МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ТА ПРАВОВОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

МАТЕРІАЛИ
Всеукраїнської науково-практичної конференції
здобувачів вищої освіти

Одеса, 23 квітня 2026 року

Одеса
2026

УДК 316.422:321:340„2022/..."(477)(062)
Т654

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 8 від 23.04.2026)

За загальною редакцією президента Національного університету «Одеська юридична академія» (НУ «ОЮА»), доктора юридичних наук, професора, академіка **С. В. Ківалова**.

Відповідальний за випуск – проректор з наукової роботи НУ «ОЮА», доктор юридичних наук, професор **М. Р. Аракелян**.

Укладачі:
Федотов Олексій Павлович – начальник науково-дослідної частини НУ «ОЮА», професор кафедри морського, митного та інформаційного права, д.ю.н.;
Батан Юрій Дмитрович – голова ради молодих вчених НУ «ОЮА», доцент кафедри конституційного права, к.ю.н.;
Завтур Віктор Андрійович – голова Наукового товариства молодих вчених, аспірантів та здобувачів НУ «ОЮА», доцент кафедри кримінального процесу, к.ю.н.;
Щербина Кіра Олександрівна – голова здобувачського наукового товариства НУ «ОЮА», здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права.

Т654 **Трансформація соціально-політичного та правового життя України у післявоєнний період** : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобув. вищ. освіти (м. Одеса, 23 квіт. 2026 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса : НУ «Одеська юридична академія», 2026. – 4469 с. – Режим доступу: https://doi.org/10.32837/11300.33784

Збірник містить матеріали доповідей, присвячених актуальним проблемам у різних галузях національного та міжнародного права, а також у галузях філософії, кібербезпеки, лінгвістики, журналістики, економіки, політології, соціології та психології.

Подані матеріали конференції відповідають сучасним тенденціям розвитку галузі науки та можуть бути корисними як у навчальному процесі, так і для проведення наукових досліджень здобувачами та молодими вченими.

УДК 316.422:321:340„2022/..."(477)(062)

Матеріали видано в авторській редакції. Повну відповідальність за достовірність та якість поданого матеріалу несуть учасники конференції, їхні наукові керівники, рецензенти, які рекомендували ці матеріали до друку.

© Національний університет
«Одеська юридична академія», 2026

ПРИВІТАННЯ ПРЕЗИДЕНТА НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ», АКАДЕМІКА СЕРГІЯ КІВАЛОВА

Шановні учасники конференції!

Щиро вітаю вас на сторінках збірника матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти «Трансформація соціально-політичного та правового життя України у післявоєнний період»!

Сьогодні Україна переживає один із найскладніших і водночас найвизначальніших етапів своєї історії. Війна стала надзвичайно серйозним випробуванням для держави, суспільства та кожного громадянина. Вона змінила звичний спосіб життя мільйонів людей. Водночас ці виклики відкрили нові можливості для переосмислення майбутнього країни. Саме тому питання післявоєнної трансформації України набувають особливої актуальності. Вони потребують глибокого наукового осмислення та міждисциплінарного аналізу. Важливу роль у цьому процесі відіграє молоде покоління науковців. Саме здобувачська молодь дедалі активніше долучається до формування нових ідей та концепцій суспільного розвитку.

Післявоєнна відбудова України є не лише економічним чи інфраструктурним завданням. Вона передбачає комплексне оновлення всіх сфер суспільного життя. Особливого значення набуває трансформація соціальних відносин. Значної уваги потребує модернізація правового регулювання суспільних процесів. У центрі таких змін має залишатися людина, її права, свободи та законні інтереси. Від ефективності цих перетворень залежить майбутнє демократичної України. Водночас успіх реформ значною мірою визначатиметься якістю наукового супроводу відповідних процесів. Саме тому проведення наукових конференцій залишається важливим інструментом фахового діалогу.

Тематика конференції охоплює широке коло актуальних проблем сучасності. Вона поєднує соціальні, політичні, правові та гуманітарні аспекти розвитку держави. Учасники мають можливість представити власне бачення шляхів відновлення України. Важливим є аналіз викликів, що постануть перед суспільством після завершення війни. Особливої уваги заслуговують питання забезпечення верховенства права. Значний інтерес викликають проблеми вдосконалення системи публічного управління. Актуальними залишаються питання розвитку місцевого самоврядування. Не менш важливими є проблеми соціального захисту населення. Окрему увагу

привертають питання європейської інтеграції України. Усі ці напрями досліджень знаходять своє відображення у представлених матеріалах.

За традицією дуже високу активність виявили молоді дослідники, які вкотре демонструють належний рівень наукової підготовки. Вони пропонують оригінальні підходи до вирішення актуальних проблем. Їхні дослідження відображають сучасні тенденції розвитку науки. Представлені роботи свідчать про значний інтелектуальний потенціал здобувачської молоді. Водночас вони підтверджують важливість підтримки молодіжної науки. Саме сьогоднішні здобувачі освіти формуватимуть наукову та професійну еліту держави завтра. Їхні ідеї можуть стати основою для майбутніх реформ. Їхня активність сприяє розвитку наукового середовища. Їхня громадянська позиція зміцнює демократичні цінності українського суспільства.

Сьогодні перед Україною постає завдання не лише відновити зруйноване, але й створити нову якість суспільних відносин. Ідеться про побудову ефективної, справедливої та демократичної держави. Важливим елементом цього процесу є зміцнення правових інститутів. Не менш значущим є розвиток громадянського суспільства. Велику роль відіграє формування сучасної політичної культури. Особливого значення набуває забезпечення соціальної згуртованості. Необхідним є відновлення людського потенціалу країни. Важливою складовою трансформаційних процесів є впровадження інноваційних підходів до управління. Поряд із цим необхідно враховувати міжнародний досвід післявоєнного розвитку держав. Саме наукові дослідження можуть стати підґрунтям для таких перетворень.

Матеріали, представлені у цьому збірнику, відображають широкий спектр наукових інтересів його авторів. Вони демонструють прагнення молодих науковців брати активну участь у вирішенні суспільно важливих проблем. Роботи охоплюють як теоретичні, так і практичні аспекти досліджень. Значна частина доповідей присвячена актуальним викликам сучасної України. Автори аналізують проблеми та пропонують шляхи їх вирішення. Представлені матеріали можуть стати корисними для науковців, викладачів та здобувачів. Вони також становлять інтерес для практиків і представників органів влади.

Висловлюю щиру подяку всім учасникам конференції за активну наукову позицію. Дякую авторам за підготовку змістовних та актуальних досліджень, а науковим керівникам – за підтримку молодих науковців. Саме спільними зусиллями створюється простір для інтелектуального зростання молоді, саме така співпраця сприяє розвитку національної науки, допомагає формувати відповідальне академічне середовище та забезпечує спадкоємність наукових традицій.

Переконаний, що ця конференція стане для всіх її учасників значущою науковою подією. Сподіваюся, що матеріали конференції будуть корисними для широкого кола молодих науковців. Бажаю учасникам конференції наукових досягнень, творчого натхнення, професійного зростання й успішної реалізації всіх наукових задумів. Нехай результати ваших досліджень сприяють відбудові та розвитку України, ваші знання служать утвердженню принципів демократії та верховенства права. Бажаю всім миру, добробуту, наснаги та нових звершень в ім'я майбутнього України.

Сергій КІВАЛОВ,

президент, голова Вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, академік НАПН України, Заслужений юрист України

СЕКЦІЯ 1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Підсекція 1

Керівник: завідувач кафедри, д.ю.н., професор Аніщук Н.В.
Секретар: асистент кафедри, доктор філософії Завальнюк І.В.

Акіншина Софія Петрівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕПАРАЦІЇ ТА КОМПЕНСАЦІЇ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ДЛЯ УКРАЇНИ

Збройна агресія Росії проти України призвела до руйнувань житлових будинків, інфраструктури та загибелі людей, що викликало гостру потребу у відшкодуванні цих збитків. Історично, практики виплати репарацій за військові збитки відомі ще з античності (Карфаген після Пунічних війн, Франція після Наполеонівських воєн, Німеччина після Першої світової війни). Сучасне міжнародне право закріплює обов'язок держави-агресора повністю відшкодувати шкоду, завдану протиправними діями. Згідно зі статтею 31 «Статей про відповідальність держав» (2001), держава, відповідальна за міжнародно-протиправний акт, зобов'язана забезпечити повне відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Анексія територій та бойові дії є порушенням норм міжнародного права, тому міжнародне співтовариство вимагає від Росії компенсувати всі завдані збитки. Актуальність теми підтверджується практикою ООН і ЄС, зокрема рекомендаціями створити реєстр пошкоджень в Україні як підґрунтя майбутнього механізму компенсації. З огляду на це, міжнародно-правовий аспект репарацій для України розглядається як критично важливий для відновлення справедливості та миру [4, с. 8; 6].

Міжнародне право чітко встановлює, що незаконна агресія та пов'язані з нею порушення зобов'язують державу-агресора відшкодувати збитки. За Артикулами відповідальності держав ООН (ARS, 2001) винна держава зобов'язана забезпечити повне відшкодування заподіяної шкоди. У коментарях Комісії міжнародного права до цих статей підкреслено, що «повне відшкодування» має включати і матеріальні, і моральні збитки (наприклад, індивідуальні страждання, втрату близьких тощо). Такий підхід випливає також із рішення Міжнародного суду в справі «Фабрика на Чоржові» (1927), де визнано, що внаслідок міжнародно протиправних дій повинна

бути «остаточно відновлена справедливість» [4, с. 8]. Українські науковці доводять, що відповідальність РФ повинна реалізовуватись у формі реституцій, репарацій та компенсацій, а виплата грошової компенсації за знищене майно мусить здійснюватись із дотриманням принципів соціальної справедливості та пропорційності [1, с. 43-46]. Крім того, міжнародне гуманітарне право проголошує зобов'язання «повної репарації» за порушення його норм, що визнає й Україна і Росія (обидві ратифікували Додатковий протокол І до Женевських конвенцій) [3, с. 3].

Форми відшкодування: реституція, компенсація, сатисфакція. Міжнародне право передбачає декілька форм відшкодування шкоди. У першу чергу – це реституція, тобто відновлення становища, яке існувало до вчинення протиправного акту (наприклад, повернення незаконно анексованих територій або повернення знищеного майна). Якщо реституція неможлива, наприклад, внаслідок масштабного руйнування, застосовується компенсація – виплата грошової суми, що охоплює всі збитки, які можна оцінити в грошовому еквіваленті (включно з упущеною вигодою). Як пояснює Комісія ООН з міжнародного права, компенсація мусить враховувати повний обсяг заподіяних втрат. Крім того, передбачається поняття сатисфакції – нематеріальне відшкодування через визнання провини, офіційне вибачення чи інші заходи, що підтверджують порушення і сприяють відновленню довіри. При цьому стаття 35 Статей ООН про відповідальність говорить про пріоритет реституції, а в разі її неможливості – компенсацію [4, с. 8]. Важливо зауважити, що окрім цивільних жертв, також потерпіла держава має право вимагати репарації як такої. Цей підхід відповідає розумінню міжнародного права, тобто репарації можуть покривати як колективні державні збитки, так і індивідуальні витрати громадян. Зокрема, додатковий Протокол І Женевських конвенцій прямо встановлює відповідальність сторони конфлікту виплачувати компенсацію за порушення норм міжнародного гуманітарного права [3, с. 3]. Таким чином, механізми реституції і компенсації доповнюють одне одного у відновленні справедливості.

З огляду на блокування Росією рішень Ради Безпеки ООН, Україна сприяє створенню альтернативних міжнародних механізмів стягнення збитків. Значним кроком стало заснування Радою Європи Реєстру збитків для України, покликаного зафіксувати факти руйнувань і втрат внаслідок агресії. Запровадження Реєстру забезпечує формування «повного реєстру воєнних збитків, що вимагають компенсації». Заявки щодо зруйнованого житла та іншого майна тепер документуються з метою майбутньої виплати відшкодувань. Головний виконавчий директор Реєстру відзначив, що це є «першим кроком до справедливості та компенсації» і дозволяє притягнути винних до відповідальності за міжнародним правом. Україна ухвалила спеціальні закони на національному рівні про відшкодування збитків від воєнних дій (зокрема Закон України № 2923-IX від 23.02.2023 р.), що створює

правову основу для компенсації громадянам та бізнесу за зруйноване майно [5]. Однак державні кошти для відновлення обмежені, тому міжнародні репарації є необхідним доповненням. Наразі обговорюються пропозиції щодо міжнародного компенсаційного фонду, за аналогією з попередніми практиками (Паризькі мирні договори 1947 р.), можливої участі третьої сторони (наприклад, із заморожених активів РФ чи через механізми постконфліктного примирення) [2]. Тому Україна активно залучає міжнародне співтовариство, Генеральна асамблея ООН закликала держави брати участь у цьому процесі, а міжнародні суди і трибунали отримали відповідні повноваження розглядати відповідні претензії, наприклад, Міжнародний кримінальний суд визнав право жертв воєнних злочинів на репарації [3, с. 14; 6].

Репарації та компенсації за воєнні збитки є обов'язковою складовою міжнародної відповідальності агресора. Вони ґрунтуються на загальних принципах міжнародного права, які визнають право потерпілих держав і фізичних осіб на повну відшкодувальну відповідальність за заподіяну шкоду [3, с. 4]. У разі України це означає застосування реституції, компенсації всіх матеріальних і нематеріальних втрат, а також запровадження механізмів сатисфакції (засвідчення неправомірності дій РФ, юридичне засудження). Виплата репарацій відповідає принципу соціальної справедливості і є необхідною для повноцінного відновлення країни, [1, с. 49]. Реалізація цих зобов'язань посилює міжнародну правову систему та сприяє відновленню миру. Таким чином, напрацьовані міжнародно-правові інструменти і нові практики (як-от Реєстр збитків) створюють правову базу для притягнення Росії до відповіді перед законом і забезпечення справедливого відшкодування Україні всіх завданих збитків [4, с. 4-5; 6].

Список використаних джерел

1. Коверзнєв В.О., Пономарьов С.П. Юридичні підстави, форми і принципи відшкодування збитків, завданих Україні військовою агресією Російської Федерації. *Економіка та право.* 2023. № 1. URL:https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economiclaw/article/view/5866/5203
2. Мартинов А.Ю. Паризькі мирні договори 1947. *Енциклопедія сучасної України.* 2024. URL:https://esu.com.ua/article-883829 (дата звернення: 07.03.2026)
3. Надання репарацій для України: Брифінговий документ. Лондон: Redress, листопад 2023. URL:https://redress.org/storage/2023/12/Reparations-Briefing_UA-v.3.pdf
4. Репарації Україні: Міжнародна дорожня карта. Київ: Ceasefire Centre for Civilian Rights, листопад 2021.

URL:https://www.ceasefire.org/wp-content/uploads/2022/06/CFR_Ukraine_UKR_Feb 25.pdf
5. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій…: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL:https://zakon.rada.gov.ua/go/2923-20 (дата звернення: 07.03.2026)
6. Register of Damage for Ukraine. Council of Europe [Електрон. ресурс]. – Strasbourg, 13.12.2024. URL:https://rd4u.coe.int (дата звернення: 01.03.2026)

Ключові слова: репарації, міжнародно-правова відповідальність, збройна агресія, компенсація збитків, реституція

Keywords: reparations, international legal liability, armed aggression, compensation for damages, restitution

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри Аніщук Н. В.

Антонян Іванна Євгенівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ XIX СТ. У СКЛАДІ АВСТРІЙСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ: ІСТОРИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

У XIX ст. українські землі перебували під владою двох імперій, а саме Австрійської та Російської. Саме ця подвійність правового простору визначила різні моделі становища жінки, які відображали не лише юридичні норми, а й соціальні уявлення про її роль у суспільстві. Австрійське право прагнуло до систематизації та формального закріплення правових гарантій, тоді як російське зберігало традиційно патріархальний характер, у якому жінка залишалася під опікою чоловіка чи батька. Це означало, що в Австрії жінка мала формальне визнання як суб'єкт цивільних прав, тоді як у Росії її правосуб'єктність залишалася похідною від сімейного стану та соціальної ієрархії [1].

В Австрійській імперії ключовим документом став Цивільний кодекс 1811 року (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch). Він визнавав жінку суб'єктом цивільних прав, що було прогресивним кроком для того часу. Жінка могла успадковувати майно, укладати цивільні угоди, але у шлюбі залишалася під правовою опікою чоловіка. Наприклад, дружина не могла самостійно розпоряджатися спільним майном без згоди чоловіка. Це створювало подвійність, тобто формально жінка мала права, але фактично вони були обмежені практикою патріархальної сім'ї. Австрійська модель відображала загальноєвропейську тенденцію, саме поступове розширення прав жінки при збереженні традиційної залежності [4].

У Російській імперії ситуація була значно суворішою. Жінка юридично залишалася під опікою чоловіка чи батька, а її майнові права після шлюбу фактично переходили до чоловіка. Звід законів Російської імперії закріплював станову нерівність: дворянки мали більше можливостей у спадкуванні, тоді як селянки були майже повністю позбавлені правової автономії. Право на розлучення було обмежене церковними нормами, що робило жінку залежною від чоловіка навіть у випадку насильства чи зради. Лише наприкінці XIX ст. почали виникати жіночі товариства, які ставили питання про освіту та професійну діяльність жінок, але їхній вплив залишався локальним і обмеженим [3].

Шлюбно-сімейні відносини стали ключовим індикатором правового становища жінки в обох імперіях. Якщо австрійське законодавство визнавало право жінки на спадщину та власність, то російське фактично позбавляло її майнової автономії, роблячи її залежною від чоловіка. Як зазначають сучасні дослідники, українська жінка другої половини XIX ст. перебувала між традиційними звичаями та новими правовими нормами, що створювало подвійність її становища. Це показує, що навіть формальні реформи не завжди змінювали реальність, залишаючи значний простір для патріархальних практик, які продовжували визначати життя жінки [1].

Соціально-політичні зміни XIX ст. сприяли формуванню жіночого руху, який став важливим чинником у боротьбі за освіту та правове визнання жінки. У Наддніпрянській Україні жіночі товариства другої половини століття почали активно виступати за розширення прав жінок, зокрема у сфері освіти та професійної діяльності. Водночас у Галичині жіночий рух мав більш організовану форму завдяки впливу європейських ідей рівності та правових реформ Австрії. Саме ця різниця пояснює, чому жіночий рух у Галичині розвивався швидше й системніше, ніж у Наддніпрянській Україні, де він лише зароджувався [2].

Отже, порівняння двох імперських моделей показує чіткий контраст. Австрія забезпечувала більш формалізовані правові гарантії, які хоча й обмежували жінку, проте визнавали її суб’єктом цивільних прав. Російська імперія, навпаки, зберігала традиційно патріархальний характер, де жінка залишалася значною мірою позбавленою правової автономії. Саме ця різниця визначила різні темпи розвитку жіночого руху: у Галичині він мав організовану форму, тоді як у Наддніпрянській Україні лише зароджувався. Проте в обох випадках XIX ст. стало періодом, коли жінка почала виходити за межі традиційних ролей, а зародження жіночого руху заклало основу для подальших правових і соціальних змін у XX ст. [1; 2; 4].

Список використаних джерел

1. Унтілова А. В., Шахова Т. П. Українська жінка в системі шлюбно-сімейних відносин другої половини XIX – початку XX ст. URL:

http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/580/1/%d0%a3%d0%bd%d1%82%d1%96%d0%bb%d0%be%d0%b2%d0%b0%20%d0%90.pdf
2. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України ІІ пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії : монографія. Одеса : Астропринт, 1998. 408 с. URL: https://uamoderna.com/images/biblioteka/Smoliar_books/Smoliar_Mynule.pdf
3. Нестерцова-Собакарь О.В. Правове становище жінки на українських землях у складі Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 233 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/518/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%9D%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%94%D0%94%D0%A3%D0%92%D0%A1%202016.pdf
4. Правове становище жінки в Україні (X – XIX ст.) : навчальний матеріал. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2024. URL: https://www.studocu.com/uk/document/I%D1%8Cvivs%D1%8Ckiy-natsional%D1%8Cniy-universitet-imeni-ivana-franka/istoriya-ukraini/pravove-stanovishche-zhinki-v-ukrains%D1%8Ckomu-pravi/94664124

Ключові слова: жінка, XIX століття, Австрійська імперія, Російська імперія, правове становище, цивільний кодекс, майнові права, шлюбно-сімейні відносини, жіночий рух, правова автономія.

Keywords: woman, 19th century, Austrian Empire, Russian Empire, legal status, civil code, property rights, family relations, women's movement, legal autonomy.

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувачка кафедри Аніщук Н. В.

Берлізова Валерія Євгенівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ТА ВІЗАНТІЙСЬКОГО ПРАВА НА ЛИТОВСЬКІ СТАТУТИ: СПІЛЬНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ, ЛИТВИ ТА ПОЛЬЩІ

Правова спадщина Литовських статутів – одна з тих тем, де юридична історія трьох народів переплітається настільки щільно, що їх важко розглядати окремо. Статути 1529, 1566 та 1588 рр. діяли на українських землях понад три століття – довше, ніж будь-який інший правовий кодекс у нашій історії. І попри те, що їх укладали литовські та польські правники, у них

живе правова традиція, яка сягає Стародавнього Риму та Візантії і якою однаковою мірою пронизані правові культури всіх трьох народів.

Питання про те, яким шляхом римське і візантійське право потрапило до Статутів, є складнішим, ніж здається на перший погляд. Це не було прямим запозиченням із першоджерел – скоріше, тривалий процес, у якому норми і принципи античного права спочатку осіли у Руській правді, потім перейшли у звичаєве право Київської Русі, далі – через магдебурзьке право, польське законодавство й університетську правову науку – знайшли своє відображення у кодифікаційній роботі ВКЛ. Кожен із цих шляхів залишив у Статутах впізнаваний слід: у конструкції сервітутів, у договірному праві, у концепції індивідуальної кримінальної відповідальності.

Як зазначають Н. Б. Арабаджи та Н. В. Атаманова, «правова система будь-якої країни володіє власними національними, історичними, культурними особливостями», і саме тому звернення до витоків спільної правової традиції України, Литви та Польщі є необхідним для розуміння сучасних інтеграційних процесів [1, с. 12]. Литовські статути 1529, 1566 та 1588 рр. стали унікальним явищем у правовій історії Центрально-Східної Європи, де органічно поєдналися елементи римського, візантійського, руського та германського права.

На українські та литовські землі римське право поширювалося двома шляхами: східним – через візантійське (канонічне) право («Номоканон», «Еклога», «Прохірон») та західним – через магдебурзьке (німецьке) право і польське законодавство [2, с. 171]. Рецепція мала переважно опосередкований, похідний характер, що, однак, не применшує її правотворчого значення.

Процес рецепції римського права у Великому князівстві Литовському (ВКЛ) розпочався задовго до укладення Статуту 1529 р. – його початок дослідники відносять до середини XV ст. А. В. Крижевський встановив, що «у князівстві в XV ст. склалися необхідні умови для широкої рецепції римського права: державна влада бачила в ньому міцну опору для централізації, а випускники середньовічних університетів могли забезпечити його органічну інтеграцію при збереженні власних самобутніх національних рис» [3, с. 54]. Важливу роль відігравало й те, що українські, литовські та польські правознавці здобували освіту в Болонському, Краківському та інших університетах Європи, де римське право становило основу юридичного навчання.

Джерельна база Литовських статутів відображає синтез кількох правових традицій. Як зазначає Р. В. Дігтяр, «у першому писаному джерелі права Київської Русі – Руській правді є багато положень, які мають надзвичайну схожість із положеннями римського приватного права у його візантійському тлумаченні» [2, с. 171]. Це правове підґрунтя увійшло до Статутів через посередництво звичаєвого руського права. Крім Руської

правди, кодифікаційні комісії ВКЛ використали чинне литовське законодавство та судову практику, положення римського, німецького і польського права, а також звичаєве право Литви, Польщі та України [1, с. 15]. Отже, Литовські статути стали справжнім перехрестям правових культур трьох народів.

Статут 1566 р. структурою та більшістю положень був схожий на Дигести й Кодекс Юстиніана, тут явно виражена рецепція римського права, особливо помітна у нормах про вільне розпорядження маєтностями, сервітутні права, купівлю-продаж, позику та заставу [1, с. 15]. Більший розвиток рецепція отримала у Статуті 1588 р., де детальніше врегульовано приватну власність на землю, договірне право та цивільно-правові делікти.

Укладачі статутів, здійснюючи запозичення з римського права, передбачили такий вид речового права, як сервітути – конструкцію, безпосередньо запозичену з класичного римського приватного права. Водночас А. В. Крижевський доводить, що «законодавець запозичував не конкретні норми чи правила, а здебільшого принципи, сформовані римськими юристами» [3, с. 54].

Рецепція римського права у ВКЛ не обмежувалася приватноправовою сферою. У кримінальному праві вона призвела до принципових змін у концепції злочину та покарання: злочин еволюціонував від приватно-правової справи (образа чи шкода приватній особі) в бік публічно-правової (діяння, що загрожує суспільству); система штрафів поступалася жорсткішим санкціям; утверджувався принцип індивідуального покарання замість колективної відповідальності [3, с. 55]. Це свідчить про органічне засвоєння публічно-правових концепцій Стародавнього Риму – через посередництво канонічного, магдебурзького та польського права, яке вже раніше засвоїло ці принципи в університетській правовій науці.

Литовські статути стали унікальним правовим пам'ятником, що поєднав спадщину трьох народів. Після укладення Люблінської унії 1569 р. та утворення Речі Посполитої статути поширилися й на польські правові реалії, ставши спільним нормативним фундаментом для польсько-литовсько-руської державності. Відтак Литовський статут 1588 р. залишався основним джерелом права на українських землях аж до 1840–1843 рр., виступаючи живою ланкою між античною спадщиною та новочасним правом.

Таким чином, вплив римського та візантійського права на Литовські статути є багатоканальним процесом, що охоплював як пряме запозичення через польсько-литовські університетські школи, так і опосередковане – через руське звичаєве право, просякнуте візантійськими впливами. Н. Б. Арабаджи та Н. В. Атаманова слушно відзначають, що «в процесі історичного розвитку правова система України зазнала сприятливого впливу римського приватного права, хоча й при тому збереглися його національні особливості» [1, с. 15].

Спільна правова спадщина України, Литви та Польщі, закріплена у Литовських статутах, є не лише пам'яткою минулого, а й актуальним аргументом на користь органічності євроінтеграційних трансформацій сучасної правової системи України.

Список використаних джерел

1. Арабаджи Н. Б., Атаманова Н. В. Історичні аспекти впливу римського права на становлення сучасних правових систем. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 11–16. URL: https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.1

2. Дігтяр Р. В. Вплив римського права на формування української державності періоду IX–XV ст. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2021. № 2 (16). С. 168–175. URL: https://doi.org/10.34015/2523-4552.2021.2.15

3. Крижевський А. В. Вплив рецепції римського права на еволюцію литовсько-руського кримінального права середини XV – на початку XVI ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 54–60. URL:https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.7

Ключові слова: рецепція права, римське право, візантійське право, Литовські статути, Велике князівство Литовське, правова спадщина, Руська правда, магдебурзьке право.

Keywords: reception of law, Roman law, Byzantine law, Lithuanian Statutes, Grand Duchy of Lithuania, legal heritage, Ruska Pravda, Magdeburg law.

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри Аніщук Н. В.

Вінницька Ангеліна Юріївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Після завершення Другої світової війни Україна перебувала у складі СРСР, де панівну роль у функціонуванні державного механізму відігравала Комуністична партія. Саме вона визначала основні напрями розвитку законодавства, діяльність органів державної влади та правозастосовну практику [1, с. 537-538]. Вплив партійно-державної системи на право мав глибокий і системний характер, що призвело до формування специфічної правової моделі. Актуальність дослідження цього впливу полягає у необхідності всебічного осмислення історичних передумов формування сучасної правової системи України.

У післявоєнний період правова система України розвивалася в рамках радянської моделі, яка характеризувалася жорсткою централізацією влади та підпорядкуванням усіх державних інституцій Комуністичній партії.

Формально державна влада здійснювалася через систему рад, однак фактично всі ключові рішення приймалися партійними органами. Це зумовлювало підпорядкованість права політичним інтересам правлячої партії [1, с. 540-541]. Однією з ключових характеристик правової системи того періоду було домінування принципу партійного керівництва, через що право втрачало свою автономність і перетворювалося на інструмент реалізації політичних рішень [2, с. 291].

Важливою ознакою радянської правової системи була відсутність принципу поділу влади. Законодавча, виконавча та судова гілки влади не були відокремлені одна від одної і фактично перебували під контролем партійного апарату. Судова система не мала реальної незалежності, а судові органи часто виконували функцію інструмента політичного впливу. Це призводило до порушення принципів справедливого судочинства та зниження рівня довіри до правосуддя. Комуністична партія здійснювала також кадрову політику, яка полягала у призначенні на керівні посади в органах державної влади, правоохоронних органах та судах за принципом політичної лояльності. Це забезпечувало контроль партії над усіма елементами правової системи та унеможливлювало формування незалежних інституцій [3, с. 161-166].

Особливу роль у формуванні правової системи відігравала ідеологізація права. Законодавство було пронизане комуністичною ідеологією, яка визначала його зміст і спрямованість. Основною метою правового регулювання було забезпечення стабільності соціалістичного ладу, захист державної (соціалістичної) власності та утвердження комуністичних цінностей. У зв’язку з цим права і свободи громадян мали здебільшого декларативний характер і могли обмежуватися в інтересах держави [4, с. 170-171].

Ще однією важливою рисою було домінування централізації та уніфікації законодавства. Правова система УРСР формувалася відповідно до загальносоюзних актів, що приймалися на рівні СРСР. Це обмежувало можливості для розвитку національної правової системи та знижувало рівень її автономності. Водночас не можна повністю заперечувати і певні позитивні аспекти розвитку правової системи в цей період. Зокрема, відбувалася систематизація законодавства, розвивалися окремі галузі права, формувалися правові інститути, які згодом стали основою для сучасної правової системи України. Однак ці процеси відбувалися в умовах жорсткого ідеологічного контролю та не мали самостійного характеру [5, с. 289-291].

У післявоєнний період особливо посилилася репресивна функція права. Кримінальне законодавство широко застосовувалося як засіб боротьби з інакодумством та забезпечення політичної стабільності режиму.

Правоохоронні органи діяли під безпосереднім впливом партійних структур, що сприяло поширенню практики політичних переслідувань [6, с. 55-56].

Отже, вплив Комуністичної партії був значним, адже право виконувало функцію інструмента реалізації партійної політики, що призвело до його залежності від ідеології та політичної кон'юнктури. Відсутність принципу поділу влади, обмеження прав і свобод громадян, а також контроль над судовою системою стали характерними ознаками правової системи того часу. Загалом правова система України у післявоєнний період формувалася як складова частина радянської правової системи, що визначалося домінуванням Комуністичної партії. Це зумовило її основні риси: ідеологізацію, централізацію, відсутність незалежності судової влади, обмеження прав і свобод громадян.

Список використаних джерел

1. Бойко О. Д. Історія України: посібник. 2-ге вид. Київ : Академія, 2002.
   662 с. URL: https://radfiz.org.ua/files/k1/icukr/Bojko_O.D._Istorija_Ukrainy.pdf
2. Бортнікова А. Форми та методи партійного керівництва місцевими радами в СРСР (на прикладі луцької міської ради). Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. 2020. С. 289-291.
3. Історія держави і права України : навч. посіб. / кол. авт.: Боняк В. О., Селіхов Д. А., Завгородня Ю. С. та ін. Дніпро : ДДУВС, 2024. 208 с.
4. Максимов О. М. Ідеологізація суспільства в умовах тоталітарної держави. *Соціально-гуманітарні виміри правової держави*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Дніпро. 2021. С. 170-172.
5. Памірський М. А. Проблема впливу законодавства УРСР на сучасну юриспруденцію. *Science and practice of today*. Ankara, Turkey. 2020. С. 289-292.
6. Романчук К. С. Історичні аспекти кодифікації кримінального права УРСР 1960-х-років. Одеса : Міжнародна наукова ліга, 2025. С. 55-57.

Ключові слова: Комуністична партія, правова система України, радянська правова модель, післявоєнний період, централізація влади, партійне керівництво, ідеологізація права, правова культура, реформування правової системи.

Keywords: Communist Party, legal system of Ukraine, Soviet legal model, post-war period, centralization of power, party leadership, ideologization of law, legal culture, reform of the legal system.

Науковий керівник: завідувач кафедри, д.ю.н., професор Аніщук Н. В.

Гарбуз Дарія Олександрівна

здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА 1710 РОКУ: ПРАВОВА ПРИРОДА, ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Конституція Пилипа Орлика, відома як «Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького» («Пакти і Конституції») [1], була укладена 5 квітня 1710 року на козацькій раді поблизу Бендер між новообраним гетьманом П. Орликом, козацькою старшиною та запорожцями. Документ складається з преамбули та 16 статей і написаний двома мовами – латиною та староукраїнською. Зайцев О.М. та Польова А.В. [2, с. 123] наголошують, що передумовою створення Конституції стала поразка гетьмана Івана Мазепи та Карла XII у Полтавській битві 1709 р., яка змусила українську козацьку еміграцію сформулювати програмний документ відновлення державності України та визначити засади її майбутнього устрою. Джерелами документа слугували попередні договори Війська Запорозького, тогочасна українська правова думка, правові ідеї Гуго Гроція та Юста Ліпсія, а також традиція «пакта конвента» Речі Посполитої – договорів між сеймом і королями під час їх обрання. За змістом статті Конституції охоплюють чотири блоки: загальноукраїнські завдання (незалежність від Московії та Речі Посполитої), права запорозького козацтва, організацію державного правління Гетьманщини та заходи проти соціально-економічних зловживань [2, с. 124].

Ключовим конституційно-правовим здобутком документа є нормативна модель організації державної влади, заснована на принципі її поділу на три гілки. Гутів Б.І. [3, с. 65] обгрунтовує, що Конституція 1710 р. не лише формально обмежувала гетьманські повноваження, а й концептуально переосмислювала саму природу організації вищої влади в Козацькій державі. Відповідно до тексту документа гетьман розглядався як глава держави та провідний суб'єкт виконавчої влади, однак його компетенція була інституційно обмежена: він не міг одноосібно приймати рішення у публічних справах без схвалення Генеральної ради. Законодавчу функцію виконувала Генеральна рада, що скликалась тричі на рік, – прообраз парламентського органу, до складу якого входили генеральні старшини, полковники і представники від козацтва. Судову незалежність забезпечував Генеральний суд, звільнений від гетьманського втручання, що закладало основи незалежного судочинства. Дослідник підкреслює, що закріплена триєдина конструкція влади – законодавча, виконавча і судова – випередила Конституцію США (1787), французьку Декларацію прав людини і громадянина (1789) та Конституцію Речі Посполитої (1791) [3, с. 66].

Важливим аспектом Конституції 1710 р. є регулювання правового статусу особи, яке Пелех І.В. [4, с. 424] аналізує в контексті еволюції ідей

прав і свобод в українській правовій традиції. Дослідниця доводить, що документ здійснив перехід від станової ієрархії середньовіччя до концепції «суспільного договору»: Конституція вперше в українській правовій традиції чітко розмежувала владу та запровадила механізми стримувань і противаг, що безпосередньо вплинуло на зміцнення правового статусу особи. Зокрема, документ передбачав захист прав соціально вразливих груп – вдів козацьких родин, сиріт, міщан і посполитих – від свавілля гетьмана та старшини, що свідчить про зародження ідей соціальної справедливості, позбавлення соціально незахищених верств тяжких відробіткових зобов'язань. Конституція також гарантувала козацькій громаді вільне обрання полковників і сотників, що означало реалізацію принципу виборності та участі у врядуванні – прообраз представницької демократії [4, с. 425].

У науковій літературі дискутується питання про правову природу Конституції Пилипа Орлика: чи є вона повноцінним конституційним актом чи договором у традиції «пакта конвента». Зайцев О.М. та Польова А.В. [2, с. 128] обгрунтовують, що документ є унікальним явищем ранньомодерної правової думки, яке поєднує риси міжнародно-правового договору, конституційного акта та ідеологічного маніфесту. Незважаючи на те, що Конституція так і не набула реального загальнодержавного застосування (фактично діяла лише на Правобережній Україні у 1711–1714 рр.), її значення для розвитку українського конституціоналізму є беззаперечним. Гутів Б.І. [3, с. 66] наголошує, що документ демонструє не лише правову, а й ідеологічну зрілість українського суспільства початку XVIII ст., а сучасні права і свободи людини в Україні мають у ньому глибоке історичне коріння. У 2021 р. рукопис Конституції був тимчасово привезений до Києва зі Стокгольмського національного архіву Швеції, де зберігається й сьогодні, а у 2020 р. Верховна Рада України урочисто відзначила 310-річчя її прийняття на державному рівні, що засвідчує визнання її значення для національної правової ідентичності.

Таким чином, Конституція Пилипа Орлика 1710 р. є унікальною пам'яткою ранньомодерного конституціоналізму, яка випередила свій час і заклала підвалини низки ключових принципів правової держави: розподілу влади, обмеження виконавчої влади законом, судової незалежності, виборності органів управління та захисту прав особи від державного свавілля. Попри обмежену практичну дію, вона залишається фундаментальним джерелом української конституційної традиції та свідченням того, що ідеї демократичного державотворення мають глибоке коріння в правовій культурі українського народу.

Список використаних джерел

1. Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького між Ясновельможним Паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького...: текст від 5 квітня 1710 р. URL: https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html.
2. Зайцев О.М., Польова А.В. Конституція Пилипа Орлика 1710 року: історично-правовий аспект. *Актуальні проблеми історико-правової науки*. 2025. № 2. С. 123–129. URL: http://sulj.oduvs.od.ua/archive/2025/2/23.pdf.
3. Гутів Б.І. Обсяг та обмеження повноважень гетьмана відповідно до Конституції Пилипа Орлика 1710 року. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2026. Том 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354395.
4. Пелех І.В. Правовий статус особи в «Руській Правді» та Конституції Пилипа Орлика: історичні витоки ідей прав і свобод в українській правовій традиції. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. Том 3, № 1. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353581.

Ключові слова: Конституція Пилипа Орлика, «Пакти і Конституції» 1710 р., Бендерська конституція, козацька держава, розподіл влади, Генеральна рада, Генеральний суд, гетьман, обмеження виконавчої влади, суспільний договір, конституціоналізм, права і свободи людини, українська правова традиція.
Keywords: Constitution of Pylyp Orlyk, «Pacts and Constitutions» 1710, Bendery Constitution, Cossack state, separation of powers, General Council, General Court, hetman, limitation of executive power, social contract, constitutionalism, human rights and freedoms, Ukrainian legal tradition.

Науковий керівник: д. ю. н., професор Аніщук Н.В.

Гуменюк Сабіна Олегівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕЦЕПЦІЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СУЧАСНЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Вивчення магдебурзького права є важливим для вдосконалення сучасного місцевого самоврядування в Україні. Магдебурзьке право – це одна з найвідоміших систем середньовічного міського права, яка виникла у XIII ст. в місті Магдебург на основі «Саксонського зерцала» та магдебурзького міського шеффенського права і згодом поширилася в країнах Центрально-Східної Європи [3, с. 449; 2, с. 214]. Воно визначало засади міського управління, порядок здійснення суду, правила торгівлі, діяльність ремісничих і купецьких об’єднань, а також правове становище міщан.

На українські землі магдебурзьке право прийшло в XIV ст., спочатку на територію Галицько-Волинської держави, а згодом поширилося в містах, що входили до складу Польського королівства, Великого князівства

Литовського, Речі Посполитої та Гетьманщини [2, с. 214–216]. Рецепція магдебурзького права на українських землях не зводилася до простого перенесення німецьких зразків, оскільки відбувалася через надання містам спеціальних привілеїв і поєднання нових норм із місцевим звичаєвим правом. Саме тому його вплив на українські міста слід розглядати як одну з важливих передумов сучасної традиції самоврядування.

Поширення магдебурзького права в Україні охопило понад п’ять століть і торкнулося більш як тисячі населених пунктів у різних регіонах. Воно закріпилося в містах Галичини, Волині, Поділля, Київщини, Правобережжя та Лівобережжя [2, с. 214–216]. Уже в XIV–XVI ст. окремі міста отримували право на самоврядування через локаційні грамоти, які виводили їх з-під прямої залежності від адміністрації чи власника і створювали правову основу для окремого міського устрою. У цьому процесі сформувалися різні місцеві моделі, що свідчить про пристосування магдебурзьких норм до українських умов [2, с. 220–221].

Зміст цих привілеїв був комплексним. Міста отримували податкові пільги, судовий імунітет, торгові переваги, право власності на землю, часткове звільнення від окремих повинностей і можливість самостійно вирішувати значну частину внутрішніх справ. Це означало, що міська громада діставала реальні правові механізми для організації господарського життя, підтримання порядку та захисту власних інтересів у межах визначеної законом автономії [3, с. 450]. Органом такого управління ставав магістрат, до якого входили війт, бурмістри, радці, лавники та писар [1, с. 39–40]. Адміністративні та судові функції могли бути розмежовані або поєднані залежно від типу міста [2, с. 216–219]. Важливим було і право міста видавати вількери (локальні нормативні акти міста), обов’язкові для міської громади, а також користуватися власною символікою як ознакою окремого правового статусу [3, с. 450]. У такий спосіб магдебурзьке право закріплювало не лише систему урядування, а й окрему правову організацію міського життя, що відрізняла місто від інших форм поселення.

Рецепція магдебурзького права в українських містах мала адаптований характер. У правозастосуванні широко використовувалися не стільки первинні німецькі тексти, скільки їх польські переробки та переклади, зокрема праці Б. Гроїцького, П. Щербича та П. Кушевича [4, с. 34; 2, с. 219]. У містах Гетьманщини магдебурзьке право співіснувало з Литовським статутом, хелмінським правом, українським звичаєвим правом та актами гетьманської влади. Це мало важливий наслідок: магдебурзькі норми стали не лише основою міського управління, а й одним із джерел кодифікації українського права у XVIII – на початку XIX ст. Водночас частина міст мала неповне магдебурзьке право, а в приватновласницьких містах діяльність самоврядних органів часто залежала від волі власника [2, с. 217; 3, с. 451].

Соціальне значення магдебурзького права виявилося у формуванні міської громади як окремого учасника правового і суспільного життя. Воно закріплювало виборність урядників, звітність посадових осіб і участь міщан у вирішенні місцевих справ. Водночас доступ до влади найчастіше мали заможні та впливові родини, тому самоврядування не було цілком рівним для всіх мешканців міста [1, с. 40; 3, с. 451]. Попри це, дія магдебурзького права змінювала міське середовище: з'являлися ратуші, посилювалася роль торгівлі й ремесла, а міста ставали осередками правової організації та громадської активності.

Після ліквідації магдебурзького права у Російській імперії у 1831 р., а в Києві у 1834 р., його інституційна форма була припинена. Проте вироблені ним засади не зникли. У сучасних умовах вони простежуються в реформі децентралізації, яка посилила фінансову й адміністративну самостійність територіальних громад [1, с. 41]. Події останніх років показали, що спроможна місцева влада здатна швидко реагувати на потреби населення, підтримувати інфраструктуру і брати відповідальність за життєдіяльність громади. Водночас для сучасного місцевого самоврядування й далі визначальним є чіткий розподіл повноважень між центральною владою та територіальною громадою.

Отже, рецепція магдебурзького права в українських містах була тривалим процесом правового запозичення, яке супроводжувалося пристосуванням до місцевих умов. Вона сприяла утвердженню виборних органів міського управління, розвитку судових інституцій, формуванню окремого статусу міщан і розширенню господарської самостійності міст. Значення цього досвіду полягає в тому, що сучасне українське самоврядування спирається на давню традицію місцевої організації, правової визначеності та відповідальності громади за власний розвиток.

Список використаних джерел

1. Гордійчук О., Кондратюк Ю. Магдебурзьке право як чинник формування демократичних засад в українській політичній традиції. *Society and Security.* 2024. № 5(5). С. 38–43.
2. Кобилецький М. Вплив магдебурзького права на розвиток місцевого самоврядування в Україні (XIV–XIX століття). *Право України.* 2020. № 1. С. 212–224.
3. Маркевич О. В. Магдебурзьке право на українських землях: історичне значення. *Грааль науки.* 2021. № 9. С. 449–452.
4. Слинько Д. В. Розвиток процесуального права на українських землях у середині XVII – кінці XVIII століття. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2020 р.). Харків, 2020. С. 33–36.

Ключові слова: магдебурзьке право, міське самоврядування, українські міста, магістрат, децентралізація, територіальна громада.

Keywords: Magdeburg law, municipal self-government, Ukrainian cities, magistrate, decentralization, territorial community.

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри Аніщук Н. В.

Ільчишина Аліна Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПОВОЄННОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ

Дослідження історичних аспектів реформування судової системи в період повоєнної стабілізації (1945–1955 рр.) є надзвичайно актуальним для розуміння еволюції вітчизняного судочинства. У цей час відбувався складний перехід від надзвичайних форм правосуддя воєнного часу до спроб відновлення процесуальних норм у межах тодішньої державно-правової системи [2, с. 145].

Період повоєнної стабілізації характеризувався насамперед демілітаризацією судової мережі. Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 21 вересня 1945 року «Про скасування воєнного стану», розпочався процес звуження компетенції військових трибуналів. Проте в УРСР, особливо в її західних областях, цей процес мав тривалий характер через специфіку суспільно-політичної ситуації та необхідність утвердження радянського правопорядку. Військові трибунали продовжували відігравати роль каральних органів у справах про «бандитизм» та «зраду батьківщини», що фактично дублювало функції цивільних судів, але за спрощеною процедурою [5, с. 75].

Важливим кроком у реформуванні судоустрою стали загальні вибори народних суддів, що відбулися наприкінці 1948 – на початку 1949 років. Це була перша масштабна спроба легітимізувати судову владу в повоєнний період. Попри декларативний характер демократичних процедур, вибори дозволили частково структурувати кадрові ресурси юстиції. Як зазначають дослідники, на той час гостро стояло питання фахової підготовки: лише третина суддівського корпусу мала вищу юридичну освіту. Держава намагалася розв'язати цю проблему через мережу заочного навчання та короткострокових юридичних курсів, що, однак, не могло миттєво підвищити якість судочинства [3, с. 412].

Процес реформування також включав відновлення системи судового управління. У 1946 році Народний комісаріат юстиції УРСР був перетворений на Міністерство юстиції УРСР. Це відомство отримало широкі повноваження щодо контролю за організаційною діяльністю судів,

проведення ревізій та підготовки кадрів. Стабілізація системи передбачала посилення дисциплінарної відповідальності суддів, що було закріплено відповідними положеннями 1948 року. Таким чином, судова влада ставала частиною жорсткої адміністративної вертикалі [1, с. 12].

Окремим аспектом реформи стала уніфікація судової практики у сфері боротьби з розкраданням державного майна. Укази від 4 червня 1947 року суттєво посилили кримінальну відповідальність, що змусило суди переорієнтувати свою діяльність на захист «соціалістичної власності». Посилення ролі Верховного Суду УРСР як координаційного центру судової практики сприяло уніфікації застосування норм кримінального та цивільного кодексів у період відбудови народного господарства. Важливо підкреслити, що судова система того часу залишалася під жорстким ідеологічним тиском, що обмежувало реальну незалежність суддів та дотримання принципу змагальності сторін [4, с. 115].

У західних областях України реформування судової системи мало найбільш суперечливий характер. Тут суди часто використовувалися як інструмент примусової колективізації та боротьби з національно-визвольним рухом. Проведення «виїзних сесій» обласних судів безпосередньо на місцях подій було звичною практикою, що мала на меті залякування населення та демонстрацію сили радянського правосуддя. Це свідчить про те, що реформування в період стабілізації не мало на меті створення правової держави в сучасному розумінні, а було засобом зміцнення тоталітарного режиму [5, с. 78].

Аналіз реформ 1945–1955 років дозволяє зробити висновок, що стабілізація судової системи була спрямована на зміцнення державної вертикалі, але водночас заклала підвалини для подальшої систематизації законодавства та поступового повернення до загальноприйнятих процесуальних форм. Розуміння цих процесів є важливим уроком для сучасних державотворчих процесів в Україні, особливо в контексті реформування правосуддя в умовах викликів національній безпеці.

Список використаних джерел

1. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30 січ. 1937 р. (із змінами та доповненнями станом на 1950 р.). Київ : Політвидав УРСР, 1951. 36 с.

2. Гончаренко В. Д. Історія держави і права України : підручник : у 2-х т. / за ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2013. Т. 2. 624 с.

3. Кульчицький В. С., Тищик Й. Й. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ : Вікар, 2007. 628 с.

4. Чисніков В. М. Судово-правові реформи в Україні: історико-юридичний аспект. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 3. С. 112–121.

5. Настюк М. І. Розбудова радянської судової системи в західних областях України у повоєнний період. *Право України*. 1996. № 8. С. 74–78.

Ключові слова: судоустрій, правосуддя, реформа, повоєнний період, стабілізація, народний суд, військовий трибунал, історія права, УРСР.

Keywords: judicial system, justice, reform, post-war period, stabilization, people's court, military tribunal, history of law, UkrSSR.

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри Аніщук Н. В.

Колєснікова Софія Дмитрівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНЦІВ У ЧАСИ ПАНУВАННЯ АВСТРО-УГОРЩИНИ

Правове становище українців у складі Австро-Угорської імперії формувалося під впливом складних політичних, соціально-економічних і національних процесів XIX – початку XX століття. Дослідження цих змін дає змогу простежити еволюцію прав і свобод українського населення, а також особливості їх реалізації в умовах імперської держави.

Наприкінці XVIII століття, після трьох поділів Речі Посполитої, західноукраїнські території опинилися під владою Австрійської імперії, фактично перетворившись на її залежну провінцію [1].

Східна Галичина разом із частиною польських територій входила до «Королівства Галіції та Лодомерії» з центром у Львові. Край поділявся на 12 округів, а виконавчу владу здійснював губернатор [5].

У Галичині та на Буковині, поряд із центральною адміністрацією, діяли органи місцевого й крайового самоврядування – сейми та ради різних рівнів. Однак їхні повноваження були обмеженими й зводилися переважно до господарських питань, а сільське самоврядування мало лише формальний характер [3, с. 53–55].

Соціально-економічні та адміністративні умови сприяли активізації національного руху в середині XIX ст. Революція 1848 року («весна народів») надала йому політичного характеру. Важливим наслідком стало скасування панщини 16 квітня 1848 року: держава викупила селянські землі, а селяни мали виплачувати їхню вартість протягом 40 років. У результаті виникло близько 375 тис. селянських господарств [5].

2 травня 1848 року у Львові була створена «Головна Руська Рада» на чолі з Григорієм Яхимовичем, перша українська політична організація, що представляла інтереси населення перед владою у 1848–1851 рр. Вона займалася освітніми, фінансовими та селянськими питаннями, створила мережу осередків у Східній Галичині та виступала за її поділ, автономію і впровадження української мови в освіті [5].

Подальші зміни в управлінні краєм були пов'язані з наданням 29 вересня 1850 року крайової конституції для Галичини, яка охоплювала також Буковину. Цей нормативний акт закріплював принцип рівноправності між поляками, русинами (українцями) та іншими етнічними групами, що проживали на території коронного краю. Зокрема, гарантувалося право кожного народу на збереження власної ідентичності, мови та культурного розвитку [5].

Пізніші політичні зміни в імперії, зумовлені внутрішніми суперечностями та зовнішніми поразками, вплинули на систему управління західноукраїнськими землями. Після війни 1859 року уряд було змінено, а міністром внутрішніх справ став Агенор Голуховський, який ініціював ухвалення імператорського диплома від 20 жовтня 1860 року («Жовтневого диплома»). Він передбачав федералізацію імперії та розширення повноважень крайових сеймів [3, с. 56].

Однак уже 26 лютого 1861 року імператорський патент обмежив ці зміни, посиливши роль рейхсрату. Водночас Галичина отримала автономію з власним сеймом, а Буковині було надано статус окремого коронного краю з правами самоврядування [3, с. 57–58].

8 червня 1867 року відбулася важлива державна реформа, внаслідок якої Австрійська імперія була реорганізована в дуалістичну Австро-Угорську монархію. Її австрійська частина – Ціслейтанія – функціонувала на основі конституційних актів, ухвалених 21 грудня 1867 року. Центральне місце серед них посідав Закон про загальні права громадян, зокрема його 19-та стаття, яка закріплювала принципи національної рівності. Вона визнавала рівноправність усіх народів держави, гарантувала кожній національній спільноті право на збереження та розвиток власної ідентичності й мови, а також встановлювала рівний статус усіх мов у сфері освіти, судочинства та діяльності державних установ. Окремо наголошувалося, що в регіонах із багатонаціональним складом населення має бути забезпечена можливість навчання рідною мовою без примусового опанування іншої [4; ст. 19; 6].

Інші положення конституції також мали важливе значення: стаття 2 проголошувала рівність громадян перед законом, а стаття 3 гарантувала рівний доступ до державної служби для всіх підданих [4, ст. 2-3].

Відповідно до Крайового статуту для Галичини 1861 року, місцевий сейм був наділений законодавчими повноваженнями у межах наданої автономії. До його компетенції належали питання управління крайовим майном, розвитку освіти сільського господарства, церковного будівництва, організації місцевих громад і повітів, впорядкування земельних відносин, а також будівництва доріг і залізничної інфраструктури. Крім того, сейм частково опікувався соціальним законодавством. Виконавчі функції здійснював крайовий виділ [3, с. 58-59].

Згідно з виборчою ординацією для громад 1866 року, українське населення в межах своїх громад отримало можливість використовувати українську мову як офіційну. У взаємодії з державними установами та судовими органами також дозволялося послуговуватися українською мовою, причому відповідні інституції зобов'язувалися надавати відповіді тією ж мовою [5].

У 1906 році в Австрії було запроваджено загальне виборче право для чоловіків віком від 24 років до парламенту [5]. Напередодні Першої світової війни здійснювалися зміни до виборчої системи галицького сейму, які передбачали створення окремих польської та української курій, однак воєнні події завадили повному впровадженню цих нововведень.

Буковина ще у 1861 році отримала власний крайовий статут і сейм, структура якого загалом відповідала галицькому. Водночас тут не було запроваджено повітових рад і виконавчих органів, а територіальні громади безпосередньо підпорядковувалися крайовому виділові в Чернівцях. До початку XX століття українці Буковини змогли забезпечити собі помітне представництво в сеймі, хоча офіційною мовою в адміністрації залишалася німецька [1; 5].

На відміну від Галичини та Буковини, Закарпаття перебувало у складі централізованої Угорщини без власних органів автономного управління. Починаючи з 1869 року Угорщина функціонувала як окрема держава з домінуванням угорської мови в адміністративній, судовій та освітній сферах. Українське населення цього регіону не змогло досягти належного представництва в угорському парламенті, а його правове становище визначалося централізованим характером держави та соціально-економічними умовами, що обмежували реалізацію політичних і громадянських прав [2, с. 120-125].

Такий вигляд конституція мала до самого розпаду Австро-Угорщини в 1918 році. Конституційний закон про загальні права громадян королівств і земель, представлених у рейхсраті, ухвалений 21 грудня 1867 року, згодом увійшов до складу конституційної системи сучасної Австрійської Республіки [4].

Отже, в Австро-Угорщині було задекларовано рівність народів і мовні права, надано автономію Галичині й Буковині та розширено виборче право. Водночас значна частина цих норм залишалася формальною, а в угорській частині імперії українці фактично були позбавлені самоврядування й належного представництва. Реформи 1848–1867 рр. стали важливим етапом становлення конституційного ладу й підґрунтям для подальшої боротьби за національні права.

Список використаних джерел

1. Українські землі під Австрією. *Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Т. 2*. URL: http://litopys.org.ua/encycl/eui045.htm (дата звернення: 02.04.2026).

2. Роман Н. М. Правове становище Закарпаття в складі Австро-Угорщини (1867-1918 роки) : дис. … канд. юрид. наук. Ужгород, 2016. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/ (дата звернення: 02.04.2026).

3. Гончаренко В. Законодавчі органи Австро-Угорської монархії під час перебування в її складі західноукраїнських земель. *Вісник Академії правових наук України.* 2005. № 4 (43). С. 52-60.

4. Конституційний закон про загальні права громадян королівств і земель, представлених у рейхсраті, від 21 грудня 1867 р. URL: https://studfile.net/preview/14224220/page:2/ (дата звернення: 02.04.2026).

5. Історія держави і права : навчальні матеріали. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/history_state_law/nm/lec19.html (дата звернення: 02.04.2026).

6. Конституційні акти Австрії 1867 р. URL: https://constituanta.blogspot.com/2011/08/1867.html?m=1 (дата звернення: 02.04.2026).

Ключові слова: Закарпаття, Буковина, Галичина, правове становище українців, виборче право, самоврядування, конституційні реформи, «весна народів», скасування панщини, мовні права, національна політика, конституція 1867 року.

Keywords: Zakarpattia, Bukovina, Galicia, legal status of Ukrainians, electoral law, self-government, constitutional reforms, "spring of nations", abolition of serfdom, language rights, national policy, constitution of 1867.

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри Аніщук Н. В.

Кравченко Євген Дмитрович

здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕРЖАВНІСТЬ ГЕТЬМАНЩИНИ: АВТОНОМІЯ ЧИ ЗАЛЕЖНІСТЬ ВІД МОСКОВІЇ

Питання про правову природу відносин між Гетьманщиною та Московським царством залишається одним із найбільш дискусійних в українській та зарубіжній історіографії. Його актуальність набуває особливого виміру в контексті сучасної збройної агресії Росії проти України: московська концепція «возз'єднання» не просто спотворювала минуле, але й слугувала ідеологічним підґрунтям для заперечення самобутньої державності українського народу. Метою цього дослідження є з'ясування того, чи мала Гетьманщина ознаки самостійного державного утворення, або ж вже від 1654 р. перебувала у становищі інкорпорованої залежності від Московії.

Вихідним пунктом дослідження є Національно-визвольна війна 1648-1657 рр., у ході якої виникло принципово нове державне утворення – Військо Запорозьке (Гетьманщина). Вже до середини 1650-х років склалася чітка соціополітична структура нової держави: гетьман як виборний глава з широкими повноваженнями, полково-сотенний адміністративно-територіальний устрій, власна фінансова і судова системи, збройні сили. Держава здобула міжнародне визнання – дипломатичні контакти підтримувалися з Туреччиною, Кримом, Швецією, Венецією, Молдовою та іншими суб'єктами тогочасних міжнародних відносин [1, с. 50-85].

Центральний дискусійний вузол пов'язаний з інтерпретацією Переяславської ради 1654 р. та Березневих статей. Правова невизначеність самого документа породила щонайменше п'ять конкурентних концепцій у науковій літературі: унія, військово-політичний союз, протекторат, васалітет, «возз'єднання» [2, с. 197-216]. Найбільш наближеною до юридичної реальності є концепція номінального протекторату, що підтверджується такими аргументами.

По-перше, Переяславська рада не супроводжувалася підписанням двостороннього договору – відбулася лише одностороння присяга гетьмана і старшини, а Москва відмовилася давати письмові гарантії збереження прав Гетьманщини.

По-друге, сама формула «під високу руку» означала протекторат – ситуативний та умовний захист, а не підданство. Московська сторона, натомість, від початку трактувала її як «службу», що свідчить про принципову асиметрію розуміння правового змісту угоди.

По-третє, Березневі статті зберігали за Гетьманщиною республіканський лад із виборним гетьманом, полково-сотенний територіальний поділ, окрему фінансову систему, власне судочинство та право на зовнішні зносини [3, с. 171-176].

Отже, станом на 1654 р. Гетьманщина зберігала всі атрибутивні ознаки державності, а її відносини з Московією формально відповідали моделі протекторату, а не інкорпорації чи поглинання. Однак принципово важливо розмежовувати юридичний статус угоди та реальну динаміку подій, що відразу після 1654 р. розійшлися в протилежних напрямках.

Московія послідовно ігнорувала той правовий зміст угоди, який вкладала в неї українська сторона. Вже у 1656 р. цар уклав Віленське перемир'я з Річчю Посполитою, фактично денонсувавши зобов'язання щодо захисту Гетьманщини від польських нападів – центральний casus foederis Переяславської угоди. Москва виступила фактичним співучасником ворожої Польщі [4, с. 50]. Хмельницький у відповідь переорієнтувався на союз зі Швецією (1656), Трансільванією (1656), що свідчить про його сприйняття переяславської угоди як суто ситуативної та умовної.

Подальша траєкторія відносин ілюструє поступовий, але цілеспрямований демонтаж де-факто автономії. Переяславські статті 1659 р., підписані Юрієм Хмельницьким в оточенні 40-тисячного московського війська, суттєво звузили права гетьмана: заборонено зовнішньополітичні контакти без царської санкції, московські воєводи отримали право перебувати не лише в Києві, а й в інших містах Лівобережжя. Батуринські статті 1663 р. та Конотопські статті 1672 р. продовжили цю тенденцію. У травні 1722 р. Петро I створив Першу Малоросійську колегію під головуванням Степана Вельямінова, яка поставила під контроль Сенату суди, фінанси й адміністрацію Гетьманщини – відтоді Гетьманщина офіційно перестала сприйматися Москвою як самостійна територія [4, с. 45-53].

Окремої уваги заслуговує виступ гетьмана Мазепи 1708 р. та його союз зі Швецією – спроба повернути Гетьманщині реальний суверенітет через апеляцію до європейської системи балансу сил. Поразка під Полтавою (1709) стала переломною: Петро I скасував інститут гетьманства на сім років, зруйнував столицю Батурин, ліквідував Запорозьку Січ і запровадив режим відкритої окупації. Катерина II завершила цей процес: 1764 р. гетьманство було скасовано, 1781-1782 рр. ліквідовано полково-сотенний устрій, 1783 р. запроваджено кріпацтво – держава, що виникла у вогні революції 1648 р., зникла з політичної карти Європи [4, с. 55-59].

Зважаючи на наведені факти, пропонується авторська концепція «асиметричного протекторату, що трансформувався на колоніальну залежність». Відносини 1654-1764 рр. пройшли чотири стадії: номінальний протекторат із збереженою державністю (1654-1665); обмежена автономія під наростаючим московським тиском (1665-1709); регульована автономія під прямим контролем (1709-1750); ліквідація автономії та повна інкорпорація (1750-1764). Кожна стадія характеризувалася звуженням прав гетьмана, розширенням московського військово-адміністративного контролю і цілеспрямованим руйнуванням інституційної бази самоврядування.

З юридично-теоретичної точки зору Гетьманщина мала всі формальні ознаки держави: територію, систему органів публічної влади, збройні сили, фінанси та право. Ключовою новизною запропонованого підходу є відмова від бінарної опозиції «автономія / залежність» на користь динамічної стадіальної моделі. На першому етапі вона може розглядатися як де-юре протекторат із реальними атрибутами державності, тоді як на наступному етапі поступово набуває ознак де-факто колоніальної залежності, за якої формальне збереження окремих автономних інститутів слугувало лише прикриттям для посилення контролю з боку Московської держави. Деколоніальне переосмислення цього минулого – не лише академічна потреба, а й елемент ідейного спротиву сучасній агресії.

Список використаних джерел

1. Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія Українського Гетьманату в міжнародних політичних комбінаціях раннього нового часу / відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2022. 512 с. URL: https://doi.org/10.15407/book7-0017061

2. Шип Н. А. Девальвація Переяславського акту і «Березневих статей» 1654 року: історіографічний дискурс. *Рукописна та книжкова спадщина України.* 2024. № 3. С. 197–220. URL: https://doi.org/10.15407/rksu.34.197

3. Тацій В. Я., Рогожин А. Й., Гончаренко В. Д. Історія держави і права України : у 2 т. Т. 1 / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 484 с. URL: https://sites.znu.edu.ua/ua_statehood_history/sereda/Microsoft_Word_-_-storVya_derzhavi_V_prava_ukra_ni__za_red__v_ya__tatsVya__t__1_.pdf

4. Дудник О. В. Історія держави і права України : навч.-метод. посіб. для самост. вивчення дисципліни. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. 184 с. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/4946

Ключові слова: Гетьманщина, Військо Запорозьке, Переяславська угода 1654 року, Березневі статті, номінальний протекторат, ліквідація автономії, козацька держава.

Keywords: Hetmanate, Zaporozhian Host, Pereyaslav Agreement 1654, March Articles, nominal protectorate, elimination of autonomy, Cossack state.

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри Аніщук Н. В.

Кривенко Софія Михайлівна

здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖІНКИ В РІЗНІ ІСТОРИЧНІ ПЕРІОДИ УКРАЇНИ

Правовий статус жінки в різні історичні періоди України є важливим об’єктом наукового аналізу в контексті розвитку державності, права та соціальних відносин. Актуальність цієї теми зумовлена тим, що становище жінки безпосередньо відображає рівень демократичності правової системи та реальність забезпечення прав людини. У сучасному українському суспільстві питання гендерної рівності набуває особливого значення у зв’язку з євроінтеграційними процесами та імплементацією міжнародних стандартів прав людини. Водночас історичний аналіз показує, що правовий статус жінки формувався нерівномірно, під впливом різних правових систем, традицій і соціальних норм. Дослідження цієї еволюції дозволяє виявити глибинні причини сучасних проблем гендерної нерівності. Крім того, воно дає можливість оцінити ефективність сучасної державної політики у сфері забезпечення рівних прав.

Ураховуючи роботу Пономаренко О.М., слід зазначити, що ще у правових моделях Стародавнього Риму жінка розглядалася переважно як суб'єкт сімейно-майнових відносин, а не як повноцінний учасник публічного права, що зумовлювало її обмежену правосуб'єктність, особливо у шлюбі та спадкуванні, і ці підходи опосередковано вплинули на формування європейської правової традиції [1].

З погляду Янченко Ю.М., в українському правовому просторі становлення статусу жінки відбувалося під впливом звичаєвого права Київської Русі, а також норм Литовських статутів, де вже простежувалися окремі гарантії майнових прав жінок, однак політичні та процесуальні права залишалися суттєво обмеженими [2].

Аналізуючи роботу Шапенко Л.О. та Капустяк І.О., можна дійти висновку, що в період від ранньомодерної доби до початку XX століття правовий статус жінки в Україні характеризувався поступовим переходом від повної залежності у сім'ї до часткового визнання її прав у сфері освіти та праці, що стало важливим етапом соціальної [4].

З погляду Москалюк Г.Ф. та Барановської М.Й., гендер як соціально-правовий конструкт суттєво впливав на формування вторинного статусу жінки у традиційному суспільстві, де правові норми часто закріплювали культурні стереотипи щодо ролі жінки як підпорядкованої чоловікові, що визначало її обмежений доступ до владних та економічних [3].

В міру розвитку української державності та формування національного законодавства відбувалося поступове нормативне закріплення принципу рівності прав жінок і чоловіків, особливо у XX столітті, коли радянська правова система формально проголосила рівноправність, хоча фактична реалізація цих норм залишалася неповною та залежною від соціально-економічних умов [5].

У сучасному періоді правовий статус жінки в Україні закріплений на конституційному рівні через принцип рівності прав і свобод, що відповідає міжнародним стандартам, зокрема положенням Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

У сучасних умовах правовий статус жінки характеризується формальною рівністю, однак фактично залишається залежним від соціальних і економічних факторів. Історичний розвиток демонструє поступове розширення прав жінок від повної правової залежності до формального рівноправ'я. Наукові підходи дослідників дозволяють простежити, що ключовими етапами були періоди звичаєвого права, імперських правових систем, радянської уніфікації та сучасного демократичного розвитку. Водночас збереження гендерних стереотипів свідчить про неповну реалізацію правових норм на практиці. Таким чином, подальший розвиток правового статусу жінки в Україні потребує не лише нормативних змін, а й глибоких соціокультурних трансформацій.

Список використаних джерел

1. Пономаренко О.М. Правовий статус жінки у шлюбі в Стародавньому Римі та сучасній правовій системі України. *Збірник наукових праць*. 2025. URL: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/16744
2. Янченко Ю.М. Правовий статус жінки в Україні. 2024. URL: https://socrates.vsau.org/b04213/html/cards/getfile.php/15323.pdf
3. Moskalyk H.F., Baranovska M.Y. Історико-філософсько-правове дослідження феномену гендера як чинника соціального статусу української жінки. *Anthropological.* 2017. URL: https://ampr.ust.edu.ua/article/view/119150
4. Шапенко Л.О., Капустяк І.О. Правове становище жінки в Україні: від минулого до сучасності. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/483e81c3-7f11-4c0b-b700-ea14877f5d6a
5. Чубіна Т.Д., Федоренко Я.А. Історичні особливості становлення національного законодавства України в процесі формування державної політики забезпечення ґендерної рівності. URL: https://history-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4430

Ключові слова: правовий статус жінки, гендерна рівність, історія права України, еволюція прав жінок, шлюбно-сімейні відносини, соціально-правовий статус, жіночі права, фемінізація права, державна гендерна політика, дискримінація за ознакою статі.
Keywords: women's legal status, gender equality, history of Ukrainian law, evolution of women's rights, marital and family relations, women's socio-legal status, women's rights, feminisation of law, state gender policy, sex-based discrimination.

Науковий керівник: д.ю.н. Аніщук Н. В.

Мемединова Лєвіза Меметівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕРШИЙ КУРУЛТАЙ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ 1917 РОКУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ У КРИМУ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В КИЄВІ

1917 рік став періодом глобальної трансформації політичної карти Східної Європи. Розпад Російської імперії активізував національно-визвольні рухи, серед яких найбільш системними та юридично оформленими на території сучасної України були український та кримськотатарський. Діяльність Української Центральної Ради (УЦР) та скликання Першого Курултаю стали двома векторами одного процесу – демократизації та самовизначення народів [1, с. 45]. Актуальність дослідження полягає у необхідності порівняльного аналізу цих моделей

державотворення для розуміння цілісності вітчизняної історії держави та права.

Генеза та легітимація влади. Процес формування вищих представницьких органів у Києві та Бахчисараї мав як спільні риси, так і специфічні відмінності. УЦР була створена у березні 1917 р. як координаційний центр українських політичних сил, чия легітимність була підтверджена Всеукраїнським національним конгресом. Це була модель представницької демократії, що спиралася на партійно-громадський консенсус [1, с. 112].

Натомість Перший Курултай був сформований на основі унікальної для того часу виборчої системи. Вибори, що відбулися у листопаді 1917 р., базувалися на принципах загального, прямого, рівного виборчого права при таємному голосуванні. Особливої уваги заслуговує той факт, що кримськотатарський рух одним із перших у світі надав право голосу жінкам, що було зафіксовано у нормативних актах Мусвиконкому. Таким чином, Курултай отримав пряму народну легітимацію, ставши установчими зборами кримськотатарського народу.

Порівняльний аналіз програмних документів. Основними правовими актами досліджуваного періоду є Універсали УЦР та «Кримськотатарські основні закони», ухвалені Курултаєм 13 (26) грудня 1917 р.

1. Державний устрій: III Універсал УЦР проголосив створення Української Народної Республіки (УНР) [4, с. 88]. Аналогічно, ст. 1 Основних законів Курултаю проголошувала Кримську Народну Республіку (КНР). Обидва суб'єкти на початковому етапі бачили своє майбутнє у союзі вільних народів, проте реальна політична ситуація змусила їх до повної суверенізації.

2. Система прав і свобод: Обидва документи декларували ліквідацію станових привілеїв, свободу слова, друку, совісті та зборів. У Криму Курултай офіційно скасував титули та привілейовані стани (мурз та беїв), що корелювало з соціалістичними та демократичними ідеями УЦР [3, с. 102].

3. Судова влада: Курултай запровадив реформу, згідно з якою судочинство відокремлювалося від релігійних установ, а судді ставали виборними. УЦР також працювала над розбудовою власної судової системи, намагаючись подолати корупційні та бюрократичні механізми старої імперії.

Модель «Національно-персональна автономія». Важливим аспектом взаємодії було визнання прав національних меншин. УЦР ухвалила Закон про національно персональну автономію, що був безпрецедентним для Європи [4, с. 142]. Курултай, у свою чергу, у ст. 11 своїх Основних законів наголошував на повазі до прав усіх народів, що населяють Крим. Номан Челебіджіхан, ідеолог КНР, підкреслював, що республіка створюється для всіх жителів півострова, незалежно від їхньої етнічної приналежності [3, с.

115]. Це свідчить про те, що обидва державотворчі проекти мали інклюзивний, а не дискримінаційний характер.

Збройний захист та крах демократичних ілюзій. Правові конструкції обох республік виявилися вразливими перед військовою агресією Радянської Росії. УЦР формувала українізовані частини та загони «Вільного козацтва», а Курултай спирався на ескадрони Кримського кінного полку. Спільною проблемою стала недостатня увага до розбудови регулярної армії на ранніх етапах, що призвело до падіння Києва та захоплення Криму більшовицькими військами у січні-лютому 1918 року. Проте, як зазначають дослідники, спільна боротьба проти більшовизму заклала фундамент для подальшої співпраці, зокрема під час Кримської операції Болбочана [2, с. 14].

Порівняльний аналіз діяльності УЦР та Першого Курултаю дозволяє стверджувати, що ці процеси були частиною єдиного демократичного фронту.

1. Обидва органи базувалися на принципах парламентаризму та верховенства права.

2. Курултай 1917 р. став вищою формою правового самовизначення кримських татар, створивши першу демократичну республіку в ісламському світі.

3. Сучасна правова система України, визнаючи Курултай вищим представницьким органом корінного народу, фактично реалізує спадкоємність ідей, закладених у 1917 році. Цей історичний досвід є ключовим для формування сучасної стратегії реінтеграції Криму та захисту прав корінних народів.

Список використаних джерел

1. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: навчальний посібник. Київ: Заповіт, 1997. 344 с.

2. Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. Київ: К.І.С., 2018. 266 с.

3. Іванець А. Перший Курултай: від кримськотатарських установчих зборів до національного парламенту (1917–1918 рр.). Київ : Кліо, 2017. 160 с.

4. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ : Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.

Ключові слова: Перший Курултай, Українська Центральна Рада, державотворення, Кримська Народна Республіка, право на самовизначення, конституціоналізм.

Keywords: First Kurultai, Ukrainian Central Council, state-building, Crimean People's Republic, right to self-determination, constitutionalism.

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри Аніщук Н. В

Пазушкіна Аріна Олексіївна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ У СТАРОДАВНІХ ЦИВІЛІЗАЦІЯХ ВАВИЛОНУ, РИМУ ТА ЄГИПТУ

Дослідження правового становища жінки у стародавніх цивілізаціях Вавилону, Риму та Єгипту є важливим в контексті сьогоднішніх реалій. Аналіз можливостей жінок того часу дає нам припустити причини розвитку сучасної гендерної нерівності між чоловіком і жінкою, зрозуміти яким чином трансформувалася патріархальна система протягом століть.

Якщо брати до уваги найбільш вільне правове становище жінки порівняно з чоловіком, то в цьому аспекті єгипетська цивілізація виділялася на фоні інших двох. Жінка вважалася майже рівнею чоловіку, мала достатню на той час кількість прав і була вельмишановною. Це можна назвати певною особливістю єгипетської культури, оскільки саме там жінка асоціювалася з родючістю Нілу і благополуччям держави, а богині мали провідне положення в пантеоні. Але, навіть якщо з правової точки зору здавалося, ніби жінки прирівняні в правах з чоловіком, то, по факту, ситуація в суспільстві була дещо відмінною через патріархальний лад. Наприклад, і жінка, і чоловік утворювали шлюб на добровільних засадах, бо кохали одне одного, хоча в той самий час в інших державах союзи більшою мірою створювались для задоволення політичних потреб. Але, якщо пара хотіла розірвати шлюб, на це мали право двоє незалежно від статі. Незважаючи на це, в суспільстві більшим об’єктом засудження завжди була жінка, оскільки саме вона вважалася берегинею сімейного добробуту, відповідала за народження і виховання дітей, і навіть в випадку зради чоловіка його засуджували менше, ніж її [1].

Поки в Стародавньому Єгипті такий стан справ був надбанням суспільства, у Вавилоні це закріплювалось Кодексом Хаммурапі. Також варто сказати про те, якщо в Стародавньому Єгипті жінки мали право на розлучення і навіть могли спокійно вийти заміж знову, то в Вавилоні за Законами Хаммурапі вільним для розлучення був лише чоловік. Проте, спільною для двох була основна форма шлюбу – моногамія, тобто багатожонство не було звичним, хоча в деяких поодиноких випадках практикувалось – наприклад, у випадках, коли одруження мало політичні цілі, а фараону хотілося відчути себе коханим. Пізніше такі шлюби просочилися і в нижчі шари суспільства, проте не набули поширення і всіляко прирікалися, бо не були варіантом норми. Але оскільки існувало рабовласництво, то і гареми також були поширеним явищем, яке не викликало здивування. У Вавилоні ж чоловік міг взяти другу дружину за умови її безпліддя, будь-якої іншої хвороби чи безрозсудливої поведінки [2].

У Вавилоні щодо правового становища жінки спостерігалася майже аналогічна Єгипту ситуація – вона вільно розпоряджалася своїм посагом,

подарунками чоловіка, укладала різні договори, могла займатися продажем і купівлею майна, торгівлею, ремеслом, лихварством. Проте, її статус все одно був гіршим, ніж у жінки Стародавнього Єгипту, оскільки перша була під чоловіком. Також варто сказати і про умови розірвання шлюбу: жінка Стародавнього Єгипту могла зробити це за власним бажанням, в той час як Вавилонська розлучалася лише за певних умов: якщо чоловік потрапив у полон, а вдома не було продовольства; якщо він просто втік з поселення; або ж якщо постійно бив, знущався і принижував свою дружину [3].

В Стародавньому Римі ситуація була набагато гіршою. Там жінка повністю вважалася власністю чоловіка протягом довгого періоду часу. З свого народження як донька вона була під владою батька (pater familias); коли ж виходила заміж, то опинялася під владою свого чоловіка (manus), а в разі смерті одного з своїх законних представників чоловічої статі переходила під владу найближчого родича за чоловічою лінією – агната (tutela mulierum).

Жінка Стародавнього Риму мала навіяні патріархатом функції – бути хорошою господинею, гарною дружиною, берегинею домашнього добробуту, обов'язок підкорятися і поступатися своєму чоловікові, який має абсолютну владу над нею. В той час жінки не грали особливої соціальної чи політичної ролі – через свою «надмірну емоційність» і «слабку ментальну систему» вони не мали права брати участь в суспільному житті, виступати в суді, ходити на вибори. З розлученням була сумна ситуація: чоловіки могли кинути свою дружину через «упертість» і «погану поведінку». При цьому, за законом, аж до кінця I ст. до н.е. чоловік міг звинуватити свою дружину у зраді і просто вбити її, навіть якщо вона не була піймана «на місці злочину». Проте, варто зауважити, що жінки користувалися великою повагою в межах своєї сім'ї від чоловіків і дітей, оскільки ті усвідомлювали, наскільки важко бути матір'ю і тримати на собі весь побут [2].

Незважаючи на всі обмеження, в кожній з цих цивілізацій знаходилися жінки, які прагнули отримати владу на рівні з чоловіками, таким чином показати свою значущість і те, що вони заслуговують на власну роль в суспільстві. Зазвичай такими жінками були дружини видатних постатей держави, наприклад, Лівія Друзілла – дружина Октивіана Августа, Помпея Плотіна – дружина імператора Траяна, які зробили значні благодійні внески і профінансували великі громадські проєкти, що запустило певні соціальні зміни в Римі і сприяло послабленню патріархальних традицій.

В Єгипті жінки мали доступ до судочинства і влади, хоча завдяки патріархату монополія на політичну владу була присутньою. Незважаючи на це, такі видатні жінки як Хатшепсут і Клеопатра стали правительками через певні лазівки і виключні обставини. Це демонструє те, що за великого бажання жінки завжди знаходили шляхи досягнення мети, що показує їх вмотивованість [1].

Отже, проаналізувавши правовий статус жінок Вавилону, Стародавнього Єгипту і Стародавнього Риму можна зробити певні висновки про тогочасну проблему нерівноправ'я представників двох статей та її вплив на сьогодення. Це дослідження показує, що таке місце жінок в суспільстві було спричинено домінуванням патріархальних цінностей, а їх практична відсутність в політичному і суспільному житті цих цивілізацій показує складне становище осіб жіночої статі. Проте, видатні жінки того часу змогли запустити певні механізми, що поступово впливали і змінювали патріархальну систему вищезазначених цивілізацій і держав.

Список використаних джерел

1. Гришко В.І., Цевух А.І. Жінки і право у стародавньому світі: Єгипет, Греція, Рим. *Юридичний науковий електронний журнал.* Рівне, 2025. URL: https://lsej.org.ua/7_2025/4.pdf
2. Гришко В.І., Вознюк С.С. Правовий статус і соціальна роль жінки в Стародавньому світі: від традицій до витоків гендерної рівності. *Збірник наукових праць ХНПУ імені ГС Сковороди «Право».* 2025. URL:https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/7.pdf
3. Шлюбно-сімейні відносини та спадкове право за Законами Хаммурапі. URL:https://studfile.net/preview/5118367/page:5/

Ключові слова: жінка, чоловік, Стародавній Єгипет, Стародавній Рим, Вавилон, патріархат, правове становище, шлюб.

Keywords: woman, man, Ancient Egypt, Ancient Rome, Babylon, patriarchy, legal position, marriage.

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри Аніщук Н. В

Сімакова Владислава Олександрівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НА СУЧАСНУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

Процес формування правової системи України є складним і багатогранним явищем, яке нерозривно пов'язане з рецепцією та імплементацією норм міжнародного права. Після здобуття незалежності наша держава постала перед необхідністю повного демонтажу радянської правової спадщини, яка базувалася на принципах правового ізоляціонізму та пріоритеті інтересів держави над правами людини. У цьому контексті міжнародне право стало тим орієнтиром, який дозволив здійснити перехід до моделі правової держави. Фундаментальним кроком на цьому шляху стало закріплення в статті 9 Конституції України положення про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства [1]. Ця конституційна

норма відображає глибоку парадигмальну зміну та перехід до дуалістичної моделі з елементами монізму, де міжнародні стандарти мають пряму дію в національному правопорядку. Теоретичне обґрунтування такого підходу було здійснено плеядою видатних українських юристів-міжнародників, які доводили, що без відкритості до міжнародного права неможлива повноцінна інтеграція держави у світове співтовариство [2].

Історія держави та права свідчить, що українська правова традиція здавна розвивалася в контексті європейського правового простору, зазнаючи впливу як регіональних, так і універсальних міжнародних норм. Початкові форми інтеграції міжнародних звичаїв у національне право можна простежити ще з часів Київської Русі, зокрема у договорах з Візантією, проте усвідомлена рецепція міжнародно-правових ідей у модерному розумінні почала формуватися значно пізніше. Важливим історичним етапом став період Української Народної Республіки, коли у державно-правових актах робилися спроби інституціалізувати міжнародні стандарти прав людини та права націй на самовизначення. Попри втрату державності, системне підґрунтя для сучасної дії міжнародного права в Україні було закладено в середині XX століття, коли Українська РСР стала державою-засновницею Організації Об'єднаних Націй у 1945 році. Хоча в радянський період міжнародне право розглядалося здебільшого крізь призму класової боротьби та принципу так званого соціалістичного інтернаціоналізму, формальна участь республіки у ключових міжнародних договорах створила приховану, але юридично значущу базу для майбутнього незалежного правосуддя. Справжній злам відбувся напередодні проголошення незалежності, коли у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року було вперше чітко зафіксовано визнання переваги загальнолюдських цінностей над класовими та визнано пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права [3]. Цей безпрецедентний історичний крок став своєрідним віддзеркаленням повоєнного досвіду європейських держав, таких як Федеративна Республіка Німеччина, які після Другої світової війни структурно імплементували норми міжнародного права у свої основні закони як запобіжник проти повернення тоталітаризму та порушень прав людини.

Зі здобуттям незалежності Україна постала перед завданням системної правової реставрації, де міжнародне право відігравало роль головного каталізатора реформ. Механізм трансформації міжнародних норм у національне право був деталізований не лише у Конституції, але й у Законі України «Про міжнародні договори України», який визначив чіткі процедури їх укладення, виконання та припинення, гарантуючи сумлінне дотримання принципу pacta sunt servanda [4]. Епохальною подією у цьому процесі став вступ України до Ради Європи у 1995 році та подальша ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у 1997 році [5].

Цей крок докорінно змінив архітектуру національної правової системи, запровадивши обов'язкову юрисдикцію Європейського суду з прав людини. З історико-правової точки зору, ця рецепція є подібною до процесів, що відбувалися в країнах Східної Європи після падіння Берлінського муру, де міжнародні стандарти прав людини використовувалися як прямий інструмент для демонтажу репресивного правового спадку та розбудови інституцій на засадах верховенства права. Національні суди України розпочали поступово, хоча й зі значними труднощами, застосовувати практику ЄСПЛ як джерело права, що суттєво вплинуло на гуманізацію кримінального, цивільного та адміністративного процесуального законодавства. Завдяки впливу міжнародних стандартів було скасовано смертну кару, реформовано пенітенціарну систему та впроваджено нові механізми захисту права власності та свободи слова. Таким чином, міжнародне право виступило не просто зовнішнім регулятором, а внутрішнім системним фактором, що заповнював правові прогалини та формував нову правосвідомість суспільства.

Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується екстремальними викликами, зумовленими повномасштабною збройною агресією з боку Російської Федерації. У цих умовах міжнародне право виступає вже не лише інструментом демократичного реформування, але й критичним механізмом забезпечення національного виживання, фіксації злочинів та відновлення справедливості. Пріоритетним напрямком є застосування міжнародного гуманітарного права, зокрема безпосередня імплементація положень Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та Додаткових протоколів до них у національне кримінальне законодавство [6]. Це є абсолютно необхідним для належної правової кваліфікації воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину агресії, оскільки традиційні норми національного кримінального права виявилися недостатніми для охоплення таких масштабів порушень. Як наголошують сучасні фахівці з міжнародного кримінального права, відновлення правопорядку після конфліктів неможливе без забезпечення невідворотності покарання винних осіб на основі універсальних стандартів [7]. Водночас іншим надважливим вектором є європейська інтеграція, яка вимагає системної гармонізації українського законодавства з нормами права Європейського Союзу, або так званим acquis communautaire. Цей процес здійснюється на основі Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і охоплює всі без винятку сфери суспільного життя, від митного регулювання до антикорупційної політики [8]. Історичний досвід післявоєнної відбудови європейських країн доводить, що відновлення правопорядку є найефективнішим тоді, коли воно поєднується з економічною та політичною інтеграцією у ширший цивілізований простір. Адаптація вітчизняного законодавства сьогодні рухається двома паралельними шляхами:

забезпечення оборони та правосуддя перехідного періоду відповідно до законів і звичаїв війни, а також структурна євроінтеграція для створення надійної інституційної бази повоєнної держави.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що вплив міжнародного права на відновлення та еволюцію правової системи в Україні є глибоким, системним та історично обумовленим процесом. Від декларативних намірів на зорі незалежності до структурної інтеграції міжнародних норм у сьогоденні, міжнародні стандарти стали міцним фундаментом для утвердження верховенства права в Українській державі. Конституційне закріплення примату ратифікованих міжнародних договорів дозволило подолати правовий ізоляціонізм радянського минулого та відкрило шлях до європейської правової сім'ї. Сьогодні, в умовах екзистенційної загрози та збройного конфлікту, міжнародне гуманітарне право та право Європейського Союзу слугують не лише орієнтирами для внутрішніх реформ, але й дієвими практичними інструментами для захисту державного суверенітету, притягнення винних до відповідальності та підготовки правового ґрунту для масштабної повоєнної відбудови. Україна демонструє унікальний історичний приклад того, як держава, перебуваючи в умовах активних бойових дій, продовжує імплементувати міжнародні норми, підтверджуючи свою незворотну приналежність до цивілізованого глобального правового простору.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2002. 608 с.

3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРС*Р. 1990. № 31. Ст. 429.

4. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР). *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.

6. Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1.

7. Гнатовський М. М. Міжнародне гуманітарне право та виклики сучасності. *Право України*. 2015. № 6. С. 12-21.

8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і

їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 року. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.

Ключові слова: міжнародне право, правова система України, відновлення правопорядку, європейська інтеграція, верховенство права, рецепція та імплементація, міжнародне гуманітарне право, права людини, конституція України, адаптація законодавства

Keywords: international law, legal system of Ukraine, restoration of law and order, european integration, rule of law, reception and implementation, international humanitarian law, human rights, constitution of Ukraine, adaptation of legislation

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри Аніщук Н. В.

Стерлєва Софія Андріївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СТАТУС ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Проблема правового статусу ветеранів війни в Україні сьогодні перебуває у стані глибокої трансформації. Це зумовлено не лише повномасштабною агресією Російської Федерації, а й об'єктивною необхідністю відмовитися від застарілих пострадянських догм на користь гуманістичних стандартів Європейського Союзу та НАТО. Еволюція вітчизняного законодавства у цій сфері є відображенням зміни суспільного договору: від держави, що «надає пільги», ми переходимо до держави, що «забезпечує можливості та соціальну адаптацію».

У післявоєнний період, після Другої світової війни, державна політика СРСР щодо окремих категорій ветеранів визначалася підвищеною недовірою. Зокрема, колишні дивізійники, які залишилися за кордоном, повернулися або були репатрійовані на територію СРСР, формально набували статусу радянських громадян, проте часто класифікувалися як «вороги народу». Ветерани дивізії не мали можливості інституційного оформлення та були позбавлені повноцінної соціальної комунікації. За даними Галицького братства, близько 80% його членів брали участь у битві під Бродами 1944 року, що стало ключовим елементом їхнього спільного досвіду. Навіть ті, хто добровільно повернувся до СРСР до 1945 року (приблизно 10%), ймовірно, зазнали репресій і опинилися в системі ГУЛАГ [4, с. 111-118]. Радянська система фактично розділяла ветеранів на «допустимих» і «небажаних», що впливало не лише на їхній соціальний статус, але й на можливість збереження колективної пам'яті та відкритого осмислення воєнного досвіду.

Зміна підходів до цієї проблеми стала можливою лише після розпаду СРСР, коли було переглянуто радянську репресивну спадщину та розпочато процес юридичної реабілітації окремих категорій осіб. Важливим етапом у

цьому контексті стало ухвалення у 1993 році Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [2]. Його прийняття було зумовлене необхідністю подолання наслідків попередньої політики, що ігнорувала або криміналізувала частину воєнного досвіду, а також потребою формування власної державної політики пам'яті в умовах незалежності. Закон мав на меті юридичне визнання цих осіб і їхню поступову соціальну інтеграцію.

Початок антитерористичної операції (АТО) став шоковою терапією для старої законодавчої бази. Це призвело до формування специфічної моделі «реактивної нормотворчості», де законодавство змушене було еволюціонувати в режимі реального часу, наздоганяючи події на фронті. Ключовим кроком стала адаптація застарілого Закону «Про статус ветеранів війни» 1993 року, який влітку 2014-го поспіхом доповнили нормами про учасників АТО. Однак механічне розширення категорій пільговиків без створення профільного міністерства з власним бюджетом породило бюрократичний хаос: повноваження розпорошилися між відомствами, а підтвердження статусу через витяги з бойових донесень перетворилося на виснажливий квест [3, с. 153-161].

Подальша еволюція правового поля ознаменувалася відходом від вузького трактування конфлікту, що знайшло відображення у зміні формату АТО на Операцію Об'єднаних Сил (ООС) у 2018 році. Цей крок став не просто зміною назви, а важливою юридичною легітимізацією факту міждержавної агресії, що вимагало відповідного розширення кола суб'єктів ветеранської політики. Законодавство почало охоплювати дедалі ширше коло захисників: від нацгвардійців та прикордонників до цивільних фахівців – медиків і саперів, які працювали на лінії зіткнення [3, с. 153-161]. Таким чином, правовий статус ветерана поступово трансформувався з виключно військової категорії у комплексну соціальну групу, об'єднану спільним досвідом захисту суверенітету, що стало фундаментом для глибшого усвідомлення масштабів загрози ще до початку повномасштабного вторгнення.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року стало остаточною точкою неповернення для старої системи ветеранської політики. Масштабна мобілізація та залучення до оборони сотень тисяч громадян поставили державу перед викликом: стара модель соціального забезпечення, побудована на «системі пільг та утримання», виявилася фінансово неспроможною та морально застарілою.

Особливого значення набуває співвідношення національного законодавства із європейськими стандартами соціального захисту ветеранів. На відміну від традиційної української моделі, що тривалий час ґрунтувалася на системі пільг, підхід, закріплений у документах Ради Європи та практиках держав-членів ЄС, орієнтований передусім на забезпечення

гідного рівня життя, соціальної інтеграції та відновлення людського потенціалу. Зокрема, положення Європейської соціальної хартії (переглянутої) акцентують не лише на матеріальному забезпеченні, а й на доступі до якісної медичної допомоги, реабілітаційних послуг, житла та можливостей професійної реалізації. Відповідно до рекомендацій ООН, ветеран розглядається незалежно від характеру конфлікту як особа, що потребує комплексної підтримки, включаючи психологічну допомогу та сприяння поверненню до цивільного життя, що суттєво розширює традиційне розуміння соціального захисту [1, с. 464-473].

Водночас імплементація цих стандартів в Україні ускладнюється збереженням елементів застарілої правової конструкції, зокрема розмежуванням категорій «учасники бойових дій» та «учасники війни», а також практикою одночасного поєднання статусу військовослужбовця і ветерана. Така ситуація суперечить європейському підходу, де чітко розмежовуються етапи служби та постслужбової адаптації, а основний акцент робиться на індивідуалізованій підтримці після завершення участі у бойових діях [1, с. 464-473]. Подальша гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами потребує не лише формального розширення переліку гарантій, а й структурної перебудови всієї системи – від уніфікації термінології до впровадження ефективних механізмів реабілітації, соціального супроводу та інтеграції ветеранів у мирне суспільство.

Отже, трансформація правового регулювання становища осіб, які брали участь у захисті держави, свідчить про поступовий відхід від застарілих підходів та формування нової моделі, орієнтованої на міжнародні стандарти, гідність людини й ефективну підтримку після завершення служби, однак наявні суперечності у нормативній базі та недосконаліть механізмів реалізації стримують повноцінне впровадження таких змін, що зумовлює необхідність подальшого системного оновлення, узгодження правових норм і створення дієвих інструментів соціальної адаптації, водночас сучасні тенденції розвитку державної політики та орієнтація на європейський досвід дають підстави стверджувати, що Україна має всі передумови для формування ефективної, справедливої та людиноцентричної системи підтримки, здатної забезпечити гідне майбутнє і належну інтеграцію цих осіб у суспільне життя.

Список використаних джерел

1. Наньєва М. І. Організація соціальної підтримки ветеранів війни: міжнародний досвід. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2025. Вип. 44. С. 464-473. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/1649 (дата звернення: 12.04.2026).

2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text (дата звернення: 11.04.2026).
3. Терещенко Р. Характеристика нормативно-правового забезпечення політики пам'яті в Україні у 2014 – 2022. *Axis Europae.* 2026. № 8. С. 153-161. URL: https://ae.eessc.org.ua/article/view/348622 (дата звернення: 11.04.2026).
4. Хом'як О. В. Правове становище ветеранів дивізії Ваффен-СС «Галичина» в СРСР та незалежній Україні. *Сіверянський літопис.* 2024. № 2. С. 111-118. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/65be3332-7745-4d09-bc6f-d6aafeb93797 (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: ветеран війни, правовий статус, соціальний захист, еволюція законодавства, реінтеграція, європейські стандарти, міжнародний досвід, пострадянська спадщина, система пільг.

Keywords: war veteran, legal status, social protection, evolution of legislation, reintegration, European standards, international experience, post-Soviet legacy, system of benefits.

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри Аніщук Н.В.

Триколич Аліна Володимирівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНА ДОПОМОГА УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА ІСТОРИЧНІ АНАЛОГИ

Міжнародна допомога Україні як суверенній державі ґрунтується на фундаментальних принципах міжнародного права, серед яких ключове значення мають принципи територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи та право на самооборону. Відповідно до положень Статуту ООН, держава має право на індивідуальну і колективну самооборону у разі збройної агресії, що створює легітимні підстави для надання Україні військової, фінансової та іншої допомоги з боку іноземних держав. Така допомога не розглядається як порушення міжнародного права, а навпаки – як форма підтримки міжнародного правопорядку [5].

Правова основа міжнародної допомоги Україні також реалізується через систему двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів, які, відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів, створюють юридично обов'язкові зобов'язання для держав-партнерів. Ці договори, зокрема угоди про співробітництво у сфері безпеки та фінансові угоди з міжнародними організаціями, деталізують механізми надання

ресурсів, визначають обсяги підтримки та встановлюють правові рамки для довгострокового стратегічного партнерства [1].

Надання військової допомоги Україні здійснюється на основі її суверенної волі та офіційного запиту, що відповідає принципу суверенної рівності держав, закріпленому у Статуті ООН. Оскільки Україна реалізує своє невід'ємне право на індивідуальну та колективну самооборону відповідно до статті 51 Статуту ООН, залучення міжнародної підтримки у формі двосторонніх та багатосторонніх угод не становить втручання у внутрішні справи держави, а є легітимною формою здійснення державного суверенітету з метою захисту територіальної цілісності [5].

Надання гуманітарної допомоги Україні регулюється нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевськими конвенціями, та спрямоване на захист цивільного населення. Юридичною основою такої підтримки є обов'язок сторін збройного конфлікту забезпечувати доступ до медикаментів, продовольства та засобів першої необхідності, а також право міжнародних організацій надавати гуманітарну допомогу. Реалізація цієї допомоги ґрунтується на принципах гуманності, нейтральності, неупередженості та незалежності, що забезпечує її виключно мирний характер і відповідність міжнародним стандартам захисту прав людини [2].

Історичним та правовим аналогом масштабної міжнародної підтримки України є програма ленд-лізу, запроваджена США під час Другої світової війни. Її юридична сутність полягала у передачі військових та матеріальних ресурсів державам-союзникам, оборона яких розглядалася як важлива для міжнародної безпеки. Ця практика стала важливим історичним прикладом того, що надання озброєння державі, яка зазнала агресії, саме по собі не означає автоматичного набуття статусу сторони збройного конфлікту, а розглядається як форма підтримки колективної безпеки та протидії загрозам міжнародному миру [4].

Ще одним значущим історичним та правовим аналогом є План Маршалла (Програма відновлення Європи), реалізований після Другої світової війни. Його політико-правова та економічна логіка базувалася на визнанні того, що економічна стабільність суверенних держав є необхідною передумовою збереження міжнародного миру та запобігання поширенню тоталітарних режимів. Ця модель стала важливим історичним прикладом післявоєнної відбудови, який заклав основи сучасних багатосторонніх механізмів фінансової допомоги. У цьому контексті відбудова інфраструктури та підтримка економіки держави під час і після конфлікту розглядається як легітимна форма міжнародної співпраці, спрямована на зміцнення міжнародної безпеки [3].

Отже, міжнародна допомога Україні має комплексний характер і ґрунтується на нормах міжнародного права та історичному досвіді. Вона включає військову, економічну, гуманітарну та правову підтримку, що

забезпечує стійкість держави в умовах сучасних викликів. Історичні аналоги свідчать про те, що міжнародна допомога є усталеним інструментом міжнародних відносин, який продовжує розвиватися відповідно до нових реалій.

Список використаних джерел

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Міжнародний документ від 23 трав. 1969 р. № 995_118. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серп. 1949 р. № 995_154. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
3. Закон про економічне співробітництво (Economic Cooperation Act) : Закон США від 3 квіт. 1948 р. Public Law 80-472. URL: https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan
4. Закон про ленд-ліз (Lend-Lease Act) : Закон США від 11 берез. 1941 р. Public Law 77-11. URL: https://www.archives.gov/milestone-documents/lend-lease-act
5. Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду ООН від 26 черв. 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_010

Ключові слова: право на самооборону, суверенна рівність, колективна безпека, міжнародний правопорядок, договірні зобов'язання, гуманітарна допомога, суверенна воля, військова підтримка, юридична легітимність, міжнародна практика.

Keywords: right to self-defense, sovereign equality, collective security, international rule of law, treaty obligations, humanitarian assistance, sovereign will, military support, legal legitimacy, international practice.

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри Аніщук Н. В.

Трунов Богдан Максимович

здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО І ВІЙНА: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПІСЛЯВОЄННУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ

Право і війна в українській історії – це не протилежності, а невіддільні супутники державотворення. Збройні конфлікти не лише руйнували державні інститути, а й ставали каталізаторами правової думки: саме в умовах воєнного протистояння народжувалися найсміливіші правові ідеї – від «Пактів і Конституцій» 1710 р. до законодавства УНР 1917–1921 рр. Однак щоразу держава гинула раніше, ніж право встигало її захистити. Сьогодні Україна знову перебуває в точці, де право зустрічається з війною. Але вперше за всю свою історію вона має реальний шанс свідомо

скористатися власним правовим досвідом – а не повторити його трагічну незавершеність. Саме тому аналіз історичних закономірностей взаємодії права і збройного конфлікту та їх проєкція на формування сучасної післявоєнної правової системи є предметом цього дослідження.

«Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького» 1710 р. укладені між гетьманом Пилипом Орликом, генеральною старшиною та Військом Запорозьким [1; 2]. Документ існує у двох версіях – латинською та староукраїнською. Акт народився в еміграції після поразки під Полтавою 1709 р.: попередні гетьмани «зважилися привласнити собі понад міру владу самодержавну, чим завдали значної шкоди давнім порядкам, правам та вольностям військовим» [1], тому старшина постановила, щоб і «майбутні гетьмани» дотримувалися постанов договору [1]. Латинська версія закріплювала Генеральну раду як законодавчий орган, виконавчу владу гетьмана та незалежний Генеральний суд [2] – розподіл влади, що випереджав тогочасну Європу. Як зазначається у підручнику за ред. В. Д. Гончаренка, козацька правова система поєднувала звичаєве право та конституційні традиції Речі Посполитої [7, с. 113–130]. Проте «Пакти» мали набрати чинності лише за умови військової перемоги, яка не настала [2]: перша закономірність – найсміливіші правові ідеї формулювалися в момент найбільшої державної слабкості і залишалися нереалізованими.

Конституція УНР (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 р. [3] закріплювала: ст. 2 – суверенне право «належить народові України, цеб-то громадянам УНР всім разом»; ст. 3 – здійснення суверенітету через Всенародні Збори; ст. 4 – неподільність території; ст. 21 – виборче право з 20 років без обмежень [3]. Як зазначається у підручнику за ред. В. Д. Гончаренка, збройний конфлікт визначав темп і якість законотворчого процесу Центральної Ради [7, с. 230–260]; В. О. Боняк та ін. підкреслюють, що воєнні умови унеможливили реалізацію конституційних положень [8, с. 112–130]. Конституцію ухвалили 29 квітня 1918 р. в останній день існування Центральної Ради, а наступного дня переворот П. Скоропадського скасував усі її акти. Друга закономірність: чим прогресивнішим було законотворення, тим вразливішою виявлялася держава без реального механізму захисту права зброєю.

Відповіддю на злочини Другої світової стала Женевська конвенція про захист цивільного населення від 12 серпня 1949 р. [4], яка вперше кодифікувала захист мирного населення: заборону депортацій, гуманне поводження та заборону колективних покарань [4]. Підручник за ред. В. Д. Гончаренка констатує: будучи засновницею ООН та підписантом Конвенцій, УРСР залишалася республікою з обмеженим суверенітетом [7, с. 330–370]. Хрестоматія за упоряд. А. С. Чайковського підтверджує, що повоєнна відбудова здійснювалася виключно в рамках радянської системи [9, с. 342–380]. Третя закономірність: Україна набула міжнародно-правової

суб'єктності, проте знову відбудовувалася у правовому полі сильнішого зовнішнього суб'єкта.

Аналіз трьох кейсів виявляє три системні закономірності. Перша – концентрація виконавчої влади: збройний конфлікт незмінно розширював повноваження виконавчих органів, а проблема деконцентрації залишалася невирішеною [8, с. 112–130]. Друга – незавершеність правових проектів: В. О. Ільченко та М. О. Фесенко підкреслюють, що саме ця незавершеність є причиною, через яку Україна кожного разу починала відбудову з нуля [10, с. 109–110]. Третя – правове запозичення замість наступності: О. В. Червякова наголошує, що відсутність власної правової традиції є системним викликом і головним аргументом на користь розробки національної концепції перехідного правосуддя [11, с. 136–138].

Сучасна Україна вперше має інструменти для подолання цих закономірностей. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12.05.2015 р. забороняє скорочення форм судочинства на шкоду верховенству права [6]. В. О. Ільченко та М. О. Фесенко наголошують, що перехідне правосуддя покликане відіграти вирішальну роль після закінчення війни в процесі деокупації та реінтеграції [10, с. 110–111]. Додатковий протокол І до Женевських конвенцій 1977 р. [5] формує міжнародно-правову рамку, яка гарантує правову суб'єктність України без підпорядкування чужій системі; О. В. Червякова підкреслює: лише комплексне застосування механізмів перехідного правосуддя здатне забезпечити сталий мир і відновлення суверенітету [11, с. 139–141].

Таким чином, можна зробити висновки, що по-перше, взаємодія права і збройного конфлікту є наскрізною темою правової історії України: у всіх трьох кейсах право народжувалося як відповідь на воєнний виклик, але щоразу залишалося нереалізованим.

По-друге, три виявлені закономірності – концентрація виконавчої влади, незавершеність правових проектів та зовнішнє правове запозичення – мають системний характер і безпосередньо впливають на якість сучасної правової трансформації.

По-третє, сучасна Україна вперше має реальні інструменти для подолання цих закономірностей – конституційні обмеження воєнного стану, міжнародні механізми перехідного правосуддя та євроінтеграційний правовий вектор. Осмислення власного правового досвіду є необхідною умовою для того, щоб Україна вперше завершила свій постконфліктний правовий проект у власному векторі.

Список використаних джерел

1. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом : іст. документ від

05 квіт. 1710 р. № 001_003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_003#Text

2. Конституційні пакти Пилипа Орлика, новообраного гетьмана Війська Запорозького : іст. документ від 05 квіт. 1710 р. № 001_002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-ru/001_002

3. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) : іст. документ від 29 квіт. 1918 р. № n0002300-18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18

4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08 черв. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

7. Гончаренко В. Д., Єрмолаєв В. М., Рум'янцев В. О. та ін. Історія держави і права України : підручник / за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге. Харків : Право, 2019. 552 с.

8. Боняк В. О., Селіхов Д. А., Завгородня Ю. С. та ін. Історія держави і права України : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2024. 208 с.

9. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / упоряд. А. С. Чайковський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 576 с.

10. Ільченко В. О., Фесенко М. О. Перехідне правосуддя: теоретичне розуміння та практичний аспект крізь призму українських реалій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 108–113. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/21

11. Червякова О. В. Механізми та процеси перехідного правосуддя: міжнародний досвід для відновлення суверенітету і безпеки України. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 135–142.

Ключові слова: право і війна, правова трансформація, Гетьманщина, УНР, міжнародне гуманітарне право, перехідне правосуддя, воєнний стан, післявоєнна правова система.

Keywords: law and war, legal transformation, Hetmanate, UNR, international humanitarian law, transitional justice, martial law, post-war legal system.

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри Аніщук Н. В.

Филоненко Анна Сергіївна

здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВА СИСТЕМА ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТ.: СТАНОВЛЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА КОДИФІКАЦІЯ

Правова система Гетьманщини XVIII ст. являла собою унікальний феномен, що поєднував кілька різнорідних нормативних пластів: звичаєве

козацьке право, Литовський статут 1588 р., Магдебурзьке право, нормативні акти гетьманської влади (універсали, ордонанси) та дедалі активніший вплив московського законодавства. Ця плюралістична система зумовлювала серйозну суперечність норм і давала судовим органам можливість посилатися на різні джерела залежно від обставин справи. Ключовим документом, що окреслив засади автономної правової системи і спробував конституювати взаємовідносини гетьмана, старшини та козацтва, стала Конституція Пилипа Орлика 1710 р. – «Пакти і Конституція законів та вольностей Війська Запорозького» [1], яка в умовах еміграції заклала концептуальний фундамент правового оформлення козацької державності.

Центральним результатом кодифікаційної роботи першої половини XVIII ст. стали «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. [2] – видатна пам'ятка українського права. Указом від 22.08.1728 р. у Глухові було утворено спеціальну кодифікаційну комісію на чолі з генеральним суддею І. Борозною, яка протягом 15 років систематизувала чинні норми з Литовського статуту, Саксонського зерцала, Хелминського права, звичаєвого права та судової практики. Кодекс мав чітку структуру: 30 глав, 532 артикули, 1607 пунктів; охоплював норми адміністративного, цивільного, торгового, кримінального та процесуального права. Проте офіційного затвердження Сенатом «Права» так і не отримали -- насамперед через несумісність задекларованих у кодексі автономних правових засад з курсом імперії на уніфікацію підкорених народів.

Особливості становлення і розвитку державотворення за доби Гетьманщини досліджують Добкіна К. Р. та Савицька С. Л. [3, с. 29], доводячи, що козацька держава продовжила традиції державотворення, започатковані в давньоруський період, і грунтувалася на правових засадах Запорозької Січі. Авторки акцентують, що визначальну роль відіграв документ «Пакти і Конституція законів та вольностей Війська Запорозького» 1710 р., який фактично став суспільним договором між гетьманом, старшиною та козацтвом і формалізував їхні відносини. Дослідниці доводять, що Гетьманщина мала всі основні ознаки держави: органи публічної влади, чітко визначену територію, фіскальний механізм і власну правову систему як регулятор суспільних відносин.

Становлення правової системи Гетьманщини неможливо осягнути поза контекстом глибших витоків правової традиції. Богатюк О. В. [4, с. 123] аргументує, що прагнення до свободи є ментальною особливістю українців, а ідея свободи визначала зміст їхнього правового світогляду задовго до утворення Гетьманщини. Ідеали свободи лягли в основу козацького звичаєвого права – нормативної системи, що мала за основу природно-правові ідеї та визначала обсяг свободи як для громади загалом, так і для кожного її члена. Саме ця традиція зумовила особливий опір кодифікаторів Гетьманщини щодо включення до «Прав» посилань на московське

законодавство та їхнє прагнення зберегти автентичність власної правової системи.

У ширшому контексті Гетьманщина займала особливе місце в системі Української державності. Котляр Ю. В. [5, с. 237] відносить козацьку добу – Гетьманщину – до стадії напівдержавного існування і виокремлює її другим з чотирьох ключових етапів розвитку правових інститутів, констатуючи, що правовий розвиток Гетьманщини відбувався в умовах постійного тиску з боку Московської держави, яка послідовно звужувала автономний правовий простір. Таким чином, правова система Гетьманщини XVIII ст. характеризувалася трьома визначальними рисами: по-перше, синтетичним характером джерел (поєднання звичаєвого, іноземного та власного нормотворчого права); по-друге, незавершеністю кодифікації – «Права» 1743 р. залишилися незатвердженими і не набули офіційної юридичної сили; по-третє, поступовим витісненням автономних правових інститутів загальноімперським законодавством після скасування Гетьманщини у 1764 р.

Список використаних джерел

1. Пакти і Конституція законів та вольностей Війська Запорозького (Конституція Пилипа Орлика) від 05.04.1710. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Конституція_Пилипа_Орлика.

2. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / упоряд. К. А. Вислобоков ; за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 1997. 547 с. URL: https://vue.gov.ua/Права,_за_якими_судиться_малоросійський_народ.

3. Добкіна К. Р., Савицька С. Л. Становлення і розвиток державотворення в Україні за доби Гетьманщини: законодавчі аспекти. *DICTUM FACTUM*. 2024. № 1(15). URL: https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/307.

4. Богатюк О. В. Еволюція ідеї свободи в Україні (IX – перша половина XIV ст.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Т. 1, № 88. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/328826.

5. Котляр Ю. В. Етапи розвитку адвокатури України у контексті періодизації історії Української державності. *Старожитності Лукомор'я*. 2026. № 1. С. 236-246. URL: https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.1.427.

Ключові слова: *Гетьманщина, правова система, козацьке право, кодифікація, Права за якими судиться малоросійський народ, Конституція Пилипа Орлика, звичаєве право, Литовський статут, Магдебурзьке право, джерела права, XVIII ст., козацька держава, автономія.*

Keywords: *Hetmanate, legal system, Cossack law, codification, Rights by which the Little Russian people are judged, Constitution of Pylyp Orlyk, customary law, Lithuanian Statute, Magdeburg Law, sources of law, 18th century, Cossack state, autonomy.*

Науковий керівник: завідувач кафедри, д.ю.н., професор Аніщук Н. В.

Халдай Ангеліна Іллівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СТАНОВЛЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У XXI СТОЛІТТІ: ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК І СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Стадії трансформації судової системи незалежної України слід розглядати поетапно: від формування базових інститутів після проголошення незалежності – до ґрунтовних реформ, спрямованих на незалежність суддів, боротьбу з корупцією та адаптацію до європейських стандартів. Також слід зазначити, що після 2022 року система функціонує в умовах воєнного стану і ця ситуація вносить свої корективи до системи судоустрою, з якими іноді дуже складно сперечатись.

Становлення судової системи України у XXI столітті розпочалося з так званої «малої судової реформи» 2001-2002 років, яка була зумовлена необхідністю реалізації положень Конституції України 1996 року строк яких майже вийшов та переходу від радянської моделі правосуддя до демократичної. Ключовим нормативним актом цього етапу став Закон України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року № 3018-III, який визначив організаційну структуру судової влади, систему судів загальної юрисдикції та засади їх діяльності. Саме на цьому етапі було інституційно закріплено триланкову систему судів і впроваджено процедури апеляційного та касаційного перегляду судових рішень, що позначало відмову від радянської практики «нагляду» та перехід до сучасної європейської моделі судового контролю. Це зумовило підвищенню якості судових рішень, забезпеченню права народу на справедливий суд та формуванню єдності судової практики, однак одночасно призвело до ускладнення процедур і збільшення строків розгляду справ, через додаткові інстанції та особливу перевантаженість суддів.

Подальший розвиток судової системи у 2010 році був пов’язаний із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року, який став новим етапом реформування, об’єднавши попередні нормативні акти та суттєво змінивши організацію судової влади. Закон передбачив зміну структури судової системи, перерозподіл повноважень між судовими інституціями, створив Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також посилив ролі органів суддівського врядування, зокрема Вищої ради юстиції. Водночас наукові та міжнародні експертні оцінки підкреслюють, що цей етап характеризувався посиленням політичного впливу на судову владу та зниженням гарантій незалежності суддів, що суперечило європейським стандартам правосуддя.

Після подій Революції Гідності трансформація судової системи набула якісно нового змісту, оскільки суспільний запит на справедливість, подолання корупції та реальну незалежність суддів став визначальним фактором державної політики. Революційні події виявили глибоку кризу довіри до судової влади, зумовлену її політичною залежністю, вибірковим правосуддям та низьким рівнем професійної відповідальності суддів, що, у свою чергу, спричинило необхідність не просто реформування, а фактичного «перезапуску» судової системи. У відповідь на ці виклики було ініційовано комплексну судову реформу, ключовим елементом якої стали зміни до Конституції України (2016 рік, Закон № 1401-VIII), які суттєво посилили інституційні гарантії незалежності суддів, зокрема через обмеження впливу політичних органів на їх призначення та кар'єру. Подальший розвиток цих положень закріплено в новій редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, який передбачив оновлення суддівського корпусу шляхом відкритих конкурсів, кваліфікаційного оцінювання та запровадження нових процедур добору суддів із залученням громадськості та міжнародних експертів.

Важливим наслідком революційних подій стало також формування антикорупційної інституційної архітектури, спрямованої на забезпечення невідворотності відповідальності за корупційні правопорушення, включаючи створення спеціалізованих органів та Вищий антикорупційний суд (закон прийнято у 2018 році, фактичний початок роботи – 2019 рік). Одночасно було реформовано систему органів суддівського врядування, зокрема створено Вищу раду правосуддя (Закон 2016 року), яка отримала ключові повноваження щодо призначення, дисциплінарної відповідальності та звільнення суддів, що відповідало європейським стандартам інституційної незалежності судової влади. Революція Гідності також стимулювала імплементацію практики Європейський суд з прав людини у національне право застосування, що посилило орієнтацію судової системи на принцип верховенства права та захист прав людини.

Таким чином, події 2013-2014 років стали каталізатором глибоких змін у судовій системі України. Попри значні нормативні та інституційні зміни, ефективність судової реформи залишається обмеженою через низку системних проблем, зокрема інституційний опір, кадровий дефіцит і непослідовність державної політики. Особливої уваги потребує проблема низького рівня довіри суспільства до судової влади, що свідчить про розрив між формальними змінами законодавства та їх практичною реалізацією.

У сучасний період, починаючи з 2022 року, функціонування судової системи України відбувається в умовах воєнного стану, що зумовлює появу нових викликів, пов'язаних із забезпеченням безперервності здійснення правосуддя, територіальною зміною підсудності справ та необхідністю цифровізації судових процедур. Водночас ці умови актуалізують проблему

доступу до правосуддя, оскільки фізична недоступність судів, безпекові ризики та перевантаження судової системи ускладнюють реалізацію права на судовий захист. У науковій літературі підкреслюється, що ефективність судової реформи безпосередньо пов'язана з рівнем розвитку правової держави та здатністю інституцій адаптуватися до кризових умов, що підтверджує системний і незавершений характер реформування судової влади в Україні.

Одною з головних проблем функціонування судової системи України залишається обмежений доступ до правосуддя, зумовлений фінансовими бар'єрами для громадян. Зростання розміру судового збору, витрат на правничу допомогу та супутніх процесуальних витрат фактично ускладнює реалізацію права на судовий захист для соціально вразливих верств населення. Відповідно до Закону України «Про судовий збір» (2011 року), розмір платежів залежить від категорії справи та ціни позову, що в умовах економічної нестабільності може бути надмірним для значної частини громадян. У результаті формується ситуація, за якої особа формально має право на звернення до суду, однак фактично не може ним скористатися через брак фінансових ресурсів, що суперечить принципу доступності правосуддя, закріпленому в практиці Європейський суд з прав людини. Додатково проблема посилюється нерівністю сторін у процесі, оскільки заможні учасники мають більше можливостей для залучення кваліфікованих юристів, що впливає на ефективність захисту прав. Таким чином, фінансова недоступність судочинства виступає одним із ключових факторів, що стримують реалізацію принципу верховенства права та підривають довіру суспільства до судової системи.

Таким чином, перетворення судової системи України у XXI столітті має системний, але незавершений характер, поєднуючи прагнення до утвердження принципів верховенства права та незалежності судової влади з наявними інституційними проблемами й викликами сучасності. Подальше реформування потребує не лише вдосконалення законодавства, а й забезпечення реальної ефективності вже запроваджених механізмів та відновлення довіри суспільства до судової влади.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text
2. Верховна Рада України – Закон «Про судоустрій України» від 07.02.2002 № 3018-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14#Text

3. Центр Разумкова – аналітичний звіт «Судова реформа: поточні результати та найближчі перспективи», 2013 URL: https://razumkov.org.ua/upload/Sudova_reforma_2013.pdf
4. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (редакція 2016 р.). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text
5. Наукові дослідження КНУ (дисертаційні матеріали з теорії судової реформи). URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/69d/dis_Khotynska-Nor%20O.%20Z..pdf

Ключові слова: Судова система України, судова реформа, трансформація, правосуддя, незалежність суддів, верховенство права, воєнний стан, доступ до правосуддя, судовий збір, Революція Гідності, Вища рада правосуддя, цифровізація.

Keywords: Judicial system of Ukraine, judicial reform, transformation, justice, judicial independence, rule of law, martial law, access to justice, court fee, Revolution of Dignity, High Council of Justice, digitalization.

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри Аніщук Н. В.

Чайка Вікторія Володимирівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Правові засади відбудови України є ключовим елементом забезпечення стабільного розвитку держави в умовах післявоєнного періоду та відновлення її соціально-економічних, інфраструктурних і правових структур. Аналіз історичних передумов демонструє, що ефективне відновлення територій і соціально-економічних структур країни потребує системного, комплексного підходу, який включає поєднання нормативно-правових, організаційних та економічних механізмів. В історичному контексті відбудова України завжди базувалася на комплексному регулюванні: від норм матеріального права, що визначають права та обов'язки учасників відновлювальних процесів, до організаційно-правових структур, які координують взаємодію державних і приватних інституцій [1].

Сучасний етап відбудови України характеризується потребою не лише у фізичному відновленні будівель та інфраструктури, але й у забезпеченні правової стабільності, економічної безпеки та соціальної захищеності громадян. Це включає створення правових механізмів, які забезпечують ефективне планування та реалізацію відновлювальних програм, регламентують державний та муніципальний контроль, а також встановлюють прозорі процедури використання ресурсів, що дозволяє мінімізувати ризики корупції та зловживань [2]. Сучасні правові інструменти

спрямовані на забезпечення балансу між оперативністю реалізації відновлювальних заходів та дотриманням принципів правової визначеності, захисту майнових прав громадян і підприємств, а також прозорості всіх процесів відбудови [3].

Особлива увага приділяється формуванню нормативно-правових актів, які регулюють відновлення критичної інфраструктури, житлового фонду, промислових і соціальних об'єктів, що постраждали внаслідок воєнних дій. Це включає закони та постанови, які визначають правові основи компенсації збитків, реструктуризації боргових зобов'язань, відновлення бізнес-процесів та залучення інвестицій для реконструкції [3]. На практиці ефективне правове забезпечення відбудови передбачає створення механізмів державного нагляду за виконанням будівельних і відновлювальних робіт, системи ліцензування та сертифікації підприємств, які беруть участь у відновлювальних проектах, а також запровадження правових стандартів управління земельними ресурсами, що забезпечують законність використання територій для відбудови [1].

Важливим аспектом правового регулювання є інтеграція міжнародного досвіду у національну практику. Це стосується методів планування та реалізації реконструкційних проєктів, застосування стандартів правового регулювання будівництва, управління земельними та фінансовими ресурсами, а також запровадження міжнародних стандартів прозорості та звітності у відбудовних процесах. В Україні на сьогодні активно впроваджуються механізми залучення приватних інвестицій та міжнародної технічної допомоги, що потребує створення стабільного правового середовища та надійних гарантій для інвесторів [1; 3].

Особливу роль у сучасних умовах відіграють законодавчі ініціативи щодо захисту прав громадян і бізнесу. Вони спрямовані на відновлення соціальної інфраструктури, житлового фонду, промислових об'єктів, забезпечення правової підтримки для внутрішньо переміщених осіб та постраждалого населення, а також на створення умов для стабілізації економіки та збереження зайнятості. Зокрема, нормативно-правові акти передбачають механізми компенсації, страхування та правового регулювання земельних і майнових питань у контексті післявоєнної відбудови [2].

Ключовим аспектом правового забезпечення відбудови є забезпечення ефективної взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та приватними учасниками відновлювальних процесів. Це вимагає створення чітких процедур координації, механізмів контролю і підзвітності, а також застосування сучасних інформаційних технологій для моніторингу стану виконання відновлювальних робіт, управління ресурсами та забезпечення прозорості всіх процесів [1; 2].

Таким чином, правові засади відбудови України формуються як комплекс міждисциплінарних підходів, які поєднують історичні традиції, сучасні національні правові практики та міжнародний досвід. Вони створюють фундамент для стійкого економічного, соціального та інституційного розвитку держави, забезпечують захист прав громадян, гарантують ефективне використання ресурсів і сприяють досягненню стабільності та безпеки у постконфліктний період. Усе це дозволяє формувати надійну систему правового регулювання, яка здатна відповідати сучасним викликам та забезпечити стійку та комплексну відбудову України.

Список використаних джерел

1. Бедрій Р. Б. Організаційно-правове забезпечення відбудови та економічного розвитку міст у контексті повоєнного відновлення України. *Економіка та право*. 2023. № 3. С. 53–60. URL: https://nasuperiodicals.org.ua/index.php/economiclaw/article/view/5811
2. Войцехівська С. І. Організаційно-правові засади економічної безпеки України. *Київський економічний науковий журнал*. 2024. № 7. С. 44–50. URL: https://doi.org/10.32782/2786-765x/2024-7-6
3. Пікуля Т. О. Основні правові форми та механізми повоєнної відбудови України. *Kyiv Law Journal*. 2023. № 3. С. 29–34. URL: https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.4

Ключові слова: відбудова України, післявоєнне відновлення, правові засади, нормативно-правове регулювання, інвестиції, міжнародний досвід, компенсація збитків, інфраструктура, прозорість та підзвітність, соціальний захист.

Keywords: reconstruction of Ukraine, post-war recovery, legal framework, regulatory environment, investments, international experience, compensation for damages, infrastructure, transparency and accountability, social protection.

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри Аніщук Н. В.

Шевченко Анна Андріївна

здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОСУДДЯ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО: ЕВОЛЮЦІЯ ВІД ГРОШОВИХ ШТРАФІВ ДО КАЛІЧНИЦЬКИХ ПОКАРАНЬ

Вивчаючи історію держави і права, неможливо оминути увагою Велике князівство Литовське (далі – ВКЛ). Ця держава залишила нам у спадок унікальні правові пам'ятки, насамперед Литовські статути (1529,1566,1588 рр.). Цікаво спостерігати, як протягом кількох століть у ВКЛ кардинально змінилося ставлення до злочину і покарання. Перехід від

звичайних грошових штрафів, коли злочинець міг просто відкупитися від жертви, до дуже жорстоких публічних страт і каліцтв добре показує, як зміцнювалася державна влада і як право реагувало на тогочасні проблеми суспільства. Відповідно, постає питання: чому влада відмовилася від традиційних штрафів, як саме впроваджувалися нові жорстокі санкції та чи були вони однаковими для всього населення.

На ранніх етапах (XIII – перша половина XV ст.) правосуддя у ВКЛ було досить м'яким і багато в чому спиралося на старі звичаї та норми ще «Руської Правди» [1, с. 215]. Тоді злочин взагалі не сприймався як щось спрямоване проти держави чи князя. Це була так звана «обида» – приватна справа між кривдником і потерпілим (або його родиною). Головним завданням суду було не покарати чи ізолювати злочинця, а просто змусити його відшкодувати збитки. Тому основними покараннями були грошові виплати: «віра» (штраф за вбивство), «головщина» (відшкодування родичам вбитого) та «нав'язка» (за побиття чи образу). Держава втручалася мінімально, лише допомагаючи сторонам примиритися і беручи за це собі частину штрафу [4, с. 182]. Тобто, якщо у людини були гроші, вона могла цілком легально уникнути будь-якого іншого покарання.

Але з часом така система перестала працювати. Суспільство розшаровувалося: з'явилося багато бідних людей і заможна верхівка. Для бідняка сплатити «головщину» було нереально, тому за борги його просто перетворювали на раба (холопа). А от багатії могли чинити злочини і легко відкуповуватися, що породжувало безкарність і сплеск злочинності. Держава зрозуміла, що потрібні суворіші заходи.

Першим серйозним кроком до змін став Судебник великого князя Казимира 1468 року. Саме тут злочин вперше почали розглядати не як приватну образу, а як порушення закону, що вимагає втручання держави [2, с. 301]. Судебник був спрямований на жорсткий захист приватної власності. З'явилося суворе правило: якщо людина вкрала майно на суму більше половини копи грошей (це приблизна вартість корови або робочого коня), вона каралася на смерть через повішення [3, с. 112]. Жодних відкупів за таку крадіжку вже не передбачалося. Більше того, з'явилася колективна відповідальність: якщо дружина або діти злодія знали про крадіжку і користувалися вкраденим, їх також могли покарати, позбавивши волі. Правосуддя почало перетворюватися на інструмент залякування.

Наступний етап – прийняття Першого Литовського статуту 1529 року. Тут поняття злочину вже чітко називається «виступом» або «злістю» і розуміється як дія проти держави [5, с. 89]. Хоча грошові штрафи ще залишалися поширеними за легкі правопорушення, перелік злочинів, за які карали на смерть, суттєво розширився. До них увійшли державна зрада, фальшивомонетництво, розбій та підпал.

Справжній перелом у бік жорстокості, тілесних і калічницьких покарань відбувся під час дії Другого (1566 р.) і особливо Третього (1588 р.) Литовських статутів. На законодавців ВКЛ сильно вплинуло європейське право, зокрема німецька «Кароліна» 1532 року [1, с. 260]. Тепер покарання мало не лише завдати страшного фізичного болю, а й назавжди залишити на людині тавро, щоб суспільство бачило, що це – злочинець.

Калічницькі покарання були різними і залежали від виду злочину. Наприклад, за підробку документів чи напад на суддю відрубували руку. Якщо злодія ловили на дрібній крадіжці вперше, його просто били різками біля ганебного стовпа. За другу крадіжку – відрізали вухо. А за третю це вже вважалося рецидивом, і злодія страчували [3, с. 245]. Часто використовували таврування – випалювали розпеченим залізом знак на лобі або щоках. Це робилося для того, щоб злочинець не міг переїхати в інше місто і почати життя «з чистого аркуша» – його минуле буквально було написане на обличчі.

Важливо розуміти, що ці жорстокі зміни торкнулися переважно простих людей – селян та міщан [4, с. 195]. Правосуддя у ВКЛ було чітко становим, тобто залежало від того, до якого класу ти належиш. Шляхта (дворяни) домоглася для себе недоторканності щодо тілесних покарань. Шляхтича не могли катувати під час слідства, його не били різками і не відрізали йому вуха. Навіть якщо шляхтич вбивав простолюдина, найчастіше він просто платив родичам штраф (головщину). Смертну кару до шляхти застосовували дуже рідко, в основному за державну зраду або вбивство іншого шляхтича. І навіть тоді страта була «почесною» – відрубування голови мечем, що не вважалося ганьбою. А от простих людей страчували показово і болісно: вішали, палили на вогнищах, саджали на палю або четвертували [2, с. 315].

Також цікаво, чому держава так активно використовувала саме каліцтва і страти. Відповідь досить практична: у Великому князівстві Литовському не було системи тюрем у сучасному розумінні [5, с. 102]. В'язниці (підземелля замків) використовувалися лише для того, щоб тримати там підозрюваного до суду. Утримувати і годувати злочинців роками державі було просто невигідно. Тому проблему вирішували швидко і дешево: вбити, відкалічити або вигнати з країни. Для шляхти часто застосовували специфічні покарання – баніцію (довічне вигнання з держави) та інфамію (позбавлення честі, титулів і майна, тобто «громадянська смерть»). Будь-хто міг безкарно вбити людину, яку оголосили інфамісом.

Підсумовуючи, можна сказати, що еволюція кримінального правосуддя у Великому князівстві Литовському показує, як держава поступово відмовилася від старої системи примирення сторін і грошових штрафів. На зміну їм прийшла сувора і жорстока система тілесних покарань, яка мала на меті залякати населення і підтримати порядок у країні. Це

правосуддя було дуже несправедливим, оскільки для багатих шляхтичів закон завжди залишався набагато м'якшим, ніж для простих людей, але воно стало важливим етапом у розвитку правової системи на наших землях.

Список використаних джерел

1. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 712 с.
2. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2011. 688 с.
3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : у 3 т. / за ред. С. В. Ківалова. Одеса : Юридична література, 2004. Т. 3, кн. 1. 808 с.
4. Чехович В. А. Історія держави і права України : підручник. Київ : Либідь, 2003. 656 с.
5. Чубатий М. Огляд історії українського права. Київ : Четверта хвиля, 1994. 224 с.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, кримінальне правосуддя, Литовські статути, історія права, еволюція покарань, грошові штрафи, калічницькі покарання, тілесні покарання, станове правосуддя.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, criminal justice, Lithuanian Statutes, history of law, evolution of punishments, monetary fines, mutilating punishments, corporal punishment, class-based justice.

Науковий керівник: д. ю. н., професор Аніщук Н.В.

Підсекція 2

Керівник: доцент кафедри, к.ю.н. Єфремова Н.В.
Секретар: здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції) Древов І.М.

Артошина Ольга Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ 1996 РОКУ: ЇЇ ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПОСИЛЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Прийняття Конституції України 1996 року стало визначальною подією в історії українського державотворення, що закріпила правові основи розвитку суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави.

Основний Закон від початку закріпив пріоритет прав і свобод людини, визначив механізми їх реалізації та гарантування, а згодом спрямував розвиток національного законодавства на загальновизнані європейські стандарти, заради зміцнення громадянської злагоди на землі України.

Конституція України 1996 року закріпила принцип верховенства права, невідчужуваність і непорушність прав людини, а також визначила їх найвищою соціальною цінністю. В умовах розвитку демократичних інститутів та поглиблення європейської інтеграції важливо проаналізувати роль Основного Закону у формуванні ефективної системи гарантій прав людини та її відповідність європейським стандартам. Дослідження конституції саме в такому аспекті дозволяє оцінити її значення для утвердження правової держави та зміцнення міжнародного авторитету України.

Проблематика дослідження полягає у визначенні ролі Конституції України 1996 року у становленні системи гарантій прав і свобод людини та громадянина, а також у з’ясуванні ступеня її впливу на адаптацію національного законодавства до європейських стандартів у сфері прав людини.

Розвиток конституційно-правових поглядів відбувався під впливом європейських учень природного права, договірного походження держави, обмеження абсолютної влади та політичних ініціатив, спрямованих на укладення союзів із сусідніми державами та визначення засад майбутнього державного устрою. Ці ідеї використовувалися українською політичною елітою у внутрішній і зовнішній боротьбі, що сприяло накопиченню державотворчого досвіду. У результаті зміни інтелектуального життя

українського суспільства ще на початку XVIII століття з'явилися документи конституційного характеру, які закріплювали засади державності, принцип поділу влади, парламентаризм, захист природних прав людини та обмеження свавілля влади [6, с. 22-28].

Після проголошення незалежності України розпочався «процес формування нового законодавства, яке ґрунтувалося на міжнародних і європейських стандартах. З метою унормування механізму адаптації законодавства, утворення відповідних інституцій та інших додаткових заходів, необхідних для ефективного правотворення та правозастосування, 18 березня 2004 р. Верховна Рада України прийняла рамковий Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Наступним важливим кроком для розвитку євроінтеграції, зокрема впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини, стало ухвалення Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. №3477–IV» [7, с. 49].

Надалі генезис українського конституціоналізму пройшов складний, але надзвичайно важливий своїм досвідом шлях, завдяки якому вже після набуття Україною незалежності, було розроблено і введено в дію Конституцію України 1996 року. Як зазначив Північно-західний апеляційний господарський суд на своїй офіційній вебсторінці: «Український народ ішов до визнання свого конституціоналізму не один десяток років і тому має глибоке історичне коріння» [9].

Передумови прийняття Конституції України 1996 р. формувалися з початком процесу державотворення, який розпочався після ухвалення Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р. Розпад СРСР та проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., підтриманий Всеукраїнським референдумом і міжнародним визнанням, зумовили необхідність прийняття Основного Закону.

Проте, конституційний процес затягнувся через протистояння між Президентом і Верховною Радою. Перший проєкт Конституції був підготовлений Конституційною комісією та обговорений у 1992 р., а в 1993 р. вироблено його остаточний варіант. Після дострокових виборів 1994 р. було створено нову Конституційну комісію. Важливим етапом стало підписання 8 червня 1995 р. Конституційного договору між Президентом і Верховною Радою, який тимчасово врегулював організацію державної влади до ухвалення нової Конституції.

Після вступу до ради Європи у листопаді 1995 р. Україна взяла на себе офіційне зобов'язання прийняти нову демократичну конституцію протягом року. Наприкінці червня 1996 р. конституційний процес активізувався. Після загострення політичної ситуації Верховна Рада розпочала безперервний

розгляд проєкту, який тривав майже добу. У ході дискусій було досягнуто компромісів щодо державних символів, статусу Криму та мовного питання. У результаті, 28 червня 1996 р. була прийнята Конституція України, яка закріпила правові основи незалежної держави, її суверенітет, територіальну цілісність, а також основні права і свободи людини і громадянина.

Конституція України відіграє визначальну роль у забезпеченні прав людини та їх адаптації до європейських стандартів. Вона не лише закріплює основні права і свободи, але й створює механізми їх реалізації та захисту. Завдяки Конституції Україна інтегрується до європейського правового простору, що сприяє підвищенню рівня захисту прав людини.

«Сучасна зовнішньополітична та зовнішньоекономічна політика України «диктує» актуальність означеної тематики, а констатація на конституційному рівні європейської ідентичності українського народу «підтверджує» правильний цивілізаційний вибір його розвитку» [4, с. 110].

Водночас важливим залишається питання ефективного застосування конституційних норм на практиці. Отже, Конституція України є ключовим інструментом утвердження прав людини та розвитку демократичної держави в європейському контексті.

Україна має курс на інтеграцію в Європейський Союз і приведення правових основ та норм до відповідних європейських правових стандартів, що обумовлено прагненням держави долучитися до когорти країн з розвиненою економікою, які взяли орієнтир на побудову демократичного суспільства, забезпечення прав і свобод людини та верховенства права.

Співробітництво з Європейським Союзом в цьому напрямку сприяє закріпленню прав і свобод, побудови механізмів їх захисту, і як наслідок є важливим чинником отримання іноземних інвестицій, консультацій щодо здійснення системних та широкомасштабних реформ, тощо [7, с. 50].

«Основними цінностями, на захист яких спрямована діяльність Європейського Союзу і до яких прагне Україна є людська гідність, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага до прав людини» [5, с. 94].

Важливим кроком в інтеграцію країни до європейських стандартів є визначення у Конституції України того, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави. Чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [1].

Згідно Загальної декларація прав людини, прийнятої і проголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року, яку Україна дотримується, а її положення імплементовані в українське законодавство, демократія, правовладдя та людські права є найвищими

цінностями європейського правопорядку, гідність, як ціннісну категорію покладено в основу міжнародних стандартів у сфері прав людини [2].

Також, велике значення Конституції України у забезпеченні прав і свобод людини на європейському просторі полягає у гарантуванні її статтею 55 того, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. При цьому, для реалізації вказаної конституційної норми прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року №3477-IV, за яким при розгляді справ судами України, Конвенція та практика Європейського суду з прав людини повинні використовуватися як джерела права, які значно розширюють коло засобів, підходів і обов'язкових висновків, не тільки впливають на право, а також і на розвиток національного законодавства, спрямованого перш за все на захист прав людини і основоположних свобод [3].

Навіть Конституційний Суд України, «засновуючи свої висновки на нормах Конституції, в той же час звертається до Конвенції 1950 р. в пошуках додаткових доказів в обґрунтування своєї правової позиції. Застосування в якості таких доказів положень Конвенції та рішень Суду стало для КСУ можливістю ще раз відчути себе частиною загальноєвропейського механізму захисту прав людини. Залучаючи в якості доказів правові позиції Суду, КСУ проявляє прагнення тісно пов'язувати свою позицію з позицією Європейського суду, приймаючи рішення, які не просто відповідають, але спираються на практику Суду» [5, с. 111].

Крусян А. Р. зазначала, що: «зміст Конституції України містить положення, що відповідають за своїм змістом європейським правовим стандартам та, відповідно, принципам європейського конституціоналізму» [8, с. 87].

«Феномен Конституції не вичерпується її текстом (формальним змістом) – вона становить систему базових цінностей, покликаних обмежувати будь-які прояви свавілля публічної влади задля гарантій людських прав» [4, с. 11].

Таким чином можна зробити висновок, що прийняття Конституції України, закріплення нею основних прав і свобод людини і громадянина, механізмів їх реалізації та захисту, зокрема в частині визначення міжнародних договорів частиною національного законодавства та застосування практики Європейського суду з прав людини, визначення європейського та євроатлантичного курсу України направлено на забезпечення захисту основоположних людських прав на європейському рівні з урахуванням відповідних загальноприйнятих світових принципів, загальноприйнятих демократичних норм і правил за якими, зокрема, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і

свобод людини є головним обов'язком держави. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

При цьому, в реаліях сьогодення – військової агресії проти України, не є можливою реалізація всього кола гарантованих праві і свобод, оскільки згідно ст. 64 Конституції України в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі їх обмеження щодо права на вільний розвиток своєї особистості, можливості іноземцями та особами без громадянства користуються тими самими правами, нести такі самі обов'язки, як і громадяни України, права на недоторканність житла, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, свободи пересування, вільного вибору місця проживання, право вільно залишати територію України, тощо, за винятком тих прав і свобод, передбачених статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

3. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

4. А. А. Єзеров, Д. С. Терлецький: Застосування судами Конституції України: доктрина і практика. Київ : BAITE. 2022. 604 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Monografua.pdf

5. Бехруз Х. Н., Грушко М. В., Мануїлова К. В., Федорова Т. С. Сучасна концепція прав людини: європейське праворозуміння : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс. 2023. 143 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e7ea06c3-f49e-4590-a44d-6a7ecf7108fc/content

6. Єфремова Н. В. Український конституціоналізм: історія та перспективи розвитку : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс. 2022. 59 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1515877-9eac-4e4b-b479-44403cc585d2/content

7. Конституційно-правове забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу: становлення та розвиток. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. 53 с. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/01/11.pdf

8. Крусян А. Р. Проблеми сучасної конституціоналістики. Вип. 3 : Сучасний український конституціоналізм : навч. посіб. Одеса : Фенікс. 2015. 526 с. С. 87

9. Новини судової влади України. URL: https://nwag.court.gov.ua/sud4874/pres-centr/news/1288927/

Ключові слова: Конституція, конституціоналізм, євроінтеграція, права і свободи людини, демократизм, судовий захист, військова агресія.

Keywords: Constitution, constitutionalism, European integration, human rights and freedoms, democracy, judicial protection, military aggression.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Єфремова Н. В.

Бєлоусова Олександра Андріївна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
Національного університету “Одеська юридична академія”

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖІНКИ ЗА ЛИТОВСЬКИМИ СТАТУТАМИ

Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566 та 1588 років – унікальна пам'ятка правової думки ранньомодерної доби, яка протягом двох з половиною століть регулювала суспільні відносини на українських землях у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Дослідження норм цих кодексів у частині правового становища жінки є актуальним з огляду на необхідність осмислення витоків вітчизняної правової культури, розуміння еволюції інститутів шлюбного, сімейного та майнового права, а також з'ясування ступеня відповідності тогочасного законодавства принципам, що пізніше ляжуть в основу концепції рівних прав чоловіків та жінок [1, с. 834].

Статути Великого князівства Литовського стали першими в Європі цілком світськими зводами законів, що об'єднали норми державного, цивільного, сімейного, земельного, кримінального та процесуального права. Їхніми джерелами були звичаєве право литовських, українських і білоруських земель, «Руська правда», шляхетські привілеї та постанови сеймів, а також норми польського і римського права. Усі три редакції Статутів відображали систему станового суспільства, в якій обсяг прав особи залежав від її соціального становища, а правовий статус жінки визначався насамперед її станом (шляхтянка, міщанка, селянка) та сімейним станом (незаміжня, дружина, вдова) [2, с. 35].

Правовий статус жінки за Статутами Великого князівства Литовського розкривається насамперед через сферу шлюбно-сімейних відносин. Статут 1566 р. встановлював шлюбний вік жінок у 15 років, тоді як для чоловіків – 18. Закон вимагав згоди батьків або опікунів на укладення шлюбу: дівчина, що наважилась вийти заміж «без волі отцовської і матчиної», позбавлялась

права на посаг і спадок. Шлюб вважався дійсним лише після церковного вінчання та оформлення шлюбного договору, що фіксував майнові зобов'язання сторін – посаг нареченої й вено (віно) нареченого, розмір якого мав удвічі перевищувати посаг [3, с. 4].

Таким чином, жінка юридично перебувала під батьківською, а згодом – чоловіковою опікою впродовж усього свого життя.

Незважаючи на загальну підпорядкованість чоловікові, Статути Великого князівства Литовського надавали жінці певний обсяг майнових прав. Дружина зберігала право власності на своє придане (посаг), яким чоловік не міг розпоряджатися без її згоди. У разі вдівства жінка отримувала право на вено – забезпечену нерухомістю суму, яку чоловік записував їй перед шлюбом. Натомість спадкові права жінок були суттєво обмежені: Статут 1588 р. прямо закріплював, що «спадщина, нерухоме майно, коштовності та майно рухоме тільки синам і близьким по зброї буде переходити», а дочки отримували лише четверту частину батьківського майна у вигляді придане. Така диспропорція свідчить про законодавче конструювання гендерної асиметрії вже на рівні норм права [1].

Статути охороняли честь, здоров'я та життя жінки нормами кримінального права. «Нав'язка» – штраф за поранення жінки – та «головщина» – відшкодування за її вбивство – стягувалися в такому ж розмірі, як за чоловіків, тобто «совито» (подвійно), якщо жертвою була шляхтянка. Кримінальне законодавство Статутів встановлювало відповідальність за злочини проти честі та недоторканності жінки, зокрема за зґвалтування та перелюб. При цьому, як зазначає дослідниця О. Лабур, не спостерігалося різкої диспропорції в кримінальній відповідальності жінок і чоловіків – прослідковувалась тенденція до певного вирівнювання [4, с. 118].

Жінка виступала як суб'єкт злочину насамперед у сфері родинно-шлюбних відносин (дітовбивство, подружня зрада тощо).

У сфері судочинства жінка за Статутами Великого князівства Литовського мала обмежену процесуальну правоздатність. Вона могла виступати позивачем або відповідачем у судових справах, що стосувалися її особистого майна, честі та недоторканності. Проте самостійна участь у складних майнових і земельних справах вимагала наявності опікуна або повноважного представника-чоловіка.

Правове регулювання шлюбно-сімейних відносин на українських землях у складі ВКЛ виявляло специфіку поєднання норм звичаєвого права Київської Русі, церковного права та новацій, привнесених самими Статутами [5, с. 117].

Таким чином, правовий статус жінки за Статутами Великого князівства Литовського відзначався суперечливістю: попри формальне визнання права власності на посаг, захист честі й тілесної недоторканності, її цивільна правоздатність залишалась суттєво обмеженою системою чоловічої опіки –

від батьківської до чоловікової та вдовиної. Законодавство ранньомодерної доби базувалося на гендерних нормах, що закріплювали пріоритет чоловічої статі у майнових, спадкових і процесуальних відносинах. Утім, порівняно з тогочасним статутним правом багатьох інших держав Європи, саме Статути Великого князівства Литовського надавали жінці (особливо шляхетського стану) відносно ширший обсяг гарантій, зокрема щодо майнової захищеності у шлюбі та після його припинення [6].

Список використаних джерел

1. Гурбик А. О. Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 9 : Прил–С. С. 834–836. URL: http://history.org.ua/?termin=Statuty_V
2. Яцишин М. М., Смолюк А. І. Волинський статут 1566 р. як взірець прогресивної європейської правової традиції. *Історико-правовий часопис.* 2025. Т. 24. No 1. С. 33–41. URL: http://chasopys.hl.vnu.volyn.ua/index.php/chasopys/article/view/190/168
3. Яцишин М. М. Нововведення в загальних положеннях кримінального права та майнових покараннях за Першим Литовським Статутом 1529 р. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2(14). С. 3–6. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/18230
4. Ворончук І. О. Литовські Статути Великого князівства Литовського з погляду гендерної експертизи. *Українознавство*. 2021. № 3(80). С. 62–76. URL: http://journal.ndiu.org.ua/article/view/240616
5. Остапенко Т. О. Правове регулювання шлюбно-сімейних відносин на українських землях у складі Великого князівства Литовського. *Правове життя сучасної України :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової. Одеса : Гельветика, 2018. С. 116–120. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/39977ad1-9536-4a74-9fcf-57074aa84d29
6. Аніщук Н. В. Тенденції розвитку інституту конституційно-правового статусу жінок в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.13 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2001. 225 с.

Ключові слова: Литовські статути, правовий статус жінки, Велике князівство Литовське, шлюбне право, майнові права, посаг, вено, опіка, гендерна асиметрія, кримінальна відповідальність.
Keywords: Lithuanian Statutes, legal status of women, Grand Duchy of Lithuania, matrimonial law, property rights, dowry, dower, guardianship, gender asymmetry, criminal liability.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Єфремова Н.В.

Бутенко Марія Борисівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕВОЛЮЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В XXI СТ.

Проблематика прав і свобод людини та громадянина є однією з ключових у становленні та розвитку сучасної правової держави. У XXI столітті забезпечення прав людини набуває особливої актуальності у зв'язку з процесами глобалізації, цифровізації суспільства, а також демократичними трансформаціями, що відбуваються у світі та в Україні [1]. Права і свободи виступають не лише основою правового статусу особи, але й важливим критерієм оцінки рівня розвитку держави та її правової системи [2]. Україна, проголосивши себе демократичною, соціальною та правовою державою, закріпила широкий спектр прав і свобод у Конституції, однак їх практична реалізація залежить від ефективності державних інституцій, рівня правової культури суспільства та стабільності політичного розвитку [3].

Особливої ваги питання еволюції громадянських прав і свобод набуло у XXI столітті, коли Україна зіткнулася з низкою серйозних викликів, що вплинули на зміст і механізми реалізації прав людини. Події після 2014 року, пов'язані з європейським вибором держави, збройною агресією та внутрішніми реформами, суттєво трансформували підходи до забезпечення прав і свобод [4]. В умовах воєнного стану окремі права можуть зазнавати тимчасових обмежень, що водночас актуалізує питання балансу між безпекою держави та дотриманням прав людини[5]. У зв'язку з цим особливо важливим є дослідження основних етапів розвитку громадянських прав і свобод в Україні у XXI столітті, визначення сучасних проблем та перспектив їх подальшого вдосконалення.

В Україні основоположні громадянські права і свободи закріплені в Конституції України, яка визначає їх як найвищу соціальну цінність та покладає на державу обов'язок щодо їх утвердження і забезпечення. Згідно зі статтею 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, що визначає спрямованість діяльності держави [3]. Таким чином, громадянські права і свободи виступають не лише юридичною категорією, але й важливим індикатором взаємодії особи і держави, що постійно розвивається під впливом суспільних змін [2].

Еволюція громадянських прав і свобод людини в Україні у XXI столітті характеризується поступовим утвердженням демократичних стандартів та адаптацією національного законодавства до європейських норм [4]. На початку 2000-х років основна увага приділялася формальному закріпленню

прав і свобод, а також створенню механізмів їх реалізації. Важливу роль у цьому процесі відіграло приєднання України до міжнародних правозахисних інституцій та імплементація положень міжнародних договорів, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що сприяло посиленню гарантій захисту прав людини на національному рівні [6].

Після подій 2014 року, пов'язаних із Революцією Гідності та зміною зовнішньополітичного курсу, процес розвитку громадянських прав і свобод набув нового змісту. Україна активізувала євроінтеграційні процеси, що зумовило реформування законодавства у сфері прав людини, зокрема у напрямі забезпечення свободи слова, права на справедливий суд та протидії дискримінації. Водночас збройна агресія проти України спричинила появу нових викликів, пов'язаних із необхідністю балансування між національною безпекою та дотриманням прав людини [5].

Сучасний етап еволюції прав і свобод в Україні відбувається в умовах воєнного стану, що передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав відповідно до Конституції України та міжнародних стандартів [7]. Водночас держава зобов'язана забезпечувати основоположні права людини, які не підлягають обмеженню навіть в умовах надзвичайних ситуацій. Таким чином, розвиток громадянських прав і свобод у XXI столітті є складним і багатовимірним процесом, що поєднує як прогресивні зміни, так і виклики, зумовлені сучасними реаліями.

Незважаючи на суттєвий прогрес у сфері закріплення та розвитку громадянських прав і свобод в Україні, на сучасному етапі існує низка проблем, що перешкоджають їх повноцінній реалізації. Однією з ключових проблем залишається недостатня ефективність механізмів захисту прав людини, зокрема у сфері судового захисту. Тривалі строки розгляду справ, перевантаженість судової системи, а також недостатній рівень довіри громадян до судових і правоохоронних органів негативно впливають на рівень забезпечення прав і свобод. Крім того, актуальною залишається проблема корупції, яка підриває принципи верховенства права та рівності всіх перед законом.

Окрему увагу слід приділити викликам, пов'язаним із воєнним станом та збройною агресією проти України. У цих умовах виникає необхідність тимчасового обмеження окремих прав і свобод, що може створювати ризики їх зловживання або надмірного звуження. Зокрема, це стосується свободи пересування, свободи вираження поглядів, права на мирні зібрання та інших прав, які можуть обмежуватися в інтересах національної безпеки. Водночас важливо забезпечити, щоб такі обмеження відповідали принципам законності, необхідності та пропорційності, а також не порушували сутність основоположних прав людини.

Серед інших проблем варто виділити недостатній рівень правової культури населення та обізнаності громадян щодо своїх прав і способів їх

захисту. Це знижує ефективність реалізації навіть тих прав, які формально гарантовані державою. Також актуальними є питання забезпечення рівності та недискримінації, захисту персональних даних в умовах цифровізації, а також гарантування свободи слова в умовах інформаційної війни.

Отже, еволюція громадянських прав і свобод людини в Україні у XXI столітті є складним і динамічним процесом, що поєднує поступове утвердження демократичних цінностей із викликами, зумовленими політичними, соціально-економічними та воєнними обставинами. Незважаючи на наявність належної нормативно-правової бази та орієнтацію на європейські стандарти, практична реалізація прав і свобод потребує подальшого вдосконалення, зокрема через підвищення ефективності судової системи, подолання корупції та зміцнення гарантій їх захисту. Водночас сучасні умови, включаючи воєнний стан, зумовлюють необхідність забезпечення балансу між інтересами держави та правами людини. Перспективи розвитку громадянських прав і свобод в Україні пов'язані з подальшою євроінтеграцією, удосконаленням законодавства, розвитком правової культури суспільства та зміцненням інституційного механізму їх забезпечення і захисту.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 №389-VIII // Верховна Рада України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
2. Звіт Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні. – Женева, 2023. URL: https://www.ohchr.org
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р. – Рим. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-BP#Text
5. Рабінович Петро Мойсейович Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. – Львів: Світ, 2021. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3fmb_finan/Rabinovych-theory_philosophy_prava_posibnik_2021.pdf
6. Тополевський Р.Б., Федіна Н.В. Теорія держави і права: підручник. – Львів: Консум, 2011. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3293/1/ТеорДержПрава-13-07-20.pdf
7. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, 2014 р. – Брюссель. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

Ключові слова: права людини, громадянські права і свободи, Конституція України, правова держава, воєнний стан, євроінтеграція, захист прав людини.

Keywords: human rights, civil rights and freedoms, Constitution of Ukraine, rule of law, martial law, European integration, protection of human rights.

Науковий керівник: к.ю.н.,доц. Єфремова Н. В.

Васильєв Р.Г.

здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

СТАНІСЛАВ ОРІХОВСЬКИЙ ТА ЙОГО ВНЕСОК У ФОРМУВАННЯ ІДЕЙ ГУМАНІЗМУ ТА ПРИРОДНОГО ПРАВА В ЄВРОПІ

Станіслав Оріховський-Роксолан (1513–1566) є однією з найвидатніших постатей ренесансної інтелектуальної культури Центральної та Східної Європи. Уродженець Перемишльщини, він здобув освіту в університетах Кракова, Відня, Вітенберга, Падуї та Болоньї, вдосконалював знання в Римі та Лейпцигу. За оцінкою Матвєєвої Л.Г. та Тарасенко Л.Б., Оріховський «першим із українських мислителів ренесансної доби на основі еллінської філософської традиції сформулював власні ідеї щодо державно-правових інститутів і виклав їх у своїх латиномовних творах» [1, с. 255]. Латиномовність його творів забезпечила їм широку циркуляцію в освіченому середовищі Європи. Зокрема, його «Промова на похоронах Сигізмунда I» 1548 р. увійшла до антології «Промови славетних мужів», виданої у Венеції і перевиданої в Парижі, Кельні та інших містах. Це свідчить, що Оріховський сприймався сучасниками як загальноєвропейський інтелектуал, а не лише регіональний полеміст.

Важливим виявом гуманістичної доктрини Оріховського є розробка принципу спільного блага як основи легітимної держави. Дослідники констатують, що мислитель «вихідним принципом функціонування держави вважав принцип вільного блага, основними ідеями якого є патріотизм, служіння державі, підпорядкування інтересів громадян спільному благу» [1, с. 255]. Солтовський О. та Солтовська Н. підкреслюють, що реалізація суспільного ідеалу неможлива без дотримання принципу спільного блага, тобто «the good of the people who expressed themselves in patriotism, in service to the state and in the subordination of the personal interests of citizens to the idea of the boon to society» [2, с. 126]. Разом з тим, на відміну від пізньосередньовічних корпоративістів, Оріховський пов’язував державу не з ієрархічним порядком, а з договірним зобов’язанням між правителем і суспільством: держава є спілкою вільних громадян, пов’язаних правом і спільною користю. Ця ідея суспільного договору, висловлена Оріховським у XVI ст., принципово передувала класичним природно-правовим доктринам Гроція і Локка.

Центральним теоретичним внеском Оріховського є розробка концепції природного права задовго до її класичного оформлення у Гуго Гроція. Ця концепція вписується в контекст тривалого становлення ідеї природного права, початки якого Заєць А.П. та Погорєлова З.О. простежують ще від античних філософів: дослідники встановлюють, що «аналізується становлення ідеї природного права, яка дає можливість краще зрозуміти сутність права, його зв'язок з егалітарними і гуманістичними вченнями» [3, с. 15], а стоїки вже обґрунтовували «незмінний закон природи (lex naturale) у вигляді здорового глузду, рівності всіх людей, визнання рабства таким, що суперечить природі людини» [3, с. 17]. Саме у цю традицію вписав Оріховський свої ідеї, поєднавши античну спадщину з ренесансним гуманізмом. У своїй праці «Про природне право» (не збереглася) і у «Квінкунксі» він обстоював суспільно-договірне походження держави, а природне право ставив вище від законів людських, надаючи йому значення критерію правомірності позитивного права.

Особливе значення для розвитку концепції правової держави в Європі мають ідеї Оріховського щодо верховенства закону та поділу влади. На думку Матвєєвої Л.Г. та Тарасенко Л.Б., Оріховський переконував: «першоосновою права є справедливість, а найвищим у державі є тільки закон, який стоїть над владою і повинен правити в державі» [1, с. 256]. Ця теза по суті відтворює ідею верховенства права (rule of law), що набула загального визнання значно пізніше. Дослідник «висловлював ідею поділу влади в державі та розподілу повноважень» [1, с. 257], обстоюючи необхідність незалежної судової системи та обмеження законом кожної з гілок влади. Принцип гуманізму, покладений в основу цих ідей, пов'язаний із визнанням того, що, за Бєловою М. та Марцеляком М., «гуманізм, як правова категорія, являє собою світогляд, що розглядає людину як вищу, самодостатню і самоусвідомлюючу цінність» [4, с. 37], а «принципи права мають відображати та висловлювати основні цінності, на які право зорієнтоване» [4, с. 37]. Таким чином, ідеї Оріховського про первинність природного права і верховенство закону є прямим виявом ренесансного гуманізму в юридичній думці.

Гуманістична спадщина Оріховського набуває особливого значення в контексті того, що гуманізм як правова категорія є фундаментальним принципом усієї системи права. Громовчук М.В. та Бєлов Д.М. встановлюють, що «гуманізм – наскрізний і найбільш фундаментальний принцип права, що означає визнання цінності людини, повагу до його гідності, забезпечення необхідних умов і можливості дотримання її прав і свобод, прагнення до її блага як до мети суспільного прогресу» [5, с. 301], а також «принцип гуманізму є соціальним ідеалом, відповідно до якого людина – ключова цінність демократичного суспільства, а лейтмотив і мета всієї системи права – забезпечення його прав і свобод» [5, с. 305]. Саме ці ідеї –

людина як найвища цінність, верховенство закону над владою, рівність і свобода – були сформульовані Оріховським у XVI ст. в його латиномовних творах і здобули визнання в освіченій Європі. Його ідея «Europeanhouse» – єднання народів Європи перед загальними загрозами, обстоювання природних прав людини і відокремлення церкви від держави – є свідченням того, що Оріховський мислив у загальноєвропейських категоріях задовго до Просвітництва.

Таким чином, внесок Станіслава Оріховського-Роксолана у формування ідей гуманізму та природного права в Європі є системним і багатоплановим. По-перше, він першим серед українських мислителів поклав природне право в основу аналізу державно-правових інститутів, продовжуючи антично-стоїчну традицію та вписуючи її в ренесансний контекст. По-друге, його теорія суспільно-договірного походження держави, принцип спільного блага і верховенства закону передували класичним природно-правовим доктринам. По-третє, ідеї поділу влади та незалежності судової системи, висловлені Оріховським, є самостійним теоретичним внеском у конституційну думку Європи. По-четверте, принцип гуманізму – визнання людини найвищою цінністю, пріоритет її прав і свобод – пронизував усі правові ідеї Оріховського, роблячи його не лише правознавцем Відродження, а й провісником сучасних засад правової держави.

Список використаних джерел

1. Матвєєва, Л. Г., Л. Б. Тарасенко. Державно-правове вчення Станіслава Оріховського в українській політико-правовій думці ренесансної доби. *Актуальні проблеми історико-правової науки*. 2023. № 3. С. 255-266.
2. Saltovskyi O., Saltovska N. Stanislaw Orzechowski Roxolan and Ukrainian-Polish Contribution to the Development of Political Theory of Late Medieval Europe. *European Journal of Transformation Studies*. 2020. Vol. 8. No. 1. Pp. 126–134. ISSN 2298-0997. URL: https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/journal-transformation/article/view/5001.
3. Заєць А.П., Погорєлова З.О. Становлення ідеї природного права в Стародавній Греції і Стародавньому Римі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. №4. С. 15–28.
4. Бєлова М., Марцеляк М. Принцип гуманізму, як передумова змісту окремих категорій прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Т. 1. №73. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.6.
5. Громовчук М.В., Бєлов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. №3. С. 301–310.

Ключові слова: Станіслав Оріховський-Роксолан, ренесансний гуманізм, природне право, суспільний договір, верховенство закону, поділ влади, права людини, правова держава, Відродження, українсько-польська правова думка.
Keywords: Stanislaw Orzechowski-Roksolan, Renaissance humanism, natural law, social contract, rule of law, separation of powers, human rights, rule-of-law state, Renaissance, Ukrainian-Polish legal thought.
Науковий керівник: к.ю.н.,доц. Єфремова Н. В.

Главацька Марія Миколаївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕСПУБЛІКИ 1918 РОКУ: ЗМІСТ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Конституція Української Народної Республіки – основний Закон Української Народної Республіки, затверджений в останній день її існування – 29 квітня 1918 року, що закріплював суспільний та державний устрій, основи політики, основні права й обов'язки громадян, систему й принципи організації та діяльності органів держави.

Проект Основного закону готувався спеціальною конституційною комісією на чолі з головою Української Центральної Ради М. С. Грушевським після проголошення Української Народної Республіки 20 листопада 1917 року та базувався на досвіді конституційного законодавства різних країн світу, насамперед найближчих сусідів України, що мали спільні або подібні з нею історичні, економічні та політичні умови розвитку. Важливого значення набували питання компетенції законодавчої влади, визначення повноважень виконавчої і судової влади. Проте, воєнні дії наприкінці 1917 – на початку 1918 року не давали можливості якісно завершити роботу над проектом Конституції та належним чином обговорити її [1, с. 78]. Прийняття акту відбулося на засіданні Української Центральної Ради 29 квітня 1918 р. [2, с. 328-329] в екстреному порядку, оскільки наступного дня у Києві було здійснено державний переворот прихильниками генерала Павла Скоропадського.

Конституція мала підназву «Статут про державний устрій, права і вільності УНР». За змістом вона складалася з 83 статей і 8 розділів: Загальні постанови, Права громадян України, Органи влади Української Народної Республіки, Всенародні Збори Української Народної Республіки, Про Раду Народних Міністрів Української Народної Республіки, Суд Української Народної Республіки, Національні союзи, Про тимчасове припинення громад, свобод. Послідовність розміщення розділів в тексті Конституції УНР відображала базові ідеологічні уявлення державотворчого процесу в Україні доби Центральної Ради. «На відміну від тогочасних європейських

конституцій – німецької (1919), чехословацької (1920), австрійської (1920), польської (1921), які свої розділи «Про права громадян» розміщували виключно після положень щодо організації державної влади, Конституція УНР містила дещо інший підхід – в ній спочатку йшли положення про «Основні засади держави», потім йшов блок положень «Про права громадян», і тільки після нього – положення щодо організації державної влади» [3, с. 155-161]. Таким чином, Українська Центральна Рада наголошувала на важливості прав, свобод та обов'язків громадян власної держави.

У першому розділі Конституції наголошувалося, що УНР є «державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною». Носієм державного суверенітету було визначено увесь народ України та усіх громадян України, які проживають на її території. Наступні чотири розділи Конституції врегульовували принципи організації і діяльності вищих органів державної влади, управління й судочинства. «В основу побудови структури вищих органів держави було покладено принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Найвища законодавча влада, згідно з Конституцією, належала Всенародним Зборам, виконавча – Раді Народних Міністрів, а судова – Генеральному Суду» [4, с. 291]. Місцевими органами влади і управління ставали виборні Ради і управи – у громадах (сільських і міських), волостях і землях [5, с. 24].

Конституція гарантувала рівність громадян і містила широкий спектр гарантій прав особистості. Скасовувалася смертна кара та заборонялися тілесні покарання. За громадянами УНР визнавалося широке коло особистих свобод – недоторканність особи й домашнього вогнища, таємниця листування, свобода місця перебування, а також політичних прав – активні й пасивні вибори, свобода слова, друку, совісті, організацій та страйку. «Користування громадянськими правами було рівним для чоловіків і жінок після досягнення ними 20-річного віку» [6, с.81]. Воно не залежало від народження, віри, національності, освіти, майна, оподаткування. Оскільки права жінок було зрівняно з правами чоловіків, це стало значним прогресивним здобутком в європейському конституціоналізмі тих часів [7, с. 67-69].

Проте, у документі не згадувалося про герб, прапор та гімн держави, про основні принципи внутрішньої і зовнішньої політики, про порядок обрання місцевих органів влади і управління, органи прокуратури та судову систему, що лише підтверджує швидкісне ухвалення акту.

Конституція Української Національної Республіки 1918 року є яскравим взірцем еволюції змісту європейських конституцій початку міжвоєнного періоду XX століття. За своїм змістом вона чітко структурована та містить як і позитивні, так і негативні аспекти, у зв'язку із зовнішніми та внутрішніми обставинами її оформлення.

В національній історії Конституції УНР відведено роль засновника сучасного українського конституціоналізму, системного закладення основ демократичних методів правління, парламентаризму та вирішення складних питань міжнаціональних відносин. Вона стала свідченням високого рівня розвитку української політико-правової думки того часу за своїм змістом, чим підтверджує своє надважливе історико-правове значення.

Список використаних джерел

1. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917–1920: навч. посібник. Київ: Либідь, 1997. 78 с.
2. Українська Центральна Рада. *Документи і матеріали. У двох томах*. Т. 2. 19 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упор. Верстюк В.Ф. (кер.), Бойко О.Д. та ін. Київ: Наукова думка, 1997. С. 328-329.
3. Стецюк Н. Конституція Української Народної Республіки 1918 року: теоретико-правова характеристика. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 20. С. 155–161.
4. Терлюк І. Я. Історія держави і права України (від найдавніших часів до початку XXI ст.): навчальний посібник. Київ: Атіка, 2011. 291 с.
5. Ярмиш О. Н., Серьогін В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні : підручник. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 314 с.
6. Власенко С. Конституція Української Народної Республіки 1918 року як основний закон європейського зразка. *Право України*. 2017. № 11. С. 81.
7. Єфремова Н.В. Історичний досвід правового забезпечення прав людини в конституційних актах Української Народної Республіки. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні:* матеріали VII регіональної науково-практичної конф. Львів: видавництво Львівського нац. ун-ту. ім. Івана Франка, 2001. С. 67–69.

Ключові слова: конституція, конституціоналізм, український народ, Конституція Української Народної Республіки, Конституція України.

Keywords: constitution, constitutionalism, Ukrainian people, Constitution of the Ukrainian People's Republic, Constitution of Ukraine.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Єфремова Н.В.

Гончаренко Ілля Юрійович

здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УРСР 1945-1990 РР.

Державна політика у сфері соціального захисту в Українській РСР у 1945–1990 рр. формувалася під впливом складних історичних умов післявоєнного періоду та функціонування централізованої економічної системи СРСР. Наслідки Другої світової війни спричинили глибоку соціальну кризу: значні людські втрати, руйнування господарства, зростання кількості осіб, які потребували державної підтримки. У зв'язку з цим держава була змушена активно розбудовувати систему соціального забезпечення, орієнтовану на підтримку найбільш уразливих категорій населення, зокрема інвалідів війни, сімей загиблих та малозабезпечених громадян [6, с. 47].

Важливим напрямом державної соціальної політики стало пенсійне забезпечення, яке набуло системного характеру після ухвалення Закону СРСР «Про державні пенсії» 1956 р. Цей нормативно-правовий акт встановив єдині підходи до призначення пенсій та значно розширив коло осіб, які мали право на їх отримання. Водночас реальний розмір пенсійних виплат залишався недостатнім для забезпечення належного рівня життя, що свідчило про обмежені можливості радянської економіки [2, с. 118]. Поряд із пенсійним забезпеченням функціонувала система соціального страхування, яка передбачала матеріальну підтримку у випадках тимчасової непрацездатності, нещасних випадків на виробництві та материнства, однак вона була тісно пов'язана з трудовою діяльністю особи.

Окремим напрямом соціальної політики була підтримка сімей із дітьми, зокрема матерів-одиначок і багатодітних родин. У післявоєнний період держава запровадила низку пільг і допомог, зокрема відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям». Цей акт передбачав виплату грошової допомоги при народженні дитини, щомісячні виплати багатодітним матерям, а також надання почесних звань, таких як «Мати-героїня», «Материнська слава» тощо. Матері-одиначки мали право на державну допомогу, однак її розмір був незначним і не забезпечував повноцінного утримання дитини, тому значною мірою вони залишалися соціально вразливою категорією населення.

Багатодітні родини отримували певні пільги, зокрема знижки на оплату комунальних послуг, першочергове забезпечення житлом і місцями в дитячих установах. Водночас система допомоги носила здебільшого декларативний характер і була обмежена ресурсами держави, що не дозволяло повністю задовольнити потреби таких сімей. Крім того, доступ до соціальних благ часто залежав від місця роботи та належності до певних професійних категорій.

Характерною ознакою соціальної політики того часу була офіційна відсутність безробіття, що пояснювалося закріпленням права на працю на законодавчому рівні. Проте фактично це досягалося через адміністративне регулювання ринку праці та обмеження свободи вибору місця роботи, що

знижувало ефективність використання трудових ресурсів [3, с. 82]. Одночасно держава приділяла значну увагу житловому забезпеченню населення: у 1960–1980-х роках відбулося масове житлове будівництво, яке дозволило частково зменшити житлову проблему, хоча якість такого житла часто залишалася на невисокому рівні [4, с. 205].

Не менш важливими складовими соціальної політики були охорона здоров'я та освіта, які надавалися безкоштовно. Це сприяло підвищенню рівня освіченості населення та розвитку медичної інфраструктури, однак обмежене фінансування та централізований характер управління негативно позначалися на якості відповідних послуг. Соціальна політика будувалася на принципах зрівняльності, що передбачало відносно однаковий рівень соціальних гарантій для різних груп населення, проте на практиці існувала певна диференціація, пов'язана з належністю до управлінської еліти.

У порівнянні із сучасною Україною, підходи до соціального захисту матерів-одиначок і багатодітних сімей суттєво змінилися. Сьогодні система соціальної підтримки регулюється, зокрема, Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992 р.), який передбачає різноманітні види виплат: допомогу при народженні дитини, допомогу одиноким матерям, допомогу на дітей у багатодітних сім'ях тощо. На відміну від радянського періоду, сучасна система орієнтована на адресність і врахування рівня доходів сім'ї. Розміри виплат є вищими у номінальному вимірі та більш диференційованими, хоча в умовах економічних труднощів вони також не завжди забезпечують достатній рівень життя.

Крім того, сучасна соціальна політика передбачає ширший спектр нематеріальної підтримки: соціальні послуги, психологічну допомогу, програми інтеграції на ринок праці, що значно розширює можливості соціального захисту. Водночас, на відміну від УРСР, де держава виступала єдиним гарантом соціального забезпечення, сьогодні значну роль відіграють місцеві громади та недержавні організації.

Незважаючи на окремі позитивні результати, система соціального захисту в УРСР мала низку суттєвих проблем. Серед них – низький рівень матеріального забезпечення, складність бюрократичних процедур, залежність соціальних гарантій від трудового стажу, а також дефіцит товарів і послуг, що фактично знижувало ефективність державної підтримки [1, с. 132]. У 1960–1980-х роках держава намагалася вдосконалити соціальну політику шляхом розширення пільг, підвищення пенсій та збільшення соціальних виплат, однак ці заходи не змогли усунути системні недоліки планової економіки.

Наприкінці 1980-х років соціальна система УРСР опинилася у кризовому стані, що було зумовлено загальним економічним спадом і неефективністю централізованого управління. Погіршення рівня життя населення, дефіцит товарів першої необхідності та зростання соціального

невдоволення стали передумовами глибоких суспільно-політичних змін. Отже, державна політика у сфері соціального захисту в УРСР у 1945–1990 рр. поєднувала елементи соціальної підтримки населення з істотними структурними обмеженнями, що зумовлювали її невисоку ефективність у довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел

1. Кульчицький С. В. Історія України : навч. посіб. Київ : Либідь, 2010. 592 с.
2. Яригіна Є. П. Правове регулювання соціального забезпечення в СРСР. *Право України.* 2016. № 3. С. 110–135. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11723/1/Yrugina_2016.pdf
3. Бойко О. Д. Історія України. Київ : Академвидав, 2012. 688 с.
4. Закон СРСР «Про державні пенсії» від 14.07.1956р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1480400-90
5. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям URL: https://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16398.htm?utm_source=chatgpt.com
6. Історія держави і права України: підручник / за ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2011.

Ключові слова: *соціальний захист, державна соціальна політика, Українська РСР, післявоєнний період, пенсійне забезпечення, соціальне страхування, житлова політика, охорона здоров'я, система освіти, право на працю, державний патерналізм, планова економіка, соціальні гарантії, рівень життя населення, соціальна нерівність, економічна криза СРСР.*

Keywords: *social protection, state social policy, Ukrainian SSR, post-war period, pension provision, social insurance, housing policy, healthcare, education system, right to work, state paternalism, planned economy, social guarantees, standard of living, social inequality, economic crisis in the USSR.*

Науковий керівник: к.ю.н. доцент Єфремова Н. В.

Дмитренко Софія Максимівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УРСР ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Місцеве самоврядування є фундаментом демократичного устрою та ключовим інструментом реалізації принципу народовладдя. Саме на рівні територіальних громад забезпечується безпосередня участь громадян в управлінні державними справами та створюються умови для максимально ефективного використання місцевих ресурсів. Дослідження того, як

формувалося місцеве самоврядування в Україні після Другої світової війни, є дуже важливим, адже саме цей рівень влади є основою для реального здійснення влади народом. Повоєнний період 1945–1950-х років став справжнім викликом для місцевих рад, які мали не просто виконувати вказівки з центру, а й реально організовувати життя людей, відновлювати господарство та інфраструктуру в умовах дефіциту. Тому вивчення тогочасних механізмів управління та взаємодії влади з населенням дозволяє зрозуміти, як будувалася система управління громадами і які уроки ми можемо винести з цього досвіду для сучасної відбудови України.

Перш ніж аналізувати розвиток місцевого самоврядування у конкретний повоєнний період, необхідно окреслити загальний контекст, у якому воно існувало. Радянська ідеологія принципово відкидала саму концепцію місцевого самоврядування, кваліфікуючи її як «буржуазну вигадку», протиставляючи їй «єдину систему Рад». Натомість В. Ленін, критикуючи концепцію «муніципального соціалізму», вбачав вихід не у знищенні представницьких органів влади, а у побудові соціалістичної держави, де місцеві органи існували б не як самоврядування, а як місцеве управління – ланки єдиної державної вертикалі, що діють на засадах демократичного централізму [1, с. 179].

Формально органами місцевої влади в УРСР відповідно до ст. 55 Конституції УРСР 1937 р. були Ради депутатів трудящих – обласні, районні, міські, районні в містах, сільські та селищні, що обиралися строком на два роки. Відповідно до ст. 58 КУРСР для керівництва окремими галузями економіки й культури ці ради створювали відділи і управління виконкомів [2], які, підлягали не лише відповідній раді, а й відповідному відділу виконкому вищої ради аж до міністерства УРСР – так звана подвійна підлеглість, яка була виявом тоталітарної підпорядкованості найвищим органам влади. Конституція у ст. 68 прямо закріплювала право вищестоящих рад скасовувати рішення нижчестоящих, що унеможливлювало будь-яку реальну самостійність [2; 3, с. 673].

Друга світова війна радикально порушила і без того обмежене функціонування місцевих рад. Починаючи з 1941 р. у зв'язку з окупацією значної частини України система рад на цих територіях фактично припинила існування. Президія ВР УРСР тричі: 26 червня 1942, 29 червня 1943 і 26 червня 1944 рр. – видавала укази про відстрочку виборів до Верховної Ради УРСР, продовжуючи повноваження чинних депутатів на один рік. Аналогічна ситуація складалася і з місцевими радами. В міру звільнення українських територій від нацистської окупації розпочалося відновлення системи рад депутатів трудящих [3, с. 689]. Процес повноцінного відновлення цивільної вертикалі влади розпочався лише після завершення активних бойових дій. Ключовим моментом стали вибори до місцевих Рад депутатів трудящих 21 грудня 1947 р., які повернули систему в конституційне русло мирного часу

[4, с. 183]. Попри безальтернативний характер народного волевиявлення та повний контроль з боку партійних органів, сам факт відновлення виборності сприяв пожвавленню роботи місцевих громад. Місцеві ради знову стали легітимними центрами прийняття рішень.

Особливістю післявоєнного розвитку стало вимушене розширення господарських повноважень виконкомів. Масштаби руйнації інфраструктури (понад 28 тис. сіл та 714 міст) зробили прямолінійне управління з центру фізично неможливим. Як наслідок, місцеві органи стали головними реалізаторами «малої відбудови»: на їхні плечі ліг розподіл дефіцитних будматеріалів, організація роботи для ремонту інфраструктури, а також запуск місцевих підприємств харчової промисловості. Управління ресурсами в цей період мало мобілізаційний характер, де місцева влада виступала сполучною ланкою між державним планом та реальними потребами виснаженого війною населення [1, с. 170], щоправда, дивлячись на факт голоду 1946-1947 “місцеве самоврядування” відстоювало державний план в першу чергу в гонитві за першість у справі відбудови з американцями і їхнім планом Маршала.

Спроби децентралізації системи відбулися в період «відлиги». В хрущовський період була проведена спроба розширення повноважень республік. Цьому сприяв Закон СРСР від 11 лютого 1957 р. «Про віднесення до відання союзних республік розв’язання питань обласного, крайового адміністративно-територіального устрою». З Конституції СРСР було вилучено положення про те, що до «відання СРСР належить затвердження утворених нових областей та країв» [2; 6, с. 27]. Даний курс торкнувся й місцевих органів. Постанова ЦК КПРС «Про поліпшення діяльності рад депутатів трудящих і зміцнення їх зв‘язків з масами» від 22 січня 1957 р. та Положення про обласні, районні, міські, районні у місті, селищні і сільські Ради депутатів трудящих, а також Положення про постійні комісії місцевих Рад депутатів трудящих, прийняті Президією Верховної Ради УРСР 31 травня 1957 р. – у цих документах регламентувалося правове становище місцевих органів державної влади, повноваження і функції кожної ланки Рад в соціальноекономічному та культурному житті адміністративно-територіальних одиниць, роль постійних комісій у місцевому управлінні. Розширювалися права органів місцевої влади, зокрема, у питаннях планування, будівництва, бюджетно-фінансовій сфері та ін. Розширилась компетенція виконкомів місцевих Рад у вирішенні ряду господарських і соціально-культурних питань, збільшилась кількість постійних і тимчасових комісій, почали діяти вуличні, будинкові комітети, органи народного контролю [6, с. 30]. «Кількість депутатів місцевих Рад збільшилася з 322,6 тис. у 1950 р. до 381,5 у 1959 р. Потягом 1962–1963 рр. до відання місцевих Рад було передано значну частину житлового фонду, а також підприємства побутового обслуговування населення» [3, с. 689]. Проте, важливо

зауважити характерну рису радянської системи управління: розширення господарських повноважень місцевих органів у 1950-х роках не означало зростання їхньої політичної суб'єктності. Збільшення кількості депутатів та активізація постійних комісій створювали лише ілюзію народовладдя, оскільки ключові рішення все одно приймалися в партійних кабінетах. Місцева влада опинилася в ситуації, де відповідальність за стан доріг, шкіл та забезпечення населення продуктами зростала, а реальні важелі впливу на формування бюджету залишалися в центрі. Це призвело до того, що будь-яка ініціатива «знизу» була обмежена жорсткими рамками державного плану, а місцеві керівники ставали заручниками нереальних показників, що ігнорували реальні можливості та ресурси конкретних територіальних громад.

На основі проведеного аналізу можна дійти висновку, що місцеве самоврядування у його сучасному розумінні в післявоєнній УРСР фактично не існувало. Попри наявність розгалуженої системи Рад та виконкомів, вони діяли не як представники інтересів територіальних громад, а як виконавчі ланки єдиної державної вертикалі. Головним завданням місцевої влади було не задоволення потреб мешканців, а виконання ідеологічних настанов та жорстких планових показників центру. Яскравим прикладом є «кукурудзяна епопея» на Півдні України. Як зазначає А. О. Кириленко, розширення посівів кукурудзи відбувалося шляхом витіснення традиційних зернових культур та розорювання пасовищ без урахування кліматичних особливостей регіонів. Наприклад, у Миколаївській області посіви кукурудзи в особистих господарствах колгоспників примусово збільшувалися всупереч економічній доцільності, а на Одещині площі під нею до 1962 р. сягнули критичних 700 тисяч гектарів. Ігнорування місцевою владою агротехнічних норм на догоду наказам із центру призвело до того, що після короткочасного зростання, вже у 1958–1964 рр., приріст аграрної продукції в УРСР впав до критичних 3% [7, с. 83-84]. Тобто місцеве самоврядування в цей час виступало лише як «місток» від волі генсека до колгоспного поля, не маючи права на захист інтересів громади.

Відсутність власних джерел фінансування та повної автономії унеможливлювала захист інтересів громадян. Навіть процедура виборів залишалася формальністю: хоча депутатів і обирали, безальтернативність кандидатів від єдиної партії робила їхню легітимність суто технічною. Реальна влада концентрувалася у виконкомах, тоді як сесії Рад скликалися рідко і лише «автоматично» ухвалювали заздалегідь підготовлені рішення. Таким чином, Ради виконували переважно дорадчі та декоративні функції.

Певне пожвавлення відбулося лише в період десталінізації («відлиги»), коли через індустріальні масштаби СРСР центральний апарат фізично втратив спроможність контролювати кожне локальне підприємство. Це змусило державу розширити господарські повноваження на місцях,

проте це було швидше вимушеним кроком з управління ресурсами, аніж розвитком демократії.

Отже, справжнє місцеве самоврядування почало формуватися лише в незалежній Україні, зокрема з прийняттям профільного законодавства у 1990-х роках. Проте вивчення повоєнного досвіду є критично важливим, адже воно доводить: без фінансової незалежності та вільного вибору представників будь-яка модель управління на місцях залишається лише фасадом державного апарату.

Список використаних джерел

1. Історія місцевого самоврядування України : підручник / Ю. М. Мальчин, В. А. Чумак. Київ: 7БЦ, 2023. 512 с.
2. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : від 30 січ. 1937 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text (дата звернення: 09.04.2026).
3. Історія держави і права України : підручник / В.М. Іванов. Київ : КУП НАНУ, 2013. 892 с.
4. Стасюк О. Вибори до місцевих рад у Західних областях УРСР 1947 року. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2021. Вип. 17. С. 182–190.
5. Кириленко А. О. Кукурудзяна епопея на Півдні України в період хрущовських реформ. *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки.* 2015. Вип. 3.37 (105). С. 82–85.
6. Заяць І., Куйбіда В. Щодо регіональної системи органів публічної влади: генезис і перспективи. *Часопис конституційного права*. 2024. № 2. С. 24–41.

Ключові слова: місцеве самоврядування, УРСР, повоєнна відбудова, Ради депутатів трудящих, виконкоми, децентралізація, управління ресурсами, народовладдя.

Keywords: local self-government, Ukrainian SSR, post-war reconstruction, Soviets of Working People's Deputies, executive committees, decentralization, resource management, democracy.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Єфремова Н. В.

Древов Іван Миколайович

здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

НАЦІОНАЛЬНА ПРОГРАМА ПРАВОВОЇ ОСВІТИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ 2001 РОКУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА БОРОТЬБУ З КОРУПЦІЄЮ

Національна програма правової освіти населення України, що була схвалена у 2001 році, стала важливим державним проектом, спрямованим на підвищення правової культури громадян та розвиток

правової свідомості як базового елемента демократичного суспільства. Ця програма має за мету систематично ознайомлювати населення з їхніми конституційними правами та обов'язками, способами їх захисту, а також з нормами, які регламентують суспільні, політичні та економічні процеси. Її основою є забезпечення рівного доступу до правової інформації для всіх прошарків населення, що створює міцну основу для стабільного демократичного розвитку країни [1].

Програма охоплює різноманітні верстви населення: школярів, здобувачів, працівників державного сектору, пенсіонерів, а також соціально вразливі групи. Особливе значення приділяється підвищенню рівня правової грамотності у сільських регіонах, які мають обмежений доступ до якісної освіти. Завдяки навчальним заходам, тренінгам, семінарам та інформаційним кампаніям у ЗМІ громадяни отримують необхідні знання для орієнтації у складній правовій системі, що сприяє їх активній участі у суспільних процесах і стимулює демократичні трансформації [2].

Враховуючи соціально-економічний контекст, зокрема поширеність корупції в Україні, значення Національної програми правової освіти посилюється. Основна мета – формування у населення навичок виявлення та запобігання корупційним проявам. Покращення правової обізнаності сприяє збільшенню суспільного контролю за діяльністю органів влади, підвищенню прозорості й підзвітності чиновників. У рамках програми реалізуються широкомасштабні освітні кампанії, що охоплюють школи, вищі навчальні заклади, ЗМІ та громадські організації, що забезпечує всебічний підхід до формування антикорупційної культури [1].

Правове забезпечення програми базується на положеннях Конституції України та спеціальному законодавстві, що регламентує освіту та боротьбу з корупцією. Успішна реалізація вимагає активної участі усіх гілок влади, освітніх закладів, громадських структур і міжнародних партнерів у створенні ефективної системи правової освіти. Програма включає розробку методичних матеріалів, проведення навчальних заходів, створення інформаційних онлайн-платформ, що гарантують доступність та сучасність правової інформації. Велику увагу приділено підготовці фахівців, які здатні адаптувати подачу інформації залежно від специфіки аудиторії, враховуючи різні вікові та соціальні особливості.

Реалізація програми проходить у складних умовах. Серед основних проблем – обмежене фінансування, диспропорції у доступі до освіти в різних регіонах, відсутність уніфікованих методичних підходів, а також певні труднощі з впровадженням сучасних цифрових технологій у навчальний процес. Окрім того, медіа середовище часто піддається

дезінформаціям, що може негативно позначатися на формуванні правової свідомості громадян. Тим не менш, розвиток ІТ-технологій, зокрема активне використання інтернет-платформ і соціальних мереж, відкриває нові можливості для поширення актуальної правової інформації навіть у віддалених регіонах країни.

Важливою складовою освітньої програми є акцент на антикорупційному вихованні. Навчання охоплює засвоєння навичок і знань щодо розпізнавання корупційних дій, методів профілактики та способів належного реагування. Громадяни навчаються не лише ідентифікувати порушення, а й вміло користуватися правовими механізмами для їх усунення, у тому числі через звернення до відповідних органів, участь у громадському контролі, а також активне інформування суспільства. Такий підхід сприяє формуванню відповідальної громадянської позиції та підсилює роль громадянського суспільства у протидії корупції.

Особливої уваги потребує робота з молоддю, яка є потенційною основою майбутніх змін у суспільстві. Застосування різноманітних інтерактивних методів – рольових ігор, дискусій, дебатів – дає змогу не лише якісно передати необхідні знання, а й розвивати критичне мислення, аналітичні навички й усвідомлення власної відповідальності. У такий спосіб молоде покоління виховується із високим рівнем правосвідомості, що є фундаментом для зниження рівня корупції в майбутньому.

Досвід застосування програми показує, що для ефективної роботи необхідна її постійна модернізація з урахуванням змін у суспільстві та появи нових викликів. Необхідно запроваджувати більш персоналізовані навчальні курси, забезпечувати регіональний підхід, розвивати партнерство з громадськими організаціями й удосконалювати законодавчу базу. Такі дії сприятимуть сталому зростанню рівня правової культури та посиленню антикорупційних заходів на національному рівні.

Отже, Національна програма правової освіти населення України 2001 року є важливим інструментом підвищення правової свідомості, заглиблення правової культури та розвитку активної громадянської позиції, що значно сприяє протидії корупції. Вона формує системний підхід до зміцнення демократичних інституцій, забезпечуючи впровадження міжнародних стандартів у сфері прав людини та публічної політики. Завдяки цій програмі розширюються можливості громадян щодо реалізації своїх прав і зменшення негативного впливу корупційних практик.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України «Про Національну програму правової освіти населення» (2001). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/992/2001
2. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (2010). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text

Ключові слова: правова освіта, антикорупція, правова культура, громадянська відповідальність, правова свідомість, демократія, інформаційні технології, молодь.

Keywords: legal education, anti-corruption, legal culture, civic responsibility, legal awareness, democracy, information technologies, youth.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Єфремова Н.В.

Костюк Аліна Сергіївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗВИТОК СУДОВОЇ СИСТЕМИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Судова система не є статичною конструкцією – вона змінюється разом із тими, хто її використовує, і разом із тими, хто над нею тримає владу. Саме тому питання про розвиток судочинства на українських землях у складі Великого князівства Литовського є не суто архівно-правовим, а й концептуальним: воно дозволяє простежити, як трансформувалися відносини між центральною владою, місцевою елітою і рядовим населенням через призму права. Дослідження цього процесу набуває особливої актуальності в контексті сучасного наукового інтересу до правових традицій українського народу та пошуку витоків вітчизняного судоустрою [5].

Приєднання українських земель до ВКЛ відбувалося поступово – від середини XIV до першої половини XV ст. – і мало переважно мирний або договірний характер. Ключовим наслідком цього для судової сфери стало збереження руської правової традиції: литовські правителі керувалися відомим принципом «старого не порушуємо, а нового не впроваджуємо», що дозволяло руській знаті зберігати звичні механізми вирішення спорів. На початковому етапі на українських землях паралельно діяли кілька правових джерел: норми «Руської Правди», звичаєве общинне право, копні суди, князівські грамоти і місцеві привілеї окремих земель. Жодної єдиної судової системи ще не існувало – натомість існував правовий плюралізм, де авторитет конкретного судді або судової громади визначався не стільки законом, скільки традицією і локальним балансом сил. Це принципово відрізняло ранній литовсько-руський судоустрій від того централізованого апарату, який сформується за наступне століття.

Першим системним кроком до уніфікації судочинства став Перший Литовський статут 1529 р. – кодифікований акт, що синтезував норми литовського, руського, польського та частково римського права [4,с. 8]. Він ввів загальні правила щодо компетенції господарського суду, заклав засади земського і замкового (ґродського) судочинства, визначив процесуальний порядок розгляду справ. Водночас статут ще не встановлював чіткого розмежування між судами за суб'єктним складом. Для українських земель особливо важливим було те, що він писався «руською» мовою – тогочасною канцелярською мовою з українсько-білоруською основою, – що робило його норми доступними і сприйнятними для місцевої еліти [5]. Однак між написаним законом і реальним судочинством на Київщині, Волині чи Поділлі існував відчутний розрив. Господарський суд, попри необмежену теоретичну компетенцію, на практиці був недоступний для більшості населення: переобтяжений державними справами монарх нерідко відмовляв у розгляді або делегував справи урядникам без чіткої процедури [1, с. 156]. Саме тому на периферійних українських землях значну частину реального судочинства продовжували здійснювати копні суди – громадські зібрання, що розглядали кримінальні справи на засадах звичаєвого права. Більшість дослідників виводить копне судочинство від вічевих і вервних судів Київської Русі, підкреслюючи його тісний зв'язок із нормами «Руської Правди» [1; 2, с. 11]. Цей інститут не просто виживав – він конкурував із державними судами за юрисдикцію над повсякденними конфліктами.

Другий Литовський статут 1566 р. позначив якісно новий етап – перехід до станового судочинства. Саме тоді остаточно оформились три ключові судові інститути: земський суд (для цивільних справ шляхти), ґродський суд (для кримінальних справ), підкоморський суд (для земельних суперечок). Відтепер шляхта отримала виключне право судитися в цих судах, що фактично витісняло копні суди на узбіччя правової системи і поступово перетворювало їх на суди для нешляхетського населення [1, с. 159]. Одночасно ВКЛ поділялось на воєводства і повіти, кожне з яких мало власні судові установи – це наблизило правосуддя до місця проживання тяжущих і послабило монополію центру, але водночас посилило владу регіональних магнатів над місцевим судовим апаратом. Для українських земель ця реформа мала двоїстий ефект: з одного боку, шляхта здобула чіткі процесуальні гарантії; з іншого – залежне населення опинилося під ще жорсткішим контролем доменіальних судів землевласників.

Третій Литовський статут 1588 р. вважається вершиною кодифікаційного процесу ВКЛ і водночас – правовим парадоксом. Він був прийнятий уже після Люблінської унії 1569 р., коли Київщина, Волинь та Брацлавщина юридично відійшли до Корони Польської. Тим не менше третій Статут поширювався на ці терени, конкуруючи з польськими правовими нормами і породжуючи колізії, які місцеві суди вирішували ситуативно.

Принципово важливо, що Статут 1588 р. пережив саме ВКЛ: він діяв у Козацько-Гетьманській державі, а на Лівобережній Україні у складі Російської імперії – аж до 1840-1842 рр. [4]. Пояснення цього феномену не зводиться до правового консерватизму. Статути сприймались місцевим населенням і елітою як «своє» право – органічне, знайоме, таке, що відображає власні правові уявлення, а не нав'язану ззовні волю. Саме тому кодифікація українського права в Гетьманщині – «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. – безпосередньо спиралась на норми Литовських статутів як на усталений правовий фундамент [3, с. 162].

Таким чином, розвиток судової системи на українських землях у складі ВКЛ являє собою складний, внутрішньо суперечливий процес, що не вкладається в просту схему «від архаїки до прогресу». На першому етапі – правовий плюралізм і збереження руської традиції; на другому – перша уніфікація через Статут 1529 р. при фактичному домінуванні місцевих звичаїв; на третьому – станове розмежування юрисдикцій і становлення повітового судочинства за Статутом 1566 р.; нарешті, на четвертому – правова стабілізація та самоідентифікація за Статутом 1588 р., який ненавмисно став підвалиною тривалої правової наступності. Цей шлях переконливо демонструє, що правові інститути на українських землях розвивались не лише під впливом зовнішніх норм, а через активний діалог із місцевою традицією, що зрештою і визначало їхню стійкість.

Список використаних джерел

1. Захарченко П. П. Інститути судової влади у Великому князівстві Литовському (XIV–XVI ст.): структура та компетенція. *Вісник кримінального судочинства.* 2019. № 3. С. 151-163. URL: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/151-163

2. Захарченко П. П., Мірошниченко М. І. Становлення вітчизняного судоустрою та судочинства: доба України-Руси (IX–XIV ст.). *Вісник кримінального судочинства.* 2022. № 3-4. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/114

3. Захарченко П. П., Мірошниченко М. І. Судова влада Гетьманської держави. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3-4. С. 153-165. URL: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/153-165

4. Майкут Х. В. Цивільне право на українських землях за Литовськими статутами: історико-правове дослідження : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2009. 20 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/97

5. Національна історична бібліотека України. Виставка «Литовські статути (1529, 1566, 1588 рр.): українські землі у складі Литви і Польщі». 2021. URL: https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/423/

Ключові слова: судова система, Велике князівство Литовське, Литовські статути, копний суд, земський суд, українські землі, правовий плюралізм.

Keywords: judicial system, Grand Duchy of Lithuania, Lithuanian Statutes, kopny court, zemsky court, Ukrainian lands, legal pluralism.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент кафедри Єфремова Н.В.

Кудря Анастасія Андріївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДІЯЛЬНІСТЬ УРСР НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Вихід Української РСР на міжнародну арену в поствоєнний період не мав стихійного характеру, а виступав складником комплексної політико-правової стратегії радянського керівництва. В умовах трансформації глобального правопорядку посилення геополітичного впливу СРСР реалізовувалося шляхом формального розширення зовнішньополітичних повноважень союзних республік. Інституціоналізація статусу України як держави-засновниці Організації Об'єднаних Націй створила специфічний прецедент у міжнародному праві, забезпечивши республіці формальну суб'єктність у системі міжнародних відносин при збереженні її перебування у складі союзної держави.

Першим і найважливішим етапом цього шляху стала конституційна реформа 1944 року. 1 лютого на сесії Верховної Ради СРСР було прийнято закони, які надавали республікам право на власні військові формування та безпосередні зовнішні зносини. Як зазначає А. Сіваш: «ухвалення другого закону пояснювалось «завданням розширення міжнародних відносин, зміцненням співробітництва Союзу СРСР з іноземними державами та «та з огляду на зрослу потребу у встановленні безпосередніх стосунків з іноземними державами» [1, с. 48]. У результаті цих змін відбулося повернення республікам зовнішньополітичних повноважень, які вони формально передали центру ще при створенні СРСР у 1922 році. Внаслідок цього республіканські наркомати закордонних справ перетворилися із загальносоюзних на союзно-республіканські, що створило юридичну видимість суверенітету.

Проте шлях до визнання України як суб'єкта міжнародного права був тернистим. У 1944 році на конференції в Думбартон-Оксі Захід заблокував спробу радянської сторони зробити всі 16 республік членами-засновниками майбутньої ООН. Лише на Кримській (Ялтинській) конференції у лютому 1945 року вдалося досягти компромісу. СРСР аргументував необхідність участі України та Білорусі тим, що ці республіки зазнали найважчих втрат у війні і їхній внесок у перемогу був незрівнянно більшим, ніж у багатьох інших країн антигітлерівської коаліції. Західні держави, хоч і вбачали в цьому

спробу СРСР отримати додаткові голоси в ООН, погодилися на такий крок, визнаючи внесок України у розгром фашизму.

Кульмінацією цих процесів стала конференція у Сан-Франциско в квітні-червні 1945 року. Українська делегація на чолі з Д. Мануїльським прибула на засідання вже як офіційно визнаний учасник. Присутність України не була просто «механічним підняттям рук». Дослідники підкреслюють активну роль делегатів у формуванні Статуту організації: «Всього під час роботи над Статутом ООН на конференції у Сан-Фрациско делегатами було враховано понад 1 200 поправок та зауважень до першого узгодженого проєкту, представлених українською стороною» [1, с. 49]. Наші представники ініціювали внесення до Статуту положень про загальну повагу до прав людини та принципів соціально-економічного співробітництва.

Міжнародна активність УРСР після війни не обмежилася лише ООН. Починаючи з 1945 року, республіка стала членом багатьох спеціалізованих міжнародних установ. Це було закріплено широким переліком організацій: Широке міжнародне визнання республіки було закріплено її участю у провідних світових інституціях. Окрім розроблення Статуту ООН, Українська РСР долучилася до низки спеціалізованих установ: Міжнародного Суду (1945), Всесвітньої організації охорони здоров'я (1946) та Всесвітнього поштового союзу (1947). Наприкінці 1940-х та у 1950-х роках членство України поширилося на Всесвітню метеорологічну організацію (1948), МОП (1954), Європейську економічну комісію (1956) та МАГАТЕ (1957). Крім того, УРСР була підписантом таких фундаментальних актів, як Паризькі мирні договори 1947 року та Женевські конвенції 1949 року.

Внутрішньодержавний механізм здійснення цієї діяльності базувався на Конституції УРСР. Стаття 74 Основного закону (в редакції 1978 року) чітко вказувала, що «Україна вступає у відносини з іноземними державами, укладає з ними договори і обмінюється дипломатичними і консульськими представниками, бере участь у діяльності міжнародних організацій» [2, ст. 74]. Президія Верховної Ради УРСР здійснювала ратифікацію та денонсацію міжнародних угод, а Рада Міністрів забезпечувала їх виконання. Важливим елементом міжнародного статусу було реалізація права посольства. Україна мала постійні представництва при міжнародних організаціях, що було проявом її активного права посольства, тоді як пасивне право реалізовувалося через перебування іноземних дипломатів, акредитованих у СРСР, які могли контактувати з республіканськими органами.

Проте не слід ігнорувати той факт, що реальний суверенітет УРСР був суттєво обмежений. М. Г. Міщенко прямо зазначає: «дипломатична діяльність України визначалася керівництвом комуністичної партії та здійснювалася відповідно до інтересів СРСР, яке розглядало національні республіки лише в системі продовження загальносоюзної політики» [3, с. 27]. Будь-яка ініціатива республіканського МЗС мала бути узгоджена з Москвою,

а незалежність України на міжнародній арені часто мала суто формальний характер. К. Ю. Луценко підтверджує цю тезу, вказуючи на «декоративність» української дипломатії: «Українську РСР використовували як інструмент радянської дипломатії, а її «незалежність» у міжнародних справах мала значною мірою «декоративний» характер.» [4, с. 392].

Радянська пропаганда через такі видання, як "Львівська правда" чи "Вільна Україна", наполегливо формувала міф про УРСР як суб’єктного гравця на світовій арені. Медіа конструювали викривлену картину світу: Радянський Союз позиціювався як незмінний гарант миру, тоді як західні демократії послідовно демонізувалися. Міжнародна хроніка слугувала інструментом дискредитації капіталізму – від маніпулятивного висвітлення фінансової кризи в Африці до гіперболізації страйкового руху в США

Важливою сторінкою міжнародної діяльності республіки стало її входження до Організації Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). 12 травня 1954 року Українська РСР офіційно приєдналася до цієї інституції, що відкрило нові можливості для репрезентації національної інтелектуальної та культурної спадщини. Попри ідеологічний контроль з боку центру, участь у ЮНЕСКО дозволяла українським науковцям та діячам культури долучатися до світового гуманітарного дискурсу та ініціювати заходи міжнародного масштабу на території республіки. Зокрема, у 1964 році за ініціативи УРСР ЮНЕСКО офіційно відзначило 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка, що сприяло популяризації української ідентичності в глобальному просторі. Окрім культурного аспекту, членство в організації використовувалося для зміцнення правового статусу республіки, оскільки УРСР виступала підписантом численних конвенцій ЮНЕСКО, зокрема Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Таким чином, діяльність в межах цієї організації стала ще одним елементом легітимізації України як суб’єкта міжнародного гуманітарного співробітництва.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що міжнародна діяльність УРСР базувалася на поєднанні її де-юре статусу та специфічних механізмів реалізації зовнішніх повноважень. Конституційні зміни 1944 року закріпили за Україною формальні ознаки державності, що дозволило їй стати повноправним суб’єктом-засновником ООН. Незважаючи на обмеженість самостійної зовнішньої політики, правова суб’єктність республіки мала визначальне значення для подальшого державотворення. Визнання УРСР на міжнародній арені створило необхідний правовий фундамент для проголошення незалежності у 1991 році. Це дозволило сучасній Україні в Законі «Про правонаступництво» визначити себе продовжувачем міжнародних прав та обов'язків УРСР і автоматично зберегти членство в ООН. Як зазначає А. А. Сіваш, незалежно від мотивів того часу, сам факт визнання УРСР членом ООН став ключовим для утвердження її статусу як

суб'єкта міжнародного права. Таким чином, історико-правова спадковість забезпечила стабільне положення України в системі міжнародних відносин після відновлення суверенітету.

Список використаних джерел

1. Сіваш А. А. УРСР: історико-правові аспекти участі в ООН. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 47–49.
2. Конституція (Основний Закон) України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text (дата звернення: 08.04.2026).
3. Міщенко М. Г. Міжнародна дипломатична діяльність УРСР в другій половині XX ст.: історико-правовий аналіз. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2020. Т. 31 (70), № 1. С. 27–30.
4. Lutsenko K. Y. Analysis of the representation of the international activities of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in Soviet mass media. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»* (May 30, 2025; Glasgow, UK). 2025. P. 393–397.

Ключові слова: УРСР, ООН, міжнародні відносини, дипломатія, Конституція, міжнародна правосуб'єктність, Статут ООН, Кримська конференція, конференція в Сан-Франциско, міжнародне право.

Keywords: Ukrainian SSR, UN, international relations, diplomacy, Constitution, international legal personality, UN Charter, Crimea Conference, San Francisco Conference, international law.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., Єфремова Н. В.

Мітькова Марія Дмитрівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету "Одеська юридична академія"

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історичний досвід минулих століть, зокрема наслідки Другої світової війни, став рушієм до формування міжнародної системи захисту прав людини. В умовах транскордонних правопорушень Європейський суд з прав людини, створення якого 20 квітня 1959 року стало відповіддю на масові порушення прав і свобод, продовжує виконувати свою функцію – забезпечення відповідальності держав та захист осіб у період завершення збройної агресії. Історико-правовий підхід до дослідження дозволяє простежити еволюцію міжнародно-правових стандартів гарантування прав і свобод людини та проаналізувати формування практики ЄСПЛ як арбітра у суперечках між громадянами та державами.

Військові виклики Другої світової війни (1939-1945) продемонстрували неспроможність національних механізмів ефективно запобігати порушенням прав і свобод людини. Важливим історичним офіційним документом є Європейська конвенція з прав людини (1950), що стала юридичною основою для здійснення наднаціонального захисту прав та свобод людини та формування спільного правового вектору в Європі після масових злочинів проти людяності [1]. Бірте Вассенберг у своїй праці "Історія Ради Європи" виокремлює цей період як підґрунтя для створення нової правової архітектури, яка відобразилася у заснуванні ЄСПЛ, об'єднуючи спільні цінності та потреби, серед яких одним із найвагоміших поставало питання відновлення прав людини у післявоєнний період [5, с. 234-246]. Історичний досвід воєн XX століття сприяв зміцненню міжнаціонального діалогу, поширенню демократичних стандартів, взаємодію між парламентськими структурами та судовими органами, що закріплювало за Судом функцію регулювання дотримання конвенції, проте через політичні, технічні фактори і обмеженість практики ЄСПЛ у свої перші роки існування виконував переважно символічну контрольну функцію.

Ключовим кроком у посиленні функціональної спроможності ЄСПЛ стало прийняття Протоколу №11, який набрав чинності 11 листопада 1998 року. Це документ радикально змінив контрольний механізм, установивши безпосередню юрисдикцію Постійного Суду [2]. Відтоді розгляд індивідуальних звернень, котрі до цього опрацьовувались Комісією, здійснювався безпосередньо від заявників, що сприяло уніфікації процедури та підвищенню ефективності розгляду справ. При цьому європейські держави не були повністю готові до зведення правових, культурних і моральних стандартів, попри потребу у наднаціональному контролі. Період початкової діяльності ЄСПЛ (1950-1960 р.р.) поклав початок доктрині «margin of appreciation» (межа розсуду держав), що знайшла своє відображення у справах Lawless v. Ireland (1961) та Handyside v. the United Kingdom (1976). Суд прямо сформував через цю концепцію основу свободи вираження поглядів, підкреслюючи, що національні органи краще обізнані з потребами для свого суспільства.

Останній етап реформування системи Конвенції пов'язаний з прийняттям Протоколів №15 та №16, що закріпили провідну роль органів національної влади у забезпеченні прав людини та визначили допоміжний характер міжнародного судового контролю, відображаючи концепцію «межі розсуду держав» [3; 4]. Пошук оптимального балансу між міжнародними судовим контролем та збереженням суверенних повноважень держав у межах правового простору був предметом дискусій щодо ризиків використання доктрини "margin of appreciation". Єва Бремс у статті «Misunderstanding the margin? The reception of the ECtHR's margin of appreciation at the national level» звертає увагу на загрозу трактування

національними законодавцями та судами доктрини як дозвіл на слабше дотримання стандартів ЄСПЛ, сприймаючи її як «автоматичну санкцію для певних обмежень прав, замість розгляду її як частини принципу субсидіарності [6].

На сучасному етапі ЄСПЛ стикається з системними викликами, зумовленими трансформаціями міжнародного правопорядку. Зокрема перевантаженість Суду та недотримання виконань рішень державами-учасницями мають комплексний характер і змушують шукати нові форми діалогу та балансувати між забезпеченням доступу до правосуддя та необхідністю оперативного розгляду справ.

Утворення та подальша еволюція ЄСПЛ засвідчила адаптивність механізму міжнародно-правового захисту прав людини до історичних змін. Сучасні виклики та наявність публічної критики підкреслюють, що діяльність ЄСПЛ є динамічним процесом, який потребує подальшого осмислення в історико-правовому та міжнародно-правовому вимірах.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Протокол № 11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини від 11.05.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_536#Text
3. Протокол № 15 про внесення змін до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 24.06.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-13#Text
4. Протокол № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-13#Text
5. Birte Wassenberg «History of the Council of Europe – 75 years of European co-operation». Strasbourg: Council of Europe, 2024. 286 p.
6. Eva Brems «Misunderstanding the margin? The reception of the ECtHR's margin of appreciation at the national level». URL: https://academic.oup.com/icon/article/21/3/884/7269157

Ключові слова: *ЄСПЛ, Європейська конвенція з прав людини, міжнародний судовий контроль, європейські стандарти прав людини, історико-правовий розвиток.*

Keywords: *European Court of Human Rights (ECtHR), European Convention on Human Rights (ECHR), international judicial oversight, European human rights standards, historical and legal development.*

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Єфремова Н. В.

Наказнюк Ростислав Юрійович
здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.

У період другої половини XX століття міжнародного правова система кардинально змінювалась. До Другої світової війни питання взаємовідносин держави та особи вважалось виключно внутрішньо-державною сферою, що просто захищалось принципом державного суверенітету. Проте масштабні злочини тоталітарних режимів продемонстрували необхідність виведення прав людини на міжнародний рівень. Поступове формування системи міжнародного захисту прав людини супроводжувалося складними політико-правовими процесами, де механізми ООН та Ради Європи перетиналися з практичною діяльністю наших національних правозахисних рухів, які спробували знайомити Українців з Деклараціями ООН про права людини, та показувати владі, що УРСР є не лише суб'єктом підпорядкованим радянській владі, але сам може приймати участь у міжнародних договорах.

Формування сучасного інституту міжнародного захисту прав людини активізувалося з прийняття Статуту ООН у 1945 році, який закріпив повагу до прав людини як один із головних принципів міжнародного права. Наступним кроком стала Загальна декларація прав людини 1948 року. Її положення з часом набули статусу міжнародно-правових звичаїв, хоча на початку і мали рекомендаційний характер тому, що приймалися у формі Резолюції генеральної асамблеї ООН [2, с.10].

З прийняттям Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [5] та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [6], усі резолюції та пакти стали юридичної обов'язковими. Вони закріпили права людини та запровадили конвенційні механізми контролю такі як Комітет з прав людини.

Паралельно цьому формувалися регіональні системи. Найбільш ефективною стала європейська система заснована на Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [8]. А стала вона ефективною через створення Європейського суду з прав людини, що наділив індивіда міжнародною процесуальною правосуб'єктністю, а саме правом подавати індивідуальні скарги проти суверенних держав [9].

Трохи пізніше почав формуватися головний документ епохи холодної війни, у 1975 році країни Європи, США та СРСР уклали Гельсінський акт [7]. Цей документ хоч і не мав статусу міжнародного договору такої сили, яку ми знаємо зараз, але створив зв'язок між Європою та Радянським союзом. Держави почали брати зобов'язання дотримуватися фундаментальних свобод, що стало одним із перших кроків створення нестабільності

тоталітарної системи. Але у радянську систему міжнародно-правові норми інтегрувалися не дуже активно. Радянська влада 2 роки утримувалась від підписання актів 1966 року, підписавши їх лише у 1968, але до 1973 не ратифіковувала його [14], тому країна продовжувала політику тоталітаризму. Відповіддю на циклічні події недотримання актів виникла Українська Гельсінська Група, яка у листопаді 1976 почала добиватися від СРСР почати виконувати зобов'язання які вона сама прийняла [13]. Організація відмовилась від нелегальних методів, та була спрямована лише на подолання колізій між міжнародним правом та законодавством країни. Але все одно своїми діями порушували кримінальний кодекс УРСР.

Група керувалася загальною декларацією з прав людини, діяли як громадська опозиція: збирали доказову базу порушень прав людини та формували меморандуми, де зазначали як Український народ який не знав голоду та репресій зазнав такого нелюдського ставлення [1, с. 299].

На початку XXI Україна, як правонаступниця УРСР, стала самостійним активним учасником цих процесів, хоча шлях ратифікації норм був важким. Ставши учасником Ради Європи у 1995 році, наша країна ратифіковувала усі міжнародні норми, про які СРСР замовчував. Приймала рішення про ліквідацію Комісії з прав людини та створені Ради з прав людини ООН [11], головною відмінністю якої стала поява Універсального періодичного огляду(УПО). Процедури за якої кожна країна звітує перед іншими про стан дотримання прав людини. Україна пройшла вже 3 цикли УПО у 2008, 2012 та 2017 роках [15], що вказувало як держава активно впроваджує на законодавчому рівні рекомендації міжнародної спільноти [4]. Але проблеми все ж були, Україна довго не могла ратифікувати Римський статут. У 2000 році Україна підписала римський статут, але вже у 2001 Конституційний Суд визнав, що статут не відповідає конституції України, це на 15 років затягнуло процес ратифікації міжнародних норм, що не давало розвиватися далі у інтеграції нашої країни з країнами ЄС [12]. Звичайно, також головним із чинників стала війна, яка значно пригальмовує наш процес вступу у ЄС. Жодна держава не може перешкоджати внутрішній політиці іншої через свої внутрішні ідеї та потреби, які почали активно застосовуватися проти нас після прийняття євроатлантичного курсу України [10]

Отже, з наведеного ми побачили, що міжнародні механізми на період другої половини XX- початку XXI століття еволюціонували від декларацій до цілих законів. Поки СРСР підписував їх формально, українські правозахисники використовували їх як зброю проти тоталітаризму. Щоб у XXI столітті самостійна Україна допомагала міжнародній системі переходити до механізмів кримінальної відповідальності за невиконання обов'язку перед своїми громадянами, та спробу підірвати усю систему заради власної ідеологічної вигоди.

Список використаних джерел

1. Бакалець О. А. Історія України з найдавніших часів до початку XXI століття : навчальний електронний посібник. Вид. 3-є, доп. Бар : РВВ БГПК ім. М. Грушевського, 2021. 386 с.
2. Булавіна С. Є., Гороть А. М. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини : навчально-методичні рекомендації. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. 128 с.
3. Ромців О. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни: практика ЄСПЛ. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство» 2023. № 12. С.168-172. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/12/31.pdf
4. Універсальний періодичний огляд: альтернативний вимір. Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні. 2017. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/universalnyy-periodychnyy-ohlyad-alternatyvnyy-vymir
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
7. Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі : Міжнародний документ від 01.08.1975. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
9. Регламент Європейського суду з прав людини : Міжнародний документ від 04.11.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_098#Text
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
11. Рада ООН з прав людини. Постійне представництво України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. URL: https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2602-human-rights
12. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) :

Висновок Конституційного Суду України від 11.07.2001 № 3-в/2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text
13. Декларація Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод від 09.11.1976. Електронний архів українського визвольного руху. URL: https://avr.org.ua/viewDoc/27579
14. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043/ed19731019#Text
15. Universal Periodic Review – Ukraine. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*. URL: https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/upr/ua-index

Ключові слова: права людини, міжнародне право, міжнародні правозахисні механізми, українська гельсінська група, універсальний періодичний огляд.
Keywords: human rights, international law, international human rights mechanisms, Ukrainian Helsinki Group, universal periodic review.
Науковий керівник: к.ю.н, доцент кафедри, доцент Єфремова Н. В.

Нетис Микола Віталійович
здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНВЕНЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ ПРОТИ КОРУПЦІЇ 2003 РОКУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, ухвалена у 2003 році, стала першим глобальним міжнародно-правовим документом, який встановлює комплексні стандарти і механізми запобігання, виявлення та боротьби з корупційними проявами. Вона не лише є інструментом запобігання корупції, але й укріплює верховенство права, сприяє відкритості державних інститутів і захисту прав людини. В документі підкреслюється, що корупція суттєво порушує основні права та свободи людини, послаблює суспільну довіру до влади і призводить до свавілля, що ставить під загрозу демократичні принципи [1].

Україна підписала Конвенцію ООН проти корупції 31 жовтня 2003 року та ратифікувала її 18 жовтня 2006 року, взявши зобов'язання гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами. Цей міжнародний документ сприяв прийняттю низки законодавчих ініціатив, які спрямовані на посилення боротьби з корупцією та гарантування дотримання прав людини. Конвенція слугує орієнтиром для впровадження найкращих світових практик, сприяючи широкому впровадженню норм прозорості, підзвітності та відповідальності у діяльність державних установ [2].

Правове забезпечення української антикорупційної політики базується на нормах Конвенції, що відображено в Законі України «Про запобігання

корупції» 2014 р. та інших нормативних актах. Конвенція зобов’язує державу створити дієві механізми для запобігання корупції, налагоджувати міжнародне співробітництво та підвищувати прозорість публічного сектору. Ключова роль у реалізації цих завдань належить спеціалізованим антикорупційним інституціям, діяльність яких координується відповідно до норм Конвенції [3].

Аналіз наукових робіт свідчить, що впровадження положень Конвенції в Україні позитивно вплинуло на зміну правової свідомості суспільства і розвиток громадянського контролю над владою. Підвищилася ефективність антикорупційних органів, удосконалилися процеси розслідування корупційних правопорушень, що сприяло посиленню захисту прав людини. Зокрема, боротьба з корупцією розглядається як важливий фактор забезпечення права на справедливий суд, рівності перед законом і доступу до державних послуг без дискримінації.

Попри це, реалізація положень Конвенції в Україні зіштовхнулася з певними труднощами. У складних умовах залишаються випадки корупції в різних сферах влади, недостатньо прозорою є діяльність декотрих державних органів, існують проблеми координації між структурами та обмежені ресурси для повноцінної роботи антикорупційних органів. Крім того, суспільні стереотипи і недовіра до судів перешкоджають ефективному захисту прав громадян. Однак підвищення рівня інформованості, використання сучасних технологій та міжнародна підтримка дають можливість поступово долати ці виклики.

Особливу увагу в Конвенції приділено тісному зв’язку між ефективною боротьбою з корупцією та забезпеченням прав людини. Держави-учасники зобов’язані гарантувати дотримання принципів рівності, гідності та недискримінації під час проведення антикорупційних заходів. Це зумовлює необхідність суворого дотримання процедурних гарантій і запобігання незаконним переслідуванням, що є суттєвим для збереження довіри громадськості до судових і правоохоронних органів.

Велику роль у втіленні положень Конвенції відіграє активність громадянського суспільства, засобів масової інформації та міжнародних партнерів. Залучення громадськості до антикорупційної діяльності сприяє прозорості й відкритості управління, а також підвищує відповідальність посадовців. Освітні та інформаційні кампанії формують усвідомлення прав і обов’язків громадян та засобів захисту від корупційних практик.

Конвенція ООН проти корупції 2003 року стала вагомим міжнародним документом, що надає Україні ефективний інструмент для оновлення законодавства, підвищення ефективності антикорупційних заходів і забезпечення захисту прав людини. Її імплементація створює умови для розвитку демократичного суспільства, де домінує верховенство права та повага до особистості. Україна продовжує вдосконалювати національне

законодавство й практичні механізми, орієнтуючись на міжнародний досвід і стандарти.

Список використаних джерел

1. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти корупції, 2003 р. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/index.html (дата звернення: 01.03.2026).
2. Закон України «Про запобігання корупції», 2014 р. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1700-18
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з виконання у 2015 році Загальнодержавної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року» *Офіційний портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/881-2015-%D1%80

Ключові слова: Конвенція ООН проти корупції, захист прав людини в Україні, антикорупційна політика, верховенство права, прозорість, громадянське суспільство.

Keywords: UN Convention against Corruption, human rights protection in Ukraine, anti-corruption policy, rule of law, transparency, civil society.

Новак Анастасія Анатоліївна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства Національного університету «Одеська юридична академія»

УКРАЇНСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА ГРУПА ТА ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЬ В УРСР: ДО ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ ЗА ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Українська Гельсінська група, заснована 9 листопада 1976 року, стала першою правозахисною організацією в Україні, що відкрито апелювала до Гельсінських угод. Її створення було актом громадянської мужності: в умовах тоталітаризму будь-які вимоги дотримання свободи слова чи совісті прирівнювалися до антирадянської діяльності. Група об’єднала інтелектуалів, письменників, науковців та педагогів, які прагнули донести світові правду про становище українців у СРСР [7].

До складу Української Гельсінської групи увійшли найвідоміші українські дисиденти та правозахисники – Микола Руденко, Олесь Бердник, Оксана Мешко, Левко Лук'яненко, Іван Кандиба, Олекса Тихий, Ніна Строкатова-Караванська, Микола Матусевич, Мирослав Маринович та Петро Григоренко [8]. Згодом до них приєдналися й інші діячі, серед яких Василь Стус, Юрій Литвин, Микола Горбаль, Василь Овсієнко, Валерій Марченко та інші, що зробило групу наймасштабнішою правозахисною організацією в Україні радянського періоду. Першим програмним документом стала «Декларація Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод», де визначалися завдання: ознайомлення

громадськості з правами людини, контроль за дотриманням положень Гельсінкських угод, вимога окремого представництва України на міжнародних нарадах як суверенної держави – члена ООН, а також створення незалежних інформаційних агентств для вільного обміну інформацією [2].

З самого початку діяльність УГГ супроводжувалася репресіями. Уже 9 листопада 1976 року стався погром квартири Миколи Руденка в Конча-Заспі [3]. З 1976 р. були проведені масові обшуки, вилучення архівів, арешти та показові суди. У червні 1977 заарештовано голову групи М. Руденка, О. Тихого та засуджено на 12 і 15 років. У 1978 М. Мариновича засудили на 12 років ув'язнення, а Л. Лук'яненка на 15. Протягом 1978-1979 рр. були заарештовані майже всі член-засновник групи. До правозахисників застосовувалися тортури, психіатричний тиск, адміністративний нагляд, шантаж та провокації [6].

Арешти Олеся Бердника, Василя Стуса, Василя та Петра Січків, Василя Стрільціва, Юрія Литвина та інших стали символами боротьби за свободу слова та права людини. Судові процеси відбувалися за закритими дверима, без адвокатського захисту, часто з фабрикацією доказів. Влада зазвичай використовувала статті Кримінального кодексу УРСР про «проведення антирадянської агітації та пропаганди [8].

Показовим є процес над Петром та Василем Січками у Львові в грудні 1979 року. Їх звинуватили у «злосвідомому розповсюдженні наклепницьких вигадок», зокрема через виступ на могилі композитора Володимира Івасюка та авторські вірші Василя. Суд відбувався без реальних доказів, а вирок – по три роки таборів – став актом помсти за їхню принципову позицію та зречення радянського громадянства [9, с. 1–5].

Василь Стрільців, педагог і член УГГ, двічі засуджений у 1979 році – спершу за «образу честі» директора школи, а потім за «порушення паспортних правил». Його доля відображає типову практику радянської влади щодо активних інтелігентів, які намагалися відстоювати свої права [9, с. 6–7].

Юрій Литвин, поет і публіцист, утримувався в нелюдських умовах Лук'янівської тюрми та таборів, попри тяжкі хвороби. Його листи свідчать про загрозу смертельної небезпеки, але він залишався незламним у своїй позиції [10, с. 5].

Микола Горбаль та Василь Барладяну стали жертвами сфабрикованих справ, що демонструє системність переслідувань. Барладяну, журналіста й правозахисника, після завершення трирічного терміну ув'язнення знову звинуватили у «табірній справі», що було типовим методом продовження репресій проти незручних людей [10, с. 9-10].

Окремим напрямом діяльності УГГ був захист права на еміграцію, гарантованого Гельсінкськими угодами. Члени групи, зокрема Василь

Стрільців, неодноразово зверталися до Президії Верховної Ради СРСР із заявами про вихід із громадянства та виїзд за кордон, але отримували відмови, після чого зазнавали переслідувань [5]. У бюлетенях фіксувалися факти закриття церков, зокрема пам'ятки архітектури XVIII ст. У селі Мшани на Львівщині, та переслідування віруючих, що свідчило про системне порушення конституційного права на свободу совісті [11, с.13].

Попри репресії, група виконала кілька ключових завдань. Вона задокументувала численні порушення прав людини в УРСР, донесла інформацію до міжнародних організацій, зокрема ООН, стала моральним осередком спротиву радянському тоталітаризму та заклала основу для майбутніх правозахисних рухів. За весь час існування до складу УГГ входило 49 учасників (з них двоє іноземців: 1982 р. в Пермських таборах до групи увійшли естонець Март Ніклус та литовець Вікторас Пяткус, а в кінці 1987 року було долучено ще шістьох), четверо (Василь Стус, Олекса Тихий, Валерій Марченко, Юрій Литвин) загинули в неволі, а Михайло Мельник наклав на себе руки після чергового обшуку КДБ [1]. Група видала 30 заяв і звернень, 18 меморандумів, 10 інформаційних бюлетенів, які поширювалися через закордонні представництва та правозахисні центри [8]. У вересні 1982 року президент США Рональд Рейган оголосив 9 листопада 1982 року «Днем Української Гельсінської групи», що стало міжнародним визнанням її діяльності [4].

Саме діяльність УГГ стала підґрунтям для створення Української Гельсінської спілки у 1988 році, яка вже діяла в умовах перебудови та наближення незалежності України [8].

Отож, Українська Гельсінська група стала унікальним явищем, що поєднало захист універсальних прав людини з ідеєю національного самовизначення. Вимога окремого представництва України на міжнародній арені як суверенної держави – члена ООН була надзвичайно сміливим кроком, що кинув виклик тоталітарній системі. Сам факт створення групи довів: навіть у недемократичному суспільстві існує простір для громадянської відповідальності, що спирається на міжнародне право.

Жорстокі репресії – від каральної психіатрії до фабрикації кримінальних справ – не змогли зупинити діяльність дисидентів, а лише підкреслили їхню незламність. Документуючи порушення прав людини, члени УГГ стали для світової спільноти головним джерелом правди про реальний стан свобод у СРСР. Саме ці свідчення руйнували радянську пропаганду та формували тиск на владу, перетворюючи локальний спротив на реальний вплив на міжнародній арені.

Спадщина Української Гельсінської Групи заклала фундамент сучасного українського правозахисного руху та відіграла ключову роль у процесі здобуття незалежності. Досвід УГГ продемонстрував, що невелика спільнота однодумців здатна стати каталізатором масштабних суспільних

змін. Сьогодні, в умовах війни та боротьби за демократію, цей приклад надихає нові покоління українців, утверджуючи права людини як непорушну цінність та формуючи імідж України як держави, відданої принципам свободи.

Список використаних джерел

1. День народження Української Гельсінської групи. КГБ салютує уламками цегли. *Історична правда*. URL: https://www.istpravda.com.ua/research/4cd97d1d251b9/view_news/
2. Енциклопедія історії України. Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ukrainska_hromadska
3. Десятеро сміливих: всі члени-засновники Української Гельсінської групи. *Історична правда.* URL: https://share.google/tJO0qR0namwc1p4R2
4. Українська Гельсінська група. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0de75608-3096-4701-8744-7f3639a25dd3/content
5. Музей дисидентського руху. URL: https://museum.khpg.org/1113997187
6. Українська Гельсінська група: боротьба за права і свободи людини. URL: https://ugcc.ua/data/ukraynska-gelsinska-grupa-borotba-za-prava-i-svobody-lyudyny-za-radyanskogo-rezhymu-7862/
7. 1976: утворення Української Гельсінської групи. URL: https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lystopad/9/1976-utvorennya-ukrayinskoyi-gelsinskoyi-grupy
8. Наша свобода не далася дарма: Українська Гельсінська група. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/nasha-svoboda-ne-dalasya-darma-ukrayinska-gelsinska-grupa
9. Видання Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод "Інформаційний бюлетень": № 1, січень 1980 р. URL: https://avr.org.ua/viewDoc/25645
10. Видання Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод "Інформаційний бюлетень" : № 2, березень 1980 р. URL: https://avr.org.ua/viewDoc/25646
11. Видання Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод "Інформаційний бюлетень" : № 5, червень 1980 р. URL: https://avr.org.ua/viewDoc/25642

Ключові слова: Українська Гельсінська група, дисиденти, права людини, свобода слова, репресії, тоталітаризм, еміграція, правозахисний рух, незалежність, демократія.

Keywords: Ukrainian Helsinki Group, dissidents, human rights, freedom of speech, repression, totalitarianism, emigration, human rights movement, independence, democracy.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Єфремова Н.В.

Сулима Валентина Петрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІВАН ФРАНКО ТА ЙОГО БОРОТЬБА ЗА ЗАХИСТ ПРАВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Творчість та громадсько-політична діяльність Івана Франка посідає важливе місце в історії української суспільної думки. Його постать є символом активної боротьби за права українського народу, національне відродження та соціальну справедливість. Творча спадщина Івана Франка неодноразово ставала предметом наукових досліджень і дискусій, зокрема в контексті його внеску у захист прав українського народу та формування національної свідомості. Актуальність цієї теми зумовлена тим, що ідеї мислителя щодо утвердження демократичних цінностей, соціальної рівності та прав людини залишаються важливими й у сучасних умовах. У своїх творах і публіцистиці він порушував питання соціальної нерівності, експлуатації та правового становища українців, закликаючи до активної громадянської позиції.

Отже, у цьому дослідженні, пропоную проаналізувати діяльність Івана Франка у сфері його політичної боротьби за права українського народу, та його внеску до формування ідеї національної свідомості українців.

Іван Франко (27 серпня 1856 – 27 травня 1916) – видатний український письменник, поет, науковець, перекладач і громадський діяч, чия творчість і суспільна діяльність мали вирішальний вплив на формування національної самосвідомості українського народу. Народився у селі Нагуєвичі (нині Львівська область) в родині коваля, де з ранніх років привчився до важкої праці та поваги до людей [1, с. 3].

Франко здобув середню освіту в Дрогобицькій гімназії, продовжив навчання у Львівському університеті, а 1893 року захистив докторську дисертацію у Віденському університеті, що стало його особистою перемогою. Життєвий шлях Івана Франка супроводжувався труднощами: він пережив арешт за політичні переконання, матеріальні нестачі та хвороби, але це не відвернуло його від творчої і суспільної праці [1, с. 4].

Літературна спадщина Івана Франка надзвичайно багата: понад 50 томів зібрань творів, які охоплюють поезію, прозу, драматургію, наукові праці та переклади. Він автор відомих творів політичної лірики (Гімн, Каменярі, Товаришам із тюрми), філософської і ліричної поезії (Зів’яле листя, Мій

ізмарагд), поем (Мойсей), прозових творів (Борислав сміється, Захар Беркут, Перехресні стежки) та драматичних п'єс (Украдене щастя, Кам'яна душа) [1, с. 6].

Іван Франко бачив створення української нації як нагальну практичну потребу, бо українські землі були поділені між різними імперіями, а сам народ часто позбавляли національної ідентичності. Він наголошував, що українці – не "малороси" чи "хохли", а народ зі своєю історією і традиціями. Для нього ключовим було формування національної свідомості: кожен українець має усвідомлювати свою приналежність до народу, і це знання має вести до єдності та спільних дій. Він вважав, що національна свідомість – це основа об'єднання українців і досягнення політичної незалежності [2, с. 84].

Іван Франко наголошував на важливості національної єдності українського народу та його самовизначення. Він гостро критикував політику польських магнатів і московських панів, яка не лише пригнічувала, а й денаціоналізувала українців, насаджуючи імперські цінності, якими подекуди заперечувався сам факт існування українського народу та його прав.

Іван Франко вважав, що українці повинні усвідомити свою відокремленість і створити справжню націю, здатну до самостійного культурного та політичного життя. У своєму «Одвертому листі до галицької української молодежі» (1905) він підкреслював необхідність об'єднання українців у єдину національну спільноту, протистояння процесам русифікації та здатність народу активно засвоювати загальнолюдські культурні надбання [3, с. 4].

Для Івана Франка творення української нації було історичним завданням, яке він розглядав не як абстрактну ідею, а як практичну потребу для самостійного існування українського народу. Ця ідея зберігає своє актуальне значення і сьогодні у контексті державотворення та консолідації української нації [3, с. 5].

У контексті формування національної свідомості та боротьби за незалежність українського народу важливу художню й символічну оцінку цього процесу Іван Франко дає у своєму вірші **«Каменярі»** [4]. Для мене цей твір є своєрідним уособленням боротьби українського народу: Іван Франко показує, що, як каменяр поступово обробляє величезні камені, так і народ поступово будує свою національну свідомість, культуру та державність. Кожен камінь у вірші символізує труд, терпіння, страждання і надію, які необхідні для досягнення свободи та самостійності. На мою думку, Франко таким чином відображає фундаментальну ідею, що народ – це міць, яка поступово, через працю й свідомість, будує свою націю.

Головний сенс вірша, на мою думку, полягає у тому, що здобуття національної свідомості та незалежності не відбувається миттєво. Автор хотів саме через прозу передати те, що насправді діється у нього на серці.

Воно потребує важкої щоденної праці, віри у власні сили та незламності перед труднощами. Іван Франко надихає українців не лише пам'ятати про минуле, а й активно творити майбутнє своєї нації. Для мене «Каменярі» – це нагадування, що кожен із нас може робити свій внесок у формування сильної та свідомої нації, навіть якщо ця праця здається непомітною чи важкою.

Іван Франко не лише створив багату літературну спадщину, а й став важливим теоретиком національного руху. Його роботи вплинули на розвиток української літератури, культури, філософської думки та суспільно-політичної свідомості. Концепція національної єдності Івана Франка має значення і сьогодні: формування національної свідомості, відродження мови, культури та розуміння власної історичної долі залишаються ключовими для незалежності України.

Отже, підсумовуючи наведене, зазначимо, що Іван Франко був видатним українським письменником, науковцем і громадським діячем, чиї ідеї та діяльність мали вагомий вплив на захист прав українського народу. Він активно виступав за соціальну справедливість та захист національної самобутності українського народу, і за політичну незалежність України, наголошуючи на важливості національної єдності та громадянської активності. Його боротьба була складною, але до сьогодення Іван Франко лишається взірцем самовідданої боротьби за свободу українців і їхні права.

Список використаних джерел

1. Потуремець В. Його життя – вогонь і боротьба. Департамент культури і туризму Полтавської обласної державної адміністрації Обласна бібліотека для юнацтва імені Олеся Гончара. Полтава, 2021. URL: https://libgonchar.org/images/pdfs/ivan_franko2.pdf (дата звернення: 31.03.2026).
2. Хамар У. Іван Франко про суб'єктивні чинники становлення й утвердження нації. *Вісник Львівського університету.* 2003. Вип. 5. С. 84-92. URL: https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/filos/article/view/13138/13825 (дата звернення: 29.03.2026).
3. Пашук А. І. Франко про національний ідеал як духовну основу державної самостійності та національної незалежності українського народу. *Незалежність.* 2005. С. 4-5. URL: https://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p025.php (дата звернення: 29.03.2026).
4. Франко І.Я. "Каменярі". Бібліотека української літератури. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=647 (дата звернення: 29.03.2026).

Ключові слова: Іван Франко, національна свідомість, захист прав українського народу, громадсько-політична діяльність, національне відродження, соціальна справедливість, «Каменярі».

Keywords: Ivan Franko, national consciousness, protection of Ukrainian people's rights, socio-political activity, national revival, social justice, “The Stonebreakers”.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н. Єфремова Н.В.

Комзолова Катерина Романівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Початок ХХ століття позначений спробою українського народу вперше в новітній історії реалізувати своє право на власну державність. Українська Народна Республіка стала першою формою відновленої національної держави, в якій відбувалося не лише утвердження суверенітету, а й формування власної правової системи – з нуля, в умовах воєнного часу, революційного хаосу та гострої політичної боротьби. Дослідження цього процесу має не лише історико-правову цінність, а й практичне значення для розуміння засад сучасного українського конституціоналізму. Як відомо, «вивчення історії дозволяє оцінити сучасне і прогнозувати майбутнє». Саме тому аналіз правотворчої діяльності Української Центральної Ради (далі – УЦР) залишається актуальним завданням юридичної науки.

Формування правової системи УНР нерозривно пов’язане з поетапним становленням самої держави через чотири Універсали Центральної Ради. Першим Універсалом (10 червня 1917 р.) було проголошено відродження автономного устрою України у складі Росії та верховенство влади УЦР [1, с. 235]. Другий Універсал (3 липня 1917 р.) став компромісом із Тимчасовим урядом, який фактично відстрочив автономію до скликання Всеросійських установчих зборів [1, с. 236].

Переломним моментом стало прийняття Третього Універсалу (7 листопада 1917 р.), яким було проголошено Українську Народну Республіку. Цей акт мав установчий характер: він не лише закріплював новий державно-правовий статус України, а й визначав перші засади правового ладу – скасування поміщицького землеволодіння, запровадження 8-годинного робочого дня, скасування смертної кари, проголошення національно-персональної автономії для меншин [1, с. 237]. Фактично Третій Універсал заклав конституційну основу нової правової системи ще до прийняття повноцінної Конституції.

Четвертий Універсал (9 січня 1918 р.) завершив цей процес, проголосивши УНР «самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою» [Мороз, с. 238]. Він же передбачав прийняття Конституції установчими зборами, що підкреслювало намір УЦР розбудовувати правову державу демократичним шляхом [1, с. 237].

Для більш точної характеристики правової системи слід описати процес прийняття нормативних актів. Дослідники виділяють два основних етапи законодавчої діяльності УЦР [2, с. 34]. Перший – розробка основ української державності, що закріплювалися переважно в Універсалах та конституційних актах. Другий – після жовтневих подій у Петрограді – формування власної правової системи через прийняття галузевого законодавства.

Законодавчий процес у період УЦР регулювався низкою спеціальних нормативних актів: Законом «Про порядок видання законів» (25 листопада 1917 р.), «Розкладом роботи Малої ради та її комісій» (1 серпня 1917 р.), Обіжником Народного міністерства внутрішніх справ та ін. Законопроекти проходили такі стадії: 1) підготовка проекту; 2) попередній розгляд спеціальною комісією; 3) доповідь на засіданні Малої ради; 4) обговорення і голосування; 5) ухвалення; 6) підписання та контрасигнація; 7) оприлюднення [2, с. 35–36].

Характерною особливістю було функціонування двох органів законодавчої влади – Загальних зборів УЦР та Комітету УЦР (Малої ради), що певною мірою ускладнювало процес правотворення [3, с. 659]. Більшість законопроектів готувалися відповідними секретарствами (міністерствами) і подавалися на розгляд Малої ради. Незважаючи на низький рівень юридичної техніки, саме в листопаді–грудні 1917 та березні-квітні 1918 рр. Малою радою було прийнято понад 30 законів, що охоплювали питання фінансів, освіти, судоустрою, церкви та національних меншин [2, с. 36].

Принципово важливою особливістю правової системи УНР доби УЦР було те, що поряд із власним законодавством продовжувало діяти російське право. Закон «Про порядок видання законів» від 25 листопада 1917 р. прямо визнавав правові акти, прийняті до 27 жовтня, чинними – якщо вони не скасовувались Універсалами, законами чи постановами УНР [3, с. 660].

Таким чином, до ухвалення власних галузевих кодексів УНР фактично функціонувала в умовах паралельної дії двох правових масивів.

Це явище слід розглядати як вимушений, але об’єктивно необхідний захід: молода держава не мала ані часу, ані достатнього кадрового потенціалу для миттєвого оновлення всієї правової системи. Як зазначає Мокін І.С., «правові акти існували в різних формах: Універсали, закони, накази, постанови, розпорядження та ін., які мали різну юридичну силу; до прийняття Конституції суб’єкти правотворчості та їх повноваження були визначені І Універсалом та звичайним законом» [4, с. 67].

Кульмінацією правотворчої діяльності УЦР стало прийняття Конституції УНР 29 квітня 1918 р. – в день, що передував гетьманському перевороту. Документ мав повну офіційну назву «Статут про державний устрій, права і вільності УНР» і складався з 8 розділів та 83 статей [5, с. 3-4].

Конституція закріплювала УНР як «державу суверенну, самостійну і ні від кого незалежну» (ст. 1), визначала парламентську форму правління з поділом влади на законодавчу (Всенародні збори), виконавчу (Рада Народних Міністрів) та судову (Генеральний суд УНР). Новаторськими для свого часу були положення розділу II про права громадян: рівність незалежно від статі, скасування смертної кари, недоторканність особи та житла, таємниця листування, загальне виборче право – в тому числі для жінок, що випереджало практику багатьох «ліберальних демократій» того часу [6].

Особливою новелою Конституції УНР стали положення про «Національні союзи» (розділ VII) – перша в загальноєвропейській конституційній практиці спроба врегулювати статус національних меншин через інститут національно-персональної автономії [3, с. 661].

З позицій загальної класифікації, Конституція УНР 1918 р. була писаною, кодифікованою, ліберально-демократичною за змістом, відносно «жорсткою» за порядком внесення змін та належала до конституцій т.зв. «другої хвилі» поряд із конституціями Фінляндії (1919), Австрії (1920), Польщі (1921) та ін.

Хоча через гетьманський переворот Конституція так і не набрала чинності, її значення для розвитку українського конституціоналізму важко переоцінити. Вона стала «свідченням високого рівня розвитку української політико-правової думки того часу» [5, с. 10] та заклала основи, частина яких знайшла відображення в Конституції України 1996 року.

Отже, характеризуючи правову систему УНР можна зробити висновки: по-перше, вона формувалась в надзвичайно несприятливих умовах – воєнного стану, революційних потрясінь, відсутності кваліфікованих кадрів і часу. По-друге, джерельна база права включала Універсали, закони, постанови, розпорядження, регламенти різної юридичної сили, а також успадковане російське законодавство. По-третє, незважаючи на невисокий рівень юридичної техніки, законодавча діяльність УЦР охопила широке коло галузей – від кримінального до міжнародного права. По-четверте, нормативно-правові акти конституційного характеру переконливо свідчили про розвиток державності в напрямку побудови правової держави з гарантованим захистом прав і свобод громадян.

Формування правової системи УНР за доби УЦР – це унікальний приклад державно-правового будівництва в екстремальних умовах. Попри численні недоліки, УЦР зуміла закласти основи національної правової системи: від перших конституційних актів у формі Універсалів до повноцінної Конституції 1918 р. Цей досвід став фундаментом для подальших етапів українського державотворення і залишається важливим орієнтиром для сучасної правової науки.

Список використаних джерел

1. Мороз Ю. І. Загальнотеоретична характеристика універсалів Української Центральної Ради. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. С. 235–239.
2. Огірко Р. С. Правотворча діяльність Української Центральної Ради: етапи та особливості. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 33–37.
3. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : КУП НАНУ, 2013. 892 с.
4. Мокін І. С. Особливості формування та функціонування правової системи України в добу визвольних змагань 1917–1921 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2013. Вип. 21. Ч. 1. С. 65–68. 4.
5. Стецюк Н. В. Конституція Української Народної Республіки 1918 року: теоретико-правова характеристика. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Право.* 2017. С. 3–12.
6. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) : Іст. док. Держ. утворень на території України (1917-1920) від 29.04.1918. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text (дата звернення: 09.04.2026).

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Українська Центральна Рада, правова система, правотворча діяльність, Універсали, Конституція УНР 1918 року, законодавчий процес, державотворення, конституціоналізм, права і свободи людини.

Keywords: Ukrainian People's Republic, Ukrainian Central Rada, legal system, law-making activity, Universals, Constitution of the UPR of 1918, legislative process, state-building, constitutionalism, human rights and freedoms.

Науковий керівник: к.ю.н., доцентка Корнієнко І.В.

Павлюк Діана Володимирівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ВОЄН НА РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ

Вплив війни на державу і право України є актуальною темою історії держави та права України. У різні епохи (Київська Русь, Литовсько-Руська доба, Гетьманщина, часи імперій, революція 1917–1921, Друга світова війна, радянський період, війна 2014– по теперішній час) збройні конфлікти визначали розвиток політичних інститутів і правових систем [1, с. 45-50]. У цій доповіді досліджено, як деякі війни змінили інститути влади (принципи

керівництва, адміністративний устрій), процес правотворення (закони, конституції), судочинство та забезпечення прав людини.

Литовсько-Руська доба (XIII–XVI ст.). Наприкінці XIII ст. більшість українських земель потрапили до складу Великого князівства Литовського [1, с. 110-120]. Формуванню цієї держави сприяли війни з хрестоносцями та занепад Русі після навали Батия. Вже за князювання Ольгерда у 1340–1370-х рр. приєднано основну частину земель Галичини-Волині [1, с. 115]. У Литві зберігалися традиції руської адміністрації та права: прийняті в Литві унії і статути визнавали подекуди православні звичаї. Втім, війни обмежили політичні свободи – українська шляхта втрачала власні сейми після Люблінської унії 1569 р., а колишні князі та бояри були інтегровані у польсько-литовський уряд без статусу державних верхів [1, с. 130-135]. З іншого боку, за військових загроз литовський уряд укріплював правову систему: було укладено Литовські статути (перша редакція 1529 р., дві доповнені у 1566 і 1588 рр.), що кодифікували законодавство [2, с. 70-85]. Ці статути мали великий вплив на розвиток українського права в Галичині та на Лівобережжі після входження до Росії чи Австрії. У Литовсько-Руській добі війна сприяла централізації влади – українські землі втрачали автономію, але зберігали свою систему дворянських адміністрацій (воєводства, повіти). У цей час не формувалося цивільне право в сучасному розумінні: панщина й феодальні повинності залишалися основою кріпосно-земельних відносин, а права селян і городян були обмежені обов’язками перед паном.

Козацька держава (середина XVII ст.). Національно-визвольна війна 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького сформувала козацьку гетьманську державу – Гетьманщину [1, с. 210-230]. За допомогою регулярної армії козаки здобули політичну автономію в трьох воєводствах (Київському, Чернігівському, Брацлавському), формально визнану Зборівським договором 1649 р. та іншими угодами з Річчю Посполитою. Уряд Гетьманщини мав тричленну структуру: гетьман (законодавчі, виконавчі й судові повноваження), Генеральна старшина (уряд, близький до міністерства) і Військова (Козацька) Рада – найвищий законодавчий орган. Прикметно, що вперше в українській державності сформувалася виборність влади (гетьмана обирали на козацькій раді) та демократичні елементи (загальні козацькі збори). З юридичної точки зору, козацька держава посилала сигнали на підтримку прав людини: гетьманські універсали проголошували недоторканість особи (неможливість самосуду) та рівність усіх підданих перед законом. У Конституції Пилипа Орлика 1710 р. (складеній у вигнанні) проголосили принципи рівності. Однак у реаліях війни права багатьох мирних людей порушувалися: після 1649 р. козацтво отримало вольності (реєстрове військо, землі, відсутність податків), але більшість селян змушено залишилася в підданстві панів [3, с. 320-330]. В цілому, визвольна війна спричинила появу унікальних інститутів влади

(гетьман, рада, суд), розквіт кодифікованих звичаїв (Пакти Орлика, гетьманські універсали), але потреба мобілізації обмежувала індивідуальні свободи.

Друга світова війна (1939–1945). Друга світова війна стала найжорсткішим випробуванням XX ст. Українці воювали на обох фронтах: під владою СРСР і окупаційного режиму Німеччини [3, с. 512-516]. Нацистська окупація та радянська «партизанщина» призвели до грубих порушень прав людини (Голокост, депортації, примусова праця, польові суди) [1, с. 400-420]. Після війни відновили радянську Україну з радикально зміненими кордонами (до СРСР відійшла західна Україна і Бессарабія). Військові потреби зумовили тотальну мілітаризацію економіки (п'ятирічки) і систему однопартійної тоталітарної системи. Після завершення бойових дій УРСР ухвалила власні конституції (1937 та 1978 рр.), які офіційно гарантували трудові права, освіту і соціальний захист, однак на практиці ці конституції служили зміцненню планової економіки та влади партії. Права людини виявилися обмеженими: жертви війни часто ставали об'єктом репресій (колективізація, «лісові братства») [2, с. 180-190]. У перші повоєнні роки зародилося міжнародне гуманітарне право (окупаційні режими повинні були дотримуватися Женевських конвенцій), але СРСР довго не ратифікував ці норми. Для України німецько-радянська війна (1941-1945 рр.) стала каталізатором ідеології «великої перемоги», яка віддала значення колективній трагедії, але при цьому радянська ідеологія завадила реальній лібералізації.

Радянський період (1945–1991). Після Другої світової війни Україна майже півстоліття жила під знаком «холодної війни». Хоч реальних боїв тут не велося, загальна загроза викликала черговий режим воєнного часу. Кожні п'ятирічки передбачали комплекс заходів мобілізації – заводи, армію, КДБ. При цьому у 1949 р. діяла конституція УРСР – 1937 р. (наступна – 1978р.) в якій здавалося, проголошено соціальні та демократичні права (освіта, охорона здоров'я, вибори всього населення). Практика показала, що конституція мала декларативний характер [2, с. 200-210]. Війна (і, особливо, збирання нафтових басейнів Карпат після 1939 р.) сприяла ідеології патріотизму і військової могутності. У 1960–1980-х роках тривали гонка озброєнь і гоніння на дисидентів – війна з Німеччиною залишалася в топоніміці, а право людини виступало скоріше як лозунг (свобода слова була суттєво обмежена) [3, с. 450-460]. Єдиним помітним впливом війни на право було створення організацій ветеранів (закони про ветеранів війни 1970-х рр.) і компенсаційні програми для жертв війни.

Сучасна війна. З 2014 р. Україна переживає новий збройний напад: анексія Криму, війна на Донбасі, а з 2022 р. – повномасштабне вторгнення Росії. Це створило безпрецедентний режим воєнного часу. Уряд оголосив військовий стан і ухвалив десятки «антивоєнних» законів (про оборону,

децентралізацію, санкції). Конституція 2019 р. закріпила курс на інтеграцію в ЄС та НАТО (зокрема, президент став «гарантом реалізації стратегічного курсу» України в НАТО і ЄС) [5]. Адміністративний устрій також було переорієнтовано: збільшено роль Ради нацбезпеки, створено управління військового спрямування у всіх міністерствах. За офіційними висновками, збройний конфлікт 2014–2022 рр., особливо після 2022-го, призвів до масових порушень прав людини, таких як право на життя, свободу пересування та безпеку [5]. В умовах воєнного стану запроваджено суттєві обмеження громадянських свобод (контроль інформації, легітимні «воєнні суди» проти злочинців, мобілізація населення). Водночас міжнародне право і міжнародні інституції відіграють ключову роль у захисті українців: ЄСПЛ і МКС активно розслідують злочини агресора [5]. Завдяки цим зусиллям Україна розробила багато воєнних статей Кримінального кодексу і спеціальних законів про компенсації постраждалим. Таким чином, війна 2014–дотепер поєднала в собі пряме військове навантаження (обмеження прав) та активне міжнародне правове регулювання (нові норми і судові механізми).

Отже, пналіз історичних прикладів показує: війни є одночасно руйнівними і можливими для навчання і розвитку держави та права. З одного боку, війни руйнували старі державні органи, а з іншого – спричиняли переосмислення владних інститутів і права. Після воєнних катастроф часто приймалися нові конституційні акти та закони. У кожному розглянутому періоді війна впливала на інститути: вона диктувала централізацію або поділ влади, змінювала систему судів і судочинства, зумовлювала реформи адміністрації. Війна також гальмувала повноту прав людини – натомість створюючи випадки, коли необхідність захисту населення стимулювала нові правові гарантії. Загалом можна стверджувати: війна для України часто була каталізатором державотворчих та правових перетворень, але ці зміни нерідко супроводжувалися звуженням правового простору і порушеннями прав людини.

Список використаних джерел

1. Бойко О. Д. Історія України : посібник. 2-ге вид., допов. Київ: Видавничий центр "Академія", 2002. 656 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001247
2. Боярська З. І. Історія держави і права України: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. Київ : КНЕУ, 2001. 280 с.
3. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / передмова Я.Р. Дашкевича. 4-те видання, змінене і доповнене. Львів: Світ, 1992. 713 с.
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в

Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2680-19 (дата звернення: 12.04.2026).
5. Ромців О., Миханів В. Вплив війни в Україні на конституційні права громадян та міжнародні механізми їх захисту. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: "Юридичні науки"*. 2025. Том 12. № 1 (45). С. 202–212. URL: https://doi.org/10.23939/law2025.45.202

Ключові слова: війна, держава, право, закони, права людини, свобода, правотворення.

Keywords: war, state, law, laws, human rights, freedom, lawmaking.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Корнієнко І. В.

Підсекція 3

Керівник: доцент кафедри, к.ю.н. Горяга О.В.
Секретар: здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Корнута А.

Гончарук Анастасія Миколаївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗВИТОК СУДОЧИНСТВА В ГЕТЬМАНЩИНІ: ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ

Розвиток судочинства в Гетьманщині XVII–XVIII століть став унікальним прикладом формування самобутньої судової системи, яка виникла на перехресті військових потреб та європейських юридичних традицій. Після Визвольної війни середини XVII ст. в країні розпочався процес становлення судового устрою, що поєднував козацьке звичаєве право, норми Литовських статутів та Магдебурзьке право. Цей період характеризувався глибоким симбіозом судової та адміністративної гілок влади, що дозволяло державі ефективно функціонувати в умовах постійних воєнних загроз та політичної нестабільності. Важливою рисою цього процесу була висока рецепція європейських правових норм, зокрема через активне використання Литовських статутів, що інтегрувало українське правосуддя в загальноєвропейський контекст. Така відкритість до закордонного досвіду створила міцний фундамент для майбутніх кодифікаційних спроб, спрямованих на захист політичної автономії краю [1, с. 11-13; 2].

Логічним продовженням формування правового поля став розвиток чіткої структури судових органів, побудованої на засадах полково-сотенного устрою. Полковий суд виступав центральною ланкою, розглядаючи найважливіші цивільні та кримінальні справи місцевого населення. Хоча формально суд очолював полковник, реальне правосуддя здійснював полковий суддя, що, однак, не завжди рятувало систему від спроб адміністративного тиску та зловживань з боку старшини. Нижчою ланкою цієї системи були сотенні суди, тоді як найвищою інстанцією виступав Генеральний військовий суд. Він не лише розглядав справи про державну зраду та суперечки між елітою, а й слугував апеляційним органом, що забезпечував єдність правозастосування на всій території держави [3, с.23; 4, с.119].

Саме в межах цих інституцій відшліфовувалося кримінальне судочинство, яке мало на меті як покарання, так і відшкодування завданих збитків. Судовий процес того часу мав інквізиційно-змагальний характер, де особлива увага приділялася свідченням, речовим доказам та інституту

присяги, тоді як катування застосовувалося лише у виняткових випадках при загрозі державній безпеці. Система покарань була диференційованою та враховувала соціальний статус учасників справи, що відображало станову природу суспільства. Проте, попри існуючі імунітети для старшини, розвиток права поступово впроваджував ідею рівності всіх перед законом, хоча цей шлях був тривалим і складним [1, с. 11-13; 4, с.119].

Прагнення до впорядкування правових норм призвело до появи визначної кодифікації – «Прав, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.). Цей документ став вершиною української юридичної думки XVIII століття, об'єднавши розрізнені джерела права в єдиний кодекс. Попри те, що імперський уряд офіційно не затвердив кодекс через його автономістський зміст, він став авторитетним джерелом для суддів, пропонуючи чіткі процедури обрання суду та захисту прав сторін. Це свідчило про свідоме бажання козацької еліти побудувати правову державу за європейським зразком, де писаний закон переважає над особистою волею правителя, що також проявлялося у чіткому поділі на цивільні та кримінальні норми [5].

Паралельно з кодифікацією тривали активні процеси модернізації, ініційовані козацькою адміністрацією протягом 1687–1764 років. Гетьмани, зокрема Іван Мазепа та Пилип Орлик, просували ідеї конституціоналізму та незалежності суддів від військової влади. Кульмінацією цих реформ стали перетворення Кирила Розумовського у 1760-х роках, коли була впроваджена система професійних підкоморських, гродських та земських судів. Ці заходи мали на меті не лише підвищити якість правосуддя, а й захистити права української старшини від посилення імперського централізму [6].

Європейський вектор розвитку підкріплювався тривалим впливом римського права через Литовські статути та Магдебурзьке право у містах. Такі принципи, як право на захист та публічність процесу, ставали інструментами опору уніфікації з менш розвиненим на той час російським законодавством. Складна багаторівнева система, де міські магістрати часто конкурували з полковою адміністрацією, свідчила про динамічний розвиток українського суспільства. Полковий рівень управління залишався найбільш наближеним до народу, де ведення архівів та письмове діловодство підтверджували високий рівень загальної правової культури [2; 3, с. 24-25].

Отже, судова система Гетьманщини стала втіленням прагнення українського народу до самоврядування та верховенства закону. Вона гармонійно поєднала багатовікові народні звичаї з передовими європейськими правовими нормами, створивши надійний фундамент для захисту прав людини та станової честі. Навіть в умовах постійного обмеження автономії, козацьке судочинство демонструвало високу ефективність та професійність. Правова спадщина тієї доби не просто залишилася на сторінках історії, а заклала основи національної юридичної

традиції, що ґрунтується на принципах справедливості, демократизму та незалежності правосуддя.

Список використаних джерел

1. Рум'янцев В. О., Гоцуляк С. Л. Судова система та судочинство Гетьманщини. URL: https://share.google/yz6ROmWUo5oSnBOww
2. Шевченко О. О. Вплив європейського права на кодифікацію правової системи Гетьманщини. URL: https://old.karazin.ua/docs/work/dysertatsii/shevchenko-dysertatsia.pdf
3. Панашенко В. В. Полкове управління в Україні: середина XVII–XVIII ст. URL: https://lib.in.ua/147074-polkove-upravlinnia-v-ukraini-seredyna-hvii-hviii-st/#google_vignette
4. Сиза Н. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини. URL: https://vkslaw.knu.ua/wp-content/uploads/2025/04/visnyk_krim_sud_3-4_23_250407_avt-153-165.pdf
5. "Права, за якими судиться малоросійський народ". URL: https://archive.org/details/prava1743/page/67/mode/1up
6. Кононенко В. Модернізація Гетьманщини: проєкти козацької адміністрації в 1687–1764 рр. URL: https://www.academia.edu/35529159/Модернізація_Гетьманщини_проекти_козацької_адміністрації_1687_1764pp_Hetmanate_Modernization_Cossack_Administration_Projects_in_1687_1764

Ключові слова: Гетьманщина, судочинство, Литовські статути, Магдебурзьке право, козацька старшина, Генеральний військовий суд, полково-сотенний устрій, кодифікація, права людини, автономія, правова реформа.

Keywords: Hetmanate, justice system, Statutes of Lithuania, Magdeburg rights, Cossack officers (starshyna), General Military Court, regimental-hundred structure, codification, human rights, autonomy, legal reform.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Горяга О.В.

Гусак Альбіна Олексіївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (КЮ)
Національного університету «Одеська юридична академія»

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА ТА ПРАВО ЗА П. СКОРОПАДСЬКОГО

Українська Держава періоду правління Павла Скоропадського характеризується не тільки сучасними процесами державотворення в Україні, але й пошуком ефективної моделі організації влади та утвердженням принципів верховенства права. В умовах необхідності зміцнення державних інститутів і трансформації політичної системи особливого значення набуває історичний досвід функціонування української держави, а саме – періоду Гетьманату 1918 року.

Варто відзначити, що правління Павла Скоропадського сприяло не лише політичним і військовим змінам, а й розвитку інших важливих сфер

функціонування держави, зокрема економіки, фінансової системи, освіти, науки та культури.

29 квітня 1918 року в Києві, у приміщенні цирку «Hippo Palace» (нині кінотеатр «Україна»), відбувся Всеукраїнський хліборобський конгрес за участі понад 6 тисяч делегатів, на якому Павла Скоропадського було проголошено гетьманом всієї України. Протягом однієї ночі його прихильники встановили контроль над ключовими державними установами. Того ж дня було розпущено Центральну Раду, проголошено створення Української Держави та прийнято «Закони про тимчасовий державний устрій України», які визначили форму правління Гетьманат, а також порядок здійснення влади.

Гетьман отримав надзвичайно широкі повноваження: він затверджував закони, призначав і звільняв вищих посадових осіб і суддів, був верховним головнокомандувачем збройних сил, здійснював керівництво зовнішньою політикою. Крім того, до його компетенції належало право запровадження надзвичайного стану, оголошення амністії, надання громадянства та інші важливі державні функції. Політичний режим Гетьманату 1918 року можна охарактеризувати як авторитарно-бюрократичний, із концентрацією влади в руках глави держави, що наближалося до диктаторської моделі управління.

Вищим органом державного управління Української Держави стала Рада Міністрів, яка поєднувала у своїх руках як виконавчі, так і законодавчі функції. Її структура загалом була подібною до тієї, що існувала за часів УНР. Водночас було ліквідовано окремі відомства, зокрема російське, польське та єврейське, а поштово-телеграфну службу реорганізовано, включивши її до складу Міністерства внутрішніх справ як окремий департамент. Натомість було створено нові органи охорони здоров'я та віросповідань. Освітнє відомство отримало нову назву освіти та мистецтва – Міністерство народної освіти та мистецтва [2].

Зміни відбулися й в судовій системі. Замість Генерального суду УНР 8 липня було засновано Державний сенат як найвищий судовий орган. Його очолив Микола Василенко.

Внутрішня політика гетьмана ґрунтувалася на трьох ключових напрямах: відновленні приватної власності на землю та поверненні її в економічний обіг, формуванні боєздатних збройних сил і розвитку українського культурно-освітнього середовища.

Значну увагу Павло Скоропадський приділяв військовому будівництву. Як професійний військовий, він усвідомлював необхідність створення національної армії, однак був обмежений умовами союзників, які забороняли формування регулярних збройних сил. У зв'язку з цим після перевороту було розформовано більшість військових частин УНР, зокрема корпус Січових стрільців і дві Синьожупанні дивізії. Водночас підрозділи Запорізького

корпусу були реорганізовані у Запорізьку дивізію, яка забезпечувала охорону північно-східних кордонів держави.

Особливу роль гетьман відводив відродженню козацтва: у жовтні було ухвалено закон «Про відновлення українського козацтва». У фінансово-економічній сфері діяльність уряду виявилася більш результативною, ніж за часів Центральної Ради. Міністерству фінансів вдалося стабілізувати національну валюту, налагодити роботу Державної скарбниці. Українського державного банку, митної та податкової систем, а також відновити державні монополії на виробництво цукру та спирту.

Зовнішня політика Гетьманату значною мірою залежала від союзницьких зобов'язань перед державами Четверного союзу. Водночас Українська Держава була офіційно визнана низкою країн, серед яких Азербайджан, Грузія, Дон, Кубань, Польща, Фінляндія, Румунія та Швейцарія. Дипломатичні відносини встановлено також із Бельгією, Вірменією, Нідерландами, Грецією, Данією, Норвегією, Персією та Швецією. У вересні 1918 року гетьман здійснив офіційний візит до Німеччини, під час якого Берлін підтвердив підтримку незалежності Української Держави.

Продовжувалася політика українізації, започаткована Центральною Радою. Завдяки діяльності Миколи Василенка у середніх навчальних закладах було запроваджено обов'язкове вивчення української мови. літератури, історії та географії. У державних установах і військових частинах організовано курси українознавства.

Важливою подією стало заснування Української академії наук. Після підготовчої роботи спеціальної комісії 14 листопада 1918 року гетьман затвердив відповідний закон, а вже 24 листопада відбулося перше засідання Академії. Її очолив Володимир Вернадський, а посаду неодмінного секретаря обійняв Агатангел Кримський [3].

2 серпня 1918 року було створено Національну бібліотеку Української Держави (нині Національна бібліотека України ім. В. Вернадського). Також розпочалося наукове видання творів Тараса Шевченка та Івана Франка.

Отже, період правління Павло Скоропадський став важливим і водночас суперечливим етапом українського державотворення. Прихід до влади гетьмана відбувся в умовах політичної нестабільності, соціально-економічної кризи та значного зовнішнього впливу, зокрема з боку держав Четверного союзу. Встановлений Гетьманат характеризувався концентрацією влади в руках однієї особи та мав ознаки авторитарно-бюрократичного режиму. Разом із тим, за відносно короткий період існування Української Держави було здійснено низку важливих реформ і перетворень. Сформовано ефективні органи державного управління, налагоджено фінансову систему, зроблено спроби створення національної армії, активізовано зовнішньополітичну діяльність і досягнуто міжнародного визнання. Значні здобутки спостерігалися у сфері освіти, науки та культури:

розширено мережу українських навчальних закладів, започатковано діяльність Української академії наук, розвивалося книговидання та культурна політика. Водночас низка внутрішніх суперечностей, зокрема аграрна політика, що викликала невдоволення селянства, залежність від іноземних військ, а також відсутність широкої суспільної підтримки, призвели до зростання опозиційних настроїв і врешті до падіння Гетьманату.

Список використаних джерел

1. Войтова К. Р. Аналіз причин державного перевороту 29 квітня 1918 р. *Павло Скоропадський та його державотворча діяльність :* зб. матеріалів наук.-метод. круглого столу [Електронний ресурс] / ред. кол. : Х. Н. Бехруз, Н. В. Єфремова, Т. Ю. Іванійчук ; Національний університет «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 20 листоп. 2020 р.). Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2020. С. 9-15. URL: https://hdl.handle.net/11300/14147
2. Барановський П. П. Система органів державного управління Української Держави за Павла Скоропадського. *Павло Скоропадський та його державотворча діяльність* : зб. матеріалів наук.-метод. круглого столу [Електронний ресурс] / ред. кол. : Х. Н. Бехруз, Н. В. Єфремова, Т. Ю. Іванійчук ; Національний університет «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 20 листоп. 2020 р.). Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2020. С. 27-32. URL: https://hdl.handle.net/11300/14144
3. Ніколаєнко Є. Р. Державна політика П. Скоропадського з питань розвитку науки та культури. *Павло Скоропадський та його державотворча діяльність* : зб. матеріалів наук.-метод. круглого столу [Електронний ресурс] / ред. кол. : Х. Н. Бехруз, Н. В. Єфремова, Т. Ю. Іванійчук ; Національний університет «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 20 листоп. 2020 р.). Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2020. С. 32-37. URL: https://hdl.handle.net/11300/14143

Ключові слова: Павло Скоропадський, гетьманат, Українська Держава, правова система, державний лад, джерела права, державотворення, внутрішня політика, зовнішня політика, падіння гетьманату.

Keywords: Pavlo Skoropadsky, hetmanate, Ukrainian State, legal system, state system, sources of law, state-building, internal policy, foreign policy, fall of the hetmanate.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Горяга О.В.

Качковенко Лілія Сергіївна

здобувачка 1-го курсу факультету права

Національного університету “Одеська юридична академія”

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО У ЛЬВОВІ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СКАСУВАННЯ (XIV–XIX СТ.)

Висока роль права в суспільстві спонукає відкривати у ньому нові грані і шукати шляхи підвищення ефективності його впливу на поведінку людей і суспільні процеси. Для цього потрібні динамічні характеристики, серед яких однією з основних є історична динаміка. Сучасні правознавці описують цю динаміку за допомогою такого поняття, як цикли права. Цикл права розуміють як послідовне усвідомлення правової потреби, формування правової ідеї, розробку та прийняття закону, аналіз і оцінку правових результатів та ін. [6].

В історії львівського міського права можна виокремити чимало циклів, проте самими значущими є цикли магдебурзького (XIV-XVIII ст.) та статутного (друга половина XIX – початок XX ст.) права. Ці цикли історично пов'язані як «попередній» і «наступний», проте вони є настільки відмінними, що їх вивчення ставить питання про наступність і перервність в історії міського права м. Львова. Запропонована концепція міського права вирізняється комплексним розумінням права як багатогранного явища, що живе і безперервно розвивається у різних виявах. З огляду на це, основною метою тез є аналіз запровадження, розвитку і скасування магдебурзького права у Львова в період з XIV до початку XX ст. [6].

Магдебурзьке право у Львові пройшло довгий і суперечливий шлях – від надання королівського привілею в середині XIV століття до остаточного скасування австрійською владою наприкінці XVIII століття. Воно сформувало унікальну модель самоврядування, що поєднувала іноземні правові норми з місцевими звичаями. Ця система протягом століть була правовим фундаментом економічного та соціального розвитку міста, але згодом її рудиментарний характер вступив у неминучий конфлікт з вимогами централізованої абсолютистської держави.

Передумови для запровадження магдебурзького права у Львові виникли ще в XIII столітті, коли в місті з'явилися перші німецькі поселенці. Вони заселили південну частину над річкою Полтвою, де постав новий міський осередок із центром на Старому Ринку [1]. Приєднавши Галичину, польський король Казимир III Великий відкрив дорогу широкому напливу німецьких колоністів і активно протегував поширенню німецького права на цих землях. З другої половини XIV століття у Львівській землі почалася масова колонізація на німецькому праві, яка тривала до XVI століття [1]. Першим збереженим привілеєм на магдебурзьке право для Львова є грамота Казимира III від 1356 року. Згідно з цим документом, магдебурзьке право надавалося всім мешканцям міста, включаючи різні народи, які там проживали. Львів став одним із перших міст в межах сучасної України, що отримали цей правовий статус. Історики наголошують, що магдебурзьке право не було ані початком, ані кінцем у формуванні органів

самоврядування – це був тривалий процес, який визначався всім економічним, політичним і соціальним життям міста [2].

Дослідниця Тетяна Гошко наголошує, що магдебурзьке право українських міст – це не німецьке право, а українське муніципальне право, що виникло шляхом злиття місцевого звичаєвого права з адаптованими елементами різних правових систем, у тому числі німецької [2].

Після надання магдебурзького права у Львові сформувалася класична для середньовічних міст структура органів влади, яка зазнала суттєвої еволюції протягом XIV–XVI століть. Центральними органами самоврядування були рада – адміністративний орган та лава – суд у кримінальних справах. У XVI столітті відбулися радикальні зміни у структурі влади. Міська рада, яка спочатку складалася з 6 осіб, у 1519 році без згоди громадян кооптувала до свого складу ще 6 радників, утворивши колегію з 12 осіб, а свій уряд визнала довічним. Це призвело до загострення соціальної боротьби: лава (судова гілка), яка спочатку підтримувала раду, з часом перейшла в опозицію на боці громади. Вплив німецьких колоністів у Львові в XIV–XV століттях був настільки значним, що в офіційних документах вживалася німецька мова, а назва міста часто подавалася на німецький кшталт – Lemburg [1]. М. Грушевський констатував, що наприкінці XIV століття Львів був "чисто німецьким містом" і таким залишався протягом усього XV століття та навіть частини XVI, водночас будучи культурним центром України [1].

Варто зазначити що, найціннішими джерелами львівського міського права є книги міської ради ("Inducta et protocolla officii consularis"), судові книги ("Inducta et protocolla judicii civilis scabinalis"), а також статути цехів, які міська рада розробляла і затверджувала, детально регламентуючи діяльність ремісничих об'єднань. Важливим джерелом були також рішення міської ради, яка здійснювала адміністративне, господарське судочинство та розглядала апеляції на рішення бурмістра і війта. Війтівсько-лавничий суд, згідно з привілеєм від 17 липня 1444 року, був визнаний вищою касаційною інстанцією для руських земель. Таким чином, дароване Львову магдебурзьке право розглядалося не як зібрання загальнообов'язкових законів, а лише як хартія, що гарантувала міщанам певну міру самостійності; у реальному житті застосовувалися правові норми, що виникали в результаті діяльності громади та органів самоврядування [3].

Зазнавши в XVII–XVIII століттях істотних змін, магдебурзьке право у Львові формально проіснувало до його офіційного скасування декретом австрійського імператора. Після першого поділу Польщі 1772 року Галичина відійшла до володінь Габсбургів. Австрійська влада спочатку виявила політичну делікатність: імператриця Марія Терезія не вимагала присяги одразу, надаючи львівським райцям для адаптації до нової влади рік і два

місяці. Однак протягом наступних років австрійський уряд низкою послідовних заходів зводив нанівець міське самоврядування.

Від 1772 до 1786 року магістрат у Львові фактично не функціонував [4]. Кульмінацією цього процесу став 1786 рік, коли міське самоврядування було офіційно скасоване [5].

З 1 листопада 1787 року розпочав діяльність новоорганізований львівський магістрат, який складався з трьох сенатів: цивільного, кримінального і політичного, що повністю змінило попередню структуру влади [4].

Список використаних джерел

1. Маґдебурзьке право Львова. *Рідна Львівщина*. URL: https://lv.ridna.ua/2018/05/18/magdeburzke-pravo-lvova/
2. Гошко Т. З історії магдебурзького права у Львові (XIII–XVII ст.). URL: https://map.lviv.ua/statti/goshko.html
3. Кіселичник В. Львівське міське право: поняття, джерела, періодизація та зміст. URL: http://radnuk.info/home/24631-2013-08-24-18-54-02.html
4. Лемко І. За куріння на вулицях – штрафи або побиття. Перші кроки австрійської влади у Львові. *Zaxid.net.* URL: https://zaxid.net/za_kurinnya_na_vulitsyah_shtrafi_abo_pobittya_n1615647
5. Адвокати-очільники Львова в період Імперії Габсбургів (1772–1918). *Національна асоціація адвокатів України*. URL: https://unba.org.ua/publications/10983-advokati-ochil-niki-l-vova-v-period-imperii-gabsburgiv-1772-1918.html
6. Кіселичник В. П. Міське право Львова: від магдебургії до статутного права. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 136-142. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/items/18e5

Ключові слова: магдебурзьке право, Львів, самоврядування, привілей 1356 року, Казимир III, німецька колонізація, рада, лава, війт, бурмистр, соціальна боротьба, вільківі, цехи, міське громадянство, австрійський період, Марія Терезія, скасування 1786 року, модерне самоврядування.

Keywords: Magdeburg law, Lviv (Lwów, Lemberg), self-government, privilege of 1356, Casimir III the Great, German colonization, city council (rat), bench court (lawa), vogt, burgomaster, social struggle, willkür, guilds, city citizenship, Austrian period, Maria Theresa, abolition of 1786, modern self-government.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Горяга О. В.

Кіндей Ю.О.

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВІ РЕФОРМИ КНЯГИНІ ОЛЬГИ Й ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Реформи княгині Ольги й Володимира Великого є визначальним чинником зміцнення Київської Русі, оскільки започаткували процес упорядкування влади, данницьких відносин і територіального управління, що представлено в адміністративно-фінансових перетвореннях X ст., значущих для розуміння становлення Київської Русі як ранньосередньовічної держави з виразною тенденцією до централізації влади князя. Джерелом для дослідження реформ княгині Ольги є «Повість врем'яних літ», у якій зафіксовано події 945–947 рр., пов'язані із загибеллю князя Ігоря під час повторного збирання данини з древлян і наступними змінами в організації управління та збору данини [1, с. 92–93].

Загибель Ігоря стала наслідком кризи архаїчної системи полюддя, тобто щорічного об'їзду підвладних племен для збирання данини здебільшого в натуральній формі. Система не передбачала чітко встановлених розмірів, строків і місць збору, що спричиняло зловживання і конфлікти. Проблеми наповнення князівської скарбниці й причини реформування системи збирання данини докладно проаналізовано в розвідці Я. Журавля і В. Богайчука. Дослідники наголошують, що невпорядкованість полюддя, відсутність точного обліку данників і зловживання місцевої адміністрації негативно впливали на фінансову стабільність держави [2, с. 50–53].

Після придушення древлянського повстання княгиня Ольга здійснила реформу, завдяки якій упорядковано данницькі відносини, установлено фіксовані норми данини (уроки), устави й погости [1, с. 93]. Це забезпечило перехід від особистого й непередбачуваного збору данини до більш сталої форми князівського контролю на місцях, тобто реформа Ольги започаткувала процес переходу від племінно-данницької моделі до більш упорядкованої адміністративно-фінансової організації.

У ширшому історико-правовому контексті окремі витоки такого розвитку дослідники пов'язують із ранніми формами державності на українських землях. Зокрема, Б. Гутів зазначає, що ще в антському союзі простежуються елементи публічної влади, прообраз апарату для стягнення данини, концентрація владних функцій у постаті правителя, який забезпечував і збір податків, і адміністративно-господарське врядування. Водночас реформу Ольги слід вважати якісно новим етапом упорядкування влади на загальнодержавному рівні, а не простим продовженням давніших практик.

Еволюцію системи збирання данини засвідчено також у період князювання Святослава. Зростання воєнно-політичного навантаження на державу та фінансові труднощі посилили потребу в безпосередньому

контролі князівської влади над збиранням Літописні відомості про посадження Святославом своїх синів у ключових центрах Русі дають підстави вбачати подальше зміцнення князівської адміністрації, хоча твердження про пряме продовження реформ Ольги потребує обережності [1; 2, с. 52–53].

Наступний етап централізації пов’язано з діяльністю Володимира Великого. У політичному ладі Київської Русі князь поєднував управлінські, законодавчі та судові функції, а реалізація його влади здійснювалася через розгалужену систему управлінських інститутів і посадових осіб. У висновках Б. Гутів підкреслює, що вже від часу князювання Ольги та Володимира Великого влада великого київського князя дедалі більше інституціоналізувалася: формувалася система управління через намісників і посадників, а також налагоджувалася фінансово-податкова організація. Це сприяло зміцненню зв’язку окремих земель із київським центром, посиленню контролю над підвладними територіями та стабілізації державного управління.

Тяглість адміністративних принципів, закладених у добу Київської Русі, простежується також у пізніших державно-правових утвореннях. На матеріалі Галицько-Волинського князівства Б. Гутів показує, що влада князя й надалі спиралася на поєднання особистого авторитету володаря та сформованої ним адміністративної вертикалі, до якої входили, зокрема, посадники, тисяцькі, воєводи та інші урядовці двірсько-вотчинного апарату. Це дає змогу вважати реформи Ольги й Володимира Великого важливим етапом становлення давньоруської моделі управління.

Адміністративно-фінансові перетворення X ст. слід оцінювати як важливий етап внутрішньої політичної консолідації Київської Русі. Упорядкування данницьких відносин, зміцнення контролю великокнязівської влади на місцях і поступове формування мережі підпорядкованих центру урядовців сприяли послабленню племінної відокремленості окремих земель. Саме тому реформи Ольги та Володимира Великого доцільно розглядати не ізольовано, а як взаємопов’язані етапи становлення більш організованої моделі давньоруського державного управління [2, с. 53].

Отже, значення реформ княгині Ольги й Володимира Великого полягає в упорядкуванні данницьких відносин, у поступовому формуванні більш організованої системи князівського управління. Установлення уроків, уставів і погостів, зміцнення великокнязівської адміністрації на місцях – важливі чинники централізації Київської Русі й стабілізації її державного устрою, що дає підстави розглядати ці перетворення як один із ключових етапів політичного зміцнення давньоруської держави.

Список використаних джерел

1. Повість врем'яних літ : літопис (за Іпатським списком) / пер. з давньорус., післяслово, комент. В. В. Яременка. Київ : радянський письменник, 1990. 558 с. URL: http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm.
2. Журавель Я. В., Богайчук В. С. Система збирання данини та причини її реформування в Київській Русі. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2019. № 15. С. 50–62. URL: https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law/article/view/185.

Ключові слова: Київська Русь, державотворення, реформи Ольги, реформи Володимира Великого, адміністративно-фінансові перетворення, полюддя, данина, погости, уроки, устави, посадники, централізація влади.
Keywords: Kyivan Rus, state formation, Olga's reforms, Volodymyr the Great's reforms, administrative and financial transformations, poliuddia, tribute, pogosts, uroky, ustavy, posadnyks, centralization of power.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Горяга О. В.

Кісілюк Софія Володимирівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВА РЕФОРМА 1864 РОКУ В УКРАЇНІ, ЇЇ ЗДОБУТКИ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ

Судова реформа 1864 року справедливо вважається найбільш радикальною та послідовною серед «великих реформ» другої половини XIX століття. Вона не просто змінила структуру судів, а фактично створила нову правову реальність на українських землях, що перебували у складі Російської імперії. До середини століття юстиція перебувала у жахливому стані: судочинство було становим, заплутаним, таємним і повністю підконтрольним адміністрації. Хабарництво стало поширеним явищем, а розгляд справ міг тривати десятиліттями через багатоступеневість апеляцій. Ухвалення «Судових статутів» 20 листопада 1864 року мало на меті впровадження принципів, які сьогодні є основою будь-якої демократичної держави: незалежності суддів, гласності, усності та змагальності процесу.

Необхідність реформи диктувалася кризою феодально-кріпосницької системи.

Після скасування кріпацтва в 1861 році багато селян стали особисто вільними, що вимагало створення єдиного суду для всіх верств населення. Як зазначають у своїх роботах О. Липитчук і Н. Лешкович, «Не менш складні проблеми у пореформенному судочинстві виникали й з огляду на народну правову свідомість.

Правова свідомість селян зазвичай суперечила закону. Селяни не знали законодавства і звикли до волосних судів, які керувалися звичаєвим правом» [1, с. 88]. Стара система, де для кожного стану (дворян, міщан,

селян) існував окремий суд, більше не могла функціонувати. Внаслідок цього виникла потреба у запровадженні принципу безстановості правосуддя. Це означало, що відтепер перед законом і судом були рівними і колишній поміщик, і вчорашній кріпак.

Ключовим досягненням стало відокремлення судової влади від адміністративної та законодавчої. Судді ставали незмінюваними, що гарантувало їхню захищеність від тиску губернаторів чи міністрів. Це дозволило правосуддю стати самостійною силою, здатною об'єктивно оцінювати дії навіть державних посадовців.

Реформа запровадила дворівневу систему судів. Першою ланкою була мирова юстиція, покликана розглядати малозначні цивільні та кримінальні справи. Як зазначають науковці, «реформа судової системи сприяла становленню загальних та мирових судів. Мирові суди та окружні суди виступали судами першої інстанції, але для різних категорій справ: мирові – для малозначних, окружні – для більш складних і серйозних. Таким чином порушення, що виходили за межі юрисдикції мирових судів, розглядалися в окружному суді. Мирові судді обиралися місцевими земськими зібраннями, що забезпечувало їхній зв'язок із громадою. В українських губерніях мирові суди швидко завоювали популярність, оскільки процедура в них була спрощеною, безкоштовною та зрозумілою для простого люду. Це сприяло подоланню відчуженості між народом і владою, адже мирові судді часто виступали не лише як каратели, а як посередники, що прагнули примирити сторони.

Загальні судові установи включали окружні суди як суди першої інстанції та судові палати як апеляційні інстанції. Окружні суди створювалися зазвичай на кілька повітів і ставали центрами юридичного життя регіону. Саме тут запроваджувався суд присяжних – унікальний інститут, який дозволяв представникам суспільства безпосередньо вирішувати питання про винуватість підсудного. Присяжні засідателі обиралися за випадковим принципом серед місцевих жителів різних станів, що робило вирок результатом «суспільної совісті».

Гласність і усність провадження перетворювали засідання на відкриті уроки права для публіки, яка тепер могла вільно відвідувати зали суду.

Процес реалізації реформи в Україні мав суттєві відмінності залежно від регіону. Якщо в Чернігівській, Полтавській чи Таврійській губерніях реформа впроваджувалася відносно швидко і повноцінно, то на Правобережжі (Київщина, Волинь, Поділля) імперський уряд діяв з великою обережністю. Це було пов'язано з наслідками польського визвольного повстання 1863 року. Влада побоювалася, що через виборність мирових суддів до влади прийдуть представники польської шляхти, опозиційно налаштованої до Петербурга.

Через це на Правобережній Україні виборність мирових суддів була замінена їх призначенням Міністерством юстиції. Крім того, запровадження суду присяжних тут затрималося на десятиліття. Держава намагалася зберегти контроль над судовою системою в «неспокійних» регіонах, що створювало певний правовий дуалізм: принципи реформи декларувалися, але їх практичне наповнення обмежувалося адміністративними фільтрами.

Важливим наслідком реформи стала поява професійної адвокатури у формі присяжних повірених. До 1864 року функції захисту виконували випадкові люди («ходатаї»), які часто не мали юридичної освіти. Новий закон вимагав від адвокатів вищої освіти та стажу роботи, а також створював самоврядні корпорації – Ради присяжних повірених. Але вже згодом, як зазначає науковець Бірюков: «Попри низку прогресивних положень судової реформи 1864 року, діяльність адвокатури з часом зазнала певних обмежень з боку державної влади, що звузило практичну реалізацію задекларованих принципів» [3, с. 145].

Прокуратура також зазнала докорінної трансформації. Вона була виведена зі складу судів і перетворена на сторону обвинувачення. Прокурор у суді присяжних більше не був «оком государевим», яке таємно наглядало за процесом, а став повноцінним учасником змагального процесу. Змагальність процесу вимагала від прокурора доводити вину публічно, на очах у присяжних та публіки, що значно підвищило вимоги до якості доказової бази та ораторської майстерності юристів.

Історичне значення судової реформи 1864 року важко переоцінити. Вона сприяла розвитку юридичної науки та заклала основи ключових принципів судочинства, зокрема незалежності судової влади, незмінюваності суддів і гласності процесу. Саме в цей період в Україні почала формуватися професійна юридична еліта та сучасна правова термінологія.

У результаті аналізу ми бачимо, що більшість сучасних інститутів українського права мають коріння саме в цій реформі. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України базується на тих самих засадах: змагальності сторін, вільному оцінюванні доказів та участі народу у правосудді. Досвід 1864 року вчить нас, що навіть за складних політичних умов реформа суду може стати рушієм суспільного прогресу, якщо вона базується на принципах гуманізму та професіоналізму.

Внаслідок впровадження «Судових статутів» правосуддя в Україні перестало бути каральним механізмом адміністрації і перетворилося на цивілізований спосіб вирішення конфліктів. Це дозволяє стверджувати, що реформа 1864 року була першим впевненим кроком до побудови правової держави на наших землях.

Список використаних джерел

1. Липитчук О., Лешкович Н. Судова реформа 1864 року і проблеми формування правової свідомості в Росії (друга половина XIX – початок XX ст.). Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2014. Випуск 60. С. 81–90. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vlnu_yu_2014_60_13
2. Француз А. Й., Гаряга О. О. Система правосуддя в українських землях після судової реформи 1864 р. Юридична наука. 2020. № 12(114). С. 13–19.
3. Бірюков А. Вплив судової реформи 1864 року на особливості розвитку адвокатури
4. Шандра В.С. Судова реформа 1864. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Sudova_reforma_1864

Ключові слова: Судова реформа 1864, незалежність суддів, гласність, змагальність, суд присяжних, адвокатура, безстановість, мирові суди, окружні суди, судові палати, прокуратура, правосуддя, реформа.

Keywords: Judicial Reform of 1864, judicial independence, publicity, adversarial process, jury trial, advocacy, equality before the law, magistrates' courts, district courts, judicial chambers, prosecution service, justice, reform.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Горяга О.В.

Колтунов Віталій Віталійович

здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГЕНЕРАЛЬНИЙ УРЯД ЯК ІНСТИТУТ ВЛАДИ ГЕТЬМАНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – СЕРЕДИНИ XVIII СТ.: ХАРАКТЕРИСТИКА ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ ТА ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Становлення та тривалий розвиток Української гетьманської держави, відомої в тогочасних документах як Військо Запорозьке, у другій половині XVII по середину XVIII ст. є одним із найбільш вагомих та показових етапів вітчизняного державотворення. Цей період характеризується формуванням унікальної політичної системи, де ключовим механізмом функціонування державної машини став Генеральний уряд вищий орган виконавчої, адміністративної та судової влади. Дослідження цього інституту в контексті його перетворення від військового управління до цивільно-адміністративного апарату дозволяє глибше зрозуміти специфіку ранньомодерної української державності, її правові засади та здатність до самоорганізації перед обличчям постійних політичних викликів.

Генеральний уряд у системі влади Гетьманщини не був статичним органом, він постійно розвивався, поступово відокремлюючи загальнодержавні функції від суто військових потреб періоду Хмельниччини.

Як зазначає у своєму дослідженні М. В. Журавель: «Генеральний уряд займав центральне місце в системі державної влади Гетьманщини. Він забезпечував існування самої української держави» [1, с. 15]. Ця інституція виступала уособленням централізації управління, де навколо постаті Гетьмана формувалося коло вищих посадових осіб Генеральної старшини, які не лише виконували доручення, а й часто виступали колективним органом прийняття стратегічних рішень. Така структура забезпечувала певну стабільність влади навіть у періоди міжгетьманства або політичних криз.

У наукових колах наголошується, що в умовах революційних подій середини XVII ст. відбулося «…оформлення принципово нової владно-управлінської системи, що спрямовувалася на утвердження національних форм державності»[2, с. 46]. Створення цієї структури стало відповіддю на гостру потребу в заміщенні старого польсько-шляхетського апарату новими, дієвими інститутами, здатними ефективно функціонувати в екстремальних умовах тривалих воєнних дій. Завдяки зусиллям Б. Хмельницького у владному просторі України було вибудовано вертикаль жорсткої централізації, де полково-сотенна військова організація стала фундаментом для повноцінного цивільного управління. Це дозволило не лише забезпечити стратегічні мобілізаційні потреби війська, а й сформувати стійкий державний механізм, який перебрав на себе ключові функції від дипломатичних зносин до захисту внутрішнього суверенітету.

Складний процес формування центральних органів влади відбувався в умовах постійного військового стану та гострої необхідності чіткого розмежування повноважень між різними рівнями територіального управління. У наукових працях обґрунтовано підкреслюється: «Для виконання владних функцій було пристосовано військово-адміністративну полково-сотенну організацію реєстрового козацтва» [3]. Така еволюція дозволила адаптувати козацькі традиції до потреб повноцінної держави, створивши ефективну вертикаль влади, яка охоплювала не лише військову сферу, а й питання оподаткування, дипломатії та судочинства. Це свідчило про перехід від «війська-держави» до «держави з регулярним управлінням».

Основним виконавчим ядром уряду була Генеральна військова канцелярія, яка фактично відігравала роль головного міністерства, координуючи як внутрішні справи, так і складні дипломатичні зносини. Фахівці зазначають: «Канцелярія набула значення колегіального органу виконавчої влади з правом вирішення важливих питань поточного державного управління, видання нормативно-правових актів нарівні з гетьманом» [4]. Саме в її надрах розроблялися гетьманські законодавчі акти найвищої юридичної сили, що регулювали всі сфери суспільного життя.

Особливе місце в цій ієрархії посідала Рада генеральної старшини, яка «становила собою постійно функціонуючу інституцію. Вона займалася

розв’язанням зовнішньополітичних, термінових і таємних справ, здійснювала повсякденне адміністративно-господарське управління країною, виконувала функції генерального штабу й верховного суду, організовувала й контролювала збір податків і мита»[2, с. 59]. Як вузьке коло найближчих сподвижників гетьмана, вона виступала найвищим дорадчим органом, де визначалися пріоритетні вектори розвитку Війська Запорозького. Завдяки такому надзвичайно широкому спектру повноважень цей орган фактично перетворився на вищий виконавчий інститут, що координував діяльність усієї вертикалі влади. Така універсальність дозволяла Раді підтримувати стабільність державного апарату навіть у найкритичніші періоди міжгетьманства або за умов різкої зміни геополітичної кон’юнктури.

Фундаментальне історичне значення Генерального уряду полягає в тому, що протягом понад століття він виступав головним гарантом української політичної та правової автономії в межах Російської імперії, зберігаючи національну ідентичність управління. У джерелах наголошується: «Управління та соціально-економічна політика Гетьманщини здійснювалася самими українцями, яким належали ключові позиції в судочинстві, фінансах та армії» [5]. Попри систематичні наступи імперського центру на права України та остаточну ліквідацію гетьманства у 1764 році, інституційний досвід Генерального уряду став тим інтелектуальним та правовим фундаментом, на якому базувалися майбутні концепції української незалежності у XIX та XX століттях.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що Генеральний уряд був живим серцем козацької держави, де органічно поєднувалися традиції демократичного військового самоврядування та нагальна потреба у сильній централізованій владі. Його багатогранна діяльність переконливо довела здатність українського народу до розбудови власних життєздатних політичних інститутів, які мали чітке правове підґрунтя, ієрархічну структуру та високу ефективність управління навіть у найскладніші історичні часи.

Список використаних джерел

1. Журавель М. В. Генеральний уряд як інститут влади Гетьманщини другої половини XVII – середини XVIII ст. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. В. Журавель; кер. роботи К. М. Вітман; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2011. 22 с.
2. Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 671 с.
3. Пасічник С. М. Еволюція функцій центральних органів управління Гетьманщини в контексті державотворення. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2014. № 12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=798.

4. Навчальні матеріали. Тема 6. Українська гетьманська держава (Військо Запорозьке) та її право (середина XVII – кінець XVIII ст.). Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/idpu_2021/info/lec6.html.
5. Гетьманщина: історичні межі, короткі відомості. Спадщина. URL: https://spadok.org.ua/ukrayinske-kozatstvo/getmanshchyna-yakoiu-vona-bula.

Ключові слова: Гетьманщина, Генеральний уряд, Військо Запорозьке, державне будівництво, Генеральна старшина, Генеральна військова канцелярія, центральна адміністрація, правові засади, трансформація влади.
Keywords: Hetmanate, General Government, Zaporozhian Host, state-building, General Starshyna, General Military Chancellery, central administration, legal foundations, transformation of power.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент кафедри Горяга О. В.

Корнута Анастасія Володимирівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ

Феномен магдебурзького права для України є не просто сторінкою середньовічної історії, а справжнім юридичним фундаментом, що закріпив наше місце в європейській цивілізації ще багато століть тому. Магдебурзьке право стала чи не найяскравішим свідченням того, що українські міста впродовж тривалого часу розвивалися в єдиному політичному та економічному просторі з провідними центрами Заходу. За своєю природою це право являло собою кодифіковані норми, які дозволяли громадам частково або повністю звільнятися від свавілля королівської адміністрації чи феодалів, створюючи натомість органи самостійного управління, але як зауважили С. Гуменюк та Б. Киричук: «Магдебурзьке право не започаткувало новий процес створення місцевого управління в Україні, а лише певною мірою модифікувало вже існуючі норми життя та управління справами місцевого значення.» [1, с. 24]. Такий крок не лише модернізував міське життя, а й наповнив його новим змістом, де ключову роль відігравали виборність, підзвітність влади та правовий захист кожного члена громади.

Історія поширення магдебурзького права на українські землі тісно пов’язана з діяльністю князів Галицько-Волинської держави. Вже в XIII–XIV століттях Данило Галицький та його наступники заохочували переселення німецьких колоністів, прагнучи розбудувати міста за західними зразками та пожвавити промисел. Перші локаційні грамоти отримали Сянок у 1339 році та Львів у 1356 році. Це запустило масштабний процес рецепції німецького права, який згодом охопив Литву, Білорусь та Лівобережну Україну, де

загальна кількість привілейованих міст до середини XVIII століття сягала близько однієї тисячі. При цьому важливо розуміти, що в Україні діяло не «стерильне» німецьке право, а його адаптовані версії, викладені в латиномовних та польських переробках таких юристів, як Микола Яскер чи Бартоломій Гроїцький. На думку А. Ткаченка: «Слід погодитися з думкою, що свого часу Магдебурзьке право було показником приналежності української території до історичної Європи з її цінностями та життєвим устроєм» [2, с. 10].

Структурно міське самоврядування базувалося на діяльності магістрату, який поєднував у собі дві основні колегії: Раду та Лаву. Рада, очолювана бурмістром, займалася адміністративними та фінансовими справами, розпоряджалася міським майном та стежила за порядком. Натомість Лава під керівництвом війта була виключно судовим органом, що розбирав кримінальні та майнові позови міщан. Юридична свобода жителів таких міст була безпрецедентною: вони отримували право власності на землю, торговельні пільги та звільнялися від феодальних повинностей, натомість сплачуючи єдиний фіксований податок. У результаті міщанство сформувалося як окремий привілейований стан із високим рівнем громадянської відповідальності та правосвідомості. Ось ще і О. Маркевич написав: «Сучасна українська історіографія доводить, що запровадження магдебурзького права формувало у міщан громадянську позицію, колективну участь у місцевому управлінні, нести відповідальність за прийняті рішення» [3, с. 451].

Однією з найцікавіших рис магдебурії в Україні є існування трьох різних моделей її застосування. На західноукраїнських землях, де Львів став «материнським містом», правовий устрій був максимально наближений до європейського оригіналу, де ключову роль відігравали виборні бурмістри. У містах Великого князівства Литовського, включаючи Київ, домінувала модель із посиленою владою війта, який часто призначався монархом пожиттєво та суміщав адміністративні функції. Найбільш самобутньою стала третя модель у часи Гетьманщини. Тут магдебурзьке право стало загальнодержавним інструментом, що тісно переплiталося з нормами Литовського статуту та козацьким звичаєвим правом. Українські гетьмани активно підтримували міську автономію, видаючи універсали на підтвердження старих привілеїв, що дозволяло містам залишатися острівцями самоврядування навіть під тиском московської централізації.

Яскравим прикладом специфіки застосування магдебурзького права є місто Острог. Отримавши грамоту в 1585 році, воно перетворилося на потужний ремісничий центр, де працювали сотні майстрів понад 50 різних спеціальностей. Проте острозьке магдебурзьке право мала свої особливості: жителі керувалися не оригінальними німецькими збірниками, а приватними переписами польських юристів. Внаслідок цього відбувалася

постійна трансформація норм під впливом давньоруських традицій та актуальних потреб локальної торгівлі й освіти. Саме завдяки статусу вільного міста Острог зміг стати центром книгодрукування та заснувати першу на слов'янських теренах вищу школу – Острозьку академію.

Звісно, не варто ідеалізувати систему, оскільки вона містила певні соціальні та релігійні обмеження. У багатьох містах право на самоврядування мали лише католики, що дискримінувало православних українців та обмежувало їхні можливості в торгівлі чи доступі до магістратських посад. Інколи магдебурзьке право використовувалося монархами як інструмент полонізації, проте міщани часто обходили ці бар'єри, спираючись на місцеве звичаєве право та власне розуміння справедливості. Це дозволяло зберігати ідентичність громади навіть у складних політичних умовах.

Економічна вигода від запровадження магдебурзького права була настільки відчутною, що її можна порівняти з сучасними вільними економічними зонами. Міста отримували право на власні герби, печатки, ярмарки та будівництво ратуш, які ставали не лише центрами управління, а й архітектурними символами свободи. Наприклад, у Києві дозволялося проводити ярмарки двічі на рік, що залучало купців з усієї Європи та Сходу. Такий розвиток інфраструктури та фінансова автономія сприяли стрімкій урбанізації українського суспільства.

Занепад міського самоврядування розпочався із посиленням імперського контролю у XVIII столітті. Австрійська монархія скасувала магдебурзьке право в Галичині у 1786 році, замінивши її уніфікованим державним управлінням. Російська імперія діяла поступово, остаточно ліквідувавши привілеї українських міст у 1831 році, а для Києва цей процес завершився в грудні 1834 року. Внаслідок цього самобутня система міської автономії була зруйнована, поступившись місцем жорсткій вертикалі влади.

Таким чином багатовіковий досвід існування магдебурзького права став невід'ємною частиною нашого генетичного коду. Воно навчило українців жити за законом, обирати владу та брати на себе відповідальність за долю своєї громади. Як слушно зауважив М. Кобилецький: «Магдебурзьке право сприяло формуванню в Україні громадянського суспільства, демократизму та регламентувало суспільне життя на підставі правових норм, створювало правову основу для належного функціонування міст» [4, с. 17]. Очевидно, що саме цей досвід заклав підвалини для сучасного сприйняття демократичних цінностей та європейського вибору нашої держави.

Список використаних джерел

1. Гуменюк С. М., Киричук Б. С. Роль та значення Магдебурзького права для політичного, економічного і культурного становлення Острога у XVI-XVII столітті. *Науковий вісник Ужгородського*

Національного Університету. Серія Право. 2023. Вип. 80: частина 1. С. 24–29.
2. Ткаченко А. Магдебурзьке право на теренах українських земель: світоглядно-правові засади. *Світогляд-Філософія-Релігія*. 2014. Вип. 7. С. 129–139.
3. Маркевич О. В. Магдебурзьке право на українських землях: історичне значення. *Грааль науки*. 2021. № 9. С. 449–452. URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/article/view/15601/14072 (дата звернення: 04.04.2026).
4. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні. *Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник*. 2019. № 10. С. 10–21. URL: https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/121566/PDF/02_Kobyleckyi_M_Mahdeburzke_prawo_w_Ukrajini.pdf (дата звернення: 04.04.2026).

Ключові слова: магдебурзьке право, місцеве самоврядування, магістрат, війт, бурмістр, привілеї, міщанство, Острог, європейська інтеграція, локаційна грамота.

Keywords: Magdeburg law, local self-government, magistrate, vogt, burgomaster, privileges, bourgeoisie, Ostroh, European integration, location charter.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н. Горяга О. В.

Краснюк Вєроніка Сергіївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА 1710 РОКУ ЯК ДЖЕРЕЛО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

У добу, коли у Східній Європі панували абсолютна монархія та деспотизм, українське козацтво запропонувало світові модель парламентської республіки. Вихований на ідеях Києво-Могилянської академії, де дух свободи та природне право спонукали до дій, Пилип Орлик 5 квітня 1710 року у м. Бендерах, у день обрання на гетьманство, оприлюднив офіційний документ "Пакти і Конституції законів, вольностей Війська Запорозького", який увійшов в історію під назвою Конституція 1710 року [1]. Використання незвичного на той час терміна «конституція» у значенні основного закону вказувало на інноваційність цього акта.

Як зазначають сучасні правознавці, зокрема Володимир Шаповал, документ став втіленням західноєвропейської правової традиції на українському ґрунті [7]. За формою це була угода між гетьманом і старшиною та всім Військом Запорозьким, а за змістом – правовим актом, який у політико-правових поняттях того часу обґрунтував право України на державну самостійність та її державний устрій.

Знаковою є преамбула до Конституції. Побудована на юридичній логіці, вона вперше обґрунтувала концепцію «природного права» народу на самовизначення.

«Суспільний договір» (pactum) між гетьманом та політичною нацією (козацтвом) являв собою перехід від абсолютизму до правового регулювання владних відносин. Документ заклав підвалини правової держави, в основі якої лежали елементи, що передбачали змагальність процесу та розподіл гілок влади на виконавчу, законодавчу та судову. Відокремлення судової влади від адміністративної (виконавчої) мовою сучасності звучить як децентралізація повноважень, і це докорінно вирізняло її від середньовічного судочинства.

Конституція скасувала особистий суд гетьмана, запровадивши Генеральний суд як колегіальний орган. Дослідник Віктор Горобець наголошує, що це фактично означало встановлення принципу законності над владним наказом [3].

Вводилися процесуальні гарантії, згідно з якими кожна особа мала право на публічний розгляд справи та захист. Микола Козюбра розглядає ці положення як ранній прояв ідеї верховенства права в українській політичній думці [5]. Судді зобов’язані керуватися не поточними політичними інтересами, а «правами давніми» та нормами Конституції. Запроваджено обмеження судового свавілля старшини та гетьмана, зокрема заборону «домашнього» суду. Відтак гетьману заборонялося «своєю власною владою і помстою» виносити вироки старшині чи козакам. Вводилися процесуальні гарантії: кожна особа, незалежно від рангу, мала право на публічний розгляд справи та захист.

В основу документа була закладена антикорупційна спрямованість, що засвідчувала перехід до станово-представницької моделі правління. Одним із запобіжників стала заборона гетьману розпоряджатися державним скарбом на власну користь. Історик Олександр Алфьоров звертає увагу на те, що цитата «гетьманське серце не прильщали подарунками» чітко демонструє підхід до влади як до служіння, а не збагачення [2]. Такий кодекс доброчесності поширювався і на полковників, забороняючи їм приймати підкупи. Також установлювався контроль за судовими витратами, щоб запобігти фінансовому виснаженню сторін процесу.

Соціальний аспект Конституції передбачав створення механізму захисту вразливих верств. Запроваджуючи виборні суди, Пилип Орлик прагнув забезпечити справедливість для сиріт, вдів і козацьких родин, гарантуючи їм безкоштовний захист. Дослідник Тарас Чухліб вказує на те, що документ містив унікальні норми соціальної опіки, зокрема щодо утримання літніх козаків у шпиталі в Трахтемирові [8]. Окремо наголошувалося на необхідності повернення всіх полонених з Москви, що

сьогодні сприймається як пряма паралель до боротьби за українських бранців у сучасній війні.

Державний суверенітет обґрунтовувався через проголошення незалежності, а сама Конституція виступала актом міжнародно-правового визнання кордонів. Для органів місцевого самоврядування підтверджувався статус міст на основі Магдебурзького права, що, на думку академіка Юрія Шемшученка, заклало коріння сучасної децентралізації та муніципального права [9].

Через несприятливу геополітичну ситуацію Конституція Пилипа Орлика не була втілена в повному обсязі на всій території України, хоча Олександр Алфьоров констатує її фактичну чинність на Правобережній Україні у 1711–1714 роках під час походів гетьмана [2]. Документ залишився в історії як перша спроба виходу із зони впливу східних деспотій у правове поле європейської цивілізації, де панують виборність, закон та захист приватної власності.

Конституція 1710 року є першоосновою української конституційної традиції, що забезпечує тяглість державотворення від Гетьманщини до сучасності. Омелян Пріцак характеризував цей акт як такий, що зафіксував ліберально-демократичні ідеї на кілька десятиліть раніше, ніж аналогічні документи в Європі чи США [6].

Список використаних джерел

1. Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького (Конституція Пилипа Орлика) від 5 квітня 1710 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/001_002
2. Алфьоров О. А. Пакти і Конституції Війська Запорозького 1710 року: тексти та контексти. Київ, 2010. 152 с.
3. Горобець В. М. Пилип Орлик та його Конституція. Енциклопедія історії України. Т. 7. Київ, 2010.
4. Заяць В. В. Конституція Пилипа Орлика: спроба історико-правового аналізу. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2002.
5. Козюбра М. П. Верховенство права: українська інтерпретація. Право України. 2010. № 4.
6. Пріцак О. Й. Пилип Орлик і його конституція. Київ: Обереги, 2005.
7. Шаповал В. М. Конституція Пилипа Орлика як пам’ятка української політико-правової думки. Право України. 2010. № 4.
8. Чухліб Т. В. Козаки та Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави. Київ, 2009.
9. Шемшученко Ю. С. Конституція Пилипа Орлика – визначна пам’ятка української правничої думки. Держава і право. 2010. № 48.

Ключові слова: Конституція Пилипа Орлика, парламентська республіка, розподіл влад, природне право, суспільний договір, державний суверенітет, верховенство права, Гетьманщина, самовизначення.

Keywords: Constitution of Pylyp Orlyk, parliamentary republic, separation of powers, natural law, social contract, state sovereignty, rule of law, Hetmanate, self-determination.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Горяга О. В.

Ладуха Олена Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (КЮ)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВА СИСТЕМА ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ: ЇЇ ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ

Правова система Запорозької Січі постає як унікальне історико-правове явище, що відображає самобутній шлях формування української державності та правосвідомості через звернення до витоків національних традицій. В основі козацького устрою лежали принципи демократизму, особистої свободи та верховенства звичаю, що робить комплексний аналіз цієї системи ключовим для розуміння генезису вітчизняної юриспруденції. Дослідження специфічних рис правового порядку Січі дозволяє простежити зв’язок української правової культури із загальноєвропейськими тенденціями раннього модерну, де суворі вимоги військового часу гармонійно поєднувалися з ідеалами соціальної справедливості та самоврядування.

Досліджуючи витоки нормативного регулювання життя козацької громади, слід наголосити на домінуючій ролі традиції. Як зазначає у своїй праці С. В. Джолос, основним джерелом права на Запорожжі виступав правовий звичай, що не мав письмової фіксації, проте визнавався всім кошовим товариством як обов'язковий до виконання. Ця система вирізнялася надзвичайною динамічністю: вона формувалася безпосередньо у процесі життєдіяльності козацтва, адаптуючись до викликів степового прикордоння. Окрім звичаїв, правовий порядок підтримувався гетьманськими універсалами та рішеннями Козацьких рад, які де-факто виконували функцію законодавчих актів. Така гнучкість дозволяла оперативно регулювати як внутрішні питання дисципліни, так і зовнішньополітичні відносини Січі з сусідніми державами [1, с. 20].

На думку О. М. Зайцева, правова система Запорозької Січі функціонувала як цілісний і самодостатній механізм, де судочинство було нерозривно пов'язане з військовим управлінням. Особливістю січового суду була його виборність та публічність: суддями виступали представники козацької старшини, а найважливіші справи розглядалися на загальних радах. Це забезпечувало високий рівень довіри до судових рішень, оскільки вони виносилися на очах усієї громади. Зайцев також акцентує увагу на суворості козацького кримінального права, де за злочини проти військової честі чи побратимства передбачалися жорстокі покарання, що було

критично важливим для збереження боєздатності війська. Швидкість судового розгляду та відсутність бюрократичних тяганин робили цю систему надзвичайно ефективною в екстремальних умовах існування Запоріжжя [2, с.25].

Ідеологічний фундамент січового правопорядку становив унікальний синтез лицарського кодексу, християнської етики та звичаєвих норм. На думку Н. Г. Атаманової, козацька правосвідомість не була ізольованою, а активно вбирала елементи Магдебурзького та канонічного права Особливу роль відігравав релігійний чинник: церква та клятва виступали ключовими регуляторами поведінки, а злочини проти них каралися найсуворіше. Такий «правовий плюралізм» дозволив козацтву балансувати між особистою свободою та залізною дисципліною, де інтереси товариства завжди залишалися пріоритетними [3, с. 8, 9].

Згідно з висновками М. Ю. Рязанова, особливості права Запорозької Січі стали фундаментом для подальшого розвитку української політико-правової думки, зокрема ідей раннього конституціоналізму. Автор стверджує, що січовий устрій базувався на ідеях природного права рівності всіх членів громади та виборності керівництва, що було прогресивним явищем для тогочасної Європи. Ці традиції обмеження одноосібної влади та підзвітності старшини козацькій громаді знайшли своє найвище втілення у статтях Конституції Пилипа Орлика 1710 року. Таким чином, козацьке право виступило не лише як регулятор військового побуту, а й як носій державотворчої ідеї, що заперечувала абсолютизм і утверджувала принципи народовладдя [4, с. 45].

Таким чином, правова система Запорозької Січі стала унікальним синтезом звичаєвих традицій та демократичних засад управління. Виконання мети дослідження підтвердило, що специфіка козацького права дозволяла гармонійно поєднувати сувору дисципліну з особистою свободою. Спадщина Запорожжя довела ефективність самоорганізації громади навіть без централізованого державного апарату, ставши фундаментом національної правової ідентичності. Досвід Січі залишається актуальним для сучасного державотворення як приклад пріоритетності суспільних інтересів у формуванні правопорядку.

Список використаних джерел

1. Джолос С. В. Джерела права та правова система запорізької січі. Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: історія. 2005. Т. 9. С. 19–22.

2. Zaitsev O. M. Legal system and order of the Zaporizhian Sich as a unique phenomenon of Ukrainian history. Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. series: juridical sciences. 2025. No. 3. P. 23–28. URL: https://doi.org/10.32782/tnu-2707-0581/2025.3/04 (дата звернення: 02.04.2026).

3. Атаманова Н. Г. Історико-правове підгрунтя правового порядку доби Запорозької Січі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Т. 1, № 30. С. 7–10.
4. Рязанов М. Ю. Особливості права Запорізької Січі у правовій спадщині України. Часопис Київського університету права. 2021. № 2. С. 43–47. URL: https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2021.07 (дата звернення: 02.04.2026).

Ключові слова: Запорозька Січ, козацьке звичаєве право, правовий порядок, судочинство, українська державність, історико-правова спадщина.

Keywords: Zaporizhian Sich, Cossack customary law, legal order, judiciary, Ukrainian statehood, historical and legal heritage.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Горяга О. В.

Лета Аліна Василівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РУСЬКА ПРАВДА – ВИДАТНА ПАМ'ЯТКА ПРАВА КИЇВСЬКОЇ РУСІ: ЇЇ ДЖЕРЕЛА, РЕДАКЦІЇ ТА ЗНАЧЕННЯ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Історія будь-якої держави – це не лише дати битв, а передусім історія правил, за якими люди вчаться жити разом. Для України такою точкою відліку стала «золота доба» Ярослава Мудрого та поява першого правового кодексу – «Руської Правди». Цей документ став фундаментом, на якому століттями будувалася наша правосвідомість. О. Зайцев та А. Польова розуміли, що «Руська Правда є одним із найвизначніших правових документів в історії України, що відображає правові, соціальні та економічні відносини Русі-України» [1, с. 13]. На відміну від європейських «кодексів» чи «законів», наші предки обрали термін «Правда», який поєднував у собі юридичну справедливість із вищими моральними та філософськими ідеалами. Це робило закон не просто механічним обмеженням, а способом гармонізації суспільного життя.

Формування «Правди» не відбулося на порожньому місці. Вона виросла з глибоких коренів східнослов'янської правової традиції, де первинним регулятором був правовий звичай. У додержавному суспільстві саме він був результатом колективної творчості громади. Як зазначає історик М. Бедрій: «звичаєве право Київської Русі – це система загальнообов'язкових правил поведінки, які випливали із народного досвіду та усталеності суспільної практики» [2, с. 179]. Власне, князівське законодавство не стільки скасовувало старі порядки, скільки уточнювало їх, систематизувало та адаптувало до потреб міцніючої держави. Оптимальним середовищем для застосування цих норм була верв – сільська територіальна громада, де старійшини виступали охоронцями «вервного права». Поступово, з поширенням християнства та активізацією зв'язків із Візантією, звичаї

почали доповнюватися нормативно-правовими актами князів та міжнародними договорами.

Еволюція тексту «Правди» безпосередньо відображала етапи становлення та розквіту Київської держави, де кожна наступна редакція ставала логічною відповіддю на трансформацію суспільних відносин. Найдавнішою є Коротка Правда, поява якої у XI столітті (близько 1015–1016 років) була зумовлена необхідністю врегулювання гострих конфліктів у Новгороді. Вона складається з 43 статей і включає найдавнішу частину – «Правду Ярослава», а також «Правду Ярославичів», «Покон вірний» та «Урок мостників». На відміну від пізніших варіантів, вона зосереджена переважно на кримінальних нормах, фіксуючи перехід від архаїчної кровної помсти до системи державних штрафів.

Наступним етапом розвитку правової думки стала Розширена Правда, що налічує 121 статтю та демонструє значно вищу юридичну техніку. Сформована у XII столітті, вона увібрала в себе норми Короткої редакції, а також важливий «Статут Володимира Мономаха», прийнятий після подій 1113 року для обмеження свавілля лихварів та захисту закупів від боргової кабали. Цей документ регулював уже не лише злочини, а й детальне право власності, складні договірні відносини та порядок спадкування. Наприкінці XV – на початку XVII століття на основі Розширеної редакції з’явилася Скорочена Правда, яка адаптувала давні норми для потреб тогочасного судочинства. Така тривала еволюція та використання норм «Правди» навіть у Литовських Статутах підкреслює її роль як фундаменту національної правової традиції та ідентичності.

Соціальна структура за «Руською Правдою» була доволі складною та ієрархічною. Закон чітко розмежовував статус людей залежно від їхньої ролі в державі. Привілейоване становище мали «княжі мужі», бояри та тіуни – за їхнє вбивство сплачувалася подвійна вира (штраф у 80 гривень). Основну масу вільного населення становили смерди-общинники, які володіли майном і мали право виступати в судах. Проте існували й перехідні категорії, як-от закупи – люди, що потрапляли в тимчасову залежність через борги. Закуп працював на пана, відробляючи «купу» (позику), але закон забороняв господарю чинити щодо нього свавілля. Найнижчий щабель посідали холопи, які фактично розглядалися як майно. Хоча з часом, під впливом християнства, статус холопа почав еволюціонувати від безправного раба до феодально залежної особи, загальна соціальна нерівність залишалася ключовою рисою епохи.

Згідно з давньоруським правом, правопорушення розглядалося як персональна кривда. Це означало, що основна увага приділялася не провині перед державою, а фактичним збиткам (матеріальним або фізичним), завданим конкретній людині. Внаслідок цього головною метою покарання ставало відшкодування збитків потерпілому. «Правда» здійснила

величезний крок уперед, намагаючись обмежити архаїчну кровну помсту та замінити її грошовими штрафами. Найсуворішою санкцією був «потік і розгарбування», що передбачав конфіскацію майна та перетворення злочинця на раба. В інших випадках застосовувалися «вира» (штраф на користь князя) та «головництво» (виплата родичам убитого). Окремої уваги заслуговує «дика вира» – колективний штраф на громаду, яка не видала вбивцю. Це був ефективний механізм взаємного контролю, що зміцнював солідарність всередині верві.

Судовий процес за «Руською Правдою» мав змагальний характер. Він починався виключно з ініціативи потерпілого та відбувався публічно. Оскільки державних слідчих органів ще не існувало, люди самі здійснювали «заклик» на торгу про зниклу річ або «гоніння сліду» за злочинцем. Система доказів поєднувала раціональні методи (свідчення «видоків»-очевидців та «послухів»-свідків доброї слави) з архаїчними випробуваннями – ордаліями. «Суд Божий» у формі випробування вогнем чи водою використовувався тоді, коли іншими засобами встановити істину було неможливо. Це свідчить про глибокий зв’язок тодішнього права з релігійно-магічним мисленням.

«Правда стала своєрідним наріжним каменем писаного законодавства Київської держави, її розквіту і могутності за часів Ярослава Мудрого» [3, с. 4]. Навіть після занепаду єдиної держави її норми продовжували діяти в Галицько-Волинському князівстві та Великому князівстві Литовському, ставши основою для Литовських Статутів. Це дозволяє стверджувати, що «Руська Правда» є не просто історичним артефактом, а живим символом тяглості нашої національної правової традиції.

У результаті «Руська Правда» постає перед нами як результат тривалого розвитку, де народний звичай зустрівся з державною реформаторською волею. Вона не лише впорядкувала господарські та соціальні процеси, а й заклала моральні підвалини українського права, де справедливість і компенсація цінувалися вище за жорстоку розправу. Вона залишається фундаментальним джерелом для вивчення нашого коріння та важливим елементом сучасної правової ідентичності.

Список використаних джерел

1. Зайцев О. М., Польова А. В. Від звичаю до закону: «Руська правда» в історії України // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2025. – Т. 36 (75), № 2. – С. 13–20
2. Бедрій М. М. Історико-правовий огляд джерел права Київської Русі // Young Scientist. – 2014. – № 8 (11). – С. 179–183.
3. «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства : навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тація. –2-ге вид., змін. та допов. – Харків : Право, 2017. – 392 с.

Ключові слова: Руська Правда, Ярослав Мудрий, звичаєве право, верв, віра, смерди, закуп, холоп, правова традиція, соціальна ієрархія.

Keywords: Ruska Pravda, Yaroslav the Wise, customary law, verv, vira, smerds, zakup, kholop, legal tradition, social hierarchy.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., Горяга О. В.

Мерденова Ольга Юріївна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОГОЛОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ІСТОРИЧНІ ЗДОБУТКИ, ПРОРАХУНКИ ТА ЗНАЧЕННЯ

Проголошення Української Народної Республіки є важливим етапом українського державотворення, оскільки саме в цей період було здійснено спробу створення власної держави на демократичних засадах, однак поряд із вагомими досягненнями були допущені й прорахунки, що вплинули на подальший розвиток подій. У даній роботі розглянуто процес проголошення УНР, а також проаналізовано її здобутки, недоліки та історичне значення.

Події 1917 року, зокрема Лютнева революція та активізація українського національного руху, сприяли створенню Центральної Ради, яка стала представницьким органом українського народу [1]. На початкових етапах її діяльність була спрямована на досягнення автономії, що знайшло відображення у перших універсалах [1]. Однак ігнорування українських вимог та зміна політичної ситуації змусили керівництво перейти до більш рішучих кроків.

20 листопада 1917 року було прийнято Третій Універсал, яким проголошувалася Українська Народна Республіка [1]. У документі зазначалося, що для встановлення реальної влади необхідною є міцна політична основа, якою і стало проголошення республіки. УНР охоплювала значні території, зокрема Київщину, Волинь, Поділля, Полтавщину, Харківщину, Херсонщину та інші землі [2]. Влада до скликання Установчих зборів належала Центральній Раді та Генеральному Секретаріату.

Водночас важливою особливістю стало збереження федеративного зв’язку, що свідчило про неповну реалізацію ідеї незалежності на цьому етапі. Це рішення можна розглядати як компроміс, однак воно не відповідало реальним умовам і стало одним із прорахунків, оскільки нова влада, що встановилася після перевороту, не визнавала подібних форм співіснування.

Значним досягненням УНР стало проголошення широкого спектра демократичних прав і свобод. Було гарантовано свободу слова, друку, віросповідання, зборів, страйків, недоторканність особи та житла, скасовано смертну кару, проголошено амністію для політичних в’язнів [2]. Такі положення свідчать про прагнення створити правову державу європейського зразка.

У соціально-економічній сфері було задекларовано скасування приватної власності на великі землі та передачу їх трудовому населенню, встановлення восьмигодинного робочого дня, запровадження державного контролю над виробництвом [3]. Проте реалізація цих заходів була ускладнена нестабільною ситуацією, що знижувало їх ефективність.

Подальший розвиток державності передбачав прийняття низки законів, зокрема щодо реорганізації судової системи та захисту прав національних меншин [4]. Водночас на місцях створювалися органи правопорядку, зокрема народна міліція, яка повинна була забезпечувати порядок, однак через недостатню підготовку не завжди виконувала свої функції належним чином [5].

Важливим етапом стало проголошення повної державної незалежності Української Народної Республіки у січні 1918 року, що було зумовлено загостренням ситуації та необхідністю захисту держави [2]. Це рішення стало логічним завершенням попередніх процесів, але було прийняте в умовах воєнної загрози, що ускладнило його реалізацію.

Серед основних здобутків УНР слід виділити створення української держави, формування органів влади, проголошення демократичних прав і свобод, розвиток законодавства та спроби вирішення соціально-економічних проблем. Водночас суттєвими прорахунками були нерішучість у питанні незалежності на початковому етапі, слабкість державного управління, відсутність ефективної військової сили та труднощі у реалізації реформ.

Отже, проголошення Української Народної Республіки стало важливим історичним кроком у розвитку української державності. Незважаючи на складні умови та допущені помилки, цей період заклав основи подальшої боротьби за незалежність і мав значний вплив на формування національної свідомості.

Список використаних джерел

1. Проголошення Української Народної Республіки // EdEra. URL: https://ed-era.com/projects/znohistory/m4/l21
2. 1917 – проголошення Української Народної Республіки // Український інститут національної пам’яті. URL: https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lystopad/20/1917-progoloshennya-ukrayinskoyi-narodnoyi-respubliky
3. Українська Народна Республіка: історичні аспекти [Електронний ресурс]. URL: https://files01.core.ac.uk/download/48402105.pdf
4. Проголошення Української Народної Республіки (22 січня 1918 року) // АрміяInform. URL: https://armyinform.com.ua/2022/01/22/22-sichnya-1918-roku-bula-progoloshena-ukrayinska-narodna-respublika/

5. Українська революція та УНР [Електронний ресурс]. URL: https://vseosvita.ua/library/embed/002gs8-b589.docx.html

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Центральна Рада, Третій Універсал, державотворення, незалежність, демократичні права і свободи, соціально-економічні реформи, національний рух.

Keywords: Ukrainian People's Republic, Central Rada, Third Universal, state-building, independence, democratic rights and freedoms, socio-economic reforms, national movement.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Горяга О. В.

Сиротюк Софія Вікторівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету “Одеська юридична академія”

СУД ТА СУДОЧИНСТВО КИЇВСЬКОЇ РУСІ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ

Суд і судочинство Київської Русі є важливою частиною історії розвитку та становлення судочинства. Саме в цей період почали формуватися перші уявлення про справедливість, відповідальність і порядок вирішення конфліктів між людьми. У той час суд не був окремою незалежною інстанцією, як сьогодні. Основну роль у здійсненні правосуддя відігравав князь та його представники, а значний вплив мали звичаї, традиції та навіть релігійні уявлення. Через це рішення суду часто залежали не лише від фактів, а й від авторитету влади. Вивчення цих процесів допомагає краще зрозуміти, як формувалася та діяла судова система Київської Русі та звідки беруть початок сучасні правові норми.

Найвищою судовою інстанцією був князівський суд. Великий князь здійснював судочинство або особисто, або через посадників, тіунів, волостелів та їх помічників. Такий суд розглядав найважливіші справи державного значення, зокрема тяжкі кримінальні злочини, політичні справи (зради, змови проти князя), а також спори між боярами та іншими представниками феодальної знаті [5, с. 41].

Прийняття християнства у 988 р. також суттєво вплинуло на судову систему. Окреме місце у судовій системі почали займати церковні суди, що діяли при церквах. Церковні суди мали власну юрисдикцію та розглядали справи, пов’язані з духовенством, членами їх родин і церковною обслугою. Вони також вирішували питання, що стосувалися релігійного життя, сімейних відносин та інших сфер, які входили до компетенції церкви. Судочинство в церковних судах здійснювалося при монастирях і базувалося на церковних нормах та канонічному праві, зокрема на положеннях Номоканону [1, с. 13].

Серед судових органів Київської Русі необхідно виділити перш за все суд общини, як найбільш давній судовий орган. Община судила відповідно

общинного звичаєвого права. Вищою мірою покарання при цьому було вигнання із общини [5;с. 41].

Окреме місце в системі судочинства займав вотчинний суд. В цьому суді феодал мав право сам судити залежних від нього людей. Судові повноваження феодала щодо його залежних людей становили невід'ємну частину його імунітетних прав [3, с. 48].

У «Руській Правді» не подано чіткого переліку посадових осіб, які здійснювали правосуддя – усі вони позначалися узагальненим терміном «судді». До цієї категорії належали як представники влади, так і члени громади, відомі як «добрі люди». Саме вони допомагали встановити вину особи, тоді як судді визначали міру покарання та стежили за виконанням ухваленого рішення.

Важливу роль у здійсненні судочинства в Київській Русі відігравало віче. Згідно з літописними джерелами, воно мало значний вплив на діяльність князя, могло втручатися у судові справи і навіть самостійно їх розглядати. Найчастіше на віче вирішувалися справи, що стосувалися державних правопорушень, діяльності посадових осіб, а також інші важливі питання.Воно виступало одним із перших органів влади у період становлення державності. Це свідчить про те, що джерелом влади на ранніх етапах було саме населення [2, с. 125].

Основними принципами здійснення судочинства в часи Київської Русі були поняття «правди» та гласності. На початковому етапі формування державності «правда» мала важливе значення, оскільки відображала уявлення суспільства про справедливість і моральні норми. У літописах того часу часто згадуються такі поняття, як звичай, руський закон, норов, що свідчить про тісний зв'язок права з моральними засадами. «Правду» можна розуміти як внутрішнє усвідомлення людьми свого обов'язку перед громадою та відповідальності за власні дії. Не менш важливим принципом була гласність судового процесу. Вона проявлялася у відкритості розгляду справ і активній участі громади. На відміну від сучасного розуміння публічності як контролю за судом, у Київській Русі громада безпосередньо впливала на хід процесу, допомагаючи як сторонам, так і суддям. Люди могли бути присутніми під час розгляду справи та брати участь у певних процесуальних діях, навіть не маючи офіційного статусу учасників процесу. Важливою особливістю було те, що судочинство майже не мало письмової форми, тому значна частина юридично важливих фактів встановлювалася безпосередньо під час розгляду справи. Гласність у цьому випадку відігравала ключову роль, адже саме громада виступала своєрідним свідком і гарантом справедливості [4, с. 57].

Важливою рисою судочинства була колективна відповідальність членів громади за злочини, вчинені на її території. А саме у разі виявлення вбитої

людини громада була зобов'язана знайти винного, а якщо це не вдавалося – сплатити відповідний штраф [2, с. 123].

Список використаних джерел

1. Булкат М. С. До питання про історичний поступ судочинства на теренах України (додержавний період, періоди ранніх державних утворень і Київської Русі та входження українських земель до складу Польщі та Великого князівства Литовського). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 30, т. 1. С. 12–15.URL:https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc30/part_1/5.pdf.
2. Єщенко О. В. Особливості доступу до правосуддя в часи Київської Русі. *Вчені записки ТНУ ім. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2023. Т. 34(73). №5. С. 122–129.URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/5_2023/22.pdf.
3. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України:Підруч. для студ. вищ. навч. закл. – К. Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 624 с.
4. Лісна І. С. Історія становлення судової влади та суб'єктний склад судового процесу в Київській Русі. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.*2022.№2(44).С.54–60.URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/594/574.
5. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. – 6-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 471 с.

Ключові слова: Київська Русь, судочинство, судова система, «Руська Правда», віче, церковний суд, правові норми, громада, гласність, відповідальність, правопорушення, канонічне право.

Keywords: Kyivan Rus, judicial proceedings, judicial system, "Ruska Pravda",veche, ecclesiastical court, legal norms, community, publicity, responsibility, offense, canon law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Горяга О.В.

Супрун Вікторія Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

«РУСЬКА ПРАВДА» – ВИДАТНА ПАМ'ЯТКА ПРАВА СХІДНИХ СЛОВ'ЯН ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

«Руська Правда» – найвизначніший збірник стародавнього руського права, складений у Київській державі у XI–XII ст. на основі звичаєвого права. Збірник охоплює норми кримінального, спадкового, торгового і процесуального законодавства. Він існував у трьох редакціях: Короткій (XI

ст., Правда Ярослава та Правда Ярославичів), Розширеній (кін. XI – поч. XII ст., доповненій Уставом Володимира Мономаха) та Скороченій (пізніша). Оригінал пам'ятки не зберігся, натомість відомо понад 100 списків XIII–XVIII ст. [1].

Вчені Зайцев О. М. та Польова А. В. зазначають, що Руська Правда реагувала на якісно нові юридичні виклики, які виникли перед судовою системою XI ст., коли традиційні усні звичаї вже не могли адекватно регулювати динамічну систему суспільних відносин, а поширення християнства, контакти з Візантією та розвиток торгівлі й міської адміністрації стимулювали перехід від звичаю до кодифікованого права [2. с. 13].

За змістом Руська Правда є виключно світським пам'ятником феодального права, що не зачіпав церковну юрисдикцію [1].

Характерною ознакою Руської Правди є відсутність смертної кари: найтяжчим покаранням залишалося «потік і розгарбування» – конфіскація майна та вигнання з общини, що застосовувалося лише за вбивство в розбої, підпал та конокрадство. Кровна помста, що зберігалася у Правді Ярослава, поступово обмежувалася системою грошових штрафів – вір та продажів, що відображало перехід від архаїчних механізмів відплати до публічно-правового регулювання. Розширена редакція грунтовно опрацьовувала питання майнових відносин, спадкування та правового статусу різних верств населення – від дружинної знаті до смердів, закупів і холопів [2, с. 14].

Бойко І. Й. доводить, що Руська Правда належить українському народу як колисці руського звичаєвого права: норми пам'ятки виникли на місцевому грунті і були результатом розвитку юридичної думки в Київській державі. Водночас Руська Правда справила значний вплив на правові системи інших слов'янських народів: її норми використовувалися у судах Київської Русі, Галицько-Волинської держави та Великого князівства Литовського аж до кінця XV ст.; вона стала джерелом Судебника Казимира Ягеллончика 1468 р., а також усіх трьох редакцій Литовських статутів (1529, 1566, 1588 рр.). У Галицько-Волинській державі Руська Правда залишалася основним джерелом регулювання цивільних, кримінальних і процесуальних відносин, хоча поступово доповнювалася князівськими грамотами та іншими актами [3, с. 3-5].

За посередництвом Литовського статуту норми Руської Правди увійшли до найвизначнішої пам'ятки українського права гетьманської доби – «Права, по которым судится малороссійскій народъ» 1743 р. Таким чином тяглість правових традицій простежувалася протягом семи з половиною століть – від XI до XVIII ст. Бойко І. Й. зазначає, що вже у нормах Руської Правди закладено засади гуманізму та рівноправності: правове становище жінки – матері, дружини, спадкоємиці – було значно вищим, ніж у більшості

тогочасних правових систем Середньовічної Європи. Окремі норми Руської Правди відображалися в народних звичаях України аж до кінця XIX ст., що свідчить про глибинний вплив цього документу на правову свідомість українського народу [4, с. 29].

Значення Руської Правди для розвитку українського права є багатовимірним. По-перше, пам'ятка стала першою успішною кодифікацією звичаєвого права у Київській державі, продемонструвавши здатність правової системи адаптуватися до суспільних трансформацій без запозичення чужоземних зразків. По-друге, ланцюг Руська Правда – Литовські статути – Права... 1743 р. демонструє тяглість вітчизняних правових традицій, ідентичність якої зберігалася навіть в умовах тривалої відсутності власної державності. По-третє, дискусійним у науці залишається питання про атрибуцію пам'ятки: більшість сучасних дослідників пов'язують найдавнішу частину Правди з ім'ям Ярослава Мудрого і першою чвертю XI ст., проте окремі автори відносять її створення до IX–X ст. Незалежно від вирішення цієї дискусії, Руська Правда залишається найвидатнішою юридичною пам'яткою українського права і невичерпним джерелом для розуміння правової ідентичності України.

Список використаних джерел

1. Правда Руська Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства: навч. посіб. уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв; вступ. сл. В. Я. Тація. 2-ге вид., змін. та допов. Харків: Право, 2017. 392 с.
2. Зайцев О. М., Польова А. В. Від звичаю до закону: «Руська Правда» в історії України. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2025. № 2. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.2/02.
3. Бойко І. Й. Руська Правда та її вплив на становлення і розвиток української правової традиції. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2022. Вип. 75. С. 3–16. DOI: http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.75.003.
4. Бойко І. Й., Ковальчук І. В., Бурдіна О. В. Становлення норм щодо рівності жінок і чоловіків у джерелах права Києво-Руської держави. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Вип. 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354389.

Ключові слова: Руська Правда, Ярослав Мудрий, пам’ятка права, звичаєве право, Київська Русь, кодифікація, слов’янське право, Литовські статути, Галицько-Волинська держава, Гетьманщина, тяглість правових традицій, віра, потік і розгарбування, українська правова ідентичність.
Keywords: Ruska Pravda, Yaroslav the Wise, legal monument, customary law, Kyivan Rus, codification, Slavic law, Lithuanian Statutes, Galicia-Volhynia principality, Hetmanate, continuity of legal traditions, vira, potik i rozharbuvannya, Ukrainian legal identity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Горяга О. В.

Федорова Діана Євгенівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЙНІ АКТИ ПЕРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ЇХ РІЗНОВИДИ, ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗНАЧЕННЯ

Конституційні акти першої Української Народної Республіки (УНР) являли собою розгалужену систему правових документів, що закладали основи національної державності. Озель В. І. систематизує нормативно-правові акти Центральної Ради за такими різновидами: постанови (регулювали поточну діяльність Ради); декларації та ухвали; Універсали (основоположні документи програмного та конституційного характеру); закони (з листопада 1917 р.); а також власний «Статут Центральної Ради» від 23 квітня 1917 р. як внутрішній регламент. Центральне місце серед них посідають чотири Універсали: I – від 23 червня 1917 р. (проголошення автономії); II – від 16 липня 1917 р. (статус Генерального Секретаріату); III – від 20 листопада 1917 р. (проголошення УНР); IV – від 22 січня 1918 р. (незалежність УНР). Саме Універсали утворювали некодифіковану «малу конституцію» УНР, що визначала фундаментальні засади державного устрою, демонструючи еволюцію від автономії до повного суверенітету [1, с. 62].

Козаченко А. І. у дослідженні державотворчої діяльності УЦР встановлює, що III Універсал від 20 листопада 1917 р. мав подвійний конституційний ефект: з одного боку, він проголосив УНР у складі федерації вільних народів та закріпив демократичні свободи – слова, друку, совісті, зборів, недоторканність особи й помешкання, скасував смертну кару; з іншого – лише розширив повноваження земського самоврядування, підпорядкувавши його Генеральному Секретаріату Внутрішніх Справ, що суперечило демократичним принципам самоврядування [2, с. 50].

IV Універсал від 22 січня 1918 р., проголошуючи незалежність УНР, містив не лише декларацію суверенітету, але й конституційно значущі положення про реорганізацію місцевого самоврядування та позачергові вибори до народних рад, безпосередньо пов'язуючи державну незалежність із демократизацією самоврядного устрою.

Вершиною конституційного процесу доби Центральної Ради стала Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР), ухвалена 29 квітня 1918 р. [4] Документ складався з 83 статей, об'єднаних у 8 розділів: I. Загальні постанови; II. Права громадян України; III-VI. Органи влади (Всенародні Збори, Рада Народних Міністрів, Суд); VII. Національні Союзи; VIII. Про часове припинення громадянських свобод. УНР проголошувалась «державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною»: суверенне право належало народові й здійснювалось

через Всенародні Збори. Конституція запровадила загальне, рівне, пряме виборче право з таємним голосуванням з 20-річного віку, рівність усіх громадян незалежно від статі, раси і віри, недоторканність особи й помешкання, свободу слова, друку, совісті. Для захисту прав національних меншин передбачалась унікальна новела – інститут Національних Союзів із правом культурної автономії.

Кельбя С. Г. обґрунтовує, що Конституція УНР 1918 р. закріпила принципово нові для тогочасної української правової системи засади правовладдя. По-перше, вперше було реалізовано принцип народного суверенітету: джерелом влади визнавався народ, а не монарх чи окупаційна адміністрація. По-друге, було здійснено реальний, а не декларативний, поділ влади на законодавчу (Всенародні Збори), виконавчу (Рада Народних Міністрів) і судову (Суд УНР). По-третє, документ гарантував рівність громадянських і політичних прав, не допускаючи різниці між чоловіком і жінкою, – що випереджало тогочасні конституційні стандарти Центральної Європи. Всенародні Збори обирались строком на 3 роки і мали постійний характер роботи, а правомочність виборів встановлював суд – засвідчуючи прагнення до незалежності судової гілки [5, с. 52].

Конституція УНР 1918 р. не набула чинності внаслідок гетьманського перевороту Павла Скоропадського в день її ухвалення 29 квітня 1918 р. Реформа місцевого самоврядування, децентралізація влади та земський устрій, передбачені конституційними актами УНР, так і не були реалізовані через агресію більшовицької Росії та внутрішньополітичну нестабільність. Проте значення конституційних актів першої УНР для правового розвитку України є неоціненним.

Озель В. І. доводить, що позитивний досвід УНР охоплює: відстоювання національних інтересів у нових державотворчих формах; виразне демократичне спрямування всіх конституційних актів; формування засад республіканського парламентаризму [1, с. 65].

Демократичні цінності та принципи, закріплені в Конституції УНР 1918 р., – народний суверенітет, поділ влади, рівність прав, захист меншин, правовладдя – були використані при розробці Конституції незалежної України 1996 р., що засвідчує спадкоємність між першим та нинішнім державотворчим досвідом українського народу.

Таким чином, конституційні акти першої УНР являли собою цілісну систему документів від Статуту Центральної Ради до Конституції 1918 р., що послідовно фіксували еволюцію правової ідеї від автономії до повного суверенітету, від декларативних принципів – до кодифікованого конституційного тексту. Навіть не набувши чинності, вони утворили підвалини національного конституціоналізму і залишаються важливою складовою правової пам'яті та ідентичності незалежної України.

Список використаних джерел

1. Озель В. І. Роль та місце конституційних актів Української Центральної Ради в історії українського державотворення. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 1. С. 60-66. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299661.
2. Козаченко А. І. Діяльність земського самоврядування за доби становлення Української Центральної Ради. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352500.
3. Козаченко А. І. Земське самоврядування за доби Української Народної Республіки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Том 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354501.
4. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квіт. 1918 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/n0002300-18.
5. Кельбя С. Г. Правовладдя в Конституції УНР 1918 року. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Вип. 2. С. 49-53. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/326786.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Центральна Рада, конституційні акти, Універсали, Конституція УНР 1918 р., державотворення, правовладдя, суверенітет, народний суверенітет, національний конституціоналізм.

Keywords: Ukrainian People's Republic, Central Rada, constitutional acts, Universals, UNR Constitution of 1918, state-building, rule of law, sovereignty, popular sovereignty, national constitutionalism.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Горяга О.В.

Чверкун Юлія Олександрівна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАПОРІЗЬКА СІЧ ЯК ОСЕРЕДОК ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ УКРАЇНЦІВ (XV–1657 РР.)

Особливістю колонізації українських територій у XV столітті було зосередження основної частини населення в історично освоєних регіонах, таких як Поділля, Полісся, Волинь, Галичина та Київщина. Водночас південні простори, зокрема Запоріжжя та Середнє Подніпров’я, попри свій величезний природний потенціал, залишалися практично порожніми. Саме в цих краях починає формуватися нова соціальна верства – козацтво.

Виникнення цієї верстви було спричинене низкою чинників. Соціальний аспект полягав у зростанні феодального тиску та офіційному запровадженні кріпацтва, а економічний – у дефіциті придатних для обробітку угідь і потребі освоєння цілинних степів Дикого поля. Політичним стимулом стало намагання польської влади використати козацьку силу як прикордонну варту для захисту південних рубежів від татар. Крім того, важливу роль відіграв національно-релігійний спротив українців проти полонізації та поширення католицизму, а також стратегічна необхідність протистояти постійним нападам з боку Кримського ханства [3].

Внаслідок посилення феодальної експлуатації, незадоволені втікали на південь, на землі в нижній течії Дніпра, де була утворена Запорозька Січ. Прототипом Запорозької Січі вважається Хортицькафортеця, закладена волинським князем Дмитром Вишневецьким (Байда) у середині XVI ст., а саме у 1552 р. і відтоді вона стала відомою [2].

У процесі освоєння південних територій козаки почали створювати укріплені центри – так звані «січі», які виконували функції військових баз і місць організації спільного життя. Перші такі укріплення виникали стихійно, однак із часом вони набули більш сталої форми. Усе більше людей з Українських земель, нехтуючи небезпекою ризикованого військового життя в степу, йшли у вільні козаки, рятуючись від свавілля магнатів і шляхти, а також від обмежень православного віросповідання. Польські королі намагалися контролювати цей процес.

Саме необхідність спільної оборони, координації військових дій і організації внутрішнього життя зумовила перетворення Січі на осередок військово-політичної організації козацтва.

Правова система Запорізької Січі вирізнялася своєю специфікою. На противагу іншим українським територіям, де панували «Руська правда», Магдебурзьке право, Литовські статути чи королівські укази, на Січі визначальним було саме козацьке право. Воно базувалося на правових звичаях, що виникли в процесі розвитку козацької спільноти. Ця система була неписьмовою, адже січовики були переконані, що зафіксовані норми можуть обмежити їхню свободу. Козацьке право регулювало вже існуючі суспільні відносини, визначало засади військового управління, правила користування землею, а також установлювало типи злочинів та міру покарання за них.

Про наявність ознак державності свідчать такі риси, як існування власної системи органів влади, територіальної організації, норм права та механізмів їх реалізації. Запорізька Січ мала визначену територію, військово-адміністративний устрій, власну правову систему та органи управління, що виконували функції влади [2].

Отже, існують вагомі аргументи на користь того, що тогочасна система мала чіткі ознаки державності.

Ключовим фактором виступало поєднання прагнення до свободи та релігійності козаків. Питання оборони православної церкви було міцним ідеологічним фундаментом буття на Запоріжжі. Водночас варто вказати й на внутрішні протиріччя, зокрема соціальну диференціацію та нерівність у майнових статках.

Адміністративна структура Січі будувалася навколо виборності посад і колегіальних органів управління. Кошовий отаман, військова старшина та інші урядники виконували свої функції протягом визначеного часу і могли бути переобрані або усунуті загальною радою. Така система забезпечувала певний баланс між централізацією управління та колективним контролем, що дозволяло уникати тривалого узурпування влади однією особою.

Особливе місце у житті козацтва посідала військова рада, яка виконувала функції найвищого органу влади. Саме тут ухвалювалися ключові рішення щодо війни і миру, розподілу здобичі, обрання старшини та вирішення внутрішніх конфліктів. Рада мала відкритий характер і передбачала участь усіх повноправних козаків, що підкреслювало принцип колективного управління [1].

Економічна основа Січі формувалася переважно за рахунок промислів, торгівлі, скотарства та воєнної здобичі. Важливу роль відігравали рибальство, мисливство та чумацький промисел. Отримані ресурси розподілялися між козаками за встановленими звичаями, що забезпечувало функціонування спільноти в умовах відсутності розвиненої аграрної економіки.

З часом Запорізька Січ стала важливим чинником міжнародних відносин у регіоні. Вона неодноразово вступала у складні політичні взаємодії з Річчю Посполитою, Московським царством та Кримським ханством, виступаючи як самостійний або напівсамостійний суб’єкт політичних процесів. Її роль поступово виходила за межі суто прикордонної військової організації, набуваючи рис впливового утворення, здатного впливати на баланс сил у Східній Європі.

Запорозька Січ увійшла в історію як символ мужності та стійкості українського та інших народів у боротьбі з ворогами слов’ян на півдні України, насамперед із турками, кримськими татарами, а також польською шляхтою, литовськими завойовниками та шведами.

Боротьба запорозьких козаків була тривалою, кровопролитною і велася за свободу та незалежність.

Запорізька Січ сформувалася як прикордонне військово-політичне утворення, що виникло в умовах колонізації степового півдня та постійної зовнішньої загрози. Вона поєднала оборонні функції із внутрішнім самоврядуванням і стала осередком козацької організації, яка поступово перетворилася на важливий чинник захисту населення та впливу на політичні процеси в регіоні.

Список використаних джерел

1. Дахно І.І. Історія держави і права. Навчальний посібник довідник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 408 с.
2. Тараненко М. Г. Запорозька січ – зародок української козацької держави // Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. – № 3(19) (2013). – С. 112–122.
3. Шевченко А. Є. Ш 37 Історія держави і права України: навчально-методичний посібник / А. Є. Шевченко, С. В. Кудін – Вінниця: ТОВ «Твори». – 2020. – 688 с.

Ключові слова:Запорізька Січ, козацтво, козацьке право, військова рада, кошовий отаман, Дмитро Вишневецький, Хортиця, Кримське ханство, Річ Посполита, православ'я.

Keywords: ZaporozhianSich, Cossacks, Cossack law, military council, koshotaman, Dmytro Vyshnevetsky, Khortytsia, Crimean Khanate, Polish–Lithuanian Commonwealth, Orthodoxy.

Науковий керівник: Горяга О. В.

Бровченко Тетяна Дмитрівна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗМІНИ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УМОВАХ ПАНУВАННЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ В УРСР

Закінчення Другої світової війни зумовило суттєві зміни як у зовнішньополітичній, так і у внутрішньополітичній сферах. Післявоєнні трансформації призвели до перерозподілу сил на міжнародній арені, внаслідок чого значно зросли політична вага та авторитет країн-учасниць антигітлерівської коаліції. Світовий розкол на демократичний та комуністичний режими зумовив початок протистояння, відомого як «холодна війна», що спричинив глибокі політичні зміни в устрої держав, зокрема й СРСР [1].

Для відвернення загрози початку нової світової війни з 25 квітня по 26 червня 1945 р. на конференції у Сан-Франциско було прийнято рішення про утворення Організації Об'єднаних Націй. Уряд СРСР мав на меті посилити радянську присутність у міжнародних дипломатичних зносинах, тому задля підтримання міжнародно-правового суверенітету республік УРСР стала одним із засновників ООН [5]. Це надало можливість республіці укладати договори та обмінюватися дипломатичними й консульськими представництвами з іноземними державами, що формально розширило її права у сфері зовнішніх відносин. Водночас реальний суверенітет УРСР був обмеженим, а її зовнішньополітична діяльність визначалася союзним

центром. Зокрема, участь у Паризьких мирних договорах 1947 р. із державами колишнього союзника Німеччини (Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною, Фінляндією) відображала продиктовані інтереси союзного керівництва [3].

Важливу роль відіграли геополітичні зміни того періоду, внаслідок яких 29 червня 1945 р. був укладений договір між СРСР та Чехо-Словаччиною, який передбачав передачу Закарпатської України до складу УРСР. Східний кордон Польщі по «лінії Керзона» був фактично визнаний рішеннями Ялтинської конференції 1945 р., що мало важливе значення для післявоєнного територіального врегулювання в регіоні. Входження західноукраїнських земель остаточно дало змогу визначити кордони республіки, що забезпечило УРСР юридичне визнання світовим співтовариством. Об'єднання основних українських етнічних земель у складі однієї адміністративно-територіальної одиниці сприяло консолідації демографічного та ресурсного потенціалу республіки, що мало значний вплив на її подальший соціально-економічний розвиток [1; 3].

Попри значні успіхи на зовнішньополітичній арені, у внутрішній сфері республіка зазнала значних втрат. За результатами Другої світової війни економічна ситуація в УРСР була катастрофічною: було зруйновано більшість міст і сіл, промислових підприємств, об'єктів соціальної інфраструктури. Скоротилася чисельність населення: загинуло від 8 до 10 млн осіб [1].

Потреба у відбудові та відновленні довоєнного рівня виробництва передбачала величезні капіталовкладення, які розподілялися московською владою за принципом пріоритетності. Республіка змушена була спиратися на централізовані ресурси СРСР та власний внутрішній потенціал. Умови «холодної війни» унеможливили отримання західної фінансової та технічної допомоги [2].

Попри значні проблеми у трудовому та аграрному праві, радянське керівництво відновило політику колективізації. Ситуацію додатково загострювали завищені плани хлібозаготівель, які постійно зростали. Посилилося кримінальне переслідування «розкрадачів хліба» та людей, які ухилялися від трудової діяльності. Важливим інструментом державної політики стало масове розкуркулювання, що передбачало виселення заможних селян разом із їхніми сім'ями та прихильниками. Активне функціонування каральних органів НКВС та МДБ СРСР включало масові арешти, депортації та переслідування громадян за політичними мотивами. Каральні органи відігравали вирішальну роль у придушенні опозиції, боротьбі з національно-визвольним рухом (ОУН та УПА) і забезпеченні функціонування тоталітарної системи. Упродовж 1945–1950 рр. із політичних мотивів було піддано репресіям від 300 до 500 тис. жителів Західної України, переважно шляхом депортацій без судового розгляду,

слідства і навіть без офіційного обвинувачення. Таким чином, посилення кримінальної відповідальності стало засобом влади, яка використовувала законодавство як інструмент реалізації репресій, а декларований характер прав і свобод людини мав лише формальне значення [2, 4, 5].

Відновлення аграрного сектору виробництва здійснювалося шляхом насильницького повернення селян у колгоспи. У цьому процесі активно використовували політичну технологію соціального протиставлення. Диференційована система заготівель посилювала залежність селян і сприяла централізації управління економікою. Трудовий процес супроводжувався ідеологічною пропагандою, який реалізовувався через широкомасштабні мобілізаційно-пропагандистські заходи – соціалістичні змагання, рухи передовиків і новаторів. Нестачу робочої сили компенсували залученням жінок і підлітків, що відображало соціальні наслідки війни [1, 4].

Пріоритетними для розбудови були галузі промислового виробництва: вугільна, металургійна, нафтова, електроенергетика та інші. Уже до кінця 1945 р. було відновлено значну частину виробничих потужностей, зокрема в машинобудуванні та легкій промисловості, а також введено в експлуатацію значну кількість шахт Донбасу. Це свідчило про ефективність командно-адміністративної економічної системи [1].

Однак несприятливе становище було у системі сільського господарства: у роки війни зменшилися посівні площі та поголів’я худоби, відчувався дефіцит техніки й робочої сили. Сталінське керівництво не здійснювало відповідних реформ. Всі ці фактори разом із посухою, що охопила 16 областей УРСР навесні-влітку 1946 р., спровокували масовий голод населення. Таким чином, зворотним боком відбудови стало істотне відставання виробництва споживчих товарів від поступу важкої індустрії та голод 1946-1947 рр. Отже, у СРСР продовжувався процес надіндустріалізації, який зумовлював відставання в соціальній сфері та низький рівень життя населення [1; 3].

Важлива зміна, закріплена нормативно-правовими актами, передбачала впорядкування фінансової системи. У грудні 1947 р. в УРСР було здійснено грошову реформу та скасовано карткову систему постачання, що передбачало перехід до відкритої торгівлі за єдиними державними роздрібними цінами. Однак унаслідок значного зростання цін і відставання рівня заробітної плати матеріальне становище населення погіршилося. Це свідчить про те, що соціальні потреби населення залишалися другорядними порівняно з інтересами держави, а політика влади мала формальний і малоефективний характер. Проведена грошова реформа лише відкладала вирішення соціальних проблем на наступні десятиліття.

Низка соціально-політичних змін впроваджувала ідеологічні обмеження, які поширювали свій контроль на сферу освіти та культури.

Радянська влада почала широкий наступ проти будь-якого прояву інтелектуальної творчості у яких виявлялися прояви так званого закордонного впливу, західного занепадництва тощо.

Ідеологічна кампанія 1946-1948 рр. А. Жданова передбачала обмеження створення і поширення творів, що культивують невластивий радянським людям дух «низькопоклонства» перед сучасною буржуазною культурою Заходу. Так звана Ждановщина проводилася проти діячів науки, культури, літератури та мистецтва. У 1948–1953 рр. нової хвилі переслідувань зазнали вчені-генетики та представники інтелігенції. Ідеологічні кампанії «лисенківщина» та «боротьба з космополітизмом» були спрямовані проти впливу західних ідей, утверджуючи жорстке дотримання комуністичної ідеології та обмежуючи розвиток науки й культури в межах встановлених догматичних норм. Таким чином, переслідування, масові утиски та ідеологічний контроль не лише гальмували розвиток різних галузей в Україні, а й порушували базові права людини, підпорядковуючи їх інтересам тоталітарної держави [3, 5].

Наслідком цих ідеологічних кампаній виявилося те, що культурне життя України повністю опинилося під контролем партійно-державних органів, що сприяло зміцненню впливу комуністичної партії на всій території УРСР. Його рисами стали одноманітність, уніфікованість, показова одностайність, під різними гаслами було безпідставно розкритиковано багатьох діячів культури та науки. Це позначилося на змісті їхньої подальшої творчості та стало причиною припинення досліджень у різних галузях.

Отже, наслідки Другої світової війни суттєво уповільнили розвиток політико-економічного потенціалу УРСР, що функціонувала в умовах тоталітарного режиму. Значні людські та матеріальні втрати зумовили необхідність проведення реформ, однак більшість із них ігнорувала задекларований обов’язок радянської держави щодо забезпечення прав і свобод громадян. Соціально-політичні та правові зміни супроводжувалися запровадженням примусових заходів під гаслами відбудови та ідеологічного «очищення» суспільства. Вони були спрямовані на придушення інтелектуальної свободи, обмеження національних рухів і посилення контролю над суспільством. Така політика засвідчила пріоритет державних інтересів над потребами людини. Водночас посилення каральних механізмів і нормативне закріплення репресивних заходів стали інструментами підтримання ідеологічного панування. Таким чином, післявоєнні перетворення в УРСР слугували насамперед зміцненню тоталітарного режиму та поширенню комуністичної ідеології.

Список використаних джерел

1. Бойко О. Д. Історія України: посібник, 2-ге видання. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 656 с.

2. Іванов В. М. Історія держави і права України: підручник. Київ: КУП НАНУ, 2013. 892 с.
3. Кудряченко А. І., Калінічева Г. І., Костиря А.А. Політична історія України XX століття: підручн. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2006. 696 с.
4. Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України: підручник. Київ: Ін Юре, 2015. 808 с.
5. Чайковський А. С., Копиленко О. Л., Кривоніс В. М. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Ключові слова: тоталітаризм, повоєнна відбудова, репресії, ідеологічний контроль, голод 1946–1947 рр., соціально-політичні та правові зміни, внутрішня і зовнішня політика УРСР.

Keywords: totalitarianism, post-war reconstruction, repression, ideological control, the famine of 1946–1947, socio-political and legal changes, domestic and foreign policy of the Ukrainian SSR.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Корнієнко І. В.

СЕКЦІЯ 2. РОЗВИТОК ФІЛОСОФІЇ ТА ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Підсекція 2.1. Розвиток загальної теорії права та держави

Керівник: к.ю.н., доцент Ковбасюк С. В.
Секретар: лаборантка кафедри Сарницька С. І.

Антонян Іванна Євгенівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОГО І МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проблема співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права є однією з фундаментальних у сучасній правовій науці, адже вона визначає баланс між суверенітетом держави та її міжнародними зобов'язаннями. В умовах глобалізації та інтеграційних процесів це питання набуває особливої актуальності для України, яка перебуває у стані воєнних викликів та водночас прагне до європейської інтеграції. Як зазначає Шамсан Р.Т.: «взаємозв'язок міжнародного та національного права має динамічний характер і залежить від політичних та правових реалій конкретної держави» [1, с. 391]. Це означає, що співвідношення цих систем не є статичним, а змінюється залежно від історичних умов, міжнародних зобов'язань та внутрішньої політики.

У науковій літературі традиційно виділяють дві основні концепції, а саме дуалізм та монізм. Панченко І.М. та Ткаченко О.М. підкреслюють, що «теоретичні моделі дуалізму та монізму не можуть бути застосовані у чистому вигляді, адже сучасна практика вимагає їх поєднання» [2. с. 6]. Це свідчить про те, що сучасна правова система України потребує гнучкої моделі співвідношення, яка враховує як міжнародні стандарти, так і національні інтереси. У цьому контексті важливим є також положення Конституції України, а саме в статті 9, де закріплено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства [3]. Таким чином, міжнародне право інтегрується у внутрішню систему через механізм імплементації.

Падалка М.А. наголошує, що «взаємодія міжнародного права з національною системою України проявляється насамперед у сфері прав людини, де міжнародні договори фактично стають частиною внутрішнього законодавства» [4. с. 270]. Це підтверджується практикою Конституційного

Суду України, який у своїх рішеннях посилається на положення Європейської конвенції про захист прав людини. Водночас важливим є й застосування рішень Європейського суду з прав людини, які мають обов'язковий характер для України та впливають на розвиток внутрішньої правової системи.

У сучасних умовах глобалізації, як зазначає Гуд А.М., «міжнародне право дедалі більше впливає на внутрішньодержавні правові системи, формуючи нові стандарти у сфері безпеки, прав людини та екології» [5]. Це особливо актуально для України, яка сьогодні імплементує міжнародні санкційні режими, адаптує законодавство до acquis ЄС та бере участь у міжнародних організаціях. Прикладом є процес гармонізації українського законодавства із європейським у сфері захисту персональних даних, що здійснюється відповідно до вимог Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR).

Хоменко О.В. звертає увагу на сферу міжнародного гуманітарного права, підкреслюючи, що «в умовах збройного конфлікту саме міжнародні норми визначають межі допустимих дій держави» [6. с. 243]. Це підтверджує практика ЄСПЛ, де рішення щодо України стосуються порушень прав людини в умовах воєнного стану. Наприклад, у справах, що стосуються катувань чи порушення права на справедливий суд, Суд прямо вказує на необхідність приведення внутрішньої практики у відповідність до міжнародних стандартів.

На мою думку, сучасні виклики, такі як війна, євроінтеграція та необхідність виконання міжнародних зобов'язань, саме актуалізують потребу у формуванні збалансованої моделі співвідношення внутрішнього і міжнародного права. Така модель має ґрунтуватися на пріоритетності міжнародних стандартів прав людини, їх ефективній імплементації у внутрішнє законодавство та водночас збереженні суверенітету держави. Важливо, щоб Україна не лише формально визнавала міжнародні норми, але й забезпечувала їх реальне застосування у правозастосовній практиці.

Отже, співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права в сучасних умовах слід розглядати як процес взаємодії та взаємного збагачення, що сприяє розвитку правової системи, утвердженню верховенства права та забезпеченню прав людини. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вироблення ефективних механізмів гармонізації правових систем України з міжнародними стандартами, що відповідає сучасним викликам та європейським інтеграційним прагненням.

Список використаних джерел

1. Шамсан Р.Т. Взаємозв'язок міжнародного та національного права. Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. С. 390-397. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286645

2. Панченко І.М., Ткаченко О.М. Співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права: теоретичні аспекти. Академічні Візії. Випуск 15. 2023. С. 1-10. URL: https://dspace.nuft.edu.ua/items/691656e6-051e-43b3-a61f-f842b4154166

3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

4. Падалка М.А. Взаємодія міжнародного права з національною системою України. Наукові записки. Серія: Право. Випуск 14. 2023. С. 268-272. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/304

5. Гуд А.М. Співвідношення національного та міжнародного права в умовах глобалізації. 2024. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3963

6. Хоменко О.В. Принципи співвідношення міжнародного гуманітарного та внутрішнього права. Національні інтереси України. 2024. С. 238-248. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/16188/16260

Ключові слова: внутрішньодержавне право, міжнародне право, дуалізм, монізм, імплементація, права людини.

Keywords: domestic law, international law, dualism, monism, implementation, human rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чувакова Г. М.

Акіншина Софія Петрівна

здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ

Суверенітет традиційно тлумачиться як незалежність держави стосовно інших держав і верховна влада у межах її кордонів. У цифрову епоху до цього додається вимога контролю над національним інформаційним простором (інформаційний суверенітет). Дослідники вказують, що цифровий суверенітет передбачає автономію у ключових технологіях та мінімізацію зовнішньої залежності. При цьому інформаційна безпека (захист від несанкціонованого доступу, маніпуляцій, кібератак) визнається критично важливою для цифрового суверенітету та національної безпеки. Отже, у цифровій добі розуміння суверенітету доповнюється здатністю держави контролювати свої цифрові ресурси і інфраструктуру, що визнається необхідною умовою збереження національної незалежності [1, с. 154].

Сьогодні існує значна кількість підходів до розуміння поняття «цифрова держава». Зокрема, відповідно до визначення Департаменту комунікацій і цифрової економіки Австралії, цифрова держава розглядається як

глобальна система державних економічних і соціальних процесів, що функціонують через такі платформи, як Інтернет, мобільні та сенсорні мережі. У такому розумінні «цифрова держава» є категорією, що формується під впливом глобалізації й ІКТ-реформ [2, с. 3].

Електронне урядування можна вважати початковим етапом цифрової трансформації, оскільки воно передбачає перехід до надання державних послуг онлайн. Водночас справжня цифрова держава потребує глибших і системніших змін: оновлення публічної політики, правових норм та інституцій держави. При цьому цифровий суверенітет постає як окрема форма самоідентифікації держави в інформаційно-технологічному просторі. Він означає, що держава «повинна розвивати або зберігати щодо ключових технологій власну автономію» і прагнути знизити зовнішню залежність. Зміст цифрового суверенітету розкривається через такі аспекти, як технологічна автономія, національна кібербезпека, а також цифрові права громадян. У статті Шевчук М. О. підкреслено, що інформаційна безпека є основою цифрового суверенітету, і для її забезпечення держава має активно захищати власні інформаційні системи [1, с. 154; 3, с. 331].

Важливим є і юридичне визнання цифрових аспектів суверенітету. Так, наголошується на необхідності закріплення принципу суверенної рівності держав у сфері ІКТ (стандарти, взаємодія з іноземними платформами тощо). Водночас практика ЄС демонструє відмінність підходів: для Євросоюзу наразі ключовим є захист прав особи в цифровому просторі, тоді як для України акцент робиться на національній безпеці та інфраструктурній незалежності [1, с. 155].

Конкретні завдання цифрового суверенітету включають розвиток власних ІТ-інфраструктур. Наприклад, Милосердна І. М. зазначає, що цифровий суверенітет «припускає наявність державних комп'ютерних мереж» та їх стійкість до кібератак, а також вказує на значення наявності не тільки зарубіжних, а й вітчизняних інформаційних платформ й «дата-центрів» для штучного інтелекту та хмарних обчислень. Таким чином, суверенітет у цифровій сфері прямо пов'язаний із здатністю держави самостійно розвивати технології та працювати з даними, [1, с. 155]. В свою чергу Димитрієв В. В. вважає, що цифровий суверенітет слід розглядати як складову національної незалежності, яка формується через розвиток власних технологій у сфері інформаційної безпеки, створення національних центрів кіберзахисту та впровадження вітчизняного програмного забезпечення. Тобто, збереження суверенітету вимагає відсутності критичної залежності від іноземного програмного забезпечення й систем [4, с. 66].

На практиці діджиталізація управління має посилювати державу й підвищувати ефективність управління та безпеки. Економічно-правові дослідження констатують, що цифрова трансформація потребує якісної

телекомунікаційної інфраструктури та кіберзахисту, особливо в умовах воєнних загроз. Зокрема, регіони стають ключовими гравцями у впровадженні технологій, а законодавство поступово створює нормативні передумови для цифрових реформ [5 с. 144].

Трансформація державного суверенітету у цифрову епоху полягає в розширенні традиційного змісту суверенітету вимогами цифрової незалежності та кібербезпеки. Ключовим стає забезпечення цифрової автономії держави: розвиток власних IT-індустрій, національних інфраструктур (платформи, дата-центри), а також жорсткий захист інформаційного простору (кібербезпека, протидія дезінформації). Одночасно необхідна адаптація правової системи: правові доктрини та політика мають інтегрувати принципи цифрового суверенітету, а також враховувати те, що право є «культурним кодом» суспільства. Наукові праці підкреслюють, що лише поєднання технічних заходів із урахуванням правових традицій дозволить сформувати ефективну цифрову державу, що зміцнюватиме національну безпеку та суверенітет у сучасних умовах [2 с. 3; 4 с. 66-67].

Список використаних джерел

1. Милосердна І.М. Цифровий суверенітет держави: наукова риторика та реальні зміни. *Політикус : наук. журнал.* 2024. № 6. С. 154–160. URL: https://politicus.od.ua/6_2024/25.pdf
2. Атаманова Н. В., Котиш П. О. Концепції цифрової держави. *Право та державне управління.* 2022. № 3. С. 122–127. URL: https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/0fe1e10f-1e8e-433f-8ddc-a3a5a4ff0400/download
3. Шевчук М. О. Механізм забезпечення інформаційної безпеки держави. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 10. URL: https://lsej.org.ua/10_2024/78.pdf
4. Димитрієв В. В. Державна політика розвитку інформаційної сфери в Україні : дис. … д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02. Державний університет «Житомирська політехніка». Житомир, 2025. URL: https://ztu.edu.ua/site/files/1/docs
5. Шатіло О. В. Економіко-правове забезпечення цифрової трансформації підприємств. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серія Економіка.* 2025. № 2. С. 143–151. URL: https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/econom/article/view/303

Ключові слова: цифровий суверенітет, цифрова держава, технологічна автономія, цифрова трансформація, ІКТ-реформи

Keywords: digital sovereignty, digital state, technological autonomy, digital transformation, ICT reforms
Науковий керівник: к. ю. н., доцент Рязанов М. Ю.

Барабаш А.І.
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЧИ МОЖЕ СЛАБКА ДЕРЖАВА БУТИ ПРАВОВОЮ

Питання про можливість слабкої держави бути правовою є одним із ключових у теорії держави і права та конституційному праві. Відповідь на нього передбачає насамперед з'ясування змісту обох понять. Конституція України проголошує Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою; ст. 8 закріплює, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права, а Конституція має найвищу юридичну силу [1, ст. 8]. Отже, правова держава конституційно пов'язана з принципом верховенства права як її фундаментальною засадою, що передбачає підпорядкування всіх суб'єктів правовідносин, у тому числі органів державної влади, праву та пріоритет прав і свобод людини.

Попадинець Г. О. у дослідженні принципу верховенства права як засадничого принципу правової держави систематизує її ознаки: конституційне закріплення прав і свобод людини; розвинена система законодавства; верховенство конституції; поділ влади; незалежні суди; пріоритет норм міжнародного права; висока правова культура і правосвідомість. Верховенство права характеризується пріоритетом прав людини, відповідністю закона праву, правовою визначеністю та обмеженням державної влади правом. Ключовою є теза про те, що конституція не розкриває зміст верховенства права і не пов'язує його з верховенством самої конституції: призначення цього принципу полягає у забезпеченні прав і свобод людини у відносинах з державною владою. Тобто правова держава – це не просто декларація, а практика дотримання права у щоденній діяльності всіх гілок влади [2, с. 330].

Петечел Н. М. у дослідженні реалізації принципу верховенства права у практиці Європейського Суду з прав людини встановлює, що ЄСПЛ виокремлює чотири ключові елементи цього принципу: законність; правова визначеність; справедливість судочинства; дотримання прав людини. Дослідниця підкреслює, що ні в теорії, ні у практиці немає уніфікованого підходу до точного змісту верховенства права. Важливим є висновок: практика ЄСПЛ позитивно впливає на посилення верховенства права у державі, сприяє вдосконаленню кожного елемента цього принципу та всіх їх у сукупності. Саме тут і постає проблема слабкої держави: якщо держава неспроможна виконувати судові рішення, забезпечувати доступ до

правосуддя або гарантувати правову визначеність, вона фактично позбавляє своїх громадян права на правосуддя, а отже, втрачає один із системоутворюючих елементів верховенства права [3, с. 331].

Ніколенко Л. М. у дослідженні захисту прав людини в умовах воєнного стану аналізує особливий стан держави, яка зазнала збройної агресії та об'єктивно перебуває в умовах обмеженої спроможності. Авторка зазначає, що воєнний стан передбачає тимчасове обмеження окремих прав і свобод, однак такі обмеження мають залишатися правомірними, пропорційними та відповідати Конституції, ЄКПЛ та міжнародним стандартам. Дослідниця наголошує: в контексті воєнного стану питання захисту прав людини відображає рівень зрілості правової системи та спроможність держави дотримуватися принципу верховенства права, гарантуючи гідність людини навіть в умовах загрози її існуванню. Таким чином, навіть ослаблена збройним конфліктом держава здатна зберегти статус правової, якщо її правова система функціонує на засадах пропорційності, законності та поваги до прав людини [4, с. 209].

Отже, теоретичний аналіз дозволяє дати відповідь на питання «Чи може слабка держава бути правовою». Слабка держава у функціональному значенні (обмежена ресурсами, стиснена воєнними чи соціальними кризами, з дефіцитом інституційної спроможності) може бути правовою, якщо вона забезпечує: законність як підпорядкування органів влади праву; незалежність судової системи та виконання її рішень [3, с. 331]; пропорційність обмежень прав і свобод та відповідність міжнародним стандартам [4, с. 209]; прагнення до правової визначеності та захисту прав людини навіть в екстремальних умовах [2, с. 331]. Слабкість держави є лише фактичним станом, а не правовим статусом: правовою держава є тоді, коли її органи підпорядковані праву та несуть відповідальність перед людиною, а не тоді, коли вона є сильною. Водночас хронічна слабкість інституцій, нездатність виконувати судові рішення або гарантувати правову визначеність може підривати саму основу правової державності, перетворюючи конституційну декларацію на порожню формулу.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
2. Попадинець Г. О. Принцип верховенства права як засадничий принцип правової держави. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 5, № 90. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/341094.
3. Петечел Н. М. Реалізація принципу верховенства права у практиці Європейського Суду з прав людини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Т. 5, № 86. С. 331-337. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/321408.

4. Ніколенко Л. М. Захист прав людини в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 91, ч. 1. С. 207-216. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/32.pdf.

Ключові слова: слабка держава, правова держава, верховенство права, принцип законності, правова визначеність, права людини, державна спроможність, воєнний стан, Конституція України, ЄСПЛ.
Keywords: weak state, rule of law state, rule of law, principle of legality, legal certainty, human rights, state capacity, martial law, Constitution of Ukraine, ECHR.
Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Чувакова Г.М.

Бардіна Олександра Дмитрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕОБХІДНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах тривалого воєнного стану в Україні особливої ваги набуває забезпечення принципу верховенства права як основи правової держави. Розширення повноважень органів влади та можливе обмеження прав і свобод створюють ризики порушення балансу між безпекою і свободою, тому верховенство права виступає ключовою гарантією недопущення зловживань і захисту прав людини. Водночас воєнні умови спричиняють суттєві зміни у правовій системі та діяльності державних інститутів, що актуалізує необхідність дослідження проблем і механізмів ефективної реалізації цього принципу.

Воєнний стан є надзвичайною ситуацією, у якій суспільство стикається з серйозними викликами щодо підтримання порядку, законності та захисту основних прав і свобод громадян. У таких умовах особливої ваги набувають ключові принципи та цінності, на яких має ґрунтуватися правова система навіть під час воєнного конфлікту. Одним із базових принципів виступає верховенство права, що першочергово означає обов’язковість закону для всіх – як для громадян, так і для державних органів. У період воєнного стану цей принцип є необхідною умовою збереження стабільності та гарантією захисту прав людини.

Однією з головних проблем у таких умовах є необхідність поєднання інтересів безпеки з дотриманням прав людини. Воєнні конфлікти часто створюють ситуації, у яких існує ризик відступу від правових норм, що потребує глибокого теоретичного осмислення та практичного контролю. Особливо це стосується діяльності державної влади, яка в умовах воєнного стану отримує розширені повноваження. Хоча це виправдано потребами

безпеки, водночас виникає загроза зловживання владою, обмеження демократичних інститутів і порушення прав громадян.

На практиці порушення принципу верховенства права можуть проявлятися у різних формах. Крім того, відтермінування або скасування виборів ставить під сумнів реалізацію демократичних процедур і легітимність влади. У деяких випадках дії держави можуть не відповідати міжнародним стандартам, що також підриває засади верховенства права [1, с. 53-55].

У період воєнного стану цей принцип виступає ключовою гарантією збереження правопорядку та певного рівня захисту прав людини в складних обставинах. Водночас його зміст виходить за межі національного законодавства, охоплюючи міжнародні правові норми, зокрема положення міжнародного гуманітарного права та системи захисту прав людини [2, с. 210-212].

Особливу роль у цих умовах відіграє державна влада, повноваження якої суттєво розширюються. Хоча це обумовлено потребами безпеки, існує ризик зловживання владою, звуження демократичних механізмів та порушення прав громадян. На практиці це може проявлятися в обмеженні свободи слова, пересування та зібрань, посиленні цензури, ускладненні доступу до правосуддя, а також у можливих неправомірних діях силових структур [3, с. 78-85].

Крім того, характерними ризиками є зменшення парламентського контролю за виконавчою владою, відтермінування або скасування виборів, що впливає на демократичні процеси та легітимність влади. У деяких випадках дії держави можуть не відповідати міжнародним стандартам прав людини, що також підриває засади верховенства права.

Як обґрунтовує Мельничук О. С., «в умовах гібридної війни доктрина верховенства права набуває нового безпекового виміру, що зумовлює необхідність балансу між захистом прав людини та ефективною протидією агресії, зокрема через дерогацію щодо деяких прав людини» [4, с. 98]. Такий погляд дозволяє уникнути правового свавілля навіть у ситуаціях, де необхідне тимчасове обмеження окремих свобод.

Реалізація принципу верховенства права в умовах воєнного стану значною мірою залежить від ефективності судової системи та її здатності функціонувати навіть у кризових обставинах. Особливого значення набуває безперервність здійснення правосуддя, доступність судів для громадян і забезпечення незалежності суддів, незважаючи на зовнішній тиск чи обмеження, пов’язані з безпековою ситуацією. Важливу роль відіграє також адаптація судових процедур до умов воєнного часу, зокрема впровадження дистанційних форм судочинства, спрощених процедур розгляду окремих категорій справ та пріоритетності розгляду питань, пов’язаних із захистом прав людини.

Отже, обмеження прав і свобод у період воєнного стану можуть бути допустимими лише за умови їх законності, обґрунтованості, тимчасового характеру та відповідності вітчизняним та міжнародним нормам. Верховенство права виступає не лише засобом обмеження влади, але й основою для формування справедливої та стійкої правової системи. Саме дотримання цього принципу під час війни значною мірою визначає здатність держави покращити демократичний правопорядок у післявоєнний період.

Реалізація принципу верховенства права в умовах воєнного стану є складним і багатовимірним процесом, що потребує поєднання вимог безпеки держави із необхідністю збереження основоположних прав і свобод людини. Воєнний стан об’єктивно передбачає розширення повноважень органів влади та можливість тимчасових обмежень прав громадян, однак такі заходи мають здійснюватися виключно на законних підставах, бути пропорційними загрозам і відповідати міжнародним правовим стандартам. Недотримання цих умов створює ризики зловживання владою, послаблення демократичних інститутів і підриву довіри суспільства до держави.

Водночас принцип верховенства права залишається ключовою гарантією недопущення свавілля влади та основою збереження правової держави навіть у кризових обставинах. Його ефективна реалізація сприяє підтриманню балансу між публічними інтересами та правами людини, забезпечує функціонування механізмів контролю за владою і формує передумови для відновлення демократичного правопорядку після завершення воєнного стану. Отже, дотримання верховенства права в умовах війни є не лише юридичною необхідністю, але й важливою умовою стабільності та майбутнього розвитку держави.

Список використаних джерел

1. Горошко В. В. Реалізація принципу верховенства права в умовах воєнного стану // Державотворення та правотворення в умовах війни та післявоєнний період: збірник тез доповідей учасників круглого столу (м. Львів, 5 грудня 2025 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2026. С. 53-55. URL: https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/27860/1/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A2%D0%95%D0%97%205.12.2025%202%20.pdf#page=53.
2. Саміло А. В., Шишко В. В. Філософські аспекти верховенства права в умовах воєнного стану // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 29 лютого 2024 р.) С. 210-212. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/15026.
3. Швачка В. Ю. Доступ до правосуддя, як складова принципу верховенства права в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2024. № 2. С. 78-85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2024_2_11.

4. Мельничук О. С. Обґрунтування доктрини верховенства права в умовах постмодерну та гібридної війни // Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 травня 2025 р.). Фенікс, 2025. Т. 1. С. 97-100. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1c55c7f9-f7d6-4b18-b6fe-a42c8a2b3492/content.

Ключові слова: верховенство права, воєнний стан, права людини, безпека держави, правосуддя, дерогація, правова держава, демократична держава.

Keywords: rule of law, martial law, human rights, state security, justice, derogation, legal state, democratic state.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Мельничук О.С.

Bykova Sofia Andriivna, Sokorchuk Yana Oleksandrivna
1st year students faculty of Judicial and International Law
National University «Odesa Law Academy»

THE CONCEPT OF ABUSE OF RIGHTS: PECULIARITIES OF UNDESTANDING IN GENERAL LEGAL THEORY AND EU LAW

The issue of abuse of rights is very important in modern society. Today, legal rules are created to protect people and ensure fairness. However, in practice, these rules are not always used in the way they were intended. Sometimes individuals formally follow the law, but their actions still lead to negative consequences for others. This situation is commonly described as abuse of right [1, p. 31]. This topic is especially relevant today because such situations are becoming more frequent. People may use their legal rights not to protect their interests in a fair way, but to gain advantages or avoid responsibility. As a result, the real purpose of law is weakened, and trust in the legal system decreases [5, p. 454].

Another reason why this topic is important is the development of modern society. Globalization and technological progress create new possibilities for using legal mechanisms in a strategic or even manipulative way. For example, legal procedures can be used to delay decision-making or create obstacles for other participants in legal relations [1, p. 33].

International organizations also emphasize that rights must not be used in a way that harms others or contradicts democratic values [2]. This idea is also reflected in European legal standards, where it is clearly stated that rights cannot be used to destroy other rights or limit them excessively [3]. Therefore, it is important to analyze how abuse of right is understood both in legal theory and in European legal practice.

In the general theory of state and law, there is no single definition of abuse of right. However, most scholars agree that it refers to situations where a person uses a legal right in a way that does not correspond to its purpose and causes

harm [1, p. 32]. In addition, we believe that the problem of abuse of right is closely connected with the level of legal culture in society. If people do not clearly understand the purpose of legal norms, they may use them only for personal benefit without considering the consequences for others. This makes the issue not only legal, but also social and ethical. From our point of view, the key feature of abuse of right is the contradiction between the form and the result. Formally, the action is legal, but in reality it leads to unfair consequences. Scholars usually identify several characteristics of such behavior, including bad faith, harm to others, and misuse of legal norms [1, p. 34].

There are also different opinions about whether abuse of right should be considered a violation. Some researchers believe that it is still lawful behavior, although ethically questionable. Others argue that it should be treated as a legal offense because it contradicts the purpose of the law [5, p. 455].

An important principle related to this issue is good faith. It means that individuals must act honestly when exercising their rights. If a person uses a right only to harm another person or to achieve an unfair result, such behavior should not be protected by law [1, p. 35]. The abuse of right often appears in everyday legal situations, not only in complex legal disputes. For example, individuals may use formal complaints, contracts, or procedures only to create difficulties for others. Even if such actions are technically legal, they still go against the idea of fairness and cooperation in society.

In contrast to theoretical approaches, European Union law provides a clearer framework. It directly states that rights cannot be used in a way that undermines other rights or fundamental freedoms [3]. A similar idea exists in the European Convention on Human Rights, which emphasizes that rights cannot be used to limit or destroy the rights of others [4]. This approach is more practical because it gives clear guidance for courts. It helps judges decide when a person is misusing their rights. For example, courts may refuse to protect a person if their actions are clearly unfair or harmful [4].

If we compare both approaches, we can see that they have some similarities. Both recognize that rights are not absolute and must be used responsibly. We also think that abuse of right often appears in everyday legal situations, not only in complex legal disputes. For example, individuals may use formal complaints, contracts, or procedures only to create difficulties for others. Even if such actions are technically legal, they still go against the idea of fairness and cooperation in society.

At the same time, they are different in their focus. Legal theory provides a more general explanation of abuse of right and focuses on its social and moral aspects [1, p. 36]. In contrast, European law creates specific legal rules that can be applied in practice. Another difference is related to consequences. In theory, it is not always clear whether abuse of right leads to legal responsibility. In

European practice, however, such behavior may result in the denial of legal protection [4].

In conclusion, we would like to say that abuse of right is a serious issue in modern legal systems. It shows that even legal actions can become problematic if they are used in the wrong way [1, p. 36].

The general theory of state and law helps to understand the nature of this phenomenon and explains why it appears [1]. At the same time, European law provides practical tools to deal with such situations and prevent unfair behavior [3]. It is important to distinguish between what is legal and what is fair. Not every legal action is automatically just. Abuse of right clearly shows this difference, because a person may follow the law but still act in a way that is unfair or harmful. This is why legal systems must focus not only on formal rules, but also on their purpose. Both approaches are important. Theory gives a deeper understanding, while legal rules help to solve real problems. Preventing abuse of right is necessary to protect human rights, ensure fairness, and maintain trust in the legal system.

References

1. Карнаух Б. Зловживання правом: теоретико-правові аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 31–36. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/9/7.pdf.
2. Article 54 – Prohibition of abuse of rights / European Union Agency for Fundamental Rights. URL: https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/54-prohibition-abuse-rights.
3. Guide on Article 17 of the European Convention on Human Rights / Council of Europe. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_17_eng.
4. Freedom of Expression / Amnesty International. URL: https://www.amnesty.org/en/what-we-do/freedom-of-expression/.
5. Іванов В. П. Еволюція інституту зловживання правом. *Альманах права.* 2023. Вип 14. С. 453-457. DOI: https://almanahprava.org/assets/images/issues/14/almanah-prava-14-2023.pdf.

Ключові слова: зловживання правом, загальна теорія права, принцип добросовісності, верховенство права, захист прав людини, право Європейського Союзу.

Keywords: abuse of right, general theory of law, principle of good faith, rule of law, human rights protection, European Union law.

Scientific advisor: doctor of law, professor Melnychuk O.S.

Бойченко Дар'я Сергіївна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА СУДОВА ПОМИЛКА В АБОЛІЦІОНІСТСЬКІЙ ДОКТРИНІ СМЕРТНОЇ КАРИ

Права людини є взаємопов’язаною та взаємозалежною системою, у якій реалізація одного права неможлива без забезпечення інших. Вони ґрунтуються на принципах неподільності та рівності, що означає: порушення одного права неминуче впливає на реалізацію інших. Зокрема, право на життя тісно пов’язане з правом на справедливий суд, забороною катувань, презумпцією невинуватості та правом на людську гідність. У контексті кримінального правосуддя це означає, що недотримання процесуальних гарантій може призвести до порушення базових прав людини, що набуває особливої ваги у справах, пов’язаних із незворотними видами покарання, такими як смертна кара.

Проблема судових помилок набуває особливої гостроти в контексті дискусії про доцільність смертної кари. Невідворотність і незворотність цього виду покарання означає, що будь-яка помилка судового органу є непоправною: виконаний смертний вирок унеможливлює будь-яку реабілітацію чи компенсацію. Ця обставина виокремлює судову помилку при засудженні до смертної кари в особливу категорію правозастосовних ризиків, яка має принципове значення для оцінки самого інституту в контексті верховенства права. Нині у 103 країнах смертна кара скасована за всі злочини, і одним з ключових аргументів аболіціоністів залишається саме ймовірність страти невинуватої особи [1, с. 45].

Судова помилка при призначенні смертної кари вирізняється серед інших помилок правосуддя своїми незворотними наслідками. Якщо засудженого до позбавлення волі виправдовують після ув'язнення, існують механізми поновлення в правах та реабілітації. Натомість у разі виконання смертного вироку щодо невинної особи держава позбавляє людину єдиного невід'ємного права – права на життя, – і жодна компенсація не може відновити стан, що існував до цього. Гомля І. А. та Микитенко Д. О. звертають увагу на те, що, розкриваючи зміст права на життя, закріпленого у статті 27 Конституції України, важливо враховувати, що смертна кара не відповідає меті покарання, а наявність ймовірності судової помилки робить реалізацію такого вироку такою, що суперечить конституційним гарантіям [2, с. 457].

У науковій літературі судова помилка є одним із центральних аргументів у дискусії щодо смертної кари. Звєрєв Є. О. та Шмарьова Т. О. у своїй розгорнутій роботі аналізують аргументи «за» і «проти» смертної кари через призму доцільності, гуманності та справедливості, виокремлюючи суддівську помилку як самостійний критичний чинник проти застосування цього виду покарання. Дослідники констатують, що жодна правова система не є досконалою та захищеною від помилок: упередженість слідчих, недосконалість доказової бази, процесуальні порушення та психологічний

тиск на суддів можуть спричинити хибний обвинувальний вирок, виправдання якого після виконання страти стає юридично та фактично неможливим [3, с. 59].

Практика Європейського суду з прав людини переконливо свідчить про зв'язок між смертною карою та ризиком порушення базових прав людини, зокрема права на справедливий судовий розгляд, передбаченого статтею 6 ЄКПЛ. У справах «Сорінг проти Великобританії» та «Аль-Саадун і Муфді проти Великобританії» ЄСПЛ підтвердив, що зіткнення із загрозою страти, виконаної за результатами процесу, що не відповідав стандартам справедливого суду, є порушенням статті 3 Конвенції. Зазначені справи стали відправними точками для формування доктрини, згідно з якою системна вразливість судочинства до помилок у поєднанні з незворотністю смертного вироку є самостійною підставою для визнання такого покарання несумісним із конвенційними стандартами [4].

Особливо показовим є досвід України. Рішенням Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 смертну кару визнано неконституційною. Цим рішенням КСУ, посилаючись на абсолютний характер права на життя та людську гідність, закрив шлях до повернення вищої міри покарання. Аналізуючи вплив правових позицій КСУ на кримінальне право, дослідники зазначають, що саме рішення 1999 року є визначальним прикладом конституційного захисту від незворотних наслідків судових помилок у кримінальному процесі, оскільки КСУ врахував неможливість виправлення вироку щодо вже страченої особи [5, с. 401].

Отже, проблема судових помилок є одним з найбільш вагомих правових аргументів проти смертної кари. Жодна судова система у світі не є абсолютно захищеною від помилок у встановленні фактів та їх правовій оцінці. Поєднання цього факту з незворотністю смертного вироку унеможливлює виправлення допущених помилок та суперечить принципу верховенства права, конституційним гарантіям права на життя та стандартам Європейської конвенції з прав людини. Скасування смертної кари є не лише актом гуманізму, а й системною правовою реакцією на усвідомлення того, що жодна правова система не може гарантувати безпомилковість настільки, щоб виправдати незворотне позбавлення людини життя.

Список використаних джерел

1. Звєрєв Є. О., Шмарьова Т. О. Смертна кара в історико-юридичній ретроспективі: від інституціалізованого замінника кровної помсти до інструменту охорони режиму. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2024. Том 14. С. 41–51. URL: https://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/324476/314582.

2. Гомля І. А., Микитенко Д. О. Смертна кара в контексті ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2020. № 3. С. 455–458. URL: http://lsej.org.ua/3_2020/111.pdf.

3. Звєрєв Є. О., Шмарьова Т. О. Смертна кара: pro et contra (через призму доцільності, гуманності і справедливості). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2025. Том 15. С. 45–67. URL: https://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/331830.

4. Посібник зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини «Право на життя». Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_ukr.

5. Данко В. Й. Вплив правових позицій Конституційного Суду України на вирішення окремих категорій кримінальних справ. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. Том 2. № 1. С. 398–405. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353052/339617.

Ключові слова: права людини, смертна кара, судова помилка, право на життя, незворотність покарання, презумпція невинуватості, скасування смертної кари, верховенство права, ЄКПЛ, Конституційний Суд України, аболіціоністська доктрина смертної кари.

Keywords: human rights, death penalty, miscarriage of justice, right to life, irreversibility of punishment, presumption of innocence, abolition of capital punishment, rule of law, ECHR, Constitutional Court of Ukraine, abolitionist doctrine of the death penalty.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Мельничук О.С.

Боцуляк Анастасія Сергіївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОРУПЦІЯ ЯК ФОРМА ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Корупція є однією з ключових системних проблем сучасної України, що негативно впливає на ефективність державного управління та стан правопорядку. Вона проявляється у зловживанні владою або службовим становищем з метою отримання особистої вигоди, що суперечить принципам законності, справедливості та рівності перед законом. У теорії права корупцію розглядають як форму деформації правової системи, оскільки вона підриває правове регулювання та спотворює реалізацію правових норм. Це явище впливає на всі елементи правової системи: правотворчість, правозастосування та правосвідомість, і знижує довіру громадян до державних інституцій, сприяючи правовому нігілізму.

Корупція визначається як використання службових повноважень для отримання неправомірної вигоди або пропозиція/прийняття такої вигоди з метою протиправного впливу на службову діяльність. До її основних ознак належать: отримання неправомірної вигоди; використання державних ресурсів у приватних інтересах; конфлікт інтересів; непотизм; порушення прав викривачів; недотримання обмежень щодо сумісництва; порушення

етичних норм; подання недостовірних декларацій; надання незаконних вказівок. Ці ознаки свідчать про можливі корупційні правопорушення та є підставою для їх перевірки відповідно до антикорупційного законодавства України [1, с. 220-221].

Закон України «Про запобігання корупції» (ст. 22) від 14 жовтня 2014 року визначає корупцію як зловживання службовим становищем. Це означає, що особа, яка має певні повноваження (державні чи посадові), використовує їх для отримання незаконної вигоди для себе чи інших. Така вигода може бути у вигляді грошей, майна, послуг, пільг чи будь-яких інших переваг, які надаються або обіцяються з метою спонукати цю особу до протиправних дій. Простими словами, корупція – це коли посадовець використовує свою владу не на користь суспільства, а для власного збагачення або отримання інших незаконних переваг. Предметом такої незаконної вигоди можуть бути гроші, майно, будь-які переваги чи пільги, послуги, а також нематеріальні активи (наприклад, інформація або права). Закон також пояснює, що таке корупційне правопорушення. Це будь-яка дія, яка підпадає під визначення корупції, скоєна особою, яка має відповідні повноваження. За такі дії передбачена відповідальність – кримінальна, дисциплінарна або цивільно-правова [4].

Держава традиційно виступає ключовим суб’єктом забезпечення соціально-економічної безпеки суспільства та окремих осіб. Вона концентрує основні механізми влади та економічного впливу, відповідає за формування та реалізацію економічної політики, а також захист громадян і суб’єктів господарювання від внутрішніх і зовнішніх загроз. Особливе значення має протидія корупції, яка негативно впливає на стабільність економічного розвитку та ефективність державного управління [2].

Корупція у будь-якій формі є загрозливим явищем, однак найбільшу небезпеку для національної безпеки несе саме політична корупція. Вона полягає у використанні незаконних механізмів під час боротьби за владу між політичними елітами, партіями, кланами, групами чи окремими політиками. Така форма корупції підриває засади функціонування державних інституцій і суспільства, завдаючи шкоди демократичним цінностям. Прояви політичної корупції досить різноманітні. До них належать такі практики, як: лобізм, протекціонізм, призначення на державні посади з особистої зацікавленості, витрачання державного бюджету на приватні інтереси, зловживання службовим становищем для створення привілеїв у бізнесі, перетворення державної власності на акціонерні товариства, незаконне виведення бюджетних коштів у комерційний сектор, закулісна приватизація, фіктивне банкрутство, оплата навчання дітей за кордоном за рахунок спонсорів та інші подібні дії. Особливу загрозу становить тісний зв'язок між владою і корупцією. Однак взаємозв’язок між корупцією і політичною системою не обмежується лише матеріальними вигодами; політична складова

забезпечує корупції можливість залишатися непомітною і уникати покарання. Існує також альтернативна точка зору.

Дослідники вважають, що не всі випадки політичної корупції слід розглядати як злочини. Вони наголошують на розмежуванні між девіантною поведінкою (наприклад, політичний патронаж чи клієнтелізм – отримання переваг в обмін на лояльність, а також «купівля голосів» через матеріальні стимули) та злочинами (зокрема хабарництвом або довгостроковим підкупом політиків). На їхню думку, політична корупція є значно ширшим явищем, ніж виключно кримінальні порушення [3].

Згідно з українським законодавством, окремі політичні партії мають право на державне фінансування. Для забезпечення прозорості та підзвітності, НАЗК здійснює всебічний контроль за їхньою фінансовою діяльністю. Це включає моніторинг цільового використання бюджетних асигнувань, перевірку своєчасності та повноти подання партіями звітів про їхні активи, доходи, витрати та фінансові зобов'язання. Особлива увага приділяється звітності щодо виборчих фондів та результатам зовнішнього незалежного фінансового аудиту. Важливим інструментом у цій роботі є Єдиний державний реєстр звітності політичних партій POLITDATA, підтримку якого також забезпечує НАЗК [5].

Боротьба з корупцією в політичній сфері є фундаментальною передумовою для зміцнення демократії та підвищення рівня суспільної довіри до державних інституцій. Цей процес вимагає впровадження системних заходів, що мінімізують корупційні ризики та гарантують прозорість урядування.

Ключову функцію виконують нормативно-правова база та спеціалізовані інституції. Наприклад, Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) є відповідальним за моніторинг фінансової звітності політичних партій та декларацій посадовців. Контроль за конфліктом інтересів та декларування активів є невід'ємними складовими цієї системи. Водночас вирішальне значення мають незалежне правосуддя, дієвість антикорупційних органів та активний громадський нагляд. Важливим чинником є також культивування в суспільстві нульової толерантності до корупційних проявів. Таким чином, успішна антикорупційна політика досягається лише через синергію правових, інституційних та громадських зусиль.

В Україні корупцію доцільно розглядати не як сукупність поодиноких випадків хабарництва, а як системне явище, що свідчить про деформацію правової системи держави. Її поширення призводить до трансформації права із механізму забезпечення та захисту прав і свобод людини у засіб задоволення приватних інтересів окремих осіб чи груп. За таких умов порушується принцип верховенства права, зокрема рівність усіх перед законом, оскільки правозастосування набуває вибіркового характеру і

залежить від неформальних чинників. Корупційні практики, включаючи незаконний вплив на процес прийняття рішень і функціонування судової влади, знижують ефективність правосуддя та підривають довіру суспільства до державних інститутів. Подолання цього явища потребує не лише вдосконалення нормативно-правової бази, але й забезпечення реальної незалежності судової влади, невідворотності юридичної відповідальності та утвердження принципів законності й доброчесності в діяльності органів публічної влади.

Список використаних джерел

1. Шульган І., Гавц О. Підходи до розуміння корупції у міжнародному та національному законодавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2024. Т. 11. № 2 (42). С. 219–230. URL: https://doi.org/10.23939/law2024.42.219.

2. Лазаренко С. Ж., Бабенко К. А. Корупція як результат системної неефективності державного управління. *Шостий апеляційний адміністративний суд.* URL: https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/297-koruptsiya-yak-rezultat-sistemnoji-neefektivnosti-derzhavnogo-upravlinnya.html.

3. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія / Акад. прокуратури України. Київ: КНТ. 2008. 204 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002185.

4. Антикорупційна політика в Україні: мультимедійний навчальний посібник. Національна академія внутрішніх справ. 2016. URL: http://arm.navs.edu.ua/books/atikoruption/lectures/lecture_1.html.

5. Національне агентство з питань запобігання корупції. Протидія політичній корупції. URL: https://nazk.gov.ua/uk/protydiya-politychnij-koruptsiyi/.

Ключові слова: корупція, правова система, деформація правової системи, верховенство права, правосвідомість, правозастосування, правотворчість, антикорупційна політика, конфлікт інтересів, неправомірна вигода.

Keywords: corruption, legal system, deformation of the legal system, rule of law, legal awareness, law enforcement, law-making, anti-corruption policy, conflict of interest, undue advantage.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Мельничук О.С.

Бровченко Тетяна Дмитрівна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Логічні засади філософсько-правових міркувань виступають підґрунтям для побудови нормативного правопорядку. Саме тому аналіз етичної концепції права є актуальним на сьогодні.

Право – це не просто сукупність юридичних норм, а важлива частина системи знань і раціонального пізнання. У кожному суспільстві система правового регулювання охоплює різноманітні цінності, оцінки, оціночні критерії, норми та інституційні механізми. Загальноприйнято вважати, що правові цінності та оцінки у сфері правосвідомості мають важливе регулятивне значення, оскільки вони впливають на формування поведінкових моделей і правових уявлень у суспільстві. За допомогою права люди реалізують та захищають фундаментальні потреби суспільства [3].

Поняття «цінності» вперше було введене у філософію І. Канта, який розмежував сферу моральності (волі) та сферу природи (необхідності). На його думку, цінності не мають самостійного буття, а характеризуються лише значущістю, яка виражає вимоги до волі та цілепокладання. У процесі правовідносин між індивідами виникають правові вимоги, а також формуються соціально значущі норми та ідеали. Саме ці вимоги зумовлюють оцінку поведінки як правомірної, а законна дія набуває статусу цінності як для особи, так і для суспільства. Тому для повного осмислення значення правової системи у державі необхідно проаналізувати філософські засади сучасного демократичного суспільства, адже саме вони визначають зміст, спрямованість і функціонування права [1, 2].

Філософсько-правові засади формуються в межах різних підходів до праворозуміння, насамперед природно-правового та позитивістського. У межах природного праворозуміння право розглядається як похідне від природи людини і її невід'ємних прав. Позитивістський підхід, у свою чергу, пов'язує право з діяльністю держави та системою юридичних норм [3].

У найзагальнішому розумінні правові цінності – це ті властивості та характеристики права, які мають істотне значення для людини і суспільства та визначають його соціальну вагу й регулятивну роль. У філософсько-правовому контексті вони мають духовні та нормативні орієнтири, що відображають уявлення про належне, справедливе й бажане у суспільному житті та слугують критеріями оцінки поведінки, норм і інститутів. Відповідно, до правових цінностей насамперед відносять невід'ємні атрибути права, зокрема свободу, справедливість, рівність, гуманізм і верховенство права.

Ступінь свободи поділяють на два структурні компоненти, при цьому розуміння й обсяг одного з них безпосередньо впливають на прояв іншого. Свобода «від» (негативна свобода) означає наявність у індивіда простору вибору думок і дій без зовнішнього примусу, обмежень або репресивного впливу. Свобода дії не є самоціллю, а виступає передумовою самореалізації та розвитку особистості. Натомість свобода «для» (позитивна свобода) передбачає можливість діяти відповідно до власних цінностей, переконань і життєвих цілей [2, 4].

Отже, ступінь свободи виявляється як відображення наявних у суспільстві різних форм свободи – політичної, економічної, соціальної та

інших її видів. Вона узгоджується з інтересами інших осіб і суспільства загалом, забезпечуючи баланс між індивідуальною автономією та суспільним порядком.

Право виступає мірою реалізації свободи та водночас нормою політичної **справедливості**, тобто є нормативно закріпленим вираженням справедливості. Починаючи з Аристотеля, у філософсько-правовій традиції виокремлюють два основні види справедливості: розподільчу та врівноважуючу. Розподільча справедливість передбачає розподіл суспільних благ відповідно до гідності та пропорційного внеску кожного члена суспільства, що допускає як рівний, так і нерівний розподіл таких благ, як влада, почесті чи матеріальні ресурси. Натомість критерієм врівноважуючої справедливості є арифметична рівність, а її сфера застосування охоплює цивільно-правові правочини, відшкодування шкоди, покарання та інші подібні правові ситуації. Отже, принцип справедливості можна узагальнити як ідею «не всім однаково, а кожному за його заслугами», адже рівність у ставленні до нерівних суб'єктів фактично породжує нову нерівність. У цьому контексті сутнісно справедливість є мірою співвідношення правових цінностей і формою регулювання співіснування людей на основі взаємного визнання прав і свобод. Ця властивість передбачає головну функцію, яка полягає у підтримці механізму рівноваги між цими цінностями та виконання ролі вирішального чинника у разі їхнього конфліктного зіткнення [2].

Засада рівності визначає, що всі люди є однаково цінними як особистості, незалежно від їхніх індивідуальних характеристик, соціального становища чи переконань. У цьому сенсі рівність пов'язана з категорією людської гідності, яка є універсальною і невідчужуваною. Однаковий моральний статус і право на повагу знаходить своє відображення у природно-правових ідеях. Це означає, що рівність існує ще до виникнення держави і не залежить від її волі, але без ефективних механізмів реалізації прав у державі рівність залишається декларативною [1].

Будь-яке право людини спрямоване на забезпечення та задоволення її базових і соціально значущих потреб, які становлять основу її існування та розвитку. У такому розумінні реалізація прав і свобод відбувається через сутність **гуманістичної засади** права, орієнтованої на визнання людини найвищою соціальною цінністю та забезпечення умов для її вільного і гідного життя. Серед усього спектра людських потреб особливе місце посідають базові потреби, без задоволення яких унеможливлюється нормальна життєдіяльність особи. До них, як правило, відносять потребу в їжі, одязі та житлі, які є мінімально необхідними умовами фізичного виживання та соціального існування людини [2].

Верховенство права є одним із ключових цивілізаційних ідеалів сучасності, що передбачає формування такого правового та суспільного

порядку, в якому домінують закон і справедливість, а природні права і свободи людини визнаються, загально приймаються та закріплюються на рівні законодавства. У цьому контексті права людини розглядаються як найвища соціальна цінність, забезпечення якої є пріоритетним завданням держави. Водночас державна влада сама підпорядковується праву і діє в межах, визначених законом, перебуваючи під його контролем, а правова система формує ефективні механізми стримувань і противаг.

Зі зміною суспільних та правових відносин відбувається переоцінка цінностей: багато чого з того, що вважалося абсолютним і непорушним, знецінюється, і навпаки, нові паростки суспільного буття породжують нові ціннісні ідеали. У демократичному суспільстві право починає виконувати не тільки регулятивну, а й захисну функцію, забезпечуючи кожному можливість реалізувати свої інтереси без порушення прав інших. Це веде до посилення ролі конституційних принципів, верховенства права та незалежності судової влади [4].

Таким чином, право постає як система норм, що мають не лише логічну, а й моральну обґрунтованість. У центрі цієї системи – цінність людської особистості як абсолютна й недоторкана, що повинна бути гарантована через правові механізми. У своєму конкретному виразі цінності з'являються як юридичні нормативні акти, як правосвідомість соціального суб'єкта, його вчинки, значущі як для самого суб'єкта, так і для інших. Загальні ціннісні засади слугують основою для виведення конкретних норм і принципів правового устрою. Без урахування філософських засад право втрачає свою соціальну цінність і перетворюється на формальний інструмент регулювання.

Список використаних джерел

1. Александрова О. С., Горбань О. В., Мартич Р. В. Філософія права: навчально-методичний посібник. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 126 с.
2. Данильян О. Г. Філософія права: навч. посібник. Харків: Право, 2017. 208 с.
3. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Медицина і право, 2021. 256 с.
4. Яцишина М. М. Основи правознавства: навч. посібник. 3-тє вид. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. 196 с.

Ключові слова: Філософія права, правові цінності, свобода, справедливість, рівність, гуманізм, верховенство права.

Keywords: Philosophy of law, legal values, freedom, justice, equality, humanism, rule of law.

Науковий керівник: PhD, доцент Іванчук В.Є.

Вуйченко Ю.Ю.

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕЛЕГОВАНА ПРАВОТВОРЧІСТЬ: УМОВИ НЕОБХІДНОСТІ

Делегована правотворчість – інституційний механізм, за якого законодавчий орган передає частину своїх нормотворчих повноважень іншому органу. В Україні конституційне підґрунтя делегованої правотворчості утворюють дві норми: Конституції України, які надають Верховній Раді право здійснювати делегування законодавчих повноважень Президенту за умов, визначених Конституцією, яка також надає право Президенту видавати укази та розпорядження, обов'язкові для виконання, у тому числі на підставі делегованих повноважень [1, п. 36 ч. 1 ст. 85; п. 31 ч. 1 ст. 106]. Конституція, таким чином, передбачає можливість делегованої правотворчості, але не закріплює системних умов її застосування, залишаючи це поле для законодавчого регулювання.

Загальні засади правотворчої діяльності, в межах якої здійснюється і делегована правотворчість, закріплені Законом України "Про правотворчу діяльність". Цей Закон визначає правові та організаційні засади правотворчості, перелік учасників правотворчого процесу, правила техніки нормопроєктування, а також засади усунення прогалин та колізій. Аналіз положень Закону свідчить, що він встановлює загальні вимоги до суб'єктів правотворчості (відповідність компетенції, дотримання принципів) та до актів, які вони видають, однак водночас визначає низку винятків з-під дії цього Закону, зокрема в умовах воєнного стану. Ці вилучення є принципово важливими для розуміння умов делегованої правотворчості, яка саме в таких умовах найчастіше й застосовується [2].

Назаренко О. А. у дослідженні принципів правотворчої діяльності аналізує системну характеристику таких принципів, закріплених у Законі України «Про правотворчу діяльність»: верховенство права, законність, демократизм, гласність, науковість, системність, ресурсна забезпеченість та ін. Ключовим для делегованої правотворчості є принцип законності як вимога, щоб суб'єкт, якому делегуються повноваження, діяв виключно в межах визначеної компетенції та не виходив поза рамки делегуючого акту. Не менш важливим є принцип системності, що передбачає несуперечність делегованих актів з чинним законодавством та, особливо, з актом-делегуванням. Дослідник доводить, що без належного дотримання цих принципів делегована правотворчість може перетворитися на засіб обходу конституційних обмежень, а тому умови її запровадження мають бути системно визначені в законі [3 ст. 137].

Дворак А. Ю. у дослідженні принципів правотворчості та їх реалізації в умовах воєнного стану обґрунтовує необхідність виокремлення спеціальних принципів правотворчості для екстраординарних умов, зокрема: ексординарності (терміновий характер нормативного реагування), доцільності (відповідність нормотворчих заходів реальним потребам),

пропорційності обмеження прав і свобод та обмеженого доступу до правотворчої інформації. Відповідно, умовами необхідності делегованої правотворчості стають: надзвичайна терміновість нормативного врегулювання; технічна складність предмета регулювання, що потребує спеціальних компетенцій; неспроможність законодавчого органу оперативно реагувати в умовах воєнного чи надзвичайного стану. За наявності цих умов виникає конституційна та практична виправданість тимчасового делегування правотворчих повноважень виконавчій владі або Президенту [4, с. 74].

Ярова Д. В. у дослідженні делегованої законотворчості систематизує такі обов'язкові умови її правомірності: наявність прямого законодавчого уповноваження – акт делегування має виходити із закону або прямого доручення законодавчого органу; наявність у створеного нормативно-правового акту юридичної сили закону; дотримання предметних та часових меж делегування, визначених у делегуючому акті; забезпечення парламентського контролю за реалізацією делегованих повноважень. На прикладі зарубіжних правових систем (Польща, Франція, Португалія, Хорватія, Румунія) авторка встановлює, що найбільш поширеними умовами застосування делегованої правотворчості є: необхідність оперативного технічного регулювання, яке не вимагає парламентських дебатів; наявність досвіду державних органів у конкретній сфері; виняткові обставини або кризовий стан. В Україні практика показала, що делегування без чітких часових і предметних обмежень несе ризик надмірної концентрації влади [5, с. 144].

Таким чином, делегована правотворчість є виправданою та необхідною лише за сукупності таких умов: конституційне або законодавче уповноваження [1]; дотримання принципів правотворчості, передусім законності та системності [2, 3]; наявність об'єктивних підстав для делегування – терміновість, технічна складність або надзвичайні обставини [4, с. 74]; визначеність меж делегування – чіткий предмет, строк і обсяг повноважень; парламентський контроль за реалізацією делегованих повноважень [5, с. 144-145]. За відсутності хоча б однієї з цих умов делегована правотворчість ризикує стати інструментом порушення балансу між гілками влади та принципу верховенства права.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

2. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серп. 2023 р. № 3354-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text.

3. Назаренко О. А. Принципи правотворчої діяльності: теоретико-правова характеристика. Науковий вісник Ужгородського національного

університету. Серія: Право. 2026. Т. 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354513.

4. Дворак А. Ю. Принципи правотворчості та їх реалізація в умовах воєнного стану: техніко-юридичний вимір. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354396.

5. Ярова Д. В. Делегована законотворчість: правова природа, зарубіжний досвід та перспективи становлення в Україні. Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика. 2024. Т. 5, № 1. С. 143-148. URL: https://policeyistika.dnuvs.ukr.education/index.php/policeyistyka/article/view/58.

Ключові слова: делегована правотворчість, делегована законотворчість, умови делегування, принципи правотворчості, Закон про правотворчу діяльність, конституційне уповноваження, парламентський контроль, виконавча влада, воєнний стан, ексординарність.

Keywords: delegated law-making, delegated legislation, conditions for delegation, principles of law-making, Law on Law-Making Activity, constitutional authorization, parliamentary oversight, executive power, martial law, exceptionality principle.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Чувакова Г.М.

Вінницька Ангеліна Юріївна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ РЕГУЛЯТОР: СПІВВІДНОШЕННЯ З МОРАЛЛЮ ТА ЗВИЧАЯМИ

Право і мораль у сучасній юридичній науці виступають ключовими елементами системи соціальних норм, що впливають на поведінку людей, визначають її межі та спрямовують розвиток суспільних відносин. Вони формують уявлення про належне і допустиме, орієнтуючи особистість на дотримання принципів справедливості, гуманізму та загального блага, а також сприяють підтриманню стабільності у суспільстві [5, с. 48-49]. Звичаї, у свою чергу, виступають історично сформованими правилами поведінки, що закріплюються в суспільній практиці та доповнюють регулятивний вплив права і моралі, забезпечуючи спадковість соціальних норм [3, с. 42-43]. Актуальність проблеми ефективності взаємодії різних соціальних регуляторів зумовлена сучасними суспільними трансформаціями, пов’язаними з розвитком громадянського суспільства та утвердженням принципу верховенства права [4, с. 290-292].

Право як соціальний регулятор є особливою системою загальнообов’язкових норм, встановлених або санкціонованих державою, які забезпечуються її примусовою силою. Його специфіка полягає у

формалізованості, нормативній визначеності та інституційній підтримці, що дозволяє ефективно впорядковувати суспільні відносини. У системі соціальних норм право посідає центральне місце, оскільки саме воно забезпечує найбільш чітке та гарантоване регулювання поведінки суб'єктів, використовуючи механізми юридичної відповідальності та державного примусу [2, с. 23-25]. Разом із тим право не існує ізольовано, а функціонує у тісному взаємозв'язку з іншими соціальними регуляторами, насамперед мораллю та звичаями [2, с. 32-35].

Мораль як форма суспільної свідомості являє собою систему уявлень про добро і зло, справедливість, гідність і гуманність, що закріплюються у вигляді норм, принципів і ідеалів поведінки. Вона, на відміну від права, не має формалізованого характеру та не забезпечується державним примусом, однак її вплив на поведінку людей є значним, оскільки ґрунтується на внутрішньому переконанні особи, її совісті та оцінці з боку суспільства [1, с. 304-307]. Право і мораль мають спільну мету – упорядкування суспільних відносин та забезпечення стабільності соціального життя. У наукових дослідженнях підкреслюється, що вони формують модель поведінки, орієнтовану на принципи справедливості, гуманізму та загального блага [2, с. 34].

Співвідношення права і моралі характеризується як єдністю, так і відмінностями. Їх єдність проявляється у спільності соціального призначення, взаємному впливі та значній кількості збіжних приписів. Правові норми часто закріплюють моральні вимоги, що склалися в суспільстві, надаючи їм загальнообов'язкового характеру, тоді як мораль виступає критерієм оцінки права, визначаючи його справедливість і легітимність [4, с. 290-292]. Водночас відмінності між ними полягають у способах формування, формах вираження та механізмах забезпечення: право має формалізований характер і гарантується державою, а мораль існує у вигляді неписаних правил і підтримується громадською думкою [2, с. 34; 5, с. 52-53].

Окремого значення набуває співвідношення права і звичаїв. Звичай є історично сформованим правилом поведінки, що виникає внаслідок багаторазового повторення та визнається обов'язковим у межах певної соціальної спільноти [3, с. 42-43]. На відміну від права, звичай не завжди має формальне закріплення, однак може бути санкціонований державою і трансформований у правову норму, набуваючи статусу джерела права [3, с. 43-44]. Значення звичаїв особливо проявляється у сферах, де правове регулювання є недостатньо деталізованим або потребує врахування культурних та історичних особливостей суспільства [3, с. 46].

Взаємодія права, моралі та звичаїв є складним і динамічним процесом. Право значною мірою спирається на моральні та звичаєві засади, запозичуючи з них ціннісні орієнтири та змістовне наповнення, водночас

здійснюючи зворотний вплив на їх розвиток [2, с. 34-35]. Узгодженість між правом і мораллю розглядається як важлива умова ефективності правового регулювання, стабільності суспільства та формування правової культури [1, с. 305].

Разом із тим, у процесі суспільного розвитку можуть виникати суперечності між правовими, моральними та звичаєвими нормами, що зумовлено відмінностями у темпах їх формування, зміною соціальних цінностей та трансформацією суспільних відносин. Такі колізії проявляються, зокрема, у невідповідності окремих правових приписів усталеним моральним уявленням або звичаєвим практикам [5, с. 53-54]. У подібних випадках право відіграє визначальну роль як формалізований регулятор, оскільки саме воно забезпечується державним примусом і має загальнообов'язковий характер, однак його ефективність значною мірою залежить від узгодженості з моральними цінностями суспільства та рівня їх сприйняття суб'єктами права [2, с. 34-35]. Водночас у наукових дослідженнях підкреслюється, що мораль виступає своєрідним критерієм оцінки правових норм, впливаючи на їх легітимність і рівень дотримання, а тому тривале ігнорування моральних засад у правотворчості може призводити до зниження ефективності правового регулювання та порушення стабільності суспільних відносин [5, с. 52-53].

Таким чином, право як соціальний регулятор не може розглядатися ізольовано від моралі та звичаїв. Їх співвідношення характеризується взаємозалежністю, взаємодоповнюваністю та взаємовпливом. Право забезпечує зовнішній порядок і стабільність, мораль – внутрішню мотивацію поведінки, а звичаї – історичну спадковість соціальних норм, що в сукупності сприяє ефективному функціонуванню правової системи та розвитку суспільства.

Список використаних джерел

1. Вовк В. М., Налуцишин В. М. Суспільна мораль і право. Розділ 12. Філософія права. Науковий вісник УНУ. 2024. Т. 3, № 81. С. 303-307. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/47-2.pdf

2. Загальна теорія права та держави: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти Національного університету «Одеська юридична академія», факультетів: ФПС, СПФ, ФМПВ / А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва, С. М. Скуріхін, В. Є. Іванчук. Одеса: Фенікс, 2022. 258 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1ffcf223-e509-4734-8c3a-6263298dcd5e/content

3. Корольова В. В. Поняття та сутність звичаю як джерела сімейного права. Розділ II. Цивільне право і цивільний процес. Legal bulletin. 2025. Т. 17, № 3.

С. 41-48. URL: https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/559/500

4. Рибалкін А. О., Масюкова К. А. Право і мораль як соціальні регулятори в контексті розвитку громадянського суспільства. Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 25 лют. 2021 р. Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 290-292. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/6140/1/80.pdf

5. Сердюк І. В. Взаємозв'язок права і моралі як регуляторів суспільних відносин. Юридична психологія. 2016. Т. 18, № 1. С. 48-57. URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/449/451

Ключові слова: право, мораль, звичаї, соціальні норми, соціальне регулювання, правові норми, моральні норми, звичаєві норми, суспільні відносини, державний примус, справедливість, гуманізм, правова культура, верховенство права, взаємодія соціальних регуляторів, правове регулювання.

Keywords: law, morality, customs, social norms, social regulation, legal norms, moral norms, customary norms, social relations, state coercion, justice, humanism, legal culture, rule of law, interaction of social regulators, legal regulation.

Науковий керівник: PhD, доцент Іванчук В.Є.

Висоцька Вікторія

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА, ЗАКОННІСТЬ І ПРАВОПОРЯДОК

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що верховенство права, дотримання законності та правопорядок – це три наріжні площини, які становлять опору будь-якої демократичної країни. Вони виходять за межі суто правових теорій, перетворюючись на дієві постулати, що окреслюють взаємодію особистості та уряду, а також соціуму й апарату держави. Зокрема, дану тематику досліджували такі науковці: Головчак Р., Назаренко О., Харченко Н., Ющик О. та інші. Проте, необхідно звернути увагу на те, що незважаючи на великий обсяг досліджень, деякі складові цієї проблематики все ще є недостатньо вивченими, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Згідно з положеннями ч. 1 ст. 8 Конституції України, в нашій державі закріплено та функціонує принцип верховенства права. Під верховенством права розуміється домінування правових засад у соціумі [1]. Воно зобов'язує державні органи реалізовувати його як у процесі творення права, так і при його застосуванні, особливо це стосується законодавчих актів, котрі за своєю суттю повинні бути сповнені, насамперед, такими ідеалами, як соціальна справедливість, свобода, рівність, справедливість тощо.

Однією з вагомих ознак верховенства права є те, що право не обмежується виключно законодавчою базою як однією з його форм, а також охоплює й інші системи соціального регулювання, такі як моральні настанови, усталені традиції, звичаї тощо, що набули легітимності в суспільстві та сформовані історично досягнутим рівнем культури нації. Усі ці складові права єднаються завдяки спільній ознаці, що узгоджується з концепцією справедливості, з самою ідеєю права, яка значною мірою знайшла своє відображення у Конституції нашої держави.

Зокрема, верховенство права традиційно сприймається як еталонний засадничий принцип, оскільки уособлює кінцеву мету, прагнення до якої є визначальним (верховенство прав та свобод особистості у межах держави та соціуму). Крім того, цей принцип зобов'язує державу впроваджувати у правові акти та механізми їх реалізації положення природного права (ідеї щодо соціальної справедливості, волі, рівності тощо). Проте, у процесі практичного здійснення державної та управлінської діяльності, навіть у тих країнах, де демократія досягла високого рівня розвитку, цей ідеал не завжди втілюється у життя цілком.

Доцільно щодо цього зазначає Р. Ю. Головчак: «Там, де панує верховенство права, правомірна поведінка не лише можлива, але й стає буденною реальністю. Зрештою, правова система формує зрозумілі межі, у межах яких люди здатні діяти, не маючи жодного страху перед тим, що їх спіткають неправомірні або несправедливі каральні заходи. Таким чином, саме верховенство права створює ту підвалину, яка уможливлює правомірну поведінку, тим самим сприяючи утвердженню стабільності й справедливості у суспільстві» [2, с. 439]. Таким чином, верховенство права тісно пов'язане із законністю та правопорядком.

Зокрема, законність являє собою устрій соціополітичного існування, що ґрунтується на правовій основі його структурування та виявляється у застосуванні вимоги правильного, рішучого та безумовного додержання й реалізації чинних нормативних актів усіма без виключення учасниками правовідносин. Зміст законності полягає у сумлінному та безкомпромісному виконанні та дотриманні діючого законодавства усіма суб'єктами права, що гарантує стан законності у взаєминах між ними. Зазначимо, що завдання законності поряд із правопорядком в умовах демократичної держави полягає у гарантуванні невідчужуваних прав та свобод особистості й громадянина.

Принцип законності поширюється як на найвищі державні владні структури, так і на інші органи влади, котрі у межах своїх повноважень видають нормативно-правові акти нижчого рівня (тобто у сфері законотворчості), так само як і на тих, хто безпосередньо втілює закони у життя – службових осіб, а також на громадські спілки, приватні підприємства тощо (у площині правозастосування). Зокрема, «ця засада, по суті, виходить

із самої потреби у наявності закону як юридичного оформлення нормативного змісту в роботі державного апарату» [3, с. 117].

Сутність законності виявляється через дві нерозривні складові. По-перше, це зовнішня (формальна) складова – імперативна необхідність для державних установ, чиновників, населення та різноманітних асоціацій суворо дотримуватися приписів, викладених у законах та актах, що базуються на законах. По-друге, це внутрішня (матеріальна) складова – наявність законодавчих актів, що ґрунтуються на наукових засадах, відповідають принципам права загалом, і, як наслідок, визначають високу якість самого законодавства в усіх сферах суспільства.

Варто зазначити й те, що правопорядок – це такий стан упорядкування та злагодженості суспільного буття, що ґрунтується на нормах права та виникає внаслідок утвердження принципу законності. Цей правовий устрій водночас виступає як бажана ціль, так і кінцевий продукт правового впливу на суспільство. У своїй сутності, як цілісна система, він формується з численних складових частин, які перебувають у постійній взаємодії, будучи зумовленими залежністю та впливом одна на одну. Без правопорядку суспільство зазнає нищівного впливу, а задоволення потреб, гарантування інтересів та досягнення цілей стає неможливим.

Таким чином, для індивіда правовий порядок – це насамперед інструмент охорони та захисту його прав, свобод та легітимних інтересів. Він слугує для охорони особи як від деспотичних дій самої влади та її структур, так і від неправомірних вчинків інших учасників суспільних відносин. Щодо таких категорій як законність та правопорядок О. Назаренко та Н. Харченко доцільно вказують про те, що «правопорядок є втіленням законності на практиці, тоді як сама законність слугує інструментом для утвердження цього правопорядку; це, по суті, законність у втіленні, реалізований стан дотримання правил. Отже, правопорядок виникає як прямий наслідок того, що в межах держави неухильно дотримується режиму законності» [4, с. 80].

Отже, з огляду на зазначене вище, можемо зробити висновок про те, що співвідношення між верховенством права, законністю та правопорядком вирізняється системністю та ієрархічністю. Верховенство права окреслює ціннісну домінанту та визначає рамки дозволеного для органів державної влади. Законність слугує практичним інструментом для втілення цієї домінанти, а правопорядок виступає критерієм оцінки того, наскільки успішно вони діють у реальному житті суспільства.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996, № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 27.03.2026).

2. Головчак Р. Ю. Регулюючий зміст правомірної поведінки (засади принципу верховенства права). *Право і суспільство.* 2024. №5. С. 437-442.
3. Ющик О. Функції держави в контексті принципу законності. *Право України.* 2023. №12. С. 112-121.
4. Назаренко О., Харченко Н. Співвідношення правопорядку із законністю та дисципліною: теоретико-правовий підхід. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал.* 2024. № 2 (129). С.79-86.

Ключові слова: верховенство права, законність, правопорядок, правова держава, правова відповідальність, правозастосування.

Keywords: rule of law, legality, legal order, state governed by the rule of law, legal liability, law enforcement.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Завальнюк В.В.

Вовк Людмила
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ЕМОЦІЙ У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ

Емоції відіграють важливу роль у процесі здійснення правосуддя, оскільки впливають на сприйняття обставин справи та поведінку її учасників. Вони дозволяють глибше зрозуміти мотиви дій сторін, оцінити щирість свідчень і визначити психологічний стан учасників процесу [1, с. 47].Ігнорування емоційного компоненту може призвести до формального підходу до вирішення справ, тоді як його врахування сприяє більш об’єктивному та справедливому рішенню. У наукових дослідженнях також підкреслюється, що емоції впливають на реалізацію дискреційних повноважень суб’єктів правосуддя [1, с. 49].

Емоції судді мають значний вплив на процес оцінки доказів і формування внутрішнього переконання [4, с. 112]. Суддя сприймає не лише фактичні обставини справи, але й поведінку учасників процесу, їхню впевненість, хвилювання чи суперечливість. Це може впливати на рівень довіри до свідчень і загальне розуміння ситуації. Наприклад, невпевненість свідка або його емоційна нестабільність можуть викликати сумніви щодо достовірності показів [4, с. 116]. Водночас надмірна емпатія або емоційна реакція судді можуть призвести до упередженості, тому важливим є збереження професійної нейтральності. Подібні підходи відображені і в наукових працях, де підкреслюється взаємозв’язок між емоційним сприйняттям та вмотивованістю судових рішень [4, с. 120].

Адвокат у своїй діяльності активно використовує емоційний компонент для побудови стратегії захисту [2, с. 63]. Аналіз емоційного стану клієнта, свідків та опонента дозволяє більш точно визначити тактику поведінки у суді. Наприклад, якщо свідок демонструє невпевненість або суперечливість,

адвокат може акцентувати увагу на цих моментах для посилення власної позиції. Крім того, емоційно забарвлена аргументація може підвищити переконливість виступу та вплинути на сприйняття інформації суддею [2, с. 67]. Водночас важливо не замінювати доказову базу емоційним впливом, а лише доповнювати її. У науковій літературі також зазначається, що апеляція до емоцій є ефективним інструментом судової комунікації [2, с. 72].

Діяльність прокурора також значною мірою пов’язана з аналізом емоційних проявів учасників процесу. Оцінюючи стан потерпілого, свідків та підозрюваного, прокурор може визначити пріоритетність доказів і сформувати більш обґрунтовану позицію обвинувачення [3, с. 156]. Наприклад, сильне емоційне переживання потерпілого може свідчити про реальний характер завданої шкоди, тоді як стриманість або невідповідність емоцій підозрюваного можуть викликати додаткові питання щодо його поведінки. Водночас прокурор повинен контролювати власні емоції, щоб забезпечити об’єктивність і не допустити суб’єктивного підходу. У підручниках з юридичної психології підкреслюється необхідність емоційної врівноваженості як важливої професійної якості прокурора [3, с. 162].

Важливим фактором ефективної діяльності як адвоката, так і прокурора є рівень емоційного інтелекту. Здатність розпізнавати емоції інших людей, прогнозувати їхню поведінку та контролювати власні реакції дозволяє уникати конфліктів і підвищує ефективність комунікації у суді [5, с. 24]. Наприклад, правильне визначення емоційного стану свідка допомагає обрати оптимальну тактику допиту, а контроль власних емоцій сприяє впевненому та переконливому виступу. Таким чином, емоційна компетентність безпосередньо впливає на якість правозастосовної діяльності [5, с. 27]. У наукових дослідженнях також наголошується на важливості розвитку емоційного інтелекту для юристів [5, с. 30].

Загалом емоції впливають на діяльність усіх суб’єктів правосуддя, формуючи їхнє сприйняття ситуації та процес прийняття рішень. Вони можуть як сприяти більш глибокому аналізу обставин справи, так і створювати ризик викривлення реальності [1, с. 53].Саме тому важливо не усувати емоції повністю, а навчитися їх контролювати та використовувати у професійній діяльності [1, с. 54].У науковій літературі підкреслюється, що усвідомлення та регулювання емоцій є ключовим елементом ефективного правозастосування [1, с. 55].

Емоції відіграють суттєву роль у здійсненні правосуддя, впливаючи на оцінку доказів, поведінку учасників процесу та прийняття рішень суддею, адвокатом і прокурором. Суддя, враховуючи емоційні прояви учасників, формує більш глибоке розуміння обставин справи, однак повинен зберігати нейтральність для уникнення упередженості. Адвокат використовує емоційний компонент для підсилення аргументації та побудови ефективної стратегії захисту, тоді як прокурор аналізує емоції для обґрунтування позиції

обвинувачення та визначення пріоритетності доказів. Водночас ключовим фактором залишається здатність до емоційного самоконтролю та розвитку емоційного інтелекту, що забезпечує об'єктивність, справедливість і підвищує довіру до правосуддя, що також підтверджується сучасними науковими підходами.

Список використаних джерел

1. Ванджурак Р. Емоційна складова розсуду суб'єктів правозастосування. К., 2019.

2. Зайцева М. О. Апеляція до емоцій як спосіб впливу в суді (лінгвістичний аспект).–Львів,2018.

3. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. 2-ге вид., перероб. і доповнене. – Харків, 2021.

4. Лотиш Т. В., Балацька О. Р. Вмотивованість судових рішень у парадигмі психолого-логічного та доктринального аналізу. – Київ, 2020.

5. Саєнко М. Роль емоцій у професійній діяльності адвоката та як навчитися розпізнавати емоції інших людей. – Київ, 2020

Ключові слова: емоції у правосудді, емоційний інтелект, суддя, адвокат, прокурор, оцінка доказів, внутрішнє переконання, психологічний стан, судовий процес, об'єктивність, справедливість, емоційний вплив, професійна нейтральність, юридична психологія, комунікація в суді

Keywords: emotions in justice, emotional intelligence, judge, lawyer, prosecutor, evaluation of evidence, inner conviction, psychological state, judicial process, objectivity, fairness, emotional influence, professional neutrality, legal psychology, courtroom communication

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чувакова Г. М.

Гірняк Єва Євгенівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ

Сьогодні штучний інтелект стає одним із ключових напрямів правового регулювання в сучасних державах, адже його прогрес суттєво впливає на різні аспекти суспільного життя – від економічної діяльності та державного управління до особистого простору кожної людини. Швидке впровадження розумних систем, здатних обробляти великі обсяги даних, ухвалювати рішення та навіть створювати новий контент, вимагає розробки ефективного правового механізму. Такий механізм повинен забезпечити гармонію між стимулюванням інновацій і захистом базових прав та свобод людини.

13 березня 2023 р. Європейський парламент прийняв Акт про штучний інтелект (ШІ), що означило черговий крок в напрямку до появи

першого у світі спеціалізованого закону у цій сфері. Згідно з проєктом Акту про ШІ під штучним інтелектом слід розуміти «програмне забезпечення здатне для певного набору визначених людиною цілей генерувати такі результати, як контент, прогнози, рекомендації або рішення, що впливають на середовище, з яким вони взаємодіють» [1].

Однією з найактуальніших тем у сучасній правовій доктрині залишається обговорення можливості наділення штучного інтелекту правосуб'єктністю. Деякі експерти навіть пропонують надати ШІ статус, подібний до правового статусу юридичної особи, та запровадити нову категорію суб'єктів права – так звану «електронну особу» [2, с. 123]. Однак, відповідно до діючої концепції українського цивільного права, ШІ слід розглядати виключно як об'єкт цивільних правовідносин. Він класифікується як об'єкт права власності, який можливий до відчуження, або як об'єкт права інтелектуальної власності, що виникає внаслідок творчої діяльності людини [3, с. 76].

Станом на початок 2024 року, системне законодавче регулювання штучного інтелекту залишається відсутнім у більшості країн, хоча в таких державах, як Японія, Ізраїль, США та Канада, ведеться активна робота над створенням спеціалізованих законодавчих актів. Загальний підхід до регулювання ШІ зазвичай базується на поступовому впровадженні національних стратегій і стандартів етики, що є альтернативою поспішному ухваленню законів [4].

Наприклад, Китай вже впровадив правила для конкретних застосувань ШІ, таких як генеративні моделі на кшталт ChatGPT. У цій країні провайдери послуг генеративного ШІ мають пройти процедуру оцінювання безпеки та отримати адміністративні дозволи, а самі моделі повинні відповідати соціалістичним цінностям [5].

Перспективи правового регулювання штучного інтелекту в Україні значною мірою залежать від правової рамки, що буде запроваджена Європейським Союзом після остаточного затвердження та набуття чинності Акта про штучний інтелект. Це обумовлено тим, що Акт про штучний інтелект має статус регламенту ЄС, що передбачає його пряме застосування та обов'язковість у всіх державах-членах ЄС. Хоча Україна наразі не є членом Євросоюзу, саме орієнтація на положення Акта про штучний інтелект стала ключовою в Дорожній карті регулювання ШІ в Україні. Головними цілями такого підходу є поступова інтеграція норм Акта про ШІ у вітчизняну правову систему як важливої передумови для цифрової євроінтеграції, а також створення умов для посилення конкурентоспроможності українських компаній на європейському ринку [6, с.2-3].

Швидкий прогрес у галузі штучного інтелекту вимагає створення дієвих механізмів правового регулювання для його використання та визначення правових меж впровадження таких технологій. Інтеграція систем

штучного інтелекту у різні аспекти суспільного життя передбачає дотримання балансу між стимулюванням інновацій і захистом прав та свобод людини. Світова практика наочно демонструє поступове напрацювання підходів до правового регулювання у цій сфері, зокрема через такі ініціативи, як Акт про штучний інтелект Європейського Союзу. Окремі країни адаптують власні моделі регулювання, що свідчить про динамічний розвиток цього напряму на міжнародному рівні. Для України питання правового впорядкування використання штучного інтелекту набуває особливої ваги в умовах європейської інтеграції та цифрової трансформації. Орієнтування на європейські стандарти сприятиме створенню сучасної правової основи та стимулюванню інноваційного потенціалу. Отже, розробка ефективного механізму правового регулювання штучного інтелекту є одним із ключових завдань для подальшого вдосконалення правової системи України.

Список використаних джерел

1. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts. URL: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex%3A52021PC0206 (дата звернення: 31.03.2026).
2. Радутний О. Е. Суб'єктність штучного інтелекту у кримінальному праві. *Право України*. 2018. № 1. С. 123-136.
3. Парамонова О.Ю., Варава І.П. Місце штучного інтелекту в системі права. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. К.: НАУ, 2023. № 3(68). С. 73-80.
4. Global AI Law and Policy Tracker. International Association of Privacy Professionals. URL: https://iapp.org/resources/article/global-ai-legislation-tracker/ (дата звернення: 31.03.2026).
5. Янишівський М. М., Янишівський Т. Я. Політика Європейського Союзу у сфері штучного інтелекту: програмні документи, законодавство та практика Суду ЄС. *Електронне наукове видання "Публічне адміністрування та національна безпека"*. 2023. № 6. URL: https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-6-9026 (дата звернення: 31.03.2026)
6. Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні. Міністерство цифрової трансформації України URL: https://cms.thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Дорожня_карта_з_регулювання_ШІ_в_Україні_compressed.pdf (дата звернення: 31.03.2026).

Ключові слова: штучний інтелект, правове регулювання, правосуб'єктність штучного інтелекту, Акт про штучний інтелект ЄС, правовий статус ШІ, цифрова трансформація, європейська інтеграція, правове регулювання технологій.

Keywords: artificial intelligence, legal regulation, AI legal personality, EU Artificial Intelligence Act, legal status of AI, digital transformation, European integration, technology regulation.
Науковий керівник: к.ю.н. доцент Рязанов М.Ю.

Гілевич Анастасія Вікторівна
здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

Сучасні воєнні конфлікти створюють екстремальні умови, які суттєво дестабілізують суспільне життя, загрожують державному суверенітету та руйнують правові інститути, що унеможливлює повноцінну реалізацію принципів права у їхньому класичному розумінні. Принципи права становлять основні засади правової системи, які визначають напрямки формування, застосування та розвитку права. Вони відображають суспільні цінності, ідеї справедливості та моральні орієнтири, що лежать в основі правових відносин [1, с.7]. Щодо їх реалізації, то вона полягає у практичному втіленні цих засад у діяльність органів державної влади, правоохоронних органів, судових органів та окремих громадян. Вона забезпечує ефективне функціонування правової системи, запобігає свавіллю та сприяє зміцненню довіри суспільства до держави.

Воєнні конфлікти створюють неналежні умови для повноцінної реалізації принципів права. А. А. Моца та В. В. Моца зазначають, що права і свободи особи, хоча і визнаються найвищою цінністю згідно зі статтею 3 Конституції України, в умовах війни набувають ознак історичної мінливості та підпорядкованості соціально-економічним процесам у державі [2]. Запровадження воєнного стану як особливого правового режиму (ст. 92 Конституції України) передбачає надання органам влади спеціальних повноважень, що закономірно призводить до тимчасового обмеження конституційних прав [3]. За думкою О. Г. Данильяна та О. П. Дзьобаня, такі обмеження повинні мати законні підстави та чітко визначені межі, не зачіпаючи «твердого ядра» прав, таких як право на життя, повагу до гідності та право на судовий захист [4].

В таких ситуаціях держава вдається до запровадження особливого правового режиму, що дозволяє тимчасово обмежувати конституційні права і свободи людини. Значна частина суспільних відносин регулюється надзвичайними заходами, спрямованими на забезпечення оборони та державності. Саме тому реалізація принципів права в умовах воєнного стану зазнає суттєвих обмежень, однак не втрачає свого значення як орієнтира діяльності держави та її органів.

Ключовим регулятором у таких обставинах виступає принцип пропорційності, який вимагає, щоб будь-яке втручання в права людини було не лише необхідним і розумним, а й суворо спрямованим на досягнення легітимної військової мети [5]. Згідно з нормами Додаткового протоколу І до Женевських конвенцій (зокрема, ст. 51 та 57), напад забороняється, якщо очікувані супутні втрати серед цивільного населення або пошкодження цивільних об'єктів будуть надмірними щодо очікуваної конкретної та прямої військової переваги [6]. І. І. Омельченко вказує на те, що реалізація цього принципу в умовах асиметричних і гібридних воєн стає вкрай складною через виникнення «правового вакууму» та використання новітніх військових технологій, які ускладнюють оцінку наслідків бойових операцій для цивільного населення [7].

Принцип верховенства права, закріплений у статті 8 Конституції України, залишається фундаментальним орієнтиром навіть у період воєнних дій, визначаючи межі владних повноважень та запобігаючи свавіллю. Так, що в екстремальних умовах цей принцип має функціонувати як гарантія від перетворення влади на інструмент диктатури, вимагаючи наявності чітких законних підстав для будь-якого втручання в права громадян [8]. Важливою складовою цього принципу є гарантування безперешкодного доступу до справедливого та незалежного правосуддя, що в умовах воєнного стану набуває особливого значення. Це, в свою чергу, виключає можливість спрощення чи прискорення судових процедур, створення нових судових органів, не передбачених законом.

Поряд із принципом верховенства права можна розглядати принцип законності, який забезпечує відповідність діяльності усіх посадових осіб встановленим законам та нормативним актам [9]. Порушення прав людини під час війни стає каталізатором для корекції конституційно-правових інструментів зміцнення суверенітету, де захист особистості розглядається як підґрунтя дієздатності держави [10]. У ситуаціях збройних конфліктів цей принцип виступає механізмом захисту від правового волюнтаризму, забезпечуючи реалізацію будь-яких обмежень прав виключно через належну правову процедуру. Дотримання встановлених формальностей та нагляд з боку контролюючих органів позбавляють державні інституції можливості діяти довільно. Кожен нормативно-правовий акт має бути юридично обґрунтованим та верифікованим, що дозволяє звести до мінімуму ризики зловживання владною дискрецією в інтересах національної безпеки.

Принцип гуманізму є підґрунтям правових засад, що визначає пріоритет людської гідності, життя та здоров’я [9]. Даний принцип покладає на державу та її органи обов’язок діяти так, щоб гарантувати захист прав кожної особи, запобігати насильству, жорстокому поводженню та забезпечувати гуманне ставлення до усіх учасників суспільних відносин. У

надзвичайних умовах реалізація цього принципу набуває особливого значення, коли зростають ризики для цивільного населення, поранених, військовополонених та інших вразливих категорій населення. Його реалізація передбачає захист мирного населення від нападів, мінімізацію шкоди під час бойових дій, надання медичної допомоги пораненим і хворим, а також забезпечення гідних умов утримання військовополонених із недопущенням катувань чи принижень.

Отже, воєнний стан, хоч і зумовлює необхідність звуження обсягу окремих прав і свобод заради збереження державності, не може бути підставою для відмови від основоположних принципів. Ефективність правового регулювання в умовах війни залежить від здатності держави підтримувати баланс між інтересами оборони та захистом людської гідності, що є ключовою ознакою правової та стійкої держави. Дотримання конституційних меж обмежень, забезпечення доступу до правосуддя – є необхідними умовами для збереження легітимності державної влади та успішного відновлення правопорядку у післявоєнний період. Таким чином, сьогодні, принципи права не втрачають свого значення, а навпаки – стають єдиним надійним запобіжником проти перетворення влади на інструмент свавілля.

Список використаних джерел

1. Колесніченко В. В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2010. 22 с.
2. Моца А. А., Моца В. В. Права людини в умовах воєнного стану. Наукові перспективи. 2022. № 4.22. С. 280–291.
3. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141
4. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану. Інформація і право. (2025. № 1 (52). С. 9–21.)
5. Омельченко І. І. Актуальність принципу пропорційності в контексті захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. Права людини в період збройних конфліктів. 2024. С. 525–532.
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Офіційний вебпортал парламенту України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 06.04.2026).

7. Омельченко І. І. Проблеми реалізації принципу пропорційності в умовах сучасних збройних конфліктів: виклики сьогодення. За заг. ред. С. В. Ківалова. НУ «Одеська юридична академія. 2025. 274 с.
8. Горошко В. В., Шишко В. В. Реалізація принципу верховенства права в умовах воєнного стану. Упорядники, 2026. 53 с.
9. Хорт І. В. Актуальні питання реалізації принципів правової держави в Україні. Юридичний вісник. 2010. № 1 (14). С. 27–29.
10. Бардалим Д. О., Куракін О. М. Порушення прав людини під час війни як фактор корекції конституційно-правових інструментів зміцнення державного суверенітету України. Упорядники, 2026. 28 с.

Ключові слова: принципи права, права людини, реалізація принципів права, принцип верховенства права, принцип пропорційності, принцип гуманізму, воєнний стан.

Keywords: principles of law, human rights, implementation of legal principles, rule of law, principle of proportionality, principle of humanism, martial law.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Антошина І.В

Главацька Марія Миколаївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕМПОРАЛЬНА ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Нормативно-правовий акт – це офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженими суб'єктами нормотворчості у визначених законом порядку і формі, який містить норми права [1, с.278]. Стаття 58 Конституції України 1996 року закріплює один з найважливіших загальновизнаних принципів сучасного права – нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі [2]. Це означає, що вони поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття нормативно-правовими актами чинності. Стаття 58 Закону України «Про правотворчу діяльність» чітко визначає, що темпоральна дія нормативно-правового акту починається з моменту набрання ним чинності, якщо інше не передбачено Конституцією або законом, і закінчується моментом припинення його дії [3]. Це гарантує стабільність суспільних відносин, у тому числі – відносин між державою і громадянами, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям нормативно-правового акту з запізненням.

Нормативно-правовий акт набуває чинності з 0 годин дня, наступного за днем його опублікування в порядку, встановленому законом, але, тільки якщо інше не визначено Конституцією України та (або) законом, а більш пізній термін не встановлено самим нормативно-правовим актом. Якщо

момент набрання чинності нормативно-правовим актом визначено конкретним строком, такий нормативно-правовий акт вважається чинним з 0 годин настання відповідно визначеного у ньому дня або події [3]. Важливо, що первинний закон, кодекс чи їх окремі структурні елементи можуть вводитися в дію пізніше моменту набрання ними чинності. Проте, ведення окремих структурних елементів в дію не може передувати моменту набрання ними чинності в цілому. Норми права щодо терміну та умов введення в дію інших структурних елементів первинного закону, кодексу набирають чинності одночасно з набранням чинності таким первинним законом або кодексом [3].

Темпоральна дія нормативно-правового акту припиняється в момент 24 години дня відповідного строку, якщо інше не визначено Конституцією України, законом або більш пізній строк не встановлено самим нормативно-правовим актом. Якщо момент припинення дії нормативно-правового акту визначено вказівкою на конкретний термін, дія такого нормативно-правового акту вважається припиненою з 0 годин настання відповідно визначеного у ньому дня або події. У разі якщо строк припинення дії нормативно-правового акту визначається роками, такий строк спливає у відповідні місяць та число останнього року строку. У разі якщо строк припинення дії нормативно-правового акту визначається місяцями, то він спливає у відповідне число останнього місяця строку. Якщо дата закінчення строку, визначеного місяцями, припадає на такий місяць, в якому немає відповідного числа, строк спливає в останній день цього місяця [3].

Особливості темпоральної дії нормативно-правових актів в умовах сучасного воєнного стану в Україні визначаються необхідністю миттєвого реагування на безпекові загрози. Стаття 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначає, що в період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Президента України та Верховної Ради України [4]. Тому, важливою характеристикою є поява актів із заздалегідь визначеним строком існування, що обмежується моментом скасування правового режиму воєнного стану. Таке правове регулювання створює особливий часовий простір, де юридична сила актів синхронізується з указами Президента про продовження оборонних заходів. Спостерігається специфічне зупинення дії окремих положень законів, що фактично "заморожує" їхню реалізацію на певний проміжок часу. Держава також активно використовує позитивну зворотну дію актів для посилення соціального захисту військовослужбовців та осіб, що постраждали від військової агресії. Темпоральна динаміка воєнного часу вимагає постійного моніторингу оновлень, оскільки межі приписів права стають надзвичайно гнучкими [4].

Варто зазначити, що темпоральна дія нормативно-правових забезпечує передбачуваність та стабільність правової системи [5, с. 368].

Чітке визначення моменту набрання чинності актом дозволяє суб'єктам права вчасно скоригувати свою поведінку відповідно до нових державних приписів. Принцип незворотності дії закону в часі виступає головним запобіжником проти свавілля та гарантує захист прав людини від раптових законодавчих змін. Водночас, досвід функціонування правової системи України в умовах війни транслює, що часові межі права можуть бути адаптивними та надзвичайно динамічними. Своєчасне припинення дії застарілих або тимчасових норм є необхідною умовою для очищення правового поля та уникнення юридичних колізій. Таким чином, темпоральність залишається не лише технічним аспектом нормотворення, а й фундаментальною цінністю правової держави.

Список використаних джерел

1. Цвік М.В., Петришин О.В., Авраменко Л.В. Загальна теорія держави і права: Підручник. – Х.: Право, 2009. – С.278.
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. *Офіційний портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
3. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 93, ст.364. *Офіційний портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250 *Офіційний портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
5. Петришин О.В. Загальна теорія права: Підручник. – Х.: Право, 2020. – С. 368.

Ключові слова: нормативно-правовий акт, темпоральна дія нормативно-правових актів, документ, закон, Конституція України, чинність.

Keywords: normative legal act, temporal action of normative legal acts, document, law, Constitution of Ukraine, officialdom

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права (phD), доцент Іванчук В.Є.

Гусак Альбіна Олексіївна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (КЮ)
Національного університету "Одеська юридична академія"

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Правова поведінка особи в умовах воєнного стану стає однією з

найбільш складних і багатовимірних категорій сучасної теорії права, оскільки вона передбачає необхідність балансування між фундаментальним принципом пріоритету прав і свобод людини та об'єктивною потребою держави застосовувати примусові механізми для забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності та суверенітету. У цих умовах відбувається трансформація традиційного суспільного договору, за якого індивідуальна автономія частково обмежується на користь колективних інтересів, що безпосередньо впливає на зміст, структуру та мотивацію правової поведінки особи.

У теоретико-правовому аспекті правова поведінка в умовах воєнного стану визначається як свідома, соціально значуща діяльність, що здійснюється в межах спеціального правового режиму та характеризується можливістю тимчасового обмеження конституційних прав і свобод відповідно до статті 64 Конституції України, яка допускає такі обмеження за умови їх законності та необхідності. Водночас правова поведінка формується через єдність суб'єктивної та об'єктивної сторін. Суб'єктивна сторона в умовах війни зазнає істотної трансформації, що проявляється у мобілізації правосвідомості, домінуванні патріотичного обов'язку та водночас можливості виникнення правового нігілізму або так званої правової втоми внаслідок тривалого психоемоційного напруження. Об'єктивна сторона правової поведінки знаходить своє відображення у конкретних діях і бездіяльності, зокрема у виконанні спеціальних юридичних обов'язків, таких як військовий облік ч мобілізаційні заходи, дотриманні встановлених обмежень, включаючи комендантську годину та інформаційну безпеку, а також участі у суспільно корисній діяльності [1].

Суттєвою особливістю є трансформація самого типу правового регулювання. Якщо в умовах мирного часу домінує дозвільний принцип, відповідно до якого дозволено все, що прямо не заборонено законом, то в період воєнного стану, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», відбувається перехід до зобов'язального типу регулювання, що характеризується зростанням кількості імперативних норм, розширенням сфери державного контролю та орієнтацією поведінки особи передусім на виконання обов'язків. У зв'язку з цим змінюється і структура видів правової поведінки. Правомірна поведінка у воєнний період зміщується від реалізації суб'єктивних прав до виконання юридичних обов'язків і проявляється у різних формах, серед яких особливого значення набуває законослухняна поведінка як пасивне дотримання встановлених обмежень, маргінальна поведінка як результат страху перед посиленою відповідальністю, а також активна правомірна поведінка, що включає волонтерство, участь у територіальній обороні та інші форми сприяння державі. При цьому формується явище так званого «патріотичного легалізму», коли норми права дотримуються не лише через страх санкцій, а

й через внутрішнє переконання у їх необхідності [2].

Паралельно змінюється і характер протиправної поведінки, оскільки воєнний стан суттєво впливає на її юридичну оцінку. Зростає суспільна небезпечність правопорушень, вводяться нові склади злочинів, а також посилюється відповідальність за їх вчинення. Зокрема, криміналізуються такі діяння, як колабораційна діяльність чи несанкціоноване поширення інформації про діяльність Збройних Сил України, а загальнокримінальні правопорушення можуть перекваліфіковуватися у більш тяжкі наприклад, крадіжка та мародерство. Це свідчить про посилення каральної функції права як засобу забезпечення правопорядку в екстремальних умовах.

Важливим аспектом є зміна правового статусу особи, що проявляється у легітимному обмеженні її прав і свобод. Такі обмеження стосуються, зокрема, свободи пересування через встановлення блокпостів і комендантської години, права на приватність у зв'язку з можливістю огляду речей. транспортних засобів та житла, трудових прав через можливість запровадження трудової повинності, а також майнових прав у разі примусового відчуження майна для потреб оборони. У сукупності це формує нову модель правової поведінки, яка характеризується підвищеною адаптивністю та підконтрольністю державі.

Крім того, у воєнний період змінюється роль юридичних фактів у регулюванні поведінки. Особливого значення набувають такі інститути, як крайня необхідність і непереборна сила (форс-мажор), які впливають на оцінку правомірності діянь. У багатьох випадках дії, що у мирний час могли б визнаватися правопорушеннями, у воєнний період набувають статусу правомірних, якщо вони спрямовані на усунення небезпеки для життя людей або інтересів держави. Це свідчить про гнучкість правового регулювання в умовах екстремальних ситуацій.

Також правова поведінка особи в умовах воєнного стану значною мірою залежить від ефективності механізму правозастосування. Функціонування судової системи, діяльність правоохоронних органів та військових адміністрацій визначають рівень правової визначеності та передбачуваності, що безпосередньо впливає на поведінку громадян. У випадках, коли правозастосування є послідовним, обґрунтованим і справедливим, формується високий рівень правової дисципліни, тоді як правова невизначеність або суперечливість норм можуть спричиняти дезорієнтацію та зниження рівня законослухняності.

Додатково слід зазначити, що правова поведінка особи в умовах воєнного стану формується також під впливом міжнародно-правових стандартів, зокрема норм міжнародного гуманітарного права, які визначають допустимі межі обмеження прав людини навіть під час збройних конфліктів. Це означає, що національна правова система не функціонує ізольовано, а перебуває у взаємодії з міжнародними механізмами захисту прав людини,

що також впливає на модель поведінки особи [3].

Отже, правова поведінка особи в період воєнного стану характеризується підвищеною імперативністю, колективною спрямованістю, зростанням ролі обов'язків та відповідальності, а також значною залежністю від рівня легітимності державної влади. Відбувається перехід від індивідуального правоцентризму до моделі соціальної солідарності та відповідальності, що відображає новий баланс між правами та обов'язками. Правова поведінка в умовах воєнного стану постає як модель регульованого самообмеження, ефективність якої визначається здатністю держави забезпечити баланс між необхідними обмеженнями та дотриманням принципу верховенства права. що є ключовою умовою збереження стабільності правового порядку навіть в умовах війни

Список використаних джерел

1. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 15.04. 2026)
2. Бурменський В.І. Правовий режим воєнного стану в Україні: теоретичні аспекти. Право України. 2023. № 6. С. 55–61.
3. Лисенко С.В. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану: міжнародно-правові аспекти. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2023. № 1. С. 89–94.

Ключові слова: Конституція України, правова поведінка, правомірна поведінка, воєнний стан, закон, держава, право, національна безпека, обмеження прав і свобод.

Keywords: Constitution of Ukraine, legal behavior, lawful behavior, martial law, law, state, right, national security, restriction of rights and freedoms.

Науковий керівник: PhD, доцент Іванчук В.Є.

Джигирей Владислава Василівна, Дашкевич Андрій Володимирович
здобувачі 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету “Одеська юридична академія”

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ

Актуальність теми зумовлена необхідністю системного переосмислення підходів до реформування національної правової системи в умовах її динамічної трансформації та євроінтеграційних процесів. Сучасні правові реформи часто супроводжуються фрагментарністю нормативного регулювання, відсутністю єдиної методологічної бази та недостатньою узгодженістю між різними галузями права, що знижує їх ефективність. Особливої ваги набуває проблема науково обґрунтованого підходу до

планування, впровадження та оцінки результатів реформ, оскільки саме методологія визначає якість і послідовність правових змін. У зв'язку з цим дослідження методологічних проблем правових реформ є важливим для підвищення ефективності правотворчої діяльності та забезпечення стабільного розвитку правової системи України.

Правова реформа в Україні в сучасних умовах є комплексним процесом трансформації національної правової системи, спрямованим на її наближення до європейських стандартів, забезпечення верховенства права та підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин. Вона охоплює модернізацію законодавства, реформування судової системи, правоохоронних органів, а також удосконалення механізмів захисту прав і свобод людини. Важливою особливістю сучасного етапу є здійснення реформ в умовах воєнного стану, що ускладнює їх реалізацію та потребує підвищеної гнучкості правових інститутів. Разом із тим правові реформи виступають ключовими інструментами інституційного оновлення держави та забезпечення її стійкості в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів [1].

Відсутність єдиної науково обґрунтованої методології проведення правових реформ є однією з ключових проблем української юриспруденції. Нерідко реформи здійснюються без чітко визначеної концептуальної моделі, що призводить до суперечливості цілей і засобів їх досягнення. У результаті зміни у правовій сфері мають реактивний, а не системний характер. Наприклад, реформи у сфері судочинства та правоохоронної діяльності часто впроваджувалися паралельно, але без єдиного методологічного підходу до оцінки їх взаємного впливу. Це знижує ефективність правової системи в цілому та ускладнює досягнення стабільності правового регулювання.

Фрагментарність і не системність нормативно-правових змін проявляється у частих точкових змінах законодавства без належного врахування його системних зв'язків. Законодавчі акти нерідко змінюються без комплексного перегляду суміжних норм, що створює колізії та прогалини у правовому регулюванні. Наприклад, зміни до Цивільного процесуального кодексу не завжди супроводжуються відповідним оновленням підзаконних актів або суміжних процесуальних інститутів [2]. Унаслідок цього правозастосування стає ускладненим і непередбачуваним. Така ситуація негативно впливає на правову визначеність і довіру до правової системи.

Недостатня узгодженість правового регулювання в різних сферах суспільних відносин також реформування державних інституцій призводить до дисбалансів у правовій системі. Реформи в одній сфері часто не враховують змін у суміжних галузях, що знижує їх ефективність. Наприклад, зміни у кримінальному процесі не завжди синхронізуються з реформами судоустрою або адвокатури, що створює додаткові процесуальні труднощі. Відсутність належної міжвідомчої координації ускладнює реалізацію єдиної

правової політики. Це свідчить про потребу посилення інституційної взаємодії між суб'єктами правотворення.

Низький рівень прогнозування соціально-правових наслідків законодавчих змін є суттєвим методологічним недоліком правових реформ. У багатьох випадках законодавчі ініціативи впроваджуються без достатнього аналізу їх довгострокового впливу на суспільні відносини. Наприклад, зміни у сфері соціального забезпечення можуть призводити до збільшення адміністративного навантаження на органи влади без належного ресурсного забезпечення [5]. Відсутність системного прогнозування знижує ефективність правового регулювання. Це також ускладнює оцінку результативності реформ на практиці.

Недостатня роль правової доктрини у формуванні реформ зумовлює слабкий зв'язок між наукою та практикою правотворення. Наукові напрацювання нерідко залишаються поза увагою законодавця, що обмежує якість нормативних рішень. Водночас у різних правових системах саме доктрина виконує функцію концептуального підґрунтя реформ. Наприклад, відсутність належного врахування наукових рекомендацій у процесі судової реформи призводила до дискусійності окремих інституційних рішень [4]. Посилення ролі правової науки могло б підвищити системність і обґрунтованість правових реформ.

Подолання методологічних проблем правових реформ в Україні потребує насамперед формування єдиної науково обґрунтованої концепції реформування правової системи, що базується на принципах системності, послідовності та прогнозованості. Важливим є запровадження обов'язкового науково-експертного супроводу законопроєктів із залученням фахівців у галузі теорії держави і права, галузевих юридичних наук та порівняльного правознавства. Це дозволить мінімізувати фрагментарність законодавчих змін і забезпечити узгодженість реформ між різними сферами права. Крім того, необхідно посилити роль правової доктрини як основи для формування державної правової політики, що сприятиме підвищенню якості нормативних рішень і їх теоретичної обґрунтованості.

Не менш важливим напрямом є вдосконалення механізмів координації між державними інституціями та запровадження системного моніторингу ефективності правових реформ із використанням аналітичних і прогностичних інструментів. Доцільним є впровадження практики обов'язкової оцінки впливу законодавчих змін (impact assessment), що дозволить враховувати їх соціально-правові наслідки ще на етапі розробки. У контексті імплементації європейських стандартів необхідно забезпечити їх адаптацію до національної правової системи, а не механічне запозичення. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню ефективності правових реформ, зміцненню правової визначеності та забезпеченню стабільного розвитку правової системи України [3].

Це є особливо важливим для сучасної України, яка перебуває у стані війни, оскільки ефективність правової системи безпосередньо впливає на стійкість держави, функціонування інституцій та захист прав людини в умовах підвищених ризиків. Війна значно ускладнює нормальне регулювання суспільних відносин, тому правова система має бути максимально узгодженою, передбачуваною та здатною швидко адаптуватися до кризових умов. Наявність методологічно обґрунтованих реформ дозволяє уникати правової хаотичності, колізій і дублювання норм, що особливо критично в умовах обмежених ресурсів та підвищеного навантаження на державні інституції.

Крім того, ефективна правова реформа в умовах війни забезпечує баланс між необхідністю оперативних рішень і збереженням принципу верховенства права. Це має ключове значення для підтримання довіри громадян до держави, функціонування судової системи та гарантування справедливого розгляду справ навіть у складних безпекових умовах. Водночас узгоджена методологія реформ сприяє ефективнішій інтеграції України до європейського правового простору, що є стратегічною метою держави [4].

Узагальнюючи, методологічні проблеми правових реформ в Україні зумовлені відсутністю єдиної науково обґрунтованої методології реформування та недостатньою системністю законодавчих змін. Вони проявляються у фрагментарності правового регулювання різних сфер суспільних відносин. Значною проблемою також є недостатнє прогнозування соціально-правових наслідків реформ і формальний підхід до імплементації європейських стандартів. У результаті знижується ефективність правозастосування та виникають колізії у правовій системі. Подолання цих проблем є необхідною умовою забезпечення стабільності, передбачуваності та розвитку правової системи України.

Список використаних джерел

1. Актуальні питання реформування правової системи : зб. матеріалів XXII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 13-15 червня 2025 р. / Уклад. Джурак Л. М. Луцьк : Вежа-Друк, 2025. 148 с. URL: https://www.law.vnu.edu.ua/_files/ugd/65dd18_5ab2de833d004115b0483aa2420d7cc0.pdf (дата звернення: 14.04.2026)

2. Гиляка О. С. Окремі аспекти функціонування електронного правосуддя в Україні. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-пр- акт. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.); [редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л.Г. Бзова (відпов. секр.) та ін.]. Київ: Видавництво ВАІТЕ, 2020. 356 с. URL: https://law.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/ Zbirnyk-16.10.20.pdf (дата звернення: 14.04.2026)

3. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми правової системи України» : 15–16 трав. 2025 р. [Електронний ресурс] / упоряд. С. Юрко ; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси : ЧДТУ, 2025. 331 с. URL: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/5682/1/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20IV%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_11-06-2025.pdf (дата звернення: 14.04.2026)

4. Реформування правової системи України: сучасні умови та міжнародний досвід матеріали круглого столу (м. Острог, 19 травня 2025 р.) / за ред. проф. І. В. Дробуш, доц. О. О. Дацюка. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2025. 228 с. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/10095/1/Reformuvannia.pdf (дата звернення: 14.04.2026)

5. Смокович М. І. Електронне судочинство в Україні. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.); [редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л.Г. Бзова (відпов. секр.) та ін.]. Київ: Видавництво BAITE, 2020. 356 с. URL: https://law.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zbirnyk-16.10.20.pdf (дата звернення: 14.04.2026)

Ключові слова: правові реформи, правова система України, методологія реформування, право України, правове регулювання суспільних відносин.

Keywords: legal reforms, legal system of Ukraine, reform methodology, law of Ukraine, legal regulation of social relations.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Антошина І.В.

Долгорук А.С.

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ЗАКОННОСТІ У ФУНКЦІОНУВАННІ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Законність посідає центральне місце серед засад функціонування правової держави, оскільки саме вона забезпечує впорядкованість суспільних відносин, сталість правової системи та реальне гарантування прав і свобод людини. У сучасній юридичній доктрині законність трактується як особливий правовий режим, що передбачає точне, неухильне і однакове дотримання норм права всіма учасниками правовідносин як органами публічної влади, так і громадянами. Саме завдяки реалізації принципу законності досягається належне функціонування державного механізму та мінімізується ризик проявів свавілля з боку владних інституцій [1, с. 137].

В умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в правовій системі України, значення законності суттєво зростає, оскільки вона виступає дієвим інструментом забезпечення рівноваги між інтересами держави та суспільства. Законність органічно пов'язана з принципом верховенства права і є невід'ємним елементом державної правової політики, орієнтованої на утвердження демократичних стандартів та реальне забезпечення прав людини. Вона визначає стабільність функціонування правової системи та ефективність правового регулювання суспільних відносин, передбачаючи обов'язковість виконання правових норм усіма суб'єктами незалежно від їх статусу чи конкретних життєвих обставин [2, с. 16]. При цьому коло суб'єктів законності є широким і охоплює як державні органи, так і громадян, установи та організації, що забезпечує цілісність правового порядку.

Сутнісний зміст законності розкривається через домінування принципу верховенства права, який означає пріоритет правових норм як універсального регулятора суспільних відносин. Саме завдяки цьому принципу забезпечується підпорядкування суспільних процесів встановленому правопорядку. Законність не лише формує передбачуваність правових зв'язків, але й слугує гарантією належного захисту прав і свобод особи та ефективності діяльності державних інституцій [3]. Вона виступає своєрідним індикатором рівня розвитку правової державності та якості правового регулювання.

До ключових принципів законності належать верховенство закону щодо інших нормативно-правових актів, загальність її дії, що поширюється на всі органи державної влади, неприпустимість протиставлення законності доцільності, невідворотність юридичної відповідальності за правопорушення, а також її обумовленість демократичним політико-правовим режимом [4, с. 89].

Особливого значення законність набуває у сфері діяльності органів державної влади, де вона виступає основним критерієм правомірності управлінських рішень і дій. Реалізація цього принципу означає, що державні органи повинні діяти виключно в межах наданих їм повноважень і у спосіб, передбачений законом. Відповідна вимога закріплена на конституційному рівні, згідно з яким органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані діяти [5].

Не менш важливою є роль законності у формуванні правової культури та правосвідомості населення. Рівень дотримання правових норм значною мірою залежить від усвідомлення громадянами їх значення та соціальної необхідності. Наукові підходи підкреслюють, що розвиток правової культури є однією з передумов зміцнення законності, адже саме вона формує відповідальне ставлення до права і сприяє утвердженню демократичних цінностей у суспільстві [6, с. 540-541].

Крім того, законність виконує системоутворюючу функцію у забезпеченні правопорядку та стабільності правової системи. Вона гарантує узгоджене функціонування державних інститутів, сприяє зростанню довіри громадян до держави та забезпечує реалізацію принципу справедливості у суспільних відносинах [7, с. 12].

Отже, законність виступає ключовою засадою існування та розвитку правової держави, визначаючи ефективність діяльності органів влади, реальність гарантій прав і свобод людини, рівень правової культури суспільства та стабільність правового порядку.

Список використаних джерел

1. Сидоренко О. О., Зубарєва Я. Ю. Законність як базовий принцип функціонування правової системи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2025. Вип. 92, ч. 1. С. 133-137.
2. Лисик М. А. Щодо співвідношення понять «законність» та «правозаконність». *Молодий вчений*. 2024. № 1. С. 16-19.
3. Котюк І. Верховенство права – це мета, а засада законності один із засобів її досягнення. *LexInform*. 2023. URL: https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/verhovenstvo-prava-tse-meta-a-zasada-zakonnosti-odyn-iz-zasobiv-yiyi-dosyagnennya (дата звернення: 25.03.2026).
4. Левченко О. О. Законність як правова цінність. *Філософія саду і садівництва в світовій культурі: джерела та новітні інтерпретації: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф*. / М-во освіти і науки України, Уманський НУС [та ін.]. Умань : ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2023. С. 86-92.
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 25.03.2026).
6. Павлюк Н. В. Роль правової (юридичної) освіти у формуванні професійної правової культури та правосвідомості майбутніх юристів. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 540-545.
7. Батанова Н. Феномен конституційно-правової відповідальності в аспекті теоретико-методологічного розуміння вчення про конституціоналізм. *Український часопис конституційного права.* 2025. № 2. С. 3-24.

Ключові слова: законність, правова держава, верховенство права, правовий порядок, правова система, права і свободи людини, державна влада.

Keywords: legality, rule of law state, supremacy of law, legal order, legal system, human rights and freedoms, public authority.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Рязанов М.Ю.

Деркач Ельвіна Віталіївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Дослідження застосування медіації в Україні є досить актуальним, оскільки даний позасудовий спосіб вирішення конфліктів є швидшим, дешевшим, ефективнішим та допомагає сторонам залишитись в дружніх стосунках, не створюючи змагальну атмосферу. Медіація має безліч переваг, а саме: економія коштів та часу, зняття емоційного напруження, добровільність участі в ній, на відмінну від суду, конфіденційність, самовизначення та рівність прав сторін та виграшне рішення для обох. Виникнення конфліктів є закономірним явищем для будь-якого суспільства, адже вони органічно пов'язані з його функціонуванням і розвитком, проте суспільству слід вміти злагоджено їх вирішувати.

Варто зазначити, що відповідно до Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021 № 1875-IX, ст.1 п.4 медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Також у ст. 3 п. 2 цього ж закону зазначено, що медіація може здійснюватися як до звернення до суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу, так і на будь-якій стадії процесу – під час досудового розслідування, судового, третейського або арбітражного розгляду, а також на етапі виконання відповідного рішення [1].

У другій половині XX століття в США медіація (посередництво) набула активного розвитку та утвердилася як ефективний інструмент вирішення конфліктів і спорів поза судом. На думку британця А. Джерами, характерною особливістю медіації як способу вирішення спорів є її спрямованість на досягнення добровільного та узгодженого результату, а також те, що медіатор не має повноважень нав'язувати сторонам обов'язкове до виконання рішення [3, с. 22]. У сучасній Україні медіація з'явилася вже як сформована практика в середині 1990-х років, а перші медіаційні центри почали функціонувати з 1997 року, зокрема в Одесі. Та наразі в Одесі медіація застосовується як позасудова процедура, так і в межах співпраці з судами (присудова медіація) для врегулювання спорів: Приморський районний суд м. Одеси: У суді діє проект «Присудова медіація», який є простором для співпраці суду та медіаторів (судді пропонують сторонам спробувати врегулювати спір за участю медіатора); Київський районний суд м. Одеси (активно впроваджує практику примирення сторін, забезпечуючи можливість застосування медіації); Одеський апеляційний суд та окружний

адміністративний суд (спеціалісти беруть участь у семінарах з розвитку присудової медіації); Громадський центр правосуддя (Одеса) – (працює кабінет медіації та відновного правосуддя, де можна отримати безоплатні послуги з медіації).

Особливо цінним для України є досвід Польщі, де медіація закріплена на законодавчому рівні та широко застосовується на практиці. За даними Міністерства юстиції Польщі (Ministerstwo Sprawiedliwości), у 2010 році до медіації в кримінальних справах було передано 2 541 справу, з яких 89,5 % завершилися укладенням угод; у справах щодо неповнолітніх осіб – 348 справ, 75 % з яких мали успішний результат; у цивільних справах – 2196; у сімейних – 1092; у господарських – 848 справ. Наразі Міністерство юстиції проводить інформаційно-освітню кампанію з популяризації медіації, яка орієнтована на три категорії: широку громадськість, сторони спору, що звернулися до суду, та професійні кола (суддів, прокурорів, медіаторів). Перші заходи відбулися ще в жовтні 2010 року під гаслом «Маєш право на медіацію». Кампанія охоплює розповсюдження плакатів і листівок у польських містах, а також трансляцію телевізійних і радіороликів [4, с. 34]. Медіація відкриває широкі можливості для вдосконалення системи вирішення спорів в Україні. З урахуванням європейського досвіду її можна розвивати як сучасний, ефективний і економічно доцільний спосіб врегулювання конфліктів. Це дозволить знизити навантаження на суди, посилити довіру до правосуддя та позитивно вплинути на інвестиційне середовище. Водночас розвиток медіації узгоджується з євроінтеграційним курсом України та сприятиме її входженню до європейського правового простору. Також слід додати декілька практичних прикладів життєвих ситуацій, де доречно було б скористатися послугами медіатора, замість звернення до суду: подружня пара вирішила розлучитися, але не могла дійти згоди щодо опіки над двома малолітніми дітьми та розподілу спільного майна. За допомогою сімейного медіатора вони змогли розробити детальний план спільної опіки та справедливого розподілу майна. Це дало змогу уникнути тривалого та стресового судового процесу, зберегти психологічне здоров’я дітей та підтримати цивілізовані стосунки між батьками.

Проте аби досягти ідеального запровадження медіації в Україні мати законодавчу базу не достатньо, тому слід звернути увагу інші чинники, що впливають на розвиток медіації та її застосування. Закон України «Про медіацію» закріплює ключові засади здійснення медіації, визначає порядок її проведення та встановлює загальні вимоги до діяльності медіаторів. Водночас відсутність деталізованих підзаконних актів, єдиних стандартів і належного державного регулювання ускладнює повноцінне та ефективне впровадження медіації на практиці. Поряд із удосконаленням законодавства у сфері медіації, актуальним є також узгодження норм матеріального та

процесуального права України з положеннями, що регулюють застосування медіаційних процедур.

Також в Україні існує нагальна потреба у підготовці кваліфікованих спеціалістів, які б відповідали міжнародним стандартам професійної діяльності [2]. На думку українського дослідника І. Ясиновського, серед основних факторів, що стримують поширення медіації в Україні, можна виокремити: низький рівень правової культури населення; недостатню довіру до цієї послуги; обмежену обізнаність суспільства загалом і громадян зокрема про медіацію та її переваги порівняно із судовим розглядом; небажання сторін іти на компроміс; особливості національної системи правосуддя; труднощі у виборі кваліфікованого медіатора; вплив політичних і економічних умов в Україні; слабку взаємодію з міжнародними організаціями; а також недостатнє фінансування і обмежену державну підтримку [3, с. 23].

Отже, майбутнє медіації в Україні залежить від здатності поєднати нормативні зміни з глибинними соціальними трансформаціями. Лише за умови формування довіри до медіації як до ефективного, справедливого й автономного механізму врегулювання конфліктів вона зможе зайняти належне місце в системі захисту прав людини та стати дієвим інструментом правової модернізації держави. Адже впровадження медіації в судову систему України відкриває можливості для гуманізації правосуддя, зниження навантаження на судову систему та утвердження культури діалогу як базової цінності правової держави.

Список використаних джерел

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

2. Усатюк Л. Реалії та перспективи розвитку медіації в Україні. URL: https://pravo.ua/realii-ta-perspektyvy-rozvytku-mediatsii-v-ukraini/.

3. Кацьора О. Проблеми та стан розвитку медіації в Україні. *Грані.* 2021. Том 24. № 7-8. С. 21-25. URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1671/1647.

4. Карпенко Р. Проблеми розвитку медіації в Україні. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 4. С. 28-36. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/6.pdf.

Ключові слова: медіація, медіатор, вирішення спорів, конфлікт, конфіденційність, правове регулювання, застосування медіації.

Keywords: mediation, mediator, dispute settlement, conflict, confidentiality, legal regulation, application of mediation.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Мельничук О.С.

Дуркалець Анна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Війна проти України актуалізувала захист прав людини під час воєнного стану, висунувши її в центр правової та суспільно-політичної дискусії. Актуальність цієї теми зумовлена необхідністю досягнення балансу між забезпеченням державної безпеки та збереженням основоположних прав і свобод людини, оскільки війна викликає масові обмеження, переміщення населення, втрати життів та знищення майна. Крім того, сучасні події вимагають чіткого правового розмежування між тим, які права допускають обмеження, а які не підлягають такому обмеженню навіть у екстремальних умовах, оскільки саме це визначає межу дозволеного у війні.

Захист прав і свобод людини є одним із головних і водночас актуальних проблем сучасності, що знаходить детальне висвітлення у наукових дослідженнях. У роботах українських науковців ретельно розглядаються обмеження та гарантовані права людини під час воєнного стану з позиції Конституції України, міжнародних конвенцій та судової практики. У сучасних публікаціях також окремо розглядаються механізми міжнародного захисту прав людини в умовах воєнного стану, зокрема функції Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду та спеціальних моніторингових місій ООН. Разом із тим наукова думка залишається неоднозначною щодо меж обмеження «відносних» прав та достатньої ефективності національних правових режимів у кризових умовах [3, с. 96].

Передусім слід зазначити, що права людини являють собою сукупність природних і невід’ємних свобод та юридичних прав, що визначаються самим фактом існування людини в суспільстві, які забезпечують їй можливість діяти відповідно до власного усвідомленого волевиявлення, здійснюючи все, що не заборонено законом і не порушує прав та свобод інших осіб [0, с. 97].

У сучасній теоретико-правовій науці зазначається поділ прав людини на абсолютні та відносні, при цьому основним критерієм такого розмежування є юридична можливість або неможливість їх обмеження за будь-яких обставин.

Права людини у ситуації воєнного стану можна класифікувати на дві групи:

– не підлягають обмеженню (абсолютні права): право на життя, гарантії захисту від катувань та нелюдського поводження, свобода від рабства, рівність перед законом, права на справедливий суд;

– можуть обмежуватися (відносні права): свобода пересування, зібрань, виїзд за кордон, необхідність проходження перевірки документів тощо.

Існує перелік прав і свобод, що залишаються непорушними навіть у період воєнного стану. До таких фундаментальних прав належать рівність усіх перед законом незалежно від особистих чи соціальних характеристик, право на громадянство та його зміну, невід'ємне право на життя, повага до людської гідності, особиста свобода та недоторканність, право на житло, свобода вступу у шлюб і рівність подружжя у сімейних відносинах, рівність дітей у правах, доступ до судового захисту та право на відшкодування шкоди, спричиненої незаконними рішеннями чи діями органів влади [2].

Воєнний стан передбачає особливий правовий режим, який розширює повноваження державних органів і допускає тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод. Зокрема, можуть обмежуватися свобода пересування, право на вибір місця роботи, участь у державному управлінні, а також недоторканність приватного життя через посилений контроль і перевірки [4, с. 140].

При цьому обмеження відносних прав має відповідати критеріям законності, необхідності та пропорційності, а формулювання «надмірної міри» не повинні використовуватися для приховування свавільних рішень. В умовах сучасної збройної агресії проти України фіксується системне порушення прав людини, насамперед права на життя, безпеку, особисте життя, майно, а також масові випадки примусових виселень та зникнень. Для подальшого розвитку правових доктрин з даної теми необхідні:

а) чітка правова диференціація між абсолютними та відносними правами;

б) гармонізація міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини в практиці національних судів та міжнародних трибуналів;

в) підсилення моніторингу та доказової бази щодо військових злочинів.

Підсумовуючи, права людини в умовах воєнного стану зазнають об'єктивно зумовлених обмежень, пов'язаних із необхідністю забезпечення безпеки держави та суспільства. Водночас такі обмеження повинні здійснюватися виключно на законних підставах і відповідати принципам необхідності та пропорційності, не порушуючи сутність основоположних прав, які не підлягають обмеженню. Важливим є чітке розмежування абсолютних і відносних прав, що дозволяє визначити межі допустимого втручання держави. Ефективний захист прав людини в цих умовах залежить від належного функціонування національних правових механізмів і контролю з боку міжнародних інституцій.

Список використаних джерел

1. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період : *матеріали наукового семінару* (23 червня

2022 р.) / упор. Д. Є. Забзалюк, М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів : ЛьвДУВС, 2023. 253 с.

2. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96–ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96–вр#Text (дата звернення: 27.03.2026).

3. Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 95-99.

4. Павлов І. Р., Колєсніков С. Д. Права людини в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та здобувачів : *тези доп. Всеукр. наук. практ. конф.* (м. Вінниця, 16 трав. 2025 р.). Вінниця : ХНУВС, 2025. С. 139-141.

Ключові слова: права людини, воєнний стан, абсолютні права, відносні права, судовий контроль, конституційні гарантії, пропорційність обмежень, міжнародний захист

Keywords: human rights, martial law, absolute rights, relative rights, judicial control, constitutional guarantees, proportionality of restrictions, international protection

Науковий керівник*: д.ю.н., професор Завальнюк В.В.*

Желєйко Марія Сергіївна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

.

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ УСИНОВЛЕННЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Усиновлення під час війни є складною юридичною конструкцією, у якій гуманітарні потреби дитини безпосередньо стикаються з суворими процедурними обмеженнями, спрямованими на запобігання торгівлі дітьми та незаконному їх вивезенню. Проблема судового захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту має глибоке правове підґрунтя, адже саме у період воєнного стану особливо гостро постає питання забезпечення найкращих інтересів дитини та зміцнення довіри до державної системи захисту дитинства. Дослідження інституту усиновлення в умовах війни дозволяє глибше зрозуміти трансформацію цивільно-правових механізмів під впливом надзвичайних обставин.

Правову природу усиновлення в умовах конфлікту можна розглядати через кілька ключових аспектів. По-перше, пріоритет найкращих інтересів дитини є фундаментальним принципом міжнародного та національного права, що зміщує акцент від «права дорослого на дитину» до «права дитини на безпечну сім'ю» [1, ст. 20, 21]. По-друге, усиновлення залишається інститутом цивільного права з посиленим публічним контролем: це акт особистого немайнового права, проте держава суттєво посилює нагляд, перетворюючи судову процедуру на гарантію того, що дитина не стає

об’єктом маніпуляцій чи «трофеєм» [2]. По-третє, під час війни відбувається трансформація процедурної суворості – тимчасове обмеження окремих прав заради їх збереження. Яскравим прикладом є фактична заборона міждержавного усиновлення, коли неможливо забезпечити належну перевірку документів та безпеку дитини [3].

Національне законодавство України становить основу регулювання інституту усиновлення. Головним документом є Сімейний кодекс України (Розділ IV, Глава 18), який визначає поняття, підстави та порядок усиновлення [2, ст. 207-242]. Важливу роль відіграє Постанова Кабінету Міністрів України № 905 від 08.10.2008 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» з урахуванням усіх змін 2022–2025 років [5]. Ключовими є також Постанова КМУ № 385 від 27.03.2022 щодо захисту прав дітей на період воєнного стану [6] та Постанова КМУ № 528 від 09.05.2025, яка запровадила новелу – можливість встановлення тимчасової опіки з подальшим усиновленням ще до рішення суду [7]. Доповнює регулювання Закон України «Про охорону дитинства»[4, ст. 24] та Цивільний процесуальний кодекс України [8, ст. 311-313].

Процедура усиновлення в умовах війни має низку характерних рис. Значного поширення набула цифровізація – подання заяв та отримання консультацій через портал «Дія» суттєво спрощує процес для внутрішньо переміщених осіб. Окремою проблемою залишається встановлення юридичного статусу дитини, оскільки на тимчасово окупованих територіях часто неможливо оперативно підтвердити смерть батьків або позбавлення їх батьківських прав. У таких випадках замість усиновлення застосовується лише опіка. Крім цього, міждержавне усиновлення фактично заморожене: Міністерство соціальної політики України у своєму роз’ясненні від 13 березня 2022 року прямо вказало на неможливість забезпечення належного контролю та безпеки дитини в умовах активних бойових дій [3]. За офіційними даними, у 2024 році в Україні усиновлено 1270 дітей (на 27 % більше, ніж у попередньому році), а всі усиновлювачі були громадянами України [10].

Міжнародно-правовий контекст надає додаткові гарантії захисту. Конвенція ООН про права дитини 1989 року встановлює пріоритет інтересів дитини [1, ст. 20, 21]. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни забороняє зміну сімейного статусу дітей на окупованих територіях [11, ст. 24, 50]. Декларація ООН 1986 року наголошує на пріоритеті національного усиновлення в період криз.

Сучасна судова практика та законодавчі зміни 2025–2026 років підтверджують еволюцію інституту. Постанова Верховного Суду від 24.06.2025 у справі № 759/24278/23 підкреслює обов’язок судів оцінювати «безпечне середовище» для дитини в умовах війни [13]. У червні 2025 року

Верховна Рада України Законом № 4499-IX внесла зміни до статті 438 Кримінального кодексу України, визнавши незаконне усиновлення, депортацію або переміщення дитини воєнним злочином [12, ст. 438 ККУ]. Це кардинально змінює правову природу усиновлення на тимчасово окупованих територіях, перетворюючи його з сімейно-правового акту на елемент міжнародного злочину.

Таким чином, інститут усиновлення під час війни є важливим елементом захисту прав дитини, що вимагає постійного балансу між швидкістю влаштування дитини в сім'ю та максимальною безпекою юридичної процедури. Поєднання національних та міжнародних стандартів, цифровізація, новація 2025 року щодо тимчасової опіки та криміналізація незаконних дій дозволяють забезпечити пріоритет інтересів дитини навіть у найскладніших умовах збройного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14.
3. Міждержавне усиновлення в умовах воєнного стану – роз'яснення Мінсоцполітики: Міністерство соціальної політики України, 13 березня 2022 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/mizhderzhavne-usinovlennya-v-umovah-voyennogo-stanu-rozyasnennya-minsocpolitiki.
4. Про охорону дитинства: Закон України від 21 листопада 2001 року № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14.
5. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей (зі змінами): Постанова Кабінету Міністрів України № 905 від 08 жовтня 2008 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-п.
6. Постанова Кабінету Міністрів України № 385 від 27 березня 2022 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період введення воєнного стану». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2022-п.
7. Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 і від 8 жовтня 2008 р. № 905: Постанова Кабінету Міністрів України № 528 від 09 травня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/528-2025-п.
8. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.

9. Гаазька Конвенція про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 року. URL:https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=69.

10. Державна служба України у справах дітей. У 2024 році в Україні усиновлено 1270 дітей: офіційна інформація від 25 лютого 2025 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/u-2024-rotsi-usynovleno-1270-ditei-na-27-bilshe-nizh-u-poperednii-rik-petro-dobromilskyi.

11. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (IV Конвенція) від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

12. Закон України від 17 червня 2025 року № 4499-IX «Про внесення зміни до статті 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію дитини…». URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4499-20.

13. Постанова Верховного Суду України від 24 червня 2025 року у справі № 759/24278/23. URL: Єдиний державний реєстр судових рішень (reyestr.court.gov.ua).

Ключові слова: права дитини, правова природа усиновлення, інтереси дитини, захист прав дитини, міждержавне усиновлення, воєнний стан, цифровізація усиновлення.

Keywords: rights of the child, legal nature of adoption, interests of the child, child rights protection, intercountry adoption, martial law, digitalization of adoption.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Мельничук О.С.

Згама Єгор Сергійович

здобувач 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

М’ЯКЕ ПРАВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРАВОТВОРЧОСТІ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Сучасний розвиток правових систем характеризується розширенням спектру регуляторних механізмів, що застосовуються поряд із традиційними юридично обов’язковими нормами. Одним із таких механізмів є так зване «м’яке право» (soft law), яке охоплює рекомендації, керівні принципи, кодекси поведінки, стандарти тощо, котрі не мають формально обов’язкової юридичної сили, однак здатні суттєво впливати на формування правової практики та поведінку суб’єктів правовідносин.

У науковій літературі м’яке право розглядається як специфічна форма нормативного регулювання, що поєднує елементи правових і позаправових механізмів впливу на суспільні відносини. Воно виконує функцію орієнтира для правотворчої та правозастосовної діяльності, сприяючи адаптації правових систем до швидких соціальних і економічних змін. Зокрема, дослідники підкреслюють, що soft law може виступати своєрідною

«лабораторією» для апробації нових правових підходів, які згодом отримують закріплення у формально обов’язкових правових нормах [1, с. 421-422; 2, с. 851-852]. У зв’язку з цим дослідження природи та функцій м’якого права набуває важливого значення для сучасної теорії права, оскільки дозволяє визначити його місце у системі джерел права та з’ясувати роль у процесах правотворчості й правозастосування.

М’яке право традиційно визначається як сукупність норм та правил поведінки, що не мають юридично обов’язкової сили, але створюють стандарти або рекомендації для регулювання суспільних відносин. На відміну від «жорсткого права» (hard law), яке передбачає юридичну відповідальність за порушення встановлених норм, soft law не супроводжується прямими механізмами державного примусу.

Так, Г.О. Головач пропонує розглядати м’яке право як соціально значуще для певного середовища правило поведінки, що сформульовано та формально виражено компетентним суб'єктом в акті м’якого права для врегулювання узгоджених відносин, виконання якого забезпечено організованими засобами контролю та/або стимулами до виконання [3, с. 91]. На думку авторки, м’яке право має низку спеціальних ознак, що дають підстави розглядати його як самостійну форму правового регулювання на межі офіційного і неофіційного права. До них належать: соціально значущі нормативні приписи прескриптивного характеру; формування компетентними суб’єктами; спрямованість на регулювання узгоджених суспільних відносин; забезпечення виконання через контроль і стимули; переважно недержавні механізми гарантування; узгодженість із «твердим» правом; орієнтація на подальший розвиток формально обов’язкових норм [3, с. 191].

У юридичній доктрині висловлюється думка, що «м’яке право» не може розглядатися як право у класичному розумінні, оскільки воно охоплює переважно документи рекомендаційного характеру, необов’язкові домовленості, а також різноманітні кодекси поведінки чи стандарти діяльності [4, с. 87–88]. Разом з тим, такий підхід не заперечує суттєвого впливу м’якого права на процеси правового регулювання, адже відповідні акти здатні формувати стандарти поведінки, сприяти виробленню єдиних підходів у правозастосуванні та виступати підґрунтям для подальшого формування юридично обов’язкових норм.

Однією з важливих функцій м’якого права є його використання у процесі правотворчості. У багатьох випадках рекомендації, стандарти або керівні принципи виступають попереднім етапом формування юридично обов’язкових норм.

У міжнародному праві м’яке право часто використовується для формування спільних підходів держав до врегулювання певних суспільних відносин. Показовим прикладом є Загальна декларація прав людини 1948 р.

[5], яка формально не має обов’язкової юридичної сили, однак її положення стали основою для подальшого закріплення міжнародних стандартів прав людини у міжнародних договорах та національному законодавстві багатьох держав. Подібну роль відіграють і Керівні принципи ООН щодо бізнесу та прав людини [6], які визначають рекомендаційні стандарти відповідальності держав та суб’єктів господарювання у сфері забезпечення прав людини та впливають на формування національних політик і нормативно-правових актів.

Важливе значення м’яке право має і в межах діяльності Європейського Союзу. Інституції Європейського Союзу активно використовують рекомендації, висновки, керівні принципи та інші акти рекомендаційного характеру як інструменти формування правової політики. Зокрема, відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу рекомендації та висновки не мають обов’язкової юридичної сили, проте вони можуть спрямовувати діяльність держав-членів у процесі вдосконалення їхнього національного законодавства [7].

Аналогічний підхід простежується і в діяльності Ради Європи, де значну роль відіграють рекомендації Комітету міністрів. Наприклад, Рекомендація CM/Rec(2010)12 щодо суддів: незалежність, ефективність та обов’язки [8] встановлює стандарти забезпечення незалежності суддів і ефективності судочинства та має рекомендаційний характер, проте її положення широко використовуються державами як орієнтир під час проведення реформ у сфері правосуддя.

Таким чином, м’яке право у правотворенні виконує низку важливих функцій. По-перше, воно сприяє формуванню загальних принципів і стандартів правового регулювання суспільних відносин. По-друге, забезпечує можливість апробації нових правових підходів до їх подальшого закріплення у формально обов’язкових нормах. По-третє, м’яке право сприяє гармонізації національного законодавства з міжнародними правовими стандартами. У цьому контексті воно виступає важливим інструментом розвитку сучасної правової системи, формуючи нормативні орієнтири для подальшого вдосконалення законодавства та правової практики.

Попри відсутність обов’язкової юридичної сили, акти м’якого права можуть відігравати важливу роль у процесі правозастосування. Судові органи нерідко використовують такі акти як допоміжні джерела для тлумачення норм права або для визначення стандартів належної поведінки державних органів. Як слушно відзначає Є. Смичок, «м’яке право» у судовій практиці використовується як додаткове джерело аргументації судових рішень і водночас сприяє подоланню колізій, прогалин та неоднозначного тлумачення норм права [9, с. 16, 17].

Зокрема, у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) м'яке право часто використовується як додатковий орієнтир при оцінці відповідності дій держав стандартам захисту прав людини. Наприклад, у справі «Спорронґ і Льоннрот проти Швеції» ЄСПЛ посилався на міжнародні стандарти та принципи, які не мали формальної обов'язкової сили, але допомогли визначити зміст гарантій права власності [10]. Аналогічний підхід простежується у справі *«Бейелер проти Італії»*, де ЄСПЛ врахував міжнародні стандарти рекомендаційного характеру для оцінки дотримання принципу правової визначеності [11].

Враховуючи вищевикладене, можемо підсумувати, що м'яке право є важливим елементом сучасної правової системи, що доповнює обов'язкові норми та підвищує ефективність правового регулювання. Воно забезпечує гнучкість правових механізмів, сприяє формуванню єдиних стандартів правозастосування та виступає орієнтиром для подальшого розвитку законодавства. У правотворчості м'яке право виконує підготовчу функцію, а в правозастосуванні – допоміжну роль у тлумаченні норм. Таким чином, його значення полягає у модернізації правової системи та гармонізації її з міжнародними стандартами.

Список використаних джерел

1. Abbott K. W., Snidal D. Hard and Soft Law in International Governance. *International Organization*. 2000. Vol. 54(3). P. 421–456. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1402966.
2. Chinkin C. The Challenge of Soft Law: Development and Change in International Law. *International and Comparative Law Quarterly*. Vol. 38, No. 4 (Oct., 1989), pp. 850-866. URL : https://www.academia.edu/24928160/THE_CHALLENGE_OF_SOFT_LAW_DEVELOPMENT_AND_CHANGE_IN_INTERNATIONAL_LAW
3. Головач Г.О. Валідність та дія м'якого права. Дис… докт. філософії : 081 Право. 2021. 217 с. URL : https://docs.mgu.edu.ua/docs/dysertatsiya_Golovach.pdf
4. Malcolm N. Shaw. International Law. Cambridge, 2017. 8th edition. P. 87-88. URL : https://auraleague.com/lpdf/international_law/Malcolm%20Shaw%20-%20International%20Law%20-%20Rajas%20Salpekar.pdf
5. Загальна декларація прав людини : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
6. Керівні принципи ООН щодо бізнесу та прав людини : Резолюція Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 р. URL : https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf

7. Договір про функціонування Європейського Союзу від 25.03.1995 р. : консолідовані версії. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
8. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text
9. Смичок Є. Джерела «м'якого права» та їх вплив на формування судової доктрини. *Юридичний вісник.* 2020. № 4. С. 15-22.
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Спорронґ і Льоннрот проти Швеції» від 23.09.1982 р.
11. (Case of Sporrong and Lonnroth v. Sweden) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098#Text
12. Рішення ЄСПЛ у справі *«Бейелер проти Італії»* (Beyeler v. Italy) від 05.01.2000 (заява № 33202/96). URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58832%22]}

Ключові слова: м'яке право, правове регулювання, нормативні приписи, правотворчість, правозастосування, міжнародні стандарти, неформальні джерела права.

Keywords: soft law, legal regulation, normative provisions, law-making, law enforcement, international standards, non-formal sources of law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Антошина І.В.

Кавуньов Федір Олегович
здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОУТВОРЕННЯ І ПРАВОТВОРЧІСТЬ

Вивчення теорії держави і права на початковому етапі підготовки юристів нерозривно пов'язане з засвоєнням базових категорій, які розкривають механізми створення права. Поняття правоутворення та правотворчості відіграють ключову роль у розумінні того, як суспільні потреби перетворюються на загальнообов'язкові правила поведінки. Сучасна юридична теорія не зводить створення права лише до правотворчості, а розмежовує ці категорії, підкреслюючи їхню тісну взаємодію. Засвоєння цих понять стає важливою методологічною основою для опанування галузевих юридичних дисциплін.

Аналіз цих категорій потребує чіткого розрізнення їх об'єкта та предмета. Об'єктом обох понять є процес появи, розвитку й трансформації права як соціального регулятора. Предмет правоутворення охоплює закономірності формування права в широкому розумінні – від соціально-економічних передумов до його закріплення в різних формах. Натомість

правотворчість є вужчою категорією і являє собою офіційну, врегульовану державою стадію цього процесу.

Правоутворення посідає центральне місце в теоретичній юридичній науці. Воно дозволяє розглядати право не лише як результат державної волі, а як наслідок складної взаємодії суспільства, держави та інших соціальних факторів. Цей процес включає виникнення потреби в правовому регулюванні, її усвідомлення, формулювання відповідних правил і подальше їх закріплення. Правотворчість, своєю чергою, виступає як самостійна й вирішальна стадія правоутворення. Вона реалізується через діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на встановлення, зміну або скасування правових норм. Саме ця категорія формує основні поняття юридичної науки, зокрема «джерела права», «нормативно-правовий акт», «принципи правотворчості» та «юридична техніка».

Функціональне значення цих категорій є багатогранним. Гносеологічна функція допомагає пізнавати механізми виникнення права, онтологічна – аналізувати його сучасний стан, а прогностична – передбачати напрями розвитку правової системи в умовах цифровізації, європейської інтеграції та воєнних викликів. Особливої уваги потребує підвищення якості нормативних актів, запобігання колізіям і прогалинам у законодавстві.

Методологічну основу дослідження правоутворення й правотворчості становлять формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий та історичний методи. Порівняльний аналіз дає змогу виявити відмінності між континентальною (нормативною) та англо-саксонською (прецедентною) моделями формування права, що має практичне значення для обґрунтування реформ в Україні.

У навчальному процесі ці категорії виконують пропедевтичну роль, закладаючи підвалини професійної правосвідомості майбутніх юристів. Дисципліна «Теорія держави і права» перетворює теоретичні знання на систему компетентностей, запобігаючи формальному ставленню до застосування права. Серед освітніх завдань – формування правової культури, подолання правового нігілізму та усвідомлення права як засобу забезпечення справедливості й захисту прав людини.

Особливої актуальності тема набуває в умовах євроінтеграційного курсу України. Узгодження національного законодавства з acquis communautaire Європейського Союзу вимагає не тільки технічного вдосконалення правотворчості, але й глибокого аналізу соціальних та економічних чинників правоутворення. Це передбачає активнішу залученість громадянського суспільства, експертних кіл та міжнародних організацій до створення якісних нормативних актів, які відповідають принципам верховенства права.

У період воєнного стану та активної цифровізації правотворчість стикається з новими викликами: необхідністю оперативного реагування на

загрози національній безпеці, регулюванням електронних відносин, захистом персональних даних та впровадженням штучного інтелекту. Науковий аналіз правоутворення дає можливість розробляти адаптивні механізми, які забезпечують баланс між швидкістю нормотворення та дотриманням фундаментальних прав і свобод людини.

Взаємозв'язок теоретичної науки та навчальної дисципліни має системний характер: наукові напрацювання безпосередньо впроваджуються в освітній процес, який готує фахівців для законотворчої, правозастосовної та науково-дослідної діяльності. В умовах модернізації правової системи України роль цих категорій особливо зростає, оскільки суспільство потребує юристів із системним мисленням, здатних ефективно поєднувати соціальні потреби з державною волею.

Підсумовуючи, правоутворення є широкою основою формування права, а правотворчість – його офіційною та завершальною стадією. Ці категорії формують методологічну культуру юриста та вміння здійснювати фахову рефлексію. Без глибокого теоретичного розуміння цих процесів правова система втрачає динамічність і цілісність, перетворюючись на набір розрізнених норм. Тому правоутворення і правотворчість залишаються ключовим напрямом розвитку юридичної науки та практики, сприяючи сприйняттю права як впорядкованої соціальної реальності.

Список використаних джерел

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
2. Кельман М. С., Стратонов В. М. Загальна теорія права: підручник. Вид. 6-те, доп. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 363 с.
3. Козюбра М. І. та ін. Загальна теорія права : підручник/за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

Ключові слова: правоутворення, правотворчість, нормотворчість, джерела права, юридична техніка, правова система, європейська інтеграція.

Keywords: law formation, law-making, rule-making, sources of law, legal technique, legal system, European integration.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Завальнюк В. В.

Карп Анна Романівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕТИПОВЕ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА

У сучасній юриспруденції право виступає фундаментальним регулятором суспільних відносин, забезпечуючи стабільність правопорядку та супровід складних реформаційних процесів. Проте транзитивний період розвитку українського соціуму характеризується суперечливим станом як

держави, так і правової системи, що вимагає детального переосмислення практики їхнього функціонування. У таких умовах особливої актуальності набуває дослідження правозастосування як динамічного явища, що виходить за межі стандартних алгоритмів. Нетипове застосування права постає як специфічна форма владної діяльності, зумовлена об'єктивною складністю фактичних обставин справи, дефіцитністю нормативного масиву або наявністю правових прогалин.

Теоретичне розуміння правозастосування дозволяє визначити його не просто як механічне виконання приписів, а як складний інтелектуально-вольовий процес. У науковій літературі підкреслюється, що ця діяльність має владний, організуючий характер і здійснюється виключно компетентними органами. Н. Атаманова пропонує розглядати «застосування норм права як своєрідного організаційно-правового та управлінського, а також творчого процесу, ціль якого розгляд та вирішення різних індивідуальних справ, що мають юридичне значення, і який регламентується спеціальними процедурно-процесуальними нормами» [1, с. 164]. Таке визначення акцентує увагу на творчому елементі, який стає визначальним саме в ситуаціях нетипового правозастосування, коли стандартна нормативна база не дає прямої відповіді на правове питання.

Правозастосування традиційно розглядається як опосередкована форма реалізації права, де результат втілюється у прийнятті індивідуально-конкретного владного припису. І. Й. Магновський якраз про це пише, що «під застосуванням правових норм розуміють спрямовану на реалізацію норм права і здійснювану у спеціально встановлених формах державно-владну діяльність органів держави або місцевого самоврядування щодо прийняття індивідуально-конкретних правових приписів з метою вирішення конкретної справи» [2, с. 59]. Владність рішення у таких випадках означає не просто управління вчинками людей, а й здатність держави забезпечити виконання цих рішень силою примусу, що є критично важливим для стабілізації нетипових юридичних ситуацій.

Проблема нетипового правозастосування виникає тоді, коли фактична основа справи містить обставини, нетипові для певної категорії правовідносин. Це часто фіксується у цивільно-правовій сфері через динамічні соціально-економічні зміни, а також у кримінальному праві, де формальна логіка може вступати у протиріччя зі специфікою конкретного діяння. Центральним фактором, що зумовлює нетиповість процесу, є прогалина в позитивному праві. С. В. Чебан наголошує на важливості розрізнення ідеального права та його реального вираження у джерелах, вказуючи, що «прогалина в праві є лише тоді, коли факти або відносини законом не оцінюються, але існує об'єктивна потреба в їх юридичній кваліфікації» [3, с. 54]. Наявність такої потреби робить правозастосування

нетиповим, оскільки суб'єкт змушений шукати правову основу поза межами конкретного нормативного припису.

Механізм подолання прогалин у нетипових ситуаціях реалізується через систему аналогій, що вимагає від юриста високого рівня професіоналізму. Виокремлюють аналогію закону, коли використовуються близькі за змістом норми тієї ж галузі, та субсидіарне застосування (міжгалузеву аналогію). Найвищим рівнем складності є аналогія права, що базується на загальних принципах справедливості, гуманізму та верховенства права. Іноді зазначається, що нетиповий характер таких рішень зумовлює необхідність звернення до офіційних та неофіційних інтерпретацій права. Внаслідок цього суб'єкт правозастосування переходить від конкретної норми до загальних правових ідеалів.

Окремої уваги заслуговує питання стадійності та ефективності такого процесу. Процес правозастосування розглядається як послідовна система дій: від встановлення фактичних обставин до ухвалення та оформлення рішення. У нетипових ситуаціях стадія вибору та аналізу норми стає найбільш обтяженою, оскільки правозастосовувач повинен перевірити достовірність тексту, з'ясувати зміст норми через систему тлумачень та визначити межі її дії. Ефективність таких дій залежить від багатьох факторів, серед яких суб'єктивний фактор – особистісні характеристики юриста (його правосвідомість, культура, інтелектуально-вольові якості) – відіграє вирішальну роль.

Дискусійним залишається також питання про термінологічне визначення правозастосовної діяльності. Вчені розрізняють поняття «правозастосування» як статичну фазу (хто і що повинен робити) та «правозастосовну діяльність» як динамічний процес. Крім того, тривають суперечки щодо використання термінів «правозастосовний» та «правозастосовчий». Встановлено, що термін «правозастосовчий» краще відображає активність суб'єкта, в той час як «правозастосовний» часто вживається відповідно до правил правопису, проте може мати пасивне змістове завантаження. Очевидно, що для нетипових ситуацій саме активний, творчий підхід правозастосовувача є запорукою винесення правомірного рішення.

Нетипове правозастосування тісно пов'язане з принципом верховенства права. Як зазначається, «нетипове правозастосування – це особлива форма юридичної діяльності, яка виникає в умовах дефектності нормативного регулювання та вимагає від суб’єкта використання принципів права як безпосереднього інструменту вирішення справи» [4]. Це підкреслює, що в ситуаціях, коли закон мовчить, саме принципи права стають тим фундаментом, який дозволяє уникнути свавілля та забезпечити справедливість. Внаслідок цього нетипове правозастосування стає

найбільш наочним проявом реального стану взаємозв’язку держави та права.

Оцінка якості правозастосовної діяльності є важливим критерієм для оцінки всієї державної дійсності. Вона демонструє, наскільки державні органи здатні адаптуватися до нових викликів та захищати інтереси громадян у випадках, не передбачених буквою закону. Якість встановлення прогальної ситуації та вміння використовувати аналогію є показником правової культури всієї системи. Процесуальна форма застосування норм права у таких випадках зумовлює особливий характер доказування, де юридичні правила спрямовані на реалізацію законодавчої волі навіть у складному правовому спорі.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що нетипове застосування права не є відхиленням від законності, а постає як закономірний механізм її забезпечення в умовах соціальної динаміки. Воно дозволяє правовій системі залишатися живою та функціональною, заповнюючи нормативні порожнечі через інтелектуальну діяльність уповноважених суб'єктів. Це дозволяє забезпечити безперервність правового регулювання та гарантувати захист суб’єктивних прав особи.

Внаслідок проведеного дослідження стає очевидним, що нетипове правозастосування вимагає не лише глибоких теоретичних знань, а й високої професійної відповідальності. Подальше вдосконалення цього процесу має відбуватися шляхом чіткого визначення галузевих меж використання аналогії та підвищення якості офіційного тлумачення норм права. Це дозволить мінімізувати ризики суб’єктивізму та забезпечити сталість правозастосовної практики в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел

1. Атаманова Н. Проблемні питання застосування норм права. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 164–169.

2. Магновський І. Й. Правозастосування як категорія особливої форми реалізації права. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Т. 27. С. 59–66.

3. Чебан С. В. Прогалини в позитивному праві та способи їх усунення і подолання. *Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 54–55.

4. Нетипове застосування права. *Радник. Юридичний портал*. URL: http://radnuk.info/statti/249-tioriua-gov/15178-2011-01-21-09-31-44.html (дата звернення: 09.04.2026).

Ключові слова: нетипове правозастосування, прогалини в позитивному праві, аналогія закону, аналогія права, реалізація норм права, правозастосовна діяльність, верховенство права, юридична кваліфікація, субсидіарне застосування права.

Keywords: atypical law application, gaps in positive law, analogy of statute, analogy of law, implementation of legal norms, law enforcement activity, rule of law, legal qualification, subsidiary application of law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чувакова Г. М.

Кіндей Ю.О.

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИЩА РАДА ЮСТИЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ

Питання визначення правового статусу Вищої ради юстиції (з 2017 р. – Вищої ради правосуддя) як органу державної влади залишається дискусійним у конституційно-правовій науці: вона не вписується в класичну тріаду гілок влади, а тому деякі вчені відносять її до контрольно-наглядової гілки влади. Конституційне підгрунтя для такого підходу закладене у ст. 124 Конституції України, яка закріплює, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та делегування функцій судів не допускається; натомість ст. 131 закріплює, що в Україні діє Вища рада правосуддя – конституційний орган, якому надано особливі повноваження відносно суддів, жодна з класичних гілок влади яких не мала [1 ст. 124, 131].

Закон України "Про Вищу раду правосуддя" у ст. 1 визначає ВРП як колегіальний, незалежний конституційний орган державної влади та суддівського врядування; ст. 3 закріплює систему її повноважень – призначення та звільнення суддів, дисциплінарне провадження, захист незалежності суддів, щорічна доповідь про стан забезпечення незалежності суддів тощо. Стаття 31 Закону надає ВРП право потребувати та одержувати будь-яку необхідну інформацію та документи від суддів, судів, органів суддівського самоврядування, органів державної влади та місцевого самоврядування з метою здійснення своїх повноважень. Саме ця норма є ключовою для обґрунтування контрольно-наглядової природи ВРП: вона наділена правом перевіряти суддів поза судовим процесом [2].

Бисага Ю. М. та Пирога І. С. у дослідженні повноважень та функціонального призначення ВРП аргументують, що первинним зразком органу суддівського врядування в Україні була саме Вища рада юстиції, яка, однак, через надмірну політизацію та обмежене законодавче визначення функцій не змогла виконати покладену на неї місію забезпечення незалежності судової гілки влади. Реформою 2016 р. ВРП набула статусу конституційного органу та широкого кола повноважень, які охоплюють кадрові, дисциплінарні та наглядові функції. Дослідники аргументують, що ВРП відповідає міжнародним стандартам суддівського врядування, а її завдання, функції та структура є ідентичними аналогічним органам у провідних державах світу. Конституційне закріплення повноважень ВРП у

розділі VIII "Правосуддя" Конституції свідчить про надання їй статусу конституційного органу поза системою трьох класичних гілок влади [3, с. 434].

Пушкар С. І. у дослідженні засади незалежності суддів та ролі ВРП у її забезпеченні звертає увагу на те, що ВРП є тим органом, який здійснює насамперед контрольний вплив на суддів, стимулюючи їх забезпечувати законність під час виконання професійних обов'язків. На основі статистики ВРП автор фіксує тенденцію до зменшення кількості випадків втручання у суддівську діяльність упродовж 2020-2022 рр., а також прогнозує кількість таких повідомлень у 2023 р. Ключовим є висновок: ВРП за результатами розгляду повідомлень про втручання в діяльність суддів ухвалює рішення про вживання заходів реагування, що є характерним для контрольно-наглядових органів – суб'єктів, уповноважених осіб перевіряти дотримання правових норм та реагувати на їх порушення [4, с. 336].

Матвіїв Р. І. у дослідженні доброчесності у судовій системі аналізує взаємодію ВРП з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України (ВККС) та Громадською радою доброчесності (ГРД) як комплексний контрольно-наглядовий механізм перевірки суддів. Дослідник підкреслює, що ВККС та ГРД здійснюють оцінювання кандидатів за узгодженими критеріями доброчесності, а ВРП на підставі їхніх висновків ухвалює кадрові рішення. Відсутність нормативно визначеного понятєво-категоріального апарату доброчесності та критеріїв її встановлення становить суттєву прогалину у правовому регулюванні контрольних функцій цих органів. Ця система, де ВРП координує та остаточно затверджує результати наглядових процедур, є ознакою саме контрольно-наглядової, а не виконавчої чи законодавчої гілки влади [5, с. 99].

Отже, Вища рада юстиції / Вища рада правосуддя є конституційним органом державної влади з ознаками контрольно-наглядової функції: вона не здійснює правосуддя [1], не видає закони та не виконує їх в адміністративному порядку, натомість перевіряє дотримання стандартів суддями, ухвалює дисциплінарні рішення, вживає заходів захисту незалежності правосуддя [2] та координує роботу суміжних органів суддівського врядування [5, с. 98]. Підтвердженням контрольно-наглядової природи ВРП є: право на витребування документів та інформації [2]; дисциплінарна функція [3, с. 434]; реагування на порушення незалежності суддів [4, с. 336]; ухвалення щорічної доповіді про стан незалежності суддів як форми публічного контролю [2]. Питання офіційного конституційного визнання контрольно-наглядової гілки влади залишається відкритим, проте фактичний зміст повноважень ВРП дозволяє однозначно ідентифікувати її саме як контрольно-наглядовий суб'єкт.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
2. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 груд. 2016 р. № 1798-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text.
3. Бисага Ю. М., Пирога І. С. Повноваження та функціональне призначення Вищої ради правосуддя у сфері забезпечення незалежності судової влади. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Т. 2, № 79. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/289745.
4. Пушкар С. І. Забезпечення незалежності суддів як гарантія їх діяльності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 78, ч. 2. С. 336-341. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286633.
5. Матвіїв Р. І. Перспективи удосконалення правового регулювання сфери доброчесності у судовій системі України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Т. 1, № 86. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320054.

Ключові слова: Вища рада юстиції, Вища рада правосуддя, контрольно-наглядова гілка влади, суддівське врядування, дисциплінарне провадження, незалежність суддів, доброчесність суддів, повноваження ВРП, система органів державної влади, конституційний орган.
Keywords: High Council of Justice, High Council of Justice of Ukraine, supervisory branch of power, judicial governance, disciplinary proceedings, judicial independence, judicial integrity, powers of the HCJ, system of state authorities, constitutional body.
Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Чувакова Г.М.

Кирпиченко Єлизавета Ігорівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВА ДЕРЖАВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІСЛЯВОЄННОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

Сучасний стан українського державотворення характеризується переходом до принципово нової моделі функціонування: тут цифровізація виступає не просто як технічне допоміжне рішення, а як фундаментальна основа національної життєстійкості. В умовах правового режиму воєнного стану, що став безпрецедентним викликом для національної безпеки, цифрова інфраструктура довела свою здатність підсилити державу в умовах фізичної загрози адміністративним центрам та масової міграції населення. В науковому суспільстві післявоєнна модернізація України розглядається як комплексне оновлення всіх сфер життя через призму цифрової трансформації – це означає, що зміни в країни не будуть обмежуватися лише відбудовою зруйнованих об'єктів. Вони мають базуватися на

впровадженні інноваційних управлінських алгоритмів, які виключають повернення до старих бюрократичних схем [1, с. 154]. Цифрова держава має стати гарантом прозорості, де кожне управлінське рішення та матеріальні витрати є підтвердженими та доступними для громадського контролю.

Одним із ключових викликів післявоєнного періоду є необхідність глибокої трансформації публічного управління. Традиційні методи адміністрування, що базуються на паперовому документообігу та особистому контакті громадянина з посадовцем, продемонстрували свою неефективність у кризових умовах. Натомість цифровізація дозволила швидко адаптуватися до екстрених змін під час воєнного стану. Впровадження інструментів електронного урядування через інтегровані платформи дозволяє перевести більшість державних сервісів в автоматичний режим. Це особливо важливо для соціальної сфери та надання послуг внутрішньо переміщеним особам, для яких мобільний доступ до державних гарантій став чи не єдиним способом реалізації своїх прав. Модернізація управління передбачає перехід до прийняття рішень на основі аналізу великих даних, що дозволяє більш точно прогнозувати потреби громад у відновленні житла, шкіл чи лікарень, спираючись на реальні демографічні показники та стан пошкодженої інфраструктури [2, с. 55].

Ефективна модернізація держави неможлива без стабільної та прозорої системи правосуддя. Воєнний стан змусив судову гілку влади шукати нові шляхи функціонування, що призвело до активізації процесів впровадження електронного суду. Дистанційна участь у судових засіданнях, яка раніше сприймалася як додаткова опція, в сучасних реаліях стала гарантією безперервності правосуддя. Розвиток єдиних інформаційно-телекомунікаційних систем у судовій сфері дозволяє значно скоротити терміни розгляду справ та забезпечити рівний доступ до суду для громадян, незалежно від їхнього місцезнаходження. Післявоєнна модернізація судочинства має бути спрямована на повну діджиталізацію судової справи – від моменту подання позову до етапу виконання рішення [3, с. 172]. Це має не лише підвищити швидкість судових процесів, а й сприяти формуванню відкритої бази судових рішень, що є необхідною умовою для правової визначеності та залучення іноземного капіталу в українську економіку.

Процеси модернізації глибоко зачіпають сферу приватного права, де цифровізація стає інструментом захисту прав власності та особистих немайнових прав. Війна призвела до значних порушень традиційних способів реалізації цивільних прав через втрату документів та архівів. У цьому контексті цифрові ідентифікатори та електронні реєстри виконують функцію архівної пам'яті держави, дозволяючи громадянам відновлювати свої права на основі даних, що зберігаються у хмарних сховищах. Модернізація цивільного обороту передбачає широке впровадження

електронного нотаріату та цифрових інструментів укладання правочинів. Це дозволить значно прискорити економічну активність у післявоєнний період, оскільки реєстрація прав на майно чи бізнес буде відбуватися в режимі реального часу з мінімальними трансакційними витратами [4, с. 305]. Крім того, цифровізація цивільного права вимагає створення нових механізмів захисту персональних даних, щоб технологічний прогрес не порушував приватність особи.

Розвиток цифрової держави нерозривно пов'язаний із питанням безпеки. В умовах гібридної агресії Україна стала полігоном для тестування новітніх кіберзагроз, що вимагає створення надійної системи захисту інформаційних ресурсів. Модернізація цифрової інфраструктури передбачає не лише оновлення технічної бази, а й розробку складних алгоритмів захисту державних реєстрів від несанкціонованого втручання [5, с. 513-514]. Цифрова стійкість держави базується на багаторівневому дублюванні даних та використанні децентралізованих технологій зберігання інформації. Після війни досвід України у сфері кіберзахисту може стати міжнародним стандартом, що сприятиме інтеграції нашої країни до європейського цифрового ринку. Водночас, цифрова модернізація потребує підвищення рівня цифрової грамотності населення, щоб кожен громадянин міг безпечно та ефективно користуватися новими інструментами взаємодії з державою.

Цифрова трансформація є одним із найбільш динамічних напрямів євроінтеграції України. Гармонійність українського законодавства у сфері цифрових послуг із європейськими стандартами дозволяє створити єдиний цифровий простір, що відкриває нові можливості для вітчизняного бізнесу та громадян. Післявоєнна модернізація в контексті вступу до ЄС передбачає впровадження транскордонних цифрових сервісів, визнання електронних підписів та спільну участь у проектах з розвитку штучного інтелекту. Цифрова держава стає мостом, який з'єднує Україну з глобальною економікою, забезпечуючи сумісність правових та технічних систем. Це дозволить не лише швидко відновити економіку, а й посісти гідне місце серед найбільш технологічно розвинених країн світу.

Цифрова держава виступає успішним інструментом для модернізації післявоєнної України. Вона об'єднує в собі реформу публічного управління, оновлення судової системи, захист цивільних прав та гарантування національної безпеки в кіберпросторі. Системний підхід до цифровізації дозволяє побудувати державу, яка є прозорою та відкритою для своїх громадян та світу. Реалізація цього потенціалу вимагає зміцнення зусиль влади, наукової спільноти та громадянського суспільства для створення правового та технологічного середовища, де цифрові інновації слугуватимуть на благо кожної людини та держави в цілому.

Список використаних джерел

1. Ярошенко О. А., Соколова І. О. Цифрова трансформація правової системи України: роль платформи «Дія» та електронного суду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2025. Вип. 2. Ч. 1. С. 151-156. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/350067/337246.
2. Кучменко В. О., Ватульєв М. В. Цифрова трансформація публічного управління в умовах воєнного стану. *Молодий вчений.* 2025. № 4 (135). URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2025-4-135-14.
3. Хілобок Д. Р., Середницька І. А. Деякі питання розвитку цифровізації правосуддя в умовах правового режиму воєнного стану в Україні // *Правовий розвиток України: досвід, реалії, перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (*Одеса, 17 травня 2024 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 317–320. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/19672/1/Hilobok.pdf.
4. Шевчук О. В. Вплив воєнного стану в Україні на процеси цифровізації в контексті цивільного права // Приватне право в умовах війни : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 2022 р.). Одеса: Фенікс, 2022. С. 303–306. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1a245d42-ef8f-402b-a11b-f37ce76cfc87/content#page=303.
5. Нинюк І. І., Нинюк М. А. Цифрова трансформація державного управління в Україні: виклики та перспективи. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 4 (4). С. 509–521. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/28238/1/3041-1254-2024-4%284%29-509-521.pdf

Ключові слова: цифрова держава, цифровізація, модернізація, післявоєнна Україна, кібербезпека, трансформація

Keywords: digital state, digitalization, modernization, post-war Ukraine, cybersecurity, transformation.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Мельничук О.С.

Колтунов Віталій Віталійович

здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: СУБ'ЄКТ ЧИ ІНСТРУМЕНТ?

Розвиток та впровадження систем штучного інтелекту в сучасному суспільстві це один із найскладніших етапів розвитку цифрового права. Цей період відомий тим, що програми переходять від виконання простих вказівок до самостійного створення текстів, малюнків та участі у прийнятті юридичних

рішень. Дослідження статусу ШІ, як він перетворюється з допоміжного засобу на самостійну одиницю, дозволяє краще зрозуміти виклики для законів. Це допомагає перевірити, чи здатні звичайні правила пристосуватися до технологічного прогресу, і визначити, хто відповідатиме за дії «розумних машин».

Європейські країни одними з перших визнали, що такі технології потребують постійного нагляду. Вони можуть бути як корисними, так і небезпечними для прав людини. Головна мета нових європейських правил це забезпечити роботу технологій на користь людей без порушення їхньої приватності чи загрози здоров'ю. Як зазначає LIGA360: «1 серпня 2024 року почав діяти закон ЄС про штучний інтелект. Він встановлює єдині правила для того, як випускати та використовувати системи ШІ» [1]. Це підтверджує прагнення до суворого державного контролю, складні програми мають завжди перебувати під наглядом людини.

Науковці продовжують шукати найкращі шляхи, як вписати ШІ в чинні закони, щоб уникнути суперечностей. Сьогодні новітні технології це вже не просто програма для пошуку інформації. Прикладом є поява роботів, що змушує задуматися про те чи треба надавати їм особливого юридичного статусу. Справедливо зауважує Тимошенко Є. А.: «Робот із вбудованим штучним інтелектом має розглядатися як учасник правових відносин. Можливо, він має посісти місце десь посередині між організацією та людиною, поєднуючи їхні риси залежно від ситуації» [2, с. 330]. Такий підхід допоміг би краще контролювати дії самостійних машин на вулицях чи заводах.

У світі поки що немає єдиного закону, бо кожна держава має власний досвід. Деякі країни намагаються якнайшвидше впровадити ШІ, щоб бути першими в технологіях. Інші ж поводяться обережно через можливі ризики для безпеки. Україна також активно вивчає це питання, прикладом буде робота Дослідницької служби Верховної Ради України, в якій зазначається, що «зусилля законодавців спрямовані на встановлення етичних та правових стандартів для того, що створює ШІ» [3, с. 19]. Це означає, що зараз триває розробка основних правил контролю, де головною завжди залишається людина.

Щодо того, кому належать результати роботи ШІ, Україна обрала шлях, який допомагає уникнути плутанини. Наші закони визначають, що результати роботи програм не є такими ж, як твори людини, проте вони все одно захищені правом. У роботі Тараненко О. М. зазначено: «Українські законодавці вирішили, що об'єкти, створені штучним інтелектом, мають особливий юридичний статус» [4, с. 187]. Це дозволяє власникам програм законно використовувати згенеровані коди чи зображення, не визнаючи комп'ютер автором.

Надання юридичного статусу ШІ це не щось фантастичне, а практичний спосіб розподілити права та обов'язки. Закон може сприймати штучний інтелект як особливого «цифрового помічника» з чіткими правилами поведінки. «Юридичне визнання – це складний інструмент, який можна дати певним суб'єктам або призначити іншим» [5]. Це підтверджує можливість визнати ШІ особливим учасником права, чиї дії завжди контролюються людьми та законом.

Отже, сьогодні штучний інтелект залишається насамперед дуже складним інструментом, а не самостійною особою. Попри розмови про «права роботів», сучасні закони насамперед захищають інтереси людини. Головне завдання на майбутнє це навчитися користуватися новими технологіями так, щоб остаточне рішення та відповідальність завжди залишалися за людиною.

Список використаних джерел

1. Правове регулювання використання штучного інтелекту в Україні та ЄС. *LIGAZAKON*. 2024. URL: https://ips.ligazakon.net/lawnews/doc/EN252820-pravove-rehulyuvannya-vykorystannya-shtuchnoho-intelektu-v-ukrayini-ta-yes
2. Тимошенко Є. А. Штучний інтелект як суб'єкт права інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 328–331.
3. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства у сфері використання технологій штучного інтелекту (стан та перспективи розвитку законодавства ЄС та інших держав світу). *Дослідницька служба Верховної Ради України*. 2023. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32500.pdf
4. Тараненко О. М. Правове регулювання об'єктів інтелектуальної власності, створених штучним інтелектом: порівняльний аналіз зарубіжного та українського законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 184–187. URL: https://www.lsej.org.ua/5_2024/44.pdf
5. Vokrug A. Штучний інтелект і юридична ідентичність. *Unite.ai*. 2023. URL: https://www.unite.ai/uk/artificial-intelligence-and-legal-identity

Ключові слова: штучний інтелект, правове регулювання, суб'єкт права, об'єкт права, інтелектуальна власність, право особливого роду (sui generis), Акт про ШІ, електронна особа.

Keywords: artificial intelligence, legal regulation, legal subject, legal object, intellectual property, sui generis right, EU AI Act, electronic person.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чувакова Г. М.

Kuzmenko Sofiia Volodymyrivna, Kovalchuk Anastasiia Mykolaivna
1st year students faculty of Judicial and International Law
National University «Odesa Law Academy»

TRANSFORMATION OF THE HUMAN RIGHTS DOCTRINE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION AND ARMED CONFLICTS

The process of globalization and armed conflicts represent significant challenges confronting contemporary legal studies. The aforementioned variables influence not only economic development, peacekeeping, ecology, politics, and global affairs, but also significantly impact human rights, which have been recognized as a comprehensive concept aimed at protecting individuals from capriciously imposed state authority. In the twenty-first century, fundamental human rights must adapt to a new reality: sovereign states are no longer regarded as the sole legitimate participants in international relations, and conflicts increasingly emerge in complex, hybrid, and frequently transnational forms.

The main part of globalization is that countries are becoming more dependent on each other. This is clear in global financial systems, international trade, migration patterns, and the quick spread of information. In other words, violations of human rights in one country often have effects in other countries or even around the world. For example, widespread violations of human rights during wars can lead to large numbers of refugees, humanitarian crises, rising tensions between countries, and the need for international intervention. In these situations, the idea of human rights slowly changes from a mostly domestic legal system to a global system of shared responsibility. Human rights are no longer regarded exclusively as a domestic concern for the state; they are transforming into a focus of international scrutiny, sanctions, and legal proceedings, and humanitarian interventions [1].

Armed confrontations significantly heighten apprehensions regarding the effectiveness of human rights advocacy, as warfare creates circumstances that directly threaten fundamental rights, including the right to life, liberty, dignity, and personal integrity. It is also important to recognise the emergence of new types of human rights, such as informational, bioethical, and digital rights. As people become more advanced, they have to deal with more complex sets of responsibilities and dangers. Modern composite wars are a new kind of problem that combines military operations with information warfare, cyberattacks, economic coercion, and the use of armed groups that are not part of the state. In these situations, the human rights theoretical framework has trouble figuring out who is responsible, since violations can happen accidentally through surrogate groups, commercial military firms, or electronic tools that let the person who did it hide their involvement. It creates big problems for legislative credentials and oversight systems because traditional human rights frameworks were mostly meant to control how countries act within their own borders. So, modern doctrine

increasingly includes the basic principles of effective control, assigning responsibility, and the positive duties of states to stop, look into, and punish violations of human rights, even when they are done by non-state actors in a larger political context [2].

In traditional human rights theory, there was agreement that the state is the final source of legal obligations. The state must not infringe upon rights, ensure their fulfilment, and provide efficient legal mechanisms for redress. But the modern, globalised world is slowly breaking down this idea. Economic, political, and informational exchanges consistently transcend national boundaries. Transnational corporations, international organisations, digital platforms, private military entities, and even terrorist organisations wield influence over individuals' lives comparable to that of nation-states. This results in a doctrinal transformation: human rights are progressively viewed as a framework of guarantees that must function not only within national legal systems but also on a global scale, where non-state actors may also bear responsibility for violations [3].

The evolution of the human rights hypothesis in the context of globalisation and armed conflicts primarily indicates a reassessment of legitimate rights violators and the delegation of legislative accountability. The traditional notion regarded the governing body as the primary entity of responsibilities; however, current realities necessitate the doctrine to include non-governmental organisations, such as private military companies, transnational corporations, armed groups, terrorist networks, and digital platforms. Consequently, the primary concern extends beyond the alleged crimes committed by the governing body to include the abstract accountability of the state for the individuals it supports, finances, or ultimately governs. This bolsters the principles of effective oversight and duty allocation, as legal domains strive to determine the true influence a nation has on specific initiatives, even when its involvement is formally denied.

The second major change is moving from "negative" rights, which require the state to stay out of people's lives, to "positive" obligations, which require the state to do something. In a world full of wars and other problems, not breaking the law isn't enough because the environment can be dangerous for people. People expect the government to put in place strong protective measures, such as evacuation plans, humanitarian corridors, social assistance programs for victims, and guarantees of access to healthcare and education even in times of crisis. In this regard, the doctrine increasingly views the state not as a passive guarantor but as an active participant, whose inaction may itself constitute a violation of human rights.

A significant change occurs as the understanding of the geopolitical scope of human rights broadens. The traditional doctrine primarily associated rights with governmental boundaries and jurisdiction. Nonetheless, transnational cyberattacks, foreign military operations, disputes, and occupations demonstrate that violations can transpire irrespective of state boundaries while an external

entity wields actual authority. It helps the theory of extraterrestrial jurisdiction move forward. This theory says that if a country has real power over a region or certain people, it can be held responsible for crimes that happen outside its borders. The aforementioned approach has gained prominence in contemporary philosophy as essential for the safeguarding of human rights in international conflict situations.

Improving the quality of global systems for ethics and fairness is an important part of the transition. Armed conflicts are often accompanied by widespread violations of human rights that national systems, especially in times of interconnectedness, often can't fully investigate because of political problems or organizational breakdown. As a result, the anthropological liberties conceptual framework progresses towards global penal accountability for war crimes, crimes against humanity, and genocide. This emphasizes the premise that certain violations are so severe that they cannot be confined solely to the internal affairs of the authority. So, modern law is increasingly incorporating the idea that punishment is unavoidable as a basic guarantee of human rights, while international courts and tribunals work to restore justice. According to M. Cherif Bassiouni: “The value-oriented goals of these multiple sub-regimes of ICL include not only human rights considerations but the preservation of international peace and security and the security and public interests of states” [4].

A different aspect is how informational and digital rights change during war. Globalization and new technologies turn information into a strategic asset that can be used as a weapon in war. Propaganda, false information, data breaches, and interference with important digital infrastructure can all have a direct effect on the safety and well-being of civilians. In this context, the concept elucidates the traditional understanding of freedom of expression by incorporating the imperative to protect the information sphere from misappropriation, while asserting that such protection must not devolve into total restriction. So, the idea of digital protection quickly becomes a part of human rights safety. According to Olha Balynska et al.: “Attention is drawn to the close connection of human rights with the sphere of health protection, which arose as a result of scientific and technological achievements in biology and medicine, discussing rights to artificial insemination, euthanasia, organ transplantation, cloning, and gender change. The impact on fundamental human rights through the digitization of law is analysed” [5].

The rise of human rights theory during globalization and wars necessitates the expansion of accountable entities, the augmentation of international oversight, the alignment of international human rights law with humanitarian law, and the reassessment of conventional rights and freedoms in light of new threats. The modern world demonstrates that human rights cannot exist independently of global dynamics. War and globalisation both weaken the validity of human rights and encourage their growth. This means that legal theory needs to come up with

new ways to protect human dignity, freedom, and security, even in the worst times in history.

References

1. Cinelli C. The impact of political globalization on human rights law. URL: https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2874597.pdf.

2. United Nations. International legal protection of human rights in armed conflict. URL:https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/HR_in_armed_conflict.pdf.

3. Universal Declaration of Human Rights. URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights.

4. Bassiouni M. Ch. The future of human rights in the age of globalization. 2012. P. 22-43. URL: https://www.legal-tools.org/doc/cd1395/pdf.

5. Balynska O., Yevkhutych I., Serkevych I., Zdrenyk I., Andrusyshyn R. Transformation of the content of human rights under the influence of globalisation. *Social & Legal Studios*. 2024. № 7(1). P. 116-123. DOI: 10.32518/sals1.2024.116.

Ключові слова: право, держава, права людини, трансформація, збройні конфлікти, глобалізація, доктрина прав людини.

Keywords: law, state, human rights, transformation, armed conflicts, globalization, military, modern, systems, theory, traditional, human rights doctrine.

Scientific advisor: doctor of law, professor Melnychuk O.S.

Кісілюк Роман Богданович

здобувач 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, з якими норми права пов’язують виникнення, зміну або припинення правовідносин. За класичною класифікацією вони поділяються на події (незалежні від волі суб’єктів) та дії (вольова поведінка суб’єктів права), а за характером правових наслідків – на правоутворюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі. Воєнний стан, запроваджений в Україні відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 №389-VIII, є особливим правовим режимом, що суттєво трансформує умови дії права. Введення воєнного стану Указом Президента України від 24.02.2022 №64/2022, затвердженим Верховною Радою України, є складним юридичним фактом-подією публічно-правового характеру, що одночасно породжує комплекс нових правовідносин і призупиняє або обмежує чинні: розширюються повноваження державних органів, звужується обсяг ряду конституційних прав, змінюються строки та процедури у різних галузях права [4].

Дідич Т. О. та Дворак С. Ю. зазначають, що воєнний стан як юридичний феномен трансформує дію права одночасно на трьох рівнях: темпоральному, просторовому та суб'єктному. На темпоральному рівні змінюються строки давності: з 30 січня 2024 року перебіг позовної давності зупиняється на строк дії воєнного стану, тобто сам факт тривання воєнного стану є юридичним фактом-умовою, що блокує перебіг строків. На просторовому рівні правила, що діють на окупованих або прифронтових територіях, відрізняються від загальних, що породжує диференціацію фактичних складів залежно від місця настання обставини. На суб'єктному рівні певні факти набувають юридичного значення лише для окремих категорій осіб: призов до Збройних Сил, статус вимушено переміщеної особи, статус ветерана – це юридичні факти, що за мирних умов не виникали б або мали б інший обсяг правових наслідків [1, с. 49].

Церковник С. І. зазначає, що в умовах воєнного стану відбувається суттєве оновлення нормативної бази, яке породжує нові юридичні факти-дії владного характеру: укази Президента, постанови уряду, рішення військового командування. Особливістю цих фактів є їхня термінова правотворча функція: вони безпосередньо розширюють перелік підстав виникнення правовідносин без проходження звичайних законодавчих процедур. Одночасно зростає роль юридичних фактів-бездіяльності у вигляді неможливості виконати зобов'язання через об'єктивні перешкоди збройного характеру, а також зростає значення фактів-станів: стан поранення, стан полону, стан тимчасової окупації. Ці факти є тривалими (не разовими) і порушують типові правові схеми, розраховані на мирний час. Такий підхід вимагає відповідного доктринального переосмислення класифікацій юридичних фактів у ТДП [5, с. 100].

Грицай І. О. зазначає, що в умовах воєнного стану відбувається концентрація нормотворчих повноважень у виконавчій гілці влади, що принципово змінює систему юридичних фактів-актів. Укази Президента, що вводяться в дію Радою РНБО та підтверджуються Верховною Радою, набувають характеру складних юридичних складів, де кожна складова є необхідним елементом для набрання актом чинності. Проведення мобілізації, примусового відчуження майна, встановлення комендантської години є юридичними фактами-діями владних суб'єктів, що породжують одночасно приватноправові та публічно-правові наслідки. Така подвійна природа є новим явищем для доктрини ТДП: традиційний поділ фактів на публічно-правові та приватноправові розмивається, що потребує розробки концепції «змішаних» юридичних фактів воєнного часу [2, с. 53].

Практичний вимір особливостей юридичних фактів воєнного часу розкрито у постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 15.06.2023 у справі №910/8580/22. Суд сформулював принциповий висновок: воєнний стан сам по собі не є автоматичним юридичним фактом,

що звільняє від відповідальності за невиконання зобов'язань. Ключовою ознакою форс-мажору як юридичного факту є наявність причинно-наслідкового зв'язку між обставинами непереборної сили та конкретною неможливістю виконати зобов'язання. Тобто на рівні судової практики сформовано підхід, за яким воєнний стан є лише потенційним юридичним фактом-умовою, а не автоматично правоприпиняючим фактом: його юридичне значення реалізується лише за наявності доведеного причинного зв'язку з конкретними правовими наслідками [3].

Список використаних джерел

1. Дідич Т. О., Дворак С. Ю. Воєнний стан в системі умов дії права: методологічні аспекти пізнання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 89, ч. 1. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.6 (дата звернення: 13.04.2026).
2. Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Реалізація принципу поділу влади в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352501 (дата звернення: 13.04.2026).
3. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 15.06.2023 у справі № 910/8580/22: воєнний стан не є автоматичним юридичним фактом звільнення від відповідальності – необхідний причинно-наслідковий зв'язок. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111675747 (дата звернення: 13.04.2026).
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 13.04.2026).
5. Церковник С. І. Теоретико-правовий аналіз дії права під час воєнного стану в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303011 (дата звернення: 13.04.2026).

Ключові слова: юридичні факти, воєнний стан, класифікація юридичних фактів, події, дії, юридичні факти-стани, форс-мажор, правоутворюючі факти, правозмінюючі факти, правоприпиняючі факти, фактичний склад, дія права, позовна давність, причинно-наслідковий зв'язок, теорія держави і права, Верховний Суд.

Keywords: legal facts, martial law, classification of legal facts, events, actions, legal facts-states, force majeure, law-creating facts, law-amending facts, law-terminating facts, factual composition, effect of law, statute of limitations, causal link, theory of state and law, Supreme Court.

Науковий керівник: PhD, доцент Іванчук В.Є.

Koliesnikova Sofiia Dmytrivna, Poslavska Sofia Yurievna

1st year students at the Faculty of Judicial and International Law of the National University “Odesa Law Academy”

THE LAWS OF MANU AS A SOURCE OF HINDU LAW: LEGAL REGULATION OF SOCIAL HIERARCHY

The *Manusmriti* (Laws of Manu) is one of the most significant texts of ancient Indian legal thought, forming a comprehensive system of social, legal, and moral regulation within the Dharmashastra tradition. Compiled approximately between the 2nd century BCE and the 2nd century CE, it provides a structured model of social organization and establishes a clearly defined social hierarchy [1, p. 3].

A central component of this system is the varna structure, which divides society into four primary categories: Brahmins, Kshatriyas, Vaishyas, and Shudras. This division is not merely descriptive but prescriptive in nature, as it assigns specific legal rights, duties, and restrictions to each group, thereby constructing a system of differentiated legal capacity [2, p. 4]. As noted in contemporary research, “the caste system in India developed as a hierarchical social structure that regulated rights, duties, and social interactions” [2, p. 5].

A central element of this legal framework is the varna system, which structured society into four hierarchical categories: Brahmins, Kshatriyas, Vaishyas, and Shudras. This classification was not merely social but explicitly legal, as each varna was assigned specific rights, duties, and restrictions, thereby establishing differentiated legal capacity and reinforcing a rigid hierarchy of legal status [2, p. 5;]. The text presents this hierarchy as divinely sanctioned and necessary for maintaining social stability and order, linking it to the concept of dharma and cosmic balance.

Kshatriyas constitute the ruling and warrior class, responsible for governance, protection, and the enforcement of justice. Their authority is closely connected with political power, while their legitimacy is supported by the religious authority of the Brahmins, demonstrating an interdependent relationship between political and spiritual spheres [3]. Vaishyas, occupying the third position in the hierarchy, are primarily engaged in economic activities such as agriculture, trade, and cattle-breeding. Although they play a crucial role in sustaining the economic foundation of society, their legal status remains subordinate to the higher varnas [2, p. 6]. Shudras represent the lowest varna and are assigned roles related to service and manual labor. The Manusmriti imposes significant legal and social restrictions on this group, including limitations on access to education and participation in religious practices, thereby reinforcing their subordinate status [3]. This reflects a broader pattern of institutionalized inequality, where legal norms regulate not only obligations but also access to knowledge and social mobility.

However, the analysis of ancient Indian social hierarchy cannot be limited to the varna system alone. It is essential to consider the concept of jati, as well as the theoretical principles of guna (qualities) and karma (actions), which together

provide a more comprehensive understanding of social stratification [5, p. 2]. Scholarly research emphasizes that varna and jati represent fundamentally different dimensions of social organization: while varna serves as an ideological and legal framework, jati reflects the actual social structure. As noted in academic literature, “varna is an ideological construct, whereas jati represents the real social divisions of Indian society” [5, p. 3]. Over time, jati became the primary determinant of social status, leading to the consolidation of hereditary social divisions and a significant reduction in social mobility.

The theoretical foundation of the varna system is often associated with the principles of guna and karma, according to which social roles were originally determined by an individual’s qualities and actions rather than by birth alone [4]. This suggests that the early conceptualization of the system contained elements of functional differentiation and merit-based organization. Nevertheless, historical development demonstrates a shift away from this flexible model. Gradually, the system evolved into a rigid hereditary structure in which social status was determined primarily by birth. As a result, the caste system became a stable mechanism for reproducing social inequality and limiting opportunities for upward mobility [2, p. 9; 5, p. 4]. Thus, the interaction between varna, jati, and the principles of guna and karma reveals a dual nature of ancient Indian society: on the one hand, a normative and philosophical model based on duties and qualities; on the other hand, a historically entrenched system of hereditary inequality. This duality is essential for understanding the extension of legal norms into other areas of regulation, particularly family and marriage relations, where social status played a decisive role.

Among the many controversial ideas found in the Manusmriti, one of the most significant is its depiction of women. The text consistently presents women as dependent on men, placing them in a subordinate position and viewing them mainly as transmitters of patriarchal values [6, p. 56]. Marriage is portrayed primarily as a means of procreation, where a woman is expected to satisfy her husband in all aspects. While monogamy (having a relationship with only one partner) is promoted as the ideal form of marriage, the text also permits men to practice polygamy [6, p. 59] (a type of marriage in which a spouse of any gender may have more than one wife or spouse at the same time), revealing a clear imbalance in gender expectations. Although some verses seem to recognize a woman’s right to choose her partner [6, p. 59], this right is inconsistent and often restricted. As a result, questions about whether a woman can decide if, when, and whom to marry remain problematic from a gender perspective [7, p. 7].

In the Manusmriti, marriage is understood as an agreement between a woman’s father and her future husband, where authority over the woman shifts from the father to the husband [6, p. 56]. As a result, the woman’s own preferences are largely ignored, and the father’s decisions play a key role in choosing a suitable groom [7, p. 8; 8, p. 17]. Nevertheless, the Manusmriti

includes provisions indicating that a girl may choose her own partner if her family cannot arrange a suitable match. The text also suggests that a woman's acceptance within the household depends on her physical attractiveness, implying that those who are not considered beautiful may face rejection and even be denied the chance of motherhood [8, p. 17].

It is stated that a woman who has reached puberty and remains unmarried at home for three years may select her own husband [6, p. 59]. Moreover, the Manusmriti prescribes a significant age gap between spouses, reinforcing traditional gender hierarchies. It recommends that a thirty-year-old man marry a twelve-year-old girl, or a twenty-four-year-old an eight-year-old, especially when duty is seen as urgent [6, p. 59]. The Manusmriti establishes a hierarchy in which marriages between lower-caste women and higher-caste men are permitted, while the opposite is harshly penalized [6, p. 12]. This reflects an underlying intent to prevent women from attaining status above men within the household [8, p. 18].

Throughout the text, women are frequently portrayed in ways that reduce them to instruments of male desire, particularly for men of higher caste. Even when a woman belongs to a higher caste and is considered socially superior to those below her, she still faces subordination, discrimination, and control simply because she is female [8, p. 18]. In this framework, motherhood is not treated as a personal choice but as an obligation [6, p. 59]. Women who do not bear children are often judged negatively, as their primary role in marriage is tied to reproduction and the preservation of caste boundaries [7, p. 11]. The text reinforces this idea by suggesting that women exist mainly to bear children, thereby narrowing their purpose in life.

The same perspective extends to issues like abortion, where moral condemnation replaces support. Women who undergo abortion are stigmatized and may even be denied certain religious rites, as such actions are associated with moral failure and social deviance [6, p. 68; 7, p. 13]. As well as that, women are denied autonomy within marriage. They are not granted independent rights to divorce, remarry, or live freely [6, p. 58].

The third verse of the ninth chapter of the Manusmriti states that a woman should be under the guardianship of her father during childhood, her husband during youth, and her son in old age [6, p. 56]. This reflects a system in which women are never fully independent, as their lives are continuously placed under male authority from birth to death [9, p. 712]. Overall, while the text occasionally praises women and encourages respect toward them, it more consistently restricts their autonomy, confines them to domestic roles, and reinforces strong patriarchal norms that are widely viewed as incompatible with modern principles of equality [8, p. 18].

To conclude, in the Laws of Manu, hierarchy is not merely a social reality but a foundational principle of law, shaping rights, duties, and individual identity within ancient Indian society.

References

1. Manusmriti and Varna System Explained. URL: https://www.scribd.com/document/978158695/Manusmriti-and-Varna-System.
2. Yadav P. K. Evolution of Caste System in India. 2023. P. 3-10. URL: https://www.researchgate.net/publication/374338114_Evolution_of_Caste_System_in_India.
3. Sarvananda. Manusmriti and Societal Framework: The Role of Varnas. *Hindu Infopedia.* 2024. URL: https://hinduinfopedia.org/manusmriti-and-societal-framework-the-role-of-varnas/.
4. Mixed Castes in Manusmriti: Managing Social Complexity. *Indian Political Thought Journal.* 2025. URL: https://polsci.institute/indian-political-thought-l/mixed-castes-manusmriti-social-complexity/.
5. Гавриленко О. А., Логвиненко І. А., Логвиненко Є. С. Становлення та особливості варно-кастової системи організації суспільства в стародавній Індії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право».* 2024. Вип. 38. С. 16-30. URL: https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/25383/22812.
6. The Laws of Manu (Manusmriti) / transl. by G. Bühler. URL: https://constitutii.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/06/the-laws-of-manu.pdf.
7. Naseera N. M., Kuruvilla M. The Sexual Politics of the Manusmriti: A Critical Analysis with Sexual and Reproductive Health Rights Perspectives. *Journal of International Women's Studies.* 2022. Vol. 23. Iss. 6. URL: https://vc.bridgew.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2845&context=jiws.
8. Edgar K. The Law of Manusmriti: An Antifeminist and Anti-Human Manuscript. *International Journal of Legal Science and Innovation.* 2021. Vol. 3. Iss. 5. P. 11–22. URL: https://doij.org/10.10000/IJLSI.111033.
9. Adhikari Sh. R. Manu Smriti as the Protection of Female in Hindu Philosophy: In the Dimension of Structural-Functionalism. *Philosophy Study.* 2020. Vol. 10. Iss. 11. P. 706–712. URL: https://doi.org/10.17265/2159-5313/2020.11.005.

Ключові слова: закони Ману, індуське право, дхармашастра, варнова система, кастова система, джаті, соціальна ієрархія, правовий статус, дхарма, сімейні правовідносини, правове становище жінки.

Keywords: Laws of Manu, Hindu law, Dharmashastra, varna system, caste system, jati, social hierarchy, legal status, dharma, family legal relations, legal status of women.

Scientific advisor: doctor of law, professor Melnychuk O. S.

Opokina Mariia Vladyslavivna, Kotiukh Valeriia Stanislavivna
first-year students of the Faculty of Judicial and International Law
of the National University “Odesa Law Academy”.

THE ORIGIN OF THE STATE: A MODERN PERSPECTIVE ON CLASSICAL THEORIES

The origin of the state remains one of the central questions in political and legal philosophy. The classical social contract theorists Thomas Hobbes, John Locke, and Jean-Jacques Rousseau developed influential explanations based on a hypothetical state of nature. Although formulated in the seventeenth and eighteenth centuries, their ideas still shape contemporary debates. Modern research enriches these voluntaristic accounts with coercive, ecological, and institutional viewpoints. The result is a more complete picture of state formation influenced by resource scarcity, warfare, and globalization. This paper reviews the classical contractarian approaches and contrasts them with current theories. It demonstrates how the latter enhance and, in certain respects, challenge the earlier frameworks.

In his foundational text Leviathan (1651), Thomas Hobbes presented the state of nature as a condition of constant conflict. He described human life there as solitary, poor, nasty, brutish, and short. Without a common authority, individuals existed in a war of every person against every other, where natural rights were broad yet completely insecure. To overcome this disorder, rational actors concluded a social contract. They transferred all rights to an absolute sovereign (the Leviathan) in return for security and order. Hobbes offered a pessimistic and authoritarian vision in which the state arises from fear and the requirement for undivided power [1, p. 78].

John Locke presented a more optimistic account in Two Treatises of Government (1689). He regarded the state of nature not as war but as a realm governed by natural law and reason. Individuals already possessed inherent rights to life, liberty, and property. Government arises through consent to protect these rights. If a ruler violates this trust, the people retain the right to revolution. Locke’s model of limited government profoundly influenced liberal democratic thought. It placed primary emphasis on consent and the defence of private property as the essential purpose of the state [2].

Jean-Jacques Rousseau took the idea of popular sovereignty further in The Social Contract (1762). He portrayed humans in the state of nature as free and equal, while civilization introduced inequality. The social contract converts the will of all into the general will. This creates a legitimate political community in which citizens obey laws they have authored themselves. Rousseau’s theory gives priority to equality and collective freedom. It views the state as a moral community rather than a mere instrument for security or property protection [3, p. 12].

Although these classical theories remain foundational, they share a notable limitation. They are voluntaristic and ahistorical, presuming that rational individuals freely choose to establish the state. Contemporary scholarship challenges this premise by stressing material and coercive factors. Robert L. Carneiro's circumscription theory (1970) marks a significant shift toward an ecological and coercive explanation. Carneiro maintains that the state did not emerge from voluntary agreement. Instead, it arose through warfare in conditions of environmental circumscription, where arable land is bounded by mountains, deserts, or seas. In such settings defeated populations could not disperse, which produced political centralization and stratified societies. He explicitly rejects voluntaristic theories, arguing that force, rather than enlightened self-interest, is the mechanism by which political evolution proceeds from autonomous villages to the state [4, p. 734]. Carneiro's model clarifies why states developed in particular regions (for example, Mesopotamia and the Andes) but not elsewhere. It supplies an empirical corrective to abstract philosophical accounts.

Hendrik Spruyt (2002) advances a modern institutionalist perspective. He traces the origins and possible decline of the sovereign territorial state. Spruyt compares security-based, economic, and institutional explanations of state formation. He concludes that the modern state prevailed over alternative forms such as city-states and empires. Its success derived not only from consent but from its superior capacity to mobilize resources and project power [5, p. 130]. Today globalization, supranational institutions, and centrifugal forces undermine state autonomy and raise questions about its future viability.

A recent comparative analysis by Rudra Bahadur Pulami Magar (2025) integrates classical and contemporary insights. The study shows that Hobbes's emphasis on security, Locke's focus on rights, and Rousseau's stress on equality retain relevance for analysing legitimacy, power structures, and civil rights in the twenty-first century. Magar stresses that these theories remain valuable tools for interpreting contemporary political crises, including those in post-conflict societies [6, p. 125].

In conclusion, the classical social contract theories established the normative foundation for understanding the state as the product of human reason and consent. Modern perspectives, however, illuminate the material, coercive, and environmental conditions that enabled state formation. Integrating both approaches produces a richer understanding: the state is neither purely voluntary nor purely coercive. It is a complex institution shaped by ideas and historical constraints alike. In the context of Ukraine's post-war socio-political transformation, revisiting these theories provides valuable guidance for rebuilding legitimate, rights-based institutions. Such institutions can secure order while safeguarding democratic freedoms.

References

1. Hobbes T. Leviathan. McMaster University Archive of the History of Economic Thought; 1651. URL: https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/hobbes/Leviathan.pdf.
2. Locke J. Two Treatises of Government. London: Printed for Whitmore and Fenn; 1821 [original 1689]. URL: http://reclaimingtherepublic.org/PDF_Docs/Two_Treatises_of_Government_Locke.pdf.
3. Rousseau J.-J. The Social Contract. Harmondsworth: Penguin; 1968 [original 1762]. URL: https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/rousseau1762.pdf.
4. Carneiro R. L. A Theory of the Origin of the State. *Science.* 1970. Vol. 169. № 3947. P. 733-738. URL: https://wiki.santafe.edu/images/3/3b/Carneiro_1970.pdf.
5. Spruyt H. The Origins, Development, and Possible Decline of the Modern State. *Annual Review of Political Science.* 2002. № 5. P. 127-149. URL: https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.5.101501.145837.
6. Magar R. B. P. Views of Hobbes, Locke, and Rousseau in the Origin of the State: A Comparative Analysis. *Khwopa Journal.* 2025. № 7(2). P. 122-133. URL: https://doi.org/10.3126/kjour.v7i2.88264.

Ключові слова: походження держави, класичні теорії, суспільний договір, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, теорія обмеження, примус, інституціоналізм.
Keywords: origin of the state, classical theories, social contract, Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, circumscription theory, coercion, institutionalism.
Scientific advisor: doctor of law, professor Melnychuk O.S.

Ладуха Олена Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (КЮ)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сучасний етап розвитку української державності характеризується безпрецедентними викликами, що зумовлюють трансформацію звичних механізмів правозастосування. Актуальність цієї теми визначається необхідністю пошуку балансу між ефективним державним управлінням в кризовий період та збереженням засад верховенства права. Реалізація правових норм у цей час перестає бути суто технічним процесом, набуваючи ознак особливого правового режиму, де ключовим стає захист суверенітету.

Правова природа воєнного стану передбачає можливість певної адаптації конституційних стандартів. Згідно з положеннями Основного Закону, запровадження воєнного чи надзвичайного стану дозволяє

тимчасово обмежувати певні права і свободи громадян, за умови обов’язкового визначення періоду, протягом якого діятимуть такі заходи [1]. Це створює легітимне поле для впровадження особливих заходів, які за звичайних обставин могли б вважатися надмірними. Це, зокрема, проявляється у встановленні комендантської години, обмеженні свободи пересування громадян, а також розширенні повноважень військових адміністрацій.

На законодавчому рівні під воєнним станом розуміють специфічний правовий порядок, який запроваджується по всій країні або в конкретних регіонах як реакція на збройний напад, виникнення загрози суверенітету чи цілісності держави. Аналізуючи процедурний аспект, слід зауважити, що реалізація норм у цей період стає більш динамічною. Як підкреслює В. В. Сатаренко, реалізація норм права в умовах екстраординарних правових режимів характеризується спрощенням певних процедурних аспектів та водночас посиленням імперативності правового регулювання [5]. Це проявляється у розширенні дискреційних повноважень органів військового управління та обмеженні певних процесуальних строків. Проте, попри посилення владного впливу, загальний вектор правового розвитку має залишатися гуманістичним. М. В. Корнієнко слушно зазначає, що навіть у надзвичайних умовах правова держава повинна зберігати баланс між заходами безпеки та фундаментальними свободами, що становлять основу правового дискурсу [4].

Окрему увагу варто приділити соціальному сегменту правової системи. В умовах економічної нестабільності, спричиненої війною, виконання державою своїх обов'язків перед громадянами набуває критичного значення. Д. В. Татаренко наголошує, що актуальним аспектом є забезпечення стабільності соціальних гарантій, що вимагає гнучкості правозастосовних органів при виконанні соціальних зобов'язань держави [3]. Така гнучкість не означає відмову від норм, а навпаки – потребує розробки нових механізмів їх реалізації, що адаптовані до реалій воєнного часу, наприклад, через цифровізацію послуг або спрощення доступу до допомоги.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що реалізація норм права в умовах воєнного стану – це складний процес, що поєднує в собі жорстку централізацію управління з необхідністю безумовного дотримання базових прав людини. Характерною рисою цього етапу є переформатування пріоритетів правового регулювання, де домінуючу роль відіграють норми, спрямовані на зміцнення оборонного потенціалу країни. Водночас фундаментальним бар'єром, що запобігає руйнуванню правових засад держави, виступає конституційна заборона на звуження прав і свобод, визначених у статтях 24, 25, 27–29, 40, 47, 51–52, 55–63 Основного Закону, які залишаються недоторканними навіть у кризових умовах [1]. Ефективність

правового регулювання в таких умовах залежить від оперативності законодавця та доброчесності суб'єктів правозастосування.

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 13.04.2026).

2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 4 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 13.04.2026).

3. Татаренко Д. В. Актуальні аспекти реалізації соціальних гарантій в умовах воєнного стану в Україні. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2025. № 50. С. 220–231. URL: https://doi.org/10.33216/2218-5461/2025-50-2-220-231 (дата звернення: 13.04.2026).

4. Korniienko M. V. Human rights in martial law terms: general and legal discourse. South Ukrainian Law Journal. 2022. № 1-2. С. 27–31. URL: https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.5 (дата звернення: 13.04.2026).

5. Satarenko V. V. Peculiarities of the procedure of implementation of rules of law in the conditions of extraordinary legal regimes. Juridical scientific and electronic journal. 2021. № 7. С. 18–20. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-7/3 (дата звернення: 13.04.2026).

Ключові слова: Воєнний стан, реалізація норм права, правовий режим, правові обмеження, національна безпека, конституційні права, імперативність, соціальні гарантії, правозастосування, верховенство права.

Keywords: Martial law, implementation of legal norms, legal regime, legal restrictions, national security, constitutional rights, imperativeness, social guarantees, law enforcement, rule of law.

Науковий керівник: PhD, доцент Іванчук В.Є.

Люлька Ольга Іванівна

здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПРАВА: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Цифровізація права є одним із найбільш дискусійних явищ сучасної юридичної науки, яке охоплює як трансформацію форм і способів правового регулювання, так і переосмислення самих правових інститутів. Дудник Р. М. обґрунтовує, що цифровізація зумовлює формування в Україні моделі інфраструктурного правотворення: правові норми дедалі більше інтегруються з технологічними стандартами та цифровими сервісами, а державні електронні платформи (зокрема, «Дія», публічні електронні реєстри, ЄСІТС) перетворюються на безпосередній механізм реалізації

прав і обов’язків [3, с. 84]. Таким чином, цифровізація не просто змінює технічні інструменти правозастосування – вона продукує новий тип правової норми, яка існує не у формі класичного нормативного тексту, а у формі алгоритму, програмного коду або бази даних, що є принципово новим викликом для теорії права.

Ключовим питанням цифровізації права є забезпечення принципу верховенства права в умовах технологічних змін. Дослідники, аналізуючи трансформацію цього принципу в епоху цифровізації [1, с. 11], виявляють дві протилежні тенденції. З одного боку, цифровізація відкриває унікальні можливості для зміцнення верховенства права через підвищення прозорості та доступності правової системи: електронне врядування, е-суд і платформа «Дія» суттєво підвищують доступ громадян до правосуддя та адміністративних послуг. З іншого боку, цифровізація породжує нові загрози – алгоритмічна непрозорість автоматизованих рішень, відсутність єдиного цифрового законодавства, ризики надмірного державного контролю та масового стеження, що підривають правову визначеність та захист особи. Відповідь на ці виклики потребує системного підходу: упорядкування цифрового законодавства та посилення захисту персональних даних.

Цифровізація суспільних відносин породила принципово нову категорію суб'єктивних прав – цифрові права. Гущенков Є. В. здійснює їх концептуалізацію у правовій системі України, встановлюючи, що цифрові права являють собою адаптацію класичних прав людини до цифрового середовища (право на доступ до Інтернету, право на захист персональних даних, свобода вираження поглядів онлайн, право на цифрову ідентичність та «право на забуття») та принципово нові правові конструкції, що не мають аналогів у класичній доктрині [2, с. 363]. Ключовим викликом для правової системи України є відсутність єдиного законодавчого визначення цифрових прав та фрагментарність їх нормативного регулювання, що підтверджується тим, що в Конституції України ці права прямо не закріплено, а їх захист здійснюється через тлумачення класичних конституційних гарантій.

Трошкіна К. Є. акцентує на необхідності конституційної модернізації у сфері цифрових прав, вказуючи, що цифрові права належать до четвертого покоління прав людини і охоплюють як адаптовані до цифрового простору класичні права (приватність, свобода слова), так і новітні правові конструкції. Особливо гострою є проблема цифрового розриву: неможливість частини населення (літніх осіб, мешканців сільської місцевості, ВПО та ін.) скористатися цифровими сервісами фактично перетворюється на нерівність у реалізації конституційних прав [5, с. 292]. В умовах воєнного стану ця проблема загострюється: цифровий простір одночасно слугує інструментом надання державних послуг та потенційною зоною порушення прав. Подолання цифрового розриву є не лише технологічним, а й правозахисним завданням.

Принципово нові перспективи і виклики для права пов’язані з появою алгоритмічного правозастосування. Кучук А. М. та Завгородня Ю. С. обґрунтовують, що алгоритми у сучасних правових практиках виконують функцію
«операторів нормативності»: вони опосередковують доступ до правосуддя, визначають пріоритетність адміністративних процедур та впливають на реалізацію процесуальних прав [4, с. 446]. Це ставить фундаментальне питання: чи може алгоритм замінити людське тлумачення правових норм без порушення принципів юридичної визначеності та справедливості?

Перспективи цифровізації права

полягають у: законодавчому закріпленні цифрових прав четвертого покоління в Конституції України; встановленні обов'язкового нагляду за автоматизованими рішеннями органів влади; гармонізації законодавства з вимогами EU AI Act; подоланні цифрового розриву як умови рівності у реалізації прав людини в цифровому суспільстві.

Список використаних джерел

1. Балацька О. Р., Кушнір І. М. Принцип верховенства права в епоху цифровізації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія:Право. 2025. № 89. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/335383.
2. Гущенков Є. В. Цифрові права: проблема концептуалізації у правовій системі України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353569.
3. Дудник Р. М. Трансформація правових норм в умовах цифровізації правових систем. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354398.
4. Кучук А. М., Завгородня Ю. С. Трансформація правничої діяльності в цифрову епоху: від герменевтики тексту до інтерпретації алгоритмів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 5, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/356189.
5. Трошкіна К. Є. Конституційно-правове забезпечення цифрових прав громадян: сучасні підходи та потреба оновлення конституційного регулювання. Наукові записки. Серія: Право. 2025. Вип. 19. С. 290–294.

Ключові слова: цифровізація права, цифрове право, цифрові права людини, четверте покоління прав, інфраструктурне правотворення, алгоритмічне правозастосування, верховенство права, цифровий розрив, право на забуття, захист персональних даних, конституційна модернізація, електронне врядування, платформа «Дія», EU AI Act.

Keywords: digitalization of law, digital law, digital human rights, fourth generation rights, infrastructure lawmaking, algorithmic law enforcement, rule of law, digital divide, right to be forgotten, personal data protection, constitutional modernization, e-governance, Diia platform, EU AI Act.

Науковий керівник: PhD, доцент Іванчук В.Є.

Mitkova Mariia Dmytrivna
1st year student of Faculty of Judicial and International law of
National University “Odesa Law Academy”

LEGAL POSITIVISM IN PERIOD OF LEGAL REFORMS AND MARTIAL LAW

Legal positivism, as a theory of law, emphasizes that the validity of legal norms derives from their formal enactment rather than philosophical and ethical basis. Imposition of martial law as a special legal status presents complex challenges for the application of legal theory, examining the role of formal legal authority and practical governance under the emergency conditions sheds the light on ensuring the rule of law in protecting citizens rights. This perspective highlights the evaluation of stability of legal norms during crises.

In order to conceptually assess legal positivism as a legal doctrine and its functioning in emergency conditions, it is worth turning to the understanding of the combination of its nature with the ability to ensure the security of the state population. John Austin – founder of legal positivism, – in his work “The Province of Jurisprudence Determined” notes that law as a set of orders is sovereign and supported by sanctions, which distinguishes law from morality and other social norms, emphasizing the role of state bodies as its source. According to this approach, the validity of the norm is determined not by its fairness, but by the fact of its adoption by the competent body [1, p. 5-30]. Under martial law, the state receives expanded powers to legalize large-scale legislative changes, which are often aimed at limiting certain rights and freedoms in order to ensure security. From the point of view of this theory, such restrictions are legitimate, because they are ensured by coercive force, which allows maintaining law and order. At the same time, this approach exacerbates the risk of abuse of state power in a state of emergency.

Despite domestic reforms, in the field of international relations and armed conflicts, law needs a moral basis and ensuring functioning on the basis of universal principles. The study “Kant on International Law and Armed Conflict”, examines the influence of Immanuel Kant's philosophy on the perception of legal positivism under martial law. The thinker emphasizes that law cannot be only a tool of state power that justifies any norm with formal consolidation, but should act as a carrier of the moral goal – of preventing wars [2, p. 351]. This study allows for a deeper understanding of the limitations of legal positivism in crisis settings and the need to balance formal validity with the ethical content of laws. Thus, international law in

this context acquires special importance, because it acts as a guarantor of compliance by states with internationally recognized norms.

In the conditions of the transformation of the international legal order, legal positivism cannot be perceived as “pure” in the classical sense, so the rethinking of its theoretical foundations becomes especially relevant. International law, regardless of its specificity, corresponds to the classic positivist approach, because it is formed through the consent of states and their recognition of their rights and obligations. In the period of new security realities, the legal system needs to adapt regulation in order to prevent states from abusing the use of law as a tool for legitimizing their own actions. The article “Elements of International Legal Positivism” defines the importance of such elements as general principles, judicial practice and the importance of human rights as tools for the formation of a comprehensive system of complementing classical positivism within the framework of modern challenges [3, p. 11]. It is these elements that will contribute to the evolution of international legal positivism, combining formal certainty and predictability.

Traditionally, the positivist approach saw the state as almost the only subject of legal relations, while individuals remained outside the scope of direct legal regulation. However, in modern conditions, such a position undergoes a significant transformation. The monograph “Legal Positivism and the Individual in International Law” focuses on how military experience has led to the gradual recognition by man of his rights and obligations, emphasizing the international legal aspect that has created a challenge for classical positivism, which is forced to adapt to new realities [4, p. 176]. Current international standards establish a clear distinction between the actions of states, which, although taking into account contradictions with the ideas of positivism, prevents their abuse of powers. Such a synthesis preserves the principle of formal certainty, the rule of law and humanity.

The analysis of legal positivism in the conditions of legal reforms and martial law gives reason to claim that this approach retains its relevance as a tool for ensuring stable legal regulation, although it is the subject of discussions regarding its adaptation to modern global challenges.

References

1. Austin J. The Province of Jurisprudence Determined. London: John Murray, Albermare street. 1832. 481 p. URL: https://www.koeblergerhard.de/Fontes/AustinJohnTheprovinceofjurisprudencedetermined1832.pdf.

2. Orend B. Kant on International Law and Armed Conflict. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence.* 1998. Vol. 11. Issue 2. P. 329-381. DOI: 10.1017/S0841820900002046.

3. Hovell D. Elements of International Legal Positivism. *Current Legal Problems*. 2022. Vol. 75, Issue 1. p. 1-39. URL: https://doi.org/10.1093/clp/cuac003.
4. Gleider H. Legal Positivism and the Individual in International Law. *Oxford University Press.* 2024. p. 167-188. URL: https://doi.org/10.1093/oso/9780198898917.003.0008.

Keywords: legal positivism, international law, martial law, legal reforms, crisis regulation, individual rights, legitimation of law, legalisation of law.
Ключові слова: юридичний позитивізм, міжнародне право, воєнний стан, правові реформи, кризове регулювання, права індивіда, легітимація права, легалізація права.
Scientific advisor: doctor of law, professor Melnychuk O.S.

Мордовець-Ткач Марта Костянтинівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції) Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВ У XXI СТОЛІТТІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У XXI столітті процеси державотворення не лише не втратили своєї актуальності, а й набули нових форм та змісту. Якщо раніше вважалося, що формування нових держав є характерним переважно для попередніх історичних етапів, то сучасність демонструє протилежне: виникають як нові визнані держави, так і політичні утворення, що фактично виконують функції держави без міжнародного визнання.

Сучасні глобалізаційні процеси, трансформація міжнародних відносин, а також зростання ролі права народів на самовизначення зумовлюють появу нових підходів до розуміння державотворення.

У світі існують різні концепції походження держави, які пояснюють цей процес через релігійні, соціальні, економічні та політичні чинники [1, с. 54-61]. Водночас сучасні реалії свідчать про ускладнення механізмів виникнення держав, що не завжди можуть бути повною мірою пояснені в межах класичних теоретичних моделей. Саме тому доцільно розглянути передумови та процеси виникнення держав у сучасних умовах та визначити їхні особливості.

У межах теорії держави і права держава розглядається як особлива форма організації політичної влади, що характеризується наявністю території, населення, публічної влади та суверенітету [1, с. 74-77]. Саме через ці ознаки можна оцінювати, чи виникає нове державне утворення або формується лише політична автономія.

У сучасних умовах процес виникнення держави пов’язаний не лише з класичними соціальними трансформаціями, але й із практичними механізмами реалізації державності: створенням органів влади, формуванням системи

управління, забезпеченням контролю над територією та встановленням внутрішнього правопорядку [2, с. 11-13].

Важливою передумовою виступає здатність певної території функціонувати автономно – тобто здійснювати управління без постійного зовнішнього контролю. Саме поєднання фактичного контролю над територією та прагнення до політичної самостійності створює основу для формування нових державних утворень або утвердження їх як таких.

Розглядаючи утворення Південного Судану у 2011 році, передусім варто зазначити, що в сучасних умовах процес виникнення держави істотно відрізняється від класичних моделей, характерних для ранніх історичних етапів. Якщо в давнину та в Середньовіччі державні утворення формувалися переважно як результат завоювань, династичних об'єднань або поступового підпорядкування територій, то в сучасну епоху ключову роль відіграють правові процедури, інституційне оформлення та вираження волі населення в юридичній формі [3, с. 46-50].

На відміну від історичних держав, де первинним було фактичне встановлення влади, а правове оформлення часто мало вторинний характер, у сучасних умовах держава від самого початку формується як правова конструкція. У випадку Південного Судану важливим елементом стало юридичне закріплення результатів референдуму, а також подальше створення системи органів публічної влади [4]. Це демонструє зміну самої логіки державотворення: від переважно силового й фактичного – до юридично оформленого та інституційно закріпленого.

З точки зору теорії держави і права ключовим є аналіз ознак держави [1, с. 74-77]. Південний Судан демонструє наявність території як просторової основи здійснення влади, населення як стійкої соціальної спільноти, а також публічної влади, представленої системою державних органів. Особливого значення набуває здатність цієї влади самостійно регулювати суспільні відносини, забезпечувати внутрішній порядок і функціонування правової системи. Це дає підстави говорити про наявність суверенітету як одного з центральних ознак держави [5, с. 190-191].

Порівнюючи цей приклад із державами минулого, слід зазначити, що раніше державність значною мірою визначалася фактичним контролем над територією та населенням, тоді як у сучасних умовах цього недостатньо. Сьогодні держава розглядається не лише як факт наявності влади, а як правова система, здатна забезпечувати функціонування інститутів, підтримувати правопорядок і взаємодіяти з міжнародним співтовариством. Таким чином, посилюється значення інституційного аспекту: держава повинна не просто існувати, а ефективно функціонувати як система управління.

Окремої уваги заслуговує механізм формування державної влади. У сучасному державотворенні, на відміну від минулого, ключового значення набуває правове оформлення влади та її легітимація через юридичні

процедури [6, с. 121]. Формування органів влади, закріплення їхніх повноважень, встановлення правової системи та регулювання суспільних відносин відбуваються в межах правових норм, що підкреслює домінування правового підходу в розумінні держави.

Показовим для аналізу є феномен Сомаліленду – утворення, яке фактично відповідає базовим критеріям державності, однак не має міжнародного визнання. Після розпаду центральної влади в Сомалі на цій території було сформовано власні органи публічної влади, встановлено контроль над територією, прийнято конституцію та забезпечено функціонування політичних інститутів [7]. Це свідчить про наявність внутрішньої інституційної структури, здатної здійснювати управління та підтримувати правопорядок.

Якщо порівняти цей приклад із процесом становлення Південного Судану, можна побачити, що за внутрішніми характеристиками обидва утворення відповідають ознакам держави. В обох випадках сформовано систему публічної влади, забезпечено територіальну організацію та створено механізми реалізації суверенних повноважень. Тобто з точки зору внутрішньої організації вони демонструють однаковий рівень інституційної зрілості.

Водночас їхній статус у міжнародній системі різний. Південний Судан отримав міжнародне визнання, що завершило процес його становлення як повноцінного суб’єкта міжнародних відносин. Сомаліленд, попри відповідність внутрішнім критеріям державності, залишається невизнаним, а отже його процес становлення не можна вважати завершеним у міжнародно-правовому вимірі.

Таке порівняння дозволяє зробити важливий теоретичний висновок: якщо у класичних підходах до розуміння держави вирішальним вважалося формування внутрішньої системи влади та встановлення контролю над територією, то нині цього недостатньо. Сучасний процес становлення державності включає не лише інституціоналізацію влади всередині суспільства, а й зовнішню легітимацію. Саме міжнародне визнання дедалі більше виступає не додатковим, а структурним елементом завершення цього процесу.

Таким чином, передумови становлення державності в сучасному світі мають комплексний характер. Вони охоплюють як внутрішню здатність суспільства до самоорганізації та ефективного управління, так і зовнішній фактор інтеграції до міжнародної системи. Відбувається розширення структури державності: до традиційних ознак додається міжнародно-правовий компонент як елемент завершення процесу її формування.

Отже, сучасне державотворення слід розглядати не лише як результат соціально-політичної трансформації, а як багаторівневий процес, у якому поєднуються інституціоналізація влади, реалізація суверенітету та зовнішня

легітимація. Саме така комплексність і визначає специфіку формування держав у новітній період.

Список використаних джерел

1. Теорія держави і права: підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право. 2009. 584 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf.
2. Гринь О. Д. Орган державної влади як складова державного апарату. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 11. Т. 1. С. 11-13. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc11/part_1/5.pdf.
3. Боняк В. В. та ін. Історія держави і права Україні: навч.-метод. матеріали. Дніпровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2023. URL:https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13243/1/макет_ІДПУ%20каф%20ТІДП.pdf.
4. Європейська місія спостереження за виборами ЄС. Підсумковий звіт щодо референдуму в Південному Судані, 9–15 січня 2011 р. Брюссель. 2011. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/eueom/pdf/missions/final-report-eueom-referendum-south-sudan-2011_en.pdf.
5. Бевз Т. А. Суверенітет як невід'ємна ознака держави у документах і практиці українського державотворення. *Наукові записки.* 2018. Вип. 3 (65). Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. С. 190-212. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bevz_suverenitet.pdf.
6. Овчар І. О. Технології легітимації влади: правові механізми та суспільні можливості. *Наукові записки.* 2018. Вип. 6 (62). Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. С. 120-130. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/ovchar_tehnologii.pdf.
7. Somaliland. Nationalia. URL: https://www.nationalia.info/profile/62/somaliland.

Ключові слова: державотворення, ознаки держави, суверенітет, інституціоналізація влади, легітимація, міжнародне визнання, самовизначення народів, невизнані держави, публічна влада.

Keywords: state-building, attributes of the state, sovereignty, institutionalization of power, legitimation, international recognition, self-determination, unrecognized states, public authority.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Мельничук О. С.

Мотрук Павло Миколайович

здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЛЕГІТИМНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

У сучасних умовах світової нестабільності питання легітимності державної влади набуває особливої значущості. Збройні сутички, що точаться в різних регіонах світу, суттєво впливають на функціонування державних інститутів, трансформують механізми здійснення повноважень та ставлять під сумнів її розуміння суспільством. Особливо нагальним це питання постає в умовах війни, коли держава змушена виважувати між гарантуванням безпеки та дотриманням демократичних норм.

Легітимність (у широкому розумінні) – це визнання правомірності державної влади населенням і міжнародною спільнотою. Визнання законності і методів до її встановлення означає одержання владою здобуття прихильності та довіри народу, його покірності. У вузькому розумінні – це визнання законності влади, утворення її відповідно до процедури, передбаченої правовими нормами [1, с. 37]. З наведеного вище визначення можна зробити висновок, що легітимність виступає однією з ключових умов забезпечення стабільності конституційного ладу. За відсутності належного рівня суспільної підтримки будь-які правові норми втрачають свою ефективність, перетворюючись на суто формальні положення, відірвані від реальних суспільних умов.

Варто наголосити, що легітимність і легальність – це поняття, які не є тотожними. У праві розмежування цих термінів має надзвичайно важливе значення, оскільки воно дозволяє чітко окреслити відмінність між формальним юридичним статусом влади та її реальним сприйняттям з боку суспільства.

На думку Г. Бережанського, легальність державної влади – порядок обрання, формування та діяльності органів державної влади згідно з нормами чинного законодавства, здійснення влади відповідно до обсягу повноважень, наданих законом [2, с. 12]. Коваль О. робить висновок, що державна влада повинна бути легітимною – визнаною і підтримуваною народом, легальною – закріпленою в чинному законодавстві, легалізованою – визнаною уповноваженим суб’єктом іноземної держави [3, с. 34]. З огляду на це, легальність набуває більш конкретного юридичного змісту порівняно з легітимністю, яка акцентується на суспільному схваленні та підтримці влади. Легальність стосується законного боку питання, тобто відповідності дій держави законам, тоді як легітимність зосереджена на соціальній задоволеності та підтримці цих дій населенням.

У період сучасного воєнного стану в Україні легітимність державних інститутів безпосередньо залежить від здатності держави забезпечити безпеку громадян та дотримання принципу справедливості щодо прав і свобод людини. Те, як суспільство сприймає запроваджені обмеження, прямо впливає на рівень довіри до державних органів у часи кризи. Основним документом, який встановлює критерії введення воєнного стану, а також регламентує

повноваження державної влади, є Закон України «Про правовий режим воєнного стану», ухвалений у 2015 році, котрий передбачає чітку можливість обмеження прав громадян, зокрема свободу пересування чи проведення масових заходів. Як зазначають Куртов А., Іващенко С. та Гашенко С., у процесі введення воєнного стану можуть виникати обмеження прав і свобод громадян, що має бути ретельно обґрунтовано. Це означає, що державні органи влади зобов'язані керуватись принципом мінімального втручання в права громадян, обмежуючи лише в тих випадках, коли це є необхідним виключно для забезпечення безпеки [4, с. 125].

Перед початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 року майже половина (48%) громадян України була готова воювати або надавати допомогу армії [5]. Таким чином, у перший рік війни суспільство надавало державним органам винятковий рівень довіри: Державній службі з надзвичайних ситуацій – 85,5%, Національній гвардії України – 79%, Службі безпеки України – 64% [6]. Однак після стабілізації у 2022 році легітимність зазнала трансформації: з екзистенційної, заснованої на підтримці заради виживання, вона перейшла до прагматичної, де підтримка надходила державі в обмін на ефективне управління та забезпечення безпеки і справедливості.

Легітимність державних інституцій під час збройного конфлікту визначається мірою законності, обґрунтованості та орієнтованості їхніх дій на захист суспільних інтересів. Навіть у випадках, коли виникає потреба у тимчасовому обмеженні прав і свобод громадян, критично важливо дотримуватися ключових принципів пропорційності, прозорості та підзвітності. Саме ці фактори відіграють вирішальну роль у формуванні довіри населення до держави, що в свою чергу сприяє забезпеченню стабільності влади.

Список використаних джерел

1. Скакун О. Теорія держави і права: підручник. Харків. Консум. 2001. 656 с.
2. Бережанський Г. Легальність та легітимність як визначальні категорії державної влади. С. 9–13. URL: https://soclaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2015/1-2/3.pdf
3. Коваль О. Теоретико-правові засади легітимності державної влади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2016. № 23. С. 32–35. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/ archive/juspradenc23/11.pdf
4. Куртов А., Іващенко С., Гашенко С. Особливості правового режиму воєнного стану в Україні. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. № 1(13). С. 123–128. URL: https://policeyistika.dnuvs.ukr.education/ index.php/policeyistyka/article/view/246/219

5. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва; Київський міжнародний інститут соціології. *Ні агресії Росії: Громадська думка українців у лютому 2022 р.* 23 лютого 2022 р. URL: https://dif.org.ua/article/ni-agresii-rosii-gromadska-dumka-ukraintsiv-u-lyutomu-2022-r

6. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва; Центр Разумкова. *Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадових та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу: лютий-березень 2025 р.* Київ. 2025. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykivposadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r

Ключові слова: легітимність, легальність, збройний конфлікт, воєнний стан, обмеження прав, довіра до влади, державна влада, права людини.

Keywords: legitimacy, legality, armed conflict, martial law, restriction of rights, trust in government, state authority, human rights.

Науковий керівник: д. ю. н., професор Мельничук О. С.

Корнієнко Вікторія Юріївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОСВІДОМОСТІ НА СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Правова культура та правосвідомість є фундаментальними категоріями юридичної науки, що визначають не лише статику правової системи, а й динаміку розвитку людини як активного суб'єкта суспільних відносин. У сучасній юриспруденції правова культура розглядається як складна система духовних цінностей, створених діяльністю суб'єктів права, що функціонує як форма прогресивного правового розвитку особистості та суспільства [1, с. 412]. Вона виступає критично важливою проміжною ланкою між об'єктивною правовою реальністю та фактичною правомірною поведінкою індивіда [4].

У контексті повномасштабної збройної агресії проти України дані феномени набувають особливої ваги. Воєнний стан, як особливий правовий режим, передбачає неминуче обмеження певних прав і свобод людини задля забезпечення національної безпеки. У таких екстремальних умовах саме рівень правової культури визначає межу між стабільним правопорядком та соціальним хаосом. Високий рівень суспільної правосвідомості стає запобіжником деформацій правового поля та фундаментом для виживання як окремої особистості, так і держави в цілому [5, с. 144].

Специфіка правосвідомості в умовах війни полягає у зміні пріоритетів ціннісних орієнтацій. Якщо в мирний час правосвідомість значною мірою

зосереджена на захисті приватних інтересів та індивідуальних свобод, то в період воєнної загрози відбувається різкий перехід до пріоритетності загальнонаціональної безпеки та державного суверенітету.

Важливою складовою цього процесу є правова психологія – стихійний, емоційний пласт правосвідомості, що включає почуття справедливості, страх перед відповідальністю та емоційну реакцію на правові явища. В умовах стресу та постійної загрози ірраціональні компоненти (паніка, афект) можуть активізувати як правомірну, так і протиправну поведінку. Проте саме правова культура суспільства дозволяє каналізувати ці емоції у конструктивне річище, де обмеження прав (наприклад, комендантська година або перевірки документів) сприймаються не як прояви тиранії, а як необхідні заходи для збереження суспільного цілого. Таким чином, правосвідомість виконує регулятивну функцію, виступаючи внутрішнім саморегулятором поведінки людей.

В умовах воєнного стану правова культура трансформується з пасивної поваги до закону в активне усвідомлення громадянського обов'язку. Високий рівень правосвідомості стимулює розвиток горизонтальних зв'язків, що проявляється у волонтерських рухах та самоорганізації територіальних громад. Правова активність особистості за таких обставин виражається у добровільному сприянні реалізації права іншими суб'єктами та активній протидії правопорушенням.

Суспільство бере на себе виконання певних функцій держави у критичних точках, що свідчить про перехід до зрілої політико-правової культури, де закон сприймається як реальна домовленість про виживання. Це підтверджує тезу, що правова культура суспільства є найважливішою передумовою існування демократичної правової держави навіть у період воєнних випробувань.

Сучасний етап розвитку правової культури в Україні характеризується інтенсивним впровадженням цифрових технологій. Завдяки сервісам типу «Дія», взаємодія між громадянином і державою стала більш прозорою та доступною, що є ключовим фактором підвищення рівня правової інформованості населення [2, с. 326].

Цифровізація державних послуг (наприклад, реєстрація статусу ВПО, фіксація пошкодженого майна через «єДокумент», спрощення дозвільних процедур для бізнесу через «єДекларацію») мінімізує корупційні ризики та бюрократичні перепони. Станом на серпень 2022 року кількість користувачів застосунку зросла до понад 18 млн осіб, що свідчить про високий запит на ефективний формат правовідносин. Швидкість та доступність отримання допомоги від держави зміцнюють довіру до інститутів влади, що є критично важливим для стабільності суспільних відносин у кризових умовах.

Війна виступає своєрідним «детектором брехні» для правової системи, оголюючи старі рани правового хаосу та нігілізму. Правовий нігілізм – це

деформований стан правосвідомості, що характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону. В умовах війни стрес може провокувати бажання ігнорувати правила, які здаються «не на часі», проте цьому протистоїть надзвичайно загострене відчуття справедливості в суспільстві [5, с. 145].

Будь-які прояви несправедливості чи корупції сприймаються в рази болючіше, оскільки вони розцінюються як пряма загроза виживанню нації. Це формує нову правову ідеологію, де знання про Женевські конвенції та Римський статут стають частиною повсякденної обізнаності громадян. Правосвідомість сучасного українця включає непохитну віру в міжнародну юридичну відповідальність агресора, що трансформується у вимогу не просто військової перемоги, а її легітимної фіксації у міжнародних судових інстанціях [2].

Отже, війна кардинально трансформує суспільні відносини, змушуючи кожного громадянина відчувати персональну відповідальність за долю держави. Правова культура стає тією основою, яка дозволяє зберегти цілісність суспільства під зовнішнім тиском. Сьогодні в Україні спостерігається народження нової, дієвої правосвідомості, що базується на принципах верховенства права та реальної поваги до людської гідності [5, с. 147]. Побудова справді правової, соціальної держави можлива лише за умови високого рівня правової культури кожного посадовця та громадянина, що є головним завданням правового виховання в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. с. 656

2. Піголенко О. Філософсько-правовий аналіз чинників розвитку правової культури України. *Проблеми законності*. 2026. № 171. С. 326–346. URL: https://doi.org/10.21564/2414-990X.171.344291

3. Сердюк О. О., Авсєєвич В. П., Пилипенко Є. М. Формування правової культури українського суспільства у сучасних умовах. *Наше право*. 2022. № 1. С. 46–52. URL: https://doi.org/10.32782/np.2022.1.7

4. Крестовська Н. М. Теорія держави і права : підручник. Розділ 24. Правосвідомість і правова культура. *Studies.in.ua*. 2026. URL: http://studies.in.ua/tpd_krestovska/ (дата звернення: 16.04.2026)

5. Рудюк Н. М. Правосвідомість громадян в умовах воєнного стану. *Актуальні питання сучасної науки у дослідженнях молодих учених, курсантів та здобувачів* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 21 черв. 2024 р.). Харків : ХНУВС, 2024. С. 144–147.

Ключові слова: правова культура, правосвідомість, воєнний стан, суспільні відносини, верховенство права, цифровізація, правовий нігілізм, національна безпека.

Keywords: legal culture, legal consciousness, martial law, social relations, rule of law, digitalization, legal nihilism, national security.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Завальнюк В. В.

Кравчук Сергій Сергійович
здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК ОСНОВА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Питання верховенства права у контексті розбудови правової держави залишається одним із центральних у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці. Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах збройного конфлікту та євроінтеграційних прагнень України, коли від реального рівня правового порядку залежить не лише стійкість державних інститутів, а й суспільна довіра до права загалом. Дослідження змісту та механізмів практичного втілення зазначеного принципу дозволяє не лише визначити його концептуальні виміри, а й виявити конкретні прогалини між нормативним закріпленням та реальністю правозастосування.

Принцип верховенства права належить до фундаментальних засад сучасного конституціоналізму та є ключовою ознакою правової держави. Його сутність полягає в тому, що право є вищим регулятором суспільних відносин, якому підпорядковані як громадяни, так і держава в особі її органів та посадових осіб. Верховенство права забезпечує передбачуваність і стабільність правового порядку, захист прав і свобод людини від свавілля публічної влади, а також рівність усіх перед законом [1, с. 23].

Концепція верховенства права має тривалу історію розвитку. Витоки цього принципу сягають античної філософії, зокрема ідей Аристотеля про «владу закону» на противагу «владі людей». У сучасному розумінні принцип верховенства права сформувався передусім у межах англосаксонської правової традиції. Британський правознавець А. В. Дайсі у праці «Вступ до вивчення конституційного права» (1885) визначив три елементи верховенства права: абсолютний пріоритет закону над свавіллям; рівність усіх перед законом та судом; конституційні права як наслідок судових рішень, а не їх передумова [2, с. 198]. Ці ідеї заклали підґрунтя для подальшого розвитку концепції в рамках як загального, так і континентального права.

У сучасній правовій доктрині прийнято виокремлювати формальне та матеріальне (змістовне) розуміння верховенства права. Формальна концепція акцентує увагу на процедурних вимогах до права: закони мають бути загальними, публічними, стабільними, зрозумілими та застосовуватися рівно до всіх. Матеріальна концепція додає до цього вимогу змістовної відповідності права певним фундаментальним цінностям – правам людини, справедливості та гідності особи. Саме матеріальне розуміння верховенства права закріплене у практиці Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини.

Принцип верховенства права закріплено у статті 8 Конституції України, яка проголошує: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права».

Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово розкривав зміст цього принципу, вказуючи, що верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Водночас принцип верховенства права не зводиться до принципу законності, оскільки передбачає оцінку самого закону з точки зору його відповідності природним правам людини.

Невід'ємною складовою верховенства права є принцип правової визначеності, який вимагає, щоб норми права були чіткими, однозначними та передбачуваними у застосуванні. Цей принцип знайшов широке відображення у практиці Європейського суду з прав людини, який у справах проти України неодноразово констатував порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод саме через недотримання вимоги правової визначеності – зокрема внаслідок суперечливого судового тлумачення норм законодавства або надання судам надмірно широких дискреційних повноважень.[3]

Важливим елементом правової держави, що безпосередньо пов'язаний із верховенством права, є незалежність судової влади. Суди є головним інституційним гарантом дотримання принципу верховенства права, оскільки саме судова система здійснює контроль за відповідністю діяльності органів публічної влади праву. Венеціанська комісія Ради Європи у своїх висновках щодо України неодноразово підкреслювала, що реальна незалежність суддів є необхідною умовою для забезпечення верховенства права та євроінтеграції. Судова реформа в Україні, що триває з 2016 року, спрямована саме на усунення системних проблем у цій сфері.

Принцип верховенства права тісно пов'язаний із концепцією прав людини. Правова держава, в якій реалізується верховенство права, не лише формально проголошує права і свободи людини, але й забезпечує реальні механізми їх захисту. Особливого значення у цьому контексті набуває інститут конституційної скарги, запроваджений в Україні у 2017 році, який надав громадянам можливість безпосередньо звертатися до Конституційного Суду України для захисту конституційних прав та свобод. Цей інструмент є важливим кроком до наближення вітчизняної правової системи до стандартів правової держави.

Верховенство права як ознака правової держави передбачає також підзвітність влади та дієві механізми відповідальності посадових осіб за порушення права. У цьому контексті принципове значення має функціонування інститутів парламентського, судового та громадського контролю над виконавчою владою. Рада Європи у Доповіді Венеціанської комісії «Верховенство права» (2011) визначила шість ключових елементів цього принципу: : 1) законність; 2) правова визначеність; 3) заборона свавілля;

4) доступ до правосуддя перед незалежними та неупередженими судами; 5) повага до прав людини; 6) недискримінація та рівність перед законом [4, с. 10].

В умовах воєнного стану принцип верховенства права зазнає певних обмежень, проте не скасовується. Міжнародні стандарти допускають відступ від окремих прав людини в умовах надзвичайного становища лише тією мірою, якою це зумовлено гостротою становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим зобов'язанням держави за міжнародним правом та не передбачають дискримінації. Стаття 64 Конституції України встановлює перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану, що є відображенням концепції абсолютних прав людини як ядра верховенства права.

Таким чином, принцип верховенства права є фундаментом правової держави та необхідною умовою реалізації прав і свобод людини. Він охоплює вимоги правової визначеності, незалежності суду, підзвітності влади та змістовної відповідності законодавства цінностям справедливості та гідності особи. Для України, яка здійснює євроінтеграцію та відновлення після збройного конфлікту, послідовне впровадження стандартів верховенства права є одночасно міжнародно-правовим зобов'язанням та необхідною умовою сталого демократичного розвитку.

Список використаних джерел

1. Головатий С. П. Верховенство права: монографія: у 3 кн. Київ: Фенікс, 2006. Кн. 1. 736 с.

2. Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. London: Macmillan, 1885. 414 p.

3. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні : загальнотеоретична характеристика : монографія / О. О. Уварова. – Харків : Друкарня МАДРИД, 2012. – 196 с. – URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/1850/1/Uvarova_2012.pdf

4. Рішення Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04

Ключові слова: правова держава, правова держава, правова визначеність, незалежність суду, права людини, конституціоналізм, підзвітність влади, Конституція України, Венеціанська комісія.

Keywords: rule of law, legal state, legal certainty, judicial independence, human rights, constitutionalism, accountability of authorities, Constitution of Ukraine, Venice Commission.

Науковий керівник: *к.ю.н., доцент Дудник Р. М.*

Кройтор Олег Олександрович

здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО В УМОВАХ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Цифровізація охопила всі сфери суспільного життя, поставивши перед правовою наукою принципово нові питання. Сучасне право зіштовхується з технологічними реаліями, що розвиваються значно швидше, ніж формуються відповідні регуляторні механізми. Це зумовлює необхідність переосмислення традиційних правових категорій та вироблення нових підходів до регулювання цифрового середовища.

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій зумовив формування принципово нового типу суспільної організації – цифрового суспільства, в якому інформація набуває статусу ключового економічного та соціального ресурсу. Трансформація суспільних відносин у цифровому середовищі закономірно вимагає відповідної еволюції правових механізмів, що регулюють ці відносини. Саме тому дослідження права в умовах цифрового суспільства є одним із пріоритетних напрямів сучасної юридичної науки.

Поняття «цифрове суспільство» охоплює сукупність суспільних відносин, що виникають у зв'язку з широким використанням цифрових технологій у всіх сферах людської діяльності – від економіки та управління до освіти та культури. Правове регулювання у такому суспільстві має враховувати специфіку цифрового середовища: транскордонність, анонімність суб'єктів, швидкість поширення інформації, а також технічну складність об'єктів права. Концепція цифрового суспільства знайшла своє відображення у Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, затвердженій Кабінетом Міністрів України, яка визначає основні напрями державної політики у сфері цифровізації.

Одним із центральних питань права цифрового суспільства є захист персональних даних. Масовий збір і обробка даних про фізичних осіб породжують серйозні ризики для права на приватність. Відповіддю на ці виклики стало прийняття Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR) у 2016 році, який запровадив принципи мінімізації даних, прозорості та підзвітності, а також право суб'єкта на забуття [1, с. 112]. Вітчизняне законодавство у цій сфері представлено Законом України «Про захист персональних даних» 2010 року, однак його норми потребують подальшої гармонізації з європейськими стандартами. Зокрема, Закон не передбачає деяких ключових механізмів, закріплених у GDPR, – таких як обов'язкове призначення уповноваженого з питань захисту даних та обов'язок повідомляти про витоки персональних даних протягом 72 годин.

Окремої правової уваги потребує регулювання систем штучного інтелекту (ШІ). Застосування ШІ у сферах охорони здоров'я, правосуддя, фінансів та державного управління актуалізує питання юридичної відповідальності за шкоду, заподіяну автономними системами, а також проблему алгоритмічної дискримінації. Акт ЄС про штучний інтелект (EU AI Act, 2024) запровадив ризик-орієнтований підхід до регулювання ШІ,

розподіляючи системи на чотири категорії залежно від рівня потенційної небезпеки: неприйнятний ризик, високий ризик, обмежений ризик та мінімальний ризик [2, с. 78]. Цей підхід може слугувати орієнтиром для формування відповідної нормативної бази в Україні.

Не менш важливою є проблема правосуб'єктності штучного інтелекту. У правовій доктрині активно дискутується питання про те, чи може ШІ бути визнано самостійним суб'єктом права – носієм прав та обов'язків. На сьогодні жодна правова система у світі не надала ШІ статусу юридичної особи, проте Резолюція Європейського Парламенту 2017 року про цивільно-правове регулювання робототехніки вперше порушила питання про можливість запровадження статусу «електронної особи» для складних автономних роботів. Вирішення цієї проблеми має принципове значення для питань відповідальності, авторського права та укладення договорів із застосуванням технологій ШІ.

Розширення цифрового простору супроводжується зростанням кіберзлочинності як на національному, так і на міжнародному рівні. Серед основних форм кіберзлочинів виділяють несанкціонований доступ до комп'ютерних систем, кібершахрайство, поширення шкідливого програмного забезпечення, а також кібератаки на об'єкти критичної інфраструктури. Будапештська конвенція Ради Європи про кіберзлочинність 2001 року, ратифікована Україною, заклала основи міжнародного співробітництва у протидії цим злочинам [3, с. 34]. Водночас динаміка технологічного розвитку випереджає можливості правового реагування, що обумовлює необхідність постійного оновлення кримінального законодавства.

Особливої актуальності питання кіберзлочинності набуває в умовах повномасштабного збройного конфлікту. Кібератаки на об'єкти критичної інфраструктури України – енергетичні системи, фінансовий сектор, органи державної влади – набули системного характеру і кваліфікуються фахівцями як елемент гібридної війни. Це породжує нові виклики для міжнародного гуманітарного права в частині правового статусу кібератак як форми застосування сили, відповідальності держав за дії проксі-груп у кіберпросторі та допустимих заходів кіберсамооборони [4, с. 211].

Важливим виміром права цифрового суспільства є регулювання електронного урядування. Перехід державних послуг в онлайн-формат потребує чіткого правового забезпечення електронної ідентифікації, юридичної сили електронних документів та цифрового підпису. В Україні ця сфера регулюється Законами «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», а також нормативно-правовою базою функціонування Єдиного державного порталу адміністративних послуг. Реалізація системи «Дія» стала практичним втіленням цих правових механізмів і набула особливого значення

в умовах воєнного стану, забезпечивши безперервність надання адміністративних послуг населенню.

Суттєвою складовою права цифрового суспільства є також регулювання правовідносин у сфері інтелектуальної власності в цифровому середовищі. Цифрові технології радикально змінили умови створення, розповсюдження та використання об'єктів авторського права, зумовивши появу нових проблем – масового піратства, використання творів у навчанні штучного інтелекту без дозволу правовласника, правового статусу творів, створених за допомогою ШІ. Директива ЄС про авторське право на єдиному цифровому ринку (2019/790) запровадила механізм відповідальності онлайн-платформ за розміщення контенту користувачами, що спричинило жваву дискусію щодо меж свободи вираження поглядів в інтернеті.

Порівняльний аналіз підходів різних правових систем до регулювання цифрової сфери свідчить про існування трьох основних моделей. Американська модель ґрунтується на пріоритеті свободи ринку та мінімальному державному втручанні; основу правового регулювання тут складають галузеві закони та судові прецеденти. Китайська модель передбачає жорсткий державний контроль над цифровим простором в інтересах національної безпеки, що реалізується через системи фільтрації контенту та обов'язкову локалізацію даних. Європейська модель, яка є найбільш прийнятною для України з огляду на євроінтеграційний курс, орієнтована на баланс між захистом прав особи та розвитком інновацій і реалізується через комплексне нормативне регулювання.

Таким чином, право в умовах цифрового суспільства являє собою динамічно розвинуту сферу правового регулювання, яка охоплює захист персональних даних, регулювання штучного інтелекту, протидію кіберзлочинності, забезпечення електронного урядування та охорону інтелектуальної власності в цифровому середовищі. Подальший розвиток вітчизняного законодавства у цій сфері має відбуватися з урахуванням кращих міжнародних практик, передусім стандартів Європейського Союзу, та бути адаптованим до умов постійно мінливого технологічного середовища з метою забезпечення належного захисту прав і свобод людини в цифровому просторі.

Список використаних джерел

1. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union. 2016. L 119. P. 1–88.

2. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council on Artificial Intelligence (AI Act). Official Journal of the European Union. 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689

3. Convention on Cybercrime (Budapest Convention). European Treaty Series No. 185. Budapest, 2001. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185

4. Schmitt M. N. (ed.) Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 598 p.

Ключові слова: цифрове суспільство, цифрове право, персональні дані, штучний інтелект, кіберзлочинність, електронне урядування, правове регулювання, кібербезпека, інтелектуальна власність.
Keywords: digital society, digital law, personal data, artificial intelligence, cybercrime, e-governance, legal regulation, cybersecurity, intellectual property.

Науковий керівник: *к.ю.н., доцент Дудник Р. М.*

Котова Софія Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВА ПОВЕДІНКА

Інтенсифікація глобалізаційних процесів та фундаментальні соціодинамічні трансформації в усіх сегментах суспільного буття зумовлюють об'єктивну детермінованість переосмислення парадигми взаємодії особистості з правовою системою. У контексті розбудови демократичної правової держави правова поведінка трансформується із формальної редукції до нормативних приписів у релевантний індикатор зрілості громадянського суспільства, його морально-етичної саморегуляції та антропоцентричної спрямованості. Поведінковий аспект у системі «людина – право» виступає визначальною детермінантою ефективності реалізації правових норм, оскільки саме через нього здійснюється імплементація теоретичних конструкцій законодавця у практичну площину впорядкування суспільних відносин.

Генезис правової поведінки безпосередньо зумовлений функціонуванням індивідуальної правосвідомості, оскільки будь-яка екстернальна активність суб'єкта у правовій площині є вольовою об'єктивацією його внутрішніх імперативів. Як слушно зауважують Т. Стрибко та С. Бойченко, «правова поведінка – це вольова сторона правосвідомості, яка являє собою процес перетворення норм права на реальну правову поведінку» [1, с. 260]. Цей процес є складним актом інтеріоризації, під час якого абстрактні правові норми, проходячи крізь механізм особистісних ціннісних орієнтацій, втілюються у конкретні акти поведінки. Когнітивна діяльність індивіда забезпечує не лише рефлексію правової реальності, а й виконує функцію регулятивного механізму цілепокладання, стратегічного планування та верифікації реакцій на правові імперативи. Центральним елементом архітектоніки правосвідомості у даному контексті постає аксіологічне сприйняття природного права та засадничих свобод людини. Внутрішня установка на правомірну поведінку формується як результат синтезу

раціональних компонентів (зокрема, когнітивної поінформованості та інтерпретації змісту закону) та емоційно-вольових чинників, що в сукупності генерують мотив – базову інтенціональну рушійну силу правової активності.

У межах наукової дефініції правової поведінки доцільно виокремити низку специфічних ознак, що дозволяють диференціювати цей феномен від інших видів соціальної активності. По-перше, вона характеризується свідомо-вольовою природою, що передбачає здатність суб'єкта до когнітивного осмислення значення своїх дій та здійснення над ними вольового контролю. По-друге, правова поведінка є соціально значущою, оскільки її наслідки здійснюють безпосередній вплив на динаміку суспільних відносин. По-третє, така діяльність чітко регламентована позитивним правом, що встановлює межі правомірної експектації та вчинків. Важливою ознакою також є державна підконтрольність, що забезпечується системою гарантій або заходів легітимного примусу, внаслідок чого правова поведінка завжди кваліфікується як юридичний факт, що спричиняє виникнення, зміну або припинення правовідносин. У цьому контексті М. Логвиненко наголошує, що така поведінка «регламентована нормами права, має юридичні наслідки, як позитивні, так і негативні» [2, с. 285].

Системний аналіз правової поведінки дозволяє експлікувати її структуру, що охоплює суб'єктів, об'єкт та діалектичну єдність об'єктивної і суб'єктивної сторін. Якщо об'єктивна сторона маніфестується у зовнішній формі акту та його результатах, то суб'єктивна відображає психологічний стан особистості, її наміри та ставлення до вчиненого. Викладене дозволяє констатувати, що правова поведінка є цілісним актом, де внутрішнє переконання та зовнішня маніфестація перебувають у нерозривному діалектичному взаємозв'язку. У межах цієї єдності особливого значення набуває класифікація правомірної поведінки за ступенем соціальної активності суб'єкта. Найвищим рівнем є соціально-правова активність, що виражається у ініціативній діяльності, яка виходить за межі формального виконання юридичних обов'язків. Натомість звичаєва поведінка ґрунтується на репродукції засвоєних моделей без глибинної рефлексії, а конформістська – на пасивній адаптації до стандартів соціальної групи. Найбільш деструктивною формою правомірної діяльності є маргінальна поведінка, де дотримання закону зумовлене виключно превентивним впливом юридичної відповідальності, що за певних умов створює високу ймовірність деліктної трансформації.

Окремої уваги в контексті аксіологічного аналізу заслуговує проблема співвідношення зовнішнього правового примусу та внутрішньої моральної саморегуляції особистості. Правомірна поведінка не може розглядатися виключно як механічне слідування букві закону, адже в такому разі вона втрачає свій гуманістичний потенціал і зводиться до примітивного конформізму. Справжня цінність правомірної діяльності розкривається лише тоді, коли вона ґрунтується на глибинному усвідомленні справедливості

правових приписів та їх відповідності загальнолюдським ідеалам добра, рівності й свободи. Саме тому правова культура суспільства вимірюється не стільки кількістю законослухняних громадян, скільки якістю їхньої мотивації – готовністю діяти правомірно не з остраху перед санкцією, а з внутрішнього переконання в необхідності такого вчинку.

У цьому сенсі особливого значення набуває виховна функція права, покликана формувати стійкі ціннісні орієнтації, за яких правомірна поведінка стає органічною потребою індивіда, а не нав'язаним ззовні обов'язком. Держава, зі свого боку, повинна створювати умови, за яких дотримання закону є не лише необхідним, а й вигідним, комфортним та соціально схвалюваним. Ідеться про формування такого правового клімату, в якому чесність, відповідальність і повага до прав інших стають безумовними соціальними нормами, а будь-які форми протиправної поведінки зазнають не лише юридичного, а й морального осуду з боку громадськості. Лише за таких умов правомірна поведінка перетворюється з абстрактної юридичної категорії на реальний фундамент стабільного й гармонійного співжиття.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що правова поведінка є складним соціокультурним феноменом, який інтегрує юридичну компетентність та глибину морально-етичних переконань. Ціннісний вимір правомірної діяльності полягає у свободі волевиявлення та усвідомленні відповідальності перед соціумом. Як зазначає Т. Гарасимів, «правомірна поведінка є соціально корисною діяльністю індивідуума, цілеспрямованою на забезпечення державних, правових, громадських і особистих інтересів, цінностей та цілей» [3, с. 49]. Формування високої правової культури є амбівалентним процесом, що потребує як забезпечення справедливої законодавчої бази з боку держави, так і плекання аксіологічного ставлення до права у кожного члена суспільства. Подальше дослідження психологічних та соціальних механізмів детермінації правомірної поведінки залишається пріоритетним завданням для сучасної юридичної доктрини, оскільки саме в цій площині локалізовано потенціал стабільності та процвітання правової держави.

Список використаних джерел

1. Гарасимів Т. Ціннісні виміри правомірної поведінки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2024. № 1 (41). С. 49–57.

2. Логвиненко М. Поняття та складники правової поведінки. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 283–286.

3. Стрибко Т., Бойченко С. Правова поведінка як складник правосвідомості: загальнотеоретичний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 257–261.

Ключові слова: правомірна поведінка, правосвідомість, правова культура, ціннісні орієнтації, соціально активна поведінка, конформістська поведінка, маргінальна поведінка, правове

регулювання, юридична відповідальність, свобода вибору, правова держава, громадянське суспільство.

Keywords: lawful behavior, legal consciousness, legal culture, value orientations, socially active behavior, conformist behavior, marginal behavior, legal regulation, legal liability, freedom of choice, rule of law, civil society.

Науковий керівник: д. ю. н., професор Завальнюк В. В.

Корнута Анастасія Володимирівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПАРАДОКСИ СПРАВЕДЛИВОСТІ: КОЛИ ЗАКОН СУПЕРЕЧИТЬ МОРАЛІ

Проблема співвідношення права і моралі, справедливості та закону є однією з наріжних у теорії держави та права. Із давніх часів – від Платона й Арістотеля, які пов'язували державу з уявленнями про справедливість і добро, до Монтеск'є і Руссо, котрі розробляли ідею обмеження державної влади свободою людини, – ця проблема не втрачає актуальності [1, с. 17]. В умовах сьогодення, коли Україна переживає трансформацію правової системи у напрямі євроінтеграції та перебуває в умовах збройного конфлікту, питання відповідності закону моральним засадам суспільства набуває нового, гостро практичного виміру.

Для розуміння парадоксів справедливості принципово важливим є розрізнення понять «право» і «закон». У сучасній теорії права утвердилося положення, згідно з яким закон і право не є тотожними: право є ширшою категорією, що охоплює не лише нормативні приписи держави, а й моральні засади, природні права людини, принципи справедливості [1, с. 20]. Натомість закон може бути несправедливим – таким, що суперечить моралі або порушує загальнолюдські цінності. Саме в цьому полягає один із ключових парадоксів правової реальності: юридично легітимна норма може бути морально неприйнятною для суспільства або для окремої особи.

Дискусія між юридичним позитивізмом і доктриною природного права є основоположною для розуміння зазначеного парадоксу. Юридичний позитивізм (Г. Кельзен, Г. Харт) відстоює тезу про те, що право є системою норм, встановлених державою, а моральна оцінка закону виходить за межі юриспруденції. З цього погляду, аморальний закон залишається законом, доки він прийнятий у встановленому порядку. Натомість доктрина природного права, активно розроблена в сучасній українській юриспруденції, відстоювати органічний зв'язок права з мораллю, справедливістю і гідністю людини [1, с. 25]. Ключовий внесок у розвиток цієї доктрини зробив М. І. Козюбра, який обґрунтував, що здобутки природного права – зокрема людиноцентричність і орієнтація на морально-етичні основи – лежать в основі сучасних концепцій верховенства права.

Парадокс справедливості в реальному житті набуває щонайменше трьох форм. По-перше, це ситуація, коли закон забороняє те, що більшість членів суспільства вважає морально виправданим (наприклад, певні форми громадянської непокори або захист близьких в умовах бездіяльності держави). По-друге, закон може дозволяти або навіть зобов'язувати до дій, які суперечать індивідуальній совісті особи (накази, обов'язок виконання несправедливих рішень). По-третє, мораль сама по собі не є одностайною: у суспільстві, де співіснують різні ціннісні системи, неможливо виробити єдиного морального критерію для оцінки закону [2, с. 186]. Таким чином, право в ролі нормативного регулятора змушене «обирати» між конкуруючими моральними системами.

Одним із ключових інструментів подолання парадоксу між законом і мораллю є принцип верховенства права. Як зазначають П. М. Рабінович, С. П. Рабінович та О. З. Панкевич, між двома фундаментальними вимогами верховенства права – юридичною визначеністю і справедливістю – існує діалектична напруга [3, с. 17]. Правова визначеність вимагає стабільності та передбачуваності норм, натомість справедливість може вимагати відступу від букви закону на користь його духу. Вирішення цієї напруги є одним із головних завдань суддівського розсуду та правотворчості – особливо в умовах суспільних трансформацій і воєнного стану.

Парадокс справедливості набуває особливого значення у площині міжнародного права. О. Г. Широкова-Мурараш констатує, що сучасне міжнародне право намагається долати суперечність між позитивізмом (заперечення загальнолюдських моральних цінностей як основи права) і природно-правовим підходом (визнання моральних норм фундаментальними основами права) [4, с. 178–179]. Збройна агресія Росії проти України з усією очевидністю продемонструвала, що позитивістська модель права, яка спирається лише на суверенну волю держав, виявляється неспроможною забезпечити справедливість. Саме тому посилення морально-правової складової в міжнародних механізмах захисту і покарання є нагальною потребою сучасності.

Отже, парадокс справедливості – ситуація, коли закон суперечить моралі, – є невід'ємною рисою будь-якої правової системи, породженою принциповою неможливістю повного злиття права і моралі. Водночас це не означає примирення з несправедливим законом. Теорія держави і права виробила низку механізмів подолання таких суперечностей: тлумачення закону у світлі принципів справедливості, судовий розсуд, доктрину природного права, конституційний контроль. Відповідність закону моральним засадам суспільства є необхідною умовою його легітимності та ефективності в демократичній правовій державі [5, с. 162].

Список використаних джерел

1. Козюбра М. І. Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. Право України. 2021. № 1. С. 12–42. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/37ae021d-0d97-4e9e-928b-7347bb5cbdcf
2. Сунєгін С. О. Право і мораль: проблеми взаємодії в контексті сучасних реалій. Правова держава : щорічник наук. праць / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2022. Вип. 33. С. 186–197. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/PrDe_2022_33_20.pdf
3. Рабінович П. М., Рабінович С. П., Панкевич О. З. Пошук верховенства права як балансування соціальних інтересів. Вісник Національної академії правових наук України. 2022. Т. 29. № 3. С. 15–35. URL: https://www.researchgate.net/publication/364225793
4. Широкова-Мурараш О. Г. Особливості співвідношення міжнародного права та моралі в умовах сучасних викликів. Правова держава. 2020. № 38. С. 177–187. URL: https://pd.onu.edu.ua/article/view/204142/206472
5. Загальна теорія права : підручник / за ред. О. В. Петришина. 2-ге вид., переробл. Харків : Право, 2025. 568 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/zagalna-teoriya-prava-pidruchnik-petryshyn.pdf

Ключові слова: справедливість, мораль, право, закон, парадокс справедливості, природне право, юридичний позитивізм, верховенство права, правова легітимність, теорія держави і права.
Keywords: justice, morality, law, statute, paradox of justice, natural law, legal positivism, rule of law, legal legitimacy, theory of state and law.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент, доцент кафедри Чувакова Г.М.

Кравцова Софія Іванівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА

Реалізація права є завершальним етапом механізму правового регулювання, на якому абстрактні правові приписи перетворюються на конкретні права й обов’язки учасників суспільних відносин. Навроцька Ю.О. підкреслює, що «тлумачення є необхідним елементом (атрибутом) загального механізму правового регулювання; воно здійснюється як на етапі формування нормативно-правової основи, так і на етапі реалізації права» [1, с. 223], – що свідчить про нерозривний зв’язок між правотворчою та правореалізаційною стадіями. При цьому «правильна реалізація норми права передбачає наявність у свідомості суб’єкта права знання, що адекватно відображає зміст тієї норми, що реалізується» [1, с. 225]. Реалізація права здійснюється через систему правових засобів, які Павлюков І.І. визначає як «правові явища, що відображаються в інструментах (установленнях) та діяннях (технології), за

допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей» [2, с. 41]. Таким чином, реалізація права становить єдність нормативного змісту і вольової поведінки суб'єктів, що перетворює право з абстрактної системи приписів на діючий регулятор суспільних відносин.

У теорії права традиційно виокремлюють три форми безпосередньої реалізації правових норм: дотримання, виконання та використання. Ці форми відповідають трьом типам правових норм: забороняючим, зобов'язуючим та уповноважуючим відповідно. Павлюков І.І. розкриває структуру цього процесу через дуальну природу правового регулювання, яке «поділяється на два головних аспекти: засоби впливу (зовнішні по відношенню до волі суб'єктів фактори дозволи та заборони, виражені в нормах права) та засоби реалізації права у врегульованих суспільних відносинах (результат реагування суб'єктів на правовий вплив – вчинення дозволених дій, утримання від заборонених дій)» [2, с. 44]. Ключовим є те, що до «засобів-діянь належать акти реалізації прав та обов'язків як самостійного елементу механізму правового регулювання» [2, с. 43]. Принципова відмінність безпосередніх форм реалізації від застосування права полягає у відсутності владного суб'єкта: дотримання, виконання і використання здійснюються самими носіями прав та обов'язків без примусового втручання держави. Проте, як справедливо зазначає Кравченко М.Г., «безальтернативною метою застосування норм права є захист приватної особи, її прав, свобод та законних інтересів суб'єктами правозастосування. Воно є інструментом виконання конституційно закріпленого обов'язку Української держави щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини» [3, с. 31], що вказує на глибинну єдність між безпосередньою реалізацією права і правозастосуванням у їх спільній меті.

Застосування права є особливою опосередкованою формою реалізації правових норм, яка відрізняється від безпосередніх форм наявністю владного суб'єкта та обов'язковим процесуальним оформленням. Воно набуває чинності у тих випадках, коли безпосередня реалізація є недостатньою або неможливою: при виникненні правових спорів, порушенні суб'єктивних прав, необхідності офіційного встановлення юридичних фактів. Процес правозастосування охоплює обов'язкові стадії: попередній розгляд справи, встановлення фактичної та юридичної основи, прийняття рішення та його виконання. Причому «суб'єкт правозастосування не має права нехтувати обов'язковими стадіями правозастосовчого процесу, наприклад, через використання практики шаблонних рішень, тобто таких, які приймаються без належного аналізу фактичної основи справи. Такий підхід неодмінно веде до правозастосовчих помилок» [3, с. 31–32]. Невід'ємним елементом правозастосовчого процесу є тлумачення норм права, без якого ефективне застосування законодавчих приписів є неможливим, – особливо в умовах, коли «сучасне українське законодавство невпорядковане, не має внутрішньої

узгодженості, розвивається безсистемно і хаотично» [4, с. 30]. Тлумачення у правозастосовчому процесі виступає засобом «переведення» абстрактного нормативного тексту у конкретний індивідуальний припис.

Правозастосовчий акт є завершальним результатом правозастосовчого процесу і повинен відповідати системі вимог, які визначають його юридичну силу та легітимність. Традиційні вимоги обґрунтованості, законності та доцільності у сучасній правовій доктрині доповнюються новими стандартами. Кравченко М.Г. обґрунтовує, що «кожен акт правозастосування має, крім вказаних критеріїв, відповідати вимогам верховенства права, рівності перед законом, своєчасності та розумного строку та гарантування участі приватної особи у розгляді та вирішенні справи» [3, с. 35]. Ця система вимог безпосередньо кореспондує з конституційними засадами. Стаття 3 Конституції України закріплює, що «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [5], а стаття 55 гарантує судовий захист прав і свобод особи. Застосовне законодавство у сфері адміністративних процедур – передусім ефективна правозастосовча діяльність публічної адміністрації – має здійснюватися відповідно до принципів законності та людиноцентризму: «якщо текстуальне вираження норми права є ширшим або вужчим від її дійсного змісту, завданням правозастосовця є з'ясування справжньої волі законодавця» [4, с. 30].

Реалізація та застосування права є взаємозумовленими складовими єдиного механізму перетворення нормативних приписів на реальні правовідносини. Їх взаємозв'язок виявляється у тому, що застосування права організовує та забезпечує безпосередню реалізацію у тих випадках, коли самостійні дії суб'єктів є недостатніми. Разом з тим, «належне тлумачення права є важливою гарантією реалізації суб'єктивних прав, свобод і обов'язків, необхідною передумовою законності й правопорядку» [1, с. 223]. Отже, правозастосування є не просто «технічним» процесом, а змістовним механізмом захисту права. У демократичній, правовій державі він має бути людиноцентричним і спрямованим на те, що «людина як унікальна особистість не може перетворитися на об'єкт у державних процедурах» [3, с. 33]. Взаємодія форм реалізації та механізму застосування права у комплексі із системою правових засобів утворює функціонуючу правову систему, здатну ефективно регулювати суспільні відносини, захищати права особи і забезпечувати законність та правопорядок в умовах сучасних викликів.

Таким чином, реалізація та застосування права є ключовими формами перетворення нормативних приписів на реальні правовідносини. Безпосередні форми реалізації права – дотримання, виконання, використання – забезпечують автономну правову поведінку суб'єктів без участі владних органів. Застосування права як особлива форма реалізації передбачає владну діяльність уповноважених суб'єктів, що здійснюється у чітко визначених процесуальних формах та завершується виданням правозастосовчого акту.

Вимоги до такого акту в умовах правової держави виходять за межі традиційної тріади законності, обґрунтованості та доцільності і включають верховенство права, рівність перед законом, гарантування участі особи у розгляді її справи. Тлумачення норм права є необхідним елементом обох форм реалізації і виступає умовою адекватного розуміння та правильного застосування правових норм.

Список використаних джерел

1. Навроцька Ю.О. Тлумачення права як зміст інтерпретаційної діяльності: загальнотеоретична характеристика. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. Вип. 72: ч. 1. С. 223–229. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.93

2. Павлюков І.І. Правові засоби: поняття, види, функції та взаємодія в процесі регулювання суспільних відносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. Вип. 75: ч. 1. С. 41–46. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.6

3. Кравченко М.Г. Застосування норм права: мета, стадії, система вимог до правозастосовчого акту. Київський часопис права. 2023. №1. С. 31–35. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.4

4. Занфірова Т.А., Айдинян А.В. Поширювальне тлумачення норм права в окремих рішеннях конституційного суду України. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. №1. С. 30–36. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/4

5. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

Ключові слова: реалізація права, застосування права, форми реалізації права, дотримання, виконання, використання, правозастосовчий акт, механізм правового регулювання, тлумачення права, правові засоби, верховенство права, законність.

Keywords: realization of law, application of law, forms of legal realization, compliance, execution, use, law enforcement act, mechanism of legal regulation, interpretation of law, legal means, rule of law, legality.

***Науковий керівник**: д.ю.н., професор Завальнюк В.В.*

Кривобок Марія Анатоліївна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИДИ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ В СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Юридичний процес є однією з ключових категорій теорії держави і права, що охоплює врегульовану правом послідовну діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на досягнення юридично значущих результатів. У правовій системі України юридичний процес прийнято класифікувати за декількома критеріями. За функціональним призначенням виділяють:

правотворчий процес (спрямований на створення, зміну або скасування правових норм), правозастосовний процес (спрямований на реалізацію норм права в конкретних відносинах) та установчий процес (що забезпечує формування і ліквідацію державних органів та посад). За галузевою ознакою виокремлюють цивільний, господарський, кримінальний та адміністративний процеси. Водночас сучасні тенденції – цифровізація правовідносин та умови воєнного стану – суттєво трансформують межі і зміст кожного з видів, що потребує їх переосмислення.

Правотворчий процес як вид юридичного процесу є фундаментом будь-якої правової системи, оскільки він продукує нормативну основу для всіх інших видів юридичного процесу. Дворак А. Ю. досліджує принципи правотворчості та їх реалізацію в умовах воєнного стану. Автор встановлює, що правотворчий процес в Україні функціонує в умовах об'єктивної суперечності: необхідності оперативного нормотворення (як відповіді на виклики збройного конфлікту) та вимог якості НПА (науковості, системності, техніко-юридичної досконалості). Дослідник наголошує, що оперативність правотворчості не може підміняти її якість, а в кризові часи держава має демонструвати зразок правового мислення й дотримання принципу верховенства права [1, с. 71]. Водночас воєнний стан об'єктивно призводить до розширення підзаконного нормотворення, що є специфічною рисою правотворчого процесу в екстраординарних умовах.

Правозастосовний процес як вид юридичного процесу зазнає найглибшої трансформації внаслідок цифровізації. Дудник Р. М. [2, с. 84] обґрунтовує, що цифровізація змінює не лише форму правозастосовних актів (електронні документи, реєстрові записи), а й сам механізм правозастосування: алгоритмічні системи починають виконувати функції, традиційно властиві правозастосовним органам – ідентифікацію особи, перевірку підстав для надання послуги, формування рішення. Платформа «Дія», єдині реєстри та ЄСІТС є прикладами того, як правозастосовний процес набуває форми цифрової платформи. Це породжує принципово нові питання: яким є правовий статус автоматизованого рішення? Чи зберігається людський контроль над правозастосовним процесом при його алгоритмізації? Відповіді на ці питання визначають майбутнє не лише правозастосування, а й всієї системи юридичного процесу.

Особливе місце у класифікації видів юридичного процесу посідає судовий процес, який традиційно відносять до правозастосовного, однак дедалі більше набуває рис правотворчого. Кучук А. М. та Завгородня Ю. С. [3, с. 446] встановлюють, що в умовах цифровізації судовий процес трансформується: алгоритми виступають «операторами нормативності», впливаючи на пріоритетність розгляду справ та реалізацію процесуальних прав. Водночас Собакарь А. О. [4, с. 12] обґрунтовує, що судова правотворчість є необхідною складовою судової діяльності: заповнюючи

прогалини у законодавстві та адаптуючи право до нових реалій, суди фактично виконують функцію нормотворення. Такий підхід стирає чітку межу між правозастосовним і правотворчим процесами та підтверджує необхідність перегляду класифікаційних критеріїв юридичного процесу у сучасних умовах.

Таким чином, класифікація видів юридичного процесу у сучасній правовій системі України демонструє кілька принципових змін порівняно з традиційними підходами теорії права. По-перше, традиційний поділ на правотворчий і правозастосовний процеси набуває нових рис в умовах воєнного стану: судова правотворчість та розширення підзаконного нормотворення розмивають їх межі. По-друге, цифровізація породжує новий різновид – алгоритмічний правозастосовний процес, де рішення приймаються без безпосередньої участі людини, що вимагає законодавчого врегулювання статусу автоматизованих рішень. По-третє, у правовій системі сформувались галузеві різновиди юридичного процесу, що охоплюють конституційне, адміністративне, кримінальне, цивільне та господарське судочинство. Перспективою вдосконалення класифікації є запровадження цифрового юридичного процесу як самостійного виду, врегулювання людського нагляду в алгоритмічному правозастосуванні та законодавче закріплення меж судової правотворчості у межах чинної правової системи України.

Список використаних джерел

1. Дворак А. Ю. Принципи правотворчості та їх реалізація в умовах воєнного стану: техніко-юридичний вимір. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354396.

2. Дудник Р. М. Трансформація правових норм в умовах цифровізації правових систем. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354398.

3. Кучук А. М., Завгородня Ю. С. Трансформація правничої діяльності в цифрову епоху: від герменевтики тексту до інтерпретації алгоритмів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 5, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/356189

4. Собакарь А. О. Судочинство: правозастосування versus правотворення. Держава та регіони. Серія: Право. 2024. № 3. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2024/4.pdf.

Ключові слова: юридичний процес, класифікація юридичного процесу, правотворчий процес, правозастосовний процес, судовий процес, судова правотворчість, установчий процес, алгоритмічне правозастосування, цифровізація права, воєнний стан, принципи правотворчості, юридична техніка, галузева класифікація, правова система України.

Keywords: legal process, classification of legal process, law-making process, law-enforcement process, judicial process, judicial lawmaking, constituent process, algorithmic law enforcement,

digitalization of law, martial law, principles of lawmaking, legal technique, sectoral classification, legal system of Ukraine.

Науковий керівник: PhD, доцент Іванчук В.Є.

Намака Діана
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У сучасних умовах ключовим елементом розвитку будь-якої держави є забезпечення стабільності її національних інтересів. Саме тому зберігається важливість питання гарантій безпеки. Життя і здоров'я громадянина є найвищою соціальною цінністю, це закріплено міжнародним правом та Конституцією країни. Співвідношення державних інструментів здійснення національної безпеки країни, яка бореться за свій суверенітет, набувають важливого значення.

Україна протидіє зовнішнім та внутрішнім загрозам, захищає права та свободи людей і водночас виникає потреба визначити ефективність вже існуючих правових підходів до питання безпеки держави. Протидія загрозам зберігає актуальність в умовах воєнного стану та посилюється з виникненням нових викликів та подій у світі. Є необхідність визначити взаємодію органів влади з суспільством, визначити як використовуються засоби масової інформації та який вплив здійснюється безпосередньо громадянами на систему оборони.

Важливим аспектом є превентивна робота у боротьбі проти маніпуляцій, вербування, диверсій, не порушуючи при цьому принципів демократії та зберігаючи свободу слова без інформаційного пособництва ворогу. Також у роботі описано етичні засади контролю над засобами медіапростору і розглянуто стратегічні комунікації безпеки, з урахуванням умов війни.

Досліджується захист громадян від збройної агресії, сильні сторони України в боротьбі за безпеку, залучення реальних процесів прийняття безпекових рішень та запропоновано інструменти для вдосконалення і забезпечення майбутнього правової держави.

У сучасному світі саме здатність держави ефективно захищати суверенітет та добробут громадян є надважливою складовою. Україна демонструє достатньо високий рівень адаптивності правової системи до умов воєнного стану, зберігаючи при цьому демократію і наявність здатності законодавчого та фактичного регулювання безпеки. Питання захисту цивільного населення в умовах систематичних обстрілів потребує постійного висвітлення, особливо після того, як об'єктами атак стали не лише військові цілі, але й теплоелектростанції, гідроелектростанції, об'єкти атомної

енергетики, а також житлові будинки, лікарні та інші об’єкти цивільної інфраструктури. Такі дії суперечать принципам міжнародного гуманітарного права і становлять підвищену небезпеку цивільному населенню, це порушує закріплені принципи в Женевських Конвенціях та Додаткових протоколах, які визначають стандарти захисту тих, хто не бере участі в воєнних діях під час збройних конфліктів. Вони мають право на життя, заборонено катування або тілесні ушкодження, репресії, також їх гідність і честь повинні поважатись, категорично не дозволяється перешкоджати доступу до медицини, продуктів харчування або обмежувати права вразливим групам [1].

Законодавство України формує багаторівневу систему, у якій кожен нормативно-правовий акт виконує свою функцію, але водночас взаємодіє з іншими національними та міжнародно-правовими імплементованими законами. Актом найвищої юридичної сили виступає Конституція України, вона закріплює основні засади правової держави та безпосередньо визначає людину найважливішим суб’єктом захисту і те, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [2]. Водночас, нею передбачається відступлення від окремих прав в умовах надзвичайного або воєнного стану, що дозволяє державі оперативно реагувати на загрози, не виходячи за встановлені попередньо межі. Це дає можливість владі впроваджувати комендантську годину, встановлювати обмеження свободи пересування і контролювати ресурси інформаційного простору. Але важливо врахувати те, що дані правила функціонують тимчасово та не у повному обсязі за принципом пропорційності без надмірного втручання у права громадян [3].

Що стосується інституційної структури сектору безпеки, принципів функціонування та закріплення підзвітності силових органів суспільству і державі, все це регламентує Закон «Про національну Безпеку України». Він також забезпечує прозорість діяльності, невідступлення від демократичних засад і дозволяє уникати зловживань з боку влади, зберігаючи ознаки того, що основним творцем влади є народ. Цим Законом визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони [4].

При тому країною було продемонстровано підхід до адаптації і захисту, поєднуючи правові, організаційні та технічні засоби. До прикладу, громадянам проінформували про створену мережу укриттів, регулярні оповіщення про

повітряну тривогу та надано рекомендації щодо захисту власного життя та здоров'я. З часом влада ініціювала створення спеціальних проєктів на підтримку населення, відновлення та енергетичну стійкість. Станом на сьогодні розвивається соціальне забезпечення, яке фінансується державним бюджетом і діє на допомогу постраждалим внаслідок обстрілів чи поранень на фронті, внутрішньо переміщеним особам, працевлаштованим та вразливим групам. Через постійні загрози блекаутів, зміцнилась автономність громад, створилась ініціатива розгорнення пунктів незламності, тобто мереж спеціально облаштованих місць, де мешканці можуть безкоштовно отримати базові речі та послуги у разі тривалих відключень чи обстрілів. Кожен пункт має оснащення теплом та світлом, електрикою, водою, їжею, медикаментами і місцями для відпочинку.

Важливу роль у сфері інформаційної безпеки та засобів масової інформації відіграє Закон України «Про медіа». Даний нормативно-правовий акт регулює інформаційну діяльність та функціонування сфери медіа, в тому числі незалежних. Держава повинна гарантувати свободу у вираженні думок, підтримувати поширення новин та інформації без протиправних заборон. Проте є ряд правових підстав, де свобода слова може бути обмеженою. До прикладу, якщо поширення може завдати шкоди під час воєнного стану, загрожувати національним безпековим інтересам чи розпалювати внутрішню суспільну ворожнечу. Країна повинна взаємодіяти з ЗМІ і сприяти співпраці для інформування населення і водночас мінімізувати ризики витоку даних, які б мали шкідливий вплив на громадян чи використовувались стороною агресором для власних ворожих намірів [5].

Актуальна модель українського права дозволяє зробити висновок, що є активне залучення громадян до забезпечення безпекових гарантій та свобод, що проявляється у розвитку волонтерських рухів, кіберспротиву та інформаційній протидії ворогу. Спільна відповідальність суспільства з державою та зміцнює довіру до владного апарату. Але не варто виключати випадки пособництва державі-ворогу в поширенні пропаганди, передачі місцезнаходження позицій збройних сил України, координуванні ударів чи диверсії. Навмисні дії такого характеру, що спрямовані на шкоду, маніпуляції, що дестабілізують ситуацію всередині країни передбачаються як ті, що несуть за собою кримінальну відповідальність. Передбачено покарання у вигляді позбавлення волі або довічного ув'язнення, в залежності від ступені тяжкості та кваліфікації [6].

Отже, Україна демонструє високий рівень адаптивності в період нових викликів, гібридних загроз, оскільки діє системно, поєднуючи чітке нормативне регулювання, взаємодію з медіа та громадянами. Інституційні засади безпеки передбачають відповідальність за посягання на функціонування демократичних механізмів.

Проте існують певні прогалини, які можна вдосконалити шляхом збільшення обізнаності населення, конкретизації законодавчих норм і розвитку цифрової стійкості. Медіа, влада і суспільство мають взаємодіяти задля однієї найважливішої мети, де Україна використовує всі механізми для забезпечення демократичної, безпечної, правової та цілісної держави.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 26.03.2026).
2. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 26.03.2026).
3. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX : станом на 16 трав. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text (дата звернення: 26.03.2026).
4. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII : станом на 24 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 26.03.2026).
5. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX : станом на 1 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text (дата звернення: 26.03.2026).
6. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 30.03.2026).

Ключові слова: національна безпека, воєнний стан, дезінформація, засоби масової інформації, демократичне суспільство, цифрова стійкість, кібербезпека.

Keywords: national security, martial law, disinformation, mass media, democratic society, digital resilience, cybersecurity.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Рязанов М. Ю.

Нагірняк Дарина Олегівна, Можаровська Поліна В'ячеславівна

здобувачки 1-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Дослідження правового нігілізму в умовах трансформації соціально-політичного життя України є надзвичайно актуальним, оскільки заперечення цінності права стає критичним бар'єром на шляху до євроінтеграції та розбудови правової держави. Фундаментом будь-якої демократичної держави є Конституція, яка проголошує Україну правовою державою [5], проте нігілізм нівелює ці конституційні засади на рівні повсякденної практики. Стаття 1 Конституції закріплює статус України як суверенної, демократичної та правової. Проте на практиці розбудова справжньої правової держави виявляється надзвичайно складним завданням, адже у сучасному українському суспільстві спостерігається така тенденція: з одного боку, існує наївний правовий ідеалізм, а з іншого – тотальний правовий нігілізм. Ці чинники однаково негативно впливають на формування правової свідомості та політико-правової культури громадян. Замість поваги до закону часто панує повне заперечення загальноприйнятих юридичних норм без розбору, що у своїх радикальних формах неминуче веде до анархії та хаосу [1, с. 2-5].

У теоретичному розумінні правовий нігілізм розглядається як найбільш небезпечна форма деформації правосвідомості. Його сутність полягає в тому, що під впливом різних факторів право втрачає свою цінність у свідомості окремого індивіда чи суспільства загалом і перестає сприйматися як необхідний і справедливий регулятор. Це явище має в Україні глибоке історичне коріння. Відсутність демократичних традицій, декларативність права та масові репресії минулого унеможливлювали формування поваги до закону. Таке зневажливе ставлення відобразилося навіть у народному фольклорі, що зрештою сформувало стійкий психологічний стан, концентрованим виразом якого є «віра в право сили і невір'я в силу права» [2, с.73; 3, с. 18-19].

Сьогодні правовий нігілізм продовжує масштабуватися, набуваючи нових форм і відображаючи сучасний стан суспільних відносин. Відмова від усталеної системи цінностей найгостріше проявляється саме на переломних етапах розвитку суспільства, які наша держава проходить зараз. У сучасній науці виділяють активний та пасивний правовий нігілізм. Активний проявляється у свідомому ігноруванні законів посадовими особами, маніпулюванні правом та вибірковому виконанні приписів залежно від власної вигоди. Особливу небезпеку становить ситуація, коли владна верхівка не демонструє політичної волі активно протистояти цьому явищу. Коли представники влади самі порушують правові норми, у пересічних громадян зникає будь-яка мотивація бути законослухняними, що створює живильне середовище для зростання злочинності. Натомість пасивний нігілізм здебільшого поширений серед звичайних громадян і виникає через низький рівень освіченості та відсутність належної правової культури [2, с. 78; 4, с. 39].

Серед головних причин такого зневажливого ставлення до закону в сучасній Україні варто виділити низьку якість законотворчості, соціально-економічну нестабільність та корупцію. Величезна кількість нормативних актів, які часто суперечать один одному, та їх перманентні зміни (що яскраво видно, наприклад, із постійного внесення правок до антикорупційного законодавства) призводять до того, що розібратися в них стає майже неможливо. Крім того, на правосвідомість негативно впливає вибірковість правосуддя, відсутність політичної волі суб'єктів влади довести до кінця реформи та навіть певна романтизація злочинного світу в масовій культурі на тлі відсутності системи громадянської правової освіти [1, с. 9; 4, с. 39].

Подолання правового нігілізму вимагає системних і комплексних рішень. Доцільно діяти синхронно на трьох ключових рівнях: стратегічному, тактичному та оперативному. На стратегічному рівні абсолютно необхідним є суворе дотримання Конституції і законів усіма органами влади (що особливо важливо під час воєнного стану), завершення судової реформи та впровадження ефективної системи громадянської освіти. Тактичний рівень вимагає підвищення професіоналізму законодавчої діяльності, вдосконалення правової експертизи актів та безкомпромісного викорінення корупції. На оперативному ж рівні варто звернути увагу на ліцензування юридичних професій та правове навчання працівників державного апарату [4, с. 40].

Підсумовуючи, можна впевнено сказати, що правовий нігілізм становить пряму загрозу самій державі, адже вона побудована і функціонує виключно на основі закону. Право повинно стати фактором повсякденного життя, мірою реальної поведінки та внутрішньою цінністю людини. Для того щоб подолати це руйнівне явище, держава повинна створити в Україні такі умови, за яких добровільне виконання та дотримання норм права стане для кожного громадянина та посадовця значно вигіднішим і безпечнішим, ніж їх ігнорування. Це і буде найбільшою гарантією розбудови справжньої правової держави. Головна мета – наблизити право та державу до народу.

Список використаних джерел

1. Сагайдак Ю. В. Правовий нігілізм – як руйнівне явище в суспільстві та правові засоби боротьби з ним. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. 2005. URL: https://share.google/QeBTKiHsIMvVJ9dIA.
2. Черкас М. Витоки правового нігілізму та його вплив на цінність права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 73-80. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-73-80.pdf.
3. Шульга А. М. Правовий нігілізм: український досвід. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 1. С. 16-22. URL:

https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8f4ae77d-ce73-4b76-8851-285260a15f09/content.

4. Чухрай І. Ю. Причини правового нігілізму в Україні та засоби протидії цьому явищу. *Регіональні студії.* 2023. № 32. Ст. 37-40. URL: http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/32/5.pdf.

5. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

Ключові слова: право, держава, правовий нігілізм, сучасне суспільство, законодавство, причини правового нігілізму, шляхи подолання правового нігілізму.

Keywords: law, state, legal nihilism, modern society, legislation, causes of legal nihilism, ways to overcome legal nihilism.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Мельничук О. С.

Непочатенко Юліана Віталіївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОНАВЧА ВЛАДА СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Виконавча влада є невід'ємним елементом системи державної влади та відіграє ключову роль у функціонуванні будь-якої сучасної держави. Саме через виконавчу гілку влади держава безпосередньо реалізує свою правову політику, забезпечує виконання законів, організовує управління публічними справами, а також захищає права і свободи громадян. В умовах динамічних змін суспільно-політичного життя, євроінтеграційних процесів та потреб повоєнної відбудови дослідження виконавчої влади набуває особливої теоретичної та практичної актуальності.

Поняття виконавчої влади є одним із центральних у теорії держави і права. В юридичній доктрині виконавча влада традиційно визначається як сукупність державних органів та посадових осіб, уповноважених здійснювати управлінську діяльність з метою забезпечення виконання законів та інших нормативно-правових актів [1, с. 312]. При цьому характерними ознаками виконавчої влади є: ієрархічна побудова системи органів; підзаконний характер діяльності; виконавчо-розпорядчий характер повноважень; наявність власного апарату примусу; безперервність і повсякденність здійснення управлінських функцій. Зазначені ознаки дозволяють відмежувати виконавчу владу від законодавчої, що формує правові норми, та судової, що здійснює правосуддя.

Конституція України закріплює принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, визначаючи, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених

Конституцією межах і відповідно до законів України [2, ст. 6]. Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України, який відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України [2, ст. 113]. Такий підхід відображає засади парламентарно-президентської форми правління, що поєднує елементи парламентської та президентської республіки.

Система органів виконавчої влади в Україні має трирівневу структуру. На вищому рівні знаходиться Кабінет Міністрів України – колегіальний орган, що визначає і здійснює внутрішню та зовнішню політику держави. Центральний рівень представлений міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади: службами, агентствами та інспекціями. Місцевий рівень утворюють місцеві державні адміністрації, які здійснюють виконавчу владу на відповідних адміністративно-територіальних одиницях [3, ст. 1]. Така трирівнева система забезпечує єдність державного управління від загальнодержавного до локального рівня.

Функції виконавчої влади охоплюють широкий спектр напрямів державної діяльності. Виконавча влада здійснює: правозастосовну функцію – реалізацію норм права у конкретних правовідносинах; регуляторну функцію – встановлення правил у різних сферах суспільного й економічного життя; організаційну функцію – координацію діяльності підпорядкованих структур; контрольно-наглядову функцію – перевірку дотримання законності та дисципліни [4, с. 145]. Крім того, важливою є охоронна функція, що виражається у захисті конституційного ладу, прав громадян і забезпеченні публічного порядку. Ефективне виконання цих функцій є запорукою стабільного функціонування державного механізму.

У порівняльному правознавстві виокремлюють кілька основних моделей організації виконавчої влади залежно від форми державного правління. У президентських республіках (США, Мексика) президент є одночасно главою держави і главою виконавчої влади, що зумовлює концентрацію виконавчих повноважень в одних руках. У парламентських республіках та монархіях (Німеччина, Велика Британія) уряд формується на основі парламентської більшості і несе відповідальність перед парламентом. Напівпрезидентська модель (Франція, Україна) передбачає «двоголову» виконавчу владу, де повноваження розподілені між президентом і урядом [5, с. 89–91]. Вибір тієї чи іншої моделі суттєво впливає на ефективність публічного управління та рівень демократичності держави.

Особливої уваги заслуговує проблема взаємодії виконавчої влади з іншими гілками влади та недопущення концентрації повноважень в руках виконавчих органів. Механізм стримувань і противаг, що є фундаментальним для правової держави, передбачає взаємний контроль між гілками влади. Парламентський контроль над виконавчою владою забезпечується через механізми інтерпеляції, вотуму недовіри, а також затвердження державного

бюджету та ратифікацію міжнародних договорів. Судовий контроль реалізується через конституційний контроль та адміністративне судочинство, що дозволяє оскаржувати рішення органів виконавчої влади і захищати права громадян від зловживань із боку адміністрації [5, с. 87]. У такий спосіб забезпечується баланс між ефективністю управління та захистом прав особи.

Вагомою проблемою сучасної виконавчої влади залишається надмірна бюрократизація, що породжує корупційні ризики та знижує якість публічних послуг. Реформи державного управління, що провадяться в Україні в рамках євроінтеграційного курсу та угод із ЄС, спрямовані на подолання цих явищ шляхом впровадження принципів належного врядування (good governance), децентралізації влади та цифровізації публічних послуг. Реформа державної служби, здійснювана відповідно до Закону України «Про державну службу» 2015 року, покликана підвищити професійність та деполітизацію виконавчого апарату. Запровадження системи «Дія» та е-урядування є прикладом успішного використання цифрових технологій для підвищення ефективності та прозорості виконавчої влади, що відповідає кращим стандартам Європейського Союзу і формує нову модель взаємодії держави та суспільства.

Таким чином, виконавча влада є ключовим інститутом сучасної держави, що забезпечує практичну реалізацію законодавчих рішень та повсякденне функціонування механізму державного управління. Аналіз її природи, структури, функцій і конституційного закріплення дозволяє виявити як переваги, так і недоліки наявних моделей організації виконавчої влади, а також визначити перспективні шляхи їхнього вдосконалення. В умовах євроінтеграційних прагнень України та завдань повоєнної відбудови реформування системи виконавчої влади на засадах верховенства права, прозорості та ефективності залишається одним із пріоритетних напрямів сучасного державотворення.

Список використаних джерел

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. Харків : Консум, 2006. 656 с.

2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

3. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18

4. Авер'янов В. Б. Органи виконавчої влади в Україні / В. Б. Авер'янов. – Київ : Ін Юре, 1997. 190 с.

5. Завальнюк В. В. Антропологічна природа державності. *Law and Society*. 2025. № 1. С. 804–808. URL: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.118 (дата звернення: 15.04.2026).

Ключові слова: виконавча влада, держава, система органів виконавчої влади, Кабінет Міністрів України, державне управління, поділ влади, правова держава, публічне адміністрування, реформа, демократія.

Keywords: executive power, state, system of executive bodies, Cabinet of Ministers of Ukraine, public administration, separation of powers, rule of law, public administration reform, democracy.
***Науковий керівник**: д.ю.н., професор Завальнюк В. В.*

Пазушкіна Аріна Олексіївна, Кожухар Марія Володимирівна
здобувачки 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕВТАНАЗІЯ ЯК МОРАЛЬНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

В сучасному світі, де людство потерпає від захворювань, що спричиняють постійні фізичні та психічні страждання, дедалі частіше піднімається теза про легалізацію евтаназії. Проте, чи можна вважати її морально виправданою, звертаючи увагу на нестерпні страждання індивіда, навіть якщо така процедура заборонена на законодавчому рівні?

Щоб отримати відповідь на це питання, слід звернутися до його історичного контексту. Термін «евтаназія» походить з грецької мови, від слова «eu», що означає хороший, приємний, і «thanatos», що перекладається як смерть. Загалом, евтаназія може сприйматися як «швидка смерть без страждань». Саме так її описував римський історик-науковець Светоній у своїй праці «Життя дванадцяти цезарів» [1, с. 34].

Наприклад, згідно з законодавством Нідерландів [2], під евтаназією розуміється конкретна дія, що має на меті завершити життя певної людини з її власного бажання, виконана незацікавленою особою. Вона проводиться у випадку, коли людина вже фізично не може терпіти страждання і прагне покінчити життя мирним чином без болю. Проте, якщо брати до уваги один з давніх найбільш відомих прикладів евтаназії, коли Клеопатра вирішила покінчити життя самогубством через смерть ключових фігур, які мали б допомогти захопити їй світ, таких як Юлій Цезар і Марк Антоній, цей захід був здійснений лише за її примхи, оскільки вона була глибоко занепокоєна та розчарована таким станом справ. Вона померла у віці тридцяти восьми років шляхом асистованої смерті за допомогою отруйної змії, що була приготована доктором Олімпом [1, с. 34].

Вже у XX столітті евтаназія використовувалася як спосіб позбавлення життя новонароджених дітей з важкими вадами, які не мали б змогу прожити повноцінне життя, а їхнє існування було приречене на страждання. Така практика була поширена в нацистській Німеччині в 1940 роках, що звалася програмою Т4. Звісно, це важко назвати евтаназією в звичайному її прояві, оскільки дії нацистів здійснювалися проти волі пацієнтів, а жертвами були маленькі діти віком до 3 років з ознаками фізичної і психологічної інвалідності, яких вбивали спеціально відібрані медичні співробітники шляхом передозування ліками або катування голодом. Пізніше дану нацистську програму розширили і вже застосовували на хворих дорослих. Проте, нацистський режим прагнув очистити «арійську расу» від осіб, що вважалися

генетично неповноцінними, тому абсурдність ситуації доходила до того, що деяких людей було замордовано в газових камерах просто через «неправильну форму вушної раковини». Історики припускають, що на усіх етапах операції Т4 було позбавлено життя понад 250 000 осіб [3].

Станом на зараз в країнах, де дозволена евтаназія, наприклад Люксембург, Канада, Іспанія, Нова Зеландія, вона можлива з 18 років, в Нідерландах з 12-ти років (але смертельно хворі діти віком до дванадцяти років можуть просити про евтаназію за згодою батьків), а в Бельгії з 2014 року вікове обмеження було скасовано. Це демонструє те, що бажання закінчити життя повинно бути добровільним і свідомим проханням, неодноразово виказаним лікарям [4].

В умовах сьогодення у більшості країн світу евтаназія залишається під суворою забороною та прирівнюється до злочину, за який передбачена кримінальна відповідальність на термін до десяти років. Важливе значення для уявлення сутності цього явища має його класифікація. За характером поведінки медичного працівника розрізняють активну та пасивну. Як зазначається у дослідженні Шваї С., Рудик А. та Шварцевої М., активна евтаназія («метод наповненого шприца») передбачає «здійснення лікарем дій, свідомо і безпосередньо спрямованих на спричинення смерті пацієнта». Сюди ж відносять і асистоване самогубство, за якого лікар на прохання пацієнта надає йому смертельні препарати. Натомість пасивна евтаназія (так званий «метод відкладеного шприца») проявляється у свідомій відмові або припиненні життєпідтримуючого лікування пацієнтом, що в свою чергу пришвидшує настання смерті [5, с. 78]. За критеріями наявності згоди пацієнта евтаназію також поділяють на добровільну, коли пацієнт свідомо про це просить, недобровільну, коли особа об’єктивно не може висловити згоду, та примусову, що здійснюється всупереч волі людини [4].

З одного боку, проведення евтаназії є таким самим правом індивіда на смерть, оскільки травмована людина прагне безболісно закінчити свої страждання і відійти в інший світ, проте таке бажання полегшити власні муки супроводжується певними правовими обмеженнями. Наприклад, Загальна декларація прав людини від 16 грудня 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 4 листопада 1966 року містять положення про те, що одним з головних обов’язків держави є захищати людське життя. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року не передбачає забезпечення протилежного від права на життя – права на смерть [5].

В Україні це регулюється Конституцією, а саме статтею 3, де сказано, що людина, її життя і здоров’я визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини (зокрема права на життя) є головним обов'язком держави [6, ст. 3].

Також варто відмітити зміст статті 27, в якій наголошується, що кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [6, ст. 27]. Найголовнішим є право на життя, тому держава не може позбавити його. Це закріплено в Цивільному кодексі України, в статті 281, де йде мова про право на життя, і, окрім того, конкретизується те, що існує заборона задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя [7, ст. 281].

У свою чергу, слід звернути увагу на сучасні кейси проведення евтаназії. Саме це може допомогти зрозуміти моральну сторону такого неоднозначного питання. Наприклад, нещодавно 25 річна дівчина з Іспанії боролася за своє право на асистовану смерть, хоча евтаназія легалізована там з 2021 року. Проте, її воля зустріла опір власного батька, який щиро не бажав її смерті, тому він разом з ультраконсервативною правовою групою «Christian Lawyers» прагнули призупинити процес евтаназії, спираючись на те, що дівчина не може прийняти усвідомлене рішення про смерть в силу свого психічного стану. Але після чисельних розглядів справи місцевими і регіональними судами Європейський суд з прав людини відхилив позов батька щодо заборони проведення евтаназії Ноелії Кастільо. Постраждала й до того намагалася покінчити життя самогубством в 2022 році після групового зґвалтування, внаслідок чого отримала важку травму і була прикута до візка. Після дворічного судового провадження вона все ж отримала право скористатися законом про евтаназію і 26 березня 2026 року померла в медичному закладі Сан-Пере-де-Рібес у провінції Барселона [8].

До того ж, показовим є випадок, який нещодавно стався у Канаді. Там літню жінку піддали евтаназії без її згоди – її чоловік був занадто втомленим від догляду за своєю хворою дружиною, що мала серйозні ускладнення після операції на серці. Вона всіляко відмовлялася від такої участі через власні релігійні переконання, проте чоловік наполягав. Саме він був головним ініціатором проведення даної процедури, хоча стан пацієнтки був стабільним, а свідомість – ясною. Розглядалися й альтернативні варіанти розміщення хворої в центрі паліативної допомоги (хоспісі), проте у госпіталізації було відмовлено без належного обґрунтування причин. Згодом її чоловіком було ініційовано перше звернення до служби медичної допомоги при смерті (MAID). Під час проведення першої експертизи жінка висловила намір відкликати свій запит. Незважаючи на це, наступного дня жінку було доставлено до медичного закладу для проведення повторного оцінювання її стану. Другий експерт класифікував випадок як «терміновий», що суперечило попереднім висновкам і викликало занепокоєння у першого фахівця щодо правомірності такої оцінки. Для вирішення суперечності було залучено третього експерта, який підтримав висновок про доцільність процедури. У результаті процедуру евтаназії було

проведено того ж дня [9].

Отже, ці дві ситуації демонструють кардинально різні приклади. З одного боку, евтаназія може трактуватися як базове право людини на гідну безболісну смерть в силу її нестерпних фізичних і психологічних страждань. З іншого боку, це суперечить положенням про право людини на життя – вона не може бути позбавлена його, що закріплюється нормативно-правовими актами більшості країн. За неналежних умов це може призвести до позбавлення життя проти волі, що може бути визначено як вбивство. Тому дане питання досі лишається контроверсійним, оскільки має як і позитивні, так і негативні морально-правові аспекти.

Список використаних джерел

1. Rahmatullah M., Michael T. The Regulation Of The Use Of Euthanasia In Indonesia And New Zealand In The Framework Of International Human Rights. *International Journal of Social Sciences and Humanities*. № 2(2). P. 33–43. URL: https://doi.org/10.55681/ijssh.v2i2.1297.
2. The Termination of Life on Request and Assisted Suicide (Review Procedures) Act. URL: https://wfrtds.org/wp-content/uploads/2021/01/Law-on-the-Termination-of-life-on-request-and-assisted-suicide.pdf.
3. Euthanasia program and action T4. *Holocaust Encyclopedia*. URL: https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/euthanasia-program.
4. Моісєєнко А. Евтаназія: що, де, коли і як. URL: https://ingeniusua.org/articles/evtanaziya-shcho-de-koly-i-yak.
5. Швая С., Рудик А., Шварцева М. Евтаназія: міжнародний досвід легалізації вбивства милосердя. *Логос. Мистецтво наукової думки*. 2019. № 7. С. 77-81. URL: https://doi.org/10.36074/2617-7064.07.00.016.
6. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
8. Jones S. Spanish woman who won legal battle for right to euthanasia has assisted death. *The Guardian.* 2026. URL: https://surl.li/txurvx.
9. White N. Canadian woman was euthanized 'against her will' after husband was fed-up with caring for her. *Daily Mail*. URL: https://www.dailymail.co.uk/news/article-15489605/canadian-woman-euthanized-ontario-maid.html.

Ключові слова: право, евтаназія, права людини, право на життя, право на смерть, норми моралі, норми права.

Keywords: euthanasia, human rights, right to life, right to death, moral norms, legal norms.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Мельничук О. С.

Повх Христина Володимирівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВЕТЕРАНІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ РОДИН: ВІД ПІЛЬГОВОГО ПІДХОДУ ДО КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОГО РОЗШИРЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ

Україна в умовах сьогодення зіткнулася з безпрецедентним викликом формування найчисельнішої ветеранської спільноти в Європі, кількість якої після завершення війни лише зростатиме. За прогнозами, вже за кілька років ветерани нинішньої російсько-української війни можуть становити чверть усього населення України. Важливо визначити, що сучасний ветеран – це переважно молода, економічно активна людина, яка повертається до мирного життя з унікальним досвідом та потребами, що кардинально відрізняються від потреб ветеранів Другої світової війни [1]. Водночас, базовий Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [2] був ухвалений понад 30 років тому в кардинально інших соціально-економічних умовах.

Це зумовлює нагальну потребу переосмислення філософії державної політики щодо ветеранів та аналізу еволюції правового статусу ветеранів у контексті зміни парадигми: від патерналістської моделі, заснованої на наданні пільг, до сучасної моделі «правового розширення можливостей» (empowerment), що передбачає формування спроможностей ветерана як активного суб’єкта суспільних відносин.

Нормативною основою «пільгової» моделі є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-XII, який закріплює розгалужену систему статусів: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни [2]. Цей закон закладає підвалини для диференційованого підходу до надання соціальних гарантій залежно від ступеня участі особи у захисті Батьківщини.

Класичний каталог пільг включає: соціально-побутові (75% знижка на житлово-комунальні послуги, безкоштовний проїзд, санаторно-курортне лікування), медичні (безкоштовні ліки, зубопротезування, щорічна диспансеризація) та трудові (додаткова відпустка, переважне право на залишення на роботі).

Однак «пільгова» модель переживає системну кризу. По-перше, вона є фіскально нестабільною: так, норми про безкоштовне санаторно-курортне лікування неодноразово зупинялися законами про Державний бюджет України (на 2023, 2024, 2025 роки), що робить такі гарантії значною мірою декларативними [3]. По-друге, наявна змістовна проблема: система пільг, орієнтована насамперед на «утриманство» та мінімальний захист, не спроможна вирішити ключові потреби сучасного ветерана – ефективне

працевлаштування, психологічну реабілітацію, соціалізацію та забезпечення житлом. Вона не створює «ліфтів» для розвитку, а лише тимчасово нівелює наслідки соціальних ризиків [4].

Теоретичним підґрунтям нової парадигми є концепція «правового розширення можливостей» (legal empowerment) [5]. У теорії права це означає перехід від пасивного захисту до активного формування спроможності особи самостійно реалізовувати та захищати свої права. Відповідно, змінюється філософія державної політики: держава виступає не в ролі «опікуна», а як «інвестор» та «партнер», який створює умови для самореалізації ветерана. Ключовим принципом цієї моделі є суб'єктність ветерана та його активна участь у нормотворчості.

Ця модель вже знаходить своє нормативне втілення у низці сучасних програм. В економічному аспекті ключову роль відіграє грантова програма «Власна справа» [6], яка надає ветеранам та їхньому подружжю мікрогранти (від 250 тис. до 1 млн грн) на започаткування або розвиток бізнесу. Це не пільга, а інвестиція, що передбачає створення робочих місць. В освітньому аспекті запроваджено ваучери на навчання [7] (до 10 прожиткових мінімумів для працездатних осіб) за 95 професіями та 60 спеціальностями, а також навчання в центрах професійно-технічної освіти з безоплатним проживанням. Окремим новітнім напрямом є навчання з гуманітарного розмінування, що поєднує технічні навички з аналітикою даних та відкриває нові кар’єрні перспективи. Важливим є також стимулювання роботодавців через компенсацію витрат за облаштування робочих місць для осіб з інвалідністю [8] (до 120 тис. грн), що сприяє інклюзивності ринку праці, а не просто призначенню пенсії [9]. Цифровою платформою для реалізації цих можливостей став портал «Ветеран PRO», який агрегує інформацію про всі державні програми, послуги та сервіси. Також сервіси на порталі Дія (е-Посвідчення ветерана) забезпечують спрощений доступ до державних програм та послуг, роблячи право реалізаційним, а не декларативним.

Важливо відзначити, що успішна реінтеграція ветерана неможлива без підтримки його родини. Тому концепція empowerment має поширюватися також і на членів сімей (через освітні програми, психологічну підтримку та гранти «Власна справа»), оскільки сімейна стабільність є фундаментом для повернення ветерана до мирного життя [10].

Таким чином, спостерігається дуалізм правового регулювання. Стара система пільг формально продовжує існувати, однак її обсяг постійно звужується через фіскальні обмеження. Натомість нова система грантів, ваучерів та компенсаційних механізмів демонструє вищу ефективність, проте поки що вона лише доповнює стару, не замінюючи її повністю та створюючи ризик правової невизначеності.

У підсумку можна констатувати, що правовий статус ветерана в Україні перебуває у стані глибокої трансформації та наповнюється якісно новим

змістом: від пасивних прав-пільг до активних прав-можливостей, що корелює з міжнародною концепцією legal empowerment [11]. Головною прогалиною залишається відсутність єдиної кодифікації, зокрема рамкового закону «Про ветеранів», який би чітко розмежував статуси ветеранів різних епох, інтегрував нові інструменти (гранти, ваучери) в єдину, несуперечливу систему та усунув дуалізм правового регулювання [12].

Саме концепція правового розширення можливостей (empowerment) має стати концептуальною основою для післявоєнної розбудови України. Такий підхід здатен перетворити ветеранську спільноту на двигун економічного зростання та суспільного розвитку, повністю реалізуючи принцип людиноцентризму в праві.

Список використаних джерел

1. Аналітичний звіт: Портрет сучасного ветерана / Міністерство у справах ветеранів України. 2025. С. 3-4, 9-10. URL: https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/12/Portret-veterana-2025.pdf (дата звернення: 27.03.2026).
2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. с.4-10, 12-14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12 (дата звернення: 27.03.2026).
3. Про Державний бюджет України на 2025 рік : Закон України від 19.11.2024 №4059-IX: станом на 01.01.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20 (дата звернення: 27.03.2026).
4. Правове забезпечення професійної адаптації та права на підприємницьку діяльність ветеранів війни : монографія / [В. П. Кохан, Є. А. Новіков, О. В. Шаповалова та ін.] ; за ред. В. П. Кохан, І. О. Мамаєва. – Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2024. – С. 214. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/monografiya_veterani_2024.pdf (дата звернення: 27.03.2026).
5. Commission on Legal Empowerment of the Poor. Making the Law Work for Everyone. United Nations Development Programme. 2008. Vol. 1. c.21, 26. URL: https://digitallibrary.un.org/record/633966 (дата звернення: 27.03.2026).
6. Деякі питання надання грантів для бізнесу : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2022 № 738. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/738-2022-%D0%BF (дата звернення: 27.03.2026).
7. Про затвердження Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян на ринку праці :

Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2013 № 207. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-2013-%D0%BF (дата звернення: 27.03.2026).
8. Деякі питання облаштування робочих місць для осіб з інвалідністю : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2023 № 893. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/893-2023-%D0%BF (дата звернення: 27.03.2026).
9. Новіков Є. А. До питання про правовий статус ветеранів війни та їх трудові гарантії. *Право та інновації*. 2024. № 3 (47). С. 63–69. URL: https://pti.org.ua/ndipzir/uk/article/view/1187 (дата звернення: 27.03.2026).
10. Торохтій Б. Г. Сучасний стан та шляхи вдосконалення державної підтримки ветеранів/ветеранок і членів їх сімей в Україні. В*існик Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2026. Том 1. № 93. С. 182–187. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/issue/view/20602 (дата звернення: 27.03.2026).
11. Трунова Г. А. Гарантії соціального захисту ветеранів війни: необхідність модернізації законодавства. *Нове українське право*. 2025. № 4 С. 23-30. URL: https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4.2 (дата звернення: 27.03.2026).
12. Кахнова М. Що не так із законодавством, яке регулює статус ветеранів // Законодавча діяльність в Україні: громадське обговорення : моніторинг інформаційного поля. № 5 (вересень–жовтень 2024) / Дослідницька служба Верховної Ради України ; [укладачі: Н. Іванова (відповідальна за випуск) та ін.]. – Київ, 2024, – С. 36–38.

Ключові слова: правовий статус, ветерани, пільги, правове розширення можливостей, соціальний захист.

Keywords: legal status, veterans, benefits, legal empowerment, social protection.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Рязанов М. Ю.

Поліщук Анастасія Романівна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПЕЦИФІКА ДІЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Специфіка дії нормативно-правових актів (НПА) є однією з фундаментальних тем теорії держави і права, що набуває якісно нового виміру в умовах сучасних тенденцій – цифровізації суспільних відносин та дії правового режиму воєнного стану. Конституційною основою дії НПА в часі є стаття 58 Конституції України [3], яка закріплює принцип незворотності дії

нормативно-правових актів у часі: закони та інші НПА не мають зворотної дії, тобто поширюються лише на відносини, що виникли після набуття ними чинності. Єдиним конституційним винятком є пом'якшення або скасування юридичної відповідальності особи. Конституційний Суд України у своїй практиці послідовно тлумачить цей принцип як гарантію стабільності правовідносин та правової визначеності, підкреслюючи, що дія НПА починається з моменту набрання чинності та припиняється з її втратою. Сучасні тенденції суттєво ускладнюють класичні уявлення про межі дії НПА у часі, просторі та за колом осіб, породжуючи нові правові проблеми.

Найбільш радикальну трансформацію дії НПА спричиняє правовий режим воєнного стану. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [5] передбачає можливість тимчасового обмеження конституційних прав і свобод, розширення повноважень органів публічної влади та запровадження особливого порядку видання і набрання чинності НПА. Бліхар М. М. та Дєточка А. Ю. [1, с. 273] доводять, що в умовах воєнного стану НПА набувають посиленого правозабезпечувального значення: виникає потреба в оперативному нормативному регулюванні, скорочуються процедурні строки прийняття актів, розширюється дія підзаконних НПА як інструменту швидкого реагування на загрози. Автори особливо наголошують, що в критичні періоди держава має демонструвати взірець правового мислення – забезпечувати баланс між

публічними і приватними інтересами та дотриманням принципу верховенства права, а оперативність нормотворчості не може підміняти якість НПА.

Поряд із воєнним станом, принципово нові виклики для дії НПА породжує цифровізація правової системи. Дудник Р. М. [2, с. 84] обґрунтовує, що цифровізація зумовлює не лише зміну форм правового регулювання, а й переосмислення самого механізму дії НПА: в Україні формується модель інфраструктурного правотворення, за якої правові норми інтегруються з технологічними стандартами та цифровими сервісами. Зокрема, платформа «Дія», системи електронної ідентифікації та публічні електронні реєстри стають безпосереднім механізмом реалізації прав і обов'язків учасників правовідносин, що фактично перетворює технологічний стандарт на форму дії правової норми. Це породжує нову проблему дії НПА за колом осіб: особи, які не мають доступу до цифрових сервісів, опиняються у фактично нерівному становищі щодо реалізації своїх прав, що суперечить принципу загальності дії закону.

Комплексний теоретико-правовий вимір зміни дії НПА в екстраординарних умовах досліджують Кучук А. М. та Пекарчук В. М. [4, с. 17], аналізуючи трансформацію правового статусу органів публічної влади під час дії надзвичайного та воєнного стану. Автори встановлюють, що в умовах воєнного стану НПА суттєво змінюють свою дію за колом осіб: з'являються особливі суб'єкти – особи, переміщені з окупованих територій, військовослужбовці, ВПО, – правовий статус яких регулюється специфічними НПА з особливим часовим та просторовим виміром. Водночас дія НПА в просторі ускладнюється: частина НПА формально зберігає чинність на окупованих територіях, однак фактично не виконується, що породжує правовий вакуум і загрозу порушення принципу єдності правопорядку.

Узагальнюючи специфіку дії НПА в умовах сучасних тенденцій, можна виокремити три ключові трансформації класичної теорії. По-перше, принцип незворотності дії НПА в часі (ст. 58 Конституції) зберігає свою абсолютну конституційну цінність, однак умови воєнного стану породжують нові виключення через пом'якшення відповідальності у зв'язку із воєнними обставинами. По-друге, цифровізація трансформує дію НПА за колом осіб і в

просторі: тепер дія норми реалізується не лише через текст акта, а й через цифрову інфраструктуру – алгоритми, реєстри, платформи, – що потребує нових підходів до правотворення. По-третє, воєнний стан породжує «подвійну дію» НПА: акти формально поширюються на всю територію України, але фактично діють лише на підконтрольних територіях, де держава здатна забезпечити їх виконання. Все це свідчить, що класична тріада «час – простір – коло осіб» потребує концептуального оновлення з урахуванням цифрового і безпекового виміру дії права.

Список використаних джерел

1. Бліхар М. М., Дєточка А. Ю. Роль нормативно-правових актів у системі джерел адміністративного права під час дії правового режиму воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. № 88. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp- content/uploads/2025/05/39-1.pdf.
2. Дудник Р. М. Трансформація правових норм в умовах цифровізації правових систем. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 1, № 93. URL: https://visnyk- pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354398.
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.: ст. 58. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
4. Кучук А. М., Пекарчук В. М. Статус органів публічної влади в екстраординарних умовах: теоретико-правовий вимір. Правничий юридичний вісник. 2024.Вип. 5(58). DOI: https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.3.
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

Ключові слова: нормативно-правовий акт, дія НПА в часі, дія НПА в просторі, дія НПА за колом осіб, незворотність дії в часі, воєнний стан, правовий режим, цифровізація права, інфраструктурне правотворення, платформа «Дія», екстраординарні умови, верховенство права, правова визначеність.

Keywords: normative legal act, temporal effect of legislation, territorial effect of legislation, personal scope of legislation, non-retroactivity principle, martial law, legal regime, digitalization of law, infrastructure lawmaking, Diia platform, extraordinary conditions, rule of law, legal certainty.

Науковий керівник: PhD, доцент Іванчук В.Є.

Protasova Sofia Dmytrivna
1st year student at the Faculty of Judicial and International Law
of the National University “Odesa Law Academy”

LEGAL REGULATION IN THE FIELD OF ARTIFICIAL INTELEGENCE AND THE LATEST TECHNOLOGIES

Artificial intelligence and cutting-edge technologies are becoming key drivers of modern society's development. They are transforming the economy, politics, education and human rights, creating new opportunities whilst also giving rise to legal challenges. As stated in the European Union's 'Artificial Intelligence Act': 'This Regulation lays down harmonised rules on artificial intelligence… ensuring that AI systems placed on the market are safe and respect fundamental rights' [1]. This means that legal regulation in this area must strike a balance between innovation and the protection of public interests.

One of the key issues is determining the legal status of artificial intelligence. Can it be a legal entity, or does it remain merely a tool in human hands? For the time being, international practice leans towards the latter view, as developers and users bear responsibility for the use of technology. This is particularly important in cases where algorithms make decisions that affect people's lives, for example in the fields of medicine or justice.

The protection of human rights is another important aspect. The use of algorithms can lead to discrimination or breaches of privacy. The Verkhovna Rada of Ukraine emphasises in its report: 'When deciding which path Ukraine should take regarding the legal regulation of artificial intelligence, it is necessary to study the best European and global practices' [2]. This means that Ukrainian legislation must take into account the risks associated with automated systems and establish mechanisms for their control.

Intellectual property presents a particular challenge. If a work is created using AI, who is its author? The person who used the algorithm, or the algorithm itself? In most countries, the author is recognised as the person, yet the debate continues, as artificial intelligence is capable of generating unique results without direct user intervention.

International regulation in the field of artificial intelligence is developing quite rapidly. The European Union has adopted the AI Act, which classifies systems into categories based on risk level: from minimal to unacceptable. For example, systems for mass surveillance are deemed unacceptable and are therefore prohibited. In the US, regulation is carried out through industry standards and recommendations from the National Institute of Standards and Technology (NIST). UNESCO, in its Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence, states: 'The protection of human rights and dignity is the cornerstone of the Recommendation, based on transparency and fairness, always bearing in mind the importance of human oversight of AI systems' [3, p. 6]. This demonstrates the international community's commitment to establishing universal rules that would ensure the development of technologies without harming society.

In Ukraine, the legal framework for artificial intelligence is still taking shape. The Ministry of Digital Transformation is developing digitalisation strategies, with AI being one of the key areas. Academic research emphasises: 'The implementation of AI requires a clear regulatory framework that ensures a balance between technological progress and the observance of legal safeguards' [4, p. 25]. Ukraine has the opportunity to draw on international experience and create its own effective regulatory system that meets national needs whilst aligning with European standards.

Ethical challenges in the field of artificial intelligence are no less important than legal ones. Transparency of algorithms is becoming a key requirement, as citizens have the right to know how the systems affecting their lives work. Liability for errors also remains an open question: who should be held responsible for harm caused by an artificial intelligence decision? The balance between innovation and security is of paramount importance. Excessive regulation can stifle technological development, whilst a lack of regulation threatens human rights. This is precisely why international organisations emphasise the need to establish codes of ethics to complement legislative provisions.

In conclusion, it can be said that legal relations in the field of artificial intelligence and cutting-edge technologies are a complex and multifaceted phenomenon. They encompass issues relating to legal status, the protection of human rights, intellectual property, international cooperation and ethics. Ukraine has the opportunity to draw on international experience and establish its own regulatory framework, which will ensure the development of technologies and the protection of citizens' rights.

References

1. Rules for trustworthy artificial intelligence in the EU. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/rules-for-trustworthy-artificial-intelligence-in-the-eu.html.

2. The Verkhovna Rada of Ukraine. Legal Regulation of Artificial Intelligence: The Way Forward – Committee on Digital Transformation of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2023. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/239849.html.

3. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. 2021. URL:https://unesco.org.uk/site/assets/files/14137/unesco_recommendation_on_the_ethics_of_artificial_intelligence_-_key_facts.pdf.

4. Іващенко С.М. Правові засади регулювання штучного інтелекту в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Адміністративне право і процес.* 2025. № 2. С. 24-32. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/items/4b2e7365-6bab-4576-9b7d-b11786c4bfa8.

Keywords: artificial intelligence (AI), legal regulation, human rights protection, ethical challenges, intellectual property, algorithmic decision-making, international standards, digital transformation.

Ключові слова: штучний інтелект (ШІ), правове регулювання, захист прав людини, етичні виклики, інтелектуальна власність, алгоритмічне прийняття рішень, міжнародні стандарти, цифрова трансформація.

Scientific advisor: doctor of law, professor Melnychuk O.S.

Novytska Valeriia Denysivna, Sanzhakova Milana Oleksandrivna
1st-year students of the Faculty of Prosecution and Investigation
National University “Odesa Law Academy”

LEGAL REGULATION OF SOCIAL NETWORKS: THE BALANCE BETWEEN FREEDOM OF EXPRESSION AND STATE CONTROL

At the turn of the first and second quarters of the 21st century, social networks have finally transformed from a means of private communication into a global instrument for regulating socio-political and legal relations [8, p. 47]. Today, these digital platforms act as complex ecosystems that have de facto assumed the functions of classical media, election headquarters, global marketplaces, and key instruments for implementing public policy [10]. The profound relevance of studying the legal nature of social networks is driven by an objective crisis of classical legal institutions in the face of the challenges of the digital age [8, p. 123]. The main difficulty lies in the fact that social networks exist in a cross-border (extraterritorial) space where the national jurisdictions of individual states are blurred, and law enforcement is significantly complicated by factors such as user anonymity, cross-border data flows, and the use of artificial intelligence algorithms for content moderation [9, p. 112].

From the point of view of fundamental jurisprudence, a social network cannot be considered an ordinary website; it is a multi-subject information platform [8, p. 214]. Modern legal doctrine defines it as an interactive multi-level service within which a complex network of legal relations arises between the platform owner (provider), the end user, and the state [10]. In the Ukrainian legal framework, a revolutionary stage was the adoption of the Law “On Media” in 2022. According to the provisions of Article 1 of this Law, social networks officially fall under the category of “information sharing platforms”. Such legal recognition means that the state imposes a certain level of public responsibility on platforms. Although they do not carry out preventive editorial control over every unit of content (User Generated Content), they are obliged to implement effective mechanisms for detecting and removing illegal content, in particular materials that promote terrorism, child pornography, or hate speech [2].

The legal nature of the interaction between the user and the platform is based on the structure of a contract of adhesion, as provided for in Article 634 of the Civil Code of Ukraine [4]. By registering an account, the user automatically agrees to the Terms of Service without having the opportunity to influence their content [9, p. 116]. However, the legal community emphasizes an important principle: the private rules of technology corporations such as Meta or Google

cannot be higher than the constitutional guarantees of citizens if these companies provide services within a sovereign state [1].

The central issue in this area is the implementation of freedom of speech guaranteed by Article 34 of the Constitution of Ukraine and Article 10 of the European Convention on Human Rights (ECHR). In the digital environment, this right is transformed into the right to digital self-expression [8, p. 302]. It is important to understand that freedom of speech is not an absolute category. The case law of the European Court of Human Rights (ECtHR), in particular in the case of "Handyside v. the United Kingdom", indicates that freedom of speech applies not only to "favorable" information but also to information that may shock or offend. However, the exercise of this right entails duties and responsibilities [5].

To assess the legitimacy of state interference in digital communication, the "three-part test" of the ECtHR is used [8, p. 304]. First, any restriction must be prescribed by law (the principle of legality) [5]. In Ukraine, these include the provisions of the Criminal Code, for example, Article 161 on incitement of hatred or Article 436-2 on justification of aggression. Second, the restriction must pursue a legitimate aim, such as the protection of national security, territorial integrity, or the rights and reputation of others. During martial law, Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine, which prohibits the dissemination of data on the movement or positions of the Armed Forces of Ukraine, becomes particularly important as a proportional measure to protect the state [3]. Third, the interference must be "necessary in a democratic society", that is, it must meet the principle of proportionality: the state should not apply excessive sanctions where less burdensome measures are sufficient [8, p. 308].

The transformation of procedural law has led to the emergence of the institution of electronic (digital) evidence. According to Article 100 of the Civil Procedure Code of Ukraine and Article 99 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, information in digital format, including messages in messengers and publications on social networks, is recognized as admissible evidence [4]. However, their verification remains a key challenge [9]. The Supreme Court decision of July 13, 2020, in case No. 753/10840/19 clearly established that screenshots of web pages may be accepted by the court as evidence if it is possible to identify the author and the time of publication [8, p. 312]. In the context of legal liability, it is important to distinguish between the primary liability of the content author (Article 277 of the Civil Code) and the secondary liability of group administrators or the platforms themselves [4]. The precedent decision of the ECtHR in the case of "Delfi AS v. Estonia" (2015) confirmed that commercial portals may be held liable for clearly unlawful comments of third parties if they were not removed promptly [6].

The vector of development of Ukrainian legislation today is aimed at harmonization with EU law, in particular with the Digital Services Act (DSA). The DSA introduces a new era of regulation by identifying "Very Large Online

Platforms" (VLOPs), whose audience exceeds 45 million users. These giants are required to comply with the principle of algorithmic transparency and provide users with a reasoned "Statement of Reasons" in case of content blocking. Ukraine, within the framework of implementing these norms, is introducing the institution of "trusted flaggers" – independent organizations that help label disinformation, which is critical in the context of hybrid warfare [7].

Particular concern in the legal community is caused by the power of algorithms and the risk of "private censorship". The problem of "shadow banning" – the hidden restriction of content reach without official notification – directly violates the principle of due process [9]. Since the user is not aware of the applied sanctions, they are deprived of the opportunity to appeal them. In this regard, the doctrine of the "Digital Public Forum" is being formed, which states that if a private platform becomes indispensable for public discourse, it should lose the right to arbitrary moderation and be subject to the principles of public neutrality [10].

In conclusion, it should be noted that the legal regulation of social networks is not only a technical or administrative issue, but a fundamental challenge for legal theory. The optimal path is a transition to a co-regulation model, where the state establishes high legal standards, platforms ensure their technological implementation through transparent algorithms, and civil society exercises independent oversight. Freedom of speech in the 21st century requires protection both from state arbitrariness and from opaque corporate rules. Law must become the instrument that guarantees the preservation of human dignity and justice in the boundless digital space, where every click and post has legal consequences.

References

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
2. Про медіа: Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2849-IX. *Голос України.* 2022. № 260. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
5. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: International document of November 4, 1950 (as amended by Protocol No. 11 of May 11, 1994). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Case of Delfi AS v. Estonia : Judgment of the Grand Chamber of the ECHR of June 16, 2015. application No. 64569/09. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155105.

7. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act) // Official Journal of the European Union. 2022. L 277. P. 1–102. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022R2065.
8. Інформаційне право: підручник / за ред. Н. С. Кузнєцової. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 448 с. URL: https://yurincom.com/shop/informatsijne-pravo-pidruchnik/.
9. Булеца С. Б. Цивільна відповідальність власників соціальних мереж. *Юридичний вісник.* 2023. № 2. С. 112–120. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/10152.
10. Roles and Responsibilities of Internet Intermediaries: Recommendation CM/Rec(2018)2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe of March 7, 2018. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680790e14.

Keywords: legal regulation, freedom of expression, state control, social networks, jurisdiction, freedom of speech, digitalization, liability.
Ключові слова: правове регулювання, свобода висловлювання, державний контроль, соціальні мережі, юрисдикція, свобода слова, цифровізація, відповідальність.
Scientific advisor: Doctor of Law, Professor Melnychuk O.S.

Рєзнік А.В.
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСТИТУТ ОМБУДСМЕНА В СИСТЕМІ ПОДІЛУ ВЛАДИ

Інститут омбудсмена посідає особливе місце в системі поділу влади: він не вписується класично в жодну з трьох традиційних гілок – законодавчу, виконавчу та судову. В Україні правову основу діяльності Уповноваженого Верховної Ради з прав людини становлять ст. 55 та ст. 101 Конституції України та Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [1]. Згідно зі ст. 101 Конституції, парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Така модель розміщення омбудсмена у структурі держави – орган, призначений парламентом, проте незалежний від нього у своїй діяльності, – породжує ключову наукову проблему: чи є омбудсмен органом парламентського контролю, елементом системи стримувань і противаг, чи самостійним конституційно-правовим явищем, що виходить за межі класичної тріади розподілу влади.

Конституційно-правові проблеми регулювання інституту омбудсмана в Україні та його місця в системі поділу влади досліджують Лисенко І. В., Кузьменко О. В. та Лисенко А. М. Автори встановлюють, що Уповноважений є незалежним, політично нейтральним, одноособовим органом, що призначається Верховною Радою, здійснює контроль за додержанням конституційних прав і свобод на постійній основі та діє неформально на власний розсуд. При цьому сила його рішень не має обов'язкового характеру, що суттєво відрізняє цей інститут від судових органів. У доктрині сформувалося три підходи до розуміння правової природи омбудсмана в системі поділу влади: перший – як органу парламентського контролю (парламентарна модель, Швеція, Фінляндія); другий – як незалежного органу з конституційним статусом, що не підпорядковується жодній гілці влади (виконавча модель, Франція); третій – як правозахисного органу sui generis, що є частиною громадянського суспільства (гібридна модель, широко поширена у Латинській Америці та Центральній Євразії). Українська модель поєднує риси першого та третього підходів [2, с. 133].

Розширення інституту омбудсмена шляхом запровадження спеціалізованих омбудсменів є сучасною тенденцією розвитку цього правового явища. Мочульська М. Є. досліджує освітнього омбудсмена як самостійний конституційно-правовий інститут, що перебуває в системі гарантій права на освіту. Авторка доводить, що освітній омбудсмен є посадовою особою, призначуваною Кабінетом Міністрів України, яка виконує завдання із захисту прав у сфері освіти, реалізує державну політику щодо забезпечення якісної освіти та здійснює нагляд за дотриманням відповідного законодавства. Всупереч тому, що освітній омбудсмен, на відміну від загального омбудсмана, не має права звертатися до Конституційного Суду, він має широкі можливості для судового захисту порушених прав і може представляти інтереси осіб у судових провадженнях. Це свідчить про те, що спеціалізовані омбудсмени збагачують систему поділу влади новим структурним елементом, що сполучає нагляд, медіацію та захист прав у конкретній сфері [3, с. 139].

Компаративний вимір інституту омбудсмена як гаранта конституційних прав і свобод аналізують Пирога І. та Кадебська Е. Дослідники встановлюють, що у зарубіжних країнах омбудсмен виник і розвивався як відповідь суспільства на недосконалість існуючої правозахисної системи та як необхідне доповнення до існуючих форм контролю і нагляду у сфері забезпечення прав людини. Важливою рисою інституту омбудсмена є його незалежність, що гарантується забороною органам державної влади та посадовим особам втручатися в його діяльність, наділенням свободою вибору дій при розгляді справ, а також іншими гарантіями. Омбудсмен є спеціальним контрольно-наглядовим та правозахисним органом державної влади, що має право невідкладного прийому у Президента, Прем'єр-міністра

та керівників всіх гілок влади. Цей доступ виступає інструментальною гарантією ефективності омбудсмена у системі стримувань і противаг [4, с. 21].

Новим вектором розвитку інституту омбудсмена в системі поділу влади є захист цифрових прав. Роговенко О. В. та Лозін А. О. доводять, що в умовах цифровізації державного управління та масового переходу публічних послуг в електронний формат омбудсмен перетворюється на ключового гаранта захисту цифрових прав людини: права на доступ до Інтернету, захист персональних даних, оскарження автоматизованих рішень органів влади. Зарубіжний досвід свідчить про появу спеціалізованих цифрових омбудсменів або розширення повноважень загального омбудсмена у цій сфері [5, с. 134].

Таким чином, перспективи розвитку інституту омбудсмена в системі поділу влади визначаються трьома напрямами: по-перше, конституційне закріплення незалежного статусу омбудсмена, що виключає його підпорядкованість будь-якій гілці влади; по-друге, посилення обов'язковості актів реагування – надання рекомендаціям омбудсмена більшої юридичної ваги; по-третє, розвиток спеціалізованих омбудсменів у сферах цифрових прав, довкілля, прав дитини, прав військовослужбовців – із одночасним конституційним закріпленням єдиної системи омбудсменів України в межах загального омбудсмана.

Список використаних джерел

1. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80.
2. Лисенко І. В., Кузьменко О. В., Лисенко А. М. Інститут омбудсмана в Україні та проблеми його конституційно-правового регулювання. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. Т. 1, № 1. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.21.
3. Мочульська М. Є. Освітній омбудсмен в системі захисту конституційного права на освіту в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. Т. 1, № 1. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.22.
4. Пирога І., Кадебська Е. Інститут уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в системі гарантій конституційних прав і свобод. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки. 2023. № 1 (64). С. 19–25. URL: https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.1.3.
5. Роговенко О. В., Лозін А. О. Інститут омбудсмена як гарант захисту цифрових прав людини в Україні: сучасні виклики та зарубіжний досвід. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 5, Ч. 1. С. 134–139. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/25.pdf.

Ключові слова: омбудсмен, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, поділ влади, парламентський контроль, конституційно-правовий статус, права людини, незалежність, захист

прав, спеціалізований омбудсмен, цифрові права, конституційне право, система стримувань і противаг.

Keywords: ombudsman, Commissioner of the Verkhovna Rada on Human Rights, separation of powers, parliamentary control, constitutional legal status, human rights, independence, protection of rights, specialized ombudsman, digital rights, constitutional law, checks and balances system.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Чувакова Г.М.

Рудзік Інеса Юріївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА І ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Цифровізація сьогодні є одним із найпотужніших каталізаторів суспільних змін: вона впливає на соціально-економічні та політичні процеси, формує нові умови для виникнення й припинення суспільних відносин, породжує явища, яких правова система раніше просто не знала. Під її впливом трансформуються не окремі норми, а базові категорії права – виникають цифрові права, цифрова правосвідомість, нові форми вираження правових приписів. Можна з упевненістю стверджувати, що поширення інформаційних технологій знаменує початок якісно нового етапу розвитку правопорядку, де зміни відбуваються одночасно на всіх рівнях – від окремої норми до архітектури правової системи в цілому.

Перш ніж аналізувати вплив цифровізації на право, необхідно визначитись із самим поняттям. У науковій літературі цей термін використовується у вузькому та широкому значеннях. У вузькому сенсі цифровізація – перетворення інформації в цифрову форму, яке у більшості випадків призводить до зниження витрат, та появі нових можливостей тощо. У широкому – це загальносвітовий тренд ефективного розвитку різних сфер суспільного життя на основі переведення інформації в цифровий формат, що сприяє підвищенню якості життя загалом [1, с. 9].

При цьому дослідники підкреслюють, цифровізація не обмежується виключним використанням технологій; вона характеризується зміною культури, інтегрованої в усі сфери роботи, та трансформацією в управлінні різними командами [1, с. 14]. Таким чином, цифровізація – це явище одночасно технологічне, соціальне та правове.

Вплив цифровізації на правову систему є комплексним і розвивається одразу в кількох напрямах. По-перше, змінюється внутрішня будова права: ставиться під питання усталений галузевий поділ, зокрема розмежування між приватним та публічним правом. По-друге, змінюється співвідношення між законом та підзаконними актами – технологічні зміни відбуваються настільки швидко, що законодавець просто не встигає за ними, і регулювання нових

відносин нерідко здійснюється через підзаконні акти та відомчі інструкції. По-третє, цифрові технології активно запроваджуються безпосередньо в правозастосовний процес: е-урядування, е-правосуддя, е-охорона здоров'я, е-освіта – всі ці сфери поступово стають більш автоматизованими [2, с. 580]. Нарешті, з'являються і активно запроваджуються нові форми систематизації права на основі інформаційних технологій – були створені інформаційно-пошукові системи (зокрема, «Ліга», «Нормативні акти України», «Законодавство» та ін.), сайти органів державної влади (Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та ін.), інтернет-портали юридичних організацій. Важливе значення також має забезпечення доступу через інтернетресурс до електронних варіантів окремих нормативноправових джерел та коментарів фахівців до них [3, с. 211].

Проникнення цифрових технологій у суспільні відносини закономірно породжує нові правовідносини, які раніше або не існували, або не вимагали спеціального правового регулювання. Вони охоплюють широке коло питань: захист майна в цифровому середовищі, охорона гідності особи в мережі, доступ до інформації, отримання публічно-правових послуг онлайн та збереження персональних даних. Разом з тим суттєво оновлюється склад об'єктів правовідносин: криптовалюти, NFT-токени, ігрові предмети з реальною грошовою цінністю, акаунти в соціальних мережах – усе це вже є частиною майнового обігу, однак правовий статус більшості з них залишається невизначеним. Складним є питання суб'єктів: сучасна наука все серйозніше обговорює, чи може штучний інтелект або автономний алгоритм виступати самостійним суб'єктом права, нести відповідальність або мати захищені інтереси.

Поряд із новими відносинами цифровізація генерує і нові загрози, які можна умовно поділити на три групи.

У сфері приватного права такими загрозами є: порушення честі та гідності в мережі через поширення неправдивої інформації та дипфейків; відсутність правового механізму «цифрової смерті» – тобто порядку ліквідації чи передачі акаунтів у спадок після смерті їх власника; майнові зловживання з використанням цифрових платформ.

У сфері публічного права ключовою проблемою стає захист персональних даних від держави та корпорацій, які все частіше зловживають своїм впливом задля збору інформації про користувача. Водночас активний розвиток електронного урядування (платформа «Дія», цифровізація судочинства) вимагає не лише технічного, але й належного правового забезпечення [4, с. 63].

В інформаційній площині дедалі актуальнішим стає питання про існування права на доступ до інтернету як елементу базових прав людини –

адже відсутність підключення фактично виключає особу з сучасного суспільного та правового простору.

Усі зазначені виклики зумовлюють необхідність відповідної реакції з боку правової системи. Ця реакція, на думку дослідників, має розвиватись у двох паралельних напрямах. Перший – формування ІТ-права як нової комплексної галузі. На відміну від класичних галузей, ІТ-право не має жорсткої галузевої спеціалізації: воно вміщує норми та інститути цивільного, адміністративного, кримінального та інших галузей права, змінюючи їхню структуру. ІТ-право є не штучним конструктом, а закономірним результатом розвитку економічних відносин в цифровому середовищі, і його специфічний характер сьогодні є загальновизнаним фактом [2, с. 581].

Другий напрям – доповнення вже існуючих галузей новими нормами. Цивільне право потребує норм про правовий статус віртуального майна – зокрема, ігрової валюти та предметів, придбаних за реальні кошти у відеоіграх, оскільки вони мають реальну ринкову цінність, але залишаються поза цивільно-правовим захистом. Кримінальне право вимагає розширення за рахунок норм про відповідальність за кіберзлочини нового типу: поширення дипфейків з метою дискредитації особи, незаконний доступ до акаунтів та цифрової спадщини, шахрайство з використанням криптовалют. Податкове право, у свою чергу, потребує норм, що унеможливлюють приховування доходів у цифровому середовищі – через операції з криптовалютами, доходи від NFT та монетизацію цифрового контенту.

Таким чином, цифровізація суспільства є не просто технологічним явищем, а потужним чинником трансформації правової системи. Вона породжує нові правовідносини, об'єкти та суб'єкти, формує загрози, на які чинне право поки не має змістовних відповідей. Право стоїть перед вибором: або стрімко адаптуватися до цифрової реальності через формування нових галузей і оновлення існуючих, або поступово втрачати свою регулятивну функцію у ключових сферах суспільного життя. При цьому, як справедливо зазначає Г.В. Анікіна, цифровізація змінить насамперед формальні параметри права, але не його основне призначення – бути ефективним регулятором суспільних відносин [2, с. 581]. У підсумку, успішна адаптація права до цифрових реалій залежатиме від того, наскільки оперативно законодавець зможе закріпити статус нових цифрових явищ.

Список використаних джерел

1. Хаустова М.Г. Поняття цифровізації: національні та міжнародні підходи. *Право та інновації.* 2022. № 2 (38). С. 7-18
2. Анікіна Г.В. Трансформація права в контексті цифровізації сучасного суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 2. С. 579-581

3. Теличко О.А., Рекун В.А. Розвиток правової системи у цифрову епоху. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 1. С. 209-212
4. Луценко В.Р., Пікуля Т.О. Правове забезпечення цифрової трансформації в Україні*. Науковий вісник УжНУ.* 2024. С. 61-67

Ключові слова: цифровізація, цифровізація права, віртуальні активи, IT-право, розвиток права.

Keywords: digitalization, digitalization of law, virtual assets, IT law, legal development.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Рязанов М. Ю.

Степанюк Ольга Петрівна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМУВАННЯ СВІТОВОГО ПРАВОПОРЯДКУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ГЛОБАЛЬНИХ КРИЗ

Глобальна система безпеки, фундамент якої було закладено після Другої світової війни з Організацією Об’єднаних Націй як ключовим інституційним стовпом, наразі перебуває під безпрецедентним тиском і знаходиться у стані критичної «точки перелому».

Неспровокована збройна агресія російської федерації проти України стала геополітичним чинником, що остаточно зруйнував ілюзію про нескінченність та стабільність правового ладу, сформованого у другій половині ХХ століття [1, с. 80; 6, с. 17]. Ця війна не лише спричинила системне порушення прав людини та територіальної цілісності суверенної держави, а й продемонструвала неспроможність чинних міжнародних інституцій ефективно реагувати на глобальні виклики та виконувати свою засадничу функцію щодо підтримання миру.

Криза інституційної спроможності системи колективної безпеки значною мірою зумовлена зловживанням російською федерацією правом вето в Раді Безпеки ООН [2, с. 65]. Право вето фактично перетворилося з інструменту запобігання конфліктам у засіб їх легалізації та захисту геополітичних амбіцій держави-агресора.

Через недієздатність централізованої системи спостерігається перехід до децентралізованих механізмів коаліційної безпеки, таких як формат «Рамштайн» та двосторонні угоди про гарантії безпеки. Порушення ядерних гарантій Будапештського меморандуму створило небезпечний прецедент «небезпечної денуклеаризації», який підриває режим нерозповсюдження зброї масового ураження та спонукає держави до пошуку ядерного статусу як запобіжника суверенітету.

Трансформація світового правопорядку відбувається також під впливом цифрових технологій та екологічних викликів.

Цифрові права сьогодні стають невід'ємним елементом демократичного правопорядку, що потребує їх конституційного та міжнародного закріплення [4, с. 107]. Кіберпростір офіційно визнано п'ятим операційним доменом військових операцій, а зростання кіберзагроз і дезінформаційних кампаній підкреслює нерозривний зв'язок між геополітикою та кібербезпекою. Екологічні катастрофи, спричинені війною, зокрема знищення Каховської ГЕС, та глобальні кліматичні зміни створюють нові виклики (наприклад, кліматичну міграцію), що вимагає ефективності як внутрішніх, так і міжнародних правових порядків.

Сьогодні міжнародна безпека знаходиться на порозі провалу через забюрократизованість та недієвість старих інститутів. Україна виступає локомотивом трансформацій міжнародного правопорядку, пропонуючи концептуальні моделі нової глобальної системи безпеки, заснованої на справедливості та верховенстві права [5, с. 71].

Для відновлення життєздатності світової системи необхідні радикальні кроки. Насамперед слід реформувати Раду Безпеки ООН, обмеживши право вето у випадках вчинення найтяжчих міжнародних злочинів, таких як геноцид і злочини проти людяності, а також розширити її склад, щоб забезпечити повноцінне представництво країн Глобального Півдня.

Крім того, критично важливо забезпечити невідворотність відповідальності за агресію. Створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України стане потужним і символічним підтвердженням реальної заборони на війну як спосіб вирішення міжнародних спорів.

Також потрібне глибоке інституційне оновлення організації. Зокрема, варто серйозно розглянути ідею створення Парламентської Асамблеї ООН, яка допоможе перетворити цю структуру з клубу держав на справжню платформу, що представляє не лише уряди, а й народи.

Нарешті, необхідно активно використовувати цифрову дипломатію. Сучасні цифрові інструменти мають стати потужним каталізатором міжнародної співпраці в галузі безпеки та ефективним засобом документування воєнних злочинів у реальному часі. Такі радикальні, але необхідні зміни здатні повернути ООН і всій глобальній системі втрачену ефективність і легітимність.

Список використаних джерел

1. Карвацька С. Б. Міжнародний правопорядок: сучасні виклики та умови ефективної правової регламентації. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/05/13-3.pdf

2. Яблонський В., Караваєв В. Криза ефективності Ради Безпеки ООН в умовах російсько-української війни. Геополітичні пріоритети України. 2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: file:///C:/Users/User/Downloads/346534-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-803546-1-10-20251213%20(1).pdf

3. Буряченко О. Ядерний тероризм у світлі російсько-української війни. Виклики для міжнародної безпеки. Криза сучасної системи міжнародної безпеки: уроки російської агресії проти України : матеріали міжнар. наук. конф. Львів, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/48_2023/25.pdf

4. Гудзь Т. І. Європейська декларація цифрових прав і принципів як орієнтир конституціоналізації цифрових прав в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e745beb5-635a-45b2-8f0d-811abf1c93e7/content

5. Камінська Н., Камінська А. Мир і безпека як фундаментальні цінності в умовах трансформації міжнародного і конституційного правопорядків. Migration & Law. 2025. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://nam.kyiv.ua/files/publications/j5-4-69-86.pdf

6. Короткий Т., Хендель Н. «Вічна криза» міжнародного права. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ea860165-f3cb-4bb3-94a7-01ffcc162b63/content

Ключові слова: міжнародний правопорядок, Рада Безпеки ООН, право вето, російсько-українська війна, ядерний шантаж, цифрові права, Спеціальний трибунал.

Keywords: international legal order, UN Security Council, veto power, Russian-Ukrainian war, nuclear blackmail, digital rights, Special Tribunal.

Науковий керівник: PhD, доцент Іванчук В.Є.

Сакалюк Ярослава Вадимівна

здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВООХОРОННА ФУНКЦІЯ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Як фундаментальний напрям державної діяльності та невід'ємна складова механізму публічної влади, правоохоронна функція відіграє ключову роль у забезпеченні правопорядку й захисті конституційного ладу. Зокрема, у статтях 3, 17 та 19 Конституції України закріплено, що утвердження й забезпечення прав і свобод людини, а також захист суверенітету й територіальної цілісності держави є основною метою

правоохоронної функції держави. Водночас ці норми визначають роль правоохоронних органів і Збройних Сил України в системі національної безпеки, утверджують принцип законності та гарантують захист особи від свавілля.

І. Лаврінчук, О. Полковніченко, І. Сажнєв, О. Соколенко та ін. зазначають, що зміст правоохоронної функції держави полягає: в забезпеченні захисту кожного індивіда від будь-яких проявів несправедливості чи протиправних посягань з боку інших суб'єктів суспільних відносин [3, с. 99]; в наявності комплексу заходів, зокрема примусових, що ґрунтується на справедливості та спрямований на захист прав і свобод людини, запобігання правопорушенням і підтримку соціальної злагоди [4, с. 43]; в історично зумовленому напрямі діяльності держави, що через специфічні форми й методи забезпечує захист конституційного ладу, прав громадян та всієї системи правових відносин [8, с. 80]; у стратегічному напрямі діяльності держави, метою якого є всебічний захист правовідносин, конституційних засад, а також гарантування правопорядку й законних інтересів особи, відповідно до принципу верховенства права та людиноцентризму [10, с. 851].

Держава покликана забезпечувати безумовне виконання правових приписів, використовуючи примус для захисту та відновлення правового статусу суб'єктів у разі його порушення. Таким чином, правоохоронна функція держави передбачає захист основних цінностей: конституційний лад, права і свободи громадян, законність й правопорядок, довкілля. Саме завдяки реалізації цієї функції створюються необхідні умови для стабільного існування та добробуту суспільства.

Як зазначає І. Коросташова, реалізація правоохоронної функції держави неможлива без належної розбудови системи судоустрою та правоохоронних органів, організаційні засади та практична діяльність яких мають неухильно базуватися на фундаментальному принципі верховенства права [2, с. 48].

У науковій літературі функції держави класифікують на зовнішні та внутрішні. Внутрішні функції спрямовані на врегулювання внутрішньодержавних процесів, уособлюючи мету та конкретні завдання держави в межах її національних кордонів. Натомість зовнішні – на налагодження та розвиток співробітництва з іноземними державами, відображаючи специфіку національних інтересів на міжнародній арені та характеризуючи діяльність держави як суверенного суб'єкта міжнародних відносин. О. Скакун виокремлює правоохоронну функцію держави як внутрішню, яка виступає гарантом національної безпеки та державного суверенітету [9, с. 48].

Оскільки будь-яка функція держави має як внутрішній, так і зовнішньополітичний виміри, правоохоронна функція сучасної держави є

диференційованою та охоплює систему взаємопов'язаних внутрішніх і зовнішніх напрямів. Так, на думку Ю. Загуменної, П. Рабіновича та ін., до внутрішніх відносять охорону прав і свобод людини та забезпечення правопорядку, а до зовнішніх – участь держави у захисті прав особи на міжнародному рівні та підтримку глобального правопорядку [1, с. 63].

Отже, правоохоронна функція держави зазнає трансформації, виходячи за межі внутрішньодержавної сфери та набуваючи глобального змісту. Визнання прав людини світовою спільнотою як найвищої цінності вимагає від держав проведення гармонізованої правової політики щодо імплементації міжнародних стандартів прав людини, а також розбудови системи наднаціональних інституцій, уповноважених здійснювати контроль за дотриманням державами своїх зобов'язань у правозахисній сфері.

Збройна агресія проти України довела недостатність традиційних безпекових підходів, зумовивши трансформацію правоохоронної функції держави. Відповідно до Законів України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про оборону України», правоохоронні органи отримали розширені повноваження для захисту національних інтересів та безпеки громадян в умовах війни [6; 7], що актуалізувало перехід до адаптивної моделі публічного управління, здатної забезпечити стійкість суспільних інститутів, захист критичної інфраструктури та безперервність надання сервісів навіть у надзвичайних обставинах. Захист критичної інфраструктури сьогодні є стратегічним пріоритетом правоохоронної функції держави. Згідно із Законом України «Про критичну інфраструктуру», безпека об'єктів критичної інфраструктури є важливою для стабільності національної економіки та оборони, життєдіяльності суспільства, оскільки будь-яке порушення їхнього функціонування створює пряму загрозу державним інтересам [5].

Правоохоронна функція сучасної держави еволюціонує від суто силового забезпечення правопорядку та реагування на правопорушення до підходу, що передбачає здатність правоохоронних органів гарантувати населенню безпечний та безперервний доступ до базових публічних послуг.

Реалізація правоохоронної функції в умовах воєнного стану базується на балансі між національною безпекою та непорушністю конституційних прав. Згідно з актуальною державною стратегією та статтею 64 Конституції України, розширення дискреційних повноважень органів безпеки та оборони (як-от перевірка документів чи обмеження свободи пересування) не скасовує пріоритетність прав людини. Стримуючим фактором від зловживань виступає верховенство права, згідно з яким будь-які обмеження повинні мати законну підставу, бути обґрунтованими та мати тимчасовий характер.

Отже, в умовах воєнного стану правоохоронна функція держави набуває адаптивного характеру, де стратегічним пріоритетом стає захист критичної інфраструктури та гарантування безперервності публічних сервісів. Попри необхідне розширення повноважень правоохоронних органів,

ключовим залишається дотримання принципу пропорційності, що забезпечує баланс між вимогами національної безпеки та непорушністю конституційних прав і свобод громадян.

Список використаних джерел

1. Загуменна Ю. О. Органи внутрішніх справ України як суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави : монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків, 2012. 251 с.
2. Коросташова І. М. Судові та правоохоронні органи України (питання класифікації). *Правова позиція.* 2021. № 3 (32). С. 47-52.
3. Лаврінчук І. П. Обставини встановлення правового статусу державного службовця. *Право України.* 1999. № 9. С. 98-102.
4. Полковніченко О. М. Сутність та зміст правоохоронної функції держави. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2011. № 3 (54). – С. 39-43.
5. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1882-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/1882-20.
6. Про оборону України : Закон України від 06 грудня 1991 р. № 1932-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text.
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/389-19#Text.
8. Сажнєв І. В. Деякі питання щодо визначення поняття «правоохоронна функція держави». *Вісник Запорізького юридичного інституту.* 2000. № 4. С. 73–81
9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
10. Соколенко О. Л. Поняття та ознаки правоохоронної функції держави як основи правоохоронної діяльності. *Форум права.* 2012. № 4. С. 847-852. URL : http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12colopd.pdf.

Ключові слова: держава, функції держави, правоохоронна функція держави, правопорядок, національна безпека, права людини, воєнний стан.

Keywords: state, functions of the state, law enforcement function of the state, law and order, national security, human rights, martial law.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Антошина І. В.

Сахарнян Катерина Богданівна

здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Принцип верховенства права закріплений у ст. 8 Конституції України, яка проголошує: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» [1].

Проте ні ст. 8 Конституції, ні жоден інший законодавчий акт не розкривають змісту цього поняття та не визначають механізму його реалізації. У правовій доктрині існують два підходи до визначення цього принципу: формальний – ототожнення верховенства права з верховенством закону (позитивістський підхід); і матеріальний – розуміння верховенства права як сукупності змістовних вимог до якості правових актів і діяльності держави, що виходять за межі позитивного законодавства. Венеційська комісія у своїй Доповіді 2011 р. чітко розмежовує поняття «правовладдя» (rule of law) і «правову державу» (Rechtsstaat): перше є самостійною концепцією, яка не зводиться до формального дотримання законодавчих приписів, а передбачає якісні вимоги до змісту законів та реального захисту прав людини від свавілля публічної влади. Конкретна проблема полягає в тому, що відсутність нормативного визначення верховенства права на законодавчому рівні призводить до непослідовного застосування цього принципу судами, які нерідко підміняють його перевіркою відповідності оспорюваного акта Конституції, не ставлячи питання про якість самого конституційного регулювання.

Н. М. Петечел встановлює, що ЄСПЛ розкриває зміст принципу верховенства права через систему обов'язкових елементів: законність (якісний, доступний і передбачуваний закон); правову визначеність (legit expectations); заборону свавілля (контроль над дискреційними повноваженнями); доступність правосуддя; дотримання прав людини [2, с. 331]. Авторка фіксує конкретну проблему: КСУ у мотивувальних частинах рішень нерідко підміняє принцип верховенства права принципом верховенства Конституції України, що звужує перевірку до питання формальної відповідності оспорюваного акта Основному закону, залишаючи поза увагою більш широкі вимоги до якості права. Водночас Рішення КСУ від 21.01.2025 № 3-р(II)/2025 стало важливим кроком до конкретизації змісту принципу на рівні конституційної юстиції: КСУ підтвердив, що юридична визначеність є самостійним складником верховенства права – вона «забезпечує адаптацію суб'єкта правозастосування до нормативних умов юридичної дійсності та його впевненість у своєму юридичному становищі, а також захист від свавільного втручання держави» [3]. Практична значимість цієї позиції очевидна: лише за 2022–2025 рр. до Кримінального процесуального кодексу України внесено понад 30, до Цивільного кодексу України – понад 20, до Податкового кодексу України – понад 40 законодавчих змін, що унеможливлює формування «легітимних очікувань» і підриває юридичну визначеність як необхідний елемент верховенства права.

О. В. Щербанюк та О. В. Данилюк встановлюють, що одним із найбільш показових індикаторів реального стану верховенства права є ефективність виконання судових рішень [4, с. 67]. Практика ЄСПЛ щодо України демонструє системну проблему: держава системно не виконує рішення вітчизняних судів у справах про виплату заборгованостей з бюджету та

відшкодування збитків державними підприємствами, що ЄСПЛ кваліфікує як порушення ст. 6 та ст. 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ. Конкретна законодавча прогалина: чинне законодавство не передбачає ефективного механізму примусового виконання рішень проти держави – Державна виконавча служба позбавлена реальних важелів стягнення коштів з Державного казначейства. Окремого виміру принцип верховенства права набуває в умовах воєнного стану. Аналіз законотворчих процесів після 24.02.2022 р. свідчить: більшість із понад 600 актів «надзвичайного законодавства», що обмежують конституційні права, не проходила перевірки на відповідність критеріям необхідності і пропорційності, встановленим ст. 64 Конституції України. Рішення КСУ від 18.07.2024 № 8-р(II)/2024 підтвердило, що навіть в умовах воєнного стану існує абсолютне ядро прав, що не підлягають обмеженню: право на судовий захист (ст. 55), презумпція невинуватості (ст. 62) та право на захист (ст.63). Це рішення окреслило межі допустимого відступу від принципу верховенства права, однак практика їх дотримання залишається суперечливою.

Т. С. Подорожна досліджує конституціоналізацію правової системи як механізм, через який верховенство права перетворюється з абстрактного принципу на конкретні правові вимоги до якості законодавства, судових рішень та адміністративних актів [5, с. 440]. Авторка виявляє конкретну проблему: суди загальної юрисдикції рідко застосовують Конституцію України як акт прямої дії, надаючи перевагу нормам галузевого законодавства навіть там, де воно суперечить конституційним принципам. Це породжує ситуацію, коли принцип верховенства права залишається декларацією на конституційному рівні, тоді як у правозастосуванні домінує позитивістська логіка «виконую закон, а не принцип». В євроінтеграційному вимірі ця проблема набуває особливого значення: Угода про асоціацію між Україною та ЄС визначає реалізацію верховенства права умовою наближення до європейських правових стандартів, а серед ключових пріоритетів – реформа судової системи, боротьба з корупцією та забезпечення незалежності антикорупційних органів. Водночас проблема колізійності законодавства (суперечності між ЦК і ГК, між КПК і Законом «Про ОРД») змушує суддів діяти «за власним розсудом», що перетворює передбачуваність права на суддівську дискрецію поза ефективним контролем – антипод верховенства права.

Таким чином, реалізація принципу верховенства права в Україні характеризується суперечністю між формальним конституційним закріпленням і практичною дієвістю. Виявлено чотири системні проблеми: відсутність нормативного визначення змісту принципу верховенства права та механізму його реалізації, що породжує підміну матеріального підходу формальним; системне невиконання судових рішень як свідчення того, що верховенство права залишається декларацією без реального правового

механізму примусу; законодавча нестабільність і колізійність як порушення елемента юридичної визначеності за стандартами ЄСПЛ і КСУ; недостатній конституційний контроль за «надзвичайним законодавством» в умовах воєнного стану. Вирішення цих проблем вимагає законодавчого закріплення змісту принципу верховенства права, реформування механізму виконання судових рішень проти держави, запровадження обов'язкової перевірки законопроєктів на відповідність принципу юридичної визначеності та посилення конституційного контролю за актами воєнного часу.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. N 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
2. Петечел Н. М. Реалізація принципу верховенства права у практиці Європейського Суду з прав людини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 86, ч. 5. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/321408.
3. Рішення Конституційного Суду України від 21.01.2025 № 3-р(II)/2025 у справі за конституційною скаргою ТОВ «Геомакс-Ресурс» щодо принципу юридичної визначеності як складника верховенства права. URL: https://ccu.gov.ua/novyna/yurydychna-praktyka-rishennya-ksu-pro-pryncyp-yurydychnoyi-vyznachenosti-yak-skladnyk.
4. Щербанюк О. В., Данилюк О. В. Верховенство права та судова практика Європейського суду з прав людини: питання забезпечення виконання судових рішень. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/350961.
5. Подорожна Т. С. Природа конституції як акта прямої дії крізь призму теорії конституціоналізації правової системи. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353583.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р.: Закон України від 17.07.1997 р. №475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Ключові слова: верховенство права, реалізація принципу верховенства права, права людини, воєнний стан, Конституційний суд України, ЕСПЛ.
Keywords: rule of law, implementation of the principles of the rule of law, human rights, martial law, Constitutional Court of Ukraine, ECHR.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Антошина І.В.

Сарницька Софія Ігорівна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПРАВЕДЛИВІСТЬ І ПОКАРАННЯ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА: РОЛЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ У ФОРМУВАННІ СТАЛОГО МИРУ

Сучасний стан розвитку міжнародних відносин супроводжується збільшенням кількості збройних конфліктів, що надає особливої актуальності проблемі справедливості та відповідальності за воєнні злочини. У цьому контексті важливого значення набуває філософсько-правовий аналіз покарання, яке слід розглядати не лише як інструмент карального впливу, але й як засіб відновлення порушеного правопорядку й забезпечення тривалого миру.

Питання справедливості у філософії права традиційно пов’язані з дослідженням взаємозв’язків між правом, мораллю та державним примусом. Втім, у сучасній ситуації зазначена проблематика виходить за рамки виключно національних правових систем і набуває універсального значення. Це зумовлено, зокрема, стрімким розвитком міжнародного кримінального права, яке спрямоване на регулювання всеосяжного правосуддя в умовах глобалізованого світу.

У сучасній філософії права справедливість трактується як базовий принцип, що визначає легітимність правових норм і інституцій. Джон Ролз у своїй концепції "теорії справедливості" характеризує її як сукупність принципів, спрямованих на забезпечення рівності основних свобод, допускаючи соціальну нерівність лише за умови, що вона приносить переваги найуразливішим групам суспільства [1].

У сфері наукових досліджень справедливість часто розглядається як складна, багатовимірна категорія, яка об'єднує в собі моральний, соціальний і правовий аспекти [2]. Вона виступає своєрідним орієнтиром у відносинах між різними компонентами суспільного життя, зокрема індивідом, суспільством і державою. Такий підхід спрямований на досягнення балансу між їхніми інтересами, що є важливим не лише для підтримки соціальної гармонії, а й для забезпечення сталості та легітимності правової системи.

Особливого значення концепція справедливості набуває в умовах воєнних конфліктів. У цих обставинах питання дотримання принципів рівності та захисту фундаментальних прав людини стають особливо актуальними, оскільки порушення цих прав здатне глибоко підірвати самі основи правопорядку. Таким чином, справедливість виступає не лише як теоретичне поняття, але й як необхідна практична умова для підтримання миру й соціальної рівноваги в умовах глобальних потрясінь.

У межах філософії права покарання розглядається не лише як примусова санкція за скоєне правопорушення, але також як інструмент відновлення порушеної правової рівноваги. Воно функціонує як форма реалізації фундаментального принципу справедливості, втіленого через

механізм юридичної відповідальності. У науковій літературі наголошується, що юридична відповідальність виконує різнопланову роль, яка виходить за межі суто каральної функції та охоплює превентивні й виховні аспекти. Ця багатогранність сприяє зміцненню і стабілізації правопорядку в суспільстві [2, с.41].

З точки зору філософії права, покарання слугує важливим соціальним та юридичним механізмом, який виконує декілька ключових завдань: відновлення справедливості, яка була порушена, відвертання подальших правопорушень через стримувальний ефект, а також формування правової свідомості у суспільстві.

Воєнні злочини належать до найсерйозніших проявів порушення права, адже вони спрямовані на підрив основоположних гуманітарних принципів. У цьому аспекті притягнення до відповідальності за такі дії є фундаментальним елементом збереження міжнародного правопорядку.

Фахові дослідники вказують, що дієвість правових норм значною мірою визначається здатністю забезпечити неминучість юридичної відповідальності за порушення [3].

Застосування філософсько-правового підходу дозволяє зробити висновок, що відповідальність за воєнні злочини не обмежується суто юридичною сферою, а виконує також важливу морально-символічну роль. Її ключовими завданнями є такі: відновлення довіри до системи права; закріплення і впровадження принципу справедливості; надання моральної оцінки злочинним діям та їхнім наслідкам.

Концепція сталого миру у філософії права виходить за рамки простого завершення збройних конфліктів і спрямована на створення суспільного ладу, в якому правові механізми є ключовим засобом врегулювання соціальних і політичних суперечностей. У цьому контексті право відіграє не лише регулятивну роль, а й виконує стабілізаційну функцію, гарантуючи тривалу гармонію суспільних відносин.

З точки зору філософії права справедливість виступає основною засадою сталого миру, адже саме вона забезпечує довіру до правових інституцій і визначає легітимність їх дій. Як зазначають дослідники у сфері філософії права, право втрачає свою спроможність виконувати регулятивну функцію, якщо воно не сприймається як справедливе або не здатне гарантувати рівність і відповідальність усіх учасників суспільних відносин.[4]

У цьому ключі покарання за воєнні злочини набуває особливого значення, оскільки воно слугує інструментом для відновлення порушеної соціальної та правової рівноваги. Важливо зазначити, що з філософсько-правової точки зору покарання не повинно зводитися до помсти чи репресій. Його суть полягає в утвердженні справедливості через об'єктивну юридичну оцінку діяння та визнання його суспільної небезпечності.

Проведення аналізу дозволяє дійти висновку, що справедливість у філософії права є не лише абстрактною теоретичною категорією, але й фундаментальним принципом, який визначає функціонування правових систем у сучасному світі, зокрема в умовах глобалізації. У контексті збройних конфліктів її роль стає надзвичайно важливою, оскільки саме через призму справедливості здійснюється оцінка тяжких міжнародних злочинів та розробляються механізми відповідного реагування. При цьому відповідальність за воєнні злочини виступає практичним проявом принципу справедливості та є важливим чинником підтримки стабільності міжнародного правопорядку.

Отже, покарання за воєнні злочини у філософсько-правовому аспекті слід розглядати як інструмент не лише юридичної відповідальності, але й відновлення порушеної суспільної рівноваги. Його значення полягає в посиленні довіри до правової системи, утвердженні принципу невідворотності покарання і створенні передумов для тривалого миру. Завдяки здійсненню справедливого покарання забезпечується перехід від стану конфлікту до правової й соціально стабільної моделі розвитку суспільства.

Список використаних джерел

1. Rawls J. *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press, 1999.
2. Прилипко С.М., Доляновська І.М. Справедливість і право: витоки та становлення юридичної відповідальності. Legal Bulletin. 2026. С. 38–43. URL: https://doi.org/10.31732/2708-339x-2025-18-a4 (дата звернення: 19.04.2026).
3. Мозолюк-Боднар Л. Принцип справедливості в правових системах сучасності: теоретико-правовий вимір. Успіхи і досягнення у науці. 2025. № 11(21). URL: https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-11(21)-222-230 (дата звернення: 19.04.2026).
4. Горлинський В. В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір : монографія. Київ : ПАРАПАН, 2011. 378 с.

Ключові слова: справедливість, філософія права, покарання, юридична відповідальність, воєнні злочини, міжнародне право, сталий мир, правопорядок, верховенство права, міжнародна кримінальна юстиція.

Keywords: justice, philosophy of law, punishment, legal responsibility, war crimes, international law, sustainable peace, legal order, rule of law, international criminal justice.

***Науковий керівник**: д.ю.н., професор Завальнюк В.В.*

Сенюк Юлія
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК НАПРЯМ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Правосуддя в Україні перебуває на етапі суттєвих змін та реформ. В умовах розвитку інформаційного суспільства та здійсненні судочинства в час нових викликів і воєнного стану, питання цифровізації стає ключовим. Передбачається використання і вдосконалення уже існуючих інформаційно-комунікаційних технологій, необхідна автоматизація багатьох процесів задля спрощення доступу до правосуддя і підвищення ефективності роботи судів. Електронне правосуддя виступає одним із найбільш важливіших елементів для інтеграції до європейського простору.

Україна знаходиться на етапі становлення і перегляду можливих нововведень для забезпечення стабільного функціонування судочинства в умовах воєнного стану. В статті проаналізовано національне законодавство та міжнародно-правові нормативні акти разом із їх використанням на практиці, висвітлено сильні сторони та прогалини у цій сфері та запропоновано рекомендації щодо їх удосконалення.

Суттєвим напрямом змін в Українській системі права стали реформи у сфері інформаційних технологій та цифровізації. Впровадження автоматизації процесів, використання інформаційно-комунікаційних технологій спрощує доступ до судочинства та збільшує результативність функціонування. У сучасному контексті, електронне правосуддя відіграє ключову роль у поступовому реформуванні правової системи.

Формування електронного правосуддя в Україні має поступовий характер. Передумовами впровадження окремих інструментів автоматизації стала необхідність у доступності та прозорості діяльності суду. Першочергово, зміни проявлялись у створенні інформаційних реєстрів, зокрема судових рішень, який є ресурсом для пошуку та зберігання інформації, тексту цих документів. Даний вебпортал дозволяє шукати рішення за ключовими словами, категоріям справ, найменуванням судів різних інстанцій та ознайомлюватись із ними без порушення у використанні персональних даних, оскільки платформа замінює ці відомості на інші загальні позначення. Надалі відбулося розширення можливостей шляхом розроблення нових комплексних систем, про що зазначалось у положеннях про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, зокрема "Електронний кабінет", "Електронний суд" та відеоеконференцзв’язок. Власником програмного забезпечення є держава в особі Державної судової адміністрації України [1].

Україна активно використовує Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та її підсистему Електронний Суд, які своїми основними завданнями визначають організацію органів судової ланки з метою імплементації процесів, які забезпечують бюджетні, матеріальні та організаційні питання [2, с. 2]. Такі ініціативи повинна працювати на користь влади, учасників судового процесу, зокрема сторін захисту і обвинувачення,

експертів та, особливо, на благо громадян безпосередньо, тому їх використання повинно бути доступним і максимально зрозумілим. Актуальність є тому, що електронне правосуддя має ряд власних переваг. До основних слід віднести оперативність у розгляді справ, зменшення паперової документації та підвищення рівня доступності. На практиці демонструється ефективність використання ресурсів вже сьогодні. Національна система передбачає дистанційну можливість подавати процесуальні документи, отримувати рішення та оновлення по справі без фізичної присутності. Також за її допомогою відбувається авторозподіл справ між суддями без упередженості і фіксується засідання за допомогою відео та аудіозаписів для публічності та прозорості.

Особливість у ефективності застосування електронного правосуддя зберігається й через обмежений або ускладнений доступ до судових установ через воєнний стан. Засоби забезпечують дистанційне проведення судових засідань і сприяє безперервності процедур навіть у надзвичайних ситуаціях. Крім того, у 2020 році Міністерством цифрової інформації було створено український бренд цифрової держави, що включає мобільний застосунок та портал державних послуг під назвою «Дія». Метою передбачалось створити доступність та взаємодію з державними сервісами та ідентифікацією особи. До переліку можливостей платформи входять використання цифрових даних, документів, електронного підпису і оформлення соціальних послуг та платежів за штрафи, податки, тощо. В додатку навіть доступні деякі державні послуги, які можна законно зробити онлайн, в тому числі реєстрація і закриття ФОП, подання заяв і отримання довідкових відомостей [3].

Системність діджиталізації та комплексний підхід спостерігається і у використанні різноманітних державних та приватних інформаційних ресурсів чи реєстрів. З відкритих даних, які містяться у доступі для всіх, можна перечислити сайт і пошукову систему Міністерства внутрішніх справ, яке містить інформацію про осіб, транспорт, зброю, статуси громадян та інші дані, що могли б мати значення для розгляду справ. А от аналітичні недержавні сайти здобули не меншої значущості, оскільки вони допомагають здійснити дослідження не тільки в процесі судового провадження, а й загалом для фізичних і юридичних зацікавлених осіб, підприємців, які шукають перевірені відомості про контрагентів. Система на основі отриманої інформації, зберігає такі фактори як ризикові схеми, судові справи, статті у медіа та репутацію тих, чиє досьє внесено. Найпопулярнішими в Україні платформами є YouControl, OpenDataBot та Clarity Project [4].

Впровадження електронного правосуддя має як і переваги, так і недоліки, спричинені різноманітними викликами. В першу чергу, йдеться про необхідність безперебійного технічного зв’язку і обмежену функціональність деяких підсистем. Це ускладнює повноцінний електронний документообіг і знижує рівень ефективності процесів. Окрема проблема полягає у

кібербезпеці та захисті від витоку персональних даних. Особливо гострим воно сприймається під час воєнного стану, коли обробляється значна кількість чутливої інформації, що підвищує ризик кібератак та інших несанкціонованих дій. Вирішення цих проблем можливе завдяки вдосконаленню безпекових стандартів, цифрової грамотності учасників процесу та подальша інтеграція державних реєстрів і платформ в єдину систему.

У цьому контексті доцільним є міжнародна співпраця України у сфері цифровізації. Проте, між нами, Естонією та Великою Британією було укладено меморандум про співробітництво у сфері електронних технологій, який передбачає обмін досвідом, розробку спільних цифрових рішень та впровадження нових інновацій у сфері держуправління [5]. Естонія вважається однією із найбільш розвинених цифрових держав, яка мінімізувала бюрократичні процедури. Водночас навіть у таких випадках існують обмеження, зокрема й у залежності від стабільності цифрової інфраструктури та необхідності постійного оновлення систем безпеки. Україна потребує урахування складнішої адміністративної структури та різного рівня цифрового стану розвитку регіонів.

Отже, проведене дослідження дало змогу окреслити перспективи розвитку електронного правосуддя в Україні та переосмислити рівень доступності й ефективності цифрових інструментів у сфері судочинства. Встановлено, що в умовах нових викликів, зокрема повномасштабного вторгнення, зберігається потреба в подальшій адаптації та вдосконаленні відповідних механізмів. Водночас виявлено низку чинників, що можуть стримувати розвиток електронного правосуддя, зокрема технічні недоліки та ризики у сфері кіберзахисту. Порівняльний аналіз засвідчив достатньо високий рівень орієнтації на діджиталізацію та впровадження новітніх процесів, однак водночас виявив потребу врахування внутрішніх особливостей функціонування системи та забезпечення її комплексної надійності.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Рішення від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text (дата звернення: 01.04.2026).

2. Концепція побудови єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Наказ Державної судової адміністрації України від 07.11.2019. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/media/ECITC_Koncepcia.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

3. Обличчя діджиталізації. Огляд функціоналу онлайн-сервісу «Дія» – Юридична Газета. Юридична газета – онлайн версія. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/oblichchya-didzhitalizaciyi-oglyad-funkcionalu-onlaynservisu-diya.html (дата звернення: 01.04.2026).
4. Сервіси для перевірки інформації – ЄДР, YouControl, Опендатабот та банківські сервіси – Polsko-Ukraińska Izba Gospodarcza. Polsko-Ukraińska Izba Gospodarcza – Supporting business relations in Poland and Ukraine. URL: https://pol-ukr.com/сервіси-для-перевірки-інформації-єдр/ (дата звернення: 02.04.2026).
5. Ukraine, the United Kingdom and Estonia to deepen cooperation in digital technologies and innovation. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. URL: https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukraina-velyka-brytaniia-ta-estoniia-rozvyvatymut-spivpratsiu-u-sferi-tsyfrovykh-tekhnolohii-ta-innovatsii (дата звернення: 02.04.2026).

Ключові слова: електронне правосуддя, діджиталізація, цифровізація, електронний суд, кібербезпека, відеоконференція.
Keywords: e-justice, digitization, digitalization, e-court, cybersecurity, videoconferencing.

Науковий керівник: к. ю. н. Рязанов М. Ю.

Сімончук Аня Русланівна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНФОРМАЦІЙНА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Інформаційна функція держави – це організація та забезпечення системи отримання, використання, розповсюдження і зберігання інформації. Нормативну основу цієї функції становлять Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 №2657-XII [1] та Закон «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 09.01.2007 №537-V [2]. Проблема полягає в тому, що обидва акти суттєво застаріли: ЗУ «Про інформацію» ухвалювався в доінтернетну добу й не містить норм про алгоритмічну обробку даних та автоматизоване прийняття рішень органами влади, а Закон 2007 року розрахований на 2007-2015 рр. і фактично вичерпав свою дію, не отримавши наступника. Відсутність актуального рамкового закону про інформаційне суспільство та розвиток цифрової держави створює

нормативну прогалину, яка заповнюється підзаконними актами і тимчасовими постановами, що знижує правову визначеність у цій сфері.

Скоморовський В. Б., аналізуючи практику українського державотворення, встановлює, що в умовах глобалізації межа між внутрішніми та зовнішніми функціями держави розмивається. Інформаційна функція є яскравим прикладом цієї тенденції: всередині країни вона реалізується через забезпечення доступу громадян до публічної інформації, ведення державних реєстрів та надання е-послуг, тоді як у зовнішньому вимірі – через участь у міжнародному інформаційному просторі та протидію зовнішнім інформаційним атакам. Конкретна проблема полягає в тому, що жоден законодавчий акт України прямо не закріплює інформаційну функцію держави як самостійну: вона розпорошена між нормами про інформацію, про електронне урядування, про національну безпеку та про захист персональних даних [3, с. 92]. Наслідком є відомча конкуренція між Міністерством цифрової трансформації, РНБО та центральними органами виконавчої влади в галузі інформаційної політики – без чіткого розподілу повноважень між ними.

Ключовим механізмом реалізації інформаційної функції держави є електронне урядування. Борисенко В. Д. фіксує конкретну нормативну проблему: Концепція розвитку електронного урядування 2017 р. оперує поняттям «державне управління», яке суперечить сучасній доктрині публічного адміністрування і звужує сферу е-урядування виключно до органів виконавчої влади, виключаючи з неї органи місцевого самоврядування, суди та інші публічні інститути. Наслідком є ситуація, коли, наприклад, виконавчі органи місцевих рад не мають чіткого обов'язку переводити послуги в е-формат, а громадяни в різних громадах отримують різний рівень доступу до е-послуг. Попри те що платформа «Дія» станом на 2025 р. налічує понад 120 видів е-послуг та документів, правова основа обов'язковості надання цих послуг залишається роз'єднаною між десятками галузевих законів, а не закріплена в єдиному системному нормативному акті[4, с. 36].

Дудник Р. М. досліджує трансформацію правових норм в умовах цифровізації і встановлює конкретну проблему, що безпосередньо стосується інформаційної функції держави: автоматизоване прийняття рішень органами влади (наприклад, відмова у послузі через алгоритм перевірки даних, автоматичне нарахування штрафів) в Україні не супроводжується жодними законодавчими гарантіями щодо пояснення логіки алгоритму, права на оскарження такого рішення та відповідальності посадовця [5, с. 84]. Водночас у ЄС ці питання врегульовані Регламентом GDPR (ст. 22) та AI Act 2024 р. Відсутність в Україні норм про алгоритмічну підзвітність означає, що реалізація інформаційної функції держави через цифрові канали може порушувати право особи на справедливе ставлення з боку публічної адміністрації, закріплене ст. 3 Закону «Про адміністративну процедуру» від 2023 р.

Биков О. М. доводить, що в умовах повномасштабної збройної агресії росії інформаційна безпека перетворилась на детермінанту збереження державності. Конкретна проблема, яку він виявляє: Доктрина інформаційної безпеки України 2021 р. має характер стратегічного документа і позбавлена механізмів прямої дії – вона не встановлює ні переліку уповноважених органів, ні порядку реагування на інформаційні атаки, ні відповідальності за бездіяльність [6, с. 109]. Через це після лютого 2022 р. держава змушена координувати протидію дезінформації через ad hoc механізми (Центр протидії дезінформації при РНБО, ТГ-канали органів влади) замість системних правових інструментів.

Таким чином, реалізація інформаційної функції держави стикається з трьома системними проблемами: нормативною застарілістю базових законів та відсутністю єдиного рамкового акта про цифрову державу; фрагментарністю е-урядування та відсутністю єдиного правового обов'язку переведення послуг в електронний формат; відсутністю гарантій алгоритмічної підзвітності при автоматизованому прийнятті рішень органами влади. Подолання цих проблем потребує прийняття нового Закону «Про цифрову державу» та гармонізації відповідного законодавства з нормами ЄС у сфері AI Act і GDPR.

Список використаних джерел

1. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text.
2. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.2007 № 537-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text.
3. Скоморовський В. Б. Становлення зовнішніх функцій держави у практиці українського державотворення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. № 81. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300467/292771
4. Борисенко В. Д. Електронне урядування в публічному адмініструванні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Том 2. № 76. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/05/7.pdf
5. Дудник Р. М. Трансформація правових норм в умовах цифровізації правових систем. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Том 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354398.
6. Биков О. М. Інформаційна безпека як детермінанта збереження державності в умовах воєнного стану. Legal Bulletin. 2024. № 1(11). С. 109-115. DOI: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-11-A15.

Ключові слова: інформаційна функція держави, функції держави, електронне урядування, цифровізація, платформа «Дія», інформаційне суспільство, інформаційна безпека, верховенство права, персональні дані, алгоритмічна підзвітність, воєнний стан, цифрова інфраструктура, державна інформаційна політика, євроінтеграція.

Keywords: information function of the state, state functions, e-governance, digitalization, Diia platform, information society, information security, rule of law, personal data, algorithmic accountability, martial law, digital infrastructure, state information policy, European integration.

Науковий керівник: PhD, доцент Іванчук В.Є.

Симоненко Надія Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

Громадянське суспільство постає як невід'ємний структурний компонент демократичної держави, що забезпечує належну реалізацію прав і свобод громадян, здійснює представництво їхніх інтересів у взаємодії з органами влади. У період воєнних дій на території України надзвичайно важливим постає механізм взаємодії держави та громадянського суспільства. Завдяки цьому механізму в державі можуть зберігатися стійкість інститутів, пов'язаних із суспільством, та реалізація фактичної демократичності держави, адже в таких надскладних обставинах їх взаємодія забезпечує компенсацію прогалин, які в умовах воєнного часу держава не може вирішити або не встигає через динамічність. В таких умовах взаємодія громадянського суспільства і держави є вирішальним чинником збереження прав і свобод людини, а також основою національної стійкості, адже держава справляється із зовнішньою загрозою не тільки завдяки армії, а й за рахунок громадської єдності.

У науковій літературі поширеним є підхід, згідно з яким громадянське суспільство – це сукупність вільних індивідів, недержавних об'єднань громадян і сфера відносин між ними, не залежна від держави [1, с.110]. Громадянське суспільство активно сприяє процесам демократизації в політичній сфері, набуттю державою ознак правової, відстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів людей. Разом з тим, має бути зворотний зв'язок державних інститутів з громадськістю, оскільки правова держава має реагувати на запити і потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та слідкувати за їх виконанням. Іншими словами, держава повинна створити ситуацію правової захищеності громадян, сформувати сприятливе правове поле для діяльності створених ними громадських

інститутів [2]. В умовах воєнного стану в Україні громадянське суспільство активно допомагає державі у сфері забезпечення суспільного порядку.

Варто зазначити, що громадянське суспільство і держава сприймаються як опоненти, адже перше зазвичай критикує владу і виступає як опозиція, проте наразі взаємозв'язок між ними можна охарактеризувати як тісне співробітництво. Якщо у мирний час функції держави розмежовані, то зараз відбувається процес дифузії, бо деякі з них частково переймає суспільство (наприклад, оборону чи соціальну). Прикладами постають допомога внутрішньо переміщеним особам, адже державні механізми є занадто бюрократичними, і наразі більша частина реалізовується саме через горизонтальні зв'язки, які створює громадянське суспільство; також сюди можна віднести гуманітарну та військову допомогу, які наразі в умовах тривалої війни займають провідну роль в забезпеченні стійкості держави. Це не означає, що держава замінюється суспільством, натомість з'являється комбінований механізм, де громадськість – це швидкий регулятор локальних проблем, а держава – це головна опора. Відбувається пряма реалізація норм, закріплених в Конституції України: народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [3]. Ця норма робить легітимними діяння громадянського суспільства: волонтерська діяльність, громадські ініціативи стають не хаотичними, а постають як реалізація народного суверенітету, що робить механізм держави сильнішим.

Під час воєнного стану змінюється рівень легітимності влади. Так, на початку воєнного стану зазвичай відбувається консолідація, і суспільство виявляє високий рівень довіри до влади та знижує рівень критики, притаманний у звичайний час, але при цьому з часом, через відсутність притаманного контролю, може зрости рівень зловживання владою з боку посадовців. Така динаміка створює ситуацію, де поступово від демократичного партнерства країна переходить до надмірної концентрації владних повноважень, що за відсутності дієвих механізмів стримувань і противаг провокує деформації правопорядку та недовіру суспільства до рішень влади.

В період війни характерним є посилення втручання держави в усі сфери життя, і для того, щоб ці процеси були законними, повинна діяти громадськість, тобто правозахисники, журналісти, активісти повинні вказувати на корупцію чи неефективність з боку держави, що потребує високої правової культури з їхнього боку. Тож між суспільством і державою укладається фактично договір: громадяни дають згоду на обмеження певних прав і свобод, натомість держава реалізує ефективність захисту і справедливість ресурсного розподілу. Проте, якщо держава не може виконати свою частину договору, механізм взаємодії починає поступово

руйнуватися, що призводить до дестабілізації держави в надскладних умовах.

Механізм взаємодії громадянського суспільства та держави зазнає серйозних змін в умовах введення воєнного стану. Він еволюціонує з системи стримувань і противаг у систему стратегічного партнерства. Для держави, крім оборони, критично важливим завданням постає підтримання довіри суспільства до держави, адже за умови їх співпраці ситуація стабілізується набагато швидше і багато процесів вирішуються за допомогою громадськості. Водночас, попри розширення повноважень держави, що дає їй змогу обмежувати певні права, критично важливим залишається механізм контролю з боку правозахисників – це дозволяє зберегти демократичний режим у країні. Заходи взаємодії є актуальними не тільки під час війни, вони закладають фундамент для побудови сучасної правової держави і подолання наслідків.

Список використаних джерел

1. Крестовська Н., Матвєєва Л. Теорія держави і права. Харків : Одіссей, 2007. 432 с.

2. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства : роз'яснення Міністерства юстиції України від 03.02.2011 № n0018323-11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11#Text (дата звернення: 10.04.2026).

3.Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст.141.

Ключові слова: держава, громадське суспільство, воєнний стан, інститути громадянського суспільства, механізм взаємодії.

Keywords: state, civil society, martial law, institutions of civil society, mechanism of interaction.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Антошина І.В.

Slobodianyk Albina Igorivna

1st year student of the faculty prosecutors and investigations
of the National University "Odesa Law Academy"

THE IMPACT OF MILITARY CONFLICT ON LEGAL CONSCIOUSNESS OF SOCIETY

Legal consciousness constitutes one of the foundational categories of legal theory, denoting the complex of ideas, perceptions, emotions, and attitudes of individuals and social groups towards law and legal order. In contemporary legal science, a distinction is drawn between individual and social (collective) legal consciousness, though these dimensions are in constant dynamic interaction. H. Szilágyi emphasises the need to analytically separate legal consciousness from legal culture, arguing that the conceptual confusion between legal culture and legal

consciousness that characterises contemporary legal science occurred in the 1970s in American legal scholarship [1, p. 5].

While legal culture is treated as a more conservative set of observable legal facts and institutional practices, legal consciousness involves the psychological dimension of how individuals internalise and experience law. Kitoshvili underlines that "law consciousness is a form of social awareness and represents individuals' subjective perception of the law, their emotions, and their attitude towards the content of the law. Public attitudes shape individual law consciousness just as individual law consciousness determines the understanding and observance of public law" [2, p. 173]. Under ordinary conditions, this relationship is gradual and relatively stable; however, military conflict introduces factors of extraordinary intensity that rapidly transform existing legal perceptions at both individual and collective levels.

Military conflict generates deep structural disturbances in the legal consciousness of society. One of the most significant of these is the deformation of legal consciousness a phenomenon described by Kitoshvili as "a social phenomenon that, contrary to the positive understanding of law, implies a negative and/or nihilistic attitude toward existing norms in society, which often manifests itself in criminal behavior" [2, p. 173]. In the context of armed conflict, this deformation takes multiple forms: erosion of trust in state institutions, normative disorientation arising from emergency legislation, and the spread of legal nihilism as a coping response to the collapse of predictable legal order. Furthermore, the generational dimension of this process is particularly acute: "in the modern world, against the backdrop of political or social changes, there is a great difference in values between the youth and the older generations. This is especially noticeable in Post-Soviet countries" [2, p. 172]. Fomenko directly connects these transformations to the Ukrainian experience, demonstrating that "the war created new realities that require immediate adaptive reformation of legal institutions, in the sphere of law enforcement, administrative and criminal law, the functioning of the judicial and law enforcement systems, as well as ensuring the rights of citizens" [3, p. 807]. The simultaneity of external military pressure and internal legal reform intensifies the strain on collective legal consciousness, accelerating both its deformation and paradoxically certain dimensions of its consolidation.

The impact of military conflict on legal consciousness is mediated through the functioning or malfunctioning of legal institutions. When courts suspend operations, law enforcement agencies are overwhelmed, and access to justice is curtailed by hostilities, citizens experience a direct rupture in their legal socialization. Fomenko identifies the central tension as "the balance between ensuring national security and protecting the rights and freedoms of citizens", noting that according to the Office of the Prosecutor General, by the end of 2023 more than 100,000 crimes related to Russian aggression were registered in Ukraine, significantly exceeding ordinary indicators [3, p. 809]. This exponential

growth in conflict-related crimes simultaneously overloads the judicial system and confronts society with new categories of legal wrongdoing war crimes, looting, treason, sabotage that require citizens to develop new frameworks of legal understanding. Dunn, analysing post-conflict societies, demonstrates that "legal reforms and awareness-raising associated with building the rule of law have engaged the popular legal consciousness, producing contradictions that have in turn shaped the nature of the resultant legality" [4, p. 1]. The conflict between formal law imported or reformed under wartime conditions and pre-existing local normative frameworks creates a hybrid legal consciousness neither fully aligned with the new institutional order nor simply reproducing the old one.

While military conflict typically imposes destructive pressures on legal consciousness, it can simultaneously catalyse its positive transformation. The experience of collective threat and the shared recognition of legal vulnerability can strengthen social solidarity around values of justice, lawfulness, and human rights protection. Dunn observes that popular legal consciousness is not merely a passive recipient of top-down rule-of-law initiatives, but rather an active site of meaning-making, where "popular legal-justice beliefs and practices are transformed when legal reforms encounter local contexts and cultures" [4, p. 1]. This dynamic is evidenced in wartime Ukraine, where widespread civic engagement with legal mechanisms including active monitoring of war crimes documentation, participation in accountability processes, and demands for legal reform reflects a qualitatively elevated level of legal consciousness in significant segments of the population. Scholars in social psychology confirm this dimension: Yi and Li demonstrate that "effective strategies to promote the cultivation of public legal consciousness" necessarily integrate both institutional mechanisms and community-level engagement, noting that legal consciousness formation depends critically on the quality of the social environment in which individuals develop their legal attitudes and values [5, p. 4–5]. Under conflict conditions, this social environment is profoundly reshaped, making intentional legal education and civic outreach especially vital.

The impact of military conflict on the legal consciousness of society thus unfolds along two contradictory trajectories: the deformation of established legal attitudes through normative disruption, institutional breakdown, and trauma, on the one hand, and the consolidation of deeper legal values through collective experience of injustice and civic mobilisation, on the other. Addressing the deformative dimension requires sustained investment in legal education and outreach: Yi and Li establish that cultivating public legal consciousness demands policies that link formal legal knowledge with internalized social values, emphasising that legal consciousness absent genuine understanding of the law’s purposes leads to superficial compliance rather than genuine rule-of-law adherence [5, p. 4]. The constructive dimension, in turn, calls for institutional responsiveness a legal system capable of adapting to conflict-imposed realities

while preserving its legitimacy in the eyes of the population. H. Szilágyi's conceptual framework suggests that the long-term task consists of building a "dynamic relationship between legal culture and social legal consciousness" [1, p. 5] one that translates heightened wartime legal awareness into durable institutional change. The Ukrainian experience of full-scale war has placed legal consciousness at the very centre of national identity and democratic resilience, demonstrating that the legal self-understanding of a society constitutes not merely a scholarly abstraction but a concrete factor in the capacity of a nation to withstand and overcome military aggression.

References

1. Szilágyi H. I. Social Legal Consciousness or Legal Culture? *Public Governance, Administration and Finances Law Review.* 2022. Vol. 7(2). P. 5–39. DOI: https://doi.org/10.53116/pgaflr.2022.2.1.

2. Kitoshvili N. Formation of Law Consciousness and Forms of Its Deformative Expression. *Law and World.* 2023. Vol. 9(25). P. 172–179. DOI: https://doi.org/10.36475/9.1.17.

3. Фоменко А. Є. Правозастосування в умовах воєнного стану: виклики для національної правової системи. 2025. № 1. С. 807–814. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.134.

4. Dunn H. Legal Consciousness and the Rule of Law in Post-Conflict Societies: Emergent Hybrid Legality in the Eastern Democratic Republic of Congo. Routledge, 2023. 176 p.

5. Yi L., Li L. Effective Strategies to Promote the Cultivation of Public Legal Consciousness from the Perspective of Social Psychology. *Journal of Environmental and Public Health.* 2022. Vol. 22. P. 1–11. DOI: https://doi.org/10.1155/2022/8275938.

Keywords: legal consciousness, military conflict, martial law, deformation of legal consciousness, legal culture, rule of law, social legal awareness, post-conflict societies, legal system reform, Ukraine.

Ключові слова: правосвідомість, військовий конфлікт, воєнний стан, деформація правосвідомості, правова культура, верховенство права, соціальна правова обізнаність, постконфліктні суспільства, реформа правової системи, Україна.

Scientific advisor: Doctor of Law, Professor Melnychuk O.S.

Стерлєва Софія Андріївна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Сучасний розвиток демократичного суспільства неможливий без утвердження принципу верховенства права, який виступає базовою засадою функціонування правової держави. Цей принцип не лише визначає характер взаємовідносин між державою та громадянами, але й гарантує справедливість, рівність і захист основоположних прав людини. Верховенство права є своєрідним індикатором рівня цивілізованості суспільства, адже саме через нього проявляється реальна цінність закону, прав і свобод особистості.

Історичне підґрунтя цієї концепції пов’язане з працями британського правознавця А. Дайсі, який ще у XIX столітті визначив верховенство права як фундаментальний обмежувач державного суверенітету та інструмент захисту особистості від владного свавілля. Згідно з його класичною теорією, цей принцип базується на невідворотності покарання виключно за чітко встановлене порушення закону та на засадах універсальної рівності всіх верств суспільства перед правосуддям. Хоча Дайсі наполягав на пріоритеті звичаєвого права над писаними конституціями та заперечував право держави на дискреційні повноваження, сучасна правова думка адаптувала ці погляди до нових реалій. У складних умовах сьогодення дискреція визнається необхідним інструментом державного управління, проте вона вже не є синонімом необмеженої влади, оскільки жорстко стримується законодавчими рамками, вимогами процесуальної справедливості в незалежних судах та неухильним дотриманням прав людини, що перетворює формальну законність на змістовне панування права [4, с. 23-29].

В контексті вітчизняного правового поля принцип верховенства права знаходить своє відображення не через статичне дефінітивне закріплення, а через фундаментальні норми Конституції України та процесуальне законодавство, де він виступає головним орієнтиром для судової влади. Стаття 8 Основного Закону, встановлюючи найвищу юридичну силу Конституції та пряму дію її норм, формує каркас конституційного ладу, який, у синергії зі статтями 3 та 19, підпорядковує діяльність держави інтересам людини. Сучасне розуміння цього принципу в Україні гармонізоване з європейськими стандартами, зокрема з критеріями Венеціанської комісії, які включають юридичну визначеність, заборону свавілля та реальний доступ до незалежного правосуддя. Особливу роль у тлумаченні цієї концепції відіграє Конституційний Суд України, який наголошує, що верховенство права не тотожне верховенству закону; це панування ідеї справедливості, де право охоплює не лише нормативні акти, а й глибинні морально-етичні регулятори та гуманістичні цінності, що легітимовані суспільством [1, с. 86]. Таким чином, українська правова доктрина переходить від формального легалізму до змістовного праворозуміння, де закон є справедливим лише тоді, коли він втілює ідеологію свободи та рівності.

У контексті сучасної державотворчої практики верховенство права постає не лише як юридична конструкція, а як ціннісний фундамент демократичного світогляду, що має визначати кожне рішення суб’єктів владних повноважень. Проте сучасні глобалізаційні виклики, зокрема збройна агресія проти України, виявили певну декларативність міжнародно-правових інструментів, що актуалізує потребу в адаптації національного та міжнародного законодавства до реалій воєнного часу як необхідної умови збереження правопорядку. Важливим гарантом верховенства права в цих умовах є життєздатне громадянське суспільство, здатне до соціальної консолідації та формування нової суспільної етики, що протидіє політичній радикалізації. Водночас операційною складовою реалізації цього принципу виступає стратегічне державне планування – створення науково-обґрунтованих, гнучких програм розвитку, які забезпечують соціальну ефективність законодавства та примат прав людини над політичною доцільністю [2, с. 618-621]. Таким чином, верховенство права досягається через синергію якісного процедурного регулювання, дієвих механізмів захисту прав особи та системної діяльності держави, спрямованої на прогнозування та подолання кризових явищ.

Вітчизняна загальна теорія права і держави розглядає верховенство права як універсальний регулятор, що визначає логіку взаємодії всіх суб'єктів суспільного життя. Ключовим теоретичним аспектом тут є визнання самостійності права як феномену, що виникає незалежно від державної волі та стоїть над нею. У такому дискурсі право виступає втіленням загальнолюдських цінностей, де пріоритет прав людини детермінує легітимність законодавства: акти, що суперечать природним свободам, апріорі визнаються «неправовими». Теоретична модель верховенства права в Україні базується на загальнодозвільному принципі для громадян («дозволено все, що не заборонено») та жорсткій взаємовідповідальності особи й держави. Як зазначає А. Заєць, таке розуміння виключає ототожнення права з технічними приписами бюрократії, оскільки право є системою етично легітимованих правил поведінки, що відображають реальний культурний рівень суспільства, а не просто волю владного апарату [3, с. 12-13].

Отже, узагальнюючи викладене, слід наголосити, що верховенство права як фундаментальний принцип правової держави виступає визначальною основою її існування та розвитку, забезпечуючи не лише формальне регулювання суспільних відносин, а й їх наповнення змістом справедливості, гуманізму та поваги до людської гідності; саме через утвердження цього принципу досягається баланс між владними повноваженнями та свободою особи, формується легітимність державної діяльності та довіра громадян до інституцій, а його ефективна реалізація в сучасних умовах потребує системного вдосконалення правових механізмів,

підвищення рівня правової культури й забезпечення реального, а не декларативного захисту прав людини як ключової цінності правової держави.

Список використаних джерел

1. Анісімов О. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПРАВОСУДДЯ. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 1. С. 86. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/32624 (дата звернення: 12.04.2026).
2. Вадімов А. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: ОЗНАКИ, ЧИННИКИ, СКЛАДОВІ. Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів : Матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (ДДУВС, 29.02.2024),, м. Дніпро, 29 лют. 2024 р. Дніпро, 2024. С. 618–621.
3. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія / П. М. Рабінович, О. М. Луців, С. П. Добрянський та ін. ; голов. ред. П. М. Рабінович. Львів : Сполом, 2016. 200 с. (Серія І. Дослідження та реферати ; вип. 30). С. 12-13.
4. Sychevskyi V. V. THE ESSENCE OF THE RULE OF LAW CONCEPT IN THE CONTEXT OF HUMAN RIGHTS PROTECTION. South Ukrainian Law Journal. 2023. № 3. С. 23–29. URL: https://doi.org/10.32850/sulj.2023.3.5 (дата звернення: 12.04.2026).

Ключові слова: верховенство права, правова держава, права людини, справедливість, рівність, Конституція України, законність, правосуддя, громадянське суспільство, правова культура.

Keywords: rule of law, rule of law, human rights, justice, equality, Constitution of Ukraine, legality, justice, civil society, legal culture.

Науковий керівник: PhD, доцент Іванчук В.Є.

Сулима Валентина Петрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО І ДЕРЖАВА ЯК ІНСТРУМЕНТИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ІННОВАЦІЙ

Право в сучасному суспільстві виступає не лише як система нормативного регулювання суспільних відносин, але й як один із ключових інструментів забезпечення соціального розвитку та стимулювання інноваційних процесів. У наш час умови швидких змін, розвитку технологій і трансформації суспільних відносин зумовлюють зростання значення права, оскільки саме воно створює основу для стабільності й водночас відкриває можливості для змін і прогресу.

Актуальність даної теми полягає в тому, що право і держава впливають не тільки на впорядкування суспільного життя, але й на розвиток економіки, науки та нових технологій. Вони формують умови, у яких люди можуть

реалізовувати свої ідеї, розвивати підприємство та впроваджувати інновації, забезпечуючи при цьому захист їхніх прав і інтересів.

Конкретно-історичне походження прав і свобод людини визначає, що їхній зміст і обсяг у різні часи та за різних умов життя суспільства неоднаковий. Тому реальне здійснення таких прав не може бути абсолютно універсальним і однаковим для всіх держав та народів. Різночитання у тлумаченні прав людини зумовлені також специфічними інтересами різних народів, соціальних груп, класів, спільнот та об'єднань. Межі використання прав визначаються законодавством та практикою судових рішень, включно з висновками конституційних судів і міжнародних органів, таких як Європейський суд з прав людини. Однак і ці рішення відображають конкретно-історичну правосвідомість тих, хто ухвалює рішення, тому інтерпретації прав і свобод завжди містять певні соціальні, ідеологічні та світоглядні впливи. У результаті права людини виконують роль дієвого інструменту для досягнення соціально значущих цілей конкретних індивідів, спільнот і держав [1, с. 45].

Інноваційний розвиток є рушійною силою людського життя. Право є динамічним. Інновації у праві покликані сприяти юридичним дослідженням та поліпшувати ефективність ведення юридичної практики. Правники визнають, що використання нових технологій у праві робить працю юристів ефективнішою. Штучний інтелект є практичним інструментом, який відіграє допоміжну роль у юридичних дослідженнях, особливо у роботі з великими масивами даних. Юристи практики зазначають, що використання інструментів штучного інтелекту у сфері права робить юридичну компанію більш конкурентоспроможною. Звільнившись від операційної рутини, фахівець отримує простір для глибокого аналізу, стратегічного мислення, передбачення ризиків і формування позицій у складних, неоднозначних справах [2, с. 177].

Соціально-економічний розвиток держави значною мірою зумовлюється рівнем упровадження соціальних інновацій, які виступають важливим чинником підвищення якості життя населення. Як зазначають науковці О. Якубін та Д. Пікалюк, інноваційний процес є послідовним переходом від наукової ідеї до її практичного втілення у формі продукту, технології чи послуги, що використовуються в суспільстві, а також передбачає взаємодію між розробниками інновацій, власниками ресурсів і їх споживачами. Вони наголошують, що найбільш сприятливі умови для виникнення інновацій та, відповідно, інновацій в праві, формуються після економічних криз, коли зростає потреба в нових підходах до розв'язання соціально-економічних проблем, а також за умов загострення соціальних викликів і обмеженості ресурсів [3, с. 147].

Ці положення дають підстави стверджувати, що соціальні інновації мають не лише адаптаційний, але й перетворювальний характер, оскільки

вони спрямовані на підвищення якості життя, вирішення важливих суспільних проблем і розвиток людського потенціалу, що визначає їхню вагому роль у сучасному розвитку суспільства.

Саме у контексті законодавчого регулювання слід наголосити, що право і держава виступають ключовими інструментами соціального розвитку та стимулювання інновацій. Це знаходить своє відображення у положеннях законопроєкту «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності» (реєстр. №13715), який визначає правові, організаційні та економічні засади державної політики у відповідній сфері. Зокрема, у **статті 3 законопроєкту** закріплено, що державна підтримка інноваційної діяльності спрямовується на модернізацію економіки, підвищення її конкурентоспроможності, а також розвиток інноваційної інфраструктури. Таким чином, через відповідні правові механізми держава не лише регулює суспільні відносини, а й активно впливає на формування умов для науково-технологічного прогресу, підвищення рівня життя населення та розвитку людського потенціалу [4, ст. 3].

Слід зазначити, що у Розділі ІІ «Державне управління у сфері інноваційної діяльності» законопроєкту, конкретизується саме роль держави як активного суб'єкта інноваційної політики. У статтях 4–5 визначається система органів державного управління у цій сфері, їх повноваження та основні функції, що забезпечує інституційну основу реалізації інноваційної політики. Зокрема, передбачається координація діяльності органів виконавчої влади, формування та реалізація державних пріоритетів у сфері інновацій, а також забезпечення взаємодії між державними та приватними суб'єктами інноваційної діяльності [4, ст. 4–5].

Крім того, у статтях 6–7 законопроєкту передбачено вдосконалення управлінських механізмів, зокрема підвищення ефективності державного регулювання, спрощення адміністративних процедур та зменшення бюрократичних бар'єрів у сфері інновацій. Це свідчить про прагнення держави до модернізації системи публічного управління та створення сприятливого середовища для впровадження інновацій. У сукупності такі положення підтверджують, що держава через право не лише регламентує інноваційні процеси, а й активно формує умови для їх розвитку як складової соціально-економічного прогресу [4, ст. 6–7].

Таким чином, навіть на рівні законопроєкту право розглядається як комплексний інструмент впливу на соціальний розвиток, оскільки воно формує умови для економічного зростання, технологічного прогресу та підвищення якості життя населення. Водночас слід зазначити, що цей документ не є чинним нормативно-правовим актом, а отже, відображає лише перспективні напрями державної політики у сфері інновацій.

Проблема права як інструменту соціального розвитку та інновацій полягає в необхідності поєднання стабільності правового регулювання з потребою його постійного оновлення відповідно до суспільних змін. Сучасні

процеси цифровізації та глобалізації часто випереджають темпи законодавчого реагування, що призводить до правових прогалин і колізій.

Вирішення цієї проблеми потребує вдосконалення нормотворчості, розвитку правової науки та впровадження сучасних аналітичних і цифрових інструментів у законодавчий процес. Отже, право є не лише регулятором суспільних відносин, а й важливим механізмом соціального розвитку та інновацій за умови його своєчасного оновлення відповідно до суспільних змін.

Список використаних джерел

1. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право». 2021. 256 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3fmb_finan/Rabinovych-theory_philosophy_prava_posibnik_2021.pdf.
2. Лукань М. О. Інновації у праві як елемент нової правової науково-дослідницької інфраструктури. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 91. ч. 5. С. 175–179. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/26-4.pdf.
3. Якубін О., Пікалюк Д. Деякі теоретичні аспекти вивчення соціальних інновацій: поширення, закріплення, вимірювання. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2014. № 3/4 (23/24). С. 146–152. URL: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/2e79c1f9-a63b-4c45-8a07-2aafa431728c/content.
4. Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності: проєкт Закону України № 13715 від 29.08.2025. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/57219.

Ключові слова: право, держава, соціальний розвиток, інновації, нормативне регулювання, технології, права людини.

Keywords: law, state, social development, innovations, regulatory framework, technologies, human rights.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Мельничук О.С.

Швецька Катерина

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Взаємозв'язок юридичної відповідальності та соціальної справедливості становить одну з фундаментальних проблем сучасної правової науки. Механізми відповідальності у правовій системі покликані забезпечувати

рівновагу між приватними інтересами окремих осіб та загальносуспільними потребами.

Справедливість як етико-правова категорія визначає мірило для оцінки людської поведінки та діяльності державних інституцій.

Основний Закон нашої держави проголошує Україну соціальною та правовою країною у першій статті. Третя стаття Конституції визнає людину з усіма її атрибутами – життям, здоров'ям, честю, гідністю – вищою соціальною цінністю. Це означає, що держава бере на себе зобов'язання щодо соціального захисту населення, забезпечення належних умов для трудової діяльності та підтримки достатнього життєвого рівня [1].

Система юридичної відповідальності охоплює кримінально-правову, цивільно-правову, адміністративну та дисциплінарну сфери. КУпАП характеризує адміністративне правопорушення як протиправний винний вчинок або утримання від дій, що завдає шкоди суспільному порядку, майну, правам та свободам осіб. Застосування санкцій спрямоване не виключно на каральну функцію, а й на формування правослухняної поведінки [2].

По-перше, принцип справедливості передбачає однакове ставлення законодавства до всіх осіб незалежно від їхнього соціального походження чи матеріального забезпечення. По-друге, кожен член суспільства має реальну можливість звернутися до судових органів для відновлення порушених прав. По- третє, санкції за правопорушення мають корелювати з тяжкістю скоєного діяння.

З одного боку, недостатня суворість покарань не виконує превентивну роль та породжує у населення впевненість у можливості уникнути відповідальності. З іншого боку, непропорційно жорсткі санкції суперечать гуманістичним засадам права та можуть деструктивно впливати на особистість правопорушника [3].

Соціальна відповідальність державних інституцій реалізується через формування сприятливих умов для здійснення конституційних прав на працю, освіту, медичне обслуговування та соціальне забезпечення. Оскільки матеріальна депривація нерідко виступає чинником протиправної поведінки, програми підтримки соціально вразливих категорій населення виконують профілактичну функцію у попередженні злочинності [4].

Індивідуалізація відповідальності вимагає врахування конкретних обставин кожного випадку правопорушення. Наприклад, особа скоює викрадення продуктів харчування через критичну матеріальну скруту та необхідність забезпечити їжею членів сім'ї. Інша особа здійснює аналогічне діяння систематично як джерело незаконного заробітку. Судові органи мають диференціювати підходи до цих ситуацій, призначаючи адекватні обставинам справи санкції [5].

Міжнародні документи акцентують увагу на кореляції між економічною рівністю та дотриманням основоположних прав людини. Організація

Об'єднаних Націй наголошує, що справедливість не обмежується формальною рівністю у законодавчих актах, а передбачає створення реальних однакових можливостей для усіх членів соціуму [6].

Ми вважаємо, що ефективне функціонування системи юридичної відповідальності можливе виключно у соціумі з розвиненою правовою свідомістю та взаємною відповідальністю громадян. Застосування санкцій втрачає легітимність в очах населення за умов вибіркового правозастосування або диспропорції покарань залежно від соціального статусу порушника.

Кореляція юридичної відповідальності та соціальної справедливості виявляється у тому, що правові норми слугують інструментом реалізації справедливості у суспільних відносинах. Правові приписи кодифікують уявлення соціуму про справедливий розподіл прав та обов'язків між його членами [7].

Захист прав особи через механізми юридичної відповідальності включає не лише притягнення винних осіб до відповіді, а й реституцію порушених прав потерпілих. Відшкодування завданих збитків та публічне визнання неправомірності дій становлять елементи відновної справедливості. Соціальна справедливість вимагає від держави активної діяльності щодо подолання нерівності та дискримінаційних практик. Рівний доступ до правосуддя незалежно від фінансових можливостей гарантується через інститут безоплатної правничої допомоги та пільгове судочинство для малозабезпечених категорій населення.

Отже, юридична відповідальність та соціальна справедливість перебувають у діалектичному зв'язку та взаємно обумовлюють одна одну у правовій системі демократичної держави. Справедливе застосування правових санкцій неможливе без соціально орієнтованої державної політики, що забезпечує гідні умови життя для всіх верств населення. Розвиток правової культури та зміцнення довіри до системи правосуддя залежить від послідовності втілення принципів справедливості у повсякденній діяльності державних інституцій.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/8073-10
3. Калєніченко Л. І. Соціальна відповідальність: сутність та зміст. Держава та регіони. Серія: Право. 2019. Вип. 4. С. 10-15.
4. Антонова О. Соціальна відповідальність держави як громадської організації та виконання нею зобов'язань в системі публічного управління

та суспільних (громадських) відносин. Аспекти публічного управління. 2024. Т. 12. № 9-10. С. 69-78.

5. Розмєтаєва Ю. С. Теорія та практика захисту прав людини : навчальний посібник. Київ : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2018. 210 с.

6. Social Justice in an Open World: The Role of the United Nations / United Nations Department of Economic and Social Affairs. New York : United Nations, 2006. 113 p. URL: https://www.un.org/esa/socdev/documents/ifsd/SocialJustice.pdf

7. Sadurski W. Social justice and legal justice. Law and Philosophy. 1984. Vol. 3. No. 3. P. 329-354.

Ключові слова: *юридична відповідальність, соціальна справедливість, правові санкції, індивідуалізація покарання, правова свідомість, рівність перед законом, відновна справедливість, соціальна держава.*

Keywords: *legal liability, social justice, legal sanctions, individualization of punishment, legal consciousness, equality before the law, restorative justice, welfare state.*

Науковий керівник*: д ю.н., професор Завальнюк В.В.*

Шевчук Даніїл Євгенович

здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Початковий етап навчання на юридичному факультеті пов'язаний із процесом адаптації до специфіки правового мислення. Опанування загальної теорії держави і права (ТДП) є фундаментальним аспектом підготовки фахівця, оскільки дана дисципліна виступає методологічною основою для подальшого вивчення галузевих юридичних наук. Всупереч поширеному стереотипу про суто прикладний характер юриспруденції, теорія держави та права демонструє складну структурно-функціональну природу права. Вона формує інтелектуальну базу, що дозволяє систематизувати правові знання. Дуалізм теорія держави та права виявляється у її одночасному функціонуванні як фундаментальної науки та базової навчальної дисципліни.

Аналіз теорії як фундаментальної науки потребує визначення її об’єкта та предмета. Об’єкт теорія держави та права є спільним із низкою інших гуманітарних наук (соціологією, політологією тощо) і охоплює державно-правову дійсність у цілому. Натомість предмет характеризується специфічними закономірностями. Як слушно зазначає М. П. Прис: «Предметом науки теорії держави і права є об'єктивні властивості держави і права, що відрізняються від усіх інших громадських явищ, а також закономірності їх виникнення, функціонування та розвитку як відносно самостійних суспільних інститутів» [1, с.

94]. Зазначені закономірності базуються на емпіричному досвіді державного будівництва. Науковий пошук у межах теорія держави та права спрямований на виявлення універсальних чинників генезису держави, трансформації правових форм та забезпечення стабільності правопорядку. Дисципліна орієнтована на концептуалізацію загальних закономірностей юридичної реальності.

Теорія держави та права посідає домінуюче місце в ієрархії юридичного знання, забезпечуючи методологічний і термінологічний інструментарій для галузевих наук. А. Д. Машков підкреслює цю роль, вказуючи на те, що: «Теорія держави і права в системі юридичних наук посідає провідне місце, оскільки вона розробляє найбільш загальні, фундаментальні поняття та категорії, які складають «юридичну мову» правознавства» [2, с. 49]. Такі категорії, як «норма права», «правосуб'єктність» та «юридична відповідальність», забезпечують єдність понятійного апарату. Використання галузевими науками загальнотеоретичних конструкцій (наприклад, поняття деліктоздатності у трудовому праві) свідчить про інтегративну функцію теорії, що дозволяє сформувати цілісну модель правової системи.

Функціональне призначення загальнотеоретичної науки є багатоаспектним. Гносеологічна функція спрямована на пізнання сутності державно-правових явищ, тоді як онтологічна – на аналіз їх сучасного стану. Особливого значення набуває прогностична функція, що полягає у моделюванні розвитку правових систем в умовах цифровізації, впровадження штучного інтелекту та трансформації державного суверенітету під впливом глобалізаційних процесів. Теорія держави та права є динамічною системою знань, що акумулює результати міждисциплінарних досліджень, адаптуючи їх до юридичної сфери.

Методологічне підґрунтя теорія держави та права включає сукупність методів: формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий тощо. Зокрема, компаративний аналіз дозволяє виявити специфіку та переваги різних правових сімей (романо-германської, англосаксонської), що є необхідним для наукового обґрунтування правових реформ. Методологічна строгість теорії забезпечує логічну несуперечність юриспруденції та сприяє зміцненню режиму законності.

У контексті навчального процесу теорія держави та права виконує пропедевтичну роль, закладаючи підвалини професійної ідентичності правника. Як зазначається у посібнику за редакцією Н. М. Крестовської: «Теорія держави і права завжди була і залишатиметься головним фундаментальним каркасом та точкою опори для всіх галузевих та прикладних юридичних наук» [3, с. 6]. Навчальна дисципліна трансформує абстрактні наукові теорії у систему професійних компетенцій, запобігаючи вузькопрагматичному підходу до правозастосування.

Освітні завдання теорія держави та права включають формування високого рівня правової культури та подолання правового нігілізму. Дисципліна сприяє усвідомленню права як універсальної соціальної цінності та інструменту

справедливості. Це зумовлює виховний вплив курсу, орієнтуючи майбутніх фахівців на дотримання духу закону та розуміння соціальної відповідальності юриста.

Взаємодія академічної науки та навчальної дисципліни має системний характер: наукові досягнення інтегруються в освітній процес, який, у свою чергу, готує кадри для подальшої наукової діяльності. В умовах євроінтеграції України значення теорія держави та права актуалізується, оскільки держава потребує фахівців із системним аналітичним мисленням.

Підсумовуючи, слід зазначити, що загальна теорія права і держави є інтегративною основою юриспруденції. Вона формує методологічну культуру та здатність до фахової рефлексії. Без теоретичного фундаменту правознавство втрачає системність, перетворюючись на сукупність розрізнених нормативних актів. Отже, теорія держави та права залишається визначальним вектором розвитку юридичної науки та практики, забезпечуючи розуміння права як впорядкованої соціальної реальності.

Список використаних джерел

1. Машков А. Д. Теорія держави і права : підручник. Київ : Алерта, 2024. 452 с.

2. Прис М. П. Поняття предмету теорії держави і права. *APD*. 2016. № 11. С. 94–95.

3. Теорія держави і права : навч. посібник / Крестовська Н. М. та ін. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 193 с.

Ключові слова: загальна теорія держави і права, методологія правознавства, юридична наука, навчальна дисципліна, правова система, юридична термінологія, фундаменталізація освіти, правова культура, функції права, професійна ідентичність юриста.

Keywords: general theory of state and law, methodology of jurisprudence, legal science, academic discipline, legal system, legal terminology, fundamentalization of education, legal culture, functions of law, professional identity of a lawyer.

Науковий керівник: *д.ю.н., професор Завальнюк В. В.*

Шкрабак Каріна Дмитрівна, Тимошенко Вікторія В'ячеславівна

здобувачки 1-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ, ЇЇ МІСЦЕ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Конституція України є основою побудови та функціонування всієї правової системи держави. Вона закріплює ключові принципи організації влади, визначає її межі та гарантує права і свободи людини. Конституція України має найвищу юридичну силу, що забезпечує її пріоритет над усіма іншими нормативно-правовими актами. Саме через Конституцію України досягається узгодженість законодавства і стабільність правопорядку. Вона також визначає стратегічний напрям розвитку держави та її правової системи.

Конституція України, ухвалена 28 червня 1996 року, є ключовим нормативно-правовим актом сучасної української державності [1]. Її прийняття стало завершенням початкового етапу формування України як демократичної, соціальної та правової держави, а також ознаменувало перехід до нового етапу розвитку, пов'язаного з практичним впровадженням конституційних положень у суспільне та державне життя. Водночас протягом тривалого часу залишається актуальним питання щодо повного та ефективного використання потенціалу Основного Закону в процесі державотворення. Особливого значення набуває дослідження рівня реалізації його принципів у реальній практиці функціонування державних інститутів [2, с.65].

Конституція України займає провідне та визначальне місце у правовій системі держави. Вона виступає базою для формування та розвитку всіх інших нормативно-правових актів, забезпечуючи їх узгодженість і відповідність основним принципам права. Крім того, Конституція є ключовою гарантією правопорядку та захисту прав і свобод людини. Особливу роль у забезпеченні її верховенства відіграє Конституційний Суд України, який здійснює контроль за відповідністю законів та інших правових актів Основному Закону. Завдяки цьому посилюється стабільність правової системи та утверджується пріоритет конституційних норм.

Окремо слід зазначити, що Основний Закон держави, Конституція України посідає найвище місце в ієрархії національної правової системи. Усі інші нормативно-правові акти, включно із законами, підзаконними документами та рішеннями органів влади, мають відповідати її положенням. Вона виступає своєрідним орієнтиром правопорядку, закріплюючи базові засади, серед яких верховенство права, демократичні принципи та гарантії прав і свобод людини і громадянина. Крім того, Конституція визначає засади політичної системи держави та механізми забезпечення дотримання її норм.

Важливу роль у підтриманні її верховенства виконує Конституційний Суд України, який здійснює контроль за відповідністю законів та інших правових актів Основному Закону, що сприяє стабільності всієї правової системи.

Важливим також є універсальний характер Конституції України, він проявляється в тому, що вона регулює найважливіші сфери функціонування держави та суспільства. Вона поєднує традиційні засади конституціоналізму з сучасними підходами, які враховують необхідність забезпечення прав і свобод людини, зміцнення демократичних цінностей та розширення участі громадян у прийнятті державних рішень.

Конституція виступає як динамічний нормативний акт, здатний реагувати на суспільні та політичні зміни. Водночас порядок внесення змін до неї є ускладненим, що забезпечує стабільність Основного Закону та унеможливлює прийняття поспішних рішень. Основний Закон закріплює

основні права і свободи людини, враховуючи міжнародні стандарти у сфері прав людини. Вона сприяє інтеграції держави до міжнародного правового простору через орієнтацію на міжнародні договори та конвенції. Завдяки цьому громадяни отримують можливість захищати свої права як на національному, так і на міжнародному рівні. Її стабільність, гуманістична спрямованість і демократичний характер зміцнюють довіру суспільства до державних інститутів.

Підсумовуючи, можна зазначити, що Конституція України є фундаментом національної правової системи та визначає основні засади функціонування держави. Вона має найвищу юридичну силу, що забезпечує її пріоритет у системі нормативно-правових актів та обов'язковість дотримання її положень усіма суб'єктами права. Завдяки Конституції України встановлюються базові принципи організації державної влади, гарантуються права і свободи людини та забезпечується стабільність правопорядку. Її норми виступають орієнтиром для розвитку законодавства та формування демократичної, правової держави. Отже, Конституція України відіграє ключову роль у правовій системі, забезпечуючи її цілісність, узгодженість та ефективне функціонування.

Список використаних джерел

1. Конституція України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 15.04.2026).
2. Колектив авторів. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ : підручник. Ужгород : Вид-во «РІК-У», 2023. 536 с.

Ключові слова: *корупція, воєнний стан, антикорупційна політика, державна служба, е-декларування, органи протидії корупції.*

Keywords: *corruption, martial law, anti-corruption policy, civil service, e-declaration, anti-corruption bodies.*

Науковий керівник: д.ю.н., професор Завальнюк В.В.

Франко Софія Олександрівна

здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ПРАВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ПРАВОВОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ

Трансформація сучасної правової системи України вимагає нового погляду на роль права в житті кожної особистості. Право сьогодні постає не просто як перелік правил, а як живий механізм, що забезпечує стабільність суспільних відносин та захищає фундаментальні засади людського співіснування. У період криз саме право допомагає суспільству не зануритись

у хаос, адже за своєю природою воно чинить опір будь-якому свавіллю. Наразі важливо розуміти, як функціонує право у суспільстві, адже під час складних умов воно має захищати життя та права людей, а не залишатись лише написаним.

Право має свою фундаментальну цінність, адже воно виступає орієнтиром свободи та засобом забезпечення суспільного блага. Під цінністю права варто розглядати його здатність виступати як метою, так і засобом задоволення науково обґрунтованих і соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян і їх об'єднань[1, с.227]. Це означає, що право ефективне лише тоді, коли воно відповідає реальним запитам у суспільстві.

Однак цінність права не обмежується лише теоретичним рівнем. Розширено вона проявляється саме на практиці, коли загальнолюдські цінності знаходять своє втілення в конкретних правових нормах. Саме через визнання людини пріоритетом, держава перетворює право з формального на дієвий засіб забезпечення людської гідності та безпеки.

Сьогодні право не розглядається лише як сукупність норм. Воно є важливим соціальним феноменом, який викликаний потребою вносити в соціальне життя нормативні засади, організованість і порядок, що засновані на підставах соціальної свободи, активності, відповідальності, і тому за своєю природою спричиняє опір свавіллю і беззаконню, що впливає на життя людей [2, с.280]. В цьому проявляється соціальна цінність права, яка полягає у забезпеченні суспільної стабільності, охороні та захисті прав людини та громадянина, підтриманні правопорядку на сучасному етапі розвитку України.

Головним орієнтиром соціальної цінності права слугує Конституція України, а саме стаття 3, в якій зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю[3]. Таким чином, визнаючи людину як найвищу цінність, держава перетворює право з формального інструменту на дієвий засіб забезпечення гідності людини.

Тому соціальна цінність права стає одним з найважливіших показників того, як працює держава. Адже саме під цим розуміється його спроможність служити метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб, інтересів громадян та їх об'єднань – це те сутнісне, що дозволяє праву залишатися самим собою[2, с.280]. Особливе значення цей аспект набуває на сучасному етапі правового життя України, а саме в період повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. В таких умовах право повинне бути спрямовано на забезпечення гідного існування суспільства та захист прав і свобод людини та громадянина у надзвичайних ситуаціях.

Також роль соціальної цінності права проявляється у налагодженні взаєморозуміння між різними групами населення України: військовими,

внутрішньо переміщеними особами або ж державними інститутами. В таких умовах право виступає як гарант соціального миру, що відіграє значну роль, гарантуючи компроміс у різних ситуаціях.

На сучасному етапі розвитку держави, розглядати переосмислення соціальної цінності права в Україні неможливо без антропоцентричного підходу, де людина є головною цінністю. Так, ми можемо констатувати, що в сучасній правовій системі України, з переходом до європейської парадигми соціального життя, домінування інтересів держави, які були раніше, трансформуються на визнання людини найвищою соціальною цінністю.

Тож з огляду цінностей права на сучасному етапі розвитку українського суспільства складно оминати виклики. По-перше, це економічний стан в умовах війни. Важливо регулювати трудові відносини в період війни, але право здійснює це тим, що дозволяє змінити релокацію підприємств та забороняє безпідставні звільнення, що є надзвичайно корисним, адже завдяки релокації підприємство може переїхати із зони бойових дій на більш безпечну територію та продовжити свою діяльність. По-друге, стабілізація соціальної сфери є вагомим проявом соціальної цінності та проявляється через прийняття спеціальних законів, де держава забезпечує внутрішньо переміщених осіб, які потребують проживання, медицини або додаткових виплат.

Ще одним важливим аспектом є баланс між безпекою держави та правами людини: в умовах повномасштабної війни складно не обмежувати права людини, але водночас забезпечити безпеку державі. Сюди можна віднести комендантську годину, яка водночас і обмежує права людини, але робить це виключно з обґрунтованих причин та законних підстав.

Також варто відзначити євроінтеграційний процес, який виступає одним з ключових поштовхів зміни соціальної цінності права в межах антропоцентричного підходу. Адаптація законодавства України до права ЄС являє собою процес перебудови суспільних відносин. Євроінтеграція започаткувала значні зміни, а саме стандарти чесного правосуддя, боротьбу з корупцією, захист соціальних прав.

Сучасний етап правового розвитку характеризується стрімкою цифровізацією, що змінила спосіб реалізації соціальної цінності права. Україна стала однією з країн-лідерів у цифровізації, створивши застосунок «Дія» та цифрові реєстри, продемонструвавши, що право може бути доступним, зрозумілим та зручним для кожного. Коли зареєструвати бізнес, подати заяву або отримати допомогу можна навіть із дому, це створює підстави довіряти правовій системі.

Таким чином, соціальна цінність права на сучасному етапі розвитку правового життя України криється в правосвідомості та правовій культурі особистості та суспільства в цілому. Правова система забезпечує адаптацію суспільства до надзвичайних умов життя, що проявляється в багатьох

механізмах (релокація, захист трудових прав, гарантії для переміщених осіб). Це підтверджує конституційну норму, що людина є найвищою цінністю в державі. Отже, соціальна цінність права вимірюється не кількістю прийнятих нормативно-правових актів, а ефективністю їх застосування та забезпеченням життєдіяльності країни.

Список використаних джерел

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

2. Тарабукін О. Ю. Соціальна цінність права. Альманах права, 2012, вип. 3. С. 280-283.

3.Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996. Відомості Верховної Ради. 1996. № 30. Ст. 141

Ключові слова: право, цінності права, соціальна цінність права, права людини, держава.

Keywords: law, value of law, the social value of law, human rights, the state.

Науковий керівник: к.ю.н. доцент Антошина І.В.

Харченко Кирило Віталійович

здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНОКРАТІЯ ЯК СТАН ІНСТИТУЦІЙНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕЖИМУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Дослідження політичних режимів тривалий час спиралося на жорстку дихотомію, де держава могла бути або демократією, або автократією. Проте реальність сучасного світу значно складніша за цей спрощений поділ. Величезна кількість політичних систем сьогодні перебуває у так званій «сірій зоні», поєднуючи в собі ознаки обох полюсів. Саме цей проміжний стан у науковій літературі отримав назву анократія або гібридний режим. Це не просто тимчасовий збій у роботі інститутів чи коротка зупинка на шляху до демократії, а самостійний тип режиму, який має свою внутрішню логіку та специфічну стабільність. Теоретичне осмислення анократії вимагає відмови від лінійної логіки транзитології, яка передбачає обов’язковий успіх демократичних перетворень.

Для того, щоб зрозуміти сутність цього явища, варто звернутися до інструментарію проекту Polity IV, який пропонує найбільш точне визначення таких систем через конкретні характеристики. Згідно з методологією цього проекту, анократія – це не просто відсутність порядку, а специфічна конфігурація інститутів. «Цей тип режиму зазвичай поєднує значну свободу з обмеженими виборчими правами, обмеженнями на електоральну

конкуренцію або обмеженою підзвітністю обраних правителів» [1, с. 1]. У результаті ми маємо справу з режимом, де існують вибори, але вони не забезпечують реальної зміни влади; де проголошені свободи, але вони обмежені вибірковим правосуддям; де діє парламент, але він не має реальних важелів контролю за виконавчою владою. Це дозволяє системі виглядати демократичною ззовні, залишаючись глибоко авторитарною всередині.

Традиційно вважалося, що будь-який відхід від диктатури автоматично означає рух до демократії. Однак аналіз сотень політичних режимів з 1800 року показує, що анократії часто існують десятиліттями, не демонструючи ознак подальшого відкриття системи. Це спростовує міф про те, що гібридність – це лише короткий місток між тиранією та свободою. Як зазначають дослідники, «анократія – це не коротка перехідна ситуація, а тип режиму, який має тенденцію бути таким же довговічним, як демократії чи автократичні диктатури» [2, с. 1]. Внаслідок цього виникає потреба вивчати анократію як стійку модель, що має власні механізми самозбереження. Статистичні дані підтверджують, що середня тривалість «міцної» анократії може сягати 30 років, що робить її цілком порівнянною за тривалістю з повноцінними демократіями.

Основною ознакою анократії є стратегічне використання демократичного фасаду. Авторитарні лідери в сучасну епоху рідко наважуються на повне скасування виборів чи пряму диктатуру, оскільки це позбавляє їх міжнародної легітимності та доступу до глобальних ринків. Замість цього вони створюють складні імітаційні структури. «Влада може демонструвати видимість опозиції і політичного плюралізму, що слугують своєрідним фасадом демократії, стратегічно використаним для збереження внутрішньої влади режиму та міжнародної легітимності» [3, с. 13]. Це дозволяє утримувати контроль над ключовими ресурсами держави, не провокуючи при цьому жорстких санкцій з боку світової спільноти. У результаті демократичні інститути стають інструментом маніпуляції, а не механізмом вираження волі народу.

Важливим теоретичним аспектом є інституційна нестабільність таких режимів, яка виникає через внутрішні суперечності. Анократії постійно балансують на межі між відкриттям та закриттям. Трихотомічний підхід дозволяє виділити шість типів режимних змін: часткове відкриття, повне відкриття, швидкий транзит, а також зворотні процеси – часткове закриття, повне закриття та крах демократії. Внаслідок цього анократія стає своєрідним «лабораторним полем», де розгортається боротьба між векторами демократизації та авторитаризму. Це підкреслює той факт, що шлях до стабільної демократії через анократію є складним та нелінійним процесом, де кожен крок до свободи може бути врівноважений кроком до обмеження прав.

Сучасна криза демократії у світі також додає анократії нових рис. У науковому дискурсі все частіше звучить думка про те, що обмеження участі

громадян у прийнятті рішень є головною ознакою деградації режиму. Навіть у системах, що вважалися сталими демократіями, спостерігається дрейф у бік анократичних практик через зростання ролі технократів та експертів, які не мають мандата від народу. «Скорочення політичної участі громадян, а також обмеження можливості такої участі через зростаючу роль немажоритарних інститутів у прийнятті політичних рішень слід розглядати як один із проявів кризи або занепаду демократії в цілому» [4, с. 46]. Це дозволяє стверджувати, що анократія може бути не лише етапом розвитку, а й результатом «відкоту» зрілих демократій, де формальні процедури зберігаються, але їх зміст вихолощується.

Окремої уваги заслуговує розвиток цифрових технологій, які стають новим інструментом у руках анократичних еліт. «Цифровий авторитаризм» дозволяє здійснювати контроль за суспільними настроями без масових репресій, використовуючи алгоритми для маніпуляції інформацією та маргіналізації опозиційних поглядів. Внаслідок цього формується модель «керованої демократії», де інтернет-простір, що колись вважався територією свободи, перетворюється на засіб зміцнення режиму. Це дозволяє правителям підтримувати видимість підтримки більшості, водночас ефективно придушуючи реальну конкуренцію в зародку.

Концепція конгруентності владних моделей допомагає зрозуміти, чому деякі анократії є більш стійкими за інші. Ефективність будь-якої політичної системи залежить від того, наскільки моделі влади у державних інститутах відповідають моделям поведінки у повсякденному житті суспільства. Якщо політична система проголошує демократію, але соціальні одиниці, такі як сім’я чи школа, залишаються авторитарними, виникає конфлікт, який веде до інституційної нестабільності. Анократія у цьому контексті часто є продуктом такої невідповідності, коли демократичні інститути насаджуються зверху, але не мають опори у політичній культурі населення.

Проблема політичної участі є центральною для розуміння природи анократичної нестабільності. Коли участь громадян обмежується лише актом голосування, а реальні механізми впливу на владу відсутні, система втрачає свою легітимність. Це веде до того, що громадяни починають шукати неінституційні способи впливу, включаючи протести чи акти громадянської непокори. Це дозволяє бачити в анократії не просто статичну структуру, а динамічний процес, де постійне напруження між елітами та суспільством визначає вектор подальших змін. Крім того, висока волатильність виборців у таких режимах свідчить про відсутність глибокої прихильності до політичних партій, що робить систему вразливою до популізму.

Аналіз режимних змін показує, що шлях до демократії через анократію не є виключенням, а скоріше правилом. Майже половина сучасних демократій була встановлена не через швидкий революційний стрибок, а через тривалий період еволюційного відкриття анократичних систем. Це

дозволяє зробити висновок, що анократія може слугувати своєрідною «підготовчою школою», де поступово формуються навички конкуренції та поваги до правил. Проте успіх такого переходу залежить від здатності суспільства вимагати реальної підзвітності влади та захисту цивільних прав, не задовольняючись лише формальною наявністю виборів.

Внаслідок вивчення природи анократії стає зрозумілим, що політична стабільність у сучасному світі не завжди є ознакою демократії. Навпаки, анократична «стабільність» часто базується на вмінні еліт балансувати між репресіями та свободами. Це дозволяє стверджувати, що перехід до справжньої демократії потребує не просто проведення виборів, а глибокої трансформації всієї системи владних відносин. Анократія залишається одним із найскладніших об'єктів для вивчення, оскільки вона поєднує в собі надію на розвиток та загрозу консервації несправедливості.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що анократія – це самодостатній стан інституційної нестабільності, який відображає складність сучасного політичного процесу. Вона не є аномалією, а є логічним наслідком спроб поєднати традиційні методи управління з вимогами сучасної епохи щодо прозорості та участі. У результаті ми бачимо систему, яка постійно змінюється, адаптуючись до нових викликів. Розуміння теоретичних аспектів анократії дозволяє нам більш тверезо оцінювати перспективи демократичного розвитку та бачити реальні перешкоди на шляху до побудови вільного суспільства. Це дозволяє уникнути ілюзій щодо того, що проведення виборів саме по собі здатне перетворити автократію на демократію без системних змін у структурі влади та культурі участі.

Список використаних джерел

1. Colomer J. M., Banerjea D., Mello F. B. de. To Democracy through Anocracy. *Democracy & Society*. 2016. Vol. 13, Iss. 1. P. 20–22.

2. Кірюхін Д. Слизькі мрії: Україна та криза демократичної участі. *Ideology and Politics Journal*. 2023. № 1(23). С. 35–56.

3. Березовська-Чміль О. Порівняльний аналіз демократичного та авторитарного політичних режимів. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2023. Вип. 15. С. 11–17.

4. Marshall M. G., Gurr T. R. Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2013. *Polity IV project*. URL: http://www.systemicpeace.org (дата звернення: 09.04.2026).

Ключові слова: анократія, гібридний режим, інституційна нестабільність, політична участь, демократизація, режимні зміни, електоральний авторитаризм, трихотомічна класифікація, державне управління.

Keywords: anocracy, hybrid regime, institutional instability, political participation, democratization, regime change, electoral authoritarianism, trichotomous classification, governance.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чувакова Г. М.

Шамрай Олена Василівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СУБ'ЄКТА ПРАВА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Трансформація уявлень про суб'єкт права в умовах цифровізації – це глибокий процес, який змінює розуміння того, хто є носієм прав та їх реалізації. Традиційно, суб'єктами права були фізичні та юридичні особи, проте з розвитком цифровізації, «квазі суб'єкти» виходять на один рівень з ними. В сучасному світі постає питання: чи можуть цифрові суб'єкти (у тому числі й штучний інтелект) бути носіями прав?

Правосуб'єктність фізичної особи у віртуальному середовищі не зводиться лише до перенесення традиційних конструкцій у цифрову площину. Вона набуває специфічних рис, через особливості формування, існування та припинення цифрової ідентичності. Цифрова ідентичність у вузькому значенні постає як цифровий образ суб'єкта – сукупність персональних даних, що забезпечує ідентифікацію особи в інформаційних системах. У широкому значенні вона охоплює всю систему даних, які особа генерує в результаті активної (створення контенту) та пасивної (споживання контенту) діяльності в мережі, за винятком анонімізованої інформації, де суб'єкт не дає даних для їх аналізу. Саме така дуалістична природа цифрової ідентичності стає ключовим елементом правосуб'єктності, оскільки визначає можливість особи бути учасником правовідносин у віртуальному просторі.

Виникнення правоздатності фізичної особи в умовах цифровізації залежить від обраної державою моделі регулювання. У ліберальних підходах наприклад: ЄС та США визначено, що правоздатність з моменту фактичної участі особи в мережі та не потребує спеціальної державної реєстрації. У авторитарних моделях, таких як КНР, держава може встановлювати додаткові бар'єри ідентифікації (двофакторна аутентифікація, біометрію, або соціально-психологічні обмеження: вік, стать) що впливає на обсяг і характер правосуб'єктності. Припинення правоздатності також має цифровий вимір: окрім фізичної смерті особи, існує категорія «цифрової смерті» – видалення акаунту (може бути добровільним або примусовим), трансформація профілю в цифровий меморіал. Ці процеси не завжди збігаються з біологічною смертю, що породжує складні питання спадкування цифрових активів, доступу спадкоємців до акаунтів і розпорядження цифровою спадщиною [2, с. 3].

В умовах цифровізації наша країна ще на порядку денному своєї трансформації визначила пріорітетним завданням цифровізацію ще у 2007 році. Оскільки процеси диджиталізації відбуваються під впливом правових регуляторів, то запровадження цифрової держави в Україні неможливо поза правовою реформою, яка обов'язково торкнеться державного апарату,

громадянського суспільства та громадян в їх повсякденних практиках. Отже, формування цифрової держави має характер правової реформи. З урахуванням позитивного міжнародного досвіду шляхами розвитку правової політики є активізація участі громадськості у політико-правовому процесі, публічних дискусій та обговорення у правовому та політичному просторі з метою розвитку правових засад взаємодії держави та громадянського суспільства. Цифровізація не просто змінює інструменти роботи з правом, вона переосмислює сам фундамент правової системи. Це ключові напрямки цієї трансформації. Поява алгоритмів ставить питання про надання їм певної правосуб'єктності. Диджиталізація є об'єктивним процесом соціально-економічного розвитку. Цифровізація трансформує право, перетворюючи суб'єкт на цифрові особистості з великими даними, а право – на алгоритмізоване регулювання, де автоматизовані рішення та штучний інтелект часто замінюють людський [1, с. 85]. У дисертації автор проаналізував вплив цифрових технологій на автономію суб’єкта права, і визначив, що саме тут відбуваються одні з найбільш суттєвих змін. Зазначається, що з розвитком штучного інтелекту і алгоритмізованих систем процес прийняття рішень, вдосконалення проєктів та задач не просто перестає бути виключно результатом людської діяльності, а все частіше повністю замінюється алгоритмами. Найчастіше суб’єкт права взаємодіє з технологіями, які: аналізують надіслану інформацію, пропонують варіанти рішень та надають посилання на джерела. У результаті цих дій, формується ситуація, коли воля суб’єкта стрімко зменшується технологіями. Формально людина залишається учасником правовідносин, але її рішення вже не є повністю самостійними. Автор наголошує, що це створює нову модель поведінки і соціальний статус: суб’єкт починає не просто користуватися технологіями, а орієнтуватися на них, часто повністю делегуючи свої завдання, як на авторитетне джерело. Відповідно, змінюється сама природа волевиявлення – воно стає частково залежним від цифрових систем [2, с. 4]. Також варто зазначити, що поняття «відповідальності» суб’єкта активно видозмінюється через додаткове залучення технологічного посередника у ній. Якщо раніше дія суб’єкта мала наслідок, а з ним і відповідальність, то зараз важко визначити, хто дійсно є реальним автором рішення і чи є відповідальність індивідуальною, не набуваючи технологічного та розподільчого характеру.

Значну роль відіграє впровадження цифрових технологій у правозастосовну діяльність. Це проявляється у розвитку електронних форм функціонування різних сфер, зокрема державного управління, до прикладу «Дія», яку мають на своєму смартфоні більшість громадян України. Так проявляється автоматизація, миттєве підтягування даних. Таким чином, було залучено якомога більше громадян, бо в сучасному світі цінується економія часу. У підсумку це призводить до глибокої трансформації самих

правовідносин, їх структури та механізмів реалізації. Яскравим прикладом цього є електронна ідентифікація, що означає процес використання ідентифікаційних даних особи в електронній формі, які однозначно визначають фізичну або юридичну особу, або фізичну особу, що представляє юридичну особу (посилання: стаття 3 «Терміни та означення» Глави 1 «Загальні положення» Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) N910/2014 від 13 липня 2014 року про електронну ідентифікацію на (довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС) [3]. Тобто електронна ідентифікація є ідентифікацією суб'єкта без фізичної взаємодії, яка існувала тисячоліття. Електронна ідентифікація є благом, яке мінімізує корупційну складову у функціонуванні державного апарату та максимально наближає державу до конкретного громадянина, але одночасно виникають ризики, пов'язані з захистом персональних даних та кібербезпеки. В умовах цифровізації текстовий документ зараз має ще одну форму «електронний документ». Обидві форми мають однакову юридичну силу. Відповідно з'являються нові суб'єкти електронного документообігу, кожен з яких виконує відповідні функції та має відповідний рівень прав, обов'язків та відповідальностей. Одним з найважливіших кроків до цифрової держави є прийняття Закону України «Про національну програму інформатизації» в редакції закону від 2022 року [4]. Також заслуговує уваги на шляху цифровізації розпорядження Кабінету Міністрів України № 649-р від 20.09.2017р «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» [5].

Підсумовуючи, можна визначити, що цифровізація не просто змінює способи участі особи у правовідносинах, а істотно трансформує саме розуміння суб’єкта права. У цифрову епоху суб’єкт права постає вже не лише як фізична чи юридична особа в традиційному сенсі, а як складне поєднання людини, її цифрової ідентичності, електронних засобів волевиявлення та технологічних посередників, які впливають на реалізацію прав, обов’язків і відповідальності. За цих умов право має реагувати не лише на появу нових форм ідентифікації та комунікації, а й на виклики, пов’язані з цифровою смертю, цифровою спадщиною, алгоритмізацією рішень і розподілом відповідальності між людиною та цифровими системами. Подальший розвиток законодавства має бути спрямований на забезпечення цілісного захисту правосуб’єктності особи в цифровому середовищі, збереження її автономії, гарантування безпеки цифрових даних і належне врегулювання нових цифрових прав як невід’ємного елементу сучасного правового статусу людини.

Список використаних джерел

1. Наджафлі Е. Цифрова держава в контексті правової реформи в Україні: теоретико-правовий аспект. *Право і безпека*. 2022. С. 579–581.

URL:https://share.google/PDexGU8mwLvXgSXf1 (дата звернення: 11.04.2026).

2. Токарева В. О. Правосуб'єктність фізичної особи у відносинах у мережі «Інтернет»: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2025. 553 с. URL:https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b060a882-f5ae-4e66-b8d7-457ef20c173e/content (дата звернення: 11.04.2026).

3. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 р. про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#Text (дата звернення: 11.04.2026).

4. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text (дата звернення: 11.04.2026).

5. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text (дата звернення: 11.04.2026).

Ключові слова: суб'єкт права, цифровізація, закон, суб'єкт, право, трансформація, штучний інтелект, громадяни, взаємодія, реєстри, електронний документ.

Keywords: subject of law, digitalization, law, subject, right, transformation, artificial intelligence, citizens, interaction, registers, electronic document.

Науковий керівник: д.ю.н., доцент Рязанов М.Ю.

Шамро Анастасія

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Питання взаємодії прав людини та національної безпеки є одним з найважливіших у сучасному державному управлінні та міжнародному праві. У демократичних країнах національна безпека не може вважатися абсолютною цінністю, що виправдовує будь-які обмеження особистих прав і свобод. Однак право держави забезпечувати безпеку своїх громадян є обов'язковою умовою для нормального функціонування суспільства, збереження цілісності території та підтримання конституційного порядку. Отже, співвідношення цих двох аспектів завжди вимагає рівноваги між інтересами суспільства та правами окремих людей [1].

На сучасному етапі національна безпека стосується багатьох сфер: військової, економічної, інформаційної, кібернетичної та соціальної.

Збільшення міжнародних загроз, таких як тероризм, кібератаки, організована злочинність та поширення неправдивої інформації, підвищує ймовірність обмеження прав людини заради безпеки. При цьому міжнародні правові документи, зокрема Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року та Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, вимагають від держав поважати основні права навіть у складних обставинах. Цей принцип означає, що будь-які обмеження прав мають бути співмірними, чітко прописаними в законах і спрямованими на конкретну загрозу, а не на загальне обмеження свободи громадян [4].

Практичні аспекти співвідношення прав людини та національної безпеки проявляються у діяльності державних органів та правоохоронних структур. Наприклад, використання методів контролю, таких як спостереження за комунікаціями, перевірка особистих даних або обмеження свободи пересування, може бути виправданим лише за наявності законних підстав і після оцінки можливого порушення конституційних прав. Досвід багатьох демократичних країн показує, що надмірне обмеження прав людини під виглядом національної безпеки може призвести до зменшення довіри населення, посилення соціальної напруги та навіть загострення внутрішніх конфліктів [2, с. 36].

Водночас забезпечення національної безпеки без належного врахування прав людини є ефективним лише на короткий час. Історія доводить, що держави, які ігнорують права громадян у боротьбі з загрозами, можуть втратити довіру до влади, що підриває саму безпеку. Тому сучасні підходи до національної безпеки базуються на ідеї «безпеки через права людини», яка передбачає включення міжнародних стандартів захисту прав у роботу державних органів та силових структур [3].

Окрему увагу приділяють юридичним механізмам, які дозволяють врівноважувати ці інтереси. Такі механізми включають незалежний судовий нагляд за діяльністю органів безпеки, правила застосування обмежень, закріплені в законах, систему перевірок та оцінки, а також відкриту політику інформування суспільства. В сучасних умовах розвитку технологій особливо важливо враховувати права людини при використанні інформаційних систем, штучного інтелекту, біометричних даних та інших цифрових технологій у сфері безпеки. Це дозволяє знизити ризик порушення приватності та гарантувати юридичну відповідальність за можливі зловживання [2, с. 38].

Варто зазначити, що співвідношення прав людини і національної безпеки має не тільки юридичне, але й суспільно-психологічне значення. Громадяни повинні розуміти, що певні обмеження можуть існувати задля їхньої безпеки, водночас держава зобов’язана гарантувати, що ці обмеження є обґрунтованими, прозорими та тимчасовими. Такий підхід сприяє

формуванню суспільної згоди, посиленню довіри до державних установ та підвищенню загального рівня безпеки [2, с. 39].

Отже, співвідношення прав людини та національної безпеки є складним і мінливим питанням, яке потребує знаходження рівноваги між захистом інтересів держави і забезпеченням основних свобод громадян. В сучасних умовах глобалізації, цифровізації та зростання загроз правові системи повинні включати принципи співмірності, законності та відкритості у політику безпеки, щоб забезпечити ефективний захист суспільства без порушення фундаментальних прав людини. Тільки такий підхід дозволяє поєднати ефективність державної політики з верховенством закону та демократичними цінностями.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Основний Закон України : станом на 2023 р. Київ : Верховна Рада України, 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 30.03.2026).

2. Погорецький М. А., Лисаченко Є. І. Забезпечення національної безпеки та права людини в Україні. Вісник кримінального судочинства. 2023. № 1–2. С. 33-47. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.1-2/33-47 URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/issue/view/1 (дата звернення: 30.03.2026).

3. Interpol. INTERPOL Global Cybercrime Conference 2023 – Outcome Report. Lyon : INTERPOL, 2023. 57 p.

4. Організація Об'єднаних Націй. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Нью-Йорк : ООН, 1966. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/internationalcovenant-civil-and-political-rights (дата звернення: 30.03.2026).

Ключові слова: права людини, національна безпека, обмеження прав і свобод, верховенство права, міжнародне право, демократична держава, співмірність, правові механізми захисту, інформаційна безпека, кібербезпека.

Keywords: human rights, national security, restriction of rights and freedoms, rule of law, international law, democratic state, proportionality, legal protection mechanisms, information security, cybersecurity.

Науковий керівник: д. ю.н., професор Завальнюк В.В.

Шпачук Єлизавета Вікторівна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНТРОЛЬ РОБОЧОГО ЧАСУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИВАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Воєнний стан, введений в Україні з 24 лютого 2022 року, суттєво

трансформував правове регулювання трудових відносин, у тому числі в частині контролю за робочим часом. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 №2136-IX [1] надав роботодавцям широкий дискреційний простір: зокрема, право збільшувати нормальну тривалість робочого часу до 60 годин на тиждень для працівників, зайнятих на об’єктах критичної інфраструктури, скасовувати або переносити вихідні та відпустки без попередньої згоди працівника, запроваджувати дистанційну роботу наказом без укладення відповідного договору в письмовій формі. Розширення цих повноважень обґрунтовується потребою забезпечення безперервності виробничих і управлінських процесів в умовах збройного конфлікту. Водночас зазначений закон не встановлює жодного спеціального механізму захисту приватності працівника, зокрема щодо меж контролю за його робочим часом, місцезнаходженням та цифровою активністю в позаробочий час, – що породжує серйозну правову прогалину.

Також одночасно діє Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI [2], який визначає загальні засади обробки персональних даних фізичних осіб. Однак цей закон не містить спеціальних норм щодо захисту персональних даних у трудових правовідносинах, зокрема стосовно меж збору та обробки роботодавцем відомостей про робочий час, переміщення, цифрову активність і комунікації дистанційного працівника. Закон допускає обробку персональних даних без згоди суб’єкта, якщо це необхідно для захисту конституційного ладу, здоров’я населення або прав інших осіб. В умовах воєнного стану ця підстава може тлумачитися розширено, що фактично виводить контроль за працівниками за межі загальних гарантій приватності. Таким чином, виникає

ситуація, при якій правомірне на перший погляд відстеження робочого часу може непомітно перетворюватися на надмірний нагляд, що порушує право особи на повагу до приватного та сімейного життя.

Швець Н. М. та Балашова Д. Д. аналізують трансформацію трудового законодавства в умовах цифровізації та наголошують, що масовий перехід працівників на дистанційну роботу в умовах воєнної агресії різко загострив проблему захисту персональних даних у цифровому середовищі. Роботодавці все ширше застосовують програмне забезпечення для відстеження активності на комп'ютері, фіксації часу початку й закінчення роботи, моніторингу використання корпоративних застосунків – часто без чіткого визначення меж такого контролю в трудовому договорі. Автори встановлюють, що чинне трудове законодавство не передбачає зобов'язання роботодавця письмово повідомляти працівника про конкретні методи контролю та обсяг даних, що збираються, й пропонують закріпити відповідні норми в оновленому Трудовому кодексі України, а також запровадити вимогу до конфіденційності даних при автоматизованому обліку робочого часу [3, с. 69].

Окремою проблемою є повна відсутність у чинному Кодексі законів про працю України норм, що регулюють захист персональних даних працівника, – попри те, що відповідне законодавство ЄС (передусім GDPR) давно встановило чіткі вимоги до законної мети, пропорційності та прозорості обробки таких даних [4, с. 190]. На практиці це означає, що роботодавець може зберігати й обробляти дані про тривалість роботи, місцезнаходження, листування в корпоративних месенджерах без будь-якого строку зберігання та незалежно від того, чи є ці дані необхідними для виконання трудового договору. В умовах воєнного стану ця прогалина набуває особливого значення: відомості, зібрані під час контролю робочого часу, можуть стосуватися переміщення працівника, його сімейних обставин, стану здоров'я або зв'язків з тимчасово окупованими територіями, – тобто відомостей, які можуть бути підставою для дискримінації або зловживань.

Ключовий міжнародний стандарт у цій сфері сформульований ЄСПЛ у рішенні «Bărbulescu v. Romania» від 05.09.2017 (Велика палата) [5]: суд визнав, що контроль роботодавця за електронними комунікаціями працівника може бути виправданим лише за умови дотримання низки критеріїв – зокрема, якщо працівник завчасно поінформований про можливість такого контролю, його обсяг є пропорційним законній меті, а особисте листування захищене від доступу роботодавця. Цей стандарт зберігає свою актуальність і в умовах воєнного стану: навіть в екстремальних умовах обмеження прав людини допустимі лише в тій мірі, яка необхідна для подолання конкретної загрози. Таким чином, правове

регулювання контролю за робочим часом в умовах воєнного стану в Україні потребує невідкладного вдосконалення: необхідно законодавчо закріпити обов'язок роботодавця повідомляти працівника про методи і обсяг контролю, встановити строки зберігання та підстави для обробки відповідних даних, а також гарантувати судовий захист права на приватність навіть в умовах надзвичайного правового режиму.

Список використаних джерел

1. Закон «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX (в редакції від 14.03.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-20».
2. Закон «Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text».
3. Середа О. Г., Красюк Т. В. Персональні дані працівника та їх захист в умовах цифровізації. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. URL: https://app- journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/35.pdf
4. Рішення ЄСПЛ «Bărbulescu v. Romania» від 05.09.2017 (Велика палата): контроль роботодавця за комунікаціями працівника є виправданим лише за умови завчасного повідомлення, пропорційності та захисту особистого листування. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-177082%22]}.
5. Швець Н. М., Балашова Д. Д. Шляхи цифровізації законодавства про працю. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/12-2.pdf.

Ключові слова: контроль робочого часу, приватність, персональні дані працівника, воєнний стан, дистанційна робота, цифровізація трудових відносин, захист персональних даних, ЄСПЛ, роботодавець, трудові права, право на приватне життя, пропорційність, GDPR, Bărbulescu v. Romania.

Keywords: working time control, privacy, employee personal data, martial law, remote work, digitalization of labour relations, personal data protection, ECHR, employer, labour rights, right to private life, proportionality, GDPR, Bărbulescu v. Romania

Науковий керівник: PhD, доцент Іванчук В.Є.

Штирбул Денис Семенович

здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ПРАВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ

Питання про роль права у формуванні та підтримці соціального порядку залишається одним із центральних у загальній теорії держави і права. В умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій, зокрема в контексті відновлення правових і соціальних інститутів у післявоєнний період, означена проблематика набуває особливої наукової та практичної актуальності. Соціальний порядок як стан упорядкованості суспільних відносин є необхідною передумовою стабільного функціонування держави, захисту прав і свобод особи, а також забезпечення умов для сталого розвитку суспільства. Право при цьому виступає не лише інструментом регулювання, а й механізмом легітимації встановленого порядку та консолідації суспільства навколо спільних цінностей.

У науковій літературі соціальний порядок традиційно розглядається як результат взаємодії різноманітних регулятивних систем – моральних норм, звичаїв, релігійних приписів та правових установлень. Водночас серед усіх регуляторів суспільних відносин право вирізняється своєю загальнообов'язковістю, формальною визначеністю та забезпеченістю примусовою силою держави [1, с. 6]. Саме ці властивості дозволяють праву виконувати функцію системоутворюючого чинника, що пронизує більшість сфер суспільного буття та забезпечує передбачуваність поведінки суб'єктів суспільних відносин. Г. Л. А. Гарт слушно зауважував, що право є не просто сукупністю наказів, підкріплених погрозами, а складною нормативною системою, у якій первинні правила поведінки доповнюються вторинними правилами визнання, зміни та судового розгляду, що у сукупності й утворюють правовий порядок суспільства.

З позицій класичної соціально-філософської традиції право і соціальний порядок нерозривно пов'язані через концепцію суспільного договору. Уявлення про те, що індивіди добровільно обмежують свою природну свободу заради безпеки та впорядкованого співіснування, знайшло відображення у працях Т. Гоббса, Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо і не втратило своєї пояснювальної цінності й у сучасній правовій науці. Право в цьому розумінні постає як нормативне втілення суспільної угоди, яка визначає взаємні права та обов'язки громадян і держави. О. Ф. Скакун звертає увагу на те, що правовий порядок не є самоціллю, а слугує інструментом реалізації суспільних інтересів, серед яких першочергового значення набуває забезпечення безпеки та захист основоположних прав людини. Таке розуміння підкреслює, що соціальний порядок, заснований на праві, принципово відрізняється від порядку, утримуваного виключно силовим примусом: у правовій державі порядок є результатом внутрішнього прийняття норм суспільством, а не лише зовнішнього тиску з боку владних структур.

Функціональний аспект права у забезпеченні соціального порядку охоплює декілька ключових напрямів. По-перше, регулятивна функція

права виявляється у встановленні правил поведінки, що визначають межі допустимого та недопустимого у відносинах між суб'єктами – фізичними особами, юридичними особами та державою. По-друге, охоронна функція спрямована на захист суспільних відносин від протиправних посягань шляхом встановлення відповідальності та забезпечення невідворотності покарання. По-третє, право виконує інтегративну функцію, об'єднуючи членів суспільства навколо спільно визнаних цінностей і принципів, тим самим сприяючи соціальній єдності [2, с. 28]. Н. Луман, аналізуючи право як соціальну систему, підкреслював, що воно виконує специфічну функцію стабілізації нормативних очікувань: право дозволяє суспільству зберігати певні очікування навіть за умов їх фактичного порушення, оскільки сама система продовжує ці очікування відтворювати та підкріплювати [3, с. 143].

Важливим аспектом дослідження є питання співвідношення права і соціального порядку в контексті легітимності правових норм. Право здатне ефективно забезпечувати соціальний порядок лише тоді, коли воно сприймається суспільством як справедливе та обґрунтоване. Дж. Раз, аналізуючи авторитет права, стверджував, що правова система набуває практичного авторитету лише за умови, що дотримання її норм дозволяє суб'єктам краще діяти відповідно до вже наявних у них підстав для певної поведінки, ніж якби вони діяли на власний розсуд. Звідси випливає, що ефективність права у підтримці соціального порядку безпосередньо залежить від ступеня відповідності правових норм суспільним уявленням про справедливість, а також від рівня правової культури та правосвідомості громадян. У разі розходження між формально чинним правом і реальними суспільними цінностями виникає ризик делегітимації правової системи та, як наслідок, дестабілізації соціального порядку.

Вітчизняна правова доктрина також приділяє значну увагу функціям права у забезпеченні соціального порядку. О. Ф. Скакун виокремлює серед функцій права загальносоціальні функції – зокрема, культурно-історичну, виховну, соціального контролю та інформаційно-орієнтувальну – поряд зі спеціально-юридичними функціями регулювання та охорони [4, с. 218]. Такий підхід дозволяє осмислити право не лише як систему примусових приписів, а як складний соціокультурний феномен, що акумулює досвід суспільного розвитку і відтворює його у нормативній формі. У сучасних умовах, коли суспільство зазнає значних трансформацій, здатність права адаптуватися до нових соціальних реалій, зберігаючи при цьому свою системність та внутрішню узгодженість, стає визначальним чинником його ефективності як регулятора суспільних відносин і гаранта соціального порядку.

Особливого значення проблема правового забезпечення соціального порядку набуває в умовах збройного конфлікту та відновлення держави у постконфліктний період. Досвід України переконливо свідчить, що навіть в

умовах воєнного стану правова система не припиняє свого функціонування, а, навпаки, набуває нових, посилених регулятивних ролей. Конституційні норми продовжують слугувати підґрунтям легітимності державної влади та захисту прав громадян, тоді як спеціальне законодавство воєнного часу визначає межі допустимих обмежень і гарантує збереження правового порядку за надзвичайних обставин. Лухман зазначав, що стабілізуюча роль права особливо виявляється саме в умовах системних криз, коли інші соціальні регулятори виявляються недостатніми для підтримки нормативних очікувань суспільства. Відтак відновлення та зміцнення правового порядку є не лише юридичним, а й суспільно-політичним завданням першорядного значення для держав, що переживають постконфліктну трансформацію.

Концептуальним підґрунтям ефективного правового забезпечення соціального порядку слугує принцип верховенства права, який передбачає підпорядкування всіх суб'єктів – включно з державними органами – дії правових норм, що мають загальний і рівний характер. Цей принцип виключає свавілля у здійсненні владних повноважень і забезпечує правову визначеність як необхідну умову довіри між суспільством і державою. Гарт підкреслював, що відмінність між правовою системою і режимом деспотичного управління полягає саме у наявності визнаних і відносно стабільних правил, яким підкоряються самі правотворці та правозастосовники. В умовах розбудови правової держави дотримання принципу верховенства права є неодмінною передумовою відновлення суспільної довіри до державних інститутів і забезпечення сталого соціального порядку, заснованого не на силовому примусі, а на добровільному правомірному виборі учасників суспільних відносин.

Таким чином, роль права у забезпеченні соціального порядку є багатогранною та невід'ємною від загального контексту суспільного розвитку. Право, виконуючи регулятивну, охоронну та інтегративну функції, виступає необхідним інструментом підтримки стабільності та передбачуваності суспільних відносин. Концепція суспільного договору, принцип верховенства права і теорія нормативних очікувань у сукупності формують теоретичний фундамент, що пояснює механізми правового впливу на суспільний порядок і дозволяє оцінити умови його ефективності. Водночас ефективність правового регулювання визначається не лише досконалістю законодавчої техніки, а й мірою легітимності правових норм в очах суспільства, рівнем правової культури та взаємної довіри між громадянами й державними інститутами. Для України, яка переживає складний процес відновлення та розбудови правової держави, осмислення цих закономірностей є особливо важливим з точки зору вироблення ефективної правової політики у постконфліктний період.

Список використаних джерел

1. Hart H. L. A. The Concept of Law. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 1994. 315 p. URL: https://search.worldcat.org/title/The-concept-of-law/oclc/31410701
2. Raz J. The Authority of Law : Essays on Law and Morality. Oxford : Clarendon Press, 1979. 292 p. URL: https://openlibrary.org/books/OL4424971M/The_authority_of_law
3. Luhmann N. Law as a Social System / transl. by K. A. Ziegert. Oxford : Oxford University Press, 2004. 498 p. URL: https://global.oup.com/academic/product/law-as-a-social-system-9780198262381
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с. URL: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/687/

Ключові слова: право, соціальний порядок, правове регулювання, функції права, легітимність, верховенство права, соціальний контроль, правова держава, воєнний стан.
Keywords: law, social order, legal regulation, functions of law, legitimacy, rule of law, social control, democratic state, martial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дудник Р. М.

Підсекція 2.2. Розвиток філософії

Керівник: к. філос. н., доцент кафедри Крижановська Т. О.
Секретар: асистент кафедри Токар Л. В.

Аль-Раджабі Софія Хамед
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМА «ІНФОРМАЦІЙНОГО ШУМУ» І ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ

У XXI столітті людство опинилося на межі якісно нового типу реальності, де цифрові технології не лише трансформують комунікацію, а й визначають спосіб мислення та орієнтацію у світі. Сучасна людина існує в умовах постійного інформаційного потоку, який одночасно розширює її можливості та ставить нові інтелектуальні й філософські виклики. У такій ситуації критичне мислення й медіаграмотність постають не лише як практичні навички, а як фундаментальні здатності орієнтуватися у складному та багаторівневому цифровому середовищі.

Проблема дослідження полягає в тому, що значна частина цифрового контенту виконує маніпуляційну чи відволікаючу функцію, утворюючи інформаційний шум, який ускладнює сприйняття та послаблює аналітичні здібності. У таких умовах критичне мислення стає необхідною здатністю, що дозволяє осмислювати інформацію, розпізнавати викривлення та протистояти дезінформації.

Об’єкт дослідження – інформаційний простір цифрової епохи.

Предмет дослідження – феномен інформаційного шуму та його вплив на формування критичного мислення.

Мета дослідження наступна: проаналізувати природу інформаційного шуму та визначити роль критичного мислення у подоланні негативних наслідків інформаційного перевантаження.

У цифрову епоху інформаційний простір характеризується надмірною кількістю повідомлень, у яких зміст часто змішується з емоційними, маніпулятивними або несуттєвими даними. Це явище позначають терміном «інформаційний шум», який походить із теорії інформації та був уведений у науковий обіг Клодом Шенноном як сторонній сигнал, що ускладнює передачу повідомлення. У сучасному контексті цей термін набуває особливої ваги, адже в умовах стрімкого потоку новин і контенту користувач стикається з когнітивним перенавантаженням. «В епоху цифрових

технологій, коли потік новин, реклами та контенту настільки великий, що може викликати когнітивне перевантаження, цей термін набув особливого значення» [2]. У таких умовах інформаційний шум перетворюється на фактор, що безпосередньо впливає на якість сприйняття та здатність до критичного аналізу.

Інформаційний шум може мати різні форми – від хаотичного нагромадження повідомлень до свідомо сконструйованого впливу, спрямованого на дезорієнтацію. У цьому сенсі він постає як «вал емоційних, неприємних чи просто незрозумілих повідомлень» [2], який призводить до того, що в умовах інформаційного шуму люди буквально самі відмовляються від прийняття обдуманих рішень.

Джерела інформаційного шуму надзвичайно різноманітні, оскільки поєднують у собі як технологічні механізми масового поширення контенту, так і соціальні комунікаційні практики. У цифровому середовищі шум виникає не лише через надлишкову кількість повідомлень, а й через те, як саме вони виробляються, модифікуються та циркулюють. Згідно з результатами контент-аналізу, до основних джерел інформаційного шуму належать: 1) мережева реклама різних форматів, що перенасичує інформаційне поле комерційними повідомленнями; 2) спам, який порушує структуру комунікації й відволікає увагу користувача; 3) маніпулятивні результати пошукової оптимізації, що штучно піднімають у видачі сумнівні або низькоякісні матеріали; 4) численні репости та рерайти, які створюють ефект «інформаційного відлуння», коли той самий зміст повторюється без нових даних або критичного осмислення.

Окрему групу становлять девіантні форми онлайн-комунікації, що активно генерують хаотичний чи конфліктний контент. До них належать флуд (надмірна кількість нерелевантних повідомлень), флейм (агресивні суперечки, спрямовані на провокування емоцій), холівари (тривалі конфлікти навколо полярних позицій), тролінг (навмисне введення інших користувачів в оману чи провокування задля викликання негативних реакцій) [3]. Такі форми не просто заповнюють інформаційний простір, а й структурно змінюють його, знижуючи якість публічних дискусій і ускладнюючи пошук достовірної інформації.

Особливо гостро проблема інформаційного шуму постає в освітньому середовищі, де здобувачі освіти щодня взаємодіють із великими масивами даних, що надходять із різних цифрових платформ. Навчальний процес дедалі більше залежить від онлайн-ресурсів, однак саме це робить здобувачів освіти вразливими до інформаційних перенавантажень. У таких умовах здобувач освіти не лише отримує інформацію, а й змушений постійно відсіювати хаотичні, суперечливі чи емоційно забарвлені повідомлення, які створюють ефект фрагментованого сприйняття. До цього додається те, що цифровий простір перетворився на осередок поширення

фейкових новин і маніпулятивних матеріалів, які навмисно маскуються під надійні джерела.

Наслідком інформаційного перенавантаження стає когнітивна втома: «від великої кількості інформації, дефіциту часу на її сприйняття, перевантаження людина перестає логічно мислити» [5, с. 74]. Це ускладнює навчання, підриває довіру до медіа та стимулює появу стійких викривлень у сприйнятті інформації. Тож, інформаційний шум у освіті – це не просто надлишок матеріалу, а складний феномен, що впливає на якість мислення, формування суджень і здатність здобувачів освіти до усвідомленого аналізу цифрового контенту.

Для подолання інформаційного шуму застосовуються різноманітні стратегії медіаграмотності. Серед них виокремлюють фільтрацію інформації, свідоме відключення від джерел надмірного контенту, раціональне планування часу, а також «уміння критично оцінювати та аналізувати інформацію, що доходить до нас» [4]. У цифровому середовищі критичне мислення стає головним інструментом протидії інформаційним перевантаженням і маніпуляціям. У найзагальнішому вигляді воно передбачає здатність людини аналізувати та оцінювати інформацію, однак у сфері медіа цей процес значно складніший. У медіаконтексті критичне мислення – це «складний процес рефлексії, який об’єднує асоціативне сприйняття, синтез, аналіз та оцінку роботи медіа в суспільстві» [Цит. за: 1, с. 338]. Саме такий підхід дозволяє користувачеві розпізнати, як інформація формується, які інтереси стоять за її поширенням і яким чином вона може впливати на судження.

Освітні програми, зокрема ті, що розроблені міжнародними організаціями, пропонують цілісну систему формування критичного мислення як інструмента протидії дезінформації. У навчальних матеріалах підкреслюється, що медіаграмотність неможлива без уміння ретельно перевіряти джерела, співставляти факти та розпізнавати приховані маніпулятивні техніки. Особливу увагу приділено тому, щоб здобувачі освіти розуміли механізми перекручення повідомлень і могли «зрозуміти, як новини та інформація можуть бути спотворені, що призводить до недовіри, розколу, нетерпимості та упереджень серед окремих осіб та суспільств» [6]. Саме тому міжнародні стандарти медіаосвіти акцентують не лише на технічних навичках аналізу інформації, а й на розвитку критичного ставлення, усвідомленого сприйняття та здатності оцінювати інформацію в ширшому соціальному контексті. Формування таких навичок можливе як у межах навчального процесу, так і через самоосвіту – через розвиток інформаційної гігієни, уважного споживання медіа та відповідального ставлення до власної інформаційної поведінки. Усе це створює підґрунтя для того, щоб критичне мислення виконувало свою

головну функцію, а саме забезпечувало спроможність людини орієнтуватися в цифровому середовищі свідомо, раціонально та безпечно.

Таким чином, у цифрову епоху інформаційний шум постає як один із найбільш впливових факторів, що ускладнює орієнтацію в медіапросторі та знижує здатність до раціонального сприйняття даних. Надмірність повідомлень, поширення фейкових новин і маніпуляцій, а також девіантні форми онлайн-комунікацій створюють середовище, у якому особливо важливими стають навички критичного мислення. Саме вони дозволяють аналізувати джерела, відокремлювати достовірну інформацію від спотвореної й усвідомлено реагувати на інформаційні впливи. Формування цих навичок у здобувачської молоді через освіту, медіаграмотність і практики інформаційної гігієни є необхідною умовою безпечної та відповідальної поведінки в сучасному інформаційному просторі.

Список використаних джерел

1. Лабенко О. В., Шакун Н. В., Заїка Т. П. Критичне мислення та медіаграмотність у цифрову епоху: виклики та можливості для української освіти. *Перспективи та інновації науки.* 2023. № 12 (30). С. 331–345. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-12(30)-331-345
2. Лавришин Ю. Перекричати й дезорієнтувати: інформаційний шум як інструмент впливу [Електронний ресурс]. *Детектор медіа.* 2025. URL: https://ms.detector.media/trendi/post/37712/2025-03-29-perekrychaty-y-dezoriientuvaty-informatsiynyy-shum-yak-instrument-vplyvu/
3. Острога М. М., Юрченко А. О., Коровай А. О. Інформаційна гігієна та інформаційний шум. *Академічні візії.* 2023. Випуск 22. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/issue/view/18
4. Поліщук О. В. Проблема інформаційного шуму в громадському просторі [Електронний ресурс]. URL: https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39290/18847.pdf?sequence=3
5. Поліщук О. С., Поліщук О. В. Проблема людини в інформаційному суспільстві. *Освітній дискурс.* 2019. Випуск 12 (4). С. 66–78. DOI: 10.33930/ed.2019.5007.12(4)-6
6. UNESCO. Media and information literacy competencies to tackle misinformation, disinformation and hate speech. Module 4 [Електронний ресурс]. Paris: UNESCO, 2023. 32 p. URL: https://www.unesco.org/mil4teachers/en/module4

Ключові слова: інформаційний шум, критичне мислення, цифрове середовище, медіаграмотність, дезінформація, когнітивне перевантаження.

Keywords: information noise, critical thinking, digital environment, media literacy, disinformation, cognitive overload.

Науковий керівник: к. філос. н. Крижановська Т. О.

Гончарук Анастасія Миколаївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВЗАЄМОВІДНОШЕННЯ МІЖ ІНДИВІДУАЛЬНИМИ ТА СУСПІЛЬНИМИ ЦІННОСТЯМИ

У сучасному суспільстві питання співвідношення особистісних і суспільних цінностей набуває особливої актуальності, оскільки від нього залежить гармонія між індивідуальною свободою та потребами спільного блага. Проблема полягає в тому, що особистісні цінності, які визначають автономію та самореалізацію індивіда, нерідко вступають у напруження із суспільними цінностями, спрямованими на підтримання порядку, солідарності та мирного співжиття. Це робить необхідним філософський аналіз механізмів їхнього узгодження.

Об’єктом дослідження є система особистісних і суспільних цінностей у сучасному філософському дискурсі. Предметом дослідження виступають форми взаємодії, конфлікту й гармонізації між індивідуальними та колективними ціннісними орієнтирами.

Метою дослідження є виявлення принципів, за якими здійснюється баланс між особистісною автономією та суспільними вимогами у сучасних аксіологічних концепціях. Завдання дослідження наступні: – розкрити філософське поняття цінності та окреслити різницю між особистісними і суспільними цінностями; – проаналізувати основні характеристики особистісних цінностей і показати, як вони формуються в межах індивідуального світогляду; – визначити ключові суспільні цінності та їхню роль у забезпеченні стабільності та спільного блага; – окреслити можливі точки напруження та взаємодії між індивідуальними й суспільними ціннісними орієнтирами.

Поняття цінності є ключовим для філософського аналізу людського буття, оскільки саме воно визначає, що людина вважає значущим і пріоритетним. У філософському дискурсі цінності розглядаються як етичні та моральні орієнтири, які визначають «те, що є найголовнішим у житті людини» [5, с. 82]. Наприкінці XIX століття відбулося «відкриття цінностей» – важливий поворот у гуманітарному мисленні, що істотно вплинув на філософію та суспільні науки XX століття і сприяв усвідомленню «ролі цінностей в індивідуальному та суспільному житті» [4].

Осмислення цінності передбачає поєднання раціонального аналізу й емоційного сприйняття. Як зазначається у філософській літературі, «осмислення, яке дає розуміння, виявляє цінність в її феноменальній повноті. Цінність постає як сенс об'єкта цінування» [3, с. 51], що зосереджує для суб'єкта найсуттєвіше й найважливіше. Тому цінність не є властивістю речей самих по собі, а формується в процесі взаємодії суб'єкта з об'єктом, коли переживання, досвід та інтелектуальне осмислення створюють основу для ціннісного вибору.

На цій підставі цінність постає як центральна категорія аксіології, яка впорядковує людську діяльність і виступає орієнтиром для поведінки, вибору та оцінки явищ. Саме процес цінування надає об'єктам смислового наповнення, адже людина оцінює як значуще те, що відповідає її потребам, досвіду та життєвим орієнтирам [3, с. 48]. Отже, цінність у філософському сенсі – це не річ і не проста характеристика предмета, а смисловий центр, що структурує досвід людини. Вона формується у процесі цінування, є результатом переживань та усвідомлення, а також визначає основні життєві орієнтири, спрямовуючи як особистісну, так і суспільну поведінку.

Переходячи від загального філософського розуміння цінності до їхньої конкретизації, необхідно розрізняти індивідуальні та особистісні цінності. Індивідуальні цінності охоплюють значущі для конкретної людини орієнтири, що формуються під впливом її досвіду, соціального середовища й життєвих обставин. Особистісні цінності, натомість, є більш глибинними та усвідомленими: вони інтегровані у структуру самосвідомості людини й визначають її моральний вибір, світогляд та здатність до саморефлексії. Таке розмежування дає змогу точніше аналізувати, як індивідуальні прагнення взаємодіють і перетинаються з вимогами та нормами суспільного життя.

Особистісні цінності формуються в межах індивідуального світогляду і визначають, як людина поєднує самотрансценденцію (допомогу іншим) та самоусвідомлення (захист власних інтересів). Дослідження Ребеки Міфсуд і Гордона Саммута показують, що різні світоглядні моделі по-різному впливають на цей баланс. Світогляд виживання (Survivor worldview) вирізняється цинізмом і низьким рівнем довіри, що веде до знецінення самотрансценденції та страху змін, обмежуючи особистісну автономію [1]. Світогляд нагороди (Reward worldview) натомість підсилює самоусвідомлення й орієнтацію на власні інтереси, поєднуючи це з інгруповою солідарністю. Прагматистський світогляд (Pragmatist worldview) базується на принципі взаємності, що підтримує автономію й водночас робить людину готовою до співпраці та компромісів [1]. Ці світоглядні моделі наочно демонструють, як індивідуальні орієнтири впливають на взаємодію між «Я» і «Ми». Виживальницький світогляд посилює ізоляцію та

ускладнює гармонізацію з суспільними нормами, тоді як прагматистський сприяє адаптації через раціональний баланс інтересів особи й колективу.

Суспільні цінності виконують інтегративну функцію, забезпечуючи єдність, стабільність і передбачуваність соціального життя. Вони задають нормативні орієнтири, що визначають межі допустимої поведінки та сприяють збереженню спільного порядку. Як підкреслює Н. Камінська, конституційні цінності – свобода, справедливість, солідарність і мир – становлять фундамент демократичного співжиття, формуючи рамки, у яких взаємодіють держава, суспільство та особа [2, с. 86–87]. Свобода постає базовою умовою демократії, адже обмежує державну владу; справедливість гарантує рівність і недискримінацію; солідарність забезпечує взаємопідтримку; а мир створює гармонію інтересів, закріплену через інституції, покликані запобігати конфліктам [2, с. 90].

Особливої гостроти співвідношення цінностей набуває у період воєнних викликів: заради безпеки свобода тимчасово звужується, тоді як солідарність посилюється, стаючи умовою виживання й згуртованості. У такому контексті мир набуває нормативного змісту – він означає не лише відсутність бойових дій, а й стан впорядкованості, що не дозволяє суспільству зануритися в хаос. Конституція України, закріплюючи право на особисту недоторканність (ст. 29), демонструє, що навіть у кризові часи суспільні цінності зберігають легітимність лише за умови поваги до автономії особи. Таким чином, суспільні цінності не просто встановлюють межі для індивідуальних прагнень, а й створюють умови для їхньої реалізації, адже без солідарності, справедливості та порядку індивідуальна самореалізація є неможливою. Це підкреслює їхній філософський статус як цінностей, що поєднують автономію та спільне благо.

Співвідношення індивідуальних, особистісних і суспільних цінностей нерідко породжує напруження, оскільки кожен із цих рівнів виражає різні виміри людського існування. Індивідуальні цінності відображають особисту життєву позицію й прагнення людини, тоді як особистісні цінності формують її моральний характер і готовність до взаємодії від самотрансценденції до зосередженості на власних інтересах. Суспільні цінності, своєю чергою, забезпечують порядок, солідарність і спільне благо. Конфлікт виникає там, де особисті прагнення вступають у суперечність з колективними вимогами, наприклад, коли автономія індивіда обмежується задля безпеки чи соціальної стабільності.

Гармонізація цих вимірів можлива тоді, коли індивід визнає значення суспільного порядку, а суспільство – цінність особистої автономії. Збалансована взаємодія між «Я» та «Ми» передбачає готовність до діалогу, пошук раціонального компромісу та здатність інтегрувати індивідуальні орієнтири у спільні рамки. У сучасних умовах філософія показує, що справжня рівновага між особистісними й суспільними цінностями не є

застиглим станом, а постійним процесом, який забезпечує розвиток і людини, і спільноти.

Підсумовуючи, треба підкреслити, що аналіз співвідношення особистісних, індивідуальних і суспільних цінностей показує, що ці виміри формують взаємозалежну структуру, у якій кожен елемент впливає на інші. Особистісні та індивідуальні цінності визначають моральну позицію людини й траєкторію її самореалізації, але не можуть розвиватися поза суспільним контекстом. Суспільні цінності створюють умови, у яких автономія набуває реального змісту, забезпечуючи порядок і можливість розвитку. Конфлікти між «Я» і «Ми» виникають там, де порушується рівновага, однак саме її пошук формує демократичну культуру.

Список використаних джерел

1. Mifsud R., Sammut G. Worldviews and the role of social values that underlie them. *PMC Journal.* 2023. № 18(7). DOI: 10.1371/journal.pone.0288451
2. Камінська Н. Сучасна парадигма конституційних цінностей та їх значення в умовах воєнного стану. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2022. Том 24, № 2. С. 86–95. DOI: https://doi.org/10.33270/02222402.86
3. Кулєшов О. В. Феноменологія цінності як аксіологічна проблема. *Гуманітарний вісник. Серія: Філософські науки.* 2011. Число 17, Вип 1. С. 47–53. URL: https://is.gd/COaGWM
4. Лісовий В. С. Аксіологія / Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: https://esu.com.ua/article-43500
5. Розова Т., Грицаєнко Ю. Теоретичний аналіз сучасних ціннісних орієнтацій: міждисциплінарний підхід. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрог. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2025. № 3(66). С. 75–85. DOI: https://doi.org/10.21564/2663-5704.66.337891

Ключові слова: цінності, індивідуальні цінності, суспільні цінності, соціальна суб'єктність, автономія, солідарність.
Keywords: values, individual values, social values, social subjectivity, autonomy, solidarity.

Науковий керівник: к. філос. н. Крижановська Т. О.

Дядюк Катерина Олегівна
магістр права Національного університету «Одеська юридична академія»

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОСТПАМ’ЯТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ

У сучасному гуманітарному дискурсі пам’ять розглядається не лише як спосіб збереження минулого, а й важливий чинник формування індивідуальної та колективної свідомості. Особливої уваги у цьому контексті набуває поняття постпам’яті. Термін «постпам’ять» введено американською дослідницею Маріанною Гірш, який позначає травматичний досвід попередніх поколінь. М.Гірш пропонує врахувати як цей досвід продовжує впливати на свідомість нащадків, формуючи їхнє уявлення про історію та власну ідентичність. Дослідниця виокремлює дві форми постпам’яті: сімейну та афіліативну [3, с.114].

Сімейна постпам’ять формується у родинному колі, передаючи досвід попереднього покоління наступним, через різні форми комунікації (наприклад, через фотокарточки). Важливим елементом сімейної постпам’яті є те, що нащадки не є безпосередніми учасниками травматичних подій, проте вони формують своє світосприйняття через емоційний «відбиток», який накладає на них відчуття порушеного зв’язку зі своїм минулим.

Натомість афіліативна постпам’ять формується поза межами родини. Вона виникає тоді, коли людина починає проживати чужий травматичний досвід через історію, культуру чи мистецтво. Афіліативна постпам’ять виступає не як успадкована пам’ять, а як елемент колективної свідомості, який важливий у формуванні сучасного розуміння історії. Взаємозв’язок двох форм демонструє, що постпам’ять виступає не лише як продовження родинного досвіду, а й як спосіб збереження історичної травми шляхом трансформації минулого у сучасному світі. У такому контексті пам’ять виходить за межі простого збереження досвіду, визначаючи спосіб за допомогою якого минуле не втрачає зв’язок із теперішнім.

У фундаментальній онтології Мартіна Гайдеґґера постпам’ять не визначається як поняття, проте її можна розглядати як форму присутності минулого в структурі життєвого світу людини Dasein. Спробуємо це зробити.

За М.Гайдеґґером Dasein є не просто наявним буттям, а передусім можливістю буття [2], тобто таким способом існування, у якому людина постійно співвідносить себе з власним досвідом. Саме тому постпам’ять може впливати на формування ідентичності не лише як знання про минуле, а як один із чинників саморозуміння, через який суб’єкт осмислює власне місце у світі. М.Гайдеґґер визначає буття як таке, що вже включене в історичний і культурний досвід у якому досвід минулого не існує ізольовано

від сучасності, а залишається складовою суб'єкта. Постпам'ять набуває онтологічного значення, оскільки травматичний досвід попередніх поколінь продовжує впливати на світосприйняття людини.

Розглядаючи постпам'ять як одну з основних характеристик буття, можна звернутися до гайдеґґерівського поняття «закинутості» (Geworfenheit). Людина не обирає час чи місце свого народження, вона вже застає світ у певному стані. У контексті постпам'яті це означає, що людина «закинута» не просто в загальну історію, а в певне поле, яке ще до цього було обтяжене минулими катастрофами (війнами, репресіями), які переживали предки.

Проте, «закинутість» у травматичний досвід минулого, не означає те що людина через досвід попередніх поколінь приречена. Саме в цьому виникає потреба переходу «закинутості» до історичності. Історичність (Geschichtlichkeit) не є сумою минулих подій, вона є фундаментальним екзистенціалом Dasein. Людина є істотою, що «закинута» у вже існуючий світ і успадковує усі його прояви. Мається на увазі, що це не просто знання історії, а здатність «тут буття» повертатися до витоків задля того, аби мати змогу відкривати можливості для свого майбутнього. У цьому контексті постпам'ять означає трансформацію нав'язаного травматичного досвіду предків нав'язаного його фактичністю у власну екзистенціальну задачу. Людина стає історичною тоді, коли вона перетворює «чуже» минуле у яке вона закинута на власну долю, знаходячи сенс для свого теперішнього.

Онтологічний вимір постпам'яті можемо розглянути не лише за допомогою «закинутості» та історичності людини. Одним із основних елементів постпам'яті виступає часовість (Zeitlichkeit), оскільки саме через часову структуру буття М.Гайдеґґер пояснює спосіб існування людини у світі. Для філософа час це не просто низка окремих моментів, які є послідовними, а минуле залишається позаду, акцентуючись на теперішньому як на моменті, який відбувається зараз, а майбутнє є тим, що ще не настало. Часовість є одним із елементів Dasein, у межах якої ці часові структури пов'язані між собою та знаходяться у постійній взаємодії.

Завдяки аналізу постпам'яті через часовість, можемо розглядати травматичний досвід попередніх поколінь не як історично завершений факт, а як елемент, який впливає на майбутнє людини. У цьому випадку минуле визначається не зовнішнім об'єктом, а внутрішнім досвідом за допомогою якого людина пояснює свою присутність у світі. Внаслідок цього постпам'ять набуває темпорального значення, оскільки поєднує минуле та сучасне в одне ціле. Не можна минуле назвати завершеним етапом, оскільки досвід попередніх поколінь продовжує впливати та постійно переосмислюється в теперішньому.

Важливим є вміння розрізняти поняття постпам'яті та колективної пам'яті. Здавалося б, ці поняття тотожні за значенням, оскільки вони

означають досвід минулого, який переживається у моменті тепер. Проте, не все так однозначно, як може здаватися на перший погляд. Для уникнення плутанини спробуємо розмежувати поняття.

Колективна пам'ять – це сукупність знань, уявлень, смислів про минуле, яка формується та підтримується в межах соціальної групи, що формуються та передаються між її членами. У праці «Колективна пам'ять», опублікованої у 1950 році посмертно, французький дослідник Моріс Альбвакс визначив колективну пам'ять як соціальний конструкт, що виникає і відтворюється через взаємодію великих і малих соціальних груп [1]. Колективна пам'ять має публічний характер, оскільки її втілення відбувається через сферу освіти, культури тощо. Завдяки колективній пам'яті історичні події набувають значення не лише для безпосередніх учасників, а й для людства в цілому.

Постпам'ять є вужчим поняттям за колективну пам'ять, оскільки вона пов'язана із внутрішніми переживаннями травматичного досвіду попередніх поколінь і його інтегрування в структуру саморозуміння, а колективна пам'ять є більш ширшим осмисленням минулого. Іншими словами – колективна пам'ять забезпечує належність людини до історичної спільноти, а постпам'ять виходить на такий рівень зв'язку з минулим, за якого прямо не пережитий досвід набуває екзистенціальної ролі у житті людини. Тож бачимо, що відмінність між колективною пам'яттю та постпам'яттю виражається не тільки у тому, як саме передається історичний досвід, а й у тому, як його присутність впливає на буття людини.

Минуле не зникає після свого завершення, через феномен постпам'яті воно стає частиною нашого теперішнього, створюючи нові смисли в житті наступних поколінь. Постпам'ять це не «спогад про спогад», саме тому не можна пояснювати її виключно як психологічне явище, оскільки її зміст має набагато глибший рівень значущості людини. Постпам'ять засвідчує, що буття не обмежене рамками тільки прожитого досвіду, тому що в його структурі присутнє також те, що історично передує постпам'яті.

Саме тому постпам'ять можна розглядати як форму присутності минулого, що продовжує визначати людське існування поза межами безпосередньо прожитого досвіду. Історична відстань не означає втрату зв'язку між поколіннями, оскільки саме цей досвід впливає на людину та її перебування у світі. Тож, на нашу думку філософська значущість постпам'ять полягає у тому, що непрожите минуле продовжує впливати на формування буття людини та її здатності до розуміння світу.

Список використаних джерел

1.Halbwachs M. La mémoire collective. Paris : Presses Universtaires de France, 1950. 170 p.

2.Heidegger M. Bycie i czas / tłum. B. Baran. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994. 203 s.

3.Hirsch M. The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust. New York : Columbia University Press, 2012. 305 p.

Ключові слова: постпам'ять, сімейна постпам'ять, афіліативна постпам'ять, колективна пам'ять, травматичний досвід, Dasein, закинутість, історичність, часовість.

Keywords: postmemory, familial postmemory, affiliative postmemory, collective memory, traumatic experience, Dasein, thrownness, historicity, temporality.

Науковий керівник: в.о. завідувача кафедри, к.філос.н., доцент Шамша І.В.

Кирпиченко Єлизавета Ігорівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ХАОСУ І ПОРЯДКУ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СУЧАСНОСТІ

У сучасному світі, позначеному швидкими змінами, кризами й пошуками стабільності, питання співвідношення хаосу та порядку набуває нового філософського звучання. Людство постійно балансує між непередбачуваністю подій і прагненням гармонії, між руйнуванням старих систем і створенням нових форм упорядкованості. Ці процеси змушують замислитися над глибинною сутністю двох взаємопов'язаних категорій – хаосу як стану невизначеності та порядку як спроби надання смислу й структури буттю.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що у XXI столітті хаос і порядок перестають бути лише абстрактними філософськими поняттями та перетворюються на інструменти аналізу складних соціальних, культурних і технологічних трансформацій. Глобальні кризи, війни, інформаційні потоки, економічні злами та стрімкий розвиток штучного інтелекту створюють ситуації, коли старі моделі впорядкованості вже не працюють, а нові ще тільки формуються. Саме тому теоретичне осмислення співвідношення хаосу й порядку стає необхідним для розуміння сучасної культури, механізмів самоорганізації суспільства та способів людського адаптування до невизначеності.

Проблема полягає в тому, що межа між хаосом і порядком ніколи не є сталою: те, що сьогодні сприймається як деструкція, завтра може стати основою нової гармонії. Саме це робить аналіз філософських уявлень про хаос і порядок важливим для розуміння сучасної культури, мислення та способів організації життя людини.

Об’єктом нашого дослідження постають філософські уявлення про хаос і порядок у різні історичні епохи. Предметом дослідження є особливості інтерпретації категорій хаосу й порядку в античній, середньовічній, модерній та сучасній філософській традиції.

Метою дослідження визначимо наступне: проаналізувати еволюцію розуміння хаосу і порядку у філософській думці від Античності до сучасності та виявити ключові зміни в осмисленні їхнього співвідношення.

Проблема співвідношення хаосу й порядку має глибокі історико-філософські корені. Щоб зрозуміти, як ці поняття осмислюються в сучасності, необхідно звернутися до їхнього початкового філософського формування в античній думці, де вони вперше постали як взаємопов’язані космологічні категорії.

В античній філософії поняття хаосу та порядку були невіддільні від космологічних уявлень про походження світу. Давньогрецькі мислителі сприймали хаос не як руйнування, а як первинний, безформний стан буття, з якого виникає впорядкований космос. У «Теогонії» Гесіод надавав хаосу як міфологічне (одна з першопотенцій), так і фізичне (безкінечний і пустий світовий простір) тлумачення [3, с. 85]. Це уявлення визначило подальше розуміння хаосу як потенціалу творення, а не лише як безладу. Платон у діалозі «Тімей» розглядає хаос як «місце» або «матерію», що очікує впорядкування розумом деміурга, тобто надає цьому поняттю онтологічного сенсу як стану, з якого формується гармонія світу [5, с. 93]. Арістотель, у свою чергу, вбачав у хаосі матерію, що має можливість набути форми через дію форми або цілі. Тож, для античної філософії хаос і порядок не є протилежностями у моральному чи ціннісному сенсі, а становлять єдину динамічну пару, у якій безлад є передумовою впорядкованості, а порядок – результатом внутрішньої гармонізації буття.

У Середньовіччі поняття хаосу й порядку набувають нового сенсу. Філософія більше не зосереджується лише на природі, як в античності, а стає способом пізнання Бога. Порядок починає розумітися як втілення Божественного Логосу, тобто розумного задуму Творця, у якому все має місце, мету й значення. Для мислителів на кшталт Томи Аквінського порядок – це не просто структура, а прояв Божої мудрості, відбиток вищого розуму у створеному світі. Людське мислення сприймається як участь у цьому небесному порядку.

Хаос у середньовічній традиції також змінює своє значення. Замість космогонічної першоматерії він перетворюється на символ відсутності Бога, втрати сенсу, духовного падіння. Це вже не природна стихія, а моральний стан, який виражається у розладі, гріхі, темряві, де істина й добро зникають.

Відбувається зміщення фокусу: замість космосу головною темою стає людина. Боротьба між хаосом і порядком переноситься в її внутрішній світ.

Душа стає місцем, де зустрічаються порядок як благодать, гармонія і хаос як спокуса та моральний занепад.

У добу Нового часу відбувається радикальна зміна мислення, а саме філософія переходить від теологічного світогляду до раціоналістичного. Якщо раніше порядок сприймався як прояв Божого задуму, то тепер він тлумачиться як результат діяльності людського розуму. Людина стає своєрідним «деміургом нового типу», не творцем світу, але тим, хто здатен осягнути його структуру через логіку, математику й експеримент. Світ починає мислитися як механізм, що функціонує за універсальними й пізнавальними законами.

У цьому контексті хаос набуває нового змісту. Він перестає бути силою буття й перетворюється на гносеологічну проблему. Хаос – це не реальний безлад, а межа пізнання, «стіна незнання», до якої доходить дослідник, коли ще не розуміє прихованих причин і закономірностей. Випадковість розглядається лише як тимчасова неповнота знання, а не справжня відсутність порядку.

Для Нового часу характерний інтелектуальний оптимізм. Мислителі того часу вірили, що людський розум здатний розв’язати будь-яку загадку природи. Тому хаос не сприймається як загроза, а радше як стимул до розширення знань. Відбувається перехід від уявлення про світ як живий космос до уявлення про світ як точний механізм, який можна розібрати, пояснити й передбачити.

В Новому часі відбувається зміщення філософського акценту, а саме хаос починають розуміти не як первинну стихію світу, а як гносеологічний і екзистенційний стан, який супроводжує людину у ситуаціях невизначеності, випадковості або браку знання. «… хаос виникає у звичайному повсякденному житті» [1]. У мислителів цього часу хаос пов’язується з межами людського розуміння: він постає не як справжній безлад, а як тимчасова неповнота знання, «непрозорість» світу для суб’єкта. Тому хаос стає не руйнівною силою, а стимулом до пізнання, поштовхом до пошуку закономірностей, упорядкування явищ і розширення меж раціонального.

У XX–XXI століттях відбувається принципово нове осмислення хаосу й порядку, пов’язане з розвитком синергетики – науки й водночас філософії самоорганізації складних систем. У цьому підході хаос уже не протистоїть порядку, а стає умовою його появи. Він розглядається як творче середовище, у якому за певних умов народжуються нові структури, форми та закономірності. Таким чином долається традиційний дуалізм і хаос перестає бути руйнівним початком, а перетворюється на потенціал становлення.

Синергетична оптика змінює стиль мислення: замість «статичних істин» домінує уявлення про процеси, нелінійність, еволюцію та відкритість буття. Порядок сприймається не як щось раз і назавжди задане, а як

результат динамічної взаємодії випадковості й закономірності. «Хаос – це не тільки безформна маса, а надскладна організована послідовність» [2, с. 51].

Цей підхід має важливий гуманітарний вимір. У сучасній філософії хаос і порядок аналізуються не лише в природних системах, а й у соціальних, культурних та психологічних. Соціальні кризи, культурні злами або внутрішній екзистенційний хаос можуть тлумачитися як етапи оновлення, що відкривають шлях до нового рівня впорядкованості. В сучасному мисленні хаос перестає бути негативною категорією. Він означає свободу, можливість і творчу невизначеність. Порядок без хаосу є застиглим; хаос без порядку – безплідний. Тільки їхня взаємодія робить розвиток можливим [4].

Тож, еволюція уявлень про хаос і порядок свідчить про зміну способу мислення – від пошуку космічної гармонії до усвідомлення внутрішньої динаміки буття. Хаос стає не запереченням порядку, а його умовою, джерелом нових структур і можливостей. Із зовнішньої загрози він перетворюється на простір становлення, де зароджуються форми, сенси та закономірності. У сучасному розумінні хаос і порядок існують не як протилежності, а як взаємодоповнювальні виміри реальності. Це відкриває перспективу мислення світу не як завершеної системи, а як відкритого процесу постійного творення.

Список використаних джерел

1.Кулік А. Термін «хаос» в історико-філософському дослідженні. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках.* 2015. № 3. С. 49–54. URL: https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/773

2. Коперльос Р. Розуміння хаосу як безладу в філософії та науці. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2022. № 36. С. 51–54. DOI: https://doi.org/10.32837/apfs.v0i36.1111

3.Прокопович Л. Міфопоетичний аспект філософського осмислення співвідношення понять «хаос» і «космос/порядок». *European philosophical and historical discourse.* 2019. Том 5, Випуск 2. С. 84–89. URL: https://ephd.cz/wp-content/uploads/2019/ephd_2019_5_2/14.pdf

4. Kondratyuk-Antonova, T., Polishchuk, N., & Silvestrova, O. Synergetics and the problem of objectivity in scientific knowledge. *Humanities Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy.* 2024. № 12(4) P. 78–89. DOI: https://doi.org/10.31548/hspedagog/4.2024.78

5. The Timaeus of Plato / Edited by R. D. Archer-Hind. University of Illinois at Urbana-Champaign Library. Brittle Books Project, 2009. URL: https://brittlebooks.library.illinois.edu/brittlebooks_open/Books2010-03/plato0001timpla/plato0001timpla.pdf

Ключові слова: хаос, порядок, процесуальність, нелінійність, самоорганізація, відкритість буття.
Keywords: chaos, order, processuality, nonlinearity, self-organization, openness of being.

Науковий керівник: к. філос. н. Крижановська Т. О.

Рудзік Інеса Юріївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФЕМІНІЗМ І ВІЙНА: ЖІНОЧИЙ ДОСВІД У КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

Проблема фемінізму у воєнному контексті постає як питання переосмислення жіночого досвіду від традиційної ролі берегині до активної ролі захисниці, лідерки, волонтерки та громадської діячки. Війна в Україні актуалізувала потребу глибшого розуміння ролі жінки в умовах збройних конфліктів, коли вони беруть безпосередню участь у бойових діях, займають керівні посади, забезпечують тил та водночас стикаються з гендерними стереотипами й соціальною нерівністю. Проблема дослідження полягає у недостатньому осмисленні жіночого досвіду війни з позицій феміністської філософії та гендерної справедливості.

Об’єктом дослідження є феміністичні підходи до осмислення жіночого досвіду у воєнний час. Предметом дослідження є трансформація соціальної та правової ролі жінки під впливом воєнних подій.

Мета роботи полягає у виявленні особливостей феміністичного бачення війни та ролі жінки в ній як активного суб’єкта суспільних процесів. Для досягнення мети передбачається виконати такі завдання: розкрити сутність фемінізму як соціально-філософського явища; дослідити участь жінок у війні та її вплив на формування нової соціальної ролі; визначити значення феміністичного підходу у переосмисленні жіночого досвіду війни й формуванні принципів гендерної рівності в післявоєнний період.

Фемінізм не обмежується соціальним рухом за права жінок, він виступає глибокою філософською концепцією, що дозволяє аналізувати структури влади, нерівність, соціальні ролі та механізми дискримінації. Одним із ключових понять феміністичної теорії є соціальна суб’єктність, яка означає не тільки здатність діяти, але й можливість бути почутою, впливати на суспільні процеси, визначати норми та брати участь у формуванні колективної реальності. Традиційно суспільство розглядало жінку як об’єкт турботи, моральної відповідальності та опіки, обмежуючи її вплив на

політичні та оборонні процеси. Проте війна ставить під сумнів ці уявлення, показуючи, що жінка може бути активним суб'єктом дії, здатною приймати рішення, організовувати ресурси та брати участь у захисті країни.

У ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» (далі Закон), зазначається що «Жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі), що включає прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу» [1, ст.1 п.12]. Цитата із закону підкреслює, що рівність у військовому обов'язку виходить за межі суто юридичної норми й набуває глибшого світоглядного змісту. Вона відображає зміни в суспільному розумінні ролі жінки, де здатність служити державі стає не привілеєм однієї статі, а проявом спільної людської відповідальності. У цьому контексті військова служба постає не просто як виконання обов'язку, а як форма реалізації свободи та гідності, де кожна людина має право і здатність робити внесок у безпеку спільноти.

Філософське осмислення фемінізму також включає аналіз влади, свободи та тілесності. У війні структура влади та її традиційні прояви стають особливо видимими: чоловічі моделі сили та героїзму домінують у суспільній уяві, тоді як жіночі форми впливу, здатності до турботи і солідарності часто залишаються поза увагою. Водночас саме війна демонструє, що етика турботи та моральна відповідальність жінок мають критичне значення для виживання та відновлення суспільства.

Війна радикально трансформує соціальні ролі жінок. «Жінки в Україні і в умовах російсько-української війни продовжують невпинно руйнувати усталені стереотипи щодо соціальних ролей жінок і чоловіків» [2]. Якщо раніше очікувалося, що вони виконуватимуть переважно функції турботи та опіки, то сучасний конфлікт в Україні показав, що жінка може бути активним учасником бойових дій, волонтерським лідером та керівником.

Понад 5 500 українських військовослужбовиць сьогодні виконують свої обов'язки безпосередньо на передовій. Загальна ж кількість жінок у лавах Збройних Сил України станом на 1 січня 2025 року перевищує 70 000, що, за словами заступника міністра оборони, бригадного генерала юстиції Сергія Мельника, на 20% більше, ніж у 2022 році. Держава водночас розширює механізми соціального захисту, щоб гарантувати жінкам належні умови служби та рівні можливості для професійного розвитку [3]. Ці дані свідчать не лише про кількісне зростання участі жінок у секторі оборони, а й про глибинні зміни у суспільному мисленні. Це демонструє переосмислення традиційних уявлень про військову службу як виключно «чоловічу» сферу. Зростання жіночої присутності на фронті стає проявом нової соціальної реальності, у якій сила, мужність і відповідальність перестають бути прив'язаними до статі. Також це свідчить про розвиток

свідомості, де служіння державі розглядається як вільний, морально вмотивований вибір людини, а не як функція її біологічної природи.

У сучасних військових умовах українські жінки активно беруть участь у бойових діях, виконуючи різні функції на передовій. Деякі з них служать разом із чоловіками як стрільці, командири чи артилеристки, демонструючи відвагу і професійність на рівні з чоловіками. Інші виконують роль медиків, рятуючи життя поранених навіть під обстрілом, а розвідниці та операторки зв'язку забезпечують критично важливу інформаційну підтримку для успішного виконання операцій. Незважаючи на суттєвий внесок, досягнення жінок часто залишаються непоміченими або недооцінюваними, адже медіа та офіційні звіти традиційно висвітлюють чоловічі подвиги. Крім того, військовослужбовиці стикаються з культурними та соціальними бар'єрами, що змушує їх додатково доводити компетентність у чоловічому середовищі. Визнання та підтримка їхньої ролі, забезпечення рівних прав і подолання гендерних стереотипів є важливими складовими зміцнення обороноздатності та соціальної справедливості [4, с. 8].

Ці обмеження свідчать, що патріархальні структури не лише впливають на кар'єрні можливості, а й обмежують здатність жінок реалізувати свій потенціал як суб'єкта дії, ускладнюючи повне усвідомлення їхнього внеску у суспільні та оборонні процеси. З філософського погляду, війна стає своєрідним лакмусовим папірцем для оцінки соціальних уявлень про силу, моральну відповідальність і героїзм. Досвід жінок демонструє, що стійкість, організаційні навички та моральне лідерство не обмежуються чоловічою сферою, а проявляються через турботу, співучасть і солідарність. Участь жінок у бойових, медичних та інформаційних операціях трансформує традиційне розуміння героїзму, поєднуючи мужність із етикою турботи, та підкреслює необхідність перегляду стереотипів і створення суспільства, де кожна людина може реалізувати свій потенціал незалежно від статі.

У сучасній українській армії й надалі проявляються гендерні стереотипи, коли оцінювання військових ґрунтується не на професійних навичках, а на статі. «Головною причиною навіть створення самих законів є гендерні стереотипи, що впливають також і на ставлення чоловіків-військовослужбовців до жінок на фронті» [4, с. 19]. Поділ обов'язків на «чоловічі» та «жіночі» знижує ефективність служби та змушує жінок додатково доводити свою компетентність. Водночас послідовні законодавчі зміни, активність самих військовослужбовиць і підтримка експертного середовища поступово трансформують ці уявлення. Досвід жінок на фронті переконує, що професіоналізм визначається не статтю, а вмінням мислити стратегічно, діяти відповідально й працювати в команді, що сприяє переосмисленню цінностей рівності та справедливості у військовій сфері.

Отже, аналіз жіночого досвіду у військових конфліктах свідчить, що справжнє розуміння суб'єктності та соціальної ролі формується через практику відповідальності, здатність до адаптації та критичне мислення. Жінки демонструють нові моделі впливу та взаємодії, які поєднують ефективність, моральну рефлексію і солідарність, відкриваючи простір для переосмислення традиційних понять лідерства та авторитету. Це створює основу для формування більш гнучкого та справедливого суспільного порядку, де цінність людини визначається її діями та внеском, а не статтю чи соціальними стереотипами.

Список використаних джерел

1. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text
2. Гудій В. Гендерна рівність в Україні: що маємо сьогодні. Сайт юридичної фірми Ілляшев та Партнери. 2024. URL: https://attorneys.ua/publication/genderna-rivnist-v-ukrayini/
3. Борискіна Є. Жінки на передовій історії: роль, виклики та внесок у часи війни та миру [Електронний ресурс]. СД Платформа. 2024. URL: https://sdplatform.org.ua/blogs/womonwar
4. Клецко К. В. Гендерні стереотипи щодо жінок в українській армії : кваліфікаційна робота бакалавра. Національний університет «Києво-Могилянська академія», факультет соціальних наук і соціальних технологій, кафедра соціології. Київ, 2020. 46 с. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4ef79618-205d-44c3-ab19-6ea5e1c800c5/content

Ключові слова: фемінізм, жіночий досвід війни, соціальна суб'єктність, гендерна рівність, трансформація соціальних ролей, етика турботи.

Keywords: feminism, women's experience of war, social subjectivity, gender equality, transformation of social roles, ethics of care.

Науковий керівник: к. філос. н. Крижановська Т. О.

СЕКЦІЯ 3. ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО, ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА

Керівник: завідувач кафедри, д. ю. н., професор Бехруз Х.
Секретар: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Мануїлова К. В.

Авєтісян Катрін
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ACQUIS ЄС В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Євроінтеграційний курс України закріплений на конституційному рівні та є одним із центральних пріоритетів державної політики. Особливого значення цей напрям набув після надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС у 2022 році та офіційного відкриття переговорів про вступ у 2024 році. У цьому процесі ключову роль відіграє імплементація acquis communautaire – правового доробку Європейського Союзу, яка є обов'язковою умовою для повноцінного входження України в європейський правовий простір.

Актуальність теми пояснюється необхідністю гармонізації національного законодавства з нормами та стандартами ЄС, що є вирішальною передумовою для успішного функціонування України як майбутнього члена Союзу. Метою дослідження є аналіз особливостей адаптації acquis ЄС в українському правовому полі, виявлення основних труднощів і визначення перспектив цього процесу.

Поняття acquis communautaire охоплює сукупність прав та обов'язків, що становлять правову систему Європейського Союзу і є обов'язковими для всіх держав-членів. До складу acquis входять установчі договори ЄС, акти вторинного права (регламенти, директиви, рішення), судова практика Суду ЄС, а також загальні принципи права Союзу. Наразі acquis ЄС охоплює більше півтори сотні тисяч сторінок тексту відповідних правових джерел, згрупованих у шести кластерах і поділених тематично на 35 глав. Фінансовий acquis Євросоюзу є складовою системи acquis ЄС в цілому. Його ключові правові положення викладено у головно 5, 16, 32 та 33 главах. У процесі розширення ЄС держави-кандидати зобов'язані привести своє законодавство у відповідність до acquis. Це означає не лише формальне

прийняття нормативно-правових актів, але й забезпечення їх ефективного застосування на практиці[1].

Ключовим документом, що визначає правові засади імплементації acquis ЄС в Україні, є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Варто також відмітити, що Україна на своєму євроінтеграційному шляху продовжує виконувати зобов'язання, взяті на себе у рамках Угоди про асоціацію [2].

Важливу роль відіграють національні механізми адаптації законодавства, зокрема оновлена Національна програма адаптації законодавства України до права ЄС, а також урядові плани імплементації. Координація цього процесу здійснюється Кабінетом Міністрів України, тоді як Верховна Рада України забезпечує законодавче оформлення відповідних змін.

Станом на 2025 рік Україна суттєво просунулася у виконанні Угоди про асоціацію з ЄС: рівень імплементації оцінюється приблизно в 80-85%. Значний прогрес досягнуто в таких напрямках, як енергетика, цифрова трансформація, фінансове регулювання та антимонопольна політика. Цікавим кроком стало завершення скринінгу національного законодавства на відповідність правовому доробку ЄС (acquis communautaire), що є обов'язковою умовою для початку переговорів за новими кластерами.

Попри значний прогрес, процес імплементації acquis ЄС супроводжується рядом суттєвих викликів. Насамперед це пов'язано з великим обсягом правової спадщини ЄС, яка постійно оновлюється та ускладнюється. Додатковими факторами є обмежені строки адаптації законодавства, недостатня інституційна спроможність окремих державних органів, а також вплив воєнного стану що ускладнює реалізацію реформ (наприклад, конкурсного добору в держслужбі, обов'язкової звітності), міграцію та втрати. Бюджет судової системи покриває лише 61% потреб, статистика та контроль частково паралізовані [3].

Подальша імплементація acquis ЄС передбачає активізацію законодавчої роботи, а також посилення інституційної спроможності органів державної влади. Очікується відкриття переговорних кластерів та поступове просування України на шляху до членства в ЄС. Важливим аспектом є не лише формальне приведення законодавства у відповідність до норми ЄС, а й забезпечення дієвого функціонування принципу верховенства права, гарантування незалежності судової влади та ефективної протидії корупції. Стратегічною метою України виступає повна гармонізація національного законодавства з acquis ЄС у середньостроковій перспективі.

Список використаних джерел

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15
2. Дір І. Ю. Процес імплементації acquis ЄС у національне законодавство України *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 1. С. 677–683. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.119
3. European Commission. Ukraine Report 2025 [SWD(2025) 759 final]. – Brussels, 2025.– URL:https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecde7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf

Ключові слова: Європейський Союз, євроінтеграція, Україна, воєнний стан, acquis, правові виклики, реформи, верховенство права, адаптація законодавства.

Keywords: European Union, European integration, Ukraine, martial law, acquis, legal challenges, reforms, rule of law, adaptation of legislation

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Аніщенко Олександра Олегівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕРЕГОВОРНИЙ ПРОЦЕС ЩОДО ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄС: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Європейська інтеграція України є одним із ключових напрямів зовнішньої та внутрішньої політики держави, що має як політичний, так і правовий характер. Стратегічний курс України на набуття повноправного членства у Європейському Союзі закріплений на конституційному рівні після внесення змін до Конституції України у 2019 році [2]. У сучасних умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України процес європейської інтеграції набув не лише політичного, а й безпекового та цивілізаційного значення.

Початок нового етапу інтеграції пов’язаний із поданням Україною офіційної заявки на вступ до Європейського Союзу 28 лютого 2022 року. Вже 23 червня 2022 року Європейська Рада ухвалила рішення про надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС. Наступним важливим кроком стало рішення Європейської Ради від 14-15 грудня 2023 року про відкриття переговорів щодо вступу України до Європейського Союзу. Це рішення стало історичним етапом у розвитку відносин між Україною та ЄС та підтвердило стратегічну підтримку інтеграційного курсу України [4].

Фактичний початок переговорного процесу відбувся 25 червня 2024 року під час першої міжурядової конференції між Україною та Європейським Союзом у Люксембурзі, яка започаткувала офіційні переговори щодо членства України в ЄС.

Правовою основою процедури вступу нових держав до Європейського Союзу є стаття 49 Договору про Європейський Союз, відповідно до якої будь-яка європейська держава, що поважає цінності ЄС та зобов'язується їх дотримуватися, може подати заявку на членство [1]. У межах цієї процедури держава-кандидат повинна відповідати так званим Копенгагенським критеріям, сформульованим Європейською Радою у 1993 році. До них належать: стабільність демократичних інститутів, гарантії верховенства права, повага до прав людини, функціонування ринкової економіки та здатність виконувати зобов'язання, що випливають із членства в Європейському Союзі.

Переговорний процес щодо вступу до Європейського Союзу має складну правову структуру та здійснюється шляхом поетапного відкриття і закриття переговорних розділів, які охоплюють основні сфери права ЄС. Загалом переговори включають 35 розділів, що об'єднуються у тематичні кластери відповідно до оновленої методології розширення ЄС. У межах цього процесу держава-кандидат повинна здійснити масштабну адаптацію національного законодавства до acquis communautaire – сукупності правових норм та стандартів Європейського Союзу [3].

Важливу роль у підготовці України до переговорного процесу відіграє Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, підписана у 2014 році та повністю чинна з 2017 року. Цей міжнародно-правовий акт передбачає поступову гармонізацію українського законодавства з правом ЄС у різних сферах, включаючи торгівлю, конкуренцію, енергетику, цифрову економіку та захист довкілля. Угода фактично стала інституційною основою інтеграції України до внутрішнього ринку Європейського Союзу.

Сучасний переговорний процес характеризується застосуванням нової методології розширення ЄС, що передбачає посилення уваги до фундаментальних реформ, зокрема у сферах верховенства права, незалежності судової влади, боротьби з корупцією та захисту прав людини. Саме ці питання входять до так званого «фундаментального кластеру» переговорів, який відкривається першим і закривається останнім.

Станом на 2025–2026 роки Україна продовжує процес скринінгу законодавства, який передбачає детальний аналіз відповідності національного права acquis Європейського Союзу. Цей процес є ключовим етапом переговорів і спрямований на визначення рівня готовності України до імплементації норм права ЄС у різних сферах державної політики [5].

Водночас переговорний процес супроводжується певними політичними та правовими викликами. Однією з особливостей процедури вступу до ЄС є необхідність одностайної підтримки з боку всіх держав-членів Європейського Союзу на кожному етапі переговорів. У зв'язку з цим

окремі держави можуть впливати на темпи переговорного процесу, що іноді призводить до його уповільнення.

Разом з тим Європейський Союз наголошує на принципі «merit-based approach», відповідно до якого прогрес країни-кандидата залежить насамперед від результатів проведених реформ.

Попри складні умови воєнного часу, Україна демонструє значний прогрес у реалізації реформ, необхідних для набуття членства в Європейському Союзі. Європейська Комісія у своїх звітах неодноразово відзначала високий рівень політичної відданості України європейському курсу та продовження процесу реформування державних інституцій.

Отже, переговорний процес щодо вступу України до Європейського Союзу є складним багаторівневим правовим механізмом, що передбачає глибоку трансформацію національної правової системи відповідно до стандартів ЄС. Водночас цей процес має стратегічне значення для розвитку України, оскільки сприяє зміцненню демократичних інститутів, забезпеченню верховенства права та інтеграції держави до європейського правового, економічного та політичного простору.

Список використаних джерел

1. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями від 07.02.1992 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
2. **Конституція України від 28.06.1996** URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_a11#Text
4. European Council conclusions on Ukraine, enlargement and reforms URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/14/european-council-conclusions-on-ukraine-enlargement-and-reforms/
5. Accession of Ukraine to the European Union URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Accession_of_Ukraine_to_the_European_Union

Ключові слова: Європейський Союз; переговорний процес; вступ до ЄС; acquis communautaire; Копенгагенські критерії; європейська інтеграція; гармонізація законодавства.

Keywords: European Union; accession negotiations; EU enlargement; acquis communautaire; Copenhagen criteria; legal harmonization.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Аніщенко Олександра Олегівна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Проблема захисту прав людини під час збройних конфліктів є однією з найактуальніших у сучасному міжнародному праві. В умовах війни права і свободи людини зазнають значних обмежень та порушень, що потребує ефективних міжнародно-правових механізмів їх захисту. Важливу роль у цьому процесі відіграють міжнародні організації та судові інституції, зокрема Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи та Європейський суд з прав людини.

Одним із ключових міжнародних документів у сфері захисту прав людини є Загальна декларація прав людини, яка проголосила основні права та свободи людини [1]. Її положення були розвинуті у таких міжнародних актах, як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [2] та Європейська конвенція з прав людини [3].

Особливе значення у період збройних конфліктів має також міжнародне гуманітарне право, основу якого становлять Женевські конвенції 1949 року. Вони встановлюють правила ведення війни та передбачають захист цивільного населення, військовополонених, поранених і хворих [4].

Важливу роль у забезпеченні міжнародного контролю за дотриманням прав людини відіграє Організація Об'єднаних Націй. Через діяльність Ради Безпеки, Генеральної Асамблеї та спеціальних комітетів ця організація здійснює моніторинг порушень прав людини, ухвалює резолюції та сприяє притягненню винних осіб до відповідальності.

У європейському регіоні ключову роль у захисті прав людини відіграє Європейський суд з прав людини, який розглядає скарги осіб щодо порушення прав, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини. Практика цього суду має важливе значення для формування міжнародних стандартів захисту прав людини [3].

Особливої актуальності питання міжнародного захисту прав людини набуло у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України. Після початку збройного конфлікту у 2014 році та повномасштабного вторгнення у 2022 році до Європейського суду з прав людини було подано значну кількість міждержавних та індивідуальних заяв.

Важливою є справа України проти Російської Федерації (щодо Криму), у якій Суд визнав, що Російська Федерація здійснювала ефективний контроль над територією Криму та несе відповідальність за порушення прав людини на цій території. Йдеться, зокрема, про порушення права на свободу, справедливий суд, свободу вираження поглядів та інші фундаментальні права [5].

Також значення має справа Україна та Нідерланди проти Російської Федерації, яка стосується численних порушень прав людини під час збройного конфлікту на сході України, включаючи трагедію рейсу MH17 та інші порушення міжнародного гуманітарного права [6].

Ці справи демонструють, що міжнародні судові інституції відіграють важливу роль у фіксації порушень прав людини та притягненні держав до міжнародно-правової відповідальності.

Таким чином, міжнародно-правові механізми захисту прав людини відіграють важливу роль під час збройних конфліктів. Діяльність міжнародних організацій, застосування норм міжнародного гуманітарного права та практика міжнародних судів сприяють захисту цивільного населення та притягненню винних осіб до відповідальності. Сучасна практика щодо України підтверджує важливість функціонування ефективних міжнародних механізмів захисту прав людини у період воєнних конфліктів.

Список використаних джерел

1. **Загальна декларація прав людини : прийнята Генеральною Асамблеєю Організація Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 р.** URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
3. Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Женевські конвенції 1949 року про захист жертв війни URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
5. Рішення ЄСПЛ у міждержавній справі «Україна проти Росії (щодо Криму)», 2024 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/yespl-oholosyv-svoie-rishennia-u-mizhderzhavnii-spravi-ukraina-proty-rosii-shchodo-krymu
6. Справа Україна та Нідерланди проти Росії у Європейський суд з прав людини URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%C2%AB%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D1%82%D0%B0_%D0%9D%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97%C2%BB

Ключові слова: права людини, міжнародний захист прав людини, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, Європейський суд з прав людини, Організація Об'єднаних Націй, міжнародні механізми захисту, воєнні злочини, Європейська конвенція з прав людини, міжнародна відповідальність держав.

Keywords: human rights, international protection of human rights, armed conflict, international humanitarian law, European Court of Human Rights, United Nations, international protection mechanisms, war crimes, European Convention on Human Rights, state responsibility.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Аравенко Анастасія В'ячеславівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ПОЛІТИЧНА ЦІННІСТЬ ТА ЮРИДИЧНА ВИМОГА ЄС

Верховенство права є однією з фундаментальних засад сучасного демократичного суспільства та ключовою цінністю, на якій ґрунтується функціонування Європейського Союзу. У процесі формування та реалізації міжнародних відносин ця категорія набуває особливого значення, оскільки визначає не лише внутрішню організацію держав, а й принципи їх взаємодії на наднаціональному рівні. Європейський союз розглядає верховенство права як універсальний стандарт, що забезпечує стабільність правових систем, гарантує захист прав людини та створює передумови для ефективного політичного діалогу між державами [6].

Актуальність дослідження верховенства права як політичної цінності та юридичної вимоги ЄС обумовлена сучасними викликами, пов'язаними з трансформацією міжнародних відносин, зростанням ролі наднаціональних інституцій та необхідністю забезпечення єдності правового простору. У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Європейської комісії та Суду Європейського Союзу, які відіграють ключову роль у забезпеченні дотримання принципу верховенства права та формуванні єдиної правозастосовної практики [3]. Верховенство права – це усталений принцип. Хоча кожна держава-член має свою власну національну ідентичність та традиції, фундаментальне значення верховенства права є спільним для всіх держав і може бути визначене такими шістьма принципами: законність, що означає законодавчий процес, заснований на прозорості, підзвітності, демократії та плюралізмі; правова стабільність; заборона свавільного здійснення виконавчої влади; ефективний судовий захист незалежними та безсторонніми судами з ефективним судовим переглядом, включаючи повагу до основних прав людини; розподіл влади; та рівність перед законом [6].

Верховенство права є базовим принципом сучасної правової держави та одним із ключових елементів функціонування Європейського Союзу. Воно визначає межі здійснення державної влади, забезпечує підпорядкованість усіх суб'єктів права та гарантує ефективний захист прав і свобод людини. У межах ЄС цей принцип має не лише юридичне, а й виразне політичне значення, оскільки виступає основою легітимності інтеграційного об'єднання [1].

Нормативне закріплення верховенства права здійснюється, зокрема у Договорі про Європейський Союз, де воно визначене як одна з основних цінностей Союз, де воно визначене як одна з основних цінностей Союзу

поряд із демократією, повагою до прав людини та свободами [2, с. 182]. Це означає що держави-члени зобов'язані не лише формально визнавати цей принцип, а й забезпечувати його реальне функціонування у своїх національних правових системах.

Як політична цінність, верховенство права формує спільний ідеологічний простір ЄС, що базується на принципах демократії, правової визначеності та недопущенні свавілля влади. Воно виступає критерієм оцінки держав-кандидатів на вступ до ЄС та умовою участі у процесах європейської інтеграції. У цьому контексті верховенство права є інструментом політичної консолідації та забезпечення довіри між державами [5, с. 12].

Особливо важливою є роль верховенства права у процесі розширення Європейського союзу. Держави-кандидати повинні відповідати Копенгагенським критеріям, які включають стабільність інституцій, що гарантують демократію, права людини та верховенство права. Це означає що принцип виступає своєрідним

«фільтром», який визначає можливість інтеграції держави до європейського простору [4, с. 12].

З юридичної точки зору, верховенство права в ЄС проявляється через систему загальних принципів права що визначаються та застосовуються Судом

Європейського Союзу. Судова практика відіграє ключову роль у конкретизації змісту цього принципу, зокрема через забезпечення верховенства права ЄС над національним законодавством та гарантування однакового застосування норм у всіх державах [4, с. 12].

У Європі ніхто не може мати необмежену владу. Саме тому законодавча, виконавча та судова гілки влади розділені. Ці гілки влади взаємно контролюють і врівноважують одна одну. Дотримуючись цього принципу, ми захищаємо верховенство права в Європі [6].

Сутність верховенства права полягає у визнанні права як вищої соціальної цінності, що обмежує державну владу та забезпечує баланс між інтересами особи, суспільства і держави. Важливим аспектом є структурна характеристика верховенства права. Відповідно до підходів Ради Європи, воно включає низку взаємопов'язаних елементів законність (діяльність органів влади виключно на підставі закону), юридичну визначеність (передбачуваність правових норм), заборону свавілля, доступ до правосуддя, незалежність судової влади та рівність усіх перед законом, Ці елементи формують комплексний механізм забезпечення правопорядку [1, с. 5].

Верховенство права є основою стабільності та справедливості у Європейському Союзі. Воно поєднує політичні цінності і юридичні вимоги, забезпечуючи обмеження влади та захист прав людини. Цей принцип

формує єдиний правовий простір для всіх держав-членів і гарантує рівність усіх перед законом. Верховенство права забезпечує передбачуваність рішень і ефективність функціонування інституцій. Воно також виступає стандартом у відносинах ЄС із третіми країнами, сприяючи поширенню демократичних цінностей. Таким чином, цей принцип є ключовою основою для підтримки правопорядку, стабільності і єдності у Союзі [2, с. 184].

Список використаних джерел

1. Галунько В. Принцип верховенства права: лекція. Академія адміністративно-правових наук. 2025. URL: https://www.ssaals.com.ua
2. Красій М. Принцип верховенства права в Європейському Союзі. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів:* матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Дніпро, 28 лют. 2023 р.). Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 182-184
3. Принцип верховенства права в міжнародній правотворчості (теоретико-правові аспекти) URL: https://ccu.gov.ua/library/pryncyp-verhovenstva-prava-v-mizhnarodniy- pravotvorchosti-teoretyko-pravovi-aspekty (дата звернення: 08.04.2026)
4. Расторгуєва Н. The principle of the rule of law in the legal systems of the eu and ukraine: a comparative legal analysis. *Ehrlich's Journal*, 2025. С. 43-49. URL: https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.06
5. Müller-Graff P. The Rule of Law in European Integration: Roots, Functions, Challenges. 2018 URL: https://doi.org/10.18523/kmlpj153249.2018-4.1-14
6. What is the rule of law? – European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental- rights/upholding-rule-law/rule-law/what-rule-law_en

Ключові слова: Верховенство права, Рада Європи, Європейська комісія, Суд Європейського Союзу, Європейська правова держава, Політична цінність, Україна та європейська інтеграція

Keywords: Rule of law, Council of Europe, European Commission, Court of Justice of the European Union, European rule of law, Political value, Ukraine and European integration

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Ашадзе Нонна Миколаївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СПРОТИВ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ПОЛІТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: МЕЖІ ДОПУСТИМОГО ВІДХИЛЕННЯ

Принцип верховенства права ЄС є основною гарантією європейського правопорядку: він забезпечує пріоритет норм Союзу над будь-якими суперечливими нормами національного законодавства і є умовою функціонування єдиного правового простору. Однак сьогодні цей принцип

все частіше зазнає випробувань. Між наднаціональними вимогами інституцій ЄС та бажанням держав-членів зберегти власну конституційну ідентичність наростає системна напруга. Конституційний спротив держав ставить під питання цілісність правової системи Союзу та межі самої євроінтеграції. Актуальність теми зумовлена необхідністю знайти відповідь на фундаментальне питання: де проходить межа між законним захистом національної ідентичності та відвертим порушенням спільних цінностей?

Відповідно до принципу верховенства права, положення установчих договорів та акти, що мають пряме застосування і приймаються інститутами Спільнот, з моменту набрання чинності не лише унеможливлюють застосування національних норм, які суперечать праву ЄС, але й перешкоджають ухваленню нових національних актів у частині, що порушує положення права Союзу.

Разом із тим Договір про ЄС у редакції Лісабонського договору зробив певну поступку державам-членам. ДЄС зобов'язує Союз поважати державну національну ідентичність, закладену в їхніх фундаментальних політичних та конституційних структурах [1]. Саме це положення держави-члени найчастіше використовують як правову основу для конституційного спротиву.

Для кращого розуміння теми дослідження пропонуємо кілька кейсів такого спротиву. 5 травня 2020 року Федеральний конституційний суд Німеччини (ФКС) виніс рішення у справі про програму купівлі держоблігацій ЄЦБ. Вперше в історії ФКС оголосив дії інституцій ЄС такими, що виходять за межі переданих повноважень – постановив, що ЄЦБ перевищив свій мандат при купівлі облігацій і що Бундесбанк повинен вийти з цієї схеми протягом трьох місяців, якщо ЄЦБ не зможе довести її необхідність. При цьому ФКС відмовився визнати для себе обов'язковою попередню ухвалу Суду ЄС, яка підтвердила правомірність рішення, охарактеризувавши її як «об'єктивно свавільну» [2, с. 1117]. Практичні наслідки рішення виявились обмеженими: ЄЦБ надав необхідне обґрунтування, і ФКС дозволив Бундесбанку продовжити участь у програмі. Проте символічний і прецедентний ефект виявився величезним: ФКС де-факто оголосив себе вищим арбітром щодо меж повноважень інституцій ЄС, що прямо суперечить ДЄС та ДФЄС, які відводять цю роль виключно Суду ЄС. Ця справа – класичний приклад компетенційного спротиву: держава не заперечує цінності ЄС, але оспорює повноваження його інституцій.

Ще одним прикладом спротиву є польський кейс: у 2018-2020 роках польський уряд провів судову реформу, що передбачала підпорядкування дисциплінарної відповідальності суддів Дисциплінарній палаті Верховного суду, члени якої призначались за впливу правлячої партії. Суд ЄС визнав, що ця палата не відповідає вимогам судової незалежності та підлягає ліквідації. Конституційний трибунал Польщі у відповідь виніс рішення, яким

оголосив, що Польща не зобов'язана виконувати попередні заходи Суду ЄС, якщо вони стосуються устрою судової системи, оскільки ці питання належать до виключної компетенції держави [3]. Кульмінацією стало рішення Конституційного трибуналу, яке набуло безпрецедентного характеру: трибунал визнав окремі положення Договору про ЄС несумісними з польською Конституцією та оголосив, що ЄС не має права надавати польським судам повноваження застосовувати право ЄС всупереч польській Конституції [4].

Тобто, визначення допустимих меж між законним захистом національної ідентичності та недопустимим порушенням спільних цінностей є актуальним і проблемним питанням, адже держави-члени ЄС достатньо часто здійснюють противляться рішення інституцій Союзу.

На боці законного захисту ідентичності стоїть стаття 4(2) ДЄС, яка прямо зобов'язує Союз поважати національну ідентичність держав-членів, закладену в їхніх фундаментальних політичних та конституційних структурах. Це положення відкриває певний простір для конституційного діалогу: якщо держава вважає, що конкретна норма ЄС посягає на фундаментальні конституційні принципи – наприклад, на принцип бюджетного суверенітету парламенту або на механізм призначення суддів – вона може ставити це питання через конституційний суд, ініціювати перегляд норм ЄС через офіційні процедури, або просити Суд ЄС про попередній розгляд [1].

Межа порушення проходить там, де конституційний спротив набуває системного характеру і спрямований не на захист конкретних конституційних принципів, а на ухилення від дотримання цінностей, закріплених у статті 2 ДЄС – верховенства права, демократії, захисту прав людини. Якщо держава ліквідує незалежне правосуддя, систематично ігнорує рішення Суду ЄС або видаляє певну групу осіб з-під захисту фундаментальних прав – це вже не конституційна самооборона, а підрив самого фундаменту Союзу. Саме таку логіку відобразила стаття 7 ДЄС, що передбачає механізм санкцій аж до призупинення права голосу держави-члена у Раді [1].

Важливим механізмом стала також введена Регламентом 2020/2092 умовність верховенства права, що дозволяє Єврокомісії призупиняти виплати коштів ЄС державам, де зафіксовані системні порушення верховенства права, що загрожують фінансовим інтересам Союзу [5]. Цей механізм є прямою відповіддю на ситуацію, коли традиційних процедур порушення виявлялось недостатньо.

Проте є деякі проблеми визначення меж. На нашу думку, основною з них є надмірна політизація правового дискурсу. Як демонструють наведені кейси, особливо польський, концепт «національної ідентичності» часто стає зручним інструментом у руках політиків для збереження внутрішнього

політичного контролю. Це перетворює юридичну доктрину на політичний щит, що дозволяє урядам ігнорувати невигідні для них рішення інституцій ЄС. Також можна виділити як проблему недостатня ефективність санкційних процедур, які може проводити ЄС щодо держави-дівіанта, адже так як члени Союзу це достатньо забезпечені країни, то майнові санкції мають для них не серйозний характер.

Отже, конституційний спротив держав-членів є невід'ємною рисою правової системи ЄС, адже Союз будується на поєднанні суверенних держав зі своїми конституційними традиціями та наднаціонального правопорядку, що претендує на верховенство. Ця напруга сама по собі не є проблемою, а є ознакою живого, складного правового організму. Конституційний спротив може відігравати роль корисного запобіжного клапана: нагадувати інституціям ЄС про межі їхніх повноважень, стимулювати діалог та уточнення компетенцій. Проте він перетворюється на руйнівну силу тоді, коли стає не засобом захисту конституційних цінностей, а інструментом вибіркового дотримання зобов'язань або легітимізації авторитарних реформ. Успіх ЄС залежить від двох рівнозначних умов: по-перше, від готовності держав-членів дотримуватись взятих на себе зобов'язань, навіть коли це політично незручно; по-друге, від здатності самого Союзу вести справжній діалог з державами щодо меж своїх повноважень, не перетворюючи кожне конституційне питання на справу про лояльність. Національна ідентичність та суверенітет держав та стаття 4(2) ДЄС мають бути не щитом для недобросовісних урядів, а справжнім механізмом захисту реальних конституційних цінностей.

Список використаних джерел

1. Договір про Європейський Союз : Договір Європ. Союзу від 07.02.1992 : станом на 13 груд. 2007 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (дата звернення: 07.04.2026).
2. Mayer F. C. To Boldly Go Where No Court Has Gone Before. The German Federal Constitutional Court's ultra vires Decision of May 5, 2020. *German Law Journal.* 2020. Vol. 21, no. 5. P. 1116–1127.
URL: https://doi.org/10.1017/glj.2020.58 (date of access: 07.04.2026).
3. Constitutional Tribunal of Poland. Judgment of 14 July 2021, Case P 7/20.
URL: https://trybunal.gov.pl/en/hearings/judgments/art/11589-obowiazek-panstwa-czlonkowskiego-ue-polegajacy-na-wykonywaniu-srodkow-tymczasowych-odnoszacych-sie-do-ksztaltu-ustroju-i-funkcjonowania-konstytucyjnych-organow-wladzy-sadowniczej-tego-panstwa (дата звернення: 17.10.2025).
4. Gliszczyńska-Grabias A., Sadurski W. Is It Polexit Yet? Comment on Case K 3/21 of 7 October 2021 by the Constitutional Tribunal of Poland. *European*

Constitutional Law Review. 2023. P. 1–19.
URL: https://doi.org/10.1017/s1574019622000396 (date of access: 07.04.2026).
5. Regulation 2020/2092. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/2092/oj/eng (date of access: 07.04.2026).

Ключові слова: верховенство права ЄС, конституційна ідентичність, конституційний спротив, національний суверенітет, Суд справедливості ЄС, політизація права, умовність верховенства права.

Keywords: primacy of EU law, constitutional identity, constitutional resistance, national sovereignty, Court of Justice of the EU, politicization of law, rule of law conditionality.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Бабійчук Анастасія Андріївна
здобувач 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГАРМОНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ЗІ СТАТУТОМ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЯК ЗАПОРУКА НЕВІДВОРОТНОСТІ ПОКАРАННЯ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ

У сучасних умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України питання притягнення винних осіб до відповідальності за міжнародні злочини набуло екзистенційного значення для національної та міжнародної правових систем. Центральним елементом цієї структури правосуддя виступає гармонізація вітчизняного законодавства з нормами Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) [6]. Ратифікація Римського статуту Верховною Радою України 21 серпня 2024 року стала історичним кроком, що закріпив прагнення держави дотримуватися вищих стандартів міжнародного гуманітарного та кримінального права [5]. Як зазначає Михайло Смокович, цей крок був вкрай необхідним для забезпечення ефективної взаємодії з міжнародними інституціями правосуддя [7].

Фундаментальною основою функціонування МКС є принцип комплементарності, згідно з яким первинний обов'язок щодо розслідування та переслідування міжнародних злочинів покладається на національні суди. МКС втручається лише тоді, коли держава не бажає або не спроможна реально здійснити правосуддя. Саме тому імплементація норм Статуту в національне право не обмежує суверенітет України, а навпаки, зміцнює спроможність її судової гілки самостійно кваліфікувати воєнні злочини [1; с. 257]. Прийняття імплементаційного Закону № 3987-IX від 9 жовтня 2024 року дозволило усунути прогалини в Кримінальному кодексі України, що існували протягом десятиліть [4]. Цей акт запровадив чіткі механізми відповідальності за злочини агресії, геноциду та воєнні злочини, адаптовані до сучасних викликів.

Однією з ключових новел стало впровадження принципу універсальної юрисдикції щодо найбільш тяжких злочинів, що зачіпають інтереси всього міжнародного співтовариства. Це означає, що Україна бере на себе зобов'язання переслідувати воєнних злочинців незалежно від місця вчинення злочину чи громадянства суб'єкта [7]. Гармонізація законодавства також передбачає імплементацію інституту відповідальності командирів та інших начальників за злочини підлеглих, що є критично важливим для ієрархічних структур збройних сил агресора. Без належного закріплення цих норм у КК України існував би ризик юридичної безкарності через невідповідність внутрішньої диспозиції статті міжнародним стандартам [3].

Окрім матеріального права, суттєвих змін зазнав і Кримінальний процесуальний кодекс, що забезпечує процесуальне підґрунтя для збору доказів, прийнятних для МКС. Узгодження процедур сприяє оновленню національного правосуддя в контексті фундаментальних принципів міжнародного права [1; с. 395]. Михайло Смокович слушно підкреслює, що такий підхід гарантує дотримання прав і свобод людини навіть у специфічних умовах воєнного стану. Водночас це підвищує довіру міжнародної спільноти до українських вироків, запобігаючи ситуаціям, коли злочинці можуть уникнути екстрадиції через сумніви у справедливості суду.

Важливо розуміти, що Римський статут містить найбільш актуальні напрацювання в галузі кримінального переслідування, які Україна тепер інтегрує у власну практику. Це дозволяє уніфікувати підходи до кваліфікації злочинів проти людяності, які раніше не мали чіткого відображення в українському кримінальному законі [4]. Така уніфікація є запорукою того, що жоден аспект воєнного злочину не залишиться поза увагою правосуддя через термінологічну розбіжність. Гармонізація права виступає фактором, який визначає вектор розвитку України як демократичної держави, що поділяє загальновизнані цінності [7].

Зміцнення верховенства права через імплементацію норм Статуту створює превентивний ефект, стримуючи потенційних порушників у майбутньому. Кожен акт агресії чи жорстокого поводження з цивільними тепер має чітко визначену санкцію, що відповідає тяжкості вчиненого діяння на міжнародному рівні. Більше того, ратифікація дозволяє Україні повноцінно брати участь в управлінні МКС, впливаючи на розвиток міжнародного кримінального права [5]. Вдосконалення національного правосуддя стає гарантією того, що жертви воєнних злочинів отримають належну сатисфакцію та захист своїх прав.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що відповідність національного права Статуту МКС є не лише формальною вимогою, а й практичним інструментом невідворотності покарання. Це унеможливлює ситуацію «фактичної безкарності», коли через недосконалість закону злочинець

уникає відповідальності за процедурними чи технічними мотивами [2; с. 301]. Україна продемонструвала готовність бути суб'єктом глобального правопорядку, де право сили поступається силі права. Тільки через глибоку гармонізацію законодавства можливо забезпечити справедливий мир, заснований на покаранні за порушення основ людського співіснування. Таким чином, реформа кримінальної юстиції в Україні стає взірцем для інших держав, що стикаються з викликами збройних конфліктів у XXI столітті.

Список використаних джерел

1. Зелінська Н. А. Міжнародне кримінальне право: навч. посібник. Одеса : Фенікс, 2023. 430 с. (дата звернення: 06.04.2026).
2. Короткий Т. Р. Міжнародний захист прав людини в умовах збройних конфліктів : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 312 с. (дата звернення: 06.04.2026).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III : станом на 9 жовт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 06.04.2026).
4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв’язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 09 жовт. 2024 р. № 3987-IX. Голос України. 2024. 23 жовт. (№ 129). (дата звернення: 06.04.2026).
5. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21 серп. 2024 р. № 3909-IX. Відомості Верховної Ради України. 2024. № 39. Ст. 586. (дата звернення: 06.04.2026).
6. Римський статут Міжнародного кримінального суду : прийнятий 17 лип. 1998 р. Організація Об’єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 06.04.2026).
7. Смокович М. Гармонізація національного законодавства з нормами Римського статуту МКС як інструмент боротьби з безкарністю. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки» (м. Київ, 2024 р.). Київ, 2024. (дата звернення: 06.04.2026).

Ключові слова: війна, збройна агресія, МКС, гармонізація, Кримінальний кодекс України, імплементація, національне законодавство, міжнародні стандарти.

Keywords: war, armed aggression, ICC, harmonization, Criminal Code of Ukraine, implementation, national legislation, international standards.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Берлізова Валерія Євгенівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОДВІЙНІ СТАНДАРТИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: КОНФЛІКТ МІЖ ПРАВОМ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЮ ЦІЛІСНІСТЮ

Подвійні стандарти у міжнародному праві є однією з найгостріших проблем сучасного міжнародного правопорядку. В основі цієї проблеми лежить об'єктивна колізія двох фундаментальних принципів, закріплених у Статуті ООН від 26.06.1945 [1]: принципу рівноправності та самовизначення народів (ст. 1) і принципу суверенної рівності держав та непорушності їхньої територіальної цілісності (ст. 2). Обидва принципи є обов'язковими для всіх держав-членів ООН, проте на практиці їх застосування нерідко підпорядковується геополітичним інтересам впливових держав, а не вимогам норм міжнародного права. Постановка проблеми полягає в тому, що відсутність чіткого ієрархічного співвідношення між цими принципами та дієвого механізму їх розмежування створює умови для маніпулятивного тлумачення: один і той самий інструментарій – право на самовизначення – застосовується або заперечується залежно від того, які держави виступають його бенефіціарами.

Доктринальний вимір колізії між принципами самовизначення та територіальної цілісності досліджено у праці Клименко К. О. [2, с. 444]. Авторка доводить, що принцип територіальної цілісності спрямований виключно на захист держави від зовнішньої агресії і не поширюється на держави, які не забезпечують рівноправність народів, що в них проживають, і не допускають їх вільного самовизначення. Водночас право на самовизначення у формі утворення самостійної держави (зовнішнє самовизначення, або remedial secession) є обмеженим: воно може бути реалізоване лише як крайній засіб у разі систематичного порушення прав народу та за відсутності іншої можливості досягти реального самовизначення всередині держави. Нездатність сторін знайти мирне вирішення суперечності між цими принципами призводить до застосування сили та порушення міжнародного правопорядку, що підтверджується численними кейсами другої половини XX – початку XXI ст.

Практичний вимір подвійних стандартів найяскравіше виявляється у двох знакових кейсах сучасності – проголошенні незалежності Косова (2008) та анексії Криму Росією (2014). Бевза Ю. П., Дундукова Л. В. та Мота А. Ф. [3, с. 301] аналізують природу визнання як одностороннього офіційного акта держави, що поєднує суверенний політичний вибір і юридичну значущість. Щодо Косова – понад 100 держав визнали його незалежність, посилаючись на консультативний висновок Міжнародного суду ООН 2010 р. про те, що одностороннє проголошення незалежності не

порушує міжнародного права. Натомість анексія Криму та спроби легітимізації «ДНР» і «ЛНР» під прапором права на самовизначення світова спільнота кваліфікувала як незаконні, оскільки проведені псевдореферендуми здійснювалися в умовах збройної окупації і без ознак справжнього вільного волевиявлення народу. Дослідники наголошують на необхідності чіткого розмежування визнання та невизнання в міжнародному праві, з урахуванням норм jus cogens та заборони легітимізації протиправних ситуацій.

Генезис маніпуляцій ідеєю права на самовизначення у реалізації зовнішньополітичних цілей сягає кінця XIX – початку XX ст. Ластовський В. В. та Дудар С. К. [4, с. 101] досліджують становлення міжнародно-правової ідеї права на самовизначення в українському національному русі, виявляючи дві принципово різні моделі її використання: державницьку, спрямовану на реалізацію справедливих прагнень народу до власної державності, та популістську, за якої ідея права нації на самовизначення слугує інструментом досягнення партійних або геополітичних цілей. Саме ця друга, популістська, модель є підґрунтям подвійних стандартів: різні держави застосовують або відкидають принцип самовизначення залежно від того, чи служить він їхнім інтересам у конкретній ситуації. Практичним прикладом такої маніпуляції є твердження Росії про «реалізацію права на самовизначення» у Криму, тоді як сама ж Росія відмовляла у такому праві чеченському народу.

Таким чином, подолання подвійних стандартів у міжнародному праві потребує комплексного підходу на трьох рівнях. По-перше, на нормативному: кодифікація критеріїв допустимої remedial secession в обов'язковому міжнародно-правовому акті, що встановлював би вичерпний перелік умов реалізації права на зовнішнє самовизначення – систематичні масові порушення прав народу, вичерпання внутрішніх засобів захисту, відсутність будь-якого впливу зовнішньої збройної сили. По-друге, на інституційному: посилення ролі Міжнародного суду ООН та Ради Безпеки шляхом обмеження права вето у справах, де одна з постійних держав є стороною конфлікту, що дозволить уникнути блокування правомірних рішень. По-третє, на правозастосовному: послідовне застосування доктрини невизнання незаконних ситуацій (ex injuria jus non oritur) та заходів відповідальності до держав, які маніпулятивно посилаються на право народів на самовизначення для виправдання збройної агресії та порушення територіальної цілісності інших держав.

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945: ст. 1 (принцип самовизначення народів), ст. 2 (суверенна рівність і територіальна цілісність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_010.

2. Клименко К. О. Співвідношення принципів територіальної цілісності держав і самовизначення народів у міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. № 69. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254985.
3. Бевза Ю. П., Дундукова Л. В., Мота А. Ф. Співвідношення визнання та невизнання в міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2026. Т. 5, № 93. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.39.
4. Ластовський В. В., Дудар С. К. Міжнародно-правова ідея права на самовизначення в українському національному русі кінця XIX – початку XX ст. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2025. № 16. С. 101–114. URL: https://doi.org/10.31866/2616-745X.16.2025.344698.

Ключові слова: подвійні стандарти, міжнародне право, право на самовизначення, територіальна цілісність, сецесія, визнання держав, принципи міжнародного права, Косово, Крим, ООН, Статут ООН, jus cogens, невизнання, агресія, суверенітет.

Keywords: double standards, international law, right to self-determination, territorial integrity, secession, state recognition, principles of international law, Kosovo, Crimea, UN, UN Charter, jus cogens, non-recognition, aggression, sovereignty.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, Дронов В.Ю.

Білик Катерина Вікторівна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) посідає центральне місце в системі міжнародного правосуддя: його головним призначенням є притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у найтяжчих злочинах, що становлять загрозу миру, безпеці та людяності. Заснування МКС на підставі Римського статуту 1998 року стало знаковою подією для міжнародного права – вперше у світовій практиці було створено постійно діючий незалежний орган, здатний здійснювати правосуддя незалежно від волі окремих держав. Разом із тим практика діяльності суду переконливо засвідчує, що між його задекларованою місією та реальними можливостями існує суттєва прірва. МКС постійно стикається з низкою системних проблем: обмеженою територіальною юрисдикцією, домінуванням політичних інтересів над правовими зобов'язаннями, зовнішнім тиском на суд з боку впливових держав, об'єктивними труднощами при проведенні розслідувань та відсутністю дієвого механізму примусового виконання власних рішень. Усі ці чинники комплексно знижують ефективність МКС як інструменту відновлення справедливості та реалізації принципу невідворотності покарання.

Проблема обмеженої територіальної юрисдикції є однією з найсерйозніших перешкод для діяльності МКС. Його підсудність поширюється лише на держави, які ратифікували Римський статут – основу його діяльності. Не дивлячись на те, що більшість країн підписали і ратифікували Статут, зокрема й Україна [1], авторитет і обов'язковість його рішень залишається територіально й юридично обмеженим, оскільки низка держав світу, зокрема США, Росія, Китай, Індія, Туреччина та інші, Статут не ратифікували. Тобто, саме в тих країнах, які частіше беруть участь у воєнних конфліктах, і громадяни, яких ймовірно частіше можуть ставати обвинуваченими в справах, рішення МКС не мають юридичної сили.

Не менш гострою є проблема превалювання політичних інтересів над міжнародно-правовими зобов'язаннями. Навіть держави-члени МКС нерідко ігнорують його рішення, керуючись виключно політичною доцільністю. Показовим прикладом став візит президента Російської Федерації Володимира Путіна до Монголії у 2024 році [2], незважаючи на те, що ця держава є учасницею Римського статуту, вона не виконала ордер на арешт Путіна, виданий МКС [3]. Аналогічна ситуація склалася у зв'язку з видачею ордера на арешт прем'єр-міністра Ізраїлю Біньяміна Нетаньягу: польський президент Анджей Дуда звернувся до уряду з проханням гарантувати, що той не буде заарештований у разі в'їзду до Польщі [4]. Обидва випадки наочно демонструють, що держави схильні підпорядковувати виконання міжнародних правових норм власним зовнішньополітичним пріоритетам, що системно підриває авторитет і функціональність МКС як незалежного органу правосуддя.

Окремої уваги заслуговує проблема прямого політичного тиску на МКС з боку впливових держав. Після видачі ордерів на арешт Біньяміна Нетаньягу та екс-міністра оборони Ізраїлю Йоава Галланта у травні 2024 року адміністрація президента США Дональда Трампа запровадила санкції проти МКС та його прокурора Каріма Хана, мотивуючи це тим, що суд нібито перевищує свої повноваження та загрожує національній безпеці США і їхніх союзників [5]. Це рішення стало безпрецедентним актом тиску на міжнародний судовий орган з боку єдиної в світі наддержави. Додатковим чинником, що ставить під сумнів неупередженість МКС, є широка суспільна симпатія до палестинського руху в Європі, де безпосередньо розташований суд. Відповідаючи на ці виклики, прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан публічно заявив про перетворення МКС на політичний інструмент, а у квітні 2025 року угорський парламент схвалив рішення про вихід країни з-під юрисдикції суду [6]. Зазначені події переконливо свідчать про те, що МКС, попри формальний статус незалежного міжнародного органу, залишається вразливим до зовнішнього тиску, а його рішення – предметом геополітичних маніпуляцій.

Суттєвим бар'єром для ефективності МКС є об'єктивні труднощі при веденні слідства. Суд працює з найтяжчими категоріями злочинів: “геноцидом, воєнними злочинами, злочинами проти людяності та агресією”[7] які зазвичай відбуваються в епіцентрі збройних конфліктів. У таких умовах фіксація фактів, збір речових доказів та опитування свідків перетворюються на майже неможливе завдання.

На прикладі України ми бачимо, що злочини на окупованих територіях фактично неможливо розслідувати в режимі реального часу, оскільки міжнародні слідчі групи не мають доступу до місць подій. З часом докази знищуються, а сліди правопорушень зникають, що критично ускладнює доведення вини у суді. Показовим є кейс Володимира Путіна: хоча МКС видав ордер на його арешт у березні 2023 року за незаконну депортацію дітей (що має ознаки геноциду), сама воєнна агресія Росії досі не отримала вичерпної правової оцінки. Через це, попри політичний резонанс, з точки зору права В. Путін залишається в статусі підозрюваних, а принцип презумпції невинуватості не дозволяє офіційно визнати його воєнним злочинцем до винесення остаточного вироку.

Оскільки обвинуваченими у справах такого рівня часто стають чинні високопосадовці та військові лідери, наприклад, Сергій Шойгу, Біньямін Нетаньягу, Валерій Герасимов чи Муаммар Каддафі, яких, через їхні владні повноваження та політичний статус, надзвичайно важко примусово доправити до Гааги для участі у процесі. Головна проблема полягає в тому, що МКС не має власних поліцейських сил або спеціальних підрозділів для затримання та конвоювання підозрюваних. Суд повністю залежить від доброї волі держав-учасниць та їхньої готовності співпрацювати. Як наслідок, ордери на арешт часто залишаються лише «паперовими» актами: вони мають юридичну силу, але не мають механізму реалізації, що перетворює невідворотність покарання на питання політичної кон'юнктури, а не суворого дотримання закону.

Отже, діяльність МКС демонструє, що навіть інститути з високим міжнародним статусом не можуть функціонувати поза впливом політики та державної волі. Проблеми юрисдикції, політичного тиску, складності розслідувань і відсутності механізму примусу підкреслюють, що ефективність МКС значною мірою залежить від співпраці держав-членів і міжнародної спільноти. Водночас ці обмеження свідчать про потребу у вдосконаленні міжнародних механізмів правосуддя та посиленні гарантій незалежності і неупередженості суду, аби принцип невідворотності покарання став реальністю.

Список використаних джерел

1. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text (дата звернення: 07.04.2026).
2. Путін прибув до Монголії, яку закликали його арештувати. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/amp/news-putin-monholia/33103156.html (дата звернення: 06.04.2026).
3. Situation in Ukraine: ICC-01/22. Special Edition: Warrant of Arrest for Vladimir Vladimirovich Putin. International Criminal Court. 2023. 17 March. URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and (дата звернення: 07.04.2026).
4. ЗМІ: Дуда просить у Туска гарантій, що прем'єра Ізраїлю не арештують в Польщі. Європейська правда. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/01/9/7202170/ (дата звернення: 06.04.2026).
5. Трамп підписав указ про санкції проти Міжнародного кримінального суду. Ukrrain.com. URL: https://ukrrain.com/tramp_pidpisav_ukaz_pro_sankcii_proti_mizhnarodnogo_kriminalnogo_sudu.html (дата звернення: 06.04.2026).
6. Смишляєв С., Вєнкіна К. Парламент Угорщини схвалив вихід країни з-під юрисдикції МКС. DW.com. URL: https://www.dw.com/uk/parlament-ugorsini-shvaliv-vihid-kraini-zpid-urisdikcii-mks/a-72389923 (дата звернення: 06.04.2026).
7. Римський статут міжнародного кримінального суду: Статут Міжнар. судів від 17.07.1998: станом на 21 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 06.04.2026).

Ключові слова: Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, територіальна юрисдикція, політизація правосуддя, воєнні злочини, ордер на арешт, примусове виконання рішень, презумпція невинуватості, міжнародне гуманітарне право.

Keywords: International Criminal Court, Rome Statute, territorial jurisdiction, politicization of justice, war crimes, arrest warrant, enforcement of decisions, presumption of innocence, international humanitarian law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В. Ю.

Білоус Софія

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ КУРС УКРАЇНИ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Європейська інтеграція впродовж тривалого часу посідає центральне місце в українській політичній думці, формуючи не лише зовнішньополітичні орієнтири держави, але й її ідентифікаційні та ціннісні засади. Загалом, це не просто як напрям міжнародного співробітництва, а

як концептуальна модель осмислення місця України в європейському цивілізаційному просторі. Для української політичної традиції ідея європейського вибору історично асоціюється з прагненням до свободи, утвердженням принципів правової держави, демократії та подоланням різних форм залежності, насамперед імперського характеру, що визначає її глибинний світоглядний зміст [1, с. 68].

На сучасному етапі євроінтеграційний курс України набув чітко вираженого нормативного закріплення та інституційного оформлення. Зокрема, у Конституції України визначено, що до компетенції Верховної Ради належить формування засад внутрішньої та зовнішньої політики, включаючи стратегічну орієнтацію на набуття повноправного членства в Європейському Союзі, що свідчить про закріплення євроінтеграції як одного з ключових напрямів державного розвитку [2].

Змістовно євроінтеграція України реалізується через складний і багатоетапний процес адаптації національного законодавства до правової системи Європейського Союзу, який виступає основною передумовою членства. Це не лише про формальне узгодження правових норм, а й про впровадження європейських стандартів у ключові сфери суспільного життя, зокрема забезпечення верховенства права, ефективного функціонування державних інституцій, гарантування прав людини та розвитку економічних відносин, процес має комплексний характер і передбачає використання таких інструментів, як скринінг acquis, формування стратегічних дорожніх карт реформ та постійний моніторинг відповідності національного законодавства європейським вимогам [3, с. 201-203].

Важливим етапом реалізації євроінтеграційного курсу стало укладення та подальше впровадження Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка закріпила перехід від формального співробітництва до якісно нового рівня взаємодії – політичної асоціації та економічної інтеграції [4]. Документ став фундаментальною правовою основою для поглиблення співпраці, передбачаючи поступове наближення законодавства України до стандартів ЄС, створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, а також розвиток взаємодії у сферах безпеки, правосуддя, енергетики та інших стратегічно важливих напрямів.

Разом із тим сучасний етап євроінтеграції характеризується переходом до більш активної та динамічної фази, що пов’язано з набуттям Україною статусу кандидата в члени Європейського Союзу та початком переговорного процесу щодо вступу. Зокрема, у 2024 році було офіційно розпочато переговори про членство, що засвідчує досягнення нового рівня інтеграції та підтверджує незворотність європейського курсу держави, спрямованого на входження до єдиного політичного, правового та економічного простору ЄС [4]. Водночас реалізація євроінтеграційного

курсу супроводжується низкою складних викликів, серед яких особливе значення мають необхідність глибокої адаптації законодавства, проведення масштабних інституційних реформ та подолання наслідків зовнішніх загроз, зокрема воєнної агресії. Інтеграційні процеси вимагають не лише формального приведення правової системи у відповідність до стандартів ЄС, але й забезпечення ефективної імплементації відповідних змін на практиці, що нерідко ускладнюється соціально-економічними та організаційними факторами [5].

Концептуальний аналіз євроінтеграції

Концептуальний елемент	Зміст	Характеристика
Ціннісний (ідеологічний)	Євроінтеграція як цивілізаційний вибір	Орієнтація на демократію, верховенство права, права людини, подолання пострадянської та імперської залежності
Нормативно-правовий	Закріплення курсу на ЄС у законодавстві	Визначення євроінтеграції як стратегічного напряму державної політики в Конституції України
Інституційний	Функціонування органів і механізмів інтеграції	Створення інституцій для реалізації євроінтеграційної політики, координація реформ
Правоадаптаційний (acquis)	Гармонізація законодавства з правом ЄС	Проведення скринінгу, імплементація acquis, розробка дорожніх карт реформ
Договірний	Міжнародно-правова база інтеграції	Угода про асоціацію як основа політичної асоціації та економічної інтеграції
Економічний	Інтеграція в європейський ринок	Створення зони вільної торгівлі, реформування

		економіки відповідно до стандартів ЄС
Політико-стратегічний	Геополітична орієнтація держави	Набуття статусу кандидата, початок переговорів про членство у 2024 році
Безпековий	Євроінтеграція як фактор стабільності	Посилення безпеки через співпрацю з ЄС у військовій, енергетичній та правовій сферах
Соціально-трансформаційний	Вплив на суспільство	Формування європейських стандартів життя, підвищення рівня правової культури
Проблемний (виклики)	Труднощі реалізації	Складність реформ, адаптації законодавства, вплив війни та соціально-економічних факторів

Джерело**:** сформовано на основі: [1, с. 68; 2; 3, с. 201-203; 4; 5].

Таким чином, євроінтеграція як політичний курс України має комплексний і багаторівневий характер, поєднуючи в собі правові, інституційні та ціннісні складові. Вона виступає не лише стратегічною метою держави, а й важливим механізмом її модернізації, що сприяє утвердженню демократичних принципів, зміцненню правової системи та інтеграції України до європейського простору, забезпечуючи водночас її стійкість і розвиток в умовах сучасних глобальних викликів.

Список використаних джерел

1. Віннічук О., Сулятицька Т. Європейська інтеграція як ключова ідея в українській політичній думці: крізь призму століть. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2026. Вип. 22. С. 68-74. DOI: https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-22-8
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 06.04.2026).
3. Стрєльцова О. В., Верещак М. В. Особливості процесу адаптації законодавства України до acquis ЄС як ключова умова набуття членства в ЄС. *Вчені записки*. 2025. С. 201-207. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/2_2025/31.pdf (дата звернення: 08.04.2026).

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода від 21.03.2014 № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 06.04.2026).
5. Петруненко Я. Правовий вимір європейської інтеграції України у контексті економічного співробітництва. *Економіка та суспільство*. 2025. № 75. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-75-9 (дата звернення: 06.04.2026).

Ключові слова: євроінтеграція, політичний курс, Україна, Європейський Союз, acquis ЄС, адаптація законодавства.
Keywords: European integration, political course, Ukraine, European Union, EU acquis, legislative adaptation/

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю

Боброва Марія Романівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ НАТО У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Північноатлантичний альянс (НАТО) залишається одним із провідних суб'єктів формування безпекової архітектури пострадянської Європи. Після розпаду Радянського Союзу та появи нових незалежних держав Альянс адаптував свою стратегію до нових умов, реагуючи на сучасні виклики, зокрема нестабільність окремих регіонів, локальні конфлікти, гібридні загрози та посилення впливу інших воєнно-політичних об'єднань [1].

Розширення НАТО на пострадянському просторі стало важливим інструментом інтеграції держав до євроатлантичної спільноти, однак водночас спричинило загострення відносин із Росією, яка сприймає ці процеси як виклик власним геополітичним та стратегічним інтересам. У зв'язку з цим зростає значення Альянсу у зміцненні системи колективної оборони, розширенні військової присутності в Центрально-Східній Європі та підтримці країн, що прагнуть до членства, зокрема України, Грузії та Молдови.

Водночас у регіоні НАТО стикається з конкуренцією з боку альтернативних воєнно-політичних об'єднань, таких як Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) та Шанхайська організація співробітництва (ШОС). Це протистояння формує новий вимір стратегічного суперництва, у межах якого Альянс позиціонується як гарант безпеки та стабільності, тоді як альтернативні структури розглядаються як

інструменти впливу та геополітичного тиску в регіоні. Сукупність зазначених факторів зумовлює необхідність їх ґрунтовного аналізу в контексті трансформації безпекової системи Європи [1].

Протягом тривалого часу Північноатлантичний альянс зосереджувався на стримуванні загроз і підтриманні стабільності в Атлантичному регіоні, використовуючи інструменти військового планування, навчань і модернізації оборонних систем держав-членів. Такий підхід відповідав умовам Холодної війни, коли основною загрозою виступав Варшавський договір [2].

Після завершення цього періоду змінилися як геополітична ситуація, так і характер конфліктів, що вийшли за межі традиційного міждержавного протистояння. У відповідь блок переглянув свої стратегічні орієнтири, трансформувавшись у більш гнучку та багатофункціональну структуру з глобальним виміром діяльності. Відтак НАТО нині розглядається не лише як військовий союз, а як широка політико-безпекова платформа [2].

В статті 1 Статуту НАТО зазначено, що сторони зобов’язуються відповідно до положень ООН врегульовувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть бути, виключно мирними засобами таким чином, щоб не наражати на небезпеку міжнародний мир, безпеку та справедливість. Водночас вони повинні утримуватися у своїх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування в будь-якій формі, що суперечить цілям організації [4].

Ця трансформація яскраво проявилася за межами традиційної компетенції НАТО. Як приклад можна навести операцію в Косово, де Альянс вдався до військової інтервенції без мандату Ради Безпеки ООН, виправдовуючи свої дії необхідними для зупинення масових порушень прав людини. Це втручання розглядали як засіб підтримання миру, навіть якщо воно не відповідає нормам міжнародного права.

Діяльність НАТО у зазначеному конфлікті виявила низку складних дилем, що постають на перетині безпекових інтересів, гуманітарних міркувань і правових обмежень. З одного боку, організація декларує відданість демократичним цінностям, правам людини та нормам міжнародного права, а з іншого – діє в умовах відсутності чітко визначених юридичних рамок щодо новітніх загроз. Це створює підґрунтя для неоднозначного тлумачення понять безпеки, стабільності чи гуманітарної кризи, що потенційно може використовуватися для легітимації дій, які за інших обставин розглядалися б як порушення державного суверенітету [2].

З урахуванням сучасних умов діяльності, НАТО визначає пріоритетами забезпечення спільної безпеки в умовах динамічних змін, підтримання колективної оборони, зміцнення трансатлантичних зв’язків, розширення партнерства та підготовку до прийняття нових членів. Водночас важливим

залишається збереження політичної єдності та достатнього військового потенціалу для виконання широкого спектра завдань [3].

З метою більш ефективного досягнення цілей Північноатлантичного договору, Сторони, діючи як самостійно, так і спільно, шляхом постійного й результативного вдосконалення власних спроможностей та надання взаємної допомоги, забезпечуватимуть підтримку і розвиток своєї індивідуальної та колективної здатності протидіяти збройному нападу [4]. Це зазначено в 3 статті Статуту НАТО.

Тривалий час військова організація Північноатлантичного альянсу загалом відповідала завданням протистояння радянському блоку. Проте сьогодні європейська складова організації стикається з помітним технологічним відставанням від збройних сил США, що обмежує її можливості, зокрема у веденні високотехнологічних операцій, таких як застосування точкових ударів. У зв'язку з цим США стимулюють європейських союзників до збільшення оборонних витрат і активізації участі у програмах модернізації озброєнь. Водночас подолання цього розриву значною мірою залежить від доступу до передових американських технологій. Разом із тим НАТО зберігає важливе значення для США завдяки розвиненій інфраструктурі в Європі, яка використовується для реалізації як регіональних, так і глобальних військових операцій.

Можна стверджувати, що розвиток Північноатлантичного альянсу (НАТО) як найпотужнішої військово-політичної організації Європи супроводжується низкою складних викликів, зумовлених глибокими трансформаціями глобального та регіонального безпекового середовища.

Список використаних джерел

1.Беняс В. Роль НАТО у формуванні європейської системи безпеки: практичний досвід для України. *Вісник Прикарпатського університету*. 2025. Вип. 20. с. 69. URL: https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/23091/1/11.pdf

2.Левко К. Л. Роль НАТО у забезпеченні європейської безпеки. *Державний торгівельно-економічний університет*. 2025. с. 51-52. URL: https://ur.knute.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e328adc7-6c23-490e-a98a-1fa7308b804d/content

3.Мехдізаде Ф. Вплив НАТО на стан і перспективи розвитку середовища безпеки. *Інститут міжнародних відносин міжрегіональної академії управління персоналом*. 2010. №1. с. 143-145. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/mekhdizade_vplyv.pdf

4. The North Atlantic Treaty. 1949. *Official texts and resources* | *NATO*. стаття 1-3. URL: https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1949/04/04/the-north-atlantic-treaty

Ключові слова: Північноатлантичний альянс (НАТО), міжнародна безпека, Холодна війна, колективна безпека, гібридні загрози, розширення НАТО.

Keywords: North Atlantic Treaty Organization (NATO), international security, Cold War, collective security, hybrid treats, NATO enlargement.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Глєбова Катерина Валеріївна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНАЛІЗ ТЕОРІЙ ПОХОДЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЗАХІД ТА СХІД

Права людини є одним із центральних понять сучасної юриспруденції та політичної філософії. У широкому розумінні права людини – це комплекс природних і непорушних свобод та юридичних можливостей, що обумовлені фактом існування людини в цивілізованому суспільстві; іманентні можливості людини поводитися відповідно до своїх свідомих волевиявлень та робити все, що не заборонено законом і не спричиняє невиправданої шкоди правам і свободі інших людей [1]. Попри зовнішню універсальність цього визначення, практика свідчить про глибокі розбіжності в тому, як різні суспільства розуміють природу, обсяг та межі прав людини.

Ключем до пояснення цих розбіжностей може слугувати цивілізаційний підхід, запропонований американським політологом С. Гантінгтоном. Згідно з ним, світ поділений на кілька великих цивілізаційних блоків: західний, конфуціанський, ісламський, православний, латиноамериканський, африканський – кожен із яких формує власну систему цінностей, у тому числі правових [2]. Саме ця цивілізаційна належність визначає, чи сприймаються права людини як вроджені й невідчужувані, чи як дарований державою обсяг дозволених свобод.

Питання про походження права є одним із фундаментальних у правовій науці. Дослідники виділяють кілька основних теорій, кожна з яких пропонує власне пояснення того, від кого люди отримують свої права.

Теологічна теорія є найдавнішою. Вона стверджує, що право має божественне походження і даровано людині через пророків або правителів. Ця теорія домінувала в Середньовіччі, її найвідомішим представником є католицький богослов Фома Аквінський [3]. Незважаючи на відхід від теологічного праворозуміння в сучасній науці, вплив цієї концепції досі відчутний в ісламських правових системах та в окремих елементах іудейського й канонічного права.

Природно-правова теорія пов'язує походження права з природою людини – її розумом, почуттям справедливості та прагненням до добра. Відповідно до цієї теорії, існує вищий, природний порядок, якому повинне відповідати будь-яке законодавство. Держава не творить право – вона лише закріплює й захищає те, що людині належить від природи [4].

Позитивістська теорія займає протилежну позицію: право – це виключно система норм, встановлених державою та забезпечених її

примусовою силою. Поза державою немає права. З цієї позиції права людини є не вродженими, а дарованими і, відповідно, можуть бути обмежені або переглянуті владою заради суспільного блага [5].

Для цілей цього дослідження найбільш значущими є природно-правова та позитивістська теорії, оскільки саме вони найповніше відображають цивілізаційний розкол у розумінні прав людини.

Західна цивілізація сформувала правову традицію, в центрі якої стоїть особистість. Витоки цього явища слід шукати в кількох взаємопов'язаних процесах.

По-перше, визначальну роль, на нашу думку, відіграло християнство. Ідея про те, що кожна людина створена за образом і подобою Бога та наділена безсмертною душею, заклала філософську основу для визнання рівної гідності всіх людей. Принцип любові до ближнього, центральний для євангельської етики, поступово трансформувався у правову вимогу поваги до особи незалежно від її соціального стану. Середньовічне природне право, розвинуте Томою Аквінським, вже містило ідею про те, що людські закони повинні відповідати вищому моральному порядку.

По-друге, епоха Відродження та гуманізму перемістила в центр уваги людину як таку – її розум, свободу волі й здатність до самовдосконалення.

По-третє, Просвітництво надало ідеям природних прав систематичної теоретичної форми. Джон Локк сформулював концепцію невідчужуваних прав на життя, свободу та власність, які людина має від природи і які держава не може відібрати, а лише зобов'язана захищати [4]. Жан-Жак Руссо розвинув ідею суспільного договору як добровільної угоди вільних людей, а не підкорення підданих монархові.

Результатом цього тривалого процесу стало те, що саме природно-правова теорія набула на Заході статусу безумовної аксіоми. Права людини тут сприймаються як первинні щодо держави: держава їх не творить – вона зобов'язана їх визнавати та захищати. Яскравим прикладом є положення Загальної декларації прав людини: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Це положення корелюється з Преамбулою акта, яка визнає «вроджену гідність» та «невід'ємні права» всіх членів людської сім'ї основою свободи та справедливості [6]. Європейська конвенція розвиває цей підхід: у її Преамбулі зазначено, що основоположні свободи є "основою справедливості та миру в усьому світі". Посил Конвенції полягає у "колективному гарантуванні" вже існуючих невід’ємних прав, де держава виступає лише гарантом, а не їхнім джерелом [7].

Цивілізації Сходу: конфуціанська, ісламська, а також православно-слов'янська у своєму авторитарному варіанті – йшли іншим шляхом.

У конфуціанській традиції право ніколи не було інструментом захисту особи від держави. Навпаки, воно слугувало підтриманню соціальної

гармонії та ієрархії. Конфуцій вчив, що добре впорядковане суспільство тримається на виконанні кожним свого обов'язку – сина перед батьком, підданого перед правителем, молодшого перед старшим [8]. Права в такій системі похідні від обов'язків, а не передують їм. Держава не обмежує права людини – вона їх встановлює відповідно до потреб соціального цілого.

Ісламська правова традиція (шаріат) також не знає природних прав у західному розумінні. Права й обов'язки людини визначені Аллахом і зафіксовані в Корані та Сунні. Вони не є предметом людської домовленості або раціонального виведення – вони одкровення. При цьому права особи підпорядковані збереженню п'яти фундаментальних цінностей ісламу: релігії, життя, розуму, продовження роду та власності. Індивідуальні претензії, що суперечать цим цінностям або порядку общини, не мають правового захисту.

Спільною рисою для більшості східних правових систем є те, що вони тяжіють до позитивістської моделі: право є тим, що встановлено або санкціоновано владою – державою, богом через пророка чи традицією громади. Колектив є первинним, а індивід – елементом цього колективу, що несе перед ним відповідальність.

Спроба Заходу втілити природно-правову модель у Загальній декларації прав людини стала початком тривалого протистояння між правовим універсалізмом та правовим релятивізмом. Універсалісти стверджують, що права людини однакові для всіх, незалежно від культури. Натомість прибічники релятивізму (переважно представники Сходу) наголошують, що міжнародні стандарти не можуть ігнорувати релігійні приписи чи традиційні цінності. Даний підхід закріплено у Каїрській декларації прав людини в ісламі, де права людини визначаються через релігійний обов'язок: “всі люди є слугами Господніми” (ст. 1), а “життя є дар Господа, і право на життя гарантовано кожному” (ст. 2). Згідно з документом, основні свободи в ісламі є “обов’язковими заповідями Господа", тому їх дотримання вважається "актом молитви", а порушення – "страшним гріхом” [9]. Таким чином, походження прав людини залишається не лише юридичним, а й геополітичним питанням.

Проведений аналіз теорій походження прав людини дозволяє стверджувати, що сучасний розкол у розумінні правових стандартів не є випадковим, а ґрунтується на фундаментальних розбіжностях у генезисі права різних регіонів. Якщо західна правова традиція вибудувана на аксіомах природно-правової теорії, де джерелом невідчужуваних прав є сама особистість (антропоцентризм), то східні системи тяжіють до позитивістського та теологічного розуміння, де права є похідними від волі держави, божественного одкровення або обов’язків перед соціальним цілим. Це зумовлює ключовий конфлікт між західним індивідуалізмом, що

сприймає право як «щит» проти влади, та східним колективізмом, де право виступає інструментом підтримки суспільної гармонії та ієрархії. Таким чином, походження прав людини залишається не лише юридичною категорією, а й точкою зіткнення універсалізму та культурного релятивізму, що вимагає не нав'язування єдиної моделі, а глибокого врахування цивілізаційної специфіки кожної правової сім'ї для побудови ефективного міжнародного діалогу.

Список використаних джерел

1. Права людини. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Права_людини (дата звернення: 06.04.2026).
2. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster, 1996. 410 p.
3. Марітен Ж. Людина і держава. пер. з франц. Київ : Дух і Літера, 2003. 196 с.
4. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
5. Hart H. L. A. Positivism and the Separation of Law and Morals, Harvard Law Review. 1958. Vol. 71. No. 4. Pp. 593–629.
6. Загальна декларація прав людини (рос/укр): Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 06.04.2026).
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 06.04.2026).
8. Сандюк Л. О., Щубелка Н. В., Шмиголь М. Ф., Сулим О. В. Основи культурології. К : Центр учб. літ., 2012. 400 с.
9. Каїрська декларація про права людини у ісламі: Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 05.08.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_882#Text (дата звернення: 06.04.2026).

Ключові слова: права людини, теорії походження права, природно-правова теорія, позитивізм, цивілізаційний підхід,, Захід, Схід, азійські цінності, універсалізм, культурний релятивізм.

Keywords: human rights, theories of the origin of law, natural law theory, legal positivism, civilizational approach,, West, East, Asian values, universalism, cultural relativism.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В. Ю.

Глігор Валерія Валеріївна

здобувачка 1-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

БЛОКУВАННЯ ВЕБСАЙТІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ВІДПОВІДНІСТЬ МІЖНАРОДНИМ СТАНДАРТАМ

Дослідження проблематики блокування вебсайтів в Україні є особливо актуальним в умовах цифровізації суспільства та триваючої збройної агресії, що супроводжується інформаційною війною і зростанням кіберзагроз. Доступ до інформації в мережі Інтернет становить невід'ємну складову свободи вираження поглядів, гарантованої як національним законодавством, так і міжнародно-правовими актами. Відповідно до статті 34 Конституції України кожному гарантується право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію [1], а аналогічні гарантії закріплені у статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2] та статті 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [3].

У практиці Європейського суду з прав людини сформовано підхід до оцінки правомірності втручання у свободу вираження поглядів, відомий як «трискладовий тест», який передбачає, що обмеження має бути передбачене законом, переслідувати легітимну мету та бути необхідним у демократичному суспільстві [7]. Ключове значення має критерій «передбачено законом», який вимагає чіткості, доступності та передбачуваності правових норм, а також обмеження дискреції державних органів.

В Україні сформувалася багаторівнева система блокування вебресурсів, яка включає санкційні механізми [4], судові рішення, регуляторні інструменти та діяльність Національного центру оперативно-технічного управління мережами телекомунікацій. Особливо дискусійним є останній механізм, який дозволяє оперативно обмежувати доступ до вебсайтів без судового рішення в умовах воєнного стану.

Правовою підставою для таких дій слугує постанова Кабінету Міністрів України № 812 від 29 червня 2004 року [5], яка передбачає можливість тимчасового обмеження надання телекомунікаційних послуг. Водночас ця норма не містить прямої вказівки на блокування вебсайтів, що створює проблему розширеного тлумачення повноважень та ставить під сумнів відповідність критерію передбачуваності.

Суттєвим недоліком є також непрозорість процедури блокування. Рішення часто ґрунтуються на зверненнях правоохоронних органів, які не оприлюднюються, що позбавляє заінтересованих осіб можливості ефективного захисту своїх прав. Судова практика свідчить про формальний підхід до оцінки таких рішень, коли достатнім обґрунтуванням визнаються загальні твердження про загрозу національній безпеці без належної доказової бази.

Окрему увагу слід приділити санкційному механізму блокування, зокрема Указу Президента України № 126/2018 [6], яким було введено

заборону доступу до окремих інтернет-ресурсів. Така форма обмеження прямо не передбачена Законом України «Про санкції» [4], а її застосування має ознаки секторальної санкції, що потребує затвердження Верховною Радою України. Це викликає сумніви щодо відповідності принципу законності.

З точки зору міжнародного права, практика блокування вебсайтів в Україні також викликає застереження. Відсутність чіткої правової бази, непрозорість процедур і обмежений судовий контроль свідчать про невідповідність критерію «передбачено законом». Крім того, застосування широких обмежень без індивідуальної оцінки ризиків ставить під сумнів їх необхідність у демократичному суспільстві. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що попередні обмеження доступу до інформації можуть мати характер цензури та потребують особливо суворого контролю [8; 9; 10].

Таким чином, сучасна практика блокування вебсайтів в Україні формується під впливом об'єктивних безпекових викликів, однак її нормативне забезпечення не повною мірою відповідає стандартам верховенства права. Існуючі механізми характеризуються недостатньою правовою визначеністю, широкою дискрецією державних органів та обмеженим судовим контролем, що створює ризики порушення фундаментальних прав і свобод людини [11; 12].

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР/ Верховна Рада України // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 06.04.2026).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950 / Рада Європи // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 06.04.2026).
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний документ від 16.12.1966 / Організація Об'єднаних Націй // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 06.04.2026).
4. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII / Верховна Рада України // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18 (дата звернення: 06.04.2026).
5. Про затвердження Положення про єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації : постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.2004 № 812 / Кабінет Міністрів України // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2004-п (дата звернення: 06.04.2026).

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України : Указ Президента України від 14.05.2018 № 126/2018 / Президент України // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1262018-24150 (дата звернення: 06.04.2026).
7. Рішення ЄСПЛ у справі VGT Verein gegen Tierfabriken v. Switzerland. URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 06.04.2026).
8. Рішення ЄСПЛ у справі Ahmet Yıldırım v. Turkey. URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 06.04.2026).
9. Рішення ЄСПЛ у справі Cengiz and Others v. Turkey. URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 06.04.2026).
10. Рішення ЄСПЛ у справі Ürper and Others v. Turkey. URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 06.04.2026).
11. Рекомендація CM/Rec(2016) Комітету міністрів Ради Європи. URL: https://www.coe.int (дата звернення: 06.04.2026).
12. Декларація про свободу спілкування в Інтернеті (2003). URL: https://www.coe.int (дата звернення: 06.04.2026).

Ключові слова: блокування сайтів, свобода вираження поглядів, Інтернет, санкції, воєнний стан, ЄСПЛ, права людини, кібербезпека.

Keywords: website blocking, freedom of expression, Internet, sanctions, martial law, ECHR, human rights, cybersecurity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Гончаренко Богдана Володимирівна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ВІЙНИ: МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ

Гендерно зумовлене насильство (далі – ГЗН) під час збройних конфліктів є однією з найбільш поширених і водночас найменш розслідуваних форм порушення прав людини. Сексуальне насильство, примусові шлюби, торгівля людьми, катування за ознакою статі – ці злочини системно супроводжують збройні конфлікти у різних куточках світу, проте лише в останні десятиліття вони дістали належну правову кваліфікацію на міжнародному рівні. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 р. підтвердило, що ГЗН залишається інструментом ведення війни, а отже, ефективність міжнародних механізмів його припинення та покарання винних набуває особливої актуальності як для наукової спільноти, так і для практики правозастосування.

Поняття гендерно зумовленого насильства у збройних конфліктах охоплює широкий спектр діянь: зґвалтування, сексуальне рабство,

примусову вагітність, примусову стерилізацію та будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості. Міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) одним із перших закріпило заборону таких діянь: стаття 27 Женевської конвенції IV 1949 р. зобов'язує сторони конфлікту захищати жінок «від будь-яких замахів на їхню честь, зокрема від зґвалтування, примусу до проституції або будь-яких непристойних зазіхань». Додатковий протокол I 1977 р. розширив ці гарантії, прямо кваліфікувавши такі дії як серйозні порушення МГП [7].

Буткевич О.В. зазначає, що попри наявність прямих заборон у МГП, протягом десятиліть сексуальне насильство розглядалося як «побічне явище» війни, а не як самостійний злочин, що потребує переслідування. Ситуацію змінила міжнародна судова практика 1990-х рр.: Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ) та Міжнародний трибунал щодо Руанди (МТР) вперше кваліфікували зґвалтування як злочин проти людяності та як складову геноциду [9, с. 312-313].

Ключовим кроком у кодифікації відповідальності за ГЗН стало прийняття Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. (далі – Статут МКС). Стаття 7 Статуту відносить зґвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, примусову вагітність і примусову стерилізацію до злочинів проти людяності [1]. Стаття 8 кваліфікує ці діяння як воєнні злочини, якщо вони вчиняються в контексті збройного конфлікту [1]. Таким чином, МКС має юрисдикцію щодо ГЗН незалежно від того, чи є конфлікт міжнародним або неміжнародним.

Для України ратифікація Римського статуту у 2024 р. (Закон України № 3792-IX) [2] означає визнання юрисдикції МКС щодо злочинів, вчинених на її території. Вже у 2023–2024 рр. МКС відкрив провадження та видав ордери на арешт у справах, пов'язаних із збройним конфліктом в Україні, що свідчить про практичну активізацію цього механізму захисту.

У системі захисту прав людини ООН центральну роль відіграє Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. (CEDAW). Комітет CEDAW у своїх Загальних рекомендаціях № 19 та № 35 наголосив, що гендерне насильство є формою дискримінації, і держави несуть відповідальність не лише за прямі порушення, а й за непроведення належного розслідування та ненадання ефективного захисту постраждалим [3]. В умовах збройного конфлікту обов'язки держави за CEDAW не припиняються, а держави зобов'язані забезпечити доступ постраждалих до правосуддя, медичної та психологічної допомоги.

Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир і безпека» (2000 р.) стала першим документом РБ ООН, який визнав непропорційний вплив збройних конфліктів на жінок і закликав держави забезпечити їхню участь у мирних переговорах та механізмах постконфліктного врегулювання [4]. Резолюція 1820 (2008 р.) зробила наступний крок, прямо кваліфікувавши

сексуальне насильство як тактику ведення війни й закликавши до притягнення винних до відповідальності [5]. Мезяненко К.О. підкреслює, що прийняття цих резолюцій ознаменувало визнання ГЗН загрозою міжнародному миру та безпеці, що в принципі відкриває можливість для застосування примусових заходів за Главою VII Статуту ООН [10, с. 57].

На регіональному рівні провідну роль відіграє Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству 2011 р. (Стамбульська конвенція). Україна ратифікувала її у 2022 р. [6], взявши на себе широкий спектр зобов'язань: криміналізація всіх форм ГЗН, включаючи переслідування, сталкінг, психологічне насильство; встановлення позавідомчої відповідальності; забезпечення ефективного доступу постраждалих до правосуддя; створення притулків та гарячих ліній допомоги.

Стаття 59 Стамбульської конвенції передбачає автономний статус перебування для мігранток, чий дозвіл на проживання залежить від шлюбу: у разі розлучення внаслідок насильства вони мають право на самостійний дозвіл [6]. Ця норма є особливо актуальною для жінок – вимушених переселенців з України, які перебувають на території держав – членів Ради Європи. Моніторинг виконання Стамбульської конвенції здійснює незалежний експертний орган – ГРЕВІО, висновки якого є важливим індикатором ефективності національних систем протидії ГЗН.

Особливого значення в умовах триваючого збройного конфлікту набуває документування випадків ГЗН. Згідно зі Звітом Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні за 2024 р., зафіксовано численні випадки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (conflict-related sexual violence, CRSV), зокрема вчинених у місцях позбавлення волі та на тимчасово окупованих територіях [11]. Документування таких випадків здійснюється у взаємодії з Офісом Генерального прокурора України, міжнародними організаціями та НУО з метою забезпечення доказової бази для майбутніх кримінальних проваджень.

На національному рівні правову основу протидії ГЗН становить Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII [8], який разом із ратифікацією Стамбульської конвенції сформував сучасну інституційну систему захисту постраждалих. Водночас в умовах воєнного стану застосування цих механізмів ускладнюється обмеженим доступом до правосуддя, руйнуванням інфраструктури підтримки та психологічними наслідками для постраждалих і свідків.

Таким чином, сучасна система міжнародних механізмів захисту від ГЗН під час збройних конфліктів є багаторівневою: вона охоплює МГП, міжнародне кримінальне право (Римський статут), договірну систему ООН (CEDAW, резолюції РБ) та регіональні інструменти (Стамбульська

конвенція). Однак ефективність цих механізмів залежить від їх практичного застосування, зокрема від належного документування злочинів, забезпечення доступу постраждалих до правосуддя та реальної відповідальності винних. Для України, яка ратифікувала як Стамбульську конвенцію, так і Римський статут, наступним кроком має стати повноцінне впровадження цих інструментів у практику кримінального переслідування та надання підтримки постраждалим від ГЗН.

Список використаних джерел

1. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. : ратифіковано Законом України від 20.06.2024 р. № 3792-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 05.04.2026).
2. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text (дата звернення: 06.04.2026).
3. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р. (CEDAW) : ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24.12.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 05.04.2026).
4. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир і безпека» від 31.10.2000 р. S/RES/1325(2000). URL: https://undocs.org/S/RES/1325(2000) (дата звернення: 05.04.2026).
5. Резолюція Ради Безпеки ООН 1820 від 19.06.2008 р. S/RES/1820(2008). URL: https://undocs.org/S/RES/1820(2008) (дата звернення: 05.04.2026).
6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 р. : ратифіковано Законом України від 20.06.2022 р. № 2319-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11 (дата звернення: 05.04.2026).
7. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. (Конвенція IV) та Додатковий протокол I від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 05.04.2026).
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19 (дата звернення: 06.04.2026).
9. Буткевич О.В. Міжнародне гуманітарне право : підруч. Київ : Ліра-К, 2020. 448 с. (дата звернення: 05.04.2026).
10. Мезяненко К.О. Сексуальне насильство як злочин за міжнародним гуманітарним правом. Вісник Національного університету «Одеська юридична академія». 2022. № 31. С. 55–63. (дата звернення: 05.04.2026).

11. Звіт Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (УВКПЛ ООН) : Conflict-Related Sexual Violence in Ukraine. 2024. URL: https://ukraine.un.org/uk/272264 (дата звернення: 05.04.2026).

Ключові слова: гендерно зумовлене насильство, збройний конфлікт, сексуальне насильство, міжнародне гуманітарне право, Міжнародний кримінальний суд, CEDAW, Стамбульська конвенція, документування, права жінок, воєнні злочини.

Keywords: gender-based violence, armed conflict, sexual violence, international humanitarian law, International Criminal Court, CEDAW, Istanbul Convention, documentation, women's rights, war crimes.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Горовий Владислав Сергійович
здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІСЦЕ ПІСЛЯВОЄННОЇ УКРАЇНИ В НОВІЙ АРХІТЕКТУРІ СВІТОПОРЯДКУ

Вся історія людства від племінного устрою і до сучасності пронизана постійними війнами та конфронтаціями.

Аналіз міжнародних процесів, які, хоч і мають високу динаміку, мають одну тенденцію: геополітичні інтереси провідних держав світу пересікаються, що призводить до загострення їх відносин. У статті, присвяченій проблемі миру, Р. Джексон зазначив, що після 1945 року на планеті лише 26 днів без ведення бойових дій [1].

Світова політична система, яка після завершення Другої світової війни мала відносну стабільність, яка полягала у однополярній моделі світу, наразі переживає суттєві зміни.

Водночас регіональні конфлікти тільки посилюються та стають ареною непрямого протистояння великих держав. Від 225 до 232 воєнних конфліктів було зафіксовано у 148 регіонах у 20-му столітті [2, с.75].

За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру безпека у світі протягом 2024 р. продовжувала погіршуватися. Ознаками її постійного погіршення стали крупні збройні конфлікти в Ефіопії, Газі, М’янмі, Судані та Україні. Тим часом військові витрати зростали 10-й рік поспіль і в 2024 р. перевищили $2,7 трлн. Одночасно тривав занепад довкілля, причому 2024 р. став першим роком за всю історію спостережень, коли середньосвітова температура більш ніж на 1,5°C перевищувала середній показник доіндустріального періоду. У першому кварталі 2025 р. невизначеність посилилась після обрання Д. Трампа Президентом Сполучених Штатів Америки, що призвело до суттєвої зміни попередньої політики та поглядів США на глобальну безпеку та відносини з союзниками [3, с. 1].

В Україні воєнний стан введено із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року. За час ведення бойових дій ми спостерігали, як на території нашої держави вирішувалися глобальні питання, які виходять далеко за межі кордону.

The Economist Intelligence Unit (EIU) висуває теорію, що повномасштабне вторгнення Росії в України знаменує собою визначальний момент у перебудові у геополітиці. Як зазначає видання: «Битва за Україну – це не просто чергова регіональна війна, вона являє собою розрив відносин Росія-Захід, що матиме глибокі наслідки для Європи та світу» [4].

За аналітикою, яка змінюється майже кожного дня можна помітити одну стійку тенденцію – геополітичні інтереси великих держав змінюються, а відносини між ними – загострюються. Станом на сьогоднішній день очевидно, що світ все далі і далі від однополярного світового порядку, на зміну якому приходить багатовимірній структурі міжнародних відносин.

У цьому контексті провідну роль відіграють такі держави, як Сполучені Штати Америки, Китайська Народна Республіка та Російська Федерація, які мають значний економічний, політичний та військовий вплив у регіонах.

Їхня взаємодія постійно змінювалась від конкуренції до протистояння у різних сферах – від експорту сировини, палива, енергетики до військово-політичної безпеки.

Сі Цзіньпін, висловлюючись про новий світовий порядок, критикував глобальне лідерство США та їх втручання у справи інших країн. «Правила, встановлені однією або декількома країнами, не повинні нав’язуватися іншим, а односторонність окремих країн не повинна давати ритм усьому світу» [5].

Президент США Джо Байден у березні 2022 року заявив, що геополітичні зміни, які спричинені формуванню нових підходів до світового порядку, в межах якого США позиціонуються як провідний суб’єкт у координації дій із державами демократичної спільноти [6].

Питання ролі України у поствоєнній архітектурі світового порядку наразі є одним із ключових для українського суспільства. Широкомасштабне вторгнення змінила не лише внутрішньополітичну та соціально-економічну ситуації в державі, але й суттєво вплинула на її міжнародний статус та роль у глобальних процесах. Україна опинилася у центрі геополітичних трансформацій, ставши важливим елементом у системі безпеки Європи та світу. Події останніх чотирьох свідчать, що територія України стала простором перетину інтересів провідних світових держав. Це призвело до того, що розв’язання питань безпеки, економіки чи політики, як зовнішньої так і внутрішньої, виходить за межі національного рівня та не можуть бути вирішені лише «всередині» державами. Така роль створює суттєві виклики, пов’язані зі збереженням суверенітету та визначення власного стратегічного курсу. В таких умовах особливо

важливими стають питання внутрішньої трансформації, які пов'язані з реформуванням та зміцненням державних інституцій, підвищення управління та забезпечення економічної стабільності. Без проведення комплексних реформ у політичному, конституційному, економічному та соціальному вимірі Україна ризикує втратити суверенітет та можливість повноцінної інтеграції у новій архітектурі світопорядку.

Водночас, зупинення ведення бойових дій, слідування власним інтересам може забезпечити не лише стабільний розвиток, а й посилення позицій України на міжнародній арені.

Одним із найважливіших аспектів є підтримка і розвиток людського потенціалу, адже населення є одним із ключових ресурсів держави.

У контексті продовження війни та загострення економічної ситуації постає проблема відтоку молоді та кваліфікованих кадрів, що негативно позначається на конкурентоспроможності держави.

Відтак, ураховуючи викладене, ми прийшли до наступних висновків: зупинення бойових дій, створення умов для самореалізації громадян, підтримка освіти, науки, медицини, зниження податків, пільги для малого та середнього бізнесу мають стати пріоритетними напрямами державної політики.

Майбутнє України у новій архітектурі світового порядку значною мірою залежить від здатності держави адаптуватися до стрімких змін у світі та можливості чітко визначати національні інтереси. Лише орієнтація на власний довгостроковий розвиток, послідовна реалізація саме дієвих реформ і активна участь у міжнародних процесах дозволять Україні зайняти належне місце у системі європейської та глобальної безпеки.

Список використаних джерел

1. Устич С. І. СОЦІОЛОГІЧНІ ПАРАДИГМИ ТРАНСКОРДОННИХ ПРОЦЕСІВ. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2013. Вип. 7. С.313. URL: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/30-6.pdf (дата звернення: 30.03.2026).
2. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для здобувачів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / ред.: Н. М. Хома та ін. Львів : Новий Світ – 2000, 2014. 779 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/15180/1/T_Kuprii_Politologia_slovnyk_2014.pdf. (дата звернення: 30.03.2026).
3. Стокгольмський міжнародний ін-т дослідження миру, Центр Разумкова. Щорічник СІПРІ 2025 (резюме). Центр Разумк., 2025. URL: https://razumkov.org.ua/images/sipri/SIPRI_2025_summary_ukr.pdf (дата звернення: 30.03.2026).
4. Ten ways the war in Ukraine will change the world. Economist Intelligence Unit. URL: https://www.eiu.com/n/campaigns/ten-ways-the-war-in-ukraine-will-change-the-world/ (date of access: 30.03.2026).

5. Світовий порядок – це роздуми про характери націй в історичному контексті. Конфлікти і закони. URL: https://k-z.com.ua/polytyka/62296-svitoviy-poryadok-ce-rozdumi-pro-harakteri-naciy-v-istorichnomu-konteksti (дата звернення: 30.03.2026).
6. Новий світовий порядок: яке в ньому місце для України?. Телеканал I-UA.tv. URL: https://i-ua.tv/world/85338-novyi-svitovyi-poriadok-iake-v-nomu-mistse-dlia-ukrainy (дата звернення: 30.03.2026).

Ключові слова: геополітика, міжнародні відносини, світовий порядок, багатополярність, однополярна система, глобальна безпека, воєнні конфлікти, національні інтереси.

Keywords: geopolitics, international relations, world order, multipolarity, unipolar system, global security, armed conflicts, national interests.

Науковий керівник: д.ю.н. професор Сурілова О.О.

Григор'євський Данііл Володимирович
здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗОВНІШНЬОЇ РОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Сучасна архітектура безпеки Європейського Союзу (далі ЄС) перебуває у стані комплексної трансформації, де загальноприйнята концепція розвідки як інструменту національного суверенітету все більше адаптовується до вимог колективної безпеки. Незважаючи на те, що згідно зі статті 4(2) Договору про ЄС (TUE) [1], національна безпека залишається виключно компетенцією кожної держави-члена, виклики гібридної агресії та акти саботажу з боку КНР та росії, тероризму та геополітичної нестабільності зі зростаючою кількістю регіональних конфліктів по всьому світу де-факто змусили ЄС розробити власне правове середовище для розвідувальної співпраці.

Важливо зазначити, що правовий фундамент подібної форми кооперації визначається не єдиним кодексом, а складною мережею, так званого, «первинного» та відповідно «вторинного» права. Фундаментальною ланкою цієї системи є Рішення Ради ЄС 2010/427/ЄС від 26 липня 2010 року [2], яке заклало юридичне підґрунтя функціонування Європейської служби зовнішніх справ (EEAS). У межах саме цього документу здійснює свою діяльність EU INTCEN (Intelligence and Situation Centre), що виступає як основний орган цивільної розвідки ЄС. Головними функціями вищезгаданого центру є стратегічний синтез розвідувальних даних 27 держав-членів та подальше забезпечення керівництва ЄС актуальною аналітичною інформацією для прийняття рішень у сфері безпеки та зовнішньої політики.

Головною особливістю європейського підходу щодо реалізації зовнішньої розвідувальною діяльності (далі ЗРД) є беззаперечне підпорядкування принципам верховенства права та захисту

основоположних прав та свобод людини. Це підтверджується релевантною практикою Суду ЄС, зокрема у справах, що стосуються прихованого й несанкціонованого стеження та захисту персональних даних. На підставі наведених фактів можна стверджувати, що дослідження правових засад зовнішньої розвідки ЄС надає можливість проаналізувати унікальне поєднання між збереженням державної таємниці та нормами демократичної підзвітності, що є критично важливим прикладом для України на її шляху інтеграції до європейського безпекового простору та реформування власного розвідувального співтовариства.

Не менш важливим аспектом правового регулювання є чітке розмежування повноважень між цивільною та військовою спеціалізацією розвідки ЄС. Окрім вищезгаданого EU INTCEN, визначальну роль у загальній системі безпеки відіграє Розвідувальне управління Військового штабу ЄС (EUMS INT). Їхня спільна діяльність є прикладом концепції «Єдиного аналітичного потенціалу» (Single Intelligence Analysis Capacity – SIAC). Правовою основою цієї співпраці є низка рішень Ради ЄС щодо Спільної політики безпеки та оборони (CSDP). Зокрема, положення про функціонування Військового штабу, які зазначаються у матеріалах European External Action Service (EEAS) [3]. Ці положення надають можливість легалізувати обмін військово-політичною розвідувальною інформацією на рівні ЄС, що своєю чергою, створює основу для стратегічного планування місій та спеціальних операцій.

Особливе місце в системі правових засад також посідає Супутниковий центр ЄС (EU SatCen). У порівняні з класичними агентурними мережами, діяльність SatCen має власну автономну правову базу, яка закріплена в установчих документах центру [4]. Це агентство відповідає за забезпечення органів прийняття рішень геопросторовою розвідкою (GEOINT), що є критично важливим інструментом моніторингу конфліктних зон, зокрема збройної агресії рф проти України. Сталий розвиток EU SatCen є свідченням переходу ЄС до активного формулювання власної та незалежної бази розвідувальних даних, з метою мінімізації залежності від зовнішніх гравців.

Досліджуючи правові засади діяльності розвідувальних служб ЄС можна стверджувати, що ефективність розвідувального співтовариства ЄС безпосередньо залежить від єдиного стандарту секретності. Саме правила безпеки щодо захисту класифікованої інформації (EUCI) є основою, що дозволяє державам-членам Союзу безпечно передавати дані відповідним структурам Брюсселя. Юридичний фундамент подібної передачі даних визначає наступну ієрархію грифів секретності: TRÈS SECRET UE/EU TOP SECRET, SECRET UE/EU SECRET, CONFIDENTIEL UE/EU CONFIDENTIAL та RESTREINT UE/EU RESTRICTED. Також він встановлює сурові критерії допуску персоналу для опрацювання подібної інформації, відповідно до

процедур і протоколів безпеки офіційної інструкції Ради ЄС щодо захисту інформації [5]. Окрім технічних заходів захисту інформації, правовий режим EUCI базується на фундаментальному розвідувальному принципі «Originator Control», тобто щодо контролю інформації з боку її автора. Відповідно до цього принципу, дані, які були передані державою-членом до структур розвідки ЄС, залишаються під виключною юрисдикцією держави-постачальника. Це свідчить про те, що отримана аналітична інформація не може бути передана або повідомлена третій стороні без попередньої офіційної згоди держави, яка є першоджерелом. Саме дотримання цього правового механізму виступає головним гарантом довіри всередині європейського розвідувального співтовариства. У свою чергу, це мінімізує імовірність несанкціонованого витоку інформації та забезпечує ефективну діяльність національних розвідструктур.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що дослідження правових засад ЗРД ЄС має не лише теоретичне, а й практичне значення для України на її шляху до євроінтеграції. По-перше, модель роботи SIAC демонструє ефективну координацію зусиль цивільних (політичних) та військових компонентів, уникаючи надмірної бюрократії. Для українського розвідувального співтовариства це може стати зразком побудови міжвідомчої взаємодії, яка базується на стандартах НАТО та ЄС. По-друге, впровадження протоколів EUCI є однією із умов для повноцінного включення України до безпекового простору ЄС. Адаптація вітчизняної правової бази до стандартів Ради ЄС надасть можливість розвідувальним органам та іншим спецслужбам України отримувати доступ до закритих аналітичних даних партнерів у режимі реального часу. Таким чином, інтеграція правових стандартів ЄС у діяльність українських розвідувальних органів є стратегічним кроком, що має на меті не лише забезпечити національну стійкість, а й перетворити Україну на ключового контриб'ютора безпеки в усій Європі.

Список використаних джерел

1. Consolidated version of the Treaty on European Union (TEU). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT
2. Council Decision 2010/427/EU establishing the organisation and functioning of the European External Action Service. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32010D0427
3. Official website of European External Action Service (EEAS), розділ The European Union Military Staff (EUMS). URL: https://www.eeas.europa.eu/eums_en
4. European Union Satellite Centre (SatCen). Legal Basis and Governance Framework. URL: https://www.google.com/search?q=https://www.satcen.europa.eu/page/legal_basis&hl=ru-RU&sei=4SW7afnVEqqG9u8Pq8Xb6QU

5. Classified information, General Secretariat of the Council of the European Union: official website. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/general-secretariat/corporate-policies/classified-information/

Ключові слова: Європейський Союз (ЄС), зовнішня розвідувальна діяльність, правові засади, EU INTCEN, Single Intelligence Analysis Capacity (SIAC), спільна політика безпеки та оборони (CSDP), класифікована інформація ЄС (EUCI), принцип «Originator Control», євроінтеграція України.

Keywords: European Union (EU), foreign intelligence activity, legal framework, EU INTCEN, Single Intelligence Analysis Capacity (SIAC), Common Security and Defence Policy (CSDP), EU Classified Information (EUCI), Originator Control principle, European integration of Ukraine.

Науковий керівник: д.ю.н, професор Сурілова О. О.

Грігуца Яна Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА БІЖЕНЦІВ У ПІСЛЯВОЄННІЙ УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Масштабна збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила найбільшу міграційну кризу в Європі з часів Другої світової війни, наслідком якої стало масове внутрішнє переміщення населення та вимушений виїзд мільйонів громадян за кордон. За даними міжнародних організацій, зокрема UNHCR, масштаби переміщення мають безпрецедентний характер для сучасної Європи, а саме майже 6 мільйонів біженців та понад 3 мільйони внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [11]. У цих умовах питання захисту прав ВПО та біженців перестало бути виключно внутрішньою проблемою держави, трансформувавшись у комплексний виклик для міжнародної системи захисту прав людини. У післявоєнний період ключовим завданням України є не лише формальне закріплення прав цих категорій осіб, а формування ефективної правової екосистеми, що відповідає стандартам ООН, Ради Європи та Європейського Союзу.

Для належного аналізу необхідно чітко розмежовувати міжнародно-правовий статус ВПО та біженців, оскільки від цього залежить обсяг прав та характер зобов'язань держави. Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», ВПО є особи, які були змушені залишити місце проживання внаслідок збройного конфлікту, але не перетнули міжнародно визнаного державного кордону [12]. Вони залишаються під юрисдикцією України, що покладає на державу первинну відповідальність за забезпечення їхніх прав. Натомість біженці, відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 року є особами, які перетнули кордон і не можуть повернутися до країни походження через

загрозу життю чи свободі. Ключовим принципом їх захисту є принцип non-refoulement (невислання), який є фундаментальним у міжнародному праві біженців [4, ст.3].

Особливість сучасної української ситуації полягає у паралельному існуванні цих двох категорій, що потребує комплексного правового підходу. У післявоєнний період держава повинна забезпечити як умови для добровільного і безпечного повернення біженців (voluntary repatriation), так і ефективну інтеграцію ВПО у приймаючі громади. У цьому контексті важливу роль відіграють Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення 1998 року, які, попри свій рекомендаційний характер, фактично стали частиною міжнародних стандартів, а також підходи Ради Європи, зокрема Резолюція ПАРЄ 2364 (2021), що підкреслює відповідальність держави за захист переміщених осіб навіть у випадку зовнішньої агресії [8; 11].

Міжнародно-правовий захист прав ВПО та біженців базується на широкому комплексі універсальних і регіональних актів, включаючи Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, а також Європейську конвенцію з прав людини [9]. Ці документи гарантують базові права – на життя, безпеку, житло, свободу пересування та доступ до правосуддя. Водночас практика Європейського суду з прав людини відіграє ключову роль у конкретизації цих стандартів. У справах Loizidou v. Turkey, Chiragov and Others v. Armenia та Sargsyan v. Azerbaijan суд сформулював принцип, згідно з яким втрата контролю над майном унаслідок конфлікту не припиняє права власності, а держава зобов’язана вживати позитивних заходів для його захисту [1; 2; 3].

У післявоєнний період одним із ключових аспектів стане реалізація права на реституцію та компенсацію. Міжнародні стандарти, закріплені у Принципах Піньєйру, визначають, що пріоритетним способом захисту є саме повернення майна, тоді як компенсація застосовується лише за неможливості реституції [10, ст. 6]. Це формує орієнтир для національної політики України, яка має враховувати масштаб руйнувань та необхідність створення ефективних механізмів відшкодування шкоди.

Практична реалізація прав внутрішньо переміщених осіб в Україні вже сьогодні стикається з низкою системних викликів, які збережуться і після завершення війни. Серед них – дефіцит житла, складність доступу до соціальних виплат, бюрократичні процедури та інші. Водночас українці, які отримали тимчасовий захист у країнах Європейського Союзу відповідно до Директиви 2001/55/ЕС, користуються розширеними соціально-економічними гарантіями, що створює додатковий виклик для України у контексті їх повернення [6].

У цьому контексті важливим є застосування концепції «тривалих

рішень», розробленої УВКБ ООН, яка передбачає добровільне повернення, локальну інтеграцію або переселення [11]. Для України це означає необхідність переходу від тимчасових рішень до політики повноцінної інтеграції. Показовим є впровадження цифрових сервісів через застосунок «Дія», що значно спрощує доступ ВПО до державних послуг.

Окремого значення набуває питання перехідного правосуддя (transitional justice), без якого неможливе повноцінне відновлення прав постраждалих. Йдеться про забезпечення права на правду (ВПО та біженці мають право знати про долю зниклих безвісти родичів та обставини порушень їхніх прав), документування порушень та створення механізмів відшкодування шкоди. У цьому контексті важливим інструментом є Міжнародний реєстр збитків, створений під егідою Ради Європи [11]. Також необхідно враховувати положення Стамбульської конвенції, що акцентує увагу на захисті жінок і дітей як найбільш вразливих категорій серед ВПО та біженців [5].

Показовим для України є досвід Боснії і Герцеговини після війни 1992–1995 років, де проблема масового переміщення населення вирішувалася за активної участі міжнародної спільноти. Дейтонські мирні угоди передбачали гарантії права на повернення та відновлення майнових прав біженців і внутрішньо переміщених осіб [7]. Було створено спеціальні механізми реституції майна, які функціонували під міжнародним контролем. Процес повернення був тривалим і неповним, що демонструє складність реалізації навіть ефективних правових моделей.

Таким чином, міжнародно-правовий аспект захисту прав внутрішньо переміщених осіб і біженців у післявоєнній Україні вимагає комплексного підходу, країна має забезпечити ефективну імплементацію міжнародних стандартів, включаючи механізми реституції, соціальної інтеграції та захисту вразливих груп, а також гарантувати політичні права переміщених осіб. Перехід від сприйняття цих осіб як жертв конфлікту до їх визнання активними учасниками відновлення держави є ключовою умовою успішної післявоєнної трансформації України.

Список використаних джерел

1. Case of Chiragov and Others v. Armenia : Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber), 16 June 2015, (Application no. 13216/05). URL: **https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155353** (accessed: 21.03.2026).
2. Case of Loizidou v. Turkey (Article 50) : Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber), 28 July 1998, (Application no. 15318/89). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-62760 (accessed: 21.03.2024).
3. Case of Sargsyan v. Azerbaijan : Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber), 16 June 2015, (Application no. 40167/06).

URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155662 (accessed: 21.03.2026).
4. Convention Relating to the Status of Refugees (1951). URL: https://www.unhcr.org/media/1951-refugee-convention-and-1967-protocol-relating- status-refugees (дата звернення: 21.03.2026).
5. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention, 2011). URL: https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention (дата звернення: 21.03.2026).
6. Directive 2001/55/EC on temporary protection. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32001L0055 (дата звернення: 21.03.2026).
7. General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina : Annex 7: Agreement on Refugees and Displaced Persons : 14 Dec. 1995. URL: https://www.ohr.int/dayton-peace-agreement/annex-7-2/ (дата звернення: 21.03.2026).
8. Humanitarian consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine : Resolution 2448 (2022) : adopted 22 June 2022 / Parliamentary Assembly of the Council of Europe. URL: https://pace.coe.int/en/files/30077/html (дата звернення: 21.03.2024).
9. OHCHR | Instruments and listings : вебсайт. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-listings (дата звернення: 21.03.2026).
10. Pinheiro Principles on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons (2005). URL: https://www.unhcr.org/media/principles-housing-and-property-restitution-refugees-and-displaced-persons-pinheiro (дата звернення: 21.03.2026).
11. UNHCR Ukraine: вебсайт. URL: https://www.unhcr.org/ua/en/publications (дата звернення: 21.03.2026).
12. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (дата звернення: 21.03.2026).

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, біженці, міжнародний захист прав людини, збройний конфлікт, non-refoulement, реституція майна, компенсація, Європейський суд з прав людини, перехідне правосуддя, тривалі рішення, міжнародні стандарти, права людини.

Keywords: internally displaced persons, refugees, international human rights protection, armed conflict, non-refoulement, property restitution, compensation, European Court of Human Rights, transitional justice, durable solutions, international standards, human rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Гунчак Богдана Сергіївна
здобувач 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ НОВІ ВИКЛИКИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ

МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

Сучасні збройні конфлікти дедалі частіше демонструють розрив між нормами міжнародного гуманітарного права та реальною практикою їх дотримання, що особливо яскраво проявляється у контексті російсько-української війни, яка стала одним із найбільш документованих конфліктів з точки зору воєнних злочинів. У сучасній науковій доктрині значна увага приділяється ролі міжнародних механізмів захисту прав людини, зокрема Дронов Владислав Юрійович наголошує, що ефективність міжнародного гуманітарного права значною мірою залежить від рівня взаємодії держав із міжнародними інституціями та їх готовності виконувати міжнародно-правові зобов'язання. При цьому важливу роль відіграє інформаційний компонент, адже документування порушень, поширення доказів та їх правова оцінка сприяють притягненню винних до відповідальності [2].

Становлення міжнародного гуманітарного права є результатом тривалої еволюції підходів до регулювання збройних конфліктів, яка відображає прагнення міжнародної спільноти обмежити наслідки війни для людини. Первинні звичаєві норми поступово трансформувалися у комплексну систему міжнародних договорів, що регулюють як способи ведення війни, так і захист осіб, які не беруть участі у бойових діях. Водночас розвиток правової доктрини виявив необхідність забезпечення всебічного захисту особи під час збройних конфліктів, що зумовило переосмислення підходів до розуміння міжнародного гуманітарного права як цілісної системи. У цьому контексті підкреслюється взаємопов'язаність різних його складових та важливість їх узгодженого застосування, що особливо актуально в умовах сучасних складних і багатовимірних конфліктів. Сучасне міжнародне гуманітарне право сформувалося на основі поєднання трьох взаємопов'язаних напрямів: норм, спрямованих на захист жертв війни, правил ведення бойових дій та міжнародних стандартів прав людини. Така інтеграція свідчить про формування цілісної правової системи, де гуманітарні принципи виступають обмеженням для військової доцільності [4].

Яскравим прикладом таких викликів є російсько-українська війна, яка продемонструвала системні проблеми у забезпеченні дотримання норм міжнародного гуманітарного права. Зокрема, масовані обстріли цивільної інфраструктури, депортація населення, використання заборонених методів ведення війни свідчать про порушення базових принципів – розрізнення, пропорційності та військової необхідності. Одним із найбільш резонансних кейсів є події у місті Буча, де після деокупації було зафіксовано масові вбивства цивільних осіб, що прямо порушує принцип розрізнення, закріплений у Женевських конвенціях. Такі дії кваліфікуються як воєнні злочини та можуть підпадати під юрисдикцію Міжнародний кримінальний суд. Подібні порушення спостерігалися і під час облоги

Маріуполь, зокрема у випадку знищення драматичного театру, який використовувався як укриття для цивільного населення, що свідчить про порушення принципу пропорційності та заборони атак на цивільні об’єкти. Окремо варто відзначити обстріли житлових районів у Харків, які можуть розглядатися як невибіркові атаки, заборонені міжнародним гуманітарним правом [3].

У відповідь на ці виклики Україна активно адаптує національне законодавство до міжнародних стандартів, криміналізуючи воєнні злочини та злочини проти людяності, а також розвиваючи механізми документування порушень. Водночас міжнародні інституції, зокрема Міжнародний кримінальний суд, відіграють ключову роль у притягненні винних до відповідальності, що свідчить про посилення глобального правового контролю.

Міжнародна практика також демонструє розширення сфери застосування гуманітарного права. Наприклад, у конфліктах у Сирії чи Нагірному Карабаху активно обговорюється питання відповідальності за використання безпілотних систем та автономної зброї, що потребує оновлення правових норм. Важливим сучасним напрямом розвитку є поєднання норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Такий підхід дозволяє забезпечити більш комплексний захист особи, особливо в умовах окупації або тривалих конфліктів.

Отже, міжнародне гуманітарне право сьогодні перебуває на етапі трансформації, коли традиційні норми потребують переосмислення з урахуванням нових форм ведення війни. Ефективність його застосування залежить не лише від наявності правових норм, а й від політичної волі держав, міжнародного контролю та розвитку механізмів відповідальності за їх порушення. Важливим напрямом розвитку є також інтеграція норм міжнародного гуманітарного права з міжнародним правом прав людини, що дозволяє забезпечити більш комплексний підхід до захисту особи в умовах конфлікту. Особливої уваги потребує захист вразливих груп населення, включаючи дітей, жінок, внутрішньо переміщених осіб та осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях.

Подальша еволюція міжнародного гуманітарного права має бути спрямована не лише на нормативне оновлення, а й на підвищення ефективності його імплементації, зміцнення міжнародного співробітництва та забезпечення реального, а не декларативного захисту цивільного населення. Лише за умови комплексного підходу та адаптації до сучасних викликів можливо забезпечити належний рівень гуманізації

збройних конфліктів і мінімізувати їх негативні наслідки для людства.

Список використаних джерел

1. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. (дата звернення: 02.04.2026).
2. Гриб А. М. Загальні засади міжнародно-правового захисту прав людини / А. М. Гриб, В. В. Владишевська, В. Ю. Дронов. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 3URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2023_3_75. (дата звернення: 02.04.2026)
3. Падалка М.А. Про міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. *Електронний науково-практичний журнал*. 2022. № 6. С. 2. URL: https://reicst. com.ua/pmtl/article/view/2022-6-01-10/2022-6-01-10.
4. Crawford, E., & Pert, A. (2020). International Humanitarian Law (2nd ed.). Cambridge University Press. 181 p. (дата звернення: 02.04.2026)

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, збройний конфлікт, воєнні злочини, цивільне населення, права людини, міжнародні інституції, відповідальність, воєнний стан, законодавство, захист.

Keywords: international humanitarian law, armed conflict, war crimes, civilian population, human rights, international institutions, accountability, martial law, legislation, protection.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Гусейнов Емін Фікрат огли
здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ПРАКТИКА ЄСПЛ

Право на справедливий суд є одним із фундаментальних прав людини, що становить основу демократичної правової держави та безпосередньо пов’язане з принципом верховенства права. Воно закріплене у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [2] та охоплює комплекс процесуальних гарантій, спрямованих на забезпечення ефективного судового захисту прав і свобод особи.

У доктрині Європейського суду з прав людини право на справедливий суд (fair trial) розглядається як багатокомпонентна категорія, що включає як інституційні, так і процесуальні елементи. До інституційних належать незалежність і безсторонність суду, створеного на підставі закону, тоді як процесуальні елементи охоплюють доступ до суду, рівність сторін, змагальність процесу, розгляд справи упродовж розумного строку та обов’язковість виконання судових рішень.

Особливістю підходу ЄСПЛ є так звана концепція «практичних і ефективних прав», відповідно до якої гарантії Конвенції повинні бути не лише формально закріплені, але й реально забезпечені на практиці [4]. Це означає, що держава несе позитивний обов'язок створити такі умови, за яких особа може ефективно реалізувати своє право на судовий захист.

В умовах збройного конфлікту та післявоєнного відновлення забезпечення права на справедливий суд ускладнюється низкою об'єктивних факторів. Зокрема, руйнування судової інфраструктури, переміщення судів і суддів, обмежений доступ до правосуддя в окремих регіонах та зростання кількості справ створюють додаткове навантаження на судову систему України.

Одним із ключових теоретичних аспектів є принцип доступу до правосуддя, який був сформульований ЄСПЛ у справі «Golder v. the United Kingdom», де Суд визнав, що право на звернення до суду є невід'ємною складовою статті 6 Конвенції [4]. У післявоєнних умовах реалізація цього принципу потребує адаптації судової системи до нових викликів, зокрема через використання альтернативних механізмів доступу до суду.

Не менш важливим є принцип «розумного строку» розгляду справи. У справі «Kudła v. Poland» ЄСПЛ підкреслив, що держава зобов'язана організувати судову систему таким чином, щоб уникнути надмірних затримок у розгляді справ [4]. Цей принцип має системний характер і тісно пов'язаний з ефективністю функціонування судової влади.

Практика ЄСПЛ щодо України свідчить про наявність тривалих проблем у цій сфері. Так, у справі «Смірнова проти України» Суд встановив порушення права на розгляд справи упродовж розумного строку [7]. Подібні висновки були зроблені у справах «Merit v. Ukraine» та «Khristov v. Ukraine», що дозволяє говорити про системний характер цієї проблеми [5].

Окремого аналізу потребує питання виконання судових рішень як складової права на справедливий суд. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що право на суд було б ілюзорним, якби остаточні судові рішення залишалися невиконаними. У справі «Бурмич та інші проти України» Суд констатував існування структурної проблеми невиконання рішень національних судів, що є серйозним викликом для правової системи України [3].

Важливим елементом є також принцип незалежності суду, який є складовою верховенства права. У справі «Oleksandr Volkov v. Ukraine» ЄСПЛ встановив порушення цього принципу, підкресливши, що будь-яке втручання у діяльність суддів підриває довіру до судової системи [6]. У післявоєнний період забезпечення незалежності судів є необхідною умовою відновлення довіри громадян до правосуддя.

Слід також враховувати принцип рівності сторін та змагальності процесу, який передбачає надання кожній стороні рівних можливостей для

представлення своєї позиції. У складних умовах післявоєнного періоду, зокрема при розгляді справ, пов'язаних із воєнними злочинами або відшкодуванням шкоди, дотримання цього принципу набуває особливої важливості.

Крім того, сучасна доктрина справедливого суду передбачає активне впровадження цифрових технологій як інструменту забезпечення доступності правосуддя..

Таким чином, право на справедливий суд у післявоєнній Україні повинно розглядатися не лише як юридична гарантія, але і як комплексний соціально-правовий механізм, що забезпечує захист прав людини в умовах трансформації держави. Практика ЄСПЛ відіграє ключову роль у формуванні стандартів цього права та визначенні напрямів реформування судової системи. На мою думку, ефективне впровадження цих стандартів є необхідною передумовою побудови правової держави та забезпечення верховенства права в Україні.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Burmych and Others v. Ukraine, no. 46852/13, ECHR 2017. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-11722
4. European Court of Human Rights. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. URL: https://rm.coe.int/1680304c4e
5. Merit v. Ukraine; Khristov v. Ukraine. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125392
6. Oleksandr Volkov v. Ukraine, no. 21722/11, ECHR 2013. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191260
7. Smirnova v. Ukraine, no. 36655/02, ECHR. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70877

Ключові слова: право на справедливий суд, ЄСПЛ, верховенство права, доступ до правосуддя, незалежність суду, розумні строки, виконання судових рішень, післявоєнна Україна.

Keywords: right to a fair trial, ECtHR, rule of law, access to justice, judicial independence, reasonable time, enforcement of judgments, post-war Ukraine.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Дідух Анастасія Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОТРИМАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Актуальність дослідження дотримання норм міжнародного гуманітарного права в умовах сучасних збройних конфліктів зумовлена зростанням кількості воєнних протистоянь у світі та істотним ускладненням їхнього характеру. Сучасні конфлікти дедалі частіше набувають гібридної форми, що поєднує традиційні бойові дії, інформаційні впливи та використання новітніх технологій, що створює додаткові виклики для правового регулювання. У таких умовах особливої ваги набуває проблема забезпечення захисту цивільного населення, дотримання принципів гуманності та обмеження засобів і методів ведення війни. Попри наявність розвиненої системи норм міжнародного гуманітарного права, спостерігаються численні випадки їх порушення, що актуалізує необхідність удосконалення механізмів контролю та відповідальності. Вивчення цієї проблематики є важливим для підвищення ефективності міжнародно-правових інструментів захисту прав людини в умовах збройних конфліктів.

Міжнародне гуманітарне право (МГП) є системою міжнародно-правових норм, що регулюють поведінку сторін у збройних конфліктах і спрямовані на обмеження їхніх гуманітарних наслідків. Його ключова мета полягає у зменшенні страждань осіб, які не беруть або припинили брати участь у бойових діях, а також у встановленні правових меж щодо вибору засобів і методів ведення війни. МГП, яке також відоме як право збройних конфліктів (jus in bello), закріплює мінімальні стандарти гуманності, обов’язкові для всіх сторін конфлікту незалежно від характеру війни чи її учасників. Основоположними джерелами МГП є Женевські конвенції 1949 року, додаткові протоколи до них та Гаазькі конвенції, які формують комплексний механізм правового захисту в умовах війни.

Сучасні збройні конфлікти, зокрема війна в Україні, демонструють системні порушення норм МГП, що проявляються у стражданнях цивільного населення, військовополонених та інших захищених осіб. Це підкреслює особливу актуальність дотримання основоположних принципів МГП, серед яких принцип розрізнення між цивільними та комбатантами, принцип пропорційності, принцип обережності під час атак та заборона заподіяння надмірних страждань. Зазначені принципи покликані забезпечити баланс між військовою необхідністю та гуманністю, мінімізуючи шкоду для цивільних об’єктів і населення. Водночас норми міжнародного права прав людини продовжують діяти під час збройних конфліктів, доповнюючи МГП і забезпечуючи базовий рівень захисту фундаментальних прав, таких як право на життя, заборона катувань і право на справедливий суд [1].

Війна в Україні супроводжується масштабними та системними порушеннями міжнародного гуманітарного права (МГП) і прав людини, що підтверджується численними матеріалами правозахисних організацій та

міжнародних інституцій. Зокрема, у межах документування воєнних злочинів Східноукраїнським центром громадських ініціатив (СЦГІ) спільно з Kurve Wustrow – Centre for Training and Networking in Nonviolent Action здійснюється збір доказів для подальшого подання до Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду, Офісу Генерального прокурора України та інших міжнародних механізмів розслідування [2]. У межах аналітичної роботи ними виокремлено дванадцять основних груп порушень, що охоплюють умисні вбивства, катування, сексуальне насильство, атаки на цивільні об'єкти, використання голоду як методу війни, депортації цивільного населення та інші тяжкі злочини. Така систематизація дозволяє не лише структурувати наявні факти, а й формувати доказову базу для міжнародного кримінального переслідування винних осіб.

Незважаючи на триваючі бойові дії та складну безпекову ситуацію, в умовах збройного конфлікту в Україні простежуються як численні порушення, так і окремі реальні аспекти дотримання міжнародного гуманітарного права (МГП). Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини та Незалежної міжнародної комісії з розслідування, в Україні документуються випадки грубих порушень МГП, зокрема невибіркові обстріли цивільних районів, атаки на об'єкти критичної інфраструктури, катування, незаконні затримання та депортації цивільного населення, що кваліфікуються як воєнні злочини та порушення Женевських конвенцій. Водночас ці ж механізми міжнародного моніторингу фіксують і випадки дотримання базових гуманітарних стандартів, зокрема забезпечення доступу гуманітарних організацій до постраждалих регіонів, функціонування систем евакуації цивільного населення та взаємодію держави з міжнародними інституціями щодо розслідування порушень [5].

Встановлені порушення МГП свідчать про грубе нехтування базовими принципами гуманності та нормами міжнародного права, закріпленими в Женевських та Гаазьких конвенціях. Особливо критичними є випадки навмисних атак на цивільне населення та інфраструктуру, що суперечить принципам розрізнення, пропорційності та обережності під час ведення бойових дій. Окрему увагу привертають дії, пов'язані з незаконним позбавленням волі, примусовим переміщенням осіб, а також руйнуванням об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення. Сукупність цих фактів формує комплексну картину систематичних порушень МГП, що мають ознаки воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

Важливу роль у документуванні та реагуванні на такі порушення відіграють міжнародні організації, зокрема ООН, Міжнародний комітет Червоного Хреста, ОБСЄ та Міжнародний кримінальний суд. Їхня діяльність спрямована на моніторинг ситуації, фіксацію фактів порушень, надання гуманітарної допомоги постраждалим, а також забезпечення правового переслідування винних осіб. Зокрема, УВКПЛ ООН

систематично готує доповіді про ситуацію з правами людини, а МКС здійснює розслідування воєнних злочинів і видає ордери на арешт підозрюваних осіб [3]. Таким чином, міжнародні інституції формують багаторівневу систему реагування на порушення МГП та сприяють забезпеченню міжнародної правової відповідальності.

Механізм притягнення до відповідальності за порушення МГП передбачає як індивідуальну кримінальну, так і міжнародно-правову відповідальність держави. Індивідуальна відповідальність реалізується через переслідування осіб за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид у національних або міжнародних судах, зокрема в МКС. Державна відповідальність, у свою чергу, охоплює обов'язок припинити порушення, провести розслідування, притягнути винних до відповідальності та відшкодувати завдану шкоду. Посилення ефективності цих механізмів потребує розвитку міжнародного правового співробітництва, посилення санкційного тиску та створення спеціалізованих трибуналів для розгляду злочину агресії, що є важливим кроком у забезпеченні справедливості та недопущенні безкарності [4].

Водночас слід відзначити, що ефективність дотримання міжнародного гуманітарного права значною мірою залежить від механізмів контролю та відповідальності, які в умовах війни функціонують обмежено. Попри зафіксовані численні порушення, міжнародна спільнота продовжує формувати доказову базу для майбутніх судових процесів, що є елементом превентивного впливу на сторони конфлікту. Таким чином, реальні аспекти дотримання МГП в Україні проявляються у поєднанні гуманітарних, правозахисних та правозастосовних механізмів, які, попри складність умов, забезпечують мінімальний рівень захисту цивільного населення та підтримання міжнародно-правових стандартів ведення збройного конфлікту.

Узагальнюючи викладене вище, можна констатувати, що дотримання норм міжнародного гуманітарного права в умовах збройного конфлікту в Україні має складний і суперечливий характер, поєднуючи численні порушення з окремими прикладами їх практичної імплементації. Попри зафіксовані міжнародними організаціями грубі порушення, функціонують механізми гуманітарного реагування, евакуації цивільного населення та надання міжнародної допомоги. Важливу роль у забезпеченні мінімальних стандартів захисту відіграють міжнародні інституції та національні органи, що здійснюють документування та правову кваліфікацію воєнних злочинів. Загалом, ефективність дотримання МГП значною мірою залежить від рівня міжнародного контролю та реального забезпечення відповідальності за його порушення.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року: міжнародний документ. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 07.04.2026)
2. Принципи міжнародного гуманітарного права щодо ведення воєнних дій. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/ uploads/2021/09/DD_mod_04-1.pdf (дата звернення: 07.04.2026)
3. Рік нелюдів. 12 видів порушень Росією міжнародного гуманітарного права на війні в Україні. URL: https://novynarnia.com/2023/02/24/ rik-neliudiv/ (дата звернення: 07.04.2026)
4. Хто і як несе відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права? Українська Гельсінська спілка з прав людини УГСПЛ. URL: https://youtu.be/TGrDvE0vLfM?si=3_KQmfW55TT-B5G7 (дата звернення: 07.04.2026)
5. UN Commission has found an array of war crimes, violations of human rights and international humanitarian law have been committed in Ukraine. URL: https://ukraine.un.org/en/203733-un-commission-has-found-array-war-crimes-violations-human-rights-and-international (дата звернення: 07.04.2026)

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, збройний конфлікт, захист цивільного населення, воєнні злочини, принцип гуманності, Женевські конвенції, міжнародна відповідальність.

Keywords: international humanitarian law, armed conflict, civilian protection, war crimes, principle of humanity, Geneva Conventions, international responsibility.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Долгорук Анастасія Сергіївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН НА ПРИКЛАДІ АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Сучасний етап розвитку міжнародних відносин характеризується глибокими трансформаційними процесами, посиленням глобалізаційних тенденцій та одночасним загостренням міжнародних конфліктів. В умовах роль світових подій, а також позицій ключових акторів міжнародної політики набуває особливої ваги як для окремих держав, так і для суспільств та індивідів, що свідчить про зростання взаємозалежності у глобальному середовищі [5].

Арабо-ізраїльський конфлікт виступає одним із найбільш показових прикладів формування та реалізації міжнародних відносин, оскільки він поєднує у собі історичні, політичні, релігійні та геополітичні чинники. Його витоки сягають першої половини XX століття, коли в умовах британського мандату в Палестині активізувався сіоністський рух, спрямований на

створення єврейської держави. У свою чергу, викликало протидію з боку арабського населення, яке розглядало зазначену територію як власну історичну батьківщину, що стало підґрунтям для подальшого загострення протиріч [6].

Водночас значення цього конфлікту не обмежується лише двостороннім протистоянням між Ізраїлем і Палестиною. Його вплив поширюється на весь регіон Близького Сходу та суттєво позначається на глобальній політичній системі, включаючи діяльність міжнародних організацій, позиції провідних держав світу та загальний стан міжнародної безпеки. Без вирішення арабо-ізраїльського конфлікту неможливо забезпечити стабільність у регіоні, адже він залишається одним із найдовших і найскладніших конфліктів сучасності, який продовжує впливати на конфігурацію міжнародних відносин [7 ; 4].

Таблиця 1.

Періодизація формування арабо-ізраїльського конфлікту

Етап	Ключова подія	Значення для міжнародних відносин
Кінець XIX ст.	Початок сіоністського руху та єврейської імміграції в Палестину	Саме цей період визначають як початок витоків конфлікту, оскільки активізація єврейської імміграції спричинила зростання напруження між місцевим арабським населенням і євреями, що згодом переросло у тривале міжнародне протистояння.
1918-1923 рр.	Передача Палестини під опіку Великобританії та встановлення мандатної системи	Рішення держав-переможниць і Ліги Націй заклало міжнародно-правову основу подальшого розвитку конфлікту. Британський мандат фактично інтернаціоналізував палестинське питання та зробив його об’єктом зовнішнього політичного регулювання.
1918-1946 рр.	Масова єврейська імміграція та зміна демографічного балансу	За цей час частка єврейського населення Палестини зросла з 10 % до 33 %, що суттєво загострило суперечності між двома спільнотами.
1920, 1929, 1933, 1936-1939 рр.	Арабо-єврейські збройні конфлікти та арабське повстання	Суперечності вже не можуть бути врегульовані виключно внутрішніми засобами. Відтак

		палестинське питання поступово переходило у площину міжнародного реагування.
2 квітня – 15 травня 1947 р.	Передача палестинського питання на розгляд ООН і створення ЮНСКОП	Конфлікт остаточно набув виразного міжнародного характеру. Створення Спеціального комітету ООН з питань Палестини означало перехід до багатостороннього міжнародного пошуку моделі врегулювання.
31 серпня – 3 вересня 1947 р.	Завершення роботи ЮНСКОП і подання доповіді з рекомендацією припинити мандат та поділити Палестину	Цей етап став ключовим у міжнародному оформленні конфлікту, адже ООН запропонувала модель поділу Палестини.
29 листопада 1947 р.	Прийняття резолюції ГА ООН № 181 (II) про поділ Палестини	Резолюція закріпила міжнародно-правову спробу врегулювання конфлікту через створення двох держав.
14 травня 1948 р. і подальший період	Проголошення держави Ізраїль та початок війни з арабськими державами	Проголошення Ізраїлю різко загострило арабо-єврейські відносини. Конфлікт перейшов у фазу відкритої війни, що мало масштабні міжнародні наслідки.
Після 1948 р. – донині	Тривале міжнародне втручання без остаточного вирішення	Попри активну участь ООН від моменту виникнення проблеми й до сьогодні, суттєвих успіхів у її остаточному розв’язанні досягнуто не було.

Джерело: складено автором на основі [2].

Арабо-ізраїльський конфлікт наочно ілюструє, що формування міжнародних відносин не обмежується виключно традиційною міждержавною дипломатією, а відбувається через складну систему взаємодії держав, міжнародних організацій, регіональних об’єднань і навіть недержавних акторів. З одного боку, цей конфлікт може бути пояснений у межах неореалістичної парадигми через категорії безпекової дилеми, балансу сил та національних інтересів, а з іншого – через конструктивістські підходи, що акцентують увагу на ідентичності, історичній пам’яті, релігійних символах і політичних нормах [7]. Важливу роль у реалізації міжнародних відносин у межах цього конфлікту відіграють

регіональні інституції, передусім Ліга арабських держав. Як свідчать дослідження, тривалий час вона виступала як консолідований представник арабського світу, підтримуючи ідею незалежності Палестини, критикуючи політику Ізраїлю та порушуючи питання про надання Палестині повноправного членства в ООН [7]. Водночас сучасний етап розвитку міжнародних відносин у регіоні засвідчив трансформацію підходів окремих арабських держав: укладення у 2020 р. Авраамових угод між Ізраїлем, ОАЕ, Бахрейном, Суданом і Марокко стало свідченням переходу від жорсткої конфронтації до вибіркової нормалізації відносин, що відображає пріоритет національних інтересів над ідеєю загальноарабської єдності [7].

На прикладі Авраамових угод особливо чітко простежується залежність реалізації міжнародних відносин від прагматичних геополітичних розрахунків. Частина арабських держав почала розглядати взаємодію з Ізраїлем не лише крізь призму ідеологічного протистояння, а як інструмент забезпечення власної безпеки, економічного розвитку та стримування впливу Ірану. Унаслідок цього конфлікт перестає бути чіткою лінією розмежування між «арабським світом» та Ізраїлем і трансформується у складну систему перехресних союзів, у межах яких кожен учасник поєднує підтримку палестинського питання з власними стратегічними інтересами [7].

Водночас важливим рівнем реалізації міжнародних відносин у межах арабо-ізраїльського конфлікту є діяльність ООН. Саме ООН сформувала базову міжнародно-правову основу врегулювання конфлікту, а такі її органи, як Рада Безпеки, Генеральна Асамблея та Рада ООН з прав людини, залишаються ключовими платформами для політичного, правового та дипломатичного реагування [3]. Проте ефективність цих механізмів оцінюється неоднозначно: з одного боку, ООН забезпечує легітимність міжнародних рішень і підтримує правопорядок, а з іншого – її можливості обмежуються політизацією процесів, нерівномірністю підходів і застосуванням права вето постійними членами Ради Безпеки [3].

Також, арабо-ізраїльський конфлікт відображає вплив як глобальних, так і регіональних факторів на систему міжнародних відносин. Нинішній етап протистояння між Ізраїлем і сектором Гази характеризується значно вищою інтенсивністю порівняно з попередніми періодами та містить потенціал для переростання у ширший регіональний конфлікт, зокрема через посилення ролі Ірану, активність його союзників і функціонування так званої «осі спротиву» [1]. Окрім цього, події після 7 жовтня 2023 р. спричинили не лише загострення ситуації в регіоні, а й ширший вплив на міжнародну систему, призвівши до уповільнення процесів нормалізації арабо-ізраїльських відносин і посилення загальної нестабільності світового порядку [1].

Отже, аналіз арабо-ізраїльського конфлікту дозволяє дійти висновку, що формування та реалізація міжнародних відносин є складним і багатовимірним процесом, у якому взаємодіють держави, міжнародні організації, регіональні союзи та недержавні актори. Цей конфлікт переконливо демонструє, що міжнародні відносини не обмежуються лише офіційною дипломатією, а охоплюють також механізми колективної безпеки, інституційне регулювання, політику визнання, нормотворчість, формування союзів і боротьбу за міжнародну легітимність.

Список використаних джерел

1. Андрейко В., Пітра Н., Міхеєв А. Війна Росії в Європі і арабо-ізраїльський конфлікт як чинники дестабілізації світового порядку. *Геополітичні пріоритети України*. 2024. № 1(32). с. 59-77. DOI: https://doi.org/10.24144/2078-1431.2024.1(32).59-77
2. Горбачик О., Козій О. Арабо-ізраїльський конфлікт і виникнення проблеми палестинських біженців. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія*. 2023. Вип. 12/54. с. 237-250. DOI: https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283747
3. Нєгіна В. Р. Проблема ефективності органів ООН у врегулюванні ізраїльсько-палестинського конфлікту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. с. 514-520. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/126
4. Парамонов Д. Шестиденна арабо-ізраїльська війна: дипломатичні спроби вирішення конфлікту. *Літопис Волині*. 2023. Чис. 28. с. 221-225. DOI: https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.30
5. Політичні концепції формування та реалізації міжнародних відносин : навч.-метод. посіб. для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [Електронний ресурс] / В. Ю. Дронов. Е.В. Мамонтова; *НУ «Одеська юридична академія».* 2-ге вид. доп. та переробл. Одесса : 2024. 151 с. DOI: https://doi.org/10.32837/11300.27538
6. Шостаківська Н. Перша арабо-ізраїльська війна (1948-1949): причини, хід і наслідки конфлікту. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки : матеріали V Міжнар. наук. конф*. 2025. с. 73-75. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/48546/2/MCTD-HPC_2025_Shostakivska_N-The_first_arab_Israeli_73-75.pdf (дата звернення: 07.04.2026)
7. Rehan S. Israel-Palestine conflict and Arab League policy towards the conflict resolution: a case study of neorealism, constructivism and Arab League analysis. *Master's thesis. Linnaeus University*. 2023. 52 p. URL: https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1761712/FULLTEXT01.pdf (дата звернення: 07.04.2026)

Ключові слова: міжнародні відносини, арабо-ізраїльський конфлікт, Близький Схід, геополітика, міжнародна безпека, Ліга арабських держав, ООН, дипломатія, регіональні конфлікти, міжнародне право.

Keywords: international relations, Arab-Israeli conflict, Middle East, geopolitics, international security, Arab League, United Nations, diplomacy, regional conflicts, international law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Доможирська Наталя Олегівна

здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ УНІВЕРСАЛІЗМУ КРІЗЬ ПРИЗМУ КУЛЬТУРНОГО РЕЛЯТИВІЗМУ У МІЖНАРОДНОМУ ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Посилення глобалізаційних процесів, зростання міжкультурних контактів та одночасне прагнення держав до збереження власної культурної ідентичності зумовлюють актуальність дослідження співвідношення універсалізму та культурного релятивізму у сфері міжнародного захисту прав людини. Проблематика співвідношення даних понять відображає фундаментальне протиріччя між ідеєю існування єдиних, універсальних стандартів прав людини та необхідністю врахування культурної, релігійної й історичної специфіки окремих суспільств. У цьому контексті особливої ваги набуває питання визначення меж універсальності норм міжнародного захисту прав людини та допустимості їх відносності залежно від культурного середовища в сучасному світі.

Універсальність прав людини як засаднича ідея концепції універсалізму полягає в їх належності кожній особі в силу самої людської природи, що зумовлює існування мінімальних, загальнообов'язкових стандартів і принципів, які мають визнаватися та дотримуватися незалежно від культурних, політичних чи інших відмінностей.

Нормативне розуміння універсальності прав людини ґрунтується на їх закріпленні в основоположних актах міжнародного права, передусім у Статуті ООН, а саме ст. 1, в якій серед цілей Організації визначено сприяння повазі до прав людини і основних свобод «для всіх без розрізнення раси, статі, мови чи релігії» [1]. Подальшу конкретизацію змісту та обсягу цих прав було здійснено в Загальній декларації прав людини, яка й сформувала базовий каталог універсальних стандартів. За умов, коли до складу ООН входить 193 держави, саме Статут як універсальний міжнародно-правовий документ закладає орієнтири щодо утвердження поваги до прав і свобод людини без будь-якої дискримінації.

В свою чергу, у ст. 5 Віденської декларації і Програми дій закріплено універсальний характер прав людини, зокрема в такому змісті: «Усі права людини універсальні, неподільні, взаємозалежні і взаємопов'язані.

Міжнародне співтовариство повинно ставитися до прав людини, враховуючи процеси глобалізації, на справедливій і рівній основі, з однаковим підходом і увагою.»[2]. Наведені положення свідчать про існування спільного універсального правового базису у сфері прав людини.

Певною мірою противагою загальному характеру прав людини виступає концепція культурного релятивізму, що по своїй суті заперечує або істотно обмежує ідею універсальності прав людини. Відповідно до цього підходу, зміст, інтерпритація та пріоритетність прав людини не можуть бути однаковими для всіх суспільств, оскільки вони формуються в межах конкретних культурних, релігійних і соціальних традицій.

В наукових напрацюваннях культурний релятивізм часто розглядається як реакція на західноцентричну модель універсалізму. Даний підхід, на думку, його прихильників, заперечує ціннісно нейтральний характер прав, акцентуючи увагу на пріоритеті культурної ідентичності над уніфікованими стандартами. У цьому контексті культурний релятивізм постає як інструмент захисту культурного різноманіття та самобутності суспільств. Як зазначає С. Хантінгтон, у низці незахідних цивілізацій, зокрема ісламській, конфуціанській, японській, індуїстській, буддистській та православній такі цінності, як індивідуалізм, лібералізм, конституціоналізм, права людини, рівність, свобода, верховенство права, демократія, ринкова економіка та відокремлення церкви від держави, не знаходять належного сприйняття. Учений підкреслює, що спроби їх активного поширення з боку Заходу нерідко сприймаються як нав’язування чужих ідей і можуть викликати протидію, водночас сприяючи посиленню традиційних культурних орієнтирів у відповідних суспільствах [3, с. 6-7].

Водночас у сучасній науковій доктрині простежується більш збалансований підхід, що відображає ідею дуальності прав людини. Зокрема, Кучук А. М. зазначає: «Права людини мають дуальну природу: з одного боку, вони є універсальними, на що вказує наявність міжнародних договорів у сфері прав людини; з іншого боку, їх іманентною рисою є регіоналізм. Релятивізм прав людини не заперечує їх універсальної природи, але детермінує при їх реалізації враховувати національні особливості, традиції, культуру тощо.» [4, с. 270]. У цьому контексті культурний релятивізм не виступає як категоричне заперечення універсальності прав людини, а радше як підхід, що детермінує специфіку їх практичного застосування. Така позиція дозволяє поєднати загальновизнані міжнародні стандарти з локальними соціокультурними реаліями.

Разом із тим, зберігається тенденція до більш радикального тлумачення культурного релятивізму, в межах якого окремі держави, що утримуються від повної імплементації або ратифікації окремих міжнародних договорів у сфері прав людини, здійснюють інтерпретацію

відповідних прав крізь призму власних культурних, релігійних та політичних традицій. Наприклад, у деяких країнах Південно-Східної Азії або Близького Сходу обмеження свободи вираження поглядів чи свободи віросповідання виправдовуються необхідністю збереження суспільної єдності або відповідності релігійним нормам. Зокрема, наведене розуміння може проявлятися через встановлення своєрідної ієрархії правових норм, у межах якої релігійні або традиційні джерела права набувають пріоритету над універсальними міжнародно-правовими стандартами у сфері прав людини. Такий підхід характерний для окремих держав, правові системи яких ґрунтуються на релігійних нормах, зокрема ісламського права (шаріату), де регулювання суспільних відносин здійснюється відповідно до релігійно-правових приписів.

У сучасному світі співіснування розглянутих концепцій в прктичній площині дозволяє говорити про ризики фрагментації стандартів захисту прав людини та їх вибіркового застосування в державах, де домінує релятивістський підхід. Така модель по своїй суті може утворювати загрозу легітимізації обмежень та порушень прав людини під приводом культурної специфіки, що іноді використовується для виправдання дискримінаційних положень або звуження обсягу гарантованих свобод. Водночас надмірна універсалізація без урахування культурного контексту в кожному окремому випадку може сприйматися як форма зовнішнього нормативного тиску з боку міжнародної спільноти.

З огляду на це, у сучасній практиці формується позиція, спрямована на узгодження зазначених концепцій через гнучкі механізми тлумачення та застосування міжнародних стандартів. Зокрема, у практиці Європейського суду з прав людини утвердилася доктрина «живого інструменту», відповідно до якої міжнародні договори у сфері прав людини підлягають еволюційному тлумаченню з урахуванням актуальних умов суспільного розвитку [5].

Вбачається й можливість застосування доктрини «margin of appreciation», що полягає в наданні державам певної дискреції у способах реалізації прав людини, за умови дотримання мінімального універсального стандарту та недопущення порушення сутнісного змісту цих прав. Даний підхід дозволяє державам враховувати власні культурні, історичні та релігійні особливості при імплементації прав людини, не виходячи за межі їх базового змісту. Така позиція сприяє формуванню відносного консенсусу між міжнародною спільнотою та національними правовими системами, забезпечуючи баланс між необхідністю збереження універсальних стандартів і повагою до культурного плюралізму.

Підсумовуючи, варто зазначити, що співвідношення універсалізму та культурного релятивізму в сучасному міжнародному праві не має характеру жорсткої опозиції, а формується як динамічний баланс між

єдністю загальновизнаних стандартів і різноманіттям форм їх реалізації. Універсальні права людини, закріплені, зокрема, у Загальній декларації прав людини, залишаються нормативною основою міжнародного правопорядку, тоді як культурний контекст впливає на способи їх імплементації.

Водночас збереження балансу співіснування даних концепцій є ключовою умовою ефективності міжнародної правозахисної системи, оскільки як абсолютизація універсалізму, так і радикалізація культурного релятивізму здатні призвести до викривлення змісту прав людини. У зв'язку з цим пріоритетним завданням сучасного міжнародного права постає забезпечення такого поєднання цих підходів, за якого культурна специфіка не підриватиме сутнісного змісту прав і свобод людини, а універсальні стандарти зберігатимуть свою обов'язковість і дієвість.

Список використаних джерел

1.Статут Організації Об'єднаних Націй. URL : https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%2Charte r_Ukrainian.pdf. (дата звернення: 08.04.2026)
2.Віденська декларація та Програма дій. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504#Text (дата звернення: 08.04.2026)
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? Полис. 1994. № 1. https://academia.edu/12220975 (дата зверненя: 08.04.2026)
3. Кучук А.М. Основи теорії правового поліцентризму: монограф. / А. М. Кучук. – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. – 312 с.
4. Tyrer v. the United Kingdom, Application no. 5856/72, Judgment of 25 April 1978, URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587

Ключові слова: універсалізм, культурний релятивізм, полікультурність, міжнародне право прав людини, права людини, культурна ідентичність, міжнародні стандарти.

Keywords: universalism, cultural relativism, multiculturalism, international human rights law, human rights, cultural identity, international standarts.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Домчук Вероніка Петрівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ

У сучасній архітектурі міжнародного правопорядку захист цивільного населення в умовах збройних конфліктів посідає центральне місце, трансформувавшись із сукупності етичних побажань у жорстку систему імперативних норм міжнародного гуманітарного права (МГП). Дослідження

механізмів такого захисту дозволяє констатувати, що безпека осіб, які не беруть безпосередньої участі в бойових діях, забезпечується через складну систему кореляції обов’язків держави та контрольних функцій міжнародних інституцій. Фундаментом цієї системи виступає принцип гуманізму та розрізнення (distinction), який імперативно зобов’язує сторони конфлікту за будь-яких обставин відокремлювати комбатантів від цивільних осіб, а воєнні об’єкти – від цивільної інфраструктури. Цей захист є абсолютним і не може бути скасований навіть у разі військової необхідності, якщо інше прямо не передбачено нормами права, оскільки правова оборона цивільного населення в міжнародному гуманітарному праві розглядається як комплексний захід, що включає як пасивний захист від атак, так і активні зобов’язання щодо забезпечення доступу до життєво важливих ресурсів [1]. Ключовим суб’єктом, відповідальним за дотримання цих норм на практичному рівні, виступає держава, яка реалізує свої зобов'язання через імплементацію міжнародних стандартів у національні військові статути та інструкції.

Найважливішим інструментом такої імплементації в правовому полі України є «Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України», затверджена Наказом Міністерства оборони України № 164 [3]. Цей нормативно-правовий акт деталізує механізм захисту через низку операційних процедур, перетворюючи загальні принципи МГП на конкретні алгоритми дій для військовослужбовців. Держава через цей механізм забезпечує підготовку особового складу, маркування цивільних об’єктів та створення умов для евакуації, покладаючи на командування обов’язок вживати всіх можливих запобіжних заходів. Зокрема, на етапі планування операцій військові зобов’язані перевіряти статус об’єктів нападу та обирати такі методи ведення війни, що мінімізують супутні втрати. Важливо підкреслити, що ця інструкція виступає зв’язуючою ланкою між міжнародними конвенціями та операційною діяльністю військ, регламентуючи порядок ідентифікації цивільних об’єктів та встановлюючи заборону на їх використання як прикриття для воєнних дій. Таким чином, нормативний механізм захисту трансформується у внутрішній дисциплінарний обов’язок, що є першим і найважливішим етапом у загальній системі гарантування безпеки мирного населення.

Розвиваючи тезу про інституційний вимір захисту, слід зазначити, що поза межами виключно державної діяльності механізм захисту цивільних осіб спирається на підтримку міжнародних організацій та інструменти міжнародного контролю. Міжнародне гуманітарне право надає особливий статус нейтральним гуманітарним організаціям, чия діяльність дозволяє верифікувати дотримання прав людини в зонах окупації та під час бойових дій. Організації виконують роль медіатора, забезпечуючи функціонування

механізму гуманітарного доступу та верифікацію дій сторін конфлікту. Їхня функція полягає у здійсненні незалежного моніторингу, що є критично важливим у ситуаціях, коли держави-сторони надають суперечливу інформацію про стан дотримання гуманітарних стандартів. Це створює багатовекторну систему захисту, де правові норми доповнюються практичними заходами міжнародних інституцій, що діють в інтересах жертв збройного насильства та забезпечують правовий супровід найбільш вразливих груп населення [1].

Попри розгалуженість і логічність цих механізмів, сучасна практика збройних конфліктів висвітлює низку системних проблем реалізації норм МГП та захисту жертв війни [2]. Основна проблематика полягає у значному розриві між формальними вимогами конвенцій та реальністю асиметричних і «гібридних» війн, де цивільне населення часто стає безпосередньою ціллю або засобом психологічного тиску. Науковий аналіз підтверджує, що в сучасних конфліктах використання населення як «живого щита», навмисне руйнування критичної інфраструктури та примусові депортації стають усвідомленими методами ведення війни, що прямо суперечить положенням IV Женевської конвенції та національним військовим інструкціям [2; 3]. Проблема ефективності захисту також впирається у вибіркове дотримання норм суб’єктами агресії та складність притягнення до відповідальності за воєнні злочини на міжнародному рівні. Брак дієвих інструментів примусу до виконання гуманітарних зобов’язань створює ситуацію, за якої правові норми іноді сприймаються як рекомендаційні, що нівелює превентивну функцію права.

Додатковим аспектом проблематики є складність ідентифікації та обліку цивільних осіб у зонах активних бойових дій, що веде до втрати зв’язку з родинами та порушення прав дітей, чий особистий статус підлягає особливому захисту згідно з МГП. Проблеми реалізації норм також пов’язані з кризою системи міжнародної безпеки, де інструменти ООН часто виявляються заблокованими через політичну кон’юнктуру, що перешкоджає створенню безпечних зон або забезпеченню стабільних «зелених коридорів» [2]. Це підкреслює необхідність посилення юрисдикційного механізму відповідальності, який є фінальною ланкою в ієрархії захисту. Невідворотність покарання через систему міжнародної кримінальної юстиції та національні суди має слугувати єдиним дієвим фактором стримування, що змушує військово-політичне керівництво держав дотримуватися встановлених обмежень. Документування порушень, передбачене як міжнародними стандартами, так і внутрішніми інструкціями, формує доказову базу, яка унеможливлює уникнення відповідальності в довгостроковій перспективі.

Підсумовуючи комплексний аналіз, можна стверджувати, що міжнародно-правові механізми захисту цивільного населення становлять

цілісну, взаємозалежну систему, успіх якої залежить від синергії державної дисципліни, міжнародного інституційного тиску та дієвості судових інстанцій. Взаємозв'язок між нормативним регулюванням, зафіксованим у внутрішніх актах [3], та діяльністю міжнародних організацій [1] є запорукою того, що норми МГП залишатимуться реальним інструментом захисту людської гідності під час війни. Проте подолання проблем реалізації цих норм потребує не лише вдосконалення правових текстів, а й розробки нових механізмів примусу агресора до дотримання гуманітарних стандартів [2]. Тільки за умови невідворотності правових наслідків за ігнорування статусу цивільних осіб та активної залученості світової спільноти в процеси верифікації порушень, захист цивільного населення зможе трансформуватися з декларативного принципу в дієвий фактор мінімізації гуманітарних втрат у конфліктах майбутнього.

Список використаних джерел

1. Оборона цивільного населення в міжнародному гуманітарному праві. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e7ea06c3-f49e-4590-a44d-6a7ecf7108fc/content (дата звернення: 16.04.2026).
2. Проблеми реалізації норм МГП та захисту жертв війни. *Матеріали конференції Національного університету «Одеська юридична академія»*. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6490678b-3624-4cfd-acd2-f252de732c6c/content (дата звернення: 16.04.2026).
3. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0704-17 (дата звернення: 16.04.2026).

Ключові слова: Міжнародне гуманітарне право (МГП), захист цивільного населення, Женевські конвенції, принцип розрізнення, режим окупації, гуманітарні механізми, депортація дітей, міжнародні організації, МКЧХ, воєнні злочини, принцип пропорційності, гуманітарний доступ.

Keywords: International Humanitarian Law (IHL), protection of civilians, Geneva Conventions, principle of distinction, occupation regime, humanitarian mechanisms, deportation of children, international organizations, ICRC, war crimes, principle of proportionality, humanitarian access.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Канєнберг-Сандул О.К..

Донець Катерина Олексіївна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету "Одеська юридична академія"

ПРОТИДІЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Проблема дискримінації є однією з найбільш чутливих у сфері прав людини, оскільки вона безпосередньо пов'язана з реалізацією принципу рівності та поваги до людської гідності. У сучасному міжнародному праві

сформовано розгалужену систему норм і механізмів, спрямованих на запобігання та протидію дискримінаційним практикам, однак їх ефективність на практиці залишається нерівномірною. Саме тому аналіз міжнародно-правових підходів до протидії дискримінації є актуальним і дозволяє краще зрозуміти як нормативну базу, так і проблеми її реалізації в реальних умовах.

Важливе значення у системі міжнародно-правового захисту від дискримінації має стаття 14 Європейської конвенції з прав людини, яка закріплює принцип заборони дискримінації у користуванні правами та свободами, гарантованими Конвенцією. Згідно з її положенням: «користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» [1]. Водночас варто звернути увагу, що положення статті 14 Європейської конвенції не існує ізольовано, а завжди «прив'язується» до інших гарантованих Конвенцією прав. Тобто мова йде не про загальне самостійне право на рівність, а про заборону дискримінації саме у сфері реалізації вже закріплених прав і свобод.

Окремо слід звернути увагу на Протокол №12 до Європейської конвенції з прав людини, який значно розширив сферу застосування принципу недискримінації. На відміну від статті 14 ЄКПЛ, яка діє лише у зв'язку з іншими правами, передбаченими Конвенцією, Протокол №12 встановлює загальну заборону дискримінації у користуванні будь-яким правом, передбаченим законом, а також у взаєминах особи з публічною владою [2].

У контексті нормативного закріплення принципу недискримінації у міжнародному праві прав людини доцільно звернутися до його доктринального осмислення. На думку О. Поєдинок, принцип заборони дискримінації є передумовою для повноцінної реалізації всіх прав і свобод людини [3, с. 550]. Зазначений принцип має системоутворююче значення, оскільки саме через забезпечення рівного ставлення гарантується ефективне здійснення прав і свобод, а не лише їх формальне проголошення. Вживання у нормативних приписах таких формулювань, як «кожен», «усі», «ніхто», відображає закладену в них ідею рівності та недискримінації. Водночас універсальність цього принципу підтверджується його закріпленням у більшості міжнародно-правових актів як універсального, так і регіонального характеру, що свідчить про його фундаментальну роль у сучасній системі захисту прав людини.

З огляду на фундаментальне значення принципу недискримінації, важливим є не лише його нормативне закріплення, а й розуміння форм його прояву у правовідносинах. У цьому контексті в міжнародному праві

сформувалася класифікація дискримінації залежно від способу її прояву, що має значення для правильної оцінки порушень та їх доведення. Таким чином, розрізняють пряму та непряму форми дискримінації.

Поняття прямої дискримінації розкривається у статті 2 (2) Директиви про расову рівність, у якій вказано, що «дискримінація – це коли з однією особою поводяться у менш сприятливий спосіб, ніж поводилися, поводяться чи могли б поводитися з іншою особою в подібній ситуації на підставі її расового чи етнічного походження» [4]. Показовою у цьому контексті є справа Luczak v. Poland, у якій Європейський суд з прав людини констатував наявність дискримінації у зв'язку з різним ставленням до заявника за ознакою його статусу. Суд підкреслив, що заявник опинився у менш сприятливому становищі порівняно з іншими особами у подібній ситуації, і таке відмінне ставлення не було обґрунтоване об'єктивними та розумними підставами [5]. Таким чином, у цій справі було фактично підтверджено прояв прямої дискримінації у розумінні статті 14 ЄКПЛ.

Натомість непряма дискримінація пов'язана із застосуванням формально нейтральних норм або практик, які фактично призводять до несприятливих наслідків для окремих осіб чи груп. Наприклад, встановлення надмірно високих мовних вимог для виконання роботи може обмежувати доступ до працевлаштування для представників національних меншин або мігрантів, навіть якщо такі вимоги не є об'єктивно необхідними. У справі Thlimmenos v. Greece (2000) ЄСПЛ наголосив, що дискримінація за статтею 14 ЄКПЛ може мати місце не лише у випадку різного ставлення до осіб у подібних ситуаціях без об'єктивного виправдання, але й тоді, коли держава без достатніх підстав не враховує суттєво різні обставини та застосовує однакові негативні наслідки. У цій справі Суд визнав, що автоматичне обмеження доступу заявника до цивільної служби через його засудження за відмову від військової служби з релігійних мотивів є непропорційним втручанням [6]. Підхід до непрямої дискримінації також був розвинений у справі D.H. and Others v. Czech Republic, де ЄСПЛ визнав, що формально нейтральна система тестування дітей призвела до фактичної сегрегації ромських учнів, що становило порушення статті 14 Конвенції [7].

Поділ дискримінації на пряму та непряму має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дозволяє точніше визначати характер порушення та застосовувати відповідні стандарти доказування. Зокрема, у випадках непрямої дискримінації ключовим є аналіз фактичних наслідків певних правил або практик, а не лише їх формального змісту.

Отже, у міжнародному праві прав людини протидія дискримінації ґрунтується не лише на її нормативній забороні, закріпленій в актах універсального та регіонального рівня, але й на вироблених практикою ЄСПЛ підходах до розуміння її змісту. Розмежування прямої та непрямої дискримінації має прикладне значення для ефективного захисту прав

людини, оскільки дозволяє виявляти як очевидні, так і приховані форми нерівного ставлення. Таким чином, сучасні міжнародно-правові механізми протидії дискримінації спрямовані на забезпечення реальної рівності у користуванні правами, гарантованими Конвенцією, та на запобігання як відкритим, так і прихованим проявам дискримінаційних практик.

Список використаних джерел

1. Council of Europe (1950). Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms / URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
2. Протокол N 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ETS N 177) / URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr
3. Принцип заборони дискримінації в міжнародному праві захисту прав людини та в міжнародному праві захисту біженців / О.Р. Поєдинок // Держава і право. – 2009. – Вип. 46. – С. 549-555.
4. Council Directive № 2000/43/EC of 29 June 2000 On implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin / URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2000/43/oj
5. Judgment in the Case of Luczakv. Poland (Application no. 77782/01, 2 June 2007) / URL : http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-83464
6. Judgment in the Case of Thlimmenos v. Greece (Application no. 34369/97, 4 June 2000) / URL : http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58561
7. Judgment in the Case of D.H. and Others v. Czech Republic (Application no. 57325/00, 13 November 2007) / URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-83256

Ключові слова: протидія дискримінації, міжнародне право прав людини, Європейська конвенція з прав людини, стаття 14 ЄКПЛ, пряма дискримінація, непряма дискримінація, принцип рівності, Європейський суд з прав людини

Keywords: anti-discrimination, international human rights law, European Convention on Human Rights, Article 14 ECHR, direct discrimination, indirect discrimination, principle of equality, European Court of Human Rights

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Донець Катерина Олексіївна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП СУБСИДІАРНОСТІ У ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

В умовах поглиблення європейської інтеграції особливого значення набуває питання оптимального розподілу повноважень між наднаціональним та національним рівнями влади. Одним із ключових інструментів забезпечення такого балансу виступає принцип

субсидіарності, який є фундаментальною засадою функціонування Європейського союзу. Актуальність дослідження принципу субсидіарності зумовлена як постійним розширенням компетенцій ЄС, так і необхідністю збереження суверенітету держав-членів у межах інтеграційного процесу. У цьому контексті аналіз змісту, механізмів реалізації та практичного застосування принципу субсидіарності дозволяє глибше зрозуміти природу сучасного європейського правопорядку та визначити межі втручання Союзу у внутрішні справи держав.

Принцип субсидіарності закріплений у Договорі про Європейський Союз та конкретизується у Договорі про функціонування Європейського Союзу, що підкреслює його нормативну вагу в системі права ЄС. Стаття 5 Договору про Європейський союз вказує на те, що “союз діє лише якщо та у такому обсязі, в якому держави-члени не можуть належним чином досягти цілей запропонованого заходу на центральному, регіональному та місцевому рівнях, а натомість це краще здійснити на рівні Союзу з огляду на масштаби або результати запропонованих заходів” [1]

Поглиблюючи розуміння принципу субсидіарності, доцільно звернутися не лише до його формального закріплення у Договорі про Європейський Союз та Договорі про функціонування Європейського Союзу, а й до його реального функціонування в системі права Європейський Союз. Зокрема, у сучасній правовій доктрині та практиці інституцій ЄС простежується тенденція до переосмислення субсидіарності як дієвого регулятивного механізму, що впливає на процес нормотворення, розмежування компетенцій та контроль за дотриманням меж втручання Союзу. Саме такий підхід дозволяє відійти від сприйняття субсидіарності як декларативної ідеї та підкреслити її нормативно-обов’язковий характер, що знаходить своє відображення у відповідних наукових позиціях, відповідно до яких «Концепція субсидіарності в сучасних актах пронизує весь правопорядок ЄС, не залишаючи ніяких сумнівів в тому, що норми про субсидіарність – не політичний принцип, а юридичний, що довгий час обговорювалося в доктрині» [2].

Розкриваючи зміст принципу субсидіарності, важливо звернути увагу не лише на його декларативне закріплення, а й на систему гарантій його дотримання, що забезпечують реальне функціонування цього принципу у правопорядку Європейський Союз. У цьому контексті особливе значення мають матеріально-правові механізми, які спрямовані на обмеження надмірного втручання інституцій Союзу та забезпечення належного обґрунтування їхніх рішень щодо рівня правового регулювання. У науковій літературі з цього приводу зазначається, що «матеріально-правові гарантії дотримання субсидіарності включають, зокрема, необхідність докладного та доказового обґрунтування вибору рівня нормативно-правового регулювання, а також обов’язок адаптувати його форми для максимізації

свободи розсуду нижчого рівня системи публічного адміністрування у виборі засобів та способів виконання заходів, визначених інституцією вищого рівня (зокрема, передбачаючи альтернативні шляхи їх досягнення заходів), а також закріплення важливості урахування правових та інших особливостей місцевого середовища публічного адміністрування нижчого рівня» [3].

Говорячи про конкретні механізми забезпечення дотримання принципу субсидіарності, слід звернутися до первинного права ЄС, зокрема до Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу, а також до спеціального Протоколу № 2 про застосування принципів субсидіарності та пропорційності. Саме цей Протокол деталізує процедури контролю за дотриманням субсидіарності, передбачаючи, зокрема, обов'язок інституцій ЄС обґрунтовувати відповідність законодавчих актів цьому принципу, а також механізм так званого «раннього попередження», який надає національним парламентам право оцінювати проєкти актів ЄС і висловлювати мотивовані заперечення у разі порушення субсидіарності [4]. Додатково важливим гарантійним елементом є можливість судового контролю з боку Суд Європейського Союзу, який уповноважений перевіряти дотримання цього принципу при прийнятті правових актів Союзу.

Практичне застосування принципу субсидіарності у праві Європейський Союз знаходить своє відображення як у діяльності інституцій Союзу, так і в судовій практиці. Зокрема, Європейська Комісія при підготовці законодавчих пропозицій зобов'язана здійснювати детальне обґрунтування відповідності таких актів принципу субсидіарності, що, як правило, відображається у пояснювальних записках та оцінках впливу.

Важливу роль у формуванні практики застосування цього принципу відіграє також Суд ЄС, який у своїх рішеннях неодноразово аналізував межі дискреції інституцій ЄС. Зокрема, у справі United Kingdom v Council (C-84/94) Суд підкреслив, що оцінка дотримання субсидіарності значною мірою залежить від політичної доцільності, однак це не виключає можливості судового контролю за явною помилкою у визначенні рівня регулювання [5] Таким чином, практика підтверджує, що принцип субсидіарності має не лише декларативне, а й реально діюче значення, виступаючи інструментом балансування повноважень між Союзом і державами-членами.

Підсумовуючи, принцип субсидіарності у праві ЄС є ключовим механізмом розмежування компетенцій між Союзом і державами-членами та забезпечує баланс між наднаціональним і національним рівнями влади. Його закріплення у ДЄС, ДФЄС та деталізація в Протоколі № 2 про застосування принципів субсидіарності та пропорційності підтверджують його юридичний характер. Практика інституцій і контроль з боку Суду ЄС

свідчать, що субсидіарність є дієвим інструментом обмеження надмірної централізації та наближення прийняття рішень до громадян.

Список використаних джерел

1. Договір про Європейський Союз (консолідована версія) від 07.02.1992 р. : міжнар. док. // Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
2. Хохлов І. І. Субсидіарність як принцип і механізм політик Евросоюзу URL:http://www.edu.ru/db/portal/e-library/00000045/Hohlov.pdf
3. Віхляєв М.Ю., Пилипенко Ю.П. Субсидіарність як принцип функціонування Європейського союзу: зміст і основні гарантії дотримання. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. с. 200-205
4. Протокол про застосування принципів субсидіарності та пропорційності: Протокол; Європейський Союз від 2 жовтня 1997 р. // База даних “Законодавство України” / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_641/
5. Case C-84/94 United Kingdom v Council of the European Union, Judgment of the Court of 12 November 1996 // European Court Reports 1996 I-5755. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61994CJ0084

Ключові слова: принцип субсидіарності, Європейський Союз, розподіл компетенцій, наднаціональний і національний рівні, правопорядок ЄС, Суд Європейського Союзу

Keywords: principle of subsidiarity, European Union, division of competences, supranational and national levels, EU legal order, Court of Justice of the European Union

Науковий керівник: д.ю.н. професор Сурілова О.О.

Дрозд Катерина Сергіївна

здобувачка 1-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПИТАННЯ МЕДІАЦІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Розвиток міжнародних економічних відносин, збільшення кількості транскордонних правочинів та глобалізація цивільного обороту зумовлюють зростання кількості приватноправових спорів за участю іноземного елементу. У цьому контексті традиційні судові механізми вирішення спорів дедалі частіше поступаються місцем альтернативним процедурам, серед яких особливе місце посідає медіація.

Медіація – це добровільна, конфіденційна процедура вирішення спорів за участю нейтрального посередника (медіатора), який сприяє досягненню сторонами взаємоприйнятної угоди [1]. На відміну від судового розгляду,

медіація зберігає ділові відносини між сторонами, забезпечує швидке й економічно ефективне врегулювання конфлікту, а також надає сторонам більший контроль над результатом спору.

Попри очевидні переваги, медіація в міжнародному цивільному процесі стикається з низкою правових проблем: відсутністю уніфікованих норм щодо визнання медіаційних угод, колізійно-правовими питаннями, а також труднощами виконання угод про врегулювання спорів у різних юрисдикціях. Саме тому дослідження сучасного стану та перспектив розвитку медіації у міжнародному цивільному процесі є актуальним і своєчасним.

Ключовим міжнародно-правовим актом у сфері медіації є Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародну комерційну медіацію та міжнародні угоди про врегулювання спорів, досягнуті в результаті медіації 2018 року [2]. Цей документ замінив Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародну комерційну примирливу процедуру 2002 року та запровадив уніфіковані стандарти проведення медіації і виконання медіаційних угод. Типовий закон слугує зразком для національного законодавства держав і сприяє гармонізації правового регулювання у цій сфері.

Визначною подією стало прийняття у 2018 році Конвенції ООН про міжнародні угоди про врегулювання спорів, досягнуті в результаті медіації (Сінгапурська конвенція) [3]. Цей документ набув чинності у вересні 2020 року й відіграє для медіаційних угод роль аналогічну ролі Нью-Йоркської конвенції для іноземних арбітражних рішень. Конвенція запроваджує механізм прямого виконання медіаційних угод у державах-учасницях без необхідності звернення до суду для їх підтвердження.

На регіональному рівні важливе значення має Директива Європейського Парламенту та Ради 2008/52/ЄС від 21 травня 2008 року щодо певних аспектів медіації у цивільних та комерційних справах [4]. Директива зобов'язала держави – члени ЄС забезпечити можливість виконання угод, досягнутих у результаті медіації, гарантувала конфіденційність медіатора та встановила вимоги до якості медіаційних послуг. Незважаючи на обмежену сферу застосування (лише транскордонні спори) Директива суттєво вплинула на розвиток медіаційного законодавства країн-членів.

Центральною проблемою медіації в міжнародному контексті є визнання та виконання медіаційних угод за кордоном. До набрання чинності Сінгапурською конвенцією медіаційна угода мала лише договірну силу і могла бути виконана лише шляхом звернення до суду з позовом про порушення договору, або через нотаріальне посвідчення, що значно ускладнювало процедуру [5].

Іншою серйозною проблемою є визначення права, що застосовується до медіаційної процедури та медіаційної угоди (lex mediationis). На відміну

від арбітражу, де колізійні питання достатньо врегульовані, медіація позбавлена чіткої системи колізійних норм. Зазвичай, застосовуються загальні принципи автономії волі сторін, проте за відсутності вибору права виникають суттєві труднощі [6].

Проблематичним залишається й статус медіатора в міжнародних спорах. Відсутність єдиних стандартів акредитації та кваліфікаційних вимог до медіаторів призводить до значних відмінностей у практиці різних держав. Деякі правопорядки вимагають обов'язкової сертифікації медіаторів, тоді як інші допускають медіацію без будь-яких формальних вимог до кваліфікації посередника [1].

Окремої уваги заслуговує питання конфіденційності в медіації. Принцип конфіденційності є одним із основоположних у медіаційному процесі, однак його правовий режим суттєво відрізняється в різних юрисдикціях. Зокрема, питання про допустимість розкриття інформації, отриманої під час медіації, у подальшому судовому провадженні вирішується неоднаково в різних правових системах [3].

Розширення кола держав – учасниць Сінгапурської конвенції є головною умовою ефективності нового міжнародного режиму виконання медіаційних угод. Станом на початок 2026 року Конвенцію підписали понад 50 держав, однак ратифікували лише близько третини з них [7]. Зокрема, до конвенції ще не приєдналися держави Європейського Союзу, оскільки тривають дискусії щодо співвідношення Конвенції з вимогами права ЄС.

Надзвичайно перспективним є онлайн-врегулювання спорів (ODR – Online Dispute Resolution). Цифровізація економічних відносин, стрімке зростання електронної комерції та поширення дистанційних форматів взаємодії зумовлюють розвиток платформ для проведення медіації в режимі онлайн. ЮНСІТРАЛ розробила Технічні нотатки щодо онлайн-врегулювання спорів [8], які містять рекомендації щодо організації ODR-процедур і можуть слугувати основою для подальшого міжнародно-правового регулювання.

Важливим напрямом є розвиток медіації у спорах, що виникають у сфері інвестиційних відносин. Традиційно такі спори вирішуються у порядку інвестиційного арбітражу, проте дедалі більше дослідників і практиків вказують на переваги медіації як попереднього або альтернативного механізму. ЮНСІТРАЛ активно працює над розробкою Правил медіації для інвестиційних спорів [2].

Нарешті, перспективним видається розвиток гібридних форм вирішення спорів, зокрема процедури «медіація-арбітраж» (Med-Arb). У разі якщо медіація не призводить до врегулювання спору, медіатор (або інша особа) набуває повноважень арбітра для винесення обов'язкового рішення. Попри певні застереження щодо конфіденційності та

неупередженості, процедура Med-Arb набуває дедалі ширшого застосування в Азійсько-Тихоокеанському регіоні [6].

Медіація посідає дедалі важливіше місце серед механізмів вирішення спорів у міжнародному цивільному процесі. Прийняття Сінгапурської конвенції стало визначним кроком у формуванні уніфікованого міжнародного режиму виконання медіаційних угод, однак ефективність цього режиму значною мірою залежатиме від кількості держав-учасниць та практики застосування конвенції.

Серед актуальних проблем залишаються питання колізійного регулювання медіаційних відносин, стандартизації вимог до медіаторів та забезпечення конфіденційності. Перспективи розвитку медіації пов'язані з цифровізацією (онлайн-медіація), розширенням сфери застосування (інвестиційні спори) та розвитком гібридних процедур. Подальша уніфікація міжнародно-правового регулювання медіації є необхідною умовою підвищення правової визначеності та передбачуваності для учасників міжнародних цивільних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Alexander N. Global Trends in Mediation. 2nd ed. Alphen aan den Rijn : Kluwer Law International, 2006. URL: https://www.academia.edu/114931350/Global_Trends_in_Mediation (date of application: 09.04.2026).

2. Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародну комерційну медіацію та міжнародні угоди про врегулювання спорів, досягнуті в результаті медіації 2018 року: прийнятий Комісією ООН з права міжнародної торгівлі 25 червня 2018 р. URL: https://lnk.ua/v7hM6JpRY (дата звернення: 09.04.2026).

3. Конвенція ООН про міжнародні угоди про врегулювання спорів, досягнуті в результаті медіації (Сінгапурська конвенція з медіації): прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/73/198 від 20 грудня 2018 р. URL: https://www.singaporeconvention.org (дата звернення: 09.04.2026).

4. Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. щодо певних аспектів медіації у цивільних та комерційних справах. Official Journal of the European Union. URL: https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf (дата звернення: 09.04.2026).

5. Bühring-Uhle C., Kirchhoff L., Scherer G. Arbitration and Mediation in International Business. 2nd ed. Alphen aan den Rijn : Kluwer Law International, 2006. URL: https://law-store.wolterskluwer.com/s/product/arbitration-mediation-in-international-business-2e/01t0f00000J3aMUAAZ?srsltid=AfmBOorqK93hXKnaLzFYJbi4Www0sEhVvrBCyiVQUzhpAAUFomjZjFan (date of application: 09.04.2026).

6. Boulle L., Nesic M. Mediation: Principles, Process, Practice. London : Butterworths, 2001. URL: https://www.researchgate.net/publication/46173311_Mediation_Principles_Process_Practice (date of application: 09.04.2026).
7. Singapore Convention on Mediation: Status. URL: https://www.singaporeconvention.org/convention/status (date of application: 09.04.2026).
8. Технічні нотатки ЮНСІТРАЛ щодо онлайн-врегулювання спорів. Нью-Йорк : ООН, 2017. 46 с. URL: https://lnk.ua/RAnN7zzmM (дата звернення: 09.04.2026).

Ключові слова: медіація, альтернативне вирішення спорів, міжнародний цивільний процес, Сінгапурська конвенція, транскордонні спори, медіаційна угода.

Keywords: mediation, alternative dispute resolution, international civil procedure, Singapore Convention on Mediation, cross-border disputes, mediated settlement agreement.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Цибульська О. Ю.

Дрозд Катерина Сергіївна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВ У ПОСТКОНФЛІКТНИЙ ПЕРІОД

Постконфліктний період є одним із найбільш вразливих етапів розвитку держави, що супроводжується комплексними викликами у сфері відновлення державних інститутів, верховенства права та захисту прав людини. Особливого значення в сучасних умовах набуває забезпечення інформаційної безпеки в цей критичний час. З розвитком цифрових технологій інформаційний простір перетворився на повноцінну арену збройного протистояння, а кібератаки стали невід'ємною складовою сучасних конфліктів. Відповідно, проблематика міжнародно-правового регулювання інформаційної безпеки набула особливої актуальності.

Питання правового регулювання кіберпростору досліджували такі вчені, як Майкл Шмітт, Луїс Руссо, Джеремі Рабкін, а також вітчизняні правознавці Володимир Анатолійович Ліпкан, Андрій Васильович Войціховський та інші. Незважаючи на значний науковий доробок, питання міжнародно-правового забезпечення інформаційної безпеки саме у постконфліктний період залишається недостатньо дослідженим, що зумовлює актуальність цієї теми [1].

Сучасна система міжнародно-правового регулювання інформаційної безпеки формувалась поступово і залишається фрагментарною. Її основу складають як загальні норми міжнародного права, так і спеціальні акти у сфері кібербезпеки. До перших належать Статут ООН, норми звичаєвого міжнародного права та принципи jus in bello. До других – Конвенція Ради

Європи про кіберзлочинність 2001 року (Будапештська конвенція), а також цілий масив резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, зокрема Резолюція 57/239 «Створення глобальної культури кібербезпеки» та Резолюція 73/27 [2].

Важливим кроком у розвитку міжнародно-правового регулювання стало прийняття Таллінського керівництва (Tallinn Manual), підготовленого групою міжнародних експертів на замовлення НАТО у 2013 та 2017 роках [3]. Хоча цей документ не має обов'язкової юридичної сили, він систематизував застосування норм міжнародного права до кібероперацій і став авторитетним орієнтиром для держав і дослідників. Ключовим висновком Таллінського керівництва є те, що держави несуть міжнародно-правову відповідальність за кібератаки, здійснені з їхньої території, навіть якщо безпосередньо їх не організовували.

На рівні ООН ключову роль відіграє Група урядових експертів з питань досягнень у сфері інформації та телекомунікацій (ГУЕ), яка у своїх доповідях 2013 і 2015 років підтвердила застосовність міжнародного права до кіберпростору та сформулювала добровільні норми відповідальної поведінки держав [4]. Ці норми набули особливого значення у контексті постконфліктного відновлення.

Постконфліктний стан держави характеризується підвищеною вразливістю до інформаційних загроз з кількох причин. По-перше, збройний конфлікт, як правило, завдає значної шкоди критичній інформаційній інфраструктурі: пошкоджуються дата-центри, телекомунікаційні мережі, енергосистеми, від яких залежить функціонування цифрового середовища. По-друге, у перехідний період державні інститути ослаблені, що ускладнює оперативне реагування на кіберінциденти. По-третє, держава-агресор або треті сторони можуть використовувати постконфліктну нестабільність для продовження інформаційного тиску [5].

Прикладом є ситуація в Україні після 2014 року та особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року, яка продемонструвала, що кібератаки є невід'ємним інструментом гібридної війни і не припиняються з завершенням активної фази бойових дій. Атаки на державні реєстри, системи управління, медіапростір та цивільну інфраструктуру тривали і в умовах, наближених до постконфліктних.

З точки зору міжнародного права особливої уваги заслуговує проблема атрибуції кібератак. Складність технічної ідентифікації зловмисника, можливість використання проксі-структур та анонімізуючих технологій суттєво ускладнюють механізми відповідальності. Принцип «належної обачності» (due diligence), закріплений у міжнародному звичаєвому праві, зобов'язує держави не допускати використання своєї території для транскордонних кібератак, однак практичне застосування цього принципу є предметом дискусій [6].

Відновлення інформаційної безпеки держави у постконфліктний період передбачає взаємодію кількох рівнів: міжнародного, регіонального та національного. На міжнародному рівні ключову роль відіграють механізми надання технічної допомоги, зокрема через програми ООН, ЄС та НАТО, спрямовані на відновлення критичної інформаційної інфраструктури і розбудову потенціалу кібербезпеки.

Важливим інструментом є миротворчі операції ООН, мандат яких дедалі частіше включає компоненти кібербезпеки та медіаграмотності. Документи, ухвалені в межах Програми розвитку ООН (ПРООН), свідчать про зростання уваги міжнародного співтовариства до питань цифрового відновлення поруч із відновленням фізичної та правової інфраструктури [7].

На регіональному рівні показовим є досвід ЄС, який через Агентство з кібербезпеки (ENISA) та механізми Спільної зовнішньої і безпекової політики надає підтримку постконфліктним державам у розбудові системи кіберзахисту. Директива NIS2 встановлює стандарти захисту мереж та інформаційних систем, орієнтовані у тому числі на держави, що перебувають у процесі відновлення та євроінтеграції [8].

Серед конкретних правових механізмів слід виокремити: угоди про взаємну правову допомогу (MLA-угоди) у сфері кіберзлочинності, протоколи обміну інформацією про кіберзагрози (CTI-sharing), а також можливості застосування ст. 51 Статуту ООН про право на самооборону у відповідь на кібератаки, що досягають порогу збройного нападу. Остання проблема залишається дискусійною в доктрині міжнародного права.

Аналіз чинної міжнародно-правової бази дозволяє виявити низку системних прогалин. По-перше, відсутній універсальний міжнародний договір у сфері кібербезпеки, який би встановлював обов'язкові стандарти поведінки держав у кіберпросторі. Будапештська конвенція охоплює переважно кіберзлочинність, а не державно-спонсоровані кібероперації.

По-друге, механізми відповідальності держав за кібератаки залишаються недостатньо розробленими: статті про відповідальність держав Комісії міжнародного права 2001 року застосовуються до кібероперацій лише умовно, з урахуванням труднощів атрибуції [9].

По-третє, відсутній окремий міжнародно-правовий режим для постконфліктного відновлення інформаційної інфраструктури. Міжнародне гуманітарне право захищає цивільну інфраструктуру від нападів, однак не регулює питання її відбудови та міжнародного сприяння цьому процесу.

З огляду на вказані прогалини, видається доцільним: розробити в межах ООН юридично обов'язковий кодекс поведінки держав у кіберпросторі, доповнити мандати миротворчих операцій ООН компонентами відновлення кіберінфраструктури, запровадити міжнародний механізм швидкого реагування на кіберінциденти у постконфліктних державах на кшталт «кіберного МКЧХ» й сприяти ширшій

ратифікації Будапештської конвенції та розробці Другого додаткового протоколу до неї щодо зміцнення міжнародного співробітництва.

Список використаних джерел

1. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : навч. посіб. URL: https://scholar.google.com/citations?user=mmE8GhkAAAAJ&hl=uk (дата звернення: 01.04.2026).
2. Конвенція про кіберзлочинність (Будапештська конвенція) : міжнар. документ від 23 листоп. 2001 р. ETS No. 185. URL: https://rm.coe.int/1680081561 (дата звернення: 01.04.2026).
3. Schmitt M. N. (ed.) Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. URL: https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/05/2017-Tallinn-Manual-2.0.pdf (date of application: 01.04.2026).
4. United Nations Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security. Report of 2015. UN Doc A/70/174. URL: https://undocs.org/A/70/174 (дата звернення:01.04.2026).
5. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання : монографія. Київ : Гельветика, 2017. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18860/1/A_Nashinets-Naumova_monografia_1_FPMV.pdf (дата звернення: 01.04.2026).
6. United Nations Development Programme. Digital Peacebuilding: Strengthening Cyber Resilience in Post-Conflict Settings. New York : UNDP, 2022. URL:https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-04/Annual-Report-2022.p df (date of application: 01.04.2026).
7. Kulesza J. Due Diligence in International Law. Leiden : Brill Nijhoff, 2016. URL:https://dokumen.pub/due-diligence-in-international-law-1nbsped-9789004325197978900428310 7.html (date of application: 01.04.2026).
8. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union (NIS2 Directive). Official Journal of the European Union. L 333. 27.12.2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2555 (date of application: 01.04.2026).
9. Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння : прийн. Комісією міжнар. права ООН у 2001 р. Додаток до резолюції ГА ООН 56/83 від 2001 р. URL:https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

Ключові слова: інформаційна безпека, постконфліктний період, міжнародне право, кіберпростір, кібератаки, критична інформаційна інфраструктура, міжнародно-правове регулювання, кібербезпека.

Keywords: information security, post-conflict period, international law, cyberspace, cyberattacks, critical information infrastructure, international legal regulation, cybersecurity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Духовна Діана Андріївна, Литвиненко Евеліна Олександрівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ УКРАЇНИ ЗА КОРДОНОМ

Післявоєнний період для України характеризується глибокими змінами в соціально-політичній та правовій сферах, зумовленими необхідністю відновлення держави, європейської інтеграції та зміцнення міжнародних позицій. У цьому контексті особливого значення набуває діяльність дипломатичних представництв України за кордоном, які виступають ключовими інструментами реалізації зовнішньої політики, захисту національних інтересів та забезпечення зв'язків з діаспорою. Правовий статус цих представництв, ґрунтований на нормах міжнародного та національного права, зазнає трансформацій, пов'язаних із новими викликами – від організації зовнішнього голосування громадян до сприяння економічній реконструкції та безпековій співпраці.

Правовий статус дипломатичних представництв таких як, посольства, місії, постійні представництва при міжнародних організаціях визначається як сукупність прав, обов'язків та імунітетів, що забезпечують їх ефективне функціонування як органів зовнішніх зносин держави. Основоположним міжнародним актом є Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року, яка кодифікувала звичаєві норми дипломатичного права [5]. Згідно з Конвенцією, дипломатичне представництво є постійно діючим органом, наділеним привілеями та імунітетами: недоторканністю приміщень зазначено в ст. 22 Віденської конвенції 22, свободою пересування відповідно до ст. 26, імунітетом від юрисдикції приймаючої держави в ст. 31 Віденської конвенції та іншими гарантіями, що забезпечують незалежність виконання функцій [1].

Функції представництв класифікуються традиційно: представницька, захисна, переговорна, інформаційна, консульська. Інформаційна функція, зокрема, передбачає збір та поширення відомостей про приймаючу державу, що набуває особливого значення в умовах глобальних викликів. Представництва не є частиною території акредитуючої держави, але підлягають її юрисдикції щодо внутрішніх питань, тоді як приймаюча держава зобов'язана забезпечувати їх захист [6].

В Україні правовий статус дипломатичних представництв за кордоном регулюється комплексом норм, що гармонізують міжнародні зобов'язання з національним законодавством. Центральним актом є Закон

України «Про дипломатичну службу» від 07.06.2018 № 2449-VIII, який визначає дипломатичну службу як складову державної служби, встановлює принципи її організації, завдання та функції закордонних установ. Згідно із Законом, представництва є постійно діючими органами, підпорядкованими Міністерству закордонних справ України (МЗС), і здійснюють представництво держави, захист інтересів громадян та юридичних осіб, ведення переговорів тощо [2].

Деталізацію статусу містить Указ Президента України від 15.03.2021 № 99/2021 «Про Положення про закордонні дипломатичні установи України», яке конкретизує структуру, повноваження та порядок діяльності посольств і консульств. Представництва наділені правом встановлювати державні символи України, здійснювати консульські функції та координувати зовнішньоекономічну діяльність. Їх правовий режим включає імунітети, передбачені Віденською конвенцією від 1961 року, які Україна ратифікувала ще в 1964 році [7].

МЗС України, як головний орган у системі виконавчої влади, здійснює керівництво дипломатичною службою, забезпечуючи єдність зовнішньої політики. Закордонні представництва діють як суб'єкти державного управління у сфері зовнішньоекономічної діяльності, сприяючи інтеграції економіки України до світового простору. Національне законодавство підкреслює, що діяльність представництв базується на принципах суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи та поваги до міжнародного права [5].

Таким чином, нормативна база забезпечує стабільність статусу, водночас залишаючи простір для адаптації до нових реалій післявоєнного розвитку.

Післявоєнний період зумовлює суттєві трансформації соціально-політичного та правового життя України, що безпосередньо впливають на статус дипломатичних представництв. Повномасштабна агресія 2022 року призвела до масового виїзду громадян, що актуалізувало роль представництв у забезпеченні прав діаспори, організації зовнішнього голосування та підтримки реконструкції.

Однією з ключових трансформацій є розширення функцій щодо зовнішнього голосування. Згідно з чинним законодавством, виборчі дільниці за кордоном створюються переважно на території дипломатичних і консульських установ. Однак їхньої потужності недостатньо для обслуговування мільйонів виборців. У післявоєнних умовах пропонується створення додаткових дільниць поза межами представництв наприклад, у Польщі, де перебуває понад 1,5 млн українців, з наданням їм тимчасового статусу, прирівняного до дипломатичних приміщень, через укладення двосторонніх угод [8]. Це забезпечить кримінально-правовий захист виборчого процесу за нормами Кримінального кодексу України,

застосовними на території представництв відповідно до територіального принципу юрисдикції, що зазначено в ст. 6 Кримінального кодексу України [3]. Приміщення залишаються недоторканними за Віденською конвенцією від 1961 року, але набувають розширеного правового режиму для проведення виборів.

Інша трансформація стосується економічної та інформаційної функцій. Представництва стають ключовими акторами державної політики інтеграції національної економіки до світової системи, сприяючи залученню інвестицій для відновлення. У контексті європейської інтеграції посилюється їх роль у координації з партнерами ЄС, де інформаційна функція наприклад, збір даних та поширення інформації про Україну набуває стратегічного характеру. Післявоєнні реалії вимагають адаптації імунітетів до нових загроз, зокрема кібербезпеки приміщень [6].

Таким чином, правовий статус дипломатичних представництв України за кордоном є динамічним елементом післявоєнної трансформації держави. Ґрунтуючись на Віденській конвенції 1961 року та національному законодавстві, а саме в Законі України «Про дипломатичну службу», він адаптується до нових реалій: розширення ролі в забезпеченні прав діаспори, економічної реконструкції та зовнішнього голосування [2]. Трансформації посилюють ефективність дипломатії як інструменту відновлення, але вимагають подальшого нормативного вдосконалення для балансу між міжнародними зобов'язаннями та національними інтересами. Реалізація запропонованих заходів сприятиме зміцненню позицій України на міжнародній арені та стабільності її соціально-політичного розвитку в післявоєнний період.

Список використаних джерел

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU61K03U (дата звернення: 01.04.2026)
2. Закон України «Про дипломатичну службу» від 7 червня 2018 року № 2449-VIII // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19 (дата звернення: 01.04.2026)
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14 (дата звернення: 01.04.2026)
4. Указ Президента України від 15 березня 2021 року № 99/2021 «Про Положення про закордонні дипломатичні установи України» // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99/2021#Text (дата звернення: 02.04.2026)
5. Заболотна Л. В., Подоляко А. Ю. Правові основи дипломатичної діяльності // DSpace Одеської юридичної академії. URL:

https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/0f2978bd-203d-421e-8ea4 cc4c3f225bf1/download (дата звернення: 01.04.2026)
6. Кондик А.П. Особливості реалізації дипломатичними представництвами інформаційної функції // Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. URL:https://www.nvppp.in.ua/vip/2016/5/76.pdf (дата звернення: 01.04.2026)
7. Омельченко А. В. Правовий статус закордонних дипломатичних представництв як суб'єктів державного управління зовнішньоекономічною діяльністю // Київський часопис права.
URL:http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/vie w/13/12 (дата звернення: 01.04.2026)
8. Kaluzhna O., Paliukh L. Criminal Law Protection of the Ukrainian External Voting to the State Authorities in Post-War Conditions (A Case Study of Poland) // Access to Justice in Eastern Europe. – 2024. https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1706998515.pdf (дата звернення: 02.04.2026)

Ключові слова: дипломатичні представництва, правовий статус, Віденська конвенція 1961 року, дипломатична служба України, привілеї та імунітети, післявоєнна трансформація, зовнішнє голосування, українська діаспора, економічна реконструкція, європейська інтеграція

Keywords: diplomatic missions, legal status, Vienna Convention of 1961, diplomatic service of Ukraine, privileges and immunities, post-war transformation, external voting, Ukrainian diaspora, economic reconstruction, European integration

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Бєлогубова О.О.

Духовна Діана Андріївна, Литвиненко Евеліна Олександрівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

У контексті трансформації соціально-політичного та правового життя України в післявоєнний період особливого значення набуває аналіз міжнародно-правових гарантій захисту прав людини під час збройних конфліктів. Ці гарантії не лише формують правові рамки для мінімізації людських страждань у період активних бойових дій, але й стають фундаментом для відновлення справедливості, відбудови державних інституцій та забезпечення стабільного миру після завершення конфлікту. Сучасні збройні конфлікти, особливо міжнародного характеру, вимагають комплексного підходу до захисту фундаментальних прав, оскільки вони поєднують норми міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного права прав людини (МППЛ). В українському контексті, де конфлікт має ознаки міжнародного збройного конфлікту з елементами окупації, ці норми набувають практичного застосування, демонструючи як сильні сторони існуючої системи, так і необхідність її вдосконалення [7]. Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини є двома

взаємодоповнюючими галузями, які спільно спрямовані на забезпечення людської гідності. МГП, що базується переважно на Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах 1977 року, регулює поведінку сторін конфлікту, обмежуючи засоби та методи ведення війни з метою зменшення страждань. Воно застосовується виключно в період збройних дій і є обов'язковим для всіх учасників, незалежно від їхнього статусу [1,2,3]. Натомість МППЛ діє постійно, навіть у воєнний час, захищаючи особу від свавілля держави через універсальні та регіональні інструменти, такі як Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [4,8].

В умовах збройних конфліктів пріоритет часто віддається нормам МГП як lex specialis, однак МППЛ продовжує діяти паралельно, заповнюючи прогалини та посилюючи захист. Наприклад, право на життя, яке є невід'ємним (jus cogens), не підлягає дерогації, проте в контексті конфлікту його обмеження можливе лише за умови дотримання принципів необхідності, пропорційності та розрізнення між військовими та цивільними об'єктами. Загальна стаття 3 Женевських конвенцій встановлює мінімальні гуманітарні стандарти для всіх конфліктів, включаючи неміжнародні, гарантуючи гуманне поводження з особами, які не беруть участі в бойових діях [3]. У неміжнародних конфліктах, таких як ті, що мали місце в окремих регіонах України до 2022 року, Додатковий протокол II розширює захист цивільного населення, забороняючи тортури, взяти заручників та інші форми нелюдського ставлення [2,7]. В українському контексті взаємодія цих галузей проявляється в необхідності балансу між військовими потребами та правами людини. Держава, вводячи воєнний стан, має право на тимчасові обмеження окремих прав згідно зі ст. 15 Європейської конвенції, але лише за умови, що вони є пропорційними, недискримінаційними та не торкаються невід'ємних прав. Це створює основу для післявоєнної трансформації, де відновлення повного обсягу прав стає пріоритетом [4, 6].

Ключовими документами, що формують гарантії захисту, є чотири Женевські конвенції 1949 року та Додатковий протокол I 1977 року, які застосовуються до міжнародних збройних конфліктів, включаючи окупацію [2,3]. Конвенція IV спеціально захищає цивільне населення на окупованих територіях, вимагаючи від окупанта поваги до місцевого законодавства, забезпечення гуманітарної допомоги та заборони колективних покарань [5]. Гаазькі конвенції 1907 року доповнюють цей режим, регулюючи закони та звичаї війни на суші. У контексті України конфлікт класифікується як міжнародний, що активує повний обсяг цих норм, зокрема щодо захисту цивільних об'єктів, культурних цінностей та осіб, які припинили участь у бойових діях [9].

МППЛ, у свою чергу, забезпечує постійний моніторинг. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) застосовує Європейську конвенцію 1950 року, оцінюючи порушення навіть у воєнний час, фокусуючись на принципах пропорційності та необхідності використання сили [4]. Хоча Суд не кваліфікує конфлікти як збройні, його практика демонструє, що держави несуть відповідальність за ефективний контроль над територією, включаючи окуповані райони. В українському випадку це дозволяє фіксувати системні порушення та забезпечувати судовий захист [7]. Принципи розрізнення (дистанціювання цивільних від комбатантів) та пропорційності (баланс між військовою перевагою та цивільними втратами) є наріжними для обох галузей. У практиці України вони застосовуються для захисту інфраструктури, медичних закладів та цивільного населення під час активних бойових дій, а також на тимчасово окупованих територіях, де окупант зобов'язаний забезпечувати базові права [8].

Міжнародний механізм захисту прав людини в умовах воєнного стану включає нормативну, процедурну, інституційну та ресурсну складові. Нормативна база охоплює договори та стандарти, що встановлюють обов'язки держав. Процедурна – гарантує механізми скарг, розслідувань та відновлення прав. Інституційна складова передбачає діяльність ООН, Ради Європи, Міжнародного кримінального суду (МКС) та інших органів. Ресурсна забезпечує матеріальну підтримку [6].

У контексті України ключову роль відіграє МКС, юрисдикція якого поширюється на злочини агресії, воєнні злочини та злочини проти людяності. Ратифікація Римського статуту у 2024 році та створення офісу МКС в Україні посилюють механізми притягнення до відповідальності. ООН через своїх спеціальних доповідачів та Комісію з прав людини документує порушення, сприяючи міжнародному тиску. ЄСПЛ розглядає індивідуальні та міждержавні скарги, встановлюючи прецеденти щодо ефективного контролю над територією та захисту від нелюдського поводження [6].

Незважаючи на розвинену нормативну базу, проблеми виникають через відсутність ефективного примусу, політичну волю та адаптацію норм до сучасних викликів, таких як кібервійна чи використання нових технологій. В Україні дерогації прав під час воєнного стану є тимчасовими, але вимагають чіткого контролю, щоб уникнути зловживань. Окупаційний режим створює додаткові виклики для захисту цивільних на тимчасово непідконтрольних територіях [7].

Для післявоєнної трансформації необхідно вдосконалити національне законодавство відповідно до міжнародних стандартів, посилити співпрацю з міжнародними органами та запровадити системний моніторинг. Це включатиме створення спеціальних механізмів репарацій, реінтеграцію постраждалих та освіту в сфері МГП. Український досвід може стати моделлю для інших держав, демонструючи, як міжнародні гарантії

сприяють не лише виживанню в конфлікті, але й побудові стійкої правової держави в мирний час [6].

Підсумовуючи, міжнародно-правові гарантії захисту прав людини під час збройних конфліктів у українському контексті демонструють ефективність поєднання МГП та МППЛ, забезпечуючи мінімальні стандарти гуманності та відповідальність за порушення. У післявоєнний період ці гарантії стануть основою для правової реформи, відновлення довіри до інституцій та інтеграції в європейський правовий простір. Подальше посилення механізмів, включаючи юрисдикцію МКС та практику ЄСПЛ, дозволить Україні не лише подолати наслідки конфлікту, але й внести вклад у розвиток глобальної системи захисту прав людини.

Список використаних джерел

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 03.04.2026)
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 року URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 03.04.2026)
3. ЖЕНЕВСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ від 12 серпня 1949 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text(дата звернення: 03.04.2026)
4. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text(дата звернення: 05.04.2026)
5. IV КОНВЕНЦІЯ про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 03.04.2026)
6. Барсук Д.М. Міжнародний механізм забезпечення прав людини в умовах воєнного стану // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 87. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/22.pdf (дата звернення: 06.04.2026)
7. Ногас Н. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів // Актуальні проблеми правознавства. 2022. С. 132–136. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/bitstreams/637b1cae-ca0a-450e-9941-b2dbee 947ddc/download (дата звернення: 04.04.2026)
8. Примаков К.Ю., Бідняк С.С. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів // Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/74.pdf (дата звернення: 04.04.2026)

9. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). The legal framework applicable to the armed conflict in Ukraine. 2022. URL: https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/d/4/548614.pdf (дата звернення: 05.04.2026)

Ключові слова: Міжнародне гуманітарне право (МГП), Міжнародне право прав людини (МППЛ), Збройний конфлікт, Женевські конвенції 1949 року, Європейська конвенція з прав людини, Воєнний стан, Окупація, Права людини, Міжнародний кримінальний суд (МКС), Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ).

Keywords: International Humanitarian Law (IHL), International Human Rights Law (IHRL), Armed Conflict, Geneva Conventions of 1949, European Convention on Human Rights, Martial Law, Occupation, Human Rights, International Criminal Court (ICC), European Court of Human Rights (ECHR).

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Духовна Діана Андріївн, Литвиненко Евеліна Олександрівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС У ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У контексті трансформації соціально-політичного та правового життя України в післявоєнний період особливе значення набуває Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – Угода про асоціацію), підписана 2014 року та повністю набула чинності 2017 року [3]. Цей документ став не лише інструментом політичної асоціації та економічної інтеграції, а й каталізатором системних змін у національному законодавстві. Він зобов'язує Україну поступово наближати своє правове поле до acquis communautaire ЄС, що сприяє модернізації державних інститутів, посиленню верховенства права та підготовці до повноцінного членства в ЄС. У післявоєнних умовах, коли країна стикається з викликами відновлення, реконструкції та інституційної стійкості, Угода забезпечує нормативну основу для реформ, які поєднують короткострокові потреби воєнного часу з довгостроковими європейськими стандартами [7]. Дослідження ролі Угоди дозволяє проаналізувати механізми законодавчої трансформації, досягнуті результати та перспективи її впливу на післявоєнне правове середовище України [5].

Угода про асоціацію є інноваційним правовим інструментом, що поєднує політичну асоціацію з поглибленою та всеохоплюючою зоною вільної торгівлі (DCFTA). Вона містить понад 40 додатків, які деталізують зобов'язання щодо гармонізації законодавства в сферах торгівлі, конкуренції, державного управління, захисту прав людини та інших. На відміну від попередніх угод, Угода передбачає не лише загальні принципи, а й конкретні механізми моніторингу та адаптації норм, включаючи еволюційний підхід до наближення права. Це означає поступове

включення норм ЄС до національного законодавства через транспозицію директив, регламентів та інших актів, з урахуванням національних особливостей, але без відхилень від ключових стандартів [7].

Політична частина Угоди акцентує на спільних цінностях – демократії, верховенстві права, правах людини та ринковій економіці. Вона стимулює конституційні зміни, зокрема в частині судової реформи та децентралізації, що безпосередньо впливає на Основний Закон. Як зазначається в наукових дослідженнях, Угода об'єктивно порушує питання вдосконалення конституційного порядку, забезпечуючи інтернаціоналізацію Конституції України через ратифікацію міжнародних зобов'язань та їх пріоритетність у правовій системі. Це створює умови для "дружнього ставлення" до європейського права, коли норми Угоди інтерпретуються Конституційним Судом як частина національного правового простору [4].

Економічна складова (DCFTA) вимагає адаптації регуляторного законодавства в 28 главах, охоплюючи енергію, транспорт, довкілля, споживчий захист та державну допомогу. Такий підхід не лише усуває нетарифні бар'єри, а й модернізує інституції, підвищуючи їхню спроможність. За даними офіційного звіту, станом на 2024 рік рівень виконання Угоди сягнув 81 %, з прогресом у 2024 році на 4 % порівняно з попереднім періодом. Це свідчить про системну трансформацію, яка охоплює як законодавчу базу, так і практику її застосування [5].

Трансформація законодавства відбувається через кілька взаємопов'язаних механізмів: транспозицію (включення норм ЄС до національних актів), імплементацію (практичне застосування) та інституційну реформу. З 2014 року Україна прийняла низку ключових законів, спрямованих на гармонізацію. Наприклад, у сфері технічного регулювання зміни розпочалися ще 2010 року, але прискорилися після Революції Гідності: прийнято закони про метрологію (2014), стандартизацію (2014), технічні регламенти та оцінку відповідності (2015). Ці реформи дозволили гармонізувати 443 національні стандарти з європейськими, що є передумовою для підписання Угоди АСАА в пріоритетних секторах (електрообладнання, електромагнітна сумісність, машинобудування) [6].

У сфері державної допомоги Антимонопольний комітет України (АМКУ) запровадив систему контролю, аналогічну. Закон "Про державну допомогу суб'єктам господарювання" від 01.07.2014 став основою для цього, хоча в умовах воєнного стану 2022 року запроваджено тимчасові дерогації, що визнають усю допомогу сумісною на період воєнного стану та рік після [1]. Такі заходи, з одного боку, забезпечують гнучкість для відновлення, а з іншого – зберігають вектор наближення до acquis ЄС.

Інституційна складова передбачає створення спільних органів (Рада асоціації, Комітет асоціації, підкомітети), які моніторять прогрес і

оновлюють додатки Угоди. Це стимулює парламентську та урядову активність: Верховна Рада прийняла закони щодо судової реформи, антикорупції зокрема, Закон України «Про лобіювання» від 19.11.2024, прав національних меншин [2]. Загалом у 2024 році реалізовано 7 рекомендацій Європейської Комісії для статусу кандидата, що інтегровано в План дій з приблизно 350 заходами [5].

У післявоєнний період Угода про асоціацію виконує роль стабілізатора та драйвера відновлення. Незважаючи на воєнні виклики, Україна продовжує реформи, інтегруючи їх у План відновлення та модернізації в межах Ukraine Facility (€50 млрд). Звіт про виконання Угоди 2024 року фіксує, що реформи в кластері “Конкурентоспроможність та інклюзивне зростання” (податки, промисловість, споживчий захист) досягли найбільшого прогресу, що безпосередньо впливає на економічну стійкість і привабливість для інвестицій [5].

Зокрема, адаптація законодавства про державну допомогу з урахуванням дерогацій дозволяє ефективно використовувати міжнародну допомогу для реконструкції інфраструктури, зеленого переходу та підтримки бізнесу, водночас зберігаючи принципи конкуренції. Це запобігає зловживанням і забезпечує прозорість, критичну для післявоєнного правового порядку. Крім того, Угода сприяє інтеграції в європейські програми (Horizon Europe, Digital Europe), що прискорює цифровізацію та інновації в умовах відновлення.

Політично Угода посилює легітимність реформ, перетворюючи їх на спільний європейський проєкт. Вона стимулює конституційні зміни, судову незалежність та антикорупційні механізми, що є запорукою стабільності в післявоєнному суспільстві. Як підкреслює аналіз, кандидатський статус України (2022) перекладає “передачу” на вищий рівень, вимагаючи повної адаптації acquis, що виходить за рамки Угоди, але базується на її фундаменті. Це створює умови для прискореної інтеграції, де законодавча трансформація стає інструментом не лише модернізації, а й геополітичної стійкості [7].

Отже, Угода про асоціацію між Україною та ЄС відіграє визначальну роль у трансформації українського законодавства, забезпечуючи системне наближення до європейських стандартів через транспозицію, інституційні реформи та моніторинг. У післявоєнний період вона стає невід’ємною частиною відновлення, поєднуючи потреби реконструкції з довгостроковими цілями членства в ЄС. Досягнутий прогрес (81 % виконання) демонструє ефективність механізмів, але вимагає подальших зусиль щодо повної імплементації та усунення прогалин. Перспективи полягають у переході від асоціації до повної інтеграції, де Угода слугуватиме мостом до європейського правового простору, сприяючи стійкому, демократичному та конкурентоспроможному розвитку України.

Список використаних джерел

1. Закон України “Про державну допомогу суб’єктам господарювання” від 1 липня 2014 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18/conv (дата звернення: 01.04.2026)
2. Закон України “Про лобіювання” від 19 листопада 2024 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text (дата звернення: 01.04.2026)
3. УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16 вересня 2014 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 01.04.2026)
4. Білак М. В. Значення Угоди про асоціацію з ЄС: нові виклики для конституційного порядку чи послаблення позиції Основного Закону? // Науковий вісник. 2017. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12461/Bilak_Znachennia_Uhody.pdf (дата звернення: 01.04.2026)
5. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2024–2025). Київ: Урядовий портал. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-Ugoda-pro-asotsiatsiyu-EN.pdf (дата звернення: 01.04.2026)
6. Ступак В. В. Імплементація Угоди про асоціацію Україна-ЄС: Угода ACAA // Серія «Міжнародні відносини». 2020. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8293/1/34.pdf (дата звернення: 01.04.2026)
7. Dimitrova A. L. et al. How the EU–Ukraine Association Agreement and its Consequences Necessitated Adaptation and Drove Innovation in the EU // Journal of Common Market Studies. 2023. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/jcms.13425 (дата звернення: 01.04.2026)

Ключові слова: Угода про асоціацію Україна – ЄС, трансформація законодавства, європейська інтеграція, післявоєнне відновлення, імплементація та транспозиція, зона вільної торгівлі (DCFTA), державна допомога, антикорупційна політика, європейські стандарти, кандидатський статус України.

Keywords: Association Agreement Ukraine – EU, transformation of legislation, European integration, post-war reconstruction, implementation and transposition, free trade area (DCFTA), state aid, anti-corruption policy, European standards, candidate status of Ukraine.

Науковий керівник: д.ю.н, професор Сурілова О. О.

Єйникова Валерія Вікторівна

здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО ВЛАСНОСТІ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ТА ПРАКТИКА ЄСПЛ

Збройна агресія Російської Федерації проти України 2014–2022 років і повномасштабне вторгнення з лютого 2022 року спричинили безпрецедентне руйнування приватної власності: зруйновано сотні тисяч

об'єктів житлової нерухомості, об'єктів критичної інфраструктури, підприємств. Це висунуло на перший план питання міжнародно-правових механізмів захисту права власності у збройних конфліктах і відшкодування завданої шкоди у поствоєнний період. Зазначені питання набули особливої актуальності у зв'язку з розвитком практики ЄСПЛ та формуванням нових репараційних інструментів на рівні Ради Європи.

Право власності у системі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) закріплено в статті 1 Протоколу № 1, яка гарантує кожній фізичній або юридичній особі право на мирне володіння майном. ЄСПЛ розробив концепцію «трьох правил»: загальний принцип мирного користування майном; правило щодо позбавлення власності та умов його допустимості; право держави регулювати використання майна у публічних інтересах [1]. Будь-яке втручання у право власності має відповідати вимогам законності, легітимної мети та дотримання «справедливого балансу» між публічними і приватними інтересами.

Поворотним моментом у захисті права власності в контексті збройного конфлікту стало рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» від 9 липня 2025 року (заяви №№ 8019/16, 43800/14, 28525/20 та 11055/22). Суд одноголосно констатував, що Росія несе відповідальність за масштабне та кричуще порушення прав людини в Україні впродовж 2014–2022 років, у тому числі за руйнування, розкрадання та вилучення приватної власності без відшкодування – в порушення статті 1 Протоколу № 1 [2]. Суд прямо наголосив, що жоден із попередніх конфліктів, що перебували на його розгляді, не порушував подібних питань за масштабами і характером порушень.

Ключовою проблемою є розмежування застосовності Конвенції та міжнародного гуманітарного права. У рішенні від 9 липня 2025 р. Велика Палата відкинула концепцію lex specialis, яка могла б виключити застосування Конвенції у воєнний час, і підтвердила системно-інтеграційний підхід: Конвенція й міжнародне гуманітарне право застосовуються паралельно, і немає жодних обставин, за яких МГП цілковито витісняє конвенційні гарантії [2]. Це рішення створює прецедент для розгляду близько 9 500 індивідуальних заяв, поданих до ЄСПЛ у зв'язку з порушенням права власності в Україні.

Окремої уваги заслуговує питання справедливої сатисфакції (ст. 41 Конвенції). У справі «Україна та Нідерланди проти Росії» Велика Палата відклала розгляд цього питання з огляду на переговори щодо більш широкого міжнародного компенсаційного механізму [2]. Це відображає принципово нову ситуацію: традиційна система справедливої сатисфакції ЄСПЛ виявляється недостатньою для відшкодування шкоди системного та

масштабного характеру – і постає потреба у спеціалізованих репараційних механізмах поза межами Страсбурзького суду.

У відповідь на цей виклик Рада Європи у травні 2023 року заснувала Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (RD4U), який з 2 квітня 2024 року розпочав прийом заяв від постраждалих фізичних та юридичних осіб [3]. Реєстр функціонує як перший елемент триланкового компенсаційного механізму: реєстр заявок → Міжнародна компенсаційна комісія (заснована Конвенцією від 16 грудня 2025 р.) → компенсаційний фонд. Юридичною основою для його створення стала Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 від 14 листопада 2022 р., яка визнала необхідність репарацій з боку Росії. Взаємодія між цим механізмом і провадженнями в ЄСПЛ становить одну з ключових доктринальних проблем поточного етапу.

Водночас практика ЄСПЛ щодо права власності у збройних конфліктах засвідчує низку системних проблем: складність доведення збитків на окупованих територіях; питання юрисдикції стосовно дій після 16 вересня 2022 р. (дати виходу Росії з-під юрисдикції ЄСПЛ); ризики «множинного відшкодування» при паралельному зверненні до національних судів і міжнародних механізмів; проблема виконання рішень за відмови Росії від участі у судових процедурах. Вирішення цих проблем потребує скоординованого підходу на рівні міжнародного права та реформування існуючих інструментів захисту права власності.

Таким чином, захист права власності у збройних конфліктах і в поствоєнний період перебуває на перехресті конвенційного права, міжнародного гуманітарного права та нових форматів міжнародної відповідальності. Рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» (2025 р.) і заснування Реєстру збитків формують новий правовий ландшафт, у якому стандарти відшкодування шкоди і механізми їх реалізації перебувають у стадії активного розвитку. Перспективи досліджень убачаються у вивченні взаємодії між Міжнародною компенсаційною комісією та ЄСПЛ, а також у розробці критеріїв пріоритизації вимог постраждалих.

Список використаних джерел

1. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights – Protection of property. European Court of Human Rights, 2024. URL: https://rm.coe.int/guide-articte-1-echr-ukrainian/1680ae370c (дата звернення: 08.04.2026).

2. Справа «Україна та Нідерланди проти Росії» (Заяви №№ 8019/16, 43800/14, 28525/20 та 11055/22) : Рішення Великої Палати Європейського суду з прав людини від 9 липня 2025 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-14493 (дата звернення: 08.04.2026).

3. Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (RD4U). URL: https://rd4u.coe.int/uk/ (дата звернення: 08.04.2026).
4. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України» від 14 листопада 2022 р. URL: https://undocs.org/A/RES/ES-11/5 (дата звернення: 08.04.2026).

Ключові слова: право власності, Протокол № 1 до Конвенції, ЄСПЛ, відшкодування шкоди, збройний конфлікт, Реєстр збитків, репарації, справедлива сатисфакція, Росія, Україна.
Keywords: property rights, Protocol No. 1 to the Convention, ECtHR, compensation for damage, armed conflict, Register of Damage, reparations, just satisfaction, Russia, Ukraine.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Жупаненко Тетяна Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕВОЛЮЦІЯ СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТА БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄС В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КРИЗ

Актуальність теми еволюції спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу обумовлена сучасними глобальними викликами, що формують нові стандарти міжнародної безпеки. Геополітичні кризи, конфлікти на сході Європи та трансформації у світовій економіці підкреслюють необхідність консолідації зусиль держав-членів ЄС у сфері зовнішньої політики та оборони. В умовах загострення регіональних конфліктів зростає значення спільних механізмів реагування на кризові ситуації, що включають політичні, економічні та військові інструменти. Розуміння принципів формування спільної політики є важливим для прогнозування розвитку європейської безпеки та стабільності на континенті. Тема також актуальна для України, оскільки інтеграційні процеси та євроінтеграційний вектор держави безпосередньо пов’язані з адаптацією до стандартів і практик ЄС. Метою дослідження є аналіз основних етапів формування спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС у контексті сучасних геополітичних криз та визначення чинників, що впливають на її ефективність.

В міру розвитку європейських інтеграційних процесів посилюється значення координації зовнішньої політики та безпеки країн-членів ЄС, що проявляється у формуванні спільних стратегічних документів та механізмів прийняття рішень [1]. Конституційні та нормативні засади політики регулюються такими ключовими документами, як Договір про Європейський Союз (статті 21–24) та Регламент Ради ЄС № 2016/681 щодо механізмів спільної безпеки та зовнішньої політики [2]. Демчишак Р.Б. у

своєму дослідженні зазначив, що політика Східного партнерства є одним із прикладів адаптації зовнішньої політики ЄС до геополітичних змін та кризи у Центральній та Східній Європі [3]. У наукових працях Гетманенка О.О. підкреслюється, що інноваційно-інвестиційні підходи у зовнішньоекономічній та безпековій політиці ЄС дозволяють не лише зміцнювати економічну стабільність, а й підвищувати ефективність реагування на кризові ситуації [4].

В міру розвитку економічних і політичних перетворень зростає значення створення спільних кризових механізмів, включаючи фінансові інструменти підтримки та спільні військово-політичні ініціативи, що забезпечують здатність ЄС оперативно реагувати на загрози [4]. Загуменна Ю.О. у своєму дослідженні зазначає, що правові засади безпекової політики України та її гармонізація з нормами ЄС демонструють необхідність узгодження національних і спільноєвропейських стратегій у сфері безпеки та оборони [2]. Остапенко Р. і Ковалевська Н. вважають, що глобальні кризи прискорюють розвиток інституційних структур ЄС, зокрема Європейської служби зовнішніх дій та Комітету з політики безпеки, що підвищує узгодженість і ефективність зовнішніх ініціатив [1].

В міру поглиблення інтеграційних процесів відбувається активізація співпраці у сфері оборони, створюються спільні військово-технічні та стратегічні плани, що дозволяють швидко реагувати на військові загрози та підтримувати безпеку на європейському континенті [3; 4]. Демчишак Р.Б. підкреслює, що Східне партнерство ЄС демонструє як внутрішні механізми взаємодії держав-членів і партнерів можуть бути адаптовані під умовами геополітичної кризи для збереження стабільності регіону [3]. Важливим аспектом є також узгодження економічних санкцій, дипломатичних ініціатив та підтримки кризових держав, що є елементом комплексної зовнішньої та безпекової політики ЄС [1; 2; 4].

В міру еволюції політики зростає роль наукових та аналітичних центрів у прогнозуванні потенційних загроз, моделюванні сценаріїв розвитку конфліктів і підготовці пропозицій для прийняття стратегічних рішень, що забезпечує ефективну реакцію ЄС на динамічні виклики сучасності [1; 3; 4]. Таким чином, комплексне поєднання нормативних документів, інституційних механізмів та науково-аналітичних підходів дозволяє ЄС формувати ефективну зовнішню та безпекову політику навіть у умовах глобальних криз [1; 2; 3; 4].

Отже, аналіз показує, що еволюція спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС визначається потребою координації між державами-членами, інтеграцією правових норм і розвитком інституційних структур. Використання інноваційних економічних та політичних інструментів підвищує ефективність реагування на кризові ситуації. Наукові дослідження підтверджують, що політика Східного партнерства і розвиток

інвестиційних ініціатив є важливими складовими стабілізації регіональної безпеки. Водночас глобальні кризи прискорюють процес удосконалення внутрішніх механізмів та розширення повноважень ключових структур ЄС. У підсумку, еволюція спільної політики ЄС демонструє високий рівень адаптивності та здатність до ефективного реагування на геополітичні виклики сучасності.

Список використаних джерел

1. Остапенко Р., Ковалевська Н. Модель спільної зовнішньої політики ЄС: виклики в умовах глобальних криз Geopolitics of Ukraine. URL : https://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/333307
2. Загуменна Ю.О. Правові засади безпекової політики України в умовах євроінтеграції Журнал Харківського нац. ун-ту внутрішніх справ. 2023. № 4. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/4_2023/4_2023.pdf#page=14
3. Гетманенко О.О. Інноваційно-інвестиційна та безпекова політика ЄС в умовах нових геополітичних викликів: стратегічний аналіз Цифрова економіка та економічна безпека. 2025. Вип. 2(17). С. 230-237.: URL https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/04de29f0-e258-41ec-9f8f-f6bd2febdcf9/content
4. Демчишак Р.Б. Політика Східного партнерства ЄС у контексті еволюції геополітичного позиціонування регіону ЦСЄ та ПСЄ Матеріали інтернет-конференції Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2021.: URL https://lpnu.ua/sites/default/files/2021/pages/14947/materiali-internet-konferencii.pdf#page=13
5. Договір про Європейський Союз URL https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012M%2FTXT

Ключові слова: Європейський Союз, спільна зовнішня та безпекова політика, геополітичні кризи, міжнародна безпека, інтеграційні процеси, Східне партнерство, зовнішня політика ЄС, оборонна політика, кризові механізми, європейська безпека, санкційна політика, інституційні механізми ЄС, глобальні виклики, євроінтеграція України, міжнародні відносини.

Keywords: European Union, Common Foreign and Security Policy (CFSP), geopolitical crises, international security, integration processes, Eastern Partnership, EU foreign policy, defense policy, crisis management mechanisms, European security, sanctions policy, EU institutional mechanisms, global challenges, Ukraine's European integration, international relations.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Загороднюк Софія Володимирівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ООН У ПІДТРИМАННІ МІЖНАРОДНОГО МИРУ ТА БЕЗПЕКИ

Однією з найважливіших цілей сучасного міжнародного права є забезпечення стабільності міжнародних відносин та запобігання збройним конфліктам. Центральне місце в цій системі посідає Організація Об'єднаних Націй (ООН), створена у 1945 році після завершення Другої

світової війни. Основною метою організації є підтримання миру та безпеки у світі шляхом колективних дій держав, що зазначено у статті 1 Статуту ООН [1]. ООН є універсальною міжнародною організацією, що об'єднує більшість держав світу та координує їх співпрацю у політичній, економічній та гуманітарній сферах. Як зазначає Цвєткова М.А., система органів ООН дозволяє здійснювати комплексні заходи для врегулювання конфліктів, включаючи дипломатичне посередництво, санкції та миротворчі операції [9].

Згідно зі Статутом організації, відповідно до статті 24, на Раду Безпеки ООН покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки [8]. Вона має повноваження розглядати конфлікти між державами, рекомендувати шляхи їхнього врегулювання та приймати обов'язкові для виконання рішення. У разі загрози миру Рада Безпеки може санкціонувати використання міжнародних сил для припинення конфлікту або застосовувати санкції. Наприклад, у 1990 році, після вторгнення Іраку в Кувейт, Рада Безпеки згідно з резолюцією №678 провела військову операцію міжнародної коаліції проти Іраку [5]. Після цього були введені санкції, зокрема повне торгівельне ембарго проти Іраку, що стало наймасштабнішими економічними санкціями в історії ООН.

У Розділі 8, статтях 39-51, Статуту ООН закріплено механізми реагування на загрози міжнародній безпеці [1]. Зокрема, згідно зі статтею 39, Рада Безпеки визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії та вирішує, яких заходів слід ужити для підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки [1]. Таким чином, Рада Безпеки виступає головним органом колективної безпеки у системі ООН. Одним із найважливіших інструментів діяльності організації є миротворчі операції. Вони передбачають направлення міжнародних контингентів до регіонів конфліктів з метою контролю припинення вогню, захисту цивільного населення та сприяння мирному врегулюванню. Миротворчі місії ООН діють у різних частинах світу і часто стають важливим фактором стабілізації постконфліктних територій. Серед таких операцій можна навести Операцію ООН у Конго, яка тривала з 1960 по 1964 рік та стала однією з перших великих операцій ООН. Метою операції була стабілізація політичної ситуації після здобуття незалежності Конго від Бельгії. Також можна згадати Операцію ООН у Котд'Івуарі, яка діяла з 2004 по 2017 року та яка здійснювала контроль за дотриманням мирної угоди [2].

Крім військово-політичних механізмів, ООН активно використовує дипломатичні та правові засоби врегулювання спорів. Зокрема, важливу роль відіграє Міжнародний суд ООН, який розглядає спори між державами на основі міжнародного права, що дозволяє вирішувати конфлікти мирним шляхом та запобігати їхній ескалації [7]. Водночас ефективність діяльності

ООН неодноразово ставала предметом дискусій серед науковців і політиків. Гладенко О.М. зазначає, що сучасні міжнародні конфлікти показують обмеженість існуючих механізмів колективної безпеки та підкреслює, що питання ефективності Ради Безпеки ООН набуває не лише теоретичного, а й практичного значення у сучасних міжнародних конфліктах [6].

Однією з головних проблем є право вето постійних членів Ради Безпеки, яке може блокувати прийняття рішень навіть у ситуаціях серйозних міжнародних криз. Як приклад, варто згадати Вето Росії та Китаю щодо санкцій проти Сирії через використання хімічної зброї під час громадянської війни у 2017 [4]. Окрім цього, Росія загалом заблокувала 13 рішень Ради Безпеки щодо Сирії [3]. Таким чином, міжнародна спільнота не змогла погодити колективні дії для припинення бойових дій. Через це дедалі частіше обговорюється необхідність реформування системи ООН, зокрема розширення складу Ради Безпеки та обмеження використання права вето. Попри наявні труднощі, Організація Об'єднаних Націй залишається ключовим елементом системи міжнародної безпеки. Карапозюк А.В. підкреслює, що ООН відіграє важливу роль у врегулюванні військових конфліктів та розвитку механізмів міжнародного співробітництва [7].

Отже, ООН є основним глобальним інститутом підтримання міжнародного миру та безпеки. Через систему органів, миротворчих операцій, міжнародного правосуддя та дипломатії організація забезпечує колективне реагування держав на глобальні виклики. Подальший розвиток міжнародних відносин значною мірою залежить від ефективності діяльності ООН та здатності її механізмів адаптуватися до нових загроз світовій безпеці.

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
2. Ongoing Peacekeeping Operations Around The World. 2025. URL: https://afd.gov.bd/un-peacekeeping/ongoing-operations
3. Russia, China veto UN resolution calling for ceasefire in Syria. 2019. URL: https://www.aljazeera.com/news/2019/9/19/russia-china-veto-un-resolution-calling-for-ceasefire-in-syria
4. Russia vetoes UN resolution on Syria probe. 2017. URL: https://www.dw.com/en/russia-vetoes-un-resolution-on-chemical-weapons-probe-in-syria/a-41416583
5. The United Nations Security Council. Its Role in the Iraq Crisis: A Brief Overview. 2003. URL: https://www.everycrsreport.com/reports/RS21323.html
6. Гладенко О.М. Реформування механізму Ради Безпеки ООН крізь призму війни РФ проти України. 2022. с. 10-14. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/339

7. Карапозюк А.В. Роль Ради Безпеки ООН у підтримці міжнародного миру та безпеки. 2023. URL: https://censs.org/rol-rady-bezpeky-oon-u-pidtrymtsi-mizhnarodnoho-myru-ta-bezpeky-v-suchasnomu-sviti-ta-otsinka-yiyi-efektyvnosti-na-prykladi-ukrayiny/
8. Незастосування сили або погрози силою: принцип міжнародного права. Енциклопедія сучасної України. 2021. URL: https://esu.com.ua/article-72924
9. Цвєткова М.А. Роль ООН у забезпеченні національної безпеки держав під час збройних конфліктів. 2025. с. 2-4. URL: https://censs.org/rol-rady-bezpeky-oon-u-pidtrymtsi-mizhnarodnoho-myru-ta-bezpeky-v-suchasnomu-sviti-ta-otsinka-yiyi-efektyvnosti-na-prykladi-ukrayiny/

Ключові слова: ООН, Рада Безпеки ООН, Статут ООН, Міжнародний суд ООН, міжнародна безпека, миротворчі місії, збройний конфлікт, санкція, агресія.

Keywords: UN, UN Security Council, UN Charter, International Court of Justice, international security, peacekeeping missions, armed conflict, sanction, aggression.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Загороднюк Софія Володимирівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЄС ТА ЙОГО ВИКЛИКИ В ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ

Європейський Союз являє собою унікальне інтеграційне об’єднання, в основі якого лежить спільна правова система та фундаментальні цінності. ЄС заснований на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, поваги до людини та верховенства права [1]. З цього виходить, що однією з ключових засад ЄС є принцип верховенства права. У праві Європейського Союзу цей принцип вимагає, щоб всі суб’єкти, включаючи інституції ЄС та держави-члени, діяли в межах права, а суди забезпечували ефективний судовий захист, перебуваючи під контролем незалежних судів [2].

У свою чергу, інституційна система ЄС створює ефективний механізм контролю за дотриманням принципу верховенства права. Національні суди та трибунали разом із Судом справедливості Європейського Союзу забезпечують застосування та дотримання права ЄС [5]. Судова практика Суду справедливості Європейського союзу відіграє фундаментальну роль майже в усіх аспектах права ЄС [6]. Вона фактично сформувала основні принципи правової системи ЄС, зокрема принцип прямої дії та примату права ЄС, а також підпорядковується принципу верховенства права. Важливим інструментом співпраці між судами держав-членів і Судом справедливості Європейського союзу є преюдиційна процедура [3]. Процедура попереднього звернення є основним методом взаємодії між судами держав-членів та Судом справедливості Європейського союзу [6].

Ця процедура дозволяє національним судам звертатися до Суду справедливості Європейського союзу для тлумачення права ЄС, що забезпечує однакове застосування у всіх державах-членах. Суд справедливості Європейського союзу забезпечує дотримання права під час тлумачення та застосування установчих договорів [1]. Це положення підтверджує ключову роль Суду справедливості Європейського союзу у підтриманні правопорядку ЄС. Крім того, Європейська Комісія може ініціювати процедуру порушення проти держави-члена у випадку невиконання норм права ЄС. Процедури порушення дозволяють Європейській комісії забезпечувати дотримання державами-членами права ЄС [4]. Таким чином, принцип верховенства права забезпечує функціонування всієї правової системи ЄС.

Верховенство права є не лише юридичним принципом, але й фундаментальною політичною та конституційною цінністю ЄС. Водночас останні роки показали, що цей принцип стикається з певними викликами у ряді держав-членів. Одним із головних викликів є проблема незалежності судової влади. Незалежність судової влади є невід'ємним елементом принципу верховенства права [4]. Однак, у деяких країнах ЄС виникли суперечки щодо реформ судової системи, які можуть впливати на незалежність суддів. Суд справедливості Європейського союзу неодноразово підкреслював значення незалежності судової влади. Поняття незалежності передбачає, що відповідний орган здійснює свої судові функції повністю автономно [5]. Ще одним викликом є конфлікт між національними конституційними судами та правом ЄС. У деяких випадках національні суди ставлять під сумнів примат права ЄС. Крім того, певні держави-члени звинувачуються у відступі від демократичних стандартів, що призводить до застосування механізмів контролю з боку ЄС, зокрема процедури за статтею 7 Договору про Європейський союз. У свою чергу, ефективність механізмів захисту верховенства права ЄС часто залежить від політичної волі держав-членів.

Отже, принцип верховенства права є фундаментальною основою правового порядку ЄС. Він забезпечує функціонування інституцій ЄС, гарантує незалежність судової влади та захищає права людини. Важливу роль у підтриманні цього принципу відіграє Суд справедливості Європейського союзу, а також інші інституції Союзу. Однак сучасна практика показує, що принцип верховенства права стикається з новими викликами, пов'язаними з реформами судової системи, політичними конфліктами та зростанням євроскептицизму. Тому забезпечення верховенства права залишається одним із ключових завдань розвитку Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Treaty on European Union. Brussels: European Union, 2012. URL:

https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF
2. Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases and Materials. Oxford: Oxford University Press, 2020. URL: https://books.google.com.ua/books/about/EU_Law.html?id=JlbwDwAAQBAJ&redir_esc=y
3. Chalmers D., Davies G., Monti G. European Union Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.URL: https://books.google.com.ua/books/about/European_Union_Law.html?id=cnn1EAAAQBAJ&redir_esc=y
4. European Commission. Rule of Law Report 2023. Brussels: European Commission, 2025.URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/annual-rule-law-cycle/2025-rule-law-report_en
5. Court of Justice of the European Union. Case C-64/16 Associação Sindical dos Juízes Portugueses v Tribunal de Contas. Judgment of 2018.URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62016CJ0064
6. Комарова Т., Лазовскі А. Судова практика Суду справедливості ЄС з питань верховенства права та її значення для України. Харків, 2021.

Ключові слова: верховенство права, ЄС, Суд справедливості Європейського союзу, Європейська комісія, держави-члени, право, національні суди, права людини, виклики.
Keywords: rule of law, EU, Court of Justice of the European Union, European Commission, member states, law, national courts, human rights, challenges.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Зацепа Софія Олегівна, Москальчук Єлизавета Сергіївна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПРАВА НА РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ВІЙНИ

Вплив європейських стандартів права на реформування державного управління України після війни є одним із ключових напрямів сучасного державотворення. Після завершення воєнних дій Україна постане перед необхідністю не лише фізичної відбудови, але й комплексної модернізації системи публічного управління. У цьому контексті особливого значення набувають стандарти, вироблені в межах Ради Європи, які виступають орієнтиром для побудови демократичної, правової та ефективної держави[1].

Європейські стандарти права являють собою систему норм, принципів і рекомендацій, закріплених у міжнародно-правових актах, зокрема Європейській конвенції з прав людини, Європейській соціальній хартії, а також у документах Венеціанської комісії та інших інституцій Ради Європи[4]. Вони мають комплексний характер і спрямовані не лише на нормативне закріплення прав і свобод, але й на забезпечення реального

механізму їх реалізації. Основу цих стандартів становлять такі фундаментальні цінності, як верховенство права, демократія, повага до прав людини, прозорість та підзвітність влади[3].

Важливе місце у формуванні сучасної моделі державного управління займають принципи належного врядування, розроблені Радою Європи. До них належать участь громадян у прийнятті рішень, ефективність та результативність діяльності органів влади, відкритість і прозорість, дотримання етичних стандартів, професіоналізм державної служби, фінансова відповідальність та підзвітність.

Застосування цих принципів сприяє формуванню довіри суспільства до державних інституцій і забезпечує ефективне функціонування публічної влади[2].

У післявоєнний період вплив європейських стандартів на реформування державного управління України проявлятиметься у кількох ключових напрямах. Передусім це стосується забезпечення верховенства права, що передбачає реформування судової системи, гарантування її незалежності та підвищення ефективності судового захисту прав громадян. Важливою складовою цього процесу є також боротьба з корупцією, яка є однією з основних вимог європейських інституцій [1].

Другим важливим напрямом є демократизація публічного управління, що передбачає розширення участі громадян у процесі прийняття управлінських рішень, розвиток місцевого самоврядування та продовження реформи децентралізації. Європейські стандарти орієнтують державу на побудову моделі «сервісної держави», у якій головною метою є задоволення потреб людини[2].

Не менш важливим є підвищення якості надання публічних послуг. У цьому контексті особливу роль відіграє цифровізація державного управління, яка забезпечує доступність, швидкість і прозорість адміністративних процедур. Впровадження електронного урядування дозволяє мінімізувати бюрократичні перепони та зменшити корупційні ризики[3].

Окрему увагу слід приділити реформі державної служби, яка має здійснюватися відповідно до європейських стандартів професіоналізму, політичної нейтральності та прозорості. Формування ефективного корпусу державних службовців є необхідною умовою реалізації будь-яких реформ, оскільки саме від їхньої компетентності залежить якість управлінських рішень[2].

Важливим напрямом реформування є також удосконалення системи фінансового управління та забезпечення підзвітності органів влади. Європейські стандарти передбачають прозорість бюджетного процесу, ефективний контроль за використанням державних коштів та впровадження сучасних механізмів аудиту[1].

Це особливо актуально в умовах післявоєнної відбудови, коли Україна отримуватиме значні обсяги міжнародної фінансової допомоги.

Післявоєнне реформування державного управління має низку специфічних особливостей. По-перше, воно поєднує процеси відбудови інфраструктури та інституційного розвитку. По-друге, значну роль відіграватиме міжнародна підтримка та контроль за проведенням реформ. По-третє, існує потреба у швидкому впровадженні змін при одночасному забезпеченні їх якості та ефективності. У цьому контексті важливим є План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки, який передбачає підтримку реформ у сфері верховенства права, демократії та прав людини[1].

Водночас процес імплементації європейських стандартів супроводжується певними проблемами. До них належать неповна реалізація міжнародних зобов'язань, формальний характер окремих реформ, інституційна слабкість державних органів, а також вплив воєнного стану на демократичні процеси. Крім того, важливою проблемою залишається недостатній рівень правової культури та правосвідомості як серед громадян, так і серед посадових осіб [3].

Перспективи подальшого розвитку державного управління України безпосередньо пов'язані з поглибленням інтеграції до європейського правового простору. Це передбачає гармонізацію національного законодавства з європейським, посилення ролі інституцій Ради Європи, зокрема Європейського суду з прав людини та Венеціанської комісії, а також впровадження принципів належного врядування на всіх рівнях державної влади. Особливу увагу слід приділити розвитку електронного урядування, підвищенню прозорості діяльності органів влади та забезпеченню реальної підзвітності перед суспільством[4].

Отже, європейські стандарти права відіграють визначальну роль у процесі реформування державного управління України після війни. Вони не лише визначають напрям розвитку правової системи, але й формують ціннісні орієнтири державної політики. їх впровадження сприятиме створенню ефективної, прозорої та підзвітної системи публічного управління, що відповідає сучасним європейським вимогам і забезпечує сталий розвиток держави.

Список використаних джерел

1. План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». CM(2022)187. Затв. Комітетом міністрів Ради Європи 14 груд. 2022 р. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/action-plan-ukraine-2023- 2026_ukr.pdf (дата звернення: 24.03.2026).
2. Реформа публічного управління в Україні : аналітичні матеріали / Центр політико-правових реформ. Київ, 2024. URL: https://pravo.org.ua/wp-

content/uploads/2024/ll /ua-brief-public-administration-updated.pdf (дата звернення: 24.03.2026).
3. Гончарук Н. М. Модернізація публічного управління в Україні в контексті європейських стандартів // Науковий журнал. 2024. URL: https://aspects.org.ua/index.php/joumal/article/download/970/945/ (дата звернення: 24.03.2026).
4. Документи Ради Європи та Венеціанської комісії: офіційний сайт Ради Європи. URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/documents (дата звернення: 24.03.2026).

Ключові слова: Європейські стандарти права, державне управління, реформа, післявоєнне відновлення, верховенство права, демократичне врядування, публічна адміністрація, підзвітність влади, цифровізація, участь громадян

Keywords: European legal standards, public administration, reform, post-war reconstruction, rule of law, democratic governance, public administration, government accountability, digitalization, citizen participation.

Науковий керівник: д.ю.н, професор Сурілова О. О.

Зацепа Софія Олегівна, Москальчук Єлизавета Сергіївна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ УГОД У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕКИ ТА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Міжнародні угоди відіграють ключову роль у забезпеченні безпеки та відновлення України в умовах триваючої агресії Російської Федерації та трансформації глобальної системи міжнародних відносин. Після 2022 року Україна опинилася в ситуації, коли традиційні механізми колективної безпеки потребували адаптації, а міжнародно-правові інструменти – суттєвого розширення. Саме міжнародні договори, декларації, меморандуми та рамкові угоди стали основою нової архітектури безпеки, яка поєднує політичні, військові, економічні та правові механізми підтримки. Укладення двосторонніх і багатосторонніх безпекових угод із державами-партнерами стало одним із найважливіших напрямів зовнішньої політики України. Починаючи з 2024 року Україна підписала низку довгострокових угод, що передбачають військову допомогу, розвиток оборонно-промислового комплексу, обмін розвідданими, підготовку військових та підтримку інтеграції до НАТО [1]. Ці угоди стали продовженням Спільної декларації 07 про гарантії безпеки, ухваленої на саміті НАТО у Вільнюсі

2023 року [4], та формують нову модель безпеки, засновану на довгострокових зобов'язаннях партнерів.

Важливе місце у забезпеченні безпеки та відновлення України займає Європейський Союз. ЄС став одним із ключових партнерів у сфері фінансової, технічної та інституційної підтримки. На Конференції з відновлення України 2025 року Європейська Комісія оголосила про новий пакет угод на суму 2,3 млрд євро [3], спрямованих на модернізацію інфраструктури, енергетичну стійкість, підтримку бізнесу та реформ, необхідних для євроінтеграції. Угоди в межах Ukraine Investment Framework передбачають гарантії для інвестицій у критичну інфраструктуру, розвиток транспортних коридорів, цифровізацію державних послуг та зміцнення інституційної спроможності органів влади. Ці механізми доповнюють Угоду про асоціацію Україна-ЄС [5], яка залишається фундаментом правової інтеграції України до європейського простору та визначає стратегічний напрям реформ.

Післявоєнне відновлення України потребує значних фінансових ресурсів, тому міжнародні фінансові угоди стали критично важливими. Програми МВФ, Світового банку, макрофінансова допомога ЄС, угоди з Європейським інвестиційним банком та ЄБРР забезпечують стабілізацію економіки, відновлення інфраструктури, реформування судової системи, боротьбу з корупцією та зміцнення демократичних інститутів [6]. Міжнародні угоди також сприяють розвитку енергетичної незалежності України, модернізації оборонної промисловості та інтеграції у глобальні ринки.

У контексті післявоєнної трансформації України міжнародні угоди відіграють системоутворюючу роль. Вони визначають стратегічні рамки реформ, забезпечують фінансову та технічну підтримку, сприяють інтеграції України до ЄС і НАТО, формують нові стандарти управління та безпеки. Міжнародні угоди створюють правові механізми реагування на загрози, зміцнюють обороноздатність держави та формують міжнародну коаліцію підтримки України. Саме завдяки цим угодам Україна отримує можливість не лише протистояти агресії, а й будувати сучасну, стійку та демократичну державу.

Таким чином, міжнародні угоди стали фундаментом нової моделі безпеки та відбудови України. Вони поєднують політичні, економічні, оборонні та правові механізми, спрямовані на зміцнення державності, інтеграцію до європейського простору та забезпечення стійкого розвитку. У післявоєнний період їх роль лише зростатиме, адже саме вони визначають стратегічні рамки трансформації України та забезпечують її майбутнє як незалежної та безпечної держави.

Список використаних джерел

1. Ministry of Defence of Ukraine. Ukraine's Security Agreements Overview, 2025. URL: https://surl.li/nfpeco
2. Freedom. Ukraine Signs 28 Bilateral Security Agreements – Scope and Partners, 2025. URL: https://surl.li/zmmszo
3. European Commission. EU Announces €2.3 Billion Package at Ukraine Recovery Conference 2025. URL: https://surl.li/nwwhtg
4. NATO. G7 Joint Declaration of Support for Ukraine, Vilnius Summit 2023. URL: https://surl.li/vvbxfw
5. Association Agreement between the European Union and Ukraine, 2014. URL: https://surl.li/tznfim
6. International Monetary Fund. Ukraine Support Programmes 2022-2025. URL: https://surl.li/osjvbp

Ключові слова: міжнародні угоди, безпека України, післявоєнне відновлення, ЄС, НАТО, G7, міжнародно-правові механізми, реформи, інтеграція, відбудова.

Keywords: International agreements, Security of Ukraine, Post-war recovery, EU, NATO, G7, International legal mechanisms, Reforms, Integration, Reconstruction.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Бєлогубова О.О.

Зброцька Яна Анатоліївна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВЗАЄМОДІЯ ЄС ТА РАДА ЄВРОПИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Взаємодія Європейський Союз та Рада Європи у сфері захисту прав людини є важливим елементом сучасної європейської правової системи. Обидві організації мають спільну мету – забезпечення поваги до прав людини, демократії та верховенства права на континенті. Хоча вони є окремими інституціями з різними повноваженнями та складом учасників, їх діяльність тісно пов'язана і взаємодоповнює одна одну.

Рада Європи відіграє ключову роль у формуванні загальноєвропейських стандартів у сфері прав людини. Найважливішим документом, ухваленим у межах цієї організації, є Європейська конвенція з прав людини. Контроль за її виконанням здійснює Європейський суд з прав людини, до якого можуть звертатися громадяни держав-учасниць у разі порушення їхніх прав. Рішення цього суду є обов'язковими для виконання державами, що робить систему Ради Європи однією з найефективніших міжнародних систем захисту прав людини.

Із моменту створення європейських співтовариств між ними та Рада Європи почала формуватися тісна співпраця. У Договір про заснування Європейського співтовариства містилося положення (ст. 303, яке нині

відповідає ст. 220 Договору про функціонування Європейського Союзу), що передбачало необхідність встановлення відповідних форм взаємодії з міжнародними організаціями, серед яких особливе місце відводилося Раді Європи. Це положення фактично заклало правову основу для розвитку подальшого співробітництва між цими інституціями.

Аналізуючи первинне право Європейський Союз, можна встановити, що вперше згадка про Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод з'явилася у Договорі про Європейський Союз після змін, внесених Амстердамським договором. У ньому зазначалося, що Європейський Союз зобов'язаний поважати основні права людини, гарантовані цією Конвенцією. Таке положення засвідчило визнання Євросоюзом стандартів захисту прав людини, вироблених Радою Європи. Водночас воно не передбачало прямого поширення на інституції ЄС механізмів контролю та захисту прав, встановлених Конвенцією.

Подальший розвиток правової бази відбувся після ухвалення Лісабонського договору, яким було доповнено Договір про Європейський Союз статтею 2. У ній зазначається, що діяльність Союзу ґрунтується на таких цінностях, як повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та дотримання прав людини, включаючи права осіб, які належать до національних меншин [1, с.28]. Ці принципи визнаються спільними для всіх держав-членів і характеризують суспільство, засноване на плюралізмі, недискримінації, толерантності, справедливості, солідарності та рівності між жінками і чоловіками. Таким чином, забезпечення прав людини стало одним із ключових напрямів діяльності Європейського Союзу.

Важливо й те, що всі держави, які входять до ЄС, одночасно є членами Ради Європи та учасниками більшості її правозахисних інструментів, передусім Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Це означає, що при застосуванні норм права ЄС держави-члени повинні сумлінно виконувати свої міжнародні зобов'язання у сфері захисту прав людини, зокрема ті, що випливають із участі у системі Ради Європи.

Науковці також наголошують, що можливе приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції сприятиме уникненню конфліктів компетенцій та правових колізій. Йдеться насамперед про можливість різного тлумачення норм у сфері прав людини судами ЄС і Ради Європи. У цьому процесі значну роль відіграє взаємодія між Судом Європейського Союзу та Європейським судом з прав людини, який здобув авторитет як основний гарант виконання положень Конвенції та її протоколів, а також як їх головний інтерпретатор.

Особливе значення для розвитку правозахисної системи ЄС мало прийняття у 2000 році Хартії основоположних прав Європейського Союзу.

Цей документ уперше закріпив системний перелік прав і свобод людини в межах правопорядку Європейського Союзу та надав його інституціям відповідні повноваження у сфері їх забезпечення [2, с.9]. Водночас деякі дослідники вважають, що ухвалення Хартії стало початком формування окремої європейської системи захисту прав людини, яка потенційно могла б існувати паралельно або навіть конкурувати із системою, створеною в межах Ради Європи.

Слід також зазначити, що до набуття чинності Лісабонським договором приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції фактично було неможливим. Причиною цього була відсутність у ЄС міжнародної правосуб'єктності. Лише після прийняття Лісабонського договору в статті 47 Договору про Європейський Союз було чітко закріплено міжнародну правосуб'єктність Союзу. Це означає, що ЄС отримав здатність виступати суб'єктом міжнародного права, набувати права й обов'язки та укладати міжнародні договори від власного імені. Однак навіть за наявності такого статусу поширення норм Європейської конвенції на ЄС як окреме утворення потребує подальшого розвитку співпраці між Радою Європи та інституціями Європейського Союзу.

Європейський Союз, своєю чергою, інтегрує стандарти Ради Європи у власну правову систему. Одним із ключових документів ЄС є Хартія основоположних прав Європейського Союзу, яка закріплює основні права та свободи людини на рівні законодавства ЄС. Під час тлумачення цієї Хартії значну роль відіграє Суд Європейського Союзу, який часто посилається на положення Європейської конвенції з прав людини та практику Європейського суду з прав людини.

Важливим кроком у зміцненні співпраці між цими двома організаціями став Лісабонський договір, який передбачив можливість приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції з прав людини. Це має на меті створення більш узгодженої системи захисту прав людини в Європі та забезпечення додаткового контролю за дотриманням прав і свобод у діяльності інституцій ЄС.

Отже, взаємодія Європейського Союзу та Ради Європи у сфері захисту прав людини базується на спільних цінностях і правових стандартах. Завдяки співпраці цих організацій формується єдиний європейський простір захисту прав людини, який сприяє зміцненню демократії, правової держави та поваги до гідності кожної людини.

Список використаних джерел

1. Сироїд Т.Л. Міжнародний захист прав людини: навч. посіб. Т.Л. Сироїд, Л.О. Фоміна. Харків. Право. 2019. 310 с.
2. Харитонов Р.Ф., Крикунова С. О Європейська система захисту прав людини: проблеми та перспективи. Ампаро. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2023. № 1. 58 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2023_1_9

Ключові слова: Рада Європа, захист, права людини, цінності, стандарти, демократія, держава, гідність.

Keywords: Council of Europe, protection, human rights, values, standards, democracy, state, dignity.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Зелінченко Анастасія Олегівна, Калинівська Валерія Євгеніївна
здобувачки 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

У сучасних умовах питання захисту прав людини залишаються надзвичайно актуальними, особливо з огляду на збройні конфлікти, політичні зміни та глобалізаційні процеси. У зв'язку з цим важливо розуміти, як формувалися міжнародні стандарти у цій сфері та які документи стали їх основою.

Прийняття 10 грудня 1948 року резолюцією Генеральної Асамблеї ООН Загальної декларації прав людини стало визначальним етапом становлення сучасного міжнародного права. Уперше на універсальному рівні було системно сформульовано основні права і свободи людини, які отримали чітке нормативне закріплення в єдиному документі.

Загальна декларація прав людини справила вагомий вплив на подальший розвиток міжнародно-правових механізмів захисту прав людини. Її положення стали фундаментальною основою для укладення численних багатосторонніх міжнародних договорів у цій сфері [7, с. 38].

Вплив Загальної декларації прав людини чітко простежується на універсальному рівні в положеннях Міжнародних пактів про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні і культурні права (обидва документи 1966 р.). У їх преамбулах підкреслюється, що саме ідеї, закріплені в Декларації, визначають умови досягнення ідеалу вільної особи, яка має не лише політичні та громадянські свободи, а й захищена від страху та матеріальної нужди [3, 4].

У контексті впливу Загальної декларації прав людини на міжнародні нормативно-правові акти важливо звернути увагу на її відображення й у регіональних документах, зокрема у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. У преамбулі цього акта прямо підкреслюється, що держави-члени Ради Європи орієнтуються на положення Декларації як на базовий міжнародний стандарт у сфері прав людини [2].

Це свідчить про те, що Загальна декларація прав людини стала не лише політичним чи декларативним документом, а й фактичною основою

для формування юридично обов’язкових міжнародних угод. Саме її принципи були покладені в основу Конвенції, яка вже передбачає конкретні механізми захисту прав людини та їх реалізації.

Крім того, посилання на Загальну декларацію прав людини міститься в Американській конвенції про права людини 1969 р., а також в Африканській хартії прав людини і народів 1981 р. [8, с. 178].

З аналізу преамбули Американської конвенції про права людини 1969 р. вбачається, що права людини випливають із самої природи людини, а тому потребують міжнародного захисту, який доповнює національні правові механізми захисту прав людини [5].

Водночас, в Африканській хартії акцент зроблено на поєднанні універсальних стандартів, закріплених у Загальній декларації, із специфікою історичного та культурного розвитку африканських держав, а також на необхідності забезпечення як індивідуальних, так і колективних прав [6].

У контексті впливу Загальної декларації прав людини на формування міжнародних нормативно-правових актів доцільно окремо відзначити її значення для становлення правозахисних інструментів Європейського Союзу. У науковій літературі обґрунтовується, що положення та ціннісні орієнтири, закріплені у Декларації, слугували ідейною основою для формування Хартії основних прав Європейського Союзу як ключового акта у сфері захисту прав людини в межах ЄС [9].

Фундаментальні категорії, зокрема гідність людини, свобода, рівність і солідарність, проголошені у Декларації, знайшли своє відображення та подальший розвиток у структурі й змісті Хартії ЄС. Водночас положення Хартії не обмежуються відтворенням відповідних норм, а забезпечують їх змістовну конкретизацію та більш високий рівень юридичного закріплення і гарантування прав і свобод людини [9].

Тому правозахисні акти Європейського Союзу перебувають у тісному змістовному зв’язку із Загальною декларацією прав людини, спираючись на її базові принципи та водночас розвиваючи їх з урахуванням сучасних умов і потреб правового регулювання.

Отже, Загальна декларація прав людини стала фундаментальним джерелом формування сучасної системи міжнародного права у сфері захисту прав людини. Її положення справили визначальний вплив на розвиток міжнародних нормативно-правових актів як на універсальному рівні (зокрема, у міжнародних пактах ООН), так і на регіональному рівні, що знайшло відображення у відповідних правозахисних механізмах Європи, Америки та Африки.

Водночас ідеї та принципи, закріплені у Декларації, стали основою для становлення правозахисних актів Європейського Союзу, передусім

Хартії основних прав ЄС, у якій вони отримали подальший розвиток і конкретизацію.

Таким чином, Загальна декларація прав людини не лише заклала базові стандарти у сфері прав людини, а й визначила напрями їх подальшого розвитку, забезпечивши формування цілісної та багаторівневої системи міжнародно-правового захисту прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини : Декларація; ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Конвенція; Рада Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт; ООН від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт; ООН від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_042
5. Американська конвенція про права людини : Конвенція; Організація американських держав від 22.11.1969. URL: https://www.oas.org/dil/treaties_b-32_american_convention_on_human_rights.pdf
6. Африканська хартія прав людини і народів : Хартія; Організація африканської єдності від 27.06.1981. URL: https://www.oas.org/en/sla/dil/docs/African_Charter_Human_Peoples_Rights.pdf
7. Кузенко У.І. Загальна декларація прав людини як джерело універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. №9(21), 2020. С. 36-42. URL: https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2020/10/36-42_Кузенко.pdf
8. Кориневич А.О. Імплементація стандартів Загальної декларації прав людини у міжнародному праві. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 83 (Частина ІІ), 2009. С. 178-182. URL: http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/download/423/390
9. Добрянський С. Вплив Загальної декларації прав людини на формування фундаментальних правозахисних актів Європейського Союзу. Право України. 2018. №9. С. 140-150. URL: https://www.researchgate.net/publication/331808101_Vpliv_Zagalnoi_deklaracii_prav_ludini_na_formuvanna_fundamentalnih_pravozahisnih_aktiv_Evropejskogo_Souzu

Ключові слова : Загальна декларація прав людини, права людини, міжнародне право, міжнародні нормативно-правові акти, універсальний рівень захисту прав людини, регіональний механізм захисту прав людини, Європейський Союз, Хартія основних прав ЄС.

Keywords : Universal Declaration of Human Rights, human rights, international law, international legal acts, universal level of human rights protection, regional human rights protection mechanism, European Union, Charter of Fundamental Rights of the European Union.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Ільницька Вікторія Віталіївна, Юрєнєва Марія Андріївна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ (GDPR)

У сучасних реаліях глобального інформаційного суспільства приватні дані особи перетворилися на один із найбільш значущих стратегічних активів, який інтенсивно залучається до обігу як державними інституціями, так і транснаціональними цифровими корпораціями. На нашу думку, стрімкий розвиток технологій часто випереджає чинні законодавчі ініціативи, що зумовлює нагальну потребу у формуванні гнучкої та надійної правової архітектури, здатної гарантувати безпеку конфіденційної інформації. Європейський Союз у цьому контексті посідає провідні позиції, створивши зразкову модель нормативного регулювання, яка на сьогодні стала світовим еталоном.

Центральним елементом цієї системи виступає Загальний регламент про захист даних (General Data Protection Regulation, далі – GDPR), який фактично запровадив нову парадигму в обробці персональних відомостей. Очевидно, що його актуальність підсилюється тотальною диджиталізацією суспільних відносин та безпрецедентним зростанням обсягів інформаційних операцій. Характерною рисою регламенту є його екстериторіальний характер, що дозволяє поширювати європейські стандарти приватності на суб'єктів господарювання по всьому світу, якщо їхня діяльність зачіпає інтереси мешканців ЄС [2]. Таким чином, міжнародне право отримало дієвий інструмент контролю за цифровим простором, який не обмежений лише географічними кордонами країн-членів.

Основним міжнародно-правовим актом у даній царині є Регламент (ЄС) 2016/679, який набув чинності у травні 2018 року [4]. Цей документ не лише уніфікував правила обробки даних на внутрішньому ринку ЄС, а й закріпив фундаментальні принципи, на яких базується будь-яка законна діяльність із даними. Згідно зі статтею 5 регламенту, будь-яка маніпуляція з інформацією повинна базуватися на засадах законності, прозорості та обмеження мети. Принцип мінімізації даних вимагає від контролерів збирати лише той обсяг інформації, який є дійсно необхідним для досягнення конкретної цілі, що суттєво обмежує можливості для несанкціонованого профайлінгу.

Особливу увагу в межах GDPR приділено правам суб'єктів даних, що відображено у статтях 12–22. На наш погляд, революційним кроком стало закріплення «права на забуття» (right to erasure), яке дозволяє особі вимагати видалення своїх даних за певних умов. Крім того, регламент наділяє громадян правом на портативність даних, правом на заперечення проти автоматизованого прийняття рішень та правом на повну обізнаність щодо того, як саме використовуються їхні відомості. Це створює умови для реального, а не декларативного контролю особи над своїм цифровим «Я».

У науковій дискусії GDPR часто розглядається як найбільш жорсткий та водночас найбільш ефективний стандарт захисту приватності в цифрову епоху. Дослідник Головацький Н.Т. слушно зазначає, що регламент не просто встановлює суворі вимоги, а й значно розширює юридичні можливості людини щодо захисту власної конфіденційності в умовах зростаючих кіберзагроз [1]. У свою чергу, іноземні автори, такі як Hoofnagle C.J. та Alekh S., наголошують на тому, що впровадження принципу «privacy by design» (конфіденційність за проектуванням) стало викликом для технологічного бізнесу, проте водночас заклало підвалини для етичного розвитку інновацій [2, 3].

Варто зауважити, що у післявоєнний період трансформація правового життя України нерозривно пов'язана з адаптацією європейських стандартів. Інтеграція до Єдиного цифрового ринку ЄС вимагає від нашої держави повної гармонізації національного законодавства з нормами GDPR. Це стосується не лише оновлення Закону України «Про захист персональних даних», а й реформування системи інституційного контролю, зокрема створення незалежного наглядового органу, що відповідатиме вимогам регламенту.

Окремим аспектом, який заслуговує на увагу, є питання транскордонної передачі даних. GDPR встановлює чіткі критерії для передачі інформації до «третіх країн», вимагаючи забезпечення належного рівня захисту, еквівалентного європейському. Для України це є важливим стимулом для впровадження високих стандартів безпеки, що дозволить вітчизняним IT-компаніям вільно співпрацювати з європейськими партнерами без додаткових юридичних бар'єрів [5].

Крім того, сучасні виклики, пов'язані із розвитком штучного інтелекту (AI) та великих масивів даних (Big Data), ставлять нові питання перед регуляторами. GDPR закладає основу для етичного використання алгоритмів, забороняючи дискримінацію та вимагаючи прозорості у логіці прийняття автоматизованих рішень. На нашу думку, саме такий антропоцентричний підхід є запорукою збереження людської гідності в умовах тотальної алгоритмізації життя.

Важливе значення мають також фінансово-правові механізми забезпечення дотримання регламенту. Система адміністративних штрафів,

що можуть сягати 20 мільйонів євро або 4% від річного світового обороту компанії, робить порушення приватності економічно невигідним. Це змушує бізнес інвестувати у кібербезпеку та правовий комплаєнс, що зрештою сприяє формуванню безпечного цифрового середовища для всіх учасників ринку.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що європейський підхід до захисту даних є еталонним у контексті глобальної цифрової трансформації. Впровадження стандартів GDPR дозволяє не лише підвищити рівень безпеки громадян, а й створити фундамент для стабільного розвитку економіки, побудованої на довірі. Успіх цього процесу для України залежить від послідовності реформ та готовності правової системи до викликів майбутнього. На нашу думку, саме багаторівнева взаємодія між міжнародними нормами та національним правом створить умови для якісного захисту прав людини у цифровому світі.

Список використаних джерел

1. Головацький Н.Т. Правове регулювання захисту персональних даних: GDPR та законодавство США, Канади й України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. № 85. С. 210–215.
2. Hoofnagle C.J., van der Sloot B., Zuiderveen Borgesius F. The European Union General Data Protection Regulation: What it is and what it means. *Information Policy Research.* 2025. URL: https://informationpolicy.org
3. Alekh S. EU General Data Protection Regulation: A Gentle Introduction. *International Journal of Law and Information Technology.* 2018.
4. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data (GDPR). *Official Journal of the European Union.* 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu
5. Microsoft. What is GDPR compliance? *Microsoft Trust Center.* 2023. URL: https://www.microsoft.com

Ключові слова: персональні дані, захист персональних даних, GDPR, Європейський Союз, право на приватність, правове регулювання, інформаційна безпека, цифрова трансформація, права людини, європейська інтеграція, право на забуття, транскордонна передача даних.

Keywords: personal data, data protection, GDPR, European Union, right to privacy, legal regulation, information security, digital transformation, human rights, European integration, right to erasure, cross-border data transfer.

Науковий керівник: д.ю.н, професор Сурілова О. О.

Ісакіна Валерія Олександрівна, Степашкін Сергій Станіславович
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ДО ЄС: ПРОБЛЕМИ КОПЕНГАГЕНСЬКИХ КРИТЕРІЇВ

У сучасних умовах трансформації міжнародного правопорядку та посилення європейської інтеграції питання вступу України до Європейського Союзу набуває особливої актуальності. Ключовим етапом на цьому шляху є відповідність держави Копенгагенським критеріям, які визначають базові політичні, економічні та правові стандарти для країн-кандидатів. Саме виконання цих критеріїв становить основну передумову для повноцінної інтеграції України до ЄС і водночас супроводжується низкою складних викликів та проблем, що потребують ґрунтовного аналізу. Надання Україні статусу держави-кандидата стало важливим етапом євроінтеграції та зумовлює необхідність глибокого аналізу відповідності держави встановленим вимогам.

Для повноцінної європейської інтеграції держава-кандидат стикається з низкою вимог і викликів. Основними є відповідність Копенгагенським критеріям, індивідуальним вимогам до кандидата, а також Маастрихтським критеріям. Останні мають суто економічний характер і стосуються вступу до Єврозони [4, p. 8, 9], тоді як виконання Копенгагенських критеріїв є обов’язковим, а індивідуальні вимоги лише доповнюють їх.

Копенгагенські критерії – основні правила вступу до ЄС, засновані на статтях 49 та 6(1) Договору про заснування ЄС. Вони поділяються на політичні, економічні та правові: політичні – стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, права людини та захист нацменшин; економічні – функціонування ринкової та конкурентоспроможної економіки; правові – здатність імплементувати законодавство ЄС та дотримуватись цілей політичного, економічного та валютного союзу[3].

Відповідність держави критеріям оцінює Єврокомісія у своїх звітах, що мають консультативний характер і служать орієнтиром для Ради ЄС. Наприклад, Україна отримала останній звіт наприкінці 2025 року, де Комісія оцінила ефективність роботи гілок влади та прогрес у різних сферах, використовуючи категорії «moderate progress», «good progress» та «some progress».

Основною проблемою звітів є їх якісний характер, що унеможливлює визначення чітких кількісних показників готовності держави та маркерів інституційних змін. Це створює простір для політичних і ідеологічних спекуляцій. Такий підхід є частиною принципу обумовленості – «conditionality»[1, с.8], який передбачає погодження держави-кандидата з контролем ЄС та виконання встановлених вимог. Хоча ЄС застосовує цей принцип для підвищення передбачуваності процесу, на практиці політичні мотиви можуть призводити до ігнорування критеріїв, як це сталося під час

вступу Румунії та Болгарії у 2007 році, коли їх судова система залишалася недостатньо реформованою.

Рада ЄС безпосередньо ухвалює рішення щодо вступу держав-кандидатів на основі звітів Комісії та схвалення Європарламенту. Необхідність одностайності членів Ради створює умови для політичних спекуляцій. Приклад Північної Македонії ілюструє це: хоча держава виконала умови вступу та отримала позитивну оцінку Комісії, її процес був заблокований через політичний спір із Грецією щодо назви. Конфлікт вирішили у 2018 році, проте у 2020 році Болгарія висунула нові вимоги, не пов'язані з Копенгагенськими критеріями, ставлячи під сумнів македонську ідентичність та націю [5, п. 43-44].

Щодо вступу України, користуючись звітами Єврокомісії, можна зазначити, що наша держава ще не виконала всіх умов, проте демонструє найбільший прогрес у кластерах, пов'язаних із політичними критеріями та зовнішньою політикою, тоді як економічні та інституційні кластери залишаються недостатньо підготовленими.

Також спостерігається політичний тиск з боку Угорщини, яка регулярно акцентує на правах угорської меншини, вважаючи їх порушеними. Угорська сторона системно апелює до положень Копенгагенських критеріїв щодо захисту національних меншин, а також закликає до ігнорування окремих норм, зокрема закону «Про державну службу»[2]. Така позиція виходить за межі правової оцінки відповідності критеріям і набуває політичного характеру. Угорщина фактично використовує цей елемент як інструмент впливу на переговорний процес, застосовуючи вимогу одностайності в Раді ЄС для просування власних інтересів, що створює ризики для суверенітету та національної безпеки України.

Іншою проблемою є обов'язковість Критеріїв для вступу лише до кандидатів та відсутність гарантій додержання членами. Держави які отримали статус члена ЄС вже можуть не відповідати цим критеріям, або відкрито ними нехтувати без тиску дієвого тиску на них з боку ЄС, що можна спостерігати на прикладах Польщі, де з 2013 по 2023 роки спостерігалась деградація верховенства права та політизація судів [6] та Угорщини, що стала неформально «особистою вотчиною» прем'єр-міністра Орбана через контроль медіа, залежності судів від політики та підрив незалежних виборів [7].

Підсумовуючи, вступ України до ЄС є складним процесом, що охоплює політичні, економічні та інституційні аспекти й виходить за межі формального виконання критеріїв. Ключову роль відіграють Копенгагенські критерії, однак їх застосування супроводжується проблемами: оцінка має якісний характер, що допускає суб'єктивність і політичний вплив, а відсутність чітких показників не гарантує просування навіть за наявності

прогресу. Для України це проявляється у нерівномірності реформ: швидший розвиток у політичній сфері супроводжується відставанням в економічній та інституційній.

Найбільш дискусійною є політична складова критеріїв, зокрема питання прав національних меншин, яке часто виходить за межі правової оцінки та відсутність ефективного контролю після вступу свідчить про обмежену здатність критеріїв забезпечувати сталість демократичних стандартів у ЄС, оскільки держави-члени можуть відхилятися від принципів верховенства права без належної реакції.

Таким чином, Копенгагенські критерії функціонують радше як гнучкий політичний механізм, ніж як чітка система допуску, що знижує передбачуваність процесу розширення ЄС, ускладнює інтеграцію України та створює ризик «вічного кандидатства» без належного політичного рішення.

Список використаних джерел

1. Башеська Е., Коченов Д. Україна та розширення ЄС: яким правом керуватися та в якому напрямку рухатися? URL:https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/44c1dc39-3f95-4a49-9077-d2312c0e0aee/content
2. Сидоренко С. 11 вимог Орбана. Як Угорщина знову перетнула червоні лінії у шантажі України на шляху до ЄС URL:https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/06/27/7188991/
3. Accession criteria (Copenhagen criteria) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legissum:accession_criteria_copenhague
4. Consolidated Version Of The Treaty On The Functioning Of The European Union URL:https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF
5. Council of the European Union. Enlargement and Stabilisation and Association Process – Council conclusions (Outcome of proceedings), 26 June 2018. Brussels, 2018 URL: https://www.consilium.europa.eu/media/35863/st10555-en18.pdf
6. European Commission. Rule of Law: European Commission acts to defend judicial independence in Poland: press release, 20 December 2017. Brussels, 2017. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_17_5367
7. Ukraine 2025 Report: Commission Staff Working Document / European Commission. Brussels, 04.11.2025. SWD(2025) 759 final. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/EU-enlargement-.pdf
8. Vachudova M., Spendzharova A. The EU's Cooperation and Verification Mechanism: Fighting Corruption in Bulgaria and Romania after EU Accession URL:https://sieps.se/media/wquclco1/the-eu-s-cooperation-and-verification-mechanism_-fighting-corruption-in-bulgaria-and-romania-after-eu-accession-2012_1epa.pdf

Ключові слова: Європейський союз, Україна, європейська інтеграція, членство в ЄС, розширення ЄС до Східної Європи, Копенгагенські критерії, принцип обумовленості імплементація Acquis Communautaire, моніторинг реформ, європейські правові стандарти.

Keywords: European Union, Ukraine, European integration, EU membership, Copenhagen Criteria, EU enlargement to Eastern Europe, conditionality principle, acquis communautaire, reform monitoring, European legal standards.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Калашнікова Дар'я Віталіївна, Усатенко Валерія Павлівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУРОГАТНЕ МАТЕРИНСТВО І ПРАВА ДИТИНИ: ОСНОВНІ ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ

Сурогатне материнство є однією з форм допоміжних репродуктивних технологій, що передбачає виношування та народження дитини жінкою-сурогатною матір'ю для третіх осіб на основі договірних відносин [5]. Це породжує складні приватноправові зв'язки. У контексті міжнародного приватного права сурогатне материнство розглядається як інститут, що інтегрує норми сімейного, договірного та медичного права. При наявності іноземного елементу виникає необхідність визначення колізійної норми, тобто права, яке буде застосовуватися до даної ситуації. Розрізняють два типи сурогатного материнства: традиційне, де сурогатна мати має генетичний зв'язок з дитиною, та гестаційне, де такого зв'язку немає [7]. Ці відмінності мають суттєве значення для встановлення батьківства. Іноземний елемент може виражатися у громадянстві або місці проживання сторін, місці укладення угоди або народження дитини, що призводить до колізій правових систем та ускладнює правозастосовчу діяльність. У системі міжнародного приватного права сурогатне материнство займає міжгалузеве положення, охоплюючи питання визначення юрисдикції, вибору права, а також визнання та виконання іноземних рішень щодо батьківства та правового статусу дитини [4].

Відсутність міжнародної гармонізації та кардинально різні національні підходи до сурогатного материнства створюють правові колізії. Держави займають полярні позиції: від повної заборони, що робить договори недійсними, до ліберального дозволу з чіткими правилами. Це призводить до того, що люди шукають країни з найвигіднішим законодавством для сурогатного материнства, що породжує явище "репродуктивного туризму". Основна юридична проблема полягає у визначенні, яке право має регулювати договори про сурогатне материнство та пов'язані з ними відносини, зокрема, їхню дійсність, права та обов'язки сторін, а також наслідки. Ситуація ускладнюється різними критеріями встановлення батьківства: одні правові системи надають перевагу біологічному народженню, інші – генетичному зв'язку чи волі сторін. Це викликає конфлікти при визнанні батьківства в різних країнах [3]. Додаткові труднощі виникають при визнанні іноземних судових рішень та актів цивільного

стану, оскільки вони можуть суперечити публічному порядку країни, що призводить до невизначеності правового статусу дитини та батьків.

Питання встановлення батьківства та правового статусу дитини в контексті міжнародного сурогатного материнства є одним із найскладніших юридичних викликів [2]. Різні правові системи застосовують суперечливі критерії: від біологічного факту народження та генетичного походження до волі сторін, зафіксованої в угоді. У державах, де домінує принцип "материнство завжди достовірне" (mater semper certa est), матір'ю визнається жінка, яка народила. Це може конфліктувати з правами генетичних батьків та умовами сурогатного договору. На противагу цьому, інші країни надають пріоритет генетичним або «замовним» батькам, проте таке визнання не завжди має юридичну силу за межами їхньої юрисдикції. Це породжує колізії, особливо під час транскордонного переміщення дитини. Особливо гострою є проблема реєстрації народження та набуття громадянства, оскільки дитина може опинитися в стані правової невизначеності або навіть бути апатридом через відмову держав визнавати відповідні акти. Відсутність уніфікованого підходу до визначення батьківства в міжнародному приватному праві створює ризики для прав дитини та перешкоджає реалізації її фундаментальних правових гарантій [6].

Захист прав дитини в ситуаціях сурогатного материнства є ключовим принципом міжнародного приватного права. Цей захист має спиратися на доктрину «найкращих інтересів дитини», яка повинна мати пріоритет над інтересами дорослих та складними колізійними питаннями. Хоча дитина має фундаментальні права на ім'я, громадянство, знання свого походження та сімейне виховання, їх реалізація в транскордонних випадках сурогатного материнства часто стикається з перешкодами через невизначеність батьківства та правового статусу. Відсутність узгоджених міжнародних підходів призводить до правової невизначеності, залишаючи дитину без належного юридичного зв'язку з батьками та доступу до соціального й правового захисту. Особливо гострою проблемою є відмова держав у реєстрації народження або визнанні іноземних рішень, якщо вони суперечать їхньому публічному порядку, навіть на шкоду дитині. Отже, для забезпечення дієвого захисту прав дитини необхідно пріоритетно враховувати її інтереси при застосуванні колізійних норм та працювати над гармонізацією міжнародно-правових підходів у цій сфері [1].

Складність міжнародно-правового врегулювання сурогатного материнства полягає в тому, що наразі не існує єдиного міжнародного документа, який би всебічно охоплював усі аспекти цієї теми. Чи є можливим ухвалення такого документа? Відсутність такого договору призводить до того, що кожна держава самостійно визначає, чи дозволено сурогатне материнство, за яких умов воно може бути здійснене, і які

правові наслідки це матиме. Наявні міжнародні норми, хоч і стосуються певних аспектів, не можуть усунути ключові розбіжності, зокрема щодо того, хто вважається батьками дитини, яке законодавство застосовується, та як визнаватимуться рішення, прийняті в одній країні, в іншій. Це створює правову невизначеність та фрагментарність. Важливу роль у пошуку спільних рішень відіграють міжнародні організації, зокрема Гаазька конференція з міжнародного приватного права, яка вивчає можливості створення уніфікованих правил. Перспективним напрямком є розробка міжнародних стандартів, які б поєднували повагу до суверенітету кожної держави з гарантуванням базових прав дитини та забезпеченням правової ясності для всіх сторін, залучених до сурогатного материнства.

Список використаних джерел

1. Надьон В. В. Захист прав дітей, народжених сурогатними матерями (договірне регулювання) Проблеми законності. 2022. Вип. 156. URL: https://doi.org/10.21564/2414-990X.156.251764.
2. Правове регулювання суспільних відносин у сфері допоміжних репродуктивних технологій. Law and Society Journal. 2021. № 12. URL: https://lsej.org.ua/12_2021/21.pdf
3. Проблеми та підводні камені сурогатного материнства. Юридична газета. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/problemi-ta-pidvodni-kameni-surogatnogo-materinstva.html
4. Сурогатне материнство. Європейський суд з прав людини : вебсайт. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/surrogacy-ukr
5. Сурогатне материнство. Parens Україна : вебсайт. URL: https://parens.com.ua/donorstvo/surogatne-materinstvo/
6. Сурогатне материнство: бути чи не бути? Jurfem : вебсайт. URL: https://jurfem.com.ua/surogatne-materystvo-buty-chy-ne-buty/
7. Сурогатне материнство: етичні аспекти. Jurfem : вебсайт. URL: https://jurfem.com.ua/surogatne-materynstvo-etychni-aspekty/

Ключові слова: сурогатне материнство, допоміжні репродуктивні технології, генетичне батьківство, сурогатна мати, права дитини, договірне регулювання, репродуктивне право, етичні аспекти, захист прав людини, сімейне право, міжнародне приватне право, колізії.

Keywords: surrogacy, assisted reproductive technologies, genetic parents, surrogate mother, child rights, contractual regulation, reproductive law, ethical issues, human rights protection, family law.

Науковий керівник: д.ф.у галузі права, доцент Войтович П.П.

Калашнікова Дар'я Віталіївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАМОРОЖЕНІ АКТИВИ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА ТА МОЖЛИВІСТЬ ЇХ КОНФІСКАЦІЇ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У контексті ескалації міжнародних конфліктів, правові механізми впливу на держави-агресори, що не передбачають військового втручання, набувають першочергового значення. Одним із таких інструментів є заморожування активів, яке слугує для обмеження фінансових можливостей суб'єктів, що порушують норми міжнародного права. Паралельно з цим, зростає актуальність питання про можливість подальшої конфіскації зазначених активів з метою відшкодування завданих збитків. Ця проблематика генерує значні наукові та практичні дискусії, зумовлені необхідністю дотримання фундаментальних принципів міжнародного права, таких як суверенітет, недоторканність власності та верховенство права. Особливої гостроти це питання набуло у світлі сучасних подій, які продемонстрували недостатню ефективність традиційних санкційних інструментів. Водночас, постає завдання пошуку дієвих та юридично обґрунтованих способів використання заморожених активів у рамках міжнародно-правового регулювання. Ключовим завданням є розробка чітких правових механізмів, які б уможливили спрямування конфіскованих ресурсів на відбудову постраждалих держав, при цьому гарантуючи дотримання міжнародно-правових зобов'язань. Важливим аспектом залишається необхідність гармонізації національних підходів різних країн для забезпечення єдиної та ефективної санкційної політики. Окремої уваги заслуговує роль міжнародних судових інституцій у процесі легітимації конфіскації таких активів, що надасть їм юридичну силу. Крім того, постає нагальна проблема створення прозорих і підзвітних механізмів контролю за використанням цих коштів. У цьому контексті, актуальним є формування нових підходів до визначення та реалізації відповідальності держав за порушення норм міжнародного права [3].

Для протидії державі-агресору застосовуються комплексні механізми заморожування її активів. Ці механізми базуються на узгоджених діях окремих країн та впливових міжнародних інституцій, зокрема ООН, Європейського Союзу та країн «Великої сімки». Ключовим інструментом є запровадження фінансових санкцій, які перекривають доступ до міжнародних банківських систем, забороняють здійснення фінансових операцій та блокують активи агресора на території країн, що застосовують санкції [2]. Обмеження можуть стосуватися як державних резервів, так і приватного майна, що має зв'язок з державою-агресором, включаючи нерухомість, акції та інші цінні папери. Практика свідчить, що під час російсько-української війни були заморожені значні російські активи у західних банках, а також активи Ірану, пов'язані з його ядерною програмою. Ці заходи суттєво обмежили економічний потенціал цих держав та стали стимулом для дипломатичних переговорів [4].

Вилучення заморожених активів підпадає під дію міжнародного права, яке встановлює умови для законної конфіскації майна держави, що

вчинила агресію. Метою такого вилучення є компенсація завданих збитків або сприяння відновленню миру. Ключові принципи, що керують цим процесом, включають повагу до прав власності, обґрунтованість рішень держав, які здійснюють конфіскацію, а також тісну координацію з міжнародними структурами, такими як ООН та ЄС, щоб уникнути порушення суверенітету інших країн. Конфіскація може бути здійснена лише за наявності чітких юридичних підстав, таких як доведені порушення міжнародного права або злочини проти людяності, підтверджені рішеннями міжнародних судів. Судова практика та резолюції міжнародних органів свідчать, що конфіскація активів слугує не тільки інструментом економічного тиску, а й механізмом відшкодування збитків постраждалим державам та забезпечення відновлення міжнародного порядку [5].

Спроби конфіскувати заморожені активи держави-агресора наражаються на серйозні перешкоди як у правовій, так і в політичній площині. Міжнародна спільнота не має єдиної думки щодо легітимності таких кроків, а також виникає питання захисту прав власності. Гармонізація внутрішнього законодавства з міжнародним правом є заплутаною і часто призводить до затяжних судових баталій. Не менш важливими є потенційні ризики ескалації міждержавних конфліктів, запровадження дзеркальних санкцій та дестабілізації глобальних фінансових систем. Додатковою дилемою є забезпечення належного та цільового використання конфіскованих ресурсів [1].

Заарештовані активи країни, яка розв'язала війну, можуть бути використані як інструмент для відшкодування збитків, завданих державам, що стали жертвами агресії. Це створює дієвий механізм для відновлення справедливості та забезпечення фінансової стабільності постраждалих країн. Окрім того, ці кошти можуть бути спрямовані на реалізацію гуманітарних програм, відновлення зруйнованої інфраструктури та надання соціальної підтримки населенню, яке постраждало внаслідок конфлікту. Успішність застосування таких активів значною мірою залежить від наявності чітких міжнародних норм та ефективної координації дій між державами, що дозволить уникнути потенційних юридичних та політичних суперечок. У перспективі, розвиток міжнародного права у цій сфері може призвести до розробки стандартизованих процедур конфіскації та розподілу активів, що зробить санкції більш ефективними та сприятиме мирному врегулюванню конфліктів.

Список використаних джерел

1. Верховний Суд. Необґрунтовані активи: правові позиції, доказування та європейські стандарти [Електронний ресурс]. – 2026. – URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1970391
2. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Стаття [Електронний ресурс]. – URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320936

3. Січевлюк Н. Глобальний політичний параліч: чому заморожені активи РФ досі не конфісковані [Електронний ресурс] / Наталія Січевлюк ; Transparency International Ukraine. – 2024. – URL: https://ti-ukraine.org/news/globalnyj-politychnyj-paralich-chomu-zamorozheni-aktyvy-rf-dosi-ne-konfiskovani/
4. УНІАН. Санкції проти Ірану: США та ЄС заговорили про повернення обмежень ООН [Електронний ресурс]. – URL: https://www.unian.ua/economics/other/sankciji-proti-iranu-ssha-ta-yes-zagovorili-pro-povernennya-obmezhen-oon-13069002.html
5. Хутор Т., Рябченко Т. Компенсаційна функція санкцій: механізми забезпечення restitutio для постраждалих [Електронний ресурс]. – URL: https://www.izi.institute/analysts/compensatory_function_of_sanctions_mechanisms_for_providing_restitutio_to_victims/

Ключові слова: заморожені активи, держава-агресор, санкції, конфіскація активів, міжнародне право, фінансові обмеження, міжнародні організації, відшкодування збитків, економічні санкції, правове регулювання

Keywords: frozen assets, aggressor state, sanctions, asset confiscation, international law, financial restrictions, international organizations, compensation for damages, economic sanctions, legal regulation

Науковий керівник: асистент Бугаєць А. С.

Калашнікова Дар'я Віталіївна, Усатенко Валерія Павлівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АГРЕМАН У СУЧАСНІЙ ДИПЛОМАТІЇ: ФОРМАЛЬНІСТЬ ЧИ РЕАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ КОНТРОЛЮ?

Щоб держава могла призначити свого представника (главу дипломатичного представництва) в іншу країну, остання повинна надати попередню згоду, яка називається агреманом [1]. Це ключова вимога для здійснення права на дипломатичне представництво. Агреман розвинувся в європейській дипломатії як механізм контролю, що дозволяє відсіювати кандидатів, які можуть бути небажаними або політично неприйнятними. Згодом він став усталеною міжнародною звичаєвою нормою. Правова основа агреману поєднує норми міжнародного права з проявом суверенітету держави, яка приймає, оскільки вона може відмовити у наданні згоди без жодних пояснень. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року [2] формалізувала цей процес, визнавши агреман обов'язковою стадією призначення голови дипломатичної місії.

Процедура отримання агреману, тобто офіційної згоди на призначення голови дипломатичного представництва, починається з того, що держава, яка має намір направити свого представника, визначає відповідну кандидатуру [4]. Далі, ця держава надсилає неофіційний запит щодо згоди приймаючої країни, використовуючи для цього дипломатичні канали. Такий запит, як правило, має конфіденційний характер і

здійснюється через міністерства закордонних справ або вже діючі дипломатичні місії, що дозволяє зберегти делікатність та уникнути непотрібного політичного резонансу. Країна, що приймає, проводить ретельну оцінку запропонованої кандидатури, беручи до уваги різні фактори, такі як політична доцільність, питання безпеки та репутація кандидата. Це є проявом суверенного права держави вирішувати, кого вона готова прийняти своїм іноземним представником. У разі позитивного рішення щодо кандидатури видається агреман. Після цього слідує офіційне призначення посла та його наступна акредитація. Слід наголосити, що держава перебування має повне право відмовити у наданні агреману без необхідності пояснювати причини свого рішення. Це право є дискреційним та повністю відповідає положенням Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року [2].

Суверенітет держави знаходить своє вираження в агремані, який дозволяє їй регулювати присутність іноземних дипломатичних представників на своїй території. Можливість відмовити у наданні агреману без обґрунтування є важливим інструментом для запобігання політичним ризикам, що виникають через призначення небажаних або потенційно дестабілізуючих осіб. Така дискреція підкреслює принцип невтручання у внутрішні справи та слугує гарантією захисту національних інтересів [1].

У сучасній дипломатичній практиці агреман виконує роль не лише формального кроку, але й тонкого інструменту для політичного маневрування між державами. Країни ретельно вивчають кандидатури на дипломатичні посади, оцінюючи їхні професійні якості, політичні переконання та потенційний вплив на подальший діалог між країнами. Часто використовуються непрямі методи впливу, наприклад, навмисне затягування розгляду запиту або його фактичне ігнорування, що може свідчити про дипломатичне невдоволення. Однак, коли відносини між країнами є стабільними, процедура агреману зазвичай має суто технічний та передбачуваний характер [3].

Ситуація з агреманом часто проявляється, коли одна країна пропонує кандидатуру свого досвідченого дипломата для призначення послом в іншу державу. Приймаюча сторона проводить неофіційну оцінку кандидата, досліджуючи його минулу діяльність, публічні заяви та можливі ризики для гармонійних двосторонніх відносин. Наприклад, якщо кандидат раніше робив гострі публічні коментарі щодо внутрішньої політики приймаючої держави, це може призвести до тривалого процесу узгодження, який не супроводжується офіційними поясненнями. В результаті, приймаюча держава може відмовити у наданні агреману, і кандидатура буде відкликана. Це ставить країну, що призначає, перед необхідністю шукати іншого представника, який би відповідав вимогам та очікуванням приймаючої сторони [4].

У сучасній дипломатії отримання агреману – це не просто формальність. Це показник реального співвідношення політичних інтересів між країнами. Процес надання агреману свідчить про рівень довіри між державами та їхню готовність до співпраці на даному етапі відносин. Таким чином, країна, яка приймає дипломатів, має можливість впливати на те, хто саме буде представляти іноземну державу, контролюючи таким чином дипломатичне поле на своїй території. Крім того, сам механізм агреману робить процес призначення дипломатів більш передбачуваним та організованим.

Список використаних джерел

1. Агреман [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Агреман
2. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року [Електронний ресурс]. – URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf
3. Дипломатичне представництво [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Дипломатичне_представництво
4. Запит на агреман та отримання останнього [Електронний ресурс] / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – URL: http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/30.htm

Ключові слова: агреман, дипломатичне призначення, глава дипломатичного представництва, державний суверенітет, дипломатична процедура, міжнародні відносини, політична доцільність, відмова без пояснення, дипломатичний протокол, двосторонні відносини

Keywords: agrément, diplomatic appointment, head of diplomatic mission, state sovereignty, diplomatic procedure, international relations, political expediency, refusal without explanation, diplomatic protocol, bilateral relations

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Бєлогубова О.О.

Калашнікова Дар'я Віталіївна, Усатенко Валерія Павлівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОЖЛИВІСТЬ НАДАННЯ УКРАЇНІ ОСОБЛИВОГО СТАТУСУ В ЄС ДО ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА

Ідея «особливого статусу» України в ЄС полягає в тому, щоб дозволити їй інтегруватися з Євросоюзом, не стаючи його повноправним членом. Цей підхід, відомий як диференційована інтеграція, передбачає поступове приведення українського законодавства у відповідність до європейського. Угода про асоціацію слугує основою для такого статусу, надаючи Україні розширений доступ до певних сфер політики ЄС, включаючи внутрішній ринок, цифрову економіку та енергетику. Проте, Україна не матиме повного інституційного представництва в органах ЄС і не братиме участі у прийнятті рішень. Правова природа цього статусу є

договірною, що реалізується через міжнародні угоди, і вимагає від України імплементації правової бази ЄС та дотримання ключових принципів, таких як верховенство права та демократія. Це також може включати секторальну інтеграцію, що дозволяє поступово розширювати обсяг прав та обов'язків України в системі ЄС [5].

Основу правових механізмів, що регулюють відносини між ЄС та Україною, становить Угода про асоціацію. Цей фундаментальний міжнародний договір слугує головним інструментом для зближення сторін, маючи на меті зміцнення політичних зв'язків та поглиблення економічної інтеграції. Важливою складовою угоди є Поглиблена та всеосяжна зона вільної торгівлі (DCFTA), яка забезпечує поступове відкриття ринків та скасування митних обмежень. Угода також передбачає приведення українського законодавства у відповідність до стандартів ЄС у різних галузях та створює передумови для інтеграції України до окремих сегментів внутрішнього ринку ЄС. Можливість перегляду та розширення положень DCFTA підкреслює адаптивність цих правових інструментів, дозволяючи Україні поступово інтегруватися в європейський простір без необхідності негайного вступу до ЄС [2].

Досвід Європейського Союзу в галузі диференційованої інтеграції підтверджує, що існують гнучкі шляхи співпраці з державами поза його складом. Яскравим прикладом є Європейська економічна зона, яка надає країнам можливість користуватися перевагами внутрішнього ринку ЄС, не вимагаючи повноцінного членства. Хоча такі держави впроваджують значну частину законодавства ЄС, їхня участь у процесі прийняття рішень є обмеженою. Інший приклад – Шенгенська зона, яка забезпечує свободу пересування для країн, що не є членами ЄС. Ці приклади свідчать про можливість секторальної інтеграції на основі договірних відносин. Вони можуть стати правовою основою для надання Україні розширених повноважень у конкретних сферах співробітництва. Таким чином, диференційована інтеграція може слугувати проміжною стадією на шляху до повноправного членства України в ЄС [1].

У сучасному світі, позначеному низкою викликів, політичні та безпекові аспекти відіграють першочергову роль у формуванні взаємин між Україною та Європейським Союзом. Початок повномасштабного вторгнення Росії в Україну став каталізатором для значного посилення політичної, фінансової та військової підтримки з боку ЄС. В умовах такої напруженості, надання Україні особливого статусу розглядається як перспективний інструмент для прискорення її інтеграції, що дозволить уникнути тривалих формальних процедур, які зазвичай супроводжують процес вступу. Це, своєю чергою, сприятиме зміцненню співпраці у сфері безпеки, зокрема в оборонній галузі та кібербезпеці, а також дозволить ефективніше узгоджувати зовнішньополітичні позиції та санкційні заходи.

Політична обґрунтованість такого підходу зумовлена нагальною потребою у стабілізації регіону та підтримці України як ключового стратегічного партнера. Отже, безпекові та геополітичні фактори стимулюють Європейський Союз до пошуку гнучких та адаптивних механізмів для інтеграції України [4].

Переваги та ризики надання Україні особливого статусу в Європейському Союзі є багатогранними і впливають на різні аспекти розвитку країни. До основних переваг належить розширений доступ до європейського внутрішнього ринку, що відкриває нові можливості для торгівлі та залучення інвестицій. Важливим є також отримання фінансової підтримки і участь у програмах ЄС, що сприяє оновленню економіки та державних інституцій. Крім того, Україна матиме змогу інтегруватися у певні політики Союзу, поступово наближаючись до європейського простору. Водночас існують значні ризики, зокрема потенційне затягування процесу повноправного членства на невизначений час. Існує небезпека «застрягання» у проміжному статусі без чіткої перспективи вступу. Окрім того, через відсутність повного представництва в інституціях ЄС Україна матиме обмежений вплив на ухвалення рішень у Союзі [3].

Список використаних джерел

1. Європейська Комісія. Європейська економічна зона (ЄЕЗ) URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/single-market/european-economic-area_en.
2. Європейська Комісія. Торговельні відносини ЄС з Україною URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/ukraine_en.
3. Європейська Комісія. Україна: підтримка та співпраця з ЄС URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/financial-assistance/ukraine_en.
4. Європейська Рада. Реакція ЄС на вторгнення Росії в Україну URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/.
5. Європейська служба зовнішньої діяльності (EEAS). Права людини URL: https://www.eeas.europa.eu/node/31560_uk.

Ключові слова: особливий статус, диференційована інтеграція, Угода про асоціацію, секторальна інтеграція, повноправне членство.

Keywords: special status, differentiated integration, Association Agreement, sectoral integration, full membership.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Калиш Лілія Юріївна

здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПРАВ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Сучасні збройні конфлікти призводять не лише до порушення територіальної цілісності держав, а й до серйозних і масових порушень прав людини, які безпосередньо впливають на цивільне населення. Російська агресія проти України є яскравим прикладом того, як війна змінює характер правових проблем і підсилює потребу в ефективному захисті осіб, які постраждали від бойових дій. При цьому мова йде не тільки про військових, а й про різні вразливі категорії населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб, жертв воєнних злочинів, а також людей, які зазнали катувань, насильства чи втратили майно або близьких. Надання ефективної допомоги постраждалим потребує нормативного визначення їхнього правового статусу для кожної окремої категорії осіб, які потребують підвищеного захисту, адже їх кількість постійно зростає; водночас це зумовлює необхідність для України адаптувати та впроваджувати міжнародні стандарти захисту прав людини у національну правову систему.

Розглядаючи стандарти соціальних прав, доцільно звернути увагу на зміст поняття «міжнародні стандарти», який Лісова К.С. у своїх роботах визначає як: «…загальні правила та вимоги щодо нормативної бази та практики, а також певні встановлені рівні права, нижче яких держави не повинні опускатися…» [3, с. 12]. У науковій літературі зазначається, що стандарти прав людини, враховуючи їх соціальний характер, не є сталими та незмінними, а навпаки – постійно розвиваються, зберігаючи тісний зв’язок із практикою національних судів та суспільними настроями [6, с. 24]. Саме тому виникає необхідність постійного вдосконалення національного законодавства України відповідно до міжнародних стандартів, а також запровадження ефективних механізмів їх реалізації, особливо в умовах післявоєнного відновлення.

Женевські конвенції 1949 року разом із Додатковими протоколами 1977 року встановлюють чіткий обов’язок сторін збройного конфлікту забезпечувати захист цивільного населення та цивільних об’єктів від будь-яких військових атак. У ході ведення бойових дій сторони повинні неухильно дотримуватися цих вимог і враховувати їх як основоположний принцип своєї діяльності [5, с. 419].

Відповідно до ст. 55 Конституції України та ст. 13 Європейської конвенції, держава зобов’язана надати захист як від дій влади, так і від дій приватних осіб. У післявоєнний період цей захист включатиме два рівні: самозахист (активні дії самих громадян) та юридичний захист через державні інституції [1; 2]. Ключовим елементом тут є судова система. Для того, щоб правосуддя було доступним після війни, воно має бути

інклюзивним та оперативним. Досвід воєнного стану показав ефективність віддалених судових засідань та цифрової комунікації, що має стати стандартом і в мирний час для осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах або за кордоном.

Окремої уваги заслуговує роль цифровізації у забезпеченні прав постраждалих. Україна стала лідером у впровадженні електронних інструментів, таких як застосунок «Дія», для фіксації пошкодженого майна та подання заявок на допомогу «єВідновлення». У післявоєнний період цей досвід має трансформуватися у цілісну адміністративну процедуру, яка дозволить автоматизувати отримання статусів та компенсацій, зменшуючи бюрократичне навантаження на потерпілих. Гармонізація таких адміністративних засобів із судовим захистом є ключовою для відновлення справедливості

Також одним із основних завдань України як соціально-правової держави є оновлення системи соціального забезпечення для того, щоб забезпечити справедливий та ефективний розподіл ресурсів між тими категоріями населення, які найбільше потребують підтримки [3, с. 18].

Говорячи про реальні перспективи, важливо розуміти, що після війни постраждалі особи не повинні залишатися сам на сам із судовими рішеннями, які неможливо виконати. Саме тому ключовим інструментом стає міжнародний компенсаційний механізм, який Україна почала будувати ще у 2023 році через приєднання до Реєстру збитків [4, с. 33]. Хоча він уже розпочав технічний прийом заяв, його повноцінне функціонування як частини глобальної системи відшкодування залишається головною перспективою. Наступним кроком має стати запуск Компенсаційної комісії, яка на основі даних Реєстру визначатиме конкретні суми виплат. Для постраждалих осіб це означає перехід від етапу фіксації шкоди до етапу реального отримання репарацій.

Отже, ефективний захист прав осіб, постраждалих від війни, у післявоєнний період залежить від успішної інтеграції міжнародних стандартів у національну правову систему України. Ключовими перспективами у цьому напрямі є повна цифровізація судових та адміністративних процедур через інструменти на кшталт застосунку «Дія», що забезпечить інклюзивність та оперативність правосуддя, а також запуск повноцінного міжнародного компенсаційного механізму. Перехід від технічної фіксації збитків у Реєстрі до реальних виплат через Компенсаційну комісію дозволить потерпілим отримати фактичне відшкодування шкоди, а не лише формальні юридичні рішення. Таким чином, поєднання внутрішніх реформ із глобальними правовими інструментами є єдиним шляхом до відновлення справедливості та забезпечення соціально-економічної реабілітації кожного громадянина.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 06.04.2026).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 06.04.2026).
3. Лісова К. С. Міжнародні стандарти захисту соціальних прав: виклики та перспективи реалізації в Україні в умовах війни. *Права людини в сучасних умовах: гуманістичний та безпековий вимір* : матеріали круглого столу (м. Ірпінь, 6 груд. 2024 р.). Ірпінь : Держ. податк. ун-т. 2025. С. 11–19. URL: https://dpu.edu.ua/images/Documents/UNIVERSITET/FAKULTETI%20INSTITUTI/Navcalnonaukovij%20institut%20prava/Kafedra%20miznarodnogo%20prava%20ta%20prava%20Evropejskogo%20Souzu/OP%20Miznarodne%20pravo%20Bakalavr/Naukova%20dialnist/Zbirnik%20materialiv%20kruglogo%20stolu%20do%20Dna%20prav%20ludini%206%20grudna%202024%20r.pdf#page=11 (дата звернення: 06.04.2026).
4. Наливайко Л. Р. Захист прав і свобод осіб, які постраждали від війни: проблеми та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 32–35. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/6 (дата звернення 06.04.2026).
5. Примаков К.Ю., Бідняк С.С. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне правознавство.* – (Електронне наукове видання). 2023. С. 417-420. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.72 (дата звернення: 06.04.2026).
6. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*, 2016, № 1. С. 19-29. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-19-29.pdf (дата звернення 06.04.2026).

Ключові слова: міжнародні стандарти прав людини, збройний конфлікт, захист постраждалих осіб, післявоєнне відновлення, цифровізація правосуддя, Реєстр збитків, компенсаційний механізм, репарації.

Keywords: international human rights standards, armed conflict, protection of affected persons, post-war reconstruction, digitalization of justice, Register of Damage, compensation mechanism, reparations.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Калтишев Антон Олександрович, Керманова Лаура Чаріївна
здобувачі 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВА ПРИРОДА ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ЄС ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НА РІВНІ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ

Обмежувальні заходи Європейського Союзу (також відомі як санкції) є важливим інструментом спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС. Їх застосування спрямоване на реагування на порушення міжнародного

права, загрози міжнародному миру та безпеці, порушення прав людини або принципів демократії. У сучасних міжнародних відносинах санкційна політика ЄС стала одним із ключових механізмів політичного та економічного впливу на держави, організації чи окремих осіб, які порушують міжнародно-правові норми. Саме тому дослідження правової природи обмежувальних заходів ЄС та проблем їх імплементації на рівні держав-членів має важливе значення для розвитку європейського права та міжнародної правової системи.

Правова основа застосування обмежувальних заходів закріплена у договорах Європейського Союзу. Зокрема, стаття 29 Договору про Європейський Союз передбачає можливість ухвалення рішень Ради ЄС щодо запровадження санкцій у межах спільної зовнішньої та безпекової політики. Подальша реалізація таких рішень здійснюється на основі статті 215 Договору про функціонування Європейського Союзу, відповідно до якої Рада ЄС може приймати регламенти для забезпечення їх практичного застосування в державах-членах [1]. Таким чином, правова конструкція санкцій ЄС має двоетапний характер: спочатку приймається політичне рішення у межах зовнішньої політики, а потім ухвалюються нормативні акти, що забезпечують їхню реалізацію.

За своєю правовою природою обмежувальні заходи ЄС є юридично обов’язковими актами, спрямованими на зміну політики або поведінки держав, організацій чи фізичних осіб, які становлять загрозу міжнародному порядку. Вони не мають карального характеру, а покликані стимулювати зміну поведінки суб’єктів, проти яких вони застосовуються [1]. До найпоширеніших видів санкцій Європейського Союзу належать заморожування активів, заборона на в’їзд до країн ЄС, обмеження фінансових операцій, торговельні ембарго та заборона на постачання озброєння або технологій подвійного призначення [3]. У практиці ЄС такі заходи можуть застосовуватися як для реалізації резолюцій Ради Безпеки ООН, так і автономно, на підставі власних рішень Європейського Союзу [2].

Разом із тим, важливим аспектом функціонування санкційної політики ЄС є питання їх ефективної імплементації на рівні держав-членів. Хоча регламенти Європейського Союзу мають пряму дію і застосовуються без необхідності трансформації у національне законодавство, саме держави-члени несуть відповідальність за забезпечення їх виконання, зокрема шляхом встановлення відповідних адміністративних і кримінальних санкцій за порушення санкційних режимів [3]. Це означає, що національні органи влади повинні створити механізми контролю за виконанням обмежувальних заходів, а також передбачити відповідальність за їх порушення.

Однією з головних проблем імплементації санкцій ЄС є відмінності у правових системах держав-членів. Рівень відповідальності за порушення

санкцій, порядок контролю за фінансовими операціями та компетенція національних органів можуть значно відрізнятися між країнами ЄС. У результаті виникає ризик нерівномірного застосування санкцій та можливість їх обходу через юрисдикції з менш суворим контролем. Саме тому Європейський Союз останніми роками приділяє значну увагу гармонізації правил відповідальності за порушення санкційного режиму.

У цьому контексті важливим кроком стало рішення Європейського Союзу щодо криміналізації порушення санкцій. Нові правила передбачають, що держави-члени повинні встановити кримінальну відповідальність за дії, спрямовані на обходження або порушення обмежувальних заходів, зокрема за торгівлю санкційними товарами, фінансові операції з підсанкційними суб'єктами або приховування активів осіб, які перебувають під санкціями [4]. Запровадження таких норм спрямоване на підвищення ефективності санкційної політики ЄС та запобігання їх обходу.

Ще однією проблемою є політичний фактор у процесі ухвалення санкційних рішень. Оскільки рішення про введення санкцій у межах спільної зовнішньої та безпекової політики приймаються одностайно державами-членами, окремі країни можуть блокувати або затримувати ухвалення санкційних пакетів. Це ускладнює швидке реагування Європейського Союзу на міжнародні кризи та знижує ефективність санкційного механізму.

Незважаючи на зазначені труднощі, санкційна політика Європейського Союзу залишається одним із ключових інструментів забезпечення міжнародної безпеки та захисту прав людини. Особливо це проявилося після початку повномасштабної агресії Російської Федерації проти України, коли Європейський Союз запровадив масштабні економічні та фінансові обмеження проти російських державних структур, підприємств та фізичних осіб. Такі заходи стали важливою частиною міжнародної реакції на порушення міжнародного права та принципів суверенітету держав.

Таким чином, обмежувальні заходи Європейського Союзу мають складну правову природу, поєднуючи елементи міжнародного та наднаціонального права. Вони виступають важливим інструментом зовнішньої політики ЄС, спрямованим на підтримку міжнародного правопорядку та захист демократичних цінностей. Водночас ефективність санкцій значною мірою залежить від належної імплементації на рівні держав-членів, що потребує подальшої гармонізації законодавства, посилення механізмів контролю та координації між національними органами влади. У перспективі розвиток санкційного механізму Європейського Союзу може стати важливим фактором зміцнення міжнародно-правових механізмів відповідальності за порушення міжнародного права.

Список використаних джерел

1. Restrictive measures (sanctions) in the European Union : інформаційний ресурс EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/restrictive-measures-sanctions.html
2. Restrictive Measures (Sanctions) in the European Union : інформаційний ресурс про санкційну політику ЄС. URL: https://foreign-affairs.net/our-role-policies/ireland-in-the-eu/eu-restrictive-measures/
3. Implementation of Restrictive Measures : офіційний інформаційний ресурс уряду Люксембургу щодо виконання санкцій ЄС. URL: https://mae.gouvernement.lu/en/directions-du-ministere/affaires-europeennes/organisations-economiques-int/mesures-restrictives.html
4. Council and Parliament reach political agreement to criminalise violation of EU sanctions : офіційне повідомлення Ради Європейського Союзу. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/12/council-and-parliament-reach-political-agreement-to-criminalise-violation-of-eu-sanctions/

Ключові слова: Європейський Союз, післявоєнна відбудова, Україна, міжнародно-правові механізми, інституційна підтримка, європейська інтеграція, фінансова допомога, реформи, верховенство права, економічне відновлення.

Keywords: European Union, post-war reconstruction, Ukraine, international legal mechanisms, institutional support, European integration, financial assistance, reforms, rule of law, economic recovery.

Науковий керівник: д.ю.н, професор Сурілова О. О.

Карасава Катерина Павлівна

здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕКОЦИД ЯК ТЯЖКЕ ПОРУШЕННЯ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ (У КОНТЕКСТІ РУЙНУВАННЯ КАХОВСЬКОЇ ГЕС)

6 червня 2023 р. сталася подія, яка за екологічними, гуманітарними, економічними, юридичними наслідками співставна з аварією на Чорнобильській АЕС, а за деякими оцінками кваліфікується навіть як більш масштабна за неї. Йдеться про підрив греблі Каховської ГЕС на тимчасово окупованій території Херсонської області. Це, звісно, було далеко не перше злочинне діяння з екологічними наслідками російських агресорів на території України. На цей момент було розпочато вже 194 кримінальні розслідування екологічних злочинів російських військ [1]. Світ неочікувано кволо відреагував на Каховську катастрофу, не давши одразу однозначної відповіді щодо її походження, оцінивши її як чергове далеко не поодиноке свідчення екологічних та інших наслідків війни Росії та України і не вживши необхідних заходів щодо засудження РФ як держави-терористки, що

вчинила відповідний злочин. Водночас є беззаперечні свідчення того, з якого боку було здійснено цей безпрецедентний акт агресії.

Загалом сучасна парадигма міжнародного права переживає глибоку та незворотну трансформацію, остаточно визнаючи нерозривний, екзистенційний зв'язок між станом навколишнього природного середовища та забезпеченням базових прав людини. Історичним вододілом у цьому процесі стало ухвалення 8 жовтня 2021 року Радою з прав людини ООН Резолюції 48/13, яка вперше на глобальному рівні безапеляційно визнала право на чисте, здорове та стале довкілля як самостійне і фундаментальне право людини [2]. Цей екоцентричний підхід нині активно імплементується у прецедентну практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Знаковою у цьому контексті стала справа «Cannavacciuolo and Others v. Italy», рішення у якій було винесено 31 січня 2025 року [3]. Суд, розглядаючи наслідки масштабного забруднення довкілля токсичними відходами, постановив, що держава порушила статтю 2 Європейської конвенції з прав людини (право на життя) [4]. ЄСПЛ наголосив, що наукова невизначеність щодо точних наслідків катастрофи не звільняє державу від позитивного обов'язку вживати превентивних заходів для захисту життя та здоров'я населення. Утім, у контексті збройного конфлікту міжнародного характеру цілісність довкілля стає не просто питанням якості життя, а базовою передумовою фізичного виживання нації. Підрив греблі Каховської гідроелектростанції продемонстрував, як акт цілеспрямованого екологічного терору миттєво мультиплікує масові порушення економічних, соціальних та громадянських прав, перетворюючи локальну екологічну шкоду на багатовимірну гуманітарну кризу трансконтинентального масштабу.

Катастрофа на Каховській ГЕС не є лише фактом колосальної майнової чи інфраструктурної шкоди. Насамперед, це брутальне посягання на комплекс невід'ємних прав сотень тисяч людей. Найтяжчим і найбільш трагічним проявом екоциду є порушення абсолютного права на життя. Окрім безпосередніх людських втрат, руйнування ГЕС створило довгострокові загрози масовому здоров'ю через різке токсичне забруднення акваторії Чорного моря. Величезні масиви прісної води вимили у море сільськогосподарські та промислові відходи, що спричинило критичну зміну солоності води та масову загибель морської фауни, найбільший удар від якої прийняла на себе Одеська область. Додатково виник безпрецедентний ризик ядерної катастрофи, спровокований неконтрольованим зниженням рівня води у ставках-охолоджувачах Запорізької атомної електростанції, що поставило під загрозу право на безпеку мільйонів європейців. Водночас відбулося масове порушення права на достатній життєвий рівень та право на житло: понад 100 тисяч мешканців у Херсонській, Миколаївській, Дніпропетровській та Запорізькій

областях зазнали прямого впливу повені, що спричинило втрату домівок, майна та масове вимушене внутрішнє переміщення.

Втрата водосховища, з якого витекло понад 14 кубічних кілометрів води, паралізувала системи централізованого постачання питної води для понад 200 тисяч жителів прилеглих територій та повністю зупинила зрошення на півдні України. Це стало прямим ударом по праву населення на доступ до безпечної води та достатнє харчування, порушивши регіональну продовольчу безпеку. За інформацією Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, стрімкий потік води змив унікальне біорізноманіття, знищивши національні природні парки, водно-болотні угіддя міжнародного значення, що охороняються Рамсарською конвенцією. Флора і фауна історичних парків були фактично ліквідовані, і ці квітучі родючі землі нині перетворюються на мертву пустелю, загальні збитки для якої оцінюються у понад 88 мільярдів гривень [5]. Це є безпосереднім порушенням фундаментального права нинішніх і майбутніх поколінь на користування природною спадщиною та життя у безпечному довкіллі. Як зазначають фахівці Української природоохоронної групи, оголені ділянки колишнього водосховища створюють ризик масового поширення інвазивних видів рослин, а також несуть мінну небезпеку через змиті течією російські боєприпаси.

У міжнародно-правовій доктрині одним із найскладніших викликів залишається правильна юридична кваліфікація цієї безпрецедентної трагедії, де межа між поняттями «воєнний злочин» та «екоцид» є предметом гострих наукових та практичних дискусій [6]. З погляду міжнародного гуманітарного права, дії Російської Федерації є прямим порушенням статті 56 Додаткового протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій, яка категорично забороняє напади на установки та споруди, що містять небезпечні сили (греблі, дамби), якщо це може спричинити вивільнення цих сил і тяжкі втрати серед цивільного населення [7]. У системі міжнародного кримінального правосуддя стаття 8(2)(b)(iv) Римського статуту визначає як воєнний злочин умисний напад, що спричиняє широкомасштабну, довготривалу та серйозну шкоду довкіллю, яка є явно надмірною порівняно з очікуваною воєнною перевагою [8]. Проте Комісія міжнародного права ООН у своїх Керівних принципах щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами (PERAC) встановлює обов'язок для держави-окупанта запобігати «значній шкоді» довкіллю окупованої території, яка може зашкодити здоров'ю та правам захищених осіб [9]. Росія не лише не виконала цей обов'язок, а й умисно спричинила таку шкоду.

Попри відсутність прямого закріплення концепту екоциду в діючій редакції Римського статуту, потужний міжнародний політичний та правовий консенсус щодо злочинної природи російських дій вже сформовано.

Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) у своїй історичній Резолюції 2506 (2023) чітко констатувала, що цілеспрямоване руйнування греблі Каховської ГЕС становить акт варварства, який об'єктивно є одночасно і воєнним злочином, і злочином екоциду [10]. Запровадження цих категорій створює реальне юридичне підґрунтя для майбутнього стягнення багатомільярдних репарацій з держави-агресора через міжнародну компенсаційну комісію за тотальне руйнування біосфери України.

Підсумовуючи, руйнування Каховської ГЕС стало не просто катастрофою регіонального рівня, а викликом для всієї світової системи міжнародного захисту прав людини. Цей глибоко трагічний прецедент безапеляційно доводить необхідність термінової модернізації міжнародного кримінального права, яка повинна логічно завершитися кодифікацією злочину «екоциду» як п'ятого самостійного міжнародного злочину в системі юрисдикції Міжнародного кримінального суду. Досвід України у розслідуванні та фіксації наслідків цього акту екологічного тероризму на національному та міжнародному рівнях формує новітню правову доктрину. Вона стверджує, що екологічна безпека є неподільною складовою безпеки людства, а тотальне та умисне руйнування природного середовища під час збройного конфлікту остаточно перестає розглядатися як «супутня шкода» військових операцій. Воно трансформується у найтяжчий злочин проти основоположних прав людини на життя, найвищий досяжний стандарт фізичного здоров'я, доступ до води, безпеку та право майбутніх поколінь на стійкий розвиток на придатній для життя планеті.

Список використаних джерел

1. Каховська гребля: Україна – піонер у притягненні до відповідальності за екоцид. 2023. JusticeInfo. URL: https://www.justiceinfo.net/uk/119880 (дата звернення: 07.04.2026).
2. Резолюція Ради з прав людини ООН 48/13 «Право людини на чисте, здорове та стале довкілля» від 08.10.2021 р. (A/HRC/RES/48/13). URL: https://docs.un.org/en/a/hrc/res/48/13 (дата звернення: 07.04.2026).
3. Cannavacciuolo and Others v. Italy. Рішення Європейського суду з прав людини від 31 січня 2025 року. (Щодо порушення статті 2 Конвенції внаслідок масштабного забруднення довкілля). URL: https://www.ejiltalk.org/cannavacciuolo-and-others-v-italy-towards-applying-a-precautionary-approach-to-the-right-to-life/ (дата звернення: 07.04.2026).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 07.04.2026).
5. Національні парки України перетворюються на пустелю через підрив Каховської ГЕС: Омбудсман закликає світ негайно

відреагувати. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/nacionalni-parki-ukrayini-peretvoryuyutsya-na-pustelyu-cherez-pidriv-kahovskoyi-ges-ombudsman-zaklikaye-svit-negajno-vidreaguvati (дата звернення: 07.04.2026).
6. The Kakhovka Dam and Ecocide: A Convergence of International Law. Verfassungsblog. URL: https://verfassungsblog.de/the-kakhovka-dam-and-ecocide/ (дата звернення: 07.04.2026).
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 06.04.2026).
8. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 06.04.2026).
9. Керівні принципи Комісії міжнародного права ООН щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами (PERAC). Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, 2022. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/8_7_2022.pdf (дата звернення: 06.04.2026).
10. Резолюція 2506 (2023) «Політичні наслідки агресивної війни Російської Федерації проти України». Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ). URL: https://pace.coe.int/files/32994/html (дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: екоцид, Каховська ГЕС, права людини, катастрофа, порушення, екологічний тероризм, довкілля.
Keywords: ecocide, Kakhovka Hydroelectric Power Plant, human rights, disaster, violation, environmental terrorism, environment.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Карасава Катерина Павлівна, Поплавська Аміна Сергіївна
здобувачки 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС АНТАРКТИКИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Міжнародно-правовий статус Антарктики є одним із найскладніших, найефективніших та одночасно найбільш парадоксальних феноменів у сучасному міжнародному публічному праві [1]. Від моменту підписання Договору про Антарктику 1 грудня 1959 року у Вашингтоні цей континент та прилеглі до нього простори Південного океану були повністю виведені з-під дії традиційних механізмів набуття територіального суверенітету [2]. Укладений у розпал Холодної війни, цей документ став безпрецедентним

компромісом, що дозволив заморозити мілітаризацію регіону, відкласти розв'язання гострих територіальних суперечок та перетворити континент на демілітаризовану зону миру та вільного наукового пошуку.

Система Договору про Антарктику (СДА) формує комплексний нормативно-правовий механізм, який об'єднує базовий Договір 1959 року [2] та низку пов'язаних угод, серед яких Конвенція про збереження тюленів 1972 року, Конвенція про збереження морських живих ресурсів 1980 року та основоположний Мадридський протокол про охорону навколишнього середовища 1991 року [3]. Окрім цього, Система включає сотні рішень та заходів щорічних Консультативних нарад з Договору про Антарктику [4]. Безперебійне функціонування цієї системи десятиліттями забезпечувалося суворим консенсусним механізмом прийняття рішень усіма Консультативними Сторонами. Проте у XXI столітті СДА стикається з масивом безпрецедентних викликів, серед яких експоненційне зростання нерегульованого туризму, новітні технології подвійного призначення, глобальна конкуренція за ресурси, кліматичні зміни та вторгнення глобальних геополітичних конфліктів у традиційно ізольований простір Південного полюса [5].

Центральним архітектурним елементом СДА є унікальна правова конструкція Статті IV. Історично сім держав офіційно заявили про територіальні претензії на континентальні сектори, причому вимоги Аргентини, Чилі та Великої Британії просторово перетинаються. Водночас інша група потужних держав, зокрема США, принципово відмовилася визнавати будь-який суверенітет, залишивши за собою основу для потенційних претензій у майбутньому. Стаття IV закріплює юридичний компроміс «заморожування» цих поглядів, дозволяючи державам з діаметрально протилежними позиціями співпрацювати в межах єдиного режиму. Відповідно до цієї статті, держави-претенденти продовжують вважати відповідні сектори своєю суверенною територією, намагаючись встановити там власні виключні економічні зони та розширити межі континентального шельфу. Натомість держави-непретенденти категорично відкидають будь-який суверенітет і розглядають спроби встановлення виключної юрисдикції над морськими просторами як пряме порушення заборони на розширення претензій [6]. На практиці це означає, що питання юрисдикції над науковцями чи спостерігачами вирішується переважно за принципом громадянства особи, а не території.

Еволюція міжнародного морського права, кодифікованого у Конвенції ООН 1982 року (UNCLOS) [7], згенерувала складну правову колізію: чи підпадають нові морські зони під сувору заборону Статті IV щодо «розширення існуючих претензій». Держави-претенденти, такі як Австралія, Аргентина та Норвегія, стверджують, що суверенні права на шельф існують незалежно від нових декларацій. Щоб запобігти колапсу

архітектури консенсусу в Системі Договору про Антарктику, ці країни почали супроводжувати свої технічні подання до Комісії ООН з меж континентального шельфу спеціальними дипломатичними нотами, просячи не розглядати їх до завершення дії Договору, створюючи таким чином механізм відкладеного конфлікту [8].

Фундаментальний зсув у статусі Антарктики відбувся наприкінці XX століття, коли міжнародна спільнота перейшла до безкомпромісної охорони довкілля, відмовившись від ідеї видобутку копалин. Цей підхід був кодифікований у Мадридському протоколі 1991 року [3], який проголосив Антарктику природним заповідником, встановив імперативну заборону на розвідку та видобуток мінеральних ресурсів і запровадив жорстку трирівневу систему попередньої оцінки впливу на навколишнє середовище. Проте ефективне впровадження цих норм виявило глибоку системну слабкість: цілковиту відсутність централізованого виконавчого або поліцейського органу з наднаціональними повноваженнями. Комітет з охорони навколишнього середовища має суто дорадчі функції, а забезпечення дотримання стандартів залишається прерогативою окремих держав [5]. На тлі швидкого танення льодовиків та поширення вірусних епідемій серед фауни ця інертність процедури прийняття рішень консенсусом регулярно гальмує ініціативи, такі як посилення захисту імператорських пінгвінів.

Стрімкий розвиток біотехнологій вивів на порядок денний абсолютно нову дилему – регулювання біологічної розвідки. Антарктичні екстремофільні організми містять унікальні генетичні ресурси з колосальним комерційним потенціалом. Однак Система Договору про Антарктику не забезпечує чіткого юридичного розмежування між фундаментальними вільними науковими дослідженнями та комерційною біорозвідкою, метою якої є патентування. Ця правова прогалина набула критичного значення після прийняття у 2023 році глобальної Угоди ООН BBNJ щодо збереження морського біологічного різноманіття за межами національної юрисдикції [9]. Оскільки води Південного океану підпадають під сферу її дії, а власного механізму розподілу вигод СДА досі не розробила, існує реальний ризик того, що біорозвідка в Антарктиці буде де-факто підпорядкована правилам BBNJ, що загрожує розмиванням унікальної регіональної автономії антарктичного правового режиму [5, 9].

Одним із найбільш динамічних викликів для стабільності Системи є безпрецедентне розростання індустрії туризму. У сезоні 2023–2024 років континент прийняв понад 120 тисяч осіб, які концентруються на невеликій та вразливій площі Антарктичного півострова. Управління туризмом стикається з парадоксом: базовий Договір гарантує свободу доступу, що юридично ускладнює введення квот. Нормативна база Договірної системи у цій сфері залишається вкрай фрагментованою [5]. Якщо вимога Додатка

І до Мадридського протоколу щодо обов'язкової попередньої оцінки впливу на середовище має юридичну силу, то низка інших важливих документів роками чекає на ратифікацію. Наприклад, Захід 4 від 2004 року щодо обов'язкового страхування операторів та Захід 15 від 2009 року про заборону висадки з мега-круїзних суден досі офіційно не набули чинності, хоча останнього добровільно дотримуються члени профільної асоціації туроператорів IAATO. Новіші акти 2023 року носять переважно рекомендаційний або процедурний характер, залишаючи стримування комерціалізації континенту на рівні корпоративного саморегулювання [4].

Ця нормативна стагнація значно посилюється інституційними деформаціями. Секретаріат Договору про Антарктику позбавлений повноцінної міжнародної правосуб'єктності та юридичних повноважень самостійно здійснювати моніторинг чи накладати санкції. Водночас процедура набуття консультативного статусу новими державами фактично заблокована з 2014 року, оскільки існуючі Консультативні Сторони уникають розширення кількості учасників з правом вето, щоб не ускладнювати консенсус. Найбільш руйнівним на сучасному етапі є експортування глобальної геополітики та збройних конфліктів. Повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації в Україну перетворило консенсусний механізм на потужну зброю політичного саботажу, паралізувавши створення нових морських охоронюваних районів [4]. Паралельно зростає загроза прихованої мілітаризації через використання технологій подвійного призначення під виглядом легітимної науки, перевірити які система не має змоги.

Підсумовуючи, міжнародно-правовий статус Антарктики, закріплений Договором 1959 року та доповнений Мадридським протоколом, є видатним досягненням, що ізолювало континент від гонки озброєнь. Однак сьогодні Система Договору про Антарктику вступила в період глибокої системної кризи. Нездатність архітектури управління оперативно реагувати на колізії морського права [7], комерціалізацію туризму, біорозвідку [9] та геополітичну поляризацію де-факто руйнує принцип деполітизації простору. Для збереження своєї релевантності антарктичний режим потребує невідкладного реформування: розширення мандата Секретаріату, розробки юридично обов'язкових рамок для нових видів діяльності та адаптації консенсусного механізму. Лише проактивна зміна норм дозволить запобігти фрагментації правового статусу Антарктики і зберегти її як зону миру та наукової співпраці [1].

Список використаних джерел

1. Репецький В. М., Лисик В. М. Міжнародне публічне право : підручник. *Каразінський інститут міжнародних відносин*. Київ : Знання, 2011. 437 с. URL: https://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/d7f463b5480a5179e1f80d03fb7b7fb5.pdf

2. Договір про Антарктику : від 01.12.1959. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334#Text
3. Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику (Мадридський протокол) : від 04.10.1991. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_645#Text
4. Secretariat of the Antarctic Treaty. Final Report of the Forty-sixth ATCM. *Офіційний портал Секретаріату Договору про Антарктику*. Kochi, India, 2024. URL: https://documents.ats.aq/recatt/att768_e.pdf
5. Федчук А. Еволюція Системи Договору про Антарктику: структура і динаміка актів. *Український антарктичний журнал*. 2009. № 8. С. 410–420. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/bitstreams/f3061923-ff1b-40fe-8151-58b8f7c8b56a/download
6. Titterton S., Haward M. UNCLOS versus the Antarctic Treaty. *Antarctic Science*. 2022. Vol. 34 (4). P. 289–298. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/antarctic-science/article/unclos-versus-the-antarctic-treaty/9A71787ECA47F5C04F23A607F39863F1
7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права : від 10.12.1982. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text
8. Oude Elferink A. G. The Continental Shelf in the Polar Regions: Cold War or Black-letter Law. *Netherlands Yearbook of International Law*. 2009. Vol. 40. P. 134–139.
URL: https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/386152/the_continental_shelf_in_the_polar_regions_cold_war_or_black_letter_law.pdf
9. Угода в рамках Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права про збереження та стале використання морського біологічного різноманіття районів за межами національної юрисдикції (Угода BBNJ) : від 19.06.2023. Офіційний сайт ООН. URL: https://www.un.org/bbnj/

Ключові слова: Антарктика, міжнародне право, виклики, морське право, простір, охорона довкілля.
Keywords: Antarctica, international law, challenges, maritime law, space, environmental protection.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Федорова Т.С.

Керманова Лаура Чаріївна, Калтишев Антон Олександрович
здобувачі 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ КОНФІСКАЦІЇ СУВЕРЕННИХ АКТИВІВ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА

Повномасштабна агресія російської федерації проти України стала одним із найсерйозніших викликів для сучасної системи міжнародного права. Поряд із питанням відповідальності держави за міжнародно-

протиправні дії постало і питання відшкодування шкоди, завданої війною. У цьому контексті особливого значення набуває проблема використання та конфіскації суверенних активів держави-агресора, які були заморожені у різних країнах світу. Саме міжнародно-правові механізми конфіскації таких активів розглядаються як один із можливих інструментів забезпечення справедливості, відшкодування збитків та відновлення порушених прав держави-жертви агресії [1].

У сучасному міжнародному праві діє принцип відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння. Згідно з проєктом статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, розробленим Комісією міжнародного права ООН, держава, яка порушила норми міжнародного права, зобов'язана припинити протиправну поведінку та відшкодувати завдану шкоду. Відшкодування може включати реституцію, компенсацію та сатисфакцію. Саме принцип повної репарації передбачає, що держава-порушник повинна усунути всі наслідки міжнародно-протиправного діяння та відновити становище, яке існувало до його вчинення [2]. У випадку збройної агресії проти України міжнародне співтовариство дедалі частіше розглядає конфіскацію російських державних активів як можливий механізм реалізації принципу компенсації.

Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році країни Європейського Союзу, держави «Великої сімки» та інші партнери України заморозили значні обсяги російських державних активів. За різними оцінками, йдеться приблизно про 300 мільярдів доларів активів центрального банку російської федерації, які зберігаються у фінансових установах за кордоном. Окрім цього, були заморожені активи російських державних підприємств та осіб, пов'язаних із політичним керівництвом країни-агресора. Саме ці активи розглядаються як потенційне джерело фінансування відбудови України [3].

Одним із можливих міжнародно-правових механізмів використання таких активів є створення спеціального міжнародного компенсаційного механізму. Подібний підхід уже застосовувався у міжнародній практиці, зокрема після війни в Перській затоці 1990–1991 років, коли була створена Компенсаційна комісія ООН для відшкодування шкоди, завданої агресією Іраку проти Кувейту. Такий механізм дозволив спрямувати кошти від іракських ресурсів на компенсацію постраждалим державам і особам. Деякі юристи та міжнародні організації пропонують використати подібну модель і щодо відшкодування збитків, завданих Україні [2].

Ще одним механізмом є використання національного законодавства окремих держав для конфіскації заморожених активів. Деякі країни вже розглядають або прийняли законодавчі акти, які дозволяють передавати заморожені активи держави-агресора на користь України. Водночас важливим питанням залишається дотримання принципу державного

імунітету, відповідно до якого суверенні активи держави зазвичай захищені від примусових заходів у юрисдикції іншої держави. Саме тому багато юристів наголошують на необхідності створення спеціального міжнародно-правового механізму або міжнародного договору, який би легітимізував конфіскацію таких активів [1]. Такий підхід дозволив би уникнути потенційних суперечностей із традиційними нормами міжнародного права.

Окрему роль у формуванні міжнародних підходів до конфіскації активів держави-агресора відіграють міжнародні організації. Зокрема, Генеральна Асамблея ООН у 2022 році ухвалила резолюцію щодо необхідності створення міжнародного механізму відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок російської агресії. У рамках цієї ініціативи було започатковано міжнародний Реєстр збитків, який фіксує шкоду, завдану Україні, її громадянам та підприємствам. Цей реєстр розглядається як перший етап створення ширшої системи компенсацій, яка в майбутньому може включати спеціальний компенсаційний фонд або міжнародний трибунал із питань репарацій [3].

Крім того, важливу роль відіграють ініціативи Європейського Союзу та держав «Великої сімки», які працюють над механізмами використання доходів від заморожених російських активів. Наприклад, обговорюється можливість спрямування прибутків, отриманих від інвестування цих активів, на підтримку України та її відбудову. Такий підхід розглядається як компромісний варіант між повною конфіскацією активів і збереженням принципу державного імунітету [5]. Водночас він дозволяє вже на практиці використовувати економічні ресурси держави-агресора для подолання наслідків війни.

Міжнародно-правова дискусія щодо конфіскації суверенних активів держави-агресора також пов’язана з питанням справедливості та ефективності міжнародної системи права. Багато фахівців вважають, що без створення реального механізму відшкодування шкоди агресія залишатиметься без належних економічних наслідків для держави-порушника [2].

Особливе значення ця проблема має для України, оскільки масштаби руйнувань, завданих війною, є надзвичайно великими. За оцінками міжнародних організацій, відбудова України потребуватиме сотень мільярдів доларів. У зв’язку з цим використання заморожених російських активів розглядається як один із найбільш справедливих і логічних способів фінансування відновлення країни [3]. Реалізація таких механізмів може стати важливим кроком до забезпечення принципу невідворотності міжнародно-правової відповідальності за акт агресії.

Отже, міжнародно-правові механізми конфіскації суверенних активів держави-агресора перебувають на етапі активного формування. Вони включають можливість створення міжнародного компенсаційного

механізму, застосування національного законодавства держав, використання доходів від заморожених активів, а також розвиток міжнародних інституційних інструментів. Хоча остаточна модель ще не сформована, очевидно, що міжнародне право поступово адаптується до нових викликів і шукає ефективні способи забезпечення відповідальності за агресію. У перспективі ці механізми можуть стати важливим прецедентом для міжнародної правової системи та посилити принцип невідворотності відповідальності за порушення міжнародного миру і безпеки. Відтак формування таких механізмів має не лише практичне, а й значне доктринальне значення для подальшого розвитку міжнародного права.

Список використаних джерел

1. Міжнародне публічне право : навч.-метод. посіб. для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищ. осв. галузі знань 08, спец. 081 «Право» та галузі знань 29, спец. 293 «Міжнародне право» / К. В. Мануїлова, О. О. Бєлогубова, М. В. Грушко, О. К. Канєнберг-Сандул, Е. Е. Кузьмін, Ю. Ф. Цуркан-Сайфуліна, А. С. Бугаєць; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2024. – 234 с. URL: https://hdl.handle.net/11300/28680
2. Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts : Документ Комісії міжнародного права ООН від 2001 р. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
3. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : Resolution ES-11/5 adopted by the United Nations General Assembly on 14.11.2022. URL: https://www.un.org/en
4. Законодавство України : офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua
5. Frozen Russian assets and reconstruction of Ukraine : European Commission official information portal. URL: https://commission.europa.eu

Ключові слова: конфіскація суверенних активів, міжнародно-правові механізми, держава-агресор, міжнародна відповідальність держав, суверенний імунітет, репарації, заморожені активи, контрзаходи в міжнародному праві, відшкодування шкоди.

Keywords: confiscation of sovereign assets, international legal mechanisms, aggressor state, international state responsibility, sovereign immunity, reparations, frozen assets, countermeasures in international law, compensation for damage.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Керманова Лаура Чариївна, Калтишев Антон Олександрович
здобувачі 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА У СФЕРІ ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН

В епоху глобалізації та інтенсифікації міждержавних інтеграційних процесів право зовнішніх зносин виступає ключовим інструментом забезпечення національних інтересів держав на міжнародній арені. Специфіка цієї галузі полягає в її яскраво вираженому двоїстому характері. З одного боку, дипломатичні та консульські відносини регулюються нормами міжнародного права, зокрема віденськими конвенціями, з іншого – діяльність органів зовнішніх зносин жорстко регламентована нормами національного конституційного та адміністративного права. Проблема співвідношення та взаємодії цих двох правових систем у процесі формування та реалізації зовнішньої політики держави залишається однією з найактуальніших у сучасній юриспруденції, що й зумовлює мету даного дослідження – комплексний аналіз механізмів взаємодії та взаємовпливу норм міжнародного та внутрішньодержавного права на прикладі України.

Дослідження взаємодії міжнародного та національного права традиційно базується на дуалістичній та моністичній доктринах. Моністична теорія постулює примат міжнародного права, стверджуючи, що воно автоматично є частиною внутрішнього правопорядку, тоді як дуалістична концепція виходить з того, що це дві незалежні системи, і для дії міжнародної норми всередині держави потрібен спеціальний акт трансформації [4, с. 112]. Сучасна ж практика права зовнішніх зносин демонструє відхід від жорсткого протиставлення цих концепцій на користь теорії координації та гармонізації. У сфері зовнішніх зносин держава діє як єдиний суверен: національне право визначає компетенцію органів, що представляють державу, а міжнародне право встановлює правила та межі їхньої взаємодії з іншими суб'єктами.

Співвідношення двох систем права у зовнішніх зносинах формалізується передусім на конституційному рівні. Відповідно до статті 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1]. Проте Конституція встановлює важливий запобіжник: укладення міжнародних договорів, які суперечать Основному Закону, можливе лише після внесення відповідних змін до нього. Це підтверджує, що в ієрархії правових актів Конституція має найвищу юридичну силу, за нею йдуть ратифіковані міжнародні договори, які, згідно зі статтею 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [2], мають пріоритет над звичайними національними законами у разі колізії.

Право зовнішніх зносин не може функціонувати виключно на базі міжнародних звичаїв та конвенцій, оскільки норми внутрішнього права є своєрідним пусковим механізмом для реалізації міжнародно-правових зобов'язань. Зокрема, у питанні розподілу повноважень Конституція та закони України визначають, що саме Президент України представляє

державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю, веде переговори та укладає міжнародні договори. Стосовно діяльності дипломатичної служби, порядок створення, функціонування та ліквідації дипломатичних представництв, статус дипломатів і процедури призначення регулюються Законом України «Про дипломатичну службу» [3]. І хоча привілеї та імунітети дипломатів визначені Віденською конвенцією 1961 року, саме національне законодавство деталізує порядок їх реалізації. Водночас діяльність Міністерства закордонних справ регламентується відповідним урядовим Положенням. Таким чином, національне право має організаційно-процедурний характер по відношенню до матеріальних норм міжнародного права.

Зворотний зв'язок проявляється у тому, що держава, беручи на себе міжнародні зобов'язання, зобов'язана привести своє внутрішнє законодавство у відповідність до них. Це особливо помітно у сфері консульських зносин, де Консульський статут України базується на Віденській конвенції про консульські зносини 1963 року. Крім того, під впливом міжнародного права (зокрема, Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав 2004 року) національна судова практика еволюціонує від доктрини абсолютного імунітету держави в бік доктрини обмеженого імунітету.

У практиці органів зовнішніх зносин нерідко виникають колізії між нормами двох правових систем, наприклад, коли виконання договору вимагає прийняття нових законів, а парламент затягує цей процес. Згідно зі статтею 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, держава не може посилатися на положення свого внутрішнього права як на виправдання невиконання договору [5, с. 210]. Для України вирішенням таких ситуацій є використання механізму попереднього конституційного контролю та якісна правова експертиза проєктів договорів.

Отже, співвідношення міжнародного і національного права у сфері зовнішніх зносин носить характер складної, багаторівневої взаємодії, де жодна з систем не поглинає іншу, а функціонує в режимі координації. Міжнародне право виступає змістовною основою для співпраці, визначаючи правила гри та статуси, натомість національне право забезпечує інституційну базу, наділяючи органи компетенцією. Конституція України успішно закріпила модель інкорпорації норм міжнародних договорів у національну систему з пріоритетом ратифікованих угод. Зрештою, для підвищення ефективності зовнішніх зносин України необхідна подальша гармонізація вітчизняного законодавства, зокрема оновлення Консульського статуту, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку дипломатичного права та практики ЄС.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
2. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text.
3. Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2018 р. № 2449-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 26. Ст. 219. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text.
4. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2002. 608 с. URL: https://www.academia.edu/44133727/Butkevich_vg_red_mzhnarodne_pravoosnovi_teoryi_4f0ee557b5a.
5. Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики. Київ: Таксон, 2002. 344 с. URL: https://lib.in.ua/143600-pravo-mizhnarodnyh-dogovoriv-suchasni-problemy-teorii-ta-praktyky/.
6. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 33. Ст. 1184. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.

Ключові слова: міжнародне право, національне право, право зовнішніх зносин, дипломатична служба, імплементація, колізія правових норм, міжнародні договори.

Keywords: international law, national law, law of external relations, diplomatic service, implementation, conflict of legal norms, international treaties.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Бєлогубова О. О.

Кирпиченко Єлизавета Ігорівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУД ПРИСЯЖНИХ ЯК ГАРАНТІЯ УЧАСТІ НАРОДУ В ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Сьогодні правова система України розвивається з урахуванням європейської інтеграції та направлена на зміцнення засад громадянського суспільства. Це вимагає безумовного дотримання конституційних принципів, серед яких фундаментальне місце посідає безпосередня участь народу у здійсненні правосуддя, та принципів міжнародного права, зокрема повага прав людини та основ свободи. Стаття 5 Конституції України визначає народ як єдине джерело влади, а статті 124 та 127 конкретизують цей постулат через інститут присяжних [1]. Участь громадян у судових процесах є не просто формальною юридичною процедурою, а важливим

захисним механізмом для особи від корпоративної замкненості суддівської спільноти та забезпечує вирок, який буде зрозумілим і прийнятним для суспільства з точки зору моралі та справедливості.

Попри чіткі конституційні орієнтири, шлях впровадження суду присяжних в Україні пішов за сценарієм компромісів, що призвело до створення гібридної системи. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс фактично закріпив континентальну модель шефенів, де двоє професійних суддів та троє присяжних складають єдину колегію [2]. Проблема тут криється в самій природі такої співпраці. У класичній системі присяжні мають бути суддями факту, які незалежно від юристів вирішують, чи була подія злочину і чи винна в ній людина. Натомість українська модель змушує звичайних людей обговорювати складні правові категорії разом із професіоналами.

Це породжує небезпечне явище «професійного домінування». Людина без спеціальної освіти, потрапляючи в нарадчу кімнату, мимоволі відчуває інтелектуальний та психологічний тиск з боку головуючого судді [3]. Як наслідок, роль присяжних часто зводиться до пасивного спостереження, де вони лише формально легітимізують рішення, фактично підготовлене професійним суддею. Це нівелює ідею автономного народного голосу та перетворює процес на імітацію народовладдя, що нагадує радянську систему народних засідателів.

Проблема функціонування інституту присяжних також тісно пов'язана із вкрай складним та бюрократизованим механізмом їхнього відбору, який створює суттєві корупційні та політичні ризики. Для того, щоб суд присяжних мав довіру, прозорість та незалежність, він повинен бути зрізом усього суспільства – саме ці принципи Україна зобов’язалася розвивати в межах євроінтеграційного курсу.

Проте сучасний механізм формування списків через місцеві ради є застарілим і малоефективним. Часто до лав присяжних потрапляють люди, які мають багато вільного часу, але не завжди мають активну громадянську позицію. Це призводить до виникнення прошарку так званих «професійних присяжних», які розглядають свою участь лише як спосіб отримати невелику грошову винагороду [4].

Справжня конституційна гарантія вимагає репрезентативності – участі підприємців, науковців, лікарів та молоді. Проте через складність процедур і відсутність реальної мотивації ці верстви населення залишаються поза процесом. Без автоматизації відбору та використання державних реєстрів для випадкового вибору кандидатів (як це робиться у США чи Великій Британії), ми отримуємо відфільтровану вибірку, яка не може повноцінно представляти голос громади. Перехід до цифрових алгоритмів відбору, які б виключали людський чинник, має забезпечити

незалежність присяжних, а також врахувати досвід країн з розвиненою демократією.

Окремим аспектом, що потребує негайного реформування, є сфера юрисдикції суду присяжних. Системною проблемою є вкрай обмежений перелік справ, де можлива участь присяжних. Сьогодні це фактично лише ті випадки, де людині загрожує довічне ув'язнення. Така вибірковість виглядає дивно: виходить, що народ має право судити вбивцю, але не має права судити корупціонера чи чиновника-зрадника, чиї дії можуть мати набагато більший руйнівний вплив на державу. Це штучне обмеження конституційного права громадянина на участь у правосудді. Розширення компетенції суду присяжних на всі тяжкі, особливо тяжкі та суспільно-резонансні злочини, є необхідною умовою для того, щоб цей інститут став реальним інструментом контролю, а не рідкісною формальністю [5].

Економічна складова та соціальний статус присяжного також є критичними точками реформи. Чинна система виплати винагороди, яка прив'язана до окладу професійного судді за фактично відпрацьований час, не враховує реальних витрат і ризиків, з якими стикається громадянин. Багато працездатних осіб уникають виконання обов'язків присяжного через страх втратити роботу або через низький рівень компенсації, що не покриває реальних доходів. Також, відсутність адекватної системи оповіщення та логістики (доїзду до суду, безпекових заходів) призводить до того, що значна частина засідань відкладається через неявку присяжних, що порушує конституційне право на розгляд справи в розумні строки [6].

Більше того, в умовах воєнного стану та високого рівня криміналізації певних сфер, присяжні залишаються вразливими. Відсутність дієвих програм захисту, аналогічних суддівським, робить участь у резонансних справах небезпечною.

Не менш важливою є проблема правосвідомості самого населення. У країнах з розвиненою демократією участь у суді присяжних сприймається як вища форма громадянської відповідальності та привілей. В Україні ж, чомусь, це часто сприймається як небажаний обов'язок. Європейська інтеграція впливає не лише на норми, а й на мислення, змінюючи правову культуру.

Аналізуючи поточний стан функціонування суду присяжних в Україні, можна стверджувати, що право участі народу в правосудді наразі реалізоване лише частково. Чинна модель шефенів, обмежена юрисдикція та недосконалий механізм відбору роблять цей інститут слабким і залежним від професійного корпусу. Для реального прогресу необхідно перейти до класичної моделі з автономним вердиктом присяжних, розширити перелік підсудних справ та запровадити автоматизований випадковий відбір засідателів. Лише тоді суд присяжних перестане бути

формальним додатком до професійного судді і перетвориться на справжній інструмент народовладдя, здатний відновити довіру суспільства до системи правосуддя. Європейська інтеграція стимулює таке перетворення, що відповідає високим стандартам демократії, справедливого суду та верховенства права.

Список використаних джерел

1. Конституція України : закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 12.04.2026).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон від 13.04.2012 № 4651-17. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 12.04.2026).
3. Репан М. Суд присяжних у кримінальному процесі України: проблеми запровадження. М. Репан. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал.* 2025. № 1 (134). С.226-234 URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/16370/1/15.pdf
4. Євсєєв О. П., Євсєєв А. П. Конституційні засади запровадження суду присяжних в Україні. URL: https://publications.hse.ru/pubs/share/direct/233489525.pdf (дата звернення: 12.04.2026).
5. Малетова О. С., Татарінова К. В. Функціонування суду присяжних у кримінальному судочинстві України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334685
6. Щербанюк О. В. Конституційний принцип участі народу у здійсненні правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2015. URL: https://www.lsej.org.ua/2_2015/13.pdf

Ключові слова: суд присяжних, народовладдя, конституційні принципи, правосуддя, юрисдикція, євроінтеграція

Keywords: jury trial, people's power, constitutional principles, justice, jurisdiction, European integration

Науковий керівник: д.ф.у галузі права, доцент Войтович П.П.

Коваль Анастасія Сергіївна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ

Заборона катувань є однією з фундаментальних гарантій прав людини, яка має абсолютний характер і не допускає жодних винятків навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану. У сучасному міжнародному праві ця заборона закріплена в низці універсальних і регіональних актів. Незважаючи на існування чітких міжнародних стандартів, проблема катувань і жорстокого поводження залишається актуальною, що свідчить про необхідність удосконалення механізмів контролю та відповідальності держав.

Конвенція про заборону катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарань є однією з основоположних міжнародно-правових угод у сфері захисту прав людини. Саме в ній закріплено визначення поняття «катування» як будь-якої дії, внаслідок якої особі умисно завдається сильний фізичний або психічний біль чи страждання з метою отримання від неї або іншої особи інформації чи зізнання, покарання за вчинені або підозрювані дії, або з інших подібних мотивів [1]. Серед базових актів у сфері прав людини можна виділити і Загальну декларацію прав людини, яка закріплює основоположні, хоча й рекомендаційні, норми загального характеру. Вона стала підґрунтям для формування подальших міжнародних і національних правових актів та є універсальним стандартом, що визначає базові принципи, обов’язкові для дотримання у всьому світі. Зокрема, у статті 5 Декларації прямо встановлено заборону катувань, підкреслюючи, що жодна особа не повинна піддаватися тортурам або будь-якому жорстокому, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [2]. Загалом, міжнародна спільнота взяла на себе відповідальність за протидію катуванням та іншим формам жорстокого поводження шляхом ухвалення різноманітних нормативно-правових актів, зокрема універсальних декларацій, конвенцій і стандартів, спрямованих на забезпечення захисту основоположних прав і гідності кожної людини [3].

Соціальна природа катувань є складною, оскільки вони становлять одне з найнебезпечніших посягань на особу, порушуючи базові соціальні норми та підриваючи основи існування людини в суспільстві. Катування відзначаються високою суспільною небезпечністю, адже вчиняються у межах соціальних відносин особами з різним статусом і повноваженнями [4].

Абсолютна заборона катувань має характер імперативної норми міжнародного права і, як неодноразово наголошує у своїй практиці Європейський суд з прав людини, відображає одну з ключових цінностей демократичного суспільства [5].

Принцип абсолютної заборони катувань закріплений у всіх ключових міжнародно-правових актах – від загальних засад міжнародного права та

норм звичаєвого права до міжнародних договорів як універсального, так і регіонального рівнів. У першому загальновизнаному акті звичаєвого міжнародного права – Загальній декларації прав людини 1948 року, заборона катувань була закріплена як одна з основоположних і безумовних цінностей демократичного суспільства. Фактично ця норма стала своєрідною відправною точкою для формування всієї подальшої системи міжнародного захисту від катувань. Вона не лише закріплює заборону як правовий припис, а й відображає загальнолюдське усвідомлення того, що повага до гідності людини є безумовною і не може бути обмежена за жодних обставин, навіть у складних чи надзвичайних ситуаціях [2].

Із положень міжнародних та регіональних актів у сфері прав людини прямо випливає, що держави не лише мають право, а й зобов'язані забезпечувати захист осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, від катувань.

Сучасні реалії дедалі частіше привертають увагу до жорстокості актів катувань, які нерідко здійснюються за участю або з ініціативи держави. У зв'язку з цим постає необхідність покладення відповідальності саме на державу за завдану моральну та фізичну шкоду, адже особи, які вчиняють такі дії, як правило, діють від її імені та реалізують державну політику. Також важливо враховувати, що передумовою розгляду справи Міжнародним Судом ООН є згода держави на участь у процесі. Відповідно, без такої згоди Суд не має повноважень розглядати справу чи ухвалювати рішення щодо держави. Крім того, юрисдикція Суду не поширюється на держави, які не є членами ООН, за винятком випадків, коли вони добровільно визнають його компетенцію та беруть участь у фінансуванні його діяльності. Хоча в науковій літературі наводяться приклади, коли Міжнародний Суд ООН розглядав справи щодо міжнародних правопорушень держав, такі випадки залишаються поодинокими і радше мають винятковий характер [4].

Як свідчить сучасна практика, загроза катувань і тероризму у світі має тенденцію до посилення. Це значною мірою зумовлено тим, що соціальний прогрес відкриває нові можливості не лише для позитивної діяльності людини, а й для розвитку злочинності.

Важливе місце у системі міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за найтяжчі порушення прав людини посідають міжнародні судові інституції та органи контролю. Зокрема, значну роль у цьому процесі відіграє Міжнародний кримінальний суд. Він уповноважений розслідувати воєнні злочини, злочини проти людяності та інші тяжкі міжнародні правопорушення. Україна підписала Римський статут, на основі якого створено МКС у 2000 році, однак його ратифікація на національному рівні відбулася лише у серпні 2024 року. Це відкрило можливість для активнішого залучення МКС до розгляду подій, пов'язаних

із збройною агресією проти України. У результаті було розпочато попереднє вивчення ситуації, яке згодом переросло у повноцінні розслідування воєнних злочинів. У відповідь на окупацію Криму та частини Донбасу російською федерацією Офіс Прокурора МКС ініціював перевірку фактів можливих воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Зокрема, аналізувалися випадки вбивств цивільного населення, застосування катувань, сексуального насильства, а також обстрілів об'єктів цивільної інфраструктури. Важливим етапом стало рішення МКС у березні 2023 року про видачу ордерів на арешт окремих посадових осіб рф, що стало безпрецедентним кроком у напрямі забезпечення міжнародної кримінальної відповідальності. Поряд із цим значну роль у фіксації та оцінці порушень прав людини відіграють спеціальні механізми Організації Об'єднаних Націй. Зокрема, Спеціальний доповідач ООН з питань катувань, який відвідав Україну у 2023 році, звернув увагу на системний характер застосування катувань з боку російських військових на тимчасово окупованих територіях. Це ще раз підкреслює необхідність посилення міжнародного контролю та притягнення винних до відповідальності [6].

У зв'язку зі збройною агресією Україна посилила кримінально-правове реагування на факти катувань і жорстокого поводження. Станом на 2025 рік розслідується значна кількість кримінальних проваджень щодо злочинів, пов'язаних з катуванням. Такі діяння кваліфікуються як воєнні злочини та становлять серйозне порушення міжнародного гуманітарного права. Важливу роль у документуванні катувань відіграє Стамбульський протокол, який встановлює єдині стандарти фіксації доказів і забезпечує дотримання прав потерпілих. Його застосування підвищує ефективність розслідувань і створює підґрунтя для подальшого розгляду справ як у національних, так і міжнародних судах [6].

Отже, проблема катувань і жорстокого поводження залишається актуальною для сучасного світу, незважаючи на існування розвиненої системи міжнародно-правових стандартів. Вирішення цієї проблеми потребує комплексного підходу: посилення міжнародного контролю та відповідальності держав, удосконалення механізмів документування злочинів, розширення співпраці між державами і міжнародними інституціями, а також неухильного дотримання прав людини навіть в умовах надзвичайних ситуацій. Важливим є також підвищення рівня правової культури та підготовка фахівців, які здатні ефективно протидіяти таким явищам. Лише за умов системної та узгодженої діяльності можливе реальне зменшення випадків катувань і забезпечення належного захисту людської гідності.

Список використаних джерел

1. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Верховна Рада України: вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
2. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Верховна Рада України: вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Шолох В. Особливості системи міжнародно-правових актів щодо боротьби з катуванням. *UNIVERSUM*, 2023, С. 87-89. URL: https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/608
4. Антипенко В. Ф., Анцупова Т. О., Бурма С. К. Міжнародно-правова заборона катування як фактор впливу на ефективність боротьби з тероризмом. PhD Thesis. 2017. С. 28-29. URL: https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/2bb2e161-0fc9-4be1-bdb1-698468a8ad8a/download
5. Yaremenko v. Ukraine, 2009, п, 57 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_a75.
6. Будник Л. А., Ронська О. Г. Міжнародне співробітництво у кримінальних провадженнях про катування в умовах повномасштабної війни. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. № 92. С. 309-311. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.42

Ключові слова: заборона катувань, права людини, міжнародне право, воєнні злочини, міжнародна відповідальність, Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд, державна відповідальність, Стамбульський протокол, міжнародні механізми захисту

Keywords: prohibition of torture, human rights, international law, war crimes, international responsibility, European Court of Human Rights, International Criminal Court, state responsibility, Istanbul Protocol, international protection mechanisms.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Коваль Анастасія Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету “Одеська юридична академія”

АНТИКОРУПЦІЙНА РЕФОРМА ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: ВИМОГИ ЄС ТА РЕАЛІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Корупція є не єдиним, але все ж таки «наріжним каменем» на шляху до євроінтеграції України. Стабільність інститутів, що гарантують демократію та верховенство права, є першою вимогою до кандидата. Корупція нівелює ці інститути, роблячи правосуддя вибірковим, а державне управління – неефективним.

Хабарництво виступає системним деструктивним чинником, що нівелює принципи верховенства права та деформує механізми державного

управління навіть у межах Європейського Співтовариства. Це явище спотворює конкурентне середовище, перешкоджає ефективному адмініструванню публічних фінансів та суттєво уповільнює темпи економічного зростання держав. У довгостроковій перспективі системні корупційні прояви призводять до критичної ерозії суспільної довіри до демократичних інститутів, підриваючи легітимність владних процесів та засади соціальної справедливості [2, с. 36].

Найактуальніший перелік вимог до України у сфері антикорупційної діяльності закріплений у межах офіційного звіту Європейської Комісії щодо розширення ЄС. Фундаментом для формування положень цього документа слугував розширений перелік рекомендацій, викладений у «тіньовому звіті», що містить деталізований аналіз необхідних реформ та інституційних перетворень [4]. Ключовим індикатором прогресу України на шляху до європейської інтеграції визначено збереження цілісності та функціональної спроможності наявної антикорупційної архітектури. Пріоритетним завданням у межах виконання вимог ЄС на 2026 рік є дотримання принципу незалежності антикорупційних інституцій, що виступає фундаментальною умовою для подальшого переговорного процесу щодо вступу [4].

Відповідно до встановлених критеріїв, Європейський Союз наполягає на розбудові комплексної стратегічної та нормативно-правової бази антикорупційної діяльності. Це передбачає поетапну імплементацію положень acquis communautaire у національне законодавство, а також безумовне врахування рекомендацій провідних міжнародних інституцій, зокрема GRECO, ОЕСР та БДІПЛ ОБСЄ. Особливий акцент ставиться на забезпеченні функціональної координації, належному бюджетному плануванні та запровадженні дієвих механізмів моніторингу й верифікації результатів реалізації Державної антикорупційної стратегії [5].

На момент 2024 року у межах моніторингу реформ ЄС акцентує на необхідності законодавчого закріплення виключної підслідності НАБУ щодо всіх публічних посадових осіб із високим корупційним ризиком. Йдеться про поширення юрисдикції Бюро на керівний склад Офісу Президента та голів обласних державних адміністрацій.

Згідно з положеннями «тіньового звіту», ця вимога є критичною для забезпечення інституційної незалежності антикорупційної вертикалі. Оскільки наразі повноваження Бюро щодо розслідування зловживань у вищих ешелонах влади перебувають у площині фактичної, але недостатньо регламентованої реалізації, будь-які спроби звуження цієї компетенції розцінюватимуться європейськими партнерами як системний регрес та обмеження функціональної автономії органу.

«У контексті самостійності (антикорупційних органів) треба зазначити прогалину компетенції НАБУ, яка стосується топпосадовців Офісу

президента. Станом на зараз є єдина справа з актуальною підозрою колишньому заступнику керівника Офісу президента», – пояснює документ, підготовлений для Єврокомісії, наводячи як приклад підозру НАБУ для Андрія Смірнова [6, с. 331].

На нашу думку для гармонізації законодавства України з законодавством ЄС слід ініціювати внесення змін до ст. 216 КПК України. Офіс Президента часто не підпадає під класичне визначення «державного службовця», оскільки Офіс Президента ми можемо більше віднести до допоміжного органу. Навіть у Положенні «Про Офіс Президента України» від 25 червня 2019 року № 436/2019 зазначено, що «Офіс Президента України є постійно діючим допоміжним органом, утвореним Президентом України» [1]. Вважаємо доцільним доповнити п.5 ст. 216 КПК України положенням про те, що розслідування щодо керівництва Офіса Президента та голів ОДА належить до виключної компетенції НАБУ, аби унеможливити передання справи до СБУ чи ДБР.

Україна традиційно сприймається на міжнародній арені через призму високих корупційних ризиків, де хабарництво виступає ключовим детермінантом загальної оцінки стану правопорядку. У відповідь на ці виклики Міністерство юстиції впроваджує стратегію зміцнення доброчесності в усіх гілках влади та органах місцевого самоврядування. Повномасштабне вторгнення, супроводжуючись зростанням фінансових потоків у секторі оборони, створило додаткові труднощі для бюджетної системи. Економічна нестабільність, перерозподіл обмежених ресурсів та критична залежність від міжнародної допомоги суттєво підвищили ризики зловживань. За таких умов фінансова стабільність держави безпосередньо залежить від оперативної координації бюджетної політики та ефективності антикорупційних запобіжників [3, с. 129].

Повномасштабне вторгнення зумовило зростання корупційних ризиків в Україні через сукупність економічних, інституційних та соціально-психологічних факторів. Ключовими детермінантами виступили: послаблення контролю за значними потоками міжнародної допомоги, зниження рівня життя населення на тлі інфляції та недостатня ефективність судової системи у притягненні до відповідальності. Крім того, ситуацію ускладнюють вкорінені побутові практики «подяки», низька обізнаність щодо антикорупційних програм та загальна психологічна травматизація суспільства, що подекуди нівелює рівень правосвідомості громадян [3, с. 129].

Отже, антикорупційна реформа є не просто ще одним кроком до поліпшення стану держави, а необхідністю для процесу євроінтеграції. Повномасштабне вторгнення актуалізувало потребу у зміцненні антикорупційної стійкості держави через зростання оборонних видатків та ризиків зловживань у бюджетній сфері. Пріоритетним кроком для

євроінтеграції України у 2026 році має стати законодавче закріплення виключної підслідності НАБУ щодо всіх посадовців із високим рівнем корупційного ризику, що забезпечить зникнення штучної зміни юрисдикції та забезпечить інституційну незалежність антикорупційної вертикалі.

Список використаних джерел

1. Про Положення про Офіс Президента України : Указ Президента України від 25.06.2019 № 436/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/2019#Text
2. Антикорупційна політика ЄС: ключові елементи, орієнтація на сталий розвиток, уроки для України: навчальний посібник. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань, 2023. – 270 с.
3. Бондаренко О. С., Тимошенко О.О. Протидія корупції в умовах воєнного стану: аналіз проблем та можливостей. *Право і безпека Law and Safety*. №2. 2024. С. 127-139
4. Вимоги ЄС? Не тільки Галущенко. Що доведеться зробити Україні для боротьби з корупцією. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/11/13/7224778/index.amp
5. ЄС передав Україні перелік критеріїв вступу: акцент, зокрема, на боротьбі з корупцією та верховенстві права. URL: https://zmina.info/news/yes-peredav-ukrayini-perelik-kryteriyiv-vstupu-akczent-zokrema-na-borotbi-z-korupcziyeyu-ta-verhovenstvi-prava/
6. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права та розділу 24 «Юстиція, свобода та безпека Звіту Європейської комісії щодо прогресу України в межах Пакета розширення Європейського Союзу у 2024 р.: аналітичний документ/ [Лабораторія законодавчих ініціатив та ін.]. 2024. 1077 с. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2025/10/shadow-report-2025-ua-1.pdf

Ключові слова: корупція, Європейська Комісія, реформа, євроінтеграція.
Keywords: corruption, European Commission, reform, European integration.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Ковбасюк Владислав Олександрович
здобувач 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ: ПРАКТИКА ЄСПЛ

Заборона катувань належить до абсолютних прав людини, які не допускають жодних обмежень чи відступів. На рівні Ради Європи її закріплює ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ): «нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» [1]. На рівні ООН центральним інструментом є Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 (далі – Конвенція ООН), ст. 1 якої

містить розгорнуте визначення катування як «будь-якої дії, якою будь-якій особі навмисне заподіюється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу» [2]. Ст. 2(2) Конвенції ООН підкреслює абсолютний характер заборони: «ніякі виключні обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-яке інше надзвичайне становище не можуть бути оправданням катувань» [2]. Таким чином, ЄКПЛ та Конвенція ООН утворюють взаємодоповнювальну міжнародно-правову систему абсолютної заборони катувань.

Практика ЄСПЛ щодо ст. 3 ЄКПЛ виробила два ключові аспекти – матеріальний і процесуальний. Матеріальний аспект полягає в обов'язку держави утримуватися від самого факту катувань; процесуальний – у проведенні ефективного розслідування за скаргами на жорстоке поводження. У рішенні у справі «Коробов проти України» (заява № 39598/03, від 21.07.2011) Суд нагадав, що «стаття 3 Конвенції втілює в собі один з найбільш основоположних принципів демократичного суспільства. Вона категорично забороняє будь-яке катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження, незважаючи на обставини поведінки жертви» [3]. Встановивши, що заявника піддавали катуванню із застосуванням електроструму під час перебування під вартою, і що державою-відповідачем не було надано обґрунтованих пояснень щодо походження отриманих ним тілесних ушкоджень, ЄСПЛ констатував порушення ст. 3 ЄКПЛ у матеріальному аспекті [3].

Показовим прикладом системних порушень ст. 3 ЄКПЛ в Україні є справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04, рішення від 21.04.2011). Заявник стверджував, що під час досудового тримання під вартою до нього застосовувались методи фізичного і психологічного впливу з метою отримання зізнання у вчиненні злочину. ЄСПЛ встановив, що «з огляду на характер заходів фізичного впливу, про які стверджував заявник і застосування яких не було спростовано державними органами в ході розслідування відповідної скарги, і враховуючи також узгодженість та детальність пояснень заявника як щодо оскаржуваних заходів, так і щодо психологічного тиску, ЄСПЛ дійшов висновку, що поводження, якого зазнав заявник з боку працівників міліції, прирівнюється до катування» [4]. Крім того, Суд констатував, що «мало місце порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з відсутністю ефективного розслідування тверджень першого заявника про його катування працівниками міліції» [4]. Справа наочно демонструє взаємозв'язок матеріального та процесуального аспектів ст. 3: не лише вчинення катувань, а й безкарність через неефективне розслідування становить окреме порушення Конвенції.

Порушення ст. 3 ЄКПЛ в Україні мають системний характер. Ромців О.І. зазначає, що «основні права і свободи людини перестали бути предметом лише внутрішньої компетенції держави, а стали справою всього міжнародного співтовариства» [5, с. 168]. Дослідник констатує, що станом на 21 лютого 2023 р. у провадженні ЄСПЛ перебувало кілька міждержавних справ, зокрема справа про злочини російських військових під час повномасштабного вторгнення на територію України [5, с. 168–169]. Проте ситуація ускладнилася через те, що «16 вересня 2022 р. росія остаточно вийшла з Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Це стало наслідком виключення росії зі складу Ради Європи. Європейський суд з прав людини остаточно втратив юрисдикцію над росією» [5, с. 169]. Це означає, що захист прав жертв катувань внаслідок дій країни-агресора через механізм ЄСПЛ є суттєво обмеженим, що актуалізує роль інших міжнародних механізмів – Комітету ООН проти катувань та Міжнародного кримінального суду.

Таким чином, заборона катувань є абсолютною нормою міжнародного права, закріпленою як у ст. 3 ЄКПЛ, так і в Конвенції ООН проти катувань. Практика ЄСПЛ у справах проти України – «Коробов проти України» та «Нечипорук і Йонкало проти України» – виявила два типові порушення: безпосереднє застосування катувань представниками держави під час досудового тримання під вартою та відсутність ефективного розслідування відповідних скарг. Обидва порушення є самостійними підставами для констатації порушення ст. 3 ЄКПЛ. Повномасштабна збройна агресія Росії проти України після 24 лютого 2022 р. спричинила нові масові порушення заборони катувань, захист від яких вимагає мобілізації всієї системи міжнародних механізмів.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950: ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 (ООН, Резолюція 39/46): ратифікована СРСР 01.10.1987, чинна для України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

3. Справа «Коробов проти України» (Заява № 39598/03): рішення Європейського суду з прав людини від 21.07.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_790#Text

4. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява № 42310/04): рішення Європейського суду з прав людини від 21.04.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text

5. Ромців О. І. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни: практика ЄСПЛ. Аналітично-порівняльне

правознавство. 2023. № 6. С. 168–172. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.29.

Ключові слова: заборона катувань, стаття 3 ЄКПЛ, ЄСПЛ, практика ЄСПЛ щодо України, Конвенція ООН проти катувань, нелюдське поводження, ефективне розслідування, справа «Нечипорук і Йонкало проти України», справа «Коробов проти України», міжнародний захист прав людини.

Keywords: prohibition of torture, Article 3 ECHR, ECtHR, ECtHR practice against Ukraine, UN Convention against Torture, inhuman treatment, effective investigation, Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine, Korobov v. Ukraine, international human rights protection.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Ковбей Софія Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА

Насамперед, дослідження проблемних питань міжнародного європейського права та порівняльного правознавства наразі є особливо актуальним у контексті прискорення євроінтеграційних процесів, які розгортаються в Україні та загалом у Європі. Зміна геополітичних реалій, посилення правової взаємодії між державами та інституціями Європейського Союзу (далі – ЄС), а також необхідність гармонізації національного законодавства із «acquis communautaire» зумовлюють потребу у глибокому теоретико-правовому аналізі зазначених процесів. Процес адаптації національної правової системи до європейських стандартів містить не лише формальне запозичення норм, але й загальну трансформацію правової культури, інституційних механізмів та правозастосовної практики в цілому [2, с. 15].

Сучасний розвиток міжнародного європейського права характеризується поєднанням двох взаємопов’язаних тенденцій: з одного боку, посиленням інтеграційних процесів та формуванням наднаціональних правових структур, натомість з іншого – збереженням і в деяких випадках посиленням національної правової ідентичності держав. У цьому контексті формується складна багаторівнева система правового регулювання, яка включає норми міжнародного права, права Європейського Союзу, а також національного права. Особливу роль у цьому процесі відіграють Рада Європи, практика Європейського суду з прав людини та правопорядок ЄС, які спільно формують нормативно-ціннісну основу європейського правового простору. Таким чином, порівняльне правознавство набуває

значення не лише як метод наукового аналізу, але й як інструмент гармонізації та конвергенції правових систем [3, с. 45].

Водночас європейський правовий простір не є цілісним або уніфікованим утворенням. Його структура характеризується фрагментарністю, що проявляється у співіснуванні різних рівнів правового регулювання та неоднозначних правових підходів до врегулювання подібних суспільних відносин. Така багаторівнева система, за спостереженнями Paul Craig та Gráinne de Búrca, створює додаткові виклики для забезпечення принципів правової визначеності, передбачуваності та єдності судової практики, що є ключовими елементами верховенства права у європейському контексті [5, с. 78].

Однією з найбільш складних проблем є колізії між правом Європейського Союзу та національними правовими системами держав-членів. Попри усталений у практиці Суду ЄС принцип верховенства права ЄС, у реальній правозастосовній практиці окремих держав спостерігаються тенденції до його переосмислення або обмежувального тлумачення. Це проявляється у рішеннях національних конституційних судів, які іноді ставлять під сумнів абсолютний характер пріоритету права ЄС. Показовим у цьому контексті є PSPP judgment Федерального конституційного суду Німеччини, який актуалізував дискусію щодо меж компетенції наднаціональних інституцій та принципу конституційної ідентичності держав [5, с. 102].

Окремої уваги потребує питання імплементації практики Європейського суду з прав людини, яка формально є обов’язковою для держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Однак ефективність виконання його рішень у національних правових системах часто є неоднорідною. Як зазначає George Letsas, ключова проблема полягає не лише у формальному виконанні рішень, але й у їх належному інтерпретаційному застосуванні на національному рівні, що безпосередньо впливає на якість захисту прав людини та рівень правової визначеності [7, с. 214].

У цьому контексті порівняльне правознавство виконує фундаментальну функцію методологічного забезпечення процесів правової гармонізації. Воно дозволяє не лише ідентифікувати спільні та відмінні риси правових систем, але й виявляти закономірності їх розвитку, що є особливо важливим у контексті зближення континентальної та англосаксонської правових традицій. Класичні підходи René David до класифікації правових сімей демонструють, що існування різних правових культур об’єктивно обмежує можливості повної уніфікації права, натомість сприяючи формуванню моделей гармонізації та рецепції правових інститутів [6, с. 56].

Уніфікація права, як один із стратегічних напрямів європейської інтеграції, стикається з низкою об'єктивних і суб'єктивних перешкод. До них належать різниця у правових традиціях, рівень розвитку національних правових систем, а також політико-правові особливості держав. Важливу роль у подоланні цих викликів відіграють міжнародні інституції, зокрема UNIDROIT, яка розробляє уніфіковані принципи приватного права, включаючи Принципи міжнародних комерційних договорів, що слугують модельними нормами для національних законодавств [8].

Для України зазначені процеси мають не лише теоретичне, але й практично-стратегічне значення. Адаптація законодавства до стандартів Європейського Союзу, реформування судової системи, посилення інституційної незалежності судової влади та забезпечення реального верховенства права є ключовими умовами європейської інтеграції. У цьому контексті Угода про асоціацію між Європейським Союзом та Україною виступає не лише міжнародно-правовим договором, але й комплексним програмним документом реформування національної правової системи [4]. Її імплементація передбачає системну трансформацію законодавства, адміністративної практики та правозастосування [2, с. 120].

Отже, міжнародне європейське право та порівняльне правознавство перебувають у стані динамічного розвитку, що зумовлено як процесами глобалізації, так і поглибленням регіональної інтеграції в Європі. Основними теоретико-правовими проблемами залишаються фрагментація правового простору, колізійність багаторівневих правових систем, а також складність досягнення повної уніфікації правових норм. Для України ці процеси мають визначальне значення, оскільки формують стратегічний вектор розвитку національної правової системи, спрямований на її інтеграцію до європейського правового простору та утвердження принципів верховенства права, правової визначеності та прав людини як фундаментальних цінностей сучасної правової держави [1, с. 50].

Список використаних джерел

1. Микола Козюбра. Верховенство права як принцип правової системи : монографія. Київ : Юридична думка, 2011. С. 336.
2. Михайло Буроменський. Імплементація європейських правових стандартів в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. С. 392.
3. Юрій Шемшученко. Правова система України в умовах глобалізації : монографія. Київ : Юридична думка, 2013. С. 520.
4. Association Agreement between the European Union and Ukraine. 2014. URL: https://eur-lex.europa.eu (дата звернення: 16.04.2026).
5. Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. 7th ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. P. 1248.
6. David R. Major Legal Systems in the World Today: An Introduction to the Comparative Study of Law. 3rd ed. London : Stevens & Sons, 1985. P. 584.

7. Letsas G. A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights. Oxford : Oxford University Press, 2007. P. 326.
8. Principles of International Commercial Contracts / UNIDROIT. Rome, 2016. P. 453.

Ключові слова: міжнародне право, порівняльне правознавство, європейське право, євроінтеграція
Keywords: international law, comparative law, European law, European integration
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Канєнберг-Сандул О.К..

Кожухар Марія
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМКИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ: ВРАХУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАРУБІЖНОЇ ПРАКТИКИ

Розвиток сучасної правової та демократичної держави має бути нерозривно пов’язаний з актуальними напрямками розвитку суспільства в цілому. Одним із таких основних напрямків є впровадження інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя, зокрема – державних установ. Для України цифровізація судової системи стала не лише логічним кроком на шляху до євроінтеграційних процесів, а й критичною необхідністю забезпечення безперервності правосуддя, зумовленою воєнним станом країни.

Для початку варто звернути увагу на те, як відбувався попередній процес цифровізації судових систем в Україні до впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС) у 2021 році. У своїй роботі, присвяченій електронному судочинству, Горішня А. зазначає, що шлях до створення електронної судової системи почав формуватись за 18 років до цього. Як початковий етап вона виділяє закріплення судового процесу за допомогою технічних засобів у Цивільному процесуальному кодексі (далі – ЦПК) та запуск вебпорталу «Судова влада України» у 2004 році, врегулювання доступу до рішень судів загальної юрисдикції Законом України «Про доступ до судових рішень» та створення Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР) [1]. Це дало змогу державі розпочати процес діджиталізації та впровадження змін законодавства відповідно до нових на той момент норм. Далі було проведено ще низку змін у ЦПК та запровадження Державною судовою адміністрацією електронного документообігу між судами та учасниками процесу. Ще одним важливим етапом на шляху цифровізації стало закріплення інтеграції інформаційних технологій у суди у Стратегії реформування судоустрою на 2015-2020 роки. І наймашстабнішим кроком до технологічної адаптації судової системи стала масштабна судова

реформа, що була розпочата у 2017 році та була націлена на посилення захисту прав громадян і полегшення доступу до правосуддя [1]. Ще варто звернути увагу на те, що на розвиток електронного судочинства суттєво вплинув COVID-19, коли попри повний локдаун потрібно було продовжувати роботу та шукати альтернативні шляхи до відновлення функціонування державного апарату в край малі терміни.

Станом на зараз ключовим елементом цієї системи є функціонування підсистем ЄСІТС, зокрема – «Електронний суд». Вона дозволяє учасникам судового процесу подавати позовні заяви, клопотання та інші документи в електронному форматі, сплачувати судовий збір та отримувати процесуальні документи у власному кабінеті на вебпорталі. Особливої актуальності також набула можливість участі у судових засіданнях у режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, що в умовах збройної агресії росії та постійних безпекових загроз стало чи не єдиною гарантією дотримання прийнятних строків розгляду справ.

Водночас до цього, незважаючи на велику кількість переваг, процес впровадження електронного судочинства досі стикається з низкою законодавчих та практичних перешкод. Наприклад, як зазначили у своїй статті Музиченко О. та Карандась М., проаналізувавши недоліки нормативної бази: «Однією з основних проблем електронного провадження є те, що воно не являє собою повністю цифровізовану роботу та комунікацію між учасниками процесу» [2]. Це проявляється у збереженні вимог процесуальних кодексів щодо дублювання документів у паперовій формі, що перевантажує суддівські апарати та ніби нівелює саму суть дистанційного звернення через бюрократизацію. Крім того, також наявна суттєва розбіжність у регулюванні дистанційних засідань. Якщо в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві використання учасниками власних технічних засобів закріплено нормативно, то питання їх застосування у кримінальному провадженні тривалий час залишалося неврегульованим і вирішувалось переважно на рівні рекомендацій, що створювало певні перешкоди для своєчасності розгляду справ [2].

Вирішення цих та інших проблем вимагає комплексного та дещо інноваційного підходу до правового регулювання інформаційно-технологічних відносин у судочинстві. Як зазначають Є. Харитонов та О. Харитонова у своїй роботі, сфера так званого «ІТ-права» не є окремою галуззю, а охоплює норми різноманітних галузей (цивільного, адміністративного права тощо), котрі «складають його як мозаїка певне цілісне полотно» [3]. Саме тому існуючі розбіжності у процесуальних кодексах є закономірним наслідком складного етапу формування цього нового правового концепту. Дослідники справедливо наголошують, що повноцінне «юридичне забезпечення ІТ-сфери не може зводитись лише до

видання нормативних актів, а потребує вжиття низки організаційних заходів» [3]. У контексті цифровізації судової системи це означає, що державі недостатньо просто прописати можливість електронного провадження у законі і критично необхідно забезпечити суди технічно, уніфікувати підходи у всіх видах судочинства та трансформувати саму організаційну культуру судових апаратів, остаточно відмовляючись від паперової бюрократії.

Цінним уявленням про електронне судочинство буде врахування досвіду Естонії, яка сьогодні вважається одним із європейських лідерів у сфері діджиталізації. У цій державі ще з середини 2000-х років успішно функціонує комплексна система електронного суду через єдиний вебпортал «E-toimik» (e-File). Як зазначається у сучасних дослідженнях міжнародної практики, ця платформа є основною інформаційною системою, що забезпечує роботу електронного правосуддя в країні: вона дозволяє громадянам повністю відмовитися від низки бюрократичних процесів, подавати позови та апеляції онлайн, відстежувати стан справ у реальному часі та отримувати всі процесуальні документи в одному цифровому середовищі [4]. Подібний успішний досвід європейської держави яскраво демонструє, що перехід до повноцінної цифрової платформи не лише розв'язує проблему технічних розбіжностей та перевантаження суддівських апаратів, про які йшлося вище, але й робить правосуддя максимально прозорим і доступним.

Отже, можна стверджувати, що цифровізація судової системи в Україні вже має значні здобутки, які довели свою життєздатність в умовах кризових викликів. Однак для того, щоб цей процес був завершеним, актуальними напрямками діджиталізації судової системи на найближчий час мають стати не лише суто технічні оновлення чи створення нових електронних модулів. Головний вектор розвитку сьогодні має бути спрямований на подолання бюрократичних перешкод, повне усунення необхідності паперового дублювання електронних документів та остаточну уніфікацію процесуального законодавства. Лише за умови такого комплексного поєднання технічних інновацій та глибоких організаційних змін електронне судочинство зможе повною мірою реалізувати свій потенціал, гарантуючи кожному громадянину, незалежно від наявності фахової юридичної освіти, швидкий, зручний та безперешкодний доступ до правосуддя.

Список використаних джерел

1. Горишня А. М. Електронне судочинство в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Ст. 308-312. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/346030/333128 (дата звернення 02.04.2025)

2. Музиченко О. В., Карандась М. В. Електронне провадження в Україні через призму процесуальних кодексів та міжнародного досвіду. 2022. Ст. 239-246. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/6_2022/36.pdf (дата звернення 02.04.2025)
3. Харитонов Є., Харитонова О. ІТ-право під час гібридної війни: від пошуку до парадигми до прагматичних рішень. 2025. Ст. 30-64.
4. Piatyhora K. International experience of implementing e-justice: best practices and challenges. *Theory and Practice of Jurisprudence*. 2024. P. 107–119. URL: https://doi.org/10.21564/2225-6555.2024.1(25).305796 (дата звернення 13.04.2026)

Ключові слова: ЄСІТС, ЄДРСР, електронний документообіг, електронний суд, міжнародний досвід, судова система України, цифровізація, ІТ-право.
Keywords: e-document, e-court, judicial system of Ukraine, digitalization, international experience, IT law.

Науковий керівник: д.ф.у галузі права, доцент Войтович П.П.

Коник Анастасія Анатоліївна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВА БІЖЕНЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Міжнародно-правовий захист біженців та осіб без громадянства грунтується на системі універсальних конвенцій. Центральним документом є Конвенція про статус біженців 1951 р. та Протокол до неї 1967 р. [1], ратифіковані Україною Законом від 10.01.2002 р. Конвенція визначає біженця як особу, яка через обгрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознаками раси, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів перебуває за межами країни своєї національної належності та не може або не бажає користуватися її захистом. Ключовою гарантією є принцип non-refoulement – абсолютна заборона вислання або повернення біженця до держави, де йому загрожує переслідування. Правовий статус осіб без громадянства регулюється окремою Конвенцією про статус осіб без громадянства 1954 р. та Конвенцією про скорочення безгромадянства 1961 р. [2], учасницею яких також є Україна. Обидва документи надають апатридам комплекс прав у країні звичайного перебування (право на документи, освіту, соціальну допомогу, захист від довільного затримання), максимально наближених до прав громадян держави перебування, та зобов'язують держави мінімізувати виникнення нових випадків безгромадянства при зміні громадянства, передачі суверенітету над територіями або правонаступництві держав.

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства в загальнотеоретичному аспекті характеризується специфічним набором прав, свобод і обов'язків, що визначається як внутрішнім законодавством держави перебування, так і міжнародно-правовими актами. Галаз Ю. А. [3, с. 3] досліджує поняття, зміст та сучасні підходи до правового статусу іноземців та осіб без громадянства і наголошує, що у загальнотеоретичному аспекті правовий статус надає змогу особі бути носієм прав і обов'язків та ставати учасником певних правовідносин. Особливість статусу апатрида полягає в тому, що він позбавлений дипломатичного захисту будь-якої держави, оскільки не має громадянства жодної з них. Для апатридів особистим законом є право держави їхнього постійного місця проживання (lex domicilii), а за відсутності такого – право держави їхнього перебування. Правовий статус осіб без громадянства в Україні визначається Конституцією України, Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та міжнародними договорами: ці особи користуються тими самими правами та свободами, що й громадяни України, крім прав, що надаються виключно громадянам, зокрема права голосу та права обіймати певні посади.

Важливим є розмежування понять «біженець» та «внутрішньо переміщена особа» (ВПО), оскільки вони часто ототожнюються, проте мають принципово різний міжнародно-правовий статус. Грекул-Ковалик Т. А. та Торончук І. Ж. [4, с. 149] аналізують систему міжнародного захисту ВПО та встановлюють: на відміну від біженців, які перетинають міжнародний кордон і підпадають під мандат УВКБ ООН та захист Конвенції 1951 р., ВПО залишаються на території власної держави, зберігають її громадянство і теоретично перебувають під захистом своєї держави – але фактично позбавлені такого захисту через збройний конфлікт або переслідування всередині країни. Правовою основою захисту ВПО є Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення 1998 р. – «м'який» кодифікаційний інструмент, що поєднав норми права прав людини, гуманітарного права та права біженців. Попри те, що Керівні принципи не є юридично обов'язковим договором, вони сформували мінімальний стандарт гуманітарного реагування та дали поштовх до регіональної кодифікації захисту ВПО (зокрема, Кампальська конвенція 2009 р. в Африці). В умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну ця відмінність набуває практичного значення: мільйони українців, які виїхали за кордон, мають статус тимчасового захисту або статус біженця в країнах ЄС, тоді як 6+ мільйонів, що переміщені всередині країни, є ВПО і захищаються передусім Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» №1706-VII та Керівними принципами ООН.

Ефективний міжнародно-правовий захист біженців та осіб без громадянства неможливий без дієвого міжнародного інституційного

механізму. Алмаші І. М. [5, с. 184] досліджує правові засади співробітництва органів державної влади України з УВКБ ООН – Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, яке є головним міжнародним органом у сфері захисту біженців та апатридів, і встановлює, що Управління не лише надає правову та гуманітарну допомогу, але й відіграє ключову роль у запобіганні безгромадянству, реалізує добровільну репатріацію, переселення або місцеву інтеграцію. Україна на підставі Угоди з УВКБ ООН від 23.09.1996 р. активно співпрацює у сферах: визнання статусу біженця; захисту прав ВПО; запобігання і подолання безгромадянства; примусової депортації дітей-громадян України з тимчасово окупованих територій. Особливо гострою проблемою є діяльність УВКБ ООН щодо запобігання виникненню нових випадків безгромадянства серед дітей, народжених від батьків-апатридів або під час примусового переміщення, коли документальне підтвердження громадянства стає неможливим.

Попри розвинену міжнародно-правову систему захисту, права біженців та осіб без громадянства в умовах збройних конфліктів та масового переміщення зазнають систематичних порушень, що зумовлює необхідність подальшого вдосконалення цього механізму. Проблеми реалізації прав біженців пов'язані з: недостатньою гармонізацією національного законодавства держав з міжнародними стандартами; звуженим трактуванням поняття «переслідування» у внутрішніх процедурах; практиками так званого «відштовхування» (pushback) на кордонах, що прямо порушують принцип non-refoulement; тривалістю процедур визначення статусу; обмеженим доступом до зайнятості, охорони здоров'я та освіти в країнах-реципієнтах. Щодо осіб без громадянства, ключовими проблемами залишаються: відсутність ефективного механізму примусового виконання Конвенцій 1954 та 1961 р.; розрив між міжнародними зобов'язаннями держав і практикою відмови у документуванні апатридів; безгромадянство дітей, народжених на тимчасово окупованих територіях або у вимушеному переміщенні. Вважаємо, що ефективне забезпечення прав цих категорій осіб в Україні вимагає: ратифікації Кампальської конвенції як регіонального зразка для розробки власного законодавства про захист ВПО; прийняття комплексного закону України про скорочення безгромадянства відповідно до стандартів Конвенції 1961 р.; запровадження автоматичного надання статусу тимчасового захисту особам, що перетинають лінію бойового зіткнення.

Список використаних джерел

1. Конвенція про статус біженців від 28.07.1951 р. та Протокол щодо статусу біженців від 31.01.1967 р. Ратифіковано Законом України від 10.01.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011.

2. Конвенція про статус осіб без громадянства від 28.09.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232
3. Галаз Ю. А. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства: поняття, зміст, сучасні підходи. Академічні візії. 2023. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1035.
4. Грекул-Ковалик Т. А., Торончук І. Ж. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення у системі міжнародного захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Том 5, № 92. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351054.
5. Алмаші І. М. Співробітництво органів державної влади України і Управління Верховного комісара ООН у справах біженців: правові засади та напрями вдосконалення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Том 2, № 76. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/281590.

Ключові слова: біженець, особа без громадянства, апатрид, внутрішньо переміщена особа, ВПО, міжнародний захист, принцип non-refoulement, УВКБ ООН, Конвенція 1951 р., Керівні принципи ООН, тимчасовий захист, безгромадянство.

Keywords: refugee, stateless person, apatride, internally displaced person, IDP, international protection, non-refoulement principle, UNHCR, 1951 Convention, UN Guiding Principles, temporary protection, statelessness.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Копецька Яна Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В КІБЕРПРОСТОРІ: МІЖНАРОДНО ПРАВОВІ ПІДХОДИ

Трансформація глобального інформаційного простору поставила перед міжнародною спільнотою виклик: як адаптувати класичну концепцію державного суверенітету, що історично базувалася на чітких фізичних кордонах, до детериторіалізованої природи цифрових мереж. Традиційна Вестфальська модель суверенітету передбачає виключну владу держави над своєю територією [1], проте в кіберпросторі дані та операції часто ігнорують національні межі. Це створює правову невизначеність у кваліфікації кібератак та встановленні меж юрисдикції. Як зазначають провідні дослідники, сучасний суверенітет у цифрову епоху еволюціонує від простого права на контроль території до обов'язку держави захищати свою критичну інфраструктуру та забезпечувати цифрові права громадян у межах своєї віртуальної юрисдикції.

Будапештська конвенція про кіберзлочинність 2001 року залишається першим і найбільш фундаментальним міжнародним договором, що заклав правовий базис для розуміння територіального суверенітету в мережі [2]. Її ключове значення полягає у спробі гармонізувати національні законодавства та встановити чіткі межі процесуальних дій держав. Зокрема, Стаття 32 Конвенції є наріжним каменем у дискусії про суверенітет, оскільки вона прямо забороняє транскордонний доступ до комп'ютерних даних без офіційної згоди держави, на території якої ці дані фізично розміщені (за винятком випадків добровільної згоди власника даних). Прийняття Другого додаткового протоколу у 2022 році, ще більше посилило цей механізм, запровадивши правило прямої співпраці з провайдерами, що дозволяє державам ефективно реалізувати свою кримінальну юрисдикцію, не порушуючи при цьому суверенних прав інших учасників міжнародного спілкування [3]. Таким чином Будапештська модель розглядує суверенітет як фізичну прив'язку до серверного обладнання, що вимагає складних процедур взаємної правової допомоги.

Прийнята у грудні 2024 року Конвенція ООН проти кіберзлочинності знаменує собою перехід від регіонального європейського підходу до всеосяжного глобального стандарту, де принцип суверенної рівності держав виступає центральним елементом [1;4]. На відміну від попередніх документів, ця Конвенція була розроблена в умовах гострого протистояння між різними баченнями «цифрових кордонів». Її положення чітко вказують на те, що будь-яке міжнародне співробітництво у сфері кібербезпеки має здійснюватися з суворим дотриманням принципів територіальної цілісності та політичної незалежності держав, що фактично закріплює «Вестфальську модель» у цифровому просторі. Для юридичної науки цей документ є важливим тому, що він намагається легітимізувати право держави на контроль над своїм національним сегментом інтернету, водночас створюючи універсальні правові рамки для протидії транскордонним загрозам. Це створює нову юридичну реальність, де державний суверенітет у кіберпросторі визнається не як теоретична абстракція, а як конкретне право на захист інформаційної інфраструктури від зовнішнього втручання.

Одним із найбільш гострих практичних викликів сучасної міжнародно-правової доктрини є колізія між принципом територіальної недоторканності держави та необхідністю прямого транскордонного доступу до електронних доказів у кримінальному судочинстві. Традиційна модель міжнародної правової допомоги (MLAT), заснована на повазі до територіального суверенітету, вимагає обов'язкового залучення центральних органів влади тієї держави, де фізично розташований сервер із даними. Проте в умовах цифрової глобалізації така процедура

виявляється надто тривалою та неефективною, що спонукає держави до пошуку альтернативних механізмів. Важливим кроком стало прийняття Другого додаткового протоколу до Будапештської конвенції 2022 року [3], який запроваджує інноваційний інструмент прямої співпраці правоохоронних органів із приватними провайдерами послуг наприклад, Meta? Google чи Cloudflare незалежно від місця їхньої реєстрації чи фізичного знаходження центрів обробки даних. Даний механізм фактично створює санкціоноване виключення із класичного розуміння суверенітету, дозволяючи отримувати реєстраційні дані та інформацію про трафік без прямого повідомлення уряду іноземної юрисдикції. Хоча такий підхід суттєво прискорює розслідування кіберзлочинів, він водночас створює ризики фрагментації міжнародного права, оскільки ставить під сумнів абсолютний контроль держави над цифровою інфраструктурою на власній території. Таким чином, європейська практика в межах Будапештської системи демонструє готовність держав до часткової делегації суверенних повноважень на користь колективної безпеки та ефективності правосуддя в глобальному інформаційному суспільстві.

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об’єднаних Націй від 26 черв. 1945 р. База даних «Верховна Рада України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 07.04.2026).
2. Конвенція про кіберзлочинність : Міжнар. документ від 23 листоп. 2001 р. (Будапештська конвенція). База даних «Верховна Рада України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 07.04.2026).
3. Другий додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність щодо посилення співпраці та розкриття електронних доказів : Міжнар. документ від 12 трав. 2022 р. Рада Європи. URL: https://rm.coe.int/1680a49c9d (дата звернення: 07.04.2026).
4. Проєкт Конвенції ООН проти кіберзлочинності : Резолюція Спеціального комітету ООН від 08 серп. 2024 р. Організація Об’єднаних Націй. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/cybercrime/ad-hoc-committee/home (дата звернення: 07.04.2026).
5. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union (NIS 2 Directive). Official Journal of the European Union. 2022. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj (дата звернення: 07.04.2026).
6. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations / ed. by M. N. Schmitt. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 598 p. (дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: державний суверенітет, кіберпростір, цифровий суверенітет, міжнародне право, юрисдикція, кібербезпека, Будапештська конвенція, Конвенція ООН проти кіберзлочинності, територіальна цілісність, транскордонний доступ до даних, електронні докази.

Keywords: state sovereignty, cyberspace, digital sovereignty, international law, jurisdiction, cybersecurity, Budapest Convention, UN Cybercrime Convention, territorial integrity, cross-border data access, electronic evidence.

Науковий керівник: асистент Бугаєць А. С.

Копецька Яна Сергіївна, Барабанщікова Євгенія Костянтинівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІЛЬНИЙ РУХ ГРОМАДЯН У МЕЖАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ СВОБОД

Однією з ключових цінностей та фундаментальних свобод у правовій системі Європейського Союзу є свобода пересування громадян. Ця свобода відіграє важливу роль у процесі європейської інтеграції, оскільки забезпечує можливість громадянам держав-членів вільно пересуватися, працювати, навчатися та проживати на території інших країн Європейського Союзу. Вільний рух осіб сприяє економічному розвитку, поглибленню культурних зв'язків між народами та формуванню єдиного європейського простору. Право на свободу пересування є складовою системи основоположних прав людини і визнається міжнародним правом. Його основи закріплення у міжнародних актах, Зокрема у Загальній декларації з прав людини, Міжнародний пакт про цивільні і політичні права та Європейській конвенції з прав людини. У межах Європейського Союзу це право отримало подальший розвиток і конкретизацію у договорах ЄС та інших нормативно-правових актах.

Одним із перших документів, який закріпив право вільного пересування на універсальному рівні, стала Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році. У статті 13 декларації встановлено, що кожна людина має право вільно пересуватися та обирати місце проживання в межах своєї держави, а також має право залишати будь-яку країну та повертатися до неї [1]. Прийняття цього документа стало важливим етапом формування міжнародних стандартів у сфері прав людини. На європейському рівні розвиток системи захисту прав людини відбувався у межах діяльності Ради Європи. Після створення її у 1949 році була прийнята Європейська конвенція з прав людини, яка стала одним із найважливіших документів у сфері захисту прав людини в Європі [1]. Положення щодо свободи пересування було закріплені пізніше – у Протоколі №4 до Конвенції [4].

Подальший розвиток цих положень відбувся у Міжнародному пакті про цивільні і політичні права, який був ухвалений у 1966 році в рамках

діяльності ООН. Цей документ конкретизував права, проголошені у Загальній декларації прав людини та надав їм обов'язковий характер для держав, що приєдналися до пакту. У статті 12 пакту передбачено, що кожна особа, яка законно перебуває на території держави, має право на свободу пересування та вибір місця проживання [2]. При цьому держава може встановлювати певні обмеження цього права лише у випадках, передбачених законом і необхідних для забезпечення національної безпеки, громадського порядку або захисту прав інших осіб. Такі обмеження повинні бути тимчасовими, обгрунтованими та відповідати принципу пропорційності, тобто не можуть застосовуватися ширше, ніж це необхідно для досягнення законної мети.

У сучасних умовах реалізації свободи пересування громадян Європейського союзу у 2025-2026 роках простежується тенденція до періодичного відновлення внутрішнього прикордонного контролю окремими державами – членами, що впливає на практичний характер цієї свободи. Зокрема, Німеччина запроваджує та продовжує контроль на кордонах із Польщею та Австрією, Франція періодично відновлює прикордонні перевірки у зв'язку з питаннями внутрішньої безпеки, Австрія та Данія застосовують контроль на окремих ділянках кордонів для запобігання загрозам громадському порядку, а Швеція посилює перевірки документів у прикордонних зонах [5]. Такі заходи здійснюються на підставі положень Шенгенського кодексу про кордони, який допускає тимчасове відновлення контролю за виняткових обставин, що свідчить про практичне балансування між принципом вільного пересування та інтересами державної безпеки. У результаті свобода пересування громадян ЄС зберігається як фундаментальне право, однак її реалізація в реальних умовах набуває більш регульованого та частково контрольованого характеру.

Актуальним напрямом розвитку свободи пересування громадян ЄС є посилення її зв'язку з цифровими інструментами ідентифікації та доступу до транскордонних послуг. Зокрема, у 2025-2026 роках активно впроваджується концепція Європейського цифрового гаманця ідентичності (EU Digital Identity Wallet), яка дозволяє громадянам ЄС підтверджувати особу, зберігати офіційні документи та отримувати доступ до державних і приватних послуг в інших державах-членах у цифровому форматі [6]. Це безпосередньо впливає на реалізацію свободи пересування, оскільки спрощує адміністративні процедури при переїзді, працевлаштуванні, навчанні чи користуванні медичними послугами за кордоном. Така цифровізація підвищує рівень взаємної довіри між державами-членами та сприяє більш ефективному функціонуванню внутрішнього ринку, що свідчить про еволюцію свободи пересування від суто фізичного переміщення до комплексного права, інтегрованого в цифрову

інфраструктуру ЄС. Отже, свобода пересування в межах Європейського Союзу продовжує розвиватися як багатовимірне право, що поєднує класичні гарантії мобільності з новітніми механізмами правового регулювання та цифровими інструментами. Її сучасна трансформація свідчить про прагнення ЄС зберегти баланс між відкритістю кордонів і потребами безпеки, забезпечуючи при цьому ефективну реалізацію прав громадян у змінних умовах глобалізованого світу.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. Ст. 13. URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights (дата звернення: 02.04.2026).
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ ООН від 16 груд. 1966 р. Ст. 12. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights (дата звернення: 02.04.2026).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний договір Ради Європи від 4 листоп. 1950 р. Протокол № 4, ст. 2. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf (дата звернення: 02.04.2026).
4. Протокол №4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та Першому протоколі до неї : від 16 вересня 1963 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059 (дата звернення: 02.04.2026).
5. European Commission. Temporary Reintroduction of Border Control // Official website of the European Commission. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen/schengen-area/temporary-reintroduction-border-control_en (дата звернення: 04.04.2026).
6. European Commission. European Digital Identity // Official website of the European Commission. URL: https://commission.europa.eu/topics/digital-economy-and-society/european-digital-identity_en (дата звернення: 04.04.2026).

Ключові слова: вільний рух громадян, свобода пересування, Європейський Союз, держави-члени ЄС, права громадян ЄС, право ЄС, європейська інтеграція, внутрішній ринок ЄС, права людини, мобільність громадян, проживання та працевлаштування в ЄС.

Keywords: free movement of citizens, freedom of movement, European Union, EU Member States, rights of EU citizens, EU law, European integration, EU internal market, human rights, mobility of citizens, residence and employment within the EU.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Копецька Яна Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПРОТОКОЛ: ОСНОВНІ ПРАВИЛА ТА ЗНАЧЕННЯ У МІЖНАРОДНОМУ СПІЛКУВАННІ

У сучасних міжнародних відносинах дипломатичний протокол відіграє важливу роль у забезпеченні ефективної комунікації між державами, міжнародними організаціями та їх представниками. Його норми формують систему правил поведінки, що регулюють прядок проведення дипломатичних зустрічей, церемоній, переговорів та інших офіційних заходів. Дотримання протоколу сприяє підтриманню взаємної поваги між державами, стабільності міжнародних відносин та уникненню конфліктних ситуацій. Дипломатичний протокол можна визначити як сукупність загальноприйнятих правил, традицій та умовностей, які застосовуються у взаєминах між державами, дипломатичними представництвами та міжнародними організаціями. Ці правила регулюють порядок взаємодії між офіційними особами, визначають ієрархію посад, порядок проведення офіційних заходів та інші аспекти дипломатичної діяльності. Вони формувалися історично на основі міжнародної практики та принципів так званої «міжнародної ввічливості». Важливо підкреслити, що дипломатичний протокол не є повністю кодифікованою системою норм міжнародного права. Багато його положень грунтується на звичаях і традиціях міжнародного спілкування, які поступово сформувалися у практиці держав. Водночас значна частина правил дипломатичного протоколу знайшла своє відображення у міжнародних договорах, що регулюють дипломатичні відносини.

Одним із ключових міжнародно правових актів у цій сфері є Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року, яка визначає правовий статус дипломатичних представництв, привілеї та імунітети дипломатичних агентів, а також основні принципи їх діяльності [1]. Конвенція була прийнята 18 квітня 1961 року і на сьогодні є одним із найважливіших документів міжнародного права, що регулює дипломатичні відносини між державами. Її положення спрямовані на забезпечення ефективного функціонування дипломатичних місій та розвиток дружніх відносин між державами. Згідно з Конвенцією, дипломатичні представники користуються низкою привілеїв та імунітетів, які гарантують незалежність їх діяльності. Зокрема, дипломатичні агенти звільняються від кримінальної та цивільної юрисдикції держави перебування, а дипломатичні представництва користуються недоторканністю. Такі норми є необхідними для забезпечення ефективного виконання дипломатами своїх функцій та захисту інтересів держави, яку вони представляють. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року є важливою для регулювання

міжнародних відносин [3]. Вона встановлює правила укладання, тлумачення та виконання міжнародних договорів. Цей документ визначає основні принципи функціонування міжнародно-правових угод і фактично є базовим актом, що регулює договірні відносини між державами. Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року, яка регламентує діяльність консульських установ та їх взаємодію з державою перебування [2]. Конвенція визначає функції консулів, порядок їх призначення та основні принципи здійснення консульської діяльності.

Серед основних принципів дипломатичного протоколу можна виділити кілька ключових положень. Перш за все, це принцип суверенної рівності держав, відповідно до якого всі держави мають рівний статус у міжнародному спілкуванні незалежно від їх політичної чи економічної могутності. Іншим принципом є взаємність, яка передбачає, що держави надають одна одній однакові права та привілеї у сфері дипломатичних відносин. Принцип старшинства визначає порядок розміщення дипломатів та представників держав під час офіційних заходів. Як правило, старшинство визначається датою акредитації дипломатичного представника у державі перебування. Цей принцип дозволяє уникнути суперечок щодо статусу представників різних держав і забезпечує чітку організацію протокольних заходів. Практичне значення дипломатичного проявляється у різних сферах міжнародного спілкування. Він регулює порядок проведення офіційних візитів глав держав і урядів, дипломатичних переговорів, міжнародних конференцій та інших заходів. Правила протоколу визначають порядок зустрічі офіційних делегацій, використання державної символіки, організацію офіційних прийомів, а також форму дипломатичного листування [4]. Дотримання протокольних норм демонструє поваги до держави-партнера та сприяє створенню сприятливої атмосфери для переговорів.

У сучасних умовах глобалізації, дипломатичний протокол продовжує еволюціонувати. З розвитком міжнародних організацій, зокрема Організація Об’єднанних Націй, які сприяють розвитку міжнародного співробітництва та дипломатичної практики [5].Також практичні аспекти застосування дипломатичного протоколу активно розробляються у діяльності Міністерства закордонних справ України, яке визначає протокольні правила офіційних візитів, дипломатичних заходів та міжнародного представництва України [6]. Основні принципи дипломатичного протоколу залишаються незмінними і продовжують відігравати важливу роль у підтриманні стабільності та передбачуваності міжнародних відносин [5].

Список використаних джерел

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. URL: https://www.un.org (дата звернення: 13.04.2026).

2. Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. URL: https://www.un.org (дата звернення: 13.04.2026).
3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. URL: https://www.un.org (дата звернення: 13.04.2026).
4. Подворна О. Г. Дипломатичний протокол та етикет : навчальний посібник. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2020.
5. Організація Об'єднаних Націй. Diplomatic Relations. URL: https://www.un.org (дата звернення: 13.04.2026).
6. Міністерство закордонних справ України. Дипломатичний протокол та дипломатична служба. URL: https://mfa.gov.ua (дата звернення: 13.04.2026).

Ключові слова: дипломатичний протокол, дипломатичний етикет, міжнародне право, дипломатичні відносини, міжнародне спілкування, привілеї та імунітети, дипломатичні представництва, міжнародні переговори, офіційні візити, міжнародні організації.

Keywords: diplomatic protocol, diplomatic etiquette, international law, diplomatic relations, international communication, privileges and immunities, diplomatic missions, international negotiations, official visits, international organizations.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Бєлогубова О.О.

Корнєва Надія Андріївна, Жук Софія Русланівна
здобувачки 5-го курсу Центру заочного та дистанційного навчання
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО, ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Міжнародне та європейське право є ключовими складовими сучасної правової системи, що забезпечують регулювання відносин між державами, міжнародними організаціями та індивідами. Порівняльне правознавство, своєю чергою, дозволяє досліджувати різні правові системи світу, виявляти їхні спільні риси та відмінності, а також сприяти гармонізації права [3, с. 12]. Міжнародне та європейське право формують основу сучасної системи глобального управління. Вони забезпечують регулювання відносин між державами, міжнародними організаціями та індивідами, створюючи правові механізми для вирішення конфліктів і співпраці. Порівняльне правознавство дозволяє виявити закономірності розвитку правових систем, сприяє гармонізації права та інтеграції України у європейський правовий простір [1, с. 23].

Важливу роль відіграє фрагментація міжнародного права: існування численних галузей (екологічне, гуманітарне, морське, торговельне право) призводить до суперечностей у застосуванні норм [3, с. 45]. Виконання міжнародних зобов'язань: багато держав ухиляються від дотримання міжнародних договорів, що підриває ефективність системи. Міжнародна

безпека: сучасні конфлікти та воєнні дії ставлять під сумнів дієвість міжнародних механізмів захисту миру [10, с. 159]. Фрагментація: паралельне існування численних міжнародних договорів та організацій призводить до суперечностей у застосуванні норм. Це особливо помітно у сфері екологічного та гуманітарного права. Виконання зобов'язань: відсутність ефективних механізмів примусу держав до дотримання міжнародних договорів знижує авторитет міжнародного права [2, с. 89]. Міжнародна безпека: сучасні воєнні конфлікти показують обмеженість механізмів ООН у забезпеченні миру.

Баланс між суверенітетом держав та правом ЄС: держави-члени часто опираються наднаціональним рішенням, що створює конфлікти юрисдикцій. Захист прав людини: Європейський суд з прав людини стикається з перевантаженістю справ, що знижує ефективність правового захисту [5, с. 56]. Євроінтеграційні процеси України: адаптація національного законодавства до стандартів ЄС потребує значних ресурсів і часу. Суверенітет vs наднаціональність: конфлікти між правом ЄС та національними правовими системами (наприклад, рішення Конституційного суду Німеччини щодо пріоритету національного права) [4, с. 201]. Захист прав людини: перевантаженість ЄСПЛ справами знижує ефективність захисту прав. Євроінтеграція України: адаптація законодавства до стандартів ЄС потребує комплексної реформи судової системи, антикорупційних інституцій та адміністративного права [7, с. 144].

Методологічні проблеми: складність уніфікації правових систем через культурні, історичні та політичні відмінності [2, с. 67]. Правові трансплланти: запозичення норм з інших систем не завжди ефективне, оскільки вони можуть не відповідати національним реаліям. Інтердисциплінарність: порівняльне правознавство дедалі більше інтегрується з соціологією, економікою та політичними науками [1, с. 23]. Методологічні проблеми: різні культурні та історичні традиції ускладнюють уніфікацію права. Правові трансплланти: запозичення норм з інших систем може бути неефективним без урахування національних особливостей (наприклад, імплементація англосаксонських інститутів у континентальне право) [6, с. 33]. Інтердисциплінарність: порівняльне правознавство дедалі більше інтегрується з економікою та політикою, що дозволяє комплексно оцінювати правові системи.

Отже, глобалізація та цифровізація – нові технології, які створюють правові проблеми, та потребують міжнародного врегулювання (захист персональних даних, штучний інтелект) [8, с. 89]. Воєнні конфлікти – міжнародне право має адаптуватися до реалій воєнного часу, зберігаючи баланс між безпекою та правами людини [11, с. 159]. Гармонізація права – порівняльне правознавство сприяє пошуку оптимальних моделей

правового регулювання для різних країн особливо у сфері прав людини та конституціоналізму [9, с. 211].

Список використаних джерел

1. International Comparative Jurisprudence. Vilnius University Press, 2024. ojs.mruni.eu
2. Engel C. Challenges in the Interdisciplinary Use of Comparative Law. The American Journal of Comparative Law. Vol. 69, Issue 4, 2021. Oxford Academic
3. International & Comparative Law Quarterly. Cambridge University Press, 2023. Cambridge University Press & Assessment
4. Кельзен Г. Чиста теорія права. Київ: Юрінком Інтер, 2021.
5. Остін Дж. Лекції про юриспруденцію. Лондон: Routledge, 2017.
6. Копєйчиков В. Загальна теорія права. Київ: Юрінком Інтер, 2022.
7. Скакун О. Теорія держави і права. Харків: Консум, 2021.
8. Fuller L. The Morality of Law. Yale University Press, 2019.
9. Hart H.L.A. The Concept of Law. Oxford University Press, 2020.
10. Shumak I., Batan Y., Kravchenko S., Hedulianov V., Bysaha Y. Representative democracy under martial law. Amazonia Investiga. 2024. Vol. 13 (77). P. 159-169.
11. Kravchenko S. Human Rights Protection under Martial Law. Kyiv: KNEU, 2025.

Ключові слова: міжнародне право, європейське право, порівняльне правознавство, суверенітет, права людини, глобалізація, гармонізація права.

Keywords: international law, European law, comparative jurisprudence, sovereignty, human rights, globalization, legal harmonization.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мануїлова К.В.

Косман Ганна Віталіївна

здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИТЯЧА ПРАЦЯ ЯК ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ

Проблема дитячої праці залишається однією з найгостріших у сфері міжнародного захисту прав людини. Попри значний прогрес у розвитку міжнародно-правового регулювання протягом останнього століття, мільйони дітей у різних куточках світу продовжують залучатися до праці, що завдає шкоди їхньому фізичному та психічному здоров'ю, позбавляє можливості здобути освіту та повноцінно розвинутися як особистість. За даними Міжнародної організації праці, станом на 2022 рік у світі налічувалося близько 160 мільйонів дітей, задіяних у різних формах дитячої праці. Ця проблема набуває особливої актуальності в умовах

воєнних конфліктів та гуманітарних криз, адже саме вразливі верстви населення найбільше страждають від економічної нестабільності та руйнування соціальних інститутів.

Ключовим міжнародно-правовим актом у сфері захисту дітей від економічної експлуатації є Конвенція ООН про права дитини 1989 р., де стаття 32 цього документа прямо зобов'язує держави-учасниці визнавати право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, що може бути небезпечною, заважати освіті або завдавати шкоди здоров'ю чи розвитку дитини [1]. Конвенція ратифікована Україною у 1991 р. і є частиною її правової системи. Важливість цього документа важко переоцінити: він став першим юридично обов'язковим міжнародним актом, що комплексно закріпив права дитини, включаючи право на захист від примусової та шкідливої праці.

На рівні Міжнародної організації праці (далі – МОП) основу регулювання становлять дві фундаментальні конвенції. Конвенція МОП № 138 про мінімальний вік для прийому на роботу 1973 р. встановлює, що мінімальний вік для прийому на роботу не повинен бути нижчим за вік закінчення обов'язкової шкільної освіти і в жодному разі не може бути нижчим за 15 років [2]. Для робіт, що можуть завдати шкоди здоров'ю, безпеці або моральності дитини, мінімальний вік підвищується до 18 років. Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р. закріплює абсолютну заборону найгірших форм дитячої праці, до яких належать: всі форми рабства, торгівля дітьми, боргова кабала, примусова праця, залучення дітей до збройних конфліктів, проституція, виробництво порнографії, участь у незаконній діяльності [3]. Дана конвенція набула безпрецедентного рівня ратифікації – її підписали 187 держав-членів МОП, що фактично перетворює її норми на загальновизнані стандарти міжнародного права.

На сьогодні дуже важливим інструментом у системі захисту від дитячої праці також є Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії 2000 р., ратифікований Україною у 2003 р. Протокол зобов'язує держави криміналізувати відповідні діяння, забезпечити захист дітей-жертв та ефективне міжнародне співробітництво у боротьбі з цими злочинами [4]. У цьому контексті слід зазначити, що торгівля дітьми та їх залучення до найгірших форм праці є взаємопов'язаними явищами, і боротьба з ними потребує комплексного підходу як на міжнародному, так і на національному рівні.

Міжнародні механізми контролю за дотриманням заборони дитячої праці реалізуються через систему договірних органів ООН. Комітет ООН з прав дитини здійснює моніторинг виконання державами Конвенції про права дитини шляхом розгляду доповідей держав-учасниць та надання

заключних зауважень [5]. Комітет неодноразово звертав увагу держав на недостатність заходів щодо подолання дитячої праці, зокрема в умовах збройних конфліктів. Схожі функції у сфері трудових прав дитини виконує Комітет з економічних, соціальних і культурних прав ООН в рамках моніторингу виконання Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. [6], стаття 10 якого вимагає особливого захисту дітей та підлітків від економічної та соціальної експлуатації.

На доктринальному рівні питання міжнародно-правового захисту дітей від економічної експлуатації досліджували такі вчені, як Л. Д. Тимченко та В. П. Кононенко, які наголошують на необхідності розмежування допустимої участі дітей у трудовій діяльності та забороненої дитячої праці, що завдає шкоди їхньому розвитку [7, с. 318]. При цьому науковці підкреслюють, що ефективність міжнародно-правових механізмів значною мірою залежить від якості національного законодавства та реальної спроможності держав забезпечити його виконання.

В Україні правову основу захисту дітей від незаконного залучення до праці становить Кодекс законів про працю України, який встановлює мінімальний вік прийняття на роботу – 16 років, а у виняткових випадках – 15 років. Залучення до праці осіб, молодших 14 років, є прямо забороненим [8]. Ці норми відповідають стандартам Конвенції МОП № 138. Водночас в умовах воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [9], зростають ризики порушення трудових прав неповнолітніх – передусім внаслідок руйнування системи освіти, вимушеного переміщення сімей та загострення економічної скрути.

Особливо гострою є проблема залучення дітей до збройних конфліктів, яка розглядається як одна з найгірших форм дитячої праці за Конвенцією МОП № 182 [3]. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 р., ратифікований Україною у 2004 р., встановлює, що держави повинні вжити всіх можливих заходів для того, щоб особи, які не досягли 18-річного віку, не брали безпосередньої участі у бойових діях [10]. У контексті збройної агресії проти України задокументовано факти використання Росією неповнолітніх у збройному конфлікті, що є грубим порушенням цих норм і додатковою підставою для міжнародної відповідальності.

Таким чином, міжнародно-правова система захисту дітей від трудової експлуатації є розгалуженою і ґрунтується на взаємодоповнюваних багаторівневих механізмах: від універсальних конвенційних норм до спеціалізованих інструментів МОП. Ефективність цієї системи, однак, прямо залежить від сумлінності держав у виконанні взятих на себе зобов'язань, якості національного законодавства та дієвості правозастосовних механізмів. Для України, яка перебуває в умовах збройного конфлікту, захист дітей від будь-яких форм експлуатації набуває

особливої значущості – як гуманітарний і правовий обов'язок держави перед майбутніми поколіннями.

Список використаних джерел

1. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. : ратифікована Постановою Верховної Ради УРСР від 27.02.1991 р. № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 07.04.2026).
2. Конвенція МОП № 138 про мінімальний вік для прийому на роботу від 26.06.1973 р. : ратифікована Законом України від 04.02.2016 р. № 984-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_054 (дата звернення: 06.04.2026).
3. Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці від 17.06.1999 р. : ратифікована Законом України від 05.10.2000 р. № 2022-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166 (дата звернення: 05.04.2026).
4. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії від 25.05.2000 р. : ратифікований Законом України від 03.04.2003 р. № 716-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09 (дата звернення: 07.04.2026).
5. Комітет ООН з прав дитини. Заключні зауваження щодо зведених третього та четвертого доповідей України. CRC/C/UKR/CO/3-4. 2011. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC/C/UKR/CO/3-4 (дата звернення: 07.04.2026).
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. : ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 07.04.2026).
7. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підруч. Київ : Знання, 2012. 631 с. (дата звернення: 07.04.2026).
8. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII : станом на 01.01.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 06.04.2026).
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 01.01.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 07.04.2026).
10. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 25.05.2000 р. : ратифікований Законом України від 03.04.2004 р. № 1661-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b08 (дата звернення: 05.04.2026).

Ключові слова: дитяча праця, права дитини, міжнародне право, МОП, Конвенція ООН про права дитини, економічна експлуатація, найгірші форми дитячої праці, збройний конфлікт, захист дітей, воєнний стан.

Keywords: child labour, children's rights, international law, ILO, UN Convention on the Rights of the Child, economic exploitation, worst forms of child labour, armed conflict, child protection, martial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В. Ю.

Котелкіна Валерія Миколаївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

DEADLOCK МІЖ АКЦІОНЕРАМИ: ДОГОВІРНІ МЕХАНІЗМИ РОЗПОДІЛУ КОНТРОЛЮ НАД КОМПАНІЄЮ У ПРАКТИЦІ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Під час створення компаній у Європі, найпоширенішою організаційно-правовою формою яких є Limited Liability Company (LLC) (аналог українського Товариства з обмеженою відповідальністю), акціонери (shareholders) формують статутний капітал та розподіляють частки у відсотковому співвідношенні. На цьому етапі зазвичай все виглядає досить гармонійно: спільне бачення, ентузіазм, віра в успіх та стабільність.

Але з часом ситуація цілком може змінитись. Особливо це відчутно, коли в компанії або багато учасників, або лише двоє з частками 50/50. Різні підходи до ведення бізнесу, проблеми з фінансовим станом чи навіть особисті фактори можуть призвести до корпоративних конфліктів [1].

Розбіжності між акціонерами можуть бути здоровою, повсякденною справою, яка веде до творчих рішень шляхом досягнення компромісів. Однак якщо розбіжності вкоріняються, результатом може стати потенційний тупик і втрата здатності приймати важливі рішення, що може завдати серйозної шкоди компанії та її акціонерам. У такому разі компанія не матиме належного розвитку, а, в свою чергу, акціонери не матимуть змоги повноцінно користуватись своїми правами. Одним із засобів вирішення цієї потенційної проблеми є включення положень про Deadlock, що перекладається як «тупикова ситуація» до «Shareholders Agreement» (Корпоративний договір), рідше – до «Articles of Association» (Статут) [2].

Хоча Deadlock вперше знайшов своє відображення в англійському праві, цей термін та механізми його вирішення цілком виправдано за рахунок своєї ефективності використовує весь світ, у тому числі в ЄС. Досліджуючи судову практику держав-членів ЄС, в одному зі своїх рішень Апеляційний суд Парижу визнав те, що положення щодо виходу з тупикових ситуацій – це інструмент, який узгоджений сторонами на засадах добровільності та, виходячи з цього, немає переліку підстав вказувати на його недійсність [3]. Таким чином, вказуються, що ЄС цілком визнає вищезазначені положення, судова практика підтверджує допустимість таких інструментів.

Під час діяльності компанії застосовуються різні механізми вирішення Deadlock, але найбільш традиційними засобами протидії є: «Buy-Sell»,

«Texas shoot-out», «Dutch Auction» (або «Mexican shoot-out»), «Divide and choose».

Стратегія «Купівля-продаж» («Buy-Sell») спрямована на те, що у випадку тупикової ситуації Сторона, яка започатковує цей механізм, надсилає іншій стороні, яка повинна відповісти, повідомлення про настання тупикової ситуації разом із пропозицією продати належні стороні, яка відповідає, акції (частку) на передбачених таким повідомленням особливих умовах. З моменту отримання повідомлення, сторона, яка повинна відповісти, постає перед наступним вибором: надати згоду продати її акції (частку) ініціюючій стороні, або викупити акції (частку) у останньої на аналогічних умовах. З метою забезпечення найбільш ефективного застосування цього механізму, встановлюють положення, згідно з яким у разі відсутності відповіді одного з учасників на пропозицію протягом відповідного строку, така пропозиція вважається прийнятою. Вищезазначена стратегія має місце відносно компаній, де сторонами корпоративного договору є тільки два учасники.

«Техаська перестрілка» («Texas shoot-out») як опціонна стратегія являє собою механізм, відповідно до якого сторони можуть реалізувати право запуску механізму – направити повідомлення про тупикову ситуацію та пропозицію, що містить особливі умови, у тому числі вартість, за якою сторона бажає викупити акції (частку) іншої сторони. Пропозиції від кожної сторони в запечатаних конвертах направляють спеціальній особі – незалежному експерту, який у визначений день розкриває конверт. Та сторона, пропозиція якої була вищою за ціною, набуває право викупу частки сторони, яка програла. Така стратегія може застосовуватись, коли в компанії як два учасники, так і більше.

«Голландський аукціон» («Dutch Auction») або «Мексиканська перестрілка» («Mexican shoot-out») за змістом дуже схожий з механізмом «Texas shoot-out». Але при реалізації цього опціону сторони в своїх конвертах вказують найменшу ціну, яку вони готові запропонувати, а, в свою чергу, незалежний експерт, обраний сторонами, після розкриття конвертів обирає пропозицію із найбільшою ціною. В такому випадку та сторона, яка запропонувала ціну вище, набуває право на викуп акцій (частки) іншої сторони, чия ціна була нижчою.

За принципом «Розділяй та обирай» («Divide and choose») один з учасників впроваджує поділ бізнесу на певні частини, а в іншого є право обрати собі одну або декілька частин, пропорційно до розміру частки, яка йому належна. Така стратегія має свій прояв, коли бізнес, певні активи компанії можна розділити на відповідні рівні частки, які будуть пропорційні належним учасникам часткам (акціям) в компанії [1, 2, 3, 4].

Розглянувши вищезазначені механізми протидії тупиковим ситуаціям, варто зазначити, що, попри їх здатність оперативно врегульовувати

критичні для бізнесу ситуації, слід дуже уважно розглядати включення положень такого роду в розділи корпоративного договору або статуту, тому що існує ризик створення штучного «Deadlock» з різноманітних корисливих мотивів. Тому, звісно, перш ніж вдаватися до «Deadlock», доцільно спробувати вирішити конфлікт шляхом переговорів та інших можливих способів. Але цілком підтверджую той факт, що привабливість застосування стратегій зумовлена тим, що вони дійсно виступають як інструмент забезпечення виконання зобов'язань і своєрідна гарантія стабільності корпоративних відносин. Саме тому, незважаючи на те, що розглянуті стратегії з врегулювання «Deadlock» слід використовувати з обережністю, їх застосування лише зростає.

Список використаних джерел

1. Шишковський Б.Л. Поняття та ознаки тупикової ситуації як одного із видів корпоративного конфлікту. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права: випуск 44. 2025. С. 301–307. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/1544/1387
2. Joseph Evangelou. Precision Before Decision: Deadlock In Corporate Business. Cyprus. 29 January 2026. URL: https://www.mondaq.com/cyprus/shareholders/1737466/precision-before-decision-deadlock-in-corporate-business
3. Вельгус В., Кацер Ю. Deadlock. Репетиція «корпоративного розлучення» задля збереження бізнесу. Юридична газета: №24-25 (522-523). 14 червня 2016. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/deadlock-repeticiya-korporativnogo-rozluchennya-zadlya-zberezhennya-biznesu.html
4. Adam Czarnota, Dominik Karkoszka (Kochanski & Partners). Deadlock Clauses in Shareholders' Agreements. Poland. 11 January 2023. URL: https://ceelegalmatters.com/poland/22058-deadlock-clauses-in-shareholders-agreements

Ключові слова: Європейський Союз, тупикова ситуація, компанія, корпоративний договір, статут, акції, частка, акціонери, дедлок, корпоративний конфлікт, бізнес.

Keywords: European Union, impasse, company, shareholders agreement, articles of association, actions, share, shareholders, deadlock, corporate conflict, business.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Кошуцька Орина Олександрівна, Тучак Олександра Іванівна
здобувачки 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕВТАНАЗІЯ ЯК ВИКЛИК СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Актуальність дослідження зумовлена тим, що евтаназія залишається однією з найбільш спірних проблем сучасного міжнародного права та системи захисту прав людини. Вона перебуває на перетині фундаментальних прав, насамперед права на життя, права на повагу до

гідності та права на приватність і автономію у прийнятті рішень щодо власного життя. У міжнародному співтоваристві відсутній єдиний підхід до правового регулювання евтаназії: одні держави дозволяють її за визначених умов, інші суворо забороняють, що створює правову колізію між універсальними стандартами захисту життя та потребою забезпечення гідного припинення страждань людини.

Особливої актуальності проблема набуває у світлі практики Європейського суду з прав людини, який підкреслює необхідність балансу між правом на життя та правом на повагу до приватного життя, зокрема у виборі способу завершення життя. Для України дослідження теми є важливим через відсутність спеціального законодавчого регулювання евтаназії та потребу врахування міжнародного досвіду для формування збалансованого підходу до співвідношення права на життя, гідності та автономії особи.

Евтаназія (від грецьких слів *eu* – «добре» та *thanatos* – «смерть») дослівно означає «легка, гідна смерть». Вона може здійснюватися у двох основних формах: активній та пасивній. Активна евтаназія передбачає безпосереднє втручання лікаря з метою прискорення смерті пацієнта, тобто застосування спеціальних засобів або процедур, що навмисно призводять до смерті. Пасивна евтаназія полягає у відмові від підтримуючих життя заходів або припиненні такого лікування, при цьому допускаються дії, спрямовані на полегшення болю та страждань пацієнта [1].

До числа міжнародних нормативно-правових актів, що опосередковано стосуються евтаназії через регулювання права на життя, належать, зокрема, Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (з поправками), а також окремі документи міжнародних медичних організацій. Серед них – Конвенція Ради Європи 1997 р. «Про захист прав і гідності людини у зв’язку з застосуванням досягнень біології та медицини: Конвенція про права людини і біомедицину» та інші нормативні акти. Водночас прямого регулювання евтаназії у міжнародному праві немає, хоча у 1987 р. 39-а Всесвітня медична асамблея у Мадриді ухвалила Декларацію щодо евтаназії.

Порівняльний аналіз законодавства 42 держав-членів Ради Європи, проведений Європейським судом з прав людини, показав, що у 36 країнах будь-яка форма сприяння самогубству є кримінально караною і забороненою. У Швеції та Естонії така допомога не кваліфікується як злочин, проте естонські медичні працівники не мають права призначати засоби для полегшення життя шляхом самогубства. Навпаки, лише чотири держави-члени – Швейцарія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург – допускають призначення лікарями летальних препаратів за умови

дотримання визначених гарантій (рішення «Хаас проти Швейцарії» від 20 січня 2011 р., п. 26) [2, С. 223].

Зарубіжна практика демонструє три основні підходи до правової кваліфікації евтаназії: 1) визнання її привілейованим вбивством (Азербайджан, Австрія, Грузія, Данія, Молдова, Німеччина, Польща та ін.); 2) віднесення до обставин, що виключають злочинність (зазвичай у державах, де евтаназія легалізована – Швейцарія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург); 3) кваліфікація як умисного вбивства без пом'якшуючих обставин (Україна).

Аналіз практики ЄСПЛ на прикладі справи «Прітті проти Сполученого Королівства» (29 квітня 2002 р.) демонструє, що право на життя, закріплене у статті 2 Конвенції, не містить негативного аспекту і не може тлумачитись як право особи розпоряджатися своїм життям у сенсі вибору смерті. У цій справі заявниця, хвора на невиліковну прогресуючу нейродегенеративну хворобу, володіла повною дієздатністю і здатністю приймати рішення. Через нестерпні страждання, фізичний біль та моральне приниження вона домагалася можливості особисто визначити спосіб і час настання своєї смерті, прагнучи, щоб її чоловік допоміг їй у цьому без настання кримінальної відповідальності. Згідно з англійським законодавством, вчинення самогубства не є злочином, проте сприяння самогубству іншої особи карається законом [3].

Суд зазначив, що стаття 2 Конвенції захищає лише фізичне існування людини і не надає права на «самовизначення» у формі вибору смерті. Тлумачити її як право на смерть або на евтаназію неможливо, оскільки це суперечить прямому змісту положення. Водночас ЄСПЛ підкреслив, що право особи вибирати умови завершення життя може розглядатися як складова приватного життя відповідно до статті 8 Конвенції, що забезпечує захист автономії людини у межах приватного життя, але не легалізує активну евтаназію.

У справі «Хаас проти Швейцарії» заявник оскаржував відмову національних медичних установ у наданні летальної дози лікарського засобу без призначення лікаря з метою здійснення асистованого самогубства, посилаючись на статтю 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що гарантує право на повагу до приватного життя. Заявник страждав на тяжку форму афективного біполярного розладу протягом понад двадцяти років та після кількох невдалих спроб самогубства намагався придбати пенобарбітал натрію, обіг якого обмежено законодавством. Він стверджував, що стаття 8 Конвенції покладає на державу позитивний обов'язок створити умови для забезпечення надійного і безболісного припинення життя [4].

Європейський суд з прав людини не встановив порушення прав заявника з боку швейцарських медичних установ. Суд підкреслив, що

лікарські засоби, здатні спричинити смерть, можуть надаватися лише за призначенням лікаря, а надання рецепта передбачає проведення належної медичної оцінки стану пацієнта. Оскільки заявник не перебував на завершальній стадії невиліковної хвороби і зберігав здатність самостійно впливати на своє життя, він не міг розглядатися як невиліковно хворий, а отже, його вимоги щодо забезпечення асистованого самогубства були відхилені.

У справі «Кох проти Німеччини» (19 липня 2012 р.) ЄСПЛ розглядав питання евтаназії з точки зору прав близьких родичів особи, що бажає померти. У цій справі дружина заявника, яка страждала на тяжку сенсомоторну квадріплегію і була майже повністю паралізована, намагалася отримати фенобарбітал натрію для здійснення самогубства. Її прохання було відхилене німецькими органами влади, і вона врешті наклала на себе руки у Швейцарії, де закон дозволяв таку практику [5].

Суд не оцінював право заявника на сприяння дружині у самогубстві, а зосередився на процедурних аспектах статті 8 ЄКПЛ. Порушення, на думку ЄСПЛ, полягало не у відмові надати ліки, а у незабезпеченні німецькими судами розгляду його позову по суті. Рішення підтвердило раніше сформульовану позицію Суду у справі «Прітті проти Сполученого Королівства»: жодне положення ст. 2, 3 або 8 Конвенції не встановлює права на отримання допомоги у здійсненні самогубства, а питання евтаназії не є складовою гарантій права на життя чи права на приватне життя.

Евтаназія залишається одним із найбільш дискусійних питань сучасного права, причому у центрі науково-правової та суспільної дискусії перебувають активна добровільна евтаназія та асистоване самогубство. У більшості держав, включно з Україною, правовий статус евтаназії визначається як кримінально каране діяння, що тягне відповідальність за умисне вбивство відповідно до норм кримінального законодавства. Така заборона відображає міжнародну практику, де переважна більшість держав обирає криміналізацію подібних дій.

Аналіз судової практики Європейського суду з прав людини свідчить, що на сучасному етапі ЄСПЛ чітко розмежовує право на життя (ст. 2 ЄКПЛ) та право на приватне життя (ст. 8 ЄКПЛ), визначаючи межі можливого легального втручання у процес завершення життя. У справах «Прітті проти Сполученого Королівства», «Хаас проти Швейцарії» та «Кох проти Німеччини» Суд підкреслив, що ст. 2 не містить права на смерть і не може слугувати підставою для легалізації активної евтаназії або асистованого самогубства. Водночас ст. 8 дозволяє оцінювати вибір умов завершення життя як складову приватного життя, що відкриває дискусійне поле для встановлення певних регулювальних рамок у національних правових системах. Судова практика демонструє, що легітимність евтаназії може

розглядатися лише у суворо обмежених випадках: коли особа є повністю дієздатною, страждає від невиліковної хвороби на фінальній стадії та здатна свідомо приймати рішення щодо свого життя, а держава забезпечує належні гарантії захисту від зловживань. Таким чином, ЄСПЛ не відкидає концептуальної можливості легітимності асистованого завершення життя, але вимагає суворого дотримання принципів пропорційності, необхідності та забезпечення правової процедури.

Список використаних джерел

1. Правові питання евтаназії: Україна та світовий досвід: монографія. За загальною редакцією д.ю.н., проф. Булеци С.Б.; д.ю.н. проф. Менджул М.В. Ужгород. 2021 р. с. 268. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/79987
2. Солодкова К.А., Супрунова І.А. Деякі питання евтаназії: правова природа, практика європейського суду з прав людини та законодавство України. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. С. 221-226. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_3/37.pdf
3. Case Of Haas V. Switzerland (Application № 31322/07). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-102940%22]} (дата звернення 17.03.2020).
4. Case Of Pretty V. The United Kingdom (Application № 2346/02). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60448%22]} (дата звернення: 04.04.2026).
5. Case Of Koch V. Germany (Application № 497/09). URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-112282 (дата звернення 04.04.2026).

Ключові слова: евтаназія, права людини, право на життя, право на смерть, ЄСПЛ
Keywords: euthanasia, human rights, fundamental right to life, right to death, ECHR

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

4.

5. ***Крамаренко Анна Віталіївна***
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОРУШЕННЯ НОРМ ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРАВА: МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ТА НАСЛІДКИ

Порушення норм дипломатичного права є одним із найбільш чутливих аспектів сучасних міжнародних відносин, оскільки вони безпосередньо впливають на стабільність міждержавної комунікації, рівень довіри між державами та ефективність функціонування дипломатичних механізмів. Дипломатичне право як галузь міжнародного публічного права сформувалося з метою забезпечення належних умов для здійснення

офіційних зносин між державами, а також для гарантування безпеки, недоторканності та незалежності дипломатичних представництв і їх персоналу. Його основою є загальновизнані принципи суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи та взаємної поваги. Ключове значення у регулюванні дипломатичних відносин має Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року, яка кодифікувала норми звичаєвого міжнародного права та встановила чіткі правила поведінки держав у цій сфері. Водночас навіть наявність такого універсального міжнародного договору не гарантує повного дотримання його положень, що зумовлює актуальність дослідження порушень дипломатичного права.

Порушення норм дипломатичного права можуть проявлятися у різних формах, серед яких найпоширенішими є недотримання принципу недоторканності дипломатичних представництв, обмеження свободи пересування дипломатів, втручання у їх службову діяльність, а також зловживання дипломатичними привілеями та імунітетами. Особливу увагу слід приділити питанню імунітету дипломатичних агентів, який передбачає їх особисту недоторканність та імунітет від кримінальної юрисдикції держави перебування, однак не означає абсолютної безвідповідальності, оскільки держава акредитації може відмовитися від імунітету або відкликати дипломата. Цей інститут має функціональний характер, тобто спрямований не на надання особистих привілеїв, а на забезпечення ефективного виконання дипломатичних функцій. Однак на практиці трапляються випадки, коли дипломати використовують свій статус для уникнення відповідальності за правопорушення, що викликає суспільний резонанс і ставить під сумнів справедливість такого правового режиму.

З іншого боку, держава перебування також може порушувати свої зобов’язання, наприклад, шляхом невжиття належних заходів для захисту дипломатичних установ або навіть шляхом прямих посягань на їхню недоторканність. У таких випадках йдеться не лише про юридичне порушення, а й про серйозний політичний сигнал, який може призвести до погіршення або розриву дипломатичних відносин. Таким чином, дипломатичне право функціонує у тісному зв’язку з політикою, що значною мірою ускладнює механізми притягнення до відповідальності за його порушення.

Важливим підтвердженням актуальності проблеми порушення норм дипломатичного права є численні приклади з міжнародної практики. Зокрема, одним із найбільш відомих випадків стало захоплення дипломатичного представництва під час Іранської революції 1979 року, коли було здійснено напад на посольство США у Тегерані та утримання дипломатичного персоналу як заручників. Цей інцидент став грубим порушенням принципу недоторканності дипломатичних установ і засвідчив обов’язок держав забезпечувати їх захист навіть в умовах внутрішніх криз.

Іншим показовим прикладом є справа про вбивство поліцейської у Лондоні у 1984 році, пов’язана з діяльністю дипломатичної місії Лівії, коли постріли були здійснені з будівлі посольства. У зв’язку з дипломатичним імунітетом винні особи не були притягнуті до кримінальної відповідальності на території держави перебування, що викликало значний міжнародний резонанс і призвело до розриву дипломатичних відносин. Такі приклади демонструють як порушення з боку держави перебування, так і можливі зловживання дипломатичними привілеями, що ускладнює забезпечення справедливості та дотримання міжнародного права.

У сучасній міжнародній практиці також спостерігаються випадки, що демонструють складність застосування норм дипломатичного права. Зокрема, у 2013 році виник дипломатичний конфлікт між Індією та США у зв’язку з арештом індійської дипломатки Дев’яні Хобрагаде, що викликало дискусію щодо обсягу дипломатичного імунітету та меж юрисдикції держави перебування. Цей випадок засвідчив, що навіть у стабільних міжнародних відносинах можуть виникати спірні ситуації щодо тлумачення норм дипломатичного права та їх практичного застосування.

Ще одним поширеним видом порушення є використання дипломатичних каналів для діяльності, несумісної з офіційним статусом, зокрема шпигунства. Хоча міжнародне право прямо не регулює питання розвідувальної діяльності, воно чітко забороняє дипломатам втручатися у внутрішні справи держави перебування. Виявлення таких дій, як правило, призводить до дипломатичних скандалів і масових висилок дипломатів, що особливо характерно для періодів загострення міжнародної напруженості. У цьому контексті важливо зазначити, що дипломатичне право не містить класичних примусових санкцій, характерних для внутрішньодержавного права, однак передбачає спеціальні механізми реагування, зокрема оголошення дипломата persona non grata, розрив дипломатичних відносин та застосування принципу взаємності

Наслідки порушення норм дипломатичного права можуть бути як юридичними, так і політичними. До юридичних наслідків належить виникнення міжнародно-правової відповідальності держави, яка вчинила правопорушення, що передбачає обов’язок припинити протиправну поведінку та відшкодувати завдану шкоду. Однак на практиці реалізація цієї відповідальності часто ускладнена через відсутність ефективних механізмів примусу. Політичні наслідки є більш відчутними і можуть включати погіршення двосторонніх відносин, введення обмежувальних заходів, втрату довіри на міжнародній арені та ізоляцію держави-порушника. У деяких випадках порушення дипломатичного права стають каталізатором ширших міжнародних конфліктів.

Узагальнюючи, слід зазначити, що порушення норм дипломатичного права залишаються невід’ємною частиною сучасної міжнародної практики,

що зумовлено як політичними факторами, так і недосконалістю механізмів їх забезпечення. Незважаючи на це, дипломатичне право продовжує виконувати важливу функцію регулювання міждержавних відносин і забезпечення їх передбачуваності. Його ефективність значною мірою залежить від доброї волі держав, їх готовності дотримуватися взятих на себе зобов'язань та поважати принципи міжнародного права. У сучасних умовах особливо важливим є вдосконалення міжнародно-правового регулювання з урахуванням нових викликів, а також підвищення рівня правової культури держав у сфері дипломатичних відносин.

Список використаних джерел

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. // Офіційний вісник України.
2. Буткевич В. Г. Міжнародне право. – К.: Либідь, 2018. – 816 с.
3. Кисіль В. І., Рогач О. Я. Міжнародне публічне право. – К.: Юрінком Інтер, 2019. – 592 с.
4. Лукашук І. І. Міжнародне право: Загальна частина. – К.: Алерта, 2017. – 416 с.
5. Shaw M. N. International Law. – Cambridge: Cambridge University Press, 2017. – 1033 p.
6. Denza E. Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations. – Oxford: Oxford University Press, 2016. – 400 p

Ключові слова : дипломатичне право, дипломатичні зносини, дипломатичний імунітет, привілеї дипломатів, порушення міжнародного права, Віденська конвенція 1961 року, persona non grata, міжнародна відповідальність держав, дипломатична недоторканність, міжнародна практика

Keywords : diplomatic law, diplomatic relations, diplomatic immunity, diplomatic privileges, violations of international law, Vienna Convention on Diplomatic Relations 1961, persona non grata, state responsibility, diplomatic inviolability, international practice

Науковий керівник: асистент Бугаєць А. С.

6. Крамаренко Анна Віталіївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ПРАВОСВІДОМОСТІ У ДОТРИМАННІ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПІД ЧАС МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ

У сучасних умовах трансформації міжнародних відносин особливого значення набуває проблема дотримання норм міжнародного права під час збройних конфліктів. Одним із ключових чинників, що впливають на ефективність міжнародно-правового регулювання, виступає правосвідомість суб'єктів міжнародного права, насамперед держав, їх політичних еліт, військового командування та суспільства в цілому. Правосвідомість у загальнотеоретичному розумінні являє собою сукупність

уявлень, оцінок, переконань і емоцій щодо права, його ролі та значення, що визначають поведінку суб'єктів у правовій сфері. У міжнародному праві вона набуває специфічного змісту, оскільки формується в умовах відсутності централізованого механізму примусу, а отже, значною мірою спирається на добровільне дотримання норм.

Роль правосвідомості у міжнародному праві проявляється через внутрішню мотивацію держав дотримуватися взятих на себе зобов'язань, навіть за відсутності ефективного контролю або санкцій. Саме рівень правової культури та усвідомлення значення міжнародно-правових норм визначають, чи будуть вони виконуватися у кризових ситуаціях, зокрема під час міжнародних конфліктів. В умовах війни відбувається загострення протиріч між політичною доцільністю та юридичними обмеженнями, і саме правосвідомість виступає тим фактором, який або стримує порушення норм, або, навпаки, сприяє їх ігноруванню. Особливе значення має правосвідомість щодо норм міжнародного гуманітарного права, які регулюють ведення бойових дій, захист цивільного населення, військовополонених та об'єктів цивільної інфраструктури.

Важливо підкреслити, що правосвідомість у міжнародному праві має як індивідуальний, так і колективний вимір. З одного боку, вона формується на рівні конкретних посадових осіб, які приймають рішення, з іншого – відображає загальний рівень правової культури держави та міжнародного співтовариства. У цьому контексті суттєву роль відіграють міжнародні організації, зокрема ООН, які сприяють формуванню стандартів правомірної поведінки та поширенню ідеї верховенства міжнародного права. Водночас ефективність таких механізмів значною мірою залежить від готовності держав діяти відповідно до цих стандартів, що знову ж таки повертає до питання правосвідомості.

Актуальність дослідження ролі правосвідомості особливо зросла у зв'язку з сучасними міжнародними конфліктами, які демонструють тенденцію до ерозії міжнародно-правових норм. Зокрема, повномасштабна війна Росії проти України, що триває з 2022 року, стала одним із ключових прикладів системного порушення норм міжнародного права, включаючи заборону агресії, принципи територіальної цілісності та суверенітету держав. У цьому випадку низький рівень правосвідомості держави-агресора проявляється у свідомому ігноруванні міжнародно-правових норм та рішень міжнародних інституцій, що підриває загальну довіру до міжнародного правопорядку.

Паралельно з цим у 2026 році світ зіткнувся з новим масштабним конфліктом на Близькому Сході, пов'язаним із протистоянням між Іраном, США та їх союзниками. Військові дії, що розпочалися після ударів по іранських об'єктах, супроводжуються взаємними звинуваченнями у порушенні міжнародного права та численними випадками ескалації

насильства. За оцінками аналітиків, цей конфлікт відображає тенденцію до послаблення міжнародних правил, які після Другої світової війни вважалися фундаментом глобального порядку. Більше того, Рада Безпеки ООН у 2026 році ухвалила резолюцію, яка засуджує атаки Ірану на сусідні держави та судноплавство, що свідчить про спроби міжнародного співтовариства відновити правові рамки навіть у кризових умовах.

Особливої уваги заслуговує феномен так званої «фрагментованої правосвідомості», коли різні держави та навіть союзники по-різному сприймають одні й ті самі норми міжнародного права. У результаті формується ситуація, коли універсальні принципи, такі як заборона застосування сили або захист цивільного населення, інтерпретуються вибірково. Наприклад, у контексті конфлікту навколо Ірану позиції різних держав щодо оцінки дій сторін суттєво відрізняються, що ускладнює формування єдиної правової позиції. Це підриває єдність міжнародного правопорядку та створює передумови для подальшої ескалації конфліктів. Більш того, така фрагментація часто зумовлена не лише політичними інтересами, але й різним рівнем правової культури та історичними особливостями розвитку держав, що впливають на сприйняття міжнародного права. У сучасних умовах це проявляється у формуванні альтернативних правових наративів, коли держави намагаються обґрунтувати свої дії через власну інтерпретацію норм, що суперечить їх загальновизнаному змісту. Як наслідок, виникає ситуація «конкуренції правосвідомостей», у якій міжнародне право втрачає універсальний характер і починає сприйматися як інструмент політичної боротьби. Це, у свою чергу, ускладнює досягнення консенсусу в межах міжнародних організацій та знижує ефективність колективних механізмів реагування на конфлікти.

Окрім того, необхідно враховувати вплив глобалізації на формування правосвідомості. Відкритість інформаційного простору, доступ до міжнародних джерел та активна діяльність міжнародних організацій сприяють формуванню універсальних уявлень про право. Водночас це створює і нові ризики, пов’язані з поширенням альтернативних правових інтерпретацій, що можуть суперечити загальновизнаним нормам. Глобалізація також сприяє інтенсивному обміну правовими ідеями та практиками, що, з одного боку, підвищує рівень правової культури, а з іншого – призводить до розмивання традиційних підходів до розуміння суверенітету та юрисдикції. У контексті міжнародних конфліктів це означає, що правосвідомість формується не лише на національному рівні, але й під впливом глобальних інформаційних потоків, міжнародних медіа та транснаціональних інституцій. Таким чином, глобалізація одночасно виступає як фактор уніфікації правосвідомості, так і джерело її

фрагментації, що безпосередньо впливає на дотримання норм міжнародного права.

Правосвідомість є одним із ключових факторів забезпечення дотримання норм міжнародного права в умовах міжнародних конфліктів. Вона визначає внутрішню готовність суб'єктів міжнародного права діяти відповідно до встановлених норм навіть за відсутності ефективного механізму примусу. Сучасні конфлікти, зокрема війна в Україні та ескалація на Близькому Сході у 2026 році, демонструють як критичну роль правосвідомості у стримуванні порушень, так і небезпеку її деградації для міжнародного правопорядку. У зв'язку з цим підвищення рівня правосвідомості на глобальному рівні має стати одним із пріоритетних завдань міжнародного співтовариства, оскільки саме від цього залежить ефективність міжнародного права як інструменту підтримання миру і безпеки.

Список використаних джерел

1.Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. // Офіційний вісник ООН.(зокрема ст. 1, 2, 33–51)
2.Декларація про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24 жовтня 1970 р. // Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 2625 (XXV).
3. Лукашук І. І. Міжнародне право. Загальна частина : підручник. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 296 с.
4.Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право : підручник. – К. : Либідь, 2012. – 848 с.
5.Кисіль В. І., Тимченко Л. Д. Міжнародне публічне право : підручник. – К. : Алерта, 2018. – 684 с.
6.Shaw M. N. International Law. – 8th ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 2017. – 1088 p.
7.Резолюції Ради Безпеки ООН щодо сучасних конфліктів (2022–2026 рр.) // Офіційний сайт ООН. URL: https://main.un.org/securitycouncil/en/content/resolutions

Ключові слова : правосвідомість, міжнародне право, міжнародні конфлікти, міжнародне гуманітарне право, відповідальність за порушення міжнародного права, міжнародний правопорядок, воєнні злочини

Keywords : legal consciousness, international law, international conflicts, international humanitarian law, responsibility for violations of international law, international legal order, war crimes

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Красняк Анастасія Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЛІБЕРАЛЬНА ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Ліберальна теорія міжнародних відносин є одним із провідних напрямів сучасної політичної науки, що пропонує альтернативне бачення міжнародної системи порівняно з реалізмом. Вона виходить із того, що світова політика не обмежується лише боротьбою за владу і ресурси, а включає можливості для співпраці, взаємозалежності та мирного співіснування держав. Основою ліберального підходу є переконання, що міжнародні відносини можуть бути впорядковані за допомогою права, інститутів та демократичних цінностей. Як зазначають дослідники, «Ліберальна теорія підкреслює можливість співпраці між державами в умовах анархії через інститути та норми» [1, с. 108].

Витоки цієї теорії пов’язані з ідеями Іммануїл Кант, який у праці «До вічного миру» (1795) обґрунтував можливість встановлення стабільного миру між державами. Він підкреслював, що «мирний стан… має бути встановлений», наголошуючи на необхідності створення політичних і правових умов для його досягнення [2].

Подальший розвиток ліберальної теорії відбувся у XX столітті, особливо після Перша світова війна, коли виникла потреба у створенні нових механізмів забезпечення миру. Значний внесок зробив Вудро Вільсон, який запропонував концепцію колективної безпеки та міжнародного співробітництва. У своїй промові «14 пунктів» він зазначав: «Має бути створене загальне об’єднання націй… для взаємних гарантій політичної незалежності і територіальної цілісності» [3, с. 14].

Однією з ключових особливостей ліберальної теорії є розширене розуміння акторів міжнародних відносин. На відміну від реалізму, який зосереджується лише на державах, лібералізм визнає важливу роль міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій і громадянського суспільства. Як зазначає Роберт Кеохейн, «міжнародні інститути можуть сприяти співпраці, навіть у світі анархії» [4, с. 7].

У другій половині XX століття ліберальна теорія трансформувалася у неолібералізм, який поєднує ідеї співпраці з визнанням анархічної структури міжнародної системи. Представники цього напряму, зокрема Роберт Кеохейн, доводять, що навіть без наддержавної влади держави можуть ефективно взаємодіяти. Він зазначає: «інститути знижують витрати транзакцій і полегшують досягнення взаємовигідних угод» [4, с. 88].

Особливу роль у ліберальній теорії відіграють міжнародні інститути, які створюють правила поведінки держав, сприяють прозорості та допомагають вирішувати конфлікти мирним шляхом. Як зазначає Джозеф Най, «інститути допомагають державам досягати спільних цілей, яких вони не могли б досягти самостійно» [5, с.7].

Важливим доповненням до ліберальної теорії є концепція «м’якої сили», розроблена Джозефом Наєм. Вона полягає у здатності держави досягати своїх цілей через привабливість, а не примус. Най зазначає:

«м’яка сила – це здатність отримувати бажані результати через привабливість, а не примус чи купівлю» [6, с.5].

Важливим напрямом ліберальної теорії є теорія демократичного миру, яку розвивав Майкл Дойл. Він зазначав: «Ліберальні держави мають тенденцію до миру у відносинах одна з одною» [7, с.1150]. Це пояснюється спільними цінностями, політичною підзвітністю та інституційними обмеженнями.

Ще одним важливим елементом є концепція економічної взаємозалежності. Вона передбачає, що розвиток торгівлі та економічних зв’язків знижує ймовірність конфліктів. Цю ідею ще у XVIII столітті висловлював Шарль-Луї де Монтеск'є: «торгівля природно веде до миру» [8, с.338]. У сучасному світі вона реалізується через глобалізацію та діяльність Світової організації торгівлі.

Ліберальна теорія також акцентує увагу на ролі внутрішньополітичних факторів. Вона розглядає державу як складну систему, в якій різні групи інтересів впливають на зовнішню політику. Це означає, що рівень демократії, політичний режим і економічний розвиток безпосередньо визначають поведінку держави на міжнародній арені.

Практичним втіленням ліберальних ідей є процеси регіональної інтеграції, найяскравішим прикладом яких є Європейський Союз. Інтеграція в межах ЄС демонструє, як держави можуть співпрацювати, передаючи частину суверенітету заради досягнення спільних цілей, що сприяє стабільності та розвитку.

У сучасному світі ліберальна теорія набуває особливого значення у зв’язку з глобальними викликами, такими як зміна клімату, міжнародний тероризм, пандемії та економічні кризи. Жодна держава не здатна самостійно ефективно вирішити ці проблеми, що зумовлює необхідність міжнародної співпраці та посилення ролі міжнародних інститутів.

Додатково важливо підкреслити, що ліберальна теорія міжнародних відносин також приділяє значну увагу проблемі прав людини як важливому елементу міжнародної політики. Лібералізм виходить із того, що захист прав і свобод людини є не лише внутрішньою справою держави, а й предметом міжнародної уваги та співпраці. У цьому контексті міжнародні організації, зокрема Організація Об'єднаних Націй, відіграють ключову роль у формуванні стандартів прав людини та контролі за їх дотриманням. Як зазначається у науковій літературі, «поширення норм прав людини стало одним із визначальних факторів сучасних міжнародних відносин» [9, с. 3-5]

Водночас сучасні дослідники наголошують, що ефективність ліберальної моделі значною мірою залежить від рівня довіри між державами та готовності дотримуватися міжнародних норм. У цьому контексті важливе значення має концепція міжнародних режимів, які

являють собою сукупність правил, норм і процедур, що регулюють поведінку держав у певних сферах. Як зазначає Стівен Краснер, «режими – це принципи, норми та правила, навколо яких формуються очікування акторів у міжнародних відносинах» [10, с.2]

Отже, ліберальна теорія міжнародних відносин є комплексним підходом, що охоплює широкий спектр явищ – від міждержавної співпраці до глобального управління. Вона підкреслює можливість досягнення миру через розвиток міжнародних інститутів, демократії та економічної взаємозалежності, залишаючись однією з найактуальніших теорій для аналізу сучасного світу.

Список використаних джерел

1. Dunne T., Kurki M., Smith S. International relations theories: discipline and diversity. Oxford : Oxford University Press, 2016. 368 p
2. Kant I. Perpetual peace: a philosophical sketch (1795). URL: https://www.gutenberg.org/ebooks/50922 (дата звернення: 07.04.2026).
3. Wilson W. President Woodrow Wilson's Fourteen Points (1918). National Archives of the United States. URL: https://www.archives.gov/milestone-documents/president-woodrow-wilsons-14-points (дата звернення: 07.04.2026).
4. Keohane R. O. After hegemony: cooperation and discord in the world political economy. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1984. URL: https://www.researchgate.net/publication/243721473_After_Hegemony_Cooperation_and_Discord_in_World_Political_Economy (дата звернення: 07.04.2026).
5. Nye J. S. Understanding international conflicts: an introduction to theory and history. 6th ed. New York : Pearson Longman, 2007. 272 p.
6. Nye J. S. Soft power: the means to success in world politics. New York : PublicAffairs, 2004. 192 p.
7. Doyle M. W. Liberalism and world politics. American Political Science Review. 1986. Vol. 80, no. 4. P. 1151–1169. URL: https://www.jstor.org/stable/2706755 (дата звернення: 07.04.2026).
8. Montesquieu C.-L. de. The spirit of the laws. 1748. URL: https://oll.libertyfund.org/title/montesquieu-complete-works-vol-1-the-spirit-of-laws (дата звернення: 07.04.2026).
9. Donnelly J. *Universal human rights in theory and practice*. 3rd ed. Ithaca : Cornell University Press, 2013 p.236.
10. Krasner S. D. International regimes. Ithaca : Cornell University Press, 1983. P. 1–21. URL: https://www.jstor.org/stable/2706520 (дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: ліберальна теорія міжнародних відносин, міжнародні інститути, співпраця держав, взаємозалежність, міжнародні організації, Організація Об'єднаних Націй, права людини, демократичний мир, Європейський Союз, м'яка сила.

Keywords: liberal theory of international relations, international institutions, cooperation of states, interdependence, international organizations, United Nations, human rights, democratic peace, European Union, soft power.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Красюк Дарія Вікторівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРИВІЛЕЇВ ТА ІМУНІТЕТІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ МІЖНАРОДНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

Інститут дипломатичних привілеїв і імунітетів має давнє походження від давньоруських та середньовічних практик посольств до кодифікації у XX столітті. Його розвиток супроводжувався переходом від персонального захисту послів до визнання дипломатії як невід'ємного елементу міжнародних відносин. Тривалий час дипломатичне право, засноване на Віденській конвенції 1961 року, вважалося однією з найконсервативніших галузей міжнародного права. Однак у XXI столітті воно стикається з новими викликами: кібершпигунством, гібридними загрозами, міжнародним тероризмом, пандеміями та збройними конфліктами нового типу. Актуальність теми полягає у необхідності поєднання двох взаємопов'язаних цілей: забезпечення безпеки дипломатичних представництв і водночас гарантування можливості притягнення до відповідальності у випадках зловживання привілеями.

Історичний розвиток інституту дипломатичних імунітетів бере свій початок у звичаєвих практиках міждержавного представництва античності та середньовіччя, де захист послів мав переважно персоналізований характер.

У класичній доктрині міжнародного права домінувала теорія екстериторіальності, відповідно до якої дипломатичне представництво розглядалося як умовне продовження території акредитуючої держави. Однак подальший розвиток доктрини призвів до її поступового заперечення як юридично умовної та концептуально неточної. Сучасна доктрина міжнародного права ґрунтується на функціональній теорії дипломатичних імунітетів, згідно з якою такі привілеї та імунітети надаються не в особистих інтересах дипломатичних агентів, а виключно з метою забезпечення ефективного та незалежного виконання ними представницьких функцій. Нормативну основу інституту становить Віденська конвенція 1961 року, яка закріплює принципи особистої недоторканності дипломатичних агентів, імунітету від юрисдикції держави перебування, недоторканності приміщень дипломатичної місії, архівів та засобів офіційного зв'язку, а також механізм оголошення persona non grata.[1]

У ширшому контексті розвиток інституту відбувається під впливом міжнародного звичаєвого права та регіональних правових систем, зокрема європейського правового простору.

Одним із ключових викликів сучасного етапу розвитку дипломатичного права є цифрова трансформація комунікаційних процесів. Стаття 27 Віденської конвенції гарантує недоторканність дипломатичної кореспонденції, однак її положення формувалися в умовах аналогової дипломатії [3]. У сучасних умовах дипломатична інформація циркулює через електронні канали зв'язку, хмарні сервіси, зашифровані мережі та цифрові архіви, що створює нормативну невизначеність щодо правового режиму так званого «цифрового дипломатичного архіву». Це актуалізує необхідність формування нових міжнародно-правових стандартів кіберзахисту дипломатичних місій та уточнення меж недоторканності цифрових комунікацій.[4]

Практика міжнародних відносин свідчить про окремі випадки використання дипломатичного статусу для вчинення протиправних дій, включаючи економічні злочини, шпигунську діяльність та фінансові правопорушення. Оскільки імунітет ускладнює реалізацію національної юрисдикції держави перебування, у міжнародній практиці застосовуються альтернативні механізми реагування, зокрема оголошення *persona non grata,* дипломатичні демарші та відкликання дипломатів. Водночас у сучасній доктрині посилюється тенденція до врахування стандартів захисту прав людини, зокрема права на доступ до правосуддя та справедливий судовий розгляд, що вимагає переосмислення абсолютного характеру імунітетів. Додатково, збройні конфлікти та міжнародні санкційні режими суттєво впливають на функціонування дипломатичних інститутів, створюючи додаткові ризики для безпеки дипломатичних представництв і обмежуючи їхню діяльність. У таких умовах виникає необхідність балансування між принципом недоторканності дипломатичних місій та вимогами міжнародної безпеки, що призводить до часткової трансформації традиційних підходів до застосування імунітетів.[5]

У європейському правовому просторі інститут дипломатичних привілеїв зазнає подальшої еволюції під впливом права Європейського Союзу та практики Європейського суду з прав людини. Право ЄС у сферах фінансового моніторингу, протидії відмиванню коштів, санкційної політики та кібербезпеки формує додаткові регуляторні обмеження, які не скасовують положень Віденської конвенції, але фактично деталізують та модифікують механізми їх реалізації. ЄСПЛ у своїй практиці виходить із принципу необхідності балансу між функціональними імунітетами держав та гарантіями права на доступ до правосуддя. Суд підкреслює, що застосування дипломатичного імунітету не повинно призводити до

повного позбавлення особи ефективного судового захисту. Таким чином, у межах європейського правового простору формується модель функціонального обмеження імунітетів, яка поєднує інтереси міжнародної стабільності та захисту прав людини.[2]

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що інститут дипломатичних привілеїв та імунітетів перебуває у стані поступової трансформації, зумовленої впливом сучасних глобальних викликів та розвитку міжнародного і європейського права. Перспективним напрямом розвитку інституту є подальший перехід від концепції абсолютної недоторканності до функціонально обмеженої моделі дипломатичного імунітету, за якої правовий захист надається виключно в межах офіційного виконання дипломатичних функцій. У цілому, майбутня еволюція інституту дипломатичних імунітетів полягає не в його демонтажі, а в адаптації до сучасних умов міжнародної взаємодії шляхом удосконалення нормативної бази та забезпечення балансу між ефективністю дипломатії та принципами міжнародної відповідальності.

Список використаних джерел

1. ДИПЛОМАТИ І ДИПЛОМАТИЧНИЙ КОРПУС. *Дипломатичний протокол та етикет* / О. П. Сагайдак. 2006. С. 380.
2. Patrizia Vigni. DIPLOMATIC AND CONSULAR PROTECTION IN EU LAW: MISLEADING COMBINATION OR CREATIVE SOLUTION?. *EUI Cadmus*. URL: https://cadmus.eui.eu/server/api/core/bitstreams/80f3d6d2-275a-5c31-984e-50423634083c/content
3. Міньковська А., Фролова О. КІБЕРДИПЛОМАТІЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ. *European Open Science Space*. 01.12.2025. URL: https://lnk.ua/N9F67CzIb.
4. Мірошниченко Т., Федорова Г. Цифрова дипломатія як сучасний комунікаційний інструмент міжнародних відносин. *НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ ГРАНІ*. URL: https://share.google/RswjJ3LPxxeXjucB9.
5. Тараненко М., Золотарьова Є. ДИПЛОМАТИЧНІ ІМУНІТЕТИ ТА ПРИВІЛЕЇ. *Vernadskyjournals.in.ua*. 31.01.2024. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/1_2024/33.pdf. (дата звернення: 16.04.2026)

Ключові слова: дипломатичні привілеї, дипломатичні імунітети, Віденська конвенція, міжнародне право, європейське право, Європейський Союз, ЄСПЛ, дипломатія, кібершпигунство, гібридні загрози, міжнародна безпека, права людини, функціональний імунітет.

Keywords: diplomatic privileges, diplomatic immunities, Vienna Convention, international law, European law, European Union, European Court of Human Rights, diplomacy, cyber espionage, hybrid threats, international security, human rights, functional immunity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Каненберг-Сандул О. К.

Кривінок Вікторія Андріївна, Сергієнко Юлія Антонівна
здобувачки 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Проблема внутрішнього переміщення, яка тривалий час залишалася поза належною увагою міжнародної спільноти, нині набула характеру однієї з найгостріших глобальних гуманітарних проблем. Зростання масштабів цього явища підтверджується безпрецедентною кількістю переміщених осіб у світі, що зумовлює підвищений інтерес до нього з боку міжнародних організацій.

Основним міжнародно-правовим актом, який визначає базові поняття та підходи до статусу внутрішньо переміщених осіб, є Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення 1998 року. У них внутрішньо переміщені особи визначаються як окремі особи або групи осіб, які були змушені або зобов'язані залишити свої домівки чи місця постійного проживання внаслідок збройних конфліктів, ситуацій насильства, порушень прав людини або стихійних лих, але при цьому не перетнули міжнародно визнаний державний кордон [1].

У цьому визначенні можна виділити два основні елементи: по-перше, примусовий або вимушений характер переміщення, і по-друге, перебування осіб у межах своєї держави. Воно охоплює основні причини, які можуть призводити до переміщення.

Важливо зазначити, що визначення ВПО частково перетинається з поняттям біженця, закріпленим у Конвенції про статус біженців 1951 року. Там йдеться про осіб, які залишають свою країну через обґрунтований страх переслідування за певними ознаками. У регіональних документах також розширюються підстави для визнання особи біженцем, включаючи ситуації масового насильства, зовнішньої агресії чи серйозного порушення громадського порядку [3].

Разом з тим, визначення внутрішньо переміщених осіб у Керівних принципах є ширшим, оскільки воно включає також осіб, які були змушені переміститися через стихійні або техногенні катастрофи. Такі випадки не завжди охоплюються міжнародним режимом захисту біженців, що підкреслює особливу специфіку цієї категорії осіб.

У наукових і практичних дослідженнях існують різні підходи до вирішення проблеми захисту внутрішньо переміщених осіб. Деякі науковці та організації вважають, що достатньо застосовувати вже існуючі норми міжнародного гуманітарного права та права людини. Інші ж виступають за створення окремого міжнародного документа, який би спеціально регулював статус ВПО.

Водночас існує позиція, згідно з якою створення окремого правового інструменту може звузити дію вже існуючих норм і навіть погіршити рівень захисту. Проте інша позиція наголошує, що спеціальний документ дозволить краще захистити права внутрішньо переміщених осіб та зробити їхню проблему більш видимою на міжнародному рівні [4].

Варто зауважити, що на регіональному рівні така кодифікація вже знайшла своє успішне втілення. Єдиним прикладом повної юридичної обов'язковості норм щодо ВПО є Кампальська конвенція 2009 року, прийнята Африканським Союзом. Вона стала першим у світі договором, що покладає на держави чіткі зобов’язання не лише щодо надання допомоги, а й щодо притягнення до відповідальності за незаконне переміщення. Це свідчить про реальну можливість і ефективність переходу від рекомендаційних принципів до твердих договірних зобов'язань.

Практика показує, що ключовими ознаками внутрішньо переміщених осіб є: по-перше, примусовість переміщення; по-друге, порушення прав людини під час цього процесу; по-третє, відсутність ефективного захисту з боку держави. Саме ці критерії дозволяють відрізнити ВПО від інших категорій осіб і визначити тих, хто потребує захисту.

Керівні принципи також охоплюють основні етапи захисту ВПО: запобігання переміщенню, захист під час переміщення, надання гуманітарної допомоги, а також повернення і реінтеграцію. Особливе значення має те, що основна відповідальність за захист покладається саме на державу, а міжнародні організації можуть лише допомагати [2].

Після завершення переміщення держава повинна сприяти добровільному поверненню осіб до місця проживання або їхній інтеграції в іншому місці, а також забезпечити компенсацію у разі втрати майна. Це є важливою умовою для ефективного відновлення прав постраждалих осіб [2].

Окрему роль у формуванні стандартів захисту внутрішньо переміщених осіб відіграє судова практика, зокрема рішення Європейського суду з прав людини. Знаковим у цьому контексті є рішення у справі «Доган та інші проти Туреччини» (Doğan and Others v. Turkey, 2004). У цій справі Суд зазначив, що якщо люди тривалий час не можуть повернутися до своїх домівок і користуватися своїм майном через конфлікт, це порушує їхні права – зокрема право на приватне і сімейне життя та право власності. Також підкреслюється, що держава не повинна лише уникати дій, які призводять до переміщення людей, але й має активно допомагати таким особам. Це означає, що вона повинна створювати реальні механізми підтримки: надавати житло, фінансову допомогу або виплачувати компенсацію за втрачене майно. Таким чином, позиція Суду показує, що захист внутрішньо переміщених осіб – це не просто бажання держави, а її конкретний юридичний обов’язок перед громадянами [5].

Отже, проблема міжнародно-правового захисту внутрішньо переміщених осіб залишається складною та до кінця не врегульованою. Незважаючи на наявність міжнародних стандартів, питання визначення їхнього правового статусу та забезпечення ефективного захисту потребує подальшого розвитку та вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 No 1706-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, No 1, ст. 1.
2. Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни (документ ООН E/CN.4/1998/53/Add/2 F):Омбудсман України. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/uk/kerivni-principi-oon-z-pitan-vnutrishnogo-peremishchennya-vseredini-krayini (дата звер-нення 15.10.2025).
3. Конвенція про статус біженців: Конвенція, Міжнародний документ, Коментар від 28.07.1951.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text
4. Гнатовський М.В, Короткий Т.Р, Хендель Н.В. Міжнародне гуманітарне право: довідник для журналістів. Одеса, 2015. 9 с.
5. Case of Doğan and Others v. Turkey (Applications nos. 8803/02 and others). Judgment of 29 June 2004. URL: https://rm.coe.int/16806b596a

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, міжнародне право, Керівні принципи ООН, захист прав людини, примусове переміщення, державний захист, міжнародні стандарти, права людини.

Keywords: internally displaced persons, international law, UN Guiding Principles, human rights protection, forced displacement, state protection, international standards, human rights.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Кривуля Єлизавета Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету Цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПИТАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

Сьогодення готує нові виклики для сімейних правовідносин з іноземним елементом. Через низку факторів чимало людей у всіх державах світу стають учасниками сімейних правовідносин, ускладнених іноземним елементом. Яскравим прикладом може виступати усиновлення іноземцями дітей, які є громадянами України або шлюб, що укладається між громадянами нашої держави та іноземцями.

Враховуючи зміни, що внесені до закону України «Про громадянство» України, які запроваджують інститут множинного громадянства, інститут сім'ї в України поступово виходить на міжнародний рівень правового регулювання [1]. Додатковим важелем такої думки є те, що згідно зі ст. 7 зазначеного закону особа, народжена в Україні або за її межами від

іноземців, біженців, осіб, які отримали притулок та проживали в Україні на законних підставах, набуває українське громадянство, якщо дитина не набула громадянства іншої держави при народженні.

Разом з тим, відповідно до ст. 14 закону України «Про громадянство», якщо особа народилася в іноземній державі і в такої особи хоча б один з її батьків має громадянство України, то вона набуває громадянство України за клопотанням того з батьків, що є громадянином України [1].

Таким чином, у новонародженої дитини може бути громадянство України, навіть, якщо вона народилася в іншій державі і один з її батьків є громадянином нашої держави. В такій ситуації народжена від іноземного громадянина та громадянина України дитина може набути громадянство країни народження, країни того з батьків, що є іноземцем, і додатково набути громадянство України за клопотанням того з батьків, що є громадянином України.

Варто зазначити, що хоч закон України «Про міжнародне приватне право» містить розділ IX «Колізійні норми сімейного права», проте визначальне значення мають міждержавні угоди, які регулюють окремі питання сімейних відносин між громадянами різних держав [2]. Саме ці договори відіграють ключову роль у подоланні колізій та запобігають виникненню шлюбів які визнаються однією державою і не визнаються іншою або небажаної бігамії, де особа може мати законний статус партнера у кількох державах одночасно. Як слушно зазначають Барабаш А.Г. та Берднік С.С., на практиці фахівці часто стикаються з проблематикою розбіжностей у законодавстві різних країн, що зумовлює критичну необхідність застосування колізійних норм для захисту прав суб’єктів [3, с. 149].

Розвиваючи вищевикладене, слід звернути увагу на те, що запровадження множинного громадянства в Україні докорінно змінює визначення особистого закону фізичної особи (*lex personalis)*. Якщо раніше для вирішення колізійних питань ключовим був принцип єдиного громадянства, то сьогодні актуалізується потреба у чітких критеріях визначення «ефективного громадянства» або використання принципу найбільш тісного зв’язку з державою (*the closest connection)*. Це особливо важливо у справах про розірвання шлюбу, стягнення аліментів та визначення місця проживання дитини, де наявність у членів сім'ї множинного громадянства може призвести до правової невизначеності.

Наразі постає важливе питання цифровізації сімейних правовідносин. Внаслідок масової міграції українців, дистанційного укладення шлюбів та реєстрації актів цивільного стану через електронний сервіс ДІЯ, виникають прецеденти, які потребують визнання на міжнародному рівні. Проблема полягає у тому, що не всі іноземні держави визнають «цифрові» юридичні факти, що вказує на проблему таких відносин у технологічній площині.

Важливим аспектом є також захист прав дитини у транскордонних спорах. Набуття дитиною громадянства України за клопотанням одного з батьків посилює консульський захист такої дитини за кордоном. Водночас це ускладнює процедуру міжнародного повернення дітей у разі незаконного переміщення, оскільки кожна з держав, чиє громадянство має дитина, може вважати себе державою її постійного проживання.

Водночас, як підкреслює Чевичалова Ж.В., міжнародне сімейне право залишається однією з найменш уніфікованих сфер через глибокий вплив національних традицій та культурних звичаїв [4, с. 12]. Найбільш ефективним шляхом подолання цієї прогалини є подальший розвиток міжнародного співробітництва через укладання якомога більшої кількості двосторонніх договорів України з іншими державами в сфері правової допомоги у цивільних і сімейних справах. Саме такі угоди про правову допомогу у цивільних та сімейних справах здатні забезпечити передбачуваність правозастосування та реальний захист інтересів суб'єктів у кожній конкретній країні.

Сьогодні Україна вже має певні здобутки в цьому напрямку, уклавши відповідні договори про правові відносини з Республікою Узбекистан, Чеською Республікою, Ісламською республікою Іран та низкою інших держав [5,6,7]. Завдяки існуванню цих міждержавних інструментів національні органи юстиції та суди можуть ефективніше здійснювати розгляд спорів ускладнених іноземним елементом, забезпечуючи взаємне визнання судових рішень та спрощений порядок отримання доказів. Наявність таких договорів мінімізує ризики порушення прав громадян України, які перебувають на території зазначених держав, оскільки створює чіткий алгоритм взаємодії між компетентними органами.

Водночас, певні об'єктивні фактори (введення воєнного стану та тимчасова окупація частини території України) призвели до того, що значна кількість громадян України наразі перебуває у державах, з якими Україна ще не налагодила договірну базу щодо надання правової допомоги у цивільних чи сімейних справах. Відсутність таких угод позбавляє наших громадян додаткових законних гарантій і часто робить їх беззахисними перед законодавством іноземних країн.

З урахуванням зазначеного вище, доцільним є прийти до висновку, що ефективне вирішення цих питань є можливим лише через активний розвиток міжнародного співробітництва в сфері двосторонніх домовленостей між Україною та іншими державами, про правову допомогу у цивільних та сімейних справах, що дозволить в майбутньому гармонізувати правозастосовну практику та гарантувати стабільність транскордонних сімейних відносин.

Список використаних джерел

1. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III: станом на 17 березня. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text
2. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV: станом на 17 березня. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text
3. Барабаш, А. Г., Берднік С.С. Колізійне регулювання особистих та майнових відносин подружжя у міжнародному приватному праві. *Розвиток, освіта, культура: тенденції інтеграції в сучасному світі : матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф*. 2023. С. 149-153. URL:https://ir.stu.cn.ua/server/api/core/bitstreams/3ab1266b-8b51-42e1-90ee-46344984a488/content
4. Чевичалова Ж.В. Міжнародне сімейне право: проблеми уніфікації. *Актуальні проблеми права: теорія і практика* №1 (45). 2023. С. 111-119. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/638/608
5. Договір між Україною і Республікою Узбекистан про правову допомогу і правові відносини у цивільних і сімейних справах від 19.02.1998 р. : станом на 05.11.1998. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/860_013#Text. (дата звернення: 10.04.2026).
6. Договір між Україною і Чеською Республікою про правову допомогу і правові відносини у цивільних справах від 28.05.2001 р. : станом на 15.12.2008. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_600. (дата звернення: 10.04.2026).
7. Договір між Україною та Ісламською Республікою Іран про правові відносини та правову допомогу у цивільних і кримінальних справах від 11.05.2004 р. : станом на 07.09.2005. URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/364_027. (дата звернення: 10.04.2026).

Ключові слова: сімейні правовідносини, іноземний елемент, множинне громадянство, колізійні норми, міжнародне приватне право, особистий закон, цифровізація, транскордонні спори, захист прав дитини, громадянство за правом крові, громадянство за правом грунту.

Keywords: family legal relations, foreign element, multiple citizenship, conflict of laws, private international law, personal law (lex personalis), digitalization, cross-border disputes, protection of children's rights, citizenship by jus sanguinis, citizenship by jus soli.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Цибульська О. Ю.

Кривуля Єлизавета Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету Цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗМЕЖУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ОСОБЛИВОСТІ 4 ПОКОЛІННЯ

Розвиток науки, технологій та загального світогляду людини поступово змінює моральні та етичні норми під які постійно адаптуються правові

норми. Концепція поколінь прав людини розмежовує три покоління залежно від їх історичного розвитку.

Перше покоління виникло внаслідок буржуазних революцій та спричинило появу громадянських та політичних прав. До цих прав належать – право на життя, свободу релігії, совісті і думки, на участь в управлінні державою, рівність перед законом, на недоторканність особи.

Друге покоління прав людини являє собою соціальні, економічні та культурні права, Наприклад право на працю, соціальне забезпечення, відпочинок, захист материнства і дитинства, медичну допомогу. Вони сформувалися внаслідок боротьби за кращі матеріальні, культурні та економічні можливості.

Третє покоління прав людини сформувалося як наслідок 2 світової війни. Це права народів та колективні права, до них відносять право на мир, безпечне довкілля, самовизначення, розвиток та користування спадщиною людства.

Деякі вчені також виділяють четверте покоління прав людини, становлення якого почалося у XXI столітті. Прориви у генетиці, медицині, біоінженерії, ІТ-технологіях, психології та інших сферах сформували нове бачення загальних прав людини. До цих прав належать трансплантація органів, зміна статі, одностатеві шлюби, клонування, використання віртуальної реальності, вільна від дитини сім'я, штучне запліднення, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами, евтаназія та доступ до Інтернету [1, с. 58-61].

Окремі права четвертого покоління розглядали у своїх роботах Захарчук І.В, Афтанасів В. М. Панкевич О. З., Звєрєва К.С., Волкова Ю., Захарчук І.В та інші.

Захарчук І.В. зазначав, що незважаючи на те, що немає єдиного кодифікованого акта який охоплює права четвертого покоління прав людини, вже існують окремі міжнародні документи які частково їх закріплюють [2, с. 356]. Ці права є недостатньо врегульованими, як у міжнародній спільноті так і в Україні. Деякі з названих прав є неприйнятними з точки зору етики та моралі, наприклад клонування та евтаназія. З іншого боку є права, які сприймаються як належне, сюди можна віднести трансплантацію органів, доступ до інтернету, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами.

Науковці також розглядали репродуктивні права, право на мир, права пов'язані з цифровізацією в контексті прав людини четвертого покоління. Та окремою є думка Звєрєва К.С., яка виокремлює 5 покоління прав людини, через права, «породжені глобальною цифровізацією, розвитком штучного інтелекту, новими загрозами для приватності та інформаційної безпеки, а також про права, що враховують довгострокові інтереси людства та планети (права майбутніх поколінь)» [3, с. 212]. Однак на нашу

думку, ці права належать до четвертого покоління, яке продовжує свій розвиток.

В своїй праці Волкова Ю. підкреслила, що репродуктивні права захищаються міжнародними актами та національним законодавством, але імпліцитно. Тобто немає жодних актів, які прямо б закріплювали такі права та давали їм належне визначення [4, с. 41].

Інша ситуація з правом на мир, Афтанасів В. М. Панкевич О. З. досліджуючи це питання виокремили, що хоч це право і є закріпленим в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 39/11 «Декларація про право народів на мир» 1984 р. проте, може мати характер принципу державного устрою, що обмежує військову силу як засіб політики. Такий стан на думку науковців суперечить реальності, оскільки «..право на мир тут постає не як абстракція, а як щоденна юридична боротьба за саме існування правопорядку» [5, с. 14-15].

Аналізуючи можна сказати, що частина прав 4 покоління є імпліцитними і потребують закріплення в міжнародних актах та національному законодавстві. Інша частина потребує переосмислення через сучасні реалії та досвід багатьох країн.

Права четвертого покоління є особистісними та соматичними, вони спрямовані на покращення життя сучасних людей та збереження миру, екології для наступних поколінь.

Ознаками 4 покоління прав людини виступають їхня імпліцитна дія, виникнення внаслідок розвитку науки (генетиці, медицині, біоінженерії, IT-технологіях, психології), прогресивні зміни прав через зміни морально-етичних норм.

Права четвертого покоління є одночасно викликом і перемогою людства. Вони спрямовані не лише на покращення якості життя сучасної людини, а й на збереження миру та екології для майбутніх генерацій. Головним завданням для міжнародної спільноти сьогодні є перехід від імпліцитного визнання цих прав до їх чіткого нормативного унормування. Створення гнучкого правового проєкту, який зможе задовольнити країни з різними культурними цінностями, є єдиним шляхом до забезпечення прав кожної особи в умовах глобального прогресу.

Список використаних джерел

1. Міжнародний захист прав людини : навчальний посібник / кол. авторів ; за ред. О. Б. Онишко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 58-61. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5215/1/%D0%9E%D0%BD%D0%B8%D1%88%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E.%D0%91.%20--%20%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82.pdf
2. Захарчук І.В. Міжнародне право в умовах цифровізації: становлення четвертого покоління прав людини. *Електронне наукове видання*

«Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. № 05, частина 3. С. 353-359. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342880/330825
3. Звєрєва К.С. П'яте покоління прав людини *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2026. № 01, частина 3. С. 210-215. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353468/340043
4. Волкова Ю. Репродуктивні права в системі четвертого покоління прав людини. *ALFRED NOBEL UNIVERSITY JOURNAL OF LAW*. 2024. № 1 (8) С. 39-48. URL: https://law.duan.edu.ua/images/PDF/Full_issues/Issues/1_8_2024-.pdf#
5. Афтанасів В. М. Панкевич О. З. Право на мир як елемент четвертого покоління прав людини. *Державотворення та правотворення в умовах війни та післявоєнний період: збірник тез доповідей учасників круглого столу*. 2026. С. 12-16. URL: https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/27860/1/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A2%D0%95%D0%97%205.12.2025%202%20.pdf#

Ключові слова: покоління прав людини, четверте покоління, науково-технічний прогрес, імпліцитність, біоетика, соматичні права, цифровізація, право на мир, міжнародні стандарти, правове регулювання.

Keywords: generation of human rights, fourth generation, scientific and technological progress, implicitness, bioethics, somatic rights, digitalization, right to peace, international standards, legal regulation.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Кришень Юлія Ігорівна, Грабенко Поліна Сергіївна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ

Європейська інтеграція України у повоєнний період є одним із ключових напрямків розвитку держави, оскільки вона безпосередньо пов'язана з процесами політичної стабілізації, економічного відновлення та модернізації правової системи. Надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу у 2022 році стало важливим етапом у розвитку відносин між Україною та ЄС та продемонструвало підтримку європейськими інституціями стратегічного курсу України на інтеграцію в європейський політико-правовий простір. Водночас, реалізація цього курсу вимагає комплексних правових реформ та трансформації державних інституцій, що особливо актуально в контексті повоєнної відбудови.

Наукові дослідження наголошують, що процес європейської інтеграції України має довгостроковий характер і передбачає поступове зближення правових та інституційних систем України та Європейського Союзу. Зокрема, Р. Петров зазначає, що інтеграція України до ЄС відбувається

шляхом поступової адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу, насамперед через імплементацію положень Угоди про асоціацію та наближення до acquis communautaire [1, с. 41]. Водночас важливо не лише прийняти нові нормативно-правові акти, а й забезпечити ефективне функціонування інституцій, відповідальних за реалізацію політики європейської інтеграції.

Одним із ключових правових викликів у процесі інтеграції є забезпечення верховенства права та впровадження судової реформи. Незалежність судової влади, прозорість процедур призначення суддів та ефективність правосуддя є необхідними умовами наближення України до стандартів Європейського Союзу. Як зазначають дослідники, реформа судової системи повинна включати не лише оновлення законодавчої бази, а й створення механізмів контролю за діяльністю суддів та підвищення довіри громадськості до судових установ [2, с. 73].

Важливим напрямком європейської інтеграції також є гармонізація національного законодавства України з правом Європейського Союзу. адаптація законодавства acquis communautaire охоплює значну кількість сфер державної політики, зокрема економічне регулювання, захист конкуренції, екологічну політику та забезпечення прав людини [8, с. 58]. Такий процес вимагає систематичного перегляду чинного законодавства та підвищення ефективності діяльності державних органів, що впроваджують реформи європейської інтеграції.

Важливу роль у процесі інтеграції відіграє інституційна модернізація системи державного управління. Інтеграція до Європейського Союзу передбачає формування ефективних державних інституцій, здатних впроваджувати політику відповідно до європейських стандартів. Дослідники наголошують на необхідності реформування системи державного управління, підвищення прозорості діяльності уряду та впровадження сучасних механізмів управління [4, с. 29].

Післявоєнна відбудова України також тісно пов’язана з процесом європейської інтеграції. Відновлення економіки, інфраструктури та соціальної сфери значною мірою здійснюватиметься у співпраці з європейськими партнерами та міжнародними організаціями. Наукові дослідження підкреслюють, що інтеграція до Європейського Союзу може бути важливим фактором модернізації української економіки та впровадження європейських стандартів управління [3, с. 12].

Особливу увагу слід приділити виконанню Копенгагенських критеріїв, які визначають основні умови вступу держав до Європейського Союзу. До таких критеріїв належать стабільність демократичних інституцій, функціонування ринкової економіки та здатність держави виконувати свої зобов’язання, що випливають з членства в ЄС [5, с. 64]. Виконання цих

вимог передбачає здійснення системних реформ у різних сферах державної політики.

Європейська інтеграція також сприяє розвитку демократичних інституцій, зміцненню системи захисту прав людини, впровадженню антикорупційних механізмів [6, с. 103]. У цьому плані важливу роль відіграє підвищення підзвітності державних органів та ефективності державного управління.

На нашу думку, європейську інтеграцію України у повоєнний період слід розглядати не лише як зовнішньополітичний курс держави, а й як внутрішній механізм модернізації державного управління. Повоєнна відбудова може стати каталізатором інтеграційних процесів, оскільки використання європейських стандартів у відбудові інфраструктури та інституцій сприятиме прискоренню гармонізації законодавства з правом Європейського Союзу.

Таким чином, європейська інтеграція України у повоєнний період – це складний процес, що поєднує правові реформи, інституційну модернізацію та економічну трансформацію. Основними викликами залишаються забезпечення верховенства права, ефективна імплементація acquis communautaire, виконання Копенгагенських критеріїв та реформування державних інституцій. Водночас послідовне впровадження реформ та активна співпраця з європейськими партнерами можуть створити передумови для повноцінної інтеграції України до Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Petrov R. All's Well that Ends Well: Short Story of Ukraine's Road Towards European Union Membership. *Yearbook of European Law*. 2024. Vol. 43. P. 35–52. URL: https://academic.oup.com/yel
2. Kolotylo M. Ukraine's Accession Process to the EU: Judicial Reform in the Focus. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*. 2024. Vol. 10. P. 65–82. URL: https://kmlpj.ukma.edu.ua
3. Grieveson R., Pindyuk O., Tverdostup M. Ukraine's Reconstruction in the Context of EU Accession. *Wirtschaft und Gesellschaft.* 2024. Vol. 50(1). P. 5–18. URL: https://www.researchgate.net
4. Tekin F., Melnyk L., Christoph L., Borysenko M. EU Integration of Ukraine: Institutional Challenges in the Agricultural Sector. Berlin: Institute for European Politics, 2024. 40 p. URL: https://iep-berlin.de
5. Botelho J., Kayun N., Shaikan A. Political-Economic Paradigm of EU Enlargement: The Case of Ukraine. *Journal of European Economy.* 2024. Vol. 23(1). P. 55–70. URL: https://jeej.wunu.edu.ua
6. European Integration and Democracy and Human Rights Reforms in Ukraine in the Wartime. Springer Nature. Cham: Springer, 2024. P. 95–110. URL: https://link.springer.com

7. Pietukhova Y. European Integration Course of Ukraine: Implementation of National Interests and Current Challenges. *Skhid*. 2025. Vol. 1(2). P. 20–28. URL: https://skhid.kubg.edu.ua
8. Moskalenko O. Prospects for Ukraine's Membership in the EU: Legal Benefits and Discussions. *Kyiv: Association of Policy and European Integration*, 2024. 15 p. URL: https://apie.org.ua
9. Focacci C., Kovac M., Spruk R. The Perils of Kremlin's Influence: Evidence from Ukraine. *arXiv*. 2022. URL: https://arxiv.org/abs/2206.04950

Ключові слова: європейська інтеграція, Європейський Союз, післявоєнна відбудова, правові реформи, інституційні зміни, верховенство права, судова реформа, acquis communautaire, Копенгагенські критерії, державне управління, демократичні інститути.
Keywords: European integration, European Union, post-war reconstruction, legal reforms, institutional changes, rule of law, judicial reform, acquis communautaire, Copenhagen criteria, public administration, democratic institutions.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О. О.

Кришень Юлія Ігорівна, Грабенко Поліна Сергіївна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСТИТУТ PERSONA NON GRATA ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Інститут persona non grata є одним із ключових механізмів сучасного дипломатичного права, який поєднує у собі юридичну визначеність і політичну гнучкість. Його нормативне закріплення міститься у статті 9 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року, яка надає державі право в будь-який момент і без пояснення причин оголосити дипломата небажаною особою [1]. Така конструкція створює унікальний правовий інструмент, який одночасно виконує функції захисту державного суверенітету та реалізації політичного впливу.

У класичному розумінні, як зазначає E. Denza у праці Diplomatic Law, інститут persona non grata є балансом між дипломатичними імунітетами та суверенним правом держави контролювати присутність іноземних представників. З одного боку, дипломат користується широкими привілеями та імунітетами, які унеможливлюють його притягнення до відповідальності у державі перебування. З іншого боку, саме механізм оголошення persona non grata виступає єдиним ефективним засобом реагування на зловживання цими привілеями [2].

У сучасній міжнародно-правовій доктрині наголошується, що первинна функція цього інституту має захисний характер. Вона спрямована на припинення діяльності дипломатів, які втручаються у внутрішні справи держави перебування або здійснюють діяльність, несумісну з їхнім статусом. Як підкреслює A. Fakhoury, найпоширенішими підставами

застосування є підозри у шпигунстві, політичному втручанні або порушенні норм дипломатичної етики [3]. Таким чином, інститут виконує роль «запобіжного клапана» у системі дипломатичних відносин.

Водночас, у XXI столітті спостерігається трансформація цього інституту з суто правового механізму у виразний інструмент політичного впливу [4; 5]. Дослідження сучасної практики показують, що оголошення дипломатів persona non grata дедалі частіше використовується як форма дипломатичного тиску, сигналу або навіть санкції. Особливо це проявляється у випадках масових висилок дипломатів, які мають характер колективної реакції держав на певні міжнародні події.

Зокрема, після 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році, держави Європейського Союзу, США та інші країни неодноразово застосовували цей інститут у координації між собою. Така практика свідчить про його еволюцію у бік інструменту колективного політичного впливу. Як зазначається у сучасних аналітичних джерелах (LegalClarity, Juris Codex), persona non grata фактично стала частиною ширшого механізму дипломатичних санкцій [4; 5].

Однак така трансформація породжує низку проблем. По-перше, відсутність обов’язку держави обґрунтовувати рішення про оголошення особи небажаною створює ризик зловживань [1; 2]. Це може призводити до використання інституту виключно з політичних міркувань, без реальних підстав, що підриває довіру до міжнародно-правових механізмів.

По-друге, поширеною проблемою є принцип взаємності (reciprocity), коли держави відповідають симетричними діями [3]. Це призводить до ескалації дипломатичних конфліктів і навіть до фактичного згортання дипломатичних відносин. У таких умовах інститут, який мав би сприяти стабільності, навпаки може стати фактором дестабілізації.

По-третє, сучасна практика масових висилок ставить під сумнів індивідуальний характер цього інституту [4; 5]. Відповідно до класичної моделі, persona non grata застосовується до конкретної особи за конкретні дії. Натомість колективні висилки часто мають політичний, а не правовий характер, що змінює саму природу цього механізму.

Крім того, слід звернути увагу на проблему розмитості критеріїв застосування. У міжнародному праві відсутні чіткі стандарти, які б визначали, які саме дії дипломата є достатніми для оголошення його небажаним [1]. Це залишає широке поле для дискреції держави, що, з одного боку, забезпечує гнучкість, а з іншого – створює правову невизначеність.

Попри зазначені проблеми, інститут persona non grata залишається важливим елементом сучасного міжнародного права. Його ефективність пояснюється саме поєднанням юридичної простоти та політичної дієвості. У ситуаціях, коли інші механізми впливу є обмеженими або

неефективними, цей інструмент дозволяє державам оперативно реагувати на виклики [5].

Власні висновки щодо ролі інституту persona non grata полягають у наступному. По-перше, його слід розглядати не лише як правовий механізм, а як інструмент дипломатичної політики, який активно використовується у міжнародних відносинах. По-друге, сучасна тенденція до політизації цього інституту є об'єктивною, однак потребує певних обмежень або принаймні доктринального осмислення, щоб уникнути його девальвації. По-третє, доцільним є розвиток міжнародних рекомендацій або «м'якого права» щодо застосування цього механізму, що сприяло б підвищенню прозорості та передбачуваності.

Таким чином, інститут persona non grata еволюціонує від класичного правового інструменту до багатофункціонального засобу політичного впливу. Його значення у сучасному світі лише зростає, особливо в умовах геополітичної нестабільності. Водночас ефективність цього інституту залежить від балансу між правом держави на суверенний захист і необхідністю дотримання принципів добросовісності та міжнародного співробітництва.

Список використаних джерел

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048#Text
2. Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations. Oxford University Press, 2025.
3. Fakhoury A. Persona Non Grata: The Obligation of Diplomats to Respect the Laws of the Receiving State. Journal of Law, Policy and Globalization. 2024.
4. LegalClarity. Persona Non Grata: Definition, Grounds, and Consequences. 2026. URL: https://legalclarity.org
5. Juris Codex. Persona Non Grata Doctrine. 2025. URL: https://juriscodex.com

Ключові слова: persona non grata, дипломатичне право, Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року, дипломатичні імунітети, державний суверенітет, дипломатичні відносини, політичний вплив, дипломатичні санкції, масова висилка дипломатів, принцип взаємності, дипломатичні конфлікти, міжнародне право, політизація права, дискреція держави, м'яке право (soft law), міжнародне співробітництво.

Keywords: persona non grata, diplomatic law, Vienna Convention on Diplomatic Relations 1961, diplomatic immunities, state sovereignty, diplomatic relations, political influence, diplomatic sanctions, mass expulsion of diplomats, reciprocity principle, diplomatic conflicts, international law, politicization of law, state discretion, soft law, international cooperation.

Науковий керівник: асистент Бугаєць А. С.

Кришень Юлія Ігорівна, Грабенко Поліна Сергіївна

здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕХАНІЗМИ РЕПАРАЦІЙ У МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

Проблематика репарацій у міжнародному публічному праві є однією з ключових у контексті забезпечення міжнародно-правової відповідальності держав та відновлення порушених прав. У сучасних умовах зростання кількості міжнародних конфліктів і серйозних порушень норм міжнародного права питання відшкодування шкоди набуває особливої актуальності. Репарації виступають не лише інструментом компенсації завданих збитків, але й важливим засобом відновлення міжнародного правопорядку та утвердження принципу справедливості у міжнародних відносинах [1].

У міжнародному праві репарації розглядаються як форма відповідальності держави за міжнародно-протиправне діяння, що передбачає обов'язок відшкодувати завдану шкоду. Класичне визначення змісту репарацій було сформульоване у практиці Постійної палати міжнародного правосуддя у справі «Фабрика в Хожуві» 1928 року, де зазначено, що відшкодування повинно усунути всі наслідки протиправного акту [2]. Цей підхід згодом був закріплений у Проєкті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року, який встановлює обов'язок держави здійснити повне відшкодування шкоди [3].

Репарації у міжнародному праві мають комплексний характер і можуть реалізовуватися у різних формах. Традиційно виділяють реституцію, компенсацію та сатисфакцію. Реституція передбачає відновлення становища, яке існувало до порушення, і вважається пріоритетною формою відшкодування [3]. Однак у багатьох випадках, особливо під час збройних конфліктів, її застосування є неможливим, що зумовлює необхідність використання компенсації як грошового відшкодування матеріальних збитків [4]. Сатисфакція, своєю чергою, застосовується для відшкодування нематеріальної шкоди та може включати офіційні вибачення або визнання факту порушення [4].

Механізми реалізації репарацій у міжнародному праві є різноманітними. Важливу роль відіграють міжнародні судові органи, зокрема Міжнародний суд ООН, а також регіональні суди, такі як Європейський суд з прав людини. Окрім цього, у міжнародній практиці застосовуються спеціальні компенсаційні комісії. Наприклад, Компенсаційна комісія ООН, створена після війни в Перській затоці, забезпечувала виплату репарацій Кувейту [5].

Суттєвим механізмом є також укладення міжнародних договорів, зокрема мирних угод, які передбачають конкретні зобов'язання щодо відшкодування шкоди. У деяких випадках використовуються економічні заходи, включаючи санкції та замороження активів держави-порушника [6].

Проте ефективність таких механізмів значною мірою залежить від політичної волі держав та рівня міжнародної підтримки.

Попри наявність розвиненої правової бази, механізми репарацій стикаються з низкою проблем. Однією з основних є відсутність універсального механізму примусового виконання рішень міжнародних судів. Крім того, складність оцінки шкоди та тривалість процедур значно ускладнюють процес отримання компенсації [4]. Політизація міжнародних відносин також негативно впливає на реалізацію репарацій.

Особливої актуальності ця проблематика набуває у контексті збройної агресії Російської Федерації проти України. Україна зазнала значних матеріальних і людських втрат, що створює підстави для застосування міжнародно-правових механізмів відшкодування. Україна вже звернулася до міжнародних судових інституцій з метою захисту своїх прав та отримання компенсації [7].

Важливим кроком стало ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН резолюції щодо створення міжнародного механізму відшкодування шкоди, завданої Україні [7]. У межах цієї ініціативи створюється Реєстр збитків за підтримки Ради Європи, який має стати основою для майбутніх компенсацій [8]. Перспективним напрямом є також використання заморожених активів Російської Федерації, хоча цей механізм потребує додаткового правового врегулювання [6].

Таким чином, репарації є важливим інструментом міжнародно-правової відповідальності держав та відновлення справедливості. Сучасні виклики, пов’язані з агресією проти України, підкреслюють необхідність удосконалення механізмів їх реалізації, зокрема шляхом створення ефективних міжнародних інституцій та забезпечення виконання відповідних рішень.

Список використаних джерел

1. Shaw M. Міжнародне право (International Law). 8-ме вид. Кембридж: Cambridge University Press, 2017. URL: https://doi.org/10.1017/9781316979818
2. Справа щодо фабрики в Хожуві (Німеччина проти Польщі). Рішення від 13 вересня 1928 р. Постійна палата міжнародного правосуддя (Case Concerning the Factory at Chorzów). URL: https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_17/54_Usine_de_Chorzow_Arret.pdf
3. Проєкт статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, 2001 р. (Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts). ООН. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
4. Crawford J. Відповідальність держав: загальна частина (State Responsibility: The General Part). Кембридж: Cambridge University Press, 2013. URL: https://doi.org/10.1017/CBO9781139025419
5. Компенсаційна комісія ООН (United Nations Compensation Commission). URL: https://uncc.ch/home

6. Akande D., Tzanakopoulos A. Використання заморожених активів для репарацій: правові виклики (The Use of Frozen Assets for Reparations: Legal Challenges). URL: https://www.ejiltalk.org/the-use-of-frozen-assets-for-reparations-legal-challenges/
7. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/5 (2022) «Сприяння здійсненню засобів правового захисту та репарацій за агресію проти України» (Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine). URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/693/54/pdf/n2269354.pdf
8. Реєстр збитків для України (Register of Damage for Ukraine). Рада Європи. URL: https://www.coe.int/en/web/compensation-register

Ключові слова: репарації, міжнародне публічне право, міжнародно-правова відповідальність держав, відшкодування шкоди, реституція, компенсація, сатисфакція, міжнародні суди, збройна агресія, Україна, заморожені активи, Реєстр збитків.

Keywords: reparations, public international law, state responsibility, compensation for damage, restitution, compensation, satisfaction, international courts, armed aggression, Ukraine, frozen assets, Register of Damage.

Науковий керівник: асистент Бугаєць А. С.

Крючков Дмитро Геннадійович
здобувач 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Захист прав внутрішньо переміщених осіб в Україні в сучасних умовах набуває особливої актуальності, зважаючи на тривалий збройний конфлікт та його масштабні гуманітарні наслідки. Внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО) є однією з найбільш уразливих категорій населення, оскільки вони змушені залишати місця свого постійного проживання, втрачаючи житло, роботу, соціальні зв'язки та доступ до базових послуг. У цьому контексті важливого значення набуває міжнародно-правовий аспект забезпечення прав ВПО, який визначає стандарти їхнього захисту та зобов'язання держави щодо їх реалізації.

Міжнародно-правове регулювання захисту прав внутрішньо переміщених осіб базується на комплексі універсальних і регіональних актів у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права. Основоположними документами у цій сфері є Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення 1998 року, які хоча і не мають обов'язкової юридичної сили, проте визнаються міжнародною спільнотою як авторитетний стандарт поводження з ВПО. Вони закріплюють право на захист від примусового переміщення, право на безпечні умови

проживання, доступ до гуманітарної допомоги, а також право на повернення, інтеграцію або переселення в інші регіони [1, с. 287].

Важливу роль у забезпеченні прав ВПО відіграють також міжнародні договори у сфері прав людини, зокрема Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Вони гарантують базові права і свободи кожної людини незалежно від її статусу, включаючи право на життя, гідність, свободу пересування, освіту, працю та соціальний захист. У контексті внутрішнього переміщення ці права набувають особливого значення, оскільки їх реалізація часто ускладнюється внаслідок втрати документів, житла та джерел доходу.

Україна, як держава-учасниця більшості міжнародних договорів у сфері прав людини, взяла на себе зобов'язання забезпечувати права внутрішньо переміщених осіб відповідно до міжнародних стандартів. На національному рівні це знайшло відображення у прийнятті спеціального законодавства, зокрема Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Цей закон визначає правовий статус ВПО, гарантії їхніх прав, а також повноваження органів державної влади щодо їх забезпечення. Водночас, незважаючи на наявність нормативної бази, практика її реалізації стикається з низкою проблем, пов'язаних із недостатнім фінансуванням, та бюрократичними перепонами та недосконалістю механізмів контролю.

Однією з ключових проблем захисту прав ВПО є забезпечення їх житлом. Багато внутрішньо переміщених осіб тривалий час змушені проживати у тимчасових або непридатних для життя умовах. Міжнародні стандарти передбачають обов'язок держави забезпечити належні умови проживання, включаючи доступ до безпечного житла, води, санітарії та медичних послуг. У цьому контексті важливим є залучення міжнародної допомоги та впровадження ефективних державних програм житлового забезпечення ВПО [2, с. 98].

Не менш актуальною є проблема доступу ВПО до праці та засобів існування. Втрата роботи та економічної стабільності є одним із основних викликів для цієї категорії осіб. Міжнародно-правові стандарти передбачають право кожної людини на працю та справедливі умови праці, що зобов'язує державу створювати умови для працевлаштування ВПО, включаючи програми професійної перепідготовки, підтримку підприємницької діяльності та стимулювання роботодавців до працевлаштування внутрішньо переміщених осіб.

Окрему увагу слід приділити доступу ВПО до освіти. Діти з числа внутрішньо переміщених осіб часто стикаються з труднощами у продовженні навчання через зміну місця проживання, втрату документів або психологічні травми. Міжнародні акти гарантують право на освіту без

дискримінації, що вимагає від держави забезпечення доступності освітніх послуг для всіх дітей, незалежно від їх статусу. У цьому контексті важливим є впровадження інклюзивних освітніх програм, психологічної підтримки та спрощення процедур зарахування до навчальних закладів [4, с. 229].

Психологічний аспект захисту прав ВПО також має велике значення. Багато внутрішньо переміщених осіб пережили травматичні події, пов'язані з війною, що негативно впливає на їхній психоемоційний стан. Міжнародні стандарти передбачають необхідність надання психологічної допомоги та підтримки таким особам. В Україні ця сфера поступово розвивається, однак потребує подальшого вдосконалення, зокрема шляхом підготовки кваліфікованих спеціалістів та розширення мережі відповідних послуг.

Важливим елементом міжнародно-правового захисту ВПО є принцип недискримінації. Внутрішньо переміщені особи не повинні зазнавати обмежень у правах порівняно з іншими громадянами. Проте на практиці вони часто стикаються з упередженим ставленням, що ускладнює їх інтеграцію у нові громади. У цьому контексті необхідним є проведення інформаційних кампаній, спрямованих на формування толерантного ставлення до ВПО та запобігання дискримінації.

Окрему роль у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб відіграють міжнародні організації, такі як ООН, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародна організація з міграції та інші. Вони надають Україні гуманітарну, фінансову та експертну допомогу, сприяють розробці та впровадженню ефективних політик у сфері захисту ВПО [3, с. 177].

У післявоєнний період особливого значення набуває питання довгострокових рішень для внутрішньо переміщених осіб, зокрема їх добровільного повернення до місць постійного проживання, інтеграції у приймаючі громади або переселення в інші регіони. Міжнародно-правові стандарти передбачають, що такі рішення повинні бути добровільними, безпечними та гідними. Держава повинна створити умови для їх реалізації, включаючи відновлення інфраструктури, забезпечення безпеки та доступу до базових послуг.

Таким чином, міжнародно-правовий аспект захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні є важливою складовою державної політики у сфері прав людини. Ефективна реалізація міжнародних стандартів вимагає комплексного підходу, що включає удосконалення законодавства, зміцнення інституційної спроможності, забезпечення належного фінансування та активну співпрацю з міжнародними організаціями. Лише за умови системної та послідовної діяльності держави можливо забезпечити належний рівень захисту прав ВПО та сприяти їхній повноцінній інтеграції у суспільство.

Список використаних джерел

1. Багрій В., Бондаренко О. Проблема гендерно зумовленого насильства як воєнного злочину: міжнародно-правовий аспект. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: модернізація розвитку в умовах воєнного стану: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції.* Кропивницький, 2025. С. 287-290. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/11/zbirnyk_07.10.2025.pdf#page=287
2. Зінченко Д. А., Джафарова О. В. Проблеми дотримання прав біженців та переміщених осіб: міжнародно-правовий аспект. *Друкується згідно з рішенням оргкомітету за дорученням Харківського національного університету внутрішніх справ від 17.04.2024 №31*, 2024. С. 98-103. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bc0de5b1-fbbc-4093-b307-063ce6168e41/content#page=99
3. Малига В., Паркер М. Захист Права Власності Внутрішньо-переміщених осіб: міжнародно-правовий аспект. *Scientific Collection «InterConf+»* 26, 2022. С.177-186. URL: https://www.neliti.com/publications/622304/zakhist-prava-vlasnosti-vnutrishno-peremishchenikh-osib-mizhnarodno-pravovii-asp
4. Сівченко А. О. Міжнародно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* 5.91, 2025. С. 229-334. URL: https://visnykpravo.uzhnu.edu.ua/issue/view/19978/13498

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, захист прав людини, міжнародне право, міжнародно-правові стандарти, гуманітарне право, соціальний захист, недискримінація, інтеграція ВПО, державна політика, післявоєнне відновлення.

Keywords: internally displaced persons, human rights protection, international law, international legal standards, humanitarian law, social protection, non-discrimination, IDP integration, public policy, post-war recovery.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В. Ю.

Кудря Анастасія Андріївна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄС

На сучасному етапі питання екологічної безпеки України трансформувалося з об’єкта наукових дискусій у стратегічний напрям державної політики. В умовах реалізації курсу на євроінтеграцію адаптація національного екологічного законодавства до стандартів Європейського Союзу (ЄС) постає одним із найбільш складних та пріоритетних завдань. З

позиції правової науки цей процес передбачає не механічне запозичення іноземних норм, а розбудову системи, де життя та здоров’я людини визнаються найвищою соціальною цінністю. Євроінтеграційний процес вимагає фундаментальної перебудови правової свідомості: переходу від ресурсозатратної моделі до парадигми збереження та відновлення природного капіталу.

Центральним елементом цього процесу є захист екологічних прав, які становлять фундамент сталого розвитку суспільства. Як слушно зазначає Є. В. Діденко у своєму дослідженні: «Екологічні права громадян є важливою складовою системи конституційних прав і свобод людини та громадянина, що визнаються національним і міжнародним правом як невід’ємний елемент сталого розвитку сучасного суспільства» [1, с. 526]. Дане визначення акцентує увагу на тому, що забезпечення сприятливого довкілля є пререквізитом для реалізації інших конституційних прав – на працю, відпочинок та освіту. У цьому контексті сталий розвиток набуває статусу універсальної юридичної категорії, що має бути імплементована в усі галузі національного права.

Основним нормативним орієнтиром у даній сфері виступає Основний Закон України. Стаття 50 Конституції України визначає засади природоохоронної архітектури держави: «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [5, ст. 50]. Попри пряму дію цієї норми, її ефективна реалізація потребує розгалуженої системи підзаконних актів та дієвих процесуальних механізмів. Тривалий час у вітчизняній юриспруденції спостерігався правовий формалізм, що ускладнювало отримання реальних компенсацій за шкоду, завдану довкіллю. Гармонізація із правом ЄС створює можливості для наповнення конституційних декларацій практичним змістом, зокрема через впровадження європейських стандартів доказування екологічної шкоди в судочинстві.

Важливим складником реформування галузі є забезпечення доступу до екологічної інформації. Прозорість даних виступає запорукою конструктивної взаємодії між державою, громадою та суб’єктами господарювання. Дослідники А. В. Духневич та Н. В. Карпінська зазначають: «Забезпечення доступу до екологічної інформації є одним із ключових елементів демократичного управління у сфері довкілля та важливою складовою реалізації екологічних прав людини» [4, с. 125]. Імплементація Директиви 2003/4/ЄС та розбудова інфраструктури просторових даних INSPIRE спрямовані на забезпечення відкритості екологічних показників за замовчуванням. Це дозволить мінімізувати корупційні ризики та забезпечити громадський контроль за станом навколишнього природного середовища в режимі реального часу.

Проте процес адаптації законодавства гальмується через фрагментарність нормативно-правової бази. Наявність суперечностей між кодексами та законами, що регулюють використання окремих природних ресурсів, створює умови для правового нігілізму. Експерти Інституту законодавства Верховної Ради України наголошують: «кодифікація екологічного законодавства у формі прийняття комплексного законодавчого акта є нагальною проблему, яку слід розглядати в якості пріоритетних завдань державної політики» [3, с. 12]. Прийняття Екологічного кодексу дозволило б уніфікувати процедурні норми та усунути дублювання повноважень контролюючих органів.

Окремого аналізу потребує інститут юридичної відповідальності. Ефективність правових норм безпосередньо залежить від санкцій за їх порушення. Наразі в Україні спостерігається невідповідність розміру штрафів реальним масштабам екологічних збитків. І. Л. Якименко та співавтори зауважують: «Через застарілий Кодекс України про адміністративні правопорушення в Україні накладаються символічні штрафи за забруднення навколишнього середовища та завдання шкоди навколишньому середовищу» [2, с. 251]. Для подолання цієї проблеми необхідна повна імплементація європейського принципу «забруднювач платить», що передбачає встановлення пропорційних та превентивних штрафів.

Сучасні виклики, пов’язані з військовою агресією, актуалізували питання відповідальності за екоцид. Руйнування об’єктів критичної інфраструктури та мінування територій спричинили довгострокові катастрофічні наслідки. У цьому контексті право ЄС стає інструментарієм для фіксації та оцінки екологічних воєнних злочинів у міжнародних судових інстанціях. Досвід подолання цих наслідків може стати підґрунтям для розробки нових міжнародних стандартів екологічної безпеки.

Критичне значення має також реформа сфери управління відходами. Прийняття у 2023 році профільного закону на основі Директиви 2008/98/ЄС визначило ієрархію поводження з відходами, де пріоритет надається запобіганню їх утворенню та повторному використанню. Це створює передумови для переходу до економіки замкненого циклу, хоча й потребує значних інвестиційних ресурсів та трансформації суспільної свідомості.

Успіх зазначених реформ залежить від інституційної спроможності органів державної влади. Цифровізація процедур оцінки впливу на довкілля (ОВД) та стратегічної екологічної оцінки (СЕО) вже демонструє позитивну динаміку щодо відкритості прийняття управлінських рішень.

Підсумовуючи, слід зазначити, що гармонізація екологічного законодавства України із правом ЄС є тривалим процесом, який передбачає докорінну зміну філософії взаємодії суспільства та природи. Кінцевою метою цих трансформацій є побудова правової держави, де

високі екологічні стандарти є нормою, що гарантує сталий розвиток та безпечне майбутнє для наступних поколінь.

Список використаних джерел

1. Діденко Є. В. Механізм захисту екологічних прав громадян України в контексті євроінтеграційних процесів. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 525–530.

2. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 06.04.2026).

3. Духневич А. В., Карпінська Н. В. Гармонізація законодавства України з правом ЄС у сфері екологічної інформації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6. Ч. 2. С. 125–132.

4. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу у галузі охорони довкілля і природокористування (на основі аналізу проектів законодавчих актів, включених до порядку денного п'ятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання) : аналіт. доп. / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021. 26 с.

5. Якименко І. Л., Ничик О. В., Маджд С. М. Гармонізація екологічного законодавства України з вимогами ЄС. *Екологічні науки*. 2024. № 6 (57). С. 250–254.

Ключові слова: екологічне законодавство, гармонізація, право ЄС, євроінтеграція, екологічні права, acquis ЄС, Орхуська конвенція, доступ до екологічної інформації, управління відходами, юридична відповідальність, сталий розвиток.

Keywords: environmental legislation, harmonization, EU law, European integration, environmental rights, EU acquis, Aarhus Convention, access to environmental information, waste management, legal liability, sustainable development.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Кукуріка Ілона Олександрівна

здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАБОРОНИ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Гендерна дискримінація залишається однією з найгостріших проблем сучасного суспільства, навіть попри помітні досягнення у сфері протидії та запобігання її проявам, які вже існують сьогодні, адже вона й надалі впливає на різні сфери життя. Вона може виявлятися через обмежений доступ до економічних і політичних ресурсів, нерівну оплату праці, насильство за гендерною ознакою, а також через стійкі стереотипи, що глибоко вкорінені у культурі та повсякденному житті [10, с. 53].

Саме тому принцип недискримінації є одним із ключових у системі міжнародного права прав людини, оскільки саме він забезпечує рівний

доступ до реалізації інших прав і свобод незалежно від статі, а його закріплення стало відправною точкою для формування сучасних підходів до гендерної рівності. Вперше універсальне розуміння рівності було закладене у Загальній декларації прав людини 1948 року, де проголошено, що всі люди є рівними у своїй гідності та правах, що створило основу для подальшого розвитку більш конкретних міжнародно-правових норм.

Подальша еволюція міжнародних стандартів привела до усвідомлення того, що дискримінація може проявлятися не лише у відкритій формі, але й у прихованих механізмах, пов'язаних із соціальними ролями, традиціями та нерівними можливостями, які фактично обмежують реалізацію прав. Саме тому сучасне міжнародне право розглядає гендерну дискримінацію як комплексне явище, що охоплює як юридичні, так і соціальні аспекти. Так, ЄСПЛ сформулював дискримінацію як «відмінність у ставленні до осіб, які знаходяться в аналогічних або відповідним чином схожих ситуаціях, що ґрунтується на ознаці, яку можна ідентифікувати» [8].

У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме у ст. 14, дискримінація розуміється як «несправедливе ставлення до осіб через стать, расу, вік, національність, релігію, етнічну чи політичну приналежність» [7].

Питання гендерної дискримінації у ЄС є актуальним ще від часу його заснування. Про це зокрема йдеться у 2 ч. статті 3 Договору про заснування Європейської спільноти від 25 березня 1957 року: «уся спільнота має на меті нерівність та сприяти рівності жінок та чоловіків» [4].

Саме тому у випадках, коли національне законодавство у сфері гендерної рівності та прав жінок є недостатньо розвиненим або взагалі відсутнім, жінки та громадські організації можуть спиратися на міжнародні документи, ухвалені світовою спільнотою та ратифіковані відповідною державою. Такі документи надають можливість, посилаючись на положення конвенцій, звертатися до судових інстанцій різних рівнів з метою захисту своїх прав. Основу міжнародно-правових актів становлять ключові принципи, зокрема забезпечення рівності прав жінок і чоловіків, а також недопущення дискримінації за ознакою статі [5, с. 32].

Розроблення та впровадження універсальних стандартів у сфері забезпечення гендерної рівності нині є одним із пріоритетних напрямів діяльності багатьох міжнародних організацій, зокрема ООН, Ради Європи та Європейського Союзу.

Серед міжнародних документів особливу увагу слід приділити Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року (Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women, CEDAW) [6], яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1979 році та розглядається як міжнародний «білль про права» жінок. Ця Конвенція стала першим обов'язковим міжнародним актом у цій сфері та

містить не лише рекомендаційні положення, а й конкретні зобов'язання держав щодо забезпечення і захисту рівних із чоловіками прав жінок у галузях освіти, праці, охорони здоров'я, сімейних відносин, громадянства тощо. За своєю структурою вона подібна до Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації як за обсягом матеріальних зобов'язань, так і за механізмами міжнародного контролю [1].

Водночас ефективність реалізації зазначених міжнародних стандартів забезпечується не лише їх нормативним закріпленням, а й функціонуванням відповідних механізмів контролю. Так, важливу роль відіграють міжнародні механізми контролю, зокрема органи ООН, які аналізують виконання державами взятих на себе зобов'язань і надають рекомендації щодо вдосконалення національної політики. Такий контроль сприяє тому, що міжнародні норми поступово трансформуються у реальні зміни в законодавстві та практиці.

Подальший розвиток і конкретизацію ідеї гендерної рівності отримали у стратегічних документах глобального рівня. Так, у 2015 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила підсумковий документ «Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року», який визначає серед ключових цілей забезпечення гендерної рівності та розширення прав і можливостей усіх жінок і дівчат [9]. Таким чином, питання гендерної рівності було інтегровано у ширший контекст сталого розвитку.

На національному рівні ці міжнародні стандарти поступово впроваджуються та адаптуються, що знаходить своє відображення у новітніх інструментах оцінки. Зокрема, у «2023–2025 рр. в Україні з'явився новий важливий інструмент вимірювання – Індекс гендерної рівності за методологією Європейського інституту гендерної рівності (EIGE). Раніше Україна не охоплювалася цим індексом, оскільки він розраховувався для країн ЄС, але завдяки співпраці з EIGE вперше виконано оцінку шести сфер гендерної рівності в Україні за європейською методологією (робота, гроші, знання, час, влада і здоров'я)» [2].

Презентація результатів цього дослідження відбулася у березні 2025 року та стала важливим кроком у контексті євроінтеграційних процесів України. Розробка індексу тривала близько півтора року, і на сьогодні актуальним завданням є його інституціоналізація та регулярне оновлення з метою системного моніторингу прогресу у сфері забезпечення гендерної рівності та заборони дискримінації.

За отриманими даними «індекс гендерної рівності України становить 61,4 бала (за шкалою 1–100), що лише на ~8,8 бала менше, ніж середній показник по ЄС (70,2). За цим інтегральним індексом Україна посіла 20-те місце у порівнянні з 27 країнами ЄС (тобто випереджає 7 держав ЄС)» [3].

Отже, міжнародно-правові стандарти заборони гендерної дискримінації та забезпечення гендерної рівності становлять цілісну та взаємопов'язану систему, яка визначає сучасні підходи до гарантування прав людини на глобальному рівні. Заборона дискримінації виступає базовим принципом, що закріплює неприпустимість будь-яких форм нерівного ставлення за ознакою статі, тоді як забезпечення гендерної рівності передбачає більш широкий комплекс заходів, спрямованих на створення реальних умов для рівної реалізації прав і можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя.

Список використаних джерел

1. Analyzing Gender. Women and Men in Development. Stockholm. *SIDA*, 2003. URL: https://cdn.sida.se/publications/files/sida2913en-analysing-gender.pdf (дата звернення: 06.04.2026).
2. Reanimation Package of Reforms. Ukraina na 20-mu mistsi sered reitynhu YeS za Indeksom hendernoi rivnosti. Ukraine ranks 20th among EU countries by the Gender Equality Index, 13.03.2025. URL: https://rpr.org.ua (дата звернення: 05.04.2026).
3. Ukrainskyi Zhinochyi Fond. Gender Equality Index in Ukraine – 2023 Report, 05.2025.URL:https://uwf.org.ua/wpcontent/uploads/2025/03/gender_index_05_2025_eng_web.pdf (дата звернення: 05.04.2026).
4. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства). Міжнародний документ від 25.03.1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення: 08.04.2026).
5. Заїка А.А. Міжнародно-правові (європейські) стандарти захисту від гендерної дискримінації. *Problems of legality*. Issue 143, 2018. С. 31-38.
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Міжнародний документ від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 06.04.2026).
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). Міжнародний документ. Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.04.2026).
8. Рішення ЄСПЛ у справі Карсон та інші проти Сполученого Королівства (Carson and Others v. UK). № 42184/05, 16 березня 2010 року, пункт 61. URL:https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001118531%22}(дата звернення: 06.04.2026).
9. Цілі сталого розвитку 2016–2030. *United Nationsin Ukraine*. URL: https://surl.li/lgnfzo (дата звернення: 07.04.2026).

10. Чорноштан Є. Гендерна дискримінація та соціальна робота в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Психологія. Випуск 4 (65), 2024. С. 53-58.

Ключові слова: дискримінація, гендерна рівність, міжнародні стандарти, права людини.
Keywords: discrimination, gender equality, international standards.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Кукуріка Ілона Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ: ПРАВОВА ПРИРОДА, ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ

У сучасних міжнародних відносинах санкції стали одним із найбільш поширених інструментів реагування на порушення норм міжнародного права, оскільки вони дозволяють здійснювати вплив на державу-порушника без застосування збройної сили (окрім військових санкцій). Особливої актуальності ця проблематика набула в умовах загострення міжнародних конфліктів та зростання ролі економічних і політичних засобів тиску.

Міжнародно-правові санкції за своєю суттю повинні застосовуватися державами та міжнародними організаціями виключно як засіб впливу на агресивні та репресивні режими, і в разі вчинення ними міжнародного правопорушення саме завдяки рішучим колективним примусовим заходам санкційного характеру такі протиправні дії мають бути припинені [4, с. 212].

Міжнародно-правові санкції не варто розглядати виключно як різновид міжнародно-правової відповідальності, оскільки ці поняття мають різну сутність. Якщо міжнародно-правова відповідальність означає обов’язок держави усунути наслідки порушення та відшкодувати завдану шкоду, то санкції, у свою чергу, є інструментом впливу, за допомогою якого спонукають державу виконати ці обов’язки та відновити порушені права.

На сучасному етапі доцільно виокремлювати п’ять рівнів міжнародних санкцій, серед яких, по-перше, глобальний рівень, що охоплює санкції, запроваджувані міжнародними організаціями, такими як ООН, ЄБРР чи ЄС; по-друге, міждержавний рівень, який передбачає застосування санкцій окремими державами або їх об’єднаннями; по-третє, галузевий рівень, що стосується окремих сфер економіки чи державних інститутів у контексті міжнародного співробітництва; по-четверте, корпоративний рівень, який реалізується транснаціональними корпораціями, а також державними й приватними компаніями; і, нарешті, індивідуальний рівень, до якого належать санкції, спрямовані проти конкретних фізичних осіб [2, с. 576].

Залежно від суб’єктів застосування санкцій їх доцільно поділяти на такі, що реалізуються державами в порядку самодопомоги, а також на ті, що здійснюються за участю міжнародних організацій [1].

Окрім цього, виокремлюють такі види санкцій, як дипломатичні, що передбачають скорочення дипломатичної присутності або навіть повне припинення дипломатичних відносин на рівні посольств, економічні, які полягають у повному розриві торговельних зв’язків або їх обмеженні в окремих секторах, а також військові, що можуть проявлятися у формі військової інтервенції [3, с. 135].

Зважаючи на різноманітність видів санкцій, зокрема дипломатичних, економічних і військових, це демонструє широту інструментарію, яким володіє міжнародне право для реагування на порушення, при цьому вибір конкретного виду санкцій залежить від характеру правопорушення, його наслідків та мети впливу. У такому контексті особливого значення набуває питання їх ефективності, адже саме вона дозволяє оцінити доцільність застосування відповідних заходів впливу.

При оцінці ефективності необхідно враховувати комплекс взаємопов’язаних чинників, серед яких, по-перше, стримувальний ефект щодо правопорушника, що проявляється в обмеженні масштабів протиправної діяльності та зниженні ймовірності її повторення; по-друге, вираження консолідованої позиції міжнародного співтовариства стосовно держави-порушника, що має превентивний вплив на інших потенційних делінквентів; по-третє, звуження матеріально-ресурсних можливостей правопорушника, що ускладнює подальше здійснення ним протиправної поведінки [5, с. 64].

Одним із найбільш наочних і кількісно вимірюваних наслідків застосування санкцій є їх економічний ефект, оскільки саме у цій площині найчіткіше простежуються результати обмежувального впливу. Як правило, санкції зумовлюють істотні трансформації в економічній системі держави, щодо якої вони застосовані, що може проявлятися у різних формах, зокрема у скороченні обсягів виробництва, дестабілізації окремих секторів економіки або навіть у різкому зниженні показників валового внутрішнього продукту (ВВП).

Водночас, оцінюючи ефективність впливу санкцій, необхідно враховувати їх гуманітарну спрямованість, бо негативні наслідки застосування міжнародно-правових санкцій мають бути спрямовані виключно на державу-порушника як суверенного суб’єкта міжнародного права, не поширюючись на невинних осіб, які не причетні до протиправної поведінки. У протилежному випадку виникає ризик порушення принципів справедливості та верховенства права, а також базових положень міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного та

міжнародного кримінального права, що ставить під сумнів легітимність і правомірність таких санкцій [6, с. 111-122].

Тому особливого значення набувають фундаментальні принципи міжнародного права, зокрема принцип невтручання у внутрішні справи держав, закріплений у Статуті ООН, а також положення про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, розроблені Комісією міжнародного права ООН, які разом формують нормативне підґрунтя правомірного застосування санкцій і визначають їх допустимі межі.

Підсумовуючи, варто зазначити, що міжнародно-правові санкції є самостійним інструментом впливу, який спрямований не стільки на відшкодування шкоди, скільки на припинення правопорушення і змушення держави виконувати міжнародні зобов'язання, при цьому вони застосовуються на різних рівнях від глобального до індивідуального. Їх ефективність проявляється через стримування порушника, консолідацію позиції міжнародної спільноти та обмеження його ресурсів, що найкраще видно саме в економічній сфері, де фіксується спад виробництва і ВВП. Водночас на практиці санкції працюють не завжди однаково ефективно, оскільки багато залежить від узгодженості дій держав і можливостей їх обходу. При цьому важливо, щоб санкції були спрямовані саме на державу-порушника і не порушували права цивільних осіб, адже тоді вони втрачають свою легітимність і суперечать основним принципам міжнародного права.

Список використаних джерел

1. Баймуратов М. О. Міжнародне право: підручник. 3-тє вид. Харків. *Одісей*, 2002. 672 с.
2. Ведькал В.А., Агамалієв Е.А. Теоретичні та практичні аспекти санкцій у міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10, 2021. С. 575-577.
3. Лихвар В.В. Міжнародно-правове регулювання застосування санкцій як форми політичної відповідальності держав. *Європейський правничии часопис*, 2024. Вип. 3. С. 133-139.
4. Мулявка В.Є. Правова природа санкцій: міжнародно-правовий та національний вимір. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2 (61), 2025. С. 207-214.
5. Сергєєв К.В. Ефективність цілеспрямованості міжнародно-правових санкцій як виду відповідальності у міжнародному праві. *Молодіжна наукова ліга*. Ужгород, 2020. С. 63-65.
6. Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського: моногр. / авт.кол.; за ред. В.М. Репецького та В.В. Гутника. Львів; Одеса. *Фенікс*. 564 с.

Ключові слова: міжнародно-правові санкції, ефективність санкцій, правова природа санкцій.

Keywords: international legal sanctions, effectiveness of sanctions, legal nature of sanctions.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Федорова Т.С.

Кукуруза Анастасія Вікторівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ ЗА ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Міжнародно-правова відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань є однією з ключових категорій сучасного міжнародного права, що забезпечує стабільність міжнародного правопорядку та гарантує дотримання норм і принципів, закріплених у міжнародних договорах і звичаєвому праві. Її сутність полягає у виникненні для держави-порушниці обов'язку зазнати певних юридичних наслідків у разі вчинення міжнародно-протиправного діяння, тобто дії чи бездіяльності, що суперечить її міжнародним зобов'язанням. У науковій літературі підкреслюється, що міжнародно-правова відповідальність виступає важливим засобом забезпечення ефективності міжнародного права, оскільки саме через механізм відповідальності гарантується виконання норм та відновлення порушених прав інших суб'єктів міжнародних відносин [3, с. 309].

Формування концепції міжнародно-правової відповідальності держав має тривалу історію, яка тісно пов'язана із розвитком міжнародного права. Т. Грабович зазначає, що ідеї відповідальності держав почали активно розвиватися у другій половині XIX століття в умовах гуманізації міжнародних відносин та поступового переходу від сили до права як основного регулятора міждержавних відносин [2, с. 58]. У XX столітті, особливо після створення Організації Об'єднаних Націй, відбулося інституційне оформлення механізмів відповідальності, що знайшло відображення у діяльності Комісії міжнародного права ООН, яка розробила Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року.

Ключовою підставою міжнародно-правової відповідальності є міжнародне правопорушення, яке містить два обов'язкові елементи: протиправність поведінки держави та її атрибуцію цій державі. Протиправність означає невиконання або неналежне виконання міжнародного зобов'язання, що може випливати з міжнародного договору, звичаю, загальних принципів права або рішень міжнародних організацій. При цьому важливо, що відповідальність настає незалежно від наявності вини у класичному розумінні, оскільки у міжнародному праві домінує

об’єктивний підхід до відповідальності держав. Атрибуція передбачає встановлення зв’язку між діянням і державою, тобто доведення того, що відповідна дія або бездіяльність була здійснена органами держави або особами, які діяли від її імені [6, с. 183].

Міжнародна відповідальність може виникати внаслідок порушення широкого спектра міжнародних зобов’язань, включаючи порушення міжнародних договорів, норм міжнародного гуманітарного права, прав людини та екологічних стандартів [4, с. 171]. Загалом це свідчить про універсальний характер цього інституту, який охоплює практично всі сфери міжнародних відносин. Особливої ваги набуває відповідальність за серйозні порушення імперативних норм міжнародного права, таких як заборона агресії, геноциду, рабства чи катувань.

Важливим аспектом міжнародно-правової відповідальності є її функції [1, с. 689]. Серед основних функцій виділяють відновлювальну, компенсаційну та превентивну. Відновлювальна функція полягає у поверненні ситуації до стану, який існував до правопорушення (реституція). Компенсаційна функція передбачає відшкодування шкоди, завданої внаслідок протиправного діяння, у формі грошових виплат або інших форм компенсації. Превентивна функція спрямована на запобігання новим правопорушенням шляхом створення негативних наслідків для держави-порушниці.

У структурі міжнародно-правової відповідальності виділяють різні її види. Зокрема, у сучасній доктрині розрізняють відповідальність за міжнародні правопорушення та відповідальність за міжнародні злочини. Перший вид пов’язаний із порушенням звичайних міжнародних зобов’язань, тоді як другий – із вчиненням найбільш тяжких порушень, що становлять загрозу для всього міжнародного співтовариства. У дослідженнях підкреслюється дуалістичний характер підходів до класифікації відповідальності, що відображає складність і багатовимірність цього правового явища [7, с. 43].

Форми реалізації міжнародно-правової відповідальності охоплюють реституцію, компенсацію та сатисфакцію. Реституція передбачає відновлення становища, яке існувало до порушення, наприклад, повернення незаконно захопленого майна або території. Компенсація застосовується у випадках, коли реституція є неможливою, і полягає у відшкодуванні матеріальної шкоди. Сатисфакція має нематеріальний характер і «полягає у публічному вибаченні перед потерпілою державою» [7, с. 49]. Зазначені форми можуть застосовуватися як окремо, так і в поєднанні залежно від характеру правопорушення.

Окрему увагу в науковій літературі приділено питанням обставин, що виключають міжнародно-правову відповідальність [8, с. 332]. До них належать, зокрема, згода потерпілої держави, самооборона, форс-мажор,

стан необхідності та контрзаходи. Наявність таких обставин може звільняти державу від відповідальності або змінювати її обсяг. Водночас їх застосування є обмеженим і підлягає суворому тлумаченню, щоб запобігти зловживанням.

Важливим є також питання реалізації відповідальності на практиці. Попри наявність розвиненої нормативної бази, механізми притягнення держав до відповідальності часто мають політичний характер і залежать від співвідношення сил у міжнародній системі. У цьому контексті значну роль відіграють міжнародні судові та арбітражні органи, зокрема Міжнародний суд ООН [5], який розглядає спори між державами щодо порушення міжнародних зобов'язань. Однак ефективність його рішень значною мірою залежить від добровільної згоди держав виконувати ці рішення.

Отже, міжнародно-правова відповідальність держав є складним і багатогранним інститутом, який поєднує теоретичні та практичні аспекти функціонування міжнародного права. Вона забезпечує дотримання міжнародних норм, відновлення порушених прав та інтересів, а також сприяє зміцненню міжнародного правопорядку. Попри наявні проблеми у реалізації механізмів відповідальності, цей інститут залишається одним із ключових інструментів регулювання міжнародних відносин і гарантією стабільності світової системи.

Список використаних джерел

1. Бялий Г. А. До проблеми визначення міжнародно-правової відповідальності в міжнародному публічному праві. *Аналітичне-порівняльне правознавство*/ редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Бєлов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ». Ужгород, 2024. №1. С. 687-691.
2. Грабович Т. А. Генеза концепції міжнародної відповідальності держав. Правова держава. 2020. № 39. С. 55–61.
3. Громовенко К. В., Тицька Я. О. Міжнародно-правова відповідальність держав як засіб забезпечення дотримання норм міжнародного права: від теорії до практики. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 306-313.
4. Замрига А. В., Падалка М. А. Міжнародно-правова відповідальність при правонаступництві держав. *Київський часопис права*. 2024. № 4. С. 169–173.
5. Міжнародний суд ООН. URL: https://netherlands.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/spivrobitnictvo-z-mizhnarodnimi-organizaciyami/mizhnarodnij-sud-oon (дата звернення: 25.03.2026).
6. Новашок Д. О. Подвійна атрибуція та спільна відповідальність міжнародної організації та держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 4, № 89. С. 179-184.

7. Певко С. Г. Міжнародна відповідальність держав (теоретико-правовий погляд). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Право*. 2023. Вип. 36. С. 43-54.
8. Шурупова О., Панфілова Ю. Обставини, що виключають відповідальність держав. *Молодий вчений*. 2021. № 3 (91). С. 330–334.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародно-правова відповідальність, правопорушення, реституція, компенсація, сатисфакція, атрибуція.
Keywords: international law, international legal responsibility, offense, restitution, compensation, satisfaction, attribution.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Кукуруза Анастасія Вікторівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП ЛОЯЛЬНОГО СПІРОБІТНИЦТВА В ПРАВІ ЄС

Принцип лояльного співробітництва в праві Європейського Союзу є одним із фундаментальних конституційних принципів правопорядку ЄС, який визначає характер взаємовідносин між державами-членами та інституціями Союзу. Його сутність полягає у взаємному обов'язку співпраці, взаємної поваги та підтримки під час виконання завдань, що випливають із установчих договорів Європейського Союзу. Нормативне закріплення цього принципу міститься у положеннях Договору про Європейський Союз, зокрема у статті 4(3), де зазначено, що держави-члени та Союз повинні допомагати один одному у виконанні завдань, що випливають із договорів, і утримуватися від будь-яких заходів, які можуть поставити під загрозу досягнення цілей Європейського Союзу [4].

Принцип лояльного або щирого співробітництва є одним із базових принципів функціонування правової системи ЄС і визначає характер взаємодії між різними рівнями влади в межах інтеграційного об'єднання. У науковій літературі цей принцип часто розглядається як прояв загального принципу добросовісності у міжнародному праві. Дослідники підкреслюють, що лояльність у праві ЄС є особливою формою принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, який набуває більшої інтенсивності у правових системах з високим рівнем інтеграції, таких як Європейський Союз [3, с. 853].

Сучасне розуміння принципу лояльного співробітництва сформувалося поступово у процесі еволюції правової системи Європейських співтовариств. Його попередником було положення статті 5 Договору про заснування Європейського економічного співтовариства, яке встановлювало обов'язок держав-членів вживати всіх необхідних заходів для виконання зобов'язань, що випливають із договорів [1]. Із розвитком

інтеграційних процесів значення цього принципу значно зросло. Після прийняття Лісабонського договору його положення були кодифіковані у статті 4(3) Договору про Європейський Союз, що закріпило принцип лояльного співробітництва як один із фундаментальних принципів функціонування Союзу.

Зміст цього принципу полягає у встановленні взаємних прав та обов'язків між Європейським Союзом і державами-членами. Передусім він передбачає обов'язок держав-членів забезпечувати виконання зобов'язань, що випливають із установчих договорів і актів інституцій ЄС. Держави повинні приймати всі необхідні загальні або спеціальні заходи для забезпечення ефективної реалізації права Союзу [1]. Це означає, що національні органи влади повинні не лише утримуватися від дій, які можуть порушити право ЄС, але й активно сприяти його реалізації. Тому, принцип лояльного співробітництва покладає на держави-члени як негативні обов'язки (утримання від певних дій), так і позитивні обов'язки (вжиття заходів для досягнення цілей Союзу).

Одним із ключових елементів принципу є обов'язок держав-членів утримуватися від будь-яких заходів, які можуть поставити під загрозу досягнення цілей Європейського Союзу. Цей обов'язок поширюється на всі сфери діяльності держави, включаючи законодавчу, виконавчу та судову владу. Наприклад, держави-члени не повинні приймати законодавство, яке суперечить нормам права ЄС, або вживати адміністративні заходи, що перешкоджають реалізації політик Союзу. Крім того, вони повинні забезпечувати ефективне застосування норм ЄС у національних правових системах.

Значну роль у розвитку та конкретизації принципу лояльного співробітництва відіграла судова практика Суду Європейського Союзу. Саме судова практика сприяла розширенню змісту цього принципу та перетворенню його на один із центральних механізмів забезпечення ефективності права ЄС [2, с. 36]. Суд ЄС неодноразово наголошував, що принцип лояльного співробітництва зобов'язує держави-члени забезпечувати повну реалізацію права Союзу та усувати будь-які перешкоди для його застосування. У багатьох рішеннях Суд підкреслював, що держави повинні співпрацювати з інституціями ЄС, надавати необхідну інформацію та координувати свої дії для досягнення спільних цілей.

Особливістю принципу лояльного співробітництва є його взаємний характер. Це означає, що обов'язок співпраці покладається не лише на держави-члени, але й на інституції Європейського Союзу. Інституції повинні діяти в межах своїх повноважень та взаємодіяти між собою і з державами-членами на основі взаємної поваги та співпраці. Наприклад, стаття 13(2) Договору про Європейський Союз прямо передбачає, що інституції Союзу

повинні здійснювати взаємне щире співробітництво під час виконання своїх функцій [1].

Принцип лояльного співробітництва також має важливе значення у сфері зовнішньої політики та безпеки Європейського Союзу. У цій сфері держави-члени зобов'язані підтримувати політику Союзу та діяти відповідно до спільних рішень. Вони повинні координувати свої дії на міжнародній арені та утримуватися від будь-яких кроків, які можуть суперечити спільній зовнішній політиці Союзу.

У практичному вимірі принцип лояльного співробітництва проявляється у різних формах взаємодії між державами-членами та інституціями ЄС. До таких форм належать обмін інформацією, консультації, координація політик, виконання рішень інституцій ЄС, а також участь у спільних програмах та ініціативах. Завдяки цьому принципу забезпечується узгодженість дій різних суб'єктів правової системи Європейського Союзу.

Важливою функцією принципу лояльного співробітництва є забезпечення єдності правопорядку Європейського Союзу. Оскільки ЄС є складною багаторівневою системою, що поєднує елементи міжнародної організації та наднаціонального утворення, ефективне функціонування цієї системи можливе лише за умови тісної співпраці між її учасниками. Саме тому принцип лояльного співробітництва відіграє ключову роль у підтриманні балансу між компетенціями Союзу та держав-членів.

Крім того, цей принцип має значний вплив на розвиток інших принципів права ЄС. Зокрема, він пов'язаний із принципами верховенства права ЄС, прямої дії та ефективності. У судовій практиці Суду ЄС принцип лояльного співробітництва часто використовується як аргумент для обґрунтування необхідності забезпечення повної реалізації норм права Союзу у національних правових системах [1]. У результаті він сприяє зміцненню інтеграційного характеру правової системи Європейського Союзу.

Отже, принцип лояльного співробітництва є одним із ключових принципів права Європейського Союзу, який забезпечує ефективну взаємодію між державами-членами та інституціями Союзу. Його значення полягає у створенні правових механізмів, що сприяють узгодженості дій усіх суб'єктів інтеграційного процесу, забезпечують виконання зобов'язань, що випливають із установчих договорів, та сприяють досягненню стратегічних цілей Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року). URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU57013 (дата звернення: 10.03.2026).
2. Проць О. Є. Рішення Суду ЄС та їхній вплив на правову систему України. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. Т. 1, № 4. С. 33–38.

3. De Baere G., Roes T. EU loyalty as good faith. *International and Comparative Law Quarterly*. 2015. Vol. 64, No. 4. P. 829–874.
4. Klamert M. Loyalty in the EU Treaties. Oxford : Oxford University Press, 2014. URL: https://academic.oup.com/book/16534/chapter/171892693?login=false (дата звернення: 10.03.2026).

Ключові слова: лояльне співробітництво, право ЄС, держави-члени, інституції, ефективність права, Суд ЄС, інтеграція.
Keywords: loyal cooperation, EU law, member states, institutions, effectiveness of law, Court of Justice of the EU, integration

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Кульча Альона Дмитрівна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ МАЙНОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ: МІЖНАРОДНИЙ ПРИВАТНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України завдало масштабних майнових збитків мільйонам українських громадян: знищено й пошкоджено значну кількість об’єктів нерухомості, вилучено рухоме майно та зруйновано підприємства. Масштаби руйнувань охоплюють як приватне житло, так і інші об’єкти цивільної інфраструктури, що перебували у власності або користуванні громадян.

За оцінками Уряду України, Групи Світового банку, Європейської Комісії та Організації Об'єднаних Націй, загальна сума прямих майнових збитків за період з лютого 2022 року до грудня 2025 року становить 195,1 млрд доларів США [10].

Передусім потрібно підкреслити, що відповідно до статті 190 Цивільного кодексу України, майном є окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [8]. Водночас, стаття 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [5] конкретизує визначення майнових прав, вказуючи, що ними можуть оцінюватися та визнаватися будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від прав власності, зокрема права власності, права володіння, розпорядження та користування майном.

Міжнародно-правовою основою захисту майнових прав є стаття 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6], яка гарантує кожному право мирного володіння своїм майном та забороняє його позбавлення без законних підстав.

Водночас важливе у сфері відшкодування майнової шкоди є частина 1 статті 49 Закону України «Про міжнародне приватне право» [4], яка закріплює, що права та обов'язки за зобов'язаннями визначаються правом держави, де сталася шкідлива дія або обставина. Це означає, що до відносин щодо відшкодування збитків, завданих на території України внаслідок бойових дій, застосовується українське право.

Аналогічно ситуація існує щодо майна, яке розташоване на тимчасово окупованих територіях, відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [2], ці території є невід'ємною частиною України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. Отже, відносини щодо відшкодування шкоди, завданому майну громадян на тимчасово окупованих територіях, також регулюються виключно українським правом.

Міжнародним захистом майнових прав громадян України є Реєстр збитків для України, заснований Резолюцією Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res(2023)3 від 12 травня 2023 року для обліку заяв громадян України про відшкодування збитків, завданих агресією РФ, який забезпечить справедливість та компенсацію для громадян України [9]. Реєстр налічує 43 держави-учасниці Ради Європи та Європейський Союз, до нього приєдналися більшість країн ЄС, США, Канада, Японія та інші партнери.

Важливо зауважити, що Реєстр призначений для обліку заяв за категоріями щодо відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих внаслідок агресії РФ. Це означає, що даний Реєстр не розглядає та не оцінює отримані заяви по суті, не встановлює вартість збитків і не призначає здійснення виплат.

Наразі відкрито можливості для подання заяв у категоріях, зокрема: вимушене внутрішнє переміщення (категорія A1.1), смерть близького члена сім'ї (категорія A2.1), пошкодження або знищення житлового нерухомого майна фізичних осіб (категорія A3.1), а також пошкодження або знищення нежитлового нерухомого майна (категорія A3.2) [7].

На національному рівні на виконання положень Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України…» [3] було реалізовано програму «єВідновлення» – механізм державної компенсації власникам пошкодженого та знищеного майна. Отримувачами компенсації згідно з цим законом визначено коло осіб, які можуть отримати компенсацію. До зазначеного кола осіб входять: фізичні особи – громадяни України, юридичні особи та уповноважені суб'єкти, а також додаткові категорії отримувачів у Порядку надання компенсації. Проте програма не

поширюється на іноземних громадян та осіб без громадянства, які також могли втратити майно в Україні внаслідок вторгнення.

Окрему увагу слід приділити міжнародному досвіду функціонування компенсаційних механізмів, зокрема діяльності Компенсаційної комісії ООН. Цей орган був створений Резолюцією Ради Безпеки ООН № 692 (1991) після агресії Іраку проти Кувейту для забезпечення відшкодування шкоди [1]. Комісія здійснювала реєстрацію, оцінку та виплату компенсацій за збитки, включаючи шкоду довкіллю, майну та здоров'ю. Саме цей досвід є надзвичайно актуальним для України, адже він доводить можливість створення міжнародного компенсаційного органу, який може бути адаптований для відшкодування збитків, завданих агресією РФ. Особливої уваги цей досвід набуде у післявоєнний період, коли постане необхідність системного та масштабного відшкодування шкоди внаслідок агресії.

Таким чином, повномасштабне вторгнення РФ яке призвело до масштабного порушення майнових прав громадян України, потребує ефективних механізмів їх захисту та відшкодування. Національне та міжнародне право формують необхідну правову основу, однак існуючі інструменти компенсації залишаються недостатньо комплексними.

Список використаних джерел

1.Екологія Право Людина. Компенсаційна комісія ООН – перспектива фінансування відновлення довкілля в Україні після війни з РФ. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Kompensatsijna-komisiya-OON.pdf

2.Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII : станом на 19 трав. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

3.Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX : станом на 11 груд. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text

4.Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text

5.Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 № 2658-III : станом на 1 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text

6.Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Протокол Ради Європи від 20.03.1952 : станом на 17 лип. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text

7.Реєстр збитків для України. Документи. URL: https://rd4u.coe.int/uk/documents
8.Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
9.Committee of Ministers of the Council of Europe. Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine : 12 May 2023. URL: https://rm.coe.int/0900001680ab2595
10.World Bank. Ukraine – fifth rapid damage and needs assessment (RDNA5) : february 2022 – december 2025. Washington, D.C., 2026. URL: https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099022026094036395

Ключові слова: повномасштабне вторгнення РФ, майнові збитки, відшкодування шкоди, Реєстр збитків для України, компенсаційні механізми.

Keywords: full-scale invasion of the Russian Federation, property losses, compensation for damage, Register of Damage for Ukraine, compensatory mechanisms.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Цибульська О. Ю.

Курманська Аріна Вадимівна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВА ПРИРОДА РІШЕНЬ КОМІТЕТУ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ

Питання правової природи рішень Комітету ООН з прав людини набуває особливої актуальності в умовах пошуку ефективних міжнародних механізмів захисту прав людини. Попри високий авторитет цього органу та його ключову роль у нагляді за виконанням положень Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права (далі – МПГПП) 1966 року, його рішення не є юридично обов'язковими. Через це практика свідчить про системні випадки ігнорування рекомендацій Комітету ООН з прав людини, що ставить під сумнів його ефективність у цілому. Водночас, на відміну від нього, механізм захисту ЄСПЛ передбачає чіткі процедури імплементації рішень на національному рівні, що зумовлює дискусію щодо доцільності вибору між цими інституціями [3, с. 175-176]. Це викликає потребу у ґрунтовному аналізі правової природи рішень Комітету ООН з прав людини та їхнього місця в системі міжнародного захисту прав людини.

Виходячи з цього, правова природа рішень Комітету ООН з прав людини є важливим питанням, аналізом якого займалися М. В. Безсонова у праці «Юридичні наслідки ухвалення рішень міжнародними правозахисними інституціями» [1]; А. Є. Зубарева у роботах «Міжнародно-правовий статус Комітету ООН з прав людини» [2] та «Окремі аспекти виконання рішень Комітету ООН з прав людини в Україні» [3]; А. А.

Самойлович у дослідженні «Міжнародний захист прав людини від політичних переслідувань» [4] та багато інших.

У межах своєї компетенції Комітет ООН з прав людини розглядає доповіді держав-учасниць про заходи на виконання МПГПП 1966 року та ухвалює заключні зауваження. Крім цього, він розглядає скарги про порушення вищезгаданого Пакту двома способами: «добрі послуги» (чинні процедури, інституційний механізм) та розгляд спеціально створеною погоджувальною комісією, яка складається з п'яти членів та виносить певні рекомендації, зауваження, міркування. До того ж Комітет видає зауваження загального порядку щодо тлумачення Пакту та застосовує тимчасові заходи [2, с. 13-14]. Водночас питання правової природи таких рішень Комітету ООН з прав людини залишається дискусійним через відсутність єдиного підходу до їх обов'язковості. З цього приводу А. Є. Зубарева зазначає: «Рішення Комітету доцільно вважати актами "м'якого права", нарівні з актами міжнародних організацій», підкреслюючи також їх використання у практиці міжнародних судових органів (зокрема Міжнародного Суду ООН та Міжамериканського суду з прав людини) [2, с. 15]. Подібну думку висловлює і М. В. Безсонова: «За юридичною природою рішення Комітету доцільно вважати актами "м'якого права", нарівні з актами міжнародних організацій, значення яких зумовлюється високим ступенем виконання державами рекомендацій цього органу» [1, с. 493]. Наведені позиції підтверджують, що значення рішень Комітету визначається не стільки формальною обов'язковістю, скільки їхнім фактичним впливом на міжнародну правозастосовну практику. Зважаючи на це, можна стверджувати, що акти Комітету, попри відсутність обов'язкової сили для держав, наділені міжнародним авторитетом. Водночас варто зауважити, що їхній рекомендаційний характер зумовлює певні недоліки у механізмі реалізації.

До таких недоліків, зокрема, належить те, що, на відміну від ЄСПЛ, який має судовий статус, Комітет ООН з прав людини часто розглядається як «квазісудовий» орган. Його міркування мають лише рекомендаційний характер, що дозволяє національним судам ігнорувати їх при розгляді справ. Для подолання цієї нерівності фахівці наголошують на необхідності впровадження змін до вітчизняної нормативної бази, які б зрівняли правові наслідки діяльності обох інституцій. Зокрема, у дослідженні А. Є. Зубаревої зазначається наступна пропозиція для України: «Заповнити прогалини у законодавстві, щоб рішення, ухвалені Комітетом ООН з прав людини за індивідуальними повідомленнями... мали правові наслідки у вигляді підстави для повторного розгляду національними судами проблемних справ» [3, с. 176-177]. Це твердження вказує на те, що створення законодавчого механізму, подібного до того, що діє для ЄСПЛ, забезпечить реальну імплементацію рішень Комітету у правове поле, зокрема України.

Таким чином, подолання прогалин у регулюванні статусу рішень Комітету ООН з прав людини є важливим для забезпечення системності міжнародного захисту прав людини та ефективного перегляду справ на національному рівні.

Зважаючи на вищезазначене, особливо гостро проблема невизначеності юридичної сили рішень Комітету ООН з прав людини проявляється у практиці національних судів України, які нерідко відмовляються враховувати їх. Одним із найбільш показових прикладів цієї проблеми було рішення Комітету ООН з прав людини у справі «Віктор Щітка проти України», у якій було прямо встановлено порушення фундаментальних прав, однак національні органи відмовилися надати цим висновкам належне правове значення. Як вказує А. А. Самойлович: «Комітет ООН з прав людини визнав порушення Україною низки положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, зокрема катування… однак ВССУ відмовився розглядати справу Щітки на тій підставі, що Зауваження Комітету ООН з прав людини не є рішенням судового органу» [4, с. 266-267]. Ця цитата підтверджує тезу про те, що відсутність прямого законодавчого механізму імплементації рішень Комітету дозволяє національним інституціям формально ігнорувати міжнародні стандарти захисту прав людини. Таким чином, справа «Віктора Щітки проти України» наочно демонструє необхідність законодавчого закріплення обов’язкових процесуальних наслідків рішень Комітету ООН з прав людини для забезпечення реального, а не декларативного захисту прав людини, зокрема в Україні.

Отже, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що правова природа рішень Комітету ООН з прав людини й надалі залишається однією з найбільш дискусійних проблем у сфері міжнародного захисту прав людини, оскільки їхній значний практичний вплив не супроводжується належним механізмом обов’язкового виконання на національному рівні. Попри рекомендаційний характер таких актів, вони фактично виконують важливу функцію, конкретизуючи зміст міжнародних зобов’язань держав за МПГПП 1966 року і формуючи відповідні стандарти у сфері захисту прав людини. З огляду на це доцільним видається внесення змін до законодавства України, які б прямо передбачали можливість перегляду судових рішень і проведення ефективного розслідування у випадках встановлення Комітетом фактів порушення прав людини. Саме поєднання міжнародного авторитету Комітету з чітким внутрішньодержавним механізмом реалізації його рішень здатне підвищити ефективність як теорії, так і практики захисту прав людини.

Список використаних джерел

1. Безсонова М. Юридичні наслідки ухвалення рішень міжнародними правозахисними інституціями. *State Building and Local Government.* 2023.

№ 45. С. 486–503. URL: https://dbmsjournal.com/wp-content/uploads/2024/12/zb_derg_bud_45_2023-486-503.pdf
2. Зубарева А. Є. Міжнародно-правовий статус Комітету ООН з прав людини : *автореф. Дисертація кандидата наук : 12.00.11*. Одеса, 2015. 22 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b14d1e39-dec9-4558-afe2-fe31475bbbd8/content
3. Зубарева А. Є. Окремі аспекти виконання рішень Комітету ООН з прав людини в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2016. С. 174–178. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/Nvmgu_jur_2016_20_45.pdf
4. Самойлович А. А. Міжнародний захист прав людини і громадянина від політичних переслідувань. *Modern problems in science: proceedings of the XIX International Scientific and Practical Conference (Vancouver, May 17-20, 2022)*. Vancouver, Canada, 2022. С. 263-268. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/7600/1/Mizhnarodnyi_zak.pdf

Ключові слова: Комітет ООН з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, правова природа, м'яке право, права людини, рішення міжнародних органів та організацій, міжнародний захист прав людини, міжнародні органи, Європейський Суд з прав людини.

Keywords: United Nations Human Rights Committee, International Covenant on Civil and Political Rights, legal nature, soft law, human rights, decisions of international bodies and organizations, international protection of human rights, international bodies, European Court of Human Rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Курносенко Софія Олександрівна, Чепой Марианна Іванівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯН ЗА КОРДОНОМ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Дипломатичний захист громадян за кордоном є важливим елементом міжнародного права, який забезпечує реалізацію прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у випадках їх порушення іноземною державою. В умовах глобалізації, активної міграції населення, а також з огляду на сучасні виклики, зокрема збройні конфлікти, питання ефективного дипломатичного захисту набуває особливої актуальності для України.

Правову основу дипломатичного захисту становлять як норми міжнародного, так і національного права. Відповідно до статті 25 Конституції України, держава гарантує своїм громадянам захист і піклування за її межами [1]. Крім того, Закон України «Про дипломатичну службу» визначає повноваження дипломатичних установ щодо надання

допомоги громадянам [4]. На міжнародному рівні ключове значення мають положення проєкту статей Комісії міжнародного права ООН про дипломатичний захист (2006 р.), які закріплюють право держави виступати на захист своїх громадян у разі порушення їхніх прав іншою державою [3], а також Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року, яка регламентує консульську допомогу [2].

На практиці дипломатичний захист реалізується через діяльність дипломатичних представництв і консульських установ України за кордоном. Основними формами такого захисту є надання правової допомоги, сприяння у взаємодії з органами влади держави перебування, забезпечення евакуації громадян, а також представництво інтересів громадян у надзвичайних ситуаціях.

Одним із найбільш показових прикладів ефективного дипломатичного захисту є евакуація громадян України з міста Ухань (Китай) у 2020 році у зв'язку з поширенням COVID-19. Українські дипломатичні установи забезпечили комунікацію з громадянами, формування списків на евакуацію, взаємодію з органами влади Китаю та організацію спеціального авіарейсу. Цей випадок продемонстрував здатність держави оперативно реагувати на глобальні виклики та забезпечувати безпеку своїх громадян за кордоном [5]. Ще одним важливим прикладом є евакуація громадян України з Афганістану у 2021 році після різкої зміни політичної ситуації. У надзвичайно складних умовах українські дипломати та інші державні органи організували вивезення не лише громадян України, а й іноземців. Дипломатичні канали використовувалися для переговорів із представниками різних сторін конфлікту, що свідчить про високий рівень координації та ефективності дипломатичного захисту [5]. Аналогічні заходи були реалізовані у 2023 році під час евакуації українців із Судану, де тривали бойові дії. Дипломатичні установи забезпечували зв'язок із громадянами, координацію з міжнародними партнерами та організацію переміщення осіб до третіх країн [5].

Окрему категорію становлять випадки захисту громадян України, затриманих або заарештованих за кордоном. Відповідно до Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року, консульські посадові особи мають право відвідувати затриманих, надавати юридичну допомогу та контролювати дотримання їхніх прав [2]. Українські консульства регулярно реалізують ці повноваження, зокрема в країнах ЄС та Туреччині. Показовим є випадок захоплення українських моряків у Керченській протоці у 2018 році, коли завдяки комплексним дипломатичним і міжнародно-правовим заходам, включно зі зверненням до міжнародних інстанцій, вони були звільнені у 2019 році [3].

Допомога громадянам у трудових спорах за кордоном, зокрема, у Польщі та Чехії є важливим напрямом практичної реалізації

дипломатичного захисту. Українські громадяни нерідко стикаються з порушенням трудових прав, у таких випадках консульські установи сприяють врегулюванню конфліктів із роботодавцями, допомагають у пошуку правової допомоги та забезпечують зв'язок із місцевими органами влади [4]. Також консульські установи надають допомогу у разі втрати документів шляхом оформлення посвідчення особи на повернення в Україну, що дозволяє громадянину безперешкодно перетнути кордон і повернутися додому. Це є однією з найпоширеніших форм консульської підтримки [4]. Окремо здійснюється захист громадян, які стали жертвами торгівлі людьми або інших злочинів, через співпрацю з правоохоронними органами та міжнародними організаціями з метою забезпечення їх безпеки та повернення в Україну [6].

Особливого значення дипломатичний захист громадян України набув після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації у лютому 2022 року. У цей період Україна зіткнулася з викликами, пов'язаними з масовим переміщенням населення, загрозою життю громадян та необхідністю забезпечення їхніх прав як на території України, так і за її межами. Одним із ключових напрямів дипломатичного захисту стала масова евакуація громадян України до країн Європейського Союзу та інших держав світу. За координації Міністерства закордонних справ України, дипломатичних установ та міжнародних організацій було організовано безпечний виїзд мільйонів українців через західні кордони. У цьому процесі важливу роль відіграли дипломатичні представництва, які забезпечували інформування про маршрути евакуації, координацію з прикордонними службами, організацію прийому громадян та сприяння їх розміщенню і отриманню гуманітарної допомоги [5].

Особливим прикладом міжнародного дипломатичного захисту стало запровадження Європейським Союзом тимчасового захисту для українських громадян, що надало їм право на проживання, працевлаштування, освіту та медичну допомогу у країнах ЄС. Українська дипломатія активно брала участь у переговорному процесі щодо прийняття цього рішення, що стало важливим досягненням у сфері захисту прав громадян за кордоном [6]. Окремим напрямом стала діяльність дипломатичних установ щодо повернення громадян України з небезпечних регіонів світу, де вони перебували під час початку війни. Наприклад, організовувалися спеціальні евакуаційні рейси для українців з країн Близького Сходу, Африки та Азії, де через військові дії було ускладнено їхнє повернення на батьківщину [5]. Допомога громадянам України на тимчасово окупованих територіях або незаконно вивезеним до Російської Федерації є важливим напрямом дипломатичного захисту, що реалізується через дипломатичні канали, міжнародні організації та судові інстанції, зокрема у випадках примусової депортації дітей, відповідно до норм

міжнародного права [3]. Водночас значну роль відіграє захист українських біженців за кордоном, який включає юридичну підтримку, сприяння працевлаштуванню, доступ до соціальних і освітніх послуг та протидію дискримінації і порушення прав [4].

Практика показує, що дипломатичний захист у період повномасштабної війни потребує високого рівня координації між державними органами, міжнародними партнерами та громадянським суспільством. Важливу роль відіграє використання цифрових технологій, зокрема онлайн-платформ для реєстрації громадян і отримання консультацій, що підвищує ефективність реагування на кризові ситуації [4]. Водночас реалізація дипломатичного захисту ускладнюється обмеженістю ресурсів дипломатичних установ, складністю взаємодії з іноземними органами влади та недостатньою проінформованістю громадян про доступні механізми допомоги [4].

Отже, дипломатичний захист громадян України за кордоном є комплексним інститутом, що поєднує правові норми та практичні механізми їх реалізації і охоплює широкий спектр дій – від консульської допомоги у повсякденних ситуаціях до масштабних евакуацій, захисту затриманих осіб, допомоги біженцям та використання міжнародно-правових інструментів. Практика свідчить, що Україна активно застосовує ці механізми, особливо в умовах повномасштабної війни, коли значно зросли масштаби міграції та кількість кризових ситуацій за участю громадян. Водночас ефективність дипломатичного захисту залежить від координації державних органів, міжнародного співробітництва та розвитку сучасних цифрових сервісів, що в сукупності визначає рівень гарантування прав і безпеки громадян України за кордоном.

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 09.04.2026).
2. Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 року № 995_047. / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_047 (дата звернення: 10.04.2026).
3. Проєкт статей Комісії міжнародного права ООН про дипломатичний захист (2006 р.). URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_8_2006.pdf (дата звернення: 10.04.2026).
4. Про дипломатичну службу : Закон України від 07.06.2018 № 2449-VIII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text (дата звернення: 10.04.2026).

5. Міністерство закордонних справ України. Захист громадян України за кордоном. Офіційний вебсайт. URL: https://mfa.gov.ua (дата звернення: 10.04.2026).
6. International Organization for Migration (IOM). Ukraine Crisis Response Plan 2026 / Global Crisis Response Platform. *Home / Global Crisis Response Platform*. URL: https://crisisresponse.iom.int/response/ukraine-crisis-response-plan-2026 (date of access: 11.04.2026).

Ключові слова: біженці, дипломатичний захист, евакуація громадян, збройний конфлікт, захист прав людини, міграція населення, міжнародні договори, Міністерство закордонних справ України, переговори, торгівля людьми, тимчасовий захист ЄС.

Keywords: refugees, diplomatic protection, evacuation of citizens, armed conflict, human rights protection, population migration, international treaties, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, negotiations, human trafficking, EU temporary protection.

Науковий керівник: асистент кафедри Бугаєць А.С.

Курносенко Софія Олександрівна, Чепой Марианна Іванівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

НАЙМАНЦІ ТА ДОБРОВОЛЬЦІ: ПРАВОВИЙ СТАТУС В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У сучасних збройних конфліктах особливу увагу привертає питання участі осіб, які можуть бути залучені до бойових дій у складі регулярних збройних сил або поза ними. До таких категорій належать найманці та добровольці, правовий статус яких суттєво відрізняється у міжнародному праві. Визначення їхнього правового становища має важливе значення для забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права та захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Відповідно до змісту Міжнародної конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 1989 року, найманці визначаються як особи, які беруть участь у збройному конфлікті з метою отримання матеріальної винагороди, не є громадянами жодної сторони конфлікту та не входять до складу її збройних сил, такі особи не мають права на статус комбатанта і не користуються правовим захистом військовополонених [1; 4]. Україна ратифікувала цю конвенцію в 1993 році. В національному законодавстві поняття «найманці» міститься в статті 447 Кримінального кодексу України [3; 5].

За розумінням Додаткового протоколу №1 до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів відповідно до статті 43, комбатантами є всі особи, які входять до складу збройних сил сторони конфлікту, за винятком медичного та духовного персоналу. До таких сил належать як регулярні війська, так і організовані збройні формування, що перебувають під командуванням, мають

внутрішню дисципліну та дотримуються норм міжнародного гуманітарного права. В статті також закріплене ключове право комбатанта – безпосередньо брати участь у бойових діях [1]. У разі потрапляння в полон така особа має право на статус військовополоненого відповідно до Женевської конвенції про поводження з військовополоненими [2]. Водночас комбатанти зобов'язані дотримуватися законів і звичаїв війни, зокрема принципу розрізнення між цивільними та військовими цілями. Стаття 44 встановлює загальне правило: комбатанти зобов'язані чітко відрізняти себе від цивільного населення з метою забезпечення його захисту під час воєнних дій, зокрема під час нападу або підготовки до нього. Водночас визнається, що в окремих ситуаціях через специфіку бойових дій дотримання цієї вимоги може бути неможливим. У таких випадках комбатант не втрачає свого статусу за умови, що він відкрито носить зброю як під час безпосереднього бою, так і перебуваючи на виду у противника в процесі розгортання перед атакою [1].

У міжнародно-правовій доктрині добровольцями вважаються особи, які з власної волі вступають до збройних формувань іншої держави, керуючись ідеологічними, політичними чи моральними переконаннями, а не з метою отримання матеріальної вигоди. За умови дотримання норм міжнародного гуманітарного права такі особи можуть бути визнані комбатантами [1; 6]. Міжнародно-правове регулювання участі найманців і добровольців у збройних конфліктах ґрунтується на низці міжнародних договорів. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 1989 року встановлює критерії визначення найманця та передбачає кримінальну відповідальність за участь у конфліктах із метою отримання прибутку. У документі наголошується, що найманці не можуть претендувати на привілеї комбатанта або статус військовополоненого [4]. У свою чергу, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року та Додатковий протокол №1 1977 року визначають, що особи, які входять до складу збройних сил сторони конфлікту, включаючи добровольців, користуються відповідним правовим захистом, якщо дотримуються встановлених правил ведення війни [1].

Правовий статус найманців у міжнародних збройних конфліктах є обмеженим. Відповідно до ст. 47 Додаткового протоколу №1 до Женевських конвенцій, «найманець не має права на статус комбатанта або військовополоненого». Це виводить їх з-під дії «імунітету комбатанта», дозволяючи державам притягувати таких осіб до кримінальної відповідальності за сам факт участі у збройному конфлікті згідно з національним законодавством. При цьому їхній захист обмежується мінімальними гарантіями гуманного поводження згідно зі ст. 75 Додаткового протоколу №1 [1]. Натомість добровольці, які інтегруються до

регулярних збройних сил і виконують вимоги міжнародного права, мають право на відповідний захист. Це включає право на гуманне поводження, захист у разі поранення або полону, а також інші гарантії, передбачені Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими та Додатковим протоколом №1 до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [1; 2]. Ключовими критеріями відмежування найманців від добровольців є мотивація участі у конфлікті, характер їхньої інтеграції у військовій структурі та дотримання норм міжнародного гуманітарного права. Найманці діють переважно з метою отримання матеріальної винагороди, тоді як добровольці керуються ідеологічними чи патріотичними переконаннями. Крім того, добровольці підпорядковуються офіційному військовому командуванню та носять розпізнавальні знаки, що дозволяє відрізнити їх від цивільного населення [4; 6].

Сучасні виклики міжнародного права пов’язані з поширенням діяльності приватних військових компаній, які часто перебувають на межі між найманцями та законними учасниками конфліктів. Відсутність чіткого міжнародно-правового регулювання їхнього статусу створює правову невизначеність і ускладнює застосування норм міжнародного гуманітарного права. Це зумовлює необхідність удосконалення міжнародних механізмів контролю та імплементації відповідних норм у національні законодавства держав. Діяльність Групи Вагнера є яскравим прикладом використання найманців у сучасній міжнародній практиці. Попри формально приватний статус, ця структура фактично контролюється з боку держави та діє в її інтересах. Найманці «Вагнера» залучаються до участі у збройних конфліктах у країнах Африки, зокрема в Судані, Лівії, Центральноафриканській Республіці та Малі, де вони виконують бойові завдання, здійснюють підготовку військових сил і підтримують чинні режими. Їх діяльність часто поєднується з отриманням доступу до природних ресурсів, що свідчить про матеріальну зацікавленість, характерну для найманців. Така практика відповідає окремим ознакам найманства у міжнародному праві та підкреслює проблемність визначення їх правового статусу [8].

Участь добровольців історично пов’язана з інтернаціоналізованими формуваннями. В контексті України після Російської збройної агресії проти України сформувалися добровольчі підрозділи. Вони умовно поділяються на дві групи: ті, що діяли під час АТО/ООС (2014–2022 рр.), та ті, що виникли після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році. До першої групи належали формування, укомплектовані переважно вихідцями з пострадянських країн (білоруси, грузини, азербайджанці), які згодом часто інтегрувалися до складу Збройних сил України. Друга група характеризується значним зростанням кількості та різноманітності

підрозділів: до них входять добровольці з Білорусі, країн Кавказу, Центральної Азії та Європейського Союзу, що формують національні підрозділи та беруть активну участь у бойових діях [7].

Отже, міжнародне право чітко розмежовує правовий статус найманців і добровольців: перші не визнаються законними учасниками збройних конфліктів і позбавлені відповідних гарантій захисту, тоді як другі, за умови інтеграції до збройних сил і дотримання норм міжнародного гуманітарного права, можуть набувати статусу комбатантів. Практика сучасних конфліктів підтверджує це розмежування, водночас вказуючи на зростання ролі іноземних добровольців і проблемність правового регулювання діяльності найманців та приватних військових структур.

Список використаних джерел

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 : станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 30.03.2026).
2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 30.03.2026).
3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 30.03.2026).
4. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 04.12.1989 : станом на 14 лип. 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_103#Text (дата звернення: 30.03.2026).
5. Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 1989 року : Постанова Верхов. Ради України від 14.07.1993 № 3381-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3381-12#Text (дата звернення: 30.03.2026).
6. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція Україна від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 30.03.2026).
7. Коваль М., Сегеда С., Стасюк Ю. Іноземні добровольці у складі Сил оборони України (від 2014 р.). *Ukraïns'kij ìstoričnij žurnal*. 2025. № 4. С. 43–57. URL: https://doi.org/10.15407/uhj2025.04.043 (дата звернення: 06.04.2026).
8. Ксендзук В. В., Власюк Т. О., Поліщук О. С. Неоколонізація Африки: безпеково-військовий та економічно-інвестиційний аспекти інструментів впливу іноземних держав. *Економіка, управління та адміністрування*.

2023. № 4(106). С. 33–41. URL: https://doi.org/10.26642/ema-2023-4(106)-33-41 (дата звернення: 06.04.2026).

Ключові слова: добровольці, Женевські конвенції, збройний конфлікт, комбатант, Конвенції ООН, міжнародне право, найманці, ООН.

Keywords: armed conflict, Geneva Conventions, international law, mercenaries, combatant UN, UN Conventions, volunteers.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Кутас Ангеліна Павлівна

здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Гарантування мінімальних стандартів життя та гідності людей є провідною засадою міжнародного та гуманітарного права, яка має реалізуватися як в мирний, так і воєнний час. Захист прав людини на окупованих територіях є проблемною темою понад 10 років на території України. Щодо світової практики, дане питання завжди вимагало окремої уваги. Збройні конфлікти, що супроводжуються окупацією, створюють критичні перешкоди для реалізації прав людини, перетворюючи найбільш вразливі категорії населення на заручників правової невизначеності. Аналіз системних і масових порушень на тимчасово окупованих територіях України демонструє очевидний дефіцит ефективності сучасних інструментів міжнародного та міжнародного гуманітарного права.

Незважаючи на міжнародні зобов'язання дотримуватися низки правил та положень, країни-окупанти припускаються систематичних порушень правил людини, складність у поновленні яких полягає в обмеженому доступі до правосуддя та міжнародних інститутів.

Окупація територій під час збройних конфліктів закономірно призводить до зниження стандартів життя мирного населення, створюючи критичні ризики насамперед для соціально незахищених груп. В умовах активних бойових дій повне забезпечення прав і свобод людини є практично недосяжним ідеалом. Сама природа війни, що характеризується масштабним застосуванням сили та руйнуванням інфраструктури, неминуче призводить до обмеження фундаментальних інтересів цивільного населення [4, с. 404].

Правовий статус окупованих територій регулюється синергією норм міжнародного гуманітарного права (Гаазькі конвенції 1907 р., IV Женевська конвенція 1949 р.) та стандартів ЄСПЛ. Згідно з IV Гаазькою конвенцією,

стан окупації фіксується за фактом встановлення «ефективного контролю» армії супротивника, що покладає на агресора повну відповідальність за безпеку цивільного населення [3].

Поняття «ефективного контролю» сформулювалося, безпосередньо в практиці ЄСПЛ, зокрема в справі «Лоізіду проти Туреччини» (1996), Суд визначив, що відповідальність держави виникає всюди, де вона здійснює «ефективний контроль», оскільки Туреччина утримувала значний військовий контингент на півночі Кіпру, вона несе відповідальність за політику місцевої адміністрації («Турецької республіки Північного Кіпру»). Правова позиція Суду полягає у тому, що вирішальним фактором для встановлення юрисдикції держави є не формальний статус території, а те, що держава здійснює загальний контроль над територією. Її відповідальність не обмежується лише діями її власних солдатів, а поширюється на всі акти місцевої адміністрації, яка виживає завдяки військовій, політичній та економічній підтримці держави-окупанта [7].

Заслуговує на увагу той факт, що сучасний контекст збройної агресії та окупації територій України вносить принципові корективи у класичне розуміння «ефективного контролю», закладене у практиці ЄСПЛ. Сьогодні окупація виходить за межі суто фізичного утримання територій, трансформуючись у феномен «цифрової окупації». Це створює безпрецедентні виклики для міжнародного правопорядку, оскільки агресор використовує технологічний інструментарій для тотального контролю над цивільним населенням, що вимагає розширеного тлумачення статей Європейської конвенції з прав людини.

Першим аспектом цієї трансформації є примусове переведення населення на інформаційні ресурси та мережеву інфраструктуру агресора. Шляхом захоплення фізичних вузлів зв'язку та інтернет-провайдерів окупаційна влада встановлює цензуру та здійснює масове стеження, що є прямим порушенням права на свободу вираження поглядів (ст. 10 ЄКПЛ). У такий спосіб створюється ізольований інформаційний простір («цифрове гетто»), де громадяни позбавлені доступу до верифікованих даних та державних сервісів своєї країни, що підриває їхню здатність реалізовувати фундаментальні права [1, с. 20; 2].

Другою критичною загрозою є системне нав’язування громадянства через масову «паспортизацію». Цей інструмент використовується як засіб юридичної анексії та руйнування правового зв’язку особи з державою-сувереном. Отримання паспорта держави-окупанта часто стає примусовою умовою для отримання медичної допомоги, соціальних виплат чи збереження права на працю. Аналізуючи практику ЄСПЛ, робимо висновок, що такий примус може розглядатись як втручання у право на повагу до приватного життя (ст. 8 ЄКПЛ), оскільки ідентичність та громадянство є

невід'ємними складниками особистості, а їх насильницька зміна суперечить принципам гуманітарного права [2; 1, с. 21].

Водночас держава-суверен, яка втратила контроль, зберігає «позитивні зобов'язання» щодо захисту своїх громадян доступними дипломатичними та правовими засобами. Позитивні зобов'язання такої держави, полягають в налагодженні та підтриманні дипломатичних, економічних та правових заходів для захисту своїх громадян, та забезпечити доступ до адміністративних послуг. Таким чином, сучасне право трактує окупацію не як правовий вакуум, а як простір розширеної відповідальності агресора, де будь-який відступ від гуманітарних стандартів кваліфікується як міжнародний злочин.

Окупаційна влада зобов'язана не лише безпосередньо утримуватися від зазіхань на життя, гідність, релігійні свободи та власність особи, а й активно підтримувати життєдіяльність захопленого суспільства. Режим окупації фактично трансформує роль агресора у тимчасового гаранта цивільного порядку, на якого покладається позитивний обов'язок щодо створення безпекового та правового середовища. Центральним вектором діяльності окупаційної влади має бути саме превентивне забезпечення умов, що виключають можливість будь-яких системних порушень прав людини. Тобто, на таку державу покладається подвійна відповідальність [4, с. 403].

Важливим кроком у переході від колективної до персональної відповідальності за воєнні злочини став Римський статут Міжнародного кримінального суду, який закріпив невідворотність покарання для конкретних осіб, а саме посадових осіб та військових командирів за вчинення геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів.

Згідно з нормами Женевських конвенцій 1949 р. та усталеними звичаями міжнародного права, окупаційний режим не наділяє державу-агресора суверенними правами на захоплену територію. Міжнародний правопорядок виходить із презумпції тимчасового характеру окупації, що зобов'язує окупаційну владу зберігати *status quo* місцевої правової системи. Відтак, держава-окупант позбавлена права на довільну зміну законодавства окупованої території, крім виняткових випадків, зумовлених необхідністю забезпечення безпеки окупаційних сил або реалізацією гуманітарних обов'язків, передбачених IV Женевською конвенцією [3].

Незважаючи на деталізовану регламентацію обов'язків окупаційної влади у Женевських та Гаазьких конвенціях, сучасна практика Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях України демонструє глибоку кризу ефективності цих норм. Міжнародне право, яке вибудовувалося на засадах гуманізму та обмеження свавілля агресора, сьогодні стикається з відкритою стратегією правового нігілізму.

Російська Федерація вдається до швидкої та насильницької інтеграції захоплених регіонів у свій правовий, адміністративний та податковий простір. Заміна національного права правом держави-окупанта відбувається не через «військову необхідність», а як інструмент фактичної анексії, що перетворює міжнародні гарантії на декларативні заклики, позбавлені реального механізму стримування [6, с. 51].

Неефективність чинних інструментів виявляється у неможливості запобігти системним воєнним злочинам. Практика свідчить, що норми IV Женевської конвенції щодо захисту цивільного населення не стають перешкодою для масових депортацій та катувань. Окупаційна влада не просто не виконує позитивні зобов'язання щодо забезпечення життєдіяльності суспільства, а навпаки – використовує базові потреби (доступ до води, їжі, медицини) як засіб тиску для примусової лояльності та отримання паспортів РФ.

Росія послідовно блокує роботу незалежних моніторингових місій та ігнорує рішення міжнародних судів (зокрема, накази Міжнародного Суду ООН та термінові заходи ЄСПЛ). Гуманітарне право залишається дієвим лише доти, доки суб'єкт конфлікту визнає верховенство міжнародного правопорядку. У випадку з Україною ми бачимо, що окупант свідомо руйнує ці засади, перетворюючи окуповані території на зони «сірі зони», де єдиним діючим регулятором є воля військового командування агресора [4, с. 405].

Практика розгляду справ щодо Криму та Донбасу, зокрема знакове рішення ЄСПЛ 2024 року, підтвердила системність порушень, визнавши Росію відповідальною за 14 статей Конвенції. Попри вихід РФ із Ради Європи, ці рішення створюють преюдицію для майбутніх міжнародних трибуналів та стягнення репарацій, перетворюючи акти агресії на конкретні юридичні наслідки [5].

Хоча індивідуальні та міждержавні заяви залишаються ключовим інструментом фіксації злочинів і встановлення обов’язку виплати компенсацій, ми спостерігаємо інституційну кризу: величезна кількість нерозглянутих справ та відсутність реальних механізмів примусу до виконання рішень ставлять під загрозу ефективність Суду. Статус постійного члена РБ ООН, яким володіє агресор, та його вдавання до ядерних погроз стають інструментами фактичного блокування роботи універсальних механізмів підтримання миру, перетворивши окуповані території на зони правової невизначеності [4, с.406].

Шлях до відновлення справедливості сьогодні лежить через комплексне поєднання механізмів індивідуальної кримінальної відповідальності за Римським статутом та активної діяльності міжнародних неурядових організацій (Amnesty International, Human Rights Watch) у документуванні фактів. Нагальною потребою сучасності є удосконалення діяльності міжнародних інституцій, спрямована на скорочення термінів

судового розгляду, створення дієвих фінансових механізмів стягнення репарацій та посилення політичного тиску на країну-окупанта. Тільки через конвертацію кожного факту порушення у конкретні правові наслідки для держави-агресора можливо забезпечити захист фундаментальних цінностей людства та відновити віру в силу міжнародного правопорядку.

Список використаних джерел

1. Іляшко О. О. Порушення громадянських і політичних прав та свобод людини на тимчасово окупованих територіях України та способи їх захисту. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2018. Т. 29(68). № 4. С. 19–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2018_29(68)_4_6.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 02.04.2026).
3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12.08.1949 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 02.04.2026).
4. Ткачук А., Грінь А., Мкртчян Р. Захист прав людини на окупованих територіях. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 402–406. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/95.
5. «Україна проти Росії (щодо Криму)». *Міністерство юстиції України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/yespl-oholosyv-svoie-rishennia-u-mizhderzhavnii-spravi-ukraina-proty-rosii-shchodo-krymu (дата звернення: 26.03.2026).
6. Цебенко С., Бортник О. Порушення прав людини на тимчасово окупованій території України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 50–53. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/10.
7. Loizidou v.Turkey. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001125709&filename=CASE%20OF%20LOIZIDOU%20v.%20TURKEY%20%20[Ukrainian%20Translation]%20summary%20by%20the%20Lviv%20Laboratory%20of%20Human%20Rights.docx&logEvent=False (date of access: 26.03.2026).

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, держава-окупант, права людини, Європейський суд з прав людини, ефективний контроль, цифрова окупація, Римський статут, воєнні злочини, міжнародна відповідальність.

Keywords: international humanitarian law, occupying power, human rights, European Court of Human Rights, effective control, digital occupation, Rome Statute, war crimes, international responsibility.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Куцерубова Софія Євгенівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕЖІ НЕДОТОРКАННОСТІ ПРИМІЩЕНЬ ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА У КОНТЕКСТІ ПРАВОМІРНОГО НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОГО ПРИТУЛКУ: АНАЛІЗ СПРАВ ДЖУЛІАНА АССАНЖА ТА ХОРХЕ ГЛАСА

Дипломатична місія виступає уособленням державної цілісності країни, яку вона представляє, діючи як анклав її юрисдикції в іноземному середовищі. Фундаментальний принцип недоторканності, закріплений у статті 22 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року, встановив абсолютну заборону відповідно до якої влада держави перебування не може вступати в ці приміщення без згоди глави цього представництва, а на державу перебування накладено спеціальний обов`язок щодо захисту приміщень представництва від вторгнення та/або завдання шкоди [1]. Інститут дипломатичного притулку, що характеризується такими особливостями, як наявність права держави надати притулок іноземцю, що зазнає переслідувань з боку власної чи третіх держав, можливість існування певних перешкод, за наявності яких право притулку не може бути повною мірою реалізовано. Відповідно, головною метою надання притулку постає захист особи від переслідування за різних мотивів [7]. Тим не менш слід зазначити, що у сучасній доктрині питання змісту цього інституту залишається дискусійним: у країнах Європи переважає концепція на цей інститут як право особи, що зазнає переслідувань, отримати притулок в іншій державі, тоді як вітчизняна доктрина має погляд, відповідно до якого інститут права притулку визначається як суверенне право держави вирішувати надавати чи не надавати притулок іноземцям [6, с. 190-191]. І хоча інститут дипломатичного притулку має розвинену нормативну базу в межах Латиноамериканської системи нерідко виступає в колізію з нормами загального міжнародного права. Так, проблема визначення меж недоторканності актуалізується у випадках, коли приміщення місії використовуються для надання притулку особам, чиє перебування там держава перебування розцінює як зловживання дипломатичним імунітетом (стаття 41 Віденської конвенції про дипломатичні зносини).

Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлена низкою чинників: по-перше, прецедент примусового проникнення правоохоронних органів Еквадору до посольства Мексики для затримання ставить під загрозу стабільність 22 статті Конвенції, що свідчить про перехід від правової полеміки до силового ревізіонізму міжнародних норм; по-друге, відсутність універсального консенсусу щодо розмежування політичних переслідувань і загальнокримінальних правопорушень створює підґрунтя для суб'єктивного трактування правомірності надання притулку; по-третє,

дослідження набуває своєї актуальності через необхідність гармонізації норм латиноамериканського права, де право на дипломатичний притулок є визнаним, із загальним міжнародним, яке не покладає на держави обов'язку поважати такий притулок поза межами регіональних угод.

Деякі європейські правові доктрини інтерпретують право притулку як елемент системи прав людини, водночас на загальноуніверсальному рівні права таке положення не закріплене. Зокрема, латиноамериканська правова традиція, відображена у Каракаській конвенції про дипломатичний притулок, у статті 2 передбачає, що кожна держава має право надавати дипломатичний притулок особам, які переслідуються з політичних мотивів або у зв’язку з політичними правопорушеннями. Водночас державі надається дискреційне право відмовити у наданні притулку без обґрунтування причин. Крім того, держава, що надає притулок, уповноважена самостійно визначати характер правопорушення або підстави політичного переслідування. На відміну від цього, Віденська конвенція про дипломатичні зносини спрямована насамперед на забезпечення належного функціонування дипломатичних представництв і не містить положень, що прямо закріплюють право на надання дипломатичного притулку. Хоча Конвенція встановлює принцип абсолютної недоторканності приміщень дипломатичної місії, у випадку, якщо в посольстві переховується особа, підозрювана у вчиненні злочину, єдиним засобом реагування з боку держави перебування фактично залишається розрив дипломатичних відносин. Каракаська конвенція передбачає певні зобов’язання для держави, що надає притулок: якщо держава перебування вимагає видачі такої особи, дипломатичне представництво має передати її компетентним органам. Водночас держава перебування не має права застосовувати силу для проникнення до приміщень дипломатичної місії, навіть у випадку, коли вона вважає надання притулку неправомірним [1, 2].

Показовим прикладом практичного застосування дипломатичного притулку є справа Джуліана Ассанжа, якому у 2012 році Еквадор надав притулок у своєму посольстві в Лондоні. Велика Британія, будучи стороною Віденської конвенції про дипломатичні зносини, визнала недоторканність приміщень дипломатичної місії, однак водночас заперечувала право Еквадору надавати притулок особі, яка переховувалася від правосуддя. Незважаючи на політичний тиск, британська влада протягом семи років утримувалася від проникнення до посольства, що фактично підтвердило абсолютний характер недоторканності дипломатичних приміщень, закріплений у статті 22 Конвенції. Лише після зміни політичного курсу Еквадору у 2019 році статус політичного притулку Ассанжа було скасовано, а представників поліції Лондона офіційно запрошено до приміщення місії, що зробило його затримання формально правомірним з точки зору

положень Конвенції [5, с. 200-230]. Іншу правову ситуацію ілюструє справа Хорхе Гласа, проти якого було висунуто обвинувачення у розтраті державних коштів, після чого він заявив про політичний характер переслідування та звернувся по притулок до посольства Мексики у Кіто. Мексиканська сторона, посилаючись на положення Каракаської конвенції про дипломатичний притулок та закріплене у ній право держави самостійно визначати політичний характер переслідування, надала йому притулок. Водночас влада Еквадору наполягала, що відповідно до статті 3 Конвенції притулок не може надаватися особам, обвинуваченим у звичайних кримінальних злочинах, і вимагала його видачі. Після відмови дипломатичної місії еквадорська поліція силою проникла до приміщення посольства, що стало порушенням принципу недоторканності дипломатичних приміщень, а також особистої недоторканності дипломатичних агентів. Наслідком цього став позов Мексики до Міжнародного суду ООН, який підкреслив фундаментальний характер недоторканності дипломатичних приміщень, хоча й не застосував запитувані тимчасові заходи [3; 4]. Отже, якщо у справі Ассанжа держава перебування фактично підтвердила пріоритетність принципу недоторканності дипломатичних приміщень, то у справі Гласа дії держави перебування створили прецедент його силового порушення.

Отже, можна зробити такі висновки. Справа Ассанжа підтвердила класичне тлумачення статті 22 Віденської конвенції про дипломатичні зносини, відповідно до якого недоторканність дипломатичних приміщень має абсолютний характер і не може бути порушена державою перебування. Натомість справа Гласа продемонструвала тенденцію до перегляду цієї норми, коли міркування внутрішньої політики та боротьби з корупцією фактично ставляться вище за міжнародно-правові імунітети. Ключовою проблемою в обох випадках є відсутність універсального механізму визначення характеру правопорушення – політичного чи загальнокримінального. У латиноамериканській практиці це право належить державі, що надає притулок, однак справа Гласа показала, що без згоди держави перебування така норма може залишатися декларативною. Таким чином, інститут недоторканності дипломатичних приміщень перебуває у стані трансформації, що зумовлено колізією між обов'язком поважати дипломатичний імунітет і суверенним правом держави здійснювати кримінальне правосуддя.

Список використаних джерел

1. Vienna Convention on Diplomatic Relations : of 18.04.1961. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf (date of access: 16.03.2026).

2. Convention on diplomatic aslum : від 28.03.1954.
URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201438/volume-1438-I-24377-English.pdf (дата звернення: 16.03.2026).
3. Corrales Andrea. The effectiveness of the application of the legal regime of constitutional precautionary measures: Analysis based on the case of Jorge Glas. Latam: revista latinoamericana de Ciencias Sociales y Humanidades, 2024. 12 p.
4. Kevin Kenedy. Violation of the rights of the Mexican embassy in Ecuadorian territory. Case: Diplomatic asylum for Jorge Glas. Revista Arbitrada de Ciencias Jurídicas y Sociale.
5. Nils Melzer. The Trial of Julian Assange: A Story of Persecution. 2022. 330 p.
6. Буткевич В. Міжнародне право основні галузі. Либідь, 2014. 813 с.
7. Чернівський А.Л. Інститут права притулку в сучасному міжнародному праві. науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. 2013. С. 249–251.

Ключові слова: Віденська конвенція про дипломатичні зносини, європейська традиція, латиноамериканська традиція, Каракаська конвенція, принцип недоторканості, інститут права притулку.

Keywords: The Vienna Convention on Diplomatic Relations, the European tradition, the Latin American tradition, the Caracas Convention, the principle of inviolability, the institution of the right of asylum.

Науковий керівник: асистент Бугаєць А. С.

Куцерубова Софія Євгенівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ КЛІМАТИЧНОЇ МІГРАЦІЇ: РОЛЬ КВАЗІСУДОВИХ ОРГАНІВ ООН

Трансформація парадигми міжнародного захисту прав людини зумовлення появою нових категорій глобальних загроз, серед яких кліматична міграція посідає провідне місце. Застарілі механізми Конвенції 1951 року демонструють небезпечну ригідність у сучасних реаліях. Цей інструмент фактично ігнорує запит на правову релевантність для «екологічних переселенців», чия міграція стала неминучим наслідком руйнування екосистем. У науковій літературі та документах міжнародних організацій через відсутність чіткої нормативної бази використовуються різні терміни для позначення цієї категорії вимушених мігрантів. Зокрема, вживається поняття «кліматичні біженці» (climate refugees). Водночас після 1985 року поширення набув термін «екологічні біженці» (environmental refugees), запропонований експертом ООН Есаммом Ель-Хіннаві для позначення осіб, які змушені залишити місце проживання через значні

екологічні порушення, що загрожують їхньому існуванню або умовам життя [8]. У цьому контексті особливої уваги набуває доктринальне та процесуальне розширення компетенції квазісудових органів ООН, що, через тлумачення міжнародних договорів, заповнюють існуючі нормативні прогалини.

Через це актуальність теми дослідження безпосередньо зумовлена декількома факторами: по-перше, відсутність у міжнародному праві юридичної дефініції «правового біженця», призводить до системного дефіциту в захисті прав осіб, що вимушені покидати свої постійні місця проживання через екстремальні погодні явища, підняття рівня Світового океану або ерозію ґрунтів; по-друге, через відсутність політичного консенсусу щодо прийняття нових універсальних конвенцій, що враховували б такий статус осіб, практика Комітету з прав людини та Комітету з прав дитини постає прямим джерелом «м'якого права», що де-факто змінює обсяг зобов'язань держав-учасниць; по-третє, традиційне зобов'язання щодо невислання зазнає суттєвої модифікації, переходячи від суто політико-правових підстав захисту до екологічно зумовлених критеріїв, за яких загроза життю внаслідок кліматичних змін визнається юридично еквівалентною загрозі від актів насильства чи катувань.

Конвенція про статус біженців не містить в собі визначення поняття категорій «кліматичний біженець», натомість надає чітке тлумачення терміну «біженець» – особа, яка через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознаками раси, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває поза межами країни своєї громадянської належності та не може або не бажає користуватися її захистом через такі побоювання; або ж, не маючи громадянства і перебуваючи за межами держави свого попереднього постійного проживання внаслідок подібних обставин, не може чи не бажає повернутися до неї з тих самих причин [2]. Тим не менш, наприклад, Ніна Біркеланд, старша радниця Норвезької ради біженців з питань переміщення внаслідок катастроф та зміни клімату, зауважує, що «кліматичні мігранти не повинні ставати кліматичними біженцями й входити до конвенції про біженців», оскільки відкриття Конвенції про біженців 1951 року для обговорення та перегляду в умовах зростання націоналізму та антимігрантських настроїв може повністю підірвати такі юридичні захисти. Водночас вона наголошує на тому, що розширення конвенції про біженців задля включення кліматичних біженців створить напруженість, оскільки буде складно визначити, чи і як міграція була викликана кліматичною кризою, ускладнюючи вже існуючі зобов'язання держав відповідно до Конвенції про біженців 1951 року [7].

Як зазначає С.В. Вилков, термін «квазісудові органи» в сучасній науці застосовується для позначення структур, які виконують окремі функції

судової влади, проте не мають належної правової основи або діють поза встановленими законодавством процедурами. Таким чином квазісудові структури зазвичай не наділені повноваженнями судової влади в класичному розумінні, а їхні рішення можуть не відповідати загальновизнаним принципам і стандартам правосуддя [6, с. 30-31]. Так, ними застосовується принцип «живого інструменту», який інтерпретується Європейським судом з прав людини як підхід, відповідно до якого Європейська конвенція з прав людини повинна тлумачитися у світлі сучасних умов та розвитку загальноприйнятих стандартів [5, с. 22-24]. Насамперед зараз це стосується не лише Конвенції: Комітет з прав людини інтерпретує положення Пакту про громадянські і політичні права (а саме статтю 6) у світлі сучасних екологічних загроз.

Тут доречно буде згадана справа «Іоане Теїтіота проти Нової Зеландії» 2015 року. Іоане Теїтіота громадянин Республіки Крибаті, стверджував, що наслідки зміни клімату та підвищення рівня моря змусили його мігрувати з острова Тарава у Новій Зеландії, де ситуація на острові ставала дедалі нестабільнішою те небезпечнішою через підвищення рівня моря, спричинене глобальним потеплінням. За його словами, це призвело до виникнення дефіциту прісної води, через її засолення морською, та перенаселеність острова. Частина придатної для проживання території Тарави зазнала ерозії, що призвело до житлової кризи та земельних конфліктів, які спричинили численні людські жертви. Унаслідок цього Кірибаті стало непридатним і небезпечним середовищем для проживання автора та його родини. Теїтіота звернувся за можливістю надання притулку до Нової Зеландії, однак Трибуналом з питань міграції та захисту йому було відмовлено. Попри це Комітетом було зроблено висновок, що бездіяльність держави щодо кліматичних змін може призвести до порушення права на життя [3]. Таким чином, те, що раніше сприймалося як «акт природи» (посуха, повінь), тепер класифікується як загроза правам людини, за яку держава несе позитивні зобов'язання.

Іншою справою постає «Сакі та інші проти Аргентини та ін.» 2021 року, що фактично заклала доктринальну основу для екстратериторіального захисту. Шістнадцять дітей звернулись до Комітету ООН з прав дитини з заявленням, що, не вживши заходів щодо запобігання та пом'якшення наслідків зміни клімату, п’ять держав-учасниць порушили їхні права, передбачені статтями 6, 24 та 30 у сукупності зі статтею 3 Конвенції. Вони стверджували, що кліматична криза – не абстрактна загроза майбутнього, а підвищення глобальної температури викликає руйнівні хвилі спеки, лісові пожежі, екстремальні погодні явища, повені та підвищення рівня моря, а також сприяє поширенню інфекційних захворювань, порушуючи права людини мільйонів людей у всьому світі. У заяві, вони наголошували: «держави-учасниці Конвенції зобов'язані поважати, захищати та

забезпечувати невід'ємне право дітей на життя, з якого випливають інші права. Пом'якшення наслідків зміни клімату є імперативом у сфері прав людини» [4]. Хоча Комітет зрештою визнав скаргу «неприйнятною» (через те, що діти спочатку не вичерпали всі судові засоби захисту всередині своїх країн), він зробив три висновки, які зараз є фундаментом для кліматичної міграції: по-перше, Комітет визнав, що держави несуть відповідальність за шкоду від викидів вуглецю поза межами своїх кордонів; по-друге, Комітет підтвердив, що зміна клімату є «реальною та передбачуваною загрозою»; по-третє, було офіційно визнано, що сукупні викиди держав є прямою причиною порушення прав дітей на життя, здоров’я та культурну ідентичність. Отже, відтепер держави мають враховувати права майбутніх мігрантів, які ще не залишили свої домівки, але вже страждають від наслідків транскордонного забруднення.

Виходячи з вищевикладеного, можна дійти закономірному висновку, що сучасна система міжнародного захисту прав людини перебуває на етапі суттєвої трансформації під впливом нових глобальних викликів, серед яких кліматичні зміни та спричинена ними міграція посідають особливо важливе місце. Традиційні інструменти міжнародного права, передусім Конвенція про статус біженців 1951 року, були сформовані в іншому історичному та політико-правовому контексті, тому їх нормативна конструкція не охоплює випадки вимушеного переміщення. Так, у зв’язку з відсутністю політичного консенсусу щодо прийняття нових універсальних договорів важливу роль у формуванні сучасних стандартів захисту відіграє практика квазісудових органів системи ООН, які через еволюційне тлумачення міжнародних договорів поступово інтегрують кліматичний вимір у сферу прав людини.

Практика розгляду індивідуальних скарг, зокрема у справах «Ioane Teïtiota проти Нової Зеландії» та «Сакі та інші проти Аргентини та ін.», підтверджує формування нових підходів до розуміння зміни клімату як фактору, що може безпосередньо загрожувати реалізації фундаментальних прав, передусім права на життя. У результаті відбувається поступове розширення змісту принципу невислання та формування концепції екстратериторіальної відповідальності держав за наслідки кліматичної політики.

Список використаних джерел

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 15.03.2026).
2. Конвенція про статус біженців : від 28.07.1951. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011/ed19510728#Text (дата звернення: 15.03.2026).
3. Ioane Teitiota v. New Zealand. 2015. 1-16 p.

4. Sacchi, et al. v. Argentina, et al. 2019. 1-19 p.
5. Thomas Webber. The European Convention on Human Rights and the Living Instrument Doctrine: An Investigation into the Convention's Constitutional Nature and Evolutive Interpretation. University of Southampton, 2016. 340 p.
6. Вилков С. ЛЕГАЛІЗАЦІЯ КВАЗІСУДОВИХ ОРГАНІВ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ ЯК ПРОТИПРАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ. Актуальні проблеми держави і права. URL: https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.5 (дата звернення: 15.03.2026).
7. Carolyn Beeler, "UN Compact Recognizes Climate Change as Driver of Migration for First Time," Public Radio International, accessed September 10, 2019, http://www.pri.org/stories/2018-12-11/un-compact-recognizes-climate-change-driver-migration-first-time
8. Tetrick S. Climate Refugees: Establishing Legal Responses and U.S. Policy Possibilities. Scholarly Horizons: University of Minnesota, Morris Undergraduate Journal. 2018. Vol. 5 : Iss. 2. URL: https://digitalcommons.morris.umn.edu/horizons/vol5/iss2/8

Ключові слова: кліматичні біженці, квазісудові органи, ООН, Іоане Теїтіота проти Нової Зеландії, кліматичні зміни, Сакі та інші проти Аргентини та ін., Комітет ООН з прав людини, Комітет ООН з прав дитини

Keywords: climate migrants, quasi-judicial bodies, UN, Ioane Teitiota v. New Zealand, climate changes, Sacchi, et al. v. Argentina, et al., UN Human Rights Committee, UN Committee on the Rights of the Child

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Куцерубова Софія Євгенівна, Марчук Анастасія Олександрівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА МЕЖІ ПОХІДНИХ ПРАВ НА ПРОЖИВАННЯ ГРОМАДЯН ТРЕТІХ КРАЇН У МЕЖАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВІЛЬНОГО ПЕРЕСУВАННЯ ОСІБ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Дослідження правової природи та меж похідних прав на проживання громадян третіх країн у межах режиму вільного пересування Європейським Союзом зумовлене безпосередньо потребою розв'язання фундаментальної правової колізії між національними інтересами інтеграції та суверенними повноваженнями держав-членів щодо регулювання міграційних потоків. Через це актуальність теми дослідження визначається декількома чинниками. По-перше, проблема розмежування сфер дії Директиви 2004/38/ЄС та безпосередньо норм Договору про функціонування Європейського Союзу, зокрема у справах, де відсутній транскордонний елемент. По-друге, постійне розширення судом ЄС сфери застосування похідних прав через доктрину забезпечення ефективності

права створює нові правові прецеденти, які суттєво обмежують можливість держав-членів депортувати громадян третіх країн, якщо це перешкоджає реалізації прав громадян Європейського Союзу.

Похідні права на проживання постають специфічною категорією прав, що надаються громадянам третіх країн не на підставі їхнього особистого статусу, а внаслідок наявності правового та фактичного зв'язку з громадянином Європейського Союзу. Правова природа таких прав є допоміжною, отже вони існують лише доти це необхідно для забезпечення безперешкодної реалізації громадянином ЄС його права на вільне пересування або проживання на території держав-членів [5, с. 77]. Такі права зазначені у статтях 2 Директиви 2004/38/ЄС та статті 20 Договору про функціонування Європейського Союзу, що прямо зазначають: «право на вільне пересування є однією з фундаментальних свобод, яка охоплює територію без внутрішніх кордонів» та «кожен громадянин Союзу на території третьої країни, де не має представництва держави-члена, громадянином якої він є, має право користуватися захистом дипломатичних та консульських органів будь-якої держави-члена Союзу на тих самих умовах, як громадяни цієї держави» [1, 2]. Директива 2004/38/ЄС чітко визначає коло осіб, що належать до «членів сім'ї» громадянина Союзу. До них відносяться: подружжя; партнери у зареєстрованому союзі (за умови визнання такого статусу країною перебування); діти до 21 року або особи на утриманні; а також батьки чи інші родичі за висхідною лінією, які фінансово залежать від працівника чи його партнера [6, с. 62]. Отже, таке нормативне визначення формує суб'єктну основу для виникнення похідних прав на проживання. Втім правовий механізм реалізації цих прав не є уніфікованим і безпосередньо залежить від наявності або відсутності факту транскордонного переміщення самого громадянина ЄС. Така диференціація зумовлює необхідність чіткого розмежування двох режимів: право на супровід громадянина при реалізації ним свободи пересування та захисту статусу громадянина у суто внутрішніх ситуаціях.

Так, режим Директиви «право на переїзд та супровід» базується на принципі, що громадян ЄС не може ефективно скористатися свободою пересування, у випадку якщо йому буде заборонено жити зі своєю сім'єю в іншій державі-члені. Так, стаття 3 визначає, що Директива застосовується до всіх громадян Європейського Союзу, які переїжджають до іншої держави-члена, та до їх сімей, а статтею 9 гарантовано право на проживання понад три місяці для членів сім'ї громадян третіх країн, які супроводжують громадянина ЄС за умови, що останній працює, навчається або має достатньо ресурсів [2].

Так, правову позицію формує справа Metock v Minister for Justice, Equality and Law Reform (C-127/08), за якою чотири громадяни третіх країн прибули до Ірландії та подали заяви на притулок, які були відхилені. Згодом

вони одружились з громадянами ЄС, які законно проживали в Ірландії, однак владою Ірландії було відмовлено у посвідках на проживання, посилаючись на те, що громадяни третіх держав в'їхали нелегально. Так, у своєму рішенні Європейський Суд постановив, що Директива не містить вимоги, аби громадяни третіх країн проживав законно до моменту приєднання до своєї сім'ї та не має значення коли і де було укладено шлюб: до чи після в'їзду в приймаючу країну. За таких обставин, якщо шлюб не фіктивний, держава-член зобов'язана надати право на проживання, а обмеження цього права національним законодавством міграційного контролю є непропорційним втручанням у свободу пересування [3].

Тим не менш слід зазначити: коли громадян ЄС перебуває у своїй країні, то Директива 2004/38/ЄС не діє, проте Судом було введено захисний механізм безпосередньо з Договору про функціонування Європейського Союзу. Вже згадувана раніше 20 стаття проголошує, що кожен, хто має громадянство держави-члена, є громадянином Союзу, що постає «фундаментальним статусом» особи.

Тут доречно буде згадана справа Ruiz Zambrano v. Office national de l'emploi. Руиз Самбрано колумбієць за національністю жив у Бельгії, де народилися його діти, які отримали бельгійське громадянство за правом ґрунту. Батько не мав дозволу на роботу та проживання, тому влада мала намір його депортувати і оскільки діти ніколи не виїжджали з Бельгії, Директива не могла бути застосована. Так, позиція Суду спиралась на статтю 20 Договору про функціонування ЄС, що накладає заборону на будь-які національні заходи, які призводять до того, що громадяни Союзу будуть позбавлені реальної можливості користуватися суттю прав, наданих їхнім статусом. Отже, якщо батьку-іноземцю відмовили б у проживанні, він був би змушений виїхати до Колумбії, а його малолітні діти мали б поїхати з ним, що фактично призводить до ефекту відсилання, бо такі дії будуть змушувати громадян ЄС залишити територію Союзу. Отже, Судом було зазначено, що громадянин третьої держави має отримати похідне право на проживання та роботу безпосередньо на підставі статті 20 Договору про функціонування Європейського Союзу, щоб забезпечити дітям можливість залишитися на території Союзу [4].

Підсумовуючи, слід зазначити, що правова природа похідних прав визначається їхнім інструментальним характером для захисту інтересів громадянина Союзу. Еволюція правозастосування свідчить про пріоритетність захисту цілісності сім'ї над міграційним контролем у випадках, коли йдеться про загрозу втрати статусу громадянина ЄС. Водночас слід зазначити, що ці права не є абсолютними та мають чіткі межі: вони підлягають обмеженню у разі загрози публічному порядку, національній безпеці або виявлення фактів зловживання правом чи фіктивності сімейних зв'язків. Таким чином, сучасний режим вільного

пересування в ЄС еволюціонував до людиноцентристської моделі, де похідні права іноземців є запорукою життєздатності європейського громадянства.

Список використаних джерел

1.The treaty on the functioning of the European Union : of 01.01.1958. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF (дата звернення 29.03.2026)
2.Directive 2004/38/EC : of 29.04.2004. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0038 (дата звернення 29.03.2026)
3.European court of justice. METOCK AND OTHERS, 11.06.2008. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62008CP0127 (дата звернення 29.03.2026)
4.European court of justice. Gerardo Ruiz Zambrano v Office national de l’emploi (ONEm). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62009CJ0034_SUM (дата звернення 29.03.2026)
5.Michelle Egan, Neill Nugent, William E. Paterson. European citizenship after Brexit: freedom of movement and rights of residence. 2020. 127 p. URL: https://library.oapen.org/bitstream/id/76840c1e-fc33-4c98-8cc8-56aafc9c83d2/1001909.pdf (дата звернення 29.03.2026)
6.Ревуцька І.Е. До питання поняття сім'ї в теорії сімейного права та за законодавством України та країн-членів ЄС. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Ужгород, 2017. С. 59–62. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstreams/ccabb801-fdd0-49e7-bb23-e25a6ba7f40d/download (дата звернення 29.03.2026)

Ключові слова: громадяни європейського союзу, похідні права, громадяни третіх країн, директива, право на супровід громадянина, Суд Європейського Союза.

Keywords: European Union citizens, derived rights, third-country nationals, directive, right to be accompanied, European Court of Justice

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Кучеренко Яна Андріївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОСТУП ДО СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

У статтях Договору про функціонування Європейського Союзу передбачено основні засади для забезпечення діяльності всіх держав-

членів, серед яких зазначається право кожної держави визначати головні напрямки впливу на свої системи соціального забезпечення [1].

Поняття соціальних послуг у ЄС має кілька визначень, узагальнюючи які можна окреслити їх спільне значення – це індивідуальна підтримка людини на персональному або комунальному рівнях, у випадку настання для неї випадків, відповідно до яких вона потрапляє у зону соціального ризику [1]. Потрібно зауважити, що надання соціальних послуг у різних державах-членах ЄС не є однаковою, оскільки кожна країна має свій механізм та ступінь реалізації даної категорії прав, але спільним для них є те, що їх рівень та компетенція має відповідати кваліфікованому, рівному, європейському ступеню розвитку всіх інших сфер діяльності Європейського Союзу.

Європейський Союз встановлює лише загальні правила та координує найголовніші механізми реалізації права соціального захисту, а вже держави на більш локальному та індивідуальному рівні корегують цю систему відповідно до власних потреб та цілей. Але водночас соціальна політика побудована на одній спільній ідеї – це людиноцентристський підхід, в основі якого є насамперед людина як індивід та її добробут, тобто весь державний механізм спрямований на поліпшення аспектів життєдіяльності суспільства [2].

Одним з головних документів у сфері соціальної політики ЄС є «Європейська опора соціальних прав», яка містить принципи для сприятливої діяльності ринків праці та системи соціального захисту. Зокрема, серед них виділяють:

- Догляд за дітьми та їх підтримка. Цей принцип передбачає, що діти мають право на якісну освіту, захист від бідності тощо.
- Соціальний захист в умовах праці. Незалежно від виду та строку трудових відносин, кожен працівник має право на належний захист і гарантії у окремих випадках соціального забезпечення
- Допомога по безробіттю. Люди, які не мають роботи або якщо втратили її мають право на підтримку державних служб задля пошуку нового місця працевлаштування та грошову виплату під час цього періоду.
- Мінімальний дохід передбачає те, що кожному кому бракує достатнього рівня ресурсів гарантується право на оптимальну допомогу з мінімальним доходом, який забезпечує гідне життя у всіх сферах життєдіяльності.
- Допомога на старості та пенсії. Працівники мають право на пенсію відповідно до своїх внесків. Кожна людина, незалежно від статі, має рівні пенсійні права.

- Підтримка людей з обмеженими можливостями, передбачає право на підтримку життя та доходу на рівні з іншими людьми, а також обов'язкове залучення їх на ринок праці та до інших сфер суспільного життя.

- Житло та допомога людям, які залишились без дому. Ті, хто цього потребує мають право на соціальне помешкання або підтримку для відновлення цього засобу життєдіяльності, діють соціальні притулки та послуги задля відновлення їх участі у суспільному житті.

- Основні послуги. Кожна особа має право на головні послуги задля забезпечення належного комфорту життя – санітарія, медицина, транспорт, зв'язок, фінанси тощо [2].

Європейська опора соціальних прав є так званим центром, навколо якого і створюються та реалізуються механізми забезпечення достатнього рівня соціальних послуг та соціальної захищеності людей в цілому. Цей документ окреслює головні орієнтири, на які потрібно завжди звертати увагу, а вже інші засоби допомагають якісніше та раціональніше здійснювати соціальну політику.

Важливим аспектом реалізації соціальних прав є громадянство ЄС, яке у цій сфері також відіграє важливу роль, і відповідно до цього громадяни ЄС за принципом солідарності користуються правами соціального забезпечення не лише в країні свого походження, а й в інших державах-членах і завдяки цьому є максимально захищеними у ситуації соціального ризику та у випадку потреби охорони здоров'я тощо. Біженці та особи, які потребують захисту також є залученими до можливості отримання доступу до соціальних послуг, трудової функції, освіти та житла. Ці гарантії та права надаються в обов'язковому порядку відповідно до головного із завдань Європейського Союзу, яке характеризується забезпеченням всім особам, без винятку, рівного доступу до прав, у тому числі й соціальних. Кожна держава-член повинна активно реалізовувати своє законодавство, щоб відповідати цілям та забезпечувати однаковий механізм функціонування кожної сфери прав на ідентичних рівнях [3].

Отже, незважаючи на те, що переважно держави самостійно створюють та впроваджують соціальну сферу захисту у життя своїх громадян, але вони дедалі більше стають інтегровані у загальні завдання і цілі Європейського Союзу, для якого головним пріоритетом є людина та її добробут у кожній частині європейського об'єднання, поза залежністю її до певної країни, нації, релігії тощо.

Список використаних джерел

1. Іванишин І. Б. Правове регулювання надання соціальних послуг у Європейському Союзі. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2024. Т. 13. С. 51–57. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/686f7490-11fd-48e3-ad69-afa8d0fc72ac/content

2. Тимчишин Т. М. Соціальні права людини в Європейському Союзі. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 1. С. 292–295.URL: https://lsej.org.ua/1_2020/74.pdf
3. Ісаєв Х., Панченко В. 2025. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСНОВ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ЄС. UNIVERSUM, (15), С. 127-134. URL: https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1521

Ключові слова: соціальні права, соціальний захист, соціальне забезпечення, громадянство ЄС, соціальна політика Європейського Союзу.

Keywords: social rights, social protection, social security, EU citizenship, social policy of the European Union.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Кучеренко Яна Андріївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

Основоположні права, які закріплені у Європейській конвенції з прав людини поділяються на абсолютні та відносні. Їх відмінність полягає в тому, що перші не можуть бути обмежені у будь-якому випадку та ситуації, а другі піддаються звуженню лише у визначених обставинах, які є вичерпними та зазначені у ЄКПЛ. І тут виникає проблема застосування принципу пропорційності, як основоположної засади балансу втручання держави та інтересів суспільства.

Проблема пропорційності у теорії та практиці є досить дискусійним аспектом, оскільки все частіше засади даного принципу зазнають порушення збоку впливу державної влади**.** Тому дана тема є важливою, насамперед для окремої особи, а також для суспільства в цілому. Принцип пропорційності є важливим складником у системі дотримання необхідної рівноваги між публічними та приватними інтересами. Щоб даний принцип функціонував відповідно до загальноприйнятих правил та механізмів та виконував свою природно-правову функцію потрібно визначити критерії його застосування [1].

Щоб охарактеризувати ознаки застосування пропорційності потрібно виділити його вплив на право в цілому, підстави втручання, значення локальних обставин, а також важливість об’єктивної оцінки прав, свобод та інтересів. Враховуючи ці показники можна виділити такі критерії механізму співвідношення принципу пропорційності та юридично-владних дій державних органів – доречність та необхідність. Перша вимога означає відповідність способу, який призначений для досягнення легітимної мети, тобто неможливе використання заборонених методів, а також цей засіб

має бути обґрунтованим та відповідати заданій цілі, відповідно не може виходити за її рамки, а бути чітко і коректно зазначений у державно-владних приписах. Друга вимога окреслює наявність потреби запровадження засобу та обрання такого, який найменше звужує право особи. Аналіз пропорційності має базуватись на співвідношенні інтенсивності інтервенції держави та наміру, який має бути досягнутий. При цьому потрібно звернути увагу на морально-правові цінності людей, їх права, інтереси та свободи. Відповідно до цього, баланс є доречним тоді коли обмеження не зазіхає на значимість права і не спричиняє втрату його сутнісного змісту [2].

Важливим аспектом значимості принципу пропорційності у науковій доктрині та сучасній практиці є те, що він не є закріпленим на рівні ЄКПЛ, але водночас його сенс не втрачається та впроваджується всюди, де є можливість обмеження прав людини і водночас Європейський суд з прав людини завжди використовує його цілі при необхідності. До прикладу, у справі «Жовнер проти України» ЄСПЛ зазначив, що при оцінюванні втручання держави у здійснення права власності потрібно зрозуміти, чи є дотримання реального балансу між суспільним інтересом і потребами захисту основоположних прав людини. Тут ЄСПЛ дійшов висновку, що необхідна умова існування пропорційної рівноваги між метою звуження окремого права, яке закріплено в ЄКПЛ, та способами, які були використані державною владою для цього обмеження. При цьому ЄСПЛ використовує принцип пропорційності доволі часто та при оцінці правомірності і доречності запровадження обмежень прав людини він конкретно досліджує чотири аспекти, на яких акцентуються питання:

1) передбачення нормативно-правовими актами того обмеження прав, яке є заперечним – це означає, що певне звуження прав людини повинно бути зазначене у оприлюдненому заздалегідь законі та повинне бути конкретне, чітке, очікуване і водночас цей закон має окреслювати обсяг і метод реалізації застосування відповідних повноважень держави, щоб мати змогу забезпечити суспільству мінімальний захист згідно з принципом верховенства права;

2) дотримання однієї з легітимних цілей, закріплених у ЄКПЛ – держава повинна дотримуватись мети та сприяти тому, щоб обставини покращились у майбутньому таким чином обмеження вже не мало доречного змісту у житті окремої особи.

3) необхідність такого запровадження у демократичному суспільстві – якщо засоби є наслідком зловживання владою чи використання їх без адекватності до відповідності заданій меті, то це є порушенням міжнародно-правових приписів та зобов’язань держави, взятих на себе відповідно до ЄКПЛ;

4) співвідношення мети та обмеження, дотримання їх рівноваги – засоби повинні чітко відповідати цілі, а також вони мають обиратись розумно, вибір найбільш обтяжливого якщо існують більш м'які методи порушує права людини, перевищення звуження прав і свобод людини не допускається та може призвести до відповідальності держави [3].

У сучасних умовах державотворення та підходу людиноцентристського орієнтування усіх демократичних європейських держав можна стверджувати, що пропорційність є важливою аксіомою, відповідно до якої зловживання надмірним втручанням у здійснення прав і свобод людини не допускається за будь-яких умов. Якщо ж настають події, за яких дане обмеження є суворо необхідним, то воно має відповідати тесту на пропорційність. Даний тест перевіряє чи передбачаються якісним законом обмеження, чи відповідають законній меті та чи наявні адекватні засоби співвідносяться з легітимної ціллю. Жодне обмеження не може бути запроваджене без наявності для цього належних підстав. Необхідно також зазначити, що ЄСПЛ визначає за державою певну свободу розсуду у сфері обрання засобу застосування, але водночас влада повинна окреслити важливість зменшення об'єму прав і здійснити всі можливі дії для того щоб це було крайньою необхідністю, зважити всі наслідки, причину виникнення такого обмеження і робити все для того щоб права людини функціонували у повному обсязі, оскільки це і є основою демократичного існування країни.

Список використаних джерел

1. Берназюк, Я. О. (2021). ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, (6(18), 197-214. URL: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-197-214

2. Трихліб К. О. Принцип пропорційності у практиці Європейського суду з прав людини. Юридична осінь 2017 року : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасників всеукр. наук. конф. молодих вчених та здобувачів (Харків, 15 листоп. 2017 р.). – Харків, 2017. – С. 5–9. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14947

3. Погребняк С. П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) за ред. С. В. Ківалова НУ «ОЮА». – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 294-310. URL: http://hdl.handle.net/11300/9614

Ключові слова: принцип пропорційності, обмеження прав, втручання держави, легітимна мета, необхідність у демократичному суспільстві.

Keywords: principle of proportionality, restriction of rights, state intervention, legitimate aim, necessity in a democratic society.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Кушнір Наталія
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМА ЛЕГІТИМНОСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Міжнародне право як цілісна система принципів і норм, що регулює поведінку держав та інших учасників міжнародних відносин, у XXI столітті функціонує в умовах суттєво ускладненого глобального середовища. З одного боку, воно стикається з численними викликами, пов'язаними з трансформацією світового порядку, а з іншого – отримує нові можливості для розвитку та зміцнення. У контексті масштабної цифровізації, посилення ролі наднаціональних структур і виникнення комплексних глобальних криз проблема легітимності міжнародного права набуває принципово нового змісту. Вона вже не обмежується формальним визнанням норм, а охоплює більш широку площину – довіру до міжнародного правопорядку, його сприйняття як справедливого та ефективного, а також здатність відповідати на виклики сучасності. Сучасна ситуація характеризується також відсутністю універсально визнаних критеріїв легітимності, що ускладнює оцінку ефективності міжнародного права. Додатково на це впливає зростання ролі некласичних суб'єктів – міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, цифрових платформ, які дедалі активніше беруть участь у формуванні міжнародних правил. Унаслідок цього виникає потреба перегляду традиційних підходів до розуміння легітимності як суто державоцентричного явища. Водночас варто враховувати, що міжнародна правова реальність не може бути пояснена виключно з позицій реалізму, адже вона формується під впливом як матеріальних, так і ідейних чинників, взаємодії різних акторів і змінних політичних обставин [2].

Характерно, що тривалий час у науці міжнародного права увага приділялася передусім категорії законності, тоді як проблема легітимності залишалася поза фокусом дослідження. Міжнародні правники традиційно концентрувалися на юридичній обов'язковості норм, залишаючи поза увагою питання їх суспільного сприйняття та морального виправдання [3, с. 368].

Легітимність міжнародного права доцільно розуміти як інтегративну характеристику, що відображає визнання міжнародно-правового порядку таким, що є обґрунтованим, справедливим і таким, що заслуговує на дотримання. Сам термін «легітимація» широко використовується в юридичній та політичній науці й означає процес визнання, підтвердження або виправдання певних повноважень, рішень чи соціальних інститутів [1, с. 28].

Зміст легітимності міжнародного права розкривається через сукупність взаємопов'язаних елементів. Передусім ідеться про нормативний вимір, що передбачає відповідність норм базовим цінностям – справедливості, рівності, добросовісності та поваги до прав людини. Не менш важливим є процедурний аспект, який стосується відкритості, прозорості та інклюзивності процесів формування міжнародно-правових норм. Соціально-функціональний компонент проявляється у фактичному визнанні цих норм державами та іншими суб'єктами, а також у їх готовності добровільно їх дотримуватися. Водночас слід наголосити, що легітимність не є тотожною юридичній чинності: навіть формально обов'язкові норми можуть втрачати авторитет, якщо сприймаються як несправедливі або вибіркові у застосуванні [4, с. 754].

Нормативні засади легітимності міжнародного права закріплені насамперед у Статуті Організації Об'єднаних Націй, який визначає фундаментальні принципи міжнародного співіснування. Зокрема, у ст. 1 закріплено цілі підтримання міжнародного миру та безпеки, розвитку співробітництва та узгодження дій держав, а у ст. 2 – принципи суверенної рівності, добросовісного виконання зобов'язань, мирного вирішення спорів і заборони застосування сили. Додаткову роль відіграють положення щодо діяльності Міжнародного Суду ООН, рішення якого держави зобов'язані виконувати.

Водночас у сфері міжнародних договорів легітимність забезпечується через чітко визначені правила виникнення зобов'язань. Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, договір визнається чинним за наявності згоди держав, вираженої у визначених формах, а також за умови його відповідності імперативним нормам jus cogens. Загалом, легітимність міжнародного права базується не лише на волевиявленні держав, але й на існуванні універсальних ціннісних орієнтирів, які не можуть бути порушені навіть за взаємною згодою сторін.

Разом із тим у сучасних умовах глобалізації традиційна модель легітимації через державну згоду вже не забезпечує належного рівня довіри до міжнародного права. Міжнародно-правове регулювання дедалі більше впливає на широке коло суб'єктів, включаючи фізичних осіб, бізнес і громадянське суспільство. Крім того, міжнародні організації отримують значний вплив на внутрішньодержавні процеси, не завжди маючи достатні механізми демократичної підзвітності. Водночас нерівність держав у політичному та економічному вимірах породжує сумніви щодо реальної рівності їх участі у формуванні міжнародних норм. Унаслідок цього виникає суперечність між формальною законністю і фактичною легітимністю міжнародного права [5, с. 95-96].

Додатковим фактором, що ускладнює ситуацію, є фрагментація міжнародно-правового порядку. Розвиток спеціалізованих режимів –

торговельного, екологічного, гуманітарного, цифрового – призводить до множинності нормативних систем, які не завжди узгоджені між собою. Це породжує колізії, конкуренцію юрисдикцій і ризик вибіркового застосування норм [5, с. 96-97].

Не менш серйозною проблемою є селективність застосування міжнародного права. Незважаючи на формальну універсальність норм, їх практична реалізація часто залежить від політичних і геополітичних чинників. Це проявляється у неоднаковій реакції міжнародного співтовариства на подібні порушення, що створює враження подвійних стандартів і підриває довіру до міжнародного правопорядку.

Сучасна міжнародна судова практика яскраво ілюструє ці тенденції. Зокрема, рішення Міжнародного Суду ООН у справі щодо застосування Конвенції про геноцид у секторі Газа від 26 січня 2024 року демонструє, що держави продовжують звертатися до міжнародних судових інституцій, визнаючи їх авторитет. Водночас складнощі з виконанням таких рішень свідчать про обмеженість механізмів примусу та підкреслюють кризові аспекти легітимності міжнародного права.

Отже, проблема легітимності міжнародного права в умовах глобалізації виходить за межі його формальної обов’язковості та пов’язується насамперед із рівнем довіри до нього, сприйняттям його як справедливого і ефективного регулятора міжнародних відносин. Сучасні трансформації, зокрема посилення ролі міжнародних організацій, вплив недержавних акторів, цифровізація та поява нових глобальних викликів, зумовлюють необхідність переосмислення традиційних підходів до легітимації, заснованих виключно на згоді держав. Водночас фрагментація міжнародно-правового порядку, колізійність спеціалізованих режимів і селективність застосування норм підривають авторитет міжнародного права, формуючи розрив між його юридичною чинністю та фактичною ефективністю. З огляду на це, підвищення легітимності міжнародного права потребує комплексних змін, спрямованих на забезпечення прозорості міжнародного нормотворення, розширення участі різних суб’єктів у його формуванні, посилення підзвітності міжнародних інституцій і забезпечення реального виконання їх рішень. Важливим є також уніфікація підходів до застосування норм та усунення практики подвійних стандартів, а також адаптація міжнародного права до нових викликів, зокрема у сфері цифрових технологій та глобальної безпеки. Лише за таких умов можливе поєднання юридичної обов’язковості з фактичним визнанням міжнародного права як справедливого та універсального інструменту регулювання міжнародних відносин.

Список використаних джерел

1. Подковенко Т. О. Проблема легітимності права: традиційні та сучасні підходи. *Галицькі студії. Юридичні науки*. 2025. № 10. С. 26-32. DOI: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2025-10-4
2. Tasioulas J. Legitimacy in International Law and Institutions. *The Cambridge Handbook of the Rule of Law*. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. P. 1-22. URL: https://www.cambridge.org/core/books/abs/philosophy-and-international-law/legitimacy-of-international-law/36FE3D278B0D10C7C059FF7EF3A5D9B8 (дата звернення: 08.04.2026).
3. Карвацька С. Б., Чепель О. Д. Легітимність міжнародного права: виклики та перспективи. *Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове видання*. 2025. С. 367-371. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.54
4. Schmidtke H., Lenz T. Expanding or defending legitimacy? Why international organizations intensify self-legitimation. *The Review of International Organizations*. 2024. Vol. 19. P. 753-784. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s11558-023-09498-0 (дата звернення: 08.04.2026).
5. Baimuratov M., Kofman B., Bobrovnik D., Yefremova N. Research on the impact of international agreements and standards on national legal systems and legal order. *Amazonia Investiga*. 2024. Vol. 13, Issue 74. P. 90-102. URL: https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=9551533 (дата звернення: 08.04.2026).

Ключові слова: міжнародне право, легітимність, глобалізація, міжнародні організації, міжнародно-правові норми, верховенство права, міжнародна безпека, правовий порядок, фрагментація права, міжнародна судова практика.

Keywords: international law, legitimacy, globalization, international organizations, international legal norms, rule of law, international security, legal order, fragmentation of law, international judicial practice.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Лєшан Антоніна Геннадіївна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У ТРАНСКОРДОННИХ ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ СПОРАХ

Проблематика захисту прав та законних інтересів громадян України в транскордонних приватно-правових спорах набуває дедалі більшої актуальності в умовах глобалізації, інтенсифікації міжнародної міграції, розвитку електронної комерції та цифрового середовища. Сучасні суспільні процеси призводять до суттєвого збільшення кількості правовідносин, що виходять за межі юрисдикції однієї держави. Для України ця проблема

особливо актуальна, адже значна частина громадян проживає, працює чи навчається за кордоном, і, відповідно, може бути залучена до приватно-правових спорів у межах іноземних юрисдикцій. Саме тому забезпечення належних правових механізмів захисту таких осіб є невід'ємною складовою функцій держави у сфері зовнішніх зносин і міжнародного приватного права [1].

Початково варто звернути увагу на зміст поняття «транскордонний приватно-правовий спір». У доктрині міжнародного приватного права та міжнародного цивільного процесу цим терміном позначають правовідносини між приватними особами у яких присутній іноземний елемент – громадянство, місце проживання, предмет договору або місце виконання зобов'язань, що перебувають за межами юрисдикції однієї держави. Такі спори охоплюють широке коло питань – від сімейних і спадкових до трудових, договірних, деліктних і корпоративних [2].

Українська правова система, як і більшість континентальних, визнає принцип територіальної дії права, однак у сфері міжнародних приватно-правових відносин широко застосовує колізійно-правові та процесуальні механізми. Основним законодавчим актом, що регулює питання захисту прав українців за кордоном є Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р., який визначає засади підсудності, застосування права, визнання та виконання рішень іноземних судів, а також принцип взаємності [3].

Серед основоположних принципів цього закону – забезпечення права на судовий захист та рівність сторін у міжнародному процесі. Ці норми ґрунтуються на конституційних гарантіях, а також міжнародних зобов'язаннях України за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., що передбачає право кожного на справедливий судовий розгляд у розумні строки незалежним і безстороннім судом [4]. Однак практика реалізації цього права у транскордонному контексті стикається з рядом специфічних проблем

- від визнання повідомлення сторони, забезпечення перекладу судових документів до виконання рішень українських судів за кордоном та навпаки.

Інституційно захист прав громадян України за межами держави забезпечується системою дипломатичних і консульських представництв. Відповідно до Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р. та Закону України «Про дипломатичну службу» консульські установи мають право сприяти представництву і захисту громадян у судових і адміністративних органах іноземних держав, а також надавати необхідну правову допомогу у межах національного законодавства країни перебування [5].

Значний вплив на механізм захисту українських громадян у транскордонних спорах здійснює міжнародна договірно-правова база. Україна є учасницею багатьох двосторонніх договорів про правову допомогу, які регулюють питання судового доручення, вручення документів, визнання і виконання судових рішень, а також забезпечення безкоштовної правової допомоги у цивільних та сімейних справах. Важливе значення мають багатосторонні договори в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права, зокрема Конвенція 1965 року про вручення за кордоном судових і позасудових документів, Конвенція 1970 року про отримання доказів за кордоном у цивільних і комерційних справах та Конвенція 1980 року про цивільні аспекти міжнародного викрадення дітей [6]. Вступ України до відповідних конвенцій суттєво покращив можливості громадян у транскордонних процесах, надавши уніфіковані механізми правової допомоги та захисту.

Актуальною складовою сучасного етапу розвитку міжнародного приватного права є вплив європейських стандартів. Незважаючи на те, що Україна поки не є членом Європейського Союзу, її законодавство поступово гармонізується з положеннями Регламентів ЄС. Зокрема Регламент № 1215/2012, який визначає юрисдикцію, визнання і виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах, встановлює основоположні принципи взаємного визнання судових рішень і передбачуваності підсудності [7].

Питання вибору застосовного права у транскордонних спорах залишається одним із найскладніших. Відповідно до положень українського законодавства, пріоритет має автономія волі сторін. Якщо ж такий вибір відсутній, застосовуються колізійні норми, визначені Законом України «Про міжнародне приватне право». У випадках, коли спір стосується прав споживачів, працівників або сімейних відносин, перевага надається праву держави, з якою особа має тісніший особистий зв’язок. Цей підхід відображає міжнародні стандарти захисту слабших сторін у правовідносинах [3].

Не менш важливу роль відіграє інститут визнання та виконання іноземних судових рішень, адже без цього елементу захист прав громадян у міжнародному процесі не може бути ефективним. Визнання судових рішень в Україні здійснюється або на основі міжнародного договору, або на принципі взаємності. На практиці нерідко виникають труднощі з доведенням існування взаємності або із процедурним забезпеченням легалізації документів, що підтверджують рішення іноземного суду. Вирішення цих проблем потребує розвитку міжнародного співробітництва у сфері правової допомоги та спрощення процедур надання юридичної сили іноземним документам, зокрема шляхом розширення застосування електронних засобів комунікації [8].

Вагомим аспектом сучасних транскордонних відносин стали спори у сфері цифрової та інформаційної економіки. У контексті електронної комерції, використання платформ дистанційної роботи, онлайн-договорів та електронних транзакцій постає потреба у виробленні механізмів захисту громадян України, які укладають правочини через мережу Інтернет із контрагентами з інших держав. Такі правовідносини часто мають складну юрисдикційну природу, оскільки складно визначити місце виконання зобов'язання або територію заподіяння шкоди. У цьому випадку важливо забезпечити застосування норм про захист споживачів, відповідно до яких вибір права не може обмежувати рівень захисту, гарантований законодавством країни проживання слабшої сторони [9].

Особливої уваги заслуговує міжнародно-правовий захист українських громадян, які стали жертвами порушення прав унаслідок збройної агресії чи окупації. Транскордонні приватно-правові спори в цих умовах набувають нового змісту, адже частина майнових, сімейних та трудових прав осіб не може бути реалізована в судах окупованих територій. У відповідь на ці виклики держава має виробляти практичні інструменти, що дозволяють громадянам звертатись до міжнародних судових інституцій або органів правосуддя інших держав на основі принципу універсальної юрисдикції чи міжнародних договорів про взаємну правову допомогу [10].

Отже, дослідження питань забезпечення захисту громадян України у транскордонних приватно-правових спорах свідчить про багатовекторність цієї проблематики. Її ефективне вирішення можливе лише за умови комплексного підходу, який охоплює вдосконалення внутрішнього законодавства, розширення участі України у міжнародних конвенціях, розвиток міждержавної співпраці, а також підвищення рівня правової обізнаності громадян. Формування ефективного механізму такого захисту є важливою умовою реалізації права людини на справедливий суд та розвитку правової державності України у глобальному середовищі.

Список використаних джерел

1. Буроменський М.В. Міжнародне приватне право України https://library.nlu.edu.ua (дата звернення: 03.04.2026)
2. Кваліфікаційна бакалаврська робота на тему: захист суб'єктивних прав в міжнародному приватному праві. URL: https://ir.kneu.edu.ua (дата звернення: 03.04.2026)
3. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 03.04.2026)
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://echr.coe.int (дата звернення: 03.04.2026)
5. Міністерство закордонних справ України. Захист прав та інтересів громадян за кордоном. URL: https://echr.coe.int/Documents (дата звернення: 03.04.2026)

6. Гаазька конференція з міжнародного приватного права. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 03.04.2026)
7. Regulation No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters. URL: https://eur-lex.europa.eu (дата звернення: 03.04.2026)
8. Council of Europe. Execution of judgments database. URL: https://www.echr.coe.int (дата звернення: 03.04.2026)
9. OECD. Consumer Protection in E-Commerce: OECD Recommendation. URL: https://www.oecd.org (дата звернення: 03.04.2026)
10. Tilmann Altwicker. Transnationalizing Rights:International Human Rights Law in Cross-Border Contexts. URL: https://ejil.org (дата звернення: 03.04.2026)

Ключові слова: міжнародне приватне право, транскордонний спір, захист громадян, консульська допомога, судові рішення, визнання, правова допомога, юрисдикція, права людини, міжнародне співробітництво.

Keywords: private international law, cross-border disputes, protection of citizens, consular assistance, court decisions, recognition, legal aid, jurisdiction, human rights, international cooperation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Цибульська О. Ю.

Литвин Матвій Юрійович, Оверченко Діана Сергіївна
здобувачі 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГАРМОНІЗАЦІЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄС ЯК УМОВА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Повномасштабна російська агресія проти України з лютого 2022 року завдала колосальних збитків економіці та інфраструктурі. За оцінками Світового банку, потреби на відновлення країни протягом наступного десятиліття становлять 486 млрд дол. США [9]. У цих умовах післявоєнна відбудова є не лише відновленням зруйнованого, а й шансом на глибоку трансформацію держави за європейськими стандартами. Ключовою передумовою успіху залишається подолання корупції та гармонізація антикорупційного законодавства з правом ЄС.

Дослідження Transparency International Ukraine показують, що корупція є найбільшою загрозою для відновлення як для українців (78% опитаних), так і для міжнародних партнерів. Побоювання корупційного використання коштів перевищують страх нових бойових дій [11]. За Індексом сприйняття корупції 2024 року Україна набрала 35 балів і посіла 105 місце серед 180 країн [4].

Гармонізація національного законодавства з правом ЄС передбачає приведення українських норм у відповідність до acquis communautaire. В

антикорупційній сфері це не формальне копіювання, а створення ефективних механізмів запобігання корупції, перевірених у країнах ЄС [3].

Процес відбувається через транспозицію директив ЄС, імплементацію регламентів та адаптацію національних актів. Важливу роль відіграють положення Угоди про асоціацію та рекомендації Європейської комісії [1].

Гармонізація сприяє відбудові, забезпечуючи прозорість використання міжнародної допомоги, зниження корупційних ризиків у закупівлях і декларуванні, а також підвищення довіри донорів завдяки незалежним антикорупційним інституціям [2].

Серед пріоритетних напрямів – покращення роботи спеціалізованих антикорупційних органів (НАЗК, НАБУ, САП, ВАКС) за європейськими стандартами незалежності [4]; використання прогресивної системи електронного декларування з публічним доступом і автоматизованою перевіркою [6]; реформування публічних закупівель через систему ProZorro з урахуванням воєнних викликів [8]; адаптація законодавства про лобізм та конфлікт інтересів [7]; а також впровадження механізмів захисту викривачів відповідно до Директиви ЄС 2019/1937 [12].

У воєнний час процес ускладнюється необхідністю спрощених процедур, які створюють корупційні ризики, відтоком кадрів через мобілізацію та еміграцію, а також спробами політичного тиску на антикорупційні органи. Скандали у сфері оборони та будівництва фортифікацій підкреслюють складність балансу між оперативністю та прозорістю [8].

Механізм Ukraine Facility передбачає 50 млрд євро до 2027 року за умови виконання антикорупційних реформ. МВФ, Світовий банк та ЄБРР також пов’язують фінансування з прогресом у боротьбі з корупцією. Платформа DREAM допомагає забезпечувати прозорість використання допомоги [9].

Антикорупційна стратегія 2021–2025 років визначила пріоритети, узгоджені з міжнародними стандартами. В умовах війни її імплементація вимагає посилення контролю за коштами на оборону та відбудову. Оцінка ОЕСР відзначила прогрес, але вказала на проблеми з незалежністю органів і судовою реформою [4].

Гармонізація антикорупційного законодавства з правом ЄС є критичною умовою успішної післявоєнної відбудови. Вона забезпечує залучення інвестицій і ефективне використання ресурсів [3].

Для прискорення процесу необхідно забезпечити незалежність антикорупційних органів, посилити захист викривачів, розвинути громадський контроль через цифрові платформи та продовжити міжнародне співробітництво [7].

Досвід країн Центральної та Східної Європи доводить, що така гармонізація вимагає політичної волі та системної роботи. Для України відбудова – це унікальне вікно можливостей побудувати сучасну європейську державу, вільну від корупції.

Список використаних джерел

1. Гармонізація законодавства в процесі переговорів про вступ України до ЄС / О. В. Петров та ін. Jurnalul juridic national: teorie şi practică *Національний юридичний журнал: теория и практика*. 2024. № 8. С. 114–119. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2024/114.pdf (дата звернення: 01.04.2026).
2. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: реалії та перспективи : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 18 трав. 2023 р.) / за ред. В. І. Андрейцева. Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2023. 204 с. URL: http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/220 (дата звернення: 01.04.2026).
3. Гармонізація законодавства України як умова членства в ЄС: прогрес і перспективи. *Юридична газета*. 2023. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/garmonizaciya-zakonodavstva-ukrayini-yak-umova-chlenstva-v-es-progres-i-perspektivi.html (дата звернення: 01.04.2026).
4. Десять років боротьби з корупцією: успіхи і виклики, які постали / Transparency International Ukraine. Варшава : Фундація ім. Стефана Баторія, 2024. 68 с. URL: https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2024/09/Dziesiec-lat-walki-z-korupcja_UA.pdf (дата звернення: 01.04.2026).
5. Корупція та післявоєнна відбудова України – чого очікують та бояться українці : дослідження / Transparency International Ukraine. ZN.UA. 2023. URL: https://zn.ua/ukr/anticorruption/ukrajintsjam-potribna-borotba-zi-zlom-i-najdosjazhnishe-zlo-sohodni-tse-koruptsija-doslidzhennja.html (дата звернення: 01.04.2026).
6. Корупція в Україні. Вікіпедія : вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Корупція_в_Україні (дата звернення: 01.04.2026).
7. Наслідки Закону України «Про лобізм» та його узгодження із Законом України «Про запобігання корупції» / О. М. Гончаренко та ін. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 84. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/350960 (дата звернення: 01.04.2026).
8. Післявоєнна відбудова України : проблеми прозорості, відкритості й попередження корупційних ризиків. /А. В. Савченко, Т. О. Іващенко. Львівська мануфактура новин. 2023. URL: https://www.lmn.in.ua/blog_post/pisliavoienna-vidbudova-ukrainy-problemy-prozorosti-vidkrytosti-j-poperedzhennia-koruptsijnykh-ryzykiv/ (дата звернення: 01.04.2026).

9. Післявоєнна відбудова України : хто фінансує і реалізує проекти з відновлення. Recovery.Win. 2024. URL: https://recovery.win/novyny/hto-vidbudovuye-ukrayinu (дата звернення: 01.04.2026).
10. Українці демонструють повну нетерпимість до корупції : дослідження / Transparency International Ukraine. Detector Media. 2023. URL: https://detector.media/infospace/article/220367/2023-12-08-transparency-international-ukraine-ukraintsi-demonstruyut-povnu-neterpymist-do-koruptsii/ (дата звернення: 01.04.2026).
11. Як змінилися побоювання українців щодо відбудови – результати соціологічного опитування / Transparency International Ukraine. 2023. URL: https://ti-ukraine.org/announcements/yak-zminylysya-poboyuvannya-ukrayintsiv-shhodo-vidbudovy-rezultaty-sotsiologichnogo-opytuvannya/ (дата звернення: 01.04.2026).
12. Як стати викривачем корупції? Щоб кошти на відбудову України не вкрали / М. Бутусов. LB.ua. 2023. URL: https://lb.ua/news/2023/12/28/591096_yak_stati_vikrivachem_koruptsii_shchob.html (дата звернення: 01.04.2026).

Ключові слова: гармонізація антикорупційного законодавства, право Європейського Союзу, післявоєнна відбудова України, боротьба з корупцією, євроінтеграція, антикорупційні інституції, міжнародна фінансова допомога, прозорість.

Keywords: harmonization of anti-corruption legislation, European Union law, post-war reconstruction of Ukraine, fight against corruption, European integration, anti-corruption institutions, international financial assistance, transparency.

Науковий керівник: д.ю.н, професор Сурілова О. О.

Литвин Матвій Юрійович, Оверченко Діана Сергіївна
здобувачі 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА УКРАЇНИ З ДЕРЖАВАМИ ЗАХОДУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВИКЛИКІВ

Сучасний етап розвитку міжнародних відносин характеризується зростанням нестабільності, трансформацією системи міжнародної безпеки та посиленням ролі міждержавної співпраці. У цих умовах для України особливого значення набуває формування ефективної моделі зовнішніх зносин, заснованої на стратегічному партнерстві з державами Заходу. Саме стратегічне партнерство виступає одним із ключових інструментів реалізації зовнішньої політики держави, забезпечення її національної безпеки та сталого розвитку [3].

Правове регулювання стратегічного партнерства України є складною багаторівневою системою, що включає міжнародно-правові та національно-правові елементи. У міжнародно-правовому вимірі основою такого партнерства виступають міжнародні договори, політичні декларації,

меморандуми та інші акти, які визначають напрями співробітництва та закріплюють взаємні зобов'язання сторін. На національному рівні відповідні відносини регулюються Конституцією України, законами та підзаконними актами, що визначають засади здійснення зовнішньої політики та укладення міжнародних договорів [1].

Стратегічне партнерство як правова категорія не має єдиного універсального визначення у міжнародному праві, однак у науковій доктрині воно розглядається як форма довгострокової, інституціоналізованої співпраці між державами, що ґрунтується на спільності стратегічних інтересів, політичних цінностей та взаємній зацікавленості у розвитку відносин [4]. Його правова природа полягає у поєднанні норм міжнародного публічного права та політичних зобов'язань, що разом формують комплексний механізм взаємодії держав.

Одним із ключових напрямів реалізації стратегічного партнерства України є співпраця з Європейський Союзом. Правовою основою цих відносин виступає Угода про асоціацію, яка закріплює принципи політичної асоціації та економічної інтеграції. Вона передбачає поступову адаптацію національного законодавства України до acquis communautaire, що сприяє гармонізації правової системи та створює передумови для поглиблення інтеграційних процесів [2].

Не менш важливим є розвиток партнерства України з НАТО, яке здійснюється на основі Хартії про особливе партнерство та інших програмних документів. У правовому аспекті ця співпраця спрямована на реформування сектору безпеки і оборони, підвищення рівня взаємосумісності з державами-членами Альянсу, а також впровадження демократичних стандартів цивільного контролю над збройними силами [9].

Суттєву роль у системі стратегічного партнерства відіграють також двосторонні відносини України з окремими державами Заходу, зокрема Сполученими Штатами Америки, Великою Британією, Німеччиною, Францією та іншими країнами. Ці відносини оформлюються через укладення міжнародних договорів, угод про співробітництво, безпекових домовленостей та інших правових актів, що визначають конкретні напрями взаємодії [9].

Особливістю сучасного етапу є інтенсифікація договірної діяльності України, що проявляється у розширенні спектра міжнародних угод у сферах безпеки, економіки, енергетики, цифровізації та відбудови. Водночас зростає значення так званих «м'яких» правових інструментів (soft law), таких як декларації, комюніке, рамкові домовленості, які хоча й не мають обов'язкової юридичної сили, однак відіграють важливу роль у формуванні політичних зобов'язань і визначенні стратегічних напрямів співпраці [7].

Разом із тим правове регулювання стратегічного партнерства України стикається з низкою проблем. По-перше, спостерігається фрагментарність нормативно-правової бази, що ускладнює системне регулювання відповідних відносин. По-друге, існує проблема імплементації міжнародних договорів у національне законодавство, яка пов'язана з інституційними та організаційними труднощами. По-третє, недостатній рівень координації між органами державної влади у сфері зовнішніх зносин негативно впливає на ефективність реалізації стратегічного партнерства [6].

Окремої уваги заслуговує питання співвідношення міжнародно-правових та національно-правових норм у процесі реалізації стратегічного партнерства. Відповідно до Конституції України, чинні міжнародні договори є частиною національного законодавства, що забезпечує їх пряму дію. Однак на практиці виникають труднощі, пов'язані з необхідністю адаптації національних норм до міжнародних стандартів, а також забезпечення належного контролю за виконанням міжнародних зобов'язань [1].

У контексті сучасних міжнародних викликів важливим є також питання забезпечення гнучкості правового регулювання стратегічного партнерства. Це передбачає здатність правової системи оперативно реагувати на зміни міжнародного середовища, адаптувати існуючі механізми співпраці та впроваджувати нові форми взаємодії держав. Зокрема, актуальним є розвиток цифрової дипломатії, участь у багатосторонніх ініціативах, а також укладення комплексних угод, що охоплюють різні сфери суспільних відносин [8].

Перспективи розвитку правового регулювання стратегічного партнерства України пов'язані з подальшою гармонізацією законодавства з правом ЄС, поглибленням співпраці з міжнародними організаціями, вдосконаленням договірної практики та підвищенням ефективності інституційного забезпечення зовнішніх зносин. Важливим напрямом є також забезпечення прозорості та підзвітності у сфері реалізації міжнародних зобов'язань, що сприятиме підвищенню довіри з боку міжнародних партнерів [2].

Отже, правове регулювання стратегічного партнерства України з державами Заходу є складним та багатовимірним процесом, який відіграє ключову роль у забезпеченні національних інтересів держави. У сучасних умовах особливого значення набуває вдосконалення правових механізмів співпраці, подолання існуючих проблем та формування ефективної моделі зовнішніх зносин, здатної забезпечити сталий розвиток України та її інтеграцію у світове співтовариство.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр (дата звернення: 06.04.2026).

2. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 06.04.2026).
3. Зовнішні зносини України : навч. посіб. / за ред. О. В. Задорожнього. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 352 с.
4. Міжнародне право : підручник / за ред. В. М. Репецького. Київ : Знання, 2021. 467 с.
5. Міжнародні договори України у сфері стратегічного партнерства: сучасний стан. Юридична газета. 2024. URL: https://yur-gazeta.com (дата звернення: 06.04.2026).
6. Проблеми імплементації норм міжнародного права в Україні. Вісник міжнародного права. 2023. URL: https://journals.indexcopernicus.com (дата звернення: 06.04.2026).
7. Soft law у міжнародному праві: сучасні тенденції розвитку. Юридичний журнал. 2023. URL: https://jus.com.ua (дата звернення: 06.04.2026).
8. Digital diplomacy: new tools of international cooperation. 2024. URL: https://www.e-ir.info (дата звернення: 06.04.2026).
9. Relations with Ukraine. NATO. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37750.htm (дата звернення: 06.04.2026).

Ключові слова: стратегічне партнерство, право зовнішніх зносин, міжнародні договори, зовнішня політика України, держави Заходу, євроінтеграція, правове регулювання, міжнародне співробітництво, імплементація норм.

Keywords: strategic partnership, external relations law, international treaties, foreign policy of Ukraine, Western countries, European integration, legal regulation, international cooperation, implementation of norms.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Бєлогубова О.О.

Лихенко Євген Олегович
здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗШИРЕННЯ ЄС: ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розширення Європейського Союзу являє собою складний і багатогранний процес, який супроводжується змінами у різних сферах суспільного життя. Воно впливає на розвиток міжнародної торгівлі, що створює умови для розширення ринків збуту, зниження бар'єрів, введення митного союзу. Також розширення створює нові можливості для відкриття та розвитку бізнесу, інновацій та посилення конкуренції.

Для того, аби стати членом ЄС, держави повинні відповідати відповідним критеріям.

Серед них копенгагенські критерії, які включать в себе політичні критерії (стабільність інститутів, повага і захист національних меншин); інші

критерії (сурове дотримання цілей політичного союзу, здатність узяти на себе зобов'язання що випливають із членства ЄС).

Наступними є Мадридські критерії членства: створення належних управлінських інституцій, посилення їх дієздатності, забезпечення їх відповідними кадрами.

Останніми є «латентні» критерії, які передбачають приєднання держави до Статуту Ради Європи та приєднання до Європейської конвенції з прав людини [1, с.97].

Ці критерії, у свою чергу, передбачають формування конкурентної економіки, стабільність демократичної держави, яка гарантуватиме правопорядок, дотримання прав людини та захист інтересів національних меншин та гармонізації національного законодавства із законодавством Євросоюзу [2, с.51].

Проблемою на шляху до ЄС є відсутність чітко регламентованих механізмів контролю за виконанням угод та недостатньо ефективні санкції за їх порушення, що в свою чергу призводить до затягування процесу вступу або вибірковому впровадженню тих чи інших реформ, необхідних для такого вступу [3, с.37-38].

На прикладі України та Турції ми можемо стверджувати, що ключовими проблемами є невідповідність політичним критеріям (у сфері верховенства права, незалежність судової влади, боротьба з корупцією забезпечення прав людини). Наступною проблемою є гармонізація національного законодавства з правом ЄС, і мова йде не тільки на однакове викладення правових норм, а також ефективне виконання та діяльність суб'єктів владних повноважень відповідно до зазначених норм, що фактично створює «ілюзію» реформування, хоча фактично ситуація лишається без змін. Ще однією проблемою є корупційні ризики, тому що влада, яка має забезпечити розвиток суспільства, фактично займається самозбагаченням, що у свою чергу має негативний вплив на євроінтеграційний курс держав. Так, незважаючи на те, що в Україні діє САП, НАБУ, ВАКС – є проблеми з реальними вироками, тиск на антикорупційні органи та корупція у державному секторі. Турція, у свою чергу, демонструє концентрацію влади в руках однієї особи та обмежений контроль за органами виконавчої влади.

Також мають місце і зовнішні зносини кандидатів у члени ЄС з державами-сусідами. Так, Турція має невирішені питання з Грецією стосовно Кіпру. Україна знаходиться у стані збройного конфлікту з Російською Федерацією. Що як зараз, так і в подальшому буде впливати на статус кандидатів.

Найважливішою, на нашу думку, проблемою розширення ЄС є консенсус держав членів, що на практиці є практично неможливим. Станом на 2026 рік до Європейського союзу входить 27 держав-членів. Кожна з

держав, окрім загальної політики Союзу, має власні політичні переконання, погляди, органи державної влади, які у свою чергу мають певний рівень політичних відносин з іншими державами, що додатково ускладнює, а у деяких випадках унеможливлює розширення ЄС з тих чи інших причин.

Ураховуючи викладене, ми прийшли до наступних висновків. Розширення Європейського союзу має дві фундаментальні проблеми – це рівень розвитку держави та суспільства, зовнішні зносини та представники влади кандидатів в члени ЄС, та бажання держав учасниць Союзу приймати нові держави у свій склад. Так, якщо діяльність суб'єктів владних повноважень не відповідає інтересам суспільства, яка не має на меті проведення реформ, які позитивно впливатимуть на життя людей, якщо кожна держава буде діяти лише задля задоволення потреб інших держав та групи людей, що може переростати у конфлікти та війни, що у свою чергу унеможливить процедуру вступу – ЄС не зможе посилити свій вплив на міжнародній арені та ефективно розвивати економіку. З іншого боку, постає питання про реальне бажання держав учасниць приймати нові держави, так як кожна держава в кінцевому випадку переслідує свої економічні та соціальні потреби, а не потреби Союзу в цілому. Таким прикладом є Польща, яка, до прикладу, затягує та затягуватиме вступ України до ЄС, через те що остання є аграрно-індустріальною державою та має велику площу, що значно вплине на експорт сільськогосподарської продукції Польщею. Щодо Турції або інших держав, питання стосується сусідів цих держав, рівень їх відносин, а також рівень порозуміння з ЄС. Тому, можна стверджувати, що рішення про вступ до ЄС є політично вмотивованим та залежить від конкретного проміжку часу, геополітики, економічної та політичної ситуації у світі. З часом тенденції зміняться, і, можливо, процедура вступу зміниться та стане значно легшою, адже ЄС переживає кризу, пов'язану з питанням міграційної політики, податками, енергетикою та згуртованістю держав-учасниць.

Список використаних джерел

1. К.С. З. Критерії членства в ЄС як політико-правові проблеми міжнародного простору. Соціально-гуманітарні виміри правової держави : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. м. Дніпро, 2021. С. 96–98. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/7748.

2. Теремцова Н. В. Теоретико-правові проблеми розширення Європейського Союзу: сучасний стан та перспективи. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2011. № 1. С. 51–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2011_1_13.

3. PETRENKO A. Legal aspects of the enlargement of the European Union: realities and prospects. Public Law. 2025. No. 4 (60). P. 32–44. URL: https://doi.org/10.32782/2306-9082/2025-60-4 (date of access: 30.03.2026).

Ключові слова: розширення ЄС, критерії членства, копенгагенські критерії, верховенство права, гармонізація законодавства, євроінтеграція, боротьба з корупцією, держави-кандидати, геополітика, консенсус держав-членів.

Keywords: EU enlargement, membership criteria, Copenhagen criteria, rule of law, legal harmonization, European integration, anti-corruption, candidate countries, geopolitics, member state consensus.

Науковий керівник: д.ю.н. професор Сурілова О.О.

Луценко Ніка Романівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПІ: ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Захист прав людини в Європі є одним із ключових напрямів розвитку сучасної правової державності та міжнародного співробітництва. Європейська модель забезпечення прав і свобод людини сформувалася як результат тривалого історичного розвитку правових і політичних інститутів, що спрямовані на утвердження принципів демократії, верховенства права та гуманізму. Особливістю європейського підходу до захисту прав людини є поєднання міжнародно-правових механізмів контролю із національними системами гарантій, що забезпечує ефективність реалізації прав і свобод людини на практиці [1, с. 12].

Європейське праворозуміння прав людини базується на ідеї їх універсальності, невідчужуваності та природного характеру. У сучасній європейській правовій традиції права людини розглядаються як фундаментальна цінність, що визначає зміст діяльності держави та спрямованість її політики. Саме тому захист прав людини виступає не лише юридичною категорією, а й політичним пріоритетом розвитку європейського співтовариства [1, с. 18].

Формування сучасної європейської системи захисту прав людини значною мірою пов’язане з діяльністю міжнародних організацій, насамперед Ради Європи. Саме в межах цієї організації сформовано комплекс міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини, які стали основою для розвитку національного законодавства держав Європи. Важливою особливістю діяльності Ради Європи є створення ефективного механізму міжнародного контролю за дотриманням прав людини державами-членами, що сприяє забезпеченню реального характеру їх гарантування [5, с. 111].

Особливе значення в структурі європейської системи захисту прав людини має діяльність Європейського суду з прав людини, рішення якого є обов’язковими для виконання державами-учасниками відповідних міжнародних договорів Практика цього судового органу відіграє важливу роль у формуванні єдиних стандартів тлумачення прав людини та

забезпечує ефективний контроль за їх дотриманням на національному рівні [3, с. 27].

Важливу роль у забезпеченні прав людини відіграє також діяльність Європейського Союзу На сучасному етапі Європейський Союз виступає не лише економічним і політичним об'єднанням держав, а й важливим суб'єктом формування правових стандартів захисту прав людини. Основоположним документом у цій сфері є Хартія основних прав Європейського Союзу, яка кріпить систему громадянських, політичних, соціальних та економічних прав та свободу людини [6, ст. 1].

Хартія основних прав Європейського Союзу закріплює принцип поваги до людської гідності як фундаментальної основи правового статусу особи. Вона визначає широкий спектр прав людини, включаючи право на свободу, безпеку, рівність перед законом, захист персональних даних, свободу думки, совісті та релігії, а також право на ефективний судовий захист. Таким чином, цей документ відіграє важливу роль у формуванні єдиних правових стандартів у межах Європейського Союзу [6, ст. 6].

Політичний аспект захисту прав людини в Європі полягає у визначенні прав людини як основної цінності демократичного суспільства. Саме права людини виступають критерієм оцінки діяльності держави, рівня її демократичності та відповідності міжнародним стандартам. У цьому контексті права людини стають важливим інструментом політичної інтеграції європейських держав та формування єдиного правового простору [8, с. 58].

Водночас захист прав людини виступає важливим елементом зовнішньої політики Європейського Союзу. ЄС активно використовує механізми політичного діалогу, економічного співробітництва та міжнародної правової взаємодії з метою поширення стандартів прав людини за межами власної території. Це сприяє зміцненню міжнародної стабільності та формуванню глобальної системи захисту прав людини [4, с. 16].

Важливим елементом європейської системи захисту прав людини є взаємодія міжнародних і національних механізмів забезпечення прав і свобод людини. Така взаємодія сприяє ефективному впровадженню міжнародних стандартів у національні правові системи держав та забезпечує належний рівень правового захисту особи [3, с. 26].

Особливе місце в системі захисту прав людини займає принцип верховенства права, який виступає основою функціонування демократичних держав Європи Цей принцип забезпечує забезпечення рівності всіх перед законом, ефективного судового захисту прав людини та відповідальності держави перед особою. Така ж реалізація принципу верховенства права забезпечення забезпечує стабільність

функціонування правової системи та гарантує ефективність механізмів захисту прав людини.

Суттєвим елементом політичного аспекту захисту прав людини є формування європейської політики у сфері прав людини, яка спрямована на забезпечення стабільності, миру та безпеки в регіоні. Така політика передбачає реалізацію спільних програм держав-членів Європейського Союзу у сфері захисту прав людини та розвитку демократичних інститутів [8, с. 60].

Важливим напрямом розвитку європейської системи захисту прав людини є забезпечення соціальних прав людини, які відіграють значну роль у формуванні соціально орієнтованої держави.

Забезпечення соціальних гарантій сприяє підвищенню рівня життя населення та зміцненню соціальної стабільності в суспільстві [4, с. 18].

Окрему увагу слід приділити значенню європейської системи захисту прав людини для України. У процесі європейської інтеграції Україна активно впроваджує міжнародні стандарти прав людини у національне законодавство та правозастосовну практику. Це сприяє зміцненню демократичних інститутів держави та підвищенню ефективності механізмів захисту прав людини [1, с. 42].

Особливої актуальності питання забезпечення прав людини набувають в умовах сучасних викликів, пов’язаних із глобалізаційними процесами, цифровізацією суспільства та міжнародними конфліктами. У зв’язку з цим виникає необхідність удосконалення правових механізмів захисту прав людини та адаптації їх до нових умов розвитку суспільства [2, с. 114].

Важливим напрямом розвитку європейської системи захисту прав людини є забезпечення інформаційних прав людини та захист персональних даних, що пов’язано з активним розвитком інформаційних технологій. У сучасних умовах цифровізації суспільства забезпечення права на приватність стає одним із ключових напрямів діяльності європейських інституцій [6, ст. 8].

Таким чином, захист прав людини в Європі є складною багаторівневою системою правових та політичних механізмів, що забезпечують ефективну реалізацію прав і свобод людини. Європейська модель захисту прав людини поєднує діяльність міжнародних організацій, інституцій Європейського Союзу та національних органів держав, що забезпечує високий рівень гарантій прав людини та сприяє формуванню єдиного європейського правового простору. Подальший розвиток цієї системи пов’язаний із необхідністю адаптації до нових викликів сучасності та зміцнення міжнародного співробітництва у сфері забезпечення прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Бехруз Х. Н., Грушко М. В., Мануїлова К. В. Сучасна концепція прав людини: європейське праворозуміння : навч.-метод. Посіб. Одеса : Фенікс, 2023. URL: https://hdl.handle.net/11300/23475
2. Бойко І. В. Європейська система захисту прав людини: сучасні виклики та тенденції розвитку. *Право і суспільство.* 2022. № 2. С. 110–116. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/266818#
3. Васільєва Л. М. Механізм захисту прав і свобод людини: європейський досвід. *Економічний журнал.* 2024. № 4(30). С. 25–32. URL: https://dspace.dsau.dp.ua/items/a54d7f07-cbf0-421e-8b99-2317dd894ae5
4. Магдій М. С. Захист прав людини в Європейському Союзі. *Вінницький національний технічний університет.* 2018. URL: http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/20319
5. Сурілова О. О. Правові аспекти діяльності Ради Європи у сфері захисту прав людини. *Вісник НУ «Одеська юридична академія»*. 2021. № 3. С. 110–115.
6. Хартія основних прав Європейського Союзу. Міжнародний документ від 07.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 08.04.2026)
7. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official document of the European Union of 07.12.2000. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT (дата звернення: 08.04.2026)
8. Яковюк І. В. Права людини в Європейському Союзі: загальнотеоретичний аналіз. *Вісник Академії правових наук України.* 2009. № 1(56). С. 55–64. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/5598

Ключові слова: Захист прав людини, Європейська правова держава, Верховенство права, Рада Європи, Європейський суд з прав людини, Хартія основних прав ЄС, Політична інтеграція, Соціальні та громадянські права, Міжнародні стандарти прав людини, Україна та європейська інтеграція

Keywords: Protection of human rights, European rule of law, Rule of law, Council of Europe, European Court of Human Rights, EU Charter of Fundamental Rights, Political integration, Social and civil rights, International human rights standards, Ukraine and European integration

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Лушпенко Валерія Олександрівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО ЄС ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ: ВПЛИВ НА УКРАЇНУ

Право Європейського Союзу традиційно розглядається як система норм, що регулює внутрішні відносини між державами-членами та інституціями ЄС. Водночас з поглибленням євроінтеграційних процесів і розширенням зовнішньої діяльності Союзу дедалі виразнішою стає його

роль як інструменту зовнішньої політики. Право ЄС здійснює вплив на треті країни передусім через механізм Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗППБ), угоди про асоціацію та партнерство, а також завдяки поширенню нормативних стандартів і acquis communautaire як умов зближення й інтеграції. Для України, яка 23 червня 2022 р. отримала статус кандидата на вступ до ЄС, осмислення цього механізму набуло не лише теоретичного, а й безпосереднього практичного значення: від ступеня імплементації права ЄС прямо залежить перебіг переговорного процесу та відкриття переговорних глав [1, с. 6].

Правовою основою зовнішньої дії ЄС є насамперед Договір про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору. Відповідно до статті 21 ДЄС у своїх діях на міжнародній арені Союз керується принципами демократії, верховенства права, універсальності та неподільності прав людини, поваги до людської гідності, рівності та солідарності [2]. Уведення посади Верховного представника Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки і утворення Європейської служби зовнішньої діяльності значно посилили інституційну спроможність ЄС у реалізації СЗППБ. Реалізація СЗППБ охоплює три рівні інструментів: жорстко-правові зобов'язання (угоди, регламенти, рішення), умовність надання фінансової підтримки та «м'який» нормативний тиск через критерії відповідності, рекомендації і моніторинг. Такий комплексний підхід перетворює право ЄС на унікальний гібридний інструмент зовнішнього впливу, що не має аналогів у класичному міжнародному праві.

Канєнберг-Сандул О. К. у своїх дослідженнях звертає увагу на те, що концепція людського розвитку ООН набуває дедалі більшого нормативного значення у зовнішній політиці держав: права людини виступають не лише гуманітарним зобов'язанням, а й інструментом формування зовнішньополітичних пріоритетів і умов міжнародного співробітництва – зокрема у відносинах ЄС з третіми країнами, включаючи Україну. Цей підхід безпосередньо відображений в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС: розділ II Угоди закріплює конвергенцію у сфері зовнішньої та безпекової політики, а дотримання прав людини, верховенство права і демократичні стандарти визнаються необхідними передумовами будь-якої форми зближення сторін. При цьому навчально-методичний посібник кафедри міжнародного та європейського права НУ «ОЮА», серед авторів якого й Канєнберг-Сандул О. К., розкриває практику розгляду міжнародних спорів за участю України – зокрема у контексті виконання нею зобов'язань за міжнародними угодами, що прямо пов'язано з механізмом умовності вступу до ЄС [1, с. 43].

Угода про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. стала ключовим правовим інструментом, що запустив процес нормативного зближення на основі права ЄС. Розділ IV Угоди – поглиблена та всеосяжна зона вільної

торгівлі (ПВЗВТ) – зобов'язав Україну адаптувати близько двох третин регуляторних норм внутрішнього ринку ЄС у торговельній, фінансовій, технічній та екологічній сферах [3]. Хакімова В. встановила, що попри суттєві успіхи партнерства ЄС–Україна у сферах підтримки суверенітету та секторальних реформ, ефективність СЗППБ має виразні обмеження: повільний темп реформ, проблема корупції та обмеженість важелів впливу ЄС щодо зовнішньої агресії Росії [4]. Однак повномасштабна збройна агресія Росії після лютого 2022 р. стала каталізатором якісно нової фази: ЄС застосував безпрецедентний пакет санкцій, запровадив програму Ukraine Facility обсягом до 50 млрд євро та суттєво наростив підтримку у сфері безпеки й оборони.

Процес вступу до ЄС є найбільш інтенсивною формою впливу права ЄС на правопорядок третьої країни. Відповідно до переговорної рамки 2024 р. Україна зобов'язана привести своє законодавство до стандартів acquis у понад 35 переговорних главах. Результати первинної оцінки (скринінгу) свідчать про необхідність імплементації близько 3000 актів права ЄС у пріоритетних секторах – транспорті, продовольчій безпеці, фінансових послугах, сфері свободи підприємництва. Право ЄС у цьому контексті виконує троїсту функцію: по-перше, слугує еталоном реформ (acquis як benchmark); по-друге, є інструментом стимулювання через умовність (conditionality); по-третє, після вступу стає обов'язковою частиною внутрішнього правопорядку. Конституційне закріплення курсу на членство в ЄС у Конституції України (2019) надає цьому процесу найвищого нормативного статусу на рівні національного права.

Таким чином, право ЄС виконує роль потужного інструменту зовнішньої політики, впливаючи на правопорядок третіх країн через угоди про асоціацію та членство, норми СЗППБ, санкційні механізми та умовність надання фінансової підтримки. Для України право ЄС перетворилося з інструмента зовнішньополітичного зближення на внутрішнє конституційне зобов'язання. Подальші наукові дослідження у цій сфері мають зосереджуватися на практиці виконання конкретних переговорних глав, ефективності санкційного права ЄС у протидії агресії, а також правових механізмах залучення ЄС до повоєнного відновлення України на умовах «більше за більше».

Список використаних джерел

1. Акіменко Ю. Ю., Бєлогубова О. О., Мануїлова К. В., Войтович П. П., Канєнберг-Сандул О. К. Міжнародне публічне та приватне право сучасності : навч.-метод. посіб. Львів : Видавець Кошовий Б.-П. О., 2023. 99 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d3433b25-3d4f-43ce-a737-69f8c11cb3e0/content (дата звернення: 30.03.2026).

2. Договір про Європейський Союз (консолідована версія з урахуванням Лісабонського договору 2007 р.) / Official Journal C 326, 26.10.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 01.04.2026).
3. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами : ратифікована Законом України від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 31.03.2026).
4. Хакімова В. Партнерство ЄС-України в контексті спільної зовнішньої політики та політики безпеки: критичний огляд. Вісник НТУУ «КПІ». Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2023. № 1 (57). URL: https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/280818/274971 (дата звернення: 30.04.2026).

Ключові слова: право ЄС, зовнішня політика ЄС, СЗППБ, Угода про асоціацію, acquis communautaire, вступ України до ЄС, нормативна сила ЄС, права людини, Ukraine Facility, санкції.

Keywords: EU law, EU foreign policy, CFSP, Association Agreement, acquis communautaire, Ukraine's EU accession, EU normative power, human rights, Ukraine Facility, sanctions.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Канєнберг-Сандул О.К..

Мазовецька Ангеліна Вадимівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕВОЛЮЦІЯ ПРИНЦИПУ СУБСИДІАРНОСТІ ВІД МААСТРИХТСЬКОГО ДО ЛІСАБОНСЬКОГО ДОГОВОРУ

Принцип субсидіарності є ключовим механізмом розподілу компетенцій між Європейським Союзом і державами-членами, забезпечуючи баланс між інтеграцією та національним суверенітетом. Його суть полягає у визначенні рівня, на якому найбільш ефективно мають вирішуватися відповідні питання. Еволюція цього принципу від Маастрихтського до Лісабонського договору відображає розвиток механізмів контролю та посилення ролі національних парламентів у процесі прийняття рішень у межах ЄС.

Процес закріплення субсидіарності як фундаментального принципу Європейських Співтовариств, а згодом і Євросоюзу, був тривалим і складним. Це зумовлено тим, що євроінтеграція розвивалася під впливом двох суперечливих традицій європейської політичної думки: лібералізму та солідарності. Після проголошення Декларації Р. Шумана довгий час інтеграційний процес був орієнтований передусім на економічну сферу, де панували закони ринкової економіки та конкуренції. На цьому етапі принцип субсидіарності існував у зародковій формі, закріпленій у статті 5 Договору про європейське об'єднання вугілля і сталі (1951) і невиразно відображався

в Римських договорах (1957). Вперше офіційне застосування принципу відбулося у висновку Європейської Комісії 1975 року, а з 1984 року він почав розглядатися як один із ключових принципів Європейського Співтовариства [1].

Офіційне визнання принципу субсидіарності, як і початок формування єдиного соціального простору та європейської регіональної політики, відбулося у другій половині 1980-х років. Це було обумовлено необхідністю забезпечення широкої соціальної підтримки інтеграційного процесу, який набув нового рівня – перетворення Європейських Співтовариств у Євросоюз [1].

В установчих договорах ЄС принцип субсидіарності вперше чітко закріплений у статті 130 Єдиного Європейського Акта, хоча з певними обмеженнями щодо сфери застосування [2].

Принцип субсидіарності набув свого повного юридичного закріплення в Маастрихтському договорі про заснування Європейського Союзу 1992 року [3]. У Договорі він згадується двічі: у Преамбулі, де держави-члени підтверджують рішучість сприяти створенню все більш тісного союзу європейських народів із максимальною увагою до громадян відповідно до принципу субсидіарності, та в статті 2, яка визначає, що цілі Союзу досягаються з дотриманням цього принципу. Стаття 2 посилається на статтю 5 Договору про Європейське Співтовариство, де детально тлумачиться зміст субсидіарності: Співтовариство діє в межах своїх повноважень і цілей, визначених Договором, а в галузях, що не належать до його виключної компетенції, воно застосовує принцип субсидіарності, якщо цілі не можуть бути достатньо досягнуті державами-членами і можуть бути більш ефективно реалізовані на рівні Співтовариства. Дії Співтовариства не повинні виходити за межі, необхідні для досягнення поставлених цілей.

Попри досягнення консенсусу щодо необхідності запровадження субсидіарності на момент підписання Маастрихтського договору, її практичне значення залишалося не цілком зрозумілим. Це зумовило обговорення принципу на засіданні Європейської Ради в Единбурзі у грудні 1992 року та підписання 25 жовтня 1993 року Міжінституційної угоди між Європарламентом, Радою та Комісією щодо процедур здійснення принципу субсидіарності. Амстердамський договір 1997 року, який вніс зміни та доповнення до Маастрихтського договору, уточнив правовий статус цієї угоди шляхом прийняття протоколу «Про застосування принципів субсидіарності та пропорційності», а також Декларації ФРН, Австрії та Бельгії щодо субсидіарності [4].

Лісабонський договір 2007 року запровадив значні зміни та доповнення, сформувавши єдину та взаємопов’язану комплексну систему принципів права Європейського Союзу [1].

Лісабонський договір також запровадив механізм контролю національних парламентів, відомий як «сигнальний механізм» (Early Warning System). Він дозволяє парламентам оцінювати законодавчі ініціативи ЄС на відповідність принципу субсидіарності та давати рекомендації щодо їх перегляду. Якщо значна кількість парламентів вважає, що ініціатива порушує принцип, Європейська Комісія зобов'язана переглянути проект. Це значно посилило демократичний контроль над законодавчими процесами ЄС і підзвітність його інституцій.

Принцип субсидіарності тісно поєднаний із принципом пропорційності, який визначає, як саме ЄС може діяти: дії повинні бути обмежені тим, що необхідно для досягнення цілей Союзу. Це забезпечує баланс між ефективністю рішень на європейському рівні та автономією держав-членів. Завдяки Лісабонському договору субсидіарність стала більш конкретним та юридично контрольованим інструментом, що дозволяє національним та європейським інституціям оцінювати законодавчі ініціативи та уникати зайвого втручання у внутрішні справи держав-членів. Крім того, Європейський Суд отримав повноваження перевіряти відповідність дій Союзу принципу субсидіарності, що підсилює юридичну дієвість цього принципу.

Узагальнюючи, Лісабонський договір забезпечив не лише формальне закріплення субсидіарності як фундаментального принципу ЄС, а й створив практичні механізми її реалізації через демократичний контроль національних парламентів, зв'язок із принципом пропорційності та судовий нагляд. Це дозволяє підтримувати баланс компетенцій між Союзом та державами-членами, підвищує легітимність рішень ЄС і гарантує, що втручання на європейському рівні відбувається лише там, де воно дійсно ефективніше, ніж дії окремих держав.

Список використаних джерел

1. Юхимюк О. Еволюція системи загальних принципів права Європейського Союзу *Історико-правовий часопис: журнал* / упоряд. О. Крикунов. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. № 1 (7). С. 53-57. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/10819
2. Єдиний європейський акт URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_028/print1418030519916522
3. Договір про Європейський Союз (Маастрихтський договір 1992 р.) URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
4. Яковюк І. Субсидіарність як принцип взаємовідносин національних держав і Європейського Союзу *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4 (39). С. 25-28. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/4859

Ключові слова: принцип субсидіарності, Європейський Союз, розподіл компетенцій, Маастрихтський договір, Лісабонський договір, національні парламенти, правові механізми контролю, пропорційність, європейська інтеграція, судовий контроль.

Keywords: subsidiarity principle, European Union, division of competences, Maastricht Treaty, Lisbon Treaty, national parliaments, legal control mechanisms, proportionality, European integration, judicial review.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Максюта Софія Ігорівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Проблема відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, є однією з ключових у сучасному міжнародному праві та правовій політиці держав, що постраждали від воєнних конфліктів. Особливої гостроти це питання набуває в контексті воєнної агресії рф проти України, де постійне вдосконалення державою-агресором методів терору мирного населення призводить до стрімкого збільшення кількості постраждалих та масштабів руйнувань. Саме тому актуальність цієї теми є беззаперечною, а поглиблений аналіз і розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства та механізмів відшкодування шкоди сприятимуть більш ефективному захисту прав фізичних і юридичних осіб, які зазнали втрат унаслідок війни [1, с.92].

Фундаментальне значення у процесі відшкодування має Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14 листопада 2022 року «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв’язку з агресією проти України». Документ закріплює три стратегічні позиції: офіційне визнання факту порушення рф зобов’язань щодо незастосування сили, що дає Україні підстави для впровадження норм про безумовну майнову відповідальність агресора; рекомендацію щодо створення Міжнародного реєстру збитків; а також розробку спільного з ООН механізму виплати репарацій [4, с.373].

Сучасні підходи до реалізації цих положень передбачають створення спеціального міжнародного компенсаційного механізму, що функціонуватиме на договірній основі та матиме складну інституційну структуру. Його ключовими елементами мають стати Реєстр збитків, Компенсаційна комісія та Компенсаційний фонд, які забезпечуватимуть повний цикл розгляду заяв – від фіксації шкоди до ухвалення рішень і здійснення виплат. Окремо підкреслюється, що ефективність такої системи має базуватися на принципі невідворотності міжнародно-правової відповідальності та орієнтації на реальне фінансування виплат, зокрема через створення стабільних джерел наповнення компенсаційного фонду та можливість подальшого використання знерухомлених активів держави-агресора у межах міжнародно-правового механізму [2, с. 26-27].

Паралельно із розгортанням міжнародних інструментів репарацій, Україна має свою внутрішню систему компенсації. Сучасне регулювання,

засноване на статтях 1166 та 1167 ЦК України, стикається із проблемою доведення вини агресора, що, на думку дослідників (зокрема, Писарєвої Е. А.), є недоцільним. Натомість пропонується запровадження принципу безумовної відповідальності, де підставою для виплат є сам факт протиправності дій рф та наявність причинно-наслідкового зв'язку. Також критикується нинішній порядок відшкодування у межах кримінального судочинства, оскільки прив'язка до обвинувального вироку значно ускладнює реальний доступ потерпілих до компенсації [3, с. 203]. Це зумовлює необхідність пристосування класичних норм цивільного права до викликів воєнного стану.

На національному рівні вже закладено правове підґрунтя шляхом ухвалення низки нормативних актів, серед яких відповідні закони України у сфері вилучення майна держави-агресора, компенсації за пошкоджене та знищене майно, а також підзаконні акти щодо оцінки збитків. Але, попри те, що зазначені норми заклали підвалини для функціонування Державного реєстру майна та формування Фонду ліквідації наслідків агресії, остаточне розв'язання окреслених проблем потребує прийняття комплексного законодавчого акта, який би всебічно врегулював механізм відшкодування шкоди, встановив чітку процедуру подання заяв, визначив стабільні джерела фінансування та унормував різні форми компенсації [3, с. 202-203].

Реалізація права на відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, в межах національної юрисдикції забезпечується через поєднання цивільно-правових та кримінально-правових засобів захисту. Важливим кроком до легітимізації цього процесу стала правова позиція Верховного Суду у справі № 308/9708/19, згідно з якою вчинення рф масштабної агресії та актів геноциду позбавляє її права посилатися на судовий імунітет. Цей прецедент фактично скасував необхідність отримання згоди агресора на розгляд справ, відкривши громадянам шлях до прямого судового стягнення збитків у судах України [4, с.373].

Особливе значення у цій системі має кримінально-правовий механізм, який, за оцінкою суддівського корпусу, володіє стратегічними перевагами: інституційною готовністю («діє тут і зараз») та високою ефективністю у зборі надійної доказової бази. Процес реєстрації воєнного злочину та подальше досудове розслідування дозволяють не лише фіксувати факт протиправного діяння, а й офіційно документувати обсяги заподіяної шкоди [4, с.373-374]. Таким чином, кримінальне провадження стає фундаментальною базою для подальших компенсаційних вимог, забезпечуючи зв'язок між доказуванням вини агресора та реалізацією майнового права потерпілої особи на отримання репарацій.

Підбиваючи підсумки, слід зауважити, що формування дієвого механізму відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії,

потребує комплексного поєднання правових норм та інституційної спроможності. На тлі чинного неповного цивільно-правового регулювання в Україні це зумовлює необхідність його суттєвого вдосконалення: прийняття нових нормативно-правових актів, що деталізуватимуть механізм компенсації, джерела наповнення фондів та порядок управління ними. З цією метою держава поступово формує відповідну правову базу на національному й міжнародному рівнях, де ключовою умовою реалізації права на репарації є перехід від формальної фіксації збитків до створення інструментів їхньої реальної виплати. Лише поєднання належного документування доказів із функціонуванням ефективних компенсаційних інституцій дозволить мінімізувати довгострокові соціально-економічні ризики та забезпечити реальне відновлення прав у межах перехідного правосуддя.

Список використаних джерел

1. Валендюк О. С. Окремі питання вдосконалення засобів та правових інструментів відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії росії. *Economics. Finances. Law.* 2026. № 2. С. 92–95. URL: https://www.grafiati.com/uk/info/dstu-8302-2015/examples/ (дата звернення: 09.04.2026).
2. Мудра І. Р. Інституційні та правові механізми відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії : дис. … д-ра філософії : 081 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2025. 241 с. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/1062 (дата звернення: 09.04.2026).
3. Шерешевські цивілістичні читання : захист прав приватної особи в умовах війни : матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 3 груд. 2025 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. Є. Харитонова ; НУ «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2025. 250 с. ISBN 978-617-8763-00-8. URL: https://surl.li/dzqzsa (дата звернення: 09.04.2026).
4. Шрамко С. С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 84. С. 371–376. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/53-2.pdf (дата звернення: 09.04.2026).

Ключові слова: збройна агресія, відшкодування шкоди, репарації, міжнародно-протиправне діяння, воєнний злочин, механізм компенсації, перехідне правосуддя, імунітет держави, цивільний позов, Реєстр збитків для України.

Keywords: armed aggression, compensation for damage, reparations, internationally wrongful act, war crime, compensation mechanism, transitional justice, state immunity, civil action, Register of Damage for Ukraine.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Малих Маргарита Максимівна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Сьогодні людство стоїть на порозі нової технологічної епохи, у якій штучний інтелект стає не просто інструментом, а середовищем, що формує наші соціальні, економічні та правові реалії. Разом із новими можливостями з'являються й нові виклики, зокрема щодо гарантування та захисту прав людини.

Технології ШІ здатні автоматизувати опрацювання правової інформації, а також застосовуватися для прогнозування потенційних порушень прав людини. Алгоритми машинного навчання можуть аналізувати великі масиви даних і виявляти ознаки дискримінації, насильства чи інших порушень прав жінок, дітей, меншин або біженців. Крім того, ШІ може брати на себе частину рутинних завдань у правозахисній сфері – від обробки звернень і підготовки звітів до ведення обліку правопорушень.

Попри те, що сучасні технології штучного інтелекту відкривають перед суспільством широкі можливості, окремі з них здатні суттєво впливати на базові права та свободи людини. Насамперед варто пам'ятати, що ШІ не є безпомилковим. У світі вже накопичено чимало випадків, які переконливо демонструють цю проблему.

Показовим прикладом є резонансна справа у Великій Британії, що тривала з 2000 по 2014 роки. Тоді понад 700 працівників поштової служби були безпідставно притягнуті до відповідальності, а деякі навіть отримали тюремні строки через нібито фінансові порушення. Причиною стала помилкова робота програмного забезпечення, яке фіксувало неіснуючі грошові нестачі. Лише після багаторічної юридичної боротьби вдалося довести, що саме система дала збій [1].

Науковці також звертають увагу на інші ризики, пов'язані з алгоритмами. Так, дослідження Ессекського університету показало, що системи відеоспостереження та розпізнавання облич, які використовує британська поліція, помиляються у 81 % випадків: програма могла визначити чотирьох із п'яти невинних людей як потенційних підозрюваних. Подібні висновки містяться й у звіті Джорджтаунського юридичного центру з питань конфіденційності та технологій [1].

По-друге, функціонування інтелектуальних систем часто пов'язане з обробкою персональних даних, що створює ризики для права людини на приватність. На початку 2020 року в багатьох країнах, зокрема й в Україні, активно обговорювали діяльність компанії Clearview AI, яка розробляє

технології розпізнавання облич. Її система, заснована на ШІ та машинному навчанні, збирає й аналізує величезні масиви зображень, знайдених у мережі. Компанія стверджує, що може ідентифікувати людину за фото, зробленим у реальному часі, порівнюючи його з базою даних, сформованою з відкритих джерел – соціальних мереж, новинних сайтів та інших публічних ресурсів. Проблема полягає в тому, що Clearview AI отримує ці дані без згоди осіб, що викликало серйозні сумніви щодо законності такої практики. У США проти компанії подали колективний позов, звинувативши її у продажі біометричної інформації правоохоронним органам. Діяльність Clearview AI також була заборонена в низці європейських країн, хоча компанія продовжує працювати на міжнародному ринку.

Попри те, що штучний інтелект сприймається як успішна й популярна цифрова технологія, його використання в різних сферах суспільного життя має узгоджуватися з основними правами людини, закріпленими в міжнародних актах. Розвиток штучного інтелекту спричиняє глибокі трансформації правового середовища, тому повністю передбачити всі наслідки цих змін доволі складно. Саме тому питання правового регулювання технологій ШІ та їхнього впливу на реалізацію й захист прав людини нині перебувають у центрі активних наукових дискусій і сучасних розробок. У таких умовах фундаментальні права людини, такі як право на свободу, недоторканність, приватність, свободу думки й висловлювань, набувають нового, ширшого змісту.

З метою запобігання негативним політичним, економічним та етичним наслідкам, у 2019 році країни «Великої двадцятки» погодили спільні принципи поводження зі штучним інтелектом. Зокрема, було підкреслено, що розробники й користувачі технологій ШІ мають поважати основні правові норми, права людини та демократичні цінності. Також наголошувалося, що для формування довіри до ШІ та повного розкриття його потенціалу в центрі його застосування повинна залишатися людина. Одним із ключових принципів є вимога, щоб системи штучного інтелекту були «стійкими, захищеними та надійними» протягом усього періоду їх використання та не створювали «жодних неприйнятних ризиків» [2].

У Європейському Союзі перші кроки до врегулювання використання штучного інтелекту, зокрема робототехніки, були зроблені Резолюцією Європарламенту від 16 лютого 2017 року. У сфері цивільного права для регулювання питань, пов’язаних із роботами, було запропоновано низку механізмів: створення системи їх реєстрації, запровадження спеціального страхового фонду цивільної відповідальності та встановлення пропорційної відповідальності між розробниками й власниками роботів. Подальше ускладнення таких технологій потребує переходу до більш комплексної моделі правового регулювання. Саме тому з 2021 року в ЄС

триває розробка першого у світі спеціального закону про штучний інтелект – Artificial Intelligence Act.

Корисним для аналізу є й досвід Великої Британії, адже ця держава однією з перших розробила та затвердила базові стандарти державного регулювання процесів, пов'язаних із впровадженням технологій штучного інтелекту. Вони були викладені в Національній стратегії штучного інтелекту, підготовленій урядом та оприлюдненій 22 вересня 2021 року, а також у координаційному документі «Створення інноваційного підходу до регулювання штучного інтелекту», представленому 18 липня 2022 року [3].

Стрімкий розвиток штучного інтелекту відкриває значні можливості для підвищення ефективності правозахисної діяльності, однак водночас створює серйозні ризики для фундаментальних прав і свобод людини, що підтверджують як реальні помилки алгоритмів, так і порушення приватності при обробці персональних даних. Саме тому міжнародна спільнота активно формує нові підходи до правового регулювання ШІ, наголошуючи на необхідності ставити людину в центр технологічного розвитку. Забезпечення балансу між інноваціями та захистом прав людини стає ключовою умовою безпечного й відповідального впровадження штучного інтелекту в сучасне суспільство.

Список використаних джерел

1. Права людини в епоху штучного інтелекту: виклики та правове регулювання. 2024. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%90%20%D0%9B%D0%AE%D0%94%D0%98%D0%9D%D0%98%20%D0%92%20%D0%95%D0%9F%D0%9E%D0%A5%D0%A3%20%D0%A8%D0%A2%D0%A3%D0%A7%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E%20%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%A3_compressed.pdf

2. Камардіна Ю.В., Поляруш-Сафроненко С.О., Вишневська Ю.В. Права людини в епоху розвитку штучного інтелекту. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 14(27). С. 71–78. URL: https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/154/150

3. Андрущенко О. П. Вплив штучного інтелекту на захист прав людини: проблеми, прогнози та перспективи боротьби зі злочинністю. Питання боротьби зі злочинністю. 2024. Т. 1, № 47. С. 186–193. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3eff96ad-56c4-4018-96ef-d55c13ed84f6/content

Ключові слова: штучний інтелект, права людини, міжнародні акти, фундаментальні права

Keywords: artificial intelligence, human rights, international acts, fundamental rights

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Малих Маргарита Максимівна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

Глобальні процеси сучасності висувають перед Україною нові виклики та вимагають її активної участі у їх подоланні. Однією з ключових ознак нинішнього світового соціально-економічного розвитку є стрімке посилення інтеграційних процесів як у світі загалом, так і в Європі зокрема. У Європі таким об'єднанням виступає Європейський Союз, розширення якого призвело до появи спільного кордону між Україною та ЄС. Це створило нові умови для поглиблення співпраці, але водночас поставило перед Україною низку нових викликів.

На даний час, для України найбільш значущим етапом розвитку відносин з Європейським Союзом є підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Також підписання цієї угоди стало важливою подією і для внутрішньополітичного розвитку України, адже воно визначило нову траєкторію розвитку держави, заклавши правові рамки для трансформації політичних, економічних та інституційних процесів.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом відбулося у два послідовні етапи. 21 березня 2014 року, під час позачергового саміту Україна – ЄС, було підписано політичну частину документа та Заключний акт саміту. До цієї частини увійшли преамбула, стаття 1, а також розділи I «Загальні принципи», II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» і VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення». Другий етап відбувся 27 червня 2014 року, і було підписано економічну частину Угоди. Вона охоплювала розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством». 16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський Парламент одночасно ухвалили рішення про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [1].

Одним із головних правових наслідків стало зобов'язання України поступово наблизити своє законодавство до норм і стандартів Європейського Союзу. Угода містить додатки, де визначено конкретні директиви та регламенти ЄС, які Україна повинна імплементувати у сферах конкуренції, корпоративного управління, захисту прав споживачів, енергетики, транспорту, охорони довкілля, технічного регулювання та юстиції. Цей процес передбачає глибоку модернізацію правової системи,

підвищення прозорості та передбачуваності законодавства, а також приведення державних інституцій до європейських стандартів.

Економічна частина Угоди передбачає формування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Це означає: скасування більшості митних тарифів; відкриття ринків товарів і послуг; доступ українських виробників до ринку ЄС; запровадження європейських стандартів якості та безпеки. Ці положення детально викладені у розділі IV Угоди. Щодо правових наслідків, то вони включають реформу митного законодавства, зміну системи технічного регулювання, модернізацію державних закупівель, посилення захисту прав інтелектуальної власності та впровадження правил чесної конкуренції [2].

Також угода створила нову систему інституційної взаємодії між Україною та ЄС. Було засновано Раду асоціації, Комітет асоціації, Підкомітети за галузевими напрямами і Парламентський комітет асоціації. Ці органи забезпечують моніторинг виконання Угоди, координацію реформ, політичний діалог та вирішення спірних питань. Створення таких інституцій закріплено у розділі VII Угоди.

Але найважливішим органом у цій сфері є Група Європейської Комісії (ЄК) з підтримки України, яку було створено 10 квітня 2014 р. Європейською Комісією. Група забезпечує координацію, підготовку головних напрямів роботи ЄК щодо підтримки України, залучає профільних спеціалістів з держав-членів ЄС для зміцнення співпраці у частині імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також налагоджує контакти з міжнародною донорською спільнотою та міжнародними фінансовими інституціями [3].

До того ж, угода передбачає масштабні зміни у сфері юстиції, свободи та безпеки, і спрямовані вони на зміцнення верховенства права. Ці положення відображені у розділі III Угоди, і згідно з ними, Україна взяла на себе зобов’язання реформувати судову систему, посилити боротьбу з корупцією, забезпечити захист прав людини, удосконалити міграційну політику, модернізувати управління кордонами і зблизити кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство з європейськими стандартами.

Окрім всього цього, Угода створила правові підстави для участі України у програмах ЄС, таких як: Horizon, Erasmus+, COSME та інші програми транскордонного співробітництва. Це дозволяє Україні отримувати фінансову допомогу, розвивати інфраструктуру, освіту, науку та місцеве самоврядування [2].

Одним із важливих наслідків підписання Угоди про асоціацію стало активне відновлення конструктивних двосторонніх відносин України з ключовими державами-членами ЄС та розширення політичного діалогу з ними. У цьому контексті виникла потреба у формуванні нових стратегій співпраці з окремими країнами ЄС, що дозволило б ефективніше просувати

національні інтереси України та, за можливості, виводити взаємини на рівень стратегічного партнерства.

Можна також сказати, що підписання Угоди юридично закріпило стратегічний курс України на європейську інтеграцію, бо Угода стала правовою основою для подальших кроків України на шляху до членства в ЄС. Наслідком успішного виконання Угоди є приєднання України до Європейського Союзу, хоча в самій угоді це не прописано, але визначається статус країни як повноправної європейської держави.

Отже, Угода про асоціацію між Україною та ЄС – це комплексний міжнародний договір, який визначає вектор розвитку України на десятиліття вперед. Її підписання спричинило глибокі правові, економічні та інституційні зміни, що поступово інтегрують Україну у європейський правовий простір. Вона стала каталізатором реформ, модернізації законодавства та зміцнення демократичних інститутів, а також створила умови для економічного зростання та політичної стабільності.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхнім державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
2. М.Кузьо, Д.Черніков, С.Павлюк, Р.Хорольський. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: зміст та імплементація. 2015. URL: https://www.parlament.org.ua/analytics/ugoda-pro-asocziacziyu-mizh-ukrayinoyu-ta-yes-zmist-ta-implementacziya/
3. Нечипорук К. О. Угода про асоціацію України та ЄС: процес укладення угоди та його наслідки для України / К. О. Нечипорук, Р. І. Щерба. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. С. 5-8. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/22_3_2018ua/3.pdf

Ключові слова: Угода про асоціацію, Україна, Європейський Союз, інтеграція, законодавство

Keywords: Association Agreement, Ukraine, European Union, integration, legislation

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Мальована Анна Олегівна, Юраш Софія Вадимівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ В ПРАВІ ЄС: МЕЖІ ДИСКРЕЦІЇ ІНСТИТУЦІЙ ТА КОНТРОЛЬ СУДУ ЄС

Принцип пропорційності є одним із фундаментальних принципів права Європейського Союзу, який визначає межі здійснення повноважень інституціями ЄС. Його основне призначення полягає у забезпеченні того,

щоб заходи, які вживаються інституціями Союзу, не виходили за межі того, що необхідно для досягнення цілей, визначених установчими договорами [1].

Цей принцип прямо закріплений у статті 5(4) Договору про Європейський Союз, відповідно до якої зміст і форма дій Європейського Союзу не повинні перевищувати того, що є необхідним для досягнення цілей договорів [1]. Таким чином, принцип пропорційності виступає механізмом обмеження діяльності інституцій ЄС та запобігає надмірному втручанню у сфери, що належать до компетенції держав-членів.

Принцип пропорційності тісно пов'язаний з іншими фундаментальними принципами права ЄС, зокрема принципом надання повноважень та принципом субсидіарності. Разом вони визначають межі компетенції Європейського Союзу та порядок її реалізації [2].

Водночас принцип пропорційності виконує важливу роль у забезпеченні балансу між ефективністю діяльності Європейського Союзу та захистом прав держав-членів, фізичних і юридичних осіб.

У практиці Суду Європейського Союзу сформувався так званий тест пропорційності, який застосовується для оцінки законності актів інституцій ЄС.

Цей тест складається з трьох основних елементів.

По-перше, перевіряється придатність заходу (suitability). Це означає, що обраний захід має бути здатним досягти поставленої мети.

Якщо захід не сприяє досягненню відповідної мети, він не може вважатися пропорційним [3].

По-друге, оцінюється необхідність заходу (necessity). Відповідно до цього критерію, інституції ЄС повинні обирати такі засоби, які найменшою мірою обмежують права або інтереси осіб серед усіх можливих альтернатив [3].

По-третє, застосовується критерій пропорційності у вузькому розумінні (proportionality stricto sensu). На цьому етапі оцінюється баланс між перевагами, яких планується досягти, та негативними наслідками застосування відповідного заходу [4].

Таким чином, тест пропорційності дозволяє визначити, чи є втручання інституцій Європейського Союзу виправданим і чи не створює воно надмірних обмежень.

Інституції Європейського Союзу, зокрема Європейська Комісія, Європейський Парламент і Рада ЄС, мають певну дискрецію при реалізації своїх повноважень. Це особливо характерно для сфер, які передбачають складні політичні, економічні або соціальні оцінки.

У таких випадках Суд Європейського Союзу визнає за інституціями Союзу широку свободу розсуду. Водночас ця свобода не є необмеженою.

Суд перевіряє, чи не є відповідні заходи явно непридатними або явно непропорційними щодо досягнення поставленої мети [5].

Ширший обсяг дискреції зазвичай надається інституціям ЄС у таких сферах, як спільна аграрна політика, економічна політика або регулювання внутрішнього ринку. Натомість у випадках, коли заходи можуть істотно обмежувати основні права або свободи, контроль Суду ЄС може бути більш інтенсивним [4].

Суд Європейського Союзу відіграє ключову роль у забезпеченні дотримання принципу пропорційності в правопорядку ЄС. Він здійснює судовий контроль за актами інституцій ЄС у межах процедур оскарження актів, а також при розгляді попередніх запитів національних судів [2].

У своїй практиці Суд неодноразово зазначав, що будь-які заходи інституцій Європейського Союзу повинні бути придатними для досягнення законної мети та не повинні виходити за межі того, що є необхідним для її досягнення [5].

У випадку, якщо Суд встановлює, що існують менш обмежувальні альтернативні заходи або що втручання є надмірним, відповідний акт може бути визнаний таким, що порушує принцип пропорційності.

Принцип пропорційності має важливе значення для функціонування правової системи Європейського Союзу.

По-перше, він обмежує можливість надмірного втручання інституцій ЄС у компетенцію держав-членів. По-друге, він забезпечує захист основних прав і свобод осіб у правопорядку Європейського Союзу. По-третє, принцип пропорційності підвищує обґрунтованість і легітимність правових актів ЄС.

Таким чином, принцип пропорційності виступає важливим інструментом підтримання балансу між ефективністю діяльності Європейського Союзу та захистом прав і інтересів держав-членів і громадян.

Список використаних джерел

1. Treaty on European Union, Article 5(4). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/oj/eng
2. Protocol No. 2 on the Application of the Principles of Subsidiarity and Proportionality. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/PRO/02
3. EUR-Lex. Principle of proportionality in EU law. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/principle-of-proportionality.html
4. The General Principles of EU Law / Takis Tridimas. Oxford University Press, 2006. URL: https://academic.oup.com/book/50587/chapter-abstract/421292495?redirectedFrom=fulltext&login=false
5. Court of Justice of the European Union case law on proportionality, including Case C-331/88 *Fedesa*. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/judgment_of_the_court_of_justice_the_queen_ministry_of_agric

ulture_fisheries_and_food_ex_parte_fedesa_and_others_case_c_331_88_13_november_1990-en-0ee2264a-ae8d-4d38-9e84-45d777d88fa8.html

Ключові слова: принцип пропорційності, право Європейського Союзу, дискреційні повноваження, Суд Європейського Союзу, судовий контроль, тест пропорційності, придатність заходу, необхідність заходу, принцип субсидіарності, принцип надання повноважень, компетенція ЄС, правові акти ЄС.

Keywords: principle of proportionality, European Union law, discretionary powers, Court of Justice of the European Union, judicial review, proportionality test, suitability of measures, necessity of measures, principle of subsidiarity, principle of conferral, EU competences, EU legal acts.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О. О.

Мартьола Дар'я Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ В РАМКАХ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У сучасних умовах розвитку міжнародного права питання притягнення фізичних осіб до відповідальності за воєнні злочини набуває особливої актуальності. Збройні конфлікти, що виникають у різних регіонах світу, супроводжуються серйозними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права та основних прав людини. У таких ситуаціях міжнародна спільнота стикається з необхідністю створення ефективних механізмів притягнення винних осіб до відповідальності. Саме тому проблема індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні злочини посідає важливе місце у системі міжнародного правового регулювання [1, ст. 52].

Варто зазначити, що тривалий час у міжнародному праві домінувала концепція відповідальності держав за порушення міжнародних зобов'язань. Проте розвиток міжнародного кримінального права поступово призвів до формування принципу, відповідно до якого відповідальність можуть нести також і конкретні фізичні особи. Це означає, що особи, які безпосередньо організовують, віддають накази або беруть участь у вчиненні серйозних порушень законів і звичаїв війни, можуть бути притягнуті до міжнародної кримінальної відповідальності незалежно від їхнього офіційного статусу чи посади [2, ст. 25].

Воєнні злочини належать до категорії найбільш тяжких порушень міжнародного гуманітарного права. До них відносять дії, що спрямовані проти цивільного населення або осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях. Серед таких дій можна виділити умисні напади на цивільні об'єкти, катування, жорстоке поводження з військовополоненими, незаконне переміщення цивільного населення, використання заборонених засобів ведення війни та інші серйозні порушення правил ведення

збройних конфліктів. Міжнародні норми, які встановлюють заборону таких дій, закріплені у міжнародних договорах та звичаєвому міжнародному праві [3].

Суттєву роль у забезпеченні відповідальності за воєнні злочини відіграють міжнародні судові інституції. Однією з найважливіших серед них є Міжнародний кримінальний суд, діяльність якого спрямована на розгляд справ щодо осіб, які вчинили найбільш тяжкі міжнародні злочини. Особливість цього суду полягає у тому, що його юрисдикція поширюється саме на фізичних осіб, а не на держави.

Таким чином, міжнародне правосуддя має можливість притягати до відповідальності осіб, які обіймають високі державні або військові посади, якщо їхня діяльність пов’язана з вчиненням воєнних злочинів [4, ст. 80].

Водночас практика притягнення до відповідальності за такі злочини свідчить про наявність значної кількості проблем. Однією з них є недостатній рівень співпраці держав з міжнародними судовими органами. Для ефективного розслідування та судового розгляду справ необхідна підтримка з боку держав, зокрема у питаннях передачі підозрюваних, збору доказів та виконання судових рішень. У випадках, коли держави відмовляються співпрацювати з міжнародними інституціями, процес притягнення винних осіб до відповідальності значно ускладнюється.

Ще однією важливою проблемою є складність доведення індивідуальної вини конкретних осіб у вчиненні воєнних злочинів. Збройні конфлікти часто супроводжуються знищенням документів, переміщенням свідків та іншими обставинами, що ускладнюють процес збирання доказів. Крім того, необхідно встановити не лише факт порушення норм міжнародного гуманітарного права, а й довести участь конкретної особи у вчиненні злочину або її причетність до організації таких дій. У цьому контексті важливим є застосування принципу командної відповідальності, відповідно до якого військові командири або інші керівники можуть бути притягнуті до відповідальності за дії своїх підлеглих.

Якщо керівник знав або мав підстави знати про вчинення воєнних злочинів і не вжив необхідних заходів для їх запобігання або покарання винних осіб, він також може бути визнаний винним у порушенні норм міжнародного права [7, ст. 147].

Таким чином, інститут індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні злочини є важливим елементом сучасного міжнародного правопорядку.

Його розвиток сприяє зміцненню принципу невідворотності покарання за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та забезпеченню ефективного захисту прав людини під час збройних конфліктів. Водночас для підвищення ефективності притягнення до відповідальності необхідно вдосконалювати механізми міжнародного кримінального правосуддя,

розширювати співпрацю між державами та забезпечувати належне документування воєнних злочинів. Саме комплексний підхід до вирішення цієї проблеми може сприяти формуванню більш ефективної системи міжнародної відповідальності та зміцненню міжнародного правопорядку.

Список використаних джерел

1. Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmshurst E. *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. Cambridge University Press, 2023. URL: https://www.cambridge.org/core/books/introduction-to-international-criminal-law-and-procedure/ (Дата звернення: 08.04.2026).
2. Schabas W. *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*. Oxford University Press, 2022. URL: https://global.oup.com/academic/product/the-international-criminal-court-9780198739770 (Дата звернення: 08.04.2026).
3. ICRC. *International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts*. Geneva, 2023 URL: https://www.icrc.org/en/document/international-humanitarian-law-and-challenges-contemporary-armed-conflicts (Дата звернення: 08.04.2026).
4. International Criminal Court. *ICC Annual Report 2024*. The Hague, 2024. URL: https://www.icc-cpi.int/publications/annual-reports (Дата звернення: 08.04.2026).
5. Ambos K. *Treatise on International Criminal Law. Volume I: Foundations and General Part*. Oxford University Press, 2021. URL: https://global.oup.com/academic/product/treatise-on-international-criminal-law-volume-1-9780199665603 (Дата звернення: 08.04.2026).
6. United Nations. *Report on Accountability for International Crimes*. New York, 2022. URL: https://www.un.org/en/ga/sixth/ (Дата звернення: 08.04.2026).
7. European Parliament. *War Crimes and Accountability in Modern Armed Conflicts*. Brussels, 2023. URL: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/home.html (Дата звернення: 08.04.2026).

Ключові слова: воєнні злочини, міжнародне гуманітарне право, індивідуальна кримінальна відповідальність, міжнародне кримінальне право, Міжнародний кримінальний суд, права людини, збройні конфлікти.

Keywords: war crimes, international humanitarian law, individual criminal responsibility, international criminal law, International Criminal Court, human rights, armed conflicts.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Марченко Аліна Олександрівна, Лісніцька Софія Вікторівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕАГУВАННЯ

НА АКТИ АГРЕСІЇ ДЕРЖАВ

Визначення агресії у міжнародному праві закріплене у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. Відповідно до цього документа, агресія є застосуванням збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, або у будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом ООН [1]. Стаття 2(4) Статуту ООН встановлює загальну заборону застосування сили або погрози силою у міжнародних відносинах як одну з основоположних норм сучасного міжнародного права [2].

Ключовим колективним механізмом реагування на агресію є система колективної безпеки ООН. Рада Безпеки ООН наділена повноваженнями кваліфікувати дії держав як агресію та вживати відповідних заходів на підставі Глави VII Статуту ООН. Такі заходи включають: тимчасові заходи відповідно до ст. 40; заходи, що не передбачають застосування збройної сили (санкції, ембарго, розрив дипломатичних відносин) відповідно до ст. 41; заходи із застосуванням збройних сил відповідно до ст. 42 [2]. Втім, наявність права вето у постійних членів Ради Безпеки є принциповим структурним обмеженням цього механізму. Саме через застосування права вето Рада Безпеки виявилася неспроможною прийняти рішення щодо припинення агресії проти України.

Компенсаторним механізмом за умов блокування Ради Безпеки є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Єдність в ім'я миру» (Res. 377(V), 1950 р.), яка передбачає скликання надзвичайної спеціальної сесії для розгляду питань, що загрожують міжнародному миру і безпеці. На підставі цього механізму Генеральна Асамблея прийняла низку резолюцій щодо агресії росії проти України, зокрема Резолюцію ES-11/1 від 2 березня 2022 р., яка вимагала негайного виведення російських військ [3]. Хоча резолюції Генеральної Асамблеї не мають обов'язкової юридичної сили, вони здійснюють суттєвий політико-правовий вплив та формують стандарти поведінки у міжнародних відносинах.

Окремим нормативним механізмом є право на індивідуальну та колективну самооборону, закріплене у ст. 51 Статуту ООН. Держава, що зазнала збройного нападу, має право вживати заходів самооборони до розгляду питання Радою Безпеки. Крім того, треті держави наділені правом надавати допомогу державі, що захищається, в межах колективної самооборони. Саме ця норма є правовою підставою для надання військової, фінансової та гуманітарної допомоги Україні з боку держав-партнерів [2]. Реалізація механізму колективної самооборони залежить від волі третіх держав і не забезпечує системного та інституційного вирішення проблеми агресії.

У сфері міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб за злочин агресії ключову роль відіграє Міжнародний кримінальний суд (МКС).

Кампальськими поправками 2010 р. до Римського статуту було закріплено поняття злочину агресії (ст. 8 bis) та встановлено юрисдикцію МКС щодо осіб, які здійснюють керівництво актом агресії [4]. Разом із тим ця юрисдикція охоплює лише держави-учасниці, які не зробили відповідного застереження, що унеможливлює переслідування в МКС керівництва росії безпосередньо за злочин агресії. На відміну від цього, МКС розслідує воєнні злочини та злочини проти людяності на території України, видавши ордери на арешт посадових осіб росії.

Міжнародний суд справедливості (МСС) є ключовим органом мирного врегулювання міждержавних спорів. Україна ініціювала провадження проти росії на підставі Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [5]. У рішенні від 16 березня 2022 р. МСС зобов'язав росію негайно зупинити військові операції на території України. Водночас юрисдикція МСС обмежена договірними підставами, а порядок виконання його рішень не забезпечений дієвим примусовим механізмом, що знижує практичну ефективність цього інструменту.

Серед нових інститутів відповідальності слід відзначити ініціативу щодо заснування спеціального міжнародного трибуналу з питань злочину агресії проти України. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/7 від 26 квітня 2023 р. рекомендувала розпочати міжнародні переговори щодо створення такого органу [3]. Паралельно функціонує Реєстр збитків від агресії проти України, заснований у 2023 р., що формує правову та доказову основу для притягнення росії до відповідальності за заподіяну шкоду.

Таким чином, система міжнародно-правових механізмів реагування на акти агресії держав включає інституційні (РБ ООН, ГА ООН, МКС, МСС), нормативні (право на самооборону) та відповідальнісні (санкції, репарації, кримінальна відповідальність) елементи. Збройна агресія росії проти України висвітлила системні вади цих механізмів, передусім право вето та обмежену юрисдикцію міжнародних судових органів. Реакція міжнародної спільноти дала поштовх до розвитку нових правових інструментів: від спеціального трибуналу до механізмів конфіскації суверенних активів агресора, що свідчить про поступову трансформацію архітектури міжнародної колективної безпеки.

Список використаних джерел

1. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml

2. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

3. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо ситуації в Україні (ES-11/1, ES-11/7). URL: https://www.un.org/en/ga/sessions/emergency.shtml

4. Кампальські поправки до Римського статуту МКС (RC/Res.6, 2010). URL: https://asp.icc-cpi.int/iccdocs/asp_docs/Resolutions/RC-Res.6-ENG.pdf
5. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation): ICJ Order of 16 March 2022. URL: https://www.icj-cij.org/case/182

Ключові слова: агресія, міжнародне право, Рада Безпеки ООН, Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний суд справедливості, колективна безпека, самооборона, санкції, міжнародна відповідальність.

Keywords: aggression, international law, UN Security Council, International Criminal Court, International Court of Justice, collective security, self-defense, sanctions, international responsibility.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

6. ***Марчук Анастасія Олександрівна***

7. здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права

8. Національного університету «Одеська юридична академія»

9.

10. ІСТОРИЧНА ТРАДИЦІЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПОДАРУНКІВ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ В ДИПЛОМАТИЧНОМУ ПРОТОКОЛІ

11. Подарунок є не лише елементом протокольної практики – він виступає знаком уваги до високопоставленого іноземного гостя, способом висловлення вдячності за результативну співпрацю або засобом підтримання добрих партнерських відносин. В умовах сучасності, коли імідж держави і культурна дипломатія мають значний вплив на міжнародну репутацію, аналіз історичних традицій подарунків дозволяє зрозуміти механізми символічного впливу, що застосовуються державами протягом століть.

12. Дана тема стала об’єктом уваги багатьох дослідників. Як зазначає Захарова, подарунки відіграють важливу роль у дипломатичній практиці. На думку Новикова та Федчишина, існують чіткі правила й обмеження щодо отримання та надання подарунків посадовцями. Водночас Дослідницька служба Верховної Ради України висвітлює сучасні європейські практики, демонструючи еволюцію подарунків від інструменту демонстрації сили до символів дружби та культурного обміну.

13. Обмін подарунками виник ще на етапі міжобщинних відносин і вважається однією з найдавніших форм взаємодії між спільнотами, правителі обмінювалися подарунками задовго до запровадження першого дипломатичного протоколу. Найдавніші письмові згадки про використання дарів для зміцнення зв’язків містяться в договорі між єгипетським фараоном Рамзесом II і царем хеттів Хаттушилем, укладеному у 1278 році до н. е. У листах до фараона (з Телль-Амарнського архіву) сирійські та палестинські правителі просили надсилати військову допомогу, золото та різні подарунки [2, стр. 64].

14. У Стародавній Греції до іноземних послів ставилися з великою шаною: їх запрошували на театральні вистави, організовували урочистий прийом і підносили подарунки, а у разі успішно завершеної місії нагороджували почесними відзнаками. В Римі послів дружніх держав також запрошували на святкові заходи, театральні та циркові вистави і вручали дари. У відповідь посли робили внески до римської скарбниці. Відомо, що Карфаген подарував Риму золотий вінок вагою 25 фунтів, а сирійський цар Антіох – золоті вази загальною вагою 500 фунтів.

15. При дворі Візантійської імперії послів приймали не лише імператор, а й імператриця. Під час першої аудієнції вони вручали вірчі грамоти та привезені дари – дорогоцінні камені, зброю, рідкісних тварин. Статус правителя вимагав відповідних за цінністю подарунків.

16. Під впливом Візантії також сформувалася арабська дипломатія [2]. Після розпаду Омейядського халіфату провідну роль серед арабських держав почав відігравати Багдадський халіфат Аббасидів. Відповідно до інструкцій, які отримував посол, він мав передати привітання і подарунки, а також вести переговори. Частину подарунків вручали одразу після прибуття, інші – лише у випадку успішного завершення місії. Найчастіше серед дарів зустрічалися дорогі тканини та коштовний посуд.

17. У різні періоди держави встановлювали правила щодо отримання дипломатами подарунків від іноземних правителів. Однією з перших такі норми запровадила Венеція: у 1466 році її дипломатам заборонили приймати пожертви та прагнути титулів при іноземних дворах. Згодом, через поширену традицію дарування подарунків після завершення місії, дипломати були зобов’язані передавати їх Сенату, який часто повертав ці дари. За словами Ж. Камбона, у Венеції навіть могли розпочати розслідування щодо посланника, який повернувся з місії без звичних подарунків, адже тоді такі дари не вважалися ознакою нелояльності чи підкупу [4, стр. 108-109].

18. У давнину, коли війни траплялися частіше за мир, правителі любили вихвалятися силою та залякувати сусідів. Тому дарунки часто мали військове значення або демонстрували могутність дарувальника, іноді приховано. Деякі королі знущалися один над одним через подарунки, а війна не починалася лише через можливість помсти. Так, у X столітті король Англії Етельстан надіслав королю Норвегії Гаральду розкішний меч. Посол повідомив, що прийнявши його, Гаральд стає «слугою» Етельстана. Гаральд розгнівався, але вирішив помститися. Наступного року норвезький посол привіз малолітнього сина Гаральда та несподівано посадив його на коліна Етельстану, заявивши, що король Норвегії «наймає» його няньчити дитину. Етельстан спершу хотів злякати хлопчика, але обмежився лише гнівом, і інцидент завершився [3].

19. Якщо раніше подарунки слугували для приниження або залякування володарів, то в більш освічені часи вони ставали засобом розваги та втіхи. Уже в епоху Відродження дарували твори мистецтва, вишуканий посуд та інші предмети для естетичної насолоди. Подарунок тепер мав відповідати смакам одержувача або відображати вподобання дарувальника [3]. Традиція піднесення дарів пояснювалася не лише вимогами етикету, а й мала чітку політичну мету. Чим ціннішими та багатшими були подарунки, тим вищими ставали шанси на успішне виконання дипломатичної місії [2, стр. 65].

20. Найбільший ефект від використання подарунків досягли китайські дипломати. Після приходу до влади комуністів Китай опинився у міжнародній ізоляції, а репутація режиму була низькою. Виправити це допомогла «дипломатія панд». Китайці почали дарувати бамбукових ведмедів-панд, чиїй кумедний і невинний вигляд символізував миролюбність. Одним із перших отримав панд Р. Ніксон у 1972 році: двоє ведмедів, Чіа-Чіа і Чінь-Чінь, потрапили до вашингтонського зоопарку, де за рік їх відвідало понад мільйон людей. Попри те, що ключову роль у поліпшенні відносин США з КНР відігравав спільний ворог – СРСР, панду відтоді стали вважати символом доброї волі, обдаровуючи ними зоопарки Японії, Великої Британії та інших країн [3]. Успіх «дипломатії панд» пояснювався тим, що подарунок відповідав усім класичним правилам: був рідкісним і дорогим, відображав національний колорит, розважав, подобався публіці та мав позитивне символічне значення.

21. У сучасних умовах практика вручення подарунків або нагород зберігається щодо Надзвичайних і Повноважних Послів, наприклад під час їх від'їзду з держави перебування чи з нагоди інших традиційних подій. У цьому контексті навіть використовується поняття «подарункова дипломатія». Сприяння розвитку дружніх міждержавних відносин передбачене міжнародним правом, зокрема статтею 3 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року та статтею 5 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року [4, стр. 109-110]. Проте кожна держава має власне ставлення до такої традиції.

22. Прикладом «мінімалістичного» підходу до політики дарування є практика Палати лордів Великої Британії. Зазвичай, обмін подарунками не проводиться. У конкретних випадках Управління міжпарламентських зв'язків консультує парламентарів щодо протокольних питань і визначає доцільність вручення подарунків. За рахунок бюджету оплачуються лише подарунки, які дарує Лорд-Спікер. Вони зазвичай беруться із сувенірного магазину Палати та пов'язані з будівлею й історією парламенту (наприклад, канцелярські вироби з логотипом Палати лордів) [1]. Поряд із цим, визначаються категорії дарів, які допускається приймати: подарунки невеликої вартості; отримані під час офіційних заходів з певної нагоди та

відповідні за своєю вартістю; а також ті, відмова від яких у певних обставинах завдала би шкоди публічним інтересам [4, стр. 109].

23. Прикладом «максимального» підходу є Чехія, де діє Інструкція щодо надання представницьких подарунків. Подарунки роблять під час внутрішніх і закордонних візитів та на засіданнях Палати депутатів. Вибір подарунків здійснюють відділи міжнародних зв'язків і протоколу з урахуванням місця зустрічі, складу делегації та характеру події. Зазвичай це традиційні чеські вироби, які також можна придбати у парламентському магазині [1].

24. Кодекс поведінки членів Європейського Парламенту встановлює, що євродепутати можуть приймати подарунки вартістю до 150 євро; у разі отримання дорожчих подарунків вони передаються Голові Європарламенту. У практиці ЄС прийнято утримуватись від подарунків між делегаціями. Проте іноді, за попереднім погодженням, такий обмін можливий. Тоді подарунки мають невелику вартість, практичне призначення (ручки, блокноти, канцелярські набори) і містять символіку держави або парламенту [1].

25. В національній практиці подарунки є важливою складовою дипломатичної комунікації, а сприяння розвитку дружніх міждержавних відносин закріплене Консульському статуті України та Положеннях про закордонні дипломатичні установи України [4, стр. 109-110].

26. Отже, дослідження історичної традиції показало, що подарунки є важливою складовою дипломатичного протоколу. Іноді вони використовувалися для демонстрації сили або приниження супротивника, як показують приклади середньовічної Європи, а іноді, особливо в епоху Відродження, набували культурного значення, відповідаючи смакам одержувача та символізуючи дружні відносини. У сучасній практиці подарунки залишаються важливим елементом протокольної взаємодії, проте застосовуються з урахуванням національних норм, міжнародного права та етичних обмежень, як це видно на прикладі України, ЄС, Великої Британії та Чехії. Таким чином, дипломатичний подарунок історично еволюціонував від символу влади та демонстрації сили до засобу культурної дипломатії, формування позитивного іміджу держави та підтримки дружніх міждержавних відносин.

27. Список використаних джерел

1. Дослідницька служба Верховної Ради України. Інформаційна довідка щодо політики подарунків у парламентах європейських держав. Київ, 2023
2. Захарова О. Використання творів мистецтва як дипломатичних дарунків // *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 45, т. 1. С. 63–67. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-10

3. Новиков К. Дарча грамотність // Закон і Бізнес. 2006. URL: https://zib.com.ua/ua/2683-darcha_gramotnist.html(дата звернення: 11.03.2026).
4. Федчишин С. А. Правообмеження посадових осіб дипломатичної служби щодо одержання подарунків: необхідність врахування специфіки [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми держави і права. 2022. Вип. 96. С. 107–114. DOI: https://doi.org/10.32782/apdp.v96.2022.13.

28.

29. **Ключові слова:** дипломатичні подарунки, дипломатичний протокол, історія, посол, міжнародні відносини.

30. **Keywords:** diplomatic gifts, diplomatic protocol, history, ambassador, international relations.

Науковий керівник: асистент Бугаєць А. С.

Матвієнко Даша Анатоліївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ЄС У ПІДТРИМЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Підтримка України з боку Європейського Союзу в умовах воєнного стану є надзвичайно актуальною темою сучасної міжнародної політики. Збройна агресія на сході України та загроза територіальній цілісності держави вимагають координації зусиль міжнародної спільноти для забезпечення безпеки, економічної стабільності та гуманітарної допомоги. Роль ЄС проявляється не лише у наданні фінансових та гуманітарних ресурсів, але й у впровадженні політичних та санкційних механізмів, що посилюють дипломатичний тиск на агресора та сприяють інтеграції України в європейські структури. Аналіз цієї теми дозволяє оцінити ефективність міжнародної підтримки та визначити перспективи розвитку співпраці України з ЄС у кризових умовах.

Сьогодні в умовах розвитку європейського права та міжнародних відносин Європейський Союз виступає ключовим суб’єктом підтримки держав, що перебувають у кризових ситуаціях, зокрема у період воєнного стану. Його діяльність реалізується як на наднаціональному рівні, так і через взаємодію з державами-членами у двосторонніх та багатосторонніх форматах. Такий підхід став одним із визначальних у сучасній правовій практиці, і Україна активно інтегрується у відповідні механізми співпраці. У XXI столітті ЄС залишається важливим актором міжнародної політики, застосовуючи правові, економічні та гуманітарні інструменти впливу, а також використовуючи сучасні інформаційно-комунікаційні технології для координації допомоги та підтримки міжнародних зв’язків.

Однією з перших форм підтримки України з боку Європейського Союзу у період воєнного стану стала політико-правова підтримка суверенітету та територіальної цілісності держави. Інституції ЄС оперативно ухвалювали рішення, спрямовані на визнання та підтримку України на міжнародній арені, зокрема шляхом прийняття резолюцій, заяв та правових актів. Важливим напрямом стала активізація дипломатичної діяльності, спрямованої на консолідацію позицій держав-членів ЄС щодо підтримки України. Крім того, ЄС сприяв залученню міжнародної спільноти до реагування на агресію, забезпечуючи координацію політичних рішень і правових механізмів впливу [1, с. 1-20].

Події після 2014 року, зокрема Революція Гідності та подальша агресія Російської Федерації, стали важливим етапом у формуванні сучасної політики ЄС щодо України. У цей період Європейський Союз посилив свою участь у підтримці демократичних реформ, верховенства права та європейського курсу України. Після початку повномасштабної війни у 2022 році ця підтримка набула системного характеру, включаючи ухвалення численних правових актів, спрямованих на допомогу Україні. ЄС також координував інформаційну політику, протидію дезінформації та забезпечував комунікацію з міжнародними партнерами.

З 2014 року, а особливо після 2022 року, Європейський Союз активно надає Україні фінансову, гуманітарну та технічну допомогу. Було створено численні програми підтримки, спрямовані на забезпечення потреб населення, функціонування державних інституцій та підтримку обороноздатності країни. ЄС також відіграє ключову роль у координації міжнародної допомоги, виступаючи платформою для об’єднання ресурсів держав-членів. Значна увага приділяється медичному забезпеченню, підтримці внутрішньо переміщених осіб та відновленню критичної інфраструктури [2, с. 108-119].

Окрім гуманітарної та політичної підтримки, Європейський Союз сприяє економічній стабілізації України у межах правових механізмів внутрішнього ринку та зовнішньої торгівлі. Важливим інструментом стала тимчасова лібералізація торгівлі, що передбачає скасування мит і квот на українські товари. Такі заходи сприяють підтримці українського бізнесу та інтеграції економіки України до європейського ринку. ЄС також стимулює інвестиційну діяльність, розвиток підприємництва та фінансову стабільність через відповідні програми та фонди.

Європейський Союз також відіграє важливу роль у формуванні правового середовища для економічної діяльності України, забезпечуючи адаптацію національного законодавства до стандартів ЄС. Це включає гармонізацію норм у сфері торгівлі, конкуренції, енергетики та цифрової економіки. Такі процеси сприяють підвищенню конкурентоспроможності української продукції та створенню умов для довгострокового економічного

розвитку. Крім того, ЄС підтримує впровадження реформ, необхідних для подальшої інтеграції України до європейського правового простору.

У межах діяльності ЄС важливе значення має співпраця з громадянським суспільством, зокрема з українською діаспорою в державах-членах. Європейський Союз створює правові умови для їхньої участі у соціальних, гуманітарних та інформаційних ініціативах, спрямованих на підтримку України. Діаспора виступає додатковим каналом комунікації та реалізації політик ЄС, сприяючи поширенню об'єктивної інформації та підтримці європейських цінностей.

Європейський Союз відіграє ключову роль у підтримці України під час війни. Зокрема, 4 червня ЄС зробив безпрецедентний крок: повністю скасував мита та збори на українські товари, що експортуються до Європи. Це рішення має на меті підтримати відновлення українського бізнесу, який зазнав серйозних втрат через війну. Водночас для українських товарів зберігаються нетарифні бар'єри, зокрема вимоги щодо відповідності продукції стандартам ЄС, що регулюються окремою угодою АСАА. Через це очікувати різкого зростання експорту високотехнологічної продукції наразі не доводиться.

Географічна структура експорту України за 2023 рік зазнала змін під впливом воєнного стану та переорієнтації на ринки ЄС. Країни Європейського Союзу стали основними торговими партнерами України, що відповідає стратегічному курсу на європейську інтеграцію. Зростання експорту до окремих держав ЄС свідчить про поступову адаптацію української економіки до умов європейського ринку та правового регулювання зовнішньої торгівлі.

За даними Держстату, експорт у 2023 році впав на 18% (до $36,2 млрд), тоді як імпорт зріс на 14,9% (до $63,6 млрд). Негативне сальдо зовнішньої торгівлі зросло майже в 2,5 раза – до $27,4 млрд. При цьому частка ЄС у зовнішній торгівлі зросла до 56%, що підтверджує посилення економічної інтеграції. Основу експорту складають традиційні товари, тоді як імпорт формується переважно за рахунок енергоресурсів, техніки та промислової продукції [3, с. 63-84].

Логістичні проблеми залишаються ключовою перешкодою для реалізації економічного потенціалу України навіть за умов підтримки ЄС. Незважаючи на створення альтернативних транспортних коридорів за участі Європейського Союзу, зокрема «шляхів солідарності», повною мірою компенсувати втрати від блокування морських портів поки що не вдалося. Це впливає на ефективність зовнішньоекономічної діяльності та потребує подальшого вдосконалення правових і інфраструктурних механізмів співпраці.

Вартість відновлення України оцінюється приблизно у $486 млрд і потребує активної участі Європейського Союзу як ключового донора та

координатора міжнародної допомоги. ЄС розробляє правові та фінансові механізми залучення інвестицій, підтримки реформ і відбудови інфраструктури. Особливе значення має створення сприятливого інвестиційного клімату відповідно до стандартів ЄС.

На тлі воєнного стану особливої актуальності набуває розвиток переробної промисловості та інтеграція у виробничі ланцюги ЄС. Це сприятиме створенню доданої вартості, підвищенню економічної стійкості та зміцненню позицій України на європейському ринку.

Гуманітарна ситуація в Україні залишається складною, що зумовлює необхідність подальшої підтримки з боку Європейського Союзу. ЄС забезпечує значну частину гуманітарної допомоги, підтримує біженців та внутрішньо переміщених осіб, а також фінансує соціальні програми. Такі заходи є важливим елементом реалізації принципів солідарності та захисту прав людини.

Таким чином, Європейський Союз забезпечує комплексну підтримку України в умовах воєнного стану через реалізацію правових, економічних та гуманітарних механізмів. Його діяльність спрямована на подолання наслідків війни, відновлення економіки та інтеграцію України до європейського правового простору.

Отже, роль Європейського Союзу у підтримці України під час воєнного стану є комплексною та багаторівневою. ЄС забезпечує державі фінансову, гуманітарну, політичну та безпекову допомогу, сприяє реалізації реформ і захисту міжнародного права. Така підтримка зміцнює обороноздатність України, стимулює економічне відновлення та посилює її міжнародні позиції. Водночас досвід взаємодії з ЄС демонструє важливість координації зусиль на національному та міжнародному рівнях і визначає подальші шляхи зміцнення стратегічного партнерства України та Європи.

Список використаних джерел

1. Амеліна І. В. Особливості ЗЕД України на ринку ЄС в умовах воєнного стану. *Ефективна економіка*, 2025. № 9. С. 1-20. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/item/20292
2. Грачевська Т. О., Ахмаджанова Д. В. Роль української діаспори у підтримці України в умовах російської агресії. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 2023. № 15 (1). С. 108-119. https://doi.org/10.15421/352313
3. Єфімова Г. В., Побережець О. О. Зовнішньоекономічна діяльність України в умовах воєнного стану. *Economic Synergy*, 2024. № 2. С. 63-84. URL: https://doi.org/10.53920/ES-2024-2-5

Ключові слова: Європейський Союз, Україна, воєнний стан, міжнародна допомога, гуманітарна підтримка, економічна допомога, політична підтримка, санкції, безпека, реформи.

Keywords: European Union, Ukraine, martial law, international aid, humanitarian support, economic assistance, political support, sanctions, security, reforms.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Мацькович Діана Ігорівна
здобувачки 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІТИКА САНКЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ

Політика санкцій Європейського Союзу у сучасній системі міжнародних відносин виступає одним із ключових інструментів реагування на загрози міжнародному миру та безпеці. Європейський Союз як унікальне наднаціональне утворення активно використовує обмежувальні заходи для досягнення цілей своєї зовнішньої політики, поєднуючи при цьому міжурядові та наднаціональні механізми. Це надає санкційній політиці ЄС особливої правової природи та вирізняє її серед класичних інструментів зовнішньої політики держав. Застосування санкцій зумовлене прагненням забезпечити дотримання принципів міжнародного права, зокрема поваги до прав людини, демократії та верховенства права, що прямо закріплено у статті 21 Договору про Європейський Союз [1]. Саме ці цінності формують нормативну основу для використання санкцій як інструменту впливу на держави, організації та фізичних осіб, які порушують міжнародні стандарти.

Правове регулювання санкційної політики Європейського Союзу базується на положеннях установчих договорів, що визначають як політичні засади їх ухвалення, так і юридичні механізми реалізації. Зокрема, стаття 29 Договору про Європейський Союз передбачає можливість ухвалення рішень у межах Спільної зовнішньої та безпекової політики, які визначають застосування обмежувальних заходів [1]. Водночас стаття 215 Договору про функціонування Європейського Союзу встановлює процедуру імплементації таких рішень через регламенти, що мають обов’язкову силу для держав-членів [2]. Таким чином, санкції ЄС мають подвійну правову природу: вони є результатом політичних домовленостей між державами-членами, але водночас набувають форми юридично обов’язкових актів, що забезпечує їх ефективне застосування у правопорядку Союзу. Така конструкція дозволяє поєднувати гнучкість політичного реагування з високим рівнем правової визначеності та передбачуваності.

Санкції Європейського Союзу не є кримінальними покараннями, а виступають превентивним інструментом, спрямованим на зміну поведінки відповідних суб’єктів без застосування військової сили. Їх метою є не покарання як таке, а досягнення політичних і безпекових цілей, що зумовлює їх особливий статус у системі міжнародного права [3]. Важливою

тенденцією розвитку санкційної політики ЄС є перехід від широких економічних обмежень до так званих таргетованих санкцій, які спрямовані на конкретних осіб, організації або окремі сектори економіки [3]. Такий підхід дозволяє мінімізувати негативний вплив на цивільне населення та підвищити точність і ефективність санкційного механізму.

Особливого значення у формуванні правової природи санкцій ЄС набула судова практика, зокрема рішення у справі Kadi та Al Barakaat International Foundation проти Ради та Комісії, у якому Суд Європейського Союзу підкреслив необхідність дотримання фундаментальних прав навіть у сфері міжнародної безпеки [6]. Суд визнав, що включення осіб до санкційних списків повинно супроводжуватися гарантіями права на захист і ефективний судовий контроль. Це рішення стало ключовим у розвитку принципу автономії правопорядку ЄС і визначило баланс між вимогами безпеки та захистом прав людини, що суттєво підвищило легітимність санкційної політики Союзу.

Питання ефективності санкцій залишається дискусійним у науковій літературі, оскільки їх результати не завжди є однозначними. Традиційний підхід до оцінки ефективності базується на досягненні поставленої мети, зокрема зміні поведінки держави або іншого суб’єкта, проти якого застосовано санкції. Водночас сучасні дослідники пропонують ширший підхід до розуміння ефективності. Так, Francesco Giumelli наголошує, що санкції можуть виконувати не лише примусову, але й стримувальну та сигналізуючу функції, впливаючи на поведінку як безпосередніх адресатів, так і інших учасників міжнародних відносин [4]. У свою чергу, Clara Portela підкреслює, що ефективність санкцій залежить від низки умов, серед яких ключове значення мають чіткість цілей, рівень міжнародної координації та характер самих обмежувальних заходів [5].

Практична реалізація санкцій Європейського Союзу демонструє змішаний характер їх ефективності. У ряді випадків санкції сприяють обмеженню ресурсів цільових суб’єктів і створюють додатковий тиск, що може призводити до часткової зміни їхньої поведінки [3; 4]. Водночас існують ситуації, коли санкції не досягають поставлених політичних цілей, особливо за відсутності підтримки з боку інших впливових міжнародних акторів або у випадках низької економічної залежності цільової сторони [5]. До факторів, що підвищують ефективність санкцій, належать багатостороння координація, економічна вразливість об’єкта санкцій та узгодженість позицій держав-членів ЄС [4; 5]. Водночас їх ефективність може знижуватися через можливість обходу санкцій, внутрішньополітичні розбіжності в межах Союзу та потенційний негативний вплив на цивільне населення [3].

Таким чином, санкційна політика Європейського Союзу є складним і багатовимірним інструментом зовнішньої безпеки, який поєднує політичні

рішення з юридично обов'язковими механізмами реалізації. Її правова природа характеризується взаємодією між нормами установчих договорів та практикою їх застосування, включаючи важливу роль судового контролю [1; 2; 6]. Ефективність санкцій залежить від широкого спектра факторів і не може оцінюватися виключно за критерієм досягнення негайних результатів, оскільки вони виконують також функції політичного сигналу та стримування [4; 5]. У цьому контексті санкції залишаються важливим, хоча й не універсальним, інструментом впливу, який потребує комплексного підходу та постійного вдосконалення у відповідь на сучасні виклики міжнародної безпеки.

Список використаних джерел

1. Консолідована версія Договору про Європейський Союз від 07.06.2016 р. (ст. 21, 29). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016M/TXT
2. Консолідована версія Договору про функціонування Європейського Союзу від 07.06.2016 р. (ст. 215). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016E/TXT
3. Європейська Комісія. Обмежувальні заходи (санкції) Європейського Союзу. 2024. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-sanctions_en
4. Giumelli F. Успішність санкцій: уроки досвіду Європейського Союзу. Фарнхем: Ashgate, 2013. 240 с.
5. Portela C. Санкції Європейського Союзу та зовнішня політика: коли і чому вони працюють? Лондон: Routledge, 2021. 198 с.
6. Рішення Суду Європейського Союзу у справі C-402/05 P та C-415/05 P «Kadi та Al Barakaat International Foundation проти Ради та Комісії» від 03.09.2008 р. URL: https://www.google.com/search?q=%C2%ABKadi+%D1%82%D0%B0+Al+Barakaat+

Ключові слова: санкції ЄС, зовнішня безпека, CFSP, обмежувальні заходи, міжнародне право, ефективність санкцій, економічні санкції, правова природа.

Keywords: EU sanctions, external security, CFSP, restrictive measures, international law, sanctions effectiveness, economic sanctions, legal nature.

Науковий керівник: д.ю.н. професор Сурілова О.О.

Мельник Олександріна Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИТЕРІЙ ПРОПОРЦІЙНОСТІ У СПРАВАХ ПРО БЛОКУВАННЯ ДЕЗІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ: ПРАКТИКИ ЄСПЛ

У сучасну цифровізовану епоху баланс між свободою слова та національною безпекою стає головним викликом для правової держави. Використання дезінформації як зброї в гібридних конфліктах змушує суди

переосмислювати межі втручання держави в інформаційний простір. Основним інструментом, що запобігає перетворенню боротьби з пропагандою на цензуру, є критерій пропорційності, який вимагає, щоб будь-яке обмеження було не лише законним, а й «необхідним у демократичному суспільстві» [3]. Проблема обмеження доступу до інформаційних ресурсів у сучасному правовому полі стоїть на перетині захисту фундаментальних свобод та гарантування національної безпеки, що стає особливо актуальним в умовах масштабних кампаній із дезінформації та гібридної агресії. Питання про те, де закінчується право на вільне вираження поглядів і починається обов'язок держави захищати суспільство від деструктивного інформаційного впливу, вирішується через застосування критерію пропорційності [3]. У практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та судовому досвіді Європейського Союзу цей критерій виступає запобіжником проти свавілля влади, вимагаючи, щоб будь-яке втручання було не лише законним і спрямованим на легітимну мету, а й необхідним у демократичному суспільстві відповідно до статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]. Ця норма передбачає, що право на вільне поширення та отримання інформації не є абсолютним, проте будь-яка нагальна суспільна потреба в його обмеженні має переважати над інтересом вільного обміну думками, а тягар, покладений на власника ресурсу або аудиторію, не повинен бути надмірним порівняно з очікуваною користю.

Аналіз профільних джерел свідчить, що принцип пропорційності у пропаганді дезінформації передбачає пошук розумного балансу. Державі варто застосовувати м'якші інструменти протидії, а у випадку їх неефективності – впроваджувати більш радикальні обмеження. Ключовим аспектом тут є адресність обмеження: ЄСПЛ традиційно критично ставиться до побічної шкоди, коли через блокування одного шкідливого ресурсу обмежується доступ до величезних масивів правомірної інформації [3]. Ця теоретична конструкція тривалий час ґрунтувалася на прецедентах, що обмежували цензуру в країнах із авторитарними тенденціями, як-от у справах «Cengiz and Others v. Turkey» та «Wikipedia Foundation v. Turkey», де блокування цілих платформ було визнано непропорційним через відсутність обґрунтованої потреби у повному закритті доступу до суспільно корисної інформації. Аналогічного висновку Суд дійшов і у справі «Vladimir Kharitonov v. Russia», де блокування сайту через одну заборонену книгу назвали неспівмірним заходом [2].

Окремим вагомим аспектом оцінки пропорційності є аналіз природи самого контенту та статусу суб'єкта, який його поширює, що дозволяє судам проводити межу між захищеною політичною дискусією та маніпулятивним впливом. Доктрина ЄСПЛ дедалі чіткіше пов'язує рівень захисту висловлювання з його суспільною значущістю. Якщо ресурс

систематично транслює заздалегідь неправдиву інформацію, спрямовану на розпалювання ворожнечі, підрив конституційного ладу або дезорганізацію роботи державних інституцій, він втрачає право на високий рівень конвенційного захисту, який зазвичай надається пресі [4]. У таких випадках критерій пропорційності зміщується від аналізу «права на висловлювання» до аналізу «запобігання зловживанню правами» (стаття 17 Конвенції). Це означає, що держава при виборі заходу блокування повинна оцінювати не лише окремі публікації, а й загальну редакційну політику та джерела фінансування ресурсу, оскільки приховане державне управління медіамайданчиком з боку агресора нівелює його роль як «суспільного вартового». Відтак, пропорційність втручання обґрунтовується тим, що блокування спрямоване не на обмеження істини, а на нейтралізацію технологічно організованого хаосу [1].

Проте в умовах збройного конфлікту та використання медіа як інструментів воєнних дій стандарти пропорційності зазнають трансформації, оскільки дезінформація, що фінансується та керується державою-агресором, перестає бути суб’єктом класичної журналістики. Переломним моментом стало усвідомлення того, що такі ресурси виконують роль засобів гібридної війни, що яскраво підтверджується рішенням Суду ЄС у справі «RT France v. Council». У цьому кейсі повна заборона мовлення була визнана пропорційною з огляду на надзвичайні обставини та системний характер неправдивих наративів, що загрожують європейській безпеці. В українському контексті особливого значення набуває ухвала ЄСПЛ у справі «Boyarov and Others v. Ukraine», де Суд визнав неприйнятними скарги на блокування російських сервісів, таких як «ВКонтакте» та «Яндекс», фактично легітимізувавши підхід, за якого держава має ширші межі розсуду у застосування жорстких санкцій для нейтралізації реальних загроз національній стійкості [2].

Важливою складовою сучасної інтерпретації пропорційності є також тимчасовий характер заходів та наявність дієвих процедурних гарантій. Захід вважається правомірним лише тоді, коли він підлягає періодичному перегляду для підтвердження актуальності підстав обмеження, а особа має реальну можливість оскаржити його в незалежному суді. Сучасна судова практика демонструє, що критерій пропорційності перестав бути інструментом безумовного захисту будь-якого онлайн-контенту [4]. Сьогодні він вимагає оцінки не лише форми обмеження, а й глибини екзистенційної загрози, яку несе дезінформація для виживання демократичного суспільства. Логічним висновком є те, що право на рішучу відсіч інформаційним загрозам визнається легітимним лише за умови, що дії держави залишаються обґрунтованими реальними доказами шкоди та супроводжуються суворим судовим контролем, що не дозволяє боротьбі за безпеку перетворитися на інструмент політичної цензури.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.04.2026).
2. HUDOC – European Court of Human Rights. European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/#%20 (date of access: 03.04.2026).
3. Factsheet – New technologies. European Court of Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_New_technologies_ENG (date of access: 03.04.2026).
4. Zakharchuk I. V. International law in the context of digitalization: the formation of the fourth generation of human rights. *Analytical and Comparative Jurisprudence.* 2025. Vol. 3, no. 5. P. 353–359. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.52 (date of access: 03.04.2026).

Ключові слова: критерій пропорційності, свобода вираження поглядів, дезінформація, необхідність у демократичному суспільстві, судовий контроль

Keywords: proportionality test, freedom of expression, disinformation, necessary in a democratic society, judicial review

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Михайлова Надія Леонідівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Питання правового регулювання космічних відносин є надзвичайно важливими. Людство зараз переживає ту епоху де позаземний простір перетворюється з об’єкта наукового спостереження на арену активного господарювання та політичної діяльності країн. Швидка комерціалізація космосу, поява приватних гравців, наприклад SpaceX, та перспективи видобутку ресурсів на небесних тілах створюють певний правовий вакуум, який застарілі норми минулого століття вже не здатні заповнити. Саме тому правове регулювання космічного простору на сьогодні є необхідністю для підтримання глобального миру та сталого розвитку поза межами планети «Земля». Міжнародне космічне право – це галузь сучасного міжнародного права, яка регулює певну діяльність держав з дослідження в наукових цілях та використання космічного простору, що встановлює його в правовий режим [2, с. 631]. Історичний розвиток космічного права почався в грудні 1958 року, коли Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію про «Питання використання космічного простору в мирних цілях», а вже

наступного року було сформовано головний міжнародний орган координації у сфері космосу, який називається як Комітет ООН з використання космічного простору в мирних цілях, який став найбільш авторитетним міжнародним форумом для узгодження позицій певних держав щодо розвитку космічного права [1]. Тому на базі цього міжнародні космічні польоти регулюються нормами міжнародного космічного права, що базуються на Договорі про космос 1967 року, сюди ж слід додати Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включно Місяць та інші небесні тіла 1967 року, Угода про порятунок астронавтів 1968 року, Конвенція про міжнародну відповідальність 1972 року, та інші.

Основним принципом, який визначає правовий режим космічного простору і космічних тіл, полягає в тому, що космос, включаючи Місяць та інші небесні тіла, не підлягають певному присвоєнню ні шляхом проголошення суверенітету на них, ні шляхом використання у своїх цілях або окупації та будь-якими іншими способами згідно зі статтею 2 Договору про принципи діяльності держав із дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла [3]. Також слід додати, що в Договорі про принципи діяльності держав із дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла і в Угоді про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах [6] зазначено, що на Місяці заборонена загроза сили, інші ворожі дії щодо Землі, космічних кораблів та їхнього персоналу. Тому, космос є відкритим та вільним для дослідження в наукових цілях і використання всіма державами світу та також на нього не поширюється державний суверенітет [5, с. 234].

Сучасне космічне право також стикається з певними прогалинами, які були не передбачуваними у 1960-х роках, такі як: статус туриста, ситуація з космічним сміттям, та комерціалізація тобто привласнення власності в цілях прибутку. Про статус туриста можна сказати, що у міжнародному космічному праві досі тривають дискусії з приводу того, чи можна вважати туриста космосу «космонавтом» у тому сенсі як «посланця людства» з певними відповідними пільгами, чи він є просто «учасником польоту». Говорячи про космічне сміття, то на даний момент не існує як такої юридичної санкції за забруднення орбіти космосу, проте наразі розробляються міжнародні принципи щодо обмеження та скорочення нових уламків. А щодо комерціалізації, то Договір про космос 1967 року забороняє «привласнення» власності у вигляді небесних тіл, але як виключення США, ОАЕ та Люксембург вже прийняли національні закони щодо дозволу приватним компаніям, такі як SpaceX, про видобування та володіння певними ресурсами, наприклад вода та металічні копалини, з астероїдів, а серед ресурсів Місяця, то зазначають гелій, рідкоземельні матеріали та також воду [4, с. 24].

Україна має потужну нормативну базу, але вона потребує стабільного фінансування Загальнодержавної цільової космічної програми (2021-2025) для реалізації своїх міжнародних амбіцій. Також наша країна посідає важливе місце у міжнародній космонавтиці через активну участь у сучасних міжнародних проектах та формуванні нових правових норм, тому є стратегічним партнером у ключових міжнародних космічних місіях, наприклад програма NASA «Артеміда», а саме 13 листопада 2020 року Україна стала 9-ою країною, яка підписала домовленість у межах програми «Артеміда», тому це дає підтвердження намірів держави брати участь у цивільних дослідженнях Місяця, Марса та астероїдів виключно у мирних цілях [8]. Сюди ж Україна офіційно підтримала бачення, що ресурси Місяця можна видобувати, тим самим порушуючи одну їз дискусійних тем, того чи є Місяць «спільною спадщиною» чи являється об'єктом для комерції. Також ракетобудування для міжнародних замовників для співпраці з Європейським космічним агенством де між Урядом України та ЄКА діє Угода про співробітництво у використанні космічного простору в мирних цілях [7].

Правове регулювання космічного простору базується на принципах визнання космосу надбанням усього людства, який включає в себе його національне привласнення та вимагає використання виключно в мирних цілях. Але попри свою фундаментальну роль Договору про космос 1967 року, стрімкий розвиток галузі та поява приватних гравців створюють нові виклики, які чинна база не охоплює повною мірою, зокрема, критичної актуалізації потребують норми щодо відповідальності за космічне сміття та правового статусу видобутку ресурсів на небесних тілах. Таким чином, подальший розвиток космічного простору та космічного права має зосередитись на створенні гнучких багатосторонніх механізмів, які б гармонізували інтереси інших держав з гарантією безпеки та екологічної стабільності позаземного простору.

Список використаних джерел

1. Аерокосмічний портал України. Міжнародне космічне право: хто несе відповідальність за роботу приватних компаній. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://space.com.ua/2019/11/19/mizhnarodne-kosmichne-pravo-hto-nese-vidpovidalnist-za-robotu-privatnih-kompanij-2/&ved=2ahUKEwiw_-GEzfeSAxV0ywIHHa_-KUoQFnoECB0QAQ&usg=AOvVaw3DaWUwxGokaTAX0twUFhNQ (дата звернення 26.02.2026)
2. Баймуратов М. О. Міжнародне право. Харків: "Одіссей", 2001. с. 671.
3. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні

тіла. офіц.сайт. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_480 (дата звернення 07.03.2026)
4. Нігреєва О. О. Міжнародно-правовий режим космічного простору: між res communis та res nullius. *Космічна наука і технологія.* 2022. №1. с. 42
5. Попов В. М., Богатов О. І. Міжнародне космічне право і мілітаризація космосу. *Міжнародне право. Право і суспільство.* 2020. №3. с. 239
6. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах. офіц.сайт. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_482 (дата звернення 07.03.2026)
7. Угода між Урядом України та Європейським космічним агенством щодо співробітництва у використанні космічного простору в мирних цілях. офіц.сайт. Офіційний портал Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/982_001#Text (дата звернення 08.03.2026)
8. Україна домовилися про співпрацю з NASA в рамках програми "Артеміда". офіц.сайт. nauka.ua. URL: https://nauka.ua/news/ukrayina-domovilisya-pro-spivpracyu-z-nasa-v-ramkah-programi-artemida (дата звернення 08.03.2026)

Ключові слова: космос, міжнародне космічне право, астронавти, космічні польоти, Договір про космос, космічний простір, мирне використання, міжнародна відповідальність, небесні тіла, космічний об'єкт, NASA, Артеміда.

Keywords: space, international space law, astronauts, spaceflight, Outer Space Treaty, outer space, peaceful use, international liability, celestial bodies, space object, NASA, Artemis.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Михайлова Надія Леонідівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ПРЕДСТАВНИЦТВ В МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

В умовах глобалізації та активної інтеграції України до світового співтовариства, роль міжнародних організацій у внутрішніх процесах держави суттєво зросла. Ефективне функціонування представництв ООН, Ради Європи, ЄС, ОБСЄ та інших інституцій потребує особливого правового режиму, який би гарантував їхню незалежність від впливу держави перебування. Правове становище представництв не є уніфікованим і залежить від конкретної угоди. Воно базується на: загальному міжнародному праві, сюди можна віднести Конвенцію про привілеї та імунітети ООН 1946 року [4], та Спеціальних установ 1947 року [5]. Далі також можна вказати, що кожна організація, наприклад МВФ або ЄБРР, укладає з Урядом України окрему угоду про відкриття офісу, яка має

пріорітет над національним законом. Також правове становище представництв закріплений Законом України «Про міжнародні договори» [3] та Положенням про дипломатичні представництва разом із відповідними наказами МЗС щодо акредитації [7].

Правове становище представництв міжнародних організацій в Україні визначається багаторівневою системою нормативних актів, де пріорітет належить міжнародним договорам. Фундаментальне значення мають загальні багатосторонні конвенції, зокрема Конвенція про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй 1946 року [4] та Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ 1947 року [5], до яких Україна приєдналася як повноправний член міжнародного співтовариства. Проте специфіка кожного окремого представництва фіксується у спеціальних двосторонніх «Угодах про статус» (SOMA або SOFA), які укладаються між Кабінетом Міністрів України та конкретною організацією [9]. Згідно зі статтею 9 Конституції України [6] та Законом «Про міжнародні договори України» [3], ці угоди стають частиною національного законодавства. Якщо ці норми такої угоди суперечать загальним положенням Господарського [2] чи Цивільного кодексів України [9], застосовуються правила міжнародного договору. Це створює автономний правовий режим, який виводить діяльність представництва з-під загального регулювання, передбаченого для українських юридичних осіб.

Міжнародні організації в України визнаються суб'єктами права, які володіють специфічною міжнародною правосуб'єктністю, що суттєво відрізняються від цивільної правоздатності приватних компаній. Представництво міжнародних організацій не є окремою юридичною особою за українським правом, а виступає як відокремлений підрозділ або орган міжнародної організації на території певної держави. Процедура легалізації таких представництв здійснюється через Міністерство закордонних справ України, а не через загальну систему державної реєстрації юридичних осіб [1]. Акредитація в Міністерстві закордонних справ передбачає видачу спеціального свідоцтва, яке підтверджує право організації відкривати банківські рахунки, наймати персонал та орендувати нерухомість [7]. Важливою деталлю є те, що представництва міжнародних організацій звільняються від обов'язку звітувати перед органами статистики чи загальними реєстраторами, оскільки їхня діяльність контролюється виключно в межах дипломатичних протоколів та спеціальних міжурядових домовленостей, що і підкреслює їхній позатериторіальний характер.

Також ключовим елементом правового становища є повний судовий імунітет, який захищає представництво від будь-яких форм цивільного, адміністративного чи кримінального переслідування в українських судах. Це означає, що проти організації не може бути подано позов щодо її

офіційної діяльності, а її майно не може бути об’єктом арешту, конфіскації чи примусового виконання судових рішень. Окремої уваги заслуговує також принцип недоторканості приміщень, тобто представники правоохоронних органів України не мають права входити на територію представництва, проводити там обшуки чи виїмку документів без прямої санкції Генерального секретаря або керівника відповідної організації [8]. Ця недоторканість поширюється на всі архіви, кореспонденцію та цифрові носії інформації в незалежності від місця їх знаходження. Проте імунітет не є абсолютним, тобто організація може добровільно відмовитися від нього для вирішення конкретного спору, наприклад, у трудових відносинах з місцевим персоналом, хоча на практиці такі випадки є рідкісними та регулюються внутрішніми арбітражними механізмами самої організації.

Тому, у висновок можна підвести те, що правове становище представництв міжнародних організацій в Україні є збалансованою системою обмежень державного суверенітету на користь міжнародної співпраці. Україна свідомо йде на надання широких імунітетів та пільг, оскільки це є гарантією залучення міжнародної експертизи, інвестицій та гуманітарної допомоги. Розвиток цього інституту свідчить про повну готовність національної правової системи до інтеграції в глобальний юридичний простір, де міжнародні стандарти захисту організацій превалирують над локальним адміністративним контролем, тому еволюція статусу представництв продовжується, зокрема в напрямку цифровізації їхньої взаємодії з державними реєстрами та розширення гарантій безпеки в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру. URL: https://zakononline.ua/documents/show/169612___169612 (дата звернення 13.03.2026)
2. Господарський кодекс України. офіц.сайт. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/436-15 (дата звернення 15.03.2026)
3. Закон України «Про міжнародні договори України» офіц.сайт. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1906-15 (дата звернення 18.03.2026)
4. Конвенція про привілеї та імунітети Об’єднаних Націй. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_170 (дата звернення 25.03.2026)
5. Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU47011 (дата звернення 21.03.2026)
6. Конституція України. офіц.сайт. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення 25.03.2026)

7. Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні. офіц.сайт. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/198/93 (дата звернення 18.03.2026)
8. Угода між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй про заснування Представництва ООН в Україні. офіц.сайт. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_c36 (дата звернення 11.03.2026)
9. Цивільний кодекс України. офіц.сайт. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15 (дата звернення 20.03.2026)

Ключові слова: міжнародна правосуб'єктність, акредитація в МЗС, Україна, міжнародні організації, недоторканість приміщень, юрисдикційний імунітет, дипломатичні привілеї, міжурядові організації, ООН, міжнародний договір, Віденська конвенція Рада Європи, ЄС.

Keywords: international legal personality, accreditation at the Ministry of Foreign Affairs, Ukraine, international organizations, inviolability of premises, jurisdictional immunity, diplomatic privileges, intergovernmental organizations, UN, international treaty, Vienna Convention, Council of Europe, EU.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Бєлогубова О.О.

Михайлова Надія, Градовий Артем
здобувачі 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ СТОСОВНО ПРИКОРДОННОГО КОНТРОЛЮ, НАДАННЯ ПРИТУЛКУ ТА ІММІГРАЦІЇ

На сучасному етапі розвитку Європейського Союзу питання прикордонного контролю, імміграції та надання притулку набувають особливої актуальності. Це пов'язано як із поглибленням інтеграційних процесів, так і зі зростанням міграційних потоків, які виникають унаслідок збройних конфліктів, економічної нестабільності та інших глобальних викликів [2].

Формування Простору свободи, безпеки та юстиції передбачає відсутність внутрішнього прикордонного контролю між державами-членами. Водночас така модель функціонування можлива лише за умови належного контролю зовнішніх кордонів [1]. Саме тому Європейський Союз приділяє значну увагу створенню комплексної системи управління міграційними процесами.

Суттєвий вплив на розвиток міграційної політики мала міграційна криза 2015 року, яка продемонструвала недосконаліть існуючих механізмів реагування [2]. Зокрема, значної критики зазнала Дублінська система, відповідно до якої відповідальність за розгляд заяви про надання притулку покладається на державу першого в'їзду.

У відповідь на сучасні виклики Європейський Союз ініціював реформування міграційної політики, результатом чого стало ухвалення Нового пакту про міграцію та притулок [2]. Цей документ передбачає вдосконалення процедур надання притулку, посилення контролю на зовнішніх кордонах, а також запровадження механізмів солідарності між державами-членами.

Важливим напрямом є впровадження сучасних інформаційних технологій. Зокрема, системи EES та ETIAS дозволяють здійснювати автоматизований облік перетину кордонів та попередню перевірку осіб, що в'їжджають до ЄС [2]. Це сприяє підвищенню рівня безпеки та зменшенню ризиків нелегальної міграції.

Окрему роль у забезпеченні контролю за зовнішніми кордонами відіграє Європейське агентство з прикордонної та берегової охорони (Frontex), діяльність якого регулюється нормативними актами ЄС [3]. Воно координує дії держав-членів та бере участь у проведенні спільних операцій.

Важливим аспектом політики Європейського Союзу є гармонізація національних законодавств держав-членів. Незважаючи на спільні підходи, країни зберігають певну автономію, що іноді призводить до різного застосування норм та ускладнює формування єдиної політики [1].

Окрему увагу Європейський Союз приділяє легальній міграції, що зумовлено демографічними змінами та потребами ринку праці [2]. Водночас необхідним залишається забезпечення належного рівня контролю та безпеки.

Поряд із цим важливим напрямом є протидія нелегальній міграції. Європейський Союз активно співпрацює з третіми країнами, укладає міжнародні угоди та реалізує спільні програми, спрямовані на зменшення міграційного тиску [2].

Міграційна політика ЄС нерозривно пов'язана із забезпеченням прав людини. Вона базується на міжнародних стандартах та передбачає забезпечення доступу до процедур надання притулку [2].

Сучасні міграційні процеси значною мірою зумовлені зовнішніми чинниками. Зокрема, війна в Україні спричинила значні потоки вимушених переселенців, що стало серйозним викликом для ЄС. У відповідь було запроваджено механізм тимчасового захисту [2].

Разом із тим, реалізація міграційної політики супроводжується рядом проблем. Серед них варто виділити складність досягнення консенсусу між державами-членами та нерівномірний розподіл навантаження [1].

Отже, політика Європейського Союзу у сфері прикордонного контролю, надання притулку та імміграції перебуває на етапі активного реформування. Вона поєднує у собі безпекові, економічні та гуманітарні

аспекти. Її ефективність залежить від узгодженості дій держав-членів та здатності реагувати на сучасні виклики.

Список використаних джерел

1. Правові засади свободи, безпеки та юстиції Європейського Союзу. URL: https://studies.in.ua/lekcii-pravo-es/4248-pravov-zasadi-svobodi-bezpeki-ta-yusticyi-yevropeyskogo-soyuzu.html (дата звернення 09.03.2026)
2. Migration and Asylum Pact. European Commission. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu (дата звернення 03.03.2026) (дата звернення 18.03.2026)
3. Regulation (EU) 2019/1896 on the European Border and Coast Guard (Frontex). URL: https://tinyurl.com/frontex-regulation2019 (дата звернення 18.03.2026)

Ключові слова: міграційна політика, Європейський Союз, прикордонний контроль, притулок, імміграція, Frontex

Keywords*:* migration policy, European Union, border control, asylum, immigration

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О. О.

Мірошніченко Анастасія Євгеніївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГРОМАДЯНСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ

Громадянство Європейського Союзу (англ. *Citizenship of the Union*) – визначається наявністю громадянства однієї з його країн-членів. Іншими словами, будь-який громадянин держави Європейського Союзу вважається громадянином Союзу. Окрім прав та обов'язків, визначених в Договорі про створення Європейської Спільноти, громадянство Союзу означає чотири спеціальних права: свобода пересування та проживання будь-де на території держав Союзу; право голосувати та висувати свою кандидатуру на виборах до місцевих органів управління та до Європейського Парламенту в країні проживання;дипломатичний і консульський захист з боку органів будь-якої держави ЄС в третій країні, де немає представництва рідної країни громадянина ЄС; право на подання скарги європейському омбудсмену [1].

Тема громадянства ЄС є актуальною, оскільки воно надає громадянам держав-членів Європейський Союз важливі права, зокрема свободу пересування, працевлаштування та участь у виборах до Європейського парламенту. Водночас громадянство передбачає і певні обов’язки, такі як дотримання законів і сплата податків. Для України ця тема є особливо важливою через курс на євроінтеграцію, адже вона визначає майбутні можливості громадян.

Громадянином Європейського Союзу визнається будь-яка особа, яка має громадянство однієї з держав-членів. При цьому визначення того, хто саме є громадянином такої держави, належить до компетенції її національного законодавства. Відповідно до положень статті 17 Римського договору, громадянство ЄС не замінює громадянство держави, а лише доповнює його, надаючи особі додаткові права у межах Союзу [2].

Серед політичних прав відзначимо, насамперед, електоральні права (ст. 19). Кожен громадянин Союзу, що постійно проживає на території держави–члена ЄС, громадянином якої він не є, має право на тих самих умовах, що й громадяни цієї держави, брати пасивну та активну участь у муніципальних виборах такої держави-члена, а також у виборах до Європейського Парламенту [1].

Громадяни Європейського Союзу мають комплекс прав на звернення до інституцій Європейського співтовариства, закріплений у ст. 20. Зокрема, кожен громадянин може звертатися до Європейського парламенту з питань, що безпосередньо його стосуються. Також гарантується право подання скарги до Омбудсмена у разі порушень у діяльності органів та інститутів Союзу. Важливим є й те, що громадяни мають право звертатися до будь-якої інституції ЄС будь-якою з офіційних мов Союзу та отримувати відповідь тією ж мовою [1].

Важливою гарантією прав громадян Європейського Союзу є можливість отримання дипломатичного та консульського захисту. Якщо громадянин перебуває на території третьої країни, де його держава не має власного дипломатичного чи консульського представництва, він може звернутися за допомогою до установ будь-якої іншої держави-члена ЄС і користуватися підтримкою на тих самих умовах, що й її громадяни (ст. 21).

Формування принципу дотримання основних прав і свобод людини в діяльності Європейських співтовариств має свою історичну специфіку. На початковому етапі, з огляду на переважно економічний характер Співтовариств, питання прав людини не отримало належного нормативного закріплення в установчих договорах. Передбачалося, що політичні питання, включаючи захист прав людини, належать до компетенції Ради Європи, створеної у 1949 році[3].

Європейський Союз послідовно формує власну систему гарантування прав людини, що охоплює громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права. У межах цієї політики особлива увага приділяється захисту найбільш вразливих категорій населення, зокрема жінок, дітей, національних і етнічних меншин, а також осіб, які були змушені залишити місце постійного проживання.

Ключовим актом, що закріплює каталог основних прав і свобод у правовій системі ЄС, є Хартія основних прав Європейського Союзу, урочисто проголошена 7 грудня 2000 року під час саміту в Ніцці. Її

прийняття стало важливим етапом інституціоналізації прав людини в межах інтеграційного об'єднання та свідченням переходу ЄС від суто економічного співтовариства до союзу, заснованого на спільних цінностях[4].

Зміст Хартії сформовано на основі кількох правових джерел, серед яких особливе місце посідають положення Європейської конвенції з прав людини, конституційні традиції держав-членів та норми міжнародного права. Завдяки цьому документ відображає узагальнений європейський підхід до розуміння людської гідності, свободи та рівності.

Структурно Хартія систематизує права людини за тематичними розділами, що охоплюють такі ціннісні блоки, як гідність, свобода, рівність, солідарність, громадянські права та право на справедливе правосуддя. Такий підхід забезпечує комплексне бачення правового статусу особи в межах Європейського Союзу та підкреслює взаємозв'язок між різними категоріями прав.

Список використаних джерел

1.Договір про функціонування Європейського Союзу (консолідована версія). EUR-Lex. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

2 Договір про заснування Європейської Спільноти (Римський договір). EUR-Lex. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text

3 Європейська конвенція з прав людини. Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

4 Хартія основних прав Європейського Союзу. Європейське право. 2013. № 1-2. С. 294-304. URL: https://www.asser.nl/media/798224/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu-2.pdf

Ключові слова: громадянство Європейського Союзу, права громадян ЄС, свобода пересування, європейська інтеграція, Хартія основних прав ЄС, правовий статус особи.

Keywords: European Union citizenship, EU citizens' rights, freedom of movement, European integration, Charter of Fundamental Rights of the European Union, legal status of individuals.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Мойса Артем В'ячеславович, Крамаренко Анна Віталіївна
здобувачі 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

САНКЦІЙНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ, МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ

Санкційна політика Європейського Союзу на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин перетворилася на один із ключових інструментів реалізації його глобальної ролі як нормативної сили (normative power). Вона поєднує в собі не лише класичні засоби економічного та політичного тиску, але й виконує функцію формування стандартів поведінки у міжнародному середовищі. Особливістю санкцій ЄС є їхня

орієнтація не лише на досягнення короткострокових політичних цілей, але й на довгострокову трансформацію поведінки держав та інших акторів міжнародного права відповідно до принципів демократії, верховенства права та поваги до прав людини. У цьому контексті санкції виступають не лише каральним, але й превентивним та регулятивним інструментом [1, с. 118].

Правова основа санкційної політики Європейського Союзу має складний і багаторівневий характер. Вона формується на перетині норм первинного права ЄС, зокрема установчих договорів, та вторинного права – рішень і регламентів інституцій Союзу. Важливо, що санкційна політика реалізується в межах Спільної зовнішньої та безпекової політики, яка зберігає значний міжурядовий компонент. Це означає, що держави-члени відіграють вирішальну роль у формуванні санкційних рішень, що, з одного боку, забезпечує їх політичну легітимність, а з іншого – може ускладнювати оперативність ухвалення рішень через необхідність досягнення консенсусу. Разом із тим, імплементація санкцій через правові акти прямої дії гарантує їх обов'язковість і уніфікованість застосування на всій території ЄС.

Інституційний механізм реалізації санкцій демонструє високий рівень взаємодії між органами Європейського Союзу. Рада ЄС визначає політичні параметри санкційної політики, тоді як Європейська комісія відповідає за технічні аспекти її реалізації та контроль за дотриманням санкцій. Важливу роль відіграє також Суд Європейського Союзу, який забезпечує дотримання принципу верховенства права у санкційній діяльності. Його практика, зокрема у справах щодо оскарження включення до санкційних списків, суттєво вплинула на формування стандартів доказовості, прозорості та обґрунтованості санкційних рішень. Це сприяло посиленню правового характеру санкційної політики та підвищенню довіри до неї з боку міжнародної спільноти [2, с. 247].

Змістовно санкційна політика ЄС характеризується різноманітністю інструментів впливу. Окрім традиційних економічних і фінансових обмежень, дедалі більшого значення набувають секторальні санкції, спрямовані на окремі галузі економіки, такі як енергетика, оборонна промисловість чи фінансовий сектор. Також важливим є застосування персональних санкцій, які дозволяють впливати безпосередньо на осіб, відповідальних за порушення міжнародного права. Останніми роками ЄС активно розвиває глобальні санкційні режими, зокрема у сфері захисту прав людини, що свідчить про прагнення уніфікувати підходи до реагування на порушення незалежно від їх географічного походження. Це підсилює універсальний характер санкційної політики Союзу.

Особливу увагу слід приділити питанню ефективності санкцій, яке є багатовимірним і залежить від поєднання політичних, економічних та правових чинників. Досвід застосування санкцій показує, що їх

результативність значною мірою визначається рівнем міжнародної координації. У випадках, коли санкції підтримуються іншими впливовими акторами міжнародної системи, їхній вплив суттєво зростає. Водночас ефективність може знижуватися через можливість обходу санкцій, адаптацію економік підсанкційних держав або внутрішньополітичну консолідацію цих держав. Тому сучасна санкційна політика ЄС дедалі більше орієнтується на підвищення адресності, гнучкості та здатності до швидкого коригування.

Не менш важливим є аспект взаємодії санкцій Європейського Союзу з міжнародним правом. ЄС прагне забезпечити відповідність своїх обмежувальних заходів нормам міжнародного права, що є важливим елементом його легітимності як міжнародного актора. Особливого значення набуває співвідношення санкцій ЄС із рішеннями Ради Безпеки ООН, а також питання правомірності автономних санкцій. У цьому контексті важливу роль відіграє судова практика, яка формує стандарти захисту прав осіб, включених до санкційних списків. Таким чином, санкційна політика ЄС функціонує у складному балансі між політичною доцільністю та правовими обмеженнями [5].

Окремим напрямом розвитку санкційної політики ЄС є її цифровізація та вдосконалення механізмів контролю. Зокрема, створення спеціалізованих баз даних, таких як санкційні карти, сприяє підвищенню прозорості та доступності інформації про чинні обмеження. Крім того, посилюється співпраця між державами-членами у сфері фінансового моніторингу та боротьби з обходом санкцій. Це свідчить про поступову інституціоналізацію санкційної політики як окремого напряму діяльності ЄС.

Підсумовуючи, слід зазначити, що санкційна політика Європейського Союзу є динамічним інструментом, який постійно еволюціонує у відповідь на зміни міжнародного середовища. Вона поєднує у собі правові, політичні та економічні елементи, забезпечуючи комплексний вплив на міжнародні процеси. Попри існуючі виклики, пов’язані з ефективністю та правомірністю санкцій, цей інструмент залишається важливою складовою зовнішньої політики ЄС і продовжує розвиватися у напрямі підвищення своєї результативності та легітимності.

Список використаних джерел

1. Мельник О. В. Обмежувальні заходи Європейського Союзу у системі спільної зовнішньої політики. *Право України*. 2020. № 9. С. 112–120.

2. Бірюков О. В. Право Європейського Союзу : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2021. С. 245–268.

3. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union *Official Journal of the European Union*. 2016. C 202. P. 13–390.

4. Eckes C. EU Restrictive Measures Against Natural and Legal Persons: From Counterterrorist to Third Country Sanctions. Common Market Law Review. 2014. Vol. 51. P. 869–904. URL: https://www.researchgate.net/publication/262778611_EU_
5. Карта санкцій Європейського Союзу URL: https://www.sanctionsmap.eu. – Дата звернення: 24.03.2026.
6. Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського Союзу (консолідовані версії) *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2016. С 202. С. 13–390.
7. Європейська комісія. Санкційна політика ЄС: URL: https://www.sanctionsmap.eu (дата звернення: 24.03.2026).
8. Сидоренко О. Ю. Санкційна політика Європейського Союзу як інструмент міжнародного впливу *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2021. Вип. 147. С. 55–63.

Ключові слова: санкційна політика Європейського Союзу, обмежувальні заходи ЄС, спільна зовнішня та безпекова політика, правові засади ЄС, міжнародне право, міжнародна безпека, глобальне управління, економічні санкції, фінансові санкції, торговельні обмеження, заморожування активів, візові обмеження, таргетовані санкції, секторальні санкції, санкційні режими.

Keywords: European Union sanctions policy, EU restrictive measures, common foreign and security policy, EU legal framework, international law, international security, global governance, economic sanctions, financial sanctions, trade restrictions, asset freezes, visa restrictions, targeted sanctions, sectoral sanctions, sanction regimes.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Мойса Артем В'ячеславович
здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОКУПАЦІЇ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

У сучасному міжнародному праві поняття окупації займає особливе місце серед категорій, пов'язаних із порушенням територіальної цілісності та суверенітету держав. Проблематика окупації набула нової актуальності у зв'язку з появою великої кількості збройних конфліктів, у яких іноземна держава або військове формування встановлює фактичний контроль над певною територією без отримання на це згоди законного суверена. Теоретично окупація визначається як ситуація, коли збройні сили держави встановлюють ефективний контроль над територією, яка належить іншій державі, без передачі їй суверенітету. На відміну від анексії, що передбачає остаточне приєднання території, окупація має тимчасовий характер і не змінює міжнародно-правового статусу території. Держава-окупант, згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, не стає

власником або законним адміністратором території, а лише несе зобов'язання забезпечувати порядок, безпеку та дотримання прав місцевого населення [1, с. 25].

Основні принципи, що визначають правовий режим окупації, закріплені в **Гаазькій конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року (Hague Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land)** та її **Додатку – Положенні про закони і звичаї війни на суходолі,** а також у **Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War).** Ці документи визначають, що окупація є лише тимчасовим станом і не надає окупанту права на суверенітет [4, с. 79]. Міжнародне право покладає на окупанта відповідальність за дотримання прав людини, забезпечення життєво необхідних умов для місцевих жителів, функціонування громадських служб і медичних установ. Особливістю сучасного етапу розвитку міжнародного права є зміна характеру окупаційних режимів. Якщо раніше окупація мала переважно класичну військову форму, то нині вона може мати гібридні або непрямі прояви. Ідеться про ситуації, коли контроль здійснюється через маріонеткові адміністрації, підконтрольні збройні формування або приватні військові структури. У таких випадках міжнародне співтовариство має складність у визначенні моменту, з якого територія вважається окупованою. Важливо підкреслити, що окупація не надає права на використання природних, економічних чи людських ресурсів окупованої території у власних інтересах окупанта. Економічна експлуатація, примусова праця, зміна майнових відносин чи вилучення ресурсів без згоди законного суверена є порушенням міжнародного права. На практиці правовий статус окупації є предметом численних суперечок і тлумачень. У сучасній практиці міжнародного права приклади окупації є численними й різноманітними. Один із найвідоміших – окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та міста Севастополя у 2014 році, що була визнана міжнародним співтовариством як порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй 1945 року (Charter of the United Nations), Гельсінського Заключного Акта 1975 року (Helsinki Final Act) і базових норм територіальної цілісності держав. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 68/262 (2014) та № 77/229 (2022) прямо підтверджують, що Росія є державою-окупантом, а її дії не створюють жодних законних прав на суверенітет над окупованими територіями України [3, с. 10].

Другим показовим прикладом є ситуація, що виникла внаслідок контролю Ізраїлю над палестинськими територіями (Східним Єрусалимом, Західним берегом річки Йордан та Сектором Газа) після Шестиденної війни 1967 року. Міжнародне співтовариство, включно з Радою Безпеки ООН, у своїх резолюціях № 242 (1967), № 338 (1973) та № 2334 (2016)

підкреслює, що встановлення контролю над цими територіями не створює правових підстав для їх анексії. Водночас правовий статус Сектору Газа після 2005 року, коли Ізраїль здійснив одностороннє виведення військ, залишається предметом міжнародно-правових дискусій, оскільки ізраїльська сторона заперечує наявність окупації, тоді як значна частина міжнародної спільноти дотримується протилежної позиції.

У контексті міжнародного гуманітарного права держава, яка здійснює ефективний контроль над територією, зобов'язана дотримуватися положень Женевської конвенції 1949 року, забезпечувати захист цивільного населення та поважати його права. Окремо слід зазначити, що міжнародне право не встановлює абсолютної заборони на використання природних ресурсів окупованої території, однак забороняє їх експлуатацію в інтересах держави, що здійснює контроль, якщо це завдає шкоди місцевому населенню або виходить за межі потреб управління територією.

Ще один сучасний приклад – контроль РФ над частиною території Республіки Молдова (Придністров'я), де Російська Федерація зберігає військову присутність, порушуючи принципи суверенітету і невтручання, закріплені в Декларації про принципи міжнародного права 1970 року (Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States). Подібна ситуація спостерігається також у Південній Осетії та Абхазії, де Росія підтримує так звані «республіки» після військової агресії проти Грузії у 2008 році [2, с. 119].

Проблема сучасних окупацій полягає у їхній тривалості. Згідно з міжнародним гуманітарним правом окупація має тимчасовий характер, однак на практиці деякі окупації тривають десятиліттями, що розмиває межу між окупацією і анексією. Така ситуація створює загрозу перетворення окупації на форму фактичного володіння, що прямо суперечить принципам Статуту ООН і міжнародної законності. У цьому контексті важливу роль відіграють міжнародні судові інституції, зокрема Міжнародний Суд ООН і Міжнародний кримінальний суд, які мають потенціал забезпечувати притягнення до відповідальності за незаконні дії, пов'язані з окупацією, включно з воєнними злочинами та порушеннями прав людини.

Сучасна практика свідчить також про необхідність розширення правових механізмів реагування на випадки окупації. Серед них – застосування санкцій, визнання режимів окупації незаконними, захист культурної спадщини та довкілля, що часто стають об'єктами знищення під час збройних конфліктів. Міжнародне співтовариство повинно не лише фіксувати факт окупації, а й активно діяти для запобігання її легітимізації.

Отже, правовий статус окупації в сучасному міжнародному праві є складним багаторівневим інститутом, що поєднує норми міжнародного

гуманітарного, публічного та договірного права. Його основна мета полягає у забезпеченні балансу між фактичним контролем окупаційної влади та збереженням суверенітету держави, яка зазнала окупації. Теоретичне осмислення окупації ґрунтується на положеннях **Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року (Hague Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land)** та її **Додатку – Положенні про закони і звичаї війни на суходолі,** а також у **Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War)** та Статуту ООН, які встановлюють принципи тимчасовості, обмеження прав окупанта і неприпустимості анексії.

Сучасна міжнародна практика свідчить, що проблематика окупації виходить за межі класичних військових конфліктів, охоплюючи гібридні та непрямі форми контролю. Незважаючи на наявність чітких правових норм, ефективність їх застосування залишається недостатньою. Тривалі окупації, спроби анексій і фактичне нехтування гуманітарними зобов'язаннями демонструють потребу у посиленні механізмів контролю та притягнення до відповідальності.

Список використаних джерел

1. Журавська, Н. І**.** Правовий режим окупації у міжнародному гуманітарному праві // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*.* – 2021. – № 1(116). – С. 23–29.
2. Медведєв, Ю. С. Поняття та ознаки окупації в міжнародному праві // Часопис Київського університету права*.* – 2020. – № 3. – С. 118–123.
3. Кулеба, Д. І. Міжнародно-правові наслідки окупації: сучасні підходи та практика // Український часопис міжнародного права*.* 2018.–№ 2. – С. 5–14.
4. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention). – 12 August 1949. – Geneva : International Committee of the Red Cross, 1949. – 79 p.
5. **Дєгтярьова, І. О.** Проблеми визначення правового статусу окупаційного режиму в контексті міжнародного права // *Актуальні проблеми держави і права.* – 2022. – Вип. 96. – С. 52–61.

Ключові слова: окупація, військова окупація, ефективний контроль, окупаційна влада, окупована територія, міжнародне гуманітарне право, право збройних конфліктів, Женевські конвенції 1949 року, Гаазькі правила 1907 року, додаткові протоколи 1977 року, звичаєве міжнародне право, резолюції Генеральної Асамблеї ООН.

Keywords: occupation, military occupation, effective control, occupying power, occupied territory, international humanitarian law, law of armed conflict, Geneva Conventions of 1949, Hague Regulations of 1907, Additional Protocols of 1977, customary international law, UN General Assembly resolutions.

Науковий керівник: асистент Бугаєць А. С.

Мокану Поліна Володимирівна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права
Національного університету “Одеська юридична академія”

ЩОДО ПИТАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ШЛЮБІВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ, УКЛАДЕНИХ ЗА КОРДОНОМ: ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну зумовило масовий виїзд громадян за кордон: за даними ООН, станом на початок 2025 року понад шість мільйонів українців перебувають у статусі тимчасового захисту в різних державах світу. У цих умовах значна частина громадян уклала шлюби поза межами України – як між собою, так і з іноземними громадянами. Питання про те, чи будуть такі шлюби визнані в Україні після повернення, набуло гострого практичного та правового значення, оскільки від відповіді на нього залежить правовий статус подружжя, їхніх дітей, майнові та спадкові права [1].

Чинна правова база визначена передусім ч. 1 ст. 13 Сімейного кодексу України: шлюб між громадянами України, укладений за межами України відповідно до законодавства держави його укладення, є дійсним в Україні за умови відсутності підстав для визнання його недійсним, передбачених статтями 24–26 СКУ. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV доповнює цей механізм колізійними нормами, що визначають застосовне право щодо форми та умов укладення шлюбу. Зокрема, ст. 55 Закону встановлює, що форма шлюбу визначається правом держави, на території якої він укладається, тоді як умови вступу в шлюб для кожного з наречених визначаються правом держави, громадянином якої він є. Водночас ані СКУ, ані Закон не містять норм, спеціально присвячених шлюбам, укладеним під час збройного конфлікту або в умовах масового вимушеного переміщення, що є очевидною законодавчою прогалиною, яка потребує усунення [2].

Важливу роль у регулюванні взаємного визнання шлюбів відіграють двосторонні договори про правову допомогу у цивільних та сімейних справах, укладені Україною з понад тридцятьма державами. Такі договори, як правило, містять норму про те, що шлюб, укладений на території однієї із договірних сторін з дотриманням її законодавства, визнається дійсним на території іншої сторони. Проте значна частина держав, що прийняли найбільшу кількість українських переміщених осіб – зокрема Королівство Іспанія, Республіка Португалія, Канада, – або взагалі не мають чинного договору про правову допомогу з Україною у сімейних справах, або ж укладені між ними угоди не охоплюють питань реєстрації

актів цивільного стану в повному обсязі. Це означає, що визнання шлюбів у цих країнах відбувається виключно на підставі національного законодавства держави перебування, яке може висувати додаткові умови і вимоги до іноземних документів.

Найгострішою теоретичною та практичною проблемою є феномен «кульгаючих шлюбів» (англ. *limping marriages*) – ситуацій, коли шлюб є дійсним за законодавством держави укладення, але не визнається в Україні, або навпаки. Типовими причинами виникнення такої колізії є: релігійна форма шлюбу, що має цивільно-правові наслідки за іноземним правом, але не визнається ст. 21 СКУ; шлюб, укладений в державі, яка не є учасницею жодного договору про правову допомогу з Україною; відсутність або неможливість отримання документів, що підтверджують цивільний стан нареченого згідно з вимогами іноземної держави. Наслідки «кульгання» є серйозними: майно, набуте подружжям за кордоном, може одночасно вважатись спільною власністю за іноземним правом і особистою власністю одного з партнерів за українським; виникають колізії у питаннях спадкування, батьківства, аліментних зобов'язань. Чинне законодавство не містить жодного механізму «санування» таких шлюбів, що на практиці породжує судові спори, вирішення яких потребує складного міжнародного колізійного аналізу [3].

Консульська реєстрація шлюбів є основним легальним інструментом для громадян, які перебувають за кордоном: відповідно до Консульського статуту України такий запис є юридично рівнозначним запису органу РАЦС. Проте цей механізм має суттєві обмеження: консульства не уповноважені реєструвати шлюби з іноземними громадянами без підтвердження відповідності їх вимогам права держави громадянства; черга на консульський запис у ряді країн сягає кількох місяців; актові записи не завжди своєчасно синхронізуються з Державним реєстром актів цивільного стану в Україні, що породжує ризики двошлюбності [4].

Окремою проблемою є порядок легалізації іноземних актових документів в Україні. Документи з держав – учасниць Гаазької конвенції 1961 року потребують лише апостиля, однак низка держав, де перебувають українські мігранти, не є учасницею Конвенції, що вимагає повної консульської легалізації – процедури тривалої та витратної. Навіть там, де апостиль формально достатній, іноземні органи нерідко вимагають нотаріально засвідченого перекладу українського документа, отримати який дистанційно надзвичайно складно. В умовах воєнного стану Україна спростила вимоги щодо документів з окупованих територій, проте аналогічного механізму для іноземних документів, що підлягають легалізації в Україні, законодавець не запровадив.

Правова невизначеність щодо статусу шлюбу безпосередньо впливає на майнові відносини подружжя. Відповідно до ст. 60 СКУ, майно, набуте

подружжям під час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю; якщо ж шлюб не визнається в Україні, воно автоматично підпадає під режим особистої власності кожного з партнерів. Це ставить у вразливе становище тих із подружжя, хто не є формальним власником активів, а також позбавляє невизнаного чоловіка або дружину статусу спадкоємця першої черги за законом.

Окремої уваги заслуговує питання правового статусу дітей, народжених у шлюбах, укладених за кордоном і не визнаних в Україні. За ст. 122 СКУ дитина, народжена в зареєстрованому шлюбі, вважається дитиною чоловіка матері. Якщо шлюб не пройшов легалізацію, батьківство не вважається встановленим автоматично і потребує або спільної заяви батьків, або судового рішення за ст. 125 СКУ, що на практиці затримує оформлення дитячих документів і отримання соціальних виплат [5].

Перспективним напрямком вирішення накопичених проблем є цифровізація консульських процедур та міжнародний обмін реєстровими даними. Запровадження дистанційної подачі заяв через застосунок «Дія» із використанням кваліфікованого електронного підпису зменшило б навантаження на консульства та усунуло б географічний бар'єр для мігрантів. Досвід Естонії та Фінляндії підтверджує реалістичність повністю цифрового циклу реєстрації актів цивільного стану. Паралельно Україні доцільно оновити договори про правову допомогу з Республікою Польща, ФРН та Чеською Республікою, передбачивши прямий електронний обмін між національними реєстрами цивільного стану [6].

Порівняльний аналіз законодавства держав – членів ЄС свідчить про те, що більшість із них запровадили спеціальні процедури для визнання шлюбів тимчасово переміщених осіб. У ФРН діє спрощений порядок визнання іноземних актових документів відповідно до § 34 Закону про акти цивільного стану (PStG), а у Республіці Польща Закон про допомогу громадянам України передбачає підтвердження сімейного стану шляхом декларації за відсутності документів. Україна поки що не має аналогічного механізму, і його запровадження хоча б у вигляді тимчасових норм на період воєнного стану видається нагальним кроком [7].

Таким чином, правове регулювання легалізації шлюбів громадян України, укладених за кордоном, потребує системного вдосконалення за кількома напрямами: внесення до СКУ та Закону про МПП спеціальних норм щодо шлюбів, укладених під час збройного конфлікту і масового переміщення; законодавче врегулювання наслідків «кульгаючих шлюбів» у майновій, спадковій та аліментній сферах; запровадження механізму декларативного підтвердження шлюбу для повернених мігрантів за аналогією з польським і німецьким досвідом; розширення консульського інституту реєстрації шлюбів за участю іноземних громадян; запровадження цифрових дистанційних процедур через «Дію»;

активізація договірного процесу з метою налагодження міжреєстрового обміну даними з ключовими державами-реципієнтами. Реалізація цих заходів забезпечить правову стабільність сімейних відносин мільйонів українців та убезпечить їх від серйозних правових колізій після повернення на Батьківщину.

Список використаних джерел

1. UNHCR Ukraine Situation – Operational Data Portal. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine (дата звернення: 06.04.2025).
2. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 № 2709-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15 (дата звернення: 06.04.2026).
3. Dovgert A. S. Private International Law of Ukraine: Current State and Perspectives. Journal of Private International Law. 2023. Vol. 19. No. 1. P. 45–62. URL: https://doi.org/10.1080/17441048.2023.2178394 (дата звернення: 06.04.2026)
4. Консульський статут України: затв. Указом Президента України від 02.04.1994 № 127/94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94 (дата звернення: 06.04.2026).
5. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21-22. Ст. 135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14 (дата звернення: 06.04.2026).
6. Shumak I., Batan Y., Kravchenko S., Hedulianov V., Bysaha Y. Representative democracy under martial law. Amazonia Investiga. 2024. Vol. 13(77). P. 159–169. URL: https://doi.org/10.34069/AI/2024.77.05.1 (дата звернення: 06.04.2026)
7. Dovgert A. S. Private International Law of Ukraine: Current State and Perspectives. Journal of Private International Law. 2023. Vol. 19. No. 1. P. 45–62. URL: https://doi.org/10.1080/17441048.2023.2178394 (дата звернення: 06.04.2026)

Ключові слова: Сімейний кодекс України, міжнародне приватне право, визнання шлюбу, легалізація документів, «кульгаючі шлюби», тимчасовий захист, консульська реєстрація, правова допомога, майнові права подружжя, колізійні норми.
Keywords: Family Code of Ukraine, Private International Law, Recognition of Marriage, Legalization of Documents, Limping Marriages, Temporary Protection, Consular Registration, Legal Assistance, Marital Property Rights, Conflict of Laws.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Цибульська О. Ю.

Мокану Поліна Володимирівна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права
Національного університету “Одеська юридична академія”

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ З ІНОЗЕМНИХ ЮРИСДИКЦІЙ: ВИКЛИКИ ТРАНСКОРДОННОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ОБМІНУ

Стрімкий розвиток інформаційних технологій та цифровізація суспільних відносин зумовили появу нового виду доказів у кримінальному провадженні – цифрових (електронних) доказів. Значна частина злочинів сьогодні вчиняється з використанням мережі Інтернет, месенджерів, хмарних сервісів та соціальних мереж, серед яких провідне місце посідають Google, Meta, Apple та інші транснаціональні платформи. При цьому сервери таких компаній, як правило, розташовані за межами України, що породжує серйозну правову проблему – легалізацію цифрових доказів, отриманих з іноземних юрисдикцій [1].

Одним із найгостріших питань практики є проблема доказової сили скріншотів (знімків екрану). У вітчизняній судовій практиці скріншот нерідко подається як самостійний доказ факту листування, публікації або транзакції. Однак ця практика зазнає суттєвої критики з огляду на технічну природу такого зображення: скріншот є лише графічним відображенням певного стану екрану в конкретний момент часу і не містить метаданих, які б підтверджували автентичність, цілісність або незмінність зафіксованої інформації. Зокрема, скріншот може бути сфабрикований або відредагований із використанням програмного забезпечення для редагування зображень, а переконлива схожість із оригінальним інтерфейсом платформи унеможливлює виявлення підробки без проведення технічної експертизи [2].

Критичним аспектом легалізації таких даних є забезпечення нерозривності ланцюжка зберігання (chain of custody), що в цифровому середовищі вимагає фіксації унікальних хеш-сумм файлів безпосередньо в момент їх вилучення. На відміну від простого копіювання чи створення скріншотів, використання спеціалізованого криміналістичного софту дозволяє зберегти не лише зміст, а й метадані (час створення, зміна системних параметрів, заголовки IP-пакетів), які слугують «цифровим відбитком» і підтверджують, що доказ не зазнав модифікації під час транспортування з іноземного сервера до матеріалів справи. Без запровадження на рівні КПК України жорстких вимог до хешування та алгоритмів верифікації, будь-який електронний доказ, отриманий навіть через найбільш ефективні канали міжнародної допомоги, ризикує бути визнаним недопустимим через неможливість спростування сумнівів у його автентичності.

Українське законодавство, зокрема статті 99–100 Кримінального процесуального кодексу України, відносить електронні документи до окремого виду доказів, висуваючи вимогу щодо підтвердження їх цілісності та можливості ідентифікації особи, яка їх склала. Проте норми КПК не містять чітких стандартів допустимості скріншотів, що призводить

до непослідовної судової практики. Частина судів вимагає проведення комп'ютерно-технічної експертизи, інші – обмежуються нотаріальним засвідченням, що не є достатнім з точки зору технічної достовірності [3].
Центральним міжнародно-правовим інструментом у сфері отримання електронних доказів від іноземних провайдерів є Конвенція про кіберзлочинність (Будапештська конвенція) 2001 року, ратифікована Україною у 2006 році. Стаття 29 Конвенції передбачає механізм термінового збереження комп'ютерних даних, розташованих на території іноземної держави, шляхом надсилання запиту до компетентного органу відповідної держави. Стаття 31 регулює розкриття збережених даних, а стаття 32 – транскордонний доступ до відкритих даних або даних за добровільною згодою особи, яка уповноважена їх розкривати [4].
Утім, практична реалізація цих механізмів стикається із суттєвими труднощами. По-перше, ефективність взаємної правової допомоги (МПД) у цифровій сфері залежить від наявності двосторонніх договорів між державами. По-друге, навіть за наявності договорів строки виконання запитів МПД можуть становити від кількох місяців до кількох років, що є неприйнятним в умовах, коли цифрові дані можуть бути видалені провайдером відповідно до власної політики зберігання. Так, Google зберігає частину даних лише 18 місяців, а WhatsApp – ще менше [5].
Показовим є приклад взаємодії з американськими компаніями на підставі Закону США про роз'яснення законного використання даних за кордоном (CLOUD Act, 2018). Цей акт дозволяє американським правоохоронним органам зобов'язати провайдерів розкривати дані, що зберігаються за кордоном, водночас передбачаючи механізм укладання виконавчих угод з іноземними урядами для двостороннього обміну. Угода між США та Великою Британією стала першою такою угодою у 2019 році. Україна наразі не є стороною угоди за CLOUD Act, що означає необхідність проходження повної процедури МПД для отримання даних від американських провайдерів [6].
Поряд із державними каналами МПД існує практика прямого звернення до провайдерів в екстрених випадках. Більшість великих технологічних компаній – Google, Meta, Apple, Microsoft – мають спеціалізовані портали для запитів правоохоронних органів (Law Enforcement Request System). Ці портали дозволяють в екстрених ситуаціях (загроза життю тощо) надавати дані без судового рішення. Однак такі дані вважаються орієнтувальними, а не доказовими, оскільки вони не мають юридично підтвердженого ланцюга зберігання (chain of custody).
Особливої уваги заслуговує проблема апостилювання та легалізації документів, отриманих від іноземних провайдерів. Навіть якщо дані успішно отримані через МПД, їх допустимість у судовому процесі залежить від дотримання формальних вимог щодо легалізації або

апостилювання відповідно до Гаазької конвенції 1961 року. При цьому виникає парадокс: електронні дані за своєю природою не є паперовим документом, на якому може бути проставлено апостиль, а їх роздрукований варіант втрачає ознаки оригіналу [7].

Пошук вирішення зазначених проблем здійснюється на кількох рівнях. На рівні Ради Європи у 2021 році прийнято Другий додатковий протокол до Будапештської конвенції (Протокол «Cloudburst»), який запроваджує механізми прямого співробітництва між провайдерами та правоохоронними органами іноземних держав, а також уточнює умови термінового розкриття даних у критичних ситуаціях. Україна підписала цей протокол, однак він ще не набув чинності на національному рівні.

На національному рівні вирішення проблеми потребує комплексного підходу: (1) законодавчого закріплення стандартів допустимості цифрових доказів, зокрема вимог до скріншотів; (2) розбудови інституційних спроможностей для взаємодії з іноземними провайдерами через офіційні канали; (3) розробки технічних стандартів фіксації електронних доказів, сумісних із міжнародними підходами; (4) ратифікації та імплементації Другого додаткового протоколу до Будапештської конвенції [8].

Таким чином, легалізація цифрових доказів з іноземних юрисдикцій є комплексною правовою і технічною проблемою, що потребує узгодженості між міжнародно-правовими механізмами та національним законодавством. Відсутність уніфікованих стандартів допустимості скріншотів та тривалість процедур МПД суттєво ускладнюють доказування у транснаціональних кримінальних провадженнях. Ратифікація Другого додаткового протоколу до Будапештської конвенції та реформування процесуального законодавства є першочерговими кроками на шляху до розв'язання зазначених проблем.

Список використаних джерел

1.Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet. 3rd ed. Waltham : Academic Press, 2011. 840 p. URL: https://www.sciencedirect.com/book/9780123742681/digital-evidence-and-computer-crime (дата звернення: 06.04.2026)

2. Конвенція про кіберзлочинність (Будапештська конвенція) : міжнар. договір від 23.11.2001. CETS No. 185. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185 (дата звернення: 06.04.2026)

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 06.04.2026)

4. Convention on Cybercrime (Budapest Convention), CETS No. 185, 23.11.2001. Council of Europe. URL:

https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185 (дата звернення: 06.04.2026).
5. Google Transparency Report: User data requests. URL: https://transparencyreport.google.com (дата звернення: 06.04.2026).
6. Clarifying Lawful Overseas Use of Data Act (CLOUD Act) : Pub. L. No. 115-141, 132 Stat. 348. Washington : U.S. Government Publishing Office, 2018. URL: https://www.congress.gov/115/plaws/publ141/PLAW-115publ141.pdf (дата звернення: 06.04.2026).
7. Convention Abolishing the Requirement of Legalisation for Foreign Public Documents (Apostille Convention) : міжнар. договір від 05.10.1961. URL: https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=41 (дата звернення: 06.04.2026)
8. Тертишник В. М. Кримінальний процес України : підручник. 7-ме вид., допов. і перероб. Харків : Арсіс ЛТД, 2019. 840 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/1672

Ключові слова: цифрові докази, транскордонний інформаційний обмін, Будапештська конвенція, легалізація доказів, взаємна правова допомога, скріншоти, іноземні провайдери, електронні дані, кіберзлочинність, допустимість доказів.
Keywords: digital evidence, cross-border information exchange, Budapest Convention, legalization of evidence, mutual legal assistance, screenshots, foreign providers, electronic data, cybercrime, admissibility of evidence.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Москальчук Єлизавета Сергіївна, Зацепа Софія Олегівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Проблематика правового статусу тимчасово окупованих територій є однією з ключових у сучасному міжнародному праві, особливо в умовах триваючої агресії російської федерації проти України та масштабних порушень норм міжнародного гуманітарного права. Післявоєнна трансформація України вимагає глибокого аналізу міжнародно-правових механізмів, що регулюють питання окупації, відповідальності держави-агресора та захисту цивільного населення. Міжнародне право містить чіткі норми, які визначають поняття окупації, права та обов'язки окупаційної влади, а також гарантії для населення окупованих територій [1].

Відповідно до статті 42 Гаазьких правил 1907 року територія вважається окупованою, якщо вона фактично перебуває під владою ворожої армії, і така влада може здійснювати ефективний контроль [1]. Цей підхід підтверджується і Женевськими конвенціями 1949 року, які застосовуються до будь-якої території, окупованої під час міжнародного

збройного конфлікту, незалежно від того, чи зустріла окупація збройний опір [1]. Таким чином, міжнародне право виходить із принципу фактичного контролю, а не з політичних заяв чи односторонніх рішень держави-окупанта.

Правовий статус окупованих територій визначається нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема IV Женевською конвенцією, яка встановлює обов'язки окупаційної влади щодо забезпечення громадського порядку, захисту цивільного населення, дотримання прав людини та заборони зміни правового статусу території [2]. Окупаційна влада не має права анексувати територію, змінювати її політичний устрій, примусово мобілізувати населення, здійснювати депортації або проводити незаконні референдуми. Будь-які такі дії вважаються грубими порушеннями міжнародного права.

У випадку України міжнародне співтовариство однозначно визнає, що тимчасово окуповані території – це частини суверенної території України, які перебувають під незаконним контролем російської федерації. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН неодноразово підтверджували територіальну цілісність України та засуджували спроби анексії Криму, а також окупацію частин Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей [3]. Такі дії кваліфікуються як порушення Статуту ООН, який забороняє застосування сили проти територіальної цілісності та політичної незалежності держав.

Міжнародне гуманітарне право також встановлює чіткі правила щодо захисту цивільного населення на окупованих територіях. Окупаційна влада зобов'язана забезпечувати базові потреби населення, не перешкоджати роботі гуманітарних організацій, не застосовувати тортури, не здійснювати незаконні затримання та не проводити примусові депортації [2]. Проте численні звіти міжнародних організацій, включно з ООН та Міжнародним комітетом Червоного Хреста, свідчать про систематичні порушення цих норм на тимчасово окупованих територіях України, включно з катуваннями, викраденнями, примусовими переміщеннями та переслідуванням цивільного населення [3].

Питання відповідальності держави-окупанта є ключовим у міжнародному праві. Держава, яка здійснює окупацію, несе повну відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права та прав людини. Міжнародні механізми, такі як Міжнародний кримінальний суд, та спеціальні трибунали, можуть притягати до відповідальності як державу, так і окремих посадових осіб за воєнні злочини, злочини проти людяності [4]. У випадку України вже відкрито низку проваджень щодо злочинів, скоєних на окупованих територіях, що створює прецедент для подальшого міжнародного переслідування винних.

Післявоєнна трансформація України передбачає не лише деокупацію територій, але й їх правове, соціальне та економічне відновлення. Міжнародне право встановлює принцип, згідно з яким окупація не змінює суверенітету над територією, а після її завершення держава відновлює повний контроль над своїми землями. Водночас постає питання реінтеграції населення, відновлення правосуддя, документування злочинів та компенсації завданої шкоди. У цьому контексті міжнародні механізми перехідного правосуддя можуть відігравати важливу роль у забезпеченні справедливості та відновленні довіри до державних інституцій [5].

Таким чином, правовий статус тимчасово окупованих територій у міжнародному праві ґрунтується на принципах суверенітету, заборони застосування сили, захисту цивільного населення та відповідальності держави-окупанта. У післявоєнний період ці норми стають основою для відновлення територіальної цілісності України, притягнення винних до відповідальності та забезпечення справедливого переходу до миру. Міжнародне право надає Україні потужні інструменти для захисту своїх прав, а також для документування та подолання наслідків окупації.

Список використаних джерел

1. Occupation and International Humanitarian Law. ICRC. https://www.icrc.org/en/article/occupation-international-humanitarian-law-questions
2. Fourth Geneva Convention, 1949. https://surl.li/bkfbhp
3. UN General Assembly Resolutions on the Territorial Integrity of Ukraine. https://digitallibrary.un.org/record/767565
4. Rome Statute of the International Criminal Court, http s :/7surl, lu/zynzih
5. UN GuidanceNote on Transitional Justice, 2010. https://surli.cc/vazcww

Ключові слова: тимчасово окуповані території, міжнародне гуманітарне право, суверенітет, ефективний контроль, Женевські конвенції, відповідальність держави-окупанта, права людини, перехідне правосуддя, територіальна цілісність, післявоєнна трансформація.

Keywords: temporarily occupied territories, international humanitarian law, sovereignty, effective control, Geneva Conventions, responsibility of the occupying power, human rights, transitional justice, territorial integrity, post-war transformation.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Мохаммад Жуак

здобувач 1-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПИТАННЯ КРИЗИ СИСТЕМИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ISDS

Еволюція міжнародного інвестиційного права досягла безпрецедентної точки перегину. Система вирішення спорів між

інвесторами та державами (Investor-State Dispute Settlement, ISDS), яка протягом багатьох десятиліть слугувала фундаментальним механізмом захисту транснаціонального капіталу від політичних та регуляторних ризиків, наразі перебуває у стані глибокої інституційної, структурної та легітимаційної кризи. Створена у постколоніальну епоху для деполітизації інвестиційних конфліктів та стимулювання потоків капіталу в країни, що розвиваються, сьогодні ця система стикається з безпрецедентним тиском з боку суверенних держав, громадянського суспільства та міжнародних організацій.

До появи сучасного формату ISDS захист іноземних інвесторів засновувався переважно на звичаєвому міжнародному праві та дипломатичному захисті, що включав заходи реторсії або репресалії. Для вирішення спорів створювалися спеціальні ad hoc комісії або трибунали, наприклад, Американо-мексиканська комісія з претензій яка функціонувала протягом 19 століття та припинила свою діяльність на початку 20 століття, Трибунал з претензій між Іраном та США 1981 року, який розглядав претензії виключно на міждержавному рівні і стосувалися подій минулого [3]. Натомість сучасний механізм ISDS дозволив інвесторам висувати претензії на перспективній основі, що стало революційним кроком у міжнародному праві. Наступним інституційним кроком стала Вашингтонська конвенція 1965 року, яка заснувала Міжнародний центр по врегулюванню інвестиційних спорів (ICSID) під егідою Світового банку. З того часу механізм ISDS був інтегрований у понад 3000 міжнародних інвестиційних угод, включаючи двосторонні, наприклад, між Пакистаном та Німеччиною, який був першим у світі, також двосторонні договори між Україною та Канадою, США, та країнами ЄС (Німеччина, Франція, Нідерланди, Польща тощо). Також були і багатосторонні договори, зокрема, Договір до Енергетичної хартії, Північноамериканська угода про вільну торгівлю, регіональні мега-угоди (між Канадою та ЄС, Всеосяжна та прогресивна угода про Транстихоокеанське партнерство) [4]. До початку 2000-х років цей механізм залишався відносно сплячим інструментом; з 1950-х до 2000 року було зареєстровано менше ніж 50 справ у всьому світі. Однак протягом останніх двох десятиліть відбувся експоненційний стрибок, який докорінно змінив ландшафт міжнародного права. Станом на сьогодні інвестори ініціювали понад 1000 справ проти 117 країн світу, причому переважна більшість цих справ припадає на останні п'ятнадцять років. Найчастішою країною походження інвесторів-позивачів є США, інвестори з яких ініціювали щонайменше 174 справи проти інших держав [2].

Фундаментальною причиною кризи легітимності ISDS став гострий дисбаланс між надмірно розширеними правами іноземних інвесторів та суверенним правом держави на регулювання в суспільних інтересах. Класичні двосторонні інвестиційні договори першого й другого поколінь

містять розмиті стандарти захисту – насамперед справедливе та рівноправне ставлення, повний захист і безпеку та заборону непрямої експропріації. Відсутність чітких меж дозволила арбітрам розширити справедливе та рівноправне ставлення до захисту законних очікувань інвестора, стабільності регуляторного середовища та пропорційності державних заходів. Наслідком стало явище «регуляторного охолодження». Уряди утримуються від ухвалення або скасовують необхідні регуляції у сферах охорони здоров'я, екології, соціального захисту та боротьби зі зміною клімату через страх багатомільярдних позовів в ISDS. Також з'явилась криза довіри до ISDS. Вона посилюється системними процесуальними та структурними вадами, притаманними децентралізованій системі міжнародного арбітражу [1].

По-перше, непослідовність, яка є наслідком відсутності обов'язкового прецедентного права. Так, різні ad hoc трибунали часто виносять прямо протилежні рішення за ідентичних фактів і положень одного й того самого договору. Це створює надзвичайну правову невизначеність: інвестори не можуть розраховувати на стабільну практику, а держави – ефективно адаптувати регуляторну політику. По-друге, конфлікт інтересів. Систему формують близько 500 високооплачуваних фахівців, які постійно міняються ролями: сьогодні вони арбітри, завтра – адвокати сторін, або експерти в інших справах. Така практика породжує серйозні сумніви щодо їхньої незалежності та неупередженості, оскільки арбітр може несвідомо формувати практику, вигідну йому як адвокату в паралельній справі. По-третє, індустрія фінансування третьою стороною. Інвестиційні та хедж-фонди розглядають позови ISDS як високоприбуткові активи і фінансують їх в обмін на значну частку присудженої компенсації. Це стимулює подання спекулятивних і безпідставних позовів, ускладнює мирові угоди та суттєво збільшує фінансове навантаження на держави. Навіть вигравши справу, держава часто не може стягнути витрати, бо реальні бенефіціари-фонди перебувають поза юрисдикцією трибуналу [5].

Криза ISDS є надзвичайно комплексним феноменом і стикається з різними політичними інтересами держав. У сукупності ці фактори перетворили ISDS на «токсичний механізм», який дозволяє транснаціональним корпораціям приватизувати прибутки, а регуляторні ризики перекладати на плечі суспільства через закриті приватні трибунали. Саме тому механізм став сприйматися як «троянський кінь» у міжнародних торговельних угодах і став головним каталізатором масових вимог громадськості щодо його радикального реформування, або повного виключення з майбутніх договорів.

Список використаних джерел

1. Тіенхаара К. Regulatory Chill in a Warming World: The Threat to Climate Policy Posed by Investor-State Dispute Settlement, 2018. URL:

https://www.cambridge.org/core/journals/transnational-environmental-law/article/regulatory-chill-in-a-warming-world-the-threat-to-climate-policy-posed-by-investorstate-dispute-settlement/C1103F92D8A9386D33679A649FEF7C84 (Дата звернення: 05.04.2026 р.)
2. Берге Т. Do Investor-State Dispute Settlement Cases Influence Domestic Environmental Regulation? The Role of Bureaucratic Capacity, 2021. URL: https://academic.oup.com/jids/article/12/1/1/6261107 (Дата звернення: 05.04.2026 р.)
3. The Legitimacy of Investment Arbitration (Cambridge University Press), 2022. URL: https://www.cambridge.org/core/books/abs/legitimacy-of-investment-arbitration/introduction-the-legitimacy-crisis-and-the-empirical-turn/D20CB38F210B30542108440960222A69 (Дата звернення: 05.04.2026 р.)
4. Фаррингтон Ф. The impact of replacing or abolishing ISDS on investment-affected parties' access to justice, 2025 URL: https://academic.oup.com/jids/article/16/3/idaf023/8176923 (Дата звернення: 05.04.2026 р.)
5. Джанеба І. Regulatory Chill and the Effect of Investor State Dispute Settlements, 2019. URL: https://www.vwl.uni-mannheim.de/media/Lehrstuehle/vwl/Janeba/Regulatory_Chill_2019.pdf 8176923 (Дата звернення: 05.04.2026 р.)

Ключові слова: ISDS, міжнародний інвестиційний арбітраж, криза легітимності, регуляторне охолодження, конфлікт інтересів, фінансування третьою стороною, токсичний механізм.

Keywords: ISDS, international investment arbitration, crisis of legitimacy, regulatory chill, conflict of interest, third-party funding, toxic mechanism

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Цибульська О. Ю.

Нейкова Єлізавета Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СМЕРТНА КАРА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ ТА МЕХАНІЗМИ ОБМЕЖЕННЯ

Смертна кара залишається одним із найбільш дискусійних питань у сфері міжнародного права прав людини. Незважаючи на загальну тенденцію до її скасування, значна частина держав світу продовжує застосовувати цей вид покарання, що зумовлює необхідність комплексного аналізу існуючих міжнародно-правових механізмів її обмеження. Питання

допустимості смертної кари безпосередньо пов'язане з такими фундаментальними правами, як право на життя та заборона катувань і нелюдського поводження [4].

Сучасний міжнародно-правовий режим щодо смертної кари формувався поступово протягом другої половини XX – початку XXI століття. Відправною точкою слугувало закріплення права на життя у Загальній декларації прав людини 1948 року та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (далі – Міжнародний пакт) 1966 року, які, хоча й не забороняли смертну кару прямо, проте встановлювали суворі умови її застосування: виключно за найтяжчі злочини, відповідно до закону, що діяв на момент вчинення злочину, та із забезпеченням права на помилування або пом'якшення вироку [2]. Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту 1989 року став першим універсальним договірним інструментом, що прямо передбачив скасування смертної кари як міжнародно-правове зобов'язання держав-учасниць.

На регіональному рівні найбільш послідовну позицію щодо заборони смертної кари займає Рада Європи. Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) 1983 року скасував смертну кару в мирний час, а Протокол № 13 2002 року поширив цю заборону і на воєнний час. Ратифікація обох протоколів є de facto умовою членства в Раді Європи [3]. Міжамериканська система захисту прав людини також містить відповідні механізми: Протокол до Американської конвенції з прав людини щодо скасування смертної кари 1990 року передбачає її повне скасування, хоча держави можуть зберегти застосування смертної кари у воєнний час.

Ключову роль у формуванні міжнародних стандартів щодо смертної кари відіграли органи ООН. Комітет ООН з прав людини у Загальному коментарі № 36 (2018) щодо права на життя підкреслив, що держави, які зберігають смертну кару, зобов'язані не поширювати сферу її застосування та прагнути до остаточного скасування [7]. Генеральна Асамблея ООН прийняла низку резолюцій, що закликають до введення мораторію на виконання смертних вироків, зокрема резолюції 62/149 (2007), 63/168 (2008), 65/206 (2010) та наступні. Важливим інструментом є також Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими ООН (Правила Манделли) та Заходи, що гарантують захист прав засуджених до страти (резолюція ЕКОСОР 1984/50).

Аналіз сучасного стану застосування смертної кари у світі свідчить про наявність двох протилежних тенденцій. З одного боку, якщо у 1977 році лише 16 держав повністю скасували смертну кару, то станом на 2024 рік кількість аболіціоністських держав перевищила 110 [8]. З іншого боку, ряд держав не лише зберігають, але й активно застосовують цей вид покарання – зокрема Китай, Іран, Єгипет, Саудівська Аравія та США. За

даними Amnesty International, у 2023 році зафіксовано щонайменше 1 153 страти у 20 країнах, що є найвищим показником за останнє десятиліття.

Серед основних механізмів обмеження смертної кари в міжнародному праві виокремлюють нормативні, інституційні та процедурні. Нормативні механізми включають закріплення заборони смертної кари у міжнародних договорах та формування відповідних норм звичаєвого міжнародного права стосовно окремих категорій осіб – неповнолітніх, вагітних жінок і психічно хворих. Інституційні механізми охоплюють діяльність Комітету ООН з прав людини, Спеціального доповідача ООН з позасудових страт, регіональних правозахисних органів. Процедурні механізми передбачають подання індивідуальних скарг, механізми державної звітності та Universal Periodic Review [4].

Особливої уваги заслуговує питання смертної кари у співвідношенні із забороною катувань і нелюдського поводження (ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 3 ЄКПЛ). У доктрині та правозастосовній практиці утвердилася позиція, згідно з якою «феномен камери смертників» – тривале перебування засудженого в умовах очікування виконання вироку, суворої ізоляції та психологічного тиску – може саме по собі становити нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження [3]. Свідченням цього є рішення Європейського суду з прав людини у справах «Серінг проти Великої Британії» (1989) та «Аль-Садун і Муфді проти Великої Британії» (2010), де суд заборонив екстрадицію особи до держав, де їй загрожує смертна кара.

Таким чином, система міжнародно-правового захисту прав людини виробила розгалужений комплекс нормативних та інституційних механізмів обмеження смертної кари. Попри відсутність на універсальному рівні абсолютної заборони de jure, тенденція до скасування смертної кари набула характеру стійкої норми міжнародного права opinio juris, підкріпленої практикою міжнародних органів і більшості держав. Подальший розвиток правового регулювання у цій сфері має спрямовуватись на розширення кола держав – учасниць аболіціоністських договорів та посилення моніторингових механізмів [5].

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 06.04.2026).
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 06.04.2026).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (зі змінами) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 06.04.2026 року)

4. Бурменський М. В. Міжнародний захист прав людини: навч. посіб. Харків: Право, 2020. 264 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/
5. Тягло О. В., Воропай Т. С. Права людини: міжнародні стандарти та українське законодавство: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 320 с. URL: https://yurinkom.ua/
6. Schabas W. A. The Abolition of the Death Penalty in International Law. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 402 p. URL: https://doi.org/10.1017/CBO9780511494109 (дата звернення: 07.04.2026)
7. General Comment No. 36 on Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life. UN Doc. CCPR/C/GC/36. 2018. 45 p. UN Human Rights Committee URL: https://undocs.org/CCPR/C/GC/36 (дата звернення: 07.04.2026)
8. Amnesty International. Death Sentences and Executions 2023. London: Amnesty International Ltd, 2024. 72 p. URL: https://www.amnesty.org/en/documents/act50/7952/2024/en/ (дата звернення: 07.04.2026)

Ключові слова: смертна кара, міжнародне право, права людини, право на життя, скасування смертної кари, міжнародні механізми, Комітет ООН з прав людини, Європейський суд з прав людини, аболіціонізм, справедливий суд.

Keywords: capital punishment, international law, human rights, right to life, abolition of the death penalty, international mechanisms, UN Human Rights Committee, European Court of Human Rights, abolitionism, fair trial.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Нейкова Єлізавета Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОМІРНІСТЬ КОНФІСКАЦІЇ СУВЕРЕННИХ АКТИВІВ ІНОЗЕМНИХ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПУ ДЕРЖАВНОГО ІМУНІТЕТУ ТА ЗАХОДІВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Питання конфіскації суверенних активів іноземних центральних банків набуло надзвичайної актуальності у світлі безпрецедентного заморожування та поступового переспрямування близько 300 мільярдів доларів США активів Центрального банку Російської Федерації, здійсненого державами G7 та Європейським Союзом у відповідь на повномасштабне збройне вторгнення до України у 2022 році. Ця ситуація поставила перед міжнародним правовим співтовариством фундаментальне запитання: чи може держава, що вчинила грубе порушення норм jus cogens, і надалі користуватися захистом принципу суверенного імунітету щодо своїх активів за кордоном? Відповідь на це

запитання лежить у площині складного балансу між двома конкуруючими правовими концепціями – традиційним суверенним імунітетом та сучасними механізмами міжнародно-правової відповідальності держав.
Принцип державного (суверенного) імунітету є одним із наріжних каменів міжнародного публічного права, що бере початок від латинської максими «par in parem non habet imperium» – рівний над рівним влади не має. Відповідно до цього принципу, держава як суверен не може бути притягнута до юрисдикції іноземних судів або зазнати примусових заходів щодо свого майна без її згоди. Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності 2004 року (далі – Конвенція 2004 р.), яка ще не набрала чинності, але широко визнається кодифікацією звичаєвого міжнародного права, закріплює розгалужену систему імунітетів, зокрема у статтях 19–21, де чітко вказується, що власність центральних банків та інших монетарних органів держав користується особливо посиленим захистом від заходів примусового виконання [1].
Разом із тим сучасне міжнародне право не є статичним. Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року (далі – Статті КМП 2001 р.), розроблені Комісією міжнародного права ООН, встановлюють, що будь-яке міжнародно-протиправне діяння держави тягне за собою її міжнародну відповідальність (стаття 1), а у разі серйозних порушень норм jus cogens (стаття 40) держави зобов'язані не визнавати правомірним стан, що виник внаслідок такого порушення, і не надавати допомогу або сприяння у підтриманні цього стану (стаття 41) [2]. Постає закономірне питання: чи може саме ця норма слугувати правовою підставою для вилучення активів держави-агресора?
Доктрина «обмеженого імунітету» (restrictive immunity), яка набула домінуючого статусу у практиці більшості держав з другої половини XX століття, зробила важливий крок у напрямку звуження імунітетного захисту, розмежувавши acta jure imperii (суверенні дії) та acta jure gestionis (комерційні дії держави). Відповідно до цієї доктрини, держава не може посилатися на імунітет щодо своєї комерційної діяльності. Водночас активи центральних банків традиційно класифікуються як такі, що пов'язані з суверенними функціями, а тому зберігають імунітетний захист навіть у рамках теорії обмеженого імунітету – що підтверджується, зокрема, практикою американських судів у справах NML Capital v. Argentina та судовими рішеннями у Франції та Швейцарії щодо активів іноземних центральних банків [3].
Проте концепція умовного або «обумовленого» імунітету (conditional immunity) набирає дедалі більшої підтримки в сучасній міжнародно-правовій доктрині. Її прихильники стверджують, що імунітет є не абсолютним правом, а привілеєм, що надається міжнародним співтовариством як вираз взаємної поваги між суверенами. Якщо держава

сама зневажає засади міжнародного правопорядку, вчиняючи дії, кваліфіковані як агресія та воєнні злочини, вона тим самим виходить за межі правопорядку, що надає їй імунітет, і втрачає право на його захист. Ця аргументація перегукується з концепцією «estoppel» у міжнародному праві та принципом «ex injuria jus non oritur» – із правопорушення право не виникає.

Особливого правового значення набуває питання кваліфікації поточних заходів щодо активів ЦБ РФ. Слід чітко розрізняти три категорії заходів: заморожування (freezing) – тимчасове обмеження розпорядження активами, що є загальновизнаною контрзаходом і широко застосовується в міжнародній практиці; вилучення доходів із заморожених активів – проміжний захід, який реалізує ЄС через механізм «windfall profits»; та пряму конфіскацію – остаточне позбавлення права власності, яка є найбільш суперечливою з правової точки зору. Саме конфіскація як така найбільше суперечить традиційним нормам суверенного імунітету і потребує найміцнішого правового обґрунтування.

У цьому контексті показовим є правовий механізм, обраний ЄС. Регламент Ради ЄС 2024/1469 від 21 травня 2024 року запровадив режим використання «надзвичайних прибутків» від заморожених активів ЦБ РФ на користь України, не вдаючись до прямої конфіскації самих активів. Такий підхід дозволяє уникнути найбільш гострих питань імунітету, зберігаючи при цьому ефективний інструмент тиску. Тим не менш, ряд авторів наполягають на тому, що й такий «м'який» підхід не позбавлений правових ризиків, адже фактично являє собою позбавлення держави доходу від її власності без її згоди [4].

Питання контрзаходів є ключовим у дискусії про правомірність розглядуваних дій. Статті КМП 2001 р. у частині третій закріплюють доктрину контрзаходів, допускаючи вжиття державою заходів, що в інших обставинах були б протиправними, як реакцію на міжнародно-протиправне діяння іншої держави – за умови відповідності вимогам пропорційності та попереднього запиту про відшкодування. Водночас стаття 50 Статей КМП прямо забороняє ряд заходів навіть у статусі контрзаходів, зокрема заходів, що порушують норми про захист прав людини та гуманітарне право. Натомість майнові заходи щодо держави-порушника прямо не забороняються, що створює правовий простір для їх обґрунтування як законних контрзаходів [2].

Важливим аспектом є також доктрина «третіх держав» та колективних контрзаходів. Традиційно доктрина контрзаходів передбачала, що лише безпосередньо потерпіла держава має право їх застосовувати. Однак стаття 54 Статей КМП залишила відкритим питання про право інших держав вживати «законних заходів» у відповідь на серйозні порушення зобов'язань перед міжнародним співтовариством у цілому (erga omnes).

Вторгнення Росії в Україну кваліфіковане Генеральною Асамблеєю ООН у Резолюціях ES-11/1 (2022) та ES-11/6 (2023) як агресія – що відкриває теоретичну можливість розглядати відповідні заходи G7 та ЄС як колективні контрзаходи в інтересах всього міжнародного співтовариства [5,7].

З огляду на викладене, можна стверджувати, що правомірність конфіскації суверенних активів іноземних центральних банків залишається однією з найбільш дискусійних проблем сучасного міжнародного права. Заморожування активів ЦБ РФ та використання прибутків від них, реалізоване у 2022–2024 роках, поставило під сумнів усталені уявлення про абсолютність майнового імунітету держав і відкрило нову главу в еволюції міжнародно-правової відповідальності. Принципові зрушення у правовій доктрині відбуваються на наших очах: від абсолютного імунітету – через обмежений – до концепції умовного імунітету, де право на захист пов'язується з дотриманням самою державою основоположних норм міжнародного правопорядку. Попри відсутність консенсусу в доктрині та практиці, виклики сьогодення змушують міжнародне право шукати нові рівноваги між суверенітетом та відповідальністю, між стабільністю системи та справедливістю.

Список використаних джерел

1. United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property, 2 December 2004, UN Doc. A/RES/59/38. URL: https://treaties.un.org/doc/source/recenttexts/english_3_13.pdf
2. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries, 2001 // Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II. Part Two. UN Doc. A/56/10. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
3. NML Capital, Ltd. v. Republic of Argentina, 727 F.3d 230 (2d Cir. 2013). URL: https://www.courtlistener.com/opinion/1038272/nml-capital-ltd-v-republic-of-argentina/
4. Asher D., Lawless C. Confronting Russia's Sovereign Wealth: Legal and Policy Options // American Society of International Law Insights. 2023. URL: https://www.asil.org/insights/volume/18/issue/23/us-supreme-court-denies-certiorari-and-affirms-discovery-bondholder
5. UN General Assembly Resolution ES-11/1 «Aggression against Ukraine», 2 March 2022, UN Doc. A/RES/ES-11/1. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/1
6. Council Regulation (EU) 2024/1469 of 21 May 2024 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine // Official Journal of the European Union. OJ L, 22.5.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1469/oj/eng

7. EU Sanctions and Russia's Frozen Assets / European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Union. Brussels : European Parliament, 2025. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2025/754487/EXPO_STU(2025)754487_EN.pdf

Ключові слова: суверенний імунітет, конфіскація активів, центральний банк, міжнародно-правова відповідальність, контрзаходи, jus cogens, erga omnes, обмежений імунітет, Статті КМП 2001 р.
Keywords: sovereign immunity, asset confiscation, central bank, international legal responsibility, countermeasures, jus cogens, erga omnes, restrictive immunity, ILC Articles 2001.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Федорова Т.С.

Немерцалов Володимир Володимирович
здобувач 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СТАН ТА ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗАХИСТУ ПРАВ ХРИСТИЯН У КИТАЙСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Дослідження прав християн у Китайській Народній Республіці (КНР) у контексті міжнародного захисту прав людини передбачає аналіз складної взаємодії між національним законодавством, ідеологією Комуністичної партії Китаю (КПК) та міжнародними зобов'язаннями держави. Сучасна китайська правова система характеризується посиленням державного контролю над релігійною сферою, де релігія розглядається як інструмент забезпечення соціальної стабільності та політичної лояльності.
Конституція КНР у статті 36 формально гарантує свободу релігійних переконань, однак обмежує її поняттям «нормальної релігійної діяльності», яке не має чіткого визначення [1]. Це надає державним органам широкі дискреційні повноваження щодо інтерпретації допустимих форм релігійної практики. Після інституційної реформи 2018 року функції регулювання релігійної сфери були інтегровані до партійних структур, що посилило політичний контроль над релігійними організаціями [2].
Важливим обмежувальним елементом є принцип недопущення «іноземного домінування», який означає заборону тісних зв'язків із міжнародними релігійними структурами. Унаслідок цього держава створила систему «патріотичних асоціацій», через які здійснюється контроль над офіційно визнаними релігіями. Релігійна діяльність поза межами цих структур визнається незаконною [3].
Протягом останнього десятиліття відбувся перехід до політики активної «синіцизації» релігії, яка передбачає адаптацію релігійних доктрин до соціалістичних цінностей. Правовою основою цього процесу стали

оновлені «Положення про релігійні справи» 2018 року, які значно розширили повноваження держави [4]. Запроваджено фінансовий контроль, обмеження іноземного фінансування, заборону несанкціонованої релігійної освіти та державну сертифікацію духовенства. Подальше посилення контролю відбулося із запровадженням нових заходів у 2023 році, які обмежують проведення богослужінь виключно у зареєстрованих місцях та передбачають втручання держави у внутрішнє управління релігійних громад [5].

Ситуація Католицької церкви у КНР ускладнена поділом на офіційну та «підпільну» гілки. Угода між Святим Престолом і КНР 2018 року стала спробою врегулювання цього питання, однак її реалізація супроводжується суперечностями [6].

У протестантському середовищі поширені «домашні церкви», які не визнаються державою і часто піддаються переслідуванням. Для цього використовується, зокрема, кримінальне законодавство, що передбачає відповідальність за діяльність «незаконних релігійних організацій» [7].

Суттєвим аспектом є використання сучасних технологій для контролю релігійного життя, включаючи системи відеоспостереження та цифровий моніторинг. Також встановлено обмеження на релігійну діяльність в Інтернеті [8].

Окрему проблему становить обмеження прав дітей, яким фактично заборонено участь у релігійному житті. Це суперечить міжнародним стандартам, зокрема Конвенції про права дитини [9].

На міжнародному рівні Китай відстоює пріоритет державного суверенітету над універсальними стандартами прав людини. Під час Універсального періодичного огляду ООН 2024 року держава отримала рекомендації щодо покращення ситуації зі свободою віросповідання, однак значна їх частина залишилася без належної імплементації [9].

Отже, правовий режим свободи релігії у КНР характеризується поєднанням формальних гарантій і системних обмежень. Держава прагне не лише контролювати, а й трансформувати релігію відповідно до власних ідеологічних цілей, що створює виклики для міжнародної системи захисту прав людини.

Список використаних джерел

1. Brent Fulton. Does China's Constitution Guarantee Freedom of Religion? ChinaSource. URL: https://www.chinasource.org/articles/does-chinas-constitution-guarantee-freedom-of-religion/

2. Martin Lavicka and Julie Yu-Wen. ChenNew Measures for Governing Religions in Xi's China. HELDA. URL: https://helda.helsinki.fi/bitstreams/1a46da75-c151-4d00-9db2-e3e2f31a71ad/download

3. The Three-Self Patriotic Movement. ChinaSource. URL: https://www.chinasource.org/articles/the-three-self-patriotic-movement/
4. Analysis on China's Revised Regulations on Religious Affairs. ACLJ. URL: http://media.aclj.org/pdf/Analysis-on-the-Revised-Regulations-on-Religious-Affairs.pdf
5. 2023 Report on International Religious Freedom: China (Includes Hong Kong, Macau, Tibet, and Xinjiang). U.S. Department of State. URL: https://www.state.gov/reports/2023-report-on-international-religious-freedom/china
6. Congressional-Executive Commission on China Annual Report 2023. URL: https://docs.house.gov/meetings/GO/GO00/20240626/117455/HHRG-118-GO00-20240626-SD004.pdf
7. China 2025 USCIRF Annual Report. U.S. Commission on International Religious Freedom. URL: https://www.uscirf.gov/sites/default/files/2025-04/China%202025%20USCIRF%20Annual%20Report.pdf
8. Convention on the Rights of the Child. OHCHR. Дата звернення: 7 квітня 2026 р. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child
9. Universal Periodic Review of China, 23 January 2024. Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade. URL: https://www.dfat.gov.au/international-relations/themes/human-rights/universal-periodic-review/45th-session-universal-periodic-review/universal-periodic-review-china-23-january-2024

Ключові слова: права людини, свобода віросповідання, Китай, християнство, права людини, синіцизація, релігійна політика.
Keywords: human rights, freedom of religion, China, Christianity, human rights, sinicization, religious policy.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Нєдєлчєва Дарина Петрова
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРОМАДЯН УКРАЇНИ, ЯКІ ОТРИМАЛИ ТИМЧАСОВИЙ ЗАХИСТ У ЄС: ПРАВА, ГАРАНТІЇ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації проти України, що розпочалося 24 лютого 2022 року, спричинило безпрецедентну за масштабами вимушену міграцію громадян України до держав Європейського Союзу. За даними Агентства ООН у справах біженців, станом на кінець 2023 року за кордоном перебувало понад 6,3 млн вимушених переселенців з України, з яких майже 5,9 млн зареєстровано в

країнах ЄС зі статусом тимчасового захисту. У відповідь на цей виклик ЄС вперше в своїй історії задіяв механізм масового тимчасового захисту, передбачений Директивою 2001/55/ЄС, що зумовлює необхідність всебічного аналізу правового статусу його бенефіціарів [1].

Правовою основою тимчасового захисту для громадян України слугує Директива Ради ЄС 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб», яка була активована Імплементаційним рішенням Ради ЄС 2022/382 від 4 березня 2022 року. Зазначена Директива, ухвалена ще у 2001 році, до 2022 року жодного разу не застосовувалася на практиці, що робить досвід її застосування щодо українців унікальним прецедентом у міжнародному праві та праві ЄС. Ключова перевага механізму тимчасового захисту порівняно зі статусом біженця полягає у спрощеній процедурі: він надається не в індивідуальному порядку, а колективно – без попередньої перевірки кожної заяви [1].

Коло осіб, на яких поширюється тимчасовий захист, визначено статтею 2 Директиви 2001/55/ЄС та конкретизовано Рішенням Ради 2022/382. До них належать: а) громадяни України, які проживали на її території до 24 лютого 2022 року; б) особи без громадянства та громадяни третіх країн, яким до 24 лютого 2022 року в Україні надано міжнародний захист або еквівалентний національний захист; в) члени сімей зазначених осіб – подружжя (включаючи незареєстровані партнерства, визнані країною ЄС), неповнолітні неодружені діти, а також близькі родичі, які перебували на утриманні та спільно проживали з ними. При цьому Директива не поширюється на Данію, а у Норвегії, Швейцарії, Ісландії та Ліхтенштейні діють аналогічні національні схеми захисту [2].

Правовий статус осіб, які отримали тимчасовий захист, охоплює широке коло гарантованих прав, що наближають їх становище до правового статусу громадян країни перебування. Відповідно до статей 8–16 Директиви 2001/55/ЄС, бенефіціари тимчасового захисту мають право на: дозвіл на проживання на весь строк дії захисту; здійснення найманої або самозайнятої праці; доступ до системи освіти (для неповнолітніх – обов'язкової, для дорослих – відповідно до умов країни перебування); соціальне житло або допомогу з житлом; соціальну допомогу та засоби до існування; медичну допомогу, зокрема невідкладне лікування та необхідне лікування вразливих осіб; можливість возз'єднання сім'ї [1].

Важливою практичною перевагою тимчасового захисту є право на вільне пересування в межах Шенгенської зони та можливість переїзду між країнами ЄС, хоча статус тимчасового захисту офіційно прив'язаний до конкретної держави-члена. Слід зазначити, що тимчасовий захист не перешкоджає особі паралельно подати заяву на отримання статусу біженця або додаткового захисту відповідно до Конвенції ООН про статус

біженців 1951 року, яка залишається базовим міжнародно-правовим інструментом захисту переміщених осіб. Водночас між двома статусами існує принципова відмінність: особи зі статусом біженця втрачають його у разі добровільного повернення до країни громадянства, тоді як бенефіціари тимчасового захисту можуть тимчасово повертатися до України, не втрачаючи статусу [3].

Поряд із широким переліком прав, правовий статус бенефіціарів тимчасового захисту містить ряд суттєвих обмежень. По-перше, статус є виключно тимчасовим і не надає права на постійне перебування в країні ЄС. По-друге, обсяг соціальних прав у кожній державі-члені визначається її національним законодавством, що породжує значну нерівномірність стандартів захисту. По-третє, особи, які становлять загрозу для безпеки держави або вчинили тяжкі злочини, можуть бути виключені зі сфери дії захисту на підставі статті 28 Директиви. По-четверте, Директива 2001/55/ЄС прямо передбачає, що тимчасовий захист за будь-яких обставин не може надаватися більше ніж на три роки – саме тому Рада ЄС у 2025 році вдалася до нового правового інструменту для продовження захисту [4].

Хронологія продовження тимчасового захисту для українців відображає динамічну реакцію ЄС на тривалий збройний конфлікт. Спочатку Рішення 2022/382 надало захист строком на один рік – до 4 березня 2023 р. Надалі він автоматично продовжувався на шестимісячні строки, а потім – рішеннями Ради. Рішенням Ради ЄС 2024/1836 від 25 червня 2024 р. захист було продовжено до 4 березня 2026 р. Нарешті, 15 липня 2025 р. Рада ЄС ухвалила Рішення 2025/1460, яким тимчасовий захист продовжено до 4 березня 2027 р. Таким чином, незважаючи на формальну трирічну межу Директиви 2001/55/ЄС, держави-члени знайшли механізм для подовження захисту, що свідчить про визнання тривалого характеру конфлікту [4].

Окремим аспектом правового статусу бенефіціарів тимчасового захисту є їхні трудові права. Як зазначає А. В. Омельченко, отримання тимчасового захисту або статусу біженця не позбавляє особу громадянства України та не обмежує обсяг її трудових прав на території України. Водночас реалізація трудових прав у країні перебування залежить від національного законодавства відповідної держави-члена ЄС. На відміну від процедури надання статусу біженця, де доступ до ринку праці може бути відстрочений до 9 місяців, тимчасовий захист, як правило, надає право на працевлаштування негайно, що є його суттєвою практичною перевагою [5,с.41].

Перспективи правового статусу громадян України після завершення дії тимчасового захисту є одним із найактуальніших питань міграційного права ЄС. Аналітичні центри ЄС, зокрема Шведський інститут досліджень

Європейської політики та Королівський інститут міжнародних відносин у Брюсселі, пропонують як основну альтернативу статус довготермінового резидента відповідно до Директиви ЄС про довготермінове резидентство: особа, яка законно та безперервно проживала в країні ЄС протягом п'яти років, має право на його отримання. Для осіб, які прибули до ЄС у 2022 р., ця умова могла б бути виконана вже у 2027 р., що хронологічно збігається з датою закінчення чинного продовженого захисту [1].

Таким чином, правовий статус громадян України, які отримали тимчасовий захист у ЄС, є комплексним правовим феноменом, що поєднує широкий перелік гарантованих прав із суттєвими обмеженнями, пов'язаними з тимчасовим і колективним характером захисту. Безпрецедентне застосування Директиви 2001/55/ЄС заклало важливий прецедент у міжнародному праві та праві ЄС, а формування сталої практики реалізації цього механізму матиме значний вплив на подальший розвиток системи міжнародного захисту переміщених осіб. Для України вирішення питань правового статусу її громадян за кордоном та сприяння їхньому поверненню після завершення збройного конфлікту є невід'ємною частиною стратегії повоєнного відновлення.

Список використаних джерел

1.Директива Ради ЄС 2001/55/ЄС від 20.07.2001 про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Direkt_ES_2001_55.pdf

2. Імплементаційне рішення Ради ЄС 2022/382 від 04.03.2022, яким встановлюється наявність масового напливу переміщених осіб з України та запроваджується тимчасовий захист. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UK/ALL/?uri=CELEX:32022D0382

3. Конвенція про статус біженців від 28.07.1951 (зі змінами, внесеними Протоколом 1967 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011

4. Виконавче рішення Ради ЄС 2025/1460 від 15.07.2025 щодо продовження тимчасового захисту для осіб, переміщених з України, до 4 березня 2027 р. URL: https://eur-lex.europa.eu/oj/daily-view/L-series/default.html?&ojDate=24072025

5. Омельченко А. В. Соціальні та трудові права осіб, що отримали тимчасовий захист або статус біженця за кордоном. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. № 14. С. 40–44. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-40-44

Ключові слова: тимчасовий захист, правовий статус, громадяни України, вимушені переселенці, Директива 2001/55/ЄС, права біженців, статус біженця, міжнародний захист, трудові права, довготермінове резидентство.

Keywords: temporary protection, legal status, Ukrainian citizens, internally displaced persons, Directive 2001/55/EC, refugee rights, refugee status, international protection, labour rights, long-term residency.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Ніколаєва Віолетта Олегівна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС КІБЕРАТАК: ЧИ Є КІБЕРЗБРОЯ НОВИМ ВИДОМ ЗБРОЇ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ

Міжнародно-правовий статус кібератак у сучасному світі є одним із найбільш дискусійних питань у сфері міжнародного права, що обумовлено стрімким розвитком інформаційних технологій та трансформацією характеру збройних конфліктів. У XXI столітті кіберпростір перетворився на повноцінну арену протистояння поряд із традиційними доменами – сушею, морем, повітрям і космосом. Його особливістю є відсутність чітких географічних меж, складність ідентифікації суб’єктів та можливість завдання значної шкоди без фізичного контакту, що суттєво ускладнює застосування класичних норм міжнародного права [5].

Практика останніх десятиліть демонструє еволюцію кібератак від інструментів дестабілізації до засобів стратегічного впливу. Зокрема, масовані атаки на державні інформаційні ресурси та критичну інфраструктуру, як це було під час кіберінцидентів в Естонії у 2007 році, засвідчили здатність кібероперацій паралізувати функціонування держави [3].

Подальший розвиток кіберзагроз підтверджується використанням складного шкідливого програмного забезпечення, зокрема вірусу Stuxnet, який спричинив фізичне пошкодження промислового обладнання, що свідчить про можливість кіберзасобів впливати на матеріальні об’єкти [1].

Stuxnet продемонстрував, що кібератаки можуть завдавати кінетичної шкоди фізичним об'єктам, стираючи межу між кіберпростором і реальним світом. Це стало доказом того, що кіберзброя здатна досягати ефектів, раніше можливих лише з використанням традиційних військових засобів.

Атака вірусу NotPetya у 2017 році, яку приписують Росії, спричинила збитки понад 10 мільярдів доларів США, вразивши тисячі організацій у понад 60 країнах. Первісно націлена на Україну, зловмисна програма швидко поширилася глобально, паралізувавши роботу великих міжнародних корпорацій, включаючи Maersk, FedEx, Merck та інших. Масштаб і невибірковий характер цієї атаки підняли питання про пропорційність кібероперацій та їхню відповідність принципам міжнародного гуманітарного права [8]

Визначення того, чи досягає кібератака порогу застосування сили, залежить від її наслідків. Згідно з підходами, сформульованими у Таллінському посібнику 2.0, кібероперація може розглядатися як застосування сили або навіть як збройний напад, якщо її наслідки співмірні з традиційними військовими діями [4].

Водночас однією з найбільших проблем залишається атрибуція, тобто встановлення відповідального суб'єкта. Через використання технічних засобів маскування та посередників доведення причетності держави є складним процесом, що знижує ефективність механізмів міжнародної відповідальності [2].

Питання про віднесення кіберзброї до зброї масового ураження потребує порівняльного аналізу. Традиційні види такої зброї – ядерна, хімічна та біологічна – заборонені або обмежені міжнародними договорами через їх невибірковий характер і катастрофічні наслідки [6].

Кіберзброя, на відміну від них, зазвичай не спричиняє безпосередньої фізичної шкоди, а її вплив реалізується через порушення функціонування систем.

Проте потенційні наслідки кібератак можуть бути надзвичайно серйозними. Ураження енергетичної, транспортної чи медичної інфраструктури може призвести до гуманітарних криз, що особливо актуально в умовах сучасних конфліктів, зокрема щодо України, яка неодноразово зазнавала масштабних кібератак [7].

Суттєвою відмінністю кіберзброї є її потенційна точність, що теоретично дозволяє обмежити шкоду лише військовими цілями. Водночас на практиці повністю контролювати наслідки складно, що піднімає питання дотримання норм міжнародного гуманітарного права, включаючи принципи розрізнення та пропорційності.

Незважаючи на зростання значення кіберпростору, міжнародно-правове регулювання залишається фрагментарним. Основні міжнародні ініціативи, зокрема в межах ООН, спрямовані на вироблення норм відповідальної поведінки держав у кіберпросторі, однак досягнення універсального консенсусу залишається складним завданням [5].

Таким чином, кіберзброя не є зброєю масового ураження у класичному розумінні, проте становить новий тип загрози, здатний спричиняти масштабні наслідки. Існуючі норми міжнародного права можуть застосовуватися до кібероперацій, однак потребують подальшого розвитку та адаптації. Формування ефективної системи міжнародного регулювання кіберпростору є необхідною умовою забезпечення безпеки в сучасному світі.

Список використаних джерел

1. Atoms for peace and development : International Atomic Energy Agency. URL: https://www.iaea.org (дата звернення: 14.04.2026).

2. International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts : International Committee of the Red Cross. URL: https://www.icrc.org/en/document/international-humanitarian-law-and-challenges-contemporary-armed-conflicts (дата звернення: 14.04.2026).
3. NATO Cooperative Cyber Defence Centre ofExcellence. URL: https://ccdcoe.org (дата звернення: 13.04.2026).
4. The Tallinn Manual : Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. URL: https://ccdcoe.org/research/tallinn-manual/ (дата звернення: 13.04.2026).
5. Cybersecurity and new Technologies : United Nations Office of Counter-Terrorism. URL: https://www.un.org/counterterrorism/cybersecurity (дата звернення: 15.04.2026).
6. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року : Договір Орг. Об'єдн. Націй від 01.07.1968 : станом на 16 листоп. 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text (дата звернення: 15.04.2026).
7. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII : станом на 19 жовт. 2025 р. // Офіційний вебпортал Верховної Ради України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19 (дата звернення: 15.04.2026).
8. Статут Організації Об’єднаних Націй: міжнародний документ від 26.06.1945. URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter (дата звернення: 13.04.2026).

Ключові слова: кіберзброя, кібератаки, кібербезпека, міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, кіберпростір, критична інфраструктура, застосування сили, збройний напад, атрибуція.

Keywords: cyber weapons, cyberattacks, cybersecurity, international law, international humanitarian law, cyberspace, critical infrastructure, use of force, armed attack, attribution.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Оверченко Діана, Ашадзе Нонна
здобувачі 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНФІСКАЦІЯ ЗАМОРОЖЕНИХ ДЕРЖАВНИХ АКТИВІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ВИКЛИКИ СУВЕРЕННОГО ІМУНІТЕТУ У КОНТЕКСТІ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Питання правової природи конфіскації заморожених державних активів у міжнародному праві в контексті відбудови України є одним із найбільш складних, багатовимірних і водночас актуальних у сучасній міжнародно-правовій доктрині. Воно постає як реакція на безпрецедентні виклики, спричинені збройною агресією, та потребу забезпечення

ефективного механізму відшкодування завданої шкоди. У цьому контексті особливого значення набуває співвідношення між принципом відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння та принципом суверенного імунітету, який історично сформувався як гарантія рівності держав і недоторканності їх власності. Саме це протиріччя визначає складність правового обґрунтування конфіскації активів, які вже були заморожені в іноземних юрисдикціях.

Після початку повномасштабної агресії проти України значна частина державних активів, зокрема фінансові резерви, була заморожена в державах-партнерах. Замороження виступає як тимчасовий правовий захід, що обмежує можливість користування та розпорядження активами, однак не змінює права власності на них. Конфіскація ж, на відміну від замороження, передбачає остаточне вилучення активів і їх подальше спрямування на конкретні цілі, зокрема фінансування відбудови. Саме тому конфіскація потребує більш глибокого і переконливого правового обґрунтування, яке б відповідало як нормам міжнародного права, так і принципам справедливості [1].

Ключовою юридичною перешкодою для реалізації такого підходу є принцип суверенного імунітету держави та її власності. Відповідно до усталених норм звичаєвого міжнародного права, а також положень Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року, державні активи користуються захистом від примусових заходів, особливо якщо йдеться про майно центральних банків або інші активи, пов’язані з виконанням суверенних функцій [2]. Цей принцип розглядається як один із фундаментальних елементів міжнародного правопорядку, що забезпечує стабільність міжнародних фінансових відносин та довіру між державами.

Водночас сучасний розвиток міжнародного права демонструє тенденцію до посилення значення принципу відповідальності держави (state responsibility). Згідно зі Статтями про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, держава, яка порушила міжнародне право, зобов’язана здійснити повне відшкодування шкоди, включаючи як матеріальні, так і нематеріальні збитки [3]. У цьому контексті виникає питання, чи можуть заморожені активи розглядатися як джерело виконання такого обов’язку. Особливої ваги набуває той факт, що акт агресії визнається серйозним порушенням імперативних норм міжнародного права (jus cogens), які мають найвищу юридичну силу та не допускають відступу [4]. Це відкриває можливість для переосмислення меж застосування імунітету у випадках грубих порушень міжнародного правопорядку.

Окрему увагу в науковій літературі приділяють можливості застосування контрзаходів (countermeasures) як інструменту впливу на

державу-порушника. Контрзаходи дозволяються міжнародним правом за умови їх пропорційності, тимчасовості та спрямованості на відновлення порушеного правопорядку. Проте конфіскація активів має незворотний характер, що суперечить класичному розумінню контрзаходів як оборотних заходів. Це створює додаткові сумніви щодо правомірності такого підходу та вимагає подальшого теоретичного обґрунтування [1].

У зв'язку з цим активно розробляються альтернативні механізми, які могли б забезпечити баланс між вимогами міжнародного права та практичною необхідністю фінансування відбудови України. Одним із таких механізмів є створення міжнародного компенсаційного фонду, який би акумулював кошти від заморожених активів або доходів, отриманих від їх використання. Використання саме прибутків від активів розглядається як більш обережний варіант, оскільки він не передбачає прямого порушення права власності, хоча і залишається предметом правових дискусій [5].

Практичний вимір зазначених підходів уже знаходить своє відображення у діях держав та міжнародних інституцій. Зокрема, держави G7 та Європейського Союзу після початку повномасштабної агресії Російської Федерації заморозили близько 300 млрд доларів США резервів Центрального банку РФ [6]. У 2024 році Європейський Союз ухвалив рішення про використання прибутків, отриманих від управління цими активами, для підтримки України, зокрема на військові потреби та відбудову. За оцінками, лише у 2023–2024 роках такі прибутки можуть становити близько 2,5–3 млрд євро щорічно [7]. Значна частина цих коштів акумулюється через фінансову інфраструктуру, зокрема міжнародний депозитарій Euroclear, що фактично виступає ключовим оператором заморожених активів.

Крім того, у Сполучених Штатах Америки розроблено законодавчу ініціативу REPO Act (Rebuilding Economic Prosperity and Opportunity for Ukrainians Act), яка передбачає можливість передачі конфіскованих російських суверенних активів на користь України [8]. Хоча цей механізм ще перебуває на стадії реалізації, він свідчить про формування нової практики, спрямованої на розширення меж допустимого втручання у державну власність у відповідь на грубі порушення міжнародного права.

Водночас на національному рівні вже застосовуються механізми конфіскації приватних активів осіб, пов'язаних із державою-агресором. Зокрема, в Україні діє процедура стягнення активів підсанкційних осіб у дохід держави за рішенням Вищого антикорупційного суду, що вже призвела до конфіскації значних активів російських бізнесменів [9]. Це свідчить про поступове формування правозастосовної практики, яка потенційно може бути поширена і на державні активи, попри існуючі обмеження, пов'язані з принципом суверенного імунітету.

Таким чином, проблема конфіскації заморожених державних активів демонструє глибоку трансформацію сучасного міжнародного права. Вона порушує питання про межі суверенного імунітету, ефективність механізмів відповідальності держав та роль міжнародного співтовариства у забезпеченні справедливості. Подальший розвиток цієї теми вимагатиме не лише теоретичного осмислення, але й вироблення узгоджених міжнародних рішень, які б дозволили забезпечити відбудову України без підриву фундаментальних принципів міжнародного правопорядку.

Список використаних джерел

1. International Law Commission Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001 доступно за посиланням https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
2. United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property 2004 доступно за посиланням https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/4_1_2004.pdf

Crawford J The International Law of State Responsibility Cambridge University Press 2013

Tomuschat C Obligations Arising for States Without or Against Their Will Recueil des cours 1993

World Bank Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment 2024 доступно за посиланням https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/publication/rapid-damage-and-needs-assessment

3. IMF Policy Tracker: Response to the War in Ukraine 2024 https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#U
4. European Commission. Windfall profits from frozen Russian assets 2024 https://ec.europa.eu
5. REPO for Ukrainians Act. U.S. Congress 2024 https://www.congress.gov
6. Закон України «Про санкції» та практика ВАКС щодо стягнення активів 2022–2024 https://zakon.rada.gov.ua

Ключові слова: конфіскація державних активів, заморожені активи, суверенний імунітет, міжнародне право, репарації, відбудова України, відповідальність держав, контрзаходи, імперативні норми, компенсаційний механізм

Keywords: state responsibility, jus cogens, countermeasures, sovereign immunity, frozen state assets, reparations, Ukraine reconstruction

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Опаленик Лілія Ігорівна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ПРАВ ОСІБ, ПІДОЗРЮВАНИХ У КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ: ГАРАНТОВАНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ТА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАХИСТ

Корупційні кримінальні правопорушення залишаються однією з найгостріших проблем сучасного правового простору, оскільки вони підривають довіру до державних інститутів, порушують принципи справедливості та негативно впливають на розвиток суспільства. Водночас боротьба з корупцією не може здійснюватися всупереч фундаментальним правам людини. Міжнародні стандарти, закріплені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), гарантують кожному підозрюваному та обвинуваченому право на справедливий суд, презумпцію невинуватості, доступ до адвоката та захист від свавільного втручання держави [1]. Практика Європейського суду з прав людини чітко демонструє, що навіть у справах про корупцію ці гарантії не підлягають гнучкому тлумаченню залежно від суспільного резонансу.

Ключовим маркером порушень у корупційних справах є провокація злочину з боку правоохоронних органів. У справі *Ramanauskas v. Lithuania* ЄСПЛ прямо зазначив, що використання агентів, які фактично ініціюють злочин, підриває саму суть справедливого судового розгляду [2]. Для практики це означає просту річ, що у випадку, якщо ініціатива передачі неправомірної вигоди виходить від правоохоронців, то справа вже проблемна з точки зору Конвенції.

Особливо показовими є рішення ЄСПЛ проти України, які демонструють системні процесуальні дефекти. У справі *Lutsenko v. Ukraine* Суд встановив, що тримання під вартою використовувалося не для забезпечення належної процесуальної поведінки, але як інструмент тиску, що прямо суперечить ст. 5 Конвенції [3]. Аналогічно і в справі *Tymoshenko v. Ukraine* було визнано, що позбавлення свободи мало політично мотивований характер і не відповідало критеріям законності [4]. Хоча ці справи і мають політичний контекст, все ж таки правові висновки Суду є універсальними та прямо застосовуються до антикорупційних проваджень.

Окрему увагу ЄСПЛ приділяє питанню зловживання запобіжними заходами. У справі *Buzadji v. Republic of Moldova* Суд підкреслив, що після початкового періоду тримання під вартою держава зобов’язана надавати релевантні та достатні підстави для його продовження, інакше таке утримання стає свавільним [5]. У реаліях корупційних справ це особливо критично, оскільки ізоляція особи часто на практиці використовується як інструмент процесуального тиску.

Ще одним системним порушенням є обмеження права на захист. У справі *Salduz v. Turkey* Суд встановив, що відсутність адвоката на ранніх стадіях допиту робить увесь подальший процес несправедливим [6]. У свою чергу, у справі *Yaremenko v. Ukraine* було встановлено, що

використання зізнань, отриманих без належних гарантій захисту, є прямим порушенням ст. 6 Конвенції [7]. Це критично важливо для корупційних проваджень, де таке «зізнання» часто вибиваються під процесуальним або психологічним тиском.

Проблема презумпції невинуватості у справах про корупцію має ще більш загострений характер через медійний фактор. У справі *Allenet de Ribemont v. France* ЄСПЛ наголосив, що навіть формулювання посадовців, які створюють враження винуватості особи, є неприпустимими [8]. У справі *Butkevičius v. Lithuania* Суд прямо визнав, що публічні заяви політичного керівництва щодо винуватості особи у корупції підривають справедливість процесу [9].

Не менш важливим є питання допустимості доказів, отриманих у результаті негласних слідчих дій. У справі *Teixeira de Castro v. Portugal* Суд встановив, що використання доказів, отриманих внаслідок провокації, автоматично ставить під сумнів справедливість всього процесу [10].

Також варто враховувати проблему надмірної тривалості кримінального провадження як форми тиску. У справі *Kudła v. Poland* Суд підкреслив, що держава зобов'язана забезпечити ефективні засоби захисту від затягування процесу [11]. У корупційних справах тривалість провадження часто використовується як інструмент виснаження сторони захисту.

Таким чином, практика ЄСПЛ формує чітку і доволі жорстку позицію, а саме те, що держава не має права компенсувати складність боротьби з корупцією шляхом зниження стандартів прав людини. Заборона провокації злочину, обов'язковість доступу до адвоката, контроль за запобіжними заходами, дотримання презумпції невинуватості та забезпечення рівності сторін – не є рекомендаційного характеру, а прямі юридичні обов'язки держави.

Отже, аналізуючи зазначені рішення ЄСПЛ, фактично сторона захисту у корупційних кримінальних провадженнях має у своєму розпорядженні потужний інструментарій, сформований Судом, який дозволяє ефективно оскаржувати провокацію злочину, незаконне тримання під вартою, процесуальний тиск та медійне порушення презумпції невинуватості. І, власне кажучи, якщо використовувати ці інструменти грамотно, то навіть гучна антикорупційна справа може розсипатися не через політику, а саме через право.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Case of *Ramanauskas v. Lithuania* (Application no. 74420/01) : Judgment of the European Court of Human Rights, 05 February 2008. URL: https://hudoc.echr.coe.int

3. Case of *Lutsenko v. Ukraine* (Application no. 6492/11) : Judgment of the European Court of Human Rights, 03 July 2012. URL: https://hudoc.echr.coe.int
4. Case of *Tymoshenko v. Ukraine* (Application no. 49872/11) : Judgment of the European Court of Human Rights, 30 April 2013. URL: https://hudoc.echr.coe.int
5. Case of *Buzadji v. Republic of Moldova* (Application no. 23755/07) : Judgment of the European Court of Human Rights, 05 July 2016. URL: https://hudoc.echr.coe.int
6. Case of *Salduz v. Turkey* (Application no. 36391/02) : Judgment of the European Court of Human Rights, 27 November 2008. URL: https://hudoc.echr.coe.int
7. Case of *Yaremenko v. Ukraine* (Application no. 32092/02) : Judgment of the European Court of Human Rights, 12 June 2008. URL: https://hudoc.echr.coe.int
8. Case of *Allenet de Ribemont v. France* (Application no. 15175/89) : Judgment of the European Court of Human Rights, 10 February 1995. URL: https://hudoc.echr.coe.int
9. Case of *Butkevičius v. Lithuania* (Application no. 48297/99) : Judgment of the European Court of Human Rights, 26 March 2002. URL: https://hudoc.echr.coe.int
10. Case of *Teixeira de Castro v. Portugal* (Application no. 25829/94) : Judgment of the European Court of Human Rights, 09 June 1998. URL: https://hudoc.echr.coe.int
11. Case of *Kudła v. Poland* (Application no. 30210/96) : Judgment of the European Court of Human Rights, 26 October 2000. URL: https://hudoc.echr.coe.int

Ключові слова: ЄСПЛ, судова практика у справах, корупційні кримінальні правопорушення, права обвинувачених.

Keywords: ECHR, case law, corruption-related criminal offenses, the rights of the accused.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Остапенко Світлана Олександрівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ПРАВА ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН У ФОРМУВАННІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДНОВЛЕННЯ ТА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Право зовнішніх зносин є невід'ємною частиною міжнародного публічного права і відіграє ключову роль у формуванні правових механізмів

післявоєнного відновлення та забезпечення безпеки України. Під цим поняттям розуміють комплекс міжнародно-правових норм та інститутів, що регулюють відносини України з іншими державами, міжнародними організаціями та суб'єктами міжнародного права. Такі норми визначають основу зовнішньої політики держави, забезпечують виконання міжнародних зобов'язань і створюють правову платформу для відновлення після збройної агресії, зміцнення територіальної цілісності та забезпечення стабільного миру.

Одним із головних завдань післявоєнного періоду є відновлення економіки та соціальної сфери, відновлення інфраструктури і забезпечення безпеки громадян. Міжнародне гуманітарне право спрямоване не лише на обмеження негативних наслідків збройних конфліктів, а й на створення правових передумов для ефективного та швидкого післявоєнного відновлення. Воно спрямоване на мінімізацію руйнувань цивільних об'єктів, захист мирного населення та підготовку правових і організаційних основ для повернення і реінтеграції територій у склад держави. Застосування принципів міжнародного гуманітарного права зменшує масштаби руйнувань та створює правові й організаційні передумови для ефективного відновлення територій і забезпечення гуманітарної підтримки населення.

Післявоєнне відновлення України вимагає також комплексного перегляду та адаптації національного законодавства в контексті міжнародних стандартів. Наукові дослідження підкреслюють необхідність гармонізації законодавчої бази України з міжнародними правовими нормами, що дозволить не лише ефективно долати наслідки війни, але й забезпечить основу для сталого відновлення та зміцнення правової і соціально-економічної системи України [1]. Міжнародно-правові механізми відповідальності агресора спираються на положення права зовнішніх зносин, що визначає його ключову роль у відшкодуванні завданих збитків Ці механізми передбачають не лише можливість притягнення держави-агресора до юридичної відповідальності, а й забезпечення компенсації завданих матеріальних та нематеріальних збитків, а також відновлення порушених прав постраждалих держав і громадян [1]. У цьому контексті питання компенсації стає невід'ємною частиною системи правового забезпечення післявоєнної відбудови, оскільки міжнародні організації, міжурядові форуми або спеціальні трибунали можуть виступати ефективною платформою для справедливого та прозорого вирішення спорів, пов'язаних із відшкодуванням шкоди [2]. Крім того, такі правові механізми стимулюють координацію міжнародної допомоги, створюють умови для правової стабільності та зміцнюють довіру до міжнародних інститутів як до гарантів захисту суверенітету та відновлення нормального функціонування держави. Окрім цього, право зовнішніх зносин відіграє визначальну роль у забезпеченні безпеки держави через механізми

міжнародного співробітництва. Системи міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, створюють платформу правового співробітництва, що дозволяє об'єднати зусилля у сфері безпеки, гуманітарної допомоги, соціально-економічної стабілізації та правового захисту населення. Робота цих організацій у післявоєнний період дозволяє Україні отримувати підтримку у відновленні критичної інфраструктури, зміцненні сектору безпеки, розбудові правосуддя і правового порядку [3]. Умови післявоєнного періоду вимагатимуть розробки нових міжнародних угод і договорів щодо гарантій безпеки, що стане основою для довгострокових партнерських відносин з державами-членами міжнародних організацій та іншими суб'єктами міжнародного права. Такі угоди мають бути закріплені на твердих міжнародно-правових засадах, здатних забезпечити довгострокові гарантії безпеки для України та регіональної стабільності.

Попри існування міжнародно-правових норм, війна в Україні виявила певні проблеми їх реалізації. Зокрема, низка міжнародних інституцій, таких як Рада Безпеки ООН, зазнає критики через складнощі у ефективному реагуванні на агресію, що піднімає питання вдосконалення правових механізмів міжнародної безпеки та їхньої дієвості в умовах сучасних конфліктів [4]. На мою думку, не можна недооцінювати значення міжнародно-правових інструментів для післявоєнного відновлення України, оскільки без їх системного застосування відбудова держави буде фрагментарною та менш ефективною. Зокрема, ключове значення мають ті механізми, які спрямовані на зміцнення правового статусу територіальної цілісності, захист прав людини, забезпечення верховенства закону та створення умов для стійкого миру. Через переговорні процеси, а також двосторонні та багатосторонні угоди формуються правові основи для відновлення інфраструктури, економічної стабільності та безпеки держави. Такі міжнародні правові механізми стають фундаментом для майбутньої структурної та політичної безпеки України, забезпечують інтеграцію держави у світову спільноту та створюють правові гарантії для ефективного відстоювання національних інтересів на міжнародній арені.

Право зовнішніх зносин у післявоєнний період забезпечує правову основу для відновлення критичної інфраструктури, соціальних і економічних систем, а також захисту прав громадян. Воно сприяє гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, що дозволяє ефективно реалізовувати програми відбудови та залучати міжнародні фінансові й технічні ресурси [1].

Використання міжнародно-правових механізмів, зокрема процедур компенсації шкоди та притягнення держав-агресорів до відповідальності,

створює правові гарантії для постраждалих та відновлення економічної стабільності [2].

Крім того, право зовнішніх зносин забезпечує координацію зусиль України з міжнародними організаціями у сфері безпеки, гуманітарної допомоги та соціальної підтримки населення, що постраждало від війни. Міжнародно-правові норми дозволяють формувати прозорі механізми контролю за використанням ресурсів, моніторингу виконання міжнародних програм і залучення інвестицій для відновлення держави. Одночасно ці норми створюють правові умови для захисту прав внутрішньо переміщених осіб та постраждалого населення, інтегруючи міжнародні стандарти гуманітарної допомоги в національну правову систему та забезпечуючи ефективний контроль за їх реалізацією.

Отже, право зовнішніх зносин виступає ключовим механізмом забезпечення післявоєнного відновлення та безпеки України. Воно дозволяє гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами, створює правові гарантії для захисту громадян і відновлення економіки, а також забезпечує координацію дій із міжнародними організаціями у сфері безпеки, гуманітарної допомоги та соціальної підтримки. Завдяки міжнародно-правовим інструментам Україна може ефективно залучати фінансові та технічні ресурси, реалізовувати програми відбудови та контролювати виконання міжнародних зобов'язань, що є необхідною умовою для стабільності, суверенітету та сталого розвитку держави у сучасних умовах міжнародного права.

Список використаних джерел

1. Чорнолуцький Р. В. *Роль національної та міжнародної нормопроєктної діяльності у процесі післявоєнного відновлення України*, Вісник Прикарпатського університету. 2024. С. 410-418. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/310841/302081

2. Іваненко Д. Д. *Міжнародний компенсаційний механізм відшкодування збитків, завданих агресією Російської Федерації*, Лігал Джорнел Дніпровського університету. 2024. С. 117-118. URL: https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/article/view/45/40

3. Андрейків А. І. *Діяльність міжнародних організацій під час післявоєнного відновлення: теорія, практика та перспективи*, Вісник Міжнародного університету. 2024. С. 13-15. URL: https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/445/438

4. Ladna K. *International Law in Crisis: The Ukraine War and the Failure of Legal Mechanisms,* York Law Society. 2025. URL: https://www.yorklawsociety.net/issue-2025/2025/8/4/international-law-in-crisis-the-ukraine-war-and-the-failure-of-legal-mechanisms-7epd4

Ключові слова: Право зовнішніх зносин, міжнародне публічне право, післявоєнне відновлення, безпека України, міжнародно-правові норми, дипломатичні та консульські відносини, міжнародні організації, компенсація збитків, відповідальність держав-агресорів,

гуманітарне право, територіальна цілісність, національне законодавство, міжнародні стандарти, координація міжнародної допомоги, відновлення економіки та інфраструктури.

Keywords: Law of foreign relations, public international law, post-war recovery, security of Ukraine, international legal norms, diplomatic and consular relations, international organizations, compensation for damages, responsibility of aggressor states, humanitarian law, territorial integrity, national legislation, international standards, coordination of international aid, restoration of economy and infrastructure

Науковий керівник: асистент Бугаєць А. С.

Остапенко Світлана Олександрівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Імплементація європейських стандартів незалежності судової влади в Україні у післявоєнний період – це значно більше, ніж просте приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних норм. Це комплексний та стратегічно важливий процес, який охоплює всі аспекти функціонування судової системи та спрямований на забезпечення її реальної незалежності, ефективності та прозорості. У сучасних умовах післявоєнного відновлення України ці завдання набувають особливої ваги, адже вони безпосередньо пов’язані з формуванням довіри громадян до суду, відновленням авторитету правових інституцій та забезпеченням стабільного функціонування держави в цілому.

Процес імплементації має глибоке історичне коріння. Ще у 2006 році була схвалена Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду відповідно до європейських стандартів, що стало першим кроком до системних змін у національному правосудді. Ця концепція передбачала не лише реформування організаційної структури судів та вдосконалення процедур судочинства, а й створення основ для незалежності суддів, впровадження чітких правил добору та підвищення професійної підготовки суддів, а також підвищення доступності та прозорості судових процесів для громадян, що згодом стало фундаментом для більш масштабних реформ, реалізованих у 2010-2020-х роках. Документ заклав основи подальших реформ, зокрема процесуального та інституційного характеру, спрямованих на гармонізацію українського законодавства з міжнародними стандартами правосуддя [1].

Особливого значення процес імплементації набув після 2014 року, коли Україна визначила європейську інтеграцію як ключовий напрямок своєї державної політики. Було ухвалено низку законів та змін до процесуального законодавства, що передбачали модернізацію статусу суддів, удосконалення процедур їх призначення та зміцнення механізмів забезпечення доброчесності та відповідальності [2]. Ці кроки були

спрямовані на наближення української системи правосуддя до стандартів Ради Європи та Європейського Союзу.

Незалежність суддів передбачає не лише формальні гарантії, але й реальну свободу у прийнятті рішень без зовнішнього тиску з боку державних органів, політичних структур або будь-яких інших зацікавлених осіб. Вона забезпечується через низку механізмів: незмінюваність суддів, прозорі процедури їх призначення та звільнення, належне матеріальне забезпечення та дисциплінарну автономію. Європейська конвенція з прав людини та практика Європейського суду з прав людини (Далі – ЄСПЛ) є центральними у формуванні таких стандартів, оскільки вони визначають основні принципи справедливого суду, свободи суддівської оцінки доказів та захисту від неправомірного втручання. Крім того, рішення ЄСПЛ слугують орієнтиром для національних судів у розробці власної практики та впровадженні механізмів, що гарантують реальну, а не декларативну незалежність суддів [3]. Також ЄСПЛ зобов'язує українські суди враховувати міжнародні норми у своїй практиці, що забезпечує справедливий судовий розгляд та уніфікацію правозастосування.

Практичне застосування цих стандартів здійснюється через регулярне використання суддями України матеріалів і рішень ЄСПЛ, що дозволяє адаптувати національну судову практику до європейських вимог та забезпечує уніфікацію підходів у розгляді схожих справ. Це включає аналіз рішень щодо права на справедливий суд, незалежності та неупередженості суддів, процедурних гарантій і дотримання прав людини, що допомагає формувати більш прогнозовану та стабільну практику на національному рівні. Крім того, впровадження рекомендацій ЄСПЛ сприяє підвищенню професійного рівня суддів, зміцненню довіри громадян до судової системи та створенню умов для ефективного захисту прав і свобод людини навіть у складних післявоєнних умовах [5]. Це демонструє не декларативне, а реальне впровадження міжнародних стандартів у щоденну роботу судів.

Одним із ключових напрямів імплементації є розвиток інституцій, які забезпечують незалежність судової влади. Вища рада правосуддя (Далі – ВРП) виконує центральну роль у доборі суддів, гарантуванні їх незалежності та дисциплінарній відповідальності. ВРП проводить оцінювання незалежності суддів за міжнародними стандартами та у співпраці з європейськими партнерами, що сприяє прозорості та посиленню довіри до судової системи [4].

Іншим важливим напрямом є систематичне застосування практики ЄСПЛ у національному правосудді, що дозволяє не лише уніфікувати судові рішення в Україні, але й забезпечує поступове наближення національної судової системи до усталених європейських стандартів. Використання рішень ЄСПЛ допомагає українським судам правильно

тлумачити положення національного законодавства, враховувати міжнародні гарантії прав людини та приймати рішення, які відповідають принципам справедливості, неупередженості та пропорційності [3]. Крім того, інтеграція практики ЄСПЛ у повсякденну роботу судів сприяє підвищенню професійного рівня суддів, формуванню єдиних правозастосовних підходів і зміцненню довіри громадян до правосуддя. Українські суди активно використовують переклади рішень ЄСПЛ і спеціальні платформи обміну знаннями, що розширює доступ до міжнародної практики [3].

Повоєнний період ставить перед судовою владою нові виклики: відновлення зруйнованих судових установ, забезпечення доступу до правосуддя в регіонах, де тривали бойові дії, та інтеграція практики з міжнародними стандартами в умовах перевантаження судової системи [5]. Незважаючи на ці труднощі, судова система продовжує працювати та адаптувати процедури для забезпечення ефективного судочинства.

Отже, імплементація європейських стандартів незалежності судової влади в Україні у післявоєнний період є складним і багаторівневим процесом, який охоплює не лише законодавчі зміни, а й розвиток інституційної спроможності судової системи, впровадження ефективних процедур добору та оцінки суддів, практичне застосування міжнародних стандартів у національній практиці, а також формування високого рівня правової культури та професійної етики суддів. Успішна реалізація цих заходів сприятиме зміцненню верховенства права, підвищенню прозорості та ефективності правосуддя, відновленню довіри громадян до судової системи та забезпечить надійний фундамент для інтеграції України до європейського правового простору. Крім того, вона створює передумови для стійкого розвитку демократичних інституцій та ефективного захисту прав і свобод людини у постконфліктний період.

Список використаних джерел

1. Президент України. Концепція вдосконалення судівництва, 2006 URL: https://www.president.gov.ua/documents/3612006-4194
2. Moskvych L. Strengthening the Institutional Independence of the Court in the System of European Integration. Problems of Legality. 2023. URL: https://plaw.nlu.edu.ua/article/view/284111
3. Верховний Суд України. У Верховному Суді обговорюють 75-річний досвід імплементації Європейської конвенції з прав людини, 2025. URL:https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1939307
4. court.gov.ua. Суспільство має усвідомлювати, що незалежність судової влади – це гарантія справедливого суду, 2025. URL: https://court.gov.ua/press/general/1754799
5. Верховний Суд України. У ВС обговорили 30-річний досвід імплементації Конвенції, 2025. URL: https://www.supreme.court.gov.ua/press/news/1942433

Ключові слова: Імплементація, європейські стандарти, незалежність судової влади, Україна, післявоєнний період, судова система, верховенство права, захист прав людини, європейська інтеграція, Концепція вдосконалення судівництва, судді, призначення суддів, доброчесність, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), практика ЄСПЛ, Вища рада правосуддя (ВРП).

Keywords: Implementation, European standards, judicial independence, Ukraine, post-war period, judicial system, rule of law, human rights protection, European integration, Concept of Judiciary Improvement, judges, appointment of judges, integrity, European Court of Human Rights (ECHR), ECHR practice, High Council of Justice (HCJ).

Науковий керівник: д.ю.н, професор Сурілова О. О.

Паламарчук Андрій, Щербина Марія

здобувачі 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ КОНСУЛІВ

В умовах сучасних глобалізаційних процесів та зростаючої мобільності населення роль консульських установ у забезпеченні захисту прав і законних інтересів громадян за кордоном набуває особливої актуальності. Особливого значення ця проблематика набуває для України в контексті повномасштабного збройного вторгнення, яке зумовило масовий виїзд українців за кордон та суттєво ускладнило здійснення консульських функцій. Ефективність консульського захисту значною мірою залежить від чіткості нормативного регулювання правового статусу консулів як на міжнародному, так і на національному рівні. У зв'язку з цим дослідження проблем реалізації правового статусу консулів є актуальним науково-практичним завданням

Правовий статус консулів у сучасному міжнародному праві визначається двома рівнями нормативного регулювання. На міжнародному рівні основоположним є Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 року [1], яка кодифікувала звичаєве консульське право і встановила уніфіковані стандарти щодо статусу, функцій, привілеїв та імунітетів консульських посадових осіб. На національному рівні в Україні статус і функції консулів регламентуються Консульським статутом України від 02.04.1994 [2], зокрема розділом IX (ст. 92–94), що деталізує правовий статус нештатних (почесних) консулів. Ключова особливість консульського права порівняно з дипломатичним полягає у тому, що консули не є універсальними представниками держави, а виконують конкретні функціональні завдання адміністративного, правового та нотаріального характеру в межах консульського округу, не торкаючись суто політичних аспектів міждержавних зносин.

Однією з ключових проблем реалізації правового статусу консулів є принципова відмінність їхніх привілеїв та імунітетів від дипломатичних. На

відміну від дипломатів, особиста недоторканність консульських посадових осіб не є абсолютною: вони можуть бути заарештовані або взяті під варту у разі вчинення тяжкого злочину (ст. 41 Конвенції [1]). Імунітет від юрисдикції також є функціональним -- поширюється лише на дії, вчинені при виконанні консульських функцій (ст. 43 Конвенції [1]). Це породжує практичні проблеми: межі «функціонального імунітету» нерідко трактуються неоднозначно як консулом, так і органами держави перебування, що призводить до інцидентів та дипломатичних непорозумінь. Показовим є прецедент Міжнародного Суду ООН (справа «США проти Ірану», 1980), де судом підтверджено обов'язкову силу гарантій Конвенції навіть у кризових умовах.

Хачатрян А. А. [4, с. 110] систематизує правовий масив України у сфері консульської діяльності за чотирма нормативно-правовими блоками, виявляючи системні проблеми. Перший блок – консульські конвенції між Україною та іноземними державами – є відносно розвиненим, однак містить суттєві розбіжності у стандартах привілеїв між різними двосторонніми угодами. Другий блок – внутрішнє законодавство – акцентований на євроінтеграційних прагненнях України, хоча практика узгодження консульського законодавства зі стандартами ЄС і НАТО залишається неповною. Автор також констатує, що умови воєнного стану додатково ускладнили реалізацію консульських функцій: обмежений доступ консулів до громадян в окупованих і прифронтових регіонах, порушення комунікацій та перешкоди у виконанні нотаріальних дій є актуальними викликами для консульської служби в умовах збройного конфлікту.

Особливою категорією є правовий статус почесних (нештатних) консулів, що становить окрему наукову та практичну проблему. Хачатрян А. А. [5, с. 167] встановлює, що Віденська конвенція не закріплює виразної відмінності між статусом штатних і почесних консулів, однак їхні функціональні обов'язки і можливості суттєво різняться. Почесні консули здійснюють діяльність на громадських засадах, можуть займатися комерційною діяльністю, організовують роботу консульської установи за власний рахунок і не мають статусу державних службовців. Логвиненко Б. О. [3, с. 1041] аналізує проблеми оптимізації функцій почесних консулів у повоєнний період, констатуючи, що їхня роль суттєво зросла в умовах повномасштабного вторгнення – вони перетворились на важливу ланку публічної дипломатії і захисту інтересів громадян за кордоном. Водночас відсутність чіткого механізму контролю за їхньою діяльністю та уніфікації виконуваних функцій залишається системною прогалиною в нормативному регулюванні.

Аналіз проблем реалізації правового статусу консулів дозволяє виокремити три ключові напрями вдосконалення. По-перше, необхідне

чітке нормативне закріплення меж «функціонального імунітету» консула у двосторонніх консульських конвенціях і внутрішньому законодавстві – щоб унеможливити різне тлумачення обсягу захисту консульських посадових осіб державою перебування. По-друге, інституалізація почесного консульства потребує запровадження типових моделей взаємодії та уніфікованих переліків функцій, що сприятиме інтенсифікації міжнародного співробітництва в умовах відновлення України. По-третє, умови збройного конфлікту вимагають спеціального протоколу консульського захисту громадян у зонах воєнних дій – з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права і практики консульського доступу до ув'язнених осіб (ст. 36 Віденської конвенції [1]). Реалізація зазначених напрямів сприятиме ефективнішому захисту прав громадян та юридичних осіб України за кордоном і зміцненню міжнародно-правових позицій держави у сфері права зовнішніх відносин.

Список використаних джерел

1. Віденська конвенція про консульські зносини: Міжнародний документ ООН від 24.04.1963. URL: https://naples.mfa.gov.ua/normativno-pravovi-akti/4978-videnska-konvecija-pro-konsulysyki-znosini.
2. Консульський статут України: затверджений Указом Президента України від 02.04.1994 № 127/94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text.
3. Логвиненко Б. О. Перспективи оптимізації функцій почесних консулів іноземних держав в Україні у повоєнний період. Наукові інновації та передові технології. 2025. № 9 (49).
URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/28821/28783.
4. Хачатрян А. А. Адміністративно-правові засади діяльності почесних консулів іноземних держав і консульських установ, що очолюються такими консулами в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Т. 4, № 86. С. 110–115. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320881.
5. Хачатрян А. А. Сучасні теоретико-правові підходи до розуміння сутності та змісту інституту почесних консулів іноземних держав в Україні. Наукові записки. Серія: Право. 2023. Вип. 14. С. 167–171. URL: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-167-171.

Ключові слова: *консульське право, правовий статус консулів, Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р., консульські привілеї та імунітети, функціональний імунітет, почесні консули, нештатні консули, захист громадян за кордоном, консульські функції, Консульський статут України, право зовнішніх відносин, публічна дипломатія, євроінтеграція, збройний конфлікт.*

Keywords: *consular law, legal status of consuls, Vienna Convention on Consular Relations 1963, consular privileges and immunities, functional immunity, honorary consuls, non-career consuls, protection of citizens abroad, consular functions, Consular Statute of Ukraine, law of external relations, public diplomacy, European integration, armed conflict.*

Науковий керівник: асистент Бугаєць А. С.

Паламарчук Андрій, Щербина Марія
здобувачі 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНЦЕПЦІЯ «ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ» У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ В ПОСТКОНФЛІКТНИЙ ПЕРІОД

Відновне правосуддя (restorative justice) як концепція сформувалося в другій половині XX ст. спочатку в контексті кримінального права, однак із часом було інтегровано в більш широку парадигму перехідного правосуддя (transitional justice). Під відновним правосуддям розуміють підхід, спрямований передусім на відновлення прав потерпілих, відшкодування заподіяної шкоди та примирення сторін конфлікту, а не виключно на покарання винних. У доктрині міжнародного права відновне правосуддя розглядається як один із елементів ширшої системи перехідного правосуддя – поряд із кримінальним переслідуванням, репараціями, комісіями з встановлення істини та інституційними реформами.

Концептуальну основу відновного правосуддя в постконфліктний період закладено в системі ООН. Доповідь Генерального Секретаря ООН «Верховенство права та правосуддя перехідного періоду в конфліктних та постконфліктних суспільствах» (S/2004/616) визначила перехідне правосуддя як «весь спектр процесів і механізмів, пов'язаних із спробами суспільства подолати спадщину масштабних порушень з метою забезпечення підзвітності, справедливості та примирення» [1]. Подальшим розвитком цієї концепції стала Настанова Генерального Секретаря ООН щодо перехідного правосуддя 2023 р., у якій перехідне правосуддя визначено як «прагматичний інструмент у сфері прав людини», що забезпечує мир, безпеку та сталий розвиток [2].

Відновне правосуддя у міжнародному контексті не існує як самостійний правовий інститут із чіткою нормативною регламентацією, однак його принципи відображено в ряді міжнародних документів. Зокрема, Основні принципи щодо права на засоби правового захисту та відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (Резолюція ГА ООН 60/147 від 2005 р.) закріплюють право жертв на реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення [3, с. 6–7]. Ці елементи збігаються із сутністю відновного підходу, в якому акцент робиться не на каральній, а на репаративній функції правосуддя.

Важливою точкою зіткнення відновного та перехідного правосуддя є практика комісій з встановлення істини та примирення (Truth and Reconciliation Commissions, TRC). Найбільш показовим є досвід Колумбії,

де Спеціальна юрисдикція миру (JEP) стала першим прикладом судового органу міжнародного рівня, який явно інкорпорував відновний підхід до притягнення до відповідальності за масові порушення прав людини [4]. Санкції JEP передбачають поряд із каральними заходами відновні проекти на користь потерпілих. У доповіді Міжнародного центру перехідного правосуддя «Transforming Social Relations» (2024) наголошується, що відновне правосуддя може бути ефективно інтегровано в інституційні механізми від національного до місцевого рівня [4].

Показовим прикладом у контексті відновного правосуддя є також досвід постюгославського врегулювання. Після розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії та збройних конфліктів 1990-х років на теренах Балкан Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (МКТЮ, 1993–2017) здійснив кримінальне переслідування осіб, відповідальних за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид. Попри переважно каральний характер МКТЮ, його діяльність мала й відновні елементи: встановлення фактичних обставин злочинів сприяло відновленню «правди» для жертв та їхніх родин. Водночас регіональна Комісія RECOM, заснована 2011 р. за ініціативи громадянського суспільства, стала спробою закласти позасудові відновні механізми збір свідчень і документування жертв, як доповнення до трибунальського переслідування [5]. Цей досвід засвідчив, що ефективна постконфліктна відповідальність вимагає поєднання кримінального правосуддя з відновними практиками, орієнтованими на потреби потерпілих.

Для України питання відновного правосуддя набуває особливої актуальності у зв’язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації. Як зазначає А. М. Мерник, перехідне правосуддя, до складу якого входить відновний елемент, в українському контексті має враховувати специфіку триваючого збройного конфлікту, окупованих територій і масового вимушеного переміщення [6, с. 62–63]. Ключовим практичним виміром відновного правосуддя для України є питання створення єдиного механізму відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок агресії. У травні 2023 р. на Саміті Ради Європи в Рейк’явіку було засновано Реєстр збитків для України перший крок до формування міжнародної системи репарацій, що фіксує вимоги фізичних осіб і держави [7]. Водночас міжнародна дискусія ведеться щодо необхідності запровадження комплексного компенсаційного механізму, здатного охопити всі категорії потерпілих: цивільних осіб, які зазнали майнових і немайнових втрат, вимушених переселенців, а також родини загиблих. Такий єдиний механізм відшкодування шкоди мав би поєднувати елементи реституції, компенсації та реабілітації, закріплені в Резолюції ГА ООН 60/147, і водночас враховувати відновний вимір – визнання страждань жертв, відновлення їхньої гідності та сприяння суспільному примиренню в постконфліктний

період. Реалізація такого механізму в Україні ускладнена відсутністю законодавчо закріпленої концепції перехідного правосуддя, проте формування такої концепції є необхідною передумовою постконфліктної реінтеграції. Верховний комісар ООН з прав людини В. Тюрк у своїй промові від 20 березня 2025 р. прямо наголосив, що у нинішньому фрагментованому світі перехідне правосуддя є «суттєвим та творчим підходом до вирішення проблем», який необхідно активно розвивати задля побудови тривалого миру [8].

Таким чином, концепція відновного правосуддя в міжнародному праві функціонує як невід'ємна складова ширшої системи перехідного правосуддя, не маючи при цьому самостійної кодифікації в окремому міжнародному договорі. Її зміст розкривається через принципи репарацій, відновлення гідності жертв та суспільного примирення, які закріплено в документах ООН і підтверджено постконфліктною практикою держав. Балканський досвід МКТЮ та ініціативи RECOM свідчать про важливість поєднання судових і позасудових відновних механізмів. Для України особливо актуальним є запровадження єдиного механізму відшкодування шкоди, який би охоплював реституцію, компенсацію та реабілітацію потерпілих і слугував основою постконфліктного примирення. Перспективним напрямом є нормативне закріплення відновного підходу в майбутніх міжнародних угодах щодо постконфліктного врегулювання, зокрема стосовно України.

Список використаних джерел

1. Мерник А.М. Перехідне правосуддя як засіб відновлення порушених прав людини в умовах особливих правових режимів. Вісник Національної академії правових наук України. 2022. Т. 29. № 4. С. 53–65 URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/29(4)_2022-53-65.pdf

2. The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General. UN Doc. S/2004/616. 23 August 2004. URL: https://peacekeeping.un.org/en/report-of-secretary-general-rule-of-law-and-transitional-justice-conflict-and-post-conflict

3. Guidance Note of the Secretary-General on Transitional Justice: A Strategic Tool for People, Prevention and Peace. United Nations. October 2023. URL: https://peacemaker.un.org/en/documents/guidance-note-secretary-general-transitional-justice-strategic-tool-people-prevention-and

4. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law: Resolution of the UN General Assembly A/RES/60/147. 16 December 2005. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation

5. RECOM Reconciliation Network. What is the Coalition for RECOM? URL: https://www.recom.link/en/what-is-the-coalition-for-recom-2/

6. Roccatello A. M., Moreno M. C. Transforming Social Relations: Restorative Responses to Massive Human Rights Violations. New York: International Center for Transitional Justice, 2023. URL: https://www.ictj.org/resource-library/transforming-social-relations-restorative-responses-massive-human-rights
7. Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine (RD4U). Council of Europe. URL: https://www.rd4u.coe.int/en/
8. Türk V. Transitional justice is about victims, dignity and healing: Statement by the UN High Commissioner for Human Rights. OHCHR. 20 March 2025. URL: https://www.ohchr.org/en/statements-and-speeches/2025/03/transitional-justice-about-victims-dignity-and-healing
7. RECOM Reconciliation Network. What is the Coalition for RECOM? URL: https://www.recom.link/en/what-is-the-coalition-for-recom-2/

Ключові слова: відновне правосуддя, перехідне правосуддя, постконфліктний період, міжнародне право, права потерпілих, репарації, примирення, комісії з встановлення істини, правосуддя перехідного періоду.

Keywords: restorative justice, transitional justice, post-conflict period, international law, victims' rights, reparations, reconciliation, truth commissions, justice in transition.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Паламарчук Андрій, Щербина Марія
здобувачі 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ РАДИ ЄС У ФОРМУВАННІ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Сучасна санкційна політика Європейського Союзу є одним із ключових інструментів реагування на міжнародні загрози, порушення міжнародного права та актів агресії. Центральну роль у формуванні та реалізації санкцій відіграє Рада Європейського Союзу, яка здійснює координацію позицій держав-членів та ухвалює відповідні рішення у межах спільної зовнішньої та безпекової політики.

У світлі сучасних глобальних викликів, реалізація санкційної політики стає надзвичайно важливою для підтримання міжнародного правопорядку та забезпечення прав людини. Особливо це актуально в контексті російського вторгнення в Україну, яке призвело до значних змін у міжнародній політиці та безпеці. Російсько-українська війна суттєво вплинула на всі аспекти економічної безпеки України. Вона не лише змінила макроекономічні показники, але й поставила нові виклики, пов’язані з функціонуванням державних інституцій, забезпеченням економічної стійкості та міжнародним співробітництвом. Держава-агресор, стала найбільш санкціонованою країною у світі, що свідчить про серйозність міжнародної реакції на її дії.

Значний вклад був здійснений стратегічним партнером України – Європейським Союзом, який з лютого 2022 року ввів в дію уже 12

санкційних пакетів, які покликані зменшити воєнний та економічний потенціал росії та позбавити її можливості продовжувати війну. Однак публічне управління санкційними процесами в ЄС має свої недоліки, які можуть бути враховані Україною при розробленні та реалізації власної санкційної політики, особливо в умовах євроінтеграційних процесів [1, с.43].

Важливу роль у цьому процесі відіграє саме Рада ЄС, яка забезпечує інституційний механізм ухвалення санкцій. Рішення приймаються на основі принципу одностайності, що гарантує узгодженість політики держав-членів, проте водночас ускладнює оперативність реагування. Такий механізм потребує постійного балансу між національними інтересами держав-членів та спільною позицією ЄС.

Вагомий внесок у формування та реалізацію санкційної політики здійснюється саме інституційним механізмом Європейського Союзу, де провідне місце займає Рада ЄС. Європейський Союз виступає стратегічним партнером України в контексті зміцнення її економічної безпеки. Ця співпраця охоплює широкий спектр заходів, включаючи макрофінансову допомогу, технічну підтримку, гармонізацію законодавства та санкційну політику щодо рф. У результаті формується нова модель взаємодії, яка базується на європейських стандартах і принципах та інтегрує європейські стандарти і практики [2, с.4].

У контексті санкцій, запроваджених Європейським Союзом проти росії у 2014 році, їхньою метою було збільшення фінансових наслідків і втрат для росії внаслідок її дій, спрямованих на підрив територіальної цілісності, суверенітету та незалежності України, а також сприяння мирному врегулюванню кризи [1, с.43].

У 2022 році Європейський Союз запровадив найбільший у своїй історії пакет санкцій проти росії, який включає обмеження в сферах торгівлі, енергетики, фінансів і технологій. Ці заходи мали більш конкретні цілі та були спрямовані на зниження економічного потенціалу агресора, водночас підтримуючи Україну. Яскравим прикладом є ембарго на російську нафту та газ, яке зменшило надходження до бюджету держави-агресора, але водночас змусило ЄС шукати альтернативні джерела енергії. Також, говорячи про приклади важливо зазначити скорочення величезних джерел доходів, щоб зменшити здатність росії фінансувати та продовжувати війну, а також боротьба з обходом санкцій шляхом зміцнення двосторонньої та багатосторонньої співпраці з країнами, що не є членами ЄС, а також надання їм технічної допомоги [1, с.43-44].

Варто зазначити, що перша хвиля санкцій, була зосереджена на фінансових обмеженнях. На початковому етапі було застосовано один із найбільш масштабних фінансових заходів – виключення низки російських банків із системи SWIFT. Торговельні санкції були введені дуже швидко

після початку військового вторгнення, включаючи безпрецедентні заходи, такі як скасування статусу найбільшого сприяння для росії, що передбачає зниження тарифів для членів Світової організації торгівлі. Таким чином, можна стверджувати, що санкційна політика ЄС є адаптивною, а серйозність впливу, тобто обмеження, які застосовуються до об'єкта, залежать від ступеня ескалації [4, с. 3].

Мета, принципи, а також загальні цілі державної санкційної політики ЄС визначені у «Основних принципах застосування обмежувальних заходів (санкцій)». Відповідно до цього документа держави-члени Європейського Союзу підтверджують спільну позицію щодо використання санкцій як інструменту захисту прав людини, підтримки демократії, забезпечення верховенства права, належного врядування, а також протидії міжнародному тероризму та поширенню зброї масового знищення [3, с. 2-3].

Основними цілями введення санкцій ЄС наразі визначає: захист цінностей, інтересів та безпеки ЄС, збереження миру, консолідація та підтримка демократії, верховенства права, прав людини та принципів міжнародного права, а також запобігання конфліктам і зміцнення міжнародної безпеки [1, с. 43-44]. Конфлікти, які тривають, часто супроводжуються насильством, дискримінацією та грубими порушеннями основних прав і свобод громадян. У цьому контексті захист прав людини став для Європейського Союзу одним із найважливіших обґрунтувань для застосування санкцій [4, с.4].

Разом із тим санкційна політика Європейський Союз стикається з рядом суттєвих викликів, що впливають на її ефективність. Одним із ключових є складність ухвалення рішень у межах Рада Європейського Союзу, оскільки вони потребують одностайної підтримки держав-членів. Це дозволяє окремим країнам блокувати або пом’якшувати санкції з огляду на власні інтереси, що уповільнює реагування на нові загрози.

Ще одним важливим викликом є проблема обходу санкцій через треті країни. У сучасних умовах глобалізації суб’єкти, щодо яких застосовані обмежувальні заходи, активно використовують альтернативні торговельні маршрути, фінансові інструменти та юрисдикції для мінімізації впливу санкцій. Зокрема, спостерігається переорієнтація торговельних потоків через країни, які не приєдналися до санкційного режиму, що значно ускладнює контроль за їх дотриманням та знижує загальну ефективність санкційної політики [1, с. 43-44].

Крім того, серйозним викликом є неоднорідність економічних інтересів держав-членів ЄС. Деякі країни є більш залежними від зовнішніх енергетичних ресурсів або мають тісні економічні зв’язки з державами, проти яких застосовуються санкції. Це створює додаткові труднощі у формуванні єдиної жорсткої позиції та може призводити до компромісних

рішень, які не завжди забезпечують максимальний санкційний ефект [1, с. 45].

Важливим аспектом є також проблема контролю за виконанням санкцій. Хоча нормативні акти ухвалюються на рівні ЄС, їх імплементація значною мірою залежить від національних органів держав-членів. Різний рівень адміністративної спроможності, правозастосовної практики та політичної волі може призводити до нерівномірного виконання санкцій, що створює прогалини у санкційному режимі [1, с. 45].

Для запобігання цим викликам на рівні Європейського Союзу відбувається моніторинг та оцінка виконання санкцій. Це становить важливий етап у процесі реалізації санкційної політики. Такі заходи спрямовані на оцінку ефективності санкцій, аналіз їхніх наслідків, а також на забезпечення належного дотримання санкційних режимів державами-членами ЄС та іншими суб'єктами.

Серед інституцій ЄС, уповноважених на реалізацію санкційної політики на цьому етапі можна виділити: Європейську Комісію, Європейську службу зовнішніх справ, Раду ЄС та Європейський парламент. Ці інституції беруть участь у моніторингу та оцінці ефективності накладених санкцій, координують звітування про ефективність санкцій з метою їх посилення, продовження чи скасування.

Отже, санкційна політика Європейський Союз є важливим інструментом реагування на порушення міжнародного права та забезпечення міжнародної безпеки. Ключову роль у її формуванні відіграє Рада Європейського Союзу, яка забезпечує узгодженість позицій держав-членів і надає санкційним рішенням юридичної сили.

Водночас ефективність санкцій залежить від здатності ЄС долати інституційні обмеження, зокрема принцип одностайності, а також протидіяти обходу санкцій і різноспрямованості інтересів держав-членів. У цих умовах санкційна політика потребує постійного вдосконалення.

Для України санкції ЄС мають стратегічне значення як інструмент міжнародного тиску на агресора, а їх ефективність безпосередньо впливає на безпекову ситуацію та перспективи європейської інтеграції.

У перспективі підвищення ефективності санкційної політики ЄС потребує не лише вдосконалення інституційних механізмів її реалізації, але й переосмислення підходів до ухвалення рішень, зокрема можливого відходу від принципу одностайності, що може стати ключовим чинником посилення ролі ЄС як глобального суб'єкта безпеки.

Список використаних джерел

1. Климосюк А. Механізм реалізації санкційної політики Європейського Союзу. Аспекти публічного управління Том 11 №4. 2023. С. 42-46 URL:https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/1030/1010

2. Морозюк Р. Відповідальність держав у міжнародному праві. Підприємництво господарство і право. 2017. С. 249-251. URL:https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/323501/313718
3. Council of the European Union. Basic Principles on the Use of Restrictive Measures (Sanctions). 2004. P. 1-3 URL:https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10198-2004-REV-1/en/pdf
4. Portela, C. "Sanctions, conflict and democratic backsliding". European Institute for Security Studies. 2022. P. 1-8 URL:https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_6_Sanctions.pdf

Ключові слова: санкційна політика, Європейський Союз, Рада ЄС, міжнародне право, обмежувальні заходи, міжнародні санкції, зовнішня політика, права людини, верховенство права, міжнародна безпека, ефективність санкцій

Keywords:sanctions policy, European Union, Council of the EU, international law, restrictive measures, international sanctions, foreign policy, rule of law, international security, sanctions effectiveness.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Панасюк Владислава Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНЦІЇ В ЄС

Сьогодні Європейський Союз формує один із найбільших і найпотужніших ринків товарів та послуг у світі. Ще з часів заснування Європейського Економічного Співтовариства ключовою ідеєю було створення єдиного внутрішнього ринку. Одним із головних завдань на шляху до цього стала розробка єдиних, однаково обов'язкових для всіх правил конкуренції – насамперед для бізнесу. Саме тому ЄС відніс антимонопольне регулювання до сфери своєї виключної компетенції. Центральну роль у формуванні політики конкуренції, розробці правил та їх практичному втіленні відіграє Європейська Комісія.

Основним джерелом права конкуренції в Європейському Союзі виступає Договір про заснування Європейського економічного співтовариства (Римський договір 1957 року), підписаний шістьма державами-засновницями. Зокрема, це статті 85 та 86 (у редакціях, змінених усіма подальшими актами про приєднання нових країн, а також Маастрихтським договором про Європейський Союз 1992 року) [1, с.88].

Додаткові норми містяться в регламентах Ради ЄС – одного з головних законодавчих органів разом із Європарламентом. Найбільш визначальними серед них є:

- Регламент № 17 від 6 лютого 1962 року – перший документ, що деталізував застосування статей 85 і 86 Договору;
- Регламент № 19/65 від 2 березня 1965 року – встановлював групові винятки (категорії угод та узгоджених дій, на які не поширюється заборона ч. 3 ст. 85);
- Регламент № 4064/89 від 21 грудня 1989 року – регулював контроль за економічною концентрацією (злиттями, поглинаннями та набуттям контролю над підприємствами).

Окремі правила закріплені також у регламентах і директивах самої Європейської Комісії – виконавчого органу з широкими законотворчими та квазісудовими повноваженнями. Рішення Комісії у конкретних справах формують важливу адміністративну практику.

Нарешті, хоча й останнє за ієрархією, але надзвичайно вагоме джерело – це судова практика Суду ЄС та Суду першої інстанції (нині Загальний суд). Їхні рішення у справах, що оскаржують акти Комісії, стають прецедентами для подальшого розгляду аналогічних ситуацій [2, с.102].

Сфера конкурентного права ЄС вважається однією з найбільш розвинених і деталізованих у світі. Це пояснюється насамперед динамічним розвитком єдиного внутрішнього ринку, який потребує стабільних і справедливих умов конкуренції на всій території Союзу.

Без чіткого дотримання правил конкуренції неможливе нормальне функціонування ринкової економіки в межах ЄС. Європейські інституції створили унікальну, постійно діючу систему контролю та регулювання конкурентних відносин. Саме завдяки цьому спостерігається активний процес «європеїзації» антимонопольних норм у багатьох країнах. Сьогодні вже понад сто держав мають власне антимонопольне законодавство та відповідні органи нагляду.

Конкурентна політика залишається ключовим інструментом забезпечення сталого економічного зростання ЄС. Вона створює рівні можливості для всіх учасників ринку, блокує монополізацію, картельні змови, антиконкурентні домовленості та зловживання домінуючим становищем.

На початку 2024 року в Україні набув чинності Закон № 3295-IX від серпня 2023 року, який суттєво посилив повноваження Антимонопольного комітету України (АМКУ). Зміни стосуються:

- розширення прав на перевірки та доступ до інформації;
- вдосконалення процедури розгляду справ;
- запровадження механізмів пом’якшення відповідальності (зокрема програми leniency);
- встановлення солідарної відповідальності за порушення.

Деякі норми українського законодавства все ще потребують додаткового узгодження з правом ЄС. Україна вже імплементувала

правила оцінки сумісності державної допомоги, однак залишається актуальним повне інвентаризування старих схем допомоги, створених до появи АМКУ як відповідального органу в цій сфері. Для повнішого наближення до acquis ЄС необхідно внести зміни до закону про державну допомогу.

Регулювання конкуренції в ЄС ефективно підтримує інновації, покращує якість товарів і послуг, захищає інтереси споживачів. Контроль за державною допомогою запобігає штучному створенню переваг для окремих компаній, що могло б спотворювати конкуренцію.

Для України виконання цих євроінтеграційних зобов'язань – важлива умова поступового входження до єдиного ринку ЄС [3, с.56]. Гармонізація національних норм з європейськими стандартами сприяє формуванню прозорого, передбачуваного та конкурентного бізнес-середовища, залученню інвестицій і зростанню конкурентоспроможності українських підприємств. Виконання цих зобов'язань є також необхідною передумовою для поглиблення відносин з ЄС аж до повноправного членства в Союзі.

Таким чином, механізми забезпечення конкуренції в Європейському Союзі є однією з найрозвиненіших і найефективніших систем у світі. Вони спрямовані на створення та підтримку справедливого, динамічного та інноваційного внутрішнього ринку, де економічні суб'єкти змагаються на рівних умовах, а споживачі отримують максимальну вигоду від конкуренції. Загалом механізми забезпечення конкуренції в ЄС поєднують класичне антимонопольне регулювання, превентивний контроль за концентраціями, жорсткий нагляд за державною допомогою та інноваційні ex ante правила для цифрових гігантів. Ця комплексна система не лише захищає конкуренцію як таку, а й сприяє економічній стійкості, інноваціям та добробуту споживачів на всьому континенті.

Список використаних джерел

1. Акіменко Ю., Форманюк В., Харитонов Р. Конкурентне право в ЄС та Україні: навч.-метод. Посібник. Ю. Акіменко, В. Форманюк, Р. Харитонов. Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса. Фенікс. 2023.104 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/60c4d426-4935-442e-be98-42cf407b1c8a/content

2. Основи права конкуренції Європейського Союзу та «європеїзація» конкуренційного права України: навч. посіб. К.В. Смирнова. Київ. ВПЦ ''Київський університет''. 2021. 223 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A1%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9A$

3. Райлян О. Питання гармонізації українського конкурентного права із правом ЄС в контексті поглиблення Євроінтеграції. Науковий вісник Одеського національного економічного університету 2022. № 7 (296). С. 54–61. URL: http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2022/296/pdf/54-61.pdf

Ключові слова: ЄС, конкуренція, забезпечення, конкуренція, регламент, норми, комісія.
Keywords: EU, competition, provision, competition, regulation, norms, commission.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Панченко Анна Юріївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ УКРАЇНІ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Збройна агресія росії проти України є масштабною проблемою XX століття, що грубо порушує міжнародне право. Ця війна призвела до значних людських втрат, масштабних руйнувань інфраструктури, економічних збитків та негативних екологічних наслідків. У зв'язку з цим питання міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні, набуває особливої актуальності.

Одним із фундаментальних принципів сучасного міжнародного права є заборона застосування сили у міжнародних відносинах. Відповідно до положень Статуту ООН держави зобов'язані утримуватися від будь-яких проявів застосування сили. Порушення заборони застосування сили є міжнародно-протиправним діянням, що тягне за собою міжнародно-правову відповідальність держави та обов'язок повного відшкодування завданої шкоди [1, ст. 2].

Основні принципи відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння зазначені у проєкті статей про відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння, що були прийняті Комісією міжнародного права ООН у 2001 році. Згідно зі статтею 1 цього документу, кожне міжнародно-протиправне діяння держави тягне за собою її міжнародну відповідальність [2, ст. 1].

Важливим положенням є стаття 31, відповідно до якої держава, що вчинила міжнародно-протиправне діяння, зобов'язана повністю відшкодувати завдану шкоду. Поняття шкоди включає будь-які матеріальні чи нематеріальні втрати, які виникли внаслідок порушення міжнародного права [2, ст. 31].

У міжнародно-правових відносинах виділяють три основні форми відшкодування шкоди. Відповідно до статті 34 зазначеного документа, цими формами є реституція, компенсація та сатисфакція [2, ст. 34]. Реституція передбачає відновлення становища, яке існувало до вчинення правопорушення, якщо це можливо. Компенсація полягає у виплаті грошового відшкодування за завдані матеріальні збитки. Сатисфакція

може виражатися у формі офіційних вибачень, визнання факту порушення або інших нематеріальних заходів.

З цього можемо зробити висновок, що міжнародно-правова відповідальність держави за вчинення протиправних дій полягає не лише у припиненні протиправних дій, а й у повному відшкодуванні шкоди, заподіяної іншій державі або її громадянам.

Важливе значення у формуванні сучасних підходів до вирішення питання відшкодування шкоди у міжнародному праві має практика міжнародних судових органів. Справа Factory at Chorzów Case, розглянута Постійною палатою міжнародного правосуддя, є однією із ключових у сфері відшкодувань збитків. Це рішення сформувало фундаментальний принцип, згідно з яким репарація повинна, наскільки це можливо, відновити ситуацію, яка існувала б, якби правопорушення не було вчинене [3].

Сучасна судова практика включає справи, пов’язані з агресією проти України. Справа Ukraine v. Russia (Allegations of Genocide), розглянута Міжнародним судом ООН у 2022 році, підтвердила міжнародно-правову протиправність дій держави-агресора, хоч і не стосувалася компенсацій на пряму. Суд постановив застосувати тимчасові заходи та зобов’язав Російську Федерацію негайно припинити військові дії на території України [4].

Застосування положень міжнародного права відповідальності держав означає, що держава-агресор зобов’язана припинити протиправні дії, надати гарантії їх не повторення та забезпечити повне відшкодування шкоди. Така шкода включає руйнування житлових будівель, об’єктів інфраструктури, промислових підприємств, а також збитки, завдані навколишньому природному середовищу.

В Україні, за підтримки Ради Європи, вже створений Реєстр збитків для України. Його основною метою є збір, облік та документування інформації про шкоду, завдану Україні внаслідок агресії. Передбачається, що даний реєстр може стати основою для подальшого створення механізму компенсації шкоди, подібного до тих, що вже використовувалися після військових конфліктів у різних регіонах світу.

Таким чином, міжнародне право передбачає чіткі правові механізми відповідальності держав за порушення міжнародних зобов’язань. Одним із ключових наслідків такого порушення є обов’язок держави відшкодувати завдану шкоду. Норми міжнародного права, кодифіковані у Проєкті статей про відповідальність держав, а також практика міжнародних судів підтверджують існування принципу повної репарації. Застосування цього принципу до ситуації, пов’язаної з агресією проти України, означає, що держава-агресор повинна компенсувати всі завдані матеріальні та нематеріальні збитки.

Водночас реалізація такого обов'язку на практиці потребує створення ефективних міжнародних механізмів. Одним із перших кроків у цьому напрямі стало створення Реєстру збитків для України, який має стати основою майбутньої системи компенсації. Подальший розвиток міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди є важливим елементом забезпечення справедливості та відновлення порушених прав держави, що стала жертвою агресії.

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками). Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй : міжнародний документ від 26.06.1945. Ст. 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_010
2. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (2001) / International Law Commission. Ст. 1, 31, 34. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
3. Case Concerning the Factory at Chorzów (Germany v. Poland). Judgment No. 13 (Merits). Permanent Court of International Justice, 1928. URL: https://www.ilsa.org/Jessup/Jessup17/Batch%201/FactoryAtChorzow.pdf
4. Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation) : Case No. 182 / International Court of Justice. URL: https://www.icj-cij.org/case/182

Ключові слова: агресія, війна, відшкодування шкоди, репарації, держава-агресор, компенсація, відновлення, протиправне діяння, правопорушення, міжнародний суд, громадяни.

Keywords: aggression, war, compensation for damage, reparations, aggressor state, compensation, restoration, wrongful act, offense, international court, citizens.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Пацанівська Вікторія Євгеніївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ІМУНІТЕТ ДИПЛОМАТІВ ТА ЇХ СІМЕЙ: МЕЖІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У КРАЇНІ ПЕРЕБУВАННЯ

У сучасному світі інститут дипломатичного імунітету нерідко стає предметом палких дискусій та неоднозначних трактувань. Часто його помилково сприймають як своєрідну презумпцію абсолютної безкарності, що виводить іноземних представників та їхні родини за межі правового поля. Проте істинна природа цих привілеїв полягає не у створенні касти недоторканних, а в забезпеченні безперешкодної роботи дипломатичних місій. Розуміння чіткої межі між функціональним захистом посадовця та особистою відповідальністю за правопорушення є критично важливим для

збереження справедливості та поваги до суверенітету держави перебування.

Інститут дипломатичного імунітету, закріплений Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 року, базується на теорії «функціональної необхідності», тобто забезпеченні безперешкодної роботи представників держав, це зазначено в статті 31 цієї конвенції [6]. Ця норма визнається всіма державами світу як фундаментальна умова для забезпечення комунікації, навіть між ворожими країнами, оскільки захищає посланців від ризику арешту чи захоплення в заручники [5]. Проте імунітет не є дозволом на безкарність: стаття 41 містить зобов'язання для всіх осіб, які мають привілеї, поважати закони та правила держави перебування [6].

Попри обов'язкові приписи закону, сучасна юридична практика демонструє небезпечну тенденцію: перетворення професійних привілеїв на інструмент особистої безкарності. Це питання набуває особливої гостроти на тлі зростання кількості тяжких злочинів, скоєних особами з дипломатичним статусом, що дискредитує саму ідею міжнародного правосуддя. Дані з Великої Британії, Канади та США свідчать про системне зловживання привілеями, що ставить під сумнів баланс між дипломатичною недоторканністю та принципом невідворотності покарання [1].

У 2023 році у Великій Британії, де імунітет мають близько 26 500 осіб, зафіксовано 9 «серйозних правопорушень», таких, що караються позбавленням волі на строк від 12 місяців. Серед них: злочини проти дітей, які проявляються у володінні та розповсюдженні непристойних зображень дітей (Ірак), жорстокому поводженні або нехтуванні дітьми (Сінгапур); випадки сексуального насильства та розпусти за участю представників Лівії та Португалії. Також зафіксовані правопорушення з боку дипломатів Гани та Монголії [7].

Особливо резонансним прецедентом останніх років, що підсвітив критичні недоліки системи міжнародного захисту, стала смерть 19-річного мотоцикліста Гаррі Данна у 2019 році. Трагедія сталася внаслідок ДТП, спричиненої Енн Сакулас, дружиною американського дипломата, яка виїхала на зустрічну смугу поблизу авіабази Кроутон у Великій Британії [4]. Згідно зі статтею 37 Віденської конвенції 1961 року, члени сім'ї дипломатичного агента, які проживають разом з ним, користуються привілеями та імунітетами, викладеними в статтях 29–36 (включаючи повний кримінальний імунітет), якщо вони не є громадянами держави перебування [6]. Саме ця норма дозволила Сакулас уникнути негайного арешту, бо поліція не мала процесуального права затримати її на місці події через дипломатичний статус. Попри розпочате розслідування, Сакулас вилетіла до США невдовзі після інциденту, скориставшись імунітетом, як щитом, від прикордонного та судового контролю [2].

Під час ведення справи уряд Великої Британії офіційно звертався до США з проханням зняти дипломатичний імунітет із Сакулас для проведення справедливого судочинства на території країни перебування. Однак США, діючи в рамках своїх суверенних прав, передбачених статтею 32, відмовилися надати таку згоду [2]. Це підкреслює фундаментальну проблему: імунітет належить державі, а не особі, і якщо держава ставить політичну лояльність до свого громадянина вище за правосуддя, жертва залишається без правового захисту, а країна перебування змушена обмежуватися лише оголошенням особи persona non grata, поняття терміну зазначено в статті 9 Віденської конвенції 1961 року [6].

Імунітет часто використовується для ухилення від фінансових зобов'язань. Дипломатичні місії в Лондоні накопичили понад £152 млн неоплачених зборів за проїзд у зоні заторів з 2003 по 2024 рік, стверджуючи, що це податок, хоча влада Британії визначає це як плату за послугу. Найбільшими боржниками є США, які заборгували £15,1 млн, Японія – £10,4 млн та Китай – £9,3 млн. Окрім цього, дипломати заборгували мільйони за штрафи за паркування та муніципальні податки (бізнес-збори), що демонструє зневажливе ставлення до адміністративного порядку країни перебування [1].

Найбільш радикальним проявом кризи дипломатичного імунітету в останні роки став силовий рейд еквадорської поліції та військових на посольство Мексики в Кіто 5 квітня 2024 року. Метою операції було затримання колишнього віцепрезидента Еквадору Хорхе Гласа, який переховувався в дипломатичній установі з грудня 2023 року, шукаючи притулку від політичного переслідування після засудження за хабарництво та корупцію [3]. Згідно зі статтею 22, приміщення дипломатичного представництва є абсолютно недоторканними. Агенти держави перебування (поліція, армія) не мають права входити до них інакше як за прямою згодою глави місії [6]. Тому насильницьке проникнення еквадорських силовиків до мексиканської місії стало безпрецедентним ігноруванням цієї норми. Навіть наявність ордера на арешт засудженого злочинця всередині посольства не дає державі перебування права порушувати територіальний імунітет установи [3].

Ця подія викликала миттєву та унісонну реакцію міжнародних інституцій та провідних держав, які вбачають у цьому акті загрозу самому існуванню дипломатичного діалогу. Організація американських держав та ООН наголосили, що недоторканність приміщень є фундаментальним принципом без жодних винятків, закликавши вирішити суперечку в Міжнародному суді ООН. Провідні держави, зокрема США, Канада та Велика Британія, засудили рейд як пряме порушення Віденської конвенції, підкресливши, що внутрішні судові рішення як-от затримання корупціонерів не виправдовують вторгнення в іноземну юрисдикцію. У свою чергу

регіональна солідарність Латинської Америки виявилася через спільні заяви Бразилії, Аргентини, Чилі та Колумбії, а Нікарагуа на знак протесту повністю розірвала відносини з Еквадором. Світова спільнота констатувала: дозвіл на подібні акти створить небезпечний прецедент, за якого будь-яка держава зможе штурмувати іноземні місії для арешту опонентів, що остаточно знищить систему міжнародної безпеки [3].

Проблема не лише в законах, а й у відсутності публічного осуду. Зараз держави часто замовчують злочини дипломатів, щоб не псувати двосторонні відносини. Це створює відчуття «клубу обраних», де все вирішується кулуарно, або простішими словами рішення приймаються поза межами офіційних засідань у форматі закритих переговорів. Така закритість провокує глибоку кризу легітимності інституту дипломатії: коли тяжкі злочини проти особи або системні фінансові зловживання залишаються безкарними, дискредитується не лише конкретний дипломат, а й уся система міжнародних відносин. Щоб зупинити руйнування міжнародного права, ми повинні перейти від концепції абсолютної недоторканності до моделі, де привілей прямо залежить від етичної поведінки та прозорості.

Для подолання кризи дипломатичного імунітету необхідно впровадити комплекс заходів, які збалансують захист представників держав із принципом невідворотності покарання. По-перше, слід обмежити кримінальний імунітет родичів дипломатів у випадках, що не стосуються безпеки місії, як-от аварії чи насильницькі злочини, щоб позбутися «сірих зон», які дозволяють уникати суду за приватні провини. По-друге, важливо запровадити «Дипломатичний рейтинг довіри» через щорічні звіти ООН про кількість порушень та випадки, коли держави відмовляються знімати імунітет зі своїх громадян; такі репутаційні втрати стануть потужним важелем впливу. Крім того, впровадження обов’язкового страхування для дипломатичного персоналу дозволить жертвам інцидентів отримувати компенсації негайно, незалежно від політичної волі держави-відправника. Також необхідно створити механізм автоматичних фінансових стягнень, де борги за паркування чи муніципальні збори просто вираховуються з міждержавних платежів, що покладе край фінансовій вседозволеності місій. Нарешті, обов'язкова превентивна підготовка та іспити на знання місцевих законів мають нагадувати кожному дипломату, що імунітет – це лише професійний інструмент, а не право на порушення закону. Збереження дипломатичного діалогу неможливе без суспільної довіри, тому, якщо міжнародна спільнота не навчиться обмежувати привілеї у випадках очевидних злочинів, ми ризикуємо спровокувати хвилю радикалізму та правового хаосу, що зруйнує фундамент міжнародної безпеки.

Список використаних джерел

1. Abdul G. Diplomats and relatives accused of nine serious crimes in UK last year, MPs told. *The Guardian*. 2024. Nov 14. URL: https://www.theguardian.com/uk-news/2024/nov/14/diplomats-dependents-uk-alleged-serious-offences
2. Busby M. Harry Dunn death: a timeline of key events. *The Guardian*. 2019. Oct 22. URL: https://www.theguardian.com/uk-news/2019/oct/22/harry-dunn-death-timeline-key-events-anne-sacoolas
3. James Joseph. Explainer: what is the Vienna Convention on diplomatic relations and how does it relate to the Mexico-Ecuador incident? *JURISTnews*. 2024. April 09. URL: https://www.jurist.org/features/2024/04/09/explainer-what-is-the-vienna-convention-on-diplomatic-relations-and-how-does-it-relate-to-the-mexico-ecuador-incident/
4. James Joseph. UK Foreign Office says 9 diplomats accused of 'serious offenses' in 2023 including sexual assault. *JURISTnews*. 2024. Nov 14. URL: https://www.jurist.org/news/2024/11/foreign-diplomats-in-uk-accused-of-serious-crimes-including-sexual-assault-and-indecent-exposure/
5. Taub A. Yes, ambassadors can get away with murder. *The New York Times*. 2024. Oct 18. URL: https://www.nytimes.com/2024/10/18/world/ambassadors-murder-india-sikh.html
6. Vienna Convention on Diplomatic Relations. United Nations – Office of Legal Affairs. 1961. April 18. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf
7. West C. Alleged serious and significant offences (diplomatic immunity): 2023. *UK Parliament: Written statements*. 2024. Nov 14. URL: https://questions-statements.parliament.uk/written-statements/detail/2024-11-14/hcws217

Ключові слова: дипломатичний імунітет, Віденська конвенція про дипломатичні зносини, функціональна необхідність, зловживання привілеями, недоторканність приміщень, кримінальна відповідальність, зняття імунітету.

Keywords: diplomatic immunity, Vienna Convention on Diplomatic Relations, functional necessity, abuse of privileges, inviolability of premises, criminal liability, waiver of immunity.

Науковий керівник: асистент Бугаєць А. С.

Пацанівська Вікторія Євгеніївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ ЗА ЕКОЦИД ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Сьогодні світ опинився в точці, де класичне міжнародне право стикається з викликами, які неможливо ігнорувати. Збройна агресія РФ проти України та ескалація конфлікту між Іраном та Ізраїлем стали каталізаторами глобального усвідомлення: війна більше не є лише зіткненням армій – це пряма атака на життєзабезпечувальні системи планети. У час, коли шведська активістка Ґрета Тунберг у своїй праці «Наш дім у вогні» б'є на сполох через кліматичну кризу, навмисне нищення

довкілля під час бойових дій перетворюється на злочин проти самого майбутнього людства. У світі, який, за влучним висловом екоактивістки, уже перебуває в стані кліматичної кризи, додаткове антропогенне навантаження від воєнних дій стає критичним пунктом неповернення для цілих екосистем [9]. І якщо "наш дім" уже горить, то збройні конфлікти в Україні чи на Близькому Сході – це не просто локальні пожежі, а використання «вогню» як зброї, що прискорює загальну катастрофу.

В Україні ми бачимо «масовий екоцид», який супроводжується підривом гребель, знищенням тисячі гектарів чорноземів та отруєнням водних артерій, що має довгострокові наслідки для продовольчої безпеки всієї Європи. Водночас на Близькому Сході, у протистоянні Ірану та Ізраїлю, виникає загроза «техногенного екоциду» – потенційні удари по об’єктах ядерної та нафтохімічної промисловості можуть призвести до радіаційного або хімічного колапсу в регіоні, де дефіцит питної води вже є критичним.

Еколог у своїй праці зазначає, що екологічні катастрофи, які нібито проявляються тільки на території конфлікту України та РФ, все частіше мають транскордонний характер, що ілюструється масштабним розливом нафтопродуктів у Керченській протоці в 2024 році. Інцидент став наслідком ігнорування державою-агресором технічних стандартів судноплавства та експлуатації річкових суден у відкритому морі в умовах шторму з метою забезпечення функціонування "тіньового флоту" [4].

Також до ряду цих проблем відносяться атаки на українські термінали зберігання харчових продуктів, що призвели до виникнення масштабних зон забруднення Чорного моря соняшниковою олією. Попри біорозкладність цієї речовини, її надмірна концентрація створює непроникну плівку на поверхні води, що спричиняє масову загибель гідробіонтів через асфіксію. Даний кейс демонструє прогалину в чинних міжнародних конвенціях, таких як Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973/1978 роках, оскільки механізми компенсації та очищення для "не-нафтового" забруднення залишаються недостатньо регламентованими в контексті воєнних злочинів проти довкілля [3].

Важливим етапом у процесі інституціоналізації поняття екоциду стала публікація 27 квітня 2023 року висновку Європейського економічного і соціального комітету, у якому дії РФ на території України офіційно кваліфікуються як такі, що відповідають ознакам екоциду. Дана позиція базується на дефініції, розробленій міжнародною групою експертів-юристів у червні 2021 року на запит фундації «Stop Ecocide Foundation», та суттєво доповнює існуючу міжнародно-правову базу [6]. Останніми десятиліттями захист довкілля під час конфліктів регулювався переважно Додатковим протоколом І до Женевських конвенцій 1949 року та Конвенцією ООН про заборону військового або іншого ворожого використання засобів впливу на

природне середовище (ENMOD). Водночас Римський статут Міжнародного кримінального суду у статті 8 «Воєнні злочини» вже містить пряму заборону на умисне завдання масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому середовищу [1]. У цьому контексті визнання дій агресора екоцидом з боку європейських інституцій не лише легітимізує застосування статей 438 та 441 КК України в міжнародному юридичному дискурсі, а й створює необхідне підґрунтя для гармонізації національного законодавства з Римським статутом, де екоцид має бути закріплений як автономний міжнародний злочин [2].

Міжнародно-правова відповідальність держав за екоцид у контексті операції «Епічна лють» та ударів у відповідь по країнах Перської затоки виявляється через масоване ураження об'єктів ракетно-космічної та військової інфраструктури. Зокрема, атаки на ракетні бази в Тебрізі та Занджані призводять до руйнування пускових установок і тунелів, що супроводжується вторинними вибухами та тривалими пожежами. Такі інциденти спричиняють викид у навколишнє середовище високотоксичних компонентів рідкого палива, таких як несиметричний диметилгідразин та інгібована червона димляча азотна кислота. Ці речовини мають надзвичайно високу стійкість і токсичність, що створює довгострокові зони відчуження навколо об'єктів, багато з яких розташовані в безпосередній близькості до густонаселених міст Ірану та Лівану, перетворюючи військові втрати на пряму загрозу генофонду та екологічній безпеці цивільного населення [8].

Паралельно з цим, систематичне нищення енергетичного сектору, включаючи нафтопереробні заводи як-от Рас-Танура в Саудівській Аравії та промислові центри Рас-Лаффан у Катарі, формує складний комплекс транскордонного забруднення. Пожежі на цих об'єктах виділяють у повітря щільні стовпи диму, насичені оксидами азоту, діоксидом сірки, важкими металами та діоксинами, що поширюються на сотні кілометрів. Важливою складовою екоциду в даному контексті є також каскадний ефект від відключення електроенергії: втрата живлення на великих промислових об'єктах призводить до відмови систем безпеки та очищення, провокуючи неконтрольовані викиди, які містять метанові суміші та інші парникові гази, що підриває глобальні кліматичні зусилля, попри формальне скорочення видобутку викопного палива [7].

Окремим викликом для міжнародного права є мілітаризація Ормузької протоки та акваторії Перської затоки, де через ризики ведення бойових дій заблоковано близько 150 танкерів. Потенційний розлив нафти або зрідженого газу внаслідок влучання дрона чи ракети загрожує унікальній морській екосистемі, яка вже перебуває під тиском через воєнне забруднення судноплавства [8]. Ситуація навколо ядерних об'єктів, зокрема зафіксовані МАГАТЕ пошкодження вхідних споруд у Натанзі,

додає до складу злочину екоциду елемент ядерного тероризму [5]. Навіть обмежені удари по збагачувальних заводах створюють умови для радіаційної катастрофи, оскільки частково пошкоджена інфраструктура втрачає здатність до безпечної експлуатації, що в умовах припинення міжнародних інспекцій робить екологічні наслідки конфлікту непередбачуваними та потенційно незворотними.

Проведений аналіз міжнародно-правової відповідальності держав за екоцид у сучасних збройних конфліктах дозволяє стверджувати, що ми є свідками фундаментальної зміни парадигми: довкілля перестало бути лише супутньою жертвою і перетворилося на самостійну мішень. Досвід воєнних дій в Україні та на Близькому Сході протягом 2022–2026 років продемонстрував неспроможність класичних конвенцій протидіяти новітнім загрозам. Сьогодні екоцид має бути остаточно закріплений як автономний міжнародний злочин у Римському статуті МКС, незалежно від доведення «воєнної необхідності». Це вимагає не лише гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, а й активного просування українського досвіду на глобальному рівні. Зокрема, ми маємо ініціювати включення статті про екоцид до Римського статуту, спираючись на вже існуючу норму в нашому Кримінальному кодексі. А також вимагає створення нових інструментів фіксації шкоди – постійних екологічних інспекцій ООН та моніторингових місій МАГАТЕ з розширеними повноваженнями.

Кінцевою метою правової трансформації має стати розробка дієвого механізму репарацій, що базується на конфіскації активів агресора для відновлення продуктивності та екологічної цінності територій. Світова спільнота повинна усвідомити: якщо «наш дім уже горить», природа більше не може залишатися «мовчазною жертвою». Тільки через невідворотність юридичної відповідальності та фінансову солідарність у відновленні екосистем ми зможемо зупинити рух до глобального екологічного колапсу.

Список використаних джерел

1. Війна та шкода для довкілля: чи можна притягнути росію до відповідальності – Екодія. *Екодія*. URL: https://ecoaction.org.ua/vijna-ta-shkoda-dlia-dovkillia-prytiahnuty-rosiu.html (дата звернення: 04.03.2026).
2. Плотніков О. Відповідальність держави-окупанта за екоцид на окупованих територіях за законодавством України та міжнародним правом. *Юридичне видавництво "Право України"*. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2024_3-s2.pdf (дата звернення: 04.03.2026).
3. Розливи олії – нова військова загроза – ukraine war environmental consequences work group. *Ukraine War Environmental Consequences Work Group – Seeking solutions through information sharing about the environmental impacts of the war. UWEC Work*

Group. URL: https://uwecworkgroup.info/uk/russian-attacks-on-vegetable-oil-facilities-open-a-new-front-in-its-war-on-ukraine/ (дата звернення: 04.03.2026).
4. Чотири роки повномасштабного вторгнення. екологічна перспектива – ukraine war environmental consequences work group. *Ukraine War Environmental Consequences Work Group – Seeking solutions through information sharing about the environmental impacts of the war. UWEC Work Group.* URL: https://uwecworkgroup.info/uk/four-years-of-full-scale-war-in-ukraine-the-environmental-perspective/ (дата звернення: 04.03.2026).
5. Reuters. IAEA confirms entrances to Iran's Natanz enrichment plant were bombed. *Reuters*. URL: https://www.reuters.com/world/china/iaea-confirms-entrances-irans-natanz-enrichment-plant-were-bombed-2026-03-03/.
6. Right to a healthy environment in the European Union especially in the context of the war in Ukraine. *European Economic and Social Committee*. URL: https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/right-healthy-environment-european-union-especially-context-war-ukraine (date of access: 04.03.2026).
7. Saba Y., El Dahan M. Qatar LNG, Saudi refinery, Israeli oil, gas fields down due to Mideast strikes. *Reuters*.
URL: https://www.reuters.com/business/energy/saudi-aramco-shuts-ras-tanura-refinery-after-drone-strike-source-says-2026-03-02/.
8. Three days of Operation Epic Fury: rapid overview of environmental harm in Iran and the region – CEOBS. *CEOBS*. URL: https://ceobs.org/three-days-of-operation-epic-fury-rapid-overview-of-environmental-harm-in-iran-and-the-region/.
9. Thunberg G. Our house is on fire: scenes of a family and a planet in crisis. Penguin Books, Limited, 2021. 288 p.

Ключові слова: екоцид, міжнародно-правова відповідальність, транскордонне забруднення, кліматична криза, техногенна катастрофа, механізм репарацій, автономний міжнародний злочин.

Keywords: ecocide, international legal liability, transboundary pollution, climate crisis, man-made disaster, reparations mechanism, autonomous international crime.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Пацанівська Вікторія Євгеніївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ МЕЖІ СПІЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ ЄС: ВІД ЕКОНОМІЧНОГО СОЮЗУ ДО ОБОРОННОГО АЛЬЯНСУ

Протягом десятиліть Європейський Союз (далі ЄС) позиціонував себе переважно як економічне об’єднання, делегуючи питання жорсткої безпеки структурам НАТО. Проте динамічна зміна архітектури безпеки в Європі, спричинена повномасштабною агресією проти України та новими

загрозами, змусила Брюссель переглянути правові межі Спільної політики безпеки та оборони. Сьогодні ми спостерігаємо унікальний процес «мілітаризації» економічного права ЄС, де фінансові інструменти та регуляції внутрішнього ринку стають фундаментом для побудови реального оборонного альянсу. Дана робота присвячена аналізу правових механізмів, що дозволяють ЄС трансформуватися у самостійного оборонного суб'єкта, не порушуючи при цьому принципів національного суверенітету держав-членів.

Перші кроки до оборонної інтеграції були продиктовані радянською загрозою та геополітичними змінами після 1945 року. Практичне втілення вона знайшла у «плані Плевена», що мав на меті створити єдину європейську армію зі спільним командуванням та бюджетом. Паризький договір про створення Європейського оборонного співтовариства став першою спробою наднаціонального військового будівництва. Попри амбіції щодо автономії, стаття 5 Договору закріплювала підпорядкованість НАТО та структурі Верховного головнокомандування об'єднаних сил НАТО в Європі, що робило проєкт автономним, але не незалежним від стратегічних директив США [6]. Небажання держав відмовлятися від національного суверенітету призвело до провалу ратифікації. Поки Бельгія, Нідерланди, Люксембург та Німеччина підтримали проєкт, Національна асамблея Франції у 1954 році відхилила його (лише 42% підтримки). Це викликало ефект доміно, змусивши Італію відкликати законопроєкт у 1955 році [3]. Провал ЄС на десятиліття зафіксував виключно економічний вектор інтеграції, залишивши безпеку в межах НАТО та Західноєвропейського союзу.

Підписання Договору про Європейський Союз 7 лютого 1992 року ознаменувало трансформацію економічного блоку в політичний союз. Попри значний спротив у Данії, Франції та Великій Британії, договір офіційно запровадив структуру «трьох стовпів», яка стала фундаментом сучасної безпекової архітектури. Другий стовп ознаменував впровадження спільної зовнішньої та безпекової політики через Західноєвропейський Союз [5]. Таким чином, якщо провал ЄС у 1954 році зафіксував «економічний» профіль союзу, то Маастрихтський договір 1992 року створив правовий прецедент: безпека та оборона офіційно стали частиною порядку денного ЄС, хоча й залишалися у вузьких межах міжурядової співпраці до моменту підписання Лісабонського договору.

Набуття чинності Лісабонським договором 1 грудня 2009 року стало фінальним етапом трансформації ЄС з економічного співтовариства у повноцінну політичну одиницю з єдиною правосуб'єктністю. Попри складний процес ратифікації, який включав опір Чехії, Польщі та повторний референдум в Ірландії, договір встановив сучасні правові межі безпекової політики. Європейське Співтовариство як окрема економічна база

припинило існування, а його повноваження були повністю інтегровані в структуру ЄС. Договір ввів нововведення, а саме: стаття 42(7) Договору про Європейський Союз та стаття 222 Договору про функціонування Європейського Союзу. Перша зазначена стаття містила зобов'язання держав-членів надавати допомогу всіма доступними засобами у разі збройної агресії проти однієї з них, це фактично стало європейським правовим аналогом 5-ї статті договору НАТО. Друга містила юридичні основи для спільної відповіді на терористичні атаки, природні або техногенні катастрофи [4].

Після тривалого періоду стагнації, правові механізми, закладені в Лісабонському договорі, отримали практичну реалізацію лише у 2017 році, що ознаменувало перехід від політичних декларацій до структурної військової співпраці. За рішенням Ради ЄС 11 грудня 2017 року було створено Постійне структурне співробітництво (PESCO). На відміну від звичайної міжурядової співпраці, PESCO є правовою рамкою, яка накладає на учасників чіткі зобов'язання щодо інвестицій, розвитку оборонних спроможностей та оперативної готовності. Програма виконує кілька критичних функцій, які полягають по-перше у скороченні кількості надлишкових систем зброї в Європі, що посилює оперативну взаємосумісність між арміями держав-членів. По-друге у посиленні промислової бази ЄС через спільні інвестиції та розробки, що дозволяє країнам реалізовувати проєкти, які неможливо здійснити одноосібно на національному рівні. І по-третє у створенні єдиних центрів реагування на кризи та покращення логістичних можливостей для швидкого переміщення сил територією Союзу [2].

Логічним завершенням інституційної еволюції ЄС стало ухвалення 24 березня 2022 року «Стратегічного компасу для безпеки та оборони». Цей документ став першою в історії ЄС спільною стратегією, що заклала правовий та операційний фундамент для перетворення ЄС на самостійного геополітичного гравця до 2030 року. Якщо Лісабонський договір створив «каркас» оборонної політики, то «Стратегічний компас» наповнив його конкретним змістом у відповідь на російську агресію проти України та зростання гібридних загроз. Документ структурує нову оборонну архітектуру за чотирма ключовими напрямками, кожен з яких розширює компетенції ЄС у сфері безпеки.

Перший напрямок передбачає створення сил швидкого розгортання чисельністю до 5000 військовослужбовців та підвищення мобільності військ. Це суттєво розширює правові межі застосування Спільної політики безпеки та оборони, дозволяючи ЄС оперативно реагувати на кризи без тривалих бюрократичних погоджень. Другий напрямок зосереджений на посиленні кіберзахисту, розвідки та морської безпеки. ЄС офіційно задекларував право на захист своїх інтересів у космосі та кіберпросторі,

що раніше належало виключно до національної компетенції. У свою чергу третій напрямок фіксує юридичне зобов'язання держав-членів збільшити оборонні витрати та стимулює спільні закупівлі через Європейський оборонний фонд. Це спрямовано на подолання технологічної залежності від зовнішніх партнерів. А четвертий – підкреслює, що стратегічна автономія ЄС не є конкуренцією НАТО, а виступає як додатковий потенціал, що зміцнює загальноатлантичну безпеку через розвиток двосторонніх зв'язків [1]. «Стратегічний компас» є визначним прогресом, який демонструє готовність держав, включно з нейтральними країнами, долати бар'єри національного суверенітету заради колективної безпеки. Таким чином, документ завершує трансформацію ЄС від «економічного велетня» до суб'єкта, здатного гарантувати мир на континенті власними військово-правовими інструментами.

Аналіз еволюції Європейського Союзу дозволяє стверджувати, що ми є свідками історичного зламу парадигми: ЄС остаточно припинив бути «суто економічним клубом», перетворившись на повноцінного геополітичного гравця з власним оборонним інструментарієм. Тривалий шлях від провалу Паризького договору 1952 року до ухвалення «Стратегічного компасу» 2022 року демонструє складну, але послідовну інтеграцію безпеки в правове поле Союзу. Таким чином, сучасна правова архітектура ЄС перетворює його на суб’єкта жорсткої сили, де фінансові регуляції та військові стратегії працюють як єдиний механізм стримування. Європа більше не лише будує спільний ринок – вона будує спільну долю, загартовану в умовах найбільшої безпекової кризи сучасності.

Список використаних джерел

1. Негрій Ю. М. Стратегічний компас безпеки і оборони європейського союзу. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : VI Міжнар. науково-практ. конф., м. Суми, 19 трав. 2022 р. Суми, 2022. С. 122–125.
2. Стеценко О. С. Правові аспекти надання військової підтримки україни в рамках спільної політики оборони і безпеки єс. *DSpace Repository :: Electronic Kyiv-Mohyla Academy Institutional Repository*. С. 37–58. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e95b6d9d-03fe-4ee1-8994-0d86ad7d5ddd/content
3. Fedrigo L. Deja Vu: The Case of the European Defense Community. *Geopolitical Monitor*. 2025. April 23. URL: https://www.geopoliticalmonitor.com/deja-vu-the-case-of-the-european-defense-community/
4. Lisbon Treaty // Encyclopedia Britannica. 2024. Dec 10. URL: https://www.britannica.com/event/Lisbon-Treaty
5. The Maastricht Treaty // Encyclopedia Britannica. 2024. Nov 21. URL: https://www.britannica.com/topic/European-Union/The-Maastricht-Treaty
6. Treaty Constituting the European Defense Community (Paris, May 27, 1952) : Unofficial Translation. Washington : U.S. Government Printing

Office, 1952. 251 p. (82d Congress, 2d Session. Senate. Executives Q and R). URL: https://aei.pitt.edu/5201/1/5201.pdf

Ключові слова: Європейський Союз, Спільна політика безпеки та оборони, стратегічна автономія, Лісабонський договір, Постійне структурне співробітництво, Стратегічний компас, мілітаризація економічного права.

Keywords: European Union, Common Security and Defence Policy (CSDP), strategic autonomy, Treaty of Lisbon, Permanent Structured Cooperation (PESCO), Strategic Compass, militarization of economic law.

Науковий керівник: д.ю.н, професор Сурілова О. О.

Поплавська Аміна Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

БІОЕТИКА ТА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД: ЧИ ВКЛЮЧАЮТЬ «ПРАВО НА ЖИТТЯ» (СТ. 2) ТА «ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ» (СТ. 8) ПРАВО НА СМЕРТЬ (ЕВТАНАЗІЮ)?

Проблема правового регулювання закінчення людського життя в контексті біоетики та міжнародних стандартів прав людини становить одну з найбільш складних дилем сучасної юриспруденції, де фундаментальне протиріччя між сакральністю життя та принципом індивідуальної автономії створює постійну напругу в правозастосуванні. У сучасній науковій доктрині право на життя розглядається не лише як біологічне існування, а як комплексна категорія, що тісно пов'язана з людською гідністю та можливістю особи приймати рішення щодо найбільш інтимних аспектів свого буття [1]. Тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) у цій сфері пройшло значну еволюцію: від категоричного заперечення будь-якого «права на смерть» до визнання права на самовизначення щодо власного кінця життя як складової частини права на повагу до приватного життя [2]. Сучасна біоетика вимагає чіткої диференціації між формами припинення життя, оскільки активна евтаназія, асистоване самогубство та пасивна евтаназія (терапевтичне утримання) мають різний рівень юридичного та етичного прийняття в країнах Ради Європи.

Стаття 2 ЄКПЛ проголошує, що право кожного на життя охороняється законом, і це традиційно тлумачиться як позитивний обов'язок держави вживати всіх необхідних заходів для захисту життя індивіда навіть від нього самого [2]. Фундаментальним прецедентом у цьому питанні є справа «Претті проти Сполученого Королівства» (2002), де Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) прямо постановив, що стаття 2 не може без викривлення мови тлумачитися як така, що надає право на смерть за

допомогою третьої особи або публічної влади [3]. Суд наголосив, що право на життя за своєю природою спрямоване на збереження людського існування, а не на його припинення, тому абсолютна заборона асистованого самогубства в національному праві розглядається як пропорційний захід для захисту вразливих осіб від тиску або поспішних рішень. Ця позиція підтверджує, що держава має «поле розсуду» у виборі засобів захисту життя, і відмова у легалізації евтаназії не суперечить змісту статті 2.

Переломним моментом у практиці ЄСПЛ став перехід до аналізу проблеми крізь призму статті 8 ЄКПЛ, яка гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя та охоплює поняття особистої автономії [2]. У справі «Хаас проти Швейцарії» (2011) Суд визнав, що право індивіда вирішувати, в який спосіб і в який момент його життя має закінчитися, за умови вільного та усвідомленого вибору, є одним із аспектів права на приватність [4]. Проте, визнаючи наявність такого аспекту автономії, Суд підкреслив відсутність позитивного зобов'язання держав забезпечувати громадян засобами для самогубства або декриміналізувати допомогу в ньому. Це було підкріплено справою «Кох проти Німеччини» (2012), де Суд встановив процедурне порушення статті 8 через відмову національних судів розглянути вимогу про надання легального доступу до смертельних препаратів по суті, що фактично зобов'язало держави принаймні вислуховувати аргументи пацієнтів у таких чутливих справах [5].

Окреме місце в системі біоетичних стандартів займає питання «терапевтичного утримання» або припинення штучного підтримання життя, що розглядалося у справі «Ламберт та інші проти Франції» (2015) [6]. Суд провів чітку межу між активним позбавленням життя та припиненням лікування, яке є «невиправдано впертим» або таким, що суперечить встановленій волі пацієнта. Було встановлено, що стаття 2 ЄКПЛ не забороняє припинення штучного харчування та гідратації пацієнта, який перебуває у стані стійкої вегетативної коми, якщо процедура прийняття рішення була прозорою, колективною та враховувала попередньо висловлені бажання особи. Це рішення легітимізувало пасивну евтаназію як таку, що не порушує право на життя, а лише дозволяє природі взяти своє, уникаючи негуманного поводження з пацієнтом.

Найсучаснішим та найбільш прогресивним етапом розвитку практики ЄСПЛ стало рішення у справі «Мортьє проти Бельгії» (2022), де вперше оцінювалася сумісність чинного закону про евтаназію з правом на життя [7]. Суд постановив, що декриміналізація евтаназії як така не суперечить Конвенції, якщо держава створить законодавчу базу з чотирма ключовими гарантіями: чіткі критерії доступу, процедурні запобіжники вільного вибору, посилений захист вразливих осіб та незалежний контроль post-factum. Разом з тим, у справі «Карсаї проти Угорщини» (червень 2024 року) ЄСПЛ

підтвердив, що повна заборона асистованого самогубства в країні, яка надає високоякісну паліативну допомогу, залишається законною, оскільки міжнародного консенсусу щодо права на допомогу в смерті досі не існує [8]. Таким чином, міжнародне право не зобов'язує дозволяти евтаназію, але й не забороняє державам робити це за умови суворого нагляду.

В Україні правове регулювання цього питання ґрунтується на принципі абсолютної заборони та пріоритеті захисту життя як найвищої соціальної цінності згідно зі статтею 27 Конституції [9]. Цивільний кодекс України у статті 281 прямо встановлює, що фізична особа не може бути позбавлена життя, а задоволення прохання особи про припинення її життя категорично забороняється [10]. Український законодавець виходить з того, що право на життя є невідчужуваним, а отже, індивід не володіє юридичним правом «відмовитися» від нього на користь третьої особи, навіть медичного працівника. Такий підхід відображає консервативну біоетичну традицію, де життя сприймається не як товар чи об'єкт власності, а як невід'ємна ознака людської особистості.

Професійні обов'язки медичних працівників в Україні також виключають можливість участі в процесах умертвіння. Стаття 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я чітко забороняє здійснення евтаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань [11]. Будь-які дії лікаря, спрямовані на активне припинення життя пацієнта, кваліфікуються за статтею 115 Кримінального кодексу України як умисне вбивство, що тягне за собою покарання у вигляді позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років [12]. Навіть за наявності мотивів співчуття, українське кримінальне право не передбачає привілейованого складу злочину «вбивство з милосердя», хоча такі мотиви можуть бути враховані судом як пом'якшувальна обставина при призначенні покарання.

Наукова дискусія в Україні розділена на два основні табори. Так вчені, наголошують, що в умовах перехідної правової системи легалізація евтаназії становить загрозу через ризик зловживань та недостатній контроль за волевиявленням вразливих осіб. З іншого боку, Н. Бровко та С. Сімакова (2024) у своїх останніх дослідженнях звертають увагу на те, що невизнання права на смерть перетворює право на життя на «обов'язок жити», що може вступати у конфлікт з ідеєю людської гідності в умовах нестерпних страждань [13, с. 24]. На думку деяких дослідників, право на смерть слід розглядати як «тіньову сторону» права на життя, де автономія особи досягає своєї найвищої точки – можливості розпоряджатися власною тілесною цілісністю. Проте загальновизнаним пріоритетом для України на даному етапі залишається розвиток системи паліативної допомоги та хоспісного догляду як гуманної альтернативи евтаназії.

Підбиваючи підсумок, можна стверджувати, що станом на 2024-2026 роки «право на смерть» не є частиною обов'язкового мінімуму прав людини за статтею 2 ЄКПЛ. Воно визнається лише як факультативний аспект статті 8 у тих державах, які за власним розсудом декриміналізували цю практику. В Україні законодавча заборона евтаназії залишається непохитною, що повністю корелюється з практикою ЄСПЛ щодо широкого поля розсуду держав у питаннях моралі та захисту життя. Основним біоетичним викликом для майбутнього є не пошук шляхів легалізації вбивства, а забезпечення права людини на гідне завершення життя без болю та приниження, що досягається через належний медичний догляд та повагу до волі пацієнта у межах терапевтичного утримання.

Список використаних джерел

1. Тупельняк І. І. Право на життя та смерть в контексті практики європейського суду з прав людини. *Біоетичні аспекти правового регулювання ейтаназії та інших суміжних з нею явищ в Україні: матеріали круглого столу з міжнародною участю, м. Київ, 18 грудня 2018 року.* С.73 – 75 URL: https://medcom.unba.org.ua/assets/uploads/Lviv/%D0%9A%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D1%96%D0%BB%20%20%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D1%96%D1%8F.pdf (дата звернення: 07.04.2026).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 07.04.2025).
3. Pretty v. the United Kingdom (Application no. 2346/02). Judgment of 29 April 2002. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60448%22]} (дата звернення: 07.04.2026).
4. Haas v. Switzerland (Application no. 31322/07). Judgment of 20 January 2011. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-102940%22]} (дата звернення: 07.04.2026).
5. Koch v. Germany (Application no. 497/09). Judgment of 19 July 2012. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-112282%22]} (дата звернення: 07.04.2026).
6. Lambert and Others v. France (Application no. 46043/14). Judgment of 5 June 2015. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-155352%22]} (дата звернення: 07.04.2026).
7. Mortier v. Belgium (Application no. 78017/17). Judgment of 4 October 2022. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-219988%22]} (дата звернення: 07.04.2026).
8. Karsai v. Hungary (Application no. 32312/23). Judgment of 13 June 2024. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-234151%22]} (дата звернення: 07.04.2026).

9. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 07.04.2026).
10. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV. *(ст. 281)*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 07.04.2026).
11. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *(ст. 115)*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 07.04.2026).
12. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон від 19.11.1992 № 2801-XII. *(ст. 52)*.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#n397 (дата звернення: 07.04.2026).
13. Бровко Н., Сімакова С. Філософське розуміння евтаназії: позбавлення життя чи реалізація права на смерть. С. 24–31. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Downloads/1651-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-3304-1-10-20241223.pdf (дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: Біоетика, ЄКПЛ, стаття 2, стаття 8, право на життя, право на смерть, евтаназія, асистоване самогубство, автономія особистості, практика ЄСПЛ, законодавство України, Цивільний кодекс України, паліативна допомога.

Keywords: Bioethics, ECHR, Article 2, Article 8, right to life, right to die, euthanasia, assisted suicide, personal autonomy, ECtHR case law, Ukrainian legislation, Civil Code of Ukraine, palliative care.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Приймак Марія Ігорівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕХАНІЗМ ПОСИЛЕНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ ДЕРЖАВАМИ ЄС

Актуальність теми посиленого співробітництва між державами-членами Європейського Союзу зумовлена сучасними викликами глобальної політики та безпеки, а також необхідністю забезпечення ефективного функціонування інтеграційних процесів у ЄС. Посилене співробітництво є інструментом, що дозволяє державам-членам більш гнучко координувати політику у сферах оборони, безпеки, економіки та правосуддя. Сучасні міжнародні виклики, включно з військовими конфліктами, транскордонною злочинністю та економічними кризами, підвищують значення тісної взаємодії між країнами. Ефективне посилене співробітництво забезпечує швидке ухвалення рішень, покращує координацію між національними

правовими системами та стимулює розвиток спільних стратегій. Важливість цього механізму підкреслює також прагнення до посилення ролі ЄС як глобального актора у міжнародних відносинах. Саме тому дослідження правових, організаційних та практичних аспектів посиленого співробітництва набуває особливої значущості для науки та практики міжнародного права.

З погляду нормативно-правового забезпечення, механізм посиленого співробітництва регламентується статтями 20 та 326 Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU), які передбачають можливість групи держав-членів здійснювати співробітництво у певних сферах, навіть якщо решта держав-членів не беруть участь. Ураховуючи роботу М. О. Савічевої, посилене співробітництво дозволяє реалізовувати політику ЄС більш ефективно, оскільки забезпечує правову основу для спільних дій та ухвалення рішень у межах визначеної компетенції [1]. На погляд дослідниці, цей механізм сприяє подоланню інституційних бар'єрів, які часто виникають при прийнятті рішень у рамках усіх держав-членів ЄС. З погляду міжнародного права, посилене співробітництво забезпечує гнучкість інтеграційних процесів, дозволяючи групі держав проводити політику з більшою швидкістю та ефективністю.

Ураховуючи роботу Є. О. Легези, яка розглянула правові аспекти митного та міжнародного співробітництва між Україною та ЄС, можна зазначити, що механізм посиленого співробітництва передбачає тісну координацію норм, стандартів і процедур між державами. Авторка підкреслює, що взаємодія у митній сфері, обмін інформацією та спільні заходи щодо протидії незаконному переміщенню товарів і ресурсів є практичним втіленням посиленого співробітництва [2]. На погляд дослідниці, такі кроки дозволяють не лише ефективніше забезпечувати економічну безпеку, але й сприяють гармонізації національних законодавств з нормами ЄС. З погляду прикладної практики, митне співробітництво створює умови для зниження ризиків, пов'язаних із транскордонними правопорушеннями, та підвищує ефективність роботи правоохоронних органів держав-членів.

Аналізуючи роботу О. Котляр, І. Маринів та О. Трагнюк, які розглядали співробітництво держав-членів ЄС у сфері охорони культурних цінностей, слід зазначити, що посилене співробітництво забезпечує більш ефективний захист спільного європейського культурного надбання. На погляд авторів, координація дій щодо збереження та захисту культурних цінностей включає створення спільних баз даних, оперативний обмін інформацією про крадіжки та незаконний обіг об'єктів культури, а також узгоджені правові

механізми реагування [3]. З погляду практики, такий підхід дозволяє державам-членам оперативно реагувати на порушення та ефективно здійснювати контроль над транснаціональними ризиками. Ураховуючи дослідження, посилене співробітництво сприяє формуванню більш безпечного та стабільного простору у сфері охорони культурної спадщини.

Ураховуючи роботу Н. Волкової, яка досліджувала транскордонне співробітництво України з країнами ЄС в умовах російсько-української війни, механізм посиленого співробітництва дозволяє швидко координувати дії у сфері безпеки та оборони [4]. Авторка зазначає, що спільні програми обміну інформацією, навчання та оперативного реагування створюють умови для більш ефективного захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. На погляд дослідниці, таке співробітництво демонструє гнучкість інституційних механізмів ЄС, а також здатність держав-членів оперативно реагувати на виклики сучасної геополітичної ситуації. З погляду практичної реалізації, транскордонні ініціативи у сфері безпеки та оборони слугують моделлю для розвитку інтеграційних процесів у межах Союзу.

Таким чином, механізм посиленого співробітництва між державами ЄС виступає ефективним інструментом реалізації інтеграційної політики у різних сферах – від економіки та безпеки до охорони культурних цінностей. Його застосування дозволяє підвищити оперативність ухвалення рішень, покращує координацію між національними правовими системами та забезпечує ефективний захист спільних інтересів. Аналіз наукових досліджень підтверджує необхідність розвитку та удосконалення правових і організаційних механізмів посиленого співробітництва. Подальше дослідження теми має бути спрямоване на визначення нових сфер застосування цього механізму та інтеграцію отриманого досвіду у практику ЄС. Це сприятиме зміцненню інтеграційних процесів та підвищенню ефективності функціонування Союзу.

Список використаних джерел

1. Савічева М. О. Посилене співробітництво держав-членів Європейського Союзу. *Збірник «Україна і Європейський Союз».* 2019. С. 305–320. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/86883340/3б_УКРАІНА_І_ЄВРОПЕИСЬКИИ_СОЮЗ_15.05.19-libre.pdf?1654177497=&response-content-disposition= inline%3B+filename%3D86883340.pdf&Expires=1773446184&Signature=JCvi1ml-hlLoU-bs7TRap4-QAfefrNGGz- .

2. Легеза Є. О. Деякі правові аспекти митного міжнародного співробітництва між Україною та Європейським союзом. *Науковий журнал*

Національного медичного університету. 2022. С. 253-255. URL: https://ir.nmu.org.ua/entities/publication/464285a3-6bcf-4e9c-9441-79685ae14e8a.
3. Котляр О., Маринів І., Трагнюк О. Співробітництво держав-членів Європейського Союзу у сфері охорони культурних цінностей: становлення та розвиток. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право. 2023. № 2.* С. 273–288. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/276887/271682.
4. Волкова Н. Транскордонне співробітництво України з країнами ЄС в умовах російсько-української війни. *Економіка та суспільство.* – 2023. – № 48. С.52–65. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2257.

Ключові слова: Європейський Союз (ЄС), посилене співробітництво, інтеграція держав-членів, інституційний механізм, співпраця в окремих сферах, Рада ЄС

Keywords: European Union (EU), enhanced cooperation, integration of Member States, institutional mechanism, cooperation in specific areas, Council of the European Union.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Приймак Марія Ігорівна, Рябоконь Ольга Юріївна
здобувачки 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В ЄС

Корупція є однією з найбільш серйозних загроз для демократії, верховенства права та економічного розвитку держав-членів Європейського Союзу. Це явище підриває довіру громадян до державних інституцій, деформує конкурентне середовище та стримує інвестиційну привабливість країн. Незважаючи на значний прогрес у формуванні антикорупційного законодавства, ця проблема залишається актуальною як для окремих країн-членів, так і для ЄС у цілому [1, с. 45].

Особливої гостроти питання антикорупційної боротьби набуває в контексті зростання євроскептицизму та популізму, які нерідко живляться саме корупційними скандалами. Індекс сприйняття корупції Transparency International засвідчує, що навіть країни ЄС із найвищими показниками доброчесності – Данія, Фінляндія, Швеція – не позбавлені корупційних ризиків, тоді як у державах Центральної та Східної Європи ці показники залишаються суттєво нижчими. Це зумовлює потребу в постійному вдосконаленні правових механізмів на рівні ЄС [2].

Правова база ЄС у сфері боротьби з корупцією формувалася поступово і включає як первинне, так і вторинне право. Ключовим документом у міжнародному вимірі є Конвенція ООН проти корупції (UNCAC), ратифікована всіма державами-членами ЄС, а також Кримінально-правова конвенція Ради Європи про корупцію 1999 року. На рівні ЄС основу становлять Директива 2017/1371 про боротьбу з шахрайством на шкоду фінансовим інтересам Союзу (Директива PIF) та Директива 2018/1673 про боротьбу з відмиванням коштів [3, с. 29–30].

Важливе значення має також Конвенція про боротьбу з корупцією серед посадових осіб Європейських Співтовариств або посадових осіб держав-членів ЄС 1997 року, яка вперше встановила кримінальну відповідальність за корупцію в органах Союзу. Положення Лісабонського договору заклали конституційну основу для антикорупційної діяльності, зокрема у сфері кримінального судочинства та поліцейської співпраці (статті 82–89 ДФЄС). Двосторонні угоди про асоціацію містять антикорупційні умовності, виконання яких є обов'язковим для третіх країн, що прагнуть до зближення з ЄС [4, с. 45–47].

Інституційний механізм протидії корупції в ЄС охоплює кілька рівнів. По-перше, на наднаціональному рівні ключову роль відіграє Європейська прокуратура (EPPO), заснована у 2017 році відповідно до Регламенту (ЄС) 2017/1939 та розпочала практичну діяльність у 2021 році. EPPO наділена повноваженнями щодо розслідування та переслідування злочинів, пов'язаних із шахрайством та корупцією, що завдають шкоди фінансовим інтересам Союзу [5, с. 3]. Дворівнева структура органу – центральний рівень із Колегією та постійними палатами й децентралізований рівень уповноважених прокурорів у державах-учасницях – забезпечує ефективне охоплення широкого кола юрисдикцій [6, с. 92].

По-друге, важливу роль відіграє Європейське бюро з боротьби з шахрайством (OLAF), яке проводить адміністративні розслідування та передає матеріали до EPPO або національних органів прокуратури. OLAF та EPPO діють у тісній координації: OLAF здійснює попереднє адміністративне розслідування, тоді як EPPO забезпечує кримінальне переслідування. Така двоступенева модель дозволяє охопити весь цикл від виявлення порушення до притягнення винних до відповідальності [7, с. 111].

По-третє, Агентство ЄС з питань кримінального правосуддя (Євроюст) та Агентство ЄС з питань правоохоронної діяльності (Європол) відіграють допоміжну роль у розслідуванні транскордонних корупційних схем, особливо пов'язаних з організованою злочинністю. Координація між цими агентствами здійснюється через спільні слідчі групи, що дає змогу ефективніше розкривати складні багатоюрисдикційні справи [6, с. 95].

Механізм верховенства права, запроваджений Регламентом ЄС 2020/2092, дозволяє призупиняти фінансування держав-членів у разі виявлення системних порушень, зокрема корупційних ризиків. Це стало важливим важелем тиску на держави, де спостерігається погіршення стану антикорупційних інституцій [8, с. 2]. Першим прецедентом застосування цього механізму стало призупинення виплат Угорщині у 2022 році.

Окрім Механізму умовності, ЄС використовує щорічні доповіді про верховенство права (Rule ofLaw Report), в яких оцінюється стан антикорупційних систем у кожній державі-члені. Ці доповіді містять конкретні рекомендації та слугують орієнтиром для національних реформ. Разом із тим їхній необов'язковий характер обмежує практичний вплив на державах, де реформи провалюються [9].

Суттєве місце в антикорупційній системі ЄС посідає законодавство про захист викривачів. Директива 2019/1937 про захист осіб, які повідомляють про порушення права Союзу, зобов'язала держави-члени запровадити ефективні внутрішні та зовнішні канали повідомлень, а також гарантії від репресій щодо викривачів [10, с.19]. Імплементація директиви передбачає заборону відплатних заходів, компенсацію збитків та механізм реінтеграції на роботі.

Захист викривачів є критично важливим інструментом виявлення корупції, оскільки значна частина корупційних схем розкривається саме завдяки інсайдерській інформації. Ефективність цього механізму значною мірою залежить від культури доброчесності та рівня довіри до інституцій у конкретній державі-члені [11, с. 289].

Разом з тим система протидії корупції в ЄС має певні недоліки. Відсутність єдиного визначення корупції у праві ЄС, фрагментованість між інституціями, а також нерівномірність імплементації директив у державах-членах знижують загальну ефективність антикорупційних заходів. Особливо гостро ця проблема проявляється у країнах Центральної та Східної Європи, де рівень корупції залишається вищим за середній по ЄС [1, с. 52].

Ще однією системною проблемою є принцип субсидіарності, відповідно до якого кримінальне право залишається переважно у компетенції держав-членів. ЄС не може безпосередньо встановлювати склади злочинів або призначати покарання, а лише гармонізувати мінімальні стандарти через директиви. Такий підхід забезпечує гнучкість, але породжує правові прогалини, якими можуть скористатися учасники корупційних схем, використовуючи розбіжності в національних законодавствах [4, с. 62].

Досвід ЄС у формуванні правових антикорупційних механізмів є надзвичайно важливим для України в контексті євроінтеграції. Виконання антикорупційних умов Угоди про асоціацію та рекомендацій Єврокомісії у

рамках переговорного процесу вимагає системного наближення до стандартів ЄС – зокрема, щодо зміцнення незалежності НАЗК, НАБУ та САП. Прийнята у 2022 році Антикорупційна стратегія України на 2021–2025 роки стала важливим кроком у цьому напрямі [12], однак повноцінна імплементація залишається викликом [13].

Євроінтеграційні зобов'язання України у сфері боротьби з корупцією мають не лише формальний, а й структурний характер. ЄС очікує не просто прийняття відповідного законодавства, а його реального виконання, що вимагає змін у правовій культурі та системі цінностей. Як свідчить досвід Румунії та Болгарії, антикорупційні реформи можуть залишатись незавершеними навіть після вступу до ЄС і потребувати тривалого зовнішнього моніторингу [14].

Таким чином, правові механізми боротьби з корупцією в ЄС являють собою багаторівневу систему, що поєднує наднаціональні та національні інструменти: розгалужену нормативно-правову базу, інституційну архітектуру (EPPO, OLAF, Євроюст), механізми фінансового тиску та захист викривачів. Ефективність цієї системи залежить від послідовності імплементації, взаємодії між інституціями різних рівнів та реальної політичної волі держав-членів. Для України засвоєння й адаптація цього досвіду є невід'ємною умовою успішної євроінтеграції та розбудови правової держави [14].

Список використаних джерел

1. Mungiu-Pippidi A. The Quest for GoodGovernance: How Societies Develop Control ofCorruption. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 278 p.URL:https://www.researchgate.net/publication/290654242_The_quest_for_good_governance_How_societies_develop_control_of_corruption
2. Transparency International. Corruption PerceptionsIndex 2023. URL: https://www.transparency.org/en/cpi/2023
3. Directive (EU) 2017/1371 of the EuropeanParliament and of the Council of 5 July 2017 on the fight against fraud to the Union's financial interests bymeans of criminal law. OJ L 198, 28.7.2017. P. 29–41. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2017/1371/oj
4. Антикорупційна політика ЄС: ключові елементи, орієнтація на сталий розвиток, уроки для України: навч. посіб. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань, 2023. 270 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/380971235
5. Council Regulation (EU) 2017/1939 of 12 October2017 implementing enhanced cooperation on the establishment of the European Public Prosecutor'sOffice. OJ L 283, 31.10.2017. P. 1–71. URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2017/1939/oj
6. Єні О., Кучинська О., Циганюк Ю. Європейська прокуратура: взаємодія з державами-членами ЄС та перспективи взаємодії з Україною: монографія.

Київ: Норма права, 2023. 346 с. URL:https://jurkniga.ua/ievropeyska-prokuratura-vzaiemodiya-z-derzhavami-chlenami-ies-ta-perspektivi-vzaiemodii-z-ukrainoyu/
7. Юрчишин В. М., Савченко В. А. Європейська прокуратура у системі правоохоронних органів Євросоюзу: перспективи співпраці. Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: НУ «ОЮА», 2022. С. 110–114. URL:https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/368
8. Regulation (EU, Euratom) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget. OJ L 433I, 22.12.2020. P. 110. URL:https://www.stradalex.eu/en/se_src_publ_leg_eur_jo/toc/leg_eur_jo_3_20201222_433/doc/ojeu_2020.433.01.0001.01
9. Протидія корупції в Україні як вимога європейської інтеграції. Нове українське право. 2022. Том 2. URL: http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/401
10. Directive (EU) 2019/1937 of the EuropeanParliament and of the Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Unionlaw. OJ L 305, 26.11.2019. P. 17–56. URL:https://korupce.cz/wp-content/uploads/2021/05/DIRECTIVE-EU-20191937-OF-THE-EUROPEAN-PARLIAMENT-AND-OF-THE-COUNCIL-of-23-October-2019-on-the-protection-of-persons-who-report-breaches-of-Union-law.pdf
11. Хавронюк М. І. (наук. ред.) Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції». Київ: Ваіте, 2018. 472 с. URL:https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/1523446135commentary_corruption.pdf
12. Антикорупційна стратегія України на 2021–2025 роки: затверджена Законом України від 20 червня 2022 р. № 2322-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 31. Ст. 229. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text
13. Глущенко Н. В. Антикорупційна політика України: виклики та перспективи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/05/49-1.pdf
14. Антикорупційна політика України в контексті війни. К.Нестеренко. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Том 2, № 77. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/283900

Ключові слова: корупція, антикорупційна політика, Європейський Союз, EPPO, OLAF, верховенство права, викривачі, євроінтеграція.

Keywords: corruption, anti-corruption policy, European Union, EPPO, OLAF, rule of law, whistleblowers, European integration.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Равлик Соломія Андріївна

здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА ЗАБУТТЯ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ: БАЛАНС СТАТЕЙ 8 ТА 10 ЄКПЛ

Цифровізація сучасного медіапростору докорінно змінила наше сприйняття інформації: сьогодні стаття в онлайн-архіві газети двадцятирічної давнини є так само доступною, як і вчорашня новина. Для того, хто вже давно залишив старі помилки в минулому та просто намагається будувати своє життя заново, це створює ситуацію фактично безстрокового «цифрового тавра» (digital stigma). Йдеться про постійну присутність тіні минулого в мережі, яка стає реальною перешкодою для нормального життя та професійного розвитку. Саме ця проблема лежить в основі формування концепції «права на забуття», яку Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) розглядає крізь призму балансування між статтею 8 ЄКПЛ (право на повагу до приватного і сімейного життя) та статтею 10 ЄКПЛ (свобода вираження поглядів). Обидві ці статті не є абсолютними: згідно з пунктами 2 статей 8 та 10 Конвенції, втручання у ці права є допустимим, якщо вони передбачені законом, переслідують законну мету та є необхідними у демократичному суспільстві [1]. Саме оцінка «необхідності» є ключовою у практиці Суду. Метою даної роботи є аналіз еволюції підходів ЄСПЛ до вирішення конфлікту між правом на приватність і свободою вираження поглядів у контексті цифрових архівів.

Насамперед варто зауважити, що у практиці Суду право на забуття не розглядається як окреме самостійне право, а випливає з права на повагу до приватного життя. Водночас для застосування статті 8 у справах щодо репутації необхідно, щоб втручання досягало певного рівня серйозності. Як підкреслено у справі «A. проти Норвегії» (2009), шкода репутації повинна становити таке втручання, яке досягає достатнього рівня серйозності та впливає на здійснення права на повагу до приватного життя [2]. Це свідчить про те, що право на забуття не є механізмом автоматичного видалення будь-якої небажаної інформації: заявник повинен обґрунтувати наявність істотної шкоди.

Основним інструментом для встановлення балансу між статтями 8 і 10 є критерії, сформульовані у справі «Axel Springer AG проти Німеччини» (2012). Суд враховує, зокрема, внесок публікації у суспільну дискусію, ступінь відомості особи, її попередню поведінку, спосіб отримання інформації та наслідки її поширення [3]. У справах, що стосуються права на забуття, важливим додатковим чинником є плин часу. Як випливає з практики Суду, зокрема у справі «M.L. та W.W. проти Німеччини», фактор часу може враховуватися при оцінці балансу між правом на приватність та свободою вираження поглядів [6].

Еволюція підходів ЄСПЛ простежується у справах щодо онлайн-архівів. У справі «Węgrzynowski та Smolczewski проти Польщі» (2013) Суд відмовив у видаленні статей, наголосивши на важливій ролі медіа-архівів у збереженні інформації для суспільства [7]. Водночас у справі «Biancardi проти Італії» (2021) Суд звернув увагу на проблему тривалої доступності застарілої інформації внаслідок її доступності в мережі Інтернет та визнав, що забезпечення обмеження доступності такої інформації може бути необхідним для захисту приватного життя [4].

Подальший розвиток ця практика отримала у справі Великої палати «Hurbain проти Бельгії» (2023), де Суд визнав, що анонімізація архівної публікації (заміна імені на ініціали) може бути пропорційним заходом захисту приватного життя за відсутності переважного суспільного інтересу в розкритті особи. При цьому підкреслено необхідність збереження балансу між інтересами суспільства в доступі до інформації та правом особи на реабілітацію [5].

Підсумовуючи, слід зазначити, що доктрина права на забуття у практиці ЄСПЛ формується як результат гнучкого балансування між правом на повагу до приватного життя та свободою вираження поглядів. Суд не визнає існування абсолютного «права на забуття», натомість застосовує диференційований підхід, оцінюючи обставини кожної конкретної справи. У цьому контексті використовуються різні засоби захисту – від обмеження доступності інформації до її анонімізації, тоді як повне видалення матеріалів розглядається як винятковий захід. Водночас ЄСПЛ підкреслює важливу роль медіа-архівів у збереженні інформації, що становить суспільний інтерес, визнаючи їх значення для функціонування демократичного суспільства. Разом із тим наголошується на необхідності захисту осіб від непропорційного впливу застарілої інформації, особливо у випадках, коли плин часу зменшує суспільну значущість відповідних відомостей. Подальший розвиток цієї доктрини пов’язаний із викликами цифрового середовища, зокрема поширенням інформації в мережі Інтернет та роллю нових інформаційних посередників, що може зумовити уточнення підходів Суду у майбутній практиці.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 05.04.2026).
2. Case of A. v. Norway. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92137 (дата звернення: 05.04.2026).
3. Case of Axel Springer AG v. Germany. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-109034 (дата звернення: 06.04.2026).

4. Case of Biancardi v. Italy. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-213827 (дата звернення: 06.04.2026).
5. Case of Hurbain v. Belgium. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-225814 (дата звернення: 07.04.2026).
6. Case of M.L. and W.W. v. Germany. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183947 (дата звернення: 07.04.2026).
7. Case of Wegrzynowski and v. Poland. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122365 (дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: право на забуття, ЄСПЛ, стаття 8 ЄКПЛ, стаття 10 ЄКПЛ, приватне життя, свобода вираження поглядів, баланс інтересів, цифрова репутація, медіа-архіви, анонімізація даних, критерії Axel Springer.

Keywords: right to be forgotten, ECtHR, Article 8 ECHR, Article 10 ECHR, private life, freedom of expression, balancing of interests, digital reputation, media archives, data anonymization, Axel Springer criteria.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В. Ю.

Разбітнов Євген Сергійович
здобувач 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕФЕКТИВНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ

Міжнародна система захисту прав людини, що формувалася протягом другої половини XX століття як відповідь людства на жахи Другої світової війни, сьогодні перебуває у стані глибокої кризи легітимності. Попри існування сотень міжнародних договорів, резолюцій і конвенцій, реальна ефективність цієї системи нерідко нівелюється геополітичними інтересами великих держав, відсутністю дієвих механізмів примусу та відвертою політизацією самого поняття «права людини». Основним викликом для ефективності системи є наростаюча напруга між принципом поваги до державного суверенітету та міжнародними механізмами контролю. Тому постає доречне питання: чи є міжнародний захист прав людини справжнім юридичним інструментом, здатним реально захистити особу, чи лише красивим міфом, що озвучується з трибун, але розсипається при зіткненні з реальністю?

Формування універсального стандарту захисту прав людини розпочалося зі створенням ООН у 1945 р. Статут ООН у ст. 1 постав за ціль заохочення та розвиток поваги до прав людини й основоположних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії, а ст. 55-56 зобов'язали держави-члени вживати спільних та самостійних заходів для їх дотримання [1]. Прийнята у 1948 р. Загальна декларація прав людини вперше

кодифікувала права на універсальному рівні, заклавши стандарт, на який досі орієнтується все міжнародне право. Вперше було проголошено, що Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства [2].

Найбільш переконливим аргументом на користь реальності міжнародного захисту є досвід європейського регіону, зокрема діяльність Ради Європи та функціонування Європейського суду з прав людини. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. – це не просто декларація, а юридично обов'язковий договір із реальним наглядовим механізмом. Рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання державами-членами [3], а їхнє виконання контролюється Комітетом міністрів Ради Європи. Практика ЄСПЛ налічує тисячі рішень, внаслідок яких держави змінювали своє національне законодавство, виплачували компенсації жертвам та реформували правоохоронні органи. Наприклад, серія рішень проти України, зокрема у справах «Харченко проти України» й «Сукачов проти України» про умови тримання під вартою та тривалість судового розгляду, призвела до законодавчих змін у сфері кримінального процесу [4, 5]. Саме регіональний рівень, зокрема, в рамках Ради Європи та ЄС, демонструє, що ефективний міжнародний захист прав людини можливий там, де держави мають реальні стимули виконувати рішення.

Однак щойно ми виходимо за межі регіональних механізмів на рівень глобальної системи ООН, картина різко змінюється. Ключова проблема полягає у відсутності дієвого механізму примусового виконання рішень міжнародних органів. Рада Безпеки ООН – єдиний орган, здатний санкціонувати примусові заходи, паралізована правом вето постійних членів, які самі нерідко є найбільшими порушниками прав людини. Водночас ст. 2 Статуту ООН, що забороняє втручання у внутрішні справи держав, перетворилася на аргумент авторитарних режимів для блокування будь-якої міжнародної реакції на масові порушення [1]. Суверенітет держави і захист прав людини перебувають у постійній колізії, яка системно вирішується на користь першого.

Не менш гострою є проблема політизації та подвійних стандартів. Захист прав людини на міжнародному рівні давно перетворився на інструмент геополітичного тиску: права людини «захищають» там, де це вигідно економічно чи стратегічно, і замовчують там, де це невигідно. Amnesty International та Human Rights Watch щорічно фіксують порушення, що вчиняються союзниками впливових держав, і залишаються без жодної системної реакції з боку міжнародних інститутів. Зокрема, в контексті сучасної України спостерігається певна «фігура замовчування» з боку міжнародних інституцій щодо системних порушень прав людини під час мобілізаційних заходів. Попри численні задокументовані факти

перевищення повноважень, фізичного примусу та порушення процесуальних норм [6], міжнародна спільнота демонструє стриманість у критиці, що підтверджує тезу про пріоритет політичної доцільності над універсальністю прав людини. Великі геополітичні гравці взагалі фактично виведені з-під реальної відповідальності: механізми, що чудово працюють проти слабких держав, виявляються безсилими щодо постійних членів Ради Безпеки.

Кейс російсько-української війни є, мабуть, найбільш показовим прикладом системного провалу міжнародного захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, адже це конфлікт не між країнами третього світу, а всередині високорозвиненої європейської цивілізації. На момент повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 р. формально існували всі механізми: Росія була членом Ради Безпеки ООН, ратифікувала ЄКПЛ, визнавала юрисдикцію ЄСПЛ. Міжнародний суд ООН ще у 2022 р. зобов'язав Росію припинити воєнні операції і це рішення було повністю проігнороване. РФ припинила бути стороною ЄКПЛ 16 вересня 2022 року; ЄСПЛ зберіг юрисдикцію щодо можливих порушень, вчинених до цієї дати, та продовжує розгляд відповідних справ. Тисячі задокументованих воєнних злочинів: Буча, Маріуполь, удари по цивільній інфраструктурі – зафіксовані, але притягнення до відповідальності досі залишається відкритим питанням. Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт Путіна у 2023 р. [7], який, однак, не може бути виконаний без політичної волі держав.

Цей кейс демонструє фундаментальну ваду системи: вона розрахована на держави, що принаймні формально визнають «правила гри». Коли ж одна зі сторін свідомо відмовляється від правил, архітектура міжнародного захисту перетворюється на декорацію.

Варто також зазначити ширшу тенденцію: права людини поступово перетворюються на те, що можна умовно назвати «новою нафтою» міжнародної політики – ресурс, про який багато говорять, але реальний доступ до якого визначається не юридичними нормами, а економічною та воєнною доцільністю. Захист прав людини стає риторичним обґрунтуванням для санкцій, військових втручань або дипломатичного тиску, але лише тоді, коли це відповідає інтересам тих, хто має можливість цей тиск здійснювати.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що міжнародний захист прав людини сьогодні є «напівреальністю». Він справді ефективний у мирний час у певних регіонах особливо в рамках європейської системи, де держави мають реальні стимули дотримуватись рішень ЄСПЛ і де існує розвинена культура верховенства права. Водночас на глобальному рівні, та особливо в умовах збройних конфліктів за участю великих держав, система виявляється неспроможною виконати свою ключову функцію.

Ефективність міжнародного захисту прав людини залежить не від кількості підписаних договорів і не від урочистості декларацій, а від наявності реальної політичної волі держав та дієвих механізмів примусу до виконання взятих зобов'язань. Доки ці два елементи залишатимуться слабкими ланками системи, питання «міф чи реальність» не матиме однозначної відповіді.

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : Статут Орг. Об'єдн. Націй від 26.06.1945 : станом на 16 верес. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 07.04.2026).
2. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 07.04.2026).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 07.04.2026).
4. Справа «Харченко проти України» (Заява № 37666/13) : Рішення Європ. суду з прав людини від 03.10.2019.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e51#Text (дата звернення: 07.04.2026).
5. Справа «Сукачов проти України» (Заява № 14057/17) : Рішення Європ. суду з прав людини від 30.01.2020.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f12#Text (дата звернення: 07.04.2026).
6. Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 2024. United Nations Human Rights Office of The High Commissioner/
https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-07/24-07-03%20OHCHR%2039th%20periodic%20report%20on%20Ukraine.pdf
7. Situation in Ukraine: ICC-01/22. Special Edition: Warrant of Arrest for Vladimir Vladimirovich Putin. International Criminal Court. 2023. 17 March.
URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and (дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: міжнародний захист прав людини, ефективність міжнародного права, Статут ООН, ЄСПЛ, криза легітимності, державний суверенітет, політизація прав людини, воєнні злочини, примусове виконання рішень.

Keywords: international protection of human rights, effectiveness of international law, UN Charter, ECHR, crisis of legitimacy, national sovereignty, politicization of human rights, war crimes, enforcement of decisions.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В. Ю.

Рожко Вероніка Сергіївна
здобувачка 5-го курсу Центру заочного та дистанційного навчання
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Глобальні трансформації правової системи, спричинені сучасними викликами безпеці, вимагають від юридичної спільноти особливої уваги до питань захисту прав дитини. В умовах повномасштабної збройної агресії проти України, правовий статус дітей перестав бути лише питанням внутрішньої політики, перетворившись на об’єкт пильної уваги міжнародних судових та правозахисних інституцій. Варто зауважити, що діти є категорією осіб, яка найбільше потерпає від наслідків воєнних дій, оскільки порушення їхніх прав має пролонгований характер, що впливає на розвиток суспільства у післявоєнний період. На нашу думку, розбудова нової архітектури захисту прав людини в Україні має базуватися на глибокому аналізі міжнародних стандартів та їх імплементації в національну правову систему.

Фундаментальне значення для забезпечення прав дітей мають норми міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного права прав людини (МППЛ). Центральним документом у цій сфері залишається Конвенція ООН про права дитини 1989 року, яка у статті 38 прямо зобов’язує держави-учасниці дотримуватися норм МГП, що стосуються дітей. Крім того, Факультативний протокол до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах встановлює вікові обмеження для залучення осіб до бойових дій, що є критично важливим для превенції воєнних злочинів.

В межах системного аналізу слід звернути увагу на Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. Згідно з її положеннями, діти користуються статусом «особливо захищених осіб». Це передбачає не лише захист від фізичного насильства, а й обов’язок сторін конфлікту забезпечувати евакуацію, належне харчування, медичну допомогу та безперервність освітнього процесу. Варто зауважити, що міжнародне право також забороняє будь-яку дискримінацію дітей за ознаками походження чи громадянства під час надання гуманітарної допомоги.

Практична реалізація прав дитини під час збройного конфлікту стикається з низкою перешкод, найважчою з яких є насильницька передача дітей з однієї групи до іншої. На нашу думку, це є не лише порушенням права на сімейне оточення, а й загрозою національній ідентичності. Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) класифікує незаконну депортацію або переміщення населення як воєнний злочин. Останні події, пов’язані з видачею МКС ордерів на арешт вищих посадових

осіб держави-агресора за незаконну депортацію українських дітей, свідчать про перехід міжнародної спільноти до активної фази забезпечення принципу невідворотності покарання.

Крім того, особливим викликом є захист дітей від сексуального насильства та вербування. Міжнародні організації, зокрема ЮНІСЕФ та Червоний Хрест, наголошують, що в умовах хаосу, спричиненого війною, діти часто стають жертвами торгівлі людьми. Тому посилення моніторингових місій ООН та створення міжнародних реєстрів зниклих дітей є необхідним кроком для гарантування їхньої безпеки.

Незважаючи на розгалужену систему декларацій, реальний механізм захисту часто виявляється неефективним через відсутність важелів впливу на сторону, що ігнорує норми МГП. Варто зауважити, що Україна сьогодні виступає майданчиком для випробування нових правових інструментів. Співпраця з Радою Європи та Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) дозволяє документувати порушення в режимі реального часу, що є критично важливим для майбутніх судових процесів. На нашу думку, створення спеціального трибуналу або посилення юрисдикції МКС є безальтернативними шляхами для відновлення справедливості щодо постраждалих дітей.

Трансформація правового життя після завершення конфлікту повинна базуватися на концепції комплексної ресоціалізації. На нашу думку, це поняття охоплює три ключові компоненти: медико-психологічну реабілітацію, забезпечення права на освіту та правову інтеграцію.

1. *Психологічна допомога:* Діти, які перебували в зонах бойових дій або під окупацією, мають «травму війни», що вимагає довготривалого супроводу. Міжнародні стандарти рекомендують впровадження програм, орієнтованих на громаду, а не лише на спеціалізовані заклади.
2. *Освіта:* Відновлення освітнього процесу є запорукою повернення дитини до нормального життя. Тут важливу роль відіграє ЮНЕСКО, надаючи методичну та матеріальну підтримку для відбудови зруйнованих шкіл та цифровізації навчання.
3. *Правова допомога:* Багато дітей внаслідок війни втратили батьків або документи. Спрощення процедур встановлення опіки, усиновлення та відновлення громадянського статусу має відбуватися у чіткій відповідності до «найкращих інтересів дитини», що є фундаментальним принципом прецедентної практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Отже, системний аналіз міжнародно-правового захисту дітей в умовах збройного конфлікту дозволяє стверджувати, що існуюча нормативна база є достатньою, проте механізми її примусової реалізації потребують модернізації. Післявоєнна відбудова України має стати прикладом створення безпечного середовища, де права дитини не просто

декларуються, а реально забезпечуються державою за підтримки міжнародної спільноти. Тільки через поєднання суворих юридичних санкцій за порушення прав дітей та широких соціальних програм відновлення ми зможемо забезпечити сталий розвиток суспільства у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини: Прийнята Резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
3. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
5. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2402-14#Text
6. Міжнародний захист прав людини: підручник / за ред. М.М. Гнатовського. Київ: Право, 2022. 450 с.
7. Бандурка О.М. Кримінально-виконавче право України: підручник. Харків: Право, 2020. 320 с.
8. Колб О.Г. Кримінально-виконавча система України: сучасний стан та перспективи розвитку. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 412 с.
9. Степанюк А.Х. Кримінально-виконавче право України: Загальна та Особлива частини. Харків: Кроссроуд, 2021. 456 с.
10. Трубников В.М. Пробація в Україні: теорія і практика: монографія. Київ: Алерта, 2019. 256 с.
11. Кримінально-виконавче право: навчальний посібник / за ред. О.М. Джужі. Київ: Атіка, 2018. 400 с.
12. Рішення ЄСПЛ у справі «P. and S. v. Poland» щодо захисту прав неповнолітніх.

Ключові слова: права дитини, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, МКС, післявоєнне відновлення, ресоціалізація, ЮНІСЕФ.

Keywords: children's rights, armed conflict, international humanitarian law, ICC, post-war reconstruction, resocialization, UNICEF.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мануїлова К.В.

Ромаш Євгенія Сергіївна, Віюк Валерія Юріївна

здобувачки 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД У НАЦІОНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Актуальність теми полягає в тому, що застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у національному судочинстві України становить фундамент сучасної правової системи держави та є обов'язковим елементом правозастосовної діяльності кожного судді. Правова основа такого застосування закладена насамперед у Конституції України, яка визнає чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, частиною національного законодавства. Визначальним у цьому контексті є Закон України Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини, де чітко закріплено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [1,4].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) є частиною національного законодавства України з 11 вересня 1997 року. Згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права, що є обов'язковим при здійсненні правосуддя [2,4].

Процесуальне законодавство України, включаючи Цивільний процесуальний кодекс, Господарський процесуальний кодекс, Кодекс адміністративного судочинства та Кримінальний процесуальний кодекс, містить прямі посилання на обов'язок суду враховувати положення Конвенції. Це означає, що норми міжнародного права не просто існують паралельно з національними, а інтегровані в них, маючи пріоритет у разі виникнення колізій. Суддя зобов'язаний тлумачити національну норму у світлі принципів, закладених у Конвенції, забезпечуючи найвищий рівень захисту прав особи [2,5].

Особливе значення має стаття 6 Конвенції, яка гарантує право на справедливий суд. У національній практиці це положення трансформується у вимоги щодо незалежності та безсторонності суду, дотримання розумних строків розгляду справи, а також забезпечення принципу рівності сторін і змагальності. Практика Європейського суду допомагає українським судам глибше розуміти зміст таких понять як доступ до правосуддя, право на вмотивоване рішення та остаточність судового рішення, що є складовими елементами верховенства права [2,5]. Практика Європейського суду з прав людини (зокрема у справах Маркс проти Бельгії та Гарнага проти України) свідчить, що право на повагу до приватного і сімейного життя не обмежується лише обов’язком держави утримуватися від свавільного втручання. Воно також включає позитивні зобов’язання, які

вимагають від держави вживати активних заходів для реального забезпечення цих прав [4,5].

Зокрема, у справі «Гарнага проти України» Суд підкреслив, що відсутність належного правового регулювання щодо зміни по батькові та неспроможність забезпечити баланс між приватними і публічними інтересами становлять порушення Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Таким чином, держава зобов'язана створити ефективну правову й адміністративну систему, яка не лише утримується від втручання, а й активно сприяє реалізації прав особи, зокрема права на ідентифікацію, належне розслідування смертей і забезпечення гідних умов у місцях позбавлення волі [5].

Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції, яка захищає право власності, є однією з найбільш цитованих в українському судочинстві. Концепція мирного володіння майном за Конвенцією є значно ширшою, ніж класичне розуміння права власності в національному цивільному праві, оскільки вона охоплює також законні очікування та певні види майнових інтересів. Суди при розгляді майнових спорів, особливо за участю державних органів, повинні оцінювати, чи не покладає на особу державне втручання надмірний індивідуальний тягар [3].

Важливим аспектом є також стаття 13 Конвенції, яка гарантує право на ефективний засіб юридичного захисту. Це означає, що особа повинна мати реальну можливість оскаржити порушення своїх прав на національному рівні, а процедура такого оскарження має бути дієвою, а не формальною. Українські суди через призму цієї статті оцінюють адекватність існуючих процесуальних механізмів та заповнюють прогалини в законодавстві, орієнтуючись на стандарти Ради Європи [2,4].

Проблематика застосування практики ЄСПЛ в Україні також пов'язана з динамічним характером тлумачення Конвенції. Суд у Страсбурзі розглядає Конвенцію як живий інструмент, що має тлумачитися в світлі умов сьогодення. Відповідно, українське судочинство має постійно адаптуватися до нових правових позицій Суду, що вимагає від юристів і суддів високого рівня кваліфікації та постійного моніторингу оновлень практики [5].

Не менш суттєвим є питання офіційного перекладу рішень ЄСПЛ. Хоча згідно із законом суди мають використовувати офіційні тексти, на практиці часто виникають складнощі з інтерпретацією специфічних юридичних термінів. У таких випадках пріоритетним залишається оригінальний текст рішення англійською або французькою мовами, що підкреслює міжнародний статус документа [4].

Роль Верховного Суду в цьому процесі є ключовою, оскільки він забезпечує єдність судової практики та дає орієнтири судам нижчих інстанцій щодо правильного використання конвенційних норм. Висновки

Верховного Суду часто базуються на комплексному аналізі кількох рішень ЄСПЛ, що дозволяє сформувати стійку правову позицію з найскладніших питань захисту прав людини в умовах національних реалій [5].

Завершуючи огляд, слід зазначити, що Конвенція в Україні перестала бути незвичайним інструментом і стала щоденною практикою. Вона слугує запобіжником проти свавілля державних органів та гарантом того, що національна система правосуддя відповідає європейським стандартам гуманізму та законності. Подальше вдосконалення цього механізму вимагає не лише законодавчих змін, а й глибокого розуміння філософії прав людини, яка стоїть за кожною нормою цього міжнародного договору.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950 р. (зі змінами та доповненнями). Рада Європи. Офіційний вісник України. 1998. № 13. С. 270. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Рада Європи; Протокол, Міжнародний документ від 20.03.1952. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text
5. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». – К.: ВАІТЕ, 2017. – 192 с. URL:https://nsj.gov.ua/files/1506325766general%20trainers-p5.pdf

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, судочинство, права, суд, практика, зобов'язання, право, захист, інтеграція.

Keywords: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, judiciary, rights, court, practice, obligations, law, protection, integration.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Ромаш Євгенія Сергіївна, Віюк Валерія Юріївна
здобувачки 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ІНОЗЕМНИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ВИКОНАННЮ

Актуальність теми полягає в тому, що сучасний стан розвитку міжнародного приватного права в Україні характеризується посиленням уваги до механізмів транскордонного виконання судових актів, що є логічним наслідком євроінтеграційних процесів та зростання мобільності капіталу й населення. Інститут визнання та виконання іноземних судових рішень виступає ключовим інструментом забезпечення принципу правової визначеності, дозволяючи судовому рішенню, винесеному в одній державі, набувати примусової сили на території іншої. В Україні цей процес регламентується насамперед нормами Цивільного процесуального кодексу України, зокрема розділом IX (статті 462–473) [1], а також нормами Закону України «Про міжнародне приватне право», зокрема розділом XIII (статті 81–82) [2].

Іноземні судові рішення є важливим елементом регулювання транскордонних правовідносин. Під рішенням іноземного суду слід розуміти акт компетентного органу судової влади іноземної держави, ухвалений у встановленому процесуальному порядку, який набрав законної сили та підлягає визнанню і виконанню на території іншої держави відповідно до її законодавства або міжнародних договорів. До їх основних видів належать рішення у цивільних, сімейних, трудових і господарських справах, а також вироки у кримінальних провадженнях у частині майнових вимог [5, с. 261-266].

Виконанню підлягають лише ті іноземні судові рішення, які відповідають вимогам національного законодавства та міжнародних договорів, зокрема щодо їх остаточності, законної сили та допустимості визнання в Україні. Правовою підставою для застосування процедури екзекватури є наявність міжнародного договору, згода на обов’язковість якого надана Верховною Радою України. У разі його відсутності виконання можливе на основі принципу взаємності, при цьому в Україні діє презумпція взаємності, що означає визнання існування таких відносин, якщо не доведено інше. Важливим етапом розвитку цього інституту стало приєднання України до Гаазької конвенції 2019 року про визнання та виконання іноземних судових рішень, що сприяє розширенню можливостей транскордонного захисту прав [5, с. 261-266].

Правове регулювання визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні ґрунтується на комплексному поєднанні норм національного законодавства, зокрема Цивільним процесуальним кодексом України, а Закону України «Про міжнародне приватне право», а також положень міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, що мають пріоритет у разі колізії. У випадку відсутності відповідного міжнародного договору застосовується принцип взаємності,

який передбачає можливість визнання та виконання іноземних судових рішень за умови існування аналогічної практики щодо рішень українських судів у відповідній державі; при цьому в національному праві діє презумпція взаємності, якщо інше не буде доведено статтями 462-473 ЦПК України [1].

Визнання та надання дозволу на виконання іноземного судового рішення можливе за наявності визначених законом умов, зокрема набрання рішенням законної сили, належного повідомлення сторін про судовий розгляд, дотримання правил міжнародної юрисдикції, відсутності паралельного або вже вирішеного спору в Україні, а також відсутності суперечності такого рішення публічному порядку держави, згідно зі статтями 462- 468 ЦПК України [1].

Процедура визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні починається з подання заінтересованою особою клопотання до компетентного суду першої інстанції за місцем знаходження боржника або його майна. Разом із заявою подаються необхідні документи, передбачені міжнародними договорами або національним законодавством, зокрема належним чином засвідчене рішення іноземного суду, документ про набрання ним законної сили, докази належного повідомлення сторін про розгляд справи, а також переклад документів українською мовою у разі потреби [4].

Розглядаючи клопотання суд України не здійснює перегляд іноземного рішення по суті та не оцінює правильність застосування норм матеріального права іноземним судом. Його повноваження обмежуються перевіркою процесуальних умов визнання та виконання, зокрема набрання рішенням законної сили, дотримання трирічного строку пред’явлення до виконання, належного повідомлення сторони, щодо якої ухвалено рішення, про час і місце розгляду справи, а також відсутності інших підстав для відмови [4].

За результатами розгляду суд постановляє ухвалу про визнання та надання дозволу на примусове виконання іноземного судового рішення або про відмову в його задоволенні. У разі позитивного рішення така ухвала після набрання законної сили є підставою для відкриття виконавчого провадження та подальшого примусового виконання рішення на території України у порядку, встановленому законодавством про виконавче провадження [4].

Практика застосування норм про визнання іноземних рішень часто стикається з проблемою застереження про публічний порядок. Згідно зі статтею 468 ЦПК України, суд відмовляє у визнанні рішення, якщо його виконання загрожуватиме інтересам України або суперечитиме фундаментальним засадам правопорядку [1]. Сучасна судова практика, зокрема, у постанові Верховного Суду від 08.05.2019 у справі № 761/39565/17 (провадження № 61-5333св19) зазначено: застереження про

публічний порядок є механізмом захисту фундаментальних інтересів держави та не допускає визнання рішення лише тоді, коли його виконання призведе до дій, прямо заборонених законом або таких, що шкодять суверенітету чи безпеці держави [3]. Для відхилення клопотання суперечність має бути очевидною та вражати основи правової системи. Іншим поширеним каменем спотикання є доведення факту належного вручення судових документів відповідачу, особливо у випадках, коли іноземний суд використовував альтернативні або спрощені способи повідомлення, які не завжди корелюються з українським процесуальним стандартом [6, с. 328-346].

Підсумовуючи викладене, інститут визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні є динамічним правовим механізмом, що поступово відходить від надмірного формалізму на користь міжнародних стандартів правосуддя. Водночас ключовим викликом залишається баланс між виконанням міжнародних зобов'язань і захистом національного публічного порядку, що може бути предметом подальших наукових досліджень. Таким чином, предмет подальших наукових праць у межах даної тематики вбачається у дослідженні механізмів гармонізації цивільного процесуального законодавства України з регламентами ЄС (зокрема, щодо спрощення процедури екзекватури) та імплементації положень Гаазької конвенції 2019 року. Крім того, наукового обґрунтування потребує проблема транскордонного виконання ухвал про забезпечення позову та іноземних судових наказів, що дозволить мінімізувати процесуальні зловживання та забезпечити реальну ефективність міжнародного правосуддя в українському правовому полі.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 12.04.2026).
2. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text (дата звернення: 12.04.2026).
3. Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень : наказ Міністерства юстиції України, Державної судової адміністрації України від 27 черв. 2008 р. № 1092/5/54. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0573-08 (дата звернення: 12.04.2026).
4. Постанова Верховного Суду від 14 листоп. 2024 р. у справі № 824/64/24 (провадження № 61-12725ав24). URL:

https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_14_11_2024_roku_u_spravi_824_64_24_1/ (дата звернення: 12.04.2026).
5. Белікова С. О. Визнання та виконання іноземного судового рішення: теоретичні і практичні аспекти : навч. посіб. Рига : Baltija Publishing, 2020. С. 328–346. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/35/545/1153-1?inline=1 (дата звернення: 12.04.2026).
6. Демчишак Ю. Ю. До поняття виконання рішень іноземних судів: національне законодавство та наукова доктрина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 85, ч. 1. С. 261–266. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/39.pdf (дата звернення: 12.04.2026).

Ключові слова: визнання іноземних рішень, виконання рішень, міжнародне приватне право, екзекватура, публічний порядок, принцип взаємності, судова практика, транскордонні правовідносини, правова визначеність, міжнародні договори.

Keywords: recognition of foreign judgments, enforcement of judgments, private international law, exequatur, public order, principle of reciprocity, case law, cross-border legal relations, legal certainty, international treaties.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Цибульська О.Ю.

Руденко Вікторія Вікторівна
здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЮРИСДИКЦІЯ ЄСПЛ ЩОДО ТРАНСКОРДОННИХ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ В КІБЕРПРОСТОРІ

Бурхливий розвиток «відносин між особами в кіберпросторі, на жаль, сприяє й виникненню і збільшенню кількості нових видів кіберделіктів: порушення прав інтелектуальної власності, прав осіб на честь і гідність тощо» [8, с. 71].

Під поняттям «кіберпростір» Т. Білобров розуміє «нове середовище для встановлення зв'язків суб'єктів правовідносин, який відрізняється від фізичного низкою специфічних ознак: 1) кіберпростір виникає в результаті функціонування інформаційних (автоматизованих), телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем; 2) він не має чітко визначених територіальних меж та кордонів (не може вважатися територією); 3) глобальність; 4) не передбачає фізичного контакту суб'єктів правовідносин, які можуть бути і не ідентифікованими; 5) комунікація за допомогою цифрового зв'язку шляхом використання програмного та апаратного забезпечення на основі спеціальних протоколів» [1, с. 169].

Щодо поняття транскордонних злочинів, то, в науковій літературі, їх розуміють як протиправні діяння, які пов'язані з територією двох або більше

держав, або ж здійснюються в межах однієї країни, проте їх наслідки виходять за її межі та впливають на інші держави, при цьому їх вчинення супроводжується перетином державних кордонів [2, с. 72].

У контексті кіберпростору ключовим є питання: чи може держава нести відповідальність за порушення прав людини, якщо дії або їх наслідки виходять за межі її території, але пов'язані з цифровими технологіями.

М.В. Мазур зазначає, що юрисдикція ЄСПЛ, незважаючи на свою специфічність, має субсидіарний характер і зводиться передусім до тлумачення та застосування положень Конвенції [4, с. 47].

ЄСПЛ у своїй практиці сформував підхід, згідно з яким юрисдикція може встановлюватися у двох основних випадках: коли держава здійснює ефективний контроль над територією або коли вона здійснює контроль над конкретною особою.

Ці критерії трансформуються у сфері кіберпростору, де фізичний контроль часто відсутній, однак з'являються нові форми впливу. Наприклад, якщо державні органи здійснюють кіберспостереження, перехоплення електронних комунікацій або кібератаки, що впливають на осіб за межами території держави, постає питання про наявність юрисдикційного зв'язку, який вже не можна визначати виключно через класичні територіальні критерії. Тому, особливого значення набуває аналіз конкретних прав, які можуть бути порушені внаслідок такого впливу, передусім права на приватність.

Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3] проголошує «право на повагу до приватного життя, яке безпосередньо в цифровому середовищі включає в себе захист персональних даних і дотримання конфіденційності кореспонденції і комунікації. Європейський Суд у своїй практиці вказав, що захист даних особистого характеру має найважливіше значення для можливості особи здійснювати право на недоторканність приватного і сімейного життя» [5]. Ця стаття підкреслює фундаментальний характер цього права в умовах розвитку цифрових технологій. Разом із тим, втручання у приватність у кіберпросторі часто поєднується з обмеженням інших прав, зокрема свободи вираження поглядів, що зумовлює необхідність розгляду статті 10 Конвенції.

З формулювання статті 10 Конвенції [3] випливає, що «сфера її дії включає право на отримання і передачу інформації. В якості нового і впливового інформаційного засобу, Інтернет, безперечно, підпадає під сферу дії статті 10. Дійсно, з огляду на його доступність та здатність зберігати і передавати величезну кількість інформації, ЄСПЛ визнав важливу роль Інтернету в розширенні доступу суспільства до новин і спрощення поширення інформації в цілому» [7].

Розглядаючи рішення ЄСПЛ щодо порушення ст. 8 та 10 Конвенції, варто вказати на рішення ЄСПЛ у справі «Біг Бразер Вотч та інші проти

Сполученого Королівства» (Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom) [6] щодо кіберспостереження державними органами. У ньому заявники оскаржували режим таємного спостереження у Великобританії, стверджуючи, що він порушує їхні права, гарантовані статтями 8 та 10 ЄКПЛ. Зокрема, справа стосувалася трьох основних аспектів: масового перехоплення комунікацій, отримання розвідувальних даних від іноземних служб та доступу до комунікаційних даних від постачальників електронних послуг. Основна претензія полягала в тому, що такі заходи, особливо у транскордонному вимірі, створюють серйозне втручання у приватне життя та свободу спілкування. У результаті Суд дійшов висновку, що система масового перехоплення не забезпечувала належних гарантій і призводила до порушення статей 8 і 10 ЄКПЛ, тоді як отримання даних від іноземних розвідувальних служб за наявності відповідних гарантій не було визнано порушенням.

Це рішення узагальнює сучасні підходи ЄСПЛ до визначення юрисдикції та відповідальності держав у кіберпросторі, водночас відкриваючи перспективи для подальшого розвитку практики Суду в умовах стрімкої цифровізації.

З урахуванням наведеного можна дійти висновку, що в умовах розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій найбільш уразливими до порушень є право на повагу до приватного життя, закріплене у статті 8 Конвенції, а також право на свободу вираження поглядів, гарантоване статтею 10. Саме порушення цих прав, пов’язані із використанням новітніх технологій, поступово посіли провідне місце у практиці Європейського суду з прав людини і стали одним із ключових напрямів його діяльності.

Список використаних джерел

1. Білобров Т.В. Адміністративно-правовий статус Департаменту кіберполіції Національної поліції України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07. адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ. *НАВС*, 2020. 209 с.

2. Боровик А.В., Лавренюк О.В. Кримінально-правова характеристика транскордонних та транснаціональних злочинів. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2024 р., № 1 (83) том 2. С. 71-76.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). Міжнародний документ. Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.04.2026).

4. Мазур М.В. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами країни: навчальний посібник / М. В. Мазур, Р. Тагієв, А. С. Беніцький, В. В. Кострицький. Луганськ. 2006. 600 с.

5. Рішення ЄСПЛ у справі S. and Marper v. The United Kindgom [GC], nos.30562 /04, 30566/04, § 41, 4 December 2008. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-117631%22]} (дата звернення: 07.04.2026).
6. Рішення ЄСПЛ у справі Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom) № 58170/13, 25 травня 2021 року URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210077 (дата звернення: 07.04.2026).
7. Рішення ЄСПЛ у справі Times Newspapers Ltd v. the United Kingdom, nos. 3002/03 and 23676/03, ECHR 2009. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-118523%22]} (дата звернення: 07.04.2026).
8. Шевченко М.С. Щодо юрисдикції в транскордонних спорах, що виникають внаслідок кіберправопорушень. «Чорноморські наукові студії»: матеріали 7 Всеукр. мультидисциплін. конф. (м. Одеса, 14 трав. 2021 р.). Одеса. *Міжнар. гуманітар. ун-т*, 2021. С. 71-76.

Ключові слова: кіберпростір, транскордонні порушення прав людини, юрисдикція ЄСПЛ.
Keywords: cyberspace, transborder human rights violations, ECHR jurisdiction.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Руденко Вікторія Вікторівна
здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ КОСМІЧНИХ РЕСУРСІВ: МІЖ КОНЦЕПЦІЄЮ СПІЛЬНОЇ СПАДЩИНИ ЛЮДСТВА ТА ТЕНДЕНЦІЯМИ ПРИВАТИЗАЦІЇ

У сучасних умовах стрімкого розвитку космічних технологій та активного залучення приватних компаній до освоєння космосу, питання міжнародно-правового режиму космічних ресурсів стає все більш актуальним, оскільки саме тут переплітаються інтереси держав, міжнародних організацій і бізнесу. Традиційно космічний простір розглядався як такий, що не може бути об’єктом національного привласнення і має використовуватися в інтересах усього людства, що було закріплено, зокрема, у Договорі про космос 1967 р., який передбачає, що «космічний простір не підлягає національному привласненню ні шляхом проголошення суверенітету, ні шляхом використання або окупації, ні будь-якими іншими засобами (ст. 2)» [2].

Однак ні в зазначеному Договорі про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору (Договорі про космос), включаючи Місяць і інші небесні тіла, ні в інших джерелах міжнародного космічного права не міститься чітке визначення поняття «космічний

ресурс», однак окремі науковці у цій сфері пропонують власні підходи до тлумачення цього терміна.

На думку О.О. Нігреєвої «космічні ресурси слід розділяти на дві категорії: а) планетарну, наприклад, ресурси Місяця, як то гелій, рідкоземельні метали та вода; б) астероїдну» [5, с. 24].

Підтвердженням такої класифікації космічних ресурсів може слугувати активізація комерційного дослідження астероїдної групи. Зокрема, апарат «Hayabusa2», запущений Японією у 2014 р., досяг астероїду Рюту у 2018 р. та у 2020 р. доставив на Землю 100 мг ґрунту з його поверхні. У межах американської експедиції «OSIRIS-REx» з дослідження астероїду Бонну у 2023 р. передбачалася доставка на Землю зразків масою 60 г. [1, с. 272].

Розвиток подібних досліджень актуалізує питання правового статусу таких ресурсів, що безпосередньо впливає на їх статус і діяльність щодо них. Небесні тіла, відповідно, визнаються доступними для дослідження і використання, однак це положення прямо не поширюється на їхні ресурси, що створює певну правову невизначеність. Це може означати, що ресурсна діяльність у космосі, зокрема видобуток або використання енергії, не є незаконною, якщо вона не супроводжується встановленням суверенітету (у формі «спільного надбання людства») чи права власності на відповідні об’єкти.

Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах (Угода про Місяць) 1979 р. [6], незважаючи на намір сформувати цілісний правовий режим ресурсної діяльності в межах Сонячної системи, на практиці не набула ефективності через недостатню підтримку з боку держав. Передбачений нею режим «спільної спадщини людства» щодо природних ресурсів небесних тіл (ст. 11) має виключно договірну природу і не став нормою міжнародного звичаєвого права. Водночас цей режим містить суттєві недоліки, зокрема відсутність спеціального органу регулювання, а також внутрішню неузгодженість між принципами «справедливого розподілу», «урахування інтересів країн, що розвиваються» і «країн, що зробили свій внесок у дослідження Місяця» (ст. 11.7) [6].

На тлі недосконалості міжнародного регулювання простежується посилення національних підходів до використання космічних ресурсів. Так, 6 квітня 2020 року президент США підписав Наказ про підтримку комерційного видобутку ресурсів на Місяці та інших небесних тілах, чим фактично було задекларовано відмову від підходу, за яким ці ресурси розглядаються як спільне надбання людства, як це передбачено Угодою про Місяць, а також намір поширити подібну позицію серед інших держав [3].

У цьому контексті важливе місце посідає так звана Угода «Артеміда» – міжнародна ініціатива, започаткована США у 2020 році в межах програми освоєння Місяця, яка передбачає встановлення принципів співробітництва держав у сфері дослідження та використання космічного простору, зокрема щодо видобутку космічних ресурсів. Саме вона відображає сучасну тенденцію до поєднання міжнародних принципів із практичними інтересами держав у комерціалізації космосу.

В Угоді «Артеміда» сторонами «прямо зазначається, що видобуток космічних ресурсів за своїм змістом не означає національного присвоєння у відповідності до статті II Договору про космос. Проте у правовому розумінні викликає занепокоєння факт наявності суттєвих прогалин у вище окреслених міжнародних договорах стосовно міжнародного режиму експлуатації природних ресурсів небесних тіл» [4, с. 24].

Пояснюючи необхідність угоди «Артеміда», у NASA заявили, що «Договір про космос застарів, нечітко сформульований, його складно застосувати, а тому потрібно укласти новий, який дозволить створити бази з видобутку корисних копалин і зони безпеки довкола них, щоб не допустити конфліктів з іншими державами» [4, с. 24].

Отже, міжнародно-правовий режим космічних ресурсів зараз виглядає досить суперечливо: з одного боку, Договір про космос 1967 р. забороняє національне привласнення космічного простору, але з іншого – у міжнародному праві досі немає чіткого визначення поняття «космічний ресурс» і зрозумілого механізму його використання. Угода про Місяць (1979 р.) не стала дієвою через слабку підтримку держав і недоліки у формулюваннях, тоді як сучасна практика, зокрема Наказ США від 6 квітня 2020 р. та поява Угоди «Артеміда», показує перехід до комерціалізації космосу. Тому фактично виникає конфлікт між ідеєю «спільної спадщини людства» і тим, як держави діють на практиці.

Список використаних джерел

1. Григоров О.М. Космічні ресурси: міжнародно-правові аспекти. http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/191/3905/8849-1?inline=1 (дата звернення 08 квітня 2026 року).
2. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла. Міжнародний документ від 27.01.1967. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text (дата звернення 09 квітня 2026 року).
3. Кірпачова М. За кулісами Угоди «Артеміда»: аналіз політичних та правових аспектів. URL: https://voxukraine.org/za-kulisami-ugodi-artemida-analiz-politichnih-ta-pravovih-aspektiv (дата звернення 10 квітня 2026 року).
4. Нецька Л.С. Космічна діяльність: поняття, види, правове регулювання. *Юридичний вісник*. № 3 (60), 2021. С. 17-30.

5. Нігреєва О.О. Міжнародно-правовий режим космічного простору: міжнародне res communis та rex nuccis. *Космічна наука і технологія*, 2022. Т. 28. № 1. С. 23–42.
6. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах. Міжнародний документ від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_482#Text (дата звернення 09 квітня 2026 року).

Ключові слова: космічні ресурси, правовий режим космічних ресурсів, спільна спадщина людства, комерціалізація космосу.
Keywords: space resources, legal regime of space resources, common heritage of mankind, commercialization of outer space.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Федорова Т.С.

Рудзік Інеса Юріївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Принцип верховенства права є однією із фундаментальних засад правового порядку Європейського Союзу. Він забезпечує пріоритет норм Союзу над національним законодавством держав-членів, гарантує єдність та передбачуваність правозастосування на всьому просторі ЄС і є необхідною умовою функціонування спільного ринку, захисту прав людини та демократичних інституцій. Водночас практика свідчить, що реалізація цього принципу стикається з серйозними викликами: держави-члени нерідко вдаються до вибіркового виконання або повного ігнорування рішень інституцій ЄС, що ставить під сумнів ефективність усієї правової архітектури Союзу.

Відповідно до принципу верховенства права, положення установчих договорів та акти, що мають пряме застосування і приймаються інститутами Спільнот, з моменту набрання чинності не лише унеможливлюють застосування національних норм, які суперечать праву ЄС, але й перешкоджають ухваленню нових національних актів у частині, що порушує положення права Союзу.

Разом із тим Договір про ЄС у редакції Лісабонського договору зробив певну поступку державам-членам. ДЄС зобов'язує Союз поважати державну національну ідентичність й суверенітет, закладену в їхніх фундаментальних політичних та конституційних структурах [1] – і саме це положення стало правовою основою для численних відступлень від принципу верховенства, які ми спостерігаємо сьогодні.

Для кращого розуміння теми дослідження пропонуємо кілька кейсів в якості прикладу. Конституційний суд Німеччини вперше вказав, що дії інституції ЄС такими, що виходять за межі повноважень, постановивши, що ЄЦБ перевищив мандат при купівлі держоблігацій і що Бундесбанк повинен вийти з цієї схеми протягом трьох місяців, якщо ЄЦБ не зможе довести її необхідність. При цьому ФКС відмовився визнати для себе обов'язковою попередню ухвалу Суду ЄС, яка підтвердила правомірність рішення, охарактеризувавши її як свавільну [2]. Де-факто суд проголосив себе вищим арбітром щодо меж повноважень інституцій ЄС, що прямо суперечить принципу верховенства права ЄС

Подібну ситуацію демонструє наступний кейс. У 2018-2020 роках Польща провела судову реформу, підпорядкувавши дисциплінарну відповідальність суддів Дисциплінарній палаті, члени якої призначались за участі правлячої партії. Суд ЄС визнав частину реформи несумісною з вимогами незалежності [3]. У відповідь Конституційний трибунал Польщі рішенням K 3/21 від 7 жовтня 2021 року визнав окремі положення Договору про ЄС несумісними з польською Конституцією та оголосив, що ЄС не має права надавати польським судам повноваження застосовувати право ЄС всупереч польській Конституції [4].

Наступний кейс стосується санкції щодо порушень. Угорщина автоматично розміщувала шукачів притулку в так званих «транзитних зонах» на кордоні з Сербією без процесуальних гарантій і можливості вільно покинути ці місця. 14 травня 2020 року Суд ЄС у з'єднаних справах кваліфікував таке утримання як незаконне позбавлення свободи та зобов'язав Угорщину негайно звільнити затриманих [5]. Транзитні зони були закриті, однак замість виконання рішення Угорщина запровадила нову систему, за якою подати заяву про притулок можна було виключно в посольстві в Белграді або Києві – тобто ще до перетину кордону. Це фактично унеможливило доступ до притулку для осіб, які вже перебували на угорській території. Реакцією стало ще п'яте з 2015 року порушення провадження щодо Угорщини з питань міграції. Врешті, у червні 2024 року Суд ЄС зобов'язав Угорщину сплатити 200 млн євро одноразового штрафу та 1 млн євро на день за невиконання рішення 2020 року – вказавши, що таке умисне ухилення від виконання спільної міграційної політики ЄС є безпрецедентним і надзвичайно серйозним порушенням права ЄС [6]. Тобто за порушення права ЄС, шляхом прийняття не відповідних до нього актів карається штрафом, а на самі акти це не впливає. З цього можна зробити висновок, що якщо держава може дозволити собі оплату штрафів, то може порушувати право ЄС.

Наступний кейс ілюструє проблему виконання рішень щодо порушень права ЄС. У 2017 році Угорщина ухвалила закони, що обмежували діяльність неурядових громадських організацій з іноземним фінансуванням

[7], а 18 червня 2020 року Суд ЄС [8] визнав ці норми дискримінаційними. Попри чітке судове рішення, Будапешт обрав стратегію свідомого затягування: угорська влада формально не скасовувала закон, ігноруючи вимоги Брюсселя. Це змусило Єврокомісію у 2021 році перейти до наступного етапу – процедури, що передбачає накладання значних фінансових штрафів. Лише під загрозою втрати мільярдних дотацій та накладення щоденних санкцій Угорщина почала змінювати законодавство, проте за цей час закон встиг паралізувати роботу багатьох організацій. Цей приклад доводить, що навіть остаточне рішення Суду ЄС може виявитися безсилим проти політичної волі держави-члена, яка готова йти на тривалий юридичний конфлікт, підриваючи єдність правового простору ЄС.

Наведені кейси дозволяють виокремити кілька системних проблем у реалізації принципу верховенства права ЄС. По-перше, це вибіркове виконання або ігнорування рішень Суду ЄС національними урядами – виконання приписів відбувається, як правило, лише під тиском фінансових санкцій чи загрози позбавлення бюджетних виплат. По-друге, це політизація правового дискурсу: концепт «національної ідентичності» перетворюється на зручний інструмент для виправдання порушень, що нівелює його справжній правовий зміст. По-третє, обмежена ефективність санкційних механізмів: штрафи, попри свій значний розмір, не завжди є достатнім стимулом для виконання, а процедура статті 7 ДЄС, що може призвести до призупинення права голосу, вимагає кваліфікованої більшості у Раді і фактично є заблокованою через взаємну підтримку держав-порушниць [1]. По-четверте, навіть маючи остаточне рішення Суду ЄС, держави мають змогу роками затягувати їх виконання.

Аналіз наведених кейсів доводить, що принцип верховенства права ЄС переживає кризу дієвості. Правова система Союзу трансформується з ієрархічної моделі у формат “політичного торгу”, де національні інтереси часто переважають над спільними зобов’язаннями. Головною загрозою є монетизація порушень: досвід Угорщини та Польщі демонструє, що держави готові ігнорувати рішення Суду ЄС, доки політична вигода перевищує ціну фінансових санкцій. Використання національного суверенітету та ідентичності як щита для правового нігілізму підриває єдність правового простору. Національна ідентичність та суверенітет держав та стаття 4(2) ДЄС мають бути не щитом для недобросовісних урядів, а справжнім механізмом захисту правової стабільності Союзу.

Список використаних джерел

1. Договір про Європейський Союз : Договір Європ. Союзу від 07.02.1992 : станом на 13 груд. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (дата звернення: 07.04.2026).

2. BVerfG, Judgment of the Second Senate of 05 May 2020 – 2 BvR 859/15. Official website of the Federal Constitutional Court. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/2020/05/rs20200505_2bvr085915en.pdf. (дата звернення: 07.04.2026).
3. Ухвала Суду ЄС (Велика палата) від 08 квіт. 2020 р. у справі C-791/19 R (Європейська Комісія проти Республіки Польща). Curia. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=225141 (дата звернення: 07.04.2026).
4. Constitutional Tribunal of Poland. Judgment of 14 July 2021, Case P 7/20. URL: https://trybunal.gov.pl/en/hearings/judgments/art/11589-obowiazek-panstwa-czlonkowskiego-ue-polegajacy-na-wykonywaniu-srodkow-tymczasowych-odnoszacych-sie-do-ksztaltu-ustroju-i-funkcjonowania-konstytucyjnych-organow-wladzy-sadowniczej-tego-panstwa (дата звернення: 07.04.2026).
5. Рішення Суду ЄС (Велика палата) від 14 трав. 2020 р. у з'єднаних справах C-924/19 PPU та C-925/19 PPU (FMS та інші проти Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság Dél-alföldi Regionális Igazgatóság). Curia. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=226515 (дата звернення: 08.04.2026).
6. Суд ЄС оштрафував Угорщину на 200 млн євро за недотримання політики прийому біженців. Суспільне. Новини. URL: https://suspilne.media/768085-sud-es-ostrafuvav-ugorsinu-na-200-mln-evro-za-nedotrimanna-politiki-prijomu-bizenciv/ (дата звернення: 08.04.2026).
7. В Угорщині ухвалили закон щодо фінансування НУО. Deutsche Welle. URL: https://www.dw.com/uk/в-угорщині-ухвалили-жорсткий-закон-щодо-фінансування-неурядових-організацій/a-39232758 (дата звернення: 08.04.2026).
8. Рішення Суду ЄС (Велика палата) від 18 черв. 2020 р. у справі C-78/18 (Європейська Комісія проти Угорщини). Curia. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=227566 (дата звернення: 08.04.2026).

Ключові слова: верховенство права, право Європейського Союзу, національна ідентичність, Суд ЄС, компетенційний спротив, бюджетна обумовленість, санкційні механізми, фінансові санкції.

Keywords: rule of law, European Union law, national identity, Court of Justice of the EU, competence resistance, budget conditionality, sanction mechanisms, financial sanctions.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Савранська Юлія Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ДІТЕЙ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Захист дітей у збройних конфліктах є однією з найбільш актуальних проблем сучасного міжнародного права. Умови війни створюють серйозні загрози для життя, здоров'я та розвитку дітей, які є особливо вразливою категорією населення. Вони стають жертвами насильства, примусового переміщення, вербування до збройних формувань, а також обмеження доступу до освіти та медичної допомоги. Міжнародне співтовариство виробило низку правових механізмів, спрямованих на забезпечення захисту дітей у таких умовах, зокрема в рамках міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Проте, незважаючи на наявність нормативної бази, проблема ефективної реалізації цих гарантій залишається відкритою, особливо в умовах сучасних збройних конфліктів.

У сучасному світі спостерігається значна кількість збройних конфліктів, що розгортаються на територіях із високою концентрацією цивільного населення, зокрема жінок і дітей. Діти належать до найбільш уразливих соціальних груп, тому в умовах війни вони особливо потребують посиленого правового та соціального захисту. Вони зазнають фізичного й психологічного насильства, стають жертвами експлуатації, а також втрачають доступ до освіти, медичних послуг і безпечного середовища для життя та розвитку. У таких обставинах забезпечення їхніх конституційних прав набуває особливої актуальності для міжнародної спільноти. За даними ЮНІСЕФ, понад 473 мільйони дітей – тобто більше ніж одна шоста всіх дітей у світі – нині проживають у регіонах, що зазнали впливу збройних конфліктів. Сучасний етап характеризується найбільшою кількістю конфліктів із часів Другої світової війни. Водночас частка дітей, які перебувають у зонах конфлікту, суттєво зросла: якщо у 1990-х роках цей показник становив близько 10%, то сьогодні він досягає майже 19%. Унаслідок збройних конфліктів мільйони дітей змушені залишати свої домівки, набуваючи статусу внутрішньо переміщених осіб або біженців. У зв'язку з цим особливого значення набуває міжнародний захист їхніх прав, що має забезпечити доступ до освіти, медичної допомоги та інших життєво необхідних послуг [1].

У цьому контексті доцільно звернутися до аналізу міжнародно-правових гарантій, які спрямовані на захист прав дітей у збройних конфліктах. Міжнародно-правові гарантії захисту дітей у збройних конфліктах утворюють цілісну систему матеріальних прав і процедурних механізмів, які повинні застосовуватися без будь-якої дискримінації до всіх дітей, що постраждали від війни [2].

Питання захисту дітей у міжнародних збройних конфліктах одним із перших привернуло увагу міжнародного права у сфері прав дитини, однак на початковому етапі відповідні норми мали доволі обмежений характер [3].

Захист дітей в умовах збройних конфліктів забезпечується сукупністю міжнародно-правових норм і актів, серед яких ключове значення мають Додатковий протокол II до Женевських конвенцій 1977 року, Конвенція про права дитини 1989 року, Конвенція про заборону найгірших форм дитячої праці 1999 року, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 року, а також норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

Конвенція про права дитини закріплює положення, спрямовані на забезпечення захисту дітей у період збройних конфліктів. Зокрема, стаття 38 покладає на держави обов'язок поважати норми міжнародного гуманітарного права, що стосуються дітей, і забезпечувати їх належне дотримання. Крім того, держави зобов'язані вживати необхідних заходів для надання дітям матеріальної та медичної допомоги, зокрема тим, які перебувають у лікувальних чи соціальних закладах, а також сприяти возз'єднанню дітей із їхніми сім'ями [4].

Сучасні збройні конфлікти дедалі частіше спрямовані на ураження економічного потенціалу противника, що призводить до втрат серед цивільного населення, найбільш уразливою категорією залишаються діти. У зв'язку з цим формується їхній міжнародно-правовий статус як сукупність норм, спрямованих на захист під час збройних конфліктів. Водночас самих міжнародних норм недостатньо – вони мають доповнюватися національним законодавством, яке визначає статус постраждалих дітей і закріплює обов'язки держави щодо їх захисту та підтримки. Захист прав дітей забезпечується не лише через міжнародні договори та міжурядові організації, а й завдяки діяльності неурядових структур. Зокрема, Міжнародна амністія займається протидією порушенням прав дітей, приділяючи увагу безпеці дітей-біженців. Міжнародний Комітет Червоного Хреста допомагає дітям, постраждалим від війни, зокрема сприяє возз'єднанню сімей, реабілітації та надає психологічну підтримку. Важливу роль також відіграє ООН та її структура ЮНІСЕФ, яка забезпечує гуманітарну допомогу дітям і матерям та реалізує освітні програми для дітей, постраждалих від збройних конфліктів [4].

Діти, які постраждали від збройних конфліктів (міжнародних чи неміжнародних), мають право на особливу повагу та захист серед категорій осіб, що потребують особливої охорони. Їхній захист регулюється нормами міжнародного права щодо прав дитини, положеннями гуманітарних договорів, глобальними та регіональними угодами, що регулюють дії держав у мирний час і під час конфліктів, а також нормами звичаєвого міжнародного права [5].

Одним із найважливіших прав дитини є право на здоров'я. Учасники збройних конфліктів особливо вразливі, і забезпечення медичної допомоги, профілактики хвороб та психологічного підтримання стає критично

важливим. Захист цього права є невід'ємною частиною міжнародних норм щодо дітей у конфліктних ситуаціях і потребує окремої уваги, тому слід зупинитись на аналізі норм, які гарантують реалізацію прав дитини на здоров'я під час війни.

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі у збройних конфліктах приділяє особливу увагу зміцненню міжнародного співробітництва для фізичної, психосоціальної реабілітації та соціальної реінтеграції дітей – жертв війни. Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах гарантує, що цивільні, зокрема жінки та діти, які опинилися в умовах збройних конфліктів, боротьби за мир, самовизначення або проживають на окупованих територіях, не можуть бути позбавлені житла, харчування, медичної допомоги та інших невід'ємних прав, передбачених міжнародними стандартами. Відповідно до цих норм міжнародного гуманітарного права здійснюється захист дітей у зоні воєнних дій та збройних конфліктів, зокрема й в Україні [5].

Отже, для більш ефективного захисту прав дітей у збройних конфліктах варто зосередитися на кількох ключових напрямках. По-перше, необхідно посилювати механізми раннього втручання та моніторингу ситуацій, де діти можуть опинитися під загрозою – це дозволить швидко надавати гуманітарну, медичну та психологічну допомогу. По-друге, важливо розвивати програми реабілітації та соціальної реінтеграції, щоб діти, які постраждали від війни або були залучені до збройних формувань, могли повернутися до нормального життя і навчання. По-третє, слід активніше впроваджувати міжнародні стандарти та норми у національне законодавство, забезпечуючи їх виконання на практиці. Це стосується як заборони військового вербування дітей, так і гарантування доступу до освіти, медичної допомоги та соціальної підтримки. Крім того, можна розвивати співпрацю між державними структурами, міжнародними організаціями та громадськими ініціативами, що дозволить об'єднати ресурси для комплексного захисту дітей.

Список використаних джерел

1. Терещенко Д. Міжнародні гарантії захисту конституційних прав дитини в період збройних конфліктів. 2025. С. 443-446. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/2_2025/62.pdf
2. Іщенко М. В. Міжнародно-правові гарантії захисту жертв збройних конфліктів та їх реалізація в національному праві України. 2025, С. 242-244.URL:https://kumr.edu.ua/wpcontent/uploads/2025/11/MODERNIZATSIYA-ZAKONODAVSTVA-UKRAYINY-V-PERIOD-VOYENNYH-VYKLYKIV-PROBLEMATYKA-TA-PERSPEKTYVY.pdf#page=242
3. Маніна М. А. Міжнародні стандарти захисту прав дітей під час збройних конфліктів. *Порівняльно-аналітичне право*, 2017, С. 385-388. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/5_2017.pdf#page=385

4. Чернобук В. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів. 2023. С. 438-439. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/a9c6e9f9-5f0d-4e2d-82c7-2cc965a9fe1b
5. Світлак І. І. Поджаренко К. Є. Юридичні гарантії забезпечення та захисту права дитини на психічне здоров'я в умовах війни. 2023. С. 188-190. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/15a560cb-2f3e-4646-aa37-f641de321e72

Ключові слова: захист прав дітей, збройні конфлікти, міжнародне гуманітарне право, права дитини, право на здоров'я, реабілітація дітей, соціальна реінтеграція, міжнародні гарантії, гуманітарна допомога, діти-біженці.

Keywords: protection of children's rights, armed conflicts, international humanitarian law, children's rights, right to health, child rehabilitation, social reintegration, international guarantees, humanitarian aid, refugee children.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Савранська Юлія Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

УКРАЇНА ЯК ДЕРЖАВА-КАНДИДАТ НА ВСТУП ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРАВОВІ ВИКЛИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Україна як держава-кандидат на вступ до Європейського Союзу перебуває на важливому етапі розвитку. Надання їй статусу кандидата 23 червня 2022 року підтвердило незворотність європейського курсу та підтримку європейських інституцій у протидії російській агресії. Це відкрило процес гармонізації національного законодавства з правом ЄС і виконання Копенгагенських критеріїв, які передбачають демократію, верховенство права, права людини та ринкову економіку. Водночас євроінтеграція відбувається в умовах війни, що створює додаткові виклики. Адаптація законодавства з урахуванням досвіду інших держав є важливою для наближення до стандартів ЄС і потребує узгодженої взаємодії всіх гілок влади, адже охоплює як діяльність державних інституцій, так і механізми забезпечення прав і свобод людини.

Важливу роль у процесі формування окремих нормативно-правових актів незалежної України відіграли також правові положення, що містяться у законодавстві Європейського Союзу. Зокрема, одним із яскравих прикладів такого впливу є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, положення якої певною мірою стали основою для розроблення Конституції України як Основного Закону держави [1].

Слід наголосити, що національні суди України зобов'язані враховувати та застосовувати положення зазначеної Конвенції, а також практику Європейського суду з прав людини під час розгляду судових

справ. У результаті аналізу правової доктрини можна виокремити позиції окремих науковців, які підкреслюють, що використання цих джерел має відбуватися за певних умов. Передусім це стосується випадків, коли у вітчизняному законодавстві існують прогалини у сфері захисту прав людини та основоположних свобод, тоді як відповідні питання врегульовані положеннями Конвенції та її протоколів. Зазначені умови є достатньо обґрунтованими та виправданими, оскільки українські судді не мають обов'язку постійно застосовувати практику європейського права. Це пояснюється тим, що Україна на даний момент ще не є державою-членом Європейського Союзу [1].

Адаптація національного законодавства до норм права Європейського Союзу потребує не лише високого рівня професійності у сфері правотворчості, але й наявності у суб'єктів, які беруть участь у цьому процесі, спеціальних знань права ЄС, володіння англійською мовою, а також ґрунтовного розуміння відповідних галузей українського законодавства. Водночас у Законі України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року передбачено лише дві основні вимоги до нормативно-правових актів, спрямованих на адаптацію національного законодавства до права ЄС. По-перше, у преамбулі такого нормативно-правового акта має бути зазначене посилання на відповідні акти права Європейського Союзу (ч. 1 ст. 38 Закону). По-друге, проект нормативно-правового акта, метою якого є адаптація законодавства України до acquis ЄС, подається разом з інформацією про його відповідність праву ЄС (ч. 4 ст. 43 Закону) [2].

Процес розширення Європейського Союзу є складним і тривалим політико-правовим явищем, яке відображає поєднання інтересів самого Союзу, компромісу між його державами-членами, а також прагнення держави-кандидата і підтримки її громадян. Вступ нової держави можливий лише за умови, що такий крок відповідатиме загальним інтересам розвитку європейської інтеграції на певному історичному етапі. Подібне розуміння розширення пов'язується з висновками Копенгагенської Європейської Ради від 21–22 червня 1993 року, у яких підкреслюється, що **«здатність Союзу увібрати нових членів, водночас підтримуючи рушійну силу європейської інтеграції, є важливим чинником у загальних інтересах як Союзу, так і держав-кандидатів»** [3].

28 лютого 2022 року Україна подала заявку на вступ до Європейського Союзу, а вже в червні 2022 року Європейська рада надала їй статус країни-кандидата. Така швидка реакція стала безпрецедентною та засвідчила політичну підтримку України і визнання її європейської перспективи. Водночас вступ до ЄС є складним і тривалим процесом, що потребує реформ, виконання критеріїв та врахування післявоєнного відновлення. Важливу роль у зближенні відіграє Угода про асоціацію між

Україною та ЄС (2014 р.), однак для повної інтеграції Україні ще необхідно здійснити значний обсяг змін.

Інтеграція до Європейського Союзу відкриває для України низку важливих можливостей, зокрема зміцнення демократичних інституцій, підвищення рівня безпеки та політичної стабільності, а також розширення співпраці з європейськими державами у сфері захисту прав і свобод людини. У сучасних умовах, особливо в період війни, європейська інтеграція розглядається як один із ключових шляхів подолання існуючих викликів. Враховуючи історичну, культурну та політичну належність України до європейського простору, процес інтеграції з європейськими структурами є закономірним і зумовлений прагненням українського суспільства до утвердження європейських цінностей та власної європейської ідентичності [4].

Перспективи вступу України до Європейський Союзу залежать від результатів війни: перемога й відновлення територіальної цілісності значно посилять інтеграційні можливості. Післявоєнна відбудова сприятиме модернізації держави за зразком країн після Другої світової війни.

Шлях України до повноправного членства в Європейський Союз може бути тривалим через необхідність виконання всіх умов вступу та стриману позицію окремих держав щодо розширення. Водночас євроінтеграційний курс передбачає проведення реформ, гармонізацію законодавства відповідно до Копенгагенських критеріїв та наближення до стандартів ЄС, а післявоєнна відбудова може стати важливим чинником інтеграції. Україна активно реалізує цей курс: імплементує Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, гармонізує законодавство, розвиває економічне співробітництво та поступово інтегрується до внутрішнього ринку й програм ЄС.

Отримання статусу країни-кандидата відкриває для України нові масштабні та складні завдання. В умовах тривалої повномасштабної війни держава визначила пріоритетом досягнення повної готовності до членства в ЄС у максимально короткі строки. Це підтверджується звітом Європейської Комісії за 2023 рік, у якому зазначено, що Україна «продовжила зусилля з гармонізації національного законодавства з acquis у багатьох сферах», демонструючи готовність виконати зобов’язання, пов’язані з членством у Європейському Союзі [5].

Список використаних джерел

1. Саєнко М., Цой А. Україна – держава-кандидат на вступ до Європейського Союзу: гарантії безпеки, політичної та економічної відбудови країни // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 3 (118). С. 113–115. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/10525

2. Риндюк В. І., Кучинська О. Ю. Адаптація національного законодавства до права ЄС: досвід держав-членів та держав-кандидатів для України //

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Т. 1. Вип. 82. С. 120–126. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/303624/295665
3. Conclusions of the Copenhagen European Council, 21–22 June 1993. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf
4. Тимощук О. Г. Вплив російсько-української війни на євроінтеграційні процеси в контексті набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС: міжнародно-правовий аспект. 2022. С. 84–86. URL: http://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/8374
5. Добрянська Н. В. Значення адаптації законодавства України з acquis ЄС на шляху до євроінтеграції // Ірпінський юридичний часопис. 2025. С. 108–110. URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-9(49)-1002-1012

Ключові слова: Україна, Європейський Союз, держава-кандидат, євроінтеграція, воєнний стан, правові виклики, реформи, верховенство права, антикорупційна політика, адаптація законодавства.

Keywords: Ukraine, European Union, candidate country, European integration, martial law, legal challenges, reforms, rule of law, anti-corruption policy, legal approximation.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Савчук Максим Русланович
здобувач 5-го курсу Центру заочного та дистанційного навчання
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Сучасна трансформація глобальної архітектури безпеки та правосуддя нерозривно пов’язана з інтенсивною цифровізацією. В умовах стрімкого зростання обсягів цифрових даних та ускладнення транснаціональної злочинності, традиційні методи кримінальної юстиції потребують якісного оновлення через інтеграцію інтелектуальних систем. Особливої актуальності це набуває в контексті розслідування міжнародних злочинів (геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів), де масиви інформації вимірюються терабайтами, що робить їх ручну обробку фізично неможливою.

На сучасному етапі формування міжнародно-правового фундаменту для штучного інтелекту (ШІ) базується на «ризико-орієнтованому підході». Ключовим документом у цій сфері став Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС (EU AI Act), який класифікує системи ШІ залежно від рівня загрози основоположним правам людини [2]. У сфері правосуддя системи ШІ переважно відносяться до категорії «високого ризику», що вимагає суворого нагляду, прозорості алгоритмів та обов’язкової наявності людського контролю. Крім того, Європейська етична хартія про

використання ШІ в судових системах визначає п’ять основоположних принципів: дотримання прав людини, недискримінація, якість і безпека, прозорість та принцип «під контролем користувача» [1]. Відповідно, механічне впровадження алгоритмів без огляду на ці міжнародні стандарти є недопустимим, що також знаходить своє відображення в процесах модернізації національних правових систем [4].

Математичне моделювання у кримінальній юстиції виходить за межі простої статистики. На міжнародному рівні, зокрема у практиці Інтерполу та Європолу, використовуються складні алгоритми прогнозування кримінальних трендів. Це включає моделювання міграційних потоків, аналіз ризиків торгівлі людьми та відстеження ланцюгів постачання нелегальних товарів. Використання динамічних моделей дозволяє міжнародним правоохоронним органам та спільним слідчим групам (JITs) діяти превентивно, розподіляючи ресурси у найбільш вразливі сектори ще до моменту вчинення правопорушення, що відповідає стратегічним цілям глобальної безпеки.

Дискусія навколо безпосереднього залучення алгоритмів до процесу відправлення правосуддя на міжнародному рівні має чітку межу: ШІ може бути лише асистентом, але не суб’єктом ухвалення рішень. Консультативна рада європейських суддів у своєму Висновку № 26 (2023) наголошує на ризику «алгоритмічної упередженості», коли нейромережа може відтворювати людські стереотипи, закладені в навчальну вибірку даних [3]. Міжнародні стандарти, зафіксовані у тому числі в практиці ЄСПЛ (ст. 6 Конвенції про захист прав людини), підтверджують, що право на справедливий суд передбачає право особи на розгляд справи саме людиною-суддею. Справедливе правосуддя ґрунтується на внутрішньому переконанні та розумінні морально-етичної складової – категоріях, які не піддаються математичній формалізації.

Одним із найбільш перспективних напрямів у міжнародній слідчій практиці є використання ШІ для збору та аналізу доказів на основі відкритих джерел (OSINT). У діяльності Міжнародного кримінального суду (МКС) технології машинного навчання застосовуються для автоматизованого аналізу супутникових знімків із метою фіксації руйнувань, розпізнавання облич та геолокації відеоматеріалів із зон конфліктів, а також для виявлення патернів у великих масивах фінансових транзакцій. Це забезпечує формування доказової бази, яка відповідає суворим міжнародним критеріям допустимості, автентичності та ланцюга збереження доказів (chain of custody).

Отже, міжнародно-правова доктрина розглядає штучний інтелект та математичне моделювання як потужні інструменти, що здатні суттєво підвищити ефективність кримінальної юстиції, але водночас створюють нові виклики для захисту прав людини. Подальший розвиток цієї сфери, як

і підготовка юристів нової генерації, має ґрунтуватися на балансі між технологічною ефективністю та непохитністю гарантій: максимальна експлуатація швидкості обчислень для глобальної аналітики за умови суворого збереження виключного права людини на правову оцінку.

Список використаних джерел

1. Council of Europe. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment. Adopted by the CEPEJ on 3-4 December 2018. URL: https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c
2. EU Artificial Intelligence Act / European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence
3. Використання допоміжних технологій у судочинстві: презентація Висновку КРЄС № 26 (2023) у Верховному Суді / Офіційний вебпортал судової влади України. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1566075/
4. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Каб. Міністрів України від 02 груд. 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80

Ключові слова: штучний інтелект, математичне моделювання, міжнародне кримінальне право, транснаціональне правосуддя, цифрові докази, OSINT, права людини.

Keywords: artificial intelligence, mathematical modeling, international criminal law, transnational justice, digital evidence, OSINT, human rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мануїлова К.В.

Садівська Діана Русланівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ПРАВА ВЕТО НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН

У сучасному міжнародно-політичному дискурсі проблема інституційної архітектури глобальної безпеки набуває виняткової гостроти, оскільки традиційні механізми підтримання міжнародного миру та стабільності, сформовані в умовах післявоєнного порядку 1945 року, стикаються з фундаментальними викликами, зумовленими новими формами геополітичної конкуренції, гібридними загрозами та ерозією багатосторонніх інститутів. Центральним елементом цієї дискусії є функціонування Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй органу, на який покладено першочергову відповідальність за підтримання

міжнародної безпеки, зокрема у контексті застосування права вето її постійними членами. Зазначений механізм, який історично розглядався як інструмент забезпечення балансу сил між провідними державами. Водночас у XXI столітті цей інструмент дедалі частіше перетворюється на механізм блокування колективних дій, що підриває легітимність і дієздатність усієї системи колективної безпеки.

В основі сучасної архітектури міжнародної безпеки лежить принцип «одноголосності великих держав», закріплений у статті 27 Статуту ООН [4]. Право вето в Раді Безпеки ООН є одним із найхарактерніших і водночас найбільш дискусійних інститутів сучасного міжнародного права, запроваджених для забезпечення стабільності світового порядку після Другої світової війни. Право вето належить виключно п’ятьом постійним членам Ради Безпеки ООН: Китайській Народній Республіці, Російській Федерації, Сполученому Королівству Великої Британії і Північної Ірландії, Сполученим Штатам Америки та Французькій Республіці. Як зазначається у науковій літературі, право вето було задумано як інструмент стримувань і противаг, що дозволяє постійним членам Ради Безпеки запобігати ухваленню рішень, які суперечитимуть їхнім життєво важливим національним інтересам, тим самим уникаючи безпосереднього зіткнення між великими державами. Згідно зі Статутом ООН, право вето закріплює за постійними членами можливість блокувати будь-яке субстантивне рішення, крім процедурних питань, шляхом подання негативного голосу. Теоретично, право вето задумувалося як запобіжний механізм, що мав би гарантувати мирне співіснування ядерних держав та унеможливити пряме військове зіткнення між ними під егідою ООН. Проте, сучасна політико-правова реальність демонструє трансформацію цього інструменту з гаранта стабільності на чинник системної дестабілізації. Таким чином, навіть один голос «проти» з боку будь-якої з цих держав фактично унеможливлює прийняття резолюції, створюючи механізм індивідуального блокування колективної волі міжнародного співтовариства.

Центральною проблемою сучасного етапу розвитку ООН є перетворення права вето на механізм захисту вузьконаціональних інтересів постійних членів, що прямо суперечить з цілями та принципами Організації. Зловживання цим правом дозволяє постійному членові, який є стороною конфлікту або агресором, паралізувати ухвалення обов’язкових для виконання рішень, у тому числі санкцій, миротворчих операцій чи засудження актів агресії. Такий стан речей перетворює ООН на інституцію, яка у критичні моменти виявляється «безпорадною», оскільки механізм, призначений для запобігання конфліктам, починає легітимізувати їх.

Яскравим прикладом кризи ефективності Ради Безпеки внаслідок зловживання правом вето слугує російсько-українська війна, що розпочалася з анексії Криму у 2014 році та переросла у повномасштабне

вторгнення 2022 року. Російська Федерація, як постійний член Ради Безпеки, систематично застосовувала право вето для блокування резолюцій, спрямованих на засудження агресії, запровадження санкцій чи примусових заходів [3]. Зокрема, у 2022 році Росія двічі використала вето щодо рішень, які стосувалися її власних дій в Україні, що змусило міжнародну спільноту переносити розгляд питання до Генеральної Асамблеї, де резолюції мають лише рекомендаційний характер. Аналогічно, вето застосовувалося для блокування санкцій проти Північної Кореї, надання гуманітарної допомоги Сирії та засудження псевдореферендумів на тимчасово окупованих територіях України. Така практика не лише паралізувала виконання обов'язкових рішень Ради Безпеки, а й продемонструвала глибоку інституційну кризу. Коли постійний член є агресором, механізм колективної безпеки перетворюється на інструмент захисту порушника, що призводить до ерозії довіри до глобальної архітектури безпеки, поширення безкарності та переорієнтації держав на двосторонні та багатосторонні формати поза рамками ООН. Цей приклад підтверджує теоретичний висновок про те, що право вето в його сучасній формі не тільки не сприяє миру, але й легітимізує агресію, ставлячи під сумнів доцільність існування Ради Безпеки в її поточному вигляді [3].

Таким чином, ключова суть проблеми права вето полягає у його подвійній природі: з одного боку, воно виступає гарантією участі великих держав у системі міжнародної безпеки, а з іншого є чинником, що підриває ефективність цієї системи. Основні теоретичні підходи до оцінки цього інституту коливаються між реалістичним (визнання вето як необхідного інструменту балансу сил) та нормативістським (критика як порушення принципів рівності та справедливості). Саме ця суперечність формує ядро сучасної наукової дискусії щодо реформування Ради Безпеки ООН та можливого обмеження або скасування права вето.

Наукова думка українських дослідників одностайно вказує на глибоку кризу ефективності Ради Безпеки ООН, зумовлену зловживанням правом вето, особливо в контексті російсько-української агресії. У своєму аналізі Г. В. Ничипоренко розглядає право вето як інструмент блокування діяльності ООН, підкреслюючи, що воно перетворило Раду Безпеки на орган, неспроможний виконувати свої функції. Згідно з цією точкою зору, вето перестало бути засобом досягнення стабільності, перетворившись на «щит» для порушників міжнародного права. Дослідник пропонує альтернативні шляхи поза ООН, такі як Кодекс поведінки щодо вето чи декларації Генеральної Асамблеї, але наголошує на системній безпорадності організації [1].

І.В. Хостюк, у свою чергу, зосереджується на міжнародно-правовому вимірі проблеми, наголошуючи на суперечності між правом вето та

базовими принципами міжнародного права, зокрема принципом суверенної рівності держав. Вона систематизує доктринальні пропозиції (від повного скасування до обмеження застосування у випадках масових злочинів чи запровадження кваліфікованої більшості) та підкреслює, що вето є «основною перешкодою у виконанні Радою її основних функцій». Хостюк підкреслює, що без подолання «диктату п’яти» Організація втрачає свою роль як арбітра та перетворюється на інструмент волі найсильніших гравців [2].

В. М. Яблонський і В. С. Караваєв вважають, що право вето з інструменту стримування конфліктів перетворилося на механізм їх легітимації, паралізуючи Раду Безпеки ООН. Відсутність реакції на агресію з 2014 року сприяла безкарності та повномасштабному вторгненню 2022 року. Особливо критичною є можливість держави-учасника конфлікту блокувати відповідальність через вето. Автори наголошують на інституційному дефекті системи та пропонують реформи: обмеження вето, розширення Ради, створення Парламентської Асамблеї ООН і посилення ролі Генеральної Асамблеї [3].

Проблема права вето не є суто процедурною – це фундаментальний конфлікт між архітектурою світу зразка 1945 року та викликами сучасності. Більшість дослідників сходяться на думці, що збереження цього механізму у його нинішньому вигляді є несумісним із потребами ефективного функціонування системи колективної безпеки. Дослідження дозволяє дійти висновку, що право вето постійних членів Ради Безпеки ООН є одним із ключових елементів сучасної системи міжнародної безпеки, який водночас виступає джерелом її суттєвих дисфункцій. Сутність проблеми полягає в структурній суперечності між принципом великодержавної одноголосності та реаліями багатополярного світу, де зловживання вето, особливо в контексті російсько-української агресії, паралізує діяльність ООН. Як свідчить праця Г.В. Ничипоренка, ми маємо справу з феноменом «інституційного блокування», у якому інтереси одного суб'єкта ставляться вище за глобальну безпеку [1]. Проблема права вето – це не просто технічна вада статуту міжнародної організації, а фундаментальний виклик для сучасної політичної думки. Сьогоднішній стан справ вимагає переходу від моделі «права сили», втіленої у вето, до «сили права». Отже, подальше осмислення та реформування інституту права вето є необхідною умовою підвищення ефективності міжнародної системи безпеки. Вирішення цієї проблеми має важливе значення не лише для теорії міжнародного права, але й для практики забезпечення стабільності та миру в умовах сучасних глобальних викликів.

Список використаних джерел

1. Ничипоренко Г. В. Право вето членів Ради Безпеки ООН як інструмент блокування діяльності ООН. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія: Право. 2023. Т. 2, № 80. С. 348–353. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/297091
2. Хостюк І. В. Міжнародно-правова проблематика скасування права вето постійних членів Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 87. С. 191–197. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/c27052ee-82f6-4155-8e09-a3708727315e
3. Яблонський В. М., Караваєв В. С. Криза ефективності Ради Безпеки ООН в умовах російсько-української війни. *Геополітика України: історія і сучасність.* 2025. № 2 (35). С. 65–76. URL: https://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/346534
4. Статут Організації Об'єднаних Націй : міжнародний документ від 26 червня 1945 р. Ст. 27.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

Ключові слова: право вето, Рада Безпеки ООН, міжнародна безпека, колективна безпека, міжнародне право, Статут ООН, постійні члени Ради Безпеки, принцип одноголосності, геополітичні інтереси, міжнародні конфлікти, російсько-українська війна, інституційна криза, легітимність ООН, реформа Ради Безпеки, глобальна безпека.

Keywords: veto power, United Nations Security Council, international security, collective security, international law, UN Charter, permanent members of the Security Council, unanimity principle, geopolitical interests, international conflicts, Russia-Ukraine war, institutional crisis, UN legitimacy, Security Council reform, global security.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В. Ю.

Самохвал Аліна Віталіївна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІ ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЇХ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ

У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства особливого значення набуває забезпечення прав людини у цифровому середовищі. Стрімке поширення інформаційно-комунікаційних технологій, використання Інтернету, цифрових платформ та штучного інтелекту суттєво трансформують механізми реалізації прав і свобод, що зумовлює необхідність їх переосмислення в межах міжнародного права прав людини.

Цифрові права людини слід розглядати як похідні від традиційних прав і свобод, що реалізуються в умовах цифрового середовища. Вони охоплюють, зокрема, право на доступ до Інтернету, право на захист персональних даних, право на приватність у цифровому просторі, свободу вираження поглядів онлайн, а також право на інформаційну безпеку. У науковій літературі зазначається, що розвиток сучасних технологій та глобалізація інформаційного простору зумовлюють появу нових підходів до розуміння прав людини, зокрема формування прав, пов'язаних із інформаційним середовищем [1, с. 17].

Важливу роль у формуванні міжнародно-правових стандартів цифрових прав людини відіграють органи Організації Об'єднаних Націй, зокрема Рада ООН з прав людини. У 2016 році нею було ухвалено резолюцію «Про сприяння, захист і реалізацію прав людини в Інтернеті», яка стала одним із ключових міжнародних документів у цій сфері. У зазначеній резолюції вперше на універсальному рівні було прямо закріплено принцип, відповідно до якого права людини, гарантовані міжнародними актами, повинні однаковою мірою забезпечуватися як у реальному житті, так і в мережі Інтернет.

Резолюція також підкреслює, що цифрове середовище не є «поза правом», а навпаки – повністю підпадає під дію таких міжнародних актів, як Загальна декларація прав людини та Міжнародні пакти про права людини, що свідчить про універсальний характер прав людини. Особлива увага в документі приділяється свободі вираження поглядів онлайн, яка розглядається як одна з найбільш уразливих у сучасному світі через зростання випадків цензури, блокування контенту та переслідування осіб за їхню діяльність в Інтернеті.

Крім того, резолюція визначає важливість забезпечення **доступу до Інтернету як одного з ключових факторів розвитку сучасного суспільства,** наголошуючи на необхідності міжнародної співпраці держав у цій сфері, а також врахування потреб соціально вразливих груп, зокрема осіб з інвалідністю та забезпечення гендерної рівності. У документі також акцентується увага на проблемі відповідальності за порушення прав людини в цифровому середовищі, зокрема у випадках переслідування осіб за реалізацію свободи слова онлайн, що свідчить про необхідність створення ефективних механізмів захисту [2].

Разом із тим, значний вплив на розвиток міжнародно-правового захисту цифрових прав має практика Європейського суду з прав людини. Однією з ключових у цій сфері є справа «Бєрбулеску проти Румунії» (Bărbulescu v. Romania, 2017). У цій справі заявник був звільнений після того, як роботодавець здійснив моніторинг його електронного листування, що здійснювалося через робочий акаунт. Суд встановив, що таке втручання підпадає під сферу захисту статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Європейський суд зазначив, що навіть у робочому середовищі особа має право на повагу до приватного життя та кореспонденції. При цьому будь-яке втручання повинно відповідати принципам законності, необхідності та пропорційності. Суд також наголосив, що працівник має бути належним чином поінформований про можливість контролю його комунікацій, а національні суди повинні оцінювати баланс між інтересами роботодавця і правами працівника [3].

Іншою важливою справою є «Біг Бразер Вотч та інші проти Сполученого Королівства» (Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom, 2021), яка стосується масового перехоплення електронних комунікацій. У цій справі заявники оскаржували законодавство Великої Британії, що дозволяло здійснювати масове стеження за електронними комунікаціями.

Суд визнав, що такі заходи можуть бути допустимими у демократичному суспільстві, однак лише за умови існування належних гарантій проти зловживань. Було встановлено, що у національному законодавстві Великої Британії відсутні достатні механізми незалежного контролю, що призвело до порушення статті 8 Конвенції. Крім того, Суд встановив порушення статті 10, оскільки втручання могло негативно вплинути на свободу вираження поглядів, зокрема діяльність журналістів.

Це рішення має принципове значення, оскільки воно сформувало підхід до оцінки масового цифрового стеження. Суд підкреслив необхідність забезпечення ефективного контролю, прозорості та пропорційності таких заходів.

У сучасних дослідженнях наголошується, що розвиток цифрових технологій, зокрема систем штучного інтелекту, обробки великих масивів даних і автоматизованого прийняття рішень, створює нові ризики для прав людини. Передусім це стосується права на приватність, оскільки такі технології пов’язані зі збиранням, аналізом і використанням значних обсягів персональної інформації. У зв’язку з цим дедалі актуальнішою стає потреба у формуванні належних правових гарантій та міжнародно-правових стандартів захисту прав людини в цифровому середовищі.

Окремою проблемою є обмеження доступу до Інтернету. У деяких випадках держави застосовують блокування сайтів або відключення мережі, що може розглядатися як втручання у свободу вираження поглядів. У цьому контексті міжнародні органи наголошують, що такі обмеження повинні відповідати критеріям законності, необхідності та пропорційності [2].

Таким чином, міжнародно-правовий захист цифрових прав людини формується на основі поєднання універсальних норм і практики міжнародних судових органів. Важливу роль відіграють як механізми ООН, так і регіональні інституції, що забезпечують ефективний контроль за дотриманням прав людини.

Варто також зазначити, що цифрові права людини є невід’ємною складовою сучасної системи прав людини. Їх розвиток і захист потребують подальшого вдосконалення міжнародно-правових стандартів, посилення контролю та адаптації правових механізмів до нових технологічних викликів.

Список використаних джерел

1. Опольська Н. М., Бабой А. М., Бабой В. С. Міжнародний захист прав людини : навчальний посібник. Вінниця : Твори, 2021. 408 с.
2. Рада ООН з прав людини ухвалила резолюцію про права онлайн. Центр демократії та верховенства права. URL: https://cedem.org.ua/news/rada-oon-z-prav-lyudyny-uhvalyla-rezolyutsiyu-pro-prava-onlajn/ (дата звернення: 02.04.2026).
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бєрбулеску проти Румунії» (Bărbulescu v. Romania), заява № 61496/08. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177082 (дата звернення: 02.04.2026).

Ключові слова: цифрові права, права людини, Інтернет, приватність, персональні дані, свобода вираження поглядів, міжнародний захист прав людини, Європейський суд з прав людини.

Keywords: digital rights, human rights, Internet, privacy, personal data, freedom of expression, international human rights protection, European Court of Human Rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Скоропанюк Софія Василівна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ РАДИ ЄВРОПИ У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ ЄВРОПІ

Рада Європи, заснована 5 травня 1949 р. відповідно до Статуту, укладеного у Лондоні [1], є найдавнішою міжнародною організацією Європи у сфері захисту прав людини. Її місія – зміцнення демократії, верховенства права та дотримання прав людини – залишається актуальною і в умовах сучасних викликів: повномасштабної збройної агресії Росії проти України, міграційних криз, цифровізації та зростання авторитаризму в окремих державах-членах. Саме досвід функціонування механізмів Ради Європи дозволяє оцінити, чи здатні регіональні правозахисні системи ефективно реагувати на виклики XXI сторіччя.

Правову основу діяльності Ради Європи у сфері захисту прав людини становить Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ЄКПЛ) [2] – унікальний у світовій практиці правозахисний інструмент, що передбачає обов'язкову юрисдикцію міжнародного суду та право індивідуальної скарги. ЄКПЛ визначає каталог прав – від права на життя (ст. 2) і заборони катувань (ст. 3) до свободи вираження поглядів (ст. 10) і права на справедливий суд (ст. 6) – та встановлює механізм їх судового захисту через Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). Відповідно до ст. 1 Конвенції, кожна держава-учасниця зобов'язана гарантувати конвенційні права всім особам під своєю юрисдикцією, незалежно від громадянства.

Інституційна система Ради Європи включає кілька взаємодоповнюючих механізмів захисту прав людини. Перший – судовий – реалізується через ЄСПЛ, рішення якого є обов'язковими для держав-учасниць та підлягають виконанню під наглядом Комітету міністрів (ст. 46 ЄКПЛ). Другий – квазісудовий – функціонує через Комітет з соціальних прав, що розглядає колективні скарги щодо порушень Європейської соціальної хартії. Третій – моніторинговий – здійснюється через Парламентську асамблею Ради Європи (ПАРЄ), яка приймає резолюції і рекомендації, а також через інституцію Комісара з прав людини. Четвертий – конвенційний – охоплює понад 200 конвенцій і угод Ради Європи, що регулюють питання від захисту даних (Конвенція № 108) до боротьби з гендерним насильством (Стамбульська конвенція).

Центральне місце в системі Ради Європи займає ЄСПЛ, роль якого виходить далеко за межі вирішення окремих спорів. Як переконливо доводить Пілюк С. В., практика ЄСПЛ не обмежується функцією контролю за дотриманням Конвенції: Суд активно формує стандарти права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ), встановлюючи узагальнені вимоги до якості судового розгляду, мотивування судових рішень і передбачуваності судової практики [3, с. 350]. Принцип «живого інструменту» – динамічного тлумачення Конвенції відповідно до сучасних умов – дозволяє ЄСПЛ адаптувати її положення до нових реалій: захисту персональних даних, цифрових прав, кліматичних загроз. Це перетворює Суд з органу нагляду на фактичного конституційного суду Європи.

Ключовою складністю у функціонуванні системи Ради Європи є виконання рішень ЄСПЛ. Скрипаловський Я. В. у дослідженні виконання Україною зобов'язань з прав людини встановив, що держави-члени загалом виконують рішення Суду, однак якість виконання суттєво різниться: окремі країни роками ухиляються від виплати справедливої сатисфакції або зволікають із законодавчими реформами, передбаченими пілотними рішеннями. Механізм нагляду Комітету міністрів, незважаючи на суттєву реформу у 2011–2014 рр. (Інтерлакенський та Брайтонський процеси), залишається залежним від політичної волі держав: Комітет не має повноважень примусово виконати рішення, а санкцією є лише виключення держави – захід, застосований до Росії у 2022 р. [4, с. 418].

Особливого значення набуває роль Ради Європи в умовах збройних конфліктів. Таран О. В. та Грига М. А. досліджують підходи ЄСПЛ до застосування Конвенції під час збройних конфліктів, констатуючи, що Суд не застосовує норми міжнародного гуманітарного права безпосередньо, але активно використовує їх для тлумачення конвенційних прав – передусім ст. 2 (право на життя) та ст. 3 (заборона катувань). Виключення Росії з Ради Європи у березні 2022 р. стало безпрецедентним кроком організації, що підтвердив: система Ради Європи здатна реагувати на

грубе й систематичне порушення її цінностей, хоча й коштом втрати юрисдикції ЄСПЛ над 140 мільйонами осіб [5, с. 14]. Для України як держави-жертви агресії Рада Європи залишається критично важливою платформою для документування злочинів та притягнення агресора до відповідальності.

Таким чином, Рада Європи відіграє унікальну і незамінну роль у захисті прав людини в сучасній Європі. По-перше, вона забезпечує найрозвиненіший у світі регіональний механізм судового захисту через ЄСПЛ із обов'язковою юрисдикцією. По-друге, через динамічне тлумачення Конвенції Суд адаптує стандарти захисту до нових загроз. По-третє, виключення Росії продемонструвало здатність організації реагувати на системні порушення. Водночас залишаються структурні проблеми: неефективність виконання рішень, перевантаженість Суду, обмеженість санкційних інструментів. Вирішення цих проблем через подальші реформи механізму Конвенції є необхідною умовою збереження Ради Європи як ефективного гаранта прав людини в Європі.

Список використаних джерел

1. Статут Ради Європи від 5 трав. 1949 р. (ратифікований Законом України від 17 лип. 1997 р. № 474/97-ВР) Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. (ратифікована Законом України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР) Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Пілюк С. В. Право на справедливий суд як джерело формування стандартів національного правосуддя: правові позиції ЄСПЛ та проблеми їх релевантного застосування в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354714.
4. Скрипаловський Я. В. Особливості виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав людини в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 5, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/356184.
5. Таран О. В., Грига М. А. Застосування міжнародного гуманітарного права Європейським судом з прав людини. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2024. Т. 29, № 2. С. 9–17. URL: https://lawscience.com.ua/uk/journals/tom-29-2-2024/zastosuvannya-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-yevropeyskim-sudom-z-prav-lyudini.

Ключові слова: Рада Європи, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, механізми захисту прав людини, Комітет міністрів,

право на справедливий суд, виконання рішень ЄСПЛ, принцип живого інструменту, збройний конфлікт, права людини в Європі.

Keywords: Council of Europe, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, human rights protection mechanisms, Committee of Ministers, right to a fair trial, enforcement of ECtHR judgments, living instrument principle, armed conflict, human rights in Europe.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Смирнова Соф`я Олександрівна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТИМЧАСОВИЙ ЗАХИСТ УКРАЇНЦІВ У ЄС: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОДОВЖЕННЯ ДО БЕРЕЗНЯ 2027 РОКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯ ЦІЄЇ ДАТИ

Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року Європейський Союз вперше в історії активував Директиву про тимчасовий захист (Temporary Protection Directive 2001/55/ЕС). 4 березня 2022 року Рада ЄС прийняла Рішення про впровадження [Council Implementing Decision (EU) 2022/382], яке надало швидкий колективний захист мільйонам українців без необхідності індивідуальних процедур надання притулку [1].

Станом на кінець січня 2026 року тимчасовий захист отримали понад 4.38 млн осіб (переважно громадяни України – 98,4%), що робить цей механізм одним з наймасштабніших в історії ЄС [2]. Продовження статусу до 4 березня 2027 року стало останнім автоматичним продовженням, яке дає перехідний період для стабільності під час війни.

Щодо Правової основи та продовження статусу, то Директива 2001/55/ЕС передбачає тимчасовий захист у разі масового припливу біженців і масового ризику для національних систем притулку (статті 2–6) [6]. Початково статус діяв до 4 березня 2023 року, з подальшими продовженнями:

- до 4 березня 2024 [Council Implementing Decision (EU) 2023/2409];
- до 4 березня 2025;
- до 4 березня 2026 [Council Implementing Decision (EU) 2024/1836] [3].

У червні 2025 року Європейська Комісія запропонувала чергове продовження, аргументуючи це тривалістю війни, ризиком перевантаження систем притулку та необхідністю уникнути хаосу. 13 червня 2025 року Рада ЄС одноголосно підтримала пропозицію [4], а формально Рішення про продовження прийняли 15 липня 2025 року – Council Implementing Decision (EU) 2025/1460 [5]. Таким чином, тимчасовий захист продовжено до 4 березня 2027 року – це вважається фінальним продовженням [5]. Рішення

не змінює категорії осіб (громадяни України, особи з постійним проживанням в Україні до 24.02.2022, їхні родичі) та обсяг прав [6].

Основні права за тимчасовим захистом забезпечують мінімальні стандарти:

По перше, право на проживання та роботу без додаткових дозволів;

По друге, доступ до медичної допомоги, освіти для дітей та соціальної підтримки (рівень варіюється залежно від країни);

По третє, можливість переїзду між країнами ЄС (покращено правила з 2025 року);

По четверте, подорожі до/з України без втрати статусу (за певних умов, наприклад, короткострокові поїздки) [7].

Наприклад, у Польщі, Німеччині та Чехії (де перебуває найбільше українців) надають житло, виплати та медстрахування, але з 2026 року деякі країни ввели вимоги до активної роботи для збереження повної допомоги.

Щодо перспектив після березня 2027 року, ЄС наголошує, що 2027 рік – останній для тимчасового захисту як надзвичайного механізму. У вересні 2025 року Рада ЄС прийняла Рекомендацію про координований перехід (Council Recommendation від 16 вересня 2025), яка передбачає:

• перехід на національні статуси проживання (наприклад, на основі роботи, навчання, возз'єднання сім'ї чи довгострокового проживання після 5 років);

• програми добровільного повернення з підтримкою ЄС (фінансова допомога, реінтеграція в Україні);

• уникнення масового переходу до звичайних процедур притулку [8].

Країни-члени вже готують національні рішення: Польща та Чехія пропонують спеціальні дозволи на 3–5 років для працюючих українців; Німеччина – перехід на карти типу Red-White-Red Card plus за умови самозабезпечення. Після 2027 року статус автоматично не продовжуватиметься – українці матимуть час (зазвичай 6–12 місяців) адаптуватися до національних правил або повернутися [9].

Тому у висновках можна казати, що тимчасовий захист став одним з найуспішніших прикладів солідарності ЄС: він захистив понад 4.38 млн осіб (станом на січень 2026), зменшив навантаження на національні системи притулку та забезпечив стабільність для українців під час війни. Продовження до березня 2027 року дає перехідний період для адаптації, реконструкції України та підготовки до можливого миру.

Для України перспективи після 2027 року є багатогранними та позитивними в контексті європейської інтеграції:

1. Гармонізація міграційного та прикордонного права (Chapter 24 acquis ЄС) під час переговорів про вступ полегшить повернення українців

або їхню подвійну інтеграцію (наприклад, визнання статусів проживання в ЄС без втрати прав в Україні).

2. Програми добровільного повернення з підтримкою ЄС (фінансова допомога, реінтеграція, робота з реконструкцією) можуть стати інструментом для повернення робочої сили та фахівців, що критично для відновлення економіки.

3. Перехід на національні статуси в країнах ЄС (робота, навчання, сім'я) дозволить зберегти частину діаспори як "мостик" для інвестицій, знань та підтримки України.

4. У довгостроковій перспективі – потенціал для спрощення подвійного громадянства чи спеціальних угод ЄС–Україна щодо мобільності, що посилить зв'язки та прискорить вступ України до ЄС.

Загалом, механізм тимчасового захисту не лише врятував життя, але й став мостом до глибшої інтеграції України в європейський простір, де права українців у ЄС стануть частиною спільного майбутнього.

Список використаних джерел

1. Council Implementing Decision (EU) 2022/382 URL: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022D0382
2. Eurostat: Temporary protection statistics (січень 2026) – URL:http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database (розділ Temporary protection)
3. Council Implementing Decision (EU) 2024/1836 URL: eur-lex.europa.eu
4. Прес-реліз Ради ЄС від 13 червня 2025 URL: consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/06/13/eu-member-states-agree-to-extend-temporary-protection-for-refugees-from-ukraine
5. Council Implementing Decision (EU) 2025/1460 від 15 липня 2025 URL: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32025D1460
6. Директива 2001/55/ЕС URL: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32001L0055
7. Communication "A Predictable and Common European Way Forward for Ukrainians in the EU" (2025) URL: home-affairs.ec.europa.eu
8. Council Recommendation від 16 вересня 2025 URL:consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/09/16/protection-of-displaced-ukrainians-council-adopts-recommendation-about-transition-out-of-temporary-protection
9. Оновлені дані Fragomen / Newland Chase (лютий–березень 2026) URL: http://fragomen.com / http://newlandchase.com

Ключові слова: тимчасовий захист, українські біженці, статус захисту, добровільне повернення, права українців.

Keywords: temporary protection, Ukrainian refuges, temporary protection status, voluntary return, rights of Ukrainians.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Собко Єлизавета Вікторівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Інституційна система Європейського Союзу є унікальним явищем у сучасному міжнародному праві та міжнародних відносинах. На відміну від класичних міжнародних організацій, де інституції відіграють переважно допоміжну роль щодо держав-членів, інституційний механізм ЄС наділений реальними наднаціональними повноваженнями, що дозволяють ухвалювати юридично обов'язкові рішення, безпосередньо обов'язкові для фізичних та юридичних осіб держав-членів. В умовах євроінтеграційних прагнень України та початку переговорів про вступ до ЄС у 2024 році вивчення інституційної архітектури Союзу набуває особливої актуальності [1, с. 29].

Правову основу сучасної інституційної системи ЄС становлять два установчі договори: Договір про Європейський Союз (ДЄС) та Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), що діють у редакції Лісабонського договору від 13 грудня 2007 року, який набрав чинності 1 грудня 2009 року. Стаття 13(1) ДЄС закріплює перелік семи основних інституцій ЄС: Європейський парламент, Європейська рада, Рада Європейського Союзу, Європейська комісія, Суд Європейського Союзу, Європейський центральний банк та Рахункова палата. Кожна з інституцій діє виключно в межах повноважень, наданих їй установчими договорами відповідно до принципу наділення компетенцією [2, с. 34].

Лісабонський договір суттєво реформував інституційну архітектуру ЄС порівняно з попередніми установчими актами. По-перше, було ліквідовано систему трьох опор, введену Маастрихтським договором 1992 року, та запроваджено єдину інституційну систему з одним суб'єктом міжнародного права – Союзом. По-друге, Європейська рада отримала статус повноцінної інституції та постійного голову, що замінило систему шестимісячного ротаційного головування. По-третє, Лісабонський договір суттєво розширив повноваження Європейського парламенту через запровадження «звичайної законодавчої процедури», яка замінила попередню процедуру співрішення та поширилась на значно більшу кількість сфер [3, с. 42].

Європейський парламент є єдиною безпосередньо виборною інституцією ЄС та найбільшою демократичною асамблеєю у світі до його складу входять 720 депутатів (після виборів 2024 року), обраних прямим загальним голосуванням громадян держав-членів строком на п'ять років.

Відповідно до ст. 14 ДЄС та ст. 289 ДФЄС, Парламент разом із Радою ЄС здійснює законодавчу та бюджетну функції, а також функції політичного контролю та консультування. Парламент затверджує склад Комісії та може висловити їй вотум недовіри, що є ключовим інструментом демократичної підзвітності виконавчої влади ЄС [1, с. 35].

Рада Європейського Союзу та Європейська рада є двома принципово різними інституціями, які нерідко плутають між собою. Рада ЄС (ст. 16 ДЄС) є законодавчим та бюджетним органом, що складається з міністрів урядів держав-членів у відповідній галузевій конфігурації; вона ухвалює законодавчі акти та координує політики ЄС. Рішення в ній ухвалюються, як правило, кваліфікованою більшістю – 55 % держав-членів, що представляють не менше 65 % населення ЄС. Натомість Європейська рада (ст. 15 ДЄС) об'єднує глав держав і урядів, визначає загальні стратегічні орієнтири розвитку ЄС та не здійснює законодавчих функцій. З 1 грудня 2024 року Президентом Європейської ради є Антоніу Кошта [4, с. 208].

Європейська комісія є ключовим виконавчим органом ЄС та виразником загальноєвропейського інтересу. Відповідно до ст. 17 ДЄС, Комісія здійснює виконавчу владу, контролює дотримання права ЄС, виконує бюджет та управляє програмами фінансування, а також представляє ЄС на міжнародних переговорах. Комісія наділена виключним правом законодавчої ініціативи в більшості сфер – без її пропозиції Парламент та Рада, як правило, не можуть ухвалити законодавчий акт. Склад Комісії затверджується Парламентом після слухань кандидатів та строком на п'ять років. Принцип незалежності комісарів від урядів держав-членів є конституційним принципом функціонування цієї інституції [2, с. 43].

Суд Європейського Союзу забезпечує однакове тлумачення та застосування права ЄС на всій його території. Відповідно до ст. 19 ДЄС, Суд складається з Суду (колишнього Суду правосуддя) та Загального суду. До ключових функцій Суду належать: розгляд позовів про невиконання державами-членами зобов'язань за правом ЄС, попереднє рішення (преюдиціальне провадження) щодо тлумачення права ЄС на запит національних судів, а також контроль законності актів інституцій. Прецеденти Суду ЄС, зокрема рішення у справах Costa v. ENEL (1964) та Van Gend en Loos (1963), заклали фундаментальні принципи верховенства та прямої дії права ЄС [3, с. 48].

Принцип інституційної рівноваги є одним із конституційних принципів функціонування інституційної системи ЄС. Він означає, що кожна інституція діє в межах своєї компетенції, не порушуючи компетенцію інших, а будь-яке порушення цього балансу може бути оскаржено до Суду ЄС. Поряд із сімома основними інституціями функціонують численні допоміжні органи – Комітет постійних представників (COREPER), Економічний і соціальний

комітет, Комітет регіонів, Омбудсмен ЄС, а також понад п'ятдесяти агентств і децентралізованих органів, що забезпечують реалізацію секторальних політик Союзу. Це багаторівнева система узгодження інтересів держав-членів та Союзу в цілому [2, с. 155].

Для України інституційна система ЄС має не лише теоретичний, але й глибокий практичний інтерес. З набуттям Україною статусу кандидата на членство в ЄС 23 червня 2022 року та початком офіційних переговорів про вступ у 2024 році питання розуміння механізмів функціонування інституцій ЄС, процедур ухвалення рішень та принципів наднаціонального врядування стає необхідною складовою підготовки до повноправного членства. Зокрема, адаптація законодавства України до acquis communautaire – масиву права ЄС, що налічує понад 100 000 нормативних актів, – здійснюється у взаємодії з Єврокомісією, яка оцінює прогрес України через систему звітів та рекомендацій [5, с. 3].

Таким чином, інституційна система Європейського Союзу є складним, еволюційним і функціонально збалансованим механізмом, що поєднує елементи міждержавного та наднаціонального управління. Її ключовими характеристиками є: закріплення на рівні установчих договорів, принцип наділення компетенцією, інституційна рівновага, демократична підзвітність та верховенство права ЄС.

Список використаних джерел

1. Право Європейського Союзу : підручник / за ред. Р. А. Петрова. 11-те вид., змін. і допов. Харків : Право, 2024. 488 с.
2. Прокопенко Л. Л., Рудік О. М., Рудік Н. М. Інституційна система ЄС : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2021. 300 с.
3. Лажнік В. Й. (ред.) Зелений та безпечний ЄС : монографія. Луцьк : Вежа-друк, 2023. 592 с.
4. Дір І. Ю. Основні інституції Європейського Союзу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2024. Вип. 82. Ч. 3. С. 207–212. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.33
5. Договір про Європейський Союз (Маастрихтський договір) від 07.02.1992 у редакції Лісабонського договору від 13.12.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029
6. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27.06.2014, ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

Ключові слова: інституційна система ЄС, Лісабонський договір, Європейський парламент, Рада ЄС, Єврокомісія, Суд ЄС, наднаціональність, принцип наділення компетенцією, інституційна рівновага, євроінтеграція України.

Keywords: institutional system of the EU, Treaty of Lisbon, European Parliament, Council of the EU, European Commission, Court of Justice of the EU, supranationality, principle of conferral, institutional balance, European integration of Ukraine.

Науковий керівник: д.ю.н; професор, Сурілова О.О

Станков Данило Артемович
здобувач 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ОМБУДСМЕНА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що триває від 24 лютого 2022 року, поставила перед правовою системою держави безпрецедентні виклики. Воєнний стан суттєво трансформував конституційно-правове середовище, у якому функціонують органи захисту прав людини. Інститут омбудсмена, традиційно асоційований із парламентським контролем за діяльністю виконавчої влади та реагуванням на адміністративні порушення, змушений діяти в умовах активних бойових дій, масового внутрішнього переміщення, незаконної депортації мирного населення та системних порушень міжнародного гуманітарного права. У цьому полягає актуальність дослідження. Порівняльний аналіз з Європейським омбудсменом дозволяє виявити як принципові відмінності мандатів, так і точки можливого інституційного зближення задля покращення ефективності діяльності.

Правовою основою діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Омбудсмен) є Закон України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”. Відповідно до ст. 1 цього Закону, парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини та захист прав кожного на території України є основними функціями цього інституту [1]. Водночас перелік функцій, закріплених Законом, у мирний час орієнтований переважно на роботу зі зверненнями громадян, перевірку органів влади та парламентські розслідування.

З початком повномасштабного вторгнення мандат Уповноваженого зазнав розширення через надзвичайні обставини. Дмитро Лубінець, який став Омбудсменом у 2022 році, здійснює функції, що виходять за межі класичного розгляду скарг. У щорічних доповідях Омбудсмена зафіксовано такі напрямки діяльності: участь в організації обміну військовополоненими та цивільними особами, які утримуються Росією; моніторинг дотримання прав внутрішньо переміщених осіб; робота щодо повернення незаконно депортованих українських дітей [2]. Це є якісно новою рисою інституту: омбудсмен перестає бути суб’єктом виключно внутрішнього реагування і набуває ознак суб'єкта міжнародної правозахисної комунікації. Не менш важливою є функція захисту від зловживань із боку органів, уповноважених

на проведення мобілізації. Офіційна практика Офісу Омбудсмена свідчить про те, що помічники та представники Омбудсмена безпосередньо залучаються до вирішення конкретних справ осіб, які скаржаться на незаконні дії представників ТЦК та СП: збирають документи, ведуть діалог із відповідними органами, домагаються вивільнення осіб, затриманих із порушенням установленого порядку [2]. Таким чином, омбудсмен виконує функцію оперативного “кризового менеджера” у сфері прав людини – роль, яку в мирних умовах не передбачав жодний нормативний акт.

Для коректного порівняльного аналізу принципово важливо одразу розмежувати два різні за природою інститути. Європейський омбудсмен – це орган Європейського Союзу, мандат якого чітко визначено статтею 228 Договору про функціонування Європейського Союзу. Відповідно до цього положення, Омбудсмен уповноважений отримувати скарги щодо випадків неналежного адміністрування в діяльності інституцій, органів, установ і агентств Союзу. Наприклад звертаючись до права на добру адміністрацію, для мільйонів українських біженців, які знаходяться на території держав-членів ЄС і взаємодіють з органами ЄС), Омбудсмен є важливим, хоча й інституційно обмеженим механізмом захисту. Він не може зобов'язати держави-члени виконати ті чи інші дії, але може сформулювати рекомендацію та забезпечити публічний тиск через доповіді, звернені до Єврокомісії або Ради ЄС [3].

Отже, Європейський омбудсмен не є омбудсменом у традиційному розумінні захисника прав фізичних осіб від держави. Його компетенція охоплює виключно відносини між фізичними та юридичними особами, з одного боку, та інституціями ЄС, з іншого. Він не може втручатися у справи національних урядів, навіть якщо ті діють всупереч праву ЄС, – для цього існують інші механізми, зокрема Суд справедливості ЄС та Єврокомісія. Статут Європейського омбудсмена, прийнятий Рішенням Європейського парламенту від 9 березня 1994 року, деталізує цей мандат, але принципово не змінює його обсягу [4].

Для системного порівняння двох інститутів доцільно використати розмежування жорсткого та м'якого захисту прав людини. Жорсткий захист передбачає пряме втручання у конкретну ситуацію особи – фізичне, документальне, процесуальне. М'який захист реалізується через рекомендації, доповіді, інституційний діалог та формування публічного порядку денного без прямої юридичної обов'язковості рішень.

Уповноважений ВРУ з прав людини в умовах воєнного стану є прикладом поєднання ознак двох форм захисту. Наприклад, коли особа затримана представниками ТЦК без належних правових підстав, Омбудсмен чи його представник може виступити її захисником на місці, збирати документи (медичні довідки, рішення МСЕК щодо непридатності до військової служби, сімейні обставини), встановлювати контакт із

командуванням відповідного ТЦК, ініціює перевірку законності затримання, проте напряму втручатися в роботу органів та змінювати його рішення він не може.

Натомість Європейський омбудсмен реалізує переважно м'який захист. Знову ж таки на прикладі українських біженців це означає: якщо особа вважає, що орган чи агентство ЄС обробляло її документи з порушенням принципу доброї адміністрації. наприклад, без належного обґрунтування відмови у доступі до фондів або із затримкою, що не відповідає встановленим строкам – вона може подати скаргу. Омбудсмен розслідує ситуацію, може запропонувати мирне врегулювання або звернутися до Парламенту з рекомендацією. Проте жодного фізичного втручання, лише інституційний діалог.

Важливим з'єднувальним елементом між двома інститутами є Мережа Європейських Омбудсменів (ENO). ENO об'єднує омбудсменів держав-членів ЄС, держав-кандидатів та асоційованих партнерів, включаючи Уповноваженого ВРУ з прав людини, а також Омбудсмена ЄС [5]. Мережа забезпечує обмін інформацією, найкращими практиками та скоординовані звернення до інституцій ЄС із питань, що зачіпають права громадян у транскордонному вимірі. В умовах війни ENO стала платформою, через яку Уповноважений України інформує своїх європейських колег про системні порушення прав людини на окупованих територіях та домагається підтримки міжнародних розслідувань.

Однак слід критично відзначити структурні обмеження ENO: вона є консультативним форумом, а не органом з обов'язковими повноваженнями. Рішення, прийняті в її рамках, мають характер рекомендацій і не створюють юридичних зобов'язань ані для держав-членів, ані для інституцій ЄС. У воєнних умовах, коли йдеться про порятунок конкретних людей, а не про системну нормотворчість, ця м'якість виявляється особливо відчутним обмеженням.

Отже, зіставлення двох моделей можна унаочнити через такий приклад. Громадянин України, якого незаконно, на його думку, примусово мобілізували, має доступ до Уповноваженого: представник Омбудсмена може прибути на місце, зафіксувати порушення, зв'язатися з органом та здійснити відповідні дії для ініціювання процес звільнення. Той самий громадянин, опинившись у ЄС і стикнувшись із бюрократичною затримкою у отриманні допомоги від агентства ЄС, може звернутися до Європейського Омбудсмена – і отримає ретельний, але не термінований розгляд скарги, результатом якого буде рекомендація, а не негайна дія. Це принципово різні правові підходи захисту, і жодна з них не є апріорі вищою – вони відповідають різним інституційним контекстам та завданням.

Список використаних джерел

1. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text (дата звернення: 10.04.2026).
2. Лубінець Д. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2023 рік. Київ : Офіс Уповноваженого, 2024. URL: https://ombudsman.gov.ua/доповіді (дата звернення: 08.04.2026).
3. Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) : consolidated version. Official Journal of the European Union. 2012. C 326. P. 47–390. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT (date of access: 08.04.2026).
4. Statute of the European Ombudsman : Decision of the European Parliament of 9 March 1994 and 14 March 2002 (as amended). Official Journal of the European Union. 2021. URL: https://www.ombudsman.europa.eu/en/legal-basis/statute (date of access: 08.04.2026).
5. European Network of Ombudsmen (ENO). Members and partners. URL: https://www.ombudsman.europa.eu/en/eno/members (date of access: 08.04.2026).
6. Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) : consolidated version. Official Journal of the European Union. 2012. C 326. P. 47–390. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT (date of access: 08.04.2026).

Ключові слова: омбудсмен, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Європейський омбудсмен, воєнний стан, права людини, внутрішньо переміщені особи, депортовані діти, мобілізація, мережа Європейських омбудсменів, право на добру адміністрацію.

Keywords: ombudsman, Ukrainian Parliamentary Commissioner for Human Rights, European Ombudsman, martial law, human rights, internally displaced persons, deported children, mobilization, European Network of Ombudsmen, right to good administration.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Степаненко Руслана Андріївна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАКТИКА ЄСПЛ У СПРАВАХ ПРО СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: СТАНДАРТИ ЕФЕКТИВНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ

Сексуальне насильство під час збройних конфліктів протягом багатьох століть історично розглядалося як неминучий, хоча й трагічний,

побічний наслідок війни, на який часто заплющували очі. Лише із розвитком сучасного міжнародного права відбулося принципове переосмислення цього явища як серйозного міжнародного злочину, що підлягає безумовному переслідуванню. Відповідно до положень Римський статут Міжнародного кримінального суду, сексуальне насильство, включаючи зґвалтування, примусову проституцію та інші форми посягань, віднесено до категорії воєнних злочинів і злочинів проти людяності. У цьому контексті Європейський суд з прав людини виконує важливу функцію конкретизації стандартів захисту прав людини та визначення обов'язків держав у сфері протидії таким правопорушенням. Особливості збройних конфліктів, зокрема фрагментованість контролю над територіями, небезпека для учасників процесу та обмежений доступ до доказів, обумовлюють необхідність гнучкого, але водночас ефективного підходу до розслідування. Практика Суду у цьому аспекті ґрунтується на системному тлумаченні Європейська конвенція з прав людини у поєднанні з нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема Четверта Женевська конвенція та Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, які встановлюють імперативну заборону сексуального насильства щодо цивільного населення.

Визначальне значення для формування сучасних підходів має справа Ukraine and the Netherlands v. Russia, у якій ЄСПЛ здійснив комплексний аналіз порушень прав людини в умовах міжнародного збройного конфлікту. Суд дійшов висновку, що держава-відповідач реалізовувала ефективний контроль над окремими територіями іншої держави, що, відповідно до статті 1 Конвенції, зумовлює поширення її юрисдикції на ці території. У межах цієї справи особливу увагу було приділено характеру сексуального насильства, яке Суд оцінив не як випадкові або ізольовані епізоди, а як елемент повторюваної та узгодженої практики.

Аналіз матеріалів справи дозволив Суду встановити, що сексуальне насильство використовувалося як інструмент впливу на цивільне населення, зокрема з метою залякування, деморалізації та руйнування соціальних зв'язків. Такий підхід до кваліфікації дій має принципове значення, оскільки дозволяє розглядати їх як частину адміністративної практики, що тягне за собою відповідальність держави не лише за окремі факти, а й за системність порушень. У цьому контексті Суд підкреслив, що сексуальне насильство, враховуючи його інтенсивність, цілеспрямованість і наслідки для потерпілих, підпадає під дію статті 3 Конвенції як форма катувань або нелюдського поводження, а також може становити втручання у сферу приватного життя відповідно до статті 8 та порушувати принцип недискримінації, закріплений у статті 14.

Окремого значення набуває підхід Суду до оцінки доказів. Враховуючи об'єктивні труднощі, пов'язані з фіксацією злочинів у зоні конфлікту, ЄСПЛ визнав допустимим використання широкого спектра

доказових джерел, включаючи звіти міжнародних організацій, аналітичні матеріали та узгоджені свідчення. Такий підхід свідчить про орієнтацію Суду на забезпечення ефективного захисту прав людини навіть за відсутності традиційних доказів у їх класичному розумінні.

Разом із тим, практика Європейський суд з прав людини у сфері протидії сексуальному насильству сформувалася і в індивідуальних справах. Зокрема, у справі M.C. v. Bulgaria було закріплено, що держава зобов'язана забезпечити реальну можливість притягнення винних до відповідальності, навіть якщо потерпіла особа не чинила фізичного опору. У справі Cyprus v. Turkey Суд сформулював підхід до покладення відповідальності на державу за порушення прав людини на територіях, що перебувають під її фактичним контролем. Водночас у справі El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia було деталізовано критерії ефективності розслідування, які включають незалежність, своєчасність та повноту слідчих дій

Узагальнюючи практику Суду, можна виокремити ключові елементи ефективного розслідування сексуального насильства. По-перше, воно має здійснюватися органами, які не пов'язані з можливими правопорушниками, що забезпечує об'єктивність і неупередженість. По-друге, важливою є оперативність, оскільки затримки можуть призвести до втрати доказів або погіршення становища потерпілих. По-третє, розслідування повинно бути всебічним і включати аналіз як фізичних, так і психологічних наслідків насильства. Участь потерпілих у процесі розглядається як складова реалізації права на ефективний засіб правового захисту відповідно до статті 13 Конвенції.

Особливого значення набуває забезпечення конфіденційності потерпілих. ЄСПЛ підкреслює, що розголошення інформації про жертв сексуального насильства може призвести до їх повторної віктимізації, соціальної стигматизації та інших негативних наслідків. У зв'язку з цим держави зобов'язані гарантувати захист персональних даних, застосовувати спеціальні процедури допиту та забезпечувати безпечні умови участі у провадженні. Такі гарантії випливають зі статті 8 Конвенції та становлять невід'ємну частину загального механізму захисту прав людини.

Крім того, у практиці Суду простежується тенденція до комплексного застосування положень Конвенції. Так, стаття 2 може бути релевантною у випадках, коли сексуальне насильство створює реальну загрозу життю, а стаття 5 – у ситуаціях, коли воно супроводжується незаконним позбавленням волі. Поєднання цих норм зі статтею 14 дозволяє врахувати дискримінаційний аспект таких злочинів, що особливо важливо з огляду на їх гендерну природу.

Отже, практика Європейський суд з прав людини у справах, пов'язаних із сексуальним насильством під час збройних конфліктів, свідчить про

формування якісно нового підходу до захисту прав людини. Вона передбачає не лише констатацію порушень, але й розробку чітких стандартів ефективного розслідування, оцінки доказів та забезпечення конфіденційності. Вирішальну роль у цьому процесі відіграє справа «Ukraine and the Netherlands v. Russia», яка закріпила розуміння сексуального насильства як системного явища та визначила сучасні орієнтири для подальшого розвитку міжнародної правозастосовної практики.

Ключові слова: сексуальне насильство, збройний конфлікт, практика ЄСПЛ, Європейський суд з прав людини, ефективне розслідування, конфіденційність, права людини, катування, міжнародне гуманітарне право, Європейська конвенція з прав людини, гендерно зумовлене насильство, відповідальність держави, Ukraine and the Netherlands v. Russia

Keywords: sexual violence, armed conflict, ECtHR case law, European Court of Human Rights, effective investigation, confidentiality, human rights, torture, international humanitarian law, European Convention on Human Rights, gender-based violence, state responsibility, Ukraine and the Netherlands v. Russia

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Степашкін Сергій Станіславович, Ісакина Валерія Олександрівна
здобувачі 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІМПОРТ УКРАЇНСЬКОГО ЗЕРНА ДО ЄС: ВИКЛИКИ ТА ТОРГОВЕЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ

Шлях України до європейської інтеграції та набуття членства в Європейському Союзі тривалий час залишається одним із ключових напрямів державної політики. Незважаючи на короткотривалі зміни зовнішньополітичних орієнтирів, Україна закріпила свій стратегічний курс на повну інтеграцію до європейського співтовариства. З підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 році, що набула остаточної сили у 2017 році, були створені правові передумови для подальшої торговельно-економічної інтеграції до ЄС [2].

Водночас повномасштабна агресія рф проти України 24.02.2022 року спричинила значні перешкоди для експортної інфраструктури України, особливо в сфері аграрної продукції. Для забезпечення економічної стабільності та виконання торговельних зобов’язань стратегічного значення набув експорт через держави-члени ЄС. Натомість Україна стикнулася з односторонніми заборонами, запровадженими сусідніми державами – Польщею, Словаччиною та Угорщиною.

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема відповідності таких заходів праву Європейського Союзу та нормам міжнародної торговельної системи. Йдеться, зокрема, про можливе

порушення виключної компетенції ЄС у сфері спільної торговельної політики, а також зобов'язань у рамках Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (GATT). Зазначені обставини створюють ризики для функціонування внутрішнього ринку, принципів вільної торгівлі та свідчать про певну кризу механізмів забезпечення дотримання права ЄС.

Зважаючи на складність функціонування експортної інфраструктури України, ЄС 4.06.2022 року запровадив тимчасові заходи підтримки, скасувавши імпортні мита, квоти та заходи торговельного захисту[6]. В умовах блокування більшості морських портів, окрім Дунайських, основні маршрути експорту були переорієнтовані на сухопутні через кордони Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії. Зростання обсягів транзиту агропродукції спричинило внутрішні коливання на ринках цих держав та невдоволення місцевих фермерів, які вважали себе поставленими у нерівні умови конкуренції.

У квітні 2023 року Польща, Угорщина та Словаччина запровадили односторонні обмеження імпорту української аграрної продукції шляхом ухвалення відповідних національних нормативно-правових актів. Зокрема, у Польщі заборона була введена розпорядженням Міністра розвитку і технологій від 15 квітня 2023 року[8], в Угорщині – урядовою постановою №130/2023[7], а у Словаччині – рішенням Міністерства сільського господарства та Державної ветеринарної і продовольчої адміністрації[12].

Відповідно до ст. 3 ДФЄС, спільна торговельна політика належить до виключної компетенції ЄС. Положення ст. 207 ДФЄС передбачають, що вона ґрунтується на єдиних принципах, зокрема щодо тарифів, укладення торговельних угод і застосування заходів захисту. Це виключає можливість самостійних дій держав-членів у цій сфері, а отже, запроваджені заборони були здійснені поза межами правового механізму ЄС[13].

Також важливим є ймовірне порушення норм ГАТТ. Дії зазначених держав можуть кваліфікуватися як порушення статті 5 (свобода транзиту), статті 10 (уніфіковане застосування торговельних правил) та статті 11 (заборона кількісних обмежень імпорту). Фактичне блокування доступу української продукції на ринки окремих держав свідчить про відхилення від принципів вільної торгівлі. Можливість виправдання таких заходів на підставі статті 20 ГАТТ є обмеженою, оскільки економічний захист внутрішнього ринку не входить до передбачених цією нормою винятків[1].

Незважаючи на спроби врегулювання ситуації дипломатичним шляхом та в межах механізмів СОТ, конфлікт засвідчив ризики зловживання державами-членами своїми національними повноваженнями. Україна ініціювала спір у СОТ проти Польщі, Словаччини та Угорщини, вбачаючи у їхніх діях порушення міжнародних зобов'язань та принципу єдності спільної торговельної політики ЄС[3]. Водночас такі дії відбулися всупереч рішенню Європейської комісії про скасування обмежень.

Європейська комісія намагалася врегулювати ситуацію шляхом тимчасових обмежень імпорту окремих видів продукції та координації з Україною. У 2023 році було введено обмеження щодо імпорту пшениці, кукурудзи, ріпаку та соняшнику до п’яти держав ЄС, які згодом скасували за умови запровадження Україною експортного контролю[3]. Водночас запропоновані інструменти не забезпечили повного дотримання єдиної політики, оскільки окремі держави продовжили застосовувати односторонні обмеження[6].

Важливим є також політичний контекст цих рішень. У Польщі заборони збіглися з парламентськими виборами та супроводжувалися заявами про пріоритет захисту національного виробника[8]. У Словаччині початкові аргументи щодо якості продукції швидко втратили актуальність і трансформувалися у політичну риторику[11]. В Угорщині такі заходи відповідають загальному політичному курсу уряду, що характеризується опозицією до підтримки України[10].

Підсумовуючи, ситуація із запровадженням односторонніх обмежень засвідчила недостатню ефективність діяльності Європейської комісії. Наявність виключної компетенції ЄС не забезпечила належного дотримання спільної торговельної політики, що підриває єдність внутрішнього ринку. Водночас врегулювання конфлікту через політичні компроміси не усунуло його причин. Ефективне вирішення можливе лише за умови посилення інституційної ролі ЄС, уніфікації підходів держав-членів та формування узгодженої стратегії підтримки України відповідно до права ЄС і міжнародних зобов’язань.

Список використаних джерел

1. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ) від 30.10.1947 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264 (дата звернення: 02.04.2026).
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода; Україна від 27.06.2014 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 01.04.2026).
3. Україна подає позов до СОТ проти Польщі, Угорщини та Словаччини через заборону на ввезення зерна // Forbes Україна. URL: https://forbes.ua/news/ukraina-podact-pozov-do-sot-proti-polshchi-ugorshchini-ta-slovachchini-cherez-prodovzhennya-zaboroni-na-vvezennya-zerna-18092023-16054 (дата звернення: 01.04.2026).
4. Україна поставила на паузу позов у СОТ щодо «зернової справи» // Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3770365-ukraina-postavila-na-pauzu-pozov-u-sot-sodo-zernovoi-spravi.html (дата звернення: 01.04.2026).

5. Dudkowiak M. Polish Embargo on Ukrainian Agricultural Products URL: Embargo: Ban on Import of Food Products from Ukraine to Poland (дата звернення 01.04.2026)
6. EU trade relations with Ukraine // European Commission, Directorate-General for Trade. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/ukraine_en (дата звернення: 01.04.2026).
7. Hungary bans the import of agricultural products from Ukraine URL: Hungary bans the import of agricultural products from Ukraine | Agroberichten Buitenland (дата звернення: 01.04.2026).
8. Poland calls on the EU to extend the embargo on Ukraine grain to prevent glut and protect farmers URL: https://www.reuters.com/world/europe/slovakia-approves-ban-some-ukraine-farm-products-maintains-transit-2023-04-17/ (дата звернення: 02.04.2026)
9. Poland Product Import Product Share By Country and Region in % 2022-2023
URL:https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/POL/StartYear/2022/EndYear/2023/TradeFlow/Import/Indicator/MPRT-PRDCT-SHR/Partner/ALL/Product/Total (дата звернення: 02.04.2026)
10. Sadecki A. Orbán's blackmail: Hungary threatens to block Ukraine's integration with the EU URL: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-12-05/orbans-blackmail-hungary-threatens-to-block-ukraines-integration-eu (дата звернення: 02.04.2026)
11. Scherbak A. Slovakia to stall trade liberalization with Ukraine without farming protections – PM Fico URL: https://english.nv.ua/nation/slovakia-to-stall-trade-liberalization-with-ukraine-without-farming-protections-pm-fico-50394898.html (дата звернення: 02.04.2026)
12. Slovakia approves ban on some Ukraine farm products, maintains transit URL: https://www.reuters.com/world/europe/slovakia-approves-ban-some-ukraine-farm-products-maintains-transit-2023-04-17/ (дата звернення: 01.04.2026).
13. Treaty on the Functioning of the European Union (consolidated version) : international treaty of 26 October 2012 // EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF (ддата звернення: 03.04.2026).

Ключові слова: Європейський союз, Україна, європейська інтеграція, проблеми експорту в умовах війни, порушення норм ГАТТ, торговельні обмеження, торговельні заходи ЄС, виключна компетенція ЄС.

Keywords: European Union, Ukraine, European integration, export challenges during wartime, violation of GATT provisions, trade restrictions, EU trade measures, exclusive competence of the EU.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Стратійчук Юлія Юріївна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ПРАВА ЄС В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Після початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року євроінтеграційний курс України зазнав суттєвої трансформації, набувши ознак невідкладного державного пріоритету. Надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі 23 червня 2022 року стало правовою передумовою для активізації процесів адаптації національного законодавства до acquis ЄС[2].

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, держава взяла на себе зобов'язання щодо поступового наближення законодавства до права ЄС у ключових сферах правового регулювання [1]. У науковій літературі зазначається, що адаптація законодавства є не лише технічним процесом гармонізації норм, а й складним інституційним механізмом трансформації правової системи загалом [9].

В умовах правового режиму воєнного стану, визначеного Законом України «Про правовий режим воєнного стану», особливого значення набуває баланс між необхідністю оперативного нормативного реагування на безпекові виклики та дотриманням європейських правових стандартів [4]. Це зумовлює появу нових підходів до правотворчості, які поєднують елементи гнучкості та відповідності acquis ЄС.

Процес адаптації законодавства України охоплює декілька взаємопов'язаних етапів: імплементацію норм права ЄС, інституційну перебудову органів державної влади та забезпечення ефективного правозастосування. Як зазначається у наукових джерелах, формальне запозичення правових норм без належної імплементації не забезпечує досягнення цілей європейської інтеграції [6].

Особливого значення набуває адаптація законодавства в рамках переговорного процесу щодо вступу до ЄС, який передбачає відкриття та проходження 35 розділів acquis ЄС. Зокрема, ключовими є розділи, що стосуються верховенства права, судової системи та основоположних прав (розділ 23), а також правосуддя, свободи та безпеки (розділ 24) [3].

Європейська Комісія у своїх щорічних звітах неодноразово наголошувала на необхідності продовження реформ у сфері антикорупційної політики, судової влади та забезпечення незалежності інституцій [3]. У цьому контексті Україна здійснила низку важливих кроків, зокрема реформування Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів.

Окремої уваги заслуговує питання гармонізації законодавства у сфері економічної конкуренції та державної допомоги, що є необхідною умовою функціонування внутрішнього ринку ЄС [7]. Також важливим напрямом є адаптація цифрового законодавства та законодавства у сфері захисту персональних даних відповідно до стандартів ЄС.

Водночас адаптація законодавства України до права ЄС супроводжується низкою викликів. До них належать обмеженість ресурсів, необхідність швидкого прийняття рішень в умовах війни, а також ризик формального виконання вимог без їх реального впровадження [10].

Науковці підкреслюють, що ефективна адаптація законодавства потребує не лише нормативних змін, а й формування правової культури та підвищення рівня правосвідомості суб'єктів правозастосування [8]. Важливу роль у цьому процесі відіграють рекомендації органів ЄС та національні стратегії адаптації законодавства [11].

Отже, адаптація законодавства України до права ЄС в умовах воєнного стану є складним, багатовимірним процесом, який поєднує елементи правової трансформації та забезпечення національної безпеки. Ефективність цього процесу визначатиме не лише перспективи членства України в ЄС, але й загальний рівень розвитку правової системи держави.

Перспективи подальшої адаптації законодавства полягають у поглибленні імплементації acquis ЄС, забезпеченні ефективного правозастосування, а також зміцненні інституційної спроможності органів державної влади відповідно до європейських стандартів.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом – URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/? uri=CELEX:22014A0529(01)
2. Офіційний сайт Європейської Комісії (політика розширення ЄС) URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu
3. Політика розширення Європейського Союзу: офіційні матеріали та звіти – https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy
4. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» URL:https://zakon.rada.gov.ua
5. Путівник з адаптації законодавства України до права ЄС URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32597.pdf
6. Пархьоменко Н. Імплементація Угоди про асоціацію шляхом адаптації законодавства України до права ЄС URL: https://sls-journal.com.ua
7. Риндюк В.І., Кучинська О.Ю. Адаптація національного законодавства до права ЄС: досвід держав-членів URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com
8. Стрєльцова О.В. Особливості процесу адаптації законодавства України до acquis ЄС URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua
9. Устименко В. Теоретико-правові засади адаптації законодавства України до права ЄС URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua

10. Адаптація законодавства України до права ЄС: сучасний стан та виклики URL: https://lsej.org.ua
11. Рекомендації щодо наближення законодавства України до права ЄС URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua

Ключові слова: адаптація законодавства, acquis ЄС, європейська інтеграція, воєнний стан, імплементація права ЄС, гармонізація законодавства, правова система України.

Keywords: adaptation of legislation, acquis EU, European integration, martial law, implementation of EU law, harmonization of legislation, legal system of Ukraine.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Сувертак Злата Олегівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИВІЛЕЇ ТА ІМУНІТЕТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Привілеї та імунітети Європейського Союзу являють собою правову основу, гарантуючи свободу організації від впливу держав-членів і сприяючи її ефективному функціонуванню. Головним джерелом права у цій сфері виступає Протокол №7 [1] про привілеї та імунітети Європейського Союзу, що є додатком до Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU) [2].

Відповідно до Протоколу №7 [1] та роз'яснень Суду Справедливості ЄС (CJEU) [3] Союз, наділений особливим статусом «функціональної недоторканності», що визначає недоторканність об'єктів і приміщень, включаючи звільнення від вивласнення, відчуження, експропріації чи обшуку. Стаття 1 Протоколу №7 [1] вбачає, що будь-які адміністративні чи юридичні міри примусу по відношенню до власності ЄС можливі виключно з дозволу Суду Справедливості. До того ж, усі архіви та документи ЄС незалежно від розміщення – фізичного чи цифрового – є недоторканними. ЄС наділяється податковою пільгою, передбачаючи скасування митних платежів і бар'єри на ввезення/ вивезення продукції, призначеної для офіційного використання.

Згідно з теорією функціональної необхідності [4] посадові особи та службовці набувають імунітетів єдино в інтересах ЄС. Вони здобувають захист від переслідування суду стосовно дій, зроблених в межах обов'язків, передбачених службою, включно з письмовими та усними доповідями, що зберігаються й по відставці. Винагороди і зарплати, які виплачуються ЄС, звільняються від національного оподаткування держав-членів; але передбачено спеціальний податок у інтересах європейського бюджету. Також, функціонери та їхні сім'ї не підлягають обмеженням із питань еміграції та вимог для реєстрації іноземців.

У статті 8 Протоколу №7 [1] передбачено захист депутатів від затримань, слідчих дій чи то судових розглядів із огляду на висловлені ними думки, чи то голосувань у процесі виконання обов'язків. І цей імунітет є беззастережним. Стаття 9 Протоколу №7 [1] забезпечує безпеку депутатів під час пленарних засідань: у межах території своєї держави парламентський імунітет [5] є подібним до захисту депутатів національного парламенту, та на території будь-якої іншої держави-члена – захисту від затримання та судового переслідування. Втім ЄП наділений правом зняття імунітету за запитом національних керівних органів за непов'язаністю дій з невиконанням обов'язків депутата [6].

Одним із ключових питань, які аналізуються в документах Європарламенту 2024-2025 років, є принцип fumus persecutionis, підозри у політичному переслідуванні. Під час розгляду звернення щодо зняття імунітету Комітетом з правових питань (JURI) з'ясовується чи не взяло судове розслідування за мету перешкоджання політичній діяльності народного обранця. В якості зразку можливо навести справу Петера Мадяра та Клари Добрев, в якій у жовтні 2025 року було відмовлено у позбавленні імунітету, аргументуючи це наявністю наочних доказів ініціювання кримінальних проваджень задля перешкоди у їхній по літичній діяльності, тобто fumus persecutionis [7].

У 2021 році Судом Справедливості ЄС (CJEU), а саме в статті 17 Протоколу зазначається, що навіть по завершенню терміну повноважень посадові особи й надалі будуть зберігати імунітет щодо вчинків, здійснених згідно з їхніми обов'язками; можливо бути позбавленим імунітету самою Колегією комісарів ЄС за запитом національного суду в разі відсутності заперечень із інтересами Союзу.

За останні два роки окремі держави-члени почали вдаватися до односторонніх декларацій чи займатися оформленням нових актів із метою уточнення статусу експертів і стажерів. Наприклад, Угода з Данією, що доповнює Протокол №7 [1], та надає імунітет від судових переслідувань відрядженню національних експертів SNEs і стажерам (Blue Book Traineeship) щодо їхніх офіційних дій на офіційному рівні.

Судова практика з 2024 року, приміром уточнення Суду Європейського Союзу у справі C-150/24, точніше проводить межу між приватним життям і формальною діяльністю посадовця, керуючись критерієм «офіційної дії», під яким розуміється відсутність автоматичного захисту працівника, що застосовується при підтвердженні прямого зв'язку між дією, та виконанням завдань інституції. У випадку, коли національний орган переконаний у приватності дії,- наприклад, ДТП під час дозвілля, та посадова особа наполягає у протилежному, кінцевий висновок стосовно того, чи виступав він в якості органу ЄС, робиться відповідною інстанцією ЄС або Судом Європейського Союзу.

Імунітет від заходів примусового виконання є одним із найпотужніших привілеїв Союзу, закріплений у статті 1 Протоколу №7 [1], що передбачає заборону арешту активів: навіть за умови винесення національним судом рішення проти інституцій ЄС, наприклад, у трудовій суперечці, банківські рахунки ЄС не можуть бути заблокованими та майно Союзу не може бути конфісковано для виконання цього рішення без спеціального дозволу Суду ЄС, який надає такий дозвіл лише у виняткових випадках, якщо це не заважає нормальному функціонуванню Союзу. За останні п'ять років кількість таких дозволів залишалася нульовою, що підкреслює абсолютний характер фінансового імунітету ЄС.

У галузі комунікацій, та у дипломатичній пошті, Союзом використаються права, передбачені Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 року, а саме не підлягання Офіційної кореспонденції ЄС цензурі та наявність у дипломатичних кур'єрів, наприклад, у представників служби зовнішніх справ – EEAS, Союзу особистої недоторканності.

European Union laissez-passer являє собою спеціальний дипломатичний проїзний документ, який видається членам інституцій та працівникам ЄС та, згідно з оновленими правилами 2024 року визнається всіма державами-членами як еквівалент дипломатичного паспорта, що наділяє правом на пріоритетний перетин кордону та звільнення від візових вимог.

Європейський центральний банк наділений особливим статусом у межах Протоколу №7: його привілеї є ширшими через необхідність забезпечення фінансової стабільності. Активи ЄЦБ, операції щодо збільшення капіталу наділені податковим імунітетом, виключаючи можливість стягнення будь-яких національних податків у всіх 27 країнах ЄС. Архіви ЄЦБ включають дані про золото валютні резерви та монетарну політику, у зв'язку з чим доступ до них з боку національних антикорупційних органів можливий лише за умови доведення відсутності ризику для стабільності єврозони.

Після скандалів із іноземним впливом у 2024 році внесені зміни до внутрішніх правил ЄП: тепер невиконання правил звітування про зустрічі з лобістами є підставою для зняття імунітету, бо це трактується як порушення професійної етики, що виходить за межі вільного мандата депутата.

Підсумовуючи, можливо сказати, що система привілеїв та імунітетів ЄС еволюціонувала від формального захисту міжнародної організації до динамічного правового механізму, що балансує між незалежністю інституцій та вимогою підзвітності в умовах сучасних викликів. Сучасна практика, зокрема справи останніх п'яти років, чітко вказує, що імунітет не є особистим привілеєм особи, та має виключно функціональний характер,

що означає, що захист надається лише в необхідній для безперебійної роботи Союзу мірі; будь-які дії, що виходять за межі офіційних повноважень, чи то корупція, чи то приватні правопорушення, все частіше призводять до зняття імунітету, що свідчить про зміцнення принципу верховенства права.

Одним із найважливіших зрушень став захист цифрового суверенітету ЄС. Поняття «недоторканності архівів» тепер офіційно охоплює хмарні сховища, зашифровані комунікації та метадані, створюючи юридичний щит проти несанкціонованого втручання національних спецслужб у цифрову інфраструктуру інституцій ЄС. Процедура зняття імунітету в ЄП стала більш прозорою та швидкою. Водночас було збережено критично важливий захист від політичного переслідування, дозволяючи депутатам зберігати незалежність від тиску з боку урядів своїх країн. Завдяки імунітету від заходів примусового виконання та податковим пільгам ЄС зберігається повна фінансова незалежність, що дозволяє таким органам, як ЄЦБ, приймати рішення виключно в інтересах стабільності єврозони, не побоюючись блокування активів національними судами.

Список використаних джерел

1. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union -PROTOCOLS – Protocol (No 7) on the privileges and immunities of the European Union. European Union. *EUR-Lex. Access to European Union law. Document 12008E/PRO/07. Official Journal 115, 09/05/2008 P. 0266 – 0272*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12008E%2FPRO%2F07

2. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *European Union. EUR-Lex. Access to European Union law. Document 12008E/TXT.* URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT

3. Що таке Суд справедливості ЄС: роз'яснення Мін'юста. *FinAP NEWS*. 2025. URL: https://finap.com.ua/shho-take-sud-spravedlyvosti-yes-roz-yasnennya-min-yusta/

4. Сіваш О. Привілеї та імунітети міжнародних міжурядових організацій в сучасному міжнародному праві. 2022. С. 810. URL: https://lsej.org.ua/11_2022/197.pdf

5. Верховна Рада України. Законодавство України. *Тезаурус «EUROVOC». Поняття «парламентський імунітет».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/euro/1447

6. Europian Parliament 2024-2029. Rules of procedure. 10th parliamentary term. July
2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/rules/rules20240716/Rules20240716_EN.pdf

7. Europian Parliament. Request for the waiver of the immunity of Péter Magyar. 2025. Europian Parliament decision on 7 October 2025 on the request for the

waiver
of the immunity of Péter Magyar (2025/2096(IMM)) URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0205_EN.html

Ключові слова: Протокол №7, імунітет, зняття імунітету, недоторканність, офіційний статус, функціональна необхідність.

Keywords: Protocol №7, immunity, waiver of immunity, inviolability, official status, functional necessity.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Сувертак Злата Олегівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КУЛЬТУРНІ ЦЕНТРИ ТА ІНСТИТУТИ ЗА КОРДОНОМ: ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ДІЯЛЬНОСТІ

Діяльність культурних центрів та інститутів за кордоном виражається не лише в популяризації мови та мистецтва, ще й виступаючи інструментом зовнішньої політики, а саме політики «м'кої сили» та стратегічної комунікації, особливо в контексті зміцнення європейської ідентичності та протидії розповсюдженню неправдивих відомостей, та регулюється складними системами міжнародних договорів, національного законодавства країни-засновника та законів країни перебування відповідно. В умовах гібридних загроз і цифровізації їхня робота регулюється багаторівневою системою: від Віденських конвенцій до надсучасних регламентів використання ШІ, аналізуючи юридичні моделі та стратегічні рамки, у яких функціонують провідні інституції ЄС та України.

Залежно від країни та угоди, функціонування центрів можливе в одному з двох юридичних режимів: дипломатичному та приватному. У моделі дипломатичної секції за Віденськими конвенціями 1961 та 1963 років центр, що базується на статті 3 Віденської конвенції про дипломатичні зносини, в якій зазначено про те, що функції дипломатичного представництва включають розвиток культурних зв'язків, не має окремої юридичної особи, та, як наслідок, приміщення культурного центру є недоторканним і майно звільняється від податків країни перебування. Модель громадських організацій (NGO), що базується на національному законодавстві країни перебування про громадські організації, використовується за прагнення держави більшої гнучкості чи за відсутності спеціальної угоди зі сфери культури між країнами.

В якості прикладів культурних центрів та інститутів, які адаптуються кожною країною під конкретні політичні завдання, можливо навести Український інститут, British Council, Goethe-Institut, Instytut Adama Mickiewicza та Institut français, про які далі піде мова.

Український інститут (Ukrainian Institute) є державною установою, що представляє українську культуру у світі та формує позитивний імідж, також чия діяльність базується на Статуті Українського інституту, затвердженому наказом №29 Міністерства закордонних справ України 27 січня 2021 року [1, с. 2-19], та також на ЗУ «Про культуру», прийнятому у 2010 році, та стратегічних документах КМУ щодо культурної дипломатії [2, с. 3-4 (17-18)]. Згідно з оновленими стратегіями на 2024-2026 роки інститут інтегрований у систему МЗС [3], що дає його представництвам за кордоном особливий статус: філії зазвичай діють як підрозділи дипломатичних установ, посольств, або в якості окремих юридичних осіб, а саме некомерційних організацій, згідно з законодавством країни перебування. Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 року дозволяється культурним відділам посольств користування дипломатичних привілеїв та імунітетів. У контексті інтеграції до ЄС Україною адаптується діяльність Інституту до стандартів EUNIC, спостерігачем в якій він є, завдяки відповідності критеріям мережі європейських інститутів культури, що дозволяє брати участь у спільних правових ініціативах ЄС. Рамкова угода про асоціацію між Україною та ЄС за 2024 рік містить оновлені умови в межах інструменту Ukraine Facility, що передбачають фінансування культурних хабів для просування українського контенту в ЄС.

British Council, або Британська Рада, є міжнародною організацією Сполученого Королівства з питань освітніх можливостей та культурних відносин, яка діє на підставі Королівської хартії (Royal Charter), що визначає її як благодійну організацію, що працює на користь суспільства. Велика Британія укладає двосторонні міжурядові угоди про культурне співробітництво з країнами перебування -, наприклад, Декларація про сторічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії від 16 січня 2025 року [4], – та внутрішні політики, оновлені у квітні 2025 та березні 2026 роках, які включають суворе дотримання UK GDPR та Data Protection Act 2018 [5] навіть у закордонній діяльності за умовах відповідності місцевим законам.

Goethe-Institut є німецькою культурною установою, що працює у 98 країнах світу. Рамкова угода з МЗС ФРН є основним документом, який визначає фінансування та політичні рамки діяльності. Статут, Satzung des Goethe-Institut eV, являє собою юридично зареєстровану асоціацію, що виконує державні завдання за дорученням уряду [6, с. 4-5]. У багатьох країнах статус регулюється міжурядовими культурними угодами, та співробітники часто наділені статусом «службових осіб на завданні», що регулюється німецьким Законом про паспорти, Passgesetz (PassG), щодо видачі службових паспортів [7, с. 9]. Стратегія [6] робить акцент на цифровій трансформації та стійкості в умовах звуження демократичних свобод [7].

Більшість інститутів мають членство у мережі EUNIC – EU National Institutes for Culture, правовими підставами для чого є стратегічна рамка ЄС з міжнародних культурних відносин на 2021-2027 роки [8], що є документом, який визначає культуру як вектор соціальної згуртованості та миру; програма на 2021-2027 роки «Креативна Європа» [9, с. 1-5 (1-3)], що забезпечує фінансування спільних проектів культурних центрів і регулюється Регламентом ЄС 2021/818; Culture Compass for Europe, що є новою ініціативою Єврокомісії, що створює єдині стандарти для культурної дипломатії держав-членів за межами ЄС.

Стратегічна рамка ЄС «Робочий план з питань культури на 2023-2026 роки» є ключовим документом для всіх інституцій, що діють на території ЄС, який закріплює культуру як інструмент безпеки та сталого розвитку. Резолюція Ради ЄС 2022/ С. 466/01 визначає пріоритети, серед яких посилення ролі культурних центрів у зміцненні демократичних цінностей, що дає вищезгаданим інститутам правове підґрунтя для отримання грантів через програму «Креативна Європа 2021-2027». Culture Compass for Europe 2025 є новою ініціативою Єврокомісії, що створює систему координат для моніторингу впливу культурних центрів на суспільну згуртованість.

У листопаді 2025 року ЄК було впроваджено нову стратегічну рамку «Culture Compass for Europe», що замінила програму 2018 року. Базуючись на статтях 6 та 167 TFEU, документ визнає культуру «стратегічним доменом впливу», дозволяючи тісніше координувати роботу національних інститутів із дипломатією ЄС через механізм Team Europe.

У Польщі об’єднано Інститут Адама Міцкевича та Бюро «Niepodległa» для залучення змішаного фінансування. А у Франції Institut Français отримав статус EPIC, що дозволяє комерційну діяльність для самофінансування.

Також, у теперешній час впроваджуються стратегія використання ШІ в культурі та суворі вимоги до передачі персональних даних (SCCs) згідно з гайдами EDPB 2025 року.

Через EUNIC Cluster Fund у 2026 році реалізуються 17 багатосторонніх проєктів, що фінансуються спільно національними інститутами та делегаціями ЄС.

Отож, культурні центри трансформувалися від просвітницьких осередків у стратегічні суб’єкти у сфері міжнародної політики та безпеки. Гібридний статус став нормою: поєднання дипломатичних привілеїв із гнучкістю громадських організацій дозволяє інституціям вільно працювати на місцевих ринках, що підтверджує, що правове поле навколо культурних інститутів стає більш структурованим та інтегрованим, що вимагає від юристів і дипломатів глибокого знання як національного, так і європейського законодавства. Також, діяльність центрів тепер жорстко

підпорядкована нормам GDPR та етичним стандартам AI strategy 2026. Сьогодні ознакою успішної роботи інституцій є баланс між дипломатичними привілеями та гнучкістю громадського сектору.

Список використаних джерел

1. Наказ №29 Міністерства закордонних справ України. 2021. С. 2-18 (1-17). URL:.https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/ukrayinskyj-instytut_statut_nova-redakcziya-2021-1.pdf
2. Вєдєнєєв Д. Становлення культурної дипломатії України як соціокультурного інституту. Історія питання. 2021. С. 3-4 (17-18). URL: https://uaforeignaffairs.com/web/uploads/articles/files/38/61/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8B_%D0%B8%D0%B7_%D0%97%D0%A1_%E2%84%961-2_2021_15-21.pdf
3. МЗС України обговорило розвиток Українського інституту з Наглядовою радою та його керівництвом. Interfax Ukraine. 2025. URL: https://interfax.com.ua/news/general/1104485.html ; https://t.me/Ukraine_MFA/6861
4. Декларація про сторічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. VERKHOVNA RADA OF UKRAINE. Legislation of Ukraine. 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en-sv/826_003-25#Text
5. Information security and privacy global policy statement. BRITISH COUNCIL. 2026. URL: https://www.britishcouncil.org/about-us/how-we-work/policies/information-security-privacy
6. Im austausch mit der welt. Für vielfalt, verstÄndigung und vertrauen. Vision und strategie 2026. С. 4-5. 2026. URL: https://www.goethe.de/resources/files/pdf288/gi_vision_strategie_broschuere_1209-einzel-v1.pdf
7. Articles of association of Gothe Institut e.V. GOETHE INSTITUT. Sprache. Kultur. Deutschland. С. 9. 2024. URL: https://www.goethe.de/resources/files/pdf340/satzung-vom-03.07.2024_en.pdf
8. Culture – Implementing EU international cultural relations. A new approach. Strategic Communications. The Diplomatic Service of the European Union. European Union. EXTERNAL ACTION, 2026. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/culture-%E2%80%93-implementing-eu-international-cultural-relations_en?hl
9. 2026 Annual Work Programme for the implementation of the Creative Europe Programme. European Commission. P. 1-5 (1-3). 2025. URL: https://culture.ec.europa.eu/sites/default/files/2025-10/C%20%282025%29%206405_24%2009%202025-1.pdf

Ключові слова: культура, центр, держави-члени, інституція, ЄС.

Keywords: culture, center, member states, institution, EU.

Науковий керівник: асистент Бугаєць А. С.

Тарасова Аліса Вікторівна

Здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗЛОВЖИВАННЯ ВОЄННИМ СТАНОМ: ДЕ ПРОХОДИТЬ МЕЖА МІЖ БЕЗПЕКОЮ ТА ПОРУШЕНЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ

Запровадження воєнного стану є одним із найбільш радикальних правових інструментів, до яких вдається держава з метою забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності та захисту суверенітету. В умовах збройної агресії такі заходи є об'єктивно необхідними, однак вони неминуче супроводжуються обмеженням окремих прав і свобод людини. Актуальність цієї теми особливо зростає у зв'язку з тривалим застосуванням воєнного стану в Україні, починаючи з 2022 року.

У цьому контексті в науковій доктрині звертається увага на те, що практика реалізації воєнного стану демонструє: поряд із необхідними заходами оборонного характеру можуть виникати ситуації, які містять ознаки надмірного або непропорційного обмеження прав людини [6]. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність ґрунтовного правового аналізу таких заходів крізь призму національного законодавства та міжнародних стандартів, зокрема положень Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – МПГПП).

Воєнний стан в Україні регулюється Конституцією України та Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [2]. Відповідно до законодавства, цей режим передбачає надання органам державної влади та військовому командуванню додаткових повноважень, що дозволяють встановлювати комендантську годину, обмежувати свободу пересування, здійснювати перевірку документів та регулювати діяльність ЗМІ. Проте стаття 64 Конституції України чітко визначає перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану, зокрема право на життя, повагу до гідності та заборону катувань [1]. Правова природа воєнного стану має подвійний характер: з одного боку, це інструмент захисту держави, а з іншого – режим підвищеного ризику, де розширення дискреційних повноважень може створювати умови для зловживань.

Міжнародне право визнає можливість тимчасового відступу від зобов'язань (дерогації) у разі надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації. Згідно зі статтею 15 ЄКПЛ та статтею 4 МПГПП, дерогація можлива лише за умови, що заходи відповідають гостроті ситуації, не є дискримінаційними та не суперечать іншим міжнародним зобов'язанням [3]. Важливим елементом контролю є діяльність Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), який оцінює, чи була ситуація достатньо критичною для впровадження обмежень та чи дотримано принципів необхідності й пропорційності. Навіть під час війни держава зобов'язана офіційно

повідомляти міжнародні органи про обсяг застосованих обмежень, що забезпечує прозорість процесу [4].

Правомірність обмежень прав людини в умовах воєнного стану визначається сукупністю чотирьох критеріїв. Першим є законність, який означає, що будь-яке втручання має ґрунтуватися на чіткому та передбачуваному законі. Другим критерієм є необхідність, що передбачає реальну, а не гіпотетичну загрозу безпеці. Третій критерій – пропорційність – вимагає, щоб шкода, завдана правам людини, була співмірною із суспільною користю. Останнім критерієм є тимчасовість, оскільки воєнний стан не може бути безстроковим, а обмеження мають бути скасовані негайно після усунення загрози. Порушення хоча б одного з цих параметрів перетворює законне обмеження на протиправне зловживання владою [7].

Ризики зловживань під час воєнного стану є багатовимірними. Найбільш поширеними є надмірне обмеження свободи слова, цензура, незаконні затримання або обшуки без достатніх підстав. Існує також ризик порушення права на справедливий суд через ускладнений доступ до правосуддя та затягування розгляду справ [5, с. 224]. Окрему небезпеку становлять економічні зловживання, зокрема у сфері примусового відчуження майна без належної компенсації. Відсутність ефективного балансу стримувань і противаг у цей період може призвести до підриву демократичних засад та втрати довіри громадян до інститутів влади.

Отже, для мінімізації ризиків та запобігання перетворенню воєнного стану на механізм придушення свобод необхідно впроваджувати комплексні запобіжники. Доцільно забезпечити максимальну правову визначеність кожної обмежувальної норми, посилити парламентський контроль за військовим командуванням та гарантувати реальну можливість оскарження дій влади в судах. Важливо розвивати механізми громадського моніторингу за участю правозахисних організацій та проводити навчання для посадових осіб щодо міжнародних стандартів прав людини. Тільки поєднання чіткої правової бази, прозорості та підзвітності дозволить зберегти правовий порядок та забезпечити перемогу держави без втрати її демократичної сутності. Таким чином, ефективне функціонування воєнного стану можливе лише за умови постійного дотримання тонкого балансу між вимогами національної оборони та недоторканністю фундаментальних прав людини.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text (Дата звернення: 04.04.2026)

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (Дата звернення: 04.04.2026)
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.04.2026).
4. Lawless v. Ireland (No. 3): Judgment of 1 July 1961. Європейський суд з прав людини. URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 04.04.2026).
5. Рабінович П. М. Права людини: проблеми теорії та практики. Львів: Світ, 2023. 320 с.
6. Буткевич В. Г. Права людини в умовах збройного конфлікту. *Український часопис міжнародного права*. 2022. № 2. С. 15–24.
7. Козюбра М. П. Принцип пропорційності та його роль у захисті прав людини. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2020. Т. 5. С. 3–12.

Ключові слова: війна, воєнний стан, права людини, національна безпека, обмеження прав і свобод, принцип пропорційності, законність.

Keywords: war, martial law, human rights, national security, restrictions on rights and freedoms, the principle of proportionality, legality.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Дронов В.Ю.

Тарасова Вероніка Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ ТЕРИТОРІЙ

Окупація території в міжнародному праві розглядається як режим фактичного контролю однієї держави над територією іншої держави без набуття законного суверенітету над нею. Відповідно до статті 42 Додатка до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року, територія вважається окупованою тоді, коли вона фактично перебуває під владою ворожої армії [1]. Це означає, що юридичне значення має не формальна заява держави, а реальне здійснення владних повноважень на певній території. Саме з цього моменту виникає спеціальний режим міжнародно-правових обов'язків держави-окупанта щодо цивільного населення.

Основу правового регулювання становлять IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року, Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), Міжнародний пакт про громадянські і політичні

права 1966 року, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року, Конвенція про права дитини 1989 року, а також Європейська конвенція з прав людини 1950 року. Ці акти формують комплексний підхід до захисту особи в умовах окупації, оскільки одночасно застосовуються норми міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини.

Стаття 43 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі покладає на окупаційну владу обов'язок забезпечувати громадський порядок і безпеку, поважаючи чинне на окупованій території законодавство, якщо цьому не перешкоджають об'єктивні обставини [1]. Отже, окупаційна адміністрація не має права довільно змінювати правову систему, ліквідовувати національні суди, запроваджувати власне законодавство чи примусово інтегрувати окуповану територію у свій конституційний простір. Такі дії суперечать тимчасовому характеру окупації та порушують принцип невизнання насильницької зміни статусу території.

Права цивільного населення в умовах окупації закріплені насамперед у IV Женевській конвенції. Стаття 27 встановлює обов'язок гуманного поводження з особами, які перебувають під владою окупаційної держави, та гарантує повагу до їхньої честі, сімейних прав, релігійних переконань і звичаїв [2]. Це положення має фундаментальне значення, оскільки поширюється на всі сфери взаємодії окупаційної влади з населенням. У практичному вимірі воно забороняє фізичне насильство, приниження людської гідності, переслідування за політичні погляди, національну належність, мову або релігію.

Одним із найтяжчих порушень прав людини на окупованій території є порушення права на життя та права на особисту недоторканність. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права забороняє свавільне позбавлення життя, катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження [3]. Аналогічні за змістом гарантії містяться у Конвенції проти катувань та Європейській конвенції з прав людини. Умови окупації часто супроводжуються незаконними затриманнями, насильницькими зникненнями, позасудовими стратами, примусовими допитами, утриманням осіб без доступу до адвоката чи суду. Дані дії мають кваліфікуватися не як окремі зловживання посадових осіб, а як міжнародно-протиправні діяння держави, що здійснює ефективний контроль над територією.

Суттєвим порушенням є депортація і примусове переміщення цивільного населення. Стаття 49 IV Женевської конвенції прямо забороняє індивідуальні або масові примусові переміщення і депортації осіб з окупованої території, незалежно від їх мотивів, за винятком випадків

тимчасової евакуації, викликаної безпекою цивільного населення або імперативною військовою необхідністю. Це положення також забороняє окупаційній державі переміщувати частину власного цивільного населення на окуповану територію [2]. Таким чином, зміна демографічного складу населення окупованої території, примусове вивезення мешканців, а також політика заселення цієї території громадянами держави-окупанта є самостійними порушеннями міжнародного права.

Особливе значення має захист майнових прав. Стаття 53 IV Женевської конвенції забороняє знищення рухомого або нерухомого майна, якщо таке знищення не є абсолютно необхідним для військових операцій [2]. Окупаційна практика нерідко включає конфіскацію житла, примусову перереєстрацію нерухомості, вилучення земельних ділянок, захоплення підприємств, знищення приватного майна або його використання без законних підстав. Аналогічні дії порушують не лише норми міжнародного гуманітарного права, а й право особи на мирне володіння майном.

Окремим напрямом порушень є втручання в особистий і сімейний статус людини. В умовах окупації виникають проблеми з реєстрацією народження, смерті, шлюбу, встановленням опіки над дітьми, доступом до освіти і медичної допомоги. Особливо вразливою категорією є діти. Конвенція про права дитини вимагає забезпечення права дитини на ім’я, громадянство, сімейні зв’язки, освіту, захист від насильства, незаконного переміщення та експлуатації [4]. Якщо окупаційна влада нав’язує дитині іншу громадянську або культурну ідентичність, перешкоджає навчанню рідною мовою, змінює освітні програми з ідеологічною метою або здійснює примусове переміщення дітей, це слід розглядати як грубе порушення міжнародних стандартів захисту прав дитини.

Не менш важливим є право на збереження національної, мовної, релігійної та культурної ідентичності населення окупованої території. Примусова паспортизація, нав’язування громадянства держави-окупанта, витіснення національної мови з освіти та публічного життя, переслідування релігійних громад, зміна змісту освітніх програм, знищення або привласнення культурної спадщини мають ознаки системного порушення прав людини. Схожі дії виходять за межі тимчасового управління територією та спрямовані на зміну її правового, демографічного і культурного простору.

У практиці Європейського суду з прав людини важливим є рішення у справі Chiragov and Others v. Armenia. Суд виходив з того, що держава несе відповідальність за дотримання прав людини не лише в межах власної території, а й на територіях, які перебувають під її ефективним контролем. У цій справі було встановлено відповідальність держави за порушення прав осіб, які були позбавлені доступу до свого майна і місця проживання

на окупованій території [5]. Правове значення цього рішення полягає в тому, що міжнародна відповідальність настає за реальний контроль над територією, навіть якщо формально управління здійснюється через підконтрольні місцеві структури.

Проблема захисту прав людини в умовах окупації полягає в тому, що особа часто втрачає доступ до ефективних засобів юридичного захисту. Відсутність роботи національних судів, недоступність державних реєстрів, неможливість отримати документи, зафіксувати факт народження чи смерті, довести право власності, оскаржити незаконне затримання або домогтися розслідування катувань фактично позбавляють людину можливості реалізувати належні їй права. Це створює стан правової невизначеності та підсилює безкарність.

Для мінімізації таких наслідків необхідно забезпечити безперервність правового зв'язку між державою і громадянами на окупованій території. Доцільним є спрощення процедур дистанційного доступу до судів, адміністративних послуг, актів цивільного стану, механізмів підтвердження права власності, отримання соціальних виплат і правової допомоги. Важливим також є створення єдиної системи фіксації порушень прав людини, яка охоплюватиме дані про депортації, катування, зникнення осіб, руйнування житла, незаконне вилучення майна та інші порушення. Цей підхід має значення не лише для поточного захисту прав постраждалих осіб, а й для майбутнього відшкодування шкоди та притягнення винних до відповідальності.

Підводячи підсумок, окупація не припиняє дію прав людини і не усуває міжнародно-правових обов'язків держави, яка здійснює контроль над територією. Навпаки, в такій ситуації обсяг її відповідальності зростає, оскільки цивільне населення перебуває в особливо вразливому становищі. Порушення права на життя, свободу, особисту недоторканність, майно, сімейне життя, освіту, культурну ідентичність і ефективний засіб юридичного захисту в умовах окупації мають системний характер і потребують не лише політичної оцінки, а чіткої міжнародно-правової кваліфікації.

Список використаних джерел

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція Україна від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 07.04.2026).
2. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 07.04.2026).

3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 07.04.2026).
4. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 : станом на 16 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 07.04.2026).
5. Справа «Чирагов та інші проти Вірменії» (Chiragov and Others v. Armenia) : заява № 13216/05 : рішення від 16 черв. 2015 р. Європейський суд з прав людини. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-155353 (дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: окупація території, ефективний контроль, міжнародне гуманітарне право, права людини, цивільне населення, депортація, майнові права.
Keywords: occupation of territory, effective control, international humanitarian law, human rights, civilian population, deportation, property rights

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Тарасова Вероніка Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Принцип верховенства права Європейського Союзу означає, що у разі колізії між нормою права ЄС і нормою національного права держави-члена перевага надається праву ЄС. Йдеться не про формальне «скасування» національної норми, а про обов’язок національного органу, насамперед суду, не застосовувати її в конкретній справі настільки, наскільки вона суперечить праву Союзу. Такий підхід пов’язаний з автономним характером правопорядку ЄС, який Суд Європейського Союзу від самого початку розглядав як особливий правовий порядок, інтегрований у правові системи держав-членів.

Цей принцип не був прямо закріплений у початкових установчих договорах. Він сформувався насамперед у практиці Суду ЄС. Ключовою стала справа Costa v ENEL 1964 року, в якій Суд наголосив, що право, створене Співтовариством, не може бути скасоване або відсунуте на другий план односторонніми заходами держав-членів [1]. Саме з цього рішення починається класичне розуміння примату права ЄС. Далі у справі Internationale Handelsgesellschaft 1970 року Суд уточнив, що пріоритет права ЄС поширюється і на ситуації, коли національні заперечення

спираються на норми конституційного рівня [2]. А у справі Simmenthal 1978 року було чітко сформульовано, що національний суд повинен забезпечити повну дію права ЄС і за потреби не застосовувати будь-яку суперечливу норму національного права, навіть якщо вона прийнята пізніше.

Отже, принцип верховенства права ЄС виник як результат судового тлумачення, необхідного для функціонування інтеграційного правопорядку. Без примату право ЄС не могло б застосовуватися однаково в усіх державах-членах, а самі держави могли б нейтралізувати його дію шляхом ухвалення суперечливих внутрішніх актів. Саме тому в доктрині й офіційних роз'ясненнях ЄС примат розглядається як одна з базових ознак правопорядку Союзу.

Після Лісабонського договору принцип примату так само не був включений безпосередньо до тексту чинних Договорів, однак держави-члени визнали його у Декларації № 17 щодо примату, доданій до Заключного акта Міжурядової конференції. У ній нагадується, що відповідно до усталеної практики Суду ЄС Договори і право, створене Союзом на їх основі, мають примат над правом держав-членів на умовах, визначених цією практикою. Тобто позитивне право ЄС спирається тут одночасно на судову доктрину і на політичне підтвердження з боку держав-членів [4].

Співвідношення принципу верховенства права ЄС із національним правом є складним. З погляду Суду, пріоритет права Союзу є необхідною умовою єдності та ефективності європейського правопорядку. З погляду національних правопорядків, цей принцип зазвичай «входить» у внутрішнє право через конституційні норми про участь держави в Європейський Союз, передачу частини повноважень Союзу, ратифікацію установчих договорів або спеціальні закони про членство. Тому в багатьох державах-членах на практиці визнається примат права ЄС, але його конституційне обґрунтування часто виводиться не лише з права ЄС, а й із самої національної конституції. На практиці це означає, що національні суди мають забезпечувати повну дію права ЄС. Якщо норма національного закону суперечить безпосередньо застосовній нормі права ЄС, суд не повинен чекати скасування такого закону парламентом чи визнання його неконституційним, а має відразу застосувати право ЄС.

Водночас у національних правопорядках не зникло питання про межі примату. Частина конституційних судів держав-членів погоджується з пріоритетом права ЄС, але застерігає за собою право перевіряти, чи не вийшли інституції ЄС за межі переданих їм повноважень, а також чи не порушено конституційну ідентичність держави. Саме тому в сучасній європейській доктрині говорять не лише про примат, а й про постійний «судовий діалог» між Судом ЄС та національними конституційними судами.

Сучасні проблеми застосування цього принципу проявляються насамперед у тому, що окремі національні суди почали відкрито ставити під сумнів межі примату права ЄС. Європейський парламент у спеціальному дослідженні 2022 року прямо вказав на приклади рішень у Німеччині, Польщі, Угорщині, Румунії та деяких інших державах, де національні суди по-різному інтерпретували або обмежували дію примату [5]. Особливо гострою ця проблема стала після рішення Федерального конституційного суду Німеччини у справі PSPP та після рішень Конституційного трибуналу Польщі, які поставили питання про співвідношення права ЄС і національної конституції.

Отже, принцип верховенства права Європейського Союзу є судово сформованим принципом, за яким право Союзу має пріоритет у разі конфлікту з національним правом держав-членів. Його історичну основу становлять рішення Costa v ENEL, Internationale Handelsgesellschaft і Simmenthal. У відносинах з національним правом цей принцип забезпечує єдність і ефективність права ЄС, але водночас стикається з опором там, де національні конституційні суди посилаються на державний суверенітет, конституційну ідентичність або межі переданих повноважень. Тому сьогодні головна проблема полягає вже не в самому існуванні принципу примату, а в межах і механізмах його практичного застосування.

Список використаних джерел

1. Рішення Суду ЄС від 15.07.1964 у справі № 6/64 Costa v. E.N.E.L. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61964CJ0006#DI
2. Case 11/70, Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel // European Court Reports. – 1970. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61970CJ0011
3. Judgment of the Court of 9 March 1978. – Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA. – Reference for a preliminary ruling: Pretura di Susa – Italy. – Discarding by the national court of a law contrary to Community law. – Case 106/77. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61977CJ0106
4. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 – A. Declarations concerning provisions of the Treaties – 17. Declaration concerning primacy URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/lis/fna_1/dcl_17/sign/eng
5. Ziller, Jacques, The Primacy of European Union Law (July 18, 2022). European Parliament Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs Directorate-General for Internal Policies of the Union PE 732.474 (2022) URL:

https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/732474/IPOL_STU(2022)732474_EN.pdf

Ключові слова: принцип верховенства, право ЄС, національне право, судове тлумачення, примат права ЄС, конституційна ідентичність, судовий діалог.

Keywords: principle of supremacy, EU law, national law, judicial interpretation, primacy of EU law, constitutional identity, judicial dialogue.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Тищенко Дар'я Олексіївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

В умовах сьогодення право є основним регулятором соціальних процесів, забезпечуючи стабільність, через механізми стримування та порядок у взаємодіях між суб'єктами міжнародних відносин. Зростання глобальних загроз миру та безпеці, зміна характеру збройних конфліктів, технологічний розвиток, діяльність недержавних суб'єктів та нові геополітичні виклики роблять необхідним зміцнення міжнародно-правових механізмів контролю над цими загрозами. У цьому контексті міжнародне право сформувалося як загальна система юридично обов'язкових норм і принципів, спрямованих на запобігання конфліктам, забезпечення мирного співіснування держав та захисті прав людини [3, с. 199].

Основи регулювання збройних конфліктів закріплені у Статуті Організації Об'єднаних Націй, який зобов'язує держави вирішувати спори мирним шляхом, включаючи переговори, посередництво, арбітраж та судові процеси. Крім того, Женевські конвенції 1949 року встановлюють стандарти та методи вирішення спорів для захисту жертв війни. Ці норми утворюють складну систему, поділену на «Гаазьке право», яке традиційно регулює воєнні дії, та «Женевське право», спрямоване на охорону осіб, які не залучені до бойових дій або більше не беруть участі в них [1].

Поточна ситуація навколо Ірану демонструє ефективність міжнародно-правових механізмів вирішення збройних конфліктів та криз. Ядерна програма Ірану вже давно є предметом багатосторонніх переговорів між Іраном та країнами світу та займає центральне місце в міжнародних дискусіях. У цьому випадку процес багатосторонніх переговорів є надзвичайно складним через різні вимоги щодо обмежень ядерної програми та гарантій безпеки для залучених країн. Економічні санкції, накладені на Іран, функціонують як примусові заходи, спрямовані на зміну поведінки Ірану відповідно до норм міжнародного права. Однак, водночас, санкції часто посилюють політичну напруженість і не гарантують

досягнення довгострокових компромісів, що обмежує їхню ефективність [2, с. 453].

У другій половині XX століття Близький Схід став ареною постійних збройних конфліктів, що були зумовлені глибокими політичними, територіальними та ідеологічними суперечностями. Однією з ключових подій, яка суттєво вплинула на геополітичну ситуацію в регіоні, стала Війна Судного дня 1973 року. Передумовою якої стало загострення арабо-ізраїльського протистояння після Шестиденна війна 1967 року. У контексті цього конфлікту особливого значення набули міжнародно-правові механізми, зокрема діяльність Організації Об'єднаних Націй, яка сприяла припиненню бойових дій шляхом прийняття відповідних резолюцій Ради Безпеки. Досвід історичних конфліктів, зокрема війни 1973 року, а також сучасні приклади, пов'язані з війною на близькому сході та ізраїльсько-палестинським протистоянням, свідчать про те, що міжнародно-правові механізми врегулювання збройних конфліктів мають комплексний характер і реалізуються у взаємодії з політичними, військовими та економічними інструментами [2, с. 454].

Одним із найбільш показових сучасних прикладів застосування міжнародно-правових механізмів врегулювання конфліктів є функціонування та спроби відновлення Чорноморської зернової ініціативи, яка була укладена за посередництва Туреччини та Організації Об'єднаних Націй у 2022 році. Цей механізм має комплексний характер, поєднуючи елементи міжнародного гуманітарного права, економічної дипломатії та безпекових гарантій.

Після припинення участі однієї зі сторін у зерновій ініціативі переговорний процес щодо її відновлення набув особливої актуальності. На сучасному етапі ключову роль у цих переговорах відіграє Туреччина як посередник, що забезпечує комунікацію між сторонами конфлікту та сприяє виробленню компромісних рішень [4, с. 23].

Отже, в умовах сучасних глобальних викликів регулювання збройних конфліктів у межах міжнародного права набуває особливого значення як засіб забезпечення миру, безпеки та стабільності. Попри технологічний прогрес і трансформацію конфліктів, саме міжнародне право залишається ключовою основою їх врегулювання через переговори, посередництво, санкції та діяльність міжнародних організацій. Водночас ефективність цих механізмів залежить від готовності держав дотримуватися норм і співпрацювати. Це особливо важливо у контексті продовольчої безпеки та реалізації Чорноморської зернової ініціативи. Тому вдосконалення міжнародно-правових механізмів є необхідною умовою збереження ресурсів, підтримання міжнародного порядку та мирного співіснування держав.

Список використаних джерел

1. Женевські конвенції про захист жертв війни від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (Редакція від 23.02.2023).
2. Копач Ю. Геополітичні зміни на Близькому Сході у зв'язку з подіями війни Судного дня 1973 р. // Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених : збірник матеріалів II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю (10 квітня 2025). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025. С. 453-455.
3. Щербаков В. В. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів та їх прояви на території України // Право України. 2020. № 3. С. 199-207.
4. Яковюк І. В., Жуков І. М., Цвеліх М. П. Вплив зернової кризи на продовольчу безпеку України та Європейського Союзу // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2023. № 2 (46). С. 21-29.

Ключові слова: міжнародне право, збройний конфлікт, міжнародно-правові механізми, продовольча безпека, санкції, Женевські конвенції, зернова криза, переговори, міжнародна безпека, Організація Об'єднаних Націй.

Keywords: international law, armed conflict, international legal mechanisms, food security, sanctions, Geneva Conventions, grain crisis, negotiations, international security, United Nations.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Канєнберг-Сандул О. К.

Триколич Аліна Володимирівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНЦЕПЦІЯ «М'ЯКОЇ СИЛИ». ПОЛІТИКА «М'ЯКОЇ СИЛИ»США

Концепція "м'якої сили" (soft power) є однією з ключових категорій сучасної теорії міжнародних відносин і була введена в науковий обіг американським дослідником Джозефом Наєм наприкінці XX століття. Вона визначається як здатність держави досягати бажаних результатів у міжнародній політиці не шляхом примусу або економічного тиску, а завдяки привабливості своїх цінностей, культури та політичної моделі. Таким чином, "м'яка сила" ґрунтується на формуванні добровільної згоди інших суб'єктів міжнародних відносин діяти у напрямі, вигідному для держави-ініціатора впливу [3, с. 11].

Сутність "м'якої сили" полягає у використанні нематеріальних ресурсів впливу, які здатні формувати позитивне сприйняття держави на міжнародній арені. До таких ресурсів належать культура, політичні цінності, рівень розвитку демократичних інститутів, а також ефективність і легітимність зовнішньої політики. Важливою умовою ефективності "м'якої

сили” є сприйняття цих елементів іншими державами як привабливих і таких, що заслуговують на наслідування [4, с. 84-86].

На відміну від “жорсткої сили”, яка передбачає застосування військових або економічних засобів впливу, “м’яка сила” функціонує через механізми переконання, соціалізації та формування ціннісних орієнтацій. Вона не нав’язує, а пропонує модель поведінки, яка добровільно приймається іншими акторами міжнародних відносин. Такий підхід дозволяє досягати більш стійких і довготривалих результатів у сфері міжнародної політики [3, с. 11-14].

У сучасних умовах глобалізації значення “м’якої сили” суттєво зростає, оскільки інформаційні технології та розвиток комунікацій значно розширюють можливості держав впливати на світову громадську думку. Глобальні медіа, соціальні мережі та цифрові платформи стають важливими каналами поширення культурних і політичних цінностей, що посилює роль нематеріальних факторів у міжнародних відносинах [4, с. 83].

Реалізація “м’якої сили” здійснюється через систему інструментів, серед яких особливе місце займає публічна дипломатія. Вона передбачає встановлення прямої комунікації з іноземною аудиторією з метою формування позитивного іміджу держави та підвищення рівня довіри до її політики. Публічна дипломатія охоплює інформаційні кампанії, культурні заходи, освітні програми та інші форми міжнародної взаємодії [2, с. 15].

Важливим інструментом “м’якої сили” є також культурна дипломатія, яка полягає у поширенні національної культури за межами держави. Через мистецтво, літературу, кінематограф, музику та інші культурні форми створюється позитивний образ країни, який сприяє підвищенню її міжнародного авторитету. Культурна привабливість стає одним із ключових факторів формування симпатій до держави [4, с. 87-90].

США традиційно вважаються одним із найбільш ефективних суб’єктів застосування “м’якої сили”. Їхній вплив базується на поєднанні культурної привабливості, економічної потужності та політичних цінностей, що формують позитивний образ держави у світі. Американська модель демократії, захист прав людини та індивідуальних свобод виступають важливими складовими цього впливу [3, с. 89].

Одним із найважливіших каналів поширення “м’якої сили” США є глобальна індустрія розваг, зокрема кінематограф, музика та телебачення. Голлівудські фільми, популярна музика та цифровий контент створюють уявлення про американський спосіб життя, що часто сприймається як зразок сучасності та успіху. Це сприяє формуванню позитивного ставлення до США у різних регіонах світу [4, с. 87].

Значну роль у політиці “м’якої сили” США відіграють освітні програми, серед яких особливе місце займає програма Fulbright. Вона спрямована на розвиток міжнародного академічного співробітництва та сприяє

поширенню американських цінностей серед іноземних здобувачів і дослідників. Такі програми формують довготривалий вплив на міжнародне середовище [1].

Публічна дипломатія США реалізується через діяльність державних інституцій, зокрема Державного департаменту, а також через спеціалізовані агентства, які займаються питаннями міжнародного розвитку та співпраці. Вони здійснюють інформаційну діяльність, підтримують культурні та освітні проєкти, а також сприяють розвитку громадянського суспільства в інших країнах [3, с. 39-43].

У сучасних умовах важливого значення набуває цифрова дипломатія США, яка передбачає використання інтернет-технологій та соціальних мереж для комунікації з глобальною аудиторією. Це дозволяє значно розширити масштаби впливу та оперативно реагувати на зміни міжнародного середовища [4, с. 100-101].

Водночас політика “м’якої сили” США не позбавлена недоліків і піддається критиці з боку науковців та політиків. Одним із ключових зауважень є невідповідність між задекларованими демократичними цінностями та практикою зовнішньої політики, що включає військові інтервенції та застосування санкцій. Це може негативно впливати на міжнародний імідж США [3, с. 36-39].

Крім того, зростає конкуренція у сфері “м’якої сили” з боку інших держав, зокрема Китаю, який активно розвиває власні інструменти культурного та інформаційного впливу, а також Європейського Союзу, що просуває модель інтеграції та спільних цінностей. Це створює нові виклики для США у збереженні їхнього глобального впливу [1].

Ефективність “м’якої сили” значною мірою залежить від рівня довіри до держави, її політики та цінностей. У цьому контексті важливою є узгодженість між внутрішньою та зовнішньою політикою, а також дотримання принципів, які декларуються на міжнародному рівні. Лише за таких умов “м’яка сила” може бути дієвим інструментом міжнародного впливу [3, с. 58].

Отже, концепція “м’якої сили” є важливим елементом сучасної міжнародної політики, що дозволяє державам досягати стратегічних цілей без застосування примусу. США залишаються одним із провідних акторів у цій сфері, однак ефективність їхньої політики залежить від здатності зберігати привабливість своїх цінностей та довіру міжнародної спільноти.

Список використаних джерел

1. Жеребятнікова І. В., Горбачов А. В., Кравченко О. В. «М’яка сила» як стратегічний ресурс та інструмент впливу на міжнародні процеси: досвід США. *Міжнародні та політичні дослідження*. Одеса : Одеський нац. університет імені І. І. Мечникова, 2024. Вип. 38. С. 183–192. URL: http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/34735

2. Cull N. Public Diplomacy: Lessons from the Past. Los Angeles : Figueroa Press, 2009. 60 p. URL: https://kamudiplomasisi.org/pdf/kitaplar/PDPerspectivesLessons.pdf
3. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York : PublicAffairs, 2004. 191 p. URL: https://ru.scribd.com/doc/277296958/Joseph-S-Nye-Soft-Power-pdf
4. Nye J. The Future of Power. New York : PublicAffairs, 2011. 300 p. URL: https://ru.scribd.com/document/367031834/Nye-The-Future-of-Power

Ключові слова: м'яка сила, публічна дипломатія, культурна дипломатія, міжнародні відносини, глобальний вплив.

Keywords: soft power, public diplomacy, cultural diplomacy, international relations, global influence.

Науковий керівник: к.ю.н. доцент Дронов В. Ю.

Тула Станіслава Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У ПІСЛЯВОЄННІЙ ВІДБУДОВІ УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТИТУЦІЙНА ПІДТРИМКА

Після початку повномасштабної війни Україна зазнала значних руйнувань у різних сферах суспільного життя – від економіки до соціальної інфраструктури, що обумовило нагальну потребу в масштабній післявоєнній відбудові. Очевидно, що внутрішніх ресурсів держави недостатньо для повного відновлення, тому ключову роль відіграє міжнародна підтримка. Особливе місце серед партнерів України займає Європейський Союз (Далі – ЄС), який не лише надає фінансову допомогу, але й формує комплекс міжнародно-правових механізмів та інституційної підтримки. На мою думку, саме поєднання правових інструментів і фінансових ресурсів робить внесок ЄС у відбудову України системним і довгостроковим.

Європейський Союз від початку повномасштабної агресії Російської Федерації послідовно підтримує Україну, що проявляється у політичній, економічній та правовій площинах. Важливим етапом стало надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС у 2022 році, що визначило стратегічний курс держави на європейську інтеграцію. Відбудова України розглядається ЄС як комплексний процес, що включає не лише фізичне відновлення інфраструктури, а й глибоку трансформацію державних інститутів, економіки та правової системи відповідно до стандартів Європейського Союзу. Основою такого підходу є концепція «build back

better», яка передбачає модернізацію країни з урахуванням екологічних, цифрових та соціальних стандартів.

Ключовим міжнародно-правовим механізмом співпраці між Україною та Європейським Союзом є Угода про асоціацію, підписана у 2014 році. Цей документ визначає правові засади інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, включаючи гармонізацію законодавства, розвиток зони вільної торгівлі та реформування державного управління. У контексті післявоєнної відбудови Угода виступає фундаментом для проведення структурних реформ, що є необхідною умовою отримання фінансової допомоги від ЄС. Таким чином, міжнародно-правові зобов'язання України тісно пов'язані з процесами відновлення держави.

Важливе значення мають фінансово-правові інструменти Європейського Союзу, спрямовані на підтримку України. Зокрема, одним із основних механізмів є Ukraine Facility на період 2024-2027 років, який передбачає виділення значного обсягу фінансових ресурсів для відбудови та реформ. Крім того, ЄС надає макрофінансову допомогу у вигляді кредитів і грантів, що дозволяє підтримувати макроекономічну стабільність України. Усі ці інструменти ґрунтуються на відповідних міжнародно-правових актах і передбачають чіткі умови використання коштів, включаючи забезпечення прозорості та підзвітності.

Окремим напрямом діяльності Європейського Союзу є сприяння створенню міжнародних механізмів відповідальності за завдану Україні шкоду. Зокрема, підтримується ідея створення реєстру збитків, міжнародного трибуналу та використання заморожених російських активів для фінансування відбудови. Такі заходи мають важливе значення не лише з економічної, а й з правової точки зору, оскільки сприяють утвердженню принципу відповідальності за порушення норм міжнародного права.

Інституційна підтримка Європейського Союзу реалізується через діяльність різних органів та фінансових установ. Центральну роль відіграє Європейська Комісія, яка координує політику ЄС щодо України та контролює виконання реформ. Важливими є також Європейський інвестиційний банк та Європейський банк реконструкції та розвитку, які фінансують проєкти у сферах енергетики, транспорту та розвитку інфраструктури. Їх діяльність сприяє відновленню економічного потенціалу України та залученню інвестицій.

Серед основних напрямів відбудови, що підтримуються Європейським Союзом, слід виділити розвиток енергетичної безпеки, впровадження відновлюваних джерел енергії, цифровізацію економіки, модернізацію транспортної інфраструктури та підтримку малого і середнього бізнесу. Важливим елементом є також проведення антикорупційних реформ і зміцнення верховенства права, що відповідає вимогам європейської

інтеграції. Таким чином, допомога ЄС має комплексний характер і спрямована на довгостроковий розвиток України.

Разом із тим процес відбудови супроводжується низкою викликів, серед яких можна виділити ризики неефективного використання коштів, необхідність швидкого проведення реформ та складну безпекову ситуацію. Важливою є також координація дій між різними міжнародними донорами, що потребує ефективного управління та прозорості. Проте, незважаючи на ці труднощі, співпраця України з Європейським Союзом має значні перспективи, оскільки вона сприяє інтеграції держави до європейського простору.

Отже, Європейський Союз відіграє визначальну роль у післявоєнній відбудові України, забезпечуючи поєднання міжнародно-правових механізмів, фінансової допомоги та інституційної підтримки. На мою думку, саме така багаторівнева взаємодія створює умови не лише для відновлення зруйнованої інфраструктури, але й для якісної трансформації держави відповідно до європейських стандартів. Успіх цього процесу залежить від ефективності внутрішніх реформ в Україні та подальшого розвитку партнерства з Європейським Союзом.

Ключові слова: Європейський Союз, післявоєнна відбудова, Україна, міжнародно-правові механізми, інституційна підтримка, європейська інтеграція, фінансова допомога, реформи, верховенство права, економічне відновлення.

Keywords: European Union, post-war reconstruction, Ukraine, international legal mechanisms, institutional support, European integration, financial assistance, reforms, rule of law, economic recovery.

Науковий керівник: д.ю.н, професор Сурілова О. О.

Тула Станіслава Андріївна, Остапенко Світлана Олександрівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПІДТРИМАННІ МИРУ ТА БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ВІЙНИ

Питання забезпечення міжнародного миру та безпеки є одним із найважливіших у сучасних міжнародних відносинах. У XXI столітті значна роль у цьому процесі належить міжнародним організаціям, які виступають важливим механізмом співробітництва держав, сприяють врегулюванню міжнародних конфліктів, надають гуманітарну та економічну допомогу, а також беруть участь у процесах післявоєнного відновлення держав. Особливої актуальності ця проблема набула у зв’язку зі збройним конфліктом Російської Федерації проти України, що спричинило значні людські втрати, руйнування інфраструктури та серйозні виклики для національної і міжнародної безпеки. У післявоєнний період важливе

значення матиме діяльність міжнародних організацій, спрямована на підтримання стабільності, забезпечення безпеки та відновлення держави.

Однією з найважливіших міжнародних організацій у сфері підтримання миру та безпеки є Організація Об'єднаних Націй (Далі – ООН). Вона була створена у 1945 році після завершення Другої світової війни з метою запобігання новим глобальним конфліктам та забезпечення міжнародної стабільності. Згідно зі Статутом ООН, основною метою організації є підтримання міжнародного миру і безпеки, розвиток дружніх відносин між державами та сприяння міжнародному співробітництву у вирішенні економічних, соціальних і гуманітарних проблем. ООН має різноманітні механізми впливу на міжнародну безпеку, серед яких важливе місце займають миротворчі операції, дипломатичне посередництво та санкційні заходи. У післявоєнний період діяльність ООН може бути спрямована на сприяння мирному врегулюванню конфлікту, контроль за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права, а також участь у гуманітарних та відновлювальних програмах на території України.

Важливу роль у підтриманні миру та безпеки в Європі відіграє Організація з безпеки і співробітництва в Європі (Далі – ОБСЄ). Ця організація є однією з найбільших регіональних структур у сфері безпеки та об'єднує держави Європи, Північної Америки та Центральної Азії. Основною метою ОБСЄ є забезпечення стабільності та безпеки на європейському континенті шляхом розвитку демократичних інституцій, захисту прав людини, запобігання конфліктам та сприяння їх мирному врегулюванню. У контексті російсько-української війни ОБСЄ здійснювала моніторингову діяльність, спрямовану на спостереження за ситуацією у зоні конфлікту та фіксацію порушень міжнародного права. У післявоєнний період організація може відігравати важливу роль у процесі стабілізації ситуації, сприяти проведенню демократичних реформ, забезпечувати моніторинг дотримання прав людини та підтримувати процеси відновлення довіри між державами.

Значний вплив на систему міжнародної безпеки має також Організація Північноатлантичного договору (Далі – НАТО). Ця військово-політична організація була створена у 1949 році з метою забезпечення колективної оборони держав-членів та підтримання стабільності у євроатлантичному регіоні. У сучасних умовах НАТО відіграє важливу роль у зміцненні безпеки України, надаючи військову, консультативну та технічну допомогу. Співпраця України з НАТО передбачає модернізацію оборонного сектору, реформування системи безпеки та підвищення рівня взаємосумісності Збройних Сил України з арміями держав-членів Альянсу. У післявоєнний період роль НАТО може полягати у сприянні зміцненню обороноздатності України, участі у програмах реформування сектору безпеки та створенні ефективної системи колективної безпеки у регіоні.

Важливим партнером України у післявоєнному відновленні є також Європейський Союз (Далі – ЄС). Європейський Союз є політико-економічним об’єднанням європейських держав, діяльність якого спрямована на розвиток економічної інтеграції, забезпечення стабільності, демократії та верховенства права. Після початку повномасштабної агресії Росії ЄС надав Україні значну фінансову, гуманітарну та політичну підтримку. У післявоєнний період ЄС може відігравати ключову роль у відбудові інфраструктури, розвитку економіки, реформуванні державних інституцій та інтеграції України до європейського політичного і правового простору. Крім того, важливим аспектом співпраці є реалізація програм допомоги, спрямованих на відновлення енергетичної системи, розвиток транспортної інфраструктури та підтримку малого і середнього бізнесу.

Отже, значення міжнародних організацій у забезпеченні миру та безпеки є надзвичайно вагомим, особливо в умовах післявоєнного відновлення України. На мою думку, саме активна та продумана взаємодія з такими інституціями може стати важливою основою для стабілізації ситуації в державі. Йдеться не лише про безпековий аспект, а й про відновлення економіки, зміцнення державних інституцій та утвердження демократичних цінностей. Варто також враховувати, що підтримка з боку міжнародної спільноти відкриває для України можливості впровадження сучасних стандартів управління, підвищення прозорості влади та ефективної боротьби з корупцією. Окрім цього, така співпраця сприяє формуванню більш надійної системи безпеки, яка здатна запобігти новим загрозам у майбутньому. Підсумовуючи, можна сказати, що налагодження тісних і стабільних відносин з міжнародними організаціями є необхідною умовою для досягнення довготривалого миру, успішної відбудови країни та її подальшого розвитку. На мою думку, саме такий напрям є ключовим для забезпечення стійкого та безпечного майбутнього України.

Ключові слова: міжнародні організації, мир, безпека, післявоєнне відновлення, гуманітарна допомога, дипломатія, міжнародне співробітництво, стабільність, правопорядок, розвиток, миротворчі операції.

Keywords: international organizations, peace, security, post-war recovery, humanitarian aid, diplomacy, international cooperation, stability, rule of law, development, peacekeeping operations.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Грушко М. В.

Тула Станіслава Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕПАРАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ:МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Після завершення воєнних конфліктів держави стикаються не лише з необхідністю відновлення зруйнованої економіки та інфраструктури, але й із потребою забезпечення справедливості та відповідальності за завдану шкоду. Одним із ключових механізмів у цьому процесі виступають репарації, які дозволяють компенсувати втрати постраждалій стороні та водночас реалізувати принципи міжнародного права. У сучасних умовах питання репарацій набуває особливої актуальності, оскільки їх розглядають не лише як фінансовий інструмент, але й як важливий елемент відновлення міжнародного правопорядку та гарантію недопущення нових порушень у майбутньому.

У міжнародному праві репарації визначаються як форма відповідальності держави за вчинення міжнародно-протиправного діяння, що передбачає обов'язок повного відшкодування шкоди, завданої іншій державі або її громадянам. Такий підхід закріплений у загальному принципі міжнародного права, відповідно до якого кожне порушення міжнародного зобов'язання тягне за собою обов'язок його відшкодування. Цей принцип був сформульований ще у практиці Постійного суду міжнародного правосуддя, який наголошував, що репарація повинна, наскільки це можливо, усунути всі наслідки протиправного діяння та відновити становище, яке існувало б за відсутності такого порушення [2]. У сучасному праві ці положення знайшли своє відображення у Проєкті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, підготовленому Комісією міжнародного права Організації Об'єднаних Націй (Далі – ООН) [1].

Репарації мають комплексний характер і можуть здійснюватися у різних формах залежно від характеру завданої шкоди та можливостей її відшкодування. У міжнародно-правовій доктрині традиційно виділяють три основні форми репарацій: реституцію, компенсацію та сатисфакцію. Реституція передбачає відновлення попереднього стану, який існував до правопорушення, наприклад повернення незаконно вилученого майна або відновлення правового статусу. Вона вважається пріоритетною формою репарацій, оскільки найбільш повно відповідає меті відновлення порушеного правопорядку. Якщо ж реституція є неможливою або недостатньою, застосовується компенсація, яка полягає у грошовому відшкодуванні матеріальних та моральних збитків. Сатисфакція, у свою чергу, включає нематеріальні форми відшкодування, такі як офіційні вибачення, визнання факту порушення або інші символічні заходи [2].

Історичний досвід свідчить, що репарації протягом тривалого часу використовувалися як важливий інструмент врегулювання наслідків воєн. Зокрема, після наполеонівських війн Франція була зобов'язана здійснити значні виплати державам-переможцям. Після Франко-прусської війни 1871 року Франція сплатила Німеччині 5 мільярдів франків, що стало одним із

найбільш відомих прикладів ефективного застосування репарацій. Після Першої світової війни Німеччина відповідно до Версальського договору була зобов'язана виплатити значні суми репарацій, які, однак, викликали значні економічні труднощі та політичну нестабільність. Після Другої світової війни репарації застосовувалися більш гнучко, зокрема у вигляді як грошових виплат, так і передачі майна та технологій [3].

У сучасному світі репарації розглядаються не лише як засіб покарання держави-агресора, але й як важливий інструмент післявоєнного відновлення. Вони дозволяють забезпечити фінансові ресурси для відбудови зруйнованої інфраструктури, сприяють відновленню економічної стабільності та соціальної справедливості, а також допомагають постраждалому населенню отримати компенсацію за завдані збитки. Крім того, репарації виконують превентивну функцію, оскільки покладають на державу-правопорушника обов'язок нести відповідальність за свої дії, що сприяє зміцненню міжнародного правопорядку [4].

Разом з тим, реалізація репарацій у сучасному міжнародному праві пов'язана з низкою складних проблем. Однією з ключових є відсутність ефективного універсального механізму їх примусового стягнення. На практиці це означає, що виконання зобов'язань щодо репарацій значною мірою залежить від політичної волі держав та міжнародної спільноти. Додатковими перешкодами виступають питання юрисдикційного імунітету держав, складність оцінки завданих збитків, а також тривалість судових та арбітражних процедур. У зв'язку з цим дедалі більшої уваги набувають альтернативні механізми, такі як створення міжнародних компенсаційних фондів або використання заморожених активів держави-агресора [5].

Особливого значення питання репарацій набуло у контексті сучасних міжнародних відносин, зокрема у зв'язку з агресією проти України. Міжнародна спільнота активно обговорює можливість створення спеціального компенсаційного механізму, який би забезпечив відшкодування завданої шкоди за рахунок активів держави-агресора. У цьому контексті репарації розглядаються не лише як інструмент фінансової компенсації, але й як важливий елемент відновлення справедливості та підтвердження принципу невідворотності відповідальності за порушення міжнародного права [6].

Отже, репарації є складним і багатогранним інститутом міжнародного права, який відіграє важливу роль у післявоєнному відновленні держав. Вони поєднують у собі функції компенсації, відповідальності та відновлення справедливості, сприяючи не лише ліквідації наслідків конфлікту, але й зміцненню міжнародного правопорядку загалом. На сучасному етапі розвитку міжнародного права особливого значення набуває вдосконалення механізмів реалізації репарацій, що дозволить

зробити їх більш ефективним інструментом реагування на міжнародні правопорушення та забезпечення сталого миру.

Список використаних джерел

1. International Law Commission. *Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts.* 2001. URL:https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
2. Європейська правда. *Значення і співвідношення понять «репарації», «реституція», «компенсація» у міжнародному праві.* 2022. URL:https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Znachennya-i-spivvidnoshennya-ponyat-reparatsiyi_fin.pdf
3. ТСН. *Репарації: що це таке та чи відшкодує Росія завдані Україні втрати*. 2022. URL: https://tsn.ua/ato/zaplatiti-za-vse-scho-take-reparaciyi-ta-chi-vidshkoduye-rosiya-zavdani-ukrayini-vtrati-2003488.html
4. Часопис права. *Еволюція концепції репарацій у міжнародному праві.* 2023. № 2. URL:https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/1136/1044
5. Shotam. *Репарації від Росії: що це таке і які є варіанти їх отримати.* 2023. URL: https://shotam.info/reparatsii-vid-rosii-chastyna-i-shcho-tse-take-i-iaki-ie-varianty-ikh-otrymaty/
6. Юридична газета. *Репарації без договору про капітуляцію: як Україна зможе отримати компенсацію*. 2023. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/reparaciyi-bez-dogovoru-pro-kapitulyaciyu-yak-ukrayina-zmozhe-otrimati-kompensaciyu-za-shkodu-zavdan.html

Ключові слова: репарації, міжнародне право, міжнародно-правова відповідальність, післявоєнне відновлення, збройний конфлікт, компенсація шкоди, реституція, сатисфакція, державна відповідальність, міжнародні відносини, відшкодування збитків.

Keywords: reparations, international law, state responsibility, post-war recovery, armed conflict, compensation for damage, restitution, satisfaction, legal liability of states, international relations, damages recovery.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Бєлогубова О. О.

Тучак Олександра Іванівна, Кошуцька Орина Олександрівна
здобувачки 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОЛІЗІЙНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ-ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ІНОЗЕМЦЯМИ В ПЕРІОД ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність теми міжнародного усиновлення дітей-громадян України іноземцями зумовлена поєднанням соціальних, правових і гуманітарних викликів сучасності. Збройна агресія, внутрішнє переміщення населення та

зростання кількості дітей, які втратили батьківське піклування, посилюють потребу у пошуку стабільних сімейних форм виховання, у тому числі за межами держави. Водночас міжнародне усиновлення потребує чіткого правового регулювання та контролю з боку держави для забезпечення найкращих інтересів дитини, недопущення торгівлі дітьми й дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини. Це обумовлює необхідність удосконалення законодавства та вироблення ефективних механізмів співпраці між державами у сфері захисту прав дітей.

Міжнародне приватне право виконує визначальну функцію у регулюванні відносин міждержавного усиновлення, закріплюючи уніфіковані підходи, принципи та процедурні стандарти, що є обов'язковими для дотримання державами.

Національне правове регулювання міждержавного усиновлення в Україні характеризується низкою специфічних особливостей. Так, відповідно до ст. 69 Закону України «Про міжнародне приватне право», правове регулювання усиновлення та його припинення здійснюється на підставі особистого закону дитини та особистого закону усиновлювача, що свідчить про застосування кумулятивної колізійної прив'язки, тобто одночасне використання правопорядків держав, з якими відповідні правовідносини мають тісний юридичний зв'язок [1].

Якщо іноземний громадянин усиновлює дитину-громадянина України, вимоги до особи, яка має намір усиновити дитину, визначаються не лише законодавством держави усиновлювача, а й особистим законом дитини, тобто українським законодавством, що регулює питання усиновлення дітей. Згідно зі ст. 211 Сімейного кодексу України (далі – СК України), усиновлювачем може бути повністю дієздатна фізична особа, яка досягла 21-річного віку та є старшою за дитину щонайменше на 15 років [2].

Важливе значення у правовому регулюванні відповідних відносин має також Закон України «Про охорону дитинства». Зокрема, відповідно до ст. 24 цього нормативно-правового акта, усиновлення дитини-громадянина України іноземцями допускається лише за умови попереднього вичерпання всіх можливих форм її влаштування в межах держави, а саме: передачі під опіку чи піклування, на усиновлення або виховання у сім'ї громадян України [3].

За умов одночасного застосування норм права декількох держав не виключається виникнення колізійних ситуацій, за яких усиновлення дитини в Україні здійснюється громадянином іноземної держави, правопорядок якої передбачає більш розширений перелік обставин, що перешкоджають усиновленню. У таких випадках правова оцінка допустимості усиновлення ускладнюється необхідністю узгодженого врахування імперативних приписів обох правових систем, що може зумовлювати як обмеження

можливості усиновлення, так і підвищення стандартів захисту прав та інтересів дитини.

Усиновлення іноземними громадянами дитини-громадянина України в порядку міждержавного усиновлення можливе лише за згодою Мінсоцполітики. Для отримання такої згоди Мінсоцполітики надсилає до Міністерства внутрішніх справ України запит щодо перевірки кандидатів-іноземців на предмет наявності або відсутності відомостей, які можуть негативно їх характеризувати в правоохоронних органах країни їх громадянства [4].

Повномасштабна збройна агресія зумовила істотну трансформацію суспільних відносин, у тому числі у сфері усиновлення. У зв'язку з цим було внесено зміни до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей». Зазначені зміни обґрунтовуються пріоритетом забезпечення найкращих інтересів дитини, оскільки в умовах воєнного стану Національна соціальна сервісна служба України об'єктивно позбавлена можливості належним чином здійснювати перевірку документів іноземних кандидатів в усиновлювачі, організовувати їхню взаємодію з дитиною, а також забезпечувати з'ясування позиції дитини та інших заінтересованих суб'єктів, зокрема органів опіки та піклування і закладів, у яких перебувала дитина. У підсумку, нормативні нововведення передбачають тимчасове обмеження здійснення усиновлення іноземцями, а також громадянами України, які постійно або тимчасово проживають за межами держави. Водночас законодавець передбачив низку винятків із цього правила. Зокрема, усиновлення допускається у випадках, коли усиновлювач є родичем дитини; коли особа має намір усиновити дитину, яка є рідним братом або сестрою раніше усиновленої нею дитини; а також у разі, якщо один із подружжя бажає усиновити дитину другого з подружжя [5, с. 467].

Відповідно до наведених нормативних приписів, у національній судовій практиці сформовано низку правових позицій щодо застосування законодавства у сфері міждержавного усиновлення. Рішенням Київського окружного адміністративного суду по справі №320/17737/25 від 19 вересня 2025 року було скасовано рішення Державної служби України у справах дітей про відмову громадянину США у взятті його на облік як кандидата в усиновлювачі. Суд, обґрунтовуючи свою позицію, врахував наявність родинного зв'язку між позивачем та дитиною (позивач є двоюрідним дідом), його українське походження, володіння державною мовою, а також інші позитивні характеристики, що свідчать про його здатність забезпечити належні умови для виховання дитини та дотримання її найкращих інтересів [6].

Рішенням Галицького районного суду Івано-Франківської області по справі №341/434/25 від 16 травня 2025 року суд задовольнив заяву громадянина Федеративної Республіки Німеччина щодо усиновлення дитини – сина його дружини. При цьому судом було взято до уваги наявність стійких сімейних відносин між заявником та дитиною, а також факт тривалого проживання заявника на території України, що свідчить про його інтегрованість у соціальне середовище дитини [7].

Крім того, рішенням Дніпровського районного суду м. Києва по справі №755/763/22 від 16 травня 2022 року, суд задовольнив заяву громадян Італійської Республіки про усиновлення двох неповнолітніх громадян України. Судом встановлено, що між заявниками та дітьми ще до початку повномасштабного вторгнення було налагоджено стійкий емоційний зв'язок, а також отримано відповідний дозвіл від Національної соціальної сервісної служби України. Додатково враховано обставини евакуації дітей після 24 лютого 2022 року до Республіки Польща, де заявники фактично здійснювали їх догляд та піклування. З урахуванням думки дітей суд дійшов висновку про доцільність та відповідність такого усиновлення їхнім інтересам [8].

Міжнародне усиновлення виступає важливим механізмом забезпечення прав дитини на сімейне виховання та опіку, що зумовлює необхідність його належного правового врегулювання. Сформована міжнародно-правова база, зокрема Конвенція ООН про права дитини 1989 року, Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 року та Європейська конвенція про усиновлення дітей, а також імплементація їх положень у національне законодавство України (зокрема Закон України «Про охорону дитинства» та інші підзаконні акти) забезпечують нормативну основу функціонування цього інституту. Водночас сучасні виклики, зокрема воєнний стан, зумовили трансформацію процедур усиновлення, обмеження кола суб'єктів та ускладнення реалізації відповідних правовідносин. Судова практика після 24 лютого 2022 року свідчить про адаптацію правозастосування до нових умов із пріоритетом найкращих інтересів дитини, що актуалізує подальше вдосконалення міжнародного співробітництва та національних механізмів у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 року №2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text (дата звернення 22.03.2026).
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення 22.03.2026).

3. Про охорону дитинства від 26 квітня 2001 року №2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (дата звернення 22.03.2026).
4. Міжнародне усиновлення у міжнародному приватному праві [Електронний ресурс]. URL: https://archive.liga.science/index.php/universum/article/download/1086/1098
5. Мироненко В.С. Міжнародне усиновлення в умовах воєнного стану в Україні. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2025. С. 464-469. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/350236/337400
6. Рішення Адміністративного суду м. Києва від 19 вересня 2025 року у справі №320/17737/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130361180 (дата звернення: 22.03.2026).
7. Рішення Галицький районний суд Івано-Франківської області від 16 травня 2025 року у справі №341/434/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127383427 (дата звернення 22.03.2026).
8. Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 16 травня 2022 року у справі №755/763/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104319979 (дата звернення 22.03.2026).

Ключові слова: міжнародне приватне право, іноземний елемент, міжнародне усиновлення, воєнний стан
Keywords: international private law, foreign element, international adoption, martial law
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Цибульська О.Ю.

Тягушева Єлизавета Юріївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄС ТА СПІВВІДНОШЕННЯ З ПРАКТИКОЮ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Європейський Союз розглядає захист прав людини не просто як політичне завдання, а як свою ключову ідентичність, що нормативно закріплена в його установчих документах як вища цінність. Дотримання прав людини в межах ЄС є не просто юридичним обов’язком, а засадничим чинником архітектури безпеки та верховенства права. Ці цінності виступають гарантом соціальної згуртованості та антропоцентричного розвитку економіки, водночас мінімізуючи ризики внутрішніх конфліктів. У глобальному вимірі правозахисна стратегія Союзу визначає його міжнародну суб’єктність, дозволяючи ЄС виступати еталонним провідником гуманітарних стандартів та демонструвати високий рівень політичної відповідальності перед світовою спільнотою

Так, розглядаючи це питання, слід зазначити, що принцип захисту прав людини було визнано в Суді ЄС у справі 29/69 Stauder 1970 р. [2]. Справа стосувалася оскарження процедури надання соціальних пільг, яка зобов'язувала осіб розкривати свої персональні дані на платіжних документах (купонах) для придбання товарів за пільговими цінами, які є частиною соціальної допомоги. Аналізуючи рішення Комісії 1969 року, Суд ЄС дійшов висновку про його повну відповідність загальним принципам права Союзу. Суд підтвердив, що дозвіл державам-членам впроваджувати пільгові ціни не порушує суб'єктивних прав громадян, оскільки правова природа цього документа не передбачає посягань на захищені законом свободи. Таким чином, можна помітити про відсутність порушень прав людини зі сторони інституцій об'єднання, але було важливим те, що слід внести зміни до національного законодавства, яке регулює користування пільгами, оскільки вимагати зазначити персональну інформацію на купоні порушувало права людини.

Під механізмом захисту прав людини в ЄС слід розуміти розгалужену систему нормативних приписів, юрисдикційних органів та наглядових інструментів. Ця цілісна структура покликана гарантувати практичну реалізацію та дотримання прав і основоположних свобод, виступаючи фундаментом для зміцнення демократичного устрою та принципу верховенства права в ЄС. Таким чином, він поєднує в собі багато правових інструментів задля того, щоб ефективно дотримувались права і свободи кожного громадянина, і цей механізм працює не тільки на одному рівні, а на багатьох, починаючи від національного до наднаціональних інституцій, які контролюють дотримання прав і свобод в межах ЄС. Європейська конвенція 1950 року (ЄКПЛ) є ключовим нормативним актом Ради Європи, яка була підписана 4 листопада 1950 р. в Римі, і набрала чинності 3 вересня 1953 р. та заклала фундамент захисту прав людини [1]. Пройшовши сімдесятирічну апробацію, вона визнана найефективнішим механізмом забезпечення гуманітарних стандартів міжнародного рівня.

Так, на сучасному етапі система захисту прав в ЄС представлена синергією двох незалежних суб'єктів – Ради Європи та ЄС. Виникнувши в поствоєнний період як запобіжники нових конфліктів, ці організації обрали специфічні, притаманні лише їм методи забезпечення миру та гуманітарних стандартів на континенті, що різняться між собою.

Спільна мета захисту прав людини та взаємний вплив судової практики ЄСПЛ і Суду ЄС лише частково зближують ці інституції, оскільки вони інколи використовують практику один одного. Глибокий аналіз виявляє їхню концептуальну відмінність, яка полягає у різних моделях комунікації з національними судами, відмінних процедурних вимогах та специфіці тлумачення прав. Таким чином, ми маємо справу з двома

автономними правовими порядками кожен з яких має унікальний каталог прав та власну методологію їх захисту.

Взаємодія між Страсбурзьким та Люксембурзьким судами тривалий час характеризувалися високим ступенем дискусійності, тому що Європейське співробітництво вугілля та сталі не мало на меті зосередження у контексті захисту прав людини, навіть установчі документи не містили певних прав людини, окрім окремих соціально-економічних прав, які були ключовими для створення спільного ринку [4]. Суд справедливості був вимушений самостійно ввести в правопорядок Європейських Співтовариств такий принцип права як «захист прав людини», оскільки в Установчих договорах була прогалина, а саме, не було прерогативи в Суду на здійснення такого захисту.

У подальшій практиці Суду ЄС було акцентовано на тому, що за відсутності власного спеціалізованого каталогу прав, Співтовариство інтегрувало положення ЄКПЛ у свою правову систему як частину "спільних для держав-членів правових принципів". Таким чином, Конвенція набула статусу засадничого орієнтира, що де-факто заповнював нормативну прогалину в автономному правопорядку ЄС». Однак, завдяки появі Хартії про основоположні права Європейського Союзу було набуто певного прогресу, хоч вона й набула чинності разом з Лісабонським договором понад через 7 років. Якщо порівнювати Конвенцію і Хартію, то остання закріпила більш ширше коло прав і свобод, наприклад, таких як право на цілісність особистості, свободу творчості та науки, право на притулок та інші.

Отже, розглядаючи питання створення власного каталогу прав Європейським союзом, можна помітити, що більшість з них відповідає гарантованим ЄКПЛ, тому можна уточнити взаємодію Страсбурзької та Люксембурзької системи. Суд ЄС доволі часто автономно застосовує та тлумачить права і свободи людини та помітно надає перевагу саме Хартії. Еволюція правопорядку ЄС привела до створення унікального інструментарію – Хартії основних прав. Вона представляє собою найбільш актуальний і деталізований перелік прав і свобод, що інтегрує як класичні, так і новітні та соціальні права людини. Таким чином, розвиток механізму захисту прав людини в ЄС відбувся через рішення суди, які створили прецеденти, що впливають на національні правові системи країн-учасниць. Це сприяє синхронізації європейських та національних правових норм, що дозволяє перейти від формального проголошення прав людини до їх реального та ефективного забезпечення на правозастосовчому рівні. Інтегрований характер європейського правозахисного простору вимагає від України тісної координації з міжнародними інститутами. Подальші реформи та активний діалог із партнерами є обов'язковими умовами для гармонізації українського законодавства із загальноєвропейськими

стандартами та забезпечення реальної безпеки прав кожного. Такий підхід забезпечить формування демократичного суспільства, в якому правовий статус громадянина підкріплений дієвими механізмами реалізації основоположних свобод

Список використаних джерел

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.12.2024)
5. Case 30696/09 M.S.S. v. Belgium and Greece. 2011. ECHR. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-103050%22]} (дата звернення: 20.12.2024).
6. Маринів І.І. Взаємодія Суду Європейського Союзу із Європейським Судом із прав людини в аспекті захисту прав людини. Право і суспільство. 2019. № 5.Ч. 2. С. 181–188. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/
7. Маринів І.І., Мохончук П.С. Захист прав людини в європейському союзі. Право та інноваційне суспільство. 1. 2019. С. 66-72. URL: https://apir.org.ua/oldPdf/2019/06/Maryniv12.pdf

Ключові слова: права людини, захист прав людини, Європейський суд з прав людини, Суд справедливості ЄС, Європейський Союз.

Keywords: human rights, human rights protection, European Court of Human Rights, Court of Justice of the European Union, European Union

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Удод Вікторія Володимирівна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ У ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Дана тема залишається актуальною через те, що велика кількість жителів України стикнулися із досліджуваною проблемою в умовах війни. Українці ще починаючи з 2014 року змушені покинути рідні домівки та шукати більш спокійну і безпечну територію. Таких осіб, відповідно до законодавства визначають, як тимчасово переміщених. Держава та міжнародні організації надають допомогу.

Збройний конфлікт створює загрозу безпеці дітей, які можуть стати жертвами насильства, відірвані від сімей і залишаються без дорослої підтримки. Захист їхньої безпеки та запобігання травмам та травматичним подіям стає надзвичайно важливим завданням. Діти, які знаходяться в районах активних бойових дій, дуже часто піддаються ризику отримання фізичних травм. Вони можуть потребувати доступу до медичної допомоги та реабілітації. Уряд повинен забезпечити, щоб медичні служби були доступними та функціонували ефективно в умовах воєнного конфлікту.

Законом України «Про охорону дитинства» [1] визначено, що дитина має бути забезпечена умовами для фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Законодавство про охорону дитинства ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і складається з цього Закону, а також інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері [1].

Одним із перших проявів міжнародної уваги до становища дітей у збройних конфліктах стало прийняття у 1923 році декларації про права дитини неурядовою організацією «Міжнародний союз порятунку дітей». Цей документ, відомий як Женевська декларація, закріпив базові принципи захисту та підтримки дітей. У 1924 році декларація була офіційно схвалена Лігою Націй під час її п'ятої сесії в Женеві [2]. Прийняття цього акта стало важливим кроком у формуванні міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини.

У 1974 році була прийнята Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів, яка рекомендувала державам забезпечувати особливий захист цих категорій цивільного населення. Важливе значення у сфері міжнародного гуманітарного права має Додатковий протокол II до Женевських конвенцій, зокрема стаття 13, що закріплює загальний принцип захисту цивільного населення [3]. Водночас ця стаття не містить чіткого визначення поняття «цивільне населення», особливо у випадках внутрішніх конфліктів або антиурядових рухів. Вона встановлює заборону актів насильства чи погроз спрямованих на залякування цивільних осіб, які користуються захистом доти, доки не беруть безпосередньої участі у воєнних діях. Другий протокол вперше на міжнародно-правовому рівні кодифікував заборону нападів на цивільне населення та застосування сили проти окремих цивільних осіб. Водночас спільна стаття 3 до Женевських конвенцій залишається універсальною та обов'язковою нормою, яка застосовується навіть у випадках, коли держава не ратифікувала Протокол II, забезпечуючи базовий рівень захисту цивільного населення.

Конвенція про права дитини визначає важливі міжнародно-правові норми, спрямовані на захист дітей у період збройних конфліктів. Зокрема, стаття 38 покладає на держави обов'язок поважати норми міжнародного гуманітарного права, що стосуються дітей, а також забезпечувати їх неухильне дотримання [4]. Це підкреслює пріоритетність захисту прав дитини навіть у надзвичайних умовах війни. Окрім цього, державні органи зобов'язані вживати заходів щодо надання матеріальної та медичної допомоги дітям, які перебувають у спеціалізованих закладах, таких як лікувальні установи чи інтернати. Важливим напрямом діяльності є також

сприяння у встановленні зв’язків дітей із їхніми родинами та пошуку рідних осіб. Таким чином, Конвенція закріплює комплексний підхід до забезпечення прав і добробуту дітей у період збройних конфліктів.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста відіграє важливу роль у забезпеченні дотримання прав дітей під час збройних конфліктів, надаючи гуманітарну допомогу та сприяючи зменшенню їхніх негативних наслідків. Організація активно працює над возз’єднанням дітей із сім’ями, їх реабілітацією після участі у збройних формуваннях або перебування в неволі, а також надає психологічну і соціальну підтримку. Діяльність МКЧХ є комплексною і включає різнобічну допомогу дітям та їхнім родинам у кризових умовах. Водночас Коаліція за припинення використання дітей як солдатів, створена у 1998 році, об’єднує міжнародні правозахисні та гуманітарні організації з метою запобігання вербуванню дітей до збройних сил. Вона сприяє реабілітації та реінтеграції дітей у суспільство, а також забезпечує просування міжнародно-правових стандартів у цій сфері. Основною метою коаліції є утвердження заборони використання осіб до 18 років у військових діях та забезпечення дотримання цього принципу як державними, так і недержавними збройними формуваннями [5].

Держава зобов’язана забезпечувати евакуацію дітей із зон бойових дій, заборону їх вербування, захист від насильства та незаконного переміщення. В Україні ці норми імплементовані через національне законодавство та практику взаємодії з міжнародними організаціями. Окремий акцент робиться на фіксації воєнних злочинів проти дітей та їх подальшому розслідуванні. Проблемою залишається забезпечення захисту дітей на тимчасово окупованих територіях. Також важливим є відновлення доступу дітей до освіти, медичної допомоги та психологічної підтримки [6, с. 29-36].

Таким чином, Україна забезпечує імплементацію цих норм через національне законодавство та співпрацю з міжнародними організаціями. Ключовими напрямами є евакуація дітей, заборона їх залучення до воєнних дій, а також документування воєнних злочинів проти них. Водночас ефективність реалізації цих норм ускладнюється через тимчасову окупацію частини територій та обмежений доступ до постраждалих дітей.

Список використаних джерел

1. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (дата звернення: 27.03.2026)
2. Міжнародні стандарти та досвід інших країн із захисту прав дітей, постраждалих внаслідок збройних конфліктів. URL: https://archive.r2p.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/Mizhnarodni-standarty-ta-dosvid-inshyh-krayin-u-zahysti-prav-ditej-.pdf (дата звернення: 27.03.2026)

3. IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/995_154#Text (дата звернення: 27.03.2026)
4. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 7 вересня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/995_795#Text (дата звернення: 27.03.2026)
5. Сірант М. М., Маркін С. І. Захист прав дитини в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 2. С. 694-696. URL: https://lsej.org.ua/2_2024/174.pdf (дата звернення: 27.03.2026)
6. Костишин Е. І., Шевців Ю. О. Інституційно-правовий механізм захисту дітей в Україні в умовах воєнного стану. Публічне управління та соціальна робота. 2023. № 1. С. 29-36. URL: https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/soc/article/view/2583/2473 (дата звернення: 27.03.2026)

Ключові слова : захист прав дитини, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, міжнародне право прав людини, діти в умовах війни, воєнні злочини проти дітей, евакуація дітей, реабілітація дітей, примусове переміщення, вербування дітей, цивільне населення, міжнародні організації.

Keywords : child rights protection, armed conflict, international humanitarian law, international human rights law, children in armed conflict, war crimes against children, evacuation of children, child rehabilitation, forced displacement, child recruitment, civilian population, international organizations.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Усатенко Валерія Павлівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕМБАРГО, САНКЦІЇ ТА ЇХ ЕФЕКТИВНІСТЬ У СУЧАСНИХ КОНФЛІКТАХ

Для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей та забезпечення дотримання міжнародного права, держави та міжнародні організації вдаються до таких інструментів, як ембарго та санкції. Санкції являють собою комплекс обмежувальних заходів – від політичних та дипломатичних до економічних та фінансових, спрямованих на стимулювання цільової держави до виконання міжнародних норм або зміни її політики. Ембарго, будучи різновидом санкцій, має більш вузьке спрямування і полягає в забороні (повній чи частковій) торговельних операцій, експорту чи імпорту певних товарів чи послуг з певною країною [3].

Основна мета застосування міжнародних санкцій та ембарго – вплинути на політику держав, які не дотримуються міжнародних норм або становлять загрозу для світової безпеки. Цей вплив має кілька вимірів:

політичний, що полягає у прагненні змінити зовнішньополітичний курс, зупинити агресію або забезпечити виконання міжнародних зобов'язань; економічний, що створює фінансовий та торговельний тиск шляхом обмеження доступу до світових ринків, інвестицій та технологій; а також безпековий, спрямований на запобігання загостренню конфліктів та збереження міжнародного миру, зокрема через механізми, що застосовуються такими організаціями, як Організація Об'єднаних Націй [5].

Процес застосування санкцій передбачає прийняття та впровадження обмежувальних заходів, які можуть бути ініційовані як на міжнародному рівні, так і на рівні окремих держав. ООН, зокрема її Рада Безпеки, відіграє центральну роль, маючи право запроваджувати міжнародні санкції для забезпечення миру та безпеки. Європейський Союз також має значний вплив, формуючи спільну санкційну політику та забезпечуючи її виконання через обов'язкові для держав-членів правові акти. Паралельно з цим, окремі країни можуть використовувати власні національні механізми санкцій, що дозволяють обмежувати, наприклад, торгівлю, фінансові операції або дипломатичні відносини з державами, які порушують встановлені норми [6].

Вплив санкцій на сучасні конфлікти є суперечливим. Їхня ефективність визначається низкою факторів, включаючи поставлені завдання, обсяг обмежень та здатність країн-об'єктів до пристосування. Дослідження підтверджують, що економічні санкції здатні завдати значної шкоди економіці, перекриваючи доступ до фінансових ринків, технологій та міжнародної торгівлі. Однак, незважаючи на це, їхній потенціал змінити політичний курс залишається обмеженим. Так, аналіз санкцій проти Росії показує, що попри відчутний економічний тиск, включаючи скорочення торгівлі та обмежений доступ до західних ринків, Росія продемонструвала значну економічну витривалість та здатність до адаптації, що зменшило бажаний політичний ефект від цих обмежень [4].

Досвід Ірану та Північної Кореї демонструє складність та неоднозначність впливу міжнародних санкцій. Щодо Ірану, санкції, пов'язані з ядерною програмою, мали виражений економічний ефект: вони спричинили падіння інвестицій, обмежили нафтовий експорт та створили серйозні макроекономічні труднощі, що зрештою підштовхнуло до дипломатичних переговорів [2]. Проте, тривале існування санкцій та здатність Ірану знаходити обхідні шляхи свідчать про їхню обмежену ефективність у зміні політичної поведінки. Аналогічно, суворі санкції проти Північної Кореї значно вплинули на її економіку, але не зупинили розвиток ядерної програми, оскільки режим знаходив альтернативні джерела підтримки та нелегальні канали [7]. Міжнародні дослідження підтверджують, що санкції найчастіше досягають лише часткових або умовних результатів: вони можуть послабити економічний потенціал, але

не завжди призводять до бажаних політичних змін без додаткових дипломатичних зусиль.

Санкційна політика в контексті міжнародних відносин пропонує низку переваг, зокрема можливість чинити тиск на держави та міжнародні організації без вдавання до військової сили, стимулюючи таким чином політичні або економічні зміни в об'єктах санкцій. Однак, існують значні обмеження: санкції можуть мати непередбачувані наслідки для цивільного населення, спричиняти економічні збитки країнам-ініціаторам і не завжди призводити до бажаного політичного ефекту. Перспективи розвитку санкційної політики пов'язані з підвищенням її гнучкості, точного таргетування та інтеграції з дипломатичними інструментами, що потенційно збільшує ймовірність успішного врегулювання конфліктів. З огляду на це, санкції слід розглядати як компонент комплексного підходу, де економічний тиск поєднується з дипломатією та міжнародним співробітництвом [1].

Список використаних джерел

1. ADASTRA. Переваги і недоліки санкцій: приклад російсько-української війни // Аналітичний центр ADASTRA. – 1 червня 2025. – URL: https://adastra.org.ua/blog/perevagi-i-nedoliki-sankcij-priklad-rosijsko-ukrayinskoyi-vijni
2. Babel.ua. ЄС відновить санкції проти Ірану за його ядерну програму. – 29 вересня 2025. – URL: https://babel.ua/news/121790-yes-vidnovit-sankciji-proti-iranu-za-yogo-yadernu-programu
3. Iron. Яка різниця між ембарго та санкціями. – 2023. URL: https://iron.kukhnia.cx.ua/ukraincyam/yaka-riznicya-mizh-embargo-ta-sankciyami.html
4. KSE Institute. Санкції проти Росії: правильна оцінка фактів. – Kyiv School of Economics, 14 березня 2024. – URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/sanktsiyi-proti-rosiyi-pravilna-otsinka-faktiv/
5. Ковальчук Ю. В. Економічні наслідки міжнародних санкцій для країн-учасників та глобальної економіки : кваліфікаційна робота / Західноукраїнський національний університет, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин ім. Б. Д. Гаврилишина, 2025. – URL: https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/2fc43140-f867-4c7d-adc1-1a84474ecaa4/content
6. Поливач Р. О. Класифікація та механізми застосування міжнародних економічних санкцій / Р. О. Поливач // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2025. – Випуск 87: частина 4. – URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/47-3.pdf
7. УНІАН. КНДР і Росія: розвідка з’ясувала, як сильно зросли доходи Північної Кореї через війну в Україні. – 2026. – URL: https://www.unian.ua/economics/other/kndr-i-rosiya-rozvidka-z-yasuvala-yak-silno-zrosli-dohodi-pivnichnoji-koreji-cherez-viynu-v-ukrajini-13320132.html

Ключові слова: ембарго, санкції, міжнародне право, обмежувальні заходи, економічний тиск, зовнішня політика, міжнародна безпека, дипломатія.

Keywords: embargo, sanctions, international law, restrictive measures, economic pressure, foreign policy, international security, diplomacy.

Науковий керівник: асистент Бугаєць А. С.

Федчишен Яна Олександрівна

здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕЖІ ВТРУЧАННЯ ДЕРЖАВИ ТА ТРЕТІХ ОСІБ У РЕАЛІЗАЦІЮ ПРАВА НА ЕВТАНАЗІЮ

Право на евтаназію це одна з найгостріших і найсуперечливіших тем сучасного права та біоетики. Поняття «евтаназія» (від грец. «ευ» – добре та «θάνατος» – смерть) буквально означає «добра смерть». У 1605 році Френсіс Бекон вперше використав цей термін у науковому контексті. Сьогодні під евтаназією розуміють: свідомі дії або бездіяльність лікаря, спрямовані на прискорення або спричинення смерті невиліковно хворої людини з метою припинення її фізичних чи психічних страждань [3].

Особливо важливо, що евтаназію відносять до четвертого покоління прав людини (біоправа, або соматичні права). Четверте покоління виникло в другій половині XX на початку XXI століття і стосується права людини розпоряджатися власним тілом, генетичною інформацією, якістю життя та навіть процесом вмирання. Воно включає «право на гідну смерть», право на репродуктивний вибір, право на евтаназію та асистоване самогубство.

Частково може з'явитися сумнів про виникнення колізії із першим поколінням прав людини. Перше покоління це класичні негативні права (свобода від втручання держави), серед яких фундаментальне право на життя. Однак ці покоління не можуть суперечити одне одному. Право на евтаназію не скасовує і не звужує право на життя, воно лише пропонує додаткову можливість автономії особи в чітко визначених межах. Саме тому головне питання полягає в тому: чи є евтаназія реальним правом людини, і які саме межі має це право?

У країнах, де евтаназію легалізовано, наприклад: Нідерланди; чітко визначені обов'язкові умови її реалізації, які одночасно є межами цього «права». Пацієнт повинен бути повністю дієздатним, свідомим і неодноразово (у письмовій формі) підтвердити своє добровільне бажання померти. Обов'язково має бути невиліковне захворювання, що спричиняє нестерпні страждання, висновок лікарів про безперспективність лікування,

колегіальне рішення медичної комісії та повне інформування про всі альтернативи. Будь-який тиск з боку родичів чи лікарів робить реалізацію евтаназії неможливою [4].

Реалізація «права на евтаназію» у світі показує, як швидко можуть розмиватися встановлені межі. Першими легалізували евтаназію Нідерланди (2002 р.), за ними Бельгія (2002 р., а з 2014 р. – дитяча евтаназія), Канада, Іспанія (2021 р.) та інші. У Швейцарії дозволено асистоване самогубство. Проте практика цих країн демонструє тенденцію до поступового розширення меж: від добровільної евтаназії дорослих до недобровільної, від фізичного болю до психічних страждань, а згодом і до дітей.

Яскравим прикладом боротьби за межі цього права стала справа Ноелії Кастільйо Рамос проти Іспанії. 25-річна дівчина пережила групове зґвалтування, після чого в 2022 році зробила спробу самогубства, стрибнувши з п’ятого поверху. Це призвело до параплегії, хронічного нестерпного болю та тяжких психічних розладів. У 2024 році вона подала офіційне прохання про евтаназію за іспанським законом 2021 року [5].

Саме тут відбулося ключове розширення меж. Іспанський закон передбачає евтаназію при «серйозному, хронічному та інвалідизуючому стані» або «серйозній і невиліковній хворобі», що спричиняє «нестерпні фізичні чи психічні страждання». У випадку Ноелії не було класичної термінальної хвороби (типу раку чи прогресуючої неврологічної патології). Її стан виник через травму – параплегію та психічні наслідки насильства. Медична комісія Каталонії та всі судові інстанції (включаючи Конституційний суд Іспанії та ЄСПЛ) визнали, що хронічний біль і психологічні страждання від травми також відповідають критеріям «нестерпних страждань». Таким чином, межі «права на евтаназію» були розширені: від суто медичних термінальних захворювань до страждань, спричинених травмою та якістю життя. Батько та християнський адвокатський фонд активно оскаржували рішення, ставлячи під сумнів дієздатність дівчини, але всі інстанції встали на бік Ноелії. 26 березня 2026 року процедуру провели [5].

Ця справа наочно демонструє реальні межі втручання держави та третіх осіб. Держава через судову систему виступила захисником автономії людини, визнавши пріоритет її права на гідну смерть. Водночас треті особи (родичі, релігійні організації) намагалися максимально звузити це право, затягуючи процес майже на два роки.

В Україні «право на евтаназію» на сьогодні не існує. Чинне законодавство прямо забороняє як активну, так і пасивну евтаназію, що зазначено у ст. 52 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров’я» [2]. Конституція України закріплює не лише право на життя (ст. 27), а й підкреслює, що людина, її життя і здоров’я є найвищою

соціальною цінністю (ст. 3) [1]. Водночас держава та безпосередньо сама особа мають обов'язок забезпечувати гідне життя і піклуватися про своє здоров'я.

Даний тезис відображається у вигляді паліативної допомоги, яка спрямована на покращення умов життя осіб які страждають зокрема на невиліковні хвороби, що можуть спричиняти сильне фізичне і моральне страждання. Фактично даний інститут є альтернативної, однак вона не надає людині право на смерть, а є механізмом захисту фундаментального права на життя. Даний інститут затверджений зокрема й в Україні та низки інших держав.

Право на евтаназію, навіть там, де воно легалізоване, не є абсолютним і завжди має чіткі межі. Як елемент четвертого покоління прав людини воно не може скасовувати чи звужувати перше покоління – право на життя. Держава зобов'язана захищати право на життя і може лише в строго визначених рамках дозволяти втручання в процес вмирання. Треті особи не можуть перевищувати ці межі. Справа Ноелії Кастільйо яскраво показала, як швидко можуть розширюватися межі «права на смерть», навіть коли немає класичної термінальної хвороби.

Список використаних джерел

1. Конституція України: від 28.06.1996: станом на 01 січня 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 07.04.2026).
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII станом на: 11 лютого 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#n394 (дата звернення: 07.04.2026).
3. Островська Б. Евтаназія VS права на життя: проблема прав людини. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2017. № 3. С. 47–52. URL: https://scispace.com/pdf/evtanaziia-vs-prava-na-zhittia-problema-prav-liudini-10po28x42o.pdf
4. Кубрак О.В. Право на евтаназію: світовий досвід та перспективи для України. Приватне та публічне право. 2025. № 1. С. 28–33. URL: https://pp-law.in.ua/archive/1_2025/7.pdf
5.25-річна іспанка померла після евтаназії, за яку боролася в суді проти батька. *BBC News Україна*. 2026. 26 березня (оновл. 27 березня). URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c145nx7400no

Ключові слова: право на евтаназію, четверте покоління прав людини, межі реалізації, втручання держави, треті особи, автономія пацієнта, справа Ноелії Кастільйо.

Keywords: right to euthanasia, fourth generation of human rights, limits of realization, state intervention, third parties, patient autonomy, Noelia Castillo case.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Храмченкова Марія Вадимівна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету “Одеська юридична академія”

ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ ТА НЕЛЮДСЬКОГО ПОВОДЖЕННЯ: СТАНДАРТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Заборона катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження належить до числа основоположних міжнародно-правових гарантій захисту людини, що закріплено у статті 3 Європейської конвенції з прав людини, а також у Конвенції ООН проти катувань [1]. Особливість цієї заборони полягає в її абсолютному характері: вона не допускає жодних винятків навіть за умов війни, надзвичайного стану, боротьби зі злочинністю чи загроз національній безпеці. Саме тому заборона катувань розглядається не лише як окрема норма, а як один із фундаментів сучасного міжнародного права прав людини.

Міжнародні стандарти у цій сфері покладають на державу не тільки обов’язок утримуватися від застосування катувань, а й обов’язок активно запобігати їм. Ідеться про належну криміналізацію таких діянь, ефективне розслідування кожної обґрунтованої заяви про жорстоке поводження, належний контроль за умовами тримання осіб під вартою, доступ до адвоката і лікаря, а також недопустимість використання доказів, отриманих шляхом насильства. Окреме значення має принцип non-refoulement, відповідно до якого особу не можна передавати іншій державі, якщо існує реальний ризик катувань або нелюдського поводження [2].

Практика Європейського суду з прав людини відіграла ключову роль у розкритті змісту статті 3 ЄКПЛ. У справі **Soering v. the United Kingdom** Суд визнав, що навіть сама екстрадиція може становити порушення Конвенції, якщо в державі призначення особа зазнає реального ризику поводження, несумісного зі статтею 3 [3]. Значення цього рішення полягає в тому, що відповідальність держави виникає не лише тоді, коли вона сама безпосередньо чинить насильство, а й тоді, коли своїми діями ставить людину під загрозу такого поводження за кордоном. Саме ця справа закріпила підхід, за яким заборона катувань має екстериторіальний захисний ефект у сфері видачі, депортації та вислання осіб.

Інший важливий орієнтир міститься у справі **Selmouni v. France**. У ній ЄСПЛ наголосив, що Конвенція є «живим інструментом», а отже, стандарти захисту людської гідності не можуть залишатися незмінними. Суд дійшов висновку, що тяжке фізичне та психічне насильство, вчинене щодо заявника під час перебування під контролем поліції, досягло рівня катування [4]. Це рішення важливе тим, що воно показало еволюцію підходів ЄСПЛ: дії, які раніше могли розцінюватися як нелюдське поводження, за сучасних умов можуть кваліфікуватися суворіше – саме як

катування. Таким чином, міжнародне право поступово підвищує стандарт захисту особи від свавілля держави.

Для українського правового контексту особливе значення має справа **Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine**, у якій Суд розглядав ситуацію, коли жорстоке поводження застосовувалося з метою отримання зізнання. Це рішення є показовим з двох причин. По-перше, воно підтверджує, що фізичний чи психологічний примус під час досудового розслідування прямо суперечить міжнародним стандартам захисту людини. По-друге, справа демонструє тісний зв'язок між статтею 3 ЄКПЛ та правом на справедливий суд: докази, отримані шляхом насильства, підривають не лише особисту недоторканність людини, а й саму легітимність кримінального провадження. Це особливо важливо для держав, де проблема тиску на затриманих історично пов'язана з орієнтацією правоохоронної системи на формальне «розкриття» злочинів будь-якою ціною [5].

Не менш вагомою є справа **Kaverzin v. Ukraine**, яка має вже системне значення. Суд встановив не лише жорстоке поводження щодо заявника, а й наявність серйозної проблеми неефективного розслідування таких випадків в Україні. У пресрелізі Суд прямо вказав на необхідність реформування правової системи для подолання системної проблеми жорстокого поводження в міліцейських установах [6]. Ця справа є надзвичайно важливою для наукового аналізу, оскільки дозволяє показати: міжнародний стандарт у сфері заборони катувань охоплює не тільки матеріальний аспект, тобто саме насильство, а й процесуальний – обов'язок держави провести швидке, незалежне та результативне розслідування. Якщо такого розслідування немає, стаття 3 порушується навіть незалежно від підсумку національного провадження.

Цікавим для розуміння меж статті 3 є рішення у справі **Bouyid v. Belgium**. ЄСПЛ визнав, що навіть один ляпас, завданий затриманому працівником поліції, може становити порушення Конвенції. На перший погляд, йдеться про менш тяжкий прояв насильства, ніж у справах про катування, проте саме в цьому й полягає принципова позиція Суду: якщо особа перебуває під контролем держави, будь-яке безпідставне застосування сили, що принижує її гідність, є неприпустимим [7]. Рішення у справі **Bouyid** суттєво розширило практичне розуміння статті 3, показавши, що вона захищає людину не лише від крайніх форм жорстокості, а й від, здавалося б, «незначних» дій представника влади, якщо вони мають принизливий характер.

Отже, міжнародно-правові стандарти заборони катувань і нелюдського поводження формують чітку й сувору межу допустимої поведінки держави. Їх зміст розкривається не лише через текст міжнародних договорів, а й через практику ЄСПЛ, яка послідовно розширює і конкретизує захист людської гідності. Проаналізовані справи свідчать, що стаття 3 ЄКПЛ

застосовується у різних ситуаціях: під час затримання, допиту, тримання під вартою, екстрадиції та розслідування скарг на насильство. Саме тому реальний міжнародний захист людини в цій сфері полягає не в декларативному засудженні катувань, а у створенні таких правових і інституційних механізмів, які роблять жорстоке поводження неможливим або невідворотно караним.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : прийнята 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : прийнята 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
3. Soering v. the United Kingdom (Application no. 14038/88) 07.07.1989. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57619%22%5D%7D
4. Selmouni v. France (Application no. 25803/94) 28.07.1999. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58287%22%5D%7D
5. CASE OF NECHIPORUK AND YONKALO v. UKRAINE (Application no. 42310/04) 21.07.2011. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22001-204031%22%5D%7D
6. CASE OF KAVERZIN v. UKRAINE (Application no. 23893/03) 15.08.2012. URL: https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22itemid%22:%5B%22001-204048%22%5D%7D
7. CASE OF BOUYID v. BELGIUM *(*Application no. 23380/09*) 28.09.2015.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-157670%22%5D%7D

Ключові слова: катування, нелюдське поводження, міжнародний захист прав людини, стаття 3 ЄКПЛ, ЄСПЛ, ефективне розслідування, non-refoulement.

Keywords: torture, inhuman treatment, international human rights protection, Article 3 of the ECHR, ECHR, effective investigation, non-refoulement.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Храмченкова Марія Вадимівна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету “Одеська юридична академія”

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Європейська інтеграція України вже давно вийшла за межі політичної декларації та перетворилася на реальний напрям внутрішньодержавних правових змін. У цьому контексті гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу виступає не окремим елементом реформування, а системною передумовою подальшого розвитку держави. Йдеться не лише про формальне наближення окремих нормативно-правових актів до стандартів ЄС, а про поступове входження України в інший тип правового порядку, заснований на принципах верховенства права, правової визначеності, ефективного врядування та належного захисту прав людини. Саме тому питання гармонізації сьогодні слід розглядати як один із центральних напрямів модернізації національної правової системи. Правову основу цього процесу становлять, зокрема, Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та Угода про асоціацію між Україною та ЄС, які закріпили як загальну мету наближення законодавства, так і конкретні механізми її досягнення [1].

Варто наголосити, що в українській правовій науці гармонізація законодавства традиційно розглядається не як механічне копіювання норм Європейського Союзу, а як складний процес узгодження національного правового регулювання з acquis ЄС з урахуванням особливостей внутрішньої правової системи, саме в цьому полягає відмінність між декларативною євроінтеграцією та реальною правовою адаптацією [2]. Якщо держава просто запозичує окремі положення актів ЄС без належного інституційного забезпечення, без підготовки органів влади і без формування сталої практики застосування, таке наближення залишається формальним. Натомість повноцінна гармонізація передбачає не лише зміну тексту законів, а й зміну правового середовища, у якому ці закони діятимуть. У цьому сенсі законодавча адаптація повинна поєднуватися з адміністративною реформою, посиленням спроможності судової системи та виробленням сталої практики реалізації нових норм.

Сучасний стан гармонізації законодавства України з правом ЄС доцільно оцінювати через призму нового етапу відносин між Україною та Європейським Союзом. Після відкриття переговорів про вступ 25 червня 2024 року процес наближення законодавства набув якісно іншого змісту: тепер ідеться не лише про виконання умов асоціації, а про поступову підготовку держави до членства. Це означає, що вимоги до українського законодавства стають ширшими, а критерії оцінки жорсткішими. На перший план виходить не кількість ухвалених змін, а їхня відповідність логіці права ЄС, системність та здатність забезпечити належне правозастосування. У цьому аспекті сучасний етап гармонізації можна визначити як перехід від

вибіркового зближення окремих галузей до комплексного перегляду національного правового масиву відповідно до європейських стандартів [3].

Водночас не слід ідеалізувати нинішній стан цього процесу. Попри очевидний прогрес, проблема гармонізації законодавства України з правом ЄС зберігає низку суттєвих труднощів. Передусім ідеться про ризик формального підходу, коли законодавчі акти змінюються швидко, але не завжди підкріплюються належними організаційними та фінансовими ресурсами. Другою проблемою є розрив між нормотворенням і практикою застосування права. Для права ЄС принципово важливо, щоб норма не просто існувала, а діяла ефективно й однаково зрозуміло для всіх суб'єктів, саме тому для України недостатньо ухвалювати нові акти – необхідно забезпечити стабільність судової практики, незалежність інституцій, прозорість діяльності органів влади та передбачуваність правового регулювання. Окремо слід враховувати, що адаптація відбувається в умовах повномасштабної війни, коли держава одночасно змушена вирішувати безпекові, соціальні та відновлювальні завдання, це об'єктивно ускладнює темп і глибину правових змін, але не скасовує їх необхідності. Європейська Комісія у звіті щодо України за 2025 рік прямо звертає увагу як на прогрес реформ, так і на потребу подальшого посилення інституційної спроможності та імплементації acquis у низці сфер [4].

Разом із тим перспектива подальшої гармонізації залежить не тільки від ухвалення нових законів, а й від якості державної політики у цій сфері, насамперед потрібне чітке визначення пріоритетів. Україна не може однаково швидко і однаково глибоко адаптувати весь масив законодавства ЄС, тому першочергового значення набувають ті сфери, які безпосередньо пов'язані з функціонуванням правової держави та внутрішнього ринку. Йдеться про судову реформу, антикорупційні механізми, публічне адміністрування, захист конкуренції, прозорість публічних закупівель та розвиток регуляторних інституцій [5]. Окрім того, гармонізація має відбуватися на основі якісної законопроєктної роботи: із належним порівняльно-правовим аналізом, прогнозуванням наслідків, професійним перекладом актів ЄС та залученням фахівців у сфері європейського права. Без цього ризик появи суперечливих, декларативних або технічно недосконалих норм залишається досить високим.

На мою думку, перспективи гармонізації законодавства України з правом ЄС є позитивними, але вони не повинні оцінюватися надто спрощено. Сам по собі політичний курс на членство ще не означає автоматичного досягнення правової сумісності з Європейським Союзом. Для цього потрібна тривала й послідовна робота, яка охоплює не лише парламент і уряд, а й суди, органи виконавчої влади, наукову спільноту, освітні інституції та професійне юридичне середовище. Важливо також,

щоб процес гармонізації не зводився до звітності про кількість ухвалених актів. Значно важливіше, чи сприяють ці зміни підвищенню якості правового регулювання, чи зменшують правову невизначеність, чи зміцнюють захист прав особи та чи наближають Україну до стандартів функціонування європейської правової держави. Саме такий підхід дає змогу розглядати гармонізацію не як зовнішню вимогу, а як внутрішню потребу українського правопорядку.

Отже, гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу є багатовимірним і тривалим процесом, у якому поєднуються правові, інституційні та політичні складові. На сучасному етапі Україна вже має сформовану нормативну базу для такого зближення та перебуває в умовах нового рівня взаємодії з ЄС, пов'язаного з відкриттям переговорів про вступ. Однак подальший успіх залежатиме не стільки від швидкості ухвалення нових нормативних актів, скільки від здатності держави забезпечити їх повноцінне впровадження. Саме реальна імплементація, а не лише формальна адаптація, має стати головним критерієм оцінки результативності євроінтеграційних реформ.

Список використаних джерел

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. Верховна Рада України. URL: :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15?utm_source=chatgpt.com#Text
2. Фокін Я.Ф. Проблеми та перспективи адаптації законодавства України до норм ЄС під час збройної агресії. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2024. №12. URL: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-12-01-09
3. Кравчук І. В. Гармонізація національних правових систем з правом ЄС. І. В. Кравчук, М. В. Парапан. Центр європ. та порівн. права. Київ. Слово, 2004. 319 С.
4. Ukraine Report 2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2025_en?utm_source=chatgpt.com
5. Гармонізація законодавства України як умова членства в ЄС: прогрес і перспективи. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/garmonizaciya-zakonodavstva-ukrayini-yak-umova-chlenstva-v-es-progres-i-perspektivi.html

Ключові слова: гармонізація законодавства, право ЄС, acquis ЄС, адаптація законодавства, європейська інтеграція, імплементація, Угода про асоціацію, реформи.

Keywords: harmonization of legislation, EU law, EU acquis, approximation of legislation, European integration, implementation, Association Agreement, reforms.

Науковий керівник: д.ю.н. професор Сурілова О.О.

Царук Єлизавета Вікторівна
здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Міжнародно-правовий захист військовополонених є однією з ключових складових сучасного міжнародного гуманітарного права, яке спрямоване на обмеження жорстокості війни та забезпечення мінімальних стандартів гуманності навіть у умовах збройних конфліктів. В умовах зростання кількості міжнародних і неміжнародних конфліктів, а також появи нових форм ведення війни, питання дотримання прав військовополонених набуває особливої актуальності та потребує ґрунтовного наукового осмислення.

Історично формування системи захисту військовополонених пов'язане з розвитком ідей гуманізації війни, що знайшли своє відображення у міжнародних договорах і звичаях. Важливим етапом у цьому процесі стало прийняття Женевські конвенції, зокрема Третьої Женевської конвенції, яка безпосередньо регулює поводження з військовополоненими. Цей документ встановлює чіткі правила щодо статусу військовополонених, умов їх утримання, прав та обов'язків, а також відповідальності сторін конфлікту за порушення відповідних норм.

Військовополоненими визнаються особи, які належать до збройних сил сторони конфлікту або інших формувань, що відповідають встановленим критеріям, і які потрапили у владу супротивника. Надання статусу військовополоненого має принципове значення, оскільки воно забезпечує особі певний обсяг правового захисту. Зокрема, військовополонені не можуть піддаватися переслідуванню за сам факт участі у воєнних діях, якщо їх дії не порушували законів і звичаїв війни. Це положення є важливою гарантією від свавільного покарання та репресій.

Отже, наведені положення міжнародного гуманітарного права потребують їх належного застосування на національному рівні. Саме тому важливого значення набуває Конституція України, зокрема стаття 9, відповідно до якої чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Це означає, що положення Женевські конвенції, у тому числі ті, що регулюють статус військовополонених, підлягають безпосередньому застосуванню в правовій системі України та забезпечують гарантії їх дотримання на практиці [1].

Основоположним принципом міжнародно-правового захисту військовополонених є принцип гуманного поводження. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, військовополонені повинні у будь-який

час користуватися повагою до їх особи та честі. Забороняються будь-які форми катувань, жорстокого або принижуючого гідність поводження, а також застосування насильства чи залякування. Важливо, що ці заборони мають абсолютний характер і не можуть бути обмежені навіть у надзвичайних обставинах [2].

Важливим елементом захисту є забезпечення належних умов утримання військовополонених. Держава, яка утримує військовополонених, зобов'язана забезпечити їм достатнє харчування, медичну допомогу, житлові умови, що відповідають санітарним нормам, а також можливість підтримувати зв'язок із родиною. Крім того, військовополонені мають право на повагу до їхніх релігійних переконань і культурних особливостей. Такі вимоги спрямовані на збереження фізичного та психічного здоров'я осіб, які перебувають у полоні.

Окрему увагу міжнародне право приділяє питанням допиту військовополонених. Вони зобов'язані повідомити лише обмежений обсяг інформації, зокрема своє ім'я, військове звання, дату народження та особистий номер. Будь-які спроби отримати додаткову інформацію шляхом примусу або психологічного тиску є незаконними. Це положення спрямоване на запобігання катуванням і забезпечення дотримання основних прав людини навіть у ситуаціях воєнного протистояння.

Суттєвим аспектом є також питання праці військовополонених. Міжнародне гуманітарне право допускає залучення військовополонених до праці, однак встановлює чіткі обмеження щодо її характеру та умов. Забороняється примушувати військовополонених до небезпечної або принизливої праці, а також до роботи, яка безпосередньо пов'язана з воєнними діями проти їхньої держави. Праця має бути оплачуваною та відповідати фізичним можливостям осіб [3].

Не менш важливим є питання звільнення та репатріації військовополонених. Відповідно до міжнародного права, військовополонені повинні бути звільнені та повернуті до своєї держави після завершення активних бойових дій. Окремі категорії осіб, зокрема тяжкохворі та поранені, підлягають достроковій репатріації. Це положення відображає гуманістичний характер міжнародного права та спрямоване на мінімізацію негативних наслідків війни для окремих осіб.

Важливу роль у забезпеченні дотримання прав військовополонених відіграє Міжнародний комітет Червоного Хреста, який має право відвідувати місця утримання полонених, контролювати умови їхнього перебування та сприяти обміну інформацією між сторонами конфлікту. Діяльність цієї організації є важливим механізмом міжнародного контролю та сприяє підвищенню рівня дотримання гуманітарних стандартів.

Попри наявність розвиненої нормативної бази, сучасна практика свідчить про численні порушення прав військовополонених. У багатьох

конфліктах фіксуються випадки катувань, нелюдського поводження, використання полонених у пропагандистських цілях, відмови у наданні медичної допомоги. Такі дії не лише порушують міжнародне право, але й можуть кваліфікуватися як воєнні злочини, що тягнуть за собою міжнародну кримінальну відповідальність.

Сучасні виклики у сфері захисту військовополонених пов'язані також із зміною характеру збройних конфліктів. Зростає кількість неміжнародних конфліктів, у яких участь беруть нерегулярні формування, що ускладнює застосування класичних норм міжнародного гуманітарного права. Крім того, розвиток інформаційних технологій призводить до появи нових форм порушень, зокрема поширення відео з полоненими, що може порушувати їхню гідність і використовуватися для психологічного тиску [4].

Удосконалення міжнародно-правового захисту військовополонених потребує комплексного підходу. По-перше, необхідно забезпечити ефективний механізм притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні прав військовополонених. По-друге, важливо посилити роль міжнародних організацій у моніторингу ситуації та забезпеченні доступу до місць утримання полонених. По-третє, слід розвивати міжнародне співробітництво у сфері обміну досвідом та впровадження найкращих практик.

Важливим напрямом є також підвищення рівня правової культури та обізнаності військовослужбовців щодо норм міжнародного гуманітарного права. Навчання та підготовка особового складу повинні включати питання поводження з військовополоненими, що сприятиме запобіганню порушенням і формуванню відповідального ставлення до норм права.

Отже, міжнародно-правовий захист військовополонених є важливим інструментом гуманізації збройних конфліктів і забезпечення дотримання прав людини в умовах війни. Незважаючи на існування розвиненої нормативної бази, сучасні виклики вимагають подальшого вдосконалення механізмів реалізації відповідних норм, посилення контролю та відповідальності за їх порушення. Лише за умови ефективного функціонування цих механізмів можна забезпечити реальний захист військовополонених і зберегти гуманістичні цінності у світі, де конфлікти залишаються невід'ємною частиною міжнародних відносин.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. No 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. No 30. Ст. 141. Ст.9 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
2. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Гаага, 18 жовтня 1907

року. Дата набрання чинності для України: 24 серп. 1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Набуття чинності для України: 25 лип. 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
4. Женевська конвенція про поводження з військовослужбовцями від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, військовополонені, Женевські конвенції, права людини, гуманність, збройний конфлікт, міжнародний контроль, Міжнародний комітет Червоного Хреста, репатріація, воєнні злочини, правовий захист.

Keywords: international humanitarian law, prisoners of war, Geneva Conventions, human rights, humanity, military conflict, international control, International Committee of the Red Cross, repatriation, war crimes, legal law

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Чайка Вікторія Володимирівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ЦИВІЛЬНИХ КОДЕКСІВ КРАЇН ЄВРОПИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ ВЛАСНОСТІ

Вплив римського права на формування сучасних цивільних кодексів країн Європи є надзвичайно вагомим і комплексним явищем, що охоплює як матеріально-правові, так і методологічні аспекти правотворчості. Римське право, розвинене впродовж століть у межах Римської республіки та імперії, створило систематизовану основу правових норм, які регулюють інститути власності, зобов'язального права та способи захисту цивільних прав. Його вплив проявляється у численних аспектах сучасного цивільного законодавства, починаючи від визначення правових категорій і закінчуючи механізмами їх практичного застосування [1].

Особливе значення римського права у контексті власності проявляється у формуванні таких ключових понять, як право власності, володіння, користування та розпорядження майном. Вивчення договірних форм римського приватного права дозволяє виявити спадкоємність у принципах укладення, виконання та забезпечення договорів, що відобразилося у сучасних системах цивільного права України та інших європейських держав [2]. Римські правові норми визначали не лише матеріальну сторону володіння майном, а й комплекс соціально-правових відносин, включаючи регламентацію спадкування, передачі прав та

обов’язків між особами, що у подальшому стало підґрунтям для кодифікації цивільних законодавств у Європі [5].

Крім того, римське право сформувало базові підходи до захисту майнових прав, що збереглися у сучасних цивільних кодексах. Інститути, такі як виняткове право власності, заходи цивільно-правового захисту та механізми забезпечення виконання зобов’язань, демонструють високу ступінь концептуальної стабільності та трансформаційної гнучкості, завдяки чому сучасне законодавство отримало ефективні інструменти для регулювання економічних та соціальних відносин [3].

Водночас вплив римського права проявляється не лише у формальних та матеріальних аспектах регулювання власності, але й у методології правотворення. Історичний досвід римських юристів із систематизації норм, кодифікації та класифікації правових інститутів сприяв формуванню логіки сучасних цивільних кодексів, де структура, послідовність і взаємозв’язок норм є ключовими для забезпечення правової передбачуваності та стабільності [4]. Римська традиція формування цивільного законодавства також зумовила акцент на універсальність правових принципів та їх адаптивність до соціальних і економічних трансформацій, що дозволяє сучасним цивільним кодексам ефективно функціонувати у складних умовах глобалізації та інтеграційних процесів у Європі [2].

З огляду на викладене, можна стверджувати, що римське право залишається фундаментом для сучасних цивільних систем, зокрема у питаннях власності та договірного права. У цьому контексті порівняльний аналіз сучасних цивільних кодексів свідчить про високу ступінь збереження класичних римських інститутів та їх трансформацію відповідно до потреб сучасного суспільства, що підтверджує невичерпну цінність римського права для розвитку європейської правової традиції [4].

Таким чином, римське право виступає не лише історичною основою, а й живим джерелом для розвитку сучасних цивільних кодексів, зокрема у питаннях регулювання власності, договірного права та цивільного захисту. Його принципи і методологічні підходи забезпечують як стабільність правового середовища, так і гнучкість у правовому регулюванні, дозволяючи адаптувати норми до нових економічних і соціальних викликів. Водночас, трансформація римських інститутів у сучасні цивільні кодекси демонструє здатність правових систем інтегрувати історичний досвід у сучасні умови, що підтверджує невичерпну цінність римського права для правової традиції Європи.

Список використаних джерел

1. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підручник. 2-ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.

2. Грабинський М. Договір позички: від римського приватного права до цивільного права україни. *Наукові перспективи (Naukovì perspektivi)*. 2023. № 4(34). URL: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4(34)-397-409
3. Задорожко Г., Мельничук А. Платіжні баланси країн Південної Європи в сучасних умовах інформатизації світового економічного розвитку. *Наукові перспективи (Naukovì perspektivi)*. 2024. № 7(49). URL: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-7(49)-680-697
4. Карпеко Н. М. Гендерні аспекти формування соціальної політики в Україні на прикладі країн Північної Європи. *Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration*. 2023. № 2(19)2023. URL: https://doi.org/10.52363/2414-5866-2023-2-16
5. Хутів Б. Вплив римського права на правову систему Держави-Міста Ватикан. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza. Prawo*. 2019. Т. 26. С. 50–61. URL: https://doi.org/10.15584/znurprawo.2019.26.4

Ключові слова: римське право, цивільний кодекс, право власності, європейська правова традиція, договірне право.
Keywords: Roman law, civil code, property rights, European legal tradition, contract law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Чепой Марианна Іванівна, Курносенко Софія Олександрівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АВТОНОМІЯ ПРАВОПОРЯДКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УМОВАХ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ: НОВІТНЯ ПРАКТИКА СУДУ ЄС

Автономія правопорядку Європейського Союзу (далі – ЄС) є однією з фундаментальних засад його функціонування, що забезпечує самостійність, цілісність і ефективність права ЄС у взаємодії з національними правовими системами держав-членів. Вона передбачає, що право ЄС має власну природу, джерела та механізми застосування, незалежні від внутрішнього права держав. Разом з тим, сучасний розвиток Європейського Союзу відбувається в умовах так званого конституційного плюралізму, який характеризується співіснуванням та взаємодією кількох правових порядків – наднаціонального (ЄС) і національних конституційних систем держав-членів. Такий плюралізм зумовлює виникнення потенційних конфліктів між принципом верховенства права ЄС та конституційною ідентичністю держав, що особливо актуалізується у світлі сучасних політико-правових процесів у деяких державах-членах.

Новітня практика Суду Європейського Союзу свідчить про посилення уваги до забезпечення автономії правопорядку ЄС у відповідь на виклики з боку національних органів, зокрема щодо дотримання принципу верховенства права, незалежності судової влади та ефективного судового

захисту. У цьому контексті дослідження автономії правопорядку ЄС в умовах конституційного плюралізму набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє оцінити сучасні тенденції розвитку європейської правової системи, виявити потенційні ризики її фрагментації та визначити роль Суду ЄС у забезпеченні її цілісності та ефективності.

Історичним підґрунтям та відправною точкою для утвердження автономії правопорядку ЄС стала прецедентна практика Суду Справедливості, зокрема його епохальне рішення у справі *Flaminio Costa v E.N.E.L.* (1964). У цій справі Суд вперше чітко констатував, що на відміну від звичайних міжнародних договорів, Договір про заснування Європейського економічного співтовариства створив власну правову систему, яка після набрання чинності стала невід'ємною частиною правових систем держав-членів і яку їхні суди зобов'язані застосовувати. Обґрунтовуючи принцип примату (верховенства) права Співтовариства, Суд наголосив, що держави-члени обмежили свої суверенні права, створивши корпус права, обов'язковий як для їхніх громадян, так і для них самих [2, с. 596]. Таким чином, саме через справу *Costa v E.N.E.L.* було закладено юридичний фундамент для незалежності правопорядку ЄС від односторонніх заходів держав-членів. У сучасних умовах ця автономія знаходить своє змістовне наповнення через статтю 2 Договору про ЄС, оскільки саме незалежність правового порядку ЄС дозволяє забезпечити уніфіковане дотримання фундаментальних цінностей – верховенства права, демократії та поваги до прав людини – незалежно від особливостей національного законодавства чи політичної кон'юнктури в окремих державах-членах [1].

Сучасний етап розвитку автономії правопорядку ЄС характеризується переходом від суто формального визнання пріоритету норм до захисту ціннісного змісту європейської інтеграції. Яскравим прикладом цього є рішення Суду ЄС у справі C-448/23 (Commission v Poland) від 18 грудня 2025 року. У справі головним аргументом було звернення до ст. 4(2) Договору про ЄС, яка зобов’язує Союз поважати національну ідентичність держав-членів та їхні політико-конституційні особливості [1]. Польща стверджувала, що організація судочинства та статус суддів належать до виключної компетенції держави. Однак Суд ЄС відхилив таке широке тлумачення, зазначивши, що «Польща не може посилатися на свою конституційну ідентичність, щоб уникнути дотримання спільних цінностей, закріплених у статті 2 Договору про ЄС, таких як верховенство права, ефективний судовий захист та незалежність судової влади. Ці цінності становлять саму основу ідентичності Європейського Союзу, до якого Польща вступила добровільно» [3, с. 2].

Аналогічна тенденція до зміцнення ціннісної автономії ЄС проявляється у справі C-769/22 (Комісія проти Угорщини). У висновку

Генерального адвоката від 12 червня 2025 року підкреслюється, що будь-яке національне законодавство, яке обмежує фундаментальні права людини – зокрема шляхом дискримінації за сексуальною орієнтацією, – прямо суперечить статті 2 Договору про ЄС, що закріплює повагу до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та прав людини. Суд встановив, що держави-члени не можуть посилатися на захист “національних інтересів” або “традиційних цінностей” як легітимне обґрунтування для обмеження цих прав. Такі спроби виходять за межі допустимого конституційного плюралізму, адже цінності ЄС мають пріоритет і обов’язковий характер для всіх держав-членів [4, с. 2].

Новітнім викликом для автономії правопорядку ЄС стала справа C-225/24 (Commission v Hungary), висновок у якій був оприлюднений 12 лютого 2026 року. Угорщина прийняла пакет законів, що передбачав створення спеціального Управління із захисту суверенітету. Цей орган отримав широкі повноваження розслідувати діяльність будь-яких організацій (медіа, неурядові організації, політичних партій), які отримують іноземне фінансування та нібито можуть впливати на «демократичну дискусію» У центрі спору опинилося питання сумісності національних механізмів захисту "суверенітету" з фундаментальними демократичними стандартами Союзу. Генеральний адвокат у своєму висновку чітко розмежував право держави на захист своєї конституційної структури (ст. 4(2) ДЄС) та обов’язок дотримуватися спільних цінностей демократії (ст. 2 ДЄС). Було констатовано, що автономія правопорядку ЄС не допускає створення національних інституцій, які під виглядом захисту суверенітету обмежують свободу громадянського суспільства та політичний плюралізм [5, с. 3]. Це рішення остаточно закріплює роль Суду ЄС як арбітра, що визначає межі допустимого впливу держав на демократичні процеси в умовах конституційного плюралізму.

Отже, сучасна практика Суду Європейського Союзу підтверджує, що автономія правопорядку ЄС є ефективним механізмом захисту загальноєвропейських цінностей у умовах конституційного плюралізму. Рішення у справах Costa v E.N.E.L. (1964), C-448/23 (Commission v Poland), C-769/22 (Commission v Hungary) та C-225/24 (Commission v Hungary) демонструють, що держави-члени не можуть використовувати власну конституційну ідентичність або традиційні цінності як виправдання для недотримання принципів верховенства права, незалежності судової влади та фундаментальних прав людини, закріплених у статтях 2 і 4(2) Договору про ЄС. Суд ЄС визначає межі допустимого впливу держав на демократичні процеси та забезпечує цілісність і ефективність правопорядку Союзу, перешкоджаючи фрагментації єдиного правового та ціннісного простору. Таким чином, автономія правопорядку дозволяє державам-членам зберігати певну правову самобутність, водночас

гарантуючи невід'ємність і дієвість наднаціональної системи права ЄС і захист фундаментальних європейських цінностей.

Список використаних джерел

1. Consolidated version of the Treaty on European Union (TEU). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT
2. Court of Justice of the European Communities. Judgment of the Court of 15 July 1964. Flaminio Costa v E.N.E.L. Case 6/64. *European Court Reports*. ECLI:EU:C:1964:66. 1964. P. 587-600. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61964CJ0006
3. Court of Justice of the European Union. *Press Release No. 157/25*. Judgment of the Court in Case C-448/23 (Commission v Poland). Luxembourg, 18 Dec. 2025. 3 p. URL: https://curia.europa.eu/site/upload/docs/application/pdf/2025-12/cp250157en.pdf
4. Court of Justice of the European Union. *Press Release No. 64/25*. Advocate General's Opinion in Case C-769/22 (Commission v Hungary). Luxembourg, 12 June 2025. 3 p. URL: https://curia.europa.eu/site/upload/docs/application/pdf/2025-06/cp250064en.pdf
5. Court of Justice of the European Union. Press Release No. 16/26. Advocate General's Opinion in Case C-225/24 (Commission v Hungary). Luxembourg, 12 Feb. 2026. 3 p. URL: https://curia.europa.eu/site/upload/docs/application/pdf/2026-02/cp260016en.pdf

Ключові слова: Європейський Союз, автономія правопорядку ЄС, конституційний плюралізм, верховенство права, правова самобутність, національна ідентичність, суверенітет, фундаментальні цінності, наднаціональність, європейська інтеграція.

Keywords: European Union, autonomy of the EU legal order, constitutional pluralism, rule of law, legal identity, national identity, sovereignty, fundamental values, supranationalism, European integration

Науковий керівник: д.ю.н, професор Сурілова О. О.

Чернашов Даніл Вікторович

здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

САНКЦІЙНА ПОЛІТИКА ЄС: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ

Санкційна політика Європейського Союзу є важливим і водночас складним інструментом реалізації спільної зовнішньої та безпекової політики, спрямованим на забезпечення міжнародного миру, стабільності, безпеки, а також утвердження демократичних цінностей і принципу верховенства права. У сучасних умовах глобалізації та зростання кількості міжнародних конфліктів санкції набувають особливого значення як засіб впливу, що дозволяє реагувати на порушення міжнародного правопорядку без застосування військової сили. Вони застосовуються у відповідь на такі

явища, як агресія, терористична діяльність, систематичні порушення прав людини, недотримання норм міжнародного гуманітарного права та інші загрози міжнародній безпеці.

Правові основи санкційної політики Європейського Союзу закріплені в установчих договорах, які визначають механізми реалізації спільної зовнішньої та безпекової політики. Важливу роль відіграють “Договір про Європейський Союз” та “Договір про функціонування Європейського Союзу”, що передбачають можливість запровадження обмежувальних заходів і визначають порядок їх правового оформлення. Рішення про застосування санкцій ухвалюються в межах політичного процесу, але їх реалізація здійснюється через обов’язкові правові акти, зокрема регламенти ЄС, які мають пряму дію в державах-членах.

Центральну роль у процедурі запровадження санкцій відіграє Рада Європейського Союзу, яка приймає відповідні рішення, як правило, одностайно. Після ухвалення політичного рішення відбувається його імплементація у формі правових актів, що забезпечують однакове застосування санкцій на всій території Союзу. «Реальна імплементація обмежувальних заходів, що накладаються на рівні ЄС, вимагає подальших дій з боку держав-членів» [1]. Таким чином, санкційна політика ЄС базується на поєднанні політичних рішень та юридично обов’язкових механізмів їх реалізації.

Санкції Європейського Союзу, або так звані обмежувальні заходи, є багатогранним інструментом впливу, що застосовується в межах спільної зовнішньої та безпекової політики. Як зазначається у науковій літературі, «обмежувальні заходи можуть бути спрямовані як проти держав, так і проти фізичних чи юридичних осіб» [4], що підкреслює універсальний характер санкцій та їх спрямованість як на держави, так і на окремих осіб чи організації. Це дозволяє ЄС гнучко реагувати на різні загрози міжнародній безпеці та правопорядку.

До основних видів санкцій ЄС належать економічні (обмеження торгівлі, інвестицій і фінансових операцій), індивідуальні (замороження активів, заборона на в’їзд), дипломатичні (обмеження офіційних контактів) та секторальні заходи, спрямовані на окремі галузі економіки. Крім того, санкції можуть стосуватися певних товарів, зокрема зброї чи товарів подвійного призначення, а також окремих сфер, таких як енергетика або фінансовий сектор. Така класифікація свідчить про комплексний характер санкційної політики ЄС та її здатність адаптуватися до сучасних викликів.

Санкційна політика Європейського Союзу тісно пов’язана з міжнародним правом та діяльністю Організації Об’єднаних Націй, що забезпечує її легітимність та узгодженість із глобальною системою безпеки. ЄС активно співпрацює з міжнародними організаціями та імплементує санкційні режими, спрямовані на підтримання міжнародного правопорядку.

Як зазначає європарламент, «Санкції стають дедалі важливішим елементом спільної та зовнішньої політики безпеки ЄС» [3], що свідчить про їх зростаючу роль у сучасній міжнародній політиці.

Водночас Європейський Союз застосовує як санкції, засновані на рішеннях міжнародних організацій, так і автономні обмежувальні заходи, що відображають власну зовнішньополітичну позицію. Метою таких санкцій є не лише забезпечення міжнародної безпеки, але й захист прав людини та демократичних цінностей, а також вплив на поведінку держав. Однак взаємодія різних санкційних режимів (міжнародних, регіональних і національних) може ускладнювати їх реалізацію, що потребує координації та узгодженості дій між суб'єктами міжнародного права.

Ефективність санкційної політики Європейського Союзу визначається її здатністю досягати поставлених зовнішньополітичних цілей та забезпечувати реальний вплив на поведінку держав і інших суб'єктів міжнародного права. У сучасних умовах особливого значення набуває не лише запровадження санкцій, але й їх практичне виконання на рівні держав-членів.

Європейська Комісія наголошує, що ефективність санкцій безпосередньо залежить від належного механізму їх імплементації та контролю. Водночас у матеріалах Комісії окремо акцентується на значенні процесу впровадження санкцій, зазначаючи: «Ефективне та сумлінне впровадження санкцій є вирішальним для досягнення їхніх цілей.» [2]. Таким чином, ключовим елементом результативності санкційної політики виступає узгоджена діяльність держав-членів, інституцій ЄС та економічних суб'єктів.

Важливу роль у забезпеченні ефективності відіграє координація між державами-членами, зокрема через спеціалізовані робочі групи, обмін інформацією та співпрацю з приватним сектором. Крім того, ЄС активно взаємодіє з міжнародними партнерами, такими як США, Велика Британія та інші держави, що дозволяє підсилити санкційний тиск і мінімізувати можливості його обходу.

Окремою проблемою залишається ухилення від санкцій, що знижує їх ефективність. У зв'язку з цим ЄС розвиває механізми запобігання обходу, включаючи контроль торговельних потоків, співпрацю з третіми країнами та запровадження додаткових обмежувальних заходів щодо високоризикових товарів. Разом з тим санкції не завжди призводять до негайного результату і мають переважно довгостроковий характер впливу. Їх ефективність обмежується як економічними чинниками, так і політичними інтересами окремих держав, а також можливістю переорієнтації підсанкційних суб'єктів на альтернативні ринки.

Як висновок можна сказати, що санкційна політика Європейського Союзу є важливим інструментом реалізації спільної зовнішньої та

безпекової політики, що поєднує політичні рішення з юридично обов'язковими механізмами їх виконання. Вона спрямована на забезпечення міжнародної безпеки, підтримання правопорядку, а також захист демократичних цінностей і прав людини без застосування військової сили.

Правові засади санкційної політики ЄС закріплені в установчих договорах, які визначають як порядок ухвалення рішень, так і механізми їх імплементації. Важливу роль у цьому процесі відіграють інституції ЄС, насамперед Рада ЄС, тоді як практична реалізація санкцій значною мірою залежить від держав-членів. Санкції ЄС характеризуються різноманітністю форм та інструментів, що дозволяє гнучко реагувати на сучасні виклики. Водночас їх застосування тісно пов'язане з міжнародним правом та діяльністю Організації Об'єднаних Націй, що забезпечує їх легітимність і узгодженість із глобальними механізмами підтримання миру і безпеки.

Ефективність санкційної політики ЄС залежить не лише від їх запровадження, а й від належного виконання, координації між державами-членами та взаємодії з міжнародними партнерами. Особливого значення набувають заходи, спрямовані на запобігання обходу санкцій, а також розвиток механізмів контролю та моніторингу. Разом з тим санкційна політика має певні обмеження, зокрема пов'язані з довгостроковим характером її впливу, можливістю обходу обмежень та впливом економічних і політичних факторів. Це свідчить про необхідність подальшого вдосконалення санкційних механізмів, підвищення їх ефективності та забезпечення балансу між досягненням безпекових цілей і дотриманням прав людини. Отже, санкційна політика Європейського Союзу є складним, але дієвим інструментом міжнародного впливу, ефективність якого залежить від комплексного поєднання правових, інституційних і політичних чинників.

Список використаних джерел

1. Абдуллаєв Р. А. Правове регулювання санкцій у праві Європейського Союзу.
URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c41a1ebc-8cbf-4cfc-887a-818683b1209a/content (дата звернення: 29.03.2026).
2. Запевнення ефективності санкцій. *European Commission*.
URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine/making-sanctions-effective_uk (дата звернення: 29.03.2026).
3. EU sanctions: A key foreign and security policy instrument | Think Tank | European Parliament. *European Parliament*.
URL: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2024)760416 (date of access: 29.03.2026).

4. Zelyova N. Restrictive measures – sanctions compliance, implementation and judicial review challenges in the common foreign and security policy of the European Union. ERA Forum. 2021. № 22. P. 159–181. https://doi.org/10.1007/s12027-021-00658-6

Ключові слова: санкції, санкційна політика, Європейський Союз, обмежувальні заходи, міжнародне право, зовнішня політика, безпека, права людини, імплементація санкцій, ефективність санкцій, економічні санкції, персональні санкції, міжнародна співпраця.

Keywords: sanctions, sanctions policy, European Union, restrictive measures, international law, foreign policy, security, human rights, sanctions implementation, sanctions effectiveness, economic sanctions, individual sanctions, international cooperation.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Чуба Валерія Валеріївна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ: СТАНДАРТИ ТА ВИКЛИКИ

Право на свободу вираження поглядів є одним із фундаментальних прав людини, яке забезпечує можливість кожній особі вільно висловлювати свої думки, переконання та ідеї без страху переслідування чи покарання. Це право є важливою передумовою розвитку демократичного суспільства, оскільки сприяє відкритому обміну інформацією, формуванню громадської думки та ефективному контролю суспільства за діяльністю державної влади.

Міжнародне співтовариство визнає свободу вираження поглядів як невід'ємну складову системи прав людини. Відповідні стандарти закріплені у низці міжнародних документів, прийнятих у межах Організація Об'єднаних Націй та інших міжнародних організацій. Однак, незважаючи на значний розвиток міжнародно-правових механізмів захисту цього права, сучасний світ стикається з новими викликами, пов'язаними з обмеженням свободи слова, розвитком цифрових технологій та поширенням дезінформації [1, с. 95].

Основи міжнародного захисту свободи вираження поглядів були закладені після Другої світової війни у ключових міжнародних документах у сфері прав людини. Вперше це право було проголошене у Загальній декларації прав людини. Відповідно до статті 19 цього документа, кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх вираження, включаючи свободу шукати, отримувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [2].

Подальший розвиток міжнародно-правових стандартів відбувся з прийняттям Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. У статті

19 цього договору закріплюється право кожної людини вільно висловлювати свої погляди, а також отримувати та поширювати інформацію і ідеї будь-якого характеру. Водночас пакт передбачає можливість певних обмежень цього права, якщо вони встановлені законом і є необхідними для захисту прав інших осіб, державної безпеки, громадського порядку або моралі [3].

Важливу роль у забезпеченні свободи вираження поглядів у європейському регіоні відіграє Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, стаття 10 Конвенції гарантує кожному право на свободу вираження поглядів, включаючи свободу дотримуватися своїх переконань та отримувати і поширювати інформацію без втручання органів влади [4].

Практичне застосування положень Конвенції забезпечує Європейський суд з прав людини, який розглядає скарги осіб на порушення їхніх прав державами. У своїй практиці Суд неодноразово підкреслював, що свобода вираження поглядів є однією з основ демократичного суспільства і поширюється не лише на інформацію або ідеї, які сприймаються позитивно, але й на ті, що можуть шокувати, ображати або турбувати державу чи певну частину суспільства.

У сучасній системі міжнародного права існує низка механізмів, спрямованих на захист свободи вираження поглядів. У межах системи Організація Об’єднаних Націй функціонує Комітет ООН з прав людини, який здійснює контроль за виконанням державами положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Комітет розглядає періодичні звіти держав, а також індивідуальні скарги осіб щодо порушення їхніх прав [5].

Крім того, у межах ООН діє інститут спеціального доповідача з питань свободи думки та вираження поглядів, який здійснює моніторинг ситуації у світі, готує доповіді та надає рекомендації державам щодо забезпечення цього права.

На регіональному рівні важливу роль відіграє Рада Європи, яка розробляє стандарти захисту свободи слова та контролює їх виконання через механізми Європейської конвенції з прав людини. Саме завдяки діяльності Європейського суду з прав людини було сформовано значну практику щодо тлумачення меж свободи слова [6].

Попри існування міжнародно-правових стандартів, реалізація права на свободу вираження поглядів стикається з низкою сучасних викликів. Одним із них є обмеження свободи слова з боку держав під приводом забезпечення національної безпеки або боротьби з екстремізмом. У деяких випадках такі обмеження можуть призводити до цензури, переслідування журналістів або обмеження діяльності засобів масової інформації [7].

Іншим викликом є розвиток цифрових технологій та соціальних мереж. Інтернет значно розширив можливості для поширення інформації, однак

водночас створив нові проблеми, пов’язані з поширенням дезінформації, мови ворожнечі та маніпуляцій громадською думкою. У зв’язку з цим держави та міжнародні організації намагаються знайти баланс між забезпеченням свободи слова та необхідністю протидії інформаційним загрозам.

Крім того, важливою проблемою є забезпечення безпеки журналістів та правозахисників. У багатьох країнах світу вони стикаються з тиском, погрозами або навіть насильством через свою професійну діяльність.

Право на свободу вираження поглядів є одним із ключових елементів системи міжнародного захисту прав людини. Міжнародні документи, прийняті в межах Організація Об’єднаних Націй та інших міжнародних організацій, сформували важливі правові стандарти, що гарантують реалізацію цього права.

Водночас сучасні виклики, пов’язані з розвитком інформаційних технологій, поширенням дезінформації та обмеженням свободи слова у деяких країнах, потребують подальшого вдосконалення міжнародних механізмів захисту. Ефективне забезпечення свободи вираження поглядів можливе лише за умови дотримання балансу між свободою слова та захистом інших прав і інтересів суспільства.

Список використаних джерел

1. Гнатовський М. М. Європейський Суд з прав людини та міжнародне гуманітарне право: захист права на життя. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Вип. 100, (ч. 1). С. 95–99.
2. Загальна декларація прав народів (витяг) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 04.07.1976. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_758#Text(дата звернення: 05.04.2026).
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text(дата звернення: 05.04.2026).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text(дата звернення: 06.04.2026)
5. Орлова О. О., Циб І. С. Організація об’єднаних націй у механізмі захисту прав людини : thesis. 2020. URL: http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/41909(дата звернення: 05.04.2026).
6. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. [для здобувачів вищ. навч. закл.]. Київ : КНТ, 2008. 344 с.

7. Слінько Т. М. Імплементація європейських стандартів у сфері свободи вираження поглядів в основному Законі України. Law and public administration. 2025. № 1. С. 252–257. URL: https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.34(дата звернення: 05.04.2026).

Ключові слова: свобода вираження поглядів, свобода слова, права людини, міжнародний захист прав людини, міжнародні стандарти прав людини, Організація Об'єднаних Націй, Європейський суд з прав людини, Рада Європи, міжнародне право, демократичне суспільство, цензура, дезінформація.

Keywords: freedom of expression, freedom of speech, human rights, international protection of human rights, international human rights standards, United Nations, European Court of Human Rights, Council of Europe, international law, democratic society, censorship, disinformation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов Владислав Юрійович

Чумаченко Ангеліна Григорівна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ЖІНОК ВІД ГЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Історичний генезис цього питання бере початок від Загальної декларації прав людини 1948 року, яка закріпила рівність усіх людей незалежно від статі. Проте справжнім «міжнародним біллем про права жінок» стала Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) 1979 року, яка зобов'язала держави вживати конкретних заходів для подолання сегрегації у всіх сферах життя [4; с. 479]. Важливим етапом стало визнання того, що «права жінок – це права людини», зафіксоване у Пекінській декларації 1995 року. На регіональному рівні найвищим стандартом захисту залишається Стамбульська конвенція, яка розглядає насильство щодо жінок як порушення прав людини та форму дискримінації [6].

Сучасний етап розвитку міжнародного права характеризується посиленням стандартів у межах Європейського Союзу, зокрема через прийняття Директиви 2024/1385 про протидію насильству щодо жінок і домашньому насильству [2]. Цей документ визначає спільні стандарти для країн ЄС, що має критичне значення для євроінтеграційного поступу України. Порівняльний аналіз свідчить, що попри загальну відповідність українського законодавства міжнародним актам, у ньому зберігаються системні прогалини [1; с. 12]. Однією з найбільш критичних проблем є відсутність у національному законодавстві терміна «насильство щодо жінок». Замість нього використовується штучна конструкція «насильство за ознакою статі», яка розмиває гендерну специфіку злочинів. Кримінальний кодекс України наразі залишається гендерно нейтральним, що перешкоджає адекватній правовій оцінці дій, спрямованих на

підпорядкування або контроль жінки через її гендерну належність [4; с. 481].

Окремої уваги потребує впровадження поняття «інтерсекційна дискримінація», яке вже закріплене в Директиві ЄС 2024/1385 [2]. Міжнародний досвід доводить, що насильство загострюється, якщо воно перетинається з дискримінацією за етнічним походженням, віросповіданням чи станом здоров'я [1; с. 18]. У контексті цифровізації суспільства найпроблемнішою зоною виступає кібернасильство, яке в Україні майже не криміналізовано. Міжнародні стандарти вимагають встановлення відповідальності за поширення інтимних матеріалів без згоди, кіберпереслідування (stalking) та кібердомагання (harassment) [2]. Наразі відсутність таких норм у ККУ створює загрозу фактичної безкарності за злочини, вчинені у цифровому просторі. Зокрема, такі явища як доксинг (оприлюднення персональних даних) та координація онлайн-атак залишаються поза належним регулюванням [1; с. 24].

Для забезпечення невідворотності покарання експерти рекомендують визнати структурний характер насильства щодо жінок на законодавчому рівні. Необхідно запровадити окремі статті за каліцтво жіночих статевих органів та переслідування як самостійний системний злочин [1; с. 31]. Важливою є також розробка процедур швидкого видалення шкідливого контенту (протягом 24-48 годин), що відповідає вимогам безпеки у цифровому середовищі [2]. Окрім юридичної техніки, міжнародне право наголошує на створенні сервісів підтримки: національних платформ для звернень та спеціалізованих слідчих груп. В умовах збройного конфлікту ці виклики стають ще гострішими, що підтверджується Резолюцією РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» [4; с. 481]. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, потребує особливих механізмів документування та реабілітації потерпілих.

Звіт про розширення ЄС за 2025 рік чітко вказує, що гендерне насильство залишається критичною проблемою для України, яка потребує стабільного бюджетного фінансування підтримки жертв. Гармонізація національного права з Директивою 2024/1385 дозволить створити комплексну систему захисту, де жінка сприймається не як пасивний об'єкт, а як суб'єкт прав [1; с. 45]. Введення терміна «гендерно зумовлене насильство» замість застарілих формулювань стане сигналом про відданість України демократичним цінностям. Міжнародна спільнота очікує від України не лише ратифікації конвенцій, а й реальної готовності судів та правоохоронних органів до роботи з гендерною специфікою [3]. Тільки через подолання гендерної нейтральності кримінального закону можна досягти справедливості для постраждалих.

Перспективи подальшого розвитку галузі полягають у посиленні моніторингу виконання міжнародних зобов'язань та цифровій

трансформації захисних механізмів [4; с. 482]. Активна участь жінок у прийнятті рішень на всіх рівнях є запорукою того, що правові норми будуть ефективними на практиці, а не лише на папері. Україна має унікальний шанс стати лідером у регіоні за рівнем захисту жінок, використовуючи досвід європейських держав та адаптуючи його до власних реалій [3]. Створення мобільних застосунків екстреної допомоги та обов'язкове навчання суддів з питань гендерної чутливості є кроками, які неможливо відкладати. У підсумку, повна імплементація міжнародних стандартів захисту жінок є не лише вимогою ЄС, а й обов'язком держави перед власними громадянами. Лише системний підхід, що поєднує кримінальне переслідування, соціальну підтримку та зміну суспільних стереотипів, дозволить викорінити насильство як явище [1; с. 50].

Список використаних джерел

1. Аналіз відповідності законодавства України Директиві Європарламенту і Ради ЄС 2024/1385 про боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством: аналіт. звіт. Київ : Юридична група, 2024. (дата звернення: 06.04.2026)
2. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2024/1385 від 14 травня 2024 року про боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством. Official Journal of the European Union. L series. 2024. (дата звернення: 06.04.2026)
3. Звіт Європейської Комісії про розширення ЄС 2025: Україна. Брюссель, 2025. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/ (дата звернення: 06.04.2026).
4. Бабяк М. Б., Лисяк О. І. Гендерна рівність та права жінок у міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 479-482. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/114. (дата звернення: 06.04.2026).
5. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW): прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18 груд. 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156 (дата звернення: 06.04.2026).
6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) : від 11 трав. 2011 р. (ратифіковано Законом № 2319-IX від 20.06.2022). Відомості Верховної Ради України. 2022. № 34. Ст. 116.

Ключові слова: Гендерно зумовлене насильство, насильство щодо жінок, інтерсекційна дискримінація, кібернасильство, гармонізація законодавства, кіберпереслідування, стамбульська конвенція

Keywords: Gender-based violence, violence against women, intersectional discrimination, cyber violence, harmonization of legislation, cyberstalking, Istanbul Convention

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дронов В.Ю.

Шаповал Софія Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ У МЕХАНІЗМІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Принцип пропорційності посідає ключове місце у сучасній системі міжнародного захисту прав людини, виступаючи одним із базових інструментів балансування між інтересами особи та потребами суспільства. Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, обмеження прав людини є допустимими лише тоді, коли вони «передбачені законом» та «необхідні у демократичному суспільстві». Згідно з статтею 8 органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [1]. У практиці застосування Конвенції це положення тлумачиться як вимога дотримання принципу пропорційності, тобто забезпечення належного балансу між інтересами особи та суспільства.

Міжнародно-правовий аспект принципу пропорційності полягає у тому, що він встановлює чіткі критерії, за якими оцінюється доцільність обмежень, а саме заходи держави мають бути придатними для досягнення легітимної мети, необхідними та співмірними з інтересами, що переслідуються. Принцип пропорційності одночасно забезпечує гармонізацію національної автономії та універсальних стандартів прав людини, визначаючи межі свободи держави у виборі засобів реалізації її зобов’язань. Він діє як запобіжник проти свавільного або надмірного втручання у права людини, зобов’язуючи держави обґрунтовувати кожне обмеження і демонструвати його співмірність поставленій меті.

В умовах постійного розвитку демократичних інститутів, зростання ролі прав людини та водночас появи нових глобальних викликів – збройних конфліктів, тероризму, надзвичайних ситуацій, – питання допустимості та меж обмеження прав і свобод набуває особливої актуальності. Саме тому принцип пропорційності розглядається як універсальний критерій оцінки законності втручання держави у сферу гарантованих прав.

У міжнародному праві прав людини закріплено, що права і свободи не є абсолютними, однак будь-яке їх обмеження повинно відповідати чітко визначеним умовам. До таких умов належать законність, легітимна мета та необхідність у демократичному суспільстві. Принцип пропорційності

виступає центральним елементом цієї конструкції, оскільки саме він дозволяє визначити, чи є втручання держави співмірним поставленій меті та чи не виходить воно за межі необхідного.

Особливо важливу роль принцип пропорційності відіграє у практиці Європейського суду з прав людини, який послідовно застосовує його при оцінці втручання держав у такі права, як право на свободу та особисту недоторканність, право на повагу до приватного і сімейного життя, свобода вираження поглядів та свобода мирних зібрань. Суд аналізує, чи існувала нагальна суспільна потреба у втручанні, чи були використані адекватні та необхідні засоби, а також чи не було порушено справедливий баланс між інтересами особи і держави. Таке застосування принципу пропорційності яскраво проявилося у справі Handyside v. the United Kingdom (1976), де Суд підтвердив, що обмеження свободи вираження поглядів можливе лише за наявності «нагальної суспільної потреби» («pressing social need») і має бути пропорційним легітимній меті, що закріпило підхід до оцінки співмірності державного втручання у міжнародному праві [2]. Це рішення стало одним із фундаментальних у формуванні сучасного розуміння принципу пропорційності та визначило подальший розвиток практики Суду.

Принцип пропорційності встановлює універсальні критерії для всіх держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та інших міжнародних договорів, дозволяючи оцінювати обмеження прав людини не лише формально, а й змістовно. Держави повинні дотримуватися закону, переслідувати легітимну мету та застосовувати лише необхідні та мінімально обтяжливі заходи, забезпечуючи тим самим збереження сутнісного змісту прав і свобод.

Особливе значення принцип пропорційності має у контексті відступу від зобов’язань під час надзвичайних ситуацій. Відповідно до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держави можуть тимчасово обмежувати певні права у разі загрози існуванню нації. У таких ситуаціях ризик зловживань значно зростає, що підвищує значення чітких міжнародно-правових стандартів. Пропорційність у цьому контексті виступає гарантією недопущення надмірного втручання та збереження сутнісного змісту прав людини. Відповідно до статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держава може відступати від своїх зобов’язань «лише в тій мірі, в якій цього вимагає гострота становища», що прямо відображає вимогу пропорційності [1].

Водночас важливим елементом практики Європейський суд з прав людини є доктрина «межі розсуду держави» (margin of appreciation). Вона передбачає, що національні органи влади мають певну свободу у виборі засобів досягнення легітимної мети, зважаючи на особливості політичного, соціального та культурного розвитку держави. Однак така свобода не є

абсолютною, оскільки Суд зберігає за собою контроль за дотриманням принципу пропорційності та перевіряє, чи не було допущено надмірного втручання у права людини [3]. Разом із тим, така свобода не є абсолютною: Суд здійснює системний контроль за дотриманням принципу пропорційності, перевіряючи, чи обмеження прав було законним, необхідним і співмірним поставленій легітимній меті. У своїй практиці ЄСПЛ неодноразово підтверджував, що навіть у межах «margin of appreciation» держави не можуть виходити за рамки допустимого втручання, а будь-яке обмеження прав людини має зберігати сутнісний зміст гарантій, передбачених Конвенцією. Таке поєднання свободи держави з міжнародним контролем забезпечує баланс між національним суверенітетом і універсальними стандартами прав людини, підкреслюючи центральну роль принципу пропорційності у практиці ЄСПЛ.

Отже, принцип пропорційності у міжнародному праві прав людини не лише формалізує критерії допустимості обмежень, а й виступає практичним інструментом захисту індивідуальних свобод у реальних соціально-політичних умовах. Його роль полягає у тому, що він забезпечує дієвий контроль за законністю, справедливістю та розумністю дій держави, дозволяючи уникати надмірного або свавільного втручання у права людини. Застосування цього принципу стимулює держави до обґрунтованого прийняття рішень, обережного балансування між суспільними інтересами та інтересами окремої особи, а також формує правову культуру, орієнтовану на повагу до прав і свобод.

Крім того, принцип пропорційності має важливе превентивне значення, адже він задає стандарти, яких держави повинні дотримуватися, і водночас дозволяє міжнародним органам здійснювати ефективний моніторинг, оцінюючи реальну доцільність та обґрунтованість заходів, що обмежують права. У контексті сучасних викликів, таких як глобальні кризи, надзвичайні ситуації та розвиток цифрового суспільства, принцип пропорційності стає ключовим орієнтиром для підтримки балансу між інноваціями, безпекою та фундаментальними свободами. Таким чином, він виступає не лише теоретичною категорією, а й практичним гарантом збереження ефективності прав людини в умовах постійних змін і нових загроз.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (European Convention on Human Rights). Прийнята в Страсбурзі 4 листопада 1950 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n340

2. Рішення Європейський суд з прав людини у справі Handyside v. the United Kingdom, № 5493/72, 7 грудня 1976 року. https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-57499%22]}

3. Council of Europe, Explanatory Report to the European Convention on Human Rights, Strasbourg, 1955. – узагальнене пояснення принципів і практики Суду, включно з «margin of appreciation».

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейська конвенція з прав людини, Європейський суд з прав людини, права людини, міжнародне право, надзвичайні ситуації, обмеження прав, принцип пропорційності.

Keywords: European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, human rights, international law, emergency situations, limitations of rights, principle of proportionality, legitimate aim.

Науковий керівник: д. ф. в галузі міжнародного права, доцент Гребенюк Д.О.

Юраш Софія Вадимівна, Мальована Анна Олегівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ДРОНІВ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

Швидкий розвиток безпілотних технологій істотно вплинув на характер ведення сучасних збройних конфліктів, докорінно змінивши підходи до розвідки, цілевказання та безпосереднього способу ураження противника. У сучасній правовій науці безпілотний літальний апарат (БПЛА) визначається як повітряне судно, здатне здійснювати політ без пілота на борту та кероване дистанційно або за допомогою автономних систем. Проте це визначення потребує додаткової деталізації з огляду на складність самих технологічних комплексів, які використовуються під час експлуатації безпілотних систем. На думку таких авторів, як Л. М. Невара та С. Гарбар, БПЛА слід розглядати як частину ширшої дистанційно пілотованої авіаційної системи (ДПАС), що включає не лише сам літальний апарат, а й наземний пункт керування, канали передачі даних, системи навігації та технічні засоби запуску й обслуговування [5]. Такий підхід дозволяє більш повно охарактеризувати технологічну природу безпілотних систем та зрозуміти їх роль у сучасних військових операціях. У свою чергу, у міжнародно-правовому контексті БПЛА часто кваліфікується як засіб ведення війни, що трансформує саму парадигму конфлікту, розмиваючи географічні межі поля бою та дозволяючи державам застосовувати силу поза межами традиційних театрів воєнних дій [1].

Застосування дронів супроводжується низкою критичних гуманітарних проблем, серед яких ключовою є явище «дистанційної безкарності». Фізична віддаленість оператора від об’єкта атаки знижує психологічний бар’єр застосування сили, через що бойові дії можуть сприйматися як технічна операція або навіть як певна форма симуляції бойових дій. У результаті безпосередній контакт із наслідками застосування сили значно зменшується, що поступово призводить до дегуманізації війни та ставить

під загрозу засадничі гуманітарні цінності. Крім того, технологічна перевага дронів може знижувати політичний поріг прийняття рішень щодо застосування сили державами, адже ризик для власного військового персоналу значно зменшується. Саме тому використання безпілотних систем дедалі частіше стає об'єктом пильної міжнародно-правової оцінки та наукових дискусій [1]. На сьогодні в міжнародному праві відсутній окремий універсальний договір, який би безпосередньо регулював використання БПЛА у збройних конфліктах. У зв'язку з цим держави змушені застосовувати до безпілотних систем уже існуючі норми міжнародного гуманітарного права (МГП) за аналогією. Згідно з офіційною позицією Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ), озброєні дрони за своїм правовим статусом фактично прирівнюються до звичайної бойової авіації. Відповідно, їх використання повинно суворо відповідати фундаментальним принципам МГП, зокрема принципам розрізнення, пропорційності та застереження під час планування та здійснення атак [3].

Практика реалізації цих принципів у сучасних конфліктах, зокрема в секторі Гази (2023–2026 рр.), свідчить про наявність серйозних системних проблем. Використання дронів-квадрокоптерів у надщільній міській забудові призвело до значних втрат серед цивільного населення. Міжнародні спостерігачі та правозахисні організації фіксують випадки, які мають ознаки позасудових вбивств, включаючи атаки на осіб із білими прапорами або удари по об'єктах, що не мають очевидного військового призначення. Подібні дії можуть розглядатися як грубе порушення принципу розрізнення, що є однією з ключових норм міжнародного гуманітарного права [2]. Аналогічна ситуація спостерігається і в Україні, де масове застосування FPV-дронів та баражуючих боєприпасів актуалізує питання належної верифікації цілей. Навіть за умов технічних перешкод, таких як низька якість сигналу, нестабільний зв'язок або активна дія засобів радіоелектронної боротьби, сторона конфлікту не звільняється від юридичного обов'язку чітко розрізняти військові та цивільні об'єкти. Будь-яка атака в умовах сумніву щодо характеру цілі відповідно до норм МГП повинна бути скасована або відкладена. Додатковою проблемою є використання дронів-камікадзе, які у разі неспрацювання можуть перетворюватися на вибухонебезпечні залишки війни, що становлять тривалу загрозу для цивільного населення навіть після завершення активних бойових дій [3].

Питання юридичної відповідальності за неправомірне використання безпілотних систем є одним із ключових елементів сучасної міжнародно-правової доктрини. Дії операторів дронів, а також осіб, які віддають накази про їх застосування, можуть підпадати під режим індивідуальної кримінальної відповідальності відповідно до положень Римського статуту. На думку М. В. Грушко, умисні атаки дронами на цивільних осіб або цивільні

об’єкти визнаються воєнними злочинами, оскільки заборона таких дій належить до імперативних норм міжнародного права (jus cogens), що мають найвищу юридичну силу [4]. Водночас важливо враховувати і непрямі гуманітарні наслідки використання безпілотних систем. Постійна присутність розвідувальних та ударних дронів у повітряному просторі над зонами конфліктів створює атмосферу постійної небезпеки та психологічного напруження. Такий стан постійного очікування можливої атаки негативно впливає на психічний стан населення, дезорганізує цивільне життя та ускладнює нормальне функціонування соціальної інфраструктури. У науковій літературі подібний стан іноді описується як атмосфера «повсюдного терору», що за певних умов може розглядатися як форма нелюдського або жорстокого поводження з цивільним населенням [2, 3].

Адміністративно-правове регулювання використання БПЛА значною мірою ґрунтується на положеннях міжнародного повітряного права. Зокрема, стаття 8 Чиказької конвенції 1944 року встановлює, що польоти безпілотних апаратів над територією іншої держави допускаються лише за наявності спеціального дозволу. Це правило є важливим елементом захисту державного суверенітету та забезпечення контролю над використанням повітряного простору. Проте на практиці такі норми нерідко порушуються під час здійснення транскордонних військових або антитерористичних операцій. Прикладом можуть слугувати окремі операції із застосуванням безпілотників у Ємені або в інших регіонах, де удари здійснювалися поза межами класичних театрів воєнних дій. Окремою проблемою залишається складність ідентифікації апаратів подвійного призначення, які можуть використовуватися як у цивільних, так і у військових цілях. У зв’язку з цим дедалі частіше пропонується впровадження нових міжнародних технічних стандартів, зокрема створення глобального реєстру БПЛА та обов’язкового електронного маркування системою Remote ID. Запровадження подібних цифрових механізмів може сприяти підвищенню прозорості використання безпілотних технологій та полегшити встановлення відповідальності за можливі правопорушення [5].

На завершення слід зазначити, що стрімкий розвиток безпілотних технологій та поступова автономізація таких систем випереджають формування відповідних міжнародно-правових механізмів їх регулювання. Розвиток штучного інтелекту та алгоритмів автономного управління створює ризик зменшення рівня людського контролю над процесом застосування сили. У зв’язку з цим міжнародна спільнота дедалі активніше обговорює необхідність кодифікації спеціальних норм, які б безпосередньо регулювали використання БПЛА у збройних конфліктах. Важливим завданням є також розроблення чітких критеріїв оцінки пропорційності

саме для безпілотних атак та створення ефективних механізмів незалежного міжнародного розслідування випадків загибелі цивільних осіб. Лише за умови поєднання правових, технологічних і інституційних механізмів можливо забезпечити дотримання принципу верховенства права та мінімізувати гуманітарні наслідки застосування безпілотних систем у сучасних збройних конфліктах [1, 2, 5].

Список використаних джерел

1.Brooks R. Drones and the International Rule of Law. Georgetown University Law Center. 2013. URL: https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?params=/context/facpub/article/2296/&path_info=Brooks__Drones_and_the_Int_l_Rule_of_Law.pdf

2. Ed.daran D., El Hajraoui F. E., Zaid Z. A., Al Ajlani R., Malik Z. The Legality of Drone Use Under International Humanitarian Law: Theoretical Perspectives and Case Law Insights. Access to Justice in Eastern Europe. 2025. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1745238173.pdf

3.International Committee of the Red Cross. International humanitarian law and the use of drones in armed conflict. 2025. URL: https://www.icrc.org/en/article/faq-international-humanitarian-law-drones-armed-conflict

4.Грушко М. В. Воєнні злочини та злочини проти людяності як міжнародні злочини порушення норм jus cogens: питання кваліфікації. Академічні візії. 2023. Вип. 19. URL: https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/download/743/699

5.Невара Л. М., Гарбар С. Міжнародно-правове регулювання використання безпілотних літальних апаратів цивільного призначення. Київський часопис права. 2023. № 2. С. 206-211. URL: http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/305/292

Ключові слова: безпілотні літальні апарати, міжнародне гуманітарне право, збройні конфлікти, принцип розрізнення, воєнні злочини, цивільне населення, юридична відповідальність, суверенітет держав, безпека цивільного населення, застосування дронів.

Keywords: unmanned aerial vehicles, international humanitarian law, armed conflicts, principle of distinction, war crimes, civilian population, legal responsibility, state sovereignty, civilian protection, drone warfare.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Грушко М.В.

Юрьєва Діана Анатоліївна, Кушнір Катерина Андріївна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасному міжнародному праві питання захисту права власності набуває особливої актуальності в умовах збройних конфліктів та запровадження воєнного стану. Війна створює значні ризики для збереження майна фізичних і юридичних осіб, а також державної власності, оскільки бойові дії, окупація територій, руйнування інфраструктури та незаконне привласнення майна призводять до масових порушень. Міжнародне право передбачає комплекс норм і механізмів, спрямованих на забезпечення захисту власності навіть у воєнний період.

Право власності є одним із фундаментальних прав людини, що закріплене у міжнародних документах з прав людини. Зокрема, у Загальній декларації прав людини передбачено, що кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і спільно з іншими, і ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна. У мирний час гарантії цього права реалізуються через національні правові системи, однак у період збройного конфлікту значну роль відіграють норми міжнародного гуманітарного права, які встановлюють обмеження щодо поводження з майном цивільних осіб і держав [1].

Міжнародне гуманітарне право, яке встановлює норми поведінки сторін під час збройного конфлікту, містить норми щодо захисту власності цивільного населення. Основні положення містяться у Гаазьких конвенціях 1907 року, Женевських конвенціях 1949 року та додаткових протоколах до них. Відповідно до цих актів забороняється знищення або привласнення майна цивільних осіб, якщо це не обумовлено військовою необхідністю. Крім того, окупаційна влада не має права здійснювати незаконну конфіскацію чи експропріацію приватної власності на окупованих територіях. Такі дії можуть кваліфікуватися як порушення норм міжнародного гуманітарного права або навіть як воєнні злочини. Важливим принципом міжнародного гуманітарного права є принцип розмежування між цивільними об’єктами та військовими цілями. Цей принцип передбачає, що цивільні об’єкти, включаючи житлові будинки, підприємства, об’єкти інфраструктури та інше майно, не можуть бути об’єктом нападу. Руйнування таких об’єктів допускається лише у випадку, коли вони використовуються у військових цілях і становлять законну військову ціль. Порушення цього принципу може призвести до міжнародно-правової відповідальності держави або окремих осіб [2].

Окрему категорію становить захист майна на окупованих територіях. Відповідно до норм міжнародного права, окупаційна держава не набуває суверенітету над територією, яку вона контролює. Вона лише тимчасово здійснює владу і зобов’язана поважати чинне законодавство цієї території та забезпечувати збереження приватної і державної власності. Незаконне вилучення майна, його знищення або передача третім особам є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права. Особливу увагу

міжнародне право приділяє захисту культурних цінностей, історичних пам’яток і об’єктів культурної спадщини, які також належать до майнових прав держави та суспільства [3]. Міжнародні договори передбачають спеціальні механізми захисту таких об’єктів, а їх знищення або незаконне вивезення під час війни розглядається як міжнародний злочин. Важливим елементом міжнародно-правового захисту права власності є механізми притягнення до відповідальності за його порушення. Зокрема, серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, пов’язані з незаконним знищенням або привласненням майна, можуть кваліфікуватися як воєнні злочини відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду. У таких випадках відповідальність можуть нести як військові командири, так і політичне керівництво держави [4].

У сучасних умовах важливим механізмом захисту права власності є також міжнародні судові та компенсаційні механізми. Постраждалі особи можуть звертатися до міжнародних судових інституцій, зокрема до Європейського суду з прав людини, який розглядає справи щодо порушення права на мирне володіння майном. Для України питання міжнародно-правового захисту права власності набуло особливої актуальності після початку повномасштабної агресії Російської Федерації у 2022 році. Внаслідок бойових дій значна кількість житлових будинків, підприємств, об’єктів інфраструктури та іншого майна була зруйнована або пошкоджена. У цьому контексті міжнародне право відіграє важливу роль у забезпеченні відшкодування завданих збитків, притягненні винних до відповідальності та відновленні порушених прав власності [5]. Крім того, у зв’язку з російською агресією проти України створено міжнародні механізми фіксації та відшкодування збитків, зокрема міжнародний Реєстр збитків, який документує втрати майна, завдані війною, при цьому поодинокі випадки порушення майнових прав можуть мати місце також з боку інших учасників конфлікту.

Таким чином, існує певний режим захисту права власності в умовах воєнного стану. В рамках цього міжнародно-правового режиму, нормами встановлюються заборонення незаконного знищення або привласнення майна, визначаються обов’язки сторін конфлікту щодо захисту цивільних об’єктів та передбачаються механізми притягнення до відповідальності за порушення. У сучасних умовах розвиток міжнародних механізмів компенсації та фіксації збитків є важливим кроком у забезпеченні ефективного захисту права власності під час збройних конфліктів.

Список використаних джерел

1. Цебенко С., Суркес Д. Захист прав людини на міжнародному рівні під час збройних конфліктів: історія становлення та сучасні виклики. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія:

Юридичні науки. 2024. №1(41). С. 354–364. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/may/34724/yurnauky4151tsebenkosurkes.pdf (дата звернення: 12.03.2026).
2. Капустник О. Порушення права власності під час воєнного конфлікту: міжнародно-правова кваліфікація та механізми захисту. Пропілеї права та безпеки. URL: https://nti.khai.edu/ojs/index.php/PLS/article/download/pls.2025.8.13/2972 (дата звернення: 12.03.2026).
3. Пашинна Л. Міжнародно-правовий захист прав людини під час збройних конфліктів у історичній ретроспективі. Слово Національної школи суддів України. 2024. №2(47). С. 68–81. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2024_2_47/06pashynna.pdf (дата звернення: 12.03.2026).
4. Черняк І. В. Правовий захист громадянського населення в умовах військових конфліктів. URL: https://ekhsuir.kspu.edu/items/71c6ab92-48d2-4392-8fe7-7d958ce84111 (дата звернення: 12.03.2026).
5. Міжнародне право та захист прав людини у воєнний час. Аналітично-порівняльне правознавство. URL: Режим доступу: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/51-2.pdf (дата звернення: 12.03.2026).

Ключові слова*:* міжнародне право, право власності, міжнародне гуманітарне право, воєнний стан, збройний конфлікт, воєнні злочини, відшкодування збитків.

Keywords:international law, property rights, international humanitarian law, martial law, armed conflict, war crimes, compensation for damages.

Науковий керівник: д.ф.у галузі права, доцент Войтович П.П.

Юрьєва Діана Анатоліївна, Кушнір Катерина Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІСТОРИЧНІ ВОДИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Інститут історичних вод посідає особливе місце в системі міжнародного морського права, оскільки поєднує в собі елементи державного суверенітету та міжнародно-правового звичаю. Його поява зумовлена прагненням прибережних держав закріпити контроль над окремими морськими просторами, які з огляду на географічні критерії не завжди підпадали під категорію внутрішніх вод. Незважаючи на розвиток договірного морського права, історичні води зберігають значення і сьогодні, залишаючись складною та дискусійною категорією.

Термінологічно концепція історичних вод сформувалася на основі доктринальних дискусій XVII століття щодо правового режиму морів [1]. У

праці «Mare Liberum» (1609) Гуго Гроцій обґрунтував принцип свободи відкритого моря, відповідно до якого жодна держава не може привласнювати морські простори. Натомість Джон Селден у концепції «Mare Clausum» (1635) доводив можливість поширення суверенітету на частини моря. Саме протиставлення цих підходів заклало теоретичну основу для формування історичного титулу як особливої підстави набуття морських просторів [2].

У XIX столітті державна практика почала відхилятися від суворих геометричних критеріїв визначення внутрішніх вод. Зокрема, формувалася практика одностороннього проголошення окремих морських акваторій внутрішніми водами на підставі історичного користування, здійснення фактичного контролю, адміністративної юрисдикції та відсутності заперечень інших держав. Саме така практика стала підґрунтям для виникнення поняття «історична затока», яке згодом трансформувалося у ширшу категорію «історичні води».

Загальна практика застосування інституту історичних вод пов’язана з тим, що «ні Женевська конвенція про територіальне море та прилеглу зону 1958 року, ні Конвенція ООН з морського права 1982 року не встановили чітких підстав правомірного віднесення вод до розряду історичних» [5]. У доктрині виокремлюються такі критерії віднесення морських вод до категорії історичних: «(1) виняткова влада та контроль над таким морським районом…; (2) довге користування ним або закінчення тривалого часу…; (3) мовчазна згода інших держав…» [5]. Водночас у дослідженні арктичної практики підкреслюється, що історичні права можуть підтверджуватися «відсутністю протидії такій практиці з боку інших зацікавлених держав», що розглядається як «тацито консенсу» – мовчазна згода відповідних учасників міжнародних відносин [6]. Крім того, правомірність встановлення статусу історичних вод пов’язується з положеннями п. 4 ст. 4 Женевської конвенції 1958 року та п. 5 ст. 7 Конвенції ООН з морського права 1982 року, відповідно до яких можуть враховуватися «особливі економічні інтереси конкретного району, реальність і значення яких доведені їхнім тривалим здійсненням» [6].

Важливим етапом у розвитку та юридичному закріпленні критеріїв історичних вод стала справа про рибальство між Великобританією та Норвегією, розглянута у 1951 році Міжнародним Судом ООН. Суд визнав, що тривала, послідовна й публічна практика Норвегії щодо визначення вихідних ліній вздовж її узбережжя є правомірною, оскільки не зустрічала систематичних заперечень інших держав. Це рішення фактично сформулювало три основні критерії історичного титулу: тривалість, ефективність та мовчазне міжнародне визнання. На договірному рівні інститут історичних вод знайшов часткове відображення у Конвенції ООН з морського права 1982 року. У статті 10 згадується поняття «історичні

затоки», проте Конвенція не дає їх визначення та не встановлює чітких процедур визнання [3]. Це свідчить про те, що історичні води й сьогодні мають переважно звичаєвий характер. Їх фіксація відбувається через національні акти держав, офіційні заяви, карти, дипломатичну практику та відсутність протестів з боку інших суб'єктів міжнародного права.

Прикладами історичних вод у сучасній практиці є Біле море, яке оголошене внутрішніми водами на підставі історичного користування; Гудзонова затока, щодо якої Канада заявляє історичний титул; а також Делаверська затока у практиці США. Водночас міжнародне співтовариство не завжди однозначно визнає такі претензії, що підкреслює необхідність дотримання критеріїв історичності.

Станом на сьогодні історичні води розглядаються як виняток із загального режиму морських просторів. Вони прирівнюються до внутрішніх вод, що означає повний суверенітет прибережної держави та відсутність права мирного проходу для іноземних суден (якщо інше не передбачено національним законодавством або міжнародними угодами) [4].

Отже, історичні води є особливим інститутом міжнародного морського права, що сформувався на перетині доктрини, державної практики та звичаєвих норм. Їх поява була зумовлена необхідністю адаптації загальних правил морського права до історичних і географічних умов. Незважаючи на часткову кодифікацію, історичні води залишаються переважно звичаєвою категорією та потребують міжнародного визнання. Сьогодні цей інститут є важливим елементом сучасного морського права, що функціонує з урахуванням принципів добросовісності та стабільності міжнародних відносин.

Список використаних джерел

1. Tanaka Y. The International Law of the Sea. 4th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. 600 p.
2. Klein N. Maritime Security and the Law of the Sea. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2022. 432 p.
3. Конвенція ООН з морського права : міжнародний договір від 10 грудня 1982 р. // United Nations Treaty Series. 1994. Vol. 1833. P. 3–561.
4. Rothwell D., Stephens T. The International Law of the Sea. 3rd ed. Oxford: Hart Publishing, 2023. 520 p.
5. Аверочкіна Т. В. *Історичні права держав на морські простори* // Міжнародні читання: матеріали Міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жовт. 2010 р.) – Одеса, 2010. – С. 255–257.
6. Аверочкіна Т. В. *Практика встановлення статусу історичних вод в Арктиці* // Генезис публічного права : зб. наук. пр. / за ред. С. В. Ківалова та ін. – Миколаїв : Іліон, 2010. – С. 385–386.

Ключові слова:історичні води, історичний титул, міжнародне морське право, звичаєве право, суверенітет прибережної держави, історична затока, мовчазна згода держав.

Keywords:historical waters, historic title, international maritime law, customary law, sovereignty of the coastal state, historic bay, tacit consent of states.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Грушко М. В.

Явдик Діана Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЄС

Питання про правову природу Європейського Союзу (далі – ЄС) залишається одним із найбільш дискусійних у науці міжнародного та європейського права. Відсутність однозначної відповіді зумовлена безпрецедентністю самого феномену ЄС: попри те, що організація виникла на підставі міжнародних договорів між суверенними державами, вона набула ознак, що якісно відрізняють її від класичних суб'єктів міжнародного права. Значення цього питання зростає у контексті євроінтеграційного курсу України: отримавши у 2022 р. статус кандидата на членство в ЄС, наша держава вступає у правовідносини з утворенням, правова природа якого принципово впливає на характер зобов'язань, що приймаються.

Нормативно-правову основу ЄС становлять два установчих договори – Договір про ЄС (ДЄС) та Договір про функціонування ЄС (ДФЄС) [1; 2] – які, на відміну від звичайних міжнародних договорів, сформували не лише обов'язкові для держав правила, а й самостійний правовий порядок. Стаття 47 ДЄС наділяє ЄС статусом юридичної особи, що підтверджує його міжнародну правосуб'єктність. Разом із тим Суд ЄС у справі Van Gend en Loos (1963) проголосив, що установчі договори утворили «новий правовий порядок у міжнародному праві», суб'єктами якого є не лише держави-члени, але й їхні громадяни. Це принципово відмежовує ЄС від класичних міжнародних організацій.

У доктрині виокремлюють декілька концепцій щодо правової природи ЄС. Перша – міжурядова (інтерговерналістська) – кваліфікує ЄС як особливу міжнародну організацію з розширеною компетенцією, але без власної державності. Держави-члени зберігають суверенітет і є «господарями договорів» (Herren der Verträge). Друга – федералістська – вбачає в ЄС зародок федеративної держави, де центральні інституції поступово перебирають функції, традиційно притаманні суверенній державі. Третя – концепція sui generis – розглядає ЄС як самостійний тип правового утворення, незвідний ні до держави, ні до класичної міжнародної організації. Сьогодні у правовій науці переважає саме остання концепція.

Ключовою характеристикою, що надає ЄС особливого статусу у системі міжнародного права, є наднаціональність. Аналіз

наднаціональності як характеристики права ЄС свідчить: вона проявляється через спроможність інститутів ЄС приймати обов'язкові для держав-членів рішення без їхньої згоди в кожному окремому випадку, через пряму дію права ЄС у внутрішніх правопорядках, через верховенство права ЄС над національним законодавством та через відповідальність держав перед Судом ЄС. Ці ознаки перевищують те, чим наділені навіть найбільш розвинені міжнародні організації, такі як ООН чи Рада Європи, і наближають ЄС до конституційної федеральної системи [3, с. 701].

Принципи верховенства та прямої дії права ЄС є доктринально найбільш значущими для розуміння правової природи Союзу. Ніколенко Л. М. у дослідженні правової природи норм-принципів права ЄС та їх ролі як критерію оцінки реформ у контексті acquis communautaire доводить: юриспруденція Суду ЄС сформувала самостійну систему норм-принципів – верховенства права, пропорційності, правової визначеності, ефективності (effet utile), недискримінації та лояльної співпраці, – які виходять за межі традиційної договірної логіки і нагадують конституційні засади федеративної держави [4, с. 152]. Саме ці норми-принципи визначають автономність правопорядку ЄС відносно як міжнародного, так і національного права.

Особливе місце у розумінні правової природи ЄС займає питання співвідношення його права з національними правовими системами. Іванов А. В. у дослідженні впливу права ЄС на національні правові системи констатує: установчі договори встановили «новий правовий порядок, що має власні інституції, на користь яких держави обмежили свої суверенні права в дедалі ширших сферах». Процес конституціоналізації права ЄС – еволюція установчих договорів від набору міжнародних зобов'язань до конституційної основи єдиного правового режиму – підтверджує, що ЄС є не просто міжурядовим форумом, а унікальним правовим утворенням із власними конституційними засадами [5, с. 347].

Таким чином, правова природа ЄС не може бути вичерпно описана жодною з класичних категорій міжнародного чи конституційного права. ЄС поєднує в собі: риси міжнародної організації (утворений договорами суверенних держав, має статут, органи, членство); риси федерації (верховенство і пряма дія права, власна правосуб'єктність, безпосереднє регулювання відносин між громадянами); риси конфедерації (держави зберігають суверенітет, є «господарями договорів»). Найточнішим є визначення ЄС як sui generis – особливого публічно-правового утворення наднаціонального характеру, що перебуває у стані постійної еволюції. Для України як кандидата на членство розуміння правової природи ЄС є практично значущим: воно визначає обсяг обов'язків з імплементації acquis, межі поступки суверенітету та гарантії правового захисту в рамках єдиного правопорядку.

Список використаних джерел

1. Договір про Європейський Союз (консолідована версія) від 07 лют. 1992 р. (зі змінами згідно з Лісабонським договором) Офіційний журнал ЄС. 2016. С 202. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UK/TXT/?uri=CELEX:12016ME/TXT.
2. Договір про функціонування Європейського Союзу (консолідована версія) від 25 берез. 1957 р. (зі змінами) *Офіційний журнал ЄС. 2016. С 202*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UK/TXT/?uri=CELEX:12016E/TXT.
3. Сурілова О. О., Мануїлова К. В. Особливості наднаціональності в праві ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. URL: http://lsej.org.ua/2_2024/176.pdf.
4. Ніколенко Л. М. Норми-принципи права ЄС як критерій дієвості національних реформ: проблеми імплементації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2026. Т. 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354520.
5. Іванов А. В. Вплив права ЄС на національні правові системи та світовий порядок. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Т. 3, № 83. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/310766.

Ключові слова: правова природа ЄС, Європейський Союз, sui generis, наднаціональність, міжнародна організація, федерація, верховенство права ЄС, пряма дія, установчі договори, конституціоналізація права ЄС.

Keywords: legal nature of the EU, European Union, sui generis, supranationality, international organisation, federation, primacy of EU law, direct effect, founding treaties, constitutionalisation of EU law.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Яковлєва Катерина Дмитрівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В НАЦІОНАЛЬНИХ І МІЖНАРОДНИХ СУДАХ

Задовго до виникнення ідеї міжнародного кримінального права держави утворювали союзи для підтримки миру та безпеки між собою. Наприклад: В рабовласницьких державах найнебезпечнішим злочином вважалося повстання рабів, тому держави зобов’язувалися надавати одна одній допомогу в придушенні цих повстань. Але, найчастіше йшлося про обов’язок взаємної видачі злочинців, насамперед політичних. Така практика була відома Давньому Єгипту (договір фараона Рамсеса II з

царем хетів Хаттусили III 1296 р. до н. е.), державам Давньої Греції (договір між Афінами та Спартою 421 р. до н. е.) [1, ст. 9].

Ідея створення міжнародного кримінального права, яке могло б застосовуватися між державами, почала формуватися у XIX–XX століттях. До категорій правопорушень міжнародного характеру відносили: піратство, пограбування або пригнічення іноземців, рабство, військові злочини тощо. Остаточне формування міжнародного кримінального права як окремої галузі відбулося у XX ст. після двох світових воєн, коли виникла потреба у створенні міжнародних органів юстиції, наділених правом здійснювати кримінальне переслідування від імені світового співтовариства.

На сьогодні постійним і головним органом міжнародного кримінального права є Міжнародний кримінальний суд(МКС). Розгляд справ відбувається у Палаті судового розгляду, обвинувачений має право на захист, свідчення та подання доказів, також, є можливість апеляції при наявності нових доказів від потерпілого. Міжнародний кримінальний суд спирається на Римський статут, який є основним нормативним актом і джерелом прямого обов’язку для держав-учасниць, тобто для країн, які ратифікували статут. Статут визначає, які злочини підпадають під юрисдикцію (геноцид, військові злочини, злочини проти людяності тощо), а також включає принцип комплементарності (МКС починає діяти, якщо національні суди не хочуть розслідувати злочини). Не менш впливовими є: Гаазькі конвенції, які встановлюють правила ведення війни. Женевські конвенції 1949 та додаткові протоколи, які гарантують захист поранених, хворих і цивільного населення у збройних конфліктах. Конвенції проти катувань, расової дискримінації, апартеїду – встановлюють міжнародну відповідальність за серйозні порушення прав людини. МКС не мають власних в’язниць, тому співпрацює з державами-учасницями, які приймають засуджених для відбування покарання. Станом на серпень 2024 року 125 держави погодилися співпрацювати з МКС (Україна стала 125).

Ще одними інструментами правосуддя є тимчасові спеціальні трибунали і суди (створені ООН). Прикладом тимчасових трибуналів є: Міжнародний трибунал для колишньої Югославії, який переслідував воєнних злочинців під час конфлікту. Прикладом тимчасового суду є: суд над членами “Червоних кхмерів”. Такі суди застосовують нормативну базу МКП, але обмежені конкретними країнами та періодом конфлікту.

Юридичною основою для національного застосування міжнародного кримінального права є:

1. Міжнародні договори і статути

Наприклад: держава-учасниця Римського статуту отримує юридичну основу для переслідування міжнародних злочинців. Або, Женевські

конвенції зобов'язують державу захищати цивільне населення, військовополонених і забороняє використання певних видів зброї.

2. Принцип універсальної юрисдикції

Національні суди можуть переслідувати осіб за міжнародні злочини, навіть якщо вони вчинені за кордоном і особа не є громадянином країни. Наприклад: Бельгія переслідувала за воєнні злочини в Африці під час громадянських конфліктів. Принцип універсальної юрисдикції дозволяє державі не чекати дій МКС, а забезпечувати справедливість самостійно.

3. Включення міжнародних злочинів у національний кодекс

Країни формально вносять зміни до національного законодавства, наприклад: геноцид – спеціальна стаття, яка передбачає позбавлення волі на великі терміни. Злочини проти людяності – включають вбивства цивільного населення, переслідування за релігію чи національність тощо.

4. Міжнародний звичай- застосовується, якщо конкретний злочин не прописаний у національному законодавстві.

Механізм переслідування міжнародних злочинців на національному рівні:

1. Ініціювання справи (за заявою потерпілих або громадських організацій, за інформацією від МКС, ООН або інших держав, за ініціативою прокурора).

2. Розслідування включає: збір доказів та кваліфікація злочину

3. Обвинувачення та судовий процес. Прокуратура формує обвинувальний акт, суд проводить слухання, можливе залучення міжнародних спостерігачів або прокурорів МКС.

4. Вирок і апеляція. Вирок може включати: позбавлення волі, конфіскація майна та інші санкції. Сторони мають право подати на апеляцію для перевірки законності рішення.

5. Виконання рішення. Національні суди організовують відбування покарання в державних установах або в іншій країні по домовленості між державами.

Україна активно користується можливістю співпрацювати з МКС. Наразі, національні суди України розслідують воєнні злочини під час війни з росією. Співпрацює з МКС, надає докази, свідчення та експертизи.

Переваги застосування міжнародного кримінального права в національних судах:

1. Злочини не залишаються безкарними, навіть якщо МКС ще не розпочав розслідування.

2. Універсальна відповідальність. Переслідування злочинців незалежно від громадянства або місця вчинення злочину.

3. Національні суди використовують функцію "першої лінії" правосуддя, а МКС – резервної.

4. Захист жертв – можливість забезпечити компенсацію, відшкодування шкоди або вживання інших заходів для захисту жертв.

5. Розвиток національної правої системи – інтеграція міжнародних стандартів покращує ефективність національних судів і змінює верховенство права.

Список використаних джерел

1. Навчальний посібник з міжнародного кримінального права URL:https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/8173/1/%2B%2B%2BMiznarKryminPravo-MAKET-2.pd
2. Верховний суд України URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1608750/
3. Національна академія з внутрішніх справ URL: https://arm.navs.edu.ua/books/mg/lectures/lecture_9.html

Ключові слова: міжнародне кримінальне право, кримінальний суд, національні суди, розшук злочинців, МКС, палата судового розгляду.

Keywords: international criminal law, criminal court, national courts, search for criminals, ICC, Trial Chamber.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Якубик Юлія Русланівна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА РЕПАТРІАЦІЮ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДЕПОРТОВАНИХ ДІТЕЙ

Проблема незаконної депортації та примусового переміщення дітей набула безпрецедентного масштабу внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Станом на лютий 2026 року Президент України повідомив про повернення 2 000 дітей; водночас загальне число незаконно вивезених оцінюється у десятки тисяч. Міжнародно-правовою основою права на репатріацію є Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989: ст. 9 гарантує право дитини не розлучатися з батьками; ст. 11 зобов'язує держави вживати заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей з-за кордону; ст. 35 вимагає запобігати торгівлі та викраденню дітей у будь-якій формі. Депортація українських дітей є системним і масовим порушенням усіх цих норм, вчиненим Росією як елемент державної політики [1].

Відповідно до Звіту Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні (березень 2026 р.), депортації та переміщення українських дітей кваліфіковані як воєнні злочини та злочини проти людяності за міжнародним гуманітарним правом. Чернобук В. В. у дослідженні міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів систематизує нормативну базу: ключовими є IV Женевська конвенція 1949 р. (ст. 49 – заборона депортацій з окупованих

територій), Додатковий протокол I 1977 р., Факультативний протокол до КПД 2000 р. щодо участі дітей у збройних конфліктах, а також Резолюції Ради Безпеки ООН про дітей та збройні конфлікти. Авторка наголошує, що невиправдана затримка у репатріації є самостійним воєнним злочином, окремим від власне депортації, що принципово важливо для кримінальної відповідальності [2, с. 439].

Саух А. С. аналізує насильницьку передачу дітей як окремий різновид міжнародного злочину геноциду відповідно до ст. II(e) Конвенції про запобігання злочину геноциду 1948 р. та ст. 6(e) Римського статуту МКС. Автор доводить, що цілеспрямоване вилучення українських дітей із їх культурного середовища, зміна громадянства, прізвищ, документів, примусова русифікація, передача до прийомних сімей та закладів – усе це утворює елементи умислу на знищення національної групи «в цілому або частково». 17 березня 2023 р. МКС видав ордери на арешт Путіна та Львової-Бєлової саме за незаконну депортацію та переміщення дітей з окупованих територій України (ст. 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту). Таким чином, кваліфікація дій РФ одночасно як воєнного злочину та геноциду є обґрунтованою і розширює підстави для міжнародної відповідальності [3, с. 245].

Коломійчук А. В. у комплексному дослідженні кримінально-правової охорони дітей від незаконного переміщення під час збройного конфлікту обґрунтовує критерій законності чи незаконності такого переміщення: він має визначатися виключно на підставі норм міжнародного гуманітарного права та законодавства держави-походження дитини, а не внутрішніх актів держави-окупанта. Авторка аналізує принцип «забезпечення найкращих інтересів дитини» (ст. 3 КПД ООН) і доводить, що жоден з аргументів РФ щодо «захисту» чи «евакуації» дітей не відповідає цьому принципу. Досліджено також механізми документування: Єдиний реєстр депортованих (запроваджений Постановою КМУ № 339 від 18.04.2023), інформаційна платформа «Дитина не загублена», ідентифікаційні бази МКЧХ, – які є необхідними передумовами будь-якого механізму репатріації [4, с. 120].

Національний механізм репатріації та реінтеграції сформований Постановою КМУ від 14.05.2024 № 551, яка затвердила Порядок виявлення, повернення, забезпечення супроводу та реінтеграції депортованих або примусово переміщених дітей. Порядок передбачає: виявлення дитини через систему Єдиного реєстру; підтвердження права на повернення; організацію супроводу через треті держави-посередники (зокрема Катар і ОАЕ); психологічний, медичний та соціальний супровід під час репатріації; реінтеграцію – повернення до сім'ї або призначення опікуна, адаптаційні освітні програми, психологічна реабілітація від ПТСР та травматичного досвіду русифікації. Станом на червень 2025 р. Україна

передала РФ офіційний список із 339 дітей із запитом про негайне безумовне повернення; проте РФ продовжує ігнорувати міжнародні зобов'язання, що свідчить про недостатність виключно двостороннього формату переговорів [5].

Таким чином, право на репатріацію депортованих дітей є невіддільним складником міжнародно-правових гарантій прав дитини, підкріплених ст. 9, 11, 35 КПД ООН [1] та нормами МГП. Дії РФ кваліфікуються одночасно як воєнні злочини та злочин геноциду [2, с. 439; 3, с. 245], а затримка репатріації є самостійним міжнародним злочином. Критерієм законності переміщення може бути виключно міжнародне гуманітарне право і законодавство України [4, с. 120]. Національний механізм репатріації та реінтеграції за Постановою КМУ № 551/2024 [5] є необхідним, але недостатнім: ефективне повернення дітей потребує міжнародного тиску, задіяння ордерів МКС, конфіскації заморожених активів РФ як важеля впливу та посилення Міжнародної коаліції за повернення українських дітей.

Список використаних джерел

1. Конвенція ООН про права дитини від 20 листоп. 1989 р. : ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 р. № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
2. Чернобук В. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 3. С. 437–440. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284828.
3. Саух А. С. Дії, пов'язані з насильницькою передачею дітей, що становлять міжнародний злочин геноциду. *Київський часопис права.* 2024. № 3. С. 243–251. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/517.
4. Коломійчук А. В. Кримінально-правова охорона дітей від незаконного переміщення під час збройного конфлікту: міжнародно-правові стандарти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2026. Т. 4, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355759.
5. Про затвердження Порядку виявлення, повернення, забезпечення супроводу та реінтеграції дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 трав. 2024 р. № 551. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-2024-%D0%BF#Text

Ключові слова: право на репатріацію, депортація дітей, права дитини, збройний конфлікт, воєнний злочин, геноцид, МКС, Конвенція ООН про права дитини, найкращі інтереси дитини, реінтеграція, Постанова КМУ № 551/2024, незаконне переміщення.

Keywords: right to repatriation, deportation of children, children's rights, armed conflict, war crime, genocide, ICC, UN Convention on the Rights of the Child, best interests of the child, reintegration, CMU Resolution No. 551/2024, unlawful transfer.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент ***Дронов В. Ю.***

Янковська Марія – Антуанетта Віталіївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

DIGITAL NETWORKS ACT ЯК НОВИЙ ЕТАП ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВОГО ПРОСТОРУ ЄС

В умовах інформаційного суспільства, яке стрімко розвивається, спостерігається значна трансформація ролі держави та міжнародних інституцій у регулюванні цифрового середовища. Це зокрема прослідковується на прикладі еволюціонування ідеї мінімального втручання владних суб'єктів в Інтернет – простір, до повноцінного сприйняття цієї сфери як окремого поля для правового регулювання. Наразі бачимо певну тенденцію у праві Європейського Союзу, де за останні роки, впевнено формується нова модель цифрового регулювання, яка передбачає посилення безпеки у Мережі, захист прав користувачів та розвиток необхідних механізмів захисту.

Тривалий час, регулювання цифрової сфери в Європейському Союзі було фрагментарним, тобто окремі питання підпадали під дію спеціальних актів, проте єдиної системи не існувало. Усе змінилось, коли почало набирати обертів активне використання цифрових платформ, відповідно підвищилась загроза кібератак. Як наслідок, ЄС почав працювати над створенням стратегії, що отримала назву «Shaping Europe's digital future» [1].

Важливо зазначити, що результатом обговорень та численних дискусій стало прийняття низки важливих нормативних актів, серед яких необхідно виділити: Digital Services Act (впроваджує механізми відповідальності за публікацію незаконного контенту), Digital Markets Act (встановлює заборони зловживань домінуючим становищем на ринку та обмеження ринкової влади так званих «gatekeepers») та Artificial Intelligence Act – усі вони направлені на створення безпечного онлайн – середовища, забезпечення справедливої конкуренції, встановлюють правила функціонування окремих онлайн-платформ та етичного використання систем штучного інтелекту.

Як влучно зазначає дослідник цифрового права Ендрю Савін, вище перелічені акти Європейського Союзу не змінюють основоположних засад, закладених у Директиві про електронну комерцію 2000 року, але розширюють інструменти контролю та правозастосування [2].

Наразі, з упевненістю можемо сказати, що найбільш масштабним проєктом у цій сфері є Digital Networks Act (далі – DNA), який охоплює не лише регулювання публікації контенту, наприклад, а має на меті повну

модернізацію існуючої цифрової інфраструктури та реформування телекомунікаційного режиму [3]. Серед основних напрямів, які охоплює DNA можемо виокремити: стимулювання інвестицій у високошвидкісні мережі (5G/6G, gigabit – інфраструктура); спрощення регуляторних процедур для операторів; посилення кібербезпеки та стійкості інфраструктури; забезпечення єдиного підходу до функціонування телекомунікаційного ринку в межах ЄС.

Так, Пол Мейнард у своїй статті «Сім основних змін у пропозиції Європейської комісії щодо DNA» зазначає, що даний акт передбачає перегляд існуючої моделі телеком – регулювання та спрощення процедур для розвитку мереж нового покоління [4].

Крім того, юридичні огляди також наголошують на тому, що DNA має усі шанси значно змінити баланс між національними важелями впливу та наднаціональними регуляторами, там самим підсилюючи роль ЄС у прийнятті ключових рішень, що стосуються правозастосування та формування уніфікованих підходів у цьому напрямку [5].

Нове покоління цифрового регулювання ЄС приділяє велику увагу запровадженню «обов'язків належної обачності» (due diligence obligations) для постачальників цифрових послуг. Зокрема, йдеться про створення механізмів повідомлення про незаконний контент (notice-and-action procedures), підвищення прозорості алгоритмічних систем, обов'язкову звітність платформ щодо модерації контенту, а також запровадження ефективних процедур оскарження для користувачів. Такі інструменти спрямовані на підвищення відповідальності цифрових платформ та забезпечення більш ефективного захисту прав користувачів у Мережі [2].

Проте критики проєкту, також активно висловлюють свої побоювання стосовно його реалізації. Зокрема це стосується ризиків, що пов'язані з встановленням надмірної централізації влади, що може значно обмежити гнучкість застосування норм державами – членами, а також значних фінансових вкладень та адміністративного навантаження [6].

Проаналізувавши проєкт, можемо з впевненістю сказати, що це справді новий курс на розвиток цифрового права ЄС. Про це свідчить наявність конкретних норм, які будуть єдиними для усіх держав ЄС, аби сформувати неподільний цифровий інформаційний простір; приділяється велика увага етиці та захисту прав людини у Мережі; норми, що регулюють не лише функціонування платформ та інтернет – сервісів, а й виділяють їх як окремі елементи, що мають свою інфраструктуру, правила, межі.

У підсумку зазначимо, що Digital Networks Act – результат досить тривалого розвитку та удосконалення цифрової політики ЄС. На наше переконання, одним з найяскравіших факторів, який демонструє високий рівень розвитку норм цифрового права Європейського Союзу, є зміна основного фокусу регулювання з економічних аспектів на сферу охорони

та захисту прав користувачів, питання етики та безпеки. Таким чином формується комплексна система регуляції, що покликана не лише контролювати, а й створювати «екологічне» інформаційне Інтернет – середовище.

Список використаних джерел

1. European Commission. *Shaping Europe's digital future: Digital Networks Act – policy overview*. 2026 URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-networks-act
2. Savin A. *The EU Digital Services Act: Towards a More Responsible Internet.* CBS LAW Research Paper No. 21-04, Copenhagen Business School, 2021; Journal of Internet Law, Vol. 24, No. 7.
3. Proposal for a Regulation on the Digital Networks Act, COM(2026) 16. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/proposal-regulation-digital-networks-act-dna
4. Maynard P. *Seven major changes in the European Commission's proposal for an EU Digital Networks Act.* Global Policy Watch. 2026 URL: https://www.globalpolicywatch.com/2026/01/seven-major-changes-in-the-european-commissions-proposal-for-an-eu-digital-networks-act/
5. Rosen A., Sickinghe F., Waterman R., Olivier R. *The Digital Networks Act – Reform of the EU telecoms regime.* Two Birds Insight. 2026 URL:https://www.twobirds.com/en/insights/2026/the-digital-networks-act-%E2%80%93-reform-of-the-eu%E2%80%99s-telecoms-regime
6. Woollacott E. *Trade groups claim EU's Digital Networks Act risks "favoring the interests of outdated telecom monopolies"*. ITPro. 2026 URL: https://www.itpro.com/infrastructure/networking/eu-digital-networks-act-opposition-ccia-gsma

Ключові слова: Digital Networks Act; цифрове регулювання ЄС; цифрове право; цифрові платформи; кібербезпека; права користувачів.

Keywords: Digital Networks Act; EU digital regulation; digital law; digital platforms; cybersecurity; users' rights.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сурілова О.О.

Akanova Eva Olehivna, Starushkevich Anna Mykolaivna

1st year students of the Faculty of Judicial and International Law

National University «Odesa Law Academy»

SANCTIONS OF THE LEAGUE OF NATIONS: CAN INTERNATIONAL RESTRICTIONS STOP AGGRESSION?

The League of Nations was the first international organization created to prevent war after World War I, and it introduced collective economic sanctions as a tool to stop aggression. In the Italo-Ethiopian War of 1935–1936, the League tried to use sanctions to pressure Italy to stop its invasion of Ethiopia. However, these sanctions did not stop Italy's conquest and did not achieve their political goals. Many scholars have argued that the League's sanctions were

weak and easily avoided. As Baer explains, “the imposition of limited sanctions against Italy was given fair prospect of success,” but political and practical problems quickly undermined this effort [1, p. 165–179]. This paper examines the League’s use of economic sanctions and evaluates whether these international restrictions could stop aggression, using the Abyssinia case to show both the legal design and practical limits of sanctions.

The League’s authority to impose sanctions came from its system of collective action against violations of peace. Sanctions were intended to punish aggressors and support negotiated solutions. According to Baer, “sanctions were to have a twofold purpose. One was to uphold the Covenant and encourage collective security. The other was to end the war by putting pressure on the Italian government” [1, p. 165–179]. This shows that sanctions were conceived as a peaceful alternative to military force.

In the 1935 Abyssinian Crisis, League members agreed to impose economic penalties on Italy because its invasion of Ethiopia violated international norms. The sanctions included bans on loans, certain exports and imports, and restrictions on financial relations with Italy. As described in a historical analysis, “the sanctions aimed to restrict Italy’s military capabilities by prohibiting loans, certain imports, and exports” [9]. However, this same study notes that key commodities such as oil, iron, and coal were not included in the restrictions, which significantly reduced their effect.

The League’s sanctions also lacked uniform enforcement and comprehensive coverage. Research on early sanctions practice states that even when sanctions were imposed, they were “a much more limited programme of denial” compared to what Article 16 envisioned, and League members were “allowed to deviate from even such a half-hearted programme” [7, p. 127]. This scholarly description highlights that the legal framework was broad, but in practice it was implemented only partially.

Furthermore, analyses of the Abyssinian oil issue show that stronger measures, such as an embargo on oil, were debated but ultimately not applied because some League states believed it would not succeed or would be too disruptive. As Strang notes, even detailed investigations concluded that “an oil embargo would not succeed” because Italy could still obtain supplies from non-members or through other trade routes [3]. This illustrates how political and economic considerations limited the League’s willingness to use its most forceful tools.

These early applications of sanctions reveal that although the League of Nations created a legal basis for collective economic pressure against aggressors, the design and execution of sanctions in the Abyssinia case were too weak to halt Italy’s aggression effectively.

Despite the legal framework and initial expectations, the sanctions of the League of Nations did not stop aggression in practice. This problem can be explained by several political and economic factors.

First, not all important countries participated in the sanctions system. The United States was not a member of the League and continued trade with Italy, which reduced the overall pressure. Researchers note that “absence of major powers” weakens sanctions [12, p. 28-45]. This clearly shows that international restrictions cannot be effective without global cooperation.

Second, many states were afraid of economic losses. They did not want to damage their own economies, so they avoided strong restrictions. According to scholars, states are “reluctant to impose sanctions” when they face economic risks [4, p. 34-40]. Because of this, key resources such as oil were not included in the sanctions against Italy. In my opinion, this was one of the main reasons for failure.

Another important problem was weak enforcement. The League did not have real mechanisms to control how states followed sanctions. As researchers write, there were “no effective instruments” to enforce compliance [2, p. 61-84]. This meant that some countries ignored restrictions or applied them only partially. This weakness was also visible in other conflicts. During Japan’s invasion of Manchuria, the League failed to stop aggression. Historical studies show that Japan “withdrew from the League” instead of accepting its decisions [11]. This demonstrates that without strong pressure, aggressor states can avoid responsibility. Finally, modern research shows that sanctions alone are not enough. As Hufbauer argues, they “rarely achieve goals” without additional measures [5]. This means sanctions should be combined with political or military pressure to be effective.

Overall, the experience of the League of Nations proves that sanctions require cooperation, strong enforcement, and political will. Without these elements, they cannot stop aggression.

In conclusion, the sanctions of the League of Nations were an important attempt to stop aggression without using military force. However, they did not achieve their main goal. The analysis shows that the failure was caused by several factors: lack of unity, absence of key states, weak enforcement, and economic interests. Because of this, sanctions were incomplete and ineffective.

Therefore, international restrictions alone cannot stop aggression. They can influence state behavior, but only if they are comprehensive, coordinated, and supported by other actions. The experience of the League of Nations remains relevant today. It shows that sanctions are useful but limited, and they must be part of a broader international strategy.

References

1. Baer G. W. Sanctions and Security: The League of Nations and the Italian–Ethiopian War, 1935–1936. *International Organization, vol. 27, no. 2, 1973.* P. 165–179. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/international-organization/article/abs/sanctions-and-security-the-league-of-nations-and-the-italianethiopian-war-19351936/D180D67FC6A59A66919130634F7FD392.
2. Zaman M. Accidents of Marine Platforms. *Springer Nature*, 2025. P. 61-84. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-75177-6_5.
3. Lorber E. B. A New and Improved Sanction? Or the Same Old Story? Cato Unbound, 2017. URL: https://www.cato-unbound.org/print-issue/1849/.
4. Dörr O. The Imposition and Effectiveness of Sanctions: “It’s the Economy, Stupid!”. 2022. P. 34-40. URL: https://d-nb.info/1249677920/34.
5. Hufbauer G.C., Elliott K.A. Sanctions. Concise Encyclopedia of Economics. URL: https://www.econlib.org/library/Enc/Sanctions.html.
6. Hufbauer G.C., Schott J.J., Elliott K.A. Economic Sanctions Reconsidered. Peterson Institute, 2007. P. 67-82. URL: https://www.piie.com/bookstore/economic-sanctions-reconsidered.
7. Unilateral Sanctions in International Law and the Enforcement of Human Rights. Brill, 2022. P. 127. URL: https://brill.com/display/book/9789004507890/BP000003.xml?srsltid=AfmBOordse36-ZEI9K88SuggcdELPZV9_g2F5W-IRG9EZIp78lkJ8CDU.
8. Bogdanova I. The Legality of Unilateral Economic Sanctions under Public International Law. Brill, 2022. P.34-38. URL: https://www.researchgate.net/publication/382737591_The_Legality_of_Unilateral_Economic_Sanctions_under_Public_International_Law.
9. League of Nations Applies Economic Sanctions Against Italy. EBSCO Research Starters. URL: https://www.ebsco.com/research-starters/history/league-nations-applies-economic-sanctions-against-italy.
10. Bertazzini M., Eloranta J., Kuorelahti E. Can Economic Sanctions Work in a Smaller Conflict? In: Economic Warfare and Sanctions Since 1688. Cambridge University Press, 2026. P. 210-235. URL: https://www.cambridge.org/core/books/abs/economic-warfare-and-sanctions-since-1688/can-economic-sanctions-work-in-a-smaller-conflict/6B90F25C661C2EC3038906B196548548.
11. Brown S. Japan stuns world, withdraws from league. *United Press Staff Correspondent*. URL: https://www.johndclare.net/league_of_nations6_news.htm.
12. Rethinking the foundations of a global humanitarian order in jeopardy. Alternatives Humanitaires, 2025. P. 28-45. URL: https://www.alternatives-humanitaires.org/en/2025/11/27/rethinking-the-foundations-of-a-global-humanitarian-order-in-jeopardy/.
13. Yakoviyk I. V., Novikov Ye. A. International Economic Sanctions. Part 1. History and Theory. 2024. P. 65-78. URL: https://www.researchgate.net/publication/387492761_International_Economic_Sanctions_Part_1_History_and_Theory.

Ключові слова: Ліга Націй, економічні санкції, колективна безпека, міжнародні відносини, агресія, Абіссінська криза, італо-ефіопська війна, механізми примусу, міжнародне право, ефективність санкцій.

Keywords: League of Nations, economic sanctions, collective security, international relations, aggression, Abyssinian Crisis, Italo-Ethiopian War, enforcement mechanisms, international law, effectiveness of sanctions.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Avanesyan Anna Armenivna
1st year students of the Faculty of Judicial and International Law
National University «Odesa Law Academy»

THE ROLE OF THE EUROPEAN UNION IN WORLD POLITICS

The European Union (EU) is one of the key actors in modern world politics. It combines economic power, regulatory influence, and diplomatic tools, which allows it to play a significant role not only in regional integration but also in shaping the global order. The EU actively contributes to international stability, promotes democratic values, and supports multilateral cooperation.

First of all, the EU is a powerful economic center. It represents one of the largest single markets in the world and is a major participant in international trade. Due to its common trade policy, the EU has a strong impact on global economic processes and standards. It concludes free trade agreements with many countries and regions, thereby influencing international economic rules. As I. Burakovskyi points out, the EU creates frameworks for the global economy through trade regulations and agreements [1, p. 45–47]. This enables the EU to act not only as an economic entity but also as an important political actor.

Secondly, the EU plays the role of a “normative power” in international relations. This concept means that the EU promotes democratic values, human rights, and the rule of law without relying on military force. According to I. Manners, the EU influences other countries through the attractiveness of its norms and standards [2, p. 252–254]. This influence is especially visible in the EU enlargement policy and the European Neighborhood Policy, where countries adopt EU norms in exchange for closer cooperation.

The third important aspect is the EU’s foreign policy and security role. Although the EU is not a traditional military alliance, it has developed the Common Foreign and Security Policy (CFSP). Within this framework, the EU participates in peacekeeping missions, crisis management, and humanitarian operations in different regions of the world. As S. Keukeleire notes, the EU is gradually strengthening its position as a security actor, although internal divisions still limit its effectiveness [3, p. 112–115].

In addition, the EU plays a significant role in addressing global challenges such as climate change, migration, and international security. It is one of the

global leaders in environmental policy and активно supports international agreements such as the Paris Climate Agreement. According to the European Commission, the EU promotes environmental standards and sustainable development at the global level [4, p. 18–21]. This demonstrates its commitment to global governance and long-term sustainability.

Another important dimension of the EU's role is its support for international law and multilateralism. The EU actively cooperates with international organizations such as the United Nations and the World Trade Organization. It emphasizes the importance of international rules and collective decision-making. As noted by V. Kopiika and T. Shynkarenko, the EU seeks to strengthen a stable and rule-based international system [5, p. 63–65].

However, the role of the EU is not without limitations. Internal differences between member states, complex decision-making procedures, and varying national interests often slow down the development of a unified foreign policy. In addition, the EU still depends on other organizations, particularly NATO, in the field of security and defense. As K. Smith argues, the effectiveness of EU foreign policy largely depends on the level of consensus among member states [6, p. 78–80].

In the context of modern geopolitical challenges, especially the war in Ukraine, the EU demonstrates an increasingly important geopolitical role. It активно imposes sanctions, provides financial and military assistance, and strengthens cooperation with international partners. According to A. Honcharuk, this indicates the transformation of the EU into a more active and influential global actor [7, p. 102–104].

At the same time, internal challenges remain significant. Differences in economic development levels, political priorities, and strategic visions among member states can reduce the overall effectiveness of EU policies. Moreover, its limited military capabilities constrain its role as an independent security actor.

Despite these challenges, recent events show that the EU is gradually strengthening its global position. It is expanding its санкції policy, enhancing cooperation with partners, and increasing its role in global governance.

In my opinion, the role of the EU will continue to grow in the future, particularly in areas such as global governance, environmental policy, digital transformation, and international security. However, its success will depend on its ability to maintain unity, adapt to new challenges, and develop greater strategic autonomy.

In conclusion, the European Union plays a crucial role in shaping the international system. By creating rules and standards that extend beyond its borders, the EU influences global processes and encourages other countries to follow democratic values, human rights, and the rule of law. This makes the EU an important guarantor of stability in world politics.

References

1. Бураковський І. В. Європейська інтеграція. Київ, 2011. С. 45–47. URL:https://library.krok.edu.ua/media/library/category/monografiji/burakovskyi_0001.pdf
2. Manners I. Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? Journal of Common Market Studies, 2002. Vol. 40(2). P. 235–258. URL: https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353
3. Keukeleire S., Delreux T. The Foreign Policy of the European Union. London: Palgrave Macmillan, 2014. P.112–115. URL:https://link.springer.com/book/10.1057/9781137383037
4. European Commission. The European Green Deal. Brussels, 2019. P. 18–21. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF
5. Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: історія і засади функціонування. Київ, 2012. С. 63–65. URL: http://www.iir.edu.ua/uploads/files/publication/monographs/ES_history.pdf
6. Smith K. E. European Union Foreign Policy in a Changing World. Cambridge: Polity Press, 2016. P. 78–80. URL: https://politybooks.com/bookdetail/?isbn=9780745680344
7. Гончарук А. Зовнішня політика ЄС у сучасних умовах. Київ, 2022. С. 102–104. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/4020
8. Hill C., Smith M. International Relations and the European Union. Oxford: Oxford University Press, 2017. URL: https://global.oup.com/academic/product/international-relations-and-the-european-union-9780198737322
9. Wallace H., Pollack M., Young A. Policy-Making in the European Union. Oxford: Oxford University Press, 2020. URL: https://global.oup.com/academic/product/policy-making-in-the-european-union-9780198820635
10. European External Action Service. EU Global Strategy. Brussels, 2016. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf
11. Згуровський М. З. Глобальні виклики і європейська інтеграція України. Київ, 2018. URL: https://ela.kpi.ua/handle/123456789/25244
12. Nugent N. The Government and Politics of the European Union. London: Palgrave Macmillan, 2017. URL:https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-137-60400-9

Ключові слова: Європейський Союз, світова політика, міжнародні відносини, нормативна сила, глобальне управління, зовнішня політика ЄС, безпека та оборона, економічний вплив, інтеграція, кліматична політика, санкції, війна в Україні.

Keywords: European Union, world politics, international relations, normative power, global governance, EU foreign policy, security and defense, economic influence, integration, climate policy, sanctions, war in Ukraine.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Basiuk Viktoriia Viktorivna
4th year students of the Faculty of Judicial and International Law of the National University «Odesa Law Academy»

ILLEGAL TRANSFER OF CHILDREN DURING ARMED CONFLICTS: INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS

The illegal transfer of children during armed conflicts is one of the most pressing and complex issues in modern international law. It combines violations of international humanitarian law, international human rights law, and international criminal law. In the context of the growing number of armed conflicts worldwide, this problem has become particularly relevant, as children represent the most vulnerable category of the population and are often subjected to coercive actions by states or non-state actors. The illegal transfer of children may take the form of deportation, evacuation without compliance with international standards, forced adoption, change of citizenship, or even ideological influence aimed at assimilation.

The international legal regulation of this issue is primarily based on the norms of international humanitarian law, in particular the provisions of the Geneva Conventions of 1949. The Fourth Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War establishes a clear prohibition of the forced transfer of civilians. According to Article 49, individual or mass forcible transfers and deportations of protected persons from occupied territory to the territory of the occupying power or to that of any other country are prohibited [1]. It is important to emphasize that this prohibition is of a peremptory nature and allows no exceptions, except for temporary evacuation justified by the security of the population or imperative military reasons. At the same time, such evacuation must be carried out within the occupied territory and must be accompanied by guarantees of return once the hostilities have ceased [2].

Particular importance is attached to Article 50 of the Fourth Geneva Convention, which provides additional safeguards for children. In particular, the occupying power is prohibited from changing their personal status, including their nationality, or taking measures aimed at their assimilation [1]. This means that any form of forced adoption or placement of children in families of citizens of the occupying state without proper international procedures constitutes a violation of international law. Thus, international humanitarian law prohibits not only the physical transfer of children but also actions that may lead to the loss of their national and cultural identity.

Alongside humanitarian law, the system of international protection of children's rights established by the 1989 UN Convention on the Rights of the Child plays a crucial role. This instrument enshrines fundamental rights of the child that must be respected both in peacetime and during armed conflicts. In particular, Article 9 guarantees the right of the child not to be separated from

their parents against their will, except when such separation is necessary in the best interests of the child. Article 10 provides for the right to family reunification, while Article 11 obliges states to take measures to combat the illicit transfer and non-return of children abroad [3]. Thus, international human rights law complements humanitarian law, forming a comprehensive system for the protection of children.

An important component of the international legal framework is also international criminal law. According to the 1998 Rome Statute of the International Criminal Court, deportation or forcible transfer of population constitutes a war crime [4]. In cases where such acts are carried out systematically or as part of state policy, they may qualify as crimes against humanity. Particular attention is paid to children, as their transfer is often accompanied by other serious violations, including trafficking in persons, illegal adoption, and exploitation.

Contemporary practice confirms the relevance of this issue. One of the most high-profile examples is the situation related to the transfer of Ukrainian children during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. According to international organizations, a significant number of children have been taken from occupied territories of Ukraine to the territory of the Russian Federation or to territories under its control. In many cases, such actions were carried out without the consent of parents or legal guardians and without ensuring the possibility of return [6; 7]. Additionally, cases of granting Russian citizenship to children and their subsequent adoption have been documented, which directly contradicts the provisions of international law [8].

In connection with these events, the International Criminal Court issued arrest warrants for individuals suspected of organizing the unlawful deportation of children, confirming the possibility of individual criminal responsibility for such acts [4]. Moreover, the United Nations Secretary-General has repeatedly emphasized the need to protect children in armed conflicts and prevent their forced transfer [5].

Historical experience also demonstrates the prevalence of illegal child transfers during conflicts. During the wars in the former Yugoslavia in the 1990s, cases of forcible displacement of civilians, including children, were documented, accompanied by family separation and changes in the ethnic composition of regions. The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia recognized such acts as part of a policy of ethnic cleansing. Similar practices have also been observed in other conflicts, including in Africa and the Middle East, where children have been victims of displacement, recruitment, and exploitation [9].

The illegal transfer of children has severe humanitarian consequences. It leads to the loss of family ties, which are critically important for a child's development, as well as to psychological trauma that may have long-term

effects. Moreover, such children often lose access to education, healthcare, and other essential services. Particularly dangerous is the risk of losing national, linguistic, and cultural identity, which may have irreversible consequences for the child's personality.

The international community is taking various measures to counter the illegal transfer of children. International organizations, including the United Nations, UNICEF, and the International Committee of the Red Cross, play a significant role in monitoring the situation, documenting violations, and facilitating the return of children. International cooperation between states aimed at tracing and repatriating children is also an important tool.

Despite the existence of a well-developed legal framework, the effectiveness of international mechanisms remains limited. This is due to difficulties in bringing perpetrators to justice, political factors, and the lack of effective enforcement mechanisms for international decisions. In this regard, there is a need to strengthen international oversight, improve legal mechanisms, and increase the level of state responsibility for violations of children's rights.

In conclusion, the illegal transfer of children during armed conflicts constitutes a serious violation of international law, which has a complex nature and requires a systematic approach to address it. International legal norms clearly prohibit such actions and provide for accountability. However, their implementation in practice requires further improvement. Contemporary examples, particularly the situation in Ukraine, demonstrate the urgent need to intensify the efforts of the international community to protect children, ensure their return, and bring those responsible to justice.

References

1. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention). United Nations Treaty Series. 1949. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949 (date of access: 13.04.2026).
2. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). Geneva: International Committee of the Red Cross. 1977. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and (date of access: 13.04.2026).
3. Convention on the Rights of the Child. United Nations General Assembly. 1989. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child (date of access: 13.04.2026).
4. Rome Statute of the International Criminal Court. The Hague: International Criminal Court. 1998. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf (date of access: 13.04.2026).

5. Report of the Secretary-General on Children and Armed Conflict. United Nations. 2023. URL: https://childrenandarmedconflict.un.org/document/secretary-general-annual-report-on-children-and-armed-conflict-2/ (date of access: 13.04.2026).
6. Report on the human rights situation in Ukraine. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 2022–2024. URL: https://ukraine.ohchr.org/en/reports?created%5Bmin%5D=2022-01-01&created%5Bmax%5D=2022-12-31&category%5B%5D=2# (date of access: 13.04.2026).
7. Human Rights Watch. “We Had No Choice”: “Filtration” and the Crime of Forcibly Transferring Ukrainian Civilians to Russia. New York. 2022. URL: https://www.hrw.org/report/2022/09/01/we-had-no-choice/filtration-and-crime-forcibly-transferring-ukrainian-civilians (date of access: 13.04.2026).
8. Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE). Deportations and forcible transfers of Ukrainian children and other civilians to the Russian Federation. 2023. URL: https://pace.coe.int/en/files/31727/html (date of access: 13.04.2026).
9. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). Case Law and Judgements on Forced Displacement and Ethnic Cleansing. The Hague. URL: https://www.icty.org (date of access: 13.04.2026).

Ключові слова: незаконне переміщення дітей, збройні конфлікти, міжнародне гуманітарне право, депортація цивільного населення, права дитини, Женевські конвенції, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, примусове переміщення, міжнародна відповідальність.

Keywords: Illegal transfer of children, armed conflicts, international humanitarian law, deportation of civilians, children’s rights, Geneva Conventions, Rome Statute, International Criminal Court, forcible displacement, international responsibility.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Bondarenko Elizaveta Volodymyrivna, Kosachova Natalia Dmytrivna
1st year students of the Faculty of Judicial and International Law of the National University «Odesa Law Academy»

PROBLEM OF IMPLEMENTATION OF EU LAW NORMS IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

The process of European integration of Ukraine is one of the basic and irreversible trends of its modern legal, political, and socio-economic evolution. Within the framework of globalization, the integration of regions, the reinforcement of democratic principles, the adaptation of national laws to the legal norms of the European Union has become not only a strategic goal but also a feasible requirement of the operating of the state. The Association

Agreement between Ukraine and the European Union signed in 2014 was the next step in the bilateral relations and created a full legal framework of reforms and placed an enormous burden on Ukraine to conform its national law system to the acquis communautaire [1]. Nevertheless, even with the significant achievements made, the process of the introduction of EU law norms into the Ukrainian legal system is still complicated, uneven, and accompanied with a range of challenges that need further consideration.

The discrepancy and fragmentation of Ukrainian laws can be considered one of the most important issues. Legal approximation is usually conducted in an informal way and lacks adequate coordination amongst other arms of government and legislatures. Consequently, there is the risk of newly adopted legal acts conflicting with the existing norms or not being fully compliant with EU norms. This leads to a legal uncertainty and the ineffectiveness of the reforms, and it is hard to make sure that the legal system is working as a whole. Researchers point out that Europeanization of Ukrainian law should be done in a structured and consistent manner that is yet to be developed [4, pp. 656-659].

The other important point is associated with the institutional capacity of governmental bodies, which control the implementation of the EU law. Implementing the legal norms is not sufficient to be effective since the integration also presupposes the existence of powerful institutions that can guarantee the practical implementation of the legal norms. The issues that are characteristic of the public administration bodies in Ukraine include the lack of funds, shortage of qualified staff, bureaucratic ineffectiveness, and ineffective inter-institutional coordination. These are the key constraints to their successful implementation of EU standards and tracking the reforms progress [2].

Meanwhile, the problem of enforcement is also one of the most problematic factors of the implementation process. Although the norms of the EU are formally introduced into the Ukrainian legislation, in practice, they are sometimes inconsistent or not introduced at all. The issue is strictly intertwined with the operation of the judicial system that still manages to cope with severe problems, such as the absence of independence, low transparency levels, wastage of time, and the possibility of corruption. These weaknesses erode confidence in the legal institutions by people and create a rift between the proclaimed legal standards and the real way they are applied to practice. It is mentioned again and again by international bodies that the further development of rule of law and judicial reform are the main requirements to successful application of EU norms in Ukraine [8].

Moreover, the lack of similarity between Ukraine and the European Union in legal traditions and approaches to the law poses further barriers to successful harmonization. The EU law follows some basic principles including supremacy and direct effect, which provide its consistency in all member states [5]. Conversely, the Ukrainian legal system has been formed in other historical and

legal circumstances, and the complete internalization of these principles in the national practice is a process that is being carried out. This needs not only legislative reform but also a shift in legal thought and professional culture by legal practitioners.

Moreover, the political and socio-economic environment is important in influencing the way of implementation. The legal changes to bring Ukrainian laws to the EU standard are frequently costly in terms of financial resources, structural changes and a great deal of political dedication. In others, these reforms might be opposed by the political elites, business interests or other stakeholders who might feel threatened by these reforms in their appointments. In addition, the external problems, such as security issues, and economic instability make the process even more complicated and slower the legal harmonization process [7].

Meanwhile, it is necessary to point out the positive role of international cooperation in helping Ukraine in the process of implementing the EU law. The European Union as well as international bodies offer a lot of technical support, funding, and professional advice to build institutional capacity and enhance the quality of legislation. This collaboration helps in the expansion of democratic institutions, transparency and accountability in government administration [3]. These are the external factors that contribute significantly to the reforms and make them sustainable.

The other important factor is the enhancement of the legal awareness and professional competence of the legal practitioners, judges, and the public officials. To effectively apply EU law, one must have a profound knowledge of the principles, mechanisms and case law. Education programs, scholarly studies, and cross-border interactions are helping spread the European legal norms and best practices in Ukraine. In the long run, this creates a culture of law that is more aligned to the EU norms and values that is essential in the long run integration [6].

Over the past few years, Ukraine has shown remarkable improvement in harmonizing its laws with those of the EU specifically in the field of anti-corruption policy, reform of the system of public administration, and regulation of the economy. European integration is well entrenched through the adoption of relevant laws and the initiation of specialized institutions. Nevertheless, these reforms should be made to go beyond mere adherence to the rules and be put into practical use with practical outcomes to the society.

To sum up, the introduction of the principles of EU law norms in the legal system of Ukraine is a complicated, dynamic and long-term process that can be considered on many levels, including legislative, institutional, political, and cultural. Despite the significant gains that have been realized, there are several challenges, especially on consistency, enforcement, and institutional capacity. These issues demand a systematic approach to the solution, a high political will,

and ongoing collaboration with the international partners. It is only with the help of long-term work that Ukraine can effectively integrate into the European legal field and provide the successful operation of the rule of law.

References

1. Government of Ukraine. Association Agreement between the European Union and Ukraine. *Government portal.* 2017. URL: https://www.kmu.gov.ua/en/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu
2. European commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2023. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf
3. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. EU-Ukraine relations. 2021. URL: https://mfa.gov.ua/en/about-ukraine/european-integration/eu-ukraine-relations
4. Balanutsa, O. O. Adaptation of ukrainian legislation to eu law as a component of modern legislation in Ukraine: Current status and challenges. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, *12*, pp. 656–659. 2024. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/153
5. Kochenov, D., Grabowska-Moroz, B. EU Rule of Law in the Context of the "Migration Crisis". *Reconnect. 2021.* URL: https://www.researchgate.net/publication/353060732_The_Loss_of_Face_for_Everyone_Concerned_EU_Rule_of_Law_in_the_Context_of_the_'Migration_Crisis'
6. Hillion, C. Nationalisation of EU enlargement policy. *ResearchGate.* 2010. URL: https://www.researchgate.net/publication/259962341_nationalisation_of_EU_enlargement_policy
7. World Bank. Ukraine | Data. 2017. URL: https://data.worldbank.org/country/ukraine
8. National agency on corruption prevention. *OECD monitoring team noted Ukraine's progress in the field of anti-corruption policy – report details*. 2025. URL: https://nazk.gov.ua/en/news/oecd-monitoring-team-noted-ukraine-s-progress-in-the-field-of-anti-corruption-policy-report-details/
9. Verkhovna Rada of Ukraine. The Constitution of Ukraine. *Official Web-Portal of the Parliament of Ukraine.* 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

Scientific supervisor – Candidate of Law, Associate Professor Dronov V. Yu.

Ключові слова: європейська інтеграція, право ЄС, гармонізація законодавства, верховенство права, інституційна спроможність.

Keywords: European integration, EU law, legal harmonization, rule of law, institutional capacity.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Sofia Bykova
1st year student faculty of Judicial and International Law
National University «Odesa Law Academy»

THE ARCTIC AS A ZONE OF COOPERATION OR CONFLICT

Today, the Arctic is becoming more and more important in international relations. In my opinion, this topic is very relevant because the region is changing quickly and attracting the attention of many countries. In the past, the Arctic was seen as a cold and distant place with little political importance. However, this situation has changed due to climate change and new economic opportunities. One of the main reasons for this change is the melting of ice. As the ice disappears, new sea routes become available, and it becomes easier to access natural resources such as oil and gas [4]. Because of this, many states are now interested in the Arctic, which creates both opportunities for cooperation and risks of conflict.

Another reason why this topic is important is the current global political situation. Tensions between countries influence their behavior even in distant regions like the Arctic [3]. As a result, researchers and politicians are asking whether the Arctic will remain a peaceful region or become a new area of competition. For these reasons, I believe that it is important to analyze the Arctic from both perspectives: as a zone of cooperation and as a potential zone of conflict.

When we look at the Arctic today, it is clear that the region cannot be described in only one way. In my opinion, it is both a place of cooperation and a place where conflicts may appear.

First, there are several factors that can lead to tensions. One of the most important is the competition for natural resources. The Arctic has large reserves of oil, gas, and other valuable materials. Many countries want to use these resources for their own economic development [2]. This creates competition and sometimes disagreement. Another issue is territorial claims. Some Arctic states try to extend their control over certain areas, especially under the seabed. These claims are not always clear, and this can lead to disputes between countries [5]. Even if these disagreements are not violent, they still create tension.

Military activity is also becoming more noticeable. Some countries are increasing their presence in the Arctic by building infrastructure or conducting military exercises. This does not mean that conflict will definitely happen, but it makes the situation more complicated.

However, it is important to understand that cooperation in the Arctic is still strong. In my opinion, this is one of the most interesting features of the region. Even when countries disagree on political issues, they often continue to work together in the Arctic.

For example, the Arctic Council is an important platform where countries discuss common problems, such as environmental protection and climate change. It shows that cooperation is possible even in a complicated political environment [3].

Another good example is scientific cooperation. Researchers from different countries work together to study the Arctic and understand its role in the global climate. This kind of cooperation is very important and usually remains stable.

Some experts even say that the Arctic is a special region where cooperation is stronger than conflict. However, I think this situation is not guaranteed. Global political tensions can influence the region and change the balance between cooperation and competition.

In my opinion, the Arctic should be seen as a region where both cooperation and conflict exist at the same time. It is not completely peaceful, but it is also not a conflict zone.

In conclusion, I believe that the Arctic is a unique region that combines both cooperation and competition. It is becoming more important due to climate change, economic interests, and global political processes. On the one hand, there are clear risks, such as competition for resources, territorial disputes, and increased military activity. These factors may lead to tensions in the future. On the other hand, there are strong examples of cooperation, including international organizations and scientific work. These elements help maintain stability in the region. In my opinion, the future of the Arctic depends on the decisions of states. If countries continue to cooperate and respect international rules, the Arctic can remain a peaceful region. However, if political tensions grow, the risk of conflict will also increase. Therefore, it is very important to support cooperation, dialogue, and responsible behavior in the Arctic.

References

1. The Arctic: A Region of Future Conflict or Cooperation? URL: https://oceanfdn.org/the-arctic-a-region-of-future-conflict-or-cooperation/
2. Can the Arctic Remain a Region of International Cooperation in the Context of the Ukrainian Crisis? URL: https://arcticyearbook.com/arctic-yearbook/2022/2022-commentaries/446-can-the-arctic-remain-a-region-of-international-cooperation-in-the-context-of-the-ukrainian-crisis
3. Climate change in the Arctic. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Climate_change_in_the_Arctic
4. Territorial claims in the Arctic. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Territorial_claims_in_the_Arctic

5. Conceptualising the Arctic as a Zone of Conflict. URL: https://cejiss.org/conceptualising-the-arctic-as-a-zone-of-conflict

Ключові слова: Арктика, міжнародне співробітництво, конфлікт, зміна клімату, природні ресурси, територіальні спори.

Keywords: Arctic, international cooperation, conflict, climate change, natural resources, territorial disputes.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Kozhukhar Mariia, Pazushkina Arina
1st year students faculty of Judicial and International Law
National University «Odesa Law Academy»

AD HOC COALITION IN INTERNATIONAL SECURITY: THE FUTURE BETWEEN EFFICIENCY AND RISKS (UDCG AS AN EXAMPLE)

It is no secret that the modern system of international security is in a state of deep transformation. As noted in previous research, universal institutions such as the UN increasingly demonstrate their inability to respond to armed aggression in a timely manner due to bureaucratised procedures and the veto power enjoyed by aggressor states. «The UN has turned into a structure with 'ideas without constructive solutions and influence on global civilizational processes'» [1]. In response to this crisis, new formats of cooperation have begun to emerge – flexible ad hoc coalitions capable of rapid reaction and targeted action. As Karlsrud and Reykers rightly note, «ad hoc coalitions have become a standard tool of conflict management, and they are often chosen over UN-led or regional organization-led initiatives» [3]. The most striking example is the Ukraine Defence Contact Group, known as the Ramstein format, which has united over 50 states to coordinate military assistance to Ukraine [5; 1].

However, despite the undeniable effectiveness of Ramstein as a crisis management mechanism, its future after the end of the active phase of the war remains uncertain. Historical experience shows that most temporary coalitions either cease to exist or undergo deep transformation after the common threat disappears [3; 4]. At the same time, precisely now, when this format proves its effectiveness on a daily basis, it is important to analyse which of the most probable paths of development are likely for it and what systemic risks each of them carries. Three scenarios are proposed for consideration: institutionalisation, marginalisation, and transformation.

The first possible path is institutionalisation, which envisages that Ramstein transforms into a permanent structure with a formalised secretariat, statutory documents, and regular funding. As data from the Ministry of Defence of Ukraine show, as early as 2025, eight thematic Capability Coalitions operated within the framework of the format: Air Force, Integrated Air and Missile Defence,

Maritime Capability, Artillery, Armoured Vehicles and Manoeuvrability, IT, Drone, and Demining Capability Coalitions [5]. This indicates the gradual transformation of Ramstein from an ad hoc mechanism into a stable institutional platform. However, institutionalisation carries serious risks: «ad hoc coalitions compete with established multilateral institutions for a limited set of resources» [3]; they require legitimation, as a permanent structure without a UN Security Council mandate would operate in a «grey zone» of international law; and bureaucratisation threatens the loss of the very flexibility for which the format was valued.

Another possible option is the path of marginalisation, which envisages the gradual fading of the format after the end of the active phase of the war. Meetings become less frequent, the political will of participating states weakens, and Ramstein ceases to exist or remains a purely ceremonial platform. Historical experience shows that most ad hoc coalitions created to achieve a specific goal lose their meaning and dissolve after that goal is achieved [3]. «Tensions and rivalry between China, Russia and the United States on the UN Security Council during the past decade have increased the costs of collective action and reduced the value of multilateral cooperation» [3]. As I. Homza emphasises, the change in US policy after 2025 (the Trump administration) creates additional risks: the withdrawal of American troops from Europe and pressure on European allies could lead to the loss of a single leader of the coalition. «The Trump administration may seek to weaken its economic competitor. In this regard, a self-sufficient 'Fortress Europe' does not serve Washington's interests» [2]. Marginalisation carries the most dangerous risks: impunity for the aggressor (Russia would receive a signal that it «just needs to wait it out»), incompleteness of security guarantees for Ukraine, and the creation of a dangerous precedent for future ad hoc coalitions [3].

The third scenario is transformation: it consists of preserving the format but changing its functions – from military support for Ukraine to broader tasks: cybersecurity, countering disinformation, and assistance to other countries bordering Russia. As noted in previous research, Ramstein already unites not only European but also Asian, African, and Middle Eastern states, which creates potential for the globalisation of the format [1]. Indicative is the emergence in 2025 of new initiatives such as «Build with Ukraine» (joint production of Ukrainian weapons in participating countries), the Electronic Warfare (EW) Coalition led by Germany, as well as the PURL (Procurement of Ukrainian-made weapons) mechanism [5]. If transformation takes place in the format of so-called «parallel deployments» – when an ad hoc coalition operates alongside UN or regional organisation missions – a synergy effect may arise [3]. Chih-Mei Luo notes that «the outbreak of the Ukraine war proves that the CFSP's normative power is no longer sufficient to cope with the geopolitical era» [6]. However, this scenario also carries risks: selectivity (assistance only to «important» countries,

which would entrench a «two-level security» system), mandate dilution, and potential conflict with the UN due to duplication of Security Council functions [3; 6].

The analysis shows that none of the three paths of evolution of Ramstein is without risk. As Karlsrud and Reykers summarise, «what we are witnessing today is conflict management a la carte» [3]. From a historical perspective, the most likely scenario appears to be marginalisation – but it is also the most dangerous, as it creates a precedent of impunity for future aggressors. The most desirable scenario is transformation, but it requires solving the problem of legitimacy and avoiding selectivity. As emphasised in previous research, the modern «network» coalition that has formed around Ukraine «operates in parallel with traditional institutions and fills the vacuum created by their inability to act preventively» [1]. Further reflection should focus on finding mechanisms for legitimising ad hoc coalitions and on creating a system of «modular» security that would combine the flexibility of new formats with the legitimacy of traditional institutions.

References

1. Кожухар М. В. Криза сучасної міжнародної безпеки. *Приватне і публічне право в умовах війни: проблеми теорії та практики*. 2025. С. 657–660.
2. Гомза І. Формування нової архітектури європейської безпеки в умовах зміни політики США. 2025. URL: https://www.kas.de/documents/d/ukraine/gomza_european_security_architecture_ukr (дата звернення 04.04.2026)
3. Karlsrud J., Reykers Y. Integrating ad hoc coalitions in international conflict management *International Affairs*. 2025. P. 2085–2101. URL: https://academic.oup.com/ia/article/101/6/2085/8264344 (дата звернення 04.04.2026)
4. Han D. Scenario Construction and Its Implications for International Relations Research *The Korean Journal of International Studies*. 2011. P. 39–65. URL: https://kjis.org/journal/view.html?pn=myread&uid=65&vmd=Full (дата звернення 04.04.2026)
5. Ramstein: What the Ukraine Defence Contact Group meetings delivered for Ukraine in 2025. Ministry of Defence of Ukraine. URL: https://mod.gov.ua/en/news/ramstein-what-the-ukraine-defense-contact-group-meetings-delivered-for-ukraine-in-2025 (дата звернення 04.04.2026)
6. Chih-Mei Luo. The EU's Common Foreign and Security Policy and Its Actions during the Russia-Ukraine War: A Moment of Transformation? 2025. P. 235–281 URL: https://www.rchss.sinica.edu.tw/jssp/journals/3730?full_content_cont%5B%5D=%E5%85%A7%E6%88%B0 (дата звернення 04.04.2026)

Ключові слова: ad hoc коаліції, «Рамштайн», міжнародна безпека, інституціоналізація, маргіналізація, трансформація, сценарний аналіз, системні ризики, конфлікт менеджмент, колективна безпека.

Keywords: ad hoc coalitions, Ramstein format, international security, institutionalisation, marginalisation, transformation, scenario analysis, systemic risks, conflict management, collective security, UDCG.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Kuzmenko Sofiia Volodymyrivna, Kovalchuk Anastasiia Mykolaivna
1st year students faculty of Judicial and International Law
National University «Odesa Law Academy»

HUMAN TRAFFICKING AND FORCED LABOUR AS VIOLATIONS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN AND LABOUR LAW: THE CASE OF NORTH KOREA (DPRK)

The issue of human trafficking and forced labour remains one of the most serious challenges in contemporary international law and international human rights protection. The following actions can still be observed in many countries; moreover, they are particularly alarming in states where authoritarian governance and lack of transparency create conditions in which exploitation becomes systemic and difficult to investigate. Numerous individuals consider the Democratic People's Republic of Korea (DPRK) to be one of the best instances of a dictatorship where compelled labour is a key component of the economic and political framework rather than just a crime committed by private actors. In this regard, the DPRK scenario shows how state structures can institutionalise forced labour and trafficking-like behaviours and utilise them as instruments of political control, economic survival, and repression.

Human trafficking in international law is chiefly outlined in the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children (2000), referred to as the Palermo Protocol, which reinforces the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. The Protocol defines human trafficking as the recruitment, transportation, transfer, harbouring, or receiving of individuals through coercion, fraud, deception, abuse of authority, or vulnerability for the purpose of exploitation. Slavery, forced labour, and other comparable behaviours are examples of exploitation. Because it portrays trafficking as a multifaceted phenomenon with three components – the act, the method, and the aim of exploitation – this description is essential. These features are reflected in many reported actions in the DPRK, especially in cases when people are exploited under state control, coerced, and denied freedom of choice [1].

Forced labour, as a legal category, is clearly regulated under international labour law, particularly through the conventions of the International Labour

Organization (ILO). The ILO Convention No. 29 (1930) defines forced or compulsory labour as “any work or service which is exacted from any person under the threat of a penalty and for which such person has not offered himself voluntarily” [2]. This definition focuses on two main components: the possibility of punishment and the absence of genuine agreement. The ILO Abolition of Forced Labour Convention No. 105 (1957) further condemns the use of forced labour for the purpose of imposing political pressure, as punishment for politically motivated convictions, as a means of mobilizing the population for economic development, or as a disciplinary tool [3]. The DPRK system, as described in numerous UN reports, aligns with this model, as labour is often mandated by state institutions, and non-compliance can result in criminal prosecution, violence, or retribution against family individuals.

The employment of enslavement within the state apparatus makes the DPRK a particularly special example. In industries like mining, construction, agriculture, and state-run commerce, several instances of forced labour have been reported. Furthermore, reports from international human rights organisations and defectors frequently detail prison facilities where inmates are forced to work in cruel conditions. Serious labour law issues are brought up by these activities, as are more general human rights abuses such as punishment, arbitrary imprisonment, and denial of basic liberties.

In terms of international human rights law, the elimination of enslavement and forced labor is an intrinsic and non-negotiable assumption. It is enshrined in the Universal Declaration of Human Rights (1948), which states that neither slavery nor servitude shall be inflicted upon anyone, and that all manifestations of enslavement and the slave trade are declared unlawful [4]. This concept is entrenched in the International Covenant on Civil and Political Rights (1966), which stipulates the eradication of slavery, servitude, and forced or compulsory labor [5]. Significantly, the proscription of slavery is unanimously deemed to be a peremptory norm of international law (jus cogens), connoting that it is non-derogable and binding upon all member-states of the international community under all circumstances. Correspondingly, a state cannot justify forced labor by citing national security, ideological necessity, economic advancement, or its domestic legal apparatus.

The worldwide community of scholars has gradually confronted this dilemma. The UN Commission of Inquiry on Human Rights in the DPRK (2014) found that crimes against human rights, such as slavery, detention, cruelty to students, and persecution, had taken place in the DPRK. The earlier Commission's observations are strikingly remarkable since these findings describe forced labor as an integral part of a deliberate and state-organized policy, rather than merely individual cases [6].

In international criminal law, slavery and trafficking-related exploitation may fall under the category of crimes against humanity. The Rome Statute of the

International Criminal Court (ICC) classifies slavery as the execution of any or all powers pertaining to the ownership of an individual, primarily within the context of human trafficking. Nonetheless, the obstacle is that the DPRK is not a ratified member of the Rome Statute; hence, the ICC does not have instantaneous jurisdiction. The only mechanism by which the ICC can assert jurisdictional authority is via delegation by the UN Security Council. Political hindrances, the most notable being the privilege of veto held by permanent members, make such delegation exceedingly unfeasible. Nevertheless, the classification of forced labour offences as crimes against humanity has legal salience, as it emphasizes the gravity of these violations and enables alternative accountability mechanisms, such as universal jurisdiction[7].

The notion of universal jurisdiction is a fundamental idea in the present setting, empowering nations to bring charges against individuals accountable for specific serious international crimes, regardless of the location of the offences or the nationalities of the perpetrators or victims. DPRK authorities implicated in orchestrating compelled labour overseas could potentially face retribution in countries that comprehend unalienable sovereignty. Although actual implementation is constrained, the legal premise emphasises that international legislation offers instruments for accountability and responsibility, although indirect processes like the ICC are obstructed.

A major component pertains to the duties owed by host states that recruit North Korean labourers. The international legal system mandates that states must deploy prudent judgement to mitigate substantial intellectual and human rights violations within their jurisdiction. If host states are cognisant of and permit compelled labour circumstances, limit employee rights, or collaborate with DPRK authorities in managing workers, they are potentially involved in mistreatment. The above describes a shared responsibility model that sees forced labour not only as a problem in the DPRK, but also as a worldwide human rights issue that involves people from all over the world.

The international outcry also resulted in a series of sanctions. To cite one illustration, UN Security Council Resolution 2397 (2017) stipulated that member states must repatriate North Korean workers, as their labor was deemed to generate monetary income that could fund the DPRK’s nuclear and military endeavors. This resolution clarifies that forced work is considered an imminent threat to international stability and security in addition to being a violation of human rights. Sanctions, however, present difficult moral and legal issues. They may worsen the humanitarian situation for common people while also restricting the DPRK's capacity to generate foreign exchange. Thus, in order to prevent disproportionate harm caused to civilians, international actions must be properly calibrated [8].

To summarise, the DPRK hypothesis indicates that forced labour and trafficking-based victimisation may be institutionalised and employed as a

mechanism of governance. The regulatory structure encompassing international labour law, international human rights law, and international criminal law formulates explicit rules that ban all types of forced labour and enslavement. The international organisations have gathered compelling evidence that the DPRK's regime egregiously contravenes these standards of conduct. Nevertheless, regardless of a multitude of legal rules, the implementation of accountability is hindered by political barriers, restricted access, and constrained international scope. The DPRK situation highlights a significant problem in modern international law: the discrepancy between normative prohibition and actual liability. To solve this problem, we need to keep track of what's happening, work together around the world, support victims, and come up with better ways to hold government leaders responsible for crimes against humanity.

References

1.Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime (2000). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-prevent-suppress-and-punish-trafficking-persons (Accessed: 01.04.2026)

2. Forced Labour Convention, (No. 29) (1930). URL: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C029 (Accessed: 01.04.2026)

3. Abolition of Forced Labour Convention, (No. 105). (1957). URL: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312250:NO (Accessed: 02.04.2026)

4. Universal Declaration of Human Rights (1948). URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights (03.04.2026)

5. International Covenant on Civil and Political Rights (1966). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights (Accessed: 03.04.2026)

6. General Assembly. Report of the commission of inquiry on human rights in the Democratic People's Republic of Korea (2014). URL: https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/co-idprk/reportofthe-commissionof-inquiry-dprk (Accessed: 04.04.2026)

7. Rome Statute of the International Criminal Court (1998). URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf (Accessed: 04.04.2026)

8. UN Security Council Resolution 2397 (2017). URL:https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n17/463/60/pdf/n1746360.pdf (Accessed: 04.04.2026)

Ключові слова: міжнародний, трудовий, примусовий, права людини, КНДР, права, законодавство, юридичний, політичний, рабство, торгівля людьми, поневолення, експлуатація, злочини, кримінальний, економічний, особи, відповідальність, примусовий, ООН.

Keywords: international, labour, forced, human, DPRK, rights, law, legal, political, slavery, trafficking, enslavement, exploitation, crimes, criminal, economic, individuals, accountability, compelled, UN.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Melnychuk Kira Volodymyrivna, Ivanyshyn Sofiia Ostapivna
Ist year students faculty of Judicial and International Law
National University «Odesa Law Academy»

LEGAL REGULATION OF DIGITAL SECURITY IN THE EUROPEAN UNION AND THE UNITED STATES

In the 21st century, information has become the new currency of the world, and its protection is a matter of survival for states. Digital security is no longer limited to technical aspects – it directly affects political stability, economic development, and even democratic processes. This problem is especially acute in the context of hybrid wars, cyberattacks, and global digitalization.

The relevance of the topic is due to the fact that both the European Union and the United States of America are key players in the formation of the international cybersecurity system, but their approaches to legal regulation differ significantly. The EU emphasizes the protection of personal data and human rights, while the USA focuses on national security and technological dominance. Against the background of Russian aggression, cyberattacks on critical infrastructure and information manipulation, these differences become even more significant [1].

The purpose of the study is to conduct a comparative legal analysis of the digital security regulatory systems in the EU and the USA, identify their strengths and weaknesses, and formulate recommendations for improving the legal mechanism in this area.

NATO, which has made cyber defense a fundamental component of collective security, also plays a significant role in contemporary international cybersecurity architecture. The legal and strategic knowledge of digital security is greatly expanded by NATO's official recognition of cyberspace as an operational domain alongside land, air, sea, and space. On a case-by-case basis, harmful cyber activity may be deemed an armed attack under NATO's Comprehensive Cyber Defence Policy, potentially triggering Article 5 of the North Atlantic Treaty [2].

This strategy is particularly pertinent considering contemporary hybrid warfare and Russia's aggression against Ukraine, where disinformation, attacks on vital infrastructure, and political instability are routinely coupled with cyber

operations. Resilience, collective reaction, civil-military collaboration, and strategic deterrence are the cornerstones of NATO's cyber defense strategy, which makes it a crucial component to compare with the legal frameworks of the US and the EU [3].

NATO's experience is especially useful for Ukraine because the country is still one of the top targets of hostile cyberattacks. The Alliance's focus on coordinated response mechanisms, quick information exchange, and collective resilience could be a crucial benchmark for enhancing Ukraine's domestic legal framework in the area of digital security.

This topic is important because it answers a simple but tough question: who controls the data controls the future. And also – how to prevent this control from breaking democracy.

Digital security as a scientific and legal category encompasses a set of measures aimed at ensuring the confidentiality, integrity, and accessibility of information. In modern doctrine, it is considered a component of national security and international stability.

In the European Union, the key approach is a human-centric model, where the right to privacy is at the center. The most important regulatory act is the GDPR (General Data Protection Regulation), which sets strict standards for the processing of personal data and liability for their violations [4]. In parallel, the NIS Directive operates, aimed at ensuring the cyber resilience of critical infrastructure [5].

A significant role is played by ENISA, the EU cybersecurity agency, which coordinates the efforts of member states and promotes the exchange of information on cyber threats. Scientific works emphasize that the EU strives to harmonize standards and create a single digital space [6].

In the USA, the approach is more pragmatic and security-oriented. The basis is numerous acts and policies, as well as the activities of institutions such as CISA, NSA, FBI and the Department of Defense. The concept of "information warfare", which has been actively developing since the 1990s, involves the use of information technologies as a tool of geopolitical influence.

Theoretically, the American model is based on the principles of cyber deterrence, technological superiority and active defense. At the same time, it is often criticized for an insufficient level of privacy protection, especially after leaks related to Snowden.

Thus, in the theoretical dimension, two models can be distinguished: the European – normative and ethical and the American – strategic and security.

Modern threats to digital security are complex and constantly evolving. According to ENISA, key threats include ransomware, malware, social engineering, data leaks, DDoS attacks, supply chain attacks, and information manipulation [6].

The European Union is responding to these challenges by creating a comprehensive regulatory framework. The GDPR sets high standards for the protection of personal data, while the 2019 Law on Cybersecurity introduces a cybersecurity certification system. In addition, the EU is actively developing mechanisms for cooperation between member states [6].

In the US, the system is more decentralized, but at the same time more flexible. Different agencies are responsible for individual aspects of security: CISA for infrastructure, NSA for intelligence, FBI – for the fight against cybercrime. Cooperation with the private sector also plays a significant role.

Practical examples demonstrate the seriousness of the threats. For example, the cyberattack on the Ukrainian energy system in 2015 showed that cyberweapons can have real physical consequences. At the same time, information leaks, as in the case of Snowden, undermine trust in state institutions.

Comparative analysis shows that the EU is more consistent in protecting citizens' rights, while the US has an advantage in speed and technological capabilities. Both systems have their weaknesses: the EU – in fragmentation and bureaucracy, the US – in the balance between security and privacy.

Digital security is a key element of the modern international system, and its legal regulation is critically important for ensuring the stability of states.

The European Union demonstrates a high level of regulatory protection, in particular in the field of personal data, but needs greater speed and coordination. The United States, on the contrary, has a powerful institutional apparatus and technological base, but faces problems of trust and privacy [5].

The practical significance of the study lies in the possibility of using the best practices of both systems. This is especially relevant for Ukraine, since it is on the front lines of cyber conflicts.

In conclusion, two distinct approaches to cybersecurity governance are demonstrated by the comparison of digital security regulations in the US and the EU. While the US prioritizes national security, technological dominance, and quick institutional reaction, the EU concentrates on privacy, human rights, and harmonized legal norms. By bolstering collective cyber defense and acknowledging cyberspace as an operational sphere of contemporary security, NATO enhances these concepts.

List of References

1. Zvozdetska O. EU Cybersecurity in the Context of Increasing Cyber Threats in Today's Globalized World. *Mediaforum (VII).* 2019. P. 46. URL: https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/139 (Accessed: 01.04.2026)

2. Collective defence and Article 5. 2025. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/introduction-to-nato/collective-defence-and-article-5 (Accessed: 01.04.2026)
3. NATO's approach to cyber defence. 2024. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/deterrence-and-defence/cyber-defence?selectedLocale=uk#defence (Accessed: 02.04.2026)
4. General Data Protection Regulation. *Official Journal of the European Union.* 2016. P. 88. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679 (Accessed: 02.04.2026)
5. Directive 1148 of the European Parliament and of the council. *Official Journal of the European Union.* 2016. P. 40. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/1148/oj/eng (Accessed: 02.04.2026)
5. Bilousov O., Tataki D., Tataki O. Philosophy and Political Science in the Context of Contemporary Culture. *Philosophy and Political Science in the Context of Contemporary Culture*. 2023. P. 8. URL: https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/1178/1313 (Accessed: 02.04.2026)
6. Regulation (EC) No 1049/2001 of the European Parliament and of the Council. *Official Journal of the European Communities.* 2001. P. 6. URL: https://www.enisa.europa.eu/sites/default/files/all_files/Regulation%20%28EC%29%20No%201049_2001.pdf (Accessed: 03.04.2026)

Ключові слова: цифрова безпека, інформаційна безпека, кібербезпека, правове регулювання, Європейський Союз, США, GDPR, Директива NIS, ENISA, CISA, NSA, ФБР, кіберзагрози, гібридна війна, кібератаки.

Keywords: digital security, information security, cybersecurity, legal regulation, European Union, USA, GDPR, NIS Directive, ENISA, CISA, NSA, FBI, cyber threats, hybrid warfare, cyber attacks.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Mitkova Mariia
1st year students of the Faculty of Judicial and International Law of the National University «Odesa Law Academy»

CULTURAL DIPLOMACY AS AN ELEMENT OF SOFT POWER OF THE STATE

In the modern conditions of globalization and strengthening of the interdependence of states, intangible instruments of influence in international relations are of particular importance. Along with traditional forms of foreign policy influence, as a military and economic power, the doctrine of soft power, which involves the achievement of foreign policy goals through the spread of culture, values and political ideals of the state, is gaining deeper importance. The relevance of cultural diplomacy is due to the growth of its role in the formation of the international authority of the state without the use of coercion and the realization of national interests.

Cultural diplomacy contributes to the formation of a positive image of the state and strengthening of trust between subjects of international relations. This type of diplomacy appeals to the system of values, cultural heritage and historical development of the state. As stated in the study of O. Banchuk-Petrosova and N. Petrova “Cultural diplomacy as a soft power in international negotiations”, it is cultural exchanges, artistic initiatives and educational programs that contribute to the development of intercultural dialogue [3]. Thus, the effective realization of the goals of cultural diplomacy creates opportunities for the realization of political goals without the use of coercive methods of influence, stimulating the development of international partnership and confirming its belonging to the elements of “soft power”.

During the period of transformation of international relations, cultural diplomacy is increasingly considered as a mechanism for responding to global challenges and threats. Scientists emphasize the important role of “soft power” tools for supranational communication and strengthening of state security in conditions of hybrid conflicts and information wars. V. Petrov in the article “Cultural diplomacy in countering hybrid threats” considers the issue of strengthening the competition of the international audience and the risks of using the cultural field for the purpose of exercising political interests. In addition, cultural diplomacy acts as an effective means of countering disinformation and strengthening the state's position in the international space. Due to digitalization, cultural diplomacy faces the need for constant adaptation to the modern information environment, such as the formation of appropriate structures in foreign affairs bodies and the implementation of strategic communications. It is these aspects that affect the state's ability to respond to modern global challenges with the help of such a multidimensional tool as “soft power” [1].

The cultural and informational component in the modern dimension is manifested in the struggle for the interpretation of historical events, cultural symbols, values, rethinking of states' own identity and the formation of new meanings. According to D. Viedienieiev and O. Kopiyevska, the asymmetric nature of the current conflict requires flexible approaches from the state that will be able to combine political and humanitarian aspects, stimulating the provision of national security [2]. In an environment where cultural messages are rapidly disseminated through social media, the possibility of both positive use and the risks of cultural diplomacy is increased. On the one hand, it opens up new channels of communication with international partners, and on the other hand, the threat of information attacks and distortion of national narratives.

One of the main challenges in implementing cultural diplomacy as a component of «soft power» is to evaluate its effectiveness. Unlike traditional foreign policy tools such as military or economic power, soft power is based on the attractiveness of culture, values and dialogue, which makes it difficult to develop quantitative evaluation criteria. Reviews of public and cultural

diplomacy emphasize that indicators such as the number of cultural events or the number of program participants do not always reflect the real position of the state in the perception of the international audience. The conceptual review “Soft Power Diplomacy: Cultural Diplomacy and Public Diplomacy Strategies” notes that the scarcity of empirical work that would test the effectiveness of soft power, the difficulty of transformation into quantitative indicators of effectiveness, and the subjectivity of evaluation require the development of new methodologies for researching the impact of cultural diplomacy [4].

Cultural diplomacy as a multidimensional tool of soft power allows states not only to strengthen their transnational authority, but also contributes to the preservation of cultural autonomy, builds prospects for innovation and integration of digital technologies.

References

1. Петров В. Культурна дипломатія як інструмент протидії гібридним загрозам. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. *Наукова періодика України*. 2019. № 1. С. 186-190. URL: https://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/166904 (дата звернення: 09.04.2026).
2. Вєдєнєєв Д., Копієвська О. Гібридні загрози як об'єкт освітніх практик у культурно-мистецькій сфері України. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. *Наукова періодика України*. 2021. № 2. С. 3-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2021_2_3 (дата звернення: 09.04.2026)
3. Банчук-Петросова О., Петрова Н. Культурна дипломатія як м’яка сила в міжнародних переговорах. *Економіка та суспільство*. 2025. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-74-66 (дата звернення: 09.04.2026).
4. Abdifatah Ahmed Ali Afyare. Soft Power Diplomacy: Cultural Diplomacy and Public Diplomacy Strategies. 2024. URL: https://www.researchgate.net/prole/Abdifatah-Afyare (дата звернення: 09.04.2026).

Ключові слова: культурна дипломатія, м’яка сила, публічна дипломатія, глобалізація, міжкультурний діалог, гібридні загрози.

Keywords: cultural diplomacy, soft power, public diplomacy, globalization, intercultural dialogue, hybrid threats.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Motruk Pavlo

1st year students of the Faculty of Judicial and International Law of the
National University «Odesa Law Academy»

THE ISSUE OF THE EFFECTIVENESS OF SANCTIONS IN INTERNATIONAL LAW

In today's world, international legal sanctions appear to be virtually the only alternative to direct armed conflict, serving as a response to violations of the fundamental principles of the international order. Although this instrument is actively used by the UN Security Council, regional organisations and individual countries, the question of its actual effectiveness remains a matter of debate. Recent years, particularly attempts to curb large-scale acts of aggression, have revealed discrepancies between the legal adoption of sanctions and their actual impact on the actions of the violator.

Before analysing the effectiveness of enforcement mechanisms, it is important first and foremost to clearly define the conceptual framework, as the term 'sanction 'has a multifaceted nature in international law. The approach to understanding sanctions has evolved: whereas they were previously viewed primarily as acts of retribution, today they are interpreted as mechanisms for restoring the international legal order and preventing further violations. International sanctions mainly refer to coercive measures applied by international organisations or states against states that have committed the most serious international offences [1, p. 324]. In the field of international law, there is a tendency to understand sanctions as coercive measures implemented solely by international organisations. As for states, the measures they take should be referred to as countermeasures. Practice allows us to distinguish two types of countermeasures (sanctions) – individual (self-help) and collective (within the framework of international organisations). Each type takes several forms: individual – retorsion, reprisals, severance of relations and self-defence; collective – withdrawal from membership of an organisation, suspension of membership rights, exclusion from international relations and collective armed measures. Retaliation refers to measures taken by one state against another with the aim of compelling the latter to cease unfriendly, unjust or discriminatory actions. Reprisals are lawful coercive measures imposed on a state that has committed a violation as a means of compelling it to cease its unlawful actions (for example, the detention of a fishing vessel for illegal fishing, the seizure of property, etc.). Self-defence is the use of a state's armed forces in response to an armed attack by another state. The right to self-defence, in accordance with Article 51 of the UN Charter, may be exercised exclusively in response to an armed attack. Under Article 41 of the UN Charter, the Security Council may require UN members to apply coercive measures involving 'the total or partial interruption of economic relations, the suspension of rail, sea, air and other means of transport, and the severance of diplomatic relations '[2, p. 133–135].

Thus, the main purpose of sanctions is not to inflict harm on the offender, but to restore the integrity of the international order and to compel the offender to fulfil their legal obligations.

The existence of a clear regulatory framework and legal basis for the implementation of coercive measures does not in itself guarantee their effectiveness. The success of sanctions depends not only on the severity of the restrictions imposed, but also on the international community's ability to ensure their full implementation. Based on data from the KSE Institute (2026), it has been established that a key obstacle to the effectiveness of sanctions is the creation of 'parallel economic infrastructures'. For example, despite the introduction of an oil price cap, Russia's use of 'shadow mechanisms 'enabled it to export around 72% of its crude oil outside the scope of Western monitoring. However, the Russian Federation's federal budget deficit for January 2026 alone reached a record 1.7 trillion roubles [3]. In summary, it can be argued that the effectiveness of sanctions in international law depends not so much on a lack of legal norms as on the absence of effective mechanisms to monitor their implementation. Although sanctions remain the most powerful non-military instrument of influence, their effectiveness is largely determined by the international community's ability to devise effective measures against the circumvention of imposed restrictions.

In order to enhance the effectiveness of international sanctions, it is necessary to change the approach to their implementation. First and foremost, rather than increasing their number, greater emphasis should be placed on strengthening the mechanisms for monitoring their enforcement. It is also necessary to introduce 'secondary sanctions'; that is, if another state assists in circumventing the bans, it should be subject to the same sanctions. And most importantly – to establish a real, fair punishment for circumventing sanctions. For example, if the director of a company or bank knows that for helping to circumvent sanctions they will face not a fine but a real prison sentence, the willingness to take risks will be significantly reduced. The most significant achievement in this area has been EU Directive 2024/1226, adopted in response to systematic attempts to evade sanctions. Under Article 3 of EU Directive 2024/1226, the following acts are recognised as criminal offences:

- providing funds or economic resources, directly or indirectly, to a designated person, entity or body in a manner that breaches the prohibition;
- failing to freeze funds or economic resources held or controlled by a designated person, legal entity or body, in breach of an obligation constituting a Union restrictive measure;
- allowing designated natural persons to enter the territory of a Member State or to transit through it, in breach of the prohibition;
- entering into or continuing transactions with a third country or bodies of a third country, where the prohibition or restriction of such conduct constitutes a

restrictive measure of the Union;

- trading in, importing, exporting, selling, purchasing, transiting or transporting goods, as well as providing brokering services, technical assistance or other services related to such goods, where the prohibition or restriction of such conduct constitutes a Union restrictive measure.

Article 5 of this document sets out the penalties applicable to individuals. For serious breaches of sanctions, the maximum term of imprisonment is set at no less than five years. Article 7 of EU Directive 2024/1226 provides for liability for legal entities. From now on, companies are liable for the actions of their employees if the latter have helped to circumvent sanctions due to a lack of proper control.

In summarising the challenges and prospects for the functioning of international sanctions, it is worth emphasising the need for a fundamental review of approaches to their implementation. The main obstacle to restoring global law and order remains the gap between the formal rules of restrictions and their actual enforcement.

References

1. Бурменський М., Кудас І., Маєвська А. Міжнародне право. URL: https://library.nlu.edu.ua/ POLN_TEXT/KNIGI/Int-Pravo.pdf

2. Войціховський А. Міжнародне право. URL: library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2835/1/2020Mizhnarodnepravo_Pidruchnyk_AVoitsikhovskyi_2020.pdf

3. KSE Institute Russia Chartbook. Weak revenues put severe strain on the budget; Economic growth stalls amid higher inflation. 2026. URL: https://sanctions.kse.ua/wp-content/uploads/2026/02/Chartbook_February2026-1.pdf

Ключові слова: міжнародно-правові санкції, ефективність санкцій, обхід санкцій, юридична відповідальність, Директива ЄС 2024/1226.

Keywords: international legal sanctions, sanctions effectiveness, sanctions circumvention, legal liability, EU Directive 2024/1226.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Daryna Nagirnyak, Polina Mozharovska

1st year students of the Faculty of Judicial and International Law of the National University «Odesa Law Academy»

EXTERNALIZATION OF MIGRATION CONTROLS: EU MEMBER STATES' PRACTICES AND INTERNATIONAL REFUGEE LAW COMPLIANCE

The phenomenon of externalization has become a cornerstone of the European Union's migration policy, shifting border management functions

beyond its physical frontiers to third countries. This strategic relocation of migration control aims to prevent asylum seekers from reaching EU territory, thereby bypassing the legal obligations triggered by their physical presence [1, p. 118]. The current refugee crisis and geopolitical instability have accelerated the implementation of bilateral agreements, such as the Italy-Albania protocol or the EU-Turkiye deal. While these practices are framed as measures to combat human trafficking and ensure maritime safety, they raise critical questions regarding the principle of *non-refoulement* and the right to seek asylum as enshrined in the 1951 Refugee Convention and the EU Charter of Fundamental Rights [3, p. 412].

Through the application of the comparative-legal method, this study examines the specific mechanisms of "offshoring" asylum procedures used by Italy and Greece. By analyzing the legal frameworks of these practices, it was identified that the delegation of control often results in a "responsibility gap," where neither the sending nor the receiving state provides adequate judicial oversight for displaced persons [2, p. 156]. A critical aspect of this comparative analysis is the examination of the "Safe Third Country" concept, which serves as the legal backbone for most externalization policies. In practice, member states like Greece have frequently designated transit countries as "safe" despite documented systemic gaps in their judicial protection for asylum seekers [4, p. 122].

From my perspective, the use of the "Safe Third Country" concept has undergone a dangerous transformation from a protective legal tool into a political instrument of exclusion. When states prioritize diplomatic convenience over the actual human rights record of a transit country, the very essence of international protection is diluted. By deconstructing the criteria for "safeness," it becomes evident that the lack of harmonized EU standards allows for a fragmented legal landscape where the level of protection depends more on the point of entry than on international mandates [5, p. 89].

Furthermore, the recent Italy-Albania protocol represents a significant shift from "soft" cooperation to "hard" extraterritorial processing. Unlike previous maritime interventions, this model involves the construction of state-funded detention centers on foreign soil managed under Italian jurisdiction. This research argues that such a structure creates a "legal fiction" regarding the territorial application of human rights [1, p. 204]. While Italy maintains legal authority, the physical distance and the use of foreign logistics significantly hinder the ability of legal representatives to provide timely counsel, thereby undermining the principle of equality of arms in asylum proceedings [2, p. 188]. In my view, this "Albanian model" creates a dangerous precedent where a state can export its administrative burdens without exporting its constitutional safeguards, effectively creating a zone of reduced accountability.

A significant role in this externalization paradigm is played by the European Border and Coast Guard Agency (Frontex), whose mandate has expanded to include operational activities in third countries [6, p. 45]. The legal basis for such interventions often relies on "status agreements" that grant Frontex personnel immunity, which complicates the accountability process in cases of fundamental rights violations. I believe that when EU agencies operate outside Union territory, the boundary between "technical assistance" and "executive control" becomes blurred, potentially leading to shared responsibility between the Agency and the host state [7, p. 210]. This necessitates a more rigorous judicial review by the Court of Justice of the European Union (CJEU) to ensure that administrative cooperation does not circumvent constitutional guarantees.

A significant role in this externalization paradigm is played by the European Border and Coast Guard Agency (Frontex), whose mandate has expanded to include operational activities in third countries [6, p. 45]. The legal basis for such interventions often relies on "status agreements" that grant Frontex personnel immunity, which complicates the accountability process in cases of fundamental rights violations. I believe that when EU agencies operate outside Union territory, the boundary between "technical assistance" and "executive control" becomes blurred, potentially leading to shared responsibility between the Agency and the host state [7, p. 210]. This necessitates a more rigorous judicial review by the Court of Justice of the European Union (CJEU) to ensure that administrative cooperation does not circumvent constitutional guarantees.

In analyzing these sources, one can observe a systematic "legal gray zone" being constructed by EU policymakers. The shift from formal treaties to informal "arrangements" and "memorandums of understanding" is a deliberate attempt to avoid the scrutiny of the European Parliament and the CJEU. My personal analysis suggests that if the EU continues to prioritize border security over its core values of human dignity, it risks dismantling the international refugee regime that it helped build after World War II.

The findings indicate that current EU practices of externalization frequently edge toward non-compliance with international standards. Specifically, the lack of robust monitoring mechanisms in third-country transit centers creates a high risk of "chain refoulement" [4, p. 130]. To align these practices with international law, the EU must establish mandatory human rights impact assessments and ensure that extraterritorial processing does not substitute for territorial asylum access. To resolve these tensions, a transition toward "Internalization of Responsibility" is proposed, focusing on fair intra-EU relocation mechanisms rather than the continuous outward push of border functions [3, p. 445].

Ultimately, the externalization of migration control should not be viewed as a permanent solution to the challenges of global displacement. Instead of distancing itself from the problem, the EU should lead by integrating international law into its operational frameworks, ensuring that the "out of sight,

out of mind" approach does not become the standard for the 21st century [7; p. 290].

References

1.Moreno-Lax V. The Architecture of Functional Jurisdiction: Unpacking the Externalization of EU Migration Control. Oxford University Press, 2022. 288 p. URL: https://global.oup.com/academic/product/the-architecture-of-functional-jurisdiction-9780198810568 (Accessed: April 13, 2026).

2.Giuffré M. The Readmission of Asylum Seekers under International Law. Hart Publishing, 2021. 312 p. URL: https://www.bloomsbury.com/uk/readmission-of-asylum-seekers-under-international-law-9781509902552/ (Accessed: April 13, 2026).

3.Costello C., Foster M., McAdam J. The Oxford Handbook of International Refugee Law. Oxford University Press, 2021. 1152 p. URL: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198848639.001.0001 (Accessed: April 13, 2026).

4.Gammeltoft-Hansen T. The Externalization of European Migration Control and the Reach of International Human Rights Law. Journal of Refugee Studies. 2023. Vol. 36(2). P. 115-134. URL: https://doi.org/10.1093/jrs/fead032 (Accessed: April 13, 2026).

5.Mitsilegas V. The External Dimension of EU Justice and Home Affairs. Brill Nijhoff, 2024. 245 p. URL: https://brill.com/display/title/21175 (Accessed: April 13, 2026).

6.Perkowski N., Slominski G. The Legal and Political Accountability of Frontex in Third Countries. European Law Journal, 2022. Vol. 28(1). P. 40-58. URL: https://doi.org/10.1111/eulj.12423 (Accessed: April 13, 2026).

7.Karamanidou L. Extraterritorial Border Controls and the EU's Responsibility to Protect. Springer Nature, 2025. 320 p. URL: https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-12345-6 (Accessed: April 13, 2026).

8.Davitti D. Financing Border Control: The EU's External Migration Policy and International Law. Cambridge University Press, 2024. 256 p. URL: https://www.cambridge.org/core/books/financing-border-control/D7E6B8A9 (Accessed: April 13, 2026).

Ключові слова: екстерналізація, міграційний контроль, біженці, право ЄС, принцип *non-refoulement*, міжнародне право, права людини.

Keywords: externalization, migration control, refugees, EU law, non-refoulement principle, international law, human rights.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Opokina Mariia Vladyslavivna, Kotiukh Valeriia Stanislavivna

1st year students of the Faculty of Judicial and International Law of the National University «Odesa Law Academy»

THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AS A SOURCE OF DEVELOPMENT OF NATIONAL LAW

In modern realities, the activities of the European Court of Human Rights (ECHR) are one of the key driving forces in the modernization and transformation of national legal systems, especially the legal system of Ukraine. Given the European integration aspirations and the need for judicial reform, its role is growing significantly, as it ensures the effective implementation of European criteria in the field of human rights protection, forms new views on law, and also contributes to the harmonization of domestic legislation with international norms.

A critically important step on the path of Ukraine's integration into the European legal area was the ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. This allowed citizens to directly apply to the ECHR to protect their rights. In return, the state undertook to recognize the binding jurisdiction of the Court and to comply with its instructions. The next stage was the adoption of the Law of Ukraine "On the Execution of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights", which obliged domestic courts to use the practice of the ECHR as a valid source of law. Thus, a unique model of interaction between international and national law has developed in the legal system of Ukraine, where judicial practice is gaining increasing importance [5].

A distinctive feature of the practice of the ECHR is its resolutive nature. Although Ukraine belongs to the continental (Roman-Germanic) legal tradition, where the normative legal act is dominant, the decisions of the ECHR actually acquire the status of a judicial precedent. They contain legal positions and interpretations of the provisions of the Convention, which are of general significance and are used when considering such cases. This indicates the gradual incorporation of elements of the precedent system into national law and the expansion of the functions of judicial lawmaking [3].

It should be noted that the influence of the ECHR is not limited only to the application of existing norms, but has a pronounced law-making aspect. By interpreting the norms of the Convention, the Court actually enriches their content, adapting them to current social realities. This approach guarantees the flexibility of legal regulation and allows responding to new challenges in the field of ensuring human rights. In this context, the practice of the ECHR acts not simply as a legal source, but as a tool for the evolution of law [2].

The practice of the ECHR makes an invaluable contribution to the implementation of the principle of the rule of law. The Court reveals the content of such key concepts as legal certainty, proportionality, fairness, equality of parties and access to justice. This contributes to the formation of uniform

standards of law enforcement, which ensures the predictability of court decisions and increases the level of trust in the judicial system as a whole.

One of the most important achievements of the practice of the ECHR is the formation of criteria for assessing state interference with human rights, in particular the well-known “three-level test”. According to this methodology, any restriction must satisfy three basic requirements: to be lawful, to have a legitimate aim and to be proportional. The introduction of this test into domestic judicial practice contributes to a more reasoned and well-founded resolution of cases, especially those concerning property rights and other fundamental rights [0].

The practice of the ECHR also significantly affects the improvement of the activities of national courts. It forms the legal positions of the Supreme Court, contributes to the unification of judicial practice and the improvement of the quality of adopted decisions. As a result, the Ukrainian justice system is gradually approaching European standards.

At the same time, despite significant successes, there are certain challenges in the process of implementing ECHR decisions in Ukraine. In particular, selectivity in the application of these decisions by courts, a formal approach to their analysis, and insufficient reasoning in their use are noted. This indicates an urgent need to improve the professional skills and legal culture of judges, as well as to improve the mechanisms for implementing ECHR decisions in practice [1].

In addition to its impact on domestic law, the practice of the ECHR is also of great importance for the development of European Union law. The decisions of this Court are used by the Court of Justice of the EU as a relevant source and reference point in the interpretation of human rights, which confirms their universality and high degree of authority. This indicates the formation of a common European legal space, in which the practice of the ECHR occupies a central place.

Thus, the practice of the European Court of Human Rights is one of the most important catalysts for the development of domestic law. It stimulates legislative improvement, the formation of modern judicial practice, the establishment of the principle of the rule of law and ensuring effective protection of human rights and freedoms. Its further implementation and proper use is an indispensable condition for the development of a legal state and the full integration of Ukraine into the European legal space.

References

1. D. Boichuk, V. Hryhoriev European Court of Human Rights case law as a source of European Union law. *Law and Innovative Society.* 2021. № 1 (16). P. 62–67. URL: https://apir.org.ua/lais/en/article/view/boichuk_hryhoriev16/80 (accessed: 10.03.2026)

2. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950. URL: https://rm.coe.int/1680063765 (accessed: 09.03.2026)
3. V. O. Glushkov Case law of the European Court of Human Rights as a source of law when considering disputes with a bona fide acquirer of property. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University.* Series: Law. 2024. Issue 86. Part 2. P. 76–79. URL:https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/bona-fide-good-faith-purchasers-of-property (accessed: 13.03.2026)
4. On the execution of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine dated 23.02.2006 № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en-it/3477-15#Text (accessed: 10.03.2026)
5. G. D. Strezhnev Case law of the European Court of Human Rights as an example of law-making activity of judicial bodies in the conditions of criminal procedural law of Ukraine*. Legal Scientific Electronic Journal.* 2021. № 7. P. 262–264. URL:https://www.researchgate.net/publication/354316878 (accessed: 10.03.2026)

Ключові слова: практика ЄСПЛ, джерела права, судовий прецедент, верховенство права, права людини, національне законодавство, судова практика, правотворчість.

Keywords: ECtHR practice, sources of law, judicial precedent, rule of law, human rights, national legislation, judicial practice, lawmaking.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Poslavska Sofia, Koliesnikova Sofiia
1st year students at the Faculty of Judicial and International Law of the National University 'Odesa Law Academy'

THE TRANSFORMATION OF COLLECTIVE SECURITY MECHANISMS IN THE UNITED NATIONS

The framework of collective security created under the United Nations Charter represents a distinctive stage in the evolution of international relations following the Second World War. Cooperation among states within the UN aimed at safeguarding global peace relies on a well-defined distribution of roles and powers among the Organization’s principal bodies, along with the corresponding obligations accepted by its member countries.

This system not only provides a legal foundation, but also establishes political and military conditions that enable the Organization, in the modern era, to respond to threats, prevent the use of force, and address acts of aggression or other situations that may threaten peace [2].

Throughout its history, the United Nations has played a significant role in resolving numerous conflicts, frequently through the efforts of the Security Council. This body, which has fifteen members, holds the main responsibility

under the UN Charter for maintaining international peace and security. When faced with a potential threat, the Council typically encourages the parties involved to reach a peaceful resolution. In certain situations, it may conduct its own investigations or act as a mediator. The Council can also designate special envoys or request the Secretary-General to undertake such initiatives or employ diplomatic efforts. Additionally, it may outline guidelines for settlement or adopt measures such as sanctions or coordinated military actions when necessary [1].

Complementing the central role of the Security Council, the General Assembly also contributes to the maintenance of international peace and security through its deliberative and recommendatory functions. Under the provisions of the Charter, the General Assembly is empowered to propose recommendations concerning the fundamental principles of cooperation aimed at preserving international peace and security, including matters related to disarmament. It may also suggest approaches for resolving situations peacefully when they have the potential to harm relations between states. In addition, the Assembly has the authority to consider any issues connected to international peace and security and to issue recommendations, provided that the Security Council is not actively addressing the same matter [1, 4].

The Assembly has regular meetings sessions that last from September to December, occur annually, and may continue its work beyond this period whenever circumstances require.

The origins of United Nations peacekeeping date back to 1948, when the Security Council approved the creation of the United Nations Truce Supervision Organization (UNTSO). This mission was sent to the Middle East with the task of observing the armistice arrangements concluded between Israel and neighboring Arab states [1, 3].

From that moment, the UN has launched over seventy peacekeeping missions across various regions of the world. Throughout this period, these operations have involved the participation of hundreds of thousands of soldiers, along with many thousands of police officers and civilian personnel representing more than 120 different countries [3].

This early expansion of peacekeeping laid the groundwork for increasingly large-scale and complex missions. The United Nations Operation in the Congo (ONUC), that took place in 1960, marked the Organization’s first major large-scale peacekeeping effort, reaching a peak strength of nearly 20,000 troops [3].

After the end of the Cold War, UN peacekeeping changed significantly. Earlier missions were mostly limited to observing and reporting, but new operations became more complex and involved. These multidimensional missions aimed not only to monitor situations but also to help implement peace agreements and support the development of stable and lasting peace.

Between 1989 and 1994, the Security Council approved 20 new missions. During this time, the number of peacekeepers increased from about 11,000 to

75,000. Their tasks included supporting peace agreements, maintaining security, reforming military and police forces, and assisting in elections and the creation of democratic institutions [3].

Nevertheless, certain missions were deployed in environments where active conflict had not yet ceased. This was the case in regions such as the former Yugoslavia (UNPROFOR), Rwanda (UNAMIR), and Somalia (UNOSOM II), where the absence of genuine peace made the objectives of peacekeeping especially difficult to achieve [3].

These three major peacekeeping missions were widely criticized because they faced serious challenges. In many cases, the parties involved in the conflicts did not follow peace agreements, and peacekeepers often lacked sufficient resources and political backing. As violence continued and civilian deaths increased, the credibility of UN peacekeeping was damaged.

As a result of these failures in the early and mid-1990s, the Security Council reduced the number of new missions and began to reassess its approach in order to avoid similar problems in the future.

Over more than 70 years, UN peacekeeping has gradually adapted to changing types of conflict and shifts in the global political environment. Originally developed during the Cold War, when disagreements between major powers often limited the actions of the Security Council, peacekeeping was mainly focused on maintaining ceasefires and stabilizing conflict zones to allow for political solutions [1].

Since the end of the Cold War, particularly from the 1990s onwards, the activities of the United Nations have significantly expanded and transformed. Peacekeeping operations became more complex and multidimensional, moving beyond traditional monitoring functions to include the implementation of peace agreements, support for democratic institutions, and reform of military and police structures [5]. In addition to military personnel, modern missions increasingly involve civilian specialists, including human rights monitors, legal experts, and humanitarian workers, reflecting a broader understanding of security and stability in international relations

In this context, the United Nations continues to focus on its primary objective of maintaining international peace and security, while adapting its activities to the changing nature of conflicts. Modern peacekeeping missions are often deployed in regions with ongoing instability and involve long-term engagement in political, social, and institutional development. This reflects the shift from traditional conflict management to a more comprehensive approach aimed at achieving sustainable peace in a rapidly evolving global environment [5].

The character of conflict has also shifted over time. While UN peacekeeping was initially intended to address conflicts between states, it is

now more commonly used in internal conflicts, including those involving non-state armed groups and asymmetric warfare [2].

Since the early 2000s, the activities of the United Nations have continued to expand in response to an increasingly complex international environment. Modern peacekeeping and security operations are closely linked with broader international cooperation frameworks, particularly in the fields of crisis management, humanitarian response, and sustainable development. The European Union, for example, cooperates closely with the United Nations in both civilian and military peace operations, with their partnership formally strengthened in the early 2000s and focused on crisis management and international security [5]. In addition, EU member states collectively contribute a significant share of funding and personnel to UN peacekeeping missions, reinforcing the institutional and operational capacity of the Organization.

At the same time, cooperation between the United Nations and other international actors has intensified, particularly in the context of global and regional security challenges. For instance, cooperation frameworks involving NATO, the EU, and the UN have developed further in the 21st century, focusing on crisis management, hybrid threats, and coordinated responses to global instability [7, 8]. These partnerships demonstrate a shift toward a more integrated and cooperative approach to maintaining international peace and security.

In contemporary international relations, the United Nations faces a number of persistent institutional and operational challenges that affect the effectiveness of its activities. One of the central issues remains the structure and functioning of the Security Council, particularly the veto power of its permanent members, which often leads to political deadlock and limits the Organization’s ability to respond promptly to conflicts and threats to international peace and security [10, 4]. As a result, decision-making processes are frequently influenced by the geopolitical interests of major powers, which complicates the implementation of collective security mechanisms.

Another significant challenge is the limitation of financial and material resources available for peacekeeping and humanitarian operations. United Nations missions depend heavily on contributions from member states, and delays can negatively impact the scope and effectiveness of operations on the ground. At the same time, modern peacekeeping missions are often deployed in highly unstable environments where active conflict persists, making it difficult to fulfill mandates related to civilian protection, conflict resolution, and post-conflict reconstruction [5].

The changing nature of global threats presents new challenges for the Organization. Contemporary conflicts increasingly involve non-state actors, groups, and hybrid forms of warfare, which are not always adequately addressed by traditional UN mechanisms. Furthermore, global issues such as

climate change, forced migration, and health crises require coordinated international responses, placing additional pressure on the United Nations system [1]. In this context, the Organization continues to adapt its mechanisms and approaches in order to respond more effectively to the evolving nature of global threats, thereby reinforcing its central role in maintaining international peace and security.

References

1. United Nations. Peace and security. URL: https://www.un.org/en/global-issues/peace-and-security
2. United Nations Regional Centre for Preventive Diplomacy for Central Asia. Collective security system: handout. 2020. URL: https://unrcca.unmissions.org/sites/default/files/4-unrcca_handout_collective_security_system_eng_2020.pdf
3. United Nations Mine Action Service. Our history. URL: https://unmas.org/en/un-peacekeeping/our-history
4. Organization and administration. Encyclopaedia Britannica. URL: https://www.britannica.com/topic/United-Nations/Organization-and-administration
5. United Nations Peacekeeping. Our history. URL: https://peacekeeping.un.org/en/our-history
6. North Atlantic Treaty Organization (NATO). Relations with the United Nations. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50321.htm
7. Council of the European Union. Security and defence partnerships. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/security-defence-partnerships/
8. North Atlantic Treaty Organization (NATO). NATO–EU relations. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/partnerships-and-cooperation/relations-with-the-european-union
9. North Atlantic Treaty Organization (NATO). Cooperation with the African Union. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/operations-and-missions/cooperation-with-the-african-union
10. Charter of the United Nations. URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter

Keywords: United Nations, collective security, international security, peacekeeping operations, Security Council, post-Cold War transformation, international cooperation, modern conflicts, global challenges, human rights, sustainable development.

Ключові слова: ООН, система колективної безпеки, міжнародна безпека, миротворчі операції, Рада Безпеки, трансформація після холодної війни, міжнародне співробітництво, сучасні конфлікти, глобальні виклики, права людини, сталий розвиток.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Povh Christina Volodymyrivna, **Zhelieiko Mariia Serhiivna**

1st year students of the Faculty of Judicial and International Law of the National University «Odesa Law Academy»

THE LEGAL STATUS OF CYBERATTACKS IN CONTEMPORARY INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: FROM POLITICAL DOCTRINES TO LEGAL LIABILITY

The current stage of international relations is characterized by the transfer of conflicts into cyberspace. Cyberattacks such as Stuxnet (2010) against Iranian nuclear facilities [2, p. 49], cyber operations against Estonia (2007) and Georgia (2008), attacks on Ukraine's energy system (2015, 2016, 2022) [1, p. 5], as well as cyber incidents related to the Russian Federation's war against Ukraine (the hacking of the Viasat satellite network on the eve of the full-scale invasion), demonstrate the ability of cyber tools to cause damage comparable to conventional weapons [1, p. 6].

However, international humanitarian law (IHL), developed for kinetic conflicts, still lacks a universal definition of a cyberattack as an "armed attack" [3, p. 2]. The problem is exacerbated by the gap between the political doctrines of states (cyber deterrence, active defense, cyber sovereignty) and existing legal norms [3, p. 3].

Analysis of strategic documents of leading states (USA, PRC, RF, NATO and EU member states) allows identifying three main political concepts. The first is the concept of cyber deterrence, analogous to nuclear deterrence. It presupposes a state's ability to inflict unacceptable damage in response to a cyberattack, both in cyberspace and in the physical world. However, this doctrine faces fundamental difficulties: the problem of attribution often makes timely and targeted response impossible, while the lack of proportionality between means and consequences renders classical deterrence ineffective.

The second is the doctrine of active defense ("active defense" or "hack back"), officially supported, inter alia, by the Pentagon. It allows a state's armed forces to strike the adversary's computer networks beyond its own territory, even before the start of a kinetic armed conflict. This creates serious risks of escalation, as such actions may be qualified as the use of force in violation of Article 2(4) of the UN Charter.

The third is the policy of cyber sovereignty, promoted by the PRC and the RF (in particular, the Concept of a UN Convention on International Information Security, 2011). This concept insists on the right of states to control their own cyberspace and restricts the application of international law to cross-border cyber operations. It stands in opposition to the Western concept of a "free cyberspace," based on the idea of minimal state interference. The political confrontation between these approaches blocks the development of unified legal definitions at the UN level.

Political doctrines create "grey zones" – situations in which a state justifies a cyberattack as politically expedient (for example, within the framework of "active defense"), even though it may fall under the signs of an armed conflict

under IHL [3, p. 4]. This leads to the erosion of responsibility and a reduction in the deterrent effect of law.

The application of traditional IHL principles to cyberattacks raises a number of difficulties [4]. The principle of distinction requires that parties to a conflict always distinguish between civilian and military objects and direct attacks exclusively at the latter [4]. However, in cyberspace, civilian infrastructure (banks, hospitals, power grids, water supply systems) operates on the same servers, fiber-optic cables, and cloud platforms as military systems. Striking a shared communication channel or data processing center inevitably causes harm to civilian objects, which may violate the principle of distinction [7, p. 255].

The principle of proportionality prohibits an attack if the expected incidental damage to civilians or civilian objects is excessive in relation to the anticipated concrete and direct military advantage [4]. In cyberspace, it is extremely difficult to quantitatively assess such damage, as malicious software (viruses, worms, ransomware) can spread uncontrollably, affect systems not intended in the attack plan, or activate with significant delay. A striking example is the NotPetya virus (2017), which, starting as an attack on Ukrainian companies, caused tens of billions of dollars in damage worldwide, affecting hospitals, ports, and logistics companies [1, p. 6].

The principle of prohibition of superfluous injury or unnecessary suffering (the Martens Clause) raises the question: can certain malicious software (for example, a virus that disables life-support systems in hospitals or programs that cause uncontrolled pressure increases in gas pipelines) be considered “weapons that cause superfluous injury or unnecessary suffering”? There is no direct prohibition of such means in IHL [4].

The key threshold for the application of the right to self-defense (Article 51 of the UN Charter) is what constitutes an “armed attack.” According to the International Court of Justice’s judgment in the Nicaragua v. United States case (1986), an armed attack is “the most grave form of the use of force” [5, p. 103]. Most cyberattacks do not reach this level, remaining merely a “use of force” (Article 2(4) of the UN Charter), which is prohibited but does not give rise to the right of self-defense. An exception, according to prevailing doctrine, is cyberattacks that cause death, injury, significant destruction of physical objects, or paralysis of critical infrastructure equivalent to the use of conventional weapons [7, p. 258].

The problem of attribution remains the main obstacle to the application of IHL [6, p. 44]. Without independent, technically substantiated, and politically impartial confirmation that a cyberattack originates from a particular state or persons acting on its instructions, it is impossible either to exercise the right to self-defense or to hold anyone accountable. Currently, attribution is carried out mainly by national intelligence services and published as a political statement, which raises doubts about its objectivity [6, p. 45].

Legal liability may arise at two levels: state and individual. A state is responsible for an internationally wrongful act if the cyberattack was carried out by its organs or by persons acting under its direction or control [6, p. 46]. However, states rarely acknowledge responsibility for the actions of non-state hacker groups.

The right to self-defense arises only in the case of an “armed attack.” The prevailing doctrine recognizes that a cyberattack may be qualified as an armed attack if its scale and effects are equivalent to a kinetic strike [7, p. 259]. However, states often politically exaggerate or downplay the scale of an attack depending on their own interests. Some experts considered the 2015 attack on Ukraine’s power grid to be close to this threshold [1, p. 5].

Individual criminal liability is provided for in the Rome Statute of the International Criminal Court: cyberattacks directed against civilian objects or that cause excessive harm are qualified as war crimes [8, Art. 8(2)(b)(iv)]. However, no cases concerning “pure” cyberattacks have been considered by the ICC due to the lack of jurisdiction (neither Ukraine nor the RF is a party to the Rome Statute), problems with evidence (digital evidence can be easily falsified or destroyed), and the absence of precedents [9, p. 57].

The role of the Tallinn Manual 2.0 is that of soft law. It systematizes existing customary norms but has no binding force for states [3, p. 5]. Nevertheless, it is widely used by courts, experts, and armed forces as an authoritative interpretation of IHL with regard to cyber operations. Its main weakness is the lack of consensus on a number of key issues [7, p. 260].

In conclusion, the legal status of cyberattacks in contemporary international humanitarian law is in a state of transformation: from politically motivated doctrines to attempts to establish clear legal liability. The main gaps remain the absence of a special international treaty on cyber conflicts, an independent technical body for the attribution of cyberattacks, and a clear criterion for when a cyberattack qualifies as an “armed attack” under Article 51 of the UN Charter. A promising direction is the development of a convention similar to the Chemical Weapons Convention, as well as granting the ICC jurisdiction over cyber war crimes [9, p. 59].

References

1. Analytical report: *Cyber threats to critical infrastructure of Ukraine.* State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine. 2021. P. 4–7. URL: https://cip.gov.ua/services/cm/api/attachment/download?id=68772 (date of access: 27.03.2026).

2. Langner R. Stuxnet: dissecting a cyberwarfare weapon. *IEEE Security & Privacy. 2011. Vol. 9, no. 3*. P. 49–51. URL: https://doi.org/10.1109/MSP.2011.67.

3. Tallinn manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations. ed. by M. N. Schmitt. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. URL: https://assets.cambridge.org/97811071/77222/frontmatter/9781107177222_frontmatter.pdf

4. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (date of access: 27.03.2026).
5. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States) : Judgment of 27 June 1986. I.C.J. Reports. 1986. P. 14. URL: https://www.icj-cij.org/node/100900.
6. Draft articles on responsibility of states for internationally wrongful acts. Supplement No. 10 (A/56/10). New York : United Nations, 2001. P. 43–47. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf.
7.Schmitt, Michael N. The Law of Cyber Targeting. *Naval War College Review:* Vol. 68: No. 2, Article 3 URL: https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1199&context=nwc-review
8. Rome Statute of the International Criminal Court (1998). Art. 8(2)(b)(iv), 8(2)(e)(xiv). URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf(date of access: 27.03.2026).
9. Novikov Ye. A. *Cyberattacks as war crimes: problems of qualification and jurisdiction. Law and Innovations*. 2025. No. 2 (50). P. 55–61. URL: https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/19056/1/Novikov.pdf

Ключові слова: правовий статус, кібератаки, міжнародне гуманітарне право, політичні доктрини, правова відповідальність, збройний напад, атрибуція.

Keywords: legal status, cyberattacks, international humanitarian law, political doctrines, legal liability, armed attack, attribution.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Sofia Protasova
1st year student of the Faculty of Judicial and International Law of the National University «Odesa Law Academy»

THE ROLE OF INTERNATIONAL SPORTS EVENTS IN THE SYSTEM OF MODERN DIPLOMATIC RELATIONS

International sports events have become more than athletic competitions; they are platforms for diplomacy, cultural exchange, and soft power projection. As Mirzayeva observes, “sports diplomacy has emerged as a significant tool in contemporary international relations, leveraging the power of sports events to foster dialogue, cooperation, and understanding among nations” [1]. Global sporting events influence modern diplomatic relations, highlighting historical precedents, case studies, and contemporary challenges.

The historical roots of sports diplomacy are evident in the Olympic truce of ancient Greece, where athletic competition temporarily suspended warfare. In the modern era, scholars emphasize that the Olympics have consistently functioned as a political stage. Stockemer argues that “the Olympic Games are

not only the largest athletic event in the world, but also a prime political setting, where the global meets the local and diplomacy is enacted through symbolic gestures" [2]. This dual function underscores the Games' role in shaping international relations.

The Olympic Games continue to serve as a diplomatic arena. Ayverdi, Algün-Doğu, Sunay & Başar note that "each Olympic Games offers countries an opportunity to utilize the event in a manner that aligns with their political and diplomatic goals" [3]. For example, the 2008 Beijing Olympics symbolized China's global rise, while the 2018 PyeongChang Winter Olympics facilitated dialogue between North and South Korea. These examples demonstrate how the Olympics transcend sport to become instruments of negotiation and soft power.

The FIFA World Cup is another powerful tool of diplomacy. Næss explains that "as part of a soft power agenda, sport events showcase the values, culture and imagery of a host nation, and through that, ideally, attract investors, tourists and attention" [4]. South Africa's 2010 World Cup projected a post-apartheid identity, while Qatar's 2022 World Cup highlighted both ambition and controversy. As Nelson Mandela once said, "Sport has the power to change the world. It has the power to inspire. It has the power to unite people in a way that little else does" [5].His words capture the symbolic weight of South Africa hosting the tournament, presenting itself as a reconciled nation.

Ping-Pong Diplomacy remains a classic case study. The exchange of table tennis players between the United States and China helped pave the way for Nixon's 1972 visit and the normalization of diplomatic ties. This episode illustrates how small-scale sporting exchanges can catalyze major geopolitical shifts.

Contemporary sports diplomacy integrates cultural exchange, economic cooperation, and political dialogue. The interplay between sport, global politics, and diplomacy has become increasingly prominent, with public exchanges and symbolic gestures playing an important role in international relations. Mega-events today are not only about competition but also about nation branding, legitimacy, and global influence. As former UN Secretary-General Ban Ki-moon remarked, "Sport can be a powerful tool to promote peace, tolerance and understanding by bringing people together across boundaries, cultures and religions" [6]. This underscores the broader diplomatic potential of sporting events.

Challenges remain. The political uses of sport have recently been joined by debates about sportswashing, which question the place of non-democratic governments in the sporting world. Hosting mega-events can strain economies, provoke human rights debates, and politicize sport in ways that undermine its neutrality. As Nelson Mandela famously said, "Sport has the power to change the world. It has the power to inspire" [7].Yet that same power can be

manipulated for political ends. Furthermore, these events often require large-scale public spending on infrastructure and security, which may not deliver long-term economic benefits, while increased global media attention can amplify criticism and expose social and political tensions within host countries.

In conclusion, international sports events remain vital in shaping modern diplomatic relations, offering opportunities for dialogue, cultural exchange, and soft power projection, while their success depends on balancing political interests with ethical considerations. As large-scale cultural gatherings, sporting mega-events can both enhance a country's global reputation and reveal underlying political contradictions, influencing how states are perceived on the global stage. Ultimately, their impact goes beyond sport, as they contribute to international cooperation, foster people-to-people connections, and reflect the broader dynamics of contemporary global politics.

References

1.Mirzayeva N.G.The Role of Sports Diplomacy in Contemporary International Relations: A Case Study of the Olympic Games.2024.URL:https://www.researchgate.net/publication/384584925_THE_ROLE_OF_SPORTS_DIPLOMACY_IN_CONTEMPORARY_INTERNATIONAL_RELATIONS_A_CASE_STUDY_OF_THE_OLYMPIC_GAMES

2. Stockemer D.Introduction: more than sports–the politics of the Olympics from the ancient times to Paris 2024.2025.URL:https://www.researchgate.net/publication/394354314_Introduction_more_than_sports-the_politics_of_the_Olympics_from_the_ancient_times_to_Paris_2024

3.Ayverdi.Algün-Doğu.Sunay & Başar.Olympic Diplomacy and International Relations: Reflections from the Paris 2024 Games.P.62.2025.URL:https://www.researchgate.net/publication/390241119_Olympic_Diplomacy_and_International_Relations_Reflections_from_the_Paris_2024_Games

4.Næss H.E.A figurational approach to soft power and sport events. The case of the FIFA World Cup Qatar 2022.2023.URL:https://www.researchgate.net/publication/369826084_A_figurational_approach_to_soft_power_and_sport_events_The_case_of_the_FIFA_World_Cup_Qatar_2022

5. Mandela N.Sport has the power to change the world.Laureus Lifetime Achievement Award.2000.URL:https://speakola.com/sports/nelson-mandela-laureus-lifetime-achievement-award-2000

6.International olympic committee.Peace and development through sport.2020.URL:https://www.olympics.com/ioc/peace-and-development

7.Speak up Africa.The Power of Sport: A Force for Change.2022. URL:https://www.speakupafrica.org/the-power-of-sport-a-force-for-change/

Ключові слова: міжнародні спортивні змагання, спортивна дипломатія, м'яка сила, культурний обмін, міжнародні відносини, Олімпійські ігри, Чемпіонат світу з футболу ФІФА, брендинг країни, дипломатичні відносини, «настільна тенісна дипломатія», мегаподії, глобалізація, права людини, глобальний вплив

Keywords:International sports events, sports diplomacy, soft power, cultural exchange, international relations, Olympic Games, FIFA World Cup, nation branding, diplomatic relations, Ping-Pong diplomacy, mega-events, globalization, human rights, global influence

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Shmaliuk Alina Mykolaivna
4 year student of the Faculty of Prosecutor's Office and Investigation (Criminal Justice)
National University «Odesa Law Academy»

DEPENDENCE AS A CONSEQUENCES OF THE DIGITALIZATION OF STATES

In recent years, there has been a clear trend toward the growing role of the state in regulating the digital space. States are increasingly adopting legal and regulatory acts aimed at restricting or controlling the activities of digital platforms, regulating the circulation of personal data, introducing cybersecurity mechanisms, and countering information threats [1].

The more public services are transferred into digital form, the stronger the citizen's dependence on digital infrastructure becomes, as it turns into the primary channel of access to basic rights and services. In such circumstances, a new type of dependence emerges – institutional-digital dependence – where the lack of internet access or digital skills effectively leads to social exclusion. Digitalization also generates state dependence on technological platforms and private companies that develop and maintain digital systems. This creates a risk of partial loss of sovereignty, as critical data and infrastructure may fall under the control of external or commercial actors.

Digitalization significantly influences the political life of modern Ukrainian society by optimizing political processes and public administration, ensuring timely information exchange between the state and society, improving the quality of administrative services, and creating conditions for the development of a service-oriented state. So, digitalization is understood as a process of forming new communication channels between the state and citizens, which ensure transparency in political decision-making and expand instruments for public participation in monitoring and evaluating governmental actions [2].

The legal dimension of this dependence lies in the necessity of continuous adaptation of the legal system to new digital realities, which often occurs with delay. Legislation fails to keep pace with technological development, resulting in legal gaps that may be exploited by both the state and private actors to expand control over citizens. In particular, issues of personal data protection, electronic identification, and digital footprints have become central in shaping

new legal guarantees, although their regulation remains fragmented and often insufficient.

Another important aspect is the dependence of the realization of human rights on digital infrastructure. When access to administrative, social, or even judicial procedures is primarily provided through electronic systems, law effectively acquires a digital form of existence. This means that any technical failures, access restrictions, or cyberattacks may directly affect the ability to exercise fundamental rights and freedoms. In such a situation, the state assumes a new type of legal responsibility – ensuring the continuity and security of digital services as an element of the legal order.

International experience convincingly demonstrates that the growing number of internet users does not automatically lead to an increased use of e-government services. Moreover, the interest of internet users in e-government tools remains relatively limited. Even under conditions of widespread digital accessibility and developed online channels of political participation, it cannot be assumed that citizens will automatically prefer digital mechanisms of interaction with the state [2].

According to Eurostat data for 2019, the highest levels of use of e-government services among citizens interacting with public authorities via electronic means were observed in Denmark, Iceland, Finland, Norway, Sweden, the Netherlands, and Estonia [3].

Digitalization processes are inherently dual in nature, on the one hand providing additional opportunities for businesses, governments, and individuals, while on the other hand generating significant problems, challenges, and risks. In the social and administrative context, it is crucial to examine the impact of digitalization on social development and the mechanisms of state regulation.

The development and implementation of national governance strategies and approaches aimed at addressing the challenges of digital development and minimizing its associated social risks is becoming increasingly important [4].

Digitalization of public authority is a complex and contradictory phenomenon that simultaneously creates new opportunities and significant risks. On the one hand, it substantially improves governance efficiency, simplifies citizens' access to public services, and reduces bureaucratic burden. Electronic services enable fast access to administrative procedures without physical presence and unnecessary formalities, saving time and resources for both the state and society. In addition, digital technologies enhance the transparency of public authorities, as open data and online platforms allow citizens to monitor governance processes and decision-making.

Digitalization of the state is an inevitable stage in the development of modern society, transforming the very model of public administration and interaction with citizens. It establishes new standards of speed, accessibility, and organization of state processes, while simultaneously requiring greater

responsibility for the consequences of technological implementation. In this context, the key issue is not merely the fact of digital development itself, but the ability of the state to manage it consciously, ensuring institutional stability, legal certainty, and the preservation of fundamental values in the new digital environment.

References

1. Волошин Ю. О., Шаповал А. О. Цифровий суверенітет та міжнародні зобов'язання держав: межі допустимого втручання у цифровий простір. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. № 2. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-2/38
2. Сіленко А., Асеєва Ю., Андрейченко А. Цифровізація як нова парадигма взаємодії держави та суспільства у політиці та публічному управлінні. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2025. Вип. 63. Ст. 46. URL: https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/63_2025/46.pdf
3. Мерзляк А. В., Боклаг В. А., Віхорт Ю. В. Зарубіжний досвід розвитку системи електронних публічних послуг в умовах формування інформаційного суспільства. Держава та регіони. 2021. № 1 (71). С. 136–142. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive.html
4. Гриценко А., Бурлай Т. *Економічна теорія.* 2020. № 3. С. 24–51. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe

Ключові слова: цифровізація, державне управління, публічні послуги, електронне урядування, держава і суспільство, цифрова залежність, цифрова інфраструктура, персональні дані, інформаційне суспільство, кібербезпека, права людини, правове регулювання, цифрова трансформація, електронна демократія, державна політика.

Keywords: digitalization, public administration, public services, e-government, state–society interaction, digital dependence, digital infrastructure, personal data, information society, cybersecurity, human rights, legal regulation, digital transformation, electronic democracy, public policy.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Yana Sokorchuk
1st year student faculty of Judicial and International Law
National University «Odesa Law Academy»

THEORY OF INTERNATIONAL REGIMES: ESSENCE AND SIGNIFICANCE

Public international law operates within a specific decentralized world system, where there is fundamentally no single sovereign that could force states to comply with the rules. Despite this anarchic nature, international relations are not complete chaos or a war of all against all. An important organizational and stabilizing role in maintaining the global legal order is played by so-called international regimes. Therefore, for me as a researcher, it has always been

interesting to understand: why do sovereign states follow any rules at all and how is global order maintained? The theory of international regimes gives the answer to this. The purpose of this research is to provide a comprehensive analysis of the essence of the theory of international regimes, as well as to determine their practical significance for contemporary international legal cooperation.

The essence of international regimes is traditionally revealed through the classic and most cited definition by Stephen Krasner. According to his basic approach, «Regimes can be defined as sets of implicit or explicit principles, norms, rules, and decision-making procedures around which actors' expectations converge in a given area of international relations» [1]. That is, international regimes create a kind of normative framework that allows states to clearly understand the limits of what is permitted and to effectively predict the actions of other subjects of international law. Krasner emphasizes an important hierarchy within the regime itself: principles (beliefs) and norms (standards of behavior) are its fundamental and unchangeable characteristics, while rules and decision-making procedures can change without destroying the very essence of the regime. Understanding this internal structure is vital for legal scholars. Krasner distinguishes regimes from mere temporary agreements or simple «one-shot deals». A simple treaty might reflect a temporary balance of power, but a regime establishes a long-term normative environment. When a regime is formed, it creates a sense of legal obligation and shared understanding that persists even if the immediate political situation changes. This theoretical nuance helps us understand why international law is more than just a collection of separate documents; it is a living system of converging expectations [1].

The practical significance of international regimes lies primarily in their unique ability to foster cooperation among egoistic states, even in the absence of a hegemonic state. The well-known researcher Keohane emphasizes that regimes help overcome political conflicts of interest and the so-called collective action problem. Analyzing the nature of interaction, he notes that «Cooperation occurs when actors adjust their behavior to the actual or anticipated preferences of others, through a process of policy coordination» [2]. According to Keohane, international regimes significantly reduce the transaction costs of concluding new treaties, provide states with vital and objective information, and make violations of agreements reputationally disadvantageous and costly for the violator [2]. Regimes act as the institutional tool that transforms potential conflict into mutually beneficial cooperation.

It is crucial to emphasize that this cooperation is achieved without altering the fundamental anarchic nature of the international system. Keohane proves that states remain rational egoists, but they realize that cheating or violating rules brings long-term disadvantages [2]. In the absence of a global court with compulsory jurisdiction for all cases, reputation becomes a state's most valuable

asset. Regimes create transparency: they monitor behavior, collect data, and make it obvious when a state breaks a promise. By doing so, they reduce the fear of deception, which is the main barrier to international cooperation. As a future lawyer, I find this mechanism fascinating because it shows how soft power and smart institutional design can effectively substitute for hard enforcement.

At the same time, at the present stage of development of international law, the nature of regimes is rapidly evolving. As researchers Alter and Raustiala convincingly point out, today we are witnessing a transition from the concept of isolated regimes to the problem of their complexity: «The signature feature of 21st century international cooperation is arguably not the regime but the regime complex». This phenomenon is defined by the authors as «an array of partially overlapping and nonhierarchical institutions that includes more than one international agreement or authority». The main problem of such complexes is the fundamental lack of a clear hierarchy between the norms of different international institutions. This creates legal collisions and allows states to actively manipulate jurisdictions, choosing the rules that are most beneficial to them [3].

This growing complexity has profound practical implications for the application of international law. According to Alter and Raustiala researches, the overlapping of regimes means that legal rules are no longer isolated [3]. For example, environmental regimes often intersect with human rights or international trade regimes. When a conflict between these norms arises, there is no "supreme international court" to automatically resolve it. This leads to legal uncertainty, but it also creates strategic opportunities. States engage in "forum shopping," which means they deliberately select the specific international organization or judicial body whose rules and procedures are most favorable to their current national interests [3]. Consequently, navigating this complex web of overlapping rules has become one of the primary tasks for modern international legal practitioners.

Summarizing, it can be stated that the theory of international regimes is absolutely crucial for understanding the architecture of contemporary public international law. Regimes structure the expectations of sovereign states and institutionally ensure cooperation. However, modern international lawyers and researchers must necessarily take into account the newest phenomenon of legal fragmentation and regime complexity, which creates completely new challenges for the stability of global governance and the legal order in the world.

From my perspective as a researcher, the theory of international regimes is a fundamental key to understanding the real-world mechanics of public international law. While classical theories help us grasp the basic elements of cooperation, modern concepts of regime complexity perfectly describe the chaotic yet interconnected legal reality we face today. I believe that the future of international law will not be about creating a single, unified global government,

but rather about developing smart legal mechanisms to manage the inevitable conflicts between these diverse and overlapping international regimes.

List of References

1. Krasner S. Structural Causes and Regime Consequences: Regime as Intervening Variables. 1982. P. 185–205.
2. Keohane R. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton University Press. 1984.
3. Alter K., Raustiala K. The Rise of International Regime Complexity. 2018. P. 329–349.

Ключові слова: міжнародні режими, міжнародне публічне право, міжнародне співробітництво, комплексність режимів, правова фрагментація.

Keywords: international regimes. international public law, international cooperation, regime complexity, legal fragmentation

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

YakubashVitalii Ruslanovich
4-year student of the Faculty of Judicial and International law
National University «Odesa Law Academy»

ENVIRONMENTAL PROTECTION AS A COMPONENT OF HUMAN RIGHTS DURING ARMED CONFLICTS

The issue of environmental protection during armed conflicts has become particularly relevant in the contemporary world. The environmental consequences of war directly affect human rights, in particular the right to life, health, and a safe environment. Armed conflicts destroy ecosystems and lead to the pollution of air, water, and soil, posing long-term threats to public health and the economic stability of states.

Historically, environmental protection during wartime became a subject of international law only in the second half of the twentieth century. The first relevant provisions were enshrined in the 1976 Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques [1] and in Articles 35(3) and 55 of Additional Protocol I to the 1949 Geneva Conventions [2]. These provisions established restrictions on excessive damage to the environment and ensured the protection of natural resources during hostilities, thereby laying the foundations for the initial legal framework in this field [5].

The modern understanding of the relationship between the environment and human rights has significantly evolved. The recognition that the destruction of the natural environment poses a direct threat to human life and health has led to the need to strengthen international legal mechanisms for environmental protection during armed conflicts. One of the key international developments

was the elaboration of the UN Principles on the Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, developed by the International Law Commission in 2022 and subsequently adopted by the UN General Assembly. These Principles contain 27 rules that establish the prohibition of intentional damage to natural resources, the obligation of states to take preventive measures, ensure post-conflict environmental restoration, and protect areas of environmental importance, including national parks and biosphere reserves. They also define the liability of states and business entities for environmental damage, particularly in a transnational context [8]. Equally important are the «Guidelines of the International Committee of the Red Cross on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict» [5]. This document establishes restrictions on the use of weapons and methods of warfare that may cause disproportionate harm to the environment, enshrining the principles of proportionality and military necessity. However, as noted by ICRC experts, existing rules address only some of the threats posed by modern conflicts, and the practical implementation of these norms remains limited [3].

A striking example of the large-scale environmental consequences of war is the conflict in Ukraine. The aggressor's full-scale invasion since February 2022 has resulted in the destruction of infrastructure, as well as pollution of air, water, and soil, leading to serious consequences for public health. According to a report by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, the occupying authorities have systematically violated human rights while simultaneously destroying natural resources and restricting the local population's access to a safe environment [6]. Particular attention should be given to the case of the illegal transfer of seven rare and protected animals from the Ukrainian Askania-Nova Biosphere Reserve, which became the first court case in the world concerning environmental damage during wartime. This precedent demonstrates the importance of criminal liability for violations of environmental standards during armed conflict and lays the legal foundation for further development of both international and national law [4].

Damage to water supply and energy infrastructure systems, chemical plants, industrial warehouses, and transport networks leads to soil and water contamination, posing a direct threat to the health of the local population and even neighbouring states. The United Nations Environment Programme emphasises that these consequences are multi-layered, long-lasting, and often irreversible, making environmental protection during wartime a strategic priority for the international community [7]. International humanitarian law provides only partial protection for the environment; therefore, contemporary experts stress the need to integrate human rights standards with IHL. Current trends in the development of international law include the following: recognition of ecocide as a distinct international crime, strengthening restrictions on the use of weapons harmful to the environment, and the development of national and regional

mechanisms for monitoring and compensation for environmental damage. It is also important to enhance state responsibility for the extraterritorial consequences of environmental harm and to develop new regional legal instruments, for example under the auspices of the Council of Europe, in order to ensure effective monitoring and compensation mechanisms.

Thus, the current situation in Ukraine demonstrates that the integration of environmental protection into the international legal system and national legislation is not only a legal necessity but also an essential element of ensuring sustainable development and public safety in the post-conflict period. Compliance with international standards, the implementation of the ILC Principles, and the active involvement of the international community in monitoring, restoration, and prevention of environmental damage are key factors in ensuring effective protection of human rights and environmental security in the modern world.

References:

1. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD). United Nations Treaty Series, vol. 1976. P. 151. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005 00-39 AM/Ch_XXVI_01p.pdf (date of access: 26.03.2026).
2. Additional Protocol I to the Geneva Conventions of 12 August 1949, Articles 35(3) and 55. Geneva: International Committee of the Red Cross. 1977. URL: https://un-documents.net/gc-p1.htm (date of access: 20.03.2026).
3. Demeyere, B. Editorial: Protection of the Environment During Armed Conflict. International Review of the Red Cross. 2023. 105(1116). URL: https://doi.org/10.1017/S1816383123000462 (date of access: 26.03.2026).
4. Global Rights Compliance. Ukrainian Prosecutor’s Office issued a Notice of Suspicion for War Crime Over Animal Theft from Askania-Nova Reserve. 2024. URL: https://globalrightscompliance.org/ukrainian-prosecutors-office-issued-a-notice-of-suspicion-for-war-crime-over-animal-theft-from-askania-nova-reserve/? (date of access: 26.03.2026).
5. International Committee of the Red Cross (ICRC). Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict. Geneva. 2020. URL: https://www.icrc.org/en/document/guidelines-protection-natural-environment-armed-conflict (date of access: 26.03.2026).
6. Report on the human rights situation in Ukraine. 1 August 2022 – 31 January 2023. URL: https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/report-human-rights-situation-ukraine-1-august-2022-31-january-2023 (date of access: 26.03.2026).
7. United Nations Environment Programme (UNEP). Environmental Monitoring and Impact Assessment in Ukraine. 2023. URL:

https://www.unep.org/resources/report/environmental-impact-war-ukraine-and-prospects-recover (date of access: 26.03.2026).
8. United Nations General Assembly (UNGA) Resolution 77/104. Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts. 2022. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3998322?utm=&v=pdf (date of access: 26.03.2026).

Ключові слова: захист довкілля, збройні конфлікти, міжнародне гуманітарне право, права людини, екологічна безпека, екоцид, відповідальність держав, міжнародне право.
Keywords: environmental protection, armed conflicts, international humanitarian law, human rights, environmental security, ecocide, state responsibility, international law.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

Yelyzaveta Kyrpychenko
1st year student faculty of Judicial and International Law
National University «Odesa Law Academy»

THE IRAQ WAR AND THE CRISIS OF INTERNATIONAL LAW IN WORLD POLITICS

The 2003 Iraq War was not just an armed conflict but a real test for the entire structure of international law. It exposed deep contradictions between powerful states and international legal institutions, questioning the ability of the UN Charter to effectively regulate the use of force in world politics. This conflict initiated a deep crisis of international law, the consequences of which are still the subject of intense academic debate.

The key problem was the legitimacy of the invasion. According to the UN Charter, the only legal grounds for using force are self-defence after an armed attack (Article 51) or a decision by the Security Council [1]. However, the invasion by the US-UK-led coalition did not fit into either of these grounds. The official legal justification was the so-called «revival» of the authority from Resolution 678 through alleged new violations of Resolution 1441 by Iraq [3]. This argument was highly controversial. Researchers note that Resolution 1441 deliberately avoided the phrase «all necessary means» which is traditionally a marker for authorizing force. Furthermore, Security Council members, including France and Russia, publicly stated that the resolution contained no «automaticity» for the use of force [3]. Thus, the coalition's interpretation was nothing more than an attempt to justify a pre-determined political decision, undermining the very essence of collective security.

Given the dubious legitimacy of the invasion, the analysis of the doctrine of pre-emptive self-defence becomes particularly important. The Bush administration actively promoted the idea that a state has the right to take

proactive action against rogue states, even without an imminent threat, arguing for the need to adapt the law to new challenges. Johnny Davis emphasizes in his study that this position contradicts the traditional doctrine of jus ad bellum, which requires a threat to be imminent. As the author notes, Iraq did not pose an imminent threat to the United States, and the weapons of mass destruction, which were the main argument, were never found [2]. This precedent created a dangerous mechanism where a powerful state can legitimize aggression under the guise of fighting hypothetical risks, eroding the prohibition on the use of force enshrined in Article 2 of the UN Charter [1].

The invasion also faced severe criticism from the perspective of natural law and just war theory. Based on the ideas of Augustine and Aquinas, Davis argues that the Iraq War failed almost all criteria of jus ad bellum. First, all peaceful means were not exhausted – the Bush administration rejected proposals to resume UN inspections [2]. Second, there was a lack of proportionality: the expected benefit of overthrowing a secular regime did not outweigh the catastrophic consequences – the deaths of hundreds of thousands of civilians, the destabilization of the region, and the rise of radical Islam. Finally, the principle of legitimate authority was violated because Bush acted on the basis of a questionable congressional resolution, not a constitutional declaration of war, indicating a usurpation of power by the executive branch [2].

The Iraq War demonstrated a crisis not only of jus ad bellum but also of jus in bello. Documented cases of mistreatment of prisoners at Abu Ghraib prison and deliberate attacks on civilian infrastructure were recorded. The UK Attorney General even admitted that there were reasonable grounds to believe that UK forces had committed war crimes, including willful killings. However, the International Criminal Court Prosecutor declined to investigate, citing the principle of complementarity and the insufficient gravity of the crimes compared to other situations. This decision is subject to criticism, as it creates the impression that victims of war involving Western democracies have less right to justice than victims in Africa, thereby undermining the universality of international criminal justice [3].

Summarize, the Iraq War became a catalyst for a deep crisis. It demonstrated the inability of the UN Security Council to restrain aggression by its permanent members, created a dangerous precedent for expanding the interpretation of the right to self-defence, and exposed double standards in the functioning of international criminal justice. This conflict clearly showed that international law, despite its normative force, remains vulnerable to the will of the most powerful players who can adapt it to their political interests. Overcoming this crisis requires not only the reform of UN institutions but also a return to the fundamental principles of justice and the rule of law, which are the foundation of any civilized legal order.

References

1. United Nation Charter. 1945. URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text (date of access 06.04.2026).
2. Johnny D. Jus ad Bellum, Natural Law, and the Invasion of Iraq. *Liberty University Journal of Statesmanship & Public Policy*. 2021. Vol. 2, no. 2. URL: https://doi.org/10.70623/uqvo7914 (date of access: 07.04.2026).
3. The Iraq War and International Law / ed. by P. S. (Editor), A. W. (Editor). Hart Pub, 2008. 248 p.

Ключові слова: міжнародне право, війна, право на війну, Рада Безпеки ООН, застосування сили, криза міжнародного права, Іран.

Keywords: international law, war, right to war, UN Security Council, use of force, crisis of international law, Iran.

Scientific supervisor: associate professor of the department, candidate of legal Dronov V.

СЕКЦІЯ 4. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ МОРСЬКОГО, МИТНОГО, ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Керівник: д.ю.н., професор, професор кафедри Аверочкіна Т. В.
Секретар: старший лаборант Довбня А. С.

Вареник Вікторія Олександрівна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету
адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

КІБЕРБЕЗПЕКА У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ТОРГОВЕЛЬНОГО МОРЕПЛАВСТВА: ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Цифровізація торговельного мореплавства є одним із найзначніших технологічних перетворень морської галузі у XXI столітті: сучасні судна оснащені автоматизованими навігаційними системами, системами управління вантажем, берегового дистанційного контролю та супутникового зв'язку. Водночас зростаюча цифрова залежність морської інфраструктури створює принципово нові вразливості, якими активно користуються кіберзлочинці, терористичні угруповання та державні актори. Правовою основою регулювання морської безпеки залишається Конвенція ООН з морського права (ЮНКЛОС) 1982 року [1], яка визначає загальний правовий режим Світового океану та зобов'язує держави співпрацювати у забезпеченні безпеки судноплавства. Однак ЮНКЛОС не містить спеціальних норм щодо кіберзагроз, чим зумовлюється поява ключової прогалини: міжнародне морське право створювалося у доцифрову епоху і не встигає за темпом технологічних змін у галузі, що становить центральну проблему, досліджену у цих тезах.

Аналіз сучасного стану міжнародно-правового регулювання кібербезпеки у морській галузі здійснює Веремчук В.С. [2, с. 12]. Автор встановлює, що чинні міжнародні договори, покликані забезпечити безпеку світового судноплавства, мають лише опосередковане відношення до захисту інформації на морському транспорті. Міжнародна конвенція про охорону людського життя на морі (SOLAS 1974) та Міжнародний кодекс з охорони суден і портових засобів (ISPS Code) встановлюють вимоги фізичної охорони, але не охоплюють кіберпростір. Резолюція IMO MSC-FAL.1/Circ.3/Rev.2 (2022) є наразі єдиним спеціалізованим міжнародним актом у сфері морської кібербезпеки, проте вона має рекомендаційний, а не обов'язковий характер. Дослідник виявляє, що з початку 2024 року

управління кіберризиками стало обов'язковою складовою планів управління безпекою суден відповідно до Кодексу ISM, що є першим кроком до закріплення кіберзобов'язань на нормативному рівні у сфері міжнародного морського права.

Концептуальний апарат та структуру кіберризиків у торговельному мореплавстві системно досліджує Орловський Б. М. [3, с. 210]. Автор здійснює поглиблений аналіз поняття «кіберризик» та пропонує його визначення у контексті морської галузі як сукупності ймовірних негативних наслідків для безпечного та безперебійного функціонування судна як цілісного технологічного комплексу, що виникають унаслідок несанкціонованого доступу до кіберсистем або відмов таких систем. Серед найбільш небезпечних об'єктів атак дослідник виокремлює автоматизовані системи управління судном (ECDIS, AIS, GNSS), системи управління вантажем, а також берегову портову інфраструктуру. Проведений аналіз реальних інцидентів свідчить: що атаки на судна зростають у кілька разів протягом останніх років, а середня вартість одного кіберінциденту перевищила 3,2 млн дол. США, що перетворює кіберзагрози у морській галузі на загрозу глобальній торгівлі та економічній безпеці.

Інституційний вимір проблеми досліджує Гребенюк Д.О. [4, с. 11], аналізуючи взаємодію міжнародних морських організацій із механізмами національної безпеки. Автор встановлює, що Міжнародна морська організація (ІМО) відіграє ключову роль у виробленні універсальних стандартів морської безпеки, проте їх імплементація у національні правові системи залишається нерівномірною: держави з розвиненим флотом упроваджують рекомендації ІМО щодо кібербезпеки значно швидше, ніж держави – зручних прапорів, що сприяє існуванню «безпекових гаваней» для суден зі слабким кіберзахистом. Для України, морська безпека якої зазнала безпрецедентного тиску внаслідок збройної агресії Росії, питання вдосконалення правових механізмів кіберзахисту морської інфраструктури є безпосередньо пов'язаним з питаннями національної безпеки та відновлення морської торгівлі.

Технічні та правові аспекти кіберзагроз у міжнародному морському судноплавстві досліджують Чеча О., Кучеренко В. та ін. [5, с. 106]. Науковці доводять, що цифрова трансформація галузі, охоплюючи комп'ютерні навігаційні системи, зв'язок та управління вантажними операціями, принципово змінила характер безпекових ризиків морського судноплавства. Найбільш вразливими є системи ECDIS (електронні картографічні дисплеї), AIS (система автоматичної ідентифікації) та GPS, спуфінг яких може призвести до навмисного введення судна на мілководдя або зіткнення.

Таким чином, пріоритетними напрямами вдосконалення міжнародно-правового регулювання розглянутої сфери слід вважати: по-перше,

розробку і схвалення обов'язкового міжнародного договору у сфері кібербезпеки морської галузі під егідою ІМО з конкретними технічними стандартами та механізмами контролю; по-друге, створення міжнародної системи оперативного обміну інформацією про кіберінциденти на морі; по-третє, уніфікацію вимог до кіберзахисту у реєстрах суден зручного прапора з метою ліквідації регуляторних прогалин, якими користуються зловмисники.

Список використаних джерел

1. United Nations Convention on the Law of the Sea, 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf

2. Веремчук В.С. Міжнародно-правове регулювання кібербезпеки у морській галузі: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: *Правознавство*. 2024. Т. 26. № 1 (38). С. 12–17. https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1(38)-2

3. Орловський Б.М. Сучасні кіберризики: їх поняття, структура та застосування у сфері торгівельного мореплавства. *Правова держава*. 2025. № 58. С. 210–219. https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.331007

4. Гребенюк Д.О. Інституційна взаємодія міжнародних морських організацій з механізмами національної безпеки. *Морська безпека та оборона*. 2025. № 1. С. 11–16. https://msd.oduvs.od.ua/index.php/msd/article/view/63

5. Чеча О.П., Кучеренко В.О., Булгаков М.П., Бурлаченко Д.А., Корякін К.С., Никитюк П. В. Кіберзагрози як сучасний виклик міжнародному морському судноплавству. *Вісник Одеського національного морського університету*. 2024. № 1 (72). С. 106–116. https://doi.org/10.47049/2226-1893-2024-1-106-116

Ключові слова: кібербезпека, морське судноплавство, кіберризик, кібератака, міжнародне морське право, ЮНКЛОС, SOLAS, ISPS Code, Міжнародна морська організація, торговельне мореплавство, цифровізація, морська безпека, автономні судна, AIS, ECDIS.

Keywords: cybersecurity, maritime shipping, cyber risk, cyberattack, international maritime law, UNCLOS, SOLAS, ISPS Code, International Maritime Organization, merchant shipping, digitalization, maritime security, autonomous vessels, AIS, ECDIS.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Малєєва Г.Л.

Дашкевич Андрій Володимирович, Гринюк Катерина Олександрівна
здобувачі 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ МОРСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Актуальність теми дослідження проблем імплементації міжнародних морських конвенцій у національне законодавство України зумовлена активізацією євроінтеграційних процесів та необхідністю гармонізації правової системи держави із стандартами Європейського Союзу і міжнародного морського права. В умовах розвитку зовнішньоекономічної діяльності, зростання ролі морських перевезень та забезпечення безпеки судноплавства особливого значення набуває ефективне впровадження положень міжнародних договорів, зокрема у сфері екологічної безпеки, відповідальності за шкоду та регулювання морських перевезень. Водночас на практиці існують численні проблеми, пов’язані з колізіями норм, недосконалістю механізмів адаптації законодавства, а також інституційними та організаційними труднощами їх реалізації.

Однією з ключових проблем є виникнення колізій між положеннями міжнародних морських конвенцій та нормами національного законодавства, що ускладнює їх ефективне застосування. Такі суперечності можуть виникати внаслідок несвоєчасного оновлення законодавства або некоректного відтворення міжнародних норм у внутрішніх актах. Наприклад, положення міжнародних конвенцій щодо обмеження відповідальності судновласника можуть відрізнятися від норм національного цивільного чи господарського законодавства, що створює труднощі при вирішенні спорів у судах.

Імплементація міжнародних договорів часто має декларативний характер, коли норми формально включаються до законодавства без створення реальних механізмів їх реалізації. Це призводить до ситуації, коли міжнародні стандарти фактично не застосовуються на практиці. Наприклад, після ратифікації конвенції щодо запобігання забрудненню морського середовища можуть бути відсутні підзаконні акти або інструкції, які регламентують порядок контролю та відповідальності за порушення таких норм. Процес гармонізації законодавства України з правом ЄС у сфері морського транспорту часто здійснюється фрагментарно, без єдиної стратегії та узгодженого плану дій. Це призводить до часткового впровадження норм, що не забезпечує комплексного регулювання галузі. Наприклад, можуть бути імплементовані окремі вимоги щодо безпеки судноплавства, але при цьому залишаються неврегульованими питання портового контролю чи екологічного моніторингу [1, с. 63].

Міжнародні морські конвенції часто містять складні техніко-юридичні положення, які потребують адаптації з урахуванням особливостей національної правової системи. Це створює труднощі як на етапі нормотворчості, так і під час їх застосування. Наприклад, впровадження

стандартів щодо технічного стану суден або сертифікації екіпажів може вимагати змін у великій кількості нормативних актів і практиці роботи відповідних органів. Ефективна імплементація міжнародних морських конвенцій неможлива без належного інституційного забезпечення, яке в Україні часто залишається недостатнім. Це стосується як кадрового потенціалу, так і матеріально-технічної бази відповідних органів. Наприклад, відсутність сучасного обладнання для контролю за забрудненням морського середовища або нестача кваліфікованих інспекторів ускладнює виконання міжнародних стандартів у цій сфері [2, с. 73].

Ще однією суттєвою проблемою є недостатній рівень знань і практичних навичок у сфері міжнародного морського права серед суддів, юристів та посадових осіб. Це призводить до неправильного тлумачення або ігнорування відповідних норм при вирішенні справ. Наприклад, суд може не врахувати положення міжнародної конвенції, яка має пріоритет над національним законом, що, у свою чергу, негативно впливає на забезпечення міжнародних зобов'язань України.

Вирішення зазначених проблем потребує насамперед комплексного вдосконалення національного законодавства шляхом системної гармонізації з міжнародними морськими конвенціями та правом Європейського Союзу. Доцільним є проведення повного аудиту чинних нормативно-правових актів у сфері морського права з метою виявлення та усунення колізій, а також розроблення єдиної стратегії імплементації міжнародних стандартів. Важливим кроком є забезпечення якісного нормотворчого процесу, який передбачає не лише формальне включення положень міжнародних договорів, але й адаптацію їх змісту до національної правової системи з урахуванням практичних потреб [3, с. 160].

Крім того, необхідно створити ефективні механізми практичного застосування імплементованих норм, зокрема шляхом прийняття підзаконних актів, методичних рекомендацій та інструкцій для відповідних органів. Суттєве значення має зміцнення інституційного потенціалу, що включає підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення, розвиток кадрового потенціалу та впровадження сучасних технологій контролю у сфері морської діяльності. Також важливо забезпечити належну координацію між державними органами, відповідальними за реалізацію морської політики, що сприятиме узгодженості дій та підвищенню ефективності виконання міжнародних зобов'язань.

Окрему увагу слід приділити підвищенню рівня професійної підготовки та обізнаності суб'єктів правозастосування щодо міжнародних морських стандартів. Це може бути досягнуто шляхом організації спеціалізованих навчальних програм, тренінгів, а також включення

відповідних дисциплін до освітніх програм юридичних і морських спеціальностей. Важливим є також розвиток судової практики із врахуванням міжнародних норм та забезпечення доступу до роз'яснень і правових позицій міжнародних органів [4, с. 280]. У сукупності такі заходи сприятимуть ефективній імплементації міжнародних морських конвенцій та наближенню України до європейських стандартів у цій сфері.

Таким чином, узагальнюючи проблеми імплементації міжнародних морських конвенцій у національне законодавство України на шляху євроінтеграції, слід зазначити їх комплексний і багаторівневий характер. Основними перешкодами виступають колізії між міжнародними та національними нормами, формальний підхід до імплементації та відсутність цілісної стратегії гармонізації законодавства. Додатковими ускладненнями є труднощі адаптації міжнародних стандартів до національної правової системи, а також недостатній рівень інституційного забезпечення. Значну роль відіграє і проблема правозастосування, зумовлена недостатньою обізнаністю фахівців у сфері міжнародного морського права. Вирішення зазначених проблем є необхідною умовою для ефективного виконання міжнародних зобов'язань України та її успішної інтеграції до європейського правового простору.

Список використаних джерел

1. Веремчук В.С. Проблематика імплементації міжнародно-правових стандартів морської кібербезпеки у національне законодавство України. *Приватне та публічне право.* 2025. № 2. С. 61–66. URL: https://dspace.onu.edu.ua/items/9d8b862f-c841-4b5b-8b09-00aea721c03c (дата звернення: 12.04.2026)

2. Вовченко В. О. Міжнародні морські конвенції та їх імплементація в правовій системі України: магістерська робота; спец. 081 «Право». Миколаїв: НУК, 2025. 73 с. URL: https://eir.nuos.edu.ua/handle/123456789/11747 (дата звернення: 12.04.2026)

3. Лісна І.С. Імплементація європейських правових норм у законодавство України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2024. № 2(48). С. 152–163. https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-48-2-152-163. (дата звернення: 12.04.2026)

4. Фокін Я.Ф. Імплементація Європейських стандартів у правове поле України: секторальні реформи та виклики інтеграції в ЄС. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2025. Вип. 1(18). С. 280–287. https://doi.org/10.33244/2617-4154.1(18).2025.280-287. (дата звернення: 12.04.2026)

Ключові слова: міжнародні морські конвенції, національне законодавство, євроінтеграційні процеси, міжнародне морське право, колізії норм, інституційне забезпечення, правозастосування.

Keywords: International maritime conventions, national legislation, european integration processes, international maritime law, conflicts of legal norms, Institutional support, application of the law.

Науковий керівник: к.ю.н, доц. Малєєва Г.Л.

Каліта Аліна Романівна

здобувачка 3-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНІЦІАТИВА ТРЬОХ МОРІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Регіональні інтеграційні процеси відіграють важливу роль у розвитку сучасної міжнародної співпраці. Однією з важливих платформ взаємодії держав Центральної та Східної Європи є Ініціатива трьох морів (далі також – Тримор'я), спрямована на поглиблення економічного, енергетичного і транспортного співробітництва між країнами регіону.

Україна прагне до співпраці з Ініціативою, оскільки її території належать до регіону, який розташований між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями, а саме співробітництво відкриває нові можливості для розвитку інфраструктури та зміцнення регіональної безпеки [2]. У зв'язку з цим розгляд Ініціативи трьох морів у контексті перспектив для України набуває особливої актуальності.

25 серпня 2016 року в місті Дубровник (Хорватія) відбувся перший саміт Ініціативи трьох морів, за результатами якого була ухвалена заява щодо розвитку економічного співробітництва у сферах енергетики, транспорту та телекомунікацій. Президент Польщі Анджей Дуда охарактеризував цю ініціативу як нову концепцію єдності Європи та форму співпраці держав, розташованих між Адріатичним, Балтійським і Чорним морями [2]. Довгий час проєкт Тримор'я перебував на периферії європейського курсу, однак у зв'язку з російсько-українською війною та зміною регіональної динаміки у Східній Європі, у червні 2022 року Україна отримала статус партнера-учасника Ініціативи [4, с. 89]. Станом на 2026 рік, Ініціатива об'єднує 13 Центральних і Східноєвропейських держав (Австрію, Болгарію, Грецію, Естонію, Латвію, Литву, Польщу, Румунію, Словаччину, Словенію, Угорщину, Хорватію, Чехію) та Україну [2].

Головна місія Ініціативи трьох морів – зміцнити інфраструктурні зв'язки між країнами-учасницями у напрямку Північ-Південь. Основний акцент робиться на усунення економічних та інфраструктурних розривів, які зберігаються між Східною і Західною Європою. Завдяки такій співпраці регіон зможе подолати залежність від постачання енергоресурсів, поліпшити транспортну зв'язність і сприяти цифровій інтеграції [3, с. 213].

Зокрема, передбачається модернізація залізничних і автомобільних шляхів, а також газотранспортних мереж. Це має посприяти більш збалансованому розвитку регіону та зменшенню інфраструктурного розриву між державами-учасницями.

Важливо підкреслити прагнення Ініціативи до зниження залежності від постачання російських енергоносіїв. Реалізація таких проєктів, як Baltic Pipe, що передбачає транспортування газу з Норвегії та США, дозволить країнам-учасницям диверсифікувати джерела постачання енергоресурсів і зміцнити енергетичну безпеку [3, с. 215].

У сфері цифрової інтеграції значна увага приділяється розвитку та впровадженню інноваційних технологій, розширенню можливостей IT-сектору та формуванню «цифрових коридорів», які покращать взаємодію та співпрацю між країнами Європейського Союзу. Для України участь у цій Ініціативі відкриває нові можливості для інтеграції до європейського простору, розвитку інфраструктури та підвищення енергетичної безпеки. І хоча Україна не є офіційним учасником Ініціативи Тримор'я, вона проявляє великий інтерес до співпраці, отримавши можливість брати участь у шести інфраструктурних проєктах [3, с. 214].

Одним із них є газовий інтерконектор між Германовичами (Польща) та Більче-Волицею (Україна). Цей газопровід є складником масштабної енергетичної ініціативи Baltic Pipe, що передбачає транспортування природного газу з Норвегії та США через польську територію до країн Балтії та України. Для України реалізація цього проєкту створює можливість щорічно отримувати близько 1 млрд кубометрів газу, що сприятиме розширенню бази енергопостачання та зміцненню енергетичної безпеки [1].

Важливе значення має також розвиток транспортного коридору Via Carpatia. Ця автомагістраль покликана з'єднати північ і південь Європи – від литовської Клайпеди до грецьких Салонік. Передбачається, що маршрут проходитиме через низку українських міст, зокрема Львів, Мостиська, Тернопіль, Чернівці та Одесу, що сприятиме покращенню транспортного сполучення України з державами Європейського Союзу [5].

У сфері транспортної логістики Україна долучена до реалізації міжнародного проєкту Viking Train, що з'єднує порти Клайпеда – Гданськ – Одеса, створюючи ефективний мультимодальний вантажний маршрут між Чорним і Балтійським морями. Він не лише спрощує процес перевезення вантажів, але й сприяє глибшій інтеграції української транспортної системи до європейського ринку. У контексті сучасних викликів це може стати важливим кроком на шляху до посилення міжнародної співпраці та економічного розвитку держави [6, с. 37].

Україна, як держава Дунайського регіону, також є складовою цифрової платформи моніторингу гідрографічних баз у межах регіону Ініціативи трьох морів. Метою цієї платформи є моделювання джерел

забруднення водних ресурсів, оцінювання потенційних ризиків, а також розрахунок і постійний моніторинг водних течій та показників якості води [1].

Отже, проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що Ініціатива трьох морів відкриває для України значні перспективи економічної, енергетичної та транспортної інтеграції з країнами Центральної та Східної Європи, що сприятиме зміцненню регіональної безпеки, розвитку інфраструктури та прискоренню євроінтеграційних процесів держави.

Список використаних джерел

1. Український інститут міжнародної політики. URL: https://uiip.org.ua/uk/napriamy/ trymoria/pro-s3-initiative
2. Ініціатива трьох морів («3SI»). *Національна бібліотека Ярослава Мудрого.* URL: https://nlu.org.ua/event.php?id=2325
3. Кузьменко К.М. Три моря – один шлях до економічного розвитку Європи. URL: https://repository.onma.edu.ua/id/eprint/119/1/SEEEA-2024_26.12.24_1.pdf#page=213
4. Михтуненко В. Ініціатива «Тримор'я» як стратегічний проєкт «Нової» Європи. URL: https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/30/27
5. Як розвивалися відносини України з Ініціативою Тримор'я. URL: https://uiip.org.ua/uk/napriamy/trymoria/proekty-v-iakykh-bere-uchast-ukraina
6. Сех Д. А. Міжмор'я – важливий регіональний альянс у процесі становлення України як європейської держави. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2024. Вип. 37. С. 32–39. https://doi.org/10.32782/2707-5206.2024.37.3

Ключові слова: Ініціатива трьох морів, Тримор'я, Україна, порти, війна, співпраця.
Keywords: Three Seas Initiative, Three Seas, Ukraine, ports, war, cooperation.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Аверочкіна Т. В.

Криворученко Максим Владиславович, Галета Ярослав Андрійович
аспіранти кафедри морського, митного та інформаційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

НОВІТНІ ТРЕНДИ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ ТА ПРОГРАМНИЙ ПРАВОВИЙ БАЗИС ПІДГОТОВКИ ПЛАВСКЛАДУ

Стрімка модернізація сучасного судноплавства, усесвітніх і регіональних ланцюгів постачання та портової діяльності, разом зі зміною традиційних уявлень про роль людини в управлінні цими процесами, обумовлюють необхідність перегляду підходів до підготовки плавскладу та берегового персоналу. Моряки, виконуючи значний обсяг функцій як під час рейсу, так й у портах у взаємодії з портовими працівниками, часто

опиняються майже незахищеними через вплив низки негативних факторів, пов'язаних з недостатнім захистом зі сторони своєї держави (зокрема через неприєднання до Конвенції МОП про працю в морському судноплавстві [1]) і впливом значно підсилюваних викликів для сучасного морського сектору. Наприклад, у щорічному звіті "Review of Maritime Transport 2025. Staying the course in turbulent waters" [2] (далі – Review 2025) підкреслюється, що моряки можуть піддаватися ризикам: необґрунтованого кримінального переслідування та затримання моряків у портах без належних правових гарантій, особливо після аварій, забруднень або виявлення нелегальних вантажів; безпідставних підозр у причетності до протиправної діяльності, що можуть призводити до арештів членів екіпажу; геополітичних ризиків для екіпажів під час проходження зон бойових дій; нестабільності судноплавних маршрутів, що спричиняє подовження рейсів, погіршення умов праці, втому та психосоціальне навантаження; розриву між технологічними інноваціями та практичними навичками моряків, коли автоматизація й цифровізація підвищують вимоги до компетенцій і можуть створювати додаткові ризики без належної підготовки. Зазначені фактори не лише погіршують умови праці і життя моряків на борту, але й підсилюють проблеми їх захисту та гарантування безпеки, що, у свою чергу, підкреслює потребу у перегляді організації систем і обсягів підготовки плавскладу, а також їх правового забезпечення.

У згаданому Review 2025 відзначається, що для судноплавної галузі, урядів та відповідних регуляторних органів надзвичайно важливо залучати кваліфіковану робочу силу та забезпечувати належний захист прав моряків, праця яких потребуватиме постійного підвищення кваліфікації (p. 36). Цим підкреслюється увага UNCTAD до перехідного періоду на ринку праці у мореплавстві, пов'язаного з упровадженням нових технологій, процесами декарбонізації та цифровізації, що зумовлюють необхідність формування нових компетенцій і регулярного навчання моряків з метою забезпечення безпечної та ефективної експлуатації суден. Організація також закликає уряди держав у співпраці із судноплавною галуззю, агенціями з працевлаштування та іншими стейкхолдерами сприяти підготовці та підвищенню кваліфікації персоналу для експлуатації сучасних суден, зокрема обладнаних двигунами на альтернативному паливі, що актуалізує вимогу відповідності освітніх програм технологічним змінам у галузі (використання «зелених» видів палива, нових систем автоматизації та електроніки). Цей перелік, на наше переконання, може бути доповнений також поширюваною практикою використання суден з різними ступенями автономності, що зумовлює необхідність формування у моряків додаткових цифрових, управлінських та правових компетенцій, пов'язаних із взаємодією людини та автоматизованих систем управління судном. Використання таких суден трансформує традиційні функції екіпажу, змінює

підходи до розподілу відповідальності та підвищує значення підготовки плавскладу до роботи в умовах поєднання людського фактору та алгоритмів програмних рішень [3]. У цьому контексті особливої актуальності набуває оновлення нормативно-правового базису професійної підготовки моряків із урахуванням міжнародних стандартів безпеки, а також адаптація навчальних програм до нових технологічних і організаційних реалій сучасного судноплавства. Серед іншого, сучасні напрацювання Міжнародної морської організації (International Maritime Organization, далі – IMO) щодо Maritime Autonomous Surface Ships (далі – MASS) чітко вказують на трансформацію ролі екіпажу та потребу адаптації системи професійної підготовки до нових моделей управління судном [4]. Відповідно, міжнародні стандарти підготовки та сертифікації моряків, закріплені у Конвенції про стандарти підготовки, дипломування моряків та несення вахти (International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers, далі – STCW) [], потребують подальшого розвитку та гнучкого тлумачення з урахуванням технологічних змін у судноплавстві. Водночас положення Конвенції МОП про працю в морському судноплавстві 2006 року формують соціально-правову основу забезпечення належних умов праці та професійного розвитку моряків у перехідний період трансформації галузі. За таких умов саме держава виступає ключовим гарантом дотримання міжнародних стандартів підготовки плавскладу, забезпечуючи їх імплементацію у національні законодавства, освітні програми, систему сертифікації та механізми контролю за якістю підготовки морських кадрів.

В Україні у стратегічних документах довгострокового розвитку галузі відзначається важливість забезпечення належного рівня підготовки моряків. Так, Морська доктрина України на період до 2035 року [6] підкреслює статус держави як однієї з найбільших постачальниць висококваліфікованої робочої сили на світовий ринок морської праці, обмеженість можливостей для внутрішнього працевлаштування та вагоме значення закордонної трудової міграції для забезпечення можливості працювати за фахом для вітчизняних спеціалістів, а також підтримувати відповідний рівень кваліфікації і зберігати професійну придатність». Одним з напрямів відродження і розвитку торговельного мореплавства Доктриною визнано збереження кадрового потенціалу українських моряків на конкурентному світовому рівні шляхом належного виконання вимог провідних міжнародних угод (STCW та STCW-F щодо рибалок [7]), а також приведення національних професійних стандартів у відповідність до їх вимог і здійснення спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації осіб командного складу у вищих навчальних закладах.

Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року [8], будучи спеціалізованим «портовим» орієнтиром розвитку галузі

зупиняється на констатації наявності кваліфікованих спеціалістів та робітників портової галузі, а також необхідності перепідготовки працівників державних стивідорних компаній для роботи на сучасних комплексах приватних портових операторів. Морська природоохоронна стратегія України [9], визначаючи головні засади розвитку морської екологічної політики України, не звертається до питань спеціалізованої підготовки персоналу, що мають безпосередній вплив на підтримання доброго стану морського та берегового довкілля. Це також є характерним й для Стратегії реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів на період до 2029 року [10]. Стратегія морської безпеки України [11] передбачає необхідність модернізації системи підготовки фахівців для морського сектору, приведення стандартів освіти у відповідність до оборонних та безпекових потреб держави, створення умов для навчання, підготовки та роботи фахівців цивільного та воєнізованого напрямку, а також випускників відповідних закладів освіти.

Таким чином, новітні трансформації морської галузі зумовлюють системні зміни у змісті та організації підготовки плавскладу, що виходять за межі традиційних підходів до формування професійних компетенцій моряків. Міжнародний правовий базис потребує подальшого перегляду для більшої адаптації до нових моделей організації судноплавної та портової діяльності. У цих умовах держава продовжує відігравати ключову роль як гарант імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство, освітні програми та систему сертифікації моряків. Для України актуалізується необхідність посилення узгодженості стратегічних документів у сфері морської політики, безпеки, екології та розвитку портів із питаннями підготовки плавскладу, що має стати одним із пріоритетних напрямів сучасного публічного адміністрування морської галузі. Крім того, важливим є комплексний підхід та урахування тенденцій 2020-х років при очікуваному оновленні програмного регулювання.

Список використаних джерел

1. Конвенція про працю в морському судноплавстві, 2006 р. https://mtu.gov.ua/files/Конвенція%202006.pdf
2. Review of Maritime Transport 2025. Staying the course in turbulent waters. https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2025_en.pdf
3. Luchenko D., Georgiievskyi Iu., Bielikova M. Challenges and Developments in the Public Administration of Autonomous Shipping. *Lex Portus*. 2023. Vol. 9(1). P. 20–36. https://doi.org/10.26886/2524-101X.9.1.2023.2
4. Autonomous shipping. https://surl.li/urghnv
5. International Convention on Standards of Training, Certification and

Watchkeeping for Seafarers (STCW). https://surl.li/nlkrpu

6. Морська доктрина України на період до 2035 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 07.10.2009 № 1307. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-п#Text

7. International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Fishing Vessel Personnel, 1995. https://surl.li/wrplti

8. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.07.2013 № 548-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-р#Text

9. Морська природоохоронна стратегія України, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.10.2021 № 1240-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-р#Text

10. Стратегія реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів на період до 2029 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.06.2025 № 625-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/625-2025-р#Text

11. Стратегія морської безпеки України, затверджена Указом Президента України від 17.07.2024 № 468/2024. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468/2024#Text

Ключові слова: мореплавство, Review of Maritime Transport, програмне регулювання, ризики для моряків, судноплавна галузь, автономні судна, підготовка моряків, портова діяльність, морська політика, дипломування моряків.

Keywords: shipping, Review of Maritime Transport, program regulation, seafarers' risks, shipping industry, autonomous vessels, seafarer training, port activities, maritime policy, seafarer certification.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аерочкіна Т.В.

Лукашевич Аліна Леонідівна, Мідяна Вероніка Олександрівна
здобувачки 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ РЕЄСТРАЦІЇ СУДЕН ПІД «ЗРУЧНИМИ» ПРАПОРАМИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

На сучасному етапі розвитку світового торговельного мореплавства, що становить основу міжнародної торгівлі, реєстрація суден під так званими «зручними» прапорами є одним із найскладніших та найбільш дискусійних питань міжнародного морського права. Значна частина суден зареєстровані в державах, які не є країною походження їх справжніх бенефіціарних власників. Через це виникають серйозні загрози для

безпеки судноплавства, захисту морського середовища від забруднення та дотримання прав людей, які працюють на кораблях.

Актуальність цієї теми особливо зросла в останні роки через політичні конфлікти та міжнародні санкції. Це призвело до поширення практики «тіньового флоту» – суден, які часто реєструють під «зручними» прапорами, щоб обійти обмеження. Такі дії не лише ускладнюють контроль за дотриманням міжнародних норм, але й підвищують загрози для стабільності морських регіонів, у тому числі Чорного моря.

Поняття «зручних» прапорів» не має єдиного точного визначення в міжнародних конвенціях, але широко застосовується в доктрині морського права. Під судном під «зручним» прапором розуміється судно, зареєстроване в державі, з якою справжній бенефіціарний власник не має реального економічного, соціального чи іншого суттєвого зв'язку.

Назва «зручні» відображає головні переваги для судновласників: низькі реєстраційні та щорічні збори, мінімальні податкові зобов'язання, спрощену процедуру реєстрації, послаблені вимоги до національності екіпажу та формальний характер технічного, екологічного й соціального нагляду. Для держав-реєстраторів така система є джерелом доходів без значних витрат на контроль і утримання національного флоту.

Ключовим міжнародним актом у цій сфері є Конвенція ООН з морського права 1982 року (далі – Конвенція). Згідно зі статтею 94 Конвенції «Кожна держава ефективно здійснює в адміністративних, технічних і соціальних питаннях свою юрисдикцію і контроль над суднами, які плавають під її прапором»[1]. Ця норма потрібна для того, щоб держава не лише формально надавала прапор судну, але й реально могла впливати на його безпеку, екологічні стандарти, захисту моря та умови праці екіпажу.

Проте на практиці вимога статті 91 Конвенції про обов'язковий «реальний зв'язок» між державою та судном часто ігнорується або зводиться до формальності. Міжнародне право не встановлює дієвих механізмів його забезпечення та чітких правил чи критеріїв, як саме перевіряти цей зв'язок. Держави «зручного прапора» (такі як, наприклад, Панама, Ліберія) нерідко обмежуються лише оплатою реєстраційного збору, не забезпечуючи при цьому дієвого нагляду. Такий підхід фактично перетворює реєстрацію на комерційну послугу, а не на справжнє здійснення влади держави.

В Україні подібний принцип закріплений у статті 32 Кодексу торговельного мореплавства України (далі – КТМ України). Ця норма визначає, що «національна належність судна визначається його державною реєстрацією в Україні і одержанням права плавання під Державним прапором України»[2]. Законодавство наголошує на праві держави здійснювати контроль за технічним станом судна та кваліфікацією

екіпажу. Однак національне законодавство залишається вразливим, коли іноземні судна під сумнівними прапорами заходять у наші територіальні води чи порти, адже ефективність контролю значною мірою залежить від співпраці з країною прапора.

Таким чином, хоча міжнародні та національні норми містять важливі принципи ефективного контролю та реального зв'язку, на практиці їх виконання часто буває слабким.

Практика реєстрації під «зручними» прапорами створює кілька серйозних проблем, які виходять за межі простої економії.

По-перше, виникає загроза правопорядку. Коли справжні власники суден приховані за складними офшорними компаніями – це сприяє незаконному обігу зброї, товарів подвійного призначення та інших заборонених вантажів. Це безпосередньо підриває зусилля Міжнародної морської організації щодо забезпечення безпеки судноплавства.

По-друге, зростають техногенні та екологічні ризики. Судна під «зручними» прапорами частіше фігурують у випадках порушення вимог Конвенції про запобігання забрудненню з суден 1973 року, зміненою Протоколом 1978 року. Через заплутані схеми власності знайти і притягнути реального винуватця до відповідальності за забруднення морського середовища стає надзвичайно складно, що послаблює превентивний ефект міжнародних норм.

По-третє, існує геополітичний аспект. Сучасні події демонструють, що «зручні» прапори перетворилися на інструмент створення так званих «прихованих флотів», які використовуються для транспортування енергоресурсів в обхід міжнародних ембарго та санкцій. Це не лише загрожує стабільності світової енергетики, але й підриває ефективність колективних заходів міжнародної спільноти.

Така практика також підриває довіру до системи міжнародного морського права в цілому, і змушує проводити більше перевірок, послаблюючи принцип свободи судноплавства (ст. 87 Конвенції).

Історія морського права знає чимало прикладів, коли «зручна» реєстрація суттєво ускладнювала або затягувала притягнення до відповідальності. Яскравий приклад – нафтовий танкер Amoco Cadiz у 1978 році. Він плавав під прапором Ліберії, а належав американській компанії. Через ланцюжок різних компаній у кількох країнах процес виплати компенсацій за велике забруднення узбережжя Франції затягнувся на роки. Подібні ризики спостерігаються й сьогодні: перереєстрація старих танкерів, під прапори деяких інших держав часто супроводжується зниженням стандартів безпеки та ускладненням ідентифікації реального власника.

У останні роки подібні ситуації фіксували і в Чорному морі. Зокрема, фіксувалися випадки використання суден під «зручними» прапорами для перевезень, що пов'язані з обходом обмежень до країни-агресора. Такі

судна часто змінювали назви, прапори або вимикали системи ідентифікації, що ускладнювало контроль і підвищувало ризики інцидентів. Аналогічні випадки трапляються й в інших частинах світу.

У цілому, для подолання цих проблем необхідний комплексний підхід. На міжнародному рівні доцільно було б визначити чіткі критерії «реального зв'язку» в межах обов'язкових регламентів або резолюцій Міжнародної морської організації щодо забезпечення безпеки судноплавства, які б виходили за рамки формальної реєстрації та передбачали реальні механізми контролю. Важливим кроком могло б стати запровадження обов'язкової прозорості бенефіціарної власності суден.

На рівні портових держав варто було б посилити вимоги до фінансових гарантій (зокрема обов'язкового страхування відповідальності) для суден під прапорами, які вважаються ненадійними (наприклад, ті, що потрапляють до списків посиленого контролю).

Загалом, подолати проблему можна лише через спільну роботу держав, Міжнародної морської організації та громадських організацій. Потрібно поєднувати правові, технічні та дипломатичні заходи. Тільки так можна зменшити ризики від «зручних» прапорів і зробити морські перевезення безпечнішими.

Реєстрація суден під «зручними» прапорами, хоча й дає економічну вигоду власникам, створює серйозні виклики для міжнародної безпеки. Аналіз Конвенції ООН з морського права 1982 року та українського законодавства показує, що необхідні принципи («реальний зв'язок» між державою та судном, а також ефективний контроль держави прапора) існують, але на практиці їх реалізація часто залишається недостатньою.

Подолання цих проблем потребує посилення міжнародної співпраці, чіткішого визначення критеріїв та активної позиції держав, щодо захисту національних інтересів у морській сфері. Лише за таких умов можна забезпечити баланс між свободою судноплавства та безпекою морських перевезень у сучасному світі.

Список використаних джерел

1. United Nations Convention on the Law of the Sea, Dec. 10, 1982, 1833 U.N.T.S. 3. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 10.04.2026)

2. Кодекс торговельного мореплавства України : Кодекс України від 23.05.1995 № 176/95-ВР : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр#Text (дата звернення: 10.04.2026).

Ключові слова: «зручний» прапор, міжнародне морське право, реальний зв'язок, безпека мореплавства, тіньовий флот, бенефіціарний власник.

Keywords: “flag of convenience”, international maritime law, actual connection, safety of navigation, shadow fleet, beneficial owner.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Малєєва Г.Л.

Маковійчук Софія Віталіївна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНИЙ МОРСЬКИЙ АРБІТРАЖ: ПЕРЕВАГИ ТА ВИКЛИКИ

Функціонування морських перевезень, які складають значну частину світових перевезень, тісно пов’язане з сучасним зростанням міжнародної торгівлі. У цьому сенсі розбіжності між сторонами, що беруть участь у морських правовідносинах, стають все більш поширеними. Активне використання міжнародного морського арбітражу визначається вимогами ефективності та спеціалізації, яким не завжди відповідають традиційні судові механізми. Тим не менш, цей інститут стикається з кількома перешкодами, які вимагають глибоких наукових знань, незважаючи на його численні переваги.

Специфічним типом альтернативного вирішення спорів, що виникає в морській галузі, є міжнародний морський арбітраж. Його унікальне поєднання договірної природи, міжнародного характеру та галузевої специфіки робить його унікальним. На відміну від державних судів, арбітраж ґрунтується на волі сторін, вираженій в арбітражній угоді. Арбітражна угода є ключовим елементом, який визначає можливість передачі спору на розгляд арбітражу. Як зазначається у наукових дослідженнях, її належне формулювання має вирішальне значення для ефективного захисту прав сторін [1]. У морській практиці такі угоди часто містяться у стандартних формах договорів, зокрема чартер-партіях та коносаментах.

В Україні функціонує Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України, яка є спеціалізованим органом для вирішення морських спорів. Її діяльність характеризується поєднанням приватноправових і публічно-правових елементів [2].

Гнучкість міжнародного морського арбітражу є однією з його головних переваг. Процес розгляду спору може бути самостійно вирішений сторонами, що дозволяє адаптувати його до конкретних обставин правовідносин [3]. У сфері морського права, де суперечки часто мають складний технічний характер, це особливо важливо.

Ще однією важливою перевагою є досвід арбітрів. Залучення експертів із досвідом у сфері транспортування допомагає приймати обґрунтовані рішення та дозволяє глибше зрозуміти суть розбіжностей.

Сторони мають можливість запобігти розголошенню комерційної інформації завдяки конфіденційності арбітражного розгляду. Це особливо важливо для компаній, які працюють на жорсткому ринку.

Однією з ключових переваг є ефективність виконання арбітражних рішень. Як зазначає В. О. Ситий, саме можливість їх визнання та виконання у різних юрисдикціях забезпечує практичну цінність арбітражу [4].

Водночас міжнародний морський арбітраж стикається з рядом проблем. Однією з них є висока вартість арбітражного розгляду, яка може обмежувати доступ до цього механізму для окремих суб'єктів.

Іншою проблемою є обмежені можливості перегляду арбітражних рішень. Остаточність таких рішень, хоча й забезпечує стабільність правовідносин, водночас створює ризик неможливості виправлення помилок [1]. Важливим аспектом є взаємодія арбітражу з національними судами. Як підкреслюється у наукових дослідженнях, ефективність арбітражу значною мірою залежить від судової підтримки, зокрема на стадії виконання рішень [4].

Окрему проблему становить відсутність єдності арбітражної практики. Відсутність прецедентності може призводити до різного тлумачення норм, що знижує передбачуваність правових наслідків [3].

Сучасні виклики включають також вплив геополітичних факторів, зокрема воєнних конфліктів і санкцій. У цих умовах арбітражні органи змушені враховувати додаткові правові обмеження [4]. Важливим аспектом дослідження міжнародного морського арбітражу є також його взаємодія з національними судовими системами. Незважаючи на автономний характер арбітражу, саме державні суди виконують функції контролю та сприяння, зокрема у питаннях виконання рішень та забезпечення доказів. У цьому контексті ефективність арбітражу значною мірою залежить від рівня розвитку національної судової системи та її орієнтації на підтримку арбітражу [4]. Крім того, у сучасних умовах актуалізується проблема уніфікації арбітражної практики. Відсутність обов'язкової прецедентності призводить до формування різних підходів до вирішення аналогічних спорів. У науковій літературі пропонується формування узагальнень арбітражної практики як способу підвищення передбачуваності правозастосування [3].

Суттєвий вплив на розвиток міжнародного морського арбітражу має цифровізація. Використання електронних засобів комунікації та дистанційних засідань сприяє підвищенню ефективності процесу, однак водночас потребує належного нормативного регулювання.

Отже, міжнародний морський арбітраж є важливим інструментом вирішення спорів у сфері міжнародного судноплавства. Його переваги, зокрема гнучкість, спеціалізація, конфіденційність та ефективність виконання рішень, забезпечують його широке застосування у міжнародній

практиці. Водночас існують суттєві виклики, серед яких висока вартість арбітражу, обмеженість перегляду рішень, нерівність сторін та відсутність єдності практики. Сучасні тенденції розвитку, зокрема цифровізація та вплив геополітичних факторів, визначають необхідність подальшого вдосконалення арбітражного механізму.

Таким чином, міжнародний морський арбітраж залишається перспективним напрямом розвитку правових механізмів вирішення спорів, який потребує подальшого наукового дослідження та вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Ромасенко К. М., Котвяковський Ю. О. Окремі питання укладання арбітражної угоди у спорах з іноземним елементом. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/11.pdf

2. Семаніва Ю. В. Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України як суб'єкт адміністративного права. URL: https://uacademic.info/ua/document/0413U001043#google_vignette

3. Барановська В. М. Діяльність міжнародного комерційного арбітражу в Україні в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/312999

4. Ситий В. О. Міжнародний комерційний арбітраж в Україні за умов воєнного стану: правові засади визнання та виконання рішень. *Нове українське право*. 2025. № 5. С. 199-208. URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/884

Keywords: international maritime arbitration, maritime transport, arbitration agreement, confidentiality, enforcement of arbitral awards.

Ключові слова: міжнародний морський арбітраж, морські перевезення, арбітражна угода, конфіденційність, виконання арбітражних рішень.

Науковий керівник:к.ю.н., доцент Малєєва Г.Л.

Мельник Олександріна Олександрівна

здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО СУДНОПЛАВСТВА ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ НА МОРІ

Актуальність захисту цивільного судноплавства зумовлена тим, що понад 80% світової торгівлі здійснюється морськими шляхами, а будь-яка дестабілізація цих артерій під час збройних конфліктів загрожує глобальним логістичним колапсом та гуманітарними кризами. Основна проблематика теми полягає у прогресуючому розмиванні кордонів між

воєнною доцільністю та міжнародно-правовими імунітетами: використання сучасних технологій, таких як протикорабельні ракети великої дальності та засоби радіоелектронної боротьби, часто робить цивільні судна випадковими цілями або інструментами тиску. Це створює критичну потребу в оновленні правових механізмів, які б гарантували безпеку екіпажів і збереження екосистеми Світового океану в умовах мінливого характеру ведення морської війни.

Захист цивільного судноплавства в умовах сучасних морських воєн базується на деталізованих стандартах, закріплених у VIII Гаазькій конвенції 1907 року, яка залишається ключовим документом у сфері регулювання морських мін. Хоча не всі держави є її формальними підписантами, більшість її положень трансформувалися у звичаєве міжнародне право, обов'язкове для всіх суб'єктів. Ключові вимоги конвенції забороняють використання мін, що не деактивуються автоматично після втрати контролю або відриву від якоря, а також встановлення мін з єдиною метою – перешкоджання комерційному судноплавству [3, 4].

Особливе місце у правовій архітектурі посідає принцип розрізнення, який вимагає від комбатантів завжди відрізняти військові цілі від цивільних, накладаючи заборону на невибіркові атаки. Поруч із цим принципом діє право мирного проходу, кодифіковане в Конвенції ООН з морського права 1982 року [2], яке захищає цивільні судна в територіальних водах, якщо їхній рух не загрожує безпеці прибережної держави. Встановлення мін у гуманітарних коридорах або навігаційних маршрутах є прямим викликом цим «непорушним принципам», оскільки створює приховану загрозу, що не дозволяє екіпажам уникнути небезпеки [1].

У контексті російсько-української війни спостерігається систематичне ігнорування росією зазначених вище норм. Розміщення рф сотень дрейфуючих та якірних мін у Чорному морі, зокрема в напрямку зернових коридорів, призвело до підривів цивільних суден поблизу портів України та в територіальних водах Туреччини, Болгарії й Румунії [1]. Такі дії, поєднані з виходом Росії з Чорноморської зернової ініціативи та атаками на портову інфраструктуру, свідчать про використання мінної зброї як інструменту економічного тиску, що маскується під випадкові інциденти. Надання загальних, недостатньо деталізованих попереджень про мінну небезпеку не звільняє воюючу сторону від відповідальності за безпеку нейтрального судноплавства [1, 4].

Екологічна та технологічна безпека також зазнають трансформацій: капітани змушені балансувати між вимкненням систем ідентифікації AIS для захисту від ракет і ризиком навігаційних аварій через мінну загрозу. Питання притягнення до відповідальності за такі порушення залишається відкритим, проте міжнародне право передбачає механізми подання позовів до Міжнародного суду ООН [1, 2]. Оскільки багато мінних обмежень є

частиною міжнародного звичаю, посилання на відсутність ратифікації окремих конвенцій не є юридично обґрунтованим захистом для держави-агресора.

Підсумовуючи, можна констатувати, що сучасна система захисту цивільного судноплавства трансформувалася з набору формальних заборон у багатовекторну модель безпеки. Дії росії в Чорноморському гуманітарному коридорі, що супроводжуються неконтрольованим мінуванням, не лише порушують права моряків та судновласників, а й кидають виклик цілісності міжнародно-правової бази [1]. Лише через поєднання правових гарантій, міжнародного моніторингу та притягнення порушників до відповідальності можливо забезпечити стабільність морської торгівлі та захистити людські життя в умовах збройних протистоянь на морі.

Список використаних джерел

1. Законність використання Росією морських мін у Чорному морі: позиція Центру громадянських свобод. Центр громадянських свобод. 2024. URL: https://ccl.org.ua/positions/zakonnist-vykorystannya-rosiyeyu-morskyh-min-u-chornomu-mori/ (дата звернення: 09.04.2026 р.).

2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права, Нью-Йорк: Вид-во ООН, 1982 р. URL: http://consultant.parus.ua/?doc=00O5WDC64C (дата звернення: 25.02.2025 р.)

3. Конвенція про постановку підводних автоматичних мін, що вибухають від зіткнення (VIII Гаазька конвенція), 1907. URL:http://consultant.parus.ua/?doc=00O5WDC64C (дата звернення: 09.04.2026 р.).

4. San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea. International Committee of the Red Cross, 1994. URL: https://www.legal-tools.org/doc/ccf497/pdf/ (дата звернення: 09.04.2026 р.).

Ключові слова: цивільне судноплавство, міжнародне гуманітарне право, морська війна, морські міни.

Keywords: civil shipping, international humanitarian law, naval warfare, naval mines.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Сергєєв Ю.В.

Олійник Марія Ігорівна та Маслякова Анна Вікторівна
здобувачки 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ЮРИСДИКЦІЇ ПРИБЕРЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПІДВОДНИХ КАБЕЛІВ І ТРУБОПРОВОДІВ У ВИКЛЮЧНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗОНІ

Підводні кабелі зв'язку й енергетичні кабелі, а також трубопроводи становлять основу транскордонної цифрової та енергетичної інфраструктури. Водночас їх вразливість до випадкових пошкоджень (якоріння, тралення) й умисних дій зумовлює зростання інтересу держав до суворіших режимів охорони. ITU вказує, що ключові вразливості кабелів пов'язані насамперед із випадковою людською активністю (рибальство, якоріння) та природними небезпеками, а питання стійкості мереж стало предметом багатосторонніх ініціатив [1].

Однак правова дилема полягає в тому, що виключна економічна зона (далі – ВЕЗ) – це простір за межами суверенітету, де прибережна держава реалізує лише ті права/юрисдикцію, які надані Конвенцією (ст. 56), а інші держави зберігають перелік свобод, зокрема прокладання кабелів і трубопроводів (ст. 58), що «імпортує» логіку відкритого моря (ст. 87) [2].

Звідси, «межі юрисдикції» у захисті підводної інфраструктури в ВЕЗ – це межі між: легітимним регулюванням ризиків, сумісним із UNCLOS (екологія, безпека мореплавства, ресурси, належне врахування), і де-факто суверенізацією ВЕЗ, коли прибережна держава намагається встановити дозвільний або силовий режим, не передбачений Конвенцією.

Юридична «вісь» ВЕЗ – баланс прав прибережної держави (ст. 56) і свобод інших держав (ст. 58). Прибережна держава має: суверенні права на розвідку/розробку, збереження та управління природними ресурсами, а також юрисдикцію щодо штучних островів/установок, морських наукових досліджень і захисту морського середовища; при цьому вона зобов'язана належно враховувати права інших держав [2].

Інші держави у ВЕЗ користуються свободами навігації, польотів і прокладання кабелів і трубопроводів та «іншими міжнародно правомірними видами використання моря», пов'язаними з цими свободами (включно з експлуатацією кабельних/трубопровідних систем). Вони також мають обов'язок due regard (належного врахування) і повинні дотримуватися законів прибережної держави, ухвалених «відповідно до Конвенції» [2].

На рівні континентального шельфу (який у межах 200 м.м. зазвичай «накладається» на ВЕЗ) ст. 79 UNCLOS вводить критичні нюанси: усі держави мають право прокладати кабелі/трубопроводи на шельфі; прибережна держава не може перешкоджати прокладанню/обслуговуванню, але може вживати «розумних заходів» для розвідки/розробки ресурсів і запобігання, зменшення та контролю забруднення від трубопроводів; траса трубопроводів на шельфі потребує згоди прибережної держави (на відміну

від кабелів, для яких такого прямого правила немає); під час прокладання слід враховувати вже існуючі лінії та не перешкоджати ремонту [2].

Для відкритого моря ст. 87 прямо включає свободу прокладати кабелі/трубопроводи до переліку свобод, що підсилює аргумент про «несуверенний» характер ВЕЗ щодо транзитної інфраструктури [2].

Окремий блок – ст. 112–115 UNCLOS, які формують особливий режим захисту: право прокладати лінії поза шельфом та обов'язок держав криміналізувати умисне або необережне пошкодження кабелів/трубопроводів, визначити розподіл витрат на ремонт та механізм відшкодування за «жертву» якоря/знарядь лову [2]. У ВЕЗ ці правила релевантні через припис ст. 58(2) про застосування норм Частини VII «остільки, оскільки вони не несумісні» з режимом ВЕЗ.

Найскладнішим є питання прескриптивної та виконавчої юрисдикції прибережної держави щодо «охорони» інфраструктури від третіх осіб у ВЕЗ. UNCLOS чітко дає прибережній державі регуляторні «якорі» у трьох площинах: ресурси (ст. 56(1) (a)), довкілля (ст. 56(1) (b) (iii) + Частина XII) і установки/споруди (ст. 56(1) (b)(i)) [2]. Але підводний кабель як такий не є «установкою» у сенсі режиму безпекових зон навколо штучних островів/споруд, що обмежує простір для «зональної» охорони за аналогією.

Звідси випливають типові конфлікти: по-перше, дозвільність vs свобода прокладання. Для трубопроводів на шельфі прибережна держава має сильнішу позицію (зокрема, згода на трасу та антизабруднювальні заходи). Для кабелів прямої вимоги згоди на трасу UNCLOS не формулює; отже, «повний дозвільний режим» для кабелів у ВЕЗ/на шельфі може розглядатися як потенційне «перешкоджання» здійсненню свободи (ст. 79(2), ст. 58(1)). Практичний компроміс – процедури повідомлення, координації та екологічного контролю, але не «дискреційне вето» на кабель як такий.

По-друге, ремонт і аварійні роботи. Ст. 79 забороняє прибережній державі перешкоджати прокладенню підводних кабелів та трубопроводів і одночасно вимагає не завдавати шкоди можливостям ремонту існуючих ліній. Саме тут виникає регуляторний парадокс: екологічні й безпекові процедури (EIA, погодження робіт у чутливих районах) можуть затягувати ремонт. ITU у рекомендаціях робочої групи щодо «Timely Deployment & Repair» прямо закликає держави спрощувати дозвільні процеси, забезпечувати прозорі строки та визначати «єдину точку контакту» для забезпечення міжурядової координації, а також прибирати бар'єри для екстрених ремонтів там, де це допускає національне право [3]. Це опосередковано підтверджує, що надмірна бюрократизація може перетворюватися на фактичне обмеження свободи, несумісне з UNCLOS.

По-третє, охорона від якоріння/рибальства як «морська безпека». Міжнародна практика робить ставку на навігаційні інструменти. ІНО (резолюція 4/1967 у редакції змін) рекомендує інформувати мореплавців і встановлювати мінімальну дистанцію (0,25 милі по обидва боки кабелів), зазначаючи, що якоріння в такій зоні забороняється навіть за відсутності спеціальної позначки на карті [4]. Паралельно ІМО-орієнтований підхід реалізується через правила запобігання зіткненням/схеми руху: Circular SN.1/Circ.282 (доведений ІМО до держав-членів) прямо пов'язує хаотичне якоріння з випадками пошкодження кабелів і акцентує на моніторингу/повідомленні держави прапора та сприянні відшкодуванню збитків [5]. Така модель є «м'якшою» з точки зору суверенних претензій: прибережна держава не забороняє свободу прокладання, а керує ризиком через режим безпеки мореплавства.

По-четверте, «прогалина примусу» та межі примусових заходів у ВЕЗ. Ст. 113–115 UNCLOS зобов'язують держави запровадити кримінальну відповідальність за пошкодження кабелів/трубопроводів, але не дають прибережній державі універсального «права переслідування» саме за факт пошкодження кабелю у ВЕЗ [2]. Національні системи компенсують це криміналізацією та процедурою розслідування/стягнення. Наприклад, США ще з XIX століття криміналізують умисне пошкодження підводних кабелів (47 U.S.C. §21) [6]. Велика Британія у навігаційному керівництві прямо підкреслює, що пошкодження кабелю є правопорушенням у національному та міжнародному законодавстві [7].

По-п'яте, стандарт due regard як юридичний «компас» для конфліктів прав. Арбітраж у справі *South China Sea* детально сформулював, що «due regard» не є абсолютною забороною будь-якого впливу на права іншої сторони: обсяг належного врахування залежить від характеру прав, їхньої важливості, масштабу очікуваного обмеження та наявності альтернативних підходів [8]. У цьому ж рішенні підкреслено, що порушення due regard є «очевидним», коли державні судна фактично забезпечують незаконну діяльність у чужій ВЕЗ, що нівелює суверенні права прибережної держави.

Отже, юрисдикційні межі прибережної держави щодо захисту підводних кабелів і трубопроводів у ВЕЗ визначаються не стільки «важливістю» інфраструктури, скільки каталогом повноважень UNCLOS та стандартом «due regard». А тому прибережна держава може інтенсивно захищати підводну інфраструктуру, але переважно не через загальну «безпекову» компетенцію, а через правові режими довкілля, навігаційної безпеки та (для трубопроводів) антизабруднювальні повноваження на шельфі/у ВЕЗ.

Список використаних джерел

1. Submarine cable resilence. Connecting the world and beyond. URL: https://www.itu.int/en/mediacentre/backgrounders/Pages/submarine-cable-resilience.aspx
2. United Nations Convention on the Law of the Sea, 1982. URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201833/volume-1833-A-31363-English.pdf
3. Working Group 1 Recommendations Timely Deployment & Repair. International Advisory Body on Submarine Cable Resilience. URL: https://www.itu.int/digital-resilience/submarine-cables/wp-content/uploads/sites/2/2026/02/IAB-WG1-Recommendations.pdf
4. Submarine cables, 4/1967 as amended. URL: https://docs.iho.int/mtg_docs/conf/19IHC2017/letters/PRO_12_Draft-revised-resolution-Cables_rev21.pdf
5. Information concerning anchoring in the traffic separation scheme in the straits of Malacca and Singapore. SN.1/Circ.282, 27 November 2009. URL: https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2009/10/SN-1-Circ-282-INFORMATION-CONCERNING-ANCHORING-IN-THE-TSS-IN-THE-SOMS.pdf
6. 47 U.S. Code § 21 – Submarine cables; willful injury to; punishment. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/47/21
7. MGN 661 (M+F) Navigation – safe and responsible anchoring and fishing practices, 1 december 2021. URL: https://www.gov.uk/government/publications/mgn-661-mf-navigation-safe-and-responsible-anchoring-and-fishing-practices/mgn-661-mf-navigation-safe-and-responsible-anchoring-and-fishing-practices
8. PCA Case Nº 2013-19. In the matter of the South China Sea arbitration. URL: https://docs.pca-cpa.org/2016/07/PH-CN-20160712-Award.pdf

Ключові слова: Виключна економічна зона, ВЕЗ, юрисдикція прибережної держави, підводні кабелі, підводні трубопроводи, UNCLOS, свобода прокладання кабелів, континентальний шельф, належне врахування, морська безпека, дозвільний режим.

Keywords: Exclusive Economic Zone, EEZ, coastal State jurisdiction, submarine cables, submarine pipelines, UNCLOS, freedom to lay cables and pipelines, continental shelf, due regard, maritime security, permitting regime.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Малєєва Г. Л.

Таранова Євгенія Євгенівна
здобувачка 3-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЧОРНОМОРСЬКА ЗЕРНОВА ІНІЦІАТИВА: РОЛЬ, ЗНАЧЕННЯ ТА ВИКЛИКИ

У сучасних умовах актуальність теми дослідження зумовлена тим, що Чорноморська зернова ініціатива (далі – Зернова ініціатива) стала одним із ключових міжнародних механізмів забезпечення глобальної продовольчої безпеки в умовах повномасштабної війни, розв'язаної російською федерацією проти України. Укладена Україною з ООН за посередництва Туреччини, Угода забезпечила відновлення експорту українського зерна через Чорне море, що мало критичне значення для стабілізації світових ринків продовольства та запобігання гуманітарній кризі у країнах, залежних від імпорту агропродукції. Додаткова актуальність теми зумовлена нестабільністю функціонування зазначеного механізму, зокрема значними воєнними та корупційними ризиками, політичними протистояннями та виходом росії з угоди, що спричинило нові виклики для міжнародної торгівлі, логістики та безпеки морських перевезень. У цьому контексті дослідження особливостей реалізації Зернової ініціативи дозволяє оцінити ефективність міжнародного посередництва, роль багатосторонніх інституцій та перспективи відновлення подібних ініціатив у майбутньому

Повномасштабне вторгнення російської федерації у лютому 2022 року спричинило миттєву дестабілізацію глобальних логістичних ланцюгів через повну блокаду українських глибоководних портів Чорного моря. Україна, яка історично є аграрним лідером та експортно-орієнтованою державою, лише у 2021 році забезпечила надходження до бюджету на суму 12,35 млрд доларів США за рахунок експорту зернових [1]. Раптова зупинка морських перевезень створила подвійну загрозу: критичне падіння валютних доходів країни, що фінансує обороноздатність, та реальну перспективу критичної нестачі продовольства у найменш розвинутих країнах: за оцінками міжнародних організацій, відсутність українського збіжжя на ринку могла залишити без базового продовольства щонайменше 50 мільйонів людей у країнах Близького Сходу, Північної Африки та Південної Азії [2].

З метою подолання цієї гуманітарної кризи та розблокування експорту, 22 липня 2022 року в Стамбулі було реалізовано складний дипломатичний механізм: Україна та ООН підписали документ – ініціативу щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів з терміном дії 120 днів і можливістю пролонгації. Оскільки прямі домовленості з агресором були неможливими, рф підписала дзеркальну угоду з ООН. Цей тристоронній формат став відомим як «Чорноморська зернова ініціатива» і став тимчасовим компромісом, що дозволив створити безпечні морські коридори для торгівельних суден.

Метою Зернової ініціативи стало сприяння безпечному судноплавству для експорту зерна та інших харчових продуктів з портів Одеси, Чорноморська і Південного [4]. У довжину суднoплавний «Зерновий коридор» складав 310 морських миль, у ширину – три морські милі. Угоду

було продовжено один раз на 120 днів та два рази на 60 днів [5, с. 253]. З метою забезпечення виконання Зернової ініціативи було створено Спільний координаційний центр під егідою ООН [6]. Представники української та російської сторони разом з представниками ООН увійшли до його складу.

Економічне значення угоди для України важко переоцінити: вона не лише дозволила розвантажити переповнені зерносховища перед новим врожаєм, а й забезпечила стабільне надходження валютної виручки, що стало ключовим фактором підтримки курсу національної валюти. Водночас робота нового механізму супроводжувалася постійними ризиками, оскільки безпека суден залежала від політичної волі країни-агресора, яка неодноразово використовувала «зернове питання» як інструмент геополітичного шантажу, штучно обмежуючи пропускну здатність коридорів через затягування інспекцій.

Чорноморська зернова ініціатива стала унікальним прикладом міжнародної дипломатії в умовах активної фази повномасштабної війни, продемонструвавши можливість функціонування критично важливих логістичних ланцюгів навіть за відсутності прямих домовленостей між сторонами конфлікту. Головним здобутком Угоди стало запобігання розгортанню гуманітарної кризи, оскільки відновлення експорту українського збіжжя дозволило стабілізувати світові ціни на продовольство та забезпечити агропродукцією багато регіонів світу, у т.ч. найбідніші країни.

Для України реалізація Ініціативи відіграла роль фінансового фундаменту, що дозволив зберегти аграрну галузь та забезпечити стабільні валютні надходження до державного бюджету у найбільш складний період. Угода дала можливість Україні експортувати 32,9 млн т. сільськогосподарської продукції, зокрема, 17 млн т. кукурудзи, 9 млн т. пшениці, а також майже по 2 млн т. соняшникового шроту та соняшникової олії. Окрім того, ціни у світі на зерно зменшились на 23% [5, с. 252].

Водночас досвід функціонування Угоди виявив суттєві вразливості багатосторонніх інституцій, зокрема ООН, у протидії систематичному саботажу та військовому шантажу з боку російської федерації. Остаточне припинення участі в ініціативі державою-агресором у липні 2023 року та подальші атаки на портову інфраструктуру підтвердили, що довгострокова безпека судноплавства у Чорному морі не може базуватися лише на політичних домовленостях (навіть оформлених відповідними угодами). Це стимулювало Україну до створення власного незалежного морського коридору під захистом Збройних Сил та за сприяння країн-партнерів, що стало новим етапом у боротьбі за свободу судноплавства та економічну незалежність держави.

Список використаних джерел

1. Україна 2021 року експортувала зернових культур на $12,35 млрд. *Українська Зернова Асоціація (УЗА)*. 2022. URL: https://uga.ua/news/ukrayina-2021-roku-eksportuvala-zernovih-kultur-na-12-35-mlrd/

2. Чорноморська Зернова Ініціатива. *Webuildukrainefund*. URL: https://www.webuildukrainefund.org/uk/our-expertise/black-sea-grain-initiative/

3. Курилюк Ю.Б. Стратегічне значення Зернової угоди для економічної безпеки України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2023. Вип. 37. С. 251–257. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8059066

4. Опубліковано текст зернової угоди, підписаної сьогодні в Стамбулі. *УкрАгроКонсалт*. 2022. URL: https://ukragroconsult.com/news/opublikovano-tekst-zernovoyi-ugody-pidpysanoyi-sogodni-v-stambuli/

5. Як працював «зерновий коридор» і що буде після виходу з нього Росії. *BBC News Україна*. 2023. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c72ve44j72qo

6. One year of the Black Sea Initiative: Key facts and figures. UN. 2023.URL: https://news.un.org/en/story/2023/07/1138532

Ключові слова: Чорноморська зернова ініціатива, повномасштабне вторгнення рф проти України, Чорноморські порти, українські порти, продовольча безпека.

Keywords: Black Sea grain initiative, full-scale invasion of the Russian Federation against Ukraine, Black Sea ports, Ukrainian ports, food security.

Науковий керівник:д.ю.н., професор Аверочкіна Т.В.

Юрьєва Діана Анатоліївна, Кушнір Катерина Андріївна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПІРАТСТВО ТА НЕЗАКОННІ ДІЇ ПРОТИ СУДЕН НА МОРІ

Піратство та інші незаконні дії проти суден на морі є однією з найактуальніших проблем сучасного міжнародного права та глобальної безпеки. У XXI столітті ці явища не лише збереглися, а й трансформувалися, набувши нових форм і загроз, що пов’язані з розвитком технологій, глобалізацією та геополітичними конфліктами. Піратство традиційно розглядається як злочин міжнародного характеру, що посягає на безпеку мореплавства, свободу судноплавства та міжнародну торгівлю.

Згідно з міжнародним правом, піратство це незаконні акти насильства, затримання або грабежу, що здійснюються з приватною метою екіпажем або пасажирами приватного судна у відкритому морі проти іншого судна чи осіб на його борту. Важливим є те, що піратство вважається злочином проти всього міжнародного співтовариства, що дозволяє будь-якій державі переслідувати піратів незалежно від їх громадянства [1].

Основні положення щодо боротьби з піратством закріплені у Конвенції ООН з морського права 1982 року, яка визначає поняття піратства, юрисдикцію держав та механізми протидії.

Окрім класичного піратства, сучасне міжнародне право також виділяє незаконні дії проти суден, які можуть здійснюватися у територіальних водах держав і не завжди підпадають під класичне визначення піратства. До таких дій належать збройні напади на судна, захоплення екіпажу, викрадення вантажів, терористичні акти, а також кіберзлочини, спрямовані на навігаційні системи суден. Таким чином, поняття «незаконні дії проти суден» є ширшим і охоплює різні форми морської злочинності. Сучасне піратство характеризується високим рівнем організованості та використанням сучасних технологій. Пірати застосовують швидкісні катери, автоматичну зброю, системи зв'язку, а також можуть координувати свої дії дистанційно. У новітніх умовах з'являються навіть елементи кіберпіратства, коли здійснюється втручання у навігаційні системи або відключення автоматичних ідентифікаційних систем суден [2]. Це свідчить про ускладнення характеру загроз і необхідність комплексного підходу до їх подолання.

Основними регіонами поширення сучасного піратства є Гвінейська затока, Аденська затока, узбережжя Сомалі, Малаккська протока та Південно-Китайське море. За даними міжнародних організацій, у 2024 році було зафіксовано понад 100 інцидентів піратства та збройних нападів на судна, включаючи захоплення суден і викрадення моряків [3].

Причини піратства мають комплексний характер. Серед основних чинників виділяють: бідність і безробіття у прибережних регіонах, політичну нестабільність, слабкість державних інститутів, корупцію, а також нерівномірний розподіл ресурсів. У деяких регіонах, наприклад біля узбережжя Сомалі, піратство стало наслідком фактичної відсутності ефективної державної влади та контролю над територією. Соціально-економічні проблеми сприяють залученню місцевого населення до злочинної діяльності, що ускладнює боротьбу з піратством [4].

Піратство завдає значної шкоди міжнародній торгівлі та економіці. Воно призводить до збільшення витрат на перевезення, страхування, охорону суден, а також створює ризики для життя та здоров'я моряків. За оцінками, економічні втрати від піратства можуть становити мільярди доларів щорічно. Крім того, захоплення суден з небезпечними вантажами створює додаткові загрози екологічній безпеці та міжнародній стабільності.

Міжнародне співтовариство активно бореться з піратством шляхом створення правових і організаційних механізмів. До них належать: міжнародні договори, діяльність міжнародних організацій, зокрема Міжнародної морської організації, а також проведення спільних військово-морських операцій [5]. Важливу роль відіграє співпраця держав у сфері

обміну інформацією, координації дій та притягнення винних до відповідальності. Також застосовуються практичні заходи безпеки: озброєна охорона суден, використання технічних засобів захисту, зміна маршрутів судноплавства.

Окремим напрямом є розвиток національного законодавства щодо криміналізації піратства та інших незаконних дій на морі. Держави впроваджують норми міжнародного права у свої правові системи, визначають відповідальність за такі злочини та створюють спеціальні органи для боротьби з морською злочинністю. Водночас існують проблеми юрисдикції, доказування та притягнення до відповідальності, особливо коли злочини вчиняються у відкритому морі.

Таким чином, піратство та незаконні дії проти суден залишаються серйозною глобальною проблемою, яка потребує комплексного підходу, що включає правові, економічні та безпекові заходи. Ефективна боротьба з цими явищами можлива лише за умов міжнародного співробітництва, зміцнення державних інститутів та усунення соціально-економічних причин, що сприяють їх виникненню.

Список використаних джерел

1. Осадца Р. О. Правове забезпечення протидії морському піратству в умовах гібридних та кіберзагроз XXI століття. Акту*альні проблеми політики*: зб. наук. праць. 2025. № 76. С. 229–235. https://doi.org/10.32782/app.v76.2025.28

2. Medentsev A. M. Legal strategies for maritime security amid contemporary criminal threats. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.* Серія: *Юридичні науки*. 2025. № 4. Т. 36. С. 124–129. https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.4/20

3. Панченко І. М. Сучасне морське піратство: поняття і методи боротьби. *Європейські перспективи*. 2023. № 1. С. 181–186. https://doi.org/10.32782/EP.2023.1.27

4. Charak S., Sudhakar R. Piracy and Maritime Terrorism: Maritime Security Challenges in the IOR. *Maritime Geopolitics and Security in the Indian Ocean Region*. Bharti Publications, 2025. P. 192–202. https://surl.li/zgviqi

5. Подобний О. Соціально-економічні чинники піратства і правові механізми протидії. *Київський часопис права*. 2025. № 3. С. 289–294. https://doi.org/10.32782/klj/2025.3.41

Ключові слова: піратство, морська безпека, міжнародне морське право, незаконні дії на морі, захоплення суден, міжнародна торгівля, кіберзагрози, морська злочинність.

Keywords: piracy, maritime security, international maritime law, illegal activities at sea, ship seizure, interцnational trade, cyber threats, maritime crime.

Науковий керівник – к.ю.н., доцент Коваль Н.О.

СЕКЦІЯ 5. ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ КОНСТИТУЦІОНАЛІСТИКИ

Керівник: доцент кафедри, к.ю.н. Батан Ю. Д.
Секретар: аспірантка кафедри Ваньчак М. В.

Білоус Софія
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

На сучасному етапі розвитку української державності та демократичних трансформацій особливої актуальності набуває питання не формального, а реального втілення принципу верховенства права у всіх сферах суспільних відносин. Закріплений у ч. 1 ст. 8 Конституції України, цей принцип виступає не лише базовою нормативною засадою, але й визначальним орієнтиром функціонування всієї правової системи держави, задаючи зміст і спрямованість правотворчої та правозастосовної діяльності [1]. Роль Конституційного Суду України об'єктивно зростає, що зумовлено як внутрішніми процесами реформування правової системи, так і зовнішніми викликами, передусім запровадженням воєнного стану та необхідністю гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Суд постає не лише як орган конституційного контролю, а як інституція, що істотно впливає на формування правової політики держави, розвиток законодавства, практику його застосування та рівень правової культури загалом [1].

Водночас діяльність Конституційного Суду України органічно пов'язана з практикою Європейського суду з прав людини, який виробляє стандарти тлумачення та застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Орієнтація на ці стандарти сприяє підвищенню якості національного правосуддя та зміцненню довіри суспільства до судової системи [2]. Отже, Суд виконує функцію своєрідного провідника європейських правових цінностей у національну правову систему, забезпечуючи їх імплементацію через власну практику.

Запровадження воєнного стану, що відбулося на всій території України 24 лютого 2022 року у зв'язку з широкомасштабною збройною агресією російської федерації, істотно трансформувало характер правовідносин, механізми здійснення публічної влади та підходи до

забезпечення прав і свобод людини [3]. Відповідно до законодавчого визначення, воєнний стан є особливим правовим режимом, що запроваджується з метою захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, надаючи органам державної влади та військового управління додаткові повноваження для відсічі збройній агресії та гарантування національної безпеки. Водночас цей режим передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод людини і громадянина, а також прав та законних інтересів юридичних осіб, що обумовлено об'єктивною необхідністю реагування на загрози [4].

Разом із тим запровадження воєнного стану не означає припинення дії Конституції України, а лише допускає можливість встановлення тимчасових обмежень окремих прав у межах, прямо визначених Основним Законом. Зокрема, стаття 64 Конституції України передбачає, що такі обмеження можуть запроваджуватися із зазначенням строку їх дії, при цьому низка прав залишається недоторканною навіть в умовах надзвичайних обставин. Паралельно законодавство встановлює, що суди та інші органи системи правосуддя продовжують діяти виключно на підставі Конституції та законів України, а їхні повноваження не підлягають обмеженню [1; 3]. Конституційний Суд України відіграє ключову роль у недопущенні виходу держави за межі конституційно допустимого обмеження прав.

У наукових дослідженнях обґрунтовано підкреслюється, що сучасний український конституціоналізм у період воєнного стану зазнає певних трансформацій, однак його базові цінності залишаються стабільними. Як зазначає А. Р. Крусян, воєнні виклики впливають на механізми реалізації конституціоналізму, компетенцію органів публічної влади та способи забезпечення прав людини, проте незмінними залишаються орієнтація на утвердження прав і свобод людини та відповідність загальноєвропейським цінностям, Конституційний Суд України виконує функцію забезпечення балансу між публічним інтересом оборони держави та необхідністю збереження фундаментальних конституційних засад, таких як верховенство права, людська гідність, свобода, справедливість і правова визначеність [5, с. 12-16].

Специфіка діяльності Конституційного Суду України в умовах воєнного стану полягає в тому, що він здійснює не лише формальний контроль за відповідністю нормативних актів Конституції, а й оцінює допустимість обмежень прав через призму принципів необхідності, пропорційності та тимчасовості. Це дозволяє запобігати надмірному втручанню держави у сферу прав людини та забезпечувати їх реальний захист навіть у кризових умовах.

Важливим напрямом реалізації принципів конституційного права є також охорона конституційних цінностей і самої моделі конституційної

демократії. Як слушно зазначає О. В. Грищук, у періоди суспільних криз підвищується вразливість як конституційного ладу, так і фундаментальних прав людини, що обумовлює необхідність посилення механізмів їх захисту через систему конституційних принципів і цінностей.Отже, діяльність Конституційного Суду України спрямована не лише на захист індивідуальних прав, але й на забезпечення стабільності конституційного порядку загалом, включаючи принципи народовладдя, поділу влади, правової визначеності, пропорційності та поваги до людської гідності. Умови воєнного стану не нівелюють ці засади, а, навпаки, актуалізують потребу в їх належному інституційному забезпеченні [6, с. 96-101].

Судова практика Конституційного Суду України у 2023-2024 роках підтверджує, що навіть в умовах війни не допускається згортання судового контролю та гарантій прав людини. Показовим є рішення щодо частини шостої статті 615 КПК України, яка фактично передбачала автоматичне продовження строку тримання під вартою під час воєнного стану. Суд визнав відповідні положення неконституційними, наголосивши на тому, що право на свободу та особисту недоторканність, право на судовий захист і презумпція невинуватості не можуть бути обмежені без належного судового контролю та мотивованого рішення суду [7].

Окремої уваги також заслуговують організаційні особливості функціонування Конституційного Суду України в умовах війни. Як підкреслює О. В. Совгиря, з початком повномасштабного вторгнення діяльність Суду зазнала певних змін, зокрема щодо форм розгляду справ, концентрації на окремих категоріях питань та можливості відтермінування втрати чинності неконституційних норм з урахуванням потреб держави та необхідності координації з іншими органами влади. Загалом, це свідчить про адаптацію діяльності Суду до екстраординарних умов при збереженні його основної функції – забезпечення верховенства Конституції та реалізації принципів конституційного права [8, с. 172-176]

Таким чином, роль Конституційного Суду України в реалізації принципів конституційного права в умовах воєнного стану полягає у забезпеченні верховенства Конституції, перевірці конституційності законів і підзаконних актів, захисті невідчужуваних прав людини, утвердженні принципів пропорційності, правової визначеності та справедливості, а також у збереженні інституційної безперервності конституційної демократії. Умови війни не звужують місію Суду, а, навпаки, роблять її більш значущою, оскільки саме в екстраординарний період конституційний контроль стає ключовим інструментом недопущення відходу держави від принципів конституціоналізму та правовладдя.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 28.03.2026).

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text(дата звернення: 28.03.2026)

3. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022р. № 64/2022: станом на 13 лют. 2024 р. Дата оновлення: 28.01.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text. (дата звернення: 28.03.2026)

4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII (зі змін. і доп.). Дата оновлення: 04.03.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 28.03.2026)

5. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. Київ, 2022. № 3 (21). С. 12-22.

6. Грищук О. В. Конституційні цінності та принципи в рішеннях Конституційного Суду України: особливості в умовах воєнного стану та загроз національній безпеці. *Вісник Конституційного Суду України*. 2022. № 6. С. 96-106.

7. Конституційний Суд України визнав неконституційною частину шосту статті 615 КПК України стосовно продовження строку тримання під вартою в умовах воєнного стану. 2024.URL: https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciynyy-sud-ukrayiny-vyznav-nekonstytuciynoyu-chastynu-shostu-statti-615-kpk-0 (дата звернення: 28.03.2026)

8. Совгиря О. В. Діяльність Конституційного Суду України в умовах воєнного стану. *Правове забезпечення трансформації діяльності органів публічної влади для відновлення України* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 28-ої річниці прийняття Конституції України (м. Київ, 25 червня 2024 р.) / Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України. Одеса : Юридика, 2024. С. 172-176.

Ключові слова: Конституційний Суд України, воєнний стан, принцип верховенства права, конституційний контроль, права і свободи людини, конституційні цінності, пропорційність, правова визначеність, судовий захист.

Keywords: Constitutional Court of Ukraine, martial law, rule of law, constitutional review, human rights and freedoms, constitutional values, proportionality, legal certainty, judicial protection.

Науковий керівник:д.ю.н., професор Є.О. Львова

Вуйченко Юлія Юріївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВТРАТИ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ: ВІДПОВІДНІСТЬ ПОЛОЖЕННЯМ КОНСТИТУЦІЇ

Громадянство є фундаментальним правовим зв'язком особи з державою, що визначає увесь комплекс її конституційних прав і обов'язків. Конституція України містить принципові гарантії у сфері громадянства, центральне місце серед яких посідає положення ч. 1 ст. 25: «Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство». В умовах повномасштабної збройної агресії росії законодавчі ініціативи щодо розширення підстав втрати громадянства набули особливої активності, що зумовило гостру дискусію про відповідність законодавчих змін цій конституційній нормі [1, с. 102].

Правову основу інституту громадянства України складає система нормативних актів. По-перше, Конституція України: ст. 4 закріплює принцип єдиного громадянства і визначає, що підстави набуття та припинення громадянства встановлюються законом; ст. 25 забороняє позбавлення громадянства та гарантує право на його зміну; ст. 64 встановлює, що права, передбачені ст. 25, не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану [2]. По-друге, Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. № 2235-III (далі – Закон), зі змінами, внесеними Законами № 2996-IX від 21.03.2023 та № 4502-IX від 18.06.2025 [3]. По-третє, міжнародні акти: Конвенція Ради Європи про громадянство від 06.11.1997 р. та Конвенція про скорочення безгромадянства від 30.08.1961 р., ратифіковані Україною, які встановлюють мінімальні стандарти захисту права на громадянство.

Конституційне право розрізняє три форми припинення громадянства. Вихід – добровільне припинення за ініціативою особи (ст. 18 Закону). Втрата – припинення громадянства внаслідок певних дій особи, визначених ст. 19 Закону, без формального судового рішення про позбавлення, але за указом Президента. Позбавлення – примусове припинення за рішенням держави незалежно від волевиявлення особи – заборонено ч. 1 ст. 25 Конституції. Проблема полягає у тому, що конституційне законодавство не містить визначення поняття «позбавлення», а тому законодавці нерідко намагаються юридично оформити фактичне позбавлення через конструкцію «втрати». Однак, як

справедливо наголошується у доктрині, якщо ініціатором припинення громадянства виступає держава, а не сама особа – це є не «втрата», а «позбавлення», незалежно від вжитої термінології [1, с. 103].

Відповідно до ст. 19 Закону (у редакції Закону № 4502-IX від 18.06.2025), підставами для втрати громадянства України є: 1) добровільне набуття повнолітнім громадянином України громадянства іншої держави; 2) набуття громадянства шляхом обману, подання фальшивих документів або приховування суттєвого факту; 3) встановлення факту проходження особою військової служби за контрактом у державі, визнаній Верховною Радою агресором або окупантом; 4) набрання законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення злочину проти основ національної безпеки України [3]. Ключовим є те, що пп. 3 та 4 були введені саме в умовах воєнного стану – саме вони викликають найбільшу конституційно-правову дискусію.

З точки зору конституційності слід розмежувати підстави, що стосуються власних дій особи, та підстави, де ініціатором є держава. Перші дві підстави (добровільне набуття іноземного громадянства та набуття через обман) є конституційно виправданими, оскільки причинно-наслідковий зв'язок між вільним волевиявленням особи та втратою громадянства свідчить про те, що вона сама фактично розірвала правовий зв'язок з Україною. Третя підстава (контрактна служба в армії держави-агресора) є більш дискусійною: особа вчиняє активну дію проти України, але роль держави у припиненні громадянства є ширшою, ніж просте «оформлення» вже існуючого факту. Четверта підстава (обвинувальний вирок за злочини проти національної безпеки) є найбільш проблематичною з конституційної точки зору, оскільки вона фактично є каральним заходом – а будь-яке покарання через позбавлення громадянства прямо заборонено ст. 25 Конституції [1, с. 104; 4, с. 109].

Окремою проблемою відповідності підстав втрати громадянства Конституції є питання подвійного (множинного) громадянства. Стаття 4 Конституції передбачає «єдине громадянство», однак ні Конституція, ні Закон прямо не забороняють подвійне громадянство як таке. Водночас Закон встановлює, що громадянин України, який набув громадянство іншої держави, у правових відносинах з Україною визнається виключно громадянином України – тобто Україна не визнає правових наслідків множинного громадянства, але не забороняє саме явище. Це призводить до ситуації, коли автоматична «втрата» громадянства через набуття іноземного громадянства (передбачена для повнолітніх) може порушувати право особи на зміну громадянства, гарантоване тією ж ст. 25 Конституції [4, с. 110].

Ілюстративним практичним прикладом конституційної проблематики у сфері втрати громадянства є справа колишнього народного депутата

Артеменка А. В. У лютому 2018 р. Президент України підписав указ про припинення громадянства Артеменка з підстав набуття ним громадянства США. Артеменко оскаржив цей указ, стверджуючи, що не набував іноземного громадянства добровільно у розумінні Закону. Цей випадок оголив системну проблему: відсутність ефективного незалежного судового контролю за указами Президента з питань громадянства. Велика Палата Верховного Суду у своїй практиці підкреслила, що припинення громадянства через «активні дії особи», спрямовані на набуття іноземного громадянства, не є «позбавленням» у конституційному сенсі. Проте залишається відкритим питання: хто і в якому порядку перевіряє «добровільність» набуття іноземного громадянства [1, с. 104]?

Питання відповідності підстав втрати громадянства Конституції не може розглядатись у відриві від міжнародних стандартів. Стаття 15 Загальної декларації прав людини ООН 1948 р. передбачає, що ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства. Конвенція Ради Європи про громадянство 1997 р. (ратифікована Україною) у ст. 7 встановлює вичерпний перелік підстав, за яких держава може позбавити особу громадянства, при обов'язковому дотриманні принципу недопустимості безгромадянства. Ключовим є принцип: держава не може позбавити особу громадянства, якщо внаслідок цього вона стане апатридом. Нові підстави втрати громадянства, запроваджені в Україні у 2023–2025 рр., загалом не суперечать цим стандартам, якщо особа має інше громадянство, однак у кожному окремому випадку потребують ретельної перевірки [2; 3].

Отже, аналіз підстав втрати громадянства України крізь призму Конституції України дозволяє дійти таких висновків. По-перше, класичні підстави (добровільне набуття іноземного громадянства, обман) є конституційно виправданими, оскільки відображають вільне волевиявлення самої особи. По-друге, нові підстави 2023–2025 рр., що пов'язують припинення громадянства з вчиненням злочину проти національної безпеки, є конституційно сумнівними, оскільки фактично перетворюють «втрату» на «позбавлення» – покарання, пряма заборона якого міститься у ч. 1 ст. 25 Конституції. По-третє, вирішення конституційної дискусії потребує або офіційного тлумачення КСУ, або внесення відповідних змін до Конституції України.

Список використаних джерел

1. Ліщина О. І., Костецька О. С. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану в Україні: окремі проблеми. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11. С. 102–106. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/20
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Ст. 4, 25, 64. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

3. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III (поточна редакція від 16.01.2026, підстава – Закон № 4502-IX від 18.06.2025). Ст. 17–19. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14
4. Томкіна О. О. Конституційний принцип єдиного громадянства в Україні: доктринальний вимір. Нове українське право. 2024. Вип. 4. С. 109–118. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2024.4.13
5. Конвенція Ради Європи про громадянство від 06.11.1997 р. Ратифікована Законом України від 20.09.2006 р. № 163-V. Ст. 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004
6. Справа Артеменка та Рішення ЕСПЛ № 33983/02, 07.09.2007 https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80919#%7B%22itemid%22:%5B%22001-80919%22%5D%7D

Ключові слова: громадянство України, втрата громадянства, позбавлення громадянства, стаття 25 Конституції, принцип єдиного громадянства, відповідність Конституції, підстави припинення громадянства, подвійне громадянство, безгромадянство, воєнний стан.

Keywords: citizenship of Ukraine, loss of citizenship, deprivation of citizenship, Article 25 of the Constitution, principle of single citizenship, constitutional compliance, grounds for termination of citizenship, dual citizenship, statelessness, martial law.

Науковий керівник:д.ю.н., професор Є.О. Львова

Гуменюк Сабіна Олегівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ІРЛАНДІЯ

Однією з ключових гарантій забезпечення прав і свобод людини у сучасній правовій державі є ефективний механізм конституційного контролю. У цьому контексті особливе значення має інститут конституційної скарги, який забезпечує індивідуальний доступ особи до органу конституційної юрисдикції для захисту порушених конституційних прав. Конституційна скарга є формою звернення фізичної або юридичної особи до органу конституційного контролю з метою перевірки відповідності нормативного акта конституції держави. Її основним призначенням є усунення з правової системи неконституційних норм, які були застосовані у конкретній справі та призвели до порушення прав людини.

У науковій доктрині конституційного права виділяють дві основні моделі захисту конституційних прав особи: 1) централізовану модель, що передбачає існування спеціалізованого органу конституційного контролю (конституційного суду); 2) децентралізовану модель, у межах якої перевірка конституційності законів здійснюється судами загальної юрисдикції. Україна тривалий час дотримувалася виключно класичної централізованої моделі, проте реформа 2016 року докорінно змінила

архітектуру національного правозахисту, відкривши громадянам прямий шлях до конституційного правосуддя. Інститут конституційної скарги був впроваджений шляхом внесення змін до Основного Закону. Зокрема, стаття 151-1 Конституції України закріпила право особи на звернення до Конституційного Суду України щодо перевірки конституційності закону, застосованого в остаточному судовому рішенні у справі заявника.

Подальше нормативне регулювання цього інституту міститься у Законі України «Про Конституційний Суд України» (далі – Закон України) [3]. Відповідно до статті 55 зазначеного Закону, конституційна скарга є письмовим клопотанням до Конституційного Суду України щодо перевірки на відповідність Конституції України закону або його окремих положень, які були застосовані в остаточному судовому рішенні у справі заявника. Згідно зі статтею 56 Закону, суб'єктом права на конституційну скаргу є фізична особа або юридична особа приватного права, яка вважає, що застосований у її справі закон суперечить Конституції України. При цьому закон встановлює ряд процесуальних умов подання конституційної скарги у статті 77 [3]. Водночас така модель має обмежений характер, оскільки предметом конституційної скарги можуть бути лише закони України, тоді як підзаконні нормативні акти або індивідуальні акти органів державної влади не можуть бути безпосереднім предметом конституційного провадження.

Особливістю системи конституційного контролю у Республіці Ірландія є відсутність спеціалізованого органу конституційної юрисдикції, проте механізми захисту прав людини в цій державі діють надзвичайно ефективно. Як зазначає В.М. Шаповал, у державах англосаксонської правової традиції, до яких належить Ірландія, конституційний контроль здійснюється судами загальної юрисдикції у межах розгляду конкретних судових справ. Відповідна система отримала назву децентралізованого або дифузного конституційного контролю. У межах цієї моделі будь-який суд під час розгляду справи може оцінювати відповідність застосованої норми конституції, а остаточне рішення щодо конституційності законів ухвалюють вищі судові інстанції. Відома ірландська вчена Лаура Кахіллейн у своїй науковій роботі 2025 року пише, що саме така децентралізована система дає змогу судам виступати як справжні «вартові» Конституції. Суди діють як захисники головних законів держави і швидко реагують на порушення прав. Така система надає ефективний захист прав людини для всіх громадян Ірландії [4, с. 343; 6].

Нормативною основою такого механізму є положення Конституції Ірландії. Зокрема, відповідно до статті 34 Конституції, правосуддя здійснюється судами, створеними законом, а система судів включає суди першої інстанції, Апеляційний Суд та Верховний Суд. При цьому Високий Суд наділений юрисдикцією першої інстанції та повноваженнями вирішувати всі питання права і факту, у тому числі питання щодо дійсності

законів з точки зору їх відповідності Конституції. У межах ірландської моделі будь-яка особа, права якої порушено застосуванням певного закону, може у межах судового провадження поставити питання про його неконституційність у судовому провадженні. Якщо суд дійде висновку, що закон суперечить Конституції, він може визнати його недійсним, що забезпечує безпосередній зв'язок між захистом прав людини та судовою практикою, оскільки питання конституційності норм виникають безпосередньо у конкретних спорах, що розглядаються судами. Яскравим прикладом ефективності цієї системи стала справа Heneghan v. Minister for Housing (2025), у якій Верховний Суд Ірландії зобов'язав парламент внести зміни до законодавства в чітко визначені терміни через порушення принципу рівності.

Важливою гарантією конституційності законодавства в Ірландії є також механізм попереднього конституційного контролю. Відповідно до статті 26 Конституції Ірландії Президент держави після консультації з Державною радою може передати прийнятий парламентом законопроєкт до Верховного суду для перевірки його відповідності Конституції ще до підписання [5]. У такому випадку Верховний суд у складі щонайменше п'яти суддів розглядає питання щодо конституційності законопроєкту і ухвалює рішення, яке має бути проголошене не пізніше ніж через шістдесят днів після передачі справи. Якщо суд встановлює, що положення законопроєкту суперечать Конституції, Президент зобов'язаний відмовити у його підписанні. Важливою характеристикою цього механізму є його винятковий характер: за весь період своєї багаторічної каденції Президент Майкл Гіггінс лише у 2023 році вперше скористався цим правом, передавши на перевірку законопроєкт про комісію з призначень суддів (Judicial Appointments Commission Bill 2022), що було підтверджено рішенням Верховного Суду у грудні того ж року. Як зазначає видатний правознавець Джерард Хоган (Gerard Hogan), такий контроль виступає унікальним запобіжним інструментом правової системи [9, 10].

Порівняння цієї моделі з українською системою конституційного контролю дає можливість визначити певні напрями вдосконалення інституту конституційної скарги. У контексті досвіду Ірландії доцільним видається розширення предмета конституційної скарги, передбачивши можливість оскарження не лише законів, а й інших нормативних актів, застосованих у конкретній справі. Перспективним є запровадження механізму так званого «конституційного питання», коли суд загальної юрисдикції під час розгляду справи може звернутися до Конституційного Суду України із запитом щодо конституційності норми, яка підлягає застосуванню, що дозволило би забезпечити більш тісний зв'язок між судовою практикою та конституційним контролем, що характерно для ірландської моделі.

Також заслуговує на увагу механізм попереднього конституційного контролю законів, закріплений у статті 26 Конституції Ірландії. Розширення можливостей попередньої перевірки законів на відповідність Конституції до їх набрання чинності могло б сприяти запобіганню прийняттю неконституційних нормативних актів та підвищенню стабільності правової системи. Запровадження подібного механізму в Україні могло б здійснюватися шляхом внесення змін до Конституції України, передбачивши право Президента України або певної кількості народних депутатів звертатися до Конституційного Суду з вимогою перевірки конституційності закону до його підписання.

Отже, рецепція окремих елементів ірландської моделі конституційного контролю може сприяти вдосконаленню українського законодавства у сфері конституційної юрисдикції. Зокрема, до таких змін належать розширення предмета конституційної скарги, запровадження механізму конституційного питання для судів загальної юрисдикції та розвиток інституту попереднього конституційного контролю законів. Реалізація зазначених змін дозволила б підвищити ефективність механізмів захисту прав людини в Україні та забезпечити більш повну реалізацію принципу верховенства Конституції.

Список використаних джерел

1. Пулей В. Право на конституційну скаргу серед інших прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 42–25. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.7.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
3. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text
4. Шаповал В. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. 3-тє вид. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 496 с.
5. Constitution of Ireland : enacted by the People 1st July, 1937 ; in operation as from 29th December, 1937. URL: https://theconstitution.ie
6. Cahillane L. Constitutional Interpretation and Judicial Activism in Ireland. *Irish Judicial Studies Journal*. 2025. Vol. 9(1). URL: https://irishjudicialstudiesjournal.ie/assets/uploads/documents/2025%20Edition%201/(2025)%20Irish%20Judicial%20Studies%20Journal%20Vol%209(1)%20-%205Article%20-%20Cahillane.pdf
7. Heneghan v. Minister for Housing, Local Government and Heritage. *Supreme Court of Ireland*. [2023] IESC 7. URL: https://ie.vlex.com/vid/tomas-heneghan-v-the-940259070

8. Seanad Electoral (University Members) (Amendment) Bill 2024: Bill Digest. *Oireachtas Library & Research Service*. 2024. URL: https://data.oireachtas.ie/ie/oireachtas/libraryResearch/2024/2024-10-08_bill-digest-seanad-electoral-university-members-amendment-bill-2024_en.pdf
9. President Higgins signs Judicial Appointments Commission Bill 2022. *Official Website of the President of Ireland*. 2023. URL: https://president.ie/en/media-library/news-releases/president-higgins-signs-judicial-appointments-commission-bill-2022
10. Article 26 of the Constitution of Ireland. *vLex Ireland Analysis*. URL: https://ie.vlex.com/vid/article-26-of-the-972394973

Ключові слова: конституційна скарга, конституційний контроль, захист прав людини, Конституційний Суд України, правова система Ірландії, рецепція зарубіжного досвіду.
Keywords: constitutional complaint, constitutional review, protection of human rights, Constitutional Court of Ukraine, legal system of Ireland, reception of foreign experience.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Є.О. Львова

Зварич Софія Андріївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЧИ ПОРУШУЄ ПРИНЦИП РІВНОСТІ ТЕ, ЩО ДЛЯ ЧОЛОВІКІВ ЗАХИСТ ДЕРЖАВИ Є ОБОВ'ЯЗКОМ, А ДЛЯ ЖІНОК – ПРАВОМ

Дискусія щодо того, чи порушує принцип рівноправності встановлення для чоловіків обов'язку захищати державу, а для жінок – такого права, має правовий характер і вимагає розгляду в контексті Конституції України та відповідних законодавчих актів. Конституція України закріплює рівноправність і свободи для всіх громадян незалежно від статі та виключає дискримінацію за будь-якими ознаками, зокрема за статтю (стаття 24). Водночас, Основний Закон встановлює обов'язок кожного громадянина захищати Батьківщину згідно із законом (стаття 65) [1].

У Законі України «Про військовий обов’язок і військову службу» законодавець деталізує суть і порядок виконання цього обов'язку. Цей закон передбачає, що чоловіки зобов'язані проходити строкову військову службу, тоді як жінки можуть добровільно укладати контракт на військову службу. Така розбіжність не випадкова, а обґрунтована законодавцем, враховуючи реальні суспільні та правові обставини [2].

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» категорично забороняє дискримінацію за ознакою статі, але також ясно визначає, що обґрунтовані розбіжності можуть існувати, якщо вони базуються на об'єктивних, законних та виправданих підставах. Закон містить ключове правове положення: не кожна відмінність є

дискримінаційною, якщо вона має чітку мету і сприяє здійсненню прав і свобод громадян у певних обставинах [3].

Аналіз правозастосовчої практики України свідчить, що законодавець не лише встановлює різні порядки проходження військової служби для чоловіків і жінок, але й одночасно забезпечує можливості для реальної рівності в участі у захисті держави. Жінки мають рівні можливості до військової служби за контрактом, можуть займати різноманітні посади у Збройних Силах, зокрема бойові та керівні, отримувати військову освіту та кар'єрно зростати на однакових умовах із чоловіками. Це підтверджується відкритими джерелами Міністерства оборони України, де зазначається про велику кількість жінок, які проходять службу та беруть участь у захисті країни.

Слід зазначити, що правове регулювання не перешкоджає жінкам у здійсненні їхнього права на службу і не позбавляє їх доступу до необхідних соціальних переваг, встановлених для військовослужбовців. Навпаки, добровільна служба за контрактом надає жінкам аналогічні права на соціальні переваги, пенсійне забезпечення, медичне обслуговування та інші види підтримки, які отримують чоловіки, що проходять службу на тих самих засадах.

Юридична рівність не завжди означає повну тотожність обов'язків у всіх сферах життя. Законодавець України, керуючись конституційними положеннями щодо захисту державної безпеки та водночас враховуючи суспільні, соціальні та фізіологічні особливості, запровадив систему, де чоловіки та жінки володіють рівними можливостями для служби, але мають відмінні правові механізми виконання військового обов'язку. Такий підхід узгоджується з принципами фактичної рівності, коли беруться до уваги не лише зовнішні ознаки, а й реальні обставини здійснення прав.

Отже, відмінність між обов'язковою військовою службою для чоловіків та добровільною для жінок не суперечить принципу рівності, встановленому Конституцією України [1]. Це пояснюється тим, що така різниця базується на об'єктивних та правомірних підставах, які дозволяють застосовувати неоднакові юридичні підходи до різних груп громадян. Ця система має міцну законодавчу основу: вона відповідає положенням Конституції та профільних законів, зокрема Закону України «Про військовий обов’язок і військову службу» та Закону «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків». Ці закони зазначають, що різні способи виконання обов’язку не вважаються дискримінацією, якщо вони відповідають законним цілям і забезпечують реальну рівність можливостей [2; 3].

Важливо наголосити, що таке юридичне регулювання не перешкоджає жінкам у здійсненні їхніх прав. Жінки мають однакові можливості для вступу на військову службу за власним бажанням, можуть отримувати військову

підготовку, займати бойові та керівні посади, здобувати військову освіту та просуватися по службі на рівних умовах з чоловіками. Крім того, державні гарантії та соціальні переваги, передбачені для військовослужбовців, стосуються всіх, хто проходить службу, незалежно від статі. Це гарантує реальну рівність у доступі до можливостей та прав.

Таким чином, законодавчо встановлена різниця між обов'язком для чоловіків і правом для жінок не є ознакою дискримінації. Вона слугує правомірним інструментом для досягнення фактичної рівності, враховуючи при цьому суспільні, біологічні та організаційні особливості, а також потреби державної безпеки. Це дозволяє забезпечити рівні можливості для залучення всіх громадян до захисту держави, зберігаючи водночас баланс між обов'язком, правом і захистом особистих прав.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 27.03.2026).
2. Про військовий обов’язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII (поточна редакція від 15.01.2026, підстава – Закон № 4684-IX). – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12 (дата звернення: 27.03.2026).
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV (поточна редакція від 19.12.2024). – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15 (дата звернення: 27.03.2026).

Ключові слова: принцип рівності, захист Вітчизни, військовий обов'язок, гендерна рівність, стаття 24 Конституції, стаття 65 Конституції, дискримінація за ознакою статі, формальна рівність, матеріальна рівність, позитивні заходи.

Keywords: principle of equality, defence of the Homeland, military obligation, gender equality, Article 24 of the Constitution, Article 65 of the Constitution, sex discrimination, formal equality, substantive equality, positive measures.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н. Панасюк В. М.

Згама Єгор Сергійович
здобувач 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ДОСТАТНІЙ РІВЕНЬ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Право на достатній рівень життя належить до фундаментальних соціальних прав людини і є однією з ключових складових конституційної моделі соціальної держави. Воно має не лише матеріальний вимір (наприклад, забезпечення базових життєвих потреб, таких як харчування,

житло, одяг), але й соціальний, що охоплює гарантії доступу до соціального захисту, охорони здоров'я, освіти та інших елементів, необхідних для реалізації гідності людини. Міжнародно-правові стандарти визнають право на достатній рівень життя як невід'ємне, накладаючи на держави обов'язок створювати умови для його реалізації [1, с. 118-119]. Зокрема, ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. встановлює, що держави-учасниці мають вживати відповідних заходів для поступового забезпечення доступу до базових життєвих благ у контексті належних соціальних стандартів та наявних ресурсів [2].

У правовій системі України зазначене право реалізовано через конституційні положення, які визначають Україну як соціальну державу з обов'язком гарантувати громадянам гідні умови життя і належний рівень соціального захисту. Конституція України у статтях 46 і 48 прямо закріплює зобов'язання держави щодо встановлення прожиткового мінімуму, соціальних гарантій і пільг для різних категорій населення. Зазначимо, що право на достатній рівень життя в цій системі не сприймається як вторинне чи похідне від інших прав, а як самостійне соціальне право, глибоко пов'язане з принципом гідності людини, що закріплений у статті 3 Основного Закону.

З цього приводу не безпідставно зауважив О.М. Ярошенко, що поняття «достатній життєвий рівень» на сьогодні не має чіткого визначення в чинному законодавстві України, так само як і не встановлено його співвідношення з категорією прожиткового мінімуму. На думку дослідника, більш коректним є використання поняття «гідний життєвий рівень», оскільки поняття «достатній» фактично пов'язується з мінімальним рівнем забезпечення життєвих потреб людини, тобто з таким рівнем, який не опускається нижче межі бідності. Натомість категорія «гідний життєвий рівень» має значно ширший зміст, оскільки виходить із конституційного принципу, відповідно до якого права і свободи людини визнаються найвищою соціальною цінністю [3, с. 113-114].

Конституційний Суд України (далі – КСУ) у своїй практиці послідовно розвиває правове тлумачення цього конституційного права. Так, у рішенні № 3-р(II)/2023 КСУ підкреслив, що встановлений законодавством прожитковий мінімум має реально забезпечувати гідний рівень життя, а система соціального захисту повинна бути ефективною, соціально справедливою та доступною для всіх категорій громадян. КСУ також зазначає, що право на достатній рівень життя не може бути умовним чи залежним від факту працевлаштування громадянина, оскільки воно є складовою конституційної моделі соціальної держави, що гарантує захист уразливих груп незалежно від їхньої економічної активності [4].

Виділення основних елементів цього права дозволяє глибше зрозуміти його зміст і практичне наповнення. До таких елементів належать:

(1) прожитковий мінімум, що забезпечує матеріальні основи гідного життя; (2) соціальні гарантії та допомоги, включно з пенсіями, соціальними виплатами та відповідними пільгами для вразливих груп населення; (3) доступ до соціальних послуг, зокрема охорони здоров'я, освіти та соціальної підтримки [5, с. 6, 9]. Варто відмітити, у низці своїх рішень, зокрема в справах № 5-р/2002 та № 5-р/2018, КСУ наголошував на тому, що державні соціальні стандарти повинні мати реальний зміст і забезпечувати хоча б мінімальні умови для гідного життя [6; 7], що свідчить про необхідність їх практичної імплементації, а не декларативного закріплення.

Практика КСУ також формулює чіткі критерії оцінки реалізації права на достатній рівень життя. Так, КСУ підкреслює, що розмір прожиткового мінімуму має бути співставним із реальною вартістю основних життєвих потреб, соціальна система – ефективною і доступною для всіх категорій населення, а обмеження змісту цього права під економічними виправданнями є неприпустимим. У тематичних рішеннях, зокрема в справах № 2-р/2021 та № 5-р(II)/2022, КСУ звертав увагу на обов'язок держави забезпечувати реальне фінансове забезпечення соціальних гарантій, зокрема пенсій і державних допомог, що є складовою конституційного забезпечення права на достатній рівень життя [8].

Водночас оцінка стану реалізації цього права в Україні вказує на певні системні проблеми, серед яких є невідповідність фактичної вартості встановленого прожиткового мінімуму реальним економічним потребам людини; нерівномірний доступ до соціальних благ різних категорій населення; недостатня ефективність державних програм соціальної підтримки; а також чутливість соціальних стандартів до економічних криз та макроекономічних коливань. Відповідно вищезазначені виклики вимагають комплексного підходу, що включає не лише удосконалення законодавства, але й належне фінансове забезпечення механізмів реалізації права, а також підвищення ефективності соціальної політики.

Особливу важливість у формуванні сучасного розуміння права на достатній рівень життя мають європейські стандарти та практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Хоча Європейська конвенція з прав людини (далі – ЄКПЛ) не містить окремої статті, присвяченої соціальним правам, практика ЄСПЛ демонструє, що соціально-економічні аспекти часто розглядаються в контексті статей, що захищають право на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8), недискримінацію (ст. 14) та право на захист майна (ст. 1 Протоколу № 1). У таких випадках ЄСПЛ визнавав, що належні соціальні виплати, пенсії чи інші форми державної підтримки можуть набувати властивостей «майна», захист якого гарантується ЄКПЛ, якщо відсутність такого захисту призводить до невиправданого обмеження соціально необхідного мінімуму

існування. Як приклад, можемо навести Рішення ЄСПЛ від 07 листопада 2013 року у справі «Пічкур проти України» [9].

Інтеграція цих європейських підходів у національну правову систему підсилює вимоги до українського законодавства й практики, стимулюючи державу не лише забезпечувати формальне закріплення права на достатній рівень життя, а й робити його дієвим на практиці. Йдеться не лише про встановлення «мінімальних стандартів» на законодавчому рівні, а й забезпечення реальних можливостей для їх досягнення, зокрема шляхом належного фінансування, соціального моніторингу та адаптивної соціальної політики.

Отже, право на достатній рівень життя є ключовим елементом соціальної конституційної держави і невід'ємною складовою гідності людини. Його забезпечення потребує не лише ефективного законодавчого регулювання, але й узгодженої реалізації на всіх рівнях державної політики. Практика Конституційного Суду України демонструє, що обмеження змісту цього права є неприпустимим, а держава зобов'язана створювати реальні умови для гідного життя громадян. Врахування у практиці національних і міжнародних стандартів, зокрема в світлі практики ЄСПЛ, зміцнює верховенство права і сприяє зростанню довіри громадян до державних інститутів як гаранта соціальних прав.

Список використаних джерел

1. Конкова О.А. Право людини на достатній рівень життя: міжнародно-правові стандарти. *Право і суспільство.* 2022. № 4. С. 215-220. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.31
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Міжнародний пакт від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
3. Ярошенко О.М. Проблеми забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. *Проблеми законності.* 2019. Вип. 145. С. 106–117. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990x.145.159672
4. Рішення Конституційного Суду України від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023 у справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича (щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23#Text
5. Чайка А. В. Конституційне право на достатній життєвий рівень та проблеми його забезпечення. Одеса, 2020. 36 с. URL : https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0ba3174a-b385-4ee0-9ce3-ad50ce62438f/content
6. Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 р. № 5-рп/2002 у справі за конституційними поданнями 55 народних

депутатів України (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-02#Text
7. Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 р. № 5-рп/2018 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text
8. Рішення Конституційного Суду України від 15 липня 2021 р. № 2-р/2021 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України (про мінімальний посадовий оклад (тарифну ставку). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-21#Text
9. Рішення ЄСПЛ від 07 листопада 2013 року у справі «Пічкур проти України» (заява № 10441/06). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_984#Text

Ключові слова: право на достатній рівень життя; соціальні права людини; соціальна держава; прожитковий мінімум; гідний життєвий рівень; практика Конституційного Суду України; практика Європейського суду з прав людини.

Keywords: right to an adequate standard of living; human social rights; social (welfare) state; subsistence minimum; decent standard of living; case law of the Constitutional Court of Ukraine; case law of the European Court of Human Rights.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Є.О. Львова

Кіндей Юлія Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЙНІ МЕЖІ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Сучасний розвиток технологій та інформаційних систем відкриває нові можливості для автоматизації судових процесів, зокрема через використання штучного інтелекту (далі – ШІ) у судочинстві України. Впровадження алгоритмів у діяльність судів здатне підвищити ефективність обробки доказів, скоротити час розгляду справ і мінімізувати вплив суб'єктивних факторів, що традиційно впливають на рішення суддів. Водночас використання ШІ у правосудді породжує численні конституційні питання, адже воно торкається основоположних прав громадян, таких як право на справедливий суд, принцип рівності сторін, та гарантії захисту персональних даних. Актуальність теми обумовлена вже зафіксованими випадками застосування систем на кшталт ChatGPT у судових процесах, коли алгоритми використовувалися для підготовки проектів рішень, що

привернуло увагу як правової спільноти, так і ЗМІ [8, 9, 10]. Такі випадки демонструють потребу у визначенні конституційних меж використання ШІ, щоб забезпечити баланс між технологічною ефективністю та дотриманням прав людини. Важливим аспектом є вивчення міжнародного досвіду країн ЄС і США, де впровадження алгоритмів у судову практику відбувається під строгим контролем людини, включає аудит алгоритмів на предмет упередженості та забезпечує прозорість рішень [4, с. 112-120]. Мета дослідження полягає у систематизації наукових підходів і практик щодо використання ШІ у судочинстві України, визначенні його допустимих меж та пропозиції механізмів контролю, що дозволяють захистити конституційні права громадян. Об'єктом дослідження є процеси прийняття судових рішень за участю технологій ШІ, а предметом – правові та конституційні обмеження їх використання [2, с. 145-149].

Відчазняний дослідник Д. Бєлов зазначив, що застосування ШІ у судочинстві здатне підвищити об'єктивність розгляду справ, автоматизувати аналіз доказів та оптимізувати документообіг, однак без належного контролю це створює ризики порушення прав на справедливий суд та захист особистих даних [1]. Алгоритми можуть виступати лише допоміжним інструментом судді, виконуючи функції класифікації доказів, підготовки чернеток рішень та аналізу судової практики, але не замінювати суддів у прийнятті остаточного рішення [5, с. 45-51]. Конституційні принципи України прямо забороняють делегування виключно технологіям повноважень суду, оскільки це створює загрозу порушення права на рівність сторін і права на оскарження рішень [3, с. 271-274].

Н.В. Шишка підкреслює, що нинішнє українське законодавство не регулює детально використання ШІ у судочинстві, що залишає прогалини для потенційних порушень конституційних гарантій. Тому необхідно визначати, у яких випадках алгоритми можуть застосовуватися, і встановлювати обов'язковий контроль людиною для забезпечення справедливості [2, с. 145-149]. Міжнародний досвід демонструє, що країни ЄС та США розробляють стандарти прозорості алгоритмів, обов'язкову участь судді у кожному рішенні та процедури аудиту для запобігання упередженості [4, с. 112-120].

М. Сніґоля, В. Шевчук та Ю. Балтрунене вважають, що використання ШІ потребує забезпечення конфіденційності та захисту даних учасників процесу, а також гарантій права на оскарження рішень, підготовлених алгоритмами [4, с. 112-120]. Л.В Токар підкреслює, що впровадження ШІ у судочинство є перспективою, але лише за умов поєднання технологій із контролем людини та відповідністю конституційним стандартам [3, с. 271-274]. М.В. Ковалів і М.Я. Сидор додають, що концептуальна імплементація ШІ має забезпечити баланс між ефективністю правосуддя та дотриманням основоположних прав громадян [5, с. 45-51].

Таким чином, впровадження ШІ в українському судочинстві відкриває перспективи для оптимізації роботи судів, підвищення точності аналізу доказів і скорочення часу розгляду справ. Водночас конституційні межі застосування ШІ включають обов'язкову участь судді, прозорість алгоритмів, захист персональних даних та можливість оскарження рішень. Наукові дослідження та міжнародна практика свідчать, що легітимне застосування ШІ можливе лише у випадку поєднання технологій із гарантіями дотримання конституційних прав та принципів верховенства права. Отже, розвиток судочинства в умовах цифровізації потребує комплексного підходу, який поєднує законодавче регулювання, технологічні стандарти та конституційні гарантії [1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10].

Список використаних джерел

1. Бєлов Д. М., Бєлова М. В. Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях: потенціал та ризики. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право. 2023. Т. 2. Вип. 78. С. 315-320.
2. Шишка Н. В. Штучний інтелект в українському правосудді: правові передумови запровадження. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 3. С. 145-149.
3. Токар Л. В. Штучний інтелект на варті справедливості: утопія чи перспектива людства. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 5. С. 271-274.
4. Сніґоля М., Шевчук В., Балтрунене Ю. Штучний інтелект в діяльності органів правопорядку та юстиції: вітчизняний та європейський досвід. Право України. 2022. № 7. С. 112-120.
5. Ковалів М. В., Сидор М. Я. Концептуальні засади імплементації штучного інтелекту в судочинство та виконавче провадження. Академічні візії. 2024. № 38. С. 45-51.
6. Хто це зробив? Що кажуть закони різних країн про авторські права та штучний інтелект (оновлено) URL: https://mediamaker.me/hto-cze-zrobyv-shho-kazhut-zakony-riznyh-krayin-pro-avtorski-prava-ta-shtuchnyj-intelekt-3416/
7. Штучний інтелект у правосудді – допомога чи загроза судовому розсуду: думки суддів Верховного Суду. URL: https://share.google/7C2uIS0vkJF5wLyg2
8. Київський апеляційний суд скасував вирок через використання ChatGPT: подробиці URL: https://www.obozrevatel.com/ukr/rozsliduvannya/kiivskij-apelyatsijnij-sud-skasuvav-virok-cherez-vikoristannya-chatgpt-podrobitsi/amp.htm
9. В Україні жінка виграла суд за допомогою ChatGPT. URL: https://tsn.ua/amp/exclusive/v-ukrayini-zinka-vyhrala-sud-za-dopomohoiu-chatgpt-i-systemy-elektronnyy-sud-2967098.html
10. Рішення суду із ChatGPT: установа у Чернігові виклала постанову із нотаткою штучного інтелекту – фото. URL:

https://blik.ua/amp/regions/18991-rishennya-sudu-iz-chatgpt-ustanova-u-chernigovi-viklala-postanovu-iz-notatkoyu-shtuchnogo-intelektu-foto

Ключові слова: *Штучний інтелект, судочинство, конституційні межі, права людини, автоматизація правосуддя, алгоритми, контроль судді, верховенство права.*

Keywords : *Artificial Intelligence, Proceedings, Constitutional Limits, Human Rights, Automation of Justice, Algorithms, Judicial Control, Rule of Law.*

Науковий керівник: д.ю.н., професор Є.О. Львова

Колтунов Віталій Віталійович
здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕЖІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЦЕНЗУРИ: ДЕРЖАВНА БЕЗПЕКА ПРОТИ СВОБОДИ СЛОВА

Нині однією з найгостріших дискусій у державах, що перебувають у стані війни, є пошук балансу між забезпеченням національної безпеки та правом кожного на вільне вираження думок. Це питання є фундаментальною основою сучасної системи конституційного права. В умовах гібридної та збройної агресії проблема трансформується з теоретичної площини у питання практичного виживання демократичного устрою. Принципи української державності, закладені у Вищому нормативному акті, чітко визначають вектор цього балансу.

Конституція України у своїй преамбулі наголошує, що Верховна Рада діє від імені Українського народу, спираючись на багатовікову історію державотворення [1]. Це положення підкреслює: державна безпека не є просто функціональним обов'язком органів влади, а є способом захисту «суверенної волі народу» та його права на самовизначення. У цьому контексті свобода слова постає як «можливість свідомого вияву людиною власної волі... що здійснюється в умовах справедливої нормативної системи, яка забезпечує узгодження індивідуальної волі із правовим порядком у суспільстві» [2, с. 39-40]. Свобода слова, своєю чергою, є інструментом формування цієї волі. Тому будь-яка спроба обмежити інформаційний потік має розглядатися крізь призму того, чи захищає це втручання здатність народу до самовизначення, чи, навпаки, придушує його через цензуру.

Українська правова система встановила жорсткий бар’єр для запобігання державному свавіллю в інформаційній сфері. Стаття 15 Конституції України визначає, що суспільне життя ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Ключовим є імператив: «Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура заборонена» [1]. Ця норма встановлює неможливість попереднього контролю над змістом інформації. Однак заборона цензури

не означає абсолютної вседозволеності. Важливо розрізняти цензуру як інструмент придушення інакомислення та легітимні обмеження. Як зазначав правозахисник Максим Буткевич: «Там, де немає можливості створювати сенси, ми потроху припиняємо бути людьми» [3]. Ці слова підкреслюють: держава має захищати безпеку так, щоб не знищити фундаментальну основу людської свободи – здатність творити власні сенси.

Фундаментальною для цього дослідження є стаття 34 Конституції України, яка гарантує кожному право вільно збирати, зберігати та поширювати інформацію [1]. Водночас вона містить вичерпний перелік підстав для обмеження цього права: інтереси національної безпеки, територіальної цілісності, запобігання заворушенням, охорона здоров'я чи захист репутації інших осіб. Будь-яке втручання має відповідати критеріям «трискладового тесту»: бути передбаченим законом, переслідувати легітимну мету та бути необхідним у демократичному суспільстві.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у справі *«Handyside v. UK» (1976)* [4] сформулював принцип, за яким свобода слова стосується не лише «позитивної» інформації, а й тієї, що «ображає, шокує або тривожить». Це є вимогою плюралізму, без якого демократія неможлива. У контексті безпеки ЄСПЛ визнає за державами «свободу розсуду», проте суворо контролює пропорційність втручання. Наприклад, у справі *«Anatoliy Yeremenko v. Ukraine» (2022)* [5] суд вказав на порушення ст. 10 Конвенції через нездатність національних судів збалансувати захист репутації з правом висвітлювати корупцію. Також важливим є рішення у справі *«Novaya Gazeta and Others v. Russia» (2024)* [6], де придушення критики війни під виглядом захисту безпеки було визнано порушенням.

Вітчизняний Верховний Суд також активно формує практику щодо безпекових обмежень. У справі № 9901/26/21 [7] (щодо санкцій проти телеканалів ZIK, NewsOne, 112) суд аналізував баланс між нацбезпекою та свободою вираження поглядів. Зокрема, це передбачає можливість регулювання роботи підприємств, видавництв та телерадіоорганізацій, якщо їх діяльність створює загрозу національній безпеці. В таких умовах право на свободу слова може бути обмежене щодо поширення військових таємниць або недостовірної інформації, що сіє паніку.

Водночас принциповим є те, що, захищаючись від зовнішньої загрози, «Українська держава не має права копіювати тоталітарні практики держави-агресора», оскільки саме «жорстка, маніпулятивна пропаганда стає однією з головних причин, що штовхає країну до війни»[8]. Тут доречним є вислів Бернарда Шоу: «Свобода означає відповідальність, ось чому більшість людей боїться її» [9]. Отже, свобода в демократії нерозривно пов'язана з відповідальністю особи перед суспільством, а

збереження незалежних медіа стає запобіжником від деградації державних інститутів

Межі конституційної цензури в Україні пролягають крізь принципи співмірності та верховенства права. Хоча стаття 15 категорично забороняє цензуру як засіб ідеологічного контролю, стаття 34 дозволяє правомірні обмеження задля захисту національних інтересів. Судова практика свідчить, що такі обмеження не можуть бути тотальними. Вони мають бути «хірургічно точними», спрямованими виключно на нейтралізацію реальних загроз, а не на придушення політичного плюралізму. Тільки зберігаючи свободу слова як інструмент діалогу, Україна зможе захистити свою суверенну волю, не втративши демократичної суті.

Список використаних джерел

1. Конституція України Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 23.03.2026).
2. Стаднік І.В. і Максюта, Н.В. 2023. Межі свободи слова в контексті верховенства права. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. (Лют 2023), 39-50. DOI:https://doi.org/10.31558/2786-5835.2022.1.4.
3. Український правозахисник, журналіст та ветеран Максим Буткевич став лауреатом престижної Премії імені Вацлава Гавела з прав людини. Верховна Рада України. 2022. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/266389.html (дата звернення: 23.03.2026).
4. Практика ЄСПЛ: Handyside v. UK Case of Handyside v. the United Kingdom. Application no. 5493/72. Judgment of 07.12.1976. ECtHR. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499
5. Практика ЄСПЛ: Anatoliy Yeremenko v. Ukraine Case of Anatoliy Yeremenko v. Ukraine. Application no. 22287/08. Judgment of 15.09.2022. ECtHR. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-219194
6. Практика ЄСПЛ: Novaya Gazeta and Others v. Russia Case of Novaya Gazeta and Others v. Russia. Applications nos. 26410/10 and 20 others. Judgment of 06.02.2025. ECtHR. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-241738
7. Рішення Верховного Суду у справі № 9901/26/21 Рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 19.03.2021 у справі № 9901/26/21. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1091472/
8. Про Заяву Верховної Ради України про цінність свободи слова, гарантії діяльності журналістів і засобів масової інформації під час дії воєнного стану : Постанова Верхов. Ради України від 14.04.2022 № 2190-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2190-20#Text (дата

звернення: 23.03.2026).
9. Про свободу. Мудрі вислови та цитати українських і світових письменників. Укрліб. URL: https://www.ukrlib.com.ua/quotes/quotes.php?qid=22 (дата звернення: 23.03.2026).

Ключові слова: цензура, свобода слова, державна безпека, Конституція України, ЄСПЛ, воєнний стан, трискладовий тест, співмірність, верховенство права, національна безпека
Keywords: censorship, freedom of speech, state security, Constitution of Ukraine, ECHR, martial law, three-part test, proportionality, rule of law, national security.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кулі-Іванченко К. К.

Корнута Анастасія Володимирівна
Здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЙНИХ ІДЕЙ СВОБОДИ ТА РІВНОСТІ НА ЩОДЕННЕ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Конституційні ідеї свободи та рівності є не абстрактними деклараціями, а живими правовими принципами, що безпосередньо пронизують усі сфери щоденного буття людини в Україні. Стаття 21 Конституції України проголошує: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [1]. Ці положення визначають не лише правовий статус особи, але й зобов'язують державу будувати весь правопорядок навколо людини як найвищої соціальної цінності. Щодня, звертаючись до лікаря, влаштовуючись на роботу, реалізуючи право на освіту, висловлюючи власні погляди або захищаючи своє майно, людина спирається саме на ці конституційні засади, навіть, не усвідомлюючи цього явно.

Принцип рівності, як конкретний конституційний механізм, закріплено у статті 24 Конституції України: громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, статі, етнічного походження, майнового стану, місця проживання або іншими ознаками [1]. Конституційний Суд України у Рішенні № 1-р/2023 від 7 лютого 2023 р. підтвердив, що «рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної системи права, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства», і що конституційний принцип рівності «скерований на всі складники українського правопорядку» [2]. Це означає, що принцип рівності діє у трудових відносинах, у сфері соціального забезпечення, при реалізації права на житло, доступі до освіти та охорони здоров'я, – тобто в усіх практичних вимірах повсякденного життя.

Конституційна ідея свободи реалізується у щоденному житті через цілу систему особистих прав: право на свободу та особисту недоторканність (стаття 29), свободу пересування і вибір місця проживання (стаття 33), свободу думки і слова (стаття 34), свободу вираження поглядів (стаття 34), свободу підприємницької діяльності (стаття 42) [1].

Конституційний Суд України у Рішенні № 8-р(II)/2024 від 18 липня 2024 р. наголосив, що право на свободу та особисту недоторканність (стаття 29 Конституції) не може бути обмежене навіть в умовах воєнного стану: держава «зобов'язана створити ефективні законодавчі механізми та гарантії для їх максимальної реалізації» [3]. Це особливо актуально для України, де з лютого 2022 р. введено воєнний стан, і питання допустимих меж обмеження свободи набуло практичного значення для мільйонів громадян.

Маркович Х. М. встановила, що воєнний стан є основною правовою підставою для обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, однак будь-які обмеження прав людини повинні бути обґрунтованими, пропорційними та необхідними для досягнення легітимних цілей безпеки і захисту держави; при цьому держава не може відмовитися від обов'язку щодо забезпечення прав людини, навіть, у воєнний час – закріплення переліку прав, що не підлягають обмеженню, є конституційною гарантією [4, с. 96]. У щоденному житті це означає, що навіть під час бойових дій людина зберігає право на судовий захист, гідне поводження, презумпцію невинуватості та захист у кримінальному провадженні. Позитивний вплив конституційних ідей свободи і рівності виявляється і в зростанні свідомості громадян: саме конституційний принцип рівності є правовою підставою для боротьби з дискримінацією за ознакою статі, вікової та інших ознак у трудових відносинах, освіті, державній службі.

Щорічна доповідь Уповноваженого ВРУ з прав людини за 2023 рік засвідчує практичний стан реалізації принципів рівності та свободи: в Індексі верховенства права за критерієм «Рівне ставлення та відсутність дискримінації» Україна 2023 р. посіла 59-те місце серед 142 країн, тоді як рівність доступу до публічних послуг для осіб з інвалідністю, забезпечення гендерної рівності та захист від дискримінації залишаються актуальними завданнями [5]. Щоденний вплив конституційних ідей свободи і рівності на практику означає, що кожен громадянин має право оскаржити будь-яке дискримінаційне рішення роботодавця, органу влади або суду, вимагати рівного доступу до медицини та соціальних послуг, а держава зобов'язана вжити позитивних заходів для усунення фактичних перешкод у реалізації рівних прав – особливо для вразливих груп населення.

Отже, конституційні ідеї свободи та рівності справляють реальний і безпосередній вплив на щоденне життя кожної людини в Україні: вони

визначають обсяг прав у трудових і сімейних відносинах, гарантують захист від дискримінації, встановлюють межі допустимого державного втручання у приватну сферу та забезпечують доступ до правосуддя. Нормативний потенціал цих конституційних ідей не вичерпаний – у міру розвитку правової держави, демократизації суспільства та євроінтеграції України принципи свободи і рівності набуватимуть дедалі більш відчутного практичного виміру в щоденному бутті громадян.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80. (дата звернення: 01.04.2026).
2. Рішення Конституційного Суду України від 7 лют. 2023 р. № 1-р/2023 у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України абз. 3 ч. 2 ст. 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v001p710-23. (дата звернення: 01.04.2026).
3. Рішення Конституційного Суду України від 18 лип. 2024 р. № 8-р(II)/2024 у справі за конституційними скаргами Оніщенка Р. І., Гаврилюка Д. М. щодо відповідності Конституції України ч. 6 ст. 615 КПК України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text. (дата звернення: 01.04.2026).
4. Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 4. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287204/281124 (дата звернення: 01.04.2026).
5. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2023 рік. Розділ 10. Забезпечення рівних прав і свобод. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-10-zabezpechennia-rivnykh-prav-i-svobod. (дата звернення: 01.04.2026).

Ключові слова: конституційна свобода, конституційна рівність, права людини, принцип рівності, заборона дискримінації, воєнний стан, КСУ, Конституція України, щоденне життя, гарантії прав.

Keywords: constitutional freedom, constitutional equality, human rights, principle of equality, prohibition of discrimination, martial law, Constitutional Court, Constitution of Ukraine, daily life, guarantees of rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Кулі-Іванченко К.К.

Кравчук Сергій Сергійович
здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ НАПРИКІНЦІ XX СТОЛІТТЯ

Прийняття Конституції України 28 червня 1996 року стало визначальною подією у процесі розбудови незалежної демократичної держави. Цей документ завершив тривалий та суперечливий конституційний процес, що розпочався ще у 1990 році з утворенням Конституційної комісії Верховної Ради. Упродовж майже шести років було розроблено понад п'ятнадцять варіантів проєкту Основного Закону, що свідчить про складність суспільно-політичних протиріч, які належало вирішити правовими засобами. Конституційна невизначеність перших років незалежності призводила до гострого протистояння між виконавчою та законодавчою гілками влади, паралізуючи процес державотворення, а відтак необхідність ухвалення фундаментального правового акта набувала критичного значення для стабілізації суспільно-політичного життя.

Конституційному процесові 1994–1996 років передувало підписання 8 червня 1995 року Конституційного договору між Президентом Леонідом Кучмою та Верховною Радою, який мав тимчасово врегулювати відносини між гілками влади аж до ухвалення нового Основного Закону. Як зазначається в академічній літературі, цей акт «не зміг чітко визначити відносини між законодавчою та виконавчою владою» і мав характер поспішно підготовленого законодавчого акту [2, с. 195]. Водночас саме він став відправною точкою, що надала новий імпульс конституцієтворенню: президент Кучма ініціював роботу таємної міжвідомчої робочої групи, яка впродовж літа 1995 року розробила проєкт Конституції з посиленими повноваженнями глави держави. Паралельно спеціальна парламентська комісія на чолі з народним депутатом Михайлом Сиротою підготувала альтернативний варіант, що дещо обмежував президентські повноваження. Протистояння цих двох проєктів визначило динаміку «конституційної ночі» – безперервного засідання Верховної Ради 27–28 червня 1996 року, яке завершилося прийняттям Конституції 315 голосами «за» при мінімально необхідних 300 [2].

Конституція України 1996 року закріпила республіканську форму правління з президентсько-парламентською системою організації державної влади. Відповідно до її положень, Україна проголошена суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, в якій носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ [1]. Документ гарантує широкий спектр основних прав і свобод людини та громадянина, закріплює принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, а також утверджує засади місцевого самоврядування. Особливе значення мало конституційне закріплення права приватної власності та засад ринкової економіки, що ознаменувало остаточний розрив із радянською правовою традицією. Конституція стала першим в історії незалежної України Основним Законом, ухваленим виключно парламентом і позбавленим будь-якого радянського правового спадку у своїй структурі та змісті [3].

Важливим інституційним наслідком прийняття Конституції 1996 року стало заснування Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції. Саме на нього було покладено функцію тлумачення положень Основного Закону та перевірки відповідності законодавства конституційним нормам, що є невід'ємною ознакою конституційної держави. Окрім цього, Конституція запровадила чіткий, ускладнений порядок внесення змін до неї, передбачивши необхідність кваліфікованої більшості у дві третини від конституційного складу Верховної Ради [1, ст. 155]. Цей механізм мав забезпечити стабільність конституційного ладу та убезпечити Основний Закон від ситуативних політичних маніпуляцій. Утім, уже в 2004 році, в умовах Помаранчевої революції, до Конституції було внесено суттєві зміни, що трансформували форму правління у парламентсько-президентську – цей факт засвідчив не лише гнучкість конституційного процесу, а й збереження гострих суперечностей між ключовими політичними акторами щодо архітектури державної влади.

Архівні матеріали, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, дозволяють простежити широку громадську дискусію, що супроводжувала конституційний процес 1992–1996 років. Зокрема, у Державному архіві зберігаються заяви фракцій Верховної Ради, рішення регіональних рад та матеріали Всеукраїнського громадського комітету підтримки нової Конституції, які відображають неоднорідність суспільних очікувань щодо змісту майбутнього Основного Закону [4]. Особливо дискусійними виявилися питання щодо державної мови, символіки та статусу Автономної Республіки Крим. Зазначені матеріали підтверджують, що конституційний процес в Україні мав яскраво виражений громадський вимір, а сам Основний Закон 1996 року став результатом складних переговорів між різними ідеологічними та регіональними групами суспільства, а не лише продуктом кулуарних домовленостей еліт.

Таким чином, розвиток українського конституціоналізму в кінці XX століття є багатоплановим процесом, у якому переплелися правові, політичні та суспільні чинники. Конституція 1996 року стала не просто юридичним документом, а символом державної суб'єктності України та її рішучого відходу від тоталітарного минулого. Незважаючи на подальші конституційні зміни та тривалі дискусії щодо оптимального балансу влади, Основний Закон 1996 року залишається фундаментом правової системи держави й відправною точкою для оцінки всіх наступних конституційних перетворень.

Список використаних джерел

1. Constitution of Ukraine (1996 with amendments through 2019). Constitute Project / National Legislative Bodies of Ukraine. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Ukraine_2019

2. Wolczuk K. The Moulding of Ukraine: The Constitutional Politics of State Formation. Chapter 6: The Passage of the Constitution. Central European University Press, 2001. URL: https://books.openedition.org/ceup/1743
3. From Cossack Codes to Independence: Tracing Ukraine's Constitutional Heritage. Ukraine World. 2024. URL: https://ukraineworld.org/en/articles/basics/constitutional-heritage
4. Constitution of Ukraine – 25: Chronology and Archival Chronicle. State Archival Service of Ukraine. 2021. URL: https://archives.gov.ua/en/constitution-ukraine-25/

Ключові слова: конституціоналізм, Конституція України 1996 року, конституційний процес, президентсько-парламентська республіка, конституційні зміни, правова держава, Верховна Рада, Конституційний Суд.
Keywords: constitutionalism, Constitution of Ukraine 1996, constitutional process, presidential-parliamentary republic, constitutional amendments, rule of law, Verkhovna Rada, Constitutional Court.

Науковий керівник: *к.ю.н., доцент Батан Ю. Д.*

Кройтор Олег Олександрович
здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОНЛАЙН-ГОЛОСУВАННЯ ЧЕРЕЗ ЗАСТОСУНОК «ДІЯ» ЯК МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБОРЧОГО ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗА КОРДОНОМ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РИЗИКИ

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, розпочате 24 лютого 2022 року, спричинило безпрецедентну хвилю вимушеної міграції: за різними оцінками, за кордоном нині перебуває від п'яти до восьми мільйонів громадян України [1]. Переважна більшість із них зберігає українське громадянство і, відповідно, конституційне право брати участь у виборах. Водночас фактична можливість реалізації цього права є вкрай обмеженою через фізичну відстань до посольств і консульств, черги та бюрократичні перешкоди. У цьому контексті ідея запровадження онлайн-голосування через застосунок «Дія» набуває виняткової актуальності та потребує ретельного правового аналізу.

Конституція України у статті 38 закріплює право громадян брати участь в управлінні державними справами, а стаття 71 встановлює, що вибори є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування [2]. Відповідно до Виборчого кодексу України, реалізація виборчого права громадянами, які перебувають за кордоном, здійснюється через закордонні виборчі дільниці, що утворюються при дипломатичних установах [3, ст. 31]. Проте мережа таких дільниць охоплює лише обмежене коло міст, унаслідок чого мільйони українців за кордоном позбавлені реальної можливості проголосувати.

Застосунок «Дія» є офіційним цифровим сервісом Міністерства цифрової трансформації України, що забезпечує доступ громадян до державних послуг та цифрових документів. З 2020 року «Дія» функціонує як юридично визнаний інструмент взаємодії з державою: через неї можна отримати паспорт, водійське посвідчення, довідку про реєстрацію тощо. Як зазначають Shumak I., Batan Y. та співавтори, повноцінна участь громадян у демократичних процесах в умовах воєнного стану потребує пошуку нових, гнучких механізмів реалізації виборчих прав [4, с. 162]. Онлайн-голосування через «Дію» могло б стати саме таким механізмом, дозволивши мільйонам вимушених переселенців реалізувати своє конституційне право.

Серед перспектив запровадження онлайн-голосування через «Дію» слід виділити декілька ключових. По-перше, суттєве розширення доступу до виборчого процесу для громадян, що перебувають в країнах, де немає українських дипломатичних установ або де відстань до найближчої дільниці є нездоланною. По-друге, зниження адміністративного навантаження на консульські установи, зменшення черг та організаційних витрат держави. По-третє, підвищення явки серед громадян за кордоном, що позитивно вплине на репрезентативність виборів та легітимність їхніх результатів. Виборче право у його об’єктивному значенні покликане забезпечувати рівні умови участі для всіх суб’єктів виборчого процесу [5, с. 108], і цифровізація голосування є одним із сучасних інструментів досягнення цієї мети.

Корисним для України є досвід Естонії, яка запровадила систему інтернет-голосування (i-voting) ще у 2005 році та успішно застосовує її на парламентських і місцевих виборах. За підсумками виборів 2023 року близько 51% естонських виборців скористалися онлайн-голосуванням [6]. Естонська модель ґрунтується на електронному посвідченні особи (e-ID) та криптографічному захисті голосів, а також передбачає можливість зміни голосу протягом виборчого періоду, що мінімізує ризики примусу. Вивчення цього досвіду є обов'язковим етапом для розроблення правового регулювання українського онлайн-голосування.

Попри зазначені переваги, запровадження онлайн-голосування через «Дію» пов'язане зі значними ризиками, які потребують детального правового та технічного врегулювання. Першим і найсерйознішим є ризик кібератак із боку держави-агресора: Росія системно здійснює кібератаки на українську критичну інфраструктуру, і виборча система стала б особливо привабливою ціллю. Другим ризиком є потенційне порушення принципу таємності голосування: технічна реалізація тайного голосування в умовах цифрового середовища є нетривіальним завданням, адже будь-який запис або скріншот може бути використаний для перевірки та тиску на виборця. Третім ризиком є так званий “примус через родину” (family coercion risk) –

специфічна проблема онлайн-голосування, пов’язана з порушенням таємниці волевиявлення поза спеціально захищеним виборчим середовищем. На відміну від традиційного голосування, яке відбувається в ізольованій кабінці, де ніхто не може спостерігати за вибором виборця, онлайн-голосування здійснюється вдома або в іншому непідконтрольному просторі. Це створює умови для тиску з боку осіб, які перебувають поруч із виборцем у момент голосування, а також ризик того, що члени родини виборця, які залишилися в Україні, можуть стати об’єктом примусу з боку зацікавлених у певному результаті голосування сторін.

Окремої уваги заслуговує проблема ідентифікації виборця. Застосунок «Дія» наразі прив'язаний до BankID та Дія.Підпис, проте надійність цих механізмів в умовах масового використання за кордоном не є безумовно доведеною. Крім того, залишається питання верифікації – чи дійсно голосує сам виборець, а не особа, яка заволоділа його смартфоном або обліковим записом. Афанасьєва М.В., Батан Ю.Д. та ін. підкреслюють, що принцип рівності та загальності виборчого права вимагає однаково надійного захисту кожного голосу [7, с. 108]; і будь-яка система е-голосування має відповідати цьому стандарту.

З правової точки зору запровадження онлайн-голосування через «Дію» потребує внесення змін до Виборчого кодексу України, прийняття окремого закону про електронне голосування, а також розробки технічних стандартів, які б гарантували таємність, рівність та достовірність волевиявлення. Доцільним видається поетапне запровадження: спочатку – пілотний проєкт на місцевих виборах, передбачених Виборчим кодексом України, із залученням незалежних міжнародних спостерігачів і технічних аудиторів. Лише після успішного тестування та публічного аудиту системи безпеки можна розглядати питання її масштабування на загальнонаціональні вибори.

Таким чином, онлайн-голосування через застосунок «Дія» є перспективним механізмом забезпечення виборчих прав мільйонів українців за кордоном, що відповідає конституційному принципу загального виборчого права. Водночас його запровадження без належного правового, технічного та організаційного підготування несе суттєві ризики для безпеки виборчого процесу, таємності голосування та легітимності результатів виборів. Подальший розвиток цього питання потребує комплексних досліджень на перетині конституційного права, кібербезпеки та порівняльного правознавства.

Список використаних джерел

1. International Organization for Migration. Ukraine: Progress towards Durable Solutions. DTM Report. January 2025. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-progress-towards-durable-solutions-ukraine-january-2025 (дата звернення: 05.04.2026).

2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 05.04.2026).
3. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 р. № 396-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n282 (дата звернення: 05.04.2026).
4. Shumak I., Batan Y., Kravchenko S., Hedulianov V., Bysaha Y. Representative democracy under martial law. Amazonia Investiga. 2024. Vol. 13(77). P. 159–169. URL: https://amazoniainvestiga.info/check/77/12-159-169.pdf (дата звернення: 05.04.2026).
5. Афанасьєва М. В., Бальцій Ю. Ю., Батан Ю. Д. та ін. Конституційне право України: прагматичний курс : навч. посіб. / за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова. Одеса : Юридична література, 2017. 256 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Konst-pravo-pragmat-kurs.pdf (дата звернення: 05.04.2026).
6. Estonian National Electoral Committee. Statistics on internet voting. 2023. URL: https://www.valimised.ee/en/archive/statistics-about-internet-voting-estonia (дата звернення: 05.04.2026).
7. Афанасьєва М. В., Бальцій Ю. Ю., Батан Ю. Д. та ін. Конституційне право України: прагматичний курс : навч. посіб. / за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова. Одеса : Юридична література, 2017. 256 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Konst-pravo-pragmat-kurs.pdf (дата звернення: 05.04.2026).
Ключові слова: онлайн-голосування, застосунок «Дія», виборче право, українці за кордоном, вимушені переселенці, таємність голосування, кібербезпека, цифровізація, конституційне право, е-демократія.
Keywords: online voting, «Diia» application, electoral law, Ukrainians abroad, internally displaced persons, secrecy of ballot, cybersecurity, digitalisation, constitutional law, e-democracy.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Батан Ю. Д.

Кротова Емілія Олександрівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБОРОНА ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Проблематика внесення змін до Конституції України в умовах правового режиму воєнного стану набуває особливої ваги, оскільки безпосередньо пов’язана із забезпеченням стабільності державності, гарантуванням прав і свобод людини та недопущенням деструктивних трансформацій конституційного ладу. Конституція України у цьому

контексті виступає не лише нормативною основою організації публічної влади, а й ключовим інструментом підтримання правопорядку та інституційної стійкості держави в умовах як зовнішніх, так і внутрішніх викликів [5, с. 458]. Саме тому питання допустимості та меж її зміни в період воєнного стану потребує особливо обережного та виваженого підходу.

Основний Закон передбачає чітко врегульовану, формалізовану процедуру внесення змін, спрямовану на охорону його базових положень і запобігання можливим зловживанням з боку суб'єктів владних повноважень. Зокрема, ініціювання змін належить визначеним суб'єктам відповідно до ст. 154 Конституції України, їх прийняття обумовлюється необхідністю проходження багаторівневої конституційної процедури, що, зокрема, передбачає обов'язкове отримання висновку Конституційного Суду України у випадках, встановлених для розділів I, III та XIII, підтримку не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Водночас імперативною нормою є положення ст. 157 Конституції України, відповідно до якого в умовах правового режиму воєнного стану або надзвичайного стану внесення змін до Конституції прямо забороняється [2].

У період дії правового режиму воєнного стану допустимою залишається лише теоретико-прикладна діяльність, спрямована на підготовку концепцій, вироблення пропозицій і проведення науково-практичних дискусій щодо можливих напрямів конституційного розвитку після завершення особливого режиму. Натомість будь-які спроби безпосереднього втручання у текст Конституції у цей період слід розцінювати як такі, що суперечать її положенням і можуть становити загрозу для засад правової держави та демократичного устрою. При цьому принципово важливим є те, що навіть у перспективі внесення змін не може відбуватися шляхом звуження змісту чи обсягу прав і свобод людини, які визнаються невід'ємними і гарантованими, з урахуванням міжнародно-правових зобов'язань України у сфері прав людини [3, с. 20].

Поряд із цим, стаття 158 Конституції України встановлює додаткові процедурні обмеження, спрямовані на недопущення надмірної динамічності конституційних змін. Зокрема, законопроєкт, який не був підтриманий парламентом, може бути повторно поданий лише після спливу одного року, а також забороняється протягом однієї сесії двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції. Такі приписи мають на меті забезпечити стабільність конституційного регулювання та убезпечити його від ситуативного перегляду під впливом політичної кон'юнктури [2].

Значну роль у практичному застосуванні цих норм відіграє Конституційний Суд України, який забезпечує їх офіційне тлумачення та контроль за дотриманням процедури внесення змін. У своїх правових позиціях Суд неодноразово наголошував, що перевірка законопроєктів на

відповідність вимогам статей 157-158 Конституції є обов'язковим етапом конституційного процесу, спрямованим на недопущення порушення основоположних засад конституційного ладу. Суд підкреслює, що навіть за умов правового режиму воєнного стану, держава не має права відступати від базових конституційних принципів, зокрема верховенства права та гарантій прав і свобод людини [4].

Сучасні наукові підходи також звертають увагу на те, що заборона внесення змін до Конституції під час правового режиму воєнного стану має не лише юридичне, а й вагоме політико-правове значення. Вона забезпечує інституційну стабільність держави, унеможливлює трансформацію конституційного ладу під впливом надзвичайних обставин та виступає своєрідною гарантією подальшого демократичного розвитку після завершення кризового періоду. Разом із тим у доктрині ведуться дискусії щодо абсолютності такої заборони, особливо в контексті необхідності адаптації конституційного регулювання до нових безпекових реалій і викликів [1, с. 279].

Водночас у науково-практичному вимірі постає ключова проблема співвідношення потреби адаптації конституційного регулювання до умов правового режиму воєнного стану та імперативної заборони внесення змін до Конституції України, закріпленої у ст. 157. З одного боку, сучасні безпекові виклики, трансформація суспільних відносин і необхідність оперативного реагування держави можуть об'єктивно зумовлювати потребу в оновленні окремих конституційних положень. З іншого боку, законодавець свідомо встановлює жорстке обмеження на будь-яке втручання у текст Основного Закону в умовах правового режиму воєнного стану, виходячи з пріоритету збереження стабільності конституційного ладу та недопущення його політично зумовленої трансформації. Загалом, в цьому полягає основна наукова проблема: чи є абсолютна заборона внесення змін до Конституції в умовах правового режиму воєнного стану оптимальним механізмом захисту конституційного порядку, чи, навпаки, вона може обмежувати можливості держави щодо адекватного правового реагування на кризові явища. Втім, у межах чинної конституційної моделі перевага надається підходу законодавця, відповідно до якого будь-які зміни до Конституції в цей період є недопустимими, незалежно від їх змісту чи доцільності, оскільки навіть потенційно виправдані корективи можуть створити ризики для принципів верховенства права, демократії та гарантій прав і свобод людини.

Отже, обмеження щодо внесення змін до Конституції України в умовах правового режиму воєнного стану мають комплексний характер і поєднують як змістовні, так і процедурні елементи. Вони спрямовані на збереження фундаментальних засад конституційного ладу, забезпечення непорушності прав і свобод людини та підтримання стабільності держави

в умовах надзвичайних викликів. Водночас сучасні трансформаційні процеси актуалізують потребу подальшого наукового осмислення та вдосконалення механізмів реалізації цих обмежень із урахуванням необхідного балансу між стабільністю Конституції та динамікою розвитку правової системи.

Список використаних джерел

1. Коваль Т. В. Обмеження щодо внесення змін до конституції: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 90, ч. 1. С. 279-284.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 06.04.2026).
3. Крусян А. Український конституціоналізм в умовах війни: до постановки основних науково-практичних проблем та повоєнних тенденцій. *Український часопис конституційного права*. 2023. № 3. С. 16-28.
4. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідальності законопроекту про внесення змін до статей 85 та 101 Конституції України (щодо уповноважених Верхновної Ради України) (реєстр. № 1016) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. 2019. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6_v_2019.pdf (дата звернення: 06.04.2026).
5. Швець Н. С. Проблемні аспекти внесення змін до Конституції України в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та здобувачів: матеріали науково-практичної конференції.* Вінниця, 2025. С. 457-460.

Ключові слова: Конституція України, воєнний стан, внесення змін до Конституції, конституційні обмеження, права і свободи людини, стабільність конституційного ладу, Конституційний Суд України.

Keywords: Constitution of Ukraine, martial law, constitutional amendments, constitutional restrictions, human rights and freedoms, stability of constitutional order, Constitutional Court of Ukraine.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н. Панасюк В.М.

Кузьменко Анастасія Олексіївна

здобувач 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП ГЕНДЕРНОЇ КВОТИ У ВИБОРЧИХ СПИСКАХ: МЕХАНІЗМИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ

Проблема збалансованого представництва жінок і чоловіків у виборних органах давно вийшла за межі суто політичної дискусії й набула

ознак питання конституційного значення. У глобальному масштабі прогрес залишається повільним: станом на 1 січня 2026 року жінки посідали 27,5 % місць у національних парламентах світу. При цьому держави, які запровадили жорсткі квоти, правила розміщення кандидатів у списках та дієві санкції за порушення, демонструють істотно кращі результати. Наприклад, у Мексиці жінки нині займають 252 із 500 місць у Палаті депутатів, тобто 50,4 %, тоді як в Україні – 83 із 393 фактично заповнених мандатів, або 21,1 % [5].

Конституційним фундаментом гендерної квоти в Україні є стаття 24 Конституції України, яка гарантує рівність громадян перед законом і прямо забороняє привілеї чи обмеження за ознакою статі. У поєднанні з цим Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» визначає досягнення паритетного становища жінок і чоловіків метою державної політики, а також дозволяє застосування спеціальних тимчасових заходів і позитивних дій для усунення фактичної нерівності. Такий підхід узгоджується і з Конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, стаття 4 якої прямо передбачає можливість тимчасових спеціальних заходів для прискорення встановлення фактичної рівності між чоловіками та жінками, а стаття 7 гарантує жінкам право голосувати і бути обраними на рівних умовах із чоловіками.

Український законодавець закріпив квоту у Виборчому кодексі України в імперативній формі. Для парламентських виборів частина дванадцята статті 154 вимагає, щоб під час формування загальнодержавного та регіональних списків у кожній п’ятірці були чоловіки і жінки – не менше двох кандидатів кожної статі. Аналогічна вимога для місцевих виборів міститься в частині дев’ятій статті 219 щодо єдиного та територіальних списків місцевих організацій партій. Ідеться не лише про 40-відсотковий поріг у загальному підсумку, а саме про розосередження представників обох статей по всій структурі списку, що покликано не допустити формального включення жінок у його «непрохідну» частину [1].

Саме на цьому етапі проявляється механізм конституційно-правової відповідальності. За парламентськими виборами Центральна виборча комісія відмовляє у реєстрації всіх кандидатів, висунутих партією, якщо порушено вимоги частин першої–третьої, сьомої–дев’ятої, одинадцятої–тринадцятої статті 154 Виборчого кодексу. За місцевими виборами територіальна виборча комісія відмовляє в реєстрації всіх кандидатів у разі порушення порядку висування, встановленого Кодексом; саме в цей порядок включено і вимогу щодо гендерної збалансованості списків за статтею 219. Тобто санкція за порушення квоти в Україні є суворою: це не штраф і не попередження, а недопуск усього списку до виборчого процесу. За своєю суттю така санкція має конституційно-правовий характер, оскільки застосовується до суб’єкта виборчого процесу за порушення

засад рівності та законності представницького формування публічної влади.

Водночас українська практика 2020 року показала, що навіть імперативна норма не усуває всіх проблем. За даними ОПОРИ, під час місцевих виборів 2020 року недотримання гендерної квоти стало реальною підставою для відмови у реєстрації списків, а понад 95 % опитаних кандидаток підтримали саму ідею квот. Разом із тим у дослідженні було проаналізовано 75 судових рішень, а жінки-кандидатки неодноразово вказували на ризик їх використання партіями як «технічних кандидаток». ОПОРА також зафіксувала, що лише одна кандидатка, яка була розміщена у п’ятій десятці єдиного списку, змогла отримати мандат, що ще раз доводить: місце в списку практично не менш важливе за сам факт включення до нього [3].

Окрему проблему виявила судова практика щодо так званої «некратної п’яти» – коли остання частина списку містить не п’ять, а меншу кількість кандидатів. В огляді судової практики, підготовленому за підтримки Ради Європи, зазначено, що суди неоднаково застосовували норму про присутність не менше двох кандидатів кожної статі у кожній п’ятірці, особливо тоді, коли в останній частині списку залишалася лише одна особа. Автори огляду прямо вказали на законодавчу неврегульованість такої ситуації і запропонували формули її розв’язання: або вимагати, щоб стать останнього кандидата відрізнялася від статі кандидата, який завершує попередню п’ятірку, або визначати її на користь статі, яка є менш представлена в попередній частині списку. Майже у кожній третій зі справ також порушувалося питання, чи можна вважати невідповідність квоті «технічною помилкою» [2].

Цікавим є і порівняльно-правовий вимір. Франція ще у 1999 році внесла до Конституції положення, за яким закон сприяє рівному доступу жінок і чоловіків до виборних мандатів та посад. На цій основі було розбудовано систему паритету: для частини виборів застосовується недопуск списків, якщо вони не відповідають вимозі рівного представництва, а для виборів до Національних зборів – фінансові санкції через зменшення державного фінансування партій. Французька модель важлива тим, що поєднує конституційну основу з різними видами санкцій залежно від типу виборчої системи. Станом на березень 2026 року жінки у Франції займають 208 із 575 місць у нижній палаті, що становить близько 36,2 %.

Іспанія обрала близьку до української модель, але з ще чіткішим законодавчим описом. Органічний закон 3/2007 про ефективну рівність жінок і чоловіків установив, що у виборчих списках кожна стать має становити щонайменше 40 % кандидатів, причому ця пропорція повинна зберігатися в кожній групі з п’яти кандидатів; якщо остання група містить

менше п’яти осіб, співвідношення має бути максимально наближеним до числового балансу. Європейський інститут з питань гендерної рівності окремо наголошує, що в Іспанії некомплаєнтні списки просто не допускаються до виборів. Саме поєднання placement mandate і жорсткої санкції робить іспанську модель однією з найбільш дієвих у Європі [4].

Ще далі пішла Мексика, де від моделі квот перейшли до принципу паритету. За даними IPU Parline, чинне мексиканське законодавство вимагає 50 % жінок і 50 % чоловіків серед кандидатів на посади, що заміщуються шляхом народного волевиявлення, а також відображає ширшу конституційну і законодавчу логіку «паритету в усьому». Результат є показовим: у нижній палаті мексиканського парламенту жінки становлять 50,4 %. Мексиканський досвід демонструє, що квота як тимчасовий захід може еволюціонувати у стійкий стандарт паритетної демократії, якщо підкріплена системними механізмами контролю й оскарження.

Для України з цього випливають кілька практичних висновків. По-перше, чинна модель вже містить реальний механізм конституційно-правової відповідальності – відмову в реєстрації всього списку. По-друге, закон потребує деталізації щодо останньої неповної частини списку та щодо заміни кандидатів після висування або відкликання заяв про згоду балотуватися. По-третє, доцільно розглянути додаткові санкції або стимули для політичних партій, зокрема у сфері державного фінансування, аби гендерна квота не зводилася лише до одноразової перевірки під час реєстрації. І, нарешті, важливо зберегти квоту саме як засіб досягнення фактичної рівності, а не як суто арифметичну формулу. Без цього вона ризикує залишитися інструментом формального заповнення списків, а не реального розподілу політичної влади.

Підведемо загальний підсумок, досвід місцевих виборів 2020 року показав, що наявність санкції ще не гарантує однаковості правозастосування. Найбільш перспективним напрямом удосконалення є деталізація правил для неповних частин списку, запобігання постреєстраційному обходу квоти та введення додаткових партійних стимулів або санкцій. Зарубіжна практика переконує: найкраще працюють ті моделі, де гендерний баланс закріплено не лише як декларацію, а як норму з чітким наслідком порушення.

Список використаних джерел

1. Виборчий кодекс України / Документ 396-IX, чинний, поточна редакція – Редакція від 31.12.2023, підстава – 2801-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (дата звернення: 10.04.2026)].

2. Голуб О., Романюк П. Огляд судової практики з вирішення спорів щодо дотримання гендерної квоти під час місцевих виборів 2020

року [Електронний ресурс]. 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Golub_Romanuk_2021_07_09.pdf (дата звернення: 09.04.2026)

3. Звіт за результатами дослідження ОПОРИ участі жінок в місцевих виборах – 2020 [Електронний ресурс] // Громадянська мережа ОПОРА. 2021. 12 квіт. URL: https://oporaua.org/vybory/gender_2020-23003 (дата звернення: 09.04.2026).

4. Organic Act 3/2007 of 22 March for Effective Equality between Women and Men [Електронний ресурс] // Ministerio de la Presidencia ; Ministry of Justice of Spain. 2007. URL: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Organic_Act_for_Effective_Equality_Between_Women_and_Men_%28Ley_de_Igualdad%29.PDF (дата звернення: 10.04.2026).

5. Women's representation in parliament sees sluggish gains [Електронний ресурс] // Inter-Parliamentary Union. 2026. 6 Mar. URL: https://www.ipu.org/news/press-releases/2026-03/womens-representation-in-parliament-sees-sluggish-gains (дата звернення: 09.04.2026)

Ключові слова: гендерна квота, виборчий список, конституційна відповідальність, рівність, виборче право, політичне представництво, реєстрація кандидатів, паритет.

Keywords: gender quota, electoral list, constitutional responsibility, equality, suffrage, political representation, candidate registration, parity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Батан Ю. Д.

Кушнір Наталія Ігорівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ВІДНОВЛЕННІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ ПІСЛЯ ВІЙНИ

Суттєві руйнування, спричинені збройною агресією рф, зумовлюють для України не лише потребу у фізичному відновленні інфраструктури, але й необхідність формування якісно нової державної політики відбудови, яка б враховувала як міжнародні критерії розвитку та конкурентоспроможності, так і специфіку національного контексту, зокрема тривалий характер російсько-української війни, обмеженість ресурсів, тут інституційний вимір відновлення передбачає модернізацію механізмів управління, спрямовану на підвищення їх ефективності, прозорості та підзвітності на всіх рівнях функціонування державної влади [6, с. 210].

Починаючи з моменту проголошення незалежності України та закріплення її як суверенної, демократичної, соціальної і правової держави, питання формування дієвого громадянського суспільства набуло особливої ваги, оскільки саме воно є необхідною умовою для забезпечення сталого розвитку та відповідності європейським демократичним

стандартам. Досвід розвинених держав переконливо свідчить, що ефективне громадянське суспільство, представлене розгалуженою системою інститутів, виступає ключовою передумовою функціонування повноцінної демократії, зміцнення соціальної єдності та формування відповідального громадянства [4, с. 12].

У сучасному правовому дискурсі громадянське суспільство розглядається як складний механізм соціального партнерства, що забезпечує узгодження інтересів різних соціальних груп та їх реалізацію поза межами безпосереднього державного втручання. Його фундаментальними ознаками виступають наявність ринкової економіки, різноманітність форм власності, структурованість суспільства, існування незалежних політичних сил, формування вільної громадської думки, а також активна роль особистості, яка володіє розвиненим почуттям громадянської відповідальності та власної гідності [9, с. 37].

На сучасному етапі інститути громадянського суспільства функціонують у широкому спектрі суспільних сфер, включаючи захист прав і свобод людини, представництво інтересів різних соціальних груп, надання соціальних послуг, благодійну та волонтерську діяльність, реалізацію освітніх і культурних ініціатив, екологічний захист, а також моніторинг діяльності органів влади та участь у формуванні державної політики. Поступово в українському суспільстві зростає усвідомлення їхньої значущості як важливого елементу демократичного розвитку держави [5, с. 36].

В умовах післявоєнного відновлення значення інститутів громадянського суспільства істотно зростає, оскільки вони виступають не просто допоміжним елементом, а одним із ключових чинників відновлення демократичної держави. Саме вони здатні забезпечити ефективну комунікацію між державою, місцевими громадами та громадянами, які безпосередньо постраждали від наслідків війни, діяльність інститутів слід розглядати як важливий інструмент не лише соціальної стабілізації, а й демократичної трансформації держави, що охоплює захист прав людини, участь у прийнятті рішень, здійснення громадського контролю та сприяння прозорості державної політики [2; 8, с. 104-106].

Важливу нормативну основу для розвитку громадянського суспільства створює Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, яка прямо пов’язує побудову демократичної, правової та соціальної держави з активною участю громадян та їх об’єднань у процесах управління. У сучасних умовах ця стратегія набуває особливого значення, оскільки виступає не лише програмним документом, а й інструментом залучення громадських інституцій до процесів відбудови, планування розвитку,

моніторингу виконання рішень та координації дій на різних рівнях управління [2].

Після початку повномасштабної війни громадянське суспільство України продемонструвало високий рівень самоорганізації та мобілізаційної спроможності. У перші місяці вторгнення саме громадські організації, волонтерські рухи та благодійні ініціативи стали важливим ресурсом підтримки обороноздатності держави, надання допомоги внутрішньо переміщеним особам та забезпечення базових гуманітарних потреб населення [7, с. 39-40; 4, с. 12-15].

Особливе значення посідає у процесі відновлення демократичної держави має участь інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації публічної політики. Взаємодія здійснюється у різних правових формах, зокрема через участь у нормотворчій діяльності, громадський контроль, експертний супровід державних рішень, створення консультативно-дорадчих органів і механізмів громадського моніторингу. Це дозволяє забезпечити більш відкритий, підзвітний і ефективний процес відбудови [8, с. 104-106].

Законодавчі новації 2024 року суттєво розширили можливості участі громадянського суспільства у процесах відновлення. Зокрема, Закон України «Про публічні консультації», який ще набуває чинності, вже визначив стандарти взаємодії влади з громадськістю, закріпив механізми участі та вимоги до прозорості прийняття рішень [3]. Водночас Закон України від 09.05.2024 № 3703-IX деталізував форми участі громадян у місцевому самоврядуванні, включаючи громадські слухання, місцеві ініціативи та участь у бюджетному процесі, що створює додаткові можливості для демократичного контролю за відновленням територій [1].

Також, не менш важливою є роль інститутів громадянського суспільства у відновленні соціальної довіри, згуртованості та локальної демократії. Громадські організації активно працюють із різними категоріями населення, зокрема молоддю, людьми з інвалідністю, внутрішньо переміщеними особами, забезпечуючи не лише соціальну підтримку, а й формування культури участі та відповідальності. Саме ці процеси мають довгострокове значення для становлення стійкої демократичної держави після війни [4, с. 14-15].

Отже, інститути громадянського суспільства у післявоєнній Україні виконують комплексну роль: вони підтримують населення, здійснюють громадський контроль, сприяють прозорості відбудови, залучають громадян до прийняття рішень, відновлюють локальні спільноти та утверджують демократичні стандарти взаємодії між державою і суспільством.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування : Закон України від 09.05.2024. № 3703-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3703-20 (дата звернення: 23.03.2026).

2. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Указ Президента України; Стратегія від 27.09.2021. № 487/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/487/2021 (дата звернення: 23.03.2026).

3. Про публічні консультації : Закон України від 20.06.2024. № 3841-IX (набирає чинності) URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3841-20 (дата звернення: 23.03.2026)

4. Бойчук Д. В. Роль громадських організацій у демократичному суспільстві в умовах війни. *Актуальні проблеми політики*. 2025. Вип. 75. С. 12-18.

5. Гончарук В. Реалізація механізмів взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства: виклики та перспективи. *Аспекти публічного управління*. 2025. Т. 10. С. 35-46.

6. Козир С. Інституційні засади реалізації державної політики відновлення України під час війни. *Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії*. 2024. Вип. 56. С. 210-222.

7. Пашов Р., Рубан Ю. Роль інститутів громадянського суспільства у забезпеченні відсічі військової агресії РФ. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2022. Вип. 5 (65). С. 38-42.

8. Ромців О., Рудницька Ю. Взаємодія інститутів громадянського суспільства та органів державної влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2023. № 39. С. 104-111.

9. Шуміло О. М. До питання ключових інститутів громадянського суспільства. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 3 (103). С. 35-43.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, демократична держава, післявоєнне відновлення, публічна політика.

Keywords: civil society, civil society institutions, democratic state, post-war recovery, public policy.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Львова Є. О.

Лісеєнко Арсеній Олександрович

здобувач 2-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Сучасний конституціоналізм являє собою складне політико-правове явище, яке відображає рівень розвитку держави, правової системи та суспільства загалом. В умовах воєнного стану розвиток конституціоналізму України зазнає впливу як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, зокрема трансформацій державної влади, європейської інтеграції, глобалізаційних процесів, та проходить етап «конституційного транзиту» [1]. Як зазначають Бєлова М., Бєлов Д., «Україна переживає сьогодні епоху глобальних та стрімких змін, що перетворюють основи суспільного життя й звичні парадигми конституційного мислення (мова йде не просто про ті чи інші зміни, а про такі трансформаційні процеси, що стосуються саме рівня сутнісних характеристик суспільства, яке проходить етап конституційного транзиту)» [1, с. 46].

Однією з ключових проблем сучасного конституціоналізму України є розрив між формальним закріпленням конституційних норм і їх фактичною реалізацією, який особливо загострюється в умовах війни. В українських реаліях це часто проявляється у декларативності норм, що знижує рівень довіри до державних інституцій [2]. Суттєвою проблемою є політизація конституційного процесу, яка в умовах війни може посилюватися. Конституційні зміни нерідко використовуються як інструмент політичної боротьби, що суперечить принципу стабільності основного закону та підриває його авторитет. У таких умовах виникає ризик втрати Конституцією своєї стабілізуючої функції.

Особливого значення набуває проблема кризи конституційної юстиції. Недостатня незалежність суддів, політичний тиск та проблеми з виконанням рішень конституційних судів призводять до ослаблення механізму стримувань і противаг. В умовах війни це питання набуває критичного значення, оскільки ефективний конституційний контроль є ключовою умовою функціонування правової держави [3, с. 18].

В умовах воєнного стану держава набуває права на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини, що зумовлено необхідністю забезпечення національної безпеки та збереження державності. Водночас такі обмеження повинні відповідати конституційним критеріям правомірності, зокрема принципам законності, необхідності, пропорційності та недопустимості порушення сутнісного змісту прав і свобод. У роботах вітчизняних вчених підкреслюється, що навіть за умов війни держава зобов’язана діяти в межах Конституції та міжнародно-правових стандартів, забезпечуючи справедливий баланс між публічними інтересами безпеки та захистом прав людини [3]. Як зазначає Крусян А., «війна обумовила зміни в інституціональній складовій системи українського конституціоналізму, тобто, перш за все, в організації та функціонуванні

органів публічної влади, аналіз яких надає підстави виокремити проблеми, що потребують свого розв'язання..» [3, с. 17].

Не менш важливим є вплив глобалізації та європейської інтеграції на український конституціоналізм, який у післявоєнний період лише посилюватиметься. Це зумовлює подальшу гармонізацію національного законодавства з міжнародними правовими стандартами. Водночас такі процеси актуалізують питання визначення меж імплементації міжнародно-правових норм у національну правову систему та недопущення звуження змісту державного суверенітету. Збереження національних правових традицій при адаптації до міжнародних стандартів є необхідною умовою забезпечення суверенітету держави.

Сучасні виклики також пов'язані з цифровізацією суспільства, що в умовах війни та повоєнної відбудови набуває нового значення. Формування цифрового конституціоналізму потребує належного захисту персональних даних, інформаційної безпеки та цифрових прав людини, що є важливим елементом модернізації держави [4].

Важливим аспектом є також проблема легітимності конституційної влади, яка в умовах війни та політичної нестабільності зазнає значних викликів. Рівень суспільної довіри до конституції та державних інститутів стає визначальним фактором ефективності правового регулювання.

Таким чином, сучасний конституціоналізм України в умовах воєнного та післявоєнного періоду характеризується комплексом взаємопов'язаних проблем, що потребують системного вирішення. Йдеться про забезпечення реального верховенства права, зміцнення інституційної спроможності держави, відновлення довіри до влади та адаптацію конституційних норм до нових історичних викликів. Подальший розвиток конституціоналізму можливий лише за умови поєднання стабільності конституційних засад із їх здатністю до гнучкої трансформації.

Список використаних джерел

1. Бєлова М., Бєлов Д. Сучасний конституціоналізм в Україні в умовах європейської інтеграції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. Vol. 5. С. 37–40. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270226/265561
2. Стець О., Павліченко Є. Сучасні проблеми українського конституціоналізму та напрям їх уникнення. *Нове українське право*. 2021. Vol. 3. С. 4–8. URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/42
3. Крусян А. Український конституціоналізм в умовах війни: до постановки основних науково-практичних проблем та повоєнних тенденцій. *Український часопис конституційного права*. 2023. № 3. С. 16-28. URL: https://ccu.gov.ua/library/ukrayinskyy-konstytucionalizm-v-umovah-viyny-do-postanovky-osnovnyh-naukovo-praktychnyh

4. Бесчасний В., Костицький М., Кушакова-Костицька Н. Цифровий конституціоналізм: нова парадигма та перспективи розвитку в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2. С. 72–76. URL: https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/1510

Ключові слова: конституціоналізм, український конституціоналізм, конституційний процес, умови воєнного та повоєнного періоду

Keywords: constitutionalism, Ukrainian constitutionalism, constitutional process, conditions of wartime and postwar period

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н. Волкова Д. Є.

Мороз Ілля Анатолійович
здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ ТА ГЕНДЕРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ В УКРАЇНІ

Сучасні суспільно-політичні зміни, спричинені тривалою збройною агресією проти України, значно загострили питання рівності та недискримінації. У таких умовах гендерна рівність вже не є лише соціальною цінністю, а набуває важливого значення для стабільного функціонування держави та її подальшого відновлення. Попри наявність в Україні розвиненої нормативної бази у сфері забезпечення рівних прав жінок і чоловіків, на практиці зберігається розрив між законодавчо закріпленими гарантіями та реальним становищем окремих соціальних груп. Війна посилила вже наявні дисбаланси у сфері зайнятості, доступу до соціальних послуг і реалізації професійного потенціалу. Як зазначається в аналітичному звіті 2024 року, жінки зазнали непропорційно сильного впливу війни у сфері праці, доглядового навантаження та доступу до соціальної підтримки [5, с. 12–14]. Це дає підстави стверджувати, що проблема гендерної нерівності в Україні має не лише соціальний, а й виразний правовий характер, зокрема у формах непрямої дискримінації, що прямо закріплено законом, коли формально однакові умови можуть фактично створювати менш сприятливе становище для певних осіб [3].

Нормативною основою забезпечення гендерної рівності в Україні є насамперед Конституція України. Відповідно до статті 24, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, а будь-які привілеї чи обмеження за ознакою статі не допускаються [1]. Крім того, Конституція передбачає спеціальні заходи, спрямовані на забезпечення фактичної рівності жінок і чоловіків, зокрема створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством [1]. Подальший розвиток цих положень закріплений у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», які визначають

правові механізми реалізації принципу рівності та запобігання дискримінації [2; 3]. Важливе значення має і Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, яка спрямована на подолання стійких гендерних дисбалансів у різних сферах суспільного життя та передбачає застосування відповідних механізмів державної політики [4]. Водночас практична реалізація цих положень ускладнюється збереженням гендерних стереотипів, які впливають на розподіл соціальних ролей, доступ до професійної реалізації та участь у суспільному житті [4].

Окремим особливо гострим викликом в умовах війни є сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, яке потребує належної правової оцінки та ефективного державного реагування. Подолання наслідків таких злочинів вимагає не лише фіксації та правової кваліфікації відповідних діянь, а й створення системи підтримки постраждалих, що включає доступ до психологічної, соціальної та правової допомоги [4; 5, с. 31]. Крім того, в умовах війни загострюється проблема множинної дискримінації, коли особи з уразливих категорій можуть одночасно стикатися з кількома формами обмеження у доступі до захисту своїх прав. Саме тому посилення національного механізму забезпечення гендерної рівності має розглядатися не лише як окремий напрям державної політики, а як важлива складова загальної системи захисту прав людини в період війни та післявоєнного відновлення [4].

Отже, гендерна нерівність і гендерна дискримінація в Україні залишаються реальними та актуальними проблемами, які в умовах воєнного стану набули ще більшої гостроти. Вони проявляються як у соціально-економічній сфері, так і в доступі до правового захисту, професійної реалізації та участі в суспільному житті. Незважаючи на наявність належної законодавчої бази, для досягнення реальної рівності недостатньо лише формального закріплення правових гарантій.

Необхідними є ефективна імплементація законодавства, посилення відповідальності за дискримінаційні практики та формування гендерно чутливого підходу до державної політики, особливо в контексті відбудови України. Лише за умови системного впровадження принципу рівності в усі сфери суспільного життя можливо забезпечити справедливий і демократичний розвиток держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 08.04.2026)

2. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV у ред. від 01.01.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text (дата звернення: 08.04.2026).
3. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI у ред. від 23.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text (дата звернення: 08.04.2026).
4. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 № 752-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text (дата звернення: 08.04.2026).
5. Гендерний аналіз розвитку людського капіталу під час війни та повоєнного відновлення : аналітичний звіт (травень 2024 року) / Департамент соціальної та ветеранської політики КМДА. Київ, 2024. 48 с. URL: https://dsp.kyivcity.gov.ua/henderna-polityka/doslidzhennia/hendernyi-analiz-rozvytku-liudskoho-kapitalu-pid-chas-viiny-ta-povoiennoho-vidnovlennia-traven-2024-roku

Ключові слова: гендерна нерівність, гендерна дискримінація, непряма дискримінація, людський капітал, СНПК (сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом), соціальна справедливість, інклюзивне відновлення.

Keywords: gender inequality, gender discrimination, indirect discrimination, human capital, CRSV (conflict-related sexual violence), social justice, inclusive recovery.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кулі-Іванченко К. К.

Нагірняк Дарина Олегівна, Потужня Валерія Сергіївна
здобувачки 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ЯК ПЕРВИННА КОНСТИТУЦІЙНА ЦІННІСТЬ

Питання трансформації соціально-політичного та правового життя України у післявоєнний період вимагає не просто інституційної перебудови, а радикальної зміни філософії правозастосування. Людська гідність у цій системі координат постає не лише як суб'єктивне право, а як первинна конституційна цінність, що визначає легітимність будь-яких правових обмежень та реформ. Усвідомлення гідності як фундаменту правопорядку є критично важливим саме зараз, коли держава стоїть перед викликом масштабної відбудови. Слід наголосити, що стратегічна стабільність країни залежить не від кількості прийнятих законів, а від їхньої відповідності гуманістичним стандартам поваги до особистості.

Дослідження генезису людської гідності дає підстави стверджувати про її позадержавну та природну сутність. Гідність не є продуктом нормотворчості чи «дарунком» від влади; вона є невід'ємною онтологічною характеристикою людини, що передує державі та праву. Класичне обґрунтування цього підходу вбачається у працях І. Канта, де кожна людська істота розглядається як самоціль, що виключає можливість її

використання як інструменту для досягнення економічних чи політичних завдань [4; с. 67-68].

У повоєнній правовій реальності цей принцип набуває особливого значення: будь-яка державна стратегія відбудови повинна оцінюватися крізь призму поваги до автономії волі індивіда. На наше переконання (що підкріплюється позицією М. Костицького), правопорядок втрачає свою моральну силу, якщо він перестає захищати внутрішню самоцінність людини, перетворюючись на механістичну систему адміністративного примусу [1; с. 112-114]. Таким чином, гідність виступає не просто частиною закону, а його легітимізуючим «ядром».

Аналіз вітчизняного конституціоналізму свідчить про поступову кристалізацію гідності як найвищої соціальної цінності. Позиції Конституційного Суду України підтверджують, що гідність є джерелом усіх інших прав і свобод [3]. Проте, з погляду наукового аналізу, вбачається за необхідне вийти за межі формального тлумачення. Слід стверджувати, що гідність – це абсолютна межа, за яку держава не має права заходити навіть в умовах надзвичайної потреби.

Досліджуючи праці С. Різника, можна виокремити важливий соціальний вимір гідності: обов'язок держави забезпечувати умови для гідного існування [2; с. 47-48]. У післявоєнному контексті це означає, що захист ветеранів, постраждалих осіб та переселенців має будуватися не на засадах патерналістської «допомоги», а на визнанні їхньої повної правової суб’єктності та гідності. Будь-яка бюрократизація процесів соціальної підтримки, що змушує людину відчувати себе прохачем, є прихованим посяганням на її гідність.

Одним із найскладніших аспектів післявоєнної трансформації є питання обмеження прав людини. Здійснений аналіз дозволяє дійти висновку, що будь-яке втручання держави у приватну сферу повинно проходити суворий тест на пропорційність. Слід вважати, що межею втручання виступає «непорушний залишок» гідності, який не підлягає зважуванню з іншими цінностями [3; с. 16]. Жодні мотиви національної безпеки чи відновлення інфраструктури не можуть бути виправданням для поводження, що нівелює статус людини як найвищої цінності [5].

Більше того, утвердження гідності безпосередньо корелює з концепцією «доброго врядування» (good governance). Право на повагу до гідності включає захист від будь-якого вияву зневаги чи бюрократичного свавілля в державних інституціях [1; с. 125]. У повоєнній державі адміністративні процедури мають бути переосмислені таким чином, щоб людина відчувала себе рівноправним учасником діалогу, а не пасивним об’єктом управління.

На основі проведеного аналізу та власних розмірковувань пропонується виокремити такі стратегічні напрями правової

трансформації: забезпечення реальної пріоритетності захисту гідності при розробці законодавства про відновлення України. Це дозволить відсікати ініціативи, що розглядають людину як статистичну одиницю у планах відбудови [2; с. 50-51]. Інституціоналізація «гуманітарної експертизи» нових нормативних актів, що передбачає перевірку на предмет їхнього впливу на правовий статус та повагу до честі особи. Удосконалення механізмів судового захисту особистої гідності. Слід стверджувати, що відшкодування моральної шкоди за приниження гідності державою має бути суттєвим інструментом стримування посадових осіб [1; с. 128]. Формування нової правової культури, де визнання самоцінності людини стає базовою компетенцією для державних службовців. Лише усвідомлення гідності як первинної цінності дозволить уникнути рецидивів тоталітарного мислення у майбутньому [4; с. 80].

Підсумовуючи викладене, слід наголосити, що людська гідність у післявоєнній Україні має трансформуватися з юридичної абстракції у дієвий життєвий принцип. Справжня перемога та успіх модернізації країни вимірюються ступенем реальної поваги до кожної особистості. Головна думка дослідження полягає в тому, що правова система є легітимною лише доти, доки вона визнає людину вищою за будь-який державний апарат, а її гідність – недоторканним джерелом правопорядку. Справжня трансформація життя країни почнеться тоді, коли кожен громадянин відчує свою суб'єктивність захищеною від будь-яких форм владного свавілля.

Список використаних джерел

1. Костицький М. В. Філософія права: *монографія.* Київ: Юрінком Інтер, 2020. 340 с.
2. Різник С. В. Конституційні основи захисту людської гідності в Україні. *Часопис Київського університету права.* 2021. No 2. С. 45–52.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі про людську гідність від 22 травня 2018 року No 5-р/2018. URL: https://ccu.gov.ua/docs/2437 (дата звернення: 08.04.2026).
4. Кант І. Основи метафізики моральності. Вибрані твори. Київ: Юніверс, 1999. 450 с.
5. Конституція України: Закон від 28.06.1996 No 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 08.04.2026).
6. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена Резолюцією 217 А (III) ГА ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 08.04.2026).

Ключові слова: людська гідність, конституційні цінності, післявоєнний період, антропоцентризм, права людини, верховенство права, правовий аналіз, пропорційність.
Keywords: human dignity, constitutional values, post-war period, anthropocentrism, human rights, rule of law, legal analysis, proportionality.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Кулі-Іванченко К.К.

Негретов Вадим Сергійович
здобувач 6-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВОЇ КОНСТИТУЦІОНАЛІСТИКИ

Майбутня реконструкція соціально-політичного та правового ландшафту України після війни залежить від активного впровадження концепції «держави в смартфоні». У таких умовах питання сучасної конституціоналістики виходять за межі традиційного інституційного аналізу, і фокус зміщується на дослідження складної правової природи цифрових прав особи. Важливо усвідомлювати, що цифровізація публічних сервісів – це не просто технічний апгрейд, а глибока трансформація суспільного договору. Застосунок «Дія» став не лише інтерфейсом для спілкування з владою, а й основним інструментом для виконання державних функцій в електронному форматі. Це підкреслює необхідність нагального перегляду традиційних гарантій, які передбачені статтею 32 Конституції України. Коли межа між публічною сферою та приватним простором у цифровому світі стає майже невидимою, захист особистого життя вимагає нових підходів до тлумачення конституційних норм [1].

Одним із головних викликів для конституційної доктрини після війни є реальне впровадження принципу Data Minimization (мінімізація даних). Ця концепція, що є фундаментом європейської системи приватності, закріплена у статті 5 Загального регламенту про захист даних (GDPR – General Data Protection Regulation). Вона передбачає, що будь-яка обробка персональної інформації суб’єктами владних повноважень має бути суворо обмежена лише тими даними, які є релевантними, адекватними та необхідними для конкретно визначеної законної мети [2, Art. 5]. Після війни, коли цифрові реєстри стануть важливими для підтвердження прав мільйонів людей, в тому числі прав мільйонів ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та біженців, дотримання цього принципу стає дуже важливим. Держава повинна уникати створення систем, які надмірно контролюють людей, збираючи зайву інформацію під приводом зручності. Межі прозорості особистості перед державою мають бути чітко визначені на конституційному рівні.

Слід звернути увагу на важливість алгоритмічної підзвітності в публічному управлінні. Автоматизація процесів прийняття рішень може призвести до небезпечного явища, яке називають «цифровим формалізмом». Це коли дані з реєстрів або алгоритми отримують більше юридичної ваги, ніж реальні обставини життя людей. Щоб уникнути таких ризиків, важливо впровадити концепцію "людина в циклі" (Human-in-the-

loop). Цей підхід, запозичений з теорії критичних систем і сучасного адміністративного права, говорить про те, що будь-яке автоматизоване рішення, яке має серйозні юридичні наслідки – наприклад, відмова у виплаті компенсації за майно – не може бути остаточним без участі посадової особи. Це виступає фундаментальною гарантією реалізації алгоритмічної підзвітності та дотримання статті 55 Конституції України, яка гарантує кожному захист від можливих помилок або "свавілля" цифрових систем [1].

Системна трансформація правової реальності у повоєнний період потребує інтеграції методології Privacy by Design (приватність за задумом/проєктом) [2, Art. 25]. Цей міжнародний стандарт, закріплений в праві ЄС, говорить, що захист персональних даних повинен бути частиною технологічної архітектури державних сервісів, зокрема системи «Дія», ще на етапі проєктування. Насправді, конституційні права людей мають бути «вбудовані» прямо в програмний код, щоб забезпечити автоматичний захист за замовчуванням – Privacy by Default. В умовах післявоєнних викликів і постійних загроз інформаційній безпеці, цей підхід перетворюється з технічного завдання на конституційний обов’язок держави, щоб захистити цифровий суверенітет особи [3].

Важливим аспектом наукового обговорення є питання цифрового самовизначення особи. Кожен громадянин повинен мати реальне «право на інформаційну прозорість». Це означає, що в будь-який момент можна відстежити, який державний орган, коли і на яких підставах звертався до його персональних даних [2, Art. 12]. Це повністю відповідає європейським стандартам GDPR, які встановлюють високі вимоги до захисту приватності. Оскільки Україна прагне до євроінтеграції, принципи цього Регламенту мають бути впроваджені у нашу конституційну практику. Особливо важливим є «право на забуття» (Right to be forgotten) – можливість вимагати видалення або анонімізації своїх даних з державних реєстрів після досягнення мети їх обробки [2, Art. 17]. У післявоєнному контексті це дасть можливість громадянам «перегорнути сторінку», запобігаючи збереженню застарілої або чутливої інформації в цифрових архівах держави.

Актуальним у повоєнний період є питання правового регулювання транскордонної передачі персональних даних. Масштабна міграція та зростання міжнародної співпраці у сферах правосуддя і соціального захисту вимагають обробки інформації про українців на серверах, які знаходяться за межами нашої юрисдикції. Тому важливо, щоб конституціоналісти розробили надійні правові механізми. Вони повинні запобігти зниженню рівня захисту прав людей, коли дані перетинають цифрові кордони. Одним з пріоритетних кроків у цьому напрямку є створення незалежного наглядового органу – Supervisory Authority [2, Art.

51-59]. Його конституційно-правовий статус має забезпечити політичну автономію та професійний контроль за діяльністю органів влади в сфері цифровізації.

Підсумовуючи, можна сказати, що виклики сучасної конституціоналістики в епоху цифровізації – це, перш за все, питання збереження людської гідності. У повоєнний час Україна має шанс створити прогресивну і захищену модель цифрової демократії. Але успіх цієї трансформації залежить від того, чи буде система «Дія» та інші сервіси базуватися на принципах верховенства права і повної підзвітності держави. Технологічний розвиток не може бути виправданням для порушення основних свобод, адже рівень захисту прав людини – це головний критерій успіху правових реформ. Тільки через гармонізацію цифрових інновацій із засадничими конституційними принципами можливо гарантувати, що концепція «держави в смартфоні» залишиться інструментом забезпечення свободи, а не перетвориться на засіб соціального контролю.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 10.04.2026).

2. General Data Protection Regulation (GDPR): Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng (дата звернення: 10.04.2026).

3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19 (дата звернення: 10.04.2026).

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України: Рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 № 2-рп/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12 (дата звернення: 11.04.2026).

5. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17 (дата звернення: 11.04.2026).

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 вересня 2018 року у справі № 806/3265/17. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/apel_zrazk_spravi_vs_vp/2023_12_01_806_3265_17 (дата звернення: 11.04.2026).

7. Про продовження строку реалізації Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та плану заходів

щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.05.2025 № 464-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/464-2025-%D1%80#Text (дата звернення: 11.04.2026).

Ключові слова: цифровізація, персональні дані, конституціоналістика, застосунок «Дія», післявоєнний період, приватність, GDPR, мінімізація даних, алгоритмічна підзвітність, цифрові права, верховенство права.

Keywords: digitalization, personal data, constitutionalism, Diia app, post-war period, privacy, GDPR, data minimization, algorithmic accountability, digital rights, rule of law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Волкова Д.Є.

Олексюк Надія Вадимівна
здобувачка 1-го курсу факультет судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА СВОБОДУ ТА БЕЗПЕКУ ГРОМАДЯН У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Право на свободу та особисту недоторканність є одним з основоположних конституційних прав, яке не підлягає обмеженню навіть в умовах воєнного стану. Відповідно до ст. 29 Конституції України, кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність; ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [1]. Конституція у ч. 2 ст. 64 прямо встановлює перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану, і право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29) включено до цього переліку [1]. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалась 24 лютого 2022 р., зумовила введення воєнного стану і поставила перед правовою системою України непросте завдання: забезпечити ефективну оборону держави без порушення абсолютних конституційних гарантій прав людини.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII визначає воєнний стан як особливий правовий режим, що передбачає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

При цьому вказаний Закон та Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» визначають вичерпний перелік прав, які можуть бути обмежені: йдеться про статті 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції (зокрема право на недоторканність житла, таємницю листування, свободу думки і слова, право власності, свободу підприємництва, право на освіту) [2]. Право на свободу та особисту недоторканність у цьому переліку відсутнє, що підтверджує його абсолютну

захисну сферу. Важливим механізмом обмеження свободи пересування в умовах воєнного стану є комендантська година – заборона перебування на вулицях у певний час доби, яка, однак, стосується лише свободи пересування (ст. 33 Конституції України), а не свободи та особистої недоторканності за ст. 29 Конституції України.

У правовій доктрині питання балансу між необхідністю забезпечення національної безпеки та гарантуванням прав громадян у період воєнного стану є одним із центральних. Орленко В. І. в дослідженні впливу воєнного стану на реалізацію основних прав і свобод громадян наголошує, що права та свободи людини є найвищою цінністю держави. В умовах війни, для підтримання безпеки та функціонування держави, деякі права можуть бути обмежені. Однак ці обмеження повинні бути визначені законодавством і не можуть стати підставою для протиправної поведінки, тортур або приниження людської гідності [3, с. 50].

Визначальне значення для розуміння абсолютності права на свободу в умовах воєнного стану має Рішення Конституційного Суду України від 18 липня 2024 р. № 8-р(II)/2024 у справі про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою. Предметом перевірки стала ч. 6 ст. 615 КПК України, яка допускала автоматичне – без рішення суду – продовження тримання особи під вартою на строк до двох місяців у разі «неможливості розгляду судом» відповідного клопотання в умовах воєнного стану. КСУ констатував: Конституцією України та актами, якими введено воєнний стан, не визначено можливості обмеження прав і свобод, гарантованих ст. 29 (право на свободу та особисту недоторканність); втручання у це право не може бути обумовлене цілями вирішення завдань воєнного стану [4]. Суд підкреслив, що особиста свобода є природним станом людини, тоді як тримання під вартою – виняткове становище, яке конституційно допускається лише за наявності вмотивованого судового рішення; жоден інший орган державної влади не наділений повноваженнями щодо перевірки обґрунтованості втручання у право на свободу [4]. Зазначену норму визнано неконституційною.

В органічному зв'язку з попереднім стоїть Рішення Конституційного Суду України від 19 червня 2024 р. № 7-р(II)/2024 у справі за конституційними скаргами щодо відповідності Конституції України ч. 6 ст. 176 КПК, яка встановлювала обов'язкове тримання під вартою для певних категорій обвинувачених без надання суду можливості зважити всі обставини конкретної справи. КСУ визначив, що ч. 6 ст. 176 КПК не суперечить ст. 29 Конституції України, оскільки ця норма забезпечує посилені гарантії захисту конституційного права на свободу від свавільного втручання – адже судовий контроль при цьому зберігається [5]. Рішення важливе з методологічного погляду: КСУ чітко розмежував ситуації, коли обмеження права на свободу є конституційно допустимим (за умови

збереження судового контролю), і ситуації, коли таке обмеження є абсолютно неприпустимим (у разі повного виключення суду з механізму санкціонування). Таким чином, обидва рішення КСУ 2024 р. формують системну правову позицію: навіть в умовах воєнного стану право на свободу і особисту недоторканність залишається абсолютним у своїй процесуальній гарантії – обов'язковому судовому контролі.

Таким чином, право на свободу та безпеку громадян у період воєнного стану в Україні захищається за допомогою триярусної системи гарантій. На конституційному рівні – через абсолютну заборону обмеження ст. 29 Конституції України, закріплену у ч. 2 ст. 64 Конституції України. На законодавчому рівні – через встановлення вичерпного переліку прав, які можуть бути тимчасово обмежені в умовах воєнного стану, до якого право на свободу і особисту недоторканність не включено. На конституційно-судовому рівні – через прецедентні рішення КСУ 2024 р., що визнали неконституційними будь-які механізми, які виключають або знецінюють судовий контроль за обмеженням свободи навіть під час збройного конфлікту. Перспективи подальших досліджень пов'язані з виробленням законодавчих стандартів, що забезпечували б практичну реалізацію судового контролю в умовах активних бойових дій, зокрема через впровадження механізмів дистанційного розгляду клопотань про тримання під вартою.

Список використаних джерел

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення : 14.04.2026)
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення : 14.04.2026)
3. Орленко В. І. Вплив воєнного стану на реалізацію основних прав і свобод громадян: правовий аналіз. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2024. № 2 (30). С. 46–51. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/4414/4724.
4. Рішення Конституційного Суду України від 18 липня 2024 р. № 8-р(II)/2024 у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою). Конституційний Суд України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text. (дата звернення : 14.04.2026)

5. Рішення Конституційного Суду України від 19 червня 2024 р. № 7-р(II)/2024 у справі за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України. Конституційний Суд України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-24#Text. (дата звернення : 14.04.2026)

Ключові слова: право на свободу, особиста недоторканність, воєнний стан, обмеження прав, конституційні гарантії, тримання під вартою, судовий контроль, Конституційний Суд України, пропорційність, права людини.

Keywords: right to liberty, personal inviolability, martial law, restriction of rights, constitutional guarantees, pre-trial detention, judicial control, Constitutional Court of Ukraine, proportionality, human rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кулі-Іванченко К.К.

Островська Дар'я Денисівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Повномасштабна війна стала для нашої країни не просто випробуванням на міцність, а справжнім моментом істини для всіх демократичних інститутів. Сьогодні ми бачимо, як громадянське суспільство в Україні перетворилося на фундамент національної стійкості, взявши на себе функції, які зазвичай належать державі. Проте з погляду права цей процес є значно складнішим, ніж здається на перший погляд, адже він вимагає постійного пошуку рівноваги між жорсткими вимогами воєнного часу та збереженням засадничих свобод. Українська реальність доводить: боротьба проти агресора повинна вестися виключно на правовому полі. Як слушно зауважує О. Стогова: «Баланс між безпекою та свободою має стати результатом чіткої позиції, яка визнає як життєву потребу суспільства в безпеці, так і в правах та свободах людини» [1, с. 182]. Це переконання є наріжним каменем для функціонування демократії, де не всі засоби захисту є прийнятними, якщо вони руйнують саму суть правової держави.

Для глибокого аналізу цієї теми варто спочатку розібратися, що ми розуміємо під громадянським суспільством у конституційно-правовому контексті. Це не просто сукупність активних людей, а складна система інститутів за межами державних та комерційних структур, яка забезпечує самоорганізацію населення. Це простір, де вільні індивіди об'єднуються для реалізації спільних цілей та захисту прав. В умовах воєнного стану сутність цієї системи проявляється через волонтерські рухи, громадські

організації та незалежні медіа, які стали повноправними суб'єктами оборонних процесів. Ми погоджуємося з думкою дослідників, що «громадянське суспільство не можна «побудувати» як щось нове поряд з негромадянським. Його можна утверджувати як нову якість політично організованого суспільства, як середовище демократії, свободи і відповідальності за долю держави і нації» [2, с. 3]. Це середовище сьогодні формує нові підходи до становлення особистості та боротьби за справедливість, що є критично важливим для європейського вектору розвитку України.

Конституційно-правовий статус цих інститутів в особливий період зазнав суттєвих трансформацій. Введення режиму воєнного стану 24 лютого 2022 року кардинально змінило обсяг повноважень органів влади та їхню взаємодію з громадянами. Військове командування та адміністрації тепер здійснюють управління за участю органів місцевого самоврядування та громадськості, що дозволяє консолідувати всі ресурси для відсічі ворогу. О. Малишева констатує, що «органи публічної влади в умовах воєнного стану зазнали суттєвих трансформацій з огляду на їхні повноваження, функції, завдання» [3, с. 289]. У регіонах, наближених до фронту, ми бачимо звуження функцій місцевого самоврядування, тоді як у тилових громадах воно зберігає ширші можливості для співпраці з громадським сектором. Це дозволяє владі конвертувати інтереси суспільства у швидкі управлінські рішення, що особливо важливо в кризових умовах.

Найбільш дискусійним питанням залишаються межі обмеження конституційних прав і свобод. Стаття 64 Конституції України чітко вказує, що в умовах воєнного чи надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав із зазначенням строку їх дії. Проте це не означає вседозволеності для держави. Закон України прямо наголошує, що «правовий режим воєнного стану вводиться для охорони прав, свобод і законних інтересів громадян» [4]. Тобто навіть саме обмеження прав має на меті їхній захист у довгостроковій перспективі через збереження державності. Згідно з відповідним Указом Президента, «у зв'язку з уведенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 40-44, 53 Конституції України» [5]. Мова йде про недоторканність житла, свободу пересування, право на мирні збори та свободу слова. Однак важливо пам'ятати про існування невідчужуваності ключових прав (на життя, на захист честі та гідності), які не можуть бути обмежені за жодних обставин, що закріплено у самому Основному Законі.

Взаємодія громадянського суспільства та публічної влади під час війни набула унікальних, подекуди симбіотичних форм. Волонтерський рух став справжнім «невидимим фронтом», який фактично легітимізує дії влади в

очах суспільства. Рівень довіри до очільників держави та військового керівництва сьогодні прямо залежить від спроможності останніх налаштовувати ефективну співпрацю з волонтерськими центрами та благодійними фондами. У результаті такого партнерства зростає загальна легітимність владних інституцій, оскільки довіра до лідерів конвертується у визнання статусу самої системи. У підсумку це дозволяє формувати стратегії спільного спротиву, де кожна сторона розуміє свою відповідальність.

Проте не можна ігнорувати й негативні тенденції. Тривалий воєнний стан створює ризики надмірної централізації влади та формалізації громадського контролю. Дослідження показують, що консультації з громадськістю при розробці певних політик іноді мають лише вигляд демократичного процесу, а не його реальну суть. Окремим викликом є неможливість проведення виборів під час дії воєнного стану, що закріплено законодавчо. Це перериває природний цикл оновлення влади та вимагає від громадянського суспільства посилення наглядової функції, аби запобігти зловживанням усередині державного апарату. Тільки активна позиція громадськості та незалежність судів можуть гарантувати, що «демократія захисту» не перетвориться на авторитарну модель.

Економічні наслідки війни також накладають свій відбиток на активність суспільства. Величезні збитки, руйнування інфраструктури та зростання рівня бідності призводять до того, що значна частина населення зосереджується на виживанні, а не на громадській діяльності. Соціальна нерівність може стати перешкодою для солідарності, оскільки категорії населення, що борються з фінансовими труднощами, часто виключаються з політичних та громадських процесів. Це дозволяє дійти висновку, що держава має не просто очікувати на допомогу від волонтерів, а активно підтримувати громадянський сектор через прозорі грантові програми та цифровізацію державних послуг.

На завершення зазначимо, що українське громадянське суспільство в умовах воєнного стану продемонструвало безпрецедентний рівень зрілості. Воно стало не просто «доповненням» до державних структур, а самостійним фактором національної безпеки. Незважаючи на всі виклики, пов'язані з обмеженням прав та економічною кризою, Україна зберігає відданість демократичним цінностям. Це дозволяє з упевненістю дивитися у повоєнне майбутнє, де досвід воєнної самоорганізації стане фундаментом для швидкого відновлення суверенітету та євроінтеграції. Роль судів у захисті конституційних гарантій та активність громадянського контролю залишаються тими запобіжниками, які не дозволять війні зруйнувати демократичну душу нашої держави.

Список використаних джерел

1. Стогова О. В. Воєнний стан в Україні: конституційно-правові виклики для демократії. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 4 (93). С. 182–186.
2. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року. *Політичний менеджмент.* 2005. № 6(15). С. 3–6.
3. Малишева О. В. Публічна влада і громадянське суспільство в Україні в умовах воєнного стану. *Теорія та практика державного управління*. 2025. Вип. 2 (81). С. 289–301.
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (зі змінами та доповненнями станом на 14.05.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 04.04.2026).
5. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 (з продовженням дії). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 04.04.2026).

Ключові слова: громадянське суспільство, воєнний стан, конституційно-правовий аспект, права людини, обмеження прав, публічна влада, волонтерський рух, легітимність, демократія, правова держава.

Keywords: civil society, martial law, constitutional and legal aspect, human rights, restriction of rights, public authority, volunteer movement, legitimacy, democracy, rule of law.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н. Кулі-Іванченко К. К.

Парфьонов Олексій Максимович
здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПРОВАДЖЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ В СПОСОБІВ ГОЛОСУВАННЯ В УКРАЇНІ: РИЗИКИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У сучасному світі виборчі процеси значно змінюються під впливом технологічних інновацій і глобалізаційних тенденцій. Одним із таких нововведень є використання альтернативних форм голосування.

В Україні така форма волевиявлення поки що не врегульована на законодавчому рівні, що викликає жваві наукові та політичні дискусії щодо доцільності її впровадження. Особливу актуальність це питання набуває в умовах воєнного стану, масштабної міграції населення та великої кількості громадян, які перебувають за кордоном. Реалізація їхнього конституційного права на участь у виборах потребує розробки нових дієвих механізмів. Водночас будь-які зміни у виборчій системі повинні відповідати принципам загального, рівного та таємного голосування, визначеним законодавством України.

Одним із ключових аргументів на користь впровадження голосування поштою є підвищення доступності виборчого процесу для

громадян. У сучасних реаліях значна частина українців перебуває за межами країни або фізично не спроможна відвідати виборчі дільниці.[3, с.10] За результатами досліджень, дистанційні форми голосування, зокрема голосування поштою, відкривають можливість для громадян за кордоном брати активну участь у виборах. Це стає особливо актуальним у випадках, коли традиційні механізми голосування не здатні забезпечити належний рівень охоплення усіх виборців.

Окрім того, запровадження альтернативних способів голосування сприятиме захисту виборчих прав осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та громадян, які мешкають у віддалених районах.[4, с.114] У цьому контексті голосування поштою може стати потужним засобом покращення інклюзивності виборчого процесу.

Варто також зазначити, що Конституція України гарантує кожному громадянину право на участь у виборах [1], зобов'язуючи державу створювати умови для реалізації цього права незалежно від місця перебування. З огляду на це, впровадження голосування поштою можна розглядати як один із важливих механізмів забезпечення конституційних гарантій.

Ще одним важливим аргументом на користь змін є потенційне збільшення явки виборців. У ситуаціях, коли частина населення стикається з фізичними або географічними перешкодами для участі у виборах, впровадження альтернативних форм голосування здатне суттєво вплинути на загальний рівень громадянської активності. Зокрема, дистанційні методи надають можливість голосувати тим громадянам, які знаходяться за межами країни або не мають можливості особисто з'явитися на виборчі дільниці.[3, с.11] Це допомагає більш повно відобразити волю народу та підвищує легітимність виборчого процесу.

Однак чинне законодавство України встановлює голосування здебільшого на виборчих дільницях і не регламентує процедури голосування поштою (ст. 28).[2] Така ситуація може обмежувати реалізацію виборчих прав значної частини громадян, що в результаті негативно позначається на рівні явки.

Поглиблений аналіз порушеного питання демонструє, що введення голосування поштою може стати важливим кроком у напрямку модернізації виборчого процесу в Україні. Цей підхід відкриває широкі можливості для залучення більшої кількості учасників, зокрема тих громадян, які через об'єктивні обставини не мають змоги особисто з'явитися на виборчі дільниці. Також цей спосіб може забезпечити включення до виборчого процесу українців, які проживають за межами країни, що дозволить їм повною мірою реалізувати своє право голосу. Окрім цього, запровадження такого механізму цілком здатне суттєво стимулювати активність виборців, сприяючи збільшенню явки та зміцненню демократичних традицій.

Однак впровадження голосування поштою супроводжується низкою значних ризиків. Зокрема, виникають питання щодо забезпечення таємниці голосування, ідентифікації виборців, можливих технічних труднощів і ризику фальсифікацій. Додатковою перешкодою є відсутність у чинному законодавстві України необхідних положень для реалізації таких механізмів.

Процес впровадження голосування поштою слід здійснювати поступово, враховуючи міжнародний досвід, забезпечуючи чітке правове регулювання та належний рівень безпеки виборчого процесу. Насамперед варто впроваджувати пілотні проєкти для окремих груп виборців, таких як громадяни, які перебувають за кордоном, або особи, які не мають змоги особисто прийти на виборчу дільницю. Це надасть можливість практично перевірити механізми, виявити можливі недоліки та оперативно їх усунути.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 №396-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20
3. Токар-Остапенко О. В. Дистанційне електронне голосування як механізм реалізації виборчих прав громадян України, що перебувають за кордоном (у контексті застосування європейських стандартів електронного голосування). Нац. ін-т стратег. дослідж., 2021. URL: https://doi.org/10.53679/niss-analytrep.2021.15
4. Скороход О. П. ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДІВ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ЕФЕКТИВНОГО ЕЛЕМЕНТУ СИСТЕМИ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇН. II Міжнародна науково-практична конференція «Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень», м. Вінниця. 2024. URL: file:///C:/Users/student/Downloads/14783-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-29400-1-10-20240102.pdf

Ключові слова: голосування поштою, виборчий процес, виборчі права, дистанційне голосування, явка виборців, виборче законодавство України, таємниця голосування, ризики фальсифікацій, електронна демократія, воєнний стан.

Keywords: postal voting, electoral process, voting rights, remote voting, voter turnout, electoral legislation of Ukraine, ballot secrecy, risks of fraud, e-democracy, martial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кулі-Іванченко К.К.

Рєзнік Альбіна Володимирівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Громадянське суспільство виступає тим середовищем, у якому реалізуються права, свободи та ініціативи людей, формуються механізми контролю за владою та забезпечується баланс інтересів у державі. Особливої актуальності це питання набуває в умовах сучасних викликів, з якими зіткнулася Україна, зокрема в період повномасштабної збройної агресії, що суттєво вплинула на всі сфери суспільного життя.

Громадянське суспільство розглядається як сукупність незалежних від держави інституцій, об'єднань та ініціатив громадян. Воно забезпечує певний рівень автономії особи та виступає важливим елементом демократичного устрою.

Теоретичні витоки концепції громадянського суспільства пов'язані з ідеями мислителів епохи Просвітництва, зокрема А. Сміта, Д. Юма та А. Фергюссона, які розглядали суспільство як сферу самостійної активності громадян. Важливий внесок у розвиток цієї концепції зробив А. де Токвіль, який підкреслював значення громадських об'єднань для функціонування демократії. У сучасному розумінні громадянське суспільство виступає як сфера взаємодії між державою та громадянами, забезпечуючи баланс інтересів і контроль за владою [1].

Розвиток громадянського суспільства в Україні тривав роками, протягом боротьби за національне визволення та незалежну державу в Україні. У середні віки благодійність і соціальні послуги перебували в руках церкви, а пізніше їх роль взяла на себе держава. Через відсутність сталої системи надання соціальних послуг українські громади, переважно сільські громади, сформували систему взаємодопомоги. Наприкінці XIX-го та на початку XX-го століть відома поява приватної філантропії промисловців, які допомогли створити систему соціальної підтримки нужденних, а також у сферах освіти, охорони здоров'я та культури [2].

За радянських часів участь громадськості та надання соціальних послуг суворо контролювалися державою, що зрештою призвело до формування партизанської хвилі за незалежність та національне визволення у 1960-х роках. Ця хвиля породила величезний рух за незалежність України, який створив передумови для появи Української Держави на карті світу в 1991 році. НУО та громадські рухи забезпечили кадри для більшості політичних партій та державних установ [2].

Важливим підтвердженням реальної сили громадянського суспільства України стали події 2013–2014 років, які засвідчили його здатність впливати на політичні процеси та виступати гарантом демократичних змін. У подальшому його розвиток відбувався в умовах нових викликів, зокрема збройної агресії рф, що сприяло консолідації суспільства та активізації громадянських ініціатив [3].

Проаналізувавши матеріали, опубліковані на інформаційно-аналітичному порталі *Prostir.ua*, зокрема дані національного звіту «Барометр ОГС: Україна 2022», можна зробити висновок, що повномасштабна збройна агресія рф стала потужним каталізатором трансформації громадянського суспільства в Україні. Зазначається, що організації громадянського суспільства змогли оперативно адаптуватися до нових умов та забезпечити задоволення значної кількості суспільних потреб, які в умовах війни не могли бути повністю реалізовані державою [4].

Попри зазначені виклики, громадянське суспільство продемонструвало високий рівень стійкості та ефективності. Значна частина організацій не лише продовжила свою діяльність, але й розширила її напрями, зосередившись на наданні гуманітарної допомоги, підтримці військовослужбовців, документуванні воєнних злочинів, правовій допомозі та відбудові держави. Особливої уваги заслуговує безпрецедентне зростання волонтерського руху та підвищення рівня суспільної довіри до громадських і волонтерських організацій [4]. Це підтверджується, зокрема, внесенням змін до Закону України «Про волонтерську діяльність», а також ухваленням управлінських рішень Кабінету Міністрів України щодо впровадження цифрових платформ взаємодії (зокрема, «єДопомога») та реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства.

Ключовими проблемами та ризиками для сталого розвитку громадянського суспільства в Україні нині є: зовнішні загрози територіальній цілісності України. Тому, з лютого 2022 року все громадянське суспільство справедливо називати волонтерським: численні організації та рухи перекваліфікувалися на надання допомоги українським військовим, постраждалим, цивільному населенню. Проводиться численна робота з фіксування злочинів, передається гуманітарна допомога, збираються фінансові ресурси для закупівлі технічних засобів тощо. Проблемним питанням є також відсутність стабільного залучення професійних кадрів та фінансових і матеріальних ресурсів, сталих практик партнерства з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, бізнесом [2].

Відповідно до Указу Президента України від 27 вересня 2021 року «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки», громадянське суспільство відіграє важливу роль у забезпеченні демократичного розвитку держави, захисті прав і свобод громадян та формуванні ефективної взаємодії між суспільством і владою. Правові засади його функціонування визначаються Конституцією України та низкою спеціальних законів, зокрема «Про

громадські об’єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про доступ до публічної інформації» та іншими.[5]

Правову основу функціонування інститутів громадянського суспільства становлять принципи їх утворення та діяльності, закріплені у ст. 3 Закону України «Про громадські об’єднання». Зокрема, законодавець визначає такі ключові засади, як добровільність, самоврядність, відкритість, прозорість та відсутність майнового інтересу. Вказані принципи свідчать про те, що громадські об’єднання є незалежними від держави структурами, які формуються за ініціативою громадян і функціонують на основі демократичних цінностей. Саме ці засади забезпечують можливість ефективної участі громадян у суспільному житті, а також сприяють розвитку громадянського суспільства як важливого елементу демократичної держави [6].

На сьогодні інститути громадянського суспільства здійснюють діяльність у більшості суспільних сфер, зокрема у захисті прав людини, наданні соціальних послуг, волонтерській діяльності, антикорупційній сфері та контролі за діяльністю органів влади. Це свідчить про їх активний розвиток і зростання ролі у суспільному житті. Крім того, рівень суспільної довіри до громадських організацій залишається відносно високим [5].

Отже, аналіз сучасного стану громадянського суспільства в Україні дає підстави стверджувати, що його розбудова відбувається досить активно, особливо в умовах повномасштабної війни, яка стала чинником посилення їхньої участі у суспільному житті. Водночас цей процес не є повністю завершеним, оскільки зберігаються суттєві проблеми інституційного та ресурсного характеру. Таким чином, громадянське суспільство в Україні перебуває на етапі активного розвитку, однак не можна стверджувати, що його розбудова здійснюється повною мірою.

Список використаних джерел

1. Громадянське суспільство // Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgibin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Gromadyanske_suspilstvo

2. Волківський М.А. 2024. Громадянське суспільство в Україні: особливості формування і роль у становленні держави. *Політичне життя*. (Лют 2024), 12-20. DOI: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.2.

3. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості: аналіт. доп. / за ред. В. М. Яблонського. – Київ: НІСД, 2014. – 78 с. DOI: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-04/grom_susp-bdf01.pdf

4. Барометр ОГС: Україна 2022. Звіт про країну // Prostir.ua. – Режим доступу: https://prostir.ua (дата звернення: 21.03.2026).

5. Про національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Указ Президента України від 27.09.2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021
6. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17
Ключові слова: *Громадянське суспільство, демократія, волонтерство, громадські об'єднання, права людини, державна влада, соціальна підтримка, розвиток держави.*
Keywords: *Civil Society, Democracy, Volunteering, Public Associations, Human Rights, State Authority, Social Support, State Development.*
Науковий керівник: д.ю.н., професор Львова Є. О.

Ринкун Марія Володимирівна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД РЕСПУБЛІКИ КОРЕЇ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАХИСТУ ДЕМОКРАТІЇ: АНАЛІЗ СПРАВИ ПРО ІМПІЧМЕНТ ЮН СОК ЙОЛЯ

Система стримувань і противаг у сучасній державі це не просто суто декларативний поділ обов'язків між гілками влади, а живий механізм захисту від зловживань владою. Його головна мета вчасно спрацювати, якщо хтось із посадовців намагається вийти за межі закону. У такі моменти Конституційний Суд перестає бути лише органом, що пояснює норми, і стає реальним механізмом захисту демократії. Найбільш наочно це продемонструвала справа про імпічмент Президента Республіки Корея Юн Сок Йоля.

Для поглибленого аналізу обставин даної справи важливо визначати події не лише як політичний конфлікт, а як важливий юридичний кейс, що випробував на міцність увесь державний механізм Республіки Корея.

3 грудня 2024 року президент Республіки Корея Юн Сок Йоль під час прямого телевізійного звернення до нації оголосив про запровадження надзвичайного воєнного стану. Обґрунтовуючи необхідність переходу до надзвичайного правового режиму, Юн Сок Йоль зазначив: "Щоб захистити ліберальну Південну Корею від загроз, які представляють комуністичні сили Північної Кореї, і ліквідувати антидержавні елементи... Цим я оголошую надзвичайний воєнний стан" [3].

За даними корейських медіа, фактичним поштовхом до такого радикального кроку став гострий конфлікт із опозиційною Демократичною партією. Зокрема, йдеться про внесення опозицією скороченого проєкту бюджету на розгляд профільного комітету та ініціювання процедур імпічменту стосовно головного прокурора та державного аудитора. У відповідь на указ Президента міністр оборони країни негайно скликав

нараду вищого військового командування, наказавши привести армію у стан підвищеної бойової готовності для забезпечення виконання режиму воєнного стану. У своєму зверненні Юн Сок Йоль не навів об’єктивних доказів прямої військової загрози з боку Корейської Народно Демократичної Республіки, натомість зосередивши риторику на внутрішньополітичному протистоянні. Свої дії він представив як радикальний захід для порятунку держави: “Завдяки цьому воєнному стану я буду відновлювати та захищати вільну Республіку Корея, яка занурюється в глибину національної руїни”. Закликаючи громадян до терпіння перед “певними незручностями”, президент запевнив у намірі максимально швидко ліквідувати антидержавні сили та нормалізувати ситуацію в країні. Конфлікт швидко переріс у гостру силову фазу, коли за розпорядженням Міністерства оборони до будівлі парламенту були стягнуті військові підрозділи, вони в свою чергу заблокували будівлю Національної асамблеї та зробили спробу перешкодити роботі депутатів. Спроба фізичного блокування законодавчого органу стала безпрецедентним випадком тиску на демократичні інститути в сучасній історії країни [3].

Політичні аналітики та лідери демократичних держав (зокрема США та ЄС) висловили глибоке занепокоєння, наголошуючи, що будь-який відступ від демократичних процедур у Кореї підриває регіональну стабільність. Незважаючи на спроби аргументації, рішення Глави держави викликало гостру критику з боку політичних діячів. Лідер опозиції Лі Чже Мьон охарактеризував указ як “незаконний та неконституційний”. Соратники президента також не підтримали цей крок, лідер консерваторів Хан Дон Хун визнав запровадження воєнного стану помилковим і заявив про готовність протидіяти йому разом із громадськістю. Вже за кілька годин після оголошення указу Національні збори проголосували за його скасування рішенням 190 депутатів, а спікер офіційно закликав представників силових структур негайно залишити територію парламенту [4].

Усунення Юна з посади перевело конфлікт у правову площину, що відкрило шлях до його подальшого арешту та реального терміну ув'язнення. Після провалу спроби реалізації силового сценарію та подальшого скасування указу про воєнний стан, у країні було ініційовано механізм конституційної відповідальності глави держави за посягання на засади демократичного устрою. Юридичний процес розпочався 26 січня 2026 року із висунення прокуратурою Сеула обвинувачень у державному перевороті. Парламент, наполягаючи на відповідальності за порушення закону, відповів імпічментом. Як наслідок, повноваження Юна були призупинені, а питання про його остаточну відставку перейшло до компетенції Конституційного суду.

Рішенням Конституційного суду Південної Кореї від 4 квітня 2026 року остаточно позбавили Юн Сок Йоля статусу глави держави. Судова інстанція підтвердила обґрунтованість усіх інкримінованих звинувачень, акцентувавши увагу на неправомірності оголошення воєнного стану та використанні збройних сил для перешкоджання законодавчій діяльності парламенту. У мотивувальній частині рішення, озвученій виконувачем обов'язків голови суду Мун Хьон Бе, було зазначено, що масштаби негативного впливу на конституційну стабільність та тяжкість правопорушень відповідача роблять його відставку єдиним можливим заходом, оскільки захист Конституції є пріоритетним над будь-якими політичними втратами від дострокового припинення повноважень президента. З моменту негайного набрання чинності вердиктом суду, у країні розпочався 60-денний термін для організації та проведення позачергових президентських виборів.[6]

Як бачимо, Конституційний Суд в цій справі фактично перебрав на себе роль охоронця демократичного ладу, ставши єдиною інстанцією, здатною повернути країну до нормального правового режиму. Суд встановив, що дискреційні повноваження президента у сфері національної безпеки не є безмежними та підлягають судовому нагляду в частині обґрунтованості ‘надзвичайної потреби"

Рішення про остаточне усунення Президента з посади підтвердила пріоритет конституційних процедур над силовими методами управління. Роль Суду в цьому кейсі полягала у відновленні порушеного балансу гілок влади та захисті статусу парламенту як вищого представницького органу.

Підсумовуючи аналіз справи про імпічмент Юн Сок Йоля, можна констатувати, що цей прецедент став історичним іспитом для всієї політико-правової системи Республіки Корея, підтвердивши життєздатність демократичних інститутів у кризових умовах. Бачимо, що в процесі стабілізації ситуації доведена ефективна робота системи стримувань і противаг, де Конституційний Суд відіграв роль арбітра та гаранта верховенства права. Рішення суду не лише забезпечило оцінку данній справі, а й чітко окреслило межі президентських повноважень, де національна безпека більше не може слугувати виправданням для політичного свавілля та придушення законодавчої влади.

Усунення президента з подальшим переходом справи у площину кримінальної відповідальності продемонструвало, що конституційні процедури є сильнішими за силові методи управління. Таким чином, корейський досвід заклав фундаментальний стандарт політичної відповідальності, згідно з яким будь-яке зазіхання на демократичний устрій неминуче веде до повної правової дискваліфікації та покарання винних посадових осіб, незалежно від їхнього статусу

Список використаних джерел

1. Президенту Південної Кореї з другої спроби оголосили імпічмент – *Судово-юридична газета.* URL: https://sud.ua/uk/news/abroad/318159-prezidentu-yuzhnoy-korei-so-vtoroy-popytki-obyavili-impichment (дата звернення: 12.04.2026).
2. У Південній Кореї завершилось фінальне слухання щодо імпічменту президента. *Укрінформ* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3964320-u-pivdennij-korei-zaversilos-finalne-sluhanna-sodo-impicmentu-prezidenta.html (дата звернення: 12.04.2026).
3. Свобода Р. Президент Південної Кореї оголосив в країні воєнний стан. *Радіо Свобода.* URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-prezydent-pivdennoyi-koreyi-voyennyy-stan/33225275.html (дата звернення: 12.04.2026).
4. Президент Південної Кореї Юн Сук Йоль оголосив в країні надзвичайний воєнний стан. *Голос Америки Українською*. URL: https://www.holosameryky.com/a/korea-politics/7885545.html (дата звернення: 12.04.2026).
5. КС Південної Кореї підтвердив імпічмент Юн Сок Йоля. *dw.com.* URL: https://www.dw.com/uk/ks-pivdennoi-korei-pidtverdiv-impicment-un-sok-jola/a-72133939 (дата звернення: 12.04.2026).
6. Суд у Південній Кореї засудив Юн Сок Йоля до 5 років ув'язнення. *Суспільне Новини.* URL: https://suspilne.media/1215134-voennij-stan-u-pivdennij-korei-un-sok-jola-zasudili-na-5-rokiv/ (дата звернення: 12.04.2026).

Ключові слова: імпічмент, Республіка Корея, Конституційний Суд, Юн Сок Йоль, воєнний стан, система стримувань і противаг, державний переворот, політична відповідальність, верховенство права, Національна асамблея.

Keywords: impeachment, Republic of Korea, Constitutional Court, Yoon Suk Yeol, martial law, checks and balances, coup d'état, political responsibility, rule of law, National Assembly.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Батан Ю.Д.

Рудзік Інеса Юріївна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Збройні конфлікти історично виступають каталізатором глибоких державних трансформацій, виявляючи системні вади інституцій та стимулюючи їх реформування. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну загострило питання спроможності державних органів ефективно функціонувати в умовах війни та їх готовності до змін у повоєнний період.

Система правосуддя, як один із ключових елементів правової держави, зазнала негативного впливу воєнних реалій. Конституція України

регулює правосуддя у Розділі VIII «Правосуддя», однак практика війни продемонструвала проблемність цих конституційних норм. У зв'язку з цим питання проблем конституційної модернізації правосуддя набуває особливої актуальності, оскільки їх вирішення визначатиме успішність повоєнного відновлення держави та нормальне функціонування системи під час можливої повторної воєнної агресії.

Проблеми модернізації вважаємо за доцільне розглянути в контексті можливих напрямків самих конституційних перетворень для більш якісного розкриття теми. Однією з гострих проблем з якою зіткнулась судова система України в умовах війни є неможливість здійснення правосуддя на окупованих та прифронтових територіях. Голова Верховного Суду Станіслав Кравченко наголосив що безпекові загрози для працівників судів у поєднанні з окупацією населених пунктів унеможливлюють забезпечення судової діяльності на відповідних територіях і зумовлюють необхідність зміни територіальної підсудності численних судів [1].

Тобто, ст. 55 Конституції України (далі – КУ), яка гарантує кожному право на судовий захист [2], фактично не реалізується для мешканців окупованих територій. З огляду на це постає питання про необхідність конституційного закріплення механізмів забезпечення судового контролю в умовах окупації, адже люди, які живуть на окупованих територіях з різних причин, все ще залишаються українськими громадянами.

На нашу думку, для цього необхідно: по-перше, питання вільної діяльності українських судів, їх доступу до інформації, доказів тощо на окупованих територіях та визнання їх рішень мають бути підняті на мирних переговорах з РФ та відображені у положеннях майбутнього мирного договору; по-друге, на конституційному рівні закріпити відповідні повноваження судів, що пов'язані з особливостями здійснення судового процесу щодо осіб, які проживають на окупованих територіях.

Очевидною проблемою даного напрямку модернізації є воля вищого політичного керівництва РФ, яке традиційно сприймає в штики більшість ініціатив української сторони. Окрім того, в разі визнання рішень українських судів, РФ доведеться визнавати й вироки щодо своїх солдат, що не входить в інтереси керівництва держави-агресора.

Також, одвічною невирішеною проблемою української судової системи залишається надмірне навантаження на суди – станом на 2025 рік понад 4 мільйони проваджень на рік в поєднанні з гострою нестачею суддівських кадрів [1]. Ця проблема існувала задовго до початку повномасштабного вторгнення, однак воєнний час лише загострив її – адже до загальної кількості справ додались спори пов'язані з руйнуванням майна, вимушеним переселенням та іншими наслідками воєнних дій.

Конституційна реформа 2016 року заклала певний потенціал для вирішення цієї проблеми. Зокрема норма статі 124 Конституції України про

те що «законом може бути визначений обов’язковий досудовий порядок урегулювання спору» [2] досі не отримала належної реалізації. Тому запровадження інституту мирових суддів як ланки досудового врегулювання спорів могло б суттєво розвантажити судову систему – перш за все у нескладних цивільних та адміністративних справах, яких у повоєнний час стане ще більше, адже відновлення країни неминуче пов'язано з майновими спорами чи спорами щодо соціальних виплат.

Основною проблемою для даного напрямку модернізації є питання чи нові мирові суди не стикнуться з тією самою проблемою кадрової нестачі. Недостатня кількість працівників в судах, перш за все пов’язана з тривалістю і складністю процедури конкурсу на посаду судді. Поки чинні судді йдуть на пенсію чи звільняються з причини великої навантаженості, на їх місце не приходять інші, що створює додатковий тиск на тих служителів Феміди, що залишись працювати. Наступною проблемою є необхідність у фінансуванні нових установ, що в повоєнний період може виявитись проблемою для держави. Також проблема може виявитись в додатковому навантаженні на інші державні установи, які здійснюють контроль за діяльністю здійснення правосуддя з появою нових численних об’єктів нагляду.

Окремим напрямом конституційної модернізації, на нашу думку, має стати деполітизація заміщення посади Генерального прокурора. Конституція України передбачає що прокуратуру очолює Генеральний прокурор якого призначає та звільняє Президент України за згодою Верховної Ради, а сам парламент має право висловити йому недовіру що тягне відставку [2]. Така модель фактично ставить керівника прокуратури у пряму залежність від політичного розкладу в країні та особистих стосунків з главою держави [3]. В поствоєнні часи ця проблема набуде особливої гостроти – адже ефективне притягнення до відповідальності за воєнні злочини, корупцію у сфері відновлення та зловживання пов’язані з розподілом міжнародної допомоги вимагатиме від прокуратури максимальної інституційної незалежності через статус і владу потенційних фігурантів. Реформування конституційного статусу Генерального прокурора у напрямку його деполітизації, наприклад, шляхом запровадження конкурсного призначення спеціальною незалежною комісією – видається необхідним кроком для забезпечення реальної незалежності прокуратури.

Проте проблемою даної ініціативи може стати відсутність політичної волі на такі зміни зі сторони влади, адже вони зменшуються вплив на правосуддя й фактично надаються незалежність Генеральному прокурору. А він в свою чергу завдяки незалежності матиме змогу ефективно виконувати свої повноваження, в тому числі в сфері протидії корупції. Тому єдиним шляхом на втілення даних перетворень є проведення

референдуму за народної ініціативи, перспектива проведення, якого в поствоєнний період є сумнівною.

Війна також виявила проблеми в сфері представництва особи в суді Конституційні зміни 2016 року закріпили виключне право адвоката на представництво особи в суді та захист від кримінального обвинувачення [3]. Воєнна реальність виявила суттєвий недолік цього кроку – у прифронтових та нещодавно деокупованих регіонах адвокатські послуги можуть бути фізично недоступні через відсутність адвокатів або їх критично малу кількість. За таких умов конституційна гарантія права на захист отримує суттєві перешкоди, адже особа не має достатньо широкого вибору представників й вимушена користуватися послугами безкоштовного адвоката.

На нашу думку, у повоєнний період доцільно розглянути можливість часткового пом'якшення цього обмеження для окремих категорій справ або територій з обмеженим доступом до адвокатських послуг за аналогією з нормами ЦПК України, що допускають представництво дієздатними повнолітніми особами у малозначних справах. Відповідні зміни могли б бути закріплені або на конституційному рівні або у процесуальному законодавстві як тимчасовий механізм адаптації до повоєнних реалій.

Проте послаблення адвокатської монополії супроводжується низкою проблем. Зокрема, існує ризик зниження якості правової допомоги у разі допуску до представництва осіб без належної юридичної підготовки, що може негативно вплинути на реалізацію права на справедливий суд. Як наслідок може збільшитись кількість апеляційних скарг, що призведе до збільшення навантаження на апеляційні суди. Крім того, такі зміни можуть суперечити європейським стандартам забезпечення професійної правничої допомоги. Суттєвою перешкодою є також можливий опір адвокатського самоврядування. Додатково існують ризики зловживань з боку недобросовісних представників, збільшення випадків шахрайства.

Тому необхідно чітко вказати виключні випадки допуску особи без права на зайняття адвокатською діяльністю до представництва, та вимоги до такої особи, наприклад, ступінь не менше бакалавра тощо.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що конституційна модернізація системи правосуддя в умовах післявоєнної трансформації є об'єктивно необхідною, проте пов'язана з низкою комплексних проблем: організаційних, кадрових, фінансових та політико-правових. Війна виявила вразливість механізмів реалізації конституційних гарантій, зокрема права на судовий захист, доступу до правничої допомоги та ефективного функціонування судових інституцій.

Водночас запропоновані напрями модернізації потребують виваженого підходу, оскільки їх реалізація пов'язана з ризиками зниження якості правосуддя, інституційного спротиву та складністю внесення

конституційних змін. У зв'язку з цим ключовим завданням постає пошук балансу між необхідністю реформування та збереженням основоположних принципів правової держави, що має забезпечити ефективне та справедливе функціонування системи правосуддя у повоєнний період.

Список використаних джерел

1. Ключові проблеми судової влади в умовах війни та механізми міжнародної підтримки сфери правосуддя. *Верховний Суд.* URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1814721/ (дата звернення: 27.03.2026).
2. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 27.03.2026).
3. Проблеми конституційного реформування системи правосуддя. *Pravo.* URL: https://pravo.org.ua/problemy-konstytutsijnogo-reformuvannya-systemy-pravosuddya/ (дата звернення: 27.03.2026).

Ключові слова: війна, конституційна модернізація, система правосуддя, суди, прокуратура, окупація.

Keywords:war, constitutional modernization, justice system, courts, prosecutor's office, occupation.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Львова Є. О.

Руссу Андріана Андріанівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Сьогоднішня ситуація в Україні змушує нас забезпечити верховенство Основного Закону – Конституції України. Коли на кону стоїть саме існування держави, багато конституційних норм де-факто опиняються «на паузі», а їхня реальна дія стає радше бажаною метою, ніж повсякденною практикою. Латинський вислів «Silent enim leges inter arma» (коли звучить зброя, закони мовчать) сьогодні як ніколи влучно описує стан нашого правопорядку. Якщо коротко в умовах воєнного часу надзвичайно складно забезпечити повноцінне гарантування конституційних прав, оскільки держава вимушено зміщує акценти з індивідуальної свободи на колективне виживання. Це призводить до того, що реалізація Конституції перетворюється на процес управління обмеженнями, а не на забезпечення прав у їхньому звичному розумінні.

Юридичним фундаментом цієї «паузи» виступає стаття 64 Конституції України, яка прямо дозволяє: «в умовах воєнного або надзвичайного стану

можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» [1]. Проте якщо раніше ми сприймали це як теоретичну можливість, то з 24 лютого 2022 року це стало нашою суворою реальністю. Указом Президента України № 64/2022 було офіційно зупинено повноцінну реалізацію прав, «тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України» [2]. Це означає, що такі фундаментальні засади, як недоторканність житла, таємниця листування, свобода пересування, право на мирні зібрання та навіть право на працю, наразі не діють у повному обсязі. У результаті цього ми здебільшого констатуємо не реалізацію прав, а їхнє системне звуження, що є виправданим лише з погляду необхідності відсічі збройній агресії.

Особливо болючим є питання реалізації соціально-економічних прав, які в мирний час вважалися ознакою «соціальної держави». Стаття 48 Конституції гарантує кожному достатній життєвий рівень, що включає харчування, одяг та житло [1]. Дослідники справедливо зауважують, що «в умовах воєнного часу складно говорити про дотримання ліберальних стандартів прав людини, здебільшого доводиться констатувати певні обмеження» [3, с. 76]. Проте для мільйонів українців, які втратили свої домівки, роботу та засоби до існування, цей конституційний стандарт наразі є просто недосяжним. Частина підприємств зруйнована або опинилася в окупації, що унеможливлює реалізацію права на працю, а величезна кількість внутрішньо переміщених осіб змушує державу працювати в режимі «пожежної команди», замість системного забезпечення добробуту. Це дозволяє стверджувати, що соціальні зобов'язання держави перед громадянами значною мірою поставлені на паузу через об'єктивну неможливість їхнього виконання в зоні бойових дій.

Варто також звернути увагу на політичний аспект реалізації Конституції. В умовах війни ми перейшли до моделі «войовничої демократії», де заради захисту демократичного ладу держава вдається до обмеження демократичних свобод. Це виявилося у забороні понад десяти проросійських партій та жорсткому контролі над інформаційним простором. Хоча такі кроки є необхідними для національної безпеки, вони фактично призупиняють дію принципу політичного плюралізму. Як зазначають провідні конституціоналісти Юрій Барабаш та Григорій Барченко, «войовнича демократія визначається як правове обмеження демократичних свобод з метою ізоляції демократичних режимів від загрози повалення законними засобами» [4, с. 55]. Це призводить до ситуації, коли конституційні норми про свободу об’єднань та вираження поглядів працюють лише у дуже вузьких, санкціонованих державою межах.

Ще одним прикладом нереалізації конституційних норм є колізія навколо права на альтернативну службу. Стаття 35 Конституції гарантує заміну військового обов'язку альтернативною невійськовою службою у разі суперечності релігійним переконанням. Проте в умовах загальної мобілізації це право де-факто перестало визнаватися в Україні. Венеційська комісія у своєму висновку зазначає, що за нинішньої ситуації conscientious objection (відмова від служби за мотивами совісті) практично виключена, а законодавство спрямоване на примус кожного до реєстрації під загрозою санкцій. Як наголошує експертна спільнота у Amicus Curiae Brief, (переклад) «сама природа відмови від військової служби за переконаннями передбачає, що її неможливо повністю виключити в умовах війни, хоча держави мають обмежений простір для розсуду, особливо у разі загальної мобілізації» [5, с. 18]. Внаслідок цього ми бачимо повне домінування обов'язку захисту Вітчизни над особистими свободами, що свідчить про глибоку кризу реалізації певних розділів Основного Закону.

Навіть ті права, що вважаються абсолютними, як-от право на життя та повагу до гідності (статті 27 та 28), сьогодні перебувають під постійною загрозою через дії агресора. Держава просто не в змозі фізично гарантувати недоторканність життя на територіях під обстрілами, що нівелює сутність конституційних гарантій безпеки. Це дозволяє зробити висновок, що війна не просто ускладнює реалізацію Конституції, а створює зовсім іншу правову реальність, де більшість норм мають характер декларацій про наміри, а не дієвих інструментів захисту.

Це дозволяє стверджувати, що в майбутньому, після завершення активної фази війни, нам не обійтися без комплексного реформування базових розділів Основного Закону. Нинішня система виявилася не готовою до таких масштабних викликів, і багато механізмів просто «заклинило». В період воєнного стану Конституція України значною мірою перебуває в стані анабіозу, де працюють лише ті норми, що забезпечують керованість військом та державним апаратом. Все інше – права людини, соціальні стандарти, політичні свободи – чекає на свій час, перебуваючи на паузі заради збереження самого права України на існування.

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 28.03.2026).

2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 12.04.2024).

3. Полховська І. К. Реалізація прав і свобод особи в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Полтавського юридичного інституту*. 2023. С. 66–79.

4. Барабаш Ю., Берченко Г. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії). *Право України*. 2023. № 1. С. 54–75.

5. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Ukraine: Amicus Curiae Brief on Alternative (Non-Military) Service. CDL-AD(2025)006. Strasbourg, 18 March 2025. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2025)006-e (дата звернення: 28.03.2026).

Ключові слова: Конституція України, воєнний стан, права людини, обмеження прав, реалізація, войовнича демократія, територіальна цілісність, захист Вітчизни, альтернативна служба, соціальний захист.

Keywords: Constitution of Ukraine, martial law, human rights, restriction of rights, realization, militant democracy, territorial integrity, defense of the Motherland, alternative service, social protection.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кулі-Іванченко К. К.

Садівська Діана Русланівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПОДІЛУ ВЛАДИ У СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ

Принцип поділу влади є ключовим принципом у функціонуванні сучасної демократичної держави. Він традиційно розглядається як один із фундаментальних засад конституціоналізму, що покликаний забезпечити баланс між гілками державної влади, запобігти узурпації повноважень та гарантувати ефективний механізм стримувань і противаг. Реалізація принципу в сучасній Україні зазнає серйозних випробувань, що актуалізує необхідність наукового переосмислення класичних механізмів. В умовах політичної та правової нестабільності зростає ризик порушення інституційної рівноваги та надмірної концентрації влади.

Гострим питанням є проблема забезпечення незалежності судової гілки влади. Вона покликана виступати арбітром у системі поділу влади, однак на практиці стикається з труднощами забезпечення реальної незалежності, що знижує її здатність повною мірою виконувати цю функцію. Попри триваючі реформи, судова система залишається вразливою до зовнішніх впливів, що підриває її роль як арбітра у вирішенні спорів між громадянином та державою або між різними гілками влади. Відсутність дієвого механізму відповідальності за втручання в діяльність суддів призводить до того, що система стримувань і противаг працює лише формально та не забезпечує реального захисту конституційних прав.

Важливою складовою функціонування демократичної держави є забезпечення дієвості механізмів відповідальності влади перед громадянським суспільством. Навіть за наявності формального

конституційного розмежування повноважень і проголошеної незалежності судів, відсутність реальних інструментів громадського контролю, прозорості діяльності державних органів та ефективних механізмів притягнення посадовців до відповідальності за зловживання сприяє безкарності та поступовій ерозії демократичних інститутів. Громадянське суспільство через інститути громадського нагляду, незалежні медіа та правозахисні організації має виступати додатковим стримуючим фактором, який доповнює систему внутрішніх стримувань і противаг між гілками влади.

Суттєвим чинником, що впливає на реалізацію принципу поділу влади в Україні, є дія правового режиму воєнного стану [4]. Його особливість полягає у вимушеній концентрації владних ресурсів у руках військово-політичного керівництва задля оперативності прийняття рішень. Це створює підґрунтя для звуження сфери парламентського контролю та розширення дискреційних повноважень органів виконавчої влади та військових адміністрацій. Хоча така концентрація є виправданою в умовах кризи, вона водночас створює ризики порушення балансу між гілками влади та обмеження демократичних процедур. Важливість полягає у запобіганні «інституційному звиканню» до надзвичайних заходів, які після завершення бойових дій можуть стати перешкодою для відновлення повноцінного демократичного процесу. За таких умов важливо сформувати механізми, що унеможливлять перетворення тимчасових обмежень парламентського та судового контролю на постійну практику, адже ігнорування принципу поділу влади неминуче призводить до послаблення правової держави та зростання корупційних ризиків.

Наукове осмислення проблем реалізації принципу поділу влади у сучасній державі, зокрема в Україні, демонструє наявність комплексних суперечностей між його класичною теоретичною моделлю та реальною практикою функціонування публічної влади. Науковці Л.Р. Наливайко та І.О. Грицай [2] аналізують особливості реалізації принципу поділу влади в умовах воєнного стану. Вони зазначають, що за таких обставин відбувається об’єктивне посилення ролі виконавчої влади, що зумовлено потребою оперативного реагування на загрози національній безпеці. Це створює потенційні ризики для збереження демократичних стандартів, зокрема, щодо здійснення парламентського контролю та забезпечення незалежності судової влади. Окремий аспект дослідження розкривають С. В. Джолос та Я. В. Скрипаловський [1], наголошуючи на трансформації класичної моделі Ш. Л. Монтеск’є в сучасних умовах. Проблема полягає не лише в розмежуванні повноважень, а у формуванні системи, у межах якої гілки влади не тільки «стримують» одна одну, а й взаємодіють для досягнення спільних цілей держави. Наукова точка зору вказує на те, що «ідеальний» поділ є практично недосяжним, оскільки сучасні виклики

вимагають високого рівня координації дій усіх гілок влади для вирішення глобальних криз. Таким чином, науковий підхід підтверджує, що принцип поділу влади в сучасній державі (і в Україні зокрема) потребує не просто збереження, а інституційного зміцнення через уточнення компетенцій та підвищення реальної незалежності судової системи, особливо в умовах загальнодержавних криз.

Принцип поділу влади, закріплений у Конституції України [3], залишається фундаментальною основою функціонування демократичної правової держави, однак його практична реалізація супроводжується низкою суттєвих проблем. Формальне закріплення цього принципу на конституційному рівні не гарантує його ефективного втілення на практиці, що підтверджується наявністю інституційних дисбалансів, конфліктів компетенцій та впливу політичних факторів на діяльність органів державної влади. Підсумовуючи, слід зазначити, що ефективність реалізації принципу поділу влади залежить від трьох чинників: чіткості конституційного розмежування повноважень, незалежності судів та дієвості механізмів відповідальності влади перед громадянським суспільством. Для України стратегічним завданням залишається зміцнення інституційних запобіжників проти узурпації влади, що є ключовою умовою для збереження її демократичного вектору розвитку.

Список використаних джерел

1. Джолос С.В., Скрипаловський Я.В. Теорія поділу влад: проблеми і перспективи. *Том 1 № 84 (2024): Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* 2024 р. 1-17 ст. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/11388
2. Наливайко Л.Р., Грицай І.О., Реалізація принципу поділу влади в умовах воєнного стану. *Том 1 № 1 (2026): Аналітично-порівняльне правознавство* 2026 р., 1-6 ст. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352501
3. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Стаття 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

Ключові слова: принцип поділу влади, реалізація принципу поділу влади, гілки державної влади, стримування і противаги, воєнний стан, незалежність судової влади, конституційне регулювання, демократичне врядування, державне управління, публічна влада.

Keywords: principle of separation of powers, implementation of the principle of separation of powers, branches of state power, checks and balances, martial law, judicial independence, constitutional regulation, democratic governance, public administration, public authority.

Науковий керівник : д.ю.н., професор Львова Є. О.

СЕКЦІЯ 6. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ, ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Керівник: к.ю.н., доцент Козачук Д. А.
Секретар: лаборант кафедри Турміло А. В.

Адамчук Вероніка Володимирівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ КОМЕНДАНТСЬКОЇ ГОДИНИ

Введення воєнного стану в Україні після 24 лютого 2022 року зумовило необхідність застосування особливих заходів правового режиму, одним із яких є комендантська година. Незважаючи на її тривале функціонування, питання притягнення до адміністративної відповідальності саме за порушення встановлених обмежень залишається однією з найбільш дискусійних тем у юриспруденції через відсутність прямої норми в Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [1].

Відповідно до пункту 5 частини 1 статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», комендантська година визначається як заборона перебування у певний час доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток та посвідчень [2]. Порядок запровадження та здійснення заходів під час комендантської години детально регулюється Постановою Кабінету Міністрів України № 573 від 8 липня 2020 року [3]. Згідно з цим актом, контроль за дотриманням режиму покладається на патрулі, до складу яких можуть входити працівники поліції, військовослужбовці Збройних Сил, також можуть залучатися військовослужбовці Національної гвардії та Держприкордонслужби. Патрулі мають право перевіряти документи, оглядати речі, транспортні засоби, а у разі опору – застосовувати заходи фізичного впливу та спеціальні засоби.

На сьогодні у КУпАП відсутня окрема стаття, яка б передбачала відповідальність суто за «порушення комендантської години» [1]. Проаналізувавши чинні норми КУпАП, можна зробити висновок, що через відсутність прямої відповідальності за порушення комендантської години поліцейські, ймовірно, змушені адаптовуватися під реалії воєнного стану [1]. Таким чином, просте перебування на вулиці без ознак вчинення іншого

правопорушення формально не підпадає під кваліфікацію чи ознаки як окремий склад адміністративного правопорушення відповідно до чинного законодавства.

Для усунення цієї законодавчої прогалини у 2023 році було розроблено Законопроект № 10195, яким пропонували доповнити КУпАП новою статтею 210-2 [4]. Передбачалось встановити санкції: для громадян штраф від 8 500 до 17 000 гривень, а для бізнесу за порушення режиму роботи − від 51 000 до 102 000 гривень. Хоча законопроект був прийнятий у першому читанні, у січні 2024 року Верховна Рада не змогла прийняти його в цілому. Основними аргументами проти стали надмірно високі суми штрафів, які не відповідають реальному рівню доходів населення в умовах тривалої війни. Отже, питання спеціальної відповідальності досі залишається неврегульованим на рівні закону.

За відсутності прямої відповідальності, поліція під час комендантської години використовує інші процесуальні заходи впливу: це може бути доставлення особи до її місця проживання або, якщо особу не встановлено, − то одразу до відділку поліції для встановлення особи на строк до трьох годин; перевірка засобів зв’язку на причетність до співпраці з країною агресором. У такому контексті процедури встановлення особи або перевірка електронних пристроїв на предмет причетності до диверсійно-розвідувальних груп (ДРГ) набувають ознак превентивного психологічного тиску. Також на практиці часто застосовується вручення повісток особам, які перебувають на вулиці у нічний час, що хоч і не є адміністративним стягненням у класичному розумінні, проте використовується як превентивний захід.

Попри те, що зазначені дії формально не є мірою покарання, вони виконують стримувальну функцію, спонукаючи громадян до подальшого дотримання встановлених обмежень. Подібна практика правоохоронних органів свідчить про наявність правових прогалин і підтверджує необхідність спеціальної норми права. Запровадження конкретної статті дозволить чітко регламентувати межі повноважень поліції та забезпечити прозорість правових наслідків для порушників.

У підсумку слід зазначити, що в Україні існує очевидний законодавчий вакуум, де обов'язок дотримуватися обмежень є, а прямої відповідальності за порушення заборони перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень − немає. Застосування суміжних статей КУпАП до порушників часто межує з порушенням фундаментального принципу законності nulla poena sine lege, що означає відсутність покарання без відповідного закону. Для ефективного функціонування правового режиму воєнного стану необхідно впровадження спеціальної статті у КУпАП із адекватними, помірними штрафами. Це дозволить легітимізувати дії правоохоронних органів,

забезпечити дієвість обмежень та водночас унеможливити зловживання правами громадян.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

2. Про правовий режим воєнного стану : ЗаконУкраїни від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

3. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 № 573. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF

4. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України щодо встановлення відповідальності за порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану : проект Закону України від 27.10.2023 № 10195. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43069

Ключові слова: Воєнний стан, комендантська година, адміністративна відповідальність, КУпАП, правовий режим, законодавча прогалина.

Keywords: Martial law, curfew, administrative responsibility, Code of Ukraine on Administrative Offenses, legal regime, legal gap.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Фролова Є. І.

Антонюк Софія Любомирівна
здобувачка 2-го курсу магістратури
факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИПИ ЗАКОННОСТІ ТА ПРОПОРЦІЙНОСТІ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ В АДМІНІСТРАТИВНІЙ ПРОЦЕДУРІ

Принципи законності та пропорційності є фундаментальними елементами функціонування демократичної держави, що гарантують ефективний захист прав, свобод і законних інтересів людини у сфері публічного управління. Їх значення в адміністративній процедурі полягає у створенні належного балансу між повноваженнями органів влади та правами приватних осіб, а також у забезпеченні передбачуваності, справедливості та правової визначеності рішень, що ухвалюються адміністративними органами. В Україні остаточне нормативне закріплення загальних принципів взаємодії між публічною адміністрацією та громадянами відбулося через прийняття Закону України «Про

адміністративну процедуру» [1]. Цей закон був ухвалений Верховною Радою України з метою гарантування реалізації і захисту прав та законних інтересів приватних осіб у взаємовідносинах із органами публічної влади.

Крім того, у законі передбачені механізми, що сприяють ухваленню збалансованих рішень органами публічної влади, де враховуються як суспільні, так і приватні інтереси. У європейській правовій практиці такі закони часто називають «конституцією публічної адміністрації», оскільки вони встановлюють ключові підходи до комунікації державних органів із громадянами. Вони також визначають напрямок для діяльності представників влади, упорядковуючи її відповідно до базових стандартів і принципів, спрямованих на забезпечення прав та законних інтересів особи. Значення принципів у відносинах адміністративної процедури передусім проявляється через їхній вплив на правозастосування.

Практичне впровадження принципів дозволяє зрозуміти мету і сутність адміністративної процедури, забезпечуючи ефективну реалізацію або захист прав і інтересів особи, а також спрямовує адміністративний орган на добросовісне виконання покладених повноважень [3, с. 251].

Принцип законності є наріжним каменем діяльності органів публічної адміністрації. Його сутність полягає у безумовному дотриманні вимог Конституції, законів та підзаконних нормативно-правових актів під час прийняття будь-яких адміністративних рішень. У контексті адміністративної процедури цей принцип забезпечує, щоб кожна дія чи рішення органу влади мали правове підґрунтя, а громадяни могли захистити свої права у випадку їх порушення.Дотримання законності також передбачає, що адміністративні органи повинні діяти лише в межах повноважень, визначених законом, не перевищуючи їх і не підміняючи судову чи законодавчу владу. Таким чином, принцип законності виступає гарантією стабільності правового порядку, обмежує дискреційність влади та запобігає зловживанням у сфері публічного управління.

Крім того, законність сприяє зміцненню довіри громадян до державних інституцій, адже будь-яке рішення, ухвалене відповідно до правових норм, є передбачуваним, обґрунтованим і справедливим. Дотримання цього принципу – ключова передумова забезпечення верховенства права у відносинах між державою та особою.

У сучасному адміністративному праві принцип пропорційності розглядається як механізм забезпечення гармонійного співвідношення між метою адміністративного рішення та засобами її досягнення. Він виступає інструментом, який обмежує втручання органів публічної влади у сферу прав приватної особи лише до тієї міри, яка є необхідною для реалізації законних цілей.

Принцип пропорційності, викладений у статті 11 Закону, заслуговує особливої уваги, адже він наочно відображає європейську орієнтацію

законодавства. Відповідно до цього принципу, адміністративні акти, що впливають на права та законні інтереси громадян, мають бути необхідними і відповідати поставленим цілям. Органи адміністрації повинні обирати такі заходи, які мінімально обтяжують окремих осіб, водночас забезпечуючи досягнення законних державних цілей. Ця норма гармонійно узгоджується зі статтею 5 Договору про Європейський Союз, де співмірність визначена як базовий принцип, що регулює реалізацію повноважень в ЄС [2, с. 378]. Таким чином, пропорційність гарантує, що адміністративні рішення не створюватимуть надмірних обмежень чи тягаря для громадян, а будь-яке втручання буде виправдане, обґрунтоване та співмірне поставленій меті.

Принципи законності та пропорційності тісно взаємопов'язані, адже забезпечення законності рішень неможливе без дотримання їхньої співмірності. Законність визначає межі дій адміністрації, а пропорційність – якість та обґрунтованість таких дій. Разом вони формують підґрунтя для належного управління, орієнтованого на права людини. У цьому контексті адміністративна процедура виступає не лише технічним механізмом прийняття рішень, а й важливою гарантією дотримання правових і моральних стандартів у діяльності публічної адміністрації. Кожне рішення повинно бути законним, справедливим і збалансованим – лише за таких умов можна забезпечити реальний захист прав людини.

Принципи законності та пропорційності є системоутворюючими засадами адміністративної процедури, які сприяють формуванню відкритої, справедливої та орієнтованої на людину публічної адміністрації. Їхнє практичне втілення гарантує, що держава діє не лише в межах своїх повноважень, але й з повагою до прав, свобод і законних інтересів кожного громадянина.

Список використаних джерел

1. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text (дата звернення: 28.10.2025).

2. Захарова, В. Г., Ковтун, М. С., Досужа, А. Є. Значення адміністративної процедури для забезпечення доступність адміністративних послуг. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2025. Серія: Право, 2(88), 376-380.

3. Соловйова О. М. Деякі міркування про принципи адміністративної процедури. Проблеми законності. 2023. Вип. 163. С. 248-266.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н. Панфілов О.Є.

Бершадська Дар'я Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ДО ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У післявоєнний період одним із ключових викликів для публічної влади в Україні є відновлення довіри громадян, що значною мірою залежить від ефективності її функціонування та якості взаємодії з населенням. В умовах тривалої війни, обмеження ресурсів і дестабілізації адміністративних процесів особливої актуальності набуває вдосконалення адміністративних процедур як інструменту забезпечення прозорості, передбачуваності та доступності публічного управління.

Ухвалення Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 р. означало системний перехід від патерналістської моделі взаємодії органів влади з особою до сервісно-процедурної. Відтепер обов'язок встановлення обставин справи покладено на органи влади (принцип офіційності), а не на особу. Закон також забороняє вимагати документи, якими орган вже володіє, зобов'язує діяти у визначені строки та інформувати про порядок оскарження рішень. Крім того, зазначений акт закріплює тринадцять базових принципів адміністративної процедури (ст. 4), серед яких – верховенство права, рівність, обґрунтованість, неупередженість, добросовісність, розсудливість, відкритість та інші [1]. Зазначені засади формують відчуття справедливості, захищеності та впевненості у діях держави, адже кожне адміністративне провадження стає більш контрольованим і передбачуваним.

Важливим напрямом у цьому контексті є розвиток адміністративних процедур в умовах цифровізації. Як частину загальної адміністративно-процедурної реформи це питання досліджує В. К. Колпаков, зазначаючи, що діджиталізація змінює природу відповідного порядку розгляду та вирішення адміністративних справ. Правовий результат дедалі частіше формується через використання платформ, реєстрів та механізмів електронної ідентифікації. Це підвищує рівень процедурної справедливості, оскільки мінімізує людський фактор у прийнятті рішень та забезпечує однакове застосування норм до всіх суб'єктів. Водночас він звертає увагу на нові ризики. Серед них – алгоритмічна непрозорість, цифрова нерівність між різними групами населення та кіберзагрози.

Особливого значення для післявоєнної трансформації набуває ідея гібридності каналів доступу до адміністративних послуг. Йдеться про поєднання центрів надання адміністративних послуг та онлайн-сервісів. Такий підхід розглядається не лише як організаційний компроміс, а й як гарантія рівності та недискримінації. Збереження та розвиток мережі ЦНАП

у деокупованих і відновлюваних громадах є, отже, необхідною умовою відновлення суспільної підтримки публічної адміністрації [2, с. 226–228].

Адміністративно-правові засади публічного управління в період надзвичайних ситуацій досліджують Бєлова Л. О. та Гончаренко Г. А. Вони виділяють низку проблем чинного законодавства, які знижують рівень довіри до органів влади. Зокрема, це надмірна централізація повноважень, слабка координація між військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування, а також обмеженість механізмів демократичного контролю.

У дослідженні підкреслюється, що в країнах ЄС і НАТО (серед яких Франція, Німеччина та держави Балтії) адміністративні повноваження навіть у кризових умовах узгоджуються з належними гарантіями прав людини. Водночас в Україні, попри активні реформи у сфері публічного управління, зберігається фрагментованість нормативної бази та проблеми її практичного застосування. Це спричиняє колізії між нормативними актами та ускладнює надання адміністративних послуг, особливо в умовах воєнного стану. З огляду на це автори пропонують вжити низку практичних заходів: чітко розмежувати повноваження органів влади різних рівнів, запровадити дієві механізми міжвідомчої координації та посилити контроль за використанням публічних ресурсів [3, с. 422–424].

Виклики та перспективи розвитку адміністративного процесу в умовах збройної агресії пов’язані з тимчасовими обмеженнями прав і свобод у адміністративній сфері. Такі обмеження є допустимими лише за умови їх законності, пропорційності та належного обґрунтування загрозою. У період воєнного стану виникає конфлікт між потребою оперативного реагування органів влади та дотриманням процедурних гарантій прав особи. З одного боку, зростає навантаження на судову систему та скорочуються процесуальні строки. З іншого – розширення повноважень військових адміністрацій підсилює проблему їх підзвітності громадам. У цьому контексті адміністративні процедури виступають юридичною гарантією реалізації прав особи у відносинах із суб’єктами владних повноважень. Для постконфліктного періоду доцільно зосередитися на трьох напрямах: посиленні адміністративного контролю, чіткому врегулюванні прав і обов’язків у надзвичайних умовах та впровадженні європейських стандартів адміністративного процесу відповідно до євроінтеграційних зобов’язань України [4, с. 458–459].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру», адміністративна процедура – це визначений законом порядок розгляду та вирішення справ [1]. Вона спрямована на захист прав і законних інтересів осіб та підвищення якості публічного управління. Водночас корупційні ризики під час реалізації відповідних процедур спотворюють їх призначення. Це знижує ефективність управління, ускладнює взаємодію

держави й суспільства та негативно впливає на рівень легітимності інституцій.

Антикорупційний потенціал адміністративних процедур досліджує Литвин Н. А. Автор підкреслює, що важливе значення має нормативне врегулювання адміністративних процедур як інструменту запобігання зловживанню службовим становищем. Закріплення принципів законності, обґрунтованості та неупередженості зменшує корупційні ризики, оскільки звужує межі адміністративного розсуду та унеможливлює прийняття рішень на підставі особистої заінтересованості посадових осіб. Прозорість, підзвітність і доступність процедур забезпечують ефективний контроль за діяльністю органів влади. Залучення громадськості до прийняття рішень підвищує їх якість і відповідає стандартам належного врядування. Окремо слід відзначити роль цифровізації, яка зменшує корупційні ризики через автоматизацію процесів і скорочення особистих контактів. Також важливими є обмеження дискреції, відповідальність посадових осіб, ефективний моніторинг і дієві механізми оскарження. У сукупності ці заходи формують інструменти запобігання зловживанням та підвищують ефективність адміністративного процесу в умовах післявоєнної трансформації [5, с. 596–598].

Отже, адміністративні процедури в постконфліктний період є одним із ключових інструментів відновлення належної взаємодії між державою та суспільством. Їхня ефективність визначається не лише нормативним закріпленням, а й практичною реалізацією принципів прозорості, передбачуваності та захисту прав особи. Для подальшого розвитку цієї сфери доцільно здійснити низку заходів, зокрема уніфікацію процедур, обмеження надмірного адміністративного розсуду, розширення використання цифрових сервісів з урахуванням принципу рівного доступу, посилення контрольних механізмів та удосконалення процедур оскарження. Важливим є також усунення правових колізій і підвищення узгодженості між рівнями управління. Саме через належно організований порядок розгляду і вирішення справ забезпечується реальний захист прав і законних інтересів особи. Це підтверджує, що адміністративні процедури є ключовим елементом легітимності публічної влади.

Список використаних джерел

1. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX (Редакція від 15.11.2024 № 3227-IX, 3295-IX). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

2. Колпаков В. К. Адміністративні послуги в умовах цифрової реальності. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. Т. 2, № 1. С. 225-229. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/issue/view/20457/14007.

3. Бєлова Л. О., Гончаренко Г. А. Адміністративно-правові засади публічного управління в умовах воєнного стану і надзвичайних ситуацій: виклики та перспективи реформування. Теорія та практика державного управління. 2024. Вип. 2 (79). С. 421-441.

4. Колеснікова М. В., Скоблик М. О. Адміністративний процес – український досвід. Виклики, трансформація й перспективи розвитку. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 1. С. 455-459. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/323884.

5. Литвин Н. А. Адміністративні процедури у контексті протидії корупції в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 594-598. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/b57f73dd-3c31-46c3-bbc1-90f3a4780e1f.

Ключові слова: адміністративна процедура, публічна влада, довіра, цифровізація, воєнний стан, антикорупційний потенціал, післявоєнне відновлення.

Keywords: administrative procedure, public authority, trust, digitalization, martial law, anti-corruption potential, postwar reconstruction.

Науковий керівник: викладач, асистент Бевзюк А. К.

Бехало Анна Вячеславівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Децентралізація в Україні є складовою адміністративної реформи, спрямованої на перерозподіл повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування (далі – ОМС). Її зміст полягає у наданні територіальним громадам правових і організаційних можливостей самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах визначеної законом компетенції [1].

Основою децентралізації є принцип субсидіарності, відповідно до якого управлінські рішення повинні прийматися на найближчому до громадян рівні, якщо цей рівень здатний забезпечити їх ефективне виконання [2]. У правовому аспекті це означає необхідність чіткого розмежування власних і делегованих повноважень, а також визначення меж відповідальності кожного рівня публічної влади.

На сучасному етапі ключовою проблемою децентралізації є не лише формальна неврегульованість розмежування повноважень, а й відсутність належного адміністративно-правового механізму їх реалізації. З позиції адміністративного права це проявляється у невизначеності меж дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, що створює ризики як зловживання владою, так і

уникнення відповідальності за прийняття управлінських рішень. Відсутність чітко регламентованих процедур здійснення делегованих повноважень призводить до правової невизначеності, ускладнює контроль за законністю рішень та знижує ефективність адміністративної діяльності на місцях.

У цьому контексті особливого значення набуває законопроєкт №14412 (Засади розмежування та розподілу повноважень між рівнями публічного врядування), який передбачає встановлення єдиних підходів до розподілу повноважень між базовим, регіональним і центральним рівнями [2]. Законопроєкт закріплює критерії віднесення повноважень до відповідного рівня, а також передбачає, що делегування функцій повинно супроводжуватися належним ресурсним забезпеченням [4].

Водночас законопроєкт потребує критичної оцінки з точки зору адміністративного права. Попри позитивну спрямованість на систематизацію компетенції, він недостатньо деталізує механізми реалізації повноважень та контролю за їх здійсненням, а також не в повній мірі визначає межі дискреції органів публічної влади. За відсутності чітких процедурних гарантій існує ризик, що навіть за формального розмежування компетенції практичні проблеми її реалізації залишаться невирішеними.

Окремої уваги потребує процедурний аспект реалізації повноважень, оскільки адміністративні процедури є ключовим інструментом забезпечення законності, прозорості та підзвітності діяльності органів публічної влади. Відсутність уніфікованих процедур прийняття управлінських рішень на місцевому рівні зумовлює неоднакову практику їх застосування, що суперечить принципу правової визначеності та може порушувати права приватних осіб у сфері публічно-правових відносин.

Другим ключовим аспектом є фінансова автономія громад. Вона полягає у самостійності формування та виконання місцевих бюджетів, а також у наявності стабільних джерел доходів. Разом з тим, в умовах воєнного стану спостерігається тенденція до централізації фінансових ресурсів, що обмежує можливості ОМС у повному обсязі здійснювати свої повноваження [3].

Проблема фінансової автономії безпосередньо пов’язана з делегуванням повноважень. За відсутності належного фінансування делеговані функції перетворюються на додаткове навантаження для громад, що негативно впливає на ефективність їх діяльності.

Важливим елементом спроможності органів місцевого самоврядування є кадрове забезпечення. Недостатній рівень підготовки посадових осіб та дефіцит кваліфікованих спеціалістів у сфері публічного управління ускладнюють реалізацію наданих повноважень. Це обумовлює необхідність розвитку системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері місцевого самоврядування.

У контексті євроінтеграції актуальним є впровадження сучасних підходів до управління публічними ресурсами, зокрема планування розвитку територій та прозорого відбору проєктів. Це сприяє підвищенню підзвітності органів місцевого самоврядування та ефективності використання бюджетних коштів [3].

З урахуванням викладеного, вдосконалення децентралізації доцільно пов'язувати з комплексним переглядом правового та інституційного забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування. Передусім, потребує завершення нормативне розмежування повноважень між рівнями публічного врядування із чітким визначенням компетенції кожного суб'єкта. Водночас важливим є забезпечення реальної відповідності між обсягом делегованих повноважень і фінансовими ресурсами, необхідними для їх реалізації. Не менш значущим напрямом є удосконалення механізмів державного контролю, який має здійснюватися виключно в межах нагляду за законністю без втручання у дискреційні повноваження ОМС. Поряд із цим актуалізується необхідність розвитку системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування, а також впровадження цифрових інструментів управління, що сприятимуть підвищенню прозорості та ефективності їх діяльності.

Отже, децентралізація як напрям реформування публічного управління в Україні повинна оцінюватися не лише з інституційної, а й з адміністративно-правової точки зору. Її ефективність безпосередньо залежить від чіткості правового регулювання, визначеності меж дискреційних повноважень та наявності належних адміністративних процедур реалізації компетенції органів місцевого самоврядування. Подальший розвиток цієї реформи має бути спрямований не тільки на формальне розмежування повноважень, але й на створення дієвих правових механізмів їх реалізації, що забезпечать законність, підзвітність і ефективність публічного управління.

Список використаних джерел

1. Децентралізація в Україні: Досягнення, надії і побоювання. InternationalAlert. 2017. URL: https://www.international-alert.org/app/uploads/2021/08/Ukraine-Decentralisation-UK-2017.pdf

2. Децентралізація в Україні: концепція, етапи, нормативно-правова база. Decentralization.ua. URL: https://oblrada-pl.gov.ua/sites/default/files/field/projects/07.pdf

3. Стантериторіальнихгромад в Україні: звіт 2025. Київськашколаекономіки (KSE). 2025. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/12/Zvit_Stan-gromad-2025.pdf

4. Засади розмежування та розподілу повноважень між рівнями публічного врядування: Верховна Рада прийняла за основу законопроєкт

від 07.04.2026 №14412 (дата звернення 12.04.2026) https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/271914.html

Ключові слова: Децентралізація, місцеве самоврядування, територіальні громади, фінансова автономія, публічне врядування, розмежування повноважень, євроінтеграція, кадровий дефіцит, місцеві бюджети, регіональний розвиток

Keywords: Decentralization, local self-government, territorial communities, financial autonomy, public governance, division of powers, European integration, кадровий deficit, local budgets, regional development

Науковий керівник: викладач, асистент Бевзюк А. К.

Вовк Софія Костянтинівна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ЩОДО ВИПЛАТИ ОДНОРАЗОВОЇ ГРОШОВОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Повномасштабне вторгнення рф у лютому 2022 року спричинило значне зростання кількості загиблих військовослужбовців і, відповідно, осіб, які мають право на одноразову грошову допомогу (ОГД). Серед найвразливіших отримувачів – діти загиблих. Попри конституційну гарантію соціального захисту, закріплену у статті 46 Конституції України, та міжнародні зобов'язання держави щодо забезпечення найкращих інтересів дитини відповідно до статті 3

Конвенції ООН про права дитини 1989 року, на практиці органи влади часто відмовляють у призначенні ОГД або звужують коло отримувачів з формальних підстав. У таких випадках ключовим способом захисту стає звернення до адміністративного суду. Тож важливим є комплексний аналіз процесуальних особливостей розгляду таких справ для виявлення проблем правозастосування та забезпечення належного захисту прав дітей.

Нормативно-правовим підґрунтям права дітей на ОГД є стаття 16-1 Закону

України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» № 2011-XII (далі – Закон № 2011-XII) та постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 168 (далі – Постанова № 168) [7]. Відповідно до Постанови № 168, у разі загибелі військовослужбовця під час захисту Батьківщини членам його сім'ї виплачується ОГД у розмірі 15 000 000 грн. Стаття 16-1 Закону № 2011-XII відносить до кола отримувачів усіх дітей загиблого, у тому числі усиновлених, зачатих за його життя та народжених після смерті, а також дітей, стосовно яких загиблого було позбавлено батьківських прав. При цьому малолітні, неповнолітні та повнолітні непрацездатні діти мають гарантоване право на отримання

щонайменше 50 відсотків частки, що належала б кожному з них, навіть за наявності особистого розпорядження загиблого на користь інших осіб [2].

Першою важливою процесуальною проблемою є чітке розмежування адміністративної та цивільної юрисдикцій. Такі спори належать до адміністративних судів як публічно-правові відповідно до статті 19 КАС України [1]. Науковець О. М. Пасенюк підкреслює, що критерієм розмежування є владно-управлінський характер діяльності відповідача [5]. Водночас принципове значення має момент фактичного здійснення виплати. Вирішення проблеми юрисдикції на рівні судової практики було сформульовано у справі №560/12192/24: Верховний Суд встановив, що після повної виплати ОГД іншим членам сім'ї адміністративна юрисдикція вичерпується, а подальший захист має відбуватися у порядку цивільного судочинства. Однак, відповідно до рішення Верховного суду у справі № 400/6411/24, якщо МОУ було поінформовано про дитину до завершення виплати, але проігнорувало її, спір залишається в межах адміністративної юрисдикції [8].

Наступною гострою проблемою правозастосування є захист прав дітей, народжених після загибелі батька, яким МОУ часто відмовляє через формальну «відсутність суб'єктності» на момент смерті військовослужбовця. Ця проблема була розв'язана Верховним Судом у справі № 440/6725/23, де встановлено рівність прав дітей незалежно від моменту народження [3].

У справі № 280/2822/23 Верховний Суд дійшов висновку, що право дитини на отримання одноразової грошової допомоги є самостійним і не залежить від того, чи здійснювався розподіл або перерозподіл коштів між іншими отримувачами, оскільки такі обставини жодним чином не впливають на виникнення та реалізацію цього права [4]. На нашу ж думку, доцільно було б передбачити в Постанові № 168 обов'язок органу у разі підтвердженої вагітності дружини загиблого резервувати частку ОГД для дитини або відкладати її виплату до народження, без затримки виплат іншим отримувачам.

Додатково ускладнюється доказування генетичного зв'язку та зажиттєвої волі батька у випадках застосування допоміжних репродуктивних технологій після його смерті. Ключова проблема полягає у відсутності комплексного законодавчого регулювання статусу дитини, народженої внаслідок постмортальної репродукції – зачаття і народження дитини після смерті одного з батьків [6, с. 172]. Хоча Верховний Суд уже визнав право таких дітей на пенсію у зв'язку з втратою годувальника (справа № 420/5/22), процедурний механізм отримання інших виплат, зокрема ОГД, залишається невизначеним [7].

Наступним варто зауважити, що в справах щодо виплати одноразової грошової допомоги дітям загиблих військовослужбовців досі не

сформувалася повністю стала судова практика щодо належного захисту прав усиновлених дітей та дітей, щодо яких загиблого було позбавлено батьківських прав. У зв'язку з цим може створюватися враження відсутності проблем, хоча насправді вони ще не повною мірою проявилися в судовій практиці [7]. На нашу думку, потенційно можуть виникати складнощі, пов'язані з необхідністю подолання «подвійної юрисдикції», коли розгляд адміністративного спору є неможливим без попереднього встановлення цивільним судом відповідних юридичних фактів, зокрема усиновлення або батьківства.

Також спірним аспектом є питання застосовної редакції Закону № 2011-XII в справах щодо повнолітніх дітей загиблого. Часті зміни законодавства у цій сфері породжують практичну проблему вибору редакції Закону № 2011-XII, яка підлягає застосуванню, особливо гостро – в справах щодо повнолітніх дітей загиблого. Верховний Суд у справі № 420/8075/24 встановив: застосовується редакція статті 16-1, чинна на момент ухвалення рішення органом влади, а не на момент звернення заявника чи розгляду справи судом. У цій справі МОУ повернуло заяву повнолітньої дитини загиблого з вимогою підтвердити факт перебування на утриманні батька – проте на момент ухвалення рішення вже діяла редакція від 29.03.2023, яка прямо включала дітей загиблого до кола членів сім'ї незалежно від їхнього віку та без будь-яких додаткових умов утримання. Суд визнав такі дії МОУ протиправними [8].

Ще однією проблемою виступає визначення меж втручання суду в дискреційні повноваження МОУ. Відповідно до ст. 245 КАС України, належним способом захисту в більшості випадків є зобов'язання органу повторно розглянути заяву з урахуванням висновків суду, як це було визначено у справі №560/5126/25 [8]. Проте у ситуаціях, коли право дитини на обов'язкову частку є беззаперечним і підтвердженим належними доказами, дискреція органу фактично звужується, що дозволяє застосовувати активніші способи захисту.

Підсумовуючи, справи про захист права дітей загиблих військовослужбовців на ОГД в порядку адміністративного судочинства характеризуються низкою процесуальних викликів: невизначеністю юрисдикції залежно від стадії виплати, проблемами захисту прав дітей, народжених після смерті батька та внаслідок постмортальної репродукції, що ускладнює встановлення походження та механізм отримання виплат, відсутністю сталої судової практики щодо захисту прав усиновлених дітей і дітей, щодо яких загиблого було позбавлено батьківських прав, складністю застосування актуальної редакції законодавства та обмеженнями у визначенні меж дискреція органів влади. Їх вирішення полягає у формуванні сталої судової практики Верховного Суду, яка уточнює критерії розмежування юрисдикції, підтверджує самостійність і

рівність права дитини на ОГД незалежно від моменту народження чи розподілу коштів, визначає застосування редакції закону на момент рішення органу та окреслює ефективні способи судового захисту через зобов'язання повторного розгляду або безпосереднє відновлення права у безспірних випадках. Також рекомендовано було б нормативно уточнити окремі процедурні механізми, зокрема щодо врахування прав зачатої дитини через резервування частки або відкладення її виплати, окреслити права дітей, зачатих внаслідок постмортальної репродукції для забезпечення принципу правової визначеності в адміністративному процесі.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005№ 2747- IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 31.03.2026).

2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII: станом на 15 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text (дата звернення: 31.03.2026).

3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 10.05.2024 у справі № 440/6725/23. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=118962318&red=1000035f3d4ee60ff6aa8ff90965138fcd1e94&d=5 (дата звернення: 31.03.2026).

4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 08.07.2025 у справі № 280/2822/23. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=133438780 (дата звернення: 31.03.2026).

5. Пасенюк О. М. Адміністративне судочинство України: підручник / О. М. Пасенюк. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 672 с.

6. Чечерський В. Постмортальна репродукція: актуальні проблеми правового регулювання та зарубіжний досвід. Visegrad Journal on Human Rights. 2019. Vol. 1. С. 172–177.

7. Судові спори щодо виплат родинам загиблих військових: фахова дискусія. Вища школа адвокатури НААУ. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/sudovi-spori-shhodo-viplat-rodinamzagiblixviiskovix-faxova-diskusiia (дата звернення: 31.03.2026).

8. Виплати сім'ям загиблих: актуальна судова практика. URL: https://pravo.ua/vyplaty-sim-iam-zahyblykh-aktualna-sudova-praktyka-2/ (дата звернення: 31.03.2026).

Ключові слова: процесуальні проблеми, адміністративне судочинство, одноразова грошова допомога, діти загиблих військовослужбовців, юрисдикція спорів, Верховний Суд, соціальний захист, дискреційні повноваження, судовий захист.

Keywords: procedural issues, administrative proceedings, one-time monetary assistance, children of fallen servicemen, jurisdiction of disputes, Supreme Court, social protection, discretionary powers, judicial protection.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Закаленко О. В.

Волчан Яна Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОТРИМАННЯ РОЗУМНИХ СТРОКІВ У СПРАВАХ ПРО СОЦІАЛЬНІ ВИПЛАТИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ (ЗАРПЛАТИ, ПЕНСІЇ, ДОДАТКОВІ ВИНАГОРОДИ)

Дотримання розумних строків у справах про соціальні виплати військовослужбовцям є одним із ключових елементів ефективного адміністративного судочинства, оскільки безпосередньо пов’язане з реалізацією конституційного права на соціальний захист та права на справедливий суд. Відповідно до статті 55 Конституції України кожному гарантується право на судовий захист своїх прав і свобод, а стаття 46 Конституції України закріплює право громадян на соціальний захист, включаючи забезпечення у разі втрати працездатності, старості чи інших випадків, передбачених законом. У контексті військовослужбовців це право конкретизується у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», який визначає види грошового забезпечення, допомоги, пенсій та інших соціальних гарантій [1; 3].

Однією з ключових категорій адміністративного процесу є «розумний строк», який випливає як із національного законодавства, так і з практики Європейського суду з прав людини. У національному праві ця категорія закріплена, зокрема, у Кодексі адміністративного судочинства України, де визначено завдання адміністративного судочинства: «своєчасний та ефективний захист прав особи». Розумний строк охоплює як строк звернення до суду, так і строк розгляду справи судом, а також строк виконання судового рішення.

У справах щодо соціальних виплат військовослужбовцям особливого значення набуває питання строків звернення до суду. Загальне правило встановлено статтею 122 Кодексу адміністративного судочинства України, відповідно до якої особа може звернутися до суду протягом шести місяців з дня, коли вона дізналася або повинна була дізнатися про порушення свого права. Водночас у спорах, пов’язаних із грошовим забезпеченням, судова практика виходить із застосування спеціальних норм трудового законодавства, зокрема статті 233 Кодексу законів про працю України, яка встановлює тримісячний строк звернення до суду [2, 4].

Практика Верховного Суду свідчить про сталість підходу до застосування саме тримісячного строку у спорах щодо виплат військовослужбовцям. Зокрема, у справах щодо виплати додаткової винагороди, передбаченої постановою Кабінету Міністрів України № 168

від 28.02.2022, суди виходять із того, що після 19 липня 2022 року застосовується саме тримісячний строк звернення до суду. Недотримання цього строку може мати наслідком залишення позову без розгляду або відмову у відкритті провадження [6].

Важливим аспектом є також поновлення пропущеного строку звернення до суду. Відповідно до положень Кодексу адміністративного судочинства України, суд може поновити такий строк за наявності поважних причин. Разом з тим судова практика виходить із того, що сам факт проходження військової служби або перебування у зоні бойових дій не є безумовною підставою для поновлення строку, а позивач повинен довести існування об'єктивних обставин, які фактично унеможливлювали своєчасне звернення до суду.

Щодо строків розгляду справ Кодекс адміністративного судочинства України передбачає їх здійснення у розумні строки з урахуванням складності справи, поведінки учасників процесу та ефективності дій суду, при цьому у практиці ЄСПЛ також враховується значення справи для особи та дії органів державної влади; справи цієї категорії зазвичай мають типовий характер і ґрунтуються переважно на письмових доказах, однак їх розгляд може затягуватися через необхідність витребування доказів від суб'єктів владних повноважень, процесуальні дії сторін або значне навантаження на суди, у зв'язку з чим такі справи нерідко розглядаються у письмовому провадженні без виклику сторін.

Значна частина справ щодо соціальних виплат військовослужбовцям розглядається у письмовому провадженні без виклику сторін, що обумовлено документальним характером таких спорів. Така форма розгляду сприяє оперативності вирішення справ. Водночас у разі необхідності з'ясування додаткових обставин або дослідження доказів суди можуть призначати розгляд справи у судовому засіданні з викликом сторін.

Отже, дотримання розумних строків у справах про соціальні виплати військовослужбовцям передбачає, передусім, своєчасне звернення до суду та ефективний і оперативний розгляд справ. Саме ці аспекти є визначальними для забезпечення реального захисту прав військовослужбовців у сфері соціального забезпечення. Аналіз законодавства України та судової практики дозволяє дійти висновку, що ця категорія охоплює не лише строки звернення до суду, а й своєчасність нарахування та виплати грошового забезпечення, додаткових винагород і пенсій, оперативність судового розгляду та належне виконання судових рішень.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. No 254к/96-ВР: станом на 01 січня 2020 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 09.04.2026).
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII : станом на 15 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text (дата звернення: 09.04.2026).
4. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 09.04.2026).
5. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text (дата звернення: 09.04.2026).
6. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 28.02.2022 № 168 : станом на 18 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-п#Text (дата звернення: 09.04.2026).
7. Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб : Постанова Каб. Міністрів України від 30.08.2017 № 704 : станом на 28 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-п#Text (дата звернення: 09.04.2026).

Ключові слова: розумний строк, адміністративне судочинство, військовослужбовці, соціальні виплати, грошове забезпечення, додаткова винагорода, пенсійне забезпечення, судовий захист, Верховний Суд.

Keywords: reasonable time, administrative proceedings, military personnel, social benefits, monetary allowance, additional remuneration, pension provision, judicial protection, Supreme Court.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Закаленко О.В.

Глігор Валерія Валеріївна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄСПЛ НА РОЗВИТОК АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Вплив практики Європейського суду з прав людини на адміністративне право України доцільно розглядати не як формальне запозичення міжнародних стандартів, а як поступову зміну самої логіки адміністративного судочинства [1]. Йдеться про перехід від суто формального контролю за законністю дій органів влади до їх оцінки через призму прав людини.

Після ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2] та прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» [3,4] практика Суду стала обов'язковим орієнтиром для національних судів. Однак її реальний вплив проявляється не стільки у формальних посиланнях, скільки у зміні підходів до вирішення публічно-правових спорів.

Одним із ключових напрямів такого впливу стало розширення сфери застосування гарантій справедливого суду. Завдяки практиці ЄСПЛ поняття «цивільних прав та обов'язків» отримало автономне тлумачення, що дозволило поширити дію статті 6 Конвенції на значну частину адміністративних спорів. У результаті питання соціальних виплат, податкових зобов'язань, ліцензування чи державної служби більше не розглядаються як суто «публічні», а визнаються такими, що безпосередньо зачіпають права особи.

Це суттєво змінило роль адміністративного суду. Якщо раніше суд часто обмежувався перевіркою формальної відповідності рішень органу влади закону, то сьогодні він має оцінювати, чи було дотримано баланс між інтересами держави та правами людини.

Важливий вплив практика ЄСПЛ здійснила і на стандарти обґрунтування судових рішень. У справі Серявін та інші проти України [8] Суд наголосив, що рішення національних судів повинні містити належне обґрунтування та відповідати на суттєві аргументи сторін. Для адміністративного судочинства це означало необхідність відмови від формальних, декларативних рішень.

На практиці це призвело до поступової зміни структури судових актів: суди почали більш детально аналізувати позиції сторін, а також обґрунтовувати власні висновки. Водночас це вплинуло і на поведінку органів влади, які змушені більш ретельно мотивувати свої рішення, розуміючи, що вони будуть перевірятися судом не лише формально, а й по суті.

Не менш важливим є вплив практики ЄСПЛ на застосування принципу правової визначеності. У справі Щокін проти України [9] Суд фактично закріпив підхід, за яким у разі неоднозначного тлумачення норми перевага має надаватися найбільш сприятливому для особи варіанту. Для адміністративного права це має особливе значення, оскільки саме у цій сфері найчастіше виникають ситуації правової невизначеності.

Цей підхід поступово змінює практику розгляду податкових та інших публічно-правових спорів, де раніше домінував інтерес держави. Сьогодні ж суди дедалі частіше оцінюють не лише законність, а й передбачуваність правозастосування для особи.

Окремого значення для адміністративного судочинства набули рішення ЄСПЛ у справах проти України щодо невиконання судових рішень. У справі Іванов проти України [7] Суд констатував системну проблему – неспроможність держави забезпечити виконання рішень національних судів. Надалі у справі Бурмич та інші проти України [5] ця проблема була визнана хронічною.

Ці рішення змінили саме розуміння права на суд у адміністративному праві. Воно більше не обмежується можливістю отримати судове рішення, а охоплює і його реальне виконання. Відповідно, ефективність адміністративного судочинства почала оцінюватися не лише за результатами розгляду справ, а й за здатністю забезпечити фактичне відновлення порушеного права.

Під впливом цієї практики адміністративні суди почали більш уважно підходити до формулювання способів захисту, намагаючись ухвалювати рішення, які можуть бути реально виконані. Крім того, бездіяльність органів влади все частіше розглядається як порушення права на справедливий суд.

Ще одним важливим напрямом впливу є обмеження надмірної дискреції органів державної влади. У справі Волохи проти України [6] ЄСПЛ підкреслив, що дискреційні повноваження не можуть бути необмеженими і повинні мати чіткі межі. Закон має бути достатньо передбачуваним, щоб виключити ризик свавільного втручання у права особи.

Цей підхід суттєво змінив адміністративне судочинство України. Суд більше не обмежується перевіркою наявності повноважень у органу влади, а оцінює спосіб їх реалізації. Зокрема, перевіряється, чи є рішення пропорційним, обґрунтованим та таким, що враховує всі релевантні обставини.

Практичне значення це має у спорах щодо відмов у наданні дозволів, анулювання ліцензій, податкових рішень тощо. Якщо раніше достатнім було встановити, що орган «мав право» діяти, то сьогодні необхідно довести, що він зробив це належним чином.

Таким чином, практика ЄСПЛ поступово змінює саму природу адміністративного судочинства в Україні. Вона формує новий стандарт, за яким рішення органів влади мають бути не лише законними, а й обґрунтованими, передбачуваними та пропорційними.

Разом з тим, застосування практики ЄСПЛ в Україні залишається нерівномірним. У деяких випадках вона використовується формально – як додатковий аргумент без глибокого аналізу. Існують також проблеми

вибірковості та механічного перенесення правових позицій без урахування фактичних обставин справи.

Проте навіть за таких умов вплив ЄСПЛ є незворотним. Він поступово змінює адміністративне право України з системи, орієнтованої на державу, у систему, в центрі якої перебуває людина. Найбільш відчутним цей процес є саме на рівні судочинства, де формується нова культура правозастосування.

Отже, практика ЄСПЛ не просто доповнює адміністративне право України, а трансформує його зміст і підходи. Її ключовий вплив полягає у зміні ролі адміністративного суду – від органу формального контролю до інституції реального захисту прав людини у відносинах з державою.

Список використаних джерел :

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV : станом на 1 січ. 2026 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 15.04.2026).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.04.2026).
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV : станом на 2 груд. 2012 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text (дата звернення: 15.04.2026).
4. Про внесення змін до Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" : Закон України від 15.03.2011 № 3135-VI.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3135-17#Text (дата звернення: 15.04.2026).
5. Справа «Бурмич та інші проти України» (заява № 46852/13 та інші). *HUDOC – European Court of Human Rights*.
URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B"itemid":["001-192193"]%7D (дата звернення: 15.04.2026).
6. Справа "Волохи проти України" (заява № 23543/02). *HUDOC – European Court of Human Rights*.
URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":["001-172266"]%7D (дата звернення: 15.04.2026).
7. Справа "Іванов проти України" (Заява N 15007/02) : Рішення Європейського суду з прав людини від 07.12.2006.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_136#Text (дата звернення: 15.04.2026).

8. Справа "Серявін та інші проти України" (Заява N 4909/04) : Рішення Європейського суду з прав людини від 10.02.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text (дата звернення: 15.04.2026).

9. Справа «Щокін проти України» (Заяви № 23759/03 та № 37943/06) : Рішення Європейського суду з прав людини від 14.10.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text (дата звернення: 15.04.2026).

Ключові слова: практика ЄСПЛ, адміністративне право, адміністративне судочинство, верховенство права, справедливий суд, правова визначеність, дискреційні повноваження, виконання судових рішень, права людини, публічно-правові спори.

Keywords: ECHR case-law, administrative law, administrative justice, rule of law, fair trial, legal certainty, discretionary powers, enforcement of judgments, human rights, public law disputes.

Науковий керівник : к.ю.н., доцент Козачук Д.А.

Гритенко Марія Олегівна
здобувачка 2-го курсу магістратури
факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У сучасних умовах глобальної цифровізації трансформація традиційних бюрократичних систем у гнучкі цифрові моделі є не просто технологічним трендом, а стратегічною необхідністю для забезпечення життєздатності держави. Розвиток інституту електронного урядування в Україні набуває особливої гостроти у зв’язку з потребою підвищення ефективності публічного управління, забезпечення прозорості владних процесів та мінімізації корупційних ризиків. Серед ключових чинників актуальності можна визначити: необхідність гармонізації вітчизняного законодавства із цифровими стандартами ЄС (зокрема, у сферах електронної ідентифікації eIDAS та захисту даних GDPR) для входження України до Єдиного цифрового ринку; критична роль цифрових сервісів у забезпеченні безперервного надання державних послуг, підтримці внутрішньо переміщених осіб та оперативного реагування на запити суспільства в умовах безпекових загроз; нагальна потреба у створенні єдиного правового та технічного простору для обміну даними між державними реєстрами, що є фундаментом для реалізації принципу «Once-Only» (одноразового подання даних); необхідність подолання правових та інституційних бар’єрів, що стримують підвищення рівня цифрової грамотності населення та державних службовців. Таким чином,

комплексне дослідження правових засад електронного урядування є критично важливим для формування повноцінної цифрової держави, здатної гарантувати якісний сервіс та високий рівень захищеності прав громадян у кіберпросторі.

Електронне урядування є складною формою організації публічного управління, що базується на використанні інформаційних систем для трансформації відносин між державою, громадянами та бізнесом. Це не просто технічний інструмент, а нова сервісна модель держави, яка фокусується на прозорості, підзвітності та зручності отримання послуг. Технології е-урядування вже давно використовуються та успішно функціонують у багатьох країнах світу. Досвід таких країн, як Австралія, Данія, Франція та Естонія, демонструє ефективність впровадження інтегрованих цифрових платформ, електронної ідентифікації та міжвідомчого обміну даними. Зокрема, Естонія є прикладом високорозвиненої цифрової держави завдяки системі X-Road та обов'язковій цифровій ідентифікації [4; 5]. Як зазначає А.А. Барікова, запозичення таких практик є важливим для підвищення ефективності українського врядування [1, с. 121]. В Україні на сьогодні існують проблеми розвитку електронного урядування, зокрема фрагментарність нормативно-правового регулювання; недостатня інтероперабельність державних інформаційних систем; кібербезпекові ризики та недосконалий захист персональних даних; низький рівень цифрової компетентності населення. Ми згодні із думкою І.С. Сухан та А.І. Сенько, які наголошують на тому, що ці фактори суттєво гальмують розвиток електронного урядування в Україні [3, с. 5]. Важливим напрямом розвитку є адаптація національного законодавства до стандартів ЄС, зокрема у сфері електронної ідентифікації (eIDAS) та захисту персональних даних (GDPR). Це сприятиме інтеграції України до європейського цифрового простору та підвищенню рівня довіри до державних сервісів [2, с. 82]. Вважаємо, що в Україні є перспективною державою для розвитку електронного урядування, проте подальший розвиток має ґрунтуватися на комплексному підході, що включає: кодифікацію законодавства у сфері цифрового врядування; створення єдиної системи координації цифрової трансформації; розвиток цифрової грамотності населення; посилення кібербезпеки. Як зазначає Л.М. Корнута, ефективне електронне урядування є передумовою формування сучасної цифрової держави та підвищення якості публічних послуг [6, с. 161].

Отже, електронне урядування маємо визначити не просто як сукупність технологічних рішень, а як фундаментально нову сервісну модель публічного управління. Вона базується на трансформації взаємовідносин між державою, громадянами та бізнесом, де пріоритетами стають прозорість, підзвітність та мінімізація бюрократичних бар'єрів.

Аналіз успішних практик Естонії (система X-Road), Данії, Австралії та Франції підтверджує, що ключовими факторами цифрового успіху є запровадження обов'язкової електронної ідентифікації, інтероперабельність державних реєстрів та висока довіра населення до цифрових транзакцій. Для України запозичення цих моделей є механізмом прискорення власної цифрової трансформації. Попри значні здобутки, розвиток вітчизняного е-урядування гальмується низкою системних проблем: фрагментарністю законодавства, відсутністю єдиного правового простору для обміну даними, кібербезпековими ризиками та недостатнім рівнем цифрової грамотності як користувачів, так і державних службовців. Подальша розбудова цифрової держави в Україні має здійснюватися за такими напрямами: здійснення комплексної кодифікації законодавства та повна гармонізація із регламентами ЄС (eIDAS, GDPR); впровадження принципу «Once-Only» (одноразове подання даних) через створення єдиної системи координації цифрових процесів; кіберрезистентності державних систем та захисту прав громадян у віртуальному просторі; системне підвищення цифрової компетентності суспільства. Вважаємо, що лише комплексний підхід, який поєднує правову модернізацію, технологічну надійність та розвиток людського капіталу, дозволить Україні сформувати повноцінну цифрову державу, здатну гарантувати якісний сервіс та захист прав людини в умовах глобальних викликів.

Список використаних джерел

1. Барікова А.А. Електронна держава: нова ефективність урядування : монографія. Київ : Юрінком Інтер. 2016. 224 с.
2. Ковбасюк Ю.В. Електронне врядування: європейський досвід та українські перспективи. *Інвестиції: практика та досвід*. № 16/2010. С. 81–83.
3. Сухан І.С., Сенько А.І. Електронне урядування в Україні: правові аспекти та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 86 : ч. 4. С. 84-88.
4. Ушаков А.Б., Ковалишин П.І. Електронне урядування: крок у майбутнє. *Журнал східноєвропейського права.* 2019. № 63. С. 365–370.
5. e-Estonia – e-Governance in Practice. URL: https://ega.ee/wp-content/uploads/2016/06/e-Estonia-e-Governance-in-Practice.pdf (дата звернення 19.03.2026 р
6. Kornuta L., Sarybaieva H. & Shevchenko N. (2026) Innovation Economy Management: European Experience and Ways of Implementation in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies.* 2026. Volume 12 (1). Pages 152–162. URL: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2026-12-1-152-162.

Ключові слова: електронне урядування, цифрова трансформація, публічне управління, зарубіжний досвід, інтероперабельність, електронна ідентифікація, eIDAS, GDPR, кібербезпека, цифрова компетентність, сервісна модель держави, X-Road.

Keywords: e-governance, digital transformation, public administration, foreign experience, interoperability, electronic identification, eIDAS, GDPR, cybersecurity, digital competence, service model of the state, X-Road.

Науковий керівник: д.ю.н., доцент, професор кафедри Корнута Л.М.

Дрозд Катерина Сергіївна

здобувачка 1-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Збройна агресія Російської Федерації проти України, яка переросла у повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, поставила перед українською державою безпрецедентні завдання у сфері публічного адміністрування. Реінтеграція деокупованих територій є однією з найскладніших адміністративно-правових проблем сучасності, що потребує комплексного науково-теоретичного осмислення та практичного вирішення.

Правова реінтеграція охоплює відновлення юрисдикції держави, легітимізацію органів публічної влади, забезпечення захисту прав мешканців, адаптацію нормативно-правової бази та вирішення питань перехідного правосуддя. Як зазначають дослідники НІСД, «процес деокупації супроводжується не лише руйнуванням критичної інфраструктури, але й докорінною трансформацією соціальної тканини та економічних засад існування територіальних громад» [1]. Незважаючи на наявність певного міжнародного досвіду вирішення аналогічних ситуацій, кожен конкретний випадок характеризується унікальністю геополітичного контексту, що унеможливлює механічне запозичення іноземних моделей.

Метою цієї статті є системний аналіз зарубіжних адміністративно-правових механізмів реінтеграції деокупованих територій та визначення прийнятних підходів для українського законодавства з урахуванням специфіки поточного конфлікту.

Поняття «адміністративно-правовий механізм реінтеграції» охоплює систему правових норм, інституційних структур та управлінських інструментів, спрямованих на відновлення ефективного здійснення державної влади на звільнених від окупації територіях. Такий механізм включає кілька взаємопов'язаних елементів: нормативний (законодавча

база), інституційний (органи управління), процесуальний (адміністративні процедури) та ресурсний (фінансові та кадрові інструменти).

У вітчизняній науці запропоновано визначення реінтеграції як «комплексу послідовних дій, що визначаються та впроваджуються органами публічної влади за підтримки міжнародних організацій та країн-партнерів, з метою повернення тимчасово окупованих та анексованих територій у правову систему на конституційних принципах єдиного суверенітету та територіальної цілісності» [2]. Важливим є і внесок О. Р. Скобельської, яка розмежовує загальні та спеціальні стабілізаційні заходи, виокремлюючи сфери відповідальності органів сектору безпеки і оборони в процесі першочергових дій після звільнення окупованих територій [3].

Доктрина адміністративного права виокремлює такі основні моделі управління деокупованими територіями: модель прямого державного управління через призначені центром органи, модель делегованого самоврядування з поступовою передачею повноважень та змішана модель із тимчасовими адміністративними структурами під міжнародним наглядом. Водночас у вітчизняному законодавстві й досі відсутнє чітке визначення терміна «деокуповані території», що ускладнює реалізацію державної політики з реінтеграції звільнених територій [4].

Досвід Республіки Хорватія є найбільш релевантним для України. Після підписання Ердутської угоди (листопад 1995 р.) для Східної Славонії, Барані та Західного Сирмію була запроваджена Перехідна адміністрація ООН (UNTAES). Мандат місії передбачав поступову і мирну реінтеграцію регіону до складу Хорватії [5].

Ключовими елементами хорватської моделі стали:

- утворення державної комісії з відновлення конституційно-правового порядку (1 травня 1997 р.);

- запровадження перехідних поліцейських сил із рівним представництвом різних етнічних груп; проведення муніципальних виборів під егідою UNTAES (квітень 1997 р.);

- поступова інтеграція регіональних фінансових та правових систем у загальнодержавні [6]. Дослідники наголошують, що успіху хорватської моделі сприяли три ключові чинники: потужне міжнародне посередництво, заходи з економічної відбудови та реальне залучення громадянського суспільства [7].

Негативним прикладом слугує ситуація, при якій хорватський уряд так і не спромігся створити ефективний механізм врегулювання майнових спорів, що стало суттєвою загрозою для мирної реінтеграції: близько 70 000 переміщених сербів очікували повернення приблизно 80 000 переміщених хорватів. Human Rights Watch зафіксувала порушення прав меншин у постреінтеграційний період, що свідчить про необхідність системного правозахисного моніторингу [8].

Чинна нормативно-правова база України у сфері реінтеграції формувалася поетапно. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» 2014 року заклав базові правові рамки, однак орієнтувався переважно на кримський контекст і не передбачав механізмів для масштабного звільнення великих промислово розвинених районів [9]. Стаття 9 цього Закону визнає недійсними будь-які акти, видані органами, що утворені або діють у порядку, не передбаченому законодавством України.

Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 117/2021 була затверджена Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [10] Розпорядженням Кабінету Міністрів від 4 квітня 2023 р. № 288-р до плану заходів із реалізації цієї Стратегії внесено зміни, які враховують умови воєнного стану. Зокрема, передбачено розробку законопроєкту «Про правовий режим на деокупованих територіях» та формування кадрового резерву для комплектування судових і правоохоронних органів [11].

На практиці, після звільнення Харківської (вересень 2022 р.) та Херсонської (листопад 2022 р.) областей, центральна влада застосовувала модель «надзвичайного адміністрування»: призначення військових адміністрацій із розширеними повноваженнями, централізований розподіл гуманітарних ресурсів та поетапне відновлення цивільних структур. Як установили аналітики НІСД, характерною рисою деокупованої частини Харківської області стала неможливість зібрати кворум у місцевих радах базового рівня через факти колабораціонізму та відповідний виїзд депутатів. Постановою КМУ від 12 травня 2023 р. № 486 визначено порядок підготовки до стабілізаційних дій на деокупованих територіях Донецької та Луганської областей.

Аналіз чинного законодавства і правозастосовчої практики дозволяє виокремити кілька ключових проблем. По-перше, відсутній системний закон про реінтеграцію, який би встановлював єдині стандарти та повноваження для всіх деокупованих територій. По-друге, інституційна фрагментарність: повноваження розподілені між центральними органами виконавчої влади без чіткої координації. По-третє, відсутнє спеціальне регулювання питань правонаступництва щодо актів, прийнятих окупаційними органами. По-четверте, невирішеною залишається проблема перехідного правосуддя – відповідальності за колаборацію та захисту прав постраждалого цивільного населення.

Досвід Хорватії та власна практика 2022–2023 рр. дозволяють сформулювати такі пропозиції: прийняття Закону України «Про правовий режим реінтеграції деокупованих територій» із єдиним статусом тимчасової цивільної адміністрації та уніфікованими процедурами верифікації документів; утворення координаційного органу – Агентства

реінтеграції з чіткими повноваженнями та підзвітністю; запровадження систематичного правозахисного моніторингу за прикладом ОБСЄ у Хорватії; розробка комплексу заходів перехідного правосуддя, що поєднує люстрацію, відновне правосуддя та реституцію майнових прав.

Адміністративно-правові механізми реінтеграції деокупованих територій є комплексним міждисциплінарним явищем, що потребує системного законодавчого врегулювання. Зарубіжний досвід, передусім Хорватії, демонструє ефективність моделей централізованого управління на початковому етапі з поступовою передачею повноважень органам місцевого самоврядування та їх легітимізацією через виборчі процеси. Водночас він застерігає від ігнорування майнових питань та прав меншин.

Для України критично важливим є прийняття комплексного законодавства до завершення активної фази збройного конфлікту, оскільки правова невизначеність у перехідний період здатна консервувати наслідки окупації та уповільнювати відновлення повноцінної державності на звільнених землях. Аналіз засвідчує, що розрив між наявною законодавчою базою та практичними потребами реінтеграції залишається суттєвим і потребує невідкладного заповнення.

Список використаних джерел

1. Потапенко В. Г., Бараннік В. О., Валюшко І. В. та ін. Адміністративне управління на деокупованих територіях: виклики та моделі / за заг. ред. В. Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 48 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-12/ad_deokupov_teritor_06122023.pdf (дата звернення: 10.04.2026).

2. Теоретико-правові питання реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у вітчизняній та світовій науці. Науковий вісникУжгородського національного університету. Серія: Право. 2023. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/288575 (дата звернення: 10.04.2026).

3. Скобельська О. Р. Стабілізаційні заходи на деокупованих територіях: поняття та види. Нове українське право. 2023. № 5. С. 45–52. URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/542 (дата звернення: 10.04.2026).

4. Правовий статус деокупованих територій: прогалини нормативно-правової бази. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2025. № 1. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/1_2025/23.pdf (дата звернення: 10.04.2026).

5. Basic Agreement on the Region of Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium (Erdut Agreement), 12 November 1995. United Nations

Peacemaker. URL: https://peacekeeping.un.org/en/mission/past/untaes_e.htm (date of application: 10.04.2026).

6. United Nations Transitional Administration for Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium (UNTAES). UN Peacekeeping: Brief History. URL: https://peacekeep ing.un.org/sites/default/files/past/untaes_b.htm (дата звернення: 10.04.2026).

7. Peace Process in Eastern Slavonia: Lessons for Conflict Resolution in Ukraine. Princeps Institute. 2024. URL: https://www.princepsinstitute.com/post/peace-process-in-eastern-slavonia-lessons-for-conflict-resolution-in-ukraine (date of application: 10.04.2026).

8. Human Rights Watch. Human Rights in Eastern Slavonia During and After the Transition of Authority. April 1997. Vol. 9, No. 6(D). URL: https://www.hrw.org/reports/pdfs/c/croatia/croatia974.pdf (date of application: 10.04.2026).

9. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. №1207-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 26. Ст. 892. URL: https://zakon.rada.go v.ua/laws/show/1207-18 (дата звернення: 10.04.2026).

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» : Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 117/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533 (дата звернення: 10.04.2026).

11. Про внесення змін до плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2023 р. № 288-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/288-2023-р (дата звернення: 10.04.2026).

Ключові слова: реінтеграція деокупованих територій, адміністративно-правові механізми, перехідне правосуддя, публічне управління, міжнародний досвід, права людини

Keywords: reintegration of de-occupied territories, administrative and legal mechanisms, transitional justice, public administration, international experience, human rights

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, доцент кафедри Козачук Д. А.

Духовна Діана Андріївна, Литвиненко Евеліна Олександрівна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК

НАПРЯМ РЕФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Післявоєнна трансформація України зумовлює необхідність переосмислення ролі адміністративного права в умовах цифровізації публічного управління. Цифровізація стає одним із стратегічних напрямів модернізації системи публічної влади, оскільки не лише підвищує ефективність адміністративних процесів, а й вимагає глибокого реформування адміністративно-правових інститутів. Перехід від традиційної бюрократичної моделі до сервісної, орієнтованої на громадянина, супроводжується зменшенням корупційних ризиків, мінімізацією дискреційності посадових осіб через автоматизацію процедур та забезпеченням прозорості прийняття рішень.

Цифровізація публічного управління визначається як комплексний процес впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність органів влади з метою підвищення ефективності, прозорості та орієнтованості на потреби громадян. Вона виходить за межі простого оцифрування документів і передбачає зміну парадигми взаємодії держави з суспільством – перехід від адміністративно-командної до сервісної моделі. У теоретичному плані це відповідає концепції сервісної держави, де публічні послуги стають основним продуктом діяльності влади, а цифрові технології забезпечують їх доступність без бюрократичних бар'єрів [7].

З адміністративно-правової перспективи цифровізація вимагає перегляду ключових інститутів: адміністративних процедур, статусу суб'єктів владних повноважень та механізмів контролю. Традиційне адміністративне право, орієнтоване на паперові документообіги, трансформується у цифрове, де електронні послуги набувають юридичної сили, а автоматизовані рішення підлягають спеціальному правовому регулюванню. Важливим аспектом є принцип «одного разу» (once-only), згідно з яким громадянин чи бізнес не зобов'язаний повторно надавати дані, що вже є в державних реєстрах. Це знижує адміністративне навантаження та посилює захист прав учасників відносин [6].

На нашу думку, цифровізація не лише модернізує адміністративне право, а й трансформує його предмет, що зумовлює формування нової підгалузі – цифрового адміністративного права.

Україна демонструє один із найшвидших темпів цифрової трансформації серед країн Європи. Ключовим елементом стала платформа «Дія» – екосистема порталу та мобільного додатка, яка інтегрує понад 70 електронних послуг. Завдяки інтероперабельній системі «Трембіта» забезпечується обмін даними між державними реєстрами в режимі реального часу, що дозволяє реалізувати принцип «одного разу» та значно скоротити час надання послуг. Кількість транзакцій у «Трембіті»

зросла в рази, а щоденна аудиторія «Дії» сягає мільйонів користувачів. Адміністративні послуги оцифровано в таких сферах, як реєстрація бізнесу, отримання документів, соціальні виплати та навіть подання заяв про пошкоджене майно під час війни. Запровадження цифрового підпису «Дія.Підпис» сприяло наближенню української системи електронної ідентифікації до вимог Регламенту eIDAS, що відкрило перспективи для трансграничних електронних послуг. Мережа ЦНАП доповнює цифровий канал, забезпечуючи гібридний доступ для всіх верств населення [10].

Державна стратегія цифрової трансформації (зокрема, WINWIN до 2030 року) визначає пріоритети: розвиток штучного інтелекту в публічному секторі, відкриті дані та кібербезпеку. Міністерство цифрової трансформації координує ці процеси, а запровадження посади CDTO в органах влади забезпечує інституційну підтримку реформ. У післявоєнний період цифровізація вже довела свою ефективність: електронні послуги дозволили підтримувати державне управління навіть під час бойових дій та прискорили відновлення інфраструктури через геоінформаційні системи та аналітику даних [5].

Цифровізація безпосередньо впливає на адміністративне право, вимагаючи оновлення нормативної бази. Прийняття Закону «Про адміністративну процедуру» 2022 року стало важливим кроком, оскільки встановлює єдині стандарти для всіх владних рішень, включаючи електронні, та гарантує права на слухання, мотивування рішень і оскарження [4]. Однак у цифровому середовищі виникають нові питання, зокрема юридична відповідальність за автоматизовані адміністративні рішення, оскільки чинне законодавство не визначає чітких меж алгоритмічної автономії [6].

Реформування торкається також регулювання електронних послуг. Закони «Про адміністративні послуги», «Про електронні довірчі послуги» та «Про електронні комунікації» створюють необхідну основу, проте потребують подальшого розвитку щодо запровадження регуляторних «пісочниць» для тестування інновацій та гармонізації з acquis ЄС [1,2,3]. Цифровізація посилює принципи верховенства права, оскільки прозорі реєстри та відкритий доступ до даних зменшують корупцію та підвищують підзвітність влади [8].

У післявоєнний період адміністративне право адаптується до потреб відновлення: цифрові інструменти забезпечують швидке оформлення допомоги, прозорий розподіл коштів і моніторинг реконструкції. Водночас виникають виклики щодо цифрової інклюзії вразливих груп та кіберзахисту критичної інфраструктури. Науковці, в тому числі автор, пропонують ухвалити спеціальний закон «Про цифрове врядування», який уніфікує правові засади автоматизації. Доцільно також закріпити на законодавчому рівні поняття автоматизованого адміністративного рішення та

алгоритмічної відповідальності, а також виділити цифрові адміністративні процедури як окремий правовий інститут [9].

Незважаючи на успіхи, цифровізація стикається з викликами: цифровий розрив між регіонами, кіберзагрози, фрагментарність законодавства та потреба в підвищенні цифрової грамотності посадовців. У післявоєнний час особливо актуальними стають питання відновлення інфраструктури, залучення інвестицій та інтеграції з європейським цифровим ринком. Міжнародні партнери (ЄС, ОЕСР) підкреслюють необхідність повної імплементації Закону «Про адміністративну процедуру» без винятків та посилення координації реформ [10]. Перспективи пов'язані з подальшим розвитком ШІ в державному управлінні, створенням регуляторних механізмів для інновацій та розширенням «Дії» на нові послуги (зокрема, AI-асистент для громадян). Цифровізація стане драйвером економічного відновлення, потенційно збільшивши внесок IT-сектора у ВВП та створюючи нові робочі місця. Для адміністративного права це означає перехід до цифрової парадигми: від паперових норм до динамічного регулювання технологій, що забезпечить баланс між ефективністю та захистом прав людини [9].

Підбиваючи підсумки, цифровізація публічного управління є стратегічним напрямом реформування адміністративного права України в післявоєнний період. Вона не лише підвищує ефективність влади, але й сприяє побудові сервісної, прозорої та європейської держави. Для повної реалізації потенціалу необхідні подальші законодавчі зміни, інституційна підтримка та міжнародна співпраця. Успішна цифровізація стане запорукою стійкого відновлення, економічного зростання та зміцнення довіри громадян до держави.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги»від 5 жовтня 2017 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text(дата звернення: 08.04.2026)
2. Закон України «Про електронні комунікації» від 16 грудня 2020 року URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1089-20 (дата звернення: 08.04.2026)
3. Закон України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5203-17(дата звернення: 08.04.2026)
4. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text (дата звернення: 08.04.2026)

5. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року: Розпорядження № 1351-р» від 31 грудня 2024 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/go/1351-2024-%D1%80 (дата звернення: 09.04.2026)
6. Ненько С.С. Цифровізація публічного адміністрування як фактор модернізації адміністративно-правового забезпечення підприємництва // LSEJ. 2025. № 9. URL: https://lsej.org.ua/9_2025/35.pdf (дата звернення: 07.04.2026).
7. Рачинський А.П., Титаренко О.М. Цифрова трансформація публічного управління у напрямі сервісизації // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. 2024. URL:https://periodicals.karazin.ua/db/article/download/25970/23304 (дата звернення: 07.04.2026).
8. Сіденко Ю. та ін. Напрями цифровізації та реформування механізмів державного управління та адміністрування України // Аспекти публічного управління. 2025. URL: https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/1133 (дата звернення: 07.04.2026).
9. Rysin M., Babych O. Digitalisation of Public Administration Services as Part of Digital Economy Development in Post-war Ukraine // Krakow Review of Economics and Management. 2025. URL: https://krem.uek.krakow.pl/index.php/krem/article/download/18640/2625 (дата звернення: 07.04.2026).
10. SIGMA. Public Administration in Ukraine. MonitoringReport. 2024. URL: https://www.sigmaweb.org/content/dam/sigma/en/publications/reports/2024/02/public-administration-in-ukraine_27a46a58/078d08d4-en.pdf(дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова:цифровізація публічного управління, адміністративне право, електронне врядування (e-government), сервісна держава, адміністративні процедури, електронні послуги, принцип «once-only», платформа «дія», цифрова трансформація, післявоєнне відновлення України.

Keywords: digitalization of public administration, administrative law, e-government, service state, administrative procedures, electronic services, the “once-only” principle, the “action” platform, digital transformation, post-war reconstruction of Ukraine.

Науковий керівник: аспірант Бевзюк А.К.

Дідух Анастасія Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Цифровізація адміністративних процедур в сучасній Україні зумовлена необхідністю трансформації системи публічного управління відповідно до вимог інформаційного суспільства, євроінтеграційного курсу та умов воєнного стану, що суттєво прискорили впровадження електронних сервісів. Перехід адміністративних процедур у цифрову форму сприяє підвищенню доступності адміністративних послуг, скороченню строків їх надання, мінімізації корупційних ризиків і забезпеченню прозорості взаємодії між громадянами та органами влади. Водночас процес цифровізації супроводжується низкою проблем, зокрема нерівномірним рівнем технічного забезпечення органів публічної влади, недостатньою цифровою грамотністю окремих категорій населення, а також питаннями кібербезпеки та захисту персональних даних. Додатковим викликом є фрагментарність правового регулювання електронних адміністративних процедур, що ускладнює уніфікацію практики застосування цифрових інструментів.

Цифровізація адміністративних процедур в Україні супроводжується проблемою нерівномірної цифрової інфраструктури органів публічної влади, що призводить до різного рівня якості надання адміністративних послуг у різних регіонах. Попри активний розвиток сервісів, таких як Дія, на місцевому рівні все ще трапляються випадки, коли органи влади не мають достатнього технічного забезпечення або стабільного доступу до захищених реєстрів. Наприклад, у частині територіальних громад затримки в обробці заяв на соціальні виплати або реєстрацію місця проживання пов’язані з перебоями в роботі державних реєстрів або застарілим обладнанням[1, с. 23-28]. Це створює ситуацію, коли цифровізація формально впроваджена, але фактично не забезпечує однакової якості послуг по всій країні.

Другою суттєвою проблемою є недостатній рівень цифрової грамотності як частини населення, так і окремих працівників органів влади. Хоча більшість базових адміністративних послуг доступні онлайн, значна кількість громадян, особливо літнього віку або з сільської місцевості, не можуть повноцінно користуватися електронними сервісами. Наприклад, під час подання заяв через електронні кабінети або мобільні застосунки виникають труднощі з авторизацією, електронним підписом або завантаженням документів [2, с. 3-13]. Водночас працівники деяких органів місцевого самоврядування також не завжди достатньо підготовлені до роботи з цифровими системами, що знижує ефективність переходу до електронних адміністративних процедур.

Третьою проблемою є питання кібербезпеки та захисту персональних даних у процесі цифровізації адміністративних процедур. Зі збільшенням обсягу електронних сервісів зростають і ризики несанкціонованого доступу до державних реєстрів або витоку інформації. У практиці України

фіксувалися кібератаки на державні інформаційні ресурси, що тимчасово ускладнювали доступ до окремих сервісів. Наприклад, перебої в роботі державних реєстрів або електронних систем подання документів можуть впливати на строки розгляду адміністративних справ, що прямо порушує принцип своєчасності адміністративних процедур [3].

Четвертою проблемою є фрагментарність та недостатня узгодженість нормативно-правового регулювання цифрових адміністративних процедур. Попри наявність базових законів у сфері електронного урядування та електронних довірчих послуг, багато процедурних аспектів залишаються врегульованими підзаконними актами або відомчими інструкціями, що створює правову невизначеність. Це, зокрема, проявляється у різному підході органів влади до прийняття електронних документів, строків їх опрацювання або вимог до цифрових підписів [4, с. 112-119]. У результаті громадяни можуть стикатися з ситуаціями, коли одна й та сама електронна заява приймається в одному органі, але відхиляється в іншому, що підриває довіру до єдиної цифрової адміністративної системи.

Перспективи вирішення проблем цифровізації адміністративних процедур в Україні насамперед пов’язані з подальшим розвитком єдиної цифрової інфраструктури держави та забезпеченням повної інтеграції електронних реєстрів і сервісів. Ключову роль у цьому процесі відіграє розширення функціоналу та доступності платформи Дія, а також поступовий перехід усіх адміністративних процедур у електронну форму за принципом «digital by default». Важливим напрямом є модернізація технічного забезпечення органів публічної влади, особливо на рівні територіальних громад, що дозволить зменшити регіональні диспропорції у якості надання послуг. Крім того, перспективним є впровадження технологій штучного інтелекту та автоматизованої обробки звернень, що здатне суттєво скоротити строки розгляду адміністративних справ і зменшити навантаження на посадових осіб [5].

Не менш важливим напрямом є вдосконалення нормативно-правового регулювання цифрових адміністративних процедур та гармонізація законодавства України з європейськими стандартами цифрового врядування. Це передбачає уніфікацію вимог до електронних документів, електронного підпису, строків та процедур розгляду адміністративних справ, що забезпечить правову визначеність і однакове застосування норм у всіх органах влади. Паралельно необхідно посилювати кібербезпеку державних інформаційних систем через впровадження сучасних механізмів захисту даних, резервного копіювання та моніторингу кіберзагроз. Окремий акцент має бути зроблений на підвищенні цифрової грамотності населення та державних службовців шляхом освітніх програм і тренінгів, що дозволить забезпечити рівний

доступ громадян до електронних адміністративних послуг і підвищити ефективність функціонування всієї системи публічного адміністрування [6].

Узагальнюючи, цифровізація адміністративних процедур в Україні є ключовим напрямом модернізації публічного управління, що спрямований на підвищення ефективності, прозорості та доступності адміністративних послуг. Водночас її реалізація супроводжується низкою проблем, зокрема нерівномірним розвитком цифрової інфраструктури, недостатнім рівнем цифрової грамотності населення, кіберзагрозами та фрагментарністю нормативно-правового регулювання. Подолання цих викликів потребує комплексного підходу, що включає технічну модернізацію, удосконалення законодавства, посилення кібербезпеки та розвиток цифрових компетентностей громадян і службовців. У перспективі це створить умови для формування сучасної, ефективної та орієнтованої на громадянина системи адміністративних послуг в Україні.

Список використаних джерел

1. Малець М. Р., Яровик Д. Р. Цифровізація адміністративного процесу: використання електронних засобів у державному управлінні та адміністративних процесах. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. С.23-28 URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/315458 (дата звернення: 16.04.2026)
2. Руденко М.В. Цифровізація: категоріальні особливості та специфіка трактування. Економічний форум. 2021. № 4. С. 3–13. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ecfor_2021_4_3 (дата звернення: 16.04.2026)
3. Сухан І. С., Сенько А. І. Електронне урядування в Україні: правові аспекти та перспективи розвитку. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320876 (дата звернення: 16.04.2026)
4. Петренко Н.О., Машковська Л.О. Цифровізація державних адміністративних послуг в Україні: нормативно-правові аспекти. *Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики*. 2020. № 2. С. 112–119 https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_1/20.pdf (дата звернення: 16.04.2026)
5. Дубняк М. В. Е-урядування, smart-управління та GovTech: проблеми правового забезпечення цифровізації. URL: https://il.ippi.org.ua/article/view/340494 (дата звернення: 16.04.2026)
6. Медведенко І. Електронне урядування: міжнародний досвід та перспективи для України. URL:

https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/economy/article/view/475 (дата звернення: 16.04.2026)

Ключові слова:цифровізація, адміністративний процес, електронне урядування, адміністративні послуги, електронні сервіси, цифрова трансформація, публічне управління, кібербезпека, електронний підпис, правове регулювання, Дія, інформаційне суспільство.

Keywords:digitalization, administrative process, e-governance, administrative services, e-services, digital transformation, public administration, cybersecurity, electronic signature, legal regulation, Diia, information society.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Осадчий А. Ю.

Мохаммад Жуак

здобувач 1-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ LEX SPECIALIS У КОНТЕКСТІ УНІФІКАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР В УКРАЇНІ

Ухвалення Закону України «Про адміністративну процедуру», який набрав чинності в 2022 році, позначило початок фундаментальної реформи публічного управління в Україні. Протягом десятиліть правова система України залишалася заручником фрагментованого регулювання, де кожна сфера – від оподаткування до охорони навколишнього середовища – функціонувала за власними, часто закритими та недружніми до громадянина процедурними правилами. Концепція загальної адміністративної процедури покликана замінити цю хаотичну мозаїку єдиним «процедурним кодексом», який встановлює універсальні стандарти взаємодії держави з приватними особами. Проте на шляху до реальної уніфікації постала фундаментальна доктринальна проблема: традиційне домінування принципу lex specialis derogat legi generali (спеціальний закон скасовує загальний), який адміністративні органи часто використовують як легітимне виправдання для ігнорування загальних гарантій цього закон [1].

Одним із найбільш серйозних викликів для уніфікації є спроби окремих центральних органів виконавчої влади отримати «імунітет» від Закону. Антимонопольний комітет, Державна податкова служба, Держекоінспекція та МВС неодноразово ініціювали встановлення винятків для своєї діяльності, аргументуючи це особливою складністю чи специфікою своїх функцій. Проте міжнародна практика (зокрема позиція SIGMA та Єврокомісії) свідчить, що будь-який такий виняток має бути надзвичайно обґрунтованим і не може стосуватися базових процедурних гарантій. Ризик фрагментації полягає в тому, що якщо кожне потужне відомство залишить за собою власну «спеціальну» процедуру, Закон перетвориться на декларативний документ, який застосовуватиметься

лише у другорядних справах. Це призведе до збереження ситуації, коли громадянин не знає своїх прав при зверненні до різних органів, а держава витрачає ресурси на підтримку сотень неузгоджених між собою регламентів. Для мінімізації цих ризиків необхідно забезпечити єдину правозастосовчу практику та припинити практику необґрунтованих законодавчих винятків [3].

Податкова сфера є найбільш показовим прикладом боротьби між lex specialis та загальною процедурою. Податковий кодекс України традиційно сприймається як «замкнена» система, де процедурні норми невіддільні від матеріальних. Однак впровадження Закону виявило, що ПКУ містить низку положень, які суттєво обмежують права платників податків порівняно із загальним стандартом. Наприклад, ПКУ передбачає специфічний порядок досудового оскарження рішень, де строки та процедури відрізняються від встановлених у Законі. Податкові органи часто ігнорують вимогу Закона щодо обов'язкового залучення заінтересованих осіб або право особи бути вислуханою до прийняття негативного рішення (адміністративного акта). Крім того, у 2025 році судова практика підтвердила право ДПС вважати документ врученим за фактом відправки рекомендованим листом, навіть якщо він повернувся, тоді як Закон вимагає реального доведення акта до відома особи для набуття ним чинності. Таке протиріччя створює «пастки» для бізнесу та громадян, нівелюючи ідею юридичної визначеності [2].

Судова гілка влади відіграє ключову роль у процесі «притирання» Закону до існуючої системи законодавства. Станом на 2024–2025 роки спостерігається поступове зростання кількості посилань на Закон у рішеннях Верховного Суду. Судді починають використовувати термінологію та принципи Закону (наприклад, «публічний інтерес», «пропорційність») навіть у тих справах, де провадження розпочалося до набрання законом чинності, розглядаючи їх як орієнтири належного врядування. Важливим є те, що Верховний Суд у своїх постановах підкреслює обов'язок органів влади діяти у межах повноважень, визначених законом. Це створює судовий заслін проти свавільного застосування спеціальних норм. Водночас існують і дискусійні рішення, де Суд все ще віддає пріоритет спеціальним актам у питаннях майнових відносин, що свідчить про необхідність подальшої концептуальної роботи над ієрархією норм.

Уніфікація адміністративних процедур у XXI столітті неможлива без інтеграції юридичних норм у цифрові алгоритми. Закон закладає правову базу для електронного адміністративного провадження, зокрема щодо права на ознайомлення з матеріалами справи дистанційно та автоматичного отримання адміністративних актів. Проте саме тут принцип lex specialis знаходить новий вияв у вигляді «технічної фрагментації». Багато відомчих електронних систем побудовані на базі старих

спеціальних процедур і не підтримують функціонал Закону України «Про адміністративну процедуру» (наприклад, механізм залишення заяви без руху для виправлення недоліків). Для подолання цього бар'єру необхідна не лише зміна законів, а й повна реконфігурація державних реєстрів для забезпечення їхньої інтероперабельності. Реалізація Закону у цифровому середовищі дозволить усунути людський фактор та забезпечити автоматичне дотримання загальних процедурних стандартів [4].

Проблема застосування принципу lex specialis у контексті уніфікації адміністративних процедур в Україні є викликом, що вимагає переходу від формально-юридичного до ціннісно-орієнтованого підходу. Закон не є просто «ще одним законом»; це ціннісна рамка, яка визначає характер стосунків між людиною і державою. Традиційне домінування спеціальних норм у податковій, земельній чи інших сферах має поступитися місцем пріоритету загальних принципів належного врядування. Уніфікація процедур через подолання колізій – це єдиний шлях до створення передбачуваного та прозорого адміністративного середовища. Лише тоді, коли кожен державний службовець керуватиметься не лише «своєю» інструкцією, а й загальним стандартом Закона України «Про адміністративну процедуру», Україна зможе виконати свої євроінтеграційні зобов'язання та забезпечити реальний захист прав своїх громадян. Принцип lex specialis у нових умовах має виконувати лише допоміжну роль, уточнюючи технічні деталі, а не нівелюючи фундаментальні гарантії справедливості.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про адміністративну процедуру», 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text (Дата звернення 06.04.2026)

2. Закон України Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру»», 2024. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-20#Text (Дата звернення 06.04.2026)

3. Берназюк Я. О. Застосування принципу lex specialis при вирішенні колізій у законодавстві: аналіз судової практики, 2022. (Дата звернення 06.04.2026)

4. ТимощюкВ. Ukraine's New Law on Administrative Procedure: Progress Toward EU Standards and Implications for Tax and Customs, 2024. (Дата звернення 06.04.2026)

Ключові слова: *Lex specialis derogat legi generali, принцип lex specialis, Закон України «Про адміністративну процедуру», колізії норм, судова практика Верховного Суду*

Науковий керівник*: к.ю.н., доцент кафедри Козачук Д. А.*

Коваль Анастасія Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ВІЙСЬКОВО-ЛІКАРСЬКИХ КОМІСІЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Питання оскарження рішень військово-лікарських комісій (далі – рішень ВЛК) стало особливо актуальним під час воєнного стану через навантаження на систему військово-медичної експертизи. Від рішень ВЛК залежить реалізація прав військовослужбовців, зокрема щодо придатності до служби, причинного зв'язку захворювань чи травм та отримання соціальних гарантій. На практиці часто виникають сумніви щодо обґрунтованості рішень через формальний підхід до огляду, нормативні прогалини або обмежені процесуальні можливості осіб. Адміністративне судочинство виступає ключовим механізмом захисту прав, забезпечуючи перевірку рішень на відповідність закону та принципам об'єктивності. Особливість таких справ полягає у поєднанні медичних і правових аспектів, що ускладнює їх розгляд та потребує глибокого аналізу порядку оскарження, проблем судової практики та шляхів удосконалення захисту прав військовослужбовців.

В умовах воєнного стану значна кількість чоловіків віком від 18 до 60 років зіткнулася з необхідністю проходження військово-лікарських комісій. Це відбувалося як під час загальної мобілізації, так і вже під час проходження військової служби – у випадках поранень, контузій чи інших травм. Ключовим у цій сфері є поняття військово-лікарської експертизи. Відповідно до Положення про військово-лікарську експертизу у Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 14 серпня 2008 року № 402, метою проведення такої експертизи є визначення стану здоров'я призовників, військовослужбовців і військовозобов'язаних для вирішення питання їх придатності до військової служби [3].

Разом із тим практика показує, що визначення ступеня придатності до військової служби не завжди здійснюється належним чином і відповідає принципам справедливості. Нерідко виникають ситуації, коли рішення військово-лікарських комісій викликають сумніви щодо їх об'єктивності та неупередженості. У зв'язку з цим спостерігається суттєве зростання кількості звернень до адміністративних судів із позовами про оскарження таких рішень. Водночас військовослужбовці та члени їхніх сімей, як і всі громадяни, мають гарантоване право на захист своїх прав і законних інтересів. Саме тому на суди покладається обов'язок забезпечити

дотримання положень Конституції України та реалізацію принципу справедливого судочинства у кожній конкретній справі [1].

Конституція України гарантує право на судове оскарження рішень органів влади, що поширюється і на постанови військово-лікарських комісій.Що стосується судового оскарження, в Україні вже сформувалася відповідна практика. Зокрема, Верховний Суд у постанові від 12 червня 2020 року дійшов висновку, що суди не уповноважені оцінювати медичні висновки ВЛК, зокрема встановлювати, чи відповідає діагноз особи положенням розкладу хвороб, станів і фізичних вад, які визначають ступінь придатності до військової служби. Такі питання виходять за межі компетенції суду. Відтак, якщо особа не погоджується з рішенням ВЛК саме з огляду на встановлений або не встановлений діагноз, доцільним є оскарження до військово-лікарської комісії вищого рівня. Натомість у випадках, коли під час проходження ВЛК було порушено процедуру – наприклад, особа не пройшла всіх необхідних лікарів або не здала передбачені аналізи, що призвело до неправильного висновку, – ефективним способом захисту є звернення до адміністративного суду. Тому, у разі незгоди особи з висновком ВЛК при районному (міському) територіальному центрі комплектування та соціальної підтримки, вона має право подати заяву, на підставі якої її можуть направити для повторного проходження ВЛК на рівні обласного (або міського) ТЦК та СП. Такий механізм дозволяє перевірити обґрунтованість первинного рішення без звернення до суду. Разом із тим, незалежно від використання досудового порядку, особа має право звернутися до суду. Строк оскарження до ВЛК вищого рівня становить 30 днів з моменту отримання рішення. Що стосується строків звернення до суду, вони визначаються ст. 122 КАС України. Якщо особа попередньо скористалася досудовим порядком оскарження, вона має три місяці з дня отримання рішення вищої ВЛК. У випадку ж, коли досудовий порядок не застосовувався, строк звернення до суду становить шість місяців з моменту, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, тобто фактично з дня ухвалення відповідної постанови ВЛК [4].

Отже, аналіз правового регулювання та практики оскарження рішень ВЛК свідчить про наявність як механізмів захисту прав військовослужбовців, так і проблем їх реалізації. Основними з них є складність поєднання медичних і правових аспектів, обмеженість повноважень суду та процедурні недоліки під час проходження комісії.Серед шляхів удосконалення варто відзначити підвищення прозорості й обґрунтованості рішень ВЛК, посилення процесуальних гарантій для осіб (зокрема доступ до медичних матеріалів і можливість залучення незалежних експертів), а також покращення взаємодії між комісіями різних рівнів. Важливим є і розвиток судової практики з

уточненням меж судового контролю, що дозволить забезпечити баланс між медичною експертизою та ефективним захистом прав людини.

Список використаних джерел

1. Колодіна А. С., Книш І. П. До питання оскарження постанов військово-лікарської комісії у порядку адміністративного судочинства в умовах воєнного стану. *2024.* С. 125-128.URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/2022/02/zbirnyk-_2024-final.pdf#page=125
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text
3. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : Наказ М-ва оборони України від 14.08.2008 р. № 402. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text
4. Чепкова, К. О. Проблемні питання організації діяльності військово-лікарських комісій в Україні. *2024 р. № 11*, С. 201-203. URL: http://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi81/0061122.pdf#page=201

Ключові слова: військово-лікарська комісія, оскарження рішень, адміністративне судочинство, військово-лікарська експертиза, придатність до військової служби, права військовослужбовців, судовий захист, процедурні порушення, медичні висновки, воєнний стан.

Keywords:military medical commission, appeal of decisions, administrative justice, military medical examination, fitness for military service, rights of servicemen, judicial protection, procedural violations, medical conclusions, martial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Закаленко О. В.

Котелкіна Валерія Миколаївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ДОКАЗІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Інститут доказів і доказування є невід'ємною складовою адміністративного судочинства, оскільки встановлення обставин публічно-правового спору можливе виключно через доказову діяльність суду та учасників справи. Відповідно до ч. 1 ст. 72 Кодексу адміністративного судочинства України [1] доказами в адміністративному судочинстві є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги чи заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Статті 73–76 та 90 КАС України закріплюють вичерпну систему критеріїв оцінки доказів: належність (ст. 73), допустимість (ст. 74), достовірність (ст. 75) та достатність (ст. 76) [1]. Колеснікова М. В. [2, с. 380] зазначає, що ці критерії є конституційно обумовленими, оскільки реалізація права людини на справедливий судовий захист від незаконних дій суб'єктів владних повноважень безпосередньо залежить від якості доказового матеріалу та правильності його оцінки адміністративним судом.

Кожен із чотирьох критеріїв оцінки виконує самостійну функцію. Належність (ст. 73 КАС) означає, що доказ повинен містити інформацію щодо предмета доказування; суд не бере до розгляду докази, що не стосуються справи. Допустимість (ст. 74 КАС) передбачає отримання доказів виключно з визначених законом засобів доказування та у встановленому порядку: докази, одержані з порушенням закону, не беруться до уваги [1]. Йосифович Н.-Л. Д. [3, с. 343] звертає увагу, що достовірність – ще один самостійний критерій – визначається тим, чи можна на підставі конкретного доказу встановити дійсні обставини справи: відповідно до Керівництва Ради Європи «Електронні докази в цивільному та адміністративному процесі» (2019), достовірність доказу презюмується до тих пір, поки немає розумних сумнівів у протилежному. Суд оцінює кожен критерій окремо, а достатність і взаємний зв'язок доказів – у їх сукупності (ст. 90 КАС [1]).

Оцінка доказів є завершальним етапом доказування. Стоцький Р. М. [4, с. 522] визначає оцінку доказів як логічну, розумову та процесуальну діяльність адміністративного суду та учасників справи, їх представників щодо визначення допустимості, належності, достовірності, достатності доказів згідно з вимогами КАС України. Суд є обов'язковим суб'єктом оцінки доказів і здійснює її в нарадчій кімнаті; учасники справи можуть здійснювати лише попередню оцінку на стадії збирання та подання доказів. Наука виокремлює три різновиди оцінки: попередня (на всіх стадіях провадження до виходу до нарадчої кімнати), остаточна (підсумкова, що відображається в судовому рішенні) та контрольна (здійснювана судами апеляційної та касаційної інстанцій) [4, с. 523]. Колеснікова М. В. [2, с. 382] підкреслює, що суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу окремо, мотивуючи відхилення або врахування кожного доказу, що є гарантією законності та обґрунтованості судового рішення.

Особливої актуальності в сучасній судовій практиці набуває проблема застосування критеріїв оцінки до електронних доказів. Йосифович Н.-Л. Д. [3, с. 341] констатує, що КАС України передбачає загальний порядок оцінки доказів (ст. 90), проте питання про те, які спеціальні критерії повинні застосовуватися до електронних доказів, залишається у науковій доктрині та судовій практиці невирішеним. Дослідниця виокремлює п'ятий самостійний критерій оцінки електронних

доказів – забезпечення цілісності, що включає збереження оригіналу електронного доказу та протоколювання. Дзіковський М. Р. [5, с. 287] погоджується, що нормативно-правова база, яка визначає правову природу інформаційних технологій у судочинстві, ще остаточно не сформована; при цьому оцінка електронного доказу є комплексним процесом, який включає врахування його взаємозв'язку з іншими доказами та відповідності правовим вимогам. Спірним залишається питання фіксації та автентичності скріншотів, метаданих і записів відео конференцій як доказів в адміністративних справах.

Важливе значення у формуванні практики застосування критеріїв оцінки доказів відіграють правові позиції Верховного Суду. Йосифович Н.-Л. Д. [3, с. 345] зазначає, що у своїх рішеннях КАС ВС систематично звертається до критеріїв належності, допустимості, достовірності та достатності, конкретизуючи їх зміст стосовно різних категорій адміністративних справ – податкових, митних, у справах щодо проходження публічної служби тощо. Доктрина виокремлює концепцію «стандарту доказування» – ступінь достовірності наданих стороною доказів, за яких суд має визнати тягар доведення знятим. В адміністративному судочинстві, зважаючи на особливості публічно-правового спору, де відповідачем виступає суб'єкт владних повноважень, ст. 77 КАС [1] покладає на такого відповідача обов'язок доказування правомірності свого рішення, дії або бездіяльності, що суттєво впливає на розподіл доказового тягаря. Стоцький Р. М. [4, с. 526] резюмує: внутрішнє переконання суду формується поступово під час розгляду справи на основі безпосереднього, всебічного, повного та об'єктивного дослідження доказів, а не існує апріорно – що забезпечує незалежність і неупередженість адміністративного правосуддя.

Таким чином, система критеріїв оцінки доказів в адміністративному судочинстві (належність, допустимість, достовірність, достатність та їх взаємний зв'язок) становить нормативно закріплений механізм забезпечення законного та обґрунтованого судового рішення у публічно-правовому спорі. Ускладнення доказової бази через поширення електронних доказів та розвиток цифрового судочинства потребує вдосконалення теорії і практики застосування зазначених критеріїв, зокрема законодавчого закріплення спеціальних стандартів оцінки електронних доказів.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 лип. 2005 р. № 2747-IV. Редакція від 01.01.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15.

2. Колеснікова М. В. Докази та доказування в адміністративному судочинстві. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 4. С. 378–383. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/311020.

3. Йосифович Н.-Л. Д. Критерії оцінки електронних доказів в адміністративному судочинстві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 85(2). С. 341–346. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/315415.

4. Стоцький Р. М. Оцінка доказів суб'єктами доказування в адміністративному судочинстві. Право і суспільство. 2024. № 2. С. 520–526. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/2_2024/75.pdf.

5. Дзіковський М. Р. Використання інформаційних технологій в адміністративному судочинстві України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Том 3, № 86. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320701.

Ключові слова: критерії оцінки доказів, адміністративне судочинство, належність, допустимість, достовірність, достатність, електронні докази, КАС України, внутрішнє переконання суду, стандарт доказування, суб'єкти доказування.

Keywords: criteria for evidence evaluation, administrative proceedings, relevance, admissibility, reliability, sufficiency, electronice vidence, Code of Administrative Procedure, court's internal conviction, standard of proof, subjects of proof.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н. Закаленко О.В.

Комар Катерина Олегівна, Долінська Поліна Андріївна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ СПОРТУ: ІНСТИТУЦІЙНІ ОЗНАКИ

В умовах реформування системи центральних органів виконавчої влади особливого значення набуває питання інституційної організації адміністрування державної політики у сфері фізичної культури та спорту. Міністерство молоді та спорту виконує не лише координаційну, але й нормативно-правову функцію, формуючи та реалізуючи політику у молодіжній сфері, сфері фізичної культури і спорту та національно-патріотичного виховання[1].

У зв’язку з цим актуальним є визначення того, наскільки існуюча модель забезпечує ефективний розподіл повноважень, а також чи досягається баланс між централізацією та децентралізацією, що безпосередньо впливає на розвиток сфери фізичної культури і спорту.

У 2019 році Кабінет Міністрів України прийняв постанову від 2 вересня 2019 року № 829 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади»[2]. Цією постановою ліквідували Міністерство культури України та Міністерство молоді та спорту України, а на їхній базі створив

єдине Міністерство культури, молоді та спорту України. Нове міністерство стало правонаступником усіх завдань, функцій, майна, прав і обов'язків ліквідованих відомств. Метою реформи було скоротити кількість центральних органів виконавчої влади та підвищити ефективність адміністрування в сферах культури, молодіжної політики та спорту.

У 2020 році постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 216 «Деякі питання Міністерства молоді та спорту» скасували попереднє рішення щодо ліквідації окремого Міністерства молоді та спорту[3]. Міністерство відновили як самостійний центральний орган виконавчої влади. З того часу Міністерство молоді та спорту України самостійно формує та реалізує державну політику в сферах молодіжної політики, фізичної культури і спорту, а також національно-патріотичного виховання.

Міністерство молоді та спорту України не має власних територіальних органів. Реалізація державної політики на регіональному та місцевому рівні відбувається децентралізовано через управління (департаменти) молоді та спорту обласних державних адміністрацій та відповідні відділи в територіальних громадах. Міністерство розробляє загальнодержавні стратегії, програми, стандарти та нормативні акти, а обласні та місцеві органи організовують їх виконання на місцях, розподіляють фінансування, підтримують спортивні школи, молодіжні центри та громадські організації. Координація здійснюється через відділ регіональної молодіжної політики Міністерства шляхом надання методичної допомоги, проведення моніторингу, спільних консультацій і семінарів. Такий механізм відповідає принципам децентралізації, закріпленим в українському законодавстві, коли центральний орган формує політику, а регіони забезпечують її практичну реалізацію з урахуванням місцевих потреб[4].

Позитивним аспектом такої моделі є відносна стабільність адміністрування процедур. Обласні управління та місцеві відділи молоді та спорту забезпечують практичну реалізацію цих завдань з урахуванням специфіки кожного регіону та територіальної громади. Такий підхід дозволяє оперативніше реагувати на місцеві потреби, підвищувати доступність послуг і поєднувати ресурси різних рівнів влади. Зокрема, система присвоєння спортивних звань, розрядів та видачі посвідчень працює без суттєвих збоїв, що гарантує безперервність спортивної діяльності.

Важливим елементом є також наявність стратегічного планування. Яскравим прикладом слугує затвердження Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1493-р від 24 грудня 2025 року Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2030 року[5]. Ця програма визначає чіткі цілі щодо підвищення рівня фізичної активності населення, розвитку адаптивного спорту, модернізації спортивної інфраструктури, цифровізації сфери та посилення міжнародного представництва України. На регіональному рівні такі цілі

підтримуються обласними та місцевими програмами розвитку фізичної культури і спорту на 2026–2030 роки, що дозволяє поєднувати загальнодержавні пріоритети з місцевими потребами та забезпечувати узгоджену роботу всіх рівнів.

Попри наявні переваги, система характеризується суттєвими недоліками, головним з яких є вкрай недостатній рівень фінансування. Незважаючи на закріплене в Законі України «Про фізичну культуру і спорт» положення про фінансове забезпечення галузі за рахунок державного та місцевих бюджетів, фактичні обсяги фінансування залишаються критично низькими[6]. Основна частина коштів розподіляється через Міністерство молоді та спорту України, проте цих ресурсів недостатньо для повноцінного функціонування системи. У результаті фінансування носить фрагментарний і обмежений характер, що не дозволяє в повному обсязі реалізувати державні програми, зокрема цілі Програми розвитку до 2030 року.

Проблема особливо гостро проявляється в окремих напрямах. Літні види спорту відчувають брак коштів на розвиток інфраструктури та підготовку спортсменів, а ситуація із зимовими видами спорту є ще більш критичною через високу вартість утримання спеціалізованих об’єктів, обладнання та тренувального процесу. Наприклад, за Наказом Мінмолодьспорту, спортсмену, призеру чемпіонату світу серед юніорів зі сноубордингу виплачено 26 000 грн за медалі на ЧС, що еквівалентно 3 мінімальним зарплатам (8 647 грн/міс. у 2026 р.)[7]. Водночас середні річні витрати на екіпіровку та тренування для одного спортсмена можуть становити близько 150–200 тис. грн, а загальний бюджет на спорт вищих досягнень, лише 410 млн грн. Крім того, недостатній рівень контролю за використанням фінансових ресурсів призводить до їх нераціонального витрачання. Залучення позабюджетних коштів, зокрема через державно-приватне партнерство та спонсорство, залишається обмеженим через відсутність дієвих стимулів для бізнесу.

На нашу думку, дослідження системи публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту в Україні демонструє наявність відносно чіткої інституційної структури, побудованої на принципах децентралізації. Міністерство молоді та спорту забезпечує формування єдиної державної політики та стратегічне планування, а регіональні та місцеві органи здійснюють її практичну реалізацію.

Водночас вирішальним стримуючим фактором є критично низький рівень фінансування, який не дозволяє повною мірою виконувати стратегічні завдання, оновлювати інфраструктуру та забезпечувати масове залучення населення до спорту.

Таким чином, система адміністрування спорту в Україні не потребує кардинальної інституційної перебудови, а радше потребує посилення

фінансової складової та вдосконалення механізмів ресурсного забезпечення. Водночас уже сьогодні вона демонструє здатність стабільно функціонувати та забезпечувати реалізацію основних напрямів державної політики, що свідчить про її ефективність і наявність міцного інституційного підґрунтя, що дозволяє розглядати існуючу модель як таку, що успішно працює та має всі передумови для подальшого поступального розвитку.

Список використаних джерел

1. Положення про Міністерство молоді та спорту України [Електронний ресурс] : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 220 // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 08.04.2026).
2. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2019 № 829 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/829-2019-п (дата звернення: 08.04.2026).
3. Деякі питання Міністерства молоді та спорту : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 216 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/216-2020-п (дата звернення: 08.04.2026).
4. Структура Міністерства молоді та спорту України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства молоді та спорту України. URL: https://mms.gov.ua/ministerstvo/struktura (дата звернення: 08.04.2026).
5. Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.12.2025 № 1493-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1493-2025-р (дата звернення: 08.04.2026).
6. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» : Закон України; Верховна Рада України від 17.11.2009 № 1724-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1724-17 (дата звернення: 08.04.2026).
7. Список спортсмена – призера чемпіонату світу серед юніорів зі сноубордингу (слоупстайл, біг-ейр, рейл) та його тренера. Додаток до наказу Міністерства молоді та спорту України «Про виплату грошової винагороди спортсмену – призеру чемпіонату світу серед юніорів…» // Міністерство молоді та спорту України. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/uploads/public/677/968/942/677968942f8f6409986467.pdf (дата звернення: 08.04.2026).
8. Калита Л. В., Приймак М. М. Публічне управління у сфері фізичної культури і спорту: стратегічні завдання та шляхи їх реалізації //

Академічні візії. 2025. Вип. 39. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/1605/1501/1538 (дата звернення: 08.04.2026).

Ключові слова:публічне адміністрування, фізична культура і спорт, Міністерство молоді та спорту України, децентралізація, державна політика у сфері спорту, фінансування спорту.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Фролова Є. І.

Кравчук Катерина Григорівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР З НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Цифровізація адміністративних процедур є одним із ключових напрямків модернізації публічного адміністрування в Україні. Особливої актуальності це питання набуває в умовах правового режиму воєнного стану, оскільки забезпечує безперервність надання послуг громадянам і бізнесу, мінімізує бюрократичні бар'єри, підвищує доступність та захищає дані від фізичного знищення, а також дозволяє адаптувати адміністративні процедури до надзвичайних обставин, зберігаючи принципи верховенства права, прозорості та захисту прав людини. При цьому, цифровізація адміністративних процедур не лише стабілізує публічне адміністрування, а й стає стратегічним ресурсом післявоєнного відновлення.

З урахуванням цього, актуальним є аналіз правових засад, особливостей реалізації та перспектив цифровізації адміністративних процедур відповідно до чинного законодавства України в умовах правового режиму воєнного стану.

Правові засади цифровізації адміністративних процедур визначаються такими законодавчими актами. Насамперед слід зазначити про Закон України «Про адміністративну процедуру», положеннями якого уніфіковано порядок розгляді та вирішення адміністративних справ, а також закріплюється такі їх засади як офіційність, пропорційність, електронний документообіг та використання інформаційно-комунікаційних технологій на всіх стадіях провадження [1].

Положеннями Закону України «Про адміністративні послуги» визначено правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг, а також закріплено принципи доступності, прозорості та можливість надання послуг в електронній формі через Єдиний державний вебпортал [2], які виступають підґрунтям цифровізація процедур надання адміністративних послуг.

Засади надання електронних публічних послуг встановлюються положеннями Закон України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» [3]. Цим Законом вперше комплексно запроваджено цифровізацію адміністративних процедур надання публічних послуг.

В умовах правового режиму воєнного стану на законодавчому рівні принципових змін у законодавстві, що регулює адміністративні процедури надання публічних послуг не відбулось. Пристосування до умов та викликів правового режиму воєнного стану здійснювалось переважно на рівні підзаконного регулювання.

Цілком слушно, науковці відзначаються, що в умовах воєнного стану в Україні питання доступності адміністративних послуг набуло особливої важливості [4, с. 4].

З урахуванням цього, актуальним є аналіз особливостей реалізації цифровізації адміністративних процедур з надання публічних послуг в умовах воєнного стану відповідно до чинного законодавства України.

Воєнний стан суттєво вплинув на організацію надання адміністративних послуг. Через пошкодження близько 20 % центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) цифрові канали стали єдиним доступним інструментом на окупованих і прифронтових територіях. Постановою Кабінету Міністрів України № 165 від 28.02.2022 спочатку було зупинено строки надання окремих послуг, проте вже протягом 2–3 місяців більшість із них було відновлено в онлайн-форматі [5]. Дані державних реєстрів перенесено до захищених хмарних сховищ за кордоном, а відкрите оприлюднення інформації обмежено з метою запобігання кібератакам [6].

Для забезпечення безперервності надання адміністративних процедур було спрощено окремі процедури: реєстрацію народження, шлюбу, статусу внутрішньо переміщеної особи (ВПО), а також оновлення паспортних даних військовослужбовців у дистанційному режимі. Запроваджено декларативний принцип для певних видів діяльності та принцип «життєвих подій», що дозволяє мінімізувати особисті контакти громадян із органами влади [7].

План переведення адміністративних публічних процедур в електронну форму до 2026 року охоплює понад 30 сфер діяльності, зокрема передбачає автоматичну реєстрацію фактів смерті та розірвання шлюбу [8]. Науковці слушно зазначають, що цифровізація адміністративних послуг в умовах воєнного стану є не лише засобом стабілізації публічного управління, а й стратегічним ресурсом відновлення держави в післявоєнний період [4, с. 5].

Практична реалізація цифровізації здійснюється переважно через Єдиний державний вебпортал «Дія», який станом на 2025–2026 роки має

понад 20 мільйонів користувачів та щоденну аудиторію понад 1,5 мільйона осіб [9]. Серед ключових інструментів – єДокумент, єДекларація, автоматичне підтвердження статусу ВПО протягом однієї хвилини, комплексна послуга «єМалятко», електронний документообіг та кваліфікований електронний підпис (КЕП) [8]. Інтеграція «Дії» з ЦНАПами забезпечила гібридний підхід до надання послуг, що особливо важливо для вразливих категорій населення[10, с. 52–56].

Водночас цифровізація адміністративних процедур в умовах воєнного стану стикається з низкою викликів: цифровою нерівністю (особливо в сільській місцевості та на окупованих територіях), кіберзагрозами, низьким рівнем цифрової грамотності населення, фрагментарністю законодавства та відсутністю повної уніфікації міжвідомчої взаємодії. Особливо гостро ці проблеми проявляються в соціальній сфері через прогалини в електронній ідентифікації, автоматизованому прийнятті рішень, інтеграції реєстрів та забезпеченні цифрової інклюзії вразливих груп населення [11, с. 228].

Перспективи подальшого розвитку пов’язані з повною автоматизацією ключових послуг до 2026 року, розширенням «Дії» (митниця та військовий облік), впровадженням штучного інтелекту для аналізу даних, посиленням кібербезпеки та підготовкою CDTO (цифрових трансформаційних офіцерів). Післявоєнне відновлення потребує інвестицій в інфраструктуру та гармонізації з ЄС, зокрема принципом «once-only», що успішно реалізовано в Естонії [12, с. 163].

Тому цифровізація адміністративних процедур в умовах воєнного стану довела свою критичну важливість для забезпечення стійкості держави, захисту прав громадян та ефективного використання адміністративних ресурсів. Правова база (зокрема Закони України № 5203-VI, № 1689-IX, № 2073-IX) та практична реалізація через платформу «Дія» підтвердили високу адаптивність системи публічних послуг.

Як здобувачка юридичного факультету, яка вивчає адміністративне право, вважаю, що цифровізація адміністративних процедур з надання публічних послуг в умовах воєнного стану є потужним захисним механізмом, але не повинна повністю витісняти традиційні офлайн-процеси. Майбутнє адміністративного управління в Україні має бути гібридним: максимальна цифрова доступність і автоматизація рутинних процедур при обов’язковому збереженні офлайн-каналів, консультацій у ЦНАПах та підтримки для вразливих груп, з жорстким контролем кібербезпеки. Лише за таких умов цифровізація забезпечить не лише ефективність, а й людиноцентричність публічного управління

Список використаних джерел

1. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text (дата звернення: 19.03.2026).
2. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 32. Ст. 409. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text (дата звернення: 19.03.2026).
3. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України від 15.07.2021 № 1689-IX (зі змінами від 2024 р.). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text (дата звернення: 19.03.2026).
4. Кожина А. В., Кочеров М. В., Бовсунівська І. В. Підвищення доступності адміністративних послуг через цифровізацію в умовах воєнного стану в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2025. № 4.
5. Деякі питання забезпечення надання адміністративних послуг та видачі документів дозвільного характеру в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 165. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/165-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 19.03.2026).
6. Матеріали Міністерства цифрової трансформації України щодо захисту реєстрів : офіційний сайт. 2025. URL: https://thedigital.gov.ua (дата звернення: 19.03.2026).
7. Практичні кейси застосунку «Дія» в умовах війни (2025–2026) : офіційний портал. URL: https://thedigital.gov.ua (дата звернення: 19.03.2026).
8. План переведення публічних послуг в електронну форму до 2026 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2025 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2025-%D1%80#Text (дата звернення: 19.03.2026).
9. Статистика та показники використання мобільного застосунку «Дія» у 2025 році : офіційний звіт Міністерства цифрової трансформації України. URL: https://thedigital.gov.ua/news (дата звернення: 19.03.2026).
10. Цифрові адміністративні послуги в Україні : практичний посібник / ГО «Центр медіареформи», 2023–2024. 124 с. URL: https://uastrat.com/wp-content/uploads/2024/02/digital-administrative-services-in-ukraine-2023.pdf (дата звернення: 19.03.2026).
11. Медяник В. А. Цифровізація публічного управління в соціальній сфері: адміністративно-правовий вектор трансформації в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 4.

12. Ненько С. С. Цифровізація публічного адміністрування як фактор модернізації адміністративно-правового забезпечення підприємництва. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 9.
Науковий керівник: д-р філософії (PhD) в галузі права, доцент, доцент кафедри Негара Р.В.

Крамаренко Анна Віталіївна, Мойса Артем В'ячеславович
здобувачі 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ДЕРЖАВНИХ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Проблеми співвідношення повноважень органів місцевого самоврядування та державних військових адміністрацій під час воєнного стану виникають як наслідок зміни звичної моделі публічної влади, в якій у мирний час чітко розмежовані функції між різними рівнями управління.Теоретично місцеве самоврядування базується на автономності територіальних громад і їх праві самостійно вирішувати питання місцевого значення відповідно до статті 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», тоді як державні адміністрації виконують функції виконавчої влади та реалізують державну політику на місцях[2]. Запровадження воєнного стану змінює цю конструкцію, оскільки пріоритет набуває забезпечення оборони та безпеки, що об'єктивно потребує більш централізованого управління. У результаті відбувається часткове зміщення повноважень у бік державних органів, але без повного усунення органів місцевого самоврядування, що створює ситуацію конкуренції повноважень. Важливо, що законодавство не скасовує діяльність органів місцевого самоврядування, а лише модифікує її, залишаючи простір для одночасного існування різних центрів прийняття рішень.

Особливу роль у цьому процесі відіграють військові адміністрації, які фактично стають ключовими суб'єктами управління на територіях, де вони створені. Вони можуть перебирати на себе функції місцевих рад і їх виконавчих органів, що передбачено статтею 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», відповідно до якої військові адміністрації можуть здійснювати повноваження органів місцевого самоврядування, однак це не означає автоматичного припинення діяльності таких органів [3].Це створює складну ситуацію, коли формально існує кілька суб'єктів із подібними або навіть однаковими повноваженнями. Така конструкція пояснюється необхідністю оперативного реагування на загрози, однак з правової точки зору вона виглядає як відхід від чітких принципів розмежування компетенції. Додатково ускладнює ситуацію те,

що в умовах воєнного стану змінюється порядок реалізації повноважень: рішення можуть прийматися швидше, інколи одноособово, без дотримання звичних процедур, що ще більше розмиває межі між різними органами влади.

На практиці ці теоретичні особливості проявляються у конкретних ситуаціях, коли рішення між собою не узгоджені.Наприклад, у деяких громадах після створення військових адміністрацій питання управління комунальним майном або розподілу фінансових ресурсів можуть вирішуватися паралельно різними органами, що породжує невизначеність щодо того, чиї рішення мають пріоритет, що пов’язано з особливостями правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, визначеними Законом України «Про внесення змін щодо функціонування місцевого самоврядування у період воєнногостану»[4]. У сфері забезпечення громадського порядку та запровадження обмежень також виникають перетини повноважень, оскільки відповідні заходи можуть ініціюватися як військовими адміністраціями, так і органами місцевого самоврядування, відповідно до статей 8 та 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [3].На практиці подібна ситуація спостерігається у питаннях гуманітарної допомоги, коли різні суб’єкти намагаються координувати її розподіл, що інколи призводить до дублювання дій або до конфліктів у визначенні пріоритетів, що зумовлено особливостями правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, визначеними Законом України«Про внесення змін щодо функціонування місцевого самоврядування у період воєнного стану» [4]. У кадровій сфері також виникають спірні моменти, оскільки призначення можуть здійснюватися за різними процедурами і різними органами, що ставить під сумнів єдність управлінської вертикалі.

Проблематика таких колізій полягає насамперед у тому, що правоверегулювання не завжди встигає за реальними потребами воєнного часу.Норми, що передбачають можливість перерозподілу повноважень, зокрема частина 2 статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», сформульовані досить широко [3], що дає змогу гнучко реагувати на виклики, але водночас створює простір для різного тлумачення. Через це одна й та сама ситуація може вирішуватися по-різному залежно від конкретного регіону або навіть від позиції окремих посадових осіб. У такому контексті проблема полягає не лише у формальному дублюванні повноважень, а й у відсутності чітких механізмів їх узгодження. Коли кілька органів мають право діяти в одній сфері, але немає зрозумілого порядку визначення пріоритету, це неминуче призводить до конфліктів або до неефективності управління.

Ще одним важливим аспектом є вплив таких колізій на саму природу місцевого самоврядування. В умовах воєнного стану його автономність фактично звужується, оскільки ключові рішення можуть прийматися на рівні державних органів або військового командування. Це об'єктивно виправдано з точки зору безпеки, але водночас створює ризик поступового знецінення принципу децентралізації.

Виникає питання про те, наскільки тимчасові обмеження можуть вплинути на подальший розвиток системи місцевого самоврядування після завершення воєнного стану. Якщо межі повноважень залишаються невизначеними протягом тривалого часу, це може призвести до формування практики, в якій перевага віддається централізованому управлінню навіть у тих сферах, де це не є необхідним.

Окрему увагу привертає проблема відповідальності за прийняті рішення. У ситуації, коли повноваження перетинаються, складно визначити, який саме орган несе відповідальність за наслідки управлінських дій. Це особливо відчутно у випадках, коли рішення приймаються в умовах невизначеності та обмеженого часу. З одного боку, законодавство допускає певну свободу дій і навіть виправданий ризик, але з іншого – відсутність чітких меж компетенції ускладнює контроль за діяльністю органів влади. У результаті відповідальність може розмиватися між різними суб'єктами, що негативно впливає на загальну ефективність управління.

Таким чином, зазначені проблеми розмежування повноважень у період воєнного стану мають системний характер і проявляються у різних сферах публічного управління, що свідчить про нестабільність розмежування компетенцій між органами місцевого самоврядування та державними військовими адміністраціями. Основна проблема полягає у відсутності чітко визначених пріоритетів між рішеннями різних суб'єктів владних повноважень, що ускладнює їх практичну реалізацію та створює ризики управлінської невизначеності. У таких умовах навіть за наявності нормативної бази виникають ситуації різного тлумачення повноважень, що впливає на узгодженість управлінських дій та ефективність прийняття рішень. Це свідчить про те, що проблема має не ситуативний, а структурний характер і пов'язана з особливостями трансформації системи публічної влади в умовах воєнного стану.

Таким чином, колізії повноважень у період воєнного стану є не просто технічною проблемою правового регулювання, а складним явищем, яке зачіпає фундаментальні засади організації публічної влади. Вони виникають через поєднання об'єктивної необхідності централізації управління та збереження інституту місцевого самоврядування, що в умовах війни не завжди може функціонувати у звичному форматі. Ці колізії проявляються у конкретних практичних ситуаціях, впливають на

ефективність прийняття рішень і формують нові підходи до взаємодії між різними рівнями влади.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996№254к/96-ВР. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text(дата звернення: 15.04.2026).

2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text (дата звернення: 15.04.2026).

3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення:15.04.2026).

4. Закон України «Про внесення змін щодо функціонування місцевого самоврядування у період воєнного стану» від 12.05.2022 № 2259-1X. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text (дата звернення: 15.04.2026).

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, доцент кафедри Фролова Є.І.

Krotova E.O.
2nd year student of the Faculty of Judicial and International Law
National University «Odesa Law Academy»

ON THE ISSUE OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL STATUS OF MILITARY ADMINISTRATIONS

The functioning of public authorities under martial law necessitates the adaptation of management mechanisms to new security challenges. Modern realities associated with the temporary occupation of part of the territory of Ukraine and the constant threat of active hostilities in various regions objectively require the introduction of a special regime of local government. Under such circumstances, the state must ensure the continuity of government activities and the effective performance of their functions even in crisis conditions [1, p. 87].

With the introduction of martial law, significant transformations have occurred in the field of public administration, aimed primarily at increasing the efficiency of administrative decision-making, strengthening security and stabilizing the situation on the ground. Military administrations have actually become a key tool of anti-crisis administration, ensuring the proper level of coordination, control and concentration of administrative resources under conditions of military threat [2, p. 366].

The legal basis for the functioning of military administrations is determined, first of all, by the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» [3]. Thus, by the Decree of the President of Ukraine dated February 24,

2022 No. 72/2022 [4], regional and district state administrations were actually transformed into military administrations, and their heads automatically acquired the status of chiefs without additional personnel procedures.

One of the most significant problems is the uncertainty of the legal status of military administrations. Scientific works emphasize their dual nature: on the one hand, they act as bodies of state executive power, and on the other, they actually perform the functions of local self-government bodies. The design, although justified by the needs of wartime, makes it difficult to clearly determine their place in the system of public power. This is especially evident in the insufficient detailing of the procedure for their formation at individual levels and the vagueness of the consolidation of their powers and duties [5, pp. 541-542]. The legislation does not contain an exhaustive and unified list of grounds for the formation of military administrations at different levels, which provides significant room for discretion for the subjects of power. At the same time, there is no clear procedure for making decisions on their creation, in particular, the criteria for assessing the «inability» of local government bodies to perform their functions are not defined, which creates risks of arbitrary interpretation and potential abuse of this instrument. In addition, the regulatory framework does not provide due certainty regarding the internal organization of military administrations, their structure, staffing and accountability mechanisms. The boundaries of their powers are also unclear, especially in the field of implementing local government functions, as well as the procedure for interacting with relevant bodies, which leads to duplication of competence, competition of decisions and blurring of responsibility in the public administration system.

No less complex is the problem of delimiting competence between military administrations and local government bodies. The legislation allows for situations where the head of the military administration simultaneously exercises the powers of the local council, its executive body and the chairman. In practice, this leads to a significant concentration of power in one official, which, on the one hand, contributes to a rapid response to challenges, but, on the other hand, creates risks for the principles of local democracy and self-government [3]. For example, the formation of the Odessa City Military Administration on October 15, 2025 by Decree of the President of Ukraine No. 789/2025. After that, two centers of public power began to operate in the city: the Odesa City Council, which continued its work, and the city military administration, subordinate to the state military. It was this model that immediately sparked a public discussion about possible duplication of functions and a conflict of powers; in the comments of magazines, experts directly warned that such a structure creates tension between the military administration and the city council and blurs responsibility [7].

Special attention should be paid to the issues of interaction between military administrations and local self-government bodies. The modern doctrine

substantiates that in conditions of martial law, decisions of military administrations have a priority nature, and local self-government bodies are obliged to implement them with the possibility of further appeal in the administrative procedure. Such a model is logical from the point of view of ensuring defense capability, but at the same time it raises questions about the effectiveness of control mechanisms and guarantees for the protection of the rights of territorial communities. In this regard, scientific works propose to strengthen the institution of legal liability of officials of military administrations for abuse of authority [7, p. 383, 386].

Another problematic aspect is the issue of the temporary nature of the activities of military administrations. Formally, the legislation establishes clear time limits for their functioning – for the period of martial law and within 30 days after its termination. However, the lack of detailed prescribed procedures for The return to the usual mechanisms of local self-government creates legal uncertainty. This creates the risk of preserving extraordinary forms of governance longer than is objectively necessary, which is a concern from the point of view of compliance with the principles of constitutionalism and decentralization [2, p. 367].

Thus, the institution of military administrations is an objectively necessary element of the management system under martial law, which ensures the efficiency, centralization and effectiveness of the exercise of power. At the same time, its functioning is accompanied by a number of legal and organizational problems, which indicates the need for further improvement of regulatory and legal regulation. Taking into account the identified shortcomings, it is advisable to: legislatively clarify the legal status of military administrations and their place in the system of public power; clear delimitation of competence between military administrations and local self-government bodies in order to prevent duplication of functions; introduction of effective mechanisms of control and legal liability of officials of military administrations; development of a detailed procedure for the restoration of the activities of local government bodies after the end of martial law.

References

1. Govorov V. S. Actual problems of powers of military administrations during the legal regime of martial law. Law and Innovations. 2024. No. 1 (45). P. 87-95.

2. Pylypenko P. V. Problems of certainty of competence of military administrations and local self-government bodies: search for legal balance. Legal Scientific Electronic Journal. 2025. No. 5. P. 366-369.

3. On the legal regime of martial law: Law of Ukraine dated 12.05.2015. No. 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text. (date of access: 02.04.2026)

4. On the formation of the Supreme Commander-in-Chief's Headquarters: Decree of the President of Ukraine dated 24.02.2022. No. 72/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/722022-41421 (date of access: 02.04.2026)

5. Ilchyshyn V. V. Legal status of military administrations in Ukraine. Law and society. 2024. No. 2. P. 541-547.

6. On the formation of a military administration: Decree of the President of Ukraine dated 15.10.2025 No. 789/2025. URL: https://www.president.gov.ua/documents/7892025-56885 (date of access: 07.04.2026).

7. Shyshka R. B., Galunko V. V., Vorobey P. A. Interaction of military administrations with local self-government bodies. Law and society. 2024. No. 3. P. 382-387.

Keywords: military administrations, martial law, public authority, local self-government, legal status, competence, division of powers, public administration, decentralization.

Scientific advisor: PhD in Law (Candidate of Legal Sciences), Associate Professor Frolova Ye.I.

Красножон Валерія Юріївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету “Одеська юридична академія”

ЕЛЕМЕНТИ ПОДАТКУ ЯК ОСНОВА ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ

Елементи податку становлять базову категорію податкового права, через яку розкривається зміст податкового обов’язку та забезпечується функціонування всієї системи оподаткування. Саме через визначення цих елементів формується правова конструкція податку, яка дозволяє державі реалізовувати фіскальну функцію, а платникам – чітко розуміти обсяг своїх зобов’язань.

У сучасних умовах значення елементів податку істотно зростає, оскільки вони виступають гарантією правової визначеності у сфері оподаткування. Відсутність чіткого законодавчого закріплення хоча б одного з них може призводити до неоднозначного тлумачення норм і створювати ризики як для держави, так і для платників податків.

Відповідно до ст. 7 Податкового кодексу України, податок може вважатися встановленим лише за умови визначення всіх його обов’язкових елементів. До таких належать платник податку, об’єкт оподаткування, база оподаткування, ставка, податковий період, порядок обчислення та сплати, а також податкові пільги [2]. Сукупність цих складових формує завершений механізм оподаткування та забезпечує можливість практичного застосування податкових норм.

У науковій літературі поширеним є підхід до класифікації елементів податку на основні та додаткові. Зокрема, у працях українських учених (В.

Андрєєв, Н. Демін, О. Кучерявенко, Л. Савченко) до основних відносять платника, об’єкт і ставку податку, оскільки саме вони визначають сутність податкового зобов’язання. Водночас додаткові елементи – база оподаткування, податковий період, пільги, одиниця обчислення та джерело сплати – забезпечують деталізацію механізму реалізації податку [1].

Разом із тим, важливо зазначити, що законодавець не закріплює такого поділу безпосередньо у Податковому кодексі. Це означає, що відповідна класифікація має доктринальний характер. Така ситуація, з одного боку, надає певну гнучкість у тлумаченні податкових норм, а з іншого – може ускладнювати їх застосування на практиці, особливо у випадках прогалин або суперечностей.

Особливу увагу слід звернути на те, що неповне визначення елементів податку суттєво ускладнює його застосування. У таких випадках виникають труднощі з обчисленням податкових зобов’язань, що може призводити до спорів між платниками та контролюючими органами. Водночас судова практика іноді допускає можливість тлумачення окремих елементів, що свідчить про необхідність їх максимально чіткого нормативного закріплення.

Конституція України встановлює загальний обов’язок кожного сплачувати податки і збори відповідно до закону [3]. Це підкреслює, що лише ті податки, які мають належне правове оформлення, є обов’язковими до виконання. Таким чином, визначення елементів податку є не просто технічним аспектом, а важливою умовою його легітимності.

У зарубіжній практиці питання елементів податку вирішується по-різному. Наприклад, у Німеччині значна увага приділяється деталізації податкових норм через підзаконні акти та адміністративні роз’яснення, що дозволяє забезпечити більшу гнучкість регулювання. Водночас це потребує високого рівня правової культури та ефективної роботи контролюючих органів.

Важливим є також те, що елементи податку тісно взаємопов’язані між собою. Невідповідність між об’єктом і базою оподаткування або невдало встановлена ставка можуть призводити до викривлення реального податкового навантаження. Тому їх необхідно розглядати як єдину систему, а не ізольовані складові.

Окрему роль відіграють податкові пільги, які можуть використовуватися як інструмент економічного стимулювання. Водночас їх надмірне застосування може негативно впливати на наповнення бюджету та порушувати принцип рівності платників.

У контексті цифровізації економіки зростає значення чіткої формалізації елементів податку. Автоматизовані системи адміністрування потребують однозначності норм, що ще більше підвищує вимоги до якості податкового законодавства.

Таким чином, елементи податку виступають ключовим інструментом забезпечення ефективності податкової системи. Їх чітке визначення сприяє стабільності податкових правовідносин, підвищує рівень довіри до держави та забезпечує належний баланс між інтересами бюджету і платників податків.

Список використаних джерел

1. Голоядова Т. О., Латковський П. П. Податкове право: навчальний посібник. Одеса: НУ «ОЮА», 2020. 167 с. URL: https://hdl.handle.net/11300/12470

2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (зі змін.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змін.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

Науковий керівник – к.ю.н., доцент Голоядова Т.О.

Курманська Аріна Вадимівна

здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМАТИКА ВИОКРЕМЛЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПОЗОВУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

На сьогодні особливої актуальності набуває проблема виокремлення структурних елементів адміністративного позову, оскільки саме вони є засобом індивідуалізації кожного конкретного позову. У науці адміністративного процесуального права відсутня єдність щодо переліку та змісту таких елементів, що зумовлює наявність різних концепцій їх тлумачення. У зв'язку з цим є необхідним уточнення підходів до визначення та структурування елементів адміністративного позову з метою забезпечення ефективного судового захисту та єдності правозастосування.

Виходячи з цього, проблематика виокремлення структурних елементів позову в адміністративному судочинстві України є важливим питанням, аналізом якого займалися: Л. Р. Біла-Тіунова, О. В. Закаленко, А. О. Неугодніков у роботі «Позов в адміністративному судочинстві: теорія, правове регулювання, практика» [1]; О. В. Закаленко у працях «Позов в адміністративному судочинстві: теорія, правове регулювання, практика» [2] та «Щодо визначення структури адміністративного позову» [3]; С. І. Маркін у дослідженні «Структура адміністративного позову: нормативно-правовий аналіз» [4] та багато інших.

Елементи позову – це складові частини позову, що визначають його зміст. Їх практичне значення полягає насамперед у можливості

встановлення тотожності позовів: оскільки процесуальне законодавство забороняє повторне звернення до суду з тотожним позовом після вирішення спору по суті або одночасний розгляд кількох аналогічних справ, саме аналіз елементів дозволяє суду ідентифікувати такі порушення. Крім того, елементи позову слугують критерієм для наукової класифікації позовів, безпосередньо визначають межі судового розгляду та предмет доказування в адміністративному процесі. Як вказує О. В. Закаленко: «Елементи адміністративного позову індивідуалізують позов та допомагають встановити його тотожність. Виокремлення елементів є необхідним для реалізації позивачем права на зміну предмета або підстави позову. З'ясування судом елементів конкретного позову є необхідною умовою постановлення законного та обґрунтованого рішення» [3, с. 76]. Отже, правильне встановлення елементів позову має вирішальне значення як для ефективного захисту прав позивача, так і для ухвалення судом законного й обґрунтованого рішення.

Наукова невизначеність щодо змісту та переліку основних елементів адміністративного позову була успадкована від доктрини цивільного процесуального права [3, с. 76]. За словами С. І. Маркіна: «Дискусійним залишається питання, чи має така структура двоелементний характер (предмет і підстава позову), чи ж є триелементною (з додаванням змісту як окремого, самостійного елемента)» [4, с. 701]. Таким чином, виділення змісту як самостійного елемента залежить від того, у якому контексті та підході розглядати адміністративний позов. Якщо розглядати позов окремо як матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, або як процесуальну вимогу до суду, чи як суто процесуальний інститут, то варто виділяти лише предмет і підставу адміністративного позову. А якщо розглядати адміністративний позов як двоєдине поняття – як матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, яка звернена через адміністративний суд – то тоді логічно виділяти й зміст. Таким чином, двоелементна структура позову в цьому випадку є оптимальною для практичних аспектів адміністративного судочинства.

Щодо предмета адміністративного позову – ним є матеріально-правова вимога позивача до відповідача. Своєю чергою матеріально-правова вимога – це вимога, спрямована на зміну стану спірних правовідносин та їх відновлення, що забезпечує захист порушеного права. Така вимога безпосередньо стосується захисту конкретних прав, свобод чи інтересів позивача, які були порушені, тому вони мають бути чітко вказані у позові. Цю думку підтверджують слова Л. Р. Білої-Тіунової, О. В. Закаленко та А. О. Неугоднікова: «Предмет адміністративного позову розуміється як матеріально-правові вимоги позивача, що звертається до адміністративного суду з позовом до відповідача, стосовно яких позивач просить ухвалити постанову. Така вимога опосередковується спірними

правовідносинами, змістом яких є суб’єктивні права та обов’язки позивача та відповідача» [1, с. 80]. Отже, предмет позову – це вимога позивача до суду про захист його прав, свобод та інтересів шляхом задоволення матеріально-правової претензії до відповідача, яка охоплює не просто абстрактне прохання про захист прав, а вказує на конкретні примусові дії, що мають бути зазначені в рішенні суду та виконані для відновлення певних порушених прав. Такі вимоги є індивідуалізованими та поділяються на дві групи: способи захисту права та вимоги про реалізацію повноважень, за якими суб'єкт владних повноважень звертається до суду у передбачених законом випадках для виконання своїх функцій [1, с. 80].

Щодо підстав для подання адміністративного позову, ними є обставини, якими позивач обґрунтовує свої позовні вимоги. Такими обставинами зазвичай є юридичний факт або їх сукупність. Ці юридичні факти підтверджують наявність або відсутність спірних правовідносин між сторонами, факт порушення суб'єктивних прав, свобод чи інтересів позивача, а також підтверджують належність самого спірного права, свободи чи інтересу безпосередньо позивачу. Так, обґрунтовуючи зміст підстав адміністративного позову, О. В. Закаленко стверджує: «Підстава адміністративного позову – це фактичні обставини справи (юридичні факти), якими позивач обґрунтовує свої вимоги» [2, с. 14]. До цього варто додати, що в адміністративному судочинстві є таке виключення: позивачу (не владному суб’єкту) не обов’язково посилатися на норми матеріального права [1, с. 85]. Так, достатньо лише вказати, що суб’єкт владних повноважень порушує певні його права, свободи та інтереси. У такому разі суд повинен самостійно знайти ту норму матеріального права, яка регламентує ці спірні правовідносини.

Отже, адміністративний позов є основним інструментом реалізації права особи на ефективний судовий захист у сфері публічно-правових відносин, а його структурні елементи виконують ключову функцію на всіх стадіях адміністративного процесу, сприяючи індивідуалізації позовної заяви, визначенню предмета доказування та встановленню тотожності позовів. Водночас однією з основних проблем сучасної доктрини адміністративного процесуального права залишається відсутність єдиного підходу як до розуміння самого поняття елементів позову, так і до визначення їх кількісного складу. З огляду на потреби правозастосовної практики, найбільш доцільним видається закріплення двоелементної моделі адміністративного позову (предмет і підстава) як базової. Це сприятиме уніфікації судової практики та посиленню гарантій захисту прав осіб.

Список використаних джерел

1. Біла-Тіунова Л. Р., Закаленко О. В., Неугодніков А. О. Позов в адміністративному судочинстві: теорія, правове регулювання, практика : *монографія*. Одеса : Фенікс, 2015. 188 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2020/pozov_2015.pdf

2. Закаленко О. В. Позов в адміністративному судочинстві: теорія, правове регулювання, практика : *автореф. дис. … канд. юрид. наук.* Одеса, 2014. 22 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/26e79037-97f3-4255-ae7c-f5212c56c42a/content

3. Закаленко О. В. Щодо визначення структури адміністративного позову. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції : у 2 т. Т. 2.* Одеса, 2016. С. 76–78. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/edb64a1c-35b1-452f-8884-51cc1be367d2/content

4. Маркін С. І. Структура адміністративного позову: нормативно-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 12. С. 700–703. URL: https://lsej.org.ua/12_2024/167.pdf

Ключові слова: адміністративне судочинство, позов, адміністративний позов, елементи адміністративного позову, структура адміністративного позову, публічно-правовий спір, ефективний засіб правового захисту.

Keywords: administrative litigation, lawsuit, administrative lawsuit, elements of an administrative lawsuit, structure of an administrative lawsuit, public law dispute, effective remedy.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Осадчий А. Ю.

Кутас Ангеліна Павлівна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСТИТУТ ЗРАЗКОВОЇ СПРАВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Одним з результатів судової реформи 2017 – 2018 рр. стало запровадження в систему адміністративного судочинства нового інституту «зразкова справа». Прикладом нового інституту для вітчизняного законодавця слугував інститут «пілотних рішень», що застосовується в практичній діяльності ЄСПЛ. Інститут створений задля забезпечення єдності судової практики, дотримання розумності строків та безпосередньо з метою розвантаження судової влади.

Варто зазначити, що дані зміни було запроваджено виключно до КАС України, адже передумовою стала гостра потреба в системному рішенні для подолання кризи «масових спорів», які роками блокували роботу адміністративних судів. До появи цього інструменту ідентичні позови (найчастіше щодо соціальних та пенсійних виплат) розглядалися

індивідуально, що призводило до значних витрат державних ресурсів та до ухвалення суперечливих рішень у тотожних справах, що безпосередньо впливало на якість та швидкість судочинства в Україні [2].

Нова редакція КАСУ, а саме стаття 4 містить визначення понять «типова справа» та «зразкова справа». Відповідно, типовими є справи, які характеризуються ідентичністю суб'єктного складу (у частині відповідача як суб'єкта владних повноважень), аналогічністю матеріально-правових підстав виникнення спору та нормативно-правового регулювання [1].

Тобто, типові справи віднесені до справ незначної складності і характеризуються простотою.

Зразкова справа, у свою чергу, є процесуальною формою, через яку Верховний Суд як найвища судова інстанція реалізує свою правотворчу та роз'яснювальну функцію, формуючи обов'язковий для нижчих судів правовий стандарт вирішення відповідної категорії спорів.

Сутність інституту зразкової справи полягає у механізмі, за якого Верховний Суд за ініціативою суду нижчої ланки обирає та розглядає одну з масових адміністративних справ як зразкову. Ухвалене у такий спосіб рішення формує обов'язкову правову позицію, що слугує безальтернативним вектором для вирішення всіх аналогічних спорів у майбутньому, забезпечуючи єдність судової практики на всіх рівнях [3].

Процесуальний механізм застосування інституту зразкових справ передбачено п. 9 ч. 2 ст. 236, яким передбачено правове підґрунтя для зупинення аналогічних проваджень у судах нижчих інстанцій, запобігаючи виникненню суперечливих рішень. Стаття 290 КАС України передбачає можливість судом першої інстанції звернутися до Верховного Суду з поданням про розгляд такої справи як зразкової [1].

У чинному законодавстві відсутній конкретний кількісний поріг для визнання справ типовими, натомість встановлено вичерпний перелік обов'язкових критеріїв, яким вони мають відповідати. Відтак, остаточне рішення щодо наявності підстав для визнання певної категорії спорів типовими покладається безпосередньо на Верховний Суд, який у кожному окремому випадку самостійно оцінює доцільність відкриття провадження у зразковій справі або відмови у ньому.

Ухвала про відкриття провадження підлягає обов'язковому оприлюдненню на офіційному вебпорталі судової влади та у загальнодержавних друкованих медіа щонайменше за десять днів до засідання. Такий підхід забезпечує реалізацію принципу належного повідомлення всіх зацікавлених осіб, автоматично наділяючи публікацію статусу офіційного сповіщення.

Стаття 242 КАС України встановлює загальний процесуальний стандарт, згідно з яким суд при виборі та застосуванні норми права до спірних правовідносин зобов'язаний враховувати висновки щодо

застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду. У контексті інституту зразкової справи це означає, що висновок, сформований у зразковому рішенні, набуває статусу імперативного правила (правової догми), яке судді нижчих інстанцій не можуть ігнорувати без належного правового обґрунтування. Формально, даний інститут закріплює існування судового прецеденту в системі джерел адміністративного судочинства [1,4].

Стаття 291 КАС України закріплює можливість апеляційного оскарження рішення у зразковій справі з виключних підстав, судом апеляційної інстанції виступає Велика Палата Верховного Суду [1].

Запровадження інституту зразкової справи дозволило відмовитися від тривалого розгляду спорів у трьох-чотирьох інстанціях, замінивши його швидкою процедурою в один-два етапи. До 2017 року ідентичні справи могли роками переглядатися судами різних рівнів, що часто призводило до ухвалення суперечливих рішень і викликало недовіру громадян. Сьогодні ж Верховний Суд оперативно встановлює єдине правило для всіх аналогічних спорів. Це значно заощаджує час і гроші учасників процесу, гарантує однаковий підхід суду до кожного громадянина та робить правосуддя в масових справах зрозумілим і передбачуваним [2].

Попри очевидні переваги у забезпеченні єдності судової практики, існує обґрунтований ризик надмірної концентрації типових спорів у Верховному Суді. Потенційне перевантаження найвищої судової інстанції може призвести до формального підходу при розгляді подань або необґрунтованих відмов у відкритті проваджень, що безпосередньо впливає на якість правосуддя. Хоча інститут спрямований на прискорення розгляду масових спорів, практична реалізація іноді демонструє протилежний ефект. Зупинення проваджень у тисячах типових справ до моменту винесення остаточного рішення Верховним Судом (відповідно до ст. 291 КАСУ) може створювати тривалі паузи в доступі громадян до правосуддя.

Запровадження інституту зразкової справи в адміністративному процесі дозволило перейти від багатоінстанційної моделі до централізованого формування правових стандартів, що фактично інтегрувало елементи судового прецеденту у вітчизняну систему права. Шляхом винесення Верховним Судом обов'язкових до виконання рішень у зразкових справах досягається реальна єдність правозастосування, нівелюється суперечливість практики та забезпечується високий рівень правової визначеності, що робить розгляд масових категорій справ оперативним, економічно вигідним та соціально ефективним.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України of 06.07.2005 no. 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n11305 (дата звернення: 20.04.2026).
2. Куйбіда Р. Інститут зразкової справи: оцінка впливу на ефективність адміністративного судочинства. *Право України*. 2021. № 2021/10. С. 121. URL: https://doi.org/10.33498/louu-2021-10-121 (дата звернення: 20.04.2026).
3. Малець М. Інститут типових та зразкових справ у адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 247–249. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/60 (дата звернення: 20.04.2026).
4. Цвіркун Ю. І. Роль інституту зразкової справи у забезпеченні єдності судової практики в адміністративному судочинстві. *Kyiv Law Journal*. 2023. № 3. С. 153–159. URL: https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.22 (дата звернення: 20.04.2026).

Ключові слова: зразкова справа, типова справа, Верховний Суд, єдність судової практики, судовий прецедент, пілотні рішення ЄСПЛ, правова визначеність, КАС України, ефективність правосуддя.

Keywords: model case, typical case, Supreme Court, unity of judicial practice, judicial precedent, ECHR pilot judgments, legal certainty, Code of Administrative Procedure of Ukraine, efficiency of justice.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Осадчий Анатолій Юрійович

Лєшан Антоніна Геннадіївна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОТВОРЧІ ПРОЦЕДУРИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ: НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА

Сучасний етап розвитку української державності характеризується глибокими трансформаціями правової системи, що зумовлені як внутрішніми викликами демократизації, так і зовнішніми факторами євроінтеграційного характеру. У цьому контексті особливої уваги набуває проблема правотворчих процедур у діяльності публічної адміністрації, яка виступаючи організаційно-правовим ядром виконавчої влади, є ключовим суб’єктом формування правового середовища. Необхідність унормування правотворчих процедур у діяльності органів публічної влади зумовлена потребою забезпечення принципів верховенства права, прозорості та передбачуваності адміністративних рішень [1].

Під правотворчими процедурами публічної адміністрації розуміють установлений законом чи підзаконними актами процес підготовки, прийняття та введення в дію нормативно-правових актів, спрямованих на

реалізацію функцій державного управління. Ці процедури відрізняються від законодавчих, оскільки здійснюються не парламентом, а виконавчими та іншими органами публічної адміністрації, переважно в сфері адміністративного регулювання. Вони мають підзаконний характер, їх мета – конкретизація приписів законів для забезпечення їх ефективного виконання [2]. Саме в межах таких процедур проявляється одна з фундаментальних ознак сучасної держави – функціональна та процедурна відкритість публічного управління.

Останні роки характеризуються активною модернізацією адміністративного законодавства України, що включає й упорядкування правотворчих процедур. Вагомим кроком стала розробка та прийняття Кодексу адміністративної процедури України. Його норми закріплюють принципи відкритості, обґрунтованості та передбачуваності дій адміністративних органів, що має безпосереднє відношення і до їх правотворчої діяльності. Зокрема, Кодекс адміністративної процедури України визначає процедури прийняття адміністративних актів, встановлює строки, порядок повідомлення заінтересованих осіб, вимоги до публічності рішень, що становить основу для формування єдиних стандартів адміністративного провадження [3].

Утвердження демократичної моделі публічного врядування зумовлює перехід від закритих, бюрократичних механізмів розробки нормативно-правових актів до прозорих, відкритих та інклюзивних форм. У цьому руслі важливою новелою українського законодавства стало розширення можливостей громадськості щодо участі у формуванні нормативно-правової бази. Інститут громадських консультацій при органах виконавчої влади регламентований постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996, що передбачає обов’язковість публічного обговорення проєктів нормативно-правових актів, які стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян [4].

Слід зазначити, що процес оновлення правотворчих процедур корелює із загальноєвропейськими підходами до good governance – належного врядування. У рамках європейської адміністративної традиції, відображеної, зокрема, у документах Європейського Союзу, натиск робиться на забезпечення участі зацікавлених сторін, правову визначеність, пропорційність рішень і публічну підзвітність адміністрації [5]. Впровадження цих засад у національне законодавство України відбувається поступово, зокрема через гармонізацію положень внутрішнього законодавства з нормами європейського адміністративного права.

Особливої уваги заслуговують новели, що стосуються регулювання нормо-проєктної діяльності міністерств і центральних органів виконавчої влади. Відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої

влади», міністерства здійснюють нормативно-правове регулювання у визначеній сфері на основі чітко визначеної компетенції. У процесі підготовки проєктів нормативно-правових актів вони зобов'язані проводити правову експертизу, антикорупційну та гендерну оцінку, а також забезпечувати електронне оприлюднення документів для громадського обговорення.

Серед важливих новел правового регулювання правотворчих процедур слід назвати і вдосконалення системи електронної взаємодії органів влади. Платформа «Єдиний вебпортал нормативно-правових актів» Міністерства юстиції України забезпечує централізований доступ до текстів проєктів актів, передбачає публічний моніторинг стадій їх розгляду, що підвищує рівень прозорості правотворчого процесу. Крім того, запровадження електронного документообігу й цифрових інструментів участі громадськості сприяє реалізації принципів відкритого врядування [6].

Науковці наголошують, що ефективність адміністративної правотворчості безпосередньо залежить від чіткості процедур, юридичної техніки актів і якості їх обґрунтування [7]. Відсутність уніфікованих стандартів правотворчої діяльності у минулому призводила до появи колізій між різними підзаконними актами, перевищення повноважень органами виконавчої влади та формування «відомчих» правових режимів. Запровадження нормативних вимог до процедур підготовки актів виконавчої влади усуває ці дисфункції, наближаючи адміністративну правотворчість до європейських стандартів.

Особливе значення в контексті реформування правотворчих процедур має забезпечення правової визначеності. Це поняття, що є складовою верховенства права, означає, що нормативно-правові акти мають бути зрозумілими, стабільними, доступними для громадян, а їх застосування – передбачуваним. Порушення принципу визначеності через непрозорі або неякісні процедури розробки актів створює ризики свавілля у сфері публічного управління. Саме тому формалізація процедур правотворчості сприяє підвищенню якості нормотворчої діяльності адміністрації.

Сучасні тенденції розвитку адміністративного права передбачають зміщення акценту з результату на процес. Це означає, що поняття «належної процедури» стає самостійною цінністю у правовій системі. Згідно з теорією процедурної справедливості, прозора, передбачувана і участьова процедура забезпечує більшу довіру громадян до публічної влади, навіть якщо результат адміністративного рішення не збігається з їхніми очікуваннями [8].

Додатковим напрямом оновлення правотворчих процедур є імплементація принципів діджиталізації публічного управління. Сучасне законодавство передбачає використання електронних сервісів для підготовки та

погодження проєктів актів, автоматизацію процесів міжвідомчої взаємодії, а також аналітичні інструменти для оцінки наслідків регулювання. Це дозволяє збільшити оперативність прийняття актів, зменшити бюрократичні бар'єри та ризики корупційного впливу [9].

Важливо підкреслити, що правотворчі процедури публічної адміністрації мають міждисциплінарний характер – вони поєднують правові, управлінські та соціально-етичні аспекти. Їх упорядкування вимагає не лише вдосконалення нормативної бази, а й формування професійної правотворчої культури у державних службовців. Наукова спільнота слушно звертає увагу на те, що без розвитку процедурної культури неможливо досягти справжньої якості нормотворення навіть за наявності найкращої нормативної регламентації [2; 7].

Отже, сучасні новели законодавства у сфері правотворчих процедур діяльності публічної адміністрації України свідчать про поступову трансформацію традиційної адміністративної моделі у напрямі правової, відкритої та орієнтованої на людину публічної служби. Впровадження адміністративних процедур, що базуються на принципах верховенства права, прозорості та відповідальності, є ключовою умовою адаптації українського управлінського простору до стандартів ЄС. Удосконалення правотворчих процедур повинно супроводжуватися не лише нормативною уніфікацією, але й розвитком інституційних механізмів контролю, професійного навчання кадрів та цифрової модернізації адміністрації.

Список використаних джерел

1. Бевзенко В. М. та Мельник Р.С. Загальне адміністративне право. URL: https://cdn.osce.org (дата звернення: 02.04.2026)
2. Куйбіда В.С. Наукова доповідь: реформа системи державного управління та місцевого самоврядування в Україні: стан, виклики, перспективи здійснення. URL: https://duikt.edu.ua (дата звернення: 02.04.2026)
3. Кодекс адміністративної процедури України: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws (дата звернення: 02.04.2026)
4. Постанова Кабінету Міністрів України № 996 від 03.11.2010 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 02.04.2026)
5. Європейська Комісія. Принципи належного врядування в адміністративному праві ЄС. URL: https://op.europa.eu/en/ (дата звернення: 02.04.2026)

6. Міністерство юстиції України. Єдиний вебпортал нормативно-правових актів. URL: https://minjust.gov.ua/npa (дата звернення: 02.04.2026)
7. В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. Адміністративне право України. Повний курс. URL: https://dspace.krok.edu.ua (дата звернення: 02.04.2026)
8. В. В. Середа, О. Л. Хитра, Ю. С. Назар та ін. Адміністративне право України. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua (дата звернення: 02.04.2026)
9. OECD. Regulatory Policy Outlook 2021. URL: https://www.oecd.org/en(дата звернення: 02.04.2026)

Ключові слова: правотворчість, публічна адміністрація, адміністративна процедура, законодавчі новели, верховенство права, відкрите врядування, діджиталізація, прозорість, нормативно-правовий акт, євроінтеграція.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Козачук Д.А.

Максимчук Дарина Андріївна
здобувачка 2-го курсу магістратури факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ТА ПЕРЕДБАЧУВАНОСТІ ДІЙ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЧЕРЕЗ АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ

У сучасній демократичній державі одним із ключових завдань публічного адміністрування є забезпечення прозорості та передбачуваності дій органів влади. Хоча ці принципи не закріплені чинним законодавством для адміністративної процедури, проте вони є основоположними для побудови довірчих відносин між державою та громадянином, сприяють формуванню ефективної системи врядування, заснованої на верховенстві права та відкритості управлінських процесів. Прозорість дозволяє громадянам розуміти мотиви, підстави й наслідки рішень органів влади, тоді як передбачуваність гарантує стабільність і правову визначеність у сфері публічного адміністрування.

Прийняття Верховною Радою України Закону України «Про адміністративну процедуру» стало вагомим етапом у впровадженні прозорих і передбачуваних механізмів діяльності органів влади, що сприяють зменшенню корупційних ризиків та зловживань посадовими повноваженнями. Закон України «Про адміністративну процедуру» є важливим етапом на шляху до побудови сервісно-орієнтованої держави, де мінімізуються ризики корупції, зловживань чиновників та зайвих бюрократичних перешкод. Відтепер адміністративні процедури набувають чіткого алгоритму, що забезпечує оперативне та передбачуване виконання адміністративних дій і надання державних послуг [1; с. 595].

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру», адміністративною процедурою є визначений законом порядок розгляду та вирішення справи [2].

Адміністративна процедура виступає одним із ключових інструментів реалізації принципів верховенства права, відкритості та пропорційності у діяльності публічної адміністрації. Її впровадження покликане забезпечити чіткість, передбачуваність і стабільність правил взаємодії між органами державної влади та приватними особами, у тому числі юридичними особами приватного права.

Забезпечення прозорості адміністративних процедур є дієвим інструментом протидії корупції та зловживанням владними повноваженнями. Відповідно до ч. 2 ст. 12 Закону України «Про адміністративну процедуру», учасник адміністративного провадження має право знати про початок адміністративного провадження та про своє право на участь у такому провадженні, а також право на ознайомлення з матеріалами відповідної справи. Прозоре прийняття рішень, засноване на чітко визначених законодавством правилах, унеможливлює приховані чи вибіркові дії посадових осіб, створюючи передумови для справедливості та рівності учасників адміністративного процесу. Відкритість процедур надає громадянам і підприємствам можливість відстежувати кожен етап розгляду справи, контролювати дотримання строків і реагувати на будь-які відхилення від встановлених норм, що, у свою чергу, підвищує довіру до органів влади.

Згідно із Законом України «Про адміністративну процедуру», кожне рішення суб’єкта владних повноважень має прийматися за визначеною законом процедурою, що передбачає право особи бути вислуханою, отримати мотивоване рішення, а також можливість його оскарження. Такі положення узгоджуються з європейськими стандартами належного врядування (англ. – goodgovernance), які передбачають верховенство права, залученість і врахування інтересів громадян, орієнтацію на консенсус, підзвітність, відповідальність, прозорість, належне реагування, ефективність та результативність. Відповідно до зазначених стандартів, «прозорість» полягає в тому, що рішення ухвалюються згідно із законодавством, а інформація про діяльність публічної адміністрації повна і доступна громадянам [3]. Саме впровадження цих принципів сприяє формуванню відкритого та передбачуваного адміністративного процесу, підвищує довіру між державою і суспільством та забезпечує стабільність державних рішень.

Прозорість адміністративної процедури забезпечує можливість для громадян та юридичних осіб відстежувати процес ухвалення рішень, розуміти логіку дій органів влади і своєчасно реагувати на порушення законодавства. Передбачуваність же створює стабільність у

правовідносинах, сприяє довірі до держави й забезпечує юридичну визначеність у діяльності органів публічного управління. У результаті взаємодія між владою та суспільством набуває партнерського характеру, де громадянин не є пасивним спостерігачем, а стає активним учасником процесу прийняття управлінських рішень.

Отже, адміністративна процедура є не просто технічним механізмом ухвалення рішень, а потужним інструментом забезпечення відкритості, правової визначеності та справедливості у діяльності органів влади. Її належне застосування формує основу для запровадження європейських стандартів goodgovernance в Україні, сприяє підзвітності публічної адміністрації, зменшенню рівня корупції та підвищенню рівня довіри громадян до державних інституцій.

Список використаних джерел

1. Литвин Н. А. Адміністративні процедури у контексті протидії корупції в Україні/ Н. А. Литвин //Аналітичне-порівняльне правознавство/ редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Бєлов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2024. – №6. – С. 594-598 – Бібліогр.: с. 598 (7 назв). URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/317246/307790

2. Закон України «Про адміністративну процедуру»: Відомості Верховної Ради України (ВВР), – 2023, – № 15, – ст. 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

3. Приниципи належного врядування. URL: https://par.in.ua/good-governance/principles-of-good-governance

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Панфілов О.Є.

Остапенко Світлана Олександрівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасних умовах збройної агресії проти України військові адміністрації набули статусу ключового елемента системи публічного управління. Водночас їх правова природа виходить за межі класичної моделі виконавчої влади, оскільки поєднує адміністративні та військово-управлінські повноваження. Це зумовлює необхідність комплексного адміністративно-правового аналізу, спрямованого на виявлення не лише їх функціонального призначення, а й правових ризиків та колізій.

Нормативну основу діяльності військових адміністрацій становлять Конституція України [1] та Закон України «Про правовий режим воєнного

стану» [2]. Уже на конституційному рівні простежується потенційна правова напруга між необхідністю забезпечення національної безпеки та гарантіями місцевого самоврядування. Зокрема, стаття 64 Конституції допускає обмеження прав і свобод людини, однак не визначає детального процедурного механізму їх реалізації, що створює ризик розширеного адміністративного розсуду з боку органів публічної влади.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», військові адміністрації утворюються за рішенням Президента України [2]. Проте проблемним є те, що законодавство не встановлює чітких критеріїв для визначення підстав їх утворення. Це породжує ризик надмірної централізації влади та потенційного обмеження конституційних гарантій місцевого самоврядування без достатнього рівня процедурного контролю.

Особливої уваги потребує співвідношення військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування. У разі їх утворення відбувається тимчасова трансформація моделі управління від децентралізованої до централізованої адміністративної вертикалі. Хоча така трансформація є функціонально виправданою в умовах безпекових загроз, вона водночас створює ризики звуження демократичних механізмів участі територіальних громад в управлінні, що також відзначається у наукових джерелах [6].

Аналіз статті 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» свідчить, що військові адміністрації наділені широким колом повноважень у сфері оборони, громадської безпеки, цивільного захисту та управління критичною інфраструктурою [2]. Водночас ключовою проблемою є недостатня регламентація адміністративних процедур реалізації цих повноважень, зокрема щодо порядку прийняття рішень, їх оскарження та забезпечення прозорості управлінських дій. Це знижує рівень правової визначеності та створює потенційні передумови для адміністративного свавілля.

Окремим проблемним аспектом є контроль за діяльністю військових адміністрацій. На відміну від органів місцевого самоврядування, які підзвітні територіальним громадам, військові адміністрації функціонують переважно в умовах вертикальної адміністративної підпорядкованості. Це обмежує інструменти громадського контролю та актуалізує необхідність посилення парламентського, судового та відомчого контролю як гарантії запобігання зловживанням владою [5].

Не менш важливим є питання юридичної відповідальності посадових осіб військових адміністрацій. Хоча до них застосовуються загальні норми адміністративного та кримінального права, специфіка їх діяльності в кризових умовах ускладнює практичну реалізацію механізмів притягнення до відповідальності, що свідчить про наявність нормативних прогалин у цій сфері [3].

У межах проведеного аналізу можна стверджувати, що інститут військових адміністрацій в Україні фактично формує особливу модель тимчасової адміністративної влади змішаного типу, яка поєднує елементи виконавчої вертикалі та військового управління [3]. На відміну від класичної системи виконавчої влади, ця модель характеризується звуженим рівнем децентралізації та підвищеним ступенем адміністративного розсуду, що потребує переосмислення її місця в системі публічного управління.

Наукова новизна полягає у виявленні того, що чинне правове регулювання військових адміністрацій не забезпечує достатнього балансу між ефективністю управління та гарантіями правової визначеності. Зокрема, прогалини у визначенні критеріїв їх утворення, процедур прийняття рішень та механізмів контролю свідчать про формування моделі кризового адміністративного управління, що базується переважно на дискреційних повноваженнях.

Крім того, встановлено ризик інституційної трансформації тимчасових адміністративних структур у фактично постійні елементи системи управління у разі тривалого функціонування правового режиму воєнного стану. Це актуалізує необхідність запровадження чітких правових запобіжників щодо строковості, меж повноважень та механізмів повернення компетенції органам місцевого самоврядування [6].

Таким чином, військові адміністрації можуть розглядатися як окремий адміністративно-правовий феномен кризового управління, що потребує подальшого наукового дослідження та нормативного вдосконалення.

Отже, можна дійти висновку, що правовий статус військових адміністрацій має комплексний і водночас проблемний характер. З одного боку, вони забезпечують безперервність публічного управління та реалізацію заходів безпеки і оборони. З іншого боку, їх діяльність пов’язана з ризиками концентрації владних повноважень, недостатньої процедурної визначеності та обмеженості демократичного контролю. Відтак, удосконалення правового регулювання має бути спрямоване не лише на закріплення повноважень військових адміністрацій, а й на деталізацію адміністративних процедур, посилення системи контролю та забезпечення балансу між вимогами національної безпеки і принципами верховенства права та місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. Ст. 64 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389 VIII. Ст. 1, 4, 15. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19?gsid=0ccd5766-d7ad-4e73-91fe-478e6fb9318a&#Text

3. Мельник С. М. Адміністративно-правовий статус військових адміністрацій в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. URL: https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/330/288

4. Протокол. Юридичний інтернет-ресурс. *Правовий режим воєнного стану.* Стаття 4. Військові адміністрації. URL:https://protocol.ua/ua/pro_pravoviy_regim_voennogo_stanu_stattya_4/

5. Протокол. Юридичний інтернет-ресурс. *Правовий режим воєнного стану*. Стаття 15. Повноваження військових адміністрацій. URL:https://protocol.ua/ua/pro_pravoviy_regim_voennogo_stanu_stattya_15/

6. Pavchuk I. The administrative and legal status of military administrations in Ukraine depending on the order of their creation. *Visegrad Journal on Human Rights.* URL: https://military.bulletin.knu.ua/en/article/view/6829/6042

Ключові слова: військові адміністрації, повноваження, правовий статус, воєнний стан, Конституція України, законодавство, місцеве самоврядування, оборонні заходи, громадська безпека, критична інфраструктура, закон України «Про правовий режим воєнного стану».

Keywords: military administrations, authority, legal status, martial law, Constitution of Ukraine, legislation, local self-government, defense measures, public safety, critical infrastructure, Law of Ukraine “On Legal Regime of Martial Law”.

Науковий керівник: аспірант Бевзюк А.К

Паламарчук Андрій Павлович
здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Щербина Марія Миколаївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ

Масштаб внутрішнього переміщення в Україні, що набув критичного значення з 2014 року та став одним із найбільших викликів для системи державного управління після 24 лютого 2022 року, зумовлює необхідність трансформації адміністративно-правових механізмів надання публічних послуг. Сучасне адміністративне право, виступаючи фундаментальним регулятором відносин між державою та особою, має забезпечувати не лише оперативність, а й правову визначеність в отриманні громадянами необхідних сервісів. У цьому контексті ефективність надання публічних послуг внутрішньо переміщеним особам слід розглядати не лише як засіб соціальної підтримки, а як критичний складник національної безпеки та

стійкості правопорядку в умовах воєнного стану. Публічне адміністрування у зазначеній сфері є складним і комплексним процесом, що охоплює систему правових та організаційних заходів, спрямованих на гарантування суб'єктивних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також їхню повноцінну інтеграцію у суспільне життя на основі принципів справедливості та відкритості.

Ключовим актом є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який визначає правові засади реєстрації та створення умов для добровільного повернення до покинутого місця проживання або інтеграції на новому місці. Згідно зі статтею 1 цього закону, внутрішньо переміщеною особою вважається особа, яка є громадянином України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яка була змушена залишити місце проживання внаслідок збройного конфлікту, окупації або інших надзвичайних обставин [4]. Проте процедурна частина надання послуг деталізується у численних постановах Кабінету Міністрів України, зокрема № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб» та № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам».

Аналіз законодавства свідчить, що особливістю адміністративно-правового регулювання у цій сфері є поєднання дискреційних повноважень органів влади з необхідністю дотримання принципу правової визначеності. Це означає, що, хоча суб'єкти владних повноважень мають певну свободу дій при прийнятті рішень щодо надання допомоги чи перевірки статусу особи, їхня діяльність повинна бути передбачуваною та базуватися на чітких законодавчих критеріях. У цьому контексті реалізація прав ВПО безпосередньо залежить від того, наскільки процедурні норми обмежують суб'єктивізм посадових осіб, забезпечуючи дотримання стандарту «належного врядування».

До ключових завдань належить забезпечення захисту прав ВПО, їх соціальної інтеграції та гарантування рівного доступу до публічних послуг, а також підтримка принципів соціальної справедливості, мається на увазі що такі особи повинні отримувати необхідну допомогу та підтримку незалежно від їх соціального статусу, майнового становища, політичних та інших переконань.

Серед принципів можна виділити рівність усіх перед законом, доступність, прозорість [1, с. 74-75].

Таким чином, ефективність публічного адміністрування у цій сфері визначається здатністю держави забезпечити належні умови для захисту, підтримки та повноцінного включення внутрішньо переміщених осіб у суспільне життя на засадах справедливості, рівноправності та відкритості.

Відповідно до даних Державної служби зайнятості, спектр публічних сервісів для внутрішньо переміщених осіб охоплює декілька ключових напрямів, серед яких чільне місце посідають реєстраційні послуги, що включають процедури взяття на облік, зміни фактичного місця проживання або скасування довідки ВПО. Економічний та майновий блок сервісів забезпечує можливість реєстрації пошкодженого майна через електронний реєстр «єВідновлення», отримання ваучерів на навчання, а також надання грантів для започаткування чи розвитку власної справи. Соціально орієнтований сегмент включає освітні та медичні послуги, зокрема механізм переведення здобувачів на бюджетну форму навчання та спрощений порядок взяття на облік у закладах охорони здоров'я, що не потребує обов'язкової зміни декларації з лікарем. Важливою складовою адміністративної підтримки є також послуги з пошуку роботи та професійного навчання, завдяки яким внутрішні переселенці мають змогу пройти курси підвищення кваліфікації або опанувати нову професію, що відповідає актуальним потребам і запитам сучасного українського ринку праці.[2].

У контексті модернізації державного сектору особливу увагу слід приділити цифровій трансформації адміністративних процедур як інструменту вдосконалення сервісної функції держави. Показовим прикладом є запровадження електронних сервісів у застосунку «Дія», що сприяло відмові від застарілих регламентів паперового підтвердження статусу, а також суттєвій оптимізації процесуальних строків розгляду заяв і отримання відповідних результатів. На сьогодні внутрішньо переміщені особи мають можливість скористатися комплексною послугою, яка інтегрує реєстрацію статусу та подання заяви на отримання виплат у єдиний спрощений алгоритм. Важливо, що така цифровізація не лише підвищує прозорість процесів, а й мінімізує адміністративну дискрецію та знижує ризики зловживання владними повноваженнями. Це забезпечує більш ефективну взаємодію між державою і громадянами, що повністю відповідає європейським стандартам «goodadministration», оскільки обмежує суб'єктивізм посадових осіб та мінімізує часові витрати суб'єктів звернення.

Попри позитивні зрушення у реформуванні державного сектору, сучасний адміністративно-правовий механізм все ще містить низку суттєвих прогалин, які знижують ефективність державного управління. Зокрема, мова йде про:

По-перше, відсутність уніфікованого механізму територіальної ідентифікації внутрішньо переміщених осіб, що в умовах відсутності доступу до реєстрів громад у зонах активних бойових дій суттєво ускладнює реалізацію принципу доступності адміністративних послуг.

По-друге, правові виклики режиму воєнного стану, які допускають можливість обмеження певних процедурних прав громадян. Наприклад,

впровадження механізмів верифікації фактичного місця проживання ВПО органами Національної соцслужби зумовлює необхідність пошуку балансу між державним контролем та дотриманням права на приватність і засад адміністративної справедливості

По-третє, диспропорція навантаження на систему ЦНАПів у приймаючих громадах, що нерідко призводить до порушення встановлених законодавством процесуальних строків надання послуг через надмірну концентрацію суб'єктів звернення.

Важливим кроком на шляху до розбудови правової держави та європейської інтеграції стало прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», який закладає фундаментальні засади взаємодії органів влади з громадянами та юридичними особами. Цей документ вперше в історії країни запроваджує єдині, прозорі та зрозумілі правила для всіх видів адміністративних послуг і рішень, усуваючи правовий хаос та суб'єктивізм у діяльності посадовців. Це підвищує рівень захищеності особи у відносинах із суб'єктами владних повноважень [3].

Враховуючи виявлені прогалини у чинному механізмі, доцільно запропонувати реалізувати низку кроків, спрямованих на вдосконалення системи, а саме: забезпечити уніфікацію процедур надання послуг ВПО на загальнодержавному рівні, що дозволить уникнути розбіжностей у діяльності органів місцевого самоврядування та забезпечить рівність прав громадян незалежно від регіону перебування; посилити інтеграцію реєстрів територіальних громад із державними системами, це дозволить автоматизувати процес перевірки даних та усунути бар'єри, пов'язані з територіальною ідентифікацією осіб із зони бойових дій; нормативно визначити статус цифрових адміністративних процедур та забезпечити системне зменшення дискреції органів соціального захисту – це закладе правовий фундамент для повного переходу до «безпаперової» взаємодії та забезпечить легітимність автоматичних рішень, прийнятих без участі посадової особи.

Адміністративно-правове забезпечення надання публічних послуг внутрішньо переміщеним особам в Україні продемонструвало значну адаптивність та динаміку розвитку в умовах безпрецедентних безпекових викликів. Запровадження інноваційних цифрових інструментів та реформування процедурних засад не лише оптимізувало взаємодію особи з державою, а й заклало фундамент для якісно нових стандартів публічного врядування. Це свідчить про трансформацію адміністративно-правового механізму у напрямі сервісної та правозахисної моделі, де ключовим пріоритетом стає не просто формальний облік, а ефективне забезпечення прав і свобод людини. Подальше вдосконалення системи через уніфікацію регламентів та мінімізацію адміністративної дискреції дозволить остаточно

утвердити принципи правової визначеності та справедливості у відносинах із ВПО, що є невід'ємною складовою європейської інтеграції України.

Список використаних джерел

1. Гетманенко А. А. Публічне адміністрування у сфері вимушеної внутрішньої міграції в Україні. 2024. С. 1-108. URL:https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a33844ce-d82a-4eaa-b550-e6090a875593/content (дата звернення: 08.04.2026).
2. Офіційний вебсайт Державної служби зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/other/vpo (дата звернення: 08.04.2026).
3. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лют. 2022 р. № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 19. Ст. 110. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20 (дата звернення: 08.04.2026).
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовт. 2014 р. № 1706-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Ст. 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18 (дата звернення: 08.04.2026).

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, публічні послуги, адміністративно-правові засади, цифровізація, соціальний захист, адміністративна процедура, сервісна держава, права людини, воєнний стан.

Keywords: internally displaced persons, public services, administrative and legal framework, digitalization, socialp rotection, administrative procedure, service state, human rights, martial law.

Науковий керівник:, аспірант Бевзюк А.К.

Pivtorak Anna Myroslavivna
2nd-year student of the Faculty of Judicial and International Law
National University "Odesa Law Academy"

IMPLEMENTATION OF THE ISTANBUL CONVENTION INTO THE ADMINISTRATIVE LEGISLATION OF STATES PARTIES

The Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence, also known as the Istanbul Convention, is the result of many years of work by the Council of Europe aimed at preventing domestic violence and protecting its victims, as well as shielding women from gender-based violence. Adopted on 11 May 2011 and signed by 46 countries, ratified in more than 35 of them, it has become international legal instrument in the fight against domestic violence and for women's rights in the international arena.

The central problem is to determine the administrative-legal significance of the Istanbul Convention and its implementation among states parties. The Convention is built upon the concept of the four "P"s: prevention, protection, prosecution, and policies. Its administrative-legal significance lies in the obligations it imposes on state authorities: to establish coordination bodies,

introduce administrative liability for violations of protective measures, and develop a network of support services for victims, including crisis centres, shelters, and hotlines. The definition of "gender" as a socially constructed role is central to these obligations, as it requires contracting states to extend public-law regulation into areas traditionally governed by administrative law: family and social policy, policing, and the provision of social services [1].

Regarding ratification controversies in Central and Eastern Europe, it is important to distinguish between legal and political arguments. From a strictly legal standpoint, opponents raised concerns about constitutional incompatibility: in Bulgaria, the Constitutional Court in 2018 declared the Convention unconstitutional, holding that the concept of "gender" as a social construct contradicts the binary constitutional definition of "sex." These were genuine legal arguments rooted in domestic constitutional frameworks. By contrast, the resistance to ratification in Hungary, Slovakia, and the Czech Republic was grounded primarily in political and ideological reasoning, namely the defence of traditional social values, rather than in identifiable constitutional norms. A careful legal analysis demonstrates that the Convention does not exceed the bounds of pan-European human rights obligations and that its conceptual framework is compatible with the constitutional traditions of the majority of Council of Europe member states [2, pp. 615-618].

The practical challenges of implementing the Istanbul Convention are rooted in significant differences in national legal systems. Central problem is the choice of implementation model: direct (monism) or indirect (dualism). In monist countries such as France and the Netherlands, the Convention acquires direct effect upon ratification, whereas in dualist systems such as the United Kingdom and most post-socialist states, the adoption of specific legislation is required [3, p. 89].Ukraine ratified the Convention on 20 June 2022, with entry into force on 1 November 2022. The primary instrument of administrative-legal implementation is the Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction of Domestic Violence", which defines the powers of the National Police, local state administrations, and social service bodies in responding to cases of violence [4]. The administrative procedure for issuing emergency restraining orders is regulated by subordinate acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs. Under this procedure, a police officer who responds to a domestic violence incident is empowered to issue a restraining order immediately, without a court decision, for a period of up to ten days [5]. The institutional gaps identified in the literature remain significant: the absence of a unified coordination body, an insufficient shelter network against the Convention's standard of one place per 10,000 persons, the absence of specialised police units for gender-based violence in most regions, and weak inter-agency coordination between the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Justice, and social service bodies [1].

Examining implementation from a comparative perspective, three principal administrative-legal challenges may be identified. First, the distinction between sex and gender remains the primary obstacle in countries with traditional or authoritarian social systems, creating barriers to the adoption of necessary administrative-legal acts. Second, the COVID-19 pandemic led to a significant increase in domestic violence across most states parties while simultaneously undermining access to administrative protection mechanisms, in particular restricting the operation of shelters and crisis centres. Third, regression in practical implementation has been observed in several ratifying states, manifesting in the non-fulfilment of administrative obligations regarding shelter capacity, hotline availability, and police training programmes. The GREVIO monitoring body, established under Article 66 of the Convention, has documented these failures in its country evaluation reports. The effectiveness of administrative-legal implementation depends primarily on the establishment of a coordination body and sufficient budgetary funding for relevant social service and police measures.

The impact of the Istanbul Convention on Ukraine's system of legal liability for domestic violence is ongoing. Despite the long path from signing in 2011 to entry into force in 2022, and despite the conditions of Russia's full-scale aggression, Ukraine has formed a basic administrative-legal infrastructure: a system of emergency restraining orders issued by the National Police, a network of support centres operating under the authority of local state administrations, and probation programmes for perpetrators [5, p. 220]. The administrative procedure governing police response is defined by the Law of Ukraine "On the National Police" and the relevant ministerial instructions, which establish the obligation to respond within a defined timeframe, to document the incident, and to inform the victim of available support services [6, Art. 23].

Despite the implementation and effective use of new policies, significant gaps still remain. Administrative liability for domestic violence under Art. 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offences does not adequately cover all forms of violence defined by the Convention, particularly economic and psychological violence, which lack sufficient administrative-legal definition and sanctioning mechanisms. Furthermore, under martial law conditions, restraining orders as a protection mechanism face weak enforcement due to the reduced accessibility of law enforcement bodies in conflict-affected regions. The implementation of the Convention demonstrates a transformation of administrative law towards a more protective and rights-oriented model.The GREVIO baseline evaluation report on Ukraine, once published, is expected to provide a formal assessment of these systemic deficiencies.

To strengthen the administrative-legal mechanism for implementing the Convention in Ukraine, the following specific proposals are advanced. First, a single coordination body should be established in accordance with Article 10 of

the Convention, with defined administrative powers, an allocated budget, and reporting obligations to the Cabinet of Ministers. Second, the shelter network must be expanded to meet the European standard of one place per 10,000 persons, which requires amendments to the State Budget Law and relevant subordinate acts governing the funding of social services. Third, Art. 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offences should be amended to expressly cover economic and psychological violence, with clear definitions and proportionate sanctions. Fourth, inter-agency coordination between the National Police, the Ministry of Social Policy, and local state administrations must be formalised through a dedicated coordination protocol or Cabinet of Ministers resolution, establishing clear procedural obligations and timeframes for each body involved in responding to domestic violence incidents [7].

Thus, the implementation of the Istanbul Convention into the administrative legislation of contracting states reveals three systemic dimensions: normative (the adequacy of legislative regulation), institutional (the existence of coordination bodies and a network of services), and law-enforcement (the actual practice of the police, social service authorities, and administrative courts). Among these, the administrative-legal dimension is decisive for the practical effectiveness of the Convention, since it is precisely the administrative authorities, namely the police, social services, and local state administrations, that provide the primary response to incidents of violence. The success of implementation is therefore determined not by the fact of ratification, but by the state's capacity to ensure a coherent, funded, and procedurally defined administrative-legal response to gender-based violence across all three dimensions.This confirms that administrative law plays a central role in ensuring the practical effectiveness of international human rights standards.

References

1. Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention, CETS No. 210): adopted 11.05.2011, entered into force 01.08.2014. URL: https://rm.coe.int/168008482e.
2. Đurković M. Disputes Regarding the Ratification of the Istanbul Convention in Europe. Sociologija. 2022. Issue 4. P. 605-622. URL: https://doi.org/10.2298/SOC2204605D
3. Onyshkevych R. Issues in the practice of implementing the Istanbul Convention. Teisinėsmintiesšventė. 2022. P. 81-95.
4. Law of Ukraine “On Prevention and Counteraction to Domestic Violence”: Law adopted 07.12.2017 No. 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19.
5. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Procedure for Issuing an Urgent Restraining Order against an Offender by

Authorized Units of the National Police of Ukraine": Resolution No. 654, adopted 04.07.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-п.

6. Law of Ukraine "On the National Police": Law adopted 02.07.2015 No. 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.

7. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure for Interaction of Subjects Implementing Measures in the Field of Prevention and Counteraction to Domestic Violence and Gender-Based Violence": No. 658, adopted 22.08.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п.

Ключові слова:Стамбульська конвенція, імплементація, адміністративне законодавство, країни-реципієнти, гендерно зумовлене насильство, домашнє насильство, координаційний орган, GREVIO, ратифікація, адміністративна відповідальність, захист жертв.

Keywords: Istanbul Convention, implementation, administrative legislation, states parties, gender-based violence, domestic violence, coordination body, GREVIO, ratification, administrative liability, victim protection.

Scientific supervisor: lecturer, assistant Bevziuk A.K.

Popravka Denys Sergiyovich

Second-year student in the Faculty of Judicial and International Law
at the National University "Odesa Law Academy"

REGARDING THE DIGITALIZATION OF ADMINISTRATIVE SERVICES

The current transformation of the relationship between the state and its citizens in Ukraine is based on moving away from paper-based chaos in favor of intelligent algorithms. This process is governed by the Law of Ukraine "On the Specifics of Providing Public (Electronic Public) Services," which established the revolutionary "Paperless" system. The main idea is simple: if the state already has your data, it has no right to request it again. A striking example of this principle in action is the "Diya" app, where digital passports and driver's licenses have the same legal validity as their plastic counterparts.

Digitalization is based on the "Default Digital" principle–giving priority to electronic formats. This isn't just a matter of converting a paper application into a PDF file, but a complete reengineering of processes. Instead of spending weeks gathering documents to register a newborn, parents can use the comprehensive "eMalyatko" service. A single online request replaces visits to 11 different agencies, ensuring the issuance of a birth certificate, registration of residence, and the allocation of financial assistance in a matter of minutes.

The service ecosystem operates through the Unified State Web Portal of Electronic Services, which functions as a "single window." This minimizes corruption risks, since the algorithm does not ask for bribes and has no "mood swings." For example, the automatic sole proprietorship registration service completely eliminates the involvement of officials: the system independently

verifies data in the registries and makes the entry, making Ukraine one of the fastest countries in the world in terms of the speed of starting a business.

In addition to technological conveniences, digitalization ensures budget savings and transparency. Automatic data verification in registries allows for the instant verification of eligibility for subsidies or social benefits, eliminating errors and fraud. At the same time, Ukraine's legal system is adapting to the challenges of war by adopting international standards, such as the "Namibian exceptions." This allows Ukrainian courts today to accept as evidence medical certificates of birth or death issued in temporarily occupied territories. This is not done to legitimize the occupiers, but to protect basic human rights so that citizens can later obtain legal Ukrainian documents in digital format.

The "Government in a Smartphone" concept has turned the mobile phone into a fully-fledged tool for interacting with the government, providing 24/7 access to services. Cabinet Resolution No. 911 officially equated digital passports with physical ones, and the document-sharing feature allows for the instant transfer of certificates or technical passports without photocopies. Thanks to "Diya.Sign," citizens can sign legally binding contracts and applications directly from their smartphone screen, saving time and replacing queues with a few seconds of data processing. The smartphone has also become a hub for notifications: the government informs users about fines, court hearings, or the status of their requests. This format is natural for young people and the active population, and Ukraine's legislation on electronic trust services guarantees a high level of security and protection of personal data. As a result, the smartphone has become a virtual Administrative Service Center, always at your fingertips and simplifying bureaucratic procedures to the level of ordering food or a taxi, making the government transparent and modern.

The "Diya" ecosystem has become a key element of Ukraine's digital transformation, bringing together dozens of government services into a single interface. An example of its effectiveness is the comprehensive "eMalyatko" service, which allows parents to access up to 10 services related to the birth of a child with a single application. The legal framework for the system is based on the Law "On Administrative Services" and Cabinet of Ministers resolutions regulating pilot projects. A significant achievement has been the automatic registration of sole proprietorships without the involvement of a state registrar, which eliminates the human factor. Additionally, the "eVidnovlennia" service has been implemented through "Diyu" to provide compensation for property damaged as a result of hostilities, and users can pay taxes or traffic fines with immediate reflection in the registries. The portal's legal status is enshrined in CMU Resolution No. 1137, which defines "Diy" as the sole state web portal for electronic services. Thanks to integration with the information systems of various agencies, data is pulled in automatically, minimizing errors and speeding up request processing. As a result, "Diya" not only simplifies bureaucracy but

also establishes a new standard of trust between society and the state through technological efficiency and transparency.

The future of Ukraine's digitalization is focused on integration into the EU's single digital market, which will open up opportunities for cross-border service provision. Among the priorities are the introduction of e-Residency, which will allow foreign entrepreneurs to remotely register and conduct business in Ukraine, as well as the development of services for veterans and internally displaced persons through the automation of registries. The government is working on applying artificial intelligence for personalized consultations and automated responses to complex legal inquiries. The legal framework is provided by the updated National Informatization Program, which sets out strategic goals for digital development through 2030, including the expansion of services based on the principle of "tacit consent." Promising developments include the advancement of digital identification via cloud storage, which will ensure access to documents even if a device is lost, as well as the strengthening of cybersecurity in accordance with NATO and EU standards. Further digitization of education and healthcare (e-Health) will create a unified ecosystem where diplomas or medical records will be accessible with just a few clicks, shaping a modern and secure digital state.

Despite significant progress, the digitization of administrative services faces the challenge of the "digital divide," where a portion of the population lacks access to modern technologies. Older adults and residents of remote areas often lack the necessary skills or devices, which limits their rights. Energy security also remains a problem: without electricity or a stable internet connection, access to "Dii" and cloud-based registries is impossible. Therefore, the network of Administrative Service Centers remains critically important as a physical alternative, and paper documents remain relevant. It is important to implement autonomous power supply systems, satellite communications, and digital literacy programs to minimize the isolation of vulnerable groups.

Despite the convenience of the "state in a smartphone," digitalization carries significant risks, which researcher A. Osadchiy analyzes in detail in his work "Digitalization of Administrative Procedures." The main drawback is "digital inequality": some citizens, due to a lack of devices or skills, risk facing indirect discrimination. The researcher emphasizes that electronic service delivery cannot be the only option or the only alternative. In the context of an energy crisis and regular power outages, dependence on the "cloud" becomes a critical vulnerability, as access to services is completely blocked without power and internet. This is precisely why legal doctrine underscores the need to preserve traditional methods and the network of Administrative Service Centers as a mandatory "backup option." Public services must remain accessible even in the event of a technical collapse or a dead battery. According to Osadchy's argument, the state is obligated to guarantee inclusivity by giving citizens the

right to choose between digital and paper formats. Only such a hybrid approach ensures the system's resilience and the protection of human rights under any extreme conditions. Thus, digitalization must be a flexible tool, not a coercive restriction.

References

1.Constitution of Ukraine: Law No. 254k/96-VR of June 28, 1996. Civil Procedure Code ofUkraine: Law No. 1618-IV of March 18, 2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

2. On Administrative Services: Law of Ukraine No. 5203-VI of September 6, 2012.

3. On Electronic Documents and Electronic Document Management: Law of Ukraine No. 851-IV of May 22, 2003.

4. On Electronic Identification and Electronic Trust Services: Law of Ukraine No. 2155-VIII of October 5, 2017.

5. Action: Single State Web Portal for Electronic Services. URL:https://diia.gov.ua/

6. A. Osadchy's study "Digitization of Administrative Procedures" URL: https://plaw.nlu.edu.ua/article/view/291971?utm_source=chatgpt.com

Keywords: administrative services, digitalization, e-governance, public administration, Diia, electronic services, cybersecurity, accessibility.

Academicsupervisor: Associate Professor, Candidate of Law Sciences, Yevheniia Ihorivna Frolova

Ринкун Марія Володимирівна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ОДНОРАЗОВОЇ ГРОШОВОЇ ДОПОМОГИ СІМ'ЯМ ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

В умовах повномасштабної агресії Російської Федерації питання соціального захисту родин захисників набуло особливого значення. Процес отримання одноразової грошової допомоги (ОГД) часто супроводжується значними труднощами для сімей загиблих військовослужбовців, що зумовлено як складністю бюрократичних процедур, так і специфікою правового регулювання. Відповідно до положень чинного законодавства, держава гарантує членам сімей загиблих військовослужбовців право на отримання ОГД за рахунок коштів державного бюджету [2]. Така виплата здійснюється у порядку та розмірах, визначених спеціальними законами та актами уряду, зокрема за нормами, що діють під час воєнного стану [3].

Ключовою складністю у цій категорії справ є чітке визначення предмета доказування. Для позитивного вирішення питання про призначення виплат суду та адміністративним органам недостатньо лише

документального підтвердження факту смерті особи. Головним завданням стає встановлення змістовної різниці між юридичними категоріями «виконання обов’язків військової служби» та «проходження служби». Оскільки право на допомогу виникає лише у першому випадку, належне обґрунтування обставин загибелі безпосередньо під час виконання службових завдань є критично важливим для забезпечення правомірної реалізації державних гарантій. За результатами аналізу правових позицій Верховного Суду, особливістю доказування є також встановлення безпосереднього причинно-наслідкового зв’язку між смертю військовослужбовця та виконанням ним обов’язків служби [4]. Процес доказування базується на поєднанні формальних підстав (свідоцтва про смерть, витягів з наказів) та специфічних документів, зокрема висновків військово-лікарських комісій (ВЛК) та результатів службових розслідувань.

Судова практика акцентує увагу на тому, що обов’язок доказування розподіляється між заявником та суб’єктом владних повноважень. При цьому суди дедалі частіше застосовують стандарти «справедливого балансу» та захисту легітимних очікувань, враховуючи складність отримання певних доказів в умовах воєнного стану. Значна частина спорів виникає через формальне тлумачення поняття «член сім’ї» [5]. Зокрема, доказування права на ОГД особами, які проживали з військовослужбовцем однією сім’єю без реєстрації шлюбу, вимагає попереднього встановлення цього юридичного факту в порядку цивільного судочинства. Лише після набрання законної сили відповідним рішенням виникають підстави для подальшого звернення за виплатою.

Окремим аспектом доказування є захист інтересів дітей загиблого захисника та осіб, які перебували на його утриманні. Сучасна судова практика підтверджує, що право на ОГД мають усі діти військовослужбовця, включаючи тих, які були зачаті за його життя, але народжені після загибелі [5]. У справах щодо утриманців предметом доказування є системність фінансової підтримки, яка мала бути основним джерелом існування особи. Крім того, з огляду на запровадження інституту особистого розпорядження, процес доказування трансформується у бік перевірки волевиявлення військовослужбовця, при цьому забезпечується захист непрацездатних категорій родичів через механізм обов’язкової частки у виплаті.

Науковці наголошують, що особливості доказування у цій сфері мають базуватися на закріпленому в ст. 9 КАС України принципі офіційного з’ясування всіх обставин справи [1]. Цей принцип зобов'язує суд не обмежуватися лише наданими доказами, а вживати заходів для виявлення та витребування відомостей, необхідних для встановлення істини. Критичним об’єктом доказування залишається зміст висновку ВЛК, причому в умовах сучасної війни причинний зв’язок «захист Батьківщини»

має тлумачитися широко. Відповідно до ч. 2 ст. 77 КАС України, тягар доказування правомірності відмови у виплаті покладається на державний орган, проте саме від активної позиції заявника у поданні наказів про дислокацію та бойових розпоряджень залежить спростування формальних підходів Міністерства оборони. У такий спосіб реалізується завдання адміністративного судочинства щодо ефективного захисту прав приватних осіб від свавілля суб'єктів владних повноважень.

Важливим напрямком доказування у цій категорії справ є врахування специфіки доказів, отриманих у зонах активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях. Судова практика поступово відходить від надмірного формалізму, визнаючи, що за неможливості надання стандартного пакета документів (наприклад, через знищення архівів або перебування тіла на непідконтрольній території), належними доказами можуть виступати свідчення побратимів, дані електронних систем обліку особового складу або акти, складені безпосередніми командирами в польових умовах. Крім того, особлива увага приділяється процедурі оскарження протокольних рішень комісій Міністерства оборони України. У таких спорах предметом доказування часто стає не лише факт загибелі, а й процедурна законність прийняття рішення про відмову, що змушує адміністративні органи детально обґрунтовувати кожен випадок невідповідності поданих документів вимогам закону, не обмежуючись загальними посиланнями на відсутність бюджетних асигнувань чи неповний пакет паперів.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що особливості доказування у справах щодо призначення ОГД визначаються специфічним правовим статусом військовослужбовців та посиленими соціальними зобов’язаннями держави в період воєнного стану. Сучасна доктрина доказування у цій сфері зміщується від суто документального підтвердження статусу особи до змістовного аналізу обставин, що дають право на соціальний захист. Це вимагає від судової влади відмови від надмірного формалізму та застосування людиноцентричного підходу, де визначальним є фактичний зв’язок особи із захистом Батьківщини. Таким чином, удосконалення процесу доказування є необхідною умовою для подолання правової невизначеності та забезпечення повноцінної реалізації обов'язку держави щодо соціального захисту родин тих, хто віддав життя за суверенітет України.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 20.04.2026).

2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту:Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text (дата звернення: 18.04.2026).

3. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 28.02.2022 № 168 : станом на 18 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-п#Text (дата звернення: 18.04.2026).

4. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_odnorazova_grosh_dopomoga.pdf (дата звернення: 20.04.2026).

5. Судові спори щодо виплат родинам загиблих військових: фахова дискусія. *Вища школа адвокатури НААУ.* URL: https://www.hsa.org.ua/blog/sudovi-spori-shhodo-viplat-rodinam-zagiblix-viiskovix-faxova-diskusiia (дата звернення: 18.04.2026).

Ключові слова: одноразова грошова допомога, загибель військовослужбовця, предмет доказування, виконання обов'язків військової служби, причинно-наслідковий зв'язок, висновок ВЛК, соціальний захист, принцип офіційного з'ясування обставин, КАС України, воєнний стан.

Keywords: one-time financial assistance, death of a serviceman, subject of proof, performance of military service duties, causal link, MMC conclusion, social protection, principle of official discovery of circumstances, Code of Administrative Procedure of Ukraine, martial law.

Науковий керівник – к.ю.н., доцент Осадчий Анатолій Юрійович

Самохвал Аліна Віталіївна

здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ ЩОДО ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження воєнного стану зумовило суттєві зміни у сфері адміністративного судочинства, зокрема у розгляді справ, пов'язаних із проходженням військової служби. Такі зміни зумовлені як появою нових категорій публічно-правових спорів, так і необхідністю пристосування процесуальних механізмів до викликів воєнного часу. В сучасних умовах значно зростає кількість спорів у сфері мобілізації, проходження служби та реалізації владних повноважень у сфері оборони, що ставить перед судовою системою завдання щодо забезпечення балансу між державними інтересами та правами особи.

Кодекс адміністративного судочинства України встановлює стислий місячний строк для звернення до суду у справах щодо проходження публічної служби, що необхідно для оперативного вирішення кадрових питань у державних органах [1]. Проте під час війни доступ до правосуддя суттєво ускладнюється через перебування осіб у зоні бойових дій, на тимчасово окупованих територіях або через відсутність стабільного зв'язку [3, с. 255–256]. За таких обставин суди мають застосовувати гнучкі підходи, такі як зупинення провадження у справі, відкладення розгляду або поновлення пропущених процесуальних строків. Судова практика наголошує, що держава зобов'язана забезпечувати реальний, а не формальний доступ до суду особам, які через виконання обов'язку із захисту Батьківщини не мали змоги вчасно звернутися за правничою допомогою.

У справах щодо мобілізаційних заходів адміністративний суд перевіряє, чи діяли територіальні центри комплектування (ТЦК) відповідно до встановленого законом порядку. Зокрема, перевірці підлягає правильність встановлення статусу особи, дотримання процедури її виклику та законність оформлення відповідних рішень. Аналіз судової практики свідчить, що порушення процедурних вимог з боку суб'єкта владних повноважень є достатньою підставою для визнання його рішень протиправними, навіть незважаючи на високу соціальну значущість завдань з оборони держави.

Проте, важливим питанням є визначення об'єктів, які можуть бути предметом оскарження в адміністративному суді. У справі № 300/1263/22 Верховний Суд сформулював принципову позицію щодо юридичної природи повістки. Суд встановив, що повістка є лише засобом оповіщення особи і не є рішенням суб'єкта владних повноважень у розумінні КАС України, оскільки вона сама по собі не створює нових правових наслідків. Обов'язок з'явитися до ТЦК виникає безпосередньо з норм закону, а не з тексту повістки. Таким чином, оскарження самої повістки у судовому порядку є неможливим через відсутність факту порушення прав особи безпосередньо цим документом [4].

Під час розгляду справ щодо безпосереднього проходження військової служби суттєве значення має оцінка доказів та правова природа службових документів. Суд не втручається у питання доцільності управлінських рішень військового командування, проте перевіряє їх на відповідність вимогам законності та обґрунтованості, як того вимагає частина 2 статті 2 КАС України [1]. Згідно з практикою Верховного Суду, висновок службового розслідування не є самостійним рішенням суб'єкта владних повноважень, а є службовим документом, що фіксує обставини справи та виступає джерелом доказів [5]. Притягнення до дисциплінарної відповідальності можливе лише за умови повного встановлення обставин

правопорушення та доведення вини військовослужбовця належними доказами.

Особливу увагу суди приділяють захисту прав осіб при звільненні з військової служби. Верховний Суд підкреслив, що виключення військовослужбовця зі списків особового складу можливе лише після проведення з ним повного розрахунку за всіма видами забезпечення, або за наявності його письмової згоди на проведення такого розрахунку пізніше.

Так, у справі № 814/1113/16 особу було виключено зі списків без проведення такого розрахунку та без її згоди, що стало підставою для визнання відповідного наказу протиправним. Це підтверджує, що навіть в умовах воєнного стану держава зобов'язана дотримуватися встановлених соціальних гарантій [6].

Таким чином, розгляд адміністративних справ щодо проходження військової служби в умовах воєнного стану характеризується жорстким контролем за дотриманням процедур, підвищеними вимогами до доказування та адаптацією процесуальних механізмів до умов війни. Саме це забезпечує баланс між публічними інтересами держави та правами особи.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 16.04.2026).

2. Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справах щодо військової служби: прийняття на службу, проходження служби, звільнення зі служби за 2019–2025 роки. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KAS_VS_viiskova_slygba.pdf (дата звернення: 16.04.2026).

3. Малихіна В. В. Вплив правового режиму воєнного стану на здійснення адміністративного судочинства. Київський часопис права. 2025. № 2. С. 253–258. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/603 (дата звернення: 16.04.2026).

4. Постанова Верховного Суду від 08.09.2022 у справі № 300/1263/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141195 (дата звернення: 16.04.2026).

5. Постанова Верховного Суду від 31.03.2021 у справі № 813/2250/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95918040 (дата звернення: 16.04.2026).

6. Постанова Верховного Суду від 10.05.2019 у справі № 814/1113/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81640213 (дата звернення: 16.04.2026).

Ключові слова: адміністративне судочинство, військова служба, воєнний стан, мобілізація, повістка, службове розслідування, звільнення з військової служби, Верховний Суд

Keywords: administrative justice, military service, martial law, mobilization, summons, internal investigation, discharge from military service, Supreme Court

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Осадчий А.Ю

Савранська Юлія Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

У сучасних умовах цифровізація охоплює практично всі сфери суспільного життя, і судова система не є винятком. Адміністративне судочинство поступово трансформується під впливом новітніх інформаційних технологій, що сприяє підвищенню ефективності розгляду справ, доступності правосуддя та зручності для учасників процесу. Разом із тим, цифрова трансформація адміністративного судочинства супроводжується низкою викликів, зокрема питаннями захисту персональних даних, забезпечення кібербезпеки та рівного доступу до електронних сервісів. У зв'язку з цим актуальним є дослідження окремих аспектів впровадження цифрових технологій у сфері адміністративного судочинства та оцінка їх впливу на реалізацію права на справедливий суд.

Цифрова трансформація сучасної правової системи спричиняє суттєві зміни в інституті доказування, висуваючи на перший план електронні докази. Згідно з положеннями Кодексу адміністративного судочинства України, електронними доказами визнається будь-яка інформація в електронній формі, яка містить відомості про обставини, що мають значення для вирішення адміністративної справи [1].

Електронні докази охоплюють широкий спектр інформації: електронні документи, текстові та мультимедійні повідомлення, зображення, плани, фотографії, аудіо- та відеозаписи. Важливе місце також займають метадані, бази даних і інформація з вебсторінок, що значно розширює можливості суду у встановленні обставин справи порівняно з паперовими носіями. Вони визнаються самостійним засобом доказування і можуть подаватися як в оригіналі, так і в електронній копії. Обов'язковою умовою їх юридичної сили є наявність кваліфікованого електронного підпису, який забезпечує ідентифікацію автора та цілісність даних. Подання доказів можливе дистанційно через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну

систему(ЄСІТС), що спрощує процес і усуває територіальні обмеження. Зберігання та обробка таких доказів здійснюється за допомогою сучасних технологій, а обмін ними автоматизується, що забезпечує прозорість і контроль. Водночас важливо дотримуватися стандартів інформаційної безпеки, адже порушення вимог може призвести до визнання доказів недопустимими[2].

Цифрова трансформація суттєво впливає на всі сфери суспільного життя, у тому числі й на судову систему. Використання сучасних технологій дозволяє відмовлятися від паперового документообігу, проводити судові засідання онлайн та подавати процесуальні документи дистанційно. В Україні ці зміни стали можливими завдяки впровадженню ЄСІТС.Цифрові платформи відіграють важливу роль у розвитку судової влади, оскільки підвищують доступність і ефективність правосуддя. Судова цифрова платформа охоплює організаційні, технологічні та функціональні аспекти: вона створює онлайн-середовище для взаємодії учасників процесу, забезпечує роботу через інформаційні системи та електронні сервіси, а також виступає механізмом комунікації між судом і сторонами. Це, у свою чергу, розширює можливості реалізації права на судовий захист, зокрема через дистанційну участь у розгляді справ [3].

ЄСІТС забезпечує ведення електронного документообігу та реєстрацію вхідних і вихідних документів, централізоване і захищене зберігання судових справ та іншої інформації в єдиній базі даних, їх автоматизовану аналітичну і статистичну обробку, збереження документів в електронному архіві, електронний обмін інформацією між судами, органами та учасниками процесу, а також проведення відеоконференцій, автоматизацію діяльності судів, включаючи облік, звітність і планування, забезпечення віддаленого доступу користувачів до системи, а також автоматизований розподіл справ між суддями і визначення присяжних. У межах функціонування ЄСІТС важливе місце займають окремі підсистеми, які забезпечують цифровізацію судочинства. До ключових підсистем належать «Електронний суд» і підсистема відеоконференцзв’язку, кожна з яких виконує самостійні, але взаємопов’язані функції у сфері здійснення правосуддя. Підсистема «Електронний суд» забезпечує електронну взаємодію між судом, учасниками процесу та іншими органами системи правосуддя. Вона дозволяє подавати й отримувати процесуальні документи в електронній формі, відстежувати стан їх розгляду, здійснювати обмін доказами, а також автоматично інформує користувачів про рух справи та результати її розгляду. Підсистема відеоконференцзв’язку забезпечує можливість дистанційної участі учасників у судових засіданнях у режимі реального часу. Вона також здійснює відео- та аудіофіксацію засідань, дозволяє подавати документи

під час онлайн-розгляду справи та сприяє ефективній взаємодії між судами й іншими органами правосуддя [4].

Цифрова трансформація судової системи України, зокрема через впровадження ЄСІТС, спрямована на суттєве вдосконалення діяльності судової влади шляхом підвищення її відкритості, доступності та прозорості. Завдяки цій системі суди отримують можливість швидше реагувати на інформаційні виклики та більш ефективно розглядати справи, зменшуючи кількість помилок і мінімізуючи корупційні ризики.ЄСІТС дозволяє в онлайн-режимі отримувати інформацію про перебіг судового розгляду, що сприяє реалізації права громадян на доступ до правосуддя та ефективний захист у суді. Крім того, система допомагає оптимізувати роботу судів, скорочуючи час виконання процесуальних дій[5].

Процес цифровізації адміністративного судочинства є надзвичайно актуальним і зумовлений низкою важливих факторів. По-перше, цифрові технології сприяють посиленню принципу доступності суду, який є ключовим для забезпечення права на справедливий суд і закріплений як у міжнародних, так і національних нормах. Доступ до правосуддя залишається серйозною проблемою: за даними аналітичних досліджень, близько 1,5 мільярда людей не можуть вирішити свої повсякденні юридичні питання, а ще 4,5 мільярда не мають належних правових інструментів або доступу до державних послуг. По-друге, цифровізація сприяє підвищенню прозорості судової системи, що є важливою умовою довіри громадян і справедливого здійснення правосуддя [6].

По-третє, цифровізація суттєво підвищує ефективність і оперативність судочинства. Строки розгляду адміністративних справ значно скорочуються завдяки автоматизованій системі документообігу, що полегшує процес обробки матеріалів. Це підтверджується й у європейських оновлених стандартах правосуддя: у п. 5 Висновку №14 (2011) Консультативної ради європейських суддів «Судочинство та інформаційні технології» зазначено, що інформаційні технології мають бути інструментом для покращення адміністративних процесів у судах, спрощення доступу громадян до правосуддя та зміцнення гарантій, передбачених статтею 6 ЄКПЛ: забезпечення доступу до правосуддя, неупередженості, незалежності суддів, справедливості та розумних строків розгляду справ [7].

Отже, цифрові технології сприяють підвищенню прозорості та відкритості судових процесів, зміцненню довіри громадян до судової влади та зниженню ризиків корупції.Впровадження сучасних технологій у судочинстві відкриває нові можливості для взаємодії судів із громадськістю та громадянським суспільством, забезпечуючи більш оперативне, ефективне та доступне здійснення правосуддя. Таким чином, цифровізація

стає невід'ємною складовою розвитку адміністративного судочинства і одним із ключових факторів зміцнення правової держави.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р. No 2747-IV, зізмін. Та доп. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15
2. Федчишин С. А. Цифрові технології в адміністративному судочинстві: правові аспекти використання інформаційно-комунікаційних систем. *Академічні візії*, (51). 2026, С. 6-7 https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/2796
3. Проскирняк О.Цифрова трансформація адміністративного суду. *Ehrlich'sJournal*, 2024, С. 50-55.URL: http://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/Ehrlich/article/view/109
4. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Ради суддів України від 17.08.2021 р. No 1845/0/15-21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text
5. Осійський Ю. О. Цифрова трансформація судових послуг в Україні – здобутки та перспективи. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. No 4. С. 672–675.URL: https://www.lsej.org.ua/4_2024/162.pdf
6. Колтун Ю. М. Судочинство та цифрове суспільство: сучасні виклики на прикладі адміністративного судочинства. *Академічні візії*, 2026, С. 3-5.URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2795/2639
7. Судочинство та інформаційні технології: Висновок No 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів, прийн. КРЄС 7 – 9 листопада 2011 року. URL: https://court.gov.ua/inshe/mss/

Ключові слова: Цифровізація судочинства, адміністративне судочинство, електронні докази, ЄСІТС, доступ до правосуддя, інформаційні технології, електронний підпис, процесуальна ефективність, кібербезпека, судова система.

Keywords: Digitalization of justice, administrative proceedings, electronic evidence, Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS), access to justice, information technologies, electronic signature, procedural efficiency, cybersecurity, judicial system.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Закаленко О.В.

Тула Станіслава Андріївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Євроінтеграція виступає ключовим фактором трансформації адміністративного права України, зумовлюючи зміну його принципів, інститутів та механізмів правового регулювання. У сучасних умовах, особливо в контексті післявоєнного відновлення держави, європейський вектор розвитку визначає зміст реформ у сфері публічного управління та впливає на формування нових підходів до взаємодії держави і громадян. Адміністративне право при цьому відіграє центральну роль як галузь, що забезпечує правове оформлення діяльності органів публічної влади та реалізацію державної політики.

Євроінтеграційні процеси в Україні передбачають поступове наближення національного законодавства до права Європейського Союзу (Далі – ЄС), зокрема до acquis communautaire, яке включає установчі договори ЄС, регламенти, директиви, рішення Суду ЄС, а також загальні принципи права Союзу [1]. Це означає не лише формальну імплементацію норм, а й зміну змісту адміністративно-правового регулювання відповідно до європейських стандартів. Можна стверджувати, що євроінтеграція фактично формує нову модель розвитку адміністративного права України, орієнтовану на стандарти права ЄС.

Одним із ключових напрямів є гармонізація законодавства. У межах цього процесу відбувається оновлення нормативно-правової бази, що регулює діяльність органів виконавчої влади та надання адміністративних послуг [2]. Водночас імплементуються основоположні принципи права ЄС, серед яких правова визначеність, пропорційність, недискримінація та забезпечення ефективного судового захисту.

Важливим напрямом трансформації є впровадження принципів належного врядування (good governance), які становлять основу європейської моделі публічної адміністрації. До них належать законність, відкритість, прозорість, підзвітність, ефективність та орієнтація на права людини. Ці принципи набувають юридичного змісту через встановлення вимог до діяльності органів влади, зокрема щодо обґрунтованості адміністративних рішень, дотримання процедур, забезпечення доступу до публічної інформації та можливості їх оскарження. Слід наголосити, що впровадження таких стандартів сприяє підвищенню якості публічного управління та зміцненню довіри громадян до держави.

Суттєвих змін зазнає також система органів виконавчої влади. Євроінтеграція зумовлює необхідність чіткого розмежування повноважень, усунення дублювання функцій та підвищення ефективності управління. У цьому контексті важливу роль відіграє реформа державної служби,

спрямована на формування професійного, політично нейтрального та компетентного корпусу державних службовців [2].

Окремої уваги потребує цифровізація публічного управління, яка в умовах євроінтеграції набуває юридичного змісту. Йдеться не лише про впровадження електронних сервісів, а про формування системи електронного урядування як складової адміністративно-правового регулювання. Це включає нормативне закріплення електронних адміністративних процедур, правовий статус електронних документів, захист персональних даних та забезпечення кібербезпеки. Таким чином, цифровізація стає інструментом реалізації прав громадян у сфері публічного управління та підвищення ефективності діяльності органів влади [3].

Євроінтеграційні процеси також формують нові механізми адміністративного контролю, орієнтовані на запобігання зловживанню владою та забезпечення підзвітності органів публічної адміністрації. Посилюється роль внутрішнього та зовнішнього контролю, удосконалюються процедури адміністративного оскарження, розвиваються антикорупційні інструменти. Важливим є також забезпечення прозорості діяльності органів влади та доступу громадськості до інформації, що відповідає європейським стандартам.

У післявоєнний період євроінтеграція відіграватиме визначальну роль у відбудові України, оскільки вона задає стандарти ефективного управління, прозорості та підзвітності. Адміністративне право виступає інструментом реалізації державної політики у сфері відновлення інфраструктури, забезпечення ефективного використання міжнародної допомоги та відновлення діяльності органів влади.

З урахуванням викладеного доцільно запропонувати низку напрямів подальшого вдосконалення адміністративного права України в умовах євроінтеграції. По-перше, необхідно забезпечити системну та послідовну гармонізацію законодавства з правом ЄС, з урахуванням практики Суду Європейського Союзу. По-друге, слід посилити інституційні гарантії реалізації принципів належного врядування, зокрема шляхом удосконалення процедур прийняття адміністративних актів. По-третє, важливо розвивати правове регулювання цифровізації, забезпечуючи баланс між ефективністю управління та захистом прав людини. По-четверте, доцільно удосконалити механізми адміністративного контролю та відповідальності, що сприятиме підвищенню довіри громадян до держави.

Отже, євроінтеграційні процеси мають комплексний вплив на адміністративне право України, сприяючи його модернізації та наближенню до європейських стандартів. Вони змінюють як нормативну базу, так і практику діяльності органів публічної влади, забезпечуючи підвищення

ефективності управління та захист прав громадян. У сучасних умовах цей процес є визначальним для розвитку держави та її правової системи. Це свідчить про трансформацію адміністративного права України у напрямі європейської правової моделі.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. 2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
2. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19
3. Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17

Ключові слова: євроінтеграція, адміністративне право, публічне управління, гармонізація законодавства, Європейський Союз, державна служба, адміністративні послуги, належне врядування, антикорупційна політика, цифровізація, післявоєнне відновлення.

Keywords: European integration, administrative law, public administration, harmonization of legislation, European Union, civil service, administrative services, good governance, anti-corruption policy, digitalization, post-war recovery.

Науковий керівник: Бевзюк А. К.

Турміло Анна Валеріївна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Сучасний етап розвитку України як правової та демократичної держави вимагає перегляду ролі публічної влади у взаємодії з громадянами. Одним із пріоритетних аспектів цієї трансформації є створення ефективної системи надання адміністративних послуг, яка відповідала б принципам відкритості, доступності, прозорості та орієнтації на задоволення потреб громадян. Адміністративні послуги виступають ключовим інструментом реалізації прав і свобод осіб, що зумовлює їхнє вагоме значення у структурі публічного управління.

Адміністративні послуги являють собою результат реалізації владних повноважень суб'єктами публічної адміністрації у відповідь на звернення фізичних або юридичних осіб. Цей результат спрямований на забезпечення набуття, зміни чи припинення прав або обов'язків указаних осіб. Відповідно до чинної нормативної бази України, регулювання процесу надання адміністративних послуг здійснюється, насамперед, Законом України "Про адміністративні послуги". Цей закон встановлює основні правові принципи їх надання, визначає коло суб'єктів та окреслює порядок звернення і отримання таких послуг.[1] До системи законодавчого

регулювання в зазначеній сфері також належать норми Конституції України та низка інших нормативно-правових актів, які визначають засади регулювання відповідних суспільних відносин.

На сучасному етапі адміністративні послуги відіграють важливу роль у реалізації концепції сервісної держави. Такий підхід передбачає трансформацію традиційної моделі державного управління, у якій держава виступає не лише контролюючим органом, але й постачальником якісних публічних послуг, орієнтованих на потреби громадян. У наукових працях наголошується, що людиноцентризм є основоположним принципом функціонування сучасної системи адміністративних послуг.[2, с. 113] Водночас, незважаючи на суттєві успіхи в реформуванні цієї сфери, в Україні залишається низка проблем, які гальмують ефективність надання адміністративних послуг. Однією з них є нерівномірний доступ населення до цих послуг. Особливо гостро це проявляється у сільській місцевості, де бракує належної інфраструктури, а також серед тих громадян, які не мають можливості користуватися електронними сервісами.[3, с. 45]

Особливої уваги заслуговує питання цифровізації адміністративних послуг. З одного боку, використання електронних сервісів суттєво полегшує взаємодію громадян із державними структурами, скорочує затрати часу та сприяє підвищенню ефективності управлінських процесів. З іншого боку, цифровізація створює нові виклики, зокрема у сфері захисту персональних даних, кібербезпеки та забезпечення рівного доступу до цифрових технологій. Як свідчать сучасні дослідження, ефективність розвитку адміністративних послуг все більше залежить від впровадження електронної ідентифікації та якісного функціонування державних реєстрів.[4, с. 78]

У контексті воєнного стану система адміністративних послуг зазнала істотних трансформацій, зумовлених як безпековими, так і організаційними проблемами. Згідно з положенням Закону України «Про правовий режим воєнного стану», цей особливий правовий режим передбачає можливість обмеження громадянських прав і свобод, а також реорганізацію алгоритмів функціонування державних органів.[5] З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році значна кількість центрів надання адміністративних послуг вимушено припинила роботу або перейшла на обмежений формат функціонування, особливо в регіонах, де тривали бойові дії. Крім того, Постановою Кабінету Міністрів України № 165 було передбачено призупинення строків розгляду адміністративних справ, що мало на меті адаптацію процедур до специфіки надзвичайного стану.

Разом із тим, введення воєнного стану значно ускладнило доступ громадян до адміністративних послуг, зокрема для тих, хто перебуває на тимчасово окупованих територіях або в зоні активних бойових дій. Нові умови вимагали від держави зважених рішень, включаючи обмеження

доступу до державних реєстрів із мотивів безпеки, що негативно позначилося на оперативності та якості виконання адміністративних завдань. Водночас ці проблеми стали стимулом до активного впровадження електронних сервісів, які частково компенсували недоліки фізичного доступу до адміністративної інфраструктури. Незважаючи на позитивні результати впровадження цифрових рішень, вони потребують подальшого вдосконалення з огляду на критерії безпеки, стійкості та доступності.[6]

Система адміністративних послуг в Україні перебуває в процесі активного реформування, обумовленого необхідністю переходу до моделі сервісної держави та забезпечення ефективнішої взаємодії між громадянами й органами публічної влади. Її еволюція ґрунтується на таких принципах, як доступність, прозорість і людиноцентризм, які поступово знаходять своє закріплення як у законодавчій базі, так і в практиці правозастосування. Попри цей прогрес, сучасний етап розвитку системи характеризується низкою проблемних аспектів. Серед ключових викликів можна виокремити нерівномірний доступ громадян до адміністративних послуг у регіонах, недостатній рівень розвиненості цифрової інфраструктури в окремих частинах країни, а також недосконаліть нормативно-правового регулювання, яке обмежує ефективність впровадження адміністративних процедур.

Особливий вплив на функціонування системи адміністративних послуг мало запровадження воєнного стану. Це супроводжувалося суттєвими організаційними і регуляторними змінами у сфері публічного управління. Зокрема, обмеження доступу до окремих послуг, призупинення роботи частини центрів надання адміністративних послуг та труднощі у функціонуванні державних реєстрів створили серйозні виклики для державного апарату. Водночас ці обставини стимулювали прискорення розвитку електронних послуг і впровадження цифрових рішень. Завдяки цьому вдалося частково компенсувати негативні наслідки кризи та визначити стратегічний напрям подальшої модернізації системи. Увага нині зосереджена на посиленні цифровізації, забезпеченні стійкості системи та підвищенні доступності адміністративних сервісів для всіх груп населення.

Список використаних джерел

1. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI : станом на 2 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text (дата звернення: 19.04.2026).

2. Риженко І. М. Публічне адміністрування адміністративних послуг в Україні: правовий аналіз. Таврійський науковий вісник. 2021. № 3. С. 111–115.

3. Андріянов І. О. Адміністративні послуги на місцевому рівні як об’єкти публічного управління. Київський економічний науковий журнал. 2024. № 4. С. 44–48.

4. Колпаков В. К. Адміністративні послуги в умовах цифрової реальності. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. № 1. С. 75–80.

5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 4 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 19.04.2026).

6. Динник І. Законодавче регулювання адміністративних послуг в умовах воєнного стану. *Foreign trade: economics, finance, law*. 2024. Т. 134, № 3. С. 26–36. URL: https://doi.org/10.31617/3.2024(134)03 (датазвернення: 19.04.2026).

Ключові слова:адміністративні послуги, публічне управління, сервісна держава, цифровізація, електронні послуги, центр надання адміністративних послуг (ЦНАП), воєнний стан, адміністративні процедури, доступність послуг, державні реєстри.

Keywords:administrative services, public administration, service state, digitalization, e-services, Administrative Service Centers (ASC), martial law, administrative procedures, accessibility of services, state registers.

***Науковий керівник**: д.ю.н., професор Біла-Тіунова Л.Р.*

Удод Вікторія Володимирівна

здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ПРОЄКТІВ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ: ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Актуальність теми використання штучного інтелекту при підготовці проєктів судових рішень в адміністративних справах в сучасній Україні зумовлена активною цифровізацією судової системи та впровадженням інноваційних технологій у правосуддя. Зокрема, на державному рівні вже передбачено застосування штучного інтелекту в межах Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи для формування проєктів процесуальних документів і аналізу судової практики[5]. Водночас така трансформація породжує низку етичних і правових викликів, пов’язаних із забезпеченням незалежності судді, недопущенням автоматизованого впливу на судовий розсуд, ризиком алгоритмічної упередженості та необхідністю гарантування прозорості й підзвітності рішень.

Інтеграція штучного інтелекту в судову діяльність супроводжується комплексом етичних і правових проблем, які безпосередньо впливають на якість здійснення правосуддя та рівень довіри до судової системи.Судова практика в Україні щодо використання матеріалів, згенерованих штучним інтелектом, дійсно перебуває на початковому етапі формування, що зумовлено відсутністю чіткого нормативно-правового регулювання та усталених процесуальних підходів. Наразі суди не мають єдиних критеріїв оцінки таких матеріалів як доказів, зокрема щодо їхньої належності, допустимості, достовірності та достатності. У поодиноких випадках сторони намагаються долучати тексти, аналітичні висновки або узагальнення, сформовані за допомогою ШІ, однак суди, як правило, розглядають їх не як самостійні докази, а як допоміжні матеріали, що можуть використовуватися для формування правової позиції чи орієнтації у судовій практиці [6]. При цьому ключовою проблемою залишається неможливість встановлення джерел походження інформації, алгоритму її обробки та перевірки на відсутність помилок або упередженості, що суперечить вимогам процесуального законодавства щодо доказування.

Додатково ускладнює ситуацію те, що чинні процесуальні кодекси України, зокрема Кодекс адміністративного судочинства, не передбачають окремого виду доказів у формі матеріалів, створених штучним інтелектом, що змушує суди застосовувати за аналогією загальні положення про письмові чи електронні докази. У зв’язку з цим виникають дискусії щодо процесуального статусу таких матеріалів: чи можуть вони визнаватися електронними доказами, чи лише похідними джерелами інформації без самостійної доказової сили. Фактична практика свідчить про обережний підхід судів, які не покладають вирішального значення на результати, згенеровані ШІ, а оцінюють їх у сукупності з іншими доказами у справі [6].

Однією з ключових загроз є непрозорість алгоритмів, адже більшість систем функціонують за принципом «чорної скриньки», що унеможливлює розуміння логіки формування висновків або рішень. Крім того, виникає ризик зниження ролі людини у процесі правозастосування, оскільки судове рішення передбачає не лише формальне застосування норм права, а й глибоку оцінку обставин справи, моральних аспектів та принципів справедливості [3]. Передача таких функцій штучному інтелекту може призвести до знецінення гуманістичної складової правосуддя та послаблення ролі судді як носія правової та етичної оцінки.

Водночас суттєвим викликом залишається правова невизначеність у сфері використання ШІ. Чинне законодавство України не встановлює чітких правил щодо відповідальності за можливі помилки, спричинені застосуванням таких технологій, що породжує питання про розподіл відповідальності між користувачем, розробником чи державою. Окремої уваги потребує і проблема захисту персональних даних, адже системи

штучного інтелекту опрацьовують значні обсяги конфіденційної інформації, що створює ризики її витоку або несанкціонованого використання. У зв'язку з цим впровадження ШІ у судову практику потребує чіткого нормативного врегулювання, встановлення етичних стандартів і ефективних механізмів контролю, що дозволить поєднати технологічний прогрес із дотриманням фундаментальних принципів правосуддя.

Межі застосування штучного інтелекту в судовій діяльності повинні бути чітко визначені з урахуванням специфіки правосуддя як сфери, що передбачає не лише формальний аналіз, а й оцінку складних життєвих обставин. Насамперед доцільно встановити заборону на використання ШІ для автоматизованого ухвалення рішень у справах, де необхідне врахування моральних, соціальних чи гуманітарних факторів [2]. Наприклад, у справах щодо захисту прав людини, визначення статусу біженця або вирішення спорів із органами влади, де важливу роль відіграє індивідуальний підхід, застосування алгоритмічних рішень може призвести до формалізму та ігнорування суттєвих обставин. Водночас ШІ може ефективно використовуватися як допоміжний інструмент наприклад, для аналізу судової практики, підготовки проєктів процесуальних документів або систематизації доказів.

Окремого врегулювання потребує питання відповідальності за наслідки використання штучного інтелекту. В умовах відсутності чітких законодавчих норм виникає правова невизначеність щодо того, хто має відповідати за помилки наприклад, якщо система ШІ некоректно проаналізувала судову практику і це вплинуло на зміст судового рішення. Доцільним є запровадження моделі розподіленої відповідальності: розробник повинен відповідати за технічну надійність і якість алгоритмів, користувач (суддя або працівник суду) за належне та критичне застосування інструменту, а держава за створення чіткої нормативної бази та контроль за її дотриманням [7]. Для мінімізації ризиків необхідно також впровадити процедури аудиту та валідації систем ШІ, а також постійний моніторинг їх функціонування. Наприклад, перед використанням у суді програмне забезпечення має проходити перевірку на відсутність алгоритмічної упередженості, а результати його роботи періодично оцінюватися незалежними експертами.

В Україні на сьогодні відсутнє комплексне правове регулювання використання штучного інтелекту в судовій діяльності, що створює стан правової невизначеності та ускладнює його безпечне і ефективне впровадження. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема рекомендаціями Рада Європи щодо цифрової справедливості та положеннями AI Act Європейського Союзу, які встановлюють вимоги до прозорості, підзвітності та безпеки ШІ-систем [1].

Таке узгодження дозволить забезпечити сумісність української правової системи з європейськими підходами, підвищити довіру до інновацій у сфері правосуддя та створити належні гарантії захисту прав учасників процесу. Відтак нормативне врегулювання застосування ШІ має базуватися на принципах прозорості алгоритмів, обов'язкового людського контролю, технологічної надійності та правової визначеності, що сприятиме досягненню балансу між розвитком цифрових технологій і дотриманням фундаментальних засад правосуддя [4].

Отже, використання штучного інтелекту при підготовці проєктів судових рішень в адміністративних справах є перспективним напрямом цифровізації правосуддя, який здатен підвищити ефективність і швидкість розгляду справ. Водночас його впровадження супроводжується суттєвими етичними та правовими викликами, зокрема непрозорістю алгоритмів, ризиком упередженості та зниженням ролі судді у прийнятті рішень. Відсутність чіткого нормативного регулювання в Україні ускладнює визначення меж застосування ШІ та розподіл відповідальності за можливі помилки. Тому важливим є формування комплексної правової бази з урахуванням міжнародних стандартів, зокрема підходів Рада Європи та AI Act Європейського Союзу. Лише за умов забезпечення прозорості, підконтрольності людині та дотримання принципів справедливості використання ШІ може стати ефективним допоміжним інструментом у судовій діяльності.

Список використаних джерел

1. Artificial Intelligence Act. Regulation (EU) of the European Parliament and of the Council. European Union, 2021. URL: https://eur-lex.europa.eu(дата звернення: 16.04.2026)
2. MagdalenaPacholska. AI andLegalEthics: A EuropeanPerspective. IsraelLawReview.Cambridge University Press, 2022. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/israel-law-review (дата звернення: 16.04.2026)
3. RAND Corporation. The Role of Artificial Intelligence in Modern Judiciary. – RAND ResearchReport, 2021. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR3251.html(дата звернення: 16.04.2026)
4. Recommendation CM/Rec(2021)1 of the Committee of Ministers to member States on the impacts of algorithmic systems on human rights. CouncilofEurope, 2021. URL: https://rm.coe.int(дата звернення: 16.04.2026)
5. ДСА затвердила концепцію ЄСІКС – у правосудді планують використати штучний інтелект. https://yg.od.court.gov.ua/sud1533/pres-centr/news/1808010/ (дата звернення: 16.04.2026)
6. І. В. Пулеко, І. М. Шестак. Практичні аспекти застосування штучного інтелекту у правовій сфері. Регіональні проблеми інноваційного

розвитку України. – 2023. URL: https://reicst.com.ua(дата звернення: 16.04.2026)

7. С. В. Бочарніков. Штучний інтелект і процесуальне право: ризики та перспективи. Юридична думка. 2022. URL: https://legalthought.org.ua(дата звернення: 16.04.2026)

Ключові слова :штучний інтелект, судова практика, адміністративне судочинство, проєкти судових рішень, цифровізація правосуддя, етичні аспекти, правові аспекти, алгоритмічна упередженість, прозорість алгоритмів, відповідальність за ШІ, захист персональних даних

Keywords:artificial intelligence, judicial practice, administrative justice, court decision drafting, digital justice, ethical issues, legal aspects, algorithmic bias, transparency, AI accountability, data protection.

Науковий керівник : доцент кафедри, к. ю. н., доцент Осадчий А.Ю.

Чуба Валерія Валеріївна

здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ (GOOD GOVERNANCE) У ПРАКТИЦІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

У сучасних умовах розвитку адміністративного судочинства в Україні особливої актуальності набуває впровадження стандартів належного врядування (good governance), які визначають якість діяльності суб'єктів владних повноважень. Зазначений принцип є складовою ширшої концепції верховенства права та спрямований на забезпечення ефективного захисту прав, свобод і законних інтересів особи у публічно-правових відносинах [4].

Сутність належного врядування полягає у встановленні вимог до діяльності публічної адміністрації, які передбачають відкритість, прозорість, послідовність, своєчасність та добросовісність у прийнятті управлінських рішень. Важливими складовими цього принципу також є обґрунтованість адміністративних актів, дотримання принципу пропорційності та забезпечення участі особи у процедурі прийняття рішення. Такий підхід узгоджується із сучасними доктринальними уявленнями про стандарти адміністративних процедур [2].

У національній правовій системі елементи принципу належного врядування випливають із загальних засад адміністративного судочинства, зокрема принципу верховенства права та вимог до справедливого судового розгляду [4]. У межах адміністративного процесу суди перевіряють не лише формальну законність рішень суб'єктів владних повноважень, але й якість адміністративних процедур, що передували їх прийняттю. Зокрема, оцінюється належне мотивування рішень, дотримання права особи бути вислуханою, відсутність суперечливості у поведінці органу влади та межі реалізації дискреційних повноважень [2].

В умовах цифровізації публічного управління принцип належного врядування набуває нового змісту. Використання електронних сервісів та автоматизованих систем прийняття рішень підвищує вимоги до прозорості, відтворюваності та перевірюваності адміністративних процедур, що, у свою чергу, розширює межі судового контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень.

Важливим орієнтиром у формуванні стандартів належного врядування є практика Європейський суд з прав людини, яка послідовно наголошує на необхідності забезпечення правової визначеності, передбачуваності та добросовісності дій державних органів. Зокрема, у справі «Рисовський проти України» Суд підкреслив, що ризик помилки державного органу не може покладатися на особу, яка добросовісно покладалася на дії держави [5; 6].

У практиці адміністративних судів України поступово формується підхід, за яким принцип належного врядування виступає критерієм оцінки правомірності рішень суб'єктів владних повноважень. Це проявляється у визнанні протиправними рішень у випадках їх необґрунтованості, непропорційності, порушення законних очікувань особи або недотримання встановлених процедур [1; 3].

Отже, принцип належного врядування слід розглядати як комплексний стандарт діяльності публічної адміністрації, який інтегрує вимоги законності, обґрунтованості, добросовісності та правової визначеності. Його застосування в адміністративному судочинстві сприяє підвищенню ефективності судового контролю та наближенню національної правової системи до європейських стандартів захисту прав людини.

Узагальнюючи, слід зазначити, що належне врядування фактично виступає практичним інструментом реалізації принципу верховенства права у сфері публічного адміністрування. Його значення полягає не лише у встановленні вимог до діяльності органів влади, а й у формуванні довіри особи до держави, що є ключовою передумовою ефективного функціонування демократичної правової системи.

Список використаних джерел

1. Осадчий А. Ю. Сучасний концепт української адміністративної юстиції. Юридичний вісник. 2019. № 1. С. 37–41. URL: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.525 (дата звернення: 15.04.2026).

2. Осадчий А. Ю. Теоретико-методологічний аспект принципів адміністративних процедур / А. Ю. Осадчий // Права людини – пріоритет сучасної держави : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10 грудня 2021 року) / відп. ред. С. В. Ківалов. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – С. 22-26 URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9f3e1c7a-7701-47de-97e1-c97f066aaac4/content (дата звернення: 15.04.2026).

3. Загальне адміністративне право України : підручник. Одеса : Фенікс, 2023. URL: https://doi.org/10.32837/11300.25545 (дата звернення: 15.04.2026).

4. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV : станом на 1 січ. 2026 р.

URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 15.04.2026).

5. Справа «Рисовський проти України» (Заява № 29979/04) : Рішення Європейського суду з прав людини від 20.10.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text

(дата звернення: 15.04.2026).

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

(дата звернення: 15.04.2026).

Ключові слова: принцип належного врядування, адміністративне судочинство, публічна адміністрація, суб'єкти владних повноважень, верховенство права, адміністративна процедура, дискреційні повноваження, правова визначеність, Європейський суд з прав людини.

Keywords: principle of good governance, administrative justice, public administration, public authorities, rule of law, administrative procedure, discretionary powers, legal certainty, proportionality principle, European Court of Human Rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Осадчий А.Ю.

Maryanna Chepoi

2nd-year student of the Faculty of Judicial and International Law,
National University "Odesa Law Academy"

Sofiia Kutserubova

2nd-year student of the Faculty of Judicial and International Law,
National University "Odesa Law Academy"

ON THE FUNCTION OF STATE PROPERTY MANAGEMENT IN THE ACTIVITIES OF MINISTRIES

Instead of focusing on the development of strategies for human capital and innovation, the Ministry's apparatus is forced to allocate significant institutional resources to the day-to-day administration of thousands of real estate objects, approval of lease agreements, and the resolution of routine infrastructure-related issues. Such a concentration of non-core assets leads to the dominance of an "economic" approach over an "analytical" one, which directly contradicts the European principle of the autonomy of higher education institutions. The search for an optimal balance between state regulation and institutional independence requires reference to successful foreign practices, where responsibility for property management is clearly separated.

The experience of Estonia demonstrates an alternative approach to addressing the problem of functional overload of ministerial apparatuses with non-core tasks through the institutional separation of property ownership from policy-making. Through the establishment of a specialized state operator, RKAS (Riigi Kinnisvara AS), Estonian ministries have been fully relieved of real estate management functions, which has allowed them to transform into compact strategic centers. RKAS provides public authorities with real estate management services, acting as a center of expertise and a strategic partner of the government. Initially, the company's activities were limited to office buildings; however, over time, they expanded to include schools, specialized facilities, and other buildings. RKAS does not provide services directly but instead organizes their procurement from the private sector, operating under market conditions and with financial autonomy. This model demonstrates an effective combination of state control and professional property management in a competitive environment and may serve as an example for optimizing the functions of Ukrainian ministries [8].

In the Ukrainian context, the role of a centralized operator similar to Estonia's RKAS could potentially be performed by the State Property Fund of Ukraine. Current legislation, in particular the Law of Ukraine "On the Management of State-Owned Objects," already defines the Fund as a body responsible for implementing state policy in the field of state property management.According to Article 7 of the Law, the Fund's power sare currently mainly focused on privatization, leasing, and the management of corporate rights, while the property of educational institutions and the penitentiary system remains dispersed among sectoral ministries [4]. Further optimization of ministerial functions requires either the expansion of the Fund's powers or the establishment, under its auspices, of a specialized institution that would take over the functions of a professional real estate manager. The transfer of non-core assets from the Ministry of Education and Science and the Ministry of Justice to the competence of the State Property Fund would allow ministries to abandon their role as "economic entities," ensure transparent property management based on market principles, and free up institutional resources for strategic policy analysis.

Thus, the functional overload of Ukrainian ministries is associated with the combination of strategic and managerial functions within a single authority. Delegating property management to the State PropertyFund of Ukraine, following the example of Estonia's RKAS, would enable ministries to focus on policy formulation, analytical work, and legislative activity, there by strengthening institutional capacity and reducing corruption risks. Legislative regulation of this process is a necessary condition for the effective implementation of administrative reform and for bringing Ukraine closer to European standards of good governance.

References

1. Law of Ukraine “On Central Executive Authorities” of March 17, 2011 No. 3166-VI (asamended on January 1, 2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17
2. Law of Ukraine “On Higher Education” of July 1, 2014 No. 1556-VII (asamended on January 1, 2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
3. Law of Ukraine “On the State Criminal Executive Service of Ukraine” of June 23, 2005 No. 2713-IV (asamended on January 1, 2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15
4. Law of Ukraine “On the Management of State-Owned Objects” of September 21, 2006 No. 185-V (asamended on January 1, 2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16
5. Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 2, 2014 No. 228. Official Bulletin of Ukraine. 2014. No. 54. Art. 1455. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF
6. Regulation on the Ministry of Education and Science of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 16, 2014 No. 630 (asamended on January 1, 2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF
7. Derets V. A. The need to improve legislative regulation of the functioning of the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries, and other central executive bodies. Legal foundations of the organization and exercise of public power. 2025. Pp. 110–112. URL: https://surl.li/jvpmvt
8. Management model: Riigi Kinnisvara. URL: https://www.rkas.ee/en/node/451

***Keywords*:** ministries, staff optimization, administrative reform, executive power, bureaucratization, institutional capacity, public administration, analytical centers, policy-makers, centralization of service functions

Scientific advisor: PhD in Law (Candidate of Legal Sciences), Associate Professor Frolova Ye.L.

Юраш Софія Вадимівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Мальована Анна Олегівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТІВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ

Адміністративно-правове регулювання електронних послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану є складовою цифровізації публічного управління та спрямоване на впорядкування відносин, пов'язаних із наданням адміністративних послуг та використанням інформаційно-комунікаційних технологій. До таких послуг належать реєстрація народження, шлюбу, смерті, зміни імені тощо, а також видача відповідних витягів і довідок. Сутність адміністративно-правового регулювання полягає у встановленні правових засад, які визначають суб'єктів надання послуг, порядок їх надання, форму звернення та правові наслідки прийнятих рішень. Відповідні відносини мають публічно-правовий характер, оскільки виникають між фізичними особами та суб'єктами владних повноважень [1].

Нормативну основу становлять Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» та Закон України «Про адміністративні послуги», які закріплюють основні принципи надання адміністративних послуг, зокрема доступність, зручність, відкритість, а також орієнтацію на цифрову форму взаємодії між державою та особою [1; 2]. У сучасних умовах важливого значення набуває принцип digital by default, який передбачає пріоритетність електронної форми надання адміністративних послуг за замовчуванням.

Адміністративно-правовий механізм надання електронних послуг у сфері РАЦС включає суб'єктів надання послуг (органи державної реєстрації актів цивільного стану та центри надання адміністративних послуг), адміністративні процедури (подання заяви, її розгляд, прийняття рішення та внесення відомостей до реєстрів), а також інформаційно-технічну інфраструктуру, що забезпечує електронну взаємодію між суб'єктами [3].

Практична реалізація електронних послуг здійснюється через Єдиний державний вебпортал електронних послуг «Дія» [4], який забезпечує подання заяв онлайн та отримання адміністративних послуг у дистанційній формі. Особливим прикладом комплексної електронної послуги є сервіс «єМалятко» [5], який дозволяє в межах однієї заяви отримати кілька пов'язаних послуг, зокрема державну реєстрацію народження дитини та оформлення супутніх документів і виплат. Такий підхід свідчить про розвиток сервісної моделі держави та інтеграцію адміністративних процедур в єдині цифрові рішення.

Як зазначається у науковій літературі, електронні публічні послуги є одним із ключових інструментів цифрової трансформації державного управління України, оскільки забезпечують підвищення ефективності,

доступності та прозорості адміністративних процедур, зокрема через впровадження електронних сервісів і платформ [6].

Водночас не всі адміністративні процедури у сфері РАЦС можуть бути повністю переведені в електронну форму. Це зумовлено необхідністю перевірки достовірності юридично значущих фактів та забезпечення особистого волевиявлення.

Зокрема, державна реєстрація шлюбу, як правило, здійснюється за особистої присутності наречених, навіть у разі подання заяви онлайн, оскільки потребує підтвердження добровільності вступу у шлюб (ст. 24 Сімейного кодексу України) [7]. Водночас у період дії воєнного стану законодавством було передбачено винятки, які дозволяють реєстрацію шлюбу за участю військовослужбовців у дистанційній формі із застосуванням засобів відеозв'язку, що є прикладом адаптації адміністративних процедур до надзвичайних умов.

У випадку державної реєстрації народження дитини електронне подання заяви є можливим, зокрема через сервіс «єМалятко». При цьому окремі документи, такі як медичне свідоцтво про народження, підлягають перевірці в електронних реєстрах або подаються в оригіналі у разі відсутності відповідних відомостей (ст. 13 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»).

Реєстрація смерті також передбачає подання документів, що підтверджують факт смерті (лікарське свідоцтво або судове рішення), які підлягають обов'язковій перевірці на достовірність (ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»).

Окремі адміністративні процедури, зокрема внесення змін до актових записів цивільного стану (виправлення помилок, зміна імені), не можуть бути повністю електронними, оскільки вимагають подання оригіналів документів і, у певних випадках, наявності судового рішення.

Додатково, у випадках, коли неможливо забезпечити належну електронну ідентифікацію особи або виникають сумніви щодо достовірності поданих даних, може вимагатися особиста присутність заявника [8].

Важливим елементом адміністративно-правового регулювання є захист персональних даних, оскільки у сфері РАЦС обробляється значний обсяг конфіденційної інформації. Закон України «Про захист персональних даних» визначає правові засади їх обробки, зберігання та захисту [10].

Таким чином, дослідження адміністративно-правового регулювання електронних послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану дозволяє дійти висновку, що зазначена сфера характеризується активним розвитком і поступовою цифровою трансформацією. Електронні сервіси, зокрема через портал «Дія» та комплексну послугу «єМалятко», суттєво підвищують доступність та зручність отримання адміністративних послуг

для громадян, скорочують часові витрати та спрощують адміністративні процедури.

Водночас цифровізація у сфері РАЦС не є абсолютною, оскільки зберігається необхідність забезпечення достовірності юридично значущих фактів, перевірки документів та гарантування особистого волевиявлення у визначених випадках. Це зумовлює поєднання електронних та традиційних форм адміністративних процедур.

Отже, сучасний стан адміністративно-правового регулювання електронних послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану свідчить про формування збалансованої моделі публічного управління, яка поєднує цифрову ефективність із належними правовими гарантіями захисту прав та інтересів осіб.

Список використаних джерел

1. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01.07.2010 № 2398-VI : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text
2. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI : станом на 2 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text
3. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг : Постанова Каб. Міністрів України від 04.12.2019 № 1137 : станом на 3 квіт. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-п#Text
4. Дія – Державні послуги онлайн. *Державні послуги онлайн* | *Дія*. URL: https://diia.gov.ua/
5. єМалятко. *Державні послуги онлайн* | *Дія*. URL: https://diia.gov.ua/services/yemalyatko
6. Чумакова Г., Пасічнюк В. Електронні публічні послуги як інструмент цифрової трансформації державного управління України. *STREDOEVROPSKY VESTNiK PRO VEDU VYZKUM*. 2025. Т. 1, № 12. URL: https://phes.com.ua/ojs/index.php/www/uk/article/view/16/28
7. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III : станом на 10 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text
8. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII : станом на 18 груд. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text
9. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV : станом на 1 січ. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text

10. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI : станом на 14 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

***Ключові слова*:** адміністративно-правове регулювання, електронні послуги, державна реєстрація актів цивільного стану, адміністративні послуги, цифровізація, електронне урядування, електронні документи, електронний документообіг, електронні довірчі послуги, електронний підпис, портал «Дія», публічне управління, суб'єкти владних повноважень, центри надання адміністративних послуг, захист персональних даних, інформаційно-комунікаційні технології.

***Keywords*:** administrative and legal regulation, electronic services, state registration of civil status acts, administrative services, digitalization, e-government, electronic documents, electronic document management, electronic trust services, electronic signature, Diia portal, public administration, public authorities, administrative service centers, personal data protection, information and communication technologies.

***Науковий керівник**: к.ю.н., доцент Фролова Є.І.*

СЕКЦІЯ 7. ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВИХ, ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА АДВОКАТУРИ

Керівник: професор кафедри, доктор філософії (Ph.d) Костенко С. К.
Секретар: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Храпенко О. О.

Аванесян Анна Арменівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОРУШЕННЯ ПРАВ АДВОКАТА В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження на території України воєнного стану 24 лютого 2022 року значно змінило умови здійснення адвокатської діяльності. Адвокатура, яка покликана забезпечувати захист прав і свобод громадян, стикнулася зі значними викликами у реалізації гарантій незалежності та доступу до правосуддя.

Діюче законодавство надає адвокату широке коло прав, а саме: звертатися з адвокатськими запитами; ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами; збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази; одержувати письмові висновки фахівців, експертів тощо [1].

В умовах воєнного стану адвокати зустрілись із значним колом викликів.

Звернемо увагу, що Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що обмеження прав не можуть скасовувати базові гарантії права на захист [2, с. 4]. Як зазначає І. В. Грицай, адвокат має право вимагати інформацію та документи, навіть під час воєнного стану, окрім випадків, коли інформація є державною таємницею [3, с.117]. Утім, на практиці ж органи слідства або військові адміністрації часто відмовляють у наданні відомостей, посилаючись на режимні умови. Крім того, в умовах війни адвокати стикаються з відмовами у доступі до затриманих, особливо у прифронтових районах або на територіях військових установ. Такі обмеження знижують ефективність захисту, адже адвокат не має можливості поспілкуватися з клієнтом.

За даними Національної асоціації адвокатів України, у 2023 році було зафіксовано понад 90 звернень адвокатів щодо перешкоджання їхній діяльності: обшуки, допити, вилучення документів, прослуховування [4, с. 2–3].

Часто це пояснювалося міркуваннями національної безпеки, хоча такі дії суперечать принципу адвокатської незалежності. Під час воєнного стану зросла кількість випадків адміністративного тиску на адвокатів у регіонах, де діють військові адміністрації [5, с. 2]. Як відзначають Коваль І. та Бондар О., під час війни адвокати стикаються з фізичними загрозами, відсутністю транспорту, руйнуванням офісів, перебоями зі зв'язком [6,с. 141].

Вважаємо за доцільне приділити увагу факторам, що сприяють порушенням прав адвокатів:

1) режимні обмеження у зоні бойових дій – адвокати часто не мають пропусків для доступу до військових об'єктів тощо;

2) обмеження пересування (комендантська година та обмеження логістики ускладнюють виконання професійних обов'язків).

Порушення адвокатських прав має прямий вплив на право особи на захист. Коли адвокат не може швидко зв'язатися з клієнтом, ефективність правової допомоги знижується. Такі ситуації підривають довіру громадян до системи правосуддя й принципу верховенства права. У деяких випадках це може призводити до неправомірного тримання під варто або засудження без належного захисту.

Вкрай позитивно, що Рада адвокатських асоціацій Європи (CCBE) у 2023 році звернулася до українського уряду з проханням забезпечити особливий захист адвокатів у зоні бойових дій, наголосивши, що адвокатура є ключовою ланкою правової держави навіть під час війни [7, с. 1]. Це свідчить про міжнародну підтримку української адвокатури та необхідність приведення національної практики у відповідність до європейських стандартів, зокрема щодо гарантій незалежності адвокатської діяльності.

Отже, порушення прав адвокатів в умовах воєнного стану негативно впливає не лише на професійну діяльність самих адвокатів, але й на ефективність функціонування всієї системи правосуддя. Для вирішення цієї проблеми необхідно вдосконалити механізми реалізації адвокатських прав, забезпечити належний рівень правової обізнаності серед представників державних органів та посилити контроль за дотриманням гарантій адвокатської діяльності. Лише за умови реального забезпечення незалежності адвокатури можливе ефективне функціонування правової держави навіть у надзвичайних умовах.

Список використаних джерел

1.Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-VIII#Text

3. Грицай І. В. Право адвоката на доступ до інформації в умовах воєнного

стану. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 11 листопада 2022 р.) / редкол.:Н. М. Бакаянова (гол.); НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2022. С. 122-15. URL:https://dspace.onua.edu.ua/items/2a9ca4d6-bfd7-40e3-8dee-8942377d0c21
4. Дотримання гарантій адвокатської діяльності в Україні в умовах воєнного стану: проблеми та шляхи їх вирішення. Вебсайт НААУ. URL: https://unba.org.ua/publications/print/10234-dotrimannya-garantij-advokats-koi-diyal-nosti-v-ukraini-v-umovah-voennogo-stanu-problemi-ta-shlyahi-ih-virishennya.html
5.Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ). Проблеми доступу до правової допомоги під час воєнного стану. URL: https://helsinki.org.ua/articles/dostup-do-pravovoi-dopomohy-v-umovakh-voiennoho-stanu/
6.Коваль І. Ю., Бондар О. С. (2023). Особливості здійснення адвокатської діяльності під час воєнного стану в Україні. *Актуальні проблеми правознавства». Науковий журнал*. 2023.№1 (37).URL: https://appj.wunu.edu.ua
Ключові слова: воєнний стан, адвокатська діяльність, право на захист, гарантії незалежності адвокатури, обмеження прав адвокатів, перешкоджання адвокатській діяльності, порушення прав адвокатів, міжнародні стандарти адвокатської діяльності
Keywords: martial law, legal practice (advocacy), the right to defense, guarantees of the independence of the legal profession, restrictions on advocate`s rights, interference with legal practice, violations of advocate`s rights, international standards of legal practice.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М.О.

Алексеєнко Маргарита Юріївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ ФУНКЦІЙ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Прокуратура України є важливим елементом системи правосуддя, який забезпечує додержання законності, захист прав і свобод людини та інтересів держави у кримінальному провадженні. В умовах реформування правоохоронної та судової системи особливого значення набуває уточнення та ефективна реалізація функцій прокуратури в кримінальному процесі. Це обумовлює необхідність наукового осмислення її ролі як суб'єкта кримінального провадження та гаранта законності.
Згідно з чинним законодавством, основні функції прокуратури визначаються в Конституції України[1], Законі України «Про прокуратуру» [2], Кримінальному процесуальному кодексі України [3]. Центральне місце серед них займає функція процесуального керівництва досудовим

розслідуванням [3]. Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами досудового розслідування, координує їх діяльність, надає обов'язкові до виконання вказівки, приймає рішення щодо напрямку розслідування та забезпечує законність прийнятих процесуальних рішень.

Важливою функцією прокуратури є підтримання публічного обвинувачення в суді. Прокурор виступає як представник держави, доводячи в суді винуватість обвинуваченого на підставі зібраних доказів. При цьому він зобов'язаний діяти об'єктивно, не лише викривати обставини, що обтяжують відповідальність особи, але й враховувати ті, що її виправдовують або пом'якшують. Такий підхід відповідає принципам змагальності та справедливості судового розгляду [2].

Окреме значення має функція нагляду за додержанням прав і свобод людини у кримінальному провадженні. Прокурор контролює законність застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема затримання, тримання під вартою, проведення обшуків та інших процесуальних дій. У разі виявлення порушень він зобов'язаний вжити заходів для їх усунення, що сприяє захисту прав учасників процесу.

Також прокуратура здійснює представництво інтересів держави в суді у випадках, визначених законом, зокрема у справах, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Крім того, прокурор має право ініціювати перегляд судових рішень у встановленому порядку, що забезпечує додаткові гарантії законності та справедливості.

У сучасних умовах важливим напрямом діяльності прокуратури є забезпечення ефективної взаємодії з іншими органами кримінальної юстиції. Координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності сприяє підвищенню результативності кримінального переслідування та оптимізації використання ресурсів [4]. Водночас така взаємодія повинна здійснюватися з дотриманням принципу незалежності прокурора та недопущенням втручання у його процесуальну діяльність.

Реформування прокуратури в Україні спрямоване на підвищення її незалежності, професійності та відповідальності перед суспільством. Запровадження нових механізмів добору кадрів, оцінювання діяльності прокурорів, а також посилення дисциплінарної відповідальності сприяють зміцненню довіри до цього інституту. Водночас залишаються актуальними проблеми забезпечення ефективності прокурорського нагляду та дотримання принципів верховенства права [5].

Таким чином, функції прокуратури в кримінальному процесі мають комплексний характер і спрямовані на забезпечення законності, захист прав людини та ефективне здійснення кримінального переслідування. Прокурор виступає ключовим суб'єктом кримінального провадження, від діяльності якого значною мірою залежить результативність правосуддя.

Удосконалення механізмів реалізації функцій прокуратури є важливою умовою розвитку правової держави та зміцнення системи кримінальної юстиції.

Список використаних джерел

1.Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
2.Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
4.Юрчишин В. М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2015. 443 с.
5. Якимчук М. К. Проблеми управління в органах прокуратури України: теорія і практика: монография. Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2001. 440 с.

Ключові слова: прокуратура, кримінальний процес, прокурор, публічне обвинувачення, досудове
розслідування.
Keywords: prosecutor's office, criminal process, prosecutor, public prosecution, pre-trial investigation
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І. О.

Антонян Іванна Євгенівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННЕ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Електронне правосуддя в Україні є одним із напрямів модернізації судової системи, що спрямований на підвищення ефективності здійснення правосуддя та забезпечення відповідності функціонування судової влади сучасним європейським стандартам. Особливої актуальності цифровізація судочинства набула у період пандемії COVID-19 та в умовах воєнного стану, коли використання цифрових технологій дозволило забезпечити безперервність здійснення правосуддя, організацію дистанційної участі учасників процесу в судових засіданнях та підтримання доступу громадян до правосуддя, що свідчить про те, що цифровізація судової влади

виступає важливим інструментом забезпечення стабільності функціонування судової системи держави.

У науковій літературі електронне правосуддя розглядається як важливий напрям модернізації судової системи та необхідна умова формування сучасної, відкритої й доступної моделі здійснення правосуддя. Дослідники відзначають, що впровадження електронних технологій у сферу судочинства сприяє підвищенню оперативності розгляду справ, забезпечує економію часу та матеріальних ресурсів учасників процесу, розширює доступ до правосуддя, зокрема для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, а також сприяє зниженню корупційних ризиків завдяки мінімізації безпосередніх контактів між учасниками процесу та підвищенню рівня прозорості судових процедур [1, с.178].

Особливої актуальності питання розвитку електронного правосуддя набуло в умовах запровадження правового режиму воєнного стану в Україні.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, суттєво актуалізувала необхідність забезпечення безперервності здійснення правосуддя та реального доступу до суду незалежно від безпекових умов і територіального розташування учасників судового процесу.

Як слушно зауважують у науковій літературі, електронне правосуддя в умовах воєнного стану фактично стало одним із ключових інструментів забезпечення безперервності здійснення правосуддя та реалізації права особи на справедливий суд. Наявність сформованої нормативної та технічної бази функціонування ЄСІТС дозволила оперативно адаптувати діяльність судової системи до нових викликів, забезпечити дистанційну участь учасників судового процесу в судових засіданнях, підтримати стабільність здійснення судочинства та зберегти доступність правосуддя в умовах обмежень, зумовлених воєнним станом [2, с.428].

Відтак, розвиток електронного правосуддя в Україні слід розглядати як позитивну та об’єктивно необхідну тенденцію модернізації судової системи, що сприяє підвищенню ефективності здійснення правосуддя, забезпеченню його безперервності в умовах надзвичайних викликів та розширенню доступу громадян до судового захисту. Використання цифрових технологій у сфері судочинства створює передумови для підвищення оперативності розгляду справ, оптимізації процесуальної діяльності судів та зміцнення прозорості судових процедур, що загалом відповідає сучасним європейським стандартам функціонування судової влади.

Разом із тим процес впровадження електронного правосуддя супроводжується низкою проблемних аспектів нормативного, організаційного та технічного характеру. Нормативно-правове

регулювання електронного судочинства в Україні загалом сформовано, однак потребує подальшого системного вдосконалення з урахуванням сучасних викликів цифрової трансформації судової влади. Так, наприклад, відповідно до статті 212 Цивільного процесуального кодексу України передбачено можливість участі учасників справи у судовому засіданні в режимі відеоконференції, що є важливим процесуальним механізмом забезпечення доступності правосуддя в умовах цифровізації судочинства [3]. Водночас основні труднощі на сучасному етапі пов'язані не стільки з нормативним закріпленням відповідних механізмів, скільки з їх практичною реалізацією, зокрема необхідністю належного технічного забезпечення судів, удосконалення процедур застосування інформаційних технологій та гарантування належного рівня кібербезпеки. Додатковим викликом залишається також нерівномірність доступу громадян до цифрових технологій, що може впливати на повноцінну реалізацію права на доступ до правосуддя.

Слід зазначити, що електронне судочинство є важливим інструментом забезпечення безперервності здійснення правосуддя та підвищення рівня його відкритості й прозорості. Ключове місце у процесі цифрової трансформації судової влади в Україні посідає Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС), функціонування якої забезпечує електронний документообіг між судом та учасниками судового процесу, а також використання електронного кабінету як засобу реалізації процесуальних прав учасників справи. Відповідно до положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» функціонування ЄСІТС є складовою сучасної організації діяльності судів та важливим елементом цифровізації судочинства [4]. Водночас на нашу думку, впровадження технічних інновацій у сфері правосуддя має супроводжуватися належними гарантіями забезпечення процесуальних прав учасників судового розгляду та дотримання стандартів права на справедливий суд.

Важливим чинником подальшого розвитку електронного правосуддя в Україні є також урахування позитивного міжнародного досвіду цифрової трансформації судових систем. У цьому контексті особливий інтерес становить практика Республіки Сінгапур, де було реалізовано комплексний підхід до цифровізації судочинства шляхом впровадження систем eLitigation та Community Justice and Tribunals System (CJTS), що забезпечують електронний документообіг, дистанційну взаємодію учасників процесу та автоматизацію окремих процесуальних процедур [5]. Узагальнення такого досвіду свідчить про ефективність формування єдиного цифрового середовища здійснення правосуддя як важливого інструменту підвищення доступності судового захисту, оптимізації процесуальної діяльності судів та зміцнення довіри суспільства до судової влади.

З урахуванням цього міжнародна практика може розглядатися як орієнтир для подальшого вдосконалення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та розвитку електронних сервісів судової влади України.

Отже, електронне правосуддя в Україні виступає важливим напрямом модернізації судової системи та одним із ключових інструментів забезпечення доступності й безперервності здійснення правосуддя в умовах сучасних викликів. Попри наявність окремих нормативних, організаційних і технічних проблем, подальший розвиток електронного судочинства має значний потенціал для підвищення ефективності діяльності судів, удосконалення процесуальних механізмів взаємодії учасників судового процесу та зміцнення довіри суспільства до судової влади. У зв'язку з цим проблематика функціонування та вдосконалення електронного правосуддя в Україні становить перспективний напрям подальших наукових досліджень, спрямованих на формування сучасної моделі цифрової організації судової влади відповідно до європейських стандартів.

Список використаних джерел

1. Бутрин, Ю., Сампара, Н. Електронне правосуддя в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку. *Universum.* 2025. № 21. С. 178–183. URL: https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1973/2000

2. Курінний Є.В., Колпаков В.К., Євтушенко Д.С. Електронне-правосуддя в умовах воєнного стану: нормативно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 426-249. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/90

3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

4. Про судоустрій і статус суддів» : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1402-19#n1781

5. Community Justice and Tribunals System (CJTS). Singapore Courts. URL:https://www.judiciary.gov.sg/services/cjts

Ключові слова: електронне правосуддя, цифровізація судової влади, правосуддя, ЄСІТС, воєнний стан.

Keywords: E-justice, digitalization of judiciary, justice, Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS), martial law.

Науковий керівник: асист. Щербатий Р.Р.

Артошина Ольга Олександрівна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

АДВОКАТ ТА ЙОГО РОЛЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Вивчення зазначеної проблематики полягає у зростанні значення адміністративного судочинства як ключового механізму захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у публічно-правових відносинах.

Адвокат як професійний представник захисту в суді відіграє важливу роль у забезпеченні реального доступу до правосуддя в адміністративних справах. Адвокатура України є гарантом додержання принципів верховенства права, рівності учасників судового процесу, змагальності процесу за характером і забезпечує кваліфікований захист прав особи (юридичної чи фізичної) від рішень, що не відповідають вимогам законодавства, дій чи бездіяльності органів влади.

Завдяки аналізу процесуального статусу адвоката, меж його повноважень, прав та обов'язків в адміністративному судочинстві можна відстежити практичні проблеми правозастосування. Саме це сприяє підвищенню рівня правової культури учасників адміністративного процесу, а найголовніше – вдосконаленню судового захисту прав людини в Україні на демократичних засадах.

Становлення інституту адвокатури як одного з найважливіших елементів системи захисту прав людини і громадянина формується завдяки розвитку законодавства. Сам факт існування адвокатури вказує на постійну потребу в змінах законодавства заради забезпечення справедливого суду з урахуванням прав, свобод і відповідальності, що стосуються окремої фізичної чи юридичної особи.

Невід'ємними факторами у наданні правничої допомоги є те, що «адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів» (ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [1].

Кодексом адміністративного судочинства України, зокрема його статтями 2, 5, 16 визначено, що «завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень» (ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України) [2]. А також те, що «кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси» (ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України) [2].

Правнича допомога у вирішенні справ в адміністративному суді визначається таким чином: «учасники справи мають право користуватися правничою допомогою; і представництво в суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом» (ст. 16 Кодексу адміністративного судочинства України) [2].

Кодекс адміністративного судочинства України має певні вимоги до участі у справі представника, а також до того, хто може бути законним представником. Саме ці умови закріплені статтями 55, 56, 57, 59, 60 цього Кодексу. «Участь у справі представника визначається таким чином: сторона, третя особа в адміністративній справі, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника, крім випадку, встановленого частиною дев'ятою статті 266 цього Кодексу. Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника».

Важливо зазначити, що «юридична особа незалежно від порядку її створення, суб'єкт владних повноважень, який не є юридичною особою, беруть участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її (його) імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи, суб'єкта владних повноважень), або через представника. Держава, Автономна Республіка Крим, територіальна громада беруть участь у справі через відповідний орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування відповідно до його компетенції, від імені якого діє його керівник, інша уповноважена особа відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування), або через представника» (ст. 55 Кодексу адміністративного судочинства України) [2].

Стосовно особи представника суттєвими є такі визначення: «права, свободи та інтереси малолітніх та неповнолітніх осіб, які не досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді їхні законні представники – батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом; законний представник самостійно здійснює процесуальні права та обов'язки сторони чи третьої особи, яку він представляє, діючи в її інтересах» (ст. 56 Кодексу адміністративного судочинства України) [2].

«Представником у суді може бути адвокат або законний представник. У справах незначної складності та в інших випадках, визначених цим Кодексом, представником може бути фізична особа, яка відповідно до

частини другої статті 43 цього Кодексу має адміністративну процесуальну дієздатність. Органи або інші особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі. Одна й та сама особа може бути одночасно представником або декількох позивачів, або декількох відповідачів, або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними» (ст. 57 Кодексу адміністративного судочинства України)[2].

Для підтвердження повноважень адвоката, як представника в суді необхідно мати документацію, якої вимагає цей Кодекс. А саме: «повноваження адвоката як представника підтверджуються одним з таких документів: довіреністю; ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги, виданим відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»» (ст. 59 Кодексу адміністративного судочинства України) [2].

Повноваження представника в суді визначають суть його діяльності, тому «представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки. Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності або ордері» (ст. 60 Кодексу адміністративного судочинства України) [2].

Таким чином, інститут адвокатури та діяльність адвоката мають фундаментальне значення щодо можливості реалізації в адміністративному судочинстві гарантованого Конституцією України [4] права на судовий захист прав і свобод, представництва інтересів у суді на професійному рівні і забезпечення реалізації цих прав належним чином [3], що обумовлено принципами і засадами здійснення адвокатської діяльності, визначених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Список використаних джерел

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 у ред. від 10.10.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text

2. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України від 06.07.2005 у ред. від 19.06.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/274715#Text

3. Право на судовий захист. Конституційний суд України: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/439-pravona-sudovyy-zahyst
4. Конституція України: Конституція від 28.06.1996 у ред. від 03.09.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
Ключові слова: адвокат, представник, адвокатська діяльність, захист, адміністративне судочинство, правосуддя.
Keywords: lawyer, representative, advocacy, defense, administrative justice, justice.
Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Бабенко Валерія Андріївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРАТУРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Питання діяльності прокуратури в умовах воєнного стану становлять значний науковий і практичний інтерес. Особливу увагу привертають трансформації функціонування органів прокуратури в сучасних умовах, вплив воєнного стану на ефективність реалізації покладених на прокуратуру функцій. Значущість дослідження зумовлена тим, що прокуратура відіграє ключову роль у забезпеченні законності та захисті прав і свобод людини і громадянина, особливо в умовах воєнного стану, коли ризики правопорушень суттєво зростають. Аналіз змін у діяльності прокуратури дозволяє комплексно оцінити механізми забезпечення правопорядку в кризових умовах функціонування держави.

Діяльність прокуратури сьогодні – це приклад професійної честі, відповідальності перед державою і громадянами, а також віри в перемогу закону та правосуддя, що стане основою відновлення та зміцнення України після війни. Прокуратура сьогодні виконує важливу роль у забезпеченні законності, правопорядку та справедливості в державі. У сучасних умовах її діяльність має особливе значення, оскільки вона спрямована не лише на боротьбу зі злочинністю, але й на захист інтересів держави та її громадян. Правові засади діяльності прокуратури України визначені Конституцією України [1], Законом України «Про прокуратуру» [2], Кримінальним процесуальним кодексом України [3] та іншими нормативно-правовими актами. Прокуратура є єдиною системою органів, які виконують визначені законом функції з метою захисту прав і свобод людини, а також інтересів держави та суспільства. Основними функціями прокуратури, визначеними у ст.131-1 Конституції України, є підтримання публічного обвинувачення в суді, організація та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення інших питань під час кримінального провадження, а також

представництво інтересів держави в суді у випадках, передбачених законом [1]. Крім того, прокурори здійснюють нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах та застосування інших заходів примусового характеру [1].

До введення воєнного стану діяльність прокуратури здійснювалася у звичайному правовому режимі. Основні обов'язки прокурора базувались на функціях прокуратури: підтримання обвинувачення в суді, процесуальне керівництво розслідуванням злочинів, представництво інтересів держави в суді та контроль за виконанням законів у кримінальних справах. Прокурор погоджував повідомлення про підозру, затверджував обвинувальні акти та направляв їх до суду. У мирний час більшість рішень у суді приймалася за участю слідчого судді, а прокурор виконував роль керівника досудового розслідування та державного обвинувача.

Після введення воєнного стану робота прокуратури змінилася і стала набагато складнішою. Перш за все, з'явилися нові повноваження, щоб прокурори могли швидко реагувати на злочини та ефективно проводити розслідування під час війни. Наприклад, зараз прокурор у певних випадках може самостійно ухвалювати рішення про проведення обшуків, тимчасового доступу до документів та інших слідчих дій, якщо немає можливості швидко звернутися до суду через бойові дії або інші надзвичайні обставини. Раніше для таких дій обов'язково потрібен був дозвіл слідчого судді. Завдяки цьому прокурори можуть працювати швидше та приймати рішення без затримок, що важливо у воєнний час. Також на прокуратуру лягли нові завдання, пов'язані з воєнними злочинами. Прокурори разом із слідчими фіксують факти обстрілів цивільних об'єктів, руйнування будинків, катувань мирного населення та інших злочинів, пов'язаних із війною. Результати таких розслідувань важливі не тільки для українських судів, а й для міжнародних судових органів, щоб притягнути винних до відповідальності. Ще одним важливим напрямком стала робота з розслідування злочинів проти національної безпеки. Зараз значно збільшилася кількість справ про державну зраду, пособництво ворогу, колабораційні дії та інші подібні злочини. Прокурори керують цими розслідуваннями та підтримують обвинувачення у суді, тому їхня роль стала ще більш критичною. Крім того, прокуратура активно співпрацює з міжнародними організаціями та судами для розслідування воєнних злочинів. Це допомагає обмінюватися інформацією, збирати докази та притягувати до відповідальності осіб, які порушили закон під час війни.

Якщо порівнювати роботу прокуратури до та під час воєнного стану, можна сказати, що її обов'язки значно розширилися. З одного боку, це дає змогу швидко реагувати на злочини, ефективніше проводити слідчі дії та захищати державні та громадські інтереси. З іншого боку, це також створює

велике навантаження на працівників прокуратури. Зросла кількість кримінальних проваджень, особливо тих, що пов'язані з воєнними злочинами та порушеннями національної безпеки. Складніше проводити слідчі дії в небезпечних умовах, часто у районах бойових дій, або збирати докази на тимчасово окупованих територіях. Все це робить роботу прокурорів важкою, але дуже важливою для держави та її громадян. Тобто головна відмінність полягає в тому, що раніше прокурор працював за узгодженими процедурами та з обмеженою самостійністю, а зараз він може оперативно ухвалювати рішення і діяти швидко в умовах війни, що робить його роботу більш відповідальною та напруженою.

Отже, прокуратура в умовах воєнного стану стала моральним стрижнем української правоохоронної системи. Вона показала свою стійкість, відповідальність і здатність ефективно діяти навіть у найскладніших і небезпечних умовах. Прокурори продовжують виконувати свій обов'язок, захищають інтереси держави, розслідують воєнні злочини, підтримують обвинувачення в суді та забезпечують дотримання закону навіть у зонах бойових дій. Незважаючи на складні та ризикові умови, вони залишаються вірними присязі, принципам справедливості та верховенства права.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
2. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Ключові слова: прокуратура; воєнний стан; діяльність прокуратури; функції прокуратури; кримінальне провадження; процесуальне керівництво; воєнні злочини; злочини проти національної безпеки; правопорядок; захист прав і свобод людини; верховенство права; міжнародне співробітництво.
Keywords: prosecutor's office; martial law; prosecutorial activity; functions of the prosecutor's office; criminal proceedings; procedural guidance; war crimes; crimes against national security; law and order; protection of human rights and freedoms; rule of law; international cooperation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Базилюк Вікторія Володимирівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ

Актуальність дослідження принципу верховенства права у діяльності прокуратури зумовлена сучасними євроінтеграційними процесами в Україні та необхідністю приведення національної правоохоронної системи до європейських стандартів. Прокуратура, будучи ключовим правоохоронним органом, забезпечує законність і правопорядок. Вона не може функціонувати поза межами концепції верховенства права, яка є фундаментом будь-якої демократичної держави.

Саме тому вирішальним є не просто декларативне проголошення цього принципу, а його реальне втілення в організаційних засадах і повсякденній роботі прокурорів. Важливо наголосити, що верховенство права виступає не лише обмежувачем для державної влади, але й орієнтиром для формування правозахисної місії прокуратури. Це докорінно змінює традиційне уявлення про її каральну функцію.

Стаття 3 Закону України «Про прокуратуру» визначає верховенство права та визнання людини, її життя і здоров’я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю як одну з засад діяльності прокуратури [1]. Це законодавче положення, закріплене в профільному законі, є своєрідним нормативним маяком, який задає вектор усій системі прокуратури.

Як слушно зазначається в науковій літературі, принцип верховенства права відображає основну суть діяльності прокуратури як органу, що виконує правоохоронну та правозахисну функції. Інші принципи її організації та роботи безпосередньо пов'язані з верховенством права і випливають із цієї базової ідеї, оскільки головною метою прокуратури є реалізація цієї концепції на практиці. Верховенство права визначає як організаційні, так і функціональні аспекти діяльності прокуратури. Зокрема, цей принцип охоплює не лише її повсякденну роботу, але й структурний устрій, адже органи прокуратури формуються згідно з положеннями Конституції України. У цьому ракурсі прокуратура має сприяти розвитку демократичних засад, що робить виконання її правозахисної функції одним із ключових напрямів реформування. Особливо підкреслюється, що правозахисна діяльність української прокуратури орієнтована на впровадження сучасних методів і форм захисту конституційних прав і свобод громадян, а також захист інтересів держави відповідно до міжнародних зобов’язань, які взяла на себе Україна [2, с. 10].

Розвиваючи цю думку, варто зазначити, що саме правозахисна складова часто залишається недооціненою в практичній діяльності прокурорів, які звикли діяти в парадигмі державного обвинувачення. Однак без усвідомлення пріоритету прав людини будь-яка правоохоронна діяльність втрачає своє моральне підґрунтя.

Цей підхід знаходить своє підтвердження в академічних дослідженнях суміжних правових інститутів, оскільки принцип верховенства права важливий не тільки для діяльності прокуратури, але й для функціонування адвокатури та органів судової влади. Зокрема, ми поділяємо позицію Н.М. Бакаянової, яка під час дослідження принципу верховенства права в рамках організації та діяльності адвокатури визначила його як ключову засаду, що ґрунтується на пріоритеті людської особистості, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності й безпеки. Ця засада має бути найважливішою соціальною цінністю як для адвоката в його професійній діяльності, так і для адвокатури загалом [3, с. 151].

Екстраполюючи цей висновок на прокурорську діяльність, можна стверджувати, що прокурор, як і адвокат, має слугувати насамперед людині, а не абстрактній державній машині. Така переорієнтація мислення дозволить подолати глибинну суперечність між обвинувальним ухилом і вимогами справедливості.

Особливої ваги цей принцип набуває при розгляді співвідношення позитивного (писаного) права та природних прав людини. На нашу думку, лише такий підхід справді відображає сутність принципу верховенства права, розкриваючи його основу. Саме з такого розуміння випливають інші аспекти та характеристики цього принципу. Це також пояснює, чому природне право слугує своєрідним обмежувачем державної влади, виступаючи фільтром для позитивного права. Природне право надає пріоритет саме правам людини, адже лише через розуміння різниці між законом як нормами поведінки, встановленими державою, і правом як природними нормами, принцип верховенства права отримує справжнє значення. Таке трактування верховенства права водночас підкреслює його зв'язок із морально-правовими цінностями, зокрема справедливістю, свободою, гуманізмом, добром та іншими. Тільки через призму цих засад стає можливим ефективне застосування принципу. Цей підхід до розуміння сутності верховенства права важливо впроваджувати й у діяльність прокуратури. Ми переконані, що верховенство права повинно слугувати базовим принципом в організації роботи прокуратури. У її діяльності основою має бути усвідомлення того, що права людини є найвищою соціальною цінністю. Завдання прокурора та прокуратури загалом полягає у забезпеченні благ цієї людини, захисті її прав і свобод. Місія прокурора полягає не в служінні державі чи окремим органам влади, а у відстоюванні верховенства права як основоположного принципу функціонування суспільства [4, с. 224].

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що принцип верховенства права є не просто однією з багатьох засад діяльності прокуратури, а системоутворюючим елементом, який визначає її сутність, методи та цілі. Без глибокого розуміння природноправової основи цього принципу, без

визнання людини найвищою цінністю будь-які реформаторські зусилля залишатимуться лише косметичними змінами.
Сучасна прокуратура має остаточно позбутися радянської спадщини «карального меча» й стати інституцією, що забезпечує баланс між інтересами держави та особи, діючи виключно в межах закону, але з обов'язковим коригуванням на вимоги справедливості та гуманізму. Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці конкретних механізмів імплементації філософії верховенства права в щоденну юрисдикційну діяльність прокурорів, зокрема через зміну стандартів професійної етики та підвищення рівня правосвідомості.

Список використаних джерел

1. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII : станом на 1 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення: 11.04.2026).
2. Савенко Д. Л. Верховенство права і законність в організації та діяльності прокуратури України: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Д. Л. Савенко; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2015. 20 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/c85c8fe2-b372-4056-bbe6-27b27344e9f3
3. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. … д-ра юрид. наук ; 12.00.10 / Бакаянова Нана Мезенівна. – Одеса, 2017. 395 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/65802a57-1978-4ab9-92d0-26061e0d9d42
4. Д'ячков Д.С. Верховенство права, законність і справедливість як принципи організації та діяльності прокуратури: проблеми змісту та співвідношення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2017. № 6. Т. 3. С. 223–227. URL: https://apnl.dnu.in.ua/6_tom_3_2017/53.pdf

Ключові слова: верховенство права, прокуратура, правозахисна функція, природне право, справедливість.
Keywords: rule of law, prosecutor's office, human rights protection, natural law, justice.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І. О.

Бакреу Вероніка Андріївна
студентка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Верховенство права є одним із основних принципів функціонування демократичної правової держави. В Україні цей принцип закріплений у Конституції України, відповідно до якої держава зобов'язана забезпечувати дотримання прав і свобод людини та громадянина [1].

Після запровадження воєнного стану внаслідок збройної агресії проти України особливої актуальності набуло питання ефективного функціонування державних інституцій, що забезпечують законність і правопорядок. У цих умовах важливу роль відіграє Міністерство юстиції України, яке є центральним органом виконавчої влади у сфері формування та реалізації державної правової політики [2].

Принцип верховенства права передбачає панування права у суспільстві, рівність усіх перед законом та ефективний захист прав і свобод людини. У науковій літературі він розглядається як основа діяльності державних органів і гарантія демократичного розвитку суспільства [3].

Важливу роль у реалізації цього принципу відіграє Міністерство юстиції України, діяльність якого регулюється постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» [2]. Згідно з цим нормативно-правовим актом, Міністерство юстиції забезпечує формування та реалізацію державної правової політики, організовує роботу системи виконання судових рішень, а також координує діяльність у сфері державної реєстрації.

В умовах воєнного стану значення діяльності Міністерства юстиції значно зростає. Воєнний стан в Україні запроваджено відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», який визначає особливості функціонування органів державної влади у цей період [4]. При цьому навіть за умов обмежень держава повинна забезпечувати дотримання основних прав і свобод людини.

Одним із важливих напрямів діяльності Міністерства юстиції є забезпечення функціонування системи виконання судових рішень. Виконання судових рішень є важливою складовою принципу верховенства права, оскільки без реального виконання рішень суду неможливо забезпечити ефективний захист прав громадян [5].

Крім того, Міністерство юстиції координує роботу системи безоплатної правової допомоги, що є особливо важливим у період воєнного стану. Громадяни, які постраждали від бойових дій або втратили житло чи документи, можуть отримати правову допомогу для захисту своїх прав [6].

Не менш важливим напрямом діяльності Міністерства юстиції є міжнародно-правове співробітництво. У зв'язку з повномасштабною війною Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями та судовими інституціями щодо документування воєнних злочинів та притягнення

винних до відповідальності. Це сприяє утвердженню принципу справедливості та верховенства права на міжнародному рівні.
Також слід зазначити, що Міністерство юстиції активно впроваджує електронні сервіси та цифрові правові послуги. Це дозволяє громадянам отримувати необхідні адміністративні та правові послуги навіть у складних умовах воєнного часу, що сприяє підвищенню доступності правової допомоги.
Міністерство юстиції України відіграє важливу роль у забезпеченні верховенства права під час воєнного стану.
Основними напрямами діяльності Міністерства у цей період є:
• реалізація державної правової політики;
• забезпечення виконання судових рішень;
• координація системи безоплатної правової допомоги;
• здійснення державної реєстрації та надання правових послуг;
• участь у міжнародному правовому співробітництві.
Завдяки діяльності Міністерства забезпечується стабільність функціонування правової системи навіть у складних умовах воєнного часу. Отже, Міністерство юстиції України є одним із ключових органів державної влади, що забезпечує реалізацію принципу верховенства права в Україні. У період воєнного стану його роль значно посилюється, оскільки саме цей орган координує діяльність у сфері правової політики, забезпечує виконання судових рішень та сприяє захисту прав громадян.
Таким чином, ефективна діяльність Міністерства юстиції сприяє підтриманню правопорядку, зміцненню правової системи держави та забезпеченню реалізації принципу верховенства права навіть в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19
3. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19
4. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17
5. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п
6. Міністерство юстиції України: офіційний вебсайт. URL: https://minjust.gov.ua

Ключові слова: верховенство права, воєнний стан, Міністерство юстиції України, правова політика держави, виконання судових рішень, безоплатна правова допомога, права людини.
Keywords: rule of law, martial law, Ministry of Justice of Ukraine, legal policy of the state, execution of court decisions, free legal aid, human rights.
Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Безбабна Вікторія Максимівна
здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету “Одеська юридична академія”

РОЛЬ АДВОКАТА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Право на справедливий суд є фундаментальним правом людини, яке гарантується як національним законодавством, так і міжнародними стандартами. У сучасних умовах, коли Україна перебуває у стані воєнної агресії, особливе значення набуває забезпечення цього права під час досудового розслідування. Воєнний стан створює нові виклики для системи правосуддя, зокрема у сфері захисту прав обвинувачених та підозрюваних. Адвокатура як інститут покликана виконувати ключову роль у забезпеченні права на захист у таких складних умовах.

Досудове розслідування в умовах воєнного стану в Україні набуває особливого значення через специфічні умови, в яких воно відбувається.

Воєнний стан суттєво впливає на всі аспекти кримінального процесу, зокрема на правозастосування, що потребує гнучких підходів та адаптації до нових викликів. Однією з головних особливостей є тимчасове обмеження деяких прав і свобод громадян, що може впливати на хід досудового розслідування, проте це не повинно позбавляти підозрюваних і обвинувачених права на справедливий суд і захист. В умовах воєнного стану держава зобов’язана дотримуватися принципів верховенства права, навіть за обставин, що вимагають негайних рішень для забезпечення національної безпеки.

Кримінальне провадження в цей час часто супроводжується підвищеною напругою, що може призвести до збільшення кількості неправомірних затримань, порушень прав на доступ до адвоката чи доказів. Одночасно з цим посилюються механізми контролю за діяльністю правоохоронних органів, аби запобігти зловживанням під час досудового розслідування. Важливою особливістю є зростання ролі правоохоронних органів у виявленні і запобіганні злочинам, пов'язаним з воєнним конфліктом, що вимагає прискорених темпів розслідування і ухвалення рішень [1; с. 66]. Під час воєнного стану часто виникає необхідність проведення слідчих дій в умовах бойових дій або на територіях з обмеженим доступом. Це

ускладнює збирання доказів, організацію оперативних заходів, а також створює труднощі в забезпеченні безпеки учасників процесу. Водночас виникають нові виклики, такі як ризики використання процедур досудового розслідування для переслідування політичних опонентів або інших осіб, що може стати серйозною загрозою для справедливості правосуддя. Особливої уваги потребує питання дотримання процесуальних прав осіб, щодо яких здійснюються слідчі дії.

Забезпечення прав на захист залишається ключовим принципом, навіть якщо деякі права можуть бути обмежені з огляду на надзвичайні обставини. Адвокатура повинна мати можливість повноцінно виконувати свою функцію, захищаючи права підозрюваних та обвинувачених і запобігаючи порушенням під час досудового розслідування. Це особливо важливо в умовах, коли доступ до адвокатів та правових консультацій може бути ускладненим через воєнні дії або нестабільну ситуацію [2; с. 25].

Крім того, в умовах воєнного стану можуть бути змінені строки і порядок проведення окремих процесуальних дій. Наприклад, строк утримання під вартою без судового рішення може бути продовжений, що потребує особливої уваги до дотримання законності таких рішень. Правоохоронні органи мають здійснювати свою діяльність у межах, визначених законом, і не допускати перевищення своїх повноважень, навіть у ситуаціях, коли національна безпека стоїть під загрозою.

На нашу думку, досудове розслідування в умовах воєнного стану характеризується низкою специфічних викликів, які потребують адаптації як правової системи, так і діяльності правоохоронних органів та адвокатури. Слід ретельно контролювати дотримання прав підозрюваних та обвинувачених, зокрема права на захист, забезпечувати незалежність правосуддя і не допускати зловживань, що можуть виникати під час надзвичайних обставин. Воєнний стан не може стати підставою для ігнорування основоположних прав людини, і система кримінального правосуддя повинна продовжувати діяти з дотриманням міжнародних стандартів правозастосування.

Адвокатура відіграє важливу роль у забезпеченні права на захист та на справедливий суд, яке є фундаментальним елементом правової системи будь-якої демократичної держави. Це право гарантується Конституцією України та іншими національними і міжнародними актами, що регулюють питання справедливого судового процесу та дотримання прав людини. У межах кримінального провадження, зокрема на стадії досудового розслідування, адвокат є ключовою фігурою, що забезпечує реалізацію цього права. Важливим аспектом є те, що участь адвоката дозволяє збалансувати сторони обвинувачення та захисту, що сприяє дотриманню принципу рівності перед законом. Адвокат виконує низку функцій, які

спрямовані на те, щоб підозрюваний чи обвинувачений могли ефективно захищати свої права.

По-перше, адвокат надає консультації з правових питань, інформуючи підозрюваного про його права, про хід справи та можливі правові наслідки різних дій чи бездіяльності. Це дозволяє особі краще зрозуміти свою правову позицію і відповідно вибудовувати стратегію захисту [4; с. 134].

По-друге, адвокат має доступ до матеріалів кримінальної справи, що дозволяє йому оцінити законність доказів, які збираються правоохоронними органами, та в разі необхідності оскаржити їх у суді. Це є важливим елементом контролю за діяльністю органів досудового розслідування, зокрема для запобігання неправомірним діям або зловживанням з боку слідчих. Крім того, адвокат здійснює представництво інтересів підозрюваного або обвинуваченого у суді, захищаючи його права під час судового розгляду та слідчих дій. Право на захист має бути забезпечене на всіх етапах кримінального провадження, починаючи з моменту затримання особи і до винесення судового рішення.

У цьому контексті, адвокатура відіграє роль гаранта справедливості процесу, адже без її участі ризик порушення прав підозрюваного значно зростає. Особливо це актуально у справах, де може бути задіяне серйозне обмеження прав та свобод особи, зокрема у випадках із застосуванням запобіжних заходів, таких як тримання під вартою. Участь адвоката під час досудового розслідування також сприяє запобіганню свавільним діям з боку правоохоронних органів. Адвокат має право бути присутнім під час проведення слідчих дій, таких як допити, обшуки чи огляди, що є важливим елементом правової безпеки [5; с. 279].

Це не тільки забезпечує контроль за дотриманням законності процедур, але й захищає підозрюваного від можливих неправомірних методів збирання доказів, таких як тиск або примус до дачі показань. Важливо також, що адвокат може оскаржити дії або рішення слідчого або прокурора, якщо вважає їх неправомірними або такими, що порушують права підзахисного. Адвокатура також відіграє важливу роль у формуванні правової культури суспільства та забезпеченні доступу до правосуддя для всіх категорій населення. Право на захист не повинно залежати від матеріального становища особи, тому надання безоплатної правової допомоги є ще одним важливим аспектом діяльності адвокатів. Держава зобов’язана забезпечувати таку допомогу особам, які не мають можливості самостійно оплатити послуги адвоката, що є невід'ємною частиною гарантій справедливого судового процесу. Таким чином, адвокатура виконує не лише юридичну функцію, але й соціальну, сприяючи забезпеченню рівного доступу до правосуддя [3; с. 135].

Ми вважаємо, що роль адвокатури у забезпеченні права на захист та на справедливий суд є надзвичайно важливою складовою правової системи.

Адвокати, виконуючи свою професійну діяльність, не тільки захищають інтереси своїх клієнтів, але й сприяють зміцненню верховенства права та захисту прав людини. Вони виступають як посередники між громадянами та державою, забезпечуючи, щоб кримінальне правосуддя здійснювалося відповідно до принципів законності, справедливості та рівності перед законом.

Підсумовуючи, адвокатура виконує надзвичайно важливу функцію у забезпеченні права на справедливий суд під час досудового розслідування, особливо в умовах воєнного стану, коли ризики порушення прав людини значно зростають. Адвокати є гарантом дотримання законності та справедливості на кожному етапі кримінального провадження, що включає як забезпечення прав підозрюваних і обвинувачених, так і контроль за діяльністю слідчих органів.

Воєнний стан створює нові виклики, зокрема обмеження доступу до правової допомоги, ускладнення проведення слідчих дій та необхідність оперативного реагування на змінені обставини. Проте, адвокати продовжують забезпечувати захист фундаментальних прав, надаючи кваліфіковану допомогу та запобігаючи можливим зловживанням з боку державних органів. Таким чином, роль адвокатури у цей період набуває ще більшого значення для збереження верховенства права та справедливості, незважаючи на складні зовнішні обставини.

Список використаних джерел

1. Бандурка С. С. Адвокатура в кримінальному процесі в умовах воєнного стану. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану.* МВС України. Харків. ХНУВС. 2022. С. 66-70.

2. Бандурка С. С. Адвокатура України в умовах воєнного стану. *Наше право.* 2022. № 2. С. 25-30. DOI: https://doi.org/10.32782/NP.2022.2.4.

3. Біднарчук М. М. Роль адвокатури у забезпеченні права на захист під час досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє : тези доп. учасників III Всеукр. наук.- практ. конф.* (Харків, 9 груд. 2022 р.), 133–135.

4. Глобенко Г. І. Інститут адвокатури в Україні та європейський досвід. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану.* МВС України. Харків. ХНУВС. 2022. С. 134-136.

5. Гуртова К. М. Система механізмів захисту прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави.* МВС України. Харків. ХНУВС. 2021. С. 279-280.

Ключові слова: адвокатура, адвокат, право на справедливий суд, досудове розслідування, верховенство права, воєнний стан.

Keywords: advocacy, lawyer, right to a fair trial, pre-trial investigation, rule of law, martial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Свида О. Г.

Бєльська Софія Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультет прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ФОРМА ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Судова влада є однією з основних ознак демократичної правової держави, що ґрунтується на верховенстві права, оскільки саме через функціонування судової влади гарантується захист прав і свобод людини, відновлення порушених прав та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. І саме судова влада є тим ключовим механізмом, що забезпечує верховенство права та справедливості в суспільстві.

Відповідно до Конституції України (ст.124) правосуддя здійснюється виключно судами, а делегування функцій суду іншим органам не допускається [1].

Судова влада в Україні реалізується у п’яти формах: конституційне, цивільне, господарське, адміністративне та кримінальне судочинство [2, с.84]. Кримінальне судочинство посідає серед них особливе місце, оскільки воно безпосередньо пов’язане з можливістю застосування державного примусу та обмеженням фундаментальних прав людини таких як свобода та особиста недоторканність, а це вимагає підвищених гарантій законності та найсуворішого дотримання процесуальної форми.

Кримінальне судочинство є формою реалізації судової влади, у процесі якої розглядаються й вирішуються кримінальні провадження. Зміст кримінального судочинства полягає в здійсненні кримінального провадження і застосуванні встановлених законом видів покарання до осіб, які винні у вчиненні злочину, або у виправданні невинних [2, с. 84].

Безпосереднє правове регулювання кримінального судочинства здійснюється Кримінальним процесуальним кодексом України, який визначає порядок кримінального провадження, систему учасників процесу та процедури доказування [3]. Саме через кримінальний процес судова влада реалізує свої владні повноваження щодо вирішення кримінально-правових конфліктів.

Відповідно до ст. 2 КПК України завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто

вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний [3].

Функціонування кримінального судочинства базується на системі фундаментальних принципів, що визначають зміст судової діяльності. Одним із базових принципів є принцип презумпції невинуватості, згідно з яким особа вважається невинуватою, доки її вина не буде доведена у встановленому законом порядку і підтверджена обвинувальним вироком суду [3]. Усі сумніви щодо доведеності вини тлумачаться на користь особи. Важливими є також принципи законності, рівності учасників процесу перед законом і судом, змагальності сторін, безпосередності дослідження доказів і гласності судового розгляду [4,с.106]. Завдяки реалізації цих принципів забезпечується баланс між інтересами держави у боротьбі зі злочинністю та правами людини.

Кримінальне провадження здійснюється за участю системи взаємопов’язаних суб’єктів кримінального судочинства, центральне місце серед яких займає суд як єдиний орган уповноважений здійснювати правосуддя. До інших учасників кримінального провадження належать прокурор, слідчий, підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий та інші учасники, процесуальний статус яких визначається законом. Прокурор підтримує державне обвинувачення і здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, тоді як сторона захисту забезпечує реалізацію права особи на захист [3].

Змагальна модель взаємодії сторін у кримінальному процесі дозволяє суду залишатися неупередженим арбітром між сторонами обвинувачення та захисту, що є ключовою ознакою здійснення судової влади та відповідає сучасним європейським стандартам правосуддя [4, с.107].

Суттєвою ознакою кримінального судочинства є система процесуальних гарантій, спрямованих на запобігання судових помилок. Обов’язок доведення вини покладається на сторону обвинувачення, а доказування має відповідати стандарту «поза розумним сумнівом». Також у Кримінальному процесуальному кодексі України передбачена недопустимість доказів, отриманих із порушенням закону, а також право на апеляційний і касаційний перегляд судових рішень.

Застосування таких механізмів забезпечує контроль законності судової діяльності та підвищує довіру суспільства до судової влади [3].

В умовах сьогодення особливої актуальності набуває питання ефективності кримінального судочинства, його відповідності конституційним принципам та міжнародним стандартам справедливого суду. Ефективність здійснення кримінального судочинства залежить не лише від законодавчого регулювання, але й від організаційних умов функціонування судової системи. Міжнародні стандарти судочинства, сформовані практикою Ради Європи та європейських судових інституцій,

підкреслюють важливість професійної підготовки суддів, належного фінансування судової системи та прозорості управління судовою владою [5].

Серед актуальних проблем сучасного кримінального судочинства в Україні можна виділити наступні: перевантаженість судів, тривалі строки розгляду справ, недосконалість окремих процесуальних механізмів та необхідність подальшої гармонізації законодавства з європейськими стандартами.

Що стосується перспектив розвитку кримінального судочинства, то вони перш за все пов'язані з удосконаленням процесуального законодавства, цифровізацією судових процедур, підвищенням професійної підготовки суддів і працівників правоохоронної системи.

Отже, кримінальне судочинство є основною процесуальною формою здійснення судової влади в Україні, через яку реалізується конституційне призначення правосуддя. Воно забезпечує законне вирішення кримінально-правових конфліктів, захист прав людини та застосування державного примусу виключно на підставі судового рішення. Його ефективність визначається поєднанням правових гарантій, дотриманням принципів кримінального процесу та належним інституційним забезпеченням судової системи, що відповідає сучасним європейським стандартам правосуддя. Саме комплексний розвиток цих елементів є передумовою зміцнення незалежності судової влади та підвищення довіри суспільства до правосуддя.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Сидоренко О. М. *Кримінальне судочинство як форма реалізації судової влади. Актуальні проблеми держави і права.* Одеса, 2018. Вип. 80. С. 83–87.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

4. Тертишник В.М. Кримінальний процес України : підручник. Київ :Алерта, 2020. 848 с.

5. Висновок № 17 (2014) Консультативної ради європейських суддів (КРЄС) щодо оцінювання діяльності суддів, якості правосуддя і поваги до незалежності судової влади. URL: https://rm.coe.int/16807661d3

Ключові слова: судова влада, кримінальне судочинство, кримінальне провадження, правосуддя.

Keywords: judicial power, criminal justice, criminal proceedings, justice.

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Бєляков Михайло Русланович

здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПІДГОТОВКА ПРОКУРОРА ДО ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ В СУДІ

Підтримання публічного обвинувачення в суді є однією з ключових форм реалізації повноважень прокурора у кримінальному провадженні. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) визначає прокурора стороною обвинувачення, а в судовому розгляді саме прокурор оголошує короткий виклад обвинувального акта, бере участь у дослідженні доказів, має право змінити обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення або відмовитися від підтримання державного обвинувачення у випадках, передбачених законом [1].

За таких умов підготовка прокурора до судового розгляду не може розглядатися як технічний або другорядний етап. Навпаки, вона є необхідною інтелектуальною та організаційною передумовою ефективного виконання функції публічного обвинувачення.

Першим і базовим елементом підготовки прокурора є глибоке повторне вивчення матеріалів кримінального провадження. Йдеться не про формальне ознайомлення з обвинувальним актом, а про системну перевірку всієї доказової конструкції: джерел доказів, їх належності, допустимості, достовірності та взаємного узгодження. Особливого значення набуває аналіз змісту обвинувального акта, оскільки саме він визначає межі судового розгляду. Відповідно до КПК України судовий розгляд провадиться лише щодо особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта [1]. Сам обвинувальний акт повинен містити виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію та формулювання обвинувачення.

Тому на стадії підготовки прокурор має не лише відновити в пам’яті обставини справи, а й критично оцінити, наскільки повно вони відображені в обвинувальному акті, чи не існує суперечностей між фактичним описом і правовою кваліфікацією, чи достатньо доказів для підтвердження кожного елемента обвинувачення. Саме з цієї причини в наукових джерелах акцентується потреба у конспектуванні матеріалів провадження та окремому опрацюванні доказового масиву [2].

Другим важливим напрямом підготовки прокурора є прогнозування судової перспективи справи та можливої позиції сторони захисту. Прокурор не може обмежитися лише знанням власної доказової бази; він повинен заздалегідь визначити потенційно вразливі місця обвинувачення, передбачити аргументи захисту, можливі клопотання про визнання доказів

недопустимими, спроби дискредитації свідків чи альтернативні версії події. Саме тому підготовка прокурора має виразний аналітичний і тактичний характер: вона передбачає побудову внутрішньої моделі майбутнього судового спору та завчасне вироблення способів реагування на його процесуальні ускладнення [3, с. 293–294].

Третім елементом є складання плану участі прокурора у судовому розгляді. У сучасній літературі слушно зазначається, що план обвинувачення є внутрішнім робочим документом прокурора, який використовується для організації ефективного підтримання обвинувачення в суді; у ньому систематизуються зібрані докази та визначається логіка їх подання суду [2, с. 294]. Хоча такий план не є обов'язковим процесуальним документом, його практичне значення є надзвичайно високим, оскільки саме він забезпечує внутрішню послідовність дій прокурора, допомагає уникнути фрагментарності у представленні доказів і сприяє чіткій побудові позиції обвинувачення.

До змісту такого плану доцільно включати: перелік обставин, що підлягають доказуванню; відповідні докази на підтвердження кожної з них; послідовність дослідження доказів; перелік можливих клопотань; орієнтовні питання до свідків, потерпілих, експертів; прогнозовані заперечення сторони захисту та можливі контраргументи. Такий підхід дозволяє прокуророві не лише виступати реактивно, а й цілеспрямовано вести процес доказування в межах обраної стратегії [2, с. 4–7].

Окремим напрямом підготовки прокурора до підтримання публічного обвинувачення є перевірка процесуальної придатності доказів. Після завершення досудового розслідування сторони зобов'язані відкрити одна одній матеріали, а невиконання цього обов'язку тягне неможливість використання відповідних відомостей як доказів у суді [1]. Отже, прокурор повинен ще до початку судового розгляду з'ясувати, чи було належним чином відкрито матеріали, чи відсутні порушення порядку їх отримання та фіксації, чи не створюють ці порушення ризику визнання доказів недопустимими. Така перевірка має не лише процесуальне, а й стратегічне значення, оскільки дозволяє уникнути ситуації, коли ключові для обвинувачення відомості втрачають доказову силу вже під час судового розгляду [1].

Не менш важливою є ораторська та логіко-композиційна підготовка прокурора. У суді прокурор повинен не просто знати матеріали справи, а вміти переконливо, юридично грамотно й послідовно представити їх суду. Саме тому в навчально-методичних розробках одним із самостійних елементів підготовки названо підготовку тексту або тез обвинувальної промови. Йдеться не лише про виступ у дебатах, а про всю комунікативну архітектуру участі прокурора в суді: короткий виклад обвинувального акта,

вступну промову, реагування на заперечення, формулювання клопотань, підсумкову обвинувальну промову.

Підготовка обвинувальної промови має спиратися на внутрішню логіку доказування. Прокурор повинен завчасно визначити, які факти є ключовими, у якій послідовності вони будуть висвітлені, які докази мають найбільшу переконливу силу, як співвідносяться між собою фактична сторона справи та її кримінально-правова оцінка. Промова прокурора має будуватися не на повторенні обвинувального акта, а на аналітичному узагальненні досліджених у суді доказів та чіткому обґрунтуванні висновку про винуватість особи [2, с. 4–7].

Підготовка прокурора охоплює також готовність до коригування обвинувачення. Закон прямо передбачає, що під час судового розгляду прокурор може змінити обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення або відмовитися від підтримання державного обвинувачення; у таких випадках він повинен діяти за процедурою, визначеною статтями 338–341 КПК України [1].

Отже, належна підготовка передбачає не лише готовність підтверджувати обвинувачення, а й професійну здатність своєчасно визнати потребу в його корекції, якщо це випливає з нових фактичних обставин або результатів безпосереднього дослідження доказів у суді. У цьому виявляється принципова відмінність професійної підготовки прокурора від суто формальної участі в процесі. Прокурор повинен бути готовим не лише до підтвердження обвинувальної версії, а й до дотримання вимог об’єктивності, законності та справедливості. Саме тому підготовка до підтримання публічного обвинувачення має включати не лише техніку доказування, а й перевірку того, чи справді наявні підстави для підтримання обвинувачення в його початковому вигляді [1].

Якісна попередня підготовка забезпечує послідовність, переконливість і законність діяльності прокурора в суді та істотно впливає на досягнення завдань кримінального провадження [3, с. 294].

Таким чином, підготовка прокурора до підтримання публічного обвинувачення в суді є самостійним, змістовно насиченим і багаторівневим напрямом прокурорської діяльності. Вона охоплює повторне вивчення матеріалів кримінального провадження, аналіз доказів і ризиків їх процесуальної вразливості, планування судового розгляду, прогнозування позиції захисту, підготовку клопотань і промов, а також готовність до зміни або відмови від обвинувачення за наявності законних підстав.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–13. Ст. 88.

2. Матієк С. В. Підготовка прокурора до підтримання державного обвинувачення в суді. Харків : Інститут підвищення кваліфікації Генеральної прокуратури України, 1998. 46 с.
3. Плюсква А. В. Етапи підтримання публічного обвинувачення в суді. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 89, ч. 2. С. 293–296.
Ключові слова: прокурор, публічне обвинувачення, судовий розгляд, підготовка прокурора, обвинувальний акт, докази, кримінальне провадження, обвинувальна промова.
Keywords: prosecutor, public prosecution, trial, prosecutor's training, indictment, evidence, criminal proceedings, indictment.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І. О.

Бойко Єлизавета Віталіївна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

АДВОКАТ І МЕДІА: ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ

Сучасний розвиток інформаційного суспільства, цифровізація комунікацій та стрімке поширення соціальних мереж суттєво трансформували характер взаємодії між правничою спільнотою та медіа. Адвокат більше не є виключно учасником судового процесу, обмеженим рамками професійного спілкування в межах правової системи. Натомість він дедалі частіше виступає публічним коментатором, експертом, носієм правової позиції, що транслюється через засоби масової інформації. У таких умовах актуалізується необхідність дослідження правових та етичних аспектів взаємодії адвоката і медіа, що має принципове значення для забезпечення балансу між свободою слова, професійною незалежністю та дотриманням стандартів адвокатської діяльності.

Правове підґрунтя взаємодії адвоката з медіа в Україні визначається, передусім, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який закріплює основні гарантії адвокатської діяльності, зокрема незалежність, конфіденційність та недоторканність адвокатської таємниці [1]. Водночас цей нормативно-правовий акт не містить детального регулювання комунікації адвокатів із засобами масової інформації, що обумовлює значну роль норм професійної етики. Зокрема, Правила адвокатської етики, затверджені З'їздом адвокатів України, визначають загальні стандарти поведінки адвоката у публічному просторі, включаючи взаємодію із журналістами та участь у медійному дискурсі [4].

Згідно з положеннями Правил адвокатської етики, адвокат має право на публічну діяльність, однак така діяльність не повинна шкодити авторитету

адвокатури, порушувати права інших осіб або суперечити принципам добросовісності та професійної гідності.

Особливого значення у взаємодії адвоката з медіа набуває принцип незалежності. Засоби масової інформації можуть створювати інформаційний тиск, особливо у резонансних справах, що здатне впливати як на позицію сторін, так і на громадське сприйняття правосуддя. У цьому контексті важливим є дотримання положень статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яка забороняє будь-яке втручання у професійну діяльність адвоката [1].

Публічний тиск через медіа може розглядатися як форма такого втручання, що потребує відповідного правового реагування.

Наукові дослідження останніх років підтверджують, що медіа можуть виступати як інструмент як захисту, так і ризику для адвоката. Так, у праці Денсовського М. та Сівіцької Г. зазначено, що інформаційна відкритість адвокатської діяльності сприяє підвищенню рівня правової культури суспільства, однак одночасно створює загрозу маніпуляцій та викривлення інформації [2, с.17-22].

Одним із ключових аспектів взаємодії адвоката з медіа є питання адвокатської таємниці. Відповідно до статті 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат зобов’язаний зберігати конфіденційність будь-якої інформації, отриманої від клієнта [1]. Це правило є безумовним і не допускає винятків, окрім випадків, прямо передбачених законом. У контексті медійної активності це означає, що адвокат повинен особливо ретельно контролювати зміст своїх публічних висловлювань, щоб уникнути навіть непрямого розголошення конфіденційної інформації.

Етичний вимір взаємодії адвоката з медіа передбачає дотримання принципів стриманості, коректності та відповідальності. До того ж, публічна поведінка адвоката має відповідати високим стандартам професійної культури, оскільки будь-яке порушення етичних норм може негативно вплинути не лише на конкретного адвоката, але й на репутацію адвокатури в цілому.

Особливої уваги потребує проблема коментування адвокатами судових справ у медіа. З одного боку, адвокат має право висловлювати свою позицію, захищати інтереси клієнта та реагувати на інформаційні атаки. З іншого боку, надмірна публічність може порушувати принцип презумпції невинуватості, впливати на неупередженість суду та створювати ризик розголошення процесуальної інформації. У цьому контексті важливим є дотримання балансу між правом на свободу вираження поглядів та обов’язком забезпечення справедливого судового розгляду.

Варто зазначити, що сучасні тенденції розвитку медіа значно розширюють можливості комунікації адвокатів із суспільством. Соціальні мережі, блоги

та онлайн-платформи стають важливими інструментами професійної діяльності, що дозволяють адвокатам оперативно реагувати на події, формувати правову позицію та взаємодіяти з аудиторією. Однак, використання цифрових платформ вимагає від адвокатів високого рівня інформаційної культури та усвідомлення ризиків, пов'язаних із публічністю.
Однією з важливих проблем є також питання реклами адвокатської діяльності через медіа. Законодавство України дозволяє адвокатам інформувати про свою діяльність, однак така інформація не повинна бути недобросовісною, вводити в оману або містити порівняльну характеристику з іншими адвокатами.
Правила адвокатської етики встановлюють чіткі обмеження щодо змісту рекламної інформації, зокрема забороняють гарантувати результат справи або використовувати агресивні маркетингові прийоми.
У науковій літературі також звертається увага на проблему так званого «медійного правосуддя», коли суспільна думка формується під впливом інформації, поширеної у ЗМІ, ще до винесення судового рішення. У таких умовах адвокат може опинитися у складній ситуації, коли необхідно одночасно захищати інтереси клієнта у суді та реагувати на інформаційні виклики у публічному просторі. Крім того, медіа можуть як сприяти прозорості правосуддя, так і створювати ризики упередженості та порушення прав учасників процесу.
Окремим аспектом є відповідальність адвоката за публічні висловлювання. Порушення норм професійної етики може стати підставою для дисциплінарної відповідальності, що передбачає застосування санкцій з боку органів адвокатського самоврядування [3]. Практика кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури свідчить про те, що публічні висловлювання адвокатів у медіа та соціальних мережах дедалі частіше стають предметом розгляду дисциплінарних справ.
Водночас взаємодія адвоката з медіа має значний позитивний потенціал. Адвокати можуть виступати як провідники правових знань, пояснювати складні юридичні питання, сприяти формуванню правової культури та підвищенню рівня правосвідомості населення. Така діяльність відповідає суспільній ролі адвокатури як інституту, покликаного забезпечувати захист прав і свобод людини.
У контексті європейської інтеграції України важливим є врахування міжнародних стандартів взаємодії адвокатів із медіа. Зокрема, Кодекс поведінки європейських адвокатів (CCBE) також містить положення щодо публічної діяльності адвокатів, підкреслюючи необхідність дотримання принципів незалежності, конфіденційності та професійної гідності [3]. Це свідчить про універсальний характер етичних вимог у цій сфері.
Таким чином, взаємодія адвоката з медіа є складним і багатогранним явищем, яке поєднує правові та етичні аспекти, що вимагає від адвоката

високого рівня професіоналізму, відповідальності та здатності адаптуватися до умов сучасного інформаційного середовища. Дотримання правових норм і етичних стандартів є необхідною умовою ефективної та безпечної комунікації з медіа.

У підсумку можна зазначити, що подальший розвиток цієї сфери потребує вдосконалення нормативно-правової бази, підвищення рівня професійної підготовки адвокатів у сфері комунікацій та формування культури відповідальної публічної поведінки. Лише за таких умов можливо забезпечити гармонійне поєднання відкритості адвокатської діяльності та збереження її фундаментальних принципів, що є запорукою довіри суспільства до правової системи загалом.

Список використаних джерел

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#n159

2. Денисовський М. Д., Сівіцька Г. Є. *Професійна етика адвоката. Галицькі студії: Юридичні науки.* 2023. № 17–21. С. 17–21. URL:https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/article/view/15

3. Правила адвокатської етики. З'їзд адвокатів України. Від 09.06.2017. https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/n0001891-17

Ключові слова: *адвокат, медіа, адвокатська етика, конфіденційність, професійна відповідальність, публічність*

Keywords: *lawyer, media, legal ethics, confidentiality, professional responsibility, publicity*

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Храпенко О.О.

Бойченко Дар'я Сергіївна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Корупція як соціально небезпечне явище залишається однією з найбільш гострих проблем сучасної України, що негативно впливає на функціонування органів державної влади, підриває принципи верховенства права, справедливості та довіри суспільства до державних інституцій. Умови воєнного стану, активні процеси європейської інтеграції та реалізація антикорупційних реформ зумовлюють підвищену увагу до

ефективності кримінально-правових і кримінально-процесуальних механізмів протидії корупційним правопорушенням.

У цьому контексті особливого значення набуває роль прокурора як ключового суб'єкта кримінального провадження, відповідального за забезпечення законності, захист публічного інтересу та реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Участь прокурора у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень має низку специфічних особливостей, які відрізняють її від участі у провадженнях щодо загальнокримінальних злочинів. Такі особливості зумовлені підвищеною латентністю корупційних злочинів, складністю їх виявлення та доказування, застосуванням спеціальних слідчих (розшукових) дій, а також особливим суб'єктним складом осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності. Нерідко такими суб'єктами є високопосадовці органів державної влади та місцевого самоврядування, що вимагає від прокурора високого рівня професійної підготовки, незалежності та неупередженості.

Нормативною основою діяльності прокурора у сфері протидії корупції є Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про прокуратуру», антикорупційне законодавство, а також міжнародні договори, ратифіковані Україною. Особливе місце у цій системі займає діяльність спеціалізованих антикорупційних органів, зокрема Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, яка здійснює процесуальне керівництво та підтримання публічного обвинувачення у справах, підслідних Національному антикорупційному бюро України. Взаємодія прокурора з такими органами формує нову модель кримінального переслідування корупційних правопорушень, орієнтовану на європейські стандарти правосуддя. Корупційні правопорушення становлять одну з найнебезпечніших загроз для правопорядку, демократичного розвитку та економічної стабільності держави. Їх специфіка полягає у поєднанні кримінально караної поведінки з використанням владних або службових повноважень, що істотно ускладнює процес виявлення, розслідування та доказування таких злочинів. У зв'язку з цим участь прокурора у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень набуває особливого значення і характеризується низкою специфічних рис, які відрізняють її від участі у провадженнях щодо інших категорій злочинів.

У кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень прокурор виступає центральною фігурою, яка забезпечує реалізацію публічного інтересу держави у притягненні винних осіб до відповідальності. Його діяльність охоплює всі стадії кримінального провадження – від моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань до підтримання публічного обвинувачення в суді та контролю за виконанням судових рішень.

Особливість ролі прокурора полягає в тому, що він поєднує функцію процесуального керівництва досудовим розслідуванням із функцією державного обвинувача, що забезпечує єдність кримінального переслідування та наступність доказової діяльності [1]. У корупційних справах така єдність є вкрай важливою, оскільки помилки, допущені на досудовій стадії, часто унеможливлюють доведення вини в суді.

Особливості участі прокурора у корупційних кримінальних провадженнях визначаються комплексом норм: Конституції України [2]; Кримінального процесуального кодексу України [3]; Закону України «Про прокуратуру» [4]; антикорупційного законодавства; міжнародних антикорупційних стандартів.

Законодавство встановлює спеціальні правила підслідності, процесуального контролю та судового розгляду корупційних справ, що обумовлює підвищені вимоги до компетентності прокурора. Значну роль відіграє діяльність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, яка функціонує як автономний структурний підрозділ і здійснює процесуальне керівництво у справах, підслідних НАБУ.

Досудове розслідування корупційних правопорушень має складний і багатокомпонентний характер. У цьому процесі прокурор: визначає напрям розслідування; погоджує повідомлення про підозру; санкціонує проведення негласних слідчих (розшукових) дій; забезпечує законність застосування заходів забезпечення кримінального провадження [5].

Особливої уваги потребує контроль за проведенням негласних слідчих дій, оскільки результати таких дій є чутливими з точки зору дотримання прав людини.

Прокурор зобов’язаний забезпечити, щоб втручання у приватне життя було пропорційним, законним та обґрунтованим, інакше докази можуть бути визнані недопустимими.

Однією з ключових особливостей участі прокурора є його активна роль у формуванні доказової бази. Корупційні правопорушення, як правило, не мають

очевидних потерпілих і вчиняються в умовах змови, що ускладнює їх доказування.

У таких справах прокурор: координує збір фінансових, документальних та цифрових доказів; контролює призначення та проведення судових експертиз; аналізує економічні та службові зв’язки між учасниками корупційних схем; забезпечує доведення причинно-наслідкового зв’язку між службовим становищем і отриманою неправомірною вигодою [6].

Якість доказування безпосередньо впливає на перспективу судового розгляду, тому роль прокурора у цій частині є визначальною.

Корупційні правопорушення часто вчиняються особами, які займають

відповідальне або особливо відповідальне становище. Це створює додаткові виклики для прокурора, пов'язані з: можливим політичним або адміністративним тиском; конфліктом інтересів; підвищеним суспільним і медійним резонансом [7].

У зв'язку з цим прокурор повинен діяти максимально неупереджено, дотримуючись принципів об'єктивності, незалежності та професійної етики. Саме у корупційних провадженнях особливо гостро проявляється значення прокурорської незалежності як гарантії справедливого правосуддя.

На стадії судового розгляду прокурор забезпечує підтримання публічного обвинувачення, представляючи зібрані докази та аргументуючи правову позицію держави. Особливістю цієї діяльності є: необхідність дотримання високих стандартів доказування; протидія процесуальним зловживанням; обґрунтування застосування спеціальних заходів кримінально-правового характеру [5].

Прокурор у суді має діяти не як формальний обвинувач, а як гарант законності, реагуючи на будь-які порушення кримінального процесу незалежно від того, на чию користь вони спрямовані.

Ефективна участь прокурора у корупційних кримінальних провадженнях є однією з ключових умов успішної реалізації антикорупційної політики держави.

Від професіоналізму, незалежності та принциповості прокурора залежить не лише результат конкретної справи, а й рівень довіри суспільства до правової системи загалом.

Особливості участі прокурора у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень полягають у його провідній процесуальній ролі, спеціалізації, складності доказування, роботі з високопосадовими суб'єктами та підвищеній суспільній відповідальності. Ефективність діяльності прокурора в цій сфері є одним із ключових чинників успішної протидії корупції в Україні.

У підсумку можна зробити висновок, що підвищення ефективності участі прокурора у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень потребує подальшого вдосконалення нормативно-правового регулювання, розвитку спеціалізації та професійної підготовки прокурорів, посилення гарантій їх незалежності, а також узагальнення та впровадження позитивної судової й прокурорської практики. Реалізація цих напрямів сприятиме формуванню дієвої антикорупційної системи та утвердженню принципів верховенства права в Україні.

Список використаних джерел

1. Гарматюк В. О. *Особливості правосуддя у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів. Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. Серія: Право, 2022, № 72. URL:: 10.24144/2307-3322.2022.72.54. URL:https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/267463
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. і допов.). Відомості Верховної Ради України.1996. № 30. Ст. 141.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (зі змін. і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
4. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII (зі змін. і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2–3. Ст. 12.
5. Хотинська-Нор О., Стефанчук М., Легких К. *Prosecutor's participation in cases concerning the recovery of unjustified assets to the State: in search of a functional background.* Applied Politics Journal, 202 URL: 5. :10.35774/app2025.03.101.
URL:https://appj.wunu.edu.ua/index.php/apl/article/view/2164
6. Вінниченко В. А. *Функції прокурора в кримінальних процесуальних правовідносинах між слідчим та прокурором.* Юридичний журнал, 2019.С.(сторінки в pdf).
URL:https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/download/177/153
7. Ференець О. Б. Кримінально-правові повноваження прокурора у сфері антикорупційної діяльності прокуратури. Університетські наукові записки, 2017, № 62, с. 156–165. URL: https://old.univer.km.ua/visnyk/1724.pdf
Ключові слова: прокурор, корупція, кримінальне провадження, доказування, антикорупційна діяльність, досудове розслідування, публічне обвинувачення, НАБУ, САП, законність.
Keywords: prosecutor, corruption, criminal proceedings, evidence, anti-corruption activity, pre-trial investigation, public prosecution, NABU, SAPO, legality.
Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Боєчко Мілана Василівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури і слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СТАТУС СУДДІ

Правовий статус судді є одним із ключових інститутів судового права, який визначає місце та роль судді в системі судової влади, забезпечує належне здійснення правосуддя та гарантує дотримання прав і свобод людини. В умовах продовження судової реформи та воєнного стану в Україні питання ефективності правового статусу судді набуває особливої актуальності, оскільки від якості правового регулювання цього інституту безпосередньо залежить стан верховенства права в державі [1, с. 328].

Правовий статус судді закріплений у розділі VIII Конституції України та деталізований у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII (у редакції від 04.06.2025, зі змінами згідно із Законом від 14.05.2025 №4433-IX). Відповідно до частини першої статті 126 Конституції України незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України, а вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється [2].

Поняття «правовий статус судді» охоплює сукупність прав, обов'язків, гарантій діяльності, підстав та порядку набуття і припинення повноважень особи, яка здійснює правосуддя. Науковці визначають правовий статус судді як категорію, що характеризує весь спектр юридичних можливостей, а також соціально-психологічних якостей людини, на яку покладена функція здійснення судової влади [3, с. 45]. Структурними елементами цього статусу є: 1) умови та порядок набуття повноважень судді;

2) права та обов'язки судді;

3) гарантії незалежності й недоторканності; 4) відповідальність судді; 5) підстави та порядок припинення повноважень.

Відповідно до статті 127 Конституції України та статті 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою. Призначення на посаду судді здійснюється виключно на конкурсній основі Вищою кваліфікаційною комісією суддів України (ВККС) з подальшим затвердженням Вищою радою правосуддя. Рішенням ВККС від 11 грудня 2024 року № 366/зп-24 оголошено добір кандидатів з урахуванням 1 800 прогнозованих вакантних посад суддів у місцевих судах [4].

Центральне місце в правовому статусі судді посідають гарантії незалежності. Конституційний Суд України у Рішенні від 01.12.2004 № 19-рп/2004 у справі про незалежність суддів як складову їхнього статусу визначив, що незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу та конституційним принципом організації й функціонування судів. Незалежність забезпечується насамперед: особливим порядком призначення та звільнення з посади; забороною будь-якого впливу на суддів; захистом їхніх професійних інтересів; особливим порядком притягнення до дисциплінарної відповідальності; забезпеченням державою особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей; гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів; суддівським самоврядуванням [5].

Недоторканність судді є одним із елементів його статусу і, на відміну від

особистого привілею, має публічно-правове призначення – забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом.

Відповідно до чинної редакції статті 126 Конституції України без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину [2].

Суттєвим елементом правового статусу судді є його права та обов'язки. Стаття 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплює незалежність судді. Серед обов'язків дотримання Конституції та законів України, обов'язок підтвердити законність джерел доходів, дотримання принципу несумісності (заборона займатися будь-якою оплачуваною діяльністю, крім наукової, викладацької та творчої) [6].

Відповідальність судді є необхідним балансом його незалежності.

Дисциплінарне провадження щодо судді здійснює Вища рада правосуддя відповідно до розділу VI Закону. Підставами для дисциплінарної відповідальності є, зокрема, умисне або внаслідок недбалості незаконне затримання, незаконний обшук, порушення засад рівності, неповажне ставлення до учасників процесу тощо (стаття 106 Закону). Стаття 126 Конституції України визначає вичерпний перелік підстав для звільнення судді, серед яких: неспроможність виконувати повноваження за станом здоров'я, порушення вимог несумісності, вчинення істотного дисциплінарного проступку, порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна тощо [2].

Окремої уваги заслуговує питання кваліфікаційного оцінювання суддів як інструменту підтримання належного рівня їхньої компетентності та доброчесності. Відповідно до статей 83-91 Закону, ВККС здійснює кваліфікаційне оцінювання суддів за критеріями компетентності (професійної, особистої, соціальної), доброчесності та етики. Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання затверджено рішенням ВККС від 22 січня 2025 року, що свідчить про постійне вдосконалення механізмів контролю якості суддівської діяльності [4].

Таким чином, правовий статус судді в Україні є багатоаспектним правовим інститутом, що поєднує конституційні та законодавчі гарантії незалежності й недоторканності, чіткі кваліфікаційні вимоги до кандидатів, систему прав та обов'язків, а також механізми відповідальності. Подальший розвиток цього інституту має відбуватися в напрямі посилення реальних (а не лише формальних) гарантій незалежності суддів, підвищення прозорості конкурсних процедур та забезпечення дієвості інструментів відповідальності, що в сукупності сприятиме формуванню довіри суспільства до судової влади.

Список використаних джерел

1. Марочкін І. Є., Москвич Л. М., Назаров І. В. та ін. Судова влада : монографія / за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків : Право, 2015. 792 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР (дата звернення: 16.03.2026).
3. Москвич Л. М., Іваницький С. О., Русанова І. О. Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних) / за заг. ред. І. Є. Марочкіна : монографія. Харків : Фінн, 2009. 488 с.
4. Вища кваліфікаційна комісія суддів України: офіційний сайт. URL: https://vkksu.gov.ua (дата звернення: 16.03.2026).
5. Рішення Конституційного Суду України у справі про незалежність суддів як складову їхнього статусу від 01.12.2004 № 19-рп/2004. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04 (дата звернення:16.03.2026).
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII (у ред. від 04.06.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (дата звернення: 16.03.2026).

Ключові слова: суддя, правовий статус судді, незалежність судді, недоторканність судді, гарантії незалежності, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада правосуддя, кваліфікаційне оцінювання, судова реформа, дисциплінарна відповідальність судді.

Keywords: judge, legal status of a judge, judicial independence, judicial immunity, guarantees of independence, High Qualifications Commission of Judges of Ukraine, High Council of Justice, qualification evaluation, judicial reform, disciplinary liability of a judge.

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Булгаков Богдан Вікторович

здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ СУДДІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проблематика дотримання міжнародних стандартів у діяльності суддів на сучасному етапі розвитку правової системи набуває визначального значення, оскільки саме вони формують інституційну основу незалежного та ефективного правосуддя. За відсутності орієнтації на такі стандарти судова влада ризикує втратити свою автономію та перетворитися на формалізований адміністративний механізм, залежний від зовнішнього впливу. В Україні зазначене питання є особливо актуальним у контексті трансформації судової системи, спрямованої на забезпечення довіри як з

боку громадян, так і міжнародних партнерів. В умовах сучасних соціально-політичних викликів дотримання міжнародних стандартів суддівської діяльності виступає необхідною передумовою відновлення суспільної довіри до правосуддя та важливим елементом реалізації євроінтеграційного курсу держави.Як слушно зазначається у науковій літературі, «однією з найважливіших умов євроінтеграційних процесів в Україні є реформування судової системи з метою зміцнення судової влади, зокрема, через підвищення етичних вимог до статусу суддів, відповідно до міжнародних стандартів» [1, с. 183].

Міжнародні стандарти діяльності суддів сформувалися не спонтанно, а є результатом тривалого узагальнення правового досвіду різних держав, який було систематизовано у цілісну нормативно-ціннісну систему. Їх доцільно класифікувати за рівнями регулювання. На універсальному рівні функціонують акти Організації Об'єднаних Націй, що закріплюють базові принципи, зокрема незалежність суддів та обов'язок держави гарантувати її забезпечення. На регіональному рівні особливе значення мають стандарти Ради Європи, які є більш деталізованими та орієнтованими на практичну імплементацію, що зумовлює їх актуальність для України в контексті євроінтеграційних процесів. Окрему групу становлять так звані акти «м'якого права», зокрема Бангалорські принципи поведінки суддів, які, незважаючи на відсутність прямої юридичної відповідальності за їх порушення, виконують функцію еталонних орієнтирів професійної етики суддів. Ключовою категорією у системі міжнародних стандартів є незалежність судової влади, яка не повинна розглядатися як привілей судді, а як необхідна гарантія забезпечення права особи на справедливий суд.

Вона передбачає відсутність будь-якого зовнішнього чи внутрішнього впливу на процес ухвалення судових рішень. Зовнішній аспект незалежності полягає у недопустимості втручання з боку органів державної влади чи інших суб'єктів, тоді як внутрішній – у свободі судді від адміністративного тиску всередині судової системи та від особистих упереджень. Водночас аналіз сучасної практики, зокрема даних щорічних доповідей Вищої ради правосуддя, свідчить про наявність численних випадків впливу на суддів, що проявляється у формах тиску, перешкоджання здійсненню правосуддя або зловживання процедурними механізмами. Це вказує на розрив між нормативним закріпленням міжнародних стандартів і рівнем їх фактичної реалізації в Україні [2].

Важливим складником міжнародних стандартів діяльності суддів є етичні вимоги, які визначають особливий статус суддівської професії, де приватна поведінка безпосередньо впливає на публічну довіру до правосуддя. Міжнародні акти встановлюють високі стандарти моральної доброчесності, відповідно до яких суддя повинен уникати не лише реальної

упередженості, але й будь-яких обставин, що можуть створити її зовнішнє враження. Зокрема, навіть неформальні контакти із учасниками судового процесу поза межами судового розгляду можуть поставити під сумнів неупередженість судді. У цьому контексті національне законодавство, зокрема Кодекс суддівської етики, зазнає постійного оновлення з метою приведення у відповідність до міжнародних стандартів, що відображає поступовий перехід від моделі «суддя-чиновник» до моделі «суддя-арбітр», для якого визначальним є авторитет, репутація та довіра суспільства.

Сучасні міжнародні стандарти також по-новому визначають межі свободи вираження поглядів судді. Якщо раніше домінувала концепція повної публічної стриманості, то нині визнається, що суддя, як і будь-який інший громадянин, має право на свободу слова. Зокрема, зазначається, що «суддя користується правом на свободу вираження поглядів як і будь-який інший громадянин» [3, с. 19].

Водночас реалізація цього права супроводжується підвищеним рівнем відповідальності та необхідністю дотримання принципу стриманості, особливо в умовах розвитку цифрових комунікацій. Судді повинні утримуватися від висловлювань, які можуть поставити під сумнів їхню незалежність або безсторонність, адже «повинні проявляти стриманість щоб не поставити під загрозу свою незалежність або безсторонність» [3, с. 14].

Будь-які публічні коментарі, зокрема у соціальних мережах, можуть бути використані як підстава для сумнівів у неупередженості судді та заявлення відводу.

Особливої актуальності дотримання міжнародних стандартів набуває в умовах збройної агресії проти України, що створює безпрецедентні виклики для функціонування судової системи. Незважаючи на об’єктивні труднощі, пов’язані з небезпекою для життя, переміщенням судів та обмеженими ресурсами, держава продовжує забезпечувати дотримання основоположних принципів правосуддя, що підтверджується, зокрема, даними щорічних доповідей Вищої ради правосуддя. В умовах війни значення судової влади як гаранта захисту прав людини лише зростає, адже саме суд повинен забезпечити ефективний захист прав осіб, які зазнали втрат і порушень.

Отже, міжнародні стандарти діяльності суддів становлять не формальну сукупність норм, а системоутворюючий елемент функціонування правової держави. Вони визначають ключові вимоги до незалежності, неупередженості, етичної поведінки та публічної відповідальності судді. Для України їх імплементація є не лише складовою євроінтеграційного процесу, а й внутрішньою необхідністю забезпечення ефективного,

справедливого та авторитетного правосуддя, особливо в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел

1. Крусян Р. А. Міжнародні стандарти морально-етичної поведінки суддів. Актуальні проблеми держави і права. 2017. Вип. 74. С. 98–103.
2. Щорічна доповідь за 2023 рік «Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні». Вебсайт Вищої ради правосуддя. URL: https://hcj.gov.ua/news/na-sayti-vrp-oprylyudneno-shchorichnu-dopovid-pro-stan-zabezpechennya-nezalezhnosti-suddiv-v.
3. Висновок № 25 (2022) Консультативної ради європейських суддів про свободу вираження поглядів суддів: від 2 груд. 2022 р. URL: https://rm.coe.int/ccje-opinion-no-25-2022-ukrainian/1680aaf353

Ключові слова: міжнародні стандарти, судова система, незалежність суддів, правосуддя, судова етика, Вища рада правосуддя, євроінтеграція
Keywords: international standards, judicial system, judicial independence, justice, judicial ethics, High Council of Justice, European integration

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М. О.

Бутенко Марія Борисівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЧИ МОЖНА ОБМЕЖИТИ АДВОКАТСЬКУ ТАЄМНИЦЮ ПІД ЧАС ВІЙНИ: КОНСТИТУЦІЙНА МЕЖА МІЖ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВОМ НА ЗАХИСТ

В умовах повномасштабної збройної агресії проти України питання співвідношення забезпечення національної безпеки та дотримання фундаментальних прав людини набуває особливої актуальності. Однією з найбільш чутливих сфер у цьому контексті є адвокатська діяльність, зокрема інститут адвокатської таємниці як ключової гарантії права на захист. У зв’язку з цим виникає складне теоретико-практичне питання: чи допускається обмеження адвокатської таємниці в умовах воєнного стану та де проходить конституційна межа такого втручання.

Право на правову допомогу закріплене у статті 59 Конституції України і є однією з базових гарантій реалізації права на справедливий суд [1].

Ефективне здійснення цього права неможливе без забезпечення конфіденційності спілкування між адвокатом і клієнтом, що знаходить своє відображення в інституті адвокатської таємниці. Відповідно до статті 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатською

таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату під час здійснення професійної діяльності [2].

Така законодавча конструкція свідчить про максимально широкий обсяг захисту цієї інформації та відсутність загальних винятків щодо її розголошення. Водночас кримінальне процесуальне законодавство посилює ці гарантії, встановлюючи заборону втручання у сферу адвокатської таємниці та передбачаючи недопустимість доказів, отриманих із порушенням такої конфіденційності (статті 161, 87 Кримінального процесуального кодексу України) [3].

Разом із тим Конституція України допускає можливість обмеження окремих прав і свобод в умовах воєнного стану. Згідно зі статтею 64 Основного Закону, такі обмеження можуть встановлюватися із зазначенням строку їх дії [1].

Однак конституційна норма водночас встановлює принципову межу: обмеження не можуть зачіпати сутність прав і свобод, а також не можуть стосуватися певних невідчужуваних прав. Хоча право на правову допомогу формально не входить до переліку прав, що не підлягають обмеженню, його зміст є настільки тісно пов’язаним із правом на справедливий суд, що фактичне нівелювання гарантій захисту означало б руйнування самої системи правосуддя. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» також підкреслює, що обмеження прав повинні бути обумовлені необхідністю та мати пропорційний характер [4].

Значну роль у визначенні допустимих меж втручання у адвокатську таємницю відіграють міжнародні стандарти, зокрема положення Європейської конвенції з прав людини. Стаття 6 Конвенції гарантує право на справедливий суд, а стаття 8 – право на повагу до приватного життя [5]. Адвокатська таємниця розглядається Європейським судом з прав людини як елемент обох цих прав. У своїй практиці Суд неодноразово наголошував, що втручання у конфіденційність спілкування між адвокатом і клієнтом можливе лише за наявності сукупності умов: законності, легітимної мети, необхідності в демократичному суспільстві та пропорційності. Зокрема, у справі Černý and Others v. the Czech Republic Суд підкреслив, що захист адвокатської таємниці поширюється на всі форми інформації, включаючи електронні дані, що свідчить про її універсальний характер [6]. Водночас у справі «Адвокатське бюро “Партнери Люндстранд” проти Швеції» ЄСПЛ визнав допустимим втручання лише за умови, що воно не призводить до розкриття конфіденційної інформації клієнтів, що ще раз підтверджує винятковість таких випадків [7].

У контексті воєнного стану держава може обґрунтовувати необхідність обмеження адвокатської таємниці інтересами національної безпеки, зокрема потребою запобігання злочинам проти держави, боротьби з

тероризмом або викриття колаборaційної діяльності. Проте навіть за таких умов втручання повинно відповідати принципу пропорційності, який є ключовим як у національному, так і в міжнародному праві. Це означає, що втручання має бути не лише формально законним, але й об'єктивно необхідним, мінімально достатнім та таким, що не створює надмірного обмеження прав особи. Зокрема, неприпустимим є встановлення загального або автоматичного доступу до адвокатської таємниці без належного судового контролю та чітких процесуальних гарантій.

Наукові дослідження також підкреслюють особливу роль адвокатської таємниці як інституційної гарантії функціонування правової держави. Вона забезпечує довіру до адвокатури та створює необхідні умови для реалізації права на захист. Її порушення може призвести не лише до обмеження прав конкретної особи, але й до підриву довіри до всієї системи правосуддя [8].

Особливої уваги потребує питання допустимості фактичного «розмивання» адвокатської таємниці під приводом воєнної необхідності. На практиці існує ризик, що держава, апелюючи до національної безпеки, може поступово розширювати межі втручання у конфіденційність адвокатської діяльності, що призводить до прихованої ерозії права на захист. Такий підхід є небезпечним, оскільки створює прецедент, за якого виключення перетворюється на правило. У цьому контексті доцільно стверджувати, що адвокатська таємниця повинна розглядатися не лише як індивідуальна гарантія клієнта, а як елемент публічного інтересу – гарантія функціонування правосуддя в цілому. Відтак її обмеження не може здійснюватися виходячи лише з доцільності, а потребує особливо суворого обґрунтування.

Дискусійним є питання про допустимість розширеного тлумачення підстав для втручання у адвокатську таємницю. Умови воєнного стану об'єктивно підвищують рівень загроз, однак це не повинно призводити до зниження стандартів захисту прав людини. Навпаки, саме в кризових умовах держава має демонструвати прихильність принципу верховенства права. У протилежному випадку виникає ризик формування репресивних практик, які можуть зберігатися і після завершення воєнного стану. Таким чином, будь-яке розширення повноважень держави у цій сфері має бути чітко тимчасовим, обмеженим та підконтрольним суду.

Окремо слід наголосити, що ефективний захист прав людини неможливий без реальної, а не декларативної незалежності адвокатури. Втручання у адвокатську таємницю, навіть якщо воно формально відповідає закону, може мати так званий «охолоджуючий ефект», коли клієнти утримуються від повного розкриття інформації адвокату через страх її подальшого використання державними органами. Це, у свою чергу, підриває якість правової допомоги та ставить під сумнів справедливість судового розгляду.

Саме тому навіть потенційна можливість втручання повинна оцінюватися з точки зору її впливу на поведінку учасників правовідносин.

Враховуючи викладене, доцільно сформулювати позицію, що в умовах воєнного стану адвокатська таємниця має розглядатися як така, що користується підвищеним рівнем конституційного захисту. Її обмеження можливе лише у виключних випадках, коли існує безпосередня і доведена загроза національній безпеці, а також за умови, що всі інші менш обтяжливі засоби досягнення мети виявилися неефективними. Будь-яке інше втручання слід розцінювати як непропорційне та таке, що суперечить як національному законодавству, так і міжнародним стандартам у сфері прав людини.

Аналіз національного законодавства, міжнародних стандартів та практики Європейського суду з прав людини дає підстави для висновку, що адвокатська таємниця не є абсолютно недоторканною у формально-юридичному сенсі, однак має підвищений рівень захисту. Умови воєнного стану допускають можливість її обмеження, проте така можливість є виключною і підпорядковується суворим критеріям законності, необхідності та пропорційності. Конституційна межа такого втручання полягає у недопустимості порушення сутності права на захист, яке є фундаментальною основою демократичного правопорядку. Отже, адвокатська таємниця може бути обмежена лише у вузьких, чітко визначених випадках, за наявності ефективного судового контролю та належних гарантій від зловживань, що забезпечує баланс між інтересами державної безпеки та правами людини.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. №389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

6. Case of Černý and Others v. the Czech Republic (2025) : рішення Європейськогосуду з прав людини. URL:https://tl.if.court.gov.ua/sud0916/pres-centr/news/1944526/

7. Case of Lundström and Partners v. Sweden : рішення Європейського суду з прав людини. URL:https://porady.org.ua/porushennya-advokatskoyi-tayemnytsi-pid-chas-obshuku-obshuk-u-advokata
8. Семенов М. В. Адвокатська таємниця: проблеми визначення предмету та обсягу. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334826
Ключові слова: адвокатська таємниця, право на правову допомогу, право на захист, воєнний стан, національна безпека, пропорційність, Європейський суд з прав людини, конфіденційність, справедливий суд, верховенство права.
Keywords: attorney-client privilege, right to legal assistance, right to defense, martial law, national security, proportionality, European Court of Human Rights, confidentiality, fair trial, rule of law.
Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Вітер Наталія Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

КІБЕРБЕЗПЕКА ТА ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У ЦИФРОВІЙ ЕКОСИСТЕМІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

У сучасному світі цифрові технології стали невід'ємною частиною роботи державних органів, і прокуратура не є винятком. Сьогодні більшість процесів уже переведені в електронний формат: від ведення кримінальних проваджень до обміну інформацією між різними установами. Це значно спрощує роботу, робить її швидшою та зручнішою, але водночас створює нові ризики. Чим більше даних зберігається в електронному вигляді, тим вищою є ймовірність їх витоку або несанкціонованого доступу. Саме тому питання кібербезпеки та захисту персональних даних стає одним із ключових у діяльності органів прокуратури.

Кібербезпека – це комплекс заходів і рішень, що поєднують технології, організаційні процеси та спеціальні методи для захисту інформаційних систем, мереж і даних. Її головна мета полягає у запобіганні кібератакам, недопущенні несанкціонованого доступу, а також у захисті інформації від втрати або пошкодження [1, с.194].

За даними Національної поліції України, ще у 2020 році було викрито понад 5 000 кіберзлочинів [2]. У наступні роки ця цифра тільки зростала, що пов'язано із загальною цифровізацією суспільства та переходом багатьох процесів в онлайн. У звіті про діяльність Департаменту кіберполіції Національної поліції України у 2024 році зазначається, що злочинна діяльність активно переміщується з реального середовища у цифрове. У 2024 році було зафіксовано близько 2,5 тисяч кіберзлочинів. У межах цих проваджень повідомлення про підозру отримали 1,7 тисячі осіб, причетних

до вчинення приблизно 3,5 тисяч кримінальних правопорушень. Досудове розслідування завершено щодо 4,4 тисяч справ, а понад 4 тисячі з них передано до суду разом з обвинувальними актами [3]. У 2025 році підрозділами кіберполіції зареєстровано понад 2,1 тис. кримінальних правопорушень, відшкодовано понад 342,6 млн грн, що становить 70,9% від завданих збитків (у 2024 році – 42,5%) [4].

На криміногенну ситуацію у кіберпросторі України вплинув ряд факторів. Одним із ключових є збройна агресія рф, яка супроводжується активним використанням кіберінструментів. Паралельно спостерігається поширення глобальних кіберзагроз, зокрема атак на ланцюги постачання, витоків даних та використання штучного інтелекту у злочинній діяльності. Значно зросла кількість шахрайських схем, серед яких фішинг, вішинг, бейтинг, скімінг і злам облікових записів. Ситуацію ускладнює поширення персональних даних у відкритому доступі, що створює додаткові можливості для майнових злочинів. Також активно застосовуються сервіси анонімізації, які ускладнюють ідентифікацію правопорушників, а збільшення використання інтернет-банкінгу розширює поле для кіберзлочинної діяльності [3].

Державні органи, включаючи прокуратуру, стають одними з основних цілей для атак, адже вони володіють великими масивами важливої інформації. Цифрова екосистема прокуратури включає різні інформаційні системи, бази даних і реєстри. У них міститься інформація про підозрюваних, потерпілих, свідків та інших учасників процесу. У разі витоку такі дані можуть бути використані для шантажу або тиску [4]. Наприклад, якщо зловмисники отримають доступ до даних свідків у кримінальній справі, це може вплинути на їхню поведінку або навіть змусити відмовитися від показань.

Проблема ускладнюється тим, що кіберзлочинність постійно змінюється і стає більш професійною. Дослідники відзначають, що вона має організований і навіть транснаціональний характер, а самі злочинці часто мають високий рівень технічної підготовки [1, с.194]. Це означає, що простих засобів захисту вже недостатньо. Наприклад, звичайний пароль не може гарантувати безпеку, якщо користувач сам передає його через фішинговий сайт. Саме тому атаки часто будуються не лише на технічних слабкостях, а й на людському факторі.

Українське законодавство містить чіткі вимоги щодо забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних. Базовими нормативними актами є Закон України «Про захист персональних даних» [5], Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [6], Кримінальний кодекс України [7].

На практиці забезпечення кібербезпеки в прокуратурі має бути комплексним. Потрібно поєднувати технічні рішення, організаційні заходи

та навчання персоналу. Наприклад, використання багатофакторної аутентифікації дозволяє значно знизити ризик несанкціонованого доступу. Навіть якщо пароль буде викрадений, зловмисник не зможе увійти без додаткового підтвердження.

Суттєве значення має регулярне оновлення програмного забезпечення, оскільки багато кібератак базуються на використанні вже відомих вразливостей. Поряд із цим велике значення має підготовка персоналу, адже саме людський фактор часто стає причиною порушень безпеки. Практика показує, що навіть одна помилка працівника може призвести до серйозних наслідків. Навіть найсучасніша система не допоможе, якщо працівник відкриє підозрілий файл або використає слабкий пароль. Саме тому необхідно регулярно проводити тренінги та пояснювати базові правила кібербезпеки [4, с.1].

Наразі вже використовуються сучасні технології для підвищення рівня безпеки. Наприклад, системи на основі штучного інтелекту можуть аналізувати поведінку користувачів і виявляти підозрілі дії. Якщо система бачить, що користувач раптом починає працювати з великим обсягом даних або заходить у систему з незвичного місця, вона може автоматично обмежити доступ. Це дозволяє реагувати на загрози ще до того, як вони призведуть до серйозних наслідків.

Сучасні умови, особливо в Україні, додають ще один важливий аспект – кіберзагрози як елемент гібридної війни. Державні органи можуть ставати ціллю атак не лише з метою отримання інформації, але й для дестабілізації їхньої роботи. У щорічному звіті Департаменту кіберполіції Національної поліції

України за 2025 рік підкреслюється, що активний розвиток цифрового середовища не лише відкриває нові можливості для суспільства, але й створює додаткові умови для вчинення кіберзлочинів [4, с.1]. Це означає, що питання кібербезпеки виходить за межі окремих установ і стає частиною національної безпеки.

Отже, кібербезпека та захист персональних даних у прокуратурі – це складне і багатогранне завдання. Воно включає як технічні аспекти, так і правові та організаційні. У сучасному світі інформація є дуже цінним ресурсом, тому її захист має бути одним із пріоритетів. Від того, наскільки ефективно буде побудована система безпеки, залежить не лише робота прокуратури, але й довіра громадян до держави загалом.

Список використаних джерел

1. Піщенко Г.І., Шопіна Ю.О. *Кібербезпека та кіберзлочинність в Україні: сучасні тенденції.* Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2025. № 92. С. 193-199. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/350936/337969 (дата звернення 30.03.2026).

2. У 2020-му Нацполіція викрила понад 5 000 кіберзлочинів. URL: https://npu.gov.ua/news/u-2020-mu-natspolitsiya-vikrila-ponad-5-000-kiberzlochiniv (дата звернення 30.03.2026).
3. Звіт про діяльність Департаменту кіберполіції Національної поліції України у 2024 році.
URL: https://cyberpolice.gov.ua/news/zvitpro-diyalnist-departamentu-kiberpolicziyi-naczionalnoyi-policziyi-ukrayiny-u--roczi-7074/ (дата звернення 30.03.2026).
4. Щорічний звіт Департаменту кіберполіції Національної поліції України за 2025 рік. URL: https://cyberpolice.gov.ua/news/shhorichnyj-zvit-7096/ (дата звернення 30.03.2026).
5. Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення 30.03.2026).
6. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення 30.03.2026).
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 30.03.2026).
Ключові слова: кібербезпека, органи прокуратури, захист персональних даних, цифровізація, кіберзлочинність, кібератаки, інформаційні системи, цифрова екосистема, фішинг, штучний інтелект, національна безпека, людський фактор.
Keywords: cybersecurity, prosecution authorities, personal data protection, digitalization, cybercrime, cyberattacks, information systems, digital ecosystem, phishing, artificial intelligence, national security, human factor.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Храпенко О.О.

Вовк Людмила Русланівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ

Право на справедливий суд є фундаментальною гарантією захисту прав і свобод людини та громадянина і виступає одним із ключових елементів функціонування правової держави. Конституція України закріплює, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55), а також встановлює, що в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені права і свободи, визначені, зокрема, цією статтею (ст. 64) [1]. Відтак, право на судовий захист належить до числа конституційних

гарантій, які підлягають забезпеченню навіть в умовах дії правового режиму воєнного стану.

У науковій літературі справедливо підкреслюється, що право на справедливий суд виступає базовою гарантією реалізації інших прав і свобод людини. Зокрема, Л. Наливайко зазначає, що навіть за умов надзвичайних обставин держава зобов'язана забезпечити дотримання основних стандартів правосуддя, передусім незалежності та доступності суду, оскільки їх порушення ставить під загрозу саму сутність правової держави [2, с. 25].

Водночас функціонування судової влади в умовах воєнного стану повинно забезпечувати належний баланс між публічними інтересами та правами людини, що передбачає гарантування безперервності здійснення правосуддя та збереження ключових процесуальних гарантій навіть за умов підвищених безпекових ризиків [2, с. 27].

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» правосуддя на території України здійснюється виключно судами, а створення надзвичайних і особливих судів не допускається [3]. Зазначене положення свідчить про збереження інституційної моделі здійснення правосуддя навіть у період воєнного стану та виступає важливою гарантією дотримання принципів законності та незалежності судової влади.

Важливу роль у забезпеченні стабільності функціонування судової влади в умовах воєнного стану відіграють положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до яких судді є незалежними та підкоряються лише закону, а судова влада здійснюється на засадах безперервності [4]. У зв'язку з цим навіть в умовах воєнного стану держава повинна забезпечити належне функціонування судової системи, зокрема шляхом зміни територіальної підсудності справ, оптимізації організації роботи судів та використання дистанційних форм здійснення судочинства.

Забезпечення права на справедливий суд передбачає також дотримання таких базових стандартів судового розгляду, як незалежність і безсторонність суду, публічність судового процесу та розгляд справи у розумні строки.

Відповідні стандарти закріплено у Законі України «Про забезпечення права на справедливий суд», положення якого визначають обов'язковість їх дотримання під час здійснення правосуддя незалежно від умов функціонування держави [5].

Водночас у наукових дослідженнях обґрунтовано звертається увага на те, що практична реалізація права на справедливий суд в умовах воєнного стану супроводжується низкою об'єктивних труднощів. Так, Д. Круговий серед основних проблем виокремлює обмежений доступ до судів у зв'язку з бойовими діями, збільшення строків розгляду справ та перевантаження

судової системи, що актуалізує необхідність удосконалення організаційно-правових механізмів забезпечення правосуддя [6, с.148].

Важливе значення для забезпечення права на справедливий суд у сучасних умовах має також здійснення правосуддя у справах про воєнні злочини. Як зазначає О. Кваша, ухвалення відповідних судових рішень є важливим сигналом як для українського суспільства, так і для міжнародної спільноти щодо спроможності держави забезпечувати здійснення правосуддя навіть в умовах війни [7].

Разом із тим слід зазначити, що забезпечення права на справедливий суд в умовах воєнного стану набуває ознак комплексного процесу, спрямованого на адаптацію функціонування судової системи до умов воєнного часу без втрати основних стандартів правосуддя. У цьому контексті важливого значення набувають такі механізми, як зміна територіальної підсудності справ, використання дистанційних форм участі у судовому процесі, цифровізація судочинства та оптимізація організації діяльності судів. Реалізація зазначених заходів спрямована на забезпечення безперервності здійснення правосуддя та збереження доступності судового захисту навіть за умов збройної агресії проти України.

Отже, забезпечення права на справедливий суд в умовах воєнного стану є складним багатоаспектним завданням, що поєднує нормативні гарантії та практичні механізми їх реалізації. Попри конституційне закріплення гарантій права на судовий захист, його ефективна реалізація ускладнюється об’єктивними умовами воєнного часу, зокрема обмеженням доступу до судів у прифронтових регіонах, зміною територіальної підсудності справ, підвищеним навантаженням на суддів та необхідністю адаптації процесуальних форм здійснення правосуддя. У таких умовах ключового значення набуває подальше вдосконалення механізмів забезпечення доступності правосуддя, дотримання розумних строків розгляду справ та гарантування незалежності судової влади як необхідної передумови забезпечення права на справедливий суд.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96- ВР. URL: https://www.president.gov.ua/documents/constitution

2. Наливайко Л. *Конституційне право на справедливий суд в умовах воєнного стану.* Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2024. №1. С.24-29. URL:https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/14513/1/3.pdf

3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

5. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лют. 2015 р. № 192-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19/ed20150212#Text
6. Круговий Д. *Окремі проблеми забезпечення неприпустимості обмеження права на судовий захист в умовах воєнного стану.* Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2025. Випуск 88. Ч.1. С. 146-151.
URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp- content/uploads/2025/05/22.pdf
7. Кваша О. Судові рішення у справах про воєнні злочини – сигнал українцям і світу, що правосуддя в Україні здійснюється попри війну. Офіційний вебсайт Вищої ради правосуддя. 2025. URL:https://hcj.gov.ua/news/oksana-kvasha-sudovi-rishennya-u-spravah-pro-voyenni-zlochyny-sygnal-ukrayincyam-i-svitu-shcho
Ключові слова: право на справедливий суд, воєнний стан, судова влада, доступ до правосуддя, незалежність суду, правовий режим воєнного стану, права людини, судовий захист.
Keywords: right to a fair trial, martial law, judiciary, access to justice, judicial independence, legal regime of martial law, human rights, judicial protection.
Науковий керівник: асист. Щербатий Р.Р.

Волонтирець Анастасія Сергіївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ ПРАВА ОБВИНУВАЧЕНОГО НА ЗАХИСТ

Сучасний стан реформування органів прокуратури України вимагає якісно нового підходу до розуміння ролі прокурора у кримінальному процесі.
Традиційна модель прокурора як виключно «карального» органу держави остаточно відходить у минуле, поступаючись місцем концепції прокурора як гаранта верховенства права та об’єктивного обвинувача, для якого дотримання етичних стандартів є не менш важливим, ніж процесуальна ефективність.
Професійна етика прокурора пройшла тривалий шлях формування, відокремившись від загальної судової етики в міру спеціалізації правових інститутів. І. Билиця зазначає, що цей процес був зумовлений розвитком правової системи та усвідомленням специфічної природи прокурорської діяльності, а сама професійна етика є складовою юридичної етики, але має унікальні характеристики, сформовані під впливом професійних ризиків та обов’язків [1 с. 19].

Етичні категорії в кримінальному процесі не є абстрактними поняттями. Як зазначають В. Допілка та С. Загороднюк, вони безпосередньо імплементовані у норми права через посилання на честь, гідність та справедливість. На їх думку, принципи професійної етики та поведінки прокурора виступають базовими та універсальними орієнтирами, що визначають стандарти поведінки і слугують керівництвом для прокурорів у виконанні їхніх службових обов'язків [2, с. 283].

Однією з найбільш гострих науково-практичних проблем є реалізація вимог статті 290 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) щодо відкриття матеріалів розслідування стороні захисту. Це етап, де етична позиція прокурора проявляється найбільш яскраво.

І. Главюк, аналізуючи цю проблему, вказує на тенденції практики, де формалізм часто переважає над суттю. На її думку, прокурор зобов'язаний надати реальний доступ до доказів, а не просто повідомити про їх наявність [3].

В. Тертишник у своїх працях акцентує увагу на принципі правової держави, де людина має право вільно користуватися своїми правами без невиправданих бюрократичних перешкод, а прокурор зобов'язаний діяти у чітко визначеній процесуальній формі [4].

Не менш цікавою стороною проблеми є контроль над інформацією.

Чимало науковців акцентують увагу на принципі «рівності сторін» (equality of arms). Вони стверджують, що судовий процес не може вважатися справедливим, якщо обвинувачення утримує ключову інформацію або створює перешкоди для ознайомлення з нею.

Як зазначає Н. Сиза, саме нехтування принципом «рівності сторін» трансформує змагальність на досудовій та судовій стадіях у декларацію, в той час як дотримання, навпаки, дозволяє нейтралізувати асиметрію ресурсів та інформації й перетворити змагальність на дієву гарантію функції правосуддя у вітчизняному кримінальному процесі [5, с. 101].

Зокрема, науковцями виявлено такі недоліки у практиці відкриття матеріалів:

- невідкриття матеріалів, зібраних потерпілим, оскільки стаття 290 КПК прямо не передбачає цієї процедури для потерпілих, хоча вони є суб'єктами збирання доказів;
- зволікання з розсекреченням матеріалів НСРД. Велика Палата Верховного Суду роз'яснила, що прокурор має вжити всіх заходів для розсекречення до завершення розслідування [6];
- «етика бірок та речових доказів». Відсутність належної фіксації ознайомлення з речовими доказами (наприклад, ножами або іншими об'єктами) часто стає предметом спорів у Верховному Суді.

Ще однією актуальною проблемою є презумпція невинуватості як

етичний імператив. Стаття 9 Кодексу професійної етики покладає на прокурора обов'язок суворого дотримання презумпції невинуватості [7].
Відзначимо, що Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів визначає такі цінності, як неупередженість, об'єктивність та непідкупність. Висновок КРЄП No 13 (2018) прямо називає прокурора «передовим вартовим прав людини» [8, п. 7]. Це означає, що прокурор повинен:
- діяти справедливо, неупереджено та об'єктивно;
- поважати презумпцію невинуватості;
- активно сприяти забезпеченню права на справедливий суд відповідно до ст. 6 Конвенції;
- забезпечувати незалежність від політичного чи іншого незаконного впливу. Незважаючи на значний теоретичний фундамент, у практичній площині залишається низка проблем, що мають глибоке етичне коріння:
- суперечність між законом та мораллю у практичній діяльності. Часто виникають ситуації, коли формально законна дія прокурора є етично сумнівною. Це створює «обвинувальний ухил», де прокурор бачить у захисникові не колегу по встановленню істини, а ворога, якого треба «переграти» [2, с. 252];
- нерівність ресурсів та інформаційна асиметрія. Етична проблема виникає через те, що держава наділяє прокурора монополією на збирання доказів за допомогою слідчих органів;
- формалізація роз'яснення прав. У багатьох випадках повідомлення про права (ст. 42 КПК) перетворюється на механічне підписання пам'ятки. З етичної точки зору, прокурор як «вартовий прав людини» повинен переконатися, що обвинувачений не просто отримав документ, а й зрозумів суть своїх прав;
- проблеми проваджень in absentia. Коли обвинувачений відсутній, прокурор несе подвійну етичну відповідальність за об'єктивність доказів, оскільки опонент не може надати безпосередні пояснення.
Останні резонансні справи щодо масового встановлення інвалідності прокурорам у Хмельницькій та Черкаській областях стали етичним викликом для всієї системи. Це не лише корупційне питання, а й глибоке порушення моральних норм [9].
Аналізуючи цей та інші кейси, та ознайомившись з доробками вчених, ми вважаємо що реформування – єдина вірна та практично доцільна можливість покращити як ставлення до прокурора, так і його діяльність.
Пропонуємо запровадити обов'язкову процедуру внутрішнього перегляду справи іншим прокурором (не тим, хто здійснював нагляд) перед направленням обвинувального акту до суду.
Необхідно прискорити впровадження системи e-Case (або «Смерека»), де кожна дія прокурора та кожен наданий доказ автоматично стають

доступними для захисту у режимі реального часу (з урахуванням таємниці слідства).

Потрібно відійти від оцінки роботи прокурора за кількістю вироків. Етичним показником має бути «індекс дотримання прав», який включатиме відсутність успішних скарг до ЄСПЛ тощо.

Отже, забезпечення права обвинуваченого на захист є не формальним обов'язком прокурора, а становить сутнісні вимоги етичних стандартів його поведінки. Сучасний стан системи прокуратури України потребує переходу від «обвинувальної» етики до етики «захисту правопорядку», де основні права обвинуваченого є аксіологічним фундаментом прокурорської етики.

Список використаних джерел

1. Билиця І. О. *Професійна етика прокурора як різновид юридичної етики.* Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2016. No 23. С. 17–20.
2. Допілка В.О., Загороднюк С.О. *Морально-етичні аспекти кримінальної процесуальної діяльності прокурора.* Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2025. Випуск 91: частина 4. С. 279–283. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.39
3. Гловлюк І. Ст. 290 КПК і докази: чи доводять бірки факт відкриття матеріалів. 2026. URL:https://unba.org.ua/publications/11291-st-290-kpk-i-dokazi-chi-dovodyat-birki-fakt-vidkrittya-materialiv.html (дата звернення: 06.04.2026)
4. Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України. Монограф. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009. 404 с.
5. Сиза Н. П. *Змагальність як гарантія реалізації функції правосуддя у кримінальному провадженні.* Вісник кримінального судочинства. 2024. No 3–4. С. 86–110. DOI: https://doi.org/ 10.17721/2413-5372.2024.3-4/86-110
6. Велика Палата ВС вирішила виключну правову проблему щодо наслідків несвоєчасного розкриття документів НСРД у порядку ст. 290 КПК України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/805855/ (дата звернення: 08.04.2026)
7. Коментар Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів. 2022. URL: https://ptcu.gp.gov.ua/files/Comentar-kodeksu_24.11.2022.pdf (дата звернення: 06.04.2026)
8. Консультативна Рада Європейських Прокурорів (КРЄП). 2018. URL:https://rm.coe.int/opinion-13-ccpe-2018-ukr/1680939322 (дата звернення: 06.04.2026)
9. Хижа І. *Групи інвалідності прокурорів Хмельниччини: скільком підтвердили.* Суспільне хмельницький. 2026.

URL:https://suspilne.media/khmelnytskiy/1255770-grupi-invalidnosti-prokuroriv-hmelnicciini-skilkom-pidtverdili/ (дата звернення: 06.04.2026)

Ключові слова: право на захист, етичні стандарти, права обвинуваченого, професійна етика прокурора, змагальність сторін, гарантії прав людини, процесуальна справедливість.

Keywords: right to defense, ethical standards, fair trial, prosecutorial ethics, adversarial principle, human rights guarantees, procedural justice.

Науковий керівник: проф. каф., д.ф. PhD, Костенко С.К.

Ворончук Олександра Леонідівна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія »

ПРОГНОСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Корупція залишається однією з найгостріших системних проблем державного управління в Україні. За результатами загальнонаціонального дослідження «Корупція в Україні 2025: розуміння, сприйняття, поширеність», проведеного НАЗК, близько 79,4 % громадян і 76 % представників бізнесу вважають корупцію другою за значущістю проблемою після збройної агресії Росії [1]. Водночас у Індексі сприйняття корупції Transparency International Україна набрала 36 балів зі 100 у 2023 році, додавши 3 бали – один із найкращих річних результатів у світі [2]. Це свідчить про те, що антикорупційні реформи, зокрема цифровізація відповідних механізмів, дають результат, однак прогностичний потенціал нових технологій ще не реалізований повною мірою.

Серед нових технологічних інструментів запобігання корупції особливе місце посідає штучний інтелект (ШІ). Системи ШІ здатні аналізувати великі масиви даних, виявляти закономірності, недоступні для традиційного аудиту, та прогнозувати зони потенційної корупційної активності [3, с. 9]. У сфері публічного управління це означає можливість виявлення «недобросовісної практики в діяльності посадових осіб та державних службовців», що прямо передбачено Концепцією розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленою Розпорядженням Кабінету Міністрів від 02.12.2020 № 1556-р [4].

В Україні прогностичне застосування ШІ в антикорупційній сфері розпочалося у 2018 році із впровадженням системи Dozorro як доповнення до платформи публічних закупівель Prozorro. За результатами першого бета-тесту алгоритм виявив на 26 % більше тендерів з необґрунтованим вибором переможця та на 37 % більше тендерів з безпідставною дискваліфікацією учасників [5, с. 7].

У грудні 2023 року НАЗК оголосило про застосування ШІ для автоматизованої перевірки декларацій посадовців, а НАБУ задекларувало намір використовувати ШІ для аналізу масивів даних при розслідуванні корупційних справ. Цифрові технології – електронні реєстри, аналітичні платформи, ШІ-модулі – дозволяють ідентифікувати порушення або підозрілі моделі поведінки у реальному часі, що якісно змінює підхід до запобігання, а не лише реагування на корупцію [6, с. 49].

Аналогічний позитивний ефект демонструє досвід Естонії та інших країн, де цифрові інструменти прозорості статистично пов'язані зі зниженням рівня корупції [7, с. 23].

З урахуванням міжнародного та вітчизняного досвіду виокремлюються такі основні напрями прогностичного застосування ШІ у сфері запобігання корупції: Аналіз ризиків у публічних закупівлях – виявлення цінових аномалій, змов між учасниками тендерів і необґрунтованої дискваліфікації конкурентів на основі машинного навчання (модель Dozorro/Prozorro).

Автоматизована перевірка декларацій посадовців – алгоритмічне зіставлення задекларованого майна з реальними активами та витратами.

Прогнозування корупційних ризиків у секторах і регіонах – на підставі аналізу економічних та інституційних факторів; дослідження показують, що ШІ- система здатна виявляти вдвічі більше корумпованих муніципалітетів, ніж традиційний аудит.

Виявлення аномалій у поведінці посадовців – моніторинг підозрілих патернів в управлінських рішеннях та фінансових операціях органів влади.

Водночас прогностичні системи ШІ несуть ряд серйозних ризиків. Алгоритмічні похибки можуть призводити до несправедливих звинувачень; самі системи ШІ можуть стати об'єктом корупційного маніпулювання через зловмисне втручання у навчальні дані; алгоритмічна непрозорість («чорна скринька») ускладнює право на оскарження рішень. Відсутність чітких етичних стандартів може призвести до порушень права на приватність або дискримінації, якщо алгоритми не враховують соціокультурних особливостей.

Таким чином, штучний інтелект відкриває принципово нові прогностичні можливості у сфері запобігання корупції в органах державної влади. Ефективне використання цього потенціалу в Україні потребує: по-перше, належної нормативно-правової бази, яка перебуває у стадії формування; по-друге, незалежності розробників і операторів ШІ-систем від державного та партійного впливу; по-третє, механізмів алгоритмічної прозорості й аудиту; по-четверте, підвищення цифрової грамотності посадовців, відповідальних за антикорупційну діяльність. Лише комплексне вирішення цих завдань дозволить перетворити прогностичний потенціал ШІ на реальний інструмент зміцнення доброчесності публічної влади.

Список використаних джерел

1. Корупція в Україні 2025: розуміння, сприйняття, поширеність : звіт за результатами соціологічного дослідження / НАЗК, Info Sapiens. Київ, 2025. URL: https://nazk.gov.ua/uk/doslidzhennya-koruptsiyi/
2. Індекс сприйняття корупції-2023: Україна покращила свій показник на 3 бали. Офіційний сайт НАЗК. 30.01.2024. URL: https://nazk.gov.ua/uk/uk/indeks-spryynyattya-koruptsii-2023-ukraina-pokraschyla-sviy-pokaznyk-na-3-baly/
3. Aarvik P. *Artificial Intelligence – a promising anti-corruption tool in development settings?* U4 Anti-Corruption Resource Centre. Bergen, 2019. 28 p. URL: https://www.u4.no/publications/artificial-intelligence-a-promising-anti-corruption-tool-in-development-settings
4. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text
5. Бойко Д. *Штучний інтелект у боротьбі з корупцією в Україні: можливості та ризики : аналітичний документ.* Київ : Центр Дністрянського, 2024. 17 с. URL: https://dc.org.ua/uploads/material/dc_ai_anticorr.pdf
6. Бондаренко О. С. *Цифрова трансформація як принцип мінімізації корупційних ризиків* // Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка. 2024. Вип. 1 (105). С. 49–60. URL: https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.
7. Сирик З. О., Косяненко П. Г. Цифрові рішення для запобігання корупції на публічній службі громад в Україні. Регіональна економіка. 2025. №2. С. 19–29. DOI: 10.36818/1562-0905-2025-2-2.

Ключові слова: штучний інтелект, запобігання корупції, органи державної влади, прогностичний аналіз, цифровізація, публічні закупівлі, моніторинг декларацій, антикорупційні ризики, доброчесність.

Keywords: artificial intelligence, corruption prevention, public authorities, predictive analytics, digitalization, public procurement, asset declarations monitoring, anti-corruption risks, integrity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Храпенко О.О.

Гарбуз Дарія Олександрівна

Здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Питання функціонування Національної поліції України (далі – НПУ) в умовах воєнного стану є одним із найбільш актуальних у сучасній правовій науці.

З 24 лютого 2022 р. повномасштабна збройна агресія росії радикально змінила умови роботи цього правоохоронного органу: поліція змушена одночасно виконувати традиційні функції з охорони прав громадян і протидії злочинності та нові завдання, що виникли внаслідок дії правового режиму воєнного стану.

Правову основу діяльності НПУ в цих умовах становить Закон України «Про Національну поліцію» № 580-VIII у редакції від 15 лютого 2026 р. [1], зокрема тимчасові норми (ст. 23-1, ст. 46-1), внесені з березня 2022 р. і спрямовані на розширення повноважень поліцейських у сфері забезпечення публічного порядку та охорони критичної інфраструктури. Ступник Я. В. у дослідженні трансформації правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану визначає, що повномасштабна агресія сформувала два паралельні вектори роботи НПУ. Перший – традиційний: забезпечення законності, правопорядку, захисту прав і свобод громадян. Другий – новітній: участь у системі сил безпеки і оборони, документування воєнних злочинів, евакуація цивільного населення, розмінування, охорона деокупованих територій. Автор наголошує, що правоохоронна функція держави у воєнний час набуває якісно нового змісту – від сервісної до безпекової домінанти, і це потребує відповідних доктринальних та законодавчих відповідей [2, с. 102].

Наливайко О. І. у дослідженні трансформації системи поліцейських послуг виявляє системну проблему: чинне правове регулювання діяльності НПУ у воєнний період має фрагментарний характер і не формує цілісної нормативної моделі поліцейських послуг воєнного часу. Зокрема, розширення дискреційних повноважень поліцейських відбулося без належної процедурної конкретизації їх реалізації, що створює ризик порушення принципів законності та пропорційності.

Авторка аргументує необхідність розробки цілісної концепції поліцейських послуг воєнного часу, яка б визначала баланс між безпековими потребами держави та гарантіями дотримання прав людини, а також стандарти взаємодії поліції з Збройними Силами та іншими суб’єктами сектору безпеки [3, с. 284].

Серед конкретних проблем функціонування НПУ в умовах воєнного стану виокремлюються: скорочення особового складу внаслідок мобілізації та загибелі поліцейських; дефіцит кадрів на деокупованих і прифронтових територіях; руйнування матеріально-технічної бази підрозділів у зонах активних бойових дій; перевантаженість поліцейських поєднанням бойових і правоохоронних функцій; труднощі у забезпеченні психологічного здоров’я особового складу. Окремою проблемою є адаптація системи

службової підготовки до нових реалій: поліцейські потребують навичок тактичної медицини, роботи з БПЛА, документування воєнних злочинів, що традиційно не входили до програм їхнього навчання.

Ступник Я. В., Фурик Б. Ю. та Ступник М. В. у дослідженні координації правоохоронних органів в умовах воєнного стану розкривають багаторівневу структуру цього процесу: на загальнодержавному рівні – через РНБО та Кабінет Міністрів; на регіональному – через військові адміністрації; на відомчому – через координаційну роль прокуратури. Автори виявляють прогалини: відсутність чітких правових механізмів взаємодії НПУ із Збройними силами у зонах активних бойових дій, неузгодженість розмежування підслідності між підрозділами поліції, СБУ і ДБР під час розслідування воєнних злочинів та злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом [4, с. 202].

Удод А. М., Коссе В. В. та Федорчак І. В. у комплексному дослідженні засобів протидії кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану звертають увагу на нові виклики для НПУ: зростання злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю та незаконним переправленням осіб через державний кордон; ухилення від мобілізації; руйнування механізмів документування злочинів на тимчасово окупованих і деокупованих територіях. Науковці пропонують залучати кіберполіцію для моніторингу інтернет-середовища та методи штучного інтелекту для виявлення осіб, що організовують незаконне переправлення, а також посилити міжнародне співробітництво у документуванні воєнних злочинів [5, с. 238].

Таким чином, функціонування НПУ в умовах воєнного стану є комплексною проблемою, яка охоплює нормативно-правовий, організаційний, кадровий та міжвідомчий виміри. Ключовими напрямами вдосконалення є: прийняття цілісного нормативного акта про діяльність поліції у воєнний і повоєнний час; законодавче врегулювання меж дискреційних повноважень поліцейських; чітке розмежування функцій НПУ та суміжних органів безпеки в умовах збройного конфлікту; розвиток спеціальної підготовки поліцейських для роботи в екстремальних умовах; зміцнення психологічної стійкості особового складу та системи соціального захисту поліцейських. Реалізація цих завдань визначена Стратегією розвитку НПУ на 2026–2030 роки і є необхідною умовою ефективного функціонування поліції як у воєнний, так і у повоєнний відновлювальний період.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII (зі змінами, ред. від 15.02.2026) Верховна Рада України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.

2. Ступник Я. В. *Трансформація правоохоронної діяльності в умовах правового режиму воєнного стану.* Аналітично-порівняльне

правознавство. 2026. Вип. 01, ч. 1. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352510.
3. Наливайко О. І. *Трансформація системи поліцейських послуг в умовах воєнного стану: виклики для публічної безпеки та прав людини.* Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. Вип. 01, ч. 2.
URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352926.
4. Ступник Я. В., Фурик Б. Ю., Ступник М. В. *Координація діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану.* Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 5, № 93. URL:https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/356009.
5. Удод А. М., Коссе В. В., Федорчак І. В. *Заходи протидії та запобігання кримінальним правопорушенням в умовах дії воєнного стану.* Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 4, № 93. URL:https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355823.
Ключові слова: Національна поліція України, воєнний стан, функціонування поліції, трансформація правоохоронної діяльності, поліцейські послуги під час воєнного часу, дискреційні повноваження, координація правоохоронних органів, протидія злочинності, документування воєнних злочинів, кадровий потенціал.
Keywords: National Police of Ukraine, martial law, police functioning, transformation of law enforcement activity, police services in wartime, discretionary powers, coordination of law enforcement agencies, crime prevention, documentation of war crimes, human resources.
Науковий керівник: к. ю. н., доцент Свида О.Г.

Главацька Марія Миколаївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ АДВОКАТУРИ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Стаття 59 Конституції України визначає, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура [1].
Адвокатура України визначається як недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому Законом [2]. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Престиж адвоката та ефективність його діяльності перебувають у прямій залежності від становища людини в суспільстві і державі, від ставлення до фундаментальних принципів демократії і законності. У будь-якому

правовому суспільстві адвокату належить особлива роль. Адвокат має діяти не тільки в інтересах клієнта, а й в інтересах права в цілому [3, с. 601]. Адвокатура є найважливішою ланкою в механізмі організації та здійснення прав і свобод громадян України та характеризується науковими, нормативно-правовими і реалізаційними аспектами адвокатської практики [4, с.389]. Це підтверджується наступними аргументами: по-перше, в соціально-правовому плані інститут адвокатури – це механізм регуляції людської діяльності.

Адвокатура виступає посередником між державою і суб'єктами громадянського суспільства, представниками державних органів та громадянами. По-друге, адвокатура є одним з регуляторів соціальних відносин, який необхідний для подальшого розвитку громадянського суспільства та правової держави. По-третє, держава гарантує доступність для населення юридичної допомоги та створює певні умови для її забезпечення. Перш за все, це стосується отримання певними категоріями громадян безоплатної первинної допомоги та встановлення однакового юридичного захисту для всіх, хто його потребує незалежно від їх матеріального становища.

За своєю природою адвокатура є одним з інститутів демократичного суспільства, виконує найважливішу громадянську функцію захисту прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб, певною мірою покликана виконувати роль гаранта в дотриманні суб'єктивних прав [5, 191]. Адвокатура в судовій системі України є інститутом недержавної юридичної діяльності і суб'єктом адвокатської практики в системі правозахисних гарантій реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, діє відповідно до визначених у законі форм адвокатської діяльності, що зумовлена потребами правової держави і громадянського суспільства та урегульована міжнародними і національними принципами і нормами права. Важливість адвокатури України підкреслюється нормативним регулюванням її недержавної діяльності щодо організації захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту.

Отже, адвокатура є фундаментом демократичного судочинства в Україні, забезпечуючи реальний захист прав людини через механізм професійної правничої допомоги. Як недержавний самоврядний інститут, вона виступає необхідним противагою державним органам, гарантуючи змагальність процесу та рівність сторін перед законом. Виключне право адвокатів на представництво в судах підкреслює високу відповідальність професії не лише перед клієнтом, а й перед системою правосуддя в цілому. Можна зробити висновок, що адвокатура є ключовим регулятором суспільних відносин та гарантом дотримання законності.

Таким чином, ефективність судової системи безпосередньо залежить від авторитету та дієвості адвокатського корпусу. Розвиток цього інституту є обов'язковою умовою утвердження України як правової держави та її інтеграції до європейського правового простору.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний портал Верховної Ради України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон Україні № 5076-VI від 05 липня 2012 року. Офіційний портал Верховної Ради України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text
3. Макаров М.А., Симчук А.С., Кулик М.Й., Терещенко Ю.В., Харченко С.В. Судові та правоохоронні органи України: *Навч.посібник.* – К.: Інтерсервіс, 2022. С. 660.
4. Бакаянова Н.М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: дис. докт. юрид. наук: 12.00.10 Одеса, 2017. С. 487.
5. Аракелян М.Р. Правозахисна діяльність: адвокатура: теоретико-правовий ракурс: Монографія. О.: Фенікс, 2018. С. 386.

Ключові слова: адвокатура, правнича допомога, захист прав, судова система, права людини.
Keywords: advocacy, legal assistance, rights protection, judicial system, human rights.

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Годя Анастасія Вікторівна
Здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕВОЛЮЦІЯ ПРОФЕСІЇ АДВОКАТА: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Професія адвоката є одним із ключових елементів правової системи будь-якої держави, оскільки саме адвокат забезпечує реалізацію права на правову допомогу, гарантованого Конституцією України [4] та міжнародними актами, зокрема Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [3].

Якщо спиратися на історичні дані, то в минулі часи й мови не йшло про захист прав і свобод людиною з юридичною освітою та адвокатською кваліфікацією, тобто саме поняття адвокатури як інституту зазнало неабиякого еволюційного розвитку на різних етапах становлення державності, починаючи від зародження форм правового представництва у Стародавньому світі до становлення незалежної адвокатури в Україні [1 с. 5–10].

Актуальність теми зумовлена необхідністю осмислення історичного розвитку професії адвоката, зокрема в українських реаліях, де її становлення відбувалося під впливом різних правових систем – візантійської, литовської, польської, російської та австрійської [1 с. 12-18]. Завдяки аналізу історичних фактів можна простежити, як змінювалася роль адвоката, його правовий статус, функції та етичні стандарти, що у сукупності формують сучасне розуміння адвокатури як незалежного правового інституту. Історичні джерела свідчать, що перші прояви функцій захисту й представництва у суді з'явилися ще за часів Київської Русі. Судочинство здійснювалося на основі «Руської правди», а правозахисна діяльність мала більш моральний, а не професійний характер. Це пояснюється тим, що суб'єктами правозаступництва спочатку були родичі, а потім сусіди, друзі тих або інших звинувачуваних осіб [1, с. 20-22].

Після входження українських земель до складу Великого князівства Литовського та Польщі, під впливом Магдебурзького права (XIV–XVI ст.) у містах поширюються норми писаного права, що врегульовували порядок судового розгляду й визначали можливість представництва сторін. На українських землях поступово відбувається формування правового статусу осіб, які здійснювали захист та представництво сторін у судових процесах. Таких представників називали «прокураторами» або «речниками». Їхня діяльність уперше отримує правове оформлення у Литовських статутах 1529, 1566 і 1588 рр., які передбачали відповідальність і процесуальні права представників сторін, заклавши підвалини майбутньої професії адвоката [1 с. 30-35].

Справжнє юридичне закріплення адвокатури відбулося лише у XVIII столітті з прийняттям кодифікованого збірника «Права, за якими судиться малоросійський народ», що систематизував норми цивільного і кримінального процесу та закріпив поняття «адвокат» у сучасному розумінні цього слова [1 с.40-45]. Документ установлював певні вимоги до моральних якостей і правових знань адвокатів, що свідчило про перехід до професійного етапу розвитку адвокатури. Як вже можна простежити в цей період закладаються перші засади професійної адвокатської діяльності, з'являються вимоги до кваліфікації, моральної репутації та знання права.

Значний етап розвитку адвокатури припадає на період судової реформи 1864 року в Російській імперії, коли було запроваджено інститут присяжних повірених, діяльність яких базувалася на принципах незалежності та професійної компетенції [5]. Вперше адвокатура набуває ознак самоврядування, утворюються ради присяжних повірених у Харкові, Одесі, Києві. Вони здійснювали нагляд за дотриманням адвокатами законів, етичних норм та врегульовували інші питання щодо здійснення адвокатської діяльності [5]. Цей період ознаменував становлення адвокатури як організованої професії з власними правилами діяльності,

етичними кодексами й дисциплінарною відповідальністю. Треба зазначити, що до проведення судової реформи, адвокатська діяльність в Україні не мала чіткої правової регламентації, а правозахисну функцію виконували стряпчі та ходатаї [1 с. 50-52], що зумовило низький рівень правової допомоги, тому що вони не мали юридичної освіти.

Особливу роль відіграла адвокатура західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської монархії, де адвокатська діяльність здійснювалася відповідно до положень імперського законодавства [1 с. 60-62]. 1 травня 1781 року було видано закон згідно з яким було врегульовано питання здійснення адвокатської діяльності, визначивши поділ адвокатів на двірцевих, судових, двірцево-військових та земельних, залежно від місця їх діяльності [1, с. 63]. Згодом у 1849 р. з'явилися адвокатські палати як органи самоврядування, що забезпечували автономію адвокатури. У 1862 р. першу палату було засновано у Львові, а згодом – у Кракові, Станіславі, Тернополі та Золочеві [1, с. 65-67].

Діяльність палат регламентувалася статутами, що визначали повноваження голови, порядок виборів, дисциплінарну відповідальність [1, с. 68]. Цей період характерний появою у 1868 році Положення про адвокатуру, які поступово посилювалися вимоги щодо набуття права займатися адвокатською діяльністю.

Особі необхідно було отримати докторський ступінь в галузі права; пройти професійну практику (стажування); скласти адвокатський іспит, одною із важливих ознак була «незаплямованість» кандидата, яка прописувалася в зазначеному положенні [1, с. 73]. В цей час на теренах Східної Галичини зароджується так звана «адвокатська доба» в період якої було засновано «Кружок Правників», що згодом перетворився на впливову громадську організацію, яка відіграла важливу роль в просуванні національного відродження. Провідним етапом у розвитку національної адвокатури було створення Союзу українських адвокатів (СУА), метою діяльності якого був захист прав та інтересів адвокатів, надання взаємної допомоги та розвиток української правничої термінології. Окрім Галичини адвокатура зазнала суттєвих змін й на інших територіях Західної України. Після приєднання Буковини до Румунії у 1918 р. правозаступництво здійснювалось згідно із румунським законодавством, зберігаючи австрійські основи. Виданий декрет 1919 р., зобов'язав адвокатів присягнути на вірність румунській державі та володіти румунською мовою, а для впорядкування їхньої діяльності було прийнято Закон про уніфікацію й організацію адвокатського корпусу 1923 р.[1, с. 75-84].

Радянський період 1920-1991рр. характеризується фактичним підпорядкуванням адвокатури державним органам. Правозахисна діяльність регламентувалася положеннями 1922 і 1939 років, якими передбачалося створення колегій захисників під контролем органів юстиції

[1, с. 110-112].У зв’язку з тим, що колегії правозаступників діяли переважно як колегії обвинувачів, громадяни рідко зверталися до них і користувалися допомогою колишніх адвокатів. У цей час адвокатура мала обмежені повноваження [1, с.113-114]. Незважаючи на це, адвокати виконували важливу роль у захисті прав громадян, зокрема у складних політичних процесах [1, с. 115] Удосконалення судочинства призвело до чіткого розмежування обов’язків обвинувачення та захисту, встановлення стандартів оплати праці правозаступників і усунення безконтрольного захисту [1, с. 116]. Колишні присяжні повірені та інші особи, які нелегально займалися адвокатською діяльністю, надавали досудову допомогу населенню, тоді як члени колегії правозаступників виступали лише у складних кримінальних справах [1, с. 117].

Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року розпочався новий етап розвитку адвокатури, як ключового інституту громадянського суспільства. Прийняття 19 грудня 1992 року Закону України;Про адвокатуру; закріпило основоположні принципи незалежності, самоврядування та дотримання етичних стандартів у діяльності адвокатів [1, с. 145-147]. Подальший розвиток регулювався нормами Конституції України 1996 року, яка в статті 59 закріпила право кожного громадянина на отримання правової допомоги та визначила адвокатуру важливим суспільним інститутом [4]. У 1999 році було затверджено «Правила адвокатської етики», які встановили професійні стандарти поведінки адвокатів. Важливим кроком у вдосконаленні правового регулювання стало затвердження Закону України Про адвокатуру та адвокатську діяльність від 5 липня 2012 року № 5076-VI. Цей нормативний акт закріпив принципи незалежності, верховенства права, конфіденційності, недоторканності адвоката і використання адвокатської таємниці [2]. Також було створено Національну асоціацію адвокатів України (НААУ), яка стала єдиним органом професійного самоврядування. Закон визначив основні напрями діяльності адвокатів (захист, представництво, надання правової допомоги), порядок доступу до професії, дисциплінарну відповідальність та гарантії їхньої незалежності. Крім того, у 2011 році було прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу», який забезпечив громадянам доступ до правосуддя та запровадив інститут адвокатів, які займалися правозахисною діяльністю в рамках державних центрів безоплатної правової допомоги [1, с. 152]. Це рішення стало важливим кроком на шляху до забезпечення права громадян на справедливий суд.

Наразі сучасна адвокатура України є розгалуженою системою професійного захисту, що базується на демократичних принципах, верховенстві права та європейських стандартах [2]. Вона є важливою складовою судової влади й гарантом захисту прав людини, а її розвиток відображає поступ правової культури українського суспільства.

Отже, еволюція професії адвоката – це шлях від індивідуального представництва у давніх судах до високопрофесійного інституту, який виконує суспільну функцію охорони прав і свобод людини. В історико-правовому вимірі адвокатура виступає не лише правовим явищем, а й показником демократизації держави та рівня розвитку громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Бакаянова Н. М., Храпенко О. О. Історія адвокатури України. Одеса: Юридична література, 2016.
URL: https://1drv.ms/b/c/c1d480284e9539a2/EXw2-i6XCC9AnCYPvkZwfgwBZZZ32iQCGg0M7OPiiCYyTw
2. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Конституція України від 28.06.1996 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
5. Судова реформа 1864 року: історико-правовий аспект. URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/Судова_реформа_1864

Ключові слова: адвокатура, адвокат, правова допомога, історія адвокатури, незалежність адвокатури, самоврядування.
Keywords: advocacy, lawyer, legal assistance, history of advocacy, independence of the bar, self-governance.

Науковий керівник: доц. каф., д.ф. (Ph.d) Синицин П.М.

Гончарук Анастасія Миколаївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВНА ФУНКЦІЯ АДВОКАТУРИ

Адвокатура у правовій державі є не лише професійною спільнотою, а й важливим суспільним інститутом, що стоїть на сторожі прав і свобод людини. Її місія полягає у тому, щоб забезпечити кожному реальний доступ до правосуддя, створити умови для рівності сторін у процесі та гарантувати, що держава не зможе діяти свавільно щодо своїх громадян. Саме тому адвокатура визначається як недержавний самоврядний інститут, незалежний від органів влади, але водночас інтегрований у систему правосуддя. Рівень захищеності прав людини у суспільстві завжди прямо залежить від статусу адвоката: там, де адвокатура сильна й авторитетна, права людини мають більше шансів бути дотриманими. В

умовах євроінтеграції та наближення України до міжнародних стандартів правосуддя ця тема набуває особливої актуальності [1; 2].

Теоретико-правові засади захисної функції адвокатури закріплені у Конституції України, яка у статті 59 гарантує право кожного на професійну правничу допомогу. Це право є базовим і невід'ємним, адже без нього неможливо реалізувати інші права та свободи. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у статті 6 проголошує право на справедливий суд. Адвокатура у цьому контексті виступає гарантом дотримання принципу змагальності сторін, адже лише за умови професійного захисту можна говорити про реальну рівність у процесі. Діяльність адвоката завжди перебуває на межі приватного та публічного інтересів: він захищає конкретну людину, але водночас сприяє утвердженню законності та справедливості у суспільстві [2; 3].

Механізми реалізації захисної функції адвокатури різноманітні. У кримінальному процесі адвокат є єдиним реальним противаговим механізмом державному обвинуваченню, адже саме він забезпечує, щоб права підозрюваного чи обвинуваченого не були порушені. У цивільних та адміністративних справах адвокат допомагає людині відстояти свої права у конфліктах із іншими особами чи органами влади. Важливою є превентивна функція адвокатури: консультації та роз'яснення прав дозволяють уникнути їх порушень ще до судового процесу. На міжнародному рівні адвокат може ініціювати звернення до Європейського суду з прав людини, коли національні механізми не забезпечують справедливості [3; 4].

Етичні та професійні аспекти діяльності адвоката мають фундаментальне значення. Адвокатська таємниця є запорукою довіри між клієнтом і захисником: лише за умови конфіденційності людина може відверто говорити про свої проблеми. Незалежність адвоката від державного тиску є гарантією реального захисту, адже адвокат не може бути інструментом влади. Професійна етика вимагає від адвоката пам'ятати, що він захищає не злочин, а права людини. Навіть якщо клієнт підозрюється у правопорушенні, адвокат стоїть на сторожі його гідності та права на справедливий суд [5].

Сучасні виклики розвитку адвокатури пов'язані з цифровізацією правосуддя, що відкриває нові можливості для доступу до прав, але одночасно створює ризики для конфіденційності та захисту даних. Існує також проблема ідентифікації адвокатури як правозахисної організації: часто її сприймають лише як професійну спільноту, а не як інститут, що виконує суспільну місію. Тому особливо актуальною є потреба у посиленні професійних прав та гарантій адвокатської діяльності, щоб адвокат міг виконувати свою функцію без страху і тиску. Перспективи розвитку

адвокатури полягають у зміцненні її незалежності, розширенні міжнародної співпраці та адаптації до нових технологічних умов [6].
Тому можем зробити висновок, що адвокат є головним «фільтром» проти свавілля державних органів. Його діяльність є критерієм ефективності всієї системи правосуддя. Там, де адвокатура сильна, права людини захищені. Там, де вона слабка, людина залишається сам на сам із державою. Тому захист прав людини, це не просто одна з функцій адвокатури, а її сутність і сенс існування. Адвокатура є щитом свободи у правовій державі, і саме через її діяльність можна оцінити рівень демократичності та цивілізованості суспільства [1; 2; 3].

Список використаних джерел

1.Конституція України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року(№5076-VI від 05.07.2012). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Практика Європейського суду з прав людини (офіційний сайт ЄСПЛ) URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_UKR
5. Правила адвокатської етики, затверджені З'їздом адвокатів України 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text
6. Рада Європи: документи CEPEJ щодо цифровізації правосуддя та прав людини. URL: https://www.vkksu.gov.ua/news/cepej-pryynyato-nyzku-novyh-dokumentiv-u-sferi-cyfrovizaciyi-pravosuddya

Ключові слова: адвокатура, права людини, правова держава, Конституція Україна, Конвенція про захист прав людини, справедливий суд, адвокатська етика, незалежність адвоката.
Keywords: advocacy, Human rights, Rule of law, Constitution of Ukraine, European Convention on Human Rights, Fair trial, Legal ethics, Independence of lawyer.
Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П

Гордєєв Євгеній Олександрович
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КАДРОВИХ ВИКЛИКІВ РЕФОРМИ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ

Після реформ 2019–2021 років прокуратура України пережила масштабне кадрове перезавантаження. Однак сьогодні, у 2026 році, реформа опинилася в точці біфуркації. З одного боку – міжнародні зобов'язання

України щодо впровадження прозорих конкурсних процедур. З іншого – реальні кадрові рішення, які ставлять під сумнів незворотність реформ. Доповідь зосереджується на ключових подіях останніх місяців, які яскраво ілюструють системну проблему: скасування кадрового резерву, призначення до конкурсної комісії САП та невиконання міжнародних зобов'язань [1]. 24 червня 2025 року Генеральний прокурор Руслан Кравченко скасував Положення про відбір кандидатів до кадрового резерву та ліквідував комісію, яка займалася цим відбором. Це рішення фактично перекреслило річну роботу над реформою відбору керівників прокуратур [2].

Кадровий резерв був пілотним проєктом на шляху до конкурсного відбору керівних кадрів – саме цього вимагали зобов'язання України перед Європейським Союзом. На момент скасування комісія вже майже завершила свою роботу: оцінила близько 400 кандидатів із 460, допущених до фінального етапу. Сформувати список рекомендованих планували 3 липня 2025 року. Рішення було ухвалене за дев'ять днів до завершення. Після скасування відбір керівників прокуратур повернувся до старої процедури.

Призначення відбуваються за поданням Ради прокурорів, затверджуються Генпрокурором, але без відкритих конкурсів. Зовнішні експерти не беруть участі, перевірка доброчесності не є обов'язковим етапом. Рішення ухвалюються без публічних оголошень про набір, відкрито подати заявку неможливо. Таким чином, реформа відбору керівних кадрів фактично зупинилася на початковому етапі. 23 грудня 2025 року Генеральний прокурор своїм наказом призначив адвоката Олексія Шевчука членом Конкурсної комісії з відбору керівників Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Це рішення викликало значний суспільний резонанс [3].

Процедура відбору проходила таким чином: 28 листопада 2025 року Рада прокурорів України оголосила відкритий відбір. Документи подали четверо осіб: троє діючих прокурорів і один адвокат – Шевчук. 9 грудня Рада прокурорів запропонувала Генпрокурору включити до складу комісії трьох прокурорів. Однак один із них добровільно відмовився. Через недостатню кількість кандидатів Генпрокурор призначив четвертого учасника – Шевчука. Відповідно до частини 3 статті 28-1 Закону України «Про прокуратуру» [4] члени Конкурсної комісії мають бути особами з бездоганною діловою репутацією, високими професійними та моральними якостями, суспільним авторитетом і відповідати критеріям доброчесності. Громадські організації та ЗМІ вказали на низку фактів, які ставлять під сумнів відповідність Шевчука цим вимогам. Він фігурував у журналістському розслідуванні про незаконне вивезення за кордон чоловіків призовного віку через систему «Шлях». У 2023 році його позбавляли права на зайняття адвокатською діяльністю за порушення

правил адвокатської етики (рішення згодом скасовано з процедурних підстав). Шевчук був захисником Іллі Киви, а також фігурантів справ НАБУ – Онищенка, Дубневича, Розенблата, Бахматюка. У 2023 році Етична рада офіційно встановила невідповідність Шевчука критеріям професійної етики та доброчесності [5]. В Офісі Генерального прокурора пояснили, чому скасування призначення неможливе. Закон чітко визначає вичерпний перелік підстав для дострокового припинення повноважень члена комісії (особиста заява, тривала хвороба, обвинувальний вирок, недієздатність). Жодної з цих підстав щодо Шевчука немає. Генеральний прокурор діяв у межах наданих законом повноважень [6]. Понад 60 громадських організацій, народних депутатів, юристів та публічних осіб підписали спільну заяву з вимогою скасувати призначення.

Центр протидії корупції назвав це рішення спробою підірвати незалежність САП та НАБУ. На сьогодні комісія ще не є повноважною, оскільки не визначено трьох кандидатів від міжнародних та іноземних організацій. У лютому 2026 року директор НАБУ Семен Кривонос звітував про діяльність антикорупційних органів за друге півріччя 2025 року. Однак одразу після звіту Вищий антикорупційний суд виніс за тиждень три виправдувальні вироки, два з яких визнали провокацією хабара. Цей факт важливий як контекст: дискусія про відбір керівників САП та прокурорів відбувається на тлі реальних судових рішень, які ставлять під сумнів якість слідства та підтримання обвинувачення [7]. Відповідно до Плану реалізації програми Ukraine Facility – механізму фінансування Європейським Союзом в обмін на реформи – Україна взяла на себе конкретні зобов’язання [8]. У першому кварталі 2026 року має набрати чинності законодавство, що забезпечує прозорий і заснований на заслугах відбір прокурорів на керівні посади з чіткими критеріями оцінки та перевіркою доброчесності. У третьому кварталі 2026 року – законодавство про вдосконалення дисциплінарної системи прокурорів та посилення інституційної спроможності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів.

Як зазначають експерти, законопроєкт ще має пройти уряд і парламент.Час минає, а до фіналу ще далеко. Реформа відбору керівних кадрів прокуратури, яка мала стати прозорою та конкурсною, фактично зупинена скасуванням кадрового резерву в червні 2025 року. Формування Конкурсної комісії САП демонструє колізію між формальним дотриманням процедури та вимогами до доброчесності членів комісії. Генеральний прокурор діяв у межах наданих законом повноважень, але громадськість вбачає в призначенні ризик для незалежності антикорупційних органів. Міжнародні зобов’язання України на 2026 рік вимагають ухвалення нового законодавства. Виконання цих зобов’язань залишається під питанням. Системна проблема полягає в тому, що інституційна реформа прокуратури

сьогодні залежить не від формальних механізмів, а від конкретних кадрових рішень і політичної волі до їх реалізації.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури : Закон України від 19.09.2019 № 113-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20 (дата звернення: 15.04.2026).
2. Наказ Генерального прокурора України від 24.06.2025 № [номер, якщо відомий] про скасування Положення про порядок добору кандидатів до кадрового резерву (опубліковано в офіційних джерелах та ЗМІ).
3. Наказ Генерального прокурора України № 405 від 23.12.2025 про визначення членів Конкурсної комісії з відбору керівництва Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.
4. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII : чинна редакція станом на 2026 рік. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18 (дата звернення: 15.04.2026).
5. Про невідповідність кандидата на посаду члена Вищої ради правосуддя Шевчука Олексія Володимировича критеріям професійної етики та доброчесності : Рішення Етичної ради № 28 від 16.03.2023. URL: https://ec.court.gov.ua/ec/pres-centr/rishenna_er/28_Shevchuk (дата звернення: 15.04.2026).
6. Положення про Конкурсну комісію з відбору керівників Спеціалізованої антикорупційної прокуратури : затверджене Радою прокурорів України відповідно до Закону України «Про прокуратуру».
7. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18 (дата звернення: 15.04.2026).
8. План для Ukraine Facility (План України) : затверджений Урядом України та оцінений Європейською Комісією (2024). С. 68–69, 74–75. URL:https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukraine-facility-plan.pdf (дата звернення: 15.04.2026).

Ключові слова: Незалежність, доброчесність, реформа, відбір (кадрів).
Keywords: Independence, Integrity, Reform, Selection (of personnel).

Науковий керівник: ст. викладач Курганський О.В.

Дем'яненко Аліна Володимирівна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВИСНОВКІВ ВЕРХОВНОГО СУДУ ДЛЯ СУДІВ РІЗНИХ СУДОВИХ ІНСТАНЦІЙ

Забезпечення єдності судової практики є фундаментальною умовою дотримання принципу верховенства права. В українській правовій системі ключовим інструментом досягнення такої єдності виступають правові висновки Верховного Суду. Їхнє значення для судів першої та апеляційної інстанцій має не рекомендаційний характер, а набуває ознак нормативної обов'язковості, що наближає національну систему до елементів прецедентного права. Право на справедливий судовий розгляд незалежним і неупередженим судом закріплене в міжнародних актах – Європейській конвенції з прав людини та Хартії основних прав ЄС. На національному рівні правове значення висновків Верховного Суду закріплено у процесуальному законодавстві України (ч. 4 ст. 263 ЦПК [1], ст. 36 КАС [2]), яке зобов'язує суди враховувати правові позиції Верховного Суду при застосуванні норм права.

Важливим аспектом є ієрархічне співвідношення позицій Верховного Суду із рішеннями Конституційного Суду України (далі – КСУ). Оскільки КСУ має виключне право тлумачення Основного Закону, правові позиції Верховного Суду не можуть суперечити висновкам конституційної юрисдикції, а у випадку колізії саме рішення КСУ є остаточними. Це безпосередньо співвідноситься з повноваженнями, визначеними ст. 7 та ст. 17 Закону України «Про Конституційний Суд України» щодо забезпечення інституту конституційної скарги [3]. Проте на практиці виникає проблема «паралельних тлумачень», коли Верховний Суд та КСУ можуть по-різному інтерпретувати одну й ту саму правову доктрину, що створює ситуацію правової невизначеності для суддів нижчих ланок.

Для розв'язання цієї колізії слід дотримуватися принципу конституційної пріоритетності: у разі розбіжностей суди різних судових інстанцій мають керуватися позицією КСУ. Більше того, для запобігання подібним конфліктам доцільним вважається запровадження механізму превентивних консультацій між Великою Палатою Верховного Суду та КСУ для узгодження підходів ще до моменту винесення остаточних рішень.

Головна мета такої системи – передбачуваність правосуддя. Відповідно до критеріїв Європейської мережі рад правосуддя (ENCJ), якість судоутроюоцінюється саме за показниками незалежності та передбачуваності [4,с. 20]. Висновок Верховного Суду стає «золотим стандартом» законності та головним запобіжником від свавільного

тлумачення норм права суддями на місцях. Це створює стійкий «правовий імунітет» системи від зовнішнього тиску.

Водночас аналіз практики Верховного Суду є професійним обов'язком суддів протягом усієї кар'єри, що сприяє підтримці еталонів судочинства та професійної етики [4, с.122].

Попри законодавчу обов'язковість, у практичній діяльності судів спостерігається негативна тенденція «процесуального ухилення». Судді першої та другої судових інстанцій нерідко ігнорують позицію касаційного суду, маніпулюючи формулюванням про «відмінність фактичних обставин справи», навіть якщо правова природа спору є тотожною. Така практика нівелює принцип правової визначеності та змушує громадян проходити всі ланки оскарження. Для подолання цього формалізму необхідно запровадити дієвий механізм дисциплінарної відповідальності суддів за умисне ігнорування висновків Верховного Суду, а не лише обмежитись скасуванням їхніх рішень [4, с. 112].

Окремим викликом є динамічність судової практики. Велика Палата Верховного Суду має повноваження відступати від попередніх висновків (через зміну суспільних відносин або виявлення помилок у попередніх підходах), формуючи концепцію «живого права» (living law) [4, с. 22]. Однак, коли правова позиція змінюється занадто часто, це породжує хаос у правозастосуванні. У цьому контексті висновок Верховного Суду виступає «містком» між національним законом та стандартами ЄСПЛ, але цей місток має бути стабільним [4, с. 15].

Особливого значення це набуло в умовах війни, де Верховний Суд сформував унікальні висновки щодо відшкодування шкоди, завданої агресором, які стали орієнтиром для всієї системи. Важливим є також міжнародний вимір цієї проблеми. Українські суди, керуючись висновками Верховного Суду, зобов'язані враховувати практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Гармонізація правових позицій Верховного Суду із прецедентами ЄСПЛ забезпечує поступову інтеграцію України у європейський правовий простір та зміцнює інституційну довіру громадян до національної судової системи [4, с. 15]. Варто зазначити, що практика ЄСПЛ є джерелом права в Україні відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Верховний Суд, формуючи свої висновки, фактично імплементує європейські стандарти у національне судочинство. Це означає, що суд нижчої інстанції, ігноруючи висновок Верховного Суду, який ґрунтується на практиці ЄСПЛ, порушує не лише національне законодавство, а й міжнародні зобов'язання України, що може стати підставою для нових позовів проти держави у Страсбурзі.

Окремої уваги заслуговує питання забезпечення єдності судової практики у межах різних юрисдикцій. Нерідко виникають ситуації, коли суди

цивільної та господарської юрисдикцій по-різному тлумачать одні й ті самі норми матеріального права. У цьому контексті Велика Палата Верховного Суду відіграє роль уніфікатора, забезпечуючи міжюрисдикційну єдність. Для суддів нижчих інстанцій це означає необхідність моніторингу не лише практики своєї юрисдикції, а й правових позицій Великої Палати, які мають універсальний характер.

Підсумовуючи, правове значення висновків Верховного Суду полягає у створенні прозорих стандартів застосування права. Взаємодія Верховного Суду та КСУ, орієнтація на практику ЄСПЛ та подолання маніпуляцій з боку нижчих судів формують цілісну архітектуру українського правосуддя. Це не просто формальні вимоги, а живий механізм, що забезпечує верховенство права.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text
3. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text
4. Адміністративно-правові засади реалізації кадрової політики в системі правосуддя України : навч. посібник / А. В. Боровик, А. В. Попик [та ін.]. Одеса :Гельветика, 2021. 248 с.
5. ENCJ Report 2022-2023: Independence, Accountability and Quality of the Judiciary.
URL:https://www.encj.eu/images/stories/pdf/GA/Ljubljana/encj%20report%20iaq%202022 2023%20ljubljana%20adopted%20ga.pdf
6. Judicial training principles : accepted General Assembly of the European Judicial Training Network on the 10th June 2016. URL:https://portal.ejtn.eu/PageFiles/15756/Judicial Training Principles_EN.pdf

Ключові слова: Верховний Суд, правовий висновок, єдність судової практики.
Keywords: Supreme Court, legal opinion, unity of case law.

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Довбня Давід Володимирович
здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У нинішніх умовах розвитку української державності особливої актуальності набуває діяльність української прокуратури, адже саме вона здійснює наглядову функцію за оперативно-розшуковими діями та досудовими розслідуваннями правоохоронних органів забезпечуючи їхню діяльність відповідно до закону та недопущення порушення прав і свобод людини навіть за складних обставин. Водночас органи прокуратури представляють національні інтереси в суді, зокрема у справах, що стосуються шкоди, завданої внаслідок збройної агресії. Ще одним важливим напрямком діяльності прокуратури є документування та розслідування воєнних злочинів, зокрема тих, що загрожують миру, безпеці людини та міжнародному правопорядку. У цьому контексті вирішальне значення має співпраця з міжнародними інституціями, зокрема з Міжнародним кримінальним судом.

Практика роботи прокуратури в умовах воєнного стану показує значне зростання навантаження на органи правопорядку, зокрема в сфері розслідування воєнних злочинів. Прокурори документують факти збройної агресії, зокрема обстріли цивільної інфраструктури, незаконне позбавлення волі, катування та депортацію населення. Зібрані матеріали використовуються як у національних судах, так і передаються до міжнародних судових інституцій, зокрема Міжнародного кримінального суду.

Прикладом практичної діяльності прокуратури України під час воєнного стану є розслідування воєнних злочинів, які сталися під час окупації населених пунктів Київської області, зокрема подій у Бучі. Після звільнення міста у 2022 році прокуратура активно почала документувати факти масових убивств цивільних, катувань та інших порушень міжнародного гуманітарного права. У рамках кримінальних проваджень прокурори керували розслідуванням, координували роботу слідчих, судово-медичних експертів та міжнародних партнерів. Було проведено ексгумацію тіл загиблих, зафіксовано численні докази злочинів, зібрано свідчення очевидців та потерпілих [1]. За результатами цієї роботи окремим військовослужбовцям збройних сил російської федерації було повідомлено про підозру у вчиненні злочинів, передбачених, зокрема, статтею 438 Кримінального кодексу України [2]. Ці матеріали також передавалися для подальшого розгляду до міжнародних інституцій, зокрема Міжнародного кримінального суду, що свідчить про тісну співпрацю української прокуратури з міжнародною спільнотою у питанні притягнення винних до відповідальності. Цей приклад показує, що в умовах воєнного стану прокуратура не лише виконує свої традиційні функції, але й відіграє важливу роль у фіксації та розслідуванні міжнародних злочинів,

забезпечуючи принцип невідворотності покарання. Результати розслідувань воєнних злочинів, які сталися в Бучі, Ірпені, Гостомелі та інших звільнених населених пунктах, допомагають створити доказову базу для притягнення винних до відповідальності як на національному, так і на міжнародному рівні.

Такі справи, у розслідуванні яких значну роль відіграє прокуратура, сприяють утвердженню принципу невідворотності покарання за найтяжчі злочини, згідно з нормами міжнародного гуманітарного права. Співпраця з міжнародними організаціями, зокрема з Міжнародним кримінальним судом, допомагає підвищити ефективність розслідувань і забезпечити їх відповідність міжнародним стандартам.

Дослідження ролі прокуратури в Україні під час воєнного стану показують, що її діяльність є складною та багатогранною, відіграючи вирішальну стратегічну роль у підтримці верховенства права та захисті інтересів держави та її громадян. Прокуратура виконує важливі функції, включаючи підтримання публічного обвинувачення, процесуальне керівництво досудовими розслідуваннями та представництво інтересів держави в суді, адаптуючи свої методи до конкретних обставин воєнного стану та зростаючих вимог безпеки. Розслідування воєнних злочинів, особливо тих, що сталися на звільнених територіях, демонструють ефективність прокуратури в документуванні злочинів, фіксації, забезпеченні неупередженості розслідувань та підготовці матеріалів для національних та міжнародних судових органів. Крім того, діяльність прокуратури під час воєнного стану сприяє встановленню принципу невідворотності покарання, захисту прав людини та підвищенню довіри громадськості до системи правосуддя.

Список використаних джерел

1. Драган О.В. Реалізація функцій органів прокуратури України в період дії воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського університету.* 2023. № 5(2). С. 112-126. URL: https://doaj.org/article/63013b387c234cd9b930534d0ffab09f

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14/ed20241226

Ключові слова: Прокуратура України, воєнний стан, кримінальне правосуддя, воєнні злочини, державна зрада, правоохоронні органи, досудове розслідування, міжнародне гуманітарне право, функції прокурора, верховенство права.

Keywords: Prosecutor's Office of Ukraine, martial law, criminal justice, war crimes, treason, law enforcement agencies, pre-trial investigation, international humanitarian law, functions of the prosecutor, rule of law.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Кісліцина І.О.

Довгонюк Ірина Олександрівна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ У РОЗСЛІДУВАННІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасних умовах збройної агресії проти України проблема розслідування воєнних злочинів набуває особливої актуальності як на національному, так і на міжнародному рівнях. Повномасштабна війна призвела до значної кількості порушень норм міжнародного гуманітарного права, що вимагає ефективного реагування з боку державних органів. Воєнні злочини охоплюють серйозні порушення законів і звичаїв війни, зокрема умисні вбивства цивільного населення, катування, нелюдське поводження, руйнування цивільної інфраструктури та незаконне переміщення осіб.

Нормативно-правову основу для притягнення винних до відповідальності за воєнні злочини становлять міжнародні та національні акти. Зокрема, важливе значення мають Женевські конвенції 1949 року та додаткові протоколи до них [1, 2], які регламентують захист жертв війни, а також Римський статут Міжнародного кримінального суду, що визначає перелік воєнних злочинів та механізми міжнародного кримінального переслідування [3]. Крім того, національне законодавство України унормовується з міжнародними стандартами в цій сфері, що дозволяє ефективніше здійснювати правосуддя.

Ключову роль у розслідуванні воєнних злочинів відіграє прокуратура України. Відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України, прокурор здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, координує діяльність слідчих органів та забезпечує дотримання законності [4]. Він має повноваження визначати напрям розслідування, надавати обов’язкові для виконання вказівки слідчим і контролювати їх діяльність [5].

Важливим етапом розслідування є належна фіксація та документування воєнних злочинів. Прокурори разом зі слідчими здійснюють огляд місць подій, збір речових доказів, допит свідків і потерпілих. Особливого значення в сучасних умовах набуває використання цифрових технологій, зокрема аналіз відкритих джерел інформації (OSINT), супутникових знімків, відеозаписів і матеріалів із соціальних мереж [6]. Це дозволяє значно розширити доказову базу та підвищити ефективність розслідування.

Окрему увагу слід приділити міжнародному співробітництву у сфері розслідування воєнних злочинів. Україна активно взаємодіє з Міжнародним кримінальним судом, а також з іншими міжнародними організаціями та правоохоронними структурами іноземних держав. Така співпраця включає

обмін доказами, створення спільних слідчих груп, проведення експертиз і надання правової допомоги.

Практика свідчить про масштабність проблеми воєнних злочинів. Після деокупації окремих територій України було виявлено численні факти масових вбивств цивільного населення, зокрема у Бучі та Ірпені, що отримали широкий міжнародний резонанс і стали предметом кримінальних розслідувань. Ці події підтверджують необхідність ефективної діяльності прокуратури у документуванні злочинів і забезпеченні притягнення винних до відповідальності.

Разом із тим процес розслідування воєнних злочинів супроводжується низкою труднощів. До них належать небезпека проведення слідчих дій у зоні бойових дій, обмежений доступ до тимчасово окупованих територій, велика кількість кримінальних проваджень та складність збору доказів. Крім того, існує ризик втрати або знищення доказової бази, що ускладнює встановлення істини та притягнення винних осіб до відповідальності. На сайті Офісу Генерального прокурора створено онлайн-ресурс для належного документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних російською армією в Україні [6].

Отже, прокуратура України відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного розслідування воєнних злочинів. Її діяльність спрямована на реалізацію принципу невідворотності покарання, захист прав людини та відновлення справедливості. Поєднання національних правових механізмів із міжнародним співробітництвом є важливою умовою досягнення цих цілей у період воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Женевські конвенції про захист жертв війни від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114%D0%B0-03#Text (дата звернення: 07.04.2026).
2. Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 07.04.2026).
3. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 07.04.2026).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 07.04.2026).
5. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18 (дата звернення: 07.04.2026).
6. Офіс Генерального прокурора України. Фіксація воєнних злочинів. URL: https://warcrimes.gov.ua (дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: воєнні злочини, воєнний стан, прокуратура України, досудове розслідування, процесуальне керівництво, міжнародне гуманітарне право, документування злочинів, доказова

база, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, Женевські конвенції, права людини, міжнародне співробітництво, кримінальне провадження, відповідальність за воєнні злочини
Keywords: war crimes, martial law, Prosecutor's Office of Ukraine, pre-trial investigation, procedural guidance, international humanitarian law, documentation of crimes, evidence base, International Criminal Court, Rome Statute, Geneva Conventions, human rights, international cooperation, criminal proceedings, liability for war crimes
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Донська Діана Вадимівна
здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФІКСАЦІЯ АДВОКАТОМ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ

У сучасній правовій державі гарантія дотримання прав і свобод людини під час кримінального провадження є одним із ключових критеріїв ефективності правосуддя. Особливого значення ця проблема набуває на стадії досудового розслідування, де існує підвищений ризик порушення прав учасників процесу. У цьому контексті важлива роль належить адвокату як професійному захиснику, який забезпечує реалізацію права на захист, у тому числі шляхом фіксації порушень під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Актуальність теми зумовлена поширеністю випадків недотримання процесуальних гарантій: проведення слідчих дій без належного процесуального оформлення, обмеження права на захист, недопуск адвоката, психологічний тиск на учасників провадження, порушення порядку проведення обшуків, допитів та інших процесуальних дій. У таких умовах саме належна фіксація порушень є підґрунтям для подальшого їх оскарження та захисту прав особи [1, с. 210].

Правове регулювання діяльності адвоката у цій сфері базується на положеннях Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також міжнародних актах, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Важливе значення має практика Європейського суду з прав людини, яка формує стандарти справедливого судового розгляду та допустимості доказів. Фіксація порушень прав адвокатом є процесуальною та тактичною діяльністю, що включає систему дій, спрямованих на документування неправомірної поведінки органів досудового розслідування. Основними способами такої фіксації є:

- внесення зауважень до протоколу слідчої дії. Це один із найважливіших інструментів, оскільки протокол є офіційним документом, що має доказове значення. Адвокат повинен уважно перевіряти його зміст, вимагати

відображення всіх обставин та фіксувати будь-які порушення. У разі відмови слідчого внести зауваження, це також має бути зафіксовано;
- подання клопотань і заяв. Адвокат має право заявляти клопотання щодо усунення порушень, забезпечення прав учасників, проведення додаткових процесуальних дій. Такі документи створюють письмовий доказ активної позиції сторони захисту;
- застосування технічних засобів фіксації. Використання аудіо- та відеозапису дозволяє об'єктивно зафіксувати хід слідчої дії, поведінку її учасників та можливі порушення. Особливо це актуально у випадках конфліктних ситуацій;
- складання адвокатських документів. До них належать акти, довідки, протоколи опитування осіб. Вони не мають статусу процесуальних документів, однак можуть бути використані як додаткові докази;
- залучення свідків та спеціалістів. Присутність третіх осіб може сприяти об'єктивній фіксації порушень і підвищує доказову силу відповідних фактів [2, с. 312].

Важливим аспектом є не лише сама фіксація, але й її належне оформлення. Недотримання формальних вимог може призвести до втрати доказового значення зафіксованих порушень. Саме тому адвокат повинен володіти високим рівнем процесуальної грамотності та практичних навичок.

Практичне значення фіксації порушень проявляється у таких наслідках:

- визнання доказів недопустимими у зв'язку з їх отриманням із порушенням закону;
- скасування незаконних рішень слідчого чи прокурора;
- можливість звернення до суду зі скаргами на дії органів досудового розслідування;
- формування позиції захисту для подальшого судового розгляду;
- звернення до міжнародних інституцій у разі вичерпання національних засобів захисту.

Разом з тим, існує низка проблем, що ускладнюють ефективну фіксацію порушень. Серед них: протидія з боку слідчих органів, формальний підхід до оформлення протоколів, обмеження у використанні технічних засобів, а також недостатній рівень підготовки окремих адвокатів. Крім того, відсутність належної реакції на зафіксовані порушення з боку суду знижує ефективність цієї діяльності [3, с.198].

Підвищення ефективності фіксації порушень можливе за умови:
- удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо обов'язкової відеофіксації слідчих дій;
- посилення відповідальності посадових осіб за порушення прав учасників процесу;

- розвитку практичних навичок адвокатів через тренінги та спеціалізовані навчальні програми;
- формування сталої судової практики щодо оцінки таких порушень.

Особливої уваги потребує питання співвідношення формальної та фактичної фіксації порушень. На практиці нерідко виникають ситуації, коли протокол слідчої дії формально відповідає вимогам закону, однак фактичні обставини її проведення суттєво відрізняються від відображених у документі.

У таких випадках роль адвоката полягає не лише у внесенні зауважень, але й у створенні альтернативного масиву доказів, який може спростувати офіційну версію подій.

Доцільно говорити про необхідність формування комплексного підходу до фіксації порушень, що поєднує процесуальні та позапроцесуальні засоби. Наприклад, паралельне використання відеофіксації, письмових заяв та показань свідків значно підвищує шанси на доведення факту порушення у суді. Такий підхід відповідає принципу змагальності сторін та сприяє встановленню об’єктивної істини у справі [4].

Будь-яке зволікання з боку адвоката може призвести до втрати доказів або ускладнення їх отримання в майбутньому. Тому адвокат повинен діяти оперативно, використовуючи всі надані законом інструменти одразу під час проведення слідчої дії.

Не менш важливою є і тактична складова діяльності адвоката. У деяких випадках надмірно конфліктна поведінка може призвести до ускладнення доступу до інформації або навіть до обмеження участі у слідчій дії. Водночас пасивна позиція також є неприйнятною, оскільки фактично сприяє порушенню прав клієнта. Таким чином, адвокат повинен дотримуватися балансу між принциповістю та професійною стриманістю.

Варто звернути увагу на значення фіксації порушень для подальших стадій кримінального провадження. Належно задокументовані порушення можуть стати підставою не лише для визнання доказів недопустимими, але й для формування загальної стратегії захисту. Зокрема, вони можуть впливати на оцінку судом достовірності доказів сторони обвинувачення та дотримання принципу справедливого судового розгляду [5, с. 42].

У цьому контексті важливим є також використання міжнародних стандартів захисту прав людини. Практика міжнародних судових інституцій демонструє, що систематичні або істотні порушення процедурних гарантій можуть бути підставою для визнання всього провадження несправедливим. Це ще раз підкреслює значення якісної та професійної фіксації таких порушень на ранніх стадіях процесу.

Фіксація адвокатом порушень прав під час слідчих дій виходить за межі суто технічної діяльності та набуває стратегічного значення. Вона є не лише інструментом реагування на порушення, але й засобом формування

доказової бази, впливу на хід кримінального провадження та забезпечення реалізації фундаментальних прав людини.

Список використаних джерел

1. Бабіков О. О. Докази і доказування у кримінальному провадженні України : монографія. Київ : Алерта, 2021. 384 с.
2. Гловюк І. В. Кримінальний процес : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 720 с.
3. Капліна О. В., Марочкін І. Є. Кримінальний процес України : навч. посіб. Харків : Право, 2021. 584 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, №11–12, № 13. Ст. 88.
5. Новицька Н.Б., Новицький А.М. *Правове забезпечення функціонування самоврядних інституцій адвокатури України.* Європейський правничий часопис. 2024. Вип. 24. С. 42 − 46.

Ключові слова: адвокатура, адвокат, досудове розслідування, слідчі дії, фіксація порушень, тактика захисту, верховенство права.
Keywords: advocacy, lawyer, pre-trial investigation, investigative actions, documentation of violations, defense strategy, rule of law

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Свида О. Г.

Дорош Дар'я Валеріївна
здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету "Одеська юридична академія"

НЕУПЕРЕДЖЕНІСТЬ ЯК ЗАСАДА ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІВ

Неупередженість є однією з ключових засад діяльності суддів та фундаментальною умовою реалізації принципу верховенства права [1, ст. 6]. Вона тісно пов'язана з такими складовими діяльності судді, як об'єктивність незалежність, однак має самостійне значення як гарантія справедливого та рівного правосуддя. Особливість суддівської діяльності полягає в тому, що суддя не лише формально застосовує норми права, а й здійснює їх тлумачення, оцінює докази та ухвалює рішення у межах наданих йому дискреційних повноважень У цьому контексті правозастосування традиційно характеризується формулою: «на власний розсуд, але в межах закону». Такий підхід зумовлює поєднання об'єктивних і суб'єктивних елементів у діяльності судді, що актуалізує питання забезпечення саме неупередженості як здатності ухвалювати рішення без впливу особистих переконань, інтересів чи зовнішніх чинників.

Неупередженість судді закріплена у Кодексі суддівської етики та міжнародних стандартах здійснення правосуддя. Вона передбачає відсутність будь-якої упередженості, а також обов'язок судді діяти таким чином, щоб виключити навіть сумніви у своїй безсторонності. Водночас законодавство визнає, що суддя формує внутрішнє переконання на основі оцінки доказів і обставин справи, що свідчить про невід'ємність суддівського розсуду, однак цей розсуд має чіткі межі, визначені законом і принципами етики.

Також цікавий факт, конституційні гарантії незалежності суддів передбачають, що суддя не несе відповідальності за ухвалене рішення, якщо воно прийняте добросовісно, без умислу чи грубої недбалості [5]. З одного боку, це забезпечує свободу здійснення правосуддя, а з іншого − створює потенційні ризики зловживання дискреційними повноваженнями. У цьому аспекті виникає необхідність чіткого розмежування допустимого суддівського розсуду та проявів упередженості.

Практика свідчить, що проблема неупередженості має не лише теоретичний, а й прикладний характер. Зокрема, аналіз діяльності суддів виявляє випадки непослідовного застосування норм права, коли аналогічні правопорушення оцінюються по-різному залежно від суб'єкта. Такі ситуації можуть свідчити про вибірковий підхід, що суперечить принципу неупередженості. Аналогічно, різне застосування санкцій у подібних категоріях справ без належного обґрунтування також підриває довіру до судової влади та створює враження необ'єктивності [4].

Важливим інструментом забезпечення неупередженості є інститут відводу та самовідводу судді. Судова практика виходить із того, що підставою для відсторонення судді може бути не лише встановлена упередженість, але й наявність обґрунтованих сумнівів у його безсторонності [3]. При цьому застосовуються два критерії: суб'єктивний, що стосується особистої поведінки

судді, та об'єктивний, який враховує сприйняття суду з боку суспільства. Таким чином, суд має бути не лише неупередженим, але й виглядати таким у очах громадськості. Водночас ефективність цього механізму на практиці не завжди є належною, оскільки судді не завжди використовують інститут самовідводу за наявності потенційного конфлікту інтересів.

Кодекс суддівської етики встановлює загальні стандарти поведінки судді, зокрема щодо неупередженості, уникнення конфлікту інтересів та недопущення поза процесуального впливу [2]. Проте ці положення часто мають декларативний характер і потребують подальшої конкретизації у правозастосовній практиці. З огляду на значну свободу суддівського розсуду, саме етичні норми відіграють ключову роль у забезпеченні неупередженості як внутрішнього стандарту професійної поведінки.

Отже, неупередженість є центральним елементом у функціонуванні судді і забезпечує зважування незалежності суддівства та вірності принципу правосуддя. Це як юридична, так і етична необхідність змісту їх дискреційної
влади. Встановлення етичних стандартів та побудова інтегрованої практики застосування таких стандартів разом із встановленням професійної культури
серед представників суддівського корпусу, з одного боку, допоможе зміцнити віру людей у систему правосуддя та сприяти її ефективному функціонуванню.

Список використаних джерел

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (дата звернення: 29.03.2026).
2. Кодекс суддівської етики: Затверджено XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013 (із змінами).
URL:https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text
3. Прасолов В. Самовідвід – *погляд з точки зору виконання обов'язку та перетворення його у право*: Судово-юридичної газета. 11 грудня 2025 року.
URL:https://sud.ua/uk/news/blog/349789-samootvod-v-ugolovnom-protsesse-vzglyad-s-tochki-zreniya-vypolneniya-obyazannosti-i-preobrazovaniya-ee-v-pravo
4. Як судді видають свою упередженість: практика ГРД // Громадська рада доброчесності. Офіційний сайт Громадської ради доброчесності.
URL: https://grd.gov.ua/news/iak-suddi-vydaiut-svoiu-uperedzhenist-praktyka-hrd/ (дата звернення: 29.03.2026).
5. Мельник М. Відповідальність судді за ухвалене ним судове рішення. Офіційний сайт Національної асоціації адвокатів України.
URL:https://unba.org.ua/publications/10306-vidpovidal-nist-suddi-za-uhvalene-nim-sudove-rishennya.html (дата звернення: 29.03.2026).

Ключові слова: професійна етика, неупередженість, самовідвід, правосуддя, практика судів, верховенство права, етичні стандарти, правосуддя в Україні.
Keywords: professional ethics, impartiality, recusal, justice, judicial practice, rule of law, ethical standards, justice in Ukraine.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Свида О. Г.

Дранко Дарина Юріївна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА СУЧАСНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Боротьба з корупцією є одним із ключових пріоритетів державної політики України, особливо в контексті євроінтеграційних прагнень та виконання міжнародних зобов'язань. У сучасних умовах міжнародна співпраця антикорупційних органів виступає важливим індикатором інституційної спроможності держави забезпечувати ефективну протидію транснаціональним корупційним правопорушенням та реалізовувати міжнародні антикорупційні зобов'язання.

Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ) є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень [1], ефективність роботи якого в тому числі залежить від якості його міжнародної співпраці, що охоплює взаємодію з іноземними правоохоронними органами, міжнародними організаціями та донорськими програмами, тобто інтегрованості цього органу в систему міжнародної антикорупційної взаємодії. Особливого значення міжнародна діяльність НАБУ набуває в умовах воєнного стану та майбутнього повоєнного відновлення України.

Правовою основою міжнародного співробітництва НАБУ є Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» № 1698-VII від 14.10.2014 (далі – Закон). Так, відповідно до статті 16 Закону, обов'язком НАБУ є здійснення міжнародного співробітництва у межах своєї компетенції відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України. Крім того, у статті 17 Закону закріплено права НАБУ, зокрема НАБУ та його працівникам для виконання покладених на них обов'язків надається право на здійснення правового співробітництва із компетентними органами іноземних держав, міжнародними організаціями з питань проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості на підставі законів та міжнародних договорів України [1].

Варто також зауважити, що правовою основою міжнародної діяльності НАБУ слугують Кримінальний процесуальний кодекс України (Розділ IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження) [2], двосторонні договори про правову допомогу у кримінальних справах, зокрема з США (1998), Польщею (1993), Великою Британією (1993) та іншими державами, а також низка міжнародних конвенцій, ратифікованих Україною.

Одним із ключових напрямів міжнародного співробітництва НАБУ є взаємодія з інституціями Європейського Союзу, передусім з Eurojust, яка відбувається в межах Угоди про співробітництво між Україною та

Євроюстом, підписаної 27.06.2016 та введеної в дію 02.09.2017 [3]. Цей двосторонній документ створив правові передумови для участі України у механізмах координації міжнародного кримінального правосуддя, зокрема можливість відрядження до Євроюсту прокурора-офіцера зв'язку (liaison prosecutor), обмін персональними даними та оперативною інформацією в рамках спільних розслідувань транснаціональних корупційних злочинів, що сприяє інтеграції НАБУ до європейського простору кримінальної юстиції та посиленню ефективності міжнародних розслідувань. Крім того, важливим напрямом співробітництва НАБУ з інституціями ЄС є взаємодія з Європолом, яка здійснюється через захищену мережу SIENA (Secured Information Exchange Network Application). Зазначена мережа забезпечує безпечний обмін оперативними та персональними даними між правоохоронними органами країн ЄС і їх партнерів.

Слід зазначити, що, окрім іншого, важливим форматом міжнародної співпраці є участь НАБУ у механізмах зовнішнього моніторингу та оцінки. Антикорупційна мережа OECP для країн Східної Європи та Центральної Азії (ACN OECD) систематично оцінює стан антикорупційних реформ в Україні в рамках Стамбульського плану дій. За результатами звіту, обговореного на пленарному засіданні OECP у жовтні 2023 року, НАБУ та Спеціалізована антикорупційна прокуратура (далі – САП) отримали позитивну оцінку щодо прогресу у виявленні та розслідуванні топ-корупційних злочинів [4]. На нашу думку, участь НАБУ у зазначених заходах свідчить про залученість України до міжнародних процедур оцінювання ефективності антикорупційної політики та забезпечує імплементацію міжнародних стандартів прозорості та підзвітності діяльності антикорупційних органів.

З іншого боку, Україна проходить оцінювання в рамках GRECO – Групи держав Ради Європи проти корупції, яка у своїх звітах неодноразово вказувала на необхідність зміцнення інституційної незалежності НАБУ як ключової умови ефективної антикорупційної роботи [5].

Значну роль у розвитку інституційної спроможності НАБУ відіграє двостороння співпраця з іноземними державами. Сполучені Штати Америки є одним із найважливіших партнерів бюро: американські фахівці брали участь у підготовці перших детективів НАБУ ще на етапі його становлення у 2015, а USAID реалізує в Україні програми підтримки антикорупційних органів [6], що сприяє впровадженню сучасних методик кримінального аналізу та підвищенню професійної спроможності детективів НАБУ. Тісна взаємодія налагоджена також із Центральним антикорупційним бюро Республіки Польща (CBA). У вересні 2023 року у Львові відбулася зустріч керівництва обох відомств, присвячена поглибленню співпраці та обміну сучасними практиками антикорупційних розслідувань [6].

Окремим і вкрай важливим напрямом міжнародної діяльності НАБУ є участь у розшуку, арешті та поверненні в Україну активів, здобутих корупційним шляхом, що становить один із ключових елементів міжнародного механізму відновлення справедливості у сфері протидії корупційним правопорушенням та забезпечення відшкодування шкоди державі. Цей напрям реалізується у взаємодії з Національним агентством з питань виявлення, розшуку та управління активами (АРМА), а також через запити про міжнародну правову допомогу відповідно до розділу IX КПК України [2]. Разом з тим, правозастосовна практика свідчить, що ефективне повернення активів можливе лише за умови чіткої координації між НАБУ, САП та іноземними компетентними органами, а також наявності стабільної договірно-правової бази.

Попри певні досягнення та здобутки міжнародна співпраця НАБУ стикається з низкою викликів. Так, зокрема, 22 липня 2025 року Верховна Рада України прийняла Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із зникненням осіб безвісти за особливих обставин в умовах воєнного стану № 12414, що суттєво обмежив повноваження НАБУ, зокрема надавши Генеральному прокурору право передавати справи з підслідності бюро іншим органам і доступ до всіх матеріалів НАБУ [7]. Вказані законодавчі зміни викликали застереження міжнародних партнерів України щодо можливого звуження інституційної незалежності антикорупційних органів, що безпосередньо впливає на рівень довіри до України як учасника міжнародної антикорупційної взаємодії.

Отже, міжнародна співпраця НАБУ є багатовекторною і охоплює взаємодію з інституціями ЄС (Євроюст, Європол), моніторинговими механізмами ОЕСР та GRECO, двосторонніми партнерами (США, Польща та ін.), а також діяльність у сфері повернення активів. Міжнародна взаємодія НАБУ виступає важливим елементом механізму забезпечення верховенства права та реалізації міжнародних антикорупційних зобов'язань України. Подальший розвиток такої співпраці безпосередньо залежить від гарантування стабільності правового статусу НАБУ та недопущення звуження його процесуальної автономії.

Список використаних джерел

1. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
3. Угода про співробітництво між Україною та Євроюстом від 27.06.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-16

4. Звіт ОЕСР щодо антикорупційних реформ України за 2022–2023 роки. URL:https://nazk.gov.ua/uk/novyny/oesr-pozytyvno-otsinyla-robotu-systemy-antykoruptsiynyh-organiv-ukrainy-zvit/
5. GRECO. Fourth Evaluation Round. Compliance Report on Ukraine. Adopted at the 84th Plenary Meeting. Strasbourg, 2019. URL:https://rm.coe.int/grecoeval4rep-2016-9-p3-76-greco-19-23-2017-/1680737206
6. НАБУ. Міжнародне співробітництво. Офіційний вебсайт НАБУ. URL:https://nabu.gov.ua/tags/mizhnarodne-spivrobitnyctvo/
7. Рада ухвалила законопроєкт №12414, що підпорядковує діяльність НАБУ і САП Генпрокурору. Юридична газета. 22 липня 2025. URL: 7
Ключові слова: НАБУ, міжнародна співпраця, антикорупційна діяльність, Євроюст, Європол, ОЕСР, GRECO, повернення активів, інституційна незалежність, євроінтеграція.
Keywords: NABU, international cooperation, anti-corruption activity, Eurojust, Europol, OECD, GRECO, asset recovery, institutional independence, European integration.
Науковий керівник: асист. Щербатий Р.Р.

Друзь Аліна Володимирівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах запровадження воєнного стану в Україні суттєво трансформуються підходи до здійснення кримінального провадження, що безпосередньо впливає на реалізацію повноважень прокурора як одного з ключових суб'єктів кримінальної юстиції. Збройна агресія, підвищений рівень суспільної небезпеки, обмеження прав і свобод людини, а також необхідність оперативного реагування на кримінальні правопорушення зумовлюють появу нових викликів у діяльності органів прокуратури. Особливої актуальності набувають питання дотримання балансу між забезпеченням публічної безпеки та гарантіями прав людини, ефективності процесуального керівництва, а також належного підтримання публічного обвинувачення в умовах спрощених чи змінених процедур кримінального провадження.

Водночас практика застосування норм законодавства в умовах воєнного стану виявляє низку проблем, пов'язаних із реалізацією повноважень прокурора, зокрема щодо процесуального контролю за досудовим розслідуванням, взаємодії з іншими правоохоронними органами, забезпечення доказування та дотримання процесуальних строків. Наявні

колізії та прогалини в нормативно-правовому регулюванні, а також об’єктивні труднощі, спричинені бойовими діями, обмежують можливості ефективного виконання прокурором своїх функцій. У зв’язку з цим дослідження проблем реалізації повноважень прокурора у кримінальній сфері в умовах воєнного стану є актуальним і має важливе теоретичне та практичне значення для вдосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної діяльності.

Однією з ключових проблем є ускладнення реалізації процесуального керівництва досудовим розслідуванням через об’єктивні обставини воєнного стану, зокрема руйнування інфраструктури, втрату доступу до місць подій та зміну територіальної підслідності кримінальних проваджень. Як зазначають дослідники, воєнний стан зумовлює необхідність оперативного перерозподілу повноважень між органами кримінальної юстиції, що ускладнює належну координацію між прокурором і слідчим та знижує ефективність процесуального керівництва. У науковій літературі підкреслюється, що «Прокурор у кримінальному провадженні здійснює надані повноваження владно-розпорядчого характеру від його початку і до завершення», однак в умовах воєнного стану реалізація цих повноважень істотно ускладнюється через нестабільність функціонування органів досудового розслідування [1, с. 96-97].

Іншою суттєвою проблемою є порушення або обмеження процесуальних строків досудового розслідування та судового розгляду, що зумовлено як безпековими факторами, так і змінами законодавчого регулювання. Як зазначає В. Топчій, воєнний стан істотно вплинув на строки кримінального провадження та порядок їх обчислення, що призводить до ризику затягування кримінальних процедур та ускладнення реалізації принципу розумних строків [2, с. 237]. У цьому контексті прокурор стикається з необхідністю балансування між забезпеченням оперативності провадження та дотриманням процесуальних гарантій учасників кримінального процесу, що ускладнює ефективне виконання наглядових функцій.

Окрему проблему становить ускладнення реалізації функції процесуального контролю та доказування, зокрема у справах щодо воєнних злочинів. У наукових дослідженнях наголошується, що збирання та фіксація доказів у зоні бойових дій є ускладненими або навіть неможливими через ризики для життя учасників процесу та обмежений доступ до місць подій. Варто зауважити, що участь прокурора у доказуванні воєнних злочинів ускладнюється «специфікою воєнних умов та високим рівнем ризиків під час фіксації доказової інформації». Це безпосередньо впливає на якість та повноту доказової бази, що формує підстави для обвинувачення.

Також значною проблемою є нормативна нестабільність та часті зміни кримінального процесуального законодавства, що регулює повноваження прокурора в умовах воєнного стану. Як підкреслюється в наукових джерелах, законодавчі зміни, запроваджені у зв'язку з воєнним станом, часто мають ситуативний характер, що призводить до неоднозначного тлумачення повноважень прокурора та виникнення правозастосовних колізій. Це ускладнює забезпечення єдності прокурорської практики та створює ризики порушення принципу правової визначеності.

Отже, проблеми реалізації повноважень прокурора в умовах воєнного стану мають комплексний характер і охоплюють організаційні, процесуальні та нормативні аспекти. Вони потребують подальшого наукового осмислення та вдосконалення законодавчого регулювання з метою забезпечення ефективності кримінального провадження та дотримання гарантій прав людини навіть в умовах надзвичайного правового режиму.

Подолання проблем реалізації повноважень прокурора у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану насамперед потребує удосконалення організаційно-управлінських механізмів здійснення процесуального керівництва. Доцільним є подальше нормативне закріплення гнучких моделей розподілу підслідності та піднаглядності кримінальних проваджень, що дозволить оперативно реагувати на зміну безпекової ситуації. Важливим також є посилення координаційної ролі прокурора шляхом запровадження більш чітких алгоритмів взаємодії між органами досудового розслідування та прокуратурою, зокрема із використанням дистанційних форм комунікації та електронного документообігу, що мінімізує вплив воєнних ризиків на ефективність процесуального керівництва.

Щодо проблем дотримання процесуальних строків, ефективним рішенням є законодавче уточнення механізмів їх зупинення, продовження або відновлення в умовах воєнного стану із забезпеченням балансу між оперативністю кримінального провадження та гарантіями прав його учасників. Доцільним є також уніфіковане тлумачення відповідних положень Кримінального процесуального кодексу України через роз'яснення Верховного Суду або Генеральної прокуратури, що сприятиме формуванню сталої правозастосовної практики та зменшенню процесуальної невизначеності.

У сфері збирання та фіксації доказів, особливо у справах про воєнні злочини, перспективним напрямом є активне впровадження цифрових технологій доказування, зокрема використання дистанційної фото- та відеофіксації, супутникових даних, відкритих джерел (OSINT), а також стандартизованих протоколів документування воєнних злочинів. Окрім цього, доцільним є розширення міжнародного співробітництва прокуратури

з міжнародними судовими та правозахисними інституціями, що дозволить підвищити якість та допустимість зібраних доказів у майбутніх судових процесах.

Таким чином, вирішення проблем реалізації повноважень прокурора в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу, що поєднує нормативне вдосконалення кримінального процесуального законодавства, організаційні зміни у діяльності органів прокуратури та впровадження сучасних технологічних рішень у доказуванні. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню ефективності прокурорської діяльності, забезпеченню законності кримінального провадження та дотриманню прав і свобод людини навіть в умовах надзвичайних правових режимів.

Список використаних джерел

1. Фідря, Ю. О., Назарук, О. І. (2023). *Кримінальна процесуальна діяльність прокурора в умовах воєнного стану.* Історико-правовий часопис, *18*(1), 95–101. https://doi.org/10.32782/2409-4544/2022-1/12. URL:https://chasopys.hl.vnu.volyn.ua/index.php/chasopys/article/view/108/102 (дата звернення: 01.04.2026);
2. Топчій, В. В. (2024). О*собливості здійснення та реалізації кримінального провадження в умовах воєнного стану.* Ірпінський юридичний часопис, (2(15), 233–242. Https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-233-242. URL:https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/218/218 (дата звернення: 01.04.2026);

Ключові слова: прокуратура, кримінальне провадження, прокурор, повноваження прокурора, процесуальне керівництво, воєнний стан, кримінальна юстиція, досудове розслідування, процесуальні строки, доказування, воєнні злочини, правозастосування, кримінальний процес, Кримінальний процесуальний кодекс України, правові колізії, гарантії прав людини, верховенство права, правоохоронні органи, ефективність правосуддя, нормативно-правове регулювання.

Keywords: prosecutor's office, criminal proceedings, prosecutor, powers of the prosecutor, procedural guidance, martial law, criminal justice, pre-trial investigation, procedural deadlines, evidence collection, war crimes, law enforcement practice, criminal procedure, Criminal Procedure Code of Ukraine, legal conflicts, human rights guarantees, rule of law, law enforcement agencies, efficiency of justice, legal regulation.

Науковий керівник: к. ю. н., доц. Свида О. Г.

Дудник Віра Юріївна

здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ СУМІЩЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ДІЯЛЬНІСТЮ МЕДІАТОРА

Проблематика суміщення адвокатської діяльності з діяльністю медіатора в сучасних умовах розвитку правової системи України набуває особливої актуальності, що зумовлено як поширенням альтернативних способів вирішення спорів, так і трансформацією ролі правника у суспільстві. Водночас адвокатська діяльність традиційно пов'язана із представництвом інтересів конкретної сторони, що зумовлює виникнення низки дискусійних питань щодо можливості адвокатом поєднання цих двох професійних ролей.

Інститут медіації, що нині активно інтегрується у правозастосовну практику, спрямований на вироблення спільно прийнятного рішення між учасниками конфлікту за участю незалежного посередника. Відповідно до положень Закону України «Про медіацію», медіація визначається як позасудова, добровільна, конфіденційна та впорядкована процедура, у межах якої сторони за сприяння медіатора прагнуть попередити виникнення або врегулювати спір шляхом проведення переговорів. При цьому медіатором визнається спеціально підготовлена фізична особа, яка є нейтральною, незалежною та неупередженою і здійснює проведення цієї процедури.

Зі свого боку, відповідно до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатська діяльність трактується як самостійна професійна діяльність адвоката, спрямована на здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнтові. Водночас Правила адвокатської етики закріплюють як один із базових принципів адвокатської професії заборону конфлікту інтересів, під яким розуміється суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами й обов'язками, що здатна вплинути на його об'єктивність чи неупередженість під час виконання професійних функцій, а також на прийняття відповідних рішень чи вчинення дій у межах адвокатської діяльності. У зв'язку з цим, Н. М. Крестовська та Л. Д. Романадзе підкреслюють, що адвокатові забороняється одночасно здійснювати представництво або захист двох чи більше клієнтів, інтереси яких є протилежними або можуть стати такими, а також надавати їм правову допомогу за наявності подібних обставин [2, с. 413].

Передусім слід звернути увагу на різну правову природу діяльності адвоката та медіатора. Адвокат, здійснюючи свою професійну діяльність, зобов'язаний діяти виключно в інтересах клієнта, забезпечуючи захист його прав та законних інтересів усіма не забороненими законом способами. Натомість медіатор повинен залишатися нейтральним, неупередженим та незалежним посередником, який не має права надавати перевагу жодній зі сторін. Саме ця фундаментальна відмінність і становить основу для дискусій щодо етичної та правової сумісності зазначених ролей.

Одним із ключових аспектів проблеми є питання дотримання принципу незалежності та уникнення конфлікту інтересів. У випадку, коли адвокат виступає одночасно і як представник клієнта, і як медіатор у пов'язаних або подібних справах, виникає ризик порушення принципу неупередженості. Навіть якщо така діяльність формально розмежована, існує ймовірність використання інформації, отриманої під час здійснення адвокатської діяльності, у процесі медіації, що може поставити під сумнів довіру до процедури та її результатів. Крім того, клієнти можуть сприймати адвоката-медіатора як особу, яка потенційно схиляється до певної позиції, що суперечить сутності медіації як добровільного та рівноправного процесу.

Не менш важливим є питання дотримання адвокатської таємниці та конфіденційності медіації. Обидва види діяльності передбачають високий рівень захисту інформації, однак характер цієї конфіденційності має певні відмінності. У медіації конфіденційність поширюється на весь процес переговорів і спрямована на створення довірливої атмосфери між сторонами. У свою чергу, адвокатська таємниця охоплює інформацію, отриману від клієнта, і має більш персоналізований характер. Поєднання цих режимів може породжувати складні ситуації, коли адвокат-медіатор змушений балансувати між різними стандартами професійної поведінки.

З цього приводу науковці О. А. Сєдашова та І. Л. Заверуха зазначають, що медіація не належить до видів адвокатської діяльності, а її учасники не набувають статусу клієнтів адвоката у межах здійснення ним професійних повноважень. Це пояснюється тим, що адвокат не укладає зі сторонами медіації договору про надання правової допомоги, який би передбачав їх захист, представництво чи інші юридичні послуги. У зв'язку з цим інформація, отримана адвокатом у ролі медіатора від сторін медіації, не може кваліфікуватися як адвокатська таємниця і, відповідно, не підпадає під гарантії, передбачені для адвокатської діяльності. Отже, на такі відомості не поширюється режим адвокатської конфіденційності, що означає відсутність у адвоката-медіатора належних правових підстав для відмови від надання показань на вимогу слідчих органів чи суду щодо обставин, які стали йому відомі під час проведення медіації, навіть якщо він посилається виключно на загальновизнані міжнародні принципи цієї процедури [3, с. 32].

На думку А. М. Ковальчук, найбільш дискусійним є не сам факт здійснення медіації адвокатом між сторонами конфлікту і навіть не укладення договору про надання правової допомоги. У разі успішного завершення медіації, коли сторони досягають згоди та відмовляються від взаємних претензій, наявні законодавчі чи доктринальні суперечності фактично втрачають практичне значення. Проблеми виникають у ситуації, коли сторони не доходять до компромісу. Якщо, наприклад, змоделювати випадок, коли адвокат однієї зі сторін виступає медіатором, проходить усі етапи

процедури, отримує додаткову інформацію від обох сторін, у тому числі під час індивідуальних бесід, але медіація не дає результату і справа повертається до судового розгляду, постає питання щодо його подальшої процесуальної ролі. Перехід адвоката в межах одного провадження зі статусу представника до ролі медіатора, а згодом знову до статусу адвоката виглядає нелогічним і пов'язаний із низкою ризиків для учасників спору. Особливо гостро постає проблема довіри, оскільки правник спочатку діє в інтересах однієї сторони, потім виконує функції неупередженого посередника, а згодом знову повертається до захисту клієнта. За таких умов інша сторона може розкрити йому конфіденційну інформацію, яка матиме значення для справи, і в разі неуспішності медіації адвокат фактично володітиме значно ширшим обсягом відомостей, ніж передбачалося спочатку. Таким чином, наведені ситуації свідчать про те, що можливість зміни адвокатом свого процесуального статусу в межах одного провадження створює підґрунтя для потенційних зловживань і недобросовісного використання отриманої інформації [1, с. 202].

Дискусійним також є питання нормативного регулювання суміщення цих видів діяльності. У багатьох правових системах допускається здійснення адвокатом функцій медіатора за умови дотримання певних обмежень, зокрема заборони одночасного представництва сторін у спорі, який розглядається у медіації, або обов'язку розкриття інформації про потенційний конфлікт інтересів. В Україні інститут медіації перебуває на етапі становлення, що зумовлює відсутність усталеної практики та єдиного підходу до вирішення зазначеного питання. Це, у свою чергу, породжує необхідність подальшого вдосконалення законодавства та професійних стандартів.

Водночас слід визнати, що суміщення адвокатської діяльності з діяльністю медіатора має і певні переваги. Адвокати володіють глибокими знаннями права, навичками аналізу конфліктних ситуацій та ведення переговорів, що може сприяти ефективності медіації. Крім того, участь адвокатів у розвитку медіації сприяє популяризації цього інституту та підвищенню довіри до нього з боку громадян. Проте такі переваги можуть бути реалізовані лише за умови чіткого розмежування ролей та дотримання високих стандартів професійної етики.

Особливої уваги заслуговує питання професійної ідентичності адвоката-медіатора. Поєднання двох різних функцій вимагає від фахівця здатності швидко змінювати модель поведінки залежно від конкретної ситуації. Якщо у ролі адвоката він має бути активним захисником інтересів клієнта, то у ролі медіатора – пасивним фасилітатором комунікації між сторонами. Така подвійність може створювати внутрішні суперечності та потребує високого рівня професійної підготовки.

Окремим дискусійним аспектом є питання довіри до результатів медіації за участю адвоката. З одного боку, професійний статус адвоката може підвищувати авторитет медіатора, з іншого – викликати сумніви щодо його нейтральності. У цьому контексті важливого значення набуває прозорість процедур, чітке інформування сторін про статус медіатора та отримання їхньої згоди на участь у процесі.

Таким чином, суміщення адвокатської діяльності з діяльністю медіатора містить як потенційні переваги, так і суттєві ризики. Основними дискусійними аспектами виступають проблема конфлікту інтересів, забезпечення неупередженості, дотримання конфіденційності, а також необхідність належного нормативного врегулювання. Вирішення цих питань потребує комплексного підходу, що включає, насамперед, дотримання адвокатом присяги адвоката та правил адвокатської етики, розмежування видів діяльності, відповідно до принципів їх здійснення, а також вдосконалення законодавства, розробку етичних стандартів та підвищення рівня професійної підготовки медіаторів. Лише за таких умов можливе ефективне та гармонійне здійснення цих двох видів діяльності адвокатом, що, у свою чергу, позитивно впливає на розвиток правової системи та стан захисту прав і свобод громадян в державі.

Список використаних джерел

1. Ковальчук А. М. Проблемні питання здійснення адвокатом медіативної діяльності в межах примирення підозрюваного з потерпілим у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства.* 2019. № 3. С. 197–205.
2. Крестовська Н. М., Романадзе Л. Д. Медіація у професійній діяльності юриста. Одеса: Екологія, 2019. 456 с.
3. Сєдашова О. А., Заверуха І. Л. Проблемні аспекти застосування медіації в діяльності адвоката. *Legal Bulletin*. 2020. №1. С. 28–35.

Ключові слова: адвокатська діяльність, медіація, адвокат, сумісництво професій, конфлікт інтересів, адвокатська етика, адвокатська таємниця, зловживання правом.
Keywords: legal practice, mediation, lawyer, combination of professions, conflict of interest, legal ethics, attorney-client privilege, abuse of rights.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Бакаянова Н. М.

Єм Аміна Олегівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Дослідження генезису прокуратури як державного інституту є надзвичайно актуальним в умовах реформування правоохоронних органів України та її євроінтеграційного курсу. Вивчення різних етапів становлення прокурорського нагляду дає змогу краще зрозуміти призначення цього органу в сучасній правовій системі та окреслити перспективи його подальшого вдосконалення [1, с. 11].

Термін «прокурор» походить від латинського слова procurator – управитель, представник. Уперше прокуратуру як державний інститут створено у XIII столітті у Франції для захисту інтересів королівської влади в судах. Зародки прокурорської функції на теренах сучасної України вбачаються ще в античних містах-державах Північного Причорномор'я – Ольвії, Херсонесі, Пантікапеї, де номофілаки (стражі законів) здійснювали нагляд за дотриманням законів та поведінкою посадових осіб [2].

На Лівобережній Україні та інших підконтрольних на той час іноземним державам землях у XVIII-XIX ст. прокурорські структури функціонували як складова відповідних імперських систем. Водночас на землях Галичини та Буковини в складі Австро-Угорської монархії діяла власна система державного обвинувачення, що ґрунтувалася на австрійському праві, зокрема існувала фінансова прокуратура (1852–1918 рр.) [3, с. 44].

Поворотним моментом у формуванні національної прокуратури стала доба Української революції 1917–1921 рр. Першим законодавчим актом власне українського прокурорського права став Закон «Про урядування прокурорського нагляду на Україні» від 4 січня 1918 р., ухвалений за часів Центральної Ради. Ним передбачалося утворення прокураторій при Генеральному суді та апеляційних судах. Першим Старшим прокурором Генерального суду було призначено Д. В. Маркевича. За доби Гетьманату (квітень–листопад 1918 р.) та Директорії продовжувалися спроби розбудови власної прокурорської системи [4, с. 105].

В радянський період (лютий 1919 р. – серпень 1991 р.) прокуратура УСРР/УРСР функціонувала на підставі Положення про прокурорський нагляд від 28 червня 1922 р. та підпорядковувалася союзному центру. Цей інститут перетворився на знаряддя репресивної машини, яка грубо порушувала права громадян, а прокурорський нагляд слугував насамперед ідеологічним цілям, а не захисту законності [4, с. 108; 5, с. 162].

З проголошенням незалежності України 5 листопада 1991 р. було ухвалено Закон України «Про прокуратуру», який заклав правові основи національного прокурорського інституту. Конституція України 1996 р. закріпила прокуратуру як самостійний орган (Розділ VII). Новий Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII, розроблений відповідно до європейських стандартів, суттєво звузив функції прокуратури: ліквідовано загальний нагляд і слідчі підрозділи, впроваджено органи прокурорського самоврядування. Конституційна

реформа 2016 р. вмонтувала прокуратуру до загальної системи правосуддя [6; 7].

За наслідками конституційної реформи щодо правосуддя [7] з положень Основного закону України не лише було виключено Розділ VII «Прокуратура» та унормовано основи конституційно-правового статусу цієї інституції у Розділі VIII «Правосуддя», але й здебільшого текстуально та змістовно змінено функції прокуратури, у порівнянні з попередньою її редакцією, що дало привід експертам охарактеризувати ці конституційні зміни як такі, що започаткували принципову новелізацію функцій і повноважень органів прокуратури [8, с. 118].

Так, характеризуючи функції й місце прокуратури в системі органів державної влади, а також статус прокурора за результатами конституційної реформи щодо правосуддя 2016 року, КСУ в одному із своїх нещодавніх рішень зауважив, що «… за новим українським конституційним правопорядком прокуратуру як інститут, що виконує функцію кримінального переслідування, структурно вмонтовано в загальну систему правосуддя» (третє речення абз. 1 підпункту 2.3 п. 2 мотивувальної частини) [9]. У цьому ж Рішенні КСУ намітив тенденцію до формування підходу, за якого на підставі збігу елементів діяльності прокурорів та суддів як осіб, яких єднає належність до правничої професії, вбачається потреба в застосуванні спільного (єдиного) підходу для вирішення інших питань, зокрема їх винагороди (перше речення абз. 3 підпункту 2.3 п. 2 мотивувальної частини) [9].

На момент сьогодення перед прокуратурою стоять воєнно-безпекові виклики. Збройна агресія російської федерації та запровадження правового режиму воєнного стану відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 поставили перед прокуратурою масштабні завдання у сфері військової юстиції, зокрема забезпечення військової дисципліни, процесуальне керівництво розслідуванням воєнних злочинів і координацію взаємодії в секторі безпеки і оборони [10]. Водночас ці завдання актуалізували вимогу збереження інституційної незалежності прокурорів і єдності стандартів їх діяльності, що є особливо складним в умовах розширення спеціалізації та посилення міжвідомчої взаємодії [11, с. 72-74].

Таким чином, прокуратура України пройшла складний шлях від розрізнених форм прокурорської функції в античних містах-державах і перших спроб власної державної розбудови в революційну добу – до радянського тоталітарного інституту й сучасного органу кримінального переслідування європейського зразка. Подальша розбудова прокурорської системи України має відбуватися в руслі євроінтеграційних зобов'язань держави та принципів верховенства права

Список використаних джерел

1. Борейко Г. Д., Броневицька О. М., Луцик В. В. та ін. Прокурорське право : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 640 с.
2. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України. Історія прокуратури України. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/history_gpu.html (дата звернення: 20.03.2026).
3. Никифорак М. В. Фінансова прокуратура Буковини у 1867–1918 рр. Право України. 2001. № 1. С. 133–134.
4. Костенко І. В., Огієвич С. М. Історичні аспекти виникнення, встановлення та розвитку системи органів прокуратури. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Одеса : Гельветика, 2020. Вип. 85. С. 105–110.
5. Долгополов А. М. *Виникнення та історичний шлях розвитку прокуратури.* Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2015. Вип. 232. С. 162–168.
6. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2–3. Ст. 12. (дата звернення: 20.03.2026).
7. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532. (дата звернення: 20.03.2026).
8. Шульган І.І. Прокурор в кримінальному процесі: дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2020. 238 с
9. У справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII: Рішення Конституційного Суду України від 18.06.2020 № 5- р(II)/2020. Справа № 3-189/2018(1819/18).
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text (дата звернення: 20.03.2026).
10. *Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України* від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. Офіційний вісник Президента України. 2022. № 5. Ст. 106.
11. Іванова Г. С. Соціально-правове забезпечення та гарантії діяльності працівників прокуратури в умовах реформування органів прокуратури України. Право та інноваційне суспільство. 2015. № 1(4). С. 70–75

Ключові слова: прокуратура, Україна, генезис, прокурорський нагляд, правова держава, кримінальне переслідування, реформування, конституційний орган, євроінтеграція.

Keywords: prosecutor's office, Ukraine, genesis, prosecutorial supervision, rule of law, criminal prosecution, reform, constitutional body, European integration.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М.О.

Єм Аміна Олегівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА: ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ

Актуальність досліджуваної теми зумовлена тим, що конфлікт інтересів у діяльності прокурора є критичною загрозою для об’єктивності, незалежності та законності в роботі органів прокуратури, що безпосередньо впливає на рівень суспільної довіри до системи правосуддя. Метою дослідження є аналіз теоретичних засад та практичних аспектів виявлення і врегулювання суперечностей між приватними інтересами прокурора та його службовими повноваженнями для вдосконалення правових механізмів запобігання корупції.

Як зазначають науковці Петрик О.Л. та Стрижак А.О., сутність проблеми полягає у виникненні суперечності між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що може негативно вплинути на об’єктивність або неупередженість прийняття рішень [1]. Специфіка прокурорської діяльності додає складності цьому процесу, оскільки прокурор діє від імені суспільства, яке є абстрактним суб’єктом, що ускладнює своєчасну ідентифікацію потенційних ризиків. Відповідно до статті 1 Закону України «Про запобігання корупції», розрізняють потенційний конфлікт інтересів як наявність приватного інтересу, що може вплинути на об'єктивність, та реальний конфлікт як фактичну суперечність між приватним інтересом і повноваженнями [2].

Проблеми виявлення конфлікту інтересів часто пов’язані з його латентним характером та ілюзією нормальних професійних відносин, яка може тривати у прихованій фазі довгий час. Дослідники Махова Л.О. та Виприцький А.О. наголошують на тому, що потенційний конфлікт інтересів на публічній службі особливо небезпечний тоді, коли він трансформується у латентну фазу та функціонує поза межами зовнішнього контролю [3]. Водночас стаття 19 Закону України «Про прокуратуру» визначає загальні засади діяльності прокурора, що базуються на верховенстві права та законності, а стаття 4 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів прямо зобов'язує кожного працівника уникати будь-яких дій, що можуть викликати сумнів у його незалежності [4]. Петрик О.Л. та Стрижак А.О. слушно зауважують, що низька правова культура та формалізм у виконанні

антикорупційних норм залишаються основними деструктивними чинниками в системі правосуддя [1].

Врегулювання виявлених суперечностей здійснюється через заходи, закріплені у статті 29 Закону України «Про запобігання корупції», серед яких найпоширенішими є усунення особи від виконання завдання, обмеження доступу до інформації або здійснення повноважень під зовнішнім контролем [2]. Як підкреслюють науковці Махова Л.О. та Виприцький А.О., для ефективного запобігання таким ситуаціям необхідно впроваджувати систему цінностей, що об'єднує професійну спільноту, та приділяти особливу увагу морально-психологічним рисам кадрів при їх підборі [3]. Згідно зі статтею 28 антикорупційного законодавства, прокурор має повідомити про наявність конфлікту не пізніше наступного робочого дня, що є обов'язковою процедурною вимогою для подальшого правомірного вирішення справи [2]. Крім того, стаття 14 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів акцентує увагу на обов'язку прокурора самостійно вживати заходів для недопущення ситуацій, де особисті інтереси можуть переважати над державними [4].

Отже, успішне врегулювання конфлікту інтересів у діяльності прокурора можливе лише за умови гармонійного поєднання законодавчих механізмів із високими стандартами професійної етики. Чітке розмежування реальних та потенційних суперечностей, а також оперативне реагування на них дозволяє мінімізувати корупційні ризики та забезпечити прозорість функціонування органів прокуратури. Подальше вдосконалення процедур ідентифікації латентних конфліктів та підвищення рівня особистої відповідальності кожного працівника є ключовими факторами зміцнення законності та підвищення рівня довіри суспільства до правоохоронної системи загалом. Тільки системний підхід до моніторингу приватних інтересів службових осіб дозволить створити надійний бар'єр проти зловживань та забезпечити виконання прокурорських функцій виключно в інтересах держави.

Список використаних джерел

1. Стрижак А.О., Петрик О.Л. Уникнення конфлікту інтересів в органах прокуратури. *Вісник Ужгородського національного університету.* Серія Право. 2025. Т. 4, № 87. С. 182–187. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.28 (дата звернення: 26.03.2026).

2. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII : станом на 7 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення: 26.03.2026)

3. Махова Л. О., Виприцький А. О. Запобігання конфлікту інтересів у діяльності працівників прокуратури України. Нове Українське право. 2023.

№ 1. С. 112–117. URL: https://doi.org/10.51989/nul.2023.1.14 (дата звернення: 26.03.2026).
4. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII : станом на 1 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення: 26.03.2026).
Ключові слова: конфлікт інтересів, органи прокуратури, корупційні ризики, запобігання корупції, приватний інтерес, службові повноваження, професійна етика прокурора, врегулювання конфлікту, правовий статус прокурора.
Keywords: conflict of interest, prosecution authorities, corruption risks, prevention of corruption, private interest, official powers, professional ethics of a prosecutor, conflict resolution, legal status of a prosecutor.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Єрмольчева Діана Денисівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: НОВІ ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Введення воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року стало безпрецедентним викликом для всієї системи державного управління. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII, воєнний стан – це особливий правовий режим, що передбачає розширення повноважень відповідних органів державної влади та тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина [1]. Частина четверта статті 8 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, доповнена Законом № 2123-IX від 15.03.2022, закріпила: під час дії воєнного стану поліція діє згідно із призначенням та специфікою діяльності з урахуванням обмежень прав і свобод громадян, визначених Конституцією України та Законом про воєнний стан [2]. Таким чином, Національна поліція України (НПУ) опинилася в принципово нових правових умовах.

Ключовим нормативним актом, що суттєво розширив повноваження НПУ, став Закон України від 15.03.2022 № 2123-IX «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» [3]. Зазначеним законом НПУ отримала принципово нові повноваження: право на конвоювання затриманих та осіб, взятих під варту; право здійснювати оперативне розмінування; право збирати біометричні дані осіб; право здійснювати адміністративний нагляд; право співпрацювати з Європолом та діяти як Національний контактний пункт [3]. Пункт 1 частини 1 статті 32 Закону про поліцію (у редакції, що діє

в умовах воєнного стану) наділив поліцію повноваженням перевіряти документи та фіксувати дані осіб, якщо ті зовнішньо схожі на розшукуваних [2]. Як зазначає О. Сачко, в умовах воєнного стану зупинка транспортних засобів і адміністративне затримання залишаються найпоширенішими, однак не завжди достатньо процедурно визначеними заходами адміністративного примусу [4, с. 54].

Окремим і принципово новим напрямом діяльності НПУ в умовах воєнного стану стало документування та розслідування воєнних злочинів. О. Безпалова виокремлює фіксацію та кваліфікацію воєнних злочинів як пріоритетний напрям роботи органів поліції під час правового режиму воєнного стану [5, с. 13]. НПУ створила базу «Воєнний злочинець», до якої внесено понад 157 тисяч учасників російського вторгнення, та тісно взаємодіє з Європолом і правоохоронними органами держав-членів ЄС у документуванні злочинів. Законом України від 21.03.2023 № 3000-IX додатково врегульовано питання діяльності поліції особливого призначення (можливість участі в обороні України в ході відсічі збройної агресії) та конкретизовано адміністративно-правові аспекти застосування поліцейських повноважень [6].

Воєнний стан суттєво трансформував і превентивну діяльність НПУ. Так, Т. Мельник встановлює, що з моменту введення правового режиму воєнного стану в законодавстві відбулося суттєве розширення превентивних повноважень поліцейських: перевірки документів, поверхневої перевірки та огляду речей, зупинки транспортних засобів, а також проникнення до житла чи іншого володіння особи [7, с. 65]. Підрозділи превентивної діяльності стикаються з новими викликами, пов'язаними з ризиками терористичних актів, підвищенням рівня насильницьких злочинів та зростанням соціальної напруженості [8, с. 52]. Контроль за дотриманням комендантської години здійснюється патрулями, підпорядкованими коменданту, в порядку, встановленому Постановою Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 № 573 [9].

Поряд із розширенням повноважень воєнний стан зумовив і серйозні обмеження та виклики для діяльності НПУ. По-перше, поліцейські виконують невластиві функції – розслідування воєнних злочинів – за недостатнього ресурсного та методичного забезпечення. По-друге, в умовах активних бойових дій ускладнюється доступ до окупованих та прифронтових територій і виникають загрози безпеці самих поліцейських. По-третє, чинне правове регулювання діяльності поліції у воєнний період має фрагментарний характер і не формує цілісної нормативної моделі поліцейських послуг воєнного часу; особливу проблему становлять розширені дискреційні повноваження НПУ за відсутності належної процедурної конкретизації їх реалізації [10, с. 4].

Таким чином, діяльність Національної поліції України під час воєнного стану набула принципово нового характеру: поліція трансформувалась із суто сервісної інституції у комплексний безпековий механізм, орієнтований на забезпечення стабільності публічного порядку в умовах збройної агресії. Закони № 2123-IX та № 3000-IX стали ключовими нормативними актами, що розширили повноваження НПУ. Водночас вітчизняне законодавство потребує вдосконалення у частині чіткої процедурної регламентації розширених дискреційних повноважень поліції та механізмів контролю за їх застосуванням задля збереження балансу між безпековими потребами держави та конституційними правами громадян.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

3. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2123-IX. Офіційний вісник України. 2022. № 37. Ст. 1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text

4. Сачко О. Вплив воєнного стану на адміністративно-правове регулювання правопорушень та подій при забезпеченні публічної безпеки та порядку органами поліції. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. Юридичні науки. 2023. № 5 (68). С. 52–57.

5. Безпалова О. І. Пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Право і безпека*. 2022. № 3. С. 13–24.

6. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законів України щодо врегулювання окремих питань діяльності Національної поліції України під час дії воєнного стану : Закон України від 21.03.2023 № 3000-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 64. Ст. 220. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3000-20#Text

7. Мельник Т. М. До питання превентивної діяльності Національної поліції в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Галицькі студії: Юридичні* науки. 2023. № 4. С. 65–72.

8. Кіблик Д. В. Місце і роль підрозділів превентивної діяльності в системі органів Національної поліції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 86. С. 330-335.
URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/52-1.pdf
9. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 № 573. Офіційний вісник України. 2020. № 57. Ст. 1788.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-п#Text
10. Наливайко О. І. Трансформація системи поліцейських послуг в умовах воєнного стану: виклики для публічної безпеки та прав людини. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. Т. 2, № 1. URL:https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352926
Ключові слова: воєнний стан, Національна поліція України, повноваження поліції, публічна безпека, превентивна діяльність, правовий режим, обмеження прав і свобод, адміністративний примус.
Keywords: martial law, National Police of Ukraine, police powers, public security, preventive activities, legal regime, restriction of rights and freedoms, administrative coercion.
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Кравченко М. О.

Завальніцька Дарина Андріївна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ ПРАКТИКИ ЄСПЛ АДВОКАТОМ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Тема використання практики Європейського суду з прав людини адвокатом у цивільному процесі України є особливо значущою в сучасних умовах, оскільки українське цивільне судочинство прямо побудоване на ідеї верховенства права, а Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) визнаються джерелом права в національному процесі. Станом на 2026 рік ця актуальність не зменшується, а навпаки зростає, бо сам ЄСПЛ регулярно оновлює свій Guide on Article 6 (civil limb), а в переліку оновлень зафіксовані нові рішення, зокрема й 2025–2026 років. Для адвоката це означає, що посилання на практику ЄСПЛ є не формальною прикрасою процесуальної позиції, а реальною правовою необхідністю.

Правова основа такого використання є цілком визначеною. Конституція України закріплює принцип верховенства права та встановлює, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Окремо

Конституція гарантує кожному право на судовий захист і право звернення до міжнародних судових установ після вичерпання національних засобів юридичного захисту [1]. У розвиток цих положень Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) [2]. прямо передбачає, що суд розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, а також застосовує Конвенцію 1950 року та практику ЄСПЛ як джерело права. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» ще більш чітко встановлює, що суди застосовують Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права [3].

У цивільному процесі роль адвоката полягає не лише в посиланні на норми ЦПК України, а й у правильному співвіднесенні національних приписів із тлумаченням, яке дає ЄСПЛ змісту права на справедливий суд. Саме тому практика ЄСПЛ використовується тоді, коли адвокат обґрунтовує порушення права на доступ до суду, права на змагальність, права на належне мотивування судового рішення, права на розгляд справи упродовж розумного строку та права на реальне виконання судового рішення. Інакше кажучи, ЄСПЛ у цивільному процесі є не альтернативою українському праву, а інструментом його тлумачення і застосування через призму Конвенції. Такий підхід узгоджується і з положеннями ЦПК про верховенство права, і з процесуальним обов’язком суду розглядати справу відповідно до міжнародних зобов’язань України.

Найчастіше адвокати звертаються до практики ЄСПЛ у питаннях доступу до суду. У справі Golder v. the United Kingdom ЄСПЛ сформулював базовий підхід: право на справедливий суд за статтею 6 Конвенції охоплює і право на звернення до суду. У подальшій практиці Суд неодноразово наголошував, що доступ до суду має бути «практичним і ефективним», а не лише теоретичним або ілюзорним. Це має безпосереднє значення для цивільних справ в Україні, коли процесуальні бар’єри, надмірний формалізм, повернення заяви з суто технічних підстав чи інші перепони фактично унеможливлюють розгляд спору по суті. Для адвоката це означає, що будь-яке процесуальне обмеження треба перевіряти на пропорційність: чи переслідує воно легітимну мету, чи не руйнує сутність права на суд і чи не перетворює захист права на суто номінальний механізм.

Окремого значення набуває практика ЄСПЛ щодо судових витрат і надмірного процесуального тягаря. У справі Kreuz v. Poland Суд пов’язав надмірні судові витрати з порушенням права доступу до суду, оскільки фінансові бар’єри можуть фактично позбавити особу можливості ініціювати цивільне провадження. Для українського адвоката це особливо важливо при підготовці клопотань про відстрочення, розстрочення, зменшення або звільнення від сплати судового збору, а також при оскарженні рішень,

ухвалених за надмірно формалістичного підходу до процесуальних вимог. У такому контексті практика ЄСПЛ дає аргументацію не лише щодо «правильного» застосування закону, а й щодо меж допустимого обмеження права на суд, яке не може втрачати свою реальну ефективність.

Не менш важливою для цивільного процесу є практика ЄСПЛ щодо обов'язку суду належно мотивувати рішення. У справах Ruiz Torija v. Spain та Hiro Balani v. Spain ЄСПЛ зазначив, що суд не мусить відповідати на кожен аргумент сторони, однак повинен дати достатню і зрозумілу відповідь на ті доводи, які є суттєвими для вирішення спору. Цей стандарт є надзвичайно корисним для адвоката в апеляційній та касаційній інстанціях, коли потрібно показати, що суд першої інстанції не просто помилився в оцінці доказів, а взагалі проігнорував ключовий довід або не надав відповіді на аргумент, який міг змінити результат справи. Саме тому посилання на ЄСПЛ у частині мотивування рішень є одним із найефективніших засобів процесуального захисту в цивільному судочинстві.

Практика ЄСПЛ має значення і для стадії перегляду судових рішень, оскільки ЦПК України гарантує учасникам справи право на апеляційний перегляд і в передбачених законом випадках – на касаційне оскарження. Це відповідає і конституційним підходам до судового захисту, і стандартам ЄСПЛ щодо ефективного засобу правового захисту. Для адвоката це означає, що апеляційна чи касаційна скарга повинна будуватися не лише як перелік процесуальних порушень, а як структурований доказ того, що порушено саме стандарти Конвенції: рівність сторін, справедливість процедури, належне дослідження доводів та пропорційність обмежень. Така аргументація є особливо переконливою, коли оскаржується неочевидне, але суттєве процесуальне порушення.

Ще один вагомий напрям використання практики ЄСПЛ – захист права на виконання судового рішення. У справі Hornsby v. Greece ЄСПЛ зазначив, що виконання рішення суду є невід'ємною частиною судового розгляду для цілей статті 6 Конвенції. Це означає, що право на справедливий суд не завершується винесенням рішення: адвокат у цивільній справі має мислити ширше і супроводжувати справу до реального виконання. Якщо рішення не виконується або виконується із надмірним зволіканням, це вже не технічна проблема виконавчого провадження, а потенційне порушення права на справедливий суд у розумінні Конвенції. Для української практики це особливо важливо з огляду на те, що ЦПК України прямо проголошує обов'язковість судових рішень, а невиконання судового рішення тягне за собою юридичну відповідальність.

Отже, використання практики ЄСПЛ адвокатом у цивільному процесі України має системний характер і є одним із ключових інструментів якісного

правового захисту. Воно дозволяє обґрунтовувати порушення доступу до суду, захищати клієнта від надмірного формалізму, вимагати належного мотивування рішень, наполягати на розгляді справи в розумний строк та домагатися реального виконання судового рішення. Актуальність цієї теми полягає в тому, що українське право прямо інтегрує Конвенцію та практику ЄСПЛ у механізм цивільного судочинства, а сама практика ЄСПЛ продовжує розвиватися й оновлюватися, що вимагає від адвоката постійного звернення до сучасних рішень Суду. Саме тому кваліфіковане використання практики ЄСПЛ слід розглядати як невід'ємну частину професійної майстерності адвоката в цивільному процесі України.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text
3. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

Ключові слова: верховенство права, право на справедливий суд, практика ЄСПЛ, цивільний процес, доступ до суду, мотивування судового рішення, розумний строк, виконання судового рішення.

Keywords: the rule of law, the right to a fair trial, ECHR case law, civil procedure, access to justice, reasoning in judicial decisions, reasonable time, enforcement of judicial decisions.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Храпенко О.О.

Заварзіна Єва Андріївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ: НАСКІЛЬКИ ЕФЕКТИВНІ ВНУТРІШНІ КОНТРОЛЬНІ МЕХАНІЗМИ?

Проблеми дотримання вимог професійної етики та ефективності внутрішніх контрольних механізмів у правоохоронних органах набувають особливої гостроти в умовах правової реформи та євроінтеграційних прагнень України. Правову основу регулювання службової поведінки та дисципліни поліцейських становлять Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII та Дисциплінарний статут Національної поліції України від 15.03.2018 № 2337-VIII. Зокрема, ст. 49 Закону № 580-VIII закріплює обов'язок поліцейського дотримуватися Присяги поліцейського та норм професійної етики; ст. 42 встановлює загальні

вимоги до поведінки поліцейського як у службовий, так і в позаслужбовий час. Дисциплінарний статут визначає види та порядок застосування дисциплінарних стягнень, процедуру службового розслідування, а також обов'язки керівників щодо реагування на порушення службової дисципліни [1].

Я. В. Свічкарьова визначає професійну етику правоохоронних органів як певну систему базових принципів регламентації поведінки правоохоронців, яка побудована з урахуванням особливостей правоохоронної діяльності. У широкому сенсі під нею розуміється система моральних норм, якими має керуватись кожен представник правоохоронної системи у взаємовідносинах між собою, з громадянами, з посадовими особами органів влади та судами; у вузькому – внутрішньовідомчі вимоги до поведінки, закріплені у кодексах поведінки та інших деонтологічних актах [2, с. 75]. При цьому авторка акцентує: знання законодавства та досвід його застосування значною мірою втрачають цінність, якщо правоохоронна діяльність позбавлена морально-етичного складника, оскільки саме моральна надійність правоохоронця є фундаментом суспільної довіри до органів правопорядку.

У науковій літературі виокремлюються такі принципи професійної етики правоохоронців: законність, верховенство права, доброчесність, неупередженість, повага до людської гідності, справедливість та відповідальність. Їх нормативним утіленням є міжнародні деонтологічні документи – передусім «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку», ухвалений Резолюцією ГА ООН від 17.12.1979, та «Декларація про поліцію», прийнята Радою Європи у 1979 р. В Україні внутрішньовідомчим актом такого роду є Присяга поліцейського (ст. 57 Закону № 580-VIII). Я. В. Свічкарьова підкреслює: попри формальне закріплення цих стандартів, практика їх дотримання вимагає постійного зовнішнього і внутрішнього контролю, оскільки тиск службового середовища може нівелювати індивідуальну моральну готовність правоохоронця [2, с. 77].

А. В. Лапкін у дослідженні особливостей професійної етики співробітників правоохоронних органів встановлює, що специфіка правоохоронної діяльності – виражена владна складова, можливість застосування примусу, широкі дискреційні повноваження та підвищений ризик корупційних спокус – зумовлює якісно вищий рівень вимог до морально-етичної поведінки, ніж у більшості інших сфер публічної служби. Дослідник формулює характерні риси професійної етики правоохоронців: обов'язковість (нормативне закріплення у присязі та кодексах поведінки); взаємозв'язок з правом (порушення етичних норм нерідко тягне за собою юридичну відповідальність); соціальний вимір (поліцейський є уособленням правопорядку в очах суспільства); а також підвищена

публічна видимість (діяльність правоохоронця перебуває під постійним суспільним наглядом) [3, с. 84].

Ключовим інструментом внутрішнього контролю в системі Національної поліції є Департамент внутрішньої безпеки (ДВБ). А. Б. Грищук у дослідженні окремих аспектів запобігання корупції в органах Національної поліції обґрунтовує, що корупція є не лише суспільним злом, яке вимагає адекватної моральної оцінки, а й суттєвим гальмом суспільного розвитку та формування інститутів демократії. Зв'язок між корупційними відносинами та інтересами особи, суспільства й держави визначає загальну закономірність, на якій будуються механізми запобігання корупції. До системно-правових інструментів внутрішнього контролю у НПУ автор відносить: антикорупційні перевірки на доброчесність, дисциплінарні провадження, службові розслідування, а також антикорупційну програму МВС/НПУ. Водночас дослідник констатує наявність прогалин у законодавстві та необхідність удосконалення механізмів запобігання корупції в діяльності органів Національної поліції України [4, с. 528].

З точки зору підзвітності суспільству, у дослідженні «Правоохоронні органи в механізмі функціонування державної влади» (АПП, 2024) наголошується на необхідності вдосконалення правових і організаційних механізмів роботи поліції, що забезпечують її підзвітність суспільству та дотримання принципів верховенства права. Передумовами справжньої підзвітності визнаються: прозорість дисциплінарних проваджень; незалежність підрозділів внутрішньої безпеки від відомчого тиску; інституційна участь громадськості у зовнішньому нагляді за діяльністю поліції. Зазначається, що реформування правоохоронної системи України для відповідності міжнародним стандартам демократичного правосуддя передбачає функціонування поліції на засадах відкритості, підзвітності та орієнтації на потреби громадян [5, с. 72].

Таким чином, стан дотримання вимог професійної етики у правоохоронних органах України визначається низкою взаємопов'язаних чинників: якістю нормативного регулювання (наявністю чітких деонтологічних стандартів), ефективністю внутрішнього контролю (діяльністю ДВБ та дисциплінарних комісій) та дієвістю зовнішньої підзвітності (парламентського, громадського й прокурорського нагляду). Ключовими проблемами залишаються: організаційна несамостійність підрозділів внутрішнього контролю [4, с. 531]; корпоративна солідарність («кругова порука»), яка перешкоджає об'єктивному розслідуванню порушень [2, с. 79]; недостатня прозорість дисциплінарних проваджень; слабкість механізмів захисту осіб, які повідомляють про порушення (викривачів). Подолання цих проблем потребує системного підходу: розширення функціональної незалежності ДВБ, запровадження обов'язкового щорічного етичного аудиту та

посилення участі інститутів громадянського суспільства у зовнішньому контролі за правоохоронними органами [3, с. 85].

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII Верховна Рада України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text
2. Свічкарьова Я. В. Професійна етика у діяльності правоохоронних органів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Т. 2, № 76. С. 75–79. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.76.2.12. ORCID: 0000-0002-6245-2526.
URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/281480.
3. Лапкін А. В. Особливості професійної етики співробітників правоохоронних органів. Украї*нська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. Т. 6, № 2. С. 83–86. DOI: 10.32782/2709-9261-2023-2-6-15. ORCID: 0000-0002-3240-6377.
URL:https://policeyistika.dnuvs.ukr.education/index.php/policeyistyka/article/view/26.
4. Грищук А. Б. Окремі аспекти запобігання корупції в органах Національної поліції. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 2.
URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/327498.
5. Бисага Ю. М., Бєлова М. В., Фрідманський Р. М. Правоохоронні органи в механізмі функціонування державної влади. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.06.120.
URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/312913/303954.

Ключові слова: професійна етика, правоохоронні органи, внутрішній контроль, службова дисципліна, Національна поліція, підрозділи внутрішньої безпеки, доброчесність, корупція, підзвітність, деонтологічні кодекси.

Keywords: professional ethics, law enforcement agencies, internal control, service discipline, National Police, internal security units, integrity, corruption, accountability, deontological codes.

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Замкова Єлизавета Романівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується посиленням ролі органів прокуратури у забезпеченні законності,

правопорядку та захисту прав і свобод людини. У зв'язку з ускладненням суспільних відносин, а також появою нових викликів, зокрема у сфері національної безпеки, економіки та боротьби з корупцією, виникає потреба у функціонуванні спеціалізованих органів прокуратури. Саме такі органи дозволяють більш ефективно реалізовувати покладені на прокуратуру завдання у вузькопрофільних сферах.

Спеціалізовані прокуратури в Україні займають важливе місце в системі органів прокуратури, оскільки їх діяльність спрямована на здійснення процесуального керівництва, підтримання публічного обвинувачення та нагляд у специфічних категоріях справ. До таких, зокрема, належать Спеціалізована антикорупційна прокуратура, спеціалізовані прокуратури у сфері оборони, а також спеціалізовані екологічні прокуратури.

Спеціалізована антикорупційна прокуратура (далі – САП) є юридичною особою публічного права, фактично самостійним структурним підрозділом у системі органів прокуратури України, діяльність якого спрямована на протидію корупційним правопорушенням. Правові засади її діяльності визначаються, насамперед, Законом України «Про прокуратуру», а також нормами Кримінального процесуального кодексу України, які регламентують процесуальне керівництво досудовим розслідуванням і підтримання публічного обвинувачення.

Також зазначимо, що функції Спеціалізованої антикорупційної прокуратури прямо випливають із положень Кримінальний процесуальний кодекс України, зокрема ст. 36, яка визначає повноваження прокурора у кримінальному провадженні. Відповідно до цієї статті прокурор здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, підтримує публічне обвинувачення в суді, має право давати обов'язкові для виконання письмові вказівки слідчому та приймати ключові процесуальні рішення [1].

Виходячі з положенньо ст. 8-1. Закону України «Про прокуратуру», можна дійти висновку, що до основних функцій Спеціалізованої антикорупційної прокуратури належить забезпечення процесуального контролю за законністю під час оперативно-розшукових заходів і досудового розслідування, яке здійснюється Національним антикорупційним бюро України. Крім того, вона виконує функцію підтримання публічного обвинувачення в судових інстанціях у відповідних категоріях кримінальних проваджень. Також до її повноважень віднесено представництво інтересів держави в суді у випадках, прямо передбачених законом, зокрема у справах, пов'язаних із корупційними та пов'язаними з ними правопорушеннями, а також у провадженнях щодо визнання активів необґрунтованими та їх подальшого стягнення в дохід держави. Окремо слід зазначити, що в межах реалізації своїх повноважень САП здійснює міжнародну правову співпрацю з відповідними компетентними органами інших держав [2].

Крім того, для діяльності САП важливе значення має Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України», оскільки САП тісно взаємодіє з НАБУ у відповідних кримінальних провадженнях. Особливістю функціонування САП є її інституційна автономність, спеціальний порядок добору керівника та прокурорів САП, а також зосередження виключно на кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із топкорупцією, що відрізняє її від інших органів прокуратури та зумовлює підвищені вимоги до незалежності й професійності її діяльності.

Прокуратури у сфері оборони є спеціалізованими підрозділами в системі органів прокуратури України, діяльність яких спрямована на забезпечення законності у оборонній сфері. Їх правові засади визначаються передусім Законом України «Про прокуратуру», а також нормами Кримінального процесуального кодексу України, які регламентують здійснення процесуального керівництва та підтримання публічного обвинувачення. Крім того, у своїй діяльності вони враховують положення законодавства у сфері оборони, зокрема Закону України «Про оборону України» та інших нормативно-правових актів, що регулюють проходження військової служби та діяльність Збройних Сил України. Особливістю функціонування таких прокуратур є їх спеціалізація на кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із військовою службою, бойовими діями, військовою дисципліною та використанням ресурсів у сфері оборони, а також робота в умовах підвищених ризиків, зумовлених воєнним станом, що вимагає оперативності, високого рівня професійної підготовки та тісної взаємодії з військовими формуваннями.

Окремо офісом Генерального прокурора було видано наказ № 130 від 17.05.2023 «Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у сфері оборони», з якого вбачається, що спеціалізовані прокуратури у сфері оборони в Україні функціонують як багаторівнева система, що охоплює центральний рівень (Офіс Генерального прокурора), регіональний рівень (спеціалізовані прокуратури у сфері оборони на правах обласних прокуратур) та місцевий рівень (спеціалізовані прокуратури у сфері оборони, що функціонують на правах окружних прокуратур). Відповідно до положень наказу Офісу Генерального прокурора, їх діяльність організована таким чином, що кожен рівень має визначену компетенцію та територіальну юрисдикцію, яка охоплює окремі регіони України, а також окремі військово-морські зони [3].

На центральному рівні спеціалізована прокуратура у сфері оборони Офісу Генерального прокурора здійснює організаційне та методичне керівництво, а також забезпечує процесуальне керівництво у найбільш складних та резонансних кримінальних провадженнях. Регіональні прокуратури у сфері оборони виконують основний масив повноважень на закріплених за ними територіях, забезпечуючи процесуальне керівництво, нагляд за досудовим

розслідуванням та представництво інтересів держави. У свою чергу прокуратури на рівні окружних здійснюють безпосередню роботу на місцях, зокрема щодо військових частин та інших об’єктів оборонної сфери, а також реагують на кримінальні та адміністративні правопорушення у військовій сфері.

Спеціалізовані екологічні прокуратури є окремим напрямом спеціалізації в системі органів прокуратури України, діяльність яких спрямована на забезпечення законності у сфері охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів. Їх функціонування зумовлене підвищеною суспільною небезпекою екологічних правопорушень, значним рівнем латентності таких злочинів, а також необхідністю застосування спеціальних знань у сфері екологічного, земельного та природоресурсного права. Правові засади діяльності екологічно орієнтованих прокурорів визначаються Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру» та Кримінальним процесуальним кодексом України, а також Положенням про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора від 03 листопада 2025 року № 348 [4]. Розглядаючи місце і роль спеціалізованих екологічних прокуратур у системі органів прокуратури, варто підкреслити, що функціонує Спеціалізована екологічна прокуратура як Департамент Офісу Генерального прокурора та окремо з 2021 року функціонують спеціалізовані екологічні прокуратури як структурні підрозділи обласних прокуратур.

Функціонально спеціалізовані екологічні прокуратури здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти довкілля, підтримують публічне обвинувачення в суді у відповідних категоріях справ, а також представляють інтереси держави у справах про відшкодування екологічної шкоди. До їх компетенції належить реагування на факти незаконної вирубки лісів, забруднення водних і земельних ресурсів, порушення правил екологічної безпеки, а також інші посягання на довкілля, що завдають істотної шкоди державним або суспільним інтересам. У межах своєї діяльності вони взаємодіють з органами державного екологічного контролю, правоохоронними органами та експертними установами з метою забезпечення повного та всебічного розслідування відповідних правопорушень.

Отже, спеціалізовані прокуратури в Україні, зокрема Спеціалізована антикорупційна прокуратура та прокуратури у сфері оборони, займають важливе місце в системі органів прокуратури та спрямовані на забезпечення законності у найбільш чутливих і специфічних сферах суспільних відносин. Їх поява та функціонування обумовлені потребою у

більш ефективному реагуванні на складні категорії правопорушень, таких як корупція або злочини у військовій сфері.

Аналіз правових засад діяльності цих органів свідчить, що їх діяльність регулюється насамперед Законом України «Про прокуратуру», нормами Кримінального процесуального кодексу України, а також спеціальними законами та підзаконними нормативно-правовими актами, які деталізують їх повноваження.

Водночас особливості функціонування спеціалізованих прокуратур полягають у чіткій спеціалізації, багаторівневій структурі та розмежуванні повноважень між центральним, регіональним і місцевим рівнями. Саме така організаційна побудова дозволяє більш ефективно реалізовувати завдання прокуратури, підвищує оперативність реагування на правопорушення та сприяє зміцненню законності в державі.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 07.04.2026)
2. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення: 07.04.2026)
3. Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у сфері оборони : наказ Офісу Генерального прокурора від 17.05.2023 р. № 130. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0130905-23#Text (дата звернення: 07.04.2026).
4. Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора: наказ Офісу Генерального прокурора від 03 листопада 2025 року № 348. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=275813 (дата звернення: 07.04.2026)

Ключові слова: спеціалізовані прокуратури, система органів прокуратури, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, прокуратури у сфері оборони, екологічна прокуратура, функції прокуратури, процесуальне керівництво.

Keywords: specialized prosecution bodies, prosecution system, Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, defense sector prosecutors, environmental prosecutor's office, functions of the prosecutor's office, procedural guidance.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Кісліцина І.О.

Замкова Елизавета Романівна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВПРАЦЯ НАБУ З ІНШИМИ АНТИКОРУПЦІЙНИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ

У сучасних умовах розвитку української держави особливого значення набуває ефективна протидія корупції, яка залишається однією з ключових проблем у сфері публічного управління. Важливу роль у цьому процесі відіграє Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), діяльність якого спрямована на виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень. Однак, слід зауважити, що досягнення реальних результатів у боротьбі з корупцією неможливе без належної взаємодії з іншими антикорупційними інституціями, такими як Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство з питань запобігання корупції та Вищий антикорупційний суд.

З огляду на це, питання співпраці НАБУ з іншими антикорупційними органами є досить актуальним і потребує детального наукового дослідження. У практичній діяльності часто виникають певні труднощі у взаємодії між цими органами, що може негативно впливати на ефективність розслідувань і притягнення винних осіб до відповідальності. Тому важливо проаналізувати особливості такої співпраці, визначити її проблемні аспекти та можливі шляхи їх вирішення, що і зумовлює актуальність даної роботи.

Співпраця Національного антикорупційного бюро України з іншими антикорупційними органами має чітке нормативно-правове підґрунтя та реалізується через визначені законом механізми взаємодії. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», НАБУ є «центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових». Водночас, у пп.4 п.1. ст.16 цього ж Закону передбачено, що НАБУ «взаємодіє з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб’єктами для виконання своїх обов’язків», що прямо вказує на необхідність тісної співпраці з іншими антикорупційними інституціями [1].

Важливу роль у взаємодії НАБУ та САП відіграють положення кримінального процесуального законодавства, зокрема п.5 абзац 3 ст. 36 Кримінального процесуального кодексу України: «право доручати здійснення досудового розслідування іншому органу за наявності об’єктивних обставин, що унеможливлюють функціонування Національного антикорупційного бюро України чи здійснення ним досудового розслідування в умовах воєнного стану, має заступник Генерального прокурора – керівник Спеціалізованої антикорупційної

прокуратури або Генеральний прокурор (особа, яка виконує його обов'язки)» [2].

Взаємодія Національного антикорупційного бюро України з Національним агентством з питань запобігання корупції прямо передбачена на законодавчому рівні. Зокрема, у Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» закріплено окрему норму (ст. 19-2), яка визначає, що НАБУ здійснює взаємодію з низкою державних органів, серед яких прямо назване і НАЗК. Тобто законодавець фактично закріплює обов'язковий характер такої співпраці, що, в принципі, є логічним, оскільки ці органи виконують різні, але взаємопов'язані функції у сфері протидії корупції.

Більш конкретно зміст цієї взаємодії розкривається вже у Законі України «Про запобігання корупції», відповідно до якого НАЗК здійснює фінансовий контроль, зокрема перевірку декларацій та моніторинг способу життя посадових осіб. У разі виявлення ознак правопорушення відповідні матеріали передаються до компетентних органів, і на практиці досить часто – саме до НАБУ. Таким чином, можна сказати, що НАЗК певною мірою виконує «аналітичну» або навіть початкову функцію у виявленні корупційних ризиків, тоді як НАБУ вже здійснює безпосереднє розслідування.

На практиці ж зазначається, що «розслідування цих фактів НАБУ і САП розпочали на підставі висновку НАЗК», що свідчить про реальну процесуальну взаємодію між цими органами [3].

Завершальною стадією реалізації результатів діяльності НАБУ є розгляд справ у Вищому антикорупційному суді. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд», цей суд є «спеціалізованим судом у системі судоустрою України», який здійснює правосуддя у справах про корупційні злочини [4]. Згідно зі ст. 33-1 КПК України, саме ВАКС розглядає кримінальні провадження щодо злочинів, підслідних НАБУ. Таким чином, можна сказати, що «логічним завершенням діяльності НАБУ та САП є передача обвинувального акту до ВАКС», де вже вирішується питання про винуватість особи. Проте, інколи виникають ситуації затягування судового розгляду, що певною мірою знижує ефективність всієї антикорупційної системи.

Можна зробити висновок, що законодавець вибудував досить логічну систему: кримінальні правопорушення, які розслідуються детективами НАБУ за процесуального керівництва прокурорів САП, у подальшому передаються саме до ВАКС для судового розгляду. Тобто фактично «замкнутий цикл» антикорупційної діяльності виглядає так: виявлення та розслідування (НАБУ), процесуальне керівництво та підтримання обвинувачення (САП), і вже фінальне вирішення справи по суті (ВАКС). Хоча, варто зазначити, що на практиці інколи виникають питання щодо

правильного визначення підсудності, що може трохи затягувати розгляд справ.

Отже, співпраця між НАБУ, САП, НАЗК та ВАКС є комплексною та багаторівневою, вона охоплює всі етапи протидії корупції – від виявлення правопорушення до винесення судового рішення. Разом з тим, попри наявність чіткого нормативного регулювання, у практичній діяльності все ж таки існують певні проблеми координації, які потребують подальшого вдосконалення, оскільки без налагодженої взаємодії досягти реально ефективної боротьби з корупцією досить складно.

Таким чином підкреслимо, що співпраця між Національним антикорупційним бюро України, Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою, Національним агентством з питань запобігання корупції та Вищим антикорупційним судом є необхідною умовою ефективного функціонування всієї антикорупційної системи України. Законодавство загалом достатньо чітко визначає повноваження кожного з цих органів і навіть встановлює механізми їх взаємодії, що дозволяє забезпечити певну послідовність: від виявлення правопорушення до винесення судового рішення.

Список використаних джерел

1. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#n67
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2054
3. Недекларування автівки чинним нардепом: скеровано до суду. *Національне антикорупційне бюро України.* URL: https://nabu.gov.ua/news/novyny-nedeklaruvannya-avtivky-chynnym-nardepom-skerovano-do-sudu/
4. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 7 черв. 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#n16
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n198

Ключові слова: Національне антикорупційне бюро України, антикорупційні органи, взаємодія органів влади, протидія корупції, кримінальне провадження.

Keywords: National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, anti-corruption bodies, interagency cooperation, anti-corruption policy, criminal proceedings.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Кравченко М. О.

Іскімжи Анастасія Сергіївна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету "Одеська юридична академія"

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДДІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ ДЕКЛАРАЦІЯ

Незалежність суддів є одним із наріжних принципів правової держави та основоположним принципом судочинства. В Україні цей принцип закріплений у ст. 126 Конституції України від 28.06.1996: судді є незалежними і підкоряються лише закону; вплив на суддів будь-яким чином забороняється. Стаття 129 Конституції закріплює рівність учасників судового процесу перед законом і судом як одну з засад судочинства. Конституційне гарантування незалежності суддів охоплює заборону незаконного впливу, підкупу або тиску на суддю, гарантії несумісності та недоторканності, а також незмінюваність судді протягом строку повноважень. На відміну від численних правових систем, де незалежність судів зосереджена лише на їх інституційній автономії, Конституція України передбачає як зовнішній (незалежність від інших гілок влади), так і внутрішній (незалежність від керівництва суду та суддів вищих інстанцій) аспекти [1].

Закон України "Про судоустрій і статус суддів" від 02.06.2016 № 1402-VIII конкретизує конституційні засади незалежності суддів на законодавчому рівні. Стаття 48 Закону визначає, що незалежність судді забезпечується особливим порядком його призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення; недоторканністю та імунітетом; незмінюваністю; таємницею нарадчої кімнати; забороною втручання у здійснення правосуддя; відповідальністю за неповагу до суду або судді; окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення суду. Стаття 49 Закону закріплює особисту недоторканність судді – його не може бути затримано чи заарештовано без згоди Вищої ради правосуддя. Водночас сам факт законодавчого закріплення цих гарантій ще не означає їх реального забезпечення: між декларованими нормами та їх практичною реалізацією в Україні зберігається суттєвий розрив [2].

Пушкар С. І. у дослідженні забезпечення незалежності суддів як гарантії їхньої діяльності аналізує статистику звернень до Вищої ради правосуддя щодо втручань у суддівську діяльність. Автор фіксує тенденцію до зменшення офіційно зареєстрованих випадків порушення незалежності суддів у 2020–2022 рр., однак застерігає, що низька кількість звернень не обов'язково свідчить про реальне скорочення тиску на суддів – значна частина випадків не є предметом офіційної фіксації. Автор наводить авторське визначення незалежності судді як законодавчо закріпленої гарантії суддівської діяльності, що реалізується завдяки передбаченим

законом механізмам і має на меті забезпечення справедливого, неупередженого правосуддя та належний рівень захисту прав і свобод людини. У контексті євроінтеграції автор підкреслює, що проблема порушення незалежності суддів в Україні потребує системного вирішення [3, с. 338].

Матвіїв Р. І. досліджує доброчесність як чинник реальної, а не декларативної незалежності суддів. Автор аргументує, що навіть за наявності формальних правових гарантій незалежність судді залишається декларативною, якщо суддівський корпус не відповідає стандартам доброчесності. Без реальної доброчесності суддів нормативні механізми незалежності перетворюються на формальність, оскільки суддя може бути формально незалежним, але фактично діяти під впливом корупційних стимулів або неформального тиску. Дослідник вказує, що прийнятий у 2023 р. Закон про вдосконалення процедур суддівської кар'єри та щорічні доповіді ВРП "Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні" свідчать про намагання системно вирішити цю проблему, однак їхня ефективність залишається обмеженою через недостатню інституційну спроможність органів суддівського врядування [4, с. 98].

Лучка А. Ю. у дослідженні незалежності судової влади в контексті євроінтеграційних прагнень України доводить, що чинна система конституційно-правових гарантій незалежності судової влади формально відповідає базовим міжнародним стандартам, проте їх практична реалізація стикається з системними проблемами інституційного та політичного характеру. Автор виявляє суперечності між декларованими принципами автономії судової системи та фактичними механізмами впливу на призначення суддів, їх кар'єрне просування та притягнення до відповідальності. Встановлено, що відсутність дієвих механізмів захисту суддів від неправомірного тиску, недосконаліть процедур добору кандидатів та недостатнє фінансове забезпечення судів підривають довіру суспільства до правосуддя. Автор доводить, що ефективна реалізація незалежності судової влади потребує не лише законодавчих змін, а й формування відповідної правової культури та подолання корупційних практик у судовій системі [5, с. 298].

Таким чином, незалежність суддів в сучасній Україні є радше декларацією, ніж реальністю: попри розгалужену систему конституційних і законодавчих гарантій [1; 2], практика їх реалізації демонструє суттєві системні вади. Статистика втручань у суддівську діяльність, попри формальне зменшення офіційних звернень, не відображає реального стану [3, с. 338]. Формальні гарантії незалежності знецінюються за відсутності дієвих антикорупційних механізмів та реальної доброчесності суддів [4, с. 99]. Суперечності між декларованою та реальною незалежністю зберігаються через вади добору суддів, недостатнє фінансування та неповну інституційну автономію

органів суддівського врядування [5, с. 297]. Наближення України до стандартів ЄС у сфері правосуддя вимагає не лише вдосконалення нормативної бази, а й системної трансформації судової культури та інституційних механізмів забезпечення незалежності суддів.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 черв. 2016 р. 1402-VIII. *Верховна Рада України*. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.
3. Пушкар С. І. Забезпечення незалежності суддів як гарантія їх діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. Вип. 78, ч. 2. С. 336-341. URL:https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286633.
4. Матвіїв Р. І. Перспективи удосконалення правового регулювання сфери доброчесності у судовій системі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Т. 1, № 86.
URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320054.
5. Лучка А. Ю. Незалежність судової влади як основоположний принцип правової держави: Український контекст Європейської інтеграції. *Наукові записки. Серія:* Право. 2025. № 19. С. 295-299.
URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/674.

Ключові слова: незалежність суддів, гарантії незалежності суддів, судова реформа, Вища рада правосуддя, доброчесність суддів, судова влада, правова держава, євроінтеграція, втручання у правосуддя, недоторканність суддів.
Keywords: judicial independence, guarantees of judicial independence, judicial reform, High Council of Justice, judicial integrity, judicial power, rule of law state, European integration, interference in justice, judicial immunity.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Свида О. Г.

Кацан Дмитро Віталійович
здобувач 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ НАБУ ТА САП ЯК ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ВЕРТИКАЛІ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Післявоєнний період в Україні неминуче буде пов’язаний не лише з масштабною відбудовою інфраструктури, а й із суттєвим розширенням обсягів публічних закупівель, міжнародної фінансової допомоги, відновленням житлового фонду, енергетики, транспортної системи та

об’єктів соціальної сфери. За таких умов проблема ефективності антикорупційних інституцій набуває особливого значення, оскільки саме від їх спроможності забезпечити невідворотність відповідальності за корупційні правопорушення залежатимуть довіра суспільства, міжнародних партнерів та інвесторів до держави.

Слід зазначити, що повоєнна відбудова України супроводжуватиметься значними корупційними ризиками у сфері публічних закупівель, а тому потребує посилення вже наявних правових та інституційних механізмів контролю.

У цьому контексті взаємодія Національного антикорупційного бюро України та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури набуває значення не просто елементу кримінального провадження, а ключової умови результативності всієї антикорупційної вертикалі держави [1; 2].

Станом на сьогодні взаємодія НАБУ та САП уже демонструє позитивні результати. Європейська Комісія відзначала, що після призначення керівництва цих органів їхня співпраця посилилася, а розслідування щодо високопосадової корупції активізувалися. Практичне значення такої взаємодії підтверджується й офіційною статистикою: у першому півріччі 2025 року за матеріалами НАБУ і САП 115 особам повідомлено про підозру, а до суду скеровано 69 обвинувальних актів щодо 154 осіб; серед фігурантів були високопосадовці, представники судової влади, керівники державних підприємств та особи, пов’язані з оборонним сектором [3]. Ці показники свідчать, що за умови належної координації дій детективів і прокурорів антикорупційна вертикаль здатна забезпечувати реальне просування складних кримінальних проваджень навіть в умовах воєнного часу. Саме тому у післявоєнний період, коли кількість багатосуб’єктних і фінансово складних справ може зрости, не менш важливим за формальну наявність повноважень буде питання швидкості, злагодженості та процесуальної безперервності взаємодії НАБУ і САП.

Разом із тим наявні й проблеми, які стримують результативність цієї взаємодії. Міжнародні аналітичні документи вказують, що для НАБУ і САП досі залишаються актуальними процесуальні обмеження, пов’язані зі строками досудового розслідування у складних корупційних провадженнях, неповною інтеграцією електронної системи управління справами з Єдиним реєстром досудових розслідувань та судовою інформаційною системою, а також браком автономних технічних спроможностей, зокрема щодо своєчасного доступу до незалежної експертизи та автономного проведення окремих негласних слідчих дій.

Слід зазначити, що складні процедури та різне тлумачення норм кримінального процесуального законодавства можуть призводити до затягування справ, а в окремих випадках – навіть до їх закриття з формальних підстав, що безпосередньо шкодить принципу

невідворотності покарання. Отже, проблема сьогодні полягає не стільки у відсутності нормативної основи взаємодії між НАБУ та САП, скільки у наявності процедурних і організаційних бар'єрів, які знижують ефективність роботи.

Саме тому, удосконалення взаємодії НАБУ та САП у післявоєнний період має здійснюватися у кількох взаємопов'язаних напрямах. По-перше, доцільним є подальше усунення процесуальних колізій і надмірних формалізованих бар'єрів у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів, особливо тих, що ускладнюють дотримання розумних строків у багатотомних провадженнях із міжнародним елементом. По-друге, необхідно забезпечити повну цифрову сумісність між е-системами, якими користуються НАБУ, САП і суд, оскільки саме безперервний електронний обіг матеріалів, процесуальних рішень та доказової інформації може мінімізувати затримки і зменшити ризики втрати часу на технічні погодження. У документах ЄС щодо Ukraine Facility прямо передбачено створення та запуск у кримінальному ланцюгу е-системи управління справами, яка має забезпечити цифрову обробку кримінальних проваджень та поступово замінити або суттєво модернізувати застарілу інфраструктуру. По-третє, у сфері майбутньої відбудови доцільно інституціоналізувати спільні аналітичні та процесуальні підходи НАБУ і САП до справ, пов'язаних із використанням коштів міжнародної допомоги, великими інфраструктурними контрактами, оборонними закупівлями та діяльністю державних підприємств. По-четверте, варто розвивати єдині стандарти внутрішньої комунікації між детективами НАБУ і прокурорами САП: від моменту реєстрації матеріалів і визначення правової кваліфікації до узгодження слідчої тактики, міжнародної правової допомоги та фінальної моделі обвинувачення. Це є моїм узагальненням на основі тих проблем і реформаторських орієнтирів, які фіксують OECD, ЄС та державна антикорупційна програма [3].

Таким чином, удосконалення взаємодії НАБУ та САП слід розглядати як один із базових чинників успішності антикорупційної політики України у післявоєнний період. Йдеться не лише про підвищення відсотка переданих до суду справ чи кількості повідомлень про підозру, а про формування стійкого механізму захисту публічних фінансів, ресурсів відбудови та міжнародної допомоги від корупційних посягань. Ефективна координація між НАБУ та САП підвищує спроможність держави забезпечувати принцип верховенства права, зміцнює довіру громадян до правосуддя, а також створює важливий сигнал для зовнішніх партнерів про здатність України гарантувати підзвітне використання коштів відновлення. Саме тому в післявоєнний період посилення інституційної взаємодії НАБУ та САП має розглядатися не як вузьке відомче завдання, а як елемент національної безпеки, економічної стійкості та європейської інтеграції України.

Особливо важливим в післявоєнний є те, щоб позитивна динаміка боротьби з корупцією простежувалася і далі.

Європейські та вітчизняні правознавці сходяться у наступному:

повністю перейти на електронну систему управління кримінальними провадженнями та інтегрувати її у міжнародні аудиторські бази, що дасть необхідну для народу та західних партнерів прозорість;

створити прямий зв'язок між антикорупційними органами України та європейськими прокурорами. Це дозволить разом відстежувати фінансову допомогу, що заходить в Україну, і моментально реагувати, якщо гроші намагатимуться вивести за кордон.

Отже, без зв'язки НАБУ та САП масштабна відбудова країни за кошти донорів буде під загрозою, оскільки світ вимагає не просто розслідувань, а реальних вироків і повернених грошей.

Список використаних джерел

1. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text
2. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text
3. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України; Стратегія від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text

Ключові слова: НАБУ, САП, антикорупційна вертикаль, корупція, кримінальне провадження, післявоєнний період, відбудова України, публічні закупівлі, процесуальне керівництво, верховенство права.

Keywords: NABU, SAPO, anti-corruption vertical, corruption, criminal proceedings, post-war period, reconstruction of Ukraine, public procurement, procedural guidance, rule of law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Храпенко О.О.

Кібалко Дар'я Костянтинівна
здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ І НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Система органів внутрішніх справ України перебуває в центрі уваги правової науки і практики вже понад десятиліття. Реформа 2015 року кардинально змінила архітектуру правоохоронної системи держави, відокремивши Національну поліцію від МВС як самостійний центральний

орган виконавчої влади. Ця інституційна трансформація стала одним із найбільш масштабних структурних перетворень у сфері публічного адміністрування за роки незалежності України, оскільки фактично поклала початок переходу від радянської моделі міліції до поліції європейського зразка, орієнтованої на захист прав людини та сервісну модель взаємодії з суспільством. Водночас умови повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації та євроінтеграційний курс України поставили перед цими інституціями принципово нові виклики, що зумовлює потребу в переосмисленні їхнього стану та визначенні пріоритетних напрямів розвитку. Сукупність цих чинників – воєнна реальність, зобов'язання у рамках процесу вступу до Європейського Союзу та внутрішні структурні суперечності – формує складний і багатовимірний контекст, у якому функціонують сьогодні МВС і Національна поліція.

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, Національна поліція є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності та підтримання публічної безпеки [1]. Принципово важливим є те, що законодавець закріпив саме сервісну орієнтацію поліції як її конститутивну ознаку, відійшовши від концепції каральної функції, властивої радянській міліції. Це означає, що легітимність Національної поліції ґрунтується передусім на довірі громадян, а не лише на владних повноваженнях. МВС, у свою чергу, відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 № 3166-VI, є головним органом з формування та реалізації державної політики у сфері безпеки, міграції та цивільного захисту [2]. Таким чином, між МВС і Національною поліцією встановлено функціональний розподіл: якщо перше здійснює стратегічне керівництво та виробляє державну політику, то друга є операційним виконавцем цієї політики на рівні безпосередньої взаємодії з населенням. Однак на практиці межі такого розподілу нерідко виявляються розмитими, що породжує питання щодо чіткості підпорядкування, розподілу ресурсів та відповідальності.

К. О. Нестеренко та Ю. В. Троцай зазначають, що ключовими напрямами реформування Національної поліції є децентралізація управлінських функцій, підвищення підзвітності перед суспільством та впровадження інструментів громадського контролю [3, с. 215]. Децентралізація є особливо актуальною в контексті реформи місцевого самоврядування, яка вимагає узгодження повноважень поліції з новою системою адміністративно-територіального устрою та розширеними компетенціями територіальних громад. Є. В. Зозуля підкреслює, що євроінтеграційне реформування охоплює не лише організаційні зміни, але й оновлення правової бази та розвиток міжнародного поліцейського співробітництва [4, с. 5]. Зокрема,

приведення діяльності органів внутрішніх справ у відповідність до acquis communautaire передбачає імплементацію директив ЄС у сфері захисту персональних даних, боротьби з організованою злочинністю та торгівлею людьми, а також розширення участі України в механізмах Інтерполу та Європолу. В. В. Цикало звертає увагу на те, що нормативна база у сфері адміністративного примусу потребує систематизації та узгодження з міжнародними стандартами, оскільки розпорошеність відповідних норм ускладнює їх однакове застосування на практиці [5, с. 56]. Ця проблема є критичною з огляду на те, що неоднозначність або суперечливість норм про застосування примусових заходів безпосередньо впливає на дотримання прав людини і може слугувати підґрунтям для зловживань з боку окремих посадових осіб.

Умови воєнного стану, введеного відповідно до Закону України від 12.05.2015 № 389-VIII [6], суттєво трансформували функціональне навантаження МВС. Система органів внутрішніх справ зіткнулася з необхідністю одночасно виконувати традиційні правоохоронні функції та адаптуватися до потреб воєнного часу – забезпечення евакуації цивільного населення, охорони критичної інфраструктури, документування воєнних злочинів і підтримання правопорядку в умовах бойових дій та їх наслідків. М. Ктіторов наголошує, що ефективна координація між поліцейськими та військовими формуваннями МВС є ключовою умовою підтримання публічного порядку в тилових районах та на звільнених територіях [7, с. 27]. Особливої гостроти ця проблема набуває на деокупованих територіях, де відновлення законності потребує чіткого розмежування компетенції між Національною поліцією, Національною гвардією, Службою безпеки та Збройними силами України, а також оперативної взаємодії з органами прокуратури і місцевої влади. Я. А. Петрук зазначає, що відомчі нормативно-правові акти МВС відіграють ключову роль у деталізації законодавчих приписів та оперативному реагуванні на нові виклики, однак їхня якість залежить від рівня юридично-технічної культури нормопроектування [8, с. 101]. У цьому контексті вдосконалення внутрівідомчої нормотворчості є не лише питанням юридичної техніки, а й передумовою ефективного управління в кризових умовах, коли швидкість та точність правового регулювання мають пряме практичне значення.

МВС і Національна поліція України перебувають на перспективному, але складному етапі інституційного розвитку. Система демонструє стійкість в умовах збройного конфлікту, однак зберігаються системні проблеми: недосконалість нормативної бази адміністративного примусу, прогалини у регулюванні взаємодії силових структур та недостатня системність відомчої нормотворчості. Пріоритетними напрямами є завершення євроінтеграційного реформування, вдосконалення механізмів громадського контролю, а також розробка чіткої нормативної моделі

взаємодії правоохоронних органів у кризових ситуаціях. Перспективними для подальших досліджень є питання постконфліктної трансформації МВС у контексті повоєнного відновлення України, зокрема проблематика люстрації, відновлення довіри населення до поліції на постраждалих територіях та інституційної адаптації до нових безпекових реалій у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/paran5#n5
2. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text
3. Нестеренко К. О., Троцай Ю. В. Напрямки реформування національної поліції як елемента публічної адміністрації України. Н*ауковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2021. № 63. С. 214–218.
4. Зозуля Є. В. Євроінтеграційний напрям реформування Національної поліції України. Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика. 2025. № 1. С. 3–9.
5. Цикало В. В. Нормативно-правове регулювання застосування заходів адміністративного примусу в діяльності Національної поліції України. *Правовий часопис Донбасу.* 2025. № 3. С. 54–58.
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
7. Ктіторов М. Розвиток спроможностей Національної гвардії України в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України.* 2022. № 1. С. 24–31.
8. Петрук Я. А. Значення відомчого нормативно-правового акта Міністерства внутрішніх справ України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління.* 2025. № 2. С. 99–104.

Ключові слова: Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція, реформування, євроінтеграція, воєнний стан, адміністративний примус, публічна безпека, відомча нормотворчість.

Keywords: Ministry of Internal Affairs, National Police, reform, European integration, martial law, administrative coercion, public security, departmental rule-making.

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Кісілюк Роман Богданович
здобувач 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Реформування судової системи України є одним із ключових пріоритетів державної правової політики, безпосередньо пов'язаних з євроінтеграційним курсом та виконанням умов вступу до Європейського Союзу.

Законодавчою основою сучасного етапу реформи є Закон України «Про судоустрій і статус суддів» №1402-VIII від 02.06.2016 [1], який визначив нову архітектуру судової системи – ліквідацію вищих спеціалізованих судів, оновлений Верховний Суд з чотирма касаційними судами, Вищий антикорупційний суд та Вищий суд з питань інтелектуальної власності, а також Закон України «Про Вищу раду правосуддя» №1798-VIII від 21.12.2016 [2], який утворив конституційний орган суддівського врядування з 21 членом, покликаний забезпечувати незалежність судової влади. У рамках ініціативи Ukraine Facility (2024–2027) та Дорожньої карти з питань верховенства права 2025 р. до пріоритетів реформи включено завершення кваліфікаційного оцінювання суддів, масштабне оновлення суддівського корпусу та утворення Спеціалізованого окружного й апеляційного адміністративних судів (ЗУ №4602-IX від 16.09.2025).

Теоретичним виміром реформування є вплив судової правотворчості на трансформацію судової системи. Кривицький Ю. В. узагальнює та обґрунтовує наукові знання про цей вплив, розкриваючи стан і тенденції запровадження судової правотворчості в національну правову систему за результатами останньої судової реформи. Автор доводить, що вплив судової правотворчості на судову та правову реформи є концептуальною основою для якісної трансформації вітчизняної судової влади, судочинства, правосуддя та системи права, зокрема галузі судового права. Особливого значення набуває інтеграція міжнародної судової правотворчості – передусім практики ЄСПЛ – у внутрішню судову аргументацію як необхідна умова забезпечення реального змісту права на справедливий суд в Україні в умовах продовження судової реформи [3, с. 89].

Концептуальним підґрунтям сучасних тенденцій реформування є принцип незалежності судової влади в контексті євроінтеграції. Лучка А. Ю. доводить, що ефективна імплементація відповідних європейських стандартів потребує не лише законодавчих змін, але й формування правової культури та подолання корупційних практик у судовій системі. Автор обґрунтовує необхідність прозорих критеріїв оцінювання суддів,

посилення ролі суддівського самоврядування, забезпечення реальної незалежності органів суддівського врядування від політичного впливу та створення дієвих механізмів громадського контролю за діяльністю судів. Ці висновки кореспондують із рекомендаціями Венеціанської комісії щодо перевірки доброчесності кандидатів до ВРП, ВККС та КСУ, що становлять критичні умови прогресу переговорів з ЄС за Кластером 1 «Основи процесу вступу» [4, с. 295].

Системну роль судової реформи у побудові правової держави досліджують Гончарук В. Л., Злакоман І. М. та Бабкова Т. В. Автори наголошують, що судова система виконує провідну роль у формуванні та розвитку демократичної, правової та соціально орієнтованої держави, а судові органи є центральним елементом у вирішенні першочергових завдань правової держави. Дослідники аналізують трансформації, що відбулися у функціонуванні судової влади внаслідок впровадження судової реформи, виокремлюють актуальні виклики – зокрема ризики порушення балансу між гілками влади та загрози незалежності судової влади – і наголошують, що попри триваючу війну Україна продовжує впроваджувати судову реформу як ключовий елемент інтеграції до ЄС, а її результати набувають першочергового значення у переговорах про вступ держави до Союзу [5, с. 83].

Таким чином, сучасні тенденції реформування судової системи України охоплюють чотири взаємопов'язані вектори. По-перше, структурний – оновлення системи судів, зокрема утворення нових спеціалізованих адміністративних судів, що є умовою Дорожньої карти з верховенства права. По-друге, кадровий – масштабне кваліфікаційне оцінювання та добір суддів через відновлену ВККС зі спільною участю Громадської ради міжнародних експертів. По-третє, доброчесністний – посилення дисциплінарних механізмів через ВРП та Службу дисциплінарних інспекторів, а також перевірки членів органів суддівського врядування Етичною радою. По-четверте, євроінтеграційний – виконання умов Ukraine Facility та гармонізація з практикою ЄСПЛ, рекомендаціями Венеціанської комісії й acquis ЄС у сфері правосуддя як стратегічних передумов членства.

Список використаних джерел

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 09.04.2026).

2. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text (дата звернення: 09.04.2026).

3. Кривицький Ю. В. Теоретичні та практичні аспекти впливу судової правотворчості на судову реформу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. № 82(1). URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/303540 (дата звернення: 09.04.2026).
4. Лучка А. Ю. Незалежність судової влади як основоположний принцип правової держави: український контекст європейської інтеграції. *Наукові записки*. Серія: Право. 2025. № 19. С. 295–299. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/674/703 (дата звернення: 09.04.2026).
5. Гончарук В. Л., Злакоман І. М., Бабкова Т. В. Роль судової реформи в побудові правової держави в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Т. 1, № 1. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.12 (дата звернення: 09.04.2026).
Ключові слова: судова реформа, судова система України, судоустрій, незалежність судової влади, Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів, верховенство права, євроінтеграція, правова держава, доброчесність суддів, суддівський корпус, кваліфікаційне оцінювання, судова правотворчість, Венеціанська комісія.
Keywords: judicial reform, judicial system of Ukraine, court organization, independence of the judiciary, High Council of Justice, High Qualifications Commission of Judges, rule of law, European integration, rule-of-law state, judicial integrity, judicial corps, qualification assessment, judicial law-making, Venice Commission.
Науковий керівник: д.ф., доцент Сініцин П.М.

Коваленко Анна Русланівна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ ДО КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ ПРОКУРОРА ОКРУЖНОЇ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Інститут прокуратури відіграє ключову роль у системі кримінальної юстиції України, забезпечуючи реалізацію конституційно визначених функцій держави у сфері підтримання публічного обвинувачення, процесуального керівництва досудовим розслідуванням та нагляду за додержанням законів під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового розслідування, а також при виконанні судових рішень у кримінальних справах і застосуванні заходів примусового характеру, пов’язаних з обмеженням особистої свободи людини [1]. У зв’язку з цим рівень професійної підготовки кандидатів на посаду прокурора безпосередньо впливає на ефективність реалізації функцій прокуратури як складової механізму забезпечення верховенства права.
Від рівня професійної підготовки та моральних якостей прокурорів безпосередньо залежить ефективність всього правоохоронного механізму

держави. Водночас чинна нормативно-правова база щодо кваліфікаційних вимог до кандидатів на посаду прокурора характеризується низкою прогалин. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження кваліфікаційних вимог до кандидатів на посаду прокурора як одного з елементів формування кадрового складу органів прокуратури.

З огляду на багаторівневу структуру органів прокуратури доцільним є зосередження уваги насамперед на вимогах до кандидатів на посаду прокурора окружної прокуратури як базової ланки системи органів прокуратури, діяльність якої безпосередньо пов'язана із здійсненням функцій кримінальної юстиції на місцевому рівні.

Відповідно до статті 27 Закону України «Про прокуратуру» (далі – Закон), прокурором окружної прокуратури (у тому числі прокурором – стажистом окружної прокуратури у визначених цим Законом випадках) за результатами добору може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови, а також проходив базову загальновійськову підготовку або військову службу, крім осіб, визнаних за станом здоров'я непридатними до військової служби. Крім того, законодавством передбачено перелік обмежень щодо можливості призначення особи на посаду прокурора. Так, відповідно до положень Закону України «Про прокуратуру» на посаду прокурора не може бути призначена особа, яка визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною, має захворювання, що перешкоджає виконанню службових обов'язків прокурора, а також особа, яка має незняту чи непогашену судимість або щодо якої застосовувалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією [1].

Слід зазначити, що кандидат на прокурорську посаду повинен пройти спеціальну перевірку і підготовку в Тренінговому центрі прокурорів відповідно до Порядку проходження первинної підготовки у Тренінговому центрі прокурорів України прокурором – стажистом окружної прокуратури, затвердженого наказом директора Тренінгового центру прокурорів України від 23 червня 2023 р. №134 [2]. Зазначені вимоги становлять мінімальний стандарт, проте їхній зміст і практика застосування залишаються предметом дискусій у правовій доктрині та у практиці органів прокуратури.

Порівняльний аналіз законодавства держав – членів Європейського Союзу дозволяє виявити суттєві відмінності в підходах до формування корпусу прокурорів. Зокрема, у Франції, Польщі та Литві відбір кандидатів здійснюється через спеціалізовані школи підготовки магістратури (прокуратури), навчання в яких триває від одного до двох років після отримання юридичного ступеня. У Нідерландах діє дворічна програма стажування безпосередньо в органах прокуратури. Показовим є також досвід Хорватії та Словенії, де введено психологічне тестування на

придатність до прокурорської діяльності як обов'язкову складову відбору [3].

Аналіз вітчизняної практики виявляє низку системних проблем. Насамперед, на нашу думку, мінімальний стаж у два роки є недостатнім для набуття навичок, необхідних для самостійної підтримки публічного обвинувачення у складних справах, що прямо випливає зі змісту ст. 27 Закону, яка не встановлює жодних якісних вимог до характеру такого стажу. Крім того, кваліфікаційний іспит відповідно до чинної програми кваліфікаційного іспиту орієнтований переважно на перевірку теоретичних знань і не містить практичних завдань, спрямованих на оцінку аналітичних, комунікативних та ситуаційних компетентностей (ст. 28 Закону) [1].

Зазначимо, що, на відміну від суддів, чинне законодавство не передбачає жодних спеціальних вимог щодо психологічної стійкості, стресостійкості та морально-етичних якостей кандидата, що в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності. Також, варто зазначити, що відсутня диференціація змісту кваліфікаційного іспиту залежно від спеціалізації прокурора (наприклад, у сфері воєнних злочинів, кіберзлочинності або корупційних правопорушень), оскільки ані Закон, ані підзаконні акти Офісу Генерального прокурора не передбачають спеціалізованих програм відбору [4].

На підставі проведеного аналізу доцільним вважаємо реалізацію комплексу заходів з удосконалення кваліфікаційних вимог до кандидатів на посаду прокурора в Україні.

1. Підвищення мінімального стажу та його якісне переструктурування. Доцільно збільшити мінімальний стаж роботи в галузі права до трьох років із обов'язковою умовою: не менше одного року з цього строку кандидат має опрацювати безпосередньо в органах прокуратури, слідства або суду на посадах, пов’язаних із веденням кримінального провадження, що забезпечить наявність практичних навичок, необхідних для самостійної роботи прокурора.

2. Удосконалення порядку проведення кваліфікаційного іспиту. Кваліфікаційний іспит слід перетворити на багатоетапну процедуру, що включає: а) письмове тестування на знання матеріального і процесуального права; б) вирішення практичного кейсу із симуляцією підтримання обвинувачення в судовому засіданні; в) усне інтерв'ю з членами кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів (КДКП). Таке удосконалення дозволить оцінювати не лише знання, а й практичні та комунікативні компетентності кандидата.

3. Запровадження обов'язкового психологічного тестування. З урахуванням специфіки прокурорської діяльності – постійного контакту з жертвами злочинів, свідками бойових дій та учасниками кримінальних проваджень, пов'язаних із воєнними злочинами, необхідно законодавчо

закріпити проходження психологічного тестування як обов'язкового етапу відбору, що має проводитися незалежними фахівцями за стандартизованою методикою, затвердженою Генеральним прокурором.

4. Диференціація змісту кваліфікаційного іспиту за спеціалізаціями. Законодавство доцільно доповнити нормами, що встановлюють підвищені кваліфікаційні вимоги для прокурорів, які спеціалізуватимуться на розслідуванні та підтриманні обвинувачення у справах воєнних злочинів, злочинів у сфері інформаційних технологій та корупційних правопорушень. Зокрема, для прокурорів у сфері воєнних злочинів додаткова підготовка з міжнародного гуманітарного права, для прокурорів у сфері кіберзлочинності базові технічні знання та сертифікація.

5. Впровадження системи безперервного навчання як умови перебування на посаді. Перебування на посаді прокурора має бути обумовлене обов'язковим проходженням щорічних курсів підвищення кваліфікації в Тренінговому центрі прокурорів із підтвердженням відповідності кваліфікаційним стандартам. Ненабрання необхідної кількості навчальних годин (за аналогією з адвокатами, які зобов'язані набирати встановлену кількість балів щорічно) може бути підставою для тимчасового відсторонення від виконання повноважень.

Таким чином, існуюча система кваліфікаційних вимог потребує комплексного перегляду у напрямі посилення практичної складової відбору, запровадження психологічного тестування, диференціації вимог за спеціалізаціями та розбудови системи безперервного навчання. Реалізація запропонованих заходів сприятиме формуванню професійного та доброчесного корпусу прокурорів, здатного відповідати викликам повоєнного суспільства та стандартам Ради Європи.

Список використаних джерел

1. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18.

2. Порядок проходження первинної підготовки у Тренінговому центрі прокурорів України прокурором – стажистом окружної прокуратури, затверджено наказом директора Тренінгового центру прокурорів України від 23 червня 2023 р. № 134.
URL: https://ptcu.gp.gov.ua/files/Poryadok-provedennya-pervynnoyi-pidgotovky-u-TCPU.pdf

3. The Role of Public Prosecutors outside the Criminal Justice System. Recommendation CM/Rec (2012), adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 19 September 2012 and explanatory memorandum. Strasbourg. *Council of Europe Publishing*. URL: https://rm.coe.int/16807096c5

4. Моніторинговий звіт щодо виконання Планів дій у сфері правосуддя та свободи. Рада Європи, 2023.

URL:https://dap.nazk.gov.ua/uploads/osr-111/zahid-161/zahid-progress-3797/organ-15/246-1239929154-66191d71412de.pdf

Ключові слова: прокуратура, кваліфікаційні вимоги, відбір прокурорів, кваліфікаційний іспит, психологічне тестування, безперервне навчання, повоєнне відновлення, євроінтеграція.

Keywords: prosecutor's office, qualification requirements, selection of prosecutors, qualification examination, psychological testing, continuing legal education, post-war recovery, European integration.

Науковий керівник: асист. Щербатий Р.Р.

Колєснікова Софія Дмитрівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМОДІЇ АДВОКАТА ТА СЛІДЧОГО

У процесі досудового розслідування та судового розгляду важливе місце посідає не лише правова, а також етична сторона взаємовідносин між учасниками кримінального провадження. У своїй діяльності адвокат постійно взаємодіє зі слідчими органами, прокурорами, суддями та іншими учасниками кримінального провадження, тому дотримання етичних принципів є не лише професійним обов'язком, а й запорукою законності, об'єктивності та неупередженості всього процесу.

Адвокатська етика являє собою систему моральних норм і професійних цінностей, що визначають стандарти поведінки адвоката в усіх формах його професійної діяльності [1, с. 493]. Вона виступає основою формування внутрішніх переконань адвоката та визначає його ставлення до клієнта, суду, слідчого і суспільства загалом.

Адвокат, під час виконання своїх професійних обов'язків, повинен керуватися принципами, закріпленими у Правилах адвокатської етики [2]. Ми розглянемо їх через призму взаємодії адвоката із слідчим. Так, адвокат повинен:

1) у своїй взаємодії зі слідчим адвокат повинен суворо дотримуватись принципу законності, утримуючись від будь-яких дій, що можуть суперечити нормам кримінального або процесуального права (використання прихованих чи неправомірних способів впливу на перебіг слідства є неприпустимим);

2) захисник має зберігати власну незалежність і професійну самостійність (він повинен уникати ситуацій, що порушують баланс між сторонами процесу; водночас, закон гарантує захист адвоката від втручання у його діяльність);

3) у професійних стосунках зі слідчим адвокат зобов'язаний дотримуватися найвищих стандартів поведінки (неприпустимими є будь-які форми тиску,

погроз, шантажу чи введення в оману, так само як і подання свідомо неправдивих відомостей);
4) адвокат зобов'язаний неухильно дотримуватися принципу конфіденційності, забезпечуючи збереження адвокатської таємниці (будь-яке розголошення відомостей без згоди клієнта є недопустимим, оскільки може вплинути на неупередженість слідчих дій);
5) адвокат повинен уникати будь-яких обставин, що можуть створити конфлікт інтересів між ним, клієнтом чи органом слідства, та діяти виключно в межах професійної етики (нагадаємо, що законодавство зобов'язує адвоката негайно повідомляти клієнта про виникнення такого конфлікту);
У разі порушення цих норм до адвоката можуть бути застосовані заходи дисциплінарного впливу у порядку, визначеному законодавством, що регулює адвокатську діяльність.
Рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності ухвалюють кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури в регіонах. До можливих стягнень належать: попередження; зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України.
Реалізація дисциплінарної відповідальності можлива лише в межах визначеного строку давності, який становить один рік з моменту вчинення відповідного дисциплінарного порушення.
Отже, етичний аспект взаємодії адвоката та слідчого є одним із ключових чинників, що визначає якість та ефективність кримінального провадження. Дотримання адвокатом принципів законності, незалежності, доброчесності, поваги та конфіденційності сприяє не лише реалізації права на захист, а також утвердженню справедливості у процесі розслідування. Високі моральні стандарти поведінки адвоката забезпечують довіру між сторонами, підтримують авторитет адвокатури та гарантують, що професійна діяльність захисника залишатиметься чесною, об'єктивною й гуманною. Етика у взаєминах між адвокатом і слідчим – це не формальність, а невід'ємна складова правової культури, без якої неможливе справедливе правосуддя.

Список використаних джерел

1. Шандула О. О., Чубейко В. І. Моральні засади адвокатської діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 8. С. 492–494. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/122

2. Правила адвокатської етики : затв. З’їздом адвокатів України 9 черв. 2017 р. (зі змінами, внесеними З’їздом адвокатів України 15 лют. 2019 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text

Ключові слова: адвокат, адвокатська етика, слідчий, взаємодія адвоката зі слідчим, досудове розслідування, право на захист, професійна етика, дисциплінарна відповідальність
Keywords: lawyer, lawyer ethics, investigator, interaction between lawyer and investigator, pre-trial investigation, right to defense, professional ethics, disciplinary liability
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М. О.

Копачинський Н. В.
здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УМОВАХ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМНИХ АСПЕКТІВ

Сучасний стан правової системи України характеризується глибокою трансформацією інституту прокуратури, що зумовлено як внутрішніми реформаційними процесами, так і зовнішніми проблемами. Питання правового статусу та функціональних засад прокуратури у сфері запобігання корупції є критично важливим, оскільки саме ця інституція виступає координаційним та наглядовим центром у системі правосуддя. У сучасних умовах діяльність прокуратури балансує між необхідністю оперативного реагування на загрози національній безпеці та обов'язком дотримання високих стандартів доброчесності та законності.

У теоретико-правовому аспекті корупція трактується як комплексне соціально-правове явище, що чинить деструктивний вплив на економічну, політичну, соціальну та правову сфери, підриваючи довіру до державних інститутів через недостатню прозорість і низький рівень підзвітності публічної влади. Основу нормативного регулювання антикорупційної політики становить Закон України «Про запобігання корупції» [1], який визначає правові й організаційні засади функціонування відповідної системи, а також механізми її реалізації, включаючи превентивні заходи та інституційні інструменти контролю. У системі правоохоронних органів, що забезпечують боротьбу з корупцією в Україні, прокуратура посідає ключове місце, реалізуючи принцип невідворотності відповідальності за корупційні правопорушення. Згідно із Законом України «Про запобігання корупції», органи прокуратури разом із Національною поліцією, Національним антикорупційним бюро України та Національним агентством з питань запобігання корупції належать до спеціально уповноважених суб’єктів у цій сфері [1].

Як спеціальний державний орган, прокуратура не конкурує та не протистоїть іншим антикорупційним структурам, а навпаки, сприяє здійсненню ними своїх повноважень, виступаючи сполучною та координуючою ланкою в системі кримінальної юстиції. Хоча антикорупційна діяльність не є єдиним чи виключним напрямом роботи всієї системи прокуратури, її процесуальний функціонал має вирішальне значення для легалізації результатів роботи оперативних і слідчих підрозділів у суді.

Згідно зі статтею 131-1 Конституції України [2], функціональне спрямування прокуратури у сфері кримінальної юстиції зводиться до виконання вичерпного переліку завдань. Першочерговою функцією є підтримання публічного обвинувачення в суді, де прокурор виступає від імені держави, доводячи винуватість осіб у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень на основі зібраної доказової бази.

Другою критично важливою функцією є організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Цей напрям передбачає здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на документування корупційних схем, а також вирішення інших процесуальних питань під час кримінального провадження. Третьою функцією є представництво інтересів держави в суді у виключних випадках [3].

Антикорупційна функція прокуратури найбільш повно реалізується через Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, яка, будучи самостійним підрозділом і окремою юридичною особою публічного права, забезпечує інституційну незалежність. Вона здійснює нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю та досудовим розслідуванням НАБУ, підтримує державне обвинувачення у резонансних корупційних справах і представляє інтереси держави щодо повернення необґрунтованих активів, що разом із її структурною організацією гарантує ефективність та автономність діяльності.

Воєнний стан загострює корупційні ризики через розширення дискреційних повноважень, спрощення процедур і необхідність контролю за значними ресурсами, що підвищує ймовірність зловживань та безкарності. Корупція у цей період має прямі безпекові наслідки, впливає на обороноздатність і довіру міжнародних партнерів.

Цифровізація формує одночасно інструментальну відповідь на корупційні ризики та нові контури правового регулювання. На основі парламентського дослідження можна стверджувати, що використання ІТ-інструментів сприяє зменшенню корупційних ризиків, оскільки вони скорочують безпосередню взаємодію між громадянами та посадовцями і підвищують рівень прозорості державних процесів. Також у дослідженні зазначається, що важливими елементами антикорупційної політики є відкритий доступ

громадян до інформації, контроль конфліктів інтересів і перевірка активів посадовців. Вказані положення є істотними для прокуратури, оскільки цифрові дані та цифрові сліди дедалі частіше виступають джерелом доказової інформації, а ефективність проваджень залежить від здатності процесуально інтегрувати такі дані в доведення.

Роль прокуратури у протидії корупції є ключовою і має подвійний характер:

1. процесуально-юридичний (законність досудового розслідування та якість публічного обвинувачення);
2. інституційний (участь у державній антикорупційній політиці як спеціально уповноваженого суб'єкта).

Воєнний стан і пов'язані з ним ресурсні потоки підвищують вимоги до внутрішньої доброчесності й процедурних гарантій прокурорської діяльності, оскільки саме процесуальна легітимність доказування визначає стійкість обвинувачення.

Перспективні напрями вдосконалення доцільно окреслити у трьох взаємопов'язаних площинах. По-перше, необхідним є усунення нормативних неузгодженостей у підзаконному регулюванні та стандартизація/унормування роз'яснювальних матеріалів у системі прокуратури з приведенням їх у відповідність до конституційної моделі функцій прокурора. По-друге, для підвищення ефективності корупційних проваджень суттєвим є вдосконалення доказового та процесуального регулювання. По-третє, цифрова трансформація має бути інституційно закріплена як інструмент мінімізації корупціогенних контактів і підвищення прозорості; парламентське дослідження прямо пов'язує ІТ-інструменти з мінімізацією корупційних ризиків і підвищенням довіри.

Узагальнюючи, слід зазначити, що в умовах воєнного стану та цифрової трансформації значення антикорупційних органів, в тому числі і Спеціалізованої антикорупційної прокуратури зростає, адже вони забезпечують законність розслідування, якість обвинувачення та невідворотність відповідальності. Водночас підвищення ефективності діяльності потребує вдосконалення нормативно-правової бази, розвитку цифрових інструментів і зміцнення інституційної незалежності.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII, ст. 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
3. Погорілець М., Шульган І. (2024) Боротьба з корупцією в українському публічному секторі: оцінка ефективності антикорупційних стратегій та шляхи подальшого вдосконалення. *Вісник Національного*

університету «Львівська політехніка». Серія: "Юридичні науки". Том. 11, № 3 (43), С. 186-193 DOI: https://doi.org/10.23939/law2024.43.186.
Ключові слова: прокуратура України, протидія корупції, антикорупційна політика, кримінальна юстиція, досудове розслідування, публічне обвинувачення, воєнний стан, корупційні ризики, цифровізація.
Keywords: Prosecutor's Office of Ukraine, anti-corruption, anti-corruption policy, criminal justice, pre-trial investigation, public prosecution, martial law, corruption risks, digitalization.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Храпенко О.О.

Корнута Анастасія Володимирівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДДІВ В УКРАЇНІ: ГАРАНТІЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Конституційно-правовий статус суддів є фундаментальним елементом організації судової влади та забезпечення незалежного правосуддя в демократичній державі. В Україні цей статус визначається насамперед Конституцією України, зокрема розділом VIII «Правосуддя» (статті 124-131), якими встановлено основні принципи функціонування судової влади, гарантії незалежності суддів та механізми їхньої відповідальності [1].

Відповідно до статті 126 Конституції України незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України. Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Суддя не може бути без згоди Вищої ради правосуддя затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину [1]. Конституційний Суд України неодноразово наголошував, що приписами статті 126 Конституції всім суддям гарантовано ідентичний рівень конституційної захищеності та однакові гарантії незалежності й недоторканності [2].

Детальна регламентація правового статусу судді міститься в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII. Стаття 48 Закону визначає незалежність судді як основоположний принцип, зміст якого охоплює: здійснення правосуддя лише на основі закону; заборону будь-якого впливу на суддю; обов'язок державних органів утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади [3]. Стаття 49 Закону закріплює недоторканність та імунітет судді як процесуальну гарантію незалежності. Суддя не може бути притягнутий до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, якщо тільки вироком суду не встановлено умисне зловживання повноваженнями або умисне ухвалення завідомо неправосудного рішення [3].

Серед ключових гарантій незалежності суддів у науці виокремлюють: організаційні (незмінюваність судді – стаття 53 Закону; особливий порядок призначення та звільнення з посади); матеріальні (належне фінансове та соціальне забезпечення, розмір якого встановлюється законом і не може бути знижений – стаття 130 Конституції [1]); процесуальні (таємниця нарадчої кімнати, право відводу, незалежність від позиції сторін та інших учасників процесу). Матеріальне забезпечення розглядається Конституційним Судом України як невіддільна складова статусу судді, що безпосередньо гарантує незалежність: держава зобов'язана забезпечити гідну та стабільну винагороду судді без будь-якого зниження її рівня [2].

Вимоги щодо несумісності, закріплені у статті 54 Закону, є важливою превентивною гарантією незалежності: суддя не може суміщати свою діяльність з підприємницькою, адвокатською або будь-якою іншою оплачуваною роботою, крім викладацької, наукової чи творчої. Крім того, суддя не може належати до політичних партій або профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності [3]. Ці обмеження спрямовані на усунення будь-яких потенційних конфліктів інтересів та формування образу безстороннього арбітра.

Не менш важливою складовою конституційно-правового статусу суддів є інститут відповідальності. Незалежність судді не означає його безвідповідальності. Законодавство передбачає дисциплінарну відповідальність суддів, яка реалізується через Вищу раду правосуддя (ВРП). Підстави дисциплінарної відповідальності визначені статтею 106 Закону і охоплюють: умисне затягування розгляду справи, порушення правил суддівської етики, розголошення таємниці нарадчої кімнати, систематичне або грубе одноразове порушення вимог щодо несумісності тощо [3]. Водночас суддя може бути звільнений з посади у разі вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубого чи систематичного нехтування обов'язками, у разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Слід наголосити, що механізм відповідальності суддів є й інструментом забезпечення їхньої підзвітності суспільству [4, с. 215].

Важливим елементом системи забезпечення статусу суддів є суддівське самоврядування – інститут, передбачений статтею 130 Конституції України та детально врегульований главою 2 розділу IX Закону. Органи суддівського самоврядування (з'їзд суддів України, Рада суддів України, збори суддів) сприяють захисту незалежності суддів, формуванню кадрового корпусу судів та утверджують самостійність суддівської спільноти [3].

Судова реформа 2016 року, результатом якої стало прийняття нової редакції Закону «Про судоустрій і статус суддів», суттєво змінила механізми формування суддівського корпусу: запроваджено конкурсний добір суддів (статті 69-79 Закону), обов'язкове кваліфікаційне оцінювання

діючих суддів, посилено роль ВРП як незалежного конституційного органу. Водночас науковці звертають увагу на проблеми практичної реалізації цих нововведень – зокрема, повільне формування антикорупційних судів та недостатню прозорість окремих конкурсних процедур [4, с. 309].

Таким чином, конституційно-правовий статус суддів в Україні є комплексним інститутом, що поєднує систему гарантій незалежності (організаційних, матеріальних, процесуальних) та механізми відповідальності. Баланс між цими двома складовими є запорукою ефективного функціонування судової влади та довіри суспільства до правосуддя. Подальший розвиток цього інституту має відбуватися з орієнтацією на міжнародні стандарти незалежності суддів, зокрема Бангалорські принципи поведінки суддів та рекомендації Ради Європи щодо незалежності, ефективності та ролі суддів.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Рішення Конституційного Суду України у справі про єдиний статус суддів в Україні.
URL:https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciynyy-sud-ukrayiny-uhvalyv-rishennya-u-spravi-pro-yedynyy-status-suddiv-v-ukrayini

3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

4. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія. Харків : Фінн, 2011. 384 с.

5. Хотинська-Нор О. З. Теорія і практика судової реформи в Україні. Монографія. Київ : Алерта, Правова єдність. 428 с.

Ключові слова: конституційно-правовий статус суддів, судова влада, правосуддя, недоторканність суддів, відповідальність суддів.

Keywords: constitutional and legal status of judges, judicial power, justice, judicial immunity, judicial accountability.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М.О.

Короленко Софія Валеріївна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

КІБЕРСУДИ ТА ОНЛАЙН – ВИРІШЕННЯ СПОРІВ: ЧИ ГОТОВА УКРАЇНА ДО ПОВНОЇ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ МАЛОЗНАЧНИХ СПРАВ?

У сучасному світі цифровізація охоплює практично всі сфери суспільного життя, і правосуддя не є винятком. Розвиток інформаційних технологій стимулює держави до трансформації традиційних судових процедур у більш гнучкі, швидкі та доступні формати. У цьому контексті особливого значення набуває концепція кіберсудів та онлайн-вирішення спорів, яка передбачає використання електронних платформ для розгляду справ без фізичної присутності сторін у суді.

Для України питання цифровізації судової системи є не лише інноваційним, а й стратегічно важливим. З огляду на перевантаженість судів, тривалі строки розгляду справ та обмежений доступ громадян до правосуддя, впровадження кіберсудів, особливо для малозначних справ, може стати ефективним інструментом реформування правової системи. Однак постає ключове питання: чи дійсно Україна готова до повної діджиталізації цього сегмента правосуддя?

Кіберсуди являють собою форму здійснення правосуддя, яка базується на використанні цифрових технологій для організації та проведення судового процесу. Йдеться не лише про електронний документообіг, а й про повноцінний розгляд справ у віртуальному середовищі: подання позову, обмін доказами, участь у засіданнях та винесення рішень.

Онлайн-вирішення спорів (ODR) є ширшим поняттям, що охоплює альтернативні способи врегулювання конфліктів за допомогою цифрових платформ, включаючи медіацію, арбітраж та автоматизовані процедури.

Особливо ефективними такі інструменти є для малозначних справ – тобто тих, що не потребують складного доказування або значних процесуальних дій. Це можуть бути спори щодо невеликих сум, споживчі конфлікти, адміністративні правопорушення та дрібні цивільні спори. У таких випадках традиційний судовий процес часто є непропорційно складним і дорогим у порівнянні з предметом спору.

Україна вже зробила певні кроки у напрямку цифровізації правосуддя. Зокрема, функціонує система «Електронний суд», яка дозволяє подавати документи онлайн, отримувати судові рішення та комунікувати із судом дистанційно.

Також активно використовуються відеоконференції для участі у судових засіданнях, що стало особливо актуальним в умовах пандемії COVID-19 та воєнного стану. Це довело, що судова система здатна адаптуватися до нових умов.

Проте варто сказати, це не кіберсуд у повному розумінні. Основними проблемами є технічні збої та нестабільність систем, нерівний доступ до інтернету, недостатній рівень цифрової грамотності, формалізм та консерватизм судової системи.

Якщо дивитися прагматично – цифровізація може “врятувати” систему.

Онлайн-процедури дозволяють значно скоротити строки розгляду та не треба чекати місяцями – все може вирішуватись за дні або навіть години. Важливим є те, що людина може подати позов з дому без поїздок, черг та стресу. Частину справ можна навіть частково автоматизувати (наприклад, штрафи, прості спори).

Щодо основних ризиків та викликів необхідно зазначити, що не всі люди мають доступ до інтернету та технічні навички, щоб мати можливість користуватись цифровими сервісами. Це може створити нову форму нерівності. Наступна проблема пов'язана з ідентифікацією особи. Як гарантувати, що саме ця особа подає позов або дає пояснення?

Також необхідно згадати важливість захисту персональних даних, бо суди працюють з дуже чутливою інформацією. Кібератаки – розповсюджені у суспільстві, тому є потреба у належному захисті, згідно з Законом України «Про захист персональних даних» [1].

Всередині суспільства є актуальне питання, пов'язане з недовірою до системи. Люди часто не довіряють "онлайн-рішенням". Останній ризик, який вимагає належного регулювання – це нормативна база, яка ще не ідеальна.

Наразі не можна стверджувати, що Україна повністю готова до діджиталізації малозначних справ, бо: існує базова інфраструктура та досвід дистанційного судочинства. Але системі бракує стабільних технологічних рішень, єдиної концепції кіберсудів, підготовки суддів і користувачів та найголовніше довіри суспільства.

Найбільш реалістичний варіант розвитку це поетапна діджиталізація, а не різкий перехід.

Отже, цифровізація судової системи є неминучим етапом розвитку правосуддя в Україні. Кіберсуди та онлайн-вирішення спорів відкривають нові можливості для підвищення ефективності, доступності та прозорості судочинства, особливо у сфері малозначних справ.

Водночас повна діджиталізація потребує комплексного підходу, який включає технічну модернізацію, вдосконалення законодавства та формування довіри до цифрових інструментів.

Україна вже знаходиться на шляху до впровадження кіберсудів, однак цей процес має бути поступовим, з урахуванням усіх ризиків та викликів. Лише за таких умов цифрове правосуддя стане реально працюючим механізмом захисту прав громадян.

Список використаних джерел

1. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

Ключові слова: кіберсуд, онлайн-вирішення спорів (ODR), цифровізація правосуддя, малозначні справи, електронний суд, доступ до правосуддя, захист персональних даних, цифрова трансформація, судова реформа в Україні.
Keywords: cybercourt, online dispute resolution (ODR), digitalization of justice, small claims, e-court, access to justice, personal data protection, digital transformation, judicial reform in Ukraine.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Храпенко О.О.

Костюк Аліна Сергіївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Питання незалежності судової влади в умовах воєнного стану та євроінтеграційного курсу України набуває особливої актуальності. Україна одночасно стикається з двома взаємозумовленими групами завдань: підтримати функціонування судової системи в умовах повномасштабної збройної агресії та здійснити її глибоке реформування відповідно до стандартів ЄС. Переговорний процес про вступ, офіційно розпочатий у червні 2024 року, перетворив судову реформу з внутрішньодержавної проблеми на безпосередній критерій членства, а програма Ukraine Facility (50 млрд євро на 2024-2027 роки) безпосередньо зумовлює фінансову підтримку виконанням ключових реформних індикаторів у сфері правосуддя.

Чинна нормативно-правова база України закріплює систему гарантій незалежності судової влади, що свідчить про поступовий розвиток її правового забезпечення. Так, Конституція України (ст. 126) гарантує незалежність і недоторканність суддів [1]. Водночас Закон України «Про судоустрій і статус суддів визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, а також закладає нормативну основу процедур формування суддівського корпусу і проходження суддівської кар'єри, які були додатково вдосконалені із прийняттям Закону України № 3511-IX від 09.12.2023 [2].

Водночас у правовій доктрині обґрунтовано звертається увага на наявність суттєвої розбіжності між нормативним закріпленням гарантій незалежності судової влади та їх практичною реалізацією. Реалізація міжнародних стандартів у сфері конституційно-правових гарантій незалежності судової влади в Україні супроводжується низкою системних проблем інституційного та політичного характеру [3, с. 296]. Такі обставини свідчать про наявність суперечності між проголошеними принципами автономії судової влади та фактичними механізмами впливу на процедури

призначення суддів і проходження ними суддівської кар’єри, що негативно позначається на рівні суспільної довіри до правосуддя.

Центральним питанням у контексті забезпечення належного функціонування судової влади залишається діяльність Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Оновлений склад Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, який розпочав роботу у червні 2023 року, зіткнувся з необхідністю вирішення масштабних завдань, зокрема завершення кваліфікаційного оцінювання значної кількості суддів та проведення процедур заповнення численних вакантних посад у судах. Водночас кадровий дефіцит у судовій системі, вплив тривалих реформ судоустрою на привабливість професії судді, а також відсутність належних організаційних і соціальних гарантій діяльності працівників судової системи істотно ускладнюють процес кадрового забезпечення судів. Показовим у цьому контексті є факт відмови частини кандидатів від зайняття посад суддів навіть після успішного проходження конкурсних процедур у 2024 році [4, с. 234].

Кваліфікаційне оцінювання виступає одним із центральних етапів порядку формування суддівського корпусу та забезпечення відповідності суддів установленим законом критеріям професійної діяльності. Водночас практика його застосування засвідчує наявність низки проблемних аспектів. Відповідно до статті 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» критеріями кваліфікаційного оцінювання судді є компетентність, професійна етика та доброчесність. При цьому саме критерії доброчесності та професійної етики залишаються найбільш дискусійними з огляду на складність їх об’єктивізації та забезпечення прозорості процедур їх оцінювання, що ускладнює формування передбачуваної практики їх застосування [5, с. 98].

З метою унормування відповідних підходів Вищою радою правосуддя було розроблено Єдині показники для оцінювання доброчесності та професійної етики судді (рішення від 08.02.2024 №375/0/15-24), остаточне погодження яких відбулося у грудні 2024 року. Така часова віддаленість між запровадженням процедур кваліфікаційного оцінювання та нормативною конкретизацією відповідних критеріїв свідчить про поступовий характер формування їх методологічного підґрунтя та водночас актуалізує питання забезпечення належного рівня правової визначеності у сфері проходження суддівської кар’єри.

Суттєвим інституційним викликом у забезпеченні належного функціонування системи суддівського врядування залишається проблема неповного формування складу Вищої ради правосуддя. Конституційний склад Вищої ради правосуддя (21 член) тривалий час залишався несформованим у повному обсязі у зв’язку з необранням або непризначенням окремих її членів відповідними суб’єктами формування,

що в окремі періоди призводило до відсутності кворуму для розгляду дисциплінарних скарг та ухвалення рішень щодо внесення подань про призначення суддів [6]. Така ситуація негативно позначається на стабільності функціонування системи суддівського врядування та актуалізує необхідність удосконалення процедур формування складу Вищої ради правосуддя, зокрема шляхом забезпечення своєчасної реалізації відповідних повноважень суб'єктами її формування.

Крім того, фінансове забезпечення судової влади є важливою складовою гарантій її незалежності. Відповідно до звіту CEPEJ «Європейські судові системи – 2024» виконаний бюджет судової системи України становить 0,36 % ВВП, що перевищує медіанне значення держав – членів Ради Європи (0,19 %). Водночас обсяг фінансування судової системи в розрахунку на одного мешканця залишається суттєво нижчим за середньоєвропейський показник і становить 11,7 євро порівняно з медіанним значенням Ради Європи на рівні 46,2 євро [7]. Зазначене свідчить про те, що формально достатня частка фінансування судової влади у структурі державних видатків не завжди забезпечує належний рівень ресурсного забезпечення її діяльності.

Особливої уваги також потребує питання фінансового забезпечення працівників апаратів судів, рівень оплати праці яких залишається недостатнім для забезпечення стабільності кадрового складу відповідних підрозділів. Низький рівень матеріального забезпечення секретарів судових засідань і помічників суддів негативно впливає на кадрову стабільність апаратів судів та безпосередньо позначається на ефективності організації судового процесу [6]. Така диспропорція між рівнем фінансового забезпечення суддів та працівників апарату судів актуалізує необхідність комплексного підходу до зміцнення фінансових гарантій незалежності судової влади, оскільки належне матеріальне забезпечення діяльності судів є однією з ключових передумов реалізації судової реформи та забезпечення ефективного здійснення правосуддя.

Таким чином, забезпечення незалежності судової влади в Україні залишається комплексним завданням, що охоплює як нормативно-правове закріплення відповідних гарантій, так і створення належних інституційних та організаційних умов їх практичної реалізації. Проведений аналіз свідчить про те, що попри загальну відповідність національного законодавства базовим міжнародним стандартам у сфері незалежності судової влади, на сучасному етапі зберігається низка системних викликів, пов'язаних із функціонуванням органів суддівського врядування, реалізацією процедур кваліфікаційного оцінювання суддів, кадровим забезпеченням судів та рівнем фінансових гарантій діяльності судової системи.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
2. Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедур суддівської кар'єри : Закон України від 09.12.2023 № 3511-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3511-20
3. Лучка А. Ю. Незалежність судової влади як основоположний принцип правової держави: український контекст європейської інтеграції. *Наукові записки. Серія: Право.* 2025. Вип. 19. С. 295-299. DOI:10.36550/2522-9230-2025-19-295-299
4. Теремецький В. І. Судова реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи. *Україна-2024: глобальні та регіональні виклики:* зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф., м. Рівне, 11 жовт. 2024 р. / за заг. ред. О. А. Мітчук. Рівне: Навч.-наук. ін-т права Нац. ун-ту вод. госп-ва та природокористування, 2024. С. 233-237.
5. Матвіїв Р. І. Удосконалення правового регулювання сфери доброчесності у судовій системі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Т. 1. № 86. С. 96-100. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.13
6. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні : щорічна доповідь за 2024 рік. *Офіційний вебсайт Вищої ради правосуддя*. Київ. 2025. URL:https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2024_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini_0.pdf
7. ВРП звернулася до КМУ із пропозиціями щодо пріоритетних завдань фінансового забезпечення судової влади та її незалежності на 2027-2029 роки. *Офіційний вебсайт Судової влади України.* 2026. URL: https://court.gov.ua/press/news/1979692

Ключові слова: незалежність судової влади, судова реформа, кваліфікаційне оцінювання суддів, Вища рада правосуддя, євроінтеграція, доброчесність.

Keywords: judicial independence, judicial reform, qualification assessment of judges, High Council of Justice, European integration, integrity.

Науковий керівник: асист. Щербатий Р.Р.

Кузьменко Анастасія Олексіївна

здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Протидія корупції в підрозділах Національної поліції України є одним із ключових завдань правоохоронної системи, що має подвійний характер: поліція водночас є спеціально уповноваженим суб'єктом у сфері протидії корупції згідно зі ст. 1 Закону «Про запобігання корупції» №1700-VII [2] і разом з тим – органом, у підрозділах якого корупція безпосередньо виявляється і потребує системного викорінення. Закон «Про Національну поліцію» №580-VIII [1] покладає на Департамент внутрішньої безпеки НПУ функцію виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень серед поліцейських. Статистика засвідчує масштаб проблеми: у 2023 р. щодо працівників поліції зареєстровано 191 корупційне кримінальне правопорушення, про підозру повідомлено 73 поліцейських, а Антикорупційна програма НПУ на 2025–2027 рр. визнала корупційні ризики системними і визначила доброчесність першочерговим стратегічним пріоритетом.

Важливим превентивним інструментом протидії корупції є нормативне закріплення правил етичної поведінки поліцейських. Умрихіна І. О. [3, с. 115] здійснює системний аналіз формально-юридичних аспектів цього інституту, встановлюючи, що Правила етичної поведінки поліцейських (наказ МВС №1179 від 09.11.2016 у редакції наказу №230 від 09.04.2024) закріплюють морально-етичні вимоги до поліцейського як елемент системи запобігання та протидії корупції. Авторка виявляє проблемну суперечність між декларованими стандартами і реальними практиками: правові механізми реалізації засадничих ідей нерідко зводять нанівець задекларовані конституційні гарантії. Пропонується зміцнення інститутів внутрішнього контролю і розбудова ефективної системи дисциплінарної відповідальності за порушення правил етичної поведінки.

Системне осмислення концептуальних засад протидії корупції здійснює Панасюк О. П. [4, с. 90], обґрунтовуючи, що антикорупційна політика є багаторівневою державною практикою, яка охоплює правотворчу, інституційну й аксіологічну площини. Дослідник аналізує нормативну базу – Антикорупційну стратегію на 2021–2025 рр. та Державну антикорупційну програму на 2023–2025 рр. – і констатує, що практична реалізація цих стратегій у правоохоронній системі потребує адекватного ресурсного й правового забезпечення, сталої взаємодії між державними органами (НАЗК, НАБУ, САП, ВАКС), громадянським суспільством та міжнародними партнерами. До системних вад антикорупційної діяльності в НПУ віднесено недостатню інституційну спроможність, корупцію в судовій системі, слабкий рівень залучення громадськості та необхідність урахування викликів воєнного часу і поствоєнної розбудови.

Кримінологічний вимір корупції в підрозділах НПУ охоплює виявлення детермінант корупційної поведінки серед поліцейських: низький рівень оплати праці, нерозвиненість системи матеріального стимулювання

доброчесності, нейтральне або терпиме ставлення частини службового оточення до корупційних практик, а також послаблення контрольних механізмів в умовах воєнного стану. Для подолання цих детермінант необхідний комплекс заходів: вдосконалення кадрового добору із застосуванням психофізіологічних обстежень при ротації і просуванні по службі, посилення оперативного контролю за майновим станом поліцейських, систематичне навчання з антикорупційного законодавства, а також запровадження ефективних механізмів захисту та заохочення викривачів, які повідомляють про корупційні правопорушення з-поміж колег.

Порівняльно-правовий аналіз міжнародних антикорупційних практик для впровадження у вітчизняне правоохоронне середовище здійснює Устич А. В. [5, с. 220], обґрунтовуючи, що значний рівень корупції залишається перешкодою для верховенства права, економічної стабільності та національної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів. Автор систематизує успішні зарубіжні механізми: ефективне функціонування органів типу GRECO, обов'язкове декларування та перевірка активів, автоматизовані системи моніторингу конфлікту інтересів, незалежні органи внутрішнього контролю (Internal Affairs) із широкими повноваженнями та інститут захисту викривачів. Таким чином, шляхи вдосконалення протидії корупції в підрозділах НПУ охоплюють чотири взаємопов'язані вектори: нормативний (посилення дисциплінарного та кримінального законодавства стосовно поліцейських), інституційний (зміцнення ДВБ НПУ і взаємодія з НАБУ/САП), кримінологічний (усунення детермінант корупційної поведінки) та міжнародний (імплементація кращих практик у систему доброчесності НПУ).

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.
3. Умрихіна І. О., Мердова О. М. Правила етичної поведінки поліцейських: формально-юридичні аспекти. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 90. С. 115–121. URL: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-90-115-121.
4. Панасюк О. П. Протидія корупції в Україні: концептуальні підходи та стратегічні пріоритети. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління.* 2025. № 3.
URL: https://cuj.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/view/130.
5. Устич А. В. Міжнародні практики та правові інструменти протидії корупційним, а також пов'язаним із корупцією кримінальним правопорушенням: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 5, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/356013.
Ключові слова: протидія корупції, Національна поліція України, запобігання корупції, антикорупційна політика, правила етичної поведінки поліцейських, доброчесність, Департамент внутрішньої безпеки, детермінанти корупції, НАЗК, НАБУ, САП, ВАКС, міжнародні антикорупційні практики, GRECO, внутрішній контроль, викривачі.
Keywords: anti-corruption, National Police of Ukraine, corruption prevention, anti-corruption policy, code of ethics for police officers, integrity, Internal Security Department, corruption determinants, NACP, NABU, SAPO, HACC, international anti-corruption practices, GRECO, internal control, whistleblowers.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Свида О. Г.

Кучук Софія Віталіївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА АПЕЛЯЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

Питання права на апеляційне оскарження у кримінальному провадженні є актуальним як з погляду вдосконалення законодавства та правозастосовної практики, так і в аспекті подальшого розвитку наукових досліджень у галузі кримінального процесу та міжнародних засад захисту прав людини.

Питання втілення права на апеляційне оскарження у кримінальному провадженні та його відповідності міжнародним нормам і практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) активно вивчалося вітчизняними науковцями. Зокрема, окремі аспекти зазначеної проблематики висвітлювалися у працях таких авторів: Банчук О.А., який досліджував гарантії права на захист та справедливий судовий розгляд з позицій практики ЄСПЛ, Гловюк І.В. аналізувала особливості апеляційного та касаційного проваджень у контексті дотримання прав людини, Грищук В.К. розглядав питання впливу міжнародних стандартів на національне кримінальне процесуальне законодавство та інші.

Відповідно до статті 2 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція):

1. «Кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку. Здійснення цього права, включаючи підстави, на яких воно може бути здійснене, регулюється законом.

2. Із цього права можуть робитися винятки для незначних правопорушень, як це передбачено законом, або в разі коли відповідну особу судив у першій інстанції найвищий суд, або коли її було визнано винною і засуджено після оскарження виправдувального вироку» [3].

Питання оскарження судових рішень у апеляційному порядку у кримінальних справах є невіддільним елементом ширшого кола проблем, пов'язаних із гарантуванням права на належний судовий розгляд. Відповідно до загальновизнаних міжнародних норм, зокрема настановам ЄСПЛ, можливість подання апеляції має бути не просто декларована законодавством, а й реально дієвою на практиці. Базові труднощі тут зосереджуються на потребі гарантувати реальну можливість звернутися до суду, ліквідації зайвого формалізму у процесах та формуванні відповідного середовища для повноважної участі особи, обвинуваченої у справі, у судових слуханнях, зокрема, як щодо присутності під час перегляду вердикту у вищій судовій інстанції. Зі сторони відкритості та видимості функціонування судового механізму, ключовим аспектом є неухильне дотримання засад гласності та очевидності порядку апеляційного розгляду. Це означає не лише, що самі етапи розгляду мають бути відкритими, але й те, що ухвали, які виносяться апеляційними судами, мають бути легкодоступними та зрозумілими для громадськості.

Відповідно до статті 129 Конституції України однією з основних засад судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення [4]. Порядок перегляду кримінального провадження в суді апеляційної інстанції унормовано в главі 31 розділу V Кримінального процесуального кодексу України [5]. Згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [1].

Європейські стандарти судового розгляду – це набір принципів, норм та вимог, закріплених у міжнародних правових актах Ради Європи та Європейського Союзу, практиці ЄСПЛ та Суду Європейського Союзу, які визначають фундаментальні принципи здійснення правосуддя, що охоплюють гарантії права на справедливий судовий розгляд, доступ до правосуддя та примусовість судових рішень. Європейські стандарти судового розгляду мають загальний характер і встановлюють мінімальні вимоги до судового розгляду, узгоджуючись з міжнародними принципами правосуддя та сприяючи гармонізації національних судових систем. Європейські стандарти судового розгляду впроваджуються шляхом їх включення до національного законодавства та практики, мають

конституційні підстави для застосування в Україні та примітні своєю адаптивністю до сучасних умов [2].

Практика ЄСПЛ, щодо процесуальних бар'єрів, які здатні ускладнити здійснення права на подання апеляційної скарги, вимагає окремого розгляду. ЄСПЛ погоджується з тим, що якщо країна передбачає інститут оскарження у суді вищого рівня, вона вправі встановлювати певні критерії, як матеріального, так і процесуального характеру, для доступу до такої інстанції. Це стосується, наприклад, визначення розміру судового збору, часових меж для подання документів чи вимог до оформлення самої скарги[3]. Подібні перешкоди можуть стосуватися не лише положення Статті 2 Протоколу № 7, але й гарантоване Статтею 6 Конвенції право на звернення до суду. Якщо процесуальне регулювання стає надмірно зарегламентованим і унеможливлює для громадянина скористатися його правом на апеляцію, ЄСПЛ може розцінити це як загрозу неупередженості всього судового процесу. Зокрема, щодо дотримання часових меж для подання апеляції до ЄСПЛ, Суд наголошує: держава зобов'язана забезпечити, щоб будь-яка особа, засуджена у кримінальному провадженні, мала змогу скористатися правами, закріпленими у пункті 3 статті 6 Конвенції. Відповідальність за самостійне визначення початку чи кінця терміну для апеляційного оскарження, покладена на засудженого, суперечить принципові "добросовісності", який держави-учасниці мусять демонструвати задля ефективного втілення прав, що їх гарантує стаття 6 Конвенції.

Таким чином, деякі важливі аспекти проблематики досі залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, потребують поглибленого аналізу такі питання, як критерії ефективності апеляційного перегляду, встановлені у рішеннях ЄСПЛ, допустимість і межі процесуальних обмежень права на апеляцію, особливості реалізації цього права під час укладення угод про визнання винуватості, а також забезпечення права обвинуваченого на особисту участь в апеляційному провадженні з позиції європейських стандартів. Отже, аби українська система кримінального правосуддя повністю відповідала міжнародним критеріям стосовно оскарження рішень у суді вищої інстанції, потрібно й надалі вдосконалювати нормативну базу, зміцнювати практичні інструменти для реалізації прав особи, якій висунуто обвинувачення, ліквідувати надлишкові процедурні перепони, а також гарантувати прозорість та відкритість судочинства згідно з тими положеннями, що були випрацювані у практиці Європейського суду з прав людини [1].

Список використаних джерел

1. Право на апеляційне оскарження у кримінальному провадженні: стандарти європейського суду з прав людини та їх імплементація в

Україні Погорецький М.А., Старенький О.С. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/71-1.pdf
2. European justice standards and challenges in their implementation in Ukraine URL:https://apie.org.ua/en/european-justice-standards-and-challenges-in-their-implementation-in-ukraine/
3. Протокол N 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Ключові слова: апеляційне оскарження, кримінальне провадження, право на справедливий суд, практика ЄСПЛ, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.
Keywords: appellate review, criminal proceedings, right to a fair trial, ECtHR case law, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedom.

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П

Лета Аліна Василівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НОТАРІУСА ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Юридична відповідальність нотаріуса за порушення законодавства є критично важливою для забезпечення довіри до правової системи, оскільки недотримання нотаріусами правил веде до значних правових та економічних наслідків. Актуальність цього питання безперечна, оскільки недотримання нотаріусами правил веде до значних правових та економічних наслідків.

Нотаріальна діяльність охоплює сукупність правових відносин, пов’язаних із засвідченням документів, угод та фактів, що мають юридичне значення, при цьому вона спрямована на забезпечення юридичної сили документів та гарантії прав громадян і організацій [4]. В Україні діяльність нотаріусів регулює Закон України «Про нотаріат» [4]. Даний закон встановлює порядок призначення, повноваження та обов’язки нотаріусів, а також загальні принципи ведення нотаріальної діяльності. Згідно закону, нотаріус виконує свої функції як державний або приватний суб’єкт, діючи на основі законодавчих норм і професійної етики.

Безпосередньо юридичну відповідальність нотаріуса за порушення законодавства регулюють норми Кримінального, Цивільного та Адміністративного кодексів України, а також професійні стандарти та дисциплінарні правила. Порушення правил нотаріальної діяльності може тягнути як дисциплінарну, так і цивільну чи кримінально-правову відповідальність [1], в залежності від характеру і ступеню порушень.

Нотаріус несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану неправомірними діями, адміністративну – за порушення норм законодавства, та кримінальну – у випадках злочинів, пов'язаних із підробкою документів чи зловживанням повноваженнями. Як відзначають А.О. Байда та С.О. Усова [2], складність застосування кримінальної відповідальності полягає у точному визначенні об'єкта злочину та встановленні вини.

О.В. Білоскурська і М. Д. Федорчук [1] підкреслюють, що практика притягнення нотаріусів до відповідальності часто обмежується адміністративними заходами, тоді як цивільна та кримінальна відповідальність застосовується рідше.

Загалом, юридична відповідальність нотаріуса в Україні полягає у необхідності нести правові наслідки за порушення законодавства у сфері нотаріальної діяльності, що охоплює дисциплінарні, цивільні, адміністративні та кримінальні механізми [2; 3]. Згідно з дослідженнями Білоскурської О. В. та Федорчука М. Д., хоча Закон України «Про нотаріат» визначає, зокрема, поняття нотаріальної таємниці, він не встановлює конкретних норм щодо відповідальності за її порушення [1]. Водночас порушення правил державної реєстрації, наприклад внесення неправдивих відомостей до реєстрів, тягне кримінальну відповідальність, як показують Байда А.О. та Усова С. О. [2].

Підсумовуючи проведений аналіз, юридична відповідальність нотаріуса в Україні є багаторівневою системою, що загалом охоплює цивільну, адміністративну, дисциплінарну та кримінальну відповідальність, і спрямована на захист прав громадян та забезпечення законності нотаріальних дій. Хоча існує діюче законодавство, зокрема Закон України «Про нотаріат» [4], яке визначає обов'язки нотаріуса та загальні принципи його діяльності, у деяких випадках пряма юридична відповідальність за конкретні порушення, наприклад розголошення нотаріальної таємниці або внесення недостовірних даних до державних реєстрів, не прописана конкретно, що створює прогалини у практичному застосуванні норм і потребує подальшого доопрацювання законодавства.

Список використаних джерел

1. Білоскурська О. В., Федорчук М. Д. Юридична відповідальність нотаріуса за порушення нотаріальної таємниці в

Україні / О. В. Білоскурська, М. Д. Федорчук // *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. – 2023. – Том 2, № 77. – Режим доступу: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/284353

2. Байда А. О., Усова С. О. Criminal liability of notaries and state registrars for unlawful actions in the field of state registration / А. О. Байда, S. О. Усова // Problems of legality. – 2025. – № 171. – С. 178-194. – DOI: 10.21564/2414-990X.171.345148. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/399207348_Criminal_Liability_of_Notaries_and_State_Registrars_for_Unlawful_Actions_in_the_Field_of_State_Registration

3. Ладіна Л. С., Веселов М. Ю., Веселова Л. Ю. Юридична відповідальність приватного нотаріуса за порушення адміністративного законодавства України: монографія / Л. С. Ладіна, М. Ю. Веселов, Л. Ю. Веселова. – Київ: ВД «Дакор», 2024. – 208 с. – ISBN 978-617-8066-83-3. – Режим доступу: https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/86eade5c-5842-4842-884a-360c600dd5c6/content

4. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/go/3425-12

Ключові слова: нотаріат, нотаріальна діяльність, нотаріус, юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, порушення законодавства, Закон України «Про нотаріат».
Keywords: notary, notarial activities, notary, legal liability, criminal liability, violation of legislation, Law of Ukraine "On Notary".

Науковий керівник:ст. викладач Нестерчук Л. П.

Лозінська Лілія Вадимівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОКУРАТУРА У СИСТЕМІ ПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ

У сучасних умовах розвитку правової держави особливого значення набуває дослідження місця та ролі прокуратури у системі поділу державної влади. Традиційна триєдина модель поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову не завжди однозначно визначає інституційний статус прокуратури, що зумовлює наукові дискусії щодо її функціонального призначення та належності до певної гілки влади. В умовах реформування правової системи України та адаптації до європейських стандартів питання визначення конституційно-правового статусу прокуратури набуває особливої актуальності.

Сучасні наукові підходи до розуміння місця прокуратури у системі державної влади характеризуються різноманітністю концепцій: від віднесення її до системи правосуддя до розгляду як самостійного інституту, що виконує специфічні наглядові та представницькі функції. Це зумовлює необхідність комплексного аналізу існуючих доктринальних позицій, а також нормативно-правового регулювання діяльності прокуратури з метою визначення її ролі у забезпеченні балансу влад, захисту прав і свобод людини та зміцнення принципу верховенства права.

У сучасній юридичній науці відсутній єдиний підхід до визначення місця прокуратури у системі поділу державної влади, що зумовлює існування кількох основних концепцій. Одним із найбільш поширених є підхід, відповідно до якого прокуратура розглядається як складова системи правоохоронних органів, що функціонально не належить до жодної з класичних гілок влади. Зокрема, зазначається, що «найбільш поширеними є погляди, відповідно до яких передбачається розгляд прокуратури як складової частини системи правоохоронних органів у аспекті забезпечення функціонування державних органів» [1, с. 96]. У межах цього підходу прокуратура виконує специфічні функції забезпечення законності та балансу влад, виступаючи елементом механізму стримувань і противаг.

Інший науковий підхід полягає у віднесенні прокуратури до однієї з традиційних гілок влади – найчастіше виконавчої або судової. Так, окремі дослідники обґрунтовують належність прокуратури до виконавчої влади через її організаційну підпорядкованість та функції державного управління, тоді як інші – до судової, враховуючи її участь у здійсненні правосуддя. Зокрема, підкреслюється можливість «потенційної приналежності до влади судової», а також тенденція конституційного зближення прокуратури із судовою системою після реформ 2016 року [2, с. 275].

Поряд із цим у сучасній доктрині набуває поширення концепція самостійного статусу прокуратури як окремого інституту державної влади або навіть як елементу так званої «контрольної гілки влади». У наукових джерелах зазначається про «переосмислення механізму стримувань та противаг та виділення ще однієї гілки державної влади – контрольної». Аналогічно, у порівняльно-правових дослідженнях підкреслюється, що прокуратура може «мати самостійне місце в системі поділу влади» або займати проміжне положення між різними гілками влади [3, с. 70].

Таким чином, сучасні наукові підходи до визначення місця прокуратури у системі поділу влади можна звести до трьох основних моделей: 1) позагалузевої (як незалежного правоохоронного інституту), 2) інституційної (віднесення до виконавчої або судової влади), 3) автономної (як окремої контрольної гілки влади). Така багатоманітність підходів свідчить про складність правової природи прокуратури та триваючий процес формування її остаточного конституційного статусу.

Проблематика визначення місця прокуратури у системі поділу державної влади полягає насамперед у відсутності єдиного доктринального підходу та чіткої інституційної ідентифікації цього органу. Така невизначеність зумовлює як теоретичні суперечності, так і практичні труднощі у функціонуванні прокуратури, зокрема щодо меж її повноважень, гарантій незалежності та механізмів підконтрольності. Додатково ускладнює ситуацію реформування прокуратури в Україні, що супроводжується зміною її функцій (зокрема, відмова від загального нагляду) та поступовою адаптацією до європейських стандартів. У результаті виникає колізія між історично сформованою моделлю прокуратури та сучасними вимогами принципу верховенства права і поділу влади.

Порівняльний аналіз основних наукових підходів дозволяє виокремити їхні переваги та недоліки. Так, позагалузевий підхід (прокуратура як самостійний правоохоронний інститут) має перевагу у забезпеченні відносної незалежності органу від інших гілок влади та гнучкості у виконанні функцій. Водночас його недоліком є розмитість правового статусу прокуратури, що може призводити до надмірного розширення повноважень і ризиків дублювання функцій інших органів. Інституційний підхід, який передбачає віднесення прокуратури до виконавчої або судової влади, забезпечує більшу визначеність у системі державного управління та чіткі механізми підзвітності. Проте у разі включення до виконавчої влади виникає загроза втрати незалежності та політичного впливу, тоді як інтеграція до судової влади є дискусійною через відсутність у прокуратури функції здійснення правосуддя. Автономний підхід (визнання прокуратури окремою «контрольною» гілкою влади) дозволяє найбільш повно врахувати її специфічну роль у системі стримувань і противаг, однак водночас ускладнює класичну модель поділу влади та потребує додаткового конституційного обґрунтування.

З урахуванням зазначеного, основними напрямами вдосконалення статусу прокуратури є такі: нормативне закріплення її чіткого місця у системі державної влади; подальше обмеження та конкретизація функцій відповідно до європейських стандартів; посилення гарантій незалежності прокурорів при одночасному запровадженні ефективних механізмів підзвітності; а також усунення дублювання повноважень з іншими правоохоронними органами. Оптимальною видається модель, за якої прокуратура зберігає інституційну автономію, але діє у тісному функціональному зв’язку із судовою владою, що дозволяє забезпечити баланс між незалежністю, ефективністю та підконтрольністю у межах сучасної демократичної держави.

Отже, сучасні наукові підходи до визначення місця прокуратури у системі поділу державної влади свідчать про відсутність єдиного бачення її правової природи та інституційної належності. Кожна з існуючих концепцій

має як переваги, так і недоліки, що зумовлює подальші наукові дискусії та потребу вдосконалення нормативного регулювання. Найбільш обґрунтованим видається підхід, за якого прокуратура розглядається як автономний інститут із чітко визначеними функціями та належними гарантіями незалежності, що забезпечує ефективну реалізацію принципу верховенства права та баланс у системі державної влади.

Список використаних джерел

1.Макосій Ю. Конституційно-правові підходи до визначення місця прокуратури в системі органів державної влади. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 71.
URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.14 (дата звернення: 01.04.2026)
2. Куцик Д. В. Місце прокуратури в системі органів державної влади. *Місце України у розвитку світової науки* : зб. наук. матеріалів XII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Черкаси, 14 листоп. 2022 р. Черкаси, 2022. С. 273-279.
URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/9221 (дата звернення: 01.04.2026)
3.Чумак В. В., Хань О. О. Сучасні функціональні моделі органів прокуратури. *Правова наука і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції*: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 21–22 трав. 2021 р.). Суми: Видавничий дім «Ельдорадо», 2021. С. 68–70.
URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/16703 (дата звернення: 01.04.2026).

Ключові слова: прокуратура, поділ державної влади, гілки влади, конституційно-правовий статус, функції прокуратури, принцип верховенства права, система стримувань і противаг, незалежність прокуратури, контрольна влада, правоохоронні органи, судова влада, виконавча влада, правова держава, конституційна реформа, наукові підходи.
Keywords: prosecutor's office, separation of powers, branches of government, constitutional legal status, functions of the prosecutor's office, rule of law principle, system of checks and balances, independence of the prosecutor's office, control branch of power, law enforcement bodies, judicial power, executive power, rule of law state, constitutional reform, scientific approaches.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Лозінська Лілія Вадимівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

Питання доступу до правосуддя на сьогодні є досить актуальним, особливо якщо враховувати сучасні умови розвитку держави та суспільства. З одного

боку, в Україні гарантується право кожної людини на судовий захист, але на практиці все виглядає не так просто, як здається на перший погляд. Часто люди стикаються з різними труднощами, коли намагаються відстояти свої права.

Можна сказати, що проблема полягає не лише в законодавстві, а й у тому, як воно реалізується. Наприклад, складні процедури, велика кількість документів, інколи навіть незрозумілі формулювання – все це може ускладнювати доступ до суду для звичайних громадян. Крім того, не всі мають достатній рівень правової обізнаності, щоб правильно діяти у таких ситуаціях.

Як вже було зазначено, доступ до правосуддя гарантується на законодавчому рівні. Зокрема, відповідно до статті 55 Конституції України, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади. Також важливе значення має стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де закріплено право на справедливий суд [1].

Однак, якщо дивитися на практику, виникає багато проблемних питань. Наприклад, у Законі України «Про судовий збір» передбачено обов’язкову сплату збору за подання позову, і для деяких громадян це може бути досить суттєвою перешкодою. Хоча є пільги для окремих категорій осіб, але не всі про них знають або можуть правильно оформити відповідні документи [2].

Ще однією проблемою є тривалість розгляду справ. У наукових статтях часто звертають увагу на те, що строки судового розгляду не завжди відповідають принципу «розумного строку». Наприклад, у роботах деяких українських дослідників (зокрема, у статтях, присвячених аналізу практики Європейського суду з прав людини) зазначається, що Україна неодноразово визнавалася такою, що порушує статтю 6 Конвенції саме через затягування процесів [3].

Крім того, важливим є питання доступності правової допомоги. Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», громадяни мають право на отримання такої допомоги, але на практиці існують проблеми з поінформованістю населення та іноді з якістю наданих послуг [4].

Отже, можна зробити висновок, що хоча нормативна база в Україні в цілому відповідає міжнародним стандартам, на практиці існує ряд проблем, які ускладнюють реальний доступ громадян до правосуддя. Саме тому необхідно не лише вдосконалювати законодавство, а й звертати увагу на механізми його реалізації.

Як на мене, ці проблеми можна вирішити, але ці зміни мають мати комплексний характер. Наприклад, з можливих змін варто казати про зміну процедури розгляду справ судами, а саме зробити їх більш простими самі судові процедури, щоб звичайна людина могла хоча б приблизно

зрозуміти, що їй потрібно робити без юриста. Бо наразі цей процес виглядає досить складно і заплутано для звичайної людини.
Також, я думаю, варто звернути увагу на судовий збір. З можливостей, його можна зменшити або зробити більш гнучким, залежно від доходів людини. Тому що іноді люди просто не подають позов через те, що бояться витрат або не мають такої можливості.
Ще одним важливим аспектом є належне інформування населення щодо їхніх прав та механізмів їх реалізації. Доцільним видається посилення інформаційної політики держави, зокрема через офіційні вебресурси та інші доступні канали комунікації, включаючи соціальні мережі. Це сприятиме підвищенню рівня правової обізнаності громадян, оскільки на практиці значна частина осіб не володіє інформацією про своє право на безоплатну правову допомогу та порядок її отримання.
Крім того, потребує вдосконалення організація діяльності судової системи з метою забезпечення розгляду справ у розумні строки. Однією з причин затягування судових процесів може бути надмірне навантаження на суддів, у зв'язку з чим доцільно розглянути можливість оптимізації процесуальних процедур, а також збільшення кадрового забезпечення судів. Це дозволить підвищити ефективність здійснення правосуддя та забезпечити дотримання принципу своєчасності судового розгляду.Отже, можна сказати, що вирішення цих проблем можливе, але для цього потрібно не тільки змінювати закони, а й реально працювати над тим, як вони діють у житті. І, як мені здається, навіть невеликі зміни вже могли б трохи покращити ситуацію.
Отже, доступ до правосуддя є важливою складовою захисту прав людини, але на практиці існує багато перешкод, які ускладнюють його реалізацію. Незважаючи на те, що законодавство в цій сфері є достатньо розвиненим, проблеми все ще залишаються.
Можна зробити висновок, що для покращення ситуації потрібно не лише вдосконалювати норми права, а й забезпечувати їх реальне виконання. На мою думку, поступові зміни у спрощенні процедур, підвищенні обізнаності громадян та покращенні роботи судової системи можуть позитивно вплинути на забезпечення доступу до правосуддя.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-вр. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text;
2. Закон України «Про судовий збір» від 08.07.2010 № 3674-VI. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text;
3. Івчук Ю.Ю. Розумний строк кримінального провадження: практика ЄСПЛ та деякі особливості законодавчого врегулювання // *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* – 2022. – № 43. – С. [сторінки за потреби]. –

Режим доступу: https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/360/341;
4. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text.
Ключові слова: доступ до правосуддя, судова система, права людини, безоплатна правова допомога, судовий збір, тривалість розгляду справ, розумний строк, правова обізнаність, ефективність правосуддя, судові процедури, правова допомога, громадянські права, законодавче регулювання, судовий контроль, правова держава.
Keywords: access to justice, judicial system, human rights, free legal aid, court fee, case duration, reasonable time, legal awareness, effectiveness of justice, judicial procedures, legal assistance, civil rights, legislative regulation, judicial oversight, rule of law state.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Свида О.Г.

Луговська Анастасія Романівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У процесі набуття Україною членства в Європейському Союзі (далі – ЄС) до національної антикорупційної архітектури висуваються посилені вимоги. Центральним елементом цієї системи є Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ), діяльність якого слугує індикатором реальної функціональності правової держави. Важливо розуміти, що цей процес є невід'ємною частиною стратегічного курсу держави, адже «одним із фундаментальних національних інтересів України (п. 3, стаття 3, Розділ II Закону України «Про основи внутрішньої і зовнішньої політики») проголошено інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір» [1]. В умовах воєнного стану та триваючих переговорів щодо вступу до ЄС, функціонування НАБУ підлягає суворому моніторингу на відповідність європейським стандартам правосуддя та захисту прав людини. Цей аналіз присвячений дослідженню результативності НАБУ у період 2024–2025 років на основі звітів міжнародних експертів та внутрішньої документації відомства.

Метою реформування є забезпечення повної автономності та ефективності НАБУ. У фокусі дослідження перебувають зміни у законодавстві, статистичні показники розслідувань та експертні висновки. Ключовою подією став перший повномасштабний незалежний аудит у травні 2025 року. Експертна оцінка охоплювала критерії викриття топкорупції, дотримання етичних стандартів детективами, управління ресурсами та міжнародне співробітництво. Зазначений захід дозволив

ідентифікувати як досягнення, так і латентні проблеми, що гальмують наближення до міжнародних стандартів.

Проте системною проблемою залишається забезпечення фактичної незалежності антикорупційних органів. Як зазначають дослідники, «хоча інституційну базу створено, а вимоги ЄС частково виконано, реформа антикорупційної системи все ще стикається із серйозними викликами такими як політичний тиск на незалежні органи» [2]. Європейська Комісія у звітах за останній дворічний період констатує наявність спроб політичного впливу на НАБУ та САП. Зокрема, підкреслюється, що «Законопроект №4555 у його поточній редакції фактично демонтує частину гарантій незалежності Бюро, передаючи операційний контроль політично призначеним фігурам, що суперечить зобов'язанням України перед МВФ та ЄС» [3]. Ризики вбачаються у спробах імплементації законодавчих норм, що ставлять діяльність детективів у залежність від політичних суб’єктів. Наприклад, передача частини контрольних функцій Генеральному прокурору створила процедурні перепони: необхідність узгодження процесуальних дій щодо народних депутатів з Офісом Генпрокурора створює ризики витоку інформації та затягування строків. Крім того, НАБУ залишається обмеженим у фінансовій та кадровій автономії, що супроводжується дискредитаційними кампаніями у медіапросторі.

Попри високий рівень професійної підготовки персоналу НАБУ, існують значні техніко-юридичні бар'єри. По-перше, відсутність права на автономне зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж («прослуховування») змушує НАБУ взаємодіяти з Службою Безпеки України, що створює загрозу конфіденційності операцій. Зовнішній аудит 2025 року класифікував це як системну вразливість. По-друге, гостро стоїть питання судових експертиз у складних економічних провадженнях. Підпорядкованість експертних установ профільним міністерствам створює потенційний конфлікт інтересів. Відтак, міжнародні партнери наполягають на створенні автономної експертної бази НАБУ.

Окремим деструктивним чинником для правосуддя залишаються так звані «правки Лозового». Ці норми дозволяють стороні захисту ініціювати закриття проваджень у зв'язку із закінченням строків досудового розслідування, навіть за наявності обґрунтованої підозри. Частковий перегляд цих норм парламентом у 2024 році не розв'язав проблему системно, що призвело до закриття низки резонансних справ щодо розкрадання бюджетних коштів. Європейська Комісія у звіті за 2025 рік прямо детермінувала повільний прогрес у сфері боротьби з корупцією саме наявністю вказаних недоліків процесуального законодавства.

Отже, результати діяльності НАБУ у 2024–2025 роках засвідчують готовність інституції до виконання складних завдань, проте загальна ефективність стримується системним опором. Головними детермінантами,

що перешкоджають прогресу, є недосконаліть кримінального процесуального законодавства, технічна залежність від інших правоохоронних органів та політично мотивовані спроби обмеження автономії. Для забезпечення сталого розвитку антикорупційної політики необхідно гарантувати НАБУ повну операційну незалежність та усунути юридичні колізії відповідно до рекомендацій міжнародних партнерів.

Список використаних джерел

1. Березовська-Чміль О. Б., Кобець Ю. В., Міщук М. Б. Національна безпека України в контексті інтеграції до Європейського Союзу: політико-правовий аспект (2014-2019 рр.). *Політикус*. 2022. Вип. 4-2. С. 7–14. DOI: https://politicus.od.ua/spec_2022/1.pdf (дата звернення: 03.04.2026).
2. Кульчиковський М. Антикорупційна реформа в Україні в контексті євроінтеграції. 2025. С. 61–65.
3. Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні: офіційний сайт ANTAC. URL: https://antac.org.ua/ (дата звернення: 03.04.2026).

Ключові слова: НАБУ, антикорупційна реформа, євроінтеграція, інституційна незалежність, аудит, «правки Лозового», операційна автономія.
Keywords: NABU, anti-corruption reform, European integration, institutional independence, audit, "Lozovyi amendments", operational autonomy.

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л. П.

Лупіка Ельвіра Геннадіївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СТАНДАРТИ ДОБРОЧЕСНОСТІ ПРОКУРОРА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР

Доброчесність прокурора є фундаментальною вимогою до представника однієї з ключових юридичних професій у демократичному суспільстві. В умовах євроінтеграційного курсу України та реформування органів прокуратури дослідження стандартів доброчесності набуває особливої актуальності, оскільки саме від рівня їх імплементації залежить ефективність усієї системи кримінальної юстиції та довіра суспільства до правоохоронних інститутів.

Поняття доброчесності у широкому розумінні охоплює морально-етичні та правові складові, принципи і стандарти поведінки, що характеризують особу, її спосіб життя та вчинки, готовність і здатність свідомо реалізувати певні види діяльності [1]. Стосовно прокурора доброчесність означає дотримання ним вимог законодавства та етичних норм не лише в

службовій, а й у позаслужбовій поведінці, оскільки прокурор є публічною особою, від якої суспільство має право очікувати бездоганної репутації.

Міжнародна система стандартів доброчесності прокурорів формувалась поступово. Визначальну роль відіграли Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів, прийняті на Восьмому конгресі ООН з профілактики злочинності та поводження з правопорушниками (Гавана, 1990 р.), які закріпили вимоги щодо відбору, підготовки та умов служби прокурорів. У 1999 році Міжнародна асоціація прокурорів (МАП) ухвалила Стандарти професійної відповідальності та виклади основних обов'язків і прав прокурорів, що визначили засади незалежності, неупередженості, об'єктивності, порядності та дотримання конфіденційності [2].

Важливим кроком у розвитку регіональних стандартів стало ухвалення на 6-й Конференції генеральних прокурорів держав – членів Ради Європи у 2005 році Європейських керівних принципів з етики і поведінки для прокурорів («Будапештських керівних принципів»). Цей документ визначив, що прокурори зобов'язані діяти неупереджено, захищати публічний інтерес, поважати і захищати права людини [3]. Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи 1604 (2003) «Про роль прокуратури в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві закону» також наголошує на ключовому значенні стандартів професійної поведінки.

Як слушно зазначає О. О. Овсяннікова, «міжнародні стандарти прокурорської етики та професійної поведінки, з одного боку, містять рекомендації, які прямо адресуються прокурорам, а з іншого – накладають на державу обов'язки щодо їх інкорпорації у національну правову систему» [4]. Таким чином, імплементація міжнародних стандартів є не лише формальним обов'язком держави, а й змістовною умовою забезпечення верховенства права.

Р. В. Мазурик визначає міжнародні стандарти прокурорської діяльності як «перевірені досвідом та сформовані міжнародною спільнотою правила поведінки прокурорів, дотримання яких є необхідною умовою визнання національної прокуратури реальним інструментом забезпечення верховенства права та законності в державі, захисту прав і свобод громадян» [5].

На національному рівні правову основу стандартів доброчесності прокурора становлять: Конституція України, Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII, Закон України «Про запобігання корупції», а також підзаконні нормативно-правові акти [6]. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, затверджений Всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квітня 2017 року, є ключовим документом, що регламентує поведінку прокурора. Він закріплює принципи доброчесності, зразковості поведінки та дисциплінованості [7].

Дисциплінарне провадження здійснюється Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів відповідно до статей 43-49 Закону України «Про прокуратуру». Підставами для дисциплінарного провадження є, зокрема, вчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності та неупередженості, а також систематичне або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики [6]. Це підтверджує, що стандарти доброчесності мають реальний механізм забезпечення і безпосередньо впливають на кар'єрний статус прокурора.

С. В. Гриненко у своєму дослідженні зазначає, що «міжнародні стандарти встановлюють загальні вимоги до дисциплінарної процедури, суб'єкта, уповноваженого вирішувати питання про притягнення прокурорів до відповідальності, підстав дисциплінарної відповідальності, щодо диференціації дисциплінарних стягнень, – і частину з них вже імплементовано у національне законодавство» [8].

Порівняльний аналіз дозволяє констатувати, що національне законодавство загалом відповідає міжнародним стандартам: нормативно закріплені принципи незалежності, неупередженості, доброчесності й відповідальності узгоджуються з вимогами документів ООН, МАП та Ради Європи. Водночас практика свідчить про необхідність посилення механізмів контролю, вдосконалення процедур перевірки доброчесності та підвищення правової культури прокурорів.

Отже, стандарти доброчесності прокурора формуються на перетині національного та міжнародного права і є невід'ємною умовою ефективного функціонування органів прокуратури. Подальше реформування вітчизняної прокуратури з урахуванням кращих міжнародних практик сприятиме зміцненню верховенства права та захисту прав людини в Україні.

Список використаних джерел

1. Камінська Н. Доброчесність: соціально-правовий зміст і значення для сучасних реформ. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2023. № 2 (26). С. 32–41. DOI: https://doi.org/10.33270/02232602.32

2. Стандарти професійної відповідальності та виклад основних обов'язків та прав прокурорів: ухвалено Міжнародною асоціацією прокурорів 23 квітня 1999 р. URL:https://www.iap-association.org/admin/IAP/media/Global-Training-Academy-Documents/Manuals/Ukrainian.pdf

3. Європейські керівні принципи з етики і поведінки для прокурорів (Будапештські керівні принципи): прийняті на 6-й конф. ген. прокурорів країн Європи (Будапешт, 31 трав. 2005 р.).
URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pr_osn1.pdf

4. Овсяннікова О. О. Професійна етика прокурора: міжнародні стандарти та національне врегулювання. *IV Харківський кримінальний процесуальний полілог.* 2023. С. 116–119.
URL:https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19601/1/Ovsiannikova_A116-119.pdf
5. Мазурик Р. В. Міжнародні стандарти діяльності прокурорів та їх реалізація на рівні обласних прокуратур. *Legal Position.* 2021. № 1. С. 96–102.
URL: http://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/1/21.pdf
6. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text
7. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: затверджений Всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квітня 2017 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001900-17
8. Гриненко С. В. Міжнародні стандарти дисциплінарної відповідальності прокурорів. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія «Юридичні науки». 2023. Вип. 6. С. 34–39.
DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-6-6
9. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
Ключові слова: доброчесність, прокурор, стандарти поведінки, професійна етика, Кодекс етики, Міжнародна асоціація прокурорів, реформування прокуратури, дисциплінарна відповідальність.
Keywords: integrity, prosecutor, standards of conduct, professional ethics, Code of Ethics, International Association of Prosecutors, prosecutorial reform, disciplinary liability.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І. О.

Лупіка Ельвіра Геннадіївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА

Заняття адвокатською діяльністю вимагає не лише знання вітчизняного законодавства, практики ЄСПЛ, але й суворого дотримання морально-етичних стандартів. Правовою основою адвокатської діяльності в Україні є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI (далі – Закон) та Правила адвокатської етики (далі – ПАЕ), затверджені звітно-виборним з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 року. Саме ПАЕ є єдиним корпоративним нормативним актом, що містить систему етичних норм і стандартів поведінки адвоката в Україні,

регулюючи, зокрема, його відносини з клієнтами, судом, іншими учасниками процесу та державними органами [1; 2].

На відміну від суто технічних правових норм, адвокатська етика охоплює також моральний аспект професійної діяльності: адвокат зобов'язаний керуватися принципами добропорядності, честі та гідності незалежно від їх прямого нормативного закріплення. Серед основних засад ПАЕ виокремлюються принципи: верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності, компетентності, добросовісності та чесності, уникнення конфлікту інтересів, дотримання вимог щодо рекламування тощо. Як зазначається в науковій літературі, дотримання морально-етичних вимог є однією з ключових умов набуття статусу адвоката, а здатність особи відповідати цим вимогам перевіряється вже на етапі допуску до адвокатської діяльності [3].

Порушення ПАЕ тягне за собою дисциплінарну відповідальність адвоката. Відповідно до ч. 2 ст. 34 Закону дисциплінарним проступком є, зокрема: порушення Правил адвокатської етики, розголошення адвокатської таємниці, невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків, порушення присяги адвоката. За вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосовано одне з таких стягнень: попередження; зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України. О. М. Овчаренко та Я. О. Ковальова звертають увагу на те, що підставою дисциплінарної відповідальності адвоката є міжнародні стандарти належного суду, які вимагають юридичної визначеності при формулюванні підстав відповідальності та пропорційності й вмотивованості дисциплінарного стягнення [4].

Як зазначає Т. О. Барабаш, адвокатська діяльність фактично базується на чітко визначених етичних принципах і без їх дотримання є неможливою, оскільки успішність роботи адвоката залежить не лише від професійних знань та вмінь, а й від його особистих якостей, закріплених у деонтологічних стандартах. Дослідниця також звертає увагу на суттєву прогалину: Правила адвокатської етики не встановлюють конкретних видів дисциплінарної відповідальності за їх порушення, що робить адвоката залежним від дисциплінарних органів адвокатури, які не завжди є неупередженими [5].

Аналіз практики КДКА свідчить, що найпоширенішими порушеннями є неналежне виконання доручень, ненадання клієнту правової допомоги у встановлені строки, а також неповага до суду. О. М. Овчаренко та Я. О. Ковальова підкреслюють, що наявна у законі можливість повторного отримання статусу адвоката особою, яку його вже позбавляли, є суттєвим недоліком чинного регулювання, що знижує ефективність дисциплінарної

відповідальності як інструменту підтримки належного рівня адвокатської діяльності [4].

Таким чином дотримання усією адвокатською спільнотою єдиних етичних принципів і несення відповідальності за їх порушення є необхідною передумовою функціонування адвокатури як інституту громадянського суспільства, покликаного забезпечувати захист прав людини та утвердження верховенства права. В умовах сучасних викликів, що постали перед Україною, підвищення вимог до моральної складової адвокатської діяльності є не лише доцільним, але й нагально необхідним.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text

2. Правила адвокатської етики : затверджені звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 09 червня 2017 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001891-17

3. Заборовський В. В., Бисага Ю. М., Булеца С. Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики : монографія. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 650 с. ISBN 978-966-916-209-0.
URL:https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/02b11bb9-e3b7-4432-889f-7eb2e3131c0c/content

4. Овчаренко О. М., Ковальова Я. О. Дисциплінарна відповідальність адвоката: дискусійні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія : Юриспруденція. 2019. № 40. С. 57–62.
DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.40.38

5. Барабаш Т. О. Актуальні питання адвокатської етики та відповідальності за її порушення. Проблеми законності. 2019. Вип. 145. С. 205–214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2019_145_18

Ключові слова: адвокатська етика, дисциплінарна відповідальність, Правила адвокатської етики, адвокатура, професійна діяльність адвоката, дисциплінарний проступок.

Keywords: legal ethics of advocacy, disciplinary liability, Rules of Legal Ethics, bar association, professional activities of a lawyer, disciplinary misconduct.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М. О.

Лущик Ангеліна Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕВОЛЮЦІЯ ФУНКЦІЙ ПРОКУРАТУРИ

Еволюція функцій прокуратури України пройшла шлях від радянської моделі «загального нагляду» до європейської моделі, відображаючи складний процес трансформації від інструмента державного контролю до інструкції, зорієнтованої на принципи верховенства права, незалежності та європейських стандартів правосуддя.

Прокуратура є одним із ключових інститутів державної влади, що відіграє важливу роль у забезпеченні законності, правопорядку та захисту прав і свобод людини. Її місце в системі органів держави визначається не лише нормативно, а й історично сформованими функціями, які змінювалися під впливом політичних, соціальних і правових трансформацій.

Слово «прокурор» походить від латинського слова, що означає «турбуватися». Вперше прокуратуру було створено в XIII столітті у Франції для захисту інтересів королівської влади в судах, а пізніше – для переслідування злочинців і поновлення правопорядку.

Еволюція функцій прокуратури України відображає загальні процеси розвитку державності та правової системи. Від органу, що здійснював загальний нагляд і мав широкі контрольні повноваження, прокуратура поступово трансформувалася у спеціалізований інститут, діяльність якого зосереджена переважно у сфері кримінальної юстиції. Такі зміни були зумовлені необхідністю дотримання принципу поділу влади, утвердженням демократичних стандартів та орієнтацією на захист прав людини.

Як зазначає М.В. Косюта, Функції прокуратури – це соціально обумовлені, законодавчо встановлені повноваження по виконанню органами і установами прокуратури як елементами державно-правового механізму певних видів діяльності з метою забезпечення верховенства закону, єдності та зміцнення законності, захисту прав і свобод людини та громадянина, що охороняються законом, інтересів суспільства та держави [1].

Прокуратура на території України пройшла багато етапів становлення та розвитку. У радянський період прокуратура була заснована в 1922 році і передбачала повернення до старих традицій, які існували в Російській імперії до 1864 року. Функції нагляду за виконанням законів поза сферою кримінального права в той період було поновлено. Прокуратура в той період здійснювала загальний нагляд за діяльністю виконавчих органів, місцевих рад, судів, підприємств, громадських організацій, службовців тощо. Мета цієї функції полягала у забезпеченні нагляду за виконанням законів у всій державі.

Сучасний, перехідний етап еволюції функцій прокуратури охоплює період від 1991 року до сьогодення. В 1991 році було проголошення незалежності України, у 1996 році відбулось прийняття Конституції України. У 2014-2016 роках розпочалась чергова масштабна судово-правова реформа. У цей час прокуратура поступово трансформувалася від радянської моделі із

функцією загального нагляду до прокуратури, що відповідає європейським стандартам.

В Конституції України до 2016 року існував окремий розділ VII «Прокуратура», де за прокуратурою були закріплені такі функції: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; 5) нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами [2].

Законом України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII було ухвалено зміни до Конституції України, внаслідок яких було вилучено Розділ VII «Прокуратура», а натомість було включено ст. 131-1, присвячену прокуратурі, до розділу VIII Правосуддя»). Відповідно, змінився і перелік функцій прокуратури. Так, наразі ст. 131-1 Конституції України визначено, що прокуратура здійснює такі функції: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [2]. Водночас слід зазначити, що крім закріплених у статті 131-1 Конституції України функцій прокуратури, передбачено ще одну функцію, яка знаходиться у пункті 9 розділу XV «Перехідні положення». Відповідно до цієї норми, «прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції, а також функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов’язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій» [2].

Окрім конституційного закріплення, функції прокуратури детально визначені також у Законі України «Про прокуратуру» [3], а саме у статті 2, яка конкретизує їх зміст, межі та порядок реалізації.

Отже, еволюція функцій прокуратури України від радянської до європейської моделі відображає трансформацію її ролі в державному механізмі. Від органу загального нагляду з широкими контрольними

повноваженнями прокуратура поступово перетворилася на орган, діяльність якого зосереджена на підтриманні публічного обвинувачення, процесуальному керівництві досудовим розслідуванням та захисті інтересів держави в суді у виключних випадках.

Список використаних джерел

1. Косюта М. В. Прокуратура України : навчальний посібник / М. В. Косюта. Одеса : Юридична література, 2024. 448 с. URL:https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ee03ecdd-2d2d-4a5f-bd15-0c3ffc1d0d67/content (дата звернення: 22.03.2026).
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 22.03.2026).
3. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення: 22.03.2026).

Ключові слова: прокуратура, прокурор, функції прокуратури, еволюція функцій прокуратури, розвиток прокуратури, еволюція прокуратури, історія прокуратури.
Keywords: prosecutor's office, prosecutor, functions of the prosecutor's office, evolution of the functions of the prosecutor's office, development of the prosecutor's office, evolution of the prosecutor's office, history of the prosecutor's office.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Лущик Ангеліна Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ВИЗНАННЯ ЖИТТЯ І ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ НАЙВИЩОЮ СОЦІАЛЬНОЮ ЦІННІСТЮ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ

Сучасна правова система України переживає період глибоких трансформацій, зумовлених як внутрішніми реформаційними процесами, так і зовнішніми викликами, пов'язаними з необхідністю адаптації до європейських стандартів правозастосування. У цьому контексті діяльність прокуратури набуває особливого значення, оскільки саме цей орган покликаний забезпечувати законність та захист прав громадян від протиправних посягань. Функціонування прокуратури на засадах верховенства права та визнання життя і гідності людини найвищою соціальною цінністю становить фундамент, на якому має будуватися вся система кримінальної юстиції.

Принцип верховенства права як філософсько-правова концепція має тривалу історію становлення та розвитку. Зародження ідеї про обмеження державної влади правом сягає античних часів, коли давньогрецькі філософи вперше поставили питання про співвідношення закону та справедливості. Проте сучасне розуміння верховенства права сформувалося значно пізніше, пройшовши через епохи Відродження та Просвітництва, здобувши концептуальне оформлення в працях видатних мислителів різних країн [1, с. 12]. Еволюція цього принципу відображає загальний рух людства до визнання невід'ємних прав особистості та необхідності їх гарантування з боку держави.

Верховенство права передбачає не просто формальне дотримання законодавчих приписів, а насамперед підпорядкування всіх суб'єктів суспільних відносин праву як втіленню справедливості, рівності та свободи. Для прокуратури це означає, що її діяльність має спрямовуватися не на механічне застосування норм закону, а на досягнення справедливого результату в кожній конкретній справі. Прокурор, реалізуючи свої повноваження, зобов'язаний керуватися не лише буквою закону, але й його духом, враховуючи загальні принципи права та моральні імперативи суспільства.

Конституційне закріплення положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, створює аксіологічну основу для діяльності всіх державних органів, зокрема й прокуратури. Це конституційне положення є не декларативним, а має безпосереднє практичне значення, визначаючи пріоритети та межі діяльності прокурорів у процесі виконання покладених на них функцій.

Місія прокуратури в Україні полягає у забезпеченні верховенства права та захисту інтересів суспільства через професійне виконання передбачених законом функцій [2, с. 11]. Така місія визначає не лише формальні завдання органу, але й глибинний сенс його існування в системі державних інституцій. Прокуратура покликана бути гарантом того, що права та свободи людини не будуть порушені ані приватними особами, ані представниками самої держави.

Реалізація принципу верховенства права у прокурорській діяльності має декілька вимірів. По-перше, прокурор зобов'язаний сам неухильно дотримуватися вимог закону, демонструючи приклад правомірної поведінки. По-друге, здійснюючи нагляд за додержанням законів, прокурор має враховувати ієрархію правових цінностей, де на вершині знаходяться права та свободи людини. По-третє, приймаючи процесуальні рішення, прокурор повинен зважувати їх наслідки для конкретних осіб, уникаючи непропорційного втручання у їхні права.

Визнання гідності людини найвищою соціальною цінністю зобов'язує прокурорів ставитися з повагою до кожного учасника правовідносин, незалежно від його процесуального статусу. Навіть особа, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину, не втрачає своєї людської гідності і має право на гуманне ставлення. Цей принцип набуває особливого значення в умовах, коли прокурор наділений значними владними повноваженнями щодо застосування заходів процесуального примусу.

Професійна етика прокурора виступає тим механізмом, який забезпечує перетворення абстрактних правових принципів на конкретні стандарти поведінки. Етичні вимоги до прокурора виходять за межі суто юридичних обов'язків, охоплюючи сферу моральних імперативів та загальнолюдських цінностей [3, с. 79]. Прокурор має усвідомлювати свою відповідальність перед суспільством не лише за законність прийнятих рішень, але й за їх моральну обґрунтованість.

Взаємозв'язок між верховенством права та визнанням гідності людини найвищою цінністю є органічним та нерозривним. Право, яке не визнає гідності людини, перетворюється на інструмент пригнічення, а гідність без правового захисту залишається порожньою декларацією. У діяльності прокуратури ці два принципи мають реалізовуватися в єдності, доповнюючи та підсилюючи один одного.

Сучасні виклики, з якими стикається українська прокуратура, вимагають постійного осмислення та переосмислення базових принципів її діяльності. Воєнний стан, протидія корупції, захист прав вразливих груп населення створюють ситуації, в яких прокурору доводиться балансувати між різними правовими цінностями. Саме в таких умовах орієнтація на верховенство права та гідність людини слугує надійним компасом для прийняття правильних рішень.

Формування відповідної правосвідомості та професійної культури прокурорів є необхідною передумовою ефективної реалізації зазначених принципів. Недостатньо лише законодавчого закріплення цих засад; потрібна їх інтеріоризація кожним прокурором, перетворення на внутрішні переконання та мотиви поведінки.

Таким чином, принцип верховенства права та визнання життя і гідності людини найвищою соціальною цінністю становлять аксіологічне підґрунтя діяльності прокуратури в демократичній правовій державі. Їх послідовна реалізація забезпечує легітимність прокурорської діяльності в очах суспільства, сприяє зміцненню довіри громадян до органів кримінальної юстиції та в кінцевому підсумку веде до утвердження правопорядку, заснованого на повазі до прав людини. Подальший розвиток прокуратури України має відбуватися саме на цих засадах, що забезпечить її

відповідність європейським стандартам та очікуванням українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Бурдоносова М., Гречановський Р. Становлення й розвиток принципу верховенства прав. *Dictum Factum*. 2025. № 2 (18). С. 10–28.
2. Амелін О. Ю. Місія та цінності прокуратури в Україні: до проблеми глибинного розуміння. *Правова держава*. 2021. № 44. С. 9–20.
3. Шемчук В. В. Професійна етика діяльності прокурора. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2023. № 1. С. 77–85.

Ключові слова: верховенство права, гідність людини, прокуратура, права людини, правова держава, професійна етика, соціальна цінність.
Keywords: rule of law, human dignity, prosecutor's office, human rights, legal state, professional ethics, social value.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М. О.

Маркасова Лілія Вячеславівна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ

Цифровізація адвокатської діяльності в Україні отримала потужний нормативний імпульс після набрання чинності Закону від 29 червня 2023 р. № 3200-IX, відповідно до якого внесено зміни до ст. 14 Цивільного процесуального кодексу України [1]. Закон встановив, що адвокати, нотаріуси, державні та приватні виконавці, органи державної влади та місцевого самоврядування, а також інші юридичні особи зобов'язані зареєструвати свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі (ЄСІТС) або її окремій підсистемі, що забезпечує обмін документами.

Як слушно зазначалось в юридичній літературі, цифровізація судочинства набула якісно нового значення саме після запровадження цього обов'язку: ЄСІТС з добровільного інструменту перетворилася на обов'язкову операційну платформу для всіх процесуальних учасників [2, с. 8]. Суд надсилає всі процесуальні документи адвокату виключно в електронній формі через його кабінет у ЄСІТС.

ЄСІТС включає кілька ключових підсистем, що безпосередньо впливають на адвокатську діяльність. В.В. Борщенко, аналізуючи це питання, виокремлює: підсистему «Електронний суд» (повноцінно функціонує з 05.10.2021 р.) – для подання позовів, заяв, клопотань та отримання судових рішень в електронній формі; підсистему відеоконференцзв'язку – для участі у судових засіданнях у дистанційному форматі; підсистему «Електронний кабінет» – для формування електронних ордерів, довіреностей та комунікації зі судом [2, с. 10]. Принципово важливим є те, що в ЄСІТС адвокат може видати електронний ордер на конкретну справу або загальний ордер без зазначення номера, що забезпечує автоматичне підключення до матеріалів справи в режимі реального часу.

Як зазначають М.В. Ковалів та М. Я. Сидор, реалізація судочинства на основі цифрової платформи передбачає відповідні функціональні та імперативні вимоги: обов'язкову автентифікацію через кваліфікований електронний підпис (КЕП), дотримання технічних стандартів формування документів, а також безперервний доступ до суду в онлайн-режимі [3, с. 38].

Поряд із новими можливостями цифровізація породжує для адвокатури серйозні виклики. І. І. Комарницька пропонує їх досліджувати у трьох вимірах. По-перше, технологічний вимір: адвокати зобов'язані опанувати різноманітні інформаційні платформи – від систем управління справами (LegalTech) до хмарних сервісів для зберігання та обміну документами. По-друге, доказовий вимір: в умовах повномасштабної агресії та цифровізації адвокатам необхідно формувати та подавати електронні докази на підтвердження завданої майнової шкоди, фіксувати злочини засобами відеозапису та месенджерів, що вимагає знань у сфері цифрової криміналістики. По-третє, комунікаційний вимір: дистанційні консультації з клієнтами через захищені канали зв'язку стали нормою, особливо для клієнтів у зонах бойових дій або за кордоном [4, с. 244].

Варто уваги, що Консультативна рада європейських суддів у Висновку № 26 (2023) «Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві» надала своє бачення викликам, з якими стикається система правосуддя, у зв'язку з використанням технологій: проблеми незалежності судової влади, справедливого судового розгляду, фінансування, проблеми захисту, безпеки і доступності даних, виклики добробуту та інші [5].

Практичні проблеми цифрового судочинства констатує й судова практика. До прикладу, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у постанові від 22 квітня 2024 р. у справі №910/11661/23 встановив: адвокат-представник зобов'язаний зазначати в кожному процесуальному документі інформацію про наявність або відсутність у нього електронного кабінету [6]. Актуальні ризики в адвокатській діяльності, які виникли у зв'язку з переходом на цифровий

документообіг, стосуються кібербезпеки. Захист адвокатської таємниці в цифровому середовищі, захист персональних даних клієнтів, технічні збої системи, кіберзагрози вимагають від адвокатів наявності технічних знань та навичок, які є складовою професійної компетентності адвоката у сучасному світі.

Цифровізація адвокатської діяльності є лише частиною масштабнішого процесу трансформації правових систем. Як слушно зазначає Р.М. Дудник, цифровізація не просто змінює інструменти правозастосування, а й породжує нові правові норми, що регулюють відносини в цифровому середовищі: від електронного документообігу до цифрових прав учасників процесу [7, с. 87]. Якщо осмислювати подальші перспективи, то варто погодитись із науковцями, які єдині у висновку: наступним кроком має стати перехід від цифровізації (автоматизації наявних процесів) до цифрової трансформації – кардинальної зміни підходів до судочинства з впровадженням елементів штучного інтелекту, автоматизованого розподілу справ та онлайн-врегулювання спорів, у якому адвокат буде ключовим навігатором для клієнта в цифровій правовій системі [2, с. 11; 4, с. 246].

Таким чином, цифровізація адвокатської діяльності є незворотнім процесом, що вже закріплений нормативно через обов'язкову реєстрацію в ЄСІТС, і водночас породжує нові виклики у сферах технологічної компетентності, кібербезпеки та захисту адвокатської таємниці. Успішна адаптація до електронного суду є умовою ефективного виконання адвокатом своїх функцій у сучасному цифровому правовому середовищі.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15.

2. Борщенко В. В. Інформаційні технології в судочинстві: сучасний стан та перспективи. Вісник Одеського національного університету. *Правознавство.* 2024. Том 26, № 1(38). С. 7–11. URL: https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/471.

3. Ковалів М. В., Сидор М. Я. Реалізація адміністративного судочинства на основі цифрової платформи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ* (серія юридична). 2024. № 2. URL: http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/865.

4. Комарницька І. І. Цифровізація та інформаційні технології у професійній діяльності адвоката в сучасних умовах. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 6. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/316974/307479

5. Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві: Висновок № 26 (2023) Консультативної ради європейських суддів від

01.12.2023. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynyy_pereklad.pdf
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 22 квітня 2024 р. (справа №910/11661/23). URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=118555110
7. Дудник Р. М. Трансформація правових норм в умовах цифровізації правових систем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 1. № 93.* URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354398.
Ключові слова: адвокат, цифровізація адвокатської діяльності, електронний суд, ЄСІТС, електронний кабінет, LegalTech, кваліфікований електронний підпис, адвокатська таємниця, кібербезпека, дистанційне судочинство
Keywords: attorney, digitalization of advocacy, electronic court, USITCS, electronic office, LegalTech, qualified electronic signature, attorney-client privilege, cybersecurity, remote judicial proceedings
Науковий керівник: д.ю.н., професор Бакаянова Н.М.

Машкевич Каріна Миколаївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ

У сучасній правовій доктрині діяльність прокуратури тривалий час ототожнювалася виключно з принципом законності – тобто суворим виконанням тексту нормативного акта. Однак сучасна українська держава, згідно зі статтею 8 Конституції України, визнає пріоритет верховенства права [1]. Як зазначають М. І. Козюбра та С. П. Головатий, верховенство права є значно ширшим за законність [2], оскільки воно включає вимоги справедливості, розумності та правової визначеності [3]. Для прокурора це означає, що закон не може бути інструментом свавілля, навіть якщо він формально дотриманий.

Керуватися «духом закону» – це здатність прокурора оцінити, чи відповідає конкретне процесуальне рішення меті права – захисту людини. Це підтверджується фундаментальним Рішенням Конституційного Суду України № 15-рп/2004, де вказано, що право не є ідентичним закону, а верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність [4]. Прокурор, як представник держави, має усвідомлювати: якщо формальне застосування норми призводить до очевидної несправедливості, пріоритет надається принципу верховенства права.

Трансформація прокуратури полягає у переході до ролі охоронця права. Згідно із нормами ст. 3 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, прокурор у своїй діяльності керується Стандартами професійної відповідальності, отже, прокурор є суб'єктом, який забезпечує баланс між суспільним інтересом та індивідуальною свободою, керуючись морально-етичними засадами правової держави [5].

На практиці принцип верховенства права найбільш гостро проявляється у здійсненні процесуального керівництва. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про прокуратуру», верховенство права є першочерговою засадою діяльності прокуратури [6].

Важливим аспектом є реалізація ст. 8 КПК України, яка зобов'язує прокурора застосовувати принцип верховенства права з урахуванням практики ЄСПЛ [7]. Найвищим проявом цього принципу є здатність прокурора прийняти рішення про закриття справи за відсутності достатніх доказів, попри суспільний резонанс. Це відповідає Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи, яка наголошує на об'єктивності прокурора та його обов'язку брати до уваги обставини, що виправдовують підозрюваного [8].

Особливе значення має дотримання прав людини, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [9]. Прокурор має забезпечити, щоб жоден доказ не був отриманий із порушенням «духу закону», що є критично важливим для забезпечення права на справедливий суд.

Одним із головних викликів залишається політична нейтральність прокуратури. Доповідь Венеційської Комісії «Про верховенство права» прямо вказує на те, що незалежність прокурорів є необхідною гарантією для реалізації цього принципу [10]. Коли призначення або звільнення керівництва прокуратури залежить від політичної кон'юнктури, виникає ризик вибіркового правосуддя.

Ще одним викликом є реформування кадрової політики в органах прокуратури. Сучасні дослідження 2025 року підкреслюють, що реалізація верховенства права неможлива без високих стандартів доброчесності самих прокурорів [11]. Це вимагає не лише знання «букви закону», а й дотримання Кодексу професійної етики, що виступає внутрішнім запобіжником проти корупції та зовнішнього впливу.

Таким чином, сучасна модель діяльності прокуратури в Україні характеризується відходом від формально-догматичного розуміння законності до утвердження принципу верховенства права як базової засади прокурорської діяльності. Це зумовлює необхідність переосмислення ролі прокурора не лише як суб'єкта застосування норм права, а як гаранта справедливості, правової визначеності та захисту прав людини. Ефективна реалізація цього підходу можлива лише за умови забезпечення інституційної незалежності прокуратури, дотримання

високих етичних стандартів та формування професійної культури, орієнтованої на «дух закону». Водночас подальше реформування прокуратури має бути спрямоване на усунення політичного впливу, вдосконалення кадрової політики та посилення механізмів забезпечення доброчесності, що у сукупності сприятиме зміцненню довіри суспільства до органів правопорядку та утвердженню принципу верховенства права на практиці.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 01 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. *Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна* : збірник наукових статей до 75-річного ювілею доктора юридичних наук Козюбри Миколи Івановича / [упоряд. В. Ткаченко ; голов. ред. А. Мелешевич ; Нац. ун-т "Києво-Могилян. акад.", Ф-т правничих наук, Центр європ. гуманіт. дослідж.]. – Київ : Дух і Літера, [2013]. С. 271-328.
URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/69104bb3-04e7-466f-a62f-36ceabf1f7a7
3. Головатий С. П. Верховенство права : монографія : у 3 кн. Київ : Фенікс, 2006. Книга третя. *Верховенство права: український досвід.* С. 1663–1665.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04
5. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: затверджений всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text
6. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII : станом на 01 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 10 лют. 2026 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
8. Про роль прокуратури в системі кримінального правосуддя: Рекомендація Rec(2000)19 Комітету Міністрів Ради Європи від 06.10.2000. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

10. Доповідь про верховенство права: схвалена Венеційською Комісією на 86- му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 р.). URL:https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL- AD(2011)003rev2-ukr
11. Кальчук О.М. Адміністративно-правові засади реалізації кадрової політики в органах прокуратури крізь призму верховенства права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 6. С. 62-68. URL: https://www.nvppp.in.ua/vip/2025/6/13.pdf
Ключові слова: верховенство права, прокуратура, процесуальне керівництво, законність, дух закону, буква закону, права людини, політична нейтральність, прокурорська дискреція, правова визначеність, справедливість, незалежність прокурора, пропорційність, європейські стандарти.
Keywords: Rule of Law, Prosecution, Public Prosecutor's Office, procedural leadership, procedural guidance, legality, spirit of the law, letter of the law, human rights, political neutrality, prosecutorial discretion, legal certainty, justice, fairness, independence of the prosecutor, proportionality, European standards.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Мельник Дарина Євгенівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСУ АДВОКАТА ІНОЗЕМНОЇ ДЕРЖАВИ

У сучасних умовах розвитку міжнародного співробітництва, глобалізації правових процесів та активізації транскордонної юридичної діяльності особливої актуальності набуває питання правового статусу адвоката іноземної держави. Зростання кількості справ з іноземним елементом, участь іноземних інвесторів, а також інтеграція України до європейського правового простору зумовлюють необхідність чіткого визначення умов допуску та здійснення адвокатської діяльності іноземними фахівцями. Це потребує узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами та забезпечення належного рівня правового захисту всіх учасників правовідносин.

Актуальність теми також зумовлена наявністю практичних проблем, пов’язаних із визначенням обсягу прав та обов’язків іноземних адвокатів, гарантій їхньої професійної діяльності та відповідальності. Недостатня врегульованість окремих аспектів їхнього статусу може призводити до правових колізій і ускладнювати доступ до правової допомоги в міжнародних справах. Саме тому дослідження особливостей статусу адвоката іноземної держави є важливим для вдосконалення законодавства та підвищення ефективності функціонування інституту адвокатури.

Правове регулювання діяльності адвокатів іноземних держав в Україні закріплено насамперед у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Відповідно до частини 4 статті 4 цього Закону встановлено, що іноземний адвокат має право здійснювати адвокатську діяльність на території України за правилами, визначеними національним законодавством, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України. Таким чином, закон закріплює загальний принцип допуску іноземних адвокатів до професійної діяльності та водночас визнає пріоритет міжнародно-правових норм у разі їх наявності.

Більш детально особливості статусу адвоката іноземної держави врегульовані у Розділі VIII зазначеного Закону. Зокрема, стаття 59 визначає порядок набуття права на здійснення адвокатської діяльності в Україні. Вона передбачає, що іноземний адвокат може працювати в Україні лише після включення до Єдиного реєстру адвокатів України. Для цього особа повинна звернутися до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури із відповідною заявою та надати документи, які підтверджують її статус адвоката у власній державі. Закон встановлює чіткі строки розгляду таких заяв та ухвалення рішення, а також визначає вичерпний перелік підстав для відмови, серед яких – попереднє виключення з реєстру, припинення права на заняття адвокатською діяльністю або неналежне оформлення документів. Важливо, що рішення про відмову може бути оскаржене, що гарантує дотримання прав іноземного адвоката [1].

Стаття 59 також закріплює, що після внесення до Єдиного реєстру адвокатів України іноземний адвокат користується тими самими професійними правами, виконує аналогічні обов’язки та має відповідні гарантії, як і адвокати України. Це забезпечує єдність правового статусу адвокатів незалежно від країни їх походження, хоча і з урахуванням певних спеціальних умов.

Окрему увагу закон приділяє питанням відповідальності іноземних адвокатів. Відповідно до статті 60, у разі вчинення дисциплінарного проступку такі адвокати підлягають дисциплінарній відповідальності за правилами, що застосовуються до українських адвокатів, однак із певними особливостями. Зокрема, до них можуть застосовуватися лише такі види дисциплінарних стягнень, як попередження або виключення з Єдиного реєстру адвокатів України. Крім того, про застосування дисциплінарного стягнення обов’язково повідомляються компетентні органи тієї держави, де адвокат отримав свій статус.

Стаття 61 регламентує взаємовідносини адвоката іноземної держави з органами адвокатського самоврядування. Вона передбачає, що такі адвокати мають право звертатися до цих органів для захисту своїх професійних прав, а також брати участь у професійних заходах, зокрема

навчальних та методичних. Це свідчить про інтеграцію іноземних адвокатів у систему адвокатського самоврядування України та забезпечення для них можливостей професійного розвитку і захисту своїх інтересів.

Важливим елементом міжнародного регулювання статусу адвокатів іноземних держав є напрацювання Ради Міжнародної асоціації адвокатів, яка є однією з найбільш авторитетних професійних організацій у сфері адвокатури. Зокрема, 6 червня 1998 року у Відні було розглянуто питання здійснення транскордонної адвокатської діяльності, за результатами чого прийнято рекомендаційні документи щодо загальних принципів регулювання діяльності іноземних адвокатів. Рада IBA визнала, що адвокатська практика у різних країнах формується під впливом національних правових систем, історичних та економічних факторів, що зумовлює її різноманітність. Водночас було підкреслено існування універсальних принципів адвокатської діяльності, зокрема незалежності, професійної етики та належної кваліфікації, які мають застосовуватися незалежно від юрисдикції [2].

У зазначених рекомендаціях запропоновано використовувати дві основні моделі допуску іноземних адвокатів: повне та обмежене ліцензування. Повне ліцензування передбачає надання права здійснювати всі види юридичної діяльності за умови підтвердження кваліфікації (наприклад, складання іспиту), тоді як обмежене – дозволяє надавати правову допомогу виключно в межах права держави походження адвоката без інтеграції до національної адвокатури. При цьому визначено мінімальні вимоги до іноземних адвокатів: наявність права на практику у своїй державі, належна професійна репутація, дотримання етичних стандартів. Водночас державам надано право встановлювати певні обмеження, зокрема щодо участі іноземних адвокатів у судових процесах або обов’язку розкривати інформацію про свій статус з метою захисту суспільних інтересів.

Важливе значення для тлумачення статусу адвоката іноземної держави має також рішення Рада адвокатів України від 03.07.2021 № 54, яким затверджено роз’яснення щодо можливості таких адвокатів бути учасниками (засновниками) адвокатських об’єднань в Україні. У цьому акті зазначено, що питання вирішується з урахуванням положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», зокрема статей 4, 15 та 59, які визначають організаційні форми адвокатської діяльності та порядок набуття статусу адвоката іноземної держави. Рада адвокатів України дійшла висновку, що іноземний адвокат може бути засновником або учасником адвокатського об’єднання лише за умови, що він набув право на здійснення адвокатської діяльності в Україні, тобто включений до Єдиного реєстру адвокатів України та діє відповідно до вимог національного законодавства. Водночас підкреслюється, що така участь

неможлива без фактичного допуску до професії в Україні, що забезпечує дотримання єдиних стандартів адвокатської діяльності та запобігає обходу встановлених законом процедур [3].

Попри наявність як міжнародних рекомендацій, так і національного правового регулювання, у цій сфері існує низка проблем. Зокрема, в Україні спостерігається певна невизначеність щодо обсягу прав іноземних адвокатів, їх процесуального статусу у суді, а також співвідношення національних норм із міжнародними стандартами. Дискусійним залишається і питання обов'язковості громадянства України для адвокатів, що може обмежувати доступ іноземних фахівців до професії та стримувати розвиток міжнародного юридичного співробітництва. Крім того, відсутність чіткої диференціації між різними моделями допуску (повним і обмеженим) у національному законодавстві ускладнює практичну реалізацію прав іноземних адвокатів.

Можливим шляхом вирішення зазначених проблем є подальша гармонізація українського законодавства з міжнародними стандартами, зокрема впровадження диференційованого підходу до допуску іноземних адвокатів залежно від характеру їх діяльності. Доцільним також є уточнення процесуального статусу таких адвокатів у судових органах, розширення можливостей їх професійної інтеграції, а також перегляд вимог щодо громадянства з урахуванням принципів відкритості та взаємності. Впровадження таких змін сприятиме підвищенню ефективності правової допомоги у справах з іноземним елементом та зміцненню позицій України у міжнародному правовому просторі.

Отже, статус адвоката іноземної держави в Україні має комплексний характер і визначається як нормами національного законодавства, так і міжнародними стандартами у сфері адвокатської діяльності.

Водночас сучасні умови розвитку міжнародного правового співробітництва, а також рекомендації Міжнародної асоціації адвокатів свідчать про необхідність подальшого вдосконалення національного регулювання. Зокрема, актуальними залишаються питання розширення доступу іноземних адвокатів до професії, чіткого визначення їх процесуального статусу та запровадження більш гнучких моделей допуску до адвокатської діяльності. Удосконалення правового регулювання у цій сфері сприятиме підвищенню ефективності надання правової допомоги у справах з іноземним елементом, розвитку міжнародної співпраці та інтеграції України до світового правового простору.

Список використаних джерел

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#n563;

2. Recommendations on the regulation of foreign lawyers : adopted by the Council of the International Bar Association, Vienna, 06 June 1998. URL:https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=CE283F20-6D78-40D2-8F6F-50285D37A527;
3. Про затвердження роз'яснення щодо можливості адвоката іноземної держави бути учасником (засновником) адвокатських об'єднань в Україні : рішення Ради адвокатів України від 03.07.2021 № 54. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr054871-21#Text.
Ключові слова: адвокат іноземної держави, адвокатура України, Єдиний реєстр адвокатів України, кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури; адвокатська діяльність
Keywords: foreign lawyer; bar of Ukraine; Unified Register of Advocates of Ukraine; qualification and disciplinary commission of the bar; advocate activity.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М. О.

Мельниченко Надія Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОВНОВАЖЕННЯ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ У СФЕРІ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Забезпечення внутрішньої безпеки держави є одним із ключових завдань системи органів публічної влади. В умовах сучасних викликів, пов'язаних із воєнною агресією, зростанням криміногенних загроз та необхідністю ефективного захисту прав і свобод людини, особливого значення набуває діяльність Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України). Саме цей орган відіграє важливу роль у формуванні та реалізації державної політики у сфері внутрішньої безпеки, адже є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України [1, ст. 1].

Повноваженням МВС у сфері внутрішньої безпеки держави є координація діяльності органів, що входять до системи МВС, зокрема Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України та Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Через діяльність зазначених органів реалізуються ключові функції держави щодо забезпечення правопорядку, охорони державного кордону, реагування на надзвичайні ситуації та захисту населення.

Важливим аспектом повноважень МВС України є організація та реалізація державної політики у сфері протидії злочинності. У цьому контексті особливе значення має діяльність Національної поліції України, яка безпосередньо здійснює заходи щодо запобігання, виявлення та припинення правопорушень, а також забезпечує охорону прав і свобод громадян [2, ст. 2].

Крім того, МВС України бере активну участь у забезпеченні прикордонної безпеки держави. Через діяльність Державної прикордонної служби України здійснюється охорона та захист державного кордону, протидія незаконній міграції, контрабанді та іншим загрозам національній безпеці [1, п. 2, ст. 3].

За останні роки МВС України несе на собі велику відповідальність за внутрішньо безпекову ситуацію у державі. Вони відповідають за забезпечення правопорядку під час військового стану; регулювання дорожнього руху під час вимкнення світла; охорони честі та гідності громадянина; протидії злочинству; захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; забезпечення безпеки дорожнього руху тощо [3, с. 426].

Їх дії мають як позитивну, так і негативну оцінку від народу держави. Якщо говорити конкретніше про оцінку їхньої праці, то народ найкраще відгукується про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, адже вона забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру.

Щодо негативної думки, то перше місце займає Національна поліція України та її повноваження, адже має багато недоліків у сфері дотримання чесної та відкритої праці. Якщо розбиратися більш детальніше, то є певні аргументи для нового реформування поліції. Досліджуючи цю ситуацію, Б. Малишев наголошує, що нинішнім Законом «Про Національну поліцію» фактично знівельовано головну мету реформи – зробити Національну поліцію органом, що є автономним від виконавчої влади, і який надає суспільству послуги з охорони правопорядку, в тому числі захищає громадян від незаконних дій суб`єктів владних повноважень. Продовжуючи думку, експерт зазначає, що в Україні поліція, як і колишня міліція, залишається додатком до МВС [4].

Таким чином, повноваження Міністерства внутрішніх справ України у сфері внутрішньої безпеки держави мають комплексний характер і спрямовані на забезпечення стабільності у суспільстві, захист прав і свобод людини та громадянина, а також ефективне реагування на сучасні виклики і загрози. Ефективна реалізація цих повноважень є важливою передумовою зміцнення правопорядку та національної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878 у ред. від 09.01.2026. URL:https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://zakon.rada.gov.ua/go/878-2015-

%25D0%25BF&ved=2ahUKEwif3aD-o6WTAxX2-QIHHQFOAtsQFnoECA4QAQ&usg=AOvVaw2q2CroxMfgtLPP7oOmYTli
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 №580-VIII. URL:https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19&ved=2ahUKEwjoy4qqo6WTAxUa3gIHHbhfAY8QFnoECB0QAQ&usg=AOvVaw1tEbTWRHMwFHEtLS4FSp1_
3. Концепція діяльності Міністерства внутрішніх справ України щодо формування та розвитку внутрішньо безпекового середовища держави з урахуванням викликів, спричинених військовою агресією / К.Л. Бугайчук, С. О. Шатрава, Є. В. Коваленко-Марченкова [та ін.] // Науково-дослідна діяльність Харківського національного університету внутрішніх справ в умовах воєнного стану : монографія / за заг. ред. В. В. Сокуренка, Д. В. Швеця, О. А. Моргунова ; МВС України, Харків. нац ун-т внутр. справ. Вінниця : ТВОРИ, 2023. С. 426-449.

URL: Kontseptsiia diialnosti Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy_KhNUVS_2023.pdf (639.38 KB)

4. Інтерв`ю UAINFO з членом Експертної Групи «Поліція під контролем» Борисом Малишевим. URL:https://uainfo.org/blognews/1482397670-boris-malishev-vpliv-politikiv-na-ukrayinsku-pravoohoronnu.html?_utl_t=fb

Ключові слова: Міністерство внутрішніх справ України, внутрішня безпека держави, повноваження МВС, реформа поліції

Keywords: Ministry of Internal Affairs of Ukraine, internal security of the state, powers of the Ministry of Internal Affairs, police reform

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Мигаль Артур Іванович
здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія».

ЗНАЧЕННЯ МІСЦЕВИХ СУДІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

Забезпечення доступу до правосуддя набуває особливої актуальності в Україні. Водночас не всі особи можуть реалізувати право на судовий захист з огляду на різні обставини. Однією з ключових проблем діяльності місцевих судів є надмірна тривалість розгляду справ.

Тривалі строки розгляду справ негативно впливають на ефективність судочинства, порушують право людини на справедливий суд та можуть призводити до втрати довіри громадян до судової влади. У сучасних

умовах реформування судоустрою в Україні, питання забезпечення доступу до правосуддя та скорочення строків розгляду справ набуває особливої актуальності. Саме тому дослідження проблеми тривалості судових проваджень у місцевих судах та пошук шляхів її вирішення є важливим завданням правової науки і практики.

Відповідно до статті 21 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” місцеві суди є судами першої інстанції та безпосередньо забезпечують реалізацію права громадян на судовий захист [1]. Саме на цьому рівні відбувається розгляд більшості цивільних, кримінальних та адміністративних справ. Однак практика свідчить, що розгляд значної кількості справ у місцевих судах відбувається із суттєвими затримками.

Основною причиною довгого розгляду справ є велике навантаження на суддю місцевого суду. Відповідно до звіту Ради суддів України про навантаження суддів, на сьогоднішній день місцеві суди є найбільш завантаженими суди у системі судоустрою України, щорічно суддя місцевого загального суду розглядає 327 справ, тоді як суддя апеляційного суду розглядає лише 130 справ на рік [2, с. 16]. У багатьох судах кількість справ, що надходять до одного судді, перевищує встановлені нормативи, що ускладнює оперативний розгляд кожної з них. Крім того, проблема кадрового дефіциту, зокрема відсутність достатньої кількості суддів та працівників апарату суду, також впливає на строки розгляду справ.

Іншою причиною є складність процесуальних процедур та можливість неодноразового відкладення судових засідань. Затримки можуть виникати через неявку сторін у судове засідання, проблеми з мережею та інтернетом, необхідність витребування додаткових доказів або проведення експертиз. У деяких випадках сторони процесу можуть навмисно затягувати розгляд справи, використовуючи процесуальні механізми. Також на строки розгляду справ впливають організаційні та технічні проблеми, зокрема недостатній рівень цифровізації судової системи, обмеженість матеріально-технічного забезпечення судів та недосконалість електронного судочинства.

Одним із способів подолання проблеми тривалих строків розгляду справ є впровадження державних реформ у сфері судочинства. Насамперед, важливим є забезпечення належного кадрового складу судів. Необхідно прискорити процедури призначення суддів на вакантні посади та забезпечити достатню кількість працівників апарату суду. Це дозволить зменшити навантаження на одного суддю та сприятиме більш оперативному розгляду справ. Зокрема, в Україні активно впроваджується система електронного суду. Згідно із статтею 15-1 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” у судоустрійній системі України діє Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, що дозволяє подавати процесуальні документи в електронній формі та брати участь у судових

засіданнях дистанційно [1]. Такі заходи сприяють підвищенню ефективності судового процесу та скороченню строків розгляду справ. Крім того, законодавчі зміни передбачають можливість повідомлення учасників процесу через електронні сервіси та використання відеоконференцій під час судових засідань, що значно спрощує доступ до правосуддя та оптимізує роботу судів.

Отже, надмірна тривалість розгляду справ є однією з основних проблем функціонування судової системи, яка може призводити до порушення прав людини та зниження довіри суспільства до судової влади. Основними причинами цієї проблеми є значне навантаження на суддів, кадровий дефіцит, складність процесуальних процедур, можливість зловживання процесуальними правами, а також недостатній рівень технічного забезпечення судів. Запровадивши низку реформ держава зможе зменшити рівень навантаження на суддів місцевих судів і вдосконалити судочинство України, тим самим забезпечивши довіру суспільства до судової влади.

Список використаних джерел

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 у ред. від 04.06.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text
2. Звіт Ради суддів України за результатами оцінювання середніх витрат часу на розгляд справ для визначення коефіцієнта навантаження на суддю від 29.01.2021 URL:https://rsu.gov.ua/uploads/article/zvitnovepravosuddanavantazenna-6d6b03aab7.pdf

Ключові слова: доступ до правосуддя, місцеві суди, розумні строки розгляду справ, судова система України, ефективність правосуддя, судова реформа, електронний суд, судове провадження, навантаження на суддів, цифровізація судочинства.

Keywords: access to justice, local courts, reasonable terms of consideration of cases, judicial system of Ukraine, efficiency of justice, judicial reform, electronic court, judicial proceedings, workload on judges, digitalization of judicial proceedings.

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Михно Марія Олександрівна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

СПЕЦІАЛІЗОВАНА АНТИКОРУПЦІЙНА ПРОКУРАТУРА: МІСЦЕ У СИСТЕМІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ

Протидія корупції залишається одним із пріоритетних напрямів державної політики України, що зумовлено як внутрішніми потребами розбудови правової держави, так і зовнішніми зобов'язаннями в контексті

європейської інтеграції. Корупція підриває довіру громадян до державних інституцій, знижує ефективність публічного управління та створює суттєві перешкоди для економічного розвитку країни. У цьому контексті формування дієвої інституційної системи протидії корупційним правопорушенням набуває особливого значення. Спеціалізована антикорупційна прокуратура є одним із центральних елементів цієї системи, покликаним забезпечити ефективне кримінальне переслідування осіб, винних у вчиненні корупційних злочинів.

Створення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури стало логічним продовженням реформування системи протидії корупції в Україні. Зазначений орган був утворений відповідно до Закону України «Про прокуратуру». Особливістю правового статусу цього органу є поєднання загальних принципів організації прокурорської діяльності зі спеціальними повноваженнями у сфері протидії корупції. Як зазначає А. С. Політова, протидія корупції в Україні безпосередньо пов'язана з вимогами європейської інтеграції, що передбачає створення незалежних антикорупційних інституцій [1, с. 112]

Місце Спеціалізованої антикорупційної прокуратури у системі органів прокуратури визначається її функціональною спрямованістю та переліком категорій справі, у яких прокурори САП здійснюють процесуальне керівництво. На відміну від інших органів прокуратури, САП має предметну спеціалізацію, що охоплює кримінальні провадження щодо корупційних злочинів, які розслідуються Національним антикорупційним бюро України. Така організаційна модель забезпечує інституційну незалежність антикорупційного переслідування та мінімізує ризики неналежного впливу на прокурорів, які здійснюють нагляд за досудовим розслідуванням корупційних справ.

Інституційні та правові засади антикорупційної спеціалізації в діяльності прокуратури ґрунтуються на принципах незалежності, професійності та підзвітності. О. С. Бондаренко, К. Д. Янішевська та В. В. Миргород-Карпова наголошують, що «антикорупційна спеціалізація передбачає особливі вимоги до кваліфікації прокурорів, специфічні процедури їх добору та призначення, а також додаткові гарантії незалежності у здійсненні професійної діяльності» [2, с. 40]. Прокурори САП проходять спеціальний конкурсний відбір, який передбачає перевірку на доброчесність та професійну компетентність

Особливості діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури проявляються у декількох аспектах. По-перше, САП здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням виключно у справах, підслідних НАБУ, що забезпечує концентрацію зусиль на найбільш резонансних корупційних злочинах. По-друге, прокурори САП підтримують державне обвинувачення у Вищому антикорупційному суді, який також є

спеціалізованим судовим органом. Така триланкова система «НАБУ – САП – ВАКС» утворює цілісний механізм антикорупційного правосуддя.

Функціонування системи суб'єктів протидії корупції в органах прокуратури України характеризується складною структурою взаємовідносин між різними інституціями. С. А. Подоляка справедливо зазначає, що «ефективність протидії корупції залежить від належної координації діяльності всіх суб'єктів цієї системи та чіткого розмежування їхніх повноважень» [3, с. 65]. Спеціалізована антикорупційна прокуратура у цій системі виконує функцію процесуального контролю та забезпечення законності досудового розслідування корупційних злочинів.

Організаційна автономія САП у структурі Офісу Генерального прокурора є гарантією її незалежності від політичного впливу. Керівник САП призначається за результатами відкритого конкурсу за участю міжнародних експертів, що відповідає найкращим європейським практикам формування антикорупційних органів. Водночас САП залишається частиною єдиної системи прокуратури України, що забезпечує узгодженість правозастосовної практики та дотримання принципу верховенства права.

Практика діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури свідчить про поступове зростання її інституційної спроможності. Кількість обвинувальних вироків у справах, які супроводжувалися прокурорами САП, щорічно збільшується, що вказує на підвищення якості процесуального керівництва та підтримання державного обвинувачення. Разом із тим залишаються актуальними питання кадрового забезпечення САП та необхідність подальшого вдосконалення законодавчого регулювання її діяльності.

Таким чином, Спеціалізована антикорупційна прокуратура займає особливе місце у системі органів прокуратури України як спеціалізований орган із предметною компетенцією у сфері протидії корупції. Особливості її діяльності зумовлені специфікою справ, в яких прокурори САП здійснюють процесуальне керівництво, взаємодією з НАБУ та ВАКС, а також підвищеними вимогами до незалежності та професійності прокурорів. Подальший розвиток інституту антикорупційної прокуратури має бути спрямований на зміцнення її інституційної спроможності та вдосконалення механізмів процесуального керівництва у корупційних справах.

Список використаних джерел

1. Політова А. С. Протидія корупції в Україні як вимога європейської інтеграції. *Нове українське право.* 2022. Вип. 6, т. 2. С. 110–117. URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/401

2. Бондаренко О. С., Янішевська К. Д., Миргород-Карпова В. В. Антикорупційна спеціалізація в діяльності прокуратури: інституційні та правові засади. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх*

справ імені Е.О. Дідоренка. 2023. №1(101). С. 36-48. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/items/2aa82660-71bc-4ca2-ae52-86a2fa5695d8
3. Подоляка С. А. Особливості функціонування системи суб'єктів протидії корупції в органах прокуратури України. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.* Серія: Право. 2018. Вип. 5. С. 63–67.

Ключові слова: Спеціалізована антикорупційна прокуратура, прокуратура, корупція, протидія корупції, НАБУ, Вищий антикорупційний суд, процесуальне керівництво, державне обвинувачення, антикорупційне правосуддя.
Keywords: Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, prosecutor's office, corruption, anti-corruption, NABU, High Anti-Corruption Court, procedural guidance, public prosecution, anti-corruption justice.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Мінько Ірина Василівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Актуальність дослідження обумовлена тим, що цифрова трансформація є одним із ключових напрямів модернізації публічного управління та правоохоронної системи України. В умовах воєнного стану, зростання кіберзагроз та необхідності оперативного реагування на правопорушення, цифровізація діяльності правоохоронних органів набуває не лише технологічного, а й стратегічного значення. У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Державного бюро розслідувань як органу, що здійснює розслідування злочинів.

У сучасній юридичній науці цифровізація розглядається як складний багаторівневий процес, що охоплює не лише впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, а й трансформацію організаційних моделей функціонування державних органів. Зокрема, цифрова трансформація правоохоронних органів істотно впливає на механізми прийняття рішень, змінює характер управлінських процесів та сприяє підвищенню ефективності діяльності [1, с. 89–90]. Аналогічної позиції дотримується О. Кузьмінський, який підкреслює, що модернізація правоохоронної системи без цифровізації є фактично неможливою в сучасних умовах [2, с. 319].

Організація діяльності Державного бюро розслідувань визначається нормами спеціального законодавства, зокрема Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року (в редакції з

урахуванням змін станом на 2025 рік). Відповідно до нього, Державне бюро розслідувань (далі – ДБР) є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого базується на принципах законності, незалежності, відкритості та підзвітності [3]. Організаційна структура Бюро включає слідчі, оперативні та аналітичні підрозділи, що зумовлює необхідність належного інформаційного забезпечення їх діяльності.

У цьому аспекті цифровізація виступає важливим елементом організаційного механізму функціонування ДБР. Її впровадження спрямоване на оптимізацію внутрішніх процесів, підвищення рівня координації між підрозділами та забезпечення ефективної взаємодії з іншими державними органами. Як підкреслюється у сучасних дослідженнях, цифровізація правоохоронної діяльності передбачає створення єдиних інформаційних систем, автоматизацію управлінських процедур та інтеграцію державних інформаційних ресурсів

Практична реалізація цифровізації діяльності ДБР проявляється у впровадженні електронного документообігу, інформаційно-аналітичних систем та цифрових платформ для обробки даних. Це дозволяє значно скоротити часові витрати на обробку інформації, підвищити точність аналітичної роботи та забезпечити більш ефективне управління ресурсами. Водночас, цифровізація правоохоронних органів супроводжується появою нових ризиків, пов’язаних із кіберзагрозами та необхідністю захисту інформації [4, с. 74–75].

Організаційно-правові аспекти цифровізації діяльності ДБР включають як інституційні, так і нормативні складові. З організаційної точки зору, важливим є створення спеціалізованих підрозділів або визначення відповідальних осіб за функціонування інформаційних систем, а також запровадження внутрішніх регламентів обробки інформації. Крім того, необхідною умовою ефективної цифровізації є налагодження міжвідомчої взаємодії, що забезпечує обмін інформацією між державними органами.

Правове регулювання цифровізації діяльності ДБР здійснюється комплексом нормативно-правових актів, серед яких важливе місце займають закони у сфері інформації, кібербезпеки та захисту персональних даних. Зокрема, суттєве значення має розвиток законодавства у сфері кіберзахисту, що спрямований на забезпечення безпеки державних інформаційних ресурсів. Водночас, як зазначається у наукових дослідженнях, існує потреба у подальшій систематизації правового регулювання цифровізації, що дозволить усунути існуючі колізії та підвищити ефективність правозастосування [5, с. 112–113].

Незважаючи на позитивні тенденції, цифровізація діяльності ДБР супроводжується рядом проблем. До них слід віднести недостатній рівень технічного забезпечення, обмеженість фінансових ресурсів, а також потребу у підвищенні рівня цифрової компетентності працівників. Крім того,

актуальним залишається питання забезпечення кібербезпеки, оскільки збільшення обсягів цифрових даних підвищує ризики їх несанкціонованого використання. Як зазначається у сучасних дослідженнях, цифровізація водночас створює нові можливості та нові виклики для правоохоронної системи [1, с. 91].

Перспективи розвитку цифровізації діяльності ДБР пов'язані з впровадженням інноваційних технологій, зокрема систем аналітики даних та елементів штучного інтелекту. Водночас ключовим напрямом залишається вдосконалення організаційно-правового забезпечення, що передбачає гармонізацію законодавства, розвиток інституційної спроможності та підвищення рівня професійної підготовки кадрів.

Отже, цифровізація діяльності Державного бюро розслідувань є комплексним процесом, що поєднує організаційні та правові аспекти. Вона сприяє підвищенню ефективності функціонування Бюро, однак потребує подальшого вдосконалення з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних із розвитком цифрових технологій та забезпеченням інформаційної безпеки.

Список використаних джерел

1. Жученко О. Д. Вплив сучасних інформаційних технологій на діяльність правоохоронних органів: основні тенденції та ризики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. № 86. С. 88–92.

2. Кузьмінський О. Модернізація діяльності правоохоронних органів України в сучасних умовах. *Вісник НУ «Львівська політехніка».* Серія: юридичні науки. 2023. Т. 10. № 4. С. 317–323.

3. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text

4. Василенко В. М. Цифрова трансформація правоохоронних органів: ризики та шляхи їх подолання. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2. С. 73–77.

5. Систематизація права в умовах цифрової трансформації. *Інформація і право.* 2025. № 3(54). С. 110–115.

Ключові слова: цифровізація, Державне бюро розслідувань, правоохоронні органи, організація діяльності, інформаційні технології, електронне урядування, інформаційна безпека, правове регулювання.

Keywords: digitalization, State Bureau of Investigation, law enforcement agencies, organizational activity, information technologies, e-governance, information security, legal regulation.

Науковий керівник: к.ю.н. доцент Кісліцина І.О.

Мітькова Марія Дмитрівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

У сучасних умовах, коли корупція розглядається не лише як правопорушення, а і як загроза національній безпеці, ефективність антикорупційних органів набуває особливого значення. Незважаючи на спеціальний статус і законодавчо закріплені гарантії незалежності, реалізація функцій НАБУ в умовах воєнного стану, політичного та інформаційного тиску супроводжується значними сучасними викликами, що актуалізують необхідність комплексного дослідження діяльності бюро.

Запровадження воєнного стану ґрунтовно змінило умови реалізації повноважень Національного антикорупційного борю, у тому числі впливаючи на його інституційну незалежність. Положення ч.1 ст. 3 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» визначає незалежність інституції та його працівників, політичну нейтральність та позапартійність як фундаментальні принципи діяльності, що зберігають свою юридичну силу в умовах збройної агресії [1].

Ключовим викликом для Національного антикорупційного бюро України та всієї антикорупційної системи у 2026 році залишається забезпечення інституційної спроможності та незалежності. У практичному вимірі це передбачає збереження здатності до автономного, професійного та ефективного функціонування в умовах зростаючого зовнішнього впливу. Вагомим напрямом є подальший розвиток інституційного потенціалу Бюро. Розширення структури, повноважень і збільшення обсягу завдань супроводжується ризиками втрати внутрішньої цілісності, що зумовлює необхідність забезпечення стабільності процедур, належного рівня управління та підтримання ефективності діяльності.

Окрему групу викликів становить потреба у впровадженні інституційно важливих рішень, зокрема створення незалежної експертної установи та реалізації права на автономне здійснення негласних слідчих дій. Зазначені інструменти є ключовими для підвищення результативності розслідувань і мінімізації зовнішнього впливу.

Актуальним залишається також удосконалення нормативно-правового регулювання. Наявність прогалин у законодавстві створює можливості для уникнення юридичної відповідальності, що обумовлює необхідність їх усунення та гармонізації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу.

Водночас суттєвим фактором ефективності антикорупційної системи є рівень суспільної довіри, який безпосередньо залежить від результативності діяльності відповідних органів. Збереження цього рівня

можливе лише за умови системної та послідовної реалізації антикорупційної політики.

Таким чином, у 2026 році Національне антикорупційне бюро України функціонує в умовах необхідності забезпечення балансу між інституційною стійкістю, незалежністю та підзвітністю, а оцінка його діяльності визначатиметься якістю, стабільністю та практичною ефективністю досягнутих результатів.

Впливовим офіційним документом, що містить всебічну оцінку антикорупційних реформ в Україні є звіт “European Commission Report 2025: Assessment of Ukraine’s Progress in the Field of Preventing and Combating Corruption”. Попри відзначений прогрес у реалізації антикорупційної політики та виконанні положень Антикорупційної стратегії України 2021-2015 років та Державної антикорупційної програми 2023-2025 років, Європейська Комісія окреслює потребу переходу від ситуативних змін до проактивної та системної політики, що здатна забезпечити сталий розвиток правового простору в Україні. Окремою проблемною сферою є низький рівень міждержавної комунікації для підтримання контролю над використанням міжнародної фінансової допомоги, що передбачає спільну координацію у запобіганні ризиків корупції [3]. У Звіті зазначено, що інституційна основа боротьби з корупцією в Україні зберігає свою ефективність, але вимагає зміцнення подальших гарантій незалежності антикорупційних органів, важливість міжнародної співпраці та наближення до стандартів права ЄС.

Ще одним специфічним викликом є обмежена інтеграція аналітичної складової в розслідувальну діяльність, що стримує здатність антикорупційних органів впливати на структурні причини корупції. Як зазначено в огляді ОЕРС, НАБУ потребує переходу від реактивного підходу до системного аналізу корупційних практик, галузевих ризиків та секторів вразливості фінансово-економічних механізмів і їх функціонування [4].

Сучасні виклики у діяльності Національного антикорупційного бюро України носять комплексний характер. Ефективність роботи бюро залежить від здатності поєднувати вдосконалення національного законодавства, дотримання принципу інституційної незалежності, адаптації органів до міжнародних стандартів та системне міждержавне співробітництво. Системна реалізація цих заходів сприятиме підвищенню результативності антикорупційної діяльності, реалізації міжнародних зобов’язань України у рамках євроінтеграційного процесу та посиленню суспільної довіри до антикорупційної системи.

Список використаних джерел

1. Закон України “Про Національне антикорупційне бюро України” № 1698-VII від 14.10.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text
2. Виклики: НАБУ-2026: тримати периметр незалежності. *Вебсайт НАБУ.* URL: https://reports.nabu.gov.ua/challenges/
3. “European Commission Report 2025: Assessment of Ukraine’s Progress in the Field of Preventing and Combating Corruption”. URL: https://nazk.gov.ua/en/news/european-commission-report-2025-assessment-of-ukraine-s-progress-in-the-field-of-preventing-and-combating-corruption/
4. Огляд ОЕСР доброчесності та боротьби з корупцією в Україні. URL: https://www.oecd.org/uk/publications/2025/05/oecd-integrity-and-anti-corruption-review-of-ukraine_4d9e5ab7/full-report/strengthening-the-anti-corruption-and-public-integrity-framework-in-ukraine_8e7ced57.html

Ключові слова: корупція, антикорупційна діяльність, НАБУ, євроінтеграція, незалежність, міжнародні стандарти

Keywords: corruption, anti-corruption activity, NABU, European integration, independence, international standards

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М. О.

Михальчук Олександра Миколаївна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕТИЧНІ ДИЛЕМИ АДВОКАТА ПРИ ЗАХИСТІ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

Адвокатська діяльність у сфері захисту прав військовослужбовців у поствоєнний період нерозривно пов'язана з дотриманням суворих етичних стандартів, закріплених у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» №5076-VI від 05.07.2012 [1]. Ці документи визначають принципи адвокатської діяльності: верховенство права, законність, незалежність, конфіденційність і уникнення конфлікту інтересів. Адвокат, що представляє інтереси ветеранів і демобілізованих, змушений вирішувати специфічні моральні колізії: між обов'язком дотримання конфіденційності і можливістю виявлення воєнних злочинів; між лояльністю до клієнта і суспільним інтересом у встановленні правди; між ефективним захистом підзахисного і етичними обмеженнями щодо захисту осіб, підозрюваних у порушеннях міжнародного гуманітарного права.

Фундаментальні питання адвокатської етики досліджують Лаврівський В. В., Карім Е.-Г. та Білокопитова Н. І. [2, с. 1], аналізуючи трансформацію інституту адвокатури під впливом повномасштабної агресії. Автори констатують, що авторитетність адвоката має визначатися не лише

професіоналізмом, але й моральними якостями, а саме адвокат, що захищає права військовослужбовця, повинен поєднувати знання міжнародного гуманітарного права з навичками психологічної підтримки клієнта, що переживає бойову травму. Дослідники встановлюють специфічну етичну дилему захисту в справах про воєнні злочини: адвокат зобов'язаний забезпечити право кожного обвинуваченого на захист, навіть якщо інкриміновані діяння є злочинами проти людяності, оскільки саме ця функція адвокатури відрізняє демократичну правову державу від авторитарної моделі.

Трансформацію професійно-етичних стандартів під час війни досліджує Котова Л. и Степченко Д. О. [3, с. 26], встановлюючи на основі емпіричного аналізу негативну динаміку порушень гарантій адвокатської діяльності: кількість випадків ототожнення правників з їхніми клієнтами зросла з 13 у 2022 р. до 32 за перше півріччя 2025 р. Систематичний тиск на адвоката проявляється через обмеження доступу до клієнтів, вручення повісток під час здійснення професійної діяльності та відкриття кримінальних проваджень проти самих адвокатів. Особливою етичною дилемою у поствоєнний період може стати синдром вторинної травматизації адвоката, що систематично супроводжує своїх клієнтів – ветеранів із бойовими психологічними розладами: правник змушений балансувати між ефективним юридичним представництвом і власним психоемоційним станом, не маючи достатньої інституційної підтримки.

Конституційно-правовий вимір проблеми захисту прав військовослужбовців розкриває Марцеляк О. В. [4, с. 275], наголошуючи, що забезпечення цих прав є першочерговим завданням державотворення. Дослідник аналізує конституційно-правовий механізм як комплексний інститут, що охоплює реалізацію, охорону та захист прав осіб, що проходять військову службу, і виявляє системні проблеми правового регулювання: від порядку призову до матеріального забезпечення та соціальних гарантій. З точки зору адвокатської деонтології цей вимір формує специфічну етичну дилему: адвокат, що представляє ветерана або демобілізованого, нерідко стикається з колізією між правом клієнта на захист від незаконних дій держави і суспільним інтересом у підтриманні обороноздатності, що унеможливлює застосування стандартних схем представництва і вимагає глибокого знання спеціального законодавства про соціальний і правовий захист військовослужбовців.

У поствоєнному вимірі адвокатські дилеми зможуть набути нового виміру – у контексті реалізації ветеранської політики. Торохтій Б. Г. [5, с. 182] досліджує нормативно-правові засади державної підтримки ветеранів і членів їх сімей, констатуючи, що статус учасника бойових дій отримали понад 1,3 млн українців станом на 2025 р., а Стратегія ветеранської

політики до 2030 р. (КМУ, 2024) визначила реабілітацію та правовий захист пріоритетними напрямами.

Перед адвокатом у поствоєнний період може постати комплекс взаємопов'язаних дилем:

1. конфлікт лояльності при одночасному представництві ветерана і держави у спорах про відшкодування;
2. межа між захистом особистих інтересів клієнта і сприянням фіксації воєнних злочинів задля притягнення агресора до міжнародної відповідальності;
3. збереження власної психологічної стійкості в умовах постійної роботи з травмованими клієнтами.

Подолання цих дилем вимагає комплексного підходу: правового (гармонізація спеціального законодавства), інституційного (НААУ-підтримка адвокатів, спеціалізовані курси з МГП) та особистісного (формування нового типу адвоката-фахівця з ветеранського права).

Список використаних джерел

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text.

2. Лаврівський В. В., Ель Гуессаб Карім, Білокопитова Н. І. Адвокатська етика під час воєнного стану: реалізація захисту прав і свобод людини. Академічні візії. 2024. № 37. С. 1–9. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.14212073.

3. Котова Л. В., Степченко Д. О. Професійна етика юристів та верховенство права в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2025. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/350485.

4. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий механізм забезпечення прав військовослужбовців в Україні (загальнотеоретична характеристика). *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2026. Т. 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354616.

5. Торохтій Б. Г. Сучасний стан та шляхи вдосконалення державної підтримки ветеранів/ветеранок та членів їх сімей в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2026. Т. 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354531.

Ключові слова: адвокатська етика, адвокат, адвокатура, захист прав військовослужбовців, ветерани, поствоєнний період, етичні дилеми, конфіденційність, конфлікт інтересів, лояльність до клієнта, воєнні злочини, вторинна травматизація, правила адвокатської етики, ветеранська політика, міжнародне гуманітарне право, верховенство права.

Keywords: legal ethics, advocate, bar, protection of rights of military servicemen, veterans, post-war period, ethical dilemmas, confidentiality, conflict of interest, client loyalty, war crimes, secondary traumatization, rules of legal ethics, veterans' policy, international humanitarian law, rule of law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Храпенко О.О.

Можаровська Поліна Вячеславівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОМІЧНИКА СУДДІ

Правовий статус помічника судді в Україні є складним і неоднозначним правовим феноменом, що перебуває на перетині норм судоустрійного законодавства, законодавства про державну службу та трудового права. Ключовим нормативним підґрунтям є стаття 157 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII, яка передбачає, що кожний суддя має помічника (помічників), статус і умови діяльності якого (яких) визначаються цим Законом та Положенням про помічника судді, затвердженим Радою суддів України. Помічником судді може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту і вільно володіє державною мовою; для помічників суддів Верховного Суду законом встановлено додаткову вимогу – стаж у сфері права не менше трьох років [1].

Принципово важливою для розуміння правового статусу помічника судді є стаття 92 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, яка відносить посаду помічника судді до посад патронатної служби. Відповідно до цієї норми, на помічників суддів не поширюється дія Закону «Про державну службу», крім самої статті 92 та ряду інших окремо визначених положень; натомість на них поширюється законодавство про працю – за винятком окремих статей КЗпП. Таким чином, помічник судді є працівником патронатної служби в суді, а не державним службовцем, що кардинально відрізняє його статус від статусу інших категорій працівників апарату суду [2]. Призначення на посаду помічника судді здійснюється без конкурсного відбору – на підставі письмового подання судді, виданого керівником апарату відповідного суду [1; 2].

Деталізацію правового статусу помічника судді закріплено в Положенні про помічника судді, затвердженому Рішенням Ради суддів України від 18.05.2018 № 21 (зі змінами від 06.10.2022). Відповідно до Положення, помічник судді – це працівник патронатної служби в суді, який забезпечує виконання суддею повноважень щодо здійснення правосуддя. Документ визначає обов'язки помічника, порядок добору, вимоги до кандидатів, умови трудових відносин, дисциплінарну відповідальність, підзвітність. Принципово, що з питань підготовки справ до розгляду помічник підзвітний виключно судді, тоді як з усіх інших питань, у тому числі щодо дотримання трудової дисципліни, – керівнику апарату суду [3].

Зауважимо, що Крамський К. С. у дослідженні механізму вступу на патронатну службу в Україні комплексно аналізує кваліфікаційні вимоги до кандидатів на відповідні посади, зокрема й до помічників суддів. Автор встановлює, що у сфері судів загальної юрисдикції для кандидатів на посаду помічника судді передбачено три базові кваліфікаційні вимоги: наявність громадянства України, вищої юридичної освіти та вільне володіння державною мовою; для помічників суддів Верховного Суду додатково вимагається стаж у сфері права. Науковець констатує, що законодавець не встановив єдиного підходу до кваліфікаційних критеріїв для різних видів посад патронатної служби в судовій системі: порівняльний аналіз норм про патронатну службу в судах загальної юрисдикції та Конституційному Суді виявляє суттєві неузгодженості та прогалини. Крім того, Крамський К. С. доводить, що наявний механізм правового регулювання вступу на патронатну службу потребує системної модернізації – насамперед в частині уніфікації кваліфікаційних вимог і чіткого закріплення антикорупційних обмежень для помічників суддів [4, с. 290].

Таким чином, правовий статус помічника судді характеризується такими ключовими рисами: є похідним від статусу судді – виникає і припиняється в прямій залежності від наявності суддівських повноважень; є гібридним за природою – поєднує елементи патронатної служби, трудових відносин та елементи публічно-владної відповідальності; є дуально підпорядкованим – помічник підзвітний судді з питань підготовки справ та керівнику апарату суду в дисциплінарних та інших адміністративних питаннях. Вказаний статус потребує подальшого законодавчого вдосконалення: чинне правове регулювання залишає відкритими питання антикорупційного контролю помічників суддів, доступу до соціальних гарантій і можливостей кар'єрного зростання, що неодноразово зазначалося як у доктринальних дослідженнях, так і в аналітичних матеріалах судових органів [1; 3].

Список використаних джерел

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.
2. Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 4. Ст. 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text.
3. Про затвердження Положення про помічника судді : Рішення Ради суддів України від 18 трав. 2018 р. № 21 (зі змінами від 06.10.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/vr021414-18.
4. Крамський К. С. Правове регулювання вступу на патронатну службу: стан, проблеми та напрями вдосконалення. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2023. № 8. С. 289–295. URL: http://lsej.org.ua/8_2023/67.pdf.
Ключові слова: правовий статус, помічник судді, патронатна служба, апарат суду, трудові відносини, адміністративно-правовий статус, судоустрій
Keywords: legal status, judge's assistant, patronage service, court apparatus, labor relations, administrative and legal status, judicial organization
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М.О.

Мороз Ірина Романівна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ

Актуальність теми дослідження законодавчого регулювання договору про надання правничої допомоги зумовлена зростанням ролі професійної правничої діяльності у забезпеченні реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах сучасних правових трансформацій. Ефективність доступу до правосуддя безпосередньо залежить від належного нормативного врегулювання відносин між адвокатом і клієнтом, зокрема визначення їхніх прав, обов'язків, меж відповідальності та гарантій дотримання принципів незалежності й конфіденційності.

Питання договору про надання правничої допомоги не врегульовано у Цивільному кодексі України, натомість цей договір закріплено у профільному Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». У ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплено таке визначення договору: «договір про надання правничої допомоги – домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правничої допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правничої допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору», також закон визначає цей договір як основну підставу для здійснення адвокатської діяльності [1].

Відповідно до ч. 3 ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», до договору про надання правничої допомоги застосовуються загальні вимоги договірного права. У зв'язку з цим, хоч у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) не вирізняється такий вид договору, як договір про надання правничої допомоги, його основоположні аспекти врегульовані Главою 52 та 53 ЦК України.

Договір про надання правничої допомоги укладається в письмовій формі та, як виняток, в усній виключно у випадках: 1) надання усних або письмових консультацій і роз'яснень з правових питань із подальшим внесенням відповідного запису до журналу обліку та видачею клієнтові документа, що підтверджує оплату гонорару (винагороди); 2) у разі виникнення у клієнта невідкладної потреби в отриманні правничої допомоги, коли укладення договору у письмовій формі за конкретних обставин є неможливим, обов'язковою вимогою є укладення в найближчий можливий строк письмового договору.

Й. Л. Бронз обґрунтовував доцільність вже під час першої зустрічі з клієнтом, після з'ясування суті проблеми та оцінки власної професійної завантаженості, визначати фактичні й організаційні можливості виконання відповідного доручення. У разі прийняття адвокатом рішення про укладення договору на ведення справи, першочерговим питанням, що підлягає обговоренню з клієнтом, є визначення розміру гонорару та порядку його сплати. При цьому взаємовідносини з клієнтом мають ґрунтуватися на засадах взаємної поваги, належного виконання взятих на себе зобов'язань, а також дотримання пунктуальності під час узгоджених зустрічей.[2, с. 28-37].

Належне виконання договору про надання правничої допомоги є причиною його припинення. Договір також може бути достроково припинений за згодою сторін або розірваний на вимогу однієї сторони на умовах передбачених у договорі. При розірванні або достроковому припиненні договору у сторін виникають певні обов'язки. Клієнт зобов'язується оплатити всю виконану адвокатом роботу, а в адвоката виникає обов'язок повернути клієнту всі отримані документи безпосередньо від нього або видані для клієнта іншими особами в ході виконання доручення, поінформувати клієнта про всю здійснену роботу та передати клієнту копії процесуальних документів, які є у адвоката. Ці зобов'язання не виникають у адвоката у випадку розірвання договору з підстав грубого порушення клієнтом зобов'язань визначених в договорі [3].

У рішенні Ради адвокатів України № 111 також регулюється питання укладення договору про надання правничої допомоги. В даному рішенні закріплено, укладання договору шляхом приєднання клієнта до умов зазначених у публічній оферті можливе лише як технічний спосіб укладення даного договору, оскільки не відповідає нормам закону. Наявна можливість укладення електронного договору виключно за умови, дотримання вимог закону. Адвокат, адвокатське бюро або адвокатське об'єднання не звільняється від обов'язків передбачених законодавством про фінансовий моніторинг у разі укладення договору у нестандартній формі. Рекламування професійної діяльності повинно здійснюватися без

гарантування позитивного результату, введення в оману та заохочення до протиправної поведінки [4].

До проблемних аспектів правового регулювання належить, насамперед, відсутність у законодавстві вичерпного переліку істотних умов договору про надання правничої допомоги, зокрема щодо визначення обсягу правничої допомоги, порядку її надання та меж відповідальності сторін, що зумовлює виникнення правової невизначеності. Крім того, недостатня нормативна деталізація підстав і порядку припинення договору, зокрема в частині односторонньої відмови від нього, необхідно закріпити послідовну процедуру розірвання договору про надання правничої допомоги зі сторони адвоката та клієнта, оскільки їхня відсутність може спричиняти виникнення конфліктів між його сторонами. Водночас чинне законодавство не в повній мірі враховує сучасні умови надання правничої допомоги, зокрема можливості її дистанційного здійснення, електронного укладення договорів, а також специфіку їх виконання в умовах воєнного стану.

Для вирішення окреслених проблем передусім, необхідно нормативно закріпити вичерпний або принаймні чітко окреслений перелік істотних умов договору про надання правничої допомоги, зокрема щодо обсягу правничої допомоги, порядку її надання, прав та обов'язків сторін, а також меж їх відповідальності.

Проаналізувавши вище зазначену інформацію, можна зробити висновок, що договір про надання правничої допомоги є ключовим правовим інструментом, що забезпечує реалізацію адвокатської діяльності та виступає необхідною передумовою ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина. Незважаючи на закріплення його правової конструкції у спеціальному законодавстві та застосування до нього загальних положень цивільного права, чинне нормативне регулювання характеризується певною фрагментарністю та недостатньою визначеністю.

У зв'язку з цим виникає необхідність удосконалення законодавчого регулювання шляхом конкретизації істотних умов договору, деталізації механізмів його припинення та приведення відповідних норм у відповідність до сучасних викликів, зокрема цифровізації та умов воєнного стану. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню рівня правової визначеності, забезпеченню балансу інтересів сторін та ефективності правничої допомоги загалом.

Список використаних джерел

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Голос України.* 2012. № 148-149. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-

17?new=1&find=1&text=%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F+26#Text

2. Подольна Т. А. Етичні вимоги до укладання та розірвання договору про надання правничої допомоги. Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє : матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 листопада 2025 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (гол.), І. О. Кісліцина, М. О. Кравченко [та ін.]. – Одеса : Юридична література, 2025. – 664 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/47f01bea-c173-4abd-86c3-88d619e53a5d/content

3. Правила адвокатської етики: Затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року від 09.06.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17/conv#Text

4. Про надання роз'яснення щодо укладення договорів про надання правничої допомоги шляхом приєднання до публічної оферти, використання електронної форми договору та розміщення інформації про правничу допомогу на вебсайтах: Рішення Ради адвокатів України від 18.10.2025 № 111. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2025-10-18-r-shennya-rau-111_6936eefb939dd.pdf

Ключові слова: договір, правнича допомога, адвокатська діяльність, клієнт, адвокат.
Keywords: contract, legal aid, advocacy, client, lawyer.
Науковий корівник: д.ю.н., професор, Бакаянова Н. М.

Москвінов Кіріл Вікторович
здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія

ЕТИЧНІ ВИМОГИ ДО ПРАЦІВНИКІВ ПРОКУРАТУРИ

Професія прокурора в сучасній Україні – це не просто посада в системі органів правопорядку, а величезна відповідальність, яка виходить далеко за межі сухого знання кодексів. Сьогодні, коли суспільство прискіпливо стежить за кожним кроком правоохоронців, професійна етика стає тим самим «невидимим цензором», який визначає життєздатність усієї системи. Від того, як прокурор поводиться в залі суду, у на своєму робочому місці чи навіть у приватному житті, залежить авторитет усієї прокуратури не лише всередині країни, а й на міжнародній арені.

Фундамент цих вимог закладений ще на етапі вступу на посаду. Кожен прокурор складає Присягу, де урочисто обіцяє бути принциповим, чесним та з гідністю нести своє високе звання. Текст Присяги прокурора не має декларативного характеру; її зміст безпосередньо визначає такі етичні

якості, як неупередженість та сумлінність, як обов'язкові складові професійної компетентності. Водночас динамічність суспільних відносин та складність правозастосовної діяльності зумовили потребу в детальнішій регламентації зазначених норм. З цією метою у 2017 році Всеукраїнською конференцією прокурорів було затверджено Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів. Цей документ став результатом внутрішнього самоврядування, що робить його вимоги особливо цінними, адже самі прокурори погодилися на певні обмеження заради чистоти своїх лав. У самому кодексі написано: «прокурор має дотримуватися загальноприйнятих етичних норм поведінки, бути взірцем доброчесності, вихованості і культури» [1, стаття 16].

До переліку основних вимог до професійної поведінки прокурори належать верховенство права та законність [2, с. 763]. Прокурор має бути взірцем політичної нейтральності: жодні особисті вподобання чи тиск з боку партій не повинні впливати на його рішення. Особливо важливою є незалежність, здатність діяти без страху перед пресою чи громадським гнівом, керуючись виключно істиною. В умовах реформ особливого значення набуває доброчесність та зразковість поведінки. Прокурор повинен уникати будь-яких дій, що можуть хоча б натякнути на корупцію або викликати сумнів у його непідкупності.

Цікаво, що наші внутрішні стандарти багато в чому перетинаються з міжнародними, зокрема зі стандартами Міжнародної асоціації прокурорів. Європейський досвід вчить нас, що прокурор завжди має сприяти праву обвинуваченого на справедливий суд і навіть збирати докази, що можуть свідчити на користь підозрюваного, якщо того вимагає істина. Це демонструє перехід від «каральної» моделі до моделі служіння інтересам суспільства та справедливості.

Найбільш дискусійним аспектом професійної етики є регламентація позаслужбової діяльності прокурора. Чинне законодавство та положення Кодексу встановлюють високі вимоги до рівня культури та моральності працівника прокуратури незалежно від обставин. Неприпустимість дій, що суперечать загальноприйнятим етичним нормам (зокрема у публічному просторі чи соціальних мережах), обумовлена ризиком дискредитації всієї системи органів прокуратури. Таким чином, право на приватність особи, яка обіймає посаду прокурора, зазнає певних обмежень, оскільки її публічний статус вимагає неухильного дотримання високих стандартів моралі.

У випадку порушення етичних вимог, прокурора млже бути притягнено до дисциплінарної відповідальності. Як зазначає І. О. Билиця, «порушення етичних норм прокурором, навіть поза службовою діяльністю, може бути підставою для дисциплінарної відповідальності» [3, с. 132]. Згідно із законодавством, підставою для притягнення до відповідальності є

систематичне або одноразове грубе порушення правил етики. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів (КДКП) розглядає такі справи, звертаючи увагу на характер проступку та наявність умислу. Наприклад, керування авто в нетверезому стані чи нецензурна лайка на адресу поліцейських однозначно трактуються як грубі порушення, що несумісні з посадою. Водночас, якщо порушення було ненавмисним чи незначним, Комісія може дійти висновку про відсутність складу «грубого» проступку.

Цікавим є досвід зарубіжних країн щодо притягнення прокурорів до відповідальності прокурорів. Так, в Угорщині чи Латвії існують спеціальні комітети з етики, які можуть винести догану, зобов'язати прокурора публічно вибачитися або просто довести інформацію про його неетичну поведінку до всього колективу. Впровадження таких заходів «етичного впливу», як-от усне зауваження чи попередження на оперативній нараді, дозволило б ефективно проводити профілактику правопорушень, не перевантажуючи КДКП дрібними справами.

Отже, етична відповідальність є самостійним інструментом виховання кадрів. Прокурор повинен не просто боятися покарання, а мати внутрішнє переконання в необхідності дотримання високих стандартів. Суворе дотримання «букви і духу» закону є гарантією від помилок, які можуть коштувати людині свободи, а державі – репутації.

У підсумку зауважимо, що етичні вимоги до працівників прокуратури – це динамічна система, яка постійно вдосконалюється під впливом реформ та європейської інтеграції. Кодекс етики відіграє ключову роль у регулюванні професійної поведінки, створюючи чіткі межі допустимого. Відповідність кожного окремого прокурора цим вимогам є єдиним шляхом до побудови прокуратури європейського зразка, якій довірятимуть люди. Тільки через культуру доброчесності, повагу до прав людини та професійну гідність можна забезпечити реальне верховенство права в країні.

Список використаних джерел

1. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів : затверджений всеукраїнською конференцією прокурорів 27.04.2017. *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text (дата звернення: 25.03.2026).

2. Кушніренко А. О. Етичні вимоги до професійної поведінки прокурора. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 762–765. URL: https://www.lsej.org.ua/11_2021/195.pdf (дата звернення: 25.03.2026).

3. Билиця І. О. Особливості відповідальності прокурорів за порушення етичних норм. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. С. 130–134. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/3_2019/part_2/24.pdf (дата звернення: 25.03.2026).

Ключові слова: прокурор, професійна етика, Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, дисциплінарна відповідальність, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів
Keywords: prosecutor, professional ethics, Code of Professional Ethics and Conduct of Prosecutors, disciplinary liability, Qualification and Disciplinary Commission of Prosecutors
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М. О.

Мотрук Павло Миколайович
здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У сучасній правовій державі діяльність правоохоронних органів постійно перебуває під пильним наглядом суспільства. Це пояснюється їхнім особливим статусом, адже саме ці органи мають виключне право законного застосування сили та тимчасового обмеження прав особи задля гарантування безпеки. Тому забезпечення дотримання прав людини не слід розглядати лише як формальну вимогу закону – це є ключовим критерієм легітимності всієї системи правопорядку.

Аналізуючи систему правоохоронних органів, перш за все слід визначити їхню особливу роль у структурі державного апарату. Хоча термін «правоохоронні органи» широко використовується у правовій науці, юридичних текстах і законодавстві, досі не сформувалося однозначне та чітке розуміння змісту цього поняття. Однак традиційно під правоохоронним органом розуміють державну установу (або державну юридичну особу), яка діє в системі органів влади й виконує на основі закону державні функції (владні, організаційно-розпорядчі, контрольно-перевірочні тощо) в різних сферах внутрішньої та зовнішньої діяльності Української держави [1, с. 74]. Інше формулювання терміну «правоохоронні органи» навів вітчизняний правник В. Копєйчиков. Він визначає їх як сукупність державно-правових засобів, способів і гарантій, що забезпечують охорону й захист людини і громадянина від протиправних діянь [2, с. 8]. Узагальнюючи аналіз дефініцій, можна дійти висновку, що правоохоронні органи представляють собою особливу систему державних інституцій, основним завданням якої є забезпечення законності шляхом застосування правових методів впливу.

На думку В. Пчолкіна, механізм забезпечення прав і свобод людини в діяльності правоохоронних органів можна уявити у вигляді двох підсистем. Перша – система охорони, яка включає в себе правові засоби, що встановлюють межі законного обмеження індивідуальної свободи громадян (засоби гарантування) та забезпечення законності під час

застосування заходів примусу, що обмежують таку свободу (засоби охорони). Друга – система захисту – становить єдність правових засобів, що забезпечують поновлення порушеного права, притягнення до відповідальності винних, відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням (засоби гарантування), та організації діяльності правоохоронних органів щодо реалізації юридичних засобів захисту прав і свобод людини (засоби захисту). Використання правоохоронними органами зазначених заходів регламентується законами та іншими правовими актами, які доповнюються організаційною та контрольно-наглядовою діяльністю, що дозволяє реалізувати ці правові акти і тим самим запобігти незаконним посяганням з боку окремих посадових осіб на права і свободи людини [3, с.10].

Реалізація правозахисної функції правоохоронних органів є чітко регламентованою і спирається на комплексну систему правових джерел. Основою цього механізму виступає Конституція України. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4, ст. 3]. В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції гарантується [4, ст. 8]. Конституційні положення, які стосуються захисту прав і свобод людини, отримують своє конкретне втілення та уточнення у спеціалізованому законодавстві, зокрема в Законі України «Про Національну поліцію». У цьому законі міститься вичерпний перелік завдань поліції як правоохоронного органу. Зокрема одним із основних завдань поліції є охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави. Під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації [5, ч.1, ст. 7].

Аналіз чинного законодавства дає змогу виділити основні напрями діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення прав і свобод людини:

- захист особи, її життя, здоров'я, прав і свобод незалежно від віку, статі, національності чи расової належності;
- створення умов, які сприяють реалізації кожним громадянином своїх прав і свобод відповідно до Конституції, зокрема через охорону громадського порядку та забезпечення громадської безпеки;
- встановлення осіб, винних у порушенні прав і свобод людини, та притягнення їх до відповідальності відповідно до чинного законодавства та міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини;

- недопущення у своїй діяльності незаконних обмежень або порушень прав, свобод і законних інтересів громадян.

Для працівників правоохоронних органів права людини повинні розглядатися як невід'ємна складова їхньої правосвідомості. Ефективне забезпечення, дотримання та реалізація фундаментальних прав і свобод людини значною мірою залежать від рівня їхньої професійної підготовки, яка наразі залишається недостатньо розвиненою. Через це одним із найнеобхідніших завдань, котрі постають перед представниками правоохоронної системи, є підвищення рівня їхньої компетентності у сфері національного та міжнародного законодавства, яке регулює порядок захисту прав і свобод особи.

Список використаних джерел

1. Пєтков С., Іванов І., Делія Ю.; за заг. ред. д.ю.н., проф. Пєткова С. Забезпечення прав людини правоохоронними органами. 2022. 241 с. URL: https://tnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/Забезпечення-прав-людини-правоохоронними-органами-1.pdf
2. Кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. Боняк В. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності. 2017. 224 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/ Bibliobooks/Inshi59/0043879.pdf
3. Пчолкін В., Федосова О. Теоретико-правові аспекти забезпечення прав і свобод людини й громадянина в діяльності правоохоронних органів. 2012. С. 8–12. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2732db6b-35ff-4ef5-b6c0-5915815e3725/content
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. №30. С. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
5. Про Національну поліцію : Закон України від 2.07.2015. № 580–VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

Ключові слова: права людини, свободи людини, верховенство права, правоохоронні органи, правоохоронна діяльність, національна поліція, Конституція України, законність.

Keywords: human rights, human freedoms, rule of law, law enforcement agencies, law enforcement activity, national police, Constitution of Ukraine, legality.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Кравченко М. О.

Нагірняк Дарина Олегівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЦЕНТРІВ КОМПЛЕКТУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ

В умовах повномасштабного вторгнення рф правоохоронна система України зіткнулася з безпрецедентним викликом: необхідністю поєднання ефективних мобілізаційних заходів із неухильним дотриманням конституційних прав громадян. Особливої гостроти набуває питання правомірності дій представників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (надалі – ТЦК) у взаємодії з органами Національної поліції.

Шляхом вивчення правозастосовної практики 2024–2026 років встановлено, що однією з найвагоміших проблем є практика фактичного затримання осіб без належного процесуального оформлення. Звернемо увагу, що згідно зі ст. 29 Конституції України кожен має право на свободу, а обмеження цього права правоохоронцями можливе лише у чітко визначених законом випадках [1]. Проте залучення поліції до заходів оповіщення часто виходить за межі їхніх повноважень, передбачених профільним законом, перетворюючись на інструмент неправомірного тиску.

Правовий статус ТЦК та СП як органу військового управління не наділяє їхніх представників правом на самостійне затримання чи застосування фізичної сили до цивільних осіб поза межами самооборони. На жаль, непоодинокі випадки ігнорування права на правову допомогу: затриманим під час мобілізаційних заходів особам часто обмежують доступ до засобів зв’язку та адвоката, що прямо порушує вимоги КПК. Крім того, наявні випадки «квазізатримання», коли особу утримують у приміщеннях ТЦК без складання протоколу затримання, що унеможливлює подальше оскарження таких дій у суді.

Окрему увагу варто приділити корупційним ризикам у діяльності військово-лікарських комісій (надалі – ВЛК), адже формальний підхід до медичного огляду порушує право особи на охорону здоров’я та створює умови для зловживань з боку службових осіб. Вважаємо, що цифровізація обліку військовозобов’язаних через систему «Оберіг» частково вирішує проблему актуалізації даних, проте не знімає питання правомірності методів зупинки транспортних засобів та перевірки документів у публічних місцях без належних підстав.

Для виправлення ситуації необхідно вжити певних заходів.

1. Розмежувати сфери відповідальності поліції та ТЦК, виключивши можливість силового супроводу осіб військовослужбовцями без участі поліції та наявності правових підстав для затримання.

2. Запровадити дієвий механізм негайного реагування прокуратури на повідомлення про незаконне позбавлення волі в приміщеннях органів правопорядку та військового управління.

3. Встановити жорстку відповідальність за перешкоджання доступу адвокатів до клієнтів у територіальних підрозділах.
4. Створити єдиний відкритий реєстр скарг на дії представників ТЦК для забезпечення прозорості та громадського контролю.
5. Усунути практику «делегування» поліцейськими своїх повноважень щодо затримання цивільним особам або військовослужбовцям ТЦК, оскільки це створює правовий хаос.

Специфіка взаємодії Національної поліції України та центрів комплектування та соціальної підтримки в умовах воєнного стану демонструє критичний розрив між потребами оборони та процесуальними стандартами захисту прав людини. Актуальні проблеми цієї взаємодії коріняться у спробах підмінити правові процедури затримання заходами мобілізаційного характеру без належного оформлення. Ефективна координація можлива лише за умови, що поліція зберігає свою суб'єктність як орган правопорядку, а не стає частиною військової структури, забезпечуючи суворий контроль за дотриманням прав кожного громадянина під час будь-яких мобілізаційних дій.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

Ключові слова: органи правопорядку, ТЦК та СП, мобілізація, воєнний стан, права особи, процесуальний примус, Національна поліція.
Keywords: law enforcement agencies, TCC and SS (Territorial Recruitment and Social Support Centers), mobilization, martial law, individual rights, procedural coercion, National Police.

Науковий керівник: к.ю.н., Кравченко М. О.

Надільна Анастасія Валеріївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ

У сучасних умовах розвитку України питання боротьби з корупцією є одним із найважливіших для держави та суспільства. Корупція негативно впливає на економіку, підриває довіру громадян до органів влади та гальмує демократичні процеси. Саме тому створення ефективних антикорупційних органів стало необхідним кроком на шляху до побудови правової держави.

Одним із таких органів є Спеціалізована антикорупційна прокуратура (далі – САП), яка займає важливе місце у системі органів прокуратури України. Вона була створена з метою забезпечення належного нагляду за дотриманням законності під час розслідування корупційних правопорушень, а також підтримання публічного обвинувачення у відповідних справах у суді.

Актуальність теми полягає в тому, що діяльність цього органу має значний вплив на ефективність боротьби з корупцією в Україні. У зв'язку з цим важливо розглянути місце Спеціалізованої антикорупційної прокуратури в системі органів прокуратури, а також проаналізувати основні особливості її діяльності.

Наразі в українському законодавстві відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би повністю та всебічно регулював та визначав статус САП, на відміну від інших органів антикорупційної системи, таких як НАБУ або ВАКС. Однак окремі положення про САП врегульовані нормами Закону України «Про прокуратуру» [1]. А саме в ст. 8-1 цього Закону зазначається, що САП – юридична особа публічного права, на Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру покладаються такі функції:

1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України;

2) підтримання державного обвинувачення в суді у відповідних провадженнях;

3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, а також представництво у межах компетенції інтересів держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави [1].

Крім того, у межах реалізації своїх функцій Спеціалізована антикорупційна прокуратура здійснює міжнародне співробітництво.

САП насправді займає особливе місце в системі органів прокуратури України, як самостійний орган, створений для реалізації антикорупційної функції держави. У науковій літературі, підкреслюється, що «прокуратура не підпорядковується виконавчій або судовій владі, оскільки її діяльність є елементом системи стримувань й противаг між гілками влади, які формуються та діють відповідно до Конституції» [2]. Отже, прокуратура в Україні загалом виступає незалежним органом державної влади, який, хоча й пов'язаний із судовою гілкою, проте не входить безпосередньо до жодної з гілок влади, що обумовлює її специфічний статус у державному механізмі. Водночас наявне трактування законодавства дозволяє нам зробити висновок, що САП розглядається як спеціалізована ланка прокуратури, створена внаслідок антикорупційної реформи, яка функціонує у взаємодії з

іншими антикорупційними інституціями та забезпечує реалізацію державної політики у сфері боротьби з корупцією.

Важливою особливістю САП є її тісна взаємодія з іншими антикорупційними інституціями, зокрема з Вищим антикорупційним судом та Національним агентством з питань запобігання корупції, що забезпечує комплексний підхід до протидії корупції. Крім того, законодавством передбачено спеціальні гарантії незалежності прокурорів САП, включаючи особливий порядок їх призначення та звільнення, що відрізняє їх від інших прокурорів.

У контексті визначення місця та особливостей діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури важливого значення набувають сучасні виклики її функціонування. Серед ключових проблем діяльності САП виокремлюють політичний тиск, кадровий дефіцит, а також складність розслідування корупційних правопорушень, що мають транснаціональний характер. У сукупності ці фактори визначають специфіку функціонування САП як спеціалізованого елементу прокурорської системи та впливають на реалізацію її основних завдань у сфері протидії корупція та забезпечення законності.

Отже, Спеціалізована антикорупційна прокуратура посідає особливе місце в системі органів прокуратури України, поєднуючи належність від єдиної прокурорської системи з функціональною відокремленістю та спеціалізацією у сфері протидії корупції. Її діяльність має низку специфічних рис, зумовлених як законодавчим регулюванням, так і необхідністю взаємодії з іншими антикорупційними інституціями, зокрема НАБУ.

Водночас сучасні тенденції розвитку законодавства та практики свідчать про наявність певних ризиків для незалежності САП, що може негативно впливати на ефективність виконання покладених на неї функцій. На мою думку, збереження реальної автономії САП є ключовою умовою її ефективності, оскільки будь-яке надмірне втручання з боку інших органів, зокрема Офісу Генерального прокурора, здатне знизити рівень довіри до антикорупційної системи загалом. Саме тому подальший розвиток САП має бути спрямований на зміцнення її інституційної незалежності та підвищення спроможності протидіяти корупційним правопорушенням.

Список використаних джерел

1. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#n1728
2. Куцик Д. В. Місце прокуратури в системі органів державної влади. *Місце України у розвитку світової науки :* зб. наук. матеріалів XII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Черкаси, 14 листоп. 2022 р. Черкаси, 2022. С. 273–

279. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ec3838f9-a033-4779-aedd-3666268f67d3/content

Ключові слова: Спеціалізована антикорупційна прокуратура, САП, система органів прокуратури, антикорупційні органи, незалежність прокуратури, функції прокуратури.
Keywords: Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, SAP, prosecution system, anti-corruption bodies, prosecutorial independence, functions of the prosecutor's office.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Кісліцина І.О.

Новак Анастасія Анатоліївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ НОТАРІУСА В УКРАЇНІ ТА КОНТРОЛЬ ЇХНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИЩОЮ КВАЛІФІКАЦІЙНОЮ КОМІСІЄЮ НОТАРІАТУ

Нотаріат в Україні є невід'ємною складовою правової системи, що забезпечує не лише юридичну фіксацію угод, але й захист суспільних інтересів та стабільність економічних відносин. Нотаріальна діяльність спрямована на створення правової визначеності для громадян і юридичних осіб, гарантування прозорості укладених правочинів та запобігання ризикам, пов'язаним із недійсністю угод. У сучасних умовах розвитку ринку нерухомості, зростання підприємницької активності та підвищення обсягів цивільних правовідносин роль нотаріату стає особливо істотною як запобіжник правових колізій і суперечок. Діяльність нотаріату регламентується Законом України «Про нотаріат», нормативними актами Міністерства юстиції, а також спеціальними професійними стандартами нотаріальної практики [1, ст.1].

Під поняттям нотаріату розуміють не лише систему органів і посадових осіб, що вчиняють нотаріальні дії, але й сукупність правових норм, які визначають порядок, зміст і наслідки цих дій. Суб'єктивна сторона нотаріальної діяльності охоплює юридичні структури, серед яких державні нотаріальні контори, архіви нотаріальних дій та приватні нотаріуси, які діють на підставі відповідних дозволів. У сільській місцевості, де фізично відсутній нотаріус, закон передбачає можливість виконання окремих нотаріальних функцій уповноваженими службовцями органів місцевого самоврядування. Додатково нотаріальні послуги для громадян за кордоном надають українські дипломатичні установи, що сприяє правовій доступності при здійсненні міжнародних угод. Це підсилює правову інтеграцію України у світову юридичну практику та сприяє взаємному визнанню офіційних документів [2].

Об'єктивна сторона нотаріальної діяльності визначає перелік нотаріальних дій, що їх уповноважений нотаріус має право здійснювати відповідно до

закону. До таких дій належать: оформлення договорів дарування, купівлі-продажу й іпотеки; посвідчення довіреностей, заповітів і доручень; реєстрація спадкових прав; встановлення фактів, що мають юридичне значення; засвідчення копій документів. До особливостей нотаріальної діяльності належить те, що нотаріат має профілактичну функцію – він не лише фіксує правові факти, але й виявляє можливі ризики правового характеру, що дозволяє мінімізувати ймовірність виникнення спорів після вчинення нотаріальної дії [3].

Нотаріус є посадовою особою, якій держава делегувала право вчиняти юридично значущі дії на підставі законодавства. Він виступає посередником між фізичними та юридичними особами та державними органами, забезпечуючи відповідність правочинів вимогам закону. Для доступу до нотаріальної професії кандидат повинен відповідати суворим критеріям: бути громадянином України, мати вищу юридичну освіту, досконало володіти державною мовою, мати практичний досвід роботи в галузі права, пройти спеціалізовану підготовку та стажування під контролем уповноважених органів. Важливо, що нотаріус не може мати судимості, перебувати під впливом конфлікту інтересів чи бути причетним до діяльності, яка суперечить етичним вимогам професії [1, ст.3; 3].

Стажування та кваліфікаційний іспит є ключовими етапами професійної підготовки майбутнього нотаріуса. Після успішного проходження кваліфікаційного оцінювання кандидат отримує свідоцтво, що дає право здійснювати нотаріальну діяльність. Це свідоцтво є обов’язковою передумовою для призначення на посаду державного нотаріуса або реєстрації приватної нотаріальної практики. Закон також передбачає обмеження щодо поєднання нотаріальної діяльності з іншими видами оплачуваної праці, окрім наукової та викладацької, щоб гарантувати неупередженість і якість нотаріальних послуг [3].

Права нотаріуса визначають ту юридичну зону впливу, в межах якої він може діяти для забезпечення дотримання законності та ефективності правових відносин. Нотаріус має право вимагати від сторін і третіх осіб документи та інформацію, необхідну для здійснення нотаріальних дій; готувати тексти договорів та інших документів; видавати засвідчені копії документів; надавати роз’яснення щодо правових підстав і наслідків правочинів. Такий комплекс прав дозволяє нотаріусу забезпечувати юридичну чистоту угод і мінімізувати можливість появи правових колізій у майбутньому [1].

Важливою складовою діяльності нотаріуса є надання консультацій щодо чинного законодавства, роз’яснення змісту документів і правових наслідків їх підписання. Це сприяє підвищенню правової культури громадян, допомагає запобігати необдуманим діям і створює додатковий механізм захисту сторін під час укладення угод. Нотаріальні консультації особливо

актуальні в складних правових ситуаціях, пов’язаних з майновими правами, корпоративними відносинами чи спадкуванням [3].

Обов’язки нотаріуса зосереджені на неухильному дотриманні законності, об’єктивності й неупередженості у кожній професійній ситуації. Нотаріус зобов’язаний уважно перевіряти подані документи, встановлювати особу сторін, контролювати їх правоздатність і дієздатність, зберігати нотаріальну таємницю та забезпечувати повну конфіденційність інформації. Порушення цих обов’язків може призвести до дисциплінарної чи навіть кримінальної відповідальності, що підсилює значення професійної етики у нотаріальній практиці [1].

Контроль за діяльністю нотаріусів здійснюється не лише Міністерством юстиції України, але й спеціальними органами самоврядування нотаріальної спільноти – зокрема Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату (ВККН). ВККН відіграє ключову роль у перевірці професійної підготовки кандидатів, розгляді дисциплінарних справ, проведенні оцінювання якості діяльності та вирішенні питань про анулювання свідоцтв у разі серйозних порушень. Такий контроль має на меті підвищення стандартів професійності та довіри громадян до нотаріальної системи [4].

Процедура розгляду дисциплінарних справ передбачає формальний розгляд обставин правопорушення, участь нотаріуса в обговоренні, аналіз доказів і прийняття рішення щодо застосування санкцій. Нотаріус має право на захист своїх прав, зокрема шляхом оскарження рішення компетентних органів у судовому порядку, що гарантує дотримання принципу справедливості й запобігає можливим зловживанням [2;3].

Таким чином, права та обов’язки нотаріуса в Україні формують фундамент професійної діяльності, спрямований на забезпечення правової визначеності, захисту прав та інтересів сторін, стабільності цивільного обороту та зміцнення довіри до державних інститутів. Завдяки чіткому дотриманню законодавчих норм та професійній етиці нотаріус стає гарантом не лише юридичної чистоти угод, а й безпеки майнових та фінансових відносин між громадянами та організаціями. Нотаріальна діяльність сприяє формуванню правової культури, оскільки через консультування, роз’яснення змісту документів і наслідків укладених договорів громадяни отримують практичні знання щодо власних прав та обов’язків. Ефективність нотаріальної системи значною мірою залежить від високого рівня професійної підготовки фахівців, регулярного підвищення кваліфікації, дотримання стандартів законності та етичних норм, а суворий контроль з боку компетентних органів, зокрема Міністерства юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату, забезпечує якість наданих послуг, запобігає зловживанням та порушенням законодавства. Професійна діяльність нотаріуса має превентивний ефект, оскільки своєчасне виявлення потенційних правових ризиків та суперечностей у документах

зменшує ймовірність виникнення судових спорів і сприяє стабільності цивільного обороту та економічних відносин у країні. Крім того, чітка система прав і обов'язків нотаріусів створює основу для міжнародного визнання українських документів, що особливо важливо у глобалізованому світі, де громадяни та бізнес активно взаємодіють із закордонними партнерами. Професійність, незалежність та високі етичні стандарти нотаріусів стають гарантом довіри до державних інститутів і правової системи загалом, формуючи надійну базу для стабільного розвитку громадянського суспільства, економіки та правової держави.

Список використаних джерел

1. Про нотаріат: Закон України. *Відомості Верховної Ради України.* 1993, №39. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text
2. Нотаріат в Україні: організаційно-правові основи діяльності. URL:https://textbooks.net.ua/content/view/2211/30/
3. Право і суспільство: архів журналу 2023, №4, діяльності. URL: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.8
4. Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/923-2011-%D0%BF#Text

Ключові слова: нотаріус, права і обов'язки, контроль діяльності, Вища кваліфікаційна комісія нотаріату, правова визначеність, нотаріальна діяльність.
Keywords: notary, rights and duties, activity control, Higher Qualification Commission of Notaries, legal certainty, notarial activity.

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л. П.

Олексюк Надія Вадимівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ПРОКУРОРА ДО ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ

Підтримання публічного обвинувачення в суді є однією з конституційно визначених функцій прокуратури України (п. 1 ч. 1 ст. 131-1 Конституції України). Від якості виконання цієї функції безпосередньо залежить ефективність усього кримінального провадження, дотримання прав учасників процесу та постановлення судом законного й обґрунтованого вироку. Водночас у доктрині кримінального процесу питання підготовки прокурора до участі в судовому розгляді потребує комплексного осмислення з урахуванням як нормативних вимог, так і практики їх застосування [1, с. 433].

Публічне обвинувачення у кримінальному провадженні – це процесуальна діяльність прокурора, спрямована на доведення перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України). В. В. Топчій та І. С. Курбатова визначають підтримання державного обвинувачення як «сукупність форм і методів реалізації прокурором у суді обвинувальної функції», а загальним завданням прокурора під час судового розгляду – сприяння постановленню судом законного, обґрунтованого рішення [2, с. 161]. Наразі в науці і законодавстві існує термінологічна колізія між поняттями «державне» та «публічне» обвинувачення, яка потребує законодавчого врегулювання [3].

Запорукою успішного виконання функції підтримання обвинувачення є ретельна підготовка прокурора до судового розгляду. Ця підготовка є системною процесуальною діяльністю, що охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів. Прокурор зобов'язаний ретельно вивчити всі матеріали кримінального провадження – обвинувальний акт, досудові показання, висновки експертів, речові докази та процесуальні рішення, прийняті під час досудового розслідування. Якість такого вивчення безпосередньо визначає здатність прокурора ефективно підтримувати обвинувачення в судовому засіданні [1, с. 434].

Підготовка прокурора включає правовий і тактичний аналіз матеріалів провадження. Прокурор має оцінити достатність та допустимість зібраних доказів, виявити можливі процесуальні порушення, визначити позицію щодо кваліфікації діяння, підготуватися до допиту свідків, потерпілих та обвинуваченого в суді. Важливим аспектом підготовки є прогнозування позиції сторони захисту та формування контраргументів. Прокурор, який здійснював процесуальне керівництво під час досудового розслідування, вже на цьому етапі має постійний доступ до всіх матеріалів провадження, що суттєво спрощує підготовку до судового розгляду [4, с. 3].

Підготовча стадія судового провадження (ст. 314–316 КПК України) відкриває для прокурора можливість узгодити організаційні питання: визначити обсяг доказів, що підлягають дослідженню, заявити клопотання, вирішити питання, пов'язані з викликом свідків тощо. Участь прокурора в підготовчому судовому засіданні є обов'язковою, адже на цьому етапі закладається фактичний та правовий фундамент подальшого судового розгляду. Доктрина наголошує, що підготовка до підготовчого провадження є такою ж важливою, як і підготовка до судового розгляду по суті [1, с. 436].

Невід'ємною складовою підготовки прокурора є розробка позиції для судових дебатів та обвинувальної промови. Обвинувальна промова прокурора є кульмінацією всієї його участі в судовому розгляді, де він підсумовує всі докази, дає їм юридичну оцінку, обґрунтовує кваліфікацію діяння та пропонує суду конкретну міру покарання. Підготовка до судових

дебатів передбачає опрацювання результатів дослідження доказів у суді, аналіз позицій сторін та формулювання зваженої процесуальної позиції [5, с. 50]. Прокурор повинен бути готовим і до можливої зміни обвинувачення або відмови від його підтримання відповідно до вимог ст. 338–340 КПК України.

Таким чином, підготовка прокурора до підтримання публічного обвинувачення є комплексним, багатоаспектним процесом, що охоплює вивчення матеріалів провадження, правовий і тактичний аналіз доказів, формування процесуальної позиції та підготовку до всіх стадій судового розгляду – від підготовчого засідання до судових дебатів. Якість підготовки прокурора безпосередньо впливає на ефективність захисту публічного інтересу та на дотримання засад законності, справедливості й змагальності у кримінальному судочинстві.

Список використаних джерел

1. Борейко Г. Д., Броневицька О. М., Лісіцина Ю. О. та ін. Прокурорське право : навч. посібник / за заг. ред. В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 640 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2806/1/ПрокурорПраво_25-02-20.pdf

2. Топчій В. В., Курбатова І. С. Захист прокурором прав особи під час підтримання державного обвинувачення в суді. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 159–166. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_3/27.pdf

3. Анненко О. С., Зубаков П. М. Концептуальні проблеми інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді за кримінально-процесуальним законодавством України. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 44–50. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16901

4. Беспалько І. Л. Прокурор як суб'єкт кримінального процесуального доказування під час досудового розслідування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 3. № 89. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/336720/325329

5. Кісліцина І. О. Підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді : метод. вказівки для здобувачів вищої освіти першого рівня за спец. 081 «Право». Одеса : Фенікс, 2023. 73 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/c645755e-4662-4bab-9e4e-cf6148049f3d

Ключові слова: прокурор, публічне обвинувачення, підготовка прокурора, судовий розгляд, кримінальне провадження, підготовче провадження, обвинувальна промова, доказування, процесуальне керівництво.

Keywords: prosecutor, public prosecution, prosecutor's preparation, trial proceedings, criminal proceedings, preparatory hearing, prosecutorial speech, proving, procedural supervision.

Науковий керівник: д.ю.н., доцент Кравченко М.О.

Остапенко Дар'я Олегівна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ЕКСПЕРТІВ У КОНКУРСІ ДО ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ

Формування суддівського корпусу спеціалізованих судів в Україні характеризується застосуванням особливих процедурних механізмів, зумовлених необхідністю забезпечення підвищених стандартів доброчесності та професійної компетентності кандидатів. Вищий антикорупційний суд (далі – ВАКС) є спеціалізованим судом, який діє в системі судоустрою України та утворений для розгляду справ, пов'язаних із корупцією на найвищому рівні. Водночас однією із інституційних особливостей, що відрізняє модель його формування від загальних правил суддівського добору, є обов'язкова участь Громадської ради міжнародних експертів (далі – ГРМЕ) [1].

ГРМЕ є спеціальним допоміжним органом, що утворюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України (далі – Комісія) та складається з шести членів, делегованих міжнародними організаціями, які співпрацюють з Україною у сфері запобігання та протидії корупції [1]. Правовий механізм участі ГРМЕ у конкурсі на зайняття вакантної посади судді Вищого антикорупційного суду конкретизується через її повноваження щодо оцінювання відповідності кандидатів критерію доброчесності, які реалізуються у формі спеціального спільного засідання з Комісією.

Відповідно до частини п'ятої статті 8 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд», за ініціативою не менш як трьох членів ГРМЕ питання відповідності будь-якого кандидата на посаду судді ВАКС критеріям доброчесності розглядається на спеціальному спільному засіданні Комісії і ГРМЕ. Рішення про відповідність кандидата на посаду судді ухвалюється більшістю від загального складу обох органів за умови, що за нього проголосувала не менш як половина членів ГРМЕ. У разі неприйняття такого рішення кандидат вважається таким, що припинив участь у конкурсі [1]. Відтак, участь міжнародних експертів у зазначеній процедурі фактично наділяє їх вирішальним впливом на результати оцінювання відповідності кандидатів критерію доброчесності, що фактично означає право вето міжнародних експертів щодо доброчесності кандидата.

Організаційні та процедурні питання діяльності ГРМЕ визначені у Регламенті, який затверджений рішенням ГРМЕ від 19.12.2024. Так, оцінювання кандидатів до ВАКС здійснюється за критеріями

доброчесності, наявності знань та практичних навичок [2]. Водночас, зауважимо, що ГРМЕ сприяє Комісії у встановленні відповідності претендента на суддівську посаду у ВАКСі критеріям доброчесності (моралі, чесності, непідкупності), а саме щодо законності джерел походження майна, відповідності рівня життя кандидата або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата його статусу, наявності знань та практичних навичок для розгляду справ, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду [1].

Відтак, визначений законодавством та Регламентом обсяг повноважень ГРМЕ свідчить про її важливу роль як спеціального допоміжного суб'єкта конкурсної процедури до ВАКСу, діяльність якого спрямована на забезпечення об'єктивної перевірки відповідності кандидатів підвищеним вимогам доброчесності та професійної підготовленості. Такий підхід сприяє посиленню інституційних гарантій формування суддівського корпусу ВАКС на засадах прозорості та довіри суспільства до результатів відповідного конкурсу.

Практика конкурсу до ВАКС, оголошеного 03 червня 2025 року, засвідчила реальну ефективність спільних засідань ГРМЕ та Комісії, які проводились з 16 лютого 2026 року до 17 березня 2026 року щодо 73 судді (кандидатів на посаду судді), допущених до другого етапу кваліфікаційного оцінювання. Успішно подолати цей етап та отримати рішення про відповідність судді (кандидата) критеріям, встановлених законом, змогло лише 22 особи, що складає 30% від загальної кількості осіб, що взяли участь у таких спільних засіданнях. При цьому сім кандидатів добровільно припинили участь у конкурсі в ході співбесід, що свідчить про превентивний ефект самого механізму перевірки [3].

Водночас діяльність ГРМЕ не позбавлена критичних оцінок у науковому та професійному середовищі. Зокрема, окремі представники адвокатської спільноти звертають увагу на можливі труднощі, пов'язані з недостатнім урахуванням міжнародними експертами особливостей національної правової системи та суспільно-правового контексту України, а також висловлюють застереження щодо наявності у них вирішального впливу на припинення участі кандидатів у конкурсі, що потенційно може зумовлювати ризики суб'єктивності відповідних оцінювальних рішень [4].

Водночас, попри наявність окремих критичних оцінок моделі участі міжнародних експертів у процедурі добору суддів до ВАКСу, законодавець фактично підтвердив її ефективність та доцільність подальшого застосування. Зокрема, Законом України від 08.10.2024 № 3996-IX передбачено продовження повноважень ГРМЕ у складі, призначеному до набрання чинності відповідними змінами, на визначений перехідний період для забезпечення завершення конкурсних процедур до ВАКСу [5], що підкреслює курс законодавця на збереження функціональної ролі ГРМЕ як

важливого елементу конкурсної процедури формування суддівського корпусу цього спеціалізованого суду.

Таким чином, ГРМЕ є унікальним інституційним утворенням, участь якого спрямована на забезпечення відповідності кандидатів на посаду судді ВАКС підвищеним стандартам доброчесності. Її роль не обмежується консультативною функцією, оскільки передбачений законом механізм участі у спільних засіданнях із ВККСУ, наявність вирішального впливу на встановлення відповідності кандидатів критерію доброчесності, а також процесуальна відкритість відповідних процедур свідчать про особливе місце ГРМЕ у конкурсній процедурі до ВАКСу. Досвід функціонування цього механізму має важливе значення не лише для подальшого вдосконалення процедури формування суддівського корпусу ВАКС, а й для розвитку моделей участі міжнародних експертів у процесах суддівського врядування в Україні загалом, зокрема у контексті реалізації євроінтеграційних зобов'язань держави.

Список використаних джерел

1. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 24. Ст. 212. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19

2. Регламент Громадської ради міжнародних експертів: затверджено рішенням ГРМЕ від 19.12.2024 (Додаток № 1 до Протоколу № 1). URL: https://court.gov.ua/storage/portal/pcie/Regulations_PCIE/UA_PCIE_RoP_as_of_19.12.2024.pdf

3. Участь у конкурсі ВАКС продовжить 22 кандидати: список тих, хто пройшов перевірку доброчесності. *Судово-юридична газета*. 20 березня 2026 р. URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/356277-uchastie-v-konkurse-vaks-prodolzhat-22-kandidata-spisok-kto-proshel-proverku-dobroporyadochnosti5.

4. Участь міжнародних експертів призвела до порушень прав громадян на захист. *Офіційний вебсайт НААУ.* URL: https://unba.org.ua/news/6075-uchast-mizhnarodnih-ekspertiv.html

5. Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та Закону України "Про Вищий антикорупційний суд" щодо Громадської ради міжнародних експертів: Закон України від 08.10.2024 № 3996-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3996-20#Text

Ключові слова: Вищий антикорупційний суд, міжнародні експерти, Громадська рада міжнародних експертів, конкурс на посаду судді, доброчесність, судова реформа, антикорупційна система, ВККСУ.

Keywords: High Anti-Corruption Court, international experts, Public Council of International Experts, judicial selection competition, integrity, judicial reform, anti-corruption system, High Qualification Commission of Judges of Ukraine.

Науковий керівник: асист. Щербатий Р.Р.

Остапенко Софія Ігорівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ: РЕФОРМИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Із набуттям незалежності, обравши курс на побудову правового демократичного суспільства, українська держава одним із головних своїх завдань визначила постійне зміцнення правопорядку та законності, захист суспільства й особистості від порушень норм права. Одним із елементів механізму захисту прав і свобод є діяльність органів прокуратури України. На значущості та ключовій ролі прокуратури в забезпеченні прав і свобод людини та громадянина акцентують увагу українські правознавці, зазначаючи зокрема, що прокуратура «у сучасних умовах виступає як один з найважливіших гарантів забезпечення як правопорядку в цілому, так і захисту прав і свобод людини» [1, с.160]; «належить до тих державних інституцій, для яких захист прав людини є визначальним завданням» [2, с. 36].

Хоча аналізу становлення та розвитку органів прокуратури присвячено достатньо потужну наукову базу, проте серед науковців відсутній єдиний підхід щодо періодизації становлення та розвитку органів прокуратури, особливостей їх реформування на різних етапах суспільного розвитку. Адже загальною ознакою всіх етапів становлення української прокуратури є зміна структури та повноважень відповідно до сучасних вимог, а також активна боротьба з корупцією та захист прав людини.

Історія становлення та розвитку української прокуратури налічує близько 270 років, під час яких Україна перебувала під впливом різних держав та в різні історичні епохи. Утворення та розширення функцій прокуратури визначалось як об’єктивною необхідністю функціонування державного апарату, так і волею законодавця, що, врешті-решт, диктувало вектор діяльності, механізм підконтрольності та підзвітності.

Історія становлення та розвитку прокуратури України саме в сучасний період (з 1991 року до сьогодні) – це процес трансформації інституту з карального органу радянського зразка в демократичний орган правосуддя, що функціонує за європейським стандартами. Цей період поділяється на кілька ключових етапів.

Перший етап – це час становлення незалежної України та проведення реформ в усіх сферах життя держави. Після проголошення незалежності

України, 4 вересня 1991 року Верховна Рада припинила повноваження прокуратури УРСР. Україна стала першою серед республік колишнього СРСР, яка 5 листопада 1991 року прийняла власний Закон «Про прокуратуру», що і був основним нормативним актом, який регулював її діяльність. Цей закон набув чинності 1 грудня, що відтоді відзначається як День працівника прокуратури України.

На цьому етапі прокуратура мала надзвичайно широкі повноваження, включаючи так звану функцію загального нагляду, що передбачала контроль за дотриманням законів усіма органами державної влади, підприємствами та громадянами. Така модель характеризувалась високим рівнем централізації та підпорядкування цієї системи Генеральному прокурору. Прокуратура виконувала низку важливих функцій, серед яких: нагляд за додержанням законів; підтримання державного обвинувачення в суді та контроль за діяльністю правоохоронних органів.

Однак така система не відповідала демократичним стандартам, оскільки поєднувала в собі надмірні контрольні повноваження і фактично дублювала функції інших органів влади. Концепція судово-правової реформи від 28 квітня 1992 року визначила основні напрями реформування прокуратури. Проте на практиці система залишилась потужним інструментом впливу, що використовувалось як на місцевому, так і на загальнодержавному рівні. Реальних кроків для обмеження її повноважень на той час здійснено не було [3, с. 107].

Другий етап розвитку прокуратури (конституційний період – 1996-2014 роки). У цей період відбувався процес розробки законодавства про прокуратуру, що почався після здобуття незалежності, а отримав новий поштовх з прийняттям Конституції України 28 червня 1996 року [4], яка визначила прокуратуру як єдину систему. В Основному Законі було виділено окремий розділ під назвою «Прокуратура», що регулював діяльність прокуратури та окреслив її функції.

Період з 2001 року по 2012 рік у розвитку органів прокуратури почався з так званої «малої судової реформи», яка визначилась істотними подіями у сфері законотворення. В червні-липні 2001 року було прийнято кілька важливих нормативних актів [5; 6], які внесли значні зміни до основних підходів до провадження правосуддя, зокрема в кримінальних справах і зокрема стосовно ролі прокурора у підтриманні державного обвинувачення.

Зазначений етап розвитку і реформування прокуратури України також нерозривно пов'язаний з радикальними змінами в парадигмі кримінального процесуального права України. Вони стали можливим завдяки уведенню в дію нового Кримінального процесуального кодексу України [7] та деяких інших законодавчих актів. За справедливим висловом дослідників, з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України «по суті

відбулась руйнація радянської моделі кримінального процесу зі спробою поставити кримінальне судочинство нашої держави на рейки європейської моделі кримінальної юстиції» [9, с.45].

Цей період був початком трансформації, бо окрім нового Кримінального процесуального кодексу України було створено Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР), що унеможливило практику «приховування злочинів».

Третій етап – це реформування прокуратури після 2014 року. Після Революції Гідності та підписання Угоди про асоціацію з ЄС, що прискорили необхідність реформи, розпочався реальний демонтаж старої системи. Події 2014 року стали каталізатором глибоких реформ у правовій системі України, зокрема в органах прокуратури. Прийнято новий Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року [8], який започаткував принципово нову модель організації та діяльності прокуратури.

Також у цьому періоді внесено Зміни до Конституції України від 30 вересня 2016 року [10], які визначили сучасну роль прокуратури в Україні, тобто кардинально змінився конституційно-правовий статус прокуратури України. А саме, загальноприйняте поняття «прокуратура України» замінено на поняття «прокуратура в Україні», оскільки у статті 131-1 тексту нової редакції Конституції України визначає, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює: підтримання публічного обвинувачення в суді; організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Однією з ключових змін стало остаточне скасування функції загального нагляду, що наблизило українську прокуратуру до європейських стандартів. Було також запроваджено механізми прокурорського самоврядування, які передбачали участь самих прокурорів у вирішенні кадрових та дисциплінарних питань.

Також важливим напрямом реформ стало створення спеціалізованих антикорупційних органів, зокрема:

- Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) [11];
- Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), яка стала процесуальним «щитом» для НАБУ;
- Державного бюро розслідувань (ДБР), яке забрало у прокуратури слідчі функції.

Ці інституції були покликані забезпечити ефективну боротьбу з корупцією на найвищому рівні.

Останнім етапом, який можна виділити, є сучасний етап розвитку прокуратури (з 2019 року до сьогодення). Цей період характеризується

повною перебудовою структури та переатестацією кадрів. На цьому етапі Генеральну прокуратуру України було ліквідовано та було створено Офіс Генерального прокурора. Аналогічно регіональні та місцеві прокуратури перетворені на обласні та окружні. Крім того, було запроваджено процедури атестації прокурорів, спрямовані на очищення системи від недоброчесних кадрів і підвищення професійного рівня працівників прокуратури.

Особливого значення діяльність прокуратури набула після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році. У цих умовах прокуратура виконує важливі функції, пов'язані з розслідуванням воєнних злочинів; документуванням злочинів проти людяності та співпрацею з міжнародними судовими інстанціями, зокрема Міжнародним кримінальним судом.

Сучасними викликами зазначеного періоду є забезпечення незалежності від політичного впливу, цифровізація прокурорської діяльності (впровадження системи e-Case, де прокурор може підписувати документи та передавати справу до суду онлайн через захищену систему) та повна відповідність стандартам Ради Європи.

Таким чином, реформи, які удосконалюють діяльність прокуратури, слід продовжувати. І хоча досягнуто певного прогресу, залишається багато викликів в цій сфері. Прокуратура має стати не лише ефективним органом системи правосуддя, але й прикладом незалежності і професійності. Тільки так вона зможе повною мірою виконувати свої функції, сприяти утвердженню верховенства права та забезпечувати довіру суспільства. Дослідження окремих правових основ діяльності прокуратури доводить, що зміни в організації їх діяльності є, прокуратура перетворилась із так званого «караючого органу» в інструмент забезпечення законності та правопорядку, проте реформи, які не доведені до кінця не приносять бажаного результату, і для його досягнення – в першу чергу необхідно вдосконалювати законодавчі основи діяльності прокуратури.

Список використаних джерел

1. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини й громадянина в Україні: монографія. Донецьк: Вид-во Дніпроп. нац. ун-ту, 2007. 256 с.
2. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Алерта; КНТ; Центр навч. л-ри, 2008. 472 с.
3. Костенко І.В., Огієвич С.М. Історичні аспекти виникнення, становлення та розвитку системи органів прокуратури. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. С.105-110.

4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР, URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12#Text (дата звернення 29.03.2026).
5. Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру»: Закон України від 12 липня 2001 року № 2663-III. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2663-14 (дата звернення 29.03.2026).
6. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 21 червня 2001 року № 2533-III. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2533-14 (дата звернення 29.03.2026).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 29.03.2026).
8. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення: 29.03.2026).
9. Тітко І.А. Новий КПК: проблеми виявлені практикою. *Адвокатське бюро.* 2013. №1. С.45-49.
10. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02 червня 2016 року № 1401-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text (дата звернення: 29.03.2026).
11. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text (дата звернення: 29.03.2026).

Ключові слова: прокуратура, органи прокуратури, історія становлення прокуратури, реформи, повноваження прокурора.
Keywords: prosecution, prosecutorial bodies, history of the prosecution, reforms, powers of the prosecutor.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Півторак Анастасія Олександрівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНА ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

В сучасних умовах активної міжнародної співпраці залишається важливим питання щодо підтримання правопорядку, зменшення кількості злочинів та позитивні тенденції щодо результативності роботи правоохоронних органів. Одним із таких органів в Україні є Державне бюро розслідувань (далі – ДБР), підслідність якого становлять кримінальні

правопорушення, вчинені найвищими посадовими особами, суддями, працівниками правоохоронних органів, а також військові злочини, крім деяких винятків. Для обміну інформацією та координації розслідувань ДБР взаємодіє з міжнародними правоохоронними органами. Тому набуває актуальності дискусія щодо забезпечення ефективної співпраці, враховуючи особливості диференціації нормативної бази різних законодавств і процедур.

Правовою основою, що регламентує міжнародну співпрацю ДБР, є Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), Закон України «Про Державне бюро розслідувань», міжнародні договори. Крім того, співпраця ДБР на міжнародному рівні здійснюється за допомогою Інтерполу та Європолу.

Багаторівневість зазначеного регулювання призводить до складності практичної реалізації повноважень ДБР у сфері міжнародного співробітництва. Тому слід зазначити, що фрагментарність та багаторівневість правового регулювання має наслідок часткової неузгодженості норм національного та міжнародного законодавчих механізмів взаємодії. Підтвердженням даного факту може виступати приклад одночасного застосування ст. 551 КПК та міжнародних договорів при направленні запитів про міжнародну правову допомогу, через це можуть утворюватися процесуальні затримки та помилки, які можуть виникати через багаторівневість нормативних вимог [1].

Крім того, фрагментарність правового регулювання утворює додаткову проблему, у формі колізії між національним та міжнародним правом. В даному контексті розглядається Конституція України та КПК, де основним недоліком постає невідповідність процесуальних стандартів різних держав. Тобто, наприклад, докази, що отриманні від органів іншої держави, можуть визнаватися не допустимими в Україні з причин невідповідності вимогам ст. 86 КПК [2, с. 24].

Звідси додатково виникає ще одна складність – надмірна формалізація процедур міжнародної правової допомоги. КПК визначає органи, які мають компетенцію щодо запиту про міжнародну правову допомогу, зокрема Офіс Генерального прокурора, порядок направлення запиту, його зміст та форму, а також виконання запиту на території України [1]. Відтак, процедура має централізований, формалізований та позбавлений оперативності характер. Зазначене свідчить про створення можливих ризиків зниження ефективності розслідувань та потребує вдосконалення процедур, їх спрощення та гармонізацію із правом ЄС для підвищення результативності [3, с. 24].

Окрім процесуальних вад, слід виділити інституційні обмеження доступу до міжнародних механізмів. В даному аспекті інституційна взаємодія ДБР регламентується такими документами: статутом та правилами обміну

інформацією з Інтерпол, де взаємодія здійснюється виключно через Національне центральне бюро Інтерполу; угодою про оперативне та стратегічне співробітництво між Україною та Європолом, що закріплює умови взаємодії через визначені національні контактні органи; КПК України, де визначається центральний орган міжнародного співробітництва – Офіс Генерального прокурора. Звідси виходить, що ДБР інституційно не становить самостійний суб'єкт прямого доступу до міжнародних інформаційних систем, таких як Інтерпол та Європол, що зумовлює процесуальну залежність від інших державних органів, таких як Міністерство внутрішніх справ та Офіс Генерального прокурора [4, с. 550].

В рамках міжнародної співпраці одним із ключових принципів є надійність та захист прав осіб, які беруть участь у такій взаємодії. Персональні дані становлять невід'ємну частину вказаної взаємодії, адже їх обробка та передача супроводжує запити про міжнародну правову допомогу, участь у слідчих групах та інші механізми співпраці. Важливо зазначити обмеженість у сфері захисту персональних даних, що визначена у нормативно-правових актах. Зокрема, General Data Protection Regulation (далі – GDPR) встановлює правила обробки та передачі персональних даних, у тому числі за межі Європейського Союзу. Також Закон України «Про захист персональних даних» закріплює імплементацію національних вимог до збору, обробки та передачі персональних даних. Обмеженість проявляється у тому, що правила GDPR та національні стандарти обмежують передачу персональної інформації третім країнам, включно з правоохоронними запитами, якщо немає достатніх гарантій захисту даних. Зазначене, у свою чергу, обмежує оперативність та обсяг інформації, яку ДБР може отримати від органів інших держав. У зв'язку з чим виникає потреба у розширенні прямого доступу ДБР до міжнародних інформаційних систем Інтерполу та Європолу, а також цифровізації обміну даними, зокрема через захищенні системи [5, с. 431].

У рамках міжнародної взаємодії ДБР слід також виокремити слідчі групи (Joint Investigation Teams, далі – JITs, метою яких є координоване проведення слідчих дій, обмін доказами та оперативною інформацією між правоохоронними органами різних країн. Діяльність вказаних груп регламентуються КПК, який визначає можливість їх створення за участю українських правоохоронних органів; двосторонніми та багатосторонніми угодами України з країнами ЄС; а також міжнародними стандарти Євроюсту, які безпосередньо визначають структуру, повноваження та механізми взаємодії.

Проблемні аспекти JITs полягають у складності створення, тобто у необхідності узгодження на міждержавному рівні, визначення юрисдикцій та підписання угод. Крім того, диференціація процесуальних стандартів зумовлює відмінності у кримінальному законодавстві, допустимості доказів

та методах слідчих дій. Додатково утворюються адміністративні бар'єри, пов'язані з погодженням через центральні органи, зокрема Офісом генерального прокурора, уповільнюють процес формування слідчих груп. Саме тому активізація участі України у JITs може підвищити ефективність боротьби з транскордонною корупцією, фінансовими злочинами та воєнними злочинами. Використання досвіду воєнних злочинів може бути поштовхом до розвитку даного напрямку слідчих груп та утворення можливості формування прямих каналів комунікації, а також забезпечення оперативного обміну інформацією без багаторівневого посередництва [6, с. 157].

У міжнародній співпраці питання підвищення кваліфікації займає вагоме значення, оскільки становить основу обміну досвідом та безпосередньо впливає на розвиток і вдосконалення механізмів роботи правоохоронних органів. На сьогодні існують значні обмеження охоплення програм, через те, що велика кількість міжнародних тренінгів, стажувань та навчальних програм не охоплюють усіх категорій співробітників ДБР, особливо регіональних слідчих та аналітиків. В результаті чого формується нерівномірний ступінь професійної підготовки, що негативно позначається на ефективності розслідувань та міжнародної співпраці [7, с. 128]. Додатково на рівень підготовки впливає залежність від донорської підтримки. Фінансування участі у міжнародних програмах ЄС, Європолу, Євроюсту часто здійснюється через гранти або технічну допомогу. Відсутність стабільного у фінансування цього напрямку, через пріоритетність інших завдань, призводить до неповного впровадження результатів та обмежує системність підвищення кваліфікації [7, с. 126].

Аналіз правових та практичних аспектів міжнародної співпраці ДБР свідчить, що ефективність такої співпраці залежить від здатності інтеграції правових, організаційних та технологічних інструментів у практичну діяльність. Складність нормативної бази, формалізовані процедури та обмежений доступ до міжнародних систем створюють ускладнення процесу розслідування. Разом із тим, системне використання досвіду міжнародних слідчих груп і підвищення професійної кваліфікації персоналу надає можливості для підвищення результативності та гнучкості даного органу. Перспективи розвитку полягають у послідовному взаємоузгодженні законодавства з міжнародними стандартами, цифровізації комунікацій та зміцненні інституційної самостійності, що дозволить ДБР з більшою оперативністю та ефективністю реагувати на транснаціональні загрози.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний Кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI: станом на 04.03.2026 р. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 23.03.2026 р.);
2. Погорецький М. А., Лисаченко Є. І. Допустимість доказів у кримінальному процесуальному праві країн Європейського Союзу та його вплив на допустимість доказів у кримінальному судочинстві України. *Вісник кримінального судочинства*. Вип. № 3-4. 2022. С. 20-34. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/Visnyk_Krim_Sud_3-4_22_231024_avt(2)-20-34.pdf;
3. Мазур Т.Р., Щербина Л.І. Становлення та розвиток міжнародного співробітництва під час кримінального провадження: теоретико-правове дослідження. *Вісник кримінального судочинства*. Вип. № 1-2. 2024. С. 18-29. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/780;
4. Стріяшко Г. М., Замрига А. В. Нормативно-правові засади взаємодії правоохоронних органів та департаменту міжнародного поліцейського співробітництва (НЦБ Інтерполу в Україні) щодо боротьби з тероризмом, незаконним обігом наркотиків та іншими міжнародними злочинами. *Юридичний науковий електронний журнал*. Вип. № 7. 2024. С. 549–551. URL: https://lsej.org.ua/7_2024/132.pdf;
5. Пальчик М.Л, Шкрібляк К.П., Березdецький Ю.М. Актуальні проблеми захисту персональних даних як напряму забезпечення національної безпеки України в умовах війни. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* Вип. № 06. 2025. С. 425–434. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/346536/333513;
6. Лук'янчук Ю. Л. Адміністративно-правові основи діяльності міжнародних спільних слідчих груп. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Вип. № 3. 2025. С. 25-40. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334070.
7. Байцур К. Ю. Правові основи міжнародного співробітництва у сфері професійної підготовки поліцейських: досвід та перспективи для України. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття.* 2023. С.126-129. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/65156c3d-3f03-4127-8e8b-185f14cba642/content.

Ключові слова: міжнародна взаємодія, Державне бюро розслідувань, міжнародне співробітництво, міжнародна правова допомога, правове регулювання, допустимість доказів.
Keywords: international cooperation, State Bureau of Investigation, international collaboration, mutual legal assistance, legal regulation, admissibility of evidence.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Підопригора Марія Віталіївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження воєнного стану в Україні суттєво вплинуло на реалізацію прав і свобод людини та поставило перед державою завдання забезпечити їх захист в умовах війни. У цій ситуації особливого значення набуває діяльність судової влади, оскільки саме суд є основним механізмом захисту порушених прав. Актуальність теми зумовлена необхідністю з'ясувати, як суди функціонують у період воєнного стану та яким чином вони забезпечують доступ громадян до правосуддя [1].

Попри воєнний стан, судова влада України забезпечує виконання конституційних функцій, адаптуючи роботу до безпекових вимог та стандартів статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Діяльність судів базується на статті 55 Конституції України, а згідно зі статтею 64 Конституції, право на судовий захист є абсолютним і не підлягає обмеженню навіть у цей важкий період. Одним із ключових механізмів забезпечення безперервності правосуддя є зміна територіальної підсудності справ у випадках, коли суди не можуть здійснювати правосуддя через бойові дії або тимчасову окупацію. Положення про зміну територіальної підсудності містяться і у ч. 1 ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VI. Така практика дозволяє уникнути припинення розгляду справ і забезпечує реалізацію права особи на судовий захист незалежно від місця проживання чи перебування [2].

Використання електронних сервісів судової влади та спеціальних державних вебплатформ стало стратегічним інструментом забезпечення доступу до правосуддя в умовах війни, дозволяючи учасникам процесу дистанційно подавати документи, отримувати судові виклики та фіксувати докази злочинів для міжнародних інстанцій. Такі механізми мають особливе значення для внутрішньо переміщених осіб та громадян, які втратили зв'язок зі своїм місцем проживання, оскільки забезпечують безперервність реалізації їхніх процесуальних прав. Ефективність цієї системи базується на поєднанні національних цифрових інструментів із нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевськими конвенціями 1949 року та стандартами Європейського суду з прав людини [1].

Судові рішення у справах про встановлення юридичних фактів виконують стратегічну фіксаційну функцію, офіційно підтверджуючи правові наслідки війни та створюючи основу для майбутнього відшкодування шкоди й загальнодержавного післявоєнного відновлення. Поряд із цим, суди

забезпечують реалізацію принципів справедливості при розгляді цивільних позовів та кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів (напади на цивільних осіб, що потягли їх смерть, катувань та жорстокого поводження щодо цивільних осіб і військовополонених, сексуального насильства, розграбування тощо) і колабораційних злочинів. Проте ефективність цього процесу наразі стикається з низкою викликів, серед яких – відсутність спеціалізованої військової юстиції та єдиних стандартів розгляду справ за воєнними статтями. Унікальність ситуації підкреслюється також міжнародним контекстом, де вихід РФ із Ради Європи та припинення дії Європейської конвенції з прав людини для агресора змушують українську судову систему шукати нові підходи до застосування норм міжнародного гуманітарного права в умовах безпрецедентного збройного конфлікту [1].

Важливу роль у забезпеченні стабільності функціонування судової системи відіграє Верховний Суд. Його діяльність спрямована на забезпечення єдності судової практики та формування узагальнених підходів до застосування законодавства в умовах воєнного стану. Наприклад, на запит Верховного Суду експерти Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) підтвердили відповідність дистанційної форми участі судді в засіданнях європейським стандартам. У зв'язку з цим було запропоновано законодавчо закріпити можливість проведення засідань у режимі відеоконференції поза межами суду (зокрема з використанням суддею власних технічних засобів), якщо об'єктивні умови воєнного стану унеможливлюють роботу в залах засідань. Верховний Суд сприяє однаковому застосуванню норм права судами різних інстанцій, що підвищує правову визначеність та забезпечує передбачуваність судових рішень у справах, пов’язаних із захистом прав людини [3].

Таким чином, судова влада в Україні в умовах воєнного стану зберігає свою визначальну роль у забезпеченні захисту прав людини. Хоча окремі організаційні механізми здійснення правосуддя зазнали змін, зокрема щодо територіальної підсудності та форм участі в судовому процесі, зміст судового захисту залишився незмінним. Створена модель документування порушень у синергії з міжнародними інструментами, такими як Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню формує цілісну правову основу для захисту прав постраждалих осіб, притягнення агресора до відповідальності та реалізації євроінтеграційних прагнень України [4]. Адаптація діяльності судів до умов війни спрямована на забезпечення безперервного доступу до правосуддя та дотримання прав і свобод людини навіть за надзвичайних обставин.

Список використаних джерел

1.Про значення судової влади під час війни та післявоєнної відбудови: учасники міжнародної конференції обговорюють важливі питання сьогодення. *Судова влада України*. 2023. URL: https://court.gov.ua/archive/1523979/
2. Давиденко П. О., Уколова В. О., Уколова Є. О. Особливості діяльності судової системи в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 83–87. URL: http://lsej.org.ua/12_2022/15.pdf
3. Півненко Л. В. Проблемні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6. С. 137–142. URL: http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/436/389
4. Григор'єва В. Права людини в умовах воєнного стану: прикладний аспект. *mu.edu.ua*. URL: https://mu.edu.ua/storage/MSU/pages/conferences/2024/Права%20людини%20в%20умовах%20воєнного%20стану.%20Прикладний%20аспект.pdf

Ключові слова: воєнний стан, судова влада, захист прав людини, територіальна підсудність, електронне правосуддя, встановлення юридичних фактів, воєнні злочини, міжнародне гуманітарне право.
Keywords: martial law, judiciary, protection of human rights, territorial jurisdiction, e-justice, establishment of legal facts, war crimes, international humanitarian law.
Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Пісна Оксана Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГРОМАДСЬКА РАДА ДОБРОЧЕСНОСТІ ЯК ІНСТИТУТ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ У ФОРМУВАННІ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ В УКРАЇНІ

Громадська рада доброчесності є одним із важливих елементів сучасної системи забезпечення прозорості та підзвітності судової влади в Україні. У контексті триваючої судової реформи та євроінтеграційного курсу України особливої актуальності набуває підвищення рівня довіри суспільства до судової системи. Саме тому важливу роль відіграють інститути громадянського суспільства, одним із яких є Громадська рада доброчесності, утворена з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності під час здійснення кваліфікаційного оцінювання [1]. Запровадження цього інституту стало важливим елементом демократизації процедур формування суддівського корпусу та впровадження участі громадськості у відборі суддів.

Правові засади функціонування Громадської ради доброчесності визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів», який встановлює порядок її формування, склад та повноваження [1]. При цьому Громадська рада доброчесності не є самостійним органом оцінювання суддів, а виступає допоміжним суб'єктом кваліфікаційного оцінювання, що реалізує консультативно-аналітичну функцію у процедурі формування суддівського корпусу.

Як слушно зазначає Щербатий Р.Р., Громадська рада доброчесності є спеціальною інституцією громадянського суспільства, тобто допоміжним (консультативним) суб'єктом формування суддівського корпусу [2, с.247]. Водночас, на думку Приймаченка Д.В. та Маслової А.Б., Громадська рада доброчесності виступає важливим суб'єктом громадського контролю у сфері формування суддівського корпусу та забезпечує додатковий рівень перевірки відповідності кандидатів встановленим стандартам доброчесності. Дослідники зауважують, що запровадження такого органу стало відповіддю на суспільний запит щодо підвищення прозорості процедур формування суддівського корпусу та зміцнення авторитету судової влади [3, с. 20–21]. Відтак, діяльність Громадської ради доброчесності слід розглядати як інструмент підвищення легітимності процедур кваліфікаційного оцінювання суддів у контексті реалізації принципу верховенства права.

Окремої уваги заслуговує функціонування Громадської ради доброчесності в умовах воєнного стану. Сучасні безпекові виклики впливають на доступ до інформаційних ресурсів, необхідних для проведення перевірок, а також ускладнюють комунікацію між суб'єктами суддівського врядування. У таких умовах особливого значення набуває забезпечення безперервності діяльності Громадської ради доброчесності як інституційної складової механізму забезпечення прозорості формування суддівського корпусу.

На нашу думку, інститут Громадської ради доброчесності є одним із найбільш вдалих прикладів поєднання державного механізму формування суддівського корпусу з елементами реального громадського контролю, що відповідає сучасним демократичним стандартам. Його існування свідчить про поступовий відхід від закритих процедур добору суддів до більш відкритої та підзвітної моделі, орієнтованої на суспільні очікування [4, с. 73]. Водночас ефективність діяльності цього органу значною мірою залежить від рівня врахування його висновків Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, що на практиці не завжди є достатнім [5, с. 85].

Важливим аспектом діяльності Громадської ради доброчесності є також забезпечення інституційного зв'язку між суспільством та органами суддівського врядування, що відповідає сучасним підходам до демократизації процедур формування корпусу професійних суддів. Залучення представників громадянського суспільства до оцінювання

кандидатів дозволяє посилити суспільний контроль за процесами добору суддів та сприяє підвищенню рівня відкритості судової влади загалом.

Разом із тим у науковій літературі звертається увага на необхідність подальшого вдосконалення нормативного регулювання статусу та процедур діяльності Громадської ради доброчесності. Зокрема, актуальним залишається питання підвищення ефективності взаємодії цього інституту з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, а також забезпечення належного балансу між консультативним характером висновків Громадської ради доброчесності та їх фактичним впливом на результати кваліфікаційного оцінювання.

Отже, Громадська рада доброчесності є важливим інструментом забезпечення громадського контролю у судовій владі України та сприяє підвищенню прозорості процесів формування суддівського корпусу. Її діяльність сприяє підвищенню рівня довіри суспільства до судової системи та зміцненню демократичних засад функціонування судової влади.

Список використаних джерел

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 08.04.2026)

2. Щербатий Р.Р. Громадська рада доброчесності як допоміжний суб'єкт формування суддівського корпусу в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. № 2. Ч.3. С.245-253.

3. Приймаченко Д.В., Маслова А.Б. Громадська рада доброчесності як суб'єкт громадського контролю за діяльністю суддів. *Правова позиція*. 2023. №3. С. 20–25. URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/3/3.pdf (дата звернення: 08.04.2026)

4. Загурський О.Б. Проблемні питання діяльності Громадської ради доброчесності в умовах воєнного стану. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького.* 2022. № 16 (28). С. 71-77. DOI: https://doi.org/10.33098/2078-6670.2023.16.28.71-77. (дата звернення: 08.04.2026)

5. Павленко Р.М. Проблемні питання діяльності громадської ради доброчесності. *Правова позиція*. 2021. № 3. С. 84-86.

Ключові слова: Громадська рада доброчесності, формування суддівського корпусу, кваліфікаційне оцінювання суддів, громадський контроль, доброчесність суддів.

Keywords: Public Integrity Council, formation of the judicial corps, judicial qualification assessment, public oversight, judicial integrity.

Науковий керівник: асист. Щербатий Р.Р.

Поник Дарія Вадимівна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства

(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ АПЕЛЯЦІЙНИХ СУДІВ НА ФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

В умовах сучасного розвитку правової системи України тема впливу апеляційних судів на формування судової практики набуває особливої актуальності. Зростання кількості цивільних, адміністративних та кримінальних справ, а також ускладнення соціально-економічних відносин вимагають чіткої координації судової влади та забезпечення єдності судової практики. За даними Державної судової адміністрації, у 2025 році апеляційні суди розглянули понад 716 000 справ, що підкреслює їх активну роль у системі правосуддя навіть в умовах воєнного стану [1]. Апеляційні суди виконують ключову роль у встановленні єдиного тлумачення норм права та контроль за законністю рішень місцевих судів. Крім того, ефективне апеляційне провадження сприяє підвищенню довіри громадян до судової системи та забезпечує баланс між захистом прав людини та суспільним інтересом. Актуальність теми зростає в умовах війни та інших кризових ситуацій, які впливають на практичне застосування правових норм. Метою цієї роботи є аналіз ролі апеляційних судів у формуванні судової практики, виявлення проблемних аспектів та пропозиція шляхів їх вирішення.

В міру розвитку судоустрою та запровадження реформ у сфері правосуддя зростає значення апеляційних судів як суб’єктів, що забезпечують єдність судової практики та правильне застосування норм права. Виникають і розвиваються його нові функції, зокрема контроль за дотриманням принципів верховенства права, формування прецедентів для нижчих судів та аналіз суперечливих правових позицій. Драч Д. Л. у своєму дослідженні зазначив, що суб’єкти забезпечення єдності судової практики включають не лише Верховний Суд, але й апеляційні суди, які регулюють діяльність місцевих судів [2, с. 100]. Такий підхід дозволяє не лише узгоджувати рішення, але й своєчасно виправляти системні помилки, що виникають на рівні районних і міських судів. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 26) визначає апеляційні суди як судові органи, що здійснюють перегляд рішень першої інстанції, підкреслюючи їх важливість у забезпеченні єдності судової практики [3].

Ураховуючи вдосконалення нормативної бази та процедур апеляційного провадження виникає необхідність у чіткому регулюванні процедур перегляду справ, що дозволяє забезпечити рівність сторін та дотримання прав учасників процесу. Кичата Л. у своєму дослідженні розглянула особливості судової практики апеляційного провадження у цивільних справах під час масштабного вторгнення та зазначила, що апеляційні суди виконують функцію не лише контролю за законністю, а й стабілізації

правових відносин у надзвичайних умовах [4, с. 370]. Вона підкреслила, що відсутність єдиного підходу до розгляду апеляційних скарг може призвести до суперечливих рішень, що негативно впливає на довіру до судової системи та порушує принцип передбачуваності права. І саме значний обсяг розглянутих справ, незважаючи на складну суспільно-політичну ситуацію, свідчить про збереження довіри громадян до апеляційного провадження та необхідність єдиних підходів у практиці.

У міру зростання складності судових справ підвищується значення аналітичної функції апеляційних судів, які не лише переглядають рішення нижчих інстанцій, а й формують підходи до єдиного застосування норм права. Власенко В. В. у своєму дослідженні, присвяченому аналізу судової практики та ролі судового прецеденту в Україні, підкреслює, що ефективне правосуддя потребує комплексного підходу до вивчення рішень апеляційних та вищих судів, які слугують орієнтиром для подальшого застосування права [5, с. 28]. Це питання стає особливо актуальним під час реформування судової системи та впровадження цифрових технологій для обліку та систематизації судових рішень.

З розвитком нових технологій та впровадженням електронного документообігу апеляційні суди отримують розширені можливості для аналізу судової практики та оперативного реагування на проблеми правозастосування. Бекетова Д. у своїй роботі відзначила, що навіть у кризових умовах апеляційні суди здатні встановлювати стандарти правозастосування та забезпечувати захист прав громадян [6, с. 376]. Водночас підкреслюється необхідність наявності чітких нормативних механізмів для підтримки стабільності судової практики у надзвичайних ситуаціях, що прямо впливає на єдине правозастосування.

Під час реформування судоустрою, зокрема в контексті впровадження положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та практики Верховного Суду, постає необхідність покращення взаємодії між апеляційними та нижчими судами. Апеляційні суди забезпечують не лише контроль за законністю рішень, але й впливають на формування правових стандартів та методичних рекомендацій для суддів першої інстанції. У сукупності це сприяє підвищенню ефективності судової системи, забезпеченню єдності судової практики та захисту прав громадян у складних соціально-економічних умовах [3, с. 100; 5, с. 370].

Отже, провівши дослідження можна зробити висновок, що апеляційні суди відіграють ключову роль у формуванні судової практики та встановленні єдиної правозастосовної позиції в Україні. Вони виконують функції контролю, та координації нижчих судів. В умовах війни та кризових ситуацій значення апеляційних судів лише зростає, оскільки вони формують стандарти правозастосування та забезпечують захист прав і свобод громадян. Необхідним є подальше вдосконалення нормативної бази та

процедур перегляду справ, а також систематизація рішень для створення надійних методичних орієнтирів. У перспективі це дозволить зміцнити довіру до судової системи та підвищити ефективність функціонування правосуддя.

Список використаних джерел

1. The Opening of the Judicial Year at the Supreme Court: summary, achievements, and prospects for the national judicial system. *Ukrainian Judiciary.* URL: https://court.gov.ua/eng/supreme/pres-centr/news/1971050/?utm_source=chatgpt.com
2. Драч Д. Л. Суб'єкти забезпечення єдності судової практики. *Вісника здобувачського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса.* 2021. № 13. С. 97-101. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/11240
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n166
4. Кичата Л. Особливості судової практики розгляду справ в апеляційному провадженні по цивільним справам за роки повномасштабного вторгнення. *Universum.* 2025. С. 366-371 URL: https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/2000
5. Власенко В. В**.** Співвідношення понять «судовий прецедент» та «судова практика»: теоретико-правові аспекти. *Київський часопис права.* 2021. № 1. С. 27–32.
6. Бекетова Д. Порядок розгляду апеляційної скарги. Проблемні аспекти під час війни. Universum. 2025. С. 372-377. URL: https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/2001

Ключові слова: апеляційні суди, судова практика, єдність правозастосування, перегляд рішень, нормативна база.

Keywords: appellate courts, judicial practice, consistency of law application, review of decisions, legal framework.

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Попович Аліна Вадимівна

Здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Особливості реалізації функцій прокуратури України в умовах воєнного стану зумовлені кардинальною трансформацією безпекового середовища та необхідністю адаптації органів прокуратури до функціонування в особливому правовому режимі. Так, Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 на території України введено воєнний стан [1]. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у науковому аналізі трансформації функціонального навантаження прокуратури, зокрема щодо підтримання публічного обвинувачення, представництва інтересів держави в суді, нагляду за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, та виконанням судових рішень у кримінальних провадженнях, а також координації діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного часу. Зокрема функції прокуратури мають надзвичайно важливе значення в умовах воєнного часу, оскільки забезпечують законність, правопорядок та захист національної безпеки держави.

Функції прокуратури визначено у Конституції України, а також у Законі України «Про прокуратуру». Оминаючи різницю у термінології, яка використовується у цих двох документах щодо функцій прокуратури, зауважимо, шо на неї покладено здійснення підтримання обвинувачення в суді, представництво інтересів особи чи держави, а також наглядову діяльність (за проведенням оперативно-розшукових заходів та досудового розслідування).

В межах дослідження особливостей реалізації функцій прокуратури в умовах воєнного стану, особливу увагу слід приділити декільком аспектам:

1) ролі прокурора у взаємодії з органами досудового розслідування під час процесуального керівництва досудовим розслідуванням;

2) ролі прокурора у взаємодії з судом на стадії досудового розслідування та під час підтримання публічного обвинувачення;

3) міжнародному співробітництву органів прокуратури [2, с.171].

З урахуванням триваючого в Україні вже понад 4 роки воєнного стану, особливістю реалізації прокурорських функцій в умовах воєнного стану є пріоритетність процесуального керівництва досудовим розслідуванням у справах, пов'язаних зі збройною агресією, адаптація наглядових процедур до реалій воєнного часу та активізація міжнародної взаємодії з метою притягнення винних до відповідальності.

Порівняльний аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що в умовах воєнного стану або збройного конфлікту роль органів прокуратури (чи аналогічних органів кримінального переслідування) істотно посилюється незалежно від їх формальної належності до тієї чи іншої гілки державної влади. У більшості демократичних держав прокурори виконують не лише класичну функцію підтримання обвинувачення, а й відіграють ключову роль у розслідуванні воєнних злочинів, координації діяльності правоохоронних

органів та забезпеченні дотримання норм міжнародного гуманітарного права. Зокрема, у країнах Європейського Союзу – Німеччина та Франція прокуратура наділена повноваженнями здійснювати кримінальне переслідування за воєнні кримінальні правопорушення на підставі принципу універсальної юрисдикції, що дозволяє розслідувати такі злочини незалежно від місця їх вчинення та громадянства винних осіб. У США відповідні функції здійснюються в межах виконавчої влади через Міністерство юстиції та спеціальні прокурорські підрозділи, що підкреслює варіативність інституційних моделей прокуратури у воєнний час. Особливе місце займає діяльність Прокурора Міжнародного кримінального суду, який уособлює наднаціональну модель прокурорської діяльності, спрямовану на притягнення до відповідальності осіб за найтяжчі міжнародні злочини. Ця модель доповнює національні системи правосуддя та слугує орієнтиром для держав, що перебувають у стані збройного конфлікту [3, с. 267-268].

Отже, аналіз зарубіжного досвіду підтверджує, що в умовах збройного конфлікту прокурорські функції набувають універсального характеру, спрямованого на забезпечення невідворотності покарання за міжнародні злочини.

Таким чином, реалізація функцій прокуратури України в умовах воєнного стану характеризується низкою особливостей, зумовлених необхідністю адаптації діяльності органів прокуратури до викликів, пов’язаних зі збройною агресією. По-перше, відбувається переорієнтація пріоритетів із загально наглядових функцій на організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, передусім воєнних злочинів, злочинів проти людяності та порушень законів і звичаїв війни. По-друге, посилюється роль прокурора у взаємодії з органами досудового розслідування та судом, що вимагає оперативності прийняття процесуальних рішень та дотримання балансу між законністю й доцільністю в умовах воєнного часу. По-третє, активізується міжнародне співробітництво органів прокуратури, зокрема в контексті обміну доказами, визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду та імплементації принципу універсальної юрисдикції.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президенкта України від 24.02.2022 № 64/2022: станом на 28.01.2026. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text. (дата звернення: 04.04.2026)

2. Кісліцина І.О. Актуальні питання діяльності прокуратури в умовах воєнного стану. *Актуальні питання юриспруденції. Правова позиція.* 2023. № 3 (40). С.170-174. URL:

https://www.legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/3/33.pdf. (дата звернення: 04.04.2026)
3. Драган О., Бабайлов О. Особливості діяльності органів прокуратури в умовах воєнного стану: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2026. Вип. 93. Ч. 5. С. 265-271. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/356148/342027. (дата звернення: 04.04.2026)

Ключові слова: функції прокуратури, прокуратура України, воєнний стан, досудове розслідування, законодавство, публічне обвинувачення, представництво інтересів держави.
Keywords: functions of the Prosecutor's Office, Prosecutor's Office of Ukraine, martial law, pre-trial investigation, legislation, public prosecution, representation of the state's interests.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М. О.

Попозогло Аліна Вікторівна
Здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету »Одеська юридична академія»

ВИДИ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДІВ

У тезах розглянуто основні види організаційного забезпечення діяльності судів в Україні. Проаналізовано кадровий, фінансовий, матеріально-технічний, інформаційний, документальний та адміністративний напрями забезпечення. Обґрунтовано, що належна організація роботи суду є необхідною умовою ефективного здійснення правосуддя.

Судова влада займає особливе місце в механізмі держави, оскільки саме через неї забезпечується захист прав і свобод людини. Разом із цим ефективність правосуддя залежить не лише від змісту процесуальних норм чи професійності суддів. У навчальній літературі справедливо підкреслюється, що належне фінансування та організаційне забезпечення діяльності судів виступають однією з гарантій незалежності суду, а отже без належно налагодженої внутрішньої роботи судової установи повноцінне здійснення правосуддя ускладнюється.

Поняття організаційного забезпечення судів доцільно розглядати не вузько, а як сукупність дій і засобів, що створюють умови для стабільного функціонування суду. У наукових дослідженнях наголошується, що категорія організаційно-правового забезпечення охоплює адміністративні, фінансові, організаційні, інформаційні та матеріально-технічні засоби, тому в межах роботи суду йдеться не про один окремий напрям, а про цілу систему взаємопов’язаних елементів.

Одним із ключових видів є кадрове забезпечення судів. Його значення полягає в тому, що суд не функціонує лише силами суддів: щоденну організацію процесу забезпечують секретарі судових засідань, судові розпорядники, консультанти, працівники канцелярії, архіву та інші працівники апарату. Це прямо випливає з типового положення, де зазначено, що до апарату суду входять, зокрема, секретарі судового засідання, судові розпорядники та консультанти. Саме тому якісний добір кадрів, розподіл обов'язків і професійна підготовка працівників мають не формальне, а цілком практичне значення.

Кадрове забезпечення не обмежується лише заповненням посад. Воно включає стабільність роботи апарату, належний рівень кваліфікації працівників, а також здатність суду працювати без постійних організаційних збоїв. Якщо в апараті бракує працівників або обов'язки розподілені нераціонально, це позначається і на строках розгляду справ, і на якості документообігу, і на комунікації з учасниками процесу. Тому кадровий напрям справедливо слід вважати одним із базових елементів організаційного забезпечення судів.

Не менш важливим є фінансове забезпечення. Організаційне забезпечення діяльності судів включає заходи фінансового, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного та організаційно-технічного характеру. Це означає, що фінансування судової системи не можна зводити лише до виплати заробітної плати. Воно охоплює також утримання приміщень, забезпечення технікою, витрати на документообіг, охорону, зв'язок та інші ресурси, без яких суд фактично не може працювати належним чином.

Фінансове забезпечення має і ширше значення, ніж може здатися на перший погляд. Недостатність ресурсів впливає не тільки на побутові умови роботи суду, а й на реальну доступність правосуддя. Коли суд не має достатньої кількості працівників, техніки або приміщень для належної організації засідань, це позначається на швидкості та якості розгляду справ. Саме тому фінансове забезпечення є не другорядним господарським питанням, а однією з передумов ефективності судової влади.

Наступним видом є матеріально-технічне забезпечення судів. У сучасних умовах воно включає не лише будівлю суду чи меблі, а й комп'ютерну техніку, системи аудіо- та відеофіксації, сервери, локальні мережі, обладнання для відеоконференцій, засоби безпеки. У науковій літературі матеріально-технічна складова прямо віднесена до структури організаційного забезпечення і це цілком логічно, адже без неї суд не може забезпечити належні умови ані для працівників, ані для учасників процесу. Особливо помітним значення цього напряму стало в умовах цифровізації судочинства. Подання документів в електронній формі, участь у засіданні

дистанційно, робота автоматизованих систем – усе це залежить від технічної готовності суду. Тому матеріально-технічне забезпечення вже давно не є лише допоміжним напрямом: воно безпосередньо впливає на здатність суду працювати сучасно, оперативно й безперебійно.

Окремо слід виділити інформаційне забезпечення, оскільки сьогодні діяльність судів тісно пов'язана з електронними реєстрами, внутрішніми базами, автоматизованим розподілом справ і цифровим документообігом. Організаційне забезпечення діяльності судів здійснюється як система заходів, спрямованих на створення умов для роботи суду; у сучасному розумінні такі умови вже неможливо уявити без інформаційних систем. Саме вони дозволяють прискорити обмін процесуальними документами, забезпечити доступ до судових рішень і підвищити рівень відкритості судової влади.

Тісно пов'язаним з інформаційним є документальне забезпечення діяльності суду. Воно охоплює прийом і реєстрацію документів, рух справ, контроль за строками, зберігання матеріалів та передачу їх до архіву. У типовому положенні про апарат місцевого, апеляційного судів зазначено, що апарат суду забезпечує організаційне забезпечення діяльності суду, суддів і судового процесу, а також функціонування автоматизованої системи документообігу. З цього видно, що документальний напрям не є чимось другорядним, бо саме через нього реалізується значна частина щоденної роботи суду.

Окрім наведених видів, важливе місце посідає адміністративне забезпечення. Воно проявляється в організації поточної роботи суду, координації дій працівників, контролі за виконанням внутрішніх процедур, забезпеченні взаємодії між структурними елементами апарату. У науковій статті про організаційне забезпечення діяльності господарських судів наголошується, що його структура складається з різних організаційних дій, які утворюють окремі види такого забезпечення. Тобто адміністративний напрям фактично об'єднує інші елементи в цілісну систему.

Не можна оминути й питання суб'єктів організаційного забезпечення судів. У профільних наукових дослідженнях до таких суб'єктів віднесено, зокрема, Державну судову адміністрацію України, органи суддівського самоврядування, керівника апарату суду, Службу судової охорони та інші органи, які забезпечують належне функціонування судів. Це свідчить про те, що організаційне забезпечення не зводиться лише до внутрішньої роботи конкретного суду, а має системний характер.

Види організаційного забезпечення судів утворюють складну, але цілісну систему. Кадрове, фінансове, матеріально-технічне, інформаційне, документальне та адміністративне забезпечення не існують окремо одне від одного, а взаємодіють між собою. Саме тому належна організація

роботи суду має розглядатися як одна з реальних передумов ефективного правосуддя, незалежності судової влади та довіри суспільства до суду.

Ключові слова: *суд, судова влада, правосуддя, організаційне забезпечення, апарат суду, судова система.*
Keywords: *court, judicial power, justice, organizational support, court staff, judicial system.*

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Свида О.Г.

Прокопенко Максим Андрійович
здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СУДІВ У СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ

Принцип спеціалізації судів належить до базових конституційних засад побудови системи судоустрою України. Відповідно до ст. 125 Конституції України [1], судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. Ця конституційна норма закріплює спеціалізацію як вихідний структуроутворювальний принцип судової системи поряд із територіальністю та отримує конкретизацію у ЗУ №1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р., де ст. 17 доповнює конституційний перелік третім принципом – інстанційності. Стаття 18 ЗУ №1402-VIII [2] встановлює, що суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення, а у випадках, визначених законом, або за рішенням зборів суддів може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ. Таким чином, спеціалізація у чинному законодавстві виступає одночасно в двох вимірах: як принцип побудови системи судоустрою (спеціалізація судів) та як принцип організації роботи суду (спеціалізація суддів).

Практичним втіленням принципу спеціалізації є інститут вищих спеціалізованих судів. Відповідно до ст. 31 ЗУ №1402-VIII [2] в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ. Наразі такими судами є Вищий суд з питань інтелектуальної власності, Вищий антикорупційний суд (з 2019 р.), Спеціалізований окружний адміністративний суд та Спеціалізований апеляційний адміністративний суд (останні два – з 2025 р. відповідно до змін, внесених ЗУ №4264-IX від 26.02.2025). Судова реформа 2016 р. суттєво змінила систему спеціалізації: було ліквідовано

попередню чотириланкову структуру (Вищий господарський суд, Вищий адміністративний суд, Вищий спеціалізований суд з цивільних і кримінальних справ) і запроваджено трирівневу систему з вищими спеціалізованими судами як судами першої інстанції для окремих категорій справ. Це відобразило перехід від широкої (галузевої: цивільна/кримінальна/господарська/адміністративна) до предметної спеціалізації (антикорупційні справи, інтелектуальна власність) [2].

У доктрині судового права принцип спеціалізації тісно пов'язаний із забезпеченням єдності судової практики. Проскурня Т.В. [3, с. 93] аналізує спеціалізацію судів та суддів як правовий механізм для досягнення єдності судової практики, відзначаючи, що спеціалізація реалізується через принцип ratione materiae («з огляду на предмет»), тобто шляхом розподілу судових справ між юрисдикціями залежно від їх правової природи та предмета спору. Дослідниця наголошує, що система касаційних палат Верховного Суду – Касаційний цивільний суд, Касаційний кримінальний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний адміністративний суд – є фактичним вираженням принципу спеціалізації на рівні найвищого судового органу. Такий підхід забезпечує нагромадження спеціалізованої судової практики у конкретних галузях, мінімізує ризик суперечливого тлумачення норм та сприяє формуванню передбачуваних і сталих правових позицій [3, с. 94].

Разом з тим принцип спеціалізації судів в Україні має низку проблем практичної реалізації. Ляшко Д.В. [4, с. 186], аналізуючи природу та межі судової правотворчості, вказує, що функціонування спеціалізованих судів вимагає переосмислення ролі судді в умовах трансформації національної правової системи та її інтеграції в європейський правовий простір. Зокрема, спеціалізація судів породжує питання про розмежування юрисдикцій між судами різних спеціалізацій, що на практиці є джерелом численних юрисдикційних конфліктів, вирішення яких покладено на Велику Палату Верховного Суду. Консультативна рада європейських суддів (КРЄС) у Висновку №15 (2012) щодо спеціалізації суддів [5] наголошує, що спеціалізація повинна підвищувати якість правосуддя, а не обмежувати доступ до нього, і що забезпечення доступності спеціалізованих судів для всіх верств населення є ключовою умовою їхньої легітимності. У цьому контексті актуальними для України залишаються питання доступності Вищого антикорупційного суду та Вищого суду з питань інтелектуальної власності для осіб із регіонів, оскільки обидва суди мають єдине місцезнаходження в Києві [4, с. 187; 5].

Таким чином, принцип спеціалізації судів є конституційно закріпленим структуроутворювальним принципом системи судоустрою України, що реалізується на двох рівнях – через спеціалізацію судів (галузева та предметна) і спеціалізацію суддів (у межах суду). Судова реформа 2016 р.

суттєво трансформувала цей принцип: перехід від галузевої до предметної спеціалізації через запровадження Вищого антикорупційного суду та Вищого суду з питань інтелектуальної власності відображає сучасну тенденцію до вузькопредметної спеціалізації відповідно до євроінтеграційних зобов'язань. Водночас ефективна реалізація принципу спеціалізації вимагає вирішення проблем юрисдикційних конфліктів, забезпечення доступності спеціалізованих судів та вдосконалення правових механізмів розмежування предметної юрисдикції в умовах євроінтеграції та продовження судової реформи.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами). Стаття 125. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII (ред. від 04.06.2025). Статті 17, 18, 31. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.
3. Проскурня Т.В. Єдність судової практики. Досвід країн Європейського Союзу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Том 2, № 88. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/329278.
4. Ляшко Д.В. Природа та межі судової правотворчості. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. Том 3, № 1. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353460.
5. Висновок № 15 (2012) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи стосовно спеціалізації суддів (Париж, 13 листопада 2012 р.). URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/r_15_2012_2012_11_13.pdf.

Ключові слова: принцип спеціалізації судів, судоустрій України, вищі спеціалізовані суди, Вищий антикорупційний суд, Вищий суд з питань інтелектуальної власності, судова реформа 2016 року, спеціалізація суддів, галузева та предметна юрисдикція, єдність судової практики, конституційні принципи судоустрою, євроінтеграція, Велика Палата Верховного Суду.

Keywords: principle of court specialization, judicial system of Ukraine, higher specialized courts, High Anti-Corruption Court, High Court on Intellectual Property Issues, judicial reform of 2016, specialization of judges, subject-matter jurisdiction, unity of judicial practice, constitutional principles of judiciary, European integration, Grand Chamber of the Supreme Court.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Свида Олексій Георгійович

Прокопенко Максим Андрійович
здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ І УПРАВЛІННЯ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ

Правову основу організації роботи і управління в органах прокуратури становить Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. №1697-VII [1], який визначає: засади діяльності прокуратури (ст. 3 – верховенство права, законність, справедливість, неупередженість, незалежність, прозорість, політична нейтральність); систему органів прокуратури (ст. 7 – Офіс Генерального прокурора, обласні прокуратури, окружні прокуратури, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, а також спеціалізовані прокуратури за рішенням Генерального прокурора); повноваження Генерального прокурора як керівника системи (ст. 9 – видання наказів, розпоряджень та інших організаційно-розпорядчих актів, що є обов'язковими для виконання всіма органами та прокурорами); статус керівників обласних і окружних прокуратур (ст. 13 – організація діяльності прокуратури, розподіл обов'язків між заступниками); порядок здійснення прокурорського самоврядування через Раду прокурорів України та збори прокурорів (ст. 35–36). Централізована будова системи прокуратури передбачає підпорядкованість нижчестоящих прокурорів вищестоящим в питаннях організаційного управління, однак при цьому процесуальна незалежність кожного прокурора при прийнятті рішень у кримінальному провадженні гарантується законом.

Детальне регулювання організації роботи в органах прокуратури здійснюється на підзаконному рівні – насамперед наказом Генерального прокурора від 07.08.2020 р. №365 «Про загальні засади організації роботи в органах прокуратури України» (зі змінами від 06.04.2023 р. №100 та від 01.10.2024 р. №226) [2]. Цей наказ встановлює: порядок планування роботи прокуратури (складання квартальних і піврічних планів роботи, їх затвердження та контроль виконання); систему взаємодії між структурними підрозділами ОГП та регіональними і окружними прокуратурами; порядок підготовки і проведення нарад, засідань колегій, прокурорських перевірок; вимоги до оформлення службових документів і ведення діловодства; механізм звітності та аналізу прокурорської діяльності. Разом з наказом Генерального прокурора №365, систему управлінського регулювання в органах прокуратури утворюють: наказ від 30.09.2021 р. №309 «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні», наказ від 10.02.2022 р. №25 «Про затвердження Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури України», наказ від 12.09.2023 р. №258 «Про організацію роботи органів прокуратури у сфері міжнародного співробітництва». Сукупність таких наказів утворює систему відомчого нормативного управління, яка конкретизує законодавчі положення стосовно кожного напряму прокурорської діяльності.

Місце органів прокуратури в системі державної влади та відповідне визначення організаційної структури управління є предметом наукової дискусії. Бєлов Д. М., Швед І. І. та Бєлова М. В. [3, с. 13] досліджують правоохоронну функцію держави та роль прокуратури в її реалізації і встановлюють, що прокуратура є найбільш придатною державною структурою для якісної організації та координації діяльності правоохоронних органів із забезпечення правопорядку. При цьому автори підкреслюють принципову дихотомію між двома складовими організаційного статусу прокуратури: по-перше, централізованість системи – підпорядкованість прокурорів у питаннях організації та управління, у тому числі через обов'язкові накази Генерального прокурора (ст. 9 Закону); по-друге, незалежність прокурора при здійсненні процесуальних повноважень, що забезпечується гарантіями від незаконного втручання (ст. 16–17 Закону). Розмежування цих двох складових є ключовим для правильної організації роботи: управлінські рішення керівника прокуратури можуть стосуватися розподілу обов'язків, планування та звітності, але не можуть підміняти процесуальну самостійність прокурора у кримінальному провадженні.

Воєнний стан суттєво вплинув на організацію роботи органів прокуратури України, зумовивши необхідність реформування її структури. Загородній Є. О. [4, с. 135] досліджує правове становище, роль в системі органів правопорядку, функції та завдання спеціалізованих прокуратур у сфері оборони і встановлює, що зростання кількості сил оборони закономірно призвело до збільшення правопорушень у військовій сфері, що вимагало розбудови спеціалізованих прокуратур за наказом Генерального прокурора від 17.05.2023 р. №130 «Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у сфері оборони». Автор критично оцінює попередні реформи, які призвели до нівелювання ролі військових прокуратур, та наголошує на потребі відновлення повноцінної системи військової юстиції. Організація роботи спеціалізованих прокуратур у сфері оборони в умовах воєнного стану вимагає особливого балансу між ефективністю реагування (оперативність, мобільність, взаємодія з командуванням ЗСУ) та дотриманням процесуальних гарантій.

Досвід зарубіжних країн у функціонуванні прокуратури під час збройних конфліктів та особливості управлінської адаптації становлять важливий орієнтир для вдосконалення вітчизняної моделі. Драган О. та Бабайлов О. [5, с. 265] здійснюють порівняльно-правовий аналіз особливостей діяльності органів прокуратури в умовах воєнного стану і встановлюють, що прокуратура в умовах збройного конфлікту стає центральним елементом механізму кримінально-правової відповіді на агресію, поєднуючи функції публічного обвинувачення, координації органів правопорядку та участі у документуванні воєнних злочинів. В

організаційному аспекті це передбачає: розширення функцій спеціалізованих прокуратур у сфері оборони; посилення міжнародної співпраці через механізми ОГП (наказ №258/2023); адаптацію планово-організаційних механізмів до умов воєнного стану.

Можна зробити висновок, що вдосконалення організації роботи і управління в органах прокуратури потребує наступних кроків: по-перше, закріплення у Законі «Про прокуратуру» чіткого розмежування між управлінськими рішеннями керівника (накази з організації роботи) та процесуальними рішеннями прокурора (недопустимість підміни); по-друге, законодавчого врегулювання статусу спеціалізованих прокуратур у сфері оборони як постійного елемента системи прокуратури; по-третє, запровадження цифрових інструментів управління (електронний документообіг, автоматизований контроль виконання планів) у системі органів прокуратури.

Список використаних джерел

1. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Ст. 3, 7–9, 13, 16–17, 35–36. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text.
2. Наказ Генерального прокурора від 07.08.2020 р. № 365 «Про загальні засади організації роботи в органах прокуратури України» (зі змінами від 06.04.2023 р. № 100, від 01.10.2024 р. № 226). URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/normativni-dokumenti-prokuraturi.
3. Бєлов Д. М., Швед І. І., Бєлова М. В. Правоохоронна функція держави: роль та місце органів прокуратури. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2023. Том 1, № 76. С. 13–19. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/281041.
4. Загородній Є. О. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони: правове становище, роль в системі органів правопорядку, функції та завдання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. Том 2, № 80. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/296953.
5. Драган О., Бабайлов О. Особливості діяльності органів прокуратури в умовах воєнного стану: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2026. Том 5, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/356148.

Ключові слова: організація роботи прокуратури, управління в органах прокуратури, Закон про прокуратуру, накази Генерального прокурора, система прокуратури, Офіс Генерального прокурора, централізація, незалежність прокурора, спеціалізована прокуратура у сфері оборони, воєнний стан, кадрова робота.

Keywords: organization of prosecutor's office work, management in prosecutor's offices, Law on the Prosecutor's Office, orders of the Prosecutor General, prosecutor's office system, Office of the Prosecutor General, centralization, independence of the prosecutor, specialized defense prosecutor's office, martial law, personnel work.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Пунтусова Ілона Русланівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОРГАНИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Аспект досудового розслідування на сьогоднішній день залишається важливою частиною кримінально-правової діяльності на якій збираються докази, встановлюються обставини кримінального правопорушення та визначаються підозрювані особи. Організація цієї стадії в різних правових системах світу суттєво відрізняється залежно від історичних традицій, принципів побудови кримінального судочинства, ступеня централізації влади та рівня забезпечення незалежності процесуальних суб'єктів. Основними моделями досудового розслідування є континентальна модель та англо-саксонська модель.

Яскравим прикладом континентальної моделі може бути така країна як Федеративна Республіка Німеччина. У порівнянні з українською правовою системою відчувається значна різниця, хоч і обидві вони мають відношення до континентальної правової моделі [1, с. 57]. Система слідчих органів Німеччини цікава тим, що їхня діяльність сильно залежить від дій прокурора, який виступає однією з дійових осіб в контексті розслідування. Самі ж дії проводять поліцейські у формі дізнання під пильним наглядом прокурора [2, с. 331].

Можемо зробити певний висновок, що основною особливістю слідчих органів Німеччини є певна процесуальна самостійність прокурора. Важко згадати багато прикладів зарубіжних країн, де прокурор би займав одне з центральних місць у системі слідчих органів. Можна згадати ще так країни як Австрія та Південна Корея. У цих країнах прокурори також мають значні повноваження у аспекті досудового розслідування, особливо в контексті ведення розслідувань.

Система досудового розслідування Республіки Польща також є показовою в цьому плані. Попри наявні певні схожості з українською системою слідчих органів, діяльність прокурора тут відіграє важливе та навіть ключове значення. Прокурор виступає тут як господар досудового провадження і всі дії, які відбуваються під час нього здійснюються у двох формах: у формі дізнання та у формі слідства. Різниця між цими формами в основному полягає у тяжкості кримінальних правопорушень. Дізнання застосовується у випадку менш тяжкого кримінального правопорушення, в той час як

слідство застосовується у випадку тяжкого або особливо тяжкого злочину.[1, с. 58].

Крім діяльності прокурора як керівника досудового розслідування та органів поліції важливу роль у цій системі також відіграють інші органи, до яких відносяться Агентство внутрішньої безпеки, прикордонна охорона, податкові та митні органи тощо[1, с. 58].

Аналізуючи, можна дійти висновку, що система слідчих органів Польщі зберігає централізовану та децентралізовану модель управління. Централізована модель представлена діяльністю прокурора як головної дійової особи досудового розслідування, а децентралізована модель представлена уповноваженими органами, до прикладу прикордонній охороні.

Іншими Французька модель органів досудового розслідування також має свої певні особливості. На відміну від Польщі та Німеччини, французькій моделі органів досудового розслідування властивий поділ на дві стадії: на стадію поліцейського дізнання та судового слідства. Під час поліцейського дізнання зазвичай відбувається збирання доказів, в той час як аспект судового слідства акцентує увагу на вже повноцінному розслідуванні складних злочинів.

Отже, можемо побачити, що французька система органів досудового розслідування продовжує акцентувати увагу на ефективності, балансі та правильному застосуванні відповідних дій.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що аналіз моделей органів досудового розслідування дозволяє виокремити спільні та диференційовані підходи до забезпечення ефективності, законності та балансу між оперативністю збирання доказів та гарантіями прав учасників кримінального провадження.

У німецькій моделі домінує принцип централізованого процесуального керівництва прокурором, який виступає ключовим суб’єктом досудового етапу, координуючи дії правоохоронних органів у контексті дізнання та несучи персональну відповідальність за повноту доказової бази й рішення про публічне обвинувачення.

Польська система органів досудового розслідування характеризується певною гібридністю. Мова йде про поєднання централізованого прокурорського керівництва з певними елементами децентралізації. Прокурор здійснює загальний нагляд та може самостійно проводити необхідні дії у тяжких кримінальних правопорушеннях, водночас делегуючи значний обсяг повноважень поліції та спеціалізованим органам.

Французька модель вирізняється своєю чіткою двостадійністю досудового провадження. Поліцейське дізнання під наглядом прокурора забезпечує оперативне реагування та первинне збирання доказів, тоді як у складних

злочинах настає стадія досудового слідства, яке проводить незалежний слідчий суддя.

Отже, досвід цих зарубіжних країн підтверджує, що ефективність органів досудового розслідування значною мірою відштовхується від визначення ролі прокурора як основного координатора та процесуального керівника, від належного розмежування повноважень між поліцією та іншими органами, а також від посилення судового контролю над заходами, що суттєво обмежують конституційні права людини.

Список використаних джерел

1. Чайка Р. А. Органи досудового розслідування в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 89, ч. 4. С. 57–64. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.4.3.

2. Баранець В.А. Зарубіжний досвід розслідування кримінальних правопорушень у формі дізнання. *Київський часопис права.* 2023. № 1. С. 331–336. URL: https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.51.

Ключові слова: досудове розслідування; органи досудового розслідування; прокурор; кримінальний процес; англо-саксонська модель; континентальна модель; поліцейське дізнання; судове слідство; кримінальне провадження; зарубіжний досвід.

Keywords: pre-trial investigation; investigative authorities; prosecutor; criminal procedure; continental model; Anglo-Saxon model; police inquiry; judicial investigation; criminal proceedings; foreign experience

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Рагімова Анастасія Рустамівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Забезпечення справедливого правосуддя є неможливим без реальної незалежності судової влади, яка виступає однією з фундаментальних засад функціонування правової держави. Незалежний суд є не лише складовою державного механізму, а передусім гарантією ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина, а також важливою умовою формування суспільної довіри до держави загалом. Саме тому становлення України як правової держави, що закріплено у статті 1 Конституції України [1], безпосередньо пов’язане із забезпеченням реальної незалежності судової влади. Сьогодні, у період дії воєнного стану,

та на шляху України до Європейського Союзу питання незалежності судів стає ще важливішим, адже суд, який діє виключно за законом, здатен гарантувати стабільність держави та її успішне майбутнє.

Принцип незалежності судової влади тісно пов'язаний із принципом поділу державної влади, закріпленим у статті 6 Конституції України, відповідно до якого законодавча, виконавча та судова гілки влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України [1]. Водночас саме судова влада, з огляду на відсутність власних владно-розпорядчих та фінансових ресурсів, найбільше потребує належної системи гарантій захисту від політичного, адміністративного та економічного впливу.

У європейських стандартах правосуддя незалежність судової влади розглядається не як привілей суддівського корпусу, а як необхідна умова реалізації права кожної особи на справедливий суд. Зокрема, відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2010)12 незалежність суддів є гарантією забезпечення їхньої безсторонності та об'єктивності під час здійснення правосуддя [2].

У науковій літературі принцип незалежності судової влади традиційно розглядається через сукупність взаємопов'язаних складових, серед яких виокремлюють: функціональну, особисту (статусну), інституційну (політичну) та соціально-економічну (фінансову) незалежність суддів. Цю структуру найбільш ґрунтовно розкрито в працях І. Є. Марочкіна через систему рівнів – зовнішнього та внутрішнього, кожен з яких має своє специфічне нормативне наповнення [3, с. 48-49].

Характеризуючи внутрішній рівень незалежності, перш за все слід виділити її функціональний складник, що означає самостійність судді під час здійснення правосуддя. Відповідно до статті 129 Конституції України суддя при здійсненні правосуддя є незалежним і керується верховенством права [1]. Цей аспект, який визначається як «процедура здійснення судової влади», вимагає абсолютної захищеності від будь-якого втручання, що підкріплюється законодавчою забороною незаконного впливу на суддів та встановленням юридичної відповідальності за втручання у правосуддя [3, с. 49].

Іншим елементом внутрішнього рівня є особиста (статусна) незалежність судді, яка базується на системі статусних гарантій: охоплює гарантії його недоторканності, особливий порядок притягнення до відповідальності, незмінюваність судді та стабільність перебування на посаді. Відповідно до статті 126 Конституції України суддя обіймає посаду безстроково, що забезпечує його процесуальну самостійність та захищеність від неправомірного впливу [1]. Важливим кроком у зміцненні особистої незалежності судді стали конституційні зміни щодо правосуддя, які мінімізували участь політичних органів у процесі вирішення кар'єрних

питань суддів. Визначальну роль у забезпеченні незалежності суддів відіграє діяльність органів суддівського врядування, зокрема Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, повноваження яких спрямовані на формування професійного суддівського корпусу та забезпечення його доброчесності відповідно до вимог законодавства.

Переходячи до зовнішнього рівня незалежності, що визначає взаємодію суду з іншими гілками влади та суспільством, варто виокремити інституційну (політичну незалежність) складову. Вона передбачає організаційну самостійність та функціонування системи суддівського самоврядування. Відповідно до статті 130-1 Конституції України органи суддівського самоврядування забезпечують захист професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів [1]. Органи самоврядування (збори суддів, Рада суддів, З'їзд суддів) самостійно вирішують питання внутрішньої діяльності судів та захищають професійні інтереси суддів від зовнішнього втручання. Водночас важливим елементом гарантування інституційної незалежності є функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, яка забезпечує автоматизований розподіл судових справ між суддями [4].

Завершальним елементом зовнішнього рівня є соціально-економічна або фінансова незалежність судової влади. Відповідно до статті 130 Конституції України держава забезпечує фінансування та належні умови функціонування судів, а розмір суддівської винагороди визначається виключно законом [1]. Міжнародні стандарти, зокрема Європейська хартія про статус суддів, визначають, що винагорода судді має гарантувати його економічну свободу та захищати від корупційних спокус [5]. Водночас відповідно до статті 135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», розмір такої винагороди встановлюється виключно цим законом [4]. Проте актуальною проблемою залишається недофінансування працівників апарату судів. Низька заробітна плата працівників канцелярії, секретарів та помічників призводить до кадрового голоду, що затягує строки розгляду справ і обмежує право громадян на оперативний та справедливий суд.

Окремої уваги потребує питання забезпечення незалежності судової влади в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України. Відповідно до статті 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» правосуддя на території України здійснюється виключно судами, а створення надзвичайних чи особливих судів не допускається. Забезпечення безперервності здійснення правосуддя навіть в умовах воєнних викликів є важливою гарантією реалізації конституційного права особи на судовий захист [6]. Безперервність судочинства в умовах бойових дій забезпечується своєчасною зміною територіальної підсудності справ. У післявоєнний період пріоритетом стане відбудова судової інфраструктури та незалежний розгляд великого масиву складних справ (воєнні злочини,

колабораційна діяльність, відшкодування шкоди). Розгляд таких спорів в умовах підвищеної суспільної напруги вимагатиме від суддів максимальної неупередженості.

У свою чергу, євроінтеграційний курс та статус кандидата на вступ до ЄС зобов'язують Україну завершити комплексну судову реформу. Впровадження європейських стандартів, забезпечення абсолютної прозорості конкурсних процедур та нульової толерантності до корупції, на нашу думку, повинні стати найвищою гарантією незалежності всієї судової влади України.

Отже, незалежність судової влади є необхідною передумовою функціонування правової держави та гарантією реалізації права особи на справедливий суд. Її забезпечення потребує комплексного нормативного регулювання, ефективної діяльності органів суддівського врядування та послідовної імплементації європейських стандартів правосуддя в національну правову систему. Водночас для її реального функціонування недостатньо лише законодавчого закріплення – необхідні висока правова культура, повага до судових рішень, належне фінансування та політична стриманість. Лише незалежний і авторитетний суд може ефективно захищати права людини та забезпечити розвиток правової держави й успішну європейську інтеграцію України.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 10.04.2026).
2. Рекомендація CM/Rec(2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text
3. Організація судових та правоохоронних органів: підручник / І.Є Марочкін, Л.М. Москвич, П.М. Каркач та ін.; за ред. І.Є. Марочкіна. Харків. 2013. 448 с.
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення 10.04.2026).
5. Європейська хартія про статус суддів від 10.07.1998 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf (дата звернення 10.04.2026).
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: судова влада, незалежність суддів, правова держава, верховенство права, перехідне правосуддя, суддівське самоврядування, трансформація, ЄСІТС, післявоєнний період.
Keywords: judiciary, independence of judges, law-governed state, rule of law, transitional justice, judicial self-government, transformation, UJITS, post-war period.

Науковий керівник: асист. Щербатий Р.Р.

Ревацька Ніколлєтт Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОКУРОР ЯК СУБ'ЄКТ МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ЕТИКА ТА ВНУТРІШНІ ДИЛЕМИ ПРОФЕСІЇ

У сучасному демократичному суспільстві особливе значення має діяльність органів прокуратури, які покликані забезпечувати дотримання законності, захист прав і свобод людини та підтримання публічного обвинувачення в суді. Прокурор виступає важливим суб'єктом системи кримінальної юстиції, оскільки саме він представляє інтереси держави у сфері боротьби зі злочинністю та забезпечує законність у кримінальному провадженні. Відповідно до Закону України «Про прокуратуру», на органи прокуратури покладається функція підтримання публічного обвинувачення в суді, а також представництва інтересів держави у випадках, визначених законом [1]. Однак діяльність прокурора не зводиться лише до формального застосування норм права.

У процесі виконання службових обов'язків він змушений приймати складні рішення, які можуть мати значний вплив як на окрему особу, так і на суспільство в цілому. Саме тому професія прокурора передбачає високий рівень моральної відповідальності, а також дотримання етичних стандартів, що визначають межі допустимої професійної поведінки.

Особливістю діяльності прокурора є поєднання правових повноважень із моральною відповідальністю за наслідки прийнятих рішень. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України прокурор здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, контролює законність слідчих дій та підтримує публічне обвинувачення в суді [2]. Це означає, що він фактично бере участь у формуванні доказової бази та визначає напрямок кримінального провадження. Водночас у кожному кримінальному провадженні прокурор стикається не лише з правовими нормами, але й з моральними аспектами справи. Його рішення можуть визначати, чи буде особу притягнуто до кримінальної відповідальності, чи

буде припинено кримінальне переслідування, а також якою мірою держава реалізує своє право на покарання. У цьому контексті моральний вибір прокурора набуває особливої ваги.

Моральний вибір прокурора полягає у здатності поєднати вимоги закону з принципами справедливості та гуманізму. У багатьох випадках прокурор опиняється в ситуації, коли формально правильне рішення може не відповідати уявленням про справедливість або може мати складні соціальні наслідки. Саме тому професійна діяльність прокурора передбачає не лише суворе дотримання законодавства, але й високий рівень моральної свідомості, здатність оцінювати ситуацію комплексно та приймати рішення, керуючись не тільки нормами права, а й етичними принципами.

Етичні засади діяльності прокурора закріплені у Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів, який визначає основні стандарти професійної поведінки. Серед таких принципів важливе місце посідають законність, незалежність, неупередженість, доброчесність, справедливість та повага до прав людини [3]. Ці принципи спрямовані на формування високого рівня довіри громадян до органів прокуратури та забезпечення ефективного функціонування системи правосуддя.

Однією з найбільш складних дилем у діяльності прокурора є конфлікт між необхідністю забезпечення публічного інтересу та дотриманням прав конкретної людини. З одного боку, прокурор представляє інтереси держави та суспільства, що передбачає активну боротьбу зі злочинністю. З іншого боку, він зобов’язаний забезпечувати дотримання прав і свобод людини, у тому числі прав підозрюваного чи обвинуваченого. Такий баланс між інтересами держави та правами особи вимагає від прокурора високого рівня професійної етики та об’єктивності. Науковці зазначають, що діяльність правоохоронних органів пов’язана з прийняттям складних управлінських і правових рішень, які можуть мати значні соціальні наслідки [4, с.149]. У цьому контексті моральна відповідальність прокурора полягає не лише у дотриманні законодавства, але й у розумінні соціальної значущості власних рішень.

Крім того, прокурор може стикатися з проблемою зовнішнього тиску або конфлікту інтересів. У таких ситуаціях особливого значення набуває принцип незалежності прокурора, який передбачає, що він повинен приймати рішення виключно на підставі закону та внутрішнього переконання.

Як підкреслюється у науковій літературі, незалежність та доброчесність прокурора є ключовими умовами ефективного функціонування прокуратури як інституту державної влади [5, с.76]. Важливу роль у формуванні моральної відповідальності прокурора відіграє також професійна етика юриста. Професійна етика визначає моральні стандарти

поведінки правника, формує його професійну культуру та сприяє зміцненню авторитету юридичної професії у суспільстві [6, с.47]. Саме тому прокурор повинен демонструвати високий рівень моральної зрілості, відповідальності та принциповості у своїй діяльності.

Отже, прокурор виступає не лише суб'єктом кримінального процесу, але й важливим носієм моральної відповідальності у сфері правосуддя. Його діяльність поєднує юридичні повноваження з необхідністю дотримання високих етичних стандартів. Моральний вибір прокурора є невід'ємною складовою його професійної діяльності, оскільки він змушений приймати рішення, що впливають на права людини, інтереси держави та рівень суспільної довіри до правосуддя. Саме тому формування високого рівня професійної етики та моральної культури прокурорів є важливою умовою ефективного функціонування системи правосуддя та зміцнення принципу верховенства права.

Список використаних джерел

1. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
3. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: затв. Всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квітня 2017 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#TextL:
4. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Правоохоронні органи України: підручник. Київ: *Юрінком Інтер,* 2019. 368 с.
5. Подкопаєв С. В. Організація та діяльність прокуратури в Україні : монографія / С. В. Подкопаєв ; Нац.акад. правових наук України, НДІ вивчення проблем злочинності ім. В. В. Сташиса. Харків : *Право,* 2020. 362 с.
6. Професійна етика юриста : навч.-метод. посіб. за наук. ред. В. С. Бліхара. Львів : *ПП «Арал»,* 2018. 108 с.

Ключові слова*: прокурор, моральна відповідальність, професійна етика, кримінальне провадження, принцип законності, незалежність прокурора, правосуддя.*
Keywords*: prosecutor, moral responsibility, professional ethics, criminal proceedings, principle of legality, prosecutor's independence, justice.*

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Рибкіна Поліна Антонівна

Здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСТАНЦІЙНІСТЬ ЯК ЗАСАДА ПОБУДОВИ СИСТЕМИ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ

Традиційно державна влада поділяється на три складові – законодавчу, виконавчу та судову. Важливу роль відіграє судова влада, яка забезпечує здійснення правосуддя, захист порушених прав та законних інтересів України. Система судоустрою України є розгалуженою, що загалом створює належні умови для ефективного функціонування судової влади. Ключовими принципами, за якими побудовано судоустрій, є принципи територіальності, спеціалізації, інстанційності та єдності. Однією з фундаментальних засад побудови цієї системи є саме інстанційність, що дозволяє забезпечити послідовний розгляд справ, тим самим забезпечивши їм ефективний розгляд. Враховуючи це, актуально проаналізувати особливості інстанційності як засади побудови системи судоустрою України.

Підкреслимо, що інстанційність є одним із принципів побудови судоустрою, яким було доповнено Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Звертаючись до визначення сутності цього принципу, О. А. Руденко та Ю. С. Дубінін визначають його як «організацію судових інстанцій, кожна з яких має відповідний обсяг процесуальних повноважень щодо вирішення спору по суті та перегляду судового рішення в апеляційному і касаційному порядку» [1, с. 504]. Також науковці визначають, що реалізація принципу інстанційності відбувається у побудові системи судоустрою у контексті правила «один суд – одна інстанція», що полягає у тому, що кожен суд буде виконувати лише ті повноваження, якими він наділений згідно зі своїм статусом та місцем у системі судоустрою.

Крім того, інстанційність також визначають як організацію судів відповідно до потреби забезпечити право на перегляд судового рішення судом вищого рівня. Тобто, система судоустрою представляє собою інстанційну систему, яка гарантує високу якість судочинства, а також дозволяє забезпечити конституційне право громадян на перегляд судового рішення. Судова інстанція – це відповідний суд, який має визначений обсяг процесуальних повноважень, відповідно до чого він здійснює свою діяльність [2, с. 79-80].

Також, розглядаючи особливості інстанційності як ключової засади побудови судової системи України, необхідно відзначити, що цей принцип передбачає забезпечення досягнення низки цілей. Однією з них є забезпечення винесення справедливого судового рішення у справах, які розглядають суди. Окрім цього, таким чином також забезпечується можливість захисту своїх прав у суді без зайвих витрат та в розумні строки.

Тобто цей принцип передбачає те, що учасник судового процесу, який не задоволений рішенням у справі, має можливість звернутись до судової інстанції вищого рівня, яка буде переглядати рішення суду попередньої інстанції. У цьому контексті принцип інстанційності можна розглядати як своєрідну ієрархічність побудови системи судоустрою України [3, с. 132].
При цьому особливим є те, що така ступінчата побудова не тільки впорядковує систему судів, але й, що важливо, створює додаткові гарантії дотримання законності та обґрунтованості судових рішень. Передбачається можливість апеляційного та касаційного перегляду рішень, завдяки чому зменшується ризик судових помилок, а також формується єдність судової практики. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню довіри громадян до судової влади та забезпечує більш ефективний захист їхніх прав і свобод. Тому інстанційність доцільно розглядати не тільки як організаційний принцип побудови судової системи, але й як важливий механізм реалізації права на справедливий суд.
Водночас варто зауважити, що на сьогодні т.зв. класичний принцип інстанційності «один суд − одна інстанція» втілений лише щодо судового розгляду кримінальних справ, щодо цивільних, адміністративних та господарських справ ситуація є дещо складнішою, оскільки апеляційні суди мають повноваження розглядати окремі категорії справ по першій інстанції, а ці ж справи в апеляційному порядку переглядаються відповідними касаційними судами у складі Верховного Суду. Більш того Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду може розглядати окремі справи і в порядку першої інстанції, і тоді апеляційною інстанцією виступає Велика палата верховного Суду. Вважаємо, що в майбутньому повноваження Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду щодо розгляду справ по першій інстанції ще мають бути ретельно проаналізовані на предмет їх доцільності, оскільки існуюча система судового розгляду окремих категорій адміністративних справ є надто складною. На наш погляд, в подальшому можна передати розгляд тих категорій справ до новостворених нових вищих спеціалізованих судів (Спеціалізованого окружного адміністративного суду та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду), а Велика палата Верховного Суду повинна суто забезпечувати єдність судової практики, здійснюючи перегляд судових рішень по справах, що мають принципове значення для держави в цілому.
Враховуючи це, можна сказати, що інстанційність – це ключова засада побудови системи судоустрою України. Таким чином, інстанційність забезпечує логічну та послідовну побудову судової системи, гарантує можливість перегляду судових рішень і сприяє підвищенню їх законності та обґрунтованості. Саме завдяки цьому принципу забезпечується

ефективний захист прав і свобод людини та належне функціонування судової влади в Україні.

Список використаних джерел

1. Руденко О. А., Дубінін Ю. С. Особливості реалізації принципів побудови судоустрою в організації діяльності місцевих загальних судів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. №3. С. 502-506
2. Охотницька Н. В. Становлення судової системи України (1991–2012 рр.): історико-правовий аспект : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 212 с.
3. Гнатюк С. С., Богомазова І. О. Принцип інстанційності та інстанційна підсудність в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2015. №4. С. 130-139

Ключові слова: *інстанційність, система судоустрою, судова інстанція, судове рішення, судоустрій.*
Keywords: *jurisdiction, judicial system, court instance, court decision, judicial system.*

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Свида О.Г.

Рогачевська Злата Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури і слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУД ПРИСЯЖНИХ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УКРАЇНІ

Суд присяжних є однією з найважливіших демократичних інституцій правосуддя, яка забезпечує безпосередню участь громадян у здійсненні судової влади. Його основна ідея полягає у тому, що питання винуватості чи невинуватості особи у вчиненні злочину вирішують не лише професійні судді, а й звичайні громадяни – присяжні. Така форма правосуддя сприяє підвищенню довіри суспільства до судової системи, забезпечує більшу відкритість судового процесу та є важливим елементом демократичної правової держави.

Історично суд присяжних виник у середньовічній Англії і поступово став важливою складовою системи правосуддя в англосаксонських країнах. Однією з найбільш відомих моделей є система суду присяжних у Сполучених Штатах Америки. У США присяжні відіграють ключову роль у

кримінальному процесі. Вони визначають, чи доведена вина підсудного, тоді як суддя контролює дотримання процесуальних норм та призначає покарання у випадку визнання особи винною. До складу присяжних, як правило, входять дванадцять осіб, які обираються із числа громадян за спеціальною процедурою відбору. Важливою особливістю є принцип одностайності: для винесення обвинувального вироку всі присяжні повинні погодитися з рішенням. Така система сприяє ретельному розгляду доказів та обговоренню справи [1, с. 34].

У Великій Британії суд присяжних займає важливе місце у кримінальному судочинстві. Його застосовують переважно у справах про тяжкі злочини. Присяжні оцінюють фактичні обставини справи, тоді як суддя роз'яснює їм правові аспекти та керує судовим процесом. Участь громадян у здійсненні правосуддя забезпечує громадський контроль над судовою системою та зменшує ризик упереджених рішень.

У континентальній Європі існують дещо інші моделі суду присяжних. Наприклад, у Франції застосовується змішана система, де професійні судді та присяжні спільно розглядають справу і разом ухвалюють рішення. Подібна модель функціонує також у Німеччині та деяких інших країнах Європи. Вона поєднує професійний юридичний досвід суддів із суспільним поглядом присяжних, що дозволяє досягти балансу між правовою точністю та суспільним розумінням справедливості [2, с. 68].

Україна також утворений і діє інститут суду присяжних у судоустрої, однак він функціонує у дещо обмеженому форматі. Відповідно до чинного законодавства, присяжні беруть участь у розгляді лише окремих категорій справ, зокрема тих, де передбачене довічне позбавлення волі, і лише за умови клопотання обвинуваченого та повноважень, щодо справ, зазначених у Цивільному процесуальному кодексі ч.4 ст.296. До складу суду входять два професійні судді та троє присяжних, які разом ухвалюють рішення. Така модель ближча до континентальної європейської системи, однак вона суттєво відрізняється від класичного суду присяжних, де присяжні вирішують питання винуватості.

Попри наявність інституту присяжних, його ефективність в Україні часто піддається критиці. Серед основних проблем можна назвати обмежену сферу застосування, недостатній рівень обізнаності громадян про роль присяжних, а також складність організаційних процедур. Крім того, існує проблема формального підходу до участі присяжних, коли вони фактично не мають достатнього впливу на ухвалення рішення.

Досвід зарубіжних країн показує, що ефективне функціонування суду присяжних можливе за умови належної правової культури, прозорих процедур відбору присяжних та забезпечення їхньої незалежності. Важливим є також інформування громадян про їхні права та обов'язки як учасників судового процесу.

Перспективи розвитку суду присяжних в Україні пов'язані з можливим розширенням його повноважень та вдосконаленням законодавства. Одним із напрямів реформування може бути запровадження більш класичної моделі суду присяжних, у якій саме присяжні вирішуватимуть питання факту – винуватості чи невинуватості особи. Також важливим є удосконалення процедури відбору присяжних, забезпечення їхнього соціального та правового захисту, а також підвищення рівня довіри громадян до судової системи.

Отже, суд присяжних є важливим елементом демократичної системи правосуддя, який забезпечує участь громадян у здійсненні судової влади та сприяє підвищенню справедливості судових рішень. Досвід зарубіжних країн свідчить про різноманітність моделей цієї інституції, але всі вони мають спільну мету – забезпечити неупереджений і справедливий розгляд справ. Для України розвиток суду присяжних може стати важливим кроком у реформуванні судової системи, зміцненні демократичних інститутів та підвищенні довіри суспільства до правосуддя.

Список використаних джерел

1. Бєлова О.І., Бумага К.Ю. Суд присяжних: досвід іноземних держав та перспективи розвитку в Україні. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2023. Т. 2, № 3. С. 30-44. URL: https://doi.org/10.46299/j.isjjp.20230203.02 (дата звернення: 11.03.2026).

2. Якимець С.С, Горінов П.В. Суд присяжних в Україні в контексті досвіду країн Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Т. 5, №91. С.65-72. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.9 (дата звернення: 11.03.2026).

Ключові слова: *суд присяжних, правосуддя, кримінальний процес, судова система, участь громадян у правосудді, демократичні інститути, судова реформа.*

Keywords: *jury trial, justice, criminal procedure, judicial system, citizen participation in justice, democratic institutions, judicial reform.*

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Романюк Катерина Андріївна
здобувачка 1-го курсу факультет судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРАЇНАХ ЄС

Гарантування права на справедливий судовий розгляд становить базовий елемент функціонування демократичної держави та виступає одним із визначальних принципів реалізації верховенства права [1, с.200]. Зазначене право забезпечує кожній особі гарантовану можливість звернення до незалежного, безстороннього та компетентного судового органу з метою ефективного захисту її прав, свобод і законних інтересів[2, с.67].

Питання забезпечення права на справедливий суд стало предметом наукових досліджень низки вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема М. Буроменського, В. Буткевича, Д. Віткаускаса, В. Городовенка, Г. Дикової, В. Кампа, І. Коліушка, О. Лемака, П. Рабіновича, М. Савчина, В. Стефанюка, О. Ткачука, Е. Трегубова та С. Шевчука. У наукових працях зазначених авторів комплексно висвітлено широкий спектр проблем, пов'язаних із тлумаченням і практичним застосуванням стандартів справедливого судочинства, аналізом рішень Європейський суд з прав людини та їх впливом на формування і розвиток національних правових систем, а також із питаннями імплементації європейських правових стандартів у внутрішнє законодавство держав [3,с.193].

Багатогранність права на справедливий суд обумовлюється його формалізованим закріпленням у міжнародно-правових актах, що визначають стандарти його реалізації та гарантії. До ключових міжнародно-правових стандартів, що закладають загальні принципи здійснення правосуддя, належать: Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року; а також Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ухвалена Радою Європи 4 листопада 1950 року. У цьому контексті, право на справедливий суд, серед прав та основоположних свобод людини, визначених Конвенцією (надалі – Конвенція), посідає особливе значення, оскільки його зміст фактично відтворюється у статті 6 цього міжнародного нормативно-правового акта та простежується прямо або опосередковано у регулюванні інших прав людини [2, с. 67].

Стаття 6 ЄКПЛ визначає низку ключових складових, які є невід'ємними для реалізації права на справедливий суд. Одним із основних елементів є незалежність та неупередженість суду. Незалежність передбачає, що судова влада повинна функціонувати автономно від законодавчої та виконавчої гілок влади, а судді здійснювати свої повноваження без будь-якого зовнішнього впливу.

У науковій літературі досі відсутнє єдине та вичерпне трактування права на справедливий суд, незважаючи на численні дослідження, присвячені цій проблематиці. Науковці продовжують вести дискусії щодо термінологічного розмежування понять «право на справедливий суд» та «право на

справедливий судовий розгляд». Частина дослідників розглядає ці категорії як тотожні, що часто призводить до неоднозначних або суперечливих висновків [2, с. 68].

Неупередженість суду вимагає об’єктивності та рівного ставлення до всіх сторін у процесі. У справі Findlay v. the United Kingdom Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) наголосив, що суд має бути не лише юридично незалежним, але й виглядати таким для стороннього спостерігача [4].

Аналіз практики застосування ст. 6 Конвенції у Польщі свідчить, що співіснування національної та міжнародної правових систем породжує певні труднощі у реалізації права на справедливий суд. Незважаючи на більш обмежене застосування ст. 6 Конвенції порівняно з положеннями національної Конституції, практика ЄСПЛ демонструє тенденцію до ширшого тлумачення її норм. Це підкреслює значення міжнародних стандартів як важливого елементу формування ефективного судового захисту та їхню роль у доповненні національної нормативної бази [5].

Публічність судового розгляду виступає одним із ключових принципів, що забезпечує прозорість судової системи та сприяє формуванню довіри до неї з боку суспільства. Водночас її реалізація може підлягати обмеженням у випадках, коли це необхідно для захисту державної безпеки, приватного життя учасників або недопущення розголошення конфіденційної інформації. У рішенні справи *Axen v. Germany* ЄСПЛ підкреслив, що публічність судового процесу є важливим інструментом демократичного контролю, проте будь-які обмеження повинні мати чітке та обґрунтоване підґрунтя [6].

Забезпечення права на справедливий суд є одним із пріоритетних завдань демократичної держави, що набуває особливої значущості для України в умовах європейської інтеграції. Попри наявність прогресивного законодавства, судова система країни стикається з численними викликами, які вимагають проведення системних реформ та підвищення ефективності її функціонування. У цьому контексті важливо враховувати європейські стандарти, закріплені у статті 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), а також рекомендації міжнародних партнерів.

З аналізу сучасних наукових джерел та практики застосування ст. 6 Європейської конвенції з прав людини можна дійти висновку, що право на справедливий суд є фундаментальним елементом демократичної держави та ключовим принципом реалізації верховенства права. Ефективна реалізація цього права передбачає забезпечення таких складових, як незалежність, неупередженість і публічність суду. Практика ЄСПЛ, зокрема у справах *Findlay v. United Kingdom* та *Axen v. Germany*, демонструє важливість незалежності та прозорості судового процесу для підтримання демократичного контролю та формування довіри з боку суспільства. Досвід Польщі свідчить, що співіснування національної та міжнародної правових

систем створює певні труднощі у застосуванні права на справедливий суд, проте практика ЄСПЛ сприяє його ширшому тлумаченню та інтеграції міжнародних стандартів у національну правову систему. У контексті європейської інтеграції України забезпечення права на справедливий суд розглядається як пріоритетне завдання, що вимагає врахування європейських стандартів, рекомендацій міжнародних партнерів та проведення системних реформ для підвищення ефективності судової системи.

Список використаних джерел

1. Київський часопис права. 2025. № 1 Коренев А. О., УДК 341.123 DOI https://doi.org/10.32782/klj/2025.1.30
2. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 3 Віктор МАКОВІЙ, УДК 347.948 DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-192-200
3. Європейська конвенція з прав людини: ратифікована 04.11.1950 р. URL : https://www.echr.coe.int/ documents/convention_ukr.pdf
4. Case of Findlay v. the United Kingdom: Judgment of 25 February 1997. URL : https://hudoc.echr.coe.int/ eng?i=001-58016
5. Case of Kudła v. Poland: Judgment of 26 October 2000. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920
6. Приватне та публічне право. DOI 10.32782/2663-5666.2025.2.11

Ключові слова: *право на справедливий суд, Європейський суд з прав людини, незалежність і неупередженість суду, публічність процесу, верховенство права, судова реформа.*
Keywords: *fair trial right, European Court of Human Rights, independence and impartiality of the court, public hearing, rule of law, judicial reform.*

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л. П.

Рудь Ніколь Юріївна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ОБОВ'ЯЗКІВ ТА ПРАВ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Питання прав та обов'язків поліцейських є дуже важливим для розуміння того, як працює правоохоронна система в Україні. Саме від того, наскільки правильно і добросовісно поліцейські виконують покладені на них

завдання, залежить рівень безпеки в суспільстві та довіра людей до державних органів, у тому числі Національної поліції. Діяльність поліції регулюється Конституцією України, Законом України «Про Національну поліцію» та іншими підзаконними актами, які визначають, що саме має право робити поліцейський і які обов'язки він повинен виконувати.

Перш за все, поліцейський зобов'язаний діяти відповідно до закону. Це означає, що він не може діяти на власний розсуд або перевищувати свої повноваження. Усі його дії повинні бути законними та обґрунтованими. Крім того, дуже важливим обов'язком є повага до прав і свобод людини. Поліцейський повинен не тільки не порушувати ці права, але й захищати їх. Забороняється будь-яке жорстоке поводження або приниження гідності людини. Ці зобов'язання закріплені у ст. 18 Закону України «про Національну Поліцію». Так, поліцейський зобов'язаний:

1) неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського;

2) професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва;

3) поважати і не порушувати прав і свобод людини;

4) надавати невідкладну, зокрема домедичну і медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я;

5) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

6) інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливлюють його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді [1].

Ще одним важливим обов'язком є надання допомоги тим, хто її потребує. Це можуть бути потерпілі від злочинів, люди у небезпечному стані або ті, хто не може самостійно подбати про себе. Таким чином, поліція виконує не тільки правоохоронну, а й соціальну функцію. Крім того, поліцейські повинні підтримувати громадський порядок, запобігати правопорушенням і швидко реагувати на звернення громадян. Це проявляється у патрулюванні, перевірках, а також у прийнятті заяв і повідомлень про правопорушення.

Окремо слід сказати про обов'язок зберігати службову інформацію. Поліцейський не має права розголошувати дані, які є конфіденційними або становлять службову таємницю. Крім того він повинен постійно вдосконалювати свої професійні навички, бути фізично підготовленим і знати законодавство.

Разом з обов’язками поліцейські мають і певні права, які допомагають їм виконувати свою роботу. Наприклад, вони можуть вимагати від громадян дотримання закону, перевіряти документи у передбачених випадках, а також застосовувати превентивні заходи, щоб запобігти правопорушенням. До таких заходів належать, зокрема, опитування осіб або поверхнева перевірка.

У деяких ситуаціях поліцейські мають право застосовувати силу. Це може бути фізичний вплив, використання спеціальних засобів або навіть вогнепальної зброї. Але такі дії допускаються лише у крайніх випадках і повинні бути обґрунтованими. Тобто сила застосовується тільки тоді, коли це дійсно необхідно.

Поліцейський також має право затримувати осіб, які вчинили правопорушення, а у невідкладних ситуаціях – навіть проникати до житла для порятунку людей або припинення злочину. У певних випадках допускається використання транспортних засобів громадян. Але всі ці дії повинні здійснюватися тільки в межах закону.

Важливо зазначити, що держава забезпечує поліцейським відповідний захист. Це стосується як їх правового статусу, так і соціального забезпечення. Поліцейські перебувають під захистом закону, і будь-яке втручання в їх діяльність або насильство щодо них карається.

Водночас поліцейські несуть відповідальність за свої дії. Якщо вони порушують закон або перевищують свої повноваження, їх можуть притягнути до дисциплінарної, адміністративної або навіть кримінальної відповідальності. Особливо серйозними є випадки перевищення влади, оскільки це негативно впливає на довіру суспільства.

Отже, права та обов’язки поліцейських тісно пов’язані між собою і спрямовані на забезпечення порядку в державі. Важливо, щоб поліцейські діяли чесно, професійно та в межах закону, адже саме від цього залежить безпека громадян і авторитет правоохоронних органів.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

Ключові слова: *поліція, права поліцейських, обов’язки поліцейських, поліцейська діяльність, поліцейські послуги.*

Keywords: *police, police officers’ rights, police officers’ duties, policing activities, police services*

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М. О.

Рєутова Анна Борисівна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЯ НОТАРІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНИ

У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства все більшого значення набуває використання цифрових технологій у діяльності державних інституцій. Процеси цифрової трансформації охоплюють різні сфери правового регулювання, у тому числі й нотаріальну діяльність. Нотаріат традиційно виконує важливу функцію у забезпеченні правової визначеності цивільних правовідносин, оскільки саме нотаріуси посвідчують правочини, підтверджують юридичні факти та забезпечують захист прав і законних інтересів громадян. У зв'язку з розвитком електронного документообігу та цифрових сервісів виникла необхідність модернізації нотаріальної діяльності та впровадження нових технологій у цю сферу. Нотаріат має тривалу історію становлення і розвитку. Як зазначає В. Гуменюк[1], поява нотаріальної діяльності була зумовлена потребою суспільства у фіксації правових відносин між людьми та підтвердженні законності різних угод. У різні історичні періоди функції нотаріальних органів виконували різні посадові особи, однак головним завданням залишалося забезпечення достовірності документів і правових дій. У сучасній Україні правові основи організації та діяльності нотаріату визначені Законом України «Про нотаріат»[2], який був прийнятий у 1993 році та неодноразово змінювався відповідно до потреб суспільства та розвитку правової системи.

З розвитком цифрових технологій нотаріальна діяльність поступово переходить до використання електронних інструментів та інформаційних систем. Одним із важливих напрямів такого розвитку є формування електронного нотаріату. Під електронним нотаріатом зазвичай розуміють систему здійснення нотаріальних дій із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, електронного документообігу та державних електронних реєстрів, а цифровізація нотаріальної діяльності сприяє підвищенню ефективності роботи нотаріусів, спрощенню процедур оформлення документів та покращенню доступу громадян до правових послуг[3]. Важливим елементом цифровізації нотаріальної сфери є використання державних електронних реєстрів. Нотаріуси отримали можливість працювати з інформаційними системами, які містять відомості про об'єкти нерухомості, юридичних осіб, підприємців, довіреності та

спадкові справи. Серед таких реєстрів можна виділити Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Єдиний реєстр довіреностей, Спадковий реєстр, а також Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Використання цих систем значно полегшує перевірку юридичної інформації та дозволяє мінімізувати ризики шахрайства. Цифровізація нотаріальної діяльності також сприяє підвищенню прозорості та ефективності нотаріальних процедур[4], завдяки використанню електронних технологій значно скорочується час, необхідний для підготовки та оформлення документів, а також підвищується рівень контролю за діяльністю нотаріусів. Крім того, цифрові інструменти дозволяють забезпечити більш надійне зберігання нотаріальних документів та швидкий доступ до необхідної інформації.

Одним із ключових інструментів цифровізації є використання електронного підпису. Завдяки застосуванню кваліфікованого електронного підпису документи можуть створюватися та засвідчуватися у цифровому форматі, що надає їм юридичну силу, рівнозначну паперовим документам, що відкриває нові можливості для розвитку електронного документообігу та спрощує взаємодію між нотаріусами, громадянами та державними органами. Але разом із тим впровадження цифрових технологій у нотаріальну сферу супроводжується певними проблемами, однією з них є необхідність удосконалення нормативно-правової бази, яка повинна враховувати особливості електронного документообігу та використання інформаційних систем. Крім того, важливим питанням залишається забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних, оскільки розвиток електронного нотаріату потребує створення надійних механізмів захисту інформації та ефективного контролю за використанням цифрових технологій.

Не менш важливим є питання підготовки фахівців до роботи в умовах цифрової трансформації, а використання сучасних інформаційних систем потребує від нотаріусів відповідних знань і навичок у сфері цифрових технологій, тому важливу роль відіграє підвищення рівня цифрової компетентності працівників нотаріальної сфери. Перспективи розвитку цифровізації нотаріальної діяльності в Україні пов’язані з подальшим удосконаленням електронних сервісів, розширенням функціоналу державних реєстрів та впровадженням нових технологічних рішень. У майбутньому можливе запровадження дистанційних форм нотаріального посвідчення документів, а також інтеграція нотаріальних сервісів із системами електронного урядування.

У зв’язку з вище викладеним, цифровізація нотаріальної сфери – є важливим етапом модернізації правової системи України, використання сучасних інформаційних технологій дозволяє підвищити ефективність нотаріальної діяльності, забезпечити прозорість правових процедур та

покращити доступ громадян до нотаріальних послуг, а подальший розвиток електронного нотаріату сприятиме формуванню більш сучасної та ефективної системи правового забезпечення цивільного обороту.

Список використаних джерел

1. Гуменюк В.В. *Етапи історичного розвитку нотаріату в епоху цифровізації* 02.01.2025. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/132.pdf
2. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993, № 3425-XII : станом на 01.01.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#top
3. Лила-Барська А.В. Цифровізація нотаріальної діяльності в Україні 25.08.2021. URL: https://lsej.org.ua/8_2021/53.pdf
4. Чижиков О.О. Правові аспекти регулювання нотаріальної діяльності в умовах цифрової трансформації. 17.12.2024. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1551/1429

***Ключові слова**: Нотаріат, цифровізація, електронний нотаріат, електронні реєстри.*
***Keywords:** notary, digitalization, electronic notary, electronic registers.*

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Сакалюк Ярослава Вадимівна

здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІ ЗА ВИСЛОВЛЮВАННЯ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ

Активне проникнення соціальних мереж у повсякденне та професійне життя суддів поставило перед правовою системою України принципово нове питання: як співвідносяться свобода вираження поглядів судді як громадянина та обов’язок дотримуватися стандартів суддівської етики, що забезпечують суспільну довіру до правосуддя? Практика Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) та судова практика Великої Палати Верховного Суду свідчать про те, що це питання вже перейшло зі сфери теоретичних дискусій у площину реальних дисциплінарних проваджень.
Нормативну основу обмежень суддівської активності в мережі Інтернет закладено у статті 21 Кодексу суддівської етики, затвердженого в новій редакції XX черговим з’їздом суддів України 18 вересня 2024 року: участь

судді у соціальних мережах є допустимою, однак суддя може розміщувати та коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади [1]. При цьому Кодекс прямо застерігає, що порушення його стандартів не є самостійною та автоматичною підставою для дисциплінарної відповідальності – для такої відповідальності необхідне встановлення підстав, передбачених статтею 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Ключовою є підстава, передбачена пунктом 3 частини першої статті 106 зазначеного Закону: поведінка, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу та дотримання інших етичних норм і стандартів. Саме до цієї підстави тяжіє більшість дисциплінарних справ, пов’язаних із соціальними мережами.

Одним із прикладів у практиці ВРП стала справа судді Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області, щодо якої у квітні 2025 року було відкрито дисциплінарне провадження через публікацію на власній сторінці в мережі «Facebook» зображень із символікою комуністичного тоталітарного режиму та пропагандистськими гаслами. Друга Дисциплінарна палата ВРП констатувала, що поширення суддею атрибутики, в яких відтворюється поєднання серпа та молота з п’ятикутною зіркою, яка асоціюється з ідеологічними наративами держави-агресора, суперечить стандартам суддівської поведінки, та вказала на неприпустимість таких висловлювань у соціальних мережах незалежно від їх нібито приватного характеру.

Водночас за результатами розгляду дисциплінарної справи Друга Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя дійшла висновку про відсутність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Зокрема, було враховано висловлене суддею жалкування щодо можливого сприйняття її публікації стороннім спостерігачем як такої, що може свідчити про підтримку антиукраїнських наративів, а також результати аналізу її сторінки у соціальній мережі «Facebook», який не підтвердив наявності інформації, що підривала б авторитет правосуддя та могла б бути пов’язана з її професійною діяльністю як судді. Зазначені обставини у сукупності стали підставою для відмови у притягненні судді до дисциплінарної відповідальності [2].

Важливого значення для формування правової позиції набула постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 липня 2020 року у справі № П/9901/251/19. У цій справі ВРП відмовила кандидату на посаду судді Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду з огляду на публікації на його сторінці у Facebook, що містили нецензурну лексику та заклики до насильства. Велика Палата підтримала підхід ВРП і сформулювала правову позицію: активність судді та кандидата на посаду

судді в соціальних мережах може бути предметом оцінки на відповідність правилам суддівської етики, причому це стосується як розміщення, так і коментування, і навіть репостингу чужих публікацій [3]. Суд наголосив, що ВРП наділена широкою свободою розсуду при оцінці таких обставин, однак зобов'язана надати особі можливість висловитися щодо спірних публікацій та пояснити контекст і мету їх розміщення.

Аналіз практики ВРП дозволяє виокремити основні типи висловлювань суддів у соціальних мережах, які стають підставою для дисциплінарного провадження. Образливі або дискредитуючі висловлювання на адресу учасників судових процесів, інших суддів, адвокатів або державних органів. Розміщення інформації, що розкриває невідповідність способу життя задекларованим доходам або демонструє публічну неповагу до суду як інституції.

Системний огляд практики розгляду ВРП та її дисциплінарними органами дисциплінарних справ суддів виявляє суттєву процесуальну проблему: критерії розмежування допустимих та недопустимих висловлювань залишаються оціночними [4]. Поняття «шкода авторитету судді та судової влади», закріплене у Кодексі суддівської етики, тлумачиться ВРП на підставі власного дискреційного розсуду без формалізованих критеріїв. Зокрема, аналіз рішень дисциплінарних палат демонструє, що ВРП нерідко бере до уваги не лише конкретний пост або коментар, а й загальну тональність ведення профілю судді – так звану «стратегію поведінки у мережі».

Окремою проблемою є баланс між дисциплінарною відповідальністю судді та гарантованим статтею 34 Конституції України правом на свободу думки і слова. Практика Вищої ради правосуддя та рішення ВП ВС поки що не сформували чіткого тесту на пропорційність, аналогічного тому, що застосовує Європейський суд з прав людини у справах щодо обмежень свободи вираження поглядів державних службовців. Зокрема, залишається дискусійним можливість притягнення до відповідальності за висловлювання, зроблені у «закритих» профілях чи групах у соціальних мережах, якщо такий контент все ж став загальнодоступним.

За даними ВРП, упродовж 2024 року дисциплінарними палатами ухвалено 134 рішення про притягнення до відповідальності 145 суддів [5]. Незважаючи на те, що значна частина цих справ пов'язана з процесуальними порушеннями та корупційною поведінкою, серед них є і справи, де соціальні мережі виступали тлом або безпосереднім предметом дисциплінарного провадження, що свідчить про наростаючу значущість цифрового виміру суддівської етики.

Удосконалення правового регулювання потребує запровадження в Кодексі суддівської етики конкретизованих критеріїв оцінки висловлювань у соціальних мережах – зокрема, доповнення тесту «звичайної розсудливої

та поінформованої людини», що вже частково закріплено у нині чинній редакції Кодексу, переліком індикативних ситуацій (образа учасника справи, коментування справ у провадженні, пропаганда насильства тощо). Актуальними є методичні рекомендації щодо поведінки суддів у цифровому просторі (за прикладом судових інституцій низки країн Євросоюзу).

Таким чином, питання дисциплінарної відповідальності судді за висловлювання у соціальних мережах в Україні перебуває на стадії формування доктрини та практики. Наявний масив рішень ВРП та позиції Великої Палати Верховного Суду свідчать про усталення принципу: суддя є публічною фігурою і в позасудовому середовищі, тому на його цифрову активність поширюються підвищені стандарти поведінки. Водночас відсутність чітких і передбачуваних критеріїв дисциплінарної оцінки таких дій становить загрозу як для суддівської незалежності, так і для принципу правової визначеності.

Список використаних джерел

1. Кодекс суддівської етики : затверджений рішенням XX чергового з'їзду суддів України від 18 вересня 2024 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki.pdf.
2. Рішення Другої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 10.09.2025 № 1878/2дп/15-25. *Офіційний вебсайт Вищої ради правосуддя.* URL: https://hcj.gov.ua/doc/doc/54547
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 липня 2020 року у справі № П/9901/251/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua.
4. Узагальнення практики розгляду Вищою радою правосуддя та її дисциплінарними органами дисциплінарних справ щодо суддів (за матеріалами справ 2017–2021 років). *Офіційний вебсайт Вищої ради правосуддя*. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/1012-3web.pdf.
5. Повідомлення прес-служби ВРП. *Судова влада України*. 2025. URL: https://court.gov.ua/press/news/1738673/.

Ключові слова: *дисциплінарна відповідальність суддів, Вища рада правосуддя, соціальні мережі, суддівська етика, свобода вираження поглядів, Кодекс суддівської етики, дисциплінарний проступок, авторитет правосуддя.*

Keywords: *disciplinary liability of judges, High Council of Justice, social networks, judicial ethics, freedom of expression, Code of Judicial Ethics, disciplinary offence, authority of justice.*

Науковий керівник: асист. Щербатий Р.Р.

Симоненко Надія Олександрівна

здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМАТИКА ІНСТИТУТУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

Інститут присяжних є одним із найважливіших інструментів демократизації правосуддя, оскільки забезпечує безпосередню участь громадян у здійсненні судової влади та слугує противагою можливим зловживанням з боку держави. В Україні ст. 124 Конституції [1] закріплює, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Проте попри майже тридцятирічне конституційне закріплення цей інститут фактично запроваджено лише у 2012 р. з набранням чинності новим КПК України, і навіть після цього він залишається декоративним елементом судової системи. Згідно зі ст. 384 КПК України [2] суд присяжних розглядає кримінальне провадження щодо обвинуваченого у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі – і лише якщо сам обвинувачений подасть відповідне клопотання. Тобто юрисдикція суду присяжних в Україні обмежена єдиною категорією справ (17 особливо тяжких злочинів зі санкцією у вигляді довічного позбавлення волі) і реалізується виключно за волевиявленням підсудного. Актуальність проблеми підкреслює статистика: протягом 2024 р. судом присяжних розглянуто лише 17 кримінальних справ із 107 206 розглянутих проваджень, у 2023 р. – 39 із 108 744, у 2022 р. – 44 із 82 746. Це становить менше 0,05% від загальної кількості справ, що свідчить про фактичну маргінальність інституту в судочинстві. У грудні 2024 р. Верховна Рада ухвалила у першому читанні законопроєкти № 3843 і 3844 про запровадження класичної моделі суду присяжних – це підтверджує, що питання реформування є на порядку денному як ніколи гостро.

Ідентифікують чотири ключові проблеми функціонування суду присяжних в Україні. По-перше, континентальна модель, закріплена у КПК: присяжні вирішують питання права і факту спільно з професійними суддями, а не відокремлено, що принципово відрізняється від класичної англо-американської моделі і позбавляє інститут його демократичної суті – незалежного народного вироку. При цьому два професійні судді і два присяжні у складі колегії фактично забезпечують домінування суддівської позиції: навіть за відсутності одностайності присяжних рішення все одно ухвалюється більшістю. По-друге, недосконалість механізму формування списків присяжних: місцеві ради укладають списки без будь-якої перевірки кандидатів, а ст. 65 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» лише зобов'язує включену особу самостійно повідомити суд про обставини, що унеможливлюють її участь. Це відкриває можливості для зловживань:

зацікавлені особи можуть не повідомляти про конфлікт інтересів, упередженість чи залежність від сторін. По-третє, низький рівень правової грамотності присяжних і відсутність системи їхньої підготовки: перед розглядом справи присяжні не проходять жодного навчання щодо правил оцінки доказів, стандартів доведення або заборони використання інформації поза межами судового засідання. По-четверте, обмеження функціонування суду присяжних в умовах воєнного стану: відповідно до положень КПК в умовах воєнного стану окремі процесуальні права можуть бути обмежені, що додатково звужує й без того мінімальне застосування цього інституту.

Сучасний вітчизняний інститут суду присяжних вимагає суттєвої трансформації шляхом наближення до засад класичної змагальної моделі. Існує конкретна доктринальна проблема: чинна модель передбачає спільне прийняття рішення суддями і присяжними, що на практиці означає психологічний вплив авторитету судді на думку непрофесійних учасників колегії. Присяжні бачать поведінку судді під час нарадчої кімнати, чують його оцінки доказів і аргументів сторін, і в умовах правової необізнаності підпадають під суддівський вплив – це суперечить самій ідеї «народного присуду» як незалежного погляду суспільства на справедливість конкретного рішення. Окрема проблема – відсутність принципу остаточності виправдувального вердикту: на відміну від класичної англо-американської моделі, де виправдувальний вердикт присяжних є абсолютним і не може бути скасований апеляцією, в Україні рішення суду за участю присяжних оскаржується в загальному порядку. Це підриває довіру до інституту, адже виправдовувальний вирок, винесений за участю присяжних, може бути скасований вищою інстанцією, де вирішувати будуть уже виключно професійні судді. Водночас статистичні дані свідчать, що відсоток виправдувальних вироків у справах за участю присяжних не перевищує відповідного показника у справах, розглянутих суто професійними суддями, – що лише підтверджує неефективність чинної моделі.

Якимець С. С. та Горінов П. В. [3, с. 65] аналізують шляхи реформування інституту суду присяжних в Україні з урахуванням євроінтеграційного виміру та досвіду США і країн ЄС. Автори встановлюють, що запровадження ефективного суду присяжних є однією з умов відповідності України стандартам демократичної судової системи та стандартам Ради Європи щодо права на справедливий суд. На основі порівняльного аналізу пропонуються такі конкретні шляхи вирішення існуючих проблем. Перше – перехід від континентальної до класичної моделі: відокремлення колегії присяжних від професійних суддів при вирішенні питання про винуватість або невинуватість особи; скорочення кількості суддів у складі колегії до одного (головуючий), натомість збільшення кількості присяжних до 7–12

осіб. Друге – розширення юрисдикції суду присяжних: поширення права на розгляд справи присяжними не лише на злочини з санкцією у вигляді довічного позбавлення волі, а й на злочини, за які передбачено позбавлення волі понад 10 років. Третє – запровадження базової підготовки присяжних: обов'язковий короткий курс правознавства для кандидатів як умова включення до списку, що підвищить правову грамотність і якість вердиктів. Четверте – запровадження принципу остаточності виправдувального вердикту присяжних для ключових категорій справ як гарантії незалежності та реального захисту особи від необґрунтованого обвинувачення.

Таким чином, проблематика інституту присяжних в Україні є системною і охоплює нормативний, організаційний та концептуальний рівні. Актуальність реформування підтверджується катастрофічно низькими показниками застосування – менше 0,05% справ, – а також євроінтеграційними зобов'язаннями України щодо демократизації судочинства. Ключові проблеми: надмірно обмежена юрисдикція виключно справами з довічним позбавленням волі; континентальна модель, що позбавляє присяжних реальної самостійності у вирішенні питання про винуватість; недосконалий механізм відбору кандидатів без перевірки на упередженість; відсутність підготовки присяжних; відсутність принципу остаточності виправдувального вердикту. Шляхи вирішення передбачають: перехід до класичної моделі з відокремленням колегії присяжних від суддів; розширення юрисдикції на тяжкі злочини з санкцією понад 10 років; обов'язкову підготовку кандидатів; законодавче закріплення остаточності виправдувального вердикту. Реалізація цих кроків вимагає внесення змін до КПК України, ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», а також остаточного ухвалення законопроєктів № 3843 і 3844, які вже пройшли перше читання у Верховній Раді.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: ст. 124 «Здійснення правосуддя». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI: ст. 383–384 «Провадження у суді присяжних». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

3. Якимець С. С., Горінов П. В. Суд присяжних в Україні в контексті досвіду країн Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2025. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/344177.

Ключові слова: *суд присяжних, інститут присяжних, кримінальне судочинство, континентальна модель, класична модель, відбір присяжних, змагальність, демократизація правосуддя, євроінтеграція, судова реформа.*
Keywords: *jury trial, jury institution, criminal proceedings, continental model, classic model, jury selection, adversarialism, democratization of justice, European integration, judicial reform.*

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Свида О.Г.

Сиротюк Софія Вікторівна

здобувачка 1-го курсу факультет судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВІ РОЗСЛІДУВАННЯ:РОЛЬ БЕБ У ВИЯВЛЕНІ ТРАНСКОРДОННИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Активний розвиток світової економіки призвів до того, що фінансові операції все частіше виходять за межі однієї держави. Компанії можуть працювати одразу у кількох країнах, здійснювати міжнародні платежі та використовувати іноземні банківські рахунки. Така відкритість економічних процесів сприяє розвитку бізнесу, однак одночасно створює нові можливості для здійснення економічних злочинів. Однією з найбільш серйозних проблем є транскордонні економічні правопорушення. Мова йдеться про незаконну фінансову діяльність пов’язану з кількома державами, а кошти переміщуються через різні фінансові системи. Це ускладнює роботу правоохоронних органів, адже для розслідування необхідно отримувати інформацію з різних юрисдикцій, різних країн та аналізувати складні фінансові операції. В Україні для протидії фінансовим злочинам є такий державний орган як Бюро економічної безпеки України (БЕБ). Бюро економічної безпеки України є центральним органом виконавчої влади, на який покладено завдання із протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Відповідно до покладених завдань указаний орган виконує правоохоронну, аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції [1]. Його було створено у 2021 році відповідно до спеціального закону з метою формування єдиної системи боротьби з економічними правопорушеннями. Транскордонні економічні злочини майже завжди мають складну структуру. У більшості випадків вони пов’язані з використанням мережі компаній, зареєстрованих у різних країнах. Тому для розкриття таких злочинів Бюро економічної безпеки України співпрацює з іноземними партнерами шляхом укладання меморандумів про взаєморозуміння та стратегічне партнерство. Наразі на офіційному сайті БЕБ налічується 9 таких меморандумів, укладених, зокрема, з такими партнерами: Місією Європейського Союзу з

прикордонної допомоги Молдові та Україні (EUBAM), Європейським інвестиційним банком, Університетом Портсмута, компанією Clearview AI, Національним агентством боротьби з організованою злочинністю Поліції Чеської Республіки, Службою державних доходів Латвійської Республіки, Службою розслідування фінансових злочинів при МВС Литовської Республіки та Державною податковою інспекцією Литви, Службою розслідувань Міністерства фінансів Грузії, а також Університетом Каліфорнії (Берклі) [2].

Значення таких меморандумів полягає у розширенні міжнародної співпраці, підвищенні рівня професійної підготовки працівників, запозиченні передового іноземного досвіду та технологій, а також у створенні умов для ефективного виявлення, попередження та розслідування економічних правопорушень. Крім того, вони сприяють інтеграції України у світову систему фінансової безпеки та зміцненню довіри з боку міжнародних партнерів.

Водночас реалізація таких напрямів співпраці має чітке нормативно-правове підґрунтя, яке визначає основні принципи, форми та механізми міжнародної взаємодії Бюро економічної безпеки України. Зокрема, ці засади закріплені у Законі України «Про Бюро економічної безпеки України». Відповідно до статті 6 цього Закону України, Бюро економічної безпеки України у межах своїх повноважень здійснює міжнародне співробітництво з компетентними органами іноземних держав, міжнародними організаціями та іншими інституціями. Таке співробітництво реалізується на підставі міжнародних договорів України, а також шляхом укладання відповідних угод і меморандумів[1].

Важливим аспектом міжнародної співпраці є те, шо співробітники Бюро економічної безпеки України, відповідно до випадків і процедур, визначених Кримінальним процесуальним кодексом та іншими законами України, можуть бути відряджені до міжнародних організацій або іноземних держав як компетентні представники. Їхнє завдання полягає в координації співробітництва з питань, що входять до компетенції Бюро, а також участі в міжнародних заходах, спрямованих на забезпечення економічної безпеки України та обмін досвідом. Ці представники здійснюють координацію з питань міжнародної економічної безпеки, а також беруть участь у міжнародних заходах для обміну досвідом. Співробітники Бюро економічної безпеки України мають право брати участь у міжнародних слідчих групах згідно з українським законодавством та міжнародними угодами. Вони також можуть залучати іноземних експертів для боротьби з правопорушеннями у сфері, що підпадає під компетенцію Бюро та виконувати інші завдання, пов'язані з їх обов'язками в рамках міжнародного співробітництва з компетентними органами інших країн та міжнародними

організаціями. Таким чином, міжнародне співробітництво відіграє важливу роль у забезпеченні ефективної роботи Бюро [1].
Спираючись на думку дослідників,передумовами розвитку транскордонної злочинності на нашу думку виступають наступні фактори:
1. Екстериторіальна експансія злочинних економічних зв'язків, оскільки відмічається розширення злочинної діяльності за межі національних кордонів, головною метою якого є диверсифікація інвестицій у криміналізовані економічні структури на територіях сусідніх держав, що забезпечує зменшення криміногенних ризиків і ухилення від правоохоронного контролю на території первинної дислокації злочинної групи.
2. Інтеграція злочинності в легальні економічні структури та міжнародні економічні корпорації, завдяки чому забезпечується безперешкодний рух транснаціонального капіталу, що значно спрощує і «убезпечує» процеси легалізації (відмивання) злочинних доходів.
3. Формування транснаціональних шахрайських корпорацій, що діють під виглядом фіктивних міжнародних економічних організацій, оперують значними фінансовими ресурсами, використовують підроблені документи, укладають фіктивні договори, отримують кредити та авансові платежі, а також, проводять масштабні фінансові комбінації у банківській і податковій сферах.
4. Активізація транснаціонального промислово-економічного шпигунства шляхом несанкціонованого отримання комерційних таємниць з подальшим їх продажем з метою підриву конкурентоспроможності, що може призвести до банкрутства окремих підприємств і навіть цілих галузей національної та міжнародної економіки[3, с.90].
Тобто, іншими словами, передумови розвитку транскордонної злочинності пов’язані з її здатністю виходити за межі однієї держави та адаптуватися до глобальної економіки. Це проявляється у розширенні злочинної діяльності на інші країни з метою зменшення ризику викриття та уникнення контролю правоохоронних органів. Також важливим чинником є проникнення злочинних схем у легальну економіку та міжнародні фінансові структури, що полегшує легалізацію незаконних доходів і рух капіталів. Окремо слід відзначити створення транснаціональних шахрайських схем і використання фіктивних компаній та підроблених документів для здійснення фінансових злочинів. Крім того, до таких передумов належить економічне шпигунство, яке полягає у незаконному отриманні комерційної інформації з метою послаблення конкурентів.
Отже, активний розвиток світової економіки має як позитивні, так і негативні наслідки. Головним негативним наслідком є розширення можливостей для вчинення економічних злочинів за межами однієї держави, що призводить до формування складних транскордонних схем і ускладнює їх виявлення

та розслідування. Такі злочини дедалі частіше інтегруються у легальні фінансово-економічні процеси, використовують міжнародні компанії та різні юрисдикції, що підвищує рівень їх латентності. Саме тому для ефективної протидії економічним правопорушенням Бюро економічної безпеки України активно розвиває міжнародне співробітництво з компетентними органами інших держав та міжнародними організаціями шляхом укладання меморандумів, угод про взаєморозуміння та стратегічне партнерство. Це дозволяє формувати більш цілісну систему обміну інформацією, координації дій та застосування сучасних методів розслідування економічних злочинів. Таким чином, міжнародна взаємодія БЕБ є ключовим елементом у протидії транскордонній економічній злочинності та сприяє зміцненню економічної безпеки держави в умовах глобалізованої економіки.

Список використаних джерел

1. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021у ред. від 30.06.2024. URL:https://zakon.rada.gov.ua/go/1150-20 (дата звернення: 11.04.2026).
2. Офіційний сайт Бюро економічної безпеки України. Розділ про меморандуми.URL:https://esbu.gov.ua/ (дата звернення: 11.04.2026).
3. Стратонов В.М. Транскордонна злочинність: поняття, ознаки та роль у глобалізації транснаціональної злочинності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2025. Вип. 3. С. 88-92.URL: https://share.google/edROPZ4dqJmiJqP2H (дата звернення: 11.04.2026).

***Ключові слова**: транскордонна економічна злочинність, глобалізація економіки, міжнародні фінансові операції, економічні правопорушення, Бюро економічної безпеки України, БЕБ, міжнародне співробітництво, меморандуми, правоохоронні органи, обмін інформацією, легалізація злочинних доходів, фінансові злочини, транснаціональні компанії, економічне шпигунство, фіктивні підприємства, міжнародні юрисдикції.*
***Keywords**: cross-border economic crime, globalization of the economy, international financial transactions, economic offenses, Bureau of Economic Security of Ukraine, BES, international cooperation, memorandums, law enforcement agencies, information exchange, legalization of criminal proceeds, financial crimes, transnational companies, economic espionage, shell companies, international jurisdictions.*

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Скакун Аліна Дмитрівна

здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВА ВЛАДА ТА МЕДІА: ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РІВЕНЬ ДОВІРИ ДО ПРАВОСУДДЯ

Проблематика взаємодії судової влади та представників медіа набуває особливої актуальності в умовах трансформації інформаційного середовища та зростання ролі медіа у формуванні суспільної думки. У сучасному інформаційному просторі оцінка діяльності судової влади дедалі частіше формується не лише на підставі результатів здійснення правосуддя, а й під впливом медійних інтерпретацій судових процесів та їх висвітлення у публічній сфері.

Відповідно до статті 129 Конституції України гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами є однією з основних засад судочинства [1]. Водночас в умовах цифровізації інформаційного середовища принцип гласності набуває нових форм реалізації, що зумовлює як підвищення рівня відкритості судової влади, так і виникнення додаткових ризиків впливу медійного середовища на сприйняття судових рішень суспільством.

Одним із проявів такого впливу є феномен так званого «trial by media», коли попередня оцінка обставин справи формується в інформаційному просторі ще до завершення судового розгляду. Подібні практики можуть створювати додатковий суспільний тиск на суд та впливати на рівень довіри до судової влади загалом. Особливої ваги у цьому контексті набуває дотримання принципу презумпції невинуватості, закріпленого статтею 62 Конституції України [1]. Як зазначено у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про незалежність судової влади» від 13.06.2007 № 8, будь-які форми впливу на суддів, у тому числі інформаційний тиск чи формування у суспільстві уявлення про винуватість особи до ухвалення судового рішення, можуть розглядатися як втручання у здійснення правосуддя [2].

Важливим підтвердженням впливу медійного середовища на рівень довіри до судової влади є результати соціологічних досліджень. Зокрема, за даними дослідження 2025 року, рівень довіри до судів серед населення загалом становить лише 17 %, тоді як 56 % респондентів висловлюють недовіру судовій системі [3; 4]. Водночас близько 45 % опитаних зазначили, що їхнє ставлення до судової влади формується переважно під впливом медіа та соціальних мереж, а не на основі власного досвіду взаємодії із судами [3]. Разом із тим серед осіб, які мали безпосередній досвід участі у судових засіданнях, рівень довіри до судової системи є суттєво вищим: понад половина таких респондентів оцінюють діяльність судів позитивно, а більшість із них вважають судові рішення законними та справедливими [3].

Це свідчить про суттєвий вплив інформаційного середовища на формування суспільного сприйняття судової влади.

Ситуація ускладнюється особливостями сучасного медіаспоживання, в якому провідну роль відіграють соціальні мережі як основні канали поширення інформації про резонансні судові справи. На відміну від традиційних засобів масової інформації, діяльність яких регулюється спеціальним законодавством і передбачає редакційну відповідальність за зміст поширюваних матеріалів, інформація у соціальних мережах поширюється значно швидше та не завжди відповідає стандартам об'єктивності й достовірності. У таких умовах судова влада об'єктивно має обмежені можливості оперативного реагування на інформаційні виклики, оскільки судді зобов'язані дотримуватися вимог професійної етики та не можуть коментувати обставини справ, що перебувають на розгляді, відповідно до статті 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [5].

Додатковим чинником ускладнення комунікації між судовою владою та суспільством є складність правничої мови судових рішень, що нерідко потребує спеціальної юридичної підготовки для їх належного розуміння. У зв'язку з цим особливого значення набуває формування ефективної комунікаційної політики судової влади, спрямованої на забезпечення належного рівня інформування громадськості про діяльність судів.

Одним із інструментів удосконалення такої комунікації стало запровадження інституту суддів-спікерів (рішення Ради суддів України від 12.03.2015 № 14) [6], діяльність яких спрямована на забезпечення належної взаємодії судової влади із засобами масової інформації та громадськістю, а також на підвищення рівня відкритості та прозорості діяльності судів.

Баланс між свободою вираження поглядів та забезпеченням авторитету правосуддя посідає важливе місце у практиці Європейського суду з прав людини. Зокрема, у справі «Worm v. Austria» ЄСПЛ наголосив, що реалізація свободи слова не повинна порушувати гарантії належного здійснення правосуддя та впливати на неупередженість судового розгляду [7]. Отже, забезпечення належного співвідношення між свободою діяльності медіа та незалежністю судової влади є необхідною умовою функціонування демократичної правової держави.

Таким чином, формування довіри до судової влади відбувається не лише у процесі здійснення правосуддя, а й у сфері публічної комунікації. У сучасних умовах важливим напрямом підвищення рівня довіри до судової влади є розвиток ефективної взаємодії судів із засобами масової інформації та забезпечення належного рівня правової культури висвітлення судових процесів. Подальше вдосконалення комунікаційної політики судової влади потребує комплексного наукового осмислення з

урахуванням сучасних інформаційних викликів та стандартів функціонування правосуддя у демократичному суспільстві.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 05.04.2026)
2. Про незалежність судової влади : постанова Пленуму Верховного Суду України від 13.06.2007 № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07#Text (дата звернення: 05.04.2026).
3. Рівень довіри до судів в Україні зростає, але залишається низьким – результати дослідження. *Судово-юридична газета.* URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/344966-uroven-doveriya-k-sudam-v-ukraine-rastet-no-ostaetsya-nizkim-rezultaty-issledovaniya (дата звернення: 05.04.2026).
4. Щотижневий аналіз (02–08 грудня 2025 року). *Центр політико-правових реформ.* URL: https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevyj-analiz-02-08-grudnya-2025-roku/ (дата звернення: 05.04.2026).
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 05.04.2026).
6. Про запровадження інституту судді-спікера в Україні : рішення Ради суддів України від 12.03.2015 № 14. URL: https://rsu.gov.ua/ua/news/zaprovadzenna-institutu-suddi-spikera-v-ukraini (дата звернення: 05.04.2026).
7. Справа «Ворм проти Австрії» (Worm v. Austria) : рішення Європейського суду з прав людини від 29.08.1997, заява № 22714/93. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58087%22]} (дата звернення: 05.04.2026).

Ключові слова: *судова влада, засоби масової інформації, довіра до суду, незалежність суддів, презумпція невинуватості, суддя-спікер, суд присяжних у медіа, судова комунікація, практика ЄСПЛ.*

Keywords: *judicial power, mass media, public trust in the courts, judicial independence, presumption of innocence, judge-speaker, trial by media, judicial communication, ECHR case law.*

Науковий керівник: асист. Щербатий Р.Р.

Скалозуб Юлія Романівна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПЕЦІАЛІЗОВАНА АНТИКОРУПЦІЙНА ПРОКУРАТУРА ЯК ЕЛЕМЕНТ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

Спеціалізована антикорупційна прокуратура є одним із ключових органів у сучасній системі боротьби з корупцією в Україні. Вона не працює самостійно, а діє як важлива ланка разом із іншими антикорупційними органами. Спеціалізована антикорупційна прокуратура займає одне із ключових місць серед таких антикорупційних органів, як Національне антикорупційне бюро України та Вищий антикорупційний суд, а разом вони утворюють єдину та стійку систему запобігання і протидії корупції у нашій державі.

Роль Спеціалізованої антикорупційної прокуратури полягає в тому, щоб здійснювати нагляд за розслідуваннями, які проводять детективи Національного антикорупційного бюро України та потім підтримувати публічне обвинувачення в суді в цих категоріях справ. Це означає, що прокурори Спеціалізованої антикорупційної прокуратури супроводжують справу від самого початку розслідування і до моменту, коли Вищий антикорупційний суд винесе свій вирок. Завдяки такій тісній взаємодії цих трьох органів створюється чіткий механізм роботи, від виявлення корупційного злочину до винесення обвинувального вироку та притягнення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення до відповідальності, що робить антикорупційну реформу в Україні справді дієвою.

Розглядаючи правовий статус Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, варто звернутись до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» [1], яким було внесено зміни до ст. 8-1 Закону України «Про прокуратуру». Даний закон змінив статус САП, відтепер «Спеціалізована антикорупційна прокуратура є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, що є державною власністю, рахунки в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням» [2]. Із цього можна зробити висновок, що Спеціалізована антикорупційна прокуратура є повністю самостійним та незалежним органом.

Законодавство України визначає статус Спеціалізованої антикорупційної прокуратури таким чином, щоб забезпечити її незалежність від інших органів прокуратури та забезпечити ефективне виконання нею

антикорупційних функцій. Це проявляється в наявності власної структури, яка включає підрозділи документообігу, кадрового забезпечення, внутрішнього контролю та інші. Крім того, її діяльність регулюється як нормами закону, так і внутрішніми актами керівника, що свідчить про організаційну відокремленість.

Важливо, що Генеральний прокурор та його заступники не мають права втручатися в діяльність прокурорів цієї прокуратури – відповідні повноваження належать лише її керівнику.

Водночас такий підхід не суперечить принципу єдності прокуратури, оскільки зберігаються спільні засади діяльності, єдиний статус прокурорів і фінансування з державного бюджету, а сама Спеціалізована антикорупційна прокуратура виконує окремі спеціалізовані функції у сфері протидії корупції [3].

Взаємодія Спеціалізованої антикорупційної прокуратури з іншими антикорупційними органами України має комплексний характер і здійснюється як на організаційному, так і на функціональному рівнях, охоплюючи як стадію досудового розслідування, так і інші напрями діяльності. Вона зумовлена місцем САП у системі органів прокуратури та її спеціалізацією у сфері протидії корупції. У межах цієї системи САП діє відповідно до загальних підходів організації прокурорської діяльності, але водночас має певні особливості. При цьому прокурори САП можуть витребувати матеріали кримінальних проваджень, що належать до підслідності НАБУ, а також ініціювати проведення службових розслідувань у випадках виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню корупційних правопорушень. Хоча закон прямо не закріплює координаційну функцію у сфері протидії корупції, на практиці вона реалізується через спільні наради, обмін інформацією, створення міжвідомчих груп, проведення навчальних та аналітичних заходів.

Особливе значення має взаємодія САП із Національним антикорупційним бюро України, яка є тісною та постійною. Вона проявляється як в організаційних формах – створенні спільних слідчих груп, участі у роботі комісій, витребуванні матеріалів проваджень, так і в процесуальному керівництві досудовим розслідуванням. Зокрема, детективи НАБУ зобов’язані погоджувати з прокурорами САП ключові процесуальні рішення, включаючи повідомлення про підозру, звернення до суду з клопотаннями, застосування запобіжних заходів, проведення слідчих і негласних слідчих дій. Також за погодженням із прокурором НАБУ може отримувати інформацію від банків та інших установ, а в окремих випадках – здійснювати розслідування злочинів, віднесених до підслідності інших органів.

Взаємодія САП з Національним агентством з питань запобігання корупції пов’язана насамперед із використанням інформаційних ресурсів,

зокрема реєстрів декларацій та осіб, які вчинили корупційні правопорушення. Це має значення для виявлення та розслідування таких злочинів, як незаконне збагачення чи подання недостовірних відомостей у деклараціях. Окрім цього, співпраця реалізується через проведення спільних заходів, спрямованих на вдосконалення антикорупційної політики, а також через здійснення контролю за дотриманням вимог антикорупційного законодавства працівниками САП, включаючи отримання пояснень та приписів.

Взаємодія САП з Національним агентством з питань виявлення, розшуку та управління активами охоплює організаційні, функціональні та методичні аспекти. Прокурори САП можуть брати участь у конкурсних комісіях агентства, сприяти пошуку приміщень для зберігання арештованих активів, а також ініціювати розшук, оцінку і управління активами, отриманими незаконним шляхом. Методичне консультування та укладення меморандумів про співпрацю забезпечують ефективний обмін інформацією та координацію дій між органами, що сприяє підвищенню ефективності розслідувань та захисту державних інтересів [4].

Можна зробити висновок, що Спеціалізована антикорупційна прокуратура є ключовим елементом антикорупційної системи України, вона тісно взаємодіє із НАБУ, ВАКС, НАЗК та АРМА. Спеціалізована антикорупційна прокуратура здійснює процесуальне керівництво розслідуваннями, представляє обвинувачення в суді та контролює дотримання законності, при цьому зберігаючи незалежність від Генерального прокурора. Власна структура, організаційні та методичні механізми дозволяють САП ефективно взаємодіяти з іншими органами та погоджувати ключові процесуальні рішення. Така діяльність робить САП центральним елементом антикорупційної інфраструктури, що ефективну боротьбу з корупцією.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури: Закон України від 08.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text
2. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#n1728
3. Теличко О.А. Правовий статус Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. *Прокуратура в умовах сучасних викликів: теорія і практика.* URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/27556/1/telychko.pdf
4. Галай А., Деркач С. Потреби професійної підготовки Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [Експертний висновок]. Київ: Антикорупційна

ініціатива Європейського Суду в Україні. 2017. 64 с. URL: https://euaci.eu/wp-content/uploads/2024/04/Conclusion1.pdf

Ключові слова: Спеціалізована антикорупційна прокуратура, антикорупційна інфраструктура, НАБУ, ВАКС, процесуальне керівництво, незалежність прокуратури, протидія корупції.
Keywords: Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAPO), anti-corruption infrastructure, NABU, High Anti-Corruption Court, procedural supervision, prosecutorial independence, anti-corruption efforts.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Кісліцина І.О.

Слобченко Анастасія Андріївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Спеціалізована антикорупційна прокуратура (далі – САП) є важливим елементом системи антикорупційних органів України, що забезпечує процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримання державного обвинувачення у справах, пов'язаних із корупцією. Актуальність теми зумовлена ключовою роллю боротьби з корупцією у становленні правової держави, зміцненні законності та підвищенні рівня довіри суспільства до органів влади. В умовах сучасних викликів протидія корупції набуває особливого значення, оскільки безпосередньо впливає на ефективність державного управління та міжнародний імідж України.
Офіційно САП створено наказом Генерального прокурора 22 вересня 2015 року, після набрання чинності Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року [1], що стало важливим кроком у посиленні протидії корупції та реформуванні системи прокуратури, а також було пов'язане з процесами європейської інтеграції [2]. Згодом, статус САП було змінено, а 21 березня 2024 року вона розпочала діяльність як юридична особа публічного права, що стало важливим етапом її інституційного розвитку та підвищило її незалежність і ефективність у сфері протидії корупції.
САП у своїй діяльності вона керується Конституцією України, законами «Про прокуратуру» та «Про запобігання корупції», іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, наказами Генерального прокурора, а також практикою Верховного Суду та рішеннями Європейського суду з прав людини.

Діяльність САП здійснюється у взаємодії з іншими органами прокуратури, іншими правоохоронними й державними органами, що забезпечує комплексний підхід до протидії корупції.

До структури САП входять управління процесуального керівництва, аналітично-статистичний відділ та відділ документального забезпечення. САП очолює заступник Генерального прокурора – керівник, який має першого заступника та заступника. Основними завданнями САП є процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у справах, що розслідує НАБУ, підтримання публічного обвинувачення в суді, представництво інтересів держави, забезпечення законності та прав учасників процесу [3], а також міжнародне співробітництво у сфері протидії корупції.

САП також здійснює організаційно-управлінську та аналітичну діяльність: бере участь у плануванні роботи органів прокуратури, готує матеріали до нарад, контролює виконання рішень, розробляє накази та організаційно-розпорядчі документи, опрацьовує проєкти нормативно-правових актів і вносить пропозиції щодо вдосконалення законодавства, забезпечує ведення обліку, статистичної звітності та належного діловодства з дотриманням режиму секретності.

Таким чином, Спеціалізована антикорупційна прокуратура посідає особливе місце у системі органів прокуратури України як спеціалізований незалежний орган, діяльність якого спрямована на ефективну протидію корупції. Її інституційне становлення, набуття статусу юридичної особи публічного права у 2024 році, чітко визначена структура та широке коло повноважень свідчать про послідовний розвиток антикорупційної системи в Україні. Взаємодія САП з НАБУ та іншими правоохоронними органами забезпечує комплексний підхід до виявлення та розслідування корупційних правопорушень, що є необхідною умовою зміцнення верховенства права та успішної євроінтеграції України.

Список використаних джерел

1. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text

2. Спеціалізована антикорупційна прокуратура. *Вікіпедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0_%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0

3. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України.* URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури : Закон України від 08.12.2023 № 3509-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text

Ключові слова: Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), протидія корупції, система органів прокуратури, процесуальне керівництво.
Keywords: Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office **(**SAPO), combating corruption, prosecutorial system, procedural guidance.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Сопчук Софія Іванівна
здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЄДНОСТІ ПРАКТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ще у 2013 році науковець Я. Романюк акцентував на тому, що єдність судових рішень та дотримання принципу юридичної передбачуваності мають бути забезпечені як у матеріальній, так і в процесуальній площинах. Для України питання розподілу повноважень між різними гілками судів залишалося вкрай гострим. Відтак, зрозуміле окреслення компетенції судових інституцій є невід'ємним елементом доступу до правосуддя. Порушення цього права стає очевидним тоді, коли справу відмовляються розглядати в будь-якій юрисдикції, а механізму виправлення такої ситуації через Верховний Суд на той час не було [1, с. 10].
У свою чергу С.В. Прилуцький підкреслював, що функції Верховного Суду щодо узагальнення судової практики та забезпечення однакового застосування судами норм матеріального і процесуального права становлять практичну реалізацію конституційних гарантій принципу верховенства права, який виявляється через особливості діяльності судової влади. Застосування права є активною формою діяльності під час розгляду справ, тому воно потребує належного методологічного

забезпечення для вироблення єдиного підходу до тлумачення спірних положень законодавства [2, с. 29-30].

Після початку повномасштабної агресії роль Верховного Суду суттєво зросла, адже він став ключовим орієнтиром не лише для судоустрою, а й для стабільності економічних відносин. В умовах війни та прогалин законодавства саме його правові позиції забезпечують єдність практики, правову визначеність і сприяють відновленню, наприклад, господарської діяльності [3, с. 168-169].

Неухильне слідування принципу правовладдя у діяльності суддівського корпусу забезпечує узгодженість і передбачуваність судової практики, що дає змогу уникати суперечливих рішень. Єдність правозастосування досягається завдяки чітким нормативним орієнтирам, обов'язковості правових висновків Верховного Суду, узагальненню практики та використанню сучасних технологій аналізу судових рішень. Водночас відступ від попередніх позицій Верховного Суду може сприяти розвитку практики за умови його обґрунтованого застосування, тоді як надмірне використання такого механізму здатне спричинити правову нестабільність. Таким чином, забезпечення сталої та єдиної практики є одним із ключових завдань Верховного Суду й важливою передумовою зміцнення його авторитету [4, с. 152-153].

У сучасних умовах Верховний Суд виконує провідну координаційну функцію в діяльності судоустрою, надаючи роз'яснення щодо здійснення правосуддя під час воєнного стану, зокрема стосовно зміни територіальної підсудності в зонах бойових дій. Водночас система правосуддя ще стикається з низкою проблем, серед яких недостатнє матеріально-технічне забезпечення судів, нерівномірне навантаження на суддів і випадки невиконання судових рішень. Додаткові складнощі виникають у сфері формування єдиних підходів до застосування норм права з метою дотримання принципу правової визначеності, адже інколи правові позиції Верховного Суду щодо подібних правовідносин відрізняються, що ускладнює роботу судів нижчих інстанцій і може впливати на стабільність правозастосування.

Водночас європейська інтеграція визначає стратегічний напрям розвитку судової влади України, яка поступово адаптується до стандартів права ЄС та поглиблює співпрацю із Судом справедливості Європейського Союзу. Уже помітні позитивні зміни у реформуванні судоустрою, однак окремі нововведення іноді не узгоджуються з попередніми трансформаціями, що свідчить про необхідність послідовної, комплексної та системної політики модернізації судоустрійної системи [5, с. 155-156].

Отже, Верховний Суд України в умовах воєнного стану виконує ключову системо-утворюючу функцію у забезпеченні єдності судової практики, виступаючи орієнтиром для судів нижчих інстанцій у ситуаціях правової

невизначеності та прогалин законодавства. Його правові позиції сприяють стабільності правозастосування, зміцненню принципу верховенства права та підтриманню довіри до судової влади навіть за надзвичайних обставин. Саме ефективність діяльності Верховного Суду в цей період визначає узгодженість судової практики та здатність правової системи адаптуватися до викликів війни.

Список використаних джерел

1. Романюк Я. Роль Верховного Суду України в забезпеченні принципу правової визначеності. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3 (4). С. 6–15.
2. Прилуцький С. В. Єдність судової влади як конституційно-правова засада правосуддя: проблеми теорії та практики. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2012. № 3. С. 23–31.
3. Хоцяновська Н. Ф., Джугля Т. С. Розвиток економічних відносин та практика верховного суду: зв'язок та взаємодія*. Юридичний вісник.* 2023. № 1 (66). С. 165-170.
4. Проскурня Т. Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики у господарському процесі. *Право і суспільство.* 2024. № 5. С. 146-153.
5. Батченко Л. В. Проблеми діяльності судів у сучасних умовах воєнного стану. *Приватне та публічне право в епоху тотальної цифровізації суспільства*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, 10 червня 2024 року, м. Миколаїв, за ред. професора О. Козаченка, доцентів О. Мусиченко, Л. Чорнозуб, Н. Сугацької. Миколаїв: Іліон, 2024. С. 153-156.

Ключові слова*: норма права, правосуддя, судові рішення, Верховний Суд, правосуддя*
Keywords: *the rule of law, justice, court decisions, Supreme Court, justice*

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Спичак Карина Андріївна

здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ КВАЛІФІКАЦІЙНО-ДИСЦИПЛІНАРНИХ КОМІСІЙ АДВОКАТУРИ У СИСТЕМІ ОРГАНІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Система кваліфікаційно-дисциплінарних комісій є однією з ключових складових забезпечення ефективного функціонування інституту адвокатури в Україні як важливого елементу правової системи демократичної держави. У сучасних умовах розвитку правової державності та інтеграції України до європейського правового простору особливого значення набуває питання забезпечення високих стандартів професійної діяльності адвокатів, гарантування їхньої незалежності та водночас ефективного контролю за дотриманням норм професійної етики. Саме кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури виступають інституційним механізмом, що поєднує ці дві важливі функції – допуск до професії та дисциплінарний контроль.

Адвокатура як самоврядний інститут функціонує на засадах незалежності від органів державної влади, що є необхідною передумовою забезпечення права на захист та справедливий суд. Водночас така незалежність потребує внутрішніх механізмів самоконтролю, які забезпечують дотримання професійних стандартів. У цьому контексті кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури відіграють роль органів адвокатського самоврядування, наділених повноваженнями щодо оцінки професійної придатності осіб, які прагнуть отримати статус адвоката, а також щодо контролю за дотриманням адвокатами правил професійної етики.

Основними засадами діяльності кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (далі – КДКА) є відкритість, гласність, законність, незалежність, об'єктивність, колегіальність прийняття рішень, їх обов'язковість, змагальність сторін у дисциплінарному провадженні, право на оскарження рішень КДКА [1].

Однією з основних функцій КДКА є здійснення допуску до адвокатської діяльності. Ця функція, відповідно до статей 8, 9 та 50 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі – Закон), реалізується через організацію та проведення кваліфікаційного іспиту з метою перевірки рівня теоретичних знань, практичних навичок та загальної професійної підготовки кандидатів [2]. Такий підхід забезпечує формування корпусу адвокатів, здатних ефективно виконувати свої професійні обов’язки та надавати якісну правничу допомогу. Важливим є те, що процедура допуску до професії має бути максимально прозорою, об’єктивною та відповідати принципам рівності та недискримінації.

Не менш важливою є дисциплінарна функція КДКА, яка, згідно зі ст. 33, 34 Закону, полягає у розгляді скарг на дії адвокатів та притягненні їх до дисциплінарної відповідальності, у разі порушення норм професійної етики або законодавства [1]. Вказана функція має подвійне значення. З одного боку, вона спрямована на захист прав клієнтів та інших учасників правовідносин від неналежних та непрофесійних дій адвокатів. З іншого

боку, вона сприяє підтриманню високого рівня довіри до адвокатури як інституту.

Конвенція про захист професії адвоката, яку підписала й Україна, вимагає, щоби дисциплінарні провадження щодо адвокатів розглядалися незалежним та неупередженим органом, своєчасно, проводилися відповідно до вимог справедливого судового розгляду згідно зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та з правом на отримання консультацій, правової допомоги та представництва адвоката за власним вибором, а будь-які дисциплінарні стягнення, що застосовуються до адвокатів, відповідали принципам законності, недискримінації та пропорційності [3].

Рішення про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності повинно базуватися на всебічному дослідженні обставин справи, аналізі доказів та врахуванні позиції самого адвоката. При цьому важливо забезпечити баланс між необхідністю притягнення до відповідальності та гарантіями незалежності адвокатської діяльності. Надмірне втручання у діяльність адвокатів може негативно вплинути на їхню незалежність, тоді як недостатній контроль може призвести до зниження якості правничої допомоги.

Особливе значення має питання співвідношення повноважень КДКА із принципом здійснення адвокатської діяльності (ч. 1 ст. 4 Закону). Незалежність адвокатури – це гарантія реалізації принципу незалежності здійснення адвокатської діяльності. У демократичному суспільстві адвокат повинен бути вільним у виборі правової позиції, засобів захисту та аргументації, однак така свобода не є абсолютною. Вона обмежується вимогами законності, добросовісності та професійної етики. Саме КДКА покликані забезпечити дотримання цих меж, не порушуючи при цьому адвокатської незалежності.

Важливим аспектом діяльності КДКА є їхня роль у формуванні та розвитку професійної етики адвокатів. Через розгляд дисциплінарних справ та прийняття відповідних рішень формуються практичні стандарти поведінки, які стають орієнтиром для всієї адвокатської спільноти. Таким чином, КДКА виконують не лише контрольну, але й виховну функцію, сприяючи підвищенню рівня професійної культури.

У сучасних умовах реформування правової системи України діяльність КДКА зазнає певних викликів. Серед них можна виділити необхідність забезпечення прозорості процедур, підвищення довіри до рішень комісій, удосконалення механізмів оскарження та забезпечення єдності практики. Важливим є також питання цифровізації діяльності комісій, що дозволяє підвищити ефективність їх роботи та забезпечити доступність інформації для зацікавлених осіб.

Необхідно також враховувати міжнародний досвід у сфері регулювання адвокатської діяльності. У більшості європейських країн функції допуску до професії та дисциплінарного контролю здійснюються органами адвокатського самоврядування, що відповідає принципам незалежності та саморегулювання. Водночас важливим є забезпечення ефективного зовнішнього контролю за дотриманням прав людини та запобігання зловживанням.

Таким чином, КДКА відіграють важливу роль у системі органів адвокатського самоврядування в Україні, забезпечуючи баланс між незалежністю професії та необхідністю контролю за її здійсненням. Їх діяльність спрямована на формування професійного корпусу адвокатів, підтримання високих стандартів правничої допомоги та захист прав громадян. Подальший розвиток цього інституту має базуватися на принципах прозорості, об'єктивності та відповідності міжнародним стандартам, що сприятиме зміцненню довіри до адвокатури та правової системи в цілому.

Список використаних джерел

1. Регламент Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури регіону. *Офіційний портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0077418-13#Text

2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. №5076-VI3. *Офіційний портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text

3. Конвенція Ради Європи про захист професії адвоката: CM(2024)191-add1final, прийнята 12 березня 2025 р. *Офіційний портал Верховної Ради України.* URL: https://unba.org.ua/news/10046-konvenciya-radi-evropi-pro-zahist-profesii-advokata-tekst-ukrains-koyu.html.

Ключові слова: *кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури, адвокатура, адвокатське самоврядування, дисциплінарна відповідальність адвоката, адвокатська етика, допуск до професії адвоката, кваліфікаційний іспит, незалежність адвоката, правнича допомога.*

Keywords: *qualification and disciplinary commission of the bar, bar, bar self-government, disciplinary liability of an attorney, bar ethics, admission to the profession of attorney, qualification exam, independence of an attorney, legal aid.*

Науковий керівник: д.ю.н., професор, Бакаянова Н.М.

Стерлєва Софія Андріївна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства

(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БАЛАНСУ МІЖ ПУБЛІЧНИМИ ТА ПРИВАТНИМИ ІНТЕРЕСАМИ

У сучасній демократичній правовій державі одним із ключових завдань публічної влади є забезпечення балансу між публічними та приватними інтересами. Публічні інтереси відображають потреби держави та суспільства в цілому, зокрема захист життя і здоров'я, безпека суспільства (ст. 3 Конституція України), захист суверенітету і територіальної цілісності України (ст. 17 Конституція України), дотримання Конституції та законів України (ст. 68 Конституція України) [1]. У той же час, приватні інтереси ототожнюються із фундаментальними правами, законними прагненнями та свободами окремої особи.

Прокуратура України, згідно зі статтею 131-1 Конституції України, посідає унікальне місце у системі стримувань і противаг. Саме вона виконує функції: як і захисту публічних інтересів держави, так і гарантування дотримання прав і свобод людини. У нашій державі прокуратура трансформується із «радянського зразка» у правоохоронний орган європейського типу. Дослідження ролі прокуратури України у забезпеченні балансу між публічними та приватними інтересами є актуальною темою в умовах трансформації законодавчого поля.

Наближення України до європейського правового простору, адаптація до стандартів ЄС та Ради Європи є складним та багатогранним процесом, що охоплює різні сфери суспільного життя. Органи прокуратури посідають чільне місце у процесі реформування системи правосуддя. Процес має як і позитивні тенденції (звуження обсягу функцій, оновлення кадрового складу, діяльність прокурорського самоврядування), так і негативні (надмірна політизація, корупційні ризики). На думку Європейського суду з прав людини, прокурори мають право на свободу думки та слова, вільне вираження своїх поглядів та переконань, але це право також є обмеженим. Працівник правоохоронних органів не повинен розкривати професійну таємницю, поширювати конфіденційну інформацію та зобов’язаний підтримувати авторитет судової влади [2]. Науковий інтерес становить межа між громадянською позицією прокурора та його службовим обов’язком. Оскільки прокуратура є частиною правосуддя, то будь-яка публічна заява прокурора сприймається суспільством як офіційна позиція держави. З однієї сторони, суспільство має право знати про хід резонансних справ, а з іншої передчасне розголошення інформації або емоційні оцінки можуть порушити презумпцію невинуватості особи. Отже, забезпечення балансу полягає у стриманості: прокурор має право на

думку, але її вираження не повинно підривати довіру до об’єктивного слідства.

У контексті практики ЄСПЛ, баланс між інтересами держави та особи досягається через принцип процесуальної рівності. Прокурор у сучасному правовому полі України має виступати не за «перемогу обвинувачення будь-якою ціною», а за встановлення істини. Це означає, що публічний інтерес (покарання винного) не може бути реалізований шляхом порушення приватного інтересу (права на справедливий суд, недоторканість приватного життя).

Подолання корупційних ризиків та політичного впливу є ключовим для гармонізації інтересів. Якщо прокуратура стає залежною від політичних груп, виникає так звана «деформація інтересів». Заміст захисту закону, вона починає захищати приватні інтереси окремих осіб при владі. Це руйнує довіру до держави та робить звичайну людину беззахисною перед «правоохоронною машиною».

Кримінальне провадження – одне з основних сфер, у яких прокуратура гарантує інституційну рівновагу. З огляду державних інтересів, прокурор підтримує публічне обвинувачення в суді, займається організацією і керівництвом досудового розслідування, вирішує відповідно до закону інші питання під час кримінального провадження (ст. 131-1 Конституції України) [1]. Він є представником інтересів держави у суді (у виключних випадках і в порядку, що визначені законом), але й водночас зобов’язаний забезпечити дотримання прав підозрюваного і обвинуваченого. Прокурор зобов’язаний надати інформацію підозрюваному, обвинуваченому про: «у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують» (ст. 42 КПК України), і поряд із цим зобов’язаний роз’яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника (ст. 20 КПК України) [4]. Приватні інтереси потерпілих і свідків є також важливими для кримінального процесу, адже ця категорія осіб відіграє ключову роль у формуванні доказової бази. Рівень довіри до прокурора впливає на об’єктивність та результативність досудового розслідування та судового розгляду, і взагалі, від рівня підтримки прокуратурою залежить рівень довіри суспільства до державних органів загалом. У контексті триваючого збройного конфлікту між Україною та Російською Федерацією, прокурор повинен застосовувати певні заходи безпеки, комплексну допомогу потерпілим і свідкам, особливо вразливим категоріям [5].

Важливим функціональним обов’язком прокуратури є представництво інтересів держави в суді у виключних випадках. Тобто, така функція реалізується у сферах, якщо порушення органами влади або навіть приватними особами може завдати шкоди публічним інтересам, для прикладу: використання бюджетних коштів, управління державною владою

чи охорона довкілля. Якщо «у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, захист цих інтересів не здійснює або здійснює неналежним чином орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу» (ст. 23, ч.3 Закону України «Про прокуратуру»), у таких випадках саме прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави [3]. Але й водночас законодавство України встановлює чіткі межі та підстави здійснення представництва, яке спрямовано на запобігання надмірному втручанню прокуратурою у приватноправові відносини. За допомогою цього, можна зберегти той баланс між необхідним захистом публічних інтересів та повагою до автономії приватних осіб.

Запровадження воєнного стану в Україні суттєво вплинуло на функціонування органів державної влади, зокрема і на прокуратуру. В умовах війни пріоритетом держави становить безпека публічних інтересів: територіальна цілісність, національна безпека та громадський порядок (введення комендантської години (Конституція України допускає можливість в умовах воєнного стану обмежувати людей окремих свобод та прав, але такі обмеження мають бути законними, обґрунтованими та відповідати міжнародним стандартам) [1]. Але й при таких умовах держава не звільнюється від обов'язку дотримуватися основоположних прав і свобод людини. У цій ситуації на прокуратуру України покладається особлива відповідальність на забезпечення балансу між посиленням захисту державних інтересів і недопущенням втручатися в приватну сферу людини.

У період воєнного стану прокуратура відіграє ключову роль у процесуальному керівництві досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, пов'язаних із посяганням на національну безпеку. За статтею 615 Кримінального Кодексу України, якщо немає доступу до електронної бази (ЄРДР), прокурор сам виносить постанову про початок розслідування. У критичних ситуаціях дозволяється спочатку оглянути місце події, а вже потім, одразу після огляду, оформити цю постанову. Таким чином, прокурор реалізує публічний інтерес у притягненні винних осіб до відповідальності, але й повинен забезпечувати дотримання процесуальних гарантій та недопущення необґрунтованого обмеження прав винного.

Отже, прокуратура України перестає бути «оком держави» (захищати інтереси держави за будь-яку ціну як в радянські часи) і набуває статусу правового арбітру. Прокурор не допускає свавілля правоохоронних органів щодо громадян, керується принципом верховенства права, де людина, її життя та здоров'я є найвищою соціальною цінністю, це і є кінцевим пунктом балансу.

Список використаних джерел

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)* від 28.06.1996, № 30, ст. 141: станом на 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 09.02.2026).
2. Коваль Т. Свобода вираження поглядів та стандарти діяльності прокурора: практика Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Т. 4, вип. 89. С. 150–153. (Право). URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/337091 (дата звернення: 09.02.2026).
3. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)* від 2015, № 2-3, ст.12: станом на 03.12.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення: 09.02.2026).
4. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ : *Відомості Верховної Ради України (ВВР)* від 2013, № № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88 : станом на 01.08.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 09.02.2026).
5. Назарук О., Крикунов О. Ефективність діяльності органів прокуратури щодо підтримки потерпілих і свідків у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2026. Т. 5, вип. 92. С. 48. (Право). URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/350852 (дата звернення: 09.02.2026).

***Ключові слова**: Прокуратура України, публічні інтереси, приватні інтереси, права людини, Конституція України, верховенство права, європейські стандарти правосуддя, воєнний стан.*

***Keywords:** Prosecutor's Office of Ukraine, public interests, private interests, human rights, Constitution of Ukraine, rule of law, European standards of justice, martial law.*

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Стефанський Михайло Андрійович
здобувач 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В ДБР

Цифрова трансформація публічного управління є одним із ключових пріоритетів розвитку сучасної держави. Органи кримінальної юстиції України не є винятком: упровадження інформаційно-телекомунікаційних систем у сферу досудового розслідування відкриває принципово нові можливості для підвищення ефективності слідчої діяльності, оптимізації документообігу та посилення прозорості кримінального провадження [1, с.179].

Одним із лідерів цього процесу в Україні є Державне бюро розслідувань (далі – ДБР) – центральний правоохоронний орган, на який покладається досудове розслідування злочинів, вчинених суддями, правоохоронцями, вищими посадовими особами держави та військовослужбовцями [2]. Цифровізація діяльності ДБР безпосередньо пов'язана з євроінтеграційними реформами та вимогами міжнародних партнерів щодо підвищення підзвітності й ефективності розслідувань.

Правову основу цифровізації досудового розслідування становлять Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), насамперед ст. 106-1, яка була введена у грудні 2021 р. і закріпила можливість ведення кримінального провадження в інформаційно-телекомунікаційній системі, та Закон України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII [2; 3]. Базовим елементом цифрової інфраструктури досудового розслідування в Україні є Єдиний реєстр досудових розслідувань (далі – ЄРДР) – електронна база даних про кримінальні правопорушення та хід досудового розслідування, з якою взаємодіють усі органи досудового розслідування, включно з ДБР. Реєстрація відомостей у ЄРДР є обов'язковою умовою початку кримінального провадження відповідно до ст. 214 КПК України.

Найбільш прогресивним кроком у цифровізації досудового розслідування в Україні стало створення та впровадження інформаційно-телекомунікаційної системи «іКейс». Система розроблялась починаючи з 2019 р. за технічної, експертної і фінансової підтримки Антикорупційної ініціативи ЄС в Україні (EUACI). Повноцінний запуск «іКейс» відбувся 16 грудня 2021 р. на підставі спільного наказу НАБУ, Офісу Генерального прокурора, Вищого антикорупційного суду та Ради суддів України від 15.12.2021 № 175/390/57/72 [4]. Хоча первинно система запроваджувалась для НАБУ та САП, досвід її функціонування має пряме значення і для ДБР, оскільки визначає загальні стандарти та напрями цифровізації досудового розслідування всіх органів слідства в Україні.

Система «іКейс» дозволяє вести кримінальне провадження повністю в електронному вигляді, замінюючи паперові матеріали та громіздкий традиційний документообіг. Її функціональні можливості охоплюють: автоматичну реєстрацію відомостей у ЄРДР та формування кримінального провадження; електронне складання та підписання процесуальних

документів; направлення клопотань до слідчого судді в режимі онлайн з автоматичним доступом підозрюваних і захисників у кабінеті електронного суду; надання доступу стороні захисту до матеріалів провадження в порядку ст. 290 КПК в електронній формі; інтеграцію з ЄРДР та системами ВАКС для оперативного обміну документами між усіма учасниками провадження [5, с.461]. За даними детективів НАБУ, до впровадження «іКейс» до 70% робочого часу детектива займала робота з паперовими документами, тоді як цифрова система радикально скоротила ці витрати [6].

У межах власної цифрової трансформації ДБР здійснило низку важливих заходів. По-перше, ДБР запровадило електронну систему моніторингу скарг і повідомлень про катування та неналежне поводження з боку правоохоронців, яка дозволяє відстежувати рух звернень у режимі реального часу, контролювати строки реагування та аналізувати системні порушення. По-друге, ДБР долучилося до оновлення державної системи звітності органів досудового розслідування, спрямованого на уніфікацію та автоматизацію збирання статистичних даних про результати розслідувань. По-третє, здійснюється поступова інтеграція ДБР до загальної інформаційно-комунікаційної інфраструктури кримінального провадження, сумісної з «іКейс» та ЄРДР [7].

Цифровізація досудового розслідування нерозривно пов'язана з проблемою електронних доказів та їхньої процесуальної допустимості. Відповідно до ст. 84, 99 КПК України, документи, у тому числі електронні, є самостійним видом доказів у кримінальному провадженні. Однак відсутність чіткої правової регламентації процедур збирання, фіксації та перевірки електронних доказів, отриманих у рамках роботи з цифровими системами, залишається суттєвою прогалиною. Зокрема, судова практика виявляє випадки, коли окремі слідчі вдаються до імітації процесу відкриття матеріалів захисту в електронному форматі, наприклад, надсилаючи скан-копії на електронну пошту адвоката замість надання повноцінного доступу в системі [1]. Такі порушення ставлять під загрозу допустимість зібраних доказів та право обвинуваченого на справедливий суд.

Незважаючи на значні здобутки, цифровізація досудового розслідування в ДБР та в Україні загалом стикається з низкою серйозних викликів. По-перше, нормативна база регулювання електронного кримінального провадження є неповною: залишаються питання щодо порядку зміни та видалення електронних записів, правового статусу електронного підпису у процесуальних документах та ін. По-друге, наявна цифрова інфраструктура не охоплює всіх учасників провадження – поряд зі слідчим та прокурором необхідно забезпечити системний електронний доступ потерпілим, свідкам та іншим суб'єктам. По-третє, суттєвою проблемою є захист персональних даних та кібербезпека – ризики несанкціонованого

доступу до матеріалів кримінальних проваджень у цифровому середовищі потребують надійних технічних та правових механізмів захисту [1].

Окремим викликом для цифровізації досудового розслідування в ДБР стало повномасштабне вторгнення Росії в Україну з 24 лютого 2022 р. Робота «іКейс» була тимчасово призупинена і відновлена 1 серпня 2022 р. У подальшому система продовжила активно розширюватися навіть в умовах воєнного стану, що свідчить про її стійкість і значимість для слідчої системи. З квітня 2025 р. ВАКС розпочав приймати через «іКейс» клопотання про продовження строків запобіжних заходів, що стало черговим кроком до повноцінного електронного судочинства. Перспективними напрямами розвитку цифровізації досудового розслідування в ДБР є: розширення системи на всіх учасників провадження; інтеграція з іноземними базами даних у рамках міжнародної правової допомоги; та впровадження елементів штучного інтелекту для аналізу великих масивів кримінальних проваджень [4; 5].

Отже, цифровізація досудового розслідування в ДБР є закономірним і невідворотним процесом, що охоплює як впровадження інформаційно-телекомунікаційних систем (ЄРДР, «іКейс»), так і розбудову власної цифрової інфраструктури ДБР. Цей процес суттєво підвищує ефективність слідчої діяльності, прозорість провадження та доступ сторони захисту до матеріалів справи. Разом із тим він потребує комплексного вдосконалення нормативної бази, посилення кіберзахисту та формування культури електронного документообігу серед усіх учасників кримінального процесу. Подальший розвиток цифрового досудового розслідування є необхідною умовою наближення України до стандартів ЄС у сфері кримінальної юстиції.

Список використаних джерел

1. Столітній А. В. Єдиний реєстр досудових розслідувань як частина інформаційно-комунікаційної системи досудового розслідування. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Т. 3. № 3. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.27

2. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 6. Ст. 55. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Ст. 106-1, 214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

4. Про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «іКейс» : наказ НАБУ, ОГП, ВАКС, Ради суддів України від 15.12.2021 № 175/390/57/72. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21

5. Черниченко І. В., Маслюк О. В. Переваги застосування «іКейс» у кримінальному провадженні України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 7. С. 460–462.
6. До впровадження іКейс 70% роботи детектива НАБУ займали папери – Христина Чайка. *Українське радіо.* URL: https://www.ukr.radio/news.html?newsID=106535
7. ДБР запровадило електронну систему моніторингу скарг і повідомлень про катування та неналежне поводження. *Радіо Свобода.* 6 березня 2025 р. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-dbr-pidrozdil-rozsliduvannia-katuvan-pravoohorontsi/33696802.html

Ключові слова: цифровізація, досудове розслідування, ДБР, Державне бюро розслідувань, іКейс, ЄРДР, електронне кримінальне провадження, електронні докази, кіберзахист, інформаційно-телекомунікаційна система.
Keywords: digitalization, pre-trial investigation, SBI, State Bureau of Investigations, eCase, URPI, electronic criminal proceedings, electronic evidence, cybersecurity, information and telecommunications system.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Судейна Олександра Валеріївна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Сучасний стан української державності визначається необхідністю одночасного вирішення двох фундаментальних завдань: подолання катастрофічних наслідків повномасштабної збройної агресії та забезпечення системної відповідності критеріям членства в Європейському Союзі. У цьому контексті реформування сектору безпеки і оборони перестає бути суто внутрішнім питанням і стає базовою передумовою для залучення міжнародних інвестицій та відновлення економічного потенціалу. Ефективна правоохоронна система є гарантом стабільності, без якої неможливе повернення вимушених мігрантів та сталий розвиток деокупованих територій. Головний вектор трансформації спрямований на остаточний відхід від репресивної моделі радянського зразка до сервісно-орієнтованої служби, де ключовим показником ефективності є рівень довіри населення та захищеність прав людини.

Основним інструментом реалізації цих змін у середньостроковій перспективі виступає комплексний стратегічний план, що охоплює період до 2027 року [1]. Цей документ визначає правоохоронну діяльність як невід'ємну частину загальної архітектури національної безпеки, наголошуючи на важливості верховенства права та операційної незалежності органів правопорядку. Перехід до нової філософії функціонування передбачає не лише зміну кадрового складу, а й докорінну перебудову інституційної культури. Повоєнне відновлення вимагає створення такого безпекового середовища, де правоохоронні органи діють як прозорі інституції з чіткими механізмами демократичного цивільного контролю та підзвітності суспільству.

Процес європейської інтеграції диктує жорсткі вимоги щодо гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу. Впровадження європейських стандартів у діяльність поліції базується на принципах законності, професіоналізму та підконтрольності громаді [4]. Особлива увага приділяється етичним аспектам служби, оскільки дотримання прав людини є не просто формальною вимогою, а основою демократичного поліцейського управління. Міжнародні стандарти вимагають повної відмови від будь-яких форм дискримінації чи приниження людської гідності під час виконання службових обов'язків, що безпосередньо впливає на легітимність державних інституцій в очах громадян [5].

Важливим викликом повоєнного періоду є впровадження механізмів перехідного правосуддя, де правоохоронна система відіграє критичну роль. Це стосується не лише фіксації тисяч воєнних злочинів, а й забезпечення правопорядку на територіях, що тривалий час перебували під окупацією. Робота в таких умовах потребує від особового складу специфічних навичок: від психологічної стійкості до здатності працювати з населенням, яке зазнало глибоких травм [2]. Спеціалізація підрозділів на розслідуванні злочинів проти миру та безпеки людства стає пріоритетом, що вимагає оновлення навчальних програм та технічного переоснащення експертних служб.

Інституційна стійкість системи неможлива без чіткого розмежування повноважень та усунення дублювання функцій між різними відомствами. Законодавче закріплення сфер відповідальності дозволяє уникнути конфліктів компетенції та підвищити ефективність використання обмежених державних ресурсів [3]. Наприклад, спеціалізація Бюро економічної безпеки на протидії фінансовим злочинам має супроводжуватися остаточним виведенням аналогічних підрозділів зі складу інших структур, що мінімізує тиск на бізнес та сприяє покращенню інвестиційного клімату. Оптимізація структури правоохоронних органів є

частиною ширшої реформи державного управління, спрямованої на створення компактного та ефективного апарату.

Одним із найпотужніших антикорупційних інструментів у межах трансформації є тотальна цифровізація. Впровадження інтегрованих систем відеонагляду, електронного документообігу та цифрових платформ для взаємодії з громадянами дозволяє мінімізувати корупційні ризики, що виникають через безпосередній контакт посадової особи та фізичної чи юридичної особи. Створення єдиних баз даних та систем предиктивної аналітики (intelligence-led policing) дає змогу правоохоронцям діяти на випередження, фокусуючись на реальних загрозах, а не на формальних показниках розкриття злочинів. Це відповідає кращим практикам держав-членів ЄС, де аналіз великих масивів даних лежить в основі стратегічного планування операцій.

Питання доброчесності та морально-етичних якостей працівників залишається центральним у порядку денному реформи. Впровадження систем моніторингу способу життя та регулярні перевірки на доброчесність мають стати нормою для всієї правоохоронної вертикалі. Це безпосередньо корелює з вимогами європейських інституцій щодо боротьби з корупцією у вищих ешелонах влади та правоохоронних органах. Зміцнення внутрішніх служб контролю та залучення громадськості до кадрових процесів забезпечує необхідний рівень прозорості, що є критичним для відновлення соціальної справедливості після завершення бойових дій.

Важливою складовою повоєнної безпекової архітектури є розвиток моделі Community Policing. Ця концепція передбачає, що поліція є частиною громади, а не зовнішнім наглядовим органом. Спільне вирішення проблем безпеки на локальному рівні дозволяє ефективно реагувати на специфічні потреби регіонів, особливо в контексті обігу нелегальної зброї та соціальної адаптації ветеранів війни. Взаємодія з ветеранською спільнотою потребує від правоохоронців особливої делікатності та знання специфіки психологічної реабілітації, щоб уникнути конфліктних ситуацій та забезпечити належний рівень правопорядку в громадах.

Отже, трансформація правоохоронної системи України є багатогранним процесом, успіх якого залежить від системності законодавчих змін, якості кадрового забезпечення та готовності інституцій до еволюційної зміни ціннісних орієнтирів. Європейська інтеграція виступає каталізатором цих змін, встановлюючи чіткі індикатори, яким має відповідати сучасна держава. Кінцевим результатом проведених реформ має стати створення дієвого механізму захисту прав людини, здатного забезпечити сталий розвиток України в умовах довгоочікуваного миру та безпеки, що базується на європейських демократичних цінностях.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11 трав. 2023 р. № 273/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text (дата звернення: 14.04.2026).
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 14.04.2026).
3. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 14.04.2026).
4. Хоркавий С. В. Європейські стандарти діяльності поліції: досвід для України. *Нове українське право*. 2024. Вип. 3. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2024.3.23
5. Європейський кодекс поліцейської етики : Рекомендація (2001) 10, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 19 верес. 2001 р. URL: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf (дата звернення: 14.04.2026).

Ключові слова: *правоохоронні органи, повоєнне відновлення, європейська інтеграція, сектор безпеки, верховенство права, Національна поліція, перехідне правосуддя, стратегічний план.*

Keywords: *law enforcement agencies, post-war recovery, European integration, security sector, rule of law, National Police, transitional justice*, strategic plan.

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Сулима Валентина Петрівна

здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДБІР КАНДИДАТУР НА ПОСАДУ СУДДІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ

Актуальність теми відбору суддів Конституційного Суду України з кожним роком лише зростає. Це питання завжди буде одним із найбільш обговорюваних в юридичній спільноті, адже саме від цих людей залежить,

як буде працювати наша Конституція. Хоча сьогодні професія юриста дуже популярна і багато молоді обирає право, ми все одно бачимо серйозну проблему, яку потрібно негайно вирішувати.

На жаль, зараз ситуація з пошуком справді чесних і професійних кадрів є критичною. Навіть досвідчені науковці такі як професор Сінькевич О.В., підкреслюють, що через зміну принципів формування органу конституційної юрисдикції існують великі сподівання на прозору процедуру відбору, результатом якої стане формування професійно потужного та неупередженого складу КСУ [1, с. 56]. Саме тому, щоб Суд був незалежним, ми маємо ще на етапі конкурсу відсіювати тих, хто не відповідає високим стандартам. Це доводить саме те, що вивчення законодавства має прикріплюватись вмінням втілення його в життя.

Ключового значення у контексті нашого дослідження набуває питання мети розгляду і дослідження цієї теми, які є нововведення в законодавстві, також проговорення теми того, як проходить відбір до Конституційного суду України, та чому зараз в його складі є тільки 12 суддів з 18 можливих.

По-перше, сучасна процедура обрання суддів КСУ побудована на засадах прозорого конкурсного відбору, що здійснюється трьома уповноваженими суб’єктами. Згідно зі ст. 148 Конституції України, право на призначення мають Президент, Верховна Рада та з’їзд суддів (по 6 суддів кожен суб’єкт відповідно), що безпосередньо забезпечують баланс впливу на Конституційний Суд [2].

Процес відбору кандидатур на посаду судді Суду розпочинається з публічного оголошення конкурсу та ретельної перевірки документів. Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України», кандидати повинні відповідати суворим цензам: вік від 40 років та щонайменше 15 років стажу у сфері права. Ці вимоги гарантують, що до складу суду потраплять лише досвідчені фахівці [3]. Проте досвід – лише один із факторів.

Визначальним етапом реформованої процедури стала діяльність Дорадчої групи експертів (ДГЕ). Як передбачено Законом України № 3277-IX від 27.07.2023, цей орган, до якого залучені міжнародні фахівці, проводить оцінювання доброчесності та професійної компетентності кандидатів [4]. Публічні співбесіди дозволяють відсіяти осіб, чия репутація або знання не відповідають високим стандартам посади.

По-друге, ключова зміна полягає у запровадженні правила вирішального голосу міжнародників: рішення групи вважається прийнятим лише за умови підтримки щонайменше двох іноземних експертів. Тепер висновок ДГЕ про невідповідність кандидата критеріям доброчесності є обов'язковим. Це означає, що особа, яка не пройшла цей фільтр, автоматично вибуває з конкурсу, а суб’єкти призначення не мають права її призначати [4].

Хоча, щодо таких нововведень існує багато суперечностей, варто зазначити, що такі вимоги є цілком виправданими та об’єктивно зумовленими, зважаючи на цінність та відповідальність роботи судді в суді такого рівня. Перевірка на доброчесність чи іспит з юриспруденції – це досить справедливі вимоги, які допомагають подолати суб’єктивізм при оцінюванні моральних якостей кандидата.

В контексті даної роботи варто також розглянути кількісний склад Конституційного Суду на сьогоднішній день. Протягом 2024 та на початку 2025 років у значної частини суддів завершилися повноваження. Оскільки суддя КСУ призначається лише на один термін без права переобрання, ці місця стали вакантними. Запровадження ДГЕ призвело до того, що значна частина кандидатів відсіюється ще на етапі перевірки доброчесності. Багато претендентів не можуть пояснити походження майна або мають сумнівну професійну репутацію.

Конкурси за квотою з’їзду суддів неодноразово завершувалися без результату, оскільки кандидати не підтверджували достатній рівень фахової компетентності. Наразі суб'єкти призначення мають негайно оголошувати нові конкурси, а чесні фахівці – не боятися перевірок, адже наразі КСУ працює фактично в режимі «виживання».

Слушною видається позиція професорки Оксани Щербанюк і асистентки кафедри процесуального права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Лаури Бзової, що зазвичай ми очікуємо від усіх суддів незалежності суджень для ухвалення неупереджених рішень, зокрема, вони не повинні бути упередженими на користь однієї зі сторін, не повинні мати особистих інтересів у справі та не повинні мати афективних зв’язків з жодною зі сторін, мати імунітет до корупції. Основне при запровадженні такого критерію добору, що судді обґрунтовуватимуть свої рішення правовими джерелами, відповідно до відповідних і належним чином поданих доказів, зважуючи аргументи сторін проти доведених фактів, використовуючи раціональні та розумні правові методи [5, с. 7].

Підсумовуючи, слід зазначити, що оновлена процедура добору суддів є не просто складним етапом перевірки кандидатів, а важливим інструментом запобігання корупції та політичному впливу. Вона спрямована на забезпечення максимальної прозорості та доброчесності, що фактично унеможливлює призначення на таку посаду за рахунок неформальних зв’язків чи неправомірних переваг. У цьому контексті вирішального значення набуває своєчасна та активна позиція суб’єктів призначення – Президента, Верховної Ради та З’їзду суддів, які повинні невідкладно оголошувати нові конкурси на вакантні посади та забезпечити належне формування складу Конституційного Суду України. Водночас важливо, щоб у цих процедурах брали участь доброчесні кандидати з бездоганною репутацією, не уникаючи передбачених перевірок, адже на сьогодні Суд

фактично функціонує в умовах кадрової нестачі. За таких обставин єдиним ефективним шляхом подолання цієї ситуації залишається неухильне дотримання нових правил відбору без зниження встановлених стандартів, доки до складу Суду не буде призначено щонайменше шість професійних і доброчесних суддів, що дозволить забезпечити його повноцінну та стабільну діяльність.

Список використаних джерел

1. Сінькевич О.В. Призначення суддів Конституційного Суду України: гендерна складова. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 27 жовт.) Чернівці, 2023. URL:https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi75/0055852.pdf#page=56
2. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: Конституція України | від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (дата звернення: 01.03.2026).
3. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: Про Конституційний Суд Укр... | від 13.07.2017 № 2136-VIII (дата звернення: 01.03.2026).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України: Закон України від 27.07.2023 № 3277-IX. URL: https://ips.ligazakon.net/document/ji09283a (дата звернення: 01.03.2026).
5. Щербанюк О. В., Бзова Л. Г. Реформування процедури добору суддів Конституційного Суду України як умова інтеграції до Європейського Союзу: контекстуальні та концептуальні міркування. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 27 жовт. 2023 р.). Чернівці, 2023. URL:shcherbanyuk_o.reformuvannya_procedury_doboru_suddiv_konstytuciynogo_sudu_ukrayiny_yak_umova_integraciyi_do_yevropeyskogo_soyuzu.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

Ключові слова: *Конституційний Суд України (КСУ), Дорадча група експертів (ДГЕ), суб'єкти призначення.*

Keywords: *Constitutional Court of Ukraine (CCU), Advisory Group of Experts (AGE), appointing authorities.*

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Суровцова Анна Євгенівна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства

(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА ВІДСУТНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ СУДДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У зв'язку із початком повномасштабного вторгнення з 24 лютого 2022 року, суттєво збільшилась кількість військових кримінальних правопорушень. Судовий розгляд зазначених проваджень завжди мав свою специфіку. До 2010 року в нашій державі діяли військові суди, які належали до загальних судів та здійснювали правосуддя у військових формуваннях України. Особливістю їх було те, що ними розглядалися справи про всі злочини, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, справи про адміністративні правопорушення військовослужбовців, справи за скаргами військовослужбовців на неправомірні дії військових службових осіб і органів військового управління, а також інші справи, пов'язані із захистом прав і свобод військовослужбовців. Функціонували військові суди гарнізонів як місцеві суди, військові суди регіонів і Військово-Морських Сил як апеляційні суди [1, с. 30]. Судді військового суду входили в штатну чисельність ЗСУ, отримували військово-юридичну освіту, мали великий стаж роботи у військових формуваннях та відрізнялися доскональним знанням військового законодавства [1, с. 32].

На основі Закону Українр «Про судоустрій і статус суддів» [2] від 7 липня 2010 року та Указу Президента України №900/2010 від 14 вересня 2010 року [3] було ліквідовано всі військові суди. Всі справи, що розглядалися цими судами надалі повинні розглядатися судами загальної юрисдикції. Про доцільність такого рішення були дискусії і того часу, а на даний момент вони набули ще більшого значення.

Військовим кримінальним правопорушенням виділений розділ XIX КК України. Відповідно ст. 401 КК України, це правопорушення проти встановленого порядку проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, військовозобов'язаними або резервістами під час зборів [4].

Військове кримінальне правопорушення, яке вчинено під час дії правового режиму воєнного стану, свідчить про його максимальний ступінь суспільної небезпеки. Вплив воєнного стану вимагає від військовослужбовців дисципліни, підпорядкованості та боєздатності держави, тому з 2022 року законодавець посилив кримінальну відповідальність за їх вчинення.

Варто відзначити, що в судах загальної юрисдикції не передбачено суддів, що спеціалізуються на розгляді військових справ. Розподіл між суддями цих справ як і всіх інших відбувається автоматизованою системою

документообігу суду. Недостача кадрів, надмірне навантаження та відсутність належної спеціалізації призводить до тривалого розгляду справ, хоча зазначені провадження мають розглядатися першочергово та оперативно. Суддя Великої Палати Верховного Суду Олег Ткачук, відзначає: «У період повномасштабної війни в державі було прийнято понад 200 тисяч нормативних актів, що регулюють питання призову, проходження військової служби, звільнення з неї та інші пов'язані аспекти, причому значна їх частина має гриф таємності, у зв'язку з чим суддя загального суду не завжди має доступ до актів, які визначають порядок дій у тих чи інших умовах бойової обстановки.» [5]. Відповідно це призводить до зниження ступеню обґрунтованості та якості судових рішень, а також ефективності судового захисту прав і свобод військовослужбовців, поряд із забезпеченням державних і суспільних інтересів у сфері оборони держави. Для того, щоб достовірно кваліфікувати військове кримінальне правопорушення та визначити вину особи, суддя повинен, окрім КК України, брати до уваги статути ЗСУ, дисциплінарні положення та накази військового командування. Також має бути врахована військова специфіка, а саме озброєння та бойова техніка, порядок користування військовим майном, порядок підлеглості, стратегія і тактика військових дій тощо [1, с. 32].

Як зазначає суддя Верховного суду у Касаційному кримінальному суді Світлана Яковлєва, у судах виникають певні складнощі під час розгляду справ про воєнні злочини, що зумовлено відносною новизною цієї категорії кримінальних правопорушень. Суддя наголосила, що самого факту участі особи у воєнних діях недостатньо – потрібно чітко встановити й конкретизувати, які саме дії вона вчинила, і лише після цього вирішувати питання про притягнення до відповідальності. Вона також звернула увагу на специфіку оцінки судом цифрових доказів, зокрема у справах, що розглядаються в порядку заочного кримінального провадження (in absentia), яке нині доволі часто застосовується судами при розгляді справ про воєнні злочини [6].

Ст. 18 Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає запровадження спеціалізації суддів з розгляду конкретних справ за рішенням зборів суддів відповідного суду, тому цілком можливим є впровадження в судах загальної юрисдикції суддів, які спеціалізуються виключно на військових провадженнях. На основі даного дослідження, такі судді повинні мати військову освіту та/або досвід військової служби, пройти спеціальну військово-юридичну підготовку організовану Національною школою суддів України спільно з військовими закладами вищої освіти. Наразі більш ніж 50 суддів та більш ніж 500 працівників апарату проходять службу в бойових підрозділах [5], тому з урахуванням цього вирішення зазначених проблем даним способом є ефективним та найбільш швидким.

Отже, проведений аналіз свідчить, що існуюча модель здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції не повною мірою відповідає сучасним викликам, зумовленим воєнним станом та специфікою військової служби. Ліквідація військових судів і передача їхньої юрисдикції загальним судам, хоча й відповідала загальній тенденції уніфікації судової системи, водночас призвела до втрати важливої спеціалізації, що особливо гостро відчувається в наш час. Визначено, що впровадження спеціалізації суддів дозволяє поєднати принципи єдності судової системи з необхідністю професійної компетентності у специфічній сфері військового права. Це сприятиме підвищенню якості правосуддя, забезпеченню єдності судової практики та зміцненню довіри до судової системи в умовах війни.

Таким чином, удосконалення механізмів судового розгляду військових кримінальних правопорушень є необхідною умовою забезпечення належного функціонування правової системи держави в умовах воєнного стану. Реалізація запропонованого підходу дозволить досягти балансу між ефективністю правосуддя, дотриманням прав людини та забезпеченням обороноздатності держави.

Список використаних джерел

1. Військова юстиція в Україні. *Головна | Лабораторія законодавчих ініціатив*. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/ali_greenpaper_militaryjustice.pdf
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII : станом на 4 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text
3. Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів : Указ Президента України від 14.09.2010 № 900/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2010#Text
4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
5. Українські суди навіть в умовах воєнного стану продовжують захищати права людей – суддя ВП ВС. *ВЕРХОВНИЙ СУД*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1936252/
6. Судді ВС розповіли про особливості розгляду воєнних злочинів. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/archive/1557457/

Ключові слова: військові кримінальні правопорушення, воєнний стан, судовий розгляд, військові суди, суди загальної юрисдикції, військовослужбовці, кримінальне провадження.
Keywords: military criminal offenses, martial law, judicial proceedings, military courts, courts of general jurisdiction, servicemen, criminal proceedings.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Уманець Богдан Сергійович
здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПЕЦІАЛІЗОВАНА АНТИКОРУПЦІЙНА ПРОКУРАТУРА В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

У період посягання на територіальну цілісність України з боку російської федерації наша держава постала перед необхідністю забезпечення як зовнішньої, так і внутрішньої безпеки. У відповідь на ці виклики було ініційовано комплекс системних реформ у сфері правоохоронної діяльності, зокрема трансформацію органів прокуратури та створення нових антикорупційних інституцій, серед яких ключове місце посідає Спеціалізована антикорупційна прокуратура та Національне антикорупційне бюро України. Зазначені органи функціонують у тісній взаємодії, що зумовлює підвищення ефективності протидії корупції та зміцнення правопорядку. Важливим етапом реалізації антикорупційних реформ став 2015 рік, який ознаменував початок якісно нового підходу до організації та діяльності відповідних інституцій.

Після набрання чинності Законом України «Про прокуратуру» від 14.10.2014, з метою забезпечення належної протидії корупції, в структурі Генеральної прокуратури України утворено Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру. З процесом її створення тісно пов’язані перспективи візової лібералізації між Україною і Європейським Союзом [1].

Реформа була спрямована на протидію корупції, вона є однією із загроз внутрішнього розвитку країни, яка виборює свою незалежність. Згідно з цими зобов’язаннями перед Європейським союзом Україна зробила великий крок у реформуванні прокуратури. У затверджених у 2014 році «Засадах державної антикорупційної політики в Україні» (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» підкреслено той факт, що саме корупція є однією з причин, що призвела до масових протестів в Україні наприкінці 2013 року – на початку 2014 року.

Важливість дієвої спеціалізації правоохоронних органів з боротьби проти корупції та стандарти функціонування таких спеціалізованих інституцій передбачені міжнародними договорами (ст. 36 Конвенції ООН проти корупції та ст. 20 Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією) та наданими Україні рекомендаціями з боку міжнародних організацій (Стамбульський план дій ОЕСР та GRECO). У результаті цього відбулось прийняття 14 жовтня 2014 року пакету антикорупційних

законодавчих актів, якими була створена нормативна база для роботи НАЗК, НАБУ та САП.

Основні функції Спеціалізованої антикорупційної прокуратури окреслені у Законі України «Про прокуратуру»: 1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування кримінальних правопорушень Національним антикорупційним бюро України; 2) підтримання публічного обвинувачення в суді у кримінальних провадженнях, що розслідувалися Національним антикорупційним бюро України; 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, а також представництво у межах компетенції інтересів держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Крім того, Спеціалізована антикорупційна прокуратура здійснює в межах своїх функцій міжнародне співробітництво [2].

Для нормального функціонування САП їх було надано більше незалежності, що відобразилося на її статусі – наразі Спеціалізована антикорупційна прокуратура є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, що є державною власністю, рахунки в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням [2]. Щоб обмежити зовнішній вплив, САП повинно мати вагомі гарантії та інструменти для забезпечення свого захисту. Заступник Генерального прокурора – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (особа, яка виконує його обов'язки) підпорядковується безпосередньо Генеральному прокурору.

Хоча Спеціалізована антикорупційна прокуратура отримала більше незалежності, все одно вона у своїй діяльності тісно пов'язана із Офісом Генерального прокурора. В той же час, у ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» зазначається, що Спеціалізована антикорупційна прокуратура розташовується у службових приміщеннях, розташованих окремо від інших службових приміщень Офісу Генерального прокурора (обласної чи окружної прокуратури). До загальної структури Спеціалізованої антикорупційної прокуратури входять центральний апарат і територіальні філії, що розташовуються в тих самих містах, в яких розташовані територіальні управління Національного антикорупційного бюро України [2]. Отже, незважаючи на формальне посилення інституційної незалежності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, її організаційна та функціональна пов'язаність з Офісом Генерального прокурора свідчить про збереження елементів централізованої моделі управління. Водночас передбачена законодавством організаційна

відокремленість та територіальна узгодженість із підрозділами НАБУ сприяють підвищенню ефективності антикорупційної діяльності.

Спеціалізована антикорупційна прокуратура здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді, зокрема у справах щодо корупції, здійснює нагляд за додержанням законності під час досудового розслідування. До функцій САП належить також ініціювання заходів щодо накладення арешту на майно, конфіскації незаконних активів і забезпечення відшкодування збитків, завданих державі внаслідок корупційних злочинів.

Варто підкреслити, що призначення прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури здійснюється керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури за результатами відкритого конкурсу, який проводить конкурсна комісія.

Отже, створення та функціонування Спеціалізованої антикорупційної прокуратури стало важливим етапом інституційного реформування прокуратури України та впровадження європейських стандартів протидії корупції. Її місце у системі органів прокуратури характеризується поєднанням відносної інституційної автономії та збереженням організаційної підпорядкованості Офісу Генерального прокурора, що відображає компроміс між незалежністю та єдністю прокурорської системи. Водночас ефективна взаємодія САП із НАБУ, наявність спеціалізованих повноважень і процедур конкурсного добору кадрів сприяють підвищенню результативності боротьби з корупцією. Подальший розвиток САП потребує зміцнення гарантій її незалежності та удосконалення механізмів взаємодії з іншими антикорупційними інституціями з урахуванням міжнародних стандартів.

Список використаних джерел

1. Історія прокуратури. Прокуратура України. Основні віхи становлення та розвитку. *Сайт Офісу Генерального прокурора.* URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/istoriya-prokuraturi
2. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 №1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18

Ключові слова: Спеціалізована антикорупційна прокуратура; САП; антикорупційна політика; прокуратура; незалежність прокуратури; Національне антикорупційне бюро України; НАБУ; протидія корупції; реформа прокуратури.

Keywords: Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office; SAPO; anti-corruption policy; prosecutor's office; prosecutorial independence; National Anti-Corruption Bureau of Ukraine; NABU; anti-corruption; prosecution reform.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Филоненко Анна Сергіївна
здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СУДОВИХ І ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Правовий режим воєнного стану, запроваджений в Україні з 24 лютого 2022 року, кардинально змінив умови функціонування судових і правоохоронних органів, поставивши перед законодавцем завдання забезпечити їхню ефективну взаємодію в умовах збройного конфлікту. Нормативну основу такої взаємодії закладено Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 №389-VIII [1], статті 16 і 18 якого визначають порядок залучення правоохоронних органів до здійснення заходів правового режиму воєнного стану та механізми їхньої взаємодії з військовим командуванням і органами державної влади. Водночас зазначений закон не містить спеціальних норм щодо процесуальної взаємодії судових і правоохоронних органів у частині розгляду кримінальних проваджень, забезпечення доступу до правосуддя на деокупованих і прифронтових територіях, а також координації при документуванні воєнних злочинів – що утворює суттєву нормативну прогалину.

Ступник М. В. [2, с. 200] виявив ключові системні проблеми міжвідомчої взаємодії правоохоронних органів в умовах воєнного стану: дублювання координаційних повноважень без чіткого розмежування компетенції між Національною поліцією, СБУ, ДБР, прокуратурою та військовою службою правопорядку; несумісність відомчих інформаційних платформ, що унеможливлює оперативний обмін даними; відомча замкненість окремих структур, яка перешкоджає формуванню єдиного слідчо-оперативного простору. Ці проблеми набувають особливої гостроти при взаємодії зазначених органів із судами: судді стикаються з неповнотою матеріалів досудових розслідувань через недостатню координацію між правоохоронними органами, а самі суди у прифронтових районах часто функціонують в умовах обмеженого кадрового та матеріально-технічного забезпечення. Усе це сукупно призводить до накопичення нерозглянутих справ і порушення розумних строків судочинства.

Окремою і найбільш складною сферою є взаємодія судових і правоохоронних органів при документуванні та розслідуванні воєнних злочинів. Бурнос О. О. [3, с. 23] наголошує, що ефективність цього процесу визначається якістю координації між слідчими Нацполіції, ДБР, прокурорами Офісу Генерального прокурора та суддями, які здійснюють судовий контроль на досудовому провадженні. Станом на початок 2024

року зареєстровано понад 110 тис. кримінальних проваджень за фактами воєнних злочинів, однак до суду скеровано лише незначну їх частку – що свідчить про системне розузгодження між можливостями правоохоронної системи з документування злочинів і пропускною спроможністю судів їх розглядати. Автор також вказує на відсутність уніфікованих стандартів взаємодії при збиранні та передачі доказів, що знижує допустимість доказової бази в судовому розгляді.

Плутицька К. М. та Рябчинський Д. А. [4, с. 110] досліджують конкретний вимір взаємодії правоохоронних органів – у сфері протидії самовільному залишенню військової частини (ст. 407 КК України), кількість проваджень за якою стрімко зростає з 2022 року. Автори встановлюють, що система взаємодії тут охоплює чотири суб'єкти: військову службу правопорядку ЗСУ, ДБР, спеціалізовану прокуратуру у сфері оборони та суди. Водночас нормативно-правова база регламентує переважно форми взаємодії між правоохоронними органами, тоді як механізм передачі матеріалів до суду та судового контролю за заходами примусу залишається недостатньо врегульованим. Це призводить до того, що частина кримінальних проваджень зупиняється на досудовій стадії через відсутність чіткого порядку взаємодії між прокурором і судом при застосуванні запобіжних заходів до військовослужбовців в умовах активних бойових дій.

Спробою оперативного врегулювання окремих аспектів взаємодії став Наказ МВС України, МОЗ України та Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 №177/450/46 [5], який затвердив порядок взаємодії між підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури при встановленні факту смерті людини в умовах воєнного стану. Цей документ є прикладом підзаконного регулювання міжвідомчої взаємодії, однак він охоплює лише один із багатьох її аспектів і наочно демонструє загальну тенденцію: більшість питань взаємодії судових і правоохоронних органів вирішується ситуативно, на рівні відомчих актів, а не системно, через оновлення КПК України чи спеціального закону. Таким чином, правове регулювання взаємодії судових і правоохоронних органів в умовах воєнного стану характеризується фрагментарністю, відомчою відокремленістю та відсутністю єдиного координаційного механізму, що вимагає розробки комплексних законодавчих змін, спрямованих на забезпечення безперервності правосуддя та ефективності досудового розслідування в умовах збройного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

2. Ступник М. В., Ступник Я. В., Фурик Б. Ю. Координація діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2026. Том 5. № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/356009.
3. Бурнос О. О. Ключові аспекти взаємодії правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2024. URL: https://policeyistika.dnuvs.ukr.education/index.php/policeyistyka/article/view/200.
4. Плутицька К. М., Рябчинський Д. А. Взаємодія правоохоронних органів у протидії самовільному залишенню військової частини або місця служби військовослужбовцем: нормативно-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Том 3. № 6. С. 110–116. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/347097.
5. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану: Наказ МВС України, МОЗ України та Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#Text.

Ключові слова: *воєнний стан, взаємодія судових органів, правоохоронні органи, координація, міжвідомча взаємодія, кримінальне провадження, воєнні злочини, документування, досудове розслідування, прокуратура, Національна поліція, ДБР, нормативна прогалина, доступ до правосуддя, правовий режим.*
Keywords: *martial law, interaction of judicial bodies, law enforcement agencies, coordination, inter-agency cooperation, criminal proceedings, war crimes, documentation, pre-trial investigation, prosecutor's office, National Police, SBI, regulatory gap, access to justice, legal regime.*

*Науковий керівник**:** к.ю.н., доцент Свида О. Г.*

Халамай Яна Станіславівна
Здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Нормативну основу участі адвоката-захисника у слідчому експерименті становлять приписи Кримінального процесуального кодексу України [1]. Стаття 240 КПК визначає слідчий експеримент як самостійну слідчу

(розшукову) дію, що проводиться з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події; допускається, якщо слідчий, прокурор переконаний, що це не загрожуватиме здоров'ю учасників. Загальні правила проведення слідчих (розшукових) дій закріплені у ст. 223 КПК, яка у ч. 6 передбачає право сторони захисту ініціювати проведення слідчої дії, в якій слідчий, прокурор відмовили, через прокурора вищого рівня або слідчого суддю. Правовий статус захисника, його права й обов'язки у провадженні визначені статтями 45–47 КПК: захисник вправі бути присутнім під час проведення допиту та інших слідчих (розшукових) дій, що проводяться за його клопотанням або за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, а з дозволу слідчого – і під час інших слідчих дій. Це означає, що правовий режим присутності захисника є диференційованим залежно від ініціатора слідчого експерименту.

Криміналістичне значення слідчого експерименту в системі доказування досліджує Стратонов В. М. [2, с. 14], встановлюючи, що слідчий експеримент посідає особливе місце серед слідчих дій, оскільки поєднує перевірочну та пізнавальну функції: з одного боку, верифікує вже отримані показання та версії сторін, з іншого – самостійно формує нові докази у вигляді результатів відтвореної події. Дослідник виокремлює такі форми слідчого експерименту: відтворення дій особи, перевірка можливості сприйняття певного факту (побачити, почути), встановлення механізму подій або послідовності дій. Для адвоката-захисника знання цієї методології є принципово важливим: участь у слідчому експерименті дозволяє не лише контролювати процесуальну чистоту його проведення, а й активно впливати на формування доказової бази – фіксуючи процесуальні порушення, заявляючи клопотання про зміну умов відтворення чи залучення спеціаліста, подаючи зауваження до протоколу відповідно до ст. 106 КПК України.

Судова практика визнання доказів недопустимими внаслідок проведення слідчого експерименту з порушенням процесуальних вимог є предметом дослідження Стародубова С. В., Д'ячкової М. О. та Сидорчука В. В. [3, с. 60]. Автори аналізують позиції судів щодо умов проведення слідчого експерименту, недотримання яких тягне за собою визнання отриманих доказів недопустимими: відсутність належного протоколу, проведення без участі понятих у випадках, де їхня присутність є обов'язковою, порушення добровільності участі особи, відтворення обстановки з суттєвими відступами від реальних умов події. Дослідники виявляють, що захисник, присутній під час слідчого експерименту, фактично відіграє роль процесуального гаранта допустимості доказів: своєчасна фіксація порушень у клопотаннях і зауваженнях до протоколу є підставою для

подальшого виключення недопустимих доказів у судовому провадженні, тоді як відсутність захисника або пасивна поведінка нерідко унеможливлюють посилання на ці порушення у майбутньому.

Специфіку слідчого експерименту як інструменту доказування під час досудового розслідування військових кримінальних правопорушень досліджує Попович М. В. [4, с. 126], аналізуючи особливості участі захисника у справах про злочини, передбачені розд. XIX КК України. Автор встановлює, що у військових провадженнях проведення слідчого експерименту ускладнюється обмеженим доступом до місця події (режимні об'єкти, зона бойових дій), засекреченістю відомостей, а також особливостями статусу учасників (військовослужбовці) та наявністю спеціальних суб'єктів провадження (командири, уповноважені органи військового управління). За таких умов захисник має не лише здійснювати загальний процесуальний контроль, а й вживати заходів для забезпечення реальної можливості проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до реальних: заявляти клопотання про виїзд на місце події, залучення фахівців у сфері військової справи та криміналістики, а також ініціювати скасування зайвих обмежень доступу через слідчого суддю.

Роль спеціальних знань у діяльності адвоката як учасника слідчих та інших процесуальних дій досліджує Саламаха В. Р. [5, с. 35], визначаючи, що ефективна участь у слідчому експерименті потребує від захисника криміналістичних, психологічних та природничо-наукових знань. Таким чином, діяльність адвоката під час проведення слідчого експерименту охоплює три взаємопов'язані функції. Перша – контрольна: перевірка дотримання вимог ст. 240 і ст. 223 КПК щодо порядку, умов і оформлення слідчої дії, реагування на порушення шляхом зауважень до протоколу та клопотань. Друга – консультаційна: роз'яснення підзахисному суті слідчого експерименту до його початку, права відмовитись від участі або зупинити його проведення, можливих наслідків різних форм поведінки під час відтворення подій. Третя – ініціативна: за умов, коли слідчий відмовляє у проведенні слідчого експерименту, захисник вправі ініціювати цю дію в інтересах підзахисного, самостійно визначаючи її мету, умови і склад учасників, в тому числі шляхом залучення спеціалістів з відповідних галузей знань. Поєднання цих трьох функцій забезпечує реалізацію принципу рівності сторін у збиранні та оцінці доказів, отриманих у ході слідчого експерименту.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

2. Стратонов В. М. Слідчий експеримент у системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2024. Вип. 1. С. 14–18.
3. Стародубов С. В., Д'ячкова М. О., Сидорчук В. В. Щодо судової практики недопустимості отриманих доказів внаслідок проведення слідчого експерименту. *Вісник ЛТЕУ.* Юридичні науки. 2023. Вип. 13. URL: https://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/1357/1279
4. Попович М. В. Слідчий експеримент як інструмент доказування під час досудового розслідування військових кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. Т. 3, № 1. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353258/339844
5. Саламаха В. Р. Спеціальні знання у діяльності адвоката. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2026. Т. 38, № 1 (Part II). С. 35–43.

Ключові слова: *слідчий експеримент, адвокат-захисник, кримінальне провадження, КПК України, допустимість доказів, криміналістичні знання, процесуальні гарантії, контрольна функція, консультаційна функція, ініціативна функція, спеціаліст, протокол слідчої дії, військові кримінальні правопорушення.*
Keywords: *investigative experiment, defence lawyer, criminal proceedings, CPC of Ukraine, admissibility of evidence, forensic knowledge, procedural guarantees, control function, advisory function, initiative function, specialist, record of investigative action, military criminal offences.*

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Свида О. Г.

Христюк Юлія Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ В РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ

Сучасний етап розвитку судової системи України характеризується активним впровадженням інформаційних технологій у сферу здійснення правосуддя. Однією з таких форм є проведення судових засідань у режимі відеоконференції, що розглядається як одна з процесуальних форм забезпечення участі сторін у судовому розгляді із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Запровадження відеоконференцзв’язку спрямоване на забезпечення доступності правосуддя, дотримання розумних строків розгляду справи та оптимізацію процесуальних витрат. Така форма здійснення правосуддя набула

особливого значення в умовах воєнного стану, пандемії та обмеження можливості фізичної присутності учасників у суді.

Нормативну основу проведення судових засідань у режимі відеоконференції в Україні становлять положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а також відповідні норми процесуального законодавства, які визначають процесуальний порядок участі учасників судового провадження у судових засіданнях із використанням технологій відеоконференцзв'язку.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» закріплює обов'язок суду забезпечити учасникам судового процесу можливість участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції в порядку, визначеному процесуальним законом [1]. Саме це свідчить про те, що дистанційна форма судового розгляду є складовою реалізації принципу доступності правосуддя та не може розглядатися як винятковий або другорядний механізм.

Так, наприклад, статтею 212 Цивільного процесуального кодексу України передбачено, що учасники справи мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції як у приміщенні іншого суду, так і поза межами суду з використанням власних технічних засобів за умови подання відповідної заяви (не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання) та за наявності технічної можливості у суду [2]. Аналогічні положення містяться і в Кримінальному процесуальному кодексі України, відповідно до статті 336 якого передбачено можливість здійснення дистанційного судового провадження у разі неможливості безпосередньої участі особи в судовому засіданні з поважних причин або з метою забезпечення безпеки учасників процесу [3]. Таким чином, законодавець визначає участь сторін у судовому засіданні в режимі відеоконференції повноцінною процесуальною формою участі у судовому розгляді

Разом з тим, застосування такої форми участі має низку особливостей, зумовлених використанням технічних засобів зв'язку, необхідністю забезпечення належної ідентифікації учасників процесу, дотриманням гарантій їхніх процесуальних прав, а також забезпеченням належної фіксації судового засідання. Це дає підстави розглядати судове засідання в режимі відеоконференції як специфічну процесуальну форму здійснення правосуддя. Водночас зазначена форма участі у судовому розгляді характеризується низкою особливостей, до яких доцільно віднести: 1) спрощення доступу осіб до суду незалежно від їхнього місцезнаходження; 2) сприяння реалізації принципу процесуальної економії шляхом зменшення витрат часу та коштів, пов'язаних із необхідністю особистої явки до суду; 3) забезпечення безперервності судового розгляду навіть в умовах надзвичайних обставин, зокрема під час дії правового режиму воєнного стану.

Попри нормативне закріплення можливості дистанційної участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції, на практиці реалізація цієї процесуальної форми супроводжується низкою проблем. Зокрема, до найбільш поширених належать нестабільність інтернет-з'єднання, технічна несправність обладнання, а також відсутність або неналежне функціонування спеціалізованого програмного забезпечення, необхідного для забезпечення належної участі учасників процесу в судовому засіданні дистанційно.

Окремої уваги потребує проблема належної ідентифікації особи, яка бере участь у судовому засіданні поза межами приміщення суду. Незважаючи на використання засобів електронної ідентифікації, зокрема кваліфікованого електронного підпису та відповідних електронних сервісів судової влади, у правозастосовній практиці виникають обґрунтовані питання щодо забезпечення належного рівня процесуальних гарантій достовірності встановлення особи учасника судового провадження. Особливої актуальності зазначена проблема набуває у кримінальному процесі, де дотримання процесуальної форми та гарантій прав учасників провадження має визначальне значення і безпосередньо впливає на забезпечення права на справедливий суд.

Науковці також звертають увагу на проблему неоднакової судової практики щодо вирішення питань про проведення судових засідань у режимі відеоконференції. Як зазначає Л. М. Токарчук, суди нерідко по-різному тлумачать підстави для задоволення або відмови у відповідних заявах, що негативно впливає на єдність судової практики та передбачуваність судових рішень [4, с. 60].

Така ситуація свідчить про наявність певних прогалин у нормативному регулюванні порядку застосування відеоконференцзв'язку в судовому процесі, а також про недостатню уніфікованість підходів до реалізації відповідних процесуальних повноважень суду. Наслідком цього є зниження рівня правової визначеності у питаннях реалізації учасниками процесу права на дистанційну участь у судовому засіданні та виникнення ризиків обмеження доступу до правосуддя.

Водночас слід зазначити, що у постанові від 10 червня 2024 р. у справі № 755/20577/21 Верховний Суд дійшов висновку, що проведення судового засідання в режимі відеоконференції не порушує права особи на справедливий суд за умови забезпечення дотримання принципів змагальності сторін, безпосередності судового розгляду та права на захист. Суд наголосив, що відмова у проведенні відеоконференції повинна бути належно мотивованою і ґрунтуватися на конкретних обставинах справи [5].

Отже, судова практика підтверджує, що участь сторони у судовому засіданні в режимі відеоконференції є допустимою та ефективною

процесуальною формою забезпечення участі сторін у здійсненні правосуддя. Водночас наявність проблем застосування цього інструменту свідчить про необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правового регулювання відповідної процедури, розвитку технічної інфраструктури судової системи та формування єдиних підходів правозастосовної практики у сфері використання технологій відеоконференцзв'язку під час здійснення правосуддя.

Список використаних джерел

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 03.04.2026).
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004р. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 03.04.2026).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 03.04.2026).
4. Токарчук Л.М. Проблематика та особливості використання відеоконференцзв'язку в цивільному судочинстві України. *Правова держава*. 2022. № 48. С. 56-65. URL: DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.48.267963
5. Постанова Верховного Суду від 10 червня 2024 року у справі № 755/20577/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 03.04.2026).

Ключові слова: *судове засідання, відеоконференція, дистанційна участь у судовому процесі, доступність правосуддя, процесуальні гарантії, судова практика, Верховний Суд, технічні проблеми, ідентифікація учасників, цифровізація правосуддя.*

Keywords: *court hearing, video conference, remote participation in the trial, accessibility of justice, procedural guarantees, case law, Supreme Court, technical problems, identification of participants, digitalization of justice.*

Науковий керівник: асист. Щербатий Р.Р.

Чурсова Таїсія Миколаївна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВЗАЄМОДІЯ ДБР З АНТИКОРУПЦІЙНИМИ ОРГАНАМИ ЄС ЯК ЕЛЕМЕНТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Актуальність теми взаємодії Державного бюро розслідувань України з антикорупційними органами Європейського Союзу зумовлена активізацією євроінтеграційних процесів України та необхідністю адаптації національної антикорупційної системи до європейських стандартів. У сучасних умовах боротьба з корупцією є одним із ключових критеріїв вступу України до ЄС, що визначає потребу в ефективній координації діяльності національних та міжнародних інституцій. Особливого значення набуває налагодження співпраці між ДБР та європейськими антикорупційними структурами, що сприяє обміну досвідом, інформацією та кращими практиками. Водночас геополітичні виклики, пов'язані з воєнним станом, підсилюють потребу у прозорості та підзвітності державних органів. Взаємодія у сфері протидії корупції стає важливим елементом забезпечення верховенства права та демократичного розвитку держави. Тому дослідження цієї проблематики є актуальним як у теоретичному, так і практичному аспектах.

В міру розвитку державних інституцій та інтеграційних процесів зростає значення ефективної антикорупційної взаємодії, виникають і розвиваються нові механізми співпраці між національними органами та структурами Європейського Союзу, що забезпечують належний рівень протидії корупції та сприяють формуванню єдиного правового простору. Коваль Є. Д. у своєму дослідженні зазначив, що антикорупційна інфраструктура України поступово трансформується відповідно до європейських стандартів, що передбачає створення ефективних механізмів взаємодії між органами влади та міжнародними партнерами [1]. Розуля Є. В. вважає, що система спеціалізованих антикорупційних органів України, до якої належить і ДБР, потребує чіткої координації та інтеграції із відповідними структурами ЄС для підвищення ефективності розслідувань та попередження корупційних правопорушень [2]. Білецький А. В. у своїй праці підкреслює важливість впровадження антикорупційних бенчмарків ЄС, що передбачають не лише внутрішні реформи, а й активну міжнародну співпрацю, зокрема через обмін інформацією та спільні розслідування [3]. Антонова Л. В. розглядає реалізацію державної антикорупційної політики як складний багаторівневий процес, що включає взаємодію з міжнародними організаціями та імплементацію європейських стандартів у діяльність національних органів [4]. Титенко О. В. зазначає, що ефективна антикорупційна політика неможлива без налагодження партнерських відносин із європейськими інституціями, що забезпечує підвищення довіри до державних органів та сприяє інтеграції України до європейського правового простору [5]. У цьому контексті взаємодія ДБР із такими органами, як Європейське бюро з боротьби з шахрайством (OLAF) та Європейська прокуратура (EPPO), має важливе значення для підвищення

ефективності розслідувань транскордонних злочинів та корупційних схем. Крім того, така співпраця сприяє впровадженню сучасних методів розслідування, цифровізації процесів та підвищенню професійного рівня працівників ДБР. Важливим аспектом є також гармонізація законодавства України з правом ЄС, що дозволяє забезпечити єдність правозастосовчої практики та підвищити ефективність боротьби з корупцією на міжнародному рівні [2].

Таким чином, взаємодія Державного бюро розслідувань України з антикорупційними органами Європейського Союзу є важливим елементом євроінтеграційного курсу держави. Вона сприяє підвищенню ефективності боротьби з корупцією, зміцненню інституційної спроможності державних органів та забезпеченню верховенства права. Запровадження європейських стандартів у діяльність ДБР дозволяє покращити якість розслідувань та забезпечити прозорість діяльності правоохоронних органів. Водночас подальший розвиток цієї взаємодії потребує вдосконалення нормативно-правової бази та посилення міжнародного співробітництва. У перспективі це сприятиме успішній інтеграції України до Європейського Союзу та зміцненню її позицій на міжнародній арені.

Список використаних джерел

1. Коваль Є. Д. Антикорупційні стратегії та інфраструктура як інструменти запобігання та мінімізації корупційних ризиків у сфері публічного управління в Україні : кваліфікаційна робота магістра. Дніпро, 2026. 116 с.
2. Зозуля Є. В. Система спеціалізованих антикорупційних органів на сучасному етапі державотворення України (правові, організаційні та функціональні аспекти взаємодії). *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління.* 2024. Вип. 1. С. 27-36.
3. Білецький А. В., Акуленко Л., Булана О. Антикорупційні бенчмарки для вступу України до ЄС : переосмислення цільових індикаторів та стратегічних пріоритетів. Київ, 2024. 46 с.
4. Мостовий В. В. Реалізація державної антикорупційної політики в контексті євроінтеграційних процесів : кваліфікаційна робота магістра. Миколаїв, 2025. 132 с.
5. Титенко О. В. Формування антикорупційної політики в Україні: досягнення та проблеми : кваліфікаційна робота магістра. Дніпро, 2026. 92 с.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань, антикорупційні органи, Європейський Союз, євроінтеграція, антикорупційна політика, міжнародна співпраця, верховенство права, гармонізація законодавства, протидія корупції, правова система України.

Keywords: State Bureau of Investigation, anti-corruption bodies, European Union, European integration, anti-corruption policy, international cooperation, rule of law, harmonization of legislation, counteraction to corruption, legal system of Ukraine.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, Кісліцина І.О.

Цапок Олеся Олегівна
здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВАКС У ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

Вищий антикорупційний суд (ВАКС) – вищий спеціалізований суд у системі судоустрою України, який здійснює правосуддя з 5 вересня 2019 р. відповідно до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» від 07.06.2018 р. №2447-VIII [1]. Його місію становить здійснення правосуддя на засадах верховенства права у кримінальних провадженнях щодо корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень, які розслідуються Національним антикорупційним бюро України (НАБУ) та підтримуються Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою (САП). Принципово важливою ознакою ВАКС є особлива процедура відбору суддів – виключно за результатами відкритого конкурсу за участі Громадської ради міжнародних експертів, що забезпечує високі стандарти доброчесності та незалежності. З початком повномасштабного вторгнення росії у лютому 2022 р. юрисдикція суду була розширена: відповідно до законодавчих змін воєнного часу ВАКС отримав повноваження розглядати адміністративні справи щодо стягнення заблокованих активів фізичних і юридичних осіб, які перебувають під санкціями [1]. Це ввело суд у принципово нову для нього сферу – реалізацію санкційного режиму та звернення в дохід держави конфіскованих активів задля відновлення країни.

У системі спеціалізованих антикорупційних органів України ВАКС виступає завершальною ланкою в ланцюгу «розслідування (НАБУ) –обвинувачення (САП) – правосуддя (ВАКС)». Панасюк О. П. [2, с. 90] здійснює комплексний правовий аналіз функціонування ключових антикорупційних органів (НАЗК, НАБУ, САП, ВАКС) і встановлює, що метою створення ВАКС було усунення багаторічної практики затягування або блокування розгляду корупційних справ у загальних судах. Попри неабияке навантаження, яке створили умови воєнного стану, суд продовжив роботу: за 2022 рік кількість осіб, яким НАБУ і САП повідомили про підозру, склала рекордні 149 осіб – більше, ніж за весь 2021 чи 2020 роки. Водночас воєнний стан поставив перед ВАКС нові виклики: порушення безпеки приміщень під час ракетних ударів, евакуація учасників провадження з прифронтових районів,

обмеження доступу до доказів на тимчасово окупованих територіях та необхідність запровадження дистанційних форм судових засідань.

Функціонування ВАКС у воєнний час обумовлює підвищені вимоги до дотримання міжнародних антикорупційних стандартів. Устич А. В. [3, с. 220] аналізує міжнародні практики та правові інструменти протидії корупційним кримінальним правопорушенням у кримінальному судочинстві та доводить, що ефективна протидія корупції можлива за умови комплексного підходу, який поєднує жорсткі заходи з превентивними механізмами та наявністю стійкої політичної волі. Дослідник наголошує на особливому значенні інституційної незалежності антикорупційних органів та невідворотності кримінальної відповідальності. З огляду на те, що ВАКС базується на Конвенції ООН проти корупції та стандартах ҐРЕКО, суд зобов'язаний дотримуватися вимог допустимості й перевірюваності доказів навіть за умов воєнного стану. Особливою проблемою є легалізація матеріалів, отриманих у зонах бойових дій, та доказів, наданих іноземними партнерами в рамках міжнародної правової допомоги.

Повномасштабне вторгнення принципово змінило суспільний вимір корупції в Україні. Красій М. О. [4, с. 169] на підставі аналізу судової практики ВАКС за 2025–2026 роки обґрунтовує, що в умовах воєнного стану корупція трансформується з управлінської девіації у фактор прямої загрози обороноздатності держави, ефективному використанню міжнародної фінансової допомоги та довірі до України як суб'єкта міжнародного права. Саме тому посилення відповідальності за корупційні діяння під час воєнного стану є виправданим: прирівнювання корупції у сфері оборони до державної зради є логічним і з кримінально-правової, і з суспільно-моральної точки зору. Серед резонансних рішень ВАКС слід відзначити: 31 жовтня 2025 р. – перший обвинувальний вирок щодо керівника центрального органу виконавчої влади (колишнього Голови ДФС Насірова); арешт мера Одеси Труханова у 2023 р.; низку проваджень щодо посадовців ЗСУ та Міноборони. Кількість вироків ВАКС у 2025 р. зросла понад 41% порівняно з попереднім роком.

На думку Скоморовського В. Б. та Ткаченко О. О. [5, с. 59], ВАКС є одним із чотирьох ключових антикорупційних органів (поряд з НАЗК, НАБУ, САП), що функціонують за чітко розмежованими функціями та в сукупності формують інтегровану модель превенції, розслідування й покарання за корупційні правопорушення. Попри формальну незалежність, ВАКС та НАБУ/САП «періодично зазнають політичного впливу з боку влади», що залишається ключовим ризиком для антикорупційної юстиції, на що вказувала й голова ВАКС Міхайленко В. у липні 2025 р. Вважаємо, що подальший розвиток інституту ВАКС в умовах тривалого воєнного стану та євроінтеграційного курсу потребує: по-перше, законодавчого врегулювання особливого порядку судочинства в умовах воєнного стану

(дистанційні засідання, спрощений порядок виклику учасників, заходи безпеки для суддів); по-друге, зміцнення санкційної юрисдикції суду та механізмів передачі конфіскованих активів на відновлення країни; по-третє, подальшої гармонізації практики ВАКС зі стандартами ЄС як передумови успішного завершення переговорів про вступ.

Список використаних джерел

1. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 07.06.2018 р. № 2447-VIII (ред. від 08.11.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text.
2. Панасюк О. П. Протидія корупції в Україні: концептуальні підходи та стратегічні пріоритети. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління.* 2025. № 3. URL: https://cuj.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/view/130.
3. Устич А. В. Міжнародні практики та правові інструменти протидії корупційним, а також пов'язаним із корупцією кримінальним правопорушенням: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2026. Том 5, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/356013.
4. Красій М. О. Диференціація відповідальності за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану крізь призму міжнародних стандартів. Наука і правоохорона. 2026. URL: https://naukaipravoohorona.navs.edu.ua/index.php/naukaipravoohorona/article/view/1997.
5. Скоморовський В. Б., Ткаченко О. О. Структура антикорупційних органів в Україні. *Legal Bulletin.* 2025. № 15. С. 58–65. URL: https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/521.

Ключові слова: *Вищий антикорупційний суд, ВАКС, антикорупційна юстиція, НАБУ, САП, НАЗК, корупційні правопорушення, воєнний стан, повномасштабне вторгнення, незалежність суду, санкційна юрисдикція, конфіскація активів, євроінтеграція, міжнародні стандарти.*

Keywords: *High Anti-Corruption Court, HACC, anti-corruption justice, NABU, SAP, NACP, corruption offenses, martial law, full-scale invasion, judicial independence, sanctions jurisdiction, asset confiscation, European integration, international standards.*

Науковий керівник: *к.ю.н., доцент Свида О. Г.*

Черевата Мирослава Сергіївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

АПЕЛЯЦІЙНИЙ ПЕРЕГЛЯД ЗА РІШЕННЯМИ МІСЦЕВИХ СУДІВ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВОЄННИМ СТАНОМ

Конституція України гарантує право на судовий захист, яке не обмежується навіть під час воєнного стану. Стаття 64 визначає перелік прав, що можуть обмежуватися, але право на оскарження судових рішень до нього не входить [1]. Апеляційний перегляд зберігає конституційну силу та дієвість незалежно від воєнної ситуації. Указ Президента та Закон України «Про правовий режим воєнного стану» підтверджують функціонування судової системи і не призупиняють апеляційне провадження [2;3].

Правове регулювання апеляційного оскарження в умовах воєнного стану ґрунтується на нормах процесуального законодавства – Цивільного процесуального кодексу, Кримінального процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України, які визначають загальний порядок перегляду рішень судів першої інстанції. Водночас у наукових дослідженнях відзначається, що діяльність апеляційних судів в умовах збройної агресії зазнала трансформації, зокрема щодо територіальної підсудності, застосування дистанційного судочинства та гнучкого підходу до процесуальних строків. При цьому гарантія права на перегляд судового рішення, закріплена статтями 55 і 64 Конституції України, зберігає свою чинність, що зумовлює необхідність забезпечення балансу між доступом до правосуддя та безпековими обмеженнями воєнного часу [1;4, с.128].

Розгляд апеляційних скарг у справах, пов'язаних із воєнним станом, має специфіку насамперед щодо процесуальних строків. В умовах збройного конфлікту запроваджено механізми гнучкого застосування та поновлення строків, з огляду на перебування учасників процесу в зоні бойових дій, евакуації чи тимчасової окупації. Специфіки набувають і підстави апеляційного оскарження, зокрема у випадках неправильного застосування судом першої інстанції норм законодавства воєнного часу або неврахування обставин, зумовлених збройною агресією.

Особливості доказування також безпосередньо впливають на якість апеляційного перегляду. Збір і збереження доказів ускладнені через знищення документів, відсутність свідків або неможливість доступу до місця подій. У зв'язку з цим зростає значення електронних доказів, дистанційних показань та матеріалів міжнародних організацій, що поступово формує нові підходи до оцінки доказів в апеляційному провадженні.

Одним із головних викликів апеляційного перегляду в умовах воєнного стану стало порушення усталеної системи територіальної юрисдикції

внаслідок окупації територій, знищення судів і переміщення суддів. Це зумовило передачу справ до інших, безпечніших судів, що спричинило труднощі з визначенням підсудності, ризики юрисдикційних конфліктів і неоднакове застосування норм права, ускладнюючи своєчасний апеляційний перегляд.

Евакуація судів і дистанційне судочинство стали необхідними, але створили нові бар'єри доступу до правосуддя: віддаленість судів від громадян, технічні проблеми, нестабільний зв'язок і складнощі з ідентифікацією учасників процесу. За цих умов апеляційні суди змушені поєднувати адаптацію до нових реалій із належним контролем за рішеннями судів першої інстанції.

Попри допустимість тимчасових обмежень прав у період воєнного стану, саме апеляційні суди виконують ключову гарантійну функцію – перевіряють пропорційність таких обмежень, їх відповідність Конституції України та міжнародним стандартам прав людини, запобігаючи свавільним порушенням.

Роль апеляційних судів у період воєнного стану полягає у перевірці обґрунтованості рішень місцевих судів та оцінці того, чи відповідає втручання у права особи принципу пропорційності й воєнній необхідності. Практика Європейського суду з прав людини залишається орієнтиром при визначенні допустимості обмежень прав, забезпечуючи узгодженість національної практики з міжнародними стандартами.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 у ред. від 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 01.03.2026 року).
2. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 *Офіційне інтернет-представництво Президента України.* URL:https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 01.03.2026).
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 у ред. від 14.05.2025. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 01.03.2026).
4. Нестерчук Л. П. Організація діяльності судів в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія: Юриспруденція. 2022. № 56. С. 127–131. URL:https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc56/27.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

***Ключові слова**:* апеляційний перегляд, воєнний стан, процесуальні гарантії, дистанційне судочинство, реформування законодавства.
Keywords: appellate review, martial law, procedural guarantees, remote court proceedings, legislation reform.

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Чурилович Марія Олегівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПІДГОТОВКА ПРОКУРОРА ДО ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ В СУДІ

Діяльність із підтримання обвинувачення від імені держави становить фундамент функціонального призначення прокуратури, що закріплено на конституційному рівні. У нормах КПК України цей інститут трактується як специфічна процесуальна форма роботи прокурора, спрямована на доведення винуватості особи перед судовим органом задля реалізації принципу невідворотності кримінального покарання [1, с. 5]. Таке визначення акцентує увагу на сутності прокурорської діяльності, кінцевою метою якої є притягнення правопорушника до відповідальності.

Згідно з роз'ясненнями Великої Палати Верховного Суду, термінологічні конструкції «публічне обвинувачення» (конституційний аспект) та «державне обвинувачення» (процесуальний аспект) є ідентичними за своєю суттю і репрезентують діяльність прокурора як представника держави [1, с. 2]. Процесуальне положення прокурора регламентовано ст. 36 КПК України, яка визначає його як повноправного суб'єкта сторони обвинувачення з широким спектром повноважень: від безпосереднього підтримання обвинувальних тез до можливості їх корегування, доповнення, повної відмови від них або ініціювання перегляду судових рішень [2, с. 21–22].

Процес підтримання обвинувачення охоплює всі стадії судового провадження. На стадії підготовчого засідання прокурор аналізує передумови для початку розгляду, наявність підстав для закриття справи або необхідність застосування забезпечувальних заходів [2, с. 156]. Безпосередньо під час розгляду справи по суті прокурор доводить зміст обвинувачення, бере участь у верифікації доказів, проводить допити та виступає з обвинувальною промовою. Примітною є правова позиція Верховного Суду від 3 квітня 2025 року, згідно з якою сам факт неоголошення тексту обвинувального акта не вважається обмеженням

прав прокурора, якщо він фактично реалізував увесь обсяг своїх процесуальних прерогатив [3, с. 2].

Окрему вагу мають механізми зміни обвинувачення (ст. 338 КПК) або відмови від обвинувачення (ст. 340 КПК). У ситуації, коли прокурор змінює обсяг обвинувачення, суд має обов'язок поінформувати потерпілу сторону про можливість наполягати на первинній редакції обвинувачення [4, с. 1]. Якщо ж прокурор повністю відмовляється від підтримання обвинувачення, це право переходить до потерпілого, внаслідок чого справа трансформується у формат приватного обвинувачення [2, с. 3].

Рогатюк І. В. наголошує на важливості підготовки прокурора, яка полягає у глибокій систематизації відомостей, отриманих з матеріалів справи. Це передбачає розробку стратегії допитів, планування кроків щодо перевірки доказової бази та формування тактичної моделі поведінки в суді для підтвердження версії слідства [5, с. 87–98].

Аналізуючи академічні дискусії, варто зауважити, що відсутність єдиного, законодавчо детермінованого алгоритму підтримання публічного обвинувачення створює певні труднощі в практичній діяльності, оскільки кожен кримінальний кейс має специфічні риси. З огляду на те, що ця діяльність є інтелектуально місткою та багатокомпонентною, доцільно виокремити логічну послідовність її етапів. Уваги заслуговує думка А. В. Плюскви, який пропонує виділяти шість етапів підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді [6, с. 333]. Розвиваючи його думку, можна описати наступні етапи в межах функції підтримання прокурором публічного обвинувачення.

Первинний етап – досудова підготовка. Він базується на критичному аналізі матеріалів справи та розробці стратегічного плану. Такий план є допоміжним робочим документом, де систематизуються докази, зібрані на етапі слідства. Хоча він не має статусу офіційного процесуального документа, його використання дозволяє впорядкувати роботу, особливо в межах групи прокурорів.

Другий етап – це сам початок судового процесу. Тут прокурор фокусується на розв'язанні процедурних питань, поданні заяв та клопотань, необхідних для переходу до розгляду справи по суті.

Третій етап передбачає підтримання обвинувачення. Прокурор розкриває суспільну небезпеку вчиненого діяння, окреслює ключові аргументи, дає правову кваліфікацію та зачитує обвинувальний акт, забезпечуючи розуміння позиції всіма учасниками та судом.

Четвертий етап – безпосередньо доказова діяльність. Прокурор пропонує та обґрунтовує черговість дослідження матеріалів, він предявляє документи, речові докази, експертні висновки, а також організовує виклик осіб для надання свідчень, що підтверджують обставини злочину.

П’ятий етап – судові дебати. Це фаза активної полеміки із стороною захисту, де прокурор резюмує результати дослідження доказів, надає їм підсумкову оцінку та висловляє свою думку щодо міри покарання.
Фінальний етап – ревізія та контроль. Після проголошення вироку прокурор перевіряє його на відповідність критеріям законності та справедливості, за потреби ініціює апеляційне оскарження та відстежує реальне виконання судового рішення [6, с. 333].
Отже, попри індивідуальність кожної справи, запропонований структурний підхід сприяє оптимізації професійної діяльності прокурорів, дозволяючи раціонально розподіляти ресурси та забезпечувати високу якість підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді.

Список використаних джерел

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2019 року у справі № 357/2053/16-к (провадження № 13-14кс19). URL: https://bl.od.court.gov.ua/sud1506/pres-centr/news/744407/
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (зі змінами і доповненнями*). Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
3. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 3 квітня 2025 року у справі № 545/4271/21. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_03_04_2025_roku_u_spravi_545_4271_21/
4. Ухвала Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Обов’язок роз’яснити потерпілому право підтримувати обвинувачення в раніше пред’явленому обсязі після його зміни прокурором КПК України покладає на суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1747046/
5. Рогатюк І.В. Підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді: процесуальна тактика в нестандартних умовах. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2017. № 1. С. 87–98
6. Плюсква А. В. Етапи підтримання публічного обвинувачення в суді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2025. Випуск 90, частина 4. С. 329–334.

Ключові слова: прокурор, публічне обвинувачення, судовий розгляд, підготовка прокурора, кримінальне провадження, доказування, процесуальні повноваження, підтримання обвинувачення.
Keywords: prosecutor, public prosecution, court proceedings, prosecutor preparation, criminal proceedings, evidence presentation, procedural powers, indictment support.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Чурилович Марія Олегівна
здобувачка 1-го курсу факультет прокуратура та слідство
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ

Прокуратура України є самостійним конституційним органом, що здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Конституційне реформування 2016 р. суттєво змінило конституційно-правовий статус прокуратури [1]. Щодо системи принципів діяльності прокуратури, то вона закріплена у статті 3 Закону, та є правовим фундаментом усієї прокурорської діяльності, відображає євроінтеграційний вектор реформування цього органу.

Стаття 3 Закону України «Про прокуратуру» містить вичерпний перелік засад, на яких ґрунтується діяльність прокуратури: верховенство права та визнання людини найвищою соціальною цінністю; законність, справедливість, неупередженість та об'єктивність; територіальність; презумпція невинуватості; незалежність прокурорів; політична нейтральність прокуратури; недопустимість незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади; повага до незалежності суддів; прозорість діяльності прокуратури; неухильне дотримання вимог професійної етики та поведінки [1].

Принцип верховенства права посідає перше місце у системі засад і має для прокурорської діяльності особливе, принципове значення. Він означає підпорядкованість усієї прокурорської діяльності праву в його широкому, а не суто формальному розумінні – праву, що ґрунтується на ідеях справедливості, свободи та рівності. Конституційний Суд України у Рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 сформулював ключову правову позицію: «верховенство права – це панування права в суспільстві; верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності» [2]. Для прокурора це означає, що формально законне рішення, яке, однак, суперечить ідеям справедливості або непропорційно обмежує права особи, не відповідає вимогам принципу верховенства права. Таке розуміння кардинально відрізняє сучасну модель прокуратури від радянської, де принцип законності зводився до суворого дотримання букви закону.

Принцип законності та невіддільно пов'язані з ним засади справедливості, неупередженості й об'єктивності утворюють практичний каркас повсякденної прокурорської діяльності. Органи прокуратури зобов'язані здійснювати свої повноваження виключно в межах, визначених Конституцією та законами України. Вимога справедливості та об'єктивності виключає прийняття процесуальних рішень під впливом приватних міркувань, тиску чи упереджень, водночас зобов'язуючи прокурора враховувати всі обставини справи в їх сукупності – як ті, що свідчать проти підозрюваного, так і ті, що можуть слугувати на його користь. Принцип неупередженості має безпосередній зв'язок з інститутом відводу прокурора від участі у справі – якщо існують обставини, що ставлять під сумнів його об'єктивність, прокурор зобов'язаний заявити самовідвід або підлягає відводу за клопотанням сторін. Ці засади формують образ прокурора не як одностороннього обвинувача, а як «слуги правосуддя», відповідального перед суспільством за якість і справедливість кримінального переслідування.

Принцип незалежності прокурорів, закріплений у статтях 3 і 16 Закону, є центральним у системі засад діяльності прокуратури. Здійснюючи свої функції, прокурор незалежний від будь-якого незаконного впливу, тиску та втручання і керується виключно Конституцією та законами України. Система гарантій незалежності охоплює: особливий порядок призначення і звільнення прокурора з посади; підвищений рівень матеріального та соціального забезпечення; заборону незаконного впливу на прокурора та встановлення за це юридичної відповідальності; функціонування органів прокурорського самоврядування – Ради прокурорів та Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, які є інституційними гарантами незалежності від виконавчої влади. Як зазначає Бойко П., «реальна незалежність прокуратури є передумовою її ефективності та суспільної довіри до неї, а ключовим критерієм відповідності органу прокуратури стандартам Ради Європи слугує забезпечення її деполітизованості» [3, с. 163]. Водночас Кучерявий П. звертає увагу, що «незважаючи на формальне обмеження повноважень прокуратури, на практиці політичний тиск на неї зберігався, а проблеми із забезпеченням реальної незалежності прокурорів від внутрішнього адміністративного впливу залишаються досі актуальними» [4, с. 96]. Тобто принцип незалежності є не лише законодавчою нормою, а й постійним завданням для правозастосовної практики та інституційного розвитку.

Принцип політичної нейтральності прокуратури є логічним продовженням принципу незалежності і передбачає заборону для прокурорів бути членами політичних партій чи рухів, брати участь у їхній діяльності або використовувати прокурорські повноваження у будь-яких політичних цілях. Вимога щодо несумісності посади прокурора з членством у політичних

партіях закріплена у статті 18 Закону і є однією з ключових відмінностей від радянської моделі, де прокурор був органічно включений у систему партійного контролю. На міжнародному рівні Рекомендація Rec(2000)19 підкреслює, що посадові особи служби публічного обвинувачення в демократичних державах «не можуть бути ні членами політичних партій, ні активно займатися політикою» [5].

Принцип презумпції невинуватості у системі принципів прокуратури має самостійне функціональне значення, відмінне від його змісту у кримінальному процесі. Для прокурора цей принцип означає не лише заборону публічно заявляти про вину особи до набрання обвинувальним вироком законної сили, а й зобов'язання будувати свою процесуальну діяльність як таку, що спрямована на встановлення істини, а не виключно на обвинувачення. Конституційне закріплення презумпції невинуватості (стаття 62 Конституції України) та міжнародні стандарти у цій сфері вимагають від прокурора збирати й подавати до суду докази як обвинувачення, так і виправдання, своєчасно повідомляти про встановлені в ході розслідування обставини, що можуть свідчити на користь підозрюваного [6]. Порушення принципу презумпції невинуватості прокурором є підставою як для дисциплінарної відповідальності, так і для оскарження відповідних процесуальних рішень.

Принцип прозорості діяльності прокуратури та принцип недопустимості незаконного втручання в діяльність органів влади відображають конституційний принцип поділу влади та підзвітності публічних органів суспільству. Відповідно до статті 6 Закону, Генеральний прокурор зобов'язаний щорічно подавати до Верховної Ради України звіт про діяльність прокуратури, що включає статистичні й аналітичні дані, а обласні та окружні прокурори – регулярно інформувати громадськість щодо результатів роботи. Прозорість є не лише правовою вимогою, а й інструментом формування суспільної довіри до прокуратури, яка, будучи позбавленою механізмів прямої демократичної легітимації, набуває свій авторитет насамперед через відкритість та якість правозастосування. Принцип недопустимості втручання, своєю чергою, є конституційною гарантією від перетворення прокуратури на інструмент «вибіркового правосуддя» або переслідування опонентів влади – загроза, яка є актуальною в умовах будь-якої транзитної демократії.

Аналіз системи принципів діяльності прокуратури, закріпленої у Законі 2014 р., дозволяє зробити такі висновки. По-перше, ця система є комплексною і охоплює як загальноправові засади (верховенство права, законність), так і спеціальні принципи, притаманні лише прокурорській діяльності (незалежність, політична нейтральність, недопустимість втручання). По-друге, зазначена система стала результатом цілеспрямованого реформування прокуратури відповідно до стандартів

Ради Європи, передусім Рекомендації Rec(2000)19, яка визначила прокуратуру як орган, що діє «в інтересах суспільства», а не виключно в інтересах держави. По-третє, між формально закріпленими принципами та практикою їх реалізації залишається певний розрив, насамперед у частині забезпечення реальної незалежності прокурорів та їхньої деполітизованості. Подолання цього розриву є пріоритетним завданням на шляху формування ефективної та суспільно-довіреної прокуратури в умовах євроінтеграції та відбудови України.

Список використаних джерел

1. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18
2. Рішення Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04
3. Бойко П. Європейські стандарти забезпечення принципу незалежності прокуратури. *Актуальні проблеми правознавства.* 2023. № 4. С. 163–168. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1513
4. Кучерявий П. Правові основи діяльності прокуратури в Україні: історичний вимір. *Актуальні проблеми правознавства.* 2024. № 3. С. 92–97. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1934
5. Рекомендація Rec(2000)19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя від 06.10.2000. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

Ключові слова: *прокуратура, принципи діяльності, верховенство права, незалежність прокурорів, законність, політична нейтральність, презумпція невинуватості, прозорість, реформування прокуратури, євроінтеграція.*
Keywords: *prosecutor's office, principles of activity, rule of law, independence of prosecutors, legality, political neutrality, presumption of innocence, transparency, reform of the prosecution, European integration.*

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М. О.

Шавуль Дарина Сергіївна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ:

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Цифровізація адвокатської діяльності в Україні є однією з ключових тенденцій розвитку сучасної правової системи. У контексті трансформації механізмів здійснення правосуддя та впровадження електронного судочинства цифровізація виступає важливим чинником модернізації професійної діяльності адвоката як інституту правничої допомоги.

В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій та глобальної диджиталізації суспільства, адвокатура не може залишатися осторонь цих процесів. Особливої актуальності ця тема набуває в контексті воєнного стану, коли дистанційна взаємодія та електронні сервіси стали необхідністю для забезпечення безперервності правової допомоги. Водночас впровадження цифрових інструментів породжує нові виклики, пов'язані із захистом даних, кібербезпекою та нормативним регулюванням. Саме тому дослідження сучасного стану та перспектив розвитку цифровізації адвокатської діяльності є надзвичайно важливим як з теоретичного, так і з практичного погляду.

Нормативною основою цифровізації адвокатської діяльності в Україні виступають положення процесуального законодавства та Закон України «Про судоустрій і статус суддів», якими передбачено функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, що забезпечує можливість подання процесуальних документів в електронній формі, участі у судових засіданнях у режимі відеоконференції та використання електронних засобів комунікації під час здійснення професійної діяльності адвоката. Крім того, у профільному Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено професійні права адвоката, серед яких, право на застосування технічних засобів [1].

Як слушно зауважують О.О. Храпенко та В.О. Сперанський, «цифрова трансформація відкриває нові та унікальні можливості для системи правосуддя...». Також науковці зазначають, що використання цифрових технологій створює можливості для поступового переходу від традиційного паперового документообігу до електронної взаємодії, а також забезпечує проведення ділових зустрічей і переговорів у дистанційному форматі незалежно від територіальної віддаленості учасників, навіть за умови їх перебування на різних континентах. Зазначене істотно оптимізує часові та фінансові витрати учасників правовідносин, оскільки відпадає необхідність у здійсненні поїздок до судових установ чи інших органів [2, с.459].

Відтак, впровадження цифрових інструментів, на наше переконання, сприяє оптимізації процесуальної взаємодії учасників судового провадження, скороченню часових витрат та підвищенню доступності правосуддя, що безпосередньо впливає і на зміст професійної діяльності адвоката.

Водночас, на думку І.І. Комарницької, цифровізація професійної діяльності адвоката передбачає інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій у всі аспекти юридичної практики, включаючи ведення справ, комунікацію з клієнтами та участь у судових процесах [3, с.244]. Такий підхід вочевидь дозволяє розглядати цифровізацію адвокатської діяльності не лише як використання окремих електронних сервісів, а як комплексний процес трансформації організаційних форм здійснення адвокатської практики.

Крім того, дослідниця підкреслює, що використання електронних платформ, систем управління документами та онлайн-консультацій значно оптимізує робочі процеси адвоката, забезпечуючи оперативність та ефективність надання правової допомоги. Також, дослідниця у своєму дослідженні зазначила, що цифрові інструменти сприяють формуванню нової моделі адвокатської діяльності, орієнтованої на швидкість, мобільність та доступність [3, с. 244].

Досліджуючи проблемні питання адвокатської діяльності, О.О. Гайдучок звертає увагу на те, що цифровізація адвокатської діяльності стала відповіддю на виклики воєнного часу, зокрема обмеження фізичного доступу до судів та необхідність забезпечення дистанційного правосуддя [4, с. 221]. Зазначимо, що у цьому контексті особливого значення набуває функціонування підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, зокрема підсистеми «Електронний суд», що забезпечує можливість подання процесуальних документів в електронній формі та участі адвокатів у судових засіданнях дистанційно за допомогою захищеного відеоконференцзв’язку з судом.

Крім того, у науковій літературі підкреслюється на важливості електронного судочинства як ключового елементу цифрової трансформації правової системи, а також розглядаються проблеми функціонування електронного суду, серед яких технічні збої, недостатній рівень цифрової грамотності учасників процесу та недосконаліть нормативного регулювання. Водночас, на думку О.О. Гайдучка, подальший розвиток електронних сервісів є необхідною умовою для забезпечення ефективного правосуддя в сучасних умовах [4, с. 221].

На нашу думку, цифровізація адвокатської діяльності є не просто технічним оновленням, а важливою складовою модернізації механізму забезпечення права особи на професійну правничу допомогу. Особливо це стало очевидним в період воєнного стану, коли фізичний доступ до судів став обмежений через загрози обстрілів, розташування суду в наближеності до зони бойових дій, потреба у правничій допомозі лише зростала. Цифрові інструменти, зокрема електронне судочинство, хмарні платформи, онлайн-консультації, дозволили адвокатам продовжувати роботу навіть в екстремальних умовах, а клієнтам – отримувати захист та представництво незалежно від місця перебування.

Разом із тим вважаємо, що цифровізація виступає позитивним явищем лише за умови належного нормативного регулювання та забезпечення кібербезпеки, зокрема захисту адвокатської таємниці як одного з базових принципів здійснення адвокатської діяльності. Відтак, підтримуємо курс на цифрову трансформацію інституту адвокатури як стратегічно важливий напрям, водночас зазначимо, що це потребує системного законодавчого регулювання.

Таким чином, сучасний стан цифровізації адвокатської діяльності в Україні характеризується активним впровадженням інформаційних технологій та електронних сервісів у сферу здійснення професійної правничої допомоги. Основними напрямами розвитку є електронне судочинство, використання хмарних технологій та цифрових платформ для комунікації з клієнтами. Водночас існують проблеми, пов'язані з технічним забезпеченням, кібербезпекою та нормативним регулюванням відповідних процесів. Перспективи розвитку цифровізації адвокатури пов'язані з удосконаленням законодавства та підвищенням рівня цифрової грамотності у діяльності органів адвокатського самоврядування та практиці надання правничої допомоги.

Список використаних джерел

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text
2. Храпенко О.О., Сперанський В.О. Цифрова трансформація системи правосуддя, правоохоронних органів та адвокатури України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 12. С. 458–461. URL: http://lsej.org.ua/12_2023/114.pdf
3. Комарницька І.І. Цифровізація та інформаційні технології у професійній діяльності адвоката в сучасних умовах. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 6. С. 243–247. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/316974
4. Гайдучок О.О. Цифровізація адвокатської діяльності як відповідь на воєнні виклики: проблеми електронного судочинства, використання цифрових доказів та забезпечення кібербезпеки. *Модернізація законодавства України в період воєнних викликів: проблематика та перспективи* : збір. тез міжн. наук.-прак. конф. (28 жовт. 2025р.). С. 220–223.

Ключові слова: *адвокат, адвокатська діяльність, цифровізація, електронне судочинство, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС), правнича допомога, кібербезпека, адвокатська таємниця.*

Keywords: *advocate, advocacy activity, digitalization, e-justice, Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS), professional legal assistance, cybersecurity, attorney-client privilege.*

Науковий керівник: асист. Щербатий Р.Р.

Шарко Світлана Василівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ДЕРЖАВНИМ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Питання забезпечення військової дисципліни та належного виконання службових обов'язків військовослужбовцями є критично важливим у сучасних умовах воєнного стану в Україні. Одним із найбільш поширених військових кримінальних правопорушень є самовільне залишення військової частини. Державне бюро розслідувань виконує ключову роль у розслідуванні таких діянь, забезпечуючи дотримання законності та оперативності розслідування під час збройної агресії. У цих умовах виникають специфічні проблеми: визначення суб'єкта правопорушення, встановлення характеру діяння, документування доказів та правильна правова кваліфікація.

Згідно з статтею 401 Розділу XIX Кримінального кодексу України до військових кримінальних правопорушень відносяться передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів [1]. Особливістю даних протиправних діянь є те, що військові кримінальні правопорушення завдають шкоди основам функціонування військової організації, формують відчуття безкарності та знижують рівень довіри, що негативно впливає на виконання бойових завдань і обороноздатність держави. Порушення службової дисципліни, самовільне залишення військової частини, а також недбале ставлення до військового майна є прикладами таких діянь, які можуть спричинити суттєві втрати та послаблення боєздатності війська [2, с. 517].

Державне бюро розслідувань здійснює досудове розслідування військових кримінальних правопорушень, крім розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрати документів чи матеріалів, що містять такі відомості(ст.422 КК України), адже згідно з

статтею 1 Закону України «Про Державне бюро розслідування» Державне бюро розслідувань є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції [3]. Згідно з статтею 5 вищезазначеного закону, Державне бюро розслідувань вирішує завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування: 1) злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої – третьої категорій посад державної служби, суддями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України; 2) злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; 3) злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України [3].

Державне бюро розслідувань посідає важливе місце у системі правоохоронних органів України, виконуючи функцію забезпечення принципу верховенства права шляхом виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, учинених високопосадовцями, працівниками правоохоронних органів і військовослужбовцями. Особливість його діяльності полягає у здійсненні досудового розслідування злочинів, які можуть істотно впливати на ефективність функціонування державних інституцій, рівень суспільної довіри до влади та стан національної безпеки [4, с.660]. В умовах воєнного стану роль ДБР суттєво посилюється і набуває стратегічного значення, оскільки ефективне притягнення осіб, що вчиняють протиправні діяння до відповідальності за військові кримінальні правопорушення, прояви корупції безпосередньо впливають на стан національної безпеки та стабільність функціонування держави [4, с.660]. Військові кримінальні правопорушення безпосередньо впливають на боєздатність Збройних Сил України, рівень військової дисципліни та морально-психологічний стан особового складу, що, у свою чергу, позначається на ефективності оборонних заходів.

Кримінальні правопорушення, спрямовані проти встановленого порядку проходження військової служби, зокрема самовільне залишення військової частини, належать до найбільш поширених діянь, розслідування яких у

період воєнного стану здійснюється Державним бюро розслідувань. Значне зростання кількості кримінальних правопорушень проти порядку проходження військової служби у 2022–2026 роках є об'єктивним наслідком тривалої збройної агресії проти України, мобілізації та підвищеного психологічного навантаження на військовослужбовців. Зокрема, самовільне залишення військової частини набуває поширеного характеру, що зумовлює потребу у комплексному реагуванні з боку держави на дані протиправні діяння [5, с.540].

Особливості розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану зумовлені низкою факторів. По-перше, складністю ретельного збору доказів, що пов'язано з веденням активних бойових дій, переміщенням військових підрозділів та обмеженим доступом до місця події. По-друге, необхідністю оперативного реагування, оскільки тривала відсутність військовослужбовця може створювати загрозу ефективному та плановому виконанню бойових завдань. По-третє, важливістю встановлення суб'єктивної сторони правопорушення, зокрема доведення відсутності поважних причин нез'явлення на службу. Водночас, важливим чинником є також перевантаженість слідчих органів, які фізично не встигають опрацьовувати всі матеріали у встановлені строки [5,с. 540]. Ефективна протидія таким протиправним діянням як самовільне залишення військової частини або місця служби, з боку ДБР вимагає не лише посилення контролю за дотриманням обов'язків та притягненням до відповідальності, а й удосконалення умов проходження військової служби, забезпечення психологічної підтримки та розвитку правозастосовної практики, адже лише системний підхід дозволить знизити рівень вчинення військових кримінальних правопорушень та зміцнити дисципліну у Збройних Силах України.

Отже, розслідування самовільного залишення військової частини Державним бюро розслідувань в умовах воєнного стану характеризується підвищеною складністю та потребує врахування як норм кримінального законодавства, так і особливостей військової служби. Ефективність такого розслідування залежить від оперативності дій слідчих, належного забезпечення доказової бази, правильної правової кваліфікації та тісної взаємодії з військовими органами. Вдосконалення правозастосовної практики, а також створення належних умов проходження служби та забезпечення психологічної підтримки військовослужбовців є важливими чинниками зниження рівня таких правопорушень і зміцнення обороноздатності держави.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст.ст. 401,407.

2. Коломієць Н. В. Запобігання вчиненню військових кримінальних правопорушень (в контексті ст. 402, 407, 408 КК України)/ Н. В. Коломієць, С. В. Сосєдка. *Аналітичне-порівняльне правознавство*/ редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Бєлов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2024. №4. С. 515-519. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/311242/302473
3. Про Державне бюро розслідувань Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. Ст.ст.1, 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text
4. Кропивницький О. М. Роль і місце Державного бюро розслідувань в системі суб'єктів запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 1. С. 659-662. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/153.
5. Бабенко А. М., Денисова А. В., Резніченко Г. С., Дарій С. В., Матвєєвський О. В. Державне бюро розслідувань у запобіганні кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану: виклики та шляхи вдосконалення. *Актуальні питання юридичної науки.* 2024. № 5. С. 535–543. URL: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.78

Ключові слова: Державне бюро розслідувань, Кримінальний кодекс України, військові кримінальні правопорушення, самовільне залишення військової частини, воєнний стан.
Keywords: State Bureau of Investigation, Criminal Code of Ukraine, military criminal offenses, unauthorized abandonment of a military unit, martial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, Кісліцина І.О.

Шевченко Анна Андріївна
здобувачка 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Після деокупації тимчасово окупованих територій України одним із першочергових завдань держави стало відновлення роботи судової системи, оскільки реалізація права на справедливий суд є базовою складовою правової держави. Згідно із заявами Верховного Суду, більшість судів на звільнених територіях поступово поновлюють свою роботу, проте ситуація на кожній території потребує індивідуального підходу [1]. У ряді випадків робота судів була фактично неможливою через руйнування будівель, відсутність зв'язку, відтік кадрів і небезпеку для життя працівників. Наприклад, будівлю Харківського апеляційного суду було

серйозно пошкоджено внаслідок обстрілів, тому установу тимчасово перенесли до міста Валки [6].

У процесі деокупації Харківської області було відновлено діяльність Лозівського міськрайонного суду, а також повернуто підсудність до Близнюківського та Сахновщинського судів, які раніше були переведені до інших регіонів через бойові дії [5]. У Херсонській області, після звільнення територій у листопаді 2022 року, питання відновлення судочинства залишалося складним через масштабні руйнування, постійні обстріли та нестачу персоналу. Голова Вищої ради правосуддя наголошував на необхідності створення умов безпеки для суддів, працівників апаратів і учасників процесів, зокрема через облаштування укриттів, стабілізацію енергопостачання та інтернет-зв'язку [7]. Лише після цього у червні 2023 року почалося поступове повернення судів до роботи в Херсоні та районах області.

На Донеччині й Луганщині ситуація ще складніша: через активні бойові дії суди або взагалі не можуть функціонувати, або підсудність їхніх справ залишається переданою до інших регіонів. Проте в разі стабілізації ситуації, як і на Харківщині, Верховний Суд оперативно повертає підсудність звільненим судовим установам. У багатьох випадках суди, що тривалий час працювали на базі інших областей, мають поступово повертатися до своїх адміністративних округів. Це супроводжується перевіркою приміщень на мінну небезпеку, відновленням архівів, перевезенням обладнання, організацією охорони. Повернення судової інфраструктури вимагає не тільки фізичних ресурсів, а й політичної волі та тісної міжвідомчої взаємодії.

Паралельно з відновленням установ триває робота над кадровим забезпеченням. Кабінет Міністрів України у травні 2023 року затвердив механізм формування резерву працівників державної служби для роботи на деокупованих територіях, що включає й судову систему. У цей резерв можуть входити як досвідчені фахівці, так і ветерани війни чи внутрішньо переміщені особи, здатні забезпечити роботу судових органів одразу після стабілізації ситуації. Окрім цього, у низці звільнених регіонів активно триває робота щодо повернення суддів, які були переведені у відрядження: для цього Вища рада правосуддя розробляє поетапні графіки ротації суддів на деокуповані території.

Особливе значення має технічне забезпечення судів. Багато приміщень зазнали руйнувань і потребують ремонту або повної реконструкції. Наприклад, Данія погодилась фінансувати відбудову Харківського апеляційного суду [4]. У Херсоні ж почалася поетапна реконструкція будівлі апеляційного суду завдяки допомозі донорів, а працівники тимчасово використовували приміщення інших установ [7]. Також в окремих судах вдалось відновити роботу лише завдяки мобільному генераторному

обладнанню та допомозі міжнародних партнерів, які надали комп'ютерну техніку та цифрову документацію.

Не менш важливим є питання доступу громадян до суду. Після звільнення територій мешканці часто потребують вирішення базових правових питань – встановлення фактів народження чи смерті, оформлення спадщини, оскарження дій місцевих органів тощо. Як зазначив голова Верховного Суду, навантаження на суди в деокупованих районах є суттєвим, проте інтерес до захисту своїх прав у людей залишається стабільним [1]. До остаточного відновлення роботи судів мешканці можуть звертатися до установ у суміжних регіонах – наприклад, жителі Херсонщини до судів Одещини, а Харківщини – до Полтавської чи Сумської областей.

У контексті відновлення судової системи особливу увагу також приділяють процесам комунікації між судами, місцевими органами влади та громадянами. У звільнених громадах часто виникає дефіцит інформації про місцезнаходження, графік роботи та повноваження оновлених судів. Для цього Державна судова адміністрація розробила інформаційні буклети, запускає мобільні точки доступу до правосуддя та оновлює онлайн-карти судової мережі, аби громадяни могли оперативно знайти потрібну установу. Такі ініціативи мають на меті не лише інформування, а й відновлення довіри до системи правосуддя.

Ще однією важливою складовою є фіксація злочинів, скоєних на тимчасово окупованих територіях. Після деокупації до судів надходять численні позови щодо визнання незаконними дій окупаційної адміністрації, встановлення фактів зникнення осіб, тортур, пошкодження майна тощо. Задокументовані злочини в подальшому розглядаються не лише на національному рівні, але й можуть стати частиною доказової бази для міжнародних судів. Саме на судах першої інстанції лежить завдання об'єктивного і процесуально правильного розгляду таких справ, що потребує високого рівня професійної підготовки суддів.

Значну роль у відновленні повноцінної діяльності судової системи відіграє міжнародна технічна допомога. Ряд міжнародних організацій – зокрема ПРООН, USAID, ОБСЄ – реалізують проєкти щодо підтримки судів у прифронтових та деокупованих регіонах. Це включає постачання оргтехніки, створення електронних архівів, навчання персоналу, а також фінансування ремонтів. Завдяки таким ініціативам вдалося оперативно запустити роботу кількох судів у Харківській та Херсонській областях у 2023 році.

Окремої уваги потребує питання соціального захисту суддів та працівників апаратів, які працюють у зонах підвищеної небезпеки. Для таких осіб передбачаються надбавки до заробітної плати, можливість психологічної реабілітації, забезпечення страхування життя та здоров'я. Крім того, у законодавстві обговорюється механізм переведення судді у разі

погіршення безпекової ситуації без втрати повноважень і стажу. Такі кроки є необхідними для підтримки фахівців, які виконують правосуддя в умовах надзвичайної складності.

Додатковим інструментом забезпечення доступу громадян до правосуддя стала система електронного суду, яка дозволяє подавати документи, заяви, отримувати рішення та брати участь у засіданнях дистанційно. Цей підхід особливо ефективний у регіонах, де зруйнована інфраструктура або триває загроза ракетних ударів [3]. Міністерство юстиції разом із Державною судовою адміністрацією продовжують розширення цифрової інфраструктури судів, а також тестують інструменти відеозв'язку для учасників процесу з прифронтових громад.

Процес відновлення правосуддя на деокупованих територіях координується трьома ключовими органами: Верховним Судом, Вищою радою правосуддя (далі – ВРП) та Державною судовою адміністрацією (далі – ДСА). Верховний Суд забезпечує методичне керівництво, ВРП ухвалює рішення про відрядження суддів та повернення підсудності, а ДСА відповідає за логістику, обладнання, фінансування ремонтів та забезпечення матеріально-технічної бази [2]. Спільно ці органи реалізують стратегію поступового, безпечного та юридично виваженого повернення правосуддя в деокуповані громади.

Таким чином, судова влада в Україні демонструє гнучкість і стійкість у воєнний час. Показовим прикладом є ситуація в Херсоні, де попри обстріли й руйнування вже впродовж перших місяців після звільнення відновлювалися окремі процесуальні дії, а згодом і повноцінна робота судів. Відновлення функціонування судової системи на звільнених територіях – це не лише юридична процедура, а й підтвердження повернення держави як гаранта правопорядку, законності та захисту прав громадян.

Список використаних джерел

1. Верховний Суд. Функціонування судів в умовах війни: інтерв'ю голови ВС С. Кравченка. URL: https://pravo.ua/funktsionuvannia-sudiv-v-umovakh-viiny-vidkryte-interv-iu-holovy-vs-stanislava-kravchenka
2. Державна судова адміністрація України. Про заходи з відновлення правосуддя. URL: https://court.gov.ua/press/news/1376652/
3. Курінний Є.В., Колпаков В.К., Євтушенко Д.С. Електронне правосуддя в умовах воєнного стану: нормативно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 9. С. 426-429. URL: https://lsej.org.ua/9_2025/92.pdf

4. Суспільне. Данія допоможе відновити Харківський апеляційний суд. URL: https://suspilne.media/kharkiv/328348-dania-dopomoze-vidnoviti-harkivskij-apelacijnij-sud/
5. Суспільне. Лозівський суд відновив роботу на Харківщині. URL: https://suspilne.media/kharkiv/283833-lozivskij-sud-vidnovit-robotu-na-harkivsini-z-26-veresna/
6. Суспільне. Харківський апеляційний суд відновив роботу у Валках. URL: https://suspilne.media/kharkiv/264517-harkivskij-apelacijnij-sud-vidnovit-robotu-u-valkah-z-8-serpna/
7. Юридична практика. ВРП прагне забезпечити роботу судів на деокупованих територіях Херсонщини. URL: https://pravo.ua/vrp-prahne-zabezpechyty-robotu-sudiv-na-deokupovanykh-terytoriiakh-khersonshchyny//

Ключові слова: *правосуддя, деокупація, судова система, підсудність, судова реформа.*
Keywords: *justice, de-occupation, judicial system, jurisdiction, judicial reform.*

Науковий керівник: *к.ю.н., доцент Свида О. Г.*

Штейнмахер Михайло Людвігович
здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ СИСТЕМИ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Тема організаційних основ системи прокуратури України набуває особливої значущості в умовах трансформації національної правової системи та впровадження європейських стандартів функціонування органів правосуддя. Сучасні виклики, зокрема пов’язані з воєнним станом, зростанням навантаження на правоохоронні органи та необхідністю забезпечення ефективної координації їх діяльності, зумовлюють потребу в удосконаленні структури прокуратури, механізмів управління та розподілу повноважень. Водночас підвищення вимог до незалежності, професійності та підзвітності прокурорів актуалізує питання належного організаційного забезпечення функціонування цієї інституції. За таких умов наукове дослідження організаційних засад системи прокуратури України є необхідним для формування ефективної моделі її розвитку та зміцнення ролі в системі кримінальної юстиції.

Організація діяльності – це сукупність методів та необхідних заходів, які спрямовані на підвищення ефективності діяльності та функціонального

виконання своїх обов'язків, в нашому випадку – обов'язків, покладених на прокуратуру.

Саме через те, що прокуратура є невід'ємним елементом механізму державної влади, що забезпечує базові потреби суспільства, такі як: верховенство права, законність, захист прав і свобод людини, а також справедливість.

Організаційні основи діяльності прокуратури України визначаються Конституцією України [1] та Законом України «Про прокуратуру» [2]. Саме ці документи закріплюють структуру, принципи діяльності та повноваження органів прокуратури.

Насамперед, зазначимо, що прокуратура України – це єдина централізована система органів, що здійснює встановлені законом функції з метою захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави. Вона не належить безпосередньо до жодної з гілок влади, займаючи особливе, самостійне місце в системі стримувань і противаг.

Конституція України – основний закон, що має найвищу юридичну силу, і саме він у статті 131-1 визначає основні функції прокуратури: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Ще одна функція прокуратури закріплена у п. 9 перехідних положень Конституції України: прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов’язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій [1].

Принципи діяльності прокуратури чітко зазначені у статті 3 Закону України «Про прокуратуру», в саме:

1) верховенства права та визнання людини, її життя і здоров’я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю;

2) законності, справедливості, неупередженості та об’єктивності;

3) територіальності;

4) презумпції невинуватості;

5) незалежності прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов’язків;

6) політичної нейтральності прокуратури;

7) недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади;
8) поваги до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом;
9) прозорості діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання;
10) неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки [2]. Саме завдяки цим принципам, діяльність прокуратури залишається ефективною в будь-яких умовах, в будь-який час.

Розглядаючи організаційні основи системи прокуратури, варто окреслити, з чого складається ця система. Стаття 7 Закону України «Про прокуратуру» визначає, що систему прокуратури України становлять: 1) Офіс Генерального прокурора; 2) обласні прокуратури; 3) окружні прокуратури; 4) Спеціалізована антикорупційна прокуратура [2]. Крім того, наказом Генерального прокурора можуть бути створені спеціалізовані прокуратури.

Отже, організаційні основи системи прокуратури України становлять цілісну нормативно визначену модель функціонування цього інституту, що базується на принципах централізації, законності, незалежності та ефективної ієрархічної побудови. Закріплення структури, функцій і принципів діяльності прокуратури на рівні Конституції України та профільного законодавства забезпечує стабільність її функціонування та належну реалізацію покладених завдань. Водночас сучасні виклики та трансформаційні процеси в державі обумовлюють необхідність подальшого вдосконалення організаційних механізмів діяльності прокуратури, зокрема в частині оптимізації управління, підвищення ефективності координації та зміцнення гарантій незалежності прокурорів. Це, у свою чергу, сприятиме підвищенню результативності діяльності прокуратури та зміцненню її ролі в системі кримінальної юстиції України.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 10.04.2026).
2. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text

Ключові слова: прокуратура України, організаційні основи, система прокуратури, принципи діяльності прокуратури, функції прокуратури, структура прокуратури, кримінальна юстиція, незалежність прокурора, законність, реформування прокуратури.
Keywords: Prosecutor's Office of Ukraine, organizational foundations, prosecution system, principles of prosecution activity, functions of the prosecutor's office, structure of the prosecution system, criminal justice system, prosecutor's independence, legality, prosecution reform.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кісліцина І.О.

Шевчук Марія Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРІВ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Сучасна архітектура правосуддя в Україні перебуває у стані фундаментальної перебудови, що зумовлено безпрецедентною кількістю воєнних злочинів, зареєстрованих з початку повномасштабного вторгнення.

Згідно з дослідженням Української Гельсінської спілки з прав людини, станом на кінець січня 2026 року в Україні зафіксовано 212 947 воєнних злочинів, скоєних росією під час війни проти України [1].

Ця цифра свідчить про системний характер воєнної агресії та колосальне навантаження на систему кримінальної юстиції. У цьому контексті діяльність прокурора виходить за межі суто процесуального керівництва досудовим розслідуванням, трансформуючись у комплексну функцію захисту та підтримки потерпілих, які є найбільш вразливою ланкою кримінального процесу.

Актуальність дослідження особливостей діяльності прокурорів у цій сфері підкріплюється динамікою зростання кількості проваджень. Кожен такий випадок – це не просто статистична одиниця, а конкретна людина або група людей, чиї права були грубо порушені. Реалізація процесуальних прав потерпілих у таких умовах вимагає від прокурора переходу від моделі «державного обвинувача» до моделі «координатора справедливості», де інтереси жертви ставляться у центр правової процедури.

Реалізація прав потерпілих у справах про воєнні злочини (насамперед за статтею 438 Кримінального кодексу України [2]) має свою специфіку, пов'язану з високим рівнем психологічної травматизації учасників, складністю збору доказів на окупованих територіях та необхідністю застосування міжнародних стандартів гуманітарного права. Діяльність

прокурора у цьому контексті є фундаментом для майбутнього відновлення справедливості.

Протягом останніх років законодавство України, в тому числі відомчі акти Офісу Генерального прокурора, зазнали суттєвих змін, спрямованих на посилення ролі потерпілого. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) гарантує потерпілим комплексний набір прав, проте їх реальна реалізація значною мірою залежить від активної позиції прокурора.

Прокурор не просто формально роз'яснює ці права, а забезпечує їх виконання через нові інституційні механізми. Зокрема, у випадках розслідування жорстокого поводження з цивільним населенням, прокурори сприяють активній участі потерпілих у судових засіданнях, що підтверджується передачею до суду у 2024 році обвинувальних актів щодо трьох обвинувачених, де потерпілі були залучені на всіх етапах провадження [3].

Щоб краще зрозуміти особливість їх діяльності звернемось до науково-практичного дискурсу. Українська наукова спільнота активно реагує на потреби практики, формуючи теоретичне підґрунтя для діяльності прокурорів.

Д. І. Клепка та О. В. Новіков у своїй праці «Питання забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів» наголошують на критичній необхідності переходу від ретрибутивної системи до потерпіло-орієнтованої. Вони стверджують, що справедливе покарання злочинця має обов'язково враховувати потребу у відновленні порушених прав жертви. Автори виділяють п'ять ключових аспектів такого підходу: інформування, всебічна підтримка, відшкодування шкоди, участь у прийнятті рішень та справедливе покарання з урахуванням інтересів жертви [4, с. 261].

М. І. Хавронюк у своїх роботах 2024 року, підготовлених за сприяння ОБСЄ, аналізує захист прав потерпілих у контексті судової реформи та розробки проєкту нового Кримінального кодексу України. Він акцентує увагу на тому, що в умовах війни доступ до правосуддя має бути максимально спрощеним, а захист прав людини – безумовним пріоритетом діяльності всіх органів юстиції [5].

Одним із найбільш значущих кроків у реалізації процесуальних прав потерпілих стало створення у квітні 2023 року спеціалізованого підрозділу в Офісі Генерального прокурора – Координаційного центру підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів [6]. Ця інституція була заснована за підтримки міжнародних партнерів, зокрема Консультативної місії ЄС, що підкреслює відповідність українських реформ європейським стандартам правосуддя.

Діяльність прокурора в межах взаємодії з цим Центром базується на принципах людиноцентричності та запобігання вторинній віктимізації. Координаційний центр виконує роль сполучної ланки між правоохоронною системою та соціальними службами, забезпечуючи потерпілим доступ до психологічної, медичної та юридичної допомоги. Для прокурора це означає можливість зосередитися на зборі доказів, маючи впевненість, що потерпілий отримує необхідний супровід і не відмовиться від співпраці через психологічне виснаження.

Прокурори, згідно з новими стандартами, повинні не лише роз’яснювати права, а й активно направляти потерпілих до Центру для отримання комплексного супроводу. Це особливо важливо у справах про сексуальне насильство, пов’язане з конфліктом, де рівень травматизації є критичним, а ризик вторинної віктимізації під час допитів – надзвичайно високим [7].

У справах про воєнні злочини, де обвинувачені часто залишаються на окупованих територіях або в РФ, існує реальний ризик помсти потерпілим чи їхнім родичам.

Прокурори використовують такі заходи:

– дистанційне свідчення. Стаття 336 КПК дозволяє проводити допити через відеозв’язок, що особливо актуально для біженців;

зміна ідентичності. У суді потерпілий може свідчити зі зміненим голосом або закритим обличчям, перебуваючи у спеціально обладнаному приміщенні.;

– обмеження доступу до даних. Прокурори клопочуть про закриті судові засідання, особливо у справах про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, для захисту приватності жертви.

Яскравим прикладом ефективної роботи є справа Валерія, мешканця Херсонської області, який зазнав катувань під час окупації. Завдяки системній роботі прокурорів та координаторів підтримки, Валерій зміг не лише надати детальні свідчення, а й ідентифікувати конкретних російських військових та їхніх поплічників-колаборантів. Прокурори забезпечили йому юридичний супровід та психологічну підтримку, що дозволило зафіксувати злочин та підготувати справу до розгляду in absentia [8].

Отже, аналіз сучасної практики та наукових джерел дозволяє стверджувати, що Україна демонструє значний прогрес у реалізації прав потерпілих від воєнних злочинів. Створення спеціалізованої інфраструктури (Координаційного центру) та зміна філософії діяльності прокурора з «обвинувальної» на «людиноцентричну» є правильним кроком.

Список використаних джерел

1. 140 воєнних злочинів щодня: чому Україна не встигає притягати до відповідальності злочинців? URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/140voiennykh-zlochyniv-shchodnia-chomu-ukrai na-ne-vstyhaie-prytiahaty-dovidpovidalnosti-zlochyntsiv/ (дата звернення: 08.04.2026)
2. Кримінальний кодекс України. Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 08.04.2026)
3. Участь потерпілих при розгляді справи у суді: досвід проваджень щодо воєнних злочинів. URL: https://ulag.org.ua/uk/articles-andpublications/victim-participation-war-crimes-cases-analysis/ (дата звернення: 08.04.2026)
4. Клепка Д. І., Новіков Д. І. Питання забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2024. № 31 (1). С. 253–263. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.20
5. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. Київ : Компанія ВАІТЕ. 2024. 494 с.
6. До роботи Координаційного центру підтримки потерпілих і свідків воєнних злочинів широко залучатиметься громадянське суспільство, це надважливо. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/do-roboti-koordinaciinogocentru-pidtrimki-poterpilix-i-svi dkiv-vojennix-zlociniv-siroko-

zalucatimetsyagromadyanske-suspilstvo-ce-nadvazlivo (дата звернення: 08.04.2026)

7. Про затвердження Положення про Координаційний центр підтримки потерпілих і свідків (на правах самостійного управління) Офісу Генерального прокурора. URL: https://ips.ligazakon.net/document/GP25027 (дата звернення: 08.04.2026)

8. Батурін О. Готові свідчити: як працює захист потерпілих і свідків під час війни. 2025. URL: https://investigator.org.ua/ua/war/279946/ (дата звернення: 08.04.2026)

Ключові слова: *воєнні злочини, права потерпілих, діяльність прокурора, кримінальний процес, досудове розслідування, захист прав людини, людиноцентричний підхід.*

Keywords: *war crimes, victims' rights, prosecutor's activity, criminal procedure, pre-trial investigation, human rights protection, human-centered approach.*

Науковий керівник: професор кафедри, PhD, Костенко С.К.

Шовак Єлизавета Віталіївна

здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В МЕХАНІЗМІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Функціонування механізму державної влади передбачає узгоджену діяльність органів публічної влади, кожен із яких виконує визначені Конституцією та законами України завдання у відповідній сфері державного управління. Особливе місце в цій системі займають правоохоронні органи спеціального призначення, діяльність яких спрямована на забезпечення державної безпеки, захист суверенітету та територіальної цілісності України.

Служба безпеки України (далі – СБУ, Служба) посідає особливе місце в системі органів державної влади як спеціалізований правоохоронний орган, що забезпечує державну безпеку в умовах численних внутрішніх і зовнішніх викликів. З початком повномасштабного збройного вторгнення росії у лютому 2022 року функціональне навантаження СБУ істотно трансформувалося: поряд із традиційними функціями контррозвідки та боротьби з тероризмом. Крім того, Служба активно залучається до участі у бойових та спеціальних операціях, захисту критичної інфраструктури та протидії інформаційним операціям противника.

Як зауважують Ю.В. Гаруст та В.С. Степановський, структура правового статусу СБУ включає структурно-організаційний, функціонально-цільовий, компетенційний блоки, підконтрольність, відповідальність правоохоронного органу та гарантії його діяльності [1, с. 124].

Правову основу діяльності СБУ становлять Конституція України, Закон України «Про Службу безпеки України» № 2229-XII від 25.03.1992 (далі – Закон), Закон України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21.06.2018, а також Закони України «Про державну таємницю», «Про боротьбу з тероризмом», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про оперативно-розшукову діяльність» [2; 3].

Слід зазначити, що Основний Закон, Конституція України [3] не містить спеціальної норми, присвяченої безпосередньому визначенню правового статусу СБУ, на відміну від Верховної Ради, Президента чи Кабінету Міністрів. Натомість Закон «Про СБУ» визначає її як державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку України і є підпорядкованим Президентові України та підзвітним Верховній Раді.

У системі органів публічної влади СБУ займає особливе місце, яке виходить за межі класичної доктрини поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, оскільки за своєю природою СБУ є органом виконавчої влади спеціального призначення, що водночас виконує правоохоронні, розвідувальні та оперативно-розшукові функції безпекового характеру.

Наукова дискусія щодо точного місця СБУ в механізмі державної влади обумовлена значимістю завдань, покладених на СБУ як правоохоронного органу спеціального призначення, зумовлює посилений механізм її підзвітності та підконтрольності [1, с. 124] та, на нашу думку, виступає гарантією запобігання надмірній концентрації повноважень у межах однієї гілки державної влади, забезпечуючи реалізацію принципу взаємного стримування суб’єктів владних повноважень.

Відповідно до ст. 2 Закону, СБУ здійснює захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб. Ключовими напрямами діяльності СБУ є: контррозвідка; захист державної таємниці; боротьба з тероризмом (СБУ є головним органом у загальнодержавній системі протидії тероризму); оперативно-розшукова діяльність; кібербезпека; захист критичної інфраструктури [2].

В умовах збройної агресії Росії до цих напрямів додалась безпосередня участь у бойових і спеціальних операціях у взаємодії зі Збройними Силами України [4, с. 299], що, безумовно, додатково посилює участь СБУ у реалізації заходів оборонного характеру та забезпеченні стійкості функціонування державних інституцій.

Водночас діяльність СБУ в механізмі державної влади залишається предметом обґрунтованої критики. Правозахисні організації вказують на зафіксовані випадки порушення прав людини під час обшуків та затримань, функціонування неофіційних місць утримання під вартою, а також надмірний

обсяг повноважень в умовах воєнного стану. Крім того, незважаючи на реформу, за СБУ зберігаються окремі невластиві функції, що перекриваються з повноваженнями Державного бюро розслідувань та Національної поліції. Подолання цих проблем через законодавче вдосконалення та посилення незалежного контролю є необхідною умовою для перетворення СБУ на ефективний і підзвітний орган у механізмі правової демократичної держави.

Отже, СБУ відіграє ключову роль у механізмі державної влади як спеціалізований орган, що забезпечує державну безпеку в широкому спектрі сфер – від контррозвідки до кібербезпеки та участі в бойових операціях. Її місце в системі органів влади визначається подвійною підзвітністю Президентові та Верховній Раді, що забезпечує відносний баланс між ефективністю та підконтрольністю. Реформа 2023 р. наблизила СБУ до стандартів демократичних спецслужб, відокремивши слідчі функції від оперативних. Подальше вдосконалення законодавства, посилення парламентського та громадського контролю і неухильне дотримання прав людини є ключовими умовами ефективного функціонування СБУ в механізмі правової держави.

Список використаних джерел

1. Гаруст Ю. В., Степановський В. С. Адміністративно-правовий статус Служби безпеки України як суб’єкта забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2019. № 1 (26). С. 123-127. URL: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(26).24.

2. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII (у редакції від 01.10.2023 р.). Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 382. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4761

4. Степановський В. С. Діяльність Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 3. С. 298–302. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.54

Ключові слова: *Служба безпеки України, механізм державної влади, правоохоронний орган, державна безпека, контррозвідка, реформа СБУ, парламентський контроль, підзвітність, євроінтеграція.*

Keywords: *Security Service of Ukraine, mechanism of state power, law enforcement body, state security, counterintelligence, SBU reform, parliamentary control, accountability, European integration.*

Науковий керівник: асист. Щербатий Р.Р.

Уманець Діана Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВИЛА ВИСТУПУ АДВОКАТА У СУДІ, МЕТОДИКА АНАЛІЗУ СПРАВИ ТА СУДОВИЙ ДРЕС-КОД ЯК СКЛАДОВІ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Ефективний виступ адвоката у суді є однією з основних гарантій реалізації права особи на справедливий судовий розгляд і професійний правовий захист. У сучасному змагальному процесі саме якість судової промови, логічність аргументації, переконливість доказів та культура поведінки адвоката безпосередньо впливають на результат справи. Водночас зовнішній вигляд адвоката формує первинне враження, підкреслює авторитет професії та сприяє встановленню довіри з боку суду.

Актуальність теми зумовлена зростанням ролі адвокатури у правовій системі України, посиленням стандартів судового представництва та необхідністю формування єдиних вимог до професійної поведінки адвоката у суді.

Метою тез є комплексний аналіз правил судового виступу адвоката, визначення методики аналізу справи, формування алгоритму підготовки до судових дебатів та окреслення вимог до судового дрес-коду.

Якісний виступ адвоката неможливий без глибокого та системного аналізу матеріалів справи. Аналіз справи є фундаментом формування правової позиції та стратегії захисту. Він включає послідовні етапи опрацювання фактичних обставин, правових норм та доказової бази [1].

Першим етапом є з’ясування фактичної сторони справи. Адвокат має детально вивчити всі обставини події, встановити хронологію, визначити дії кожного учасника та їх правові наслідки. Важливо відокремити юридично значущі факти від другорядної інформації.

Другим етапом є правова кваліфікація. Адвокат співвідносить встановлені факти з нормами матеріального та процесуального права, визначає правову природу правовідносин, формулює правову позицію та встановлює можливі ризики для клієнта.

Третім етапом є аналіз доказів. Адвокат оцінює їх допустимість, належність, достовірність і достатність. Особливу увагу слід приділяти суперечностям у матеріалах справи, прогалинам доказової бази та можливостям їх використання на користь клієнта.

Четвертим етапом є прогнозування позиції опонента та реакції суду. Адвокат повинен передбачити можливі контраргументи, підготувати відповіді та заздалегідь сформувати альтернативні лінії захисту.

Завершальним етапом є формування чіткої та логічної стратегії судового виступу, яка забезпечує послідовне, переконливе та аргументоване подання правової позиції.

Оптимальним є використання короткого алгоритму дій:

1. Вивчити матеріали справи.
2. Визначити ключові правові позиції.
3. Відібрати основні докази.
4. Побудувати логічну структуру промови.
5. Сформулювати основні тези.
6. Підготувати відповіді на запитання.
7. Відпрацювати промову усно [2].

Судова промова адвоката повинна бути чіткою, логічною та структурованою. Вона складається зі вступу, основної частини та висновків. У вступі окреслюється предмет спору та формулюється мета виступу. Основна частина містить аналіз доказів, юридичні аргументи та правову оцінку обставин справи. У висновках формулюється чітке прохання до суду. Особливу увагу слід приділяти мовній структурі виступу. Рекомендовано використовувати короткі, прості та чіткі речення. Оптимально, щоб одне речення не перевищувало восьми слів. Такий підхід забезпечує зрозумілість викладу, покращує сприйняття інформації та підвищує рівень концентрації суду. Короткі речення сприяють логічній структуризації думок, зменшують ризик двозначного тлумачення та підсилюють переконливість промови. Судова мова має бути грамотною, стриманою та професійною. Не допускається використання просторіч, емоційно забарвлених висловів, образ чи тиску на суд. Аргументація повинна ґрунтуватися виключно на фактах, нормах права та судовій практиці.

Поведінка адвоката у суді повинна відповідати принципам поваги, коректності та стриманості. Адвокат зобов’язаний дотримуватися процесуальної дисципліни, етичних норм та правил судового етикету[4]. Контроль емоцій, толерантність до опонентів та вміння вести конструктивний діалог сприяють формуванню позитивного професійного іміджу.

Зовнішній вигляд адвоката є важливим елементом професійної культури. Він має відповідати діловому стилю, принципам стриманості та охайності. Для чоловіків рекомендовані класичні костюми темних або нейтральних кольорів, світлі сорочки, стримані краватки та закрите класичне взуття. Недопустимими є джинси, спортивний одяг, яскраві аксесуари, футболки та кросівки. Для жінок рекомендовані ділові костюми, сукні або спідниці класичного крою, блузи стриманих кольорів та закрите взуття на помірних

підборах. Не допускаються відверті фасони, короткі спідниці, глибокі вирізи, надмірний макіяж, масивні прикраси та яскраві кольори. Загальними вимогами є охайність, стриманість та відповідність офіційно-діловому стилю.

Окрему увагу слід приділяти візуальному контакту під час судового виступу. Адвокат повинен дивитися судді в очі, а не зачитувати промову з аркуша, адже живе спілкування значно краще сприймається та викликає довіру. Саме перше враження, яке формується в перші хвилини виступу, часто впливає на загальне ставлення суду до позиції сторони. Упевнений погляд, спокійна манера мовлення та відкрита поза створюють образ компетентного і підготовленого фахівця. Це допомагає зосередити увагу суду на ключових аргументах, підсилює переконливість промови та сприяє ефективній комунікації в судовому процесі].

Таким чином, ефективний виступ адвоката у суді має велике значення для захисту прав та інтересів людини. Від того, наскільки добре адвокат підготувався, проаналізував справу та вибудував свою промову, часто залежить результат судового розгляду. Тому важливо не лише знати закон, а й уміти чітко, логічно та переконливо донести свою позицію до суду. Якісний аналіз матеріалів справи дозволяє адвокату правильно оцінити ситуацію, визначити головні аргументи та побудувати ефективну стратегію захисту. Чіткий план підготовки допомагає уникнути помилок, не пропустити важливі деталі та впевнено почуватися під час виступу. Використання коротких і зрозумілих речень робить промову доступною для сприйняття та полегшує розуміння основних думок. Важливу роль відіграють також культура поведінки, дотримання судового етикету та зовнішній вигляд адвоката. Охайний діловий одяг, стримана манера спілкування та повага до суду створюють позитивне враження і сприяють встановленню довіри. Це допомагає вибудувати конструктивний діалог у судовому процесі. Отже, поєднання професійних знань, ретельної підготовки, грамотної мови, коректної поведінки та належного зовнішнього вигляду забезпечує ефективний захист прав людини й підвищує якість судового розгляду.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змін.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012№ 5076-VI (зі змін.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text

4. Правила адвокатської етики: затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 (зі змін.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text

Ключові слова: адвокат, судовий виступ, аналіз справи, судові дебати, правова позиція, професійна етика адвоката, судовий етикет, дрес-код адвоката, культура мовлення, захист прав людини.
Keywords: lawyer, judicial speech, analysis of documents, judicial debates, legal position, professional ethics of a lawyer, court etiquette, dress code of a lawyer, culture of speech, protection of human rights.

Науковий керівник: ст. викладач Нестерчук Л.П.

Якимова Діана Сергіївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ КЕРІВНИЦТВО ДОСУДОВИМ РОЗСЛІДУВАННЯМ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Інститут процесуального керівництва досудовим розслідуванням став одним із ключових нововведень Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК України). Відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор, здійснюючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, наділений широкими повноваженнями щодо безпосереднього управління ходом досудового розслідування [1]. Водночас практика застосування цього інституту виявила низку суттєвих проблем, що потребують наукового осмислення та законодавчого вирішення.

На конституційному рівні засади процесуального керівництва закріплено у ст. 131-1 Конституції України, згідно з якою прокуратура здійснює організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку [2]. Однак, як слушно зауважує І. В. Гловюк, практичне розмежування термінів «організація досудового розслідування» та «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням» залишається складним завданням, а приведення КПК України у відповідність до змін Конституції потребуватиме змін методологічного та функціонального підходів [3, с. 20].

Однією з ключових проблем є законодавча невизначеність поняття «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням». У законопроекті № 5177 від 23.09.2016 пропонувалося визначити його як «процесуальну діяльність прокурора, спрямовану на забезпечення ефективного досудового

розслідування в конкретному кримінальному провадженні» [4]. Проте, як вказує А. В. Лапкін, зазначена спроба виявилася недосконалою, оскільки запропоновані терміни перетиналися між собою та породжували нові питання правозастосування [3, с. 22].

М. В. Чорноусько у монографічному дослідженні розробив класифікацію повноважень, рішень та вказівок процесуального керівника, виокремив етапи процесуального керівництва та запропонував регламентацію презумпції одночасного взаємного відкриття матеріалів сторонами [5]. Проте ці пропозиції досі не отримали належного законодавчого закріплення.

До проблем практичної реалізації процесуального керівництва належить відсутність дієвих механізмів забезпечення виконання слідчими вказівок прокурора та притягнення їх до відповідальності за невиконання. На це вказує і С.В. Подкопаєв, зазначаючи необхідність наділення прокурора правом відстороняти слідчого від здійснення досудового розслідування у разі неефективного розслідування або допущення ним порушень закону, а також правом ініціювати питання про притягнення його до дисциплінарної відповідальності [6, с. 105].

Суттєвою проблемою є надмірне навантаження на прокурорів-процесуальних керівників. Прокурор зобов'язаний не лише здійснювати нагляд за дотриманням законів, але й безпосередньо брати участь у проведенні процесуальних дій, давати вказівки слідчому та приймати процесуальні рішення. Це нерідко призводить до зниження якості нагляду. Широкий перелік повноважень прокурора-керівника закріплено у ч. 2 ст. 36 КПК України, яка нараховує двадцять один пункт [1].

Окремою проблемою є здійснення процесуального керівництва при розслідуванні злочинів у сфері кіберпростору. М. П. Кононенко звертає увагу на те, що ефективне процесуальне керівництво при розслідуванні кіберзлочинів вимагає активної взаємодії прокурорів та органів досудового розслідування, зокрема щодо роботи з електронними доказами та інформацією про користувачів послуг зв'язку [7].

Вивчення міжнародного досвіду свідчить про необхідність реформування вітчизняного інституту процесуального керівництва. Зокрема, в Німеччині та Грузії прокурор має значно ширші повноваження у сфері керівництва досудовим розслідуванням, що забезпечує більшу ефективність кримінального провадження. Відсутність положень щодо ефективного впливу на виконання вказівок прокурора свідчить про необхідність перегляду наявних підходів до обсягу його повноважень [8, с. 66].

Таким чином, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням в Україні потребує подальшого вдосконалення за такими напрямами: законодавче закріплення чіткого визначення поняття та змісту процесуального керівництва; запровадження дієвих механізмів забезпечення виконання вказівок прокурора слідчими; оптимізація

навантаження на прокурорів-керівників та адаптація інституту до умов розслідування кіберзлочинів та нових викликів, пов'язаних із воєнним станом.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
2. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
3. Гловюк І. В. Прокурор у кримінальному провадженні: конституційна та галузева регламентація функціональної спрямованості діяльності. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 4. С. 20–26.
4. Законопроект № 5177 від 23.09.2016 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?pf3511=69907&pf35401=534809
5. Чорноусько М. В. Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням: теорія та практика : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 240 с.
6. Подкопаєв С. В. Якість кримінального процесуального закону як умова результативної та ефективної діяльності прокурора. *Публічне право.* 2020. № 2 (38). С. 99–105. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/38/pdf/11.pdf
7. Кононенко М. П. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі або з його використанням. *Проблеми сучасних трансформацій.* Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2024. № 12. https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-12-01-14
8. Бібікова М.О. Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням: міжнародний досвід і національні реалії. Науковий вісник НАВС. 2022. Том 27, № 1. С. 66–72. URL: https://lawscience.com.ua/uk/journals/tom-27-1-2022/zdiysnennya-prokurorom-protsesualnogo-kerivnitstva-dosudovim-rozsliduvannyam-mizhnarodny-dosvid-i-natsionalni-realiyi

Ключові слова: процесуальне керівництво, досудове розслідування, прокурор, КПК України, слідчий, повноваження прокурора, кримінальне провадження.
Keywords: procedural supervision, pre-trial investigation, prosecutor, Criminal Procedure Code of Ukraine, investigator, prosecutor's powers, criminal proceedings.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Кісліцина І.О.

Якимова Діана Сергіївна
Здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

Модернізація правоохоронної системи України є одним із ключових інституційних завдань на шляху до членства в Європейському Союзі. В умовах повномасштабної збройної агресії правоохоронна система зазнає безпрецедентного навантаження, що одночасно виявляє її структурні вади та стимулює прискорення реформ. Перехід від радянської моделі «міліцейської» правоохорони до сервісно-орієнтованої поліцейської служби європейського зразка є тривалим і суперечливим процесом, що потребує системного наукового осмислення. Відсутність єдиного законодавчого визначення поняття «правоохоронні органи» та чіткої системи розподілу функцій між ними ускладнює як практику правозастосування, так і формування цілісної реформаторської стратегії.

Попри широке використання в законодавчих текстах, поняття «правоохоронні органи» досі не отримало нормативного визначення. У науковій літературі пропонуються різні підходи до його тлумачення: через перелік органів, через визначення правоохоронної функції, або через критерій основного призначення державного органу. Найбільш прийнятним є функціональний підхід, відповідно до якого правоохоронний орган – це державний орган, основною функцією якого є здійснення правоохоронної діяльності, спрямованої на захист прав і свобод громадян, законності та правопорядку [1, с. 173]. Уніфікація термінологічного апарату є передумовою ефективної міжвідомчої взаємодії та правового регулювання.

Системним орієнтиром реформування правоохоронних органів є Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, затверджений Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 [2]. Документ ґрунтується на шести стратегічних пріоритетах: формування послідовної кримінальної політики; організаційна модернізація органів правопорядку; зміцнення доброчесності та підзвітності; реформування кадрового потенціалу; цифрова трансформація; побудова правоохоронної системи, орієнтованої на людину. Цей план є першим програмним документом в Україні, що комплексно охоплює всі правоохоронні органи та органи прокуратури в єдиному реформаторському векторі з чіткими індикаторами результативності.

Впровадження правового режиму воєнного стану принципово трансформувало умови реалізації правоохоронної функції держави. Розширення повноважень Національної гвардії, залучення Сил оборони до охорони правопорядку, запровадження нових підстав для обмеження прав і свобод – усе це вимагає переосмислення доктринальних підходів до поняття та меж правоохоронної діяльності. Водночас загострюється проблема балансування між потребами національної безпеки та дотриманням прав людини, кадровим забезпеченням, координацією дій різних правоохоронних структур, а також документуванням і розслідуванням воєнних злочинів [3]. Особливого значення набуває питання міжнародного співробітництва у цій сфері, передусім у взаємодії з Євросоюзом та НАТО.

Практична реалізація Комплексного стратегічного плану забезпечується Планом заходів, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 року № 792-р [4]. Цей документ містить конкретні завдання з часовими рамками та індикаторами виконання, зокрема щодо цифрової трансформації правоохоронних органів, модернізації механізмів дисциплінарної відповідальності, запровадження незалежних комісій з перевірки доброчесності, а також розроблення стратегій управління людськими ресурсами. Особливу увагу приділено реінтеграції ветеранів, що є актуальним в умовах тривалого збройного конфлікту.

Одним із найбільш дискусійних аспектів модернізації є трансформація системи поліцейських послуг в умовах воєнного стану. Дослідники звертають увагу на те, що обмеження прав людини в особливий період повинні бути співрозмірними, тимчасовими та підлягати судовому контролю. Передача частини поліцейських функцій військовим структурам ставить питання про дотримання стандартів правоохоронної діяльності, адже збройні сили функціонують за іншими правовими та доктринальними засадами [5]. У цьому контексті актуальною є розробка чітких адміністративно-правових механізмів, що розмежовують повноваження правоохоронних та військових структур на деокупованих і прифронтових територіях.

Таким чином, сучасні підходи до модернізації правоохоронної системи України характеризуються поєднанням євроінтеграційних зобов'язань, адаптацією до умов воєнного стану та опорою на науково обґрунтовані реформаторські стратегії. Ключовими напрямами вдосконалення є: законодавче визначення поняття «правоохоронні органи» та розмежування їх функцій; цифрова трансформація правоохоронної діяльності; посилення підзвітності та громадського контролю; розвиток механізмів міжвідомчої координації. Реалізація Комплексного стратегічного плану на 2023–2027 роки за умови послідовного виконання його положень здатна забезпечити якісний стрибок у наближенні вітчизняної правоохоронної системи до стандартів ЄС.

Список використаних джерел

1. Рудь Д. О. Правоохоронні органи України: сучасна концепція визначення поняття. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* 2023. Вип. 16(28). С. 169–175.
2. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023. *Офіційний вісник Президента України.* 2023. № 11. Ст. 373. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/273/2023.
3. Ступник Я. В. Трансформація правоохоронної діяльності в умовах правового режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Т. 1. № 1. URL:https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352510/339254
4. Про затвердження плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки та оборони України на 2023–2027 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2024 № 792-р. Урядовий кур'єр. 2024. № 162. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2024-%D1%80.
5. Наливайко О. І. Трансформація системи поліцейських послуг в умовах воєнного стану: виклики для публічної безпеки та прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство.*2026.Т.2.№1.URL:https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352926/339530

Ключові слова: *правоохоронна система, модернізація, реформування, воєнний стан, Національна поліція, євроінтеграція, публічна безпека, органи правопорядку, цифрова трансформація.*
Keywords: *law enforcement system, modernization, reform, martial law, National Police, European integration, public security, law enforcement agencies, digital transformation.*

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кравченко М. О.

СЕКЦІЯ 8. ПРИВАТНЕ ПРАВО: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Керівник: к.ю.н., доцент Завальнюк С.В.
Секретар: аспірант Стрілець М.І.

Асцатрян Крістіна Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПАДКУВАННЯ ЗА ПРАВОМ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ТА СПАДКОВА ТРАНСМІСІЯ

Інститут спадкування посідає одне з центральних місць у системі цивільного права України, адже забезпечує перехід прав та обов'язків від померлої особи до її спадкоємців і гарантує захист майнових інтересів членів сім'ї. В умовах розвитку суспільних відносин особливої уваги потребують складні механізми переходу спадщини – зокрема ті, що виникають у нетипових ситуаціях: коли спадкоємець помирає до відкриття спадщини або ж після її відкриття, однак не встигає її прийняти.

Саме для таких випадків цивільне законодавство передбачає два самостійні, але іноді змішувані на практиці інститути – спадкування за правом представлення та спадкову трансмісію. Незважаючи на те, що обидва інститути мають глибоке історичне коріння, питання їх розмежування й досі залишається дискусійним як у доктрині, так і на практиці.

Витоки сучасного спадкового права сягають ще часів римського приватного права, в якому інститут спадкування (hereditas) нерозривно пов’язувався з розвитком власності (proprietas) і сім’ї (familia). Спадкування розумілося як універсальне правонаступництво: до спадкоємця переходила вся сукупність прав і обов’язків спадкодавця як єдине ціле [1, с. 201].

Саме в надрах римського права сформулювалися обидва інститути, що є предметом цього дослідження. Спадкування за правом представлення (hereditas ius repraesentationis) вперше закріплене ще в Законах XII таблиць: онуки від раніше померлих синів отримували частку, яку отримав би їхній батько, якби пережив спадкодавця, і ділили її між собою порівну [1, с. 208]. У новелах Юстиніана цей механізм набув розвиненого вигляду: спадкоємці за правом представлення визнавалися спадкоємцями безпосередньо самого спадкодавця, а не свого померлого батька [1, с. 210]. Інститут спадкової трансмісії (transmissio delationis) пройшов власну еволюцію: за стародавнім цивільним правом передача права на прийняття спадщини була неможливою, однак поступово претор почав допускати винятки. Остаточне закріплення трансмісія отримала за імператора Феодосія II (450

р.), а право Юстиніана узагальнило це правило: якщо смерть спадкоємця настала протягом року від дня, коли він дізнався про відкриття спадщини, право її прийняти вважається таким, що перейшло до його спадкоємців [1, с. 213].

Обидва згадані інститути отримали нормативне закріплення в Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 року як основному акті цивільного законодавства, що в книзі шостій регулює спадкові відносини.

Спадкова трансмісія врегульована у ст. 1276 ЦК України та застосовується у випадках, коли спадкоємець або за заповітом, або за законом помирає після відкриття спадщини, не встигнувши її прийняти. У такій ситуації право на прийняття належної йому частки спадщини (за винятком права на обов'язкову частку) переходить до його власних спадкоємців. Право на прийняття спадщини у цьому випадку здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він подовжується до трьох місяців. Термін «трансмісія» реципійований від латинського transmissio – передача, пересилка. У цьому випадку трансмітент – це померлий спадкоємець, який не встиг прийняти спадщину, а трансмісар – особа, якій переходить відповідне право [2, с. 49].

Характерною особливістю спадкової трансмісії є можливість виникнення двох самостійних спадщин одночасно: після смерті первісного спадкодавця та після смерті трансмітента. Трансмісар наділений правом прийняти кожну з них незалежно – або обидві, або лише одну, або відмовитися від обох. Спадкування за трансмісією відбувається за загальним правилом як спадкування за законом; лише якщо трансмітент заповів усе своє майно, право на прийняття спадщини в порядку трансмісії переходить до спадкоємців за заповітом [2, с. 49]. Виділяють такі умови застосування інституту: смерть спадкоємця після відкриття спадщини; неприйняття ним спадщини у зв'язку зі смертю; перехід права прийняти спадщину до всіх спадкоємців трансмітента, а не лише до певної їх категорії; застосування як при спадкуванні за законом, так і за заповітом [3, с. 212–213].

Спадкування за правом представлення закріплене у ст. 1266 ЦК України і являє собою особливий порядок закликання до спадкування, за якого правонаступники спадкоємця за законом відповідної черги, у разі його смерті до відкриття спадщини, займають місце померлого предка та спадкують ту частку, яка б належала йому за законом, якби він був живий на час відкриття спадщини [4, с. 143].

Важливо підкреслити, що саме поняття «спадкування за правом представлення» є доктринально умовним: жодного посмертного представництва тут не відбувається – спадкоємці за правом представлення набувають спадщину безпосередньо після спадкодавця, виступаючи його

законними спадкоємцями за законом, а не як наступниками особи, що померла до відкриття спадщини. У зв'язку з цим частина вчених, зокрема В. Синайський та Ю. Заіка, вважають цей термін невдалим, оскільки він не розкриває справжньої суті терміну, і пропонують замінити його на точніший – «поколінне наступництво» [2, с. 49]. Спадкоємці за правом представлення набувають спадщину безпосередньо після спадкодавця, виступаючи його законними спадкоємцями за законом.

Відповідно до ст. 1266 ЦК України, суб'єктами спадкування за правом представлення є: онуки та правнуки спадкодавця; прабаба та прадід; племінники; двоюрідні брати та сестри. У разі спадкування за прямою низхідною лінією право представлення застосовується без будь-яких обмежень щодо ступеня спорідненості, що є відображенням ідеї, закладеної ще Юстиніаном: поділивши всіх родичів померлого на п'ять класів (черг) залежно від ступеня споріднення, він передбачив, що до спадкування можуть закликатися всі родичі без обмеження ступеня споріднення, а за відсутності спадкоємців першої черги – закликаються спадкоємці наступної [5, с. 436].

Спадкування за правом представлення має місце за сукупності таких умов: спадкодавець не склав заповіту або він визнаний недійсним; спадкоємець за законом помер до відкриття спадщини або одночасно зі спадкодавцем; спадкоємець, якого представляють, не втратив права на спадщину як негідний; спадкоємець за правом представлення також не усунений від спадкування; померлий спадкоємець мав право спадкування на момент відкриття спадщини. При цьому кожен із зазначених юридичних фактів може мати самостійне значення, однак правовий наслідок у вигляді виникнення права представлення породжує лише їх сукупність [6, с. 78–79].

Попри зовнішню схожість, спадкова трансмісія та спадкування за правом представлення є самостійними інститутами, що мають як спільні риси, так і відмінності. Спільним для обох є те, що вони виникають унаслідок смерті особи, яка могла б стати спадкоємцем, і спрямовані на забезпечення справедливого переходу спадщини до наступного кола осіб; в обох випадках підставою спадкування залишається закон або заповіт, а спадкоємці наділені правом як прийняти спадщину, так і відмовитися від неї.

Водночас між цими інститутами існують суттєві відмінності. По-перше, спадкування за правом представлення застосовується виключно при спадкуванні за законом, тоді як спадкова трансмісія поширюється і на спадкування за заповітом. По-друге, ключовим розмежувальним критерієм є момент смерті спадкоємця відносно відкриття спадщини: право представлення виникає, якщо спадкоємець помер до відкриття спадщини або одночасно зі спадкодавцем, а трансмісія – якщо спадкоємець помер після відкриття спадщини, але не встиг її прийняти. По-третє, при праві представлення спадкова частка переходить виключно до осіб, визначених у

ст. 1266 ЦК України: онуків, племінників, прабаби, прадіда та інших родичів, що визначенні в статті, тоді як при трансмісії право прийняття спадщини переходить до будь-яких спадкоємців трансмітента за законом або за заповітом. При цьому, як зауважує А. Гончарова, обидва інститути врегульовані виключно нормами ЦК України і досі потребують законодавчого роз'яснення, оскільки навіть у нотаріальній практиці трапляються труднощі з їх правильним розмежуванням [2, с. 50].

Таким чином, можемо дійти до таких висновків. Спадкування за правом представлення та спадкова трансмісія є двома самостійними інститутами спадкового права зі спільним історичним корінням у римському приватному праві, що регулюють різні обставини та застосовуються за різних підстав. Спадкування за правом представлення є особливим порядком закликання до спадкування за законом у разі смерті спадкоємця до відкриття спадщини і поширюється виключно на визначене законом коло осіб. У той час як спадкова трансмісія, натомість, являє собою перехід права на прийняття спадщини до спадкоємців особи, яка померла після відкриття спадщини, не встигнувши її прийняти, і застосовується як при спадкуванні за законом, так і за заповітом до трансмісерів трансмітента. Незважаючи на чітке законодавче закріплення обох інститутів Цивільному кодексі України, питання їх розмежування залишається актуальним, що зумовлює необхідність подальшого наукового дослідження та можливого законодавчого уточнення відповідних норм.

Список використаних джерел

1. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. – Х.: Право, 2008. – 224 с.
2. Гончарова, Аліна. "Розмежування понять «спадкова трансмісія» та «спадкове представлення»." *Підприємництво, господарство і право* 11 (2009): 48-50.
3. Сідорова, Катерина Юріївна, and К. Ю. Сідорова. "Спадкова трансмісія та спадкове представлення: поняття та особливості застосування." (2019).
4. Заіка Ю.О. Спадкове право України : Навч. посіб. – К. : Істина, 2006. – 216 с.
5. Римське право : підруч. / О.А.Підопригора, Є.О.Харитонов. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 528 с. – Бібліогр.: с. 487–491
6. Фомічова, Н. "Спадкування за правом представлення як особливий порядок закликання до спадщини спадкоємців за законом." *Юридичний вісник* 2 (2019): 77-82.

Ключові слова: спадкове право, спадкування, право представлення, спадкова трансмісія, правонаступництво, рецепція.

Keywords: inheritance law, inheritance, right of representation, hereditary transmission, succession, reception.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Зубар В.М.

Балик Даша Вікторівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

КІБЕРБЕЗПЕКА ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

У сучасному інформаційному суспільстві кіберпростір є невід'ємною складовою функціонування держави, економіки та суспільства. Активна цифровізація, розвиток електронного урядування та інформаційно-комунікаційних технологій сприяють підвищенню ефективності управління, однак водночас зумовлюють зростання кількості кіберзагроз. У зв'язку з цим кібербезпека набуває ключового значення як складова національної безпеки держави.

Особливої актуальності питання кібербезпеки набуває в умовах збройної агресії проти України. У таких умовах кіберпростір використовується як важливий інструмент впливу на державу, її інститути та суспільство. Кібератаки спрямовуються на порушення функціонування органів державної влади, об'єктів критичної інфраструктури, фінансових установ і телекомунікаційних мереж, а також на дестабілізацію інформаційного середовища.

Правові засади забезпечення кібербезпеки в Україні визначені Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05 жовтня 2017 року № 2163-VIII [1]. Відповідно до цього Закону, кібербезпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі.

Важливим документом стратегічного характеру є Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію кібербезпеки України"» [2]. У ній визначено основні напрями державної політики у сфері кібербезпеки, зокрема розвиток національної системи кіберзахисту,

підвищення рівня кіберстійкості, захист критичної інфраструктури та розширення міжнародного співробітництва.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» основними суб'єктами національної системи кібербезпеки є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна поліція України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України, розвідувальні органи України, Національний банк України, Міністерство закордонних справ України [1]. Зазначені суб'єкти виконують спеціалізовані функції у сфері забезпечення кібербезпеки, що свідчить про комплексний характер цієї системи. Водночас ефективність її функціонування значною мірою залежить від належного рівня координації та обміну інформацією між ними.

Практичний вимір кібербезпеки особливо проявився після початку повномасштабної збройної агресії проти України у 2022 році. Україна стала об'єктом систематичних і масштабних кібератак, які мали як технічний, так і інформаційно-психологічний характер. Так, у січні 2022 року відбулися масовані DDoS-атаки на вебресурси органів державної влади та банківських установ України, що призвело до тимчасового обмеження доступу до державних і фінансових сервісів. У цей же період було зафіксовано використання шкідливого програмного забезпечення типу wiper, зокрема WhisperGate, спрямованого на блокування та знищення даних державних органів [5].

Окрім того, зафіксовані численні кібератаки на об'єкти енергетичної інфраструктури України, що створювало загрозу стабільному функціонуванню енергосистеми, а також на телекомунікаційні мережі. Наприкінці 2023 року відбулася масштабна кібератака на одного з найбільших операторів мобільного зв'язку – «Київстар», яка призвела до тимчасових перебоїв у роботі мобільних та інтернет-послуг для значної частини користувачів [4].

Також систематично здійснювалися спроби несанкціонованого доступу до державних інформаційних ресурсів, фішингові кампанії, спрямовані на отримання конфіденційних даних, а також масштабне поширення дезінформації через соціальні мережі та інформаційні портали з метою дестабілізації суспільства та підірвання довіри до державних інституцій. Зокрема, фіксувалися випадки розсилки електронних листів від імені державних органів, зокрема податкової служби, які містили шкідливі вкладення або посилання. Такі листи мали на меті введення користувачів в оману та отримання доступу до їхніх персональних даних або зараження комп'ютерів шкідливим програмним забезпеченням [3].

З огляду на ці події стає очевидним, що кіберпростір у сучасних умовах виконує функцію стратегічного інструменту впливу, а ефективне правове та

організаційне забезпечення кібербезпеки є ключовою складовою захисту національних інтересів.

Сучасний стан правового забезпечення кібербезпеки в Україні характеризується недостатньою системністю та потребує вдосконалення. Вбачається за доцільне запропонувати такі напрями вдосконалення:

- здійснити кодифікацію законодавства у сфері кібербезпеки;
- чітко визначити правовий статус об’єктів критичної інфраструктури;
- посилити кримінальну відповідальність за кіберзлочини, особливо в умовах воєнного стану;
- удосконалити механізми міжвідомчої координації;
- розвивати державно-приватне партнерство;
- забезпечити гармонізацію законодавства України з правом Європейського Союзу.

Таким чином, кібербезпека є ключовим елементом правового забезпечення національної безпеки держави. В умовах збройної агресії її значення суттєво зростає, що обумовлює необхідність комплексного вдосконалення законодавства та підвищення ефективності діяльності суб’єктів забезпечення кібербезпеки. Ефективна система кіберзахисту є важливою передумовою стабільності держави, захисту її суверенітету та прав громадян.

Список використаних джерел

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2163-19
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року “Про Стратегію кібербезпеки України” : Указ Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013
3. До уваги платників! Відбувається фішингова атака. Здійснюється розсилка фейкових листів, які містять шкідливе програмне забезпечення // Головне управління ДПС у м. Києві. 29.10.2024. URL: https://kyiv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/836449.html
4. Масштабна хакерська атака порушила роботу найбільшого мобільного оператора України // EU4Digital. URL:

https://eufordigital.eu/uk/large-scale-hacker-attack-disrupts-operations-of-the-biggest-ukrainian-mobile-operator/

5. CERT-UA. Кібератаки на інформаційні ресурси державних органів України у січні 2022 року (WhisperGate) [Електронний ресурс]. – 2022. – URL: https://cert.gov.ua

6. Баранов О. А. Шляхи вдосконалення правової бази боротьби з кіберзлочинністю / О. А. Баранов // Інститут проблем правозастосування. – 2020. – URL: https://il.ippi.org.ua/article/view/270063

Ключові слова: кібербезпека, національна безпека, правове забезпечення, критична інфраструктура, кіберзагрози, державна політика, інформаційна безпека, кібератаки, кіберзлочинність, функціонування державних органів, захист інформаційних ресурсів.

Keywords: cybersecurity, national security, legal framework, critical infrastructure, cyber threats, state policy, information security, cyberattacks, cybercrime, functioning of state bodies, protection of information resources.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кривенко Юлія Василівна

Барабаш Олександра Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄС У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Сучасний етап розвитку України характеризується глибокими трансформаціями правової системи, обумовленими як наслідками збройної агресії, так і стратегічним курсом держави на європейську інтеграцію. У цих умовах особливої актуальності набуває гармонізація приватного права України з правом Європейського Союзу як необхідна передумова відновлення економіки, забезпечення прав людини та створення ефективного правового середовища для інвестицій і розвитку підприємництва.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС закріплює чіткі зобов'язання щодо поступового наближення національного законодавства до acquis ЄС, що передбачає як еволюційні, так і транспозиційні механізми правової адаптації [1]. У сфері приватного права це стосується, зокрема, договірних відносин, корпоративного права, захисту прав споживачів, інтелектуальної власності та сімейного права.

Водночас післявоєнний період потенційно сформує нові виклики для гармонізації: забезпечення компенсації шкоди, захисту прав власності та інтеграції внутрішньо переміщених осіб у правову систему. Усе це зумовлює потребу комплексного переосмислення напрямів розвитку приватного права.

Гармонізація приватного права України з правом ЄС є складним багаторівневим процесом, який охоплює як нормативне зближення, так і інституційні та правозастосовні зміни. У науковій літературі вона розглядається як об'єктивна потреба розвитку правової системи, що спрямована на забезпечення єдності правового регулювання та ефективності цивільного обороту.

По-перше, важливим аспектом є нормативна адаптація законодавства. Гармонізація передбачає приведення норм у відповідність до європейських стандартів. Це включає імплементацію директив та регламентів ЄС, а також врахування принципів європейського приватного права. Зокрема, у сфері міжнародного приватного права важливу роль відіграють регламенти ЄС, які встановлюють правила визначення застосовного права та юрисдикції.

Важливим напрямом є нормативна адаптація договірного права Європейські підходи, зокрема Principles of European Contract Law (PECL) [6] та Draft Common Frame of Reference (DCFR) [4], передбачають розширене застосування принципу добросовісності на всіх стадіях договірних відносин. У цьому контексті доцільним є закріплення в українському законодавстві відповідальності за недобросовісне ведення переговорів (culpa in contrahendo), що дозволить мінімізувати зловживання ще до укладення договору та підвищити рівень правової визначеності у цивільному обороті.

Актуальним прикладом гармонізації є також сфера захисту прав споживачів**.** Імплементація Директиви 2011/83/ЄС [5] про права споживачів та Директиви 93/13/ЄЕС [3] щодо несправедливих умов договорів передбачає запровадження права споживача на відмову від дистанційного договору протягом 14 днів, а також автоматичне визнання недійсними несправедливих умов договору. Такі механізми сприятимуть підвищенню довіри до електронної комерції та фінансових послуг, що є особливо актуальним у післявоєнній економіці.

По-друге, значну роль відіграє судова практика, зокрема практика Європейського суду з прав людини, яка вже визнана джерелом права в Україні. Це створює передумови для формування єдиних підходів до тлумачення норм приватного права та забезпечення захисту прав людини відповідно до європейських стандартів.

Практика Європейського суду з прав людини вже відіграє значну роль у формуванні підходів до захисту права власності. Зокрема, доцільно системно застосовувати критерії законності, легітимної мети та пропорційності при вирішенні спорів щодо втручання у право власності. Це має особливе значення у контексті післявоєнного відшкодування шкоди та реституції майна.

Крім того, імплементація стандартів справедливого суду передбачає скорочення строків розгляду справ, забезпечення змагальності процесу та

належного обґрунтування судових рішень. У сфері деліктного права доцільним є також використання підходів ЄСПЛ щодо визначення справедливої компенсації моральної шкоди, що забезпечить єдність судової практики.

По-третє, важливим є питання уніфікації та систематизації законодавства. У сучасних умовах в Україні триває дискусія щодо оновлення цивільного законодавства та можливого перегляду співвідношення цивільного і господарського кодексів. Гармонізація в цьому контексті передбачає формування єдиної концепції приватного права, що відповідає європейській традиції його єдності

У контексті систематизації законодавства важливим є подолання дуалізму приватного права. Європейська правова традиція не передбачає існування окремого господарського кодексу, що обумовлює доцільність інтеграції господарсько-правових норм у єдину систему цивільного законодавства. Такий підхід сприятиме усуненню колізій та підвищенню ефективності правового регулювання [2].

Суттєвим напрямом гармонізації є також оновлення цивільного законодавства з урахуванням сучасних викликів. Зокрема, доцільно передбачити регулювання цифрових активів, електронних договорів та нових видів зобов'язань, що відповідає європейським тенденціям розвитку приватного права.

Отже, гармонізація приватного права України з правом ЄС у післявоєнний період є важким, комплексним і стратегічно важливим процесом, який охоплює як нормативні, так і інституційні аспекти розвитку правової системи. Запозичення конкретних механізмів європейського права – від принципів добросовісності у договірних відносинах до сучасних інструментів захисту персональних даних та реструктуризації бізнесу – створює передумови для формування ефективного та стабільного правового середовища.

Разом з тим, успішність гармонізації залежить від її системності, узгодженості та врахування національних особливостей. У післявоєнний період це набуде особливого значення, оскільки саме приватне право відіграє ключову роль у відновленні економіки, захисті прав людини та забезпеченні сталого розвитку держави.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: від 27.06.2014 № 984_011 (Редакція від 14.10.2025 №845_003-25). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/984_011 (дата звернення 06.04.2026).

2. Парасюк В. М. Гармонізація цивільного та господарського права після скасування Господарського кодексу України: виклики та перспективи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 88, С. 353-*362*.
3. Council Directive 93/13/EEC of 5 April 1993 on unfair terms in consumer contracts // Official Journal of the European Communities. 1993. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1993/13/oj/eng
4. Draft Common Frame of Reference (DCFR): Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law / ed. by C. von Bar, E. Clive. Munich: Sellier European Law Publishers, 2009. URL: https://www.trans-lex.org/400725/
5. Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights // Official Journal of the European Union. URL: https://www.legislation.gov.uk/eudr/2011/83/introduction/data.xht?view=snippet&wrap=true
6. Principles of European Contract Law (PECL) / ed. by O. Lando, H. Beale. The Hague: Kluwer Law International, 2000. URL: https://www.trans-lex.org/400200

Ключові слова: гармонізація приватного права; право Європейського Союзу; європейська інтеграція; адаптація законодавства; післявоєнний період; захист прав людини; відновлення економіки.

Keywords: harmonization of private law; European Union law; European integration; legislative adaptation; post-war period; protection of human rights; economic recovery.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Шамота О.В.

Бершадська Дар'я Олександрівна, Чепіль Тетяна Сергіївна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОГОВОРИ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ЕКОНОМІКИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИНЦИПУ СВОБОДИ ДОГОВОРУ

Принцип свободи договору є наріжним каменем цивільного права і однією з основоположних засад приватної автономії особи. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (ст. 627) закріплює, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог закону, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості [1]. Повномасштабна збройна агресія Росії проти України та пов'язаний з нею воєнний стан (2022 – по теперішній час) суттєво трансформували умови договірної діяльності: державне регулювання договірних відносин посилилось, сфера застосування форс-мажорних застережень різко розширилась, натомість реальна можливість реалізації

свободи вибору контрагента та умов договору в ряді секторів економіки суттєво обмежилась. На часі постало питання про те, яким має бути принцип свободи договору у повоєнній економіці.

Умови післявоєнної економіки вимагають переосмислення традиційного підходу до свободи договору. Вони поєднують необхідність збереження автономії сторін із посиленою роллю держави у забезпеченні стабільності ринку, захисту стратегічно важливих секторів та підтримки економічного відновлення. Це створює новий контекст договірної діяльності, де свобода сторін реалізується не лише через вибір контрагента та умов договору, а й із врахуванням суспільних інтересів та потенційних ризиків, які залишилися від війни.

Стільник І. В. у дослідженні принципу свободи договору та його обмеження крізь призму дихотомії цих понять системно аналізує, як співвідносяться поняття «свобода» та «обмеження» свободи договору в чинному цивільному законодавстві і судовій практиці. Науковець констатує: свобода договору не є безмірною – вона може обмежуватися в інтересах суспільства, слабшої сторони договору та кредиторів, що є загальновизнаним підходом як в Україні, так і в праві Європейського союзу [2, с. 174]. Водночас обмеження свободи договору можуть бути легальними (встановлені законом) та нелегальними (фактичні, пов'язані з дефіцитом товарів, руйнуванням ринкової інфраструктури або примусовим ціноутворенням). В умовах воєнного стану та в перехідний повоєнний період обидва типи обмежень посилюються: держава вводить примусові та типові договори для забезпечення обороноздатності та функціонування критичної інфраструктури.

Бойчук О. І. у дослідженні становлення та розвитку принципу свободи договору відзначає, що цей принцип зазнавав еволюції під впливом історичних, економічних і соціальних факторів – від значної автономії у римському праві до сучасного етапу, який характеризується поєднанням договірної свободи з необхідністю її обмеження. Науковець підкреслює, що у сучасних умовах свобода договору залишається ключовим принципом цивільного права, однак зазнає суттєвих модифікацій у зв’язку з глобалізаційними процесами, розвитком інформаційних технологій (поширення договорів приєднання, smart-контракти, необхідність уніфікації договірного права з нормами ЄС та міжнародними стандартами) [3, с. 104].

Водночас посилюється роль держави у регулюванні договірних відносин. Особливо актуальними ці виклики стануть у контексті повоєнного відновлення України. Залучення іноземних інвесторів вимагатиме уніфікації українського договірного права з нормами ЄС та міжнародними стандартами. Водночас масштабні державні програми відновлення («План Маршалла») неминуче збільшать застосування типових та обов’язкових договорів за рахунок індивідуальної договірної свободи, особливо у

стратегічних секторах, таких як відбудова критичної інфраструктури, житлового будівництва та державно-приватне партнерство. Це створює потребу в ефективних механізмах контролю та нагляду за виконанням договорів, розвитку електронних форм укладення і реалізації угод, а також у гармонізації українських норм із міжнародними стандартами для забезпечення стабільності та прозорості економічних зв’язків.

Варто зауважити, що договірні та організаційно-правові інструменти економічної політики виступають важливим засобом координації економічних інтересів між суб’єктами господарювання та державою. Ключовим питанням є визначення межі між державним регулюванням договірних відносин і свободою сторін укладати угоди. Швидка Т. І. доводить, що договори виконують стабілізаційну роль, забезпечуючи передбачуваність економічних зв’язків, та стимулюючу функцію, заохочуючи інвестиції, інновації та розвиток підприємництва. Зміни в господарському законодавстві, особливо у напрямі декодифікації та оновлення норм, підкреслюють необхідність збереження системності правового регулювання. Це передбачає узгодження використання договірних та організаційно-правових механізмів, щоб забезпечити ефективне функціонування економіки та підтримку стратегічних цілей держави, особливо в умовах повоєнного відновлення [4, с. 135].

В умовах повоєнного відновлення трансформація принципу свободи договору набуває таких форм: розширення кола обов'язкових договорів у сферах відновлення інфраструктури, житлового будівництва та державно-приватного партнерства; поширення державного регулювання цін та умов договорів у стратегічно важливих галузях; посилення захисту слабшої сторони в договорах з іноземними інвесторами; пристосування клаузули rebus sic stantibus (ст. 652 ЦК) до системних змін в економічних умовах, спричинених збройним конфліктом; цифровізація договірних відносин через запровадження електронних форм і платформ взаємодії. Водночас практика Верховного Суду у справі № 686/16312/22 (2024) підтверджує: навіть в умовах воєнного стану принцип свободи договору зберігає свою силу щодо вільно узгоджених умов – зокрема умови про обов'язкове повідомлення сторони про форс-мажор [5].

Кот О. О. у комплексному дослідженні захисту прав учасників договірних відносин за проєктом Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного, законопроєкт № 14394 від 22.01.2026) аналізує концептуальні зміни у системі договірного права. Серед найважливіших новел – розширення підстав реалізації права на захист: не лише у разі порушення чи оспорювання права, але й за наявності реальної загрози його порушення, що є вкрай актуальним для договорів у зонах збройного конфлікту. Науковець також звертає увагу на те, що рекодифікація, попри збереження засадничої ролі свободи договору, посилює механізми ex ante захисту

слабшої сторони та захисту кредитора, що відповідає тенденції до «соціалізації» договірного права, зумовленій потребами повоєнного відновлення [6, с. 436].

Таким чином, договірне право України перебуває на порозі якісної трансформації, спричиненої одночасно трьома чинниками: воєнним станом та його наслідками для договірних відносин; рекодифікацією цивільного законодавства (проєкт ЦК 2026 р.); євроінтеграційними зобов'язаннями. Принцип свободи договору у повоєнній економіці трансформується від класичної ліберальної моделі «мінімального державного втручання» до соціально орієнтованої моделі, в якій свобода договору врівноважується публічними інтересами відновлення, захистом слабшої сторони та потребами залучення іноземних інвестицій. Ключовими напрямами наукового та законодавчого опрацювання цих змін є: законодавче визначення меж обмежень свободи договору в умовах воєнного та повоєнного станів; уніфікація договірного права України зі стандартами ЄС; цифровізація форм укладення та виконання договорів.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Ст. 627, 652 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text. Проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026. № 14394. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528.

2. Стільник І. В. Принцип свободи договору та його обмеження: дихотомія понять. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 3. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/308186.

3. Бойчук О. І. Історичний аналіз становлення та розвитку принципу свободи договору. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 4. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/310905.

4. Швидка Т. І. Договірні та організаційно-правові інструменти реалізації економічної політики держави: господарсько-правовий аспект. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 2, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354848.

5. Постанова Верховного Суду від 13.03.2024 у справі № 686/16312/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117823557

6. Кот О. О. Захист прав учасників договірних відносин за проєктом ЦК України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354729.

Ключові слова: цивільне право, договірне право, цивільне законодавство, свобода договору, обмеження свободи договору, повоєнна економіка, рекодифікація цивільного законодавства, воєнний стан, євроінтеграція.

Keywords: civil law, contract law, civil legislation, freedom of contract, restrictions on freedom of contract, post-war economy, recodification of civil legislation, martial law, European integration.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сафончик О. І.

Білоусова Ганна Вадимівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН ПІДРЯДУ: ЕЛЕКТРОННІ ДОГОВОРИ ТА ДОКАЗОВА БАЗА

Цифрова трансформація сучасного суспільства істотно впливає на всі сфери правовідносин, зокрема й на договірні відносини у сфері підряду. Активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій зумовлює перехід від традиційних паперових форм взаємодії до електронних, що, у свою чергу, породжує нові виклики для цивільного права. Особливої актуальності набувають питання укладення, виконання та доказування договорів підряду в електронному середовищі. У науці цивільного права залишається дискусійним питання щодо належного правового врегулювання електронних договорів підряду, зокрема визначення їх юридичної сили, особливостей укладення та виконання, а також допустимості й оцінки електронних доказів у разі виникнення спорів.

Електронні договори стають невід'ємною складовою господарського обороту, забезпечуючи оперативність, зручність і зниження транзакційних витрат. Водночас їх правова природа, порядок укладення та підтвердження волевиявлення сторін потребують чіткого нормативного регулювання та належного теоретичного осмислення. Не менш важливим є питання формування доказової бази у спорах, що виникають з електронних договорів підряду, адже специфіка цифрових даних, електронних підписів і засобів комунікації впливає на оцінку доказів судом.

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій сприяє переходу від традиційної письмової форми договору до електронної, що значно спрощує процедури укладення та виконання договорів підряду, забезпечує оперативність взаємодії сторін і знижує транзакційні витрати. Водночас така трансформація породжує низку теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із визначенням правової природи електронного договору, особливостями його укладення та забезпеченням належної доказової бази у разі виникнення спорів [5, с. 70].

Відповідно до положень Цивільного кодексу України, договір підряду є консенсуальним, двостороннім і оплатним правочином, який

може укладатися у будь-якій формі, якщо інше не встановлено законом [6]. У контексті цифровізації особливого значення набуває електронна форма правочину, яка, згідно із Законом України «Про електронну комерцію», прирівнюється до письмової за умови належної ідентифікації сторін та фіксації їх волевиявлення [2]. Це дозволяє сторонам укладати договори підряду шляхом обміну електронними повідомленнями, прийняття умов пропозиції на вебресурсах або через спеціалізовані цифрові платформи.

Ключовим елементом забезпечення юридичної сили електронного договору є використання електронного підпису, зокрема кваліфікованого електронного підпису, який відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» має таку саму юридичну силу, як і власноручний підпис [1]. Це гарантує автентичність електронного документа, цілісність його змісту та підтвердження волевиявлення сторін, що є особливо важливим у підрядних відносинах, де значення має чітке визначення обсягу робіт, строків їх виконання та відповідальності сторін.

Разом із тим, цифровізація договорів підряду актуалізує питання доказування у цивільному процесі. Електронні договори, електронне листування, дані з інформаційних систем, метадані, лог-файли та інші цифрові сліди визнаються електронними доказами відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України [7].Однак їх використання пов’язане з певними труднощами, зокрема щодо забезпечення доброчесності, цілісності та незмінності таких даних, а також їх належного зберігання і подання до суду.

Судова практика свідчить, що оцінка електронних доказів здійснюється за загальними критеріями належності, допустимості, достовірності та достатності, проте часто потребує залучення експертів у сфері інформаційних технологій. Особливого значення набуває питання підтвердження факту укладення договору, моменту прийняття пропозиції, а також ідентифікації сторін у цифровому середовищі. Відсутність єдиних стандартів фіксації та перевірки електронних доказів ускладнює правозастосовну практику та може призводити до неоднакового підходу судів.

Суди неодноразово ставали майданчиком для підтвердження легітимності такої форми укладення договорів. Верховний Суд у справі №757/40395/20 (постанова від 14.06.2022) визнав, що укладення кредитного договору через особистий кабінет із підтвердженням смс-кодом є достатньою підставою визнати правочин таким, що відповідає письмовій формі [3].

Подібна позиція була висловлена і в постанові ВС від 12.01.2021 у справі №524/5556/19, де суд наголосив на тому, що електронний

правочин, укладений за допомогою дій, чітко описаних у системі (наприклад, активація через код у смс), має юридичну силу, рівнозначну традиційному письмовому договору [4].

Таким чином, цифровізація договірних відносин у сфері підряду є закономірним і фактично незворотним етапом розвитку сучасного цивільного обороту. Вона не лише розширює можливості для укладення та виконання договорів, а й одночасно актуалізує потребу в оновленні та вдосконаленні нормативно-правового регулювання. Особливої уваги потребує подальший розвиток положень, що стосуються електронної форми правочинів, застосування електронних підписів, а також запровадження чітких і уніфікованих підходів до використання електронних доказів. Удосконалення цих аспектів сприятиме підвищенню рівня правової визначеності, належному захисту прав сторін підрядних відносин і більш ефективному здійсненню судового захисту в умовах цифрової економіки.

На мою думку, запропоновані зміни є не просто доцільними, а необхідними, оскільки чинне регулювання часто не встигає за темпами цифрових трансформацій. Водночас важливо забезпечити баланс між гнучкістю електронних інструментів і належним рівнем правових гарантій, щоб уникнути зловживань і правової невизначеності на практиці.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 № 2155-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text
2. Закон України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 № 675-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text
3. Постанова Верховного Суду від 14.06.2022 у справі №757/40395/20 URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104769406
4. Постанова Верховного Суду від 12.01.2021 у справі №524/5556/19 URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=94102130&red=100003e9ec76a79261510e7ac2d649c027d21b&d=5
5. Федосенко Н.А. Використання цифрових технологій у цивільних правовідносинах. Часопис цивілістики. 2022. Вип. 45. С. 69–74. URL: https://doi.org/10.32837/chc.v0i45.469.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

Ключові слова: цифрова трансформація, договірні відносини, договір підряду, електронний договір, електронна форма правочину, інформаційно-комунікаційні технології

Keywords: digital transformation, contractual relations, contract, electronic contract, electronic form of transaction, information and communication technologies

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кривенко Ю.В.

Бойко Назар Андрійович

здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЕМБРІОНА ТА ДИТИНИ, НАРОДЖЕНОЇ ПІСЛЯ СМЕРТІ БАТЬКА (POST-MORTEM РЕПРОДУКЦІЯ): СПАДКОВІ ТА МАЙНОВІ ПРАВА.

Відповідно до статті 49 Конституції України та статті 281 Цивільного кодексу України кожна особа має невід'ємне право на охорону здоров'я та медичну допомогу, яке включає можливість застосування сучасних допоміжних репродуктивних технологій [1, ст. 49; 2, ст. 281]. У сучасних умовах, коли Україна вже понад три роки перебуває у стані повномасштабної війни, це конституційне право набуває особливо трагічного і водночас надважливого значення. Сотні тисяч сімей втратили своїх рідних на фронті, і для багатьох з них остання надія продовжити рід і зберегти частинку коханої людини пов'язана саме з постмортальною репродукцією – зачаттям і народженням дитини після смерті одного з батьків за допомогою кріоконсервованого генетичного матеріалу.

У зарубіжній цивільно-правовій доктрині постмортальна репродукція давно визнана складним міждисциплінарним феноменом, що поєднує в собі біологічні можливості, етичні дилеми та правові колізії. Ембріон і репродуктивні клітини в більшості країн розглядаються не як звичайний біологічний матеріал, а як об'єкт, що потребує особливого правового режиму. Однак в Україні така чіткість відсутня. Ембріони продовжують сприйматися переважно як звичайний біологічний матеріал без належного правового статусу, що створює численні труднощі в регулюванні спадкових і майнових відносин [2, ст. 281, 284–286, 290].

Війна значно загострила цю проблему. Тисячі військовослужбовців перед відправленням на передову здавали репродуктивний матеріал на зберігання, сподіваючись, що навіть у разі їхньої загибелі рід зможе продовжитись. У відповідь на це держава прийняла Закон України №

3496-IX від 22.11.2023, який передбачив безоплатне зберігання генетичного матеріалу військовослужбовців протягом їхнього життя та ще три роки після смерті з правом продовження терміну [4, ст. 1–3]. Проте цей закон регулює лише питання зберігання і майже не торкається ключових аспектів: використання матеріалу після смерті, правового статусу ембріона та спадкових прав дитини, зачатої post-mortem.

Чинне цивільне законодавство України регулює сферу допоміжних репродуктивних технологій досить поверхнево. Основні положення містяться в частині 7 статті 281 ЦК України, статтях 284–286, 290 ЦК України, Законі України «Про охорону здоров'я» та Наказі МОЗ № 787 від 09.09.2013 [2, ч. 7 ст. 281, ст. 284–286, 290; 3, ст. 48; 7, п. 1.1–1.10, розділ 2, 4]. Найбільш критичною прогалиною є стаття 1222 Цивільного кодексу України, згідно з якою спадкоємцями визнаються лише особи, зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини [2, ст. 1222]. Через це дитина, зачата після смерті батька, формально випадає зі спадкових правовідносин. Вона може бути позбавлена не лише майнової спадщини, а й права на встановлення походження, соціальних виплат та інших гарантій, що суперечить принципам справедливості та захисту інтересів дитини.

Судова практика наочно демонструє, наскільки глибокою є ця прогалина. У справі № 203/4924/23 Центральний районний суд м. Дніпра від 08.09.2025 визнав кріоконсервовані ембріони об'єктами майнових прав і частково задовольнив вимоги батьків загиблого військового щодо передачі їм частини ембріонів, незважаючи на заперечення вдови [5]. У подібному дусі ухвалено рішення Київського районного суду м. Одеси від 18.06.2024, де суд, керуючись принципом справедливості, дозволив вдові використати репродуктивний матеріал чоловіка, оскільки на момент кріоконсервації законодавство не містило жодних правил щодо розпорядження таким матеріалом після смерті особи [6]. Ці приклади свідчать про те, що суди змушені заповнювати законодавчі прогалини за допомогою аналогії закону, що призводить до неоднакового правозастосування і створює правову невизначеність для тисяч сімей.

На сьогоднішній день спроби законодавчого врегулювання залишаються фрагментарними. Існують окремі законопроєкти, які пропонують запровадити інститут «біологічного заповіту» – нотаріально посвідченого розпорядження особи щодо долі її генетичного матеріалу після смерті, а також можливість визнання дитини спадкоємцем, якщо вона була зачата протягом шести місяців після відкриття спадщини. Однак ці ініціативи не вирішують проблему комплексно: вони не визначають правовий статус ембріона, не регулюють майнові права на

кріоконсервований матеріал з урахуванням етичних аспектів і не встановлюють достатніх гарантій захисту прав майбутньої дитини [8].

Правовідносини, що виникають у сфері post-mortem репродукції, мають комплексний характер. Основним безпосереднім об'єктом є особисті немайнові права людини (право на життя, гідність, недоторканність приватного життя) та майнові права у сфері спадкування [2, ст. 281, 284, 1222]. Факультативним об'єктом виступає недоторканність генетичного матеріалу. Зважаючи на це, оптимальним є розміщення нових норм у розділах Цивільного кодексу України, присвячених особистим немайновим правам фізичної особи та спадковому праву. Центральним елементом нового регулювання має стати визнання ембріона спеціальним об'єктом цивільних прав – біологічним матеріалом з особливим правовим режимом, що враховує як майновий, так і морально-етичний вимір. Не менш важливим є закріплення права дитини, народженої після смерті батька, на повноцінне спадкування за умови наявності попередньої письмової згоди померлого [2, ст. 1222].

Суб'єктивна сторона таких відносин ґрунтується на принципі вільного та інформованого волевиявлення. З урахуванням проведеного аналізу, ефективним вирішенням існуючої законодавчої прогалини стане внесення до Цивільного кодексу України самостійних норм, які чітко визначатимуть поняття постмортальної репродукції, правовий статус ембріона, умови визнання дитини повноправним спадкоємцем, особливості регулювання майнових прав на кріоембріони з обов'язковим урахуванням найкращих інтересів дитини, а також механізми реєстрації її походження та захисту спадкових прав.

Така законодавча новела повинна обов'язково передбачати наявність попередньої письмової згоди померлого, чіткі правила використання генетичного матеріалу та надійні гарантії прав дитини [4; 7]. Лише комплексне і гуманне правове регулювання дозволить подолати існуючі прогалини, зменшити кількість судових спорів, забезпечити стабільність цивільних відносин і, що найважливіше, дати можливість тисячам українських сімей у найважчі часи війни зберегти пам'ять про загиблих близьких у своїх майбутніх дітях. Це питання не лише технічного вдосконалення законодавства, а й питання національної гідності, справедливості та людяності.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 01.04.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 17.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

3. Закон України «Про охорону здоров'я» від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство): Закон України від 22.11.2023 № 3496-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20#Text

5. Рішення Центрального районного суду м. Дніпра від 08.09.2025 у справі № 203/4924/23 (опубліковано в ЄДРСР). URL: https://protocol.ua/ua/krioembrioni_stvoreni_za_uchastyu_genetichnogo_materialu_spadkodavtsya_mogut_buti_uspadkovani_tak_sud_zadovolniv_pozov_batkiv_pomerlogo_sina_na_peredachu_im_krioembrioniv_popri_zaperechennya_nevistki_vlasnitsi_genetichnogo_materialu_(tsentralniy_rayonniy_sud_mista_dnipra_203_4924_23_vid_08_09_2025_r_)/

6. Рішення Київського районного суду м. Одеси від 18.06.2024 (справа щодо розпорядження репродуктивним матеріалом). URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/119924715

7. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» від 09.09.2013 № 787 : станом на 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text

8. Постмортальна репродукція по-українськи: аналізуємо «білі плями» в законодавстві // Українська правда. Життя. 21.10.2025. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/postmortalna-reprodukciya-po-ukrajinski-analizuyemo-bili-plyami-v-zakonodavstvi-311003/

Ключові слова: правовий статус ембріона, post-mortem репродукція, дитина, народжена після смерті батька, спадкові права, майнові права, допоміжні репродуктивні технології, цивільне право, сімейне право, спадкове право, законодавча прогалина, воєнний стан, генетичний матеріал, біологічний заповіт, інтереси дитини.

Keywords: legal status of the embryo, post-mortem reproduction, child born after father's death, inheritance rights, property rights, assisted reproductive technologies, civil law, family law, inheritance law, legislative gap, martial law, genetic material, biological will, best interests of the child.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сафончик О.І.

Бочевська Аліна Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультет цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ КРИПТОВАЛЮТ У РОЗРАХУНКАХ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Сучасний етап розвитку фінансових відносин характеризується активною цифровізацією економіки, що сприяє появі нових форм грошей – криптовалют. Вони дедалі частіше використовуються як засіб розрахунків у міжнародній та національній практиці. Однак, незважаючи на технологічні переваги, їх застосування супроводжується значною кількістю правових, економічних і соціальних проблем.

На мою думку, криптовалюти є перспективним інструментом фінансової системи майбутнього, але їх масове використання у розрахунках наразі є передчасним через неврегульованість ключових аспектів.

Однією з головних проблем є відсутність чіткого правового визначення криптовалют у багатьох країнах, включаючи Україну. Вони не визнаються повноцінним платіжним засобом, але водночас не заборонені. В Україні правове регулювання криптовалют лише формується. Закон «Про віртуальні активи» створює базу для регулювання, однак повноцінне впровадження ще не завершене, така правова невизначеність створює ризики як для бізнесу, так і для користувачів. Без чітких норм криптовалюта не може повноцінно мати функцію грошей, оскільки відсутні гарантії захисту прав сторін.

Ще одним суттєвим аспектом є складність оподаткування операцій з криптовалютами. Виникають питання щодо визначення моменту отримання доходу, оцінки вартості активу та застосування податків (ПДФО, податок на прибуток тощо), науковці зазначають, що підходи до оподаткування криптовалют суттєво відрізняються в різних країнах і часто є непослідовними.

Виходячи з цього можна зазначити, що проблема оподаткування є критичною, оскільки без прозорих правил держава втрачає доходи, а бізнес змушений працювати «в тіні». Це гальмує розвиток крипторинку як легального сегмента економіки.

Також криптовалюти мають низку ризиків, які ускладнюють їх використання як платіжного засобу, до таких ризиків належать : волатильність, тобто курс криптовалют є надзвичайно нестабільним, що унеможливлює їх використання як стабільного засобу платежу, відсутність гарантій, оскільки на відміну від банківських систем, криптовалютні транзакції не мають механізмів повернення кошті, також існує ризик втрати коштів через хакерські атаки або шахрайство (кіберзагрози).

Я вважаю, що такі ризики роблять криптовалюти більше спекулятивним активом, ніж повноцінним платіжним засобом. Їх використання у повсякденних розрахунках поки що є небезпечним для пересічного користувача.

До проблемних аспектів використання криптовалют можна віднести також проблеми фінансового контролю та AML, криптовалюти забезпечують певний рівень анонімності, що створює труднощі для фінансового моніторингу, такі як : складність ідентифікації учасників операцій, ризик фінансування незаконної діяльності, обмеженість традиційних інструментів контролю, тощо. А децентралізована природа блокчейну ускладнює застосування стандартних механізмів протидії відмиванню коштів (AML/CFT). Саме тому я вважаю, що держава не може ігнорувати ці ризики, оскільки вони становлять загрозу фінансовій безпеці. Тому посилення регулювання є неминучим, навіть якщо це частково обмежить ідею повної децентралізації.

Криптовалюти базуються на блокчейні, який має певні особливості щодо незмінності даних, децентралізованості управління та відсутності єдиного контролюючого органу, що створює конфлікт із чинним законодавством, зокрема щодо права на забуття, визначення відповідальних осіб та юрисдикції. Дослідження показують, що ці особливості суперечать нормам захисту персональних даних. Тобто криптовалюти фактично змінюють традиційне розуміння права, що визначає необхідність адаптації законодавства, а не спроби застосування старих норм до нових технологій.

Ще однією важливою проблемою в використанні криптовалют є відсутність єдиних міжнародних стандартів, адже на міжнародному рівні також відсутня уніфікована система регулювання криптовалют. Кожна держава або легалізує криптовалюти або частково обмежує, в окремих випадках навіть забороняє їх використання, це створює серйозні труднощі для міжнародних розрахунків. Без глобальної координації криптовалюти не зможуть повноцінно замінити традиційні фінансові інструменти.

Ну і наостанок розглянемо соціально-економічні наслідки використання криптовалют. Вони впливають на економіку, зменшуючи роль банків, сприяючи розвитку тіньової економіки та створюють нові можливості для інвестування. Що робить можливим підривання монетарної політики держави. А оскільки держава не зацікавлена у втраті контролю над грошовим обігом, повна «криптоекономіка» є малоймовірною у найближчому майбутньому.

Отже, підводячи підсумки до усього вище зазначеного, можна сказати що, використання криптовалют у розрахунках має значний потенціал, але супроводжується рядом серйозних проблем, зокрема, правова невизначеність, складність оподаткування, високі ризики для користувачів, труднощі фінансового контролю та відсутність міжнародних стандартів.

Моя позиція полягає в тому, що криптовалюти повинні розвиватися не як повна альтернатива традиційним грошам, а як додатковий фінансовий

інструмент, їх ефективне використання можливе лише за умов створення чіткої законодавчої бази, міжнародної координації та впровадження технологій контролю.

Список використаних джерел

1. Дарчик Г. М. Сучасний стан правового регулювання криптовалюти в Україні https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/52.pdf
2. Костенко Ю. О., Юрківська М. В. Правове регулювання обігу криптовалют в Україні https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/18940
3. Аргунова Д. Фінансово-правове регулювання криптовалюти в Україні https://archive.liga.science/index.php/universum/article/
4. Чумаченко В. В. Податкові наслідки інвестування в криптовалюти https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/25-3.pdf
5. Пекло А. Проблеми законодавчого регулювання криптовалюти https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstreams/dcf79a4b-a084-478a-b298-af7763c14f84/download
6. Правовий режим криптовалют і криптобірж в Україні https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/pravoviy-rezhim-kriptovalyut-i-kriptobirzh-v-ukrayini.html
7. Закон України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 № 2074-IX https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text

Ключові слова: криптовалюта, проблемні аспекти, ПДФО, фінансовий контроль, AML, волатильність, відсутність гарантій, соціально-економічні наслідки, блокчейн, міжнародні стандарти.

Keywords: cryptocurrency, problematic aspects, personal income tax, financial control, AML, volatility, lack of guarantees, socio-economic consequences, blockchain, international standards.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Берназ-Лукавецька О. М.

Вазіян Анастасія Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету "Одеська юридична академія"

ПРАВО СПІЛЬНОЇ СУМІСНОЇ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ

Відповідно до статті 60 Сімейного кодексу України, в основі майнових відносин подружжя лежить презумпція спільності: майно, набуте за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно

від того, що один із них не мав з поважної причини самостійного заробітку. Це означає, що правовий статус майна визначається самим фактом його придбання в період офіційного шлюбу, і обов'язок спростувати цей статус покладається на ту сторону, яка стверджує про особисту власність. Якщо чоловік придбав автомобіль за кошти, отримані як заробітна плата, цей транспортний засіб автоматично стає спільною власністю, навіть якщо в технічному паспорті вказане лише його ім’я, а дружина в цей час займалася домашнім господарством. Такий підхід забезпечує стабільність сімейних відносин та захищає права того з подружжя, хто вносить нематеріальний вклад у добробут родини.

Виникнення права спільної сумісної власності базується на поєднанні двох чинників: юридичного (перебування в зареєстрованому шлюбі) та матеріального (набуття майна внаслідок спільної праці або за рахунок спільних коштів). У науковій площині цей підхід активно підтримує професор І. В. Жилінкова, яка у своїй роботі «Правовий режим майна подружжя» обґрунтовує переваги режиму спільності як інструменту соціальної справедливості. Згідно з її позицією, спільна власність є юридичним визнанням того, що успіх одного з подружжя у професійній сфері часто є результатом підтримки та розподілу обов'язків всередині сім'ї. Таким чином, закон розглядає сім'ю як цілісний економічний організм, де зусилля кожного партнера (як фінансові, так і побутові) конвертуються у спільний капітал, що створює міцний фундамент для виховання дітей та спільного розвитку.

У правовій доктрині об'єктом спільної сумісної власності виступає не лише матеріальна річ, а й сукупність майнових прав та доходів, отриманих кожним із подружжя. До цього переліку належать заробітна плата, пенсії, стипендії, дивіденди та інші виплати, які за своєю природою стають частиною сімейного бюджету з моменту їх отримання. Науковий підхід розглядає ці активи як результат солідарних зусиль родини, де навіть індивідуальний дохід трансформується у спільний ресурс для забезпечення потреб союзу. Такий правовий режим охоплює також цінні папери та частки у статутних капіталах підприємств, якщо вони були сформовані за рахунок спільних активів. Важливо розуміти, що закон захищає цілісність майнової бази сім'ї від одноосібного розпорядження, підкреслюючи пріоритет колективного інтересу над приватним у межах шлюбних відносин.

Попри презумпцію спільності, законодавство та правова наука чітко розмежовують спільний капітал та особистий простір кожного з подружжя, визначений статтею 57 СКУ. Професор З. В. Ромовська у своїй праці «Українське сімейне право» детально аналізує недоліки змішування особистих та спільних активів, що часто призводить до складних правових колізій. Вона наголошує, що майно, набуте до шлюбу або на підставі безоплатних правочинів (дарування, спадкування), має залишатися автономним, аби зберегти майнову незалежність особи. Наукова дискусія в цьому контексті часто зосереджується на проблемі трансформації активів, коли особисте майно помилково сприймається як спільне

через тривале користування ним обома партнерами. Таким чином, правовий інститут особистої власності виступає необхідним запобіжником, який обмежує режим спільності та гарантує збереження індивідуальних прав у шлюбі.

Основна перевага легального режиму майна подружжя полягає у забезпеченні принципу фактичної рівності між чоловіком та дружиною, незалежно від їхнього фінансового внеску. З наукової точки зору, такий підхід реалізує компенсаторну функцію права, визнаючи домашню працю та догляд за дітьми рівноцінними професійній діяльності. Це створює надійний соціальний фундамент для того з партнерів, хто тимчасово втратив працездатність або зосередився на підтримці сімейного добробуту, гарантуючи йому частку в накопичених активах. Крім того, спільність майна значно спрощує цивільний оборот у повсякденному житті, оскільки побутові правочини, що вчиняються одним із подружжя, вважаються укладеними від імені обох за мовчазною згодою. Таким чином, режим спільності виступає не лише економічним інструментом, а й психологічним фактором, що зміцнює цілісність шлюбного союзу.

Попри гуманістичну спрямованість, режим спільної власності має суттєві недоліки, які часто стають предметом критики в роботах правознавців, зокрема З. В. Ромовської у праці «Українське сімейне право». Однією з головних проблем є надмірна складність у розпорядженні значними активами, оскільки необхідність отримання офіційної згоди другого партнера може стати інструментом для зловживань або блокування ділової активності. Також існує висока ймовірність виникнення затяжних судових спорів при поділі майна, особливо коли важко розмежувати спільні кошти та особисті заощадження, використані для придбання речі. Науковці відзначають, що «розмитість» часток у спільній власності створює ризики для кредиторів, які не завжди можуть чітко визначити обсяг майна, на яке можна накласти стягнення за боргами одного з подружжя. Це призводить до правової нестабільності, де інтереси стабільного цивільного ринку можуть вступати в конфлікт із принципами сімейної солідарності.

Процес поділу спільного майна базується на принципі рівності часток дружини та чоловіка, що закріплено у статті 70 СКУ. У науковій дискусії цей принцип розглядається як вихідна точка, проте закон допускає можливість відступу від нього за наявності обставин, що мають істотне значення. Зокрема, частка одного з подружжя може бути збільшена, якщо з ним проживають діти, або зменшена, якщо партнер не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї чи приховав спільне майно. Правознавці наголошують, що поділ майна в судовому порядку є крайнім заходом, оскільки він вимагає детальної інвентаризації та оцінки активів, що часто ускладнюється тривалим часом перебування у шлюбі. Таким чином, правовий механізм поділу спрямований на те, щоб після припинення союзу кожен із партнерів залишився з об'єктивною та справедливою частиною нажитого капіталу.

Важливим аспектом сімейного права є можливість зміни правового режиму речі з особистої на спільну сумісну згідно зі статтею 62 СКУ. Це відбувається у

випадках, коли майно одного з подружжя за час шлюбу суттєво збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових або грошових витрат. Науковий аналіз цієї норми, представлений у роботах І. В. Жилінкової в праці «Правовий режим майна подружжя», вказує на складність критерію «істотності» такого збільшення. Вона підкреслює, що для трансформації статусу майна недостатньо звичайного поточного ремонту; необхідні капітальні вкладення або докорінна реконструкція, що змінює цільове призначення чи якісні характеристики об'єкта. Ця норма покликана захистити інтереси того з подружжя, хто інвестував свої ресурси в майно партнера, сподіваючись на довгострокове спільне користування ним.

Останнім і найбільш прогресивним етапом розвитку майнових відносин є перехід від законного режиму до договірного за допомогою шлюбного договору. Такий інструмент дозволяє подружжю самостійно визначити долю майна, відступивши від презумпції спільності на користь роздільної власності або встановивши особливі правила поділу на випадок розлучення. У науковій літературі, зокрема у вищезгаданих працях З. В. Ромовської, шлюбний договір розглядається як засіб мінімізації майнових конфліктів та забезпечення правової визначеності для обох сторін. Договірне регулювання дозволяє усунути більшість недоліків спільної сумісної власності, таких як складність розпорядження активами чи тривалі судові тяганини. В результаті, такий підхід забезпечує баланс між особистою свободою кожного з подружжя та їхніми спільними зобов'язаннями перед родиною.

Список використаних джерел

1. Дослідження І. В. Жилінкової «Правовий режим майна подружжя» URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?
2. Дослідження З. В. Ромовської «Українське сімейне право» URL:https://scholar.google.com.ua/scholar?q=Ромовська+З.+В.+Українське+сімейне+право
3. Сімейний кодекс України: Закон від 10 січня 2002 р. № 2947-III.
4. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07
5. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 02 жовтня 2019 року у справі № 317/2730/17. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/84833215

Ключові слова: Спільна власність, презумпція спільної власності, Сімейний кодекс України, особиста приватна власність, поділ майна, рівні частки, шлюбний договір, майнові активи, перетворення майна, суттєве збільшення вартості, згода подружжя, майно фізичної особи-підприємця, судова практика, правовий режим, соціальна справедливість.

Keywords: Joint ownership, presumption of joint ownership, Family Code of Ukraine, personal private property, division of property, equal shares, prenuptial agreement, property assets, transformation

of property, substantial increase in value, consent of the spouses, property of a sole proprietor, case law, legal regime, social justice.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Шамота О.В.

Вініченко Юлія Дмитрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Особливого значення як об'єкт правового регулювання у сучасному інформаційному суспільстві набувають персональні дані. Насамперед, це обумовлюється потужним та досить швидким розвитком цифрових технологій, електронного документообігу, соціальних мереж та онлайн-сервісів обумовлює постійне зростання обсягів обробки інформації про фізичних осіб. У зв'язку із цим питання щодо захисту персональних даних стає невід'ємною складовою цивільних правовідносин, оскільки безпосередньо пов'язане з реалізацією та охороною особистих немайнових прав.

Захист персональних даних є складовою права на приватність, яке має своє закріплення в ст. ст. 31 та 32 Конституції України – це основоположні право людини, які гарантують невтручання в особисте життя, таємницю листування, телефонних розмов, захист конфіденційної інформації, а також ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя [1]. Також має своє закріплення і в ст. 8 Європейської конвенції з прав людини, в якій зазначається, що кожна особа має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції [2].

На сьогодні сфера персональних даних не є новою в нашому середовищі і в інформаційному та науковому просторі з'являється все більше поглядів та позицій щодо визначення поняття персональних даних. Доволі часто науковцями використовуються близькі за значенням категорії, серед яких: «конфіденційна інформація», «персональні дані», «персоніфікована інформація», «особисті дані», що ускладнює, в свою чергу розуміння не тільки для недосвідчених громадян, а й для фахівців у сфері правового забезпечення [3, с. 7]. У правовій доктрині досі не існує єдиного підходу щодо визначення терміну «персональні дані», проте, проаналізувавши низку робіт науковців щодо вказаного питання, можна дійти висновку, що науковці мають схожі думки щодо розуміння поняття персональних даних. Так, і законодавець обрав логічне та чітке визначення, яке має своє закріплення в ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних», відповідно до якого «персональні дані – це відомості чи сукупність

відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована» [4].

У структурі цивільного права персональні дані розглядаються як об’єкт особистих немайнових прав, що підтверджується детальним аналізом положень Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), мова йде про наступні норми: право на повагу до гідності і честі (ст. 297 ЦК України), право на недоторканність ділової репутації (ст. 299 ЦК України), право на особисте життя та його таємницю (ст. 301 ЦК України), право на інформацію (ст. 302 ЦК України). В свою чергу, в ч. 1 ст. 302 ЦК України зазначається, що «збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускається, крім випадків, визначених законом» [5].

Особливістю персональних даних виступає їх нематеріальний характер, невідчужуваність та нерозривний зв'язок із конкретною фізичною особою, що обумовлює необхідність встановлення спеціального правового режиму щодо їх охорони.

Захист персональних даних у цивільних правовідносинах слід розуміти як систему правових, організаційних і технічних заходів, які спрямовуються на забезпечення реалізації та охорони фізичної особи у сфері обробки інформації про неї. Відповідно до вказаного вище Закону України суб’єкти персональних даних мають низку важливих прав, зокрема, право знати про джерела збирання своїх даних, право доступу до них, право вимагати їх виправлення або знищення, а також право заперечувати проти їх обробки. Зазначені положення відповідають міжнародним стандартам у сфері захисту персональних даних, зокрема вимоги, які викладаються в Загальному регламенті про захист даних (General Data Protection Regulation, GDPR) – це правовий акт Європейського Союзу (далі – ЄС), що встановлює правила обробки персональних даних осіб у межах ЄС. Прийнятий у 2016 році як Регламент Європейського Парламенту і Ради ЄС про захист фізичних осіб у зв’язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних [6]. Вказаний Регламент ЄС встановлює високий рівень захисту прав фізичних осіб у межах ЄС та став ключовим стандартом глобальної політики конфіденційності.

У структурі цивільних правовідносин пов’язаних із персональними даними, виділяють три основні елементи: суб’єкти, об’єкт та зміст. Що стосується суб’єктів, то в ст. 4 Закону України «Про захист персональних даних» суб’єктами відносин, які пов’язані із персональними даними, виділяють: суб’єкт персональних даних, тобто фізична особа як носій персональних даних; володілець; розпорядник персональних даних; третя особа, у тому числі суб’єкт надання міжнародної технічної допомоги; а також Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [4]. Об’єктом є самі персональні дані як специфічне інформаційне благо, яке охороняється

законом. Зміст правовідносин становлять взаємні права та обов'язки сторін, зокрема право особи на захист своїх даних та обов'язок інших осіб забезпечити їх конфіденційність, цілісність і безпеку.

Правові засади захисту персональних даних ґрунтується на низці принципів, серед яких особливе значення мають законність обробки, цільове призначення використання даних, їх мінімізація, достовірність, обмеження строків зберігання та забезпечення належного рівня безпеки [6]. У межах цивільного права зазначені принципи реалізуються через укладення договорів про надання згоди на обробку персональних даних, а також встановлення відповідальності за порушення відповідних прав.

Порушення прав на персональні дні має своє відображення у наступних незаконних діях: збиранні, зберіганні, використанні або їх поширенні, обробці даних без згоди, а також у витоку чи втраті інформації. У таких випадках особа має право на застосування цивільно-правових способів захисту, передбачених ЦК України, зокрема це такі способи як відшкодування майнової та моральної шкоди, припинення та відновлення порушеного права, а також захист честі, гідності та ділової репутації (ст. 16, 23 ЦК України) [5]. Судова практика, а саме практика Європейського суду з прав людини, підтверджує можливість компенсації моральної шкоди у випадках незаконного втручання у приватне життя особи [7, с. 36].

Попри наявність нормативного регулювання, у сфері захисту персональних даних існує низка проблем, зокрема недостатній рівень правової обізнаності населення, складність контролю за обробкою даних у мережі Інтернет, а також транснаціональний характер інформаційних потоків. У зв'язку з цим перспективними напрямами розвитку є гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема з положеннями Загального регламенту про захист даних (GDPR), посилення відповідальності за порушення законодавства у цій сфері та розвиток судової практики.

Таким чином, захист персональних даних є невід'ємним елементом цивільних правовідносин, що забезпечує реалізацію фундаментального права особи на приватність. Персональні дані виступають специфічним об'єктом цивільного права, який потребує комплексного правового регулювання та ефективних механізмів захисту. Забезпечення належного рівня захисту персональних даних є важливою умовою розвитку демократичного суспільства та правової держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. (дата звернення: 07.04.2026) URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. (дата звернення: 07.04.2026) URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004

3. Шкільнюк А.Д. Захист персональних даних як гарантія забезпечення права на повагу до особистого та сімейного життя. С. 7 – 33

4. Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI. (дата звернення: 07.04.2026) URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2297-17

5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15

6. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб... : № 2016/679. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_008-16

7. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (квітень 2021 року) Рішення за період із 01.04.2021 по 30.04.2021 / Відпов. За вип. : О.Ю. Тарасенко, Д.П. Мордас, Р.Ш. Бабанли. Київ, 2021. С. 67

Ключові слова: захист персональних даних, персональні дані, цивільні правовідносини, приватність, особисті немайнові права, обробка персональних даних, конфіденційність інформації, цивільно-правовий захист.

Keywords: personal data protection, personal data, civil legal relations, privacy, personal non-property rights, personal data processing, confidentiality of information, civil legal protection.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кривенко Ю.В.

Вовк Софія Костянтинівна

здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ СТОРІН У ДОГОВОРАХ ПРО НАДАННЯ ЦИФРОВОГО КОНТЕНТУ ТА/АБО ЦИФРОВИХ ПОСЛУГ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИЧНІ ВИКЛИКИ

Стрімка цифровізація суспільних відносин та розвиток віртуальної економіки зумовили появу нових об'єктів цивільних прав, що не повністю відповідають традиційним договірним відносинам. Важливим кроком адаптації законодавства до сучасних викликів стало прийняття Закону України «Про надання цифрового контенту та цифрових послуг» № 3321-IX від 10.08.2023 (далі – Закон № 3321-IX), який імплементує положення Директиви (ЄС) 2019/770 та відображає гармонізацію з правом ЄС. У зв'язку з цим особливої уваги потребує визначення правової природи та особливостей відповідного договору, який запроваджує нові підходи у цивільному праві України.

Предмет договору визначається як цифровий контент або цифрова послуга, які надають можливість споживачу створювати, обробляти, зберігати та поширювати дані, або отримувати доступ до них, а також

здійснювати будь-які дії з даними, створеними іншими користувачами [2]. Предмет такого договору є нематеріальним, але водночас може передаватися на матеріальному носії, що відрізняє його від класичних договорів про надання послуг (гл. 63 ЦК України), де результат зазвичай не має матеріального вираження. Цифровий контент може одночасно використовуватися багатьма споживачами без втрати якості та потребує постійного технічного оновлення для підтримки функціональності [6].

Будь-який цивільно-правовий договір є двостороннім правовідношенням, що встановлює взаємні права та обов'язки сторін. Щоб уникнути конфліктів, у таких договорах зазвичай визначають межі реалізації прав, обмеження та відповідальність за порушення. Договір про надання цифрового контенту або цифрових послуг також належить до цивільно-правових, оскільки він не стосується публічного інтересу [3, с. 151]. Водночас такі договори часто мають характер договорів приєднання (ст. 634 ЦК України), через що споживач, як правило, не може впливати на зміст умов публічної оферти. Саме це зумовлює необхідність ретельного вивчення умов договору та прав і обов'язків сторін.

Сторонами такого договору виступають споживач та виконавець. Споживачем, відповідно до п. 22 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» № 1023–XII, є особа, яка має намір замовити або придбати товар, фактично здійснює таке замовлення або придбання та використовує відповідні товари чи послуги [4, с. 129]. Виконавець, у свою чергу, визначається п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону № 3321-IX як фізична або юридична особа, яка надає або зобов'язується надати цифровий контент чи послугу в межах своєї підприємницької діяльності, самостійно або через третю особу, і може виступати як суб'єкт електронної комерції [2].

Договір встановлює чіткі рамки прав і обов'язків сторін. Виконавець зобов'язаний надати цифровий контент або послугу у строк, узгоджений договором, або в розумний термін (ч.1, ст. 3 Закону № 3321-IX). Оскільки поняття «розумного строку» є оціночним, воно може породжувати суперечності, тому такі умови слід ретельно прописувати в договорі [6]. Виконання обов'язку надання вважається завершеним, коли контент стає доступним у цифровому середовищі споживача або на платформі (ст. 4 Закону № 3321-IX) [1]. Крім того, виконавець має надавати продукт у найновішій версії, якщо інше не передбачено договором (ч. 4, ст. 5; ч. 4-6, ст. 6 Закону № 3321-IX), що гарантує його актуальність та повну функціональність для споживача [6].

Виконавець несе відповідальність за відповідність цифрового контенту або послуги як суб'єктивним (узгодженим сторонами), так і об'єктивним (типовим) критеріям (ст. 5–6 Закону № 3321-IX). Суб'єктивні критерії визначають відповідність продукту умовам договору та включають відповідність опису, кількості, якості, функціональності, сумісності та

призначеним цілям, а також наявність інструкцій і додатків [5, с. 414]. Тому недостатньо загальних формулювань на кшталт «контент високої якості» – договір має містити повний комплект супровідної документації, інакше неточності можуть стати підставою для претензій. Крім того, контент має надаватися у найновішій версії з оновленнями або з чітко зазначеною старою версією, що гарантує його актуальність і повну функціональність для споживача [6].

Об'єктивні критерії визначають придатність продукту для типового використання з урахуванням технічних стандартів, безпеки та безперервності надання, незалежно від конкретної угоди. Це також передбачає контроль виконавцем інформації про продукт, що поширюється через рекламу або публічні заяви, оскільки споживач може очікувати контент у кількості та якості, не завжди прямо передбаченої договором. Демоверсія продукту не повинна суттєво відрізнятися від фінальної версії без погодження зі споживачем [6].

Якщо умови щодо надання контенту або послуги відсутні або нечітко визначені, тягар доказування відповідності цифрового продукту договору та закону зазвичай покладається на виконавця (ст. 10 Закону № 3321-IX), за винятком випадків, коли проблема виникла через невідповідність технічного середовища споживача або його неспівпрацю з виконавцем [2]. Наприклад, при використанні застарілої операційної системи або ігноруванні інструкцій, наданих виконавцем, обов'язок доказування відповідності перекладається на споживача. Оновлення програмного забезпечення є ключовим обов'язком виконавця та правом споживача (ч. 2-3, ст. 6 Закону № 3321-IX), але закон звільняє виконавця від відповідальності за недоліки контенту або послуги, якщо вони виникли через встановлення споживачем «некоректного оновлення», за умови попереднього повідомлення та виконання інструкцій [5, с. 415].

Виконавець також гарантує відсутність порушення прав третіх осіб, включно з правами інтелектуальної власності (ст. 8 Закону № 3321-IX). Закон встановлює, що цифровий контент або послуга повинні відповідати вимогам як на момент їх надання, так і протягом усього строку їх використання, особливо у випадках безперервного доступу, наприклад, за передплатою на стримінговий сервіс. Це покладає на виконавця обов'язок підтримувати належну якість продукту протягом дії договору (ч.1–3, ст. 9 Закону № 3321-IX) [2]. Крім того, він зобов'язаний оперативно реагувати на звернення споживачів, усувати недоліки у розумний або погоджений сторонами термін, зменшувати ціну або повертати кошти за необхідності, а також інформувати про зміни продукту та технічні вимоги до його використання (ч. 3–4, ст. 12; ч. 1–2, ст. 16 Закону № 3321-IX), причому модифікація допускається лише за наявності обґрунтованих причин і відповідної умови в договорі. Водночас закон гарантує виконавцю певний захист: він не відповідає за недоліки,

спричинені невстановленням оновлень, має право змінювати продукт за належного інформування споживача, обмежувати його використання після розірвання договору та може вимагати відшкодування збитків від третіх осіб у разі їх виникнення [6].

Споживач, у свою чергу, має право отримати цифровий контент відповідно до договору та закону, включно з усіма додатками та інструкціями, використовувати продукт за визначеними цілями, отримувати оновлення та повідомлення про них (ст. 3–7; ст. 12; ст. 14 Закону № 3321-IX) [2]. Водночас він зобов'язаний співпрацювати з виконавцем для з'ясування причин невідповідності продукту, дотримуватися інструкцій щодо інтеграції та встановлення оновлень, а після відмови від договору – утримуватися від подальшого використання контенту та повернути матеріальні носії (ст. 6–7, ст. 10, ст. 15 Закону № 3321-IX) [6].

Разом із тим, аналіз чинного регулювання виявляє низку проблемних та специфічних аспектів. До них належать оціночні категорії, такі як «розумний строк» або «належна відповідність», які можуть по-різному тлумачитися сторонами та стати джерелом спорів. Окрему складність створює невизначеність понять на кшталт «некоректне оновлення», що породжує ризики зловживань як для виконавця, так і для споживача. Специфічною особливістю є технічна залежність якості цифрового продукту від дій самого споживача, зокрема оновлень, сумісності технічного середовища та дотримання інструкцій, що ускладнює розподіл відповідальності та може призводити до ситуацій, коли фактичне порушення прав споживача залишається без належного правового захисту. Крім того, інформація, поширена у рекламі або публічних заявах, може фактично впливати на зміст зобов'язань виконавця, навіть якщо вона прямо не закріплена в договорі. У сукупності ці фактори свідчать про те, що правове регулювання цифрового контенту ще перебуває на стадії формування та потребує подальшого уточнення.

Таким чином, договір про надання цифрового контенту та цифрових послуг поєднує класичні цивільно-правові підходи з особливостями цифрового середовища, де права та обов'язки сторін тісно взаємопов'язані. Виконавець зобов'язаний забезпечити якість, відповідність і оновлення продукту, тоді як споживач має не лише право на захист, а й обов'язок дотримуватися інструкцій і належно використовувати контент. Водночас на практиці виникають певні труднощі через оціночні поняття та технічні фактори, що впливають на відповідальність сторін. У цілому таке регулювання спрямоване на підтримання балансу між сторонами та ефективне функціонування правовідносин у цифровій сфері.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
2. Про цифровий контент та цифрові послуги: Закон України від 10.08.2023 № 3321-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text
3. Раімов Р.І., Пасічник А.В. Особливості публічного інтересу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2018. № 2. С. 150–153
4. Яновицька Г. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів в Україні: дис. докт. юрид. наук. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/DYSERTATSIYA-.pdf
5. Poperechna H., Savanets L. Legal regulation for sale of goods and supply digital content in EU – analysis of novelties of new EU directives. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2023. Випуск 78: частина 2. С. 413-418. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.67
6. Ходош А., Медведєва А. Новий Закон про цифровий контент та цифрові послуги: регулювання, якого бракувало, чи брак? URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/226494_noviy-zakon-pro-tsifroviy-kontent-ta-tsifrov-poslugi-regulyuvannya-yakogo-brakuvalo-chi-brak

Ключові слова: цифровий контент, цифрові послуги, договірні зобов'язання, права та обов'язки сторін, виконання зобов'язань, захист прав споживачів, цифрове середовище, цифрові правовідносини.

Keywords: digital content, digital services, contractual obligations, rights and obligations of the parties, performance of obligations, consumer protection, digital environment, digital legal relations.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мінченко Д. А.

Волчан Яна Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У КІБЕРПРОСТОРІ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Згідно з частинами першою та другою статті 32 Конституції України, втручання в особисте і сімейне життя особи забороняється, за винятком випадків, прямо передбачених Конституцією. Також не допускається збір, зберігання, використання чи поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, окрім випадків, встановлених законом, і лише тоді, коли це необхідно в інтересах національної безпеки, економічного добробуту або захисту прав людини [1].

Відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» (далі – Закон) персональні дані – це відомості, що дають змогу ідентифікувати

особу, її статус, місце перебування, стан здоров'я, інтереси чи майновий стан. Під час воєнного стану зазначена норма продовжує діяти у повному обсязі, хоча деякі процедури можуть бути спрощені [2].

Уряд ухвалив низку рішень, спрямованих на забезпечення більш гнучкого режиму обміну інформацією між органами сектору безпеки, зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.2022 р. № 910 щодо деяких питань передачі персональних даних за межі України, проте суб'єкти приватного сектору продовжують здійснювати обробку персональних даних відповідно до загальних правил законодавства. Стаття 24 Закону передбачає відповідальність за незаконне поширення персональних даних, а також закріплює, що обробка персональних даних повинна здійснюватися виключно з метою, на яку суб'єкт надав згоду. Таким чином, навіть за умов спрощення інформаційного обміну між державними органами, приватні особи та організації зобов'язані дотримуватися принципів законності, цільового використання та захисту персональних даних [2].

Органи державної влади та місцевого самоврядування, а також підприємства, установи й організації незалежно від форми власності, фізичні особи – підприємці та особи, які здійснюють незалежну професійну діяльність і обробляють персональні дані, зобов'язані забезпечувати належний рівень захисту персональних даних. Зокрема, вони мають вживати заходів для запобігання випадковій втраті чи знищенню даних, а також недопущення їх незаконної обробки, включаючи неправомірний доступ або несанкціоноване знищення.

Слід зазначити, що обробка персональних даних допускається лише за умови забезпечення належного рівня їх захисту. Працівники, які здійснюють обробку таких даних, повинні діяти виключно в межах своїх службових, професійних або трудових повноважень. Вони зобов'язані забезпечувати конфіденційність інформації, яка стала їм відома під час виконання службових обов'язків, і не допускати її розголошення у будь-якій формі, за винятком випадків, передбачених законом. Це зобов'язання зберігає чинність і після припинення відповідної діяльності, якщо інше не встановлено законодавством. Особи, які мають доступ до персональних даних, також повинні надати письмове зобов'язання щодо їх нерозголошення.

Залежно від форми зберігання (паперової чи електронної), персональні дані повинні оброблятися таким чином, щоб виключити можливість доступу до них сторонніх осіб. Для цього володільці та розпорядники даних застосовують комплекс організаційних і технічних заходів захисту, спрямованих, зокрема, на запобігання несанкціонованому доступу, а також забезпечення безпечної роботи відповідних технічних і програмних засобів [4, с. 23].

В умовах воєнного стану багато українських банків та фінансових установ зазнали кібератак з боку російських злочинців, спрямованих на отримання конфіденційної інформації про клієнтів та внутрішні системи цих установ. У цих умовах банкам доводилося швидко відбивати атаки, посилювати заходи кібербезпеки та контролювати доступ до персональних даних. Подібні загрози виникали і для телекомунікаційних компаній, зокрема під час атак на «Київстар» та відповідні мобільні застосунки, що ставило під загрозу приватність користувачів і надійність сервісів. Для ефективної протидії таким загрозам мають застосовуватися комплексні технічні заходи, включно із шифруванням, багаторівневим контролем доступу та моніторингом активності в інформаційних системах.

Саме забезпечення пропорційності обробки інформації та дотримання принципу мінімізації даних дозволяють балансувати між національною безпекою і правами людини. У цьому контексті критично важливою є роль професійної етики та правової культури осіб, які мають доступ до персональних даних, адже від цього залежить рівень довіри до державних і приватних установ. Також своєчасне реагування на порушення безпекових систем та впровадження заходів запобігання кібератакам допомагає зменшити ризики для приватного життя та репутації користувачів або клієнтів [5, с.25]

Показовим у цьому контексті є випадок, пов’язаний із оприлюдненням у соціальних мережах зображення клієнтки банківської установи під час проходження процедури відеоідентифікації, що набув широкого суспільного резонансу.

Йдеться про ситуацію за участю співзасновника «Monobank», який оприлюднив відповідне зображення клієнтки у соціальних мережах без згоди. При цьому публікація супроводжувалася коментарями оціночного характеру, що потенційно могли вплинути на честь, гідність та ділову репутацію особи. Зазначається, що вказане зображення було отримане в межах процедури відеоідентифікації, що передбачає обробку персональних даних особи в рамках надання фінансових послуг відповідно до чинного законодавства України [6].

Зазначена ситуація викликає обґрунтовані сумніви щодо дотримання вимог законодавства у сфері захисту персональних даних, оскільки поширення зображення особи відбулося без наявності чітко вираженої згоди суб’єкта персональних даних, а також може розглядатися як підстава для притягнення до цивільно-правової відповідальності, зокрема у формі відшкодування моральної шкоди.

Варто наголосити, що навіть в умовах воєнного стану, коли суб’єкти фінансового моніторингу здійснюють посилені заходи перевірки клієнтів з метою запобігання загрозам національній безпеці, обробка персональних даних повинна здійснюватися виключно на підставі, у межах повноважень

та у спосіб, що передбачені законодавством. Будь-яке втручання у сферу приватного життя має відповідати принципам законності, необхідності та пропорційності, що узгоджуються також із європейськими стандартами, зокрема підходами, закріпленими у GDPR.

Поширення персональних даних у відкритому доступі, зокрема у соціальних мережах, не може вважатися таким, що безпосередньо спрямоване на досягнення цілей фінансового моніторингу чи забезпечення національної безпеки, а відтак не відповідає критерію цільового використання інформації. У цьому контексті особливо важливим є дотримання принципу мінімізації даних, відповідно до якого обробці підлягають лише ті персональні дані, які є необхідними для досягнення визначеної мети.

Крім того, дана ситуація актуалізує питання професійної етики та правової культури осіб, які здійснюють обробку та зберігання персональних даних. Обов'язок нерозголошення конфіденційної інформації зберігається незалежно від умов правового режиму, включаючи період воєнного стану, та поширюється на всі випадки, коли така інформація стала відомою у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків.

Таким чином, в умовах введеного в Україні воєнного стану захист персональних даних від випадкових втрати або знищення, від незаконної обробки, у тому числі незаконного знищення чи доступу до персональних даних, захист державних інформаційних ресурсів, ІТ-систем об'єктів критичної інфраструктури, державних реєстрів, які містять персональні дані, є вкрай важливими. Обробка персональних даних має здійснюватися з урахуванням викладених вище положень законодавства України. Така обробка має бути пропорційною та здійснюватися для конкретних і законних цілей. Навіть за умов підвищених безпекових загроз держава та приватні суб'єкти не можуть відступати від базових стандартів захисту приватності, а їх дотримання є необхідною передумовою збереження довіри та забезпечення ефективного правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. No 254к/96-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР (дата звернення: 23.03.2026)
2. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 23.03.2026).
3. Кормич Б.А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи : навч. посібник / Б. Кормич. К. : Кондор, 2004. 384 с.
4. Косілова О.І. Інформаційна безпека України в умовах глобалізації. *Правова інформатика*. 2010. № 3(27). С. 22-28.

5. Цимбалюк В.С. Суспільна мораль як різновид інформаційної безпеки. *Правова інформатика*. 2010. № 1(25). С. 23-28.
6. Скандал з Monobank: дівчина з триколором потрапила до лікарні, а вчителька розповіла про її родину. *ТСН.ua.* URL: https://tsn.ua/amp/exclusive/skandal-z-monobank-divchyna-iz-trykolorom-potrapyla-do-likarni-a-vchytelka-rozpovila-pro-yiyi-rodynu-3039086.html

Ключові слова: персональні дані, право на приватність, кіберпростір, обробка персональних даних, воєнний стан.
Keywords: personal data, right *to privacy, cyberspace, processing of personal data, martial law.*
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мінченко Д.А.

Гагарова Олександра Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ АВТОРСЬКИХ ПРАВ У DIGITAL-СЕРЕДОВИЩІ

У цифровому середовищі об’єктом авторського права є твір у електронній формі, а правова охорона виникає з моменту його створення незалежно від оприлюднення чи реєстрації. За Законом України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX авторське право на твір і право власності на цифровий носій або цифровий об’єкт є самостійними та не збігаються [1]. Це означає, що володіння файлом, токеном чи цифровою копією не означає автоматичного набуття авторських прав на сам твір. У цивільному праві це пояснюється розмежуванням між corpus mechanicum (матеріальний або цифровий носій) і res spiritualis (нематеріальне право на результат творчості). Тому навіть цифровий продаж твору завжди потребує аналізу обсягу переданих прав за договором. Показовим є кейс Miramax v. Quentin Tarantino, де продаж NFT із матеріалами до «Кримінального чтива» поставив питання: чи зберіг автор право на таку цифрову форму розпорядження твором, якщо раніше частину прав уже передано студії [2].

У цифровому обігу користувач здебільшого не набуває права власності на цифровий контент у класичному розумінні, а лише отримує ліцензію на використання. Саме тому придбання електронної книги, ігрового скіна, цифрової музики чи підписки на контент не дає права вільно перепродавати такий об’єкт без дозволу правовласника. Доктрина вичерпання прав у цифровому середовищі залишається дискусійною, і в більшості випадків правовий режим будується не як відчуження речі, а як надання обмеженого дозволу на користування.

Особливе значення у цифровому праві має відповідальність платформ за контент, створений користувачами. Сучасні платформи, такі як: YouTube, TikTok, Instagram – більше не розглядаються лише як пасивні посередники. За підходом, сформованим у практиці ЄС і США, провайдер несе відповідальність, якщо після отримання інформації про порушення не вживає оперативних заходів для його припинення. Класичний механізм – Notice and Takedown: правовласник подає повідомлення, а платформа повинна швидко видалити або обмежити доступ до контрафактного контенту. У США це пов'язано з DMCA, у ЄС – із трансформацією режиму після ст. 17 DSM Directive 2019/790 [3]. Якщо раніше safe harbor захищав платформу як нейтрального посередника, то тепер великі платформи фактично вважаються такими, що самі здійснюють «повідомлення твору публіці», а отже повинні мати ліцензійні договори з правовласниками або впроваджувати ефективні механізми запобігання порушенням. Саме тому YouTube використовує Content ID: якщо користувач завантажує відео з ліцензійною музикою без дозволу, система автоматично виявляє збіг, а правовласник може обрати монетизацію відео на свою користь або його блокування [4]. В Україні аналогічний підхід закріплено у ст. 56 Закону № 2811-IX, де врегульовано процедуру повідомлення та видалення.ю

Окремим напрямом цифрового захисту є технологічні заходи охорони творів – DRM (Digital Rights Management), шифрування, водяні знаки, системи контролю доступу. Закон захищає не лише сам твір, а й технічні засоби, якими правовласник обмежує незаконне копіювання чи доступ. Тому обхід DRM є самостійним цивільним правопорушенням незалежно від того, чи відбулося потім фактичне незаконне використання твору. Це важливий превентивний механізм: порушенням є вже саме створення, продаж або поширення засобів для зняття такого захисту [5]. Відповідно до міжнародних стандартів WIPO Copyright Treaty, відповідальність може наставати навіть без доведення конкретного розміру збитків [6]. Типовий приклад – стрімінговий сервіс, який блокує запис екрану під час перегляду фільму; якщо особа створює чи розповсюджує програму, що обходить цей захист, вона порушує закон уже самим фактом розповсюдження такого інструменту. Показовим у міжнародній практиці є кейс Nintendo v. Gary Bowser, де відповідальність настала не за використання піратського контенту як такого, а за створення й продаж засобів обходу технічного захисту консолі [7].

У сфері програмного забезпечення цивільне право виходить із того, що комп'ютерні програми охороняються як літературні твори. Це означає, що захист поширюється на вихідний код, об'єктний код, структуру кодування, але не на саму функціональність, ідею, алгоритмічну концепцію чи бізнес-логіку як таку. Якщо конкурент відтворив вашу ідею застосунку, але написав власний код, це не завжди буде порушенням авторського права. Водночас графічний інтерфейс користувача (GUI) часто розглядається окремо від

програми як самостійний результат творчої діяльності. Практика CJEU у справі C-393/09 підтверджує, що графічний інтерфейс не ототожнюється з комп'ютерною програмою як такою, але може охоронятися як окремий твір. Тому якщо компанія не копіює код, але майже повністю відтворює унікальний «look and feel»: іконки, шрифтові пари, градієнти, розміщення кнопок, композицію екранів, – це може кваліфікуватися як порушення авторського права на графічний або складений твір, а також як акт недобросовісної конкуренції. У практичному плані скопійовану логіку CRM чи застосунку довести складніше, ніж скопійований візуальний стиль [8].

Особливо актуальною проблемою є використання авторських творів для навчання генеративного штучного інтелекту. Ключове питання полягає в тому, чи може використання цифрових творів для Text and Data Mining (TDM) вважатися допустимим без згоди правовласника. У праві ЄС формується модель, за якою таке використання можливе лише за умови поваги до права правовласника на opt-out, тобто на відмову від використання його творів для навчання ШІ [9]. За ст. 4(3) DSM Directive правовласник може заборонити TDM за допомогою машинозчитуваних засобів, зокрема через robots.txt, метадані, теги на кшталт noai тощо. Якщо художник розміщує портфоліо на своєму сайті й чітко позначає заборону на AI-training, а розробник моделі все одно використовує ці зображення для навчання – це може розглядатися як порушення майнових прав у цифровому середовищі.

Українське регулювання в частині ШІ має власну специфіку. Закон № 2811-IX передбачає особливий режим для неоригінальних об'єктів, згенерованих штучним інтелектом: класичне авторське право на них не виникає, оскільки відсутня творча діяльність людини як автора, але може виникати право особливого роду (sui generis). Це право надає майновий захист особі, яка організувала створення такого об'єкта, налаштовувала систему або є власником відповідного програмного забезпечення. Строк такого права становить 25 років. Українське право проводить чітку межу: результат, створений людиною за допомогою ШІ, може мати авторсько-правову охорону за наявності творчого внеску людини, а повністю автоматично згенерований результат – ні, але він може охоронятися як sui generis-об'єкт.

Судові спори навколо тренувальних даних ШІ демонструють, що конфлікт між технологіями та авторським правом лише загострюється. Показовим є кейс The New York Times v. Microsoft & OpenAI, де медіакомпанія стверджує, що мільйони її статей були використані для навчання моделей, які потім відтворюють фактичну цінність контенту та створюють ринкову конкуренцію оригінальному джерелу. У цивільно-правовому вимірі тут виникають одразу кілька питань: чи було правомірне відтворення творів для навчання, чи є результати моделі похідним використанням, чи відбувається підміна ринку, і чи можна розглядати навчання як допустиме виняткове

використання. Для української правової доктрини ці спори важливі як орієнтир для майбутньої судової практики щодо цифрового копіювання, TDM і комерційної експлуатації AI-систем [10].

Загалом захист авторських прав у digital-середовищі будується на кількох базових цивільно-правових ідеях. По-перше, цифрова форма твору не зменшує обсяг правової охорони: твір у файлі, на сервері, у хмарі чи в токенізованій формі охороняється так само, як і традиційний твір. По-друге, право на твір і право на цифровий носій або доступ до нього різні за природою права, і їх не можна ототожнювати. По-третє, цифрові платформи перетворилися з нейтральних посередників на активних суб'єктів контролю, які зобов'язані ліцензувати контент або оперативно припиняти порушення. По-четверте, технічні засоби захисту мають самостійну правову цінність, а їх обхід є окремим деліктом. По-п'яте, у сфері програм і інтерфейсів захист надається не ідеї чи функціоналу, а конкретній формі вираження: коду, дизайну, графічному рішенню. По-шосте, генеративний ШІ поставив у центр уваги питання законності тренувальних даних, права на opt-out і нового режиму охорони AI-генерованих результатів.

Список використаних джерел

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX : станом на 12 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text
2. Ukrinform. Miramax подала до суду на Тарантіно за спробу продати сцени з «Кримінального чтива». Укрінформ – актуальні новини України та світу. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3352731-miramax-podala-do-sudu-na-tarantino-za-sprobu-prodati-sceni-z-kriminalnogo-ctiva.html
3. Начало | ОХОРОНА ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ. URL: https://ipr.nas.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/Stattia_Dyrektyva_ES_Avtorske_Pravo_i_tsyfrovyi_rynok_Zhurnal_IV_-8_2019.pdf
4. Як працює система Content ID – YouTube Довідка. Google Help. URL: https://support.google.com/youtube/answer/2797370?hl=uk
5. Учасники проектів Вікімедіа. Керування цифровими правами – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Керування_цифровими_правами
6. WIPO Copyright Treaty (WCT). treaties. URL: https://www.wipo.int/en/web/treaties/ip/wct/index
7. https://www.theguardian.com/games/2024/feb/01/the-man-who-owes-nintendo-14m-gary-bowser-and-gamings-most-infamous-piracy-case

8. RPEX. RPEX. URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/document?source=document&text=&docid=83458&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=613196
9. Copyright and Text and Data Mining | EIFL. EIFL |. URL: https://www.eifl.net/programme/copyright-and-libraries-programme/copyright-and-text-and-data-mining.
10. The New York Times звинувачує OpenAI. Медіамейкер. URL: https://mediamaker.me/news/the-new-york-times-proty-openai-chy-spravdi-shi-porushyv-avtorske-pravo/.

Ключові слова: авторське право, ліцензія, штучний інтелект, sui generis
Keywords: copyright, license, artificial intelligence, sui generis.
Науковий керівник: к.ю.н., професор Зубар В.М.

Гачук Дар'я Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІНА ДОГОВОРУ В СУДОВОМУ ПОРЯДКУ У ЗВ'ЯЗКУ З ІСТОТНОЮ ЗМІНОЮ ОБСТАВИН: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

Сучасний етап розвитку цивільних правовідносин в Україні характеризується високим рівнем нестабільності, що зумовлено комплексом об'єктивних факторів: воєнним станом, економічною турбулентністю, інфляційними процесами та частими змінами законодавства. У таких умовах договір, який традиційно розглядається як інструмент стабільності та передбачуваності цивільного обороту, дедалі частіше втрачає свою рівновагу. Те, що на момент укладення договору виглядало економічно доцільним і юридично збалансованим, у подальшому може перетворитися на джерело значних збитків для однієї зі сторін.

Відтак виникає потреба у правових механізмах, здатних забезпечити адаптацію договірних умов до нових реалій, серед яких особливе місце займає інститут зміни договору у зв'язку з істотною зміною обставин. Нормативною основою такого механізму є стаття 652 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка передбачає можливість зміни або розірвання договору за рішенням суду у випадку істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при його укладенні [1]. Зазначена норма фактично закріплює принцип справедливості та балансу інтересів сторін, дозволяючи коригувати договірні зобов'язання у разі істотного порушення цього балансу. Водночас законодавець встановлює суворі умови для застосування такого механізму, що свідчить про його винятковий характер.

Згідно з положеннями вищезгаданої статті, обставини вважаються такими, що істотно змінилися, якщо в разі їхнього передбачення на етапі здійснення правочину суб'єкти взагалі відмовилися б від його укладення або ж погодили б зовсім інші умови. Для зміни договору в судовому порядку необхідна одночасна наявність чотирьох умов: по-перше, сторони не передбачали можливості настання таких обставин; по-друге, заінтересована сторона не могла їх усунути; по-третє, виконання договору порушує баланс майнових інтересів сторін; по-четверте, ризик таких змін не покладений на заінтересовану сторону [1]. Наявність усіх цих умов підлягає доведенню у суді, що значно ускладнює застосування відповідного інституту на практиці.

Особливого значення зазначений механізм набуває в умовах воєнного стану в Україні, коли непередбачуваність стає нормою, а ризики – системним явищем. Повномасштабне вторгнення, руйнування інфраструктури, порушення логістичних ланцюгів, зростання вартості ресурсів та інші фактори істотно вплинули на здатність суб’єктів господарювання виконувати свої зобов’язання. Однак, як свідчить судова практика, сам факт воєнного стану не є автоматичною підставою для зміни договору. Необхідно довести конкретний вплив таких обставин на виконання зобов’язання.

Показовою у цьому контексті є постанова Північного апеляційного господарського суду від 04.06.2025 у справі № 910/14369/24, у якій суд задовольнив вимоги орендаря щодо зміни строків виконання договору оренди земельної ділянки [2]. Суд встановив, що сторони не могли передбачити початок повномасштабної війни, а також те, що обставини, які виникли, об’єктивно унеможливлювали виконання зобов’язань у встановлений строк. При цьому виконання договору на первісних умовах призводило б до істотного порушення майнових інтересів сторін. Такий підхід демонструє готовність судів враховувати реалії воєнного часу, однак лише за умови належного доказування, де присутні усі чотири обов’язкові умови.

Водночас Верховний Суд неодноразово наголошував на винятковому характері застосування статті 652 ЦК України. Зокрема, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 13.07.2022 у справі № 363/1834/17 підкреслено, що зміна договору є допустимою лише тоді, коли розірвання договору суперечить суспільним інтересам або спричиняє непропорційні втрати для сторін [3]. Таким чином, суди застосовують принцип «найменших негативних наслідків», обираючи той варіант, який мінімізує шкоду.

Окрему увагу в судовій практиці приділено розмежуванню понять «істотна зміна обставин» та «форс-мажор». Хоча обидва інститути пов’язані з впливом зовнішніх факторів, вони мають різну правову природу. Форс-мажорні обставини передбачають повну неможливість виконання зобов’язання, тоді як істотна зміна обставин лише ускладнює його виконання. Верховний Суд у постанові від 23.10.2024 у справі № 922/4801/23

наголосив, що ці правові режими не можуть застосовуватися одночасно [4]. Більше того, у постанові від 10.10.2024 у справі № 910/332/24 суд прямо зазначив, що наявність форс-мажору виключає можливість застосування статті 652 ЦК України [5].

Ще однією важливою проблемою правозастосування є оцінка підприємницького ризику. Верховний Суд послідовно дотримується позиції, що суб'єкти господарювання здійснюють свою діяльність на власний ризик, а отже, не всі негативні економічні зміни можуть визнаватися істотною зміною обставин. У постанові від 14.06.2023 у справі № 910/8232/22 суд підкреслив, що інфляція, коливання ринку чи ускладнення господарської діяльності є звичайними комерційними ризиками [6]. Це значно звужує можливості застосування статті 652 ЦК України та вимагає від позивача доведення винятковості ситуації.

Разом із тим, суди визнають, що певні обставини не можуть вважатися підприємницьким ризиком. Наприклад, у постанові від 14.05.2020 у справі № 910/15314/19 було встановлено, що втручання державних органів, пов'язане з проведенням слідчих дій, може визнаватися істотною зміною обставин, оскільки сторони не можуть впливати на такі процеси [7]. Це свідчить про гнучкість підходів судів та необхідність індивідуальної оцінки кожної ситуації.

Крім того, важливим аспектом є часові межі застосування механізму зміни договору. Верховний Суд у постанові від 06.06.2023 у справі № 910/21100/21 зазначив, що внесення змін до договору можливе лише до моменту його повного виконання [8]. Після цього зміна умов договору втрачає сенс, оскільки правовідносини фактично припиняються.

Отже, інститут зміни договору у зв'язку з істотною зміною обставин є важливим інструментом забезпечення справедливості у договірних відносинах. В умовах сучасної України, де економічна та політична нестабільність стали системним явищем, значення цього механізму лише зростає. Разом із тим, судова практика свідчить про обмежений та обережний характер його застосування. Суди вимагають чіткого дотримання встановлених законом умов та надання переконливих доказів, що ускладнює реалізацію цього інструменту на практиці. Особливо складним є розмежування істотної зміни обставин, форс-мажору та комерційного ризику, що нерідко стає предметом судових спорів.

Важливим висновком є також те, що сам факт воєнного стану не є універсальною підставою для зміни договору. Кожна ситуація підлягає індивідуальній оцінці з урахуванням конкретних обставин справи та поведінки сторін. У перспективі доцільним є подальше вдосконалення правового регулювання, зокрема шляхом уточнення критеріїв істотності зміни обставин та розробки більш чітких підходів до їх доказування. Це сприятиме підвищенню правової визначеності та ефективності захисту прав учасників цивільних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 №435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
2. Справа № 910/14369/24: постанова Північного апеляційного господарського суду від 04.06.2025. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127959439
3. Справа № 363/1834/17: постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.07.2022. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852863
4. Справа № 922/4801/23: постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 23.10.2024. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122543426
5. Справа № 910/332/24: постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 10.10.2024. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122272668
6. Справа № 910/8232/22: постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 14.06.2023. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111739215
7. Справа № 910/15314/19: постанова Північного апеляційного господарського суду від 14.05.2020. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89319718
8. Справа № 910/21100/21: постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 06.06.2023. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111610906

Ключові слова: зміна договору, істотна зміна обставин, судова практика, договірні зобов'язання, баланс інтересів сторін, воєнний стан, форс-мажор, комерційний ризик.

Keywords: contract modification, material change of circumstances, case law, contractual obligations, balance of interests of the parties, martial law, force majeure, commercial risk.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Зубар В.М.

Гордієнко Лілія Богданівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції) Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ

Цивільно-правова відповідальність у цифрову епоху є одним із найактуальніших питань сучасного цивільного права, оскільки стрімкий

розвиток цифрових технологій суттєво трансформує традиційні підстави, умови та суб'єктний склад відповідальності. Цивільний кодекс України закріплює загальні засади відшкодування шкоди (ст. 1166) та відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187) [1]. Ключовою умовою відповідальності є наявність чотирьох елементів: протиправної поведінки, шкоди, причинно-наслідкового зв'язку та вини. Однак системи штучного інтелекту, що здатні до автономного навчання та прийняття рішень, принципово не вписуються у цю класичну схему: встановити вину конкретного суб'єкта при шкоді від ШІ-системи надзвичайно складно, а розподіл відповідальності між розробником, оператором та користувачем залишається законодавчо невизначеним.

Шпирка Р. О. здійснив комплексний аналіз функцій цивільно-правової відповідальності в контексті розвитку ШІ [2, с. 237]. Автор встановлює, що компенсаційна функція зберігає своє фундаментальне значення і в умовах ШІ, проте набуває нових форм: відшкодування шкоди, завданої автономними системами, пов'язане з труднощами ідентифікації заподіювача та визначення обсягу збитків. Превентивна функція реалізується через обов'язкові системи управління ризиками та вимоги до якості даних, передбачені Регламентом ЄС про штучний інтелект (AI Act від 13 червня 2024 р.). Водночас формуються принципово нові функції – інноваційна (стимулювання безпечних технологій), координаційна (узгодження відповідальності між учасниками ланцюжка ШІ) та етико-правова (забезпечення дотримання прав людини при автоматизованих рішеннях). AI Act як приклад реалізації регулятивної та охоронної функцій стає орієнтиром для адаптації українського законодавства.

Кочина О. С. та Каплиста В. М. досліджують актуальні проблеми застосування цивільно-правової відповідальності в умовах воєнного стану та цифровізації. Автори виявляють два взаємопов'язані виклики [3, с. 222]. По-перше, воєнний стан спричинив масове зростання спорів щодо форс-мажорних обставин як підстав для звільнення від відповідальності: недобросовісне використання інституту форс-мажору для ухилення від виконання договірних зобов'язань стало системною проблемою. По-друге, цифровізація породила нові види цивільних правопорушень – кібербулінг, несанкціонована обробка персональних даних, шахрайство у цифровому середовищі, заподіяння шкоди автономними ШІ-системами. При цьому встановлення суб'єктів відповідальності ускладнюється анонімністю правопорушників та труднощами фіксації цифрових доказів. Автори обґрунтовують необхідність диференційованого підходу до відповідальності залежно від рівня ризику ШІ-систем та механізмів обов'язкового страхування.

Принципова проблема цивільно-правової відповідальності в цифрову епоху -- визначення правового статусу штучного інтелекту. Схаб-Бучинська

Т. Я. аналізує питання щодо правосуб'єктності ШІ у системі цивільних прав: чи є ШІ-система об'єктом права (як засіб виробництва) чи може розглядатись як суб'єкт («електронна особа») [4, с. 126]. Авторка встановлює, що чинне цивільне законодавство України не містить достатніх норм для регулювання відносин із ШІ, а питання відповідальності за шкоду від автономних систем залишається відкритим. Гущенков Є. В. доповнює цей аналіз, констатуючи, що цифровізація трансформує усі форми правочинів: електронні договори, смарт-контракти, електронна ідентифікація стають новими правовими конструкціями, відповідальність за порушення яких потребує спеціального законодавчого врегулювання [5, с. 377].

Таким чином, цивільно-правова відповідальність у цифрову епоху стикається з трьома системними викликами. По-перше, класична чотириелементна модель відповідальності (протиправність – шкода – причинний зв'язок – вина) не спрацьовує в повній мірі при шкоді від ШІ-систем через неможливість встановлення вини конкретного суб'єкта. Вирішенням є запровадження ризик-орієнтованої моделі відповідальності, аналогічної тій, що передбачена AI Act ЄС. По-друге, цифрові правопорушення (кібербулінг, порушення персональних даних, шкода від автономних систем) потребують спеціальних доказових стандартів та механізмів ідентифікації правопорушників. По-третє, воєнний стан ускладнив застосування традиційних підстав звільнення від відповідальності (форс-мажор), що вимагає законодавчого визначення меж добросовісного використання цього інституту. Перспективою є гармонізація ЦК України з вимогами AI Act, закріплення відповідальності оператора ШІ-системи як основного суб'єкта, впровадження обов'язкового страхування для ШІ-систем підвищеного ризику.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: ст. 22 (відшкодування збитків), ст. 1166 (загальні підстави відповідальності за завдання шкоди), ст. 1187 (шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

2. Шпирка Р. О. Функції цивільно-правової відповідальності в контексті розвитку штучного інтелекту: традиційні аспекти та нові горизонти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 2, № 90. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/341118.

3. Кочина О. С., Каплиста В. М. Актуальні проблеми застосування цивільно-правової відповідальності в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352602.

4. Схаб-Бучинська Т. Я. Штучний інтелект в системі об'єктів цивільних прав. Аналітично-порівняльне правознавство. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284590.

5. Гущенков Є. В. Цифровізація як фундаментальний чинник трансформації правової системи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 5, № 92. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351230.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, цифрова епоха, штучний інтелект, AI Act, деліктна відповідальність, відшкодування шкоди, форс-мажор, воєнний стан, кібербулінг, персональні дані, ризик-орієнтована модель, оператор ШІ, електронна особа, правосуб'єктність ШІ, цифрові правопорушення, страхування відповідальності.

Keywords: civil liability, digital age, artificial intelligence, AI Act, tort liability, damages compensation, force majeure, martial law, cyberbullying, personal data, risk-based model, AI operator, electronic person, AI legal personality, digital offenses, liability insurance.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Шамота О.В.

Гресько Богдана Юріївна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРС МАЖОР ЯК ОСОБЛИВИЙ ІНСТИТУТ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА: ВИТОКИ ТА СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ

Непереборні обставини, що не залежать від волі сторін, із найдавніших часів відзначалися правознавцями як об’єктивні підстави невиконання договірних зобов’язань. Фундаментом розвитку інституту форс-мажору у договірних відносинах стали праці римських юристів, водночас, із розвитком та ускладненням суспільних відносин спостерігається розширення кола обставин, що за своєю суттю є непереборними та виключають юридичну відповідальність боржника за несвоєчасне чи неналежне виконання обов’язку перед кредитором.

Особливої актуальності даний правовий інститут в Україні набув в умовах правового режиму воєнного стану, коли щоденні обстріли країни-агресора унеможливлюють нормальну роботу підприємців, що часто спричиняє пропуски встановлених договором строків чи неможливість у цілому виконання взятих зобов’язань.

Аналіз наукових праць дослідників римського права та сучасного національного законодавства, судової практики Верховного Суду дає підстави для висновку про близькість розуміння та застосування даного інституту в обох часових епохах.

Так, в класичному джерелі римського права – Дигестах Юстиніана, викладено наступний опис форс-мажору: «Невинним вважається той, хто знає, але не може перешкодити чомусь (D.50.17.50)» [1].

Як відзначає Мешкова К.О., подальші праці римських юристів містять два критерії для відмежування необережності боржника від непереборної сили: непередбачуваність та непереборність. Ці дві ознаки характеризують подію із суб'єктивного та об'єктивного боку, відповідно [2, с. 19].

Згодом в контексті римської правової доктрини були сформульовані три основні ознаки «вищої сили», що може звільняти від відповідальності:

1) непередбачуваність події;

2) її невідворотність при застосуванні розумних заходів;

3) зовнішній характер події – відсутність причинного зв'язку з діями сторони [2, с. 19].

Вітчизняна доктрина цивільного права використовує схожі критерії – надзвичайність та непереборність. Так, Верховний Суд у п. 46,47 Постанови від 21.07.2021 у справі №912/3323/20 зазначає, що надзвичайними є ті обставини, настання яких не очікується сторонами при звичайному перебігу справ. Тобто, настання таких обставин добросовісним та розумним учасником правовідносин не може очікуватися чи передбачатися при прояві ним достатнього ступеня обачливості.

Невідворотними є обставини, настанню яких учасник правовідносин не міг запобігти, так як і не міг запобігти наслідкам таких обставин навіть за умови прояву належного ступеня обачливості та застосуванню розумних заходів запобігання. Верховний Суд наголошує, що ключовим є те, що непереборна сила робить неможливим виконання зобов`язання в принципі, незалежно від тих зусиль та матеріальних витрат, які сторона понесла чи могла понести. Економічна невигідність чи складність не є обставинами, що звільняють сторону від відповідальності [3].

Ряд вітчизняних нормативно-правових актів містить визначення форс-мажору, що вказує на рецепцію римського права. Так, Цивільний кодекс України визначає непереборною обставиною надзвичайну або невідворотну за даних умов подію, п.1, ч.1 ст. 263 [4]. Згідно з ч. 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні», такими є «надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливлюють виконання зобов'язань, передбачених умовами договору» [5].

Щодо конкретних обставин, які визнаються непереборними. Римські юристи посилалися насамперед на дії стихійних сил природи. Вітчизняне законодавство містить, окрім згаданого, додатково 2 групи обставин: пов'язані із громадським життям суспільства, зокрема, воєнні дії, диверсії, піратство, теракти, та заборонні дії держави, наприклад, тривалі перерви в роботі транспорту, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту/імпорту. До даної групи законодавцем було віднесено і такі специфічні обставини як запровадження комендантської години, карантину, установленого Кабінетом Міністрів України, що беззаперечно є реакцією на динаміку суспільних відносин у сучасному українському

суспільстві [5]. Даний поділ на групи здійснюється виключно із наукових міркувань та є досить умовним. Законодавець наголошує на невичерпності переліку непереборних обставин.

Критично важливим, на наш погляд, для розуміння юридичних наслідків наявності форс-мажору у зобов'язальних правовідносинах, є Постанова ВС від 13.09.2023 у справі № 910/8741/22. У ній Верховний Суд наголошує, що така обставина не звільняє сторін договору від виконання зобов`язань і не змінює строків такого виконання, цей інститут спрямований виключно на звільнення сторони від негативних наслідків, а саме від відповідальності за невиконання чи прострочення виконання зобов`язань на період існування форс-мажору [6].

Про непереборні обставини другу сторону має бути повідомлено якнайшвидше, адже неповідомлення чи несвоєчасне повідомлення спричиняє втрату права посилання на форс-мажор. Дане правило також прийшло у нашу правову систему із римського права.

Отже, інститут форс-мажору відіграє ключову роль у забезпеченні справедливості та стабільності правовідносин, адже дозволяє враховувати обставини, що об'єктивно не залежать від волі сторін і унеможливлюють виконання зобов'язань. Його значення особливо зростає в умовах сучасних кризових явищ, коли непередбачувані події можуть істотно впливати на економічну та соціальну сферу. Водночас вагому роль у формуванні цього інституту відіграла рецепція римського права, яке заклало фундаментальні принципи відповідальності, добросовісності та розподілу ризиків між сторонами. Саме завдяки запозиченню та адаптації римсько-правових ідей сучасні правові системи отримали ефективні механізми регулювання форс-мажорних обставин, що сприяє підвищенню правової визначеності та захисту інтересів учасників правовідносин.

Список використаних джерел

1. Corpus Iuris Civilis: Digesta. // The Latin Library. URL: https://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest50.shtml
2. К.О Мешкова. Правовий режим форс-мажору в умовах воєнних дій: порівняльно-правовий аналіз інституту vis maior у римському приватному праві та непереборної сили в сучасному цивільному праві України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2025. № 42. С. 17–23. URL: https://doi.org/file:///C:/Users/User/Downloads/PRAVOVIJ_REZIM_FORS-MAZORU_V_UMOVAH_VOENNIH_DIJ_PO.pdf.
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 21.07.2021 у справі № 912/3323/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99277353.

4. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 17.04.2026).
5. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 р. № 671/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text.
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 13.09.2023 у справі № 910/8741/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114750973.

Ключові слова: форс мажор, непереборні обставини, римське право, судова практика, зобов'язальне право, надзвичайні обставини, невідворотні обставини.
Keywords: force majeure, irresistible circumstances, Roman law, case law, contractual law, extraordinary circumstances, unavoidable circumstances.
Науковий керівник: к.ю.н. доцент Павлова В.Г.

Гурік Анна Миколаївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ

Шлюбний договір як правовий інститут займає особливе місце в системі сімейного права України. В умовах динамічних змін суспільних відносин, а також у контексті правового режиму воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 та неодноразово продовженого, питання правового регулювання шлюбного договору набуває особливої актуальності [1]. Відповідно до ст. 92 Сімейного кодексу України (далі – СКУ), шлюбний договір регулює майнові відносини між подружжям, а також визначає їхні майнові права та обов'язки як батьків [2]. Сторонами шлюбного договору можуть бути як особи, що подали заяву про реєстрацію шлюбу, так і вже одружені особи.

Водночас важливим елементом правового регулювання шлюбного договору є порядок його нотаріального посвідчення, який супроводжується низкою практичних і теоретичних проблем. Ключовою вимогою до шлюбного договору є обов'язкова нотаріальна форма. Згідно зі ст. 94 СКУ, шлюбний договір укладається у письмовій формі та нотаріально посвідчується [2]. Недотримання нотаріальної форми тягне за собою нікчемність договору відповідно до ст. 220 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) [3]. Порядок нотаріального посвідчення шлюбного договору регулюється Законом України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII та Порядком

вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5 [4; 5].

Процедура нотаріального посвідчення шлюбного договору охоплює кілька послідовних етапів.

1) Звернення сторін до нотаріуса – обов'язкова особиста присутність обох сторін або їхніх представників, уповноважених нотаріально посвідченою довіреністю.

2) Перевірка правоздатності та дієздатності сторін – нотаріус зобов'язаний встановити особистість осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії, перевірити їхню дієздатність та з'ясувати реальні наміри сторін.

3) Перевірка змісту договору на відповідність законодавству – нотаріус роз'яснює сторонам зміст договору, їхні права та обов'язки, а також правові наслідки укладення такого договору.

4) Підписання договору в присутності нотаріуса та проставлення нотаріального посвідчення з внесенням відомостей до Єдиного реєстру нотаріальних дій.

Разом із тим, у цій сфері існує низка суттєвих проблем. По-перше, законодавство не містить вичерпного переліку умов, які можуть бути включені до шлюбного договору, що зумовлює правову невизначеність на стадії його нотаріального посвідчення. Частина 4 ст. 93 СК України лише встановлює заборону на включення положень, які ставлять одного з подружжя у надзвичайно невигідне матеріальне становище, однак законодавчі критерії такого “невигідного становища” відсутні [2]. Унаслідок цього оцінка допустимості умов договору значною мірою залежить від розсуду нотаріуса, що створює ризик як необґрунтованої відмови у посвідченні правомірного договору, так і посвідчення угоди з очевидним дисбалансом у умовах. Водночас судді Верховного Суду наголошують, що шлюбний договір є особливим інструментом врегулювання майнових відносин подружжя, а свобода договору в цій сфері не є абсолютною та має реалізовуватись лише в межах, визначених законом, а отже, не може суперечити імперативним нормам сімейного законодавства [9].

По-друге, відсутній механізм публічної реєстрації шлюбних договорів у загальнодоступному реєстрі. Незважаючи на функціонування Єдиного реєстру нотаріальних дій, доступ третіх осіб (кредиторів та контрагентів) до відомостей про конкретний шлюбний договір законодавчо обмежений. Це не відповідає принципу правової визначеності та ускладнює захист прав кредиторів, які можуть не знати про зміну режиму власності подружжя.

По-третє, ст. 100 СКУ передбачає можливість розірвання шлюбного договору за рішенням суду на вимогу одного з подружжя, проте механізм відображення такого розірвання в нотаріальних реєстрах і повідомлення третіх осіб залишається недостатньо врегульованим [2]. Окремою

проблемою є визначення моменту, з якого зміни до шлюбного договору набувають чинності, адже ст. 100 СКУ встановлює лише загальне правило, не враховуючи специфіки відносин з третіми особами та можливих правових наслідків для них.

Відповідно до ст. 93 СКУ шлюбним договором регулюються виключно майнові, але не особисті немайнові відносини подружжя [2]. Проте на практиці виникає питання розмежування майнових та немайнових умов. Зокрема, умови щодо місця проживання або порядку участі у вихованні дитини нерідко пов'язані з майновими наслідками (утримання, витрати), що ускладнює позицію нотаріуса при посвідченні такого договору.

Стаття 97 СКУ дозволяє включати до шлюбного договору умови щодо надання утримання, однак механізм примусового виконання таких умов залишається недостатньо чітким [2]. Зокрема, відсутня можливість виконання шлюбного договору як виконавчого документа, що змушує сторону звертатися до суду для захисту своїх прав навіть за наявності нотаріально посвідченого договору.

Також варто зазначити, що введення воєнного стану в Україні в лютому 2022 р. суттєво вплинуло на практику укладення шлюбних договорів та нотаріальну діяльність загалом. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII допускає обмеження окремих прав громадян та зміну порядку функціонування державних органів [6]. Це безпосередньо позначилося на можливості укладення та зміни шлюбних договорів.

Масове переміщення населення, зокрема виїзд одного з подружжя за кордон, унеможливлює їхню спільну особисту явку до нотаріуса, яка є обов'язковою умовою для укладення або зміни шлюбного договору. Законодавство передбачає можливість представництва за довіреністю, однак нотаріальне посвідчення довіреності за кордоном потребує її апостилювання або легалізації, що в умовах воєнного часу є суттєво ускладненим. При цьому законодавство не передбачає спрощеного механізму для таких ситуацій.

Окремої уваги потребує ситуація, коли майно, врегульоване шлюбним договором, знаходиться на тимчасово окупованих територіях або в зонах активних бойових дій. Чинне законодавство не встановлює спеціального механізму адаптації умов шлюбного договору до таких форс-мажорних обставин, а інститут істотної зміни обставин (ст. 652 ЦКУ) є загальним і не враховує специфіку шлюбного договору [3].

Поряд із цим, в умовах воєнного стану спостерігається зростання інтересу щодо укладення шлюбних договорів, що зумовлено підвищеними майновими ризиками та прагненням громадян захистити своє майно і майнові інтереси [7]. Це актуалізує потребу у розробці спеціальних механізмів укладення шлюбного договору у дистанційному форматі із

застосуванням кваліфікованого електронного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII [8].

З огляду на викладене, правове регулювання шлюбного договору в Україні потребує системного вдосконалення. Першочерговими завданнями є: законодавче визначення критеріїв «надзвичайно невигідного матеріального становища»; запровадження публічного реєстру шлюбних договорів для захисту прав третіх осіб; надання нотаріально посвідченому шлюбному договору сили виконавчого документа; розробка спеціального механізму укладення та зміни шлюбного договору у дистанційному форматі із застосуванням кваліфікованого електронного підпису. Реалізація цих заходів сприятиме не лише підвищенню ефективності правового регулювання шлюбного договору, а й забезпеченню належного балансу інтересів подружжя та третіх осіб.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14

3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

4. Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12

5. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12

6. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

7. Васюнець Н. Шлюбні контракти: чому українці дедалі частіше їх укладають. Експрес. 28.08.2024. URL: https://expres.online/lyudi-i-problemi/shlyubni-kontrakti-chomu-ukraintsi-dedali-chastishe-ikh-ukladayut

8. Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19

9. Шлюбний договір як цивілізований механізм: судді ВС розповіли про принципи та підводні камені на основі судової практики. *Верховний Суд*, 20.11.2025 URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1919922/

Ключові слова: шлюбний договір, нотаріальне посвідчення, майнові відносини подружжя, сімейне право, воєнний стан, нотаріальна форма правочину, правове регулювання.

Keywords: marriage contract, notarial certification, marital property relations, family law, martial law, notarial form of protection, legal regulation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мінченко Д.А.

Дранко Дарина Юріївна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДОГОВОРУ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ НА ПРАКТИЦІ

Договір довічного утримання (догляду) посідає особливе місце серед цивільно-правових договорів: він поєднує майнові відносини з відчуження власності із соціальним змістом – забезпечення гідного утримання осіб похилого віку чи тих, хто потребує піклування. Стаття 744 Цивільного кодексу України (ЦК України) визначає, що об’єктом відчуження може бути нерухомість або цінне рухоме майно, натомість зустрічним наданням слугує довічне утримання та/або догляд. Глава 57 ЦК України формально регулює цей правочин, однак правозастосовна практика виявляє суттєві прогалини, про що красномовно свідчить стабільно висока кількість судових справ цієї категорії [5]. У науковій літературі Погребняк М. В. обґрунтовує фідуціарну природу договору, вказуючи, що особисто-довірча основа відносин між сторонами принципово відрізняє його від звичайних майнових правочинів і безпосередньо зумовлює труднощі, з якими стикаються учасники спору [1, с. 275].

Першою і найбільш поширеною практичною проблемою є складність доведення факту неналежного виконання набувачем взятих на себе зобов’язань. Пункт 1 частини першої статті 755 ЦК України наділяє відчужувача правом вимагати розірвання договору за будь-якого порушення набувача – незалежно від наявності вини. Це положення, покликане захистити соціально вразливу сторону, водночас покладає на набувача серйозний процесуальний тягар. Касаційний цивільний суд у постанові від 27 листопада 2024 року у справі № 461/3295/21 однозначно вказав: набувач зобов’язаний самостійно вести систематичний облік виконання договірних умов, адже за статтями 12, 81 ЦПК України саме він повинен спростовувати доводи позивача [4]. На практиці такий облік майже ніколи не ведеться, і навіть добросовісні набувачі, що реально здійснювали утримання, опиняються в ситуації, коли вони не здатні підтвердити свої дії в судовому засіданні належними доказами.

Значна частина судових спорів виникає через недостатньо чіткий розподіл у договорі обов'язків щодо матеріального утримання та обов'язків щодо особистого догляду. Практика Верховного Суду виробила чіткий підхід: ці поняття не є тотожними. Верховний Суд послідовно відстоює позицію, що грошова складова і безпосереднє піклування не можуть замінити одне одного. У постанові Касаційного цивільного суду від 4 липня 2024 року у справі № 756/11502/21 суд констатував: регулярні мінімальні грошові

виплати за умови систематичного ухиляння від надання особистого догляду є самостійною підставою для розірвання договору, оскільки нівелюють саму суть відносин утримання [3]. Цим рішенням судова практика фактично закріпила принцип нероздільності матеріального і немайнового складників договору – жоден із них не може поглинути інший.

Окремою проблемою є реалізація права на розірвання договору довічного утримання. Погребняк М. В. дослідила, що свобода договору щодо його розірвання виявляється у двох формах: за згодою сторін та на вимогу однієї із сторін через суд. При цьому відчужувач вправі ініціювати розірвання незалежно від вини набувача, а набувач – у разі неможливості подальшого виконання договору з підстав, що мають істотне значення [2, с. 118]. Однак суди стикаються з тим, що «підстави, які мають істотне значення», є оціночним поняттям і не завжди однаково тлумачаться на різних рівнях судової системи. Верховний Суд змушений формувати правові позиції щодо цього питання в кожній справі індивідуально, що свідчить про відсутність однакового та передбачуваного правозастосування.

На практиці серйозною проблемою є плутанина між договором довічного утримання та спадковим договором, що призводить до порушення прав відчужувачів. Аналіз судової практики Верховного Суду, представлений суддею Великої Палати ВС Ольгою Ступак, свідчить про те, що нотаріуси не завжди належно роз'яснюють сторонам відмінності між цими договорами. Так, у постанові Касаційного цивільного суду ВС від 13 липня 2022 року у справі № 643/744/20 позивачку визнано такою, що помилилася щодо правової природи правочину: вона вважала, що уклала договір довічного утримання, тоді як насправді підписала спадковий договір [4]. Ця ситуація унаочнює системну прогалину у нотаріальній практиці та підтверджує необхідність запровадження стандартизованих роз'яснювальних процедур під час посвідчення таких договорів.

Таким чином, реалізація договору довічного утримання на практиці ускладнюється комплексом взаємопов'язаних проблем: відсутністю чітких критеріїв належного виконання обов'язків набувача; недосконалістю механізму доказування; оціночним характером підстав для розірвання; плутаниною зі спадковим договором при нотаріальному посвідченні. Ці проблеми потребують системного вирішення: на законодавчому рівні – конкретизації критеріїв «належного виконання» договору; на правозастосовному – формування та офіційного оприлюднення узагальнень судової практики Верховного Суду; на нотаріальному – стандартизації порядку роз'яснення сторонам правової природи договору.

Список використаних джерел

1. Погребняк М. В. Місце договору довічного утримання (догляду) у зобов'язальному праві. Наукові записки. Серія: Право. 2022. Вип. 12. С. 275–280. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/155/142.

2.Погребняк М. В. Свобода договору довічного утримання (догляду) щодо його розірвання. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 4. С. 116–120. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267258/263177

3. Постанова Касаційного цивільного суду від 4 липня 2024 року у справі № 756/11502/21 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120313742

4. Ступак О. Практика Верховного Суду, що випливає із договорів про надання утримання і їх зв'язок із спадкуванням : презентація на вебінарі Верховного Суду (2024р.). URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_Dogovoru_utrimannya.pdf.

5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV (Глава 57 «Довічне утримання (догляд)», ст. 744–758). Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

Ключові слова: договір довічного утримання, відчужувач, набувач, неналежне виконання, розірвання договору, судова практика, Верховний Суд, особистий догляд, матеріальне утримання, нотаріальне посвідчення.

Keywords: lifetime maintenance agreement, alienator, acquirer, improper performance, termination of contract, court practice, Supreme Court, personal care, material support, notarial certification.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Завальнюк С.В.

Заборська Ксенія Андріївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) зумовлює необхідність формування адекватної правової бази, здатної врегулювати суспільні відносини у цій сфері. Відсутність спеціального законодавства в Україні та прогалини у чинному правовому регулюванні становлять серйозний виклик для держави, яка прагне до євроінтеграції та розбудови цифрової економіки [1].

Першим кроком у формуванні державної політики щодо ШІ стало схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. Цей документ визначив штучний інтелект як організовану сукупність інформаційних технологій, що дозволяють виконувати складні завдання шляхом обробки інформації та самостійного вироблення рішень [2].

Концепція окреслила пріоритети розвитку галузі та заклала підґрунтя для подальшого нормотворення.

Важливим кроком у правовому регулюванні продуктів ШІ стало прийняття Закону України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX від 01.12.2022 р., який набрав чинності з 1 січня 2023 року. Вперше в українському законодавстві визначено правовий режим об'єктів, згенерованих комп'ютерними програмами, у тому числі ШІ, – через запровадження механізму sui generis для захисту неоригінальних творів [3]. Це свідчить про поступову адаптацію правової системи до реалій цифрової доби.

Дослідники звертають увагу на те, що ключовою проблемою є відсутність чіткого правового визначення поняття «штучний інтелект» у чинному законодавстві, що значно ускладнює його правове регулювання [4]. Дискусійним залишається і питання правосуб'єктності ШІ: більшість науковців схиляється до позиції, що за відсутності ознак правосуб'єктності ШІ слід відносити до об'єктів, а не суб'єктів цивільних правовідносин [5].

Суттєвий вплив на розвиток вітчизняного законодавства справляє Регламент ЄС про штучний інтелект (AI Act), набуття чинності якого актуалізує потребу в гармонізації українського права з європейськими стандартами. Оскільки Україна отримала статус кандидата в члени ЄС, впровадження відповідних норм є не лише бажаним, а й необхідним у контексті євроінтеграційного курсу [1]. Разом з тим, Мінцифри України вже опублікувало Білу книгу з регулювання ШІ та Дорожню карту, які окреслюють бачення держави щодо впровадження правового регулювання у цій сфері.

Окремої уваги заслуговує питання захисту персональних даних в умовах використання систем ШІ. Алгоритми машинного навчання обробляють значні масиви персональних даних, що створює ризики порушення права на приватність. Відповідно до чинного законодавства України, обробка таких даних має здійснюватися з дотриманням вимог Закону «Про захист персональних даних», проте механізми контролю за діяльністю ШІ-систем потребують суттєвого удосконалення [4].

Таким чином, правове регулювання ШІ в Україні перебуває на початковому етапі свого становлення. Нагальними завданнями є: прийняття спеціального закону, який містить чітке визначення ШІ та механізми відповідальності за шкоду, заподіяну ШІ-системами; гармонізація законодавства з нормами ЄС; розробка механізмів ліцензування та сертифікації систем ШІ високого ризику. Подолання цих прогалин сприятиме розвитку інноваційного середовища в Україні та забезпеченню прав громадян у цифровому просторі.

Список використаних джерел

1. Муравська Ю., Сліпченко Т. Правове регулювання штучного інтелекту в Україні та світі. Актуальні проблеми правознавства. 2024. № 1. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1833
2. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-р#Text
3. Штучний інтелект та авторське право. Центр демократії та верховенства права. 2025. URL: https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyi-intelekt-avtorske-pravo/
4. Кузьменко О. В., Чорна В. Г., Островський С. О. Правове регулювання запровадження та використання штучного інтелекту. Київський часопис права. 2024. № 1. С. 173–177. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2024.1.23
5. Визначення поняття «штучного інтелекту» та його місце у системі цивільного законодавства України. Галицькі студії: Юридичні науки. 2024. DOI: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2024-6-2

Ключові слова: штучний інтелект, правове регулювання, цифрова трансформація, авторське право, захист персональних даних, євроінтеграція, інформаційне право.
Keywords: artificial intelligence, legal regulation, digital transformation, copyright, personal data protection, European integration, information law.
Науковий керівник: к.ю.н., професор Зубар В.М.

Володимир Ілічко Володимирович
здобувач 3-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ

У післявоєнний період пріоритетом має стати комплексне відновлення прав громадян, порушених під час війни. Науковці зазначають, що необхідно забезпечити «відновлення порушених прав у сфері власності, житлових і сімейних відносин, відшкодування шкоди, завданої майну та здоров'ю громадян», а також удосконалити механізми компенсації збитків [1]. Відновлення прав у власності та житлі, підтримка постраждалих та реформа судової системи створюють основу для довіри громадян до держави та повноцінного відновлення суспільства.

Зокрема, Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) прямо передбачає право кожної особи звернутися до суду для захисту її майнових та немайнових прав і в статті 16 перераховано можливі способи такого захисту: визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, відновлення попереднього стану, примусове виконання

зобов’язання в натурі, зміна чи припинення правовідносин, відшкодування майнових та моральних збитків, а також визнання незаконними рішень чи дій органів влади. Крім того, статті 17–19 ЦКУ закріплюють й інші засоби захисту: зокрема, стаття 17 передбачає звернення за захистом до Президента або відповідних державних органів, стаття 18 – реалізацію захисту через нотаріальний виконавчий напис, а стаття 19 – право на самозахист [2].

Після звільнення окупованих територій необхідно відновити роботу місцевих судів і надати можливість доступу до правосуддя. Передбачено створення спеціалізованих судів для розгляду справ, пов’язаних з відшкодуванням воєнних збитків, а також пріоритетного розгляду таких справ. Сторони війни повинні виконувати судові рішення навіть за відсутності майна боржника (яке могло бути зруйноване чи захоплене). Додаткову увагу слід приділити реформам виконавчої служби і цифровізації судочинства, щоби навіть в умовах розірваних зв’язків надання правосуддя залишалося ефективним.

Механізми компенсації збитків – один з ключових інструментів захисту цивільних прав. Україна вже співпрацює з міжнародними партнерами для створення Міжнародного реєстру збитків (RD4U). Як наголошують на порталі «Дія», цей реєстр «є першим кроком міжнародного компенсаційного механізму» і призначений для збору заяв про компенсацію збитків, завданих агресією РФ [2]. Паралельно впроваджено національну програму «єВідновлення» – компенсації за пошкоджене чи зруйноване житло. Міністерство розвитку громад повідомляє, що програма стартувала у 2023 році і дає можливість постраждалим отримати грошові виплати на ремонт або купівлю нового житла за повністю зруйноване, а станом на початок 2025 року вже відшкодовано кошти тисячам сімей [3]. Ефективність таких програм залежить від оперативної фіксації збитків і узгоджених процедур оформлення документів.

Важливим елементом захисту цивільних прав є відновлення втрачених правовстановлюючих документів. Під час окупації та боїв багато громадян втратили документи на нерухомість, транспорт тощо. Уряди та нотаріат уже запровадили спрощені процедури відновлення: працюють електронні реєстри, відкрито «єдині вікна» та мобільні групи нотаріусів. Наприклад, Мін’юст радить у випадку спадкування майна, розташованого на окупованій території, звертатись до нотаріусів у будь-якому підконтрольному районі – місцем відкриття спадщини вважається місце подання заяви, а не фактичне місцезнаходження майна [4]. Такі зміни знімають необхідність фізичного доступу до території, яка може бути небезпечною чи недоступною, й забезпечують реалізацію прав власності.

Навіть після відновлення національних інституцій важливо залучати міжнародні інструменти захисту. Україна подала міждержавні позови до

Європейського суду з прав людини та інших судових і арбітражних інстанцій з метою притягнення до відповідальності держави-агресора і стягнення компенсацій. Паралельно розглядається створення спеціального міжнародного трибуналу з розслідування злочину агресії проти України. Наприклад, у липні 2025 року Верховна Рада ратифікувала угоду із Радою Європи про такий спецтрибунал, який відповідатиме за судження високопосадовців агресора. Ці кроки створюють додатковий шар правових гарантій для потерпілих і посилюють дипломатичний тиск на порушників.

Безоплатна правнича допомога і правозахисні організації є критичним ресурсом для уразливих категорій населення (внутрішньо переміщені особи, пенсіонери, інваліди, родини загиблих тощо). Система безоплатної правничої допомоги гарантує громадянам безоплатні юридичні консультації, допомогу у складанні заяв/скарг та представництво в суді. Зокрема, переселенці можуть звернутися до бюро правової допомоги з питаннями відновлення документів, соціальних виплат, сімейних спорів тощо [5]. Такі послуги розвантажують суди і дозволяють малозабезпеченим постраждалим отримати захист без фінансових бар'єрів. Держава й міжнародні донори мають продовжувати підтримку НУО, волонтерів і центрів БПД, розширюючи їхню мережу та спеціалізацію на постконфліктні випадки.

Набуття ефективності усіма цими механізмами неможливе без оновлення законодавства. У парламенті мають бути ухвалені спеціальні норми, що регламентують правовий режим деокупованих територій, вирішують колізії власності, пов'язані з примусовими «угодами» окупантів, та ситуації з безвісти зниклими особами. Зокрема, необхідно врегулювати питання спадкування у випадках невідомої долі спадкодавця і дозволити використання інформації з документів, виданих на окупованих територіях (частково визнаючи їхню довідкову силу). Науковці й правозахисники підкреслюють: лише системний перегляд норм цивільного законодавства дозволить реалізувати принцип юридичної визначеності і справедливості для всіх громадян [1].

Захист цивільних прав у післявоєнний період потребує комплексного підходу: тільки сукупне застосування судових механізмів, компенсаційних програм, інституту нотаріату та реєстрів, міжнародно-правових засобів і діяльності громадянського суспільства забезпечить реальне відновлення порушених прав. Важливо, щоб усі ці інструменти працювали злагоджено – від державної політики та законодавства до дій окремих юристів і правозахисників. Успішна реалізація цієї стратегії стане не лише юридичним, а й суспільним досягненням, надасть поштовх для справжнього примирення і побудови правової держави в оновленій Україні.

Список використаних джерел

1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ/ ЧОРНОЛУЦЬКИЙ, Р., ЗУБРИЦЬКИЙ, М., МУРАВЙОВА, І., ЧАСОВНИКОВ, Д., & ВАЦЮК, В. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2025. № 4 (76). С. 54–58. URL: https://doi.org/10.32689/2522-4603.2025.4.9

2. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 01.02.2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

3. Репарації: міжнародний Реєстр збитків. *Дія*. *Громадянам*. URL: https://diia.gov.ua/services/categories/gromadyanam/reparatsii-mizhnarodnyi-reiestr-zbytkiv

4. єВідновлення. *Міністерство розвитку громад та територій України*. *Проєкти*. URL: https://mindev.gov.ua/proiekty/yevidnovlennia

5. Як успадкувати майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території України?. *Безоплатна правнича допомога*. *Юридичні консультації*. 14.12.2022. URL: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/yak-uspadkuvaty-majno-yake-znahodytsya-na-tymchasovo-okupovanij-terytoriyi-ukrayiny/

6. Внутрішньо переміщеним особам. *Безоплатна правнича допомога*. *Клієнтам*. URL: https://legalaid.gov.ua/kliyentam/chy-mayu-ya-pravo-na-bezoplatnu-vtorynnu-pravovu-dopomogu/vnutrishno-peremishhenym-osobam/

Ключові слова: післявоєнний період; захист цивільних прав; відновлення прав; цивільне право; відшкодування шкоди; судовий захист; компенсаційні механізми; право власності; житлові права; нотаріат;

Keywords: post-war period; protection of civil rights; restoration of rights; civil law; compensation for damages; judicial protection; compensation mechanisms; property law; housing rights; notariat.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Павлова В.Г.

Казарян Ліліт Романівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП «SUPERFICIES SOLO CEDIT» У ПРОЕКТІ НОВОГО ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У сучасних умовах змін приватного права України, що відбуваються під впливом євроінтеграції та оновлення законодавства, особливого значення набуває нове осмислення засад речового права. Однією з таких засад є принцип "superficies solo cedit" (поверхня слідує за ґрунтом), який

розглядається як інструмент впорядкування системи нерухомого майна. Інститут суперфіцію, є відносно не старим для сучасного права України, свій початок він бере ще у римському праві.

Актуальність даної теми зумовлена необхідністю оновлення принципів речового права в умовах рекодифікації цивільного законодавства, що передбачає його адаптацію до європейських правових стандартів і відмову від застарілих підходів. На сучасному етапі розвитку українського приватного права спостерігається низка колізій між положеннями цивільного та земельного законодавства. Найбільш помітно вони проявляються у питаннях співвідношення прав на земельну ділянку та об’єкти нерухомості, розташовані на ній, а також через конфлікти прав та інтересів різних осіб, спричинені роздільним правовим режимом земельної ділянки та розміщених на ній будівель і споруд.

Принцип "superficies solo cedit" встановлює єдність правової природи самої земельної ділянки та збудованих на ній об’єктів, за яким саме земля є головною річчю, а всі інші об’єкти нерухомості, пов’язані з нею, вважаються її складовими частинами. Таким чином, земельна ділянка разом із розміщеними на ній будівлею, спорудою чи об’єктом незавершеного будівництва, що належать на праві власності одній і тій самій особі, утворюють єдиний комплекс і виступають у цивільному обороті як одна нерухома річ. Завдяки застосуванню цього підходу забезпечується більш системне та ефективне здійснення права власності. У статті 483 Проекту нового Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) (далі – ЦКУ) цей принцип отримує послідовне та системне втілення в Книзі 3 «Право речове». Такий підхід відповідає класичним засадам приватного права Німецького цивільного уложення, де також йдеться про невід'ємні частини земельної ділянки або будівлі [1, section 94].

Станом на сьогодні, принцип superficies solo cedit у його прямому значенні, ще не отримав прямого закріплення в законодавстві України, оскільки нова редакція ЦКУ ще не набрала чинності. Будівлі та споруди, набуті до моменту набрання чинності оновленої Книги 3 Цивільного кодексу, підпадатимуть під дію положень ЦКУ та Земельного кодексу України (далі – ЗКУ) щодо правової долі земельної ділянки, на якій вони розташовані [2, ст. 19]. У сфері регулювання правового статусу нерухомості, передача прав на житлові будинки, будівлі чи споруди та пов'язані з ними земельні ділянки здійснюється згідно з ст. 120 ЗКУ та ст. 377 ЦКУ. Відповідно до ч. 1 та ч. 2 ст. 120 ЗКУ, у разі переходу права власності на житловий будинок, будівлю чи споруду від одного власника до іншого, новий набувач переймає право власності або право користування земельною ділянкою, на якій розташована ця нерухомість, на тих самих умовах та в тому ж обсязі, що й у попереднього власника (користувача). При цьому, право колишнього власника на земельну ділянку припиняється, а цільове призначення

земельної ділянки не змінюється [1]. Аналогічний підхід закріплено в ч. 1 ст. 377 ЦКУ, в якій зазначено, що у разі набуття права власності на житловий будинок (крім багатоквартирного), будівлю чи споруду, особа одночасно набуває право власності або право користування земельною ділянкою, на якій знаходиться відповідна нерухомість [4]. Крім того, положення ст. 381 ЦКУ додатково підкреслюють нерозривний зв'язок між об'єктом нерухомості та земельною ділянкою, забезпечуючи автоматичний перехід права користування без виникнення правових колізій. Із наведених норм випливає, що чинне українське законодавство фактично реалізує протилежний підхід порівняно з принципом superficies solo cedit, передбачаючи, що земельна ділянка "йде" за нерухомістю, набуваючи другорядного характеру.

Запровадження принципу superficies solo cedit у новому Цивільному кодексі матиме ряд важливих практичних наслідків для цивільного обороту нерухомості. Наприклад, при укладенні договору купівлі-продажу будівлі або споруди покупець автоматично отримуватиме гарантоване право не лише на сам об'єкт, а й на земельну ділянку, розташовану під ним. Для цього достатньо, наявність кадастрового номеру та щоб ділянка була зареєстрована в установленому порядку продавцем.

Принцип також поширюватиметься на об'єкти незавершеного будівництва. Якщо право власності на такий об'єкт зареєстровано в установленому порядку, то право на користування земельною ділянкою автоматично переходить до нового власника. Подібний механізм передбачений і в разі спадкування майна. Однак, якщо набувається лише частка будівлі чи споруди, це не означає автоматичний перехід права користування земельною ділянкою. У такому разі питання землекористування вирішуватиметься індивідуально через укладення окремого договору з чинним власником або користувачем земельної ділянки. Крім того, застосування нового підходу дозволить уникнути багатьох суперечностей. За умови, коли норми ЗКУ не дають особі можливості набути права власності на земельну ділянку, то автоматичний перехід такого права разом із нерухомим майном не здійснюватиметься. У подібних ситуаціях набувач матиме змогу врегулювати питання лише шляхом самостійного оформлення права на земельну ділянку в загальному порядку.

Отже, можна зробити висновок, що втілення принципу superficies solo cedit у практику – є запорукою стабільності майнових відносин, оскільки він сприятиме зниженню рівня конфліктів, витратам та спрощенню реєстраційних процедур.

Список використаних джерел

1. Земельний кодекс України : Закон, Верховна Рада України від 25.10.2001, № № 2768-III : станом на 15.02.2026. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення: 11.04.2026).

2. Майданик Р. А., Зубар В. М. Речеве право в проекті книги 3 Цивільного кодексу України – продукт європейського права. *Модельні правила речевого права*. 2025. вип. 59 : Часопис цивілістики. С. 14–29. ISSN 2522-4832. URL: https://clj.nuoua.od.ua/archive/59/4.pdf

3. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) : Законопроект, Верховна Рада України від 22.01.2026, № 14394. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528

4. Цивільний кодекс України : Закон України, Верховна Рада України від 16.01.2003, № № 435-IV : станом на 01.02.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 11.04.2026).

5. Шевчишин О. І. Еволюція принципу superficies solo cedit: від римського права до сучасного українського законодавства. *Рекодифікація речового права* : XIV Міжнародний цивілістичний форум, Київ, Україна. Київ : Юридика, 2025. С. 184–188. ISBN 978-617-8574-20-8. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf-_Rekodyfikatsiya-rechovogo-prava_2025.pdf

6. German Civil Code URL: http:// www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.pdf.

Ключові слова: superficies solo cedit, цивільний кодекс, земельна ділянка, нерухомість, право власності.

Keywords: superficies solo cedit, Civil Code, land plot, property, right of ownership.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Зубар В. М.

Карманчук Віталій Олегович

здобувач 3-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ: СУЧАСНА СУДОВА ПРАКТИКА

Інститут відшкодування моральної шкоди є одним із ключових механізмів захисту особистих немайнових прав у цивільному праві України. Незважаючи на його відносно тривале існування у вітчизняному законодавстві, практика застосування відповідних норм залишається неоднорідною, а питання методики обчислення розміру компенсації – дискусійним як у доктрині, так і в судовій практиці.

Основу правового регулювання становить стаття 23 Цивільного кодексу України, яка визначає поняття моральної шкоди та загальні критерії визначення її грошового еквівалента [1]. Водночас відсутність законодавчо

закріпленої методики розрахунку породжує суттєву варіативність судових рішень і правову невизначеність для потерпілих осіб. Відповідно до частини другої статті 23 ЦК України моральна шкода виявляється: у фізичному болю та стражданнях, що їх зазнала фізична особа у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких вона зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких; у душевних стражданнях у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням майна; у приниженні честі та гідності особи, а також ділової репутації.

Стаття 1167 ЦК України визначає загальні підстави деліктної відповідальності за завдання моральної шкоди: наявність вини є обов'язковою умовою, крім випадків, прямо передбачених законом. Стаття 1168 ЦК України регулює відшкодування моральної шкоди в разі каліцтва або смерті фізичної особи, а також вперше в українському цивільному законодавстві допускає можливість її відшкодування у вигляді не одноразової виплати, а періодичних платежів [1].

Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (зі змінами) визначила усталене судове тлумачення поняття моральної шкоди як втрат немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Пункт 9 зазначеної постанови розширив перелік критеріїв оцінки: до факторів, зазначених у ст. 23 ЦК України, він додає стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих та виробничих обставинах, ступінь зниження престижу і ділової репутації, а також час і зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану [2].

Частина третя статті 23 ЦК України встановлює, що розмір грошового відшкодування визначається судом залежно від: характеру правопорушення; глибини фізичних та душевних страждань; погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації; ступеня вини заподіювача шкоди, якщо вина є підставою відповідальності. При визначенні розміру відшкодування суд зобов'язаний враховувати вимоги розумності і справедливості.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 29 червня 2022 року у справі № 477/874/19 уточнила, що перелік «інших обставин, які мають істотне значення» є відкритим і не може бути вичерпним. Розмір відшкодування перебуває у взаємозв'язку з фізичним болем, моральними стражданнями та іншими немайновими втратами, яких зазнала потерпіла особа, а не з виключністю переліку або кількістю обставин, які суд зобов'язаний врахувати [4].

Важливим є також позиція ЄСПЛ, на яку систематично посилаються українські суди: у справі STANKOV v. BULGARIA (заява № 68490/01, рішення

від 12 липня 2007 року) зазначено, що оцінка моральної шкоди за своїм характером є складним процесом, за винятком випадків, коли сума компенсації прямо встановлена законом [12].

Українське законодавство не встановлює ні мінімального, ні максимального розміру відшкодування моральної шкоди у загальному порядку, а також не закріплює єдиної обов'язкової методики її обчислення. Це залишає за судом значну дискрецію, що водночас є джерелом непередбачуваності.

У науковій літературі запропоновано ряд підходів до структурованого обчислення. Зокрема, пропонується встановити базисний рівень компенсації за страждання, спричинені тяжкою шкодою здоров'ю, у розмірі 720 мінімальних заробітних плат – тобто приблизного доходу середньостатистичного працівника за десять років. На основі цього базису розробляється шкала співвідношень для різних видів порушень, а для конкретного визначення суми використовується формула:

$МШ = Б \times К_1 \times К_2 \times К_3$

де: МШ – розмір компенсації моральної шкоди; Б – базисний рівень (720 мінзарплат або інша базова величина); $К_1$ – коефіцієнт характеру і тяжкості правопорушення; $К_2$ – коефіцієнт глибини страждань (з урахуванням тривалості, наслідків для здоров'я, соціального статусу особи); $К_3$ – коефіцієнт вини заподіювача (умисел / груба необережність / проста необережність).

Для спеціальних категорій справ законодавець закріплює прив'язку до мінімальної заробітної плати. Зокрема, за незаконне перебування під слідством або судом застосовується формула:

$МШ = МЗП \times N$

де МЗП – розмір мінімальної заробітної плати, встановлений на момент постановлення рішення суду; **N** – кількість місяців незаконного перебування під слідством чи судом. Верховний Суд у постанові від 5 березня 2025 року у справі № 166/789/24 підтвердив, що суд повинен виходити саме з актуального на момент розгляду розміру мінімальної заробітної плати, а не зі зниженої розрахункової величини, передбаченої законом про держбюджет для обчислення виплат за рішеннями суду.

Принцип незалежності від спеціальних норм. Велика Палата Верховного Суду у постанові від 1 вересня 2020 року у справі № 216/3521/16-ц закріпила, що право на відшкодування моральної шкоди виникає внаслідок будь-якого порушення прав особи незалежно від наявності спеціальних норм законодавства [3]. Ця позиція узгоджується з практикою ЄСПЛ, зокрема з рішенням від 22 лютого 2005 року у справі «Новоселецький проти України» (заява № 47148/99) [13].

Компенсація моральної шкоди за договірними відносинами. КЦС ВС у постанові від 8 лютого 2023 року у справі № 760/9496/21 відступив від

попередніх позицій і підтвердив, що компенсація моральної шкоди за порушення цивільно-правового договору може бути стягнута на підставі статті 23 ЦК України навіть тоді, коли умовами договору або спеціальним законом таке право прямо не передбачено [5].

Коло суб'єктів права на компенсацію. КЦС ВС у постанові від 1 березня 2023 року у справі № 496/1691/19 розширив перелік осіб, яким відшкодовується моральна шкода внаслідок смерті потерпілого, включивши до нього зачатих, але ще не народжених дітей, виходячи з принципів розумності та справедливості (ст. 3 ЦК України) [6].

Заборона повороту до гіршого. КЦС ВС у постанові від 24 травня 2023 року у справі № 179/363/21 застосував принцип non reformatio in peius у справах про відшкодування моральної шкоди, підтвердивши неприпустимість погіршення становища сторони, яка оскаржує судове рішення [7].

Принцип недопущення збагачення. Верховний Суд у постанові від 23 жовтня 2024 року у справі № 293/174/23 сформулював важливий орієнтир: розмір відшкодування не є сталою величиною, він має бути «не більш аніж достатнім для розумного задоволення потреб потерпілої особи» і не повинен призводити до її безпідставного збагачення [10].

Аналіз судових рішень Верховного Суду свідчить про суттєву розбіжність у розмірах присуджуваних компенсацій навіть у справах схожої категорії. У справах про незаконне кримінальне переслідування ця варіативність є особливо показовою:

- постановою від 19 квітня 2023 року у справі № 577/3008/21 підтверджено суму 3 510 000 грн (більше мінімально гарантованого розміру втричі) [14];

- постановою від 24 липня 2023 року у справі № 766/5551/17 підтверджено суму 500 000 грн (більше мінімально гарантованого у чотири рази) [8];

- постановою від 9 жовтня 2024 року у справі № 554/654/22 визначено суму 10 050 000 грн (більше мінімально гарантованого майже в десять разів) [9].

Така варіативність відображає відсутність уніфікованих критеріїв і підкреслює доктринальну проблему: суд, з одного боку, зобов'язаний враховувати індивідуальні обставини справи, а з іншого – позбавлений надійного вимірювального інструментарію.

Аналіз чинного законодавства та судової практики дозволяє зробити такі висновки.

Подальший розвиток інституту відшкодування моральної шкоди в Україні потребує як законодавчих ініціатив у напрямі методологічного унормування, так і послідовного формування Верховним Судом узгодженої прецедентної практики.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
2. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/ed19950331#Text
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01.09.2020 у справі № 216/3521/16-ц, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91644731
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.06.2022 у справі № 477/874/19, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106264704
5. Постанова Верховного Суду від 08.02.2023 у справі № 760/9496/21, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108959770
6. Постанова Верховного Суду від 01.03.2023 у справі № 496/1691/19, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109345574
7. Постанова Верховного Суду від 24.05.2023 у справі № 179/363/21, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111250919
8. Постанова Верховного Суду від 24.07.2023 у справі № 766/5551/17, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112370048
9. Постанова Верховного Суду від 09.10.2024 у справі № 554/654/22, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122433812
10. Постанова Верховного Суду від 23.10.2024 у справі № 293/174/23, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122578443
11. Постанова Верховного Суду від 05.03.2025 у справі № 166/789/24, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125639294
12. Stankov v. Bulgaria (no. 68490/01) : judgment of the European Court of Human Rights of 12.07.2007.
URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-81606%22]}
13. Справа «Новоселецький проти України» (заява № 47148/99) : рішення Європейського суду з прав людини від 22.02.2005.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_238#Text
14. Постанова Верховного Суду від 19.05.2023 у справі № 577/3008/21, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110486075

Ключові слова: моральна шкода, відшкодування моральної шкоди, цивільно-правова відповідальність, деліктна відповідальність, критерії визначення розміру компенсації, судова практика, дискреція суду, принципи розумності і справедливості, практика Верховного Суду, практика ЄСПЛ.

Keywords: moral damage, compensation for moral damage, civil liability, tort liability, criteria for determining compensation, judicial practice, court discretion, principles of reasonableness and fairness, Supreme Court practice, ECHR case law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Павлова В.Г.

Кисса Пилип Георгійович
здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ДОНАТІВ ТА СТРІМІВ

Динамічний розвиток стрімінгових платформ (Twitch, YouTube, Patreon, а також українських сервісів Diaka, Donatello) та практика фінансової підтримки контент-творців (стрімерів, блогерів) з боку аудиторії у формі так званих «донатів» – добровільних грошових виплат – породили комплекс нових та нерозв'язаних питань у площині цивільного права. Чинний Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (ст. 717–729) [1] закріплює конструкцію договору дарування – безоплатного і безумовного передання майна дарувальником обдаровуваному. Водночас ст.ст. 177, 179-1 ЦК, доповнені Законом № 3320-IX від 10 серпня 2023 р., розширили перелік об'єктів цивільних прав, включивши цифрові речі та цифровий контент; Закон «Про цифровий контент та цифрові послуги» № 3321-IX набрав чинності з 2 березня 2024 р. Проте питання про те, яку саме цивільно-правову природу має донат стрімеру та чи є стрімінг самостійним об'єктом або підставою цивільно-правових відносин, залишається в науці невирішеним.

Зозуляк О. І. та Максимів Л. М. у дослідженні цифрових речей як об'єктів цивільних прав аналізують правовий режим цифрового контенту, включаючи відеостріми, та доходять висновку, що цифровий контент може бути як результатом інтелектуальної творчої діяльності, так і нематеріальним благом, що розповсюджується на підставі публічної ліцензії від автора. Науковці наголошують на суперечності, що виникла внаслідок поширення режиму речей на нематеріальні цифрові блага: традиційна доктрина виходить з того, що об'єктами права власності можуть бути лише матеріальні об'єкти. Цифровий стрім як жива трансляція за своєю природою є послугою, тоді як записаний відеоконтент може кваліфікуватися як цифрова річ або об'єкт інтелектуальної власності – залежно від змісту [5, с. 42].

Для розуміння правової природи донату вирішальне значення має аналіз правовідносин між стрімером і платформою та між стрімером і глядачем. Вовк В. М. у дослідженні правової природи користувацьких угод (Terms of Service, ToS) цифрових платформ у контексті сучасного соціокультурного розвитку встановлює, що правова природа ToS суттєво відрізняється від природи класичних цивільно-правових договорів: такі угоди

мають ознаки договору приєднання (ст. 634 ЦК), обмежують автономію волі користувача і нерідко функціонують як юридично негнучкі інструменти одностороннього регулювання, що можуть не відповідати сучасним стандартам захисту прав людини. Для стрімінгових платформ ToS визначають умови, на яких глядачі можуть здійснювати фінансові підтримки, а також частку, яку платформа утримує як посередник, – що має пряме значення для цивільно-правової кваліфікації донату [6, с. 314].

З огляду на вказані особливості виникають три конкуруючих підходи до цивільно-правової кваліфікації донату. Перший – дарування (гл. 55 ЦК): донат є безоплатним і безумовним переданням грошових коштів від глядача стрімеру без будь-якого еквівалентного зустрічного надання. Цей підхід є найбільш простим, однак не враховує, що глядач нерідко надсилає донат саме очікуючи на реакцію стрімера (озвучення свого імені, виконання певних дій), що вносить умовний елемент у правовідношення. Другий підхід – змішаний договір (ст. 628 ЦК): поєднання безоплатного надання коштів з елементами договору надання послуг, де стрімер надає послугу інтерактивності та персональної уваги. Третій підхід – пожертва (ст. 729 ЦК): якщо донат здійснюється з суспільно корисною метою (наприклад, збір на ЗСУ під час благодійного стріму), він набуває природи пожертви, до якої застосовуються особливі правила щодо цільового використання коштів.

Ісаєв А. у дослідженні цифрових речей та цифрових грошей за цивільним законодавством України аналізує оборотоздатність цифрових благ, до яких належать і кошти, передані через цифрові платформи. Автор акцентує увагу на тому, що технічне опосередкування фінансових розрахунків через платформу (Twitch, Diaka, Donatello) ускладнює кваліфікацію донату: кошти не передаються стрімеру безпосередньо – вони акумулюються на рахунку платформи, яка виступає фінансовим посередником та утримує свою комісію. Виникає питання про природу відносин між платформою і стрімером: чи це агентський договір, комісія чи договір про надання посередницьких послуг. Відповідь на це питання визначає, кому належать кошти донату до моменту їх виплати стрімеру [7, с. 172].

Бориславський Р. А. у дослідженні правової природи договорів у віртуальному просторі встановлює, що договори, укладені у цифровому середовищі, не завжди вписуються в межі класичних цивільно-правових конструкцій: відсутність письмової форми, миттєвість волевиявлення, анонімність сторін і відсутність нотаріального посвідчення суттєво ускладнюють їх правову кваліфікацію. Зокрема, договір дарування рухомих речей (а грошові кошти є рухомою річчю) у відповідних сумах не потребує нотаріального посвідчення, якщо виконується в момент укладення (ст. 719 ЦК), що відповідає механіці одноразового донату. Проте систематичні донати у великих сумах, зібрані під час благодійних стрімів, вже стикаються

з вимогами Закону «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [8, с. 173].

Таким чином, цивільно-правова природа донату залежить від конкретних обставин: мети здійснення, наявності чи відсутності зустрічного надання, суб'єктного складу та правового режиму платформи-посередника. Для одноразового донату без умов найбільш відповідною є конструкція договору дарування (ст. 717 ЦК); для донату з очікуванням певної дії стрімера – змішаний договір; для благодійного стріму – пожертва (ст. 729 ЦК). Стрім як вид діяльності з цивільно-правової точки зору є змішаним явищем: одночасно послугою (прямий ефір), результатом творчої діяльності (авторський контент) і цифровим продуктом (запис трансляції). Відсутність спеціального законодавства про правовий режим стрімінгу в Україні свідчить про необхідність відповідних доповнень до Закону «Про цифровий контент та цифрові послуги» або розробки окремих норм у проєкті Цивільного кодексу (Кодекс права приватного, законопроєкт № 14394 від 22.01.2026).

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV (ст. 717–729, 177, 179-1 в ред. Закону № 3320-IX від 10.08.2023) Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

2. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 № 5073-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text

3. Про цифровий контент та цифрові послуги : Закон України від 10.08.2023 р. № 3321-IX (чинний з 02.03.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text.

4. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) №14394 від 22.01.2026. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528

5. Зозуляк О. І., Максимів Л. М. Цифрові речі як об'єкти цивільних прав: оновлені підходи. Право і суспільство. 2024. № 6. С. 40–47. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/6_2024/9.pdf.

6. Вовк В. М. Користувацька угода (Terms of Service, ToS) в координатах «епохи наглядового капіталізму». Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 4, ч. 1. с. 314–315 URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/337924.

7. Ісаєв А. Цифрові речі та цифрові гроші за цивільним законодавством України. Цивілістична платформа. 2025. № 1 (4). С. 167–178. chttps://clp.org.ua/en/digital-things-and-digital-money-according-to-the-civil-law-of-ukraine-abstract/.

8. Бориславський Р. А. Правова природа договорів, що регулюють рекламну діяльність у віртуальному просторі. Аналітично-порівняльне

правознавство. 2026. Вип. 01. с. 173 URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352590.

Ключові слова: донат, стрім, стрімінг, договір дарування, пожертва, цифровий контент, цифрова річ, цивільно-правова природа, користувацька угода, правовий режим цифрових благ.

Keywords: donation, stream, streaming, gift agreement, charitable donation, digital content, digital thing, civil law nature, terms of service, legal regime of digital goods.

Науковий керівник: к.ю.н. доцент Кривенко Ю.В.

Коваленко Анна Русланівна

здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ

Право спільної власності подружжя в Україні регулюється двома кодексами одночасно, що саме по собі є джерелом практичних проблем. Сімейний кодекс України (статті 60, 63, 65, 69, 72 Сімейного кодексу України) [3] визначає режим спільної сумісної власності: усе майно, набуте за час шлюбу, є спільним незалежно від того, на чиє ім'я оформлено, а розпорядження ним допускається лише за взаємною згодою подружжя (стаття 65 Сімейного кодексу України). Водночас стаття 368 Цивільного кодексу України [6] закріплює загальну норму про спільну сумісну власність, яка частково дублює положення Сімейного кодексу України, створюючи дуалізм правового регулювання: суди змушені визначати, яка норма – загальна цивільна чи спеціальна сімейна – підлягає застосуванню у конкретній справі. Центральною проблемою є юридична презумпція спільності (стаття 60 Сімейного кодексу України) [3]: кожна річ, набута у шлюбі, вважається спільною, і спростувати цю презумпцію в суді вкрай непросто.

Окремою правовою проблемою є коректне відображення спільної сумісної власності подружжя у системі державної реєстрації речових прав. Тимошенко О. А. [5, с. 481] комплексно аналізує законодавчі та доктринальні засади цього питання, встановлюючи, що реєстрація майна лише на ім'я одного з подружжя не змінює його правового режиму – воно залишається спільним, однак створює практичну проблему так званого «прихованого» майна: другий із подружжя не фігурує у реєстрі і фактично позбавлений можливості контролювати правочини щодо спільного нерухомого майна. Така ситуація типова для нерухомості, транспортних засобів і корпоративних прав, оформлених на одного з подружжя. Авторка наголошує на необхідності вдосконалення механізму реєстрації, що забезпечував би

обов'язкове зазначення відомостей про перебування майна у спільній сумісній власності подружжя в Державному реєстрі речових прав.

Ставніченко М. В. [4, с. 65] досліджує актуальні правові аспекти реалізації права спільної сумісної власності, зосереджуючись на питаннях набуття, розподілу та правонаступництва. Особливу увагу автор приділяє спадковим спорам, де проблеми реалізації цього права виявляються найгостріше: якщо майно оформлено лише на одного з подружжя, після смерті інший з подружжя, чоловік або дружина, нерідко змушений доводити своє право на половину майна в судовому порядку проти спадкоємців.

Однією з найбільш практично значущих проблем є визначення часток подружжя при поділі спільного майна. Загальне правило рівності часток (стаття 70 Сімейного кодексу України) не є абсолютним: суд може відступити від нього за наявності обставин, що мають суттєве значення. Принципову правову позицію у цьому питанні сформульовано у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 24 лютого 2025 року у справі № 206/4992/21 [1]. Суд встановив, що відповідачка здійснює постійний догляд за дитиною з інвалідністю, тоді як позивач має заборгованість зі сплати аліментів. Ці обставини було визнано підставою для відступлення від рівності часток, і суд визначив їх у співвідношенні 1/3 (позивач) та 2/3 (відповідачка). Ця справа ілюструє важливий принцип: при поділі спільного майна подружжя суд враховує не лише формальні правила, а й інтереси дітей та реальний вклад кожного з подружжя у збереження та виховання сім'ї.

Ще однією гострою проблемою є відчуження спільного майна одним з подружжя без згоди іншого (всупереч статті 65 Сімейного кодексу України) [3]. Судова практика свідчить, що такі випадки є поширеними: у справі № 642/7544/21 (постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 29 травня 2025 року) [2] предметом спору були правовий режим земельної ділянки та наслідки відчуження одним з подружжя автомобіля без згоди іншого – суд констатував право на грошову компенсацію половини вартості відчуженого майна.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що проблеми реалізації права спільної власності подружжя мають системний характер і зумовлені не стільки прогалинами окремих норм, скільки структурними особливостями самого правового регулювання. Паралельне існування норм Сімейного кодексу України та Цивільного кодексу України щодо спільної сумісної власності породжує конкуренцію загального і спеціального регулювання, яка у правозастосовній практиці трансформується у правову невизначеність та покладає на суди функцію вибору застосовного закону в кожній конкретній справі. Ця вихідна дуалістичність, своєю чергою, детермінує й інші виявлені проблеми: непрозорість державної реєстрації речових прав, за якої формальний запис про одного співвласника не

відображає дійсного режиму майна, створює передумови для зловживань шляхом відчуження спільного майна без згоди іншого з подружжя, а слабкість превентивних механізмів – передусім нерозвиненість інституту шлюбного договору – переводить вирішення цих конфліктів у судову площину. Аналіз новітньої практики Верховного Суду (справи № 206/4992/21 та № 642/7544/21) засвідчує поступовий відхід від формалістичного підходу на користь оцінки реального вкладу кожного з подружжя та інтересів дітей, що підтверджує тенденцію до посилення захисної функції цивільного та сімейного законодавства. Водночас саме лише вдосконалення судової практики не здатне усунути першопричини проблем.

Перспективними напрямами подолання виявлених недоліків, на нашу думку, є: гармонізація норм Сімейного кодексу України та Цивільного кодексу України шляхом усунення дублювання та чіткого розмежування сфер їх дії; удосконалення порядку державної реєстрації речових прав через обов'язкове зазначення режиму спільної сумісної власності подружжя у Державному реєстрі речових прав; а також стимулювання договірного регулювання майнових відносин подружжя як засобу мінімізації майбутніх спорів. Реалізація цих напрямів дозволить забезпечити баланс між принципом рівності подружжя, стабільністю цивільного обороту та захистом прав третіх осіб.

Список використаних джерел

1. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 24 лютого 2025 року у справі № 206/4992/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125985148

2. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 29 травня 2025 року у справі № 642/7544/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127788509

3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

4. Ставніченко М. В. Перспективи вдосконалення механізмів реалізації права спільної сумісної власності подружжя. *Вісник Одеського національного університету.* Серія: Правознавство. 2025. Т. 27, № 1(40). С. 64–68. URL: https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/496

5. Тимошенко О. А. Спільна сумісна власність подружжя в механізмі державної реєстрації речових прав в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2026. Т. 1, № 93. С. 481–487. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354738

6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

Ключові слова: спільна сумісна власність подружжя, поділ майна подружжя, презумпція спільності, рівність часток, відступ від рівності часток, відчуження без згоди, державна реєстрація речових прав, шлюбний договір, Сімейний кодекс України, судова практика, Верховний Суд, особиста приватна власність.

Keywords: joint property of spouses, division of marital property, presumption of joint ownership, equality of shares, deviation from equal shares, alienation without consent, state registration of property rights, marriage contract, Family Code of Ukraine, judicial practice, Supreme Court, personal private property.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Завальнюк С.В.

Коваленко Ростислав Русланович

здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ

Спадковий договір є однією з новел Цивільного кодексу України 2003 року (далі – ЦК), закріпленою у главі 90. Відповідно до статті 1302 ЦК за спадковим договором одна сторона – набувач – зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони – відчужувача, і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача [1]. Незважаючи на понад двадцятирічну практику застосування цього правочину, питання суб'єктного складу спадкового договору й досі залишаються дискусійними в цивілістичній науці, а законодавче регулювання містить помітні прогалини.

Стаття 1303 ЦК визначає дві сторони спадкового договору – відчужувача та набувача. Відчужувачем може бути подружжя, один із подружжя або інша особа; набувачем – фізична або юридична особа [1]. Таке стисле формулювання породжує чимало практичних запитань, на які закон прямої відповіді не дає.

Щодо відчужувача насамперед постає питання про вимоги до його дієздатності. На відміну від договору довічного утримання, де стаття 746 ЦК прямо вказує, що відчужувачем може бути фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я, у главі 90 ЦК аналогічного застереження немає [2]. Така законодавча прогалина зумовлює наукову дискусію. Одні дослідники, зокрема Н. П. Шама, наполягають на тому, що відчужувачем може бути лише повнолітня дієздатна фізична особа [3, с. 9]. Інші, наприклад С. Я. Фурса, допускають можливість участі неповнолітнього відчужувача, якщо він має на праві власності відповідне майно [4, с. 674]. На мій погляд, більш обґрунтованою є позиція, що загальні правила про вчинення правочинів від імені осіб із неповною дієздатністю, закріплені у статті 71 ЦК, мають застосовуватись і до спадкового договору, тому саме таку думку підтримує більшість дослідників [5, с. 10]. Відсутність у законі чіткого визначення є недоліком, який потребує усунення.

Окремо слід звернути увагу на проблему участі юридичної особи як відчужувача. Стаття 1303 ЦК, позначаючи відчужувача як «подружжя, один

із подружжя або інша особа», буквально не виключає юридичну особу. Однак більшість науковців схиляються до висновку, що відчужувачем може бути лише фізична особа, оскільки правова конструкція спадкового договору нерозривно пов'язана зі смертю – явищем, яке притаманне виключно фізичним особам [3, с. 9]. Для усунення можливих непорозумінь на практиці видається доцільним уточнити частину першу статті 1303 ЦК, прямо вказавши, що відчужувачем є фізична особа.

Набувач у спадковому договорі – це сторона, яка в обмін на виконання розпоряджень відчужувача після його смерті набуває право власності на майно. Відповідно до статті 1303 ЦК набувачем може бути фізична або юридична особа [1]. Проте на відміну від відчужувача вимоги до набувача є суворішими: від нього вимагається активна поведінка – вчинення певних дій майнового або немайнового характеру як до відкриття спадщини, так і після неї (стаття 1305 ЦК). З огляду на це в науці обґрунтовано стверджується, що набувачем може бути лише особа з повною цивільною дієздатністю [5, с. 10]. Якщо набувачем є юридична особа, вона може брати участь у спадковому договорі лише в тому разі, якщо виконання розпоряджень відчужувача не суперечить її правоздатності, встановленій законом або установчими документами [2].

Особливу увагу привертає участь подружжя у спадковому договорі. Стаття 1306 ЦК передбачає, що предметом такого договору може бути як спільна сумісна власність подружжя, так і особиста власність будь-кого з них. Крім того, спадковим договором може бути встановлено поступовий перехід майна: спочатку до того з подружжя, хто пережив іншого, а потім – до набувача [1]. Проте ця конструкція містить внутрішнє протиріччя: спадковий договір не є підставою спадкування за статтею 1217 ЦК, а отже майно, що є його предметом, не може переходити в порядку спадкування від одного з подружжя до іншого [6, с. 120]. Як правильно зазначається в літературі, після смерті першого з подружжя між тим, що залишився, та набувачем виникає спільна часткова власність на предмет договору, і набувач отримує право вимагати виділу своєї частки [6, с. 121]. Ця суперечність між нормою статті 1306 ЦК та загальними засадами спадкового права є серйозною законодавчою недосконалістю, що призводить до помилок у нотаріальній і судовій практиці.

При укладенні спадкового договору одним із подружжя нотаріус зобов'язаний перевірити наявність письмової нотаріально посвідченої згоди другого з подружжя, оскільки договір підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню відповідно до статті 1304 ЦК, а стаття 65 Сімейного кодексу вимагає такої згоди для правочинів, що потребують нотаріального оформлення [2].

Варто також зазначити, що стаття 1303 ЦК не встановлює обмежень щодо кількості набувачів. Н. П. Шама пропонує доповнити цю норму

положенням про те, що у разі множинності набувачів вони стають співвласниками майна на праві спільної сумісної власності [3, с. 9]. Ця пропозиція заслуговує на підтримку, оскільки вона усувала б практичну невизначеність у відповідних ситуаціях.

Підсумовуючи, можна констатувати, що суб'єктний склад спадкового договору є одним із найменш врегульованих елементів цього правочину в чинному ЦК. Основні проблеми: відсутність вимог до дієздатності відчужувача, неоднозначність участі юридичної особи як відчужувача, внутрішня суперечність статті 1306 ЦК щодо подружжя та відсутність регулювання множинності набувачів – потребують законодавчого вирішення. Чітке унормування цих питань підвищило б правову визначеність і зменшило б кількість судових спорів у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
2. Павлова В. Г. Спадковий договір та договір довічного утримання (догляду) в цивільному праві України. Часопис цивілістики. 2022. Вип. 47. С. 39–42. DOI: https://doi.org/10.32782/chc.v047.2022.6.
3. Шама Н. П. Спадковий договір в цивільному праві України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2008. 18 с.
4. Жолондієвський Л. О., Присяжна О. О. Спадковий договір як різновид цивільно-правових договорів. Young Scientist. 2018. № 4 (56). С. 673–676.
5. Мазуренко С. В. Спадковий договір у цивільному праві України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/50594147.pdf.

Ключові слова: спадковий договір, відчужувач, набувач, дієздатність, подружжя, юридична особа, суб'єктний склад.

Keywords: inheritance contract, alienor, acquirer, legal capacity, spouses, legal entity, subject composition.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Зубар В.М.

Кондратенко Олена Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ВОЄННІ ВИКЛИКИ ДЛЯ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ: ФОРС-МАЖОРНІ ОБСТАВИНИ

Запровадження правового режиму воєнного стану в Україні спричинило фундаментальну трансформацію регуляторного середовища морських перевезень, перевівши безпекові загрози з категорії гіпотетичних

деривативів у статус об’єктивно непереборних обставин. Системна блокада глибоководних портів, вибіркове ураження портової інфраструктури засобами ракетно-технічного озброєння та високий рівень мінної небезпеки сформували нову реальність «неможливості виконання» (*impossibility of performance*). Для морського бізнесу це зумовило критичну необхідність імплементації правових інструментів для звільнення від цивільно-правової відповідальності та розробки алгоритмів легітимної денонсації контрактів без фінансових втрат.

Центральною ланкою в системі юридичного самозахисту суб’єктів господарювання залишається інститут форс-мажору, нормативно закріплений у Законі України «Про торгово-промислові палати в Україні». Проте на практиці виникає стійка правова колізія: бінарність між національним стандартом доказування та матеріальним правом англо-саксонської системи, де панує доктрина фрустрації (*frustration of contract*) та жорсткі прецедентні вимоги щодо тесту на «передбачуваність».

Фундаментальна науково-практична проблема полягає у диференціації комерційного ризику та юридичної неможливості виконання. У морському бізнесі межа між ними стає вкрай розмитою: критичне зростання страхових премій або відмова екіпажу від заходу в зону військового ризику часто кваліфікується власником вантажу як суб’єктивне ухилення від виконання договору (*breach of contract*). Водночас для судновласника ці фактори є складовими екзистенційної загрози активу. Відсутність у чартерах деталізованих воєнних застережень (*War Risk Clauses*) та хибне покладання на декларативні листи ТПП замість формування індивідуального доказового досьє перетворює будь-яку господарську девіацію на фінансову катастрофу.

Перехід до детального аналізу правової природи звільнення від відповідальності вимагає чіткої диференціації між договірним інструментом форс-мажору та загальноправовою доктриною фрустрації.

У контексті морських перевезень під час воєнного стану форс-мажор розглядається як специфічне договірне застереження, що дозволяє сторонам адаптувати виконання зобов'язань до обставин, які знаходяться поза їхнім розумним контролем, є непередбачуваними та невідворотними. В українській юридичній практиці, що ґрунтується на статті 617 Цивільного кодексу України та статті 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні», форс-мажор функціонує як механізм тимчасового звільнення від санкцій за порушення умов договору [1; 2] При цьому принципово важливою є ознака тимчасовості: настання обставин непереборної сили, підтверджених сертифікатом ТПП, зазвичай не припиняє договір в цілому, а лише легітимізує «паузу» у його виконанні до моменту усунення перешкод.

Проте в англійському праві, яке є домінуючим для морських чартерів, концепція форс-мажору позбавлена законодавчого визначення і має виключно договірну природу (*contractual approach*). Це означає, що суди та арбітражі не визнаватимуть воєнні дії підставою для захисту, якщо сторони прямо не погодили перелік таких подій у тексті документа. У ситуаціях, коли юридична мова контракту містить лише абстрактні посилання на «обставини поза контролем сторін», виникає ризик вузького тлумачення, що не охоплює такі специфічні воєнні реалії, як кібератаки на навігаційні системи або вимушене закриття територіальних вод військовим командуванням.

Водночас, за відсутності належної договірної деталізації, єдиним доступним механізмом припинення правовідносин стає доктрина фрустрації. На відміну від форс-мажору, вона не потребує попереднього закріплення в контракті, оскільки є імперативною нормою загального права (*Common Law*), що діє *ab initio*. Юридична суть фрустрації полягає у автоматичній анігіляції договору внаслідок настання подій, які змінюють саму природу зобов’язання настільки радикально, що його виконання стає фізично неможливим або юридично забороненим.

Як підкреслюється у класичних працях з міжнародного приватного права, зокрема у розрізі прецеденту *Davis Contractors Ltd v Fareham UDC [1956]*, фрустрація не є інструментом захисту від економічних труднощів чи комерційної невигідності [6]. Це «ядерний сценарій», що застосовується судами вкрай консервативно лише у випадках повного знищення об’єкта договору або безстрокової неможливості досягнення його мети.

У морському бізнесі межа між фрустрацією та звичайним порушенням контракту є надзвичайно тонкою: подовження маршруту в обхід небезпечних зон або суттєве зростання вартості фрахту традиційно класифікуються англійським арбітражем як комерційні ризики підприємця, а не як підстава для припинення зобов'язань. Таким чином, покладатися на доктрину фрустрації для захисту активів є стратегічно ризикованим, оскільки тягар доказування «радикальної зміни природи контракту» часто перевищує процесуальні можливості сторони, що потерпає від воєнних дій. Це зумовлює необхідність переходу від загальних правових категорій до превентивного моделювання ризиків у самих контрактах через імплементацію деталізованих воєнних застережень та адаптацію доктринальних підходів до динамічних умов воєнного стану.

Прагматична реалізація захисних механізмів у морському бізнесі вимагає відходу від формального цитування норм законодавства на користь розробки комплексної стратегії процесуального доказування. В умовах воєнного стану в Україні центральним елементом юридичної безпеки стає не сам факт наявності обставин непереборної сили, а здатність суб'єкта господарювання верифікувати їхній вплив на конкретне зобов'язання. Ключовим інструментом тут виступає імплементація розширених воєнних

застережень, таких як проформи *BIMCO*, що трансформують абстрактну «війну» у чіткий перелік правових підстав для зміни маршруту чи канцеляції чартеру.

Реалізація права на девіацію або відмову від заходу в порт згідно з Правилами Гаага-Вісбі сьогодні неможлива без формування індивідуального «безпекового досьє» [4]. Це досьє має включати не лише сертифікати ТПП, а й первинні докази: офіційні звіти морських агентів, накази капітанів портів про закриття акваторій, сповіщення про мінну небезпеку та результати моніторингу військових ризиків. Такий підхід дозволяє перевести категорію «безпечного порту» (*Safe Port*) з площини суб'єктивного побоювання екіпажу у площину об'єктивного юридичного факту, який визнається міжнародними арбітражами.

Паралельно з документарним підтвердженням ризиків, особливої ваги набуває фінансова інженерія контрактів, зокрема через механізм додаткового страхування військових ризиків (*Extra War Risk Insurance*). У науково-практичній площині воєнний стан викристалізував необхідність чіткого розподілу тягаря страхових премій (*War Risk Premium*) між судновласником та фрахтувальником безпосередньо у тексті чартеру. Відсутність такої деталізації перетворює будь-яке зростання вартості страхування на комерційний дефолт, який суди рідко визнають форс-мажором.

Крім того, при виборі між тимчасовим призупиненням зобов'язань (форс-мажор) та повним припиненням контракту (фрустрація), бізнес має керуватися критерієм економічної доцільності: якщо для українського експортера критично важливим є збереження довгострокових зв'язків, пріоритет має надаватися договірним інструментам адаптації, а не радикальним доктринам загального права.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що мінімізація відповідальності в умовах воєнного стану досягається через синергію трьох факторів: превентивної деталізації воєнних застережень, оперативного формування бази прямих доказів неможливості виконання та інтеграції воєнного страхування у структуру ціни фрахту. Саме такий алгоритм дозволяє українському морському бізнесу перетворити обставини непереборної сили з фатальної загрози на керований юридичний ризик. Майбутнє галузі полягає у формуванні нових стандартів «юридичної витривалості», де захист активів базується не на сподіванні на автоматичне звільнення від обов'язків, а на професійній підготовці контракту до роботи в умовах найвищого рівня невизначеності.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

2. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02 груд. 1997 р. № 671/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 13. Ст. 52. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text
3. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили): затверджений Рішенням Президії ТПП України від 18 груд. 2014 р. № 44(5). https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0044571-14#Text
4. Міжнародна конвенція про уніфікацію деяких правил щодо коносаментів (Правила Гаага) від 25 серп. 1924 р. (з урахуванням Протоколу про внесення змін від 23 лют. 1968 р. – Правила Гаага-Вісбі).
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про морське перевезення вантажів (Гамбурзькі правила) від 31 берез. 1978 р.
6. Davis Contractors Ltd v Fareham Urban District Council [1956].

Ключові слова: воєнний стан, морські перевезення, форс-мажор, обставини непереборної сили, звільнення від відповідальності, воєнні застереження, англійське право.
Keywords: martial law, maritime transport, force majeure, insurmountable circumstances, exemption from liability, war risk clauses, English law.
Науковий керівник: к.ю.н., професор Зубар В.М.

Кондратюк Софія Олексіївна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПАДЩИНА ЯК ОСОБЛИВИЙ ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Дослідження правової природи спадщини є надзвичайно актуальним у контексті трансформації майнових відносин, оскільки вона виступає не просто сукупністю речей, а динамічним комплексом прав та обов’язків. Метою цієї роботи є визначення специфічних характеристик спадщини як об’єкта цивільних прав через аналіз законодавчих норм та наукових підходів. Розуміння механізмів переходу активів і пасивів від померлої особи до її правонаступників дозволяє глибше осягнути принцип універсального правонаступництва, що лежить в основі стабільності цивільного обороту.

У системі цивільного права спадщина розглядається як єдине ціле, що охоплює широке коло правовідносин. Згідно зі статтею 1216 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), спадкуванням є перехід прав та обов’язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) [1]. Водночас законодавство встановлює певні межі спадкової маси. Спираючись на положення статті 1218 ЦКУ, можна констатувати, що

об’єкт спадкування охоплює сукупність прав та обов’язків, які були актуальними для особи на момент її смерті та зберегли свою чинність після відкриття спадщини [1]. Це підкреслює майновий характер об’єкта, водночас виключаючи суто особистісні немайнові елементи, що робить цей об'єкт чітко детермінованим у часі та просторі.

Особливість спадщини як об’єкта цивільних прав полягає насамперед у її правовій природі як «юридичної одиниці», де права та обов’язки переходять до наступників одночасно, як єдиний масив. На відміну від звичайних цивільно-правових угод, де об’єктом є конкретна річ чи послуга, у спадковій масі активи невіддільні від пасивів (боргів). Це створює ситуацію, коли спадкоємець не може вибірково прийняти лише корисні права, відмовившись від зобов’язань. Така правова конструкція забезпечує захист кредиторів та неперервність економічних процесів, що була б неможливою при фрагментарному переході прав. Спадщина фактично стає «продовженням» майнової суб’єктності особи, що припинила своє існування, але залишила слід у системі цивільних зв’язків.

Специфіка спадщини також виражається у її неоднорідності та юридичній відокремленості від іншого майна спадкоємця до моменту повного оформлення прав. Як зазначає у своїй праці О. Ю. Кухарєв, спадщина є особливим об'єктом цивільних прав, який характеризується юридичною єдністю, що забезпечує безперервність цивільних відносин [3]. Варто звернути увагу на нормативні обмеження щодо наповнення спадкової маси, які запроваджені законодавцем для забезпечення прав особистості. Керуючись статтею 1219 ЦКУ, слід зауважити, що до об’єкта спадкування не залучаються ті права та зобов’язання, які мають тісний зв'язок із суб’єктом спадкодавця, як-от виплати на утримання (аліменти), пенсійне забезпечення або компенсація за шкоду, заподіяну здоров’ю [1]. Таким чином, законодавець проводить чітку межу між майном, що має об’єктивну економічну цінність, та правами, що існують лише у зв’язку з унікальними характеристиками конкретного суб’єкта.

Процесуальний аспект реалізації прав на цей об’єкт також має вагоме значення для належного захисту інтересів усіх учасників правовідносин. Оскільки право на спадкування може бути оспорене в суді або потребувати спеціального судового підтвердження (наприклад, встановлення факту проживання однією сім'єю), норми матеріального права тісно переплітаються з регламентами цивільного судочинства [2]. Відповідно до приписів статті 1220 ЦКУ, момент смерті громадянина або дата набрання чинності рішенням про визнання його померлим вважається офіційним часом відкриття спадщини [1]. Цей часовий орієнтир є визначальним для правозастосування, оскільки саме на цей момент фіксується склад майнового комплексу та ідентифікується перелік суб'єктів, які наділяються правом на отримання часток у спадковій масі. Динаміка цього процесу

вимагає від спадкоємців не лише пасивного очікування, а й активних дій щодо управління спадковим майном та взаємодії з нотаріальними органами.

Підсумовуючи проведене дослідження, можна стверджувати, що мета роботи досягнута через системне виявлення сутності спадщини як комплексного та специфічного об'єкта цивільних прав. Встановлено, що завдяки принципу універсального правонаступництва спадщина забезпечує цілісність майнового стану особи після її фактичної смерті, гарантуючи стабільність обороту за винятком суто особистих зобов'язань. Аналіз чинного законодавства та наукових поглядів підтверджує, що правовий режим спадщини спрямований на тонке балансування інтересів спадкоємців, кредиторів та держави, що робить її фундаментальним інститутом цивільного права.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

2. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 31 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

3. Kukhariev O. Y. Specific features of assets as object of civil rights. Constitutional state. 2021. № 42. С. 164–170. URL: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.42.232426

Ключові слова: спадщина, об'єкт цивільних прав, спадкування, універсальне правонаступництво, склад спадщини, спадкодавець, спадкоємець, цивільне законодавство.

Keywords: inheritance, object of civil rights, succession, universal legal succession, composition of inheritance, testator, heir, civil legislation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Павлова В.Г.

Костенюк Софія Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

МОРАЛЬНА ШКОДА: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВІДШКОДУВАННЯ

Сучасні суспільні процеси, зокрема умови воєнного стану, інформаційного протистояння та стрімкого розвитку цифрових технологій, значною мірою загострюють питання захисту честі, гідності, ділової репутації та інших особистих немайнових благ. У таких умовах спостерігається тенденція до зростання кількості звернень до суду з вимогами про компенсацію моральної шкоди. Водночас аналіз правозастосовної практики свідчить про відсутність усталеного та єдиного підходу як до встановлення факту моральних страждань, так і до визначення їх грошового еквівалента [1, с. 155].

Моральна шкода розглядається як немайнові втрати, яких зазнає особа внаслідок фізичного болю або психоемоційних переживань, спричинених протиправною поведінкою інших осіб [2, с. 193]. Інше визначення акцентує увагу на тому, що йдеться про негативні наслідки нематеріального характеру, які виникають у зв'язку з моральними чи фізичними стражданнями або іншими несприятливими явищами, заподіяними як фізичній, так і юридичній особі внаслідок незаконних дій чи бездіяльності [3, с. 62].

Нормативне закріплення поняття моральної шкоди міститься у ст. 23 Цивільного кодексу України, відповідно до якої вона може проявлятися у фізичному болю, душевних стражданнях, приниженні честі, гідності або ділової репутації, а також у порушенні звичного способу життя та соціальних зв'язків особи [2].

У сучасній правовій доктрині сформувалося кілька підходів до визначення розміру відшкодування моральної шкоди. Зокрема, об'єктивно-правовий підхід орієнтується передусім на зовнішні критерії, такі як характер правопорушення, інтенсивність і тривалість страждань, а також конкретні обставини їх виникнення. Натомість суб'єктивно-правовий підхід акцентує увагу на індивідуальних особливостях потерпілого, включаючи його психоемоційний стан, соціальне становище, вік та інші життєві фактори. Найбільш поширеним у практиці є комбінований підхід, який поєднує зазначені критерії та дозволяє більш повно оцінити обсяг завданих немайнових втрат. Реалізується через відповідний процесуальний механізм захисту прав особи у справах про відшкодування моральної шкоди. Передусім позивач повинен довести сам факт заподіяння шкоди, що передбачає подання доказів, які підтверджують наявність моральних страждань, зокрема медичних висновків, показань свідків або результатів експертних досліджень. Важливим елементом є також встановлення причинного зв'язку між протиправною поведінкою відповідача та завданими стражданнями. Окрему роль відіграє визначення розміру шкоди, яке здійснюється судом з урахуванням принципів розумності, справедливості та пропорційності. У випадках, коли факт заподіяння моральної шкоди є очевидним, можливе застосування спрощеного провадження, що сприяє оперативності розгляду таких справ [5].

Однією з ключових проблем у цій сфері залишається саме визначення розміру компенсації.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року, суди повинні враховувати характер і обсяг страждань, їх тривалість, можливість відновлення, вплив на фізичне та психічне здоров'я особи, її соціальні зв'язки та ділову репутацію. Проте зазначені критерії мають оціночний характер, оскільки такі поняття, як «глибина страждань»,

«справедливість» чи «розумність», не мають чітких кількісних меж і значною мірою залежать від внутрішнього переконання суду [2, с. 194].

Аналіз судової практики демонструє, що позивачі, як правило, заявляють максимально можливий розмір відшкодування, тоді як суд, дослідивши всі обставини справи, визначає остаточну суму компенсації. Так, у рішенні Голопристанського районного суду (2020 р.) позовні вимоги не були задоволені через відсутність належних доказів як факту моральної шкоди, так і причинного зв'язку з протиправними діями. Водночас у практиці Шполянського районного суду аналогічні вимоги були частково задоволені, оскільки позивач надав достатні докази, що підтверджують наявність моральних страждань. Останнім часом дедалі більшого значення набуває судова психологічна експертиза, яка дозволяє більш об'єктивно оцінити характер і глибину моральних переживань. Хоча її висновки не мають наперед встановленої сили, у поєднанні з іншими доказами вони можуть суттєво впливати на рішення суду. Зокрема, у практиці Сихівського районного суду м. Львова було визнано допустимим і належним доказом висновок експерта щодо рівня моральних страждань позивача [6, с. 29].

Додатковим аспектом, який викликає дискусії у правозастосовній практиці, є форма відшкодування моральної шкоди. Чинне законодавство допускає її компенсацію не лише у грошовій формі, а й шляхом передачі іншого майна або застосування альтернативних способів відновлення порушених прав. Проте на практиці переважає саме грошове відшкодування, що пояснюється відносною простотою його реалізації, хоча воно не завжди здатне повною мірою компенсувати немайнові втрати особи. Не менш важливим є питання періодичності виплат: загальним правилом виступає одноразове відшкодування моральної шкоди, якщо інше прямо не передбачено законом або умовами договору [7, с. 29]. Крім того, законодавець встановлює ситуації, коли моральна шкода підлягає відшкодуванню незалежно від вини заподіювача. До таких випадків, зокрема, належить завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки або ситуації, пов'язані зі смертю особи, коли право на компенсацію переходить до її близьких родичів.

Отже, інститут моральної шкоди в Україні характеризується складністю правової природи та неоднозначністю практичного застосування. Основними проблемами залишаються відсутність чітких критеріїв визначення розміру компенсації, складність доказування, різнорідність судової практики та обмеженість ефективних способів відновлення порушених немайнових прав. У зв'язку з цим доцільним є вдосконалення законодавчого регулювання шляхом конкретизації критеріїв оцінки моральної шкоди та формування орієнтовних підходів до визначення її розміру, що сприятиме більшій єдності судової практики. Водночас важливо посилити процес доказування через ширше використання судово-

психологічної експертизи та уніфікацію підходів до оцінки доказів, а також розвивати альтернативні способи захисту немайнових прав (зокрема, спростування інформації чи публічні вибачення).

Список використаних джерел

1. Лукаш А., Утєхін І. Моральна шкода: проблеми доказування та визначення розміру компенсації. *Інформаційні технології, економіка та право: стан і перспективи розвитку (ІТЕП-2025): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.* Чернівці : ПВНЗ «Буковинський університет», 2025. С. 155-157.
2. Крючкова К. А. Моральна шкода: сучасні підходи до її визначення та компенсації. *Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання».* Острог, 2025. С. 193-195.
3. Пушкіна О. В., Тодорошко Т. А., Бочарова М. О. Проблемні аспекти відшкодування моральної шкоди в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2019. № 1. С. 62-65.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15
5. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 станом на 27.02.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95
6. Литвин Є. Інститут моральної шкоди в цивільному праві. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики: матеріали науково-практичної конференції.* Полтава, 2025. С. 29-30.
7. Крат В. Практика Верховного Суду у справах про компенсацію моральної шкоди. *Верховний Суд.* 2023. 65 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Pract_mor_shkodi_2023_06_17.pdf

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільно-правова відповідальність, моральна шкода, немайнові втрати, компенсація моральної шкоди, відшкодування шкоди, психологічні страждання, захист честі та гідності.

Keywords: civil law, civil legislation, civil liability, moral damage, non-pecuniary loss, compensation for moral damage, damages, psychological suffering, protection of honor and dignity.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сафончик О.І.

Кротова Емілія Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ОХОРОНЮВАНОГО ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСУ ЯК ОБ’ЄКТА ЗАХИСТУ

У юридичній науці неодноразово здійснювалися спроби осмислити зміст і природу категорії «охоронюваний законом інтерес», причому з кожним роком значення цієї категорії послідовно зростає, особливо в межах цивільного та сімейного права. У науковій літературі обґрунтовується позиція, відповідно до якої доцільно розмежовувати поняття «законний інтерес» і «охоронюваний законом інтерес», оскільки не всі інтереси мають однаковий ступінь юридичної формалізації. Водночас інтереси, що знайшли своє відображення у праві, підлягають правовій охороні, у зв'язку з чим їх обґрунтовано розглядають як такі, що охороняються законом. При цьому інтереси, які перебувають у сфері правового регулювання, але не підкріплені суб'єктивними правами, доцільно визначати як «законні інтереси», тоді як інтереси, реалізація яких забезпечена наявністю суб'єктивного права, – як «юридичні інтереси» [3, с. 129]

Для сучасної цивілістики питання захисту інтересу є одним із найбільш дискусійних та складних, що зумовлено не лише відсутністю єдиного наукового підходу, але й тим, що визнання інтересу як самостійного об'єкта цивільно-правового захисту є відносно новим явищем для національного законодавства [1; 4, с. 147]. В умовах розвитку приватноправових відносин ця категорія поступово трансформується із допоміжного елемента у повноцінний об'єкт правового захисту, що функціонує поряд із суб'єктивними цивільними правами. Нормативним підтвердженням цього є положення цивільного законодавства, відповідно до якого особа має право на захист не лише свого права, а й інтересу, якщо він не суперечить загальним засадам цивільного права [1].

Разом із тим, відсутність законодавчого визначення поняття «охоронюваний законом інтерес» зумовлює активну наукову дискусію щодо його сутності. У сучасних дослідженнях цей інтерес розглядається як обґрунтована, соціально значуща потреба особи, яка ще не отримала форми суб'єктивного права, але визнається правом і підлягає захисту [5, с. 132-133].

Особливістю охоронюваного законом інтересу є те, що він може не лише передувати виникненню суб'єктивного права, а й слугувати самостійною підставою для звернення до суду у разі його порушення. Такий інтерес виконує компенсаторну функцію, заповнюючи прогалини у правовому регулюванні, оскільки законодавець об'єктивно не здатний передбачити всі можливі варіанти розвитку суспільних відносин [2, с. 3-5].

Водночас ключова проблема полягає у необхідності чіткого розмежування охоронюваного законом інтересу та суб'єктивного цивільного права. На відміну від права, інтерес не завжди кореспондує із конкретним юридичним обов'язком іншої особи, однак його порушення також може зумовлювати застосування заходів цивільно-правового захисту.

Охоронюваний законом інтерес як самостійний об’єкт правового захисту особливо виразно проявляється у тих випадках, коли особа ще не набула повноцінного суб’єктивного права власності на певний об’єкт, однак має реальне та обґрунтоване очікування його набуття. Саме тому у сучасній правозастосовній практиці визнається, що охоронюваний законом інтерес має автономне значення і не зводиться виключно до наявності суб’єктивного права. Це послідовно відображено у позиціях Верховного Суду, який наголошує, що інтерес може бути предметом судового захисту за умови, що він є правомірним, достатньо визначеним і не суперечить загальним засадам цивільного законодавства № 910/5958/20 [7]. У науковій площині також підкреслюється, що охоронюваний законом інтерес слід розглядати як специфічну форму юридично значущої зацікавленості особи, яка ще не трансформувалася у суб’єктивне право, але вже перебуває у сфері правового регулювання та потребує належного захисту.

Додаткові труднощі виникають у зв’язку з відсутністю чітко визначених критеріїв, за якими інтерес може бути визнаний таким, що підлягає правовій охороні. У науковій літературі пропонується орієнтуватися на відповідність інтересу вимогам закону, його соціальну значущість, а також узгодженість із принципами добросовісності, розумності та справедливості. Проте відсутність уніфікованого підходу ускладнює правозастосування та призводить до неоднозначності судової практики.

Особливого значення у формуванні підходів до визначення охоронюваного законом інтересу набуває судова практика Верховного Суду, яка фактично формує критерії охоронюваності інтересу. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 у справі № 369/11268/16-ц було наголошено, що формальне використання правових конструкцій не може виправдовувати порушення інтересів інших осіб, що свідчить про визнання інтересу як самостійної цінності, яка підлягає захисту.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 16.06.2020 у справі № 145/2047/16-ц суд підкреслив, що обраний спосіб захисту має відповідати не лише порушеному праву, але й реальному інтересу особи, який потребує відновлення, що підтверджує значення інтересу як критерію ефективності судового захисту [6].

Подальший розвиток цієї правової позиції відображений у постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 29.08.2023 у справі № 910/5958/20, де суд прямо зазначив, що відсутність порушеного права або охоронюваного законом інтересу є достатньою підставою для відмови у позові, що фактично прирівнює інтерес до ключової умови судового захисту [7]. Аналогічний підхід підтверджено у постанові від 12.02.2025 у справі № 910/1405/24, у якій суд наголосив, що відсутність інтересу виключає можливість застосування будь-яких способів захисту [8].

Загалом, аналіз наукових підходів і судової практики дає підстави стверджувати, що охоронюваний законом інтерес поступово набуває статусу самостійного об'єкта цивільно-правового захисту, який забезпечує гнучкість правового регулювання та дозволяє ефективно реагувати на нові соціальні виклики.

Отже, доцільно зазначити, що для підвищення ефективності захисту охоронюваних законом інтересів необхідним є законодавче закріплення чіткого визначення цієї категорії, а також розроблення уніфікованих критеріїв її застосування у судовій практиці. Крім того, важливим є подальше формування сталої практики Верховного Суду, яка б забезпечувала однакове тлумачення та застосування відповідних норм, що у свою чергу сприятиме підвищенню рівня правової визначеності та захисту прав і інтересів учасників цивільних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 01.02.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
2. Катренко А. А. Охоронюваний законом інтерес як категорія цивільного права України та деяких зарубіжних країн : автореф. дис. … канд. юрид. наук. *Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія»,* 2020. 23 с.
3. Ходак С. М. Поняття та структура охоронюваних законом інтересів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 43. С. 129–132.
4. Харченко Г. Г. Інтерес як об'єкт цивільно-правового захисту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 147–150.
5. Новосад В. В. Поняття «інтерес» у цивільному законодавстві України. *Молодий вчений*. 2023. № 1 (113). С. 132–138.
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 червня 2020 р. у справі № 145/2047/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90933484
7. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 29 серпня 2023 р. у справі № 910/5958/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113203817
8. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 12 лютого 2025 р. у справі № 910/1405/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень. URL*: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125911096

Ключові слова: охоронюваний законом інтерес, законний інтерес, суб'єктивне цивільне право, об'єкт цивільно-правового захисту, цивільно-правовий захист, судова практика, Верховний Суд.

Keywords: legally protected interest, legitimate interest, subjective civil right, object of civil law protection, civil law protection, case law, Supreme Court.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мінченко Д.А.

Кузнєцов Георгій Сергійович
здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИПТОВАЛЮТА ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В УКРАЇНІ

Активний розвиток цифрової економіки та поширення блокчейн-технологій зумовили появу принципово нових майнових об'єктів, зокрема криптовалюти. Попри зростаючу практичну значущість цього явища, правовий статус криптовалюти в Україні й досі залишається предметом дискусій. Відсутність повноцінного спеціального закону та суперечливість доктринальних підходів формують реальну правову прогалину, що безпосередньо впливає на захист майнових інтересів учасників цивільного обороту. За позицією Національного банку України, відсутність повноцінного закону про обіг віртуальних активів створює серйозні прогалини у правовому регулюванні [1].

Ключовою є проблема кваліфікації криптовалюти як об'єкта цивільних прав. Стаття 177 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначає основні види об'єктів цивільних прав: речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага [2]. Саме категорія «інші матеріальні і нематеріальні блага» є потенційною нормативною підставою для включення криптовалюти до кола об'єктів цивільних прав за відсутності спеціального регулювання.

Важливим кроком у цьому напрямі стало запровадження ст. 179-1 ЦК України, яка закріпила поняття «цифрова річ» – об'єкт цивільних прав, що існує виключно в цифровій формі [2]. Ця норма є концептуально значущою: вона легітимізує існування цифрових активів у системі цивільного права та створює нормативну основу для подальшої кваліфікації криптовалюти як різновиду цифрової речі. Разом з тим поняття «цифрова річ» у ЦК України є доволі загальним і не містить спеціальних ознак, характерних для децентралізованих криптоактивів.

Відповідно до ст. 190 ЦК України майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [2]. Якщо розглядати криптовалюту як цифрову річ у розумінні ст. 179-1 ЦК України, вона підпадає і під поняття майна, що відкриває можливість застосування до неї загальних норм про право власності. Зміст права власності на криптовалюту охоплює правомочності володіння, користування

та розпорядження (статті 316, 317, 319 ЦК України), а гарантія непорушності права власності закріплена ст. 321 ЦК України [2]. Конституційний вимір цього питання також є беззаперечним: ст. 41 Конституції України гарантує кожному право власності та захист від протиправного позбавлення майна [3].

Суттєвою проблемою залишається питання підстав набуття та моменту переходу права власності на криптовалюту. За загальним правилом, згідно зі ст. 328 ЦК України, право власності набувається на підставах, не заборонених законом [2]. Відсутність законодавчої заборони щодо криптовалюти означає принципову можливість її правомірного набуття. Однак момент переходу права власності за договором (ст. 334 ЦК України), прив'язаний до моменту передання майна, потребує спеціального осмислення стосовно цифрових активів, оскільки «передача» криптовалюти відбувається шляхом підписання транзакції із застосуванням приватного ключа, що є технологічно відмінним від традиційної передачі речей [2].

Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX покликаний заповнити наявну прогалину: він запроваджує поняття «віртуальний актив», визначає правовий режим його обігу та встановлює засади діяльності постачальників послуг [4]. Разом із тим, зазначений Закон станом на момент підготовки цієї роботи так і не набрав чинності у зв'язку з необхідністю внесення відповідних змін до податкового законодавства. Ця обставина є надзвичайно важливою: посилатися на Закон № 2074-IX як на чинний спеціальний нормативний акт є методологічно некоректним.

На практиці питання підтвердження належності криптовалюти конкретній особі вирішується через механізм електронних доказів. Згідно зі ст. 100 Цивільного процесуального кодексу України електронними доказами є інформація в електронній формі, зокрема електронні документи, вебсайти, електронні повідомлення, метадані [5]. Роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції щодо декларування криптовалюти прямо вказує, що підтвердженням наявності криптоактиву є дані про публічний та приватний ключ гаманця [6]. Таким чином, у судовому провадженні доведення права на криптовалюту може здійснюватися шляхом надання інформації про адресу гаманця, транзакційної історії та підтвердження контролю над приватним ключем.

Верховний Суд у своїх матеріалах також звертався до питання правової природи криптовалюти, пов'язуючи її із категорією нематеріального блага та об'єктом цивільних прав [7]. Попри відсутність сформованої однорідної судової практики, ця позиція свідчить про поступове наближення правозастосування до визнання криптовалюти повноцінним об'єктом цивільних правовідносин.

Водночас на практиці відсутність чіткого правового регулювання обігу криптовалюти зумовлює її фактичну неконтрольованість, що створює

додаткові ризики для учасників цивільного обороту. Специфіка таких активів полягає в їх децентралізованій природі та відсутності єдиного суб'єкта контролю, що ускладнює не лише державний нагляд, а й захист прав власників. Це створює ризики зловживань, втрати активів без можливості їх відновлення, а також ускладнює застосування класичних механізмів цивільно-правового захисту.

Таким чином, за сучасного стану законодавства криптовалюта може бути кваліфікована як об'єкт цивільних прав на підставі системного тлумачення статей 177, 179-1 та 190 ЦК України. Право власності на криптовалюту підпадає під конституційний та цивільно-правовий захист, однак ефективне правове регулювання і цивільно-правовий захист неможливі без введення в дію спеціального закону. Набрання чинності Законом № 2074-IX залишається необхідною умовою для усунення правової невизначеності та гарантування стабільного цивільного обороту цифрових активів в Україні.

Список використаних джерел

1. РФС відзначила ризики підвищеного оподаткування банків і схвалила концепцію регулювання ринку віртуальних активів. *Національний банк України.* 05.11.2025. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/rfs-vidznachila-riziki-pidvischenogo-opodatkuvannya-bankiv-i-shvalila-kontseptsiyu-regulyuvannya-rinku-virtualnih-aktiviv
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
3. Конституція України від 28.06.1996. 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
4. Закон України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Ст. 100. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15
6. Роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції щодо декларування криптовалюти. URL: https://wiki.nazk.gov.ua/archive/print/page/4482/12.01.2024/
7. Дашутін І. Визначення правової природи криптовалюти в Україні. *Податкові спори в адміністративному судочинстві:* Збірник тез доповідей П'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «*Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики*» (м. Київ, 4–5 липня 2022 року). Київ: «Компанія „ВАІТЕ"», 2022 р. 240 с. С. 27-30. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_07_06_zbirnyk_tez.pdf

Ключові слова: криптовалюта, віртуальний актив, цифрова річ, об'єкт цивільних прав, право власності, блокчейн, цифрова економіка.

Keywords: cryptocurrency, virtual asset, digital thing, object of civil rights, property right, blockchain, digital economy.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мінченко Д.А.

Куцерубова Софія Євгенівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

PROBLEMATIC ASPECTS OF THE SUSPENSION OF THE STATUTE OF LIMITATIONS UNDER MARTIAL LAW

The statute of limitations in Ukrainian civil law serves as a fundamental guarantee of the stability of civil transactions and the implementation of the principle of legal certainty. However, the introduction of martial law due to the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation has led to a significant transformation of traditional mechanisms for calculating time limits and applying civil liability measures. At the current stage of Ukrainian legal doctrine, there is a shift from extraordinary remedies for the protection of the rights of private law subjects toward the restoration of standard civil procedures.

This directly necessitates a re-evaluation of the nature of the statute of limitations as a substantive legal instrument that ensures a balance between the creditor's interests and the objective obstacles caused by armed aggression. The core problem lies in the transition from the automatic suspension of limitation periods to the requirement of individual proof of objective obstacles caused by martial law.

Thus, the relevance of this study is driven by several factors. First, the termination of paragraph 19 of the final provisions pursuant to the Law of Ukraine No. 4434-IX «On Amendments to the Section "Final and Transitional Provisions" of the Civil Code of Ukraine on the Renewal of the Statute of Limitations» of May 14, 2025 marked the end of the period of unconditional suspension of the statute of limitations, thereby bringing to the fore the issue of applying Article 263 of the Civil Code of Ukraine. Second, the question arises regarding the limits of proving force majeure in the context of military operations.

In accordance with Article 261(1) of the Civil Code of Ukraine, the statute of limitations begins to run from the date on which a person became aware or could have become aware of the violation of their right or of the person who committed the violation. In addition to the general statute of limitations, which is set at three years, the law may establish a special statute of limitations for certain types of claims (Articles 257, 263) [1]. However, the Law of Ukraine No. 2120-IX of 15.03.2022 «On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Application of Provisions During the Period of Martial Law», supplemented the final provisions of the Civil Code with paragraph 19, which introduced an automatic suspension of all limitation periods for the duration of martial law. Thus, debtors' liability for previously accrued debts was deferred indefinitely, and the number of lawsuits temporarily decreased, as the

parties were not bound by time limits. From the perspective of classical civil law, such automatic suspension ensured social justice and the presumption that no party, without exception, could bring a claim to court.

However, on May 14, 2025, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted Law No. 4434-IX, and this paragraph was excluded. This directly led to the requirement that, from that point on, specific circumstances had to be proven by referring to the general provisions of Article 263 of the Civil Code [4, pp. 122–124]. Consequently, the party is now required to provide documentary evidence of the causal link between military hostilities and the objective impossibility of performing procedural actions.

Nevertheless, current regulations do not take into account Ukraine's security landscape, imposing identical requirements regarding the observance of statutes of limitations on both individuals in relatively stable regions and those in areas of active hostilities. Thus, there is a disregard for the territorial factor, manifested in the lack of differentiation in legal regulation depending on whether a person is in a zone of active hostilities, temporary occupation, or a relatively safe region. Consequently, this raises the issue of a violation of the principle of fairness and equality of the parties: participants in civil legal relations find themselves in substantially different conditions, where one party may have access to justice, banking services, and the ability to fulfil obligations, while the other, due to military operations, occupation, and/or evacuation, is effectively deprived of such opportunities [5, pp. 3–7]. In such cases, the uniform application of rules regarding the statute of limitations or the imposition of penalties creates a certain imbalance in the legal status of the parties, which contradicts the principle of fairness. These issues should be assessed through the lens of the rule of law, and the imposition of penalties or the denial of legal protection due to the expiration of the statute of limitations in circumstances where a person was objectively unable to act may be regarded as a disproportionate interference with their rights.

It is also worth referring to judicial practice, which is gradually establishing approaches to the application of the statute of limitations during martial law. For example, in Case No. 910/8809/25, the Kyiv Commercial Court, in evaluating the defendant's motion to invoke the statute of limitations, took into account the application of special provisions regarding its operation during the period of quarantine and martial law and, citing the legal positions of the Supreme Court, concluded that the claim filed in July 2025 was brought within the established time limit. This decision demonstrates that in modern judicial practice, it is of key importance to establish a specific legal regime for calculating the statute of limitations for the relevant period, as well as to take into account legislative changes related to the extraordinary circumstances of wartime [3].

In another case (No. 903/602/24), the Grand Chamber of the Supreme Court noted that claims for the recovery of inflation losses and three percent

annual interest, as provided for in Article 625 of the Civil Code of Ukraine, arise for the creditor from the moment of default on the monetary obligation and remain in effect until the obligation is properly fulfilled. At the same time, the exercise of such a right is subject to the general rules on the statute of limitations, which means that judicial protection is available only with respect to amounts accrued within the three-year period preceding the filing of the lawsuit. In this regard, the Grand Chamber of the Supreme Court highlighted the need to account for special legislative regimes for calculating time limits, in particular, the extension of the statute of limitations for the duration of the quarantine, which may directly affect the determination of when it expires. This approach reflects the judicial practice's effort to strike a balance between the principle of legal certainty, which underlies the statute of limitations, and the need to account for objective circumstances that may hinder the timely exercise of the right to judicial protection [2].

Thus, an analysis of the cited decisions indicates the emergence in judicial practice of a comprehensive approach to the application of the statute of limitations under extraordinary circumstances. On the one hand, the courts confirm the mandatory nature of compliance with the general rules of the statute of limitations as an element of the principle of legal certainty; on the other hand, they take into account the application of special legislative regimes for calculating time limits introduced in connection with quarantine and martial law.

Thus, to summarize the above, it can be concluded that the transformation of the legal regulation of the statute of limitations under martial law underscores the need to rethink traditional approaches to the application of this legal concept in Ukrainian civil law. The abolition of the automatic suspension of the statute of limitations has led to a shift toward the individual proof of circumstances that prevented access to the courts (Art. 263 of the Civil Code of Ukraine), while judicial practice seeks to maintain a balance between legal certainty, the stability of civil transactions, and consideration of the extraordinary circumstances of wartime. In this context, a differentiated approach to assessing objective obstacles to the exercise of the right to judicial protection takes on particular significance, taking into account the security situation, territorial factors, and the actual ability of the parties to exercise their rights and fulfil their obligations. Thus, the further development of legal regulation and judicial practice regarding the application of the statute of limitations should be aimed at ensuring a fair balance between the interests of the parties to civil legal relations and the realities of the legal system's functioning under conditions of armed aggression.

List of used sources

1. Civil Code of Ukraine: Code of Ukraine of 16 January 2003 No. 435-IV, as of 1 February 2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

2. Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine. Resolution of 2 July 2025 in case No. 903/602/24, 02.07.2025.
3. Commercial Court of the City of Kyiv. Judgment of 11 November 2025 in case No. 910/8809/25, 11.11.2025.
4. Belkin L. M., Yurynets Yu. L., Belkin M. L. Problems of legislative renewal of the limitation period under Draft Law No. 11315 of 31 May 2024 in the context of its impact on the socio-economic condition of the population. *II International Scientific and Practical Conference:* Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference, Sumy, 31 May 2025. Sumy, 2025.
5. Kanzafarova I. S., Draganov S. S. Qualifying features of force majeure circumstances: doctrinal approaches. *Bulletin of Odesa I. I. Mechnikov National University. Series: Jurisprudence.* 2011. Vol. 16. Issue 19. P. 5–14.
6. Law of Ukraine No. 2120-IX of 15 March 2022 “On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Application of Norms During the Period of Martial Law”.
7. Law of Ukraine No. 4434-IX “On Amendments to the Section ‘Final and Transitional Provisions’ of the Civil Code of Ukraine Regarding the Renewal of the Limitation Period”.

Ключові слова: позовна давність, воєнний стан, практика Верховного Суду, перебіг позовної давності, зупинення позовної давності.
Keywords: limitation period, martial law, Supreme Court precedent, suspension of limitation period.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мінченко Д.А.

Кущик Дар’я Романівна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ СТРАХОВОЇ ПОСЛУГИ ЯК ОБ’ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Страхова послуга є унікальним об’єктом цивільних прав, оскільки інтегрує економічні, юридичні та соціальні аспекти взаємовідносин між страховиком і страхувальником. Її специфіка полягає в тому, що головною метою такої послуги є не просто передача грошей чи майна, а забезпечення захисту від можливих ризиків, природа яких залишається невизначеною. Вона сприяє зменшенню фінансових наслідків у разі настання страхового випадку, надаючи як економічну, так і соціальну вигоду учасникам цивільних правовідносин.

Цивільно-правова природа страхової послуги відображається у можливості сторін укладати договір, що чітко визначає їхні права та

обов’язки. Однак страхова послуга також є об’єктом майнових прав, адже внески страхувальника і виплати страховика мають матеріальний характер і знаходяться під захистом закону [1, с. 71]. Особливість полягає в умовності виникнення прав страхувальника: їх реалізація стає можливою лише за умови настання страхового випадку. Укладення ж договору формує лише потенційні майнові права.

На відміну від класичних майнових об’єктів, страхова послуга не є фізичним предметом. Вона являє собою майнове право вимоги, згідно з яким страхувальник отримує можливість претендувати на страхову виплату або відшкодування збитків. Подібна модель сприяє гнучкості правовідносин, даючи сторонам змогу самостійно визначати умови договору, а також обирати тип страхування, розмір страхової суми і порядок реалізації страхової послуги у разі настання події.

Невід’ємною рисою страхових послуг є їх ризиковий характер: виконання зобов’язань залежить від імовірності настання певного страхового випадку. Така природа послуги робить страхові договори двосторонньо зацікавленими: страхувальник регулярно сплачує внески, тоді як страховик бере на себе зобов’язання щодо відшкодування збитків. Ця специфіка надає правовідносинам умови умовності, які можуть реалізуватися лише за певних обставин. Важливим компонентом у сфері надання страхових послуг є склад суб’єктів правовідносин. Страховики повинні мати відповідну ліцензію і відповідати законодавчим вимогам для провадження страхової діяльності.

У свою чергу, страхувальником може бути будь-яка фізична або юридична особа, яка прагне захистити свої майнові чи особисті інтереси. Такий підхід забезпечує баланс регуляторних вимог і права громадян на добровільне страхування. Окрему увагу слід приділити правовій охороні страхової послуги. Цивільне законодавство регламентує особливості складання, підписання та виконання страхових договорів.

Зокрема, встановлені чіткі правила щодо визначення страхової суми, термінів дії договору, підстав для відмови у виплатах та механізмів урегулювання спорів [2, с. 211]. Цей комплекс правил підкреслює специфіку страхової послуги як важливої ланки в системі цивільного права.

Однією з ключових особливостей страхової послуги є її нематеріальна природа, яка відрізняє її від фізичних об’єктів власності. Вона існує лише у формі майнових прав і зобов’язань між сторонами. Її цінність полягає не в укладенні договору як такому, а в можливості отримати компенсацію збитків у разі настання певних подій, що підкреслює її абстрактний характер як об’єкта цивільних прав.

Страхова послуга також має ознаки обмеженої оборотоздатності: законодавство регулює певні види страхування, а для здійснення цієї діяльності вимагається наявність ліцензії у страховика [3, с. 90]. Наприклад,

обов’язкове страхування цивільної відповідальності або медичне страхування встановлюється державою, яка виступає гарантом дотримання правової бази. Це забезпечує стабільність і безпечність відносин у цій галузі.

Важливою характеристикою страхової послуги є її залежність від ймовірності настання події. На момент укладення договору права страхувальника існують лише потенційно, і фактична можливість отримання виплати з’являється лише після настання страхового випадку. Це робить страхову угоду умовним договором, який суттєво відрізняється від традиційних зобов’язань у цивільному праві.

Ще однією визначною особливістю є здатність охоплювати немайнові інтереси, зокрема страхування життя, здоров’я чи професійних ризиків. Цей аспект розширює межі правового застосування страхової послуги, додаючи до класичного майнового страхування нематеріальні цінності, які мають значення для фізичних осіб.

Гнучкість є ще однією рисою страхової послуги. Оскільки умови договору можуть бути змінені за згодою сторін або відповідно до змін законодавства, послуга адаптується до суспільних і економічних реалій. Це підвищує її ефективність як засобу управління ризиками в різних сферах життєдіяльності.

Інформаційний компонент відіграє важливу роль у відносинах між страхувальником і страховиком [4, с. 205]. Страхувальник зобов’язаний надавати повну та достовірну інформацію, що може впливати на оцінку ризиків. Недотримання цього зобов’язання може спричинити відмову у виплаті або її обмеження, що підкреслює важливість прозорих інформаційних взаємин у системі страхування.

Для забезпечення правової визначеності таких правовідносин держава здійснює контроль над діяльністю страховиків, включаючи їх ліцензування, фінансовий нагляд та встановлення мінімальних гарантій. Це сприяє захисту інтересів страхувальників і посиленню довіри до страхової системи в цілому, роблячи страхові послуги надійними й передбачуваними.

Особливістю страхової послуги є її подвійний характер: вона одночасно виступає і як майнова цінність, і як правовий механізм захисту від ризиків. У цивільному праві це означає, що страхова послуга не обмежується матеріальними аспектами, а включає обов’язки та права сторін, що виникають лише за настання страхового випадку.

Отже, страхова послуга має важливий економічний вимір: через внески та страхові виплати створюються фінансові потоки, що дозволяють здійснювати перерозподіл ризиків між широким колом учасників. У цьому контексті страхування слугує потужним механізмом соціального фінансового захисту та стабілізації, виконуючи важливу роль у розвитку суспільства й економіки загалом.

Список використаних джерел

1. Сліпченко С. О. Послуга як об’єкт цивільних прав / С. О. Сліпченко // Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 21 трав. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 69–73. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/612daf07-1a71-416f-a8de-6f19f80c7d57
2. Шишка О. Р. Послуга як об’єкт цивільних прав: деякі аспекти правової невизначеності в ЦК України / О. Р. Шишка // Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 21 трав. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 209–214. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/ce8c2b11-6cde-4229-aecf-cb095766bd72
3. Бондаренко І. В. Послуга як об’єкт цивільних прав: сучасні підходи до визначення / І. В. Бондаренко // Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 4. С. 85–88. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/22.pdf
4. Клейменова С. М. До питання про визначення ознак страхових послуг / С. М. Клейменова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 1 (79). С. 202–207. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/288603

Ключові слова: страхова послуга, цивільні права, договір страхування, об’єкт цивільних прав, страхувальник, страховик, майнові права, страхове зобов’язання.

Keywords: insurance service, civil rights, insurance contract, object of civil rights, policyholder, insurer, property rights, insurance obligation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Павлова В.Г

Лашин Костянтин Анатолійович

здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕГАТОРНОГО ПОЗОВУ ЯК СПОСОБУ УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОД У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Негаторний позов – спосіб захисту абсолютного права, що полягає у вимозі до конкретної третьої особи про усунення перешкод користування та розпорядження майном, власник якої повністю залишається та зберігає за собою володіння. Даний спосіб захисту закріплений у частині 1 в статті 391 Цивільного Кодексу України «Власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном.»[1] таким чином законодавець визнає таке право, але інструменти для реалізації залишає в Главі 3 в статті 16, не потребує доведення недобросовісності відповідача є достатньо наявності об’єктивної перешкоди.

Являється традиційно одним з класичних засобів для захисту права власності суб’єкта ще зі стародавнього Римського Права.

Позивачами в даних спорах є:Власник, титулований володілець, юридична особа, держава, територіальна громада.

Негаторного позову полягає в тому, що цей вид позову може бути поданий лише щодо інди-відуально-визначеного майна, яке є об'єктом права власності як абсолютного права, від порушення якого повинні утримуватися усі оточуючі особи.

Існують казуси, що відповідачі оспорюють «відповідач не визнає або оспорює право власності власника, то, крім вимоги усунути перешкоди, власник вправі також вимагати визнати за ним право власності» [4, с. 231].

Також головною особливістю негаторного від віндикаційного є відсутність строку позовної давності, як каже позиція Верховного Суду «негаторний позов не підпадає під дію позовної давності: доки продовжується порушення, негаторний позов може бути подано незалежно від моменту виникнення права на нього» [3].

Резумуючи то доки поки триває стан порушення права, дoти поки існує право на захист, а також воно є обов’язково протиправним, а якщо буде доведено відсутність порушеного права то це стане аргументом для суду відхилити позов.

Універсальність цього позову є те, що він використовується до будь-якого майна за умовою збереження володіння у власника, та повинна бути умова, що застосування даного позову відсутність у суб’єктів між собою договірних правовідносин до унікальності негаторного позову підкреслюється тим, що він дозволяє усунути як юридичні так і фізичні перешкоди.

Не дивлячись на свій унікальний характер, він досить таки конфліктує з віндикаційним позовом, бо поєднання цих двох позовів є неефективним та не сприймається судом, бо вони є взаємовиключними, основна конфліктність в самих ситуаціях коли важко виокремити окремі аспекти або плутанину суб’єктів подання позову, що суд може сприйняти неефективним способом захисту тут треба вміти розмежовувати чіткі грані які є питанням факту, до його універсальних переваг відноситься ще і превентивності, коли ми можемо на підставі реальної загрози яка є виправдана подати позов.

Практичні приклади застосування негаторного позову є «користування будинком може бути утруднене у зв’язку з тим, що власник сусіднього будинку, прокладаючи собі водовід, прорив канаву перед виїздом з двору не тільки свого, але й сусідського. За допомогою негаторного позову власник може добитися, щоб порушник своїми силами усунув створені ним перешкоди (засипав канаву, відновив асфальт і т.д.).»[5, с. 61]

Негаторний позов можливо подавати на суб’єктів, що самовільно займають нежитлове чи житлові приміщення володільця чи можуть

продовжувати займати житлові приміщення після припинення договірної підстави, що раніше давала їм можливість користуватися ними.

Відповідно до ст 76 Цивільного Процесуального Кодексу України «Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.»[2].

Позивач має дотримуватись того, що предметом доказування є факт протиправного створення відповідачем перешкод, також робити процедуру встановленим законом порядку, позов подається за місцем знаходженням майна при розгляді таких справ, ви маєте використовувати як доказову базу якщо це до прикладу ідеться про земельні спори за доцільним є використання кадастрового плану та витягів з Держгеокадстру, а також висновки експертів, показання свідків, тобто надається пріоритет принципу «книжкового володіння».

При цьому спектр доказів є не обмеженим, але повинні звичайно бути в рамках закону, треба виходити з контексту обставин, що склались у справі, а розуміння цього дозволить правильно обрати ефективний спосіб захисту.

Суд у рішенні зобов'язує відповідача вчинити певні дії (знести, прибрати, звільнити) або утриматися від них. Якщо відповідач ігнорує рішення, до справи стає Державна виконавча служба, яка може примусово демонтувати перешкоди за рахунок боржника.

Отже, виходячи з вищенаведених фактів можна констатувати, щодо значення універсальності негаторного позову є його гнучкість, превентивність та ефективність як способу захисту речового права котрий здатний усунути та захистити від обмеження розпоряджатись майном, завдяки такому інструменту, суб’єкт-власник отримує змогу права реалізації, що здійснюється без порушень прав щодо інших суб’єктів, особливість яка виділяє його поміж інших позовів є його не спрямованість на повернення майна, а на відновлення порушеного права, негаторний позов охоплює всі можливі перешкоди створюючи повноцінний захист права власності та забезпечуючи баланс між інтересами власника і правами третіх осіб, його існування є гарантією стабільності цивільного обороту в Україні.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356. Стаття 16, 391
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, № 42. – Ст. 492.Стаття 76

3. Власов Ю. Л. Віндикаційний та негаторний позови у практиці Верховного Суду : презентаційні матеріали. – Київ : Верховний Суд, 2023. – 32 с.
4. Дзера І. О. Захист права власності, віндикаційний позов // Велика українська юридична енциклопедія. – Харків: Право, 2023. – Т. 9. – С. 228–231.
5. Цивільне право та процес : навч.-метод. посіб. [Електронне видання] / Н. В. Волкова, О. І. Сафончик [та ін.] ; за ред.: Н. В. Волкової, О. І. Сафончик ; НУ «Одес. юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2025. – 185 с

Ключові слова: Негаторний позов, спосіб захисту, право власності, володіння, усунення перешкод.
Keywords: Negative claim, method of protection, ownership, possession, removing obstacles.
Науковий керівник: к.ю.н., проф. Зубар В.М

Ломєєва Кристина Нурджан
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНРВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сучасний етап розвитку України характеризується суттєвими трансформаціями правової системи, зумовленими умовами воєнного стану та необхідністю забезпечення належного рівня захисту прав і свобод людини. У цих умовах особливої актуальності набуває проблема захисту особистих немайнових прав фізичної особи, які є невід'ємними, невідчужуваними та такими, що забезпечують гідність і свободу людини [3].

Основи правового регулювання особистих немайнових прав закріплені у Цивільному кодексі України, а також у Конституції України, які визначають право на життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність приватного життя та інші немайнові блага. Водночас, у період воєнного стану реалізація та захист цих прав ускладнюється низкою об'єктивних чинників, пов'язаних із воєнними діями, обмеженням окремих прав та загрозами безпеці населення. Одним із ключових аспектів є забезпечення права на життя та здоров'я, яке в умовах збройного конфлікту зазнає найбільших ризиків. Порушення цього права може мати як прямий характер (внаслідок бойових дій), так і опосередкований – через обмеження доступу до медичної допомоги, належних умов проживання та інших базових потреб. Важливого значення набуває також захист честі, гідності та ділової репутації особи. В умовах інформаційної війни поширення недостовірної інформації, пропаганди та дезінформації може суттєво впливати на особисті немайнові права. У цьому контексті особливу

роль відіграють правові механізми спростування недостовірної інформації та відшкодування моральної шкоди [1]. Не менш актуальним є забезпечення права на недоторканність приватного життя та захист персональних даних. У період воєнного стану держава може вдаватися до певних обмежень цих прав з метою забезпечення національної безпеки. Водночас такі обмеження мають бути законними, пропорційними та обґрунтованими, що відповідає стандартам Європейський суд з прав людини.

У практичному вимірі захист особистих немайнових прав знаходить своє відображення у судовій практиці. Так, у рішеннях Верховного Суду наголошується на необхідності забезпечення ефективного захисту честі, гідності та ділової репутації, а також на дотриманні балансу між свободою слова та правом на повагу до приватного життя. Судова практика також підтверджує можливість відшкодування моральної шкоди як одного з ключових способів захисту немайнових прав. Разом із тим, існують певні проблеми у сфері захисту особистих немайнових прав в умовах воєнного стану [2]. Серед них обмежений доступ до правосуддя на окремих територіях, складність виконання судових рішень, перевантаженість судової системи, а також недостатній рівень правової обізнаності населення. У післявоєнний період необхідно забезпечити комплексний підхід до вдосконалення механізмів захисту особистих немайнових прав. Це передбачає гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами, розвиток судової практики, посилення гарантій захисту персональних даних, а також підвищення ефективності правозастосування.

Таким чином можна зробити висновок, захист особистих немайнових прав фізичної особи в умовах воєнного стану є важливою складовою забезпечення прав людини та верховенства права. Подальший розвиток цієї сфери має здійснюватися з урахуванням викликів воєнного та післявоєнного періоду, а також із впровадженням ефективних правових механізмів, спрямованих на реальне забезпечення та відновлення порушених прав.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (Ред. Від 01.01.2020 р. № 27-IX) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

3. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. Цивільне право України : навч. Посіб / за ред Юрінком Інтер, 2018. 848 с.

Ключові слова: агресія, вина, доказування, відповідальність, цивільне право, психічний стан, трибунал.
Keywords: aggression, guilt, proof, liability, civil law, mental state, tribunal.
Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Шамота О. В.

Люлька Ольга Іванівна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Проблематика визнання права власності на спадкове майно у судовому порядку має особливу актуальність в умовах воєнного стану, коли тисячі спадкових справ не можуть бути вирішені нотаріально. Нормативну основу для судового захисту спадкових прав становить ст. 392 ЦК України [6], яка надає власникові право пред’явити позов про визнання права власності, якщо воно оспорюється або не визнається іншою особою, а також у разі втрати правовстановлюючих документів. У системному зв'язку зі ст.ст. 1268–1272 ЦК України [6] про прийняття спадщини, наслідки пропуску строку та ст. 1298 ЦК України [6] про видачу свідоцтва після 6 місяців, ця норма формує підставу для позовного захисту спадкоємця. Законом України Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини від 08.11.2023 [5], що набрав чинності 30.01.2024 р., спрощено порядок відкриття та оформлення спадщини в умовах воєнного стану: спадкоємець, чий спадкодавець проживав на окупованій чи прифронтовій території, вправі звернутися до будь-якого нотаріуса в Україні, а строки обчислюються з дня державної реєстрації смерті.

Судовий порядок визнання права власності на спадкове майно є за своєю правовою природою виключним та субсидіарним способом захисту: він застосовується лише тоді, коли спадкоємець не може захистити право у нотаріальному порядку. Верховний Суд у постанові від 22.09.2021 р. у справі №227/3750/19 наголосив, що визнання права власності на спадщину в суді допускається лише за наявності перешкод для нотаріального оформлення [2]. Підставами для звернення до суду є відсутність правовстановлюючих документів на ім'я спадкодавця; спір між спадкоємцями щодо складу спадкового майна; відмова нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії; накладення арешту на майно.

Ключовою практичною проблемою є пропуск шестимісячного строку для подання заяви про прийняття спадщини. Гарієвська М. Б. [1, с. 241] встановлює, що поважними причинами пропуску визнаються лише обставини, пов'язані з об'єктивними, непереборними та істотними труднощами для спадкоємця. Питання про надання додаткового строку

відноситься до дискреційних повноважень суду, що породжує неоднакову практику: одні суди визнають поважною тривалу хворобу, але тільки якщо вона тривала понад місяць; інші – відмовляють навіть за перебування спадкоємця за кордоном, якщо він мав альтернативні способи подання заяви. Автор констатує відсутність вичерпного переліку поважних причин у законодавстві та наголошує на доцільності імплементації окремих підходів польського цивільного законодавства – зокрема, прямого закріплення активних і пасивних способів прийняття спадщини.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 26.06.2024 р. у справі №686/5757/23 [3] висловила правову позицію, що необізнаність спадкоємця про наявність заповіту є поважною причиною пропуску строку для прийняття спадщини – оскільки це безпосередньо випливає з принципу свободи заповіту та неможливості передбачити факт існування заповіту без відповідного повідомлення. Водночас у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду від 03.04.2024 р. у справі №689/572/23 [4] підкреслено, що ефективним способом захисту спадкоємця, який вважає себе таким, що прийняв спадщину, є позов до інших спадкоємців про визнання права власності на спадкове майно, а не позов до нотаріуса або органу державної реєстрації, які є неналежними відповідачами у таких спорах. Це свідчить про сформований підхід Верховного суду до розмежування позовного захисту та оскарження нотаріальних дій.

Аналіз судової практики дозволяє виокремити три системні проблеми у сфері визнання права власності на спадкове майно. По-перше, відповідно до ст. 1272 ЦК України [6] відсутність нормативно закріпленого переліку поважних причин пропуску строку зумовлює неоднакове судове тлумачення та порушує принцип правової визначеності – зокрема, судова практика у спорах цієї категорії є вкрай неоднозначною при аналогічних фактичних обставинах. По-друге, умови воєнного стану породжують нові підстави для судового захисту: неможливість оформлення спадщини на окупованих територіях, знищення правовстановлюючих документів – які не враховані достатньою мірою. По-третє, повторне подання позову про надання додаткового строку законом не допускається, проте практика судів свідчить про спроби обходу цього правила – що потребує законодавчого уточнення. Вирішення зазначених проблем сприятиме забезпеченню балансу між правовою визначеністю спадкоємців, які своєчасно прийняли спадщину, та справедливим захистом тих, хто пропустив строк з поважних причин.

Список використаних джерел

1. Гарієвська М. Б. Строк для прийняття спадщини: правові аспекти та наслідки пропуску. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 84. Ч. 1. С.241-246 URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/311554/302728

2. Постанова Верховного Суду від 22.09.2021 р. у справі №227/3750/19 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91713375

3. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 686/5757/23 від 26.06.2024: необізнаність спадкоємця про заповіт як поважна причина пропуску строку. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120396086

4. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 689/572/23 від 03.04.2024: ефективний спосіб захисту спадкоємця – позов про визнання права власності на спадкове майно. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118688707

5. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08.11.2023 № 3450-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text

6. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

Ключові слова: визнання права власності, спадкове майно, судова практика, прийняття спадщини, строк прийняття спадщини, пропуск строку, поважні причини, дискреційні повноваження суду, позовне провадження, ст. 392 ЦК України, ст. 1272 ЦК України, Верховний Суд, нотаріус, свідоцтво про право на спадщину, воєнний стан, додатковий строк для прийняття спадщини.

Keywords: recognition of ownership, inheritance property, judicial practice, acceptance of inheritance, statute of limitations for inheritance, missed deadline, valid reasons, discretionary powers of the court, contentious proceedings, Art. 392 Civil Code of Ukraine, Art. 1272 Civil Code of Ukraine, Supreme Court, notary, certificate of inheritance, martial law, additional period for accepting inheritance.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Завальнюк С.В.

Мазниця Дарина Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОВІТУ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ, ФОРМА ТА ЗНАЧЕННЯ

Заповіт – це «розпорядження особи (заповідача) щодо належного їй майна, майнових прав і обов’язків на випадок смерті оформлюється відповідно до встановленого законом порядку. За своєю юридичною суттю заповіт класифікується як односторонній правочин. Як правочин, він повинен відповідати всім вимогам, передбаченим для правочинів згідно з Цивільним кодексом України» згідно зі статтею 1233 ЦКУ [1].

Основне нормативне регулювання заповіту здійснюється Цивільним кодексом (книга шоста «Спадкове право»).

У цивільному праві України спадкування передбачає два основних види: за заповітом та за законом. Таке регулювання закріплене в статті 1217 Цивільного кодексу України.

Пріоритетним видом вважається те, яке здійснюється тоді, коли спадкодавець за свого життя розпорядився своїм майном через складання заповіту. У цьому випадку спадщина переходить до осіб, зазначених у документі, незалежно від їхніх родинних зв'язків із спадкодавцем. Заповідач має право самостійно визначати коло спадкоємців, розподіляти частки майна та встановлювати додаткові умови, що демонструє реалізацію принципу свободи заповіту, про який йдеться в статті 1235 ЦК України. Однак ця свобода не є безмежною, адже закон передбачає положення щодо обов'язкової частки у спадщині (стаття 1241 ЦК України). Спадкування за законом здійснюється у випадках, коли заповіт відсутній, визнаний недійсним, спадкоємці не бажають приймати спадщину або якщо заповіт не охоплює все майно, що належало спадкодавцю. У таких ситуаціях право на спадщину отримують особи, визначені законодавством, згідно з установленою черговістю (статті 1258–1265 ЦК України). Законодавство передбачає п'ять черг спадкоємців. При цьому кожна наступна черга може претендувати на спадок лише за умови відсутності представників попередньої черги.

До першої черги входять діти спадкодавця, один із подружжя та його батьки.

У випадках якщо спадкоємців першої черги немає або вони відмовилися від спадщини, тоді спадкування переходить до 2 черги:

- рідні брати та сестри спадкодавця;
- його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері.

3 черга складається з рідних дядька та тітки спадкодавця. До 4 черги належать особи, які не є родичами, але проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до його смерті. 5 черга включає інших родичів до шостого ступеня споріднення та утриманців спадкодавця, які не були членами його сім'ї.

Натомість, спадкування за заповітом керується главою 85 статтями 1233-1257 Його характерною рисою є односторонність, оскільки для набуття чинності достатнім є волевиявлення заповідача. Основним принципом спадкування за заповітом є свобода заповіту, закріплена у ст. 1235 ЦК України. Це означає, що заповідач має право на власний розсуд визначити коло спадкоємців, незалежно від родинних відносин, розподілити між ними спадкове майно, а також включити до заповіту інші розпорядження майнового чи немайнового характеру.

Форма заповіту – передбачений законом метод зовнішнього вираження волі заповідача, який гарантує дійсність і юридичну силу заповіту.

Відповідно до ст. 1247 Цивільний кодекс України, заповіт повинен бути складений у письмовій формі, із зазначенням місця і часу його складення, та особисто підписаний заповідачем. Загальним правилом є його нотаріальне посвідчення (ст. 1248 ЦК України). Нотаріус оцінює дієздатність заповідача, перевіряє відповідність змісту заповіту чинному законодавству та гарантує належне оформлення документа.

Водночас закон встановлює винятки із загального правила щодо нотаріального посвідчення заповітів. Зокрема, згідно з положеннями цивільного законодавства, у певних випадках заповіт може бути посвідчений іншими уповноваженими особами, наприклад, посадовими особами органів місцевого самоврядування. Крім того, передбачена можливість складання заповіту за надзвичайних обставин, відповідно до статті 1253 Цивільного кодексу України. Це стосується ситуацій, коли особа перебуває в небезпеці для життя й не має змоги звернутися до нотаріуса.

Особливий вид заповіту становить секретний заповіт, передбачений статтею 1249 Цивільного кодексу України. Його особливістю є те, що зміст документа залишається невідомим навіть для нотаріуса, що забезпечує підвищений рівень конфіденційності волевиявлення заповідача. Недотримання встановлених законодавством вимог до форми заповіту веде до його недійсності, що підкреслює обов’язковий характер цих норм.

В умовах сучасності важливим напрямом розвитку є оптимізація форми заповітів. Наприклад, у проєкті оновлення Цивільного кодексу України передбачено впровадження електронної форми заповіту, а також спрощення процедур його посвідчення. Це має особливе значення в умовах воєнного стану та процесу цифровізації суспільства.

Заповіт має велике значення у забезпеченні автономії волевиявлення особи у спадкових відносинах та впорядкуванні передачі майна після смерті спадкодавця. Він дозволяє визначити спадкоємців, їхні частки та умови отримання спадщини відповідно до волі спадкодавця, що відповідає принципу свободи заповіту, закріпленому в статті 1235 Цивільного кодексу України.

Юридична сила заповіту гарантує перевагу спадкування відповідно до волі спадкодавця над спадкуванням за законом (стаття 1223 Цивільного кодексу України), що сприяє захисту його особистих та майнових інтересів. Завдяки заповіту можливо встановлювати заповідальні відкази чи накладати обов’язки (статті 1237, 1240 ЦК України), що робить регулювання спадкових відносин гнучкішим і деталізованим.

Завдання заповіту також полягає у зменшенні ризику виникнення конфліктів серед спадкоємців і створенні умов для ефективного планування майнових відносин як у межах родини, так і у сфері бізнесу. Водночас законодавчо передбачені гарантії чинності заповіту (статті 1247–1249 ЦК

України) спрямовані на охорону волевиявлення спадкодавця та стабільність спадкових відносин.

У проєкті оновлення Цивільного кодексу України окреслюється важливість заповіту як ключового інструменту спадкового планування. Серед запропонованих нововведень є розширення форм і способів вираження волі спадкодавця, зокрема шляхом електронної форми, а також удосконалення механізмів виконання заповітальних розпоряджень.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356. – Ст. 1217.

Ключові слова: заповіт, спадкування, спадкоємці, свобода заповіту, обов'язкова частка, форма заповіту, нотаріальне посвідчення, секретний заповіт, заповідальні відкази, покладення, надзвичайні обставини, юридична сила, автономія волі, планування майнових відносин, конфлікти серед спадкоємців, Цивільний кодекс України, проєкт оновлення ЦК України, електронна форма заповіту, стабільність спадкових правовідносин.

Keywords: will, inheritance, heirs, freedom of testament, compulsory share, form of will, notarization, secret will, testamentary dispositions, obligations, extraordinary circumstances, legal force, autonomy of will, estate planning, conflicts among heirs, Civil Code of Ukraine, draft Civil Code of Ukraine, electronic will, stability of inheritance relations.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Зубар В. М.

Маркасова Лілія Вячеславівна

здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІРТУАЛЬНЕ МАЙНО В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Законом від 10.08.2023 №3320-IX до Цивільного кодексу України [1] введено ст. 179-1, яка закріпила «цифрову річ» як самостійний об'єкт цивільних прав та поширила на неї загальний режим речей і права власності. Це породжує ключову проблему: традиційна доктрина цивільного права виходить із того, що право власності поширюється лише на матеріальні об'єкти, тоді як цифрові речі є нематеріальними за своєю природою. Таким чином, норма ст. 179-1 ЦК вступає у пряму суперечність із усталеними засадами речового права, що унеможливлює її ефективне застосування без з'ясування юридично значущої сутності цифрової речі та розроблення диференційованих підходів до її правового режиму. На нашу думку, зазначена суперечність є не технічною прогалиною, а симптомом глибшої методологічної проблеми: вітчизняний законодавець обрав шлях

найменшого опору, механічно розширивши категорію «речі» замість того, щоб створити принципово нову правову конструкцію, адекватну цифровій природі відповідних об’єктів.

Аналіз наукової літератури дозволяє виявити три виміри цієї проблеми. По-перше, нормативний: Сліпченко А. С. та Сліпченко С. О. [2] переконливо доводять, що сутність цифрової речі зводиться до сукупності вже відомих об’єктів – результатів творчої діяльності, інформації, майнових прав, безготівкових коштів, – для кожного з яких давно існують власні правові режими. Якщо це так, ст. 179-1 ЦК є “мертвою” нормою: вона не вирішує колізію, а лише маскує її під формально новим поняттям. По-друге, класифікаційний: у доктрині відсутні чіткі критерії розмежування між цифровою річчю, майновими правами та інформацією. Зозуляк О. І. та Максимів Л. М. [3] обґрунтовано пропонують замінити поняття «цифрова річ» на «цифрові блага» та перенести їх до глави 15 ЦК, що краще відповідало б їхній нематеріальній природі. По-третє, практичний: як встановлюють Іващенко П. А. та Болдирева В. М. [5], відсутність усталеного підходу до правової природи цифрових об’єктів безпосередньо позначається на цивільному обороті та захисті прав їхніх власників у судовій практиці. Вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що кожен із зазначених вимірів має самостійне значення і не може бути зведений до інших. Нормативна хибність ст. 179-1 ЦК є первинною проблемою, що автоматично породжує класифікаційну невизначеність, яка своєю чергою унеможливлює ефективний судовий захист. Таким чином, маємо справу не з трьома окремими проблемами, а з єдиним причинно-наслідковим ланцюгом, розірвати який можна лише на рівні законодавчої концепції, а не шляхом вирішення окремих практичних питань ad hoc.

Особливої гостроти ці проблеми набувають стосовно криптовалют і NFT-токенів. Чинний Закон України «Про віртуальні активи» №2074-IX, попри свою назву, не встановлює ані чіткого цивільно-правового режиму для таких активів, ані механізму їх захисту у разі спорів [4]. Криптовалюту не можна ототожнювати з традиційною валютою, а токени – з класичними цінними паперами. Тому застосування до них загального режиму речей за аналогією зі ст. 179-1 ЦК є правотворчістю шляхом фікції, а не справжнім регулюванням. Принципова відмінність криптовалюти від традиційних об’єктів цивільних прав полягає у тому, що вона не має централізованого емітента, не прив’язана до жодного матеріального активу і функціонує на основі розподіленого реєстру (блокчейну), що унеможливлює застосування до неї стандартних конструкцій права власності. Зокрема, незрозумілим залишається питання про те, хто є боржником у правовідносинах щодо криптовалюти, на кого може бути звернене стягнення у разі примусового виконання судового рішення та яким чином здійснюється захист добросовісного набувача. Не менш складною є ситуація з NFT: на відміну від

криптовалюти, NFT засвідчує унікальне право стосовно певного цифрового об'єкта, однак це право за своїм характером є суттєво різним залежно від того, що саме посвідчує токен – право на цифровий витвір мистецтва, право доступу до онлайн-сервісу чи право на отримання дивідендів. Ця функціональна різноманітність NFT, на нашу думку, є найбільш переконливим аргументом проти будь-якого уніфікованого правового режиму для цифрових активів.

Вирішення окреслених проблем потребує відмови від спроби звести всі цифрові об'єкти до єдиного правового режиму. Вважаємо, що de lege ferenda необхідно: по-перше, виключити із ЦК поняття «цифрова річ» як таке, що суперечить природі нематеріальних об'єктів; по-друге, запровадити в главі 15 ЦК «Нематеріальні блага» категорію «цифрових благ» із диференційованими підрежимами залежно від їхньої правової сутності: цифровий контент – як об'єкт права інтелектуальної власності; криптовалюти та токени – як специфічні майнові права зобов'язального характеру; NFT – залежно від базового активу, що ним посвідчується. Такий підхід узгоджується з досвідом ЄС (Регламент MiCA 2023) та дозволяє застосовувати до кожного виду цифрового майна адекватні захисні конструкції, а не загальні норми про речі, що не враховують їхньої специфіки. Разом із тим слід підкреслити, що запозичення досвіду ЄС не може бути механічним: Регламент MiCA розроблявся в умовах розвинутого фінансового ринку та усталеної правової інфраструктури, тоді як Україна перебуває на етапі формування цих інститутів. Тому рецепція європейської моделі має супроводжуватись адаптацією до специфіки вітчизняної правової системи, зокрема щодо механізмів реєстрації цифрових активів, порядку вчинення правочинів з ними та процедур захисту прав їхніх набувачів у судовому і позасудовому порядку.

Таким чином, проблема правового статусу віртуального майна в цивільному праві України зумовлена не браком законодавчих норм, а їхньою концептуальною хибністю: законодавець поширив режим речових прав на об'єкти, що принципово не є речами. Подолання цієї суперечності неможливе шляхом ситуативних поправок до ЦК – воно потребує системного реформування із запровадженням диференційованих правових режимів для різних видів цифрового майна з урахуванням їхньої правової природи та функції у цивільному обороті. Слід особливо наголосити, що відтермінування реформи матиме щораз більшу ціну: зі зростанням обсягів цифрової економіки та поширенням практики використання криптовалют і NFT-токенів у цивільному обороті правова невизначеність перетворюватиметься на системний ризик для учасників ринку. Показово, що вже сьогодні українські суди стикаються з принципово новими категоріями справ – про поділ криптовалютних активів при розлученні, про витребування NFT-токенів від незаконних набувачів, про спадкування

цифрового контенту і вирішують їх переважно за аналогією закону, що неминуче породжує непередбачуваність судової практики.

Подолання цих суперечностей неможливе шляхом ситуативних поправок до ЦК – воно потребує системного реформування із запровадженням диференційованих правових режимів для різних видів цифрового майна з урахуванням їхньої правової природи та функції у цивільному обороті.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами відповідно до Закону №3320-IX від 10.08.2023). Статті 177, 179-1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

2. Сліпченко А. С., Сліпченко С. О. Визначення юридично значущої сутності цифрової речі в цивільному праві України. Форум Права. 2024. № 78(1). С. 88–96. URL: https://forumprava.pp.ua/files/088-096-2024-1-FP-Slipchenko,Slipchenko_11.pdf

3. Зозуляк О. І., Максимів Л. М. Цифрові речі як об'єкти цивільних прав: оновлені підходи регулювання. Право і суспільство. 2024. № 6. С. 40–47. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/6_2024/9.pdf.

4. Федосенко Н. А. Цифрові активи як об'єкт цивільних прав: спроба кваліфікації в умовах відсутності спеціального правового режиму. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Т. 3, № 1. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/333023.

5. Іващенко П. А. Болдирева В. М., Віртуальні активи як об'єкти цивільних прав: проблема кваліфікації між майном, майновими правами та «цифровою річчю». Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. Т. 1, № 1. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352527.

Ключові слова: цифрова річ, віртуальне майно, об'єкти цивільних прав, правовий режим, пропрієтарна концепція, віртуальні активи, цифрові блага, право власності, цифровий контент, NFT, криптовалюта, правова природа, Цивільний кодекс України, цифровізація, цивільний оборот.

Keywords: digital thing, virtual property, objects of civil rights, legal regime, proprietary concept, virtual assets, digital goods, property right, digital content, NFT, cryptocurrency, legal nature, Civil Code of Ukraine, digitalization, civil turnover.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Бабич І.Г.

Маслова Альона Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Право власності, закріплене на конституційному рівні, є одним із фундаментальних принципів, що гарантує фізичним і юридичним особам можливість володіти, користуватися та розпоряджатися майном відповідно до приписів законодавства. Утім, в умовах воєнного стану, введеного Указом Президента України 24 лютого 2022 року [4, ст. 6], це право може бути обмежене задля забезпечення національної безпеки та стабільної роботи ключових державних інституцій. Одним із інструментів, що застосовуються в таких ситуаціях, є примусове відчуження майна, яке вимагає встановлення чітких процедур, справедливої компенсації та ефективного захисту прав власників. Важливість цього дослідження полягає у визначенні оптимального співвідношення між охороною приватної власності та забезпеченням суспільних інтересів країни під час дії воєнного стану.

Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [1, ст. 41]. Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб [2, ст. 316]. Це є конституційним правом кожної особи. Але під час воєнного стану це право дещо обмежується. Примусове вилучення майна як винятковий захід, обумовлений суспільною необхідністю, може здійснюватися у період воєнного стану. Станом на сьогодні воєнний стан, введений згідно з Указом Президента України від 24 лютого 2022 року №64 "Про введення воєнного стану", став наслідком агресії з боку Російської Федерації проти України. В умовах воєнного стану об'єктом відчуження виступає індивідуально визначене майно, що належить до приватної чи комунальної власності та переходить у державну власність для подальшого використання [6, с. 61].

Примусове відчуження майна – позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та переходить у власність держави для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану [3, ст. 1]. Майно вилучається у власника на користь держави задля його використання для забезпечення діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу України. В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, зокрема об’єкти фонду захисних споруд цивільного захисту, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об’єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка [4, п. 4 ч. 1 ст. 8]. У положеннях Закону про відчуження в умовах воєнного стану відсутня

пряма вказівка на поняття суспільної необхідності та суспільних потреб. Проте ці терміни можна розуміти як правове обґрунтування примусового вилучення індивідуально визначеного майна, що є необхідним для забезпечення державних інтересів у контексті запровадження правового режиму воєнного стану. Також це стосується відвернення або ліквідації обставин, які стали підставою для введення режиму надзвичайного стану [3, ст. 6]. Варто зауважити, що закон не деталізує конкретні види майна або способи його подальшого використання.

Відсутність чіткого визначення поняття "суспільна необхідність" та переліку майна, яке може бути відчужене, не обов’язково слід вважати прогалиною в законодавстві. Навпаки, це може бути свідомим проявом законодавчої гнучкості, яка дозволяє державі ефективно реагувати на непрогнозовані виклики воєнного стану. За таких умов важко заздалегідь встановити вичерпний список майна чи ситуацій, які потребують його примусового вилучення. Однак ця гнучкість також породжує ризики зловживань владою та надмірної свободи інтерпретації. Щоб запобігти таким наслідкам, необхідно суворо дотримуватися прописаних процедур, забезпечити судовий контроль та гарантувати повне відшкодування вартості відчуженого майна. Таким чином досягається баланс між забезпеченням публічних інтересів і захистом права приватної власності.

Головна проблема полягає у необхідності забезпечення належного балансу між приватними інтересами власника майна та суспільними інтересами, які відображають потреби держави.

З одного боку, держава потребує використання ресурсів, зокрема таких, як транспортні засоби, будівлі чи технічне обладнання, для реалізації завдань, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, обороноздатності та функціонування державної інфраструктури. З іншого – примусове вилучення майна викликає низку проблемних аспектів. По-перше, воно обмежує конституційно закріплене право власності. По-друге, існують значні ризики зловживань повноваженнями чи порушення встановлених процедур. По-третє, компенсація вартості майна часто заходить із запізненням або не в повному обсязі, що ще більше ускладнює ситуацію. Нарешті, оцінка майна та процес доведення його ринкової вартості становлять суттєві виклики як з практичної, так і з юридичної точки зору.

Вирішення питання примусового відчуження майна за умов воєнного стану вимагає суворого дотримання процедур, передбачених чинним законодавством України, зокрема Конституцією та Цивільним кодексом. Це передбачає обов’язкове документування кожного випадку відчуження, проведення незалежної експертної оцінки вартості майна, а також забезпечення повної і своєчасної компенсації власникам.

Ключовим аспектом є також гарантія ефективного судового захисту прав громадян у разі можливих зловживань чи невідповідності дій органів

влади законодавчим вимогам. Для мінімізації ризику порушень необхідно посилити державний контроль за діяльністю відповідальних органів. Це допоможе зберегти баланс між суспільними інтересами та правами приватних осіб, сприяючи захисту конституційних засад справедливості та законності [5, с. 116].

Право власності в умовах воєнного стану піддається суттєвому впливу з боку держави, що детерміновано беззаперечними потребами забезпечення національної безпеки. У зв’язку з цим обмеження прав власності повинні бути детально врегульовані чинним законодавством, що вимагає внесення змін до цивільного права з метою його адаптації до специфіки правового режиму воєнного стану. Зокрема, необхідно передбачити запровадження механізмів ефективної компенсації завданих збитків і спрощення процедур захисту прав власності. Реквізиція майна у контексті воєнного стану має здійснюватися відповідно до чітких законодавчих норм, носити тимчасовий та обґрунтований характер, а також супроводжуватися забезпеченням справедливої та адекватної компенсації. У разі повернення майна особі у неї поновлюється право власності на це майно, одночасно вона зобов'язується повернути грошову суму або річ, яка була нею одержана у зв'язку з реквізицією, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна [2, ст. 353]. У цьому напрямі доцільним є розроблення уніфікованої методики визначення вартості майна, що підлягає примусовому відчуженню, а також встановлення конкретних строків, протягом яких має бути забезпечено повне відшкодування його ринкової вартості.

Підсумовуючи аналіз правових аспектів примусового відчуження майна в умовах воєнного стану, можна зробити висновок, що цей інструмент є необхідним для задоволення державних і суспільних потреб, пов'язаних із національною безпекою та підтримкою критично важливої інфраструктури. Разом із тим використання механізму реквізиції породжує низку викликів, зокрема обмеження конституційних прав власників, можливість зловживань владними повноваженнями, а також труднощі з визначенням обґрунтованої компенсації. Належне функціонування системи вимагає створення ефективного правового механізму, який передбачатиме чітко визначені процедури, об’єктивну оцінку вартості майна, своєчасне відшкодування збитків та гарантії судового захисту. Для збереження балансу між інтересами власників і потребами держави важливим є встановлення прозорих правил, що регламентують тимчасовий характер відчуження майна та забезпечують надійні механізми компенсації. Надалі розвиток цивільного законодавства має бути спрямований на впровадження положень, які сприятимуть підтримці стабільності правовідносин навіть у надзвичайних умовах.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Закон України 254к/96-ВР // Офіційний вебпортал Верхової Ради України.
URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Офіційний вебпортал Верховної Ради України.
URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
3. Закон України 4765-VI від 17.05.2012 «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» // Офіційний вебпортал Верховної Ради України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17/ed20250828
4. Закон України 389-VIII від 12. 05. 2015 «Про правовий режим воєнного стану» від 12. 05. 2015 // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19
5. Кучер В.О. Право власності в умовах воєнного стану // Науковий вісник Ужгородського національного університету Серія ПРАВО. Випуск 90: частина 2 URL:https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/340801/328790
6. Миронюк Р. В. Особливості відчуження майна в умовах воєнного стану: адміністративно-правовий аспект // Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару (ДДУВС, 27.04.2022)
URL:https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/10328/1/12.pdf

Ключові слова: *право власності, воєнний стан, примусове відчуження майна, національна безпека, компенсація, реквізиція, баланс приватних і суспільних інтересів.*

Keywords: *property rights, martial law, forced alienation of property, national security, compensation, requisition, balance of private and public interests.*

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кривенко Ю.В.

Невінчанна Ксенія Андріївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Інститут відшкодування моральної шкоди посідає важливе місце в системі цивільно-правового захисту особистих немайнових прав і є одним із показників рівня гарантування прав людини в демократичній правовій державі. Незважаючи на тривалу законодавчу і судову практику, питання визначення поняття моральної шкоди, встановлення умов її відшкодування та розрахунку розміру компенсації залишаються дискусійними і потребують подальшого дослідження. Відправним нормативним актом у цій сфері є стаття 23 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка закріплює

право особи на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав [1].

Згідно з частиною другою статті 23 ЦК України моральна шкода полягає: у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з незаконним знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Наведений перелік чітко відмежовує моральну шкоду від майнової: вона не має економічного змісту та не пов'язана з розміром відшкодування майнової шкоди, тому відшкодовується незалежно від неї і здійснюється одноразово, якщо інше не передбачено договором або законом [1].

Умовами виникнення зобов'язання з відшкодування моральної шкоди є: протиправна поведінка заподіювача; наявність самої шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою; вина заподіювача (крім випадків, передбачених законом, коли відповідальність настає незалежно від вини). Конституційна основа цього права закріплена у ст. 56 Конституції України, яка гарантує кожному право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади [2]. Особливого значення це набуває в умовах воєнного стану: статті 1173–1175 ЦК України передбачають безвинну відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування за шкоду, завдану їхніми незаконними рішеннями або діями, – що є прямим втіленням конституційної гарантії та особливо актуальним для відшкодування моральної шкоди жертвам збройного конфлікту. Вовк М. З. та Заяць О. В. наголошують, що у вітчизняній цивілістиці й надалі дискусійним залишається питання протиправності як самостійної умови відшкодування шкоди, а в практиці ЄСПЛ зміст немайнової шкоди визначається по-різному щодо фізичних і юридичних осіб – що актуалізує необхідність перегляду відповідних положень глави 82 ЦК України в контексті адаптації цивільного законодавства до права ЄС [3, с. 169].

Центральною практичною проблемою залишається визначення розміру грошового відшкодування. Відповідно до частини третьої статті 23 ЦК України суд враховує: характер правопорушення; глибину фізичних та душевних страждань; погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації; ступінь вини заподіювача; а також «вимоги розумності і справедливості» [1]. Однак ці критерії залишають судді широкий дискреційний простір без чіткої методологічної основи. Сибірна Р. І. та Гап'як С. С. констатують, що відсутність єдиного підходу до поняття моральної

шкоди та недосконалість законодавчого механізму її грошової оцінки породжують численні труднощі у правозастосуванні та змушують громадян звертатися до міжнародних судових органів [4, с. 109].

Важливим кроком до стандартизації є атестована Міністерством юстиції України та включена до Реєстру методик проведення судових експертиз судово-психологічна Методика психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди (реєстраційний номер 14.1.75, введена в дію з 18.01.2019). Ця методика дозволяє встановити наявність і характер психологічних наслідків протиправного діяння, а у відповідних категоріях справ – і визначити орієнтовний розмір компенсації [3, с. 5]. Разом з тим методика має суттєві обмеження: вона застосовується виключно щодо фізичних осіб та потребує безпосереднього психологічного обстеження потерпілого, що унеможливлює її використання у справах за участю юридичних осіб або у випадках загибелі постраждалого. Водночас суди не зобов'язані автоматично приймати висновки психолога-експерта щодо розміру відшкодування: Верховний Суд у постанові від 08.06.2022 у справі № 686/4032/21 підкреслив, що розмір грошового відшкодування визначається саме судом у рішенні, а не психологом у висновку [5].

Таким чином, інститут відшкодування моральної шкоди потребує системного розвитку у кількох напрямах. По-перше, законодавчого закріплення вичерпного переліку явищ, що становлять моральну шкоду для юридичних осіб (нині ч. 2 ст. 23 ЦК України містить лише «приниження ділової репутації»). Ця прогалина є практично значущою: юридична особа може зазнати серйозних немайнових наслідків втрати ділових зв'язків, погіршення ринкової позиції, репутаційного колапсу, які жодним чином не охоплюються чинним переліком, що фактично позбавляє організації реального захисту. По-друге, запровадження чіткіших методичних рекомендацій для судів задля зменшення непередбачуваності та різнорідності судових рішень. По-третє, гармонізації підходів із практикою ЄСПЛ, зокрема щодо автономності та широкого тлумачення поняття немайнової шкоди. Характерним прикладом є рішення у справі «Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom» (1995), де Суд визнав порушення Конвенції через непропорційно великий розмір присудженої компенсації, підкресливши необхідність чіткого законодавчого регулювання меж дискреції суду при визначенні розміру відшкодування [6]. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню ефективності захисту прав потерпілих і наближенню вітчизняного цивільного законодавства до стандартів права ЄС.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV (зі змінами) / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (із змін.) // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

3. Вовк М. З., Заяць О. В. Відшкодування шкоди: проблеми та перспективи подальшого реформування законодавства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Т. 1. № 75. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/275618.

4. Сибірна Р. І., Гап'як С. С. Визначення розміру компенсації моральної шкоди шляхом проведення судово-психологічної експертизи. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2024. № 1. URL: https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/847/827.

5. Постанова Верховного Суду від 08 черв. 2022 р. у справі № 686/4032/21 (провадження № 61-19006св21) Верховний Суд України. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104667067.

6. Рішення ЄСПЛ у справі “Tolstoy Miloslavsky v. United Kingdom” від 13.07.1995 р. URL: https://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/europ_practice72/

Ключові слова: моральна шкода, відшкодування моральної шкоди, цивільна відповідальність, стаття 23 ЦК України, розмір компенсації, судово-психологічна експертиза, критерії відшкодування, деліктне зобов'язання.

Keywords: moral damage, compensation for moral damage, civil liability, Article 23 of the Civil Code of Ukraine, amount of compensation, forensic psychological examination, criteria for compensation, tort obligation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кривенко Ю.В.

Носалюк Данїїл Артемович

здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ СПАДКОВОГО ПРАВА

Сучасний етап розвитку України характеризується активним утвердженням інституту приватної власності. У зв’язку з цим закономірно посилюється значення спадкування як одного з основних способів набуття права приватної власності. Спадкове право зазвичай розглядають як систему правових норм, які визначають процедуру переходу майнових прав і обов’язків від померлої особи до інших осіб відповідно до вимог законодавства. «Попри розмаїття визначень, у будь-якому випадку ознаками спадкового права виступають: перехід майнових прав і обов’язків померлого громадянина до його правонаступників; межі правонаступництва, зміст прав

і обов’язків, які переходять у порядку правонаступництва, визначені в законі; порядок правонаступництва визначається законодавцем; правонаступника визначає правопопередник, а за відсутності його волевиявлення – законодавець»[2, с.7].

З огляду на те, що спадкове право є самостійним інститутом цивільного права, цілком логічно, що його норми ґрунтуються на специфічних принципах, характерних саме для цієї підгалузі. Принципи спадкового права зазвичай визначають як закріплені в нормах права ключові засади, що відображають зміст і специфіку регулювання спадкових відносин та визначають правила поведінки їх учасників. Варто зауважити, що принципи спадкового права не закріплені безпосередньо в нормах Книги 6 Цивільного кодексу України, а випливають з їх змісту та мають базове, засадниче значення. По суті, принципи існують не стільки в текстах законів чи інших нормативно-правових актів, скільки у правосвідомості законодавця, суддів та інших учасників правотворчої й правозастосовної діяльності – вони ніби вкорінені у їхньому внутрішньому переконанні. «Системна властивість, крім предмета та методу правового регулювання, характерна й такій правовій категорії, як принципи права»[3, с.151].

«Уперше змістовно систему принципів спадкового права запропонував у 1965 р. О.М. Нємков, навівши такі принципи: 1) використання спадкового майна для забезпечення непрацездатних родичів і подружжя померлого; 2) визнання права спадкування за законом на предмети домашньої обстановки та вжитку за спадкоємцями, які мали господарсько-трудовий зв’язок з цим майном; 3) визнання права на спадкування за законом за найближчими спадкодавцеві особами; 4) свободи заповіту; 5) повної рівності подружжя; 6) рівності спадкових часток при спадкуванні за законом»[4, с.163].

Аналізуючи цивілістичну доктрину та різноманіття класифікацій принципів спадкового права, розглянемо наступні принципи:

1. Свобода волевиявлення заповідача і спадкоємців. Свобода заповіту проявляється у праві заповідача самостійно обирати, кому перейде його майно або його частина, у будь-який момент змінювати чи відміняти заповіт, а також взагалі відмовитися від його складання. Виявлення останньої волі може здійснюватися через заповіт, спільний заповіт або, частково, через спадковий договір. Отримання спадщини іноді може залежати від виконання певних умов. Принцип свободи волевиявлення спадкодавця закріплений у статтях 1234–1237, 1240, 1242–1244, 1246, 1254, 1302 та 1308 Цивільного кодексу України. Спадкоємець, у свою чергу, має можливість або прийняти спадщину, або відмовитися від неї. «У випадку закликання одночасно за кількома підставами (за заповітом і за законом або в порядку спадкової трансмісії тощо) – прийняти спадщину на будь-якій з підстав на його розсуд, а,

може, домовитись з іншими спадкоємцями про зміну розміру часток у спадщині тощо»[2, с.10].

2. Універсальність спадкового правонаступництва. Суть цього принципу полягає в тому, що прийняття спадщини поширюється на весь її обсяг, незалежно від місця знаходження та складу, чи то права, чи то обов’язки або їх поєднання. Спадкоємці отримують усі права та обов’язки, які належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини та не зникли через його смерть. Прийняття спадщини відбувається у цілому, а не по частинах. Відповідно до ст.1218 ЦК України «до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті»[1]. Також відповідно до ст.1219 ЦКУ до складу спадщини не можуть входити особисті немайнові права спадкодавця, право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами, право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені статтею 608 цього Кодексу. «Винятком з цього правила є можливість спадкоємця відмовитися від обов’язків правонаступника за договором довічного утримання (ст. 757 ЦК)»[5, с.154].

3. Принцип послідовності закликання до спадщини при спадкуванні за законом. Спадкодавець має першочергове право визначати розподіл спадщини; якщо він ним не скористався, закон встановлює спадкування за черговістю спадкоємців. Кожна наступна черга спадкоємців за законом отримує право на спадщину тільки за умови, що відсутні спадкоємці попередньої черги, вони позбавлені права на спадкування, не прийняли спадщину або відмовилися від її прийняття. Таке положення міститься у ст.1258 ЦКУ. Але є винятки, передбаченні статтею 1259 та 1266 ЦКУ.

4. Принцип сімейно-родинного характеру спадкування. «Враховує не тільки дійсну, а й припустиму волю спадкодавця і полягає у тому, що якщо спадкодавець не залишив заповіт, то закон встановлює коло спадкоємців і порядок спадкування з урахування припустимої волі законодавця, до спадкування закликають найближчу до спадкодавця особу»[2, с. 12]. Закон встановлює коло спадкоємців за законом, враховуючи ступінь родинного зв’язку та сімейні відносини. Підставами для спадкування за законом є родинні зв’язки, сімейні стосунки, шлюб та усиновлення.

5. Принцип рівності спадкових часток при спадкуванні за законом. Суть цього принципу полягає в тому, що спадкоємці однієї черги отримують спадщину у рівних частках. Це правило закріплено у ст. 1267

ЦК, де зазначено, що частки спадкоємців за законом є рівними. Виняток із цього правила застосовується у випадках, коли спадкоємці набувають спадщину за правом представлення (ст. 1266 ЦК України).

6. Забезпечення прав та інтересів обов’язкових спадкоємців. Суть цього принципу полягає в тому, що спадкування одночасно виконує і функцію соціального забезпечення. Відповідно до ст.1241 ЦКУ «малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка)»[1]. Держава не допустить ситуації, коли за наявності спадкового майна заповідача особи, яких він утримував або мав обов’язок утримувати за життя, залишаться без підтримки після його смерті.

7. Принцип охорони самої спадщини від протиправних посягань. Виражається у встановленні законом права вживати заходів для збереження спадкового майна. Так, відповідно до ст.1283 ЦКУ «охорона спадкового майна здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця з метою збереження його до прийняття спадщини спадкоємцями або набрання законної сили рішенням суду про визнання спадщини відумерлою»[1]. Також, коли спадкування відбувається не тільки за заповітом, а й за законом, призначений спадкодавцем виконавець заповіту зобов’язаний забезпечити охорону всього спадкового майна. Це положення передбачене статтею 1284 ЦКУ.

Отже, система спадкового права в Україні на сучасному етапі виступає ключовим механізмом утвердження інституту приватної власності, забезпечуючи стабільність переходу майнових прав і обов’язків від померлої особи до правонаступників. Попри відсутність єдиного законодавчо закріпленого переліку, принципи спадкування випливають зі змісту норм Цивільного кодексу України та відображають специфіку регулювання цих відносин у правосвідомості учасників цивільного обороту. Фундаментальним принципом є свобода волевиявлення, що дозволяє заповідачу самостійно визначати долю свого майна, а спадкоємцям – вільно приймати спадщину або відмовлятися від неї. Водночас діє принцип універсального правонаступництва, згідно з яким спадщина приймається в цілому, охоплюючи всі права та обов'язки спадкодавця, що не припинилися внаслідок його смерті, за винятком суто особистих немайнових прав і інші принципи. Таким чином, принципи спадкового права утворюють збалансовану структуру, яка поєднує індивідуальну свободу розпорядження власністю з інтересами інших осіб.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44.
2. Спадкове право: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / кол. авт. ; кер.авт. кол, канд. юрид. наук, доц. НестерцоваСобакарь О.В. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ. 2017. – 164 с.
3. Оксанюк Н.М. Класифікація принципів спадкування. Часопис Київського університету права. 2014/4: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe, вільний.
4. Кухарєв О.Є. Принципи спадкового права як визначальні засади подальшого оновлення спадкового законодавства України. Часопис Київського університету права. 2021. № 1. С. 163-167
5. Заіка Ю. О. Принципи спадкового права як основа правової політики у сфері спадкування. Правове регулювання економіки. 2018. № 17. С. 149 – 158

Ключові слова: спадкове право, принципи, система, права, обов'язки, спадкування, спадщина, спадкоємці, спадкодавець, майно

Keywords: inheritance law, principles, system, rights, obligations, inheritance, legacy, heirs, testator, property

Науковий керівник: к.ю.н., професор Зубар В. М.

Перехода Єлізавєта Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Сучасний етап розвитку світової та національної економіки характеризується зростанням кількості кризових явищ, зокрема воєнних конфліктів, глобальних пандемій та економічної нестабільності, що суттєво впливають на функціонування традиційних форм господарювання. За таких умов особливого значення набувають інструменти, здатні забезпечити безперервність економічної діяльності та швидку адаптацію бізнесу до нових викликів, серед яких провідне місце посідає електронна комерція, що трансформувалася з альтернативного каналу продажу у повноцінний механізм організації економічних відносин. В умовах кризи вона виступає не лише засобом підтримки підприємницької діяльності, а й важливим чинником соціально-економічної стабільності, забезпечуючи доступ споживачів до товарів і послуг незалежно від фізичних обмежень, сприяючи збереженню бізнес-активності та відкриваючи нові можливості для розвитку підприємництва навіть у складних обставинах. Особливо це проявляється в Україні, де в умовах воєнного стану електронна комерція стала одним із ключових каналів взаємодії між продавцями та споживачами, дозволяючи

мінімізувати наслідки порушення традиційних логістичних і торговельних процесів.

Кризові ситуації – це періоди економічної, соціальної або політичної нестабільності, що суттєво впливають на функціонування економіки. Вони призводять до зниження платоспроможності населення, скорочення попиту, зростання безробіття та інфляції, що негативно відображається на діяльності підприємств. У кризових умовах ускладнюється доступ до фінансових ресурсів, порушуються логістичні ланцюги та інфраструктура, особливо в умовах воєнних дій або надзвичайних ситуацій. Також зростає невизначеність для інвесторів, що призводить до скорочення інвестиційної активності. Водночас кризи стимулюють бізнес до адаптації, впровадження інновацій, цифровізації та пошуку нових моделей ведення діяльності, що в перспективі сприяє трансформації та розвитку економіки [1].

Стан економічного розвитку України, обумовлений наслідками Covid-19 та війною вимагає пошуку нових шляхів вирішення важливих соціально-економічних проблем та знаходження додаткових стимулів, які необхідні для економічного зростання країни. Україна, попри всі проблеми не тільки не відстає від цивілізованого світу в економічних новаціях, а й в деяких галузях перебуває серед лідерів – країн, що активно використовують сучасні світові досягнення для створення умов, що необхідні для економічного зростання. Одним з напрямків роботи є активне впровадження цифровізації в економічні процеси, яке сприяє економічному розвитку, в тому числі торгівлі [2].

Пандемія COVID-19 стала потужним каталізатором розвитку електронної комерції, оскільки запроваджені карантинні обмеження та обмеження фізичного доступу до торговельних об’єктів змусили як споживачів, так і бізнес швидко адаптуватися до нових умов. У цей період електронна комерція перетворилася з альтернативного каналу продажу на основний спосіб забезпечення товарів і послуг, а споживачі активно перейшли до онлайн-покупок, використовуючи цифрові платіжні сервіси та доставку. Бізнес, у свою чергу, змушений був впроваджувати інтернет-магазини, цифрові платформи та нові логістичні рішення, що сприяло прискореній цифровізації економіки. Водночас пандемія виявила й низку викликів, зокрема перевантаження логістичних систем, зростання кіберзагроз та проблеми з безпекою даних, що підкреслило необхідність удосконалення цифрової інфраструктури та правового регулювання [3].

Електронна комерція в умовах війни у нашій країні постає як ключова траєкторія збереження продажів, комунікацій із клієнтом і стабільності грошових потоків, коли офлайн-торгівля працює нерівномірно. Паралельно змінюється зовнішнє середовище, адже споживачі більше зважають на наявність товару тут і зараз, на зрозумілі умови доставки, на прості повернення та на гарантії безпеки платежів. Разом із цим купівельна

поведінка стає більш раціональною, підвищується чутливість до ціни, а рішення про покупку не рідко залежить від репутації продавця, швидкості відповіді служби підтримки та наявності прозорої інформації про терміни. Водночас війна змушує компанії переосмислювати клієнтський сервіс, тому що одна й та сама обіцянка доставки у різних регіонах може виконуватися по різному через обмеження логістики й ризики для інфраструктури [4].

Ще одним із ключових ризиків для електронної комерції є кіберзагрози, оскільки вони безпосередньо впливають на безпеку даних, безперервність роботи та довіру користувачів. Найпоширенішими є DDoS-атаки, що перевантажують сервери й унеможливлюють доступ до сайту, фішингові атаки для викрадення персональних і платіжних даних, а також витоки інформації, які призводять до фінансових втрат і репутаційних ризиків. Значну небезпеку становлять і програми-вимагачі (ransomware), які блокують доступ до систем і змушують бізнес сплачувати викуп. Окрім зовнішніх атак, існують і внутрішні загрози, пов’язані з діями співробітників або неналежним рівнем контролю доступу. Наслідками кіберзагроз є зупинка бізнес-процесів, втрата клієнтів, юридична відповідальність та підрив довіри, що змушує компанії впроваджувати комплексні заходи захисту, такі як шифрування даних, багатофакторна автентифікація, регулярні оновлення систем і резервне копіювання [5].

У кризових умовах електронна комерція потребує швидкої адаптації через впровадження антикризових стратегій, цифровізацію бізнес-процесів та оптимізацію витрат. Підприємства активно використовують сучасні технології, зокрема CRM-системи, хмарні сервіси та автоматизацію, що забезпечує стабільну роботу навіть за умов нестабільної інфраструктури. Важливим напрямом є розвиток логістики та диверсифікація каналів постачання для гарантування безперервної доставки товарів. Окрему увагу приділяють підвищенню безпеки та довіри споживачів через захист даних і використання надійних платіжних систем. Також змінюються маркетингові підходи – бізнес орієнтується на персоналізацію, онлайн-комунікацію, гнучку цінову політику та програми лояльності, що в сукупності сприяє збереженню конкурентоспроможності та розвитку електронної комерції в кризових умовах.

Після подолання кризових ситуацій електронна комерція не лише відновлюється, але й демонструє подальше зростання та трансформацію. Кризи виступають каталізатором змін, які закріплюють нові споживчі звички, зокрема активне використання онлайн-покупок. Споживачі, які отримали досвід зручності та швидкості електронної комерції, продовжують користуватися нею й у посткризовий період, що сприяє стабільному розвитку цього сектору. Однією з ключових перспектив є подальша цифровізація економіки та впровадження інноваційних технологій. Очікується активне

використання штучного інтелекту для персоналізації пропозицій, аналізу поведінки споживачів та автоматизації бізнес-процесів. Також важливу роль відіграватимуть великі дані, які дозволяють компаніям більш точно прогнозувати попит та оптимізувати свої операції. Розвиток мобільної комерції (m-commerce) та інтеграція з соціальними мережами створюють нові канали взаємодії з клієнтами та розширюють можливості для продажу. Після криз особливої актуальності набуває вдосконалення логістичних систем. Компанії інвестують у розвиток швидкої та надійної доставки, впроваджують автоматизовані склади, розширюють мережу пунктів видачі та використовують альтернативні логістичні рішення. Це дозволяє підвищити ефективність обслуговування клієнтів і зменшити залежність від зовнішніх факторів. Важливу роль у розвитку електронної комерції відіграє також держава. У посткризовий період зростає потреба у вдосконаленні нормативно-правового регулювання, підтримці цифрових ініціатив та розвитку інфраструктури. Державна підтримка може включати створення сприятливих умов для ведення бізнесу, розвиток електронних платежів, забезпечення кібербезпеки та стимулювання інновацій.

Електронна комерція в умовах кризових ситуацій демонструє високу стійкість та здатність до швидкої адаптації, що робить її одним із ключових інструментів забезпечення економічної стабільності. Кризові явища, такі як пандемії, воєнні дії чи кіберзагрози, суттєво впливають на традиційні форми ведення бізнесу, проте водночас стимулюють розвиток онлайн-торгівлі, зміну споживчих звичок та впровадження цифрових технологій. У таких умовах зростає роль електронної комерції як основного каналу доступу до товарів і послуг. Аналіз показує, що кризи сприяють активному впровадженню інновацій, розвитку логістики, автоматизації процесів та підвищенню рівня безпеки онлайн-операцій. Підприємства змушені адаптувати свої бізнес-моделі, орієнтуватися на потреби споживачів і використовувати сучасні цифрові рішення для забезпечення конкурентоспроможності. Водночас державна підтримка та належне правове регулювання відіграють важливу роль у створенні сприятливих умов для розвитку електронної комерції.

Список використаних джерел

1. Even, Shmuel, Feldman, Nizan. Implications of the Global Economic Crisis / Shmuel Even, Nizan Feldman // Strategic Survey for Israel 2009. – Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2009. – URL: https://www.inss.org.il/publication/implications-of-the-global-economic-crisis/
2. Рижкова Г. А. Особливості розвитку електронної комерції в Україні / Г. А. Рижкова // Економічний вісник Дніпровської політехніки. – 2024. – № 4 (88). – С. 120–129. – DOI: https://doi.org/10.33271/ebdut/88.120.

3. *E-commerce in the time of COVID-19* (OECD): https://www.oecd.org/en/publications/2020/10/e-commerce-in-the-time-of-covid-19_bb699f3a.html
4. Капраль О. Р. Електронна комерція в умовах війни: адаптація бізнес-моделей українських компаній / О. Р. Капраль // Економіка та держава. – 2026. – № 5. – С. 165. – DOI: 10.32702/2306-6792.2026.5.165.
5. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). *ENISA Threat Landscape 2023*. – https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-threat-landscape-2023

Ключові слова: криза, електронна комерція, цифровізація, воєнні дії, пандемія, кіберзагрози.

Keywords: crisis, e-commerce, digitalization, military operations, pandemic, cyber threats.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Берназ- Лукавецька О.М.

Плачинда Анастасія Павлівна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХУВАННЯ ВІД КІБЕР-ШАХРАЙСТВА В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Цивільно-правове регулювання страхування від кібер-шахрайства в Україні формується на перетині класичних інститутів договірного страхового права та новітніх цифрових ризиків, що виникають у зв’язку з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Відповідно до ст. 979 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), за договором страхування страховик зобов’язується у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату, а страхувальник – сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору [1]. Закон України «Про страхування» конкретизує, що об’єктом страхування є майнові інтереси, зокрема пов’язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном, а також ризик відповідальності [2]. У цьому контексті кібершахрайство як сукупність протиправних дій, спрямованих на незаконне заволодіння грошовими коштами або даними через цифрові канали, не виокремлене як самостійний страховий ризик, що зумовлює необхідність його правової кваліфікації через конструкції майнового страхування та страхування фінансових ризиків.

Додатковим нормативним орієнтиром у сфері кібербезпеки є Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який визначає загальні принципи державної політики у сфері захисту кіберпростору, однак не містить положень щодо страхових механізмів компенсації кіберризиків [3]. Унаслідок цього страхування від кібер-

шахрайства в Україні фактично регулюється переважно умовами конкретного договору страхування, що підвищує рівень правової невизначеності та залежність обсягу захисту від договірної конструкції.

Однією з ключових проблем є невизначеність правової природи страхового випадку при кібер-шахрайстві. Згідно із загальними положеннями цивільного права, страховий випадок визначається договором страхування [1], однак у сфері кіберризиків така модель виявляється недостатньо ефективною. Кібер-шахрайство (зокрема фішинг, соціальна інженерія, несанкціоновані транзакції або викрадення облікових даних) має латентний і багатостадійний характер, що ускладнює встановлення моменту настання страхового випадку та його належну юридичну кваліфікацію. Це призводить до ситуації, коли вирішення питання про наявність страхового випадку значною мірою залежить від дискреції страховика, що порушує баланс інтересів сторін у договірних правовідносинах. У науковій літературі підкреслюється, що кіберризики мають комплексний характер і поєднують майнові, інформаційні та відповідальнісні елементи, що додатково ускладнює їх правову кваліфікацію [4].

Складність правозастосування посилюється також проблемою доказування факту настання страхового випадку. У традиційних цивільно-правових моделях обов’язок доведення покладається на страхувальника, однак у сфері кіберризиків такий підхід не завжди відповідає принципам справедливості та добросовісності. Це зумовлено інформаційною асиметрією між сторонами: страховик володіє ширшими можливостями аналізу та оцінки ризиків, тоді як страхувальник часто не має достатніх технічних засобів для встановлення причин кіберінциденту. У зв’язку з цим обґрунтованим є підхід щодо часткового перерозподілу тягаря доказування, зокрема покладення на страховика обов’язку доведення окремих технічних аспектів інциденту у складних випадках.

Не менш важливою проблемою є договірне регулювання страхування від кібер-шахрайства, яке в умовах відсутності спеціалізованого законодавства набуває визначального значення. Страхові компанії, користуючись принципом свободи договору, включають до договорів значний перелік виключень із страхового покриття, зокрема у зв’язку з порушенням страхувальником вимог кібербезпеки або несвоєчасним повідомленням про кіберінцидент [5]. З одного боку, це стимулює належну поведінку страхувальника, з іншого – може істотно обмежувати ефективність страхового захисту. Додатково ускладнює ситуацію відсутність уніфікованих підходів до визначення ключових термінів («кіберінцидент», «несанкціонований доступ», «втрата даних»), що створює ризик неоднакового тлумачення умов договору.

Окремим проблемним аспектом є визначення розміру шкоди, завданої внаслідок кібер-шахрайства. Цифрові активи, інформаційні ресурси та

репутаційні втрати не мають стабільної ринкової оцінки, що ускладнює встановлення розміру страхового відшкодування [4]. У поєднанні з широкою договірною дискрецією це може призводити до зниження компенсаційної функції страхування та зростання кількості спорів між сторонами.

Ураховуючи зазначені проблеми, вдосконалення цивільно-правового регулювання страхування від кібер-шахрайства потребує комплексного підходу, що поєднує розвиток законодавства та уніфікацію договірної практики. Передусім доцільним є нормативне закріплення кіберризиків як самостійної категорії страхових ризиків у межах Закону України «Про страхування», що сприятиме підвищенню правової визначеності. Важливо також встановити мінімальні стандарти договорів кіберстрахування, зокрема щодо визначення страхового випадку, переліку ризиків та умов виключень із покриття. У цьому контексті доцільно враховувати зарубіжний досвід, зокрема США та держав Європейського Союзу, де кіберстрахування вже сформувалося як окремий сегмент страхового ринку: у США акцент робиться на відповідальності за витік даних і захисті прав третіх осіб, тоді як у країнах ЄС – на компенсації збитків від переривання бізнес-процесів [6]. Така диференціація свідчить про багатовимірність кіберризиків та необхідність їх комплексного правового врегулювання. Імплементація зазначених підходів сприятиме формуванню більш збалансованої моделі страхового захисту в Україні.

Перспективним напрямом є також удосконалення механізмів доказування. Попри визнання у цивільному процесі цифрових доказів (лог-файлів, даних кіберфорензики, електронних транзакцій) як засобів доказування, необхідним є перегляд підходів до розподілу тягаря доказування між сторонами страхового договору з урахуванням принципів справедливості та добросовісності.

Отже, цивільно-правове регулювання страхування від кібер-шахрайства в Україні перебуває на етапі становлення та потребує подальшого розвитку з урахуванням специфіки цифрових ризиків і міжнародного досвіду. Проблема полягає не лише у відсутності належного нормативного регулювання, а й у невідповідності класичних цивільно-правових конструкцій природі кіберризиків. Запровадження комплексних законодавчих і договірних механізмів сприятиме підвищенню рівня захисту страхувальників та ефективності функціонування страхового ринку в умовах цифровізації, а також формуванню цілісної моделі цивільно-правового регулювання кіберризиків.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

2. Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20
3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19
4. Борщенко В. В. Право на кібербезпеку страхувальника: нові стандарти та їх вплив на страхові послуги // Правова держава. 2025. № 60. С. 68–73.
5. Кощинець В. В. Кіберстрахування в Україні: значення та проблеми правової кваліфікації. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=4290
6. Калайда Ю. П. Зарубіжний досвід запровадження та розвитку системи страхування кіберризиків: організаційно-правові засади // Інформація і право. 2025. № 2 (53). С. 209–215. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.2(53).334891

Ключові слова: кібер-шахрайство, кіберстрахування, цивільно-правове регулювання, страховий випадок, договір страхування, кіберризики, цифрові ризики, доказування, страхове відшкодування, правова невизначеність, кібербезпека, страховий ринок.

Keywords: cyber fraud, cyber insurance, civil law regulation, insured event, insurance contract, cyber risks, digital risks, burden of proof, insurance compensation, legal uncertainty, cybersecurity, insurance market.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Бабич І. Г.

Пісна Оксана Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України поставила на порядок денний цивільно-правову науку перед безпрецедентними практичними викликами. За даними Світового банку, лише до кінця 2023 року сукупний обсяг прямих збитків, заподіяних Україні, перевищив 486 млрд доларів США. Чинне законодавство закріплює загальні засади відшкодування шкоди: ст. 22 ЦК України визначає поняття збитків (реальні збитки та упущена вигода), ст. 1166 ЦК України встановлює, що шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Водночас ст.ст. 319, 321 ЦК України гарантують непорушність права приватної власності. Фактично ці загальні норми стали основою для судових позовів проти держави-агресора, однак їх практична реалізація у воєнних умовах наражається на численні системні перешкоди: неможливість встановлення та залучення відповідача,

відсутність виконавчих механізмів, труднощі доказування і документування збитків [4].

З метою заповнення прогалин загального цивільного права 23 лютого 2023 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України». Закон запровадив спеціальний компенсаційний механізм «єВідновлення» та Державний реєстр пошкодженого і знищеного майна. Закон охоплює виключно нерухоме майно (житлові будинки, квартири) і передбачає відступлення державі права вимоги до Російської Федерації в обсязі виплаченої компенсації. Попри важливість цього кроку, механізм має суттєві обмеження: не охоплює рухоме майно, упущену вигоду і моральну шкоду; особи, чиє майно перебуває на тимчасово окупованих територіях, позбавлені можливості підтвердити факт знищення і отримати компенсацію; не передбачено компенсації за майно, придбане з використанням житлового сертифіката [2].

Шрамко С. С. у дослідженні правових механізмів відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту систематизує існуючі інструменти захисту порушених прав власності. Автор виокремлює три рівні механізмів відшкодування: національний (Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України», судові позови до РФ на підставі ст. 1166 ЦК України, механізм постанови КМУ № 326); міжнародний (механізм Реєстру збитків Ради Європи, позови до ЄСПЛ, механізми ООН); гібридний (конфіскація заморожених російських активів та їх спрямування на відновлення України). Дослідник наголошує, що у більшості постраждалих осіб реальні перспективи отримання відшкодування пов'язані саме з міжнародними механізмами, оскільки виконання рішень вітчизняних судів проти держави-агресора де-факто є неможливим без міжнародної координації щодо заморожених активів РФ [5, с. 374]. Встановлено, що суттєвою прогалиною залишається відсутність єдиного комплексного закону, який би охоплював усі категорії збитків та всі категорії постраждалих осіб.

Бойченко Р. С. у порівняльному дослідженні способів захисту права приватної власності за законодавством України та країн ЄС виявляє невідповідності та вказує на необхідні реформи. Загальними речово-правовими способами захисту за ст. ст. 387–394 ЦК України є: віндикаційний позов (витребування майна з чужого незаконного володіння); негаторний позов (усунення перешкод у здійсненні права власності); позов про визнання права власності. Автор доводить, що в умовах збройного конфлікту ці

класичні цивільно-правові інструменти є малоефективними стосовно майна, знищеного або захопленого агресором, оскільки жоден з них не дає змоги реально відновити знищену річ чи отримати відшкодування від суб'єкта, що знаходиться поза юрисдикцією України. Аналіз практики ЄСПЛ щодо захисту права власності демонструє, що Суд вказує на обов'язок держави-жертви агресії забезпечити ефективні засоби правового захисту, навіть якщо порушення вчинено агресором, – через внутрішні компенсаційні механізми [1, с. 466].

Труфанова Ю. у дослідженні правових механізмів захисту осіб, які постраждали від пошкодження та знищення майна внаслідок збройної агресії, комплексно аналізує чинне законодавство та виявляє системні прогалини. Авторка констатує, що нерухоме майно, яке перебуває на тимчасово окупованих територіях, залишається поза сферою дії компенсаційного механізму через неможливість виїзного огляду та документування. Вимоги щодо підтвердження права власності ускладнені для осіб, чиє право набуто до 2013 року і не внесено до державних реєстрів. Не врегульовані питання компенсації за рухоме майно, упущену вигоду та втрату бізнесу. Авторка пропонує ухвалення комплексного законодавчого акта, що охоплював би всі категорії збитків від збройної агресії, спрощення доказових стандартів для постраждалих з окупованих територій, а також розширення сфери застосування реєстру шкоди Ради Європи для отримання компенсацій шляхом використання заморожених активів РФ [3, с. 111].

Аналіз правозастосовної практики свідчить про значні труднощі у реалізації цивільно-правового захисту права власності в умовах збройного конфлікту. На практиці постраждалі особи стикаються з низкою системних проблем. По-перше, механізм «єВідновлення» [2] охоплює лише пошкоджене або знищене нерухоме майно, тоді як вимоги про відшкодування збитків за рухоме майно, упущену вигоду та втрату бізнесу залишаються поза дією спеціального компенсаційного механізму. По-друге, для осіб, чиє майно перебуває на тимчасово окупованих або прифронтових територіях, фактично унеможливлено виконання вимог щодо документування збитків та підтвердження права власності. По-третє, судові рішення, постановлені проти Російської Федерації як держави-агресора, є практично невиконуваними в межах правової системи України – відсутній ефективний механізм примусового виконання таких рішень, що перетворює захист права власності у формальну процедуру без реального результату для постраждалого. Зазначені проблеми свідчать про необхідність не лише вдосконалення законодавства, а й формування дієвої правозастосовної практики із залученням міжнародних механізмів компенсації.

Таким чином, цивільно-правовий захист права власності в умовах збройної агресії є однією з найактуальніших проблем сучасного приватного

права. Загальні норми ст. ст. 22, 1166 ЦК України [4] та спеціальний компенсаційний механізм за Законом «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [2] утворюють базову правову рамку, однак реальний обсяг відшкодування залишається вкрай обмеженим.

Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що цивільно-правовий захист права власності в умовах збройної агресії набув якісно нового змісту та потребує переосмислення усталених доктринальних підходів. Попри наявність загальної нормативної основи у вигляді ст. ст. 22 і 1166 ЦК України [4] й спеціального регулювання за Законом України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [2], між формально закріпленим правом на відшкодування та його фактичною реалізацією зберігається значний розрив.

Системними проблемами є: неможливість документування збитків на окупованих територіях; вузьке охоплення компенсаційного механізму; відсутність дієвих виконавчих механізмів проти агресора [5, с. 374]. Класичні речово-правові способи захисту власності – віндикація, негаторний позов, визнання права – неефективні щодо майна, знищеного агресором поза межами юрисдикції України [1, с. 466]. З огляду на це пріоритетним напрямом подальшого розвитку слід визнати прийняття комплексного закону про відшкодування шкоди від збройної агресії, розширення міжнародних механізмів компенсації та використання заморожених активів РФ на користь постраждалих [3, с. 111].

Список використаних джерел

1. Бойченко Р. С. Способи захисту права приватної власності фізичних осіб за законодавством України та країн ЄС. Право і суспільство. 2025. № 3, ч. 2. С. 462–469. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/3_2025/part_2/65.pdf.

2. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23 лют. 2023 р. № 2923-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text.

3. Труфанова Ю. Правові механізми захисту осіб, які постраждали від пошкодження та знищення майна внаслідок збройної агресії проти України. Актуальні проблеми правознавства. 2025. № 4. С. 110–113. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/2223.

4. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

5. Шрамко С. С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Т. 4, № 84. С.371-375 URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/312336.

Ключові слова: цивільно-правовий захист права власності, збройна агресія, відшкодування шкоди, реальні збитки, компенсація за знищене майно, єВідновлення, Реєстр збитків Ради Європи, заморожені активи РФ, ЄСПЛ, право власності.

Keywords: civil law protection of property rights, armed aggression, damages, actual losses, compensation for destroyed property, eRecovery, Council of Europe Register of Damage, frozen Russian assets, ECHR, property rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Завальнюк С. В.

Полігова Анастасія Олегівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАННИХ У ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій та цифровізації суспільства персональні дані перетворилися на один із найцінніших ресурсів сучасності. Інтенсивність передачі та обробки інформації зумовлює зростання потреби у правовому захисті особи від неправомірного втручання у її приватне життя. У цивільно-правовому аспекті захист персональних даних є складовою більш широкого права на недоторканність приватного життя, гарантованого статтею 32 Конституції України та конкретизованого у статтях 286, 301, 302 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1; 3].

Правову основу захисту персональних даних в Україні становить система нормативно-правових актів, вершину якої утворює Конституція України. Спеціальним законодавчим актом у цій сфері є Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI (далі – Закон № 2297-VI), чинна редакція якого з урахуванням змін, внесених Законом № 4240-IX від 12.02.2025, регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, та спрямована на захист основоположних прав і свобод людини, зокрема права на невтручання в особисте життя [2; 3].

З точки зору цивільного права персональні дані є невід'ємним елементом особистих немайнових прав фізичної особи. Право на захист персональних даних, закріплене у статті 286 ЦК України, належить до

особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи. Специфіка цивільно-правового захисту полягає в тому, що він реалізується переважно через механізми відшкодування шкоди, завданої неправомірною обробкою персональних даних, а також шляхом вимоги припинення незаконних дій, спростування недостовірних відомостей та відшкодування моральної шкоди відповідно до статей 23, 280 ЦК України [1].

Центральною категорією у сфері захисту персональних даних є поняття «персональні дані». Відповідно до статті 2 Закону № 2297-VI персональні дані – це відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Закон визначає суб'єктів відносин у цій сфері: суб'єкт персональних даних – фізична особа, персональні дані якої обробляються; володілець персональних даних – особа, яка визначає мету обробки; розпорядник персональних даних – особа, яка обробляє дані за дорученням володільця [2].

Ключовим принципом обробки персональних даних у цивільно-правових відносинах є принцип згоди суб'єкта. Стаття 11 Закону № 2297-VI встановлює вичерпний перелік підстав для обробки персональних даних, серед яких добровільна згода суб'єкта є основною. Згода має бути конкретною, поінформованою та однозначною. У договірних відносинах обробка персональних даних, як правило, здійснюється на підставі укладеного договору, однак це не звільняє сторону від обов'язку належним чином поінформувати контрагента про мету та обсяг обробки його персональних даних [1; 2].

Особливу увагу заслуговують права суб'єкта персональних даних, закріплені у статті 8 Закону № 2297-VI. До них належать: право на доступ до власних персональних даних та інформації про їх обробку; право вимагати виправлення неточних або застарілих даних; право на видалення даних у разі незаконності їх обробки; право заперечувати проти обробки своїх персональних даних. У цивільно-правовому контексті реалізація цих прав здійснюється шляхом пред'явлення відповідних вимог до володільця або розпорядника персональних даних у позасудовому або судовому порядку [2; 3].

Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про захист персональних даних є самостійним видом юридичної відповідальності поряд із адміністративною та кримінальною. Підставою цивільно-правової відповідальності є неправомірна обробка персональних даних, що завдала шкоди суб'єкту. Відповідно до загальних положень ЦК України про відшкодування шкоди (статті 1166–1168) потерпіла особа має право на відшкодування майнової та моральної шкоди у повному обсязі. Специфіка доказування у таких справах полягає в тому, що вина

заподіювача шкоди презюмується, а суб'єкт персональних даних звільнений від обов'язку її доводити [1; 3].

Актуальним у сучасних умовах є питання захисту персональних даних у договірних відносинах між суб'єктами цивільного права. У ході укладення та виконання цивільно-правових договорів сторони неминуче обмінюються персональними даними – прізвищем, ім'ям, адресою, контактною інформацією, фінансовими відомостями тощо. Невключення до тексту договору умов про захист персональних даних, визначення мети їх обробки та строків зберігання є порушенням вимог Закону № 2297-VI і може тягнути цивільно-правову відповідальність [2].

Окремої уваги заслуговує питання захисту персональних даних у цифровому середовищі. Поширення електронної комерції, дистанційного надання послуг та цифрових платформ суттєво ускладнює захист персональних даних у цивільних правовідносинах. Збір даних через cookies, геолокаційні сервіси, алгоритми таргетованої реклами потребує чіткого правового врегулювання. Наукові дослідження вказують на необхідність законодавчого закріплення особливих вимог до захисту та обробки таких категорій даних [3].

Міжнародно-правовий рівень захисту персональних даних представлений Конвенцією Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (Конвенція 108), ратифікованою Україною. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основних свобод гарантує право кожного на повагу до його приватного і сімейного життя, що є базовою нормою для цивільно-правового захисту персональних даних на рівні Ради Європи. Практика Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із порушенням статті 8 Конвенції, свідчить про необхідність забезпечення ефективних національних механізмів захисту цього права [3].

Таким чином, захист персональних даних у цивільно-правових відносинах є багатоаспектним інститутом, що охоплює особисті немайнові права фізичної особи, договірне регулювання обробки даних, цивільно-правову відповідальність за їх порушення та міжнародно-правові стандарти у цій сфері. Подальший розвиток цього інституту в Україні нерозривно пов'язаний із євроінтеграційними процесами та необхідністю приведення національного законодавства у відповідність до стандартів GDPR, що сприятиме підвищенню рівня цивільно-правового захисту фізичних осіб в умовах цифрового суспільства.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

2. Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text
3. Конституція України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

Ключові слова: *персональні дані, цивільно-правовий захист, право на приватність, обробка персональних даних, відшкодування шкоди, GDPR.*

Keywords: *personal data, civil law protection, right to privacy, personal data processing, compensation for damages, GDPR.*

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Шамота О.В.

Поліщук Анастасія Романівна
здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ НЕЗАВЕРШЕНОГО БУДІВНИЦТВА

Об'єкт незавершеного будівництва посідає особливе місце у системі цивільно-правових відносин: він поєднує ознаки рухомого майна (будівельні матеріали та конструкції) і нерухомого (міцний зв'язок із земельною ділянкою, неможливість переміщення без знецінення). Стаття 331 ЦК України [6] встановлює, що до завершення будівництва особа вважається власником матеріалів та обладнання, використаних у процесі будівництва; право власності на новостворену нерухомість виникає з моменту завершення будівництва, а якщо право підлягає державній реєстрації – з моменту такої реєстрації.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» [4] право власності на неподільний об'єкт незавершеного будівництва виникає з моменту його державної реєстрації за умови одночасного дотримання трьох вимог: наявності у замовника будівництва права власності або права користування земельною ділянкою, на якій споруджується відповідний об'єкт; набуття права на виконання будівельних робіт; проведення технічної інвентаризації неподільного об'єкта незавершеного будівництва. Процедурні ж умови такої реєстрації деталізовані у ст. 27-2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», а п. 3 ч. 1 ст. 4 цього ж Закону прямо відносить право власності на об'єкт незавершеного будівництва до речових прав, що підлягають державній реєстрації.

Саме тут виникає перша системна проблема: Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» не містить легальної дефініції об'єкта незавершеного будівництва, а ст. 181 Цивільного кодексу України, закріплюючи ознаки нерухомих речей (земельні

ділянки та об'єкти, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни призначення), прямо не відносить об'єкт незавершеного будівництва ні до нерухомого, ні до рухомого майна [6]. Більше того, згідно з ч. 3 ст. 331 ЦК України [6], до завершення будівництва особа вважається лише власником матеріалів, обладнання тощо, використаних у процесі будівництва, що фактично заперечує статус ОНБ як самостійного об'єкта нерухомості до моменту державної реєстрації права на нього. Це спричиняє неоднорідну реєстраційну та судову практику щодо моменту виникнення права власності, порядку вчинення правочинів з такими об'єктами та їх місця у спадковій масі.

Системна реформа у сфері реєстрації речових прав на незавершене будівництво була здійснена Законом України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» [4]. Закон запровадив принципово новий вид речового права – спеціальне майнове право (далі за текстом – СМП), яке є різновидом речового права (але не правом власності) і поширюється на три типи об'єктів: неподільні об'єкти незавершеного будівництва (далі за текстом – ОНБ) – самостійні об'єкти, що після завершення будівництва стануть окремою будівлею або спорудою; подільні ОНБ – будівлі, що матимуть у своєму складі кілька самостійних приміщень; та майбутні об'єкти нерухомості (далі за текстом – МОН) – складові частини подільного ОНБ (квартири, гаражні бокси, машиномісця тощо). Відповідно до ст.ст. 3–4 Законом України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», СМП виникає з моменту його державної реєстрації в Державному реєстрі прав і надає власнику право вимагати завершення будівництва та прийняття в експлуатацію. Стаття 27-3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», доповнена Законом «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», запровадила механізм автоматичної трансформації: у день отримання з Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва відомостей про прийняття в експлуатацію – СМП автоматично трансформується у право власності на об'єкт нерухомого майна без подання додаткових заяв. Ключовою гарантією захисту інвесторів є механізм гарантійної частки: частина МОН у кожному подільному ОНБ обтяжується на користь покупців, що унеможливлює добудову за рахунок нових інвесторів у разі банкрутства забудовника.

Деледивка С. Г. [2, с. 208] досліджує статус ОНБ і СМП в аспекті захисту прав інвесторів і виявляє суперечності, що виникають між правовими механізмами Закону України «Про гарантування речових прав на об’єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» і реальною практикою правозастосування. По-перше, незважаючи на введення СМП,

законодавство так і не вирішило проблему об'єктів, право на виконання будівельних робіт щодо яких отримано до 10 жовтня 2022 р. (дата набрання чинності Закону України «Про гарантування речових прав на об’єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому»): замовник будівництва може добровільно поширити на такі об'єкти дію нового закону, проте не зобов'язаний це робити. По-друге, при порушенні забудовником умов і вимог інвестиційно-будівельного процесу, при недотриманні організаційно-правових та договірних умов залучення коштів на майбутнє будівництво, юрисдикційний захист інвестора на отримання кінцевого об'єкта інвестування стає вкрай проблематичним. По-третє, Деледивка С. Г. констатує нормативну прогалину: правомочності власника СМП порівняно з правомочностями власника ОНБ в Цивільному кодексі України та Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» чітко не розмежовані, що призводить до конкуренції позовів – зобов'язально-правових (про зобов'язання завершити будівництво) і речово-правових (про визнання права, витребування об'єкта з чужого незаконного володіння) – за одним і тим самим об'єктом правового захисту.

Деледивка С. Г. [3, с. 58] також аналізує практику застосування позову про визнання права власності на ОНБ і встановлює: судова доктрина Верховного Суду пройшла шлях від категоричної неможливості визнання такого права у судовому порядку до поступового визнання ОНБ повноцінним об'єктом цивільного обороту за умови його реєстрації.

Герц А. А. [1, с. 396] розглядає договір участі в житлово-будівельному кооперативі – одну з форм інвестування у будівництво, яка не охоплена Законом України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», і виявляє принципову проблему: до повного викупу квартири член ЖБК отримує лише право користування та право розпорядження своїм пайовим внеском, але не самим об'єктом нерухомості. Право власності на квартиру виникає лише після повної виплати паю та офіційної державної реєстрації. До цього моменту майно перебуває у власності кооперативу, а не члена, що виключає можливість члена-пайовика реєструвати речові права на об'єкт незавершеного будівництва як такий протягом будівництва. Таким чином, реєстрація речових прав у рамках ЖБК залишається за межами захисних механізмів Закону № «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», що підтверджує системну неузгодженість спеціального і загального законодавства.

Таким чином, проблеми реєстрації речових прав на ОНБ охоплюють три взаємопов'язані площини. Дефінітивна площина: відсутність єдиного легального визначення об'єкта незавершеного будівництва у Цивільному кодексі України спричиняє невизначеність щодо моменту виникнення права

власності і статусу таких об'єктів у системі речових прав. Реєстраційна площина: Закон України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» запровадив ефективну систему СМП для нових об'єктів, але не розв'язав проблеми об'єктів будівництва, розпочатих до 10.10.2022 р., що залишає значний масив правовідносин поза новітніми реєстраційними гарантіями. Захисна площина: конкуренція зобов'язально-правових і речово-правових способів захисту прав на ОНБ, а також відсутність механізму реєстрації речових прав для членів ЖБК протягом будівництва залишають значну частину інвесторів незахищеними. Шляхи вирішення: закріплення у Цивільному кодексі України визначення ОНБ як самостійного об'єкта нерухомого майна з чітким визначенням моменту виникнення речових прав; обов'язкове поширення режиму СМП на всі діючі об'єкти будівництва незалежно від дати отримання дозволу на виконання будівельних робіт; введення механізму реєстрації майнових прав члена ЖБК у Державному реєстрі прав в аналогічному до СМП порядку.

Список використаних джерел

1.Герц А.А. Договір участі в житлово-будівельному кооперативі як форма житлового інвестування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2026. Том 1, № 93. С.396-400. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354723

2.Деледивка С.Г. Об'єкт незавершеного будівництва та спеціальне майнове право: способи захисту прав та підстави їх розмежування. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. Розділ 3. С.208-214.URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2026/02/35.pdf

3.Деледивка С.Г. Позов про визнання права власності в сучасній практиці правозастосування. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 6. С. 58–63. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-6/11

4.Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому: Закон України від 15.08.2022 № 2518-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text

5.Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text

6.Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

Ключові слова: об'єкт незавершеного будівництва, речові права, державна реєстрація, спеціальне майнове право, майбутній об'єкт нерухомості, неподільний об'єкт, подільний об'єкт, гарантійна частка, Державний реєстр речових прав, ЦК України, ЗУ №2518-IX, позов про визнання права власності, житлово-будівельний кооператив, захист прав інвесторів.

Keywords: object of unfinished construction, property rights, state registration, special property right, future real estate object, indivisible object, divisible object, guarantee share, State Register of

Property Rights, Civil Code of Ukraine, Law No. 2518-IX, claim for recognition of ownership, housing construction cooperative, protection of investor rights.

Науковий керівник: к.юр.н., доцент Завальнюк С. В.

Пономаренко Наталія Іванівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМАТИКА, ЗАКОНОДАВЧІ ЗМІНИ ТА ПРАКТИЧНІ ВИКЛИКИ

Спадкування є одним із базових інститутів цивільного права, який забезпечує перехід прав та обов'язків померлої особи до її спадкоємців. В Україні правове регулювання спадкування здійснюється, передусім, Цивільним кодексом України, а саме Книгою шостою, яка повністю присвячена спадковому праву, так частина перша статті 1220 зазначає, що спадщина відкривається у разі смерті фізичної особи або визнання її померлою, а моментом відкриття спадщини вважається день смерті спадкодавця або дата, з якої особу офіційно оголошено померлою [1].

Строк прийняття спадщини становить шість місяців з часу відкриття спадщини, що зазначено у статті 1270 Цивільного кодексу України [1]. Однак через введення воєнного стану кардинально ускладнилося застосування норм за об'єктивних перешкод, наприклад, затримки у державній реєстрації смерті на окупованих територіях чи в зонах бойових дій, неможливість фізичного доступу до нотаріусів за місцем відкриття спадщини, втрати архівних матеріалів, документів та навіть самого спадкового майна внаслідок руйнувань.

Перші законодавчі зміни після повномасштабного вторгнення не змусили себе довго чекати. Одним із важливих кроків стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини». Завдяки цьому закону було вдосконалено статтю 1221 Цивільного кодексу України, де уточнено місце відкриття спадщини, а саме, якщо невідоме місце проживання спадкодавця, то місцем відкриття спадщини буде місцезнаходження нерухомого майна або основна частина рухомого майна [2]. Зміни торкнулися і Прикінцевих та перехідних положень Цивільного кодексу України, а саме їх доповнили пунктами 20 та 21. Згідно пункту 20, під час воєнного стану та два роки після нього, якщо смерть зареєстровано пізніше ніж через місяць після фактичної смерті чи оголошення померлим, усі строки для прийняття спадщини, відмови від неї та видачі свідоцтва рахуються з дня реєстрації смерті. Пункт 21 зазначив, що на окупованих територіях, у зонах бойових дій чи зонах де органи влади не працюють в повному обсязі, справи щодо спадщини можуть заводитися будь-яким

нотаріусом України незалежно від місця відкриття спадщини, а в разі відсутності доступу до Єдиного реєстру спадкових справ нотаріус може діяти без його використання з подальшою перевіркою протягом п'яти робочих днів після відновлення доступу [1].

Однією з актуальних проблем є спадкування заповітом, засвідченим у воєнних умовах. Згідно з пунктом 4 постанови Кабінету Міністрів України № 164 «Деякі зміни нотаріату в умовах воєнного стану», заповіти військовослужбовців можуть посвідчуватися командирами формувань, далі вони передаються до Міністерства оборони, Генеральний штаб Збройних Сил або в інший орган, протягом п'яти днів після отримання вони забезпечують передачу цього заповіту Міністерству юстиції або територіальному органу. Завершальним етапом є передання нотаріусу або державній нотаріальній конторі заповіту, протягом двох днів після отримання від територіального органу, для внесення відомостей до Спадкового реєстру, зберігається він у державному нотаріальному архіві. Такі зміни спрощують процедуру для захисників, але створюють ризики дублювання чи оскарження у разі відсутності доступу до реєстру [3].

Наразі однією з найбільш складних проблем залишається спадкування майна, розташованого на тимчасово окупованих територіях України. Зміни, що є в даний момент значно спрощують процедуру спадкування, проте не усувають усіх практичних бар'єрів. Оскільки деякі частини Цивільного кодексу України взято до редакції, це суттєво покращить регулювання справ зі спадкуванням в умовах воєнного стану в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435- IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text
2. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08 листопада 2023 року № 3450- IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 96. Ст. 389. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text
3. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text

Ключові слова: спадкування, спадщина, воєнний стан, військовослужбовець, нотаріат, нотаріус, заповіт.

Keywords: succession, inheritance, martial law, service member, notarial system, notary, testament.

Науковий керівник: д. ю. н., професор Сафончик О. І.

Прокопенко Аліна Олексіївна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

УПУЩЕНА ВИГОДА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ ТА МЕТОДИКА РОЗРАХУНКУ

Інститут відшкодування збитків є фундаментальним механізмом захисту порушених прав у цивільному праві. Проте в умовах повномасштабної збройної агресії традиційні підходи до визначення шкоди зазнають суттєвої трансформації. Упущена вигода, згідно зі статтею 22 Цивільного кодексу України, визначається як доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене [1]. В умовах воєнного стану ця категорія стає не просто правовим терміном, а ключовим інструментом відновлення економічного потенціалу суб'єктів господарювання, які втратили можливість ведення бізнесу через бойові дії або окупацію.

Складність упущеної вигоди полягає в її нематеріальності на момент заподіяння шкоди. На відміну від реальних збитків, які фіксують фізичне руйнування активів, упущена вигода є «рахунковою величиною» майбутнього приросту майна. В умовах війни правова доктрина має виходити з того, що постраждалий суб'єкт повинен бути поставлений у те фінансове становище, в якому він перебував би, якби збройна агресія не відбулася. Це вимагає відходу від формального підходу до оцінки та переходу до глибинного економічного аналізу втрачених можливостей.

Держава має чітку систему для документування збитків від агресії. Загальний порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації, було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326 [2]. Цей нормативний акт став правовим фундаментом для ініціювання процедур оцінки, охоплюючи широкий часовий проміжок, починаючи з 2014 року. Порядок чітко розмежовує напрями визначення шкоди, серед яких пріоритетне місце посідають економічні втрати підприємств майже усіх форм власності.

Відповідно до пункту 18 Порядку № 326, економічні втрати включають не лише пряме знищення майна чи фінансових активів, а й упущену вигоду від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності [2]. Це положення є надзвичайно важливим, оскільки воно легітимізує право бізнесу вимагати компенсації за простій, розрив контрактів та втрату ринків збуту, що стали прямим наслідком воєнних дій. Постанова № 326 визначає збитки сукупно: як вартість втраченого майна (реальні збитки) та розмір доходу, який постраждалий міг би одержати за відсутності збройної агресії (упущена вигода).

Для практичної реалізації норм Постанови № 326 було розроблено та впроваджено Методику визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, затверджену спільним Наказом Міністерством економіки та Фонду державного майна України від 18.10.2022 № 3904/1223 [3]. У сфері оцінки воєнних збитків цей документ виступає як спеціальний нормативний акт, чиї положення мають переважне значення над усіма іншими рекомендаціями та методиками.

Методика № 3904/1223 запроваджує механізми оцінки, що ґрунтуються на принципах пооб’єктного аналізу. Вона є обов'язковою для використання не лише при проведенні незалежної оцінки, а й під час судових експертиз та експертних досліджень. Ключовою особливістю Методики є її часова прив'язка: вона застосовується для визначення розміру збитків станом на дату оцінювання, яка є датою не раніше ніж 23 лютого 2022 року [3]. Це дозволяє суб’єктам господарювання чітко розмежувати втрати, понесені внаслідок повномасштабного вторгнення, від попередніх збитків.

Методологічний підхід, запропонований Фондом державного майна України та Міністерством економіки, дозволяє враховувати специфіку різних галузей економіки. Упущена вигода тут розглядається як різниця між фінансовим результатом, який міг бути досягнутий за нормальних умов (прогнозний сценарій), та фактичним результатом, отриманим в умовах воєнного стану (фактичний сценарій) [3]. Такий підхід вимагає від оцінювача аналізу ретроспективних даних підприємства за попередні роки для побудови достовірної моделі майбутніх доходів.

Встановлені Верховним Судом правові підходи відіграють ключову роль у визначенні вимог до доказової бази у справах про стягнення упущеної вигоди. Зокрема, у Постанові від 12 листопада 2019 року № 910/9278/18 Касаційний господарський суд зазначив, що упущена вигода не може бути абстрактною. Це рахункова величина втрат очікуваного приросту в майні, що обов’язково має базуватися на документах, які беззастережно підтверджують реальну можливість отримання потерпілим суб’єктом господарювання грошових сум, якби правопорушення не було вчинено [4]. Таким чином, тягар доказування покладається на позивача, який має продемонструвати не просто мрію про прибуток, а підготовлену базу для його отримання (наявність потужностей, сировини, попиту, трудових ресурсів).

Першочерговим є доведення наявності виробничого та кадрового потенціалу на момент заподіяння шкоди. Це реалізується через подання штатного розпису, звітів про наявність складських запасів сировини та документів, що підтверджують справність обладнання. У спорах про упущену вигоду через окупацію територій чи блокування логістичних шляхів (зокрема, морських портів), ключовим стає доказ готовності до виконання

зобов'язань: наявність підписаних контрактів, заявок від контрагентів або специфікацій, що передували форс-мажорним обставинам.

Методологія розрахунку, згідно з Наказом № 3904/1223, вимагає суворого дотримання принципу чистого результату. Сума відшкодування не може дорівнювати втраченому доходу (виручці) [3].

Окремим аспектом є встановлення ексклюзивного причинно-наслідкового зв’язку. Позивач повинен довести, що збитки виникли саме внаслідок делікту (агресії чи порушення договору), а не як результат загального макроекономічного спаду чи зміни кон'юнктури ринку. Це вимагає залучення сертифікованих судових експертів-економістів, чий висновок є головним процесуальним фільтром, що перетворює гіпотетичні розрахунки на легітимну доказову базу.

Попри наявність нормативної бази, залишається низка проблем, що потребують вирішення. Найбільш гострим є питання отримання компенсації суб’єктами, чиє майно або земельні ділянки залишилися на тимчасово окупованих територіях або в зоні активних бойових дій. Для таких підприємств збір первинної документації та проведення фізичного огляду об’єктів є часто неможливим. Це вимагає адаптації нормативно-правової бази в напрямку розширення використання непрямих методів оцінки (супутникові знімки, дані галузевої звітності, свідчення свідків).

Таким чином, відшкодування упущеної вигоди під час війни – це не просто юридична процедура, а стратегічний інструмент економічної стабілізації держави. Належна фіксація та оцінка недоодержаних доходів дозволяють зберегти правову претензію до агресора та забезпечити підґрунтя для майбутнього відновлення підприємництва. Адаптація стандартів доказування та широке застосування Методики № 3904/1223 у судовій практиці є ключовими кроками на шляху до реального відшкодування шкоди. Незважаючи на складність процесів, саме дотримання принципів верховенства права та використання об’єктивних критеріїв розрахунку дозволить українським підприємствам ефективно захистити свої інтереси як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.
2. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Постанова Кабінету міністрів України від 20.03.2022 р. №326. URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text
3. Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у

зв’язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності. Наказ Міністерства економіки України та Фонду майна України від 18.10.2022 №3904/1223 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text

4. Кравчук Д. Актуальні питання відшкодування упущеної вигоди. *Матеріали заходів*. 22.09.2023 URL: https://www.hsa.org.ua/blog/aktualni-pitannia-vidskoduvannia-upushhenoyi-vigodi

5. Три критерії визначення упущеної вигоди, на які звертає увагу Верховний суд. *Судово-юридична газета*. 27.11.2021. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/221277-tri-kriteriyi-viznachennya-upuschenoyi-vigodina-yaki-zvertaye-uvagu-verkhovniy-sud-b860db

Ключові слова: упущена вигода, воєнний стан, збройна агресія, стандарти доказування, Методика оцінки збитків, Постанова Кабінету Міністрів, економічні втрати, реальні збитки, причинно-наслідковий зв'язок, судова експертиза, прогнозний сценарій, окуповані території, відшкодування шкоди.

Keywords: lost profits, martial law, armed aggression, standards of proof, damage assessment methodology, economic losses, causation, forensic expertise, forecasting scenario, occupied territories, business interruption.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Павлова В. Г.

Разумій Карина Володимирівна

здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИЗНАННЯ ДОГОВОРІВ НЕДІЙСНИМИ ВНАСЛІДОК ОБМАНУ ТА НАСИЛЬСТВА: ПРАКТИКА УКРАЇНСЬКИХ СУДІВ

Визнання договорів недійсними внаслідок обману та насильства є важливим інструментом, спрямованим на захист прав учасників цивільного обороту. Такі договори порушують принцип свободи волевиявлення сторін, що є основою цивільних правовідносин. В Україні ці питання регулюються нормами Цивільного кодексу України, які визначають підстави та правові наслідки недійсності таких договорів.

Аналіз судової практики розгляду таких категорій справ свідчить про різні підходи до тлумачення понять обману і насильства та оцінки доказів. Застосування відповідних норм залежить від обставин справи, характеру договору й поведінки сторін. Це зумовлює необхідність узагальнення підходів судів і визначення ключових критеріїв доведення відповідних обставин. Саме тому, дослідження цієї проблеми є актуальним, оскільки воно сприяє захисту прав учасників і забезпеченню стабільності цивільного обороту в Україні.

Обман у розумінні ст. 230 ЦК України полягає у навмисному введенні іншої сторони в оману щодо обставин, які мають істотне значення для

вчинення правочину, наприклад, реальний стан речі, наявність застави або податкові зобов'язання. Він може проявлятися у вигляді активного заперечення перешкод (ствердження про відсутність перешкод, хоча вони є) або замовчування істотних обставин (неповідомлення важливої інформації, що впливає на волю сторони). Ці підстави розглядаються як окремі, але взаємопов'язані з іншими підставами недійсності: помилкою (неправильне уявлення про істотні обставини), тяжкою обставиною (зовнішні умови, що змушують укладати правочин) та удаваним правочином (коли правочин укладається формально для досягнення іншої мети). Наслідком обману може бути визнання правочину недійсним або відшкодування збитків [1,7].

Насильство за ст. 231 ЦК України розуміється як фізичний або психічний тиск, спрямований на примушення особи укласти договір (погрози, залякування, насильницькі дії щодо особи чи близьких) [4,7].

Верховний Суд підкреслює, що насильницький вплив не обов'язково має бути кримінально кваліфікованим, але має бути незаконним, відчутним і спрямованим на укладення правочину [3].

Судова практика свідчить, що для визнання правочину недійсним, унаслідок обману позивач повинен довести сукупність трьох обставин: факт самого обману, умисний характер дій відповідача та істотність замовчених або неправдиво повідомлених обставин, тобто те, що ці обставини мали значення для прийняття рішення про укладення правочину. Відсутність належних і допустимих доказів хоча б однієї з цих обставин, як правило, зумовлює відмову в задоволенні позову. Це посилює вимоги до доброчесності сторін: суди перевіряють, чи відповідач діяв відповідно до принципу доброї віри, не вводив у оману та не використовував відомі факти насильства чи інші обставини на свою користь, що порушують правові або етичні норми укладення правочину [2].

Верховний Суд у своїй практиці неодноразово наголошує, що сам факт посилання на обман чи насильство є недостатнім: необхідним є фактичне підтвердження відповідних обставин належними та допустимими доказами [6]. При цьому відсутність кримінального провадження не є перешкодою для встановлення факту насильства в межах цивільного або господарського процесу.

Судова практика демонструє, що ключове значення має повнота та якість доказів: письмові документи, покази свідків, аудіо- та відеозаписи, матеріали кримінальних проваджень та інші факти, які підтверджують умисний характер дій відповідача і істотність обставин, на яких ґрунтувався правочин [5].

Показовим є приклад судової справи, у якій товариство звернулося до суду з вимогою визнати договір поруки недійсним (ст. 230 ЦК України), стверджуючи, що банк навмисно приховав реальний обсяг заборгованості боржника та інші істотні обставини. Суди першої та апеляційної інстанцій

відмовили у задоволенні позову, бо позивач не довів факт обману, умисний характер дій банку та істотність замовчених обставин. Однак Касаційний господарський суд у постанові від 25.05.2021 у справі № 910/18383/19 зазначив, що договір поруки може бути визнаний недійсним за наявності доведених фактів умисного введення в оману (навмисне викривлення або замовчування істотної інформації), істотності відповідних обставин та їх впливу на волевиявлення поручителя і прийняття рішення про укладення договору [8]. Таким чином, ключове значення має не формальне посилання на норму закону, а належне обґрунтування позовних вимог.

Узагальнення судової практики дає підстави стверджувати, що основною проблемою у справах цієї категорії є саме складність доказування обману та насильства, а не недосконалість правового регулювання. Це зумовлює підвищені вимоги до обґрунтування позовних вимог і якості доказової бази.

Підсумовуючи, обман і насильство є самостійними підставами недійсності правочину, що пов’язані з порушенням свободи волевиявлення сторін. Для визнання договору недійсним потрібно довести факт обману або насильства, умисел відповідача та істотність викривлених даних. Судова практика підкреслює ключове значення сукупності доказів і дотримання принципу добросовісності сторонами.

Список використаних джерел

1. Булеца С.Б., Заборовський В.В., Нечипорук Л.Д., Тегза А.В. Визнання договору недійсним як спосіб захисту цивільних прав та інтересів осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №6. С. 75–82. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.14
2. Визнання недійсним договору поруки: факт обману та наявність умислу сторони потребує доведення. *Вища школа адвокатури НААУ.* 29.12.2022. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/vyznannya-nedijsnym-dogovoru-poruky-fakt-obmanu-ta-nayavnist-umyslu-storony-potrebuye-dovedennya
3. Морозов Є.О. Недійсність правочину вчиненого із застосуванням фізичного або психологічного тиску. 19.04.2025. URL: https://porady.org.ua/nediysnist-pravochynu-vchynenoho-iz-zastosuvannyam-fizychnoho-abo-psykholohichnoho-tysku
4. Розгон О. Оспорювання правочину, який вчинений під впливом обману. *Вісник Національної асоціації адвокатів України.* №7-8 (103). URL: https://unba.org.ua/publications/9565-osporyuvannya-pravochinu-yakij-vchinenij-pid-vplivom-obmanu.html
5. Савченко Ю. Практика Верховного Суду 2021 у сфері господарського договірного права. ЮРЛІГА. 03.09.2021. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/206001_praktika-verkhovnogo-sudu-2021-u-sferi-gospodarskogo-dogovrnogo-prava

6. Судова практика про визнання договору недійсним. *Юридична компанія Турій та Партнери.* 07.04.2024. URL: https://turii.com.ua/publikatsii/sudova-praktika-uk/sudova-praktika-pro-viznannya-dogovoru-nedijsnim/
7. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
8. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 25.05.2021 у справі №910/18383/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97218328

Ключові слова: захист цивільних прав, недійсність правочину, обман, насильство, доброчесність, волевиявлення сторін, оцінка доказів, судова практика.
Keywords: protection of civil rights, invalidity of a transaction, fraud, duress, good faith, parties' free will, evaluation of evidence, case law.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мінченко Д.А.

Рогожа Валерія Василівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННІ ДОГОВОРИ: ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ

Цифрова трансформація суттєво змінила характер укладення договорів у сучасному правовому полі. Як зазначає М. В. Мохнюк, "перехід від паперової форми договорів до електронної не є суто технічною зміною, а змінює саму модель договірного регулювання, ставлячи під сумнів традиційні уявлення про форму правочину, ідентифікацію сторін, момент укладення договору та доказову силу документа" [1, с. 106]. У вітчизняній правовій системі це питання набуло особливої гостроти в умовах пандемії COVID-19 та воєнного стану, які значно прискорили перехід правовідносин у цифровий простір [2, с. 255].

Визначення електронного договору закріплено у п. 5 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію» [3]: це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, оформлена в електронній формі. Можливість укладання договору в електронній формі встановлено також у абз. 2 ч. 2 ст. 639 ЦК України [4], що передбачає правило прирівнювання договору, укладеного за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, до письмової форми. В. А. Кройтор слушно підкреслює, що "електронні договори поєднують у собі формальності традиційного договору та елементи цифрового документообігу та розрахунків" [2, с. 255].

Механізм укладення електронного договору охоплює кілька послідовних стадій: формування оферти, акцепт, автентифікацію сторін,

фіксацію змісту договору, а також збереження та захист доказів правочину [1, с. 104]. У правовій та торговій практиці поширені такі моделі реалізації електронної згоди: «clickwrap agreement» – коли користувач погоджується на договір обранням команди «Я приймаю»; «browsewrap» – де згода вважається наданою самим фактом використання сервісу; та «scrollwrap» – де перед акцептом користувач зобов'язаний ознайомитись зі змістом договору шляхом прокрутки [2, с. 255]. Договір вважається укладеним з моменту одержання пропонувачем відповіді про прийняття пропозиції у порядку, передбаченому ч. 6 ст. 11 Закону [3].

Особливу роль у забезпеченні юридичної чинності електронних договорів відіграє електронний підпис. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про електронну комерцію», правочин може бути підписаний шляхом накладення кваліфікованого електронного підпису (КЕП), електронного підпису одноразовим ідентифікатором або аналога власноручного підпису за письмовою згодою сторін [3]. М. В. Мохнюк наголошує, що КЕП прирівнюється до власноручного підпису і має повну юридичну силу відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги», забезпечуючи автентичність документів, їх непідробність та захищеність [1, с. 104–105].

При цьому О. І. Білоусов правильно вказує на відсутність єдиного підходу у різних країнах світу щодо укладення електронних договорів, що зумовлює нагальну потребу в удосконаленні чинного законодавства з урахуванням міжнародного досвіду [5, с. 256].

Самостійного значення у практиці електронного договірного права набувають смарт-контракти – програмний код, що самостійно виконує умови угоди з настанням обумовлених подій. М. В. Мохнюк визначає їх як алгоритм, що автоматично реалізує зобов'язання сторін, забезпечуючи самовиконуваність договору, прозорість та незмінність транзакцій у розподіленому реєстрі [1, с. 104–105].

Водночас, в Україні поки що відсутні прямі норми, що визначали б правовий статус смарт-контрактів, а їх правова кваліфікація залишається дискусійним питанням [1, с. 105]. Згідно з вимогами чинного законодавства, в мережі Інтернет неможливо укладати цивільно-правові договори, щодо яких законом встановлена вимога нотаріального посвідчення [2, с. 256].

Таким чином, правове регулювання укладення електронних договорів в Україні формується на перетині норм ЦК України, Закону «Про електронну комерцію» та спеціального законодавства у сфері електронного підпису і довірчих послуг.

Ключовими проблемами залишаються фрагментарність нормативної бази, відсутність спеціальних норм щодо смарт-контрактів, а також потреба гармонізації із Регламентом ЄС eIDAS [1, с. 106–107].

Ефективне правове регулювання електронних договорів є необхідною умовою розвитку цифрової економіки та забезпечення правової визначеності учасників цивільних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Мохнюк М. В. Правові механізми укладення електронних договорів у цифровому середовищі. Історико-правовий часопис. 2025. № 2 (25). С. 101–108. DOI: https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/13.

2. Кройтор В. А. Електронний договір. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 254–258. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.40.

3. Закон України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19

4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 09.04.2026).

5. Білоусов О.І. Електронний договір – дієвий регулятор суспільних відносин. Право і суспільство. 2024. № 2. С. 79–84.

Ключові слова: електронний договір, електронний підпис, електронна комерція, смарт-контракт, цифрове право, кваліфікований електронний підпис.

Keywords: electronic contract, electronic signature, e-commerce, smart contract, digital law, qualified electronic signature.

Науковий керівник: *доктор філософії в галузі права, доцент Шамота О.В.*

Романова Аліна Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства

(кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВА ПРИРОДА КРИПТОВАЛЮТИ ЯК ОБ’ЄКТА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

На початку XXI століття в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій виник новий феномен – криптовалюта, що функціонує на основі технології розподіленого реєстру (DLT) та поступово інтегрується у сферу цивільно-правових відносин. Її поява була зумовлена прагненням мінімізувати роль традиційних посередників, таких як держава та банківські установи, у здійсненні фінансових операцій. Водночас відсутність усталеного правового підходу до визначення її сутності актуалізує необхідність дослідження правової природи криптовалюти як об’єкта цивільного права.

Порівняльний аналіз криптовалюти та електронних грошей дозволяє більш чітко визначити правову природу криптовалюти як самостійного об’єкта цивільного права. Незважаючи на їх спільну цифрову форму

існування, зазначені категорії суттєво відрізняються за механізмом емісії та правовою сутністю. Так, електронні гроші випускаються централізовано уповноваженими суб'єктами, зокрема центральними банками або фінансовими установами, та відображають зобов'язання емітента перед їх держателями. Натомість криптовалюта створюється децентралізовано шляхом майнінгу – алгоритмічного процесу генерації нових одиниць із використанням обчислювальних потужностей учасників мережі, що виключає існування зобов'язаної особи та відповідних прав вимоги. Це свідчить про відсутність у криптовалюти зобов'язально-правової природи, характерної для електронних грошей [5, с. 63-64].

Водночас криптовалюта має низку функціональних особливостей, що впливають на її правову кваліфікацію. Зокрема, операції з нею характеризуються високою швидкістю здійснення та мінімальними трансакційними витратами, що є її конкурентною перевагою порівняно з традиційними фінансовими інструментами. Рівень захисту в криптовалютних системах забезпечується криптографічними методами та технологією блокчейн, що унеможливлює несанкціоноване втручання в систему, однак водночас виключає централізований контроль з боку держави [5, с. 63-64]. Анонімність учасників та децентралізований характер управління створюють підвищені ризики, пов'язані з шахрайством та відсутністю ефективних механізмів правового захисту.

Таким чином, на відміну від електронних грошей, які функціонують у межах регульованої фінансової системи та мають чітко визначений правовий режим, криптовалюта є автономним цифровим активом, правова природа якого виходить за межі традиційних цивільно-правових конструкцій.

З огляду на чинне законодавство України, криптовалюта не може бути визнана грошовою одиницею, засобом платежу або валютною цінністю. Конституція України закріплює гривню як єдиний законний платіжний засіб [1], а спеціальне законодавство забороняє використання інших грошових сурогатів на території держави.

Аналіз інституційних характеристик криптовалюти та традиційних грошей свідчить про їх принципову відмінність. Насамперед криптовалюта функціонує на засадах децентралізованої емісії, тоді як випуск традиційних грошей є виключною компетенцією уповноважених органів держави. Така емісія криптовалюти має глобальний характер, відбувається за прозорими алгоритмічними правилами та не потребує значних матеріальних витрат, на відміну від фіатних грошей, виробництво і обіг яких пов'язані з відповідними економічними ресурсами [6, с. 152].

Водночас істотними є відмінності у механізмах формування вартості та економічному забезпеченні таких активів. Вартість криптовалюти визначається виключно співвідношенням попиту та пропозиції на ринку та не підкріплюється жодними матеріальними чи фінансовими активами, тоді

як традиційні гроші опосередковано забезпечуються економічним потенціалом держави, її золотовалютними резервами та грошово-кредитною політикою [6, с. 152].

Хоча криптовалюта і володіє окремими властивостями грошей, зокрема може використовуватися як засіб обміну, вона не виконує у повному обсязі їх класичних функцій, що унеможливлює її ототожнення з грошовими коштами у цивільно-правовому розумінні та підтверджує її самостійну правову природу.

Враховуючи нематеріальний характер криптовалюти, вона не може бути віднесена і до речей як об'єктів цивільного права, оскільки не існує у фізично відчутній формі та не має ознак матеріальності. Водночас вона не є і класичним майновим правом, адже не передбачає наявності зобов'язаної особи. За таких обставин криптовалюта не може бути віднесена до традиційної системи об'єктів цивільних прав і не може повною мірою бути предметом окремих цивільно-правових договорів, зокрема договору позики. Це також ускладнює питання захисту прав на такі активи, оскільки чинні механізми цивільно-правового захисту не завжди можуть бути ефективно застосовані до відносин, що виникають у сфері обігу криптовалюти.

На нашу думку, найбільш обґрунтованим підходом до визначення правової форми криптовалюти є її розгляд як віртуального активу. Аналіз законопроєктної бази свідчить про поступову еволюцію підходів законодавця: зокрема, у проєкті Закону «Про обіг криптовалюти в Україні» вона визначалась як програмний код – об'єкт права власності, що може використовуватися як засіб міни та існує у системі блокчейн у вигляді даних [3]. Водночас законопроєкт «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» трактував криптовалюту як децентралізований цифровий вимір вартості, визнаючи її фінансовим активом, що виконує функції засобу обміну, збереження вартості та одиниці обліку [4].

Разом із тим, офіційна позиція фінансових регуляторів України засвідчила неможливість однозначного віднесення криптовалюти до жодної з традиційних правових категорій, таких як грошові кошти, валюта, цінні папери чи електронні гроші. Це зумовлює необхідність формування нової, спеціальної правової конструкції, яка б адекватно відображала сутність цього явища.

Прийняття Закону України «Про віртуальні активи» [2] стало важливим кроком у напрямі формування правового підґрунтя для регулювання цифрових благ, однак воно не закріпило прямого ототожнення криптовалюти з віртуальними активами.

Відповідно до положень Закону України № 2074-IX, віртуальний актив визначається як нематеріальне благо, що має економічну цінність, існує у формі сукупності електронних даних та визнається об'єктом цивільних прав [2]. Його існування та оборот забезпечуються спеціальною інфраструктурою,

що функціонує на основі сучасних технологічних рішень. Водночас законодавець передбачає можливість того, що віртуальні активи можуть посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги до інших об'єктів цивільних прав, що наближає їх до категорії цифрових носіїв майнових інтересів. Такий підхід свідчить про спробу інтегрувати новітні цифрові явища у традиційну систему цивільного права через конструкцію нематеріальних благ.

Однак, законодавець свідомо використовує узагальнену категорію «віртуальний актив», уникаючи чіткого визначення таких понять, як криптовалюта чи токен, що свідчить про обережний підхід до їх правової кваліфікації [2]. Аналізуючи зазначені положення у контексті правової природи криптовалюти, доцільно зауважити, що вона за своїми характеристиками найбільшою мірою відповідає ознакам незабезпеченого віртуального активу, оскільки не посвідчує жодних майнових прав вимоги до інших об'єктів. На відміну від забезпечених віртуальних активів, які мають зв'язок із конкретним об'єктом забезпечення (наприклад, цінними паперами чи валютними цінностями), криптовалюта існує автономно та не має під собою жодного матеріального чи правового забезпечення. Це підкреслює її особливий статус у системі об'єктів цивільного права, адже вона поєднує ознаки оборотоздатного нематеріального блага та самостійного цифрового активу, не будучи при цьому класичним майновим правом чи річчю. Проте її правова природа й надалі залишається дискусійною та потребує подальшого нормативного уточнення.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.uaЛaws/show/254к/96-вр

2. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022, № 2074IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text

3. Про обіг криптовалюти в Україні : Проєкт Закону від 06.10.2017, № 7183. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684

4. Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні : Проєкт Закону від 10.10.2017, № 7183-1. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710.

5. Фінансово-правові аспекти розвитку ринку криптовалюти в Україні / Мандич Олександра та ін. *Науковий журнал "Моделювання розвитку економічних систем"*. 2022. С. 62–66.

6. Пархоменко Н.Н., Тубань О.В. Види криптовалют та особливості їх обігу: правові аспекти. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2024. вип. 10. С. 149–153.

Ключові слова: криптовалюта, віртуальні активи, цивільне право, блокчейн, технології

розподіленого реєстру.

Keywords: cryptocurrency, virtual assets, civil law, blockchain, distributed ledger technologies.
Науковий керівник: к.ю.н, доцент Кривенко Ю.В.

Ромащенко Дмитрій Михайлович
здобувач 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП НЕДОТОРКАННОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Право власності є одним із найфундаментальніших інститутів цивільного права, а принцип його недоторканності – однією з ключових засад усієї правової системи. Він закріплений як у національному законодавстві України, так і в міжнародних актах, і гарантує кожній особі захист від свавільного втручання держави чи інших суб'єктів у реалізацію права власності. Цей принцип забезпечує стабільність майнових відносин, формує основу для підприємницької діяльності та є необхідною умовою існування правової держави. Разом із тим він не є абсолютним: законодавство передбачає вичерпний перелік випадків, у яких позбавлення права власності є допустимим. Метою дослідження є характеристика принципу і з’ясування нюансів його дотримання.

Принцип неприпустимості позбавлення права власності закріплений у статті 41 Конституція України прямо вказуючи, що ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права та у статті 3 Цивільного кодексу України серед основних засад цивільного законодавства [1, 2]. його змістовне розкриття міститься у статтях 319 та 321 ЦК України, відповідно до цих норм власник самостійно володіє, користується та розпоряджається своїм майном; може вчиняти щодо нього будь-які дії, що не суперечать закону; при цьому зобов'язаний дотримуватись моральних засад суспільства й не може використовувати власність на шкоду правам та свободам інших осіб [2].

Щодо визначення принципу В.О. Кучер зазначає, що цивільно-правовий принцип непорушності права власності – це гарантована державою та закріплена у нормах цивільного законодавства неприпустимість втручання з боку держави та інших осіб у здійснення власником своїх повноважень, неприпустимість будь-яких дій, які прямо або побічно порушують або обмежують правомочності власника щодо володіння, користування і розпорядження своїм майном, за винятком випадків, коли така можливість прямо передбачена законодавством при дотриманні встановленої процедури [3, с. 285]. Таким чином, цей принцип охоплює три взаємопов'язані елементи: недоторканність самого права

власності, недоторканність майна власника та заборону свавілля при будь-якому втручанні в реалізацію цього права [4, с. 8].

На міжнародному рівні захист права власності забезпечується статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка проголошує: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності, крім як в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» [5]. Застосовуючи цю норму, Європейський суд з прав людини виробив усталену практику, відповідно до якої будь-яке втручання у право власності є правомірним лише тоді, коли воно ґрунтується на законі, переслідує законну мету та забезпечує «справедливий баланс» між загальними інтересами суспільства і вимогами захисту основоположних прав конкретної особи.

Незважаючи на свій принциповий характер, недоторканність права власності не є абсолютною. Як Конституція України, так і ЦК України передбачають вичерпний перелік підстав, за яких особа може бути позбавлена права власності або обмежена в його здійсненні. Відповідно до статті 41 Конституції України примусове відчуження об'єктів права приватної власності допускається лише як виняток – з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості; конфіскація, у свою чергу, може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [1]. Стаття 346 ЦК України містить розгорнутий перелік підстав припинення права власності, що включає як залежні від волі власника (відчуження, відмова), так і незалежні від неї – реквізицію, конфіскацію, примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності, звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника тощо [1]. При цьому ключовою гарантією залишається судовий порядок вилучення майна всупереч волі власника: за незначними винятками (зокрема реквізиція в умовах надзвичайної ситуації) більшість примусових підстав припинення права власності вимагають відповідного судового рішення [3, с. 282].

Окремої уваги заслуговує питання обмежень права власності на противагу його позбавленню. Якщо позбавлення припиняє право власності остаточно, то обмеження лише звужує можливості власника щодо реалізації окремих правомочностей, зберігаючи саме право. Такі обмеження мають відповідати принципам пропорційності, тимчасовості та рівності, а також обов'язково ґрунтуватися на законі.

В умовах воєнного стану принцип недоторканності права власності зазнає суттєвих випробувань. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» надає військовому командуванню право примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, а також вилучати майно державних підприємств для потреб держави [6]. При цьому,

якщо попереднє повне відшкодування є неможливим, законодавство гарантує наступне повне відшкодування вартості відчуженого майна. Детальний порядок таких дій регламентує Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», відповідно до якого примусове відчуження – це передача у власність держави приватного або комунального майна з обов'язковим повним відшкодуванням його вартості [7]. Особливою категорією є військово-транспортний обов'язок, закріплений у Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», що передбачає можливість залучення транспортних засобів громадян для потреб Збройних Сил із обов'язковим поверненням або компенсацією [8].

Окремим напрямом є вилучення майна, пов'язаного з Російською Федерацією. Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» обґрунтовує таке вилучення міркуваннями суспільної, економічної та військової необхідності [9]. Прикладом практичної реалізації є рішення Вищого антикорупційного суду від 30 липня 2024 року (справа № 991/5014/24) щодо вилучення майна осіб, причетних до підтримки збройної агресії проти України, а також справа № 991/265/23 щодо конфіскації активів компанії «РУСАЛ», пов'язаної з Олегом Дерипаскою [10]. Разом із тим дослідники звертають увагу на існуючі прогалини у правовому регулюванні: законодавство не завжди чітко визначає вид та ознаки майна, що підлягає примусовому відчуженню, що може відкривати простір для зловживань [11, с. 73].

Таким чином, принцип недоторканності права власності є стрижневою засадою цивільного права України, що забезпечує стабільність майнових відносин та захист особи від свавілля. Будучи закріпленим на конституційному, галузевому та міжнародному рівнях, він водночас не є абсолютним і допускає законодавчо визначені винятки, які мають відповідати критеріям законності, суспільної необхідності та пропорційності. В умовах воєнного стану ці винятки набувають особливого практичного значення, вимагаючи від законодавця чіткого та прозорого регулювання меж допустимого втручання у право власності з обов'язковим забезпеченням справедливого відшкодування власникам.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30.Р.2 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

3. Кучер В.О. Непорушність права власності за цивільним законодавством України. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки.* 2017. № 4. С. 277-286.
4. Антонюк А. Зміст принципу непорушності права власності. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 5. С. 5-9.
5. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ратифікований Україною 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 4 березн. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#top
7. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 2013 станом на 21.06.2024 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#top
8. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 станом на 07.09.2024 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12/conv#Text
9. Про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: Рішення Ради національної безпеки і оборони від 11 травня 2022 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006525-22#n2
10. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/
11. Мешкова К.О. Щодо непорушності права власності в контексті примусового відчуження майна під час режиму воєнного стану. Збірник наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди «ПРАВО». 2022. Вип. 36. С. 69-74.

Ключові слова: право власності, недоторканність права власності, примусове відчуження, воєнний стан, конфіскація, реквізиція, цивільне законодавство, захист права власності.

Keywords: right of property, inviolability of property rights, compulsory alienation, martial law, confiscation, requisition, civil legislation, protection of property rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Павлова В. Г.

Рудик Юліана Павлівна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У РАЗІ ПОРУШЕННЯ ПРАВ НА ОСОБИСТІ ПАПЕРИ

Актуальність дослідження моральної шкоди, завданої внаслідок порушення прав на особисті папери, зумовлена зростанням значення забезпечення та захисту немайнових прав особи в умовах сучасного інформаційного суспільства. Особисті папери як носії приватної інформації відображають індивідуальність, внутрішній світ та особисте життя людини, а тому їх незаконне використання, розголошення чи знищення може спричинити істотні моральні страждання, втрату душевної рівноваги та порушення права на приватність.

У сучасних умовах цифровізації та активного обігу інформації проблема захисту особистих паперів набуває особливої гостроти, оскільки підвищується ризик несанкціонованого доступу до приватних матеріалів і їх неправомірного поширення. Водночас правозастосовна практика свідчить про наявність труднощів у визначенні підстав, обсягу та способів відшкодування моральної шкоди у зазначеній сфері, що зумовлює необхідність комплексного наукового осмислення відповідних правових механізмів.

Зміст права на особисті папери розкривається через систему універсальних правомочностей, зокрема: право на вільне створення особистих паперів, їх використання та розпорядження ними; право встановлювати режим конфіденційності, що передбачає можливість власника самостійно визначати коло осіб, обсяг та порядок їх ознайомлення з відповідними паперами, а також умови доступу до них; право вимагати від третіх осіб дотримання недоторканності особистих паперів; право вимагати від усіх учасників правовідносин утримуватися від порушення цього права, включаючи реалізацію правомочності на його захист. Окрім цього, до змісту зазначеного права належать факультативні правомочності, зокрема ті, що стосуються особистих паперів, які можуть мати ознаки об’єктів права інтелектуальної власності, а також інформаційні правомочності [1, с. 82-85]

Порушення прав на особисті папери виступає самостійною підставою виникнення моральної шкоди, оскільки посягає на сферу приватного життя особи, її автономію та інформаційну безпеку. Такі порушення можуть проявлятися у різних формах, зокрема у незаконному розголошенні змісту особистих паперів, їх знищенні, пошкодженні або неправомірному використанні третіми особами. Кожна з цих форм спричиняє специфічний негативний вплив на психоемоційний стан особи, що обумовлює особливий характер завданої моральної шкоди [2, с. 36-40]

Моральна шкода у даному контексті розуміється як немайнові втрати, що полягають у душевних стражданнях, переживаннях, приниженні честі, гідності чи ділової репутації особи. Її зміст визначається через

інтенсивність і тривалість негативних переживань, а також через порушення звичного способу життя особи. Особливістю моральної шкоди при порушенні прав на особисті папери є її тісний зв'язок із втручанням у приватну сферу, що підсилює ступінь психологічного дискомфорту та може мати довготривалі наслідки [3].

Відшкодування моральної шкоди можливе за наявності сукупності визначених умов, зокрема протиправної поведінки правопорушника, причинно-наслідкового зв'язку між такою поведінкою та заподіяною шкодою, а також доведення факту її існування. Особливу складність становить саме доказування моральної шкоди, оскільки вона має нематеріальний характер і не підлягає точному вимірюванню.

Проблематика визначення розміру відшкодування моральної шкоди залишається дискусійною, що зумовлено відсутністю єдиних підходів до її оцінки. При цьому враховуються такі критерії, як характер правопорушення, глибина та тривалість моральних страждань, ступінь вини правопорушника, індивідуальні особливості потерпілої особи та інші обставини справи. Відшкодування моральної шкоди у випадках порушення прав на особисті папери має на меті не лише компенсацію заподіяних страждань, але й відновлення порушеної рівноваги у сфері особистих немайнових прав особи.

Розглядаючи судову практику з даного питання тяжко навести в приклад окремі рішення суду, оскільки у практиці Верховного Суду України право на особисті папери не завжди розглядається ізольовано, проте послідовно включається до ширшої категорії права на приватне життя, кореспонденцію та інформаційну автономію особи. Судова практика виходить з того, що будь-яке незаконне втручання у цю сферу – зокрема розголошення, знищення чи неправомірне використання особистих паперів – є підставою для відшкодування моральної шкоди, яка проявляється у душевних стражданнях, порушенні особистого спокою та приниженні гідності особи.

Так, у правовій позиції Верховного Суду у справі № 504/3606/14-ц додатково захищено право особи на цінні папери, оскільки там вказано, що виявлення майна, яке не вказане у свідоцтві про право на спадщину не є підставою для визнання недійсним, а для внесення змін до нього [4].

Правова позиція у справі № 910/3009/18 закріплює належний спосіб захисту права на особисті папери у формі позову про стягнення цінних паперів з НБУ на користь банку [5].

Отже, проведений аналіз свідчить про те, що право на особисті папери є важливою складовою системи особистих немайнових прав, яка забезпечує охорону приватного життя, інформаційної автономії та внутрішнього світу особи. Його порушення, незалежно від форми прояву, об'єктивно зумовлює виникнення моральної шкоди, що характеризується

специфічними ознаками, пов'язаними з глибиною втручання у приватну сферу та інтенсивністю психоемоційних переживань потерпілого.

Встановлено, що моральна шкода у випадках порушення прав на особисті папери має комплексний характер, охоплюючи як емоційні страждання, так і порушення звичного способу життя особи, що ускладнює її доказування та оцінку. Водночас ефективне відшкодування такої шкоди можливе лише за наявності сукупності юридичних умов, зокрема протиправної поведінки, причинно-наслідкового зв'язку та належного обґрунтування факту заподіяння шкоди.

Окремої уваги потребує проблема визначення розміру відшкодування моральної шкоди, яка залишається дискусійною у правозастосовній практиці через відсутність уніфікованих критеріїв її оцінки. Це зумовлює необхідність подальшого вдосконалення як нормативного регулювання, так і судової практики у відповідній сфері.

Таким чином, дослідження підтверджує, що забезпечення належного захисту права на особисті папери та ефективного механізму відшкодування моральної шкоди є важливим напрямом розвитку цивільного права, особливо в умовах цифровізації суспільства та зростання ризиків втручання у приватне життя особи.

Список використаних джерел

1. Скакун Н. В., Орел Л. В. (2021). Засоби забезпечення права на таємницю кореспонденції та особисті папери. *Наукові розвідки з актуальних проблем публічного,* 2021, 82. URL: https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/7575/document.pdf#page=82
2. Бабич І. Г. (2021). Право на особисті папери та принцип неприпустимості свавільного втручання у особисте життя людини. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/18076358-00fc-44c2-bcc5-ea835c945164/content
3. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. *Голос України.* 2003. № 45. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?find=1&text=%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F+215#Text
4. Правова позиція Верховного Суду у справі № 504/3606/14-ц від 03.01.2025. URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/11422
5. Правова позиція Верховного Суду у справі № 910/3009/18 від 09.02.2021. URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/921

Ключові слова: особисті немайнові права, право на особисті папери, захист прав, відшкодування.

Keywords: personal non-property rights, rights to personal papers, protection of rights, compensation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Бабич І. Г.

Скрипніченко Валерія Євгенівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ВІРТУАЛЬНОГО МАЙНА В КОМП'ЮТЕРНИХ ІГРАХ

Стрімкий розвиток цифрових технологій та індустрії комп'ютерних ігор зумовив формування віртуального майна як нового об'єкта цивільних прав. У межах сучасних онлайн – ігор користувачі здійснюють обіг цифрових об'єктів (персонажів, внутрішньоігрових предметів, віртуальної валюти), які набувають економічної цінності та фактично виконують майнову функцію. Це актуалізує питання визначення їх цивільно-правової природи.

У науковій літературі віртуальне майно визначається як нематеріальні об'єкти, що існують у цифровому середовищі та мають економічну цінність. У контексті комп'ютерних ігор такі об'єкти створюються та функціонують виключно в межах конкретного програмного продукту, що зумовлює їх залежність від ігрової платформи та правил її функціонування. Водночас вони здатні виступати предметом цивільного обороту, оскільки можуть відчужуватися, передаватися між користувачами та оцінюватися у грошовому еквіваленті [1].

Особливістю віртуального майна є його нематеріальний характер, оскільки воно не має фізичної форми, а існує у вигляді цифрового коду. Разом з тим, такі об'єкти мають економічну цінність, що підтверджується їх обігом на спеціалізованих платформах, де внутрішньоігрові предмети можуть продаватися за реальні кошти. Крім того, доступ до віртуального майна є обмеженим, оскільки здійснюється через обліковий запис користувача, що додатково підкреслює його специфічну правову природу [2].

З позиції цивільного права важливим є питання віднесення віртуального майна до об'єктів цивільних прав. Відповідно до статті 177 Цивільного кодексу України, об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. У зв'язку з цим у науці сформувалася позиція, що віртуальне майно в комп'ютерних іграх може розглядатися як різновид нематеріальних благ або як особливий вид майнових прав [3]. Деякі дослідники також обґрунтовують можливість його віднесення до категорії безтілесних речей, що дозволяє застосовувати до нього елементи правового режиму речей.

Особливістю віртуального майна є його нематеріальний характер, оскільки воно існує у вигляді цифрового коду. Водночас воно має економічну цінність, що підтверджується практикою обігу внутрішньоігрових предметів на спеціалізованих платформах. Доступ до такого майна здійснюється через

обліковий запис користувача, що підкреслює його залежність від технічної інфраструктури гри.

Разом з тим, специфіка віртуального майна проявляється у тому, що користувач не набуває повного права власності на нього у класичному розумінні. Як правило, правовідносини між гравцем і розробником гри регулюються ліцензійною угодою, яка встановлює обмежений обсяг прав користувача щодо використання відповідних цифрових об’єктів. Це означає, що фактично користувач отримує не право власності, а право користування в межах, визначених умовами договору [4].

У науковій доктрині існує кілька підходів до визначення правової природи віртуального майна. Зокрема, речово-правовий підхід передбачає розгляд таких об’єктів як різновиду речей, на які може поширюватися право власності. Натомість зобов’язально-правовий підхід акцентує увагу на договірному характері відносин, відповідно до якого віртуальне майно є результатом виконання умов ліцензійної угоди між користувачем і розробником гри. Інтелектуально-правовий підхід, у свою чергу, розглядає віртуальні об’єкти як складову частину об’єктів авторського права, оскільки вони створюються розробниками ігор як результат творчої діяльності. Найбільш обґрунтованим у сучасних умовах є комплексний підхід, який поєднує зазначені елементи та визнає змішану правову природу віртуального майна [5].

Практика використання віртуального майна свідчить про його реальну економічну значущість. Зокрема, у популярних онлайн-іграх внутрішньоігрові предмети продаються за значні суми реальних коштів, що підтверджує їх майновий характер. Крім того, у міжнародній практиці вже існують судові спори, пов’язані з незаконним заволодінням ігровими акаунтами або цифровими активами, що свідчить про поступове визнання віртуального майна як об’єкта правового захисту. В Україні також спостерігається зростання кількості подібних спорів, що додатково актуалізує проблему їх належного правового регулювання.

Водночас цивільно-правовий режим віртуального майна характеризується низкою особливостей. Його існування повністю залежить від функціонування відповідної ігрової платформи, що означає відсутність автономності такого об’єкта. Оборотоздатність віртуального майна є обмеженою, оскільки визначається правилами гри та умовами ліцензійної угоди. Крім того, користувач несе ризик втрати такого майна у разі блокування акаунта або припинення функціонування гри. Усе це свідчить про специфічний характер правового режиму віртуальних об’єктів.

Серед основних проблем правового регулювання віртуального майна слід виділити відсутність чіткого законодавчого визначення його правового статусу, складність застосування до нього традиційних конструкцій права власності, а також переважання договірного регулювання над

імперативними нормами законодавства. У зв'язку з цим науковці наголошують на необхідності вдосконалення правового регулювання у цій сфері з урахуванням сучасних тенденцій розвитку цифрової економіки [3].

Таким чином, віртуальне майно в комп'ютерних іграх є специфічним об'єктом цивільних прав, що має нематеріальну природу, економічну цінність та переважно функціонує в межах ігрового середовища, водночас набуваючи значення і поза ним. Його правова природа є комплексною та поєднує елементи зобов'язального, речового та інтелектуального права без повного ототожнення з жодним із них, однак визначальним залишається договірний характер відповідних правовідносин, зумовлений умовами ліцензійних угод між користувачем і розробником гри.

Водночас відсутність чіткого законодавчого регулювання віртуального майна у сфері комп'ютерних ігор зумовлює правову невизначеність та ускладнює ефективний захист прав користувачів. У зв'язку з цим доцільним є вдосконалення цивільного законодавства України шляхом:

- закріплення на законодавчому рівні дефініції віртуального майна саме у сфері комп'ютерних ігор з урахуванням його залежності від ігрового середовища;
- визначення правового режиму ігрових акаунтів як особливого об'єкта цивільних прав, включаючи встановлення меж їх відчужуваності;
- нормативного врегулювання статусу внутрішньоігрових предметів та ігрової валюти як об'єктів цивільного обороту з урахуванням обмежень, встановлених правилами гри;
- запровадження мінімальних гарантій захисту прав користувачів, зокрема у випадках блокування акаунтів, втрати доступу або припинення функціонування гри;
- визначення допустимих меж втручання розробника у реалізацію правомочностей користувача щодо віртуального майна з метою запобігання можливим зловживанням.

Реалізація зазначених пропозицій є необхідною умовою підвищення рівня правової визначеності у сфері обігу віртуального майна в комп'ютерних іграх, а також забезпечення належного захисту прав та законних інтересів учасників відповідних правовідносин і сприятиме розвитку цифрової економіки України.

Список використаних джерел

1. Мілаш В.С. "Об'єкти інтернет-правовідносин в умовах цифровізації." Економічне право. URL: https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economiclaw/article/view/7704

2. Еннан Р. "Правовий режим «віртуальної власності»: поняття, ознаки, сутність і правова природа." URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2019_3_14
3. Булеца С.Б. "Віртуальне майно у метавсесвіті як об'єкт цивільних прав." Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/266821
4. Зубачик Т.Р. "Природа правочинів у комп'ютерних іграх." URL: http://www.konferenciaonline.org.ua/ua/articles/year-5/rozdil-48/pidrozdil-155/pidrozdil2-0// (дата звернення: 01.04.2026 року)
5. Мічурін Є.О. "Особливості віртуальних благ у цивільних правовідносинах." URL: https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/article/view/97

Ключові слова: віртуальне майно, віртуальні активи, комп'ютерні ігри, цифрові об'єкти, об'єкти цивільних прав, нематеріальні блага, право власності, ліцензійна угода, цивільно-правове регулювання, цифрова економіка, правова природа, внутрішньоігрові активи.

Keywords: virtual property, virtual assets, computer games, digital objects, objects of civil rights, intangible goods, property rights, license agreement, civil law regulation, digital economy, legal nature, in-game assets.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кривенко Ю.В.

Татарінцева Дарина Ігорівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНАТОМІЧНІ МАТЕРІАЛИ ЛЮДИНИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

У сучасному цивільному праві дедалі більшої актуальності набуває питання визначення правового режиму органів і тканин людини, особливо у контексті розвитку трансплантології, біомедицини та біотехнологій. Класична цивілістична доктрина виходить із принципу нерозривної єдності людини та її тіла, що виключає можливість розгляду людського тіла як об'єкта цивільних правовідносин. Водночас розвиток медичної практики, зокрема трансплантації, зумовлює виникнення ситуацій, коли органи і тканини відокремлюються від організму та починають функціонувати як самостійні об'єкти. Трансплантологія як одна з найбільш високотехнологічних галузей медицини відкриває нові можливості для лікування, водночас породжуючи складні правові та етичні проблеми.

Правове регулювання у цій сфері залишається фрагментарним і потребує системного переосмислення, оскільки зачіпає фундаментальні права людини: право на життя, здоров'я та гідність. Традиційна доктрина виходить із принципу нерозривної єдності людини та її тіла, що виключає можливість розгляду тіла як об'єкта цивільних прав. Водночас, у випадках

відокремлення органів і тканин від організму виникає складна правова конструкція, яка потребує переосмислення класичних підходів.

Передусім слід зазначити, що людське тіло у своїй цілісності не може виступати об'єктом цивільних правовідносин, оскільки це суперечить принципу поваги до гідності особи та забороні її об'єктивації. У цьому контексті формується концепція «людського тіла поза межами особистості», відповідно до якої відокремлені органи і тканини набувають ознак об'єкта правового регулювання, хоча і не втрачають повністю зв'язок із особистістю. Така подвійна природа зумовлює складність їх правової кваліфікації.

З огляду на це можна обґрунтувати підхід, відповідно до якого органи і тканини людини становлять особливу категорію об'єктів цивільного права, що не можуть бути повною мірою інтегровані ні до системи речових прав, ні до сфери особистих немайнових благ. Їх правовий режим має комплексний і багаторівневий характер, оскільки поєднує в собі взаємопов'язані елементи різної правової природи. Передусім ідеться про особистісний компонент, який виявляється у збереженні зв'язку органів і тканин із особою навіть після їх відокремлення, що зумовлює необхідність отримання добровільної та інформованої згоди, а також безумовну повагу до людської гідності.

І.В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що органи й тканини не прив'язані до суб'єкта й не становлять його сутність, вони вважаються благом, є засобом лікування й порятунку хворого реципієнта, а тому можуть бути віднесені до об'єктів права [3, с. 13–18]. Тобто після відокремлення ці об'єкти набувають певних рис майнового та об'єктного характеру, оскільки можуть бути використані в медичній практиці, зберігатися у спеціалізованих установах, передаватися в порядку донорства або залучатися до наукових досліджень, що свідчить про їх обмежену участь у цивільному обороті. Разом із тим визначальною ознакою їх правового режиму є наявність публічно-правових обмежень, які встановлюються з метою недопущення об'єктивації людського тіла та його комерціалізації, що проявляється у забороні купівлі-продажу органів і тканин, запровадженні державного контролю за процедурою їх вилучення та використання, а також у встановленні спеціальних умов і порядку здійснення трансплантації. Такий комплексний підхід дозволяє забезпечити баланс між потребами медичної науки і практики та необхідністю гарантування фундаментальних прав і свобод людини.

В українському праві правовий режим органів і тканин людини визначається комплексом норм цивільного та медичного законодавства. Ст.49 Конституції України гарантує кожному право на охорону здоров'я, яке забезпечується системною діяльністю держави [1]. Держава несе відповідальність за стан здоров'я населення, що має проявлятися у впровадженні дієвих заходів для забезпечення права кожної людини на охорону здоров'я. Це означає, що всі громадяни України, а також іноземці й особи без громадянства, які законно перебувають на її території, мають

право на захист свого здоров'я. Згідно з частиною другою статті 283 Цивільного кодексу України, реалізація цього права гарантується через системну діяльність державних та інших організацій, передбачену Конституцією України та законодавством [2]. Отже, охорона здоров'я реалізується через функціонування відповідних інституцій та впровадження сучасних методів лікування, зокрема трансплантації.

Органи і тканини визнаються об'єктами цивільних прав у вузькому сенсі, однак їх обіг суттєво обмежений. Законодавство України також ґрунтується на принципах добровільності, безоплатності донорства та пріоритету охорони життя і здоров'я людини. Водночас відсутність чіткої цивільно-правової кваліфікації цих об'єктів створює низку колізій, зокрема щодо їх правового статусу після вилучення, можливості зберігання, використання у наукових цілях та захисту прав донора.

Міжнародне право закріплює принцип недопустимості отримання фінансової вигоди з людського тіла, що відображено у Convention on Human Rights and Biomedicine та актах World Health Organization. Зокрема, у 1987 році Всесвітня медична асамблея ухвалила «Декларацію з трансплантації людських органів», у якій рішуче засуджується комерційне донорство. Надалі, у 1991 році, Всесвітня організація охорони здоров'я розробила Звід основних принципів щодо питань трансплантології, в якому було закріплено, що «тіло людини і його частини не можуть бути об'єктом купівлі-продажу» [5, с. 234–235]. Керівні принципи трансплантації 1991 р. суттєво вплинули на правове регулювання питань трансплантології в світі, зокрема на Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 р. [6].

У США розширено можливості використання трансплантаційних об'єктів, проте комерційне донорство залишається під кримінальною забороною. Відповідно до «Акту про анатомічний дар», громадянин може висловити згоду на посмертне донорство шляхом внесення відповідної позначки у своїх водійських правах чи посвідченні особи, у тексті заповіту, а також у будь-якій формі, висловленій в присутності як мінімум двох повнолітніх свідків, один з яких є незацікавленим свідком [7].

Зокрема, судова практика Сполучених Штатів Америки допускає обмежене визнання прав на біологічні матеріали. Відомою є справа Moore v. Regents of the University of California, у якій суд відмовив у визнанні права власності особи на вилучені клітини, проте фактично визнав можливість їх використання у наукових та комерційних цілях без порушення цивільного права за умови належної інформованої згоди [8]. Це рішення стало підґрунтям для розвитку концепції «контрольованого використання» біологічних матеріалів. У цій державі найбільшого поширення набули договірні механізми саме у сфері посмертного донорства, де застосовується так звана «розширена модель посмертного донорства».

Важливе значення має практика Європейський суд з прав людини у формуванні підходів до правового режиму органів і тканин людини. Зокрема, у справах Elberte v. Latvia [10] та Petrova v. Latvia [9]. Суд наголосив на необхідності чіткого правового регулювання процедур вилучення тканин та обов'язку держави забезпечити повагу до приватного життя навіть після смерті особи. У свою чергу, рішення у справі Pretty v. the United Kingdom закріпило принцип тілесної автономії як складової права на приватне життя, що є фундаментальним для правового регулювання трансплантації [10].

Отже, органи і тканини людини є особливими об'єктами цивільного права, що мають змішану правову природу. Вони не можуть розглядатися як звичайні речі через імператив людської гідності, однак після відокремлення набувають ознак самостійного об'єкта правового регулювання. Подальший розвиток цивільного законодавства має бути спрямований на формування чіткої концепції їх правового статусу з урахуванням балансу між інтересами медицини, науки та захистом прав і гідності людини.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 року. Відомості Верховної Ради України. 2003. №40-44. Ст. 356.
2. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Ліснича О.М. Органи й тканини людини як особливі об'єкти цивільного права. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 1. С. 172–174.
4. Спасибо-Фатєєва І.В. Види об'єктів цивільних прав. Часопис цивілістики. 2015. Вип. 18. С. 13–18.
5. World Health Assembly (1991). Human organ transplantation: WHA 57.18. URL: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA57/A57_R18-en.pdf
6. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 28, ст.232.
7. Anatomical gift act. Code of national conference of commissioners on uniform state laws. July. 2006. № 7. P. 14
8. Nott Rohini. "Moore v. Regents of the University of California (1990)". Embryo Project Encyclopedia. 2020. URL: https://embryo.asu.edu/pages/moore-v-regents-university-california-1990
9. Case of Petrova v. Latvia (Application no. 4605/05). URL : https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-144997%22]}
10. Elberte against Latvia. URL : https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001...
11. CASE OF PRETTY v. THE UNITED KINGDOM (Application no. 2346/02). URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-60448%22]}

Ключові слова: органи людини, тканини, трансплантація, цивільне законодавство, людське тіло, донорство, *sui generis*, Європейський суд з прав людини, здоров'я, медична наука.

Keywords: human organs, tissues, transplantation, civil legislation, human body, donation, sui generis, European Court of Human Rights, health, medical science.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Зубар В.М.

Тімнова Дар'я Вадимівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕДІЙСНІСТЬ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Кредитне зобов'язання є одним із найпоширеніших видів цивільних правовідносин в умовах ринкової економіки. Разом з тим питання недійсності кредитного договору та породжуваного ним зобов'язання залишаються одними з найбільш практично значущих та дискусійних у цивілістиці, адже безпосередньо зачіпають інтереси сторін кредитних відносин, стабільність банківської системи та захист прав споживачів фінансових послуг. Правовою підставою кредитного договору є стаття 1054 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка встановлює, що за кредитним договором банк або інша фінансова установа зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором [1].

Правочин є недійсним, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин), або якщо він визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин) – ч. 1 та 2 ст. 215 ЦК України. Принципова відмінність між цими видами полягає в тому, що нікчемний правочин є недійсним у силу закону і не потребує судового рішення для настання цього наслідку, тоді як оспорюваний стає недійсним лише з моменту набрання чинності рішенням суду [2, с. 149]. Для кредитного договору встановлена спеціальна підстава нікчемності: відповідно до частини другої статті 1055 ЦК України кредитний договір, укладений із недодержанням письмової форми, є нікчемним [1]. Ця норма є імперативною і не допускає жодних виключень, оскільки письмова форма забезпечує чіткість умов кредитування та доказову базу для обох сторін.

Загальними підставами недійсності кредитного договору як оспорюваного правочину є порушення вимог статей 203–215 ЦК України: відсутність необхідного обсягу цивільної дієздатності у особи; невідповідність волевиявлення внутрішній волі (обман, помилка, насильство, тяжка обставина); суперечність договору актам законодавства, моральним засадам суспільства; відсутність необхідного дозволу (ліцензії) у кредитодавця. Смородінова М. В. та Дяченко С. В. встановлюють, що

поширеними підставами визнання кредитних договорів недійсними у господарській практиці є: суперечність змісту договору вимогам ЦК та спеціальним нормам банківського законодавства; укладення договору органом юридичної особи з перевищенням повноважень; відсутність спеціального дозволу кредитодавця (ліцензії НБУ) [2, с. 150].

Спеціальні правові наслідки недійсності кредитного договору врегульовані статтею 1057-1 ЦК України, введеною Законом № 5405-VI від 2 жовтня 2012 року. Ця норма встановлює, що у разі визнання кредитного договору недійсним суд за заявою сторони в обов'язковому порядку застосовує двосторонню реституцію (ч. 1 ст. 216 ЦК України) та визначає грошову суму, що підлягає поверненню кредитодавцю [1]. Якщо виконання зобов'язання позичальника за кредитним договором забезпечено заставою майна, суд за заявою кредитодавця накладає арешт на предмет застави (ч. 2 ст. 1057-1 ЦК). Арешт підлягає зняттю, якщо протягом 30 днів від набрання рішенням законної сили кошти повернуто; у протилежному разі кредитодавець має право звернути стягнення на арештоване майно. Велика Палата Верховного Суду підтвердила обов'язковість застосування цього механізму у Постанові від 04 черв. 2019 р. у справі № 916/3156/17 [3]. Така конструкція покликана захистити інтереси кредитодавця і запобігти зловживанням із боку недобросовісних позичальників. Разом з тим зазначена норма є дискусійною, оскільки можемо спостерігати надмірну орієнтованість на захист кредитора та ставить під сумнів її співвідношення із загальними наслідками недійсності, передбаченими статтею 216 ЦК України. Окрім того, при укладенні кредитних договорів зі споживачами необхідно враховувати вимоги Закону України «Про захист прав споживачів», порушення яких також може бути підставою для оспорювання договору [4].

Ключовим наслідком недійсності кредитного договору є також вплив на пов'язані забезпечувальні зобов'язання. Відповідно до частини другої статті 548 ЦК України недійсність основного зобов'язання спричиняє недійсність правочину щодо його забезпечення [1]. Отже, визнання кредитного договору недійсним тягне за собою нікчемність (недійсність) договорів застави, іпотеки та поруки, укладених для забезпечення виконання кредитного зобов'язання. У такому разі банк зобов'язаний повернути позичальникові предмет застави (іпотеки), що перебував у його володінні, а позичальник – повернути фактично одержані кредитні кошти. При цьому нарахування та стягнення відсотків за користування кредитом здійснюється лише за фактичний строк користування коштами до моменту їх повернення.

Таким чином, недійсність кредитного зобов'язання є складним інститутом, який поєднує загальні положення про недійсність правочинів (статті 215–236 ЦК України) із спеціальними нормами, що враховують особливий характер кредитних відносин (статті 1055, 1057-1, 548 ЦК

України). Основними напрямами вдосконалення правового регулювання залишаються: чітке розмежування кола осіб, уповноважених оспорювати кредитні договори; уточнення порядку стягнення відсотків за фактичне користування коштами після визнання договору недійсним; запровадження ефективних механізмів захисту добросовісних позичальників від несправедливих умов споживчих кредитних договорів з урахуванням стандартів законодавства ЄС.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV (зі змінами) Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

2. Смородінова М. В., Дяченко С. В. Недійсність та нікчемність договорів. Судова практика господарського судочинства. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 5. С. 148–153. URL: https://lsej.org.ua/5_2023/36.pdf.

3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04 черв. 2019 р. у справі № 916/3156/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82261948

4. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 трав. 1991 р. № 1023-XII (зі змінами) Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12.

Ключові слова: кредитний договір, недійсність правочину, нікчемність, оспорюваний правочин, реституція, стаття 1057-1 ЦК України, забезпечення виконання зобов'язання, банківське кредитування, права споживача.

Keywords: credit agreement, invalidity of a legal transaction, void transaction, voidable transaction, restitution, Article 1057-1 of the Civil Code of Ukraine, security for performance of obligation, bank lending, consumer rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кривенко Ю.В.

Ткачук Анастасія Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Захист цивільних прав у договірних зобов'язаннях є однією з центральних проблем сучасного приватного права. В умовах повномасштабного збройного конфлікту, цифровізації цивільного обороту та розпочатої в Україні рекодифікації Цивільного кодексу (далі – ЦК) ця проблема набуває якісно нових вимірів. Масове невиконання зобов'язань із посиланням на форс-мажор, неврегульованість захисту прав у нових видах договорів та неоднозначність судової практики щодо застосування способів

захисту, передбачених ст. 16 ЦК України, свідчать про необхідність комплексного переосмислення доктрини та оновлення законодавства.

Право на захист суб'єктивного цивільного права у договірних зобов'язаннях закріплене в ст. 15, 16 ЦК України [1] та охоплює правомочність особи самостійно або через уповноважені органи протидіяти неправомірному посяганню на її право. Суб'єктивне цивільне право у договірних відносинах включає три складники: право на власні дії (вчинення або утримання), право вимагати відповідної поведінки боржника та право на захист у разі порушення. Особливістю договірного захисту є його залежність від змісту конкретного правочину: сторони можуть договором розширити перелік способів захисту порівняно з тим, що прямо передбачений законом, – за умови, що ці способи не суперечать природі зобов'язання та загальним засадам ЦК.

Ключовою теоретичною проблемою залишається питання про те, чи є право на захист самостійним суб'єктивним цивільним правом або лише елементом змісту існуючого права. Кот О. О. у дослідженні способів захисту прав учасників договірних відносин у контексті проєкту нового ЦК обстоює позицію, що право на захист є структурним елементом суб'єктивного права: воно виникає не самостійно, а у зв'язку з порушенням основного договірного права. Разом із тим проєкт оновленого ЦК передбачає розширення підстав для реалізації права на захист – не лише у разі порушення чи невизнання, але й за наявності реальної загрози порушення права, що наближає українське регулювання до стандартів континентального права [2, с. 432].

Межі здійснення цивільних прав у договірних зобов'язаннях визначаються поєднанням нормативних (законодавчих) і договірних обмежень. Панченко С. В. розрізняє ці два види меж: нормативні встановлюються ЦК та спеціальним законодавством і мають переважно імперативний характер у питаннях захисту, тоді як договірні межі можуть розширювати або звужувати можливості сторін у здійсненні права – але виключно у межах, що не суперечать закону. Цей поділ є принциповим для розуміння способів захисту: сторони можуть передбачити договором додаткові заходи оперативного впливу (наприклад, право на одностороннє розірвання, призупинення зустрічного виконання), однак не можуть позбавити кредитора права на судовий захист, гарантованого ст. 16 ЦК [3, с. 291].

Особливу увагу в сучасній доктрині привертають принципи виконання договірних зобов'язань як умова ефективності права на захист. Гринько Р. В., аналізуючи принципи належного та реального виконання у сфері обігу цифрових об'єктів, доводить, що класичні підходи до цивільно-правової відповідальності часто не забезпечують належного захисту кредитора у нетипових правовідносинах: у разі порушення договору про постачання цифрового контенту пріоритет мають відновлювальні способи захисту

(виконання в натурі, усунення дефектів), а не грошова компенсація [4, с. 203]. Цей підхід ілюструє загальну тенденцію: ефективний захист цивільних прав у договірному зобов'язанні передбачає не лише юрисдикційний захист через суд, а й широке застосування заходів оперативного впливу, що реалізуються кредитором самостійно.

Окремою гострою проблемою є захист договірних прав в умовах воєнного стану. Введення в Україні воєнного стану 24 лютого 2022 р. спричинило масове невиконання договірних зобов'язань із посиланням на форс-мажор. Чорнописька В. З. та Капітан О. І. досліджують специфіку такого впливу, наголошуючи: сам факт воєнного стану не є автоматичною підставою для звільнення від відповідальності – необхідно встановити прямий причинно-наслідковий зв'язок між конкретними бойовими діями та неможливістю виконання конкретного зобов'язання. Судова практика Верховного Суду підтверджує: сертифікат ТПП України є допоміжним, але не достатнім доказом; суд у кожній справі оцінює реальну можливість виконання зобов'язань [5, с. 101]. Це породжує правову невизначеність і вимагає законодавчого врегулювання механізму підтвердження форс-мажору.

Таким чином, проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях концентруються у трьох площинах. Доктринальна: невизначеність правової природи права на захист і меж його здійснення. Законодавча: необхідність оновлення ст. 16 ЦК України шляхом включення нових непоіменованих способів захисту, розширення підстав їх застосування та чіткого регулювання заходів оперативного впливу. Правозастосовча: подолання неоднозначності судової практики щодо форс-мажору, цифрових правовідносин і ефективності способів захисту. Комплексне вирішення цих проблем у рамках рекодифікації ЦК України є стратегічно важливим для забезпечення стабільності цивільного обороту та реального відновлення порушених договірних прав.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV (зі змінами) Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

2. Кот О. О. Захист прав учасників договірних відносин за проєктом ЦК України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354729

3. Панченко С. В. Нормативні та договірні межі здійснення цивільних прав учасників договірних зобов'язань. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Т. 1, № 85. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/315112

4. Гринько Р. В. Принципи належного виконання цивільних договірних зобов'язань та правові наслідки їх порушення в сфері обігу цифрових об'єктів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. Вип. 01, ч. 1. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352598.

5. Чорнописька В. З., Капітан О. І. Вплив воєнного стану на виконання цивільно-правових договорів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Вип. 06, ч. 1. С. 99–103.

Ключові слова: цивільне право, захист цивільних прав, договірне зобов'язання, засоби правового захисту, форс-мажор, воєнний стан, належне виконання, цивільно-правова відповідальність.

Keywords: civil law, protection of civil rights, contractual obligation, remedies, force majeure, martial law, proper performance, civil liability.

Науковий керівник: д. ю. н., професор Сафончик О. І.

Тодощак Володимир Олегович

здобувач 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КЕП ЯК ЗАСІБ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ СТОРІН У ДОГОВОРІ

Кваліфікований електронний підпис (далі – КЕП) є одним із ключових інструментів сучасного цивільного обороту, що забезпечує юридичну значущість електронних правочинів і підтверджує автентичність волевиявлення сторін договірних відносин. У контексті стрімкої цифровізації економіки та переходу значної частини ділового спілкування в електронне середовище КЕП набуває функції, аналогічної власноручному підпису на паперовому документі, але з суттєво вищим рівнем захисту від підробки. Правова природа КЕП визначається його здатністю однозначно ідентифікувати підписанта, зафіксувати момент підписання та засвідчити незмінність змісту документа після його підписання, що в сукупності робить його надійним засобом підтвердження волевиявлення у договорі.

Поняття кваліфікованого електронного підпису закріплено в Законі України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 року, відповідно до якого КЕП є різновидом удосконаленого електронного підпису, що створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного підпису і базується на кваліфікованому сертифікаті відкритого ключа. На відміну від простого або удосконаленого електронного підпису, КЕП має найвищий рівень надійності, оскільки його видача здійснюється акредитованим постачальником електронних довірчих послуг, що гарантує відповідність встановленим технічним і правовим вимогам. Саме цей підвищений рівень захисту обумовлює особливу роль КЕП у підтвердженні волевиявлення сторін договору [1].

Волевиявлення сторін є одним із центральних елементів будь-якого цивільно-правового договору, оскільки відповідно до ст. 638 Цивільного кодексу України договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов. У традиційному паперовому документообігу підтвердженням волевиявлення слугує власноручний підпис, що є персоналізованим і важко відтворюваним атрибутом особи. В електронному середовищі цю функцію виконує КЕП, який забезпечує математично верифіковану прив'язку підписаного документа до конкретної особи, виключаючи можливість заперечення факту підписання без достатніх підстав [2].

Юридична рівнозначність КЕП та власноручного підпису закріплена як на рівні національного законодавства, так і в положеннях права Європейського Союзу, зокрема у Регламенті eIDAS (Regulation EU № 910/2014), норми якого Україна імплементувала у процесі наближення до європейських стандартів. Відповідно до чинного законодавства України електронний документ, підписаний КЕП, має таку саму юридичну силу, як документ на паперовому носії з власноручним підписом, якщо інше не передбачено законом або домовленістю сторін. Ця норма є фундаментальною для розуміння місця КЕП у договірних відносинах і підкреслює його значення як повноцінного правового інструменту [3].

Технічна основа КЕП ґрунтується на асиметричній криптографії з використанням пари ключів – закритого та відкритого. Закритий ключ зберігається виключно у підписанта і використовується для створення підпису, тоді як відкритий ключ є загальнодоступним і слугує для перевірки автентичності підпису. Кваліфікований сертифікат відкритого ключа, виданий акредитованим центром сертифікації, підтверджує належність відкритого ключа конкретній фізичній або юридичній особі, що забезпечує надійну ідентифікацію підписанта і виключає можливість підміни особи у договірних відносинах.

Застосування КЕП у договірній практиці охоплює широкий спектр правовідносин: від укладення цивільно-правових договорів між фізичними особами до підписання господарських контрактів між суб'єктами підприємницької діяльності та державними органами. Особливого значення КЕП набуває при укладенні договорів у сфері публічних закупівель через систему ProZorro, при оформленні трудових відносин в умовах дистанційної роботи, а також при здійсненні нотаріальних дій в електронній формі. Такий широкий спектр застосування свідчить про те, що КЕП став невід'ємним елементом сучасної договірної культури [4, с. 180].

Водночас практика застосування КЕП як засобу підтвердження волевиявлення виявила низку проблемних аспектів. Одним із них є питання верифікації дійсності КЕП на момент підписання договору, оскільки сертифікат відкритого ключа має обмежений строк дії і може бути

відкликаний до його спливу у разі компрометації закритого ключа або втрати носія. Якщо перевірка дійсності підпису здійснюється після закінчення строку сертифіката, виникають труднощі з підтвердженням того, що підпис був дійсним саме в момент підписання, що може породжувати спори щодо юридичної сили договору.

Окремою проблемою є забезпечення вільного волевиявлення при підписанні договору за допомогою КЕП. На відміну від особистого підписання паперового документа, яке передбачає фізичну присутність особи та певний час для ознайомлення з текстом, електронне підписання може відбуватися в автоматизованому режимі, коли особа не усвідомлює повною мірою змісту документа, що підписує. Це актуалізує питання захисту від введення в оману, примусу або помилки при укладенні електронних договорів, адже відсутність фізичного контакту сторін ускладнює встановлення реального стану волевиявлення підписанта [5].

Важливим аспектом механізму підтвердження волевиявлення за допомогою КЕП є доказова сила електронного документа в судовому процесі. Відповідно до процесуального законодавства України електронні докази є самостійним видом доказів, і суд зобов'язаний оцінювати їх у сукупності з іншими доказами. Проте на практиці суди нерідко стикаються з труднощами при оцінці достовірності КЕП, зокрема при вирішенні питань щодо цілісності підписаного документа, дійсності сертифіката та відповідності технічних параметрів підпису встановленим вимогам, що зумовлює необхідність залучення спеціалістів у сфері інформаційних технологій.

Значну роль у забезпеченні надійності КЕП як засобу підтвердження волевиявлення відіграють акредитовані постачальники електронних довірчих послуг, що функціонують під наглядом Міністерства цифрової трансформації України. Від якості процедур ідентифікації особи при видачі кваліфікованого сертифіката, надійності технічної інфраструктури та своєчасності оновлення списків відкликаних сертифікатів залежить ефективність усього механізму підтвердження волевиявлення. Неналежне виконання постачальником своїх функцій може призвести до ситуацій, коли КЕП формально відповідає встановленим вимогам, однак не відображає реального волевиявлення особи, від імені якої він застосований [6].

Для підвищення ефективності КЕП як засобу підтвердження волевиявлення сторін у договорі необхідно вжити комплексу заходів правового та організаційного характеру. По-перше, доцільно законодавчо врегулювати питання довгострокової валідації електронних підписів, запровадивши стандарт збереження доказів дійсності КЕП на момент підписання. По-друге, слід удосконалити механізми захисту слабкої сторони договору при електронному підписанні, зокрема встановити вимоги щодо обов'язкового ознайомлення з текстом договору перед застосуванням

підпису. По-третє, необхідно підвищити рівень правової обізнаності учасників цивільного обороту щодо правових наслідків застосування КЕП [6, с. 89].

Таким чином, кваліфікований електронний підпис є повноцінним правовим інструментом підтвердження волевиявлення сторін у договірних відносинах, що забезпечує ідентифікацію підписанта, цілісність документа та юридичну рівнозначність власноручному підпису. Його ефективність як засобу підтвердження волевиявлення визначається не лише технічною надійністю криптографічних алгоритмів, а й якістю правового регулювання, належним функціонуванням інфраструктури довірчих послуг та готовністю судової системи до повноцінної роботи з електронними доказами. Подальший розвиток законодавства у цій сфері має бути спрямований на усунення існуючих прогалин і забезпечення балансу між зручністю електронного документообігу та надійним захистом прав сторін договору.

Список використаних джерел

1. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України.*
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

3. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23.07.2014 про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС // Офіційний вісник Європейського Союзу. 2014. L 257/73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#Text

4. Шумак І. О., Царик О. В. Електронна ідентифікація особи в умовах воєнного стану з використанням удосконалених цифрових технологій (КЕП, Smart-ID, Mobile ID). *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 12. URL: https://lsej.org.ua/12_2022/38.pdf

5. Гордусь І. Електронний договір в Україні: чи має юридичну силу. *LigaZakon.* 11.12.2025.
URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/239899_elektronniy-dogovr-v-ukran-chi-ma-yuridichnu-silu

6. Кваліфіковані надавачі електронних довірчих послуг : офіційний реєстр / Центральний засвідчувальний орган Міністерства цифрової трансформації України. URL: https://czo.gov.ua/ca-registry

Ключові слова: кваліфікований електронний підпис, волевиявлення сторін, електронний договір, цивільно-правовий правочин, асиметрична криптографія, кваліфікований сертифікат, електронні довірчі послуги, юридична рівнозначність, доказова сила, цифровізація цивільного обороту.

Keywords: qualified electronic signature, expression of will of the parties, electronic contract, civil law transaction, asymmetric cryptography, qualified certificate, electronic trust services, legal equivalence, evidentiary value, digitalization of civil turnover.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Павлова В.Г.

Хлібопашенко Єлизавета Миколаївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ КОМПЕНСАЦІЇ МАЙНОВОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ, У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила безпрецедентні руйнування приватної та державної власності. Станом на 2026 рік питання не просто фіксації збитків, а реального отримання компенсацій є ключовим викликом для цивільного права. Традиційні механізми відшкодування шкоди, передбачені ЦК України, виявилися недостатніми в умовах масових руйнувань, що зумовило пошук нових правових інструментів як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Основним правовим фундаментом для відшкодування майнової шкоди всередині країни став Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна...» [1]. У межах цього закону держава запровадила інноваційний механізм «єВідновлення», що базується на цифровому алгоритмі подання заяв через портал «Дія». Ключовими інструментами відновлення прав громадян стали пряма грошова допомога на проведення дрібного ремонту та надання житлових сертифікатів для придбання нової нерухомості замість знищеної. Крім того, нормативна база була посилена спеціальним порядком проведення невідкладних робіт, затвердженим Урядом [2], що дозволило органам місцевого самоврядування та власникам оперативно реагувати на критичні пошкодження будівель, запобігаючи їх повному руйнуванню.

Водночас практична реалізація цього механізму висвітлила низку суттєвих проблем, головною з яких залишається вибірковість суб’єктного складу. Чинний закон фокусується виключно на фізичних особах – власниках житла, тоді як юридичні особи фактично залишені поза межами спрощеної процедури компенсації. Суб'єкти господарювання змушені діяти в межах загальних норм цивільного права, що створює складні правові колізії. Зокрема, у випадках руйнування виробничих активів підприємства втрачають можливість виконувати свої договірні зобов'язання. Це змушує судову систему в кожному окремому випадку оцінювати такі обставини як форс-мажор або шукати підстави для перегляду та розірвання договірних

відносин через істотну зміну обставин. Подібна судова практика, зафіксована у справах щодо неможливості виконання функцій у зонах активних бойових дій [3], підкреслює необхідність створення окремого компенсаційного механізму для бізнесу, щоб уникнути тривалих правових спорів та забезпечити економічне відновлення країни.

Критично важливим етапом у розвитку цивільно-правових механізмів став перегляд доктрини «судового імунітету». У справі № 308/9708/19 [4] Верховний Суд постановив, що Російська Федерація, грубо порушивши суверенітет України, втрачає право на судовий імунітет. Це відкрило шлях для тисяч позовів громадян до РФ у національних судах. Хоча рішення українських судів легко отримати, їх виконання за кордоном (де знаходяться заморожені активи РФ) стикається з опором іноземних юрисдикцій, які продовжують дотримуватися концепції абсолютного імунітету державних активів.

Оскільки коштів національного бюджету недостатньо для повного покриття збитків, увага зміщується на Міжнародний реєстр збитків [5], створений під егідою Ради Європи. Реєстр є першим компонентом майбутнього міжнародного механізму, який включатиме Компенсаційну комісію та Фонд.

Цей механізм передбачає відхід від класичного позовного провадження на користь адміністративного розгляду заявок, що значно пришвидшує процес для потерпілих.

Після припинення активної фази бойових дій першочерговим викликом для правової системи стане не просто декларування права на компенсацію, а масштабна оцінка збитків та верифікація доказової бази.

Значна частина об’єктів нерухомості на деокупованих та тимчасово окупованих територіях знищена вщент, що робить проведення традиційної натурної експертизи фізично неможливим або небезпечним. Для подолання цього бар'єру необхідне легітимне впровадження дистанційного зондування землі (ДЗЗ). Супутникові знімки високої роздільної здатності, зроблені у форматі «до» та «після» руйнування, мають отримати статус повноцінного доказу в цивільному процесі на рівні з висновком експерта.

Для того, щоб рішення українських судів та адміністративних комісій не залишалися суто внутрішніми документами, необхідна повна імплементація Міжнародних стандартів оцінки (МСО). Наразі існує певний розрив між національними методиками та вимогами міжнародних фондів. Приведення українських стандартів у відповідність до МСО є критичною умовою для того, щоб Міжнародний компенсаційний фонд та іноземні банки визнавали українські звіти про оцінку збитків як належну підставу для виплат із заморожених активів РФ. Це створить єдине «правове поле» між національним правосуддям та міжнародними фінансовими інституціями.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій...» від 23.02.2023 № 2923-IX.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 473 «Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд».
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-%D0%BF
3. Рішення Малиновського районного суду м. Одеси від 21 вересня 2022 року у справі № 521/9115/22
URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106498163
4. Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19. Єдиний державний реєстр судових рішень.
URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104085451
5. Статут Міжнародного реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine). Офіційний сайт RD4U.
URL: https://rd4u.ua/

Ключові слова: відшкодування шкоди, збройна агресія, судовий імунітет, майнова шкода, репарації, післявоєнне відновлення

Keywords: damage, armed aggression, sovereign immunity, property damage, reparations, post-war reconstruction

Науковий керівник: д.ю.н., професор Сафончик О.І.

Ховращук Роман Володимирович
здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ТА АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

У сучасному українському суспільстві, розлучення є досить поширеним явищем і питання захисту майнових інтересів кожного з подружжя набуває особливої актуальності. Багато пар стикаються з тривалими судовими спорами щодо поділу нерухомості чи інших активів, що призводить до та значних витрат як емоційних так і фінансових. Саме тому шлюбний договір виступає цивілізованим превентивним інструментом, що дозволяє

заздалегідь домовитися про правила розпорядження майном і уникнути конфліктів у майбутньому.

Правова природа шлюбного договору закріплена в статтях 92–94 Сімейного кодексу України [1]. Це угода осіб, які планують укласти шлюб, або вже одружених подружжя, яка регулює виключно майнові відносини між ними. Договір не може регулювати особисті немайнові питання наприклад, розподіл домашніх обов'язків чи виховання дітей, зменшувати обсяг прав дитини або ставити одного з подружжя у надзвичайно невигідне матеріальне становище. Крім того, забороняється передавати за договором у виключну власність нерухоме майно чи інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації. Шлюбний договір укладається лише в письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням, а на нього субсидіарно поширюються загальні норми Цивільного кодексу України про свободу договору [2].

Головною перевагою шлюбного договору є можливість відійти від законного режиму спільної сумісної власності, коли все набуте за час шлюбу автоматично вважається спільним. Це гарантує що кожен з подружжя в разі чого залишиться зі своїм майном яке він набув до шлюбу. Це особливо корисно наприклад для підприємців,без договору частка в компанії, створеній під час шлюбу, часто ділиться навпіл, що загрожує стабільності бізнесу. Договір дозволяє чітко визначити порядок поділу майна при розірванні шлюбу, розмір компенсації та правовий режим майна, набутого до шлюбу чи в майбутньому. Він захищає інтереси обох [3].

Ефективність шлюбного договору полягає у запобіганні затяжним конфліктам. Якісний договір робить поділ майна передбачуваним це зменшує емоційне навантаження і знижує ймовірність судових спорів. Однак на практиці ефективність обмежена низькою правовою культурою, стереотипами такими як "укладаєш договір – не довіряєш" та ризиками оскарження [4].

Як приклад до теми я наведу рішення судів щодо розподілу.Так, у постанові від 5 березня 2025 року у справі № 362/1998/23 Верховний Суд наголосив, що навіть за відсутності окремої вимоги про тлумачення суд зобов'язаний витлумачити договір таким чином, щоб надати йому дію [5]. У постанові від 19 березня 2025 року у справі № 686/30682/23 розвинуто принцип свободи договору в шлюбних відносинах: сторони можуть повністю виключити виникнення спільної сумісної власності, якщо умови не суперечать закону [6]. Постанова від 6 вересня 2023 року у справі № 760/18875/20 розкриває правову природу шлюбного договору як засобу захисту майнових прав подружжя [4].

В той же час суди активно захищають слабшу сторону. Однією з головних підстав визнання договору або його частини недійсним є "надзвичайно невигідне матеріальне становище" одного з подружжя це

оціночна категорія, яку потрібно доводити доказами [7]. Інша поширена підстава це фраудаторність, тобто укладення договору на шкоду кредиторам. Якщо шлюбний договір спрямований на уникнення стягнення боргів, суд може визнати його недійсним на вимогу кредиторів [8].

Цікавою темою є включення до шлюбного договору цифрових активів таких як: криптовалюти, NFT, токенів. Судова практика щодо поділу криптовалюти ще не сформований так як це відносно новий напрямок, але вже є рішення, де суди визнають її майном і застосовують презумпцію спільності, якщо активи набуті в шлюбі. Шлюбний договір дозволяє заздалегідь визначити, що такі активи є особистою власністю одного з подружжя або встановити спеціальний порядок їх оцінки та поділу. Це актуально для IT-спеціалістів та інвесторів, адже без договору доказування походження коштів на крипто-гаманцях може бути складним завданням.

Ще одним аспектом є захист бізнес-активів. Договір може передбачити, що корпоративні права та доходи від бізнесу не входять до спільного майна, що допомагає зберегти компанію при розлученні. Але нотаріуси та суди уважно перевіряють, чи не порушує така умова баланс інтересів сторін.

Якщо підводити підсумки, шлюбний договір є досить сильним інструментом захисту майнових прав подружжя, він дозволяє уникнути багатьох типових конфліктів і зробити сімейні стосунки більш передбачуваними. Його ефективність залежить від його складання та обов'язкового роз'яснення наслідків нотаріусом та дотримання меж, встановлених законодавством. Судова практика останніх років свідчить про стабільність підходів Верховного Суду: підтримку свободи договору, застосування принципу "favor contractus" що значить тлумачення договору на користь його дійсності, чинності та виконуваності, а також втручання лише за наявності доведених суттєвих порушень [4; 5; 6].

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text
3. Практика Верховного Суду у справах, пов'язаних зі шлюбним договором (презентація Верховного Суду, 2025).
4. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 06.09.2023 у справі № 760/18875/20. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_06_09_2023_roku_u_spravi_760_18875_20_1/
5. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 05.03.2025 у справі № 362/1998/23.
6. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 19.03.2025 у справі № 686/30682/23.

7. Менджул М.В. Підстави визнання шлюбних договорів недійсними: правові позиції Верховного Суду та ризики в умовах воєнного стану // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022.
8. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 06.09.2023 у справі № 755/3563/21 (фраудаторність).

Ключові слова: шлюбний договір, майнові права подружжя, спільна сумісна власність, принцип favor contractus, свобода договору, судова практика Верховного Суду, поділ майна, фраудаторність, цифрові активи.

Keywords: marriage contract, property rights of spouses, joint property, favor contractus principle, freedom of contract, Supreme Court case law, division of property, fraudatoriness, digital assets.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. Сафончик О.І.

Чепой Марианна Іванівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНФЛЯЦІЙНІ ВТРАТИ ЯК ПРИХОВАНИЙ МЕХАНІЗМ ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Стабільність грошового обігу є фундаментальною передумовою належного функціонування цивільного обороту, оскільки значна частина зобов'язальних правовідносин у сучасному приватному праві має саме грошовий характер. Виконання грошових зобов'язань забезпечує еквівалентність майнового обміну між сторонами, гарантує передбачуваність договірних відносин та сприяє стабільності цивільного обороту загалом. Водночас економічна реальність, зокрема інфляційні процеси, істотно впливає на купівельну спроможність національної валюти, що призводить до деформації реальної вартості грошових сум у часі.

В умовах інфляції принцип грошового номіналізму, відповідно до якого боржник зобов'язаний повернути кредитору ту ж саму номінальну суму грошових коштів, вступає у суперечність із принципом справедливості та рівноваги майнових інтересів сторін. Фактичне отримання кредитором тієї ж самої номінальної суми у разі прострочення виконання зобов'язання не забезпечує відновлення його майнового становища через об'єктивне знецінення грошей.

У зв'язку з цим виникає необхідність застосування положень статті 625 Цивільного кодексу України як правового механізму корекції вартості грошового зобов'язання в умовах інфляційної нестабільності. Прострочення виконання грошового зобов'язання означає порушення не лише строку передачі грошових коштів, а й обов'язку збереження їх економічної цінності як універсального засобу платежу. У такому випадку кредитор зазнає фактичних майнових втрат унаслідок зменшення купівельної спроможності

грошової одиниці у період між моментом виникнення обов'язку та моментом його реального виконання. Саме тому законодавство передбачає спеціальні способи захисту майнових інтересів кредитора, які спрямовані на компенсацію негативних наслідків інфляційних процесів.

У правозастосовній практиці сформовано підхід, відповідно до якого інфляційні втрати та три відсотки річних не є заходами цивільно-правової відповідальності у класичному розумінні, а виступають способом захисту майнового права кредитора. Інфляційні втрати за прострочене виконання грошового зобов'язання слід розглядати як засіб відшкодування збитків, а не як санкцію, виходячи з основної мети господарсько-правової відповідальності – компенсаційної [3, с. 150]. Зокрема, Верховний Суд України у своїх рішеннях неодноразово зазначав, що нарахування інфляційних втрат має компенсаторний характер і спрямоване на відновлення реальної вартості грошового зобов'язання у разі його несвоєчасного виконання. Подальший розвиток цієї правової позиції знайшов своє відображення, зокрема, у постанові Великої Палати Верховного Суду 03 березня 2021 року у справі № 910/19113/18, де було прямо зазначено, що інфляційні втрати та три відсотки річних підлягають стягненню незалежно від вини боржника [2]. Такий підхід свідчить про те, що відповідні нарахування не мають каральної природи, а спрямовані на компенсацію знецінення грошових коштів унаслідок інфляційних процесів.

У цьому контексті інфляційні втрати можуть розглядатися не лише як засіб відновлення порушеного майнового становища кредитора, але і як особливий механізм перерозподілу фінансових ризиків між сторонами грошового зобов'язання. До моменту прострочення виконання ризик знецінення грошових коштів об'єктивно несе кредитор як їх майбутній отримувач, оскільки саме він фактично втрачає можливість користуватися відповідними коштами у визначений строк. Проте у разі порушення строків виконання відповідний ризик законодавчо покладається на боржника. Таким чином, із моменту прострочення виконання грошового зобов'язання відбувається своєрідне «перемикання» інфляційного ризику з кредитора на боржника, яке має автоматичний характер і не залежить від вини боржника або об'єктивних причин невиконання зобов'язання. У цьому аспекті інфляційні втрати можуть розглядатися як форма економічного захисту кредитора від негативних макроекономічних факторів у період прострочення виконання зобов'язання.

Разом з тим автоматизм застосування інфляційних нарахувань створює потенційні передумови для недобросовісної поведінки з боку кредитора. Оскільки період їх нарахування обмежується лише строком позовної давності (загальний строк – 3 роки відповідно до ст. 257 ЦКУ), кредитор може свідомо зволікати із зверненням до суду, використовуючи невиконане грошове зобов'язання як інструмент накопичення додаткових

майнових вигод [1]. У такому випадку інфляційні втрати можуть втрачати свою компенсаційну функцію і перетворюватися на засіб економічного тиску на боржника, що ставить під сумнів забезпечення справедливого балансу інтересів сторін зобов'язання.

Хоча механізм ст. 625 ЦК України має імперативний характер, його застосування не повинно бути абсолютним. Крізь призму ст. 13 ЦК України, реалізація кредитором права на компенсацію інфляційних втрат має обмежуватися принципом добросовісності. У випадках, коли кредитор свідомо використовує стан інфляції для штучного збільшення капіталізації боргу шляхом тривалого неподання позову, суд має право застосувати положення ч. 3 та ч. 6 ст. 13 ЦК, визнаючи такі дії зловживанням правом та коригуючи суму нарахувань для відновлення балансу інтересів сторін [1]. Основними напрямами щодо регулювання права суду зменшувати неустойку можна звести до двох основних підходів: 1) надавати сторонам беззастережне право самостійно визначати розмір відповідальності; 2) залишати за судом право зменшення розміру неустойки, якщо він значно перевищує розмір збитків [4, с. 389].

Отже, стягнення інфляційних втрат є необхідним елементом захисту майнових інтересів кредитора в умовах інфляційної нестабільності, однак ефективність цього механізму повинна оцінюватися з урахуванням поведінки сторін зобов'язання та загальних принципів цивільного права. Лише за умови дотримання принципів добросовісності та розумності перерозподіл фінансових ризиків між боржником і кредитором може вважатися справедливим і таким, що відповідає завданням цивільно-правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 березня 2021 року у справі № 910/19113/18 (провадження № 12-42гс20) // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95344765

3. Згама А. О. Законні проценти та інфляційні втрати у сфері господарювання: практика застосування ст. 625 ЦК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 148–151. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/38.

4. Черкашин С.В. Неустойка як спеціальна форма (міра) цивільно-правової відповідальності. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку:* матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 98-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 28

лют. 2020 р.). Харків : Право, 2020. 480 с. *С. 387-389. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/Sb_Maslov_2020.pdf#page=387*

Ключові слова: інфляційні втрати, перерозподіл ризиків, порушення грошового зобов'язання, прострочення виконання, компенсація збитків, грошове зобов'язання, судова практика.

Keywords: inflationary losses, redistribution of risks, breach of a monetary obligation, delay in performance, compensation for damages, monetary obligation, judicial practice.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мінченко Д.А.

Шабуліна Анастасія Костянтинівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОМПЕНСАЦІЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ МАЙНУ ГРОМАДЯН ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Право приватної власності в Україні належить до конституційно захищених благ. Проте в умовах збройної агресії питання його охорони вже давно вийшло за межі звичайної деліктної моделі, оскільки йдеться не про поодинокі випадки пошкодження речі, а про масове знищення квартир, приватних будинків, об'єктів незавершеного будівництва, спільного майна багатоквартирних будинків та іншого майна цивільного населення. У такій ситуації компенсація шкоди має значення не лише як майновий наслідок порушення права, а і як спосіб відновлення мінімальних умов безпечного життя, користування житлом та реалізації інших пов'язаних прав власника [1; 10, с. 2–3].

Загальні засади відшкодування майнової шкоди визначаються Цивільним кодексом України. Стаття 22 закріплює право особи на відшкодування збитків, а стаття 1166 встановлює правило про відшкодування майнової шкоди у повному обсязі особою, яка її завдала. Водночас стаття 1192 передбачає можливість відшкодування шкоди в натурі або у формі повного відшкодування збитків за вибором потерпілого [2]. Але застосування цього класичного підходу до наслідків збройної агресії має очевидні межі. Потерпілий громадянин здебільшого не може індивідуалізувати конкретного заподіювача, а виконання судового рішення проти держави-агресора пов'язане з питаннями юрисдикційного імунітету, міжнародно-правових процедур та реального стягнення.

Саме тому в українському законодавстві було сформовано спеціальний компенсаційний механізм. Закон України від 23 лютого 2023 року № 2923-IX визначив правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна та запровадив Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій. Отримувачами компенсації за цим

Законом є фізичні особи – громадяни України, які є власниками відповідних об’єктів або мають передбачений законом зв’язок із незавершеним чи профінансованим будівництвом. Закон також окреслює перелік майна, щодо якого застосовується компенсація, тобто йдеться не про будь-які майнові втрати громадянина, а про чітко визначені категорії нерухомого майна [3].

Подальша деталізація цього механізму здійснена на рівні підзаконних актів. Постанова Кабінету Міністрів України № 381 від 21 квітня 2023 року врегулювала порядок надання компенсації для відновлення пошкоджених об’єктів нерухомого майна з використанням електронної публічної послуги «єВідновлення» [4]. Постанова Кабінету Міністрів України № 600 від 30 травня 2023 року визначила порядок надання компенсації за знищені об’єкти нерухомого майна [5], а постанова № 624 від 13 червня 2023 року встановила порядок функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій [6]. Завдяки цьому право на компенсацію набуло не лише декларативного, а й процедурного змісту: з’явилися заява, комісія, цифровий облік, спеціальні рахунки, житлові сертифікати та інші інструменти реалізації права.

Разом із тим чинна модель не охоплює всього масиву шкоди, якої зазнали громадяни. Закон № 2923-IX стосується окремих категорій нерухомого майна, переважно житлового призначення та пов’язаних із ним об’єктів. Отже, поза межами цього спеціального механізму залишаються численні втрати, пов’язані з рухомим майном, транспортними засобами, побутовою технікою, домашнім майном, а також іншими об’єктами, які мають істотну цінність для громадянина, але не входять до передбаченого законом переліку. У цьому і полягає одна з головних проблем сучасного регулювання: наявний механізм є важливим, але він не є універсальним інструментом компенсації всієї шкоди, завданої майну громадян.

Не менш важливою є й темпоральна неузгодженість правового регулювання. Порядок визначення шкоди та збитків, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 326, встановлює процедуру визначення шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, починаючи з 19 лютого 2014 року [7]. Натомість Закон № 2923-IX прямо поширює спеціальний компенсаційний механізм на шкоду, завдану з дня набрання чинності Указом Президента України № 64/2022, тобто з 24 лютого 2022 року [3]. Через це особи, чиє майно було пошкоджене або знищене у період з 2014 року до початку повномасштабного вторгнення, фактично опиняються в менш визначеному правовому становищі, а питання їх компенсації не має такого ж чіткого процедурного вирішення.

Проблемним залишається і співвідношення понять «компенсація» та «відшкодування». Держава Україна, виплачуючи кошти або надаючи житловий сертифікат, не стає заподіювачем шкоди, а лише бере на себе публічний обов’язок забезпечити особі мінімально необхідний механізм

поновлення майнової сфери. Саме тому виплати, передбачені чинним законодавством, не завжди тотожні повному цивільно-правовому відшкодуванню збитків. Закон передбачає, що джерелами фінансування компенсації можуть бути кошти бюджетів, міжнародна допомога, а також репарації або інші стягнення з Російської Федерації [3]. Така конструкція свідчить, що національна компенсація має проміжний і практичний характер: вона спрямована на оперативну підтримку потерпілого, але не усуває остаточно питання повної майнової відповідальності держави-агресора [10, с. 3].

Перспективним напрямом є поєднання національного компенсаційного механізму з міжнародними інструментами. Резолюцією Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res(2023)3 було створено Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України [8]. На національному рівні порядок подання заяв до цього Реєстру визначено постановою Кабінету Міністрів України № 1325 від 22 листопада 2024 року [9]. Значення цього механізму полягає в тому, що він дає можливість фіксувати вимоги про відшкодування збитків, втрат чи шкоди в міжнародному форматі, тобто виводить проблему компенсації за межі лише внутрішнього бюджетного ресурсу. Для громадянина це особливо важливо тоді, коли національна компенсація не покриває всього обсягу майнових втрат.

Отже, компенсація шкоди, завданої майну громадян внаслідок збройної агресії, вже перестала бути суто теоретичним питанням і перетворилася на окремий напрям сучасної правової політики. Україна створила базовий механізм для компенсації за пошкоджене і знищене нерухоме майно, однак цей механізм ще не забезпечує повного охоплення всіх видів майнових втрат і не усуває всіх доказових, часових та міжнародно-правових труднощів. Подальше вдосконалення законодавства має бути спрямоване не тільки на збільшення кількості виплат, а передусім на досягнення більшої юридичної визначеності, справедливого охоплення різних категорій потерпілих і належного зв’язку між національною компенсацією та майбутнім стягненням шкоди з держави-агресора.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15

3. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти

України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2923-20

4. Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «єВідновлення» : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.04.2023 № 381 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/381-2023-%D0%BF

5. Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2023 № 600 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/600-2023-%D0%BF

6. Деякі питання забезпечення функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 13.06.2023 № 624 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/624-2023-%D0%BF

7. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 20.03.2022 № 326 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/326-2022-%D0%BF

8. Резолюція CM/Res(2023)3. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України : Резолюція; Комітет Міністрів Ради Європи від 12.05.2023 № CM/Res(2023)3 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/961_001-23

9. Про внесення змін до Порядку подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.11.2024 № 1325 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1325-2024-%D0%BF

10. Писарєва Е. А. Захист прав постраждалих осіб через пошкодження і знищення їх житла під час збройного конфлікту на території України. Академічні візії. 2024. Вип. 38. С. 1–9. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/1695/1575

Ключові слова: компенсація шкоди, майно громадян, збройна агресія, право власності, пошкоджене майно, знищене майно, Відновлення, Реєстр збитків.

Keywords: compensation for damage, citizens' property, armed aggression, property right, damaged property, destroyed property, eVidnovlennia, Register of Damage.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Шамота О.В.

Шавуль Дарина Сергіївна

здобувачка 1-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЦИФРОВИХ РЕЧЕЙ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Поняття речі є одним із фундаментальних у цивільному праві, оскільки речі виступають найпоширенішим об'єктом цивільних прав, а правовий режим речей визначає порядок набуття, здійснення і захисту права власності та інших речових прав.

Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об’єктів цивільних прав» від 10.08.2023 [1] доповнив Цивільний кодекс України статтею (ст. 179^1), що закріплює визначення цифрової речі.

Відповідно до ч.1. ст. 179^1 ЦК України «Цифровою річчю є благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність.Цифровою річчю є віртуальні активи, цифровий контент та інші блага, щодо яких застосовуються положення частини першої цієї статті» [6].

Грабар Н. М. у дослідженні об'єктів цивільних прав в оновленому законодавстві в контексті рекодифікації аналізує проблеми системи об'єктів цивільних прав та їхніх ознак. Науковець вказує, що традиційна доктрина розглядала ознаки речей через призму: матеріальності (фізичне існування у матеріальному світі), оборотоздатності (здатності брати участь у цивільному обороті) та корисності (здатності задовольняти потреби суб'єктів). Рекодифікація цивільного законодавства відкриває можливість переосмислити різні проблеми правового регулювання, зокрема ті, що пов'язані з визначенням поняття та класифікацією об'єктів цивільних прав, оскільки традиційні підходи не відповідають потребам сучасного цивільного обороту [3, с. 203].

Ключовою проблематичною ознакою традиційного поняття речі є її матеріальність. Відповідно до ст. 179 ЦК України, річ – предмет матеріального світу, тобто такий, що існує у фізичній формі, займає певний простір, може бути сприйнятий органами чуття [6]. Однак цифровізація змусила законодавця переглянути цей підхід, згідно з якою «цифровою річчю є благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність».

До цифрових речей застосовуються положення Цивільного кодексу України про речі, якщо інше не передбачено законом або не випливає з їх сутності. Зозуляк О. І. та Максимів Л. М. критично оцінюють таке рішення законодавця: цифрова річ є нематеріальним благом, а традиційна доктрина Цивільного кодексу України базується на тому, що об'єктами права власності можуть бути лише матеріальні речі, тому поширення режиму речей на нематеріальні цифрові об'єкти породжує суттєве доктринальне протиріччя та проблеми правозастосування [2, с. 42].

Мічурін Є. О. у дослідженні цифрової речі та інших цифрових благ як об'єктів цивільних прав доводить, що природа цифрової речі є подвійною: технічна основа – програмний код, що формує можливість функціонування блага; споживча основа – майновий або особистий немайновий результат, що задовольняє потреби суб'єкта (відеогра, NFT, криптовалюта, цифровий контент). Пануванням над цифровою річчю він вважає наявність доступу до неї через автентифікацію та авторизацію, що принципово відрізняє її від права власності на матеріальну річ у традиційному розумінні. Науковець переконливо аргументує, що цифрові речі неможливо повноцінно регулювати нормами речового права, розробленими для матеріальних об'єктів, і ця специфіка вимагає подальшого спеціального законодавчого врегулювання [5, с. 324].

Калаур І. та Зайцева-Калаур І. у дослідженні законодавчої моделі правового режиму цифрової речі виявляють структурні недоліки чинного регулювання. По-перше, визначення «майнової цінності» як єдиної кваліфікуючої ознаки цифрової речі є недостатньо визначеним: на відміну від матеріальної речі, де ознака корисності слідує з самого характеру об'єкта, цифрове благо потребує доведення його ринкової цінності в кожному конкретному випадку. По-друге, поширення на цифрову річ правового режиму матеріальної речі без урахування особливостей цифрового середовища призводить до проблем при кваліфікації: чи може цифрова річ бути знищена, вилучена, передана у натуральній формі. Автори пропонують переглянути місце цифрової речі в системі об'єктів цивільних прав і розробити для неї окремий нормативний блок з урахуванням її особливостей як нематеріального блага [4, с. 9].

Таким чином, визначення поняття речей у цивільному праві України перебуває на межі доктринальної трансформації. Традиційна ознака матеріальності, що становила серцевину поняття речі, була переосмислена із введенням цифрових речей до системи об'єктів цивільних прав. Проте чинне правове регулювання є суперечливим: механічне поширення правового режиму матеріальних речей на нематеріальні цифрові блага потребує системного вдосконалення. Вирішення проблеми вбачається у розробці окремої підсистеми норм для цифрових речей у межах Проєкту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного, законопроєкт №

14394 від 22.01.2026), [7] що дозволить узгодити законодавчий підхід із сучасною доктриною цивільного права та потребами цивільного обороту.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об’єктів цивільних прав» від 10.08.2023 № 3320-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#n12
2. Зозуляк О. І., Максимів Л. М. Цифрові речі як об'єкти цивільних прав: оновлені підходи. Право і суспільство. 2024. № 6. С. 40–47. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/6_2024/9.pdf.
3. Грабар Н. М. Об'єкти цивільних прав в оновленому цивільному законодавстві: окремі проблеми рекодифікації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 1, № 87. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/324651.
4. Калаур І., Зайцева-Калаур І. Цифрова річ як об'єкт цивільних прав: законодавча модель правового режиму та доктринальні тенденції. Цивілістична платформа. 2025. № 1 (4). С. 6–18
5. Мічурін Є. О. Цифрова річ та інші цифрові блага як об'єкти цивільних прав. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/05/49.pdf.
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n5494
7. Проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026. No 14394. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528

Ключові слова: поняття речі, об'єкти цивільних прав, матеріальність речі, цифрова річ, цифрові блага, правовий режим, оборотоздатність, рекодифікація Цивільного кодексу, класифікація речей, правова природа цифрових речей.
Keywords: concept of a thing, objects of civil rights, materiality of a thing, digital thing, digital assets, legal regime, transferability, recodification of the Civil Code, classification of things, legal nature of digital things.
Науковий керівник: к. ю. н., доцент Завальнюк С. В.

Шовкун Маргарита Євгеніївна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ: ПОРЯДОК ТА СТАДІЇ

Укладення договору в сучасному цивільному праві є фундаментальним процесом, що забезпечує правову стабілізацію відносин між учасниками приватного сектору. Динамічний розвиток економічних зв'язків вимагає від юридичної науки детального переосмислення кожного кроку, який здійснюють сторони на шляху до створення взаємних прав та обов'язків. Актуальність цієї проблематики підкріплюється необхідністю

чіткого розмежування переддоговірних контактів і безпосереднього моменту виникнення правового зв’язку, що дозволяє мінімізувати ризики визнання правочинів неукладеними або оспорюваними. Метою дослідження є комплексний аналіз процедурних механізмів та стадій укладення договорів, вивчення їхньої правової природи та змістовного наповнення через призму поєднання нормативних положень із напрацюваннями провідних фахівців у галузі цивілістики.

Процес формування договірних відносин базується на принципі свободи договору та досягненні консенсусу щодо всіх параметрів майбутньої взаємодії. Згідно зі статтею 638 Цивільного кодексу України, договір вважається укладеним лише тоді, коли сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов, до яких належать умови про предмет, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди [2]. Як зазначає у своїх працях О. В. Мороз, договір виступає не просто як документ, а як динамічний процес узгодження волі, де кожен етап є юридично значущим елементом складного фактичного складу [3, с.92]. Аналіз свідчить, що відсутність згоди хоча б щодо одного пункту, який визнано істотним, автоматично зупиняє процес трансформації намірів у діюче зобов'язання, що підкреслює важливість ретельної підготовки договірних положень.

Першою та визначальною стадією укладення договору є оферта – пропозиція, що адресується одній або кільком конкретним особам. Відповідно до статті 641 Цивільного кодексу України, така пропозиція повинна містити достатні відомості про умови майбутнього правочину та виражати серйозний намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов’язаною у разі її прийняття [2]. Науковці акцентують увагу на тому, що оферта має бути максимально визначеною, оскільки саме на її основі формується майбутня юридична конструкція. Як зазначають у своїх працях В. Теремецький та Н. Гуць, у сучасній практиці, особливо в межах виконання підрядних робіт, стадія оферти часто супроводжується тривалими переддоговірними переговорами та обміном технічною документацією, що де-факто стає частиною процесу узгодження волі [4, с.178]. Це підтверджує, що оферта не завжди є одноразовим актом, а може бути результатом тривалої взаємодії та уточнення позицій.

Важливим аспектом процедури є часові та формальні рамки, в яких оферта залишається чинною, що визначає стабільність очікувань контрагента. Юридична література виділяє різні види пропозицій, проте ключовою характеристикою залишається неможливість її безпідставного відкликання після отримання адресатом, якщо інше не вказано в самій оферті. Як зазначено в наукових джерелах, стадія пропозиції є критичною, оскільки вона обмежує свободу оферента, створюючи стан очікування

акцепту [1]. При цьому важливо розрізняти оферту та запрошення робити пропозиції (рекламу), оскільки останнє не тягне за собою обов'язковості укладення договору, а лише стимулює потенційних партнерів до ініціативи. Таке розмежування дозволяє уникнути хаотичності в цивільному обороті та захистити суб'єктів від передчасних зобов'язань.

Другою обов'язковою стадією є акцепт, який є відповіддю про прийняття запропонованих умов. Згідно зі статтею 642 Цивільного кодексу України, акцепт має бути повним і безумовним, що означає повну відповідність волі акцептанта змісту отриманої оферти [2]. Якщо особа виражає згоду, але пропонує змінити певні пункти або додати нові умови, така дія не вважається акцептом, а розцінюється як відмова від одержаної пропозиції та водночас є новою офертою (зустрічною пропозицією). У наукових працях підкреслюється, що моментом укладення договору в консенсуальних правочинах є саме момент отримання оферентом відомостей про повне прийняття умов [1]. Це фіксує юридичну крапку в процесі переговорів, після якої сторони переходять зі статусу потенційних партнерів у статус боржника та кредитора.

Завершальний етап аналізу стадій укладення договорів вказує на те, що легітимність правочину безпосередньо залежить від чистоти та послідовності проходження кожного кроку. На думку дослідників, сучасні технології, такі як електронний підпис та цифрові платформи, дещо видозмінюють форму оферти та акцепту, проте їхня сутність залишається незмінною [4, с.180]. Договір вважається завершеним і юридично обов'язковим лише тоді, коли внутрішня воля сторін збігається із зовнішнім волевиявленням, зафіксованим у належній формі. Будь-яка помилка на стадії узгодження може призвести до визнання правочину неукладеним, що спричинить необхідність застосування механізмів реституції або відшкодування збитків, завданих безпідставним збагаченням.

Таким чином, детальний розгляд порядку та стадій укладення договорів підтверджує, що цей процес є чітко структурованою послідовністю дій, де кожен етап: від ініціативи до фінальної згоди, має суворе законодавче підґрунтя. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що виконання мети дослідження забезпечило глибинне розуміння механізму формування договірного зв’язку як балансу інтересів сторін. Узгодженість дій на етапах оферти та акцепту є не лише формальною вимогою, а й фундаментальною гарантією стабільності цивільних правовідносин, що дозволяє суб’єктам ефективно реалізовувати свої права та захищати законні інтереси в межах чинного законодавства.

Список використаних джерел

1. Поняття та стадії укладення договорів. *StudFiles*. URL: https://studfile.net/preview/12434676/page:18/

2. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

3. Moroz O. V. The concept of the civil law contract. *Law and society*. 2023. № 1. С. 90–95. URL: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.13

4. Teremets'kyy V., Huts N. Procedure novations for concluding independent contractor agreements. *Scientific notes series law*. 2022. Т. 1, № 12. С. 176–181. URL: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-12-176-181

Ключові слова: договір, укладення договору, стадії укладення договору, оферта, акцепт, істотні умови договору, цивільне право, правочин.

Keywords: contract, conclusion of a contract, stages of concluding a contract, offer, acceptance, essential terms of the contract, civil law, legal transaction.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Павлова В.Г.

Шупенюк Вікторія Олексіївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗВИТОК ІНДУСТРІЇ iGAMING В СИСТЕМІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНЛАЙН-КАЗИНО В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

Індустрія iGaming (Interactive Gaming) – сегмент онлайн-ігор на грошові ставки – є одним із найдинамічніших секторів глобальної електронної комерції. Онлайн-казино функціонують як суб'єкти електронної комерції, вчиняючи правочини дистанційно через інформаційно-телекомунікаційні системи; їхня діяльність охоплює прийом ставок, нарахування виграшів, ідентифікацію гравців та розрахунки – усе у цифровому форматі. В Україні правова основа для iGaming була закладена Законом «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» [1], прийнятим 14 липня 2020 р., яким після 11-річної заборони легалізовано гральний бізнес, зокрема азартні ігри казино в мережі Інтернет. Закон визначив поняття інтернет-казино – онлайн-системи організації азартних ігор – та встановив базові умови ліцензування: строк ліцензії – 5 років, мінімальний вік гравця – 21 рік, обов'язкове підключення онлайн-системи організатора до Державної системи онлайн-моніторингу [1].

Аналіз зарубіжного досвіду демонструє існування трьох основних моделей державного регулювання онлайн-гемблінгу. Топорецька З. М. [2, с. 187] виокремлює: заборону грального бізнесу (найбільш репресивну модель); дозвільну модель з ліцензуванням та встановленням кваліфікаційних, організаційних і фінансових вимог (притаманну більшості країн ЄС); державну монополію на організацію азартних ігор (характерну для Франції та Фінляндії). Найбільш розвинутими регуляторами iGaming у світі є:

UK Gambling Commission (UKGC, Великобританія) – незалежний регулятор, що встановлює жорсткі стандарти захисту гравців; Malta Gaming Authority (MGA) – провідний ліцензіат для операторів, що обслуговують ринки ЄС; регулятор Кюрасао (Curaçao eGaming) – юрисдикція з ліберальним ліцензуванням для офшорних операторів [2, с. 188]. Зозуля О., Зозуля І. та Профатіло К. [3, с. 180] у порівняльному дослідженні державних органів регулювання азартних ігор у Бельгії, Нідерландах, Великобританії, Франції та Швейцарії констатують, що для більшості ефективних регуляторних моделей Європи характерні: незалежний статус регулятора від органів виконавчої влади; публічні реєстри ліцензованих операторів; жорсткі механізми захисту від лудоманії та AML/KYC-вимоги.

Фіскальний вимір iGaming в Україні є одним із найбільш промовистих свідчень ефективності легалізації. Топорецька З. М. [4, с. 197] відзначає, що після легалізації 2020 р. надходження від грального бізнесу зросли в геометричній прогресії: 204,8 млн грн у 2021 р., 730,9 млн грн у 2022 р. та 10,4 млрд грн у 2023 р. – у 51 раз більше, ніж у довоєнному 2021-му. У 2024 р. гральний бізнес сплатив 17,2 млрд грн ($409 млн), що зробило його одним із значущих джерел наповнення державного бюджету в умовах воєнного стану [4, с. 199]. Чинна модель оподаткування передбачає ставку 18% з валового ігрового доходу (ГГР), що є середньою за мірками ЄС: для порівняння, в Великобританії ставка становить 15–21% GGR залежно від виду гри, у Мальті – 5% GGR плюс щомісячний фіксований збір [1].

Ключовим етапом розвитку iGaming-регулювання в Україні стало прийняття Закону №4116-IX від 04.12.2024 [5], більшість положень якого набрала чинності 01.04.2025. Закон ліквідував Комісію з регулювання азартних ігор та лотерей (КРАІЛ) та заснував Державне агентство «ПлейСіті» під егідою Міністерства цифрової трансформації – цифрову платформу з централізованим ліцензуванням, моніторингом та звітністю. До ключових новел відносяться: заборона бездепозитних бонусів як інструменту залучення до ігрової залежності; суттєве обмеження реклами (телевізійна – лише з 23:00 до 06:00; заборона використання символіки ЗСУ); нова ст. 9-1 щодо заходів захисту гравців від лудоманії [5]. Такий підхід відповідає рекомендаціям Zozulia O. та співавторів [3, с. 183] щодо необхідності посилення протидії проблемному гемблінгу та запровадження інструментів самообмеження, що є обов'язковими стандартами для ефективних регуляторів ЄС – зокрема MGA та UKGC.

Глобальний ринок iGaming демонструє стале зростання: у 2024 р. онлайн-доходи від азартних ігор у Європі склали $46,94 млрд при прогнозованому щорічному зростанні ~11%. Дослідження Zozulia O. та співавторів [3, с. 173] свідчать, що ключовими факторами конкурентоспроможності iGaming-юрисдикцій є: прозоре ліцензування, ефективна боротьба з нелегальними операторами та AML-комплаєнс.

Україна, хоча і знаходиться в умовах воєнного стану, поступово наближається до стандартів ЄС: у 2024 р. виключено з ліцензованого сегменту всіх операторів з російським корпоративним контролем; запроваджено електронний моніторинг і систему онлайн-звітності. Топорецька З. М. [2, с. 191] наголошує, що надмірне регуляторне навантаження та оподаткування здатні витіснити гравців на нелегальні платформи – що підтверджується досвідом Великобританії та Данії. Водночас дослідниця [4, с. 202] обґрунтовує необхідність подальшого вдосконалення моделі оподаткування, зокрема розгляду єдиної ставки 10% ГГР (законопроєкт №2713-d) та 18% корпоративного податку, що може підвищити загальне фіскальне навантаження, проте забезпечить предсказуваність для операторів і сприятиме детінізації ринку.

Таким чином, iGaming-індустрія в системі електронної комерції є повноцінним суб'єктом цифрового правового обороту, що потребує збалансованого регуляторного підходу. Україна після легалізації 2020 р. та реформи 2025 р. (ПлейСіті) рухається до стандартів ефективних регуляторних моделей ЄС, однак потребує подальшої гармонізації законодавства у сфері оподаткування, захисту гравців та протидії нелегальному ринку.

Список використаних джерел

1. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор : Закон України від 14 лип. 2020 р. № 768-IX. Редакція від 12.09.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/768-20.

2. Топорецька З. М. Зарубіжний досвід легалізації грального бізнесу та його значення для України. Вісник кримінального судочинства. 2023. № 1–2. С. 185–192. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/49/33

3. Zozulia O., Zozulia I., Profatilo K. Legal status of state gambling authorities in European countries: prospects for Ukraine. Revista Do Curso De Direito Do UNIFOR. 2024. Vol. 15, № 1. P. 171–193.

4. Євсєєв Д. І. Історія оподаткування грального бізнесу в Україні. Вісник кримінального судочинства. 2024. № 1–2. С. 195–204.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою боротьби з ігровою залежністю (лудоманією) та вдосконалення державного регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор та лотерей : Закон України від 04 груд. 2024 р. № 4116-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4116-20.

Ключові слова: iGaming, онлайн-казино, електронна комерція, гральний бізнес, правове регулювання, легалізація, КРАІЛ, ПлейСіті, ліцензування, ГГР-оподаткування, лудоманія, Закон №768-IX, Закон №4116-IX, UKGC, MGA.

Keywords: iGaming, online casino, e-commerce, gambling business, legal regulation, legalization, KRAIL, PlayCity, licensing, GGR taxation, gambling addiction, Law No.768-IX, Law No.4116-IX, UKGC, MGA.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Берназ-Лукавецька О.М.

Щербина Кіра Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ СПАДКОЄМЦЯМИ ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Спадкування за українським законодавством визначається як перехід майнових прав та обов’язків від спадкодавця до спадкоємців (статті 1216–1218 ЦК України). Воно відбувається за заповітом або за законом, де першочерговими спадкоємцями є діти, переживший чоловік (дружина) та батьки [1]. Для військовослужбовців діють додаткові можливості: заповіт може бути посвідчений командиром військової частини з обов’язковою реєстрацією в Спадковому реєстрі. Крім того, законом передбачено особисте розпорядження на випадок смерті щодо розподілу одноразової грошової допомоги [2].

Склад спадкової маси включає не лише нерухомість, транспортні засоби чи банківські вклади, але й невиплачені суми грошового забезпечення, пенсій та страхових виплат. Щодо одноразової грошової допомоги в розмірі 15 мільйонів гривень ситуація залишається дискусійною. Якщо рішення про її призначення вже ухвалено, але кошти не перераховані, залишки можуть переходити у спадок. Водночас, якщо виплата ще не призначена, право на неї не успадковується автоматично. Судова практика 2024–2025 років демонструє розбіжності у цьому питанні [6].

Прийняття спадщини традиційно відбувається шляхом подачі нотаріусу відповідної заяви протягом шести місяців з дня відкриття спадщини (стаття 1270 ЦК України). У разі спільного проживання спадкоємця зі спадкодавцем спадщина вважається прийнятою автоматично. Воєнний стан суттєво змінив ці правила. Згідно з пунктом 20 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України (в редакції Закону № 3450-IX від 08.11.2023), якщо державна реєстрація смерті відбулася пізніше ніж через один місяць після фактичної загибелі, відлік шестимісячного строку починається саме з дня реєстрації смерті. Це положення діє протягом воєнного стану та ще два роки після його припинення [1].

Пункт 21 Прикінцевих положень надає спадкоємцям право звертатися до будь-якого нотаріуса України, якщо місце відкриття спадщини

розташоване на тимчасово окупованій території, в зоні бойових дій або на території, де органи влади не здійснюють повноважень у повному обсязі. Така екстериторіальність діє протягом воєнного стану плюс шість місяців після його завершення. Раніше постанова Кабінету Міністрів № 164 передбачала зупинення строків, проте цю норму було скасовано, і Верховний Суд підтвердив, що зупинення можливе лише у випадках, прямо передбачених ЦК [3].

Незважаючи на запроваджені спрощення, правозастосування стикається з низкою системних проблем. По-перше, пізня реєстрація факту смерті на окупованих територіях або в зоні активних бойових дій може тривати місяці чи навіть роки, що створює правову невизначеність для спадкоємців. По-друге, багато родичів пропускають шестимісячний строк через евакуацію, перебування за кордоном, мобілізацію чи тривалу хворобу. У таких випадках суд може надати додатковий строк за статтею 1272 ЦК України, якщо причини визнані поважними. Велика Палата Верховного Суду у постанові від 26 червня 2024 року сформувала чіткі критерії поважності таких обставин [5].

По-третє, зберігаються труднощі з доступом до документів та нотаріального обслуговування. Навіть за умови екстериторіальності окремі нотаріуси відмовляються вести справу, посилаючись на необхідність передачі матеріалів «за місцем відкриття спадщини». По-четверте, найбільш гострою залишається проблема правової кваліфікації одноразової грошової допомоги. Судові рішення 2025–2026 років показують, що в одних випадках виплату включають до спадкової маси, а в інших – ні, що призводить до численних спорів між членами сім'ї.

Нарешті, недостатня цифровізація процесу ускладнює життя спадкоємцям, які перебувають за кордоном або не мають можливості фізично відвідати нотаріуса.

Підсумовуючи, чинне законодавство України в цілому адаптоване до реалій воєнного стану завдяки спеціальним нормам Цивільного кодексу та принципу екстериторіальності. Водночас існують прогалини, пов'язані з пізньою реєстрацією смерті, неоднозначністю статусу одноразової грошової допомоги та практичними бар'єрами доступу до нотаріату. Для підвищення ефективності захисту прав сімей загиблих захисників пропонується:

- запровадити повну цифровізацію спадкових справ через Єдине державний вебпортал «Дія» з автоматичним обміном даними між реєстрами ЗСУ, Мін'юсту та Міністерства оборони;

- чітко визначити на законодавчому рівні статус одноразової грошової допомоги як частини спадкової маси шляхом внесення відповідних змін до Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»;

- передбачити автоматичне поновлення строків прийняття спадщини для родин загиблих військовослужбовців, які перебували на тимчасово окупованих територіях;

- розробити та затвердити Мін'юстом типові методичні рекомендації для нотаріусів щодо розгляду спадкових справ загиблих захисників України.

Реалізація цих заходів дозволить суттєво спростити процедуру та забезпечити належний рівень правового захисту спадкових прав сімей героїв.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.
2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII : станом на 15 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text.
3. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 28.02.2022 № 164 : станом на 6 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-п#Text.
4. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 28.02.2022 № 168 : станом на 18 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-п#Text.
5. Постанова Верховного суду № 686/5757/23 від 26.06.2024 про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини за касаційною скаргою.
URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=120396086
6. Кухарєв О.Є. Правова природа одноразової грошової допомоги у разі смерті військовослужбовця. Правова держава. 2024. Вип. 55. С. 104–122.

Ключові слова*:* спадкування, воєнний стан, спадкоємці, військовослужбовці, спадкова маса, одноразова грошова допомога, прийняття спадщини, нотаріат, строк прийняття спадщини, судова практика, екстериторіальність, цифровізація.

Keywords: inheritance, martial law, heirs, military personnel, estate (inheritance mass), one-time financial assistance, acceptance of inheritance, notary system, time limit for acceptance of inheritance, judicial practice, extraterritoriality, digitalization.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Павлова В.Г.

Юраш Софія Вадимівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИВІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ІНФЛЮЕНСЕРІВ ЗА НЕДОБРОСОВІСНУ РЕКЛАМУ

Стрімкий розвиток цифрових комунікацій призвів до того, що інфлюенсери стали ключовими фігурами на ринку споживання, проте правове регулювання їхньої діяльності в Україні все ще перебуває на стадії адаптації до нових викликів. Питання цивільної відповідальності блогерів за розповсюдження недобросовісної реклами є надзвичайно актуальним, оскільки через довіру аудиторії до конкретної особи ризик введення споживача в оману суттєво зростає. Відповідно до базових засад цивільного права, будь-яке порушення майнових прав особи через надання недостовірної інформації має ставати об’єктом правового захисту. У цьому контексті діяльність інфлюенсерів доцільно розглядати не як приватні висловлювання, а як професійну рекламну діяльність, що підпадає під дію спеціальних нормативно-правових актів [1].

Згідно з європейськими стандартами, які Україна активно імплементує, маркетинг впливу (influencer marketing) потребує високого рівня прозорості. Європейський Парламент у своїх дослідженнях наголошує, що блогери, які систематично отримують дохід від реклами, фактично набувають статусу професійних торговців (traders). Це означає, що на них поширюється дія Директиви Європейського Парламенту і Ради 2005/29/ЄС від 11.05.2005 року стосовно недобросовісних комерційних практик бізнесу щодо споживачів на внутрішньому ринку. Недобросовісність у розумінні права ЄС полягає у відсутності чіткої ідентифікації комерційної мети повідомлення. Якщо споживач не може одразу зрозуміти, що публікація у соціальній мережі є оплаченою, така поведінка вважається введенням в оману через бездіяльність. Європейська практика спрямована на посилення індивідуальної відповідальності блогера за шкоду, завдану споживачеві внаслідок прихованої реклами неякісних товарів чи фінансових пірамід [2].

В українському правовому полі захист прав підписників як споживачів базується на положеннях Закону України «Про захист прав споживачів». Зокрема, стаття 15 цього Закону закріплює право споживача на отримання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого вибору. Коли інфлюенсер у своїх публікаціях у соціальних мережах перебільшує властивості товару або приховує критичні недоліки, він прямо сприяє порушенню цієї норми. Крім того, стаття 21 вказаного Закону визначає, що права споживача вважаються порушеними, якщо йому нав’язано отримання продукції неналежної якості або інформація про товар була неповною чи неправдивою. У разі, якщо така реклама призвела до придбання товару, який завдав шкоди здоров’ю чи майну, споживач має право вимагати відшкодування збитків безпосередньо від особи, яка поширила таку інформацію, у тому числі інфлюенсера [3].

Специфіка відповідальності за зміст контенту деталізується в Законі України «Про рекламу». Стаття 9 цього Закону встановлює фундаментальне правило: реклама має бути чітко відокремлена від іншої інформації та ідентифікована як така. Використання прихованої реклами, що є найпоширенішим порушенням серед блогерів, прямо заборонено статтею 10 цього ж Закону. Прихованою вважається інформація, яка розповсюджується під виглядом авторського матеріалу, але насправді просуває інтереси рекламодавця. Важливо зазначити, що згідно зі статтею 27 Закону України «Про рекламу», розповсюджувачі реклами, якими є інфлюенсери, несуть відповідальність за порушення встановленого порядку її розповсюдження та за поширення недобросовісної реклами. Це створює належну правову основу для притягнення блогера до цивільно-правової відповідальності [4].

Водночас на практиці притягнення інфлюенсерів до цивільно-правової відповідальності істотно ускладнюється. Зокрема, складність полягає у доведенні комерційного характеру відповідного контенту, оскільки блогери часто не позначають рекламу належним чином або маскують її під особисті рекомендації.

Крім того, проблемним є встановлення причинного зв’язку між поширеною інформацією та завданою шкодою, а також визначення належного відповідача у випадках, коли в рекламному процесі беруть участь кілька суб’єктів (рекламодавець, рекламна агенція, інфлюенсер). Це суттєво ускладнює реалізацію права споживача на відшкодування шкоди.

Основним інструментом для притягнення до відповідальності залишається Цивільний кодекс України, стаття 1166 якого визначає загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду, яка відшкодовується в повному обсязі особою, що її завдала, за наявності вини. У випадку з інфлюенсерами протиправна поведінка полягає у розповсюдженні недостовірної реклами або приховуванні її рекламного характеру. Відповідно до статті 22 ЦК України особа має право на відшкодування збитків, зокрема, реальних збитків та упущеної вигоди, що виникли внаслідок правопорушення. Якщо підписник поніс витрати на придбання неякісного товару, рекламованого блогером, виникає деліктне зобов’язання. Крім того, стаття 23 ЦК України передбачає можливість відшкодування моральної шкоди, яка може полягати у душевних стражданнях або інших негативних наслідках, спричинених протиправною поведінкою [5].

У відносинах між рекламодавцем та інфлюенсером також виникають цивільно-правові наслідки. Відповідно до статті 611 Цивільного кодексу України, у разі порушення зобов’язання можливе відшкодування збитків та інші правові наслідки. Якщо через недобросовісні дії блогера рекламодавець зазнає репутаційних втрат або фінансових санкцій, він може заявити відповідні вимоги до інфлюенсера. У цьому контексті діяльність

блогерів розглядається як професійна, що передбачає підвищений рівень відповідальності та обачності [2, 5].

Таким чином, діяльність інфлюенсерів у сфері реклами поступово набуває ознак професійної комерційної діяльності, що обумовлює необхідність застосування до неї загальних механізмів цивільно-правової відповідальності. Використання недобросовісної або прихованої реклами створює ризики порушення прав споживачів та завдання їм як майнової, так і моральної шкоди. Водночас чинне законодавство України у поєднанні з європейськими підходами формує достатню основу для притягнення інфлюенсерів до відповідальності. Подальший розвиток правового регулювання має бути спрямований на підвищення прозорості рекламної діяльності в цифровому середовищі та формування відповідальної поведінки інфлюенсерів як учасників ринку.

Список використаних джерел

1. Consumer Protection Law. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/law/law-topic/consumer-protection-law_en

2. Niestadt M. Regulating influencer marketing in the European Union. *European Parliamentary Research Service*. 2025. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/779254/EPRS_BRI(2025)779254_EN.pdf

3. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text

4. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 № 270/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text

5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

Ключові слова: цивільна відповідальність, інфлюенсер, недобросовісна реклама, захист прав споживачів, відшкодування шкоди, майнова та моральна шкода, цифрове середовище.

Keywords: civil liability, influencer, misleading advertising, consumer protection, compensation for damages, material and moral damage, digital environment.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мінченко Д.А.

Ясько Ірина Леонідівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ОБМЕЖЕННЯ ТА ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Серед усіх суб'єктивних прав, що існують у цивільно-правовій системі, особисті немайнові права вирізняються особливою природою: їхнім носієм виступає безпосередньо людська особистість, а не відокремлений від неї майновий об'єкт. Книга Друга Цивільного кодексу України формує

розгорнутий перелік таких прав, зокрема право на збереження життя (стаття 281 ЦКУ), право на охорону здоров'я (стаття 283 ЦКУ), право вільно обирати місце перебування та пересуватися (стаття 313 ЦКУ), а також право на приватну сферу існування, що охоплює таємницю листування, недоторканність житлового простору та захист відомостей про особу (статті 301–311 ЦКУ) [2]. Принципова ознака зазначених прав – неможливість їх відчуження чи передачі іншій особі, що прямо випливає зі статті 269 ЦКУ. Разом із тим повномасштабне вторгнення Російської Федерації та введення воєнного стану указом Президента № 64/2022 від 24 лютого 2022 року поставили перед вітчизняною цивілістикою принципове питання: чи сумісне обмеження цих прав із їхньою конституційною природою та де пролягає межа між виправданим відступом і реальним порушенням?

Нормативним підґрунтям для обмеження особистих немайнових прав під час воєнного стану слугує передусім Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12 травня 2015 року, що визначає цей режим як виключний правовий стан, який уводиться внаслідок збройної агресії проти держави або реальної загрози такої агресії [3]. Перелік заходів, що можуть застосовуватися в таких умовах, наведений у статті 8 зазначеного Закону: він охоплює, зокрема, запровадження комендантської години, встановлення особливого порядку переміщення осіб, посилений контроль у сфері засобів масової комунікації. Водночас стаття 64 Конституції України формує невідступний перелік прав, звуження яких є неприпустимим навіть за найбільш критичних обставин [1]. До цього переліку належать заборона свавільного позбавлення людини життя та заборона катування, що вказує на ієрархічну структуру самих прав: частина з них допускає обмеження, тоді як інші залишаються абсолютно захищеними за будь-якого правового режиму.

Право на життя в умовах збройного протистояння набуває принципово нового змісту порівняно з його мирною цивілістичною конструкцією. Воно перетворюється на комплексний феномен, що регулюється одночасно нормами міжнародного гуманітарного права, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та внутрішнім цивільним законодавством. Стаття 27 Конституції України визначає право на життя як невід'ємне, а стаття 281 ЦКУ прямо забороняє будь-яке свавільне позбавлення цього права та покладає на державу обов'язок його активного захисту від протиправних посягань [1; 2]. В умовах активних бойових дій держава постає перед суперечливим завданням: застосовуючи силу в інтересах захисту суверенітету, вона водночас зобов'язана мінімізувати загибель цивільних осіб. Реалізація цього завдання здійснюється через систему цивільного захисту, евакуаційні заходи, а також притягнення до відповідальності за злочини проти мирного населення. Принципово важливо, що цивільне законодавство зберігає дієвість норм про відшкодування шкоди у зв'язку із загибеллю фізичної особи (стаття 1200 ЦКУ) – держава та її органи не

набувають імунітету від цивільно-правової відповідальності за бездіяльність у сфері охорони людського життя навіть у воєнний час [2].

Право на охорону здоров'я в умовах збройного конфлікту зазнає двох протилежних за своїм вектором впливів. З одного боку, його фактична реалізованість суттєво звужується через руйнування медичних закладів, масове переміщення медичного персоналу та критичний брак лікарських засобів. З іншого – саме в умовах підвищених ризиків держава несе посилений обов'язок щодо забезпечення доступності медичної допомоги. Стаття 283 ЦКУ закріплює за кожною фізичною особою право на охорону здоров'я та покладає на державу обов'язок формувати необхідні умови для його здійснення [2]. В умовах воєнного стану на підставі статті 8 Закону № 389-VIII допускається примусова ізоляція осіб, хворих на небезпечні інфекційні захворювання, – захід, що за звичайних умов потребував би судового рішення, але в надзвичайних умовах може застосовуватися в адміністративному порядку [3]. Водночас Закон «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2801-XII не містить жодних положень про автоматичне призупинення гарантій щодо інформованої згоди пацієнта та медичної таємниці на час воєнного стану [4]. Це означає, що зазначені інститути зберігають свій цивільно-правовий захист незалежно від режиму, введеного у країні.

Серед усіх аналізованих прав свобода пересування зазнала найпомітніших і найбезпосередніших обмежень. Стаття 313 ЦКУ наділяє фізичну особу правом самостійно визначати місце свого проживання та перебування, безперешкодно залишати і повертатися на територію держави [2]. Проте стаття 8 Закону № 389-VIII безпосередньо передбачає можливість уведення комендантської години, обмеження руху транспорту та людей у певних районах, примусового відселення з небезпечних територій [3]. Протягом 2022–2024 років ці повноваження активно використовувалися військовими адміністраціями. Із позицій цивілістичної доктрини принциповим залишається питання про відповідність таких обмежень принципу пропорційності: відступ від права є виправданим виключно тоді, коли він переслідує легітимну публічну мету, є мінімально необхідним і не спотворює сутність самого права. Цей стандарт, вироблений практикою Європейського суду з прав людини щодо статті 2 Протоколу № 4 до ЄКПЛ, залишається чинним і тоді, коли держава вдається до механізму відступу за статтею 15 Конвенції [5]. Україна скористалася цим механізмом у 2022 році, однак навіть легітимний відступ не надає права на свавільне та непропорційне звуження свободи пересування.

Право на приватність опинилося в точці найгострішого зіткнення між потребами державної безпеки та інтересами особистої автономії людини. Статті 301–311 ЦКУ утворюють цілісний нормативний масив, що охоплює захист особистого і сімейного життя, таємницю комунікацій, недоторканність

приватного простору та захист персональних даних [2]. Закон № 389-VIII у надзвичайних умовах допускає запровадження особливого режиму функціонування засобів зв'язку, а також перевірку поштових відправлень та контроль за телефонними переговорами за наявності достатніх підстав вважати особу причетною до ворожої діяльності [3]. Зазначені заходи є відступом від конституційного принципу, закріпленого у статті 31 Основного Закону. Принципово важливою гарантією в цьому контексті залишається Закон «Про захист персональних даних» № 2297-VI, чинність якого не переривається на час воєнного стану: будь-яка обробка персональних даних – у тому числі органами публічної влади – потребує законної підстави та здійснюється в передбаченому порядку [6]. Виняток утворюють лише ситуації, безпосередньо пов'язані із захистом національної безпеки, однак і вони не є підставою для повного усунення процесуальних гарантій.

У науковій літературі з цивільного права склалося кілька підходів до з'ясування природи та меж обмеження особистих немайнових прав в умовах кризових обставин. Абсолютистська концепція виходить із того, що невідчужуваність цих прав виключає саму можливість їх обмеження: будь-який відступ є не регулюванням, а правопорушенням. Релятивістська концепція, навпаки, розглядає абсолютний захист приватних прав в умовах реальної загрози державі як недосяжний ідеал і наполягає лише на пропорційності та тимчасовості відступів. Виваженішою видається концепція, що її відстоює І. В. Спасибо-Фатєєва, згідно з якою особисті немайнові права мають двошарову структуру: незмінне «ядро» – право на гідність, заборону нелюдського поводження, право на справедливий розгляд – та «периферійний шар», що може підлягати обмеженню за наявності законної мети й дотримання принципу пропорційності [7]. Саме ця логіка відтворена у статті 64 Конституції України і цілком узгоджується зі стандартами Конвенції про захист прав людини.

Таким чином, вплив воєнного стану на особисті немайнові права фізичної особи є неоднорідним і диференційованим за своїм характером. Право на життя та право на гідність формують абсолютно захищену конституційну серцевину, відступ від якої є неприпустимим за жодних обставин. Право на охорону здоров'я, свобода пересування і право на приватність допускають обмеження виключно за умови їхньої законодавчої визначеності, пропорційності, тимчасовості та збереження змістової сутності самого права. Дієвими механізмами захисту в умовах воєнного режиму залишаються судовий контроль за правомірністю обмежувальних заходів та інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Цивільне право, попри свою галузеву специфіку, не втрачає захисної функції навіть в умовах збройного протистояння – а це підтверджує, що фізична особа залишається повноцінним суб'єктом правових відносин незалежно від того, який правовий режим діє у державі.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text
7. Спасибо-Фатєєва І. В. Особисті немайнові права: проблеми обмеження та захисту в умовах надзвичайних правових режимів. *Право України.* 2022. № 5. С. 45–58.

Ключові слова: Цивільний кодекс, цивільне право, особисті немайнові права, воєнний стан, право на життя, право на здоров'я, свобода пересування, право на приватність, обмеження прав.

Keywords: Civil Code, civil law, personal non-property rights, martial law, right to life, right to health, freedom of movement, right to privacy, restrictions on rights.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. Сафончик О.І.

Ящишена Каріна Андріївна

здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету “Одеська юридична академія”

СВОБОДА ДОГОВОРУ ТА ДИСПОЗИТИВНІ НОРМИ У СУЧАСНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Свобода договору є фундаментальним принципом сучасного цивільного права України, нормативну основу якого становлять ст. 3 (засади цивільного законодавства), ст. 6 (акти цивільного законодавства та договір), ст. 627 (свобода договору) та ст. 628 (зміст договору) Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. №435-IV [1]. Відповідно до ст. 627 ЦК сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного

законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Принцип свободи договору охоплює три складники: 1) свобода вирішення питання про укладення договору; 2) свобода вибору виду договору та контрагента; 3) свобода формування умов договору. Диспозитивні норми цивільного права надають сторонам право відступати від законодавчих приписів або доповнювати їх власними положеннями з формулюванням "якщо інше не встановлено договором або законом". Саме диспозитивна норма є центральним інструментом реалізації принципу свободи договору, а її протиставлення нормі imperatyvniy визначає межі автономії волі суб'єктів цивільного права.

Попри широкий зміст, свобода договору не є безмежною: вона існує у встановлених правом межах. Менджул М. В. [2, с. 114] аналізує відповідність цивільного законодавства України європейським підходам щодо гарантування свободи договору та встановлює, що положення ЦК України щодо формулювання свободи договору відповідають європейському підходу забезпечення максимальної свободи й застосування виключно правомірних та пропорційних обмежень з гарантуванням справедливості та недискримінації, забезпечення захисту інтересів слабших контрагентів та балансу публічних і приватних інтересів. Межами свободи договору є: заборона договорів, що суперечать публічному порядку або засадам моральності (ст. 228 ЦК); дотримання вимог законодавства у частині форми, предмета та суб'єктного складу; захист прав слабших сторін, насамперед споживачів у форматі публічного договору та договору приєднання.

Дихотомія між свободою договору та її обмеженнями відображає глибинну суперечність між приватноправовою автономією та публічним інтересом. Стільник І. В. [3, с. 173] досліджує принцип свободи договору та його обмеження крізь призму дихотомії понять і встановлює, що обмеження свободи укладення угод можуть бути встановлені законодавчими актами, загальноприйнятими практиками у сфері бізнесу, загальними інтересами суспільства, а також захистом слабших сторін у контрактних відносинах та інтересів кредиторів. При цьому дії сторін угоди мають базуватися на принципах розумності, справедливості та чесності. Автор наголошує, що обмеження в умовах рекодифікації цивільного законодавства та воєнного стану не можуть підривати саму сутність принципу свободи договору. Диспозитивні норми є механізмом реалізації договірної свободи: відступ від них або їх деталізація здійснюється виключно за волею сторін і не може бути нав'язаний одностороннім вчиненням дій або судовим рішенням, якщо інше прямо не передбачено законом.

Найважливішим чинником оновлення ролі свободи договору та диспозитивних норм є рекодифікація цивільного законодавства України. Кот О. О. [4, с. 431] здійснює комплексний аналіз способів захисту прав учасників договірних відносин за проєктом оновленого ЦК України (Кодексу права

приватного) з урахуванням трансформації ЦК у системоутворювальний акт приватного права після втрати чинності Господарського кодексу. Рекодифікація передбачає розширення диспозитивних засад: скорочення обсягу imperativnih норм у сфері зобов'язального права на користь диспозитивних; чітке розмежування підстав недійсності договору та підстав незв'язаності сторін незаключеним правочином; закріплення нових способів захисту договірних прав, а саме заходів оперативного впливу, що активуються автономною волею сторін без звернення до суду. Рекодифікація є найбільш масштабним сучасним проявом принципу свободи договору на законодавчому рівні.

Найбільш безпосереднім виявом принципу свободи договору є право укладати непоіменовані договори, тобто ті, що не передбачені нормами ЦК прямо, але й не заборонені. Лукасевич-Крутник І. С. [5, с. 445] у дослідженні договору про перерозподіл спадщини в системі цивільно-правових договорів України демонструє, що принцип свободи договору та диспозитивні норми є підставою для існування і функціонування непоіменованих договорів. Оскільки рекодифікація Книги 5 ЦК передбачає комплексний перегляд норм окремих видів договорів та включення нових договірних конструкцій, авторка обстоює необхідність закріплення у проєкті Кодексу права приватних договорів у сфері спадкового права на основі принципу свободи договору та диспозитивного методу регулювання. Вважаємо, що вдосконалення системи диспозитивних норм у цивільному праві України потребує: по-перше, чіткого законодавчого розмежування imperativnih та диспозитивних норм у тексті оновленого ЦК з уніфікованими формулюваннями; по-друге, розширення диспозитивних засад у зобов'язальному праві з одночасним посиленням гарантій захисту слабшої сторони; по-третє, закріплення у проєкті Кодексу права приватного загальної норми про непоіменовані договори для повноцінної реалізації свободи договору.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Ст. 3, 6, 627, 628. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

2. Менджул М. В. Свобода договору та її межі: відповідність цивільного законодавства України європейським підходам. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. № 69. С. 114–117. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254534.

3. Стільник І. В. Принцип свободи договору та його обмеження: дихотомія понять. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 3. С. 173–176. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/308186.

4. Кот О. О. Захист прав учасників договірних відносин за проєктом ЦК України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія:

Право. 2026. Том 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354729.

5. Лукасевич-Крутник І. С. Договір про перерозподіл спадщини в системі цивільно-правових договорів України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Том 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354731.

Ключові слова: свобода договору, диспозитивні норми, цивільне право, ЦК України, межі свободи договору, непоіменований договір, рекодифікація, захист прав сторін, автономія волі, договірне право, Кодекс права приватного.

Keywords: freedom of contract, dispositive norms, civil law, Civil Code of Ukraine, limits of freedom of contract, unnamed contract, recodification, protection of parties rights, autonomy of will, contract law, Code of Private Law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Бабич І.Г.

СЕКЦІЯ 9. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ПАТЕНТНОЇ ЮСТИЦІЇ

Керівник: завідувач кафедри, д. ю. н., професор Харитонова О. І.
Секретар: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Галупова Л. І.

Гонта Наталія Євгеніївна
здобувачка 1-го курсу Центру заочного та дистанційного навчання
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРЕЦЕДЕНТИ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ КОНТЕНТУ, СТВОРЕНОГО ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ

Активний розвиток генеративних систем штучного інтелекту суттєво вплинув на способи створення та поширення інформаційного контенту. Разом із цим з'явилися нові правові проблеми, які не повною мірою врегульовані чинним законодавством. Традиційні правові підходи, що базуються на обов'язковій участі людини у творчому процесі, дедалі частіше не відповідають реаліям використання технологій машинного навчання. У таких умовах важливу роль відіграє судова практика, яка фактично формує перші підходи до правового регулювання питань, пов'язаних зі штучним інтелектом.

Однією з основних позицій, яка простежується у сучасних судових рішеннях, є невизнання штучного інтелекту суб'єктом авторського права [4, с. 214]. Суди виходять з того, що автором може бути лише людина, оскільки саме вона здатна усвідомлювати результат своєї діяльності, проявляти творчу ініціативу та нести юридичну відповідальність [5]. Програмні засоби, навіть за умови високого рівня автономності, розглядаються як інструменти, що використовуються людиною. Відповідно, результати, створені без безпосередньої людської творчої участі, не визнаються об'єктами авторського права.

Разом із цим у судовій практиці все більше уваги приділяється аналізу рівня участі людини у створенні контенту. Сам факт використання штучного інтелекту не є вирішальним для визначення авторства. Важливим є те, наскільки людина контролювала процес і впливала на кінцевий результат. Якщо внесок особи обмежується лише введенням короткого запиту без подальшого творчого доопрацювання, суди нерідко доходять висновку, що такий результат не підлягає правовій охороні [2].

Показовою у цьому аспекті є практика щодо створення графічного контенту за допомогою генеративних моделей. Судові рішення свідчать про можливість часткової охорони складних об'єктів: ті елементи, у яких

присутній творчий внесок людини, можуть бути захищені авторським правом, тоді як окремі згенеровані зображення залишаються без правового захисту. Це свідчить про недосконалість чинного регулювання та потребу у чіткішому визначенні критеріїв охороноздатності.

Окрему групу становлять спори щодо використання об'єктів авторського права для навчання моделей штучного інтелекту. Позови правовласників проти розробників нейромереж порушують питання допустимості використання захищених матеріалів без згоди авторів. У цьому контексті важливу роль відіграє доктрина справедливого використання, яка дозволяє оцінити, чи є таке використання правомірним та чи має воно трансформаційний характер [3].

Також актуальною є проблема відповідальності за поширення недостовірної інформації, створеної штучним інтелектом. Так звані «галюцинації» ШІ можуть призводити до появи неправдивих тверджень або інформації, що шкодить репутації осіб. Перші судові справи у цій сфері засвідчують тенденцію до покладання обов'язку контролю за роботою таких систем на їхніх розробників.

Крім того, поширення технологій deepfake створює загрозу порушення права на образ, голос та інші особисті немайнові права. Використання цифрових копій зовнішності чи голосу без згоди особи вимагає посилення правових механізмів захисту честі, гідності та ділової репутації в умовах цифрового середовища.

Ще однією проблемою є використання ШІ-контенту як доказу у судовому процесі. Збільшення кількості штучно створених текстів, зображень і відео ускладнює встановлення їхньої достовірності. У зв'язку з цим набуває актуальності питання запровадження спеціальних правил перевірки цифрових доказів та обов'язкового зазначення факту використання штучного інтелекту та першоджерела [1].

Підсумовуючи, можна зазначити, що досвід зарубіжних країн свідчить про необхідність адаптації національного законодавства України до сучасних цифрових викликів. Впровадження спеціального правового регулювання у сфері штучного інтелекту є важливою умовою забезпечення балансу між розвитком технологій і захистом прав людини.

Список використаних джерел

1. Петрів О. Штучний інтелект та авторське право. Центр демократії та верховенства права. 2023. URL: https://cedem.org.ua/ analytics/shtuchnyi-intelekt-avtorske-pravo/ (дата звернення: 10.04.2026).

2. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/2811-20#Text (дата звернення: 10.04.2026).

3. Спесивцева О. Право sui generis: як штучний інтелект адаптує під себе авторське право? Центр демократії та верховенства права. 2024. URL: https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyi-intelekt-pravo/ (дата звернення: 10.04.2026).
4. Храпач В.О. Різновиди штучного інтелекту та можливості і проблеми його використання при стратегічному плануванні в еконо міці. Економіка та суспільство.2023.54.URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2715/2629 (дата звернення: 10.04.2026).
5. Юшина А. Штучний інтелект: кому належать авторські й майнові права. Openmind: технології. 2023. URL: https://mind.ua/ openmind/20255019-shtuchnij-intelekt-komu-nalezhat-avtorski-j-majnovi-prava (дата звернення: 10.04.2026).

Ключові слова: штучний інтелект; генеративний ШІ; авторське право; авторство; інтелектуальна власність; дезінформація; deepfake; судова практика.
Keywords: artificial intelligence; generative AI; copyright; authorship; intellectual property; misinformation; deepfakes; case law.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Бааджи Наталія Пилипівна

Доможирська Наталя Олегівна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНТЕРНЕТ-МЕМИ ЯК ОБ'ЄКТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА: МЕЖА МІЖ ТВОРЧІСТЮ ТА КОПІЮВАННЯМ

У сучасному цифровому середовищі інтернет-меми набули значного поширення як специфічна форма візуально-текстового контенту, що швидко транслює соціальні, культурні та політичні сенси. Водночас їхня природа є неоднозначною з точки зору права інтелектуальної власності, оскільки меми часто створюються шляхом трансформації, запозичення або комбінування вже існуючих творів. Це актуалізує питання визначення межі між творчим переосмисленням і неправомірним копіюванням, а також потребу у правовій кваліфікації інтернет-мемів як потенційних об'єктів авторського права.

Для належного правового аналізу інтернет-мемів як потенційних об'єктів авторського права передусім необхідним є визначення їхньої сутності та понятійного змісту. Вперше термін «мем» був запропонований британським біологом Р. Докінзом у 1976 р. у праці «Егоїстичний ген», де вчений провів аналогію між генетичною та культурною еволюцією, визначивши мем як одиницю культурної інформації, здатну до самовідтворення, копіювання та передачі від однієї особи до іншої [1]. У такому розумінні мем постає як елемент культурної спадщини, який завдяки поширенню у суспільстві

трансформується у самостійне соціальне явище. З культурологічної точки зору інтернет-меми доцільно розглядати як своєрідний інструмент передачі інформації, спрощеного відтворення складних ідей у вигляді коротких фраз, образів чи символів.

Серед основних ознак мему як одиниці цифрової культури можна виділити такі критерії, як: емоційна насиченість, наявність канону (початкового тексту), певний зв'язок з початковим джерелом, що включає як емоційні так й історичні складові, елементи трансформації, довговічність, здатність до поширення.

Водночас у контексті дослідження мемів як об'єктів авторського права особливого значення набуває така ознака, як прецедентність. Саме вона вказує на похідний характер більшості мемів, які виникають на основі вже існуючих культурних, інформаційних або медійних явищ. Як слушно зазначає Ж. Денисюк: «Ключовою сутністю існуванням мемів є їх прецедентність: майже всі вони являють собою прецедентні феномени, будучи певними фразами, вирізаними кадрами, та відсилаючи до конкретного культурного контексту (події, явища). Відтак, меми в стислому вигляді здатні передати інформацію про текст-джерело або про цілу культурну / історичну подію, та володіють особливим типом конотацій, наявність яких забезпечує можливість ідентифікації прецедентного феномена адресатом» [2, с.17].

Виходячи з особливостей поняття мему та його функціонування в цифровому середовищі, його природу доцільно пов'язувати із сатиричним способом вираження змісту. У цьому контексті меми часто наближаються за своїм характером до таких форм творчого відтворення як карикатура, оскільки вони ґрунтуються на переосмисленні вже існуючих образів, подій або текстів із використанням іронії чи гіперболи.

Відтак, з урахуванням визначених характеристик мему та його вірального характеру, тобто здатності до швидкого та масового поширення в цифровому середовищі, використання інтернет-мемів супроводжується низкою проблемних аспектів. Насамперед це пов'язано з тим, що основою для створення більшості мемів слугує чужий контент –фотографії, відеофрагменти, стоп-кадри, аудіозаписи, які не завжди використовуються з дотриманням вимог авторського права або можуть мати сумнівне походження. Окремою проблемою є втручання у приватне життя, зокрема у випадках поширення зображень осіб без їхньої згоди, що може порушувати право на повагу до приватності. Оскільки інтернет-меми поширюються у цифровому середовищі з надзвичайно високою швидкістю, це ускладнює, а інколи й унеможливлює встановлення їхнього первісного автора. У зв'язку з цим у практиці їхнього функціонування рідко фіксується належне зазначення авторства, хоча така ситуація не відповідає загальним принципам охорони авторського права.

Визначені проблемні аспекти використання інтернет-мемів зумовлюють необхідність їх належного нормативного врегулювання, що знаходить своє відображення як у положеннях національного законодавства, так і в міжнародно-правових актах. Безпосередньо питання правового режиму інтернет-мемів набуло особливої актуальності після прийняття у 2019 році Директиви ЄС про авторське право на єдиному цифровому ринку. Найбільше дискусій викликала стаття 17, яка покладає на онлайн-платформи обов'язок контролювати правомірність контенту, що завантажується користувачами. Це створює ризики для поширення мемів, адже вони часто базуються на використанні чужих творів без отримання прямих дозволів. Водночас сама Директива передбачає важливі винятки, відповідно до абзацу 2 ч.7 ст.17 «Держави-члени повинні забезпечити, щоб користувачі в кожній державі-члені мали змогу покладатися на будь-які з таких чинних винятків або обмежень при вивантаженні та наданні контенту, створеного користувачами онлайнових послуг спільного доступу до контенту: (a) цитата, критика, рецензія; (b) використання з метою створення карикатури, пародії або пастишу.» [4] Отже, розуміємо, що саме в межах цих категорій інтернет-меми можуть отримувати правовий захист і вільно поширюватися.

Що ж стосується України, то національне законодавство у сфері авторського права не містить чіткого визначення правового статусу інтернет-мемів і прямо не вирішує питання законності використання чужих матеріалів для їх створення. Водночас до таких відносин застосовуються загальні норми, які закріплюють за автором виключне право на використання твору, зокрема його відтворення, переробку та інші форми адаптації, а також право дозволяти чи забороняти таке використання третім особам. Разом із тим закон передбачає винятки з цих правил: відповідно до п. 9 ст. 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права» допускається використання правомірно оприлюднених творів без отримання згоди автора, за умови зазначення його імені та джерела, якщо таке використання має на меті створення пародії, карикатури чи попурі [5]. З урахуванням того, що інтернет-меми зазвичай мають сатиричний і трансформаційний характер, їх можна розглядати як різновид таких форм творчої переробки, що дає підстави вважати їх використання потенційно допустимим у межах чинного правового регулювання.

Однак, у контексті національного законодавства межа між творчим використанням інтернет-мемів і їх копіюванням визначається насамперед наявністю або відсутністю творчого внеску та правомірністю використання первинного контенту. З одного боку, мем може розглядатися як результат творчої переробки вже існуючого твору, що за певних умов підпадає під винятки з авторського права (зокрема у формі пародії чи карикатури). З іншого боку, у випадках дослівного відтворення або використання

охоронюваних елементів без належної трансформації має місце копіювання, яке потребує дозволу правовласника.

Разом з тим у сучасній практиці існують приклади мемів, що набули статусу об'єктів авторського права та навіть комерціалізуються: окремі автори фіксують своє авторство шляхом публічного оприлюднення з позначенням прав або використанням відкритих ліцензій, а також здійснюють подальше ліцензування їх використання. До прикладу, в українському медіапросторі таким мемом з авторством є Кіт Інжир, створений художницею Оленою Павловою.

Таким чином, окремі інтернет-меми функціонують як об'єкти з чітко ідентифікованим авторством і можуть бути результатом свідомої творчої діяльності, що підлягає правовій охороні. У таких випадках ключовим обмеженням виступає комерційне використання, яке, як правило, потребує згоди правовласника, особливо якщо воно може впливати на економічні інтереси автора або створювати конкуренцію первинному твору.

Отже, попри наявність окремих положень національного та міжнародного законодавства у сфері авторського права, регулювання використання інтернет-мемів залишається значною мірою неоднозначним та фрагментарним. На практиці це призводить до ситуацій, коли права авторів не завжди належним чином враховуються в цифровому середовищі, зокрема через несанкціоноване копіювання та подальше поширення контенту. У результаті виникає потреба у більш чіткому визначенні правового статусу інтернет-мемів та меж їх допустимого використання в медіапросторі.

Список використаних джерел

1. Докінз Р. Егоїстичний ген. Режим доступу: https://knigogo.com.ua/chitati-online/egoyistychnyj-gen/ (дата звернення: 12.04.2026)
2. Денисюк Ж. З. Меметичність комунікативних практик в умовах розвитку цифрового інформаційного простору. Вісник НАКККіМ. 2021. № 1. С. 13-19. Режим доступу: https://bit.ly/3Denysiuk_mem (дата звернення: 12.04.2026)
3. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до деректив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text (дата звернення: 12.04.2026)
4. Про авторське право і суміжні права : Закон України. Відомості Верховної Ради, 2023, № 57, ст. 22. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text (дата звернення: 12.04.2026)

Ключові слова: інтернет-меми, авторське право, карикатура, пародія, цифровий контент

Keywords: internet memes, copyright law, caricature, parody, digital content.
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Мазуренко С. В.

Зелінченко Анастасія Олегівна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕРЕКЛАДАЧ ТВОРУ ЯК СУБ'ЄКТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

Питання визначення обсягу та змісту авторських прав перекладача як самостійного суб’єкта авторського права є складним і водночас особливо актуальним у сучасних умовах глобалізації. Це зумовлюється тим, що перекладання фактично розповсюджує оригінал твору на міжнародну аудиторію та робить первісний твір більш впізнаваним та популярним.

Перекладач не лише відтворює зміст оригінального твору, а й здійснює творчу діяльність, у результаті якої виникає новий об’єкт авторського права, а саме переклад. Тому для належного визначення правового статусу перекладача необхідно дослідити такі аспекти, як характер перекладу як об’єкта правової охорони, а також наявність чи відсутність правовідносин між перекладачем і автором первісного твору, що може впливати на обсяг реалізації прав перекладача.

Перш за все слід зазначити, що саме вважається перекладом і чи підпадає зазначена категорія під авторське право. Так, відповідно до ч. 1 ст. 17 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» похідний твір слід розуміти як результат творчої трансформації вже існуючого твору, що здійснюється без порушення прав його автора, зокрема шляхом перекладу на іншу мову або іншої креативної переробки оригіналу [2].

Вищезазначена норма відносить переклад тексту до похідного твору. Слід акцентувати увагу на п. 13 ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про авторське право і суміжні права», з якого чітко випливає, що похідний твір підпадає під об’єкт авторського права [2]. Отже, переклад тексту є об’єктом авторського права при дотриманні певних вимог.

Перекладач твору належить до вторинних суб’єктів авторського права, оскільки його діяльність базується на вже існуючому оригінальному творі. На відміну від автора оригінального твору, який є первинним носієм авторських прав, перекладач набуває права лише на створений ним переклад як результат власної творчої переробки. У зв’язку з цим обсяг його прав є більш обмеженим.

У випадку перекладу твору, що охороняється авторським правом, перекладач повинен отримати згоду автора оригінального твору, адже саме автору належить виключне право дозволяти переклад, а також подальше оприлюднення чи інше використання такого результату. Відповідно, якщо перекладач має намір не лише створити переклад, але й поширювати його

шляхом, наприклад, публікування, то це потребує окремого дозволу. Такий дозвіл, як правило, оформлюється у вигляді ліцензійного договору з визначенням обсягу переданих прав на об’єкт авторського права.
Оскільки перекладач твору, незважаючи на те, що він є специфічним та вторинним суб’єктом авторського права, він має особисті немайнові на майнові права.
До особистих немайнових прав належать, зокрема, право на визнання особи перекладача як автора відповідного перекладу, право на зазначення його імені під час використання твору, а також право на збереження цілісності й недоторканності тексту перекладу, що виключає його спотворення чи інше неправомірне втручання.
Водночас майнові права перекладача охоплюють виключні повноваження щодо використання перекладу, включаючи право дозволяти або забороняти його відтворення, розповсюдження, публікацію та інші форми використання. До цієї ж категорії належить право на одержання винагороди за використання перекладу.
Слід мати на увазі, що майнові права на переклад твору існує протягом чинності авторського права на первісний оригінальний твір, оскільки переклад вважається похідним, а отже залежним від первісного твору.
Слід мати на увазі, що перекладач твору захищає свої права через реєстрацію перекладу твору. Так, Наказ Міністерства економіки України від 16.08.2023 №11319 встановлює порядок подання та розгляду заяв щодо державної реєстрації авторського права на твір, а також заяв про реєстрацію договорів, пов’язаних із такими правами, з подальшим внесенням відповідних відомостей до Державного реєстру свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір і Державного реєстру договорів у цій сфері [3].
Питання належності майнових прав інтелектуальної власності на переклад як похідний твір набуває особливого значення у випадках, коли переклад створюється на замовлення, зокрема видавництва, що володіє правами на оригінальний твір. Надання перекладачеві дозволу на здійснення перекладу саме по собі не означає автоматичного переходу майнових прав на результат перекладацької діяльності до замовника.
Відповідно до ч. 2 ст. 430 Цивільного кодексу України, майнові права інтелектуальної власності на об’єкт, створений за замовленням, належать творцеві такого об’єкта та замовникові спільно, якщо інше не встановлено договором [1].
Таким чином, у разі відсутності спеціальних умов у договорі, майнові права на переклад розподіляються між перекладачем і замовником на засадах спільності. Водночас практика договірного регулювання свідчить про прагнення замовників, зокрема видавництв, забезпечити виключний характер своїх прав на використання перекладу. Це досягається шляхом

включення до договору положень про відчуження або передачу виключних майнових прав перекладачем [5, с. 17].

З огляду на вищевикладене, слід звернути увагу, що існує судова практика, яка свідчить, що виключні права перекладача на здійснений переклад прописуються в договорі. Так, відповідно до рішення Галицького районного суду м. Львова у справі №461/8589/24 від 27.01.2025 судом було встановлено, що між перекладачем та видавництвом було укладено авторський договір, відповідно до якого перекладач створив переклад твору та передав видавцю виключні майнові права на його використання строком на п’ять років. Водночас, попри належне виконання перекладачем своїх зобов’язань, зокрема створення та передачу перекладу, відповідач не виконав обов’язок щодо виплати винагороди, передбаченої договором.

Дане судове рішення показує, що передача майнових прав не звільняє замовника від виконання зустрічного обов’язку, а саме виплати винагороди перекладачу. Невиконання такого обов’язку кваліфікується як порушення авторського договору, навіть за умови фактичного використання твору [4].

Таким чином, узагальнюючи як теоретичні положення, так і проаналізовану судову практику, можна дійти висновку, що правовий режим перекладу як похідного твору характеризується поєднанням двох ключових елементів: первинної належності прав перекладачеві та визначальної ролі договору у їх подальшому розподілі. При цьому судова практика визначає, що навіть за умови передачі виключних майнових прав, перекладач зберігає право на належну винагороду, а її невиплата розглядається як істотне порушення прав перекладача як суб’єкта авторського права.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15

2. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2811-20

3. Про затвердження Порядку державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються майнових прав на твір : Наказ; Міністерство економіки від 16.08.2023 № 11319. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z1760-23

4. Рішення Галицького районного суду м. Львова №461/8589/24 від 27.01.2025. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124690344

5. Афонін О. В., Харченко О. М., Руденко І. С. Авторське право у видавничій справі в питаннях і відповідях. Нора-Друк. 2010. С. 80. URL: https://nora-druk.com/Avtorske_vers.pdf

Ключові слова: перекладач, авторське право, похідний твір, оригінальність, письмовий дозвіл, договір, майнові права, немайнові права, твір, охорона прав.

Keywords: translator, copyright, derivative work, originality, written consent, contract, economic rights, moral rights, work, legal protection.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мазуренко С.В.

Котелкіна Валерія Миколаївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

DEEPFAKE ЯК НОВИЙ ВИКЛИК ЗАХИСТУ ІМІДЖЕВИХ ПРАВ ОСОБИ

Стрімкий розвиток технологій генеративного штучного інтелекту (ШІ) породив якісно нову загрозу для особистих немайнових прав – технологію deepfake, що полягає у синтезі реалістичних фальсифікованих аудіовізуальних матеріалів із зображенням або голосом реальних осіб без їхньої згоди. Поняття «іміджеві права» охоплює комплекс особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття та визначають правові межі використання її зовнішнього образу, зображення, голосу та ділової репутації. Цивільний кодекс України містить низку норм, що безпосередньо становлять правову основу захисту іміджевих прав: ст. 307 – право фізичної особи на власне зображення (знімання та використання без згоди особи не допускається); ст. 308 – захист інтересів особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомки; ст. 297 – право на повагу до гідності та честі; ст. 296 – право на таємницю особистого і сімейного життя [1]. Водночас жодна з цих норм прямо не регулює питання синтетичного зображення особи за допомогою ШІ, що утворює суттєву нормативну прогалину.

Технологія deepfake нерозривно пов'язана з проблематикою правового регулювання ШІ-контенту. Ярунів А. П. та Парасюк М. В. досліджують ШІ як генератора зображень і відеоматеріалів та встановлюють, що використання ШІ для створення контенту з відтворенням обличчя або голосу реальної особи без її згоди не лише порушує іміджеві права, а й породжує складні питання про авторство та відповідальність за ШІ-маніпуляції [2, с. 466]. Регуляторним орієнтиром є Регламент ЄС про штучний інтелект (EU AI Act, 2024), який відносить системи, що генерують deepfake-матеріали, до систем обмеженого ризику та зобов'язує їх операторів забезпечувати маркування синтетичного контенту. Мирза С. С., Пальшков К. Є. та Шевчук В. В. доречно зазначаються, що правове регулювання цифрового середовища в Україні має суттєві прогалини щодо захисту прав особи, зокрема щодо використання персональних образів у мережі Інтернет без згоди правоволодільця (носія іміджу) [3, с. 460].

Deepfake порушує іміджеві права особи в таких основних формах: підробка «цитат» або «заяв» відомих осіб у відеоматеріалах; некомерційне або комерційне використання синтетичних зображень; поширення фальсифікованого відео, що принижує честь, гідність та ділову репутацію;

створення синтетичного порнографічного контенту з особами без їхньої згоди (т. зв. non-consensual intimate imagery). Правовими інструментами захисту за чинним ЦК України є: вимога спростування недостовірної інформації (ст. 277); відшкодування моральної (немайнової) шкоди (ст. 23); судова заборона поширення матеріалів, що порушують іміджеві права (ст. 277, 307–308) [1]. Борщенко В. В. зазначає, що цифровізація не лише судочинства, а й суспільної комунікації загалом, поглиблює кіберзагрози для прав особи: захист від несанкціонованого використання цифрового образу потребує адекватної нормативної відповіді, адже традиційні правові механізми не встигають за технологічними змінами [4, с. 10].

Одним із ключових правових викликів deepfake є проблема доказування у справах про захист іміджевих прав. Дзіковський М. Р. досліджує використання цифрових доказів та встановлює, що нормативно-правова база, яка визначає правову природу ІТ-доказів, ще остаточно не сформована: не визначено порядок верифікації автентичності відеоматеріалів, не закріплено правовий статус метаданих як доказу[5, с. 287]. У справах про deepfake ця проблема набуває особливої гостроти: відповідач може стверджувати, що оригінальний матеріал є сфабрикованим, а позивач – що поширений відеозапис є deepfake-фальшивкою. Для розмежування автентичного та синтетичного контенту необхідна судова технічна експертиза, яка потребує спеціального методологічного та нормативного підґрунтя. Ярунів А. П. та Парасюк М. В. підкреслюють, що питання відповідальності за ШІ-контент є дискусійним і таким, що не вирішено в Україні: ланцюжок відповідальності (розробник алгоритму; оператор сервісу; користувач) вимагає законодавчого врегулювання [2, с. 467].

Порівняльний аналіз засвідчує, що провідні правові системи вже ухвалюють спеціальне законодавство у сфері deepfake: у США окремі штати (Каліфорнія, Техас) прийняли закони про кримінальну відповідальність за розповсюдження deepfake у виборчих та сексуальних цілях; ЄС через EU AI Act запроваджує обов'язкове маркування синтетичного аудіовізуального контенту. В Україні захист від deepfake здійснюється виключно через загальні норми ЦК [1] (ст. 296, 297, 307, 308, 277) та Закону України «Про захист персональних даних» (ст. 5–6 – про законні підстави обробки персональних даних, включно з біометричними). Мирза С. С., Пальшков К. Є. та Шевчук В. В. вказують на нагальну потребу оновлення цивільного законодавства відповідно до реалій цифрового середовища [3, с. 461]. Ярунів А. П. та Парасюк М. В. обґрунтовують, що регуляторний підхід ЄС до ШІ-контенту – зокрема обов'язок транспарентності та заборона шкідливих ШІ-застосувань – є базовою моделлю для адаптації в Україні в рамках євроінтеграційного курсу [2, с. 466].

Таким чином, deepfake становить безпрецедентну загрозу іміджевим правам особи – праву на власне зображення, честь, гідність та ділову репутацію. Чинний ЦК України містить нормативну основу для захисту, проте не передбачає спеціального регулювання синтетичного ШІ-контенту. Пріоритетними завданнями є: законодавче визначення поняття deepfake; встановлення ланцюжка відповідальності суб'єктів його створення та поширення; запровадження обов'язкового маркування синтетичного контенту за моделлю EU AI Act; розвиток судово-технічних методик верифікації автентичності відеоматеріалів.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
2. Ярунів А. П., Парасюк М. В. Штучний інтелект як творець творів мистецтва і авторське право. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Том 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354735.
3. Мирза С. С., Пальшков К. Є., Шевчук В. В. Цивільно-правове регулювання електронних правочинів за участю малолітніх та неповнолітніх осіб. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Том 1, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354733.
4. Борщенко В. В. Інформаційні технології в судочинстві: сучасний стан та перспективи. Вісник Одеського національного університету. Правознавство. 2024. Том 26, № 1(38). С. 7–11. URL: https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/471.
5. Дзіковський М. Р. Використання інформаційних технологій в адміністративному судочинстві України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Том 3, № 86. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320701.

Ключові слова: deepfake, іміджеві права, право на зображення, штучний інтелект, ЦК України ст. 307, синтетичний контент, захист честі та гідності, EU AI Act, ділова репутація, цифровізація, відповідальність за ШІ-контент.
Keywords: deepfake, image rights, right to one's own likeness, artificial intelligence, Civil Code Art. 307, synthetic content, protection of honoura nd dignity, EU AI Act, business reputation, digitalization, liability for AI-generated content.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Галупова Л. І.

Кривуля Єлизавета Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАТУЮВАННЯ ЯК НЕТИПОВИЙ ОБ’ЄКТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАХИСТУ

У сучасному суспільстві межі між класичним мистецтвом та повсякденними формами самовираження стають дедалі тоншими. Одним із найбільш динамічних та водночас юридично незахищених сегментів є тату-мистецтво. Якщо раніше татуювання сприймалося переважно як субкультурний маркер, то на сьогодні воно стало комерційним феноменом. Ескізи можуть створюватись популярними художниками та тату-майстрами, а їхня вартість та унікальність стають предметом правових дискусій.

Актуальність цієї теми зумовлена стрімким розвитком цифрових технологій, масовим використанням образів реальних людей у відеоіграх та рекламі, а також загальною тенденцією до посилення захисту авторських прав у всіх сферах людської діяльності. Проблема полягає у тому, що об’єктом права тут виступає не просто малюнок, а твір, нерозривно пов’язаний із людиною та її тілом. Це створює унікальну правову ситуацію, де стикаються авторське право майстра, право власності клієнта та права людини на недоторканність приватного життя і самовираження. В українському контексті, де ринок тату-послуг здебільшого перебуває у «тіні», а практика реєстрації авторських прав на ескізи є винятком, а не правилом, питання доведення оригінальності та захисту від плагіату постає особливо гостро.

Для того щоб зрозуміти, чому татуювання підлягає правовій охороні, необхідно звернутися до фундаментальних засад авторського права. Згідно з українським законодавством, зокрема статтею 6 закону України «Про авторське право і суміжні права», охороні підлягають твори у сфері літератури, мистецтва і науки, виражені в об’єктивній формі [1]. Татуювання за своєю суттю є твором образотворчого мистецтва. Воно відповідає двом ключовим критеріям: наявність творчого характеру та втілення у матеріальній формі [2, с. 138]. Хоча людська шкіра не є об’єктом цивільних прав, проте це не усуває авторського внеску художника, який розробив ескіз татуювання.

Виникає питання, якщо тату-майстер створив витвір мистецтва на тілі клієнта, то постає питання в кого виникають майнові і немайнові права на цей об’єкт мистецтва? За загальним правилом, первинним суб’єктом авторського права є автор ескізу татуювання, яким може бути тату-майстер [3, с. 44]. Це пояснюється тим, що саме тату-майстер є безпосереднім творцем зображення для татуювання. Він розробляє ескіз татуювання, визначає його композицію, стиль та техніку виконання. Крім того, кінцевий результат також залежить від його професійних навичок, майстерності та практичного досвіду. Саме тату-майстер втілює ідею у конкретну художню форму, що надає йому статус автора створеного твору.

Світова практика вже знає чимало випадків, коли ігнорування авторських прав на татуювання призводило до багатомільйонних позовів. Особливо показовим є досвід США, де індустрія розваг часто використовує

образи реальних людей. Справи щодо використання татувань баскетболістів НБА або боксерів у відеоіграх серії NBA 2K чи UFC продемонстрували, що тату-майстри готові відстоювати свої права [4]. Компанії-розробники ігор відтворюють кожну деталь зовнішності атлетів, включаючи їхні татуювання, що, на думку авторів цих малюнків, є прямим порушенням права на відтворення твору. У таких спорах суди часто балансують між доктриною «добросовісного використання» (*Fair Use*) та захистом комерційних інтересів автора [5, с. 37].

Окрему категорію складають спори щодо торговельних марок. Випадок Сема Пенікса, якому погрожували позовом за татуювання з елементами відомого логотипа «I Love NY», піднімає питання про межі використання чужих брендів у особистому тату [6, с. 226]. Якщо людина наносить логотип відомого бренду на тіло, чи є це порушенням прав на торговельну марку? З правової точки зору такі дії є порушенням права інтелектуальної власності, якщо це татуювання використовується для комерційного просування товарів інших торгових марок та медійних осіб, які є обличчям іншого бренду чи торгової марки. Проте у більшості випадків татуювання розглядається як форма особистого вираження, що не переслідує комерційної мети, а отже, не створює реальної загрози змішування брендів у свідомості споживача.

В Україні відповідно до ст 9 закону України «Про авторське право і суміжні права» авторське право виникає з моменту створення твору і не потребує обов’язкової реєстрації [1]. Це положення зручне для авторів творів, але може створити потенційні проблеми у разі виникнення правового спору. Коли ескіз татуювання з’являється в соціальних мережах, він швидко поширюється та копіюється іншими тату-майстрами. Без свідоцтва про реєстрацію авторського права на твір, виданого Українським національним офісом інтелектуальної власності та інновацій, автору важко довести, що саме він створив цей витвір образотворчого мистецтва першим. Натомість якщо у автора буде зазначене свідоцтво, суд перекладає тягар доказування на порушника.

Додатковим недоліком є часта відсутність письмових договорів між майстром і клієнтом. Така бездіяльність призводить до того, що обидві сторони не розуміють обсягу своїх прав. Клієнт може вважати, що оскільки послуга була оплатною, він може презентувати це тату у комерційних кліпах. З іншого боку майстер може вважати, що він має право продавати цей самий ескіз необмеженій кількості людей, порушуючи обіцянку ексклюзивності.

Порівнюючи підходи США та України, можна зазначити, що західні юрисдикції схильні розглядати татуювання як повноцінний арт-об’єкт, забезпечувати охорону майнових і немайнових прав автора. На противагу, в Україні татуювання сприймається як звична побутова послуга, а її захист та охорона як об’єкту інтелектуальної власності ще не знайшли свого достатнього підтвердження у практиці національних судів. Важливим

аспектом є також право на недоторканність твору. Якщо майстер наніс татуювання, а клієнт пізніше вирішив його перекрити або видалити лазером, це формально буде вважатися порушенням особистих немайнових прав автора на цілісність твору. Але з точки зору прав людини, автор не може змусити клієнта носити на собі татуювання проти його волі. Це є ключовою відмінністю татуювання від будь-якого іншого об'єкта мистецтва.

Для мінімізації ризиків авторів та клієнтів необхідне впровадження превентивних механізмів. До них належать: добровільна реєстрація авторського права на оригінальні ескізи; впровадження стандартних форм договорів у тату-студіях, де буде чітко зазначено, які права передаються клієнту і які залишаються за майстром. Важливо також використовувати сучасні методи фіксації авторства, такі як цифрове штампування часу.

У разі порушення прав автора, алгоритм захисту включає: фіксацію факту порушення, подання претензії та звернення до суду з вимогою про припинення порушення та виплату компенсації. Стрельник В.В., Калита А.В., Тарасенко А.Ю зазначили що також є «альтернативні способи вирішення конфлікту у сфері інтелектуальної власності, а саме: обов'язок компенсувати збитки, що були заподіяні, у тому числі упущену вигоду, або виконати певний обов'язок, передбачений законом або угодою між сторонами й інші» [7, с. 251]..

В Україні сфера правового регулювання татуювання потребує врегулювання правової охорони та обізнаності громадян. Насамперед це стосується усвідомлення майстрами необхідності документальної фіксації своїх творів, а також реєстрації авторських прав, укладення ліцензійних договорів з особами які мають бажання наносити татуювання. Тільки через повагу до інтелектуальної праці художника та чітке розмежування прав людини на самовираження і прав на твір можливий подальший розвиток цієї галузі без порушення чужих прав та інтересів.

Список використаних джерел

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX: станом на 30 березня. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n163

2. Насирова В. В. Татуювання як об'єкт права інтелектуальної власності. *Наукові розвідки з актуальних проблем публічного та приватного права*. URL: https://www.researchgate.net/profile/Nataliia-Khatniuk/publication/365521062_Hatnuk_NS_Aktualni_pitanna_zaprovadzenna_novih_miscevih_podatkiv_ta_zboriv_pravovij_aspekt_Naukovi_rozvidki_z_aktualnih_problem_publicnogo_ta_privatnogo_prava_programa_III_Vseukrainskoi_naukovo-prakti/links/6377ddcf54eb5f547ce303c0/Hatnuk-NS-Aktualni-pitanna-zaprovadzenna-novih-miscevih-podatkiv-ta-zboriv-pravovij-aspekt-Naukovi-

rozvidki-z-aktualnih-problem-publicnogo-ta-privatnogo-prava-programa-III-Vseukrainskoi-naukovo-pr.pdf#
3. Козаченко А.О. Правове регулювання татуювання як об’єкта авторського права. Інтелектуальна власність та кібербезпека: вітчизняний та світовий досвід : збірник наукових праць за матеріалами III Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції 2023. С. 42-47. URL: https://eprints.cdu.edu.ua/5852/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97-42-47.pdf
4. Мурга Р. PRAVO & TATTOO / [Електронний ресурс]. – URL:: https://ips.ligazakon.net/document/EA012352
5. Болдова С. Права інтелектуальної власності на татуювання. Концептуальні шляхи розвитку науки та освіти (II): матер. Міжнарод. Наук.-практ. конф. 2020. С. 36-38. URL: http://www.lviv-forum.inf.ua/save/2020/12-13.02.2020/%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%202.pdf#page=36
6. Shontavia J. BRANDED: Trademark Tattoos, Slave Owner Brands, And The Right To Have "Free" Skin, *22 Mich. Telecomm. & Tech. L. Rev.* 2016. С. 225-267. URL: https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1216&context=mttlr
7. Стрельник В.В., Калита А.В., Тарасенко А.Ю. Захист права інтелектуальної власності в сучасних умовах*. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2023. С. 249-253. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/94588b6e-c14e-427b-b014-639b2ba7bfe9/content

Ключові слова: авторське право, татуювання, об’єкт інтелектуальної власності, ескіз, майнові права, немайнові права, реєстрація авторства, торговельна марка, право на тіло..
Keywords: copyright, tattoo, object of intellectual property, sketch, property rights, moral rights, copyright registration, trademark, bodily autonomy.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мазуренко С.В.

Преда Дарія Сергіївна, Островська Дар'я Денисівна
здобувачки 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕТИЧНІ ТА АКАДЕМІЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ

Етичні та академічні аспекти застосування штучного інтелекту у навчальній діяльності здобувачів сьогодні набувають особливої актуальності. Стрімкий розвиток технологій відкриває нові можливості для освіти, спрощуючи доступ до знань, автоматизуючи рутинні завдання та персоналізуючи

навчальний процес. Водночас це породжує низку викликів, пов’язаних із доброчесністю, відповідальністю та якістю освіти.

З етичної точки зору використання штучного інтелекту ставить питання про межі допустимого. Наприклад, коли здобувач застосовує такі інструменти для генерації текстів, виникає дилема: чи є це допомогою в навчанні, чи вже формою обману. Академічна доброчесність передбачає самостійність виконання завдань, тому надмірна залежність від штучного інтелекту може підривати цю основу. Важливо розуміти, що технології повинні доповнювати мислення здобувача, а не замінювати його.

Етичні питання, пов’язані із застосуванням штучного інтелекту, охоплюють широкий спектр складних проблем, серед яких особливу увагу приділяють обробці даних, зокрема згоді користувачів і збереженню їхньої конфіденційності. Водночас варто підкреслити, що етика використання ШІ в освітньому середовищі не обмежується лише технічними чи інформаційними аспектами. Вона має включати й фундаментальні принципи самої освітньої етики.

На відміну від медичної сфери, де вже давно сформовано чіткі етичні стандарти та правила взаємодії з пацієнтами, освітня галузь (за винятком наукових досліджень у закладах вищої освіти) не має настільки узгодженої системи чи універсальних механізмів діяльності етичних комітетів. У контексті впровадження штучного інтелекту в освіту здобувачі часто розглядаються не як особистості, а як джерела даних. У результаті цього як освітні установи, так і комерційні структури можуть впроваджувати ШІ-рішення, не приділяючи належної уваги потенційним етичним ризикам для здобувачів.

Окремо слід звернути увагу на проблему захисту даних. Використання штучного інтелекту підвищує ймовірність кіберзагроз, витоку інформації або несанкціонованого доступу до персональних відомостей здобувачів. Саме тому питання безпеки та приватності стають ключовими у процесі інтеграції ШІ в освітні практики.

Подальші наукові дослідження у цій сфері є необхідними для виявлення нових шляхів підвищення ефективності навчання та вдосконалення освітніх методик. Водночас важливо створювати й впроваджувати надійні, прозорі та етично обґрунтовані алгоритми, які гарантуватимуть належний рівень захисту користувачів.

На законодавчому рівні в Україні доцільно розглядати можливість формування чітких стандартів і норм, що регулюватимуть використання штучного інтелекту. Водночас цей процес є складним і потребує зваженого підходу: необхідно одночасно стимулювати інноваційний розвиток і забезпечувати дотримання прав та свобод громадян.

З іншого боку, штучний інтелект може значно покращити якість освіти. Він допомагає швидко знаходити інформацію, пояснювати складні теми та

навіть адаптувати матеріал під індивідуальні потреби. Це особливо корисно для здобувачів, які мають різний рівень підготовки або потребують додаткової підтримки. У такому контексті використання штучного інтелекту можна розглядати як інструмент розвитку, а не як загрозу.

Академічні аспекти також включають питання оцінювання знань. Викладачам стає складніше визначити, наскільки самостійно здобувач виконав роботу. Це вимагає нових підходів до навчання та перевірки знань, зокрема акценту на усних відповідях, проєктній роботі та критичному мисленні. Освіта має адаптуватися до нових умов, щоб зберегти свою цінність і об'єктивність.

Отже, застосування штучного інтелекту у навчальній діяльності здобувачів має як переваги, так і ризики. Ключовим є формування відповідального ставлення до цих технологій. Здобувачі повинні усвідомлювати етичні межі їх використання, а освітні установи – створювати правила та умови для чесного і ефективного навчання. Лише за такого підходу штучний інтелект стане союзником у здобутті знань, а не перешкодою на цьому шляху. Штучний інтелект продовжує змінювати підходи до розвитку і трансформації усіх сфер людської діяльності, що вимагає подальшого дослідження та осмислення концептуальних перспектив та етичних принципів використання ШІ зокрема у сфері освіти. Використання штучного інтелекту в освіті може сприяти покращенню якості та ефективності навчального процесу, проте це передбачає необхідність розвитку надійних та етичних алгоритмів і технологій для взаємодії з користувачами.

Список використаних джерел

1. Матусевич, Т. В. Технології штучного інтелекту в освіті для відповідального громадянства: концептуальні перспективи та етичні пересторогі. Концептуальні, методологічні та практичні проблеми соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики. 2023. С. 41-45. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/42008/Matusevych.pdf?sequence=1

2. Мельник, А. В. Застосування штучного інтелекту в освітньому середовищі: потенціал та виклики. Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій. 2023. С. 250-253). URL: http://eprints.zu.edu.ua/37171/1/ЗАСТОСУВАННЯ%20ШТУЧНОГО%20ІНТЕЛЕКТУ%20В%20ОСВІТ НЬОМУ.pdf

3. How vikorists fight in Ukraine III. Millions of investments, coverage and information channel 24. URL: https://24tv.ua/ru/iskusstvennyj-intellekt-v-ukraine-gde-nauchitsja-kakie-zarplaty-kakie-kompanii-ispolzujut-24-kanal_n2579649

Ключові слова: штучний інтелект, етика, освіта, академічна доброчесність, конфіденційність даних, безпека інформації, освітні технології, алгоритми, цифрова етика, правове регулювання.
Keywords: artificial intelligence, ethics, education, academic integrity, data privacy, information security, educational technologies, algorithms, digital ethics, legal regulation.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Бааджи Н.П.

Рогачевська Ганна Ігорівна
здобувачка 1-го курсу Центру заочного та дистанційного навчання
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ МАЙБУТНІМИ ЮРИСТАМИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Академічна доброчесність у юридичній освіті є не лише питанням навчальної дисципліни – це проблема формування правосвідомості майбутніх суддів, прокурорів та адвокатів. Здобувач-юрист, який вдається до плагіату, фабрикації чи несамостійного виконання завдань, не просто порушує правила університету: він набуває звички, що безпосередньо загрожує доброчесності правосуддя. Саме тому в Україні сформовано законодавчу відповідь на цей виклик: Закон «Про освіту» №1556-VII закріпив у ч.1.ст.42, що академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень [1].

Ухвалений 18.12.2025 Закон «Про академічну доброчесність» №4742-IX [2], що набирає чинності 31.07.2026 вперше комплексно унормував види порушень у ст.18 : відчуження авторства; академічний плагіат; приписування авторства; самоплагіат; фабрикація; фальсифікація; недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом; недоброчесне оцінювання; несамостійне виконання завдання; недозволена допомога; академічний саботаж; схиляння до порушення академічної доброчесності; інституційні порушення академічної доброчесності [2].

Проте нормативне врегулювання саме по собі не усуває проблему: реальним викликом залишається стійка практика академічної нечесності в освітньому середовищі та відсутність культури академічної відповідальності.

Одним з найактуальніших викликів для академічної доброчесності майбутніх юристів є масове поширення технологій штучного інтелекту в освітньому процесі. Гришко В. І. та Киричук Б. С. [3, с. 305] здійснюють комплексний аналіз проблеми дотримання принципів академічної доброчесності за умов активного використання інструментів ШІ в освітньо-науковій діяльності. Дослідники констатують, що концепт академічної доброчесності є запорукою

формування ефективної освіти, вільної від академічного шахрайства. Для юридичних спеціальностей проблема загострюється специфікою підготовки: здобувач-юрист, який подає ШІ-згенеровані правові позиції як власні, не лише порушує академічну доброчесність, але й не формує реальних фахових компетентностей – аналітичного мислення, юридичної аргументації та критичного осмислення правових норм, без яких неможлива якісна правнича діяльність. Закон №4742-IX окремою нормою (ст. 29) врегулював «недоброчесне використання результатів, згенерованих ШІ», що є відповіддю на цей виклик.

Зубцова Ю., Сущенко Л. та Шаблиста Г. зазначають, що незважаючи на потужну нормативну базу, проблема дотримання основних принципів академічної доброчесності залишається актуальною. Формування культури академічної доброчесності, на наше глибоке переконання, має розпочинатися ще з початкової школи, а принципи академічної доброчесності мають стати невід'ємним складником забезпечення якості освітнього процесу в закладах освіти на всіх її рівнях [4, с. 71].

Зв'язок між академічною доброчесністю та доброчесністю юриста як системною правовою цінністю розкриває Матвіїв Р. І. [5, с. 96], досліджуючи правове регулювання доброчесності у судовій системі. Автор доводить, що доброчесність є унікальною праксеологічною та філософсько-правовою характеристикою правника, яка формує повагу до правової системи з боку громадськості. Доброчесність судді, прокурора, адвоката – не природжена риса, а набута цінність, що формується протягом усього освітнього і професійного шляху. Звідси – принципове значення академічної доброчесності у юридичних ЗВО: саме тут закладаються або руйнуються ціннісні основи майбутнього правника. Порушення академічної доброчесності здобувачом-юристом є не лише освітнім правопорушенням, але й симптомом деформації правосвідомості, яка в подальшому може проявитися у корупційних чи неетичних практиках під час правничої діяльності.

Таким чином, дотримання принципів академічної доброчесності майбутніми юристами зумовлено трьома взаємопов'язаними викликами: нормативним (до набрання чинності ЗУ №4742-IX 31.07.2026 – фрагментарність регулювання та недостатньо конкретний перелік порушень); технологічним (масове використання ШІ для несамостійного виконання завдань); ціннісним (недостатня академічна культура, толерантне ставлення до плагіату в освітньому середовищі).

Перспективи вдосконалення охоплюють: повноцінну імплементацію ЗУ «Про академічну доброчесність» в освітні програми юридичних спеціальностей; запровадження дисциплін з юридичної деонтології та академічного письма; розробку прозорих і об'єктивних процедур розгляду порушень у правничих ЗВО; забезпечення відповідального використання ШІ

у навчальному процесі – як допоміжного інструменту, але не замінника власного юридичного мислення. Лише юрист з вихованою академічною доброчесністю здатен стати гарантом верховенства права у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. No 38-39. Ст. 380
2. Про академічну доброчесність: Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4742-20.
3. Гришко В. І., Киричук Б. С. Академічна доброчесність і штучний інтелект: подолання викликів у освітньо-науковій діяльності України та зарубіжних держав. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Т. 2, № 85. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/315404.
4. Зубцова Ю., Сущенко Л., Шаблиста Г. Правове регулювання академічної доброчесності: вітчизняний і міжнародний контексти. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія». 2025. № 8. URL: https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2025-2.09.
5. Матвіїв Р. І. Перспективи удосконалення правового регулювання сфери доброчесності у судовій системі України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Т. 1, № 86. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320054.

Ключові слова: академічна доброчесність, майбутні юристи, юридична освіта, плагіат, штучний інтелект, ЗУ «Про академічну доброчесність» №4742-IX, принципи академічної доброчесності, академічна відповідальність, санкції, правнича деонтологія, вища освіта, доброчесність юриста, правосвідомість.
Keywords: academic integrity, future lawyers, legal education, plagiarism, artificial intelligence, Law on Academic Integrity No. 4742-IX, principles of academic integrity, academic responsibility, sanctions, legal deontology, higher education, integrity of a lawyer, legal consciousness.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Бааджи Наталія Пилипівна

Ромаш Євгенія Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ У БІЗНЕСІ: ЗАХИСТ ВЛАСНОГО БРЕНДУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Актуальність даної теми полягає в тому, що на сьогоднішній день бренд – це не просто назва чи картинка, а головна цінність будь-якого бізнесу. В умовах, коли скопіювати чужий продукт можна за лічені дні, саме захист інтелектуальної власності стає єдиним способом зберегти свою унікальність. Інтернет та соціальні мережі дозволяють кожному легко

використовувати чужі ідеї, тому бізнесу важливо знати, як захистити своє ім`я від крадіжок чи підробок.

Інтелектуальна власність (ІВ) в об'єктивному розумінні – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері створення, використання та захисту результатів творчої, інтелектуальної діяльності людини. У бізнес-контексті це правовий фундамент, який перетворює нематеріальні ідеї на активи, що мають ринкову вартість [4].

Брендинг у сучасному розумінні – це окрема сфера права інтелектуальної власності, яка регулює створення та використання засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту. В об`єктивному сенсі вона визначає норми реєстрації та охорони, а в суб`єктивному- ті права, що належать власнику на його знак для товарів чи послуг чи комерційне найменування.

Об`єктами захисту є різні результати інтелектуальної діяльності: зображувальні позначення, промислові зразки, комерційні таємниці та доменні імена. Саме ці об`єкти найчастіше стають ціллю для недобросовісних конкурентів, що в свою чергу зумовлює виникнення численних випадків порушення прав інтелектуальної власності [4].

У контексті ведення бізнесу найчастіше порушуються права на торгівельні марки (копіювання логотипів), комерційні найменування, фірмовий стиль (look-alike) та ділову репутацію компаній. Особливість цих об`єктів у тому, що на відміну від авторського права, більшість з них потребує формальної реєстрації для отримання повного обсягу охорони і через те, що право на бренд виникає лише з моменту державної реєстрації, це робить бізнес вразливим до дій недобросовісних конкурентів [1; 4].

Використання чужого бренду без дозволу правовласника, наприклад, маркування ідентичним знаком контрафактної продукції або використання схожої назви, вважається правопорушенням. Навіть сумлінне переконання підприємця у власній оригінальності не звільняє його від відповідальності, особливо у випадках коли використання позначень призводить до змішування з діяльністю іншого суб`єкта який вже має пріоритет на ринку [1].

Для того аби захистити власний бренд в умовах сучасних викликів, компанії, підприємства мають дотримуватися комплексних правових та організаційних заходів, спрямованих на охорону прав інтелектуальної власності [4].

Основним правовим способом захисту бренду є його державна реєстрація як торгівельної марки у встановленому законодавством порядку, що в свою чергу забезпечує набуття виключних прав на його використання та можливість подальшого правового захисту в разі правопорушення [1].

Важливим елементом охорони бренду також є створення унікального логотипу та розрізняльних позначень, які забезпечують індивідуалізацію компанії на ринку, та сприяють впізнаваності серед споживачів. Також можна сказати про не менш важливе системне використання бренду в усіх

сферах діяльності компанії, включаючи продукцію, рекламні матеріали, офіційну документацію та цифрові платформи, що допомагає закріпленню бренду підприємства як об`єкта комерційної ідентифікації [4].

Суттєвим є також значення постійного моніторингу використання бренду на ринку з метою своєчасного виявлення порушень та оперативного реагування на них. Юридичним підтвердженням прав на бренд виступає свідоцтво про реєстрацію торгівельної марки, яке може бути використане як доказ в судовому захисті [1].

Судова практика останніх років, зокрема постанови Великої Палати Верховного Суду, демонструє чітку тенденцію до захисту добросовісного власника від спроб паразитування на чужій репутації. Важливим аспектом є інститут визнання торговельної марки добре відомою, що забезпечує ширший обсяг охорони, який поширюється навіть на товари та послуги, що не є спорідненими з тими, для яких марка зареєстрована [1; 4].

Проте, як свідчить практика Касаційного господарського суду, визнання марки добре відомою не є самостійним способом захисту, а лише передумовою для подальшого оскарження реєстрацій конкурентів або припинення порушень. У 2026 році бізнес також активно використовує можливість реєстрації нетрадиційних знаків, таких як звукові, мультимедійні та голографічні торговельні марки, що стало можливим завдяки гармонізації українського законодавства із стандартами Європейського Союзу [1].

Одним із найбільш складних викликів сучасності є правовий режим контенту та дизайну, створеного за допомогою систем штучного інтелекту. Станом на 2026 рік українське законодавство чітко розмежовує класичні об'єкти авторського права та об'єкти, генеровані комп'ютерними програмами. Важливо розуміти, що за чинними нормами штучний інтелект не визнається автором у юридичному сенсі, оскільки не володіє правосуб'єктністю [3].

Натомість виникає особливе право на неоригінальні об'єкти, згенеровані програмою, де суб'єктами прав можуть бути автори алгоритмів або особи, які ініціювали створення такого контенту. Для бізнесу це означає необхідність ретельного документування процесу створення брендового контенту, оскільки використання ШІ-генерацій без належного юридичного оформлення може призвести до неможливості захистити ці активи від копіювання конкурентами [5].

У сфері боротьби з недобросовісною конкуренцією бізнес дедалі частіше звертається до інструментів Антимонопольного комітету України та судового захисту від копіювання зовнішнього вигляду товарів. Стаття 4 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» забороняє використання чужих позначень, рекламних матеріалів та упаковки без дозволу, якщо це може призвести до змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання [2].

Головна проблема полягає у фактичному знеціненні прав власників у цифровому просторі де закон не встигає за технологіями. Найбільший виклик створює штучний інтелект оскільки він не має правосуб'єктності а закон визнає автором лише людину. Це дозволяє конкурентам копіювати брендовий контент створений нейромережами посилаючись на відсутність творчого внеску автора. Також анонімність в інтернеті та швидкість продажу контрафакту роблять стандартні судові позови неефективними, бо порушники зникають швидше ніж суд винесе рішення [3; 5].

Яскравим прикладом правової проблеми імітації є багаторічний судовий спір між корпорацією Рошен та ПАТ Київхліб щодо використання упаковки для торта Золотий ключик. У цій справі ключовим питанням стала схожість графічних елементів та кольорової гами які покупець може переплутати навіть при відмінності в назвах виробників [2; 4].

Замість пошуку складних наукових теорій слід зосередитися на боротьбі з недобросовісною конкуренцією через використання ст. 4 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції». Це дозволяє карати за імітацію загального стилю упаковки чи дизайну навіть без прямого копіювання логотипа. Досвід справи щодо торта Золотий ключик довів що суди готові визнавати порушенням використання схожого візуального оформлення якщо воно викликає у споживача асоціації з брендом конкурента [2].

Підсумовуючи, можна зробити висновок щодо того, що в сучасному бізнесі інтелектуальна власність відіграє значну роль, оскільки в теперішніх умовах, власний бренд – це не просто назва чи логотип, це результат роботи та зусиль, часу та ресурсів, тому цілком логічно, що захист бренду є значною потребою в сфері бізнесу.

На сьогоднішній день, інформація поширюється з неймовірною швидкістю, а конкуренція зростає, разом з нею зростають і ризики виникнення недобросовісної конкуренції, копіювання, чи незаконного використання бренду. Саме тому, в цих умовах бізнесу важливо не ігнорувати питання захисту власного ім`я, а підходити до нього свідомо та відповідально.

Список використаних джерел

1. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15.12.1993 № 3689-XII. Редакція від 01.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12 (дата звернення: 09.04.2026).

2. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР. Редакція від 01.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр (https://www.google.com/search?q=https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80) (дата звернення: 09.04.2026).

3. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. Редакція від 01.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20 (дата звернення: 09.04.2026).
4. Орлюк О. П. Право інтелектуальної власності : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 544 с.
5. Коваль В. М. Інтелектуальна власність у цифрову еру: виклики ШІ та правове регулювання : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2025. 210 с.

Ключові слова: торговельна марка, правова охорона, недобросовісна конкуренція, імітація упаковки, захист від підробок
Keywords: trademark, legal protection, unfair competition, packaging imitation, protection against counterfeiting.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мазуренко С. В.

Харченко Кирило Віталійович
здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ ЯК СКЛАДОВИХ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ЮРИСТА

Професійна діяльність сучасного правника – це не лише сукупність юридичних технологій чи сухе знання нормативних приписів, а й глибокий моральний зміст, який відокремлює нашу спеціальність від багатьох інших. Ефективна робота вимагає від фахівця здібностей, що неминуче формують його особистість та світогляд, адже висока моральність завжди була невід'ємною складовою юридичного статусу. У сучасних умовах, коли людина та її гідність визнані найвищою цінністю, дослідження етичних аспектів професії стає для нас пріоритетним завданням. «Професійна етика юриста є фундаментальною основою для забезпечення справедливого правосуддя в будь-якій правовій системі» [4, с. 61]. Це твердження підкреслює, що дотримання високих стандартів суддями, адвокатами та прокурорами є ключовою запорукою неупередженого розгляду справ.

Для того, щоб ці стандарти не залишалися лише на папері, необхідна розгалужена система гарантій. Поняття «гарантії» ми розуміємо як визначені засоби охорони та реалізації прав чи інтересів, які мають юридичний характер і закріплюються в нормах права. Андрій Лапкін зазначав «Гарантії дотримання норм професійної етики можна визначити як особливі правові засоби, що спрямовані на забезпечення відповідності професійної діяльності та позаслужбової поведінки представників відповідних юридичних професій етичним вимогам, що до неї висуваються, запобігання порушенням норм професійної етики та усунення їхніх негативних наслідків» [2, с. 78]. Це не просто довільний набір інструментів,

а впорядкована система, що в єдності та взаємозв'язку дозволяє встановити етичні правила та забезпечити їхнє втілення у практичну діяльність. До таких елементів ми відносимо етичний відбір, складання присяги, розробку кодексів, вивчення етики, діяльність уповноважених органів та відповідальність за порушення.

Процес формування етичного фундаменту правника розпочинається ще на етапі допуску до професії. Оскільки моральні риси особистості закладаються з дитинства і важко піддаються корегуванню у дорослому віці, до суду, прокуратури та адвокатури повинні приходити люди, які вже є етично сформованими та стійкими. Аналіз законодавства показує, що вимоги до кандидатів різняться: якщо для суддів передбачені критерії компетентності та доброчесності, то відсутність прямих етичних вимог у законах про прокуратуру та адвокатуру можна вважати певною прогалиною, хоча вони і випливають зі змісту кваліфікаційних іспитів. Важливим етапом є і складання присяги, яка є офіційним зобов'язанням в урочистих обставинах. Присяга має ритуальний характер, і її порушення тягне за собою не лише юридичну відповідальність, а й глибокий суспільний осуд, оскільки в ній домінує моральний аспект.

Незалежність юриста виступає критично важливою складовою етики, що забезпечує неупередженість правосуддя. Вона передбачає невтручання та відсутність будь-якого впливу з боку політичних партій, державних органів чи навіть власних інтересів правника. Лише вільний від зовнішнього тиску юрист здатний об'єктивно оцінювати обставини справи, керуючись виключно законом. Зрештою, статус адвоката вимагає виконання професійного обов'язку та вірності присязі, де незалежність проголошується одним із засадничих принципів. Внаслідок цього, кожен правник зобов'язаний протистояти будь-яким спробам впливу, оскільки це безпосередньо позначається на якості правової допомоги та престижі професії. «Адвокат має діяти не тільки в інтересах тих осіб, яких він захищає, а й в інтересах права загалом» [1, с. 21].

Конфіденційність, у свою чергу, є наріжним каменем довіри між юристом та клієнтом. Витоки цього принципу ми бачимо ще у Древньому Римі, де право на приватність потребувало захисту від розголошення третіми особами. Дослідники зазначали: «Довіра клієнта до адвоката виникає лише за умови дотримання адвокатом принципу конфіденційності» [3, с. 227]. Будь-яка інформація, що стає відомою правнику під час виконання обов'язків, становить предмет професійної таємниці. Без суворого дотримання цього принципу надання належної допомоги стає неможливим, адже клієнт не зможе бути відвертим, якщо побоюватиметься розголошення своїх таємниць. Збереження конфіденційності є одночасно і правом юриста у відносинах з органами влади, і його святим обов'язком перед клієнтом.

Реалізація цих етичних принципів сьогодні формалізується через спеціальні кодекси, які мають характер корпоративних зводів правил. Ці документи систематизують етичні норми та забезпечують їхнє одноманітне застосування. Проте аналіз, наприклад, оновленого Кодексу суддівської етики 2024 року виявляє ризики суб'єктивізму через велику кількість оціночних формулювань, таких як «високі стандарти поведінки» або «обачність». Це створює ситуацію, коли дотримання норм залежить від сприйняття «звичайної розсудливої людини», що не завжди сприяє правовій визначеності. Окрім того, відсутність прямого зв'язку між етичним проступком та санкцією у деяких положеннях може нівелювати практичну цінність кодексів, перетворюючи їх на декларативні документи.

Цифровізація суспільства привнесла нові виклики для незалежності та конфіденційності. Інтернет та соціальні мережі дозволяють миттєво обмінюватися інформацією, проте вони ж створюють ризики несанкціонованого доступу до даних. Наприклад, фотографія з геолокацією поблизу суду може стати непрямим доказом роботи з конкретним клієнтом, що ставить під загрозу таємницю спілкування. Окрему увагу привертає штучний інтелект, який, попри свою технологічну ефективність, позбавлений здатності до моральної рефлексії. Внаслідок цього, використання ШІ у юридичній практиці вимагає особливої обережності, щоб не допустити «цифрової дегуманізації» права та втрати етичної автономії фахівця.

Для підтримки етичного рівня необхідна діяльність уповноважених органів, які здійснюють моніторинг та контроль. У судовій системі ці функції покладено на Вищу кваліфікаційну комісію суддів та Громадську раду доброчесності, які оцінюють відповідність суддів критеріям професійної етики. В адвокатурі та прокуратурі діють відповідні дисциплінарні комісії. Це дозволяє вчасно виявляти ознаки професійної деформації та реагувати на них. Юридична відповідальність, переважно дисциплінарного характеру, виступає крайнім заходом забезпечення етичної поведінки. Порушення етики, особливо грубе чи систематичне, може призвести до найсуворіших санкцій, аж до звільнення з посади чи позбавлення права на діяльність.

У результаті можна побачити, що гарантії дотримання незалежності та конфіденційності становлять цілісну систему, яка постійно еволюціонує. Подальший розвиток ми вбачаємо в уніфікації етичних стандартів та вдосконаленні нормативного регулювання для всіх представників правничої спільноти. Важливо розробити єдиний понятійно-категорійний апарат, який би усунув термінологічні розбіжності між кодексами різних професій. Лише через зміцнення етичного фундаменту та впровадження дієвих механізмів контролю можливе утвердження верховенства права та побудова справді справедливого правосуддя в Україні.

Список використаних джерел

1. Нітченко А. Г., Чумаченко В. Ю. Професійна етика юриста як гарантія справедливого правосуддя. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1, ч. 1. С. 59–67.
2. Лапкін А. В. Гарантії дотримання норм професійної етики суддею, прокурором і адвокатом (на прикладі України). *Copernicus Political and Legal Studies*. 2022. Vol. 1, Issue 2. С. 76–85.
3. Денисовський М. Д., Сівіцька Г. Є. Професійна етика адвоката. *Галицькі студії. Юридичні науки*. 2023. № 2. С. 17–21.
4. Літвінова І. Ф., Колонська В. М. Конфіденційність як основоположний принцип діяльності адвокатів. *Юридичний вісник*. 2024. № 4 (73). С. 226–232.

Ключові слова: професійна етика, правові гарантії, незалежність юриста, конфіденційність, адвокатська таємниця, кодекс етики, дисциплінарна відповідальність, верховенство права, доброчесність, професійний обов'язок.
Keywords: professional ethics, legal guarantees, lawyer's independence, confidentiality, attorney-client privilege, code of ethics, disciplinary liability, rule of law, integrity, professional duty.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Бааджи Н. П.

Чагаринська Анастасія Юріївна
здобувачка 1-го курсу Центру заочного та дистанційного навчання
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТІ: ЗАГРОЗА ЧИ ІНСТРУМЕНТ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ?

У період післявоєнної трансформації України питання цифровізації та правового регулювання новітніх технологій набувають особливого значення. Академічна доброчесність – це не просто набір формальних правил, а основа довіри до результатів наукового пошуку, що закріплена у відповідних Положеннях університету.

Поширення генеративного ШІ створює специфічні ризики, які вимагають підвищеної уваги з боку кафедр. Основні загрози включають ризик «цифрового плагіату», коли ШІ генерує унікальні за структурою тексти, що не містять прямих збігів із наявною базою джерел [3]. Це значно ускладнює роботу наукової бібліотеки під час централізованої перевірки робіт, оскільки ШІ ставить під сумнів справжній інтелектуальний внесок автора. Використання алгоритмів для повної імітації наукового дослідження прямо суперечить принципам академічної доброчесності, за дотримання яких відповідають як здобувач, так і науковий керівник.

В межах математичного моделювання академічних процесів особливу увагу слід приділити розробці алгоритмів, що базуються на аналізі стиліметричних показників тексту. Сучасні детектори ШІ працюють на основі розрахунку «перплексії» та «варіативності» структури речень. Оскільки генеративні моделі прагнуть до статистично найбільш імовірних послідовностей слів,

їхній продукт часто характеризується низькою варіативністю. Для забезпечення академічної доброчесності важливо впроваджувати математичні моделі, здатні розрізняти антропогенний та машинний стилі, що дозволить завідувачам кафедр більш ефективно виконувати обов’язок щодо перевірки робіт на оригінальність у встановлені терміни.

Попри існуючі виклики, ШІ пропонує низку переваг для підготовки якісних матеріалів. Використання алгоритмів для аналізу великих масивів даних дозволяє більш точно формулювати висновки у складних правових питаннях. Автор може використовувати ШІ для попередньої перевірки тексту на відповідність технічним вимогам (кегль, інтервал, поля) перед подачею матеріалів на кафедру.

Досліджуючи трансформацію правового життя, варто звернути увагу на досвід провідних європейських університетів, які схиляються до моделі «прозорого партнерства». Це означає, що ШІ не забороняється, але його використання має бути чітко задекларованe автором. Математичне моделювання етичних стандартів передбачає створення «матриць довіри», де кожен етап наукового дослідження оцінюється на предмет частки машинного втручання. Для України, яка прагне інтеграції в єдиний європейський освітній простір, адаптація таких моделей є критично важливою для підтримання високого рівня академічної доброчесності [2].

Важливим аспектом є правова невизначеність статусу творів, згенерованих алгоритмами. Оскільки ШІ не є суб’єктом права, результати його діяльності не можуть бути об’єктом авторського права у класичному розумінні. Академічна доброчесність вимагає, щоб інтелектуальне ядро роботи – гіпотеза, методологія та висновки – належали виключно людині.

Для того, щоб ШІ став інструментом розвитку, необхідно впровадити трирівневу систему контролю: самоконтроль здобувача, технічна перевірка бібліотечними системами та експертна оцінка керівника. Етичний стандарт передбачає обов'язкове усвідомлення того, які саме блоки тексту були оптимізовані за допомогою алгоритмів. Формування культури академічної доброчесності у здобувачів вищої освіти безпосередньо впливає на їхню майбутню професійну етику як правників.

З іншого боку, ШІ не варто сприймати виключно як загрозу. Це надзвичайно потужний інструмент, який при правильному використанні може значно підвищити якість наукової роботи. Він допомагає структурувати хаотичні думки, знаходити цікаві вектори для дослідження або ж перекладати складну термінологію з іноземних джерел.

Юридична сторона цього питання також залишається відкритою. Оскільки штучний інтелект не є суб’єктом права, результати його діяльності не можуть належати йому. Тому вся відповідальність за зміст роботи, за її наукову достовірність та етичність все одно лежить на людині – на авторові. Це ще

раз підкреслює, що жоден алгоритм не замінить людського критичного мислення та відповідальності.

Використання штучного інтелекту в освітньому процесі несе певні ризики, серед яких найголовнішим є зниження рівня критичного мислення та академічної самостійності здобувачів вищої освіти. Надмірна залежність від алгоритмів при формуванні висновків чи написанні наукових текстів призводить до того, що здобувач перестає самостійно опрацьовувати літературу та глибинно досліджувати проблематику. Це створює загрозу деградації дослідницьких навичок, адже здатність до аналізу та синтезу інформації заміщується механічною генерацією контенту. Окрім того, відсутність персонального авторського внеску викривляє результати навчання, ускладнює об'єктивне оцінювання знань викладачами та створює небезпечний прецедент «цифрової імітації» наукової діяльності, що в майбутньому негативно впливає на професійну компетентність фахівців.

Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що інтеграція штучного інтелекту в освітній та науковий простір є незворотним процесом, який потребує негайної адаптації правових та етичних норм. ШІ слід розглядати не як загрозу авторству, а як потужний допоміжний інструмент, здатний оптимізувати рутинні аспекти дослідницької діяльності – від технічного оформлення тексту до аналізу значних масивів юридичних даних та перекладу іноземних джерел.

Водночас ключовим викликом залишається збереження академічної доброчесності. Проблема «цифрового плагіату» вимагає впровадження нових математичних моделей і стиліметричних методів перевірки робіт, які дозволять чітко розрізняти машинну генерацію та творчий внесок людини. Основою майбутньої взаємодії має стати концепція «прозорого партнерства», де використання алгоритмів відкрито декларується, а інтелектуальне ядро дослідження: його гіпотеза, аналітика та фінальні висновки – залишаються виключною прерогативою автора.

У кінцевому підсумку, відповідальність за достовірність та наукову цінність роботи покладається на дослідника та його наукового керівника. Формування культури відповідального використання інноваційних технологій сьогодні є запорукою високої професійної етики майбутніх працівників та стабільності української наукової спільноти в умовах глобальної цифрової трансформації.

Список використаних джерел

1. Академічна доброчесність та штучний інтелект: виклики сучасної освіти. Науковий вісник НУ «ОЮА». 2025. № 2. С. 45-52.

2. Інформаційний лист всеукраїнської науково-практичної конференції «Трансформація соціально-політичного та правового життя України у післявоєнний період». Одеса: НУ «ОЮА», 2026.

3. Положення про дотримання академічної доброчесності в НУ «ОЮА».
4. Правове регулювання технологій штучного інтелекту в Україні: післявоєнний аспект. Питання правознавства. 2024. № 4. С. 102-110.
5. Про академічну доброчесність : Проєкт Закону України від 08.01.2024 р. № 10392. URL:https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43481 (дата звернення: 16.04.2026).
6. Shumak I., Batan Y., Kravchenko S., Hedulianov V., Bysaha Y. Representative democracy under martial law. Amazonia Investiga. 2024. Vol. 13(77). P. 159-169.

Ключові слова: штучний інтелект, математичне моделювання, академічна доброчесність, освіта, плагіат, НУ «ОЮА».
Keywords: artificial intelligence, mathematical modeling, academic integrity, education, plagiarism, NU "OLA".
Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Бааджи Наталія Пилипівна

Шаповал Софія Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКОГО КОНТЕНТУ, ОПУБЛІКОВАНОГО В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій соціальні мережі стали одним із ключових середовищ для створення, поширення та споживання інформаційного контенту. Користувачі щоденно публікують значні обсяги матеріалів, серед яких тексти, фотографії, відео, музичні твори, графічні зображення та інші результати творчої діяльності. При цьому акаунт у соцмережі фактично розглядається як веб-сторінка, що містить об’єкти інтелектуальної власності. У зв’язку з цим особливої актуальності набуває питання правового захисту авторського контенту, розміщеного в соціальних мережах, оскільки специфіка цифрового середовища істотно впливає на реалізацію та охорону прав інтелектуальної власності. Сучасні медіаплатформи, особливо соціальні мережі, стали джерелом поширення величезних обсягів інформації, у тому числі візуального контенту, статей, відеоматеріалу, тощо [2].

Передусім варто зазначити, що в Законі України «Про авторське право і суміжні права» авторське право становлять особисті немайнові права автора і майнові права суб’єктів авторського права[1]. Будь-який оригінальний контент, створений користувачем і опублікований у соціальних мережах, є об’єктом авторського права за умови, що він має творчий характер. Законодавство України, узгоджене з міжнародними стандартами,

виходить із того, що авторське право виникає з моменту створення твору і не потребує обов'язкової реєстрації. Це означає, що навіть звичайна публікація фотографії чи текстового допису автоматично породжує у автора комплекс майнових і немайнових прав. Однак, варто зазначити, що державна реєстрація авторського права посилює доказову базу у випадку спору, у практичному вимірі доведення авторства може бути ускладненим, тому реєстрація авторського права або інші способи фіксації факту створення твору можуть відігравати важливу роль у разі виникнення спору. У сучасних умовах соціальні мережі стали ключовим середовищем поширення інформації, адже «соціальні мережі стали джерелом поширення величезних обсягів інформації» [2].

Автори мають бути обізнані зі своїх прав та способів їх захисту, а користувачі – поважати авторські права при використанні чужого контенту [3]. Однією з ключових особливостей захисту авторського контенту в соціальних мережах є специфічний правовий режим використання таких матеріалів. Публікуючи контент на платформі, користувач зазвичай погоджується з умовами користування, які передбачають надання соціальній мережі невиключної ліцензії на використання цього контенту. Така ліцензія може включати право на відтворення, розповсюдження, публічний показ або адаптацію матеріалу в межах функціонування платформи. При цьому автор не втрачає своїх прав, однак фактично дозволяє платформі використовувати створений ним контент без додаткової винагороди. Це створює певний баланс між інтересами користувачів та інтересами цифрових сервісів, але водночас може викликати питання щодо меж такого використання.

Суттєвою проблемою у сфері авторського права в соціальних мережах є високий рівень порушень. Легкість копіювання та миттєве поширення інформації призводять до того, що контент часто використовується без дозволу автора або без належного зазначення джерела. Поширеними є випадки несанкціонованого репосту, використання чужих фотографій у комерційних цілях, копіювання текстів або відеоматеріалів без згоди автора. Такі дії порушують як майнові, так і немайнові права автора, зокрема право на ім'я та право на недоторканність твору.

Захист авторського контенту в соціальних мережах здійснюється за допомогою різних механізмів. Наприклад, можливість звернення до суду з вимогою про припинення порушення, відшкодування збитків або стягнення компенсації. Однак судовий захист часто є тривалим і потребує належної доказової бази, що ускладнює його застосування у цифровому середовищі. Важливу роль відіграють позасудові механізми, які реалізуються безпосередньо через самі соціальні мережі.Більшість сучасних платформ запровадили процедури подання скарг на порушення авторських прав, що дозволяє оперативно реагувати на неправомірне використання контенту. Такі процедури, як правило, передбачають можливість подання заяви про

порушення, після чого адміністрація платформи може видалити відповідний матеріал або обмежити доступ до нього. У деяких випадках застосовуються стандартизовані механізми, подібні до міжнародної практики захисту авторських прав у цифровому середовищі.

Технічні засоби захисту також відіграють значну роль у забезпеченні прав авторів. До них належать використання водяних знаків, цифрових підписів, метаданих, а також спеціалізованих систем ідентифікації контенту. Такі інструменти дозволяють не лише ускладнити незаконне використання матеріалів, а й полегшити доведення авторства у разі виникнення спору. Проте вони не гарантують повного захисту, оскільки можуть бути обійдені або видалені недобросовісними користувачами.

Окрему увагу слід приділити впливу новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, на сферу авторського права. Використання алгоритмів для створення контенту, обробки зображень або генерації текстів породжує нові виклики щодо визначення авторства та правового статусу таких об’єктів. Крім того, виникають питання щодо правомірності використання існуючих творів для навчання моделей штучного інтелекту, що може призводити до конфліктів між розробниками технологій і авторами.

Не менш важливим є міжнародний аспект захисту авторського контенту в соціальних мережах. Оскільки цифровий простір не має територіальних меж, порушення авторських прав часто мають транскордонний характер. У таких умовах значення набувають міжнародні договори, які забезпечують базовий рівень охорони прав авторів у різних країнах. Водночас ефективність захисту значною мірою залежить від національного законодавства та практики його застосування.

Загалом можна зробити висновок, що захист авторського контенту, опублікованого в соціальних мережах, є складним і багатогранним процесом, який потребує комплексного підходу. Він передбачає поєднання правових норм, технічних інструментів і відповідальної поведінки користувачів. У сучасних умовах особливого значення набуває підвищення рівня правової обізнаності, що дозволяє авторам ефективніше захищати свої права, а користувачам – уникати їх порушення. Таким чином, розвиток цифрового середовища зумовлює необхідність постійного вдосконалення механізмів правового регулювання та адаптації їх до нових викликів інформаційного суспільства.Лише комплексний підхід дозволить мінімізувати негативні наслідки порушень, зберігаючи умови для культурного, економічного та соціального розвитку [2].

Список використаних джерел

1.Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2811-20

2.Мазуренко С. Особливості захисту авторського контенту в соціальних мережах // Юридичний вісник. 2025. № 3. С. хх–хх. URL: https://yurvisnyk.in.ua/v3_2025/9.pdf
3.Федрак А. Правовий захист контенту, опублікованого в соціальних мережах, як об’єкта інтелектуальної власності // Цивілістична платформа. 2025.

Ключові слова: авторське право, захист інтелектуальної власності, соціальні мережі, цифровий контент, авторський контент, порушення авторських прав, інтелектуальна власність, правовий захист.
Keywords: copyright law, intellectual property protection, social media, digital content, user-generated content, copyright infringement, intellectual property rights, legal protection.
Науковий керівник: к.ю.н, доц. Мазуренко С. В.

СЕКЦІЯ 10. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, НОТАРІАЛЬНОГО ТА ВИКОНАВЧОГО ПРОЦЕСУ

Керівник: к.ю.н., доцент Цал-Цалко Ю.Ю.
Секретар: к.ю.н., доцент Дрогозюк К.Б.

Антіпова Олександра Геннадіївна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА-МИСТЕЦТВОЗНАВЦЯ ПРИ ВИРІШЕННІ СПОРІВ ПРО ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТИ, ЩО МАЮТЬ ІСТОРИЧНУ ЦІННІСТЬ

Цивільне судочинство нерідко стикається зі спорами, у яких традиційний доказовий інструментарій – правовстановлюючі документи, показання сторін, відомості з державних реєстрів – виявляється недостатнім для встановлення фактичних обставин справи. Особливо це характерно для категорії спорів, що стосуються об'єктів із потенційною культурною або історичною цінністю: творів образотворчого мистецтва, археологічних артефактів, антикварних предметів побуту, нумізматичних колекцій, ювелірних виробів попередніх епох тощо. Юридична доля таких речей нерідко залежить від встановлення обставин, які виходять за межі правових знань і потребують спеціальної наукової оцінки: автентичності об'єкта, його датування, авторства, належності до певної мистецької школи чи культурної традиції, а також значущості в контексті культурної спадщини. Саме ці питання становлять предмет мистецтвознавчої експертизи, результати якої безпосередньо визначають правову кваліфікацію спірного об'єкта та режим його цивільного обороту.

Насамперед слід звернутися до нормативного підґрунтя. Цивільний процесуальний кодекс України 2004 року [1] визначає висновок експерта як самостійний засіб доказування, що ґрунтується на використанні спеціальних знань у науковій, технічній, мистецькій чи іншій професійній сфері. Принциповим є розмежування компетенцій: питання, що стосуються автентичності мистецького твору або визначення часу його створення, належать до сфери спеціальних знань мистецтвознавця, тоді як правова кваліфікація встановлених обставин залишається виключною прерогативою суду. Однак на практиці це розмежування дотримується не завжди: сторони нерідко формулюють питання таким чином, що вони фактично

передбачають юридичну оцінку, а суди подекуди некритично відтворюють у рішеннях висновки, що виходять за межі фактичного аналізу.

Законодавче визначення поняття «культурні цінності» закріплено у Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [2], який відносить до них об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне або наукове значення. Проте така дефініція має узагальнений характер і не містить чітких критеріїв кваліфікації конкретного предмета. «Значення» – це не самодостатня юридична категорія; воно потребує фахового підтвердження в кожній конкретній справі. Мистецтвознавча експертиза виконує саме цю функцію: вона забезпечує суд науково обґрунтованою підставою для правової оцінки. Без відповідного висновку будь-які посилання сторін на «культурну цінність» об'єкта залишаються декларативними. Схожа логіка простежується і в Цивільному кодексі України [3]: здійснення права власності на культурні цінності підпорядковується спеціальному правовому режиму, що виникає лише після встановлення відповідного статусу об'єкта.

Після реформи цивільного процесуального законодавства 2017 року Закон України «Про судову експертизу» [4] та оновлений ЦПК запровадили два канали залучення експерта: призначення судом і залучення за ініціативою учасника справи. У спорах щодо предметів культурної цінності це розмежування набуває особливого значення. Висновок, поданий стороною процесу, апріорі перебуває під підвищеною процесуальною увагою, адже мистецтвознавчий ринок є вузькоспеціалізованим, а коло визнаних фахівців – обмеженим [5, с. 160]. Водночас процесуальне законодавство не встановлює формальної ієрархії між видами висновків: обидва є допустимими засобами доказування й оцінюються судом за критеріями обґрунтованості, повноти та логічної узгодженості.

У теорії доказового права висновок експерта не має наперед визначеної доказової сили – він підлягає оцінці судом на загальних засадах внутрішнього переконання [1]. Проте на практиці у справах, що потребують спеціальних мистецтвознавчих знань, спостерігається тенденція до фактичного надання таким висновкам підвищеної ваги. Це зумовлено об'єктивною складністю для суду самостійно перевірити методологічну обґрунтованість атрибуційного дослідження. Як наслідок, висновок мистецтвознавця часто стає визначальним доказом у справі, навіть за формального дотримання принципу рівності засобів доказування.

Особливістю мистецтвознавчої експертизи у таких спорах є її подвійна функція. З одного боку, вона встановлює фактичні обставини: авторство, автентичність, час створення, стильову приналежність об'єкта. З іншого боку, її результати опосередковано впливають на формування правового режиму речі, адже визнання предмета пам'яткою культурної спадщини тягне за собою спеціальні обмеження щодо володіння, користування та

розпорядження ним. Таким чином, виникає ризик фактичного зміщення меж між встановленням факту та його правовою оцінкою, – між функцією фактологічною та функцією кваліфікаційною. Саме тому суд зобов'язаний усвідомлено розмежовувати ці дві площини. Судова практика, зокрема постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 910/8413/21 від 12 вересня 2023 року (садиба Терещенків) [6], демонструє, що таке розмежування є реально здійсненним, однак вимагає підвищеного рівня аргументації.

Питання методологічної достовірності висновку набуває самостійного процесуального значення. У науковій літературі справедливо зазначається, що мистецтвознавча експертиза значною мірою ґрунтується на інтерпретаційних методах – стилістичному аналізі, порівняльному дослідженні, експертній оцінці візуальних характеристик об'єкта [7, с. 16–20]. На відміну від точних природничих методів, вона не завжди забезпечує відтворюваний і верифікований результат. Це зумовлює підвищені вимоги до структури висновку: він має містити детальний опис методики, обґрунтування висновків та, за можливості, результати додаткових фізико-хімічних або технологічних досліджень. Висновок, що зводиться до лаконічного «є оригіналом» без опису досліджуваних ознак, не може вважатися методологічно достатнім незалежно від рівня кваліфікації підписанта.

Питання обов'язковості призначення мистецтвознавчої експертизи у справах цієї категорії прямо не врегульоване ЦПК [1]. Водночас якщо встановлення ключових обставин справи неможливе без спеціальних знань, непризначення експертизи за клопотанням сторони може бути кваліфіковано як порушення принципу повного та всебічного з'ясування обставин справи. На це орієнтує й міжнародно-правовий контекст: Конвенція ЮНЕСКО 1970 року [8] зобов'язує держави-учасниці забезпечувати ефективні механізми ідентифікації та захисту культурних цінностей, у тому числі в межах судових процедур.

Особливої уваги заслуговує ситуація конкуруючих висновків, коли кожна зі сторін подає власний висновок мистецтвознавця з протилежним змістом. У таких випадках суд змушений оцінювати взаємовиключні наукові позиції без спеціальної компетенції. Це вимагає аналізу методологічної якості кожного висновку: повноти використаних матеріалів, наявності порівняльної бази, застосування лабораторних методів. За наявності суттєвих суперечностей між висновками призначення повторної або комплексної (мистецтвознавчої разом із техніко-технологічною) експертизи є не надмірністю, а процесуальною необхідністю [7, с. 20; 9, с. 26–32].

Узагальнюючи викладене, можна сформулювати кілька ключових положень. По-перше, висновок експерта-мистецтвознавця у спорах про право власності на об'єкти культурної цінності має особливий

процесуальний статус: він поєднує встановлення фактичних обставин з опосередкованим впливом на правову кваліфікацію об'єкта, що зобов'язує суд усвідомлено розмежовувати функцію фактологічну та функцію кваліфікаційну. По-друге, формальна рівність між судовою та позасудовою експертизою потребує подальшого розвитку критеріїв методологічної оцінки висновків. По-третє, за наявності суперечливих експертних позицій призначення повторної або комплексної експертизи має розглядатися як процесуальний стандарт, а не виняток. По-четверте, чинне нормативне регулювання залишається недостатньо деталізованим щодо специфіки таких спорів, що зумовлює необхідність подальшого доктринального розвитку цієї проблематики.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2004. №№ 40–42. Ст. 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 18.03.2026).
2. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV. *Відомості Верховної Ради України.*1999. № 48. Ст. 405. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14 (дата звернення: 18.03.2026).
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 18.03.2026).
4. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 28. Ст. 232. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12 (дата звернення: 18.03.2026).
5. Забоцький В. Мистецтвознавча експертиза як інструмент атрибуції культурних цінностей. *Fine Art and Culture Studies.* 2024. № 3. С. 157–164. DOI: https://doi.org/10.32782/facs-2024-3-22.
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 910/8413/21 від 12 вересня 2023 р. (садиба Терещенків). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114228694 (дата звернення: 13.04.2026).
7. Калашникова О. Л. Ідентифікація та вартісна оцінка культурних цінностей : навч. посіб. Київ : Вища освіта, 2006. 287 с.
8. Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р. : ратифікована Указом Президії ВР УРСР від 4 жовтня 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5396-11#Text (дата звернення: 30.03.2026).
9. Дмитренко А. А. Експертиза культурних цінностей : теоретична складова : метод. рек. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2024. 83 с. URL:

https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/24068/1/Dmytrenko_Expertyza.pdf (дата звернення: 18.03.2026).

Ключові слова: мистецтвознавча експертиза, культурні цінності, висновок експерта, цивільний процес, доказування, атрибуція, автентичність, культурна спадщина.

Keywords: art expertise, cultural property, expert opinion, civil procedure, evidence, attribution, authenticity, cultural heritage.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дрогозюк К.Б.

Асцатрян Крістіна Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ РЕЧОВИХ ПРАВ. СПІВВІДНОШЕННЯ РЕЧОВИХ ТА ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ПРАВ

Для цивільного права країн романо-германської правової сім'ї, до якої належить і Україна, характерне групування всіх норм, що регулюють майнові відносини, у два основних розділи – речове право і право зобов'язальне. Така систематика не є випадковою – вона відображає логіку приватноправового регулювання, що бере свій початок ще з часів класичного римського права та була сприйнята більшістю європейських правових систем через рецепцію римського права.

Актуальність відповідної теми обумовлена насамперед кількома чинниками. По-перше, в умовах євроінтеграції України та початком рекодифікації цивільного законодавства – зокрема, реєстрації в Верховній Раді України проєкту нового Цивільного кодексу України№ 14394 – питання чіткого розмежування цих двох інститутів стає особливим та актуальним практичним значенням. По-друге, як наголошує професор Голубева Н.Ю., сучасний стан зобов'язального права характеризується наявністю недостатньо розроблених у доктрині питань, що ускладнює однакове застосування його положень у правозастосовній практиці [1, с. 13].

Речове право у сучасній цивілістиці розглядається в суб'єктивному та об'єктивному значеннях. В об'єктивному значенні – це сукупність правових норм, що встановлюють види речових прав, підстави їх виникнення та припинення, зміст та порядок захисту, захищаючи при цьому приналежність майнових благ конкретним особам [2, с. 115]. У суб'єктивному значенні – це юридично забезпечена можливість конкретного суб'єкта здійснювати панування, реалізовувати владу стосовно належної йому речі в межах, які не зачіпають законні права інших осіб [3, с. 6].

На законодавчому рівні речові права отримали нормативне закріплення в Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 року як основному акті цивільного законодавства, що у Книзі третій «Право власності та інші речові права» закріплює правову природу речових прав, визначає їх види, зміст і порядок набуття та припинення тощо. Центральне

місце серед них посідає право власності, законодавче визначення якого міститься у статті 316 ЦК України – це право особи на річ, яке вона здійснює відповідно до вимог закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Зміст розкривається в наступній ст. 317, відповідно до якої існує тріада правомочностей: володіння, користування та розпорядження річчю. Окрім права власності, яке становить ядро в системі речових прав, ст. 395 ЦК України визначає похідні речові права на чуже майно – право володіння, сервітут, емфітевзис, суперфіцій та не встановлює при цьому закритий перелік.

Речове право як майнове право має низку характерних ознак, які відмежовують його від інших видів цивільних прав, зокрема від прав зобов'язальних. У науковій літературі виділяють такі основні ознаки речових прав.

Першою та найважливішою ознакою є абсолютний характер. Це означає, що власник або інший законний володілець може вимагати утриматись від порушення його права від будь-якої особи. Тобто, всі треті особи мають обов’язок утримуватись від порушення відповідного речового права, а у разі його порушення власник має право звернутися за захистом незалежно від того, хто є порушником. При цьому особа реалізує правомочність на захист, яка поряд із правомочністю на власні дії та правомочністю вимоги становить зміст суб’єктивного речового права [3, с. 7].

Другою ознакою є правонаступництво або властивість слідування – речові права зберігаються за річчю незалежно від зміни її власника. Тобто, обтяження ніби «слідує» за річчю, а не за особою. Так, наприклад, новий власник земельної ділянки, обтяженої сервітутом, зобов’язаний поважати встановлене право користування, навіть якщо він не був учасником правочину, яким такий сервітут було встановлено. Саме ця властивість слідування принципово відрізняє речові права від зобов’язальних прав, які, як правило, припиняються зі зміною сторін.

Третьою ознакою можемо назвати публічність державної реєстрації, яка полягає у відкритості інформації про наявність та зміст речових прав для третіх осіб, що зумовлено їх абсолютним характером. Реалізація цієї ознаки забезпечується через державну реєстрацію речових прав, зокрема у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, що гарантує правову визначеність та захист добросовісного набувача.

Наступною ознакою слід вважати встановлення речових прав виключно законом, або вичерпність переліку – принцип *numerous clausus.* Це означає, що в Україні діє відносно закритий перелік: законодавець визначає види речових прав, їх зміст, а також підстави їх виникнення, зміни та припинення, а суб’єкти цивільних правовідносин не можуть самостійно створювати нові речові права, не передбачені законодавством [3, с. 7].

П’ятою ознакою є визначеність об’єкта – об’єктом речового права можуть бути лише індивідуально визначені речі, що мають тілесний характер [3, с. 7].Саме індивідуальна визначеність об’єкта дає змогу точно ідентифікувати предмет правового регулювання та захистити право власника у разі його порушення.

Шостою ознакою є старшинство речових прав (пріоритет). Сутність цієї ознаки полягає в тому, що у випадку виникнення конфлікту між кількома речовими правами щодо однієї речі, застосовується принцип пріоритету: раніше зареєстроване або виникле право має перевагу перед тим, що виникло пізніше. Наприклад, іпотека, яка була зареєстрована першою, має перевагу перед іншими обтяженнями тієї ж земельної ділянки.

Перейшовши до питання співвідношення речових та зобов’язальних прав, слід враховувати, що римські юристи розмежовували речові позови – *actionesin rem*та особистий – *actiones in personam*. Якщо спір виникав щодо права на річ, застосовувався речовий позов, якщо ж неправомірні дії іншої особи, то особистий позов. Як підкреслюють Підопригора О.А. та Харитонов Є.О., саме на підставі цих позовів розрізняли права речові й особисті: речове право мало місце тоді, коли об'єктом права були речі, особисте – якщо об'єктом були дії, що мали правове значення [4, с. 353].

Розмежування речових та зобов’язальних прав традиційно здійснюється за низкою критеріїв. Передусім вони відрізняються за характером правовідносин: речові права мають абсолютний характер і діють щодо невизначеного кола осіб, тоді як зобов’язальні права є відносними і виникають між конкретно визначеними суб’єктами – кредитором і боржником.

Також суттєвою відмінністю є об’єкт правовідносин: як зазначає Н.Ю. Голубєва, об’єктом речових прав виступає саме індивідуалізована річ, оскільки навіть у випадку виникнення права власності на родові речі вони повинні бути відмежовані від інших однорідних об’єктів та набувати ознак конкретного матеріального блага; при цьому в доктрині іноді використовується підхід щодо «індивідуально визначеної речі», однак акцент робиться саме на необхідності її фактичної індивідуалізації як умови виокремлення з маси подібних речей, тоді як об’єктом зобов’язання є поведінка зобов’язаної особи [1, с. 7]. При цьому речове право передбачає безпосереднє панування над річчю, тоді як зобов’язальне право реалізується через дії боржника.

Відмінності простежуються і щодо підстав виникнення та строку існування правовідносин: зобов’язальні правовідносини можуть виникати як із правомірних, так і неправомірних дій, тоді як речові права виникають лише на підставах, передбачених законом, зокрема нормами Глави 24 Цивільного кодексу України. Крім того, зобов’язання мають тимчасовий характер, тоді як

речові права можуть існувати безстроково, а їх реалізація не потребує взаємодії сторін [1, с. 15].

Водночас речові та зобов'язальні права перебувають у тісному взаємозв'язку. Як зазначає О.І. Сафончик, зобов'язання є основною формою економічних відносин, що забезпечують обіг матеріальних благ між учасниками цивільних правовідносин [5, с. 135]. Саме через зобов'язання відбувається перехід речових прав, зокрема за договором купівлі-продажу, виконання якого призводить до набуття права власності покупцем.

Таким чином, речове право є самостійним інститутом цивільного права, початок якого сягає класичного періоду римського права. Воно характеризується такими ознаками, як абсолютний характер, правослідування, пріоритет (старшинство) речових прав, індивіалізованість (індивідуально визначеність) об'єкта, публічність державної реєстрації, а також наявність спеціальних речово-правових способів захисту. Зобов'язальне право, натомість, має відносний і тимчасовий характер, передбачає чітко визначений суб'єктний склад та реалізується через застосування зобов'язально-правових способів захисту.

Чітке розмежування речових та зобов'язальних прав має не лише теоретичне, а й практичне значення, особливо в умовах триваючої рекодифікації цивільного законодавства України, спрямованої на формування сучасної та ефективної системи приватного права, узгодженої з європейськими правовими стандартами.

Список використаних джерел

1. Голубєва Н. Ю. Співвідношення зобов'язальних та речових правовідносин / Н. Ю. Голубєва // Часопис цивілістики. 2015. Вип. 19. С. 13-17.

2. Цивільне та сімейне право України: навч. посіб. / авт. кол. ; за ред. Є.О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2018. – 598 с.

3. Іваненко О.А., Волошин А.О. Поняття та ознаки речового права. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 5. С. 98–101.

4. Римське право : підруч. / О.А. Підопригора, Є.О. Харитонов. 2-ге вид.К. : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.Бібліогр.: с. 487–491

5. Сафончик О.І. Зобов'язальні правовідносини за римським приватним правом та їх рецепція в Україні. *Юридичний вісник*. 2023. № 4. С. 130–137.

Ключові слова: речове право, ознаки, зобов'язальне право, співвідношення речових та зобов'язальних прав, цивільні правовідносини.

Keywords: property law, features, law of obligations, correlation of property and obligation rights, civil legal relations.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Іліопол І.М.

Базанова Аліна Андріївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

НОТАРІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Нотаріат відіграє важливу роль у правовій системі держави, оскільки саме через нотаріальні дії забезпечується охорона прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб. У сучасному правовому середовищі нотаріат розглядається як інститут превентивного правосуддя, який покликаний запобігати виникненню спорів та забезпечувати юридичну визначеність у цивільному обороті [1, с. 38]. У цьому контексті особливого значення набуває ефективність нотаріального процесу, адже саме він визначає порядок вчинення нотаріальних дій та гарантує їх законність.

В Україні основи діяльності нотаріату визначаються Законом України «Про нотаріат». Відповідно до цього нормативного акта, нотаріуси посвідчують права та факти, що мають юридичне значення, а також здійснюють інші нотаріальні дії, передбачені законодавством, з метою надання їм юридичної вірогідності [2]. Таким чином, нотаріальний процес можна розглядати як сукупність процедурних дій, спрямованих на оформлення та підтвердження юридично значущих фактів.

Слід зазначити, що у сучасних умовах значення нотаріату лише зростає. Це пов’язано з активним розвитком цивільного обороту, збільшенням кількості правочинів та потребою у належному юридичному оформленні майнових і немайнових прав. Згідно зі статистичними даними, щороку нотаріуси в Україні здійснюють мільйони нотаріальних дій, що свідчить про високий рівень затребуваності нотаріальних послуг серед населення [3].

Разом з тим, попри значну роль нотаріату у правовій системі, нотаріальний процес в Україні має низку проблем, які потребують вирішення. Однією з основних проблем є недостатня цифровізація нотаріальної діяльності. У багатьох випадках нотаріуси змушені працювати з паперовими документами та журналами реєстрації, що значно ускладнює та уповільнює процедуру вчинення нотаріальних дій. У сучасних умовах це не відповідає потребам суспільства та розвитку цифрової економіки [4].

Ще однією проблемою є нерівномірний доступ громадян до нотаріальних послуг. У великих містах функціонує значна кількість приватних нотаріусів, тоді як у сільській місцевості та віддалених регіонах доступ до нотаріальних послуг залишається обмеженим. У результаті цього громадяни іноді змушені витрачати багато часу для отримання необхідної нотаріальної допомоги.

Окремої уваги заслуговує питання реформування нотаріальної системи. У науковій літературі неодноразово наголошувалося на необхідності вдосконалення правового регулювання нотаріальної діяльності, зокрема у контексті євроінтеграційних процесів та гармонізації законодавства України

із законодавством держав Європейського Союзу [5, с. 547]. У багатьох європейських країнах нотаріат функціонує за моделлю латинського нотаріату, що передбачає високий рівень професійної відповідальності нотаріуса та значну роль самоврядування нотаріальної спільноти.

Сучасні виклики, зокрема воєнний стан в Україні, також вплинули на діяльність нотаріату. У цих умовах виникла потреба у швидкій адаптації нотаріальної діяльності до нових обставин, зокрема щодо посвідчення документів для військовослужбовців, оформлення довіреностей та інших юридичних документів [6, с. 195]. Це ще раз підтверджує важливість гнучкості нотаріального процесу та його здатності адаптуватися до змін у суспільстві.

На мою думку, для вдосконалення нотаріального процесу в Україні доцільно реалізувати кілька основних напрямів реформування.

По-перше, важливим кроком має стати подальша цифровізація нотаріальної діяльності. Запровадження електронного нотаріату дозволить значно спростити процедуру вчинення нотаріальних дій, скоротити час обробки документів та підвищити рівень прозорості діяльності нотаріусів. Зокрема, планується створення єдиної електронної системи нотаріату, яка забезпечить автоматизацію багатьох процесів та покращить взаємодію між державними реєстрами.

По-друге, необхідно вдосконалити систему доступу до нотаріальних послуг, особливо у сільській місцевості. Це може бути досягнуто шляхом розширення мережі нотаріусів або запровадження дистанційних нотаріальних сервісів.

По-третє, важливим напрямом розвитку є підвищення професійного рівня нотаріусів. Нотаріальна діяльність потребує високого рівня правової підготовки, відповідальності та дотримання професійної етики. Саме тому необхідно приділяти більше уваги системі професійного навчання та підвищення кваліфікації нотаріусів.

Підсумовуючи, нотаріальний процес є важливим елементом правової системи України, який забезпечує правову визначеність та захист прав громадян. Разом з тим, сучасні умови розвитку суспільства вимагають подальшого вдосконалення нотаріальної діяльності. Основними напрямами реформування повинні стати цифровізація нотаріату, підвищення доступності нотаріальних послуг та вдосконалення професійної підготовки нотаріусів. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню ефективності нотаріального процесу та зміцненню довіри громадян до інституту нотаріату.

Список використаних джерел

1. Комаров В. В., Баранкова В. В. НОТАРІАТ В УКРАЇНІ: підручник. Харків: Право, 2011. 37–40 с. URL: https://surl.li/cbktgl(дата звернення: 10.04.2026).

2. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993, № 3425-XII : станом на 01.01.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text(дата звернення: 10.04.2026).
3. Статистині показники роботи нотаріусів за 2024 рік. *Київське міжрегіональне управління Міністерства юстиції України*. 31.01.2025. URL: https://surl.li/hwayew(дата звернення: 10.04.2026).
4. Реформа нотаріату. *Кабінет Міністрів України*. URL: https://surl.li/kipeee(дата звернення: 10.04.2026).
5. Денисяк Н. М. Реформування інституту нотаріату в сучасних умовах євроінтеграції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. С. 547–550. URL: https://surl.lu/xrwlsu(дата звернення: 10.04.2026).
6. Тимощук О. Г. ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ. *Видавничий дім «Гельветика»*. 2024. С. 195–197. URL: https://surl.li/igjedi(дата звернення: 10.04.2026).

Ключові слова: нотаріат, нотаріальний процес, нотаріальна діяльність, правовий захист, реформа нотаріату, електронний нотаріат.
Keywords: notary system, notarial process, notarial activity, legal protection, notary reform, electronic notary.
Науковий керівник: доцент, доктор філософії Московчук Д.О.

Безмаленко Вероніка Володимирівна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ СУРОГАТНИМ МАТЕРИНСТВОМ, У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Сурогатне материнство в Україні розглядається як специфічна методика лікування безпліддя, за якої жінка (сурогатна матір) добровільно погоджується виносити та народити біологічно чужу їй дитину для подальшої передачі генетичним батькам. Сучасна світова та вітчизняна практика базується на гестаційному типі сурогатного материнства, що виключає генетичний зв'язок між сурогатною матір'ю та дитиною. Цей стандарт став загальноприйнятим після відомого прецеденту «Дитина М» у США (1985 р.), коли генетично рідна сурогатна матір відмовилася віддати немовля. В Україні комерційне сурогатне материнство офіційно дозволене з 1997 року, проте правове регулювання залишається фрагментарним і базується на нормах Сімейного кодексу України та Наказі Міністерства охорони здоров'я

№ 787 «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні».

Відповідно до частини 2 статті 123 СК України: «у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя» [1]. У свою чергу, варто звернути увагу на ч.7 ст. 281 Цивільного Кодексу України, де зазначається, що повнолітні особи, незалежно від статі, у разі наявності медичних підстав мають право на застосування щодо них методів допоміжних репродуктивних технологій відповідно до встановлених законодавством процедур і вимог [2]. Проте відсутність комплексного закону про допоміжні репродуктивні технології (ДРТ) створює правовий вакуум, що призводить до зловживань та міжнародних скандалів, коли новонароджені не можуть отримати легальний статус у країнах громадянства своїх біологічних батьків.

Основним процесуальним механізмом у справах, пов'язаних із сурогатним материнством, є окреме провадження згідно зі статтею 315 Цивільного процесуального кодексу України для встановлення факту родинних відносин [3]. Хоча українське законодавство автоматично визнає подружжя батьками, низка іноземних держав (зокрема Німеччина, Іспанія, Велика Британія) вимагає саме судового рішення для легалізації дитини та оформлення її громадянства, оскільки свідоцтва РАЦС не вважаються достатнім доказом у їхніх юрисдикціях [4].

У процесі розгляду таких заяв суди часто припускаються помилок, вбачаючи у справі «спір про право», що призводить до повернення заяв та затягування процесу на невизначений термін. Яскравим прикладом є справа Солом'янського районного суду міста Києва № 760/26991/19, де суд першої інстанції спочатку відмовив у відкритті провадження, а згодом повернув заяву громадянам Іспанії, мотивуючи це відсутністю висновку генетичної експертизи на етапі подання заяви та неналежним обґрунтуванням юридичного факту [5]. Апеляційна практика, скасовуючи подібні рішення, наголошує: якщо є нотаріально посвідчена згода сурогатної матері та відсутні претензії щодо походження дитини, справа має розглядатися саме в порядку окремого провадження, оскільки встановлення факту необхідне для реалізації прав дитини за кордоном.

Критично важливим є дотримання вимог щодо суб’єктного складу учасників процесу. До справи обов’язково мають бути залучені обоє біологічних батьків (заявники), сурогатна матір та орган РАЦС як заінтересовані особи. Процесуальні порушення, зокрема неналежне повідомлення учасника справи, який проживає за кордоном, є безумовною підставою для скасування судового рішення. Це підтверджується практикою Київського апеляційного суду у справі № 761/21494/22, де було поновлено строк на апеляційне оскарження громадянину Німеччини, який не був вчасно

повідомлений про розгляд справи щодо встановлення факту родинних відносин [6].

У випадках, коли в ході процесу один із батьків (наприклад, батько) змінює позицію і починає заперечувати проти визнання дружини матір'ю дитини, виникає реальний спір про право. Згідно з ч. 4 ст. 315 ЦПК України, якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз’яснює заінтересованим особам їхнє право подати позов на загальних підставах. Крім того, німецькі суди часто вимагають доказів безпосереднього залучення сурогатної матері до процесу та її добровільної відмови від прав на дитину, тому батькам вкрай важливо мати оригінали всіх договорів та нотаріальних заяв ще до моменту виїзду з України.

Відносини між генетичними батьками та сурогатною матір'ю регулюються договором про виношування вагітності, який за своєю правовою природою є договором про надання послуг (ст. 901 Цивільного кодексу України). Згідно зі статтею 906 ЦК України, збитки, завдані замовнику невиконанням або неналежним виконанням договору про надання послуг за плату, підлягають відшкодуванню виконавцем у разі наявності його вини [2].

Щодо спорів про відшкодування шкоди, спричиненої невиконанням такого договору, Верховний Суд у справі № 150/628/16-Ц встановив важливий правовий висновок. Позивачі вимагали стягнути з жінки витрати на медичні послуги, харчування та проїзд, оскільки вона не виконувала умови договору та тимчасово залишила місто Київ [7]. Суд встановив, що згідно з умовами типового договору, обов'язок сурогатної матері постійно проживати в конкретному місті та право замовників на повернення коштів у разі розірвання договору пов'язуються саме з наявністю стану вагітності, яка настала в результаті програми. Якщо вагітність так і не настала, вимоги про повернення коштів за підготовчі медичні маніпуляції та утримання жінки є безпідставними, оскільки ризик недосягнення біологічного результату (вагітності) при належному виконанні процедур покладається на замовників.

Також судова практика однозначно вказує на неможливість стягнення моральної шкоди у таких справах. Верховний Суд зазначив, що ні чинним законодавством, ні типовими договорами про виношування вагітності не передбачено право замовників на відшкодування моральної шкоди у зв'язку з невиконанням умов договору виконавцем. Більше того, для відшкодування такої шкоди необхідно довести причинно-наслідковий зв'язок між діями сурогатної матері та погіршенням стану здоров'я замовників, що у більшості випадків спростовується медичними висновками про наявність у замовників попередніх хронічних захворювань.

Окрім питань відшкодування шкоди, судова практика висвітлює й інші важливі аспекти фінансових та правових відносин у цій сфері. Зокрема, суди чітко визначили статус виплат, які отримує сурогатна матір: винагорода за договором визнається її особистою приватною власністю, а не спільною сумісною власністю подружжя. Таке трактування ґрунтується на тому, що ці кошти є компенсацією за ризики, можливу шкоду здоров'ю та відшкодуванням моральної шкоди саме для жінки, яка виношувала дитину.Водночас в умовах воєнного стану сфера сурогатного материнства зіткнулася з новими викликами – від ризиків невиконання зобов'язань через обставини непереборної сили до перебоїв у роботі державних органів, посольств та медичних закладів. Ситуація ускладнюється тим, що суди дедалі частіше змушені відступати від чинних обмежень: попри імперативну вимогу закону щодо участі в програмах лише подружжя, існують рішення на користь одиноких чоловіків, жінок або пар, які проживають без реєстрації шлюбу. Така суперечлива практика, а також виявлені випадки «нечесної підприємницької діяльності» окремих закладів охорони здоров'я, лише підтверджують, що правове регулювання цієї галузі в Україні залишається фрагментарним [8].

Сурогатне материнство в Україні, попри свою значущість як способу реалізації репродуктивних прав, потребує переходу від загальних норм до чітких і практично орієнтованих механізмів регулювання. Ключовим кроком має стати створення єдиного державного реєстру програм ДРТ, який забезпечить прозорість усіх етапів процедури та мінімізує можливі зловживання. Не менш важливим є запровадження обов’язкового попереднього судового дозволу для міжнародних програм, що дозволить ще до народження дитини визначити її правовий статус у юрисдикції батьків і уникнути подальших колізій. Для подолання процесуальних помилок доцільно розробити спеціалізовані судові інструкції або навіть створити окремі судові палати з питань репродуктивного права, а також законодавчо закріпити участь іноземних консульських установ у процедурі оформлення документів. Саме поєднання таких конкретних інструментів із загальним удосконаленням законодавства здатне усунути правову невизначеність і сформувати в Україні стабільну, передбачувану та безпечну практику сурогатного материнства.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 03.04.2026).
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n1538(дата звернення: 03.04.2026).

3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 03.04.2026).
4. Рішення Європейського суду з прав людини від 26.06.2014 р. у справі «Меннессон проти Франції» (заява № 65192/11).
5. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 12.02.2020 р. у справі № 760/26991/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87572798 (дата звернення: 03.04.2026).
6. Ухвала Київського апеляційного суду від 04.10.2023 р. у справі № 761/21494/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116449775 (дата звернення: 03.04.2026).
7. Постанова Верховного Суду від 23.10.2019 р. у справі № 150/628/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85390164 (дата звернення: 03.04.2026).
8. Москаленко К. В. Сурогатне материнство в Україні: судова практика розгляду цивільних справ після введення воєнного стану // Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 3. С. 164–166. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/37.

Ключові слова: сурогатне материнство, батьки, цивільне судочинство, окреме провадження, спір про право.
Keywords: surrogacy, parents, civil proceedings, separate proceedings, dispute over the right.
Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Цал-Цалко Ю.Ю.

Бойко Данило Сергійович
здобувач 1-го курсу магістратури
факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВЗАЄМОДІЇ З СУДОМ

Інститут медіації в правовій системі України є відносно молодим правовим явищем, яке належить до системи альтернативного вирішення спорів (АВС). Сутність медіації полягає у залученні незалежного, нейтрального посередника – медіатора, який допомагає сторонам конфлікту налагодити конструктивну комунікацію, проаналізувати свої справжні інтереси та досягти взаємоприйнятного варіанта вирішення спору. На відміну від судового розгляду, де рішення нав’язується судом на основі норм права, медіація дозволяє сторонам самостійно контролювати результат. Активний розвиток та закріплення цього інституту в національному законодавстві зумовлені передусім тим, що медіація є діючим, визнаним та ефективним механізмом у країнах Європейського Союзу та Ради Європи

[6,с. 87]. Впровадження європейських стандартів, зокрема Рекомендації Rec(2002)10 Комітету Міністрів Ради Європи та Директиви 2008/52/ЄС, вимагає від нашої держави створення належних і дієвих умов для позасудового примирення. Ці акти встановлюють фундаментальні принципи медіації та підкреслюють її роль у забезпеченні швидкого та дешевого доступу до правосуддя [9, 10]. Європейський досвід переконливо доводить, що широке застосування медіації дозволяє не лише суттєво розвантажити суди, але й зберегти партнерські чи сімейні стосунки між сторонами, що є вкрай важливим саме для цивільних справ [5, с. 148-150; 8, с. 73].

З прийняттям Закону України «Про медіацію» вітчизняна правова система отримала базовий нормативно-правовий акт, який визначає основи, принципи та порядок проведення цієї процедури. Відповідно до Закону, медіація ґрунтується на добровільності, конфіденційності, незалежності та нейтральності медіатора, а також рівності прав сторін [3]. Проте формальне закріплення в законі не означає, що все автоматично запрацює на практиці. Запровадження медіації в реальне життя та її поєднання з нормами Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України) та Цивільного кодексу України (ЦК України) стикається з низкою практичних, правових та психологічних проблем [7, с. 263-264].

Перша і, мабуть, найбільш глобальна проблема має суспільний характер. Як зазначають багато українських дослідників, у нашому суспільстві історично склалася звичка до змагальності та відкритого конфлікту. Звернення до суду традиційно розглядається як єдиний надійний спосіб захистити свої права, тоді як готовність домовлятися часто сприймається як слабкість [5, с. 52-55]. Рівень довіри людей до позасудових процедур залишається низьким, а більшість громадян просто не знають про переваги медіації. Крім того, для нормальної роботи цього інституту потрібні професійні медіатори з єдиними високими стандартами підготовки. Відсутність звички мирно вирішувати спори сильно гальмує розвиток АВС, навіть попри наявність хорошого закону [4, с. 114].

Друга проблема має суто юридичний характер і пов’язана з правовою природою угоди за результатами медіації. Згідно зі ст. 19 Закону України «Про медіацію», сторони зобов’язані виконувати таку угоду в ті строки, які вони самі в ній прописали. Проте, хоча закон і називає це обов’язком, сама угода не стає виконавчим документом автоматично [3]. Якщо одна зі сторін порушить домовленості, інша сторона, відповідно до п. 6 ст. 18 цього закону, має право звернутися до суду чи арбітражу. Це означає, що для примусового виконання медіації сторонам все одно доведеться починати судовий процес. Важливо також розуміти, що медіація – це повністю добровільний процес: ст. 18 прямо гарантує сторонам право у будь-який момент відмовитися від участі в ній. Це дає учасникам свободу, але водночас створює ризик, що час буде витрачено даремно, якщо хтось вирішить вийти з переговорів за крок

до фіналу. Проте величезним плюсом є стаття 21 Закону, яка дозволяє в угоді виходити за межі предмета позову [3]. Це дає можливість вирішити конфлікт набагато глибше, ніж це може зробити суд, хоча й додає клопотів, якщо таку угоду потім треба буде затверджувати в межах конкретної справи.

Високий рівень ефективності медіація демонструє у сімейно-правових відносинах (зокрема, щодо поділу спільного сумісного майна подружжя, визначення місця проживання дитини) та спадкових справах [2]. Це зумовлено специфікою зазначених правовідносин, де пріоритетним є врегулювання конфлікту із максимальним збереженням сталих соціальних та родинних зв'язків між сторонами.

Водночас у процесі правозастосування виявляються об'єктивні проблеми імплементації. Зокрема, у сфері майнових та договірних спорів (стягнення заборгованості, відшкодування шкоди) кредитори нерідко відхиляють пропозиції щодо медіації через ризики зловживання процесуальними правами з боку недобросовісного боржника з метою штучного затягування строків та приховування або відчуження активів [2]. Наступне важливе питання – це безпосередня взаємодія медіації з судом під час цивільного процесу. Відповідно до чинного ЦПК України, сторони можуть звернутися до медіатора на будь-якому етапі розгляду справи [1]. На цій стадії суд виконує функцію сприяння примиренню сторін, створюючи умови для позасудового врегулювання спору. Вже під час відкриття провадження та на підготовчому засіданні суддя зобов’язаний запитати, чи не хочуть сторони примиритися або звернутися до медіації. Якщо сторони згодні і подають відповідне клопотання, суд, згідно з п. 4-1 ч. 1 ст. 251 ЦПК України, зобов'язаний зупинити провадження у справі [1, 3].

Однак і в процесі такої взаємодії є певні труднощі. Зупинення провадження для медіації обмежене строком, який не може перевищувати 90 днів, що зазначено у п. 3-1 ч. 1 ст. 253 ЦПК України [1]. З одного боку, це стимулює сторони не затягувати процес. З іншого боку, складні сімейні чи спадкові конфлікти можуть вимагати значно більше часу для того, щоб люди справді почули одне одного і домовилися. Коли ці 90 днів минають, суд змушений поновити розгляд, навіть якщо сторони вже майже дійшли згоди, і це створює зайвий тиск.

Також варто чітко розрізняти класичну медіацію та процедуру врегулювання спору за участю судді, яка передбачена ЦПК України. Суддя – це представник держави, і він діє чітко за законодавством, часто застосовуючи більш владний підхід. Медіатор же не має жодної влади над сторонами і використовує психологічні та комунікативні навички. Проблема в тому, що ці дві різні процедури іноді плутають, що може шкодити довірі до справжньої, добровільної медіації [1, 5, с. 192-193].

Критично важливим аспектом є процесуальне оформлення результатів успішної медіації в суді. На відміну від класичного судового примирення,

результатом медіації є угода за результатами медіації [3]. Сторони мають право вийти за межі предмета позову, що дозволяє вирішити конфлікт комплексно. Проте тут виникає правова колізія з нормами ЦПК України. Для того, щоб результати медіації набули сили виконавчого документа, сторони зазвичай звертаються до суду з клопотанням про затвердження мирової угоди, зміст якої базується на медіаційній угоді. Проблема полягає в тому, що суд може затвердити мирову угоду лише в межах заявлених позовних вимог. Якщо ж сторони в медіації домовилися про ширше коло питань, вони стикаються з неможливістю відобразити всі домовленості в одній ухвалі суду. Це змушує учасників розділяти результати медіації: частину оформлювати як мирову угоду для суду, а іншу частину – як окремий цивільно-правовий договір. Така ситуація створює додаткові процесуальні труднощі та дещо обмежує потенціал медіації як гнучкого інструменту вирішення спорів [5, с. 272-274].

Ще один надзвичайно важливий момент – конфіденційність. Закон гарантує медіатору абсолютний імунітет: його не можна допитувати як свідка щодо того, про що говорили на медіації. Це основа довіри до всього процесу. Але якщо медіація не вдалася і судовий розгляд поновився, виникають складнощі з доказами. Суд має жорстко припиняти спроби недобросовісних сторін використати як докази ті поступки чи пропозиції, які лунали виключно під час конфіденційних переговорів з медіатором [3]. Тут усе залежить від професіоналізму та принциповості судді.

Підсумовуючи, можна сказати, що впровадження медіації в цивільний процес України є правильним і необхідним кроком на шляху запровадження європейських стандартів в основу законодавства України. Проте цей шлях супроводжується цілком очікуваними проблемами на етапі становлення. Щоб інститут дійсно запрацював на повну, потрібні спільні зусилля законодавців, суддів та самих медіаторів. Варто внести точкові зміни до ЦПК та ЦК України: спростити надання медіаційним угодам статусу виконавчого документа, дозволити ширші умови для мирових угод та запровадити реальні стимули (наприклад, повернення більшої частини судового збору) для тих, хто обирає мирний шлях. Тільки тоді медіація стане не просто гарною ідеєю в законі, а масовим та ефективним інструментом для захисту цивільних прав громадян.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 11.04.2026).
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 13.04.2026).

3. Про медіацію : Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1875-IX // Відомості Верховної Ради України. – 2022. – № 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 11.04.2026).

4. Озерський І. В. Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України : навч. посіб. / І. В. Озерський. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. – 332 с.URL: https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1293/1/%D0%9E%D0%B7%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%86.%20%D0%92.%20%D0%90%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf(дата звернення: 11.04.2026).

5. Медіація у професійній діяльності юриста :підручник / Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін. ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса :Екологія, 2019. 458 с. URL: https://sk.ua/wp-content/uploads/2019/04/mediatsiya-pidruchnik.pdf (дата звернення: 12.04.2026).

6. Біцай А. В. Моделі медіації у світі та перспективи для України. Право і суспільство. 2013. № 6. С. 85-89. URL : https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pis_2013_6_21(дата звернення: 11.04.2026).

7. Перспективи запровадження медіації в Україні. 2015. № 3-4. URL: https://soclaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2015/3-4/53.pdf (дата звернення: 11.04.2026).

8. Римарчук Р.М., Гирька К.В. Особливості застосування медіації у ціильних спорах в Україні. Науковий вісник. 2025. URL: 1822-Article Text-2667-1-10-20251124.pdf (дата звернення: 11.04.2026).

9. Рекомендація Rec(2002)10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах від 18 вересня 2002 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_551#Text (дата звернення: 11.04.2026).

10. Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_885#Text (дата звернення: 11.04.2026).

Ключові слова: проблеми імплементації, медіація, цивільний процес, суспільний характер, юридичний характер, альтернативне вирішення спорів (АВС), угода за результатами медіації, конфіденційність, імплементація, Європейський Союз, Рада Європи, Директива 2008/52/ЄС.

Keywords: problems of implementation, mediation, civil process, the social nature, the legal nature, alternative dispute resolution (ADR), mediation agreement, confidentiality, implementation, European Union, Council of Europe, Directive 2008/52/EC.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Іліопол І.М.

Бойчева Юлія Петрівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСВІДЧЕННЯ СПРАВЖНОСТІ ПІДПИСУ НА ДОКУМЕНТАХ

Засвідчення справжності підпису на документах є однією з найпоширеніших нотаріальних дій, суть якої полягає у підтвердженні того, що підпис у документі належить саме особі, яка звернулася до нотаріуса. Така процедура відіграє важливу роль у забезпеченні юридичної надійності документів, оскільки засвідчує справжнє волевиявлення підписанта.

Необхідність у засвідченні підпису виникає у різних ситуаціях, зокрема під час подання заяв чи документів до установ, а також при оформленні різного роду дозволів. Правовою підставою для здійснення цієї нотаріальної дії є положення статті 78 Закону України «Про нотаріат» [1].

Засвідчення справжності підпису на документах є однією з ключових нотаріальних процедур, що забезпечує належний рівень юридичної визначеності у правовідносинах. Її сутність полягає у підтвердженні факту, що підпис на документі виконаний саме тією особою, яка звернулася за вчиненням відповідної дії. Водночас важливо підкреслити, що уповноважена особа не засвідчує зміст документа і не перевіряє достовірність викладених у ньому відомостей, а лише встановлює належність підпису конкретній фізичній особі.

Право на вчинення такої дії мають не лише нотаріуси, а й окремі посадові особи, зокрема представники органів місцевого самоврядування, консульських установ України та керівники установ виконання покарань [2, с.98]. Це розширює доступ до відповідної послуги для різних категорій громадян, зокрема тих, які перебувають за кордоном або в місцях обмеження волі. У кожному випадку обов’язковою є ідентифікація особи, яка підписує документ, що гарантує дотримання принципів законності та запобігає можливим зловживанням.

Окремої уваги заслуговують ситуації, коли особа не може власноруч підписати документ через стан здоров'я або інші поважні причини. У таких випадках допускається підписання документа іншою особою, однак це потребує додаткових процедур: встановлення особи як підписанта, так і особи, від імені якої вчиняється дія, а також обов'язкового зазначення причин такої заміни у посвідчувальному написі. Це сприяє збереженню балансу між доступністю нотаріальних послуг і дотриманням вимог правової безпеки.

Законодавство також визначає низку обмежень щодо засвідчення підписів. Зокрема, не допускається прийняття документів, які не відповідають встановленим вимогам, містять виправлення без належного застереження, пошкоджені або написані олівцем. Крім того, забороняється засвідчення підписів на документах, що підтверджують юридичні факти, віднесені до компетенції державних органів, наприклад щодо актів цивільного стану чи права власності [3]. Такі обмеження спрямовані на недопущення підміни офіційних процедур та збереження чіткого розмежування повноважень.

В умовах воєнного стану порядок засвідчення підписів зазнав певних змін, зумовлених необхідністю захисту національних інтересів і забезпечення безпеки. Зокрема, запроваджено спеціальні механізми перевірки дійсності окремих документів, а також обмеження щодо вчинення нотаріальних дій за участю осіб, пов'язаних із державою-агресором. Водночас передбачено винятки для окремих категорій документів, що свідчить про прагнення законодавця зберегти баланс між безпековими потребами держави та правами громадян.

Отже, засвідчення справжності підпису є важливим інструментом юридичного підтвердження волевиявлення особи, який поєднує у собі доступність, чітке нормативне регулювання та адаптивність до сучасних викликів. Його значення особливо зростає в умовах трансформаційних процесів у державі, коли забезпечення довіри до документів та правових дій набуває першочергового значення.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про нотаріат». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 39, ст.383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text
2. Нотаріат в Україні: навчальний посібник. Ю. В. Корнєєв. Київ: Видавництво. «Центр учбової літератури». 2025. 130 с.
3. Засвідчення справжності підпису на документах: правила та юридичні вимоги. 2025. URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/348386-

zaverenie-podlinnosti-podpisi-na-dokumentakh-pravila-i-yuridicheskie-trebovaniya

Ключові слова: засвідчення справжності підпису, нотаріальні процедури, юридична визначеність, підпис, уповноважена особа, нотаріус

Keywords: certification of the authenticity of the signature, notarial procedures, legal certainty, signature, authorized person, notary.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Московчук Д.О.

Бублик Дарія Євгенівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПОСВІДЧЕННЯ БЕЗСПІРНОГО ПРАВА

Посвідчення безспірного права є однією з ключових функцій нотаріальної діяльності, передбаченої, зокрема, Закон України «Про нотаріат». Його правова природа полягає в тому, що нотаріус не вирішує спір між сторонами, як це робить суд, а лише офіційно підтверджує вже існуюче право або юридичний факт за умови, що між заінтересованими особами відсутні будь-які суперечності. Саме тому така діяльність відноситься до безспірної (неконфліктної) юрисдикції. Посвідчення безспірного права означає, що нотаріус перевіряє подані документи, встановлює юридично значущі обставини і надає їм офіційного підтвердження у формі свідоцтва чи іншого нотаріального акта. Водночас ключовою ознакою цієї діяльності є те, що при найменшому сумніві щодо належності права або при наявності заперечень чи претензій з боку третіх осіб нотаріус зобов'язаний утриматися від вчинення нотаріальної дії. У такому випадку питання має вирішуватися виключно в судовому порядку. До основних видів нотаріальних дій, спрямованих на посвідчення безспірних прав, належать видача свідоцтва про право на спадщину, видача свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, а також посвідчення різноманітних юридичних фактів [1].

Найбільш поширеним інструментом підтвердження безспірного права є свідоцтво про право на спадщину. Це нотаріальний документ, який підтверджує перехід прав та обов'язків від померлої особи до спадкоємців. Його правове регулювання здійснюється нормами Цивільний кодекс України, зокрема положеннями про спадкування. Для видачі такого свідоцтва нотаріус повинен пересвідчитися у наявності сукупності юридичних фактів: факту смерті спадкодавця, часу і місця відкриття спадщини, складу спадкового майна, а також підстав для спадкування (за законом або за заповітом). Особливу увагу приділяють встановленню родинних відносин у випадку спадкування за законом. Нотаріус також

перевіряє, чи всі спадкоємці подали заяви про прийняття спадщини, та чи відсутні судові спори щодо складу майна або кола спадкоємців. Видача свідоцтва можлива лише після спливу встановленого законом строку для прийняття спадщини, який за загальним правилом становить шість місяців. До цього моменту нотаріус лише відкриває спадкову справу та збирає необхідні документи [2].

Окремим різновидом посвідчення безспірного права є видача свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя. Відповідно до положень Сімейний кодекс України, майно, набуте подружжям під час шлюбу, вважається їх спільною сумісною власністю, якщо інше не передбачено шлюбним договором. У разі смерті одного з подружжя нотаріус повинен визначити частку того з подружжя, хто залишився живим, у цьому майні. Для цього за його заявою видається відповідне свідоцтво, як правило, на половину спільного майна. Це має важливе значення, оскільки лише після визначення частки пережившого подружжя можна встановити склад спадкового майна, яке підлягає розподілу між спадкоємцями. При цьому нотаріус зобов’язаний повідомити спадкоємців, які прийняли спадщину, про видачу такого свідоцтва, що є важливою гарантією їхніх прав і забезпечує прозорість процедури [3].

Ще одним напрямом нотаріальної діяльності у сфері безспірних прав є посвідчення юридичних фактів. Йдеться про підтвердження певних обставин, які мають правове значення, але не потребують судового встановлення, якщо вони є очевидними або можуть бути підтверджені належними доказами. Наприклад, нотаріус може посвідчити факт того, що фізична особа є живою, що часто необхідно для отримання пенсій або інших виплат із-за кордону. Також посвідчується факт перебування особи у певному місці в конкретний час, що може мати значення для підтвердження виконання певних дій або обов’язків. Окрім цього, нотаріус може встановити тотожність особи з особою, зображеною на фотографії, що актуально у випадках зміни зовнішності або необхідності ідентифікації особи за архівними документами. Усі ці дії спрямовані на спрощення реалізації прав громадян без звернення до суду.

Важливою складовою посвідчення безспірного права є дотримання процесуальних гарантій, які забезпечують законність і обґрунтованість нотаріальних дій. Насамперед нотаріус зобов’язаний витребувати належні документи, які підтверджують право або юридичний факт. Це мають бути оригінали або належним чином засвідчені копії, такі як договори, свідоцтва про народження, витяги з державних реєстрів. Крім того, обов’язковою є перевірка наявності обтяжень щодо майна через відповідні державні реєстри, зокрема Державний реєстр речових прав на нерухоме майно та реєстр обтяжень рухомого майна. Якщо на майно накладено арешт або існують інші обмеження, нотаріус не має права видавати свідоцтво до їх

усунення. У випадку, коли особа не може надати достатніх доказів для підтвердження безспірності права, нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріальної дії. Така відмова не позбавляє особу права на захист, але означає необхідність звернення до суду для встановлення відповідного юридичного факту або вирішення спору. Таким чином, нотаріус виступає гарантом законності у сфері безспірних правовідносин, забезпечуючи їх офіційне визнання без судового втручання[4].

Отже, посвідчення безспірного права є важливим інструментом реалізації та захисту прав фізичних і юридичних осіб у позасудовому порядку, що забезпечує оперативність і юридичну визначеність правовідносин. Його сутність полягає в офіційному підтвердженні нотаріусом уже існуючих прав або юридичних фактів за відсутності спору, що відрізняє цю діяльність від судового захисту. Нотаріус у цьому процесі виступає не як орган вирішення конфліктів, а як гарант законності, достовірності документів і правомірності дій учасників правовідносин.

Практичне значення посвідчення безспірних прав найбільш яскраво проявляється у сфері спадкових відносин, оформленні прав подружжя на спільне майно та підтвердженні юридичних фактів, що мають значення для реалізації прав громадян. Водночас ефективність цієї діяльності безпосередньо залежить від суворого дотримання нотаріусом встановлених законом процедур, зокрема перевірки документів, відсутності спору та наявності всіх необхідних юридичних підстав.

Таким чином, інститут посвідчення безспірного права, закріплений у Закон України «Про нотаріат» та пов’язаний із нормами Цивільний кодекс України і Сімейний кодекс України, відіграє важливу роль у правовій системі України, сприяючи зменшенню навантаження на суди, забезпеченню стабільності цивільного обороту та ефективному захисту прав без необхідності судового втручання.

Список використаних джерел

1. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text
2. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
3. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III : станом на 10 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text
4. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ М-ва юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 : станом на 14 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text

Ключові слова: нотаріат, безспірне право, спадкування, юридичний факт, посвідчення прав, свідоцтво про спадщину, нотаріальний акт

Keywords: notariat, undisputed right, succession, legal fact, certification of rights, inheritance certificate, notarial act

Науковий керівник: доцент, доктор філософії Московчук Д.О.

Бублик Дарія Євгенівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ

Реформування та удосконалення українського законодавства, розвитку цивільної доктрини та приведення у відповідність європейським стандартам цивільного процесуального законодавства, потребує вивчення та осмислення[1, с. 563]. Право приватної власності є одним із фундаментальних інститутів цивільного права, забезпечуючи особі юридично гарантовану можливість вільно володіти, користуватися та розпоряджатися належним їй майном. Як зазначає Р. С. Бойченко, система відносин власності має всеосяжний характер, оскільки пронизує всі сфери економічної взаємодії, формуючи основу економічного устрою суспільства. Попри формальне нормативне закріплення гарантій захисту власницьких прав, у правозастосовній практиці залишаються непоодинокими випадки їх порушення, що породжує сумніви щодо ефективності чинних правових механізмів [2, с. 321]. Це актуалізує необхідність комплексного аналізу судового захисту права приватної власності в Україні.

Конституційну основу судового захисту права власності закладено у статті 41 Конституції України, яка гарантує кожному право власності та проголошує, що позбавлення права власності або його примусове відчуження може здійснюватися лише у виключних, прямо передбачених законом випадках з дотриманням відповідних процедурних гарантій. У свою чергу, стаття 55 Конституції закріплює право кожного на судовий захист своїх прав і свобод. На рівні галузевого законодавства частина 1 статті 15 Цивільного кодексу України визначає, що кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорювання [3].

Аналізуючи процесуальні особливості розгляду судами справ про захист права власності, слід передусім звернутися до класифікації засобів захисту. Як зазначає Н. Ю. Голубєва, речові засоби захисту права власності полягають у зверненні з позовними вимогами неволодіючого власника до незаконного володільця про витребування майна (віндикаційний позов), вимогами власника щодо усунення порушення права власності, які не

пов'язані з володінням (негаторний позов), а також вимогами власника про визнання права власності. Зобов'язально-правові засоби спрямовані на охорону майнових інтересів сторін у цивільному провадженні, зокрема позови про повернення речей, наданих у користування за договором, про відшкодування шкоди або збитків [4, с. 27–28].

Виникнення права на захист є самостійним проблемним питанням. За позицією Верховного Суду, зафіксованою у постанові від 22.09.2021 у справі № 910/18255/20, моментом виникнення права на захист є не втрата права власності як така, а момент укладення правочину, який оспорюється як такий, що створює загрозу праву власника. Аналогічно, у постанові КЦС ВС від 03.02.2021 у справі № 464/5955/17 підкреслено, що право на захист виникає не лише в разі припинення права власності, але й при створенні перешкод у його здійсненні, навіть за відсутності зміни власника. На наш погляд, такий підхід відображає тенденцію до превентивного захисту права власності, що повністю відповідає загальноєвропейським стандартам.

Важливим аспектом є розмежування понять правової охорони та правового захисту права власності. У доктрині цивільного права сформувалися щонайменше чотири концептуальні підходи до цього питання. Ми схиляємося до стадійного підходу, відповідно до якого охорона передує порушенню права та передбачає превентивні заходи, тоді як захист реалізується після настання правопорушення через звернення до суду або іншого юрисдикційного органу. Цей підхід підтримується більшістю науковців, зокрема О. В. Дзерою, Є. О. Харитоновим, С. В. Ківаловим. Практична цінність такого розмежування полягає у тому, що суд повинен перевіряти не лише факт порушення права, але й наявність або відсутність належних превентивних заходів з боку власника та держави.

Специфіка судового розгляду справ про захист права приватної власності значною мірою визначається характером порушення та обраним способом захисту. Відповідно до статті 386 ЦК України, власник, у разі порушення його права, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди. Це положення набуває особливої актуальності в контексті збройної агресії Російської Федерації. Як зазначає О. В. Даниленко, порушення права власності в умовах воєнного стану можна поділяти на: ті, що прямо спричинені бойовими діями (знищення майна, його пошкодження, викрадення), та ті, що опосередковано пов'язані з воєнними діями (привласнення майна, знецінення, недоступність майна для використання) [5, с. 64].

Проблема визначення належного відповідача у справах про відшкодування шкоди є однією з найгостріших у сучасній судовій практиці. У 2022 р. Верховним Судом було сформовано практику, відповідно до якої шкода, заподіяна фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України за

принципом генерального делікту. Водночас існує суттєва проблема виконання таких рішень, особливо щодо їх виконання на території інших держав. Крім того, на думку О. В. Даниленко, для розроблення ефективного механізму реалізації захисту права власності в умовах війни виявляється необхідність врахування фрагментації правової системи України, пов'язаної із веденням бойових дій та окупації територій.

Окремого розгляду заслуговує стандарт доказування у справах про захист права власності. Суди зобов'язані не лише встановити факт порушення права, але й оцінити пропорційність втручання у право власності. Ця вимога безпосередньо пов'язана зі стандартом, закріпленим у статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право мирно володіти майном. Статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначено, що українські суди застосовують Конвенцію як джерело права [6]. Таким чином, позиції ЄСПЛ є обов'язковим орієнтиром при вирішенні справ про захист права власності.

ЄСПЛ виробив розгорнуту практику щодо тристороннього тесту правомірності втручання у право власності: воно має бути передбачене законом, переслідувати законну мету в суспільних інтересах та бути пропорційним переслідуваній меті. У справі Арзамазова проти Республіки Молдова суд підкреслив: якщо на кону стоїть питання суспільного інтересу, державні органи повинні діяти належним чином і з максимальною послідовністю; помилки державних органів мають бути інтерпретовані на користь постраждалих осіб. Ця позиція має пряме значення для розгляду справ за участі органів державної влади та місцевого самоврядування як відповідачів у спорах щодо права власності.

Водночас ЄСПЛ уважно аналізує не лише факт позбавлення права власності, а й сукупність обставин, що зумовили таке позбавлення. Так, у справі Яшар проти Румунії суд визнав відсутність порушення права власності через конфіскацію судна, констатувавши, що такий захід не становив надмірного тягаря, адже заявник повинен був знати про незаконне використання судна. Ця позиція ЄСПЛ свідчить про необхідність з'ясування судами добросовісності власника та обізнаності щодо характеру використання майна.

У справах про захист права спільної приватної власності особлива процесуальна складність пов'язана з визначенням кола позивачів та характеру позовних вимог. Голубєва Н. Ю. зазначає, що право спільної власності передбачає право двох і більше осіб на один і той самий об'єкт, і при визначенні порядку захисту необхідно чітко розмежовувати право спільної сумісної та спільної часткової власності, адже кожен із цих режимів передбачає різний порядок захисту. Це повністю підтверджується судовою практикою, де справи щодо спільної власності часто ускладнюються

необхідністю встановлення розміру часток та долі кожного співвласника у праві.

Таким чином, розгляд судами справ щодо захисту права приватної власності має ряд суттєвих особливостей. По-перше, визначення моменту виникнення права на захист власності здійснюється не лише з моменту фактичного позбавлення права, але вже з моменту оспорювання або реальної загрози праву. По-друге, суди мають керуватися стандартом пропорційності втручання у право власності, що виробленим ЄСПЛ. По-третє, чинне цивільне законодавство України не забезпечує достатньої системності у закріпленні способів захисту права власності, що зумовлює нерідко суперечливу судову практику. По-четверте, в умовах воєнного стану з'явилися нові категорії справ, пов'язані з відшкодуванням шкоди від бойових дій, що вимагають спеціального законодавчого врегулювання.

На наш погляд, необхідним є прийняття спеціального законодавчого акту про відшкодування шкоди, заподіяної воєнними діями, а також кодифікаційне уточнення понять «правова охорона» і «правовий захист» у Цивільному кодексі України. Без цих кроків судова практика залишатиметься непослідовною, а захист права приватної власності – недостатньо ефективним.

Список використаних джерел

1. Іліопол І.М. Процесуальні аспекти визнання правочину недійсним // Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. 704 с. С.с.563-566. URL: https://hdl.handle.net/11300/15411
2. Бойченко Р. С. Актуальні питання захисту права приватної власності фізичних осіб за законодавством України. *Правові новели.* 2025. № 25. С. 321–329.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
4. Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах : навч.-метод. посіб. Голубєва Н. Ю., Волкова Н. В., Притуляк В. М., Цал-Цалко Ю. Ю., Яніцька І. А. Одеса : Фенікс, 2023. 108 с.
5. Даниленко О. В. Захист права власності в умовах воєнного стану: питання теорії та практики. *Право і суспільство.* 2024. № 4. С. 60–71.
6. Громлюк А. В. Особливості розгляду справ ЄСПЛ за скаргами на порушення права власності. *Правова позиція.* 2023. № 1 (38). С. 141–144.

Ключові слова: цивільне право, право власності, право приватної власності, судовий захист, віндикаційний позов, негаторний позов, захист права власності, воєнний стан, ЄСПЛ.

Keywords: civil law, property rights, private property rights, judicial protection, vindicatory claim, nugatory claim, protection of property rights, martial law, ECHR.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Іліопол І. М.

Бурденюк Анна Русланівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІНА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ПІДСУДНОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Зміна територіальної підсудності в умовах збройної агресії постає одним із ключових інструментів забезпечення безперервності здійснення правосуддя та гарантування реалізації права людини на судовий захист у надзвичайних умовах. Це явище доцільно розглядати як вимушену трансформацію класичних процесуальних засад територіальності юрисдикції, що обумовлена об’єктивною неможливістю функціонування судів на окремих територіях унаслідок ведення бойових дій, тимчасової окупації, руйнування інфраструктури або існування загрози життю та безпеці учасників судового процесу. Як слушно зазначають П. Донєва та В. Шаповалова, такі зміни виступають «складовою гарантування права на доступ до правосуддя» [1, с. 358]. За цих умов держава змушена оперативно адаптувати інституційні механізми судочинства до нових викликів, що зумовлює необхідність гнучкого нормативного регулювання та ефективної організації діяльності судової системи.

Нормативну основу зміни територіальної підсудності в Україні становлять положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [4], які передбачають можливість оперативного реагування судової влади на надзвичайні обставини, зокрема пов’язані зі збройною агресією. У разі об’єктивної неможливості здійснення правосуддя конкретним судом – через бойові дії, тимчасову окупацію, руйнування матеріально-технічної бази чи загрозу безпеці учасників процесу – законодавство допускає зміну територіальної підсудності справ. Зокрема, справи можуть передаватися на розгляд до іншого суду, який є територіально найближчим або визначений як альтернативний з метою забезпечення безперервності здійснення правосуддя.

Процедура ухвалення рішень щодо зміни територіальної підсудності також чітко врегульована та передбачає участь ключових інституцій судової влади. Як правило, відповідне рішення ухвалюється Вищою радою правосуддя за поданням Голови Верховного Суду, що забезпечує інституційну узгодженість і належний рівень обґрунтованості таких рішень [4]. Водночас у випадках невідкладної необхідності, коли ситуація потребує

оперативного реагування, відповідні повноваження можуть реалізовуватися безпосередньо Головою Верховного Суду [4].

У наукових дослідженнях підкреслюється, що зміна територіальної підсудності має не лише організаційний, а й гарантійний характер, виступаючи важливим механізмом забезпечення права на справедливий суд. У працях сучасних українських науковців (зокрема, Р. Достдарта, О. Лозицької) наголошується, що такий підхід спрямований на збереження доступу до правосуддя навіть в умовах фактичної втрати контролю держави над окремими територіями або суттєвого обмеження діяльності судів [2, с. 835]. Водночас акцентується увага на необхідності дотримання принципів процесуальної економії, правової визначеності та недопущення порушення прав учасників судового провадження [2, с. 835].

Особливої актуальності питання зміни територіальної підсудності набуло після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України у 2022 році [5]. Уже в перші тижні війни було змінено територіальну підсудність для значної кількості судів, які фактично припинили свою діяльність у зв’язку з активними бойовими діями. Так, станом на березень 2022 року підсудність була змінена для 96 судів у різних регіонах України, зокрема в Донецькій, Луганській, Харківській, Київській та Херсонській областях [5]. Наведені дані свідчать про масштабність викликів, що постали перед судовою системою, а також про необхідність оперативного прийняття управлінських рішень з метою збереження її функціональності.

У теоретичному вимірі зміна територіальної підсудності розглядається як виняток із загального правила визначення юрисдикції за територіальним принципом. Вона трансформує традиційне розуміння судової компетенції, оскільки допускає розгляд справ поза межами адміністративно-територіальної одиниці, де виник спір або було вчинено правопорушення. Такий підхід узгоджується з концепцією пріоритету прав людини над формальними процесуальними вимогами, що є характерною рисою правових систем демократичних держав у кризових умовах. Водночас у науковій літературі звертається увага на ризики, пов’язані з перевантаженням судів, до яких передаються справи, а також із можливим ускладненням доступу до правосуддя для учасників процесу через територіальну віддаленість [3, с. 169].

Крім того, зміна територіальної підсудності істотно впливає на організацію судового процесу, охоплюючи питання розгляду цивільних, кримінальних та адміністративних справ, порядок передачі матеріалів, забезпечення явки сторін, а також використання інструментів електронного судочинства і дистанційної участі в судових засіданнях. У цьому контексті особливої ваги набуває цифровізація судової системи, яка дозволяє

частково компенсувати негативні наслідки територіального переміщення юрисдикції та забезпечити більш широкий доступ до правосуддя.

Отже, зміна територіальної підсудності в умовах збройної агресії є складним і багатовимірним явищем, що поєднує правові, організаційні та соціальні компоненти. Вона виступає необхідним інструментом забезпечення безперервності правосуддя, водночас породжуючи нові виклики для ефективності функціонування судової системи та дотримання прав учасників процесу. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває подальше вдосконалення нормативного регулювання, оптимізація механізмів передачі справ, а також активне впровадження сучасних цифрових технологій, що сприятимуть забезпеченню доступності правосуддя навіть в умовах воєнного стану.

Водночас, на нашу думку, зміна територіальної підсудності в умовах збройної агресії має розглядатися не лише як тимчасовий вимушений захід, а як каталізатор глибшої трансформації підходів до організації судової влади. Досвід функціонування судової системи України в умовах війни продемонстрував, що жорстка прив'язаність юрисдикції до території втрачає свою ефективність у кризових ситуаціях, поступаючись місцем більш гнучким, функціонально орієнтованим моделям здійснення правосуддя. У цьому контексті доцільним видається подальший розвиток механізмів «динамічної підсудності», які б передбачали можливість оперативного перерозподілу справ не лише у випадках фізичної неможливості роботи суду, а й з урахуванням навантаження, безпекових факторів та доступності правосуддя для учасників процесу. Такий підхід сприятиме підвищенню стійкості судової системи до зовнішніх викликів, однак потребує чіткого нормативного закріплення та запровадження ефективних запобіжників проти можливих зловживань.

Список використаних джерел

1. Донєва П., Шаповалова К. Забезпечення доступу до правосуддя через зміну територіальної підсудності у цивільних справах під час дії воєнного стану в Україні. *Матеріали конференцій МНЛ* : матеріали наук. конф., 30 травня 2025 р., м. Рівне. Рівне, 2025. С. 357–359.
2. Достдар Р. М., Лозицька О. В. Зміна територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану. *Матеріали XV міжнар. наук.-техн. конф. "Інновації в суднобудуванні та океанотехніці"*. Миколаїв : НУК, 2024. С. 833–836.
3. Косиця О. О., Тімашов В. О. Аналіз та управління ризиками при забезпеченні безпеки та незалежності судової влади. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2022. № 35. С. 167–172.
4. Про судоустрій і статус суддів. Документ 1402-VIII, чинний, поточна редакція. Редакція від 04.06.2025, підстава – 4433-IX. Відомості Верховної

Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 15. 03. 2026).

5. Розпорядження ДСА України про зміну територіальної підсудності для 96 судів, що тимчасово припинили здійснення правосуддя через російське збройне вторгнення в Україну та розв'язання війни проти мирного населення. URL: https://gsh.ck.court.gov.ua/sud2304/pres-centr/news/1262536 (дата звернення: 15. 03. 2026).

Ключові слова: територіальна підсудність, збройна агресія, воєнний стан, судова система, зміна підсудності.

Keywords: territorial jurisdiction, armed aggression, martial law, judicial system, change of jurisdiction.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, Дрогозюк К.Б.

Вареник Вікторія Олександрівна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету
адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету "Одеська юридична академія"

ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Доказування є центральним інститутом цивільного процесуального права, оскільки саме через доказування суд встановлює фактичні обставини справи та ухвалює законне і обґрунтоване рішення. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 №1618-IV [1] закріплює систему засад доказування: належність (ст. 77), допустимість (ст. 78), достовірність (ст. 79) та достатність (ст. 80) доказів. У 2017 році ЦПК зазнав суттєвих змін, зокрема запровадив електронні докази як самостійний засіб доказування, стандарт вірогідності доказів та розширив активність суду у збиранні доказів у виняткових випадках. Проте практика застосування цих новел виявила низку суперечностей: неоднозначність розмежування понять «докази» та «доведення», недостатня визначеність меж принципу диспозитивності в доказуванні, прогалини в інституті забезпечення доказів – усе це становить сукупність проблем, що потребують системного наукового осмислення.

Однією з ключових теоретичних проблем є розмежування понять «доказування» та «доведення» у цивільному процесі. Сокалюк В. П. [2, с. 85] доводить, що це принципово різні правові категорії: доказування є процесуальною діяльністю зі збирання, подання, витребування та забезпечення доказів, тоді як доведення – це розумова діяльність, що здійснюється із застосуванням логіки та внутрішнього переконання, спрямована на переконання суду за допомогою доводів, міркувань та аргументів. Автор пропонує новаторський підхід: дії учасників справи, якими

вони обмінюються доводами щодо належності, допустимості чи достовірності поданих доказів, є процесом доведення, а не доказування. Розмежування цих понять має практичне значення для правильного тлумачення норм ЦПК, зокрема в тих положеннях, де законодавець вживає терміни «довести» та «доказати» без чіткого розрізнення їхньої функції у цивільному судочинстві.

Поглиблений аналіз практичного виміру доведення у цивільному судочинстві здійснює Сокалюк В. П. [3, с. 324], розглядаючи конкретні категорії справ. Автор встановлює, що суди першої та апеляційної інстанцій нерідко порушують процес доведення: ухвалюють рішення виключно на підставі позиції одного учасника справи, не забезпечуючи збалансованого заслуховування аргументів протилежної сторони, що є порушенням засади змагальності. Зазначається, що в окремих категоріях справ – зокрема, спрощеного позовного провадження – сторони обмежені у можливостях реалізації процесу доведення через скорочені процесуальні строки та обмежений обсяг допустимих процесуальних дій. Крім того, у процедурі врегулювання спору за участі судді дії сторін слід кваліфікувати саме як доведення (переконання), а не як доказування у власному розумінні, що вимагає відповідного законодавчого врегулювання.

Принцип диспозитивності як фундаментальна засада цивільного судочинства безпосередньо визначає організацію стадії доказування. Парасюк М. В. [4, с. 195] комплексно досліджує вплив цього принципу на порядок подання та розкриття доказів. Авторка доводить, що саме за диспозитивною моделлю сторони самостійно визначають предмет доказування, обсяг необхідних доказів та способи їх подання до суду, а суд розглядає справу виключно в межах заявлених вимог і наданих доказів. Водночас виявлено проблемне питання: чинна редакція ЦПК (ч. 7 ст. 81) допускає збирання доказів судом за власною ініціативою у разі сумнівів у добросовісності здійснення учасниками справи своїх процесуальних прав. Така модель гібридної активності суду порушує традиційний принцип чистої змагальності і потребує чіткого доктринального осмислення меж допустимого балансу між диспозитивністю сторін та ефективністю судового розгляду.

Самостійним проблемним питанням цивільного процесуального доказування є інститут забезпечення доказів. Пасайлюк І. В. [5, с. 31] встановлює, що забезпечення доказів – це негайне сприйняття їх судом поза загальними умовами допустимості, спрямоване на збереження їхнього змісту на майбутнє. Ключова доктринальна проблема полягає в тому, що предметом забезпечення є не вже визнані судові докази, а лише відомості, які ймовірно стануть доказами у майбутньому судовому провадженні. Автор обґрунтовує необхідність чіткого визначення в ЦПК підстав та порядку забезпечення доказів, зокрема у контексті запровадження електронних

доказів, для яких ризик втрати або фальсифікації є найбільш актуальним. Таким чином, системне вирішення проблем доказування у цивільному процесі вимагає: по-перше, законодавчого розмежування понять «доказування» і «доведення» із відповідним розмежуванням правових наслідків; по-друге, чіткої регламентації меж диспозитивності та активності суду в доказуванні; по-третє, вдосконалення інституту забезпечення доказів з урахуванням цифровізації судочинства.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

2. Сокалюк В. П. Доказування та доведення в цивільному процесі: науково-практичний підхід. Часопис Київського університету права. 2024. № 4. С. 84–90. URL: https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2024.12.

3. Сокалюк В. П. Аналіз концепцій вчених щодо доказування і доведення у цивільному процесі та їх впровадження у судочинство. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. Т. 1, № 1. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.51.

4. Грабар Н.М., Парасюк М. В. Вплив принципу диспозитивності на стадію доказування у цивільному судочинстві України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. Т. 1, № 1. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.31.

5. Пасайлюк І. В. Забезпечення доказів у цивільному процесі України: нормативне регулювання та доктринальні аспекти. Вісник ЛТЕУ. Юридичні науки. 2024. № 16. С. 31–37. URL: https://doi.org/10.32782/2616-7611-2024-16-05.

Ключові слова: доказування, доведення, докази, цивільний процес, ЦПК України, принцип диспозитивності, змагальність сторін, забезпечення доказів, електронні докази, стандарт вірогідності доказів, допустимість доказів, цивільне судочинство, судова практика.

Keywords: proving, arguing, evidence, civilp rocedure, Civil Procedure Code, principle of dispositiveness, adversarial principle, evidence preservation, electronic evidence, evidence probability standard, admissibility of evidence, civil justice, court practice.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Яніцька І.А.

Войцикевич Олександра Олександрівна

здобувачка 1-го курсу магістратури

факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ КРИПТОВАЛЮТИ, ОНЛАЙН-АКАУНТІВ ТА ЦИФРОВИХ ПРАВ

У сучасних умовах цифровізації суспільства особливого значення набуває питання спадкування цифрових активів, до яких належать криптовалюта, онлайн-акаунти та інші цифрові права. При цьому відповідно до чинного законодавства України, зокрема положень Цивільного кодексу України, до складу спадщини входять усі права та обов'язки майнового характеру, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини [1].

Однак специфіка цифрових активів зумовлює низку правових і практичних проблем їх передачі спадкоємцям, оскільки криптовалюта є нематеріальним активом, що існує виключно у цифровому середовищі та має форму даних, які підтверджують певну майнову цінність. Доступ до неї забезпечується через приватні криптографічні ключі або облікові записи сервісів зберігання. Водночас чинне законодавство України прямо не містить спеціальних норм щодо спадкування криптовалюти, що зумовлює застосування загальних положень спадкового права за аналогією, при цьому визнання криптовалюти об'єктом цивільних прав фактично допускає можливість її спадкування як майна [2,с.64-65]. Ключовою умовою є наявність доступу до неї, оскільки у разі втрати приватного ключа або seed-фрази фактичне отримання такого активу стає неможливим навіть за наявності судового рішення, що свідчить про тісний зв'язок правових і технічних аспектів спадкування.

Крім того, особливу роль відіграє воля спадкодавця, яка може бути виражена у заповіті або інших правочинах, включаючи сучасні форми, такі як смарт-контракти [3]. Нотаріуси та спадкоємці повинні враховувати технічну природу криптоактивів і необхідність володіння відповідними засобами доступу, що значно ускладнює процедуру оформлення спадщини порівняно з традиційними видами майна.

Що стосується онлайн-акаунтів, то вони також можуть входити до складу спадщини, як об'єкти майнових або немайнових прав залежно від їх змісту. Наприклад, акаунти з грошовими коштами, цифровими товарами чи монетизованим контентом мають майнову природу, тоді як особисті сторінки в соціальних мережах можуть містити немайнові права, які не завжди підлягають передачі. При цьому доступ до таких акаунтів регулюється не лише національним законодавством, а й умовами користування відповідних сервісів, що створює додаткові юридичні колізії, оскільки міжнародні компанії можуть обмежувати передачу акаунтів третім особам. Цифрові права, включаючи права інтелектуальної власності на цифровий контент, також входять до складу спадщини та передаються спадкоємцям на загальних підставах, однак їх реалізація може залежати від ліцензійних умов та технічних обмежень цифрових платформ.

З огляду на цивільно-правовий характер як прав, так і обов'язків щодо

цифрових об’єктів, питання спадкування таких цифрових об’єктів має залишатися в межах дозвільного правового режиму. Користувачі повинні мати можливість самостійно вирішувати долю своїх активів у віртуальному середовищі. Зростання економічної та соціальної цінності таких активів унеможливлює їхнє існування поза правовим полем, а отже, необхідно встановити правовий режим їхнього успадкування. При вирішенні питання включення криптовалютних активів до спадщини на практиці необхідно враховувати функціональні особливості криптовалют загалом та специфіку конкретного виду криптовалюти. Розширення сфери застосування таємного заповіту, а також широке використання технологічних рішень для ефективного захисту змісту заповіту повинні спростити реалізацію права на заповітування криптовалютних активів. Більшість переваг криптовалют для їх власника (таких як анонімність) є перешкодами для їх спадкування відповідно до процедур, передбачених чинним законодавством [4,с.119-120].

Загалом розвиток технологій блокчейн та цифрової економіки зумовлює необхідність удосконалення правового регулювання спадкування цифрових активів, оскільки їх децентралізована природа, анонімність та відсутність єдиного контролюючого органу ускладнюють застосування традиційних правових механізмів. У зв’язку з цим в Україні триває процес формування нормативної бази щодо легалізації та регулювання криптовалют і цифрових активів, що в майбутньому має сприяти більш ефективному врегулюванню питань їх спадкування.

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що цифрові активи є специфічними об’єктами цивільних прав, чиє спадкування вимагає взаємодії правових норм та технічних інструментів. Головною перешкодою для їх передачі у спадок є конфлікт між традиційними принципами спадкового права (публічність, нотаріальне посвідчення) та технічною природою цифрових активів (анонімність, децентралізація). Для України, яка активно впроваджує електронний нотаріат, це відкриває нові перспективи. Інтеграція електронних реєстрів може стати основою для створення захищеного та прозорого механізму спадкування цифрових активів.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 12.04.2026).

2. Дзера І. Спадкування криптовалют. *Нове українське право*. 2025. № 3. с.69. URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/786/720. (дата звернення: 11.04.2026).

3. Що таке смарт-контракт та який принцип його роботи. АО *"Бачинський та партнери"*. URL: https://legalaid.ua/ua/shho-take-smart-kontrakty-i-yaki-prynczypy-yih-roboty/ (дата звернення: 11.04.2026).

4. Iliopol I, Omelchuk O., Alina S. Features of inheritance of Cryptocurrency Assets. Ius Humani. Law Journal, 10 (1), 2021, 103-122. URL: https://doi.org/10.31207/ih.v10i1.233

Ключові слова: спадкування, цифрові активи, криптовалюта, онлайн-акаунти, цифрові права, приватні ключі, заповіт, блокчейн, нотаріус, правове регулювання.

Keywords: inheritance, digital assets, cryptocurrency, online accounts, digital rights, private keys, wills, blockchain, notary, legal regulation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Іліопол І.М.

Волощук Ірина Романівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ДОКАЗУВАННЯ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЕЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У сучасних умовах глобальної цифровізації суспільних відносин та стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій відбувається глибока трансформація функціонування правової системи загалом і механізмів здійснення правосуддя зокрема. Україна, орієнтуючись на європейські стандарти та прагнучи до інтеграції у спільний правовий простір, послідовно впроваджує інструменти електронного правосуддя, що охоплюють не лише вдосконалення процесуальної комунікації, а й переосмислення фундаментальних засад доказування у цивільному процесі. У цьому контексті особливої наукової та практичної значущості набуває дослідження правової природи електронних доказів, специфіки їх дослідження й оцінки, а також проблем, що виникають у процесі їх застосування.

Традиційно доказування у цивільному процесі розглядається як комплексна діяльність учасників справи та суду, спрямована на встановлення фактичних обставин із використанням належних, допустимих і достовірних доказів. Відповідно до Цивільного процесуального кодексу України, доказами визнаються будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність чи відсутність обставин, що мають значення для правильного вирішення справи [1]. Водночас динаміка розвитку цифрового середовища зумовила появу новітніх форм фіксації інформації, які не завжди органічно вписуються у класичні процесуальні моделі. Саме це стало підставою для законодавчого виокремлення електронних доказів як самостійного виду доказових засобів.

Електронні докази характеризуються рядом специфічних рис, що істотно відрізняють їх від традиційних письмових або речових доказів. Насамперед, вони існують у нематеріальній формі, що обумовлює підвищену вразливість до змін, копіювання чи модифікації без очевидних зовнішніх ознак втручання. Крім того, їх дослідження нерідко потребує застосування спеціальних технічних знань, програмного забезпечення або залучення експертів у сфері інформаційних технологій. Важливою особливістю є також наявність метаданих (час створення, авторство, IP-адреса тощо), які можуть відігравати самостійну доказову роль. Сукупність цих характеристик обумовлює необхідність формування нових підходів до оцінки електронних доказів у судовій практиці.

Важливим етапом становлення електронного правосуддя в Україні стало впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, зокрема її функціонального модуля «Електронний суд». Зазначена система забезпечує можливість подання процесуальних документів, доказів, апеляційних і касаційних скарг в електронній формі, а також участі у судових засіданнях у режимі відеоконференції. Це суттєво розширює доступ до правосуддя, особливо в умовах воєнного стану, коли фізична присутність у суді може бути обмеженою або небезпечною.

У контексті цифрової трансформації доказування особливої ваги набуває можливість подання доказів через підсистему «Електронний суд». Такий формат забезпечує принципово новий рівень взаємодії між судом та учасниками процесу, дозволяючи здійснювати процесуальні дії дистанційно. Це не лише підвищує доступність правосуддя, але й сприяє оперативності судового розгляду, що є критично важливим у сучасних умовах.

Електронне подання доказів істотно прискорює процес доказування, оскільки забезпечує їх своєчасне надходження до суду та інших учасників справи. Використання кваліфікованого електронного підпису та засобів цифрової ідентифікації сприяє підтвердженню автентичності матеріалів і мінімізує ризики їх підробки. Крім того, електронний формат дозволяє зберігати метадані, що можуть мати додаткове значення при оцінці доказів судом.

Водночас цифрова форма подання доказів підвищує ефективність судового провадження завдяки централізованому зберіганню матеріалів справи та спрощеному доступу до них.

Це сприяє зменшенню часових витрат на обробку документів і підвищує прозорість судового процесу. Таким чином, інтеграція електронного суду в процес доказування трансформує не лише форму, а й зміст доказової діяльності.

Аналіз сучасної практики Верховного Суду свідчить про поступове формування узгоджених підходів до оцінки електронних доказів як складової цифровізації доказування. Зокрема, суд акцентує увагу на необхідності

дотримання критеріїв автентичності, цілісності та належного процесуального оформлення. Особливе значення надається встановленню джерела походження інформації та можливості перевірки її незмінності. Електронні документи, цифрове листування або дані з технічних пристроїв визнаються допустимими за умови їх належного підтвердження, зокрема за допомогою електронного підпису чи інших засобів, що виключають можливість фальсифікації [2].

Разом із тим Верховний Суд наголошує на праві суду вимагати подання оригіналів електронних доказів або проведення їх додаткової перевірки у разі виникнення сумнівів щодо достовірності. Такий підхід свідчить про формування комплексної моделі оцінки доказів, що поєднує процесуальні та технічні критерії. У цьому контексті простежується перехід від формального підходу до більш глибокого, змістовного аналізу доказової інформації з урахуванням її цифрової природи.

Показовою є практика, відображена у постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 07.12.2023 у справі №420/15422/22, де зазначено, що електронне листування у месенджерах може визнаватися доказом за умови встановлення авторства та змісту повідомлень. При цьому самі лише скріншоти не є достатніми – вони повинні оцінюватися у сукупності з іншими доказами та проходити перевірку на достовірність [3].

Важливою є також правова позиція Великої Палати Верховного Суду, викладена у постанові від 21.06.2023 у справі №916/3027/21, згідно з якою електронне листування, у тому числі через популярні месенджери («Telegram», «Viber», «WhatsApp»), може визнаватися доказом лише за умови можливості ідентифікації його учасників і підтвердження змісту повідомлень. При цьому паперова копія електронного доказу не є автоматично неприйнятною, однак у разі сумнівів щодо її відповідності оригіналу суд має право не враховувати її без подання первинного електронного джерела [3]. Оцінка таких доказів повинна здійснюватися у взаємозв’язку з іншими матеріалами справи, що забезпечує об’єктивність судового розгляду.

Водночас однією з ключових проблем залишається відсутність уніфікованих стандартів фіксації, подання та дослідження електронних доказів. Наявність різних підходів у судовій практиці призводить до правової невизначеності та може негативно впливати на реалізацію принципу справедливого суду. Додатковим викликом є забезпечення інформаційної безпеки, оскільки електронні дані можуть бути піддані несанкціонованому доступу, зміні або знищенню. У зв’язку з цим особливого значення набуває застосування сучасних засобів захисту інформації, включаючи електронний цифровий підпис, криптографічні методи та системи кіберзахисту.

Попри зазначені труднощі, цифрова трансформація доказування відкриває широкі можливості для підвищення ефективності судочинства. Вона сприяє оптимізації процесу розгляду справ, зменшенню витрат часу та ресурсів, а також підвищенню рівня прозорості й довіри до судової системи. Використання електронних реєстрів, автоматизованих систем документообігу та аналітичних інструментів дозволяє суду оперативніше отримувати необхідну інформацію та ухвалювати обґрунтовані рішення. Перспективним напрямом є впровадження технологій штучного інтелекту для аналізу доказів і прогнозування судових рішень, що за умови належного правового регулювання може суттєво підвищити якість правосуддя [4, с. 325].

Отже, цифрова трансформація доказування у цивільному процесі України є багатовимірним і динамічним процесом, який поєднує значний інноваційний потенціал із низкою складних викликів.

Подальший розвиток електронного правосуддя потребує системного вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема шляхом деталізації правового статусу електронних доказів та встановлення єдиних стандартів їх подання і дослідження. Водночас доцільним є розроблення методичних рекомендацій для суддів і учасників процесу щодо роботи з цифровими доказами, а також підвищення рівня цифрової компетентності правників.

Крім того, важливим напрямом є забезпечення належного рівня технічної інфраструктури та кібербезпеки судової системи, що гарантуватиме збереження та цілісність електронної інформації. Не менш значущим є формування сталої та послідовної судової практики, яка забезпечуватиме єдність підходів до оцінки електронних доказів і сприятиме підвищенню правової визначеності. У підсумку, ефективне поєднання правових, технічних та організаційних заходів створить передумови для повноцінного функціонування електронного правосуддя та зміцнення довіри до судової влади в умовах цифрової епохи.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 27.03.2026).

2. Судова практика щодо допустимості доказів у кримінальних провадженнях: нові акценти – Рада адвокатів Київської області. *Рада адвокатів Київської області*. URL: https://radako.com.ua/sudova-praktyka-shhodo-dopustymosti-dokaziv-u-kryminalnyh-provadzhennyah-novi-akczenty/ (дата звернення: 27.03.2026).

3. Судова практика Верховного Суду щодо електронних доказів. *Судова влада України.* URL:

https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezent2026/Prezent_sud_prakt_VS_elektr_dokazu.pdf (дата звернення: 27.03.2026).

4. Чванкін С.А. Інформаційні технології у доказуванні в цивільному процесі: теоретичні та практичні аспекти: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Чванкін Сергій Анатолійович. Одеса, 2021. 498 с.

Ключові слова: електронне правосуддя, електронні докази, цивільний процес, цифровізація, доказування, судова практика.

Keywords: e-justice, electronic evidence, civilp rocedure, digitalization, proof, judicial practice.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, Дрогозюк К.Б.

Волчан Яна Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабна збройна агресія проти України спричинила суттєві трансформації у функціонуванні судової системи та значною мірою вплинула на реалізацію права особи на доступ до правосуддя як одного з основоположних прав людини. В умовах воєнного стану забезпечення ефективного судового захисту набуває особливого значення, оскільки виступає не лише гарантією захисту прав і свобод, а й важливим елементом функціонування демократичної правової держави.

Стаття 55 Конституції України передбачає, що права і свободи людини і громадянина охороняються судом. Кожному громадянину гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Водночас ст. 124 Конституції закріплює, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування судових функцій іншим органам або «привласнення» цих функцій посадовими особами не допускається. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, включно з випадками, коли правопорушення скоєні під час воєнного стану [1].

Цивільний процесуальний кодекс Українимістить положення, які надають змогу суб’єктам цивільних процесуальних відносин використовувати доступні інструменти для звернення до суду. Стаття 4 ЦПК України визначає, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Також, частина 1 статті 8 ЦПК передбачає, що ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про дату, час і місце розгляду своєї справи або обмежений у праві отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи [2].

Ратифікуючи Європейську конвенцію з прав людини, Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо дотримання принципів справедливого судового розгляду, елементом якого є доступ до правосуддя. Обмеження можливе лише у виняткових та термінових ситуаціях, що загрожують життю нації.

Серед ключових проблем доступу до правосуддя в умовах воєнного стану слід насамперед виділити фізичну недоступність судів у районах бойових дій та на тимчасово окупованих територіях, що зумовлено загрозою безпеці та руйнуванням інфраструктури. Для вирішення цієї проблеми необхідно розширювати використання електронного судочинства, зокрема шляхом удосконалення існуючих систем, впровадження спрощених інтерфейсів і мобільних додатків, що дозволить забезпечити дистанційний доступ громадян до суду, навчання суддів використовувати нові інтерфейси та додатки, створювати відео-пояснення як використовувати їх.

Важливою проблемою є також кадровий дефіцит, який призводить до перевантаження суддів і затягування розгляду справ. Доцільно запровадити тимчасові механізми перерозподілу суддівського навантаження, включаючи можливість відрядження суддів до перевантажених судів, а також спрощення процедур залучення помічників суддів і працівників апарату. Окремо варто розглянути питання підвищення соціальних гарантій для працівників судової системи, які працюють у прифронтових регіонах.

Зміна територіальної юрисдикції справ дозволила частково забезпечити безперервність правосуддя, однак спричинила додаткове навантаження та труднощі з передачею матеріалів справ. Держава має інвестувати в резервні джерела живлення, захищені сервери для зберігання даних, а також у створення систем резервного копіювання матеріалів справ. Це дозволить мінімізувати ризики втрати інформації внаслідок бойових дій.

Електронне судочинство стало ключовим інструментом забезпечення доступу до правосуддя, однак його ефективність обмежується технічними та нормативними проблемами. У зв'язку з цим потребує вдосконалення нормативне регулювання дистанційного судочинства, зокрема щодо порядку проведення судових засідань у режимі відеоконференції та забезпечення процесуальних гарантій учасників.

Крім того, особливої уваги потребує забезпечення доступу до правосуддя для осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях. У цьому напрямі доцільно спростити процедури звернення до суду, розширивши можливості дистанційного подання документів та мінімізувавши вимоги щодо фізичної присутності.

На територіях деокупованих областей суди застосовують комбінацію очного та дистанційного розгляду справ. Встановлено, що електронне правосуддя ефективне для цивільних і адміністративних справ, однак для кримінальних процесів необхідне подальше регулювання.

Органи судової влади продемонстрували здатність оперативно реагувати на виклики воєнного часу, зокрема організовано безперервну роботу судів навіть в умовах повітряних тривог та пошкодження інфраструктури. Це свідчить про гнучкість та стійкість національної судової системи.

Подальший розвиток цивільного процесу в Україні має бути спрямований на формування ефективної, гнучкої та стійкої системи правосуддя, здатної функціонувати навіть в умовах надзвичайних викликів та забезпечувати належний рівень захисту прав і свобод людини.

Таким чином, забезпечення доступу до правосуддя в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу, який включає вдосконалення процесуального законодавства, розвиток електронного судочинства, підвищення технічного забезпечення судів та належну підготовку кадрів. Важливим залишається також забезпечення рівності доступу до суду для всіх учасників процесу, що відповідає як національним, так і міжнародним стандартам захисту прав людини.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon. rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР

2. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004№ 1618-IV:станом на 17 липня 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text(дата звернення: 19.03.2026).

3. Рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. РадасуддівУкраїни.URL:http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikuvala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu (Дата звернення: 23.03.2026).

4. Інформація про діяльність судів в умовах воєнного стану станом на 28 березня 2022 року URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1265236/ (Дата звернення: 22.03.2026).

5. Yaselska, N. (2022). Access to justice during martial law. Law. Human. Environment, 13(2), 78-85. https://doi.org/10.31548/law2022.02.010

Ключові слова : судочинство, воєнний стан, електронне правосуддя, розгляд справ.

Keywords: judicial proceedings, martial law, e-justice, case processing.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент цивільного, виконавчого та нотаріального процесу, Стоянова Т.А.

Гагарова Олександра Андріївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Захист права власності в сучасних правових реаліях України є не лише питанням національного цивільного законодавства, а передусім сферою динамічного застосування стандартів Ради Європи. Фундаментальність цього інституту базується на ст. 41 Конституції України та ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка закріплює принцип мирного володіння майном [1, 2]. Враховуючи вимоги Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», правозахисна діяльність сьогодні неможлива без глибокого аналізу прецедентів ЄСПЛ, які фактично наповнюють формальні норми закону практичним змістом [3]. Право власності за Конвенцією розглядається як живий інструмент, що має на меті гарантувати особі стабільність її майнового стану та захистити від свавільного втручання з боку держави, що є критично важливим для забезпечення принципу верховенства права.

Важливим аспектом є автономне тлумачення поняття «майно», яке в практиці ЄСПЛ є значно ширшим за національне визначення. Воно охоплює не лише фізичні об'єкти, а й акції, майнові права, вимоги за судовими рішеннями та, що особливо критично, «легітимні очікування». Останні, як було підтверджено у справі «Прессус Компанія Нав'єра С.А. та інші проти Бельгії», означають обґрунтовану надію особи на отримання активу або збереження права, що базується на чинній нормі закону або акті органу влади [4].

Принципи незалежності та неупередженості суду, гласності й доступності судового розгляду, а також розумності, вмотивованості та справедливості судового рішення визнаються обов'язковими для всіх держав-учасниць Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [5, с.67]. Проте, центральним механізмом оцінки будь-якого втручання держави у права власника є так званий трискладовий тест, сформований у справі «Спорронґ і Льоннрот проти Швеції». Першим критерієм є законність: втручання мусить мати чітку основу в національному праві, яке має бути доступним та передбачуваним для громадянина. Другий критерій вимагає наявності суспільного інтересу, хоча державам і надається широка свобода розсуду у визначенні того, що саме є користю для громади. Третій і найбільш складний критерій –це дотримання «справедливого балансу» або пропорційності. Це означає, що заходи держави не повинні покладати на власника «індивідуальний та надмірний тягар». Якщо майно вилучається без належної компенсації, яка б відповідала його реальній вартості, такий баланс вважається порушеним, що автоматично веде до визнання порушення прав людини [6].

Особливе значення для української практики має принцип «належного урядування» (goodgovernance). Згідно з позицією ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України», державні органи зобов'язані діяти вчасно, послідовно та у належний спосіб. Якщо державний орган припустився помилки (наприклад, незаконно виділив земельну ділянку або видав дозвіл), то ризик такої помилки має нести сама держава, а не приватна особа. Виправлення помилки за рахунок власника без відповідної компенсації є неприпустимим [7]. Також актуальною залишається проблема системного невиконання судових рішень, де у справах «Юрій Миколайович Іванов проти України» та «Бурмич та інші проти України» Суд чітко вказав, що наявність боргу держави перед особою є «майном», а тривала затримка у його виплаті – грубим порушенням права на мирне володіння ним [8, 9].

У контексті збройного конфлікту та окупації територій захист власності набуває специфічних рис, де ЄСПЛ розрізняє фізичну втрату майна та втрату контролю над ним. Як демонструє справа «SARGSYAN проти Азербайджану», навіть за відсутності фактичного контролю над територією, держава зберігає «позитивні зобов'язання» вживати всіх доступних адміністративних та судових заходів для захисту прав своїх громадян. Окрім того, матеріальний захист за ст.1 Першого протоколу завжди підсилюється процесуальними гарантіями ст. 6 Конвенції. Це означає, що власник повинен мати не лише теоретичне право на власність, а й реальну процесуальну можливість ефективно оскаржити будь-яке втручання в суді, що відповідає вимогам справедливого судового розгляду та принципу верховенства права[10].

Сучасний захист права власності в Україні вийшов за межі суто національного цивілістичного підходу і трансформувався у складний механізм стримувань і противаг, де ключову роль відіграє «трискладовий тест» Європейського суду. Основним висновком є те, що будь-яке втручання держави у право особи на мирне володіння майном вважатиметься незаконним, якщо воно не відповідає одночасно критеріям законності, суспільного інтересу та пропорційності.

Практика ЄСПЛ доводить, що право власності є «ефективним», а не «ілюзорним» лише тоді, коли власник захищений від непередбачуваних змін законодавства та свавілля адміністративних органів. Це вимагає від національних судів не просто формального посилання на норми закону, а глибокого аналізу того, чи не покладає конкретне державне рішення на особу надмірний тягар, як це було продемонстровано у фундаментальних рішеннях щодо України.

Право власності за Конвенцією – це динамічна категорія, яка забезпечує індивіду автономію та захищеність у відносинах з владою. Ефективність цього захисту в національній практиці напряму залежить від

послідовного дотримання принципу верховенства права та здатності держави нести відповідальність за свої дії перед власником.

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Протокол Ради Європи від 20.03.1952 : станом на 17 лип. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV : станом на 2 груд. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

4. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58056

5. Іліопол І. М. Практика застосування положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і рішень Європейського суду з прав людини місцевими та апеляційними судами України / І. М. Іліопол // Практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права : матеріали круглого столу (м. Одеса, 5 квіт. 2016 р.) / уклад. : І. В. Андронов, Н. В. Волкова, О. В. Сатановська ; МОН України, НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2016. С. 65-68.URL:https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/12541963-8c85-4da5-acdb-6e8b423166c1/content

6. Справа "Спорронґ і Льоннрот проти Швеції" (CaseofSporrongandLonnroth v. Sweden) : Справа Ради Європи від 23.09.1982. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098#Text

7. Справа «Рисовський проти України» (Заява № 29979/04) : Рішення Європ. суду з прав людини від 20.10.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text

8. Справа "Юрій Миколайович Іванов проти України" (Заява N 40450/04) : Рішення Європ. суду з прав людини від 15.10.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text

9. Зеров Костянтин. "Бурмич та інші проти України" – скарги на невиконання або несвоєчасне виконання рішень українських судів будуть безпосередньо до КМ Ради Європи (Стаття 6, 13, стаття 1 Протоколу 1 Конвенції, Заяви №46852/13 та інші). Безкоштовний сервіс для вирішення Юридичних питань №1 в Україні!. URL: https://protocol.ua/ua/burmich_tp_inshi_proti_ukraini_skargi_na_nevikonannya_abo_nesvoechasne_vikonannya_rishen_ukrainskih_sudiv_budut_besposerednо_bezposeredno_do_komitetu_ministriv_radi_evropi_(stattya_6_13_stattya_1_prookolu_1_ekpl_zayavi_46852_13_ta_inshi)/

10. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"languageisocode":["UKR"],"appno":["40167

/06"],"documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER"],"itemid":["001-163042"]%7D

Ключові слова: право власності, майно, Європейський суд з прав людини, верховенство права.

Keywords: property right, property, European Court of Human Rights, the rule of law.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Іліопол І. М.

Гагарова Олександра Андріївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ НОТАРІАЛЬНОГО ЗАСВІДЧЕННЯ ВІРНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ З ОДНІЄЇ МОВИ НА ІНШУ

Засвідчення вірності перекладу документів є однією з поширених нотаріальних дій, яка має важливе практичне значення у сфері цивільного обігу, міжнародних правовідносин, оформлення спадщини, працевлаштування тощо. Саме через нотаріальне посвідчення переклад набуває офіційного характеру і може використовуватися як документ, що підтверджує зміст оригіналу іншою мовою. Водночас така нотаріальна дія вимагає чіткого дотримання законодавчо встановлених правил, оскільки будь-яка помилка у визначенні повноважень нотаріуса, перевірці перекладача, оцінці документа або технічному оформленні може поставити під сумнів юридичну силу всього документа.

Нормативно-правову основу цієї нотаріальної дії становить насамперед Закон України «Про нотаріат», зокрема стаття 79, яка прямо передбачає повноваження нотаріуса щодо засвідчення вірності перекладу документа з однієї мови на іншу. Саме ця норма закріплює загальне правило про можливість вчинення такої дії та визначає її місце у системі нотаріальних повноважень[1]. Однак сама стаття закону має рамковий характер, тому для практичного застосування ключове значення має Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. У цьому Порядку деталізовано процедуру засвідчення перекладу, визначено вимоги до посвідчувальних написів, особливості роботи з перекладачем, правила оформлення документів, а також форми, яких нотаріус повинен дотримуватися при вчиненні відповідної дії[2]. Додатково важливе значення мають Правила ведення нотаріального діловодства, оскільки вони регулюють порядок реєстрації нотаріальної дії, формування документів у справі, оформлення реєстрових записів, технічне зшивання документів, зберігання та інші організаційні аспекти, без яких посвідчення перекладу не вважатиметься належно оформленим [3].

Особливістю засвідчення перекладу є те, що порядок вчинення нотаріальної дії залежить від того, чи володіє нотаріус мовами, з якої і на яку здійснюється переклад. Якщо нотаріус вільно володіє обома мовами, він має право особисто здійснити переклад документа та засвідчити його вірність. У такому випадку нотаріус фактично поєднує дві функції: він одночасно є перекладачем, який відтворює зміст документа іншою мовою, і посадовою особою, яка посвідчує відповідність перекладу оригіналу.

Якщо ж нотаріус не володіє мовами, з якої або на яку здійснюється переклад, він не має права засвідчувати вірність перекладу особисто, адже не може перевірити, чи відповідає переклад змісту оригіналу. У такій ситуації переклад виконує дипломований перекладач, який має належну фахову підготовку. Тоді характер нотаріальної дії змінюється: нотаріус не підтверджує, що переклад правильний, повний або точний, а лише офіційно засвідчує, що певна встановлена особа – перекладач, власноруч підписала цей текст. Відповідно, відповідальність за зміст перекладу, правильність юридичної термінології, передачу назв, дат, прізвищ, адрес та інших даних несе саме перекладач. Нотаріус же не відповідає за якість перекладу, а лише за належне вчинення нотаріальної дії.

Вимоги до перекладача є обов’язковою складовою процедури, якщо переклад здійснює не сам нотаріус. Перекладач повинен підтвердити свою кваліфікацію документально, як правило, шляхом подання диплома про вищу освіту за відповідною спеціальністю або іншого документа, який підтверджує фахову підготовку у сфері перекладу чи знання відповідної іноземної мови. Якщо нотаріус не перевірить документ про освіту або не з’ясує, чи має особа право виступати перекладачем, це може поставити під сумнів законність усієї нотаріальної дії. Крім того, нотаріус обов’язково встановлює особу перекладача за документами, перевіряє його цивільну дієздатність та з’ясовує, чи саме ця особа підписує текст перекладу. Перекладач повинен поставити свій підпис у присутності нотаріуса або в установленому порядку визнати підпис власним, якщо це допускається процедурою. Таким чином, нотаріус не може обмежитися лише готовим перекладом, принесеним «для печатки», він зобов’язаний повністю пройти процедуру ідентифікації та перевірки перекладача.

Не менш важливими є вимоги до самого документа, що підлягає перекладу. Нотаріус не може засвідчувати переклад документа, якщо цей документ має закреслення, дописки, незастережені виправлення, пошкодження, розриви, потертості чи інші дефекти, які не дозволяють однозначно встановити його зміст. Це пояснюється тим, що переклад може бути засвідчений лише щодо документа, зміст якого є чітким, зрозумілим і не викликає сумнівів. Якщо частина тексту втрачена, реквізити не читаються або наявні несанкціоновані виправлення, нотаріус не має об’єктивної

можливості встановити, що саме підлягає перекладу, а отже вчинення такої дії є неправомірним.

Окрему категорію становлять іноземні документи. Якщо документ виданий за кордоном, нотаріус повинен перевірити, чи пройшов він належну процедуру легалізації для використання в Україні: це може бути консульська легалізація або проставлення апостиля, залежно від держави походження документа та міжнародно-правового режиму. Якщо між Україною та відповідною державою укладено міжнародний договір, який скасовує вимогу легалізації, документ може прийматися без апостиля чи консульської легалізації. Також не допускається засвідчення перекладу документів, зміст яких суперечить закону, порушує публічний порядок, спрямований на вчинення протиправних дій або містить відомості, що становлять державну таємницю. У таких випадках нотаріус повинен відмовити у вчиненні нотаріальної дії, оскільки його діяльність не може сприяти використанню незаконних або обмежених в обігу документів.

Технічне оформлення перекладу має не менш важливе значення, ніж змістовна перевірка. Переклад може бути розміщений або на окремому аркуші, або на одному аркуші з оригіналом, якщо для цього є достатньо місця та це не порушує вимоги до читабельності документа. На практиці найчастіше переклад оформлюється на окремих аркушах, особливо коли оригінал містить значний обсяг тексту або має офіційний бланк. Переклад обов’язково приєднується до оригіналу документа або до його нотаріально засвідченої копії. Це означає, що переклад не існує сам по собі як відокремлений текст, а повинен бути нерозривно пов’язаний із тим документом, зміст якого він відтворює. Далі документ разом із перекладом прошивається, нитки скріплюються підписом нотаріуса та його печаткою, а на звороті зазначається кількість прошитих і пронумерованих аркушів. Такий порядок оформлення має доказове значення: він забезпечує цілісність документа як єдиного комплексу, унеможливлює підміну сторінок після вчинення нотаріальної дії та гарантує, що переклад стосується саме того документа, який був поданий нотаріусу.

Окремо слід звернути увагу на ситуацію, коли одночасно вчиняються дві нотаріальні дії: засвідчення вірності копії з оригіналу документа та засвідчення вірності перекладу або справжності підпису перекладача. Така практика є дуже поширеною, особливо коли оригінал документа не може або не повинен залишатися в обігу, а для подання до установ використовується саме нотаріально засвідчена копія разом із перекладом. У цьому випадку нотаріус має право оформити все одним посвідчувальним написом, а не складати кілька окремих написів на кожну дію. При цьому важливо дотриматися правильної логіки та послідовності формулювань: спочатку у посвідчувальному написі зазначається, що засвідчено вірність копії з

оригіналу документа, а вже після – що засвідчено вірність перекладу цієї копії або справжність підпису перекладача.

Завершальним етапом нотаріальної дії є оформлення посвідчувального напису та внесення відомостей до Реєстру для реєстрації нотаріальних дій. Будь-яке засвідчення перекладу підлягає обов'язковій реєстрації, оскільки саме запис у Реєстрі підтверджує факт вчинення нотаріальної дії, дату, номер, сторони та інші істотні реквізити. Без такої реєстрації нотаріальна дія вважається неналежно оформленою. Форма посвідчувального напису не може визначатися довільно: вона повинна суворо відповідати формам, встановленим додатками до Порядку вчинення нотаріальних дій, зокрема формам № 58, 59 або 60, залежно від конкретної ситуації. Нотаріус не має права самостійно змінювати структуру посвідчувального напису, вилучати обов'язкові реквізити або замінювати встановлені формулювання іншими. Якщо переклад здійснює перекладач, у посвідчувальному написі обов'язково зазначаються його прізвище, ім'я, по батькові, а також назва документа, що підтверджує його освіту або кваліфікацію. Така вимога має подвійне значення: по-перше, вона фіксує, хто саме несе відповідальність за зміст перекладу; по-друге, підтверджує, що нотаріус перевірив правові підстави для участі цієї особи у процедурі.

Засвідчення вірності перекладу документів є складною нотаріальною дією, яка поєднує матеріально-правові, процесуальні та технічні елементи. Її правильне вчинення залежить не лише від формальної наявності документа і перекладу, а від комплексної перевірки правових підстав, статусу перекладача, стану самого документа, вимог міжнародного обігу документів, а також від бездоганного оформлення посвідчувального напису та реєстрації дії.

Для нотаріуса ця процедура вимагає особливої уважності, оскільки навіть незначне порушення може знецінити документ для подальшого використання.Саме тому засвідчення перекладу слід розглядати не як технічне «проставлення печатки», а як повноцінну нотаріальну процедуру, в якій кожен етап має самостійне юридичне значення.

Список використаних джерел

1. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text
2. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ М-ва юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 : станом на 14 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text
3. Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства : Наказ М-ва юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5 : станом на 14 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10#Text

Ключові слова: нотаріат, нотаріус, переклад, перекладач, легалізація, апостиль, засвідчення.

Keywords: notarial system, notary, translation, translator, legalization, apostille, certification.

Науковий керівник: доцент, доктор філософії Московчук Д. О.

Гачук Дар'я Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСКАРЖЕННЯ ПОСТАНОВ ПРО ВІДМОВУ У ВЧИНЕННІ НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ

Сучасний розвиток цивільного обороту безпосередньо пов'язаний із належним функціонуванням інституту нотаріату, який виступає важливим елементом механізму захисту прав та законних інтересів учасників приватноправових відносин. Нотаріус, здійснюючи посвідчення прав та юридичних фактів, забезпечує правову визначеність у цивільному обігу. Водночас, у разі невідповідності поданих документів або інших підстав, передбачених законом, нотаріус зобов'язаний відмовити у вчиненні нотаріальної дії. Така відмова може істотно обмежити реалізацію суб'єктивних прав особи, що обумовлює необхідність існування ефективного механізму її оскарження.

Право на судовий захист закріплене на конституційному рівні, зокрема у статтях 55 та 124 Конституції України, що гарантують кожному можливість звернення до суду для захисту своїх прав і свобод [1]. Крім того, відповідно до статті 50 Закону України «Про нотаріат» (далі – Закон), як нотаріальні дії, так і відмова у їх вчиненні можуть бути оскаржені до суду особами, прав та інтересів яких вони стосуються [2]. Це положення формує підґрунтя для здійснення судового контролю за нотаріальною діяльністю.

Доцільно підкреслити, що Закон розмежовує об'єкти судового оскарження в межах нотаріального процесу на дві основні групи. По-перше, це нотаріальні дії, які полягають у посвідченні прав, а також фактів, що мають юридичне значення, і вчиненні інших дій, передбачених Законом, з метою надання їм юридичної достовірності (частина 1 статті 1 Закону), у випадку, коли особа вважає такі дії незаконними. По-друге, це відмова у вчиненні нотаріальних дій, якщо, на думку особи, така відмова є необґрунтованою або безпідставною[2].

Наявність механізму оскарження як нотаріальних дій, так і відмови у їх здійсненні виступає важливою гарантією законності нотаріального процесу, а також ефективного захисту прав та законних інтересів його учасників. Судове оскарження спрямоване не лише на усунення допущених нотаріусом помилок, а й на правильне застосування та тлумачення норм чинного законодавства, що сприяє забезпеченню законності у сфері цивільних правовідносин, пов'язаних із вчиненням нотаріальних дій.

Згідно з пунктом 1 статті 6 Європейської конвенції з прав людини від 04.11.1950 (ратифікованої Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997), кожна особа має право на справедливий, відкритий і своєчасний розгляд її справи незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону, у разі вирішення спору щодо її цивільних прав та обов'язків [3].

Жодна особа не може бути обмежена у праві на розгляд її справи тим судом, юрисдикція якого визначена процесуальним законодавством (частина 1 статті 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [4]. Саме відмова у вчиненні нотаріальної дії на практиці найчастіше стає предметом судового розгляду.

Відмова у вчиненні нотаріальної дії має процесуальний характер і є результатом нотаріального провадження. Вона фактично перешкоджає особі у реалізації її цивільних прав, оскільки відсутність нотаріального посвідчення часто унеможливлює виникнення, зміну або припинення правовідносин. Наприклад, неможливість отримання свідоцтва про право на спадщину блокує набуття права власності на майно, тому відмова виступає юридичним бар'єром, який може бути усунений лише шляхом звернення до суду.

Оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії здійснюється в порядку цивільного судочинства. Такий підхід зумовлений положеннями статті 50 Закону, а також Прикінцевими та перехідними положеннями Цивільного процесуального кодексу України, відповідно до яких спори щодо оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні розглядаються судом як спори про право [5]. Це означає, що особа повинна подати позовну заяву, в якій обґрунтувати незаконність відмови нотаріуса та довести порушення своїх прав. При цьому важливим є питання юрисдикції, оскільки на практиці іноді виникають труднощі з розмежуванням цивільної та адміністративної юрисдикції, особливо коли нотаріальні дії здійснюють посадові особи органів місцевого самоврядування. Однак у таких випадках вони діють не як суб'єкти владних повноважень, а як носії нотаріальних функцій, що зумовлює розгляд спору саме в порядку цивільного судочинства.

Особливу увагу слід звернути на процесуальні аспекти оскарження. Стаття 49 Закону встановлює, що на вимогу особи, якій відмовлено у вчиненні нотаріальної дії, нотаріусабопосадова особа, уповноважена на вчинення нотаріальних дій, зобов'язані у письмовій формі викласти причини відмови та роз'яснити порядок її оскарження. Крім того, про відмову у вчиненні нотаріальної дії нотаріус протягом трьох робочих днів виносить відповідну постанову [2]. Саме ця постанова є ключовим доказом у суді, оскільки містить мотиви відмови. Водночас на практиці нерідко трапляються випадки, коли нотаріуси обмежуються усними роз'ясненнями або надають інші документи, що не відповідають встановленим вимогам. Це суттєво ускладнює доступ до правосуддя, оскільки без належного процесуального

документа особа позбавляється можливості ефективно оскаржити дії нотаріуса.У таких ситуаціях судова практика виробила альтернативний підхід: особа може звернутися до суду з вимогою про визнання дій нотаріуса неправомірними та зобов'язання його вчинити певні дії. Відповідну правову позицію підтримав Верховний Суд, визнавши допустимість такого способу захисту у випадках, коли постанова про відмову не була винесена [6]. Проте цей механізм не є ідеальним, оскільки не завжди дозволяє безпосередньо перевірити обґрунтованість відмови.

Ще одним важливим аспектом є строки звернення до суду. Спеціального строку для оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії законодавство не встановлює, тому застосовується загальна позовна давність у три роки, передбачена статтею 257 Цивільного кодексу України [7]. Це забезпечує певну стабільність правовідносин, але водночас може створювати ризики затягування захисту порушених прав.

Окремо варто зупинитися на межах повноважень суду при розгляді таких справ. Суд не має права підміняти нотаріуса та самостійно вчиняти нотаріальні дії або давати обов'язкові вказівки щодо їх вчинення. Його функція полягає у перевірці законності відмови та, у разі її неправомірності, скасуванні відповідного рішення [8]. Незважаючи на це, у судовій практиці зустрічаються випадки, коли суди зобов'язують нотаріусів вчинити конкретні дії, що викликає дискусії щодо дотримання принципу незалежності нотаріальної діяльності.

Загалом механізм оскарження відмови у вчиненні нотаріальних дій виконує важливу гарантійну функцію, забезпечуючи баланс між дискреційними повноваженнями нотаріуса та правами особи. Він сприяє формуванню єдиної правозастосовної практики, а також збільшує рівень довіри до інституту нотаріату.

Таким чином, оскарження постанов про відмову у вчиненні нотаріальних дій є важливим інструментом захисту прав та законних інтересів осіб у сфері цивільних правовідносин. Воно забезпечує судовий контроль за діяльністю нотаріусів та сприяє дотриманню принципу законності у нотаріальному провадженні. Разом із тим, на практиці існує низка проблем, зокрема щодо визначення юрисдикції, оформлення відмови у письмовій формі та меж судового втручання у нотаріальну діяльність. Вирішення цих питань потребує подальшого вдосконалення законодавства та узагальнення судової практики. У перспективі це дозволить підвищити ефективність механізму захисту прав осіб та зміцнити роль нотаріату як інституту превентивного правосуддя.

Список використаних джерел

9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст.383.

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Протокол від 04.11.1950. *Ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.97*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n328*(дата звернення: 12.04.2026)*

12. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст.545.

13. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст.492.

14. Про судову практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.01.1992 № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-92#Text*(дата звернення: 11.04.2026)*

15. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 №435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

16. Менджул М.В., Заборовський В.В., Феннич В.П. Оскарження постанови нотаріуса про відмову вчинення нотаріальної дії.*Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Ст. 181-186.

Ключові слова: нотаріат України, відмова у вчиненні нотаріальної дії, постанова нотаріуса, оскарження нотаріальних дій, судовий захист, цивільне судочинство.

Keywords:notary system of Ukraine, refusal to perform notarial acts, notary resolution, challenging notarial acts in court, judicial protection, civil proceedings.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент кафедри Московчук Д.О.

Гієш Тетяна Романівна

здобувачка 1-го курсу магістратури факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАКТИКА ЄСПЛ У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У сучасному цивільному процесі України великого значення набуває використання практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як джерела права.

Відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди при розгляді справ повинні застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практику ЄСПЛ.[1]

Надзвичайної актуальності питання застосування практики ЄСПЛ набуває у справах окремого провадження (особливого виду непозовного

цивільного судочинства, де відсутній спір про право, а основним об'єктом захисту виступає законний інтерес особи).

Окреме провадження – вид непозовного провадження в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Стаття 293 Цивільного процесуального кодексу України передбачає перелік справ, які суд розглядає в порядку окремого провадження, а саме:

1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

1^{-1}) обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх;

2) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

3) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;

4) усиновлення;

5) встановлення фактів, що мають юридичне значення;

6) відновлення прав на втрачені цінні папери на пред’явника та векселі;

7) передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;

8) визнання спадщини відумерлою;

9) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;

10) примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;

11) розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб;

12) розкриття професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках. [2]

ЄСПЛ розглядає заяви щодо порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод лише якщо вони є прийнятними, тобто оформлені відповідно до всіх вимог, а також після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту.

Аналізуючи справи окремого провадження, які знайшли свої рішення в ЄСПЛ, можна дійти висновку, що найчастіше в таких справах йдеться про порушення низки статей, а саме: статті 3 (заборона тортур), статті 5 (право на свободу та особисту недоторканність), статті 6 (право на справедливий судовий розгляд) та статті 8 (повага до приватного та сімейного життя).

Знаковим рішенням для українського правозахисного середовища та судової практики стало рішення у справі № 754/12856/24, яке вперше в історії України підтвердило факт спільного проживання одностатевої пари однією сім'єю, тобто, фактично, завірило існування між ними фактичних шлюбних відносин. Орієнтиром №1 стала справа «Маймулахін і Марків

проти України» (2023). ЄСПЛ констатував дискримінацію в даній справі, яка випливає з того, що різностатеві пари в Україні мають вибір затвердження своїх стосунків (шлюб чи фактичне проживання), а одностатеві – не мають жодної форми визнання.

Ухвалене у даній справі рішення хоч і не є легалізацією даного виду стосунків, але має свої важливі результати. По-перше, Верховний Суд, взявши за основу позицію ЄСПЛ зі справи «Маймулахін і Марків», створив прецедент, за яким одностатеві пари можуть домагатися через суд визнання себе сім'єю та отримання відповідних прав. По-друге, наразі сформована практика, яка забороняє стороннім особам використовувати суд для втручання в приватне та сімейне життя людей, посилаючись на свій певний статус в суспільстві і державі.

Самерішення «Маймулахін і Марків» встановило, що українська відмова визнавати такі стосунки в будь-який спосіб порушує статтю 14(заборона дискримінації) у системному і нерозривному зв'язку зі статтею 8 Конвенції, згаданою вище.

Не менш важливими стали рішення в справах «Наталія Михайленко проти України» та «Горбатюк проти України», після яких Цивільний кодекс зазнав змін щодо права фізичної особи, яку визнали недієздатною, самостійно подавати заяву про скасування такого рішення та поновлення цивільної дієздатності. ЄСПЛ щодо Наталії Михайленко визнав – неможливість недієздатної особи (у нашому випадку – особа з інвалідністю), самостійно звернутися до суду для поновлення дієздатності є порушенням статті 6 Конвенції, тобто права особи на справедливий суд.

Важливо також згадати справу «Лазоріва проти України», яка встановила важливість дотримання ст. 8 Конвенції (право на повагу до сімейного життя) при усиновленні. Наголошується на тому, що в першу чергу мають братися до уваги інтереси дитини. Суть справи в тому, що в листопаді 2008 року районний суд направив племінника заявниці до спеціалізованого будинку дитини через органи опіки. Дізнавшись про це, жінка вирішила оформити опікунство. Вона повідомила місцеву службу у справах дітей про свій намір та почала збирати документи. У вересні 2012 року служба повідомила, що стосовно хлопчика вже розпочато процедуру усиновлення. Про рішення дізналася вже згодом. Оскарження в апеляційній і касаційній інстанції не дали жодного позитивного результату.ЄСПЛ закріпив в цій справі позицію, щодо якої процедура усиновлення має відповідати інтересам дитини. Адже, не сім’я отримує дитину, а дитина отримує сім’ю, до того ж, було визнано, що наявність реальних родинних зв’язків має бути захищеною у випадку всиновлення (перевага має надаватися родичам, а не чужим для дитини людям).

Розглядаючи сімейні відносини доречно згадати справу«Якушев проти України» (№ 15978/09), суть якої полягала в оспорюванні батьківства. Так як

цей факт безпосередньо впливає як на приватне, так і на сімейне життя особи, заявник звернувся до ЄСПЛ на підставі порушення статті 8 Конвенції, аби оскаржити видане щодо нього рішення.Чоловік оспорював батьківство щодо дитини, яка, як він думав, на момент її народження була його. Так як на час появи дівчинки на світ він перебував у шлюбі з іншою жінкою, будучи впевненим в своєму батьківстві, він добровільно визнав його. Пізніше з'явилися сумніви, і заявник звернувся за захистом свого права до суду, де було прийняте рішення про проведення судово-генетичної експертизи, яка в подальшому виключила можливість будь-яких родинних зв'язків.Йому відмовляли в задоволенні вимог посилаючись на те, що він міг знати, що не є батьком дитини ще на час реєстрації її народження.

ЄСПЛ в свою чергу наголошує, по-перше, що стаття 8 Конвенції включає право особи на отримання достовірної інформації про себе, адже знаючи своє походження особа може ідентифікувати себе в суспільстві, що і є впливом на її приватне життя в контексті статті 8 Конвенції. По-друге, Суд запевнив, що в подібних справах судді не мають права приймати рішень на основі припущень, не беручи до уваги належні, прямі докази (ДНК-тест) та ігноруючи очевидні факти. Такий підхід до вирішення справи також був визнаний втручанням в приватне життя заявника.

Отже, підводячи підсумки роботи можна дійти висновку, що прецеденти ЄСПЛ суттєво впливають на розгляд справ окремого провадження, особливо в частині згаданих вище статей Конвенції.Практика ЄСПЛ заповнює прогалини в національному судочинстві та дозволяє людині захистити свої права та свободи ефективно та справедливо. Особливого значення вона набуває для вразливих верств населення, таких як діти чи одностатеві пари, інваліди чи люди з психологічними розладами. Її використання забезпечує всебічний та неупереджений розгляд справ даної категорії. І хоч українські суди застосовують практику, необхідно підвищувати рівень обізнаності суддів, вимагати відповідності рішень практиці ЄСПЛ та ретельного дослідження наданих доказів, враховувати сучасні технології та зміни у законодавстві, діяти оперативно, з урахуванням невідкладності та беручи до уваги інтереси заявників.

Список використаних джерел

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

2. Цивільний Процесуальний Кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-41, 42, ст. 492. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Міжнародний документ від. 04.11.1950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004

4. Справа «Маймулахін і Марків проти України» (Заява № 75135/14) від 01 червня 2023 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i96#Text
5. Справа «Наталія Михайленко проти України» (Заява № 49069/11) від 30 травня 2013 року. URL: https://lawyer.khpg.org/1417768704.
6. Справа «Горбатюк проти України» (Заява № 1848/16) від 07 листопада 2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e60#Text
7. Справа «Лазоріва проти України»(Заява № 6878/14) від 07 липня 2018 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d30#Text
8. Справа «Якушев протиУкраїни»(Заява № 15978/09) від 04 грудня 2018 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d08#Text

Ключові слова: цивільне судочинство, окреме провадження, практика Європейського Суду з прав людини.

Keywords: civil proceedings, special proceedings, case law of the European Court of Human Right.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Цал-Цалко Ю.Ю.

Гордієнко В.С.
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ДОПУСТИМОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Цивільне судочинство є ключовим інструментом захисту прав та інтересів у суспільстві. Забезпечення справедливості безпосередньо залежить від якісного правового регулювання процесуального доказування та реального доступу до правосуддя. В умовах цифровізації та динамічних суспільних змін механізм доказування фактичних обставин потребує вдосконалення, що робить питання судового захисту та системи доказів пріоритетними для сучасності. Традиційно вчення про докази вважається базовим елементом цивільної процесуальної доктрини. Враховуючи тривалий шлях формування цього інституту, його сучасний стан визначається адаптацією до нових технологічних реалій. Вплив цифровізації на суспільні відносини є незаперечним фактором, що зумовлює зміну засобів судового доказування.

Відповідно до ч.1 ст.100 Цивільного процесуального кодексу України (далі- ЦПК України), під електронними доказами слід розуміти інформацію в цифровому форматі, що має значення для встановлення обставин справи. До їх складу входять не лише традиційні текстові документи чи мультимедійні файли (фото, відео, аудіо), а й специфічні об’єкти: вебсторінки, бази даних, метадані та цифрові повідомлення. Особливістю таких доказів є розгалуженість місць їхнього зберігання – від фізичних носіїв

та портативних пристроїв до віддалених серверів і хмарних сховищ у мережі Інтернет [1].

Електронні докази суттєво різняться від звичайних, адже при роботі з ними в судах виникають певні складнощі. Питання їх допустимості у цивільному процесі на сьогодні набуває особливої гостроти. Оскільки чинний ЦПК України хоч і закріплює ці докази як самостійне джерело, проте не дає чіткого механізму підтвердження їхньої автентичності. Це призводить до того, що на практиці сторони часто стикаються з проблемою неможливості ідентифікації відправника повідомлення у месенджерах або ризиком видалення цифрової інформації до моменту її фіксації судом, що фактично ставить під загрозу принцип змагальності сторін.

Сьогодні повідомлення у месенджерах варто розглядати як одну з найбільш поширених форм електронних доказів. Це зумовлено тим, що значна частина суспільних відносин – від особистого спілкування до ділової комунікації та укладення правочинів – перейшла у цифровий формат. Як наслідок, така переписка стає ключовим джерелом доказової інформації, що здатна підтвердити реальні обставини справи у цивільному процесі. При класифікації доказів у формі електронного листування доцільно виокремлювати декілька ключових категорій залежно від способу передачі даних: по-перше, це повідомлення стільникового зв’язку стандарту GSM ; по-друге, комунікація через популярні месенджери, як-от Telegram, Viber чи WhatsApp; по-третє, листування в соціальних мережах, через електронну пошту та інші інтернет-сервіси. Важливо враховувати, що на такі повідомлення фактично не поширюється правовий режим електронного документа у розумінні Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [2].

Проблемним аспектом використання такого виду повідомлення є ідентифікація особи відправника, оскільки учасник справи може заперечувати факт надсилання ним даного повідомлення, що може поставити під сумніви позицію суду. Тому при поданні копії такого доказу, він може бути не взятий до уваги. Також однією з проблем допустимості повідомлення як електронного доказу є те, що оригінал такого повідомлення може бути видаленим на носії, що робить неможливим взяття його як доказ.

Аналіз судової практики щодо критеріїв допустимості дозволяє виокремити важливу позицію Верховного Суду, викладену в постанові від 27 листопада 2019 року справа № 667/266/15-ц. У цій справі суд не визнав скріншоти зі сторінок у соціальних мережах належними та допустимими доказами.Ключовим аргументом стало те, що за самими лише знімками екрана неможливо достовірно ідентифікувати власника профілю та підтвердити, що сторінка дійсно належить конкретній особі [3]. Це підкреслює проблему перевірки суб’єктів цифрової комунікації, яка часто стає перешкодою для використання роздруківок листування в цивільному

процесі. Водночас практика, що сформувалась пізніше демонструє інший підхід: у постанові від 13 липня 2020 року справа № 753/10840/19 суд зазначив, що роздруківки з месенджера Viber можуть бути визнані доказами, якщо вони містять дані, що дозволяють встановити авторів та зміст комунікації [4].

Для забезпечення цілісності електронних доказів та запобігання їх навмисному знищенню, у цивільному судочинстві застосовується низка процедур процесуальної фіксації.

По-перше, це проведення судових експертиз, що дозволяють ідентифікувати автора та підтвердити автентичність змісту листування. По-друге, ефективним інструментом є залучення Центру компетенції адресного простору мережі Інтернет або використання ресурсів на кшталт «Web Archive» для фіксації стану вебсторінок у певний проміжок часу та встановлення власників ресурсів. Окрему увагу слід приділити інституту забезпечення доказів судом: подання клопотання про огляд оригіналу електронного листування ще до відкриття провадження дозволяє мінімізувати ризики видалення інформації відповідачем. Крім того, сторона може самостійно зафіксувати доказову базу шляхом залучення адвоката для складання відповідного протоколу або через свідків, які в майбутньому зможуть підтвердити в суді факт огляду та зміст електронних повідомлень [5, с.363].

Попри те, що використання цифрових даних як доказів уже впроваджено в цивільний процес, практична реалізація цього механізму потребує детальнішого нормативного регулювання.. Основними проблемами на шляху до ефективного використання повідомлень залишаються відсутність законодавчо закріпленого механізму ідентифікації автора повідомлення та висока вразливість оригіналів до видалення чи модифікації.

Аналіз судової практики свідчить про поступовий перехід від повного відхилення скріншотів до визнання їх допустимими за умови можливості верифікації учасників комунікації. Для мінімізації ризиків недопустимості доказів сторонам слід активніше використовувати інструменти забезпечення доказів судом, залучати спеціалістів для фіксації цифрового контенту та ініціювати проведення комп’ютерно-технічних експертиз. Подальше вдосконалення цивільного процесуального законодавства має бути спрямоване на розробку уніфікованих стандартів автентифікації електронних даних, що дозволить забезпечити реальну змагальність сторін та підвищити якість судового захисту в цифрову епоху.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. №1618-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20040318

(дата звернення: 21.03.2026)
2. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text
(дата звернення 21.03.2026).
3. Постанова Верховного Суду від 27.11.2019 р. у справі № 667/266/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86207417 (дата звернення: 21.03.2026).
4.Постанова Верховного Суду від 13.07.2020р. у справі № 753/10840/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90483633 (дата звернення: 22.03.2026).
5.Привиденцев О.Г. Особливості використання текстових повідомлень як різновиду електронних доказів в цивільному судочинстві. Приватне право в умовах війни : матер. всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2022. С.360-364.

Ключові слова: допустимість, доказ, цивільний процес, скріншот, листування.
Keywords: admissibility, evidence, civil procedure, screenshot, correspondence.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Яніцька І.А.

Горячківська Оксана Вікторівна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗНАЧЕННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ДЛЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

В сучасних умовах розвитку правової системи України та її інтеграції до європейського правового простору особливого значення набуває застосування практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у національному судочинстві. Це зумовлено необхідністю забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини, а також імплементації міжнародних стандартів правосуддя у цивільне судочинство України.

Відповідно дост. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди України зобов’язані застосовувати при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права [1]. Це положення дублюється у ч. 4 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України(далі – ЦПК), що фактично впроваджує елементи прецедентного права у цивілістику [2].

З метою більш ґрунтовного з’ясування ролі та місця практики ЄСПЛ в цивільному процесі України доцільно звернутися до аналізу наукових праць,

присвячених цій тематиці. Більшість українських вчених-процесуалістів вважають, що практика ЄСПЛ є повноцінним джерелом цивільного процесуального права.

Наприклад, О.В. Константий стверджує: «практику ЄСПЛ цілком можна вважати офіційною формою інтерпретації основних прав кожної людини, які закріплені та гарантовані Конвенцією, що стала частиною національного законодавства, й, отже, джерелом законодавчого правового регулювання та правозастосування в Україні» [3].

В.І. Манукян зазначає, що рішення ЄСПЛ становлять унікальне джерело юридичної думки та стилів, адже склад суду формується з представників різних правових шкіл і систем [4].

На рішення ЄСПЛ, як джерело права, звертає увагу також і Верховний Суд. Зокрема, у постанові Пленуму ВС від 18 грудня 2009 р. № 14 «Про судове рішення у цивільній справі» зазначено: «у мотивувальній частині кожного судового рішення у разі потреби мають міститися посилання на Конвенцію та рішення ЄСПЛ, які згідно із Законом України є джерелом права та підлягають застосуванню у даній справі» [5].

Практика ЄСПЛ здійснює вплив на цивільне судочинство в Україні, який виражається у таких основних напрямах:

1. Рішення ЄСПЛ формують стандарти дотримання прав людини, що підлягають урахуванню в національному судочинстві. Зокрема, щодо забезпечення права на справедливий суд, який регулюється ст. 6 Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод;
2. Застосування практики ЄСПЛ сприяє приведенню національного судочинства у відповідність до міжнародних стандартів шляхом належного тлумачення законів, особливо коли останні характеризуються неоднозначністю або недосконалістю правового регулювання;
3. До компетенції ЄСПЛ належить тлумачення Конвенції та Протоколів до неї, які ратифікувала Україна, а також вирішення питань, пов’язаних з їх застосуванням;
4. Зважаючи на те, що практика ЄСПЛ є джерелом права в Україні, національні суди мають брати до уваги рішення Суду під час розгляду справ і мають право прямо посилатися на них у своїх рішеннях. Такі рішення є важливим чинником впливу на процедуру судового розгляду та ухвалення рішень, зокрема й у цивільному судочинстві;
5. Узагальнення практики ЄСПЛ дає змогу виявляти типові судові помилки, визначати способи їх виправлення та ініціювати зміни до законодавства. Вивчення та застосування рішень Суду сприяє підвищенню кваліфікації суддів та юристів, формуванню системного розуміння взаємодії міжнародного й національного права, що, своєю чергою, розвиває правову культуру та покращує правозастосування;

6. Після вичерпання всіх національних засобів правового захисту громадяни України мають право звернутися до ЄСПЛ, що гарантує їм додатковий захист прав і свобод на міжнародному рівні [6].

Одним із показових прикладів впливу рішень ЄСПЛ для цивільного процесуального законодавства України є справа «Наталія Михайленко проти України». До 2017 року ЦПК містив норму, згідно з якою особа, визнана судом недієздатною, не мала права самостійно звертатися до суду із заявою про поновлення своєї дієздатності. Це положення було успадковане від радянської правової системи, де особа після визнання її недієздатною фактично ставала повністю залежною від опікуна, а судове рішення позбавляло її будь-якої процесуальної самостійності.

ЄСПЛ з прав людини у справі «Наталія Михайленко проти України» наголосив на неприпустимості такого процесуального механізму, оскільки він суперечить положенням статті 6 Конвенції, яка гарантує право на доступ до правосуддя.

Положення цього рішення були впроваджені в національне законодавство у 2017 році, коли до ЦПК України внесли зміни, якими: встановлено строк дії судових рішень про визнання особи недієздатною; закріплено право такої особи особисто звертатися до суду із заявою про поновлення дієздатності; визначено порядок продовження строку дії рішення з урахуванням інтересів цієї особи [7].

Попри зазначені вище позитивні аспекти, при застосуванні рішень ЄСПЛ та їх імплементації у внутрішнє законодавство є й деякі труднощі: наявність неузгодженостей між нормами національного права та міжнародними стандартами; суттєва невідповідність між сформованою національною практикою правозастосування та нормами міжнародного права; внутрішнє неприйняття суддями природно-правових підходів, на яких ґрунтуються рішення ЄСПЛ; відсутність механізму забезпечення однакового застосування практики ЄСПЛ судами різних юрисдикцій та інстанцій[6].

Узагальнення розглянутих питань дає змогу запропонувати такі шляхи вдосконалення застосування практики ЄСПЛ в цивільному судочинстві України:

1. Запровадження системи підвищення кваліфікації суддів та адвокатів шляхом проведення навчальних семінарів, присвячених практиці застосування прецедентів ЄСПЛ.
2. Створення спеціалізованих структур (підрозділів, комісій) з метою забезпечення належного аналізу та впровадження прецедентної практики ЄСПЛ.
3. Розробка та поширення систематизованих довідкових матеріалів і посібників із прецедентною практикою ЄСПЛ для забезпечення їх ефективного використання.

4. Забезпечення доступу суддів до консультаційної підтримки з боку експертів у сфері міжнародного права при вирішенні справ на основі прецедентів.

Впровадження цих пропозицій сприятиме підвищенню ефективності використання прецедентної практики ЄСПЛ у цивільному судочинстві.

Отже, рішення ЄСПЛ є важливим правовим інструментом, який використовується для доповнення національного законодавства, вдосконалення захисту цивільних прав та наближення правових норм до міжнародних стандартів. Завдяки цьому практика Суду посідає важливе місце як джерело цивільного процесуального права України. Показово, що суди дедалі частіше звертаються до конкретних рішень ЄСПЛ у цивільних справах, використовуючи їх як правову основу своїх висновків, що свідчить про реальну інтеграцію європейських стандартів у національне судочинство.

Список використаних джерел

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text
3. Константий О.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України. Вісник Верховного Суду України. 2012. С. 33–36 URL: file:///C:/Users/user/Downloads/vvsu_2012_1_14.pdf
4. Манукян В.І. Страсбурзьке право. Європейський суд з прав людини. Право, практика, коментар. Харків: Право, 2019. 560 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/strasburzke-pravo-ievropeyskiy-sud-z-prav-lyudini-teoriya-printsipi-praktika.pdf?srsltid=AfmBOoqE4f4RbWd2A-dy20aB6g-PXx9eXHER-eyJRU4VyXTOPgU6yexI
5. Про судове рішення у цивільній справі : Постанова Верхов. Суду України від 18.12.2009 № 14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text
6. Особливості застосування рішень Європейського суду з прав людини при розгляді цивільних справ: навч. посіб. / У.Б. Андрусів, О.Б. Верба-Сидор, Ю.В. Верхола та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 404 с URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2738
7. Коваленко О. Поновлення дієздатності фізичної особи: окремі проблемні аспекти. Національний юридичний журнал: теорія та практика. 2018. С. 93-96. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/2/part_2/20.pdf

Ключові слова: цивільне судочинство, Європейський суд з прав людини, міжнародні стандарти, імплементація, прецедент.

Keywords: civill itigation, European Court of Human Rights, international standards, implementation, precedent.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Цал-Цалко Ю.Ю.

Гребенча Єлизавета Анатоліївна

здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОЦІНКА СУДОМ ЛИСТУВАННЯ В МЕСЕНДЖЕРАХ ЯК ЕЛЕКТРОННОГО ДОКАЗУ

Сьогодні в судовій практиці доказами виступають не лише показання свідків, документи чи речі, а й електронні дані, зокрема листування в месенджерах. Саме тому у справах дедалі частіше з'являються скріншоти, роздруківки переписки з «Viber», «WhatsApp», «Telegram», а також голосові повідомлення. Однак на практиці головне питання полягає вже не в тому, чи є це електронним доказом, а в тому, за яких умов суд бере його до уваги. Стаття 100 Цивільного процесуального кодексу України прямо відносить такі дані до електронних доказів. Водночас паперова копія сама по собі ще не означає, що доказ є переконливим, оскільки якщо оригінал не подано, а відповідність копії оригіналу викликає сумнів, суд може не врахувати такий доказ [1].

Як показує практика Верховного Суду, при оцінці такого листування суди дивляться насамперед на те, чи можна встановити учасників переписки, чи зрозуміло з неї, про що саме йшлося, чи можна довіряти поданій копії і чи підтверджується її зміст іншими доказами. Саме на цих питаннях найчастіше і будується судова оцінка таких електронних доказів.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 21 червня 2023 року у справі № 916/3027/21 відповідач, заперечуючи позов про повернення передоплати за договором поставки, посилався на роздруківки листування у «WhatsApp». Апеляційний суд не визнав їх належним доказом поставки товару. Однак Велика Палата Верховного Суду виходила з того, що таке листування може оцінюватися судом, якщо воно дає можливість встановити учасників переписки та її зміст. У цій справі значення мало те, що обставини, відображені в листуванні, підтвердив свідок, а директор позивача не заперечував ані факту переписки, ані змісту поданих роздруківок. Тому це листування суд міг оцінювати разом з іншими доказами у справі [2].

У постанові Верховного Суду від 21 березня 2019 року у справі № 568/879/17 сторона подала до суду паперові копії електронного доказу – знімки екрана монітора, але оригінали не надала. Інша сторона поставила під сумнів, чи відповідають ці копії оригіналу, тому суд їх не врахував. Тобто проблема була не в тому, що скріншоти взагалі не можуть бути доказом, а в тому, що без оригіналу їх неможливо було належно перевірити. У цій справі

Верховний Суд фактично підтвердив: якщо подано лише копію, а її достовірність оспорюється, такого доказу недостатньо [3].

У практиці Верховного Суду є й такі приклади, коли скріншоти повідомлень і роздруківки з «Viber» суди приймали як належні та допустимі докази. Зокрема, у постановах від 13 липня 2020 року у справі № 753/10840/19 та від 18 лютого 2021 року у справі № 442/3516/20 Верховний Суд погодився з тим, що такі матеріали можуть оцінюватися разом з іншими доказами у справі. Тобто тут суд виходив із того, що саме по собі електронне листування не відкидається, якщо воно узгоджується з іншими встановленими обставинами [4].

У справі № 922/51/20 Верховний Суд окремо зазначив, що роздруківка електронного доказу сама по собі ще не робить його недопустимим. Проблема виникає тоді, коли до суду подано лише копію, а оригіналу немає і через це неможливо перевірити, чи справді копія відповідає первинному електронному матеріалу. Для справ про листування в месенджерах це особливо важливо, оскільки сторони зазвичай подають саме скріншоти або роздруківки [5].

У практиці Верховного Суду простежується думка, що не кожне електронне повідомлення треба оцінювати за правилами, які застосовуються до електронного документа. Тому відсутність кваліфікованого електронного підпису ще не означає, що таке повідомлення не може використовуватися як доказ. Для суду тут важливіше інше: чи можна зрозуміти, від кого надійшло повідомлення, що саме в ньому міститься і яке значення воно має для встановлення обставин справи [6].

У науковій літературі також звертається увага на те, що найбільше труднощів у таких справах виникає саме з встановленням особи учасника переписки. Чванкін С. А. підкреслює: якщо підтверджено, що номер телефону, електронна адреса або акаунт належать конкретній особі, саме з цим і пов’язується надсилання повідомлення, доки не буде доведено інше. Якщо ж цього зв’язку немає, така переписка сприймається значно слабше і сама по собі вже не є достатньо переконливою [7].

Отже, суди приймають листування в месенджерах як доказ, але лише тоді, коли видно, хто саме листувався, про що йшлося і чим це підтверджується. Якщо автор не встановлений, зміст нечіткий або є сумнів у достовірності копії, такий доказ уже не має достатньої сили. Тому саме по собі листування ще не гарантує успіху в справі. Воно має бути належно підтверджене.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV.

2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 червня 2023 року у справі № 916/3027/21.

3. Постанова Верховного Суду від 21 березня 2019 року у справі №568/879/17.
4. Постанова Верховного Суду від 13 липня 2020 року у справі №753/10840/19.
5. Постанова Верховного Суду від 29 січня 2021 року у справі № 922/51/20.
6. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 3 серпня 2022 року у справі № 910/5408/21.
7. Чванкін С. А. Доказове значення даних з електронних повідомлень у цивільному судочинстві. Часопис цивілістики. 2021. Вип. 40.

Ключові слова: електронні докази, месенджери, Viber, WhatsApp, Telegram, судова практика, оцінка доказів, цивільний процес.
Keywords: electronic evidence, messengers, Viber, WhatsApp, Telegram, case law, assessment of evidence, civil procedure.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Стоянова Т. А.

Григоращенко Анастасія Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАКОННІ ПРЕЗУМПЦІЇ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Сучасний розвиток цивільного судочинства в Україні характеризується ускладненням процесів доказування та підвищенням вимог до ефективності судового розгляду. У цих умовах особливого значення набувають правові механізми, спрямовані на оптимізацію доказової діяльності сторін і суду, серед яких важливе місце посідають законні презумпції. Їх застосування дозволяє спростити встановлення окремих юридично значущих обставин, забезпечити баланс інтересів сторін та сприяти реалізації принципу процесуальної економії.

Попри важливу роль презумпцій у механізмі правового регулювання, їх законодавче закріплення в Україні залишається недостатньо визначеним, оскільки ані Цивільний кодекс України, ані Цивільний процесуальний кодекс України не містять легального визначення цього поняття.

Водночас на відміну від положень ЦПК УРСР 1963 року, чинний Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) не відносить презюмовані обставини до переліку тих, що не підлягають доказуванню. Так, відповідно до ч. 3 ст. 32 ЦПК 1963 року, доведенню не підлягали факти, які згідно із законом вважалися встановленими, хоча й зазначалося, що такі припущення можуть бути спростовані у загальному порядку.

Разом із тим, застосування правових презумпцій у цивільному процесі як елементу інституту розподілу обов'язку доказування не залежить від їх прямого закріплення у нормах процесуального права, зокрема серед підстав звільнення від доказування (що могло б бути відображено, наприклад, у ст. 82 ЦПК України). Той факт, що правові презумпції переважно закріплені у нормах матеріального права, на сьогодні є достатньою підставою для їх використання у цивільному судочинстві [3].

У *широкому* розумінні презумпції виконують функцію правового механізму балансування інтересів сторін у випадках, коли одна зі сторін перебуває у складніших умовах доказування порівняно з іншою. У *вузькому* значенні вони являють собою встановлені нормами права (прямо чи опосередковано) обов'язкові судження про наявність або відсутність одного юридичного факту за умови встановлення іншого, що мають імовірнісний характер [6, с. 74].

На відміну від загальномовного тлумачення презумпції як припущення, що ґрунтується на ймовірності, у юридичному значенні (законна або правова презумпція) вона є припущенням, прямо закріпленим у законодавстві. Йдеться про факт, який вважається істинним або хибним без необхідності його доведення. Саме нормативна визначеність зумовлює існування усталеної класифікації презумпцій на фактичні (ті, що формуються на основі життєвого досвіду, природних закономірностей або соціальних практик) та правові.

Прикладом фактичної презумпції, яка отримала нормативне закріплення, є положення ст. 344 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), відповідно до якого особа, яка добросовісно, відкрито та безперервно володіє майном протягом встановленого законом строку, вважається його законним володільцем. Водночас це не виключає необхідності доведення відповідних обставин у разі виникнення спору або набуття права власності за набувальною давністю. Проте саме закріплення такого правила створює орієнтири для учасників процесу доказування та спрощує встановлення фактичних обставин справи [2].

Порівнюючи презумпцію з аксіомою, слід виходити з того, що аксіома сприймається як безумовна істина, яка не підлягає запереченню. Відповідно, будь-які твердження, що суперечать аксіомі, апріорі визнаються хибними. Натомість презумпція має імовірнісний характер, а отже допускає можливість спростування. Більше того, така можливість є її сутнісною ознакою. При цьому, попри наявність у науковій літературі підходів щодо існування так званих неспростовних презумпцій, більшість із них є дискусійними. Наприклад, якщо презумпція виникнення правоздатності фізичної особи з моменту народження (ч. 2 ст. 25 ЦК України) не викликає заперечень, то віднесення презумпції недієздатності неповнолітніх до неспростовних є сумнівним з огляду на можливість емансипації (ч. 2 ст. 34,

ст. 35 ЦК України) [2]. Таким чином, переважна більшість презумпцій є спростовними та діє доти, доки не буде доведено протилежне [4, с. 4].

Важливе значення має також поділ презумпцій на матеріально-правові та процесуально-правові. Особливий інтерес для цивільного процесу становлять матеріально-правові презумпції, які трансформуються у процесуально-правові, оскільки саме вони впливають на розподіл обов'язку доказування [4, с. 4]. Зокрема, ч. 3 ст. 81 ЦПК України встановлює, що у справах щодо застосування негативних заходів впливу до викривачів корупції обов'язок доведення правомірності дій покладається на відповідача [3].

Серед найбільш поширених правових презумпцій, які застосовуються у цивільному судочинстві, доцільно виділити:

– презумпцію рівності часток подружжя при поділі майна (ч. 1 ст. 70 СК України);

– презумпцію батьківства щодо дитини, народженої у шлюбі (ст. 122 СК України) [1];

– презумпцію смерті особи, яка тривалий час є безвісно відсутньою (ст. 46 ЦК України);

– презумпцію вини боржника (ст. 614 ЦК України);

– презумпцію вини у зобов'язаннях із завдання шкоди (ст. 1166–1167 ЦК України) [4, с. 5].

Важливо враховувати, що презумпції зумовлюють перерозподіл обов'язків доказування, визначених нормами матеріального та процесуального права, водночас не виключаючи презюмований факт із предмета доказування. Поділяючи позицію вчених-процесуалістів, зокрема Я.О. Берназюка, Ю.В. Білоусова та В.П. Феннича, С.В. Васильєва, В.В. Комарова, В.А. Кройтора, Д.Д. Луспеника, С.Я. Фурси та інших, які досліджують цю проблематику, вважається доцільним відобразити такий перерозподіл обов'язків через систему взаємопов'язаних умовних положень, що логічно випливають одне з одного:

1. сторона, яка посилається на презумпцію, звільняється від обов'язку доведення відповідного факту;
2. на іншу сторону покладається обов'язок спростування цього факту.

Для розкриття сутності законної презумпції доцільно зосередитися на виокремленні в її структурі двох ключових елементів, попри те, що в науковій літературі до складу фактичної основи доказових презумпцій зазвичай відносять також факти-підстави їх дії, презюмований факт, факти спростування, а також зв'язки між цими елементами як цілісною системою [5, с. 62].

Першим елементом є встановлений факт, з яким закон пов'язує дію презумпції, тобто той, що слугує підставою для припущення про наявність

або відсутність іншого юридично значущого факту. *Другим* виступає власне презюмований факт – той, що вважається встановленим і не потребує доказування завдяки існуванню першого, достовірно підтвердженого факту.

У такому розумінні презумпція постає специфічним різновидом припущення, відмінним від гіпотези. Якщо гіпотеза має характер здогадки щодо можливості чи ймовірності певного факту, то презумпція ґрунтується на імовірності, яка випливає з уже встановленого факту та має нормативне підґрунтя.

Саме тому в науковій доктрині тривають дискусії щодо визначення найбільш коректного підходу до тлумачення цього поняття. Додаткової складності додає й те, що традиційне розуміння презумпції як припущення певною мірою вступає у колізію з положенням ЦПК України, відповідно до якого доказування не може ґрунтуватися на припущеннях [6, с. 74].

Підтримуючи позицію В. Масюка, присвячену існуючому через правову невизначеність викривленому уявленню про презумпції, що набула широкого обговорення і в сучасній науковій доктрині, доцільно звернути увагу на пропозицію щодо доповнення статті 82 ЦПК України новою частиною, якою передбачити, що обставини, які відповідно до закону вважаються встановленими (презюмовані факти), не підлягають доказуванню, однак можуть бути спростовані в загальному порядку. Запровадження такої норми спрямоване на нормативне закріплення звільнення сторін від обов’язку доведення презюмованих фактів, а також на чітке визначення їх місця у структурі предмета доказування.

Отже, законні презумпції відіграють важливу роль у цивільному судочинстві, оскільки сприяють оптимізації процесу доказування та забезпеченню балансу інтересів сторін. Незважаючи на відсутність їх легального визначення у чинному законодавстві, їх застосування є обґрунтованим і практично необхідним, передусім у контексті розподілу обов’язку доказування. Презумпції не виключають відповідні обставини з предмета доказування, проте змінюють процесуальне навантаження сторін, покладаючи обов’язок спростування на того учасника процесу, який заперечує презюмований факт. У цьому зв’язку запропоноване доповнення до ЦПК України щодо звільнення від доказування презюмованих фактів видається доцільним, оскільки сприятиме підвищенню правової визначеності та узгодженості процесуального регулювання, а також загальній ефективності цивільного судочинства.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21-22. ст. 135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3076
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6605
4. Барановський О. В. Презумпції як інструмент судового доказування в цивільному процесі. Академічні візії. 2026. 7 с. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2626/2479
5. Білоусов Ю. В., Феннич В. П. Доказові презумпції у цивільному судочинстві : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права. 2012. 280 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dadfc504-4760-4ed3-a9e5-350a45b422ee/content
6. Ткачук О.С. Логічна і правова природа та роль презумпцій у цивільному процесі України. Юридичний науковий електронний журнал, №6. 2015. С.73-76. URL: https://lsej.org.ua/6_2015/21.pdf

Ключові слова: цивільний процес, доказування, предмет доказування, презумпції, факти, що звільняються від доказування.
Keywords: civil procedure, proof, the institution of judicial proof, presumptions, facts exempt from proof.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дрогозюк К. Б.

Гринюк Катерина Олександрівна, Дашкевич Андрій Володимирович
здобувачі 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВРЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ СПОРІВ ЗА УЧАСТІ СУДДІ

Сімейні правовідносини є складною сферою суспільного життя, у межах якої досить часто виникають конфлікти та спори, що потребують правового врегулювання. Традиційно їх вирішення пов’язується із зверненням до суду та професійною правничою допомогою, однак сучасні умови розвитку правової системи зумовлюють зростання ролі альтернативних, більш гнучких і менш конфліктогенних способів урегулювання спорів.

У ЦПК України, положення що регулюють інститут врегулювання спору за участю судді зосереджені у статтях 201–205, які визначають підстави, порядок ініціювання, проведення процедури, її строки, а також процесуальні наслідки досягнення або недосягнення згоди між сторонами [1]. Згідно з їх аналізу, врегулювання спору за участю судді являє собою форму безпосередньої взаємодії сторін із суддею, спрямовану на отримання

роз’яснень, додаткових відомостей і оцінку можливих результатів судового розгляду.

З вище викладеного стає очевидно, що врегулювання спору за участю судді виступає однією з ефективних форм альтернативного, неконфліктного вирішення правових спорів, що орієнтована не лише на досягнення юридичного результату, а й на збереження конструктивних взаємовідносин між сторонами. Особливої значущості цей інститут набуває у сфері сімейних правовідносин, де спір виходить за межі суто правового протистояння і зачіпає емоційні, психологічні та соціальні аспекти життя осіб. Це є критично важливим у випадках, коли сторони мають спільних дітей, адже навіть після припинення шлюбу вони залишаються пов’язаними обов’язком спільного батьківства, що потребує постійної комунікації та взаємодії.

Практика свідчить, що примусове виконання рішень у сімейних спорах, зокрема із залученням органів державної виконавчої служби або правоохоронних органів, не лише ускладнює конфлікт, а й може негативно впливати на психологічний стан дитини та погіршувати відносини між батьками. Саме тому пріоритетним має бути пошук компромісного рішення, яке враховує інтереси всіх учасників, передусім дітей. У цьому контексті процедура врегулювання спору за участю судді виступає важливим інструментом досягнення взаємоприйнятних домовленостей.

Згідно з положеннями статті 201 ЦПК України, така процедура можлива виключно за взаємною згодою сторін і лише до початку розгляду справи по суті. Водночас на практиці основною перешкодою для її застосування є відсутність волевиявлення хоча б однієї сторони, що нерідко зумовлено недостатньою обізнаністю щодо змісту, переваг і правових наслідків цього інституту [2, с. 56]. Крім того, певні труднощі виникають у межах спрощеного позовного провадження, де строки для ініціювання процедури є обмеженими, а відповідні заяви або згода сторін повинні бути подані ще до початку першого судового засідання. Це потребує від учасників процесу більшої процесуальної активності та розуміння своїх прав і можливостей.

За відсутності передбачених процесуальним законом перешкод для застосування процедури врегулювання спору за участю судді, суд ухвалює відповідне процесуальне рішення про її проведення, визначаючи строк, який не може перевищувати тридцяти днів. Одночасно з постановленням такої ухвали провадження у справі підлягає зупиненню, що зумовлено необхідністю створення умов для спокійного та конструктивного діалогу між сторонами без тиску процесуальних строків і змагальності про що свідчить ст. 202 ЦПК України [2, с. 56].

Процедура врегулювання спору реалізується у формі нарад, які можуть мати як відкритий (спільний), так і закритий характер. Спільні наради передбачають участь усіх сторін та їхніх представників і спрямовані на формування загального розуміння суті спору, позицій сторін і можливих

напрямів його вирішення. Водночас закриті наради проводяться окремо з кожною зі сторін, що дає змогу судді глибше з'ясувати їх інтереси, мотиви поведінки та готовність до компромісу. Початковим етапом цієї процедури, як правило, виступає саме спільна нарада, під час якої суддя інформує сторони про мету врегулювання, порядок його здійснення, а також роз'яснює їхні процесуальні права й обов'язки. Такий підхід забезпечує прозорість процедури та сприяє формуванню довіри до суду як нейтрального посередника. У межах закритих нарад суддя вправі акцентувати увагу сторін на релевантній судовій практиці у подібних спорах, а також окреслювати можливі варіанти досягнення взаємоприйнятного рішення. Це дозволяє сторонам більш об'єктивно оцінити перспективи розгляду справи та потенційні ризики. Водночас законодавство встановлює чіткі обмеження, згідно з яких суддя не має права надавати правову допомогу, формулювати юридичні поради чи оцінювати докази по суті спору, дані застереження закріплені у ч. 6 ст. 203 ЦПК України, що гарантує дотримання принципу неупередженості [3, с. 168].

Разом із тим така конструкція породжує певну доктринальну дискусійність. Зокрема, звернення судді до практики розгляду аналогічних справ може фактично впливати на правову позицію сторін і сприйматися як опосередкована рекомендація. Це свідчить про наявність межового стану між інформуванням та консультуванням, що потребує обережного застосування суддею відповідних повноважень з метою збереження балансу між сприянням примиренню та дотриманням принципів процесуальної нейтральності.

Нормами процесуального законодавства передбачено принцип конфіденційності процедури врегулювання спору за участю судді, що означає відсутність обов'язку здійснювати технічну фіксацію її перебігу та ведення протоколу відповідних нарад. Такий підхід покликаний створити більш довірливу атмосферу для відкритого діалогу сторін, зменшити формалізм і сприяти досягненню взаємоприйнятного рішення без страху подальшого використання висловлених позицій у судовому процесі. Водночас чинна редакція ст. 203 ЦПК України допускає проведення таких нарад у режимі відеоконференції [1], що об'єктивно ускладнює контроль за дотриманням вимоги конфіденційності, адже у подібних умовах практично неможливо повністю гарантувати відсутність несанкціонованого запису, що породжує певні ризики для забезпечення принципу довіри між учасниками процедури.

Попри встановлений відносно стислий строк проведення врегулювання спору (до 30 днів), а також очевидні переваги цього механізму, зокрема можливість оперативного вирішення конфлікту та збереження нормальних міжособистісних відносин, практика його застосування в Україні залишається обмеженою. Протягом тривалого періоду функціонування

цього інституту він не набув широкого поширення, що свідчить про наявність системних проблем у його реалізації. Серед основних чинників, які стримують активне використання цієї процедури, варто виокремити значне навантаження на суддів, недостатній рівень їх підготовки у сфері медіації та переговорних технік, а також відсутність детального нормативного регулювання порядку проведення врегулювання спору за участю судді. Важливою перешкодою є й те, що функцію посередника виконує той самий суддя, у провадженні якого перебуває справа, що може впливати на сприйняття його нейтральності сторонами.

Для порівняння, у зарубіжній практиці, зокрема у Франції, судова медіація здійснюється окремим суддею-примирителем, який не розглядає справу по суті. Такий суддя входить до складу відповідного суду, але проходить спеціалізовану підготовку, що включає опанування навичок ефективної комунікації, активного слухання, постановки запитань, аналізу конфліктних ситуацій та модерації переговорного процесу. Це сприяє підвищенню довіри сторін та ефективності самої процедури. Незважаючи на наявні недоліки та певні законодавчі прогалини, інститут врегулювання спору за участю судді продовжує функціонувати і в окремих випадках демонструє позитивні результати, сприяючи досягненню компромісу та зниженню рівня конфліктності між сторонами [4, с. 87].

З метою ілюстрації практичного застосування зазначеного інституту доцільно звернутися до судової практики. Так, ухвалою Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 23.07.2024 року у справі № 361/1588/24 було затверджено мирову угоду у спорі щодо визначення порядку участі батька у спілкуванні з дитиною. У свою чергу, Солом'янський районний суд міста Києва ухвалою від 23.08.2024 року у справі № 760/5295/24 затвердив мирову угоду з питання поділу спільного майна подружжя. Крім того, ухвалою Нетішинського міського суду Хмельницької області від 20.02.2023 року у справі № 679/191/22 було схвалено мирову угоду, що стосувалася визначення місця проживання дитини та стягнення аліментів [5].

Водночас у практиці спостерігаються ситуації, коли застосування процедури врегулювання спору за участю судді не призводить до негайного досягнення домовленостей, однак має відкладений, так званий кумулятивний ефект. Зокрема, навіть після припинення відповідної процедури сторони через певний проміжок часу все ж приходять до взаємоприйнятного рішення та укладають мирові угоди. Подібні випадки мали місце, наприклад, у справах щодо визначення способу виховання дитини та про поділ спільного майна подружжя, що свідчить про позитивний вплив цієї процедури на формування готовності сторін до компромісу навіть поза межами її безпосереднього проведення.

Отже, врегулювання сімейних спорів за участю судді є важливим альтернативним механізмом, який поєднує правові та комунікативні інструменти для досягнення компромісу між сторонами. Його значення особливо зростає у справах, що стосуються дітей та сімейних відносин, де пріоритетом є збереження конструктивної взаємодії. Попри існуючі проблеми реалізації, цей інститут має значний потенціал для подальшого розвитку та вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України від18.03.2004№1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2004, № 40-41, 42, ст.492

2. Московчук Д., Кіліміченко А. Особливості процедури врегулювання спору за участю судді. *Підприємництво, господарство і право*. 6/2021. С. 55-58.

3. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Врегулювання спору за участі судді в цивільному судочинстві та медіація: порівняльно-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 1/2025. С. 167-170.

4. Бондаренко К.С. Досвід медіації зарубіжних країн та вдосконалення системи позасудового вирішення спорів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2025. С. 86-88.

5. Врегулювання сімейних спорів за участі судді. Процесуальні перешкоди для застосування. *HSA.* 05.11.2024. URL:https://www.hsa.org.ua/blog/vreguliuvannia-simeinix-sporiv-za-ucasti-suddi-procesualni-pereskodi-dlia-zastosuvannia (дата звернення: 11.04.2026)

Ключові слова: врегулювання спору за участю судді, сімейні спори, сімейні правовідносини, альтернативне вирішення спорів, цивільний процес, ЦПК України, позасудове вирішення спорів, інтереси дитини, комунікація сторін, переговорний процес.

Keywords: dispute settlement with participation of a judge, family disputes, family legal relations, alternative dispute resolution (ADR), civil procedure, Civil Procedure Code of Ukraine, out-of-court dispute resolution, best interests of the child, party communication, negotiation process.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Яніцька І.А.

Грищенко Дарія Андріївна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ОЗНАКИ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

Питання зловживання процесуальними правами залишається критично важливим для правової системи України. Реформа Цивільного процесуального кодексу 2017 року стала вагомим кроком у цьому напрямі: було конкретизовано дефініцію зловживань, визначено перелік

недобросовісних дій та впроваджено заходи відповідальності. Необхідність цих змін зумовлена масовим характером процесуальних порушень, що спричиняють затягування розгляду справ і перевантаження судів, фактично блокуючи доступ до правосуддя. Це підтверджує потребу в подальшому вдосконаленні механізмів протидії таким явищам.

Хоча ЦПК і не надає визначення поняття, проте у ст.44 міститься перелік дій чи бездіяльності, які можуть бути визнані судом зловживанням правами, який було вироблено законодавцем на основі узагальнення судової практики. Зокрема, це подання скарги на судове рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;необґрунтоване або штучне об’єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі [1].

Питання ознак інституту зловживання процесуальними правами досліджено у спільній праці Василіва С.С. та Погорільця М.В., де автори наводять вичерпний *перелік ознак*, що дозволяють виокремити недобросовісну поведінку учасників цивільного процесу, до них належать: 1) дії учасників справи, що пов’язані з недобросовісною реалізацією ними їх суб’єктивних процесуальних справ; 2) порушення основних засад цивільного судочинства, зокрема принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами (п. 11 ч.2 ст. 2 ЦПК України); 3) порушення нормального перебігу цивільного процесу у справі; 4) порушення прав інших учасників справи, обмеження обсягу їх прав; 5) затягування процесу шляхом недобросовісної поведінки та інші [2].

Сучасна судова практика свідчить про те, що перелік дій, визначений у ст. 44 ЦПК України, не є вичерпним, а суди застосовують доктрину «неприпустимості зловживання правом», розглядаючи її через призму стандарту добросовісності.

Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС) від 13 березня 2019 року у справі № 199/6713/14-црозглядався спір про відшкодування шкоди, завданої протиправною бездіяльністю органу державної влади. У процесі розгляду справи суд звернув увагу на поведінку учасника, який у своїх процесуальних документах використовував образливу та нецензурну лексику. ВП ВС зазначила, що*«така поведінка є неприпустимою, суперечить принципам цивільного судочинства та свідчить про недобросовісне користування процесуальними правами».* Суд дійшов висновку, що «*використання образливої лексики у процесуальних документах може розцінюватися як зловживання процесуальними правами, оскільки процесуальні права повинні реалізовуватися добросовісно, із дотриманням поваги до суду та інших учасників процесу» [3].*

Окрім того, практика свідчить, що суб'єктами зловживання процесуальними правами часто стають адвокати. У постанові по справі № 755/11559/16-ц від 14 липня 2022 року Верховний Суд надав оцінку діям захисника, який *повторно подав ідентичну касаційну скаргу після того, як йому вже було відмовлено у відкритті провадження*[4].Суд кваліфікував такі дії як зловживання правом, застосувавши до порушника заходи процесуального примусу у вигляді штрафу.

У межах протидії процесуальним зловживанням ВП ВС в ухвалі від 26 червня 2019 року у справі № 587/430/16-ц констатувала, що «*ініціювання ідентичних за змістом клопотань без наведення нових правових підстав є зловживанням правом»*. Суд залишив таке звернення без розгляду, акцентувавши, що повторюваність дій учасника справи набуває ознак зловживання тоді, коли вона спрямована на перешкоджання здійсненню правосуддя, зокрема через штучне затягування судового розгляду. [5]

Аналіз законодавчих положень та актуальної судової практики дає підстави дійти висновку, що інститут зловживання процесуальними правами є динамічним механізмом захисту ефективності цивільного судочинства. Попри наявність визначеного у ст. 44 ЦПК України переліку недобросовісних дій, Верховний Суд України дедалі частіше застосовує розширене тлумачення цього поняття через призму загальноправового стандарту добросовісності та принципу «estoppel». Ключовою ознакою зловживання є не лише формальне порушення процедури, а й суб'єктивна мета учасника – затягування розгляду справи, маніпуляція процесуальними інструментами або вияв неповаги до суду.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: станом на 17.07.2025.

URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text(дата звернення: 13.04.2026).

2. Василів С.С., Погорілець М.В.*Зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві.*Успіхи і досягнення у науці. 2025. № 10(10). URL: https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-10(10)-44-51 (дата звернення: 13.04.2026).

3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.03.2019 р. у справі № 199/6713/14-цURL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854817

4. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 14.07.2022 р. у справі № 755/11559/16-ц (провадження № 61-6071 ск 22) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105249327

5. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2019 р. у справі № 587/430/16-ц (провадження № 14-104 цс 19)URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82738712

Ключові слова: процесуальна недобросовісність, затягування судового розгляду, практика Верховного Суду України, ознаки зловживань процесуальними правами.

Keywords: procedural dishonesty, delaying the trial, practice of the Supreme Court of Ukraine, signs of abuse of procedural rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Яніцька І.А.

Дербак Анастасія Павлівна

здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

МІСЦЕ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ В СИСТЕМІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ

Сучасний розвиток міжнародного приватного права та зовнішньоекономічних відносин обумовлює зростання ролі альтернативних форм вирішення спорів, серед яких основне місце посідає міжнародний комерційний арбітраж. Його функціонування відбувається на перетині приватної автономії сторін і публічно-правових механізмів судового контролю, що визначає специфіку його місця у системі судового захисту.

Міжнародний комерційний арбітраж не входить до системи державних судів, однак виконує юрисдикційну функцію щодо вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародного комерційного обігу. Його правова природа є змішаною: з одного боку, арбітраж ґрунтується на угоді сторін (арбітражній угоді), з іншого – його рішення визнаються та забезпечуються державою через механізми національних судів [1].

Важливим для визначення місця міжнародного комерційного арбітражу у системі саме цивільного процесу є положення ст. 19 ЦПК України, яка визначає юрисдикцію судів щодо розгляду цивільних справ. Згідно з цією нормою, суди розглядають справи, що виникають із цивільних, сімейних,

трудових та інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ віднесено до юрисдикції інших органів, зокрема третейських судів або міжнародного комерційного арбітражу [2]. Це означає, що арбітраж не входить до системи цивільної юрисдикції судів, а функціонує поза нею як самостійна форма юрисдикційного захисту, визначена волевиявленням сторін.

Важливою ознакою арбітражу є автономія волі сторін, яка проявляється у праві визначати склад арбітражу, процедуру розгляду спору, застосовне право та місце арбітражу [1]. Такий рівень диспозитивності значно перевищує можливості, що надаються у державному судочинстві, що робить арбітраж привабливим для суб'єктів міжнародної торгівлі.

Разом з тим, міжнародний комерційний арбітраж не існує ізольовано від державної судової системи. Судовий контроль проявляється у кількох основних формах: сприяння арбітражу (зокрема, у питаннях призначення арбітрів або забезпечення доказів), контроль за дотриманням основних процесуальних гарантій (через процедуру скасування арбітражних рішень), а також визнання та виконання арбітражних рішень [1]. Саме на цій стадії арбітраж інтегрується у систему судового захисту. У контексті цивільного процесу така інтеграція проявляється у тому, що суди загальної юрисдикції здійснюють окремі процесуальні функції щодо арбітражу, не розглядаючи спір по суті, але забезпечуючи його ефективність і легітимність.

Особливого значення набуває баланс між автономією арбітражу та межами втручання державних судів. Надмірний контроль нівелює переваги арбітражу, тоді як його відсутність може призвести до порушення прав сторін. У цьому контексті головним є принцип мінімального судового втручання, який знаходить відображення як у міжнародних актах, так і у національному законодавстві [1].

З позиції функціонального підходу міжнародний комерційний арбітраж слід розглядати як складову механізму захисту прав, яка доповнює державне правосуддя. Він не є альтернативою у значенні протиставлення, а виступає як паралельна, взаємопов'язана форма юрисдикційного захисту, що забезпечує ефективність вирішення транскордонних спорів [3].

В українському правопорядку міжнародний комерційний арбітраж визнається ефективним засобом захисту прав суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Законодавство України, зокрема Закон «Про міжнародний комерційний арбітраж», побудоване з урахуванням положень Типового закону ЮНСІТРАЛ, що забезпечує гармонізацію із міжнародними стандартами та сприяє інтеграції України у глобальну арбітражну спільноту [1].

Отже, місце міжнародного комерційного арбітражу в системі судового захисту визначається його подвійною природою: як автономного механізму вирішення спорів і як інституту, що функціонує за підтримки та під контролем

держави. У системі цивільного процесу він займає позасудове, але визнане законом положення, оскільки, відповідно до ст. 19 ЦПК України, спори, передані на розгляд арбітражу, виключаються з юрисдикції державних судів [2].

Таким чином, міжнародний комерційний арбітраж слід розглядати як невід'ємний елемент сучасної системи захисту прав, який функціонує у тісному взаємозв'язку з цивільним процесом, забезпечуючи реалізацію принципу доступу до правосуддя у сфері міжнародних комерційних відносин. Його значення посилюється в умовах глобалізації, коли зростає кількість транскордонних спорів, що потребують оперативного, спеціалізованого та нейтрального вирішення [3].

Список використаних джерел

1. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24.02.1994 № 4002-XII : станом на 15 груд. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text (дата звернення: 01.04.2026).
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 31 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 01.04.2026).
3. Мальський М. М. Теоретичні основи міжнародного виконавчого процесу : автореф. дис. … д-ра. Київ, 2020. 40 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/765/aref_Malskyy%20M.%20M..pdf?hl=uk-UA (дата звернення: 01.04.2026).

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж, судовий захист, арбітражна угода, автономія волі сторін, судовий контроль, визнання та виконання рішень, юрисдикція, альтернативне вирішення спорів, міжнародне приватне право, принцип мінімального судового втручання

Keywords: international commercial arbitration, judicial protection, arbitration agreement, party autonomy, judicial control, recognition and enforcement of awards, jurisdiction, alternative dispute resolution, private international law, principle of minimal court intervention.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент кафедри Стоянова Т.А.

Денисюк Ольга Євгеніївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій та глобальної цифровізації суспільних процесів відбувається глибока трансформація правової системи, яка охоплює всі без винятку сфери судочинства. Цивільний процес як одна з базових форм захисту прав та

інтересів осіб зазнає суттєвих змін, що пов’язані з впровадженням електронних інструментів, цифрових платформ та новітніх технологій обробки інформації. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема адаптації інституту доказування до нових умов функціонування правової системи.

Традиційні підходи до доказування, сформовані в умовах переважно паперового документообігу, поступово втрачають свою універсальність, поступаючись місцем новим формам доказової діяльності, що базуються на використанні електронних даних. Це зумовлює необхідність не лише нормативного оновлення відповідних процесуальних механізмів, але й глибокого теоретичного переосмислення сутності доказування як правового явища. Водночас поява електронних доказів, цифрових джерел інформації та автоматизованих систем обробки даних породжує низку нових викликів, пов’язаних із забезпеченням їх достовірності, допустимості та належної оцінки.

Таким чином, дослідження сучасних тенденцій розвитку доказування у цивільному процесі України в умовах цифрової трансформації є не лише актуальним, але й необхідним для формування ефективної та справедливої моделі судочинства, здатної відповідати викликам сьогодення.

У науковій літературі доказування традиційно визначається як процесуальна діяльність суду та учасників справи, спрямована на збирання, подання, дослідження та оцінку доказів з метою встановлення фактичних обставин справи [1, с. 268]. Водночас сучасні підходи розширюють це розуміння, розглядаючи доказування також як інструмент забезпечення балансу між інтересами сторін і гарантіями прав людини. У цьому контексті особливого значення набуває принцип диспозитивності, відповідно до якого сторони самостійно визначають обсяг своїх вимог і доказів та несуть процесуальний ризик їх неналежного обґрунтування.

Відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [2]. До них належать письмові, речові та електронні докази, висновки експертів і показання свідків. Розширення кола доказів за рахунок електронних форм інформації відображає загальні тенденції розвитку цифрового середовища.

Цифровізація судочинства істотно впливає на трансформацію доказової діяльності. Запровадження електронних сервісів, зокрема системи «Електронний суд», забезпечує можливість подання процесуальних документів у цифровій формі, доступ до матеріалів справи та підвищує оперативність судового розгляду [3, с. 80]. Це змінює характер взаємодії між судом і учасниками процесу, роблячи її більш ефективною та гнучкою.

У сучасній практиці дедалі більшого поширення набувають електронні докази, до яких належать електронні документи, листування, дані

інформаційних систем, аудіо- та відеозаписи, а також інформація із соціальних мереж. Такі докази мають специфічні особливості, пов’язані зі способом їх створення, зберігання та передачі, що потребує адаптації процесуальних норм і практики їх застосування.Однією з ключових проблем використання електронних доказів є забезпечення їх достовірності та автентичності. Електронна інформація може бути змінена без видимих ознак втручання, що ускладнює перевірку її достовірності та допустимості як доказів. У зв’язку з цим особливого значення набувають технічні засоби захисту інформації, зокрема електронний цифровий підпис, шифрування та інші механізми забезпечення цілісності даних [4, с. 143].

Важливим аспектом є також ідентифікація особи, яка створила або передала електронний доказ. У практиці виникають труднощі встановлення належності електронних повідомлень конкретним особам, особливо у випадку використання месенджерів і соціальних мереж. Це зумовлює необхідність застосування спеціальних технічних засобів і експертних досліджень.

Суттєвою проблемою також є відсутність уніфікованих стандартів щодо подання та дослідження електронних доказів. Хоча законодавство України передбачає можливість їх використання, практичні аспекти часто залишаються неврегульованими або потребують додаткового тлумачення. Це створює труднощі як для суддів, так і для сторін процесу, які не завжди мають достатній рівень технічної підготовки.

Водночас цифровізація відкриває нові можливості для підвищення ефективності доказування. Зокрема, використання електронних баз даних і реєстрів дозволяє швидко отримувати необхідну інформацію, що раніше вимагало значних часових і ресурсних витрат. Також автоматизація окремих процесів сприяє зменшенню навантаження на судову систему та підвищенню якості судових рішень [5, с. 4].

Подальший розвиток інституту доказування в Україні має бути спрямований на вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема шляхом конкретизації положень щодо електронних доказів. Важливим є також підвищення рівня цифрової компетентності суддів, адвокатів та інших учасників процесу. Це дозволить більш ефективно використовувати нові технології та забезпечити належний рівень захисту прав і законних інтересів громадян [6, с. 122].Перспективним напрямом є впровадження технологій штучного інтелекту у сферу судочинства. Такі технології можуть використовуватися для аналізу великих обсягів інформації, виявлення закономірностей та допомоги у прийнятті рішень. Однак їх застосування повинно здійснюватися з урахуванням етичних та правових аспектів, щоб уникнути порушення принципів справедливості та незалежності суду.

Порівняльний аналіз традиційних та електронних доказів демонструє суттєві відмінності між цими двома категоріями доказової інформації, що

безпосередньо впливають на процес доказування у цивільному судочинстві.Насамперед електронні докази характеризуються цифровою формою існування, що забезпечує їх мобільність і можливість швидкого доступу, однак водночас підвищує ризики несанкціонованого втручання та підробки. На відміну від традиційних доказів, які мають матеріальну форму та підлягають безпосередньому візуальному дослідженню, електронні потребують використання спеціальних технічних засобів перевірки, зокрема електронного цифрового підпису або проведення комп'ютерно-технічної експертизи.

Також варто зазначити, що важливою перевагою електронних доказів є швидкість їх обробки та можливість дистанційного використання, що особливо актуально в умовах цифровізації судочинства. Разом із тим зазначені особливості зумовлюють необхідність удосконалення правового регулювання та формування єдиних стандартів оцінки таких доказів у судовій практиці, що підтверджує актуальність досліджуваної проблематики

Важливо також звернути увагу на зміну ролі суду у процесі доказування в умовах цифровізації. Якщо раніше суд виступав переважно як пасивний арбітр, який оцінює подані сторонами докази, то сьогодні його функції частково трансформуються у напрямі більш активного управління процесом доказування. Це проявляється, зокрема, у використанні електронних систем для витребування доказів, аналізу інформації та контролю за дотриманням процесуальних строків. У зв'язку з цим підвищуються вимоги до професійної підготовки суддів, які повинні володіти не лише юридичними знаннями, а й базовими цифровими компетентностями.

Проте суттєвою проблемою залишається відсутність уніфікованих стандартів подання та оцінки електронних доказів. Неоднакові підходи до їх дослідження призводять до різної судової практики, що негативно впливає на принцип правової визначеності. У зв'язку з цим актуальним є розроблення методичних рекомендацій і практичних інструментів для роботи з цифровими доказами [7, с. 106].

Варто також зазначити, що однією з головних проблем використання електронних доказів у цивільному процесі України залишається складність встановлення їх оригінальності та достовірності, зокрема через можливість легкого копіювання, зміни або видалення цифрової інформації. Важливим критерієм є ідентифікація першоджерела доказу та обов'язкове зазначення місцезнаходження його оригіналу, однак на практиці це ускладнюється відсутністю чіткого законодавчого регулювання порядку подання й засвідчення електронних доказів. У результаті виникає невизначеність щодо того, що саме слід вважати оригіналом електронного доказу, що створює додаткові труднощі для учасників процесу та суду в оцінці таких доказів [8, с. 95].

Отже, проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що інститут доказування у цивільному процесі України перебуває на етапі системної трансформації, зумовленої впливом цифрових технологій та зміною характеру суспільних відносин. Впровадження електронних доказів і цифрових інструментів судочинства не лише розширює можливості доказової діяльності, але й суттєво ускладнює її, висуваючи нові вимоги до процесуального регулювання та правозастосовної практики.

Ключовими викликами сучасного етапу розвитку доказування є забезпечення автентичності та цілісності електронних доказів, встановлення належної ідентифікації їх джерела, а також формування єдиних підходів до їх оцінки. Відсутність чітких і уніфікованих стандартів у цій сфері зумовлює неоднорідність судової практики та створює ризики порушення принципу правової визначеності.

Водночас цифровізація відкриває значні перспективи для підвищення ефективності судочинства, зокрема шляхом оптимізації процесу доказування, скорочення строків розгляду справ і розширення доступу до правосуддя. Особливого значення набуває впровадження інноваційних технологій, включаючи елементи штучного інтелекту, однак їх застосування повинно здійснюватися з дотриманням фундаментальних принципів правосуддя.

Подальший розвиток інституту доказування має здійснюватися на основі комплексного підходу, що передбачає вдосконалення нормативно-правового регулювання, розроблення методичних рекомендацій щодо роботи з електронними доказами, а також підвищення рівня цифрової компетентності суддів і учасників процесу. Лише за умови гармонійного поєднання правових і технологічних інструментів можливо забезпечити ефективне функціонування цивільного судочинства в умовах цифрової трансформації та гарантувати належний захист прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Ратушна Б. П. Стандарт доказування в цивільному процесі України. *Trends in the development of modern scientific thought*. 2020. Т. 10. С. 267-270.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 25.03.2026).
3. Остапук А. В. Цифровізація судочинства. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. 2025. Вип. 74. С. 79-81.
4. Луцик В. Проблеми правового регулювання використання електронних доказів у кримінальному провадженні. *Матеріали конференцій МЦНД* (Чернівці, 29.08.2025). 2025. С. 139-146.

5. Волосна Я. Вплив цифровізації судочинства на якість доказування та стандарти допустимості електронних доказів. *Академічні візії*. 2026. № 51. 8 с.

6. Петровський А. В. Становлення та сучасний розвиток інституту спрощених судових процедур у цивільному процесі України: концептуальні засади, проблеми та перспективи вдосконалення. *MiriamGoldenblat*. 2025. С. 121-124.

7. Павлова Ю. С. Поняття та правова природа електронних доказів у цивільному процесуальному праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. № 79. С. 102-109.

8. Дрогозюк К. Б. Проблеми визначення оригіналу і копії електронних доказів у цивільному судочинстві України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія*. 2019 С. 92-99.

Ключові слова: доказування, цивільний процес, електронні докази, цифровізація судочинства, електронний суд, доказова діяльність, інформаційні технології, судовий розгляд.

Keywords: evidence, civil procedure, electronic evidence, digitalization of justice, e-court, evidentiary activity, information technologies, judicial proceedings.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, Дрогозюк К.Б.

Довгонос Іванна Юріївна

здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕЖІ СУДОВОГО АКТИВІЗМУ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ДИСКРЕЦІЇ

Судовий активізм у сучасних умовах розвитку правової системи набуває особливої актуальності, що зумовлено як недосконалістю законодавчого регулювання, так і необхідністю ефективного захисту прав людини. Відсутність чітких відповідей у законі на значну кількість практичних питань змушує суди виходити за межі формального правозастосування, здійснюючи більш глибоке тлумачення норм права. Тому доцільно проаналізувати таке явище як «судовий активізм» та проблему співвідношення судового активізму та судової дискреції як інструментів правозастосування.

Судовий розсуд визначається як інтелектуально-вольова діяльність суду, що передбачає вибір між юридично допустимими альтернативами з урахуванням цілей та принципів права, обставин справи та мети правового регулювання[1]. У межах такої дискреції формується судовий активізм як один із проявів судового розсуду, який полягає у виході за межі суто буквального тлумачення норми з метою досягнення справедливого результату.Саме явище розпочало свій шлях значно раніше, ніж було інтерпретовано його суть у 1947 році. Втім, попри тривале знайомство з ним

як у наукових колах, так і у практичних площинах, усталеного визначення досі не вироблено, так само, як і немає єдиної позиції щодо нього. Хоча частина експертів вважає судовий активізм невіддільною частиною роботи судів, інші критикують їх за перебирання функцій законодавчої та виконавчої гілок влади. Межа втручання у правове врегулювання конкретних суспільних відносин з метою захисту порушених прав часто буває майже непомітною, і необхідно мати високий рівень правничої підготовки, щоб відшукати рівновагу між потребою у судовій стриманості або, навпаки, у судовому активізмі.

Попри те, що судова активність виникла у державах загального права, де суди традиційно наділені більшими компетенціями, аніж у країнах континентального права через практику прецедентів, явище судового активізму давно вже існує й активно розвивається і в державах континентальної системи права, зокрема в Україні. Окрім цього, внесенням змін до Конституції України від 02 червня 2016 року наша держава остаточно відмовилась від позитивістського бачення судового рішення та розпочала фінальний перехід до утвердження верховенства права через вимоги, що висуваються до судового рішення. Для того, щоб у цьому переконатись, досить просто виокремити текст статті Конституції України. Для прикладу, в редакції від 02.06.2016 року ст. 129 наголошує, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і підпорядковується лише верховенству права [2]. Таким чином, найбільша увага питанню окреслення суддівського активізму зосереджена в сфері конституційного права. І це не дивно, бо саме ця галузь має більший зв’язок із політикою, а тому й відповідна діяльність суддів, спрямована на тлумачення конституційних норм, перебуває під пильним наглядом політиків, та в разі значного відходу від буквального сенсу конституційної норми судді потрапляють під гостру критику за надмірно активну діяльність [3, с. 66].

Зокрема, варто зазначити окрему думку судді Конституційного Суду України Лемака В.В. стосовно Ухвали про закриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень підпункту 17 пункту 10 постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 22 липня 2020 року № 641 зі змінами, де він вказує, що ««судовий активізм» як явище здатне скеровувати Суд до помилкових висновків, якщо не підкріплене вагомими обґрунтуваннями та не торкається сфери захисту прав людини» [4].

На підтримку цього явища В. В. Лемак зазначає, що в жодному разі положення законодавчого акта не повинно ускладнювати реалізацію Конституційним Судом його конституційних функцій. У разі ймовірності

такого сценарію, відповідна норма повинна бути об’єктом конституційної перевірки. Допустити протилежне буде рівнозначно визнанню залежності реалізації конституційних повноважень Суду, зокрема, визначення їх меж, від волі законодавчої влади [4]. Протилежної думки А. Ватаманюк, який вказує, що судовий активізм окреслює складну, змінну, проте обов’язкову лінію розмежування між політичною діяльністю та сферою права. Перетинаючи цю межу, втручаючись у сферу, що їй не властива, суддя, судовий орган або ж судова гілка влади загалом ризикують, екстраполювати свої повноваження, віддаляючись від власних принципів та потрапляючи під вплив небезпечних факторів, таких як: особисті переконання, симпатії, особисті інтереси або ж політичні стратегії [5, с. 92].

Таким чином, не завжди судовий активізм є обгрунтованим, оскільки таке повноваження судді може виявитися лише інструментом для маніпуляцій з метою ухвалення рішень, вигідних для самого судді чи конкретної групи людей. Відтак, необхідно досліджувати в кожній конкретній ситуації необхідність встановлення нових правил через ухвалення судового вердикту або ж анулювання нормативно-правових актів, виданих іншими гілками влади. Така потреба може бути виправдана суспільним інтересом, відсутністю правового регулювання, застарілістю чи низькою ефективністю наявних нормативних норм, проте в жодному разі – не зловживанням наданим судді правом.

У контексті дослідження судового активізму доцільно звернутися і до цивільного судочинства, де відповідні підходи отримали своє закріплення. Цивільний процесуальний кодекс України передбачає, що суд не обмежується виключно пасивною роллю, а бере участь у забезпеченні повного та справедливого розгляду справи. Зокрема, сприяє учасникам процесу в реалізації їхніх прав, роз’яснює процесуальні можливості та запобігає зловживанню ними. Таким чином, у межах цивільного процесу простежується поєднання активної ролі суду та встановлених законом обмежень, що відображає баланс між судовою дискрецією та недопущенням надмірного судового активізму [6].

Досить суперечливим щодо явища судового активізму є Постанова Великої Палати Верховного Суду від 2 липня 2019 року у справі №916/3006/17, яка полягає у тому, що строк звернення до нотаріуса за вчиненням виконавчого напису має тісний зв'язок із інститутом позовної давності та підпорядковується загальним правилам її обчислення. Такий строк становить три роки з моменту виникнення права вимоги, незалежно від суб'єктного складу правовідносин, що забезпечує єдність правового регулювання та виключає можливість довільного скорочення чи розширення строків залежно від статусу сторін [7]. Тобто, Верховний суд фактично змінив умови ст. 88 ЗУ «Про нотаріат» [8], де для юридичних осіб нотаріус може вчинити виконавчий напис тільки якщо не минуло одного року з дня

виконання зобов'язання. Варто виокремити і те, що дане рішення викликало різні погляди правників у соцмережах щодо даного питання та загалом щодо явища судового активізму.

Зокрема, дана постанова була оскаржена до ЄСПЛ в справі «Ukrkava, TOV v. Ukraine» [9]. На думку ЄСПЛ, тлумачення норми радше скидалося на зміну законодавства, ніж на залагодження розбіжностей у судовій практиці. ЄСПЛ наголошує, що суд у цій ситуації переступив межі судової компетенції – не просто привів підходи до спільного знаменника, а фактично замінив законодавчий орган, трансформувавши суть чинної норми. ЄСПЛ підкреслює, що суд може переглянути тлумачення, але лише за наявності переконливих аргументів, таких як негативні наслідки попередньої практики. У даному випадку таких аргументів не було представлено.

Варто зазначити, що рішення ЄСПЛ у цій справі має велике значення для майбутнього української судової системи. Передусім, воно є сигналом про необхідність дотримання засад юридичної визначеності. По-друге, підкреслюється обмеженість суддівського активізму, з наголосом на тому, що зміни в трактуванні законів повинні бути передбачуваними та обґрунтованими, особливо в ситуаціях, коли мова йде про однозначно сформульовані законодавчі норми.

Отже, судовий активізм виступає складним і багатовимірним явищем, яке є необхідним елементом сучасного правосуддя, проте потребує чітких меж. Такі межі визначаються через судову дискрецію, яка одночасно надає суду свободу дій і встановлює її обмеження. Перевищення цих меж призводить до порушення принципу поділу влади та підриває правову визначеність, тоді як їх дотримання забезпечує ефективний захист прав та розвиток правової системи. Вважаємо, що явище судового активізму має потенціал прогресивного інструменту тільки за умов відсутності зловживань та застосування лише в сферах, де існує спірне законодавство, а в іншому випадку – він може становити загрозу правовій стабільності.

Список використаних джерел

1. Постанова ККС ВС від 18.04.2023 у справі № 124/6408/13-к.*Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996, №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

3. Летнянчин Л. І. Судовий активізм та судова правотворчість в сучасних правових реаліях України. Конституційна та адміністративна процедура: міжнародний досвід та національна практика. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (2 травня 2023р., Чернівці). Чернівці: 2023. С. 62-68.

4. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В.В. від 22.07.2020 року № 641 зі змінами: Думка від 25.05.2021, №nb02d710-21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb02d710-21#Text.

5. Ватаманюк А. Конституційний діалог та судовий активізм. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*. Ужгород, 2023. Т. 1. Вип. 78. С. 90-93.

6. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004, №1618-IV.*ВідомостіВерховної Ради України.*URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02.07.2019 року у справі №916/3006/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень.*URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83589983?fbclid=IwY2xjawJ0ax1leHRuA2FlbQIxMQABHkjb5chRgLUHcqP5yMQ8clagyPfDjXmU3phjMiLamPVH2QcgnKTwUAHmTH2V_aem_7HE9kyjkSo4eLWVDUmt7Pg&sfnsn=mo

8. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993, №3425-XII. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text

9. Ukrkava, TOV v. Ukraine: Рішення ЄСПЛ від 06.02.2025 року. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?fbclid=IwY2xjawJ0bFFleHRuA2FlbQIxMQABHnsN6PRslimwbO6M4ChXZWotD4okg-L_Ck_Rs2lhAcQBap-a7nT7QFtz-Qay_aem_HSX7CTmObJbGXU5F_Qetsg&sfnsn=mo#{%22itemid%22:[%22001-241576%22]}

Ключові слова: судовий активізм, правова визначеність, судова дискреція, цивільне судочинство, правова система.

Keywords: judicial activism, legal certainty, judicial discretion, civil proceedings, legal system.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Цал-Цалко Ю.Ю.

Донець К.О.
здобувачка 4-го курсу факультету
адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Сучасний етап розвитку інформаційного суспільства зумовлює активне впровадження цифрових технологій у всі сфери суспільного життя, зокрема у сферу правосуддя. Одним із ключових наслідків цифровізації судочинства стало формування інституту електронних доказів, який поступово набуває системного значення у цивільному процесі. Електронні докази, як особливий вид процесуальних джерел інформації, забезпечують оперативність, достовірність і прозорість доказування, але водночас породжують низку правових та практичних викликів.

Стаття 100 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) визначає електронні докази як “інформацію в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема,

електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).". [1]

У науковій літературі відсутня єдність підходів щодо визначення поняття електронних доказів. Дослідники по-різному тлумачать їх правову природу та зміст: одні ототожнюють електронні докази із засобами фіксації інформації в цифровій формі, інші розглядають їх як самостійний вид доказів зі специфічними способами збирання, подання та дослідження. Наприклад, А. Ю. Каламайко визначає поняття «електронні докази» як «передбачені законом процесуальні форми залучення текстової, звукової та візуальної інформації, яка створена та збережена за допомогою технічних та програмних засобів». [2, с.129] Інша група дослідників зосереджується на практичних аспектах: визначенні переліку допустимих електронних носіїв і критеріїв автентичності, що відображено в низці праць з цивільного процесу та оглядах судової практики.

Згідно з чинним ЦПК, до електронних доказів відносяться, зокрема, електронні документи (текстові файли, графічні зображення, плани, фотографії, аудіо- та відеозаписи), вебсторінки, текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші відомості у цифровій формі. Вони можуть зберігатися на різних носіях, таких як портативні пристрої (карти пам'яті, мобільні телефони тощо), сервери, системи резервного копіювання або інші електронні сховища, включно з даними в Інтернеті. Таким чином, перелік електронних доказів та можливих носіїв, наведений у кодексі, не має обмежувального характеру.

Особливістю електронних доказів є їхня специфіка щодо збору, подання та оцінки в суді. На відміну від традиційних доказів, електронні дані можуть легко змінюватися, копіюватися або видалятися, тому ключовим завданням у цивільному процесі стає встановлення їх автентичності та цілісності. Як зазначає Ю.С. Павлова, «проблема використання електронних доказів полягає не в тому, щоб дослідити певний електронний носій, а в тому, щоб здійснити процес автентифікації, тобто встановити певні правила та методи, за допомогою яких суд та інші учасники цивільного процесу зможуть визначити достовірність доказової інформації».[3, с. 77]

Для досягнення цього методу автентифікації використовуються як технічні, так і процесуальні засоби. З одного боку, застосовуються електронні підписи, криптографічні методи, хешування, контрольні суми та аналіз метаданих, що дозволяють встановити час створення документа, його автора, внесені зміни та послідовність дій. З іншого боку, судова оцінка

електронних доказів передбачає дотримання принципів допустимості, надійності та повноти доказів, а також можливість проведення спеціальної експертизи для підтвердження їх достовірності.

Міжнародна практика свідчить про активне впровадження електронних доказів у судочинство, зокрема в арбітражних провадженнях. Згідно з оновленими правилами Міжнародної торгової палати (ICC, International Chamber of Commerce) та Лондонського міжнародного арбітражного суду (LCIA), сторони мають свободу вибору форми комунікацій, зокрема заохочується використання електронних засобів зв'язку для обміну документами, подання письмових заяв, доказів та інших матеріалів.[4] Поряд із цим, міжнародні стандарти, такі як ISO/IEC 27050, визначають ключові етапи електронного виявлення доказів (e-discovery), включаючи їх ідентифікацію, збереження, обробку, перегляд та подання електронно збереженої інформації (ESI) у юридичних справах, що дозволяє забезпечити достовірність, цілісність та допустимість електронних доказів на міжнародному рівні.[5]

Таким чином, цифровізація судочинства робить електронні докази ключовим інструментом доказування. Їхня ефективність залежить від автентифікації, цілісності та допустимості, а впровадження міжнародних стандартів допомагає підвищити надійність цивільного процесу.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс від 18.03.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 23.10.2025)

2. Каламайко А. Ю. Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання в цивільному процесі. Право та інновації. 2015. № 2. С. 127-132.

3. Павлова Ю.С. Особливості збирання та процесуального закріплення електронних доказів у цивільному судочинстві. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2017. № 4. С. 76–80.

4. ICC Arbitration and ADR Commission Report on Leveraging Technology for Fair, Effective and Efficient International Arbitration Proceedings. International Chamber of Commerce. – [Електронний ресурс] – URL: https://iccwbo.org/wp-content/uploads/sites/3/2022/02/icc-arbitration-and-adr-commission-report-on-leveraging-technology-for-fair-effective-and-efficient-international-arbitration-proceedings.pdf

5. ISO/IEC 27050: Information technology – Security techniques – Electronic discovery. International Organization for Standardization. – [Електронний ресурс] – URL: https://www.isms.online/iso-27050/

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Притуляк В. М.

Дороніна Вероніка Сергіївна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОСТОВІРНІСТЬ ТА ДОПУСТИМІСТЬ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ В ЕПОХУ ШІ

Дослідження проблематики процесу доказування електронних доказів в період швидкого розвитку технологій та появою на міжнародній арені штучного інтелекту стає дедалі актуальнішим в наш час. З кожним роком, розвиток «штучного розуму» стає все більш помітнішим та впливовішим, що в результаті впливає на кардинальні зміни у становленні судового процесу, зокрема через активне впровадження та розширення використання електронних доказів, які формуються, обробляються та аналізуються за допомогою цифрових технологій і алгоритмів, підвищуючи ефективність доказування, але, водночас породжуючи нові виклики щодо їх допустимості та достовірності.

Термін«електронні докази» вперше з'явився у 70-х роках XX століття, від початку появи машинних документів. У світовій практиці існує поняттяdatamessage. Ст. 2 Типового закону про електронну торгівлю від 1997 року, рекомендованого Генеральною асамблеєю ООН, тлумачить його як інформацію, яка зроблена за допомогою електронних, оптичних або аналогічних засобів, включаючи електронний обмін даними.. В Україні поняття «електронні докази» вперше було закріплено у 2017 році у Цивільному процесуальному кодексі, зокрема у ст. 100, де електронні докази класифікується як електронні документи, текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані та інші дані в електронній формі, які містять у собі інформацію про обставини які входять до предмету доказування [1].

Основною проблемою в доказуванні при використанні електронних доказів є перевірка їх на достовірність. З появою штучного інтелекту, рівень фальсифікації електронних доказів значно підвищився, так як за допомогою різних програм, які використовує ШІ, можна згенерувати та переробити будь-яку інформацію і подати її на оцінку суду як доказ. Хоча, і в ч.2 ст. 100 ЦПК України зазначено, що електронні докази повинні подаватися тільки в оригіналі або в електронній копії, яка має кваліфікаційний електронний підпис, і у випадку сумніву з боку суду чи інших учасників справи у оригінальності доказу, цей доказ не береться судом до уваги при вирішенні справи. Але, ця норма не є гарантією повної об'єктивності та достовірності поданих електронних доказів, так як у

цивільному законодавстві немає чітко визначеної процедури перевірки доказу на використання в ньому штучних джерел створення.
Приклади застосування ШІ містяться в судовій практиці, зокрема: Mendones v. Cushman&Wakefield (США, Каліфорнія). Стороною було подано електронні докази(фото та відео), які в процесі судового розгляду, виявилися згенеровані AI. Судом визнано докази фальсифікованими, і було застосовано terminatingsanctions. Наступним прикладом, є справа Mata v. Avianca, Inc. В якій позивач подав позов проти авіакомпанії Avianca щодо шкоди, завданої під час польоту, і додав до позову процесуальний документ, який був створений за допомогою ШІ. У поданому до суду документі містилися: вигадані судові рішення, неіснуючі цитати, посилання та фіктивні правові висновки, тобто ШІ вигадав рішення судової практики, яких насправді не існувало, а адвокати позивача не перевірили достовірність згенерованої інформації. Суддя перевівши судові прецеденти надані адвокатами, і не знайшовши їх у жодному офіційному джерелі, прийшов до висновку, що такі матеріали є недостовірними та застосував санкції, підкресливши обов'язок сторін перевіряти достовірність поданих доказів і правових джерел незалежно від способу їх отримання» [2].
В аспекті процесу доказування, штучний інтелект може бути корисним, якщо його правильно використовувати, зокрема його застосування дозволяє здійснювати швидкий та якісний аналіз значних обсягів інформації. Алгоритми штучного інтелекту здатні виявляти приховані закономірності та взаємозв'язки між доказами, що сприяє більш повному встановленню фактичних обставин справи. Важливим є й те, що штучний інтелект автоматизує рутинні процеси, зокрема сортування, класифікацію доказів і пошук релевантної інформації, що значно економить процесуальний час. Але, існує небезпека упередженості алгоритмів, яка може виникати через неякісні або неповні дані, які видає ШІ. Важливою проблемою є також питання допустимості та належності доказів, отриманих або оброблених за допомогою таких технологій, а також забезпечення захисту персональних даних і конфіденційної інформації. Окрім цього, надмірна залежність від автоматизованих систем може призвести до зниження ролі судді у безпосередній оцінці доказів. Допустимість потребує подальшого дослідження, так як наразі немає судових прецедентів, які могли би чітко визначити критерії допустимості доказів, отриманих або сформованих із використанням ШІ, а також встановити єдині підходи до перевірки джерела походження таких доказів, способів їх фіксації та збереження і можливості їх процесуальної перевірки іншими учасниками справи. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність вироблення доктринальних і законодавчих підходів до визначення допустимості таких доказів у судовому процесі.

Отже, аналізуючи вищевикладену інформацію можна зробити висновок, що в сучасних умовах електронні докази є невід'ємною складовою не лише цивільного процесу, а й судочинства загалом.Належне законодавче врегулювання цієї сфери є важливим для забезпечення ефективної діяльності судової системи, а також законності й обґрунтованості судових рішень. Водночас використання електронних доказів у цивільному судочинстві потребує подальшого комплексного дослідження – як щодо їх змісту, так і з урахуванням процесуальних особливостей їх збирання, дослідження та оцінки судом.З появою ШІ процес доказування з використанням електронних доказів значно ускладнився, так як з'явилася велика вірогідність у недостовірності наданих доказів. Але, якщо використовувати штучний інтелект, як допоміжний інструмент у процесі доказування, то він може бути цілком виправданим і корисним за умови належного контролю з боку людини.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 23.03.2026).
2.Matav.Avianca,Inc.https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/new york/nysdce/1:2022cv01461/575368/54/

Науковий керівник: доцент кафедри Стоянова Т.А.

Дунас Ігор Тарасович
здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОНАВЧИЙ НАПИС ЯК ОДИН ЗІ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Захист суб'єктивних цивільних прав здійснюється у двох основних формах – юрисдикційній (судовій) та позасудовій. Серед позасудових механізмів захисту особливе місце займає нотаріальна форма, адже відповідно до статті 18 Цивільного кодексу України нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом. Стаття 18 ЦК України фактично закріплює виконавчий напис як єдиний прямо передбачений спосіб захисту цивільних прав нотаріусом. Це робить виконавчий напис унікальним інструментом, що поєднує риси правоохоронної та правозахисної функцій нотаріату, дозволяючи кредиторові реалізувати своє право на примусове стягнення заборгованості без звернення до суду [1].

Виконавчий напис нотаріуса – це розпорядження нотаріуса щодо стягнення грошових сум або витребування від боржника майна, вчинене на документах, що встановлюють заборгованість (стаття 87 Закону України «Про нотаріат»). Правова природа виконавчого напису є багатогранною: з одного боку, він є нотаріальним актом, що підтверджує безспірність вимоги кредитора; з іншого – є виконавчим документом, на підставі якого відкривається виконавче провадження відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» (стаття 90 Закону «Про нотаріат»). При цьому виконавчий напис не створює нового права стягувача – він лише підтверджує, що таке право виникло раніше і є безспірним. Зазначена юридична природа відрізняє виконавчий напис від судового рішення та судового наказу, які самі по собі є підставою права на стягнення [2].

Порядок і умови вчинення виконавчого напису визначені главою 14 Закону «Про нотаріат» (статті 87–91) та Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Ключовою умовою є безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем, що встановлюється нотаріусом за формальними ознаками – за переліком документів, поданих стягувачем згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 р. № 1172 «Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів». Стягнення в позасудовому порядку може бути звернуто на заборгованість за нотаріально посвідченими угодами, що передбачають сплату грошових сум або повернення майна, заборгованість, що випливає з відносин авторського права, заборгованість за векселями, відпротестованими нотаріусом, заборгованість щодо орендної плати за державне та комунальне майно, повернення об'єктів лізингу тощо. Важливо, що з 2022 р. кредитні договори, які не посвідчені нотаріально, виключені з переліку підстав для вчинення виконавчих написів [3].

Нотаріус не здійснює перевірку фактичних обставин справи та не оцінює докази по суті спору, а перевіряє виключно наявність передбаченого переліком пакету документів, що засвідчують безспірність заборгованості. Водночас обов'язковою передумовою є завчасне надсилання стягувачем боржнику письмової вимоги про погашення заборгованості (усунення порушень). Строк, протягом якого може бути вчинено виконавчий напис, відповідно до статті 88 Закону «Про нотаріат» і усталеної практики Великої Палати Верховного Суду (постанова від 21 вересня 2021 р. у справі № 910/10374/17) становить три роки від дня виникнення права вимоги незалежно від суб'єктного складу сторін. Виконавчий напис нотаріуса може бути пред'явлено до примусового виконання протягом трьох років з моменту його вчинення (стаття 91 Закону «Про нотаріат»).

Ніщимна С. О. у своєму дослідженні встановила, що суди при вирішенні спорів щодо виконавчого напису не обмежуються формальною

перевіркою дій нотаріуса, а досліджують фактичні обставини – наявність заборгованості, її розмір, належне направлення повідомлень боржнику; безспірність заборгованості є обов'язковою умовою вчинення виконавчого напису, яка перевіряється нотаріусом за формальними ознаками, але навіть за наявності формально належних документів суд може визнати напис таким, що не підлягає виконанню, якщо буде встановлено наявність спору про право [4, с. 337]. Боржник може оспорювати вчинений нотаріусом виконавчий напис як з підстав порушення нотаріусом встановленої процедури, так і з підстав неправомірності вимог стягувача щодо розміру заборгованості або строків давності. Такі позови розглядаються судами за позовами боржників до стягувачів як відповідачів, а не до нотаріуса.

Крижевська О. О. в контексті дослідження нотаріальних процесуальних правовідносин підкреслює, що нотаріальний процес спрямований на охорону та захист прав суб'єктів правовідносин шляхом посвідчення фактів, що мають юридичне значення; вчинення виконавчого напису є нотаріальним провадженням, в рамках якого виникає специфічна послідовність юридичних фактів – звернення стягувача з відповідним пакетом документів, перевірка нотаріусом умов, вчинення нотаріальної дії та реєстрація напису [5, с. 133]. Нотаріальна форма захисту є особливо цінною для оперативного задоволення безспірних вимог кредиторів, оскільки дозволяє уникнути тривалого судового провадження. Водночас вона потребує вдосконалення в частині чіткого визначення меж перевірки безспірності нотаріусом, розширення переліку документів, що підтверджують заборгованість, а також більш дієвого захисту боржника від зловживань із боку недобросовісних стягувачів.

Таким чином, виконавчий напис нотаріуса є ефективним позасудовим способом захисту суб'єктивних цивільних прав кредитора. Його основні переваги – швидкість, відсутність судових процедур, пряма виконавча сила – обумовлюють широке практичне застосування. Водночас умова безспірності заборгованості, яка є обов'язковою для вчинення виконавчого напису, та можливість боржника оспорити напис у судовому порядку забезпечують баланс між захистом прав кредиторів і недопущенням порушення прав боржників. Перспективами вдосконалення цього інституту є розширення кола документів для вчинення виконавчих написів, уточнення порядку перевірки безспірності нотаріусом та покращення захисту боржника від зловживань.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV (зі змінами) / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (ст. 18).

2. Про нотаріат : Закон України від 2 верес. 1993 р. № 3425-XII (зі змінами) / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12 (глава 14, статті 87–91).

3. Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 черв. 1999 р. № 1172 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1172-99-п.

4. Ніщимна С. О. Особливості оскарження виконавчого напису нотаріуса. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 88. Ч. 1. URL:https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/329018/318717.

5. Крижевська О. О. Окремі юридичні факти як підстави виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 86. Ч. 2. URL:https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320294/310873

Ключові слова: виконавчий напис нотаріуса, захист суб'єктивних цивільних прав, нотаріальна форма захисту, безспірність заборгованості, стягувач, боржник, позасудовий захист, нотаріат, виконавче провадження, Закон «Про нотаріат».

Keywords: notary's enforcement order, protection of subjective civil rights, notarial form of protection, incontestability of debt, claimant, debtor, out-of-court protection, notary, enforcement proceedings, Law on Notaries.

Науковий керівник: доцент, доктор філософії Московчук Д. О.

Елісашвілі Ілля Володимирович

здобувач 1-го курсу магістратури факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ СМЕРТІ ОСОБИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

З початком повномасштабного вторгнення кардинальні зміни торкнулися не лише повсякденного життя кожного українця, а й цивільного судочинство в нашій державі. Збройна агресія проти України та тимчасова окупація частини її територій спричинили низку правових проблем, серед яких особливе місце займає встановлення юридичних фактів, зокрема факту смерті особи. У зв’язку з відсутністю належного функціонування органів державної влади України на таких територіях, громадяни стикаються з неможливістю отримання офіційних документів про смерть особи, що, у свою чергу, унеможливлює реалізацію ними низки майнових та особистих немайнових прав.

На законодавчому рівні презумується, що тимчасово окупована територія України залишається її невід’ємною частиною, проте виникає

певний правовий бар’єр щодо функціонування на цих територіях ключового законодавства України, в першу чергу безпосередньо самої Конституції. Необхідність нормативного вирішення цієї проблеми з’явилася ще за часів АТО, і лише у 2016 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до ЦПК України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України» від 04.02.2016 р.

Подальший розвиток цієї проблематики, був спричинений вторгненням 2022 року, і як результат – Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях» від 01.07.2022 р. [1].

Що стосується воєнного стану, то потрібно зазначити, що законом визначено неприпустимість припинення повноважень органів державної влади, в тому числі і судів [2]. У загальному порядку факт смерті підтверджується свідоцтвом про смерть, виданим органами державної реєстрації актів цивільного стану на підставі рішення суду. Проте на тимчасово окупованих територіях отримання такого документа часто є неможливим або пов’язаним із отриманням документів, виданих окупаційними органами, які не визнаються Україною.

Необхідно враховувати, що легітимність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також їх посадових осіб на тимчасово окупованих територіях визнається Україною виключно у разі створення, обрання чи призначення їх у законний спосіб, та відповідно до українського законодавства [3, с. 323].

Особливості розгляду таких справ визначаються нормами цивільного процесуального законодавства України, зокрема положеннями щодо окремого провадження. Аналізуючи приписи ст. 317 ЦПК України. Можна виділити наступні ключові аспекти правового регулювання:

– спрощений порядок розгляду справи в рамках окремого провадження;

– невідкладність розгляду справи з дня надходження відповідної заяви;

– суб’єктами звернення, окрім членів сім’ї та родичів можуть бути і інші заінтересовані особи, якщо це безпосередньо впливає на їх права та інтереси;

– відсутність спору;

– заява подається до будь-якого місцевого суду України;

– рішення суду підлягає негайному виконанню.

Однією з ключових проблем є доказування факту смерті, адже в умовах окупації доступ до офіційних джерел інформації є обмеженим.

Відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» будь-який акт (рішення, документ), виданий незаконними органами та/або особами, є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану [4].

Таким чином, законодавець надає можливість використовувати формально існуючі, хоча і не до кінця легітимні докази, які можуть стверджувати про смерть особи. Суд оцінює такі докази у сукупності, виходячи з принципу вільної оцінки доказів. Важливо, що жоден доказ не має наперед встановленої сили.

Отже, розгляд справ про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України є важливим механізмом захисту прав громадян в умовах збройного конфлікту. Особливості таких справ полягають у спрощеному процесуальному порядку, гнучкому підході до доказування та врахуванні специфічних обставин, пов’язаних з окупацією.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях: Закон України від 01.07.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2345-20#Text.

2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 19.10.2023 р. № 389-VIII. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text(дата звернення: 20.04.2025).

3. Іліопол І. М. Особливості розгляду справ про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України / Приватне право в умовах війни : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 25-річчю з дня заснування Національного університету «Одеська юридична академія». (Одеса, 15 листопада 2022 року). Одеса 6 Видавничий Дім «Гельветика». С.с. 321-325. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/24735/Приватне-право-в-умовах-війни-макет-твердый_15.11.2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y

4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

Ключові слова: цивільне судочинство, війна, воєнний стан, докази, органи влади, судова влада.

Keywords: civil proceedings, war, martial law, evidence, authorities, judiciary.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент – Іліопол І. М.

Журило Євгенія Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ НОТАРІУСА У СПАДКОВОМУ ПРОЦЕСІ

Інститут спадкування є одним із найдавніших та найбільш стабільних елементів цивільного права, який забезпечує безперервність майнових прав та обов'язків між поколіннями. Водночас сучасні умови розвитку правової системи висувають нові вимоги до процедури оформлення спадкових прав, що потребує чіткої, законодавчо врегульованої та професійної реалізації. У цьому контексті постать нотаріуса виступає не лише як формального реєстратора волевиявлення спадкодавця, а як гаранта законності спадкового процесу, безстороннього арбітра та захисника прав і законних інтересів як спадкоємців, так і кредиторів спадкодавця[1, с. 186].

Саме через здійснення нотаріальних дій забезпечується відкриття спадкової справи, перевірка підстав для спадкування, охорона спадкового майна, встановлення кола спадкоємців та видача свідоцтва про право на спадщину. Така діяльність нотаріуса спрямована на мінімізацію ризиків виникнення спадкових спорів та забезпечення правової визначеності у переході права власності від однієї особи до іншої[2, с. 34].

Порядок оформлення спадщини та обсяг повноважень нотаріуса у спадкових правовідносинах визначаються положеннями глав 84 та 87 Книги шостої «Спадкове право» Цивільний кодекс України, нормами Закону України «Про нотаріат», а також Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та іншими підзаконними актами. Саме ці нормативно-правові джерела визначають межі професійної діяльності нотаріуса та процедуру реалізації спадкових прав.

Із прийняттям 2 вересня 1993 року Закон України «Про нотаріат» інститут нотаріату в Україні зазнав суттєвого оновлення: поряд із державною формою нотаріальної діяльності було запроваджено інститут приватного нотаріату, що сприяло підвищенню доступності нотаріальних послуг та вдосконаленню механізму реалізації цивільних прав громадян. Водночас право приватних нотаріусів на ведення спадкових справ було законодавчо закріплено лише з 1 червня 2009 року після внесення відповідних змін до профільного закону.

Правовий механізм спадкування розпочинається з моменту відкриття спадщини, що базується на встановлених законом юридичних фактах. Саме смерть громадянина (або оголошення його померлим) є тією юридичною

подією, яка вимагає втручання нотаріуса для забезпечення переходу прав та обов'язків до спадкоємців[3].

Відповідно до положень статей 68 і 69 Закону України «Про нотаріат», під час заведення спадкової справи нотаріус зобов'язаний перевірити факт смерті спадкодавця, встановити час відкриття спадщини, а також з'ясувати інші обставини, що мають юридичне значення для належного оформлення спадкових прав.

Згідно з приписами ст. 63 Закону, на нотаріуса (або відповідну посадову особу органу місцевого самоврядування у сільській місцевості) покладається обов'язок щодо інформаційного забезпечення спадкового процесу. Отримавши відомості про відкриття спадщини, нотаріус має вжити заходів для сповіщення потенційних спадкоємців, чиє місце знаходження чи працевлаштування йому відоме. Задля максимального охоплення зацікавлених осіб законодавець наділяє нотаріуса правом здійснювати публічний заклик спадкоємців через офіційні повідомлення у медіа[4].

Відповідно до частини другої статті 1220 Цивільний кодекс України, часом відкриття спадщини визнається день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою згідно з положеннями статті 46 цього Кодексу. У разі смерті протягом однієї доби осіб, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно та окремо щодо кожної з них.

Категорія "місце відкриття спадщини" є фундаментальною для нотаріального процесу, оскільки вона детермінує територіальну юрисдикцію щодо вчинення нотаріальних дій. Згідно зі ст. 1221 ЦК України, ключовим критерієм визначення такого місця є останнє постійне місце проживання спадкодавця, незалежно від фактичного місця його смерті. У разі неможливості встановлення адреси проживання, застосовується принцип територіальної прив'язки до розташування об'єктів нерухомості або основної маси рухомого майна. Саме за цим територіальним показником реалізується право на подання заяв про прийняття чи відмову від спадщини, здійснюється охорона майна та формування спадкової справи[5]..

Особливе місце у діяльності нотаріуса посідає функція забезпечення цілісності спадкової маси. У разі потреби захисту інтересів зацікавлених осіб нотаріус ініціює заходи щодо охорони спадкового майна, що включає проведення опису активів, призначення зберігача, накладення заборони на відчуження нерухомості або укладення договорів на управління спадщиною. Така діяльність трансформує нотаріуса з технічного виконавця у гаранта майнової стабільності, який запобігає розпорошенню активів до моменту їх остаточного розподілу [6, с. 119].

Завершальним та визначальним етапом діяльності нотаріуса у спадковому процесі є видача свідоцтва про право на спадщину, яке виступає офіційним правовстановлюючим документом та підтверджує перехід права власності до спадкоємців. Саме цей документ є результатом комплексної

перевірки нотаріусом усіх юридичних підстав спадкування та підтвердженням законності переходу майнових прав[7, с. 212].

Підсумовуючи, слід зазначити, що роль нотаріуса у спадковому процесі є багатогранною: він поєднує функції «судді безспірної юрисдикції», контролера законності та охоронця майна. Його професійна діяльність не лише забезпечує реалізацію приватних інтересів громадян, а й гарантує стабільність цивільного обороту в державі, мінімізуючи конфліктність та забезпечуючи спадкоємність майнових прав.

Список використаних джерел

1. Долинська М. С. Поняття, предмет та методи українського нотаріального права. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 2 (59). С. 186– 194.
2. Долинська М.С. Спадкування в Україні. Довідник нотаріуса. К.: Істина, 2007. № 5. 96 с.
3. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: затв. Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12
4. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХП. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV.URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
6. Кравченко М.Г. Роль нотаріуса в захисті спадкових прав за законодавством України. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 3. Т. 1. С. 118–122
7. Фомічова Н. В. Деякі питання що здійснення процедури прийняття спадщини. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 72. С. 211–215

Ключові слова: спадковий процес, нотаріус, спадкування, відкриття спадщини, охорона спадкового майна, спадкова справа, свідоцтво про право на спадщину, цивільне право.

Keywords: Inheritance process, Notary, Succession, Opening of inheritance, Protection of estate property, Probate case, Certificate of inheritance right, Civil law.

Науковий керівник: доктор філософії Московчук Д.О.

Забудько Анастасія Сергіївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету«Одеська юридична академія»

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИМИРЕННЯ СТОРІН У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У сучасних умовах реформування судової системи України та її поступової інтеграції до європейського правового простору особливого

значення набуває розвиток альтернативних способів вирішення спорів. Одним із ключових напрямів такої трансформації є посилення ролі примирення сторін у цивільному процесі. Зазначений інститут сприяє не лише зменшенню навантаження на судову систему, а й забезпечує більш гнучкий, ефективний і орієнтований на інтереси сторін підхід до вирішення правових конфліктів. Водночас його застосування дозволяє скоротити строки розгляду справ, мінімізувати фінансові витрати учасників процесу та досягти взаємовигідного результату.

Дослідженням питання примирення сторін в цивільному процесі займається велика кількість вчених, серед них: С. С. Бичкова, Є. В. Куницький, О. О. Римаренко та інші.

Цивільне процесуальне законодавство України передбачає низку процесуальних механізмів, спрямованих на досягнення примирення сторін. До них, зокрема, належать: укладення мирової угоди, відмова позивача від позову, визнання позову відповідачем, а також врегулювання спору за участю судді. Окремо слід відзначити медіацію як позасудову форму врегулювання конфлікту, яка дедалі активніше інтегрується у національну правову систему. Разом із тим ефективність реалізації зазначених інструментів залежить не лише від їх нормативного закріплення, а й від рівня правової культури учасників процесу, належної процесуальної поведінки сторін, активності суду, а також сформованої практики їх застосування.

Однією з найбільш поширених і водночас найбільш комплексних форм примирення є мирова угода. Відповідно до ст. 207 ЦПК України вона укладається сторонами з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок і повинна стосуватися їхніх прав та обов’язків. Важливо, що закон допускає можливість виходу сторін за межі предмета спору, за умови, що така угода не порушує прав чи законних інтересів третіх осіб. З огляду на це мирову угоду доцільно розглядати як особливий вид процесуального правочину, який поєднує у собі елементи матеріально-правового договору та процесуального акта. Юридичне значення мирової угоди полягає у припиненні судового спору на умовах, визначених самими сторонами. На відміну від судового рішення, яке ґрунтується на встановленні обставин справи та застосуванні норм права, мирова угода є результатом компромісу та узгодження позицій сторін. Її укладення зумовлює трансформацію первісних спірних правовідносин у нові, безспірні правовідносини, що виникають на підставі досягнутих домовленостей. Таким чином, вона виконує не лише процесуальну, але й регулятивну функцію.

В основі механізму примирення сторін лежить поєднання принципів диспозитивності та змагальності, закріплених у ст. 12, 13 ЦПК України. Відповідно до цих положень сторони є вільними у розпорядженні своїми матеріальними та процесуальними правами, тоді як суд, зберігаючи об’єктивність і неупередженість, зобов’язаний сприяти врегулюванню спору.

Це свідчить про те, що механізм примирення не обмежується виключно ініціативою сторін, а формується також через активну, але водночас нейтральну процесуальну роль суду.

На сьогодні цивільне процесуальне законодавство України передбачає кілька основних процесуальних форм примирення, серед яких: відмова позивача від позову, визнання позову відповідачем, врегулювання спору за участю судді та укладення мирової угоди [1, ст. 34].

Відмова позивача від позову та визнання позову відповідачем є найбільш простими формами примирення, які не потребують складної процедури погодження умов. Відповідно до ст. 206 ЦПК України позивач має право відмовитися від позову, а відповідач – визнати позов на будь-якій стадії розгляду справи. Такі процесуальні дії можуть бути оформлені як у заявах по суті справи, так і у вигляді окремих письмових заяв. Водночас суд зобов'язаний роз'яснити сторонам правові наслідки таких дій, а також перевірити, чи не обмежені їх представники у відповідних повноваженнях.У разі прийняття відмови позивача від позову суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі. Натомість у випадку визнання позову відповідачем суд, за наявності правових підстав, ухвалює рішення про задоволення позовних вимог. Водночас суд не приймає такі процесуальні дії, якщо вони суперечать закону або порушують права, свободи чи законні інтереси інших осіб. Аналогічно, відмова від позову чи його визнання не приймаються у випадках, коли відповідні дії вчиняються законним представником всупереч інтересам особи, яку він представляє [4].

Особливе місце у механізмі примирення займає процедура врегулювання спору за участю судді, яка є відносно новим інститутом для національного цивільного процесу. Відповідно до положень глави 4 розділу III ЦПК України така процедура здійснюється у межах розумного строку, але не більше тридцяти днів з моменту постановлення відповідної ухвали, і цей строк не підлягає продовженню. Її застосування можливе лише за наявності сукупності умов: відсутність початку розгляду справи по суті, згода обох сторін та відсутність третіх осіб із самостійними вимогами щодо предмета спору.

Процедура врегулювання спору за участю судді передбачає проведення спільних та закритих нарад. На початковому етапі суддя роз'яснює сторонам мету, порядок і принципи процедури, їхні права та обов'язки, а також з'ясовує суть спору. У подальшому він сприяє налагодженню комунікації між сторонами, пропонує можливі варіанти врегулювання спору, звертає увагу на релевантну судову практику. Водночас суддя не має права надавати юридичні поради чи оцінювати докази, що забезпечує дотримання принципу неупередженості. Важливою гарантією цієї процедури є її конфіденційність: протоколювання та технічна фіксація не

здійснюються, а отримана інформація не може бути використана у подальшому судовому розгляді [2].

Щодо мирової угоди як форми примирення, слід зазначити, що вона може бути укладена на будь-якій стадії судового процесу шляхом подання сторонами спільної письмової заяви. Суд, розглядаючи питання про її затвердження, зобов'язаний перевірити добровільність волевиявлення сторін, відповідність умов угоди вимогам законодавства, а також відсутність порушення прав третіх осіб. Крім того, суд повинен з'ясувати, чи мають представники сторін належні повноваження на укладення мирової угоди [3, ст. 70].

У разі необхідності суд може надати сторонам час для погодження умов мирової угоди, оголосивши перерву у судовому засіданні. Факт досягнення домовленості оформлюється спільною письмовою заявою сторін, яка підлягає приєднанню до матеріалів справи.

Наслідком затвердження мирової угоди є закриття провадження у справі, що виключає можливість повторного звернення до суду з тотожним позовом (ч. 2 ст. 256 ЦПК України). Ухвала суду про затвердження мирової угоди має силу виконавчого документа і повинна відповідати вимогам, встановленим законодавством про виконавче провадження. Виконання мирової угоди здійснюється сторонами у порядку та строки, визначені її умовами, а у разі невиконання – забезпечується шляхом примусового виконання (ст. 208 ЦПК України).

Разом із тим суд має право відмовити у затвердженні мирової угоди, якщо її умови суперечать закону, порушують права чи законні інтереси інших осіб або є такими, що не можуть бути виконані. Це свідчить про наявність ефективних процесуальних гарантій, спрямованих на недопущення зловживань та забезпечення балансу інтересів учасників процесу.

Незважаючи на очевидні переваги інституту примирення, його практичне застосування супроводжується низкою проблем. Серед них варто виділити ризик тиску на одну зі сторін з метою досягнення компромісу, можливість зловживання процесуальними правами, а також недостатній рівень правової культури учасників процесу. Крім того, на практиці процедура врегулювання спору за участю судді використовується недостатньо активно, що свідчить про її недооціненість та потребу у подальшій популяризації.

До чинників, що стримують розвиток примирення, також належать недовіра до альтернативних способів вирішення спорів, відсутність належних стимулів для їх застосування, а також недостатня підготовка суддів до виконання функцій процесуального посередництва. У цьому контексті важливого значення набуває розвиток медіації як самостійного та ефективного інструменту врегулювання конфліктів, який може доповнювати судові процедури.

Перспективи розвитку механізму примирення сторін у цивільному процесі України пов'язані з удосконаленням законодавчого регулювання, гармонізацією національного права з європейськими стандартами, формуванням сталої судової практики, а також підвищенням рівня правової культури суспільства.

Отже, інститут примирення сторін є важливим елементом цивільного процесуального права, який забезпечує реалізацію принципу диспозитивності, сприяє ефективному захисту прав і законних інтересів учасників процесу та підвищує ефективність функціонування судової системи загалом. Його подальший розвиток є необхідною умовою модернізації цивільного судочинства в Україні.

Список використаних джерел

1. Бичкова С. Примирення в цивільному судочинстві: поняття, ознаки, процесуальні форми. Університетські наукові записки. 2021. № 5 (83). С. 29–38.
2. Врегулювання спору за участю судді. WikiLegalAid[Електронний ресурс]URL:https://surl.lu/duvfyk.
3. Куницький Є. Мирова угода як форма примирення сторін у цивільному процесі. Право і суспільство. 2020. № 3. С. 68–74.
4. Римаренко О. Що потрібно знати про відмову позивача від позову, визнання позову відповідачем та укладення між сторонами мирової угоди. Новозаводський районний суд м. Чернігова. URL: https://nz.cn.court.gov.ua/sud2515/gromadyanam/infokorisne/1011355/.
5. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 31 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

Ключові слова:мирова угода, альтернативні способи вирішення спорів, примирення сторін, цивільний процес, відмова від позову, врегулювання спору за участю судді, диспозитивність.

Keywords: settlement agreement, alternative dispute resolution, reconciliation of the parties, civil procedure, dismissal of the claim, judicial settlement, party autonomy.

Науковий керівник: к.ю.н. доцент Дрогозюк К.Б.

Zahorets Rehina

3rd-year student, Faculty of Judicial and International Law

National University «Odesa Law Academy»

RESTRICTION OF THE RIGHT TO SUBMIT NEW EVIDENCE IN APPELLATE PROCEEDINGS: THE COLLISION BETWEEN THE PRINCIPLE OF CONCENTRATION AND THE GUARANTEES OF A FAIR TRIAL

The current stage of development of civil procedural law in Ukraine is characterized by an active search for the optimal balance between the efficiency

of judicial proceedings and the observance of fundamental procedural guarantees. One of the key manifestations of this trend was the 2017 reform of civil procedural legislation, which enshrined the principle of concentration of procedural materials as a tool to prevent delays in case consideration and the abuse of procedural rights. The normative expression of this concept in appellate proceedings is Article 367(3) of the Civil Procedure Code of Ukraine (hereinafter – the CPC), pursuant to which evidence not submitted to the court of first instance shall be admitted by the appellate court only in exceptional cases, provided that the participant in the proceedings demonstrates that submission was impossible for reasons objectively beyond their control [3]. This construction constitutes a direct legislative restriction on the right to adduce evidence and, notwithstanding its apparent procedural rationale, gives rise to a serious conflict with the guarantees of the right to a fair trial enshrined in Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

An analysis of the text of Article 367(3) CPC reveals that the legislature employs two evaluative concepts – «exceptionality of circumstances» and «objective impossibility of submission» – neither of which has received any normative definition. In introducing the principle of concentration of procedural material, the legislature sought to ensure that proceedings would be conducted free from procedural surprises and abuse of rights by the parties. However, as K.B. Drohoziuk observes, these amendments attracted considerable criticism from legal scholars, who argued that, given the existence of a preparatory stage in civil proceedings, it was illogical to restrict the submission of evidence by reference to time-limits unconnected with the conclusion of that preparatory stage [1, p. 86]. This tension becomes particularly acute in the context of appellate proceedings, where Article 367(3) CPC imposes an even more stringent standard – «exceptional cases» – without any normative elaboration of its content. The consequence is an unpredictability in the application of the law: appellate courts either refuse to admit any new evidence with excessive formalism or accept it unsystematically and without adequate reasoning.

The systemic nature of this problem is confirmed by the legal position of the Civil Court of Cassation within the Supreme Court, as formulated in its judgment of 24 July 2024 in case No. 646/857/18 (proceedings No. 61-5330sv24). The CCC SC found that the appellate court, having admitted substantial new evidence submitted by the respondent, provided no reasoning for that decision either by way of a separate procedural document or within the judgment on the merits, whilst the respondent had offered no justification for the failure to submit such evidence before the court of first instance. The Supreme Court further articulated a finding of principle: the obligation of the appellate court to give reasons for its decision to admit or refuse new evidence by way of a separate ruling is not directly enshrined in the text of Article 367 CPC – it is derived through the systematic interpretation of Articles 259, 260, 365 and 368 CPC in conjunction. The absence

of an express statutory provision renders the corresponding guarantee of the party's right unstable: it exists solely as a judicial position susceptible to revision, and does not attain the level of legal certainty demanded by the principle of the rule of law. In the same judgment, the CCC SC characterized the system introduced by the reform as a procedure of full disclosure of evidence – discovery – conceptually borrowed from the Anglo-American legal tradition, yet implemented in Ukrainian civil procedure without adequate legislative underpinning: without a definition of the substance of «exceptional cases», without a mechanism for the separate appeal of rulings refusing new evidence, and without a clear demarcation between the good-faith failure to submit evidence and procedural abuse.

The Convention dimension of the problem is no less significant. The European Court of Human Rights, in DomboBeheer B.V. v. the Netherlands (1993) [5], emphasised that each party must be afforded a reasonable opportunity to present its case under conditions that do not place it at a substantial disadvantage vis-à-vis its opponent. In Mantovanelli v. France (1997) [6], the Court held that a restriction on a party's right to adduce evidence is compatible with the Convention only where it does not deprive that party of a real opportunity to defend its interests effectively. The rigid and unmotivated application of Article 367(3) CPC – without regard to the specific circumstances of the case and without adequate reasoning in the relevant ruling – infringes both of these standards and may constitute a violation of Article 6 ECHR. It is noteworthy that France, whose procedural experience was examined by K.B. Drogoziuk in her scholarly works [2], combines the principle of concentration with an active judicial role in the verification and production of evidence – that is, with a compensatory mechanism conspicuously absent from the Ukrainian variant of the reform.

In light of the foregoing, the following proposals are advanced. First, Article 367(3) CPC of Ukraine should be supplemented with an indicative, non-exhaustive list of circumstances to be recognized as grounds for the admission of new evidence by the appellate court, thereby transforming the evaluative concept of «exceptional case» into a more foreseeable legal criterion. Second, the obligation of the appellate court to give reasons for its decision to admit or refuse new evidence by way of a separate ruling should be expressly enshrined in the text of Article 367 CPC itself, rather than existing solely as the product of the judicial construction of several provisions in combination. Third, non-compliance with this obligation should be established as an independent ground for the quashing of a judicial decision in cassation proceedings. The implementation of these proposals would bring the principle of concentration of procedural material into conformity with the Convention standards of a fair trial and transform Article 367(3) CPC from a provision of unpredictable application into an effective procedural guarantee.

References

1. Drohoziuk K. B. The Procedural Order for the Submission of Evidence under the Current Civil Procedure Code of Ukraine. *Traditions and Innovations of Legal Science: Past, Present, Future* : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Odesa :Helvetyka, 2017. Pp. 85–87. URL: http://hdl.handle.net/11300/9474
2. Drogoziuk K. B. Subject-Matter and Subjects of Proof in Civil Proceedings of Ukraine and France : *Synopsis of a PhD Thesis : spec. 12.00.03*. Odesa, 2018. 20 p. URL: https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/a5ea8dae-dc7c-4e40-98f0-047876f0d69a/download
3. Civil Code of Ukraine of 16 January 2003, No. 435-IV. Updated: 01.02.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (date of appeal: 25.03.2026)
4. Judgment of the Civil Court of Cassation within the Supreme Court of 24 July 2024 in case No. 646/857/18 (proceedings No. 61-5330sv24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120603025.
5. DomboBeheer B.V. v. the Netherlands, 27 October 1993, Series A no. 274. European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57850
6. Mantovanelli v. France, 18 March 1997, Reports of Judgments and Decisions 1997-II. European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58023

Ключові слова: апеляція; докази; концентрація; справедливість; змагальність; discovery; доказування.

Keywords: appeal; evidence; concentration; fairness; adversarial process; discovery; proof.

Supervisor: PhD in Law, Associate Professor K.B. Drogoziuk

Іващенко Анна Романівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСТИТУТ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННІ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ

У сучасних умовах розвитку суспільства конфлікти та спори об’єктивно становлять невід’ємний елемент соціальних і правових відносин. Ускладнення суспільних зв’язків, зростання кількості правовідносин та підвищення рівня правової активності громадян зумовлюють збільшення кількості конфліктних ситуацій, які потребують ефективного та своєчасного врегулювання. Традиційно для вирішення таких спорів сторони звертаються до судових органів, які забезпечують захист прав і свобод людини та громадянина. Водночас судовий розгляд, попри свою важливість і незаперечну роль у системі правосуддя, часто характеризується значною

тривалістю, складністю процедур, фінансовими витратами та підвищеним рівнем психологічного навантаження для сторін.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває впровадження та розвиток альтернативних способів вирішення спорів, серед яких медіація займає провідне місце. Її значення посилюється також у контексті євроінтеграційних процесів, оскільки інститут медіації широко застосовується у країнах Європейського Союзу як ефективний інструмент досудового врегулювання конфліктів. В Україні становлення медіації розпочалося ще на початку 2000-х років переважно на рівні громадських ініціатив та пілотних проєктів за підтримки міжнародних організацій. Проте тривалий час вона не мала належного законодавчого закріплення. Лише із прийняттям Закону України «Про медіацію» у 2021 році було закладено нормативно-правову основу функціонування цього інституту.

Вказаний Закон визначає правові засади проведення медіації, її принципи, права та обов'язки учасників процедури, а також статус медіатора. Крім того, окремі аспекти застосування медіації інтегровані у процесуальне законодавство, зокрема у Цивільний процесуальний кодекс України, який передбачає можливість врегулювання спору за участю судді та сприяє застосуванню альтернативних способів вирішення спорів. Важливе значення також мають міжнародні акти, зокрема Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту і Ради щодо деяких аспектів медіації у цивільних та комерційних справах, яка суттєво вплинула на формування національного законодавства у цій сфері.

Відповідно до Закону України «Про медіацію», медіація визначається як позасудова, добровільна, конфіденційна та структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) прагнуть запобігти виникненню конфлікту або врегулювати його шляхом переговорів [1].

Слід підкреслити, що медіація є універсальним інструментом захисту інтересів сторін, який може застосовуватися у широкому колі цивільно-правових відносин, зокрема у сімейних, трудових, спадкових, а також інших категоріях приватноправових спорів. Така багатогранність обумовлює її значний потенціал у сфері цивільного судочинства.

Порівняно з традиційною судовою процедурою, медіація має низку вагомих переваг.

Передусім, одним із фундаментальних принципів медіації є конфіденційність.Саме цей принцип забезпечує належний рівень захисту інформації, що обговорюється сторонами під час процедури.Учасники отримують можливість відкрито висловлювати свої позиції, інтереси та потреби без ризику розголошення чутливих даних.Це, у свою чергу, сприяє формуванню довірливої атмосфери та підвищує ефективність досягнення взаємоприйнятного рішення.

Крім того, медіація забезпечує суттєву економію як фінансових, так і часових ресурсів.Відмова від тривалих судових процедур дозволяє сторонам уникнути значних витрат, пов'язаних зі сплатою судового збору, витратами на професійну правничу допомогу та іншими супутніми витратами.Водночас швидкість проведення медіації сприяє оперативному вирішенню конфлікту.

Не менш важливою перевагою є активна роль сторін у процесі врегулювання спору.На відміну від судового розгляду, де рішення ухвалюється суддею, у медіації саме сторони визначають зміст та умови майбутньої домовленості.Медіатор при цьому виступає нейтральною та неупередженою особою, яка не нав'язує власного бачення вирішення спору і не приймає рішень замість сторін, а лише сприяє ефективній комунікації та пошуку компромісу [2, с. 18].Такий підхід дозволяє досягти рішень, які є не лише юридично прийнятними, але й психологічно комфортними для всіх учасників.

Особливого значення медіація набуває у спорах, що мають тривалий та особистісний характер, зокрема у сімейних, спадкових чи сусідських правовідносинах.У таких випадках традиційний судовий процес, побудований на засадах змагальності, часто поглиблює конфлікт та призводить до остаточного розриву відносин між сторонами.Натомість медіація орієнтована на збереження комунікації та відновлення взаєморозуміння, що дозволяє не лише вирішити спір, але й зберегти соціальні зв'язки.

Ще однією важливою перевагою є здатність медіації зменшувати навантаження на судову систему.В умовах значної кількості цивільних справ, що перебувають на розгляді судів, впровадження та розвиток медіації може суттєво оптимізувати функціонування правосуддя.

Водночас, попри очевидні переваги, інститут медіації в Україні перебуває на етапі становлення та потребує подальшого розвитку.Зокрема, однією з ключових проблем є недостатній рівень обізнаності населення щодо можливостей застосування медіації.У багатьох випадках громадяни обирають судовий спосіб захисту виключно через відсутність інформації про альтернативні механізми врегулювання спорів.Це зумовлює необхідність активної популяризації медіації шляхом проведення інформаційних кампаній, а також запровадження освітніх програм у закладах вищої освіти.

Окремої уваги потребує питання інтеграції медіації у систему правосуддя.Зокрема, доцільним є розширення практики направлення сторін судом на медіацію, запровадження обов'язкових інформаційних зустрічей щодо можливостей альтернативного врегулювання спорів, а також стимулювання використання медіації на досудовій стадії.

Отже, медіація є сучасним, ефективним та гнучким інструментом врегулювання цивільних спорів, який забезпечує досягнення

взаємоприйнятного результату шляхом діалогу та співпраці сторін[3, с. 144]. Її застосування дозволяє не лише скоротити тривалість вирішення спору та зменшити фінансові витрати, але й зберегти міжособистісні відносини, що має особливе значення у приватноправовій сфері.

На нашу думку, подальший розвиток інституту медіації в Україні має здійснюватися за кількома ключовими напрямами.По-перше, необхідно забезпечити системну популяризацію медіації серед населення через правопросвітницькі ініціативи та інтеграцію відповідних курсів у юридичну освіту.По-друге, доцільно вдосконалити нормативно-правову базу з метою створення чітких механізмів взаємодії медіації та судового процесу, зокрема шляхом закріплення процедур направлення сторін на медіацію та визнання медіаційних угод.

По-третє, важливим є забезпечення високого рівня професійної підготовки медіаторів, запровадження стандартів їх діяльності та ефективних механізмів контролю якості наданих послуг.

Крім того, перспективним напрямом є розвиток онлайн-медіації, що дозволить розширити доступ до цієї процедури та зробити її більш зручною в умовах цифровізації суспільства. Також доцільно розглянути можливість запровадження фінансових стимулів для сторін, які обирають медіацію, наприклад, у вигляді зменшення судового збору у разі досягнення домовленості.

Таким чином, медіація має значний потенціал як ефективний альтернативний спосіб вирішення цивільних спорів. Її подальший розвиток та інтеграція у правову систему сприятимуть підвищенню ефективності правосуддя, формуванню культури мирного врегулювання конфліктів та забезпеченню балансу інтересів учасників правовідносин.

Отже, медіація є ефективним та зручним інструментом для вирішення цивільних спорів. Вона дозволяє сторонам самостійно, шляхом переговорів та домовленостей, дійти компромісу у вирішенні конфлікту. Медіація допомагає сторонами зберегти стосунки, що є важливим у сімейних конфліктах або у спорі, пов’язаним із спадковим правом. Крім того, такий спосіб вирішення спорів є швидшим, що дозволяє уникнути тривалих судових процесів, а відповідно й витрат, пов’язаних із ними. Даний інструмент може значно розвантажити судову систему, що покращить ефективність її роботи.

Медіація є перспективним інструментом для вирішення цивільних спорів, який потребує належного розвитку та підтримки з боку судової системи.Застосування медіації як альтернативного способу вирішення спорів у цивільно-правових відносинах дозволить вирішувати ситуації у напрямку узгодження інтересів учасників спору. Важливо й надалі продовжувати популяризувати інститут медіації та працювати над забезпеченням високого рівня професійності медіаторів.

Список використаних джерел

1. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 09.04.2026).
2. Іванов О. О. Поняття, види та характерні риси медіації як соціально-правового явища. Морська безпека та оборона. 2023. № 1. С. 16-20https://doi.org/10.32782/msd/2023.1.3
3. Іванов А. М., Титов М.С., Кшевінська К.О. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у цивільно-правових відносинах // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 143-145 https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/31

Ключові слова: медіація, судовий процес, сторони, конфлікт, медіатор, інструмент, механізм, цивільні спори.

Keywords: mediation, litigation, parties, conflict, mediator, instrument, mechanism, civil disputes.

Науковий керівник: доцент Дрогозюк К.Б.

Казарян Ліліт Романівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НОТАРІУСА

У сучасній правовій системі України нотаріат відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності цивільного обороту та захисту прав фізичних і юридичних осіб. Нотаріус, наділений повноваженнями відповідно до чинного законодавства, вчиняє нотаріальні дії з метою надання юридичної вірогідності.Через особливий статус та підвищені вимоги до професійної діяльності нотаріус підлягає кримінальній, адміністративній, цивільній та дисциплінарній відповідальності. Відмінності у притягненні до юридичної відповідальності визначаються не лише характером порушення, але й правовим статусом особи, яка його допустила: це може бути нотаріус, що здійснює приватну практику, або нотаріус, який працює у державній нотаріальній конторі.

Відповідальність нотаріуса має важливе значення для науки та практики, сталості цивільного обороту й довіри громадян до правової системи, яка обумовлена тим, що його зобов’язання виходять за межі відносин із конкретними особами, які звертаються за нотаріальними послугами.

Кримінальна відповідальність нотаріуса є однією з найсуворіших форм юридичної відповідальності, яку застосовують у разі вчинення ним кримінальних правопорушень, пов’язаних із професійною діяльністю. Її

особливе значення полягає в тому, що подібні порушення можуть завдати шкоди не лише окремим громадянам, але й негативно вплинути на рівень довіри до всієї правової системи.Відповідно до Кримінального кодексу України (далі – ККУ) нотаріус визнається спеціальним суб'єктом кримінальної відповідальності.Це означає, що його дії можуть кваліфікуватися не лише як загальні правопорушення, а також як такі, що безпосередньо пов'язані з неналежним виконанням професійних обов'язків.Серед них – ст. 209-1 ККУ, яка встановлює відповідальність за умисне порушення вимог законодавства щодо запобігання відмиванню доходів, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. У цьому контексті нотаріус як суб'єкт фінансового моніторингу наділений обов'язком здійснювати ідентифікацію осіб та вживати необхідних заходів для недопущення використання нотаріальних процедур у схемах відмивання незаконних доходів чи фінансування протиправної діяльності.Наступною є ст. 232-1 ККУ, яка встановлює відповідальність за незаконне використання інсайдерської інформації, що може виникати у випадках доступу нотаріуса до конфіденційних даних, пов'язаних із правочинами.Постає важлива проблема через відсутність законодавчого регулювання кримінальної відповідальності за порушення нотаріальної таємниці. Це спричиняє правову прогалину у питаннях збереження конфіденційності нотаріальних дій, оскільки дія статті 232-1 Кримінального кодексу України обмежується захистом лише певного виду інформації.Важливе значення поряд із цим має ст. 358 ККУ, яка передбачає підроблення, збут чи використання документів, печаток, штампів та бланків. У практиці це може стосуватися фальсифікації спадкових документів чи договорів купівлі-продажу нерухомості.Водночас нотаріус може бути притягнутий до кримінальної відповідальності згідно зі статтею 365-2 ККУ(зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги), ст. 366 ККУ (службове підроблення), що охоплює внесення неправдивих відомостей до офіційних документів, ст. 367 ККУ (службова недбалість), де особливий статус суб'єктів належить саме нотаріусам. Не менш важливою єст. 368-4 ККУ, яка передбачає відповідальність за підкуп осіб, які надають публічні послуги. Зокрема, йдеться про отримання неправомірної вигоди в обмін на виконання або невиконання нотаріальних дій.Санкції, передбачені для нотаріусів, визначаються залежно від характеру та ступеня тяжкості вчиненого правопорушення. Вони охоплюють чималий спектр покарань – від накладення штрафу до позбавлення волі.

У той же час не менш актуальним залишається питання адміністративної відповідальності. У Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)визначено норми, порушення яких може стати підставою для притягнення нотаріусів до відповідальності.Варто зазначити, що статтею 163-9 КУпАП передбачено адміністративну

відповідальність за незаконне використання інсайдерської інформації. У нормі визначено коло осіб, які можуть бути притягнуті до відповідальності за таке порушення, і серед них прямо вказані нотаріуси. До того ж, розділ 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» КУпАП регулює питання, що стосуються дій з ознаками корупції. У цьому розділі також зазначено, що нотаріуси можуть виступати потенційними учасниками таких правопорушень[4].Разом із цим слід наголосити, що Закон України «Про нотаріат», який регулює діяльність нотаріату, не містить норм про притягнення нотаріуса до адміністративної відповідальності.

Нотаріус може бути притягнутий і до цивільно-правової відповідальності, яка регулюється положеннями Цивільного кодексу України (далі -ЦКУ) та Закону України «Про нотаріат».Такий вид відповідальності виникає у випадках, коли внаслідок неправомірних дій або бездіяльності нотаріуса завдано шкоди фізичним чи юридичним особам. Цивільна відповідальність настає за наявність протиправної поведінки, заподіяння майнової шкоди, встановлення вини та існування причинного зв'язку між діями чи бездіяльністю нотаріуса і завданими збитками. Саме такі елементи утворюють підстави для відшкодування шкоди в повному обсязі, що прямо передбачено ст. 1166 ЦКУ[8].Цивільно-правова відповідальність поширюється як на приватних, так і на державних нотаріусів, проте механізм її реалізації має відмінності.Якщо шкода завдана державним нотаріусом у процесі виконання службових функцій, то відповідно до статті 1173 ЦКУ обов'язок її відшкодування покладається на державу. При цьому такий нотаріус, який перебуває у трудових відносинах із територіальним органом юстиції, підпорядковується трудовому законодавству й може бути притягнутий до відповідальності згідно з Кодексом законів про працю України.

Після розгляду цивільно-правових аспектів доцільно перейти до дисциплінарної відповідальності нотаріусів, яка передбачена Правилами професійної етики нотаріусів України.Державний нотаріус працює на умовах трудових відносин, тому до нього застосовуються як загальне трудове законодавство, так і спеціальні заходи дисциплінарного впливу.Приватний нотаріус, навпаки, не перебуває в статусі найманого працівника, і у разі порушення професійних обов'язків він несе відповідальність через особливий механізм адміністративно-правової природи. До можливих санкцій належать попередження, тимчасова заборона на здійснення нотаріальної діяльності або анулювання свідоцтва про право на її заняття. Такі заходи фактично обмежують реалізацію права на працю, що зумовлено незалежним статусом приватного нотаріуса. [4, ст. 334].В українському законодавстві відсутній єдиний акт, який регулює дисциплінарну відповідальність нотаріусів. На практиці така відповідальність визначається за аналогією з іншими учасниками системи державної реєстрації. При цьому

особливості характеру та перелік підстав застосування дисциплінарної відповідальності щодо нотаріусів є специфічними й суттєво відрізняються від стягнень, які застосовуються до інших суб'єктів у цій сфері.Такі законодавчі прогалини створюють загрози ефективному функціонуванню нотаріату та потребують невідкладного вдосконалення нормативно-правової бази.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що юридична відповідальність нотаріуса в Україні характеризується складною та багаторівневою структурою, що зумовлено його особливим статусом. Разом з тим у правовому регулюванні існують суттєві прогалини, зокрема: відсутність єдиного акту, який регулює дисциплінарну відповідальність та кримінально-правовий захист нотаріальної таємниці. Попри численні нормативні акти, регулювання цієї сфери потребує вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон, Кодекс, Верховна Рада України від 07.12.1984, № № 8073-X : станом на 11.12.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#Text(дата звернення: 08.04.2026).
2. Кримінальний кодекс України : Кодекс, Закон, Верховна Рада України від 05.04.2021, № № 2341-III : станом на 17.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text(дата звернення: 08.04.2026).
3. Мединська А. В. Адміністративно-правовий статус нотаріуса в Україні та у зарубіжних країнах: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Міністерствоосвіти і науки УКРАЇНИ, Західноукраїнський національний університет. Тернопіль, 2025. 215 с. URL:https://www.wunu.edu.ua/svr/svr_D/medunska/Medynska_dis.pdf
4. Мирза С.С. Юридична відповідальність нотаріуса за правом України: теоретико-правовий аспект. Держава та регіони. Право. 2023. No 2 (80). С. 331–336. DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.2.58
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення" та з метою удосконалення окремих положень податкового законодавства : Закон, Верховна Рада України від 16.07.2025, № 4536-IX : станом на 26.12.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4536-20#Text (дата звернення: 08.04.2026).
6. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України : Наказ, Правила, Міністерство юстиції України від 07.06.2021, № № 2039/5 : станом на 31.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0759-21#Text(дата звернення: 08.04.2026).

7. Про нотаріат : Закон, Верховна Рада України від 02.09.1993, № № 3425-XII : станом на 01.01.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3425-12#Text(дата звернення: 08.04.2026).
8. Цивільний кодекс України : Закон України, Верховна Рада України від 16.01.2003, № № 435-IV : станом на 01.02.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text(дата звернення: 08.04.2026).

Ключові слова: нотаріус, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, цивільна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, правопорушення, нотаріальні дії.

Keywords: notary, criminal liability, administrative liability, civil liability, disciplinary liability, offense, notarial acts.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Московчук Д. О.

Каймуз Аміра Мохамед
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СПАДКУВАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, спричинила не лише суттєві трансформації у сфері публічно-правових відносин, але й глибоко вплинула на функціонування інститутів приватного права, зокрема спадкового.

В умовах воєнного стану традиційні механізми реалізації спадкових прав виявилися частково неефективними або взагалі непридатними до застосування, що зумовило необхідність їх переосмислення та адаптації до нових соціально-правових реалій. Водночас спадкове право, як інститут, що забезпечує безперервність майнових правовідносин, набуває особливого значення саме в кризових умовах, оскільки виступає гарантією стабільності цивільного обороту та захисту прав осіб, які втратили близьких.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що війна поставила перед правовою системою України безпрецедентні виклики, пов’язані з масовою загибеллю громадян, вимушеним переміщенням населення, руйнуванням інфраструктури, втратою доступу до державних реєстрів та знищенням документів. У сукупності ці обставини істотно ускладнили реалізацію спадкових прав і зумовили появу нових правових проблем, які потребують комплексного наукового осмислення та належного нормативного врегулювання [1].

У цьому контексті метою даного дослідження є аналіз особливостей правового регулювання спадкування в умовах воєнного стану, виявлення ключових проблем правозастосування та формулювання пропозицій щодо їх вирішення. Першим кроком держави у напрямі адаптації спадкового права до умов воєнного стану стало ухвалення Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», якою було встановлено спеціальний порядок вчинення нотаріальних дій. Зокрема, було передбачено зупинення перебігу строку для прийняття спадщини на період дії воєнного стану, а також запроваджено можливість відкриття спадкової справи будь-яким нотаріусом незалежно від місця відкриття спадщини [2].

Подальші зміни, внесені наказом Міністерства юстиції України від 11 березня 2022 року № 1118/5, дозволили нотаріусам здійснювати відповідні дії навіть за відсутності доступу до Спадкового реєстру з обов'язком його перевірки після відновлення доступу [2]. Важливим етапом розвитку правового регулювання стало набрання чинності 30 січня 2024 року законами України № 3450-IX та № 3449-IX, спрямованими на вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини. Нова редакція статті 1221 Цивільного кодексу України передбачила можливість подання заяви про прийняття спадщини будь-якому нотаріусу на підконтрольній території у випадках, коли місце відкриття спадщини знаходиться на тимчасово окупованій території або в зоні активних бойових дій [3]. Крім того, було уточнено порядок обчислення строків прийняття спадщини, зокрема встановлено, що у разі несвоєчасної державної реєстрації смерті їх перебіг починається з моменту такої реєстрації [3].

Незважаючи на позитивні законодавчі зміни, правозастосовна практика виявила низку суттєвих проблем. Однією з найбільш дискусійних є проблема строків прийняття спадщини. Первісне встановлення додаткового строку сформувало у громадян обґрунтовані очікування щодо можливості реалізації своїх прав у більш тривалий період, однак подальше виключення відповідної норми призвело до правової невизначеності. Як наслідок, особи, які діяли добросовісно, втрачали можливість прийняття спадщини, а судова і нотаріальна практика орієнтувалася на формальне застосування шестимісячного строку, що в окремих випадках суперечило принципу правової визначеності [4].

Суттєвою проблемою є також відсутність або недоступність документів, необхідних для оформлення спадщини. Внаслідок бойових дій значна частина архівів була знищена або залишилася на тимчасово окупованих територіях, що унеможливлює підтвердження юридично значущих фактів у позасудовому порядку.

У зв'язку з цим спадкоємці змушені звертатися до суду із заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, що ускладнює

процедуру реалізації спадкових прав та збільшує навантаження на судову систему [5, с. 352].

Окремої уваги потребує проблема спадкування майна, яке було знищене або пошкоджене внаслідок бойових дій. Відсутність об'єкта спадкування унеможливлює видачу свідоцтва про право на спадщину, що створює правову колізію між існуванням майнового права та неможливістю його реалізації. Хоча законодавець запровадив механізм державної компенсації за знищене майно, питання переходу права на таку компенсацію у порядку спадкування залишається неврегульованим і викликає дискусії у науковій літературі та практиці [5, с. 353].

Крім того, проблемним є питання організації нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану. У випадках припинення діяльності нотаріуса або його виїзду за межі України спадкоємці стикаються з труднощами у продовженні ведення спадкової справи. Відсутність ефективного механізму передачі таких справ іншому нотаріусу створює додаткові перешкоди у реалізації спадкових прав [4]. Водночас слід позитивно оцінити спрощення порядку посвідчення заповітів військовослужбовців, що свідчить про адаптивність законодавства до умов воєнного часу [2].

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що правове регулювання спадкування в умовах воєнного стану характеризується поєднанням оперативності законодавчих змін та їх певної фрагментарності. На нашу думку, ключовою проблемою є відсутність системного підходу до регулювання спадкових правовідносин у кризових умовах, що зумовлює наявність прогалин, колізій і нестабільності правозастосування.

У цьому контексті доцільним є законодавче закріплення спеціального режиму обчислення строків прийняття спадщини на період воєнного стану, що забезпечить передбачуваність правового становища спадкоємців, а також нормативне визначення переходу права на державну компенсацію за знищене майно у порядку спадкування. Важливим напрямом удосконалення є впровадження спрощених процедур встановлення юридичних фактів без обов'язкового звернення до суду, зокрема шляхом розширення функціоналу державних електронних реєстрів, а також створення ефективного механізму передачі спадкових справ між нотаріусами у разі припинення їх діяльності.

Подальша цифровізація нотаріальних процедур також має стати одним із пріоритетів розвитку, оскільки вона здатна забезпечити доступність спадкових прав незалежно від місця перебування особи.

Таким чином, розвиток спадкового права України в умовах воєнного стану має відбуватися не лише через реагування на поточні виклики, але й шляхом формування цілісної, узгодженої та стабільної моделі правового регулювання, орієнтованої на ефективний захист прав людини навіть у надзвичайних умовах.

Список використаних джерел

1. Прийняття спадщини: що змінилося у 2024 році. Кабінет Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/pryiniattia-spadshchyny-shcho-zminylosia-u-2024-rotsi (дата звернення : 10.04.2026)

2. Оформлення спадщини в умовах воєнного стану. Координаційний центр з надання правової допомоги. URL: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/oformlennya-spadshhyny-v-umovah-voyennogo-stanu/(дата звернення : 10.04.2026)

3.*Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини*: Закон України від 08.11.2023 № 3450-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text(дата звернення : 10.04.2026)

4.Данилов О. Як оформити спадок за воєнного стану: роз'яснення юриста. *Українська Гельсінська спілка з прав людини.* URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/yak-oformyty-spadok-za-voiennoho-stanu-roz-iasnennia-iurysta/(дата звернення : 10.04.2026)

5. Юніна М. П., Буякова І. О. Проблемні аспекти спадкування в умовах воєнного стану та можливі шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т. 1, № 3. С. 351–355.URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/333026/321952(дата звернення : 10.04.2026)

Ключові слова:спадкування, воєнний стан, спадкова справа, строки прийняття спадщини, місце відкриття спадщини, нотаріус, знищене майно, компенсація, спадковий реєстр, правові проблеми.

Keywords: inheritance, martial law, probate case, deadline for accepting inheritance, place of opening of inheritance, notary, destroyed property, compensation, inheritance register, legal problems.

Науковий керівник: доц. кафедри, к.ю.н., Дрогозюк К.Б.

Калова Вікторія Сергіївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ

Цивільне судочинство є однією з ключових форм реалізації судової влади, спрямованою на ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб. Важливою передумовою досягнення цієї мети є належна процесуальна поведінка учасників справи, яка повинна ґрунтуватися на принципах добросовісності, розумності та справедливості. Водночас у сучасній судовій практиці дедалі частіше спостерігаються випадки недобросовісного використання процесуальних прав, що зумовлює

необхідність комплексного наукового аналізу цього явища та пошуку ефективних шляхів його подолання.

Актуальність обраної теми зумовлюється активними дискусіями серед вчених, про що свідчать численні наукові роботи, зокрема: Тимошенко О. А., Петешенкової М. Ю., Монаєнка А. О., Атаманчук Н. І., Панаїд Я. І. та Дрогозюк К. Б. Комплексний аналіз їхніх досліджень дозволяє стверджувати, що зловживання правами залишається однією з найскладніших проблем, яка потребує поєднання теоретичних напрацювань із практичними механізмами стримування. В умовах реформування судової системи України, а також орієнтації на забезпечення реального доступу до правосуддя та дотримання стандартів справедливого судового розгляду, особливого значення набуває принцип добросовісності. Зловживання процесуальними правами проявляється у поданні безпідставних клопотань, неодноразовому оскарженні рішень з метою затягування процесу, умисному невиконанні процесуальних обов'язків та інших формах недобросовісної поведінки. Такі дії призводять до штучного затягування розгляду справ, створюють надмірне навантаження на суди, порушують баланс інтересів сторін та обмежують право на своєчасний судовий захист. У підсумку це негативно позначається на ефективності правосуддя та підриває довіру громадян до судової системи. Додаткової актуальності ця проблема набуває у контексті євроінтеграційних процесів та необхідності імплементації практики Європейського суду з прав людини. Метою дослідження є комплексний аналіз сутності зловживання процесуальними правами та визначення ефективних механізмів протидії цьому явищу.

З розвитком цивільного судочинства істотно зростає значення принципу добросовісності учасників процесу, який передбачає недопустимість зловживання процесуальними правами та спрямований на забезпечення ефективного, своєчасного і справедливого розгляду справ [1, с. 114]. Відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України, зокрема статті 44, встановлюється пряма заборона зловживання процесуальними правами, а також визначаються процесуальні наслідки такої поведінки, серед яких – залишення заяв без розгляду, повернення процесуальних документів, а також застосування штрафних санкцій [5]. Водночас, як слушно зазначає Тимошенко О.А., практика Європейського суду з прав людини відіграє ключову роль у формуванні підходів до тлумачення зловживання правами, зокрема через застосування принципу пропорційності, необхідності та забезпечення справедливого балансу між інтересами сторін [1, с. 115].

У сучасній юридичній науці значна увага приділяється визначенню сутності та характерних ознак зловживання процесуальними правами, що дозволяє більш чітко відмежувати правомірну реалізацію процесуальних прав від недобросовісної поведінки [4с. 66]. Зокрема, Панаїд Я.І. розглядає це явище

через призму принципу добросовісності та підкреслює, що визначальною ознакою зловживання є спрямованість дій суб'єкта на досягнення неправомірної мети або свідоме затягування судового розгляду [4, с. 67]. У свою чергу, Монаєнко А.О. та Атаманчук Н.І. наголошують на тому, що ефективна протидія таким проявам можлива лише за умови чіткого нормативного регулювання, належного процесуального контролю та реального застосування санкцій до осіб, які діють недобросовісно [3с. 87]. Таким чином, науковий підхід до визначення сутності цього явища має важливе значення для формування єдиної правозастосовної практики.

У дослідженні Дрогозюк К. Б. наголошується, що зловживання процесуальними правами є специфічним правопорушенням із «зовнішньою легітимністю». Особа формально діє у межах закону, проте її прихованою метою є дезорганізація роботи суду чи виснаження опонента, а не захист права. Авторка підкреслює необхідність розмежування активного захисту та «процесуального тролінгу», який через свою системність і безпідставність дає суду підстави для застосування заходів примусу [6с.77]. Ключовий висновок: будь-яке зловживання суперечить засадам добросовісності, навіть якщо воно приховане за формальним дотриманням норм ЦПК.

В умовах подальшого вдосконалення процесуального законодавства особливого значення набувають механізми запобігання зловживанню процесуальними правами, які включають як процесуальні, так і організаційні інструменти впливу [2с. 142]. Як зазначає Петешенкова М.Ю, до таких механізмів належать встановлення чітких і розумних процесуальних строків, обмеження можливостей повторного подання безпідставних заяв і клопотань, а також активізація ролі суду у здійсненні контролю за процесуальною поведінкою учасників справи [2с. 215]. Важливу роль відіграє також формування сталої та послідовної судової практики, яка забезпечує однакове застосування норм процесуального права та сприяє виробленню єдиних стандартів належної поведінки учасників процесу [1; 3]. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню передбачуваності судових рішень та зміцненню правової визначеності.

У контексті інтеграції України до європейського правового простору особливого значення набуває процес гармонізації національного законодавства із практикою Європейського суду з прав людини, що забезпечує дотримання міжнародних стандартів справедливого судового розгляду [1 с. 116]. Науковці обґрунтовано підкреслюють, що ефективність протидії зловживанню процесуальними правами залежить від комплексного підходу, який має включати не лише вдосконалення законодавчих норм, але й розвиток судової практики, підвищення рівня професійної відповідальності учасників процесу та формування належної правової культури [2; 3; 4]. Водночас важливо посилювати роль суду як активного суб'єкта

процесуального контролю, здатного оперативно реагувати на випадки недобросовісної поведінки.

Отже, зловживання процесуальними правами є складним і багатогранним правовим явищем, яке негативно впливає на ефективність здійснення правосуддя та порушує засади справедливого судового розгляду. Законодавче закріплення заборони таких дій і встановлення відповідних процесуальних наслідків є важливим кроком у протидії цьому явищу, однак не вичерпує всіх можливих засобів боротьби з ним. Вирішення цієї проблеми потребує комплексного підходу, що передбачає поєднання нормативних, інституційних і практичних заходів. Особливого значення набуває підвищення рівня правосвідомості учасників процесу та утвердження принципу добросовісності як фундаментальної засади цивільного судочинства. У підсумку, ефективна протидія зловживанню процесуальними правами сприятиме підвищенню якості судового розгляду, забезпеченню реального доступу до правосуддя та зміцненню довіри суспільства до судової влади.

Список використаних джерел

1. Тимошенко О.А. Інститут неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві крізь призму практики Європейського суду з прав людини // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – С. 112–118URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273540/268917
2. Петешенкова М. Ю. Правові засади та механізми запобігання та протидії зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві : дис.д-ра філос. наук. кер. С. А. Миронюк. Дніпро : Дніпровський державний університет внутрішніх справ, 2024. 180 с.URL:https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/rn-2025/004/d.pdf
3. Монаєнко А.О., Атаманчук Н.І. Щодо механізмів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами у цивільному судочинстві України // Юридичний науковий електронний журнал.2022. № 1.С. 86–89.URL: https://www.lsej.org.ua/1_2022/86.pdf
4. Панаїд Я.І. Поняття та ознаки зловживання процесуальними правами в контексті принципу добросовісності в цивільному судочинстві // Правова держава. 2024. № 5. С. 65–72.URL: https://pjv.nuoua.od.ua/v5_2024/9.pdf
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

6. Дрогозюк К. Б. Зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві. Правові реформи в Україні: реалії та перспективи. 2023. С. 76–79URL:https://dspace.onua.edu.ua/items/3dc5509c-9ff0-49f8-bff3-3fa5519e00b9.

Ключові слова: зловживання процесуальними правами, цивільне судочинство, принцип добросовісності, процесуальні санкції, судова практика, ЄСПЛ.

Keywords: abuse of procedural rights, civil proceedings, principle of good faith, procedural sanctions, case law, ECHR.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Дрогозюк К.Б.

Кобець Діана Олегівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕДІАЦІЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ РОЗВАНТАЖЕННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Актуальність дослідження медіації як альтернативного способу вирішення спорів обумовлена сучасними викликами, які постають перед судовою системою України, особливо в умовах воєнного стану та у період післявоєнного відновлення. Збройний конфлікт спричинив значне зростання кількості правових спорів, пов’язаних із відшкодуванням шкоди, трудовими відносинами, майновими конфліктами та соціальними питаннями. У таких умовах традиційна судова система зазнає перевантаження, що негативно впливає на строки розгляду справ та якість правосуддя.Тому впровадження механізмів вирішення конфліктів без звернень до суду є важливим кроком для забезпечення доступу до правосуддя. Медіація як добровільна, конфіденційна та позасудова процедура врегулювання спорів має значний потенціал для зменшення обсягу судових проваджень у повоєнний період. У зв’язку з цим дослідження ролі медіації є надзвичайно актуальним і практично значущим.

З розвитком правової системи та реформою судочинства зростає значення медіації, оскільки з’являються нові способи врегулювання конфліктів поза судом. Закон України «Про медіацію» визначає основні засади застосування медіації, її принципи, порядок проведення та статус медіатора, що створює правову основу для її широкого використання [1]. Відповідно до положень закону, медіація ґрунтується на принципах добровільності, конфіденційності, нейтральності медіатора та рівності сторін. Також передбачається можливість застосування медіації як до, так і під час судового розгляду, що значно розширює її практичне значення. Важливим є те, що результати медіації можуть оформлюватися у вигляді угоди, яка має юридичну силу та може бути виконана добровільно або примусово у визначеному законом порядку. Крім того, закон закріплює вимоги до

професійної підготовки медіаторів, що сприяє підвищенню якості надання відповідних послуг та довіри з боку громадян.

У науковій літературі підкреслюється, що медіація є дієвим механізмом не лише вирішення конфліктів, а й запобігання їх ескалації, що особливо важливо у повоєнний період, коли суспільство потребує стабілізації та відновлення соціальних зв'язків. Позов Д. А. у своєму дослідженні зазначає, що медіація дозволяє значно скоротити строки вирішення спорів та зменшити фінансові витрати сторін, що робить її привабливою заміною судового розгляду. Він також підкреслює, що застосування медіації сприяє збереженню ділових та особистих відносин між сторонами, що є важливим фактором у відновленні економічної та соціальної стабільності [2, с. 140].

У свою чергу, Піддубний Д. І. вважає, що впровадження медіації в Україні має супроводжуватися активною інформаційною політикою та підвищенням рівня правової культури населення, оскільки ефективність цього інституту залежить від рівня довіри до нього [3, с. 105].

Проблеми функціонування судової системи у повоєнний період також пов'язані з необхідністю вирішення великої кількості спорів, що накопичилися під час бойових дій. Француз А. Й. та Марина Ю. Ю. у своїх дослідженнях розглядають роль медіації у вирішенні трудових та цивільних спорів і доходять висновку, що її застосування дозволяє суттєво зменшити кількість справ, які передаються до суду [4, с. 67]. Крім того, медіація сприяє швидшому відновленню порушених прав та інтересів сторін, що є важливим у період відновлення держави, коли її ресурси обмежені [4, с. 69].

Особливу увагу слід приділити міжнародному досвіду застосування медіації. Залар А., Александр Н., Романадзе Л., Мазаракі Н. у своєму дослідженні зазначають, що в країнах Європейського Союзу медіація широко використовується як результативний спосіб альтернативного вирішення спорів, що дозволяє істотно знизити навантаження на судову систему [5, с. 34]. Вони підкреслюють, що імплементація європейських стандартів медіації в Україні може сприяти підвищенню ефективності правосуддя та забезпеченню доступу громадян до швидкого та справедливого вирішення спорів [5, с. 33].

У підсумку доцільно відзначити, що медіація є важливим елементом сучасної правової системи України, який сприяє зменшенню навантаження на суди та формуванню нової культури врегулювання спорів. Її застосування набуває особливого значення в умовах післявоєнного відновлення, коли зростає потреба у швидких та результативних механізмах захисту прав і вирішення конфліктів. Важливим є подальше вдосконалення законодавчої бази, до прикладу, запровадження механізмів стимулювання сторін до використання медіації, в тому числі й у післявоєнний період, також врегулювання стандартів дистанційного проведення позасудового вирішення конфліктів, оскільки значна частина українців через умови

воєнного стану опинилась закордоном, крім того необхідно враховувати міжнародний досвід та адаптувати його до українських реалій. Впровадження медіації сприятиме підвищенню ефективності правосуддя та зміцненню довіри громадян до правової системи.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про медіацію»№ 1875-IX від 16 листопада 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

2. Позов Д. А. Проведення медіації при здійсненні цивільного судочинства : дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2023. С. 138–155. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/1109/%d0%94%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f%20%d0%9F%d0%BE%d0%B7%d0%BE%d0%B2%D0%B0%20%D0%94.A..pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 30.03.2026).

3. Піддубний Д. І. Розвиток інституту медіації в умовах воєнного стану в Україні. Юридичний електронний журнал. 2022. № 3. С. 102–109. URL: https://jes.nuoua.od.ua/archive/3_2022/3_2022.pdf#page=130 (дата звернення: 30.03.2026).

4. Француз А. Й., Марина Ю. Ю. Медіація як сучасний спосіб вирішення конфліктів в умовах військового стану. LegalBulletin. 2023. № 7. С. 64–72. URL: https://doi.org/10.31732/2708-33X-2023-07-64-72 (дата звернення: 30.03.2026).

5. Залар А., Александр Н., Романадзе Л., Мазаракі Н. Медіація в Україні у воєнний та повоєнний часи. 2024. С. 32–37. URL: https://www.mediation-help.com/wpcontent/uploads/2024/06/2.j4a_post_war_mediation_needs_assessment_report_ukr.pdf (дата звернення: 30.03.2026).

Ключові слова: медіація, судова система, альтернативне вирішення спорів, післявоєнний період, ефективний інструмент, вирішення конфліктів, відновлення порушених прав, зменшення навантаження на суди, кількість судових спорів.

Keywords: mediation, judicial system, alternative dispute resolution, the post-war period, an effective tool, conflict resolution, restoration of violated rights, reducing the burden on the courts, number of lawsuits.

Науковий керівник: доцент, к.ю.н. Дрогозюк К.Б.

Кобець Поліна Олегівна

здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРЕЗУМПЦІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ЇХ РОЛЬ У ДОКАЗУВАННІ

У цивільному процесі одним із ключових завдань є забезпечення ефективного, справедливого та своєчасного захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Досягнення цієї мети безпосередньо

пов’язане з доказуванням, яке відіграє визначальну роль у встановленні фактичних обставин справи, що мають значення для її правильного вирішення. Доказування у цивільному процесі являє собою процесуальну діяльність сторін і суду, спрямовану на підтвердження або спростування обставин, на які посилаються учасники справи. Відповідно до принципу змагальності, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Водночас у процесі доказування не всі обставини потребують безпосереднього доведення. У певних випадках закон передбачає можливість визнання окремих фактів установленими на підставі юридичних припущень. Саме в цьому контексті особливого значення набувають правові презумпції як інструмент, що дозволяє спростити доказування та забезпечити ефективний розгляд справи. Презумпція – це законодавчо закріплене припущення щодо наявності або відсутності певного факту, яке визнається істинним доти, доки не буде доведено протилежне. Аналіз енциклопедичних джерел дає можливість виокремити основний зміст поняття “презумпція” (praesumptio), яке охоплює передбачення, припущення, визнане достовірним до доведення протилежного, а також закріплене в законі положення про існування певного факту, що не потребує доказування [1]. Іншими словами, у випадках, коли закон встановлює певне припущення щодо наявності або відсутності юридично значущого факту, сторона не повинна доводити його існування, доки діє відповідна презумпція. У такій ситуації суд виходить із закріпленого правового припущення і лише у разі подання іншою стороною належних і допустимих доказів протилежного може від нього відступити.

Найбільш загальна класифікація презумпцій передбачає їх поділ на правові та фактичні за критерієм закріпленості у нормах закону. Правові (юридичні) презумпції закріплені у нормах права та мають загальнообов’язковий характер. Фактичні презумпції не мають нормативного закріплення, однак ґрунтуються на життєвому досвіді та можуть враховуватися судом при оцінці доказів. Виділення правових і фактичних презумпцій має не лише теоретичне, але й важливе практичне значення для цивільного процесу. Така класифікація дозволяє чітко розмежувати презумпції, які є обов’язковими для застосування судом у силу їх нормативного закріплення, і припущення, що мають допоміжний характер та впливають на формування внутрішнього переконання судді. Це, у свою чергу, сприяє правильному визначенню ролі кожного виду презумпцій у процесі доказування, а також запобігає їх змішуванню під час оцінки доказів. Крім того, класифікація презумпцій дає можливість точніше визначити їх вплив на розподіл обов’язку доказування між сторонами, оскільки саме правові презумпції можуть змінювати цей розподіл, тоді як фактичні – лише орієнтують суд у процесі оцінки доказів. Таким чином, систематизація презумпцій є необхідною умовою для їх правильного застосування у цивільному

судочинстві та забезпечення ефективності процесу доказування. У межах правових презумпцій виокремлюють матеріально-правові та процесуально-правові. Перші визначають умови настання юридичних наслідків, другі – впливають на розподіл обов'язку доказування між сторонами. У цьому контексті слушною є позиція Д. В. Черменова, який зазначає, що юридичні презумпції та фікції в цивільному процесі України виконують функцію оптимізації доказування.

Окремий науковий інтерес становлять юридичні доказові презумпції, що поділяються на спростовні та неспростовні. До неспростовних належать презумпції, що ґрунтуються на юридично встановлених фактах, які не допускають заперечення, зокрема презумпція виникнення правоздатності фізичної особи з моменту її народження (ч. 2 ст. 25 ЦК України) або презумпція недієздатності неповнолітньої особи (ч. 1 ст. 34 ЦК України). Спростовні презумпції, навпаки, діють доти, доки не буде доведено протилежне, тобто можуть бути заперечені шляхом подання належних і допустимих доказів. Порівняльним прикладом є презумпція невинуватості особи, закріплена у ст. 62 Конституції України, яка застосовується у кримінальному процесі та означає, що особа вважається невинуватою, доки її вину не буде доведено у встановленому законом порядку. Натомість у цивільному праві діє протилежна за змістом презумпція – презумпція вини боржника або заподіювача шкоди (ст. 1166 ЦК України), відповідно до якої саме особа повинна довести відсутність своєї вини. Відтак, презумпції виконують важливу функцію в цивільному судочинстві, оскільки сприяють оперативному вирішенню справ та забезпечують економію процесуальних ресурсів. До законодавчо закріплених презумпцій належать, зокрема, презумпція батьківства щодо дитини, народженої у зареєстрованому шлюбі (ст. 122 СК України); презумпція рівності часток подружжя при поділі майна, набутого у шлюбі (ч. 1 ст. 70 СК України); презумпція смерті особи, яка визнана безвісно відсутньою понад три роки (ч. 1 ст. 46 ЦК України); презумпція залишення позову без розгляду у разі дворазової неявки позивача в судове засідання без поважних причин (п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України); презумпція правомірності правочину (ст. 204 ЦК України); презумпція авторства (ч. 1 ст. 435 ЦК України); презумпція непорушності права власності (ст. 321 ЦК України); презумпція добропорядності громадян (ст. 277 ЦК України); презумпція вини боржника (ст. 614 ЦК України).

Практичне застосування презумпцій у цивільному процесі має важливе значення, оскільки воно сприяє ефективному розгляду справ і належному розподілу доказового навантаження між сторонами. У науковій літературі В. В. Комаров підкреслює, що презумпції відіграють важливу роль у процесі доказування, зокрема сприяють раціональному розподілу обов'язку доказування між учасниками справи. Презумпції також пов'язані з розподілом обов'язку доказування. Загальне правило полягає в тому, що

кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається. Якщо ж діє презумпція, відповідний факт вважається встановленим до моменту його спростування іншою стороною належними доказами. Зокрема, у спорах про відшкодування шкоди застосовується презумпція вини особи, яка її завдала, відповідно до якої саме на відповідача покладається обов'язок доведення відсутності своєї вини. Аналогічно у спорах щодо правочинів діє презумпція їх правомірності, відповідно до якої правочин вважається чинним і таким, що відповідає вимогам закону, доки не буде доведено інше. Важливого значення презумпції набувають і в умовах використання електронних доказів. Особливого значення набуває їх оцінка з точки зору належності, допустимості та достовірності. У наукових дослідженнях, зокрема у роботі Гусєва О. Ю., зазначається, що електронні докази потребують комплексної оцінки, оскільки їх автентичність не завжди може бути перевірена традиційними засобами доказування [2]. У таких випадках суд оцінює електронні докази у сукупності з іншими доказами відповідно до внутрішнього переконання.

Таким чином, презумпції у цивільному процесі слід розглядати як важливий процесуальний інструмент, який суттєво впливає на ефективність доказування та загальну динаміку судового розгляду. На мою думку, їх значення полягає насамперед у тому, що вони забезпечують розумний баланс між формальним обов'язком доказування та реальними можливостями сторін щодо доведення певних обставин. Завдяки презумпціям судовий процес стає більш логічно організованим, оскільки частина фактів не потребує повторного доведення і може бути прийнята як вихідна позиція до моменту її спростування. Водночас презумпції не повинні застосовуватися автоматично, оскільки їх ефективність безпосередньо залежить від правильної оцінки судом конкретних обставин справи та наданих доказів. Саме тому вони виступають не спрощенням процесу встановлення істини, а механізмом його оптимізації.

Список використаних джерел

1. Берназюк Я. О. Доказові презумпції у цивільному судочинстві. Науковий блог Національного університету «Острозька академія». URL: https://naub.oa.edu.ua/dokazovi-prezumptsiyi-u-tsyvilnomu-sud/ (дата звернення: 13.04.2026)

2. Гусєв О. Ю. *Правові презумпції та оцінка достовірності електронних доказів у цивільному процесі* // Правова держава. 2019. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.35.181342 pd.onu.edu.ua (дата звернення: 13.04.2026)

Ключові слова: цивільний процес, доказування, правові презумпції, оцінка доказів, електронні докази, майнові спори, добросовісність, правочини.

Keywords : civil procedure, evidence, legal presumptions, evaluation of evidence, electronic evidence, property disputes, good faith, contracts.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Стоянова Т. А.

Коваленко Ростислав Русланович
здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВІНДИКАЦІЙНОГО ПОЗОВУ

Захист права власності є одним із ключових завдань цивільного права, а вибір належного способу такого захисту має принципове значення для відновлення порушеного права. Серед речово-правових способів захисту центральне місце займає віндикаційний позов – вимога про витребування власником свого майна із чужого незаконного володіння, передбачена статтею 387 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) [1].

Метою віндикаційного позову є повернення об'єкта права власності у фактичне володіння власника. Для його подання необхідна наявність кількох умов: позивачем виступає власник або титульний володілець; позов стосується індивідуально визначеної речі; зміст позову становить вимога про повернення цієї речі; річ перебуває у фактичному володінні відповідача; таке володіння є незаконним, тобто позбавленим належної правової підстави [2]. Н.Ю. Голубєва під незаконним володінням розуміє фактичне володіння річчю, якщо: воно не має правової підстави (наприклад, володіння украденою річчю) або правова підстави якого недійсна (володіння, установлене в результаті недійсного правочину) [3, с. 184]. Відсутність будь-якої з цих умов виключає застосування саме віндикаційного позову, тому на практиці важливо чітко відмежовувати його від інших способів захисту, зокрема від негаторного позову, який застосовується тоді, коли власник зберігає володіння, але зазнає перешкод у користуванні або розпорядженні майном [4, с. 70].

Окремо варто зупинитися на питанні витребування майна від добросовісного набувача. Стаття 388 ЦК обмежує право власника на витребування майна від добросовісного набувача, якщо він придбав його за відплатним договором: у такому разі витребування можливе лише якщо майно вибуло з володіння власника не з його волі [1]. Якщо ж майно передано безоплатно, воно може бути витребуване від добросовісного набувача в будь-якому разі. Ці правила є важливими для захисту обороту і стабільності цивільних правовідносин, хоча в окремих ситуаціях, зокрема у процедурах банкрутства, де майно виводиться через ланцюг фраудаторних правочинів, тобто їх застосування потребує ретельної перевірки добросовісності кожного наступного набувача [5, с. 561].

Одним із найбільш дискусійних питань є відмінність між витребуванням рухомого і нерухомого майна. Щодо рухомого майна ключовим є встановлення факту фізичного утримання речі відповідачем. Щодо нерухомого майна судова практика з 2018 року дотримується так званої концепції книжного володіння: Велика Палата Верховного Суду у постанові від 04.07.2018 у справі № 653/1096/16-ц сформулювала позицію, що володіння нерухомістю може підтверджуватися фактом державної реєстрації права власності, а суб'єкт, за яким зареєстровано право, визнається фактичним володільцем. Метою задоволення віндикаційного позову щодо нерухомості при цьому стало не фізичне вилучення майна, а «введення власника у володіння» шляхом внесення запису до державного реєстру прав (принцип реєстраційного підтвердження) [2].

Ця концепція має як переваги, так і суттєві недоліки. З одного боку, вона забезпечує публічність речових прав, визначеність правового становища учасників обороту та можливість добросовісного набувача покладатися на відомості реєстру. З іншого боку, безальтернативне застосування реєстраційного підтвердження без урахування фактичного фізичного володіння створює практичні проблеми. Зокрема, у ситуації, коли власник продовжує фактично перебувати у квартирі, але запис у реєстрі безпідставно перенесено на іншу особу, застосування віндикаційного позову виявляється логічно невиправданим, адже фактичного вибуття майна з володіння власника не відбулося. У такому випадку більш належними способами захисту є позов про скасування рішення державного реєстратора або позов про визнання права власності [4, с. 72].

Критики концепції книжного володіння також звертають увагу на те, що чинне цивільне законодавство хоч і не з достатньою повнотою, але все ж визначає право володіння через ознаку фактичного тримання майна (статті 395, 397 ЦК прямо встановлюють право володіння чужим майном і пов’язують його з фактичним перебуванням речі у сфері панування особи). Натомість виникнення фактичного володіння внаслідок самого лише запису в реєстрі законом прямо не передбачене. Зазначена прогалина породжує труднощі при фактичному виконанні рішень суду про витребування нерухомого майна, адже задоволення вимоги про витребування само по собі не захищає фактичного права володіння без додаткових вимог про виселення або звільнення приміщень [4, с. 71, 73].

Особливої складності проблема набуває у справах про банкрутство, де арбітражний керуючий подає віндикаційні позови для повернення майна до ліквідаційної маси. Верховний Суд наголосив, що сам лише факт фраудаторності первинного правочину не є безумовною підставою для витребування майна від останнього набувача, оскільки також необхідно окремо встановлювати його недобросовісність. Добросовісний набувач не повинен нести тягар протиправних дій боржника та його контрагентів.

Водночас виконання рішень про витребування рухомого майна на практиці нерідко є неможливим через його знищення або вивезення, що вимагає зміни способу виконання рішення – з витребування речі на стягнення її вартості у грошовому еквіваленті [5, с. 562, 564].

Виходячи з вищесказаного, віндикаційний позов є класичним і ефективним речово-правовим засобом захисту, однак його застосування вимагає ретельного аналізу конкретних обставин справи. Безальтернативне поширення концепції книжного володіння без урахування фактичного фізичного стану речей не забезпечує повного захисту речових прав і потребує більш гнучкого підходу в судовій практиці. Правильний вибір способу захисту між віндикаційним позовом, скасуванням запису в реєстрі чи визнанням права власності – є ключовою умовою ефективного відновлення порушеного права.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
2. Віндикаційний позов (стаття 387 ЦК України) : навчально-практичні матеріали з судової практики Великої Палати Верховного Суду. Київ, 2022.
3. Розгляд окремих категорій справ у цивільному судочинстві : підруч. / Н.Ю. Голубєва, І. В. Андронов, Н. В. Волкова [та ін..] ; за ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2024. 592 с.
4. Деледивка С. Г. Віндикація: захист книжного або фактичного володіння. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 5. С. 69-74. URL: https://www.lsej.org.ua/5_2025/16.pdf
5. Смітюх В. О. Особливості застосування віндикаційного позову як механізму захисту прав кредиторів у процедурі банкрутства. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки».* 2026. № 61. С. 559–566.
6. Головатенко О. В. Проблеми можливості пред'явлення віндикаційного позову як способу захисту прав власників бездокументарних акцій. *Вісник ХНУВС.* 2010. № 4 (51). Ч. 2. С. 198–206.

Ключові слова: віндикаційний позов, право власності, незаконне володіння, добросовісний набувач, книжне володіння, державна реєстрація..

Keywords: vindicatory claim, property right, illegal possession, bona fide acquirer, book possession, state registration.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Іліопол І.М.

Ковальчук Антон Сергійович
здобувач 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЮРИСДИКЦІЙНІ ТА НЕЮРИСДИКЦІЙНІ ФОРМИ

ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Забезпечення прав і свобод людини та громадянина визнається однією з найвищих соціальних цінностей, що закріплено на конституційному рівні, а тому реалізація цивільних прав нерозривно пов’язана з ефективними механізмами їх охорони та захисту. Наявність дієвих правових інструментів дозволяє гарантувати стабільність цивільного обороту та впевненість особи у можливості відновлення порушеного права [1, с. 75].

Як зазначає І.М. Іліопол, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (ст. 129 Конституції України), що зумовлює провідну роль судової форми захисту прав. Водночас система захисту цивільних прав і інтересів охоплює як юрисдикційні органи, так і альтернативні досудові засоби врегулювання спорів [2, с. 30].

Особливої актуальності проблема захисту цивільних прав набуває в умовах воєнного стану, коли функціонування судової системи зазнає суттєвих труднощів. Зокрема, на прифронтових територіях порушується звична діяльність судів, а обстріли, перебої з електропостачанням та інші об’єктивні фактори ускладнюють роботу органів державної влади та місцевого самоврядування навіть у відносно безпечних регіонах [3, с. 481].

У цивільно-правовій науці традиційно розрізняють дві основні форми захисту – юрисдикційну та неюрисдикційну. Юрисдикційна форма передбачає звернення особи до компетентних органів, наділених владними повноваженнями щодо розгляду спорів і прийняття обов’язкових рішень, захист може здійснюватися як у загальному порядку (судовому), так і в спеціальному порядку через діяльність інших органів публічної влади [4, с. 42].

Сутність юрисдикційної форми полягає у реалізації права на захист через установлені законом процесуальні механізми. Основною її формою є судовий захист, що прямо передбачений ст. 16 ЦК України, яка закріплює можливість звернення до суду та визначає основні способи захисту, зокрема визнання права, припинення порушення, відновлення попереднього становища, відшкодування збитків і моральної шкоди та інші передбачені законом чи договором способи [5]. Водночас ст. 4 ЦПК України гарантує кожному право на судовий захист та допускає можливість передачі спору на розгляд третейського суду за домовленістю сторін [6]. Юрисдикційна форма охоплює не лише судовий розгляд, а й інші спеціальні процедури захисту, що здійснюються уповноваженими органами [7, с. 331]. Юрисдикційна форма має комплексний характер, поєднуючи судові та позасудові владні механізми реагування на порушення прав [8, с. 403-404].

До різновидів неюрисдикційного захисту належать також адміністративний і нотаріальний порядок. Також, відповідно до ст. 17 ЦК України особа може звернутися за захистом свого права до органів державної влади чи місцевого самоврядування, якщо це передбачено

законом, причому таке звернення не позбавляє права на подальший судовий захист. Згідно зі ст. 18 ЦК України нотаріус може здійснювати захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на боргових документах.

Також, форма захисту характеризується самостійними діями уповноваженої особи без звернення до державних органів. Найбільш типовим її проявом є самозахист цивільних прав, передбачений ст. 19 ЦК України, який допускає використання не заборонених законом способів протидії порушенню, за умови їх відповідності характеру порушення та його наслідкам. У сучасній доктрині неюрисдикційний захист розглядається як ефективний інструмент оперативного припинення порушень та мінімізації негативних наслідків без залучення публічної влади [8, с. 403].

У сучасних умовах до неюрисдикційних форм також відносять переговори, претензійний порядок та медіацію, якщо вони не супроводжуються владним вирішенням спору. Відповідно до Закону України «Про медіацію» медіація визначається як добровільна, конфіденційна та структурована позасудова процедура, що передбачає врегулювання конфлікту за допомогою нейтрального посередника [9]. Саме її добровільний і консенсуальний характер дозволяє віднести медіацію до неюрисдикційних форм захисту. Перевагами таких способів є швидкість, гнучкість і можливість збереження нормальних відносин між сторонами, тоді як їхнім недоліком залишається відсутність механізму примусового виконання у разі недобросовісної поведінки [9; 8, с. 403-404].

Юрисдикційні та неюрисдикційні форми захисту не протиставляються одна одній, а функціонують як взаємодоповнювальні елементи єдиної системи. Неюрисдикційні механізми доцільні у випадках, коли конфлікт може бути врегульований швидко та без складних процедур, тоді як юрисдикційні форми стають необхідними за наявності спору про право або потреби у примусовому виконанні рішення. Судовий захист виступає універсальною гарантією, а позасудові форми – ефективним інструментом превенції та відновлення порушених прав [5; 6; 8, с. 403-404].

Практичне поєднання цих форм демонструється у діяльності Верховного Суду. Так, у постанові Великої Палати від 23.06.2020 у справі № 645/1979/15-ц було встановлено, що відсутність належного повідомлення іпотекодавця про усунення порушень є підставою для визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню [10]. У цьому випадку кредитор спочатку скористався нотаріальним способом захисту, тоді як боржник реалізував своє право на судовий захист, оскаржив відповідний акт, тобто різні форми захисту можуть послідовно застосовуватися для досягнення ефективного відновлення цивільного права.

Порівняльна характеристика юрисдикційних та неюрисдикційних форм захисту цивільних прав

Критерій	Юрисдикційні форми захисту	Неюрисдикційні форми захисту
Сутність	Захист здійснюється уповноваженими державними або іншими компетентними органами	Захист здійснюється самою особою без звернення до владних органів
Основні форми	Судовий захист	Самозахист, переговори, медіація, претензійний порядок, адміністративний захист, нотаріальний захист
Суб'єкти реалізації	Суд	Фізичні та юридичні особи, сторони правовідносин, медіатор, нотаріус, органи державної влади, органи місцевого самоврядування
Характер рішень	Обов'язковий, владний, підлягає примусовому виконанню	Добровільний, базується на згоді сторін
Процесуальна форма	Чітко регламентована законом	Гнучка, менш формалізована
Мета	Офіційне відновлення порушеного права та примусове виконання	Швидке врегулювання конфлікту та мінімізація його наслідків
Переваги	Гарантованість виконання, офіційність, захист державою	Оперативність, конфіденційність, збереження відносин
Недоліки	Тривалість, витрати, формалізованість	Відсутність примусового виконання, залежність від доброї волі сторін

Таблиця сформована на основі джерел: [5; 6; 9; 8, с. 403-406; 7, с. 330-333]

Отже, юрисдикційні та неюрисдикційні форми захисту цивільних прав становлять цілісну систему правових засобів реагування на порушення приватних прав та інтересів. Юрисдикційна форма забезпечує владний, процесуально врегульований і примусовий характер захисту, тоді як неюрисдикційна орієнтована на самостійне, оперативне та гнучке відновлення порушеного права.

Список використаних джерел

1. Динюк А.А.Юрисдикційні та неюрисдикційні способи захисту цивільних прав. *Актуальні проблеми приватного права: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, м. Ірпінь, 24 жовтня 2023 року.* Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. с.75-78
2. Іліопол І.М. Альтернативні форми захисту прав, свобод і законних інтересів. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів : матеріали круглого столу (Одеса, 29 березня 2021 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. д.ю.н., професора Н. Ю. Голубєвої ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс. 2021. С. 29-33. URL: https://hdl.handle.net/11300/14491
3. Ратушна Б. П. Допитання про форми захисту цивільних прав в Україні. *Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний інститут».* Тернопіль: Вектор. 2025. с.481-483

4. Діденко Л. В. Співвідношення судових та позасудових способів захисту цивільних прав. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 3. С. 44-49.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 07.04.2026).
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 07.04.2026).
7. Ольшевський І. О. Загальна характеристика форм захисту цивільних прав. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та здобувачів : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 21 черв. 2024 р.).* Харків : ХНУВС, 2024. С. 330-333.
8. Ратушна Б. П. Самозахист як форма захисту цивільних прав в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 88, ч. 1. С. 401-406.
9. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20 (дата звернення: 08.04.2026).
10. Петров Є. Актуальна практика іпотечних спорів: з огляду на участь нотаріуса: презентація. Верховний Суд. 2024. 13 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezentacia_Ipot_sporu_notariys.pdf (дата звернення: 08.04.2026).

Ключові слова: захист цивільних прав, юрисдикційні форми захисту, неюрисдикційні форми захисту, судовий захист, самозахист, медіація.
Keywords: protection of civil rights, jurisdictional forms of protection, non-jurisdictional forms of protection, judicial protection, self-defense, mediation.
Науковий керівник: к.ю.н, доцент Іліопол І.М.

Колеснікова Анастасія Юріївна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ

Перевантаження судової системи в Україні зумовлює необхідність пошуку альтернативних способів вирішення цивільних спорів. Це пов’язано з глибокими трансформаційними процесами у правовій системі, спричиненими як євроінтеграційними тенденціями, так і наслідками збройної агресії, що істотно вплинули на всі сфери суспільного життя. В умовах воєнного стану спостерігається не лише необхідність забезпечення функціонування державних інститутів, а й ускладнення правовідносин, що

об’єктивно призводить до зростання кількості цивільних спорів. Такі спори виникають, зокрема, у зв’язку з відшкодуванням шкоди, втратою або пошкодженням майна, невиконанням договірних зобов’язань, а також унаслідок змін соціального статусу осіб, внутрішнього переміщення населення та трансформації економічних зв’язків.

У цих умовах судова система, попри свою фундаментальну роль у забезпеченні правосуддя, стикається з перевантаженням, що проявляється у збільшенні строків розгляду справ, накопиченні нерозглянутих проваджень та зниженні ефективності судового захисту. Це зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до вирішення спорів і впровадження альтернативних механізмів, здатних забезпечити більш оперативне, гнучке та ефективне врегулювання конфліктів. У цьому контексті медіація постає не лише як допоміжний інструмент, а як важливий елемент сучасної правової системи, особливо у сфері цивільних правовідносин, зокрема у спорах щодо виконання договірних зобов’язань, відшкодування шкоди, поділу майна та сімейних конфліктах.

Медіація як складова системи альтернативного вирішення спорів є структурованою процедурою врегулювання конфлікту за участю нейтральної третьої особи – медіатора, який не має владних повноважень і не приймає рішення замість сторін, а сприяє налагодженню комунікації між ними. Відповідно до Закону України «Про медіацію», вона визначається як «позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони намагаються врегулювати конфлікт шляхом переговорів за допомогою медіатора» [1]. Сутність медіації полягає у досягненні взаємоприйнятного рішення на основі інтересів сторін, що відображає перехід від змагальної до консенсуальної моделі вирішення спорів. **Медіація може застосовуватися як альтернатива судовому розгляду або як додатковий механізм врегулювання спору в межах судового провадження, зокрема до звернення до суду або на будь-якій стадії судового провадження**. Ефективність медіації підтверджується і міжнародною практикою, зокрема діяльністю UNCITRAL, яка розробила уніфіковані правила медіації, спрямовані на досягнення взаємоприйнятного врегулювання спорів. У цьому контексті медіація розглядається як інструмент, здатний вирішити низку проблем, притаманних сучасному цивільному судочинству.

Незважаючи на нормативне закріплення медіації та її визнання на міжнародному рівні, сучасна судова система України стикається з низкою проблем, які зумовлюють необхідність активнішого застосування цього інституту. Насамперед йдеться про перевантаження судів, що проявляється у значній кількості справ, накопиченні нерозглянутих проваджень та порушенні розумних строків судочинства. Наслідком цього є затягування вирішення спорів і зниження рівня довіри до судової влади. **Ефективним**

способом подолання цієї проблеми є застосування медіації, яка дозволяє сторонам врегулювати спір без звернення до суду або на будь-якій стадії судового провадження, що сприяє зменшенню навантаження на судову систему та підвищенню ефективності правосуддя [3].

Іншою важливою проблемою є висока вартість судового процесу, яка включає судовий збір, витрати на правову допомогу та інші процесуальні витрати. Це створює бар'єри у доступі до правосуддя, особливо для соціально вразливих категорій населення. **Вирішенням цієї проблеми виступає медіація**, яка є більш економічною процедурою, оскільки не потребує значних фінансових витрат і дозволяє сторонам досягти домовленості у коротші строки, мінімізуючи витрати [4].

Проблемою також є формалізований характер судового розгляду, який обмежує можливість врахування реальних інтересів сторін і зводить вирішення спору до юридичних позицій. У результаті навіть після ухвалення судового рішення конфлікт може залишатися неврегульованим у фактичному вимірі. **Медіація вирішує цю проблему** шляхом орієнтації на інтереси сторін, а не лише на правові вимоги, що забезпечує досягнення більш гнучкого та взаємовигідного результату [3].

Окрім цього, судовий процес має змагальний характер, що часто призводить до загострення конфлікту та руйнування взаємовідносин між сторонами. Це особливо актуально у цивільних правовідносинах, зокрема у сімейних та договірних спорах, де сторони пов'язані тривалими особистими або майновими зв'язками. Альтернативним підходом у цьому випадку є медіація, яка, на відміну від судового розгляду, не передбачає протиставлення сторін, а спрямована на організацію конструктивного діалогу між ними. За участю медіатора сторони мають можливість висловити свої інтереси, почути позицію одна одної та спільно знайти взаємоприйнятне рішення. Це дозволяє знизити рівень напруженості у конфлікті, уникнути його подальшого загострення та сприяє збереженню взаємовідносин між сторонами.

Водночас існує проблема недостатнього розвитку медіації в Україні, що проявляється у низькому рівні обізнаності населення, відсутності сформованої культури переговорів і компромісу, а також недостатньому розвитку інституційної інфраструктури. Це стримує ефективне впровадження медіації та обмежує використання її потенціалу. Подолання **цієї проблеми потребує впровадження конкретних заходів**, зокрема проведення інформаційно-просвітницьких кампаній щодо переваг медіації, включення відповідних курсів до освітніх програм юридичних та інших спеціальностей, а також популяризації медіації через діяльність органів державної влади та судової системи. Важливим напрямом є також розвиток професійної спільноти медіаторів, запровадження стандартів їх підготовки та підвищення кваліфікації. Крім того, доцільним є врахування міжнародного

досвіду, зокрема напрацювань UNCITRAL, а також розширення практики застосування медіації у судах шляхом інформування сторін про можливість її використання.

Таким чином, медіація виступає не лише юридичним механізмом, а й інструментом соціальної стабілізації. Врегулювання спорів шляхом досягнення компромісу сприяє зниженню рівня конфліктності в суспільстві, відновленню довіри між громадянами та формуванню правової культури, заснованої на діалозі та взаємоповазі. Водночас розвиток медіації в Україні випереджає рівень її практичного застосування: законодавча база вже сформована, однак правозастосовна практика ще не повністю адаптована до використання цього інституту. Це зумовлює необхідність подальшого вдосконалення механізмів впровадження медіації, зокрема шляхом розширення практики її застосування у судовій системі, підвищення рівня обізнаності населення та розвитку інституційної інфраструктури. Отже, медіація є ефективним альтернативним способом вирішення цивільних спорів, що забезпечує не лише оперативний захист прав, а й збереження балансу інтересів сторін у приватноправових відносинах.

Список використаних джерел

1. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20

2. Медіація як інструмент альтернативного вирішення спорів. Регіональна торгово-промислова палата Миколаївської області. URL: https://rtpp.com.ua/news/mediatsiya-instrument/

3. Гаро Г., Зернова А., Єременко Г. та ін. Адвокат та медіація : практичний посібник. Київ : Національна асоціація адвокатів України, 2022. URL: https://www.mediation-help.com/wp-content/uploads/2024/06/2022-11-advokat-ta-mediacziya-prn-3.pdf

4. Медіація як інструмент альтернативного вирішення спорів. Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. № 43. С. 54–58. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/43.pdf

Ключові слова: медіація, медіатор, післявоєнний період, спори, цивільні правовідносини.
Keywords: mediation, mediator, postwar period, disputes, civil legal relations.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Стоянова Т. А.

Коротаєва Анастасія Олексіївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПОСВІДЧЕННЯ ФАКТУ, ЩО ФІЗИЧНА ОСОБА Є ЖИВОЮ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення належного функціонування правової системи України в умовах воєнного стану та гарантування реалізації основоположних прав і свобод людини і громадянина. У сучасних умовах особливого значення набуває можливість підтвердження юридичних фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення правовідносин. Одним із таких фактів є підтвердження того, що фізична особа є живою.

Особливу актуальність ця проблема має для внутрішньо переміщених осіб, громадян, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або за кордоном, а також для осіб, які з об'єктивних причин втратили доступ до документів чи державних органів. Посвідчення факту перебування особи в живих є необхідною умовою для отримання пенсій, соціальних виплат, виконання зобов'язань, реалізації спадкових прав та інших юридично значущих дій.

Посвідчення факту, що фізична особа є живою, належить до нотаріальних дій, спрямованих на підтвердження юридичних фактів. Його правове регулювання здійснюється відповідно до статті 80 Закону України «Про нотаріат» [1] та Глави 5 Розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [2]. Зазначені нормативно-правові акти визначають загальні умови, порядок здійснення цієї нотаріальної дії, а також вимоги до встановлення особи та оформлення результату.

У звичайних умовах процедура посвідчення факту перебування особи в живих є чітко регламентованою та передбачає обов'язкову особисту присутність особи, встановлення її особи за відповідними документами та видачу свідоцтва встановленої форми. Проте запровадження воєнного стану в Україні зумовило необхідність адаптації цієї процедури до нових реалій, що характеризуються обмеженням доступу до державних органів, переміщенням населення та ускладненням комунікації.

Перш за все, важливою особливістю є трансформація принципу територіальності нотаріальної діяльності. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 164 від 28 лютого 2022 року [3], нотаріальні дії можуть вчинятися будь-яким нотаріусом, який здійснює діяльність на підконтрольній території України та включений до відповідного переліку. Такий підхід спрямований на забезпечення доступності нотаріальних послуг для громадян незалежно від їх фактичного місця перебування. Це особливо важливо для осіб, які були змушені залишити свої домівки через бойові дії та не мають можливості звернутися до «свого» нотаріуса.

Крім того, воєнний стан зумовив необхідність спрощення процедури ідентифікації особи. Зокрема, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 1202 [4], допускається використання документів, строк дії яких закінчився, або документів, до яких не вклеєно фотокартку при досягненні відповідного віку. Такий підхід є виправданим, оскільки в умовах війни багато

громадян не мають можливості своєчасно оновити документи. Водночас нотаріус повинен вжити всіх можливих заходів для встановлення особи заявника, використовуючи наявні документи та інші доступні засоби.

Окремої уваги заслуговує питання дотримання принципу особистої присутності. Незважаючи на стрімкий розвиток інформаційних технологій та цифровізацію суспільних відносин, законодавство України не передбачає можливості дистанційного посвідчення факту перебування фізичної особи в живих [1]. Це пояснюється необхідністю безпосереднього візуального встановлення факту життя, що мінімізує ризики зловживань та фальсифікацій. Таким чином, навіть в умовах воєнного стану ця вимога залишається незмінною та виступає важливою гарантією достовірності.

Разом з тим, у практиці допускається виїзд нотаріуса до місця перебування особи, якщо вона не може самостійно з'явитися до нотаріальної контори. Це є важливим інструментом забезпечення доступності нотаріальних послуг для осіб похилого віку, осіб з інвалідністю або тих, хто перебуває в зоні підвищеної небезпеки.

Значну роль відіграє також міжнародний аспект посвідчення факту перебування особи в живих. У зв'язку з масовим виїздом громадян України за кордом, актуальним є питання можливості здійснення цієї нотаріальної дії поза межами держави. Відповідно до статті 38 Закону України «Про нотаріат» [1], такі повноваження покладаються на консульські установи України, які виконують функції нотаріусів. У випадку звернення до іноземних нотаріусів, видані ними документи повинні бути легалізовані або апостильовані, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України.

Ще однією важливою особливістю є функціонування нотаріальної системи в умовах обмеженого доступу до державних реєстрів. У період воєнного стану доступ до окремих реєстрів може бути тимчасово обмежений або повністю відсутній з міркувань безпеки. У таких випадках нотаріуси змушені використовувати альтернативні способи перевірки інформації, зокрема офлайн-ресурси або раніше отримані дані. Після відновлення доступу до реєстрів відповідна інформація підлягає обов'язковому внесенню до електронних систем [3].

Варто зазначити, що результатом посвідчення факту перебування особи в живих є видача відповідного свідоцтва, яке має юридичне значення та може бути використане для підтвердження прав особи перед державними органами, установами та іншими суб'єктами правовідносин. Таке свідоцтво є офіційним документом, що підтверджує факт життя особи на момент його видачі.

Таким чином, можна констатувати, що інститут посвідчення факту, що фізична особа є живою, в умовах воєнного стану зазнає певної трансформації, яка спрямована на забезпечення доступності та

ефективності нотаріальних послуг. Водночас основні принципи цієї нотаріальної дії, зокрема достовірність, законність та особиста присутність, залишаються незмінними.

Отже, посвідчення факту, що фізична особа є живою, є важливою нотаріальною дією, яка забезпечує реалізацію низки майнових і особистих прав громадян. В умовах воєнного стану цей інститут зберігає свою правову основу, проте зазнає певної трансформації, спрямованої на адаптацію до надзвичайних обставин.

Основними особливостями є розширення територіальної компетенції нотаріусів, спрощення вимог до документів, що посвідчують особу, а також забезпечення безперервності нотаріальної діяльності навіть за умов обмеженого доступу до державних реєстрів. Водночас зберігається ключова гарантія достовірності – обов'язкова особиста присутність особи.

Таким чином, законодавче регулювання у цій сфері демонструє гнучкість та здатність забезпечувати баланс між доступністю нотаріальних послуг і дотриманням принципів правової визначеності та достовірності юридичних фактів.

Список використаних джерел

1. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12
2. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12
3. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164 : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-п
4. Деякі питання реалізації актів законодавства у сфері міграції в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2022 № 1202 : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1202-2022-п

Ключові слова: нотаріат, воєнний стан, фізична особа, факт життя, нотаріальні дії, соціальні виплати, спадкові правовідносини.

Keywords: notary, martial law, natura lperson, fact of beingalive, notarial acts, social payments, inheritance relations.

Науковий керівник: доктор філософії Московчук Д. О.

Коротаєва Анастасія Олексіївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА, ЩО ЗНАХОДИТЬСЯ В ПРИВАТНІЙ ВЛАСНОСТІ, В ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСАХ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ГАРАНТІЇ

Тема відчуження приватного майна в публічних інтересах є однією з найбільш складних і дискусійних у сучасному цивільному та земельному праві України, оскільки вона безпосередньо стосується фундаментального права людини – права власності. У цьому контексті особливого значення набуває необхідність забезпечення належного балансу між інтересами окремої особи як власника майна та інтересами держави і суспільства загалом. Саме цей баланс визначає легітимність будь-якого втручання держави у сферу приватної власності.

Захист і охорона власності є однією з найголовніших функцій держави. При розгляді справ про захист права власності суди застосовують положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права [8, с. 174].

Конституційні засади регулювання відносин власності в Україні закріплені у Конституції України, яка встановлює, що право приватної власності є непорушним і гарантується державою. Такий підхід відповідає загальновизнаним міжнародним стандартам захисту прав людини і є ключовою ознакою правової держави. Водночас Конституція України не розглядає право власності як абсолютне, оскільки закріплює положення про те, що власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Це означає, що право власності має соціальну функцію і повинно реалізовуватися з урахуванням інтересів інших осіб та публічних потреб.

У цьому контексті Конституція передбачає можливість примусового відчуження об’єктів права приватної власності, але виключно як виняток і за наявності чітко визначених умов. Такими умовами є існування суспільної необхідності, здійснення відчуження на підставі закону та в порядку, встановленому законодавством, а також обов’язковість попереднього і повного відшкодування вартості майна. Таким чином, конституційна модель передбачає, що втручання у право власності можливе лише за умов суворого дотримання принципів законності, пропорційності, обґрунтованості та справедливості.

Розкриття змісту підстав для відчуження майна в публічних інтересах неможливе без аналізу співвідношення понять суспільних потреб і суспільної необхідності. Законодавство України проводить чітке розмежування цих категорій, що має принципове значення для визначення характеру правового механізму відчуження. Суспільна потреба відображає об’єктивну необхідність забезпечення інтересів держави або територіальної громади, яка може бути реалізована без застосування примусу. У таких випадках держава виступає як учасник цивільних правовідносин і пропонує власнику майна укласти договір купівлі-продажу на взаємовигідних умовах. Такий

підхід відповідає принципу диспозитивності та забезпечує максимальний рівень захисту прав власника.

Натомість суспільна необхідність є більш вузькою та винятковою категорією, яка передбачає відсутність альтернативних способів досягнення публічної мети без припинення права власності на конкретне майно. У таких випадках застосовується примусове відчуження, яке здійснюється виключно за рішенням суду. Судовий контроль у цьому процесі відіграє ключову роль, оскільки дозволяє перевірити обґрунтованість дій органів влади, а також забезпечити дотримання прав і законних інтересів власника. Таким чином, розмежування між суспільною потребою і суспільною необхідністю визначає не лише підстави, але й процедуру відчуження майна.

Процедура відчуження майна в публічних інтересах є складною, багатоступеневою та формалізованою, що обумовлено необхідністю забезпечення належного рівня правових гарантій. Вона розпочинається з прийняття відповідного рішення органом державної влади або місцевого самоврядування, яке повинно містити обґрунтування необхідності відчуження та посилання на відповідні норми законодавства. Важливим елементом є обов’язкове повідомлення власника майна, що забезпечує реалізацію принципу гласності та дає можливість особі підготуватися до переговорів або захисту своїх прав.

Особливе значення у процедурі відчуження має визначення вартості майна, яке здійснюється на підставі незалежної експертної оцінки. Законодавство передбачає, що викупна ціна повинна включати не лише ринкову вартість майна, але й усі збитки, завдані власнику внаслідок відчуження. Це можуть бути витрати, пов’язані з переїздом, оформленням нових прав на інше майно, а також упущена вигода у випадку використання майна для здійснення підприємницької діяльності. Такий підхід спрямований на забезпечення повного відновлення майнового стану особи.

У разі досягнення згоди між сторонами укладається договір купівлі-продажу, який має цивільно-правову природу, хоча і виникає у сфері публічних інтересів. Якщо ж згоди не досягнуто, орган влади має право звернутися до суду з позовом про примусове відчуження майна. Судовий розгляд у таких справах передбачає перевірку дотримання всіх встановлених законом умов, а також оцінку пропорційності втручання у право власності.

Особливого значення інститут відчуження майна набуває в умовах правового режиму воєнного стану, коли держава змушена діяти в умовах підвищеної небезпеки та обмежених ресурсів. У таких умовах застосовується процедура реквізиції, яка передбачає примусове відчуження майна для потреб держави. Вона має спрощений характер порівняно із загальним порядком, однак не скасовує обов’язку держави щодо відшкодування вартості майна. Рішення про реквізицію приймається

військовим командуванням і підлягає документальному оформленню у вигляді спеціального акта. Особливістю є можливість здійснення компенсації після фактичного відчуження, що обумовлено надзвичайними умовами.

Важливим орієнтиром для національної правозастосовної практики є стандарти, сформовані Європейським судом з прав людини, які застосовуються при тлумаченні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Згідно з підходами цього суду, будь-яке втручання у право власності повинно відповідати трьом ключовим критеріям: законності, легітимної мети та пропорційності. Особливого значення набуває принцип справедливого балансу, який передбачає, що втручання не повинно покладати на особу надмірний індивідуальний тягар. Імплементація практики Європейського суду має вирішальне значення, оскільки сприяє підвищенню ефективності судової діяльності та забезпечує уніфікацію підходів до застосування норм законодавства [9, с.68]. А застосування цих критеріїв дозволяє забезпечити відповідність національного законодавства міжнародним стандартам.

Попри наявність детального правового регулювання, практика застосування норм щодо відчуження майна в публічних інтересах супроводжується низкою проблем. Однією з них є недосконалість механізмів оцінки майна, що часто призводить до невідповідності між визначеною та реальною ринковою вартістю. Це може порушувати права власників і викликати численні судові спори. Іншою проблемою є можливість зловживання категорією суспільного інтересу, що створює ризики використання механізму відчуження в інтересах приватних суб’єктів. Також слід відзначити складність і тривалість судових процедур, що знижує ефективність захисту прав власників.

Інститут відчуження приватного майна в публічних інтересах є складним і багатогранним явищем, що поєднує елементи конституційного, цивільного та адміністративного права. Його сутність полягає у необхідності досягнення оптимального балансу між правом особи на мирне володіння своїм майном і потребами суспільства, які можуть вимагати обмеження цього права. Конституційні положення встановлюють загальні межі допустимого втручання, тоді як галузеве законодавство деталізує механізми реалізації таких повноважень держави. Особливого значення набуває дотримання принципів законності, пропорційності та справедливості, які забезпечують легітимність втручання у право власності. У сучасних умовах, зокрема в період воєнного стану, значення цього інституту істотно зростає, що обумовлює необхідність удосконалення правового регулювання та практики його застосування. Важливим напрямом розвитку має стати підвищення прозорості процедур, удосконалення методик оцінки майна, а також забезпечення ефективного судового контролю. При цьому особлива

увага повинна приділятися гарантіям своєчасного і повного відшкодування вартості майна, що є ключовою умовою справедливості втручання. Пріоритет має надаватися договірним формам відчуження, які забезпечують узгодження інтересів сторін і мінімізують конфлікти. Примусове відчуження повинно застосовуватися виключно як крайній захід у випадках, коли досягнення суспільної мети є неможливим іншим способом. Такий підхід відповідає як національним правовим традиціям, так і європейським стандартам захисту прав людини та забезпечує належний рівень гарантій права власності в Україні.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
3. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14
4. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17 листопада 2009 року № 1559-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17
5. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17 травня 2012 року № 4765-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (з Першим протоколом). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
7. Практика Європейський суд з прав людини. URL: https://hudoc.echr.coe.int/
8. Розгляд окремих категорій справ у цивільному судочинстві : підруч. / Н.Ю. Голубєва, І.В. Андронов, Н.В. Волкова, [та ін.] ; за ред. Н.Ю. Голубєвої Одеса : Фенікс. 2024. 592 с.
9. Іліопол І. М. Практика застосування положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і рішень Європейського суду з прав людини місцевими та апеляційними судами України / І. М. Іліопол // Практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права : матеріали круглого столу (м. Одеса, 5 квіт. 2016 р.) / уклад. : І. В. Андронов, Н. В. Волкова, О. В. Сатановська ; МОН України, НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2016. С. 65-68.URL:http://hdl.handle.net/11300/5412

Ключові слова: право приватної власності, примусове відчуження, суспільна необхідність, суспільні потреби, реквізиція, воєнний стан, справедливий баланс, пропорційність, повне відшкодування, практика ЄСПЛ.

Keywords: private property rights, forced alienation, public necessity, public needs, requisition, martial law, fair balance, proportionality, full compensation, ECtHR practice.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Іліопол І. М.

Кособудська Марія Сергіївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ НОТАРІУСА У МІЖНАРОДНИХ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Актуальність теми зумовлена тим, що в умовах війни в Україні значна кількість громадян перебуває за кордоном, що спричиняє зростання транскордонних сімейних правовідносин.У таких умовах підвищується значення нотаріуса як суб'єкта, який забезпечує належне оформлення документів та можливість їх використання в інших державах.

У міжнародному сімейному праві нотаріус фактично працює на перетині декількох правових систем, що зумовлює підвищені вимоги до перевірки правового статусу осіб і документів. Зокрема, при вчиненні нотаріальних дій він встановлює особу та громадянство учасників, перевіряє обсяг їх цивільної дієздатності. Це має принципове значення, наприклад, у випадках, коли громадянин іншої держави надає згоду на вчинення дій у сфері сімейного права.

Крім того, нотаріус перевіряє належність і дійсність іноземних документів, які подаються для вчинення нотаріальної дії. Це включає встановлення факту їх легалізації або проставлення апостиля, а також аналіз їх змісту. Відповідно до статті 49 Закону України «Про нотаріат» якщо документ виданий іноземним органом і не відповідає вимогам українського законодавства або містить положення, що суперечать українським правовим нормам, нотаріус має право відмовити у вчиненні нотаріальної дії [1, с. 380; 2].

Також нотаріус має враховувати, чи буде дотримання встановленої форми правочину достатнім для його подальшого визнання за кордоном. Це важливо для документів, які планується використовувати в іноземних юрисдикціях, наприклад, заяв батьків або договорів щодо утримання дитини.

У процесі здійснення нотаріальної діяльності у сфері міжнародних сімейних правовідносин нотаріус стикається з низкою труднощів, зумовлених відмінностями у правових системах різних держав.

Основними проблемами при вчиненні нотаріальних дій у сфері міжнародних сімейних правовідносин є визнання іноземних документів в Україні та перевірка актуальності та чинності рішень іноземних судів, а також проблема визнання українських документів за кордоном.

Проблема визнання іноземних документів в Україні пов’язана з необхідністю їх оцінки нотаріусом. Згідно зі статтею 13 Закону України «Про міжнародне приватне право», документи, складені за кордоном за участю компетентних органів іноземних держав, приймаються за умови їх легалізації або проставлення апостиля, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України. Разом із тим відповідно до статті 49 Закону України «Про нотаріат» нотаріус зобов’язаний відмовити у вчиненні нотаріальної дії, якщо подані документи суперечать законодавству України або не відповідають вимогам встановленим законодавством [3; 2]

На практиці виникають ситуації, коли документи, оформлені за кордоном відповідно до іноземного права, не відповідають імперативним вимогам українського законодавства. Наприклад, у праві окремих штатів США, як Північна Кароліна, відповідно до § 32C-1-105 Загальних статутів Північної Кароліни, для дійсності довіреності достатньо письмової форми, підпису довірителя та нотаріального посвідчення, без обов’язкового зазначення таких реквізитів, як дата її вчинення[4].

Натомість відповідно до статті 247 Цивільного кодексу України довіреність повинна містити дату її вчинення, а її відсутність тягне нікчемність правочину. Згідно зі статтею 49 Закон України «Про нотаріат» нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріальної дії, якщо поданий документ не відповідає вимогам законодавства України [5; 2]

Таким чином, навіть за умови дійсності документа відповідно до права іноземної держави, його невідповідність імперативним вимогам українського законодавства може бути підставою для відмови у його прийнятті та використанні в Україні. Це зумовлює необхідність повторного оформлення документів відповідно до вимог національного права.

Також важливо зазначити, що у відносинах опіки та піклування нотаріус стикається з проблемою належної перевірки іноземних документів, що підтверджують повноваження законного представника дитини, зокрема рішень іноземних судів про встановлення опіки.

Згідно зі статтею 49 Закону України «Про нотаріат», він зобов’язаний відмовити у вчиненні нотаріальної дії, якщо документи не відповідають вимогам законодавства, проте фактично не має доступу до іноземних реєстрів або механізмів перевірки [2].

Наприклад, рішення іноземного суду про встановлення опіки може бути апостильоване та перекладене, але нотаріус не може перевірити, чи воно не було скасоване або змінене, а також чи не обмежені повноваження опікуна щодо вчинення конкретних дій, наприклад, виїзду дитини за кордон або розпорядження майном. Це створює ризик вчинення нотаріальної дії на підставі недостовірних або застарілих даних.

У сфері використання нотаріальних актів у міжнародних сімейних правовідносинах нотаріус забезпечує оформлення документів, які повинні

мати юридичну силу в іншій державі, наприклад аліментних договорів, згод батьків, довіреностей та заяв. Він перевіряє відповідність таких документів вимогам українського законодавства, правильність їх оформлення та забезпечує засвідчення перекладів.

Проблема виникає на стадії їх визнання за кордоном: навіть дотримання вимог «Гаазької конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів»від 5 жовтня 1961 року, не забезпечує їх прийняття іноземними органами. Відповідно до статті 2 зазначеної Конвенції, її дія поширюється лише на підтвердження автентичності підпису, статусу особи та, за необхідності, автентичності печатки або штампа, але не охоплює зміст документа [6].

Наприклад, нотаріально посвідчений аліментний договір (зокрема з урахуванням вимог щодо утримання дитини) може не визнаватися в іншій державі через інший підхід до визначення розміру або способу сплати аліментів.

Перспективи розвитку діяльності нотаріуса у сфері міжнародних сімейних правовідносин пов’язані з упровадженням додаткових процедур підтвердження змісту та юридичної сили іноземних документів. Доцільним є формування механізмів отримання офіційних роз’яснень від компетентних органів іноземних держав.

Подальший розвиток пов’язується з розширенням міжнародного співробітництва та впровадженням електронних інструментів обміну інформацією між компетентними органами різних держав. Створення міжнародних реєстрів або забезпечення доступу до офіційних баз даних іноземних органів сприятиме підвищенню ефективності перевірки документів, їх актуальності та чинності, а також зменшенню ризиків використання недостовірної інформації.

Підвищення рівня кваліфікації нотаріусів у сфері міжнародного сімейного права також сприятиме підвищенню ефективності нотаріальної діяльності у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Долинська М. С. Нотаріальний процес : підручник; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів : ЛьвДУВС, 2019. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2749/1/%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%20%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf

2. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12

3. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15
4. North Carolina General Statutes, Chapter 32C (Uniform Power of Attorney Act). URL: https://www.ncleg.gov/Laws/GeneralStatuteSections/Chapter32C
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
6. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів (Гаазька конвенція від 05.10.1961 р.) // Офіційний вісник України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082

Ключові слова: нотаріат, нотаріальний процес, міжнародне приватне право, колізійні норми, іноземний елемент, сімейне право, визнання документів.

Keywords: notary, notarial process, private international law, conflict of laws, foreign element, family law, recognition of documents.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Стоянова Т. А.

Котелкіна Валерія Миколаївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПОНЯТТЯ ТА СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Принцип процесуальної економії негласно, але обґрунтовано посів значуще місце серед засад цивільного процесу [5, с. 35]. В юридичній літературі міститься велика кількість визначень цього поняття, тому що цей принцип – доктринальний.

Принцип процесуальної економії – поняття, що тлумачиться як відповідний стан регулювання цивільного процесу, що дозволяє суду завдяки мінімальній витраті способів і зусиль здійснити швидке і правильне вирішення спорів. Він є результатом діяльності цивільного процесу, який визначається максимально раціональним і повним застосуванням процесуальних засобів, виходячи із мети і завдань цивільного судочинства, якщо цивільну справу розглянуто правильно із врахуванням скорочених строків, з розумною економією засобів та сил [1, с. 46]. Принцип процесуальної економії включає в себе 3 важливих аспекти: ефективність, розумність та раціональність судового процесу [9].

Одним із основних способів реалізації принципу процесуальної економії є можливість розгляду справи у спрощеному позовному

провадженні, в якому суд, беручи до уваги положення Цивільного процесуального кодексу України(далі також – ЦПК України), враховуючи ціну позову та складність справи, значення розгляду справи для сторін та розмір судових витрат, вирішує спір у строк не більше, ніж 60 днів. В більшості випадків, в порядку спрощеного провадження підготовче засідання в суді не проводиться, суд починає розгляд справи не повідомляючи обох сторін згідно з матеріалами, які є в справі [10]. Отже, такі обмеження строків дозволяють здійснити своєчасний розгляд справи зі значно меншими судовими витратами.

В Законі України «Про правовий режим воєнного стану» зазначається, що не дозволяється скорочувати та прискорювати жодну форму судочинства [7]. Водночас, Д. Луспеник закцентував увагу на тому, що розгляд справи в спрощеному провадженні не являє собою прискорене судочинство та судді повинні більш рішуче застосовувати принцип процесуальної економії [3].

Також, до цієї категорії відносять врегулювання спору за участю судді, під час якого передбачається оперативне, об’єктивне та компетентне вирішення спорів, використовуючи засади примирення сторін конфлікту, зменшує судове навантаження на суддів, скорочує час на розгляд справ [4, с. 94]. Такий спосіб реалізації принципу процесуальної економії закріплює за собою розумний строк, але він не перевищує 30 днів з моменту постановлення ухвали щодо його реалізації [10].

Слід зазначити, що наявність Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи надає можливість сторонам шляхом використання електронного кабінету швидко обмінюватися відповідними процесуальними документами та своєчасно одержувати документи від суду. Таким чином, в ЦПК України закріплено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інші органи, організації та установи, що виступають сторонами, іншими суб’єктами процесу, здатні бути сповіщеними судом про місце, дату і точний час засідання або реалізації окремих процесуальних дій завдяки розміщенню цієї інформації на офіційному вебсайті суду в мережі Інтернет [6, с. 244; 10]. Крім того, застосування заходів, передбачених ЦПК України, у випадках зловживання процесуальними правами, завдяки діям, які не відповідають завданню цивільного судочинства, також відповідає принципу процесуальної економії.

Верховний Суд доволі часто звертав увагу на неприпустимість зловживання процесуальними правами, та через це наголошує на практиці ЄСПЛ, згідно з якою право на суд, одним з елементів якого – це право доступу до суду, яке не виступає абсолютним; воно також обмежене, перш за все, згідно з умовами прийняття скарг. Однак це право не має бути обмеженим у спосіб, відповідно до якого будуть порушені його зміст та сутність. Такі обмеження мають відповідати законній меті та повинна бути

досягнута пропорційність між застосованими засобами та здобутими цілями [4, с. 95; 8].

Заочний розгляд справи передбачає здійснення правосуддя незалежно від волі відповідача у тому числі, коли він прагне уникнути участі щодо вирішення та розгляду справи. Цей вид провадження забезпечує принцип процесуальної економії, реалізувавши право позивача з метою своєчасного розгляду та вирішення справи.

До того ж, перспектива укладання на будь-якій стадії судового процесу мирової угоди як спосіб реалізації принципу процесуальної економії, діє з метою запобігання додаткових витрат, до яких відноситься представництво, підготовка, подача необхідних процесуальних документів, розгляд справи та очікування рішення суду. Мирова угода у певній мірі перекладає тягар відповідальності за врегулювання спору на сторони, таким чином здобувається вдосконалення правосвідомості, сумлінності та ретельності сторін [2, с. 159].

Зокрема, проявом цього доктринального принципу є участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції [1, с. 49] та раціональні методи організації доказування, до яких можна віднести норми ЦПК України, які містять підстави, що звільняють сторони від обов'язку доказування – обставини, визнані учасниками справи; загальновідомі факти, визнані судом; преюдиційні факти [10]. Процесуальні способи оптимізації та ефективності інституту підсудності перебувають у тісному взаємозв'язку з принципом процесуальної економії. Вони спрямовані на те, що, наприклад, підсудність кількох пов'язаних між собою справ закріплює право на пред'явлення позову до декількох відповідачів згідно з місцем проживання чи адресою одного із відповідачів, обов'язок щодо пред'явлення зустрічного позову за місцем, де був розгляд початкового позову [6, с. 244; 10].

Тим більше, закріплення в ЦПК України норм, що впорядковують віднесення спорів до компетенції третейських судів – вважається проявом принципу процесуальної економії. Такі норми забезпечують доступність задля захисту права, мають на меті зниження навантаження на суддів, сприяють визначенню судової спеціалізації [6, с. 244; 10].

Отже, на підставі вищенаведеного, можна зазначити, що адаптація до наявних правових, соціально та економічних обставин, потреб громадськості та впровадження існуючих процесуальних методів шляхом раціонального застосування строків, економії людських та матеріальних ресурсів, спрощення процедур, винаходить комплекс дій, що цілком являють собою принцип процесуальної економії. Цей принцип у взаємному зв'язку з іншими засадами цивільного судочинства має на меті здобуток відповідного наслідку – повного, вчасного та об'єктивного розгляду справи разом із постановленням законного рішення.

Список використаних джерел

1. Василина Н. В., Гансецька В. В. Реалізація принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. Прикарпатський юридичний вісник. № 4(57). 2024. С. 46-50. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v4_2024/11.pdf

2. Гарієвська М.Б. Мирова угода як спосіб примирення сторін у цивільному судочинстві: порівняльно-правовий аспект. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». № 1. 2025. С. 158-162. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/27.pdf

3. Луспеник Д. Цивільний процес в умовах воєнного стану. Всеукраїнський вебінар, Національна школа суддів України. М. Київ. 13.05.2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_05_20_prezent_Luspenik.pdf

4. Музичко С. Поняття принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. № 1(73). 2022. С. 92-97. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/11/18.pdf

5. Музичко С. Принцип процесуальної економії в системі принципів цивільного судочинства. Юридичний вісник. 2022. № 3. С. 34–43. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2022/5.pdf

6. Парасюк М.В. Правові засоби реалізації принципу процесуальної економії в цивільному процесі. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право. № 1(87). 2025. С. 240-245. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/87-part-1.pdf#page=240

7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мельник проти України» від 26 березня 2006 року (заява № 23436/03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_037

9. Ухвала Верховного Суду від 25 липня 2022 року у справі №640/4843/22 (адміністративне провадження № К/990/18073/22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 105401978

10. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

Ключові слова: процесуальна економія, принцип цивільного судочинства.
Keywords: procedural economy, the principle of civil justice.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Притуляк В.М.

Котяш Анастасія Ярославівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІНДИКАЦІЙНИЙ ПОЗОВ У СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ ДОБРОСОВІСНОГО НАБУВАЧА

Питання захисту права власності на земельну ділянку добросовісного набувача від незаконного витребування набуває дедалі більшої актуальності в умовах активного розвитку земельного ринку та численних земельних спорів в Україні. Баланс між інтересами первісного власника, що втратив майно поза своєю волею, та добросовісного набувача, який придбав земельну ділянку на законних підставах, є однією з найскладніших проблем цивільного і земельного права. Теоретичне осмислення місця віндикаційного позову в системі речово-правових способів захисту набуває особливої значущості у зв'язку з реформуванням відповідного законодавства та стрімкою еволюцією судової практики Верховного Суду.

Цивільний кодекс України (далі – ЦК) закріплює дворівневу конструкцію захисту: ст. 387 ЦК надає власнику право витребувати своє майно від будь-якої особи, яка незаконно заволоділа ним, тоді як ст. 388 ЦК встановлює вичерпні підстави для витребування майна від добросовісного набувача [1]. Особа визнається добросовісним набувачем, якщо вона придбала майно за відплатним договором в особи, яка не мала права його відчужувати, і при цьому набувач не знав і не міг знати про цю обставину (ст. 330 ЦК). Ключовою підставою для витребування від добросовісного набувача є вибуття майна з володіння власника або особи, якій воно було передане, не з їхньої волі. Законом України № 4292-IX від 12 березня 2025 р. у ст. 388 ЦК закріплено десятирічний строк, після спливу якого держава та територіальна громада не можуть витребувати нерухоме майно від добросовісного набувача, а у разі витребування – зобов'язані сплатити компенсацію.

Земельний кодекс України (далі – ЗК) у ст. 152 визначає систему способів захисту прав на земельні ділянки, серед яких передбачено витребування земельної ділянки з чужого незаконного володіння [2]. Земельна ділянка має особливий правовий режим як об'єкт цивільних прав: вона набуває цього статусу лише з моменту формування і державної реєстрації (ч. 4, 9 ст. 79-1 ЗК). Ця обставина зумовлює специфіку подання і задоволення віндикаційного позову: для витребування земельної ділянки не потрібно оскаржувати попередні рішення органів влади чи весь ланцюг договорів відчуження – достатньо пред'явити позов до кінцевого набувача, за яким зареєстроване право власності.

Заєць О. І. у комплексному дослідженні захисту прав на земельні ділянки виявив, що сучасна судова практика в цілому сформувала послідовний підхід до вибору між віндикаційним та негаторним позовом: у разі самовільного зайняття земельної ділянки, яке кваліфікується як

тимчасове незаконне володіння, застосовується негаторний захист; натомість коли земельна ділянка вибула з фактичного (книжного) володіння власника – наявні підстави для віндикаційного позову; водночас дослідник звертає увагу на суперечності між висновками Верховного Суду та положеннями ст. 79-1 ЗК України щодо умов формування земельної ділянки як об'єкта цивільних прав [3, с. 183].

Аналіз застосування віндикаційного позову при захисті права володіння крізь призму практики Верховного Суду виявив концепцію «обмеженої віндикації» майна як ключову рису захисту добросовісного набувача: ст. 387 ЦК формулює загальне правило без зазначення винятків, тоді як ст. 388 ЦК встановлює вичерпне коло підстав, за якими витребування є можливим; у 2023 р. ВС відступив від позиції про допустимість вінд. позову лише щодо індивідуально визначеного майна і визнав, що він може подаватися і стосовно майна, не виділеного в натурі; крім того, Велика Палата Верховного Суду підкреслила неможливість витребування у добросовісного набувача майна, придбаного на прилюдних торгах у виконавчому провадженні [4, с. 132].

Концепція «книжного (реєстраційного) володіння», впроваджена Верховним Судом у земельні спори, набула визначального значення для розмежування між віндикаційним та негаторним позовами: відсутність або наявність особи у реєстрі як власника нерухомого майна є вирішальним критерієм; метою і засобом задоволення віндикаційного позову щодо земельної ділянки стало не фізичне витребування, а «введення у книжне (реєстраційне) володіння» через внесення нового запису; дослідники критично оцінюють безальтернативне застосування цієї концепції, оскільки її безумовне запровадження не повністю відповідає вимогам чинного законодавства, ігнорує фактичне (фізичне) панування над земельною ділянкою та загальноєвропейську правову традицію захисту фактичних володільців [5, с. 68].

Важливу роль у механізмі захисту права власності на земельну ділянку відіграють процесуальні особливості розгляду віндикаційних позовів. У цьому контексті слушною є позиція Н. Ю. Голубєвої, яка звертає увагу на те, що такі спори підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства за правилами позовного провадження, а визначальним є правильний вибір способу захисту та належного відповідача, особи, за якою зареєстровано право власності на спірну земельну ділянку. Узагальнення судової практики свідчить, що для ефективного захисту права власника не є необхідним оскарження рішень органів державної влади чи попередніх правочинів відчуження майна. Натомість належним способом захисту визнається пред’явлення віндикаційного позову безпосередньо до кінцевого набувача, за яким зареєстровано право власності. Такий підхід забезпечує ефективність судового захисту та дає змогу відновити порушене право

шляхом внесення відповідних змін до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [6, с. 177–178].

Підсумовуючи, слід зазначити, що віндикаційний позов у системі захисту прав власності на земельну ділянку добросовісного набувача виконує двоєдину функцію: з одного боку, він є ефективним інструментом відновлення порушеного права первісного власника, з іншого – відповідний механізм «обмеженої віндикації» і презумпція добросовісності набувача покликані гарантувати стабільність обороту земельних ділянок та захист осіб, які не вчиняли правопорушень. Реформа ст. 388 ЦК 2025 р. у частині встановлення десятирічного строку для держави і вимоги попередньої компенсації є важливим кроком до сталості земельних прав добросовісних набувачів. Перспективами вдосконалення є: уніфікація термінології «фактичного» і «книжного» (реєстраційного) володіння; узгодження висновків ВС зі ст. 79-1 ЗК; закріплення чіткого порядку виконання рішень про витребування земельних ділянок, що були об'єднані або поділені.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV (зі змінами, внесеними Законом № 4292-IX від 12.03.2025) / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

2. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text

3. Заєць О. І. Віндикаційний захист прав на земельні ділянки: сучасні науково-теоретичні та практичні особливості. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 84, ч. 2. С. 180-186. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/26-1.pdf

4. Харченко Г. Г. Витребування майна з чужого незаконного володіння у порядку віндикації. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 8. С. 132-135. URL: https://lsej.org.ua/8_2024/31.pdf

5. Деледивка С. Г.Віндикація: захист книжного або фактичного володіння. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 5. С. 68-73. URL: https://lsej.org.ua/5_2025/16.pdf.

6. Голубєва Н.Ю. Розгляд окремих категорій справ у цивільному судочинстві : підручник / Н. Ю. Голубєва, І. В. Андронов, Н. В. Волкова [та ін.] ; за ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2024. 592 с. С. 177–178.

Ключові слова: віндикаційний позов, захист права власності, земельна ділянка, добросовісний набувач, витребування майна, книжне (реєстраційне) володіння, обмежена віндикація, способи захисту земельних прав, реєстрація прав, ефективний спосіб захисту.

Keywords: vindicatory action, protection of property rights, land plot, bona fid purchaser, recovery of property, register possession, limited vindication, remedies for land rights, registration frights, effective remedy.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Іліопол І.М.

Коцар Георгій Андрійович
здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

НОТАРІАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРИ СПАДКУВАННІ ЗА ЗАПОВІТОМ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Заповіт відповідно до ст. 1233 Цивільний кодекс України є особистим розпорядженням фізичної особи на випадок своєї смерті [1]. Він є одностороннім правочином, що набирає чинності лише після смерті заповідача. Право на складання заповіту має фізична особа з повною цивільною дієздатністю згідно зі ст. 1234 ЦКУ[1]**.**

Форма заповіту визначається законом: відповідно до ст. 1247 ЦКУ заповіт складається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню, а у передбачених випадках – посвідченню іншими уповноваженими особами відповідно до **ст.** 1248 ЦКУ [1]**.**

Спадкування відкривається у зв'язку зі смертю особи або оголошенням її померлою згідно зі ст. 1220 ЦКУ [1], а місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця відповідно до ст. 1221 ЦКУ [1]. Заповідач має право визначати спадкоємців та розподіл майна згідно зі ст. 1235–1236 ЦКУ, з урахуванням права на обов'язкову частку, передбаченого ст. 1241 ЦКУ [1].

Після відкриття спадщини, починається процедура оформлення спадкових прав. Однак на практиці ця процедура значно ускладнюється у випадках, коли спадкові правовідносини містять іноземний елемент. Така ситуація виникає, коли спадкоємці перебувають за межами України, спадкове майно знаходиться в різних державах або документи оформлюються іноземними органами. У таких умовах виникає проблема територіального обмеження повноважень нотаріуса, оскільки відповідно до ст. 1 та ст. 34 Закону України «Про нотаріат» нотаріус має право вчиняти нотаріальні дії виключно в межах території України [2]. Це означає, що він не може безпосередньо здійснювати нотаріальні дії за кордоном. Водночас законодавство передбачає механізм подолання таких обмежень через консульські установи України, які відповідно до ст. 38 Закону України «Про нотаріат» уповноважені вчиняти нотаріальні дії за межами держави [2]. Додатково у таких правовідносинах застосовуються положення Закону України «Про міжнародне приватне право» [3], а також норми міжнародних договорів, які регулюють питання визнання іноземних документів, легалізації та апостилювання. На практиці механізм оформлення спадщини

з іноземним елементом реалізується через чітку послідовність дій: 1) Відкриття спадщини Відповідно до ст. 1220 ЦК України, спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою. Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. 2) Подання заяви про прийняття спадщини Згідно зі ст. 1269 ЦК України, спадкоємець подає заяву про прийняття спадщини. Якщо особа перебуває за кордоном, заява може подаватися через консульську установу України або оформлюватися у іноземного нотаріуса з подальшою легалізацією [1]. 3) Легалізація та переклад документів Документи, видані за кордоном, підлягають апостилю або консульській легалізації відповідно до Гаазької конвенції 1961 року, після чого перекладаються українською мовою та засвідчуються відповідно до ст. 79 Закону України «Про нотаріат» [2]. 4) Перевірка документів нотаріусом або консулом Нотаріус або консульська посадова особа перевіряє дійсність документів, встановлює коло спадкоємців та наявність заповіту відповідно до ст. 1261–1265 ЦК України [1]. 5) Застосування норм міжнародного приватного права У випадку транскордонних спадкових правовідносин застосовується Закон України «Про міжнародне приватне право», який визначає застосовне право та порядок визнання іноземних документів [3]. 6) Видача свідоцтва про право на спадщину Після завершення перевірок нотаріус видає свідоцтво про право на спадщину відповідно до ст. 1296–1298 ЦК України [1].

Таким чином, спадкування в Україні має нормативно визначену структуру, що охоплює як загальні положення про заповіт і відкриття спадщини, так і спеціальні випадки спадкових правовідносин з іноземним елементом. Саме у таких ситуаціях виникає необхідність у застосуванні комплексного правового механізму, який поєднує норми цивільного законодавства, законодавства про нотаріат та міжнародного приватного права. Реалізація цього механізму на практиці здійснюється у чітко визначеній послідовності нотаріальних та консульських дій.

Таким чином, спадкові правовідносини в Україні ґрунтуються на чітко визначених нормах цивільного законодавства, які регулюють як порядок складання заповіту, так і процедуру відкриття та оформлення спадщини. Заповіт виступає ключовим інструментом реалізації волі спадкодавця, а його дійсність і форма забезпечуються вимогами Цивільного кодексу України. У випадках наявності іноземного елемента спадкові процедури ускладнюються через територіальне обмеження повноважень нотаріуса. Такі ситуації вирішуються шляхом застосування механізмів міжнародного приватного права та залучення консульських установ України. Практична реалізація спадкових прав здійснюється через поетапну процедуру, яка забезпечує легалізацію документів, перевірку прав спадкоємців і видачу свідоцтва про право на спадщину. У результаті формується цілісна правова

система, що гарантує захист спадкових прав незалежно від місця перебування учасників правовідносин.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV.
2. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII.
3. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV.
4. Консульський статут України : Указ Президента України.

Ключові слова: заповіт, особисте розпорядження, односторонній правочин, смерть заповідача, форма заповіту, нотаріальне посвідчення.

Keywords: will, personal disposition, unilateral legal act, death, testator, full civil legal capacity, form of a will, notarial certification.

Науковий керівник к.ю.н. Московчук Д.О.

Кривошея Софія Віталіївна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ПРИСЯЖНИХ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Інститут присяжних у цивільному процесі України традиційно розглядається як одна з форм реалізації конституційного принципу участі народу у здійсненні правосуддя. Його нормативне підґрунтя становлять статті 124, 127, 129 Конституції України, які закріплюють здійснення правосуддя судами, можливість участі народу через присяжних та загальні засади судочинства. У поєднанні зі статтею 22 Конституції України це дозволяє трактувати участь особи як присяжного не лише як спосіб організаційного залучення громадянина до судової діяльності, а і як форму реалізації публічного суб’єктивного права на участь у здійсненні правосуддя [1].

Разом із тим у цивільному судочинстві участь присяжних має не загальний, а спеціальний характер: вона допускається лише у випадках, прямо визначених законом. Відповідно до ч. 2 ст. 34 ЦПК України, у передбачених Кодексом випадках цивільні справи в суді першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох присяжних, а конкретні категорії таких справ визначені ч. 4 ст. 293 ЦПК України [2].

Однак законодавче закріплення переліку відповідних справ саме по собі не розв’язує питання про критерії їх об’єднання. У науковому і практичному вимірі дискусійним залишається те, за якою логікою законодавець відносить одні справи до таких, що потребують участі присяжних, а інші – ні.

Саме в цьому полягає проблематика дослідження. Чинна модель фактично об'єднує в межах одного процесуального механізму різні за природою категорії справ окремого провадження: одні з них пов'язані з особливо чутливим втручанням у правовий статус, автономію чи сімейні права особи, тоді як інші потребують насамперед оперативності судового розгляду. Тому доцільно класифікувати підстави участі присяжних у цивільному процесі не лише формально – через пряму вказівку закону, – а й змістовно: 1) за справами, де участь присяжних виправдовується підвищеною соціальною значущістю та потребою в додатковій суспільній легітимації рішення; 2) за справами, де залучення присяжних є законодавчо передбаченим, але процесуально дискусійним через скорочені строки або специфіку предмета розгляду. Такий підхід дає змогу точніше оцінити межі доцільності участі присяжних у цивільному судочинстві та перейти від суто описового до проблемно-аналітичного розуміння цього інституту [2; 8].

Окреме значення має питання моменту набуття статусу присяжного, яке доцільно розглядати як поетапний процес. Сам факт внесення особи до списку присяжних ще не означає набуття нею повного процесуального статусу, а лише створює потенційну можливість залучення до здійснення правосуддя. У зв'язку з цим доцільно розмежовувати: 1) потенційний статус особи, включеної до списку присяжних; 2) організаційно-підготовчий статус особи, визначеної для участі у конкретній справі; 3) повний процесуальний статус присяжного, який виникає з моменту фактичного входження до складу суду. Саме з цього моменту виникають процесуальні права, обов'язки, гарантії та можливість застосування відводу. У запропонованій класифікації момент набуття статусу присяжного доцільно визначати не формально через включення до списку, а функціонально – через фактичне входження особи до складу суду для розгляду конкретної справи [8].

Усунення присяжного в цивільному процесі слід розглядати як гарантію законного і безстороннього складу суду. Оскільки відповідно до ч. 2 ст. 34 ЦПК України присяжні, здійснюючи правосуддя, користуються правами судді, до них мають застосовуватися загальні підстави відводу, передбачені статтями 36–40 ЦПК України [2]. У цьому аспекті слід класифікувати підстави усунення присяжного на суб'єктивні, пов'язані з особистою заінтересованістю чи упередженістю, та об'єктивні, зумовлені родинними зв'язками, попередньою участю у справі чи іншими обставинами, що ставлять під сумнів його неупередженість. Завдяки такій класифікації можна точніше встановити випадки, у яких участь присяжного порушує вимоги до належного складу суду та позначається на законності судового рішення.

Права присяжного доцільно розглядати крізь призму його подвійного процесуального становища – як учасника розгляду конкретної справи і як носія спеціальних гарантій здійснення правосуддя. Частина 2 ст. 34 ЦПК України надає присяжному можливість брати участь у дослідженні доказів,

оцінці обставин справи, обговоренні й ухваленні судового рішення, тоді як статті 63, 67, 68 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплюють гарантії його діяльності, зокрема право на винагороду, компенсацію витрат, збереження місця роботи та поширення гарантій незалежності [4]. У зв'язку з цим права присяжного доцільно класифікувати на процесуальні права та статусні гарантії, що забезпечують реальність його участі у здійсненні правосуддя.

Обов'язки присяжного полягають у своєчасній явці до суду, сумлінній участі в розгляді справи, дотриманні законності, безсторонності, недопущенні позапроцесуальних контактів і збереженні таємниці нарадчої кімнати. Ефективність цього інституту знижується через недостатню деталізацію статусу присяжного, слабку поінформованість щодо гарантій та недостатню організаційну підтримку. Тому вдосконалення інституту присяжних у цивільному процесі потребує чіткішої класифікації прав, обов'язків, підстав усунення та механізмів їх реалізації, адже саме вона створює основу для цілісного і послідовного правового регулювання [7].

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 06.04.2026).
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 06.04.2026).
3. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text (датазвернення: 06.04.2026).
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII : станом на 4 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 06.04.2026).
5. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 31 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 06.04.2026).
6. Дяченко С.В., Гордієнко Т.С. Розгляд цивільних справ за участю суду присяжний в Україні. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.

2021. № 2(50). С. 93–97. URL: https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.2(50).242879 (датазвернення: 06.04.2026).

7. Дяченко С.В., Мельник Т.Р. Правове регулювання діяльності присяжних у цивільному судочинстві. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2021. № 2(50).С. 105–110.URL: https://doi.org/10.20535/23085053.2021.2(50).242886 (дата звернення: 06.04.2026).

8. Смірнова В. Правові підстави участі присяжних у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право.*2019. Т. 5. С. 66–72. URL: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.11 (дата звернення: 06.04.2026).

Ключові слова: цивільний процес; присяжні; окреме провадження; склад суду; правовий статус присяжного; відвід присяжного; гарантії правосуддя.

Keywords: civil procedure; jurors; separate proceedings; composition of the court; legal status of jurors; recusal of jurors; guarantees of justice.

Науковий керівник: доцент, к.ю.н. Стоянова Т. А.

Крот Владислав Олександрович

здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВЧИНЕННЯ ВИКОНАВЧИХ НАПИСІВ ЩОДО СТЯГНЕННЯ ЗАБОРГОВАНОСТІ З ОРЕНДНОЇ ПЛАТИ ЗА КОРИСТУВАННЯ ДЕРЖАВНИМ ЧИ КОМУНАЛЬНИМ МАЙНОМ

У сучасних умовах реформування системи управління державним та комунальним майном особливої актуальності набуває питання ефективного та оперативного стягнення заборгованості з орендної плати. Одним із позасудових механізмів захисту прав орендодавця виступає вчинення виконавчого напису нотаріуса, що дозволяє забезпечити швидке примусове виконання грошових зобов’язань без звернення до суду. Відповідно до ст. 18 Закону України «Про нотаріат» нотаріуси вчиняють виконавчі написи у випадках, передбачених законодавством, а згідно зі ст. 87 цього Закону – для стягнення грошових сум або витребування майна на підставі документів, що встановлюють заборгованість. Разом з тим, застосування інституту виконавчих написів у сфері орендних правовідносин щодо державного та комунального майна супроводжується рядом суттєвих проблем, які ускладнюють їх практичне використання. Насамперед це пов’язано зі специфікою правового статусу такого майна, особливостями укладення та виконання договорів оренди, а також неоднозначністю судової практики

щодо допустимості вчинення виконавчих написів у подібних правовідносинах. Однією з ключових умов вчинення виконавчого напису є безспірність заборгованості, яка повинна підтверджуватися належними документами. Однак у випадку оренди державного чи комунального майна питання безспірності часто викликає сумніви. Це зумовлено тим, що розмір орендної плати може змінюватися залежно від нормативно-правових актів, рішень органів місцевого самоврядування або індексації, що ускладнює визначення остаточного розміру заборгованості. У таких умовах нотаріус фактично змушений оцінювати не лише формальну наявність документів, а й їх зміст, що виходить за межі його повноважень. Додатковою проблемою є відсутність єдиного підходу до переліку документів, які підтверджують безспірність заборгованості саме у сфері оренди державного чи комунального майна. Хоча загальні вимоги визначені у підзаконних актах, зокрема у Переліку документів, за якими стягнення провадиться у безспірному порядку, на практиці виникають ситуації, коли надані документи не дозволяють однозначно встановити факт прострочення або точний розмір боргу. Це створює ризики як для нотаріуса, так і для сторін правовідносин, оскільки вчинений виконавчий напис може бути в подальшому визнаний таким, що не підлягає виконанню. Окремої уваги заслуговує питання правової природи заборгованості з орендної плати за користування державним чи комунальним майном. На відміну від класичних цивільно-правових зобов’язань, такі відносини мають публічно-правовий елемент, оскільки орендодавцем виступає держава або територіальна громада в особі уповноважених органів. Це породжує сумніви щодо можливості застосування спрощеного позасудового механізму стягнення, адже фактично відбувається втручання у сферу, де значну роль відіграє адміністративне регулювання. Як наслідок, у судовій практиці простежується тенденція до більш прискіпливої перевірки законності виконавчих написів у таких справах. Суттєвою проблемою є також наявність спору про право, який нерідко маскується під «безспірну» заборгованість. Наприклад, орендар може не погоджуватися з нарахованою сумою орендної плати, посилатися на неналежний стан майна, зміну умов договору або інші обставини, що впливають на розмір зобов’язання. У таких випадках наявність навіть потенційного спору виключає можливість вчинення виконавчого напису. Проте на практиці нотаріус не завжди має об’єктивну можливість встановити наявність чи відсутність такого спору, оскільки діє виключно на підставі поданих документів, без заслуховування сторін. Не менш проблемним є питання належного повідомлення боржника про наявність заборгованості. У багатьох випадках орендодавці формально підходять до виконання цього обов’язку, обмежуючись направленням листа без підтвердження його отримання. Водночас суди часто виходять з того, що відсутність доказів належного повідомлення боржника свідчить про недотримання умов

безспірності, що є підставою для визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню. Це створює ситуацію, коли формально законний механізм втрачає ефективність через процесуальні недоліки. Крім того, проблеми виникають у зв'язку з недосконалістю нормативного регулювання. Чинне законодавство не містить спеціальних положень, які б чітко визначали особливості вчинення виконавчих написів саме щодо заборгованості з орендної плати за користування державним або комунальним майном. Відсутність таких норм змушує нотаріусів застосовувати загальні правила, які не враховують специфіку цих правовідносин. У результаті формується неоднорідна практика, що негативно впливає на принцип правової визначеності.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що інститут виконавчого напису нотаріуса у сфері стягнення заборгованості з орендної плати за користування державним чи комунальним майном виконує важливу функцію забезпечення оперативного захисту майнових інтересів держави та територіальних громад. Водночас його ефективне застосування значною мірою обмежується низкою системних проблем, серед яких ключовими є відсутність чіткого визначення критеріїв безспірності заборгованості, недосконалість документального підтвердження боргу, а також наявність потенційного спору про право, який не завжди може бути виявлений нотаріусом на стадії вчинення нотаріальної дії. На мою думку, нинішня практика використання виконавчих написів у таких правовідносинах часто є формальною і ризиковою. Нотаріус фактично опиняється в ситуації, коли він змушений брати на себе елементи правової оцінки спірних обставин, що суперечить самій природі нотаріальної діяльності як безспірної юрисдикції. У результаті це призводить до значної кількості судових спорів щодо визнання виконавчих написів такими, що не підлягають виконанню, що, по суті, нівелює їх основну перевагу – швидкість та ефективність. Вирішення зазначених проблем вбачається у комплексному вдосконаленні законодавства та практики його застосування. Зокрема, доцільним є законодавче закріплення спеціального переліку документів, які підтверджують безспірність заборгованості саме у сфері оренди державного та комунального майна, а також встановлення чітких вимог до процедури повідомлення боржника. Крім того, варто передбачити обмеження щодо можливості вчинення виконавчих написів у випадках, коли характер правовідносин або зміст зобов'язання об'єктивно передбачає наявність спору. Таким чином, подальший розвиток інституту виконавчих написів у зазначеній сфері потребує більш чіткої нормативної регламентації та уніфікації підходів у правозастосовній практиці. Лише за умови усунення існуючих прогалин можливо забезпечити баланс між оперативністю стягнення заборгованості та дотриманням прав боржників, що є необхідною

передумовою підвищення довіри до нотаріату як інституту позасудового захисту прав.

Список використаних джерел

1. Про нотаріат : Закон України від 02 верес. 1993 р. № 3425-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383.
2. Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів : постанова Кабінету Міністрів України від 29 черв. 1999 р. № 1172.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
4. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 03 жовт. 2019 р. № 157-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 4. Ст. 25.

Ключові слова: виконавчий напис; нотаріус; заборгованість; орендна плата; державне майно; комунальне майно; безспірність; нотаріальне провадження; стягнення.

Keywords: notarial writ; notary; debt; rentpayment; state property; municipal property; indisputability; notarial procedure; recovery.

Науковий керівник: доктор філософії Московчук Д.О.

Крупеня Вероніка Олегівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ ПИТАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ

Нотаріат в Україні виступає важливим інститутом превентивного правосуддя, який від імені держави забезпечує безспірне посвідчення прав і фактів, тим самим запобігаючи виникненню судових спорів [1, с. 21–22]. На відміну від суду, який вирішує вже існуючі конфлікти, нотаріус діє на попередньому етапі, надаючи правовим відносинам публічну достовірність і виконавчу силу. Актуальність теми нотаріальної таємниці особливо зростає в сучасних умовах цифровізації суспільства. Електронні реєстри, система «Дія», єдиний реєстр нотаріальних дій та інші цифрові інструменти роблять інформацію значно доступнішою, але водночас суттєво підвищують ризики несанкціонованого доступу, кібератак і витоку персональних даних. У світі, де особиста інформація часто стає товаром, а конфіденційність – одним із найцінніших ресурсів, гарантії збереження таємниці стають запорукою довіри громадян до нотаріальної системи та держави загалом. Без таких гарантій люди не наважуватимуться звертатися до нотаріуса з найчутливішими питаннями щодо спадщини, майна, сімейних відносин чи

бізнесу. Метою цієї роботи є комплексне дослідження змісту, правових меж і соціально-економічного значення нотаріальної таємниці, аналіз її функцій, винятків та перспектив розвитку в умовах цифрової трансформації нотаріату.

Нотаріальна таємниця є одним із фундаментальних принципів діяльності нотаріату і знайшла своє законодавче закріплення в статті 8 Закону України «Про нотаріат» [2]. Згідно з нормою закону, нотаріальна таємниця охоплює сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або навіть простого звернення заінтересованої особи до нотаріуса. Це стосується не лише змісту самого документа, а значно ширшого кола інформації: даних про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права й обов'язки, сімейний стан, зміст заповіту, договору ренти, іпотеки чи інших угод. Важливо підкреслити, що таємниця поширюється навіть на сам факт звернення громадянина чи юридичної особи до нотаріуса, а також на відомості, отримані під час консультації, якщо нотаріальна дія в результаті не відбулася [2]. Обов'язок зберігати таку інформацію покладається на широке коло суб'єктів: безпосередньо на нотаріуса (державного чи приватного), його помічників, стажерів, технічний персонал, свідків нотаріальних дій та будь-яких інших осіб, яким ці відомості стали відомі у зв'язку зі службовою діяльністю. Цей обов'язок зберігає свою силу навіть після припинення нотаріальної діяльності, що підкреслює абсолютний і тривалий характер захисту [1, с. 245–247].

Основна мета нотаріальної таємниці полягає в забезпеченні балансу між приватними інтересами громадян і публічними інтересами держави. Вона виконує кілька ключових функцій. По-перше, захисну функцію, яка полягає в запобіганні будь-якому неправомірному втручанню у приватне життя людини. По-друге, довірчу функцію, яка створює умови для максимальної відвертості клієнта під час спілкування з нотаріусом. Клієнт повинен бути абсолютно впевненим, що надана інформація не вийде за межі кабінету. Це відрізняє нотаріальну таємницю від адвокатської: адвокат захищає інтереси клієнта в умовах конфлікту, тоді як нотаріус виступає нейтральним представником держави в безспірних правовідносинах [3, с. 156–158]. По-третє, нотаріальна таємниця виконує важливу економічну функцію, захищаючи комерційну таємницю та інформацію про активи. У разі її розголошення можливі серйозні негативні наслідки: рейдерські захоплення майна, шантаж, загострення сімейних конфліктів, корпоративні війни чи навіть тиск на спадкоємців. Наприклад, передчасне розкриття змісту заповіту може призвести до внутрішньосімейних протистоянь, а витік даних про іпотеку чи договір купівлі-продажу бізнесу – до втрати конкурентних переваг. Таким чином, таємниця сприяє стабільності цивільного обороту і підвищує довіру до нотаріальних дій [1, с. 250].

Незважаючи на свій високий рівень захисту, нотаріальна таємниця не є абсолютною і має чітко визначені законодавчі межі. Запити правоохоронних органів, суду, податкових органів, державних виконавців чи Міністерства юстиції можуть бути задоволені лише в письмовій формі з обов'язковим обґрунтуванням підстав і мети запиту [2]. Нотаріус не має права давати свідчення щодо відомостей, які становлять таємницю, за винятком випадків, коли цього вимагають самі особи, за заявою яких вчинено нотаріальну дію, або їх правонаступники. Особливе місце посідає сфера фінансового моніторингу. Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», нотаріус як суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний повідомляти про підозрілі операції [4]. У таких ситуаціях нотаріальна таємниця частково відступає перед державним інтересом у протидії злочинності, але розголошення самого факту повідомлення про підозру заборонено. За порушення режиму таємниці передбачено багатоступеневу відповідальність: дисциплінарну (аж до анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю), цивільну (відшкодування завданої шкоди клієнту) та, в окремих випадках, адміністративну або кримінальну [2; 5].

Підсумовуючи, нотаріальна таємниця є важливим правовим інститутом, який забезпечує баланс між приватним інтересом громадянина у захисті персональних даних і державним контролем за правовими відносинами. Вона безпосередньо випливає з конституційного права на недоторканність приватного і сімейного життя [6, ст. 32] та сприяє ефективній роботі всього нотаріального інституту. У перспективі подальшої цифровізації та впровадження штучного інтелекту, електронних реєстрів і повністю цифрового «е-нотаріату» перед законодавцем постають нові виклики. Автоматизовані системи значно полегшують доступ до інформації, але водночас створюють серйозні ризики витоків даних [7, с. 83–85]. Тому актуальним завданням є вдосконалення законодавства: посилення захисту персональних даних у реєстрах, запровадження жорсткіших протоколів доступу, регулярний аудит систем безпеки та розробка етичних стандартів використання штучного інтелекту в нотаріальній діяльності. Тільки за умови постійного розвитку цих механізмів нотаріальна таємниця зможе залишатися надійним щитом довіри громадян у сучасну цифрову епоху.

Список використаних джерел

1. Дякович М. М. Нотаріальне право України : навч. посіб. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 686 с.
2. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII (зі змінами та доповненнями).
3. Фурса С. Я. Теорія нотаріального процесу : науково-практичний посібник. – К. : Алерта, 2012.

4. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 № 361-IX.
5. Правила професійної етики нотаріусів України, затверджені наказом Міністерства юстиції України.
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
7. Письменний О. О. Цифровізація нотаріату та державних реєстрів в Україні: незахищеність системи та необхідність перегляду адміністративно-правової політики // Нове українське право. – 2025. – № 1. – С. 78–89.

Ключові слова: нотаріальна таємниця, нотаріат, превентивне правосуддя, конфіденційність, професійна таємниця, цифровізація нотаріату, приватне життя, фінансовий моніторинг, правова таємниця, захист персональних даних.

Keywords: notarial secrecy, notary, preventive justice, confidentiality, professional secrecy, digitalization of notariat, privacy protection, financial monitoring, personal data protection, notarial law.

Науковий керівник: доктор філософії., доц. Московчук Д. О.

Кулик Анастасія Андріївна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ СУДУ В ДОКАЗУВАННІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: МЕЖІ АКТИВНОСТІ СУДДІ

Нормативну основу доказування у цивільному судочинстві України становить Цивільний процесуальний кодекс України №1618-IV [1]. Відповідно до ст. 12 ЦПК цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін: кожна сторона повинна довести обставини, на які вона посилається, а збирання доказів за загальним правилом не є обов'язком суду. Водночас ст. 81 ЦПК допускає ініціативу суду у виключних випадках: по-перше, для захисту малолітніх, неповнолітніх та недієздатних осіб; по-друге, у разі сумніву суду в добросовісному здійсненні учасниками справи процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів. Стаття 84 ЦПК наділяє суд правом витребувати докази, а ст. 89 ЦПК – оцінювати їх за власним внутрішнім переконанням, ґрунтуючись на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні. Таким чином, ЦПК закріплює «м'яку активність» суду: суддя не збирає докази за власною ініціативою поза визначеними законом випадками, але здійснює керівництво процесом та протидіє зловживанням процесуальними правами.

Теорію та практику процесу доказування і доведення у цивільному процесі комплексно досліджує Сокалюк В. П. [2, с. 85], розмежовуючи «доказування» – як процесуальну діяльність сторін щодо збирання, подання, витребування, забезпечення та оцінки доказів – і «доведення» – як розумову

логічну діяльність учасників справи з переконання суду у правомірності їхньої позиції. Автор доводить, що ці категорії не є синонімами: доведення відбувається передусім у судових дебатах і спрямоване на формування внутрішнього переконання судді, тоді як доказування – це процесуальна форма роботи з доказовим матеріалом на всіх стадіях провадження. З позиції ролі суду у доказуванні особливо важливим є висновок дослідника про те, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, сформованим у тому числі під впливом доводів і міркувань учасників справи, а не лише на підставі формальних процесуальних документів.

У контексті впровадження наукових концепцій у судочинство Сокалюк В. П. [3, с. 324] аналізує роль суду як суб'єкта, що керує процесом доведення і в окремих процедурах – зокрема, врегулюванні спору за участі судді – виступає активним посередником. Дослідник встановлює, що процедура врегулювання спору за участі судді (ст. 201–205 ЦПК) є унікальним інститутом, де активність судді набуває якісно нових форм: суддя не просто пасивно сприймає докази, а допомагає сторонам виробити взаємоприйнятне рішення, оцінюючи їхні процесуальні позиції і спрямовуючи процес доведення. Такий підхід принципово відрізняється від змагального провадження і свідчить про диференціацію меж судової активності залежно від форми провадження: у класичному позовному провадженні суд пасивніший, у примирних процедурах – помітно активніший.

Вплив принципу диспозитивності на стадію подання та розкриття доказів системно досліджують Грабар Н. М. та Парасюк М. В. [4, с. 195], встановлюючи, що саме диспозитивність визначає правило «суд пов'язаний предметом і підставою позову»: суддя не може виходити за межі заявлених вимог та власної ініціативи сторін у формуванні доказової бази. Автори аналізують ключові аспекти прояву диспозитивності на етапі ініціювання доказування: право сторін самостійно визначати предмет доказування, вибирати і подавати докази, відмовлятися від їх дослідження або визнавати обставини. Межа активності судді у змагальному процесі, таким чином, визначається поєднанням принципів диспозитивності та змагальності: суд не може замінити сторону у доказуванні, однак зобов'язаний забезпечити реальну рівність сторін і не допустити маніпулювання доказовим матеріалом, за необхідності вживаючи заходи процесуального примусу відповідно до ст. 143 ЦПК.

Нормативне регулювання та доктринальні аспекти забезпечення доказів у цивільному процесі досліджує Пасайлюк І. В. [5, с. 31], встановлюючи, що інститут забезпечення доказів є одним з проявів активної процесуальної позиції суду ще до початку розгляду справи по суті. Таким чином, межі активності судді у доказуванні у цивільному процесі визначаються трьома рівнями. Перший – нормативний: суд ініціює збирання доказів виключно у випадках, прямо передбачених законом (ст. 81 ЦПК).

Другий – функціональний: суд завжди є активним суб'єктом оцінки доказів (ст. 89 ЦПК), керівництва процесом, забезпечення доказів та застосування заходів проти зловживань. Третій – ціннісний: обсяг судової активності визначається необхідністю забезпечення реальної рівності сторін, захисту вразливих учасників та дотримання стандарту справедливого судового розгляду відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Правильний баланс між пасивністю та активністю судді є гарантією того, що цивільне судочинство виконує своє завдання – ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів.

Список використаних джерел

1.Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Редакція від 17.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15.

2. Сокалюк В. П. Доказування та доведення в цивільному процесі: науково-практичний підхід. Часопис Київського університету права. 2024. № 4. С. 84–90. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/1156.

3. Сокалюк В. П. Аналіз концепцій вчених щодо доказування і доведення у цивільному процесі та їх впровадження у судочинство. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. Т. 1, № 1. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352648.

4. Грабар Н. М., Парасюк М. В. Вплив принципу диспозитивності на стадію доказування у цивільному судочинстві України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. Т. 1, № 1. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352597.

5. Пасайлюк І. В. Забезпечення доказів у цивільному процесі України: нормативне регулювання та доктринальні аспекти. Вісник ЛТЕУ. Юридичні науки. 2024. Вип. 16. URL: http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/1718.

Ключові слова: цивільний процес, доказування, суддя, змагальність, диспозитивність, внутрішнє переконання, межі активності судді, витребування доказів, забезпечення доказів, оцінка доказів, ЦПК України, доведення.

Keywords: civil procedure, evidence, judge, adversarial principle, dispositivity, inner conviction, limits of judicial activity, requesting evidence, securing evidence, assessment of evidence, CPC of Ukraine, argumentation.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Дрогозюк К.Б.

КУСТОВА Анастасія Миколаївна

здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗАКОРДОНОМ ЧЕРЕЗ НОТАРІАЛЬНІ ЗАХОДИ

В умовах масової міграції, спричиненої збройною агресією, правовий захист українців за кордоном набув особливого значення. Для збереження майнових прав саме нотаріат стає основним інструментом, який реально захищає права громадян України закордоном, оскільки саме нотаріальні дії стають інструментом легітимізації юридичних фактів.

Одним із найбільш складних напрямків транскордонного нотаріату є реалізація спадкових прав. Згідно з Цивільним кодексом України, спадкування відкривається внаслідок смерті особи, а для прийняття спадщини встановлено чіткі преклюзивні строки – зазвичай шість місяців [6]. Якщо спадкоємець перебуває за кордоном, він стикається з гострою проблемою вчасного подання заяви нотаріусу в Україні. У цьому випадку нотаріальний захід у формі засвідчення справжності підпису на заяві у консульстві є критично важливим [3]. Проте практична реалізація цього права наразі ускладнена надмірним навантаженням на консульські установи. Через безпрецедентну кількість громадян, які потребують правової допомоги, термін очікування в «електронній черзі» може сягати кількох місяців, що створює реальний ризик пропуску встановленого законом строку для прийняття спадщини. Консул не лише засвідчує підпис, а й вносить відповідні дані до Спадкового реєстру, що дозволяє запобігти втраті майна, проте логістичні перепони та кадровий дефіцит у дипломатичних установах суттєво знижують оперативність цього механізму [1, 8, 9].

Проблематика забезпечення реалізації та захисту майнових прав у сучасних умовах істотно актуалізувалася у зв’язку із запровадженням воєнного стану, що об’єктивно зумовило зростання ролі довіреності як правового інструменту делегування повноважень. Неможливість особистої участі значної частини громадян у вчиненні правочинів щодо належного їм майна спричинила підвищення практичної значущості саме доручень, що посвідчуються уповноваженими суб’єктами, зокрема консульськими установами. У цьому контексті довіреність виступає ключовим засобом забезпечення безперервності здійснення цивільних правовідносин в умовах обмеженої фізичної присутності власника. Водночас довіреності на розпорядження нерухомим майном, посвідчені за кордоном, підлягають обов’язковій реєстрації в Єдиному реєстрі довіреностей для їх подальшого використання на території України [7], що забезпечує належний рівень правової верифікації та мінімізує ризики неправомірного відчуження майна. Разом із тим процедура їх реєстрації через систему Міністерства юстиції України характеризується тривалістю, що обумовлено необхідністю узгодженої взаємодії між закордонними установами та національними реєстраторами. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 164, відсутність такої реєстрації унеможливлює прийняття відповідного документа державним реєстратором або нотаріусом [5]. Таким чином, попри

наявність належного нормативного підґрунтя, на практиці формується стан «процесуального очікування», що не відповідає динаміці цивільного обігу. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність подальшої цифровізації відповідних процедур як передумови підвищення ефективності використання довіреностей у період воєнного стану.

Головним суб'єктом, який забезпечує нотаріальний захист за кордоном, є консульська посадова особа. За Законом України «Про нотаріат» консульські установи виконують функції, які в юридичному плані відповідають діям національних нотаріусів [1]. Консульський статут України чітко визначає, що захист прав громадян здійснюється шляхом вчинення дій, таких як посвідчення правочинів, засвідчення вірності копій документів, справжності підпису та перекладу [2]. Слід зазначити, що консул виступає як представник держави, забезпечуючи неперервність правового поля України для її громадян. Порядок вчинення вказаного виду дій описаний у Положенні про порядок учинення нотаріальних дій консульськими установами, яке встановлює високі вимоги щодо ідентифікації особи та перевірки її цивільної дієздатності [3]. Ми вважаємо, що для вирішення проблеми великої навантаженості на консулів доцільно розглянути можливість впровадження механізму «дистанційного нотаріату», який працює через відеозв'язок та електронний цифровий підпис (ЕЦП) через платформу «Дія». Такий підхід дозволить виконувати частину технічних дій (наприклад, засвідчення справжності підпису на заявах) без обов'язкової фізичної присутності особи в установі.

Паралельно з консульським шляхом існує інший спосіб спілкування з іноземними нотаріусами. Основою цього механізму є Гаазька конвенція 1961 року, яка ввела інститут апостиля [4]. Це спеціальний знак, який підтверджує, що підпис документа справжній і особа, яка його підписала, має відповідний статус. Це усе зручніше, ніж складна процедура багаторівневої консульської легалізації. У житті уважної юридичної практики часто виникають ситуації, коли іноземний нотаріус не хоче дати дію за українським зразком, і це змушує громадян шукати допомогу у українських дипломатичних установах. У розшаровуванні цієї проблеми, на наш погляд, може допомогти розробка та поширення Міністерством юстиції України уніфікованих двомовних шаблонів найбільш використовуваних документів (наприклад, заяв на спадщину, довіреностей), які б відповідали вимогам українського законодавства та були зрозумілі для іноземних нотаріусів. Крім того, ефективним кроком із цього питання було б укладення додаткових міждержавних угод про взаємне визнання електронних довіреностей, що дозволило б значно прискорити цивільний обіг документів та зняти навантаження на консульські посадові особи в країнах, де зосереджено найбільше українських біженців.

Цифровізація процесів нотаріату є однією з напрямків, які допомагають краще захищати права громадян. Незважаючи на те, що вимога фізичної присутності у консула все ще залишається для багатьох дій, впровадження електронних черг та можливість перевірки документів через онлайн-сервіси Міністерства юстиції значно зменшують ризики корупції та пришвидшують цивільний обіг [1]. Це відповідає загальноєвропейським тенденціям цифрового перетворення юстиції, про які часто йдеться під час розгляду адаптації українського законодавства до правового простору ЄС.

Підсумовуючи, можна сказати, що захист прав українців за межами держави через нотаріальні процедури – це процес, який враховує норми матеріального цивільного права [6], процедурні положення законодавства про нотаріат [1] та міжнародні правові угоди [4]. У складних умовах воєнного стану ефективність такого захисту залежить від тісної співпраці Міністерства закордонних справ та Міністерства юстиції, а також від здатності країни швидко адаптувати підзаконні акти до нових обставин [5, 7]. Для нас, як майбутніх юристів, важливо зрозуміти ці механізми, щоб ефективно допомагати українцям, які потрапили в складні ситуації за кордоном.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №39. Ст. 383. – (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12 (дата звернення : 09.04.2026)

2. Консульський статут України, затверджений Указом Президента України від 06.04.1994 № 127/94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94 (дата звернення : 09.04.2026)

3. Положення про порядок учинення нотаріальних дій консульськими установами України, затверджене Наказом Міністерства закордонних справ України та Міністерства юстиції України від 27.12.2004 № 301/152/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1655-04 (дата звернення : 09.04.2026)

4. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів (Гаазька конвенція від 05.10.1961). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082 (дата звернення : 09.04.2026)

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF (дата звернення : 09.04.2026)

6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 01.02.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15. (дата звернення : 09.04.2026)

7. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова КМУ від 28.02.2022 р. № 164. Дата оновлення:

06.06.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-п. (дата звернення : 09.04.2026)

8. Про затвердження Положення про порядок учинення нотаріальних дій у дипломатичних представництвах та консульських установах України : наказ Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 27.12.2004 № 142/5/310. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04 (дата звернення : 09.04.2026)

9. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр : наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11 (дата звернення : 09.04.2026)

Науковий керівник – к. ю. н., доцент Стоянова Т.А.

Kustova Anastasiia
3rd-year student, Faculty of Judicial and International Law
National University «Odesa Law Academy»

PROTECTION OF THE RIGHTS OF UKRAINIAN CITIZENS ABROAD THROUGH NOTARIAL MEASURES

In the context of mass migration caused by armed aggression, the legal protection of Ukrainians abroad has acquired particular significance. To preserve property rights, the notarial system has become a key instrument that effectively safeguards the rights of Ukrainian citizens outside the country, as notarial acts serve as a means of legitimizing legal facts.

One of the most complex areas of cross-border notarial practice is the realization of inheritance rights. According to the Civil Code of Ukraine, succession is opened upon the death of a person, and strict preclusive time limits–typically six months–are established for the acceptance of inheritance [6]. If an heir resides abroad, they face a serious challenge in submitting an application to a notary in Ukraine within the prescribed time. In such cases, a notarial act in the form of certification of the authenticity of a signature on an application at a consulate becomes critically important [3]. However, the practical implementation of this right is currently complicated by the excessive workload of consular institutions. Due to the unprecedented number of citizens requiring legal assistance, waiting times in the “electronic queue” may extend to several months, creating a real risk of missing the statutory deadline for accepting inheritance. A consul not only certifies the signature but also enters relevant data into the Inheritance Register, which helps prevent the loss of property; however, logistical obstacles and staff shortages in diplomatic institutions significantly reduce the efficiency of this mechanism [1; 8; 9].

The issue of ensuring the exercise and protection of property rights has become significantly more relevant in modern conditions due to the introduction of martial law. This has objectively led to the increased role of the power of

attorney (PoA) as a legal instrument for the delegation of authority. The inability of a large number of citizens to personally participate in legal transactions regarding their property has increased the practical importance of authorizations certified by authorized entities, particularly consular institutions. In this context, the power of attorney serves as a key means of ensuring the continuity of civil legal relations under conditions of limited physical presence of the owner. At the same time, powers of attorney for the disposal of real estate certified abroad are subject to mandatory registration in the Unified Register of Powers of Attorney for their subsequent use on the territory of Ukraine [7]. This ensures an appropriate level of legal verification and minimizes the risks of unlawful alienation of property. However, the procedure for their registration through the system of the Ministry of Justice of Ukraine is characterized by its duration, which is caused by the need for coordinated interaction between foreign institutions and national registrars. Pursuant to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 164, the absence of such registration makes it impossible for a state registrar or a notary to accept the relevant document [5]. Thus, despite the existence of a proper regulatory framework, a state of "procedural expectation" is formed in practice, which does not correspond to the dynamics of civil circulation. This, in turn, necessitates further digitalization of the relevant procedures as a prerequisite for increasing the effectiveness of using powers of attorney during the period of martial law.

The main entity ensuring notarial protection abroad is a consular official. Under the Law of Ukraine “On Notariat,” consular institutions perform functions that are legally equivalent to those of national notaries [1]. The Consular Statute of Ukraine provides that the protection of citizens’ rights is carried out through actions such as certification of transactions, verification of copies of documents, authentication of signatures, and certification of translations [2]. The consul acts as a representative of the state, ensuring the continuity of Ukraine’s legal framework for its citizens. The procedure for performing such actions is regulated by the Regulation on the Procedure for Notarial Acts by Consular Institutions, which establishes strict requirements for personal identification and verification of legal capacity [3]. It is advisable to consider the introduction of a “remote notariat” mechanism operating via video communication and electronic digital signatures through the Diia platform, which would allow certain actions to be performed without mandatory physical presence.

Alongside the consular pathway, there is another method of interaction with foreign notaries. The basis of this mechanism is the 1961 Hague Convention, which introduced the institution of the apostille [4]. This is a special certification confirming the authenticity of a document’s signature and the official capacity of the person who signed it, simplifying international document circulation. In practice, situations often arise where a foreign notary refuses to perform an act in accordance with Ukrainian standards, forcing citizens to seek assistance from

Ukrainian diplomatic institutions. This issue could be addressed through the development of standardized bilingual templates for commonly used documents, as well as through international agreements on the mutual recognition of electronic powers of attorney.

The digitalization of notarial processes is one of the key directions for improving the protection of citizens' rights. Despite the continued requirement of physical presence for many actions, the introduction of electronic queues and online verification services of the Ministry of Justice significantly reduces corruption risks and accelerates civil circulation [1]. This aligns with broader European trends in the digital transformation of justice.

In conclusion, the protection of the rights of Ukrainians abroad through notarial procedures is a multifaceted process that combines substantive civil law [6], notarial procedural legislation [1], and international legal instruments [4]. Under martial law conditions, its effectiveness depends on cooperation between state institutions and the adaptability of legislation to new challenges [5; 7].

References

1. Law of Ukraine "On Notariat" of 02.09.1993 No. 3425-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1993, №. 39, Art. 383 (as amended). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12 (accessed: 09.04.2026).

2. Consular Statute of Ukraine, approved by Decree of the President of Ukraine of 06.04.1994 № 127/94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94 (accessed: 09.04.2026).

3. Regulation on the Procedure for Notarial Acts by Consular Institutions of Ukraine, approved by the Order of the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Justice of Ukraine of 27.12.2004 № 301/152/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1655-04 (accessed: 09.04.2026).

4. Convention Abolishing the Requirement of Legalisation for Foreign Public Documents (Hague Convention of 05.10.1961). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082 (accessed: 09.04.2026).

5. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 28 February 2022 No. 164 "Some Issues of Notariat under Martial Law". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-п (accessed: 09.04.2026).

6. Civil Code of Ukraine of 16.01.2003 No. 435-IV (as of 01.02.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (accessed: 09.04.2026).

7. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 28.02.2022 No. 164 (updated 06.06.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-п (accessed: 09.04.2026).

8. Order of the Ministry of Justice of Ukraine and the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine of 27.12.2004 No. 142/5/310. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04 (accessed: 09.04.2026).

9. Order of the Ministry of Justice of Ukraine of 07.07.2011 No. 1810/5 “On Approval of the Inheritance Register Regulation”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11 (accessed: 09.04.2026).

Scientific advisor – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor T. A. Stoianova

Куцерубова Поліна Євгенівна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ШЛЯХИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЕСТОНСЬКОГО ДОСВІДУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ

У сучасних умовах цифровізація правової сфери стає одним із ключових напрямів модернізації держави та правосуддя.

Актуальність теми зумовлена необхідністю підвищення ефективності, доступності та безпечності нотаріальних послуг у контексті цифрової трансформації України. Особливого значення це набуває в умовах євроінтеграції, коли вивчення та адаптація успішного естонського досвіду може стати важливим орієнтиром для розвитку національного нотаріату. Крім того, в умовах воєнного стану та зростання потреби в дистанційних правових сервісах питання впровадження цифрових рішень у нотаріальну діяльність набуває не лише теоретичної, а й виразної практичної ваги.

Проблематика дослідження полягає у пошуку оптимальних шляхів запозичення естонської моделі електронного нотаріату до українських правових і інституційних умов, з урахуванням необхідності забезпечення інформаційної правової безпеки, інтеграції державних реєстрів з реєстрами ЄС, надійної дистанційної ідентифікації та збереження гарантій нотаріального захисту в умовах цифровізації.

Трансформаційні процеси в Україні характеризуються перманентним характером та охоплюють різноманітні сектори, що, у свою чергу, зумовлює актуальність модернізації нотаріальної системи.

Проблематика цифрової трансформації різних сфер, зокрема й нотаріальної діяльності, знайшла своє висвітлення у наукових працях низки вітчизняних науковців, таких як: В. В. Марченко, Д. І. Сидоренко, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса та інші.

Ключовим аспектом поводимої реформи нотаріату є імплементація електронного нотаріату та діджиталізація нотаріальних проваджень, що має на меті оптимізацію професійної діяльності нотаріусів[7].

Незважаючи на обраний державою курс реформування, в науковій літературі обговорюються певні застереження щодо діджиталізації нотаріального процесу. Зокрема, В. Марченко та Д. Сидоренко підкреслюють, що інформаційно-комунікаційні технології не завжди можуть

повною мірою гарантувати рівень правового захисту, який забезпечує традиційний інститут нотаріату. Акцентується увага на необхідності спрощення процедур вчинення нотаріальних дій, за умови збереження, а бажано й підвищення рівня правових гарантій [5].

Перехід української нотаріальної справи до цифрового простору значною мірою залежить від створення надійної, єдиної інформаційної платформи. Така платформа має поєднувати не лише бази даних нотаріальних актів, а й інші відповідні реєстри, доступні для використання та доповнення широким колом правних суб'єктів, а не тільки власне нотаріусами.

У цьому контексті варто звернути увагу на естонський досвід, який засвідчив спроможність не тільки на теоретичному рівні впровадити цифрову трансформацію юридичної галузі, а й успішно реалізувати на практиці дієву систему електронного нотаріального процесу [2].

Багато нотаріальних послуг, які раніше потребували фізичної присутності, тепер можуть бути надані віддалено за допомогою згаданої електронної платформи. Цей підхід спричинив кардинальні зміни у звичній системі нотаріату, підвищивши її зручність та розширивши доступність для широкого загалу зацікавлених осіб. Естонська модель електронного нотаріату є комплексною цифровою системою, що охоплює повний цикл нотаріальних дій – від встановлення особи до фіксації юридичних фактів у відповідних державних базах даних [1]. Естонський e-Notary забезпечує доступ до даних із 16 реєстрів, використання шаблонів договорів, а також передачу документів до відповідних реєстрів, що істотно скорочує час підготовки нотаріальних дій і підвищує ефективність процедури. Паралельно функціонує self-service portal, через який особа може ідентифікувати себе за допомогою Smart-ID, Mobile-ID або ID-card та брати участь у нотаріальній дії дистанційно; віддалене засвідчення здійснюється через відеозв’язок і в естонській системі прирівнюється до очної ідентифікації в нотаріальній конторі [2].

Для України цей досвід є особливо показовим, адже офіційний портал е-Нотаріату визначає місію системи як цифровізацію процесу вчинення нотаріальних дій для безпечного і зручного доступу громадян, а також наголошує на інтеграції з державними реєстрами та використанні захищеного електронного підпису [4]. Нормативною основою впровадження такої моделі є постанова Кабінету Міністрів України № 1406 від 29 грудня 2023 року «Деякі питання функціонування Єдиної державної електронної системи е-нотаріату» [6]. Додатково розвиток цифрового нотаріату в Україні підтримується і через інші урядові рішення, зокрема постанову № 619 від 30 травня 2024 року щодо експериментального проєкту реєстрації нотаріальних дій в електронному реєстрі.

У порівнянні з естонською моделлю українській системі наразі бракує насамперед повноцінної інтегрованої цифрової екосистеми, у якій усі нотаріальні дії, реєстри та механізми дистанційної ідентифікації працювали б як єдине ціле. Поставлене завдання має не лише технічний, а насамперед системно-інституційний характер. Зокрема, естонський досвід демонструє вже усталену практику щоденного застосування системи електронного нотаріату (e-Notary), тоді як український відповідник перебуває на етапі свого системного становлення. Крім того, для забезпечення успішної та всебічної імплементації, Україні необхідно інтенсифікувати зусилля у напрямку посилення механізмів дистанційної ідентифікації, розширення взаємодії між різноманітними інформаційними реєстрами, а також гарантування правової визначеності електронних документів та кваліфікованих електронних підписів. Ці заходи мають здійснюватися з урахуванням європейських стандартів, що зафіксовані у Регламенті (ЄС) № 910/2014 (eIDAS) [3].

Відтак, досвід Естонії переконливо демонструє, що діджиталізація нотаріальної сфери є не лише технологічно здійсненною, а й високорезультативною в аспекті легкості доступу, оперативності надання та юридичної достовірності нотаріальних послуг. У контексті України, імплементація подібних підходів повинна відбуватися поетапно, з урахуванням вітчизняних правових реалій. Проте саме адаптація естонської моделі здатна стати ключовим орієнтиром для еволюції сучасного електронного нотаріату.

Список використаних джерел

1. E-Notary // The Centre of Registers and Information Systems (RIK). URL: https://www.rik.ee/en/other-services/e-notary (дата звернення: 01.04.2026).
2. Estonian e-Notary // European Commission. URL: https://ec.europa.eu/digital-building-blocks/sites/spaces/DIGITAL/blog/2019/07/29/533365963/Estonian+e-Notary (дата звернення: 01.04.2026).
3. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/910/oj (дата звернення: 01.04.2026).
4. Е-нотаріат // Міністерство юстиції України. URL: https://e-notariat.minjust.gov.ua/index.html (дата звернення: 01.04.2026).
5. Марченко В., Сидоренко Д. Нотаріат України впевнено тримає курс на ефективні зміни // Юридична газета. 2019. URL: https://yur-gazeta.com/interview/notariat-ukrayini-vpevneno-trimae-kurs-na-efektivni-zmini.html (дата звернення: 01.04.2026).

6. *Про деякі питання функціонування Єдиної державної електронної системи е-нотаріату: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2023 р. № 1406. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1406-2023-%D0%BF (дата звернення: 01.04.2026).*

7. Реалії та перспективи нотаріату України: розвиток всупереч війні. Нотаріальна палата України. 2024. URL: https://npu.ua/news/vilnus/ (дата звернення: 01.04.2026).

Ключові слова: цифрова трансформація нотаріату, е-нотаріат, кваліфікований електронний підпис, дистанційні нотаріальні дії, правова безпека, євроінтеграція.

Keywords: digital transformation of public notary, e-notary, qyalified electronic signature, remote notarial actions, legal security, European integration.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Стоянова Т.А.

Кучеренко Олександра Дмитрівна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИСТАНЦІЙНЕ СУДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Дистанційне судове провадження у цивільному процесі України регулюється передусім ст. 212 ЦПК України, яка надає учасникам справи право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за умови наявності відповідної технічної можливості [1].

Технологічну основу дистанційного провадження становить Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС), що включає підсистеми «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистему відеоконференцзв'язку. З жовтня 2021 року ці підсистеми повноцінно функціонують у судах України, що дозволяє учасникам судового процесу подавати процесуальні документи в електронній формі, отримувати судові повідомлення та брати участь у судових засіданнях дистанційно – фактично з будь-якої точки світу.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що дистанційна форма участі у цивільному процесі забезпечує чотири ключові переваги. По-перше, суттєво підвищується доступність правосуддя для осіб з тимчасово окупованих територій, внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які перебувають за кордоном. По-друге, використання відеоконференцій сприяє дотриманню розумних строків розгляду справ відповідно до вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. По-третє, скорочуються судові витрати сторін, зокрема транспортні та поштові

витрати. По-четверте, в умовах воєнного стану дистанційне провадження інколи є єдиною можливою формою реалізації права на судовий захист з міркувань безпеки [2, с. 162].

Водночас, як зазначає Пілюк С. В., право на справедливий суд відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод охоплює комплекс процесуальних гарантій, зокрема публічність розгляду, змагальність сторін, рівність сторін та право бути почутим. Дистанційне провадження може створювати певні ризики для забезпечення цих гарантій[3, с. 348].

По-перше, технічні збої або нестабільність зв'язку можуть фактично обмежувати можливість сторони реалізувати право бути почутою. По-друге, нерівний доступ до цифрових технологій створює ризик фактичної нерівності сторін: учасники справи, які не мають належного технічного забезпечення або стабільного інтернет-зв'язку, опиняються у менш вигідному становищі. По-третє, ускладняється безпосередня оцінка судом достовірності показань свідків та інших доказів через опосередкований характер сприйняття інформації.

Зарадюк З. В. та Музичук К. С. зазначають, що стандарти справедливого судочинства, сформовані практикою ЄСПЛ, є достатньо гнучкими та можуть адаптуватися до нових форм судового провадження [4, с. 272]. Дистанційне судочинство загалом здатне забезпечити основні вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема право бути присутнім, право на захист, розгляд справи упродовж розумного строку та публічність судового розгляду [5].

Рекомендації Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (ЄКК) щодо використання відеоконференцій у судових процесах визнають онлайн-правосуддя легітимним, однак наголошують на необхідності забезпечення належних гарантій справедливого суду та захисту персональних даних. Важливим є досягнення балансу між відсутністю обов'язкової фізичної присутності сторін у суді та забезпеченням їх процесуальної рівності.

У рішенні ЄСПЛ «Cavca v. Republic of Moldova» від 09.01.2025 року суд зазначив, що використання відеоконференції саме по собі не порушує право на справедливий суд. Водночас суд наголосив на необхідності дотримання певних гарантій, зокрема забезпечення належної якості зв'язку, відсутності технічних перешкод, а також належної ідентифікації учасників процесу [6].

Волкова Н.В. досліджує особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану та карантину, акцентуючи на необхідності розширення можливостей дистанційної участі у судових засіданнях як гарантії доступу до правосуддя і безпеки учасників процесу, критикує чинні обмеження щодо суб'єктного складу осіб, які можуть брати участь у відеоконференції поза приміщенням суду, та обґрунтовує

доцільність законодавчих змін, які б дозволили всім учасникам процесу, включаючи представників, свідків, експертів та інших осіб, брати участь дистанційно із використанням власних технічних засобів [7, с.213-216].

З огляду на вище наведене, вважаємо, що для України актуальним є подальше вдосконалення законодавства у сфері дистанційного судочинства, зокрема шляхом:

- запровадження чітких стандартів технічної якості відеозв'язку;
- удосконалення процедур ідентифікації учасників (зокрема із використанням КЕП або цифрових сервісів);
- визначення процесуальних наслідків технічних збоїв;
- посилення гарантій кібербезпеки судових засідань тощо.

Отже, дистанційне судове провадження є не лише альтернативною, а фактично повноцінною формою здійснення правосуддя в сучасних умовах. Водночас його ефективність безпосередньо залежить від належного нормативного регулювання та забезпечення процесуальних гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV (ст. 14, 197, 212 – електронне судочинство та відеоконференція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.
2. Киргізова В. С., Сібільов Д. М. Особливості дистанційної участі у цивільному судовому процесі за законодавством України. *Закон і бізнес.* 2023. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/36.
3. Пілюк С. В. Право на справедливий суд як джерело формування стандартів національного правосуддя: правові позиції ЄСПЛ та проблеми їх релевантного застосування в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2026. Вип. 93, ч. 1. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354714.
4. Зарадюк З. В., Музичук К. С. Правила справедливого правосуддя: кримінальний та цивільний аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2026. Вип. 93, ч. 5. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/356151.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
6. Рішення ЄСПЛ «Cavca v. Republic of Moldova» (заява № 21766/22) від 09 січня 2025 року: право бути почутим у цивільному процесі – аналіз умов дотримання ст. 6 Конвенції при відсутності сторони. URL: https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-238660%22]}.

7. Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2022. 444 с. URI: https://hdl.handle.net/11300/23333

Ключові слова: дистанційне судове провадження, цивільний процес, відеоконференція, право на справедливий суд, ст. 6 Конвенції, ЕСІТС, електронне правосуддя, доступність правосуддя, рівність сторін, ризики дистанційного провадження, цифровззація правосуддя.

Keywords: remote court proceedings, civil procedure, videoconference, right to a fair trial, Article 6 of the Convention, Unified Judicial Information System, e-justice, access to justice, equality of arms, risks of remote proceedings, digitalization of justice.

Науковий керівник: *д. ю. н., професор, професор кафедри Волкова Н.В.*

Кучерява Олена Анатоліївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету “Одеська юридична академія”

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА НОТАРІУСА: ВІД МОРАЛІ ДО ЗАКОНУ

Професійна етика нотаріуса становить систему морально-етичних норм і правил поведінки, які регулюють здійснення нотаріальної діяльності, забезпечуючи її відповідність принципам верховенства права, справедливості та суспільної довіри. Вона є синтезом моральних імперативів і юридичних приписів, де моральні засади трансформуються в обов’язкові правові норми. Такий перехід від моралі до закону зумовлений публічно-правовим характером нотаріату, який покликаний посвідчувати права, факти та вчинювати інші нотаріальні дії з метою надання їм юридичної вірогідності.

Моральні основи нотаріальної етики кореняться в загальнолюдських цінностях, закріплених у Конституції України, яка проголошує людину, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Нотаріус як носій державного довір’я зобов’язаний діяти не лише відповідно до закону, а й згідно з совістю, поважаючи права та законні інтереси фізичних і юридичних осіб. Моральні норми виступають первинним регулятором, формуючи внутрішнє переконання нотаріуса в необхідності чесного, об’єктивного та неупередженого виконання професійних обов’язків. Саме моральна свідомість запобігає зловживанням і забезпечує довіру суспільства до нотаріату як інституту, що сприяє реалізації конституційних прав громадян.

Перехід моральних принципів у сферу права відбувається через нормативне закріплення у спеціальному законодавстві. Відповідно до Закону України «Про нотаріат» нотаріат є системою органів і посадових осіб, на яких покладено обов’язок посвідчувати права та факти, що мають юридичне значення. Державне регулювання нотаріальної діяльності включає, зокрема, встановлення правил професійної етики нотаріусів.

Нотаріус зобов’язаний здійснювати свої професійні обов’язки відповідно до цього Закону і принесеної присяги, дотримуватися правил професійної етики. Присяга нотаріуса містить морально-етичні зобов’язання: «Урочисто присягаю виконувати обов’язки нотаріуса чесно і сумлінно, згідно з законом і совістю, поважати права і законні інтереси фізичних та юридичних осіб, зберігати професійну таємницю, скрізь і завжди берегти чистоту високого звання нотаріуса». Таким чином, моральні категорії (чесність, совість, чистота звання) набувають статусу юридичного обов’язку.

Конкретизацію морально-етичних стандартів забезпечують Правила професійної етики нотаріусів України, затверджені наказом Міністерства юстиції України. Вони визначають основні принципи професійної етики нотаріуса: публічність, незалежність та неупередженість, законність, доступність, безпосередність, нотаріальну таємницю та конфіденційність, чесність, сумлінність, повагу до професії. Ці принципи є обов’язковими для нотаріусів, їхніх помічників, консультантів державних нотаріальних контор та архівів. Порушення правил тягне відповідальність, від застережень до повного позбавлення права працювати. Загалом можна оцінювати як підрив довіри до нотаріату.

Одним із ключових документів, що деталізує морально-етичні вимоги, є Кодекс правил професійної етики нотаріусів України, затверджений З’їздом нотаріусів України. Кодекс розроблено відповідно до Конституції України, Закону «Про нотаріат» та міжнародних стандартів нотаріальної етики. Його основна мета – здійснення нотаріальної діяльності з максимальною користю для суспільства шляхом об’єднання етичних цінностей у обов’язкові правила поведінки. Серед основних принципів Кодексу – публічність (принцип публічності нотаріальної діяльності виступає як один із фундаментальних елементів, який покладає на нотаріусів обов’язок активно і свідомо використовувати надані їм державою повноваження. Таке використання повинно відбуватися виключно в межах інтересів особи яка звернулась за вчиненням нотаріальної дії, з метою найбільш ефективного захисту її прав та інтересів), законність (сприяння верховенству права, тобто нотаріус не лише сам виконує вимоги закону, а і активно контролює, щоб посвідчувані ним правочини відповідали правовим актам. Не менш важливим фактом залишається відмова у вчиненні дії яка суперечить Конституції та іншим актам), неупередженість (не менш важливий принцип під яким одразу зрозуміло, що нотаріус повинен виконувати свої обов’язки об’єктивно, без надання переваг будь-якій із сторін не додаючи до цього особисті інтереси), конфіденційність, сумлінність та чесність залишаються ключовими принципами. Нотаріус зобов’язаний постійно підвищувати професійний рівень, уникати конфлікту інтересів, та що є не менш важливим, торкаючись не тільки здійснення нотаріальної діяльності – використовувати службове становище для особистої вигоди.

Конфіденційність є одним із ключових морально-правових принципів, який забезпечує довіру у відносинах між нотаріусом та особами, що до нього звертаються. Для уникнення обману, шантажу, розголошення особистої інформації та відомостей про особу у подальшому.

Таким чином, професійна етика нотаріуса є цілісною системою, де моральні засади, укорінені в совісті та загальнолюдських цінностях, набувають форми юридично обов'язкових правил. Від моралі до закону – це шлях утвердження високих стандартів нотаріальної діяльності, що забезпечує захист прав і свобод людини, зміцнення правової держави та підвищення довіри суспільства до нотаріату. Дотримання етичних норм є запорукою якісного виконання нотаріусом своєї місії як незалежного та компетентного правозастосовувача.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII (зі змінами та доповненнями).
3. Правила професійної етики нотаріусів України : затв. наказом Міністерства юстиції України від 07.06.2021 № 2039/5 // Офіційний вісник України. – 2021. – № 46. – Ст. 1789.
4. Кодекс правил професійної етики нотаріусів України : затв. З'їздом нотаріусів України 20.04.2018.
5. Денисяк Н. М. Етика та професійна поведінка нотаріусів України // Серія «Право». Випуск 21. Частина II. Том 1. – 2013. – С. 134–140.

Ключові слова: професійна етика нотаріуса, моральні засади, нотаріальна діяльність, принципи етики, присяга нотаріуса, нотаріальна таємниця, незалежність нотаріуса, законність.

Keywords: professional ethics of notaries, moral principles, notarial practice, ethical principles, notarial oath, notarial secrecy, independence of notaries, legality.

Науковий керівник: доктор філософії Московчук Д.О.

Лашин Костянтин Анатолійович

здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

Нотаріат займає важливу ланку в системі інститутів, що спрямовані на правозахист, що в свою чергу позитивно впливає для суб'єктів на вирішення деяких досудових спорів про право.Нотаріуси допомагають забезпечувати

реалізацію конституційного права особи на професійну юридичну допомогу, що в свою чергу закріплену статтею 59 Конституції України [1].

Ефективність діяльності нотаріусів та їх успішності залежить від дієвості державного контролю, бо держава ставить задум забезпечити регулювання на основі законності та єдності способів реалізації дій нотаріусів, в основному через підзаконні акти, бо «Контроль за нотаріальною діяльністю має багатогранний та поліструктурний характер, який дозволяє розглядати його як систему, що складається із сукупності взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів: об'єкта, предмета, суб'єктів, функцій, принципів, форм і методів здійснення [4, с. 112]»

Правовою базою на якому будується та регулюється державний контроль визначений у Законі України «Про Нотаріат» стаття 2^1 «державне регулювання нотаріальної діяльності», тобто, державне регулювання нотаріальної діяльності здійснюється державою через визначення умов доступу до професії нотаріуса, організацію контролю за його діяльністю, а також встановлення правил здійснення нотаріальних дій [2]. Також дана стаття посилається на інші підзаконні акти Міністерства Юстиції України, якому нотаріус підкоряється, а Міністерству Юстиції Україниздійснює прямий контроль за діяльністю нотаріату через перевірки, підзаконні акти.

Деякі контрольні функції за майбутніми нотаріусами покладаються на Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату, що визначено законом в свою чергу також, підпорядковується Міністерству Юстиції України, які в свою чергу приймають іспит та допускають суб'єкта до нотаріальної діяльності або так само, за рішенням Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату можуть і анулювати свідоцтво про право зайняття діяльністю нотаріуса. Існують різні види контролю, але в першу чергу сам по собі контроль це метод постійного відстежування процесу для регулювання порядку ведення діяльності за допомогою різноманітних методів таких, як експертиза, що зі свого боку допомагає досягти певного об'єктивного висновку. Порядок проведення та основоположні завдання перевірок в таких діях органів державної влади регулюється Наказом Міністерства Юстиції України «Порядку проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства»[3]

В свою чергу до особливостей контролю можна віднести дихотомію на Адміністративний та Судовий.

Адміністративний контроль – складається з систематичної діяльності Міністерства Юстиції України і його територіально закріплених органів, які здійснюють контроль за організаційним елементом, ціль яких є перевірка дотримання вимогам законодавства нотаріусами.

«Слідзвернутиувагу на те, що адміністративний контроль за нотаріальною діяльністю (порядком вчинення нотаріальних дій) може бути проведений не тільки на підставі звернення до органів юстиції фізичних та юридичних осіб (позапланова перевірка), але й без такого звернення у формі планової перевірки діяльності нотаріуса. Так, планова комплексна перевірка дотримання порядку вчинення нотаріальних дій державними та приватними нотаріусами проводиться не частіше одного разу на два роки п. 4 Порядку)» [5.с, 74].

Судовий контроль – це форма контролю здійснювана судовими органами яка надає можливість перевіряти законність та дати висновок дії нотаріуса. «Результатом судового розгляду такої справи є перевірка судом дотримання нотаріусом вимог закону при вчиненні нотаріальної дії та висновок суду щодо законності або незаконності вчиненої нотаріальної дії (відмови у її вчиненні, нотаріального акту). Відповідно, основною метою та кінцевим результатом судового розгляду таких справ є захист прав та охоронюваних законом інтересів зацікавлених осіб саме у правовідносинах з нотаріусом. В такому випадку оцінка судом нотаріальних дій надається в резолютивній частині судового рішення» [6. с. 114].

На підставі вищенаведеного аналізу проблематики можна зробити висновок, що державний контроль нотаріальної діяльності багатогранний та спрямована форма впливу державної влади за своєю суттю для того, щоб забезпечити якість функціонування діловодства та стабільний нормативно врегулюваний інститут нотаріату, що знайшов своє закріплення в різноманітних юридичних за своєю силою нормативно-правових актах та підзаконних актах таких як прямі накази з Міністерства Юстиції України, які спрямовані на впорядкування та регламентації діяльності нотаріусів, сам по собі, державний контроль можна виділити такі особливі аспекти як Адміністративний контроль та Судовий контроль, що в межах компетенцій різних суб’єктів здійснює контроль за нотаріатом. Важливість контролю нотаріату ставить за мету виходить з необхідності захисту фізичних та юридичних осіб їх прав та інтересів.

Список використаних джерел

1. Конституція України : прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII.*Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
3. Порядок проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання

правил нотаріального діловодства : затв. наказом Міністерства юстиції України від 17.02.2014 № 357/5.

4. Мартинюк О.А. Адміністративно-правові засади здійснення контролю за нотаріальною діяльністю в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 282 с.

5. Джуга М. В. Адміністративний контроль за законністю нотаріальної діяльності.*Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Т. 3, № 84. С. 71–76.

6. Зілковська К. Судовий контроль за вчиненням нотаріальних дій. *Юридичний вісник*. 2011. № 4. С. 112–115.

Ключові слова: Нотаріат, державний контроль, нотаріальної діяльності, адміністративний контроль, судовий контроль.

Keywords: Notarial, state control, notarial activities, administrative control, court control.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Московчук Д.О

Маковійчук Софія Віталіївна

здобувачка 1-го курсу магістратури

факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ: ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ТА ПОНОВЛЕННЯ

Терміни «строк» і «процесуальний строк», що застосовуються у ЦПК України, не отримали безпосереднього нормативного визначення на рівні закону. Водночас у доктрині цивільного процесуального права сформовано низку наукових підходів до їх розуміння.

Зокрема, М.К. Треушніков і С.Я. Фурса розглядають процесуальний строк як визначений законом або судом часовий інтервал, у межах якого суд і учасники процесу мають здійснити відповідні процесуальні дії, що спричиняють настання юридично значущих наслідків. У свою чергу, М.Й. Штефан визначає цивільно-процесуальні строки як встановлені нормами ЦПК часові межі для вчинення процесуальних дій судом та іншими суб’єктами цивільного судочинства[1, с. 215-216].

Незважаючи на певні відмінності у формулюваннях, наведені дефініції є змістовно близькими, оскільки всі вони зводяться до розуміння процесуального строку як певного відрізка, періоду або моменту процесуального часу, який встановлюється компетентним суб’єктом – законом або судом – з метою впорядкування процесуальної діяльності учасників справи. Узагальнюючи, можна зазначити, що сутність цього поняття полягає у визначенні часових рамок для реалізації процесуальних прав та виконання процесуальних обов’язків.Водночас законодавче розуміння процесуальних строків опосередковано відображене у змісті

статті 121 ЦПК України [2], аналіз якої дозволяє дійти висновку, що під ними слід розуміти часові межі, в межах яких здійснюються процесуальні дії у цивільному судочинстві.

Насамперед варто підкреслити, що процесуальні строки мають виражене гарантійне значення, оскільки спрямовані на забезпечення належної ефективності, розумної тривалості та справедливості судового розгляду. Вони окреслюють часові межі, в яких учасники процесу можуть реалізовувати свої процесуальні права та виконувати покладені на них обов'язки, а також визначають часові рамки здійснення правосуддя судом. Тобто інститут процесуальних строків виступає важливим механізмом досягнення балансу між вимогою оперативності судового провадження та гарантією права особи на ефективний доступ до правосуддя.

Законодавство України передбачає два основні види процесуальних строків: строки, встановлені законом, і строки, встановлені судом. Відповідно до ч. 1 ст. 127 ЦПК України, суд за заявою учасника справи поновлює пропущений строк, якщо визнає причини його пропуску поважними [2]. Водночас строки, встановлені судом, можуть бути не лише поновлені, а й продовжені, якщо відповідне клопотання подано до їх закінчення.

Однією з найбільш дискусійних і водночас практично значущих проблем у сфері застосування процесуальних строків є встановлення змісту та критеріїв «поважності причин» їх пропуску. Чинне законодавство не закріплює вичерпного чи навіть орієнтовного переліку таких підстав, що зумовлює необхідність їх оцінки судом у кожній конкретній ситуації з урахуванням індивідуальних обставин справи. Це, у свою чергу, надає суду певну дискрецію, але водночас покладає на нього обов'язок забезпечити об'єктивність і справедливість такої оцінки[3, с. 73].

У сформованій судовій практиці домінує підхід, відповідно до якого поважними можуть визнаватися лише ті обставини, що мають об'єктивний, непередбачуваний і непереборний характер та фактично унеможливлюють своєчасне вчинення процесуальних дій. Йдеться, зокрема, про такі фактори, які не залежать від волі особи та не можуть бути усунуті нею за допомогою розумних заходів. При цьому ВС послідовно наголошує на необхідності доведення заявником не лише самого факту існування таких обставин, але й наявності прямого причинно-наслідкового зв'язку між ними та пропуском встановленого процесуального строку[4].

Поновлення процесуального строку у науковій літературі розглядається як надання судом юридичної сили процесуальній дії, яка була вчинена після спливу встановленого строку, за умови визнання такої дії правомірною та допустимою з огляду на відповідні обставини [5, с. 112]. Іншими словами, йдеться про легітимізацію процесуальної поведінки, яка

формально виходить за межі визначеного законом часу, але визнається судом такою, що може породжувати правові наслідки.

Нормативне закріплення цього інституту міститься у ч. 1 ст. 127 ЦПК України, відповідно до якої суд, за наявності заяви учасника справи, уповноважений поновити пропущений процесуальний строк, встановлений законом, за умови визнання причин його пропуску поважними. Водночас законодавець прямо передбачає винятки, коли поновлення строку є недопустимим, що підкреслює обмежений характер застосування цього механізму. Такий підхід знайшов своє відображення і в судовій практиці, зокрема у постанові ВС у справі № 344/11579/17 [6], де акцентовано увагу на необхідності належного обґрунтування причин пропуску строку та дотримання встановлених процесуальних вимог.

Отож інститут поновлення процесуальних строків варто розглядати як винятковий процесуальний механізм, застосування якого допускається лише за наявності належно доведених обставин. Він не може використовуватися як формальна чи автоматична процедура, оскільки це суперечило б природі процесуальних строків як інструменту забезпечення стабільності та передбачуваності судового провадження [3, с. 73]. Саме тому у правозастосовній практиці підкреслюється, що поновлення строку має бути обґрунтованим, пропорційним і відповідати завданню цивільного судочинства.

ВС у своїй практиці неодноразово акцентував, що надмірне застосування цього інституту фактично нівелює значення процесуальних строків як елементу правової визначеності та дисципліни учасників процесу. Зокрема, у постановах Касаційного цивільного суду у складі ВС наголошується, що сам по собі пропуск строку не створює автоматичного права на його поновлення, а суд повинен оцінювати не лише поважність причин, але й поведінку заявника з точки зору принципу добросовісності, своєчасності та належної процесуальної активності[7].

Окремо варто відзначити, що в умовах сучасних суспільно-правових трансформацій особливої ваги набуває проблема впливу режиму воєнного стану на дотримання процесуальних строків у судовому провадженні. У правозастосовній практиці ВС сформовано підхід, відповідно до якого сам по собі факт запровадження воєнного стану не може розглядатися як безумовна підстава для поновлення пропущеного строку. Суд підкреслює, що вирішальне значення має не формальне існування такого режиму, а наявність конкретних, індивідуально визначених обставин, безпосередньо пов’язаних із наслідками воєнних дій, які об’єктивно унеможливили своєчасне вчинення процесуальних дій. Йдеться, зокрема, про ситуації, пов’язані з активними бойовими діями, окупацією територій, відсутністю доступу до засобів зв’язку чи правової допомоги, евакуацією або іншими обставинами непереборної сили. При цьому обов’язок доведення таких

обставин покладається на особу, яка заявляє клопотання про поновлення строку[8].

Отже, проведений аналіз інституту процесуальних строків дозволяє зробити висновок, що вони є одним із ключових елементів механізму забезпечення ефективного та справедливого судочинства, оскільки визначають часові межі реалізації процесуальних прав і виконання обов'язків учасників процесу. Встановлено, що відсутність законодавчо закріпленого чіткого визначення процесуальних строків компенсується сформованими доктринальними підходами, які розкривають їх як часові інтервали, необхідні для впорядкування процесуальної діяльності.

Водночас однією з найбільш проблемних сфер є питання визначення поважності причин пропуску строків, що зумовлює значну роль судової дискреції. Практика ВС свідчить про необхідність доведення об'єктивного та непереборного характеру таких причин, а також наявності причинно-наслідкового зв'язку з пропуском строку. Також підкреслено, що поновлення процесуальних строків має винятковий характер і не може застосовуватися формально, оскільки це суперечило б принципу правової визначеності.

Таким чином, ефективність функціонування інституту процесуальних строків зумовлюється забезпеченням належного балансу між необхідністю дотримання процесуальної дисципліни та реалізацією права особи на доступ до правосуддя.

Список використаних джерел

1. Яновицька А.В. Тлумачення і застосування строків у цивільному процесі України. *Юридичний бюлетень*. Випуск 11. Ч. 1. 2019. С. 214-221.

2. Цивільний процесуальний кодекс України від18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2004, № 40-41, 42, ст.492

3. Дейнеко О.В., Дяченко С.В. Актуальні питання поновлення та продовження процесуальних строків у цивільному судочинстві під час пандемії. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9/2020. С. 72-74.

4. Постанова ВП ВС від 17 квітня 2025 року, справа N 990/20/25, провадження N 11-83заі25. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/126803587?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення: 13.04.2026)

5. Дяченко С.В., Рябченко Ю.Ю., Самілик Л.О. Цивільний процес України: практикум. Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. 312 с.

6. Постанова ВС у складі колегії суддів Другої судової палати КЦС від 25.11.2020 справа № 344/11579/17, провадження № 61-11624св20 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93246077 (дата звернення: 13.04.2026)

7. Постанова ВС у складі колегії суддів Третьої судової палати КЦС від 13 січня 2025 року, справа № 686/11230/22, провадження № 61-7717св24.

URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/124409208 (дата звернення: 13.04.2026)

8. Верховний Суд уточнив межі впливу воєнних дій на процесуальні строки. *Судово-юридична газета «Судова практика».* 29.10.2025. URL: https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/344902-verkhovnyy-sud-utochnil-predely-vliyaniya-voennykh-deystviy-na-protsessualnye-sroki (дата звернення: 13.04.2026)

Ключові слова: процесуальні строки; цивільне судочинство; поновлення строків; поважні причини; практика ВС; доступ до правосуддя

Keywords: procedural time limits; civil proceedings; restoration of time limits; valid reasons; Supreme Court practice; access to justice

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Яніцька І.А.

Михальчук Уляна Богданівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

СТАНДАРТИ ЕТИКИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІУСА

Професійна діяльність нотаріуса в сучасних умовах виходить далеко за межі сухого правозастосування. Сьогодні нотаріус – це не просто посвідчувач документів, а ключовий елемент системи правової безпеки суспільства, який поєднує в собі функції юриста, психолога, комунікатора та гаранта стабільності цивільного обороту. Він діє від імені держави, забезпечуючи безспірність правовідносин і запобігаючи тисячам судових спорів. Водночас саме в цій професії особливо гостро проявляється розрив між високими етичними ідеалами, закріпленими в Правилах професійної етики нотаріусів України та присязі нотаріуса, і їх реальним втіленням у повсякденній практиці.

Актуальність теми дослідження зумовлена наявністю суттєвого розриву між високими етичними стандартами, закріпленими в Правилах професійної етики нотаріусів України та присязі нотаріуса, та їх практичною реалізацією. Проблематика дослідження полягає у недостатній ефективності механізмів забезпечення дотримання етичних норм у професійній діяльності нотаріусів, слабкому рівні дисциплінарної відповідальності за їх порушення, а також у тому, що національні етичні стандарти ще недостатньо орієнтовані на європейські вимоги в умовах цифровізації нотаріальних послуг.

З погляду етики як нормативного регулятора, професійну мораль правника можна визначити як сукупність вимог (норм, совісті, відповідальності та честі), що висуваються до спеціаліста під час виконання його обов’язків. У сучасному розумінні це ціла наука, що досліджує сутність, структуру та закономірності розвитку моральних засад у юридичній сфері.

Під професійною етикою розуміють сукупність етичних стандартів певної групи фахівців, що регулюють їхні професійні стосунки та забезпечують дотримання моральних принципів у роботі. [4, с.195]

Нотаріус виконує свої повноваження від імені держави та забезпечує безспірність правових відносин, що зумовлює особливо високі вимоги до його моральних якостей. Головним нормативним документом у цій галузі є Правила професійної етики нотаріусів України, які затверджені наказом Міністерства юстиції України від 07 червня 2021 року.

Ці Правила ґрунтуються на нормах статей 2-1 та 5 Закону України «Про нотаріат» і визначають основні принципи професійної етики, а також моральні стандарти, яких має дотримуватися нотаріус у своїй діяльності. Вони детально регулюють поведінку фахівця під час контактів із державними органами, громадянами, юридичними особами, іншими нотаріусами та Нотаріальною палатою України в процесі виконання професійних обов'язків. [2]

Принципи професійної етики нотаріуса визначають стандарти його поведінки у суспільстві та під час здійснення професійних повноважень. Вони регламентують характер взаємодії з громадянами, організаціями, колегами, професійною спільнотою та органами державної влади. У цих Правилах встановлюються такі принципи як публічність, незалежність та неупередженість, законність, доступність, безпосередність, нотаріальна таємниця та конфіденційність, чесність, сумлінність, повага до професії. Європейський кодекс нотаріальної етики доповнює наведений перелік такими орієнтирами, як лояльність, високі моральні якості, правова та технічна компетенція, заборона участі – повідомлення, обмеження щодо реклами та використання професійного позначення. [3]Завдяки гармонізації національних норм із міжнародними стандартами формується комплексна система деонтологічних вимог, що висуваються до сучасних нотаріусів.

За недотримання Правил передбачено дисциплінарну відповідальність, що може включати такі санкції: зауваження, попередження або звернення Нотаріальної палати до Вищої кваліфікаційної комісії з вимогою анулювати свідоцтво на право зайняття нотаріальною діяльністю. [5]

Особливо гостро проблема дотримання етичних стандартів проявилася у 2023 році. Вища кваліфікаційна комісія нотаріату при Міністерстві юстиції України анулювала свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю 17 приватним нотаріусам з тимчасово окупованих територій Донецької, Запорізької, Херсонської та Луганської областей. Підставою для такого рішення стало грубе порушення Правил професійної етики нотаріусів України, зокрема добровільне отримання повноважень від окупаційної влади російської федерації та здійснення нотаріальної

діяльності за російським законодавством. Такі дії були визнані порушенням принципів законності, незалежності, чесності та поваги до професії.[6]

Цей факт демонструє не лише одиничні порушення, а й глибоку проблему з моральною стійкістю частини нотаріальної спільноти в умовах війни. Замість захисту прав громадян і збереження професійної честі, окремі нотаріуси свідомо пішли на співпрацю з державою-агресором, чим підірвали довіру до інституту нотаріату.

Така практика свідчить про недостатню ефективність існуючих механізмів етичного контролю та дисциплінарної відповідальності, оскільки подібні грубі порушення стають можливими навіть за наявності чітко прописаних етичних стандартів у Правилах професійної етики нотаріусів України та присязі нотаріуса.

Навіть якщо звернути увагу на текст присяги нотаріуса, яка вказана в статті 6 Закону України «Про нотаріат» – «Урочисто присягаю виконувати обов'язки нотаріуса чесно і сумлінно, згідно з законом і совістю, поважати права і законні інтереси громадян і організацій, зберігати професійну таємницю, скрізь і завжди берегти чистоту високого звання нотаріуса» – то можна зробити висновок, що вона є не просто формальною процедурою, а правовим та етичним фундаментом професії.[1] Тут закладено глибокий моральний зміст, що поєднує правові норми з категоріями совісті, чесності та гідності. Важливо, що присяга прямо вказує на професійну таємницю та повагу до прав людей. Це основа довіри: людина має бути впевнена, що її інтереси захищені, а інформація залишиться конфіденційною. У цьому проявляється гуманістична роль нотаріуса як мирного посередника, який запобігає суперечкам ще до їх виникнення. Особливе значення має заклик «скрізь і завжди берегти чистоту високого звання». Це означає, що етичні стандарти не вимикаються разом із комп'ютером наприкінці робочого дня. Нотаріус має залишатися гідною людиною і в повсякденному житті, адже від його особистої репутації залежить авторитет усієї професійної спільноти.

Етичні стандарти діяльності нотаріуса не є лише декларативними засадами, а виступають дієвим механізмом саморегуляції професії. Поєднання національного законодавства та європейських стандартів створює систему, де професійна етика є запобіжником проти зловживань та головною гарантією захисту прав людини в позасудовому порядку.

Список використаних джерел

1. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text
2. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України : Наказ М-ва юстиції України від 07.06.2021 № 2039/5 : станом на 31 груд. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0759-21#Text

3. Європейський кодекс нотаріальної етики. Нотаріальна палата України URL: https://npu.ua/wp-content/uploads/2018/01/Європейський-кодекс-нотаріальної-етики.pdf
4. Желіховська Ю.В. Етика нотаріуса у сфері професійної діяльності. *DSpace Repository :: Репозитарій УжНУ :: Головна*. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/60e16f6c-f62b-43b9-b189-c08b1af98875/content
5. Етичні принципи та відповідальність нотаріуса при здійсненні нотаріальних дій: що варто знати. *Судово-юридична газета*. URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/279241-eticheskie-printsipy-i-otvetstvennost-notariusa-pri-sovershenii-notarialnykh-deystviy-chto-vazhno-znat
6. Анулювання свідоцтв про право на заняття нотаріальною діяльністю. *Центральне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Київ)*. URL: https://centraljust.gov.ua/news/direction/vajlivo

Ключові слова: професійна етика нотаріуса, етичні стандарти, Правила професійної етики нотаріусів України, нотаріальна діяльність, дисциплінарна відповідальність, європейські стандарти нотаріальної етики, нотаріальна таємниця, моральні принципи нотаріуса.
***Keywords*:** professional ethics of a notary, ethical standards, Rules of Professional Ethics of Notaries of Ukraine, notarial activity, disciplinary liability, European standards of notarial ethics, notarial secrecy, moral principles of a notary.
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Стоянова Т.А.

Лукашевич Аліна Леонідівна, Мідяна Вероніка Олександрівна
здобувачки 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМА ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ СТАТУСУ ДОДАТКОВИХ ПОЯСНЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У сучасному цивільному судочинстві України одним із ключових орієнтирів є дотримання принципу верховенства права, складовою якого виступає принцип правової визначеності. Відповідно до ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), «завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави»[2]. Реалізація цього завдання безпосередньо пов’язана з чіткістю процесуальних норм та передбачуваністю їх застосування.

У цьому контексті особливу увагу привертає використання додаткових пояснень сторін у цивільному процесі. Хоча ЦПК України передбачає можливість їх подання в ході розгляду справи, законодавець не визначає їх

як самостійний вид процесуального документа та не встановлює їх правову природу, форму і значення у системі процесуальних засобів.

Склалася ситуація, за якої додаткові пояснення фактично активно використовуються учасниками процесу, однак залишаються поза чітким нормативним регулюванням. Це, у свою чергу, створює низку практичних проблем, зокрема щодо їх процесуального статусу, допустимості, меж використання та оцінки судом, що негативно впливає на забезпечення принципу правової визначеності та єдності судової практики.

Нормативна основа використання додаткових пояснень у цивільному процесі України визначена передусім Цивільним процесуальним кодексом України. Згідно зі ст. 174 ЦПК України заяви по суті справи вичерпно визначені: це позовна заява, відзив на позовну заяву, відповідь на відзив, заперечення та пояснення третьої особи щодо позову або відзиву. Водночас частина 5 цієї статті передбачає, що «суд може дозволити учаснику справи подати додаткові пояснення щодо окремого питання, яке виникло при розгляді справи, якщо визнає це за необхідне»[2]. Крім того, у ході судового розгляду по суті (ст. 241 ЦПК України) після дослідження доказів суд вислуховує додаткові пояснення осіб, які беруть участь у справі, після чого переходить до судових дебатів. Таким чином, додаткові пояснення існують у двох формах: усній (під час судового засідання) та письмовій (з дозволу суду).

Однак законодавець не визначає додаткові пояснення як самостійний вид процесуального документа, не встановлює чітких вимог до їх форми, змісту, строків подання. На відміну від позовної заяви чи відзиву, які мають обов’язкову структуру, додаткові пояснення залишаються «поза системою» заяв по суті справи. Це створює ситуацію правової невизначеності, оскільки учасники процесу не можуть достовірно передбачити, чи будуть їхні додаткові пояснення прийняті судом, чи матимуть вони доказове значення, чи можуть бути використані для фактичного доповнення чи зміни позиції після закінчення підготовчого провадження.

Практика застосування норм ЦПК України підтверджує зазначену проблему. Верховний Суд неодноразово звертав увагу на те, що подання додаткових пояснень не може слугувати штучним способом доповнення касаційної скарги чи апеляційної скарги після закінчення встановлених строків.Відповідна правова позиція викладена, зокрема, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 14 грудня 2022 року у справі № 477/2330/18. [3]

Також, наочну ілюстрацію спроби маскування відзиву під процесуальну форму додаткових пояснень можна простежити в ухвалі Касаційного цивільного суду від 16 січня 2024 року у справі № 557/703/23. [4]

У деяких випадках суди відмовляють у прийнятті таких документів, кваліфікуючи їх як зловживання процесуальними правами, в інших – приймають і враховують при ухваленні рішення. Така варіативність судової

практики порушує принцип єдності застосування норм права та суперечить вимогам правової визначеності.

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), правова визначеність вимагає, щоб правові норми були чіткими, передбачуваними та стабільними, а їх застосування – однаковим у подібних ситуаціях (справи «Брумареску проти Румунії», «Науменко проти України» та інші). У контексті цивільного процесу невизначеність статусу додаткових пояснень призводить до того, що учасники справи не можуть з достатньою впевненістю прогнозувати процесуальні наслідки своїх дій, що безпосередньо впливає на ефективність захисту прав (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). [1]

Наукова доктрина також акцентує на цій проблемі. Зокрема, І. А. Боровська підкреслює, що принцип правової визначеності у цивільному судочинстві включає вимоги до визначеності процесуальної процедури»[5], зокрема це стосується й чіткості правил подання та оцінки пояснень учасників справи, оскільки без цього неможливе забезпечення стабільності судових рішень.

Таким чином, відсутність чіткого нормативного визначення правової природи, форми, строків та меж використання додаткових пояснень створює прогалину в цивільному процесуальному праві, яка негативно впливає на реалізацію принципів змагальності, диспозитивності та правової визначеності.

Подолання зазначеної проблеми потребує комплексного підходу, що включає законодавчі, судові та доктринальні заходи.

По-перше, доцільно внести зміни до ЦПК України. Зокрема, пропонується доповнити ст. 174 новою частиною, яка б визначала додаткові пояснення як самостійний вид заяви по суті справи, встановлювала б вимоги до їх форми, строків подання та процесуальних наслідків (наприклад, неможливість зміни предмета чи підстав позову через додаткові пояснення). Також варто закріпити правило, за яким додаткові пояснення, подані без дозволу суду або з порушенням строків, залишаються без розгляду, якщо інше не передбачено Кодексом. Такі зміни забезпечать передбачуваність застосування норм і відповідатимуть практиці ЄСПЛ щодо чіткості процесуальних правил.

По-друге, Верховний Суд міг би узагальнити практику застосування ч. 5ст. 174 ЦПК України через постанову Пленуму або огляд судової практики. Це дозволило б сформувати єдині критерії оцінки допустимості додаткових пояснень, їх доказової сили та меж використання, що значно підвищило б правову визначеність уже на рівні правозастосування.

По-третє, у доктрині доцільно розробити рекомендації щодо уніфікації термінології та класифікації процесуальних документів. Наукові коментарі до ЦПК України та підручники з цивільного процесуального права мають

чітко розмежовувати додаткові пояснення від інших заяв, що сприятиме формуванню однакового розуміння інституту серед правників.

Проблема правової визначеності статусу додаткових пояснень у цивільному процесі України є актуальною і потребує негайного вирішення. Відсутність чіткого нормативного регулювання цього інституту створює непередбачуваність для учасників процесу, підриває принципи змагальності та верховенства права, а також негативно впливає на єдність судової практики.

Запропоновані шляхи вирішення – законодавчі зміни до ЦПК України, узагальнення практики Верховним Судом та доктринальна розробка – дозволять усунути існуючу прогалину, забезпечити передбачуваність застосування норм процесуального права та підвищити ефективність цивільного судочинства в Україні. Реалізація цих заходів сприятиме подальшій гармонізації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу та практикою ЄСПЛ, що є важливим кроком на шляху до верховенства права.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 11.04.2026).
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 31 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 11.04.2026).
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від14 грудня 2022 р. у справі № 477/2330/18 URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/109390160(дата звернення: 11.04.2026).
4. Ухвала Касаційного цивільного суду Верховного Суду у справі № 557/703/23 від 16 січня 2024 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116358359 (дата звернення: 11.04.2026).
5. Боровська Б. І. Принцип правової визначеності у системі принципів цивільного судочинства. Право і суспільство. 2020. № 4. С. 47–54. URL: https://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/4_2020/9.pdf (дата звернення: 11.04.2026).

Ключові слова: додаткові пояснення, зловживання процесуальними правами, принцип правової визначеності.

Keywords: additional explanations, abuse of procedural rights, the principle of legal certainty.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Яніцька І.А.

Мурашева Катерина Віталіївна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОКУРОР ЯК СУБ'ЄКТ ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Питання участі прокурора в цивільному судочинстві в сучасних умовах розвитку правової системи України набуває не лише практичного, але й концептуального значення. Трансформаційні процеси, спричинені як євроінтеграційним вектором держави, так і викликами післявоєнного відновлення, обумовлюють переоцінку ролі держави у сфері приватноправових відносин. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема ефективного захисту публічних інтересів у цивільному процесі, де прокурор виступає специфічним суб'єктом, покликаним компенсувати інституційну неспроможність або бездіяльність уповноважених органів. З огляду на це, інститут прокурорського представництва слід розглядати не лише як процесуальний механізм, а як інструмент забезпечення публічного інтересу в умовах кризи державного управління та обмежених ресурсів. Особливо це проявляється у справах, пов'язаних із відновленням зруйнованої інфраструктури, контролем за використанням бюджетних коштів, а також у сфері охорони довкілля. Відповідно до ст. 56 ЦПК України та ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі їх порушення або загрози порушення [1; 2]. Водночас чинне законодавство не містить вичерпного визначення змісту таких інтересів, що зумовлює необхідність їх доктринального тлумачення.

Ключовою умовою участі прокурора у цивільному процесі є наявність «інтересу держави», який має оціночний та динамічний характер. Його зміст визначається з урахуванням актуальних соціально-економічних потреб, політичної ситуації та пріоритетів державної політики. У науковій літературі «інтереси держави» визначаються як узагальнене відображення суспільних потреб, спрямованих на забезпечення стабільного функціонування держави та гарантування прав і свобод громадян [3, с. 112]. Таким чином, прокурор, реалізуючи представницькі повноваження, фактично виступає носієм публічного інтересу в цивільному процесі. Процесуальний статус прокурора у таких справах є складним і багатовимірним. Він не є суб'єктом спірного матеріального правовідношення, однак наділений усіма процесуальними правами та обов'язками позивача. Така конструкція дозволяє характеризувати його як «процесуального позивача», що діє в інтересах держави, але не від свого імені. Водночас це породжує низку теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із визначенням меж його участі та співвідношенням із принципом диспозитивності цивільного процесу.

Обов’язковою передумовою звернення прокурора до суду є належне обґрунтування підстав представництва. Зокрема, він повинен довести наявність порушення інтересів держави, а також факт того, що компетентний орган не здійснює або неналежним чином здійснює їх захист. У цьому аспекті ключове значення має принцип субсидіарності, який обмежує можливість прокурора підміняти собою органи державної влади.

Сучасна судова практика послідовно дотримується зазначеного підходу. Зокрема, у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 26 травня 2020 року у справі № 912/2385/18 [4] наголошено, що прокурор не може виступати альтернативним суб’єктом звернення до суду. Його участь допускається лише за умови попереднього звернення до компетентного органу та відсутності належного реагування з його боку. Таким чином, прокурор виконує компенсаторну функцію, активізуючи захист державних інтересів у разі інституційної бездіяльності. Верховний Суд також підкреслює, що прокурор має довести не формальний факт звернення до відповідного органу, а саме його бездіяльність або неналежне виконання повноважень. При цьому достатнім є встановлення факту, що орган знав або повинен був знати про порушення, однак не вжив заходів протягом розумного строку. Якщо орган обмежується декларативними намірами звернутися до суду, але фактично не здійснює таких дій, прокурор вправі реалізувати свої повноваження самостійно. Особливу складність становить визначення змісту категорії «розумного строку». Відсутність її нормативного закріплення призводить до неоднорідності судової практики та створює передумови для суб’єктивного підходу. Як свідчить практика, строк у 15 днів у багатьох випадках визнається достатнім для реагування органу, однак це залежить від складності справи та характеру правовідносин. Важливою є також позиція, згідно з якою суд не повинен досліджувати причини бездіяльності органу, оскільки це виходить за межі предмета доказування. Сам факт нездійснення захисту інтересів держави є достатньою підставою для участі прокурора. Це особливо актуально у справах щодо незаконного відчуження земель водного та лісового фонду, де публічний інтерес охоплює не лише економічні, але й екологічні аспекти [5, с. 214]. У сучасних умовах післявоєнного відновлення роль прокурора об’єктивно трансформується. Він дедалі більше виконує функцію гаранта законності у сфері використання державних ресурсів, що вимагає підвищення ефективності механізмів його процесуальної участі. На наш погляд, доцільним є застосування комплексного підходу до переосмислення процесуального статусу прокурора як суб’єкта представництва інтересів держави крізь призму принципу субсидіарності та сучасних викликів післявоєнного періоду. Видається доцільним розглядати прокурора не лише як допоміжного учасника процесу, а як інституційний механізм реагування на дефекти публічного управління. Крім того, обґрунтованою є необхідність

нормативної конкретизації критеріїв «неналежного захисту» інтересів держави як самостійної підстави для процесуального втручання прокурора. Узагальнення проведеного дослідження дає підстави стверджувати, що інститут прокурорського представництва у цивільному процесі перебуває на етапі активної трансформації та потребує подальшого вдосконалення. Існуюча модель, заснована на принципі субсидіарності, є загалом обґрунтованою, однак її практична реалізація ускладнюється відсутністю чітких законодавчих критеріїв. З метою підвищення ефективності цього інституту доцільно на законодавчому рівні конкретизувати поняття «інтересу держави» шляхом визначення його основних ознак та сфер застосування. Це дозволить зменшити рівень дискреції при вирішенні питання про наявність підстав для представництва. Водночас потребує нормативного врегулювання категорія «розумного строку», зокрема шляхом встановлення орієнтовних часових меж реагування компетентних органів залежно від типу правовідносин. Окремої уваги заслуговує необхідність закріплення законодавстві критеріїв «неналежного здійснення захисту», які могли б включати формальний підхід до реагування, безпідставну відмову від звернення до суду, а також тривалу бездіяльність. Запровадження таких критеріїв сприятиме уніфікації судової практики та підвищенню передбачуваності правозастосування. Крім того, доцільним є удосконалення процесуального механізму взаємодії прокурора з компетентними органами, зокрема шляхом запровадження обов'язкової фіксації строків реагування та наслідків їх пропуску. Це дозволить мінімізувати зловживання та забезпечити оперативність захисту публічних інтересів.

У підсумку слід зазначити, що ефективне функціонування інституту прокурорського представництва є важливою передумовою забезпечення балансу між приватними та публічними інтересами у цивільному процесі. В умовах післявоєнного відновлення України його значення лише зростає, що зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення та законодавчого вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41. ст. 492.
2. Про прокуратуру: Закон Українивід 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18.
3. Цивільнепроцесуальне право України: підручник / за ред. О. В. Кучера. Київ: Право, 2023. 728 с.

4. Постанова ВеликоїПалати Верховного Суду від 26 травня 2020 року у справі № 912/2385/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89873017.
5. Штефан О. Й. Цивільнепроцесуальне право: підручник. Київ: ЮрінкомІнтер, 2022. 680 с.

Ключові слова: прокурор, представництво, інтереси держави, цивільний процес, субсидіарність, право на суд.
Keywords:prosecutor, representation, state interests, civil procedure, subsidiarity, right to court.
Науковий керівник:, к.ю.н., доцент Дрогозюк К. Б.

Насімова Марина Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЧУЖЕ МАЙНО

Речові права на чуже майно є похідними від права власності обмеженими речовими правами, що надають уповноваженій особі можливість безпосереднього користування чужим майном в межах, визначених законом. Частиною 1 ст. 395 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] визначено чотири основні види: право володіння, право користування (сервітут), право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) та право забудови земельної ділянки (суперфіцій). Перелік цей не є вичерпним: ч. 2 ст. 395 ЦК України передбачає, що законом можуть бути встановлені інші речові права на чуже майно, що відображає тенденцію до розширення цього інституту.

Коссак В. М. та Ільків О. В. доводять, що інститут речових прав на чуже майно потребує системного оновлення в рамках рекодифікації цивільного законодавства України: відхід від концепції абсолютності права власності диктує необхідність розширення переліку речових прав. Автори пропонують ввести до цивільного законодавства нові обмежені речові права: узуфрукт, речові обтяження нерухомості, переважне право купівлі земельних ділянок, а також речове право очікування. Особливої уваги заслуговує реквізиція як підстава примусового припинення речових прав на майно в умовах воєнного стану: ст. 353 ЦК закріплює гарантії попереднього і повного відшкодування вартості реквізованого майна [2, с. 85].

Найбільш поширеними категоріями цивільних справ стосуються речово-правових засобів захисту права власності, що спрямовані безпосередньо на захист права власності як абсолютного суб’єктивного права та забезпечення реалізації здійснення правомочностей власника стосовно речі, що йому належить [3, с.175]. Захист речових прав на чуже майно здійснюється за тими самими положеннями, нормами глави 29 ЦК

України, що регулюють захист права власності. Стаття 396 ЦК України закріплює, що особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна. Це відображає принципову особливість речових прав: вони мають абсолютний характер і підлягають захисту від будь-якої особи, включаючи власника. Віндикаційний позов (ст. 387 ЦК) застосовується коли особа позбавлена володіння майном, тоді як негаторний (ст. 391 ЦК) – при збереженні володіння, але з перешкодами у користуванні чи розпорядженні майном. Ці два позови є взаємовиключними і не можуть бути заявлені одночасно.

Постанова ВП ВС у справі № 496/1059/18 від 10.04.2024 [4] сформулювала важливий висновок для захисту речових прав: ефективним способом захисту володіючого власника нерухомого майна, щодо якого до Реєстру незаконно внесено запис про право іпотеки іншої особи, є негаторний позов про усунення перешкод у здійсненні права розпорядження (ст. 391 ЦК). Суд підкреслив, що вимога про скасування державної реєстрації права іпотеки є способом захисту у межах негаторного позову. Ця правова позиція набула важливого значення в умовах активного розвитку ринку нерухомості та в умовах воєнного стану, коли частішають випадки незаконних реєстраційних дій щодо речових прав на нерухоме майно.

Постанова ВП ВС у справі № 922/264/24 від 04.03.2026 [5] закріпила правову позицію щодо відсутності позовної давності для негаторного позову: такий позов можна заявити впродовж усього часу тривання порушення прав законного володільця. Ця позиція має принципове значення для захисту речових прав на чуже майно: сервітут, емфітевзис і суперфіцій захищаються тими самими засобами, що й право власності, і можуть захищатись навіть від власника. Водночас ВП ВС наголосила, що не може бути належним спосіб захисту, який спричиняє втручання у право на майно, щодо якого немає спору, що є важливим орієнтиром для судів при виборі ефективного способу захисту речових прав.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: ст. 353 (реквізиція), ст. 387 (віндикаційний позов), ст. 391 (негаторний позов), ст. 395–396 (види речових прав на чуже майно та їх захист), ст. 402–417 (сервітут, емфітевзис, суперфіцій). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

2. Коссак В. М., Ільків О. В. Речові права на чуже майно в контексті оновлення цивільного законодавства України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.14

3. Розгляд окремих категорій справ у цивільному судочинстві : підруч. Н.Ю. Голубєва, І.В. Андронов, Н.В. Волкова [та ін.] ; за ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса: Фенікс, 2024. 592 с.

4. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 496/1059/18 від 10.04.2024: ефективний спосіб захисту володіючого власника нерухомого майна у разі незаконного внесення запису про право іпотеки є негаторний позов. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118465137

5. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 922/264/24 від 04.03.2026: негаторний позов як ефективний спосіб захисту прав на землі історико-культурного призначення; на нього можна звернутись впродовж усього часу тривання порушення. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135044561

Ключові слова: речові права на чуже майно, сервітут, емфітевзис, суперфіцій, захист речових прав, віндикаційний позов, негаторний позов, право володіння, право користування, ефективний спосіб захисту, Державний реєстр речових прав, реквізиція, цивільне право України.

Keywords: real rights in another's property, easement, emphyteusis, superficies, protection of real rights, action for recovery of property, action for removal, right of possession, right of use, effective remedy, State Register of Real Rights, requisition, civil law of Ukraine.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Іліопол І.М.

Натягайло Яна Артемівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУТУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

Інститут присяжних традиційно розглядається як один із ключових елементів демократичного правосуддя, що забезпечує безпосередню участь народу у здійсненні судової влади. В Україні він закріплений на конституційному рівні, зокрема у ч. 4 ст. 124 Конституції України, яка передбачає здійснення правосуддя за участю присяжних як форму реалізації народного суверенітету. Водночас, попри формальне нормативне закріплення, практична реалізація цього інституту залишається обмеженою та суперечливою. Особливо це стосується цивільного судочинства, де, на відміну від кримінального процесу, інститут присяжних має переважно декларативний характер, що зумовлює наявність значної кількості як теоретичних, так і практичних проблем [1].

Нормативно-правову основу участі присяжних у цивільному процесі України становлять положення ст. 293 ЦПК України, якою визначено вичерпний перелік справ окремого провадження, що підлягають розгляду за участю присяжних [2]. До таких справ належать, зокрема, справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною, визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення

її померлою, усиновлення, надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, а також примусова госпіталізація до протитуберкульозного закладу. Загальні засади правового статусу, порядку добору та участі присяжних визначені також у статтях 63–67 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3].

Однією з найбільш суттєвих проблем є надзвичайно обмежена юрисдикція суду присяжних у цивільному процесі. Законодавець фактично звів їх участь виключно до справ окремого провадження, тобто до категорії безспірних справ, у яких відсутній спір про право, а суд встановлює юридичні факти або визначає правовий статус особи. Водночас у позовному провадженні, де вирішуються реальні конфлікти між сторонами щодо майнових, сімейних, трудових та інших прав, участь присяжних не передбачена взагалі. Такий підхід істотно звужує зміст і значення інституту присяжних та не відповідає його демократичній природі, оскільки фактично усуває громадян від участі у вирішенні найбільш соціально значущих спорів [4, с. 477].

Важливою теоретичною проблемою є також обрана в Україні континентальна модель суду присяжних. На відміну від класичної англо-американської моделі, де присяжні ухвалюють самостійний вердикт щодо фактів справи, українська модель передбачає їх участь у складі суду разом із професійним суддею. У цивільному процесі суд діє у складі одного судді та двох присяжних, які спільно ухвалюють рішення. Попри формальну рівність голосів, фактична роль присяжних залишається обмеженою, оскільки суддя-професіонал визначає правову рамку розгляду справи, керує процесом та має значний вплив на формування внутрішнього переконання присяжних. У результаті це може призводити до нівелювання ідеї незалежного народного елементу у здійсненні правосуддя [5, с. 478].

Серйозні труднощі виникають і на організаційному рівні, зокрема щодо формування списків присяжних. Відповідно до ст. 60 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», такі списки формуються органами місцевого самоврядування на підставі добровільного волевиявлення громадян. Однак на практиці цей механізм виявляється малоефективним: значна кількість осіб, включених до списків, або відмовляється від участі у здійсненні правосуддя, або систематично не з’являється за викликом суду. Це призводить до затягування розгляду справ, особливо у цивільному процесі, де строки розгляду справ окремого провадження часто мають суттєве значення для забезпечення прав та інтересів заявників [3].

Окремою проблемою є недостатній рівень правової обізнаності та підготовленості присяжних. У справах, що розглядаються за їх участю, часто необхідно оцінювати складні докази, зокрема медичні висновки, висновки експертів, показання свідків, що вимагає не лише загального рівня освіти, а й базових юридичних знань.

Водночас в Україні відсутня системна програма підготовки присяжних: фактично єдиним механізмом є коротке роз'яснення суддею їхніх прав та обов'язків перед початком розгляду справи. Такий підхід не забезпечує належного рівня компетентності присяжних і може негативно впливати на якість судових рішень [1].

Не менш важливою є проблема забезпечення незалежності та неупередженості присяжних. У цивільному судочинстві, особливо у справах, що стосуються особистого статусу особи, можливий вплив з боку заінтересованих осіб, зокрема родичів чи опікунів. Водночас чинне законодавство не передбачає достатньо ефективних механізмів захисту присяжних від такого впливу. Додатковим ризиком є публічний характер списків присяжних, що може створювати загрози для їхньої безпеки та суперечить сучасним міжнародним стандартам захисту учасників судового процесу.

Особливої актуальності проблематика функціонування суду присяжних набула в умовах воєнного стану. Законодавець передбачив спеціальні обмеження щодо діяльності суду присяжних у кримінальному процесі, зокрема у ч. 10 ст. 615 КПК України, однак аналогічні положення відсутні у цивільному процесуальному законодавстві. Водночас фактичні обставини – переміщення судів, евакуація населення, труднощі з формуванням складу суду та викликом присяжних – значно ускладнюють або навіть унеможливлюють їх участь у розгляді цивільних справ. Така ситуація створює стан правової невизначеності та вимагає належного законодавчого врегулювання [5, с. 478].

Перспективи вдосконалення інституту присяжних у цивільному судочинстві України пов'язані з комплексним підходом до вирішення наявних проблем. Насамперед доцільним є розширення юрисдикції суду присяжних, зокрема шляхом поширення їх участі на окремі категорії справ позовного провадження, які мають значний суспільний резонанс. Крім того, необхідним є запровадження системної підготовки присяжних із урахуванням специфіки цивільних справ, зокрема у сфері медицини та психіатрії. Важливим напрямом є також удосконалення механізму формування списків присяжних, підвищення їх мотивації до участі у здійсненні правосуддя, а також посилення гарантій їхньої незалежності та безпеки. Не менш важливою є гармонізація національного законодавства зі стандартами ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що передбачає забезпечення права на справедливий суд [7].

Отже, незважаючи на наявність конституційного закріплення та відповідного нормативного регулювання, інститут присяжних у цивільному судочинстві України наразі не виконує у повному обсязі покладені на нього функції. Його реалізація характеризується низкою системних проблем, серед яких: обмежена сфера застосування, недосконалість процедур

формування складу присяжних, недостатній рівень їх підготовки, відсутність належних гарантій незалежності, а також неврегульованість окремих питань в умовах воєнного стану. Вирішення цих проблем потребує комплексних законодавчих та організаційних змін, що дозволить перетворити інститут присяжних на ефективний механізм забезпечення участі громадян у здійсненні правосуддя та підвищення довіри до судової влади.

З урахуванням проведеного аналізу видається доцільним запропонувати переглянути концептуальний підхід до ролі присяжних у цивільному процесі. Зокрема, на нашу думку, їх участь не повинна обмежуватися виключно справами окремого провадження, а поступово розширюватися на окремі категорії спорів позовного провадження, що мають значний суспільний інтерес, наприклад сімейні справи щодо дітей або спори про захист честі, гідності та ділової репутації. Крім того, доцільним є запровадження ефективної системи підготовки присяжних, яка могла б включати базові навчальні курси або онлайн-модулі перед початком виконання ними своїх повноважень. Важливим є також удосконалення механізму формування списків присяжних – шляхом поєднання добровільного принципу з елементами випадкового відбору, що підвищить репрезентативність і зменшить ризики формального підходу.

Окрему увагу слід приділити посиленню гарантій незалежності присяжних, зокрема через запровадження дієвих механізмів їх захисту від будь-якого зовнішнього впливу. У цілому, реформування інституту присяжних має відбуватися з урахуванням практики Європейського суду з прав людини та кращих європейських стандартів, що забезпечить підвищення ефективності цивільного судочинства та зміцнення довіри суспільства до судової влади.

Список використаних джерел

1. Радченко Е. Інститут присяжних: чи можливе ефективне функціонування в Україні. Академічні візії. 2024. Вип. 31. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.13360610

2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004№ 1618-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII (зі змін. та доп.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19

4. Богданов Є. А. Інститут присяжних в Україні: сучасні виклики та перспективи реформування. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2024. № 4 (32). С. 13–18.

5. Зима К. А. Зміст державних гарантій функціонування суду присяжних. Забезпечення стійкості системи публічної влади та управління в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів та відновлення України :

матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (17 травня 2024 р.). Одеса : Одеська політехніка, 2024. С. 477–479.

Ключові слова: інститут присяжних, суд присяжних, кримінальне судочинство, народовладдя, юрисдикція, формування колегії присяжних, незалежність присяжних, воєнний стан, судова реформа, демократизація правосуддя.

Keywords: jury institution, jury trial, criminal proceedings, democracy, jurisdiction, jury selection, independence of jurors, martial law, judicial reform, democratization of justice.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Дрогозюк К.Б.

Нікітчук Олена Олександрівна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету Прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ЕСТОПЕЛЬ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЮ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ

Проблема зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві набуває дедалі більшої актуальності в умовах євроінтеграційних процесів України та курсу на побудову ефективної системи правосуддя. Недобросовісне використання учасниками справи своїх процесуальних прав, завдає шкоди не лише інтересам протилежної сторони, але й підриває довіру до судової системи загалом.

Одним із важливих механізмів протидії недобросовісній процесуальній поведінці є процесуальний естопель – доктрина заборони суперечливої поведінки сторін у судовому процесі. Наділення загальних судів компетенцією тлумачити законодавство та практичні потреби, зумовили звернення до принципу естопель в українській правозастосовчій практиці – без нормативного врегулювання й доктринального обґрунтування [2, с. 81]. Така ситуація, зумовлена недостатністю дослідженість у вітчизняній правовій науці питань правової природи, змісту та меж застосування процесуального естопелю.

Естопель (з англ. estoppel – відхилення, від estop – позбавляти права заперечення) – правове правило, яке не дозволяє кому-небудь змінити свою думку про щось, що він раніше визнав в суді як справжнє.Естопель має коріння в англосаксонській правовій системі та ґрунтується на засадах добросовісності, неприпустимості зловживання правом і вимозі послідовної поведінки учасників правовідносин. Спершу цей інститут застосовувався англійськими судами як інструмент доказового права в ході судового провадження, проте з часом набув самостійного значення як принцип прецедентного права. Його сутність полягає в тому, що сторона

позбавляється права посилатися на певні обставини, якщо раніше своїми діями або заявами давала підстави вважати ці обставини безспірними [3, с. 344].

Процесуальний естопель передбачає заборону сторонам у судовому процесі діяти непослідовно або недобросовісно, порушувати правила процесуальної етики та застосовувати тактику, спрямовану на унеможливлення ефективного і справедливого розгляду справи. Його метою є забезпечення ключових засад справедливого судочинства – зокрема права на чесний суд, рівності сторін і належного захисту їхніх прав та інтересів. Прикладами порушення цього принципу можуть бути, зокрема, повторне поставлення свідкам однакових запитань без отримання нових відомостей або подання зайвих чи нерелевантних доказів [4, с. 40].

Водночас механізм дії процесуального естопелю полягає в тому, що суд, встановивши факт суперечливої чи недобросовісної поведінки сторони, має право відмовити у врахуванні її нових доводів або заперечень. Це обмежує можливості маніпулювання процесуальними правами.

Сторона, яка змінює свою позицію всупереч раніше висловленій, не повинна отримувати з цього вигоду. Зокрема, недопустимо займати протилежну позицію порівняно з тією, що вже була заявлена в інших судових справах або в попередніх інстанціях, особливо якщо відповідні обставини вже встановлені судом.Процесуальний естопель виступає важливим механізмом забезпечення належного перебігу судового процесу. Для запобігання таким зловживанням суд може відмовляти у задоволенні необґрунтованих клопотань, застосовувати заходи процесуального примусу чи інші передбачені законом наслідки.

Цивільний процесуальний кодекс України прямо не закріплює термін «процесуальний естопель» та не містить його визначення. Натомість зміст цього інституту відображено через систему взаємопов'язаних норм.Часткове відображення принципу естопелю міститься у ч. 2 ст. 82 ЦПК України, яка встановлює, що відмова від визнання обставин приймається судом лише якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, обману, насильства, погрози чи тяжкої обставини, або що обставини визнано в результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною [1]. Таке положення прямо спрямоване на унеможливлення процесуальної непослідовності та забезпечення відсутності переваг недобросовісної сторони, що фактично відображає ідею процесуального естопелю як засобу протидії зловживанню процесуальними правами.

Водночас, зловживання процесуальними правами є правопорушенням, що ускладнює доступ до правосуддя та затягує судовий розгляд.Зловживання процесуальними правами можна визначити, як недобросовісне здійснення особою права на судовий захист, використання

стороною судового процесу цього права не у відповідності з призначенням процесу, який спрямований на справедливе, неупереджене, ефективне та оперативне здійснення правосуддя з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. При цьому, чинне цивільно-процесуальне законодавство України не містить визначення поняття зловживання процесуальними правами [5, с. 49]. Відповідно до статті 44 Цивільного процесуального кодексу України зловживання процесуальними правами не допускається [1]. Закріплення такої заборони безпосередньо у ЦПК є суттєвим кроком на шляху до підвищення ефективності цивільного процесу. У зв'язку з цим, особливого значення набуває застосування процесуального естопелю як спеціального механізму, спрямованого на запобігання та припинення таких зловживань.

Практика Верховного Суду свідчить, що учасники судового процесу зобов'язані діяти добросовісно та не допускати зловживання процесуальними правами. Верховний Суд послідовно застосовує доктрину заборони суперечливої поведінки (venire contra factum proprium), відповідно до якої сторона не може діяти всупереч своїй попередній поведінці. Суди виходять із того, що непослідовна зміна правової позиції без належних підстав може свідчити про недобросовісну процесуальну поведінку та призводить до втрати права посилатися на відповідні обставини [6].На відміну від загальних заходів процесуального примусу (попередження, штраф, видалення із залу судового засідання), естопель має превентивний характер: суд відмовляє у прийнятті нової позиції сторони, яка суперечить її попередній поведінці або заявам. Таким чином, цей механізм безпосередньо обмежує можливості зловживання процесуальними правами та забезпечує дотримання принципу правової визначеності і рівності сторін у процесі.

Разом із тим, незважаючи на значний потенціал процесуального естопелю, його застосування в Україні пов'язане з низкою проблем. Насамперед, це зумовлено відсутністю чіткого законодавчого закріплення даного інституту, що ускладнює його однакове та послідовне застосування судами, також суттєвою проблемою є відсутність законодавчого визначення зловживання процесуальними правами, а також залежність застосування естопелю від суддівського розсуду за відсутності чітких критеріїв[7].

Таким чином, інститут процесуального естопелю постає дієвим механізмом у боротьбі з недобросовісною процесуальною поведінкою, адже зобов'язує учасників провадження діяти послідовно та узгоджено із власними попередніми діями чи заявами. Завдяки цьому звужуються можливості для маніпулятивного використання процесуальних інструментів, а судовий розгляд набуває більш збалансованого характеру. Проте практичне запровадження цього механізму наштовхується на серйозну перешкоду – відсутність нормативно визначених підстав і меж його

застосування, що породжує правову невизначеність. Подолання цієї прогалини вимагає одночасно законодавчих зусиль і напрацювання узгодженої судової практики – лише їх поєднання здатне перетворити процесуальний естопель на надійний інструмент забезпечення правопорядку в судочинстві.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text
2. Рабовська С. Я. Принцип «естопель» чи доктрина venire contra factum proprium: співвідношення та пріоритетність. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2023. Вип. 1 (125). С. 81–88. URL: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2023/1.125-14
3. Дрогозюк К. Б. Застосування принципу естопель у доказуванні в цивільному процесі України. Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Одеса : Гельветика, 2020. Т. 2. С. 334–336. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/0617c561-64e6-4400-bbda-b3f5af28e6e0
4. Голубєва Н. А., Бут І. О., Полуніна О. В., Полюк Ю. В., Цал-Цалко Ю. Ю. Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2023. С. 40–41. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/2069bc58-4743-43c0-9b7c-72eb59936196
5. Цал-Цалко Ю. Ю. Відображення проблематики зловживання процесуальними правами / Ю. Ю. Цал-Цалко // Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії : матер. круглого столу (м. Одеса, 27 лист. 2015 р.) / уклад.: І. В. Андронов, Н. В. Волкова, Р. Ф. Гонгало ; НУ ОЮА, Каф. цив. проц. – Одеса : Фенікс, 2015. – С. 48-51.URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/341161f5-c93a-4d74-86e7-9bed30d8ebac
6. Постанова Верховного Суду від 29.05.2024 у справі № 910/3508/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/
7. Тимошенко О. А. Інститут неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві крізь призму практики Європейського суду з прав людини. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 6. С. 105–110. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.18

Ключові слова: процесуальний естопель, зловживання процесуальними правами, цивільне судочинство, добросовісність, заходи процесуального примусу, непослідовна поведінка, принцип справедливого судочинства.

Keywords: procedural estoppel, abuse of procedural rights, civil proceedings, good faith, procedural enforcement measures, inconsistent conduct, principle of fair trial.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Цал-Цалко Ю.Ю.

Носалюк Даніїл Артемович
здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОТРИМАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІАТУ

Специфіка нотаріального процесу комплексно розкривається через систему його основоположних принципів. Ці принципи не лише слугують базовими правовими орієнтирами для нотаріальної діяльності, гарантуючи реалізацію її завдань, але й підкреслюють правову сутність усього процесу, що зумовлює їх закріплення в системі вітчизняного права.Одним з таких принципів є принцип дотримання нотаріальної таємниці. Відповідно до ч.1 ст.8 Закону України «Про нотаріат» «нотаріальна таємниця – сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо»[2].

Також «необхідно наголосити, що предмет нотаріальної таємниці становлять: факт звернення до нотаріуса; мотиви, що спонукали до звернення; відмова нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії та причини такої відмови; документи, передані нотаріусу для вчинення нотаріальних дій; документи, які складені під час нотаріального провадження; суть консультацій, порад та роз'яснень; процесуальні дії нотаріуса, які спрямовані на реалізацію прав осіб у нотаріальному процесі; відомості про особисте життя клієнта чи членів його родини; будь-які інші відомості, які можуть бути розголошені лише з дозволу особи. Оскільки встановити перелік всіх відомостей, які можуть бути одержані нотаріусом у процесі виконання своїх професійних обов'язків, неможливо, то доречно зазначити у законі, що предметом нотаріальної таємниці є будь-які відомості, що стали відомі нотаріусу в зв'язку із виконанням покладених на нього законодавством функцій»[3, с.365].

Обов'язок зберігати таємницю щодо нотаріальної дії поширюється не лише на її зміст, а й на сам факт вчинення відповідної нотаріальної дії. Під час виконання нотаріусом юридичних дій йому стають відомі численні обставини приватного життя особи, без яких неможливо реалізувати його професійні повноваження. Особа змушена подавати документи, що можуть містити інформацію, яка належить до лікарської чи банківської таємниці або інші відомості, розголошення яких є небажаним. Саме тому виокремлюється

принцип дотримання нотаріальної таємниці, спрямований на захист недоторканності приватного життя людини. Така норма передбачена законодавством багатьох держав світу.

«Відповідно до частин 2 та 3 ст. 8 Закону України «Про нотаріат», обов'язок зберігати нотаріальну таємницю покладається на:нотаріуса, посадових осіб органів місцевого самоврядування (у випадку вчинення цими особами нотаріальних дій); консульські установи та дипломатичні представництва України (у випадку вчинення нотаріальних дій); головних лікарів, їх заступників з медичної частини або чергових лікарів лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, будинків для осіб похилого віку та інвалідів, начальників госпіталів, директорів або головних лікарів будинків для осіб похилого віку та інвалідів (у випадку вчинення нотаріальної дії);капітанів морських, річкових суден, що ходять під прапором України (у випадку вчинення нотаріальної дії); начальників пошукових або інших експедицій (у випадку вчинення нотаріальної дії);командирів (начальників) військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів (у випадку вчинення нотаріальної дії); начальників установ виконання покарань (у випадку вчинення нотаріальної дії);начальників слідчих ізоляторів (у випадку вчинення нотаріальної дії); стажиста нотаріуса;осіб, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи; осіб, залучених для вчинення нотаріальних дій як свідки;інших осіб, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці» [4, с. 137].

Розголошення нотаріусом відомостей, що становлять таємницю вчинення нотаріальних дій, може слугувати підставою для скасування свідоцтва про право на здійснення нотаріальної діяльності відповідно до статті 12 Закону України «Про нотаріат». «Розголошення таємниці може бути у кількох формах: 1) усна: під час розмови у присутності сторонніх осіб (у громадському транспорті та громадських місцях);в особистому спілкуванні з родичами, друзями та іншими особами; переданням відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, через відкриті канали зв'язку тощо; 2) письмово-друкована:викладення змісту відомостей, що становлять нотаріальну таємницю: у відкритих друкованих виданнях (газетах, журналах, книгах); у листах до рідних і близьких;передання, пересилання стороннім особам відомостей, даних про осіб, які звернулися за допомогою до нотаріуса тощо; 3) наочно-демонстративна: коли в результаті неправильного зберігання матеріалів справи вони стають надбанням сторонніх осіб»[5, с.23].

Відповідальність за розкриття відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, покладається на будь-яких осіб, які отримали доступ до такої інформації. Закон України «Про нотаріат» недостатньо конкретно визначає питання відповідальності за розголошення нотаріальної таємниці, оскільки

обмежується відсилочною нормою. Особи, які порушили нотаріальну таємницю, притягуються до відповідальності згідно з порядком, передбаченим законодавством. Наразі в Україні відсутній закон, який би однозначно регламентував відповідальність за розголошення нотаріальної таємниці. Тому притягнення винних осіб до відповідальності здійснюється на основі загальних положень чинного українського законодавства.

Відповідно до ст.69 Цивільного процесуального кодексу України «свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи»[1]. Таким чином, нотаріус як фізична особа має право виступати в суді в якості свідка.У цьому випадку він «зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини»[1]. Як свідок нотаріус має право давати показання рідною або іншою мовою, якою володіє, користуватися письмовими нотатками, відмовитися від надання свідчень у передбачених законом випадках, а також отримувати відшкодування витрат, які пов'язані із викликом до суду. «За завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань з непередбачених законом підстав свідок несе кримінальну відповідальність, встановлену законом, а саме: кримінальну відповідальність відповідно до статей 384, 385Кримінального кодексу України»[6, с.3].Проте нотаріус може виступати свідком лише у справах, що не стосуються виконання його професійних обов'язків. Відповідно до ст.71 ЦПК України «не можуть бути допитані як свідки особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг медіації під час проведення позасудового врегулювання спору, – про такі відомості»[1].Закон України «Про нотаріат» у свою чергу передбачає у ст.8, що нотаріусу заборонено виступати свідком і надавати показання щодо інформації, яка є нотаріальною таємницею, за винятком випадків, коли цього вимагають особи, за чиїм дорученням або стосовно яких здійснювалися відповідні нотаріальні дії.

Можливість нотаріусом розголошення відомостей, які становлять нотаріальну таємницю може бути за таких умов:

1. Дотримання письмової форми звернення є обов'язковим. Відомості можуть надаватися виключно за письмовим запитом. Письмова вимога являє собою офіційне звернення особи з проханням надати відомості або документи, що стосуються вчинених нотаріальних дій. Таке звернення оформлюється на бланку установи та підписується уповноваженою особою, зазвичай керівником.Вимога повинна стосуватися конкретної справи.У науковій літературі зазначається, що запит на надання документів доцільно оформлювати офіційним актом, наприклад постановою слідчого або ухвалою суду.

2. Отримання запиту від уповноваженого законом органу. Таку вимогу мають право пред’являти лише суди, господарські суди, прокуратура та органи дізнання або слідства. Будь-які інші особи чи органи, зокрема адвокати, родичі, друзі, депутати, комісії чи комітети, не можуть вимагати надання відомостей, що становлять нотаріальну таємницю.

Отже, принцип дотримання нотаріальної таємниці виконує не лише функцію захисту конфіденційної інформації, а й формує довіру громадян до нотаріату як правової інституції. Він забезпечує охорону особистих, майнових та інших інтересів осіб, які користуються нотаріальними послугами, та водночас є важливим елементом у взаємодії нотаріату з державними органами й суспільством загалом.Обов’язок зберігати конфіденційність поширюється не лише на нотаріусів, а й на посадових осіб органів місцевого самоврядування, працівників консульських установ, стажистів, свідків та інших осіб, яким ці відомості стали відомі у зв’язку з виконанням службових обов'язків. Важливо, що цей обов’язок зберігається навіть тоді, коли нотаріальна дія не була вчинена, а обмежувалася лише наданням правової допомоги.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України В редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017// ВВР. – 2017. – № 48. – ст.69,71
2. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХП. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12
3. Панталієнко Я. П. Нотаріальна таємниця – одне із загальних правил вчинення нотаріальних дій // Держава і право. 2009. Вип. 44. С. 363–368
4. Денисяк Н. М. Нотаріальна таємниця як одна з важливих складових діяльності нотаріуса. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 7. С. 136-138
5. Карпенко, Р. В. Принцип нотаріальної таємниці у нотаріальній діяльності the principal of the notary and the notarial community." *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* (2025): 21. С. 21-23
6. Єфімов О. Нотаріальна таємниця: між кримінальною та цивільноправовою відповідальністю / О. Єфімов // Мала енциклопедія нотаріуса, 2014. – № 1 (73). – С. 84-87

Ключові слова: нотаріальна діяльність, принципи, нотаріальна таємниця, нотаріус, вчинення нотаріальних дій, відомості, приватне життя, права, відповідальність.

Keywords: notarial activity, principles, notarial secrecy, notary, performance of notarial acts, information, private life, rights, responsibility.

Науковий керівник: доктор філософії Московчук Д. О.

Овчіннікова Валерія Олексіївна
здобувачка 3-го курсу факультету
судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО НОТАРІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

У сучасному світі глобалізації та інтенсивного розвитку транскордонних правовідносин роль міжнародного нотаріального процесу набуває дедалі більшої ваги. Нотаріат є ключовою складовою правової системи, що забезпечує стабільність цивільного обороту, захист інтересів фізичних і юридичних осіб, а також сприяє уникненню правових суперечностей.

Актуальність даного дослідження обумовлена швидкими темпами глобалізації та активізацією міграційних процесів. Наразіправовідносини дедалі частіше виходять за межі однієї країни, що вимагає створення надійних механізмів захисту цивільних прав у міжнародному контексті. Все більше правочинів, зокрема успадкування, купівля-продаж нерухомості та укладання сімейних договорів, потребують нотаріального посвідчення в одній державі з подальшим використанням документів в іншій. Такожпостає важливе завдання адаптації національних нотаріальних процедур до стандартів Європейського Союзу.

Проблематика зазначеної теми визначається відсутністю систематизації джерел міжнародного нотаріального процесу, що ускладнює її теоретичне пізнання та створення уніфікованого механізму визнання та практичного застосування нотаріальних актів у контексті міжнародних правовідносин.

Система джерел міжнародного нотаріального права має комплексний характер, оскільки базується на поєднанні норм міжнародного публічного та приватного права [8, с. 48].

За юридичною силою джерела поділяються на:
– основні (обов’язкові): міжнародні договори (конвенції); регламенти Європейського Союзу (для держав-членів ЄС);

– додаткові (факультативні): акти міжнародних професійних організацій; судова практика; нотаріальна практика; принципи міжнародного права[10, с.127].

Головну роль у регулюванні міжнародного нотаріального процесу відіграють міжнародні договори. Вони визначають порядок правової допомоги між державами, а також встановлюють правила визнання документів [2].

Для України такі договори відповідно до статті 9 Конституції України є складовою частиною національного законодавства та підлягають застосуванню у нотаріальній діяльності[1].

Практичне значення у сфері міжнародного нотаріального процесу мають Гаазькі конвенції, які безпосередньо використовуються українськими нотаріусами. Зокрема, Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів 1961 року застосовується при проставленні апостиля, що значно спрощує використання документів за кордоном[3]. Водночас Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів 1965 року використовується при організації міжнародного обігу документів, у тому числі в діяльності нотаріусів у справах з іноземним елементом[4].

Наступним міжнародним договором є Базельська конвенція 1972 року про реєстрацію заповітів, яка спрямована на створення системи реєстрації заповітів і забезпечення їх своєчасного виявлення [5].

Акти Європейського Союзу, зокрема регламенти, займають окреме місце в системі джерел міжнародного нотаріального процесу. Відповідно до статті 288 Договору про функціонування Європейського Союзу, регламенти мають загальне застосування, є обов'язковими у повному обсязі та підлягають безпосередньому виконанню на території держав-членів ЄС без необхідності імплементації у національне законодавство[14, с.468].

Водночас для України регламенти Європейського Союзу не є юридично обов'язковими, оскільки вона не є державою-членом ЄС. Проте вони виступають інструментом у нотаріальній практиці, оскільки використовуються як орієнтир для тлумачення норм міжнародного приватного права, враховуються нотаріусами при роботі з транскордонними справами та застосовуються опосередковано в межах міжнародного співробітництва.

Практичне значення для українських нотаріусів мають окремі регламенти ЄС, які регулюють питання спадкових, сімейних та інших правовідносин з іноземним елементом. Зокрема, Регламент (ЄС) № 650/2012 використовується як орієнтир при оформленні спадкових справ, пов'язаних з кількома юрисдикціями. У своїй діяльності українські нотаріуси також враховують підходи до застосування Європейського свідоцтва про спадщину, яке забезпечує спрощене визнання спадкових прав у межах Європейського Союзу.Поряд із цим діє низка спеціалізованих актів, таких як Регламент ЄС № 4/2009 щодо аліментних зобов'язань, Регламент ЄС № 650/2012 у спадкових справах, Регламент ЄС № 2019/1111 стосовно сімейних спорів і батьківської відповідальності, а також Регламент ЄС № 2016/1103, що регулює майнові відносини подружжя. Питання права, застосовного до договірних і недоговірних зобов'язань, чітко визначені у Регламенті ЄС № 593/2008 та Регламенті ЄС № 864/2007 відповідно [13, с.466].

У контексті цифровізації значення мають eIDAS 2.0 та Регламент (ЄС) 2023/2844, які створюють правову основу для електронного нотаріату [6].

Таким чином, незважаючи на відсутність обов'язкової сили для

України, регламенти Європейського Союзу фактично впливають на формування нотаріальної практики та сприяють поступовій гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами.

Окрему групу джерел міжнародного нотаріального процесу становлять акти міжнародних професійних організацій нотаріату, які спрямовані на уніфікацію підходів до здійснення нотаріальної діяльності у різних правових системах. На відміну від міжнародних договорів чи актів Європейського Союзу, вони не мають обов'язкової юридичної сили, проте мають значення у формуванні єдиних стандартів професійної діяльності.До таких актів належать, наприклад, Міжнародний кодекс нотаріальної деонтології, резолюції міжнародних конгресів нотаріусів, а також Європейський кодекс нотаріальної етики. Зазначені документи мають рекомендаційний характер, не підлягають обов'язковому виконанню, однак використовуються як орієнтири при здійсненні нотаріальної діяльності та визначають базові принципи професійної етики, незалежності та відповідальності нотаріуса[7-8].

Українські нотаріуси враховують положення цих актів у своїй діяльності, зокрема при формуванні етичних стандартів професії та забезпеченні відповідності нотаріальної практики загальноєвропейським підходам. Це сприяє підвищенню рівня довіри до нотаріальних актів у міжнародному обігу та полегшує взаємодію з іноземними правовими системами[11].

Нотаріальна та судова практика належать до додаткових (факультативних) джерел міжнародного нотаріального процесу, однак забезпечують ефективне застосування правових норм у транскордонних правовідносинах.

Нотаріальна практика формується у процесі повсякденної діяльності нотаріусів та охоплює усталені підходи до посвідчення правочинів, оформлення документів і застосування норм міжнародного права. Вона має фактичний, неформалізований характер, проте забезпечує однаковість і передбачуваність нотаріальних дій, що є особливо важливим у справах з іноземним елементом[15].

Судова практика є результатом діяльності судових органів і має інтерпретаційне значення, оскільки забезпечує офіційне тлумачення правових норм. Зокрема, висновки Суду справедливості ЄС дозволяють уніфікувати застосування регламентів та уникати суперечностей у їхньому розумінні. Показовим є підхід до тлумачення поняття «звичайне місце проживання» у межах застосування Регламенту (ЄС) № 650/2012. У рішенні Суду ЄС у справі C-80/19 було визначено, що таке місце слід розуміти не як формальну реєстрацію, а як центр життєвих інтересів особи. Це тлумачення стало орієнтиром для нотаріусів у різних країнах, які при оформленні

спадкових правовідносин враховують відповідні підходи, що сприяє забезпеченню єдності правозастосування.

Таким чином, нотаріальна та судова практика, хоча й не мають обов'язкової юридичної сили як нормативні акти, фактично впливають на формування сталих підходів до застосування норм міжнародного нотаріального процесу[13, с.471].

Принципи, що застосовуються у міжнародному нотаріальному процесі, мають загальнообов'язковий характер, оскільки випливають із норм міжнародного права та визнаються державами як базові засади правового регулювання. Водночас вони не завжди закріплені у формі конкретних норм прямої дії, а тому реалізуються опосередковано – через міжнародні договори, національне законодавство та правозастосовну практику. У цьому аспекті принципи виконують допоміжну (субсидіарну) функцію, спрямовуючи діяльність нотаріусів у випадках прогалин або колізій у правовому регулюванні[11, с.5].

Важливе значення у міжнародному нотаріальному процесі мають загальні принципи права, які застосовуються у нотаріальній діяльності при вирішенні справ з іноземним елементом. До них належать принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань (pacta sunt servanda), принцип правової визначеності, що забезпечує передбачуваність наслідків нотаріальних дій, а також принцип взаємності, який проявляється у взаємному визнанні нотаріальних документів між державами. Крім того, застосовуються принципи співробітництва держав і взаємної довіри, що сприяють спрощенню транскордонного обігу документів та підвищенню ефективності нотаріальної діяльності[11, с.3-6].

Отже, система джерел міжнародного нотаріального процесу є багаторівневою та включає як обов'язкові, так і факультативні елементи. Визначальне значення мають міжнародні договори та, для держав-членів ЄС, регламенти Європейського Союзу, тоді як інші джерела виконують допоміжну функцію.Для України особливого значення набуває адаптація національного законодавства до європейських стандартів, оскільки це сприяє спрощенню транскордонного обігу документів та підвищенню ефективності нотаріальної діяльності.У контексті євроінтеграційних процесів гармонізація законодавства у сфері нотаріату є необхідною умовою подальшого розвитку правової системи України та її інтеграції до правового простору Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 09.04.2026).

2. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009 (дата звернення: 02.04.2026).
3. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 5 жовтня 1961 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082 (дата звернення: 02.04.2026).
4. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах від 15 листопада 1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 02.04.2026).
5. Конвенція про запровадження системи реєстрації заповітів від 16 травня 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_391 (дата звернення: 02.04.2026).
6. Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2012/650/oj/eng (дата звернення: 02.04.2026).
7. Regulation (EU) 2020/1783 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2020 on cooperation between the courts of the Member States in the taking of evidence in civil or commercial matters. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/1783/oj/eng (дата звернення: 02.04.2026).
8. Regulation (EU) 2020/1784 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2020 on the service in the Member States of judicial and extrajudicial documents in civil or commercial matters. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/1784/oj/eng (дата звернення: 02.04.2026).
9. Ковалів М. В. Основи права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. URL: https://surl.li/wmxgbb (дата звернення: 02.04.2026).
10. Долинська М. С. Нотаріальний процес : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2019. URL: https://surl.li/tantku (дата звернення: 02.04.2026).
11. Сучасні принципи міжнародного нотаріального процесу // Наукова стаття. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/19-22_23.pdf (дата звернення: 02.04.2026).
12. Statutes of the International Union of Notaries. URL: https://npu.ua/wp-content/uploads/2018/03/StatutesUINLua-2.pdf (дата звернення: 02.04.2026).
13. Європейський кодекс нотаріальної етики та діяльність нотаріату ЄС. URL: https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/66c1366e-4474-4add-8cfa-be684f2e34cb/content (дата звернення: 02.04.2026).

14. Актуальні проблеми регулювання майнових і немайнових відносин в умовах гібридної війни через призму людино-центричної цивілістики : колективна монографія / за заг. ред. професорів : Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової, О. Сафончик. Одеса : Фенікс ; Національний університет "Одеська юридична академія", 2025. 512 с. URL: https://hdl.handle.net/11300/29619 (дата звернення: 02.04.2026).
15. Стельникович А. В. Цифровізація нотаріальної діяльності в Україні як засіб забезпечення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб. *Часопис цивілістики*. 2021. Вип. 42. С. 60–65. URL: https://journal.npu.ua/2021/a-stelnykovych/ (дата звернення: 09.04.2026).

Ключові слова: міжнародний нотаріальний процес, джерела права, міжнародні договори, нотаріальна діяльність, право Європейського Союзу, регламенти ЄС, принципи міжнародного нотаріального процесу, міжнародні організації нотаріату, гармонізація законодавства.
Keywords: international notarial process, sources of law, international treaties, notarial activities, European Union law, EU regulations, principles of international notarial process, international notarial organizations, harmonization of legislation.
Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент – Стоянова Т.А.

Одинська Юлія Дмитрівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕДІЙСНІСТЬ ЗАПОВІТУ: ПІДСТАВИ ТА ПРОБЛЕМИ НА ПРАКТИЦІ

Заповіт є ключовим елементом спадкового права та одним із основних способів розпорядження майном у разі смерті. Його важливість полягає в тому, що він надає особі можливість самостійно вирішувати подальшу долю свого майна після смерті.

Відповідно до Цивільного кодексу України, заповіт є особистим розпорядженням фізичної особи на випадок її смерті [1, ст. 1233]. Таке визначення підкреслює, що заповіт представляє собою акт волевиявлення конкретної людини, який спрямований на визначення правових наслідків у майбутньому.

Заповіт характеризується низкою конкретних ознак, які відрізняють його від інших правочинів і, також, вони відіграють важливу роль у визначенні його дійсності. Насамперед, заповіт належить до односторонніх правочинів, оскільки його укладення потребує волевиявлення лише однієї особи – заповідача, без необхідності погодження з іншими особами. Це визначає специфіку його правової природи та впливає на механізм і порядок оскарження такого правочину. Наступною ознакою є саме особистий

характер заповіту. Він має бути складений особисто заповідачем і не допускається через представника. Тобто, волевиявлення повинно бути вільним та усвідомленим. Наступна ознака – це формальність заповіту. Закон визначає конкретні вимоги до форми заповіту, серед яких обов’язкова письмова форма та, як правило, нотаріальне посвідчення [1, ст.1247]. Також заповіт характеризується відкладеним характером правових наслідків. Він набуває чинності тільки після смерті заповідача і до цього часу він не встановлює жодних прав чи обов'язків для спадкоємців. І також з важливих ознак – вільна можливість скасування або зміни заповіту. Заповідач має право в будь-який момент внести зміни до заповіту або повністю скасувати його, без необхідності погодження з іншими особами [1, ст.1254].

Заповіт може бути визнаний недійсним у разі порушення вимог щодо його змісту, форми, суб’єктного складу чи волевиявлення заповідача. Підставами для визнання заповіту недійсним є невідповідність вимогам закону або моральним принципам суспільства. Документ не може містити пунктів, які суперечать нормам цивільного законодавства чи загальноприйнятим етичним нормам.

Важливим факторо є також цивільна дієздатність заповідача. Скласти заповіт має право лише особа, яка володіє повною цивільною дієздатністю. Якщо документ написаний особою, яка не має такої здатності (недієздатна, малолітня або обмежено дієздатна), він автоматично визнається недійсним, оскільки ця особа не може усвідомлювати свої дії і контролювати їх. Також вагоме значення має і сам процес волевиявлення заповідача – він повинен бути вільним та відповідати реальній волі особи. Якщо заповіт укладений під тиском, обманом, внаслідок насильства чи психічного впливу або під час тяжкого стану здоров’я, коли заповідач не спроможний адекватно оцінювати свої дії, виникають обґрунтовані підстави для судового визнання такого документа недійсним. Ще одна поширена причина недійсності заповіту – це відсутність у правочині реальної мети створення правових наслідків. Заповіт обов’язково має бути спрямований на передачу майнових прав та обов’язків після смерті заповідача. Якщо ж він оформлений лише формально або не передбачає таких наслідків, його юридична сила анулюється.

Крім цього, великий акцент робиться на дотриманні інтересів осіб, яким закон надає особливий захист. Наприклад, неповнолітніх або непрацездатних членів родини. Порушення встановлених законодавством обмежень свободи укладення заповіту може поставити під сумнів окремі його положення або стати поштовхом до виникнення конфліктів між спадкоємцями.

Право звернутися до суду з метою визнання заповіту недійсним виникає лише після смерті заповідача, тобто з моменту відкриття спадщини. Це дозволяє спадкоємцям або особам, чиї права порушені заповітом, оскаржити документ у встановленому законодавством порядку. Позови

можуть подавати спадкоємці за законом і заповітом, а також інші особи, права яких зачіпає спірний заповіт.

Проте часто допускаються помилки, коли замість позову про визнання недійсності подається вимога скасування заповіту, що ускладнює розгляд справи в суді. Справи цієї категорії розглядаються за загальними нормами цивільного судочинства з урахуванням особливостей доказування.

Важливими є обставини складання заповіту, зокрема психічний і фізичний стан заповідача. Нерідко потрібно судово-психіатрична експертиза для встановлення, чи усвідомлював заповідач свої дії. Дотримання строків подання позову має ключове значення. Загальний строк позовної давності – три роки, який відраховується з моменту, коли особа дізналася або могла дізнатися про порушення прав.

Нікчемні заповіти є недійсними з моменту їх створення та не потребують окремого судового рішення, хоча його можуть ініціювати у разі спору. Оспорювані ж лишаються дійсними до винесення судового рішення. Судова практика ускладнена недостатнім встановленням обставин, неналежним аналізом доказів та неоднорідністю рішень. Це створює труднощі у забезпеченні спадкових прав.

Практичне застосування норм, що регулюють недійсність заповіту, супроводжується численними труднощами, які обумовлені як специфікою правової природи заповіту, так і недоліками його нормативно-правового регулювання. Оскільни заповіт набуває юридичної сили лише після смерті заповідача, це ускладнює процес перевірки його дійсності, адже за відсутності особи, яка могла б безпосередньо підтвердити своє волевиявлення, встановлення обставин складення документу стає проблематичним. Це, у свою чергу, створює основу для численних спадкових спорів.

На практиці найбільші виклики постають у процесі доведення, особливо коли мова йде про психічний стан заповідача на момент складення заповіту. Судова практика послуговується презумпцією психічного здоров’я особи, що ставить обов’язок доведення протилежного боку на позивача. Проте отримання належних доказів, таких як медична документація або експертні висновки, після смерті заповідача часто є непростим завданням чи взагалі недосяжним.

Аналогічні труднощі виникають при встановленні фактів впливу обману, насильства чи примусового психологічного тиску на заповідача, адже такі обставини здебільшого не мають очевидних зовнішніх проявів і вимагають складного процесу доказування.

Не менш значними є проблеми, пов’язані з дотриманням формальних вимог до складання заповіту. Попри чітке законодавче регулювання форми й порядку його посвідчення, на практиці нерідко трапляються порушення як зі сторони самого заповідача, так і з боку посадових осіб, уповноважених

здійснювати нотаріальне посвідчення документу. Навіть незначні відхилення від установлених правил можуть стати підставою для оскарження заповіту, провокуючи значну кількість судових спорів.

Додатковою проблемою у правозастосуванні є неоднорідність судової практики. У схожих ситуаціях суди часто ухвалюють різні рішення, зумовлені оціночним характером багатьох підстав для визнання заповіту недійсним та недостатньою конкретизацією відповідних норм законодавства.

Окремо варто зазначити про практику зловживання правом на оскарження заповіту. Деякі позови подаються не задля захисту порушених прав, а з метою затягування судового процесу чи отримання певних переваг. Водночас неправильний вибір способу правового захисту, наприклад заявлення вимоги про анулювання замість визнання недійсності заповіту, ускладнює судовий розгляд та може навіть призвести до відмови у задоволенні обґрунтованих претензій.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 5 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
2. Харитонов, Є.О., Саніахметова, Н.О. Цивільне право України / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К.: Істина, 2003. – 238 с.
3. Дзера І. О. Теоретичні та практичні проблеми визнання недійсним заповіту // Вісник НАПрН України. – 2022.
4. Дякович М. М., Каблак П. І. Недійсність заповіту: цивільно-правовий аспект // Право України. – 2017.
5. Василина Н.В. Право на заповіт та окремі питання його реалізації [Електронний ресурс]. -2014.

Ключові слова: заповіт, недійсність заповіту, спадкодавець, судова практика, спадкові спори, нотаріальне посвідчення, односторонній правочин, нікчемний заповіт.

Keywords: will, invalidity of will, testator, case law, inheritance disputes, notarial certificate, unilateral transaction, invalid will.

Науковий керівник: к.ю.н. Московчук Д.О.

Опаленик Лілія Ігорівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОПІКА ТА ПІКЛУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТИ УХИЛЕННЯ

ВІД МОБІЛІЗАЦІЇ: ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ СТОРОНОЮ

У сучасних умовах воєнного стану в Україні інститут опіки набуває особливої актуальності. Якщо раніше він асоціювався переважно із соціальним захистом дітей, недієздатних або осіб похилого віку, то нині, на жаль, він дедалі частіше використовується як інструмент ухилення від мобілізації. Виникає своєрідний феномен – трансформація благородного правового механізму у спосіб маніпулювання процесуальними правами.

Відповідно до ст. 55 ЦК України, опіка та піклування встановлюються для забезпечення особистих і майнових прав осіб, які не можуть самостійно здійснювати їх через вік або стан здоров'я[1]. Дані питання регулюються також Правилами опіки та піклування[2], однак норми права, створені для гуманістичних цілей, виявилися вразливими перед новими реаліями воєнного часу.

На практиці дедалі частіше спостерігаються випадки, коли особи призовного віку ініціюють судові процеси щодо встановлення опіки над літніми батьками або родичами, використовуючи це як підставу для отримання відстрочки або повного звільнення від мобілізації. Формально дії таких осіб відбуваються у межах закону, проте їх справжня мета це не захист інтересів підопічного, а уникнення призову. Саме в цьому контексті ми стикаємося із явищем зловживання процесуальними правами, яке підриває як принцип добросовісності сторін процесу, так і довіру до судової системи загалом.

Зловживання процесуальними правами визначається статтею 44 ЦПК України, де зазначено, що сторони зобов'язані користуватися процесуальними правами добросовісно, а суд має право вживати заходів для запобігання зловживанням[3]. Проте механізми запобігання таким діям у справах щодо встановлення опіки поки що не є достатньо ефективними. Суд, керуючись принципом змагальності та презумпцією добросовісності, зазвичай не має процесуальних інструментів, щоб оперативно перевірити, чи є заявлені обставини реальними, чи лише удаваними.

Особливу складність становить доказування фактичної необхідності опіки. Заявники часто надають медичні довідки, акти обстеження житлових умов або інші документи, отримані за сприяння недобросовісних осіб. У результаті органи опіки формально підтримують клопотання, а суд змушений діяти в межах поданих доказів. Така ситуація породжує вторинне навантаження на судову систему, девальвує суть опіки як соціального інституту та сприяє виникненню псевдоопікунських відносин.

З правової точки зору, проблема вкорінена у відсутності чітких критеріїв і перевірочних процедур щодо мотивів звернення із заявою про встановлення опіки. Чинне законодавство не передбачає спеціальної перевірки заявників, які перебувають у статусі військовозобов'язаних, а

також не регламентує механізм співпраці між судами, територіальними центрами комплектування та органами опіки. Це створює прогалину, якою охоче користуються недобросовісні особи.

У науково-практичному вимірі вирішення цієї проблеми можливе шляхом удосконалення міжвідомчої взаємодії. По-перше, доцільно законодавчо передбачити обов'язкове залучення представника територіального центру комплектування та соціальної підтримки у справах про встановлення опіки, якщо заявник є особою призовного віку. По-друге, варто запровадити єдиний державний реєстр опікунів, що дозволить контролювати повторні звернення та виявляти системні зловживання. По-третє, потребує перегляду саме поняття "опіка у виняткових випадках", передбачене ст. 19 СК України, яке нині використовується доволі розмито[4].

Зрештою, проблема зловживання правом у цій площині є не лише юридичною, а й морально-етичною. Вона оголює кризу довіри до правової системи, коли навіть гуманістичні інститути можуть бути використані для особистої вигоди. Тому завданням сучасної юриспруденції є не допущення девальвації цінностей права, а забезпечити баланс між захистом слабких і виконанням громадянських обов'язків.

Отже, підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що зловживання процесуальними правами у сфері встановлення опіки з метою ухилення від мобілізації становить серйозну загрозу для принципу верховенства права. Вирішення цього питання вимагає системного підходу: оновлення законодавства, запровадження міжвідомчих механізмів перевірки та формування правової культури, у якій добросовісність стане не декларацією, а реальною поведінковою нормою. Лише тоді інститут опіки знову виконуватиме свою справжню місію – захищати, а не прикривати.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 5 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
2. Про затвердження Правил опіки та піклування : Наказ Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді від 26.05.1999 № 34/166/131/88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text
4. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III : станом на 12 верес. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

Ключові слова: ухилення від мобілізації, опіка та піклування, зловживання процесуальними правами.
Keywords: evading mobilization, guardianship and custody, abuse of procedural rights.
Науковий керівник: к. ю. н., доцент Притуляк В.М.

Перехода Єлізавєта Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ВАРТОСТІ ЗРУЙНОВАНОГО МАЙНА ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасних умовах розвитку України питання оцінки вартості зруйнованого майна набуває не лише прикладного, а й стратегічного значення, трансформуючись у невід'ємний елемент механізму відновлення держави та захисту майнових прав громадян. Повномасштабна збройна агресія спричинила безпрецедентні за масштабами руйнування житлового фонду, об'єктів інфраструктури та комерційної нерухомості, що актуалізує потребу не тільки у фіксації таких пошкоджень, а й у їх належній правовій та економічній оцінці.Оцінка зруйнованого майна виходить за межі суто технічної процедури, оскільки вона безпосередньо пов'язана із забезпеченням принципу справедливості, відновленням порушених прав власників та ефективністю функціонування компенсаційних механізмів як на національному, так і на міжнародному рівнях. Водночас зазначений процес супроводжується низкою об'єктивних і суб'єктивних труднощів, серед яких особливе місце посідають обмежений доступ до об'єктів оцінки, нестабільність ринкового середовища, а також відсутність уніфікованих підходів до визначення вартості.Метою даного дослідження є всебічний аналіз проблематики оцінки вартості зруйнованого майна в умовах воєнного стану, виявлення ключових недоліків правового та практичного регулювання, а також формування обґрунтованих пропозицій щодо їх подолання.

Оцінка вартості зруйнованого майна є однією з базових категорій у системі захисту майнових прав, оскільки саме вона дозволяє встановити фактичний розмір шкоди, завданої внаслідок знищення або пошкодження об'єктів власності. У загальнотеоретичному аспекті вартість розглядається як грошове вираження корисності об'єкта, тоді як оцінка виступає процесом її визначення з урахуванням економічних, ринкових та інших релевантних факторів. У випадку зруйнованого майна йдеться не стільки про визначення його ринкової ціни, скільки про встановлення обсягу втрат і витрат, необхідних для відновлення майнового стану особи.У теорії оцінювання традиційно виокремлюють декілька видів вартості, що застосовуються залежно від цілей оцінки. Найбільш поширеною є ринкова вартість, яка відображає ймовірну ціну відчуження об'єкта в умовах відкритого ринку. Водночас у випадках руйнування пріоритетного значення набуває відновна

(відтворювальна) вартість, що визначає витрати на відбудову аналогічного об’єкта з урахуванням актуальних цінових умов. Додатково може використовуватися ліквідаційна вартість, яка відображає можливу суму, отриману від реалізації залишків майна. Вибір конкретного виду вартості обумовлюється метою оцінки та особливостями конкретної ситуації [1, ст. 6-7].

Оцінка вартості зруйнованого майна відіграє важливу роль як інструмент визначення розміру компенсації, а також як засіб доказування у цивільному судочинстві. Відповідно до положень ЦПК України (ст. 76–80), доказами визнаються будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює обставини справи. У цьому контексті звіт про оцінку майна набуває значення письмового доказу, що підтверджує розмір завданої шкоди. У разі виникнення спору суд має право призначити судову експертизу відповідно до ст. 103 ЦПК України для встановлення дійсної вартості об’єкта.Особливої ваги оцінка набуває у справах про відшкодування шкоди, спричиненої збройною агресією, оскільки саме вона формує основу для визначення обсягу позовних вимог. Згідно зі ст. 81 ЦПК України, обов’язок доведення покладається на сторони, які повинні надати належні та допустимі докази, серед яких ключову роль відіграють звіти оцінювачів та експертні висновки. Суд, керуючись принципами змагальності та диспозитивності (ст. 12, 13 ЦПК України), здійснює оцінку доказів на основі внутрішнього переконання, сформованого внаслідок їх всебічного та об’єктивного дослідження. У разі необхідності може бути призначено додаткову або повторну експертизу, що сприяє встановленню об’єктивної вартості зруйнованого майна та ухваленню справедливого рішення [2].

Визначення вартості зруйнованого майна в умовах збройної агресії здійснюється на підставі спеціального законодавства, яке встановлює особливий порядок фіксації та компенсації завданих збитків. Ключове значення у цьому контексті має Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України», який визначає правові засади надання компенсації власникам постраждалого майна. Відповідно до цього нормативного акта, фіксація пошкоджень здійснюється шляхом подання заяв, проведення обстежень та внесення відповідної інформації до державних реєстрів, що формує належну доказову базу для подальшого визначення розміру відшкодування.Механізм компенсації передбачає застосування затверджених Кабінетом Міністрів України методик, які регламентують

порядок визначення вартості відновлення майна з урахуванням ступеня його пошкодження, ринкових умов та витрат на відбудову [3].

Оцінка вартості зруйнованого майна здійснюється різними суб'єктами. Згідно зі ст. 5 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», до них належать як суб'єкти господарювання (фізичні особи-підприємці та юридичні особи), що мають відповідний сертифікат, так і органи державної влади та місцевого самоврядування, уповноважені здійснювати оцінку у межах своїх повноважень.Водночас суттєвою проблемою залишається рівень довіри до результатів оцінювання. Це обумовлено можливими розбіжностями у підходах, обмеженістю вихідних даних та різницею у результатах, отриманих різними оцінювачами, що може викликати сумніви щодо об'єктивності таких висновків та ускладнювати їх використання як доказів у судовому процесі [4].

Оцінка зруйнованого майна здійснюється із застосуванням загальновизнаних методичних підходів, зокрема порівняльного, витратного та дохідного. Порівняльний підхід базується на аналізі аналогічних об'єктів на ринку, однак його застосування обмежується через дефіцит релевантних аналогів. Витратний підхід, що передбачає визначення вартості відновлення об'єкта, є найбільш поширеним, хоча його точність знижується через нестабільність цін. Дохідний підхід застосовується переважно щодо об'єктів, які генерують прибуток, однак у випадку їх знищення його використання є обмеженим. В умовах воєнного стану застосування усіх зазначених підходів ускладнюється через дефіцит інформації та обмежений доступ до об'єктів.

Визначення вартості зруйнованого майна супроводжується комплексом проблем, що мають як об'єктивний, так і методологічний характер. Передусім це відсутність повної та достовірної інформації про об'єкти оцінки, що зумовлено втратою документації або неможливістю доступу до неї. Додатковим ускладненням є обмежений фізичний доступ до об'єктів, що змушує використовувати дистанційні методи оцінювання. Значний вплив має також нестабільність ринкових умов, яка ускладнює визначення об'єктивної вартості.Проблемними залишаються питання вибору методології оцінювання, неоднозначність судової практики, а також відсутність єдиних стандартів, що впливає на узгодженість підходів і довіру до результатів оцінки. Наявність прогалин у нормативному регулюванні додатково посилює правову невизначеність.

Формування належної доказової бази є визначальним елементом у справах про відшкодування шкоди. Суд встановлює факт шкоди, причинно-наслідковий зв'язок та обґрунтованість її розміру. Доказування здійснюється за допомогою актів обстеження, фото- та відеоматеріалів, витягів з ЄРДР, а також правовстановлюючих документів. Розмір збитків підтверджується звітами оцінювачів і експертними висновками.Водночас процес доказування ускладнюється через втрату документів, обмежений доступ до територій та

нестабільність інформації, що обумовлює необхідність застосування комплексного підходу та використання альтернативних джерел доказів. Судова практика у цій сфері перебуває на етапі формування, що підвищує вимоги до якості доказів [5].

Оцінка для цілей компенсації має специфічний характер, оскільки спрямована на визначення справедливого розміру відшкодування, а не лише ринкової вартості.В Україні активно використовуються цифрові інструменти, зокрема платформа «Дія», яка забезпечує фіксацію пошкоджень і подальше використання цих даних у процесі компенсації. Паралельно формуються міжнародні механізми, зокрема Міжнародний реєстр збитків, однак їх повноцінне функціонування потребує часу.Серед ключових проблем залишаються складність точного визначення розміру компенсації, ризик подвійного відшкодування та відсутність єдиних підходів до оцінки, що може впливати на справедливість виплат [6].

Оцінка вартості зруйнованого майна в умовах воєнного стану є складним багаторівневим процесом, який поєднує правові, економічні та методичні компоненти та відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного захисту майнових прав. Проведений аналіз свідчить, що основними проблемами у цій сфері є відсутність уніфікованих методик оцінювання, обмежений доступ до об’єктів, нестача достовірної інформації, нестабільність ринку, а також неоднорідність судової практики.Удосконалення механізму оцінки потребує системного підходу, який має включати гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, розроблення єдиних методичних підходів до визначення вартості зруйнованого майна, а також забезпечення їх обов’язкового застосування. Важливим напрямом є розвиток цифрових інструментів фіксації та оцінювання, створення інтегрованих реєстрів зруйнованого майна та підвищення рівня прозорості оцінювальної діяльності.Окремої уваги потребує посилення контролю за діяльністю суб’єктів оцінки, удосконалення процедур їх сертифікації та відповідальності, що сприятиме формуванню довіри до результатів оцінювання. Крім того, доцільним є вироблення єдиної судової практики щодо оцінки доказів у справах цієї категорії, що забезпечить передбачуваність судових рішень.

Підсумовуючи, можна дійти висновку, що ефективна система оцінки вартості зруйнованого майна повинна ґрунтуватися на принципах об’єктивності, прозорості та уніфікованості, що дозволить забезпечити справедливе відшкодування завданих збитків, відновлення порушених прав осіб та створить належне підґрунтя для післявоєнної відбудови держави.

Список використаних джерел

1. Конспект лекцій з дисципліни «Оцінка вартості майна та бізнесу» [Електронний ресурс]. – Тернопіль : Західноукраїнський національний університет. URL: https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/1269d4d3-f134-4936-a087-e0facab5ffef/content
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 31 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text
3. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23 лют. 2023 р. № 2923-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 65. Ст. 224.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text
4. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2658-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47. – Ст. 251. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text
5. Доказова база в спорах про відшкодування збитків, завданих воєнними діями з боку рф [Електронний ресурс] / Юридична компанія «АРМАДА» ;О. Кузнєцов. – URL: https://armada.law/blog/dokazova-baza-v-sporah-pro-vidshkoduvannya-zbitkiv-zavdanih-voyennimi-diyami-z-boku-rf/
6. Міністерство розвитку громад та територій України. ЄВідновлення: проєкти відновлення [Електронний ресурс]. URL:https://mindev.gov.ua/proiekty/yevidnovlennia.

Ключові слова: оцінка зруйнованого майна, відшкодування збитків, воєнний стан, оцінка вартості, компенсація, проблеми оцінки.
Keywords: assessment of damaged property, compensation for damages, martial law, valuation, compensation, valuation issues.
Науковий керівник: доц. каф., к.ю.н., доц. Дрогозюк К.Б.

Перерва Єлизавета Владиславівна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПРАВОСУДДЯ: СИСТЕМА «ЕЛЕКТРОННИЙ СУД»

Суд без паперової тяганини став реальністю. В Україні цифровізація правосуддя вже не є лише напрямом реформи, а виступає важливим практичним механізмом роботи судової системи. Одним із головних проявів

цього процесу є система «Електронний суд». Водночас слід зазначити, що мова йде не про окремий судовий орган, а про підсистему Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Її основне призначення полягає в забезпеченні електронного обміну документами між судом, учасниками справи та іншими органами у сфері правосуддя. Тобто «Електронний суд» не замінює правосуддя як таке, а змінює форму взаємодії між судом і людьми. Саме в цьому і полягає його значення для сучасної судової системи, адже цифрові інструменти дають змогу зробити правосуддя більш доступним, швидким і зрозумілим для учасників процесу [1, с. 549–550].

Із практичного погляду впровадження системи «Електронний суд» дало змогу значно зменшити залежність від паперових документів, поштових відправлень і особистих візитів до суду. Через електронний кабінет особа може подати позовну заяву, скаргу, клопотання чи інший процесуальний документ, отримати повідомлення від суду, відстежити рух справи та ознайомитися з результатами її розгляду. Такі можливості мають особливе значення в умовах, коли частина громадян перебуває в іншому місті, змушена змінювати місце проживання або не має можливості особисто звернутися до суду. За таких умов електронна форма взаємодії стає не просто технічною новацією, а реальним інструментом забезпечення доступу до правосуддя [2, с. 59–60].

Разом із тим цифровізація правосуддя не означає, що сама наявність електронної системи автоматично вирішує всі проблеми. О. Шимін справедливо зазначає, що електронне правосуддя спрощує комунікацію та подання документів, однак одночасно висуває нові вимоги до технічного забезпечення судів, стабільності програмного забезпечення, захисту даних та цифрової підготовки користувачів. Автор звертає увагу на технічні, безпекові та інтелектуальні виклики, які супроводжують розвиток електронного судочинства. Це означає, що ефективність системи залежить не лише від закону, а й від того, наскільки стабільно вона працює, чи вміють користувачі правильно нею користуватися і чи належно захищена інформація учасників справи [3, с. 335–336].

Найкращі переваги й недоліки системи «Електронний суд» видно саме на практиці. Судова практика показує, що цифровий формат справді полегшує звернення до суду, але одночасно вимагає чіткого дотримання процесуальних правил. Особливо важливу роль у цьому відіграють правові позиції Верховного Суду, оскільки саме вони допомагають зрозуміти, як правильно користуватися електронними сервісами та які наслідки має порушення встановлених вимог.

Перший практичний кейс стосується подання позовної заяви на офіційну електронну адресу суду без кваліфікованого електронного підпису. Проблема в цій ситуації полягала в тому, що особа фактично звернулася до суду в електронній формі, однак не дотрималася обов’язкової вимоги щодо

належного підписання процесуального документа. Через це виникло питання, чи можна вважати таке звернення належним і чи не порушує повернення такого позову право особи на доступ до суду. Верховний Суд вирішив цю проблему у постанові Великої Палати Верховного Суду від 13 вересня 2023 року у справі № 204/2321/22. Суд дійшов висновку, що якщо позовна заява надіслана на офіційну електронну адресу суду, але не містить кваліфікованого електронного підпису, то вона вважається непідписаною і підлягає поверненню заявнику. При цьому таке повернення не позбавляє особу права повторно звернутися до суду після належного оформлення документа. Отже, Верховний Суд чітко показав, що електронна форма звернення є допустимою, але лише за умови дотримання встановлених процесуальних вимог [4].

Другий практичний кейс пов’язаний із неправильним способом подання процесуального документа через електронну форму. Проблема тут полягала в тому, що позовні заяви, скарги чи клопотання інколи надсилалися не через функціонал підсистеми «Електронний суд», а як звичайні додатки до супровідного електронного листа. На практиці це створювало сумнів щодо того, чи є такий спосіб подання належним, чи може суд вважати документ поданим відповідно до вимог процесуального закону. Верховний Суд розв’язав цю проблему у постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 23 липня 2024 року у справі № 440/17245/23. Суд зазначив, що процесуальні документи в електронній формі мають створюватися, підписуватися і надсилатися саме засобами підсистеми «Електронний суд». Якщо ж документ подано як додаток до листа, а не сформовано через систему, це є порушенням установленого порядку, а сам документ може вважатися непідписаним і підлягати поверненню. Таким чином, Верховний Суд підкреслив, що електронне судочинство допускає не будь-який цифровий спосіб звернення, а лише той, який прямо передбачений процесуальними правилами [4].

Третій практичний кейс стосується підтвердження повноважень представника через електронне доручення або електронну довіреність. Проблема в цій частині тривалий час полягала в тому, що навіть після використання підсистеми «Електронний суд» представники нерідко були змушені додатково подавати паперову довіреність або інший документ на підтвердження своїх повноважень. Це ускладнювало електронний формат судочинства і фактично зберігало дублювання паперових та електронних процедур. Верховний Суд висловив чітку правову позицію щодо цієї проблеми у постановах від 08 вересня 2021 року у справі № 486/259/21 та від 25 січня 2023 року у справі № 235/8501/21, де зазначив, що у разі формування електронного доручення через підсистему «Електронний суд» немає потреби вимагати додатковий паперовий примірник довіреності. Крім того, у постановах від 10 лютого 2022 року у справі № 560/11791/21 та від 30

березня 2023 року у справі № 580/140/23 Верховний Суд наголосив, що електронна довіреність, сформована в системі, автоматично додається до позовної заяви представника і є належним документом, який підтверджує його повноваження. Отже, Верховний Суд фактично визнав самостійне юридичне значення електронного доручення та електронної довіреності, що стало важливим кроком до реального, а не формального функціонування електронного судочинства [5].

Окремо слід зазначити, що система «Електронний суд» має значення не лише для зручності подання документів, а й для дотримання процесуальних строків. Електронна система автоматично фіксує дату і час подання, підписання та надсилання документа. Це має велике значення для обчислення строків звернення до суду, подання апеляційної чи касаційної скарги, а також для вирішення питання про поновлення строку. У паперовому провадженні часто виникали сумніви щодо моменту відправлення документа, тоді як в електронному форматі така інформація фіксується автоматично і може бути перевірена. Саме тому цифровізація правосуддя підвищує не лише зручність, а й процесуальну визначеність.

Водночас електронне правосуддя створює і нові ризики. Я. Зелінська звертає увагу на те, що з розвитком електронного судочинства виникають нові форми зловживання процесуальними правами. Такі ризики можуть стосуватися реєстрації електронного кабінету, обміну процесуальними документами, вчинення процесуальних дій в електронній формі, а також можливого несанкціонованого втручання в роботу системи. Авторка наголошує на потребі чіткішого правового регулювання, своєчасного реагування на порушення та належного захисту прав учасників процесу [6, с. 142–143]. Це свідчить про те, що цифровізація правосуддя повинна поєднувати технічну ефективність із правовою безпекою та реальним дотриманням принципу рівності сторін.

Отже, система «Електронний суд» є важливим етапом розвитку сучасного правосуддя в Україні. Вона спрощує доступ до суду, скорочує паперовий документообіг, пришвидшує комунікацію між судом і учасниками справи та робить процес більш прозорим. Водночас аналіз практичних кейсів показує, що цифровізація є ефективною лише тоді, коли вона поєднується з чіткими правилами користування системою та однаковим підходом до всіх учасників процесу. Верховний Суд у своїх правових позиціях фактично сформував важливий орієнтир: електронна форма звернення до суду є повноцінною, але лише за умови дотримання встановленої процедури [4; 5].

На нашу думку, головна перевага системи «Електронний суд» полягає в тому, що вона не просто переводить документи в цифрову форму, а поступово змінює сам підхід до організації судового процесу. Судочинство стає більш впорядкованим, точним і зручним. Однак водночас стає

очевидно, що успішна цифровізація неможлива без зрозумілих правил, технічної стабільності системи та належної підготовки користувачів. Саме тому подальший розвиток «Електронного суду» має бути спрямований не лише на розширення його функцій, а й на спрощення користування системою, підвищення цифрової грамотності громадян, зміцнення технічної бази судів і забезпечення сталої судової практики. Лише за таких умов цифровізація правосуддя буде не формальним оновленням, а реальним засобом забезпечення доступного і сучасного суду.

Список використаних джерел

1. Марченко В. Щодо правового визначення «Електронного суду». Юридичний науковий електронний журнал. 2022. с. 549-551. URL: https://lsej.org.ua/9_2022/134.pdf

2. Барабаш О. Цифровізація правосуддя у контексті впровадження системи Е-суд: виклики та завдання. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2023. с. 57-66. URL: https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/564/558

3. Шимін О. Виклики для електронного правосуддя. Вісник Національного університету «Львівська Політехніка». 2025. с. 333-339. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2025/aug/39840/25097847maket-337-343.pdf

4. Шипович В. Електронні сервіси у цивільному судочинстві. Верховний суд України. 2025. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Elektr_serv_cuv_sud.pdf

5. Сакара Н. Використання ЄСІТС під час розгляду цивільних справ: огляд окремих правових позицій ВС. Верховний Суд України. 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_ESITS.pdf

6. Зелінська Я. Електронне судочинство та зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Юридичний Вісник. 2024. с. 140-147. URL: https://yurvisnyk.in.ua/v3_2024/18.pdf

Ключові слова: цифровізація правосуддя, електронне правосуддя, електронний суд, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, електронний кабінет, судочинство, доступ до правосуддя, електронний документообіг, процесуальні документи, судова практика.

Keywords: digitalization of justice, electronic justice, e-court, Unified Judicial Information and Telecommunication System, electronic cabinet, judicial proceedings, access to justice, electronic document management, procedural documents, judicial practice.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н. Стоянова Т.А.

Плачинда Анастасія Павлівна

здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМАТИКА ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПРО ЗНЕСЕННЯ САМОЧИННОГО БУДІВНИЦТВА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Проблема самочинного будівництва є однією з найбільш актуальних у сфері регулювання цивільних та земельних правовідносин в Україні. Здійснення будівництва без належних дозвільних документів, на земельних ділянках, що не відведені для відповідної мети, або з істотним порушенням будівельних норм призводить до виникнення численних судових спорів. У більшості випадків такі спори розглядаються у порядку цивільного судочинства, оскільки вони пов'язані із захистом права власності та інших речових прав на нерухоме майно. Водночас важливим аспектом ефективності судового захисту є не лише ухвалення судового рішення, але й його реальне виконання. Відповідно до статті 376 Цивільного кодексу України самочинним є будівництво, здійснене на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без належного дозволу чи з істотним порушенням будівельних норм і правил [1]. У таких випадках суд може прийняти рішення про знесення самочинно збудованого об'єкта або про приведення його у відповідність до вимог законодавства. Однак на практиці саме стадія виконання таких рішень нерідко супроводжується значними труднощами, що знижує ефективність судового захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин.

У контексті цивільного процесу виконання судових рішень розглядається як завершальна стадія судового провадження, спрямована на забезпечення фактичної реалізації судового акта. Відповідно до статті 18 Цивільного процесуального кодексу України судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання на всій території України [2]. Таким чином, держава повинна забезпечити ефективні механізми їх реалізації.

Важливим елементом забезпечення права на справедливий суд є виконання судових рішень. Це підтверджується практикою Європейського суду з прав людини, який неодноразово зазначав, що право на суд, гарантоване статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, охоплює також право на виконання остаточного судового рішення [3]. Невиконання якого або надмірна тривалість його виконання розглядається як порушення цього права. Виконання судових рішень щодо знесення самочинно збудованих об'єктів має певні особливості, що відрізняють їх від інших категорій виконавчих проваджень. На відміну від стягнення грошових коштів, знесення об'єкта нерухомості потребує здійснення комплексу організаційних і технічних заходів. Такі заходи можуть

включати залучення спеціалізованих організацій, використання будівельної техніки та забезпечення дотримання вимог безпеки під час демонтажу.

Відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» примусове виконання судових рішень здійснюється державними або приватними виконавцями [4]. Проте на практиці виконавці часто стикаються з рядом труднощів, зокрема організаційного характеру. Серед них можна виділити відсутність чіткого алгоритму дій щодо організації демонтажу самочинно збудованих об’єктів, недостатню взаємодію між органами влади, а також проблему фінансування відповідних робіт. У більшості випадків витрати на демонтаж покладаються на особу, яка здійснила самочинне будівництво, однак нерідко така особа ухиляється від виконання рішення суду або не має необхідних фінансових ресурсів. У таких випадках виникає необхідність попереднього фінансування відповідних робіт іншими суб’єктами з подальшим відшкодуванням витрат.

Суттєве значення для формування єдиної правозастосовної практики у справах цієї категорії має діяльність Верховного Суду. Судова практика поступово виробляє підходи до визначення належних способів захисту прав власника земельної ділянки у випадках самочинного будівництва. Зокрема, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 15 листопада 2023 року у справі № 916/1174/22 зазначила, що у випадку, коли право власності на самочинно збудований об’єкт було зареєстровано без дотримання вимог законодавства, задоволення вимог про скасування державної реєстрації або припинення права власності саме по собі не вирішує питання правового статусу такого майна та не забезпечує відновлення порушених прав власника земельної ділянки. Натомість належними способами захисту у такій ситуації є вимога про знесення самочинно збудованого об’єкта або вимога про визнання права власності на нього [5].

Актуальність зазначених питань підтверджується також новітньою судовою практикою. Так, 27 листопада 2024 року Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду передав на розгляд Великої Палати Верховного Суду справу для вирішення виключної правової проблеми щодо застосування частини четвертої статті 376 Цивільного кодексу України у ситуації, коли позов про знесення самочинного будівництва пред’являється до кінцевого набувача об’єкта нерухомості, за яким зареєстровано право власності [6]. Така ситуація свідчить про складність правового регулювання відповідних правовідносин та необхідність формування єдиного підходу до визначення належного відповідача у справах цієї категорії. Крім того, у практиці Верховного Суду звертається увага на необхідність врахування принципу пропорційності під час вирішення питання про знесення самочинно збудованих об’єктів. Так, у постанові Верховного Суду від 27 жовтня 2021 року у справі № 202/7377/16-ц наголошено, що суди повинні встановлювати, чи є втручання у право власності особи виправданим, чи

переслідує воно легітимну мету та чи не покладає на відповідача надмірного індивідуального тягаря. Водночас необхідно з'ясувати, чи заперечує власник земельної ділянки проти визнання права власності на таке будівництво та чи не порушуються права інших осіб [7].

З урахуванням сучасної судової практики та проблем, що виникають під час виконання судових рішень у справах про знесення самочинного будівництва, важливим є вдосконалення як правового регулювання, так і практичних механізмів реалізації таких рішень. Насамперед доцільно законодавчо конкретизувати процедуру виконання рішень суду про знесення самочинно збудованих об'єктів, оскільки на практиці виконавці стикаються з організаційними та технічними труднощами під час їх виконання. Встановлення чіткого алгоритму дій сприятиме підвищенню ефективності виконавчого провадження та забезпеченню реального захисту прав власників земельних ділянок. Важливим напрямом удосконалення є врегулювання питання фінансування робіт зі знесення самочинного будівництва. У випадках, коли боржник ухиляється від виконання рішення суду або не має достатніх коштів, виконання таких рішень фактично ускладнюється або затягується. Тому доцільним є запровадження механізму попереднього фінансування робіт органами місцевого самоврядування або іншими уповноваженими суб'єктами з подальшим відшкодуванням витрат у порядку виконавчого провадження.

Таким чином, проблема виконання судових рішень щодо знесення самочинного будівництва має комплексний характер. Її вирішення потребує як удосконалення законодавства, так і підвищення ефективності діяльності органів, відповідальних за виконання судових рішень. Реалізація зазначених заходів сприятиме забезпеченню принципу верховенства права, підвищенню ефективності судового захисту та зміцненню довіри суспільства до судової влади. Крім того, підвищення ефективності захисту прав власника земельної ділянки значною мірою залежить від правильного визначення способу судового захисту. Практика Верховного Суду свідчить, що у спорах, пов'язаних із самочинним будівництвом, належними способами захисту є вимоги про знесення самочинно збудованого об'єкта або про визнання права власності на нього, оскільки саме такі вимоги дозволяють вирішити юридичну долю об'єкта нерухомості та відновити порушені права власника земельної ділянки.

Окрему увагу слід приділити також запобіганню виникненню самочинного будівництва. Посилення контролю за дотриманням містобудівного та земельного законодавства з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування сприятиме зменшенню кількості подібних спорів та підвищенню рівня правопорядку у сфері будівництва.

Таким чином, вирішення проблем виконання судових рішень щодо знесення самочинного будівництва можливе лише за умови комплексного

підходу, який передбачає удосконалення законодавства, розвиток ефективних механізмів виконання судових рішень та врахування актуальної судової практики Верховного Суду.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19
5. Велика Палата Верховного Суду. Роз'яснення щодо прав власника земельної ділянки на знесення самочинно побудованого нерухомого майна. Прес-центр Верховного Суду, 15 листопада 2023 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1544961/
6. Велика Палата Верховного Суду. Справа за позовом міської ради про знесення самочинного будівництва та захист прав власника земельної ділянки. Постанова від 27 листопада 2024 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123713450.
7. Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду. Постанова щодо знесення самочинно побудованих приміщень та визнання правочинів недійсними. 2021 р., справа № 202/7377/16-ц (провадження № 61-20139св19) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100704352

Ключові слова: самочинне будівництво, цивільний процес, виконання судових рішень, виконавче провадження, знесення об'єктів, судова практика.

Keywords: unauthorized construction, civil procedure, enforcement of court decisions, enforcement proceedings, demolition of buildings, judicial practice.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Яніцька І.А.

Подцерковна Поліна Олегівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІЙ НОТАРІАТУ

Нотаріат як правовий інститут є одним із ключових елементів забезпечення стабільності цивільного обороту та гарантії юридичної

визначеності. Його розвиток зумовлений формуванням функції забезпечення юридичної визначеності та довіри до правочинів. Уже в державах Стародавнього світу можна простежити зародження базових функцій нотаріату. Так, у Стародавньому Єгипті писарі виконували не лише технічну функцію запису, а й функцію легітимації – саме їх участь надавала документам офіційного характеру та визнавалася владою. Крім того, простежується інформаційна та доказова функції, адже створені ними документи використовувалися як підтвердження прав на майно чи виконання зобов'язань.

У Стародавньому Римі ключову роль у формуванні правового аналізу відіграли вільні професіонали – табеліони (tabelliones). Вони не просто фіксували волю сторін, а здійснювали фахове складання правочинів. Саме в діяльності табеліонів закладаються перші передумови надання документам публічної довіри (publicafides), хоча для набуття абсолютної безспірності їхні акти на той час ще потребували процедури судової реєстрації.

У період середньовіччя, функції нотаріату набувають більш складного та системного характеру. Формування латинського нотаріату в Італії та Франції супроводжується переходом від суто фіксаційної діяльності до правозастосовної та превентивної. Нотаріус уже не просто записує волевиявлення сторін, а перевіряє його відповідність праву, що свідчить про появу контрольної функції. Саме в цей час концепція publicafides розкривається повною мірою: нотаріальний акт починає мати підвищену (абсолютну) доказову силу без потреби додаткового судового затвердження. У цей період закріплюється також консультативна функція: нотаріус роз'яснює сторонам правові наслідки їхніх дій.

Подальший розвиток нотаріату призвів до чіткого розмежування функцій залежно від правової системи. У межах латинського нотаріату формується комплексна модель, де поєднуються кілька ключових функцій: посвідчувальна, превентивна, контрольна, консультативна та доказова. Натомість в англо-саксонській системі функціональний зміст нотаріату значно звужений: домінує засвідчувальна функція, яка зводиться до підтвердження автентичності підпису або факту вчинення дії. Відсутність обов'язку перевірки змісту правочину означає, що такі функції, як превентивна чи контрольна, фактично не реалізуються, а їх виконання покладається на суд або адвокатуру.

Сучасний етап розвитку нотаріату у світі характеризується його остаточним утвердженням як фундаментального інституту превентивного правосуддя. Головним вектором сучасного розвитку є закріплення за нотаріатом статусу органу «безспірної юрисдикції». Це означає, що нотаріус вирішує правові питання у тих сферах, де між сторонами відсутній спір про право, забезпечуючи їх законність і взаємну згоду. На відміну від суду, який

діє postfactum для вирішення вже наявного конфлікту, сучасний нотаріат діє antefactum, створюючи такі правові конструкції, які унеможливлюють виникнення спорів у майбутньому.

В українському контексті формування сучасної моделі нотаріату зумовлено переходом від радянської правової системи до ринкової економіки. Державний нотаріат СРСР, який обслуговував планову економіку з мінімальним обсягом приватної власності, виконував переважно формально-бюрократичні функції. Переломним моментом у розширенні та якісній зміні функцій стало прийняття у 1993 році Закону України «Про нотаріат», що запровадив інститут приватного нотаріату.

Протягом тривалого часу вітчизняна система функціонувала в умовах певного дуалізму: державні та приватні нотаріуси мали різний обсяг компетенції (зокрема, виключне право державних нотаріальних контор на оформлення спадкових прав). Логічним завершенням цього перехідного періоду стала концептуальна реформа «єдиного нотаріату», яка остаточно усунула різницю в повноваженнях. Зрівняння прав державних і приватних нотаріусів підкреслило єдину публічно-правову природу їхньої діяльності: незалежно від форми організації праці, нотаріус діє від імені держави, а його акти мають однакову юридичну силу.

Новим етапом еволюції функцій українського нотаріату стало розширення його компетенції у сфері публічних реєстрів. Наділення нотаріуса статусом спеціального суб'єкта державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, а згодом – і державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, суттєво трансформувало його роль у правовій системі. Відбулося органічне поєднання класичної посвідчувальної та контрольної функцій із реєстраційно-інформаційною. Сьогодні нотаріус в Україні не лише перевіряє законність правочину та посвідчує його, але й самостійно вносить відомості до державних реєстрів, завершуючи цикл оформлення прав.

Подальший розвиток функцій нотаріату зумовлений насамперед процесами цифровізації та розширенням меж безспірної юрисдикції. Впровадження електронного нотаріату трансформує традиційні форми діяльності, забезпечуючи оперативність, доступність та надійність вчинення нотаріальних дій через інтеграцію з державними реєстрами. Водночас дистанційні форми нотаріальної діяльності, засновані на використанні електронного підпису та засобів відеоідентифікації, розширюють можливості реалізації посвідчувальної та контрольної функцій без обов’язкової фізичної присутності особи.

Перспективним напрямом є також використання сучасних технологій збереження інформації, що посилюють доказову та охоронну функції нотаріату шляхом забезпечення незмінності та достовірності нотаріальних актів. Поряд із технологічними змінами простежується тенденція до

розширення компетенції нотаріуса, зокрема у сфері сімейних правовідносин та альтернативного врегулювання спорів, що відповідає загальній концепції розвитку нотаріату як інституту превентивного правосуддя.

Підсумовуючи проведене дослідження, слід зазначити, що еволюція нотаріату – є безперервним процесом ускладнення та вдосконалення його функцій – від простої фіксації юридичних фактів до забезпечення юридичної визначеності та превентивного захисту прав. У сучасних умовах нотаріат сформувався як багатофункціональний інститут, що поєднує посвідчувальні, контрольні, доказові та реєстраційні функції. Перспективи розвитку нотаріату пов'язані з цифровізацією його діяльності та розширенням сфери безспірної юрисдикції, що сприяє підвищенню ефективності правового регулювання та запобіганню виникненню спорів.

Список використаних джерел

1. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотаріат в Україні : підручник. URL: http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/Notariat_2011.pdf
2. Shevchuk L. Європейська парадигма нотаріату: римські витоки. DOI: 10.15584/znurprawo.2019.26.11
3. Орзіх Ю. Г. До історії формування та розвитку римського нотаріату. Актуальні проблеми держави і права. URL: https://www.apdp.in.ua/v59/23.pdf

Ключові слова: нотаріат, функції нотаріату, історичний розвиток, латинський нотаріат, безспірна юрисдикція, електронний нотаріат, цифровізація, нотаріальні дії, цивільний оборот.

Keywords: notary, functions of notary, historical development, Latin notary system, non-contentious jurisdiction, e-notary, digitalization, notarial acts, civil circulation.

Науковий керівник: доцент Московчук Д. О.

Прокопенко Аліна Олексіївна

здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Судовий захист в Україні виступає одним з найбільш ефективних способів поновлення порушених прав та інтересів, проте в епоху тотальної цифровізації ключовим викликом для юристів стає перетворення технологічних досягнень на належну доказову базу. Центральною проблемою сучасного процесуального законодавства є використання електронних доказів, під якими в теорії цивільного процесуального права розуміють будь-яку інформацію в цифровому форматі, що має значення для справи. Специфіка таких доказів полягає в тому, що вони є інформацією у чистому вигляді, позбавленою традиційної матеріальної форми, через що

вони легко піддаються миттєвому знищенню, модифікації або переміщенню через телекомунікаційні мережі [1, с. 76].

Докази та доказування, як самостійний інститут цивільного процесуального права є центром, як науки, так і практики цивільного процесу [2, с. 72]. З розвитком цифрових технологій особливого значення набули електронні докази, які, відповідно до ч. 1 ст. 100 ЦПК України є інформацією в електронній (цифровій) формі, які містять данні про обставини, що мають значення для справи. До них належать електронні документи, графічні зображення, фото-, відео- та звукозаписи, вебсайти, повідомлення в месенджерах, метадані та бази даних. Законодавче закріплення цього поняття дозволяє подавати цифрові дані в оригіналі або засвідченій копії, що забезпечує їхню верифікацію та повноцінне використання у цивільному процесі [3].

Тлумачення змісту електронних доказів неможливе без спеціальних програмних засобів, що робить процес автентифікації – встановлення правил і методів визначення достовірності – набагато важливішим за фізичне дослідження носія. Ю.С. Павлова підкреслює, що проблема полягає не у вивченні флеш-накопичувача чи диска, а у верифікації самої доказової інформації [1, с. 77]. У цьому контексті надзвичайно практичними виглядають електронні копії документів. Згідно з частиною 5 статті 18 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», електронний підпис не може бути визнаний недійсним або позбавлений статусу доказу лише через його електронний формат. Кваліфіковані електронні підписи (КЕП) за законом мають таку ж юридичну силу, як і власноручний підпис, і наділені презумпцією відповідності. При цьому технічні засоби КЕП сконструйовані так, щоб виключити можливість зміни електронних даних, з якими цей підпис пов’язаний, що гарантує цілісність документа [4].

Важливим етапом у формуванні стандартів роботи з цифровими даними стала Постанова Верховного Суду від 03 серпня 2022 року у справі № 910/5408/21. Суд встановив презумпцію цілісності (достовірності) електронних доказів, яка докорінно змінює логіку процесу: наданий доказ вважається достовірним доти, доки інша сторона не надасть переконливих доказів на спростування цього факту [5].

Це означає, що такі докази, як скріншоти листування у Telegram чи Viber, електронні листи, історія транзакцій або файли з електронним підписом, можуть визнаватися належними та допустимими доказами у цивільному процесі. Адже, відповідно до положень статті 100 ЦПК України, вони за своєю правовою природою є електронними доказами, що містять відомості про обставини, які мають значення для об’єктивного розгляду справи. Наприклад, у спорах щодо виконання договірних зобов’язань суди

дедалі частіше враховують переписку сторін як підтвердження погодження істотних умов договору або факту його виконання.

Тягар доказування фальсифікації перекладається на того, хто заперечує проти доказу. Якщо опонент не може надати технічних підтверджень втручання в код або файл, суд бере такий доказ до уваги як цілісний.

Крім того, актуальною залишається проблема ідентифікації особи, яка створила або надіслала електронний доказ [1, с.77]. Наприклад, скріншот листування сам по собі не завжди дозволяє достовірно встановити автора повідомлення, що відкриває можливості для маніпуляцій або підробок. У таких випадках суд змушений оцінювати доказ у сукупності з іншими обставинами справи, що підвищує роль внутрішнього переконання судді.

У зв’язку з цим доцільним видається нормативне закріплення узгоджених підходів до ідентифікації та перевірки електронних доказів. Зокрема, обґрунтованим є запровадження презумпції авторства даних, розміщених на вебсайтах, за їх власником, якщо останній не доведе протилежного. Такий підхід відповідає логіці розподілу процесуального тягаря доказування та сприятиме підвищенню відповідальності суб’єктів за зміст інформації, яка поширюється в мережі Інтернет [1, с.77].

Не менш важливим є врегулювання порядку подання аудіо- та відеозаписів як електронних доказів. Забезпечення їх доказового значення потребує встановлення вимог щодо ідентифікації джерела походження, цілісності та відсутності втручання у зміст. У цьому контексті обґрунтованим є застосування судової експертизи з метою виявлення ознак монтажу та встановлення осіб, зафіксованих на відповідних записах [7]. Водночас використання таких доказів має здійснюватися з дотриманням балансу між інтересами правосуддя та правом на приватність, що передбачає врахування волевиявлення осіб, які є учасниками відповідного запису.

Таким чином, поєднання законодавчих гарантій використання КЕП та судових презумпцій дозволяє ефективно захищати права в цифровому середовищі, мінімізуючи процесуальні диверсії.

Отже, використання електронних доказів у цивільному процесі України характеризується поступовим переходом від формального підходу до більш гнучкої та технологічно орієнтованої моделі доказування. Запровадження презумпції достовірності електронних доказів значно спрощує процес доказування, однак одночасно ставить нові виклики, пов’язані з перевіркою їх автентичності та забезпеченням процесуальної рівності сторін. У подальшому розвиток правового регулювання має бути спрямований на вдосконалення механізмів технічної експертизи електронних доказів та забезпечення чітких стандартів їх оцінки судом.

Список використаних джерел

1. Павлова Ю.С. Особливості збирання та процесуального закріплення електронних доказів у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2017. № 4. С. 76-80.URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a8be0831-1c76-4c32-89be-031670ea8bff/content(Дата звернення: 01.04.2026).
2. Іліопол І.М., Стоянова Т.А. Докази та доказування в справах про видачу обмежувального припису в першій та апеляційній інстанції // Часопис цивілістики. Вип. № 53. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 70-74. URL:http://clj.nuoua.od.ua/archive/53/14.pdf(Дата звернення: 01.04.2026).
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. №1618-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20040318 (Дата звернення: 01.04.2026).
4. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги:Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19 (Дата звернення: 01.04.2026).
5. Постанова Верховного Суду у справі № 910/5408/21 від 03.08.2022 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106078971(Дата звернення: 01.04.2026).
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. №1618-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20040318 (Дата звернення: 01.04.2026).
7. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98(Дата звернення: 01.04.2026).

Ключові слова: судове доказування, електронні докази, цивільне судочинство, презумпція, Кваліфікований Електронний Підпис, ідентифікація, скріншот, цифровізація.
Keywords: forensic evidence, electronic evidence, civil proceedings, presumption, Qualified Electronic Signature, identification, screenshot, digitalization.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент – Іліопол І. М.

Прокопчук Вікторія Сергіївна, Василенко Олександра Іванівна
здобувачки 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету “Одеська юридична академія”

РОЛЬ НОТАРІАТУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН

У сучасних умовах, коли правова система України постійно змінюється, а люди потребують посилених гарантій захисту їх прав, роль нотаріату набуває особливої актуальності. Це зумовлено як розвитком та ускладненням цивільного обігу, зростанням кількості правочинів і майнових відносин, так і необхідністю забезпечення їхньої правової визначеності та безпеки.Місце нотаріату у правовій системі України визначається його особливою правовою природою як самостійного публічно-правового інституту. Його правовий статус і основні засади діяльності визначені, зокрема, Конституцією України та Законом України «Про нотаріат», які закріплюють превентивний характер нотаріальних дій і їх спрямованість на запобігання правовим конфліктам у сфері цивільного обороту [1, 2]. З цього можна зробити висновок, що нотаріат займає проміжне місце між судовою та адміністративною формами захисту прав, здійснюючи їх охорону шляхом посвідчення прав і юридичних фактів.

На законодавчому рівні поняття “нотаріат” закріплено у Законі України “Про нотаріат”, відповідно до якого нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов’язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [2]. В юридичній науці точаться дискусії з приводу завдань нотаріату, проте більшість дослідників виділяють наступні: забезпечення охорони законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, насамперед у сфері цивільних правовідносин; превентивне правосуддя, що полягає у запобіганні виникненню правових спорів; надання юридичної вірогідності правам і фактам, що випливає з його сутності як правового інституту; сприяння правильній та юридично грамотній реалізації прав фізичними і юридичними особами. Як зазначає Желіховська, у цілому діяльність нотаріату спрямована на зміцнення законності та правопорядку [3, с.190].

Для визначення функцій нотаріату слід звернутися до юридичної літератури, оскільки закон прямо їх не визначає. Одними з перших в теорії нотаріального процесу виділяють правоохоронну (полягає у запобіганні порушенням законодавства шляхом контролю за законністю нотаріальних дій та відмови у вчиненні незаконних правочинів) та правозахисну (спрямована на забезпечення та захист прав і законних інтересів осіб через перевірку правочинів і надання їм юридичної вірогідності) функцію нотаріату [4, с.58-59]. Важливими у захисті прав та інтересів громадян є консультаційна та попереджувально-профілактична функції Важливість консультаційної функції полягає в тому, що нотаріус надає громадянам кваліфіковані роз’яснення щодо їхніх прав, обов’язків і правових наслідків

правочинів. Попереджувально-профілактична функція є важливою, оскільки спрямована на запобігання виникненню правових спорів шляхом перевірки законності та належного оформлення правочинів, що мінімізує ризик порушення прав у майбутньому.Серед інших, не менш важливих функцій виокремлюють наступні:правозастосовча, правореалізаційна (сприяє реалізації прав громадян, надаючи їм можливість офіційно оформити свої права), забезпечення безспірності та доказової сили документів, фіскальна функція тощо [5].Важливо зазначити, що не так давно нотаріат став виконувати функцію медіатора, сприяючи врегулюванню спорів між сторонами ще до їх переходу у судову площину.

Нотаріат відіграє важливу роль у захисті прав та інтересів громадян, оскільки звернення до нотаріуса часто дозволяє уникнути необхідності судового захисту, який не завжди є доступним через завантаженість судів, тривалість розгляду справ і значні витрати. На відміну від суду, що вирішує вже існуючі конфлікти, нотаріус здійснює превентивний вплив, попереджаючи їх виникнення шляхом надання правових роз'яснень, перевірки законності та належного оформлення правочинів.Водночас нотаріат тісно взаємодіє із судовою системою, оскільки нотаріально посвідчені документи мають підвищену доказову силу та спрощують розгляд справ у суді. Таким чином, нотаріат обґрунтовано розглядається як інститут превентивного правосуддя, спрямований на запобігання правопорушенням і забезпечення належної реалізації цивільних прав [6, с. 44-46].

Нотаріальні дії, зокрема посвідчення договорів, засвідчення справжності підписів, виступають ефективним механізмом превентивного захисту прав громадян, оскільки забезпечують юридичну визначеність та достовірність правочинів. Нотаріус виконує функцію незалежного гаранта законності, перевіряючи дієздатність сторін і відповідність змісту правочину вимогам законодавства. Нотаріальна форма є надійною завдяки підвищеній доказовій силі нотаріально посвідчених документів, які мають презумпцію достовірності в суді.Нотаріальне посвідчення мінімізує ризики, оскільки всі істотні обставини перевіряються до вчинення дії [7, с. 64].

Інститут нотаріату в Україні не є ідеальним. Він стикається з безліччю проблем, які безпосередньо впливають на забезпечення прав і законних інтересів громадян. Зокрема, велика кількість нормативно-правових актів спричинила колізії та неузгодженість у діяльності нотаріусів, що значно ускладнює реалізацію прав громадян і може призводити до правової невизначеності [8, с. 301]. Недосконалість механізмів оскарження відмови нотаріуса обмежує можливості ефективного захисту прав громадян[8, с.301]. Крім того, перевантаження нотаріусів і складність процедур знижують доступність нотаріальних послуг, що прямо впливає на своєчасність реалізації прав. Ще однією перешкодою у належному забезпеченні прав і інтересів громадян є відсутність єдиної нотаріальної практики, результатом

чого є застосування різних підходів до вирішення одних і тих самих справ. В. Лосєв зазначає, що нотаріат в Україні потребує серйозного реформування, зокрема у частині вироблення єдиної процесуальної процедури здійснення нотаріальної діяльності нотаріусами України [8, с.302].

Доречно буде сказати і про сучасні тенденції та перспективи розвитку нотаріату, адже цей напрямок безпосередньо пов'язаний з належним, актуальним та сучасним наданням нотаріальних послуг. Сірко В. С. акцентує на тому, що сучасні тенденції розвитку нотаріату в Україні пов'язані з активною цифровізацією, європейським напрямком та підвищенням доступності нотаріальних послуг. Впровадження електронних сервісів, реєстрів і автоматизованих систем сприяє підвищенню ефективності діяльності нотаріусів, скороченню часу обслуговування та покращенню захисту даних. Водночас здійснюються заходи щодо спрощення процедур вчинення нотаріальних дій. Важливим напрямом є посилення контролю та нагляду за діяльністю нотаріусів, забезпечення прозорості, дотримання етичних стандартів і запобігання корупції. Окрему увагу приділено інформаційній безпеці в умовах цифровізації. У цілому ці реформи спрямовані на підвищення довіри до нотаріату та ефективніше забезпечення прав і законних інтересів громадян [9, с.214].

Отже, нотаріат в Україні виступає важливим інститутом превентивного захисту прав і законних інтересів громадян, забезпечуючи їх реалізацію через надання юридичної вірогідності правам і фактам. Його діяльність спрямована на запобігання правовим конфліктам, підвищення правової визначеності та зміцнення законності у сфері цивільного обороту. Водночас ефективність нотаріату безпосередньо залежить від усунення проблем та послідовного впровадження реформ, зокрема у сфері цифровізації, доступності послуг і уніфікації практики. Значення нотаріату особливо зростає в сучасних умовах, коли зростає потреба у швидкому, надійному та позасудовому захисті прав. Таким чином, нотаріат є невід'ємним елементом правової системи, який забезпечує стабільність правовідносин і довіру громадян до держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII.
3. Желіховська Ю. Основні завдання та принципи нотаріату // Юридичний вісник. 2014. № 3. С. 189–195. – с.190.
4. Kyianytsia L. Класифікація функцій нотаріату // ScienceRise: JuridicalScience. 2022. № 4 (22). С. 57–64. – с.58-59.

5. Долинська М. С. Функції українського нотаріату: поняття та види // Форум права. 2011. № 4. С. 208–212.
6. Карнаух Т. Нотаріат як інститут превентивного правосуддя в Україні : [наук. праця]. 2011. – с.44-46.
7. Єфіменко Л. В. Особливості правової природи нотаріальних дій. Юридична Україна. 2013. № 3. С. 61–67. – с.64.
8. Лосєв В. В. Актуальні проблеми сучасного нотаріату в Україні // Альманах права. 2011. Вип. 2. – с.302
9. Сірко В. С. Сучасні тенденції розвитку нотаріату в Україні: вплив законодавчих змін та перспективи подальшого розвитку // Актуальні питання юридичної науки. 2023. Т. 34 (73). № 1. С. 212–215. – с.214.

Ключові слова: нотаріат; захист прав громадян; законні інтереси; превентивне правосуддя; нотаріальні дії.
Keywords:notariat; protection of citizens' rights; legitimate interests; preventive justice; notarial acts.
Науковий керівник: доктор філософії, доцент Московчук Д. О.

Рачок Анна Ігорівна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ГАРМОНІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Сьогодні, у сучасних умовах, коли глобалізація стала визначальною рисою розвитку цивілізації, поступово стираються як релігійні, так і етнічні та інші межі, що відкриває можливості для встановлення різноманітних контактів і взаємозв'язків між людьми незалежно від їхньої національності, громадянства чи місця проживання. За таких обставин особливої актуальності набуває питання уніфікації стандартів цивільного процесу. Розширення транснаціональної взаємодії між фізичними особами та державними органами різних країн обумовлює потребу у більш чіткому й деталізованому правовому регулюванні відповідних відносин як на національному, так і на наднаціональному рівнях.

Прагнення до гармонізації цивільного процесу та усунення розбіжностей між правовими системами різних держав є характерним не лише для країн-членів Європейського Союзу (надалі – ЄС). В Україні реформування судової системи та судочинства орієнтоване на підвищення ефективності захисту прав людини та впровадження загальноєвропейських і міжнародних стандартів цивільного правосуддя. Активна зовнішньополітична позиція України знаходить своє відображення у

численних міжнародних угодах, зокрема в Угоді про асоціацію з ЄС, яка передбачає поглиблення співпраці у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою утвердження принципу верховенства права і забезпечення прав людини та основоположних свобод. Тому, одним із ключових напрямів реалізації зазначених зобов'язань є гармонізація національного законодавства та адаптація цивільного процесу України до правових практик держав ЄС. Участь у євроінтеграційних процесах неможлива без формування ефективної правової системи, здатної забезпечити належний захист, поновлення та реалізацію прав, свобод і законних інтересів осіб.

Практична реалізація курсу на гармонізацію національного законодавства із загальноєвропейськими стандартами чітко відображена у чинних нормах ЦПК України. Зокрема, частина 1 статті 2 Кодексу визначає завданням цивільного судочинства справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених прав, що корелюється з положеннями Угоди про асоціацію з ЄС щодо утвердження верховенства права. Процесуальна адаптація до міжнародних практик також реалізується через частину 5 статті 10, яка встановлює пріоритет норм міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України: якщо такий договір встановлює інші правила, ніж ті, що передбачені ЦПК України, застосовуються правила міжнародного договору. Крім того, прагнення до ефективного захисту прав особи в умовах глобалізації підкріплюється частиною 1 статті 4, яка гарантує право на звернення до суду за захистом кожній особі, незалежно від її громадянства чи місця проживання, що забезпечує рівний доступ до правосуддя та реалізацію основоположних свобод на транснаціональному рівні [1].

Початок глобалізаційних процесів у сфері цивільного судочинства доцільно пов'язувати з виходом положень про права людини на міжнародний рівень та їх подальшим нормативним закріпленням. Важливим етапом стало формування на європейському рівні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій у п. 1 ст. 6 закріплено право кожної особи на справедливий, публічний і своєчасний розгляд справи незалежним та неупередженим судом. Саме це положення заклало основу сучасного розуміння справедливого судочинства як універсального стандарту [2].

У подальшому зазначений принцип отримав розвиток і закріплення в інших міжнародних актах, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, а також у регіональних документах – Американській конвенції про права людини, Африканській хартії прав людини та Хартії Європейського Союзу про основні права. Це свідчить про поступове формування єдиного підходу до забезпечення права на судовий захист на глобальному рівні.

Ключове значення для формування концепції справедливого судового розгляду мало не тільки прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – ЄКПЛ), а й створення та подальше функціонування Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ). Саме цей орган уповноважений здійснювати офіційне тлумачення положень Конвенції, причому його рішення є обов'язковими для розуміння її змісту не лише для сторін конкретної справи (відповідно до ст. 46 ЄКПЛ), але й для всіх держав-учасниць, у тому числі тих, що ратифікували її вже після ухвалення відповідного рішення [3].

У результаті діяльності ЄСПЛ положення Конвенції перестали сприйматися як самодостатній нормативний акт і трансформувалися в складову ширшої системи міжнародно-правових зобов'язань держав. В той же час, право на справедливий судовий розгляд набуло уніфікованого змісту та стало розглядатися як загальний стандарт здійснення правосуддя, дотримання якого є обов'язковим для всіх країн, що приєдналися до ЄКПЛ [4].

Слід також зауважити, що базові принципи верховенства права та гарантії судового захисту становлять фундамент європейських стандартів правосуддя. Україна, інтегруючись у європейський правовий простір, також орієнтується на зазначені підходи. Реформування цивільного судочинства відбувається з урахуванням міжнародних стандартів, зокрема щодо доступності правосуддя, дотримання розумних строків розгляду справ і забезпечення єдності судової практики, що свідчить про поступове наближення національної системи до європейських вимог [5].

Отже, глобалізаційні процеси суттєво вплинули на розвиток цивільного судочинства, спричинивши формування єдиних підходів до розуміння та реалізації права на справедливий суд. Закріплення цього права в міжнародно-правових актах і його подальше тлумачення міжнародними судовими інституціями сприяли перетворенню його на універсальний стандарт, обов'язковий для держав-учасниць. Подальша інтернаціоналізація цивільного процесу проявляється у поступовій гармонізації національних законодавств, особливо в межах європейського правового простору, де формуються спільні або мінімальні стандарти судочинства. Це, у свою чергу, забезпечує підвищення ефективності правосуддя та зміцнення довіри між правовими системами різних країн.

Для України зазначені тенденції мають визначальне значення, оскільки реформування цивільного судочинства відбувається в руслі європейської інтеграції. Запровадження міжнародних стандартів, зокрема принципів доступності правосуддя та розумних строків розгляду справ, свідчить про поступове наближення національної правової системи до європейських вимог, що є необхідною умовою ефективного захисту прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 31 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text(дата звернення: 09.04.2026).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 09.04.2026).
3. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні : монографія / за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої; НУ ОЮА. Одеса : Юридична література, 2017. 212 с.
4. Ізарова І.О. Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу: монографія. Київ : ВД «Дакор», 2015. 336 с.
5. Ізарова І.О. Спільні стандарти цивільного процесу в ЄС: загальна характеристика та перспективи реалізації. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2018. Т. 1. С. 55–61.

Ключові слова: цивільне судочинство, стандарти, міжнародний аспект, український контекст, гармонізація та глобалізація.

Keywords: civil procedure, standards, international dimension, Ukrainian context, harmonization and globalization.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Цал-Цалко Ю.Ю.

Рисюк Анна Юріївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПИТАННЯ ДОПУСТИМОСТІ ТА ОЦІНКИ СУДОМ

У сучасному суспільстві, яке переживає швидку цифровізацію, традиційні підходи до доказування у цивільному процесі зазнають суттєвих трансформацій. Електронні дані стають невід’ємною частиною правової реальності, а їхнє правильне використання у судовій практиці безпосередньо впливає на ефективність правосуддя. Поширення цифрових комунікацій, електронних документів та онлайн-платформ створює нові можливості для підтвердження фактичних обставин у справах, але одночасно ставить перед судовою системою складні завдання щодо перевірки автентичності, достовірності та допустимості таких доказів. Вивчення цих питань є надзвичайно актуальним у контексті розвитку цивільного процесуального права України та інтеграції національного судочинства у європейські правові стандарти.

Цифровізація соціального життя зумовила появу широкого спектру електронних доказів: учасники процесу дедалі частіше посилаються на переписку в месенджерах, електронні листи, скріншоти вебсторінок, відеозаписи з камер спостереження або записи телефонних розмов. Відповідно, законодавець закріпив електронні докази як самостійний вид доказів у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України), проте практика свідчить про численні проблеми у сфері їх допустимості та належної оцінки судом [1, с. 12].

Питання правової природи та специфічних властивостей електронних доказів отримало значну увагу вітчизняних науковців. Висвітленню цих аспектів присвячено численні дослідження, серед авторів яких особливо можна відзначити роботи Голубєвої Н.Ю., Дрогозюк К.Б., Кожевнікової А.В., Привиденцева Г.О., Павлової Ю.С., Чванкіна С.А., Луспеника Д.Д., Штефан А.С. та інших.

Відповідно до ч. 1 ст. 100 ЦПК України (редакція Закону України № 2147-VIII від 3 жовтня 2017 року) електронними доказами визнаються будь-які дані в електронній формі, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи. Це можуть бути електронні документи (текстові файли, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи), вебсторінки, текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші цифрові об’єкти [2]. Такий широкий перелік підтверджує прагнення законодавця забезпечити гнучкість у застосуванні норм у швидкозмінних умовах розвитку цифрових технологій.

Допустимість електронних доказів є ключовою умовою їх використання у цивільному процесі. Згідно зі ст. 78 ЦПК України, докази визнаються допустимими лише за умови отримання їх у спосіб, передбачений законом. Для електронних доказів це передбачає перевірку: чи відповідає поданий матеріал визначенню електронного доказу у ст. 100 ЦПК України; чи не порушено при його отриманні права людини, зокрема право на приватність (ст. 32 Конституції України, ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод); а також чи підтверджено його справжність та цілісність [3, с. 87].

Порядок подання електронних доказів регламентується ч. 2–5 ст. 100 ЦПК України. Учасник процесу зобов’язаний вказати місцезнаходження оригіналу електронного документа. Якщо подається копія, суд може вимагати оригінал, а за його відсутності оцінює доказ критично. Важливим аспектом є фіксація вебсторінок через нотаріальне посвідчення відповідно до Закону України «Про нотаріат», що значно підвищує доказову силу таких матеріалів [2].

Особливої уваги заслуговує проблема автентифікації електронних доказів, тобто підтвердження їх достовірності та незмінності з моменту створення. Технічна природа електронних даних робить їх вразливими до

підробки, редагування та маніпуляцій, що ускладнює оцінку судом. У зв'язку з цим суди все частіше залучають судових експертів у галузі інформаційних технологій для проведення комп'ютерно-технічних експертиз. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» та Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, така експертиза може встановити факт внесення змін до електронного документа, час його створення, а також ідентифікувати особу, яка його створила або надіслала [4, с. 201].

У контексті вивчення проблем автентичності електронних доказів К.Б. Дрогозюк виділяє низку способів фіксації цифрових матеріалів, розміщених в Інтернеті. До них належать: 1) безпосередній огляд доказів за їхнім місцезнаходженням, здійснюваний судом; 2) фіксація доказів спеціалістом; 3) проведення судової експертизи; 4) огляд вебсайту адвокатом із подальшим складанням протоколу; 5) подання копії електронного доказу у паперовому вигляді або у формі роздруківки/скріншоту вебсторінки; 6) завантаження інформації з вебсайту на будь-який пристрій; 7) огляд вебсторінки нотаріусом із складанням протоколу; 8) відеофіксація процедури дослідження доказу в Інтернеті; 9) залучення приватних компаній, що спеціалізуються на фіксації інформації в мережі; 10) архівація за допомогою спеціалізованих програм або вебсайтів (наприклад, https://archive.is); 11) надсилання запиту до провайдера для отримання довідки log-файлу [5, с. 83].

В умовах воєнного стану в Україні питання електронних доказів набуло додаткової гостроти. Значна частина документів, що підтверджують знищення майна, вчинення правопорушень або невиконання договірних зобов'язань унаслідок бойових дій, існує виключно в електронній формі – у вигляді фотографій, відеозаписів з безпілотників, геолокаційних даних, скріншотів листування тощо. Водночас в умовах воєнного стану на тимчасово окупованих територіях та в зонах активних бойових дій ускладнюється доступ до нотаріальних послуг і судових експертів, що потребує розробки спеціальних процесуальних механізмів фіксації та подання електронних доказів у таких умовах. [1, с. 18].

Перспективним напрямом розвитку є імплементація європейських стандартів, зокрема Регламенту (ЄС) № 910/2014 (eIDAS), який встановлює юридичну силу кваліфікованого електронного підпису та електронних документів. Досвід країн ЄС щодо централізованих платформ для подання та зберігання електронних доказів може слугувати орієнтиром для реформування українського процесуального законодавства [4, с. 207].

З урахуванням вищезаначеного, електронні докази є надзвичайно актуальною темою для наукового дослідження та предметом активного обговорення серед практиків. Це обумовлено наступними факторами. По-перше, електронні докази мають специфічну правову природу, що відрізняє їх від традиційних засобів доказування. До основних особливостей

належать: відсутність матеріальної форми; необхідність використання програмних та технічних пристроїв для їх дослідження; наявність технічного носія інформації; специфічний процес створення, зберігання та передачі даних; наявність метаданих, що містять закодовану інформацію про зміст документа. Саме ці характеристики стали підставою для виділення електронних доказів як самостійного засобу доказування.

По-друге, аналіз судової практики демонструє важливі тенденції та проблеми. Електронні докази, підписані кваліфікованим електронним підписом, як правило, визнаються допустимими. Водночас при поданні роздруківок або паперових копій електронних доказів виникає проблема їх посвідчення, що обумовлено відсутністю чіткого законодавчого регулювання. Необхідним є затвердження процедури посвідчення паперових копій електронних документів, яка забезпечила б юридичну певність та уніфікацію практики [6, с. 68].

По-третє, слід враховувати ризики, пов’язані з використанням електронного підпису: можливу крадіжку електронних ключів, відсутність надійного захисту від шахрайських дій під час ідентифікації особи, що може ставити під сумнів достовірність доказів.

Отже, інститут електронних доказів у цивільному процесі України перебуває на етапі активного формування. Незважаючи на законодавче закріплення відповідних норм у ЦПК України, практика їх застосування виявляє низку проблем: відсутність уніфікованих стандартів автентифікації, недостатня технічна оснащеність судів та обмежена кількість кваліфікованих експертів у сфері комп’ютерно-технічних досліджень. Усунення цих проблем потребує комплексного підходу, який включає як внесення змін до процесуального законодавства, так і розвиток судової практики, а також інтеграцію сучасних технологічних рішень у діяльність судової системи України.

Загалом, проведене дослідження свідчить про необхідність більш ґрунтовного правового регулювання електронних доказів. Вони стають невід’ємною частиною цивільного процесу та судочинства загалом. Законодавче врегулювання цього інституту є ключовим для забезпечення ефективності, законності та обґрунтованості судових рішень. Подальше впровадження електронних доказів потребує детального осмислення як змісту цього виду доказів, так і процесуальних особливостей їх збирання, дослідження та оцінки судом, що дозволить підвищити надійність та ефективність цивільного судочинства в умовах сучасної цифрової трансформації.

Список використаних джерел

1. Сакара Н. Ю. Електронні докази у цивільному судочинстві. Право та інновації. 2022. № 3 (39). С. 10–20.

2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV (зі змін. та доп.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

3. Луспеник Д. Д., Жуков С. В. Електронні докази: проблеми практики їх збирання та дослідження в суді. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2023. № 1 (70). С. 84–96.

4. Іванов І. В. Комп'ютерно-технічна експертиза як засіб перевірки електронних доказів. Криміналістика і судова експертиза. 2023. Вип. 68. С. 198–210.

5. Дрогозюк К.Б. Способи фіксації електронних доказів, отриманих із соціальних мереж, у цивільному процесі України. *Юридичний вісник.* 2020. No 4. С. 74–84.

6. Васильєва-Шаламова Ж.В. Електронні докази в цивільному судочинстві: теоретичні та практичні аспекти. Ж. В. Васильєва-Шаламова, І. А. Ковальчук. Юридичний науковий електронний журнал: електронне наукове фахове видання. 2023. N 5. С. 64-68. URL: http://lsej.org.ua/5_2023/13.pdf

Ключові слова: електронні докази, цивільний процес, допустимість доказів, автентифікація, метадані, електронний документ, комп'ютерно-технічна експертиза, вільна оцінка доказів, ЦПК України, цифровізація правосуддя.

Keywords: electronic evidence, civil procedure, admissibility of evidence, authentication, metadata, electronic document, computer forensic examination, free evaluation of evidence, Civil Procedure Code of Ukraine, digitalization of justice.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дрогозюк К. Б.

Ромашенко Дмитрій Михайлович

здобувач 3-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИЗНАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою посідає особливе місце в цивільному праві України, адже є правовим механізмом, покликаним захистити інтереси тих, хто залежить від відсутньої особи, – членів її сім'ї, кредиторів, ділових партнерів.

У сучасних умовах, що характеризуються підвищеною складністю для держави, постає нагальна потреба у вирішенні найбільш актуальних питань. Збройний конфлікт спричинив суттєві негативні наслідки для населення, зокрема вимушене переміщення осіб, втрату житла, масштабні руйнування, тимчасову окупацію територій та людські жертви. У свою чергу, це зумовило необхідність належного нормативного врегулювання й процесуальних

питань [1, с.321-322]. Проблематика безвісної відсутності набула особливої актуальності в умовах збройного конфлікту на території України, коли значна кількість громадян втратила зв'язок з рідними через бойові дії, вимушене переміщення або полон. Відтак дослідження процесуальних та матеріально-правових аспектів цього інституту є нагальною теоретичною і практичною потребою. Для зручності подальшого розгляду, одразу окреслимо правову основу визнання фізичної особи безвісно відсутньою, що становлять статті 43-45 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2] та статті 305-309 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [3], що регулюють матеріально-правові підстави і процесуальний порядок здійснення цієї процедури.

Відповідно до ч. 1 ст. 43 ЦК України фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування [2]. Ця норма закріплює два ключові елементи: по-перше, об'єктивний критерій – відсутність будь-яких відомостей про місцезнаходження особи; по-друге, темпоральний критерій – тривалість такої невідомості має становити не менше одного року. При цьому відлік строку починається з дня отримання останніх відомостей про особу, а якщо цей день неможливо встановити – з першого числа місяця, наступного за тим, у якому були отримані такі відомості; якщо неможливо встановити місяць – з першого січня наступного року [2].

Науковці розглядають безвісну відсутність як особливий правовий стан, що характеризується невизначеністю щодо факту існування особи [4, с. 142]. Харитонов Є.О. та Харитонова О.І. зазначають, що визнання особи безвісно відсутньою не припиняє її правоздатність і дієздатність, а лише створює правові наслідки, зумовлені фактом відсутності, – своєрідне «призупинення» реалізації певних прав та обов'язків [4, с. 145].

Процесуальний порядок визнання фізичної особи безвісно відсутньою здійснюється в порядку окремого провадження, що виключає наявність спору про право. Відповідно до ст. 293 ЦПК України справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою розглядаються судом у порядку окремого провадження [3].

Право на звернення до суду мають заінтересовані особи – насамперед члени сім'ї відсутнього, утриманці, кредитори, а також органи опіки та піклування. Заява подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцезнаходженням її майна. У заяві необхідно вказати: для якої мети необхідне визнання особи безвісно відсутньою; обставини, що підтверджують безвісну відсутність [3].

Суд у порядку підготовки справи до судового розгляду зобов'язаний: з'ясувати, у яких організаціях або установах могли зберегтися відомості про

відсутню особу; направити відповідні запити до органів внутрішніх справ, виконавчих органів влади за останнім місцем проживання та місцем роботи відсутньої особи; опублікувати оголошення у друкованих засобах масової інформації про порушення провадження [3]. Розгляд справи відбувається за участю заявника, а у необхідних випадках – прокурора і представників органів опіки та піклування.

Однією з важливих процесуальних гарантій є встановлення судом кола осіб, яких стосується справа, зокрема можливих спадкоємців та осіб, на утриманні яких перебуває відсутня особа. Такий підхід забезпечує комплексний захист інтересів усіх пов'язаних із цією справою суб'єктів. Шабельник І.В. підкреслює, що окреме провадження у таких справах потребує «особливої ретельності суду при дослідженні доказів», адже рішення суду матиме значні правові наслідки для кількох правовідносин водночас [5, с. 89].

Рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою є підставою для виникнення низки цивільно-правових наслідків, тож стаття 44 ЦК України визначає, що над майном безвісно відсутнього встановлюється опіка: нотаріус за останнім місцем проживання безвісно відсутнього описує належне йому майно та за заявою заінтересованих осіб або органу опіки та піклування призначає опікуна над цим майном. Опікун в свою чергу, над майном безвісно відсутнього зобов'язаний: вживати заходів щодо його охорони; виконувати зобов'язання безвісно відсутнього за рахунок його майна; забезпечувати утримання осіб, яких безвісно відсутній за законом зобов'язаний утримувати. Закон прямо закріплює, що виконання зобов'язань здійснюється саме з майна відсутньої особи, що є важливою гарантією для кредиторів [2].

Також, серед інших правових наслідків визнання особи безвісно відсутньою слід виділити: право другого з подружжя на розірвання шлюбу в спрощеному порядку (ч. 2 ст. 107 Сімейного кодексу України [6]); припинення договору доручення (ст. 1008 ЦК України [2]); виникнення у непрацездатних членів сім'ї права на пенсію у зв'язку з втратою годувальника (відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування); а також встановлення опіки над малолітніми дітьми безвісно відсутнього.

Стаття 45 ЦК України передбачає механізм скасування рішення про визнання особи безвісно відсутньою: якщо фізична особа, яка була визнана безвісно відсутньою, з'явилася або якщо одержано відомості про місце її перебування, суд за місцем її перебування або суд, що постановив рішення про визнання її безвісно відсутньою, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи скасовує рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою [2]. Водночас скасування рішення автоматично не відновлює шлюб – для цього потрібна спільна заява подружжя [6].

Процесуально скасування рішення відбувається у тому самому порядку окремого провадження, що і його ухвалення. Повернення особи тягне за собою припинення опіки над майном та повернення їй майна, яке збереглося, – з урахуванням обмежень, встановлених законом щодо добросовісного набувача [4, с. 148].

Звісно, зараз ми переживаємо дуже складний період війни, де відсоток зниклих громадян в Україні в наслідок агресії з боку Росії значно виріс. Тож, зокрема, виникла необхідність урегулювання правового становища осіб, зниклих безвісти внаслідок бойових дій, полону, примусового переміщення. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» від 12.07.2018 р. № 2505-VIII [8], яким запроваджено поняття «особа, зникла безвісти за особливих обставин» – у зв'язку зі збройним конфліктом, надзвичайними ситуаціями тощо. Відповідно до цього Закону, строки для встановлення безвісної відсутності та оголошення особи померлою можуть обчислюватися з урахуванням особливих обставин зникнення [8].

Таким чином, сучасне правозастосування вимагає поєднання загальних норм ЦК та ЦПК України з положеннями спеціального законодавства про осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, що є важливим напрямом розвитку цивільного права в умовах постконфліктного відновлення України.

Підсумовуючи, можна констатувати, що інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою є важливим правовим інструментом забезпечення цивільного обороту та захисту прав заінтересованих осіб. Чітке процесуальне регулювання у ЦПК України та матеріально-правові норми ЦК України в сукупності формують достатньо збалансований механізм. Водночас виклики воєнного часу обумовили необхідність подальшого вдосконалення цього інституту, зокрема в частині встановлення скорочених строків і спрощених процедур для осіб, зниклих безвісти внаслідок збройного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Іліопол І. М. Особливості розгляду справ про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України / І. М. Іліопол // Приватне право в умовах війни : матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонова, д. ю. н., проф. І. Давидової; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2022. С. 321-325. URI https://hdl.handle.net/11300/25216

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15
4. Харитонов Є.О., Харитонова О.І., Старцев О.В. Цивільне право України : підруч. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Істина, 2011. 816 с.
5. Шабельник І.В. Окреме провадження в цивільному процесі України : монографія. Харків : Право, 2016. 208 с.
6. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14
7. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022, затверджений Законом України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20
8. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти : Закон України від 12.07.2018 р. № 2505-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 38. Ст. 279. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19

Ключові слова: безвісно відсутня особа, визнання безвісно відсутнім, цивільне провадження, окреме провадження, правові наслідки безвісної відсутності, воєнний стан, зниклі безвісти.

Keywords: missing person, declaration of missing person, civil proceedings, non-contentious proceedings, legal consequences of disappearance, martial law, missing persons.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Іліопол І.М.

Самелюк Марина Сергіївна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РОЗГЛЯДУ СПАДКОВИХ СПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Актуальність теми дослідження проблемних аспектів розгляду спадкових справ у цивільному судочинстві України зумовлена зростанням кількості спадкових спорів, що виникають у зв’язку з ускладненням майнових відносин, збільшенням обсягів приватної власності та поширенням випадків спадкування майна з іноземним елементом. Практика розгляду таких справ свідчить про наявність низки колізій і прогалин у правовому регулюванні, зокрема щодо визначення складу спадщини, встановлення факту прийняття спадщини, вирішення спорів між спадкоємцями, а також застосування строків позовної давності.

Згідно статті 1216 ЦК України, спадкування – це перехід прав та обов’язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Сукупність правових норм, які регулюють умови і

порядок спадкування, становить підгалузь цивільного законодавства, яка іменується «спадковим правом» або «правом спадкування»[1].Відтак, із набранням чинності 19 березня 2022 року наказом Міністерства юстиції України від 11 березня 2022 року № 1118/5 «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату» було запроваджено особливий порядок відкриття спадкових справ в умовах воєнного або надзвичайного стану[2]. Зокрема, передбачено, що спадкова справа може бути заведена будь-яким нотаріусом на території України незалежно від місця відкриття спадщини, що визначається за останнім місцем проживання спадкодавця, а у разі його невідомості за місцезнаходженням нерухомого майна або його основної частини, а за відсутності такого за місцем знаходження основної частини рухомого майна.

В умовах запровадження воєнного стану в Україні, пов’язаного з повномасштабною агресією Російської Федерації, спадкові правовідносини зазнали суттєвих трансформацій, що обумовило появу нових викликів у сфері їх правового регулювання та судового розгляду. Зокрема, проблемними залишаються питання визначення місця відкриття спадщини у випадках, коли останнє місце проживання спадкодавця знаходиться на тимчасово окупованій території або в зоні активних бойових дій. Не менш складним є оформлення спадкових прав на знищене або пошкоджене майно, що потребує додаткового доказування та залучення спеціальних процедур фіксації збитків[3]. Водночас дистанційне оформлення спадщини, хоча й частково запроваджене, не забезпечує повною мірою доступність нотаріальних послуг, що зумовлює виникнення адміністративно-процесуальних труднощів, пов’язаних із втратою документів, обмеженим функціонуванням державних реєстрів та нестабільною роботою нотаріальних установ.

Особливої уваги потребує проблема дотримання строків прийняття спадщини, яка в умовах воєнного стану набула практичної та правозастосовної складності. Нормативні зміни, запроваджені на початку 2022 року, передбачали фактичне продовження строку для прийняття спадщини, що сформувало у громадян уявлення про можливість використання десятимісячного терміну[4]. Однак подальше повернення до імперативних положень Цивільного кодексу України щодо шестимісячного строку спричинило значну кількість випадків його пропуску спадкоємцями [1].

Це, у свою чергу, призвело до зростання навантаження на суди, оскільки особи змушені звертатися з позовами про визначення додаткового строку для прийняття спадщини, обґрунтовуючи поважність причин пропуску, серед яких домінують обставини, пов’язані з воєнними діями, відсутністю доступу до нотаріальних органів та вимушеним переміщенням. Судова практика, зокрема рішення Жовтневого районного суду м. Дніпро у

справі № 201/13445/23 [5], підтверджує тенденцію до врахування судами специфіки воєнного часу як поважної причини, однак відсутність єдності підходів у правозастосуванні свідчить про необхідність подальшого нормативного та методичного вдосконалення цієї сфери.

Ще одним суттєвим проблемним аспектом розгляду спадкових справ у цивільному судочинстві України є складність доказування юридичних фактів, що мають значення для виникнення, зміни або припинення спадкових правовідносин. У сучасних умовах значна кількість справ пов'язана з необхідністю встановлення фактів родинних відносин, спільного проживання зі спадкодавцем, прийняття спадщини фактичними діями, а також належності майна спадкодавцю. Ускладнення доказування обумовлюється втратою або знищенням документів, обмеженим доступом до архівів, а також недосконалістю механізмів обміну інформацією між державними органами. Це, у свою чергу, призводить до затягування судового розгляду, підвищення процесуальних витрат та неоднаковості судової практики. Особливу проблему становлять випадки, коли суди змушені покладатися переважно на непрямі докази або свідчення свідків, що підвищує ризик суб'єктивності при ухваленні судових рішень [6].

Крім того, важливим викликом залишається відсутність єдності судової практики щодо вирішення окремих категорій спадкових спорів, зокрема у питаннях визначення складу спадкового майна, поділу спадщини між спадкоємцями та визнання заповітів недійсними. Нерідко різні суди по-різному тлумачать одні й ті самі норми матеріального та процесуального права, що негативно впливає на принцип правової визначеності та передбачуваності судових рішень. Додатково ускладнює ситуацію перевантаженість судової системи, що призводить до порушення розумних строків розгляду справ. У цьому контексті особливого значення набуває формування узагальненої судової практики та активна роль Верховного Суду у забезпеченні однакового застосування норм права, а також удосконалення законодавства з метою мінімізації колізій і прогалин у сфері спадкових правовідносин [3].

Додатковим проблемним аспектом є складність визначення юрисдикції та підсудності спадкових справ, особливо у випадках наявності іноземного елемента або коли спадкове майно розташоване на різних територіях, у тому числі тимчасово окупованих. У таких ситуаціях виникають труднощі щодо застосування норм міжнародного приватного права, встановлення компетентного суду, а також виконання судових рішень. Значні перешкоди створює також фрагментарність правового регулювання та недостатня узгодженість між нормами цивільного, процесуального та нотаріального законодавства. Окремої уваги потребують спори щодо цифрових активів, банківських рахунків та майна, що перебуває у спільній

власності, оскільки чинне законодавство не завжди містить чіткі механізми їх спадкування.

Вирішення окреслених проблем потребує комплексного підходу, що включає вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема шляхом уточнення положень щодо строків прийняття спадщини в умовах воєнного стану, визначення місця відкриття спадщини та спрощення процедур доказування юридичних фактів. Доцільним є запровадження єдиних методичних рекомендацій для судів і нотаріусів, розширення можливостей дистанційного доступу до нотаріальних та реєстраційних послуг, а також цифровізація архівів і реєстрів. Важливу роль відіграє забезпечення єдності судової практики через узагальнення позицій Верховного Суду та підвищення кваліфікації правозастосовних органів. Крім того, необхідно передбачити спеціальні механізми захисту прав осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, що дозволить підвищити ефективність і справедливість розгляду спадкових справ у сучасних умовах [4].

Узагальнюючи, проблемні аспекти розгляду спадкових справ у цивільному судочинстві України зумовлені як недосконалістю нормативно-правового регулювання, так і складністю правозастосовної практики, особливо в умовах воєнного стану. Ключовими труднощами залишаються питання дотримання строків прийняття спадщини, доказування юридичних фактів, визначення підсудності та забезпечення єдності судової практики. Негативний вплив також мають об’єктивні обставини, пов’язані з бойовими діями, переміщенням населення та обмеженим доступом до нотаріальних і реєстраційних систем. У сукупності це обумовлює необхідність комплексного вдосконалення законодавства та судової практики з метою забезпечення ефективного захисту спадкових прав громадян.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Верховна Рада України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 07.04.2026)

2. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату: Наказ Міністерства юстиції України від 11 березня 2022 року № 1118/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#Text (дата звернення: 07.04.2026)

3. Тімуш І., Коваль І. Особливості спадкування в умовах воєнного стану в Україні. Scientific works of national aviation university. series: law journal «air and space law». 2023. Т. 4, № 69. С. 144–150. URL: https://doi.org/10.18372/2307-9061.69.18352 (дата звернення: 07.04.2026)

4. Кармаза О.О. Модифікація спадкових прав в умовах дії воєнного стану та євроінтеграційних процесів. *Південно-український правничий*

часопис. 2022. № 4. Ч. 1. С. 136–141. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_1/22.pdf (дата звернення: 07.04.2026)

5. Рішення Жовтневого районного суду м. Дніпро у справі № 201/13445/23 від 01.05.2025 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118798912 (дата звернення: 07.04.2026)

6. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text (дата звернення: 07.04.2026)

Ключові слова: спадкові спори, спадкові справи, цивільне судочинство, нотаріат, відкриття спадщини, місце відкриття спадщини, спадкове право, судова практика, воєнний стан, процесуальні строки, доказування, юрисдикція суду, права спадкоємців, оскарження нотаріальних дій, забезпечення позову.

Keywords : inheritance disputes, succession cases, civil proceedings, notary system, opening of inheritance, place of inheritance opening, inheritance law, case law, martial law, procedural time limits, evidence, court jurisdiction, heirs' rights, challenging notarial acts, securing a claim.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Цал-Цалко Ю.Ю.

Серпіонова Карина Михайлівна

здобувачка 3-го курсу факультету Цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ДОСТОВІРНОСТІ ТА ДОПУСТИМОСТІ ЦИФРОВИХ (ЕЛЕКТРОННИХ) ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У сучасному світі цифрові технології стають невіддільною частиною повсякденного життя людини, проникаючи у всі сфери діяльності суспільства, включно з правовою. Це обумовлює необхідність удосконалення правових норм, що регулюють використання цифрових ресурсів і електронних доказів у цивільному судочинстві. Особливо актуальною є проблема цифрових (електронних) доказів, оскільки в багатьох цивільних справах саме вони можуть бути єдиним джерелом інформації про обставини справи. Без належних доказів неможливо реалізувати принципи справедливого судочинства, адже саме на їх основі суд встановлює фактичні обставини, застосовує норми права та виносить рішення, що фіксують права та обов'язки сторін [1, с. 388]. Таким чином, актуальність дослідження проблем достовірності та допустимості цифрових (електронних) доказів у цивільному судочинстві визначається не лише практичною необхідністю, але й потребою вдосконалення законодавства в умовах цифрової трансформації правової системи.

Зростання обсягів електронної інформації, яка щодня створюється та обробляється фізичними і юридичними особами, підвищує значення цифрових (електронних) доказів. Це стосується електронних документів,

повідомлень у месенджерах, аудіо- та відеозаписів, вебсайтів та метаданих. У зв'язку з цим виникає потреба не лише у визначенні принципів їх використання, але й у розробці уніфікованих процедур збору, зберігання та перевірки таких доказів, що дозволяє забезпечити їх достовірність та допустимість у судовому процесі.

Дослідженням проблематики електронних доказів, їхніх властивостей, а також питань достовірності та допустимості у цивільному судочинстві присвячені численні наукові праці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Серед вітчизняних науковців особливу увагу цій темі приділили Дрогозюк К.Б., Голубєва Н.Ю., Парасюк М.В., Павлова Ю.С., Привиденцев Г.О., Кожевнікова А.В., Чванкін С.А., Фенич В.П. та інші, які досліджували теоретичні та практичні аспекти використання цифрових (електронних) доказів у цивільному процесі, питання їхньої автентичності, достовірності та процедурні нюанси збору й оцінки. Їхні роботи слугують основою для формування науково обґрунтованих підходів до вдосконалення законодавства та практики застосування цифрових (електронних) доказів у сучасному судочинстві, дозволяючи систематизувати наявні проблеми та пропонувати ефективні шляхи їх вирішення.

Використання цифрових (електронних) доказів регламентується Цивільним процесуальним кодексом України. Зокрема, стаття 100 Кодексу визначає електронні докази як інформацію в цифровій формі, яка містить відомості про обставини, що мають значення для справи. До них відносяться електронні документи, текстові файли, графічні зображення, аудіо- та відеозаписи, повідомлення у текстовому, мультимедійному чи голосовому форматі, а також метадані, які містять закодовану інформацію про об'єкт доказу. Крім того, цифровими (електронними) доказами вважаються дані, отримані на основі пристроїв, що функціонують завдяки програмному забезпеченню або комп'ютерним мережам, які забезпечують збереження та передачу інформації [2; 3, с. 247].

Також цифрові (електронні) докази мають низку особливостей, серед яких варто зазначити такі:

- відсутність традиційної матеріальної форми існування;
- необхідність використання спеціального програмного забезпечення та технічних засобів для їх дослідження;
- збереження інформації на відповідних технічних носіях;
- специфічний порядок створення, обробки та зберігання даних;
- наявність метаданих як додаткової інформаційної складової, що містить закодовані відомості про сам об'єкт.

Саме ці особливості роблять цифрові (електронні) докази вельми ефективними, але одночасно ускладнюють їх належну оцінку в суді.

Слід зазначити, що наукові та практичні погляди щодо сутності цифрових (електронних) доказів, їхніх характеристик та особливостей

значно різняться. Це стосується, зокрема, питань їхньої достовірності, автентичності та допустимості, що, своєю чергою, створює певні труднощі у цивільному судочинстві. Достовірність і допустимість розглядаються як ключові принципи ефективного використання цифрових (електронних) доказів. Деякі дослідники визначають достовірність як особливу якість доказу, яка підтверджує точність і правильність інформації щодо обставин справи, що підлягають доказуванню [3, с. 230]. На наш погляд, цифрові (електронні) докази можна вважати достовірними лише тоді, коли вони є *контролепридатними*, тобто коли методи їх обробки та перевірки є доступними, прозорими, зрозумілими та відтворюваними для учасників процесу, а також їхнє змістове наповнення є допустимим для судового оцінювання.

Допустимість, своєю чергою, є юридичною характеристикою, що підтверджує законність отримання доказу уповноваженими особами у встановленому законом процесуальному порядку, а також відповідність засобам доказування. Для того, щоб цифрові (електронні) докази були використані у цивільному судочинстві, вони обов'язково мають бути допустимими. Як зазначає С. А. Чванкін, на практиці допустимість цифрових (електронних) доказів залежить від законності доступу до них, процедури збору та обробки даних, що дозволяє виключити будь-які зміни або втручання у метадані[1; 3, с. 5]. Разом з тим, у цивільному процесуальному законодавстві не встановлено норм щодо збирання цифрових (електронних) доказів, що також створює додаткові проблеми.

Проблеми достовірності цифрових (електронних) доказів проявляються у їхній вразливості до підробки та зміни інформації. Електронні документи, скриншоти, повідомлення у месенджерах легко редагуються, що створює сумнів щодо їхньої автентичності. Також для того, щоб доказ вважався достовірним, необхідним є електронний підпис, завдяки якому підтверджується авторство документа. Завдяки цьому перевірка достовірності є значно простішою. Однак дуже часто на практиці цифрові (електронні) докази не фіксуються електронним цифровим підписом, що суттєво ускладнює встановлення їх справжності та належності конкретній особі. У таких випадках суд змушений звертати увагу на інші ознаки, зокрема технічні сліди електронного повідомлення: дані про його проходження через сервери, збереження на пристроях відправника й одержувача, а також інформацію, що міститься у метаданих. Водночас отримання таких відомостей не завжди є простим, оскільки воно залежить від доступу до відповідних ресурсів, згоди провайдерів або технічних можливостей сторін [4, с. 373-374].

Встановлення автора електронного повідомлення є окремою проблемою. Навіть наявність адреси електронної пошти не гарантує, що саме певна особа надіслала повідомлення, адже доступ до поштової

скриньки можуть мати інші особи або сторонні особи могли отримати його без відома власника. Аналогічні труднощі виникають і при оцінці листування в месенджерах, де ідентифікація користувача часто є умовною. Не менш складним є питання достовірності аудіо- та відеозаписів, оскільки сучасні технології дозволяють здійснювати їх редагування без очевидних зовнішніх ознак втручання. Відсутність належної фіксації технічних параметрів запису, даних про пристрій або часові мітки знижує рівень довіри до таких доказів. Крім того, не завжди можливо встановити, чи створено запис саме на зазначеному пристрої та чи не зазнавав він змін після фіксації. Також зазначимо, що для перевірки достовірності цифрових (електронних) доказів необхідним є застосування додаткових технологій, тому до судового процесу у цивільному судочинстві залучають експертів. Через це можливим є затягнення процесу, що також можна вважати однією з проблем [4, с. 374].

Іншою, але не менш гострою, є проблема допустимості електронних доказів, що містяться на сторінках у соціальних мережах. Це зумовлено труднощами у встановленні особи, яка створила або поширила відповідну інформацію, оскільки сучасні соціальні платформи дозволяють реєструватися під вигаданими іменами та псевдонімами, що значно ускладнює ідентифікацію автора допису. Як зауважує К.Б. Дрогозюк, проблема автентифікації автора зумовлена розповсюдженою практикою використання нікнеймів, а також тим, що акаунти в соціальних мережах часто не підлягають верифікації – відсутнє підтвердження того, що конкретну сторінку веде саме та особа, ім’я якої на ній зазначено [5, с. 222-223]. Отже, на практиці можлива ситуація, коли сторінка створена і підтримується від імені відповідача, наприклад через розміщення матеріалів, фото чи відео, але без об’єктивних доказів походження цього контенту встановити цього не вдається. У таких випадках суди звертаються до проведення судової експертизи для встановлення того, ким саме була здійснена публікація.

Водночас судова практика містить окремі рішення, де, попри фактичну неможливість однозначної ідентифікації особи, роздруковані сторінки або вебвізуалізації з соціальних мереж були визнані належними доказами та досліджувалися судом з огляду на їхню доказовою цінністю, фактично презюмуючи, що відповідний допис належав одній із сторін спору. Так, у рішенні *Канівського міськрайонного суду Черкаської області від 4 грудня 2017 року у справі № 757/36218/16-ц* суд визнав роздруківки повідомлень із соціальних мереж такими, що можуть бути оцінені як допустимі докази, навіть за відсутності прямого способу ідентифікації автора [6]. Це свідчить про те, що чинна практика не завжди однозначно розв’язує питання допустимості таких доказів і залежить від оцінки суду конкретних обставин справи.

Проблеми допустимості цифрових (електронних) доказів, у свою чергу, пов’язані з відсутністю чітких процесуальних норм щодо їх отримання. Внаслідок цього сторони часто самостійно визначають методи збору доказів, що не завжди відповідає вимогам законності, створюючи правову невизначеність. Також відсутні стандартизовані процедури фіксації цифрових (електронних) доказів та гарантії захисту інформації, що ускладнює оцінку їх допустимості в суді. Окрім цього, дискусійним залишається питання дотримання вимог щодо захисту персональної інформації та недопущення втручання у приватне життя під час збору таких доказів.

До грудня 2017 року проблема допустимості була ще гострішою, оскільки електронна форма представлення інформації не завжди визнавалася законодавством як доказ. Оновлення ЦПК усунуло цю прогалину, проте на практиці залишаються труднощі із належним оформленням доказів, відсутністю електронного підпису чи печатки, невідповідністю копій оригіналам та порушенням вимог при створенні цифрових (електронних) доказів, включно з відео- та аудіозаписами [4, с. 372-373].

Цифрові (електронні) докази мають важливе значення у цивільному судочинстві, однак їх використання супроводжується численними проблемами, пов’язаними як із достовірністю, так і з допустимістю. Складність встановлення справжності, ризик зміни інформації, відсутність уніфікованих процедур збору та фіксації, а також прогалини в законодавстві створюють серйозні перешкоди для ефективного використання цифрових (електронних) доказів.

З метою вдосконалення практики та законодавства необхідно передбачити чіткі процедури збору та фіксації цифрових (електронних) доказів, включно з метаданими та часовими мітками, стандартизувати використання електронного підпису або альтернативних методів автентифікації, уніфікувати порядок залучення експертів для перевірки цифрових (електронних) доказів та вдосконалити норми допустимості доказів, включаючи правила доступу до ресурсів і захист приватної інформації. Впровадження таких змін сприятиме підвищенню довіри до цифрових (електронних) доказів, забезпеченню їх належної оцінки судом та прискоренню цивільного судочинства в умовах цифровізації правової системи.

Практика українських судів демонструє, що питання допустимості і достовірності цифрових (електронних) доказів має реальний вплив на результати справ. Наприклад, у постанові *Верховного Суду у справі № 753/10840/19 від 13 липня 2020 року* суд погодився із висновком судів попередніх інстанцій про те, що роздруківки з месенджера Viber, які були подані як електронні докази, можуть бути визнані належними та

допустимими доказами, якщо їм надана належна правова оцінка у сукупності з іншими обставинами справи та доказами [7]. Це рішення демонструє, що навіть без кваліфікованого електронного підпису скриншоти або роздруківки листування можуть допомогти встановити фактичні обставини спору, якщо суд вважає їх.

Інший приклад – у тій самій практиці Верховного Суду узагальнено зазначається, що відсутність кваліфікованого електронного підпису на скриншотах не завжди виключає їх допустимість, якщо сторона може іншим чином підтвердити, що ці цифрові матеріали належать саме конкретній особі та відображають реальний зміст листування чи повідомлень [8]. Наприклад, у постановах Верховного Суду у справах за участю скриншотів повідомлень з месенджерів суди визнавали такі матеріали допустимими як частину доказів за умови, що вони досліджені у сукупності з іншими доказами для встановлення факту комунікації чи поведінки сторін.

Ці випадки свідчать про практичну важливість цифрових (електронних) доказів у цивільному судочинстві та про те, що їх використання може мати ключове значення для результату справи, навіть якщо формальні ознаки, як-от електронний підпис, відсутні. Водночас вони підкреслюють, що *судова практика ще не має уніфікованого підходу*, і рішення щодо допустимості цифрових (електронних) доказів значною мірою залежать від оцінки суду у конкретній справі. До того ж суди часто покладаються на загальні принципи оцінки доказів, передбачені цивільним процесуальним законодавством, без чітких стандартів перевірки цифрових матеріалів у технічному аспекті.

Список використаних джерел

1. Парасюк М. В. Електронні (цифрові) докази в цивільному процесі. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2025. №4 (1). С. 387-392
2. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2004, № 40-41, 42, ст.492
3. Чванкін С.А. Інформаційні технології у доказуванні в цивільному процесі: теоретичні та практичні аспекти: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Чванкін Сергій Анатолійович. Одеса, 2021. 498 с.
4. Фенич В. П. Оцінка електронних доказів у цивільному процесі (на прикладах окремих категорій судових справ). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2022. №71. С. 370-375
5. Дрогозюк К. Б. Процесуально-правові особливості використання електронних доказів, отриманих із соціальних мереж, у цивільному процесі. *Право України.* 2020. № 9. С. 214-230
6. Рішення Канівського міськрайонного суду Черкаської області від 4 грудня 2017 р. у справі №757/36218/16-ц:

http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70841891 (дата звернення: 27.03.2026)
7. Постанова Верховного Суду від 13.07.2020, у справі №753/10840/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90385050(дата звернення: 27.03.2026)
8. Судова влада України. Відсутність кваліфікованого електронного підпису не зумовлює недостовірність певних даних в електронній формі і недостовірність електронного доказу, – Верховний Суд. URL:https://te.court.gov.ua/tu20/pres-centr/news/1317863/ (дата звернення: 27.03.2026)

Ключові слова: допустимість, достовірність, електронні докази, цивільне судочинство, цифрові (електронні) докази.
Keywords: admissibility, reliability, electronic evidence, civil proceedings, digital evidence.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дрогозюк К.Б.

Сень Дар'я Романівна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД СПРАВ ПРО НАДАННЯ ПРАВА НА ШЛЮБ

Право на створення сім'ї є одним із фундаментальних особистих немайнових прав людини. Відповідно до ст. 22 СК України, шлюбний вік становить 18 років, однак як виняток особі, яка досягла 16 років, за рішенням суду може бути надано право на шлюб, якщо це відповідає її інтересам [2].

Відповідно до ч. 3 ст. 234 ЦПК справи про надання права на шлюб розглядаються судами в порядку окремого провадження цивільного судочинства. Це зумовлено тим, що такі справи спрямовані на підтвердження наявності юридичних фактів, що мають значення для створення умов здійснення особою права на шлюб. Заява подається безпосередньо особою, яка досягла 16 років. У разі недосягнення цього віку суд відмовляє у задоволенні заяви. Якщо обидві особи не досягли шлюбного віку, вони подають спільну або окремі заяви, що об'єднуються в одне провадження [3].

Передумовами розгляду є належність справи до цивільної юрисдикції, відсутність спору про право та відсутність рішення суду з тотожних підстав (ст. 19 ЦПК України) [3].

Головним критерієм для задоволення заяви про надання права на шлюб є встановлення судом факту, що такий шлюб відповідає інтересам неповнолітнього заявника. До типових підстав належать вагітність, народження дитини або фактичне створення сім'ї, однак цей перелік не є

вичерпним. Суд повинен комплексно дослідити фізіологічну та психологічну готовність особи до шлюбу. Для цього можуть використовуватися медичні довідки про стан здоров'я, докази матеріального забезпечення, з'ясування умов майбутнього проживання.

Практика Верховного Суду зазначає, що відмовити особі у наданні права на шлюб суд може лише у разі, якщо буде встановлено, що укладення такого шлюбу суперечитиме інтересам заявника. Наприклад, якщо відносини є «токсичними», ґрунтуються на примусі або несуть суттєві ризики та загрози для дитини. При цьому суд розглядає справу в межах заявлених вимог (ст. 13 ЦПК України), але відповідно до ч. 2 ст. 294 ЦПК України зобов’язаний вжити заходів для повного і всебічного з’ясування обставин справи. Це дозволяє суду самостійно виявляти обставини, що можуть свідчити про загрозу інтересам заявника, навіть якщо вони прямо не зазначені у заяві [3].

До участі у справі залучаються батьки або піклувальники неповнолітнього, однак їхня згода чи заперечення не мають вирішального значення і оцінюються судом разом з іншими доказами. Обов’язковою є також участь особи, з якою планується укладення шлюбу, для перевірки її намірів та особистих якостей. Без безпосередньої участі заінтересованої особи суд позбавлений можливості перевірити її дієздатність, дійсність намірів, особисті якості та інші обставини, що є критично важливим для встановлення того, чи відповідає укладання шлюбу інтересам заявника.

Важливою процесуальною та матеріальною особливістю є те, що суд надає право на шлюб з конкретно визначеною особою, що обов’язково зазначається у рішенні. Відповідно, у резолютивній частині рішення суд чітко вказує дані особи, право на шлюб з якою надається. Таке рішення не зобов’язує до реєстрації шлюбу, оскільки він ґрунтується на принципі добровільності [4].

Отже, інститут надання права на шлюб у порядку окремого провадження є важливим механізмом захисту прав неповнолітніх. Суд повинен всебічно досліджувати обставини справи, перевіряти добровільність намірів і керуватися найкращими інтересами дитини. Заперечення батьків не є вирішальними, а право на шлюб надається виключно з конкретною особою та не зобов’язує до його реалізації.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення 01.04.2026).

2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14 (дата звернення 01.04.2026).
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, № 42. Ст. 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15 (дата звернення 01.04.2026).
4. Про судову практику розгляду справ про надання права на шлюб постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11. (дата звернення 01.04.2026).
5. Постанова Верховного Суду від 01 грудня 2025 р. у справі № 159/125/24 (провадження № 61-8342св24) Єдиний державний реєстр судових рішень. (дата звернення 01.04.2026).

***Ключові слова**: право на шлюб; неповнолітня особа; окреме провадження; інтереси дитини; судовий розгляд; шлюбний вік.*
***Keywords**: right to marriage; minor; separate proceedings; interests of the child; judicial proceedings; marriageable age.*
Науковий керівник: к.ю.н, доцент кафедри Стоянова Т.А.

Склярук Кирило Олександрович
здобувач 1-го курсу магістратури факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Інститут встановлення фактів, що мають юридичне значення, в окремому провадженні посідає важливе місце в системі цивільного процесуального права України. Незважаючи на відносну простоту процедури, передбаченої главою 6 розділу IV ЦПК України, правозастосовна практика виявляє низку системних проблем: розмитість критеріїв допустимості окремого провадження, відсутність єдності судової практики щодо розмежування з позовним провадженням, а також дискусійність правової природи судового рішення у таких справах. Особливої гостроти ці питання набули в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації – масове знищення документів, втрата архівів на окупованих територіях, загибель носіїв інформації суттєво розширили коло осіб, які змушені звертатися до суду для встановлення фактів у порядку окремого провадження, тоді як процесуальне законодавство не повною мірою адаптоване до цих реалій, що створює додаткові труднощі як для заявників, так і для суддів.

Відповідно до ч. 1 ст. 293 ЦПК України, окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Суд розглядає справи про встановлення юридичних фактів лише за наявності сукупності умов допустимості: такі факти мають породжувати юридичні наслідки; законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення; заявник не має можливості одержати або відновити документи, що посвідчують відповідний факт; встановлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право [1, с. 166]. На практиці суди нерідко по-різному тлумачать ці умови, що призводить до неоднакового правозастосування та порушення принципу правової визначеності.

Перелік фактів, що можуть бути встановлені в порядку окремого провадження, закріплений у ст. 315 ЦПК України і є невичерпним. Саме його відкритий характер породжує проблему зловживань процесуальними правами. Як зазначають дослідники, окреме провадження нерідко використовується зацікавленими особами для легалізації фактів в обхід загального позовного порядку шляхом штучного усунення ознак спору [2, с. 130]. Типовою є ситуація, коли заявник звертається до суду із заявою про встановлення факту проживання однією сім'єю з метою успадкування майна, тоді як інші спадкоємці фактично є заінтересованими особами з конкуруючими правами. У таких справах суд повинен з'ясувати, чи не прихований за формально безспірним провадженням реальний спір про право.

Дискусійним у доктрині цивільного процесуального права залишається питання правової природи судового рішення у справах про встановлення юридичних фактів. Прихильники першої позиції стверджують, що таке рішення є правопідтверджуючим – суд засвідчує об'єктивно існуючий факт. Прихильники другої позиції наполягають на правотворчому характері рішення, оскільки саме з набранням ним законної сили пов'язується виникнення відповідних правових наслідків для заявника [3, с. 73]. Практичне значення цієї дискусії полягає у тому, з якого моменту у заявника виникають відповідні права – з моменту самого факту чи лише з набранням рішенням суду законної сили.

Однією з найбільш гострих є проблема розмежування окремого та позовного провадження. Відповідно до ч. 4 ст. 315 ЦПК України, суддя відмовляє у відкритті провадження, якщо із заяви вбачається спір про право, а якщо він виявляється під час розгляду – залишає заяву без розгляду. Верховний Суд неодноразово наголошував, що справи про спадкування розглядаються за правилами позовного провадження, якщо особа звертається з вимогою про встановлення факту, який може вплинути на

спадкові права інших осіб або за наявності між ними спору [4]. Водночас практика свідчить, що суди першої інстанції системно припускаються помилок у проведенні цього розмежування, що тягне за собою скасування судових рішень в апеляційному порядку.

В умовах воєнного стану зазначені проблеми набули якісно нового виміру. Дослідники звертають увагу на те, що мобілізаційні процеси, загибель військовослужбовців та руйнування реєстраційних органів на тимчасово окупованих територіях суттєво розширили коло справ окремого провадження, зокрема щодо встановлення факту самостійного виховання дитини одним із батьків, факту перебування на утриманні, а також фактів смерті на окупованій території [5, с. 481]. При цьому, як підкреслюють фахівці Вищої школи адвокатури НААУ, окреме провадження як вид цивільного судочинства характеризується відсутністю спору про право, що водночас не виключає спору про факт, а його об'єктом є охоронюваний законом інтерес особи. Чинне законодавство, однак, не містить спеціальних процесуальних норм, які б спрощували відповідну процедуру для осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії.

З огляду на викладене, можна сформулювати такі висновки. По-перше, необхідно законодавчо конкретизувати умови допустимості окремого провадження, зокрема встановити чіткі вимоги до доказування неможливості отримання документів в іншому порядку. По-друге, доцільно закріпити у ЦПК України чіткі критерії розмежування окремого та позовного провадження задля усунення судових помилок і зловживань. По-третє, з урахуванням реалій воєнного стану слід розробити спрощену процедуру встановлення юридичних фактів для осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії та не мають можливості підтвердити відповідні обставини через знищення документів або органів реєстрації. Вирішення зазначених проблем сприятиме підвищенню ефективності цивільного судочинства та реальному захисту прав громадян в умовах сьогодення.

Список використаних джерел

1. Гусаров К. В., Жушман М. В., Кравцов С. О. та ін. Цивільний процес : навч. посіб. / за заг. ред. К. В. Гусарова. Харків : ТОВ «Оберіг», 2022. 229 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/senmk/item/154-tsyvilnyi-protses.html

2. Поліщук П. А. Щодо визначення умов, відповідно до яких справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, підлягають розгляду в цивільному судочинстві в порядку окремого провадження. Київський часопис права. 2025. № 2. С. 128–133. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/635

3. Гетманцев О. В., Кондрат'єва Л. А., Остафійчук Л. А. та ін. Цивільне процесуальне право України (Особлива частина) : підруч. / за ред. О. В.

Гетманцева. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 240 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi84/0064174.pdf

4. Постанова Верховного Суду у справі № 524/2722/23 від 08 листопада 2023 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114834990

5. І. А. Яніцька. Судове встановлення фактів, що мають юридичне значення: правова природа та процесуальні особливості. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. № 86. С. 12–18. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/343611

Ключові слова: окреме провадження, юридичні факти, встановлення фактів, цивільне судочинство, ЦПК України, воєнний стан, допустимість провадження, спір про право.
Keywords: non-contentious proceedings, legal facts, establishment of facts, civil justice, Code of Civil Procedure of Ukraine, martial law, admissibility of proceedings, dispute over a right.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Цал-Цалко Ю.Ю.

Стащук Поліна Юріївна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: ЧИ ЗАМІНИТЬ ЕЛЕКТРОННИЙ СУД КЛАСИЧНЕ ПРАВОСУДДЯ?

Сучасний етап розвитку цивільного процесуального права України характеризується інтенсивною трансформацією, зумовленою впливом цифрових технологій на всі сфери суспільних відносин. У цьому контексті цифровізація судочинства постає не лише як технічний інструмент оптимізації судової діяльності, а як комплексне правове явище, що змінює традиційні уявлення про форму та зміст здійснення правосуддя. Вона охоплює впровадження електронного документообігу, дистанційної участі у судових засіданнях, автоматизованого розподілу справ, а також розвиток Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи як базового елементу електронного суду.

Актуальність дослідження зумовлена кількома взаємопов’язаними чинниками. По-перше, цифровізація судочинства є складовою ширших процесів європейської інтеграції України, що передбачають імплементацію стандартів ефективного та доступного правосуддя, закріплених у практиці Європейського суду з прав людини. По-друге, в умовах воєнного стану та пов’язаних із ним обмежень фізичного доступу до судів електронні інструменти стали фактично єдиним засобом забезпечення безперервності правосуддя. По-третє, стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту актуалізує питання про можливість їх використання не лише для допоміжних функцій, а й для безпосередньої участі у здійсненні правосуддя.

Водночас зазначені процеси породжують низку теоретичних і практичних проблем. Серед них – необхідність збереження балансу між ефективністю судового розгляду та дотриманням фундаментальних процесуальних гарантій, забезпечення рівного доступу до правосуддя в умовах цифрового розриву, а також визначення допустимих меж використання автоматизованих систем у судовій діяльності. Особливої ваги набуває питання про співвідношення традиційних принципів цивільного процесу -безпосередності, усності, змагальності – з новими формами їх реалізації в електронному середовищі.

Нормативну основу цифровізації цивільного процесу становлять положення Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV (у редакції станом на 2026 рік), які передбачають функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи, використання електронного кабінету учасника процесу, а також можливість здійснення окремих процесуальних дій в електронній формі [1]. Разом із тим нормативне регулювання не завжди встигає за темпами технологічного розвитку, що зумовлює потребу в науковому осмисленні відповідних трансформацій.

Метою цього дослідження є комплексний аналіз цифровізації цивільного процесу в Україні та з’ясування її впливу на сутність правосуддя. Основна увага приділяється відповіді на питання, чи здатне електронне судочинство еволюціонувати у форму, що повністю замінить класичне правосуддя, чи ж воно має розглядатися виключно як інструмент його вдосконалення. Для досягнення цієї мети необхідно розмежувати поняття цифровізації судочинства та цифрового правосуддя, визначити їх правову природу та окреслити межі допустимого використання технологій у сфері здійснення правосуддя.

Питання цифровізації цивільного процесу та впровадження електронного судочинства активно досліджуються у вітчизняній юридичній науці. Серед науковців, які зробили вагомий внесок у розробку цієї проблематики, варто відзначити В. В. Борщенка, А. М. Горішню, Н.Ю. Голубєва, К.Б. Дрогозюк, В. М. Логойду, М. Зубашкова, Д. Богатчук, а також І. В. Жукевич, яка досліджує межі застосування штучного інтелекту у цивільному процесі. Окремі аспекти цифровізації правосуддя аналізуються також у працях О. В. Капліної, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка та інших учених, які розглядають електронне судочинство в контексті реформування судової системи, забезпечення доступу до правосуддя та дотримання стандартів верховенства права.

Концептуально важливим для розуміння досліджуваної проблематики є чітке розмежування понятійного апарату. Так, М. Зубашков здійснює ґрунтовний аналіз співвідношення понять «електронне правосуддя»,

«електронне судочинство» та «електронний суд» у цивільному процесі України [2, с. 165].

Науковець виходить із класичного розуміння правосуддя як діяльності суду щодо вирішення справ, судочинства – як процесуальної форми цієї діяльності, а суду – як інституційної основи її здійснення. Відповідно, «електронне судочинство» постає як цифровізована форма процесуальної діяльності, «електронний суд» – як інструмент її реалізації, тоді як «електронне правосуддя» охоплює ширший спектр застосування інформаційно-комунікаційних технологій у сфері здійснення правосуддя.

Такий підхід дозволяє сформулювати принципово важливий висновок: електронне судочинство та електронний суд як технічні явища здатні замінити традиційні паперові та офлайн-формати здійснення процесуальних дій, однак електронне правосуддя у значенні делегування функцій ухвалення судових рішень штучному інтелекту є якісно іншим феноменом, що не може розглядатися як просте продовження процесів цифровізації.

Практичні аспекти впровадження електронного судочинства в Україні досліджуються у працях В. В. Борщенка та А. М. Горішньої. Зокрема, В. В. Борщенко зазначає, що інтеграція інформаційних технологій у судову діяльність забезпечує безперервність доступу до правосуддя, особливо в умовах надзвичайних обставин, підвищує ефективність організації судового процесу та розширює можливості дистанційної участі сторін [3, с. 8]. У свою чергу, А. М. Горішня звертає увагу на еволюцію ЄСІТС та її ключові підсистеми – «Електронний кабінет», «Електронний суд» і систему відеоконференцзв’язку, що сприяють скороченню строків розгляду справ [4, с. 308].

Водночас дослідники акцентують увагу на наявності низки проблем, пов’язаних із функціонуванням електронного судочинства, серед яких технічні збої системи, ризики кібербезпеки та існування цифрового розриву між учасниками процесу. Останній аспект створює потенційну загрозу порушення принципу рівності сторін і доступу до правосуддя, закріпленого у ст. 12 ЦПК України.

Фундаментальні межі цифровізації судочинства окреслює В. М. Логойда, який підкреслює, що впровадження програмно-технічних засобів є лише передумовою можливого переходу до концепції цифрового правосуддя [5, с. 35]. При цьому дослідник наголошує на складності та суперечливості ідеї передачі функцій ухвалення судових рішень штучному інтелекту, що викликає як юридичні, так і етичні застереження.

Конституційні засади судочинства, закріплені у ст. 129 Конституції України, а також стандарти справедливого судового розгляду, визначені ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, передбачають необхідність здійснення правосуддя суддею як носієм незалежності, неупередженості та дискреційних повноважень. У цьому контексті штучний

інтелект може розглядатися виключно як допоміжний інструмент, здатний автоматизувати технічні операції, але не замінити людину у процесі оцінки доказів і прийняття рішення.

Аналогічну позицію обґрунтовує Д. Богатчук, яка розглядає електронне судочинство як складову забезпечення доступу до правосуддя – одного з ключових елементів принципу верховенства права [6, с. 20]. Авторка проводить чітке розмежування між технічним рівнем цифровізації, що сприяє оптимізації судового процесу, та концептуальним рівнем, який передбачає делегування суддівських функцій штучному інтелекту і є несумісним із сучасними уявленнями про правосуддя.

Отже, цифровізація цивільного процесу є закономірним етапом розвитку судової системи України, що відповідає сучасним викликам та сприяє підвищенню ефективності правосуддя. Водночас її реалізація повинна відбуватися з урахуванням необхідності збереження фундаментальних процесуальних гарантій.

На нашу думку, електронний суд не може розглядатися як повноцінна заміна класичного правосуддя, оскільки його функціональне призначення полягає у вдосконаленні процесуальної форми, а не у трансформації сутності правосуддя. Використання штучного інтелекту в судочинстві має обмежуватися допоміжними функціями, тоді як ухвалення судових рішень повинно залишатися виключною компетенцією судді.

Таким чином, перспективною моделлю розвитку цивільного процесу є поєднання цифрових технологій із традиційними засадами судочинства, що дозволить забезпечити баланс між ефективністю та справедливістю судового розгляду.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс Українивід 18.03.2004 р. № 1618-IV. Ст. 14, 43-1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

2. Зубашков М. Проблема співвідношення понять «електронне правосуддя», «електронне судочинство» та «електронний суд» в цивільному процесі України. Новеукраїнське право. 2024. № 3. URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/630.

3. Борщенко В. В. Інформаційні технології в судочинстві: сучасний стан та перспективи. Вісник Одеського національного університету. Правознавство. 2024. Том 26, № 1(38). URL: https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/471.

4. Горішня А. М. Електронне судочинство України: сучасний стан та тенденції розвитку. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Том 1, № 6. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/346030.

5. Логойда В. М. Проблеми цифровізації судочинства в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Том 5, № 92. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/350486.

6. Богатчук Д. Перспективи розвитку електронного судочинства в Україні. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2025. Том 15. С. 19–44. URL: https://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/326333.

Ключові слова: цифровізація цивільного процесу, електронне судочинство, електронний суд, ЄСІТС, ЄСІКС, штучний інтелект у правосудді, класичне правосуддя, суддя-людина, верховенство права, справедливий суд, доступ до правосуддя, ЦПК України, ЄКПЛ, конституційні засади судочинства.

Keywords: digitalisation of civil procedure, electronic justice, e-court, UJITS, UCJIS, artificial intelligence in justice, classical justice, human judge, rule of law, fair trial, access to justice, CPC of Ukraine, ECHR, constitutional principles of judicial proceedings.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дрогозюк К.Б.

Тактарова Карина Русланівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІНА ТА СКАСУВАННЯ ЗАПОВІТУ: НОТАРІАЛЬНА ПРАКТИКА І ЗАКОНОДАВСТВО

Право особи на розпорядження своїм майном на випадок смерті є одним із основних елементів цивільної правоздатності. Одним із основних способів реалізації цього права є заповіт, який посвідчується нотаріусом відповідно до вимог законодавства [1]. Разом із тим важливо розуміти, що заповіт не є остаточним документом: особа може змінити його або взагалі скасувати. Це пов’язано з тим, що життєві обставини можуть змінюватися, а разом із ними – і воля заповідача.

З огляду на це, слід звернутися до норм Цивільного кодексу України. Відповідно до ст. 1254 Цивільного кодексу України, «заповідач має право у будь-який час скасувати заповіт або скласти новий заповіт» [1]. При цьому складання нового заповіту автоматично скасовує попередній у тій частині, в якій вони суперечать один одному.

Таким чином, закон прямо закріплює принцип свободи заповіту, який передбачає, що особа може самостійно визначати долю свого майна. Це означає, що жодні обмеження щодо кількості змін чи скасувань заповіту не встановлюються, а воля заповідача має пріоритетне значення.

Разом із тим, процедура зміни або скасування заповіту має здійснюватися з дотриманням певних правил.Насамперед, це стосується форми. Як і сам заповіт, його зміна або скасування повинні бути належним чином оформлені. Відповідно до законодавства, такі дії підлягають

нотаріальному посвідченню [2]. Це означає, що без участі нотаріуса вони не матимуть юридичної сили.

У зв'язку з цим, важливу роль відіграє діяльність нотаріуса. Він не просто засвідчує документ, а перевіряє, чи особа є дієздатною, чи вона усвідомлює свої дії, а також чи відповідає зміст документа вимогам закону. Таким чином, нотаріус виступає своєрідним гарантом законності та захисту прав як самого заповідача, так і майбутніх спадкоємців.

На практиці зміна заповіту найчастіше здійснюється шляхом складання нового. Це пояснюється тим, що новий документ дозволяє уникнути неточностей та суперечностей у формулюваннях. Якщо ж просто вносити зміни до попереднього заповіту, можуть виникати труднощі з тлумаченням його змісту.

Водночасзакон допускає і інший варіант – часткову зміну вже існуючого заповіту. Проте такий спосіб використовується рідше, оскільки він є більш складним у практичному застосуванні.

Окремо слід звернути увагу на скасування заповіту. Цей процес може здійснюватися окремо, без складання нового документа. У такому випадку заповідач подає відповідну заяву нотаріусу, яка підлягає посвідченню. Після цього заповіт вважається таким, що втратив чинність [2].

Важливим елементом нотаріальної діяльності є ведення Спадкового реєстру, до якого вносяться відомості про заповіти, їх зміну або скасування [3]. Це забезпечує можливість перевірки актуальності заповіту після смерті особи та запобігає виникненню спорів між спадкоємцями.

Разом із тим, на практиці можуть виникати певні проблеми, незважаючи на наявність законодавчого регулювання. Зокрема, це стосується ситуацій, коли існує декілька заповітів або коли виникають сумніви щодо дійсності останнього з них. У таких випадках нотаріус керується принципом пріоритету останнього заповіту, якщо він відповідає вимогам закону [1].

Крім того, іноді виникають сумніви щодо дійсності заповіту. Наприклад, якщо є підозри, що особа не усвідомлювала свої дії або діяла під впливом інших осіб. У таких випадках питання може бути вирішене лише в судовому порядку [1].

Ще однією важливою проблемою є недотримання форми заповіту. Закон встановлює чіткі вимоги до його оформлення, і їх порушення може призвести до визнання заповіту недійсним [1], [4]. Саме тому роль нотаріуса у цьому процесі є надзвичайно важливою.

При цьому слід підкреслити, що нотаріус не вирішує спори між спадкоємцями. Його завдання полягає у посвідченні документів і перевірці їх відповідності закону. Якщо ж виникає конфлікт, він підлягає розгляду судом.

Отже, зміна та скасування заповіту є проявом свободи заповіту і важливим елементом спадкового права. Законодавство України надає заповідачу широкі можливості для реалізації своєї волі, дозволяючи враховувати зміну життєвих обставин.

Водночас ефективність реалізації цього права залежить від дотримання встановленої процедури та належного виконання нотаріусом своїх функцій. Саме це забезпечує законність і стабільність спадкових правовідносин.

Таким чином, зміна та скасування заповіту є не лише правом особи, але й складною юридичною процедурою, яка потребує дотримання встановлених правил. Саме це забезпечує стабільність спадкових правовідносин і захист прав усіх учасників.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
2. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII : станом на 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text
3. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 : станом на 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text
4. Спадкове право України : навч. посіб. / за ред. О. В. Дзери. – К., 2023.

Ключові слова: заповіт, зміна заповіту, скасування заповіту, нотаріус, спадкове право.
Keywords: will, amendmentofwill, revocationofwill, notary, inheritance law
Науковий керівник: доктор філософії, доцент кафедри Московчук Д. О.

Таланова Аліна Сергіївна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННИЙ СУД ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ПРАВОСУДДЯ

Електронний суд як ключова складова Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), виступає базовим інструментом реалізації конституційного права на судовий захист у надзвичайних умовах. Актуальність цієї теми детермінована трьома критичними факторами: триваючою збройною агресією рф, що спричинила масову міграцію

населення та руйнування інфраструктури, необхідністю гармонізації українського законодавства із цифровими стандартами Європейського Союзу та об'єктивною потребою у підвищенні операційної ефективності судової влади.

Еволюція електронного суду в Україні пройшла шлях від експериментальних проектів до жорстко регламентованого обов'язку. Центральним елементом цієї трансформації став Закон України № 3200-IX від 29 червня 2023 року, який впровадив обов'язкову реєстрацію електронних кабінетів для широкого кола суб'єктів [4]. Цей крок ознаменував перехід держави від моделі «сервісу для бажаючих» до моделі «цифрового стандарту професійної діяльності».Водночас відповідно до ст. 14 Цивільного процесуального кодексу України законодавець оперує поняттям Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІКС), що свідчить про нормативне закріплення нового етапу цифровізації судочинства [7].

Важливо, що для фізичних осіб реєстрація залишається добровільною – це дозволяє не обмежувати права тих, хто не має доступу до сучасних технологій. Водночас для юридичних осіб діють суворіші правила: відсутність реєстрації може призвести до процесуальних наслідків, зокрема залишення документів без руху або їх повернення без розгляду. Це підкреслює, що саме цифровий формат комунікації стає пріоритетним.

Аналіз даних Державної судової адміністрації України та ДП «Центр судових сервісів» показує, як активно використовується підсистема «Електронний суд». Станом на лютий 2025 року кількість зареєстрованих користувачів уже перевищила 454 тисячі осіб.

Цікаво, що лише за перший місяць 2025 року до системи приєдналося понад 26 тисяч нових користувачів, і більшість із них – понад 22 тисячі – це фізичні особи [3]. Це свідчить про те, що громадяни активно переходять на електронний формат взаємодії з судами навіть без законодавчого примусу.

Висока активність у підсистемі відеоконференцзв'язку (ВКЗ) підтверджує, що дистанційна участь стала основним способом забезпечення присутності сторін у засіданнях. Це не лише економить кошти державного бюджету на відрядження суддів та сторін, а й мінімізує ризики, пов'язані з безпековою ситуацією в країні.

Забезпечення доступності правосуддя нерозривно пов'язане з можливістю ефективного доказування обставин справи за допомогою цифрових засобів.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 21.06.2023 (справа № 916/3027/21) надала ключові роз'яснення щодо природи цифрових матеріалів. Основний висновок полягає в тому, що поняття «електронний доказ» є набагато ширшим за «електронний документ».

Електронний документ обов'язково має містити КЕП, тоді як електронний доказ – це будь-яка інформація в цифровій формі (фото, відео,

повідомлення в месенджерах), яка може бути надана суду як в оригіналі, так і в копії.

Одним із найбільш затребуваних аспектів сучасного судочинства є використання як доказів скріншотів листування у Viber, Telegram чи WhatsApp. Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду (постанова від 07.12.2023 у справі № 420/15422/22) підтвердив, що таке листування може бути взято до уваги [1].

Для мільйонів українців, які були змушені залишити свої домівки, «Електронний суд» фактично став єдиним доступним способом звернутися до правосуддя. Через бойові дії та окупацію 122 суди в 10 областях змінили територіальну підсудність, і фізичний доступ до матеріалів справ у багатьох випадках став неможливим.

Цифрові інструменти забезпечують безперервність судового захисту завдяки низці ключових можливостей, зокрема дистанційній подачі позовів, що дозволяє переселенцям звертатися до судів незалежно від місця перебування без додаткових витрат, пов’язаних із пересиланням документів; використанню «Дія.Підпис», який забезпечує можливість підтвердження особи та підписання документів навіть для осіб, що не мають кваліфікованого електронного підпису або втратили його під час евакуації; а також участі у судових засіданнях у режимі онлайн, що надає можливість особам, які перебувають за кордоном, долучатися до судового розгляду за допомогою технічних засобів, що є особливо важливим у справах сімейного, майнового та трудового характеру [2].

Водночас воєнний стан створює і специфічні виклики. Окупація територій призводить до втрати паперових архівів справ. У цьому контексті розвиток електронного документообігу та оцифрування наявних справ є питанням національної безпеки та збереження правової пам’яті держави.

Серед інших, не менш вагомих викликів, є зловживання ШІ. Судова система вже зараз стикається із негативними проявами «цифровізації». Верховний Суд у рішенні від 08.02.2024 (справа № 925/200/22) чітко вказав, що подання апеляційних скарг, підготовлених ШІ, які містять посилання на вигадані норми права або неіснуючі рішення, є зловживанням процесуальними правами. Аналогічну позицію зайняв ВАКС у 2025 році, наголошуючи, що посилання на ChatGPT не може замінити глибокий юридичний аналіз людини [5].

Досвід Естонії показує, що успішна цифровізація потребує не лише технічних рішень, а й високої довіри до системи. В Україні цей шлях ускладнений необхідністю забезпечувати кібербезпеку в умовах постійних атак. Концепція UJICS, що розробляється як наступниця ЄСІКС, передбачає перехід до хмарних сервісів та створення єдиної екосистеми, що об’єднає всі стадії процесу – від подачі позову до виконання рішення [6].

Слід також розмежовувати поняття ЄСІТС та ЄСІКС. Якщо ЄСІТС є чинною інформаційно-телекомунікаційною системою, яка забезпечує функціонування електронного суду на практиці, то ЄСІКС, закріплена на рівні процесуального законодавства, виступає її концептуальним продовженням і більш широкою моделлю цифрової трансформації правосуддя. Отже, ЄСІТС можна розглядати як технічну реалізацію, тоді як ЄСІКС – як нормативно визначену модель майбутньої єдиної цифрової судової системи.

Отже, електронний суд в Україні перестав бути лише технологічною новинкою, перетворившись на критичну інфраструктуру забезпечення прав людини. Реформа 2023–2024 років створила міцний законодавчий фундамент для обов'язкової цифровізації професійного середовища, що значно прискорило розгляд справ та зробило процес більш прозорим.

Список використаних джерел

1. Жук А. Судова практика Верховного Суду щодо електронних доказів.URL:https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezent2026/Prezent_sud_prakt_VS_elektr_dokazu.pdf
2. Завидняк А. В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану.*Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. №1. С. 218–222.
3. Кількість користувачів підсистеми ЄСІТС «Електронний суд» зростає. 2025.URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1767112/
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікац [...] Закон України від 29.06.2023 № 3200-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text
5. Берназюк І. Штучний інтелект у судовій системі України: визначення напряму розвитку. 2025. URL: https://court.gov.ua/eng/supreme/pres-centr/news/1891488/
6. Лученко Д. В., П'ятигора К. В. Від концепції до реальності: UJICS як новий етап розвитку електронного правосуддя в Україні. *Теорія і практика правознавства*. 2025. Вип. 2 (28). URL: https://doi.org/10.21564/2225-6555.2025.28.346098
7. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (в редакції із змінами, внесеними Законом України № 3200-IX від 29.06.2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

Ключові слова: Електронний суд, ЄСІТС, доступність правосуддя, цифровізація судочинства, кібербезпека.

Keywords: Electronic court, EUITS, access to justice, digitalization of judicial proceedings, cybersecurity.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Цал-Цалко Ю.Ю.

Тарасова Вероніка Олександрівна
здобувачка 4-го курсу
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННА ПЕРЕПИСКА ЯК ДОКАЗ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ДОПУСТИМІСТЬ І ОЦІНКА СУДОМ

Сьогодні цифрові технології стали невід'ємною частиною нашого життя, а тому питання використання електронних доказів у судовій практиці набуває особливої актуальності. Зокрема, електронна переписка, документи та інші цифрові матеріали дедалі частіше стають ключовими у вирішенні цивільних спорів. Водночас їх правовий статус, достовірність і оцінка судом викликають чимало практичних і теоретичних дискусій.

Відповідно до статті 76 Цивільного процесуального кодексу України, доказами у цивільному процесі є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги чи заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи [1]. Ці дані встановлюються за допомогою визначених законом засобів доказування – письмових, речових, електронних доказів, висновків експертів, показань свідків тощо.

Окреме та дедалі важливіше місце серед засобів доказування у цивільному процесі посідають електронні докази, правову природу яких визначено у статті 100 Цивільного процесуального кодексу України. Законодавець розглядає електронні докази як різновид письмових доказів, що існують у цифровій формі та можуть містити відомості про обставини, які мають значення для справи. До таких доказів віднесено електронні документи, текстові, графічні, аудіо- та відеофайли, вебсторінки, електронні листи, повідомлення у месенджерах, а також інші види інформації, збереженої в електронному вигляді [1].

Допустимість електронної переписки як доказу у цивільному процесі визначається відповідністю такої інформації вимогам належності, достовірності та можливості її перевірки. Для того, щоб електронна переписка була допустимим доказом, вона має бути подана у формі, яка дозволяє суду переконатися в її автентичності: у вигляді електронного файлу на цифровому носії, роздруківки електронного листування, скріншотів, засвідчених кваліфікованим електронним підписом (КЕП/ЕЦП) або іншими технічними способами, що гарантують цілісність інформації. Електронний підпис відіграє ключову роль у підтвердженні авторства та достовірності електронних доказів, адже він дає змогу ідентифікувати особу, від імені якої надіслано повідомлення, і забезпечує цілісність даних [2].

Судова практика Верховного Суду свідчить про те, що роздруківки переписки в месенджерах або електронній пошті можуть бути визнані допустимими доказами, якщо їх достовірність підтверджується сукупністю інших доказів – зокрема показаннями свідків, експертними висновками або офіційними технічними даними. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 21.06.2023 у справі № 916/3027/21 суд підкреслив, що електронна переписка є належним і допустимим доказом за умови, якщо вона дає змогу ідентифікувати учасників листування та її зміст має значення для вирішення спору [3]. Таким чином, електронна переписка може бути повноцінним доказом у цивільному процесі за умови забезпечення її автентичності та надійності.

Оцінка електронної переписки як доказу у цивільному процесі здійснюється судом відповідно до загальних засад оцінки доказів, закріплених у статті 89 Цивільного процесуального кодексу України. Відповідно до цієї норми, суд оцінює докази за внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об’єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів [1]. Жоден доказ не має для суду наперед встановленої сили, а тому навіть електронна переписка підлягає перевірці за тими ж критеріями, що й інші види доказів.

Основними критеріями оцінки є належність, допустимість і достовірність доказу. Належність означає, що зміст електронної переписки має безпосередній зв’язок із предметом спору; допустимість – що переписка отримана та подана до суду із дотриманням вимог процесуального закону; достовірність – що суд не має обґрунтованих сумнівів у тому, що повідомлення є справжніми, не зміненими та дійсно виходять від зазначених осіб.

При оцінці електронної переписки суд зобов’язаний розглядати її у сукупності з іншими доказами, оскільки ізольоване посилання на скріншоти чи роздруківки електронних повідомлень не завжди може забезпечити повну впевненість у достовірності такого доказу. Електронне листування часто підтверджується показаннями свідків, висновками експертів, технічними метаданими, електронними підписами або іншими документами, що підтверджують факт відправлення та отримання повідомлень.

У постановах Верховного Суду від 13 липня 2020 року у справі № 753/10840/19 та від 18 лютого 2021 року у справі № 442/3516/20 суд зазначив, що скріншоти повідомлень із телефону та планшета, а також роздруківки переписки у застосунку Viber можуть розглядатися як належні та допустимі докази, якщо такі матеріали були досліджені судами у сукупності з іншими доказами та отримали належну правову оцінку при вирішенні справи [4].

Виходячи з вищенаписаного, можна дійти висновку, що електронна переписка має бути оцінена за такими критеріями:

1) чи можливо ідентифікувати учасників переписки;
2) чи відповідає зміст листування обставинам справи;
3) чи є дані про час, місце, пристрій або обліковий запис, з якого здійснювалося листування;
4) чи не містить переписка ознак монтажу або фальсифікації;
5) чи підтверджується її зміст іншими доказами у справі.

Сучасне цивільне процесуальне законодавство України не забезпечує належного врегулювання питань, пов'язаних із використанням електронних доказів, зокрема електронної переписки. Відсутні єдині стандарти фіксації, подання та збереження електронних доказів, що ускладнює їх перевірку й оцінку судами. Значною проблемою є труднощі встановлення автентичності переписки у месенджерах (Viber, Telegram, WhatsApp тощо), оскільки такі сервіси не завжди дозволяють однозначно підтвердити особу користувача або первинність повідомлень. Додатковою перешкодою виступає недостатня технічна підготовка учасників процесу та суддів, що негативно впливає на повноцінне використання цифрових доказів. Це свідчить про нагальну потребу вдосконалення процесуального законодавства з урахуванням реалій цифрового середовища.

Отже, електронна переписка є невід'ємним елементом сучасного доказового процесу та може відігравати важливу роль у встановленні істотних обставин справи. За умови підтвердження її автентичності, належності та достовірності така переписка визнається судами як допустимий та повноцінний доказ. Судова практика Верховного Суду свідчить про поступове формування єдиних підходів до оцінки електронних доказів, що забезпечує більшу гнучкість і справедливість судового розгляду. У перспективі розвиток правового регулювання в цій сфері має бути спрямований на уніфікацію процесуальних стандартів, підвищення технічної компетентності учасників процесу та створення ефективних механізмів перевірки достовірності цифрових даних.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://surl.li/twfsly (дата звернення: 30.10.2025).

2. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV : станом на 1 січ. 2024 р. URL: https://surl.li/siunsg (дата звернення: 30.10.2025).

3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.06.2023 № 916/3027/21. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/112088045 (дата звернення: 30.10.2025).

4. Постанова Верховного Суду від 03.08.2022 № 910/5408/21. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/106078971 (дата звернення: 30.10.2025).

Ключові слова: електронна переписка, докази, допустимість, оцінка, Верховний Суд, електронний підпис, цивільний процес.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Притуляк В.М.

Татарінцева Дарина Ігорівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГРОШІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: СПЕЦИФІКА ПРАВОВОГО СТАТУСУ

У сучасних умовах трансформації економічних відносин та цифровізації фінансової сфери особливого значення набуває визначення правового статусу грошей як об'єкта цивільних прав. Гроші виступають універсальним еквівалентом вартості та ключовим інструментом обігу, що зумовлює їх особливе місце у системі об'єктів цивільних прав. Правовий режим грошей та специфіка їх нормативного регулювання безпосередньо зумовлені їхньою подвійною правовою природою.

Історія показує, що гроші можуть існувати, не будучи прив'язаними до державного апарату, завдяки самій лише домовленості або угоді певної групи зацікавлених осіб, тобто існування держави як регулятора не є обов'язковою умовою для виникнення грошових одиниць та існування товарообігу. Однак кожна держава в тій чи іншій формі виступає регулятором грошового обігу. Вона може санкціонувати появу нової валюти, позбавити гроші їхнього статусу або навіть вилучити їх з обігу [1].

Законодавче визначення об'єктів цивільних прав охоплює широкий спектр матеріальних і нематеріальних благ. Серед яких відповідно до ст.177 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) законодавець включив гроші, які посідають особливе місце як універсальний економічний та правовий інструмент [2].

Нормативне закріплення правового статусу грошей деталізується у положеннях цивільного законодавства, а саме ст.192 ЦК України, відповідно до якої єдиним законним платіжним засобом на території України є національна валюта – гривня, що підлягає обов'язковому прийняттю за номінальною вартістю [2]. Це положення підкреслює імперативний характер окремих аспектів правового режиму грошей, що відрізняє їх від інших об'єктів цивільних прав.

Гроші у цивільному праві традиційно розглядаються як особливий різновид речей, що наділені такими ознаками [3, с.369]:

- Родовість – визначаються родовими ознаками, а не індивідуальними характеристиками;
- Замінність – будь-яка грошова одиниця еквівалентна іншій;
- Подільність – можуть бути поділені без втрати функціонального призначення;
- Споживність – використання грошей передбачає їх відчуження;
- Висока ліквідність – можливість негайного використання як засобу платежу.

Водночас гроші не є звичайною річчю, оскільки виконують функцію загального еквівалента, що визначає їх функціональну унікальність.

З теоретичної точки зору, гроші слід розглядати як специфічне благо, щодо якого виникають цивільні правовідносини між суб'єктами права. Узагальнюючим критерієм, що дозволяє об'єднати різнорідні блага у категорію об'єктів цивільних прав, виступає їх правооб'єктність. У сучасній доктрині ця властивість також позначається як «об'єктоздатність» – здатність певного блага бути об'єктом правового впливу та перебувати під владою суб'єкта з метою задоволення його інтересів.

У цьому контексті слушною є позиція С. І. Шимон, яка визначає об'єктоздатність як властивість блага бути підвладним людині [4, с. 82]. Вчена також вводить узагальнюючу категорію «владування», під якою розуміє сукупність можливостей суб'єкта здійснювати панування над об'єктом. Таким чином, об'єктами цивільних прав визнаються ті блага, щодо яких можливе встановлення юридично забезпеченого контролю з боку особи.

Виходячи з наведеного теоретичного підґрунтя, гроші безумовно наділені об'єктоздатністю, оскільки вони можуть перебувати у сфері владарювання особи та використовуватися для задоволення її майнових інтересів. Водночас важливою ознакою об'єктів цивільних прав є їх оборотоздатність. Законодавство передбачає можливість вільного відчуження об'єктів, їх переходу між суб'єктами у порядку правонаступництва чи іншими способами, якщо інше прямо не встановлено.

Гроші, як об'єкт цивільних прав, характеризуються високим рівнем оборотоздатності: вони вільно обертаються у цивільному обороті, легко переходять від однієї особи до іншої та не вилучені з обігу [5, с.193]. Водночас слід погодитися з доктринальним підходом, відповідно до якого оборотоздатність є важливою, але не універсально визначальною ознакою для всіх об'єктів цивільних прав.

У системі цивільно-правового регулювання гроші виконують комплекс взаємопов'язаних функцій, які визначають їх правову природу, особливості обігу та місце серед об'єктів цивільних прав. Функціональний підхід дозволяє розкрити не лише економічну сутність грошей, а й їх юридичне значення у механізмі правового регулювання майнових відносин.

Платіжна функція грошей полягає у їх використанні як універсального засобу виконання грошових зобов'язань. Саме ця функція є центральною для цивільного права, оскільки:гроші виступають загальновизнаним засобом припинення зобов'язань (належне виконання). Виконання грошового зобов'язання є можливим незалежно від волі кредитора щодо прийняття альтернативного виконання

Гроші виконують роль універсальної міри вартості, що дозволяє визначати ціну товарів, робіт і послуг; формалізувати майнові права у грошовому еквіваленті;здійснювати правову оцінку збитків, шкоди, компенсацій. Навіть не грошові зобов'язання можуть бути трансформовані у грошову форму (через відшкодування), що підкреслює універсальність грошей як оціночного інструменту.

Гроші здатні виступати як засіб акумулювання та збереження вартості, що має значення для формування заощаджень фізичних та юридичних осіб;інвестування;забезпечення виконання майбутніх зобов'язань.

Гроші забезпечують безперервність цивільного обороту, виступаючи засобом обслуговування розрахунків між суб'єктами. Це проявляється у опосередкуванні актів купівлі-продажу; здійсненні безготівкових розрахунків; функціонуванні платіжних систем.

У сучасному цивільному праві гроші не є однорідним явищем: їх правова природа безпосередньо залежить від форми існування, що зумовлює різні підходи до визначення їх правового режиму. Еволюція грошей – від матеріалізованих носіїв до цифрових записів – спричинила суттєву трансформацію їх юридичної характеристики.

Готівкові гроші (банкноти і монети) є найбільш традиційною формою існування грошей і найбільш повно відповідають конструкції «речі» у розумінні Цивільний кодекс України. Вони існують у фізичній формі, є визначеними лише формально (серія, номер не мають юридичного значення для обороту) та визначаються номіналом, а не індивідуальними ознаками;

Безготівкові гроші існують у вигляді записів на рахунках у банківських установах і кардинально відрізняються за своєю правовою природою. Безготівкові кошти – це не речі, а сукупність майнових прав вимоги клієнта до банку.

Ключові правові ознаки:

- відсутність матеріальної форми;
- існування у вигляді облікових записів;
- залежність від правовідносин з банком;
- функціонування через банківську систему.

Електронні гроші є специфічною формою безготівкових коштів, але мають додаткові ознаки. Це грошове зобов'язання емітента, виражене в електронній формі. Вони зберігаються на електронних носіях (картки, додатки, електронні гаманці).

Правові ознаки:

- похідний характер від безготівкових коштів;
- існування в межах платіжних систем;
- обмежене коло суб'єктів використання;
- спеціальне регулювання фінансовим законодавством.

Цифрові активи (Bitcoin, Ethereum тощо) становлять найбільш складний і дискусійний об'єкт. Закон України «Про віртуальні активи» визначає, що віртуальний актив – нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі [6]. У них відсутній централізований емітент, наявна децентралізована система обліку (блокчейн) та відсутній статус законного платіжного засобу;

В Україні правовий статус цифрових активів перебуває на стадії формування і не інтегрований повністю у систему ЦК України.

Отже, гроші у цивільному праві є специфічним, комплексним об'єктом, який поєднує риси речей та зобов'язальних прав. Їх правовий статус визначається не лише матеріальною природою, а й функціональним призначенням у системі цивільного обороту.

У перспективі доцільним є удосконалення нормативного визначення грошей, гармонізація правового режиму різних форм грошей та розробка чіткої концепції цифрових фінансових активів у цивільному праві.

Список використаних джерел

1. Iliopol I, Omelchuk O., Alina S. Features of inheritance of Cryptocurrency Assets. Ius Humani. Law Journal, 10 (1), 2021, 103-122. (Web of Science)/ DOI https://doi.org/10.31207/ih.v10i1.233
2. Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №40-44. Ст. 356.
3. Парасюк М.В. Цивільно-правова природа грошей як об'єкта цивільних прав. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. № 6. Ст.368-372.
4. Шимон С. І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин: монографія С. І. Шимон: Київ. Юрінком-Інтер. 2014. 664 с.
5. Скрипнік В.Л. Оборотоздатність об'єктів цивільних прав. Фахове юридичне видання. 2018. № 1. Ст. 190-197.
6. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 15. Ст.51.

Ключові слова: гроші, об'єкт цивільних прав, фінанси, фінансові активи, віртуальні активи, банківська система, інвестування, зобов'язання.

Keywords: money, object of civil rights, finance, financial assets, virtual assets, banking system, investment, obligations.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Іліопол І.М.

Тельпіс Валерія Михайлівна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА

Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується активною інтеграцією інформаційно-телекомунікаційних технологій у сферу здійснення правосуддя, що обумовлює суттєві трансформації підходів до здійснення доказування у цивільному процесі. Цифровізація судочинства, зокрема функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), не лише сприяє підвищенню ефективності розгляду цивільних справ, а й забезпечує розширення доступу до правосуддя, оптимізацію процесуального документообігу та прискорення комунікації між учасниками процесу. Водночас такі зміни актуалізують необхідність переосмислення теоретичних засад доказування та формування нових підходів до оцінки доказів в умовах цифрового середовища, що стає предметом актуального наукового дослідження.

У сучасній юридичній науці проблематика доказування в умовах цифровізації судочинства перебуває у центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Значний внесок у розвиток теоретичних та практичних аспектів електронного доказування зробили С. А. Чванкін, який аналізує процесуальні особливості застосування інформаційних технологій у судочинстві, Н.Ю. Голубєва, яка досліджує правову природу електронних доказів закордоном, а також К.Б. Дрогозюк, праці якої зосереджені на питаннях допустимості та оцінки цифрових доказів. Вагомими є також наукові здобутки Г. О. Привиденцева, Ю.С. Павлової та А. В. Кожевнікової, які розглядають питання забезпечення достовірності, автентичності та належності електронних доказів. Крім того, численні інші дослідники висвітлюють проблеми цифровізації процесу доказування, що дозволяє формувати комплексний науковий підхід до осмислення трансформацій цивільного процесу в умовах розвитку інформаційних технологій.

Актуальність дослідження полягає у комплексному аналізі трансформацій процесу доказування в умовах розвитку цифрового середовища та систематизації підходів до класифікації та допустимості електронних доказів. Крім того, важливим є виявлення потенційних ризиків, пов’язаних із впровадженням цифрових технологій у судочинство, та визначення стратегій їх мінімізації, що дозволяє забезпечити гармонізацію традиційних принципів цивільного процесу з новими цифровими реаліями.

Відповідно до частини першої статті 81 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України), кожна сторона зобов’язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або

заперечень, за винятком випадків, передбачених самим ЦПК України [1]. Хоча в законі відсутнє точне визначення терміну «доказування», більшість дослідників сходяться на думці, що доказування у цивільному процесі слід розуміти як процесуальну діяльність суду, учасників справи та їх представників, яка полягає у збиранні, поданні, дослідженні та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають істотне значення для правильного та справедливого вирішення спору [2, с. 14]. Традиційно доказування базувалося на письмових і речових доказах, показаннях свідків та висновках експертів. Проте стрімкий розвиток інформаційних технологій призвів до появи нової категорії доказів – електронних, які мають специфічну правову природу та особливості подання, дослідження й оцінювання у судовому процесі.

Згідно з науковими положеннями, викладеними у дисертації С.А. Чванкіна, електронні докази становлять універсальну категорію, що охоплює цифрові, аналогові та інші види інформації, створені або збережені за допомогою інформаційних технологій [3, с. 325]. Вони можуть існувати у формі електронних документів, вебсторінок, електронних листів, повідомлень у месенджерах, аудіо- та відеофайлів тощо. Ключовими характеристиками електронних доказів є їх нематеріальний характер, залежність від технічних носіїв та наявність метаданих, які відіграють визначальну роль у встановленні автентичності та достовірності.

Особливе значення у сучасному процесуальному праві має запропонована класифікація доказів за формою існування на матеріальні, електронні та комбіновані [3, с. 319]. Це дозволяє точніше окреслити місце електронних доказів у системі доказового права та враховувати їх специфіку під час застосування процесуальних норм. Додатково класифікація за джерелом отримання, формою вираження та характером змісту сприяє систематизації судової практики та забезпечує більш послідовний підхід до використання таких доказів у цивільному судочинстві.

Не менш важливим є питання допустимості електронних доказів. На думку С.А. Чванкіна, допустимість електронного доказу залежить не лише від законності способу доступу до нього, а й від дотримання встановленої процедури його отримання, зокрема забезпечення цілісності інформації та незмінності метаданих [3, с. 320]. Порушення таких вимог може призвести до втрати доказової сили відповідного доказу. Тому в процесі доказування особливої ваги набувають технічні аспекти роботи з інформацією, які раніше не мали такого значення. При цьому у науковій літературі підкреслюється презумпція достовірності електронних доказів за умови їх доступності для перевірки та контролю [3, с. 322]. Це означає, що учасники процесу та суд повинні мати можливість перевірити джерело походження доказу, його зміст і технічні характеристики.

У контексті електронного судочинства важливим є забезпечення балансу між принципами цивільного процесу. Використання цифрових технологій сприяє реалізації принципів доступності, оперативності та гласності судочинства. Водночас, як зазначається у дослідженнях, впровадження таких технологій може створювати ризики порушення права на приватність, захисту персональних даних та впливати на безпосередність дослідження доказів [3, с. 329]. Наприклад, проведення відеоконференцій та онлайн-трансляцій судових засідань, попри їх беззаперечні переваги, може ускладнювати оцінку поведінки свідків та створювати додаткові загрози конфіденційності. Крім того, спрощення доступу до суду через електронні сервіси потенційно може призводити до зростання кількості необґрунтованих позовів і зловживань процесуальними правами [4, с.151].

Практичний аспект доказування в умовах цифровізації полягає у необхідності вдосконалення процесуальних механізмів роботи з електронними доказами. Важливим є запровадження чітких стандартів їх подання, зберігання та оцінювання, а також підвищення рівня цифрової грамотності учасників процесу. Перспективним напрямом є розширення можливостей суду щодо отримання інформації з державних реєстрів за власною ініціативою для перевірки достовірності даних, поданих сторонами. Це сприятиме підвищенню об’єктивності судового розгляду та ефективності процесу доказування [5, с. 153].

Отже, доказування у цивільному процесі України в умовах електронного судочинства набуває нових характеристик, визначених впливом цифрових технологій на всі стадії судового розгляду. Це потребує комплексного підходу до вдосконалення правового регулювання, інтеграції технічних стандартів у процес доказування та забезпечення балансу між фундаментальними процесуальними принципами.

Подальший розвиток електронного судочинства має здійснюватися з урахуванням як його позитивного потенціалу, так і можливих ризиків, що виникають у процесі цифровізації правосуддя. Висновки дослідження підкреслюють необхідність постійного моніторингу та адаптації процесуальних норм до сучасних технологічних викликів, що створює нові можливості для забезпечення ефективності та об’єктивності цивільного судочинства.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 20.03.2026).

2. Дрогозюк К.Б. Предмет та суб’єкти доказування у цивільному процесі України та Франції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 192 с.
3. Чванкін С.А. Інформаційні технології у доказуванні в цивільному процесі: теоретичні та практичні аспекти: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021. 498 с.
4. Подорожна Т., Худик А. Судове провадження в режимі відеоконференції із застосуванням власних технічних засобів та сервісу «easycon»: судова практика в кримінальному процесі в умовах воєнного стану. *Law of Ukraine/Pravo Ukraini.* 2022. № 11. С. 148-161.
5. Маньгора В. В., Михальчук Ю О. Використання цифрових технологій у праві: перспективи та виклики. *Інформація і право*. 2023. № 4 (47). С. 147-158.

Ключові слова: електронне судочинство, доказування, цивільний процес, електронні докази, інформаційні технології, ЄСІТС.

Keywords: electronic justice, proving, civil procedure, electronic evidence, information technologies, e-justice.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, Дрогозюк К. Б.

Тимошенко Софія Володимирівна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

МИРОВА УГОДА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У сучасних умовах трансформації правової системи України питання забезпечення ефективності цивільного судочинства набуває особливого значення, що зумовлено не лише прагненням до європейських стандартів правосуддя, а й об’єктивними викликами, пов’язаними з надмірним навантаженням на судову гілку влади. Додатковим чинником, що ускладнює роботу судів, є запровадження воєнного стану на території України. Судова система змушена функціонувати в умовах кадрового дефіциту та обмеженого фінансування, а кількість цивільних справ у 2023 році зросла на 74,7% порівняно з першим роком повномасштабного вторгнення[1, с. 370]. На наше переконання, робота судів не може бути припинена навіть за таких умов, проте пошук внутрішніх ресурсів для прискорення розгляду справ є вкрай необхідним.

У цьому контексті мирова угода виступає не просто як процесуальне право сторін, а як стратегічний інструмент розвантаження судової системи та забезпечення реального захисту прав учасників процесу.

Досліджуючи правову природу мирової угоди, необхідно звернути увагу на її дуалістичний характер, що поєднує в собі ознаки матеріально-правового договору та процесуального акта. Ми поділяємо позицію науковців Гринько С.Д. та Ромась М.І., які наголошують, що підґрунтям для укладення мирової угоди є норми матеріального права, зокрема стаття 11 Цивільного кодексу України, згідно з якою правочини є підставою виникнення цивільних прав та обов'язків[2, с. 166]. Проте остаточну юридичну силу мирова угода отримує лише після її затвердження судом у формі ухвали, яка одночасно є виконавчим документом відповідно до частини 2 статті 208 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)[3].Така конструкція забезпечує високий рівень правової визначеності: сторони самостійно визначають умови вирішення спору, а держава гарантує їх примусове виконання у разі недобросовісної поведінки однієї зі сторін. Тобто, мирова угода є вищим проявом принципу диспозитивності, оскільки вона дозволяє учасникам справи розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд, виходячи за межі стандартних судових процедур.

Реалізація цієї диспозитивності в практичній площині висвітлює першу фундаментальну проблему – процесуальний формалізм при визначенні меж мирової угоди. Проблема полягає в тому, що суди першої інстанції часто відмовляють у затвердженні угод, якщо їх умови виходять за межі первісного позову, вважаючи це порушенням процесуальної форми. Проте сучасна судова практика демонструє поступову зміну цього підходу. Наприклад, Київський апеляційний суд у постанові від 28 травня 2024 року у справі № 756/4327/23 скасував ухвалу суду першої інстанції, обґрунтувавши це тим, що сторони мають право включати до мирової угоди умови щодо врегулювання додаткових аспектів спору (зокрема, щодо виховання дитини у справі про стягнення аліментів), якщо вони безпосередньо стосуються прав та обов'язків сторін і не порушують інтересів третіх осіб [4].Таким чином, розширене тлумачення статті 207 ЦПК України дозволяє одним процесуальним документом вирішити комплексний конфлікт, що є значно ефективнішим, ніж ініціювання низки нових судових проваджень.

Ефективність мирової угоди як правового інструменту остаточного врегулювання спору безпосередньо залежить від можливості її реалізації не лише на стадії судового розгляду, а й у процесі примусового виконання рішення. Це актуалізує проблему надмірної бюрократизації процедури примирення у виконавчому провадженні. Укладення мирової угоди на етапі виконання дозволяє сторонам автономно визначити порядок і спосіб реалізації судового акта, що забезпечує оперативність захисту прав, особливо в умовах правового режиму воєнного стану. Проте на практиці реалізація цього права ускладнюється механізмом взаємодії між судом та органами примусового виконання. Поділяючи позицію науковців щодо

недосконалості чинних процесуальних норм, слід констатувати, що обов'язкова вимога ЦПК України щодо подання заяви про примирення виключно через державного або приватного виконавця створює штучний адміністративний бар'єр[5, с. 161]. Обґрунтування полягає в тому, що виконавець жодним чином не впливає на вирішення питання щодо укладення та затвердження мирової угоди, а його процесуальні дії не мають визначального значення для перебігу виконання рішення. Державний виконавець не наділений правом відмовляти сторонам у прийнятті мирової угоди, як і не має повноважень перевіряти її зміст на відповідність закону. При отриманні угоди він не зупиняє виконавче провадження, а при судовому розгляді питання про її визнання думка виконавця щодо доцільності закінчення провадження взагалі не запитується. Єдиним аспектом, що може становити інтерес для виконавця у такому випадку, є лише відшкодування витрат, понесених до моменту досягнення сторонами згоди [6]. Відтак, роль виконавця зводиться до суто формального посередництва, яке лише затягує процедуру затвердження умов примирення. Запровадження права сторін на безпосереднє звернення до суду для затвердження мирової угоди на стадії виконання суттєво підвищило б рівень оперативності судового захисту цивільних прав та забезпечило б дотримання принципу процесуальної економії.

Узагальнюючи все вищезазначене, слід підкреслити, що подальший розвиток інституту мирової угоди в цивільному процесі України має ґрунтуватися на пріоритеті змісту над формою та розширенні меж процесуальної автономії сторін. Усунення штучних бар'єрів на стадії виконання судового рішення та спрощення доступу до суду для затвердження досягнутих домовленостей є необхідними кроками для забезпечення реальної ефективності правосуддя. Оптимізація відповідних процедур дозволить трансформувати примирення з декларативного права на дієвий механізм остаточного врегулювання приватного конфлікту, що відповідатиме засадам процесуальної економії та гарантуватиме своєчасне відновлення порушених прав учасників цивільних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Fakas I. B. The influence of martial law on civil justice. *Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law*. 2024.P. 348–378. URL: http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/495/13175/27549-1

2. Гринько, С. Д., та М. І. Ромась. "Мирова угода у цивільному процесі як забезпечення принципу диспозитивності." *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* 1.80 (2023):

163-169.URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/download/296837/289799

3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV :станом на 31 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

4. Постанова Київського апеляційного суду від 28 травня 2024 року у справі № 756/4327/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127762063

5. Hariievska M. B. Peace agreement as a method of reconciliation of parties in civil proceedings: comparative legal aspect. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2025. No. 1. P. 158–162. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.25

6. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII : станом на 11 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text

Ключові слова: мирова угода, цивільне судочинство, ефективність правосуддя, виконавче провадження, принцип диспозитивності, процесуальна економія, затвердження примирення

Keywords: settlement agreement, civil proceedings, efficiency of justice, enforcement proceedings, principle of dispositivity, procedural economy, approval of reconciliation.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Цал-Цалко Ю.Ю.

Тищук Наталія В'ячеславівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕГАТОРНИЙ ПОЗОВ: МАТЕРІАЛЬНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Негаторний позов як речово-правовий засіб захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, є одним із найдавніших цивільно-правових інструментів, що бере свій початок із класичного римського права. Закріплений у статті 391 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), цей позов зберігає свою актуальність і нині, зокрема у контексті спорів щодо нерухомого майна та земельних ділянок. Як слушно зазначає Н.Ю. Голубєва, питання речово-правових способів захисту права власності набули особливої гостроти ще після набрання чинності ЦК України та потребують комплексного теоретичного осмислення [1, с. 42].

Матеріально-правові особливості негаторного позову. Матеріальна природа негаторного позову визначається передусім його підставою та предметом. Підставою є сукупність фактів: наявність у позивача права власності або законного титульного права на майно; збереження фактичного володіння майном позивачем; вчинення

відповідачем дій (або допущення бездіяльності), що реально перешкоджають позивачу здійснювати правомочності користування чи розпорядження. Предметом позову є вимога про усунення вже існуючих перешкод або про заборону вчинення дій, здатних у майбутньому порушити права власника (стаття 386 ЦК України). Негаторний позов – це позадоговірна вимога власника, який зберігає майно у своєму фактичному володінні, до третьої особи про усунення перешкод у здійсненні правомочностей користування та розпорядження [2, с. 494].

Суб'єктний склад негаторного позову характеризується наступним чином. Позивачем може бути власник або титульний володілець – особа, яка за законом чи договором наділена правомочностями користування та/або розпорядження майном, у тому числі якщо перешкоди чиняться самим власником. Відповідачем є будь-яка особа, яка своїми протиправними діями або бездіяльністю створює і підтримує незаконні перешкоди, при цьому вина відповідача не є обов'язковою умовою пред'явлення позову [3, с. 817]. Ключовою матеріально-правовою умовою є відсутність між сторонами договірних відносин, оскільки за їх наявності захист здійснюється зобов'язально-правовими способами. Принциповою матеріально-правовою відмінністю негаторного позову від віндикаційного є наявність фактичного або реєстраційного (для нерухомого майна) володіння майном у позивача. Віндикаційний і негаторний позови є взаємовиключними та не можуть пред'являтися одночасно. Щодо строку позовної давності: на вимоги за негаторним позовом вона не поширюється, оскільки правопорушення є триваючим – право на позов існує протягом усього часу існування перешкод.

Процесуально-правові особливості негаторного позову. У процесуальному аспекті негаторний позов розглядається в порядку позовного провадження відповідно до Цивільного процесуального кодексу України або Господарського процесуального кодексу України залежно від суб'єктного складу спору. Як зауважує Н.Ю. Голубєва, реформа судоустрою 2017 року суттєво вплинула на процесуальні механізми захисту права власності: запровадження касаційного фільтру та уніфікація підходів Великої Палати ВС підвищили передбачуваність судових рішень у справах про усунення перешкод [4].

Розподіл тягаря доказування у справах за негаторним позовом має свою специфіку. Позивач зобов'язаний довести: 1) наявність у нього права власності або законного титулу на майно; 2) факт існування перешкод з боку відповідача на момент звернення до суду. Натомість відповідач, який стверджує про правомірність своєї поведінки, несе тягар доведення законності підстав для своїх дій – наявності відповідного закону або договору [3, с. 817]. Ця особливість розподілу тягаря доказування відрізняє негаторний позов від більшості інших цивільних позовів [5, с. 512].

Особливістю предмета доказування є необхідність встановлення судом факту тривання порушення на момент постановлення рішення. Якщо перешкоди усунені до ухвалення судового рішення, підстав для задоволення позову немає, оскільки вимога втрачає актуальність. Ефективність обраного способу захисту також перевіряється судом: рішення суду має реально відновити порушене право. Власник має право не лише вимагати усунення перешкод, що вже існують, але й заявити позов про заборону вчинення дій, що можуть порушити право власника у майбутньому (стаття 386 ЦК України). Такий підхід до визначення ефективного способу захисту відображає принцип jura novit curia, відповідно до якого суд самостійно кваліфікує спірні правовідносини.

Таким чином, негаторний позов характеризується органічною єдністю матеріально-правових і процесуальних особливостей. У матеріальному плані ключовими є: збереження фактичного володіння позивача, триваючий характер правопорушення, позадоговірний характер вимоги та непоширення позовної давності. У процесуальному – специфічний розподіл тягаря доказування, необхідність підтвердження тривання перешкод на момент розгляду справи, а також вимоги до ефективності обраного способу захисту. Комплексне розуміння цих особливостей є необхідною умовою успішного захисту права власності в судовому порядку.

Список використаних джерел

1. Голубєва Н.Ю. Віндикаційний позов: умови пред'явлення, задоволення та відмови у задоволенні // Вісник Верховного Суду України. 2017. № 5 (201). С. 42–48.
2. Борисова В.І., Спасибо-Фатєєва І.В., Яроцький В.Л. та ін. Цивільне право : підручник : у 2 т. / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2014. Т. 1. 656 с.
3. Майданик Р.А. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019. 1102 с.
4. Голубєва Н.Ю. Вплив реформи судоустрою на цивільне судочинство // Часопис цивілістики. 2018. № 28. С. 5–10.
5. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України : підручник. Вид. 3-тє, перероб. і доп. Київ : Істина, 2013. 808 с.

Ключові слова: негаторний позов, матеріальні особливості, процесуальні особливості, захист права власності, тягар доказування, позовна давність.

Keywords: negatory action, substantive features, procedural features, protection of property rights, burden of proof, statute of limitations.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Іліопол І.М.

Ткач Вікторія Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ

Цифровізація цивільного судочинства в Україні сьогодні є одним із ключових напрямів модернізації правової системи, що відповідає вимогам інформаційного суспільства та глобальним тенденціям розвитку судових процесів. Інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій у судову практику відкриває нові можливості для підвищення ефективності судових процедур, скорочення строків розгляду справ та забезпечення більш прозорого та доступного правосуддя. Водночас цей процес породжує низку викликів, пов'язаних із технічною, соціальною та етичною стороною впровадження електронного судочинства.

Вивчення проблем цифровізації судочинства є надзвичайно актуальним з огляду на сучасні реформи судової системи України та глобальні тренди переходу до електронних процедур. Актуальність цієї теми обумовлена потребою забезпечення доступності правосуддя для громадян і юридичних осіб, скорочення процесуальних строків, підвищення прозорості та ефективності судових процесів, а також зростаючою роллю цифрових технологій у повсякденному житті та управлінні. Крім того, цифровізація піднімає питання захисту персональних даних, кібербезпеки та адаптації правової культури, що робить її предметом нагальної наукової уваги та практичної необхідності для формування сучасного правового поля в Україні.

Проблематика цифровізації судочинства активно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями. Серед українських дослідників слід виділити роботи, зокрема, Бєлова Д.М., Дрогозюк К.Б., Н.Ю. Голубєвої, Гнатів О.Б., Середницької І.А., Чванкіна С.А. тощо, які аналізують нормативно-правові аспекти впровадження електронного суду, питання доступності правосуддя та безпеки обробки даних. Водночас іноземні автори, зокрема дослідники з Німеччини, Франції та Великобританії, досліджують автоматизовані системи ухвалення рішень, використання штучного інтелекту та етичні виклики цифрового судочинства. У наукових публікаціях відзначається, що вивчення цифровізації судочинства поєднує юридичний, технологічний та соціологічний аспекти, що дозволяє комплексно оцінити вплив електронного суду на доступність та ефективність правосуддя.

Цифровізація судочинства в сучасних умовах є системним і послідовним процесом впровадження інформаційно-комунікаційних

технологій (ІКТ) у щоденну практику здійснення правосуддя. Хоча різні країни демонструють неоднакові темпи та рівень інтеграції цифрових рішень у роботу судових органів, у наукових дослідженнях цивільного процесуального права цифровізація розглядається як об'єктивна, закономірна і незворотна тенденція розвитку сучасної юриспруденції [5, с.90]. У найближчому майбутньому очікується радикальна трансформація не лише організаційної та інструментальної бази судової діяльності, а й змісту процесуального законодавства, що може сформувати нову історичну модель судочинства, побудовану на оновленій системі принципів, процедур та нормативних механізмів.

Широке впровадження ІКТ у сфері правосуддя обумовлює потребу у систематичному осмисленні правових аспектів цифровізації та постійному вдосконаленні механізмів її регулювання. Судова система, будучи фундаментом забезпечення прав і свобод людини та підтримання правопорядку, вимагає особливої уваги під час цифрової трансформації, оскільки ефективність її роботи безпосередньо впливає на стабільність правового поля держави та довіру громадян до інституцій.

Цифровізація державного управління є одним із ключових напрямів розвитку сучасної України, і судова система не становить винятку. Впровадження електронного суду стало важливим кроком на шляху підвищення ефективності цивільного судочинства, спрощення процесуальних процедур та забезпечення доступу до правосуддя як для громадян, так і для юридичних осіб. У контексті реформування правової системи електронне судочинство сприймається як інструмент модернізації, що відповідає вимогам інформаційного суспільства [1, с. 316].

Однією з головних переваг електронного суду є підвищення доступності правосуддя. Завдяки можливості подання процесуальних документів онлайн, участі у судових засіданнях у режимі відеоконференції та отримання судових рішень в електронній формі, громадяни можуть значно заощаджувати час і ресурси [2, с. 42]. Це особливо важливо для осіб, які проживають у віддалених регіонах, або для тих, хто має обмежені фізичні можливості. Крім того, цифрові сервіси сприяють зменшенню бюрократичних бар'єрів, підвищують прозорість процесу та зміцнюють відчуття справедливості серед учасників судового процесу.

Ще однією важливою перевагою є оперативність розгляду справ. Автоматизація таких процесів, як реєстрація справ, розподіл між суддями та обмін документами, дозволяє скоротити строки розгляду цивільних справ, підвищити ефективність управління судовими матеріалами та мінімізувати ризик втрати документів. У довгостроковій перспективі це сприяє зміцненню довіри громадян до судової влади та підвищує легітимність судових рішень.

Разом із тим впровадження електронного суду супроводжується низкою викликів. Одним із них є технічна недосконалість та нестабільність

системи, що може ускладнювати доступ до правосуддя і спричиняти затримки в розгляді справ. Не всі учасники судового процесу мають достатній рівень цифрової грамотності або доступ до необхідних технічних ресурсів, що створює нерівність у реалізації процесуальних прав та ризик дискримінації певних категорій осіб.

Ще одним критичним аспектом є інформаційна безпека та захист персональних даних. Електронне судочинство передбачає обробку великих обсягів конфіденційної інформації, що підвищує ризики кібератак і витоку даних [3, с. 104]. Це потребує постійного вдосконалення системи кіберзахисту, впровадження надійних механізмів безпеки та ретельного контролю за використанням технологій.

Не менш важливим є психологічний аспект. Для багатьох учасників процесу традиційне судочинство залишається більш зрозумілим та прийнятним. Перехід до електронного формату вимагає часу, адаптації та зміни правової культури як серед громадян, так і серед представників судової влади, щоб забезпечити повну інтеграцію цифрових інструментів у процес правосуддя.

Очевидно, що подальший розвиток цифровізації цивільного судочинства передбачає формування нової “цифрової” моделі правосуддя, яка вже сьогодні є предметом активних наукових дискусій. Ключові аспекти цієї моделі включають розвиток автоматизованих процедур, у межах яких ухвалення певних судових рішень може відбуватися без безпосередньої участі судді (як у автоматизованому наказному провадженні в Німеччині [4, с.89], а також використання технологій штучного інтелекту, що актуалізує складні етичні питання щодо допустимості делегування частини функцій правосуддя технічним системам. Крім того, цифровізація ставить під сумнів традиційні процесуальні принципи – гласність, безпосередність та усність – оскільки дистанційна та опосередкована взаємодія може поєднувати спрощені процедури з підвищеним рівнем конфіденційності [6, с.75].

Цифровізація цивільного судочинства в Україні є важливим та необхідним етапом розвитку правової системи, що відкриває нові можливості для підвищення ефективності, доступності та прозорості правосуддя. Водночас успіх впровадження електронного суду залежить від комплексного подолання технічних, соціальних та безпекових викликів. На думку автора, ключовим завданням є не лише модернізація інструментів, а й забезпечення гармонійного поєднання цифрових технологій із базовими принципами правосуддя. Лише інтегрований підхід дозволить зберегти справедливість та легітимність судових рішень, водночас максимально використавши потенціал нових цифрових можливостей для ефективного захисту прав громадян і інтересів держави.

Список використаних джерел

1. Бєлов Д.М., Бєлова М.В. Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. № 78. С. 315-320.
2. Гнатів О.Б. Ефективність підсистеми «Електронний Суд». Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід. Тернопіль: ЗУНУ, 2025. С. 40–43.
3. Середницька І.А., Андрієнко І.С. Електронний Суд в Україні: деякі аспекти реалізації. Цифрова трансформація права: ЄС та Україна: матеріали 1-ї міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 квіт. 2024 р.). Харків: ХНУВС, 2024. С. 103–107.
4. Голубєва Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід : монографія [Електронне видання] / Н. Ю. Голубєва. – Одеса : Фенікс, 2020. – 204 с. [URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14039] DOI: 10.32837/11300.14039
5. Чванкін С.А. Інформаційні технології у доказуванні в цивільному процесі: теоретичні та практичні аспекти: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Чванкін Сергій Анатолійович. Одеса, 2021. 498 с. https://dspace.onua.edu.ua/items/7b53d2be-cd94-439d-863f-69b3093e0997
6. Дрогозюк К. Б. Способи фіксації електронних доказів, отриманих із соціальних мереж, у цивільному процесі України / К. Б. Дрогозюк // Юридичний вісник. – Одеса : Гельветика – 2020. – № 4. – С. 74-84.

Ключові слова: цифровізація, електронний суд, цивільне судочинство, доступ до правосуддя, інформаційні технології, кібербезпека, судова система, правова реформа.
Keywords: digitalization, e-court, civil procedure, access to justice, information technology, cybersecurity, judiciary, legal reform

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дрогозюк К. Б.

Толкачова Тетяна Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІНДИКАЦІЙНИЙ ПОЗОВ ЯК РЕЧОВО-ПРАВОВИЙ ЗАСІБ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Право власності є фундаментальним інститутом приватного права, який забезпечує стабільність цивільних правовідносин і створює основу для ефективного функціонування економіки та суспільства. Його надійний правовий захист є невід’ємною умовою реалізації принципу верховенства права, адже без дієвих механізмів відновлення порушених прав сам інститут власності втрачає своє практичне значення. Серед засобів захисту прав

власності особливу роль відіграють речово-правові інструменти, які безпосередньо спрямовані на охорону абсолютних суб'єктивних прав щодо забезпечення реалізації здійснення правомочностей власника (володіння, користування, розпорядження тощо) стосовно речі, що йому належить [3, с. 175].

Одним із провідних речово-правових засобів є інструмент віндикаційного позову. Це класичний метод поновлення порушеного права власності, що передбачає витребування майна з незаконного володіння іншої особи. В умовах сучасного цивільного обігу його значення суттєво зростає, оскільки часті зміни власників ускладнюють встановлення законного власника та фактичного володільця. Тому віндикаційний позов стає важливим механізмом забезпечення юридичної визначеності та захисту майнових прав власника.

Цей інститут має стародавні корені, адже походить із римського права, де з'явився як reivindicatio – позов власника, який втрачав володіння майном. У сучасній українській правовій системі він зберіг основоположну суть, але отримав детальне нормативне регулювання та широку судову практику застосування.Основу нормативного регулювання віндикаційного позову в Україні становлять статті 387–388 Цивільного кодексу України. Відповідно до них, власник має право вимагати повернення свого майна від будь-якої особи, яка володіє ним незаконно. Конституційна гарантія цього права закріплена у статті 41 Конституції України, яка гарантує недоторканність приватної власності та визначає можливість її примусового вилучення лише у випадках, передбачених законом [1].

У сучасній правничій доктрині віндикаційний позов характеризується як абсолютний речово-правовий засіб захисту. Його унікальність полягає в тому, що він спрямований не на відшкодування збитків, а на фактичне повернення визначеної речі в натурі. Саме ця властивість дозволяє відрізняти його від зобов'язально-правових способів захисту, які здебільшого стосуються компенсаційних механізмів [6, с.248].

Предметом віндикаційного позову може бути лише конкретно визначене майно, яке зберегло свою фізичну сутність і може бути ідентифіковане. Це можуть бути як рухомі об'єкти (наприклад, автомобілі або цінні предмети), так і нерухоме майно (земельні ділянки чи нерухомість). Проте якщо майно зазнало незворотних змін, знищене чи втрачене, застосування віндикаційного позову стає неможливим. У таких випадках доцільними будуть альтернативні механізми правового захисту, такі як стягнення збитків (ст. 22, 1166 ЦК України) [4, с.412].

Як зазначає Н.Ю. Голубєва, для того, щоб віндикаційний позов міг бути задоволений судом, необхідно довести три обов'язкові елементи: по-перше, наявність у позивача права власності на спірне майно; по-друге, факт того, що відповідач фактично володіє цим майном і по-третє, незаконність

володіння відповідачем, тобто його відсутність будь-яких підстав для утримання такого майна. Автор підкреслює, якщо хоча б одна із цих умов не підтверджується, у задоволенні позову буде відмовлено [3, с.188].

Питання витребування майна у добросовісного набувача займає особливе місце у цивільному праві. Поняття добросовісного набувача визначається у статті 388 ЦК України: добросовісний набувач – це особа, яка придбала майно за відплатним договором і яка одночасно не знала та об'єктивно не могла знати про відсутність у відчужувача права на передачу майна [2].

Однак чинне законодавство встановлює окремі винятки, за яких навіть у добросовісного набувача може бути витребувано майно. Відповідно до частини 1 статті 388 Цивільного кодексу України, якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати, власник має право витребувати це майно лише у чітко визначених випадках. Зокрема, це можливо, якщо майно було загублене власником або особою, який він передав його у володіння; було викрадене у цих осіб або ж вибуло з їхнього володіння не з їхньої волі іншим шляхом (наприклад, внаслідок протиправних дій третіх осіб). Таким чином, закон встановлює пріоритет захисту прав власника над інтересами добросовісного набувача саме у тих ситуаціях, коли майно залишило сферу контролю власника поза межами його волевиявлення.

Ключове значення має також розмежування між віндикаційним і негаторним позовами. У правовій доктрині віндикаційний позов застосовується для захисту права власності у випадках позбавлення особи володіння майном. Натомість негаторний позов (ст. 391 ЦК України) адресується усуненню перешкод у реалізації власником своїх прав без фактичної втрати володіння. Такий конструктивний поділ дозволяє чіткіше визначити найбільш ефективний спосіб захисту залежно від характеру порушення.

У сучасній судовій практиці питання віндикаційних спорів залишаються одними з найактуальніших у межах захисту права власності. Під час розгляду таких справ суди детально аналізують належність і допустимість доказів права власності позивача, обставини набуття майна відповідачем та порядок його вибуття з володіння первісного власника. Особливого значення набуває перевірка добросовісності набувача, а також оцінка ланцюга переходу права власності між сторонами [5, с.315].

Отже, віндикаційний позов виступає ефективним інструментом відновлення порушених прав власника шляхом повернення йому незаконно вилученого майна. Його нормативна й практична цінність полягає у забезпеченні балансу між інтересами законних власників та учасників цивільного обороту, а також у зміцненні принципу недоторканності приватної власності. Водночас практика застосування віндикаційних норм виявляє ряд

проблемних аспектів. Зокрема, складність доведення права власності, нечіткість визначення статусу добросовісного набувача та складність встановлення обставин вибуття майна з володіння власника поза його волею. Ці чинники висувають необхідність удосконалення чинного законодавства та систематизації судової практики Верховним Судом з метою підвищення ефективності механізмів захисту права власності.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996№ 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст.141. URL:https://zakon.rada.gov.ua
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003№ 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. URL:https://zakon.rada.gov.ua
3. Розгляд окремих категорій справ у цивільному судочинстві : підруч. Н.Ю. Голубєва, І.В. Андронов, Н.В. Волкова [та ін.] ; за ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса: Фенікс, 2024. 592 с.
4. Майданик Р. А. Речове право України : підручник. Київ : Алерта,2019.1092с. URL: https://jurkniga.ua/contents/rechove-pravo-pidruchnik.pdf
5. Цивільне право України : підручник / за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. Львів : Новий Світ-2000,2021.
6. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Цивільне право України : підручник. Одеса : Фенікс,2020.

Ключові слова: віндикаційний позов, захист права, витребування майна, незаконне володіння, об’єкт цивільних прав, судовий захист, добросовісний набувач, правовідносини, речові права.

Keywords: vindication claim, defense in a case, recovery of property, illegal possession, object of civil rights, judicial protection, bona fide acquirer, legal relations, property rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Іліопол І.М.

Турициа Анна Миколаївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗІВ У ПОРЯДКУ НОТАРІАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ДЛЯ ВЕДЕННЯ СПРАВ В ІНШИХ ДЕРЖАВАХ

У сучасних умовах розвитку міжнародних правовідносин особливого значення набуває належне забезпечення доказів, які можуть бути використані під час розгляду справ за кордоном. Одним із ефективних

механізмів фіксації доказової інформації є забезпечення доказів у порядку нотаріального провадження. Зазначений інститут має важливе значення для захисту прав та законних інтересів осіб у справах з іноземним елементом.Відповідно до ст. 34 Закону України «Про нотаріат» нотаріуси вчиняють нотаріальні дії, зокрема забезпечують докази. Згідно зі ст. 65 цього Закону нотаріус забезпечує докази у випадках, коли є підстави вважати, що подання доказів у майбутньому стане неможливим або утрудненим [1].

Таким чином, забезпечення доказів має превентивний характер і спрямоване на збереження доказової інформації.Норми щодо забезпечення доказів також передбачені у ст. 116–119 Цивільного процесуального кодексу України, де визначено підстави, порядок та способи забезпечення доказів [2]. Однак, на відміну від судового забезпечення доказів, нотаріальне забезпечення має позасудовий характер, що дозволяє оперативно зафіксувати необхідні факти.

Нотаріус може здійснювати різні дії щодо забезпечення доказів. Зокрема, відповідно до ст. 66 Закону України «Про нотаріат», він має право допитувати свідків, проводити огляд письмових і речових доказів, а також фіксувати інші обставини, що мають юридичне значення [1]. Результати таких дій оформлюються відповідними протоколами, які можуть використовуватися як докази.Особливістю забезпечення доказів для використання в інших державах є наявність іноземного елемента. У таких випадках нотаріус повинен враховувати не лише норми національного законодавства, але й вимоги міжнародного права.

Важливу роль відіграють міжнародні договори, зокрема Гаазька конвенція 1970 року про отримання доказів за кордоном у цивільних або комерційних справах [3].Однією з ключових умов використання нотаріально забезпечених доказів за кордоном є їх належне оформлення. У більшості випадків документи підлягають апостилюванню відповідно до Гаазької конвенції 1961 року, яка скасовує вимогу консульської легалізації іноземних офіційних документів [4]. Апостиль підтверджує справжність підпису нотаріуса та його повноваження. Крім того, важливою вимогою є переклад документів на мову держави, у якій вони будуть використовуватися. Такий переклад має бути належним чином засвідчений, що забезпечує його юридичну силу.Особливу увагу слід приділити забезпеченню електронних доказів.

У сучасних умовах значна частина доказової інформації існує у цифровій формі: це електронне листування, інформація з вебсайтів, повідомлення у месенджерах. Нотаріус може зафіксувати такі дані, що має важливе значення для їх подальшого використання у міжнародних спорах.

Забезпечення доказів у нотаріальному порядку має низку переваг. По-перше, воно дозволяє оперативно зафіксувати докази без звернення до суду. По-друге, забезпечує їх збереження та можливість використання у

майбутньому. По-третє, сприяє ефективному захисту прав осіб у міжнародних правовідносинах.

Водночас існують певні проблеми у сфері забезпечення доказів для використання за кордоном. Зокрема, це відмінності у правових системах різних держав, складність процедур легалізації документів, а також можливі труднощі з визнанням доказів іноземними судами. У зв'язку з цим важливим є подальше вдосконалення законодавства та гармонізація національних норм із міжнародними стандартами.Отже, забезпечення доказів у порядку нотаріального провадження є важливим інструментом захисту прав осіб у справах з іноземним елементом. Воно сприяє ефективному розгляду справ у судах інших держав та забезпечує належний рівень правового захисту.

Важливим аспектом забезпечення доказів у нотаріальному порядку є дотримання принципу допустимості доказів, який має особливе значення у міжнародному судочинстві. Іноземні суди, як правило, оцінюють не лише зміст доказу, але й спосіб його отримання. Саме тому нотаріус повинен діяти у суворій відповідності до вимог законодавства, щоб уникнути визнання доказу недопустимим.Крім того, у практиці міжнародних спорів важливим є питання довіри до нотаріальних документів. Україна як держава-учасниця міжнародних договорів забезпечує визнання нотаріальних актів за кордоном, однак остаточне рішення про їх прийняття належить суду відповідної держави. Це означає, що навіть належно оформлені докази можуть піддаватися додатковій перевірці.

Слід також звернути увагу на роль нотаріуса як незалежного суб'єкта, який не є заінтересованою стороною у справі. Це підвищує рівень довіри до зафіксованих ним доказів. Нотаріус виступає гарантом об'єктивності та достовірності доказової інформації, що має особливе значення при її використанні в іноземних юрисдикціях.

Окремої уваги потребує питання використання сучасних технологій у процесі забезпечення доказів. У багатьох країнах активно впроваджується електронний нотаріат, який дозволяє здійснювати нотаріальні дії дистанційно та фіксувати цифрові докази більш ефективно. В Україні цей напрямок лише розвивається, однак має значний потенціал для підвищення ефективності нотаріальної діяльності.Також важливою є взаємодія нотаріусів з іншими органами, зокрема судами та органами юстиції, як на національному, так і на міжнародному рівнях. Така співпраця сприяє уніфікації підходів до забезпечення доказів та підвищує ефективність їх використання у міжнародних правовідносинах.

У контексті європейської інтеграції України актуальним є приведення нотаріального законодавства у відповідність до стандартів Європейського Союзу. Це стосується як процедур забезпечення доказів, так і вимог до їх оформлення та використання. Гармонізація законодавства сприятиме спрощенню процедур визнання доказів за кордоном.

Таким чином, розвиток інституту забезпечення доказів у нотаріальному провадженні є важливим напрямом удосконалення правової системи України. Він сприяє підвищенню ефективності захисту прав громадян та юридичних осіб у міжнародних правовідносинах, а також забезпечує належний рівень правової визначеності та стабільності.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text

2. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

3. Гаазька конвенція про отримання доказів за кордоном у цивільних або комерційних справах 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_008#Text

4. Гаазька конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів 1961 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082#Text

5. Науково-практичний коментар до Закону України «Про нотаріат».

Ключові слова:забезпечення доказів; нотаріальне провадження; нотаріус; міжнародні спори; апостиль; легалізація документів; електронні докази; іноземний елемент; нотаріальні дії; міжнародне право.

Keywords: securing evidence; notarial procedure; notary; international disputes; apostille; legalization of documents; electronic evidence; foreign element; notarial acts; international law.

Науковий керівник: доктор філософії Московчук Д. О.

Фасій Анастасія Володимирівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

АДВОКАТСЬКА МОНОПОЛІЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Адвокатська монополія в цивільному процесі є одним із ключових інститутів сучасного реформування правової системи України, що безпосередньо пов’язаний із забезпеченням права на професійну правничу допомогу та підвищенням якості судочинства. Її запровадження стало результатом конституційних змін, спрямованих на утвердження принципу професійності представництва в суді, що відповідає загальноєвропейським тенденціям розвитку правових систем. У науковій літературі адвокатська монополія розглядається як інструмент, покликаний забезпечити ефективний захист прав і законних інтересів учасників цивільного процесу

шляхом залучення спеціально підготовлених фахівців, які мають відповідний рівень кваліфікації, досвіду та професійної відповідальності. Водночас це явище викликає дискусії щодо його впливу на доступність правосуддя та реалізацію права особи на вільний вибір представника [1, с.22].

У контексті цивільного процесу адвокатська монополія означає закріплення виключного права адвокатів здійснювати представництво інтересів інших осіб у суді, за винятком випадків, прямо передбачених законом. Такий підхід ґрунтується на необхідності забезпечення належного рівня юридичної допомоги, оскільки цивільне судочинство характеризується складністю процесуальних норм, значною кількістю формальних вимог та необхідністю правильного застосування матеріального права. Як зазначається у наукових дослідженнях, участь професійного представника дозволяє уникнути процесуальних помилок, які можуть призвести до негативних наслідків для сторін, зокрема втрати права на захист або відмови у задоволенні позову з формальних підстав. Таким чином, адвокатська монополія виступає гарантією належного рівня правничої допомоги та сприяє підвищенню ефективності судового розгляду[2, с.75].

Доцільність адвокатської монополії також обґрунтовується наявністю спеціальних процесуальних гарантій, які притаманні виключно адвокатам і забезпечують ефективність надання правничої допомоги. Зокрема, йдеться про інститут адвокатської таємниці, заборону втручання у здійснення адвокатської діяльності, особливий порядок притягнення адвоката до відповідальності та гарантії конфіденційності спілкування з клієнтом. Крім того, професійна діяльність адвоката передбачає наявність відповідної кваліфікації, складання іспиту, проходження стажування та обов’язок постійного підвищення професійного рівня. Такі вимоги і гарантії відсутні щодо інших осіб, які могли б здійснювати представництво, що свідчить про обґрунтованість концентрації відповідних повноважень саме в межах адвокатури як гарантії якісного та ефективного захисту прав учасників судового процесу[3, с.137].

Важливим аргументом на користь адвокатської монополії є її відповідність європейським стандартам правосуддя. У більшості країн континентальної правової системи існує обов’язкове представництво адвокатами в судах певних інстанцій або категорій справ. Це свідчить про те, що професійне представництво розглядається як невід’ємний елемент справедливого судового розгляду та ефективного захисту прав людини. Порівняльно-правові дослідження показують, що адвокатська монополія сприяє уніфікації правозастосовної практики, підвищенню рівня юридичної культури та зміцненню довіри до судової системи. Відтак її запровадження в Україні є логічним кроком на шляху інтеграції до європейського правового простору[4].

Разом із тим, не можна ігнорувати критичні зауваження щодо адвокатської монополії, які активно обговорюються у наукових колах. Одним із найбільш вагомих аргументів проти є обмеження доступу до правосуддя, зумовлене високою вартістю послуг адвокатів. Для значної частини населення оплата професійної правничої допомоги може бути фінансово обтяжливою, що фактично ускладнює реалізацію права на судовий захист. У цьому контексті наголошується, що адвокатська монополія може створювати бар'єри для соціально незахищених верств населення, якщо держава не забезпечує ефективного механізму безоплатної правової допомоги. Таким чином, проблема доступності правосуддя є одним із ключових викликів, пов'язаних із функціонуванням цього інституту[5, с.246].

Іншим дискусійним аспектом є звуження права особи на вільний вибір представника. До запровадження адвокатської монополії інтереси сторін у суді могли представляти не лише адвокати, але й інші юристи або навіть особи без спеціального статусу. Натомість новий підхід обмежує таку можливість, що викликає питання щодо відповідності принципу диспозитивності цивільного процесу. Окремі науковці зазначають, що така модель може призводити до надмірної формалізації процесу та ускладнювати реалізацію права на самозахист. Проте водночас підкреслюється, що ці обмеження мають раціональне підґрунтя, оскільки спрямовані на забезпечення належного рівня юридичної допомоги та запобігання зловживанням процесуальними правами[6, с.360].

Суттєвим недоліком адвокатської монополії також вважається ризик зниження конкуренції на ринку правничих послуг, що може призводити до підвищення їх вартості. Обмеження кола осіб, які мають право здійснювати представництво в суді, потенційно створює умови для формування закритого професійного середовища. У таких умовах існує небезпека зловживань або зниження стимулів до підвищення якості послуг. Однак ці ризики можуть бути мінімізовані шляхом ефективного функціонування органів адвокатського самоврядування, запровадження чітких стандартів професійної діяльності та розвитку внутрішньої конкуренції в межах адвокатури[1, с.24].

Попри зазначені недоліки, більшість наукових досліджень схиляється до висновку, що адвокатська монополія має значний позитивний потенціал для розвитку цивільного судочинства. Її ключовою перевагою є забезпечення високого рівня професійності судового представництва, що безпосередньо впливає на якість правосуддя. Адвокати, як суб'єкти незалежної професійної діяльності, зобов'язані дотримуватися стандартів професійної етики, проходити відповідну підготовку та нести дисциплінарну відповідальність за неналежне виконання своїх обов'язків[2, с.76].

Крім того, адвокатська монополія сприяє підвищенню ефективності судового розгляду, оскільки професійні представники забезпечують

належне оформлення процесуальних документів, дотримання строків та правильне застосування норм права. Це, у свою чергу, зменшує навантаження на суди та сприяє скороченню строків розгляду справ. В умовах перевантаженості судової системи цей фактор набуває особливої ваги, оскільки дозволяє оптимізувати процесуальну діяльність та підвищити загальну ефективність правосуддя.

Отже, адвокатська монополія в цивільному процесі є складним і багатогранним явищем, яке поєднує як позитивні, так і дискусійні аспекти. Вона дійсно створює певні обмеження, пов'язані з доступністю правосуддя та свободою вибору представника, однак її переваги значною мірою переважають ці недоліки. Забезпечення професійного рівня правничої допомоги, відповідність європейським стандартам, підвищення ефективності судочинства та зміцнення гарантій захисту прав людини свідчать про доцільність існування цього інституту. За умови належного державного регулювання та розвитку системи безоплатної правової допомоги адвокатська монополія може стати важливим чинником удосконалення цивільного процесу та підвищення якості правосуддя в Україні.

Список використаних джерел

1. Ляшенко Р. Д., Мамчур С. М. Адвокатська монополія в Україні: плюси та мінуси реформування. *Право і суспільство*. 2018. Т. 2, № 1. С. 21–25.
2. Гудова А. В. Проблемні питання надання правничої допомоги в цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 67. С. 73–78.
3. Мамницький В. «Адвокатська монополія» чи концентрація повноважень? Теоретико-практичні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 131–137.
4. Плюси та мінуси адвокатської монополії. *НААУ*. URL: https://unba.org.ua/publications/4659-plyusi-ta-minusi-advokats-koi-monopolii.html (дата звернення: 31.03.2026).
5. Моісеєнко Д. Адвокатська монополія та доступність правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. вип. № 2 (121). С. 244–249.
6. Пилипенко Ю. О. Проблемні питання адвокатської "монополії" в цивільному процесі. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна*. Харків, 2018. С. 359–362.

Ключові слова: адвокатська монополія, цивільний процес, правнича допомога, доступ до правосуддя, судове представництво, правова реформа, адвокатура, ефективність судочинства.

Keywords: advocate monopoly, civil procedure, legal assistance, access to justice, legal representation, legal reform, bar, efficiency of justice.

Науковий керівник к.ю.н., доцент Дрогозюк К.Б.

Хомич Андрій Анатолійович
здобувач 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та тотальна цифровізація суспільних відносин кардинально змінили ландшафт правозастосовної діяльності. Електронний документообіг, укладення смарт-контрактів, комунікація в месенджерах та перехід до концепції «держави у смартфоні» зумовили невідворотну трансформацію інституту доказування. Якщо ще десятиліття тому судова практика ставилася до цифрових даних з неабиякою пересторогою, то сьогодні електронні докази стали невід'ємною, а подекуди й ключовою складовою доказової бази у цивільному, господарському, адміністративному та кримінальному судочинстві.

Актуальність дослідження цієї теми не потребує додаткового доведення: впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІКС), застосування застосунку «Дія» та переведення значної частини бізнес-процесів в онлайн вимагають від правників глибокого розуміння природи електронних доказів. Водночас попри те, що процесуальні кодекси України [1] були доповнені відповідними дефініціями, практична площина використання таких доказів залишається переобтяженою низкою невирішених проблем.

Легальне закріплення поняття електронного доказу як інформації в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, які мають значення для справи (зокрема, електронні документи, вебсайти, текстові та голосові повідомлення, бази даних тощо), стало важливим кроком уперед. Однак на етапі реального процесуального доказування учасники судового процесу стикаються з фундаментальною проблематикою: забезпеченням належності, допустимості та, найголовніше, достовірності таких доказів [2].

Однією з найбільш гострих проблем у сфері використання електронних доказів є належна ідентифікація автора електронного повідомлення або документа. Відповідно до положень Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [3], юридична сила документа не може бути поставлена під сумнів виключно з підстав його електронної форми. Такий підхід загалом відповідає сучасним тенденціям цифровізації правовідносин [4].

Водночас законодавець чітко визначає, що для надання електронному документу статусу оригіналу необхідною умовою є наявність електронного підпису, який забезпечує можливість встановлення особи підписанта та підтверджує цілісність документа.

У переважній більшості випадків комунікація між контрагентами, працівниками або фізичними особами здійснюється без використання кваліфікованого електронного підпису. Сторони активно обмінюються сканованими копіями документів через месенджери, електронну пошту або інші цифрові сервіси, погоджують істотні умови договорів, узгоджують зміни до зобов'язань чи підтверджують їх виконання за допомогою звичайних текстових повідомлень.

Така практика, хоча й є зручною та швидкою, водночас створює значні ризики з точки зору подальшого доказування у суді.

Судова практика, зокрема підходи, сформовані Верховним Судом, демонструє поступову адаптацію до зазначених реалій. Суди виходять із того, що електронне листування, навіть за відсутності КЕП, може бути враховане як доказ у справі, якщо сторони фактично визнають його достовірність або не заперечують проти його використання.

Такий підхід свідчить про прагнення забезпечити баланс між формальними вимогами закону та реальними потребами учасників цивільного обороту. Водночас ситуація кардинально змінюється у разі виникнення спору щодо автентичності відповідних повідомлень. Якщо одна зі сторін заявляє про можливу фальсифікацію або заперечує свою причетність до певного облікового запису чи номера телефону, тягар доведення достовірності електронного доказу покладається на особу, яка на нього посилається.

Другою концептуальною проблемою є належна фіксація електронних доказів та забезпечення їх цілісності протягом усього періоду використання. Специфіка електронної інформації полягає в її високій змінюваності: дані можуть бути відредаговані, частково видалені або повністю знищені без очевидних слідів втручання. Незважаючи на це, у практиці судового розгляду досі найбільш поширеним способом подання електронних доказів є роздруківки вебсторінок, електронного листування або скріншоти [5].

Разом із тим, скріншот за своєю природою не є повноцінним носієм інформації, а лише відображає певний візуальний стан даних на екрані користувача у конкретний момент часу. Він не містить усіх технічних характеристик файлу, зокрема метаданих, які можуть мати вирішальне значення для встановлення його справжності. Більше того, за допомогою навіть базових графічних редакторів зміст будь-якого зображення може бути змінений до моменту його фіксації, що ставить під сумнів надійність такого способу доказування.

Процесуальне законодавство передбачає, що учасники справи повинні надавати оригінали електронних доказів на відповідних носіях або забезпечувати суду доступ до таких доказів під час судового засідання. Проте навіть безпосередній огляд інформації за місцем її зберігання не завжди гарантує її автентичність, оскільки метадані файлів можуть бути попередньо змінені. Таким чином, проблема полягає не лише у способі подання доказу, але й у відсутності надійних механізмів перевірки його цілісності.

Станом на сьогодні в Україні відсутній ефективний, швидкий та доступний механізм фіксації інформації в мережі Інтернет, який би відповідав сучасним технічним викликам. Існуючі інструменти, зокрема нотаріальні процедури, не завжди є достатньо оперативними або адаптованими до специфіки цифрового середовища.

У результаті сторони змушені звертатися до спеціалізованих експертних установ для підтвердження достовірності електронних доказів, що пов’язано зі значними часовими та фінансовими витратами.

Третій аспект проблематики безпосередньо пов’язаний із стрімким розвитком технологій штучного інтелекту, зокрема технологій типу Deepfake. Сучасні програмні засоби дозволяють із високим рівнем реалістичності відтворювати голос людини, створювати відеозаписи подій, які фактично не відбувалися, або модифікувати вже існуючі відеоматеріали. Такі технології істотно ускладнюють процес встановлення достовірності електронних доказів і створюють нові виклики для правозастосовної практики.

У цих умовах традиційні методи експертизи аудіо- та відеозаписів стикаються з викликом щодо забезпечення належного рівня виявлення підробок. Технології фальсифікації розвиваються надзвичайно швидко і нерідко випереджають інструменти їх виявлення.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що процесуальне законодавство України вже здійснило важливий крок у напрямі адаптації до цифрової реальності, визнавши електронні докази повноцінним засобом доказування. Водночас практика їх застосування виявляє низку системних проблем, пов’язаних із ідентифікацією авторства, забезпеченням цілісності інформації та протидією сучасним технологіям фальсифікації. Вирішення цих питань потребує комплексного підходу, який має включати розробку уніфікованих методичних рекомендацій щодо фіксації та вилучення електронної інформації, удосконалення нормативного регулювання, а також підвищення рівня цифрової грамотності як суддів, так і інших учасників судового процесу.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 10 квіт. 2026 р.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 червня 2023 року у справі № 916/3027/21. Єдиний державний реєстр судових рішень.
URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112088045
3. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV : станом на 10 квіт. 2026 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text
4. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII : станом на 10 квіт. 2026 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text
5. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 15 липня 2022 року у справі № 914/1003/21. Єдиний державний реєстр судових рішень.
URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105458813

Ключові слова: електронні докази, процес доказування, електронний підпис, достовірність доказів, електронний документообіг, судова практика, цифровізація правосуддя
Keywords: electronic evidence, process of proof, electronic signature, reliability of evidence, electronic document management, court practice, digitalization of justice.
Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Цал-Цалко Ю.Ю.

Храмченкова М. В.
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПІДСТАВИ, ПОРЯДОК ТА СУДОВА ПРАКТИКА

Забезпечення доказів у цивільному процесі є важливим процесуальним інструментом, спрямованим на охорону права на ефективний судовий захист. Його сутність полягає у запобіганні втраті або ускладненню подання доказів, які мають істотне значення для правильного вирішення справи. Як слушно зазначають науковці, інститут забезпечення доказів виконує превентивну функцію та забезпечує збереження доказової бази до початку судового розгляду, що гарантує повноту й об’єктивність дослідження фактичних обставин справи [1]. Відповідно до чинного Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), зокрема статей 116–119, суд за заявою учасника справи або особи, яка може набути статусу позивача, забезпечує докази у випадках, коли існують обґрунтовані підстави вважати, що засіб доказування може бути втрачений або подання його стане неможливим чи істотно утрудненим [2]. Інститут забезпечення доказів є превентивним процесуальним механізмом, який дозволяє фіксувати докази

ще до моменту подання позову, що особливо важливо в умовах сучасної динаміки цивільних правовідносин.

Нормативна база передбачає, що заява про забезпечення доказів може бути подана як під час розгляду справи, так і до відкриття провадження у суді. Законодавець визначає перелік способів забезпечення доказів, який має відкритий характер: це може бути допит свідків, призначення експертизи, витребування або огляд доказів за місцем їх знаходження, а також зобов'язання чи заборона вчиняти певні дії стосовно доказів [2]. Вибір способу забезпечення залежить від характеру доказу, реальності ризику його втрати або знищення, а також від конкретних обставин справи.

Верховний Суд у своїй практиці неодноразово підкреслював, що метою забезпечення доказів є саме запобігання втраті доказової інформації, а не її попереднє дослідження або оцінка. Так, у постанові від 10 квітня 2024 року у справі № 638/6852/18 Суд зазначив, що ухвала про забезпечення доказів шляхом огляду за їх місцезнаходженням не є виконавчим документом і реалізується судом у порядку, визначеному статтею 85 ЦПК України, тобто суд сам організовує проведення огляду, забезпечує участь сторін, спеціалістів або свідків, а також здійснює фіксацію дій у протоколі [3]. Такий підхід виключає залучення органів державної виконавчої служби, підкреслюючи автономність суду у виконанні процесуальних дій, спрямованих на фіксацію доказів.

Особливе значення у сучасних умовах набуває забезпечення електронних доказів. Стаття 100 ЦПК визначає, що електронними доказами є інформація у цифровій формі: документи, зображення, відео, електронне листування, лог-файли, метадані тощо [2]. Судова практика 2023–2025 років демонструє тенденцію до підвищення стандартів допустимості таких доказів – Верховний Суд неодноразово наголошував, що скріншоти чи паперові копії електронних повідомлень без підтвердження їх походження або цілісності не можуть вважатися належними доказами. Для забезпечення електронних доказів необхідно використовувати технічні засоби фіксації – створення копій із зазначенням хеш-сум, збереження метаданих, складання протоколів зняття інформації, а також залучення спеціалістів у галузі інформаційних технологій. Такі дії мають бути ініційовані через заяву про забезпечення доказів, в якій зазначаються конкретні ризики втрати чи зміни інформації, обґрунтування потреби у фіксації та запропонований спосіб її здійснення.

Під час розгляду заяви суд зобов'язаний невідкладно перевірити обґрунтованість доводів заявника. Відповідно до статті 118 ЦПК заява розглядається у скорочені строки – не пізніше п'яти днів з дня надходження, після чого суд постановляє ухвалу, в якій визначає спосіб забезпечення, час і місце проведення дій, а також залучає учасників справи. Витрати, пов'язані із забезпеченням доказів, компенсуються за рахунок сторони, у інтересах якої такі заходи були здійснені, відповідно до статті 119 ЦПК [2].

В умовах правового режиму воєнного стану значно зростає значущість заходів щодо забезпечення доказів: фізичні об’єкти, документи або серверні носії можуть бути пошкоджені чи втратити свою працездатність, тому звернення до суду з проханням про забезпечення доказів набуває більшої оперативності; зокрема, дослідники наголошують, що вплив воєнних дій може розглядатися як додаткова обставина, яка підвищує ризик утрати доказів, але в жодному разі не знімає з заявника обов’язку належно обґрунтувати свою вимогу [4].

Сучасна практика підтверджує тенденцію до технологізації інституту забезпечення доказів. Якщо раніше основний акцент робився на речових і письмових доказах, то у 2025 році дедалі частіше йдеться про цифрові дані, електронні реєстри, онлайн-листування, системи відеоспостереження та дані з хмарних сховищ, тому ефективність забезпечення доказів буде залежити не лише від формального застосування процесуальних норм, але й від технічної компетентності сторін і суд. Відтак адвокатам та представникам варто розглядати інститут забезпечення доказів як стратегічний інструмент, який дає змогу зберегти доказову базу на ранній стадії спору, що у подальшому може визначити результат судового розгляду.

Отже, забезпечення доказів у цивільному процесі виконує функцію превентивного захисту права на справедливий суд. Воно дозволяє не лише уникнути втрати доказової інформації, але й сприяє підвищенню ефективності судового розгляду. Практика Верховного Суду останніх років формує єдині стандарти застосування цього інституту, а поєднання процесуальних гарантій із технологічними інструментами забезпечує його дієвість у сучасних правових реаліях.

Список використаних джерел

1. Доказування та докази в цивільному судочинстві : навч.-метод. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Н. Ю. Голубєва, І. В. Андронов, Н. В. Волкова, І. А. Яніцька ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса. Фенікс, 2024. 80 с. URL: https://doi.org/10.32837/11300.27818
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України в ред. від 03.10.2017 р. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text
3. Постанова Верховного Суду від 10 квітня 2024 року. у справі № 638/6852/18. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=118421113&red=100003a72f6dc7d50fa0c8648992aea865654c&d=5
4. ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ. UNIVERSUM.

Кичата Л., Шаповалова К. Листопад 2024, 14, 2024. С. 207–211. URL: https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1378

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Притуляк В.М.

Циганенко Тетяна Сергіївна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільно та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, а також всеосяжне проникнення соціальних мереж у повсякденне життя суспільства істотно трансформували характер суспільних відносин і, як наслідок, вплинули на сферу доказування у цивільному судочинстві. Сучасні користувачі щоденно створюють і поширюють значні обсяги цифрового контенту: публікації, повідомлення, фото- та відеоматеріали на таких платформах, як Facebook, Instagram, Telegram, TikTok та інші. Уся ця інформація потенційно може містити відомості, що мають юридичне значення для правильного вирішення цивільної справи. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання визначення правового статусу контенту соціальних мереж як джерела доказів.

Нормативним підґрунтям використання відомостей із соціальних мереж у цивільному процесі виступає стаття 100 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), яка закріплює самостійний вид доказів – електронні докази. Відповідно до частини першої зазначеної статті, електронними доказами визнається інформація у цифровій формі, що містить відомості про обставини, які мають значення для справи. Законодавець прямо передбачає, що така інформація може міститися, зокрема, у мережі Інтернет. Отже, публікації, коментарі, зображення, сторінки користувачів, приватне листування, статуси, геолокаційні відмітки у соціальних мережах повністю підпадають під це визначення [1]. Водночас паперова копія таких матеріалів, відповідно до частини третьої цієї ж статті, не набуває статусу письмового доказу, а розглядається як форма подання електронного доказу, що має принципове значення для порядку їх дослідження та оцінки судом.

Проблематика використання соціальних мереж як джерела доказів у цивільному процесі перебуває в полі наукового інтересу таких дослідників, як І. Ю. Татулич, С. В. Дяченко, В. Р. Шевчук, К.Б.Дрогозюк[5].

Запровадження категорії електронних доказів у редакції ЦПК України 2017 року стало важливим кроком у напрямі адаптації процесуального законодавства до умов цифровізації. Як слушно зазначає І. Ю. Татулич, до

нормативного закріплення цього виду доказів відповідні відомості фактично ототожнювалися з письмовими або речовими доказами, що ускладнювало їх належну процесуальну оцінку. Водночас дослідниця звертає увагу на низку проблем, пов'язаних із забезпеченням цілісності, достовірності та належного зберігання електронних доказів, а також із труднощами відмежування оригінального цифрового контенту від підробленого [2, с. 215–216]. З огляду на високу динамічність інформації в соціальних мережах, яка може бути швидко змінена або видалена, зазначені проблеми набувають особливої гостроти.

Специфіка соціальних мереж як джерела електронних доказів зумовлюється рядом характерних ознак. По-перше, такі докази мають нематеріальний характер і часто зберігаються на серверах, розташованих поза межами юрисдикції України. По-друге, цифровий контент є вразливим до редагування або повного видалення як користувачами, так і адміністрацією платформ, що створює ризики втрати доказової інформації. По-третє, встановлення автентичності таких відомостей є значно складнішим порівняно з традиційними документами. У цьому контексті С. В. Дяченко та В. Р. Шевчук наголошують на значенні метаданих – технічної інформації, вбудованої у структуру електронних файлів, яка може використовуватися для перевірки їх походження та цілісності [3, с. 147].

Аналіз судової практики свідчить про формування певних підходів до використання контенту соціальних мереж як доказової бази. Зокрема, у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації відповідні публікації та коментарі можуть підтверджувати факт поширення недостовірної інформації. Показовим є рішення Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області у справі № 182/7706/18, в якому відомості з мережі Facebook були визнані належним і допустимим доказом [2, с. 217]. У сімейних правовідносинах цифрові матеріали можуть свідчити про фактичний спосіб життя сторін, їх матеріальний стан чи місце перебування. У справах про відшкодування шкоди здоров'ю такі дані здатні як підтверджувати, так і спростовувати заявлені обставини.

Особливої уваги потребує порядок фіксації та подання електронних доказів із соціальних мереж. Учасники процесу можуть подавати їх у різних формах: як оригінали на електронних носіях, як електронні копії, засвідчені кваліфікованим електронним підписом, або як паперові відтворення. Водночас судова практика демонструє певні труднощі в оцінці таких доказів. Зокрема, скріншоти, створені самостійно, потребують додаткової перевірки через можливість їх редагування. Як підкреслюють Т. Сафонова та Д. Моісеєнко, доказ визнається недопустимим у разі порушення порядку його отримання або якщо при цьому були порушені права інших осіб [4]. К. Дрогозюк, у свою чергу, наголошує на тому, що прості роздруківки електронних доказів є недостатніми для їх використання з метою

встановлення обставин справи, якщо одна зі сторін ставить такий доказ під сумнів та наполягає на наданні його оригіналу або огляду судом у мережі Інтернет[5,с.81].

Ефективним процесуальним засобом запобігання втраті або спотворенню доказів є інститут забезпечення доказів, передбачений статтями 116–117 ЦПК України. Зокрема, огляд доказів нотаріусом або судом дозволяє належним чином зафіксувати їх зміст і підвищує рівень довіри до таких доказів. Додатково у науковій літературі обґрунтовується існування презумпції цілісності електронного доказу: за відсутності заперечень сторін та клопотань про експертизу суд, як правило, бере такі докази до уваги [3, с. 148].

Водночас важливим аспектом є дотримання права на приватність. Не вся інформація в соціальних мережах є публічно доступною, а використання даних із закритих профілів без згоди особи може порушувати конституційні гарантії, зокрема статтю 32 Конституції України. У наукових джерелах наголошується, що доступ до персональних даних приватного характеру має здійснюватися відповідно до спеціального правового режиму або за згодою суб’єкта даних [4].

Окрему складність становить отримання інформації безпосередньо від адміністраторів соціальних платформ. Більшість таких сервісів, зокрема Meta (Facebook, Instagram), Telegram, TikTok, функціонують за межами української юрисдикції, що істотно ускладнює процедури витребування доказів у порядку міжнародного співробітництва. Це зумовлює необхідність удосконалення нормативного регулювання у цій сфері та розробки ефективних механізмів взаємодії з іноземними цифровими сервісами [1; 3, с. 150].

Таким чином, соціальні мережі виступають важливим і перспективним джерелом електронних доказів у цивільному процесі. Водночас їх використання супроводжується низкою складних питань, серед яких – забезпечення автентичності цифрового контенту, ризик його втрати, труднощі отримання інформації від іноземних платформ, а також необхідність дотримання права на приватність. Подальший розвиток цього інституту потребує комплексного вдосконалення процесуального законодавства, впровадження сучасних методів цифрової форензіки та розширення міжнародного співробітництва у сфері доступу до електронних доказів.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

2. Татулич І. Ю. Електронні докази як засіб доказування в цивільному судочинстві. Часопис Київського університету права. 2020. № 1. С. 215–219. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/289/274

3. Дяченко С. В., Шевчук В. Р. Електронні засоби доказування в цивільному процесі. Правова держава. 2021. № 42. С. 145–153. URL: http://pd.onu.edu.ua/article/view/232417

4. Сафонова Т., Моісеєнко Д. Електронні докази як засіб доказування в цивільному процесі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. № 71. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.23

5. Дрогозюк К. Способи фіксації електронних доказів, отриманих із соціальних мереж, у цивільному процесі України. Юридичний вісник. 2020. № 4. С. 74–84. DOI: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.1974

Ключові слова: соціальні мережі, електронні докази, цивільний процес, доказування, допустимість доказів, автентичність, метадані, право на приватність, забезпечення доказів, ЦПК України.

Keywords: social networks, electronic evidence, civil procedure, proof, admissibility of evidence, authenticity, metadata, right to privacy, preservation of evidence, Code of Civil Procedure of Ukraine.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дрогозюк К.Б.

Чуприна Юлія Олександрівна

здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОНАВЧИЙ НАПИС ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

У сучасних умовах розвитку цивільного обороту особливого значення набуває ефективне забезпечення та захист суб'єктивних цивільних прав. Цивільне законодавство України передбачає різноманітні механізми їх охорони, серед яких важливе місце займають як судові, так і позасудові способи захисту. Відповідно до положень цивільного законодавства кожна особа має право на захист свого цивільного права або інтересу у випадку його порушення, невизнання чи оспорювання [1].

Одним із ефективних позасудових механізмів захисту прав учасників цивільних правовідносин виступає виконавчий напис нотаріуса. Його застосування дає можливість кредитору реалізувати право на стягнення заборгованості без звернення до суду. Завдяки цьому значно скорочується час відновлення порушеного права, а також зменшується навантаження на судову систему. У цьому контексті виконавчий напис слід розглядати як спеціальний правовий інструмент, спрямований на забезпечення

стабільності цивільного обороту та належного виконання зобов'язань між сторонами.

Нормативно-правове регулювання інституту виконавчого напису здійснюється низкою актів законодавства. Основними серед них є Цивільний кодекс України, Закон України «Про нотаріат», а також Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Законодавством передбачено, що нотаріуси мають право вчиняти виконавчі написи на документах, які підтверджують наявність заборгованості або іншого обов'язку боржника перед кредитором [2].

З правової точки зору виконавчий напис є нотаріальною дією, що полягає у посвідченні права стягувача на примусове стягнення грошових коштів або витребування майна від боржника. Після вчинення такого напису відповідний документ набуває статусу виконавчого документа та може бути поданий до органів примусового виконання рішень для реалізації процедури стягнення [2].

Однією з ключових умов вчинення виконавчого напису є безспірність заборгованості. Це означає, що вимоги кредитора повинні підтверджуватися належними документами, а між сторонами не повинно існувати спору щодо підстав виникнення зобов'язання або розміру боргу. Саме перевірка безспірності вимог є важливим обов'язком нотаріуса під час вчинення відповідної нотаріальної дії [3].

Наукові дослідження у сфері цивільного та нотаріального права приділяють значну увагу аналізу правової природи виконавчого напису. Так, С. Я. Фурса підкреслює, що виконавчий напис нотаріуса є особливим правовим інструментом забезпечення виконання зобов'язань, який поєднує риси нотаріальної дії та виконавчого документа [4, с. 215]. У свою чергу, І. В. Жилінкова зазначає, що цей інститут відіграє важливу роль у системі позасудового захисту цивільних прав, оскільки сприяє швидкому та ефективному поновленню порушених прав кредитора [5, с. 132].

Важливим елементом застосування виконавчого напису є дотримання строків давності. Законодавством встановлено, що нотаріус має право вчинити виконавчий напис лише у випадку, якщо з моменту виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, якщо інший строк не встановлений законом або договором сторін [2].

Водночас у практиці застосування виконавчих написів виникає низка проблемних аспектів. Одним із найбільш поширених є їх оскарження у судовому порядку. Судова практика свідчить, що причиною таких спорів нерідко стає недостатня перевірка нотаріусом документів, які підтверджують безспірність заборгованості. У подібних випадках суд може визнати виконавчий напис таким, що не підлягає виконанню [6].

З метою забезпечення законності нотаріальної діяльності важливим є дотримання нотаріусами принципів законності, об'єктивності та професійної

відповідальності. Ретельна перевірка документів і фактичних обставин дозволяє запобігти порушенню прав боржника та забезпечити справедливий баланс інтересів сторін цивільних правовідносин.

Водночас законодавство гарантує боржнику право на судовий захист. Особа має можливість звернутися до суду із позовом про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню. Такий механізм є важливою гарантією забезпечення принципу справедливості та дотримання прав усіх учасників цивільних правовідносин.

Отже, виконавчий напис нотаріуса є важливим інструментом позасудового захисту суб'єктивних цивільних прав. Його застосування сприяє оперативному виконанню зобов'язань, підвищує ефективність правового захисту кредиторів та водночас зменшує навантаження на судову систему. Разом із тим подальший розвиток цього інституту має бути спрямований на вдосконалення правового регулювання та забезпечення належного балансу інтересів кредитора і боржника.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. https://zakon.rada.gov.ua
2. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text
3. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text
4. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Нотаріат в Україні: теорія і практика. – Київ: Алерта, 2019.
5. Жилінкова І. В. Нотаріат в Україні. – Київ: Юрінком Інтер, 2018.
6. Практика Верховного Суду щодо оскарження виконавчих написів нотаріусів. https://reyestr.court.gov.ua/

Ключові слова: нотаріат, виконавчий напис, захист цивільних прав, безспірна заборгованість, нотаріальна дія, примусове виконання зобов'язань.

Keywords: notary system, notarial writ of execution, protection of civil rights, undisputed debt, notarial act, enforcement of obligations.

Науковий керівник: доктор філософії Московчук Д. О.

Шевелєва К.Ю.

здобувачка 1-го курсу магістратури

факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМАТИКА ДОКАЗУВАННЯ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РФ

Збройнаагресія російської федерації проти України зумовила виникнення складного комплексу правових викликів, серед яких центральне місце посідає проблема повного та ефективного відшкодування шкоди, завданої майновим та немайновим інтересам фізичних і юридичних осіб, а також державі в цілому. Процесуальний аспект цієї проблеми починається з подолання доктрини державного імунітету, яка тривалий час була непорушним бар'єром у міжнародному приватному праві. Згідно з принципом par in parem non habetimperium, одна держава не може судити іншу у своїх національних судах. Проте сучасна українська судова практика, зокрема на рівні правових висновків Верховного Суду, здійснила фундаментальний зсув, визначивши, що вчинення актів збройної агресії та воєнних злочинів виводить дії іноземної держави за межі її суверенних повноважень. Це дає право українським судам ігнорувати імунітет рф, оскільки порушення норм jus cogens (імперативних норм міжнародного права) позбавляє агресора процесуального захисту. Однак відмова від імунітету є лише першим кроком, за яким слідує надзвичайно складна процедура доказування[1, с. 12-19].

Специфіка доказування у справах про стягнення збитків з рф полягає у необхідності фіксації фактів в умовах активних бойових дій, окупації територій або обмеженого доступу дооб'єктів руйнування. Предметом доказування є класична деліктна конструкція: факт протиправної дії, наявність шкоди, її розмір та безпосередній причинно-наслідковий зв'язок. Проте традиційні засоби доказування, такі як очний огляд місця події експертом або надання оригіналів правовстановлюючих документів, часто виявляються недоступними через фізичне знищення майна та архівів. Це змушує правову систему адаптуватися до використання нетрадиційних джерел інформації, зокрема даних дистанційного зондування Землі, супутникових знімків високої роздільної здатності, матеріалів OSINT-розслідувань та електронних доказів у формі відеозаписів із соціальних мереж чи месенджерів. Процесуальна легітимізація таких доказів вимагає від судів особливої ретельності при оцінці їхньої достовірності та цілісності, що передбачає аналіз метаданих та ланцюга передачі цифрової інформації [2, с. 84-91].

Особливу проблему становить оцінка розміру збитків. Стандартні методики, що застосовуються суб'єктами оціночної діяльності в мирний час, не завжди корелюють із реаліями війни.

Наприклад, оцінка майна на тимчасово окупованих територіях за відсутності доступу до нього вимагає розробки та впровадження спеціальних нормативних актів, які дозволяли б проводити дистанційну оцінку на основі порівняльно гоаналізу або за допомогою аналітичних моделей. Крім того, виникає питання розрахунку упущеної вигоди для бізнесу, що включає втрату ринків збуту, розірвання логістичних ланцюгів та втрату людського капіталу. Доведення причинно-наслідкового зв'язку в таких випадках стає інтелектуальним викликом, адже відповідач може апелювати до загальної економічної кризи чи інших факторів, що не пов'язані безпосередньо з воєнними діями [3, с. 110-122].

Процесуальні аспекти також тісно пов'язані з належним повідомленням сторони-відповідача. Незважаючи на розрив дипломатичних відносин, ігнорування процесуальних прав рф як сторони процесу може стати підставою для відмови у визнанні та виконанні рішень українських судів в іноземних юрисдикціях. Тому суди використовують механізми оголошень через офіційні державні ресурси, що є юридичною фікцією обізнаності відповідача. Паралельно з національними судовими процесами розвивається міжнароднатрека компенсації, головним елементом якої є Міжнародний реєстр збитків, створений під егідою Ради Європи [4, с. 111]. Це створює проблему розмежування юрисдикцій: чи має рішення національного суду преюдиційне значення для міжнародного органу, і як уникнути подвійного стягнення заодні й ті самі збитки.

Найбільш критичним етапом є питання реального виконання рішень. Оскільки майнорф на території України є обмеженим, основний акцент зміщується на пошук та арешт активів агресора за кордоном. Це потребує не лише юридичної, а й політичної волі країн-партнерів для конфіскації суверенних активів (центрального банку рф) або приватних активів підсанкційних осіб. Процесуально це виглядає як складний ланцюг процедур визнання рішень (exequatur) у країнах перебування майна. Підсумовуючи, проблематика відшкодування шкоди вимагає від юристів переосмислення стандартів доказування в бік більшої гнучкості та цифровізації, а від держави – створення цілісної екосистеми, де національний суд, цифрові сервіси фіксації руйнувань та міжнародні компенсаційні механізми працюють як єдине ціле. Тільки такий комплексний підхід зможе забезпечити трансформацію права на відшкодування з теоретичної можливості у реальний інструмент відновлення справедливості та відбудови країни.

Список використаних джерел

1. Кот О. О. Цивільно-правові механізми захисту прав та інтересів осіб, постраждалих від збройної агресії. *Часопис цивілістики*. 2023. Вип. 48. С. 12–19.
2. Павловська Л. П., Сидорчук О. М. Проблеми доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої військовою агресією Російської Федерації. *Право та державне управління*. 2024. № 1. С. 84–91.
3. Різник С. В. Судовий імунітет держави-агресора: трансформація підходів в умовах воєнного стану. *Вісник Конституційного Суду України*. 2023. № 2. С. 110–122.
4. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок війни в Україні: правові механізми та виклики : монографія / зазаг. ред. О. В. Петришина. Київ : Право, 2024. 320 с.

Ключові слова: Збройнаагресія рф, відшкодування шкоди, судовий імунітет держави, доказування, процесуальні аспекти, деліктна відповідальність, причинно-наслідковий зв'язок, електронні докази, OSINT-розслідування

Keywords: Armed aggression by the Russian Federation, compensation for damages, state immunity, burden of proof, procedural aspects, tort liability, causation, electronic evidence, OSINT investigations.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Яніцька І.А.

Шевченко Тарас Григорович

здобувач 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

МИРОВА УГОДА ЯК СПОСІБ ДОБРОВІЛЬНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРУ

Мирова угода на даний момент – не лише частина цивільного процесуального кодексу України, а реально діючий і актуальний варіант для вирішення спорів між громадянами України. Сучасна судова система потерпає від криз: дефіцит кадрів, який, за розрахунками нормативів навантаження, сягає близько півтори тисячі осіб лише в апеляційних судах[1], призводить до ризику помилок і формальності в судових рішеннях через непомірне навантаження. У таких умовах саме мирова угода стає ключовим інструментом, який має можливість розвантажити судову владу, спростити вирішення багатьох спорів та суттєво зекономити бюджетні кошти.

Для коректного та повного розуміння мирових угод як механізму вирішення спорів ми маємо спершу розібрати його правову природу. Визначення ЦПКУ, зазначене в ч.1 ст.207[2], розглядає цей результат судового розгляду більш як процесуальну норму, не даючи глибокого пояснення. Щоб розібрати мирову угоду як актуальну та діючу норму, можна

звернутися до діючих юристів, наприклад, представників адвокатської спільноти. Так, адвокат Алла Нерода зауважує, що «Мирова угода – це письмова домовленість сторін судового спору, предмета справи» [3] й надалі представляє актуальний перелік об'єктів, щодо яких ця норма особливо актуальна, а саме: майнові права, грошові зобов'язання та розрахунки. Такий широкий та розповсюджений перелік підтверджує затребуваність цього інструменту в сучасній судовій практиці, дозволяючи вирішувати навіть такі поширені питання.

Потенціал такого інструменту вирішення судових спорів неможливо переоцінити:він дозволяє досягти балансу між особистими інтересами громадян та публічними інтересами України, підтримуючи високу ефективність правосуддя.

Задля заохочення до укладень мирових угод, держава прямо втілює фінансове стимулювання. Аналіз ст.7 Закону України «Про судовий збір»[2] закріплює в своєму тексті норму щодо повернення коштів за цей самий судовий збір, а саме, якщо мирова угода буде складена на стадії першої інстанції, то позивачу повертається 50% від затрачених коштів, а за умови медіації цей показник збільшується до 60%. В умовах кризи це перестає бути лише економічним бонусом для громадян, а й полегшенням навантаження на судову систему, зменшенням кількості справ, внаслідок чого судді зможуть уникнути зазначеного раніше формалізму та помилок через непосильну кількість справ.

Також, незважаючи на усі плюси для держави, найбільшу користь від мирової угоди отримує завжди громадянин. В умовах кризи для судової системи саме цей процес дає змогу громадянам особисто контролювати своє правове становище, обирати вигідні для себе умови та приходити до примирення сторін, адже якщо замість мирової угоди буде рішення суду, то завжди буде «переможець» та «переможений», що, зазвичай, остаточно зруйнує відносини між сторонами процесу.

Також постає важливе питання щодо ролі судді при вирішенні спорів шляхом мирової угоди. В цьому процесі суддя перестає бути лише голосом закону, а стає активним медіатором для сторін. Так, Едгар Ізерманн на семінарі у співпраці з Асоціацією суддів України у Львові [4] детально розповідає, яку роль займає суддя у випадку спроб вирішення суперечки через діалог, зазначає відмінності судді як останнього слова та посередника, модератора між сторонами. Навіть процедура медіації цілком відрізняється від звичайного судового засідання – замість суворого протоколу та порядку дій встановлюється довірливий контакт, що дозволяє сторонам поводитись більш відкрито та щиро, через що результати медіації часто позитивно впливають на результати мирової угоди та цілковито відповідає положенням Закону України «Про медіацію»[5].

З практичної точки зору, мирова угода є одним з найважливіших елементів, який може подолати сучасну судову кризу. Розвантаження ланок апеляційної і касаційної інстанцій зможе допомогти суду зосередитись на більш важливих справах, які дійсно потребують судового розгляду. Окрім того, мирова угода є прямим способом впливу звичайних громадян на їх правове становище, дають владу, завдяки чому громадяни стають повноцінним та єдиним чинником впливу на вирішення спору. Саме це дозволяє трансформувати правосуддя з примусу та системи «Переможець-переможений» на інструмент соціального примирення. Коли сторони доходять до вирішення конфлікту шляхом мирової угоди, то вони, фактично, реалізують найголовніший, на мою думку, правовий принцип в цивільному судочинстві – диспозитивності, адже результатом процесу стає саме результат спільної діяльності їх волі, а не примусове рішення.

Отже, популяризація мирових угод в Україні є великим кроком до створення нової правової культури та ефективним засобом подолання судової кризи. Це шлях, де суд перестане бути місцем, де конфлікт може йти роками, а стає нейтральною зоною для ведення конструктивного діалогу. Розповсюдження мирової угоди не лише розвантажить суддів і дозволить зекономити бюджетні кошти, що є важливим для держави, а й поверне громадянам необхідне відчуття справедливості, яка була досягнута не судовим рішенням, тобто примусом, а усвідомленим вибором та конструктивним діалогом між сторонами та, при необхідності, суддею-медіатором.

Список використаних джерел

1. Рада суддів України. інформація про показники часу, необхідного для розгляду справ і матеріалів, які надійшли до апеляційних адміністративних судів та орієнтовна нормативна чисельність суддів за даними звітності за 2025 рік. url: https://rsu.gov.ua/ua/aas-2025_4-maps
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України Редакцією від 17.07.2025 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text ст.207-209
3. Алла Нерода. Мирова угода, її зразок та особливості укладеннявід 10.05.2024 року URL: https://advocate-neroda.com.ua/myrova-ugoda-yiyi-zrazok-ta-osoblyvosti-ukladennya
4. Едгар Ізерманн. Президент Вищого суду землі у відставці : Практика судової медіації по цивільним та комерційним справам. С. 1-5. URL: https://bit.ly/48uebq6
5. Закон України: Про медіацію від 16.11.2021 № 1875-IX
6.

Ключові слова: Мирова угода, медіація, судова криза, вирішення
Keywords: Settlement agreement, mediation, judicial crisis, resolution

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Яніцька І.А.

Шульга Карина Ярославівна
здобувачка 1 – го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕРЕШКОДИ НА ШЛЯХУ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Медіація є одним із найпоширеніших і найефективніших альтернативних способів вирішення правових спорів. У найзагальнішому вигляді медіація являє собою структурований процес, у якому дві або більше сторін конфлікту намагаються на добровільній основі досягти взаємоприйнятної угоди щодо врегулювання спору за допомогою компетентної нейтральної третьої особи – медіатора. Таке розуміння медіації закріплено на рівні Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах» [1]. Медіація базується на системі основоположних принципів: добровільності, конфіденційності, нейтральності та незалежності медіатора, самовизначення і рівності прав сторін. Ці принципи відрізняють медіацію від судового провадження: сторони самі визначають умови угоди, зберігаючи контроль над процесом і результатом вирішення конфлікту [2, с. 89].

У системі цивільного судочинства медіація посідає особливе місце серед несудових (альтернативних) форм захисту цивільних прав, відрізняючись від арбітражу, третейського суду та переговорів. Якщо арбітраж і третейський суд ухвалюють обов'язкові рішення, то медіація зберігає за сторонами повну автономію волі: медіатор не нав'язує рішення, а лише сприяє комунікації та пошуку взаємовигідного виходу з конфлікту. Для цивільного процесу значення медіації не обмежується розвантаженням судів – вона забезпечує якісно кращу, добровільно виконувану угоду, зміцнює довіру до правової системи та сприяє збереженню відносин між сторонами, що особливо цінно у спорах із тривалими відносинами (сімейних, корпоративних, сусідських). Герич А. Й. та Герич А. В. наголошують, що сучасні тенденції розвитку правових систем засвідчують поступову зміну парадигми: примирювальні процедури дедалі частіше розглядаються як повноцінна складова системи доступу до правосуддя, а значення медіації для судової системи не обмежується зменшенням навантаження на суди, а сприяє якісному вдосконаленню правосуддя [3, с. 3].

В Україні медіація отримала законодавче оформлення з прийняттям Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX, який визначив правові засади та порядок проведення медіації як позасудової

процедури врегулювання конфліктів, закріпив принципи медіації, статус медіатора та вимоги до його підготовки [4]. Відтак Україна перейшла від так званої моделі «медіації де-факто» – практики, що існувала без законодавчого підґрунтя, – до спеціалізованої моделі «медіації де-юре». Проте, попри нормативне оформлення, реальне використання медіаційних процедур у цивільному судочинстві залишається обмеженим. Це обумовлено комплексом взаємопов'язаних перешкод – правового, організаційного та соціально-культурного характеру – які суттєво гальмують розвиток інституту медіації.

Першою і найбільш системною групою перешкод є недоліки правового регулювання. Лукашевич І. М. у результаті критичного аналізу законодавства України у сфері медіації виявила такі його вади: відсутність положень, які б регламентували питання медіаційних процедур до подання позову до суду, під час судового провадження та на стадії виконання судового рішення; неузгодженість категоріально-понятійного апарату Закону «Про медіацію» із усталеною законодавчою термінологією; неточне правове закріплення принципів медіації у статті 4 Закону; поверхнева та надто загальна регламентація самого процесу медіації; неврахування європейського стандарту прозорості медіації [5, с. 50]. Крім того, у Цивільному процесуальному кодексі України відсутня дієва обов'язкова пропозиція суду сторонам звернутися до медіації, тоді як у більшості держав – членів ЄС (Польщі, Бельгії, Франції, Італії) судді мають право рекомендувати або навіть зобов'язувати сторони пройти медіацію перед судовим розглядом.

Другою групою перешкод є соціально-культурні та організаційні чинники. По-перше, в Україні зберігається стійка орієнтація суспільства та юридичної спільноти на судовий спосіб вирішення спорів як єдино легітимний і надійний, що сформувалась за роки домінування радянської правової моделі, в якій суд функціонував як виключний орган правосуддя, а примирювальні процедури залишалися на периферії правозастосування [3, с. 4]. По-друге, низький рівень обізнаності населення, бізнесу та навіть фахових юристів про переваги, порядок і правові наслідки медіації суттєво обмежує попит на медіаційні послуги. По-третє, відсутність розвиненого ринку сертифікованих медіаторів і єдиного реєстру фахівців, нестача стандартизованих навчальних програм підготовки медіаторів, а також відсутність чіткого механізму оплати послуг медіаторів без залучення донорського фінансування формують організаційний вакуум. По-четверте, умови воєнного стану, введеного в Україні з лютого 2022 р., ще більше ускладнили розвиток медіації: перевантаженість судів, зміна територіальної підсудності, нестача кадрів – усі ці чинники зменшили практичні можливості для впровадження медіаційних процедур у цивільне судочинство.

Отже, попри прийняття Закону «Про медіацію», розвиток цього інституту в цивільному судочинстві України стримується сукупністю

взаємопов'язаних чинників: прогалинами законодавчого регулювання, слабкою процесуальною інтеграцією медіації у ЦПК, низькою правовою культурою та обізнаністю населення, нерозвиненістю ринку медіаторів і браком фінансових механізмів. Для подолання зазначених перешкод необхідні: вдосконалення Закону «Про медіацію» з урахуванням стандартів ЄС і досвіду Франції, Австрії та Польщі; доповнення ЦПК України нормами про обов'язкову пропозицію сторонам медіації перед розглядом справи; запровадження державних і проєктних програм підвищення обізнаності про медіацію; розбудова системи підготовки медіаторів та формування єдиного публічного реєстру.

Список використаних джерел

1. Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 трав. 2008 р. «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах». URL: https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf.

2. Слома В. В. Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів. Актуальні проблеми правознавства. 2023. Вип. 4 (36). С. 89–93. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1748/1806.

3. Герич А. Й., Герич А. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення правових спорів: актуальні питання. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Т. 3, № 6. URL:https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/347421/334410.

4. Про медіацію : Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1875-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20.

5. Лукашевич І. М. Правове забезпечення медіації в Україні: недоліки та перспективи вдосконалення крізь призму досвіду країн Європейського Союзу. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 2. С. 49–53. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/8.pdf.

Ключові слова: інститут медіації, цивільне судочинство, альтернативне вирішення спорів, медіатор, перешкоди розвитку медіації, правова культура.
Keywords: mediation institute, civil proceedings, alternative disputere solution, mediator, obstacles to mediation development, legal culture.
Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Цал-Цалко Ю.Ю.

Шуляк В.І.
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ФІКСАЦІЇ І ПОДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Поступальний розвиток інформаційних технологій, а також стрімка цифровізація суспільних відносин обумовили трансформацію традиційних підходів до доказування у цивільному судочинстві та зумовили появу якісно нового виду доказів – електронних. Водночас, незважаючи на нормативне закріплення відповідного інституту у Цивільному процесуальному кодексі України ще у 2017 році, правозастосовна практика у цій сфері залишається фрагментарною та неоднорідною. Суди демонструють різні підходи до оцінки допустимості, належності та достовірності електронних доказів, що значною мірою зумовлено відсутністю чітких і деталізованих процесуальних приписів. У цьому контексті особливої актуальності набувають питання фіксації та подання електронних доказів, оскільки саме ці етапи визначають подальшу можливість їх використання у судовому процесі та впливають на ефективність захисту прав учасників.

Нормативну основу інституту електронних доказів становить стаття 100 ЦПК України, відповідно до якої електронними доказами визнається інформація в електронній (цифровій) формі, що містить відомості про обставини, які мають значення для вирішення справи. Така інформація може бути зафіксована у різних формах, зокрема у вигляді електронних документів, електронного листування, контенту вебсайтів, повідомлень у месенджерах і соціальних мережах, а також аудіо- та відеозаписів [1]. Законодавець передбачає три основні способи подання електронних доказів: в оригіналі, в електронній копії, засвідченій кваліфікованим електронним підписом, або у вигляді паперової копії, оформленої відповідно до вимог законодавства. Водночас встановлення у частині третій цієї статті положення про те, що паперова копія електронного доказу не є письмовим доказом, створює певну колізію у правозастосуванні та обумовлює виникнення складнощів при оцінці таких доказів судом.

Однією з ключових проблем є належна фіксація електронних доказів до моменту їх подання до суду. Особливість електронної інформації полягає у її вразливості до змін, видалення або втрати, що суттєво підвищує ризики втрати доказової бази. У науковій літературі обґрунтовано підкреслюється, що саме етап фіксації є визначальним для подальшої допустимості доказу. Зокрема, виокремлюються такі способи фіксації: проведення огляду судом або нотаріусом; складання адвокатом протоколу огляду електронного ресурсу; технічне збереження інформації на електронному носії із накладенням кваліфікованого електронного підпису; відеофіксація процесу доступу до відповідного ресурсу [2, с. 235]. Водночас відсутність єдиного стандарту фіксації зумовлює різний рівень довіри судів до кожного із зазначених способів.

Найбільш поширеним, але водночас і найбільш дискусійним способом фіксації електронної інформації є використання скріншотів. Популярність цього інструменту пояснюється його доступністю та простотою

застосування, однак із процесуальної точки зору він має низку суттєвих недоліків. Основною проблемою є неможливість достовірного встановлення автентичності такого доказу, оскільки скріншот не містить метаданих, які дозволяли б перевірити джерело походження інформації, час її створення та відсутність змін. Крім того, сучасні графічні редактори дозволяють легко змінювати візуальний зміст зображення, що ставить під сумнів його доказову цінність. У зв'язку з цим судова практика орієнтується на необхідність підтвердження скріншотів іншими доказами або застосування спеціальних знань у формі експертизи [4, с. 62]. Таким чином, скріншот доцільно розглядати лише як допоміжний, а не самостійний доказ.

Важливим аспектом, на якому акцентує увагу К. Б. Дрогозюк, є складність ідентифікації автора електронного повідомлення. У науковій літературі підкреслюється, що використання звичайних скріншотів без аналізу метаданих та лог-файлів не дозволяє з достатньою достовірністю встановити джерело походження інформації. Це створює підґрунтя для маніпуляцій та вимагає від суду застосування більш жорстких критеріїв до оцінки допустимості таких доказів, зокрема через обов'язкове дослідження первинних носіїв інформації [3, с. 96]

Більш надійним способом фіксації електронних доказів є нотаріальний огляд електронного ресурсу. У результаті такого огляду нотаріус складає відповідний протокол, який містить детальний опис зафіксованої інформації та набуває статусу офіційного документа. Це суттєво підвищує рівень довіри до такого доказу та зменшує ризики його оспорювання. Проте висока вартість відповідних послуг, а також обмежений доступ до нотаріусів, особливо в умовах воєнного стану, значно звужують можливості застосування цього способу на практиці [5, с. 91].

Вказані обставини свідчать про необхідність пошуку альтернативних, більш доступних механізмів фіксації електронної інформації.

Не менш складним є питання визначення «оригіналу» електронного доказу. Специфіка цифрової інформації полягає у можливості її нескінченного копіювання без втрати якості, що фактично нівелює класичне розуміння оригіналу як єдиного унікального носія інформації. У цьому контексті визначальними стають такі критерії, як цілісність даних та достовірність їх походження. Проте відсутність чітких технічних і правових критеріїв встановлення цих ознак створює значні труднощі як для сторін процесу, так і для суду. Фактично, перевірка автентичності електронного доказу часто потребує проведення спеціальних експертних досліджень, що ускладнює та подовжує судовий розгляд [4, с. 62].

Окремої уваги заслуговує проблема процесуального порядку дослідження електронних доказів у судовому засіданні. Хоча ЦПК України закріплює принцип безпосередності дослідження доказів, він не містить конкретних процедур щодо роботи з електронними носіями інформації.

Відсутність єдиних стандартів призводить до того, що суди самостійно визначають спосіб дослідження доказів – від огляду паперових копій до безпосереднього відтворення електронних файлів. Така дискреція, з одного боку, забезпечує гнучкість процесу, але з іншого – породжує правову невизначеність та ризики порушення процесуальних гарантій сторін [2, ст. 236].

Важливим процесуальним механізмом у контексті роботи з електронними доказами є інститут їх забезпечення. Можливість своєчасного забезпечення доказів є критичною саме для цифрової інформації, яка може бути швидко видалена або змінена. Разом із тим, на практиці учасники процесу стикаються з труднощами при доведенні необхідності вжиття відповідних заходів, що часто призводить до відмови у задоволенні клопотань. Це свідчить про надмірну формалізацію підходів судів та необхідність адаптації процесуальних норм до специфіки електронного середовища [2, с. 236].

Щодо питання визначення оригіналу електронного доказу, слушною є думка К. Б. Дрогозюк про те, що специфіка цифрових даних нівелює класичне розуміння унікальності матеріального носія. Головним критерієм автентичності має виступати не форма подання (диск, флеш-накопичувач чи паперова роздруківка), а ідентичність змісту копії та її електронного першоджерела, що підтверджується відсутністю несанкціонованих змін у структурі даних [3, с. 97].

Отже, проблематика фіксації та подання електронних доказів у цивільному процесі України має комплексний і системний характер, що зумовлено як технологічною специфікою цифрової інформації, так і недосконалістю чинного процесуального регулювання. Аналіз дозволяє дійти висновку, що існуюча модель правового регулювання не забезпечує належного балансу між процесуальною гнучкістю та правовою визначеністю.

У зв’язку з цим доцільним видається впровадження низки концептуальних змін і практичних кроків. По-перше, необхідно нормативно закріпити у ЦПК України стандартизовані вимоги до фіксації електронних доказів, включаючи технічні параметри (наявність метаданих, часових міток, цифрових підписів), що дозволить уніфікувати підходи судів до оцінки їх допустимості. По-друге, доцільно розробити та впровадити процесуальний регламент дослідження електронних доказів у судовому засіданні, передбачивши обов’язковість використання технічних засобів відтворення інформації та фіксації цього процесу.

По-третє, актуальним є створення доступних альтернатив нотаріальному огляду, зокрема шляхом впровадження електронних сервісів фіксації доказів із використанням державних платформ або сертифікованих приватних сервісів із функцією збереження метаданих. По-четверте, варто розширити можливості інституту забезпечення доказів шляхом спрощення

критеріїв його застосування щодо електронної інформації та запровадження презумпції ризику її втрати.

Окрім цього, доцільним є нормативне закріплення презумпції автентичності електронного доказу за умови дотримання визначених технічних стандартів його збереження, що дозволить зменшити залежність судового процесу від дороговартісних експертних досліджень. Також варто передбачити обов'язок сторін розкривати технічну інформацію про походження електронного доказу (лог-файли, IP-адреси, часові мітки), що сприятиме підвищенню прозорості доказування.

У ширшій перспективі важливим є підвищення рівня цифрової компетентності суддів та інших учасників процесу, а також формування єдиної судової практики шляхом узагальнення позицій Верховного Суду.

Лише комплексне поєднання законодавчих змін, технічних рішень та розвитку правозастосовної практики дозволить забезпечити ефективне функціонування інституту електронних доказів та його відповідність сучасним викликам цифрового суспільства.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15
2. Грабар Н. М. Окремі питання збирання та фіксації електронних доказів у цивільному процесі. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 4. С. 234-237 URL: http://lsej.org.ua/4_2023/56.pdf
3. Дрогозюк К. Б. Проблеми використання електронних доказів у цивільному судочинстві України. Юридичний радник. 2020. № 4. С. 92-99. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-
4. Ковтуненко О. А., Дашко Д. С. Проблематика подання та дослідження електронних доказів крізь призму судової практики. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 5. С. 61-64 DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/13
5. Кондрат'єва Л. А. Електронні докази в цивільному судочинстві в період воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 3. С. 90–93. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2022/18.pdf

Ключові слова: електронні докази, фіксація доказів, подання доказів, скріншот, нотаріальний огляд, оригінал електронного доказу, забезпечення доказів, допустимість доказів, автентичність, цивільний процес.

Keywords: electronic evidence, recording of evidence, submission of evidence, screenshot, notarial inspection, original electronic evidence, preservation of evidence, admissibility of evidence, authenticity, civil procedure.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Дрогозюк К.Б..

Шупенюк Вікторія Олексіївна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Територіальна юрисдикція (підсудність) у цивільному судочинстві є одним із визначальних інститутів процесуального права, що встановлює повноваження конкретного місцевого суду на розгляд справи залежно від місця проживання або перебування сторін, місцезнаходження майна чи місця вчинення юридичного факту. Відповідно до ст. 27 Цивільного процесуального кодексу України [1] позови пред'являються до суду за зареєстрованим місцем проживання або перебуванням відповідача – фізичної особи, або за місцезнаходженням юридичної особи. Статті 28–30 ЦПК [1] передбачають альтернативну підсудність (вибір позивача) та договірну підсудність (угода сторін). Принципово важливим є те, що ст. 29 ЦПК визначає підсудність за вибором позивача у справах про захист прав споживачів, відшкодування шкоди, завданої майну, та у деяких інших категоріях, що в умовах воєнного стану набуває особливого значення для осіб, які перемістилися з окупованих або прифронтових територій.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації з 24 лютого 2022 р. зробило функціонування судів в окупованих та прифронтових районах неможливим, що спричинило необхідність оперативної зміни правил визначення підсудності. Ключовим нормативним механізмом стала ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2]: у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного стану, у зв'язку з бойовими діями або окупацією, Вища рада правосуддя за поданням Голови Верховного Суду ухвалює рішення про зміну територіальної підсудності, передаючи справи до найближчого територіально функціонуючого суду. Таке рішення є також підставою для автоматичної передачі усіх справ, що перебували на розгляді суду з тимчасово зміненою підсудністю. Шелевер Н. [3, с. 106] зазначає, що умовно всю територію України в умовах воєнного стану можна поділити на три зони: де ведуться активні бойові дії; де здійснюється тимчасова або стійка окупація; де є матеріальні умови для нормальної роботи судів, – що безпосередньо обумовлює диференційований підхід до визначення юрисдикції.

Впродовж 2022–2025 рр. Вища рада правосуддя ухвалила десятки рішень про зміну та відновлення територіальної підсудності: щодо судів Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської, Харківської, Миколаївської, Сумської, Чернігівської та Київської областей. Кожне таке рішення

ухвалювалося за поданням Голови Верховного Суду і передбачало передачу справ до конкретного суду, найближчого географічно або функціонально. Після стабілізації обстановки ВРП також ухвалювала рішення про відтермінування або поновлення роботи судів [2]. Кожевников А. Ю. [4, с. 67] досліджує практику адміністративних судів у цьому контексті і констатує, що визначення територіальної підсудності адміністративних справ в умовах воєнного стану здійснюється на підставі § 3 глави 2 розділу І КАС України (ст. 26), де загальним правилом є підсудність за місцезнаходженням відповідача – суб'єкта владних повноважень. Водночас у зв'язку з переміщенням органів влади та платників податків зміни правил підсудності стали особливо актуальними, а їх некоректне застосування могло призводити до помилкового визначення суду.

Органічним доповненням до механізму зміни підсудності стало запровадження дистанційного судочинства. Парасюк В. М. та Шумик О. М. [5, с. 383] досліджують трансформацію інституту цивільного судочинства в умовах війни і встановлюють, що суди, вимушені здійснювати розгляд справ поза межами своєї юрисдикції або за умов евакуації судових установ, широко застосовують відеоконференцзв'язок для забезпечення участі сторін. Зокрема, Велика Палата Верховного Суду в ухвалі від 7 червня 2022 р. у справі № 910/10006/19 зазначила, що проведення судового засідання в режимі відеоконференції забезпечує принципи рівності сторін, змагальності та розумних строків, не наражаючи учасників на загрози під час воєнної агресії. Шелевер Н. [3, с. 106] підкреслює, що незважаючи на складний безпековий контекст, право на справедливий суд, гарантоване ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ст. 55 Конституції України, не підлягає обмеженню під час воєнного стану, – що є нормативною основою для неприпустимості «скорочення чи прискорення форм судочинства», прямо забороненого законом.

Незважаючи на вжиті заходи, практика виявила низку системних проблем у визначенні територіальної юрисдикції під час воєнного стану. Кожевников А. Ю. [4, с. 67] наголошує, що впровадження нових правил та процедур не завжди відбувається без труднощів: зміни підсудності, що відповідали б принципам правової визначеності та справедливості, потребують чіткої нормативної регламентації та ефективної комунікації між органами судової влади. Парасюк В. М. та Шумик О. М. [5, с. 383] вказують на проблему забезпечення єдності судової практики при розгляді справ різними судами, яким передані матеріали з окупованих або недоступних регіонів. Важливою залишається проблема визначення підсудності справ внутрішньо переміщених осіб: оскільки їхнє зареєстроване місце проживання і фактичне місце перебування не збігаються, ст. 27 ЦПК [1, ст. 27] потребує розширеного тлумачення з урахуванням презумпції фактичного

перебування як альтернативного критерію підсудності, підтвердженої постановою ОП КЦС ВС від 24 червня 2024 р. у справі № 554/7669/21.

Таким чином, воєнний стан сформував принципово нову практику визначення територіальної юрисдикції: від формальних правил ЦПК – до гнучких адаптаційних механізмів зміни підсудності через ВРП, широкого застосування дистанційного судочинства та розширеного тлумачення критеріїв підсудності для переміщених осіб. Ці трансформації мають бути законодавчо закріплені у системному вигляді з метою забезпечення доступу до правосуддя в будь-яких надзвичайних умовах.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15.

2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VIII. Редакція від 04.06.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19.

3. Шелевер Н. Особливості забезпечення конституційного права на справедливий суд під час війни. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. № 71. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/262898/259247

4. Кожевников А. Ю. Особливості визначення територіальної підсудності та практика розгляду адміністративними судами публічно-правових спорів в умовах воєнного стану. Право та державне управління. No 2. 2024. С. 65- 70. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2024/10.pdf

5. Парасюк В. М., Шумик О. М. Цивільне судочинство в умовах війни: трансформація інституту перегляду судових рішень. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 4, ч. 1. С. 381. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/338181.

Ключові слова: територіальна юрисдикція, підсудність, воєнний стан, зміна підсудності, Вища рада правосуддя, ЦПК України, дистанційне судочинство, право на справедливий суд, ст. 147 ЗУ «Про судоустрій», внутрішньо переміщені особи.

Keywords: territorial jurisdiction, jurisdiction, martial law, change of jurisdiction, High Council of Justice, Civil Procedure Code of Ukraine, remote court proceedings, right to a fair trial, Art. 147 of the Law on Judiciary, internally displaced persons.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Дрогозюк К.Б.

Янковська М. – А. В.

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

ЯК ІНСТРУМЕНТУ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

У сучасних умовах, коли кожна сфера суспільства проходить активний етап цифровізації та впровадження у роботу новітніх алгоритмічних систем, питання функціонування цивільного судочинства України з використанням ШІ стає все більш обговорюваним. Враховуючи факт того, що зараз не існує нормативно – правового акту, який би регулював окреслене питання, виникає багато прогалин та проблемних моментів, які потребують уточнень та досліджень.

Очевидним є факт того, що алгоритми штучного інтелекту здатні полегшити перебіг судового процесу: розгляд справ може відбуватись у значно коротші строки, огляд та узагальнення судової практики – зайняти декілька хвилин, а доступ до правосуддя буде мати абсолютно кожен, у кого є доступ до інтернету. Проте з іншої сторони, наслідком таких новацій можуть стати порушення основоположних засад судочинства – змагальності, рівності перед законом та судом, справедливості, а також питання відповідальності та прозорості розгляду справи. Необхідно зауважити, що основним завдання цивільного судочинства є розгляд і вирішення цивільних спорів, які за своєю природою, є найбільш наближеними до особистого життя громадян, тому на нашу думку, потребують підвищеної уваги та ретельного вивчення усіх обставин справи. Тому вважаємо за потрібне більш детально розібрати деякі переваги та недоліки використання ШІ у цивільному судочинстві.

Передусім варто відзначити, що найбільш необхідним є застосування ШІ під час опрацювання великих масивів даних, аналізу судової практики або створення великої кількості документів. Це наочно продемонстрував дослідницький проект «Інноваційні технології для обробки судових рішень з використанням алгоритмів машинного навчання», проведений у 2023 році у рамках програми досліджень та інновацій «Горизонт 2020». Метою проекту було дослідити, як штучний інтелект можна застосувати в судовому секторі для підвищення ефективності та прозорості судових процесів в Україні, а також створити структурований набір даних, який можна було б використовувати для моніторингу прийняття судових рішень та спроби прогнозування результатів розгляду справ в одній категорії цивільних спорів. Дослідження базувалось на розробленому програмному забезпеченні для збору наборів даних та маркування судових рішень. Під час проекту було зібрано неструктуровані дані з понад 300 000 судових справ, приблизно 2000 з яких було марковано. Ці маркери сприяли комплексному аналізу судових проваджень з акцентом на таких аномаліях, як затримки, поширені судові помилки та відхилення від стандартної практики. Як ми вже зазначали вище, цивільні справи становлять чи не найбільшу частку судових проваджень в Україні, що робить впровадження новітніх механізмів вирішення спорів саме до цієї категорії, найбільш актуальним. Одним із ключових викликів,

визначених у проекті, був формат судових рішень, доступних у відкритому доступі. Єдиний державний реєстр судових рішень України містить понад 110 мільйонів судових документів, які не зчитуються машиною, що значно ускладнює процес маркування.

Не дивлячись на вище окреслені проблеми, дослідницький проект успішно продемонстрував потенціал штучного інтелекту у моніторингу судових рішень та вимірюванні ефективності судової системи в Україні. Він також підкреслив потенціал ШІ для допомоги юристам та політикам у відстоюванні впровадження механізмів позасудового врегулювання у певних категоріях справ, що може допомогти полегшити навантаження на судову систему України. Хоча пілотна фаза проекту була обмеженою за обсягом, результати були багатообіцяючими та підкреслили необхідність подальших досліджень [1].

Покращення доступу до правосуддя прямо випливає з попереднього пункту. Завдяки автоматизації рутинних процедур та доступу до електронних судових платформ є можливість значно полегшити доступ громадян до системи правосуддя, таким чином більш повно реалізуючи їх право на звернення до суду за захистом їх законних прав та інтересів. Також використання ШІ під час вирішення цивільних спорів дозволить мінімізувати «суб’єктивний фактор» та підвищити передбачуваність судового рішення. Проте з іншої сторони виникає важливе питання щодо відповідальності за винесені рішення, можливі помилки у справі та взагалі статусу ШІ та роботів у судовому процесі. В українському правовому полі, наведені питання наразі активно обговорюються [2].

Так, Марценко Н. розкриває недоцільність розуміння робота та штучного інтелекту як суб'єкта цивільних правовідносин. На думку автора, це може створити ситуацію правової невизначеності. Також він розглядає поняття «електронна особа» або «цифрова персона» та можливість надання їй статусу суб’єкта цивільно – правових відносин [3]. Натомість Мічурін Є. зазначає, що вираз «права робота» є досить суперечливим у цивілістиці, і навіть якщо автори цього визначення припускають наділення цифрової персони певними правами, то: по – перше щоб надати штучному інтелекту права, не потрібно надавати йому права суб’єкта; по – друге певні права належать біологічним організмам, якими роботи не є, оскільки штучний інтелект не є живою істотою [4].

Що ж до питання відповідальності, аналіз законодавства ЄС, що регулює проблеми цивільно – правової відповідальності щодо відшкодування шкоди, завданої з використанням штучного інтелекту, дозволяє казати про такі тенденції: 1) відповідальність покладається на людину, тобто розробника алгоритму; 2) пріоритет відповідальності оператора штучного інтелекту; 3) поділ відповідальності залежно від того, чи

шкода спричинена системою штучного інтелекту, що належить до категорії з високим рівнем ризику або ж ні [5].

Можемо підсумувати, що використання інструментів штучного інтелекту відкриває перед цивільними судочинством значні перспективи. Проте варто приділяти максимум уваги дотриманню прав учасників судового процесу, а також забезпечити створення повноцінного законодавчого регулювання окресленого механізму, аби найбільш якісно здійснювати правосуддя.

Список використаних джерел

1. Ізарова І. На шляху до сталого правосуддя: пошук рішень на основі штучного інтелекту для юридичної практики та моніторингу судів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Фізико – математичні науки, 2 (79) 2024, С. 49-53. URL: https://bphm.knu.ua/bphm/article/view/506/394

2. Цувіна Т. Технології штучного інтелекту в судочинстві: Європейські стандарти та українська практика. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Вип. 139 No. 2, 2025.,С. 4-13. URL: https://journals.knute.edu.ua/foreign-trade/article/view/2268/2167

3. Марценко Н. Правовий режим штучного інтелекту в цивільному праві Актуальні проблеми правознавства. 4 (20), 2019. С. 91 – 96 URL: https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/38382/1/%d0%9c%d0%b0%d1%80%d1%86%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be.pdf

4. Мічурін Є. О. Правова природа штучного інтелекту. Форум права, 2020, Вип. 64 (5), С. 67- 75. URL: https://forumprava.pp.ua/files/067-075-2020-5-FP-Michurin_9.pdf

5. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and(EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance) PE/24/2024/REV/1 (OJ L, 2024/1689, 12.7.2024). EUR-Lex. URL: : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Притуляк В.М.

СЕКЦІЯ 11. ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Добровольська В. В.
Секретар: лаборант кафедри Мисик О. Л.

Асаула Зоряна Михайлівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЗА НЕВИКОНАННЯ ДОГОВОРІВ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Питання відповідальності суб'єктів господарювання за невиконання договірних зобов'язань на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ) є одним із найгостріших у сфері приватного права в умовах повномасштабної збройної агресії Росії проти України. Масштабна окупація частини вітчизняних територій після 24 лютого 2022 р. поставила перед правовою системою низку складних питань: чи є невиконання договорів внаслідок окупації форс-мажором, яка відповідальність настає за порушення зобов'язань, і чи є укладені з «окупаційними» контрагентами договори взагалі дійсними. Додаткової гостроти цим питанням надала втрата чинності Господарським кодексом України (далі ГК) з 1 червня 2024 р. реформа, що кардинально змінила нормативне підґрунтя регулювання підприємницьких відносин і вимагає переосмислення існуючих механізмів захисту учасників обороту на ТОТ. Розв'язання цих питань потребує комплексного підходу до вдосконалення законодавства з урахуванням як вітчизняного досвіду, так і міжнародних стандартів [1, с. 32].

Чинне законодавство визначає форс-мажорні обставини як надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливлюють виконання зобов'язань (ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні») [2]. Торгово-промислова палата України 28 лютого 2022 р. засвідчила, що військова агресія Росії є обставиною непереборної сили. Проте судова практика Верховного Суду (постанова у справі № 922/2394/21 від 14.06.2022) виходить з того, що форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру: суб'єкт господарювання зобов'язаний доводити наявність причинно-наслідкового зв'язку між обставинами окупації та неможливістю виконання саме конкретного договору. Ця позиція суперечить

практичним реаліям для підприємств, майно яких знаходиться на окупованій або прифронтовій території, такий тягар доказування є непропорційно важким. З втратою чинності ГК основним нормативним регулятором відповідальності за невиконання договірних зобов'язань стали статті 614–617 Цивільного кодексу України (далі – ЦК).

Необхідно законодавчо закріпити спростовну презумпцію форс-мажору для суб'єктів господарювання, місцезнаходження або майно яких перебуває на ТОТ або в зоні активних бойових дій. Таке рішення усуває правову невизначеність і мінімізує зловживання, оскільки зберігає право контрагента спростовувати презумпцію, довівши, що виконання договору залишалось можливим [1, с. 36].

Відповідно до ч. 2 ст. 13 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII правочин, стороною якого є суб'єкт господарювання, місцезнаходженням (місцем проживання) якого є ТОТ, є нікчемним [3]. Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду у постанові від 07.03.2024 у справі № 910/9680/23 підтвердив, що господарська діяльність суб'єктів, місцезнаходженням яких є ТОТ, перебуває поза межами правового регулювання України, а вчинені ними правочини є нікчемними та не породжують жодних юридичних наслідків. Це породжує правову колізію: суб'єкт господарювання, що не змінив юридичну адресу, але фактично евакуювався та здійснює діяльність на підконтрольній території, формально не може укладати дійсні договори. Після скасування ГК питання правових наслідків нікчемності таких правочинів повністю перейшло у площину ЦК України (ст. 215, 216), що посилює необхідність узгодженого підходу.

Отже, необхідно внести зміни до ст. 13 Закону № 1207-VII, передбачивши виключення з правила нікчемності для суб'єктів, що підтвердили фактичне ведення діяльності поза межами ТОТ. Це узгоджується з принципом розумності й сумлінності (ст. 3 ЦК України) та дозволяє уникнути ситуацій, коли юридичний формалізм незаслужено карає добросовісних підприємців [3; 4].

Законодавство ЄС (зокрема, Директиви щодо реструктуризації та неплатоспроможності, практика Суду ЄС) розрізняє комерційний ризик та обставини, що виходять за межі розумного контролю підприємця. У державах членах ЄС суди оцінюють не лише формальне настання форс-мажорної обставини, а й вживали чи сторони розумні заходи для мінімізації збитків. Українське законодавство про відповідальність суб'єктів господарювання в умовах окупації не адаптоване до цих стандартів: відсутній механізм оцінки «розумної обачності» у відносинах, де одна зі сторін перебуває на ТОТ.

З огляду на скасування спеціальних норм ГК про відповідальність у господарських правовідносинах, ця прогалина нині заповнюється лише загальними положеннями ст. 614 ЦК, що є явно недостатнім.

Доцільно доповнити ст. 614 ЦК України спеціальним абзацом, що при оцінці відповідальності суб'єкта підприємницької діяльності за невиконання договору в умовах окупації суд враховує, чи вживала сторона розумних і доступних їй заходів для запобігання або мінімізації негативних наслідків. Таке рішення зближує вітчизняний підхід зі стандартами ЄС та Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (ст. 79 CISG) [1, с. 38; 5].

Форс-мажор звільняє сторону від відповідальності за порушення зобов'язання, але не є автоматичною підставою для припинення самого договору. Законодавство не встановлює граничного строку тривалості форс-мажорних обставин, після якого договір може бути розірваний в односторонньому порядку поза судом. На практиці це означає, що суб'єкт господарювання, фізично позбавлений можливості виконувати договір через окупацію, залишається юридично зв'язаним ним роками, що паралізує його господарську діяльність і унеможливлює реструктуризацію [1, с. 33; 4]. Ситуацію додатково ускладнило скасування ГК: попередній ст. 218 ГК, яка містила спеціальні підстави звільнення від відповідальності у господарських зобов'язаннях, більше немає, а ст. 617 ЦК регулює питання відповідальності лише в загальних рисах. Необхідно внести зміни до ст. 652 ЦК України, передбачивши спеціальну підставу для одностороннього розірвання договору за умови, що форс-мажорні обставини, пов'язані з окупацією, тривають понад встановлений строк (наприклад, дванадцять місяців) і відновлення виконання є об'єктивно неможливим. Це рішення відповідає принципу справедливості й запобігає безстроковому «заморожуванню» договірних правовідносин на шкоду обом сторонам [4; 5].

Таким чином, правове регулювання відповідальності суб'єктів господарювання за невиконання договорів на ТОТ містить чотири ключові проблеми, що потребують невідкладного законодавчого вирішення: неузгодженість режиму форс-мажору з реаліями окупації; надмірно жорстке правило нікчемності правочинів; невідповідність стандартам ЄС щодо «розумної обачності»; відсутність механізму припинення договорів при тривалому форс-мажорі. Ці проблеми набули нового виміру після втрати чинності ГК з 1 червня 2024 р., що вивело регулювання у площину виключно цивільного законодавства та оголило існуючі прогалини. Пропоновані зміни до ЦК України та Закону № 1207-VII спрямовані на забезпечення балансу між захистом прав кредиторів і реальними можливостями суб'єктів господарювання в умовах окупації, а також на поступове приведення вітчизняного правопорядку у відповідність зі стандартами ЄС.

Список використаних джерел

1. Макаренко О. Ю., Макаренко Н. А. Форс-мажорні обставини: виконання договірних зобов'язань у період збройної агресії Російської Федерації на території України. Правовий часопис Донбасу. 2022. № 2 (79). С. 32–39. DOI: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-79-2-32-39
2. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 р. № 671/97-ВР. Ст. 14-1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. Ст. 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Ст. 215, 216, 614, 617, 652. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
5. Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (CISG). Ст. 79. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003

Ключові слова: відповідальність суб'єктів господарювання, невиконання договору, тимчасово окупована територія, форс-мажор, нікчемність правочину, обставини непереборної сили, розірвання договору, стандарти ЄС, Цивільний кодекс України.

Keywords: liability of business entities, non-performance of contract, temporarily occupied territory, force majeure, void transaction, force majeure circumstances, termination of contract, EU standards, Civil Code of Ukraine.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Балик Даша Вікторівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПІДСТАВИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ РОЗІРВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Господарські договори є фундаментом цивільно-правових відносин у сфері підприємницької діяльності, оскільки визначають права та обов'язки сторін, терміни виконання зобов'язань, порядок розрахунків та відповідальність за невиконання умов договору. У практиці господарювання часто виникає потреба у розірванні договорів через порушення умов, зміну обставин, наявність форс-мажорних обставин або односторонню відмову однієї зі сторін. Незважаючи на це, чинне законодавство не завжди надає однозначні правила для розірвання господарських договорів, що створює проблеми для учасників відносин і судової практики.

Однією з ключових проблем є нечіткість підстав для розірвання договорів. Згідно з ч. 1 ст. 651 Цивільного кодексу України розірвання

договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. У разі істотного порушення договору другою стороною або в інших випадках, передбачених договором чи законом, ч. 2 ст. 651 ЦКУ надає право суду розірвати договір за вимогою однієї зі сторін [1]. Це положення демонструє баланс між свободою договору та необхідністю захисту прав сторін у разі порушення зобов'язань.

Важливо також відрізняти розірвання договору від односторонньої відмови від договору. Наприклад, замовник має право у будь-який час до закінчення робіт відмовитися від договору підряду, виплативши підряднику винагороду за виконану частину робіт та відшкодувавши збитки, завдані розірванням (ч. 4 ст. 849 ЦКУ) [1]. У разі односторонньої відмови, якщо замовник надіслав підряднику повідомлення про припинення договору, договір вважається припиненим, і предмет спору відсутній. Таким чином, звернення до суду за розірванням договору у таких випадках не має сенсу, що підкреслює практичну різницю між двома інститутами та важливість їх правильного застосування на практиці.

Особливу увагу слід приділити форс-мажору як підставі розірвання договору. Згідно з ч. 1 ст. 617 ЦК України форс-мажорні обставини визнаються подіями, які сторони не могли передбачити та уникнути, і які об'єктивно унеможливлюють виконання зобов'язань [1]. Судова практика Верховного Суду України розглядає такі обставини як надзвичайні, невідворотні та незалежні від волі сторін, і лише за наявності об'єктивної неможливості виконання договору допускає розірвання [4]. Війна в Україні, як показує практика, є типовим прикладом форс-мажору.

При цьому наявність сертифіката Торгово-промислової палати України про форс-мажор не є автоматичним доказом непереборної сили: суд оцінює фактичні обставини та причинно-наслідковий зв'язок між подією та неможливістю виконання конкретного договору. Також несвоєчасне повідомлення іншої сторони про настання форс-мажору може позбавити права на посилання на ці обставини як підставу для розірвання договору [5].

Судова практика Верховного Суду України показує, що настання форс-мажорних обставин само по собі не дає автоматичного права на розірвання договору або звільнення від відповідальності, якщо сторона не довела, що вони реально унеможливили виконання конкретного зобов'язання, а також не дотримано процедуру повідомлення контрагента [5].

Законодавство не регламентує чітко, коли форс-мажор лише звільняє від відповідальності, а коли – надає право на розірвання договору. Це свідчить про необхідність законодавчого уточнення критеріїв форс-мажору, включно з визначенням допустимих видів подій, термінів впливу та обов'язковості документального підтвердження.

Ще однією проблемою є правові наслідки розірвання договору, які залишаються неоднозначними. Аналіз правових наслідків розірвання господарських договорів вимагає врахування положень ст. 653 Цивільного кодексу України, де встановлено, що у разі розірвання договору зобов'язання сторін припиняються з моменту досягнення домовленості або набрання законної сили рішення суду про розірвання договору [1]. При цьому загальне правило передбачає, що сторони не мають права вимагати повернення того, що виконано ними до моменту розірвання, якщо інше не встановлено договором або законом. Це створює правову проблему для практики, оскільки договори можуть містити різні фінансові й майнові взаємні постави, повернення яких не завжди можливе або справедливе. Водночас законодавство надає стороні, яка зазнала істотного порушення зобов'язань, право вимагати відшкодування збитків, спричинених розірванням договору [1]. Ці норми важливі для судової практики, але на практиці складно зрозуміти, як правильно вимагати відшкодування збитків, що створює проблеми при застосуванні закону.

Судова практика показує різні підходи: одні суди застосовують принцип пропорційності, інші – стягують штрафи повністю, незважаючи на часткове виконання зобов'язань. Для підвищення правової визначеності доцільно встановити у законодавстві чіткі правила щодо пропорційної компенсації та включати у договори типові клаузи про наслідки розірвання.

Крім того, доцільно враховувати міжнародний досвід. У правових системах Європейського Союзу та правових реаліях англійського права часто застосовуються стандартизовані положення про розірвання договорів, які передбачають чіткі підстави та наслідки для сторін. Наприклад, у англійському комерційному праві широко використовуються клаузи про «termination for convenience» (розірвання за власним бажанням без пояснення причин) або змістовні механізми компенсації при розірванні через невиконання умов, що дають сторонам зрозумілі алгоритми дій і зменшують кількість спорів у судах [6]. Такі механізми включають чітко визначені строки повідомлення, порядок розрахунків при розірванні, компенсацію витрат та механізми відшкодування, що знижує ризики правової невизначеності та сприяє передбачуваності договірних відносин. Запозичення подібних підходів у національне законодавство могло б підвищити якість правового регулювання розірвання господарських договорів в Україні, зробивши його більш прозорим для суб'єктів господарювання та судової практики.

Отже, підстави та правові наслідки розірвання господарських договорів залишаються проблемними через нечіткість законодавства, неоднозначність тлумачення форс-мажору, відсутність визначених правил наслідків розірвання та недостатнє врахування міжнародного досвіду. Для практичного застосування та удосконалення законодавства доцільно: 1) уточнити критерії істотного порушення договору; 2) законодавчо

врегулювати межі застосування форс-мажору; 3) встановити чіткі механізми наслідків розірвання; 4) запровадити стандартизовані положення, що враховують міжнародний досвід. Крім того, практичне застосування цих заходів потребує розробки методичних рекомендацій для судів та сторін договору, а також впровадження навчальних програм для юристів і суб'єктів господарювання, що допоможе ефективно використовувати положення законодавства на практиці. У результаті такі зміни підвищать передбачуваність господарських відносин, захистять права сторін, зменшать кількість судових спорів і зміцнять правову систему України в цілому.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (чинний). – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.
2. Сміян В. В. Цивільне право України: Загальна частина та Особлива частина. – К.: Юрінком Інтер, 2020. – 432 с.
3. Ковальчук О. Господарське право України: теорія та практика застосування норм. – Х.: Право, 2019. – 310 с.
4. Верховний Суд України. Постанова у справі № 686/16312/22 від 13.03.2024. – URL: https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/nedogovirni_zob?utm_source=chatgpt.com.
5. Морозов Є. До ДСТУ [Електронний ресурс] / Є. Морозов // Liga.net. –URL: https://blog.liga.net/amp/user/emorozov/article/52399
6. Соколов В. В. Англійське комерційне право: принципи та практика / В. В. Соколов. – К.: Юрінком Інтер, 2021. – 256 с.

Ключові слова: господарський договір, розірвання договору, форс-мажор, одностороння відмова, правові наслідки, судова практика, міжнародний досвід.

Keywords: commercial contract, termination of contract, force majeure, unilateral withdrawal, legal consequences, judicial practice, international experience.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Барбулат Таїсія Василівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ РЕЛОКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В умовах воєнного стану релокація підприємств стала одним із ключових інструментів збереження економічної активності, виробничого

потенціалу та зайнятості в Україні. Переміщення суб'єктів господарювання з територій активних бойових дій або регіонів підвищеного ризику до відносно безпечних областей дозволило значній кількості підприємств продовжити або відновити господарську діяльність [1; 2]. Водночас релокація не є виключно організаційним чи логістичним процесом, оскільки вона спричиняє комплекс господарсько-правових наслідків, що охоплюють договірні, майнові, трудові, організаційні та фінансові аспекти діяльності суб'єктів господарювання.

З господарсько-правової точки зору релокація підприємства означає зміну місця фактичного здійснення господарської діяльності, яка може супроводжуватися переміщенням обладнання, виробничих потужностей, працівників, документації, цифрової інфраструктури та матеріальних ресурсів. У багатьох випадках релокація потребує внесення змін до внутрішніх організаційних документів, переукладення або коригування договорів оренди, поставки, перевезення, зберігання, охорони, енергозабезпечення, а також перегляду взаємодії з контрагентами та органами державної влади [3; 4]. Саме тому релокація безпосередньо впливає на правове становище підприємства та механізм реалізації ним господарської компетенції.

Одним із найважливіших наслідків релокації є трансформація договірних відносин. Через переміщення підприємства нерідко виникають труднощі з виконанням раніше укладених договорів поставки, підряду, перевезення, зберігання, оренди, страхування та інших господарських зобов'язань. Зміна місця виконання договору, строків поставки, доступу до майна, сировини чи логістичних маршрутів може об'єктивно унеможливити належне виконання зобов'язань у первісному вигляді. У таких випадках постає питання внесення змін до договорів, їх припинення, відстрочення виконання або застосування механізмів звільнення від відповідальності [3].

Особливого значення в умовах релокації набуває інститут форс-мажорних обставин. В умовах воєнного стану суб'єкти господарювання часто посилаються на бойові дії, окупацію територій, руйнування інфраструктури, неможливість доступу до виробничих потужностей, транспортні обмеження або втрату майна як на обставини, що унеможливили виконання зобов'язань. Водночас сама по собі релокація підприємства не завжди автоматично звільняє від відповідальності, а потребує індивідуального доведення причинно-наслідкового зв'язку між обставинами та неможливістю виконання конкретного зобов'язання [5]. Це створює значний простір для правової невизначеності та господарських спорів.

Суттєвим наслідком релокації є вплив на майнові правовідносини підприємства. Переміщення виробничих ліній, обладнання, товарно-матеріальних цінностей, архівів, серверів та іншого майна вимагає

належного документального оформлення, інвентаризації та юридичного супроводу. Неналежна фіксація переміщення активів або втрати частини майна може ускладнити взаємовідносини з контрагентами, страховими компаніями, банківськими установами, орендодавцями чи контролюючими органами [4]. У зв'язку з цим релокація фактично виступає не лише як управлінське рішення, а й як правовий процес, який вимагає комплексного оформлення.

Окрему групу наслідків становлять трудові правовідносини. Переміщення підприємства до іншого регіону неминуче впливає на організацію праці, режим роботи, можливість переведення працівників, зміну істотних умов праці, запровадження дистанційної або змішаної форми роботи, а також на питання збереження персоналу [6]. Не всі працівники мають можливість або бажання переїжджати разом із підприємством, що зумовлює необхідність правового врегулювання відносин між роботодавцем і працівником в умовах релокації. У цьому контексті особливого значення набувають норми спеціального законодавства про трудові відносини в умовах воєнного стану.

Важливим господарсько-правовим наслідком релокації є також вплив на організаційно-управлінську структуру підприємства. Переміщення виробництва або офісу в інший регіон часто вимагає реорганізації внутрішніх процесів, зміни управлінських підходів, перебудови системи постачання, логістики, збуту та комунікації з партнерами. У ряді випадків релокація спричиняє перехід підприємства на нові моделі функціонування, активну цифровізацію процесів, перегляд бізнес-моделі та адаптацію до нових ринкових умов [1; 2]. Усе це безпосередньо впливає на господарську діяльність та правову поведінку підприємства як учасника ринку.

Не менш важливим є питання державної підтримки релокованих підприємств. В Україні було запроваджено спеціальну урядову програму релокації бізнесу, яка передбачає допомогу у перевезенні обладнання, підборі нових виробничих приміщень, логістичному супроводі та розміщенні працівників [1; 2]. Наявність такої підтримки має суттєве господарсько-правове значення, оскільки формує додаткові гарантії для суб'єктів господарювання, які вимушено переміщують свою діяльність, а також створює передумови для збереження підприємницького потенціалу в державі.

Разом із тим правове регулювання релокації підприємств залишається фрагментарним. Значна частина практичних питань вирішується через поєднання норм цивільного, трудового, податкового, адміністративного та господарського права, а також через застосування спеціальних урядових механізмів та індивідуальних договірних рішень [3; 4]. Відсутність єдиного комплексного підходу до правового супроводу релокації зумовлює виникнення правової невизначеності та підвищує ризик конфліктів між

підприємствами, працівниками, орендодавцями, контрагентами та державними органами.

Водночас релокація підприємств має і позитивні перспективи. Для значної частини бізнесу вона стала не лише засобом збереження діяльності, а й поштовхом до модернізації виробництва, оптимізації витрат, виходу на нові ринки, цифрової трансформації та пошуку більш стійких моделей ведення господарської діяльності. У низці випадків релокація сприяла пожвавленню економічної активності в приймаючих регіонах, створенню нових робочих місць та формуванню нових виробничих і логістичних кластерів [1; 7].

Отже, релокація підприємств у сучасних умовах є складним господарсько-правовим явищем, яке має як проблемні, так і перспективні наслідки. Вона безпосередньо впливає на виконання договірних зобов'язань, майнові правовідносини, організацію праці, внутрішню структуру підприємства та механізми державної підтримки бізнесу. Саме тому вдосконалення господарсько-правового регулювання релокації підприємств має стати одним із пріоритетних напрямів розвитку сучасного правового забезпечення економіки України.

Список використаних джерел

1. Програма релокації підприємств // Міністерство економіки України. URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&lang=uk-UA&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv
2. Програма релокації підприємств: що потрібно знати бізнесу // Міністерство економіки України. URL: https://me.gov.ua/News/Detail?id=e4f18282-77af-4fdf-8134-ce4403d711f0&lang=uk-UA&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv-SchoPotribnoZnatiBiznesu
3. Цюприк В. І. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕЛОКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/afbee37d-3c76-42c0-a06f-a2d55427f344
4. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15
5. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин // Торгово-промислова палата України. URL: https://ucci.org.ua/press-center/ucci-news/protsedura-zasvidchennia-fors-mazhornikh-obstavin-z-28-02-2022
6. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX (зі змінами) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-20

7. Мережко, В., & Іванченко, Г. (2023). ОСНОВНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РЕЛОКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. *Економіка та суспільство*, (50). URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2443

Ключові слова: релокація підприємств, воєнний стан, суб'єкти господарювання, господарська діяльність, переміщення майна, зміна умов договору, переведення працівників, дистанційна робота.

Keywords: relocation of enterprises, martial law, business entities, economic activity, movement of property, change of contract terms, transfer of employees, remote work.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Барладян Ксенія Федорівна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ БІЗНЕСУ, ЗАВДАНИХ ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ

Повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України спричинила безпрецедентні руйнування промислового потенціалу, інфраструктури та приватних активів, що поставило перед українським бізнесом критичне питання пошуку ефективних правових механізмів відшкодування завданих збитків. Складність цієї проблеми полягає у відсутності єдиного універсального інструменту компенсації, а також у викликах, пов'язаних із подоланням судового імунітету держави-агресора.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю систематизації існуючих шляхів стягнення збитків – від звернень до національних судів до звернень у міжнародні арбітражі.

Міжнародне право, що опікується збройними зіткненнями, регламентує низку основоположних постулатів, головна мета яких – захист пересічних громадян від жорстокості й нелюдськості війни, а також убезпечення об'єктів цивільної інфраструктури від націлених ударів. Одним із таких наріжних каменів є доктрина «розмежування». Вона накладає на усіх учасників бойових дій обов'язок неухильно, як у процесі ведення військових дій, так і при розробці військових планів, проводити чітку межу між цивільними об'єктами, з одного боку, та безпосередніми учасниками бойових дій і військовими мішенями, з іншого.

У контексті міжнародних військових конфліктів цей принцип закріплено у Положенні Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, присвяченого захисту жертв міжнародних збройних протистоянь (Протокол I), датованого 8 червня 1977 року (далі – Протокол I). Зокрема,

Стаття 48 Протоколу І декларує, що задля забезпечення поваги прав та гарантування безпеки цивільного населення та його майна, сторони, що воюють, зобов'язані безперервно розмежовувати цивільних від комбатантів, а також цивільні об'єкти від військових, зосереджуючи усі свої дії виключно на досягненні військових об'єктів.

Якщо говорити про відшкодування втрат, які спричинила росія внаслідок бойових дій українським бізнес-суб’єктам, то на даний момент Україна жодних таких виплат бізнесу (вітчизняним суб'єктам господарювання) самостійно не здійснює, і відповідної державної програми компенсацій не запроваджено. Одразу виникає слушне питання: які кроки мали б здійснити українські компанії у випадках, коли їхні активи, торгові чи складські приміщення, а також інше майно зазнали пошкоджень чи було знищене унаслідок військової агресії з боку Російської Федерації? З цього приводу вже існує значний обсяг аналітичних матеріалів від різноманітних експертів та юристів, оприлюднених у різних джерелах. Наприклад, Тімур Бондарєв підкреслює, що чіткого механізму для стягнення збитків із РФ наразі не існує, проте нові механізми постійно розробляються, що свідчить про неминуче виникнення ефективних шляхів юридичного протистояння з РФ. У будь-якому разі, критично важливо мати надійну доказову базу стосовно понесених збитків, щоб у момент появи «вікна можливостей» негайно ним скористатися та не зволікаючи звернутися до того органу (форуму), який надасть найкращі перспективи для отримання компенсації [1].

Юлія Маршук та Віталій Грицик зазначають, що 17 травня Рада Європи на своєму Саміті ухвалила Постанову, щодо заснування розширеної часткової угоди, яка стосується Реєстру збитків, що постали внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України.

До цього Реєстру, створеного учасниками Саміту голів держав і урядів Ради Європи в Рейк’явіку 16-17 травня 2023 року, приєдналися або висловили намір приєднатися 43 країни, а також Європейський Союз. У цій Постанові вказано, що функціонування Реєстру, включно з його цифровою платформою, що міститиме всю документацію про вимоги та докази, має стати першим елементом невизначеного міжнародного механізму відшкодування, який утвориться за допомогою окремого міждержавного документа спільно з Україною. Проте остаточна форма цього механізму ще не визначена, вона може передбачати створення комісії для розгляду претензій та/або компенсаційного фонду для розслідування, опрацювання вимог та здійснення виплат за збитки, спричинені міжнародно протиправними діями Російської Федерації на території України чи проти неї. Як бачимо, перші кроки до створення системи міжнародного відшкодування для постраждалих від російської агресії вже зроблені. Тому бізнесу, який постраждав від військових дій РФ, необхідно розпочинати активні дії вже

зараз, щоб мати шанс отримати відшкодування у майбутньому. На сьогодні, на національному рівні, єдиним доступним шляхом залишається самостійне звернення до суду з позовом про стягнення матеріальних втрат безпосередньо з РФ [2].

Як би не тривали жваві дискусії щодо методів та засобів, якими можна було б стягнути з РФ компенсацію за шкоду, спричинену її військовою агресією українським підприємствам, то на цій ниві виникають значні перешкоди. Однією з таких завад є безцеремонне нехтування Росією фундаментальними засадами міжнародного права.

Проте, з цього приводу Верховний Суд висловив досить передову позицію, навівши низку вагомих міркувань, чому судовий імунітет Російської Федерації застосовувати не варто. У Постанові ВС від 14 квітня 2022 року у справі №308/9708/19 констатовано, що РФ, розпочавши неспровоковану та масштабну збройну агресію проти України, а також чинячи численні акти геноциду проти Українського народу, втратила право апелювати до свого судового імунітету. Це, своєю чергою, унеможливлює будь-які заперечення юрисдикції українських судів стосовно розгляду та ухвалення рішень у позовах про відшкодування збитків, спричинених саме актами агресії фізичній особі – громадянину України. Верховний Суд ґрунтувався на тому, що держава-агресор діяла не в контексті свого суверенного права на самозахист, а навпаки – віроломно порушила усі суверенні права України, і відповідно, у подібного роду справах надання їй судового імунітету є абсолютно неприпустимим [3].

Окрім того, у постанові Верховного Суду від 18 травня 2022 року у справі №428/11673/19 стверджується, що український суд має повноваження нехтувати імунітетом РФ та розглядати позови, подані безпосередньо до цієї іноземної держави, щодо відшкодування збитків, спричинених фізичній особі внаслідок російської збройної агресії. Залишення в силі імунітету РФ є несумісним із міжнародно-правовими зобов'язаннями України у сфері протидії тероризму. Судовий імунітет РФ не повинен застосовуватися, оскільки Росія порушила державний суверенітет України, а це не є реалізацією тих суверенних прав Російської Федерації, які захищаються судовим імунітетом [4].

Отже, наразі є очевидним той факт, що існують значні перешкоди на шляху становлення дієвого механізму відшкодування збитків, які держава-агресор, Росія, завдала українським суб'єктам господарювання через бойові дії. До цих перешкод належать: зухвала й безумовна зневага Російської Федерації до засад міжнародного права; відсутність єдиного, узгодженого на світовій арені правового інструментарію для репарацій за шкоду, спричинену військовими конфліктами; і, нарешті, відсутність чинної міжнародно-правової угоди між країнами, де заморожено російські активи, щодо порядку їхньої передачі Україні для компенсації втрат, спричинених її військовою

інтервенцією. Попри ці труднощі, на сьогодні серед правників переважає думка, що Росія мусить буде, так чи інакше, компенсувати збитки, завдані її агресією, як юридичним, так і приватним особам. Ймовірно, цей механізм відшкодування буде розроблено або через формування багатого масиву судової практики, особливо рішень міжнародних судових органів, або шляхом запровадження необхідного нормативного врегулювання, включаючи його закріплення на рівні міжнародного права.

Список використаних джерел

1. Бондарєв Т. Втрати бізнесу від війни рф проти України: де і як отримати відшкодування? *Економічна правда.* URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/24/687375/index.ap.
2. Маршук Ю. Як бізнесу відшкодувати збитки від військової агресії рф. Поради адвокатів. Юрліга. URL : https://jurliga.ligazakon.net/ru/analitycs/219763_yak-bznesuvdshkoduvati-zbitki vd-vyskovo-agres-rf-poradi-advokatv
3. Притягнення рф до відповідальності за шкоду, завдану внаслідок війни, має забезпечити повне відшкодування заподіяних збитків і запобігти вчиненню актів агресії в майбутньому – суддя ВС. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1490306/
4. Юридична спільнота обговорила питання відшкодування збитків, завданих росією. URL : https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1279148/

Ключові слова: Відшкодування збитків, військова агресія, збитки бізнесу, репарації, Міжнародний компенсаційний механізм, фіксація руйнувань.

Keywords: Damages restitution, military aggression, business losses, International compensation mechanism, reparations, fixing of destruction.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Згама А.О.

Безчеснюк Максим Ігорович
здобувач 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ДЕРИВАТИВНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ефективне функціонування сучасних фінансових систем базується на механізмах перерозподілу ризиків та хеджування, де деривативні інструменти виступають ключовим елементом забезпечення ринкової стабільності та інвестиційної привабливості. Водночас вітчизняна практика демонструє критичний розрив із глобальними тенденціями, що виявляється у відсутності динаміки зростання позабіржового сегменту та обмеженому

використанні специфічних видів похідних цінних паперів. Наведене актуалізує необхідність формування надійного регуляторного базису як передумови для трансформації ринку деривативів із зони фінансової небезпеки у дієвий інструмент стимулювання економіки України.

Деривативи – це фінансові угоди, ціна яких не є самостійною, а залежить від вартості іншого, базового активу, тобто, сам дериватив не має власної цінності, а його вартість формується виключно на основі ціни активу, з яким він пов'язаний. Цікаво, що продавець такого контракту не обов'язково володіє самим базовим активом. Натомість, він може зобов'язатися надати покупцеві кошти для придбання цього активу або запропонувати інший деривативний інструмент як заміну.

Як зазначає О.О. Середа, «ключова роль деривативів полягає в перерозподілі ризиків, пов'язаних зі зміною цін. Їх головна функція – це хеджування, тобто своєрідне страхування від непередбачуваних коливань цін на фінансових ринках та інших фінансових ризиків» [6, с. 58].

Ринок деривативів можна описати як систему взаємовідносин, спрямованих на розподіл ризиків, які виникають під час операцій з фінансовими активами або товарами. Цей ринок є винятковим інструментом для хеджування, особливо в часи економічної невизначеності у світі. Деривативи допомагають зменшити ризики, пов'язані з коливаннями цін на сировину, товари та енергоресурси, що особливо важливо для країн, чия економіка залежить від експорту. Крім того, деривативи сприяють стабілізації цін та роблять ринки більш передбачуваними.

Як справедливо зауважує І.Г. Цуняк, система правового регулювання деривативів містить три рівні – глобальний, регіональний і національний.

Глобальний рівень – базується на стандартах ключових міжнародних інституцій, таких як Міжнародна організація комісій з цінних паперів (IOSCO), Рада фінансової стабільності (FSB) та Базельський комітет (BCBS). Значну роль у стандартизації цього сегмента також відіграє Міжнародна асоціація свопів і деривативів (ISDA).

Регіональний рівень (європейський) – формується спеціалізованим законодавством ЄС. Базовими документами тут виступають Регламент EMIR (№ 648/2012), що регулює позабіржові деривативи та діяльність центральних контрагентів, а також Директива MiFID II та Регламент MiFIR, які комплексно впорядковують ринки фінансових інструментів.

Національний рівень – представлений трирівневою моделлю, до якої входять базові законодавчі акти, нормативно-правові документи державних регуляторів, а також правила саморегулівних організацій ринку [8, с. 80].

Розглядаючи більш детально саме національний рівень, зауважимо, що правовий фундамент ринку деривативів в Україні становить Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» з урахуванням редакції Закону України від 19.06.2020 р. № 738-IX [5]. Цей акт став правовим

проривом, оскільки не лише замінив застарілий закон «Про цінні папери та фондовий ринок», а й вперше системно імплементував норми Директиви ЄС про ринки фінансових інструментів (MiFID II) та Регламенту про європейську ринкову інфраструктуру (EMIR) у вітчизняне поле, чітко розмежувавши деривативні цінні папери та деривативні контракти, визначивши правову природу кожного з інструментів.

Доповнюють законодавчу базу загальні норми Цивільного кодексу України, який встановлює засади договірних відносин, зокрема в частині укладання контрактів на різницю та забезпечення виконання зобов'язань [7], а також Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків», який визначає поняття «похідні цінні папери», механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом терміну, визначеного договором (контрактом), цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів [2].

Особливе місце в системі регулювання посідає нормативно-правове забезпечення з боку профільних регуляторів. Так, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку через свої підзаконні акти встановлює вимоги до стандартної (типової) форми деривативів, визначає порядок їх реєстрації та функціонування клірингових установ. В свою чергу, Національний банк України відіграє ключову роль у регулюванні валютних деривативів та забезпеченні фінансової стійкості банківського сектору. Важливим кроком у посиленні нагляду за ризиками стало прийняття Постанови Правління НБУ від 19 липня 2024 року № 89, якою затверджено Положення про порядок розрахунку значення коефіцієнта левериджу. Цей норматив безпосередньо впливає на здатність банків оперувати похідними фінансовими інструментами, обмежуючи надмірне зростання заборгованості [4]. Подальше вдосконалення наглядових функцій відображено у Постанові Правління НБУ від 01 серпня 2025 року № 91, яка внесла зміни до регулювання діяльності банківських груп, адаптуючи їх до мінливих умов ринку та підвищуючи вимоги до прозорості операцій із деривативами [1]. Специфіка бухгалтерського відображення цих складних інструментів деталізована в Інструкції з бухгалтерського обліку операцій з похідними фінансовими інструментами в банках України, що забезпечує єдність підходів до оцінки вартості та результатів хеджування [3].

Завершальним рівнем національної системи є локальне регулювання через акти саморегулюючих організацій. Останні забезпечують впровадження професійних стандартів та етичних норм ведення бізнесу, а також сприяють уніфікації документарної бази деривативних контрактів. Вказане дозволяє гармонізувати приватні інтереси учасників ринку із загальнодержавними вимогами до прозорості та стабільності фінансового сектору, створюючи гнучкий механізм самокорекції ринку в умовах економічної невизначеності.

Незважаючи на фундаментальне оновлення законодавства після 2020 року, системний аналіз діючих норм виявляє низку суттєвих правових та інституційних перешкод. Насамперед спостерігається фрагментарність регулювання: норми вказаних актів не завжди гармонізовані між собою, що створює ризики неоднакового тлумачення правової природи деривативних контрактів у судовій практиці. Також наявна надмірна концентрація торгів виключно на регульованих ринках (біржах) при фактичній відсутності ліквідного позабіржового сегменту обмежує можливості бізнесу щодо індивідуального хеджування специфічних ризиків. Крім того, складність та динамічність оновлення нормативів НБУ створюють додатковий адміністративний тиск на банківський сектор, що змушує фінансові установи мінімізувати операції з похідними інструментами заради дотримання нормативів капіталу. Окремою проблемою залишається низький рівень довіри до інституту центрального контрагента та недосконаліть процедур неттінгу у випадку банкрутства одного з учасників угоди.

Загалом, вважаємо, що основним вектором подолання зазначених проблем є подальша спеціалізація та деталізація законодавства. Значним кроком у цьому напрямку є розробка та обговорення проєктів законів України, покликаних консолідувати розрізнені норми та запровадити чіткий механізм функціонування деривативів як автономного фінансового інструменту. Перспективи розвитку ринку пов’язані із впровадженням повноцінного податкового стимулювання операцій хеджування та остаточним переходом на стандарти Міжнародної асоціації свопів і деривативів (ISDA) для позабіржових угод. Формування цілісного правового поля, що базуватиметься на принципах прозорості та захищеності інвестора, дозволить інтегрувати український ринок деривативів у європейський фінансовий простір, трансформуючи його з інструменту спекуляції на надійний фундамент макроекономічної стабільності.

Підсумовуючи проведене дослідження, зазначимо, що становлення ефективного ринку деривативів в Україні вимагає переходу від фрагментарного регулювання до цілісної екосистеми, що базується на гармонізації національного законодавства з регламентами ЄС. Пріоритетними напрямами розвитку є стимулювання позабіржового сегменту через уніфікацію документації за стандартами Міжнародної асоціації свопів і деривативів й оптимізація пруденційного нагляду, що дозволить мінімізувати системні ризики й перетворити деривативи на дієвий механізм хеджування в умовах макроекономічної турбулентності. Видається, що формування такої стійкої правової моделі є ключовою передумовою інтеграції України до глобального фінансового простору та забезпечення довгострокової інвестиційної привабливості національної економіки.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання діяльності банків та банківських груп: Постанова Правління НБУ від 01.08.2025 р. № 91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0091500-25#Text
2. Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків: Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 51. Ст.292.
3. Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку операцій з похідними фінансовими інструментами в банках України: Постанова Правління НБУ від 26.12.2018 р. № 153. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0153500-18#Text
4. Про затвердження Положення про порядок розрахунку банками України та банківськими групами значення коефіцієнта левериджу: Постанова Правління НБУ від 19.07.2024 р. № 89. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0089500-24#Text
5. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2006. № 31. Ст.268.
6. Середа О.О. Тенденції розвитку ринку деривативів фінансових інструментів в України. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки».* 2021. № 8. С.57-59.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст.356.
8. Цуняк І.Г. Поняття та правове регулювання деривативних фінансових інструментів в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2023. № 63. С.78-81.

Ключові слова: правове регулювання, ринок деривативів, хеджування ризиків, базовий актив, деривативний контракт, позабіржовий сегмент, гармонізація законодавства.

Keywords: legal regulation, derivatives market, risk hedging, underlying asset, derivative contract, over-the-counter (OTC) segment, legislative harmonization.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Згама А.О.

Білоусова Ганна Вадимівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІНИ У ПРАВОВОМУ СТАТУСІ ФОП У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

У період дії воєнного стану в Україні правове регулювання діяльності фізичних осіб-підприємців (ФОП) зазнало суттєвих змін, спрямованих на

підтримку бізнесу та адаптацію економіки до кризових умов. Держава запровадила тимчасові спрощення у сфері оподаткування, звітності та здійснення господарської діяльності, що дозволило підприємцям зберегти економічну активність навіть в умовах підвищених ризиків. Водночас такі трансформації вплинули на правовий статус ФОП, визначивши нові умови їх функціонування, права та обов'язки, що потребує наукового аналізу та узагальнення.

З метою підтримки та стимулювання діяльності ФОП у складний період на початку повномасштабної війни держава обрала курс на дерегуляцію та лібералізацію бізнесу. Законами №2118-IX, №2120-IX та №2142-IX було запроваджено податкові послаблення, зокрема можливість застосування спрощеної системи зі ставкою 2%, розширення кола платників єдиного податку та тимчасове пом'якшення податкової відповідальності. Закон №7234 також врегулював окремі питання податкового адміністрування в умовах воєнного стану. Водночас у 2023–2024 роках простежується поступовий перехід до відновлення довоєнних правил оподаткування: частину пільг, зокрема режим 2% єдиного податку, було скасовано, відновлено податкові перевірки та посилено контроль за дотриманням податкового законодавства. У результаті державна політика у цій сфері має динамічний характер і поєднує початкову дерегуляцію з подальшою фіскальною стабілізацією, що вимагає розглядати зміни через конкретні інструменти регулювання на різних етапах.

На період воєнного стану зупинено перебіг податкових строків, а платники звільняються від відповідальності за їх несвоєчасне виконання за умови подальшого виконання після його завершення; податкові перевірки здебільшого не проводяться. Водночас розширено можливості спрощеної системи оподаткування, запроваджено спрощені умови звітності, тимчасове звільнення від сплати єдиного податку та ЄСВ (із впливом на страховий стаж), а також компенсацію ЄСВ за мобілізованих працівників.

Наприкінці 2025 року актуалізувалося питання можливого запровадження обов'язкової реєстрації платником ПДВ для ФОП у межах нової податкової політики та співпраці з МВФ. Його метою визначають детінізацію економіки та збільшення бюджетних надходжень, однак це може суттєво вплинути на малий бізнес, особливо у сфері послуг та IT. Водночас чинна спрощена система залишається ключовим інструментом підтримки малого підприємництва і передбачає добровільність реєстрації платником ПДВ [2].

У межах домовленостей із МВФ уряд планує запровадити обов'язкову реєстрацію платником ПДВ для ФОПів із річним оборотом понад 1 млн грн (саме оборотом, а не прибутком). Метою є протидія дробленню бізнесу, «сірому» імпорту та уніфікація податкових правил, при цьому декларується необхідність не допустити надмірного навантаження на добросовісний

бізнес. Запровадження таких змін очікується не раніше 2027 року, тоді як 2026 рік розглядається як підготовчий етап для законодавчих змін, оновлення адміністрування та адаптації бізнесу. Передбачається, що нововведення насамперед торкнуться ФОП із вищим оборотом (орієнтовно 170–250 тис. осіб), переважно у сфері послуг, торгівлі та e-commerce, тоді як дрібний бізнес відчує мінімальний вплив [2].

Крім того, на мою думку, доцільно законодавчо посилити відповідальність за зловживання податковими пільгами та шкоду обороноздатності, зокрема шляхом внесення змін до Податкового кодексу України та законодавства про мобілізацію. Це може передбачати чітке визначення критеріїв правомірного використання пільг, посилення контролю за статусом критично важливих підприємств і встановлення санкцій за його недобросовісне отримання. Такі заходи необхідні для забезпечення цільового використання державної підтримки та балансу між інтересами бізнесу і держави.

Водночас практика свідчить про можливі зловживання – ухилення від оподаткування, використання пільгових режимів не за призначенням чи маніпуляції статусом підприємств. Тому посилення відповідальності є необхідним для забезпечення балансу між інтересами бізнесу та суспільства і захисту публічних інтересів.

З моєї точки зору, така трансформація має загалом адаптивний і виправданий характер, однак залишається нерівномірною: поряд із ефективними інструментами підтримки існують прогалини у правовому регулюванні, зокрема щодо прозорих критеріїв бронювання та рівного доступу до державних програм. Це зумовлено швидкою реакцією держави на кризу, що призвело до фрагментарності регулювання та різної практики його застосування. Попри формальну доступність програм кредитування, грантів і державних закупівель, їх отримання на практиці часто ускладнюється бюрократичними процедурами та недостатньою поінформованістю підприємців.

Найбільш проблемним залишається питання бронювання працівників через відсутність чітких критеріїв. На мою думку, їх доцільно законодавчо закріпити у Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та підзаконних актах, визначивши, зокрема, перелік критично важливих видів діяльності, рівень податкових надходжень, кількість працівників і значення підприємства для економіки чи оборони. Це дозволить забезпечити єдність практики та баланс між потребами бізнесу і держави.

Водночас із зростанням цін та доходів навіть невеликі бізнеси можуть перевищити поріг у 1 млн грн, що призведе до переходу в нові правила оподаткування. Запровадження ПДВ для ФОП у цьому контексті є не лише податковою зміною, а й стратегічним кроком, здатним трансформувати модель малого бізнесу в Україні [2]. З одного боку, це сприятиме детінізації

та прозорості, з іншого створить додаткове адміністративне навантаження і може знизити конкурентоспроможність малих підприємців, особливо на старті діяльності. На мою думку, підприємці мають самостійно оцінювати доцільність таких інструментів, усвідомлюючи їх значення для фінансування соціальних видатків, підтримки ВПО та сектору безпеки й оборони.

Таким чином, правовий статус ФОП у період воєнного стану зазнав комплексних змін, які охоплюють не лише податкову сферу, а й регуляторні, економічні та організаційні механізми. Поряд із пільгами та дерегуляцією було запроваджено інструменти державної підтримки, зокрема пільгове кредитування, грантові програми та можливості участі у державних і оборонних закупівлях. Водночас зберігаються й обмеження, пов'язані з мобілізаційними заходами, зокрема проблеми бронювання працівників, ускладнення діяльності в окремих регіонах та підвищені ризики ведення бізнесу в умовах нестабільності.

Відтак подальше вдосконалення правового статусу ФОП потребує збалансованого підходу, який поєднуватиме підтримку підприємницької ініціативи з належним рівнем контролю та відповідальності в умовах воєнного часу. На мою думку, подолання наявних проблем вимагає забезпечення системності та узгодженості правового регулювання статусу ФОП, зокрема через уніфікацію нормативних підходів і практики їх застосування. Важливим є встановлення прозорих критеріїв бронювання працівників та розширення реального доступу підприємців до програм державної підтримки, включаючи кредитування, гранти й участь в оборонних замовленнях. Водночас доцільно зберігати баланс між дерегуляцією та контролем, посилюючи нагляд за цільовим використанням пільг і передбачаючи підвищену відповідальність у випадках зловживань або шкоди обороноздатності держави.

Список використаних джерел

1. Нестеренко Л. «Податкове законодавство для ФОП на період дії воєнного стану» [Електронний ресурс] URL: https://law.chnu.edu.ua/podatkove-zakonodavstvo-dlia-fop-na-period-dii-voiennoho-stanu/ (дата звернення: 28.03.2026).
2. Федосюк Ю. «ФОП під час війни: особливості оподаткування та звітності» [Електронний ресурс] URL: https://ips.ligazakon.net/document/NZ222163 (дата звернення: 28.03.2026).

Ключові слова: ФОП, воєнний стан, підтримка, бізнес, оподаткування, звітність.
Keywords: individual entrepreneur, martial law, support, business, taxation, reporting.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Подцерковний О.П.

Білошкурський Микола Миколайович
здобувач 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЮРИДИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ «ПРИХОВАНОЇ ПРИВАТИЗАЦІЇ» РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗЕМЕЛЬ ОДЕЩИНИ: ВІД РАДЯНСЬКОГО СПАДУ ДО РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Проблема правових механізмів трансформації власності на рекреаційні землі є актуальною як у науковому, так і у практичному вимірі. Більшість сучасних конфліктів навколо забудови узбережжя, знищення паркових зон та обмеження доступу до моря в Одеському регіоні має своє коріння в юридичних конструкціях і адміністративних рішеннях середини 1990-х років. Водночас у науковій літературі відчувається брак детальних досліджень, що базуються не на загальних законодавчих актах, а на первинній документації – договорах, протоколах, внутрішньому листуванні, які фіксують реальну, а не декларативну практику правозастосування.

Особливої актуальності тема набуває в контексті повномасштабного вторгнення Російської Федерації проти України з 24 лютого 2022 року. Станом на жовтень 2025 р. до Єдиного державного реєстру ветеранів війни внесено понад 1,3 млн учасників бойових дій [1]. Кількість поранених, за оцінками американських видань, може становити понад 400 тис. осіб [2], а кількість повернутих із полону станом на квітень 2026 р. – 8 851 громадянин [3]. Ця статистика зумовлює нагальну потребу у розвитку санаторної та реабілітаційної інфраструктури. Одеська обласна рада у Програмі соціально-економічного розвитку на 2026 рік прямо визначає санаторно-курортне лікування та психологічну реабілітацію постраждалих від війни пріоритетними напрямками [4]. Саме тому дослідження юридичного та історико-правового виміру цієї сфери є особливо затребуваним.

Вихідним пунктом аналізу є стан рекреаційних об’єктів Одеси у пізньому радянському періоді. Відповідно до «Зведеної відомості територій по оздоровницях Облрадакурорту» від 28 жовтня 1977 р. [5] та «Списку санаторіїв, підпорядкованих Одеському управлінню курортами» 1971 р. [6], санаторно-курортні заклади являли собою масштабні лікувально-паркові комплекси: санаторій «Росія» – 27,0 га (23,5 га під насадженнями), «Примор’я» – 18,8 га, ім. Горького – 16,8 га, «Лермонтовський» – 8,9 га, «Куяльник» – 83,0 га (73,0 га парк). Паркові зони становили 80–88 % загальної площі, що підкреслювало суто рекреаційну функцію цих територій.

Важливо встановити правовий режим цих земель. У радянський період землі перебували у виключній державній власності, а санаторії користувалися ними на праві безстрокового безоплатного користування. Будівлі та споруди обліковувалися на балансі профспілкових організацій. Ця

дихотомія між державною власністю на землю та профспілковою власністю на майно стала «міною уповільненої дії»: після проголошення незалежності правонаступником майна стало ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» та його регіональні відділення, однак юридичне оформлення прав на землю за Земельним кодексом України від 18.12.1990 № 561-XII [7] відбувалося вкрай повільно або саботувалося. Як наслідок, рекреаційні землі увійшли у 1990-ті роки з невизначеним правовим статусом, що зробило їх вразливими для тіньових схем відчуження.

Перший етап «прихованої приватизації» реалізовувався через договори про спільну діяльність. Класичним прикладом є «Договір про спільну діяльність» від 01.02.1994 р. між Одеським відділенням АТ «Укрпрофоздоровниця» та МП БК «Вербух» [8; 9]. Формально декларуючи «розвиток санаторію "Примор'я"», договір фактично закріплював передачу контролю над ключовими активами: спальним та адміністративним корпусами і земельною ділянкою площею 27 тис. кв. м. Умови угоди містили три механізми «юридичного блокування» повернення майна: строк дії 55 років (п. 4.2) [8]; розподіл прибутку – 95 % інвестору, лише 5 % власнику-профспілці (п. 1.8) [8]; неустойка при достроковому розірванні – 300 % від суми інвестицій з урахуванням інфляційного перерахунку за курсом долара (пп. 5.2–5.3) [8]. Такі умови перетворювали договір про спільну діяльність на інструмент фактичного відчуження майна, залишаючи номінальному власнику лише символічну ренту.

Другий – адміністративний – етап розпочався наприкінці 1990-х рр. Розпорядженням міського голови від 07.04.1999 р. було створено «Комісію з інвентаризації та перевірки земель за їх цільовим використанням у межах території курортно-рекреаційного призначення м. Одеси». Протоколи засідань комісії (березень-квітень 1999 р.) [10–12] зафіксували масштабну комерційну інфільтрацію санаторіїв: на санаторію «Лермонтовський» – олійний цех, швейний цех, суднохідна компанія, 5 офісів; на санаторії «Україна» – офіс нафтової компанії «Томакас», недобудований корпус автоскладального заводу, сауни та бари; на санаторії «Примор'я» – нічний клуб «Плаза» у закритій зоні МП БК «Вербух». Задокументована картина нецільового використання слугувала правовою підставою для застосування ст. 27–29 Земельного кодексу 1990 р. [7], що дозволяли припиняти право землекористування через «нераціональне використання» та ініціювати адміністративне вилучення рекреаційних ділянок.

Показовим прикладом є справа пансіонату «Супутник»: лист начальника Головного управління Внутрішніх військ МВС до мера Одеси [13] ініціював передачу ділянки площею 2,1 га військовому відомству. Міське управління земельних ресурсів оперативно підготувало юридичне обґрунтування вилучення, посилаючись на «нераціональне використання» та Генеральний план міста. Цей прецедент унаочнює, як комбінація

адміністративного ресурсу і містобудівного планування слугувала ефективним інструментом перерозподілу рекреаційних земель поза межами приватизаційних процедур.

Третій – корпоративний – етап демонструє справа ПП «Грін Стар» та санаторію «Росія» (2000 р.). З 1993 р. підприємство, реконструювавши корпус, набуло у власність 51 % виробничої будівлі. У 2000 р. санаторій вдався до блокади – відключення комунікацій та заборони в'їзду. Управління земельних ресурсів у доповідній записці № 577 від 14.03.2000 р. [14] рекомендувало приватній структурі викупити частку санаторію у будівлях, оскільки за ст. 30 Земельного кодексу 1990 р. [7] перехід права власності на будівлю автоматично тягнув за собою право на земельну ділянку під нею. Ця правова логіка муніципалітету прямо стимулювала повну приватизацію об'єкта та руйнування цілісного майнового комплексу.

Зіставлення архівних даних 1977 р. з матеріалами інвентаризаційних комісій 1999 р. [15] дозволяє кількісно оцінити деградацію рекреаційного фонду: санаторій «Примор'я» (18,8 га) виявився поділеним на 4 незалежні зони; «Лермонтовський» (8,9 га) фактично перепрофільований під промислово-комерційні цілі; санаторій ім. Чувиріна (3,6 га) не функціонував, щодо нього внесено пропозицію про вилучення 0,7 га; ім. Горького (16,8 га) – виявлено невикористовувані ділянки та пропозицію вилучення 0,5 га. Паркові зони, що раніше становили основу рекреаційної цінності, почали юридично кваліфікуватися як «резерв для забудови».

Отже, «прихована приватизація» рекреаційних земель Одещини являла собою не стихійний наслідок економічної кризи, а цілеспрямовану трифазну систему правових технологій. На договірній фазі застосовувалися асиметричні угоди про спільну діяльність з кабальними умовами розірвання (штрафи 300 %, строк до 55 років), що юридично блокували повернення майна. На адміністративній фазі інвентаризаційні комісії документували нецільове використання, яке само по собі було наслідком попереднього відчуження, й використовували цю документацію для легального вилучення земель. На корпоративній фазі набуття права власності на частину будівлі використовувалося як механізм встановлення прав на землю під нею. Нормативна невизначеність щодо статусу колишнього профспілкового майна створювала правовий вакуум, яким послідовно користувалися як приватні структури, так і органи місцевого самоврядування.

З огляду на стратегічну необхідність відновлення санаторно-реабілітаційної інфраструктури для ветеранів війни, дослідження механізмів «прихованої приватизації» набуває прикладного значення. Чинне законодавство – ст. 26 Закону України «Про курорти» від 05.10.2000 № 2026-III [16] та Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна» від 18.01.2018 № 2269-VIII [17] – закріплюють перелік об'єктів, що не підлягають приватизації, та регламентують процедури відчуження

дозволених об’єктів. Однак практика 1990-х – 2000-х рр. переконливо свідчить: без чітких механізмів запобігання правовим колізіям та зловживанням правом законодавчі заборони виявляються недостатніми. Це обумовлює необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання у сфері захисту рекреаційних земель від незаконного відчуження.

Список використаних джерел

1. Порохня Я. В Україні кількість учасників бойових дій зросла до понад 1,3 млн. *liga.net.* URL: https://news.liga.net/ua/society/news/v-ukraini-kilkist-uchasnykiv-boyovykh-diy-zrosla-do-ponad-1-3-mln
2. How many Ukrainian soldiers have died? *The Economist.* URL: https://www.economist.com/graphic-detail/2024/11/26/how-many-ukrainian-soldiers-have-died
3. Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. URL: https://koordshtab.gov.ua/
4. Про затвердження Програми соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області на 2026 рік : рішення Одеської обласної ради № 818-VIII. URL: https://oblrada.od.gov.ua/wp-content/uploads/818-VIII.pdf
5. Зведена відомість територій по оздоровницях Облрадакурорту станом на 28.10.1977 р. (Архівний документ).
6. Список санаторіїв, підпорядкованих Одеському Управлінню курортами, 1971 р. (Архівний документ).
7. Земельний кодекс України : Закон України від 18.12.1990 № 561-XII (втрата чинності від 01.01.2002). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12#Text
8. Договір про спільну діяльність між Одеським відділенням АТ «Укрпрофоздоровниця» та МП БК «Вербух» від 01.02.1994 р. (Архівний документ).
9. Додаткова угода № 1 до Договору про участь МП БК «Вербух» у розвитку санаторію «Примор’я» (Інвестиційний договір) від 01.02.1994 р. (Архівний документ).
10. Протокол № 1 засідання комісії по інвентаризації та перевірці земель по їх цільовому використанню в межах території курортно-рекреаційного призначення м. Одеси від 19.03.1999 р. (Архівний документ).
11. Протокол № 2 засідання комісії по інвентаризації та перевірці земель... від 26.03.1999 р. (Архівний документ).
12. Протокол № 3 засідання комісії по інвентаризації та перевірці земель... від 15.04.1999 р. (Архівний документ).

13. Лист начальника Головного управління Внутрішніх військ В. Поважнюка міському голові Одеси від 15.02.1999 р. № 8/127. (Архівний документ).
14. Доповідна записка управління земельних ресурсів Одеської міської ради № 577 від 14.03.2000 р. (Архівний документ).
15. Список санаторіїв та оздоровчих закладів м. Одеси. (Архівний документ).
16. Про курорти : Закон України від 05.10.2000 № 2026-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14#Text
17. Про приватизацію державного і комунального майна: Закон України від 18.01.2018 № 2269-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text

Ключові слова: військовослужбовці, корупція, приватизація, прихована приватизація, санаторії.
Keywords: military personnel, corruption, privatization, covert privatization, health resorts.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Борзенкова Юлія Дмитрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗНАЧЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ БЕНЕФІЦІАРНОГО ВЛАСНИКА ГОСПОДАРСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Встановлення кінцевого бенефіціарного власника (КБВ) є фундаментальним інструментом прозорості корпоративного сектору, що дозволяє відокремити номінальне володіння від реального контролю та запобігти використанню господарських організацій для легалізації тіньових доходів. В умовах інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС та виконання вимог Директиви (ЄС) 2015/849 Європейського Парламенту та Ради від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму (далі – AMLD4), а також Директиви (ЄС) 2018/843 (далі – AMLD5) [1], ця процедура набула статусу безальтернативного стандарту комплаєнсу, проте її практична реалізація супроводжується значними правовими колізіями, суперечливою методологією та надмірним адміністративним тиском на доброчесний бізнес. Актуальність теми зумовлена запровадженням з вересня 2024 року у зв’язку з імплементацією положень Закону України № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню

розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон № 361-IX), що фактично перетворює технічні помилки на підставу для обмеження господарської діяльності [3, с. 1].

Деякі питання визначення кінцевого бенефіціарного власника» оперує як кількісними критеріями (25%+ частки), так і якісними (можливість впливу на склад органів управління), але не дає чіткого розмежування між правомірним консультуванням та фактичним контролем [2].

Першою фундаментальною проблемою є «цифрова пастка» розбіжностей у відомостях про КБВ. Згідно з Наказом Мін'юсту № 2542/5, будь-який суб'єкт первинного фінансового моніторингу (банк, нотаріус) зобов'язаний повідомити про розбіжність, якщо інформація в ЄДР хоча б мінімально не збігається з даними їхнього власного аудиту [3, с. 3]. Проблема полягає в тому, що механізм верифікації часто ініціює внесення негативної відмітки в реєстр до того, як юридична особа зможе надати пояснення. Це створює «ефект доміно»: один банк ставить відмітку, і автоматизовані системи інших банків миттєво блокують рахунки компанії як «ризиковано». На мою думку, доцільним є впровадження дворівневої системи верифікації: створення «закритого вікна повідомлень» у ЄДР, де відмітка про розбіжність є видимою лише для державних органів та самої компанії протягом 15 робочих днів.

Публічний доступ до цієї інформації має відкриватися лише у разі ігнорування запиту реєстратора або офіційного підтвердження фальсифікації. Це дозволить зберегти безперервність господарських операцій у випадках, коли розбіжність викликана банальною помилкою в транслітерації імені іноземця або зміною назви вулиці [1].

Друга проблема стосується колізій у Методології визначення КБВ щодо «непрямого вирішального впливу». Постанова КМУ № 1011 від 16 вересня 2020 р. оперує як кількісними критеріями (25%+ частки), так і якісними (можливість впливу на склад органів управління), але не дає чіткого розмежування між правомірним консультуванням та фактичним контролем [2]. На практиці це призводить до того, що реєстратори вимагають розкривати як КБВ осіб, які здійснюють управління за довіреністю або є членами наглядових рад без права власності. Це прямо порушує принцип відокремленості капіталу від менеджменту. Моя пропозиція – чітка детермінація поняття «контролер» слід реалізувати через зміни до Цивільного кодексу України та Закону № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». (далі – Закон №755-IV). Потрібно закріпити вичерпний перелік ознак контролю (права вето, права призначення директора). Це наблизить нас до практики країн ЄС, де після Рішення Суду ЄС від 22.112022 у справах C-37/20 та C-601/20, яким було скасовано положення П'ятої директиви (AMLD5) про відкритий публічний доступ до реєстрів бенефіціарних

власників, стало ключовим етапом у розвитку європейського підходу до корпоративної прозорості. Суд визнав, що боротьба з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму є легітимною метою загального інтересу, але необмежений доступ до персональних даних власників є непропорційним втручанням у права, гарантовані статтями 7 і 8 Хартії основних прав ЄС [5, с. 146].

Третя проблема є обмежена можливість перевірки інформації щодо іноземних трастів та фондів. Українське законодавство, зокрема Закон України № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон №361-XI) вимагає від іноземних засновників витяги з реєстрів [4]. Однак у багатьох юрисдикціях (наприклад, окремі штати США, як-от Делавер) реєстри трастів не є публічними. Вважаю за необхідне легалізувати інструмент «сертифіката професійного посередника». Якщо структуру підтверджено іноземним адвокатом через legal opinion, український реєстратор має прийняти цей документ. Це корелює з американським Corporate Transparency Act (CTA), де дані КБВ збираються у закриту базу FinCEN, що забезпечує баланс між прозорістю та захистом інвесторів.

Четверта проблема полягає у формалізованому підході до притягнення до відповідальності за неподання або несвоєчасне подання інформації про кінцевих бенефіціарних власників. Відповідно до ч. 6 ст. 166[11] Кодексу України про адміністративні правопорушення, за порушення вимог щодо подання відомостей про КБВ передбачена адміністративна відповідальність. Водночас на практиці застосування штрафних санкцій нерідко відбувається без належної оцінки вини суб’єкта господарювання та його фактичної можливості отримати відповідну інформацію. Особливо це актуально у випадках, коли учасниками юридичної особи є іноземні міноритарні акціонери, які не здійснюють належної взаємодії з компанією. За таких обставин підприємство фактично не має ефективних механізмів впливу на таких осіб, однак несе відповідальність за неподання або неповноту відомостей, що свідчить про дисбаланс у застосуванні заходів відповідальності [1; 3].

З огляду на це доцільним є впровадження підходу «належної обачності», який вже застосовується у сфері фінансового моніторингу. Згідно зі ст. 8 Закону України №361-XI суб’єкти первинного фінансового моніторингу зобов’язані вживати заходів для ідентифікації та верифікації клієнтів із урахуванням ризик-орієнтованого підходу. У подібний спосіб доцільно передбачити можливість звільнення юридичної особи від відповідальності у разі доведення, що вона вжила всіх залежних від неї заходів для отримання інформації про КБВ, зокрема шляхом направлення

офіційних запитів учасникам, використання відкритих реєстрів та належного документування своїх дій [2; 4].

Окремою проблемою є відсутність єдиного підходу у судовій практиці щодо оцінки дій суб'єктів господарювання у справах, пов'язаних із розкриттям інформації про КБВ. Адміністративні суди у ряді випадків застосовують формальний підхід, не враховуючи об'єктивні труднощі у встановленні кінцевих бенефіціарів, особливо у складних транснаціональних структурах власності. Водночас відповідно до ст. 1 Закону України №361-XI, визначення КБВ передбачає встановлення фізичної особи, яка здійснює вирішальний вплив на діяльність юридичної особи, що на практиці потребує комплексного аналізу структури власності [2; 5].

У цьому контексті судова практика потребує подальшого коригування та уніфікації підходів, що має забезпечити чітке розмежування між випадками неналежного виконання обов'язків та ситуаціями, коли суб'єкт господарювання об'єктивно обмежений у можливості отримання необхідної інформації. Такий підхід відповідає принципу правової визначеності та сприятиме зниженню ризиків надмірного втручання контролюючих органів у діяльність бізнесу [3].

Підсумовуючи, слід зазначити, що інститут кінцевого бенефіціарного власника в Україні перебуває на етапі розвитку, в межах якого прагнення до прозорості поєднується з певною формалізацією процедур. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», юридичні особи зобов'язані подавати інформацію про КБВ та структуру власності до Єдиного державного реєстру. Водночас складність ідентифікації бенефіціарів у багаторівневих структурах власності та недостатня гнучкість процедур верифікації залишаються ключовими проблемами [2; 4]. Доцільно також уникати надмірного розширення регулювання (так званого gold-plating), коли положення актів Європейського Союзу імплементуються із перевищенням їх змісту та мети. Як свідчить практика, відображена у міжнародних аналітичних матеріалах, посилення вимог до розкриття інформації про КБВ має супроводжуватися забезпеченням їх пропорційності та ефективності [3; 5].

Україна має орієнтуватися не на формальне копіювання європейських підходів, а на їх адаптацію з урахуванням національних особливостей. Використання досвіду держав ЄС, зокрема щодо впровадження ризик-орієнтованого підходу та оптимізації процедур розкриття інформації, дозволить забезпечити баланс між прозорістю бізнесу та недопущенням надмірного регуляторного навантаження [5].

Список використаних джерел

1. Кінцевий бенефіціарний власник. Держзакупівлі. Онлайн-платформа. 2026. URL: https://dzplatforma.com.ua/article/16506-kintseviy-benefitsiarniy-vlasnik-2024 (дата звернення: 29.03.2026).
2. Як визначити кінцевого бенефіціарного власника ТОВ? Затверджено методологію. Everlegal. 2023. URL: https://everlegal.ua/yak-vyznachyty-kintsevogo-benefitsiarnogo-vlasnyka-tov-zatverdzheno-metodologiyu (дата звернення: 29.03.2026).
3. Ukraine strengthens rules on mandatory ultimate beneficial owner and ownership structure discrepancy reporting. EY Global Tax News. 2025. URL: https://globaltaxnews.ey.com/news/2025-0486-ukraine-strengthens-rules-on-mandatory-ultimate-beneficial-owner-and-ownership-structure-discrepancy-reporting (дата звернення: 29.03.2026).
4. Зміни до процедури подання відомостей про кінцевих бенефіціарних власників – новий Закон № 2571. KMP (KPMG Ukraine). 2022. URL: https://kmp.ua/uk/analytics/exclusive/changes-to-the-procedure-for-submitting-information-on-ultimate-beneficial-owners-new-law-no-2571/ (дата звернення: 29.03.2026).
5. Поєдинок В. В. Правовий режим бенефіціарної власності в праві ЄС. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 10. С. 146–149. URL: http://lsej.org.ua/10_2025/33.pdf

Ключові слова: кінцевий бенефіціар, корпоративне управління, публічний інтерес, добросовісність, прозорість власності, бізнес-захист.
Keywords: ultimate beneficiary, corporate governance, public interest, good faith, ownership transparency, business protection.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Подцерковний О.П.

Бугаєвська Єлизавета Євгенівна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО

Цифровізація судочинства є одним із ключових напрямів реформування правової системи України, що особливо актуалізується у сфері банкрутства. З огляду на складність процедур неплатоспроможності, значну кількість учасників та великий обсяг документів, впровадження цифрових технологій сприяє підвищенню ефективності, доступності, швидкості та прозорості господарського процесу.

Банкрутство – це визнана господарським судом нездатність боржника (окрім страховика чи кредитної спілки) відновити платоспроможність через санацію або реструктуризацію, що унеможливлює погашення вимог

кредиторів без ліквідації або процедури погашення боргів, згідно зі статтею 1 Кодексу України з питань банкрутства [1].

В Україні система «Електронний суд» була запроваджена у 2017 році як складова Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи. Вона забезпечує електронний документообіг, доступ до матеріалів справ та можливість дистанційної участі у судових засіданнях. Використання цієї системи дозволяє подавати процесуальні документи в електронній формі, отримувати судові рішення та здійснювати комунікацію між учасниками провадження. що є особливо актуальним в умовах війни.

Практика застосування цифрових рішень свідчить про можливість повної автоматизації окремих етапів провадження у справах про банкрутство. Зокрема, подання документів, отримання консультацій та навіть укладення мирових угод між боржником і кредиторами можуть здійснюватися без особистої присутності у суді.

Важливим елементом цифровізації процедур банкрутства є забезпечення офіційного оприлюднення відомостей про справу. Відповідно до Положення про порядок офіційного оприлюднення відомостей про справу про банкрутство, затвердженого Постановою Пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 № 16, у системі КП «ДСС» реалізовано функціонал, який забезпечує автоматизовану публікацію оголошень у мережі Інтернет [4].

Через відповідні модулі системи здійснюється оприлюднення інформації щодо ключових процесуальних дій у справі про банкрутство, зокрема про відкриття провадження, введення процедури санації, визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури, а також поновлення провадження у справі. Це забезпечує відкритість та доступність інформації для кредиторів та інших заінтересованих осіб.

Відповідно до ч. 6 ст. 6 Господарського процесуального кодексу, юридичні особи зобов’язані зареєструвати електронний кабінет у підсистемі «Електронний суд» [2]. В ухвалі від 29.09.2025 року у справі № 911/899/22 КГС ВС підтвердив, що навіть відкриття ліквідаційної процедури у справі про банкрутство не звільняє боржника від цього обов’язку [6].

Окремо слід відзначити функціонування автоматизованої системи відбору кандидатів на призначення арбітражного керуючого, яка була запроваджена відповідно до Положення, затвердженого Постановою Пленуму Вищого господарського суду України від 14.07.2016 № 8. Зазначена система забезпечує автоматичне визначення кандидатури арбітражного керуючого із числа осіб, внесених до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України [5].

Метою її впровадження є забезпечення об’єктивності, неупередженості та прозорості процедури призначення арбітражного

керуючого, а також мінімізація впливу суб'єктивного фактора при його визначенні судом.

Впровадження онлайн-сервісів у сфері банкрутства стало одним із ключових чинників трансформації процедур фінансової реструктуризації бізнесу в Україні. Сучасні онлайн-платформи у справах про банкрутство характеризуються широким функціоналом. Зокрема, вони забезпечують електронну ідентифікацію учасників юридичних процедур (KYC), що відповідає вимогам законодавства у сфері електронних довірчих послуг. Важливим елементом є інтеграція таких платформ із Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою та державними реєстрами, що дозволяє автоматизувати обмін процесуальними документами.

Крім того, використання електронного підпису відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» забезпечує юридичну силу електронних документів [3]. Омніканальні юридичні сервіси дозволяють боржникам і кредиторам отримувати правову допомогу, комунікувати та брати участь у процедурах дистанційно.

Водночас перехід до онлайн-юридичних сервісів супроводжується низкою ризиків. Серед основних слід виділити кібератаки та витік конфіденційної інформації. У зв'язку з цим особливого значення набуває впровадження багаторівневих систем захисту інформації, використання сертифікованих засобів електронної ідентифікації та цифрового підпису, а також проведення регулярного аудиту безпеки.

Отже, цифровізація процедур банкрутства в Україні демонструє значний потенціал щодо скорочення строків провадження, зниження навантаження на учасників процесу та підвищення ефективності їх взаємодії. Водночас її подальший розвиток потребує вдосконалення правового регулювання та забезпечення належного рівня кібербезпеки.

Список використаних джерел

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Кодекс України; Закон, Кодекс від 18.10.2018 №2597-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2597-19
2. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 06.11.1991 № 1798-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text
3. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text
4. Про затвердження Положення про порядок офіційного оприлюднення відомостей про справу про банкрутство: Вищий господарський суд; Постанова, Положення від 17.12.2013 №16 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016600-13#Text

5. Про затвердження нової редакції Положення про автоматизовану систему з відбору кандидатів на призначення арбітражного керуючого у справах про банкрутство: Вищий господарський суд; Постанова, Положення, Повідомлення від 14.07.2016 №8 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008600-16#Text

6. Ухвала Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 29.09.2025 у справі № 911/899/22 URL: https://precedent.ua/130552263

Ключові слова: банкрутство, цифровізація, господарський процес, судочинство, боржник, ЄСІТС, арбітражний керуючий, онлайн-сервіси, кібербезпека.

Keywords: bankruptcy, digitalization, economic process, legal proceedings, debtor, ESITS, arbitration manager, online services, cybersecurity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Букартик Владислав Юрійович

здобувач 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ У ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

Корпоративні договори відіграють ключову роль у забезпеченні порядку та взаємних зобов'язань між учасниками товариства з обмеженою відповідальністю. Однак у разі їх порушення відсутність чітко визначеного механізму врегулювання суперечок може створювати ризики для стабільності діяльності товариства. Вивчення правових наслідків таких порушень дозволяє розробляти більш ефективні інструменти захисту інтересів сторін та забезпечення життєздатності підприємства.

Проблематика корпоративних договорів полягає в тому, що, попри їх гнучкість та зручність як інструменту врегулювання взаємовідносин між учасниками товариства, у випадку їх порушення або невиконання одним із учасників покладених на нього зобов'язань виникають значні труднощі у врегулюванні відповідних спорів. Зокрема, такі конфлікти часто призводять до тривалих і складних судових процесів. Водночас чинне законодавство України не містить достатньо чітких положень щодо ефективних механізмів врегулювання подібних ситуацій, що зумовлює актуальність наукового дослідження цієї проблематики.

З наукової точки зору питання вирішення проблеми виникнення порушень корпоративного договору та їх вирішення має значний вплив на діяльність товариств в цілому, а саме метою є дослідження питання стосовно врегулювання таких спорів шляхом запровадження жорстких санкціх стосовно порушника.

Попередні дослідження питання правових наслідків порушення корпоративного договору для діяльності товариства з обмеженою відповідальністю здійснювалися такими вченими, як Дорошенко Л. М., Очкольд М. Г., Сигидин М. М., Васильєва В. В., на працях яких базується наша власна точка зору. Їхні напрацювання дозволяють виділити ключові підходи до визначення правових наслідків невиконання обов'язків учасниками товариства з обмеженою відповідальністю та формування механізмів захисту інтересів товариства і його учасників.

Визначення правової природи корпоративного договору є дуже важливим аспектом задля того, щоб зрозуміти, яким чином вирішувати питання правових наслідків порушення корпоративного договору. На думку автора, доречним є висловлювання Васильєвої В.В., а саме про те що: «можна говорити про подвійну природу корпоративного договору: з одного боку корпоративний договір належить до ряду цивільно-правових договорів, а тому породжує цивільно-правове зобов'язання, встановлення, виконання та припинення якого врегульоване загальними положеннями Цивільного кодексу України; з іншого боку, зобов'язання, що виникають з корпоративного договору, частіш за все породжують корпоративні відносини» [1].

Таким чином, на нашу думку, корпоративний договір, встановлюючи взаємні зобов'язання між його сторонами та породжуючи відповідні корпоративні правовідносини, обумовлює необхідність настання чітко визначеної відповідальності у разі порушення передбачених ним зобов'язань або умов. Наявність ефективних механізмів відповідальності у цьому випадку виступає важливою гарантією належного виконання сторонами своїх договірних обов'язків та забезпечення стабільності корпоративних відносин.

Відповідно до ЗУ «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» ч. 1 ст. 7. Корпоративний договір це – договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації [2]. Тобто, виходячи з цього положення, можемо зазначити те, що корпоративний договір є обов'язковим, як і в цілому будь-який договір відповідно до статті 629 ЦКУ[3].

Враховуючи викладене, можна дійти висновку, що корпоративний договір має обов'язковий характер, а порушення його умов повинно тягнути застосування ефективних санкцій. У зв'язку з цим доцільно передбачити можливість запровадження спеціального механізму відповідальності у вигляді вилучення частки учасника товариства на користь самого товариства з правом її номінального викупу (вартість якого має бути заздалегідь визначена у корпоративному договорі). Такий механізм може розглядатися як специфічна форма корпоративної неустойки у негрошовій формі, спрямована на забезпечення захисту прав інших учасників корпоративного договору та інтересів самого товариства.

Для реалізації такого механізму відповідальності необхідно передбачити у корпоративному договорі істотні умови, порушення яких зумовлюватиме застосування відповідної санкції, а також визначити критерії систематичності таких порушень. Іншими словами, у договорі має бути чітко закріплено перелік обставин і умов, за настання яких виникатимуть відповідні правові наслідки.

Процедура застосування цього механізму може передбачати, що у разі виявлення порушення незалежний аудит або судовий орган встановлює факт такого порушення та приймає рішення про застосування санкції, передбаченої корпоративним договором. При цьому важливим елементом є положення щодо номінального викупу частки, що забезпечує більш гнучкий баланс між реалізацією корпоративних прав учасників і належним функціонуванням самого товариства. Такий підхід сприятиме забезпеченню стабільності корпоративних відносин та захисту інтересів як учасників товариства, так і самого суб'єкта господарювання.

Переваги запропонованого виду правових наслідків невиконання зобов'язань за корпоративним договором полягають, по-перше, у його вираженому дисциплінуючому ефекті. Такий механізм може бути більш дієвим порівняно з традиційними штрафними санкціями, оскільки учасник усвідомлює, що наслідком порушення умов договору може стати втрата частки або контролю над бізнесом. По-друге, застосування такого підходу сприяє забезпеченню стабільного функціонування товариства, оскільки замість тривалих корпоративних конфліктів і судових спорів між учасниками виникає можливість оперативного перерозподілу частки учасника-порушника або використання цієї частки для залучення нових інвесторів.

Отже, корпоративний договір може виступати не лише гнучким інструментом регулювання взаємовідносин між учасниками товариства, а й ефективним механізмом встановлення відповідальності за порушення взятих на себе зобов'язань. Його використання здатне сприяти підвищенню рівня корпоративної дисципліни, стабільності управління та розвитку товариства. Водночас питання запровадження таких правових наслідків залишається дискусійним у науковій доктрині та правозастосовній практиці, у зв'язку з чим наведені положення відображають авторське бачення можливих напрямів удосконалення механізмів корпоративної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Васильєва В.В. Правова природа корпоративного договору: порівняльна характеристика. *Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації*: збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції. URL : https://ppp-journal.kiev.ua/archive/2017/17/25.pdf

2. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06 лютого 2018 р. № 2275-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 13. Ст. 69. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст.356. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

Ключові слова: корпоративний договір, законодавство, товариство з обмеженою відповідальністю, правові наслідки, зобов'язання, правові наслідки.

Keywords: corporate agreement, legislation, limited liability company, legal consequences, obligations, legal consequences.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Згама А.О.

Вініченко Юлія Дмитрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

КОМПЛАЄНС ПРОЦЕДУРИ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У сучасних умовах розвитку господарських відносин особливого значення набуває ефективність комплаєнс процедур як правового інструменту забезпечення законності діяльності суб'єктів господарювання. Відповідно до ст. 42 Конституції України, підприємницька діяльність ґрунтується на принципі свободи, за яким дозволено все, що прямо не заборонено законом. У цьому контексті комплаєнс процедури повинні розглядатися не як елемент внутрішнього менеджменту, а як механізм забезпечення дотримання обов'язкових правових вимог.

Розвиток ринкової економіки, глобалізація бізнес-середовища та посилення регуляторного впливу зумовлюють необхідність впровадження ефективних комплаєнс процедур. Вони спрямовані не тільки на забезпечення відповідності законодавству, але й на мінімізацію репутаційних ризиків та формування довіри до бізнесу. Водночас традиційні підходи, без використання сучасних інструментів контролю є недостатньо ефективними, зокрема через вплив людського фактору.

Комплаєнс, що в перекладі з англійської (compliance, «to comply» – виконувати, відповідати певним вимогам, стандартам), означає відповідати будь-яким внутрішнім або зовнішнім вимогам або нормам, діяти згідно з вимогами, тощо. Практика застосування комплаєнс у сфері господарювання безпосереднє значення цього терміну можна визначити як відповідність вимогам законодавства. Тобто, це відповідність не тільки положенням законодавства, а й етичним стандартам і внутрішнім правилам суб'єкта господарювання [1, с. 225].

Виходячи із зазначеного, можемо стверджувати, що метою комплаєнс є короткострокова та спрямована на виконання конкретних вимог у відповідний термін (наприклад, перевірити конкретного контрагента перед

укладенням певної угоди), і це, щодо тактики захисту бізнесу від ризиків. Тож, комплаєнс надає змогу сконструювати в компанії систему контролю за дотриманням чинного законодавства й уникнення корупційних ризиків [2].

У межах правового підходу до комплаєнсу доцільно чітко розмежовувати його складові, зокрема: об'єкти комплаєнсу (сфери, у яких забезпечується відповідність), вимоги комплаєнсу (нормативно закріплені правила), комплаєнс процедури (механізми їх реалізації) та суб'єкти (органи чи підрозділи, відповідальні за впровадження і контроль). У правовому аспекті вимоги комплаєнсу закріплюються у нормативно-правових актах, внутрішніх регламентах, директивах, статутах і політиках підприємств. Зокрема, до об'єктів комплаєнсу належать такі сфери, як протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму, захист інформації, а також запобігання шахрайству та корупції. Відповідні вимоги конкретизуються у внутрішніх документах суб'єкта господарювання, які встановлюють стандарти поведінки, етичні норми та правила здійснення діяльності.

Поняття комплаєнс має своє закріплення у чинному законодавстві України, а саме в п. 24 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» комплаєнс є безперервним процесом, спрямованим на забезпечення відповідності діяльності суб'єкта встановленим вимогам. Водночас слід зазначити, що чинне законодавство України не містить комплексного регулювання комплаєнсу як цілісного правового інституту, що зумовлює фрагментарність підходів до його застосування.

У практиці Національного банку України фіксуються випадки застосування заходів впливу до банків за порушення вимог фінансового моніторингу попри наявність внутрішніх політик. Так, відповідно до інформації, оприлюдненої НБУ, у 2023–2024 роках регулятор неодноразово застосовував штрафні санкції за формальний підхід до виконання вимог у сфері протидії відмиванню коштів [3]. Це обумовлює необхідність переосмислення підходів до комплаєнсу та пошуку ефективних механізмів його реалізації. Вирішення зазначених проблем потребує нормативної конкретизації комплаєнс-процедур. На рівні підзаконних актів – закріпити критерії оцінки їх ефективності. У судовій практиці має застосовуватися підхід, за яким наявність комплаєнс-політик враховується лише за умови їх фактичного застосування.

Однією з ключових проблем ефективності комплаєнс процедур в Україні є їх формальний характер, що підтверджується як міжнародними, так і національними аналітичними дослідженнями. Зокрема, у звітах Organisation for Economic Co-operation and Development (OCDE – міжнародна організація, що об'єднує 38 країн світ, більшість з яких є країнами з високим доходом громадян та високим індексом людського

розвитку) неодноразово зазначалося, що для країн із перехідною економікою характерною є ситуація, коли комплаєнс існує переважно у вигляді внутрішніх документів без реального механізму реалізації. Зокрема, у звіті Organisation for Economic Co-operation and Development зазначено, що «corporate liability exists on paper, but it has not been put in operation» [4].

Подібну позицію висловлює і Transparency International, зокрема, у дослідженні щодо прозорості корпоративної звітності зазначено, що «навіть серед тих компаній, які мають такі програми, часто це лише формальні документи». Це свідчить про те, що запровадження антикорупційних та комплаєнс-програм у багатьох випадках не супроводжується їх фактичним виконанням. Як наслідок, працівники не інтегровані в ці процедури, а внутрішній контроль має декларативний характер [5]. На мій погляд, усунення формального характеру комплаєнс-процедур можливе лише за умови: закріплення у законодавстві обов'язкових елементів комплаєнс-систем, а не лише вимоги їх наявності; визначення критеріїв їх належного функціонування у підзаконних актах; формування судової практики, в якій оцінюється не факт існування програм, а їх фактичне застосування.

Комплаєнс як цілісна система не закріплений на законодавчому рівні, а його окремі елементи розпорошені в різних нормативно-правових актах. Це підтверджується і науковими дослідженнями у сфері господарського права, де підкреслюється відсутність єдиних підходів до оцінки ефективності комплаєнс процедур. У результаті суб'єкти господарювання самостійно визначають їх зміст і обсяг, що саме по собі відповідає принципу свободи підприємницької діяльності.

Водночас така варіативність стає проблемою у сферах підвищеного публічного інтересу, зокрема у фінансовому секторі, сфері ринків капіталу та діяльності великих підприємств, де існують значні ризики порушення прав третіх осіб, державних інтересів або вчинення корупційних правопорушень. У цих випадках відсутність мінімальних стандартів комплаєнсу ускладнює контроль за дотриманням законодавства та знижує ефективність правозастосування. У таких випадках доцільним є запровадження обов'язкових стандартів комплаєнсу з урахуванням міжнародних підходів, зокрема ISO 37301 (це міжнародний стандарт, що встановлює чіткі, сертифіковані вимоги до створення, впровадження та вдосконалення системи управління комплаєнсом – Compliance management system), як орієнтиру для визначення належної організації комплаєнс-систем.

Окремого значення набуває інститут комплаєнс-офіцера як відповідальної особи за впровадження і контроль комплаєнс-систем. Його статус, повноваження та гарантії незалежності мають бути нормативно визначені. Щодо відповідальності, доцільним є застосування корпоративної та дисциплінарної відповідальності, а у разі порушення законодавства – адміністративної або кримінальної.

Таким чином, ефективність комплаєнс-процедур у сфері господарювання в Україні на сучасному етапі залишається обмеженою через сукупність взаємопов’язаних проблем, серед яких домінують формальність підходу, недосконалість правового регулювання, низький рівень корпоративної культури та слабкий контроль.

Список використаних джерел

1. Теленик С.С. Щодо визначення поняття інфраструктурного комплаєнсу об'єктів критичної інфраструктури. Право і суспільство. 2020. № 2. Ч. 2. С. 222-235.
2. Radtke O. Lawyer's advice: how to save a business in 2022 during a pandemic. Lawyer & Law. 2022. No. 1. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015393 (access date 01.03.2025).
3. Національний банк України. Заходи впливу за порушення у сфері фінансового моніторингу. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all?tag
4. Organisation for Economic Co-operation and Development. Anti-Corruption Reforms in Ukraine: Progress and Challenges. Paris : OECD Publishing, 2020. 120 p.
5. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2023. Berlin : Transparency International, 2024. 30 p.

Ключові слова: комплаєнс; комплаєнс-процедури; ефективність комплаєнсу; господарська діяльність; корпоративне управління; антикорупційна політика; внутрішній контроль; міжнародні стандарти; внутрішній аудит; управління ризиками.

Keywords: compliance; compliance procedures; compliance effectiveness; business activities; corporate governance; anti-corruption policy; internal control; international standards; internal audit; risk management.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Подцерковний О.П.

Віюк Валерія Юріївна, Ромаш Євгенія Сергіївна
здобувачки 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Актуальність теми зумовлена сучасними тенденціями розвитку господарського судочинства в Україні та потребою підвищення його ефективності через цифровізацію. Інформаційно-технологічна трансформація стає ключовим інструментом забезпечення оперативності розгляду справ, прозорості процесів та зручності для учасників судочинства.

Центральним елементом інформаційно-технологічної трансформації є Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС), яка є базовою інфраструктурою електронного судочинства. У межах ЄСІТС функціонують окремі підсистеми, що забезпечують реалізацію процесуальних прав учасників. Зокрема, підсистема «Електронний суд» забезпечує можливість подання позовів, заяв, скарг та інших процесуальних документів в електронній формі, а також отримання судових рішень.

Система «Електронний суд» в Україні впроваджена на підставі Рішення Вищої ради правосуддя № 1845/0/15-21 (17.08.2021), як частина Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС). Правову основу становить Закон України № 1416-IX (27.04.2021), що регламентує поетапне впровадження ЄСІТС.

Не менш важливим є застосування підсистеми «електронний кабінет», який в свою чергу дозволяє учасникам процесу здійснювати обмін документами із судом, отримувати повідомлення та відстежувати стан розгляду справи, що допомагає зробити судовий процес зручним та сучасним.

Підсистема відеоконференц зв’язку забезпечує дистанційну участь сторін у судових засіданнях, у тому числі і поза межам суду.[3]

За дослідженням Осінської О.А. стан інформаційно-технологічної трансформації господарського процесу в Україні характеризується активним впровадженням сучасних цифрових інструментів, що забезпечують підвищення ефективності судочинства та доступності правосуддя. Серед ключових рішень – Єдиний державний реєстр судових рішень (ЄДРСР), який забезпечує відкритий доступ до судових актів. [4]

Цифрове судочинство охоплює подачу документів у електронній формі, обмін даними, ведення записів, організацію віртуальних засідань, а також застосування цифрових підписів і ідентифікацію учасників. Використання електронних ресурсів забезпечує накопичення, пошук, аналіз та інтеграцію рішень судів, підвищуючи відкритість, швидкість і результативність розгляду справ. [2]

Стан цифровізації сприяє скороченню часу судового процесу, підвищенню відкритості процедур та зручності для сторін господарських спорів. Зарубіжний досвід демонструє ефективність таких рішень у судах ЄС та інших державах, де впроваджені інтегровані платформи для подачі матеріалів, документообігу, аналізу практики та онлайн-консультацій. Це значно покращує оперативність і прозорість процесів та є важливим орієнтиром для модернізації національної системи. [3]

На рівні господарської діяльності суб’єкти підприємництва все активніше використовують електронний документообіг та електронні підписи, що значно спрощує укладення договорів і взаємодію між

контрагентами та допомагає полегшити утворення правовідносин в сфері господарювання. [3]

Проблеми впровадження інформаційних технологій у господарському процесі в Україні охоплюють технічні, організаційні, законодавчі та соціальні перешкоди. Технічні та організаційні складнощі пов'язані з недосконалістю ІТ-систем і їхньою вразливістю до кібератак, що створює серйозні ризики для збереження електронних доказів та безпеки даних. Повністю захищену систему практично неможливо створити, і будь-які збої або атаки можуть обмежити доступ до правосуддя. Відсутність належного резервного копіювання та слабка кібербезпека підвищують ймовірність втручань у роботу судових платформ, що знижує довіру користувачів до цифрових рішень.

Крім того, нестача кваліфікованого персоналу для роботи з платформами, низький рівень цифрової грамотності працівників та учасників процесу уповільнюють ефективне застосування ІТ-інструментів. Законодавчі та процедурні бар'єри проявляються у неузгодженості норм щодо електронного документообігу, відсутності стандартів цифрового доказування та регулювання обігу електронних матеріалів, що ускладнює їх правову оцінку. Відсутність уніфікованих правил для використання цифрових підписів та електронних документів створює правову невизначеність і остаточно не сформовану практику у судах.

Перспективи вдосконалення господарського процесу в Україні через цифровізацію пов'язані з активним впровадженням електронних сервісів і інтелектуальних систем під впливом глобальних трендів, пандемії та воєнного стану. Законодавчі ініціативи передбачають оновлення Господарського процесуального кодексу, обов'язкову реєстрацію електронних адрес у ЄСІТС для всіх суб'єктів господарювання та подачу позовів і документів лише в електронній формі, що ліквідує паперовий документообіг і забезпечує узгодженість між віддаленими підрозділами підприємств. [2]

Очікувані результати включають оптимізацію господарської системи, зниження трансакційних витрат, підвищення прозорості через електронну фіксацію кожного етапу діяльності та судового розгляду, а також забезпечення доступності правосуддя незалежно від місця перебування учасників, що створює нову гнучку модель правосуддя у віртуальному середовищі. [2]

Науковці наголошують на необхідності вдосконалення законодавства щодо електронного документообігу та цифрового судочинства, інтеграції інформаційних систем підприємств і судових органів для оптимізації обміну даними та підвищення прозорості процедур, а також на впровадженні заходів кібербезпеки і розвитку цифрових компетенцій персоналу.

Так, у дослідженні Кайди (2025) демонструється, що цифрова трансформація виступає стратегічним механізмом підвищення конкурентоспроможності підприємств шляхом системної інтеграції цифрових технологій у ключові бізнес-процеси та застосування аналітичних методів для оптимізації цифрового розвитку. Аналіз роботи свідчить, що поєднання правових, організаційних і технологічних компонентів трансформації забезпечує ефективність, прозорість та адаптивність господарських процесів у цифровій економіці.[5]

Також варто звернути увагу на те, що цифровізація господарського процесу трансформувала процедуру призначення арбітражного керуючого з суб'єктивного судового рішення на автоматизований алгоритм випадкового вибору в межах системи ЄСІТС. Такий підхід нівелює корупційні ризики та можливість судді діяти на власний розсуд, проте породжує проблему територіальної невідповідності адже система часто призначає фахівців із віддалених регіонів що створює додаткові логістичні витрати для сторін справи.

Сучасна конфігурація учасників справи про банкрутство вимагає від боржника та кредиторів обов'язкової електронної правосуб'єктності через реєстрацію в Електронному кабінеті без якої доступ до правосуддя стає процесуально неможливим. Арбітражний керуючий при цьому набуває статусу цифрового модератора даних який змушений поєднувати судовий процес із електронною взаємодією з банками та реєстрами для оперативного виявлення активів.

Перспективи вдосконалення полягають у впровадженні інтелектуальних фільтрів для автоматизованого відбору які враховуватимуть спеціалізацію та завантаженість керуючого, а також у переході до повноцінного дистанційного голосування на зборах кредиторів через верифіковані цифрові платформи [6].

Підсумовуючи, цифровізація господарського процесу в Україні забезпечує підвищення ефективності, прозорості та доступності правосуддя завдяки впровадженню електронного судочинства, системи «e-Court» та ЄДРСР. Водночас її реалізація стикається з проблемами технічного характеру, низьким рівнем кібербезпеки, недостатньою кваліфікацією персоналу та законодавчою неврегульованістю електронного документообігу. Перспективи вдосконалення включають інтеграцію IT-систем із внутрішніми процесами підприємств, використання штучного інтелекту для аналізу судової практики та підготовку кадрів, що дозволить створити сучасну, ефективну і прозору модель господарського судочинства.

Список використаних джерел

1. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text

2. Цифровий розвиток України: проблеми та перспективи : матеріали доповідей учасників круглого столу (м. Одеса, 22 березня 2024 р.) [Електронне видання] / уклад.: Д. Г. Манько, Я. О. Тицька, А. О. Згама ; Міжнар.гуман. ун-т. – Одеса : Фенікс, 2024. – 57 с. – Режим доступу: https://hdl.handle.net/11300/2773

3. Державна судова адміністрація України. Функції Єдиної судової інформаційно-технічної системи (e-Court). URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/func_ecits/

4. Осінська О.А., Окремі аспекти впливу цифровізації на розвиток господарських правовідносин // Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство» – 2024 – Розділ IV. Господарське право; Господарсько-процесуальне право. – С. 290-295

5. Кайда І. Ф. Цифрова трансформація як ключовий фактор підвищення конкурентоспроможності українського бізнесу// Економіка та суспільство. – 2025. – Вип. 72. – С. **–**. – DOI:10.32782/2524-0072/2025-72-103.

6. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовт. 2018 р. № 2597-VIII : станом на 1 січ. 2026 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19

Ключові слова: цифровізація, господарський процес, інформаційні технології, електронний суд, електронні докази, інновації.

Keywords: digitalization, economic process, information technologies, e-court, electronic evidence, innovation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Георгіу Олександра Юріївна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІЙСЬКОВІ ДІЇ ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ГОСПОДАРСЬКИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Питання звільнення від відповідальності за порушення господарських зобов'язань набуло особливої актуальності в умовах повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації проти України, розпочатого 24 лютого 2022 року. Масштабні руйнування інфраструктури, окупація значних територій, примусова евакуація суб’єктів господарювання – усе це зумовило безпрецедентний рівень невиконання договірних зобов'язань, що ставить перед юридичною наукою і практикою нагальне завдання: визначити правові підстави та межі звільнення від господарсько-правової відповідальності в умовах воєнного часу.

Відповідно до законодавства України учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання, якщо не доведе, що це стало неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних за даних умов обставин. Таке формулювання відтворює класичну конструкцію форс-мажору (від фр. *forcemajeure* – вища сила), яка в господарсько-правовій доктрині розглядається як обставина, що виключає вину боржника та є підставою для звільнення від відповідальності. О.А. Беляневич слушно наголошує, що господарський договір є не лише актом правореалізації, а й універсальним засобом саморегуляції суспільних відносин, тому питання про обставини, що унеможливлюють його виконання, набуває засадничого теоретичного значення [1, с. 274].

У господарсько-правовій доктрині форс-мажор характеризується двома ключовими ознаками: надзвичайністю (виключністю) обставини та її невідворотністю за конкретних умов. Надзвичайність передбачає, що подія виходить за межі звичайного ходу справ і не є типовим ризиком господарської діяльності. Невідворотність означає, що учасник зобов'язання, незважаючи на вжиття всіх розумно можливих заходів, не міг усунути перешкоди або її наслідки. Верховний Суд у постанові від 25.01.2022 у справі № 904/3886/21 виокремив такі елементи форс-мажорних обставин: незалежність від волі учасників відносин, надзвичайний характер, невідворотність та об'єктивна неможливість виконання зобов'язань за даних умов [2, с. 51].

У контексті збройного конфлікту постає питання про автоматичне визнання воєнних дій форс-мажором. Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» наділяє Торгово-промислову палату України (далі – ТПП) повноваженнями засвідчувати форс-мажорні обставини (ст. 14-1). Листом від 28 лютого 2022 р. № 2024/02.0-7.1 ТПП України засвідчила, що військова агресія Росії проти України є форс-мажорною обставиною для всіх суб'єктів господарювання. Водночас Верховний Суд у постанові від 15.06.2023 у справі № 910/8580/22 наголосив: зазначений лист є загальним офіційним документом і не містить ідентифікуючих ознак конкретного договору; форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру, і стороні необхідно доводити причинно-наслідковий зв'язок між збройною агресією та неможливістю виконання саме цього зобов'язання [3].

Принципове значення для вирішення справ зазначеної категорії має розмежування неможливості виконання зобов'язання та ускладненого виконання. Неможливість виконання має об'єктивний характер і унеможливлює виконання зобов'язання будь-якою особою в аналогічних умовах, тоді як ускладнення виконання (наприклад, зростання витрат, логістичні труднощі) за загальним правилом не є підставою для звільнення від відповідальності, але може бути підставою для перегляду умов договору

в порядку, передбаченому ст. 652 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) щодо істотної зміни обставин. Відповідно до науково-практичного коментаря ЦК за редакцією О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової та В. В. Луця, для застосування ст. 652 ЦК необхідно встановити, що зміна обставин є настільки істотною, що сторони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах, якби могли це передбачити [4, с. 924].

Окремої уваги заслуговує питання про момент виникнення форс-мажорних обставин та їхнього впливу на вже прострочені зобов'язання. Якщо боржник вже перебував у простроченні до початку воєнних дій, він позбавляється права посилатися на форс-мажор щодо відповідальності за прострочення, яке мало місце до їх настання. Крім того, боржник зобов'язаний своєчасно повідомити кредитора про настання обставин непереборної сили. Маріц Д. О., Пазюк М. В. та Уваров І. А. на підставі аналізу судової практики дійшли висновку, що ненадання такого повідомлення в розумний строк позбавляє боржника права посилатися на форс-мажор для звільнення від відповідальності за заподіяні кредитору збитки, що виникли через затримку відповідного повідомлення [5, с. 275].

Важливим аспектом є також співвідношення форс-мажору із заходами державного регулювання, вжитими в умовах воєнного стану. Зокрема, мораторії на виконання окремих зобов'язань, запроваджені нормативними актами воєнного часу, є самостійними підставами звільнення від відповідальності, що не вимагають доведення наявності ознак форс-мажору. Так, Законом України від 15 березня 2022 р. № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» до розділу «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК включено п. 18, яким позичальника звільнено від відповідальності за прострочення грошового зобов'язання за кредитним договором у вказаний у законі строк.

Таким чином, військові дії можуть бути підставою для звільнення від відповідальності у господарських зобов'язаннях, проте за наявності обов'язкових умов: (1) настання конкретних воєнних дій або їхніх наслідків, що безпосередньо унеможливили виконання зобов'язання; (2) відсутності вини боржника у виникненні відповідної перешкоди; (3) причинно-наслідкового зв'язку між форс-мажорними обставинами та неможливістю виконання; (4) своєчасного повідомлення кредитора. Перспективи подальших наукових розвідок пов'язані з дослідженням практики господарських судів у відповідних категоріях справ та формуванням уніфікованих критеріїв встановлення форс-мажору в умовах збройного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 592 с.URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2012/Belyanevich_2006.pdf

2. Макаренко О. Ю., Макаренко Н. А. Форс-мажорні обставини: виконання договірних зобов'язань у період збройної агресії Російської Федерації на території України. Правовий часопис Донбасу. 2022. № 2 (79). С. 32–39.

3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 15 червня 2023 р. у справі № 910/8580/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111675747

4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. 4-те вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2011. Т. 2. 1056 с.

5. Маріц Д. О., Пазюк М. В., Уваров І. А. Проблеми доведення форс-мажорних обставин у договірних зобов'язаннях під час дії воєнного стану в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Вип. 3, ч. 1. С. 272–278. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/332990/321929

Ключові слова: форс-мажор, господарські зобов'язання, воєнний стан, збройний конфлікт, непереборна сила, звільнення від відповідальності, господарський договір, торгово-промислова палата.

Keywords: force majeure, economic obligations, martial law, armed conflict, act of God, exemption from liability, commercial contract, chamber of commerce.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Згама А.О.

Гольцман Богдана Оскарівна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

КІБЕРБЕЗПЕКА ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

За часів сучасності тотальна цифровізація бізнес-процесів – електронний документообіг, хмарні рішення тощо – змінила систему господарських правовідносин та природу господарських ризиків. Проблеми у цифровому середовищі, зокрема, кібератаки наразі є прямою загрозою виконанню господарських зобов'язань, що веде до збитків, штрафів та втрати репутації. Дослідження питання кібербезпеки у цьому контексті є вкрай актуальним.

Правова сутність кібербезпеки в українському бізнесі полягає у захисті основи функціонування будь-якої компанії. У разі відсутності чітких механізмів врегулювання кіберзагроз усе, що стосується цифрової сторони діяльності підприємства, тобто серверів, хмарних сховищ та загальної системи електронного документообігу, може стати об'єктом несанкціонованого доступу, кібератак або витоку конфіденційної інформації.

Відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [1], кібербезпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечується сталий розвиток інформаційного суспільства та своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз у кіберпросторі.

Закон [1] визначає основні правові та організаційні засади забезпечення кібербезпеки, що створюють нормативну основу для функціонування безпечного кіберпростору, у тому числі у сфері господарської діяльності. До ключових принципів забезпечення кібербезпеки належать, зокрема, принцип верховенство права та дотримання прав людини, що є найголовнішим і фундаментальним принципом, а також такі принципи, як відкритість, безпека кіберпростору, системність і принцип пропорційності. Сутність останнього полягає в тому, що заходи кіберзахисту мають відповідати реальним ризикам. Окремо, основною засадою у кібербезпеці, в тому числі і стосовно господарських правовідносин, є розвиток науки та підготовка відповідних кадрів.

Під час функціонування будь-якого суб'єкта господарювання в сучасних умовах цифровізації, кібербезпека перетворюється на базову умову виживання бізнесу [2]. Надійний захист інформації безпосередньо гарантує стабільну роботу та вчасне виконання зобов'язань, при цьому тільки лише технічні засоби самі по собі не здатні зупинити всі сучасні кіберзагрози. Основними кіберзагрозами для господарських правовідносин є кіберзлочинність, кібершпигунство та кібератаки, що проявляються через фінансове шахрайство, викрадення комерційної таємниці або навмисне блокування роботи автоматизованих систем керування бізнес-процесами [3, с. 14]. Складність і масовість сучасних кіберзагроз роблять захист комплексним завданням.

Визначення кібератаки як форс-мажору чи звичайного підприємницького ризику безпосередньо залежить від того, чи була подія справді невідворотною та чи дотримався суб'єкт усіх встановлених стандартів захисту. При цьому межі відповідальності за наслідки цифрових інцидентів окреслюються через перевірку належної обачності та фактичного рівня впроваджених заходів кібербезпеки на момент атаки [4].

У контексті кібербезпеки у господарських правовідносинах, профілактика не гарантує абсолютного захисту – компанії з розвиненою

економікою дедалі частіше доповнюють технічні заходи кіберстрахуванням для компенсації можливих фінансових втрат [2]. У випадку України орієнтація на досвід 38 країн ОЕСР, включаючи США та членів ЄС, демонструє критичну роль кіберстрахування, яке вже охоплює у цих країнах до 70% великого бізнесу як обов'язковий інструмент захисту від фінансових втрат [2]. Впровадження таких західних стандартів дозволило б українським суб'єктам господарювання ефективно перекривати більшість супутніх ризиків, пов'язаних з цифровим простором, що є необхідною умовою для повноцінної інтеграції в глобальний цифровий ринок.

Згідно з дослідженням Сєрєбряка С. В. [4, с. 331], забезпечення кібербезпеки в межах спеціальних бізнес-режимів є критично важливим для залучення та стабільної роботи іноземних інвесторів: оскільки загрози цифрових атак мають глобальний характер, здатність держави гарантувати захищеність конкретних секторів економіки стає базовою умовою для безперешкодного розвитку бізнесу. Тут подолання кіберризиків перетворюється на стратегічне завдання для підтримання міжнародної конкурентоспроможності та безпеки капіталу, особливо – в певних регіонах.

Зрештою, кібербезпека сьогодні перестала бути суто технічним питанням і перетворилася на основу ділової репутації та правової стійкості. Поєднання чітких законодавчих норм, сучасних систем захисту та готовності до ризиків зможе дозволити українським компаніям працювати на рівних із міжнародними партнерами та залишатися надійними учасниками глобального ринку навіть в умовах війни та загальної економічної кризи.

Список використаних джерел

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2163-19
2. Ксьонжик І., Жовта Н., Павліна А. Страхування ризиків кібербезпеки діяльності суб'єктів господарювання в сучасному інформаційному просторі. *Економіка та суспільство.* 2021. № 34. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-90
3. Пацурія Н., Заярний О. Кіберстрахування як засіб забезпечення господарського правопорядку в інформаційній сфері: поняття, механізм та умови реалізації. *Право України.* 2021. № 7. С. 13–29. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2021_7-s1.pdf
4. Сєрєбряк С. В. Економіко-правові засади забезпечення кібербезпеки як передумова запровадження спеціальних режимів господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2023. № 75. С. 330–334. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294542/287341

Ключові слова: право, кібербезпека, підприємство, бізнес, господарські правовідносини, кіберзагрози.

Keywords: law, cybersecurity, enterprise, business, economic legal relations, cyber threats.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Згама А.О.

Гончаренко Вікторія Юріївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ФІЗИЧНИХ ОСІБ-ПІДПРИЄМЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації проти України, розпочате 24 лютого 2022 року, зумовило запровадження правового режиму воєнного стану та спричинило безпрецедентне втручання держави у сферу господарської діяльності. Фізичні особи – підприємці (далі – ФОП) опинились у надзвичайно вразливому становищі: поєднуючи в одній особі статус фізичної особи з конституційними правами та свободами і статус суб'єкта господарювання з відповідними правомочностями, вони зазнали одночасного обмеження прав обох вимірів свого правового статусу. Дослідження правових проблем таких обмежень є нагальним як для юридичної доктрини, так і для правозастосовної практики.

Правовою основою обмеження прав ФОП в умовах воєнного стану є низка актів різної юридичної сили. Конституція України у ст. 64 допускає тимчасове звуження прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану із зазначенням строків таких обмежень. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII визначає перелік конституційних прав, які можуть бути обмежені, зокрема право власності (ст. 41 Конституції), свободу підприємницької діяльності (ст. 42 Конституції) та свободу пересування (ст. 33 Конституції) [1]. Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022, затвердженим Верховною Радою України, введено воєнний стан та визначено перелік статей Конституції, дія яких обмежується. Таким чином, обмеження прав ФОП у воєнний час має конституційно допустимий, але чітко обмежений характер: воно має бути тимчасовим, пропорційним загрозі та не суперечити міжнародно-правовим зобов'язанням України.

Особливою правовою проблемою є обмеження особистих прав ФОП у зв'язку з мобілізацією. Після призову на військову службу особа набуває статусу військовослужбовця, що породжує колізію між статусами. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» прямо не забороняє військовослужбовцям провадити підприємницьку діяльність, проте ст. 25

Закону України «Про запобігання корупції» встановлює для військових посадових осіб заборону на зайняття іншою оплачуваною та підприємницькою діяльністю. Пашинський А. П. та Бригінець О. О. на підставі аналізу відповідного законодавства та роз'яснень Національного агентства з питань запобігання корупції встановили, що вказане обмеження поширюється лише на військових посадових осіб, тоді як рядові військовослужбовці не мають законодавчо встановленої заборони вести підприємницьку діяльність як ФОП у вільний від служби час [2, с. 61]. Водночас дослідники констатують правову невизначеність у цьому питанні і наголошують на потребі законодавчого врегулювання.

Суттєвою проблемою є майнові обмеження, яких зазнають ФОП в умовах збройного конфлікту. Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 р. № 4765-VI передбачає можливість примусового відчуження або тимчасового вилучення майна для потреб держави, у тому числі майна фізичних осіб – підприємців. На відміну від юридичних осіб, ФОП позбавлені чіткого правового розмежування між особистим майном та майном, що використовується у підприємницькій діяльності: ч. 1 ст. 51 Цивільного кодексу України визначає, що до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються норми про юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не випливає із суті відносин. Ця конструкція породжує ризик поширення примусового відчуження, спрямованого проти господарського майна, на все майно фізичної особи. Правова доктрина вказує на необхідність законодавчого закріплення механізму захисту особистого майна ФОП від заходів, призначених для суб'єктів господарювання.

Окремим виміром обмежень є адміністративні бар'єри у сфері державної реєстрації та ліцензування. Кухарчук А. М., Грачова О. Ю. та Маслова М. О. досліджували правовий статус ФОП в умовах воєнного стану та встановили, що з початком повномасштабного вторгнення реєстраційні послуги для ФОП були суттєво обмежені: Міністерство юстиції зупинило більшість реєстраційних дій, залишивши лише найнагальніші – зміну місцезнаходження, зміну видів економічної діяльності та припинення підприємницької діяльності [3, с. 225]. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 березня 2022 р. № 380 «Деякі питання державної реєстрації в умовах воєнного стану» було визначено особливий порядок проведення реєстраційних дій, скоротивши перелік дозволених операцій та запровадивши централізоване адміністрування через обмежене коло державних реєстраторів [4]. Зазначені обмеження, хоча й були обґрунтовані безпековими потребами, суттєво ускладнили або унеможливили реалізацію ФОП конституційного права на вільне підприємництво в часі, коли адаптація

бізнесу до нових умов (зміна виду діяльності, зміна місцезнаходження внаслідок евакуації) набула першочергового значення.

Пов'язаною проблемою є обмеження свободи пересування ФОП, яке безпосередньо впливає на можливість провадження господарської діяльності. Введення комендантської години, заборона на виїзд чоловіків призовного віку за кордон, запровадження дозвільного режиму пересування у прифронтових районах – усе це фактично обмежує доступ ФОП до ресурсів, ринків збуту та контрагентів. Баїк О. І. у дослідженні правових та практичних аспектів релокації суб'єктів господарювання наголошує, що терміни «релокація» та «переміщення» так і не набули легального закріплення у законодавстві, хоча саме ФОП стикаються з цим явищем найгостріше: на відміну від юридичних осіб, вони позбавлені корпоративної структури, яка дозволяє юридично зберегти суб'єкт господарювання незалежно від фізичного місця перебування власника [5, с. 218]. Відповідно, вимушена релокація ФОП часто призводить до фактичного припинення господарської діяльності без офіційного юридичного оформлення такого припинення, що породжує накопичення податкових зобов'язань та інших правових ускладнень.

Таким чином, правові проблеми обмеження прав та свобод ФОП під час війни мають комплексний, міжгалузевий характер. Вони охоплюють: (1) колізію між статусом військовослужбовця та статусом суб'єкта господарювання для мобілізованих підприємців; (2) недостатність механізмів захисту особистого майна від заходів, спрямованих на господарські активи; (3) надмірне звуження адміністративних можливостей ФОП у критично важливий для адаптації бізнесу період; (4) відсутність законодавчого регулювання релокації ФОП та наслідків вимушеної зупинки діяльності. Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються у розробленні пропозицій щодо законодавчого забезпечення балансу між інтересами національної безпеки та конституційними правами ФОП, зокрема через запровадження спеціального правового режиму для мобілізованих підприємців та чіткого розмежування особистого й підприємницького майна фізичної особи.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

2. Пашинський А. П., Бригінець О. О. Щодо сумісництва статусу військовослужбовця та фізичної особи-підприємця. Часопис Київського університету права. 2024. № 2. С. 60-63. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/1077/999

3. Кухарчук А. М., Грачова О. Ю., Маслова М. О. Особливості правового статусу фізичної особи під час здійснення підприємницької діяльності в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 9. С. 224-228. URL: https://lsej.org.ua/9_2022/54.pdf

4. Деякі питання державної реєстрації в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 380. Кабінет Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-derzhavnoyi-reyestraciyi-v-umovah-voyennogo-stanu-ta-vnesennya-zmin-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-28-lyutogo-2022-r-164-209

5. Баїк О. І. Релокація суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану в Україні: правові та практичні аспекти. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 9. С. 216-220. URL: https://lsej.org.ua/9_2022/52.pdf

Ключові слова: фізична особа – підприємець, воєнний стан, обмеження прав, мобілізація, майнові права, державна реєстрація, релокація, господарська діяльність, збройний конфлікт.

Keywords: individual entrepreneur, martial law, restriction of rights, mobilization, property rights, state registration, relocation, business activity, armed conflict.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Гордієнко Валерія Сергіївна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стрімкий розвиток цифрових технологій зробив електронну комерцію невід’ємною частиною сучасної економіки, проте повномасштабне вторгнення рф внесло радикальні корективи у функціонування цього сектору. Сьогодні сфера e-commerce в Україні змушена адаптуватися до викликів воєнного стану: від логістичних колапсів і руйнування інфраструктури до необхідності оперативного законодавчого реагування на нові реалії. В умовах обмеження фізичного доступу до товарів і послуг саме електронна комерція стала ключовим інструментом підтримки економічної активності та забезпечення потреб населення.

Відповідно до п.1 ч.1 ст.3 Закону України «Про електронну комерцію» електронною комерцією є відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов’язків, здійснені дистанційно з використанням

інформаційно-комунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру [1].

Варто почати з того, що воєнний стан – це не просто особливий правовий режим, а фактор, який повністю змінює економіку, що створює величезний тиск на всі внутрішні ринки, і сфера електронної комерції не стала винятком. Через тривалі бойові дії виникає серйозний розрив: підприємства не можуть виробляти товари як раніше, а в людей стає менше коштів. У результаті e-commerce змушений працювати в умовах постійного дефіциту ресурсів та нестабільної економіки, де ситуація змінюється ледь не щодня. Через війну поведінка покупців змінилася: люди почали більше залежати від маркетплейсів та онлайн-сервісів, оскільки це часто був єдиний безпечний спосіб щось купити. Дистанційна торгівля виявилася найбільш гнучкою, що дозволило багатьом компаніям не закритися, а продовжувати працювати навіть у таких екстремальних умовах.

Важливо, що онлайн-платформи взяли на себе і соціальну функцію. Наприклад, організовуючи безкоштовну доставку продуктів та ліків у прифронтові зони, вони реально підтримали людей, які опинилися у скруті, та допомогли зберегти стабільність у суспільстві.

Ключовим правовим підґрунтям став лист Торгово-промислової палати України (далі – ТПП) від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1. Цим документом ТПП офіційно визнала збройну агресію рф обставиною непереборної сили, запровадивши спрощений порядок її підтвердження, що дало змогу сторонам переглядати строки виконання зобов'язань у разі неможливості їх дотримання через військові дії [2]. Існує судова практика в якій зазначається, що сертифікат ТПП не є єдиним доказом існування форс-мажорних обставин, а має оцінюватися разом з іншими наданими доказами [3].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 року № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) в умовах воєнного стану» було припинено проведення планових перевірок суб'єктів господарювання, внаслідок чого наразі діють мораторії, що суттєво змінює ландшафт відповідальності в електронній комерції [4]. З одного боку, такий крок держави є виправданим «послабленням» для бізнесу, який намагається продовжити працювати під обстрілами та в умовах блекаутів, проте з точки зору захисту прав споживачів у сфері e-commerce це створює серйозну правову прогалину. Оскільки плановий контроль Держпродспоживслужби фактично відсутній, багато дрібних інтернет-магазинів та продавців на маркетплейсах починають ігнорувати вимоги статті 7 Закону України «Про електронну комерцію» щодо ідентифікації продавця, не надаючи повних реквізитів або юридичної адреси [1]. Зазначене призводить до того, що покупець, отримавши неякісний товар, фізично не може реалізувати своє право на повернення, бо не знає, кому

надсилати претензію, а держава не має превентивних важелів впливу через діючий мораторій. Навіть попри те, що постанова №303 залишає можливість для позапланових перевірок за зверненням громадян, процедура їхнього погодження з профільним міністерством є надто тривалою та складною для динамічного ринку електронної комерції.

Отже, електронна комерція в Україні за час повномасштабного вторгнення стала чи не єдиною стабільною опорою для економіки. Дистанційна торгівля дала бізнесу можливість швидко підлаштовуватися та не припиняти роботу навіть під час обстрілів, що забезпечило доступ громадян до необхідних товарів у критичні моменти.

Проте аналіз правової бази вказує на явну прогалину у бік захисту підприємців, що часто відбувається за рахунок прав споживачів. Постанова № 303, яка впровадила мораторій на перевірки, хоч і полегшила життя бізнесу, водночас створила умови для безкарності недобросовісних гравців. Сьогодні ми часто бачимо порушення статті 7 Закону «Про електронну комерцію», коли інтернет-магазини просто приховують свої дані. У результаті покупець, отримавши неякісний товар, залишається з наодинці проблемою : реквізитів немає, а державні органи обмежені в можливостях оперативного реагування.

Щодо питання форс-мажору, то позиція ТПП не є звільненням від усіх зобов’язань. Сучасна судова практика чітко дає зрозуміти: війна не знімає відповідальність автоматично. У сфері e-commerce кожен випадок має аналізуватися окремо – чи дійсно бойові дії стали прямою перешкодою для доставки чи оплати, чи це просто спроба уникнути зобов'язань.

На мою думку, стратегія розвитку електронної торгівлі має зміститися у бік прозорості. Підтримка бізнесу пільгами – це добре, але вона не повинна перетворюватись на відсутність контролю. Потрібно спростити механізм позапланових перевірок за скаргами реальних споживачів, щоб мораторій не ставав місцем для порушень. Тільки так, через довіру клієнта до онлайн-платформ, ми зможемо забезпечити реальне зростання цього сектору і на далі.

Список використаних джерел

1. Про електронну комерцію: Закон України від 03 вересня 2015 р. №675-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675- 19#Text (дата звернення: 24.03.2026)

2. Про засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) : Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 р. № 2024/02.0-7.1. URL: https://ucci.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf (дата звернення: 25.03.2026).

3. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 07 червня 2023 року у справі № 906/540/22. Юридичний ресурс «Протокол». URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kgs_vp_vid_07_06_2023_roku_u_spravi_906_540_22_1/ (дата звернення: 26.03.2026).
4. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 берез. 2022 р. № 303. Офіційний вісник України. 2022. № 25. Ст. 1301. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF (дата звернення: 27.03.2026).

Ключові слова: електронна комерція, воєнний стан, правове регулювання, e-commerce, форс-мажорні обставини.
Keywords: e-commerce, martial law, legal regulation, e-commerce, force majeure.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Згама А.О.

Гордієнко Лілія Богданівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ДО РОЗУМІННЯ В ПОСТКОДИФІКАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

Проблема господарсько-правової відповідальності набуває особливої актуальності у зв’язку з втратою чинності Господарським кодексом України (далі – ГК України) з 28 серпня 2025 року на підставі Закону України № 4196-IX «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об’єднань юридичних осіб» від 09 січня 2025 року. Зазначена законодавча трансформація ознаменувала початок посткодифікаційного періоду у господарському праві України, що неминуче ставить перед правовою наукою низку концептуальних питань: чи зникла господарсько-правова відповідальність як самостійний правовий інститут, чи лише трансформувалася її нормативна оболонка?

До скасування ГК України господарсько-правова відповідальність мала чітку законодавчу основу: глава 24 ГК України закріплювала засади відповідальності учасників господарських відносин, визначала систему господарських санкцій – відшкодування збитків, штрафні та оперативно-господарські санкції, а також адміністративно-господарські санкції [1]. В. С. Щербина розкриває систему господарсько-правової відповідальності через поняття господарських санкцій, виокремлюючи три її підвиди: майнові,

оперативно-господарські та адміністративно-господарські [2, с. 379]. О. М. Вінник, у свою чергу, наголошує, що зміст господарсько-правової відповідальності зумовлений поєднанням приватноправових та публічно-правових елементів, що принципово відрізняє її від цивільно-правової відповідальності [3, с. 448].

Після набрання чинності Законом № 4196-IX правовий режим господарської відповідальності зазнав суттєвих змін. Відповідно до аналізу Верховного Суду України, порядок застосування господарських та адміністративно-господарських санкцій тепер регулюється статтею 15 Закону № 4196-IX та іншими законами України, причому перелік санкцій майже не змінився: серед них залишаються відшкодування збитків, штрафи, вилучення прибутку (доходу), зупинення дії ліцензії тощо [4]. Договірна відповідальність, що раніше ґрунтувалась на нормах глав 24–27 ГК України, відтепер регулюється Цивільним кодексом України (далі – ЦК України), зокрема статтями 549–552 (неустойка), 611, 615, 627–628 (умови відповідальності та забезпечення виконання зобов’язань) [5, с. 42].

Ключовим питанням посткодифікаційного розуміння господарсько-правової відповідальності є збереження її галузевої самостійності. Противники самостійності господарського права традиційно стверджували, що відповідальність у господарських відносинах є лише різновидом цивільно-правової відповідальності. Однак, незважаючи на перенесення нормативного регулювання до ЦК України, сутнісні ознаки господарсько-правової відповідальності зберігаються: вона є майновою за змістом, поєднує функції компенсації та покарання, передбачає відповідальність за наявності вини (із презумпцією вини правопорушника), а також реалізується в системі спеціальних санкцій, що враховують особливості господарської діяльності.

Особливої уваги заслуговує доля оперативно-господарських санкцій. Руденко Л. Д., Горобець Н. С. та Корощенко К. Р. звертали увагу на те, що оперативно-господарські санкції становлять самостійний вид господарсько-правових санкцій, які застосовуються в односторонньому порядку сторонами зобов’язання і не потребують звернення до суду [5, с. 43–44]. Після скасування ГК України ці санкції набули виключно договірного характеру: сторони можуть передбачати аналогічні механізми у договорах, керуючись статтями 611, 615, 627, 628 ЦК України.

Посткодифікаційний період, з одного боку, є викликом для господарсько-правової науки, оскільки усталена система понять і принципів галузевої відповідальності втрачає свою кодифіковану основу. З іншого боку, він відкриває можливості для оновлення доктрини: розуміння господарсько-правової відповідальності може розвиватися через призму спеціальних законів, судової практики Касаційного господарського суду та договірного регулювання. Важливим є те, що поняття «суб’єкт

господарювання» та «господарська діяльність» зберігаються в Законі № 4196-IX та ЦК України, що надає можливість ідентифікувати специфічний суб'єктний склад і предмет відповідальності в господарській сфері.

Окремим проблемним аспектом є перехідний період. Закон № 4196-IX передбачає трирічний перехідний період, протягом якого мають відбутися трансформація організаційно-правових форм підприємств, адаптація законодавства та оновлення договірної практики. У цей час судова практика відіграватиме ключову роль у тлумаченні нових норм і заповненні прогалин, що виникатимуть під час застосування ЦК України до відносин, які традиційно регулювалися ГК України.

Таким чином, господарсько-правова відповідальність у посткодифікаційний період не зникає, а трансформується: її нормативна база переміщується до ЦК України, спеціальних законів і договірних механізмів, тоді як доктринальне та функціональне наповнення зберігає свою специфіку. Для розвитку правової науки це означає необхідність переосмислення галузевої ідентичності господарської відповідальності та вироблення нових наукових підходів до її розуміння в умовах правового плюралізму.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18–22. Ст. 144. (втратив чинність з 28.08.2025 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15
2. Щербина В. С. Господарське право: підручник. 6-те вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. 640 с.
3. Вінник О. М. Господарське право: навчальний посібник. 2-ге вид., змін. та доп. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2009. 766 с.
4. Господарський кодекс України втратив чинність: ключові зміни вже з 28 серпня 2025 року. Верховний Суд України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1869305/
5. Руденко Л. Д., Горобець Н. С., Корощенко К. Р. Особливості застосування штрафних санкцій у господарсько-договірних відносинах. Київський часопис права. 2022. № 3. С. 42–48. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/191/177

Ключові слова: господарсько-правова відповідальність, посткодифікаційний період, Господарський кодекс України, господарські санкції, Цивільний кодекс України, перехідний період, господарські правопорушення.

Keywords: commercial legal liability, post-codification period, Commercial Code of Ukraine, commercial sanctions, Civil Code of Ukraine, transitional period, commercial offences.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Гриценко Анна Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ. ЯКІ МЕЖІ ТА ДОПУСТИМІСТЬ В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДІ

Сьогодні адвокати все частіше використовують штучний інтелект (далі – ШІ), наприклад ChatGPT, щоб швидше писати позови чи клопотання. У господарському процесі, де документи зазвичай об’ємні, а судова практика Верховного Суду змінюється щомісяця, це здається ідеальним виходом, коли немає часу, або коли багато документації і інформації щодо будь-яких справ. Але тут постає питання: де та межа, за якою допомога ШІ перетворюється на проблему для суду та клієнта? У адвокатів виникають питання, чи можна взагалі довіряти штучному інтелекту, котрий з’явився умовно кажучи нещодавно, підготовку документів, від яких залежить: процесуальна доля справи, доказова база та обґрунтованість судових рішень [2, 4].

Відповідно до норм ГПК України, будь-який процесуальний документ має бути підписаний адвокатом або представником. Використання КЕП – це є саме підтвердження того, що адвокат особисто перевірив зміст документа і згоден з кожним словом. ШІ не є суб'єктом права, тому підпис на документі автоматично означає, що адвокат бере на себе повну відповідальність за всі наведені факти та посилання, навіть якщо вони були згенеровані автоматично [1, 2].

Величезною проблемою при роботі з нейромережами є ризик отримання недостовірних даних, які зовні виглядають цілком логічно. Мова йде про випадки, коли алгоритм, намагаючись підібрати аргументи для позову, починає самостійно конструювати назви судових справ, вигадувати номери постанов Верховного Суду або навіть посилатися на статті ГПК України, яких не існує в природі. Такі фактичні та правові помилки автоматизованих систем часто називають «цифровими галюцинаціями», проте в юридичній площині це кваліфікується як подання завідомо неправдивих даних [2, 3].

У господарському судочинстві, де вся позиція сторони тримається на конкретних фактах та чітких нормах закону, така творчість програми є критичною помилкою. Якщо адвокат подасть до суду документ, де вказані неіснуючі прецеденти чи вигадані номери статей, суддя розцінить це як пряме введення правосуддя в оману. Згідно зі статтею 43 ГПК України, подібні дії можуть вважатися зловживанням процесуальними правами.

Наслідки для юриста в такому разі будуть цілком реальними: від повернення позовної заяви до накладення штрафу за неповагу до суду. Тому перевірка кожного посилання на закон та кожної дати судового рішення є обов'язковою межею, яку не можна переходити, повністю довіряючи штучному інтелекту [1, 2].

Окремим питанням у господарському судочинстві є дотримання режиму конфіденційності та захисту комерційної таємниці. Специфіка господарських спорів часто передбачає роботу з конфіденційною інформацією: умовами закритих контрактів, фінансовими звітами, списками клієнтів або унікальними формулами розрахунку цін. Коли юрист завантажує такі дані у загальнодоступні системи штучного інтелекту, ця інформація автоматично потрапляє на сервери розробників програми. Фактично, це може призвести до неконтрольованого витоку даних бізнесу в мережу, що є прямим порушенням адвокатської таємниці та обов'язків представника сторони. У господарському процесі, де конфіденційність інформації часто є предметом окремих судових ухвал (ст. 8 ГПК України), така необачність юриста може завдати клієнту реальних збитків [1, 4].

Окрему увагу слід приділити позиції Верховного Суду щодо цифрової трансформації правосуддя. Судді наголошують, що попри неминучість впровадження ШІ, він має слугувати лише допоміжним інструментом для технічної підготовки справ, а не замінювати інтелектуальну роботу юриста. У господарському процесі критично важливо, щоб використання алгоритмів не порушувало принципів змагальності та рівності сторін, оскільки надмірна автоматизація може створити ілюзію об'єктивності там, де необхідна глибока правова оцінка конкретних обставин справи [5].

Крім того, представники Верховного Суду застерігають від «цифрового розриву», коли доступ до складних платформ ШІ може надати перевагу одній зі сторін. Межею допустимості тут виступає етичний стандарт: ШІ може аналізувати масиви даних, але фінальне рішення та правова аргументація мають залишатися виключно результатом людської діяльності. Такий підхід гарантує, що правосуддя залишатиметься людяним і передбачуваним, а не перетвориться на автоматизований процес, позбавлений врахування унікальних нюансів кожного господарського спору [5].

Аналізуючи перспективи використання ШІ в господарському процесі України, неможливо ігнорувати вже наявний міжнародний досвід. Найбільш показовою у цьому контексті стала справа Mata v. Avianca (2023 р.), що розглядалася окружним судом США. У межах цього спору адвокат використав можливості ChatGPT для підготовки правової позиції. Система згенерувала список із декілька судових прецедентів, проте під час перевірки з'ясувалося, що жодної з цих справ ніколи не існувало в реальності. ШІ вигадав не тільки назви та номери справ, а й створив фейкові цитати з рішень суддів. Оскільки юрист не здійснив особистої верифікації наданих

даних і подав їх до суду, на нього було накладено значний грошовий штраф за введення правосуддя в оману [3].

Цей кейс чітко ілюструє, що в господарському процесі некритичне ставлення до результатів роботи ШІ може призвести до підриву авторитету адвоката та реальних санкцій з боку суду, незалежно від того, наскільки переконливо виглядає згенерований текст. На сьогодні в Україні використання штучного інтелекту в роботі правника залишається у стані нормативної невизначеності. Національна асоціація адвокатів України (НААУ) поки що не розробила спеціальних етичних стандартів щодо застосування нейромереж. Це змушує юристів самостійно визначати межу допустимості, спираючись лише на загальні Правила адвокатської етики [4].

На нашу думку, впровадження ШІ в юридичну практику потребує створення чіткої системи правил, які б визначали межі використання нейромереж. Без офіційної позиції адвокатської спільноти щодо цифрової етики, використання таких інструментів у господарському процесі залишатиметься джерелом невиправданих ризиків. Використання технологій не може виходити за межі технічної допомоги в аналізі судової практики чи структуруванні великих обсягів даних. Головним обмеженням тут є повна персональна відповідальність адвоката за кожен рядок у позові чи клопотанні. Оскільки програма не є суб'єктом права, будь-які помилки алгоритму мають розцінюватися виключно як професійна недбалість самого юриста. Зрештою, саме адвокат, а не алгоритм, має залишатися єдиним автором правової позиції, гарантуючи суду точність та дотримання норм закону [2, 5].

Список використаних джерел

1. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12
2. Подання процесуальних документів, згенерованих ШІ без перевірки, може свідчити про неповагу до суду КАС ВС. *ЮРЛІГА*. 2024. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/241619_podannya-protsesualnikh-dokumentv-zgenerovanikh-sh-bez-perevrki-mozhe-svdchiti-pro-nepovagu-do-sudu--kas-vs
3. Mata v. Avianca, Inc., No. 22-cv-1461 (S.D.N.Y. June 22, 2023). Order on Sanctions. URL: https://virtuositylegal.com/ai-in-court-when-legal-tech-goes-rogue-lessons-from-mata-v-avianca/
4. ШІ витісняє адвокатів: чи існує реальна загроза професії? *Національна асоціація адвокатів України*. 2024. URL: https://unba.org.ua/news/10847-shi-vitisnyae-advokativ-chi-isnue-real-na-zagroza-profesii.html

5. Суддя ВС Микола Мазур взяв участь у міжнародній конференції «Штучний інтелект: виклик чи помічник для правосуддя?». *Верховний Суд*. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1987559/

Ключові слова: господарський процес, штучний інтелект, адвокатська етика, процесуальна відповідальність, Верховний Суд, кібербезпека, комерційна таємниця, цифрова трансформація правосуддя, зловживання процесуальними правами, верифікація даних.

Keywords: commercial procedure, artificial intelligence, legal ethics, procedural liability, Supreme Court, cybersecurity, commercial secret, digital transformation of justice, abuse of procedural rights, data verification.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Гуменюк Анастасія Олегівна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ-ПІДПРИЄМЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У період воєнного стану український бізнес зіткнувся з вагомими труднощами: активними бойовими діями, економічною нестабільністю, тимчасовою окупацією значних територій, руйнуванням логістичних ланцюгів, суттєвим падінням купівельної спроможності населення та гострим дефіцитом доступу до фінансових ресурсів.

Актуальність вивчення правового регулювання підприємницької діяльності в таких умовах пояснюється кількома основними причинами. По-перше, воєнний стан створив принципово нове правове поле для господарювання, яке вимагає глибокого наукового осмислення, систематизації та оцінки його наслідків. По-друге, саме підприємницький сектор відіграє вирішальну роль у підтримці економічної стійкості держави, наповненні бюджету, створенні робочих місць та забезпеченні обороноздатності країни під час війни. По-третє, стрімкі законодавчі зміни, поява нових правових інструментів та механізмів підтримки бізнесу потребують теоретичного аналізу та перевірки їх реальної ефективності в практиці. По-четверте, самі підприємці гостро потребують чіткого розуміння нового спеціального правового режиму, науково обґрунтованих рекомендацій щодо адаптації бізнес-моделей та мінімізації ризиків у воєнний час [1].

Особливої гостроти набуває проблема правового регулювання підприємництва під час воєнного стану, адже для незалежної України це відносно нова реальність. Існуюче законодавство змушене швидко адаптуватися до воєнних викликів, а підприємці – шукати альтернативні

форми співпраці, перебудовувати бізнес-процеси та орієнтуватися в умовах посиленого державного контролю й обмежень.

Головне протиріччя полягає в тому, що класичні механізми правового регулювання господарської діяльності виявилися недостатньо ефективними для забезпечення нормального функціонування бізнесу в умовах повномасштабної війни [2]. Це зумовлює необхідність комплексного дослідження специфіки підприємництва в особливий період, виявлення прогалин у регулюванні та розробки пропозицій щодо вдосконалення правового поля для підвищення стійкості та конкурентоспроможності українського бізнесу навіть у найскладніших обставинах.

Фізичні особи підприємці (ФОП) традиційно слугують чутливим індикатором стану економіки країни. Їхня активність, кількість нових реєстрацій бізнесу, припинення діяльності та обсяги податкових надходжень, швидко реагує на кризові явища, такі як пандемія COVID-19 чи повномасштабне вторгнення. Зростання реєстрацій нових суб'єктів господарювання сигналізує про економічний підйом, довіру до держави та сприятливі умови для розвитку. Навпаки, масове закриття ФОП у кризові періоди свідчить про високі ризики, фінансові труднощі та надмірне податкове навантаження.

Повномасштабна війна завдала Україні колосальних збитків. Прямі втрати вже на початку 2022 року оцінювалися понад у $500 млрд. За оцінками Київської школи економіки спільно з Мінінфраструктури та НБУ, непрямі втрати з 24 лютого 2022 року по червень 2024 року сягнули близько $1,164 трлн у виручці або понад $385 млрд у доданій вартості. Указані цифри охоплюють зниження доходів галузей, додаткові витрати на війну, руйнування інфраструктури, вимушене припинення діяльності на окупованих територіях та в зонах бойових дій, масовий виїзд населення за кордон і релокацію бізнесу в безпечніші регіони. Усе це суттєво вдарило по малому та середньому підприємництву [1].

Воєнний стан створив ситуацію правової невизначеності: підприємці не завжди чітко розуміли правила ведення діяльності, стикалися з логістичними проблемами, втратою клієнтів і активів. Це вимагало швидкої адаптації податкового та господарського законодавства для збереження хоча б мінімальної ділової активності.

Одним із ключових кроків підтримки стало запровадження спеціального спрощеного податкового режиму Законом України від 17 березня 2022 року № 2120-IX [3]. З квітня 2022 року для ФОП на єдиному податку діяли суттєві пільги:

1. Платники 1-ї та 2-ї груп могли не сплачувати єдиний податок і не подавати декларації за періоди несплати;

для 3-ї групи запровадили знижену ставку єдиного податку 2% від доходу з одночасним підвищенням річного ліміту доходу до 10 млрд грн;

2. ФОП усіх груп отримали право не сплачувати ЄСВ за себе протягом воєнного стану та ще 12 місяців після його завершення;
3. Запровадили мораторій на перевірки та скасування штрафів і пені за ЄСВ.

Ці заходи дозволили багатьом підприємцям, особливо тим, хто вимушено релокував бізнес чи тимчасово припинив діяльність, зберегти робочі місця, зменшити витрати та підтримати певний рівень надходжень до місцевих бюджетів.

Проте, з часом податкове поле почало змінюватися в бік посилення. Зокрема, 28 листопада 2024 року Президент підписав Закон № 4015-IX [4], який запровадив військовий збір для ФОП «єдинників» з 1 січня 2025 року (перенесено з початкової дати жовтня 2024 року, щоб уникнути ретроспективного оподаткування). Ці зміни спрямовані на наповнення бюджету в умовах тривалої війни, але водночас створюють додаткове навантаження на бізнес. Уряд також впровадив програми релокації підприємств, спрощення реєстраційних процедур через діджиталізацію та окремі пільги для бізнесу на деокупованих територіях. Проте постійні корективи податкових правил порушують принцип стабільності оподаткування, ускладнюють довгострокове планування та знижують довіру підприємців.

Отож, для ефективного відновлення економіки та сталого розвитку підприємництва необхідно вдосконалити підтримку: продовжити податкові канікули або пільги для ФОП, які відновлюють діяльність після кризи; розширити програми пільгового кредитування на релокацію, оновлення обладнання та створення нових робочих місць; розробити довгострокові стратегії стимулювання інновацій і повернення бізнесу на постраждалі території. Податкові стимули мають стати невід'ємною частиною післявоєнної відбудови, забезпечуючи стабільне, передбачуване середовище, яке сприятиме зростанню інвестицій, модернізації бізнесу та поверненню економіки до повноцінного зростання.

Список використаних джерел

1. Панькова Л.О., Гуцалюк О.В. Підприємницька діяльність в Україні в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. URL: https://www.lsej.org.ua/6_2023/49.pdf
2. Дикань, В., & Фролова, Н. (2022). Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*, (38). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56.
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану :

Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text

4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану : Закон України від 10.10.2024 № 4015-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text

Ключові слова: правове регулювання, фізична особа-підприємець, господарська діяльність, підтримка підприємництва.

Keywords: legal regulation, individual entrepreneur, business activity, support for entrepreneurship.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Згама А.О.

Данилов Денис Олегович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Введення в Україні воєнного стану, що досі триває, зумовило необхідність прямого і швидкого втручання держави в ринкові механізми [1,2]. Одним із ключових елементів забезпечення національної безпеки у таких умовах стало посилення державного регулювання цін, особливо на ту категорію товарів, що мають істотну значимість для суспільства. Метою такого регулювання стало запобігання спекулятивним підйомам цін, забезпечення фізичної та економічної доступності продовольства для населення, а також підтримка стабільного господарського обігу.

Правову основу регулювання цін в умовах воєнного стану становить низка нормативно-правових актів різного рівня юридичної сили. Фундаментальним в даній площині є Закон України «Про ціни і ціноутворення», який визначає найбільш загальні засади державного регулювання [5]. Однак, не менш важливу роль відіграють підзаконні акти, такі як постанови Кабінету Міністрів України, що оперативно встановлюють конкретні обмеження. Характерною рисою таких нормативних актів є те, що вони хоч і приймаються на період дії воєнного стану, не припиняють своєї дії ще протягом 3 місяців після його припинення. Це свідчить про «перехідний» характер такого регулювання, а також, його спрямованість на стабілізацію у післявоєнний період [3].

Аналіз чинного законодавства дозволяє виокремити два основні види державного регулювання цін, що застосовуються на період воєнного стану: декларування зміни роздрібних цін та встановлення граничних рівнів торговельних надбавок (далі – націнок).

Декларування зміни роздрібних цін вбачає обов'язок суб'єктів господарювання повідомляти уповноважені органи, такі як Держпродспоживслужба, про підвищення цін на визначений перелік товарів. Підвищення цін до 5% від першочергової вартості не потребує декларування, тоді як будь-яке підвищення більше ніж на 5% підлягає обов'язкового подання відомостей в електронному вигляді через офіційні засоби декларування [4]. Такий механізм дозволяє державі відстежувати динаміку цін та в необхідний період втручатися у ціноутворення, для недопущення спекуляцій на зростаннях.

Щодо другого способу, а саме – встановлення граничних рівнів торговельних націнок, він є більш жорстким інструментом, адже передбачає пряме обмеження рентабельності суб'єктів господарювання. Постановою Кабміну №650 від 19.06.2023 було встановлено, що на окремі види продовольчих товарів вітчизняного виробництва, а саме – борошно, молоко, хліб, яйця, олія, граничний рівень торговельної націнки не має перевищувати 10% [3]. Це обмеження стосується не лише безпосереднього продукту, а й рекламних, пакувальних та інших послуг, що робить неможливим штучне завищення виробником остаточної ціни на товар.

Правові наслідки за порушення встановленого порядку ціноутворення в умовах воєнного стану настають у вигляді адміністративно-господарської або адміністративної відповідальності. Адміністративно-господарські санкції передбачені у ст.20 Закону України «Про ціни та ціноутворення», і вбачають вилучення виручки, отриманої внаслідок необґрунтованого ціноутворення, та штраф у розмірі 100% від загальної суми такої виручки [5]. Такий підхід робить економічно не вигідним для підприємців порушення вимог законодавства, та стимулює їх притримуватися приписів. Можлива, також, і суто адміністративна відповідальність: ст.165-2 КУпАП передбачає склад правопорушення, пов'язаного з порушенням порядку формування, встановлення та застосування цін [6]. В умовах воєнного стану, застосовуються і обтяжуючі обставини, що посилюють відповідальність, наприклад, за порушення цієї процедури щодо товарів протиепідемічного призначення та соціально-значущих товарів. Санкція статті передбачає накладення штрафів на посадових осіб у розмірах від 250 до 300 неоподаткованих мінімумів доходів громадян [4,6].

Окремим аспектом є вплив воєнного стану на виконання грошових зобов'язань, що безпосередньо відображається у формуванні цінової політики. У своїй практиці, Верховний Суд розмежовує поняття інфляційних витрат та 3% річних, визначених у ЦК України, як компенсаційних механізмів, а не штрафних санкцій [7]. Так, незважаючи на діючі мораторії на нарахування штрафних санкцій для окремих видів правовідносин, компенсація інфляційних витрат та 3% річних може стягуватися незалежно від вини боржника, що лише підкреслює значимість збереження купівельної

спроможності грошових коштів у період стрімкої інфляції, спричиненої війною [7].

Таким чином, незважаючи на наявність доволі чітких механізмів, у правозастосуванні виникають труднощі. По-перше, існує суттєвий ризик перенесення спекулятивних маніпуляцій над ціноутворенням на ті групи товарів, що не підлягають регулюванню, через сувору обмеженість списку врегульованих товарів. По-друге, складнощі виникають у контролі за дотриманням граничних націнок на всіх етапах ланцюга постачання, особливо, за наявності посередників між постачальником та одержувачем. Наявні механізми регулювання не можна назвати повністю невдалими – вони допомогли запобігти продовольчій кризі та зберегти контроль над ринком соціально значущої продукції у вкрай тяжкий для держави час. Але даний правовий інститут потребує подальшого вдосконалення, насамперед, в напрямку цифровізації процесу декларування та впровадження більш гнучких засобів реагування, задля того, щоб диференціювати обмеження виходячи із особливостей окремо взятого регіону. Такий підхід вирішить проблеми балансування між державним контролем та ринковою свободою господарювання, що є одним з фундаментальних принципів будь-якої господарської діяльності.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Указу Президента України "Про продовження строку дії воєнного стану в Україні" : Закон України від 14.01.2026 № 4757-IX. Відомості Верховної Ради України. 2026. № 12. Ст. 89.
2. Про продовження строку проведення загальної мобілізації : Закон України від 14.01.2026 № 4758-IX. Відомості Верховної Ради України. 2026. № 12. Ст. 90.
3. Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільності роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2023 № 650. Офіційний вісник України. 2023. № 55. Ст. 3024.
4. Державне регулювання цін та відповідальність за порушення дисципліни цін : Пам’ятка Головного управління Держпродспоживслужби в Одеській області. URL: https://odessa.dpss.gov.ua/pam-yatka-derzhavne-regulyuvannya-cin-ta-vidpovidalnist-za-porushennya-disciplini-cin
5. Про ціни і ціноутворення : Закон України від 21.06.2012 № 5007-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 19–20. Ст. 190.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Дод. до № 51. Ст. 1122.

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 2 липня 2025 року у справі № 903/602/24. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/128845028

Ключові слова: ціна, ринок, воєнний стан, товари, ціноутворення
Keywords: price, market, martial law, goods, pricing

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Дедюх Софія Володимирівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ДОГОВОРІВ

Проблематика виконання корпоративних договорів набуває дедалі більшої актуальності в умовах розвитку сучасних економічних відносин. Корпоративний договір, як інструмент врегулювання взаємовідносин між учасниками господарських товариств, покликаний забезпечити передбачуваність управління, стабільність бізнесу та захист інтересів сторін. Водночас на практиці його реалізація часто супроводжується низкою труднощів, що знижують ефективність цього правового механізму.

Однією з ключових проблем є недостатня визначеність правового регулювання. Хоча законодавство передбачає можливість укладення корпоративних договорів, окремі аспекти їх змісту, порядку виконання та відповідальності за порушення залишаються дискусійними [1, с.56]. Це створює підґрунтя для різного тлумачення положень договору сторонами, а також ускладнює формування єдиної судової практики.

Іншою суттєвою проблемою є складність контролю за виконанням зобов’язань. Багато умов корпоративних договорів мають немайновий характер, наприклад, зобов’язання голосувати певним чином або утримуватися від певних дій. У разі їх порушення довести факт невиконання та застосувати ефективні санкції досить складно. Це знижує превентивну роль договору і може сприяти недобросовісній поведінці учасників.

Важливим викликом також є питання відповідальності за порушення корпоративного договору. На практиці сторони часто передбачають штрафні санкції або інші способи забезпечення виконання зобов’язань, проте їх застосування не завжди є ефективним. Судовий захист у таких спорах може бути тривалим і не гарантує швидкого відновлення порушених прав, що особливо критично для бізнесу.

Окремо слід відзначити проблему конфлікту між положеннями корпоративного договору та установчими документами товариства або

нормами законодавства [2, с.45]. У випадку суперечностей пріоритет, як правило, надається імперативним нормам права та статуту, що може фактично нівелювати окремі домовленості сторін. Це зумовлює необхідність ретельного узгодження умов договору з чинним правовим полем.

Не менш важливим є фактор довіри між учасниками. Ефективність корпоративного договору значною мірою залежить від добросовісності сторін та їх готовності дотримуватися взятих на себе зобов'язань. У разі виникнення конфліктів або зміни інтересів учасників договір може втратити свою стабілізуючу функцію та перетворитися на джерело додаткових спорів.

Варто підкреслити, що корпоративний договір повинен узгоджуватися зі статутом товариства з обмеженою відповідальністю та бути обов'язковим для виконання всіма його учасниками. У випадку, якщо положення такого договору суперечать нормам законодавства або статуту, існує ризик визнання їх недійсними, що унеможливлює використання цих умов для захисту прав сторін. Одним із способів відповідальності за порушення корпоративного договору є відшкодування збитків стороні, яка зазнала шкоди.

Практика свідчить, що між учасниками корпоративних договорів досить часто виникають спори, які не вдається врегулювати шляхом переговорів, що призводить до корпоративних конфліктів. Причини таких ситуацій можуть бути різноманітними: незгода щодо внесення додаткових інвестицій, різні погляди на стратегію розвитку бізнесу або відсутність компромісу при визначенні кандидатури керівника.

У зв'язку з цим корпоративний договір має містити не лише положення, що визначають права та обов'язки сторін у сфері управління і ведення діяльності, а й правила поведінки у разі виникнення спірних ситуацій. Фактично, він повинен передбачати комплекс інструментів, які дозволяють сторонам оперативно та ефективно врегульовувати конфлікти з мінімальними втратами.

Під ефективним вирішенням спорів слід розуміти можливість їх урегулювання у правовому полі, зокрема шляхом звернення до суду або залучення третьої сторони для отримання юридично обов'язкового рішення. Це стає реальним за умови, що відповідні положення договору відповідають чинному законодавству та підкріплені сформованою судовою практикою. Такий підхід є важливим для бізнесу, оскільки забезпечує передбачуваність наслідків поведінки сторін і розуміння потенційної відповідальності [3, с.102].

Окрему увагу слід приділити строкам врегулювання корпоративних спорів, які мають бути чітко визначені сторонами. Надмірна тривалість таких процесів може негативно вплинути на діяльність підприємства, аж до його припинення, що в підсумку призведе до втрати вкладених ресурсів його учасниками.

Отже, виконання корпоративних договорів супроводжується комплексом правових і практичних проблем, які потребують подальшого вдосконалення законодавства, розвитку судової практики та підвищення правової культури учасників корпоративних відносин. Так, вважаємо, що необхідно чітко визначити допустимий зміст корпоративних договорів, механізм контролю за виконанням зобов'язань, інструменти впливу на порушення зобов'язання. Також в корпоративних договорах, на нашу думку, враховуючи що для бізнесу необхідна певна оперативність вирішення питань, необхідно не лише декларативно передбачувати можливість переговорів, а закріплювати медіацію або третейську угоду як обов'язковий порядок вирішення спору, що виник через порушення зобов'язання. Ще одним можливим рішенням є внесення змін до статуту з одночасним укладенням корпоративного договору, з метою уникнення суперечностей між ними. Лише за умови належного врегулювання цих питань корпоративний договір зможе повною мірою виконувати свою функцію ефективного інструменту управління бізнесом.

Список використаних джерел

1. Дорошенко Л. М. Договори в корпоративному праві: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 542 с.
2. Суханов М. О. Корпоративні права та обов'язки учасника товариства з обмеженою відповідальністю: дис. … д-ра філософії за спеціальністю 081 – Право / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2022. 261 с.
3. Ніколенко М. О. Господарсько-правове регулювання корпоративних договорів: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України. Харків, 2021. 212 с.

Ключові слова: економіка, корпоративний договір, підприємства, регулювання, права та обов'язки, ТОВ.

Keywords: economy, corporate agreement, enterprises, regulation, rights and obligations, LLC.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Дмитришена Анастасія Миколаївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА ГОСПОДАРСЬКІ ВІДНОСИНИ: ПРАВОВА ПРИРОДА І НАСЛІДКИ

Поняття «економічні санкції» охоплює широкий спектр обмежувальних заходів, що застосовуються державами, їх об'єднаннями та міжнародними організаціями з метою примушення порушників норм міжнародного права до зміни поведінки. У доктрині міжнародного права Нігреєва О. О. [1, с. 34] виокремлює два підходи до визначення санкцій: широкий – що охоплює контрзаходи й реторсії потерпілої держави в порядку самодопомоги, а також примусові заходи Ради Безпеки ООН згідно з Главою VII Статуту; та вузький – за яким під «санкціями» розуміють односторонні або колективні обмежувальні заходи без санкції РБ ООН, застосовані державою чи групою держав. На національному рівні Закон України «Про санкції» від 14.08.2014 №1644-VII [2] закріплює, що спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) застосовуються з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, запобігання порушенню та відновлення порушених прав громадян, суспільства і держави (ст. 1).

Стаття 4 Закону «Про санкції» [2] передбачає понад двадцять видів санкцій, що безпосередньо впливають на господарські відносини: блокування активів (тимчасове обмеження права користуватися та розпоряджатися майном); обмеження торговельних операцій; обмеження або припинення транзиту ресурсів; запобігання виведенню капіталів за межі України; зупинення виконання економічних і фінансових зобов'язань; анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів на певні види діяльності; заборона участі у приватизації, оренді державного майна; заборона розрахункових операцій через фінансові установи тощо. Яська Т. В. та Ткаченко О. В. [3, с. 59] встановлюють, що санкції – ефективний інструмент впливу на держави, що порушують міжнародне право, однак їхня ефективність залежить від балансу між правомірністю, цільовим характером та мінімізацією гуманітарних наслідків: санкції проти РФ, запроваджені після 24.02.2022 р., хоча й послаблили фінансову спроможність агресора, водночас спричинили порушення глобальних торговельних зв'язків, що негативно позначилося на господарській діяльності українських суб'єктів.

З погляду господарського права санкції мають подвійну правову природу. По-перше, внутрішньогосподарський вимір – традиційні господарські санкції (ст. 217 ГК України), які є заходами впливу на правопорушника у сфері господарювання. Серед них Лаврін О. [4, с. 39] виокремлює оперативно-господарські санкції – позасудові односторонні заходи оперативного впливу на контрагента, що порушив зобов'язання, які застосовуються незалежно від його вини та лише якщо передбачені договором. По-друге, зовнішньоекономічний вимір – санкції за Законом №1644-VII [2] виходять за межі суто господарського права та становлять

комплексний публічно-правовий інститут, що поєднує елементи адміністративного, господарського й міжнародного права. Нігреєва О. О. [1, с. 34] підкреслює, що правова природа односторонніх санкцій залишається дискусійною: на рівні міжнародного права їх статус як правомірних контрзаходів залежить від обставин, що їх зумовили, та дотримання принципу пропорційності.

Застосування економічних санкцій породжує широкий спектр правових наслідків для господарських відносин. Блокування активів (ст. 5-1 Закону №1644-VII [2]) унеможливлює розпорядження майном підсанкційних суб'єктів, що паралізує їхню господарську діяльність. Зупинення виконання економічних і фінансових зобов'язань утворює нову підставу для звільнення від відповідальності за контрагентів підсанкційних осіб, породжуючи договірні ризики, не передбачені традиційним інститутом форс-мажору. Лаврін О. [4, с. 38] звертає увагу, що після скасування ГК України (28.08.2025) законодавча основа оперативно-господарських санкцій зазнала суттєвих змін: норми про них перейшли на рівень звичайного закону, що ускладнює правозастосування. Ясько Т. В. та Ткаченко О. В. [3, с. 61] констатують: цільові (смарт) санкції, спрямовані проти конкретних осіб і секторів, мінімізують гуманітарний вплив на населення, однак для суміжних учасників господарських відносин вони нерідко спричиняють репутаційні та фінансові ризики внаслідок порушення принципу правової визначеності.

Системне узгодження санкційного механізму з господарсько-правовим регулюванням є нагальним завданням правотворчості. Швидка Т. І. [5, с. 136] обґрунтовує, що ефективна економічна політика держави реалізується через систему господарсько-правових засобів, які забезпечують узгодження публічних економічних інтересів із приватною ініціативою суб'єктів господарювання; санкційне законодавство має бути невід'ємною складовою цієї системи, а не існувати паралельно. Нігреєва О. О. [1, с. 35] наголошує на критичній важливості імплементаційних механізмів: США застосовують санкції через OFAC, ЄС – через Регламенти Ради, Україна – через Закон №1644-VII [2] та рішення РНБО, що вводяться в дію Указом Президента. В умовах євроінтеграційного курсу України особливого значення набуває гармонізація вітчизняного санкційного законодавства зі стандартами ЄС у частині забезпечення права на оскарження санкцій, обмеження строків їх дії та захисту законних господарських інтересів третіх осіб.

Таким чином, економічні санкції є комплексним правовим інструментом із подвійною природою: з погляду міжнародного права – це обмежувальні заходи примушення до дотримання норм; з погляду господарського права – публічно-правовий механізм, що безпосередньо впливає на договірні відносини, право власності, ліцензійну та зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання. Узгодженість санкційного законодавства із системою господарсько-правового регулювання, дотримання принципів

пропорційності й правової визначеності є ключовими умовами мінімізації негативних наслідків санкцій для господарських відносин.

Список використаних джерел

1. Нігреєва О. О. Санкції як інструмент примушення до дотримання міжнародного права: деякі питання національної імплементації та забезпечення виконання. Вісник Одеського національного університету. Правознавство. 2023. Том 25, № 1 (36). URL: https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/5.
2. Про санкції : Закон України від 14 серп. 2014 р. № 1644-VII. Ред. від 01.08.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18.
3. Ясько Т. В., Ткаченко О. В. Санкції в міжнародному праві: баланс між законністю, ефективністю та гуманітарними проблемами. Молодий вчений. 2024. № 2 (126). С. 58–61. URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6123.
4. Лаврін О. Оперативно-господарські санкції та особливості їх застосування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Том 2, № 89. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/335961.
5. Швидка Т. І. Договірні та організаційно-правові інструменти реалізації економічної політики держави: господарсько-правовий аспект. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Том 2, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354848.

Ключові слова: економічні санкції, обмежувальні заходи, господарські відносини, Закон «Про санкції» №1644-VII, блокування активів, оперативно-господарські санкції, правова природа санкцій, наслідки санкцій, імплементація, ЄС, євроінтеграція, пропорційність.

Keywords: economic sanctions, restrictive measures, commercial relations, Law on Sanctions No. 1644-VII, asset freezing, operational commercial sanctions, legal nature of sanctions, consequences of sanctions, implementation, EU, European integration, proportionality.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Доможирська Наталя Олегівна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗУМІННЯ «ВІРОГІДНОСТІ ДОКАЗІВ» ЯК СТАНДАРТУ ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЗИЦІЙ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Сучасний розвиток господарського судочинства в Україні характеризується поступовим відходом від формального підходу до оцінки

доказів та орієнтацією на міжнародну модель стандартів, що, на думку законодавця, має на меті як забезпечення реальної ефективності судового захисту, так і для визначення загального євроінтеграційного вектору розвитку держави. Особливої актуальності в цьому контексті набуває питання розуміння вірогідності доказів як стандарту доказуваня в господарському процесі, що обумовлено як практичними потребами правозастосування, так і суттєвими законодавчими трансформаціями. Зокрема, прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимуляції інвестиційної діяльності в Україні», який набув чинності 17 жовтня 2019 року, стало визначальним етапом реформування підходів до доказування, оскільки ним було викладено у новій редакції статтю 79 Господарського процесуального кодексу України та змінено її назву на «Вірогідність доказів», фактично запровадивши у господарському судочинстві відповідний стандарт доказування. За таких умов особливої ваги набуває розуміння даної категорії крізь призму наявних наукових підходів та сформованої практики Верховного Суду.

В оновленій редакції статті 79 Господарського процесуального кодексу України законодавець закріпив підхід, відповідно до якого наявність обставини, на яку посилається сторона як на підставу своїх вимог або заперечень, визнається доведеною за умови, що надані на її підтвердження докази є більш вірогідними, ніж докази, подані на її спростування, водночас питання такої вірогідності вирішується судом на основі внутрішнього переконання [1]. Таким чином, вірогідність доказів трактується як стандарт доказування, який, на відміну від достатності доказів, підкреслює необхідність співставлення судом доказів, наданих позивачем та відповідачем. Зокрема, як зазначено у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі №904/2357/20, «…з введенням відповідного стандарту доказування необхідним є не надати достатньо доказів для підтвердження певної обставини, а надати саме ту їх кількість, яка зможе переважати доводи протилежної сторони судового процесу» [2]. Наведена правова позиція узгоджується із змістом статті 79 Господарського процесуального кодексу України та відображає сутність вірогідності доказів як порівняльної категорії, що реалізується через оцінку їх переконливості у співвідношенні з доказами іншої сторони, що, своєю чергою, конкретизує підходи до її практичного застосування.

Водночас, попри сформовану практику Верховного Суду та надані нею орієнтири для розуміння сутності стандарту вірогідності доказів, як у науковому середовищі, так і в практичній площині, зберігаються дискусії щодо доцільності відмови законодавця від категорії достатності доказів на користь її заміни вірогідністю. До прикладу, одна з таких простежується у роботі адвокатки Л. Майстренко, яка акцентує увагу на тому, що

запроваджені законодавчі зміни викликають критичну оцінку та розглядаються як прояв певних недоліків законотворчої діяльності, що, на думку авторки, відображає проблемність повної заміни достатності доказів категорією вірогідності. Авторка виходить із позиції, що зазначені критерії не повинні взаємовиключати один одного, а, навпаки, мають функціонувати у взаємному доповненні, де вірогідність доказів слугує інструментом оцінки, що приводить до висновку про їх достатність, але не підміняє її як самостійного процесуального орієнтира [3]. Такий підхід дозволяє простежити загальне ставлення до відповідних законодавчих новел у практичному полі.

У цьому контексті доцільним є звернення до змісту раніше застосовуваного критерію достатності, який у господарському процесуальному праві використовувався для оцінки сукупності доказів з метою формування висновку про наявність або відсутність обставин, що входять до предмета доказування. Разом з тим, достатність не вимагала подання максимальної кількості доказів, а передбачала їхню здатність у своїй сукупності підтвердити або спростувати відповідний факт, що свідчить про її спрямованість на визначення вагомості доказового матеріалу.

Отже, аналізуючи зміст категорії достатності доказів, можна дійти висновку, що її сутність полягала не у кількісному вимірі доказового матеріалу, а у здатності сукупності наданих доказів сформувати у суду внутрішню обґрунтовану впевненість щодо реального існування або відсутності певної обставини. Такий підхід орієнтувався на досягнення переконаності суду незалежно від формальної кількості поданих доказів, акцентуючи увагу на їхній змістовній переконливості та взаємозв’язку. Водночас, як підкреслено у вже згаданій практиці Верховного Суду, стандарт вірогідності доказів зміщує акцент із встановлення достатності доказового масиву на їх порівняльну оцінку, співставлення, що передбачає визначення того, яка із позицій сторін є більш вірогідною у конкретних обставинах справи [2]. Аналогічна правова позиція є усталеною в практиці Верховного Суду та відображена, зокрема, у постановах від 28.01.2025 у справі № 910/1052/23 [4] та від 11.03.2025 у справі № 904/62/19 [5], у яких наголошено, що стандарт доказування «вірогідності доказів», на відміну від «достатності доказів», передбачає обов’язок суду здійснювати порівняльну оцінку доказів, поданих як позивачем, так і відповідачем. За таких умов доведеність факту пов’язується не стільки з формуванням повної та безсумнівної переконаності суду, скільки з перевагою однієї доказової версії над іншою. Це дає підстави стверджувати, що впровадження вірогідності доказів певною мірою трансформує, а подекуди й знижує традиційне уявлення про стандарт доказування в господарському судочинстві, оскільки визначальним стає не абсолютна переконливість доказів, а їх відносна перевага у змагальному процесі.

У продовження формування правової позиції щодо застосування стандарту вірогідності доказів у постанові від 16.04.2025 у справі № 922/5322/23 Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду звернув увагу на те, що саме по собі використання судами формулювання «не є достатнім» замість «не є вірогідним» не може автоматично свідчити про порушення стандарту доказування [6]. Суд виходив із того, що визначальним є не термінологія, а фактичний зміст судової оцінки доказів, зокрема дотримання вимог статті 86 Господарського процесуального кодексу України щодо перевірки належності та допустимості доказів. У цьому контексті було враховано, що суди попередніх інстанцій надали оцінку доказам у вигляді листування та дійшли висновку про їх неналежний характер, що свідчить про здійснення повноцінної оцінки доказового матеріалу в межах застосування статті 79 ГПК України. Зазначена позиція дозволяє більш чітко окреслити місце стандарту вірогідності доказів у системі господарського процесуального доказування, підкреслюючи, що його запровадження не скасовує і не обмежує обов’язок суду здійснювати оцінку доказів відповідно до приписів статті 86 Господарського процесуального кодексу України. Йдеться про збереження вимоги щодо аналізу допустимості та достовірності кожного окремого доказу, а також оцінки їх взаємозв’язку та узгодженості у загальній системі доказового матеріалу справи.

Таким чином, запровадження у господарському процесуальному праві стандарту вірогідності доказів стало суттєвим етапом трансформації підходів до доказування, що відобразило відхід від традиційного розуміння достатності доказів як самостійного критерію оцінки. Аналіз положень статті 79 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв’язку з практикою Верховного Суду дає підстави стверджувати, що новий стандарт не заперечує значення внутрішнього переконання суду та вимог статті 86 ГПК України, однак змінює акцент із формальної оцінки обсягу доказів на їх порівняльну переконливість у змагальному процесі. Водночас у науковій та практичній площині зберігаються різні підходи до оцінки доцільності такої заміни, що свідчить про незавершеність доктринального осмислення відповідних змін. Є підстави вважати, що стандарт вірогідності доказів посідає важливе місце серед сучасних процесуальних критеріїв доказування, однак його ефективність значною мірою залежить від усталеності судової практики та послідовності його застосування, що дозволяє забезпечити баланс між формальною визначеністю та гнучкістю судової оцінки доказів.

Список використаних джерел

1. Господарський процесуальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (дата звернення: 12.04.2026).
2. Єдиний державний реєстр судових рішень (справа No 904/2357/20) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94180468 (дата звернення: 12.04.2026)
3. Майстренко Л. Докази мають бути достатніми чи вірогідними: в чому логіка законодавця. Юридичний вісник України. 2021. URL: https://lexinform.com.ua/dumkaeksperta/dokazy-mayut-buty-dostatnimy-chyvirogidnymy-v-chomu-logika-zakonodavtsya (дата звернення: 12.04.2026)
4. Єдиний державний реєстр судових рішень (справа No 910/1052/23) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125264883 (дата звернення: 12.04.2026)
5. Єдиний державний реєстр судових рішень (справа No 904/62/19) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125732621 (дата звернення: 12.04.2026)
6. Єдиний державний реєстр судових рішень (справа No922/5322/23) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127322617 (дата звернення: 12.04.2026)

Ключові слова: господарський процес, вірогідність доказів, достатність доказів, стандарт доказування, оцінка доказів, внутрішнє переконання суду, Господарський процесуальний кодекс України, судова практика, Верховний Суд.
Keywords: commercial procedure, probability of evidence, sufficiency of evidence, standard of proof, evaluation of evidence, inner conviction of the court, Commercial Procedural Code of Ukraine, case law, Supreme Court.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Драпалюк Александра Андріївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОГОВІР ПРО ЗАКУПІВЛЮ ЯК ЗАСІБ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Договір про закупівлю є одним із ключових правових засобів реалізації державної політики у сфері публічних закупівель, оскільки через нього забезпечується ефективне та раціональне використання бюджетних коштів. Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про публічні закупівлі», договір про закупівлю визначається як господарський договір, що укладається між замовником і учасником за результатами процедури закупівлі та передбачає

надання послуг, виконання робіт або придбання товарів. Його особливості встановлені, зокрема, ст. 41 зазначеного Закону.

Зазначене визначення свідчить, що договір про закупівлю не є самостійним видом договору у вузькому значенні, а виступає формою реалізації різних договірних конструкцій (поставки, підряду, надання послуг) залежно від предмета закупівлі. Його укладення є завершальною стадією процедури закупівлі та юридичним фактом, що породжує господарські зобов'язання між сторонами. У зв'язку з цим у науковій літературі договір про закупівлю розглядається як комплексна правова категорія, що поєднує елементи приватноправового регулювання та публічно-правового впливу держави на господарські відносини.

У доктрині господарського права публічні закупівлі традиційно відносять до непрямих засобів державного регулювання господарської діяльності, оскільки держава впливає на суб'єктів господарювання не через владні приписи, а через участь у господарському обороті як споживач (Подцерковний О.П., Ломакіна О.А. [5]). Водночас сучасна практика свідчить про розширення функціонального значення публічних закупівель, які дедалі частіше використовуються для досягнення так званих «горизонтальних» цілей, тобто соціальних, екологічних та інноваційних пріоритетів державної політики.

Міжнародний досвід підтверджує можливість такого підходу за умови належного нормативного закріплення. Зокрема, Директива 2014/24/ЄС передбачає право замовників враховувати соціальні та екологічні аспекти при здійсненні закупівель (ст. 18, 20), а також допускає резервування участі у процедурах закупівель для підприємств, що забезпечують працевлаштування осіб з інвалідністю. У Сполучених Штатах Америки аналогічні механізми реалізуються на підставі Small Business Act, який передбачає спеціальні програми підтримки малого бізнесу через систему державних закупівель.

Одним із прикладів використання публічних закупівель як інструменту регулювання господарської діяльності в Україні є вимога локалізації виробництва, передбачена п. 6-1 розділу X Закону України «Про публічні закупівлі». Вона встановлює мінімальний ступінь локалізації для окремих категорій товарів і спрямована на підтримку національного виробника. Водночас така норма викликає обґрунтовані дискусії щодо її відповідності міжнародним зобов'язанням України, зокрема Угоді про асоціацію з Європейським Союзом, яка передбачає недискримінаційний доступ до ринку публічних закупівель. Це свідчить про наявність колізій між національними економічними інтересами та міжнародними правовими стандартами.

Крім того, у сфері публічних закупівель застосовуються механізми підтримки окремих категорій суб'єктів господарювання, зокрема малого та

середнього бізнесу, підприємств осіб з інвалідністю, а також виробників соціально значущої або екологічної продукції. Такі підходи реалізуються через можливість встановлення спеціальних умов участі, застосування критеріїв оцінки тендерних пропозицій та резервування закупівель. Водночас у праві Європейського Союзу такі механізми застосовуються з істотними обмеженнями, щоб не порушувати принципи конкуренції та функціонування внутрішнього ринку.

Окрему увагу слід приділити інструментам реалізації «горизонтальних» цілей, зокрема встановленню вимог у технічних специфікаціях щодо способів виробництва товарів або надання послуг. Такі вимоги формально залишаються в межах предмета договору, однак фактично впливають на господарську діяльність суб'єктів у ширшому контексті. Подібний ефект можуть мати й цінові преференції або інші критерії оцінки, що впливають на конкурентне середовище.

Таким чином, публічні закупівлі виконують не лише функцію задоволення потреб держави, а й виступають важливим інструментом державного регулювання господарської діяльності. Хоча за своєю правовою природою вони належать до непрямих методів впливу, у сучасних умовах їх значення посилюється, а в окремих випадках їх вплив наближається до прямих регуляторних механізмів. Водночас наявність проблем, зокрема щодо узгодженості локалізаційних вимог із міжнародними зобов'язаннями, недостатньої правової визначеності «горизонтальних» цілей та ризиків обмеження конкуренції, свідчить про необхідність подальшого вдосконалення законодавства у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 9. Ст. 89.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейський Союз, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII // Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 2125.
3. Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on public procurement and repealing Directive 2004/18/EC // Official Journal of the European Union. 2014. L 94. P. 65–242.
4. Small Business Act (U.S. Code, Title 15, Chapter 14A) : enacted July 30, 1953 (зі змінами і доповненнями).
5. Подцерковний О. П., Ломакіна О. А. Проблеми визначення методів та форм державного регулювання господарських відносин // Підприємництво, господарство і право. 2002. № 8. С. 3–6.

6. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 592 с.
7. Засоби державного регулювання господарської діяльності : зб. наук. праць / за ред. В. С. Щербини. Київ : Ред. журн. «Право України», 2013. 184 с.

Ключові слова: публічні закупівлі, механізм задоволення потреб держави, господарське право, цивільне право, горизонтальні цілі, резервування закупівель, цінові преференції, система державного регулювання.
Keywords: Public procurement, Mechanism for meeting state needs, Commercial law, Civil law, Horizontal objectives, Procurement reservation, Price preferences, System of state regulation.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Подцерковний О.О.

Драч Крістіна Віталіївна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Трансформація правового регулювання господарської діяльності в Україні, зумовлена втратою чинності Господарським кодексом, сформувала нову модель відповідальності учасників господарських відносин. У сучасних умовах господарсько-правова відповідальність постає як комплексний інститут та особливий механізм реагування на правопорушення у сфері господарювання [1, с. 10]. Порушення господарських зобов'язань за цих обставин розглядається як протиправне діяння або бездіяльність суб'єкта, що призводить до невиконання або неналежного виконання взятих на себе обов'язків, порушуючи при цьому майнові інтереси контрагента та стабільність господарського обігу. Її сутність полягає у відновленні порушених прав суб'єктів через застосування санкцій, передбачених законом або договором.

Одним із чинників порушення господарських зобов'язань є настання надзвичайних і невідворотних обставин, що традиційно трактуються як форс-мажор. Якщо в римському праві цей інститут розглядався лише як непереборна сила для звільнення від відповідальності, то сучасні виклики (пандемія, воєнні дії та кризи тощо) зумовили його переосмислення. У правопорядках європейських держав спостерігається тенденція до більш гнучкого підходу, де форс-мажор постає не лише об'єктивною категорією, а й правовим інструментом для балансування інтересів сторін.

Вплив форс-мажорних обставин на виконання господарських зобов'язань традиційно розглядається через призму інституту звільнення від

відповідальності за їх невиконання. Згідно зі статтею 617 Цивільного кодексу України, сторона, що порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності, якщо доведе, що це сталося внаслідок випадку або дії непереборної сили. При цьому вітчизняне законодавство не передбачає автоматичного припинення самого зобов'язання – йдеться виключно про звільнення від санкцій за його невиконання чи неналежне виконання. Додатковим підтвердженням є стаття 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати», яка закріплює процедуру засвідчення форс-мажору, що на практиці слугує ключовим доказом для сторін спору [2, с.333].

Традиційно доктрина ґрунтувалася на повному звільненні від відповідальності лише за умови об'єктивної неможливості виконання зобов'язання. Однак сучасні міжнародні тенденції та судова практика вказують на поступове визнання механізму часткового звільнення [3]. У ситуаціях, коли форс-мажорні обставини перешкоджають виконанню лише частково, наприклад, через блокування логістики постачальник може відвантажити лише частину товару, обґрунтованим видається не повне звільнення від відповідальності, а її пропорційне зменшення відповідно до обсягу невиконаного. Така позиція знаходить відображення у рішеннях Верховного Суду, який у справах щодо карантинних обмежень застосував гнучкий підхід до наслідків форс-мажору, допускаючи відстрочення виконання або часткову модифікацію умов договору [4].

Кізлова О.С. зазначає, що класичне бачення форс-мажору як підстави для звільнення від штрафів та збитків (відповідно до ст. 617 ЦК України) забезпечує боржнику надійний захисний бар'єр. Проте така «безумовна гарантія» має зворотний бік: одностороннє перекладання фінансових ризиків на кредитора. Це породжує ситуацію, де кредитор змушений самостійно поглинати збитки від обставин, до яких не має стосунку, що ставить під сумнів справедливий розподіл ризиків у господарських відносинах. Огляду на це, нею пропонується перехід до моделі «балансу відповідальності», яка спирається на ст. 3 та ст. 13 ЦК України. Основна ідея полягає у диференціації наслідків непереборної сили: боржник повністю звільняється від санкцій лише за умови абсолютної неможливості виконання, тоді як у решті випадків сторони мають адаптувати договір (змінювати графіки, обсяги чи проводити часткові розрахунки). Такий інструментарій запобігає односторонньому збитку кредитора та сприяє збереженню господарської стійкості в умовах збройних конфліктів чи карантинів [2, с. 334].

Вважаємо доречним запропонувати механізм адаптивного виконання, де обсяг санкцій прямо залежить від ступеня реального впливу обставин на конкретну частину зобов'язання. Для цього слід закріпити на рівні локальних договорів обов'язок сторони надавати докази причинно-наслідкового зв'язку між надзвичайною подією та кожним невиконаним пунктом контракту, що

унеможливить використання сертифікатів ТПП як «універсального виправдання» для недобросовісних боржників.

Окремої уваги потребує проблема «договірної пастки», що виникає, коли економічно сильніша сторона нав’язує слабшій стороні умови договору з несправедливим дисбалансом інструментів захисту. Це проявляється у закріпленні широкого переліку оперативно-господарських санкцій для одного суб’єкта при їх повній відсутності для іншого. Оскільки такі санкції застосовуються в односторонньому порядку, без попередження та звернення до суду, їх виключно договірна природа дозволяє сильній стороні використовувати механізм оперативного реагування як інструмент тиску, що нівелює паритетність господарських відносин. Так у постанові Верховного суду від 31.10.2018 № 905/2319/17 Суд підтвердив правомірність односторонньої відмови від виконання господарського зобов'язання, якщо таке право чітко передбачене умовами договору. Також у постанові зазначено «застосування оперативно-господарських санкцій є правом сторони і таке право надано незалежно від вини іншої сторони, яка, в разі незгоди, не обмежена правом на оскарження таких санкцій в судовому порядку» [5], що ілюструє, як наявність у контракті правомочності на односторонній вплив дозволяє суб’єкту законно припиняти виконання своїх обов'язків, ставлячи контрагента у стан повної економічної залежності від волі іншої сторони без попереднього судового контролю.

Задля подолання цієї проблеми пропонуємо ввести у договори правило «попередження», де якщо компанія хоче застосувати санкцію, вона повинна попередити про це за 10–15 днів. Така пропозиція надасть партнеру шанс виправити помилку або хоча б підготуватися.

Підсумовуючи, сучасна трансформація господарської відповідальності в Україні вимагає переходу від каральної моделі до принципів добросовісності та паритетності сторін. Ефективне регулювання відносин в умовах форс-мажору можливе лише через впровадження механізмів адаптивного виконання та пропорційного розподілу ризиків, що виключає використання зовнішніх чинників як приводу для недобросовісного ухилення від зобов’язань. Процесуальні маніпуляції та «договірні пастки» з односторонніми санкціями мають нівелюватися активним судовим контролем та запровадженням обов’язкових процедур попереднього повідомлення.

Список використаних джерел

1. Щербина В.С. Господарсько-правова відповідальність: галузевий підхід, особливості застосування та напрямки подальших наукових досліджень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* Юридичні науки. 2013. Вип. 3. С. 10-16

2. Кізлова О. С. Відповідальність за порушення господарських зобов'язань в умовах force majeure. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія Право. Вип. 91, ч. 1. 2025. С. 331-336

3. КЦС ВС роз'яснив, за яких умов форс-мажор впливає на виконання договірного зобов'язання. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1587607.

4. Кібенко О. Практика Верховного Суду щодо форс- мажору та істотної зміни обставин. XII Міжнародний судово-правовий форум 13-14 червня 2024 року, м. Київ. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_fors_major_14_06_2024.pdf.

5. Постанова Верховного Суду від 31 жовтня 2018 р. у справі № 905/2319/17. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/77657055

Ключові слова: санкція, господарсько-правова відповідальність, оперативно-господарські санкції, Верховний Суд.

Keywords: sanction, economic and legal liability, operational and economic sanctions, Supreme Court.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Згама А.О.

Дуб Вікторія Михайлівна

здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕВОЛЮЦІЯ КРИТЕРІЇВ РОЗМЕЖУВАННЯ ЮРИСДИКЦІЇ У КОРПОРАТИВНИХ СПОРАХ: ПІДХОДИ ВЕЛИКОЇ ПАЛАТИ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Критерії розмежування юрисдикції у корпоративних спорах мають важливе значення для забезпечення належного судового захисту прав та інтересів учасників господарського процесу, бо від цього залежить час прийняття рішення, своєчасність поновлення порушених прав та недопущення пропуску строків позовної давності.

По-перше, для того, щоб перейти безпосередньо до розгляду головного питання, варто зазначити поняття корпоративного спору. На законодавчому рівні та у судовій практиці чітко не визначено дане поняття, а у юридичній літературі відсутній єдиний уніфікований підхід щодо його тлумачення.

Сливінська А.В. визначає, що корпоративний спір як спір між юридичною особою корпоративного типу та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі й учасником, який вибув, пов'язаний з набуттям, здійсненням, припиненням корпоративних прав, створенням

юридичної особи, реалізацією корпоративного управління, діяльністю та припиненням юридичної особи [1, с. 49].

Судова юрисдикція – інститут права, який покликаний розмежувати компетенцію як різних ланок судової системи судової системи, так і різних видів судочинства – цивільного, кримінального, господарського та адміністративного [2]. Юрисдикція судів може визначатися: а) особливостями кола осіб, які є учасниками судового розгляду справи; б) повноваженнями, наданими державою на розгляд певного конфлікту (цивільні, господарські, кримінальні, адміністративні, конституційні питання тощо), оскільки судова діяльність провадиться за неоднаковими процесуальними правилами, сформульованими з урахуванням характеру вирішуваних правових конфліктів; в) шляхом розподілу обсягу судових органів у площині видів діяльності та забезпечення права на апеляційний та, у визначених законом випадках, касаційний перегляд справи; г) певною територією (округом), закріпленої за судом, з метою здійснення правосуддя [3, с. 147].

Спочатку питання юрисдикційності корпоративних спорів було врегульоване на законодавчому рівні Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та з корпоративних спорів». До кінця 2006 року ця категорія спорів, залежно від складу сторін, розглядалася загальними або господарськими судами. У разі коли всі учасники спору були юридичними особами, корпоративний спір розглядався господарськими судами. Якщо хоча б одним учасником спору була фізична особа – судами цивільної юрисдикції. Така ситуація породжувала не лише різну практику застосування законодавства під час вирішення таких спорів, але і спричиняла конкуренцію судових рішень. Зазначеним Законом доповнено частину першу статті 12 ГПК України, якою визначалося коло спорів, підвідомчих господарським судам, пунктом 4 такого змісту: «справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов’язані із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів» [4].

Внесення змін до чинного законодавства не вирішило питання розмежування справ між господарськими та цивільними судами, адже ці зміни врегулювали вирішення корпоративних спорів, що виникали виключно у господарських товариствах та між їх учасниками, залишаючи поза увагою існування інших суб’єктів господарювання [5, с. 191].

Надалі питання розмежування господарської і цивільної юрисдикції та визначення підсудності цивільних справ у цій сфері розглядалося і у постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду

цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ». У п. 3 постанови визначено, що критеріями відмежування справ цивільної юрисдикції є наявність спору про цивільне право, який не підлягає розгляду за правилами іншого судочинства, а також суб'єктний склад, де однією зі сторін зазвичай є фізична особа. А у п. 13 вказується що, у порядку цивільного судочинства розглядаються спори, пов'язані з діяльністю суб'єктів господарювання, що не є господарськими товариствами, за участю фізичної особи, а також окремі спори щодо діяльності господарських товариств, якщо однією зі сторін не є учасник (засновник, акціонер) господарського товариства, у тому числі такий, який вибув, спори між спадкоємцем учасника господарського товариства та товариством, спори між господарським товариством і його учасником (акціонером, засновником), які є трудовими [5, с. 191-192].

Після набрання чинності 28.03.2014 Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» було розширено підходи до визначення юрисдикції господарських судів у корпоративних спорах. До їх розгляду віднесено спори, що виникають не лише у господарських товариствах, а й у відносинах між юридичними особами та їх учасниками (засновниками, членами), у тому числі тими, що вибули, якщо такі спори пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням юридичної особи. На описаний розвиток законодавства та значення такої еволюції у вирішенні питання юрисдикційності корпоративних спорів звертає увагу і Верховна Палата Верховного Суду [4].

Початком суттєвих змін критеріїв розмежування юрисдикції у корпоративних спорах стала велика судова реформа 2017 року, коли Верховна Рада України прийняла нову редакцію процесуальних законів, а саме Господарський процесуальний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс та Кодекс адміністративного судочинства.

На сьогодні Господарський процесуальний кодекс закріплює у пунктах 3, 4, 5, частини 1, статті 20 справи, що відносяться до юрисдикції господарських судів, зокрема: між учасниками юридичної особи або між юридичною особою та її учасником, у тому числі учасником, який вибув, якщо такі спори стосуються створення, діяльності, управління чи припинення юридичної особи, за винятком трудових спорів. До їх юрисдикції також належать спори щодо правочинів з корпоративними правами, такими як акції, частки чи паї, крім сімейних і спадкових правовідносин, а також спори, пов'язані з фінансовими інструментами і цінними паперами, включаючи питання їх обігу, обліку та реалізації прав за ними, з урахуванням встановлених законом винятків [6].

У частині 6 та 7, статті 30 Господарський процесуальний кодекс визначає, які саме корпоративні спори розглядаються господарськими судами та за місцезнаходженням юридичної особи.

Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 07.04.2020 у справі № 904/3657/18 зазначає, що критеріями розмежування судової юрисдикції корпоративних спорів є предмет спору та характер спірних матеріальних правовідносин у їх сукупності. Крім того, таким критерієм може бути пряма вказівка в законі на вид судочинства, в якому розглядається визначена категорія справ [7].

Другим критерієм розмежування є суб'єктний склад правовідносин. Суб'єктний критерій передбачає участь у спорі юридичної особи, її учасника, засновника, акціонера, члена або учасника, який вибув, а у визначених законом випадках й інших осіб, якщо вирішення спору безпосередньо впливає на корпоративні права та обов'язки [8, с. 58-59]. Корпоративними є спори, пов`язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності юридичної особи, незалежно від того, чи є позивач акціонером (учасником) юридичної особи. (Постанова Великої Палати Верховного Суду у справах № 921/36/18). Особа, яка є учасником (засновником, акціонером, членом) юридичної особи та має право на участь в управлінні останньою й інші правоможності, передбачені законом і статутом. (Постанова Великої Палати Верховного Суду у справах № 750/3192/14). Якщо учасник юридичної особи обґрунтовує позовні вимоги порушенням своїх корпоративних прав, то такий спір є спором про право управління юридичною особою та має ознаки корпоративного. (Постанова Великої Палати Верховного Суду у справах № 904/3657/18) [2].

Отже, корпоративні спори відносяться до юрисдикції господарських судів, що прямо випливає з положень законодавства щодо визначення відповідного виду судочинства. Водночас Велика Палата Верховного Суду неодноразово підкреслювала, що при вирішенні питання юрисдикції суди насамперед мають орієнтуватися на зміст спірних правовідносин, характер заявлених вимог, а також на суть права чи інтересу, за захистом якого звертається особа, з урахуванням юридичної природи встановлених у справі обставин.

Проаналізувавши еволюцію критеріїв юрисдикції розмежування корпоративних спорів, можемо прийти до висновку, що через судову реформу в законодавстві в 2017 році та послідовному формуванню судової практики Великої Палати Верховного Суду відбулося уточнення підходів до визначення належної юрисдикції таких спорів. Відповідно до якого корпоративні спори віднесені до юрисдикції господарських судів, що узгоджується з їх правовою природою та змістом спірних правовідносин. На сьогодні залишається проблематика застосування цієї юрисдикції через відсутність на законодавчому рівні визначення поняття корпоративного

спору та встановлення чітких його меж, щоб дана категорія спорів не перетиналася з іншими правовідносинами. Наприклад, щодо розмежування господарської юрисдикції з адміністративною юрисдикцією щодо корпоративних спорів.

Список використаних джерел

1. Сливінська А.В. Поняття, кваліфікувальні ознаки та види корпоративних спорів. Економіка та право. 2021. №2. С. 40-52. URL: https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.02.040
2. Банасько О. Юрисдикція корпоративних спорів: нові підходи ВП ВС та КГС ВС. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_korp_sporu_iurusd.pdf
3. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва, Л.А. Остафійчук, А.Л. Паскар, І.Ю. Татулич; за ред. О.В. Гетманцева. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 412 с.
4. Юрисдикційність корпоративних спорів у практиці Верховного Суду. URL: https://advokatpost.com/iurysdyktsijnist-korporatyvnykh-sporiv-u-praktytsi-verkhovnoho-sudu/
5. Дуліба Є.В., Теремецький В.І. Окремі питання розмежування господарської та цивільної юрисдикції у спорах, що виникають з корпоративних відносин. Наше право. №4. 2023. С. 188-195.
6. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798- XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n1636
7. Постанова Велика Палата Верховного Суду від 07.04.2020 у справі № 904/3657/18.
8. Васильєва В.А. Науково-практичний коментар судової практики з розгляду справ щодо корпоративних спорів та корпоративних прав. Київ. 2022. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/1236/1

Ключові слова: корпоративні спори, юрисдикція, господарська юрисдикція, критерії розмежування юрисдикції, судова практика.

Keywords: corporate disputes, jurisdiction, economic jurisdiction, criteria for delimitation of jurisdiction, judicial practice.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Дубініна Дарина Юріївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ КРЕДИТОРА У ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ ЗА ВІДСУТНОСТІ МАЙНА У БОРЖНИКА

Проблема захисту прав кредиторів стає особливо гострою, коли боржник позбавлений майна для стягнення. Право кредитора на отримання коштів визначено законодавством як об'єкт майнових прав, яке повинно бути належним чином захищене. Водночас на практиці багато вимог кредиторів залишаються незадоволеними саме через відсутність активів у боржника. Згідно зі ст. 37 Закону України «Про виконавче провадження», виконавчий документ повертається стягувачу, якщо у боржника відсутнє майно, на яке можна звернути стягнення, і зусилля виконавця з його розшуку виявилися безрезультатними [1]. В той же час судова практика наголошує, що сам акт про відсутність майна не доводить неможливості виконання рішення [2]. Таким чином, існуючий правовий механізм у випадку відсутності у боржника майна автоматично позбавляє кредитора реальних засобів стягнення, вимагаючи пошуку інших рішень.

Перш за все, необхідно проаналізувати чинне законодавство. Зокрема, Закон «Про виконавче провадження» прямо встановлює, що виконавець складає акт у разі відсутності майна у боржника, а документ повертається стягувачу. Крім того, цей самий закон передбачає повернення документа і в разі, якщо законом взагалі заборонено звернення стягнення на майно боржника (наприклад, за умов особливої заборони) при відсутності іншого майна [1].

Спеціальне законодавство у сфері банкрутства допускає визнання боржника неспроможним навіть за відсутності у нього майнових активів, зокрема у випадках фактичного припинення господарської діяльності та втрати ресурсної бази [3].

Разом із тим, практична реалізація зазначених норм супроводжується істотними труднощами. Ключовою проблемою є складність встановлення причинно-наслідкового зв'язку між неправомірною поведінкою осіб та вибуттям активів боржника, що ускладнює доведення умисного характеру таких дій. Судова практика додатково підкреслює наявність прогалин у законодавчому регулюванні, зокрема відсутній чітко визначений перелік дій, які можуть призвести до позбавлення кредиторів можливості задовольнити свої вимоги за рахунок майна боржника [4]. У зв'язку з цим суди змушені орієнтуватися на загальні засади цивільного законодавства, що, своєю чергою, зумовлює неоднорідність правозастосування.

Наступним варто провести аналіз практичних механізмів захисту. У сфері примусового виконання судових рішень у випадках, коли у боржника відсутні активи, державний чи приватний виконавець, як правило, закриває виконавче провадження. Водночас повернення виконавчого документа не означає втрати кредитором права на його повторне пред'явлення до виконання, за умови збереження чинності відповідного рішення суду.

Судова практика підкреслює необхідність належної фіксації факту відсутності майна боржника, а також можливості повторного звернення до виконання у майбутньому. Це свідчить про те, що виконавці зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення майнового стану боржника і не можуть передчасно повертати виконавчі документи.

Попри це, на практиці досить поширеним є формальний підхід до закриття виконавчих проваджень, коли за відсутності активів кредитори фактично змушені нести додаткові витрати, зокрема сплачувати виконавчий збір, та очікувати ініціювання процедур банкрутства. При цьому суди неодноразово зазначали, що у випадках, коли фактичного стягнення не відбулося, підстави для стягнення виконавчого збору відсутні.

З метою запобігання відчуженню чи приховуванню активів боржника, кредитор має право звертатися до суду із заявою про накладення арешту на майно або встановлення обмежень щодо його використання та розпорядження. Норми ГПК України передбачають можливість арешту грошових коштів на рахунках, нерухомого майна, корпоративних прав та інших активів як заходів забезпечення позову [5]. Разом із тим, ефективність таких інструментів є обмеженою у випадках, коли майно фактично відсутнє. У подібних ситуаціях забезпечувальні заходи набувають радше формального характеру і не гарантують реального захисту прав кредиторів. Додаткові складнощі виникають в умовах воєнного стану, коли законодавством запроваджуються спеціальні обмеження, зокрема мораторії на реалізацію окремих видів майна (наприклад, предметів застави), що істотно впливає на можливість ефективного виконання судових рішень.

Окремої уваги потребує питання відповідальності третіх осіб, залучених до процесів відчуження активів. Хоча правове регулювання передбачає обов'язок державних реєстраторів, банківських установ та інших суб'єктів сприяти захисту прав кредиторів, відсутність повного та оперативного доступу до інформації ускладнює встановлення фактів зловживань і притягнення винних осіб до відповідальності. Це свідчить про необхідність удосконалення механізмів інформаційної взаємодії та контролю у сфері забезпечення позову.

Отож чинні механізми забезпечення захисту прав кредиторів у сучасних умовах демонструють наявність суттєвих обмежень, що знижують їхню ефективність. З метою підвищення ефективності захисту прав кредиторів, доцільним є впровадження низки комплексних змін як на нормативному, так і на інституційному рівнях. Передусім потребує посилення судовий контроль за діяльністю органів примусового виконання. Доцільно законодавчо закріпити обов'язок виконавців інформувати кредитора про всі дії, пов'язані з встановленням відсутності майна боржника, а також забезпечити оперативні та дієві механізми оскарження передчасного або необґрунтованого закриття виконавчого провадження. Важливим

напрямом удосконалення є розвиток інформаційної інфраструктури. Йдеться про створення або розширення доступу до єдиних баз даних щодо активів боржника, включаючи фінансові рахунки, корпоративні права та інші майнові ресурси, а також запровадження інструментів виявлення прихованих або виведених активів. Окрему увагу слід приділити посиленню відповідальності керівників і засновників підприємств за доведення до банкрутства, зокрема шляхом розширення підстав для застосування адміністративних та майнових санкцій. Також перспективним напрямом є розвиток міжнародної правової співпраці, включаючи укладення угод щодо арешту та повернення активів, а також інтеграцію у європейські механізми правової допомоги у справах про стягнення, що сприятиме підвищенню ефективності транскордонного виконання рішень. У цьому контексті доцільним є запровадження спрощених процедур взаємного визнання та виконання судових рішень із державами-партнерами, а також створення ефективних механізмів оперативного обміну інформацією між компетентними органами різних країн щодо активів боржника. Додатково доцільним є запровадження спеціалізованих процедур розшуку активів боржника за кордоном із залученням міжнародних інституцій та фінансових установ, що дозволить своєчасно виявляти та блокувати активи, які були виведені з національної юрисдикції.

Список використаних джерел

1. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 30, ст. 542 URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1404-19
2. Постанова КГС ВС від 19.08.2021 у справі № 42/109 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99087621
3. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 19, ст. 74 URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2597-19
4. Постанова КГС ВС від 02.03.2021 у справі № 906/904/16 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95382180
5. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 6, ст. 56 URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1798-12

Ключові слова: банкрутство, боржник, кредитор, неплатоспроможність, розшук активів.
Keywords: bankruptcy, debtor, creditor, insolvency, asset tracing.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Зарічанський Григорій Віталійович
аспірант кафедри господарського права і процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕГУЛЯТОРНИЙ АРБІТРАЖ У СФЕРІ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ: ВИКЛИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Стрімкий розвиток ринку віртуальних активів та його інтеграція у глобальну фінансову систему обумовлюють необхідність формування ефективного правового регулювання відповідних суспільних відносин. Водночас відсутність уніфікованого міжнародного підходу до правового статусу віртуальних активів, а також різний рівень регуляторного та податкового навантаження у різних юрисдикціях зумовлюють виникнення явища так званого регуляторного арбітражу, що полягає у використанні відмінностей у нормативно-правових базах різних юрисдикцій з метою оптимізації фінансової прибутковості або зниження витрат на дотримання нормативних вимог. Така поведінка часто спостерігається, коли компанії використовують прогалини в законодавстві або менш суворі норми в одній юрисдикції порівняно з іншою, що дозволяє їм працювати в більш сприятливих умовах [1].

Нові технології відкривають можливості для нових арбітражних стратегій, зокрема, провайдери у сфері віртуальних активів можуть обирати юрисдикції з гнучким регуляторним підходом, щоб уникнути суворого фінансового нагляду [2]. Регуляторний арбітраж став визначальною рисою світового ринку криптовалют, що зумовлено значними відмінностями в підходах різних країн до регулювання, як наприклад, повна заборона майнінгу в Китаї на тлі більш ліберальних підходів в Північній Америці та деяких регіонах Європи. Це явище хоч і може сприяти інноваціям та зростанню на ринках, що розвиваються, водночас воно створює виклики, пов’язані зі стабільністю ринку, захистом інвесторів та системним ризиком [3, ст. 6].

Багато в чому завдяки цьому ринки віртуальних активів характеризуються стрімкою динамікою розвитку та поступово досягають таких масштабів, за яких можуть становити загрозу для глобальної фінансової стабільності, з огляду на їх структурні вразливості, які насамперед є наслідком спекулятивного характеру віртуальних активів, та зростаючу взаємопов’язаність із традиційною фінансовою системою. Швидкий розвиток і транскордонний характер таких ринків одночасно підвищують ймовірність виникнення регуляторних прогалин, тобто стану за якого віртуальні активи або пов’язана з ними діяльність виходить за межі правового поля [4, ст. 15]. Саме за умов швидкого технологічного розвитку традиційні підходи до регулювання виявляються недостатніми для охоплення нових видів послуг, а чинне законодавство не передбачає віднесення нових явищ до його предмету. Наслідком цього є не лише фрагментація правового регулювання, а й створення умов для

регуляторного арбітражу, коли суб'єкти господарювання можуть використовувати відсутність або неповноту регулювання для обходу встановлених вимог.

Хоча масштаби та характер використання криптоактивів дещо різняться в різних юрисдикціях, ризики для фінансової стабільності швидко зростають, що підкреслює необхідність як своєчасної, так і превентивної оцінки можливих політичних заходів, а також регуляторних дій у випадках, коли застосовуються існуючі вимоги. За таких умов національні органи влади мають забезпечити належну готовність до регулювання, нагляду та контролю діяльності у сфері віртуальних активів, зокрема щодо емітентів та постачальників послуг, діяльність яких потенційно може впливати на фінансову стабільність [4, ст. 21]. У контексті України регуляторні прогалини проявляються у відсутності спеціального правового режиму віртуальних активів, це становить труднощі для українських учасників ринку, їм доводиться отримувати ліцензії в юрисдикціях інших країн, щоб працювати легально та мати довіру серед споживачів. Вирішення зазначених проблем в синхронізації українського законодавства з Регламентом (ЄС) 2023/1114, відомого як Markets in Crypto-Assets (MiCA) [5], що дозволить мінімізувати можливості для регуляторного арбітражу.

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) у своїх Рекомендаціях наголошує на тому, що наглядові органи за провайдерами у сфері віртуальних активів повинні розглянути можливість налагодження взаємодії з іншими відповідними національними регулюючими та наглядовими органами з метою забезпечення узгодженого тлумачення правових зобов'язань провайдерів. Така координація є особливо важливою у випадках, коли за нагляд відповідає більше ніж один наглядовий орган. Це також є особливо актуальним у контексті провайдерів у сфері віртуальних активів, які надають різні продукти або послуги чи здійснюють різну фінансову діяльність, що може підпадати під компетенцію різних регуляторних або наглядових органів у межах певної юрисдикції. Наявність численних джерел рекомендацій не повинна створювати можливостей для регуляторного арбітражу, лазівок у законодавстві або непотрібної плутанини. З метою мінімізації таких ризиків доцільним є формування спільних рекомендацій з боку відповідних органів, що сприятиме підвищенню правової визначеності та ефективності регулювання у цій сфері [6, ст. 75]. В Україні реалізація підходів FATF вбачається у розробленні спільних рекомендацій Національного банку України та Національної комісією з цінних паперів та фондового ринку. Такі рекомендації мають насамперед розмежувати повноваження між регуляторами. Їх прийняття сприятиме усуненню регуляторних прогалин і зменшенню можливостей для регуляторного арбітражу.

Отже, регуляторний арбітраж у сфері віртуальних активів є наслідком фрагментарності правового регулювання та децентралізованої природи відповідних технологій, що створює як умови для розвитку інновацій, так і суттєві ризики для фінансової стабільності, ефективності нагляду та захисту прав учасників ринку. У контексті України це проявляється у відсутності спеціального правового режиму для віртуальних активів, що створює передумови для обходу законодавчих вимог та перенесення діяльності до інших юрисдикцій. Вирішення цієї проблеми полягає у гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема, положеннями MiCA, а також у запровадженні узгоджених підходів між національними регуляторами, що дозволить мінімізувати регуляторні прогалини та обмежити можливості для регуляторного арбітражу.

Список використаних джерел

1. Regulatory arbitrage Definition for International. AP Exam Prep for All 38 Subjects | Fiveable. URL: https://fiveable.me/international-economics/key-terms/regulatory-arbitrage.
2. Regulatory arbitrage. GKToday – Current Affairs, GK (General Knowledge), General Studies for UPSC, IAS, Banking / IBPS, SSC and States Civil Services Examinations. URL: https://www.gktoday.in/regulatory-arbitrage/.
3. Stephen R. Regulatory Arbitrage in Cryptocurrency Markets: Global Perspectives.
URL: https://www.researchgate.net/publication/395726554_Regulatory_Arbitrage_in_Cryptocurrency_Markets_Global_Perspectives.
4. Financial Stability Board. Regulation, Supervision and Oversight of Crypto-Asset Activities and Markets. URL:
https://www.fsb.org/uploads/P111022-3.pdf.
5. REGULATION (EU) 2023/1114 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. URL:
http://data.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj.
6. Financial Action Task Force. Updated Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and VASPs. URL: https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/guidance/Updated-Guidance-VA-VASP.pdf.coredownload.inline.pdf.

Ключові слова: регуляторний арбітраж, віртуальні активи, постачальники послуг, правове регулювання.

Keywords: regulatory arbitration, virtual assets, service providers, legal regulation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Будурова Г.М.

Зелінченко Анастасія Олегівна, Калинівська Валерія Євгеніївна
здобувачки 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗМЕЖУВАННЯ ЮРИСДИКЦІЇ СПОРІВ У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ

Сучасний розвиток містобудівної діяльності в Україні супроводжується ускладненням правовідносин, що виникають між суб'єктами господарювання та органами публічної влади. Це зумовлює особливу актуальність проблеми розмежування адміністративних і господарських відносин, насамперед у контексті визначення належної судової юрисдикції.

Містобудівні правовідносини мають комплексний характер, поєднуючи елементи публічно-правового регулювання (дозвільні процедури, контроль, нагляд) та приватноправового (договірні відносини, інвестиційна діяльність, будівельний підряд). Саме така дуалістична природа створює труднощі у віднесенні спорів до відповідної юрисдикції [5].

Як зазначає Квасніцька О. О., будівельна приватна діяльність формується організаційно-планувально та організаційно-економічно, інтегруючи публічні та приватні інтереси. Вона характеризується полісуб'єктністю, залученням органів влади, суб'єктів господарювання та фізичних осіб, а результатом є створення об'єктів різного призначення, лінійних інженерно-транспортних споруд та комплексів. Крім того, будівельна діяльність охоплює стадійність процесу, дотримання контрактних зобов'язань та законодавчих норм щодо безпеки, якості та охорони навколишнього середовища, що забезпечує баланс публічних і приватних інтересів [6].

Ключове значення для вирішення цієї проблеми мають положення Господарського процесуального кодексу України, зокрема статті 20, яка визначає, що господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності [1]. Водночас сама по собі участь суб'єкта владних повноважень у спорі не є визначальною для віднесення його до адміністративної юрисдикції.

Усі справи у сфері містобудівної діяльності, визначені статтею 19 Кодексу адміністративного судочинства України, підлягають попередній оцінці з точки зору їх належності до адміністративної юрисдикції. Така оцінка включає з'ясування характеру спірних правовідносин, наявності суб'єкта владних повноважень, а також перевірку передумов судового захисту прав, свобод чи інтересів у публічно-правовій сфері [2].

З огляду на це, у сфері містобудування до адміністративної юрисдикції належать спори, що виникають у зв'язку з реалізацією владних управлінських функцій, зокрема щодо видачі або скасування містобудівних умов і обмежень, дозволів на виконання будівельних робіт, притягнення до

відповідальності за правопорушення у сфері містобудування. Натомість господарським судам підвідомчі спори, пов'язані з реалізацією майнових та договірних інтересів суб'єктів господарювання, навіть якщо однією зі сторін є орган публічної влади, але він діє поза межами владних повноважень.

Крім того, слід зазначити, що процедура будівництва об'єкта, визначена законодавством у сфері містобудування, поєднує в собі як адміністративні, так і господарські правовідносини, що проявляється на різних її етапах. З урахуванням положень ч. 5 ст. 26 ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності» можна провести розмежування господарських та адміністративних відносин у даній сфері [3].

Зокрема, отримання замовником або проєктувальником вихідних даних має публічно-правовий характер, оскільки пов'язане з реалізацією владних повноважень уповноваженими органами. Натомість розроблення проєктної документації, а також її експертиза (у випадках, передбачених законом), і подальше затвердження такої документації належать до сфери господарських відносин, оскільки здійснюються в межах професійної діяльності суб'єктів господарювання.

Виконання підготовчих і будівельних робіт має змішаний характер: отримання дозвільних документів або реєстрація відповідних повідомлень є проявом адміністративних правовідносин, тоді як безпосереднє виконання будівельних робіт здійснюється у межах господарської діяльності.

Завершальні стадії, зокрема прийняття об'єкта в експлуатацію та державна реєстрація права власності на нього, належать до адміністративних правовідносин, оскільки передбачають участь суб'єктів владних повноважень і реалізацію ними управлінських функцій.

У контексті розмежування адміністративних і господарських відносин у сфері містобудування Верховний Суд у справі № 460/9602/20 (2024 р.) відзначив, що спори щодо захисту майнових та договірних інтересів суб'єктів господарювання підлягають розгляду господарськими судами, навіть якщо однією зі сторін є орган публічної влади, тоді як спори, що стосуються виключно реалізації владних управлінських функцій, таких як видача або скасування містобудівних дозволів, відносяться до компетенції адміністративних судів [4]. Це підтверджує необхідність чіткого розмежування юрисдикції залежно від характеру правовідносин у сфері містобудівної діяльності.

Таким чином, аналіз сучасної судової доктрини та законодавчих положень про дуалізм правовідносин свідчить, що розмежування юрисдикцій спорів у сфері містобудування ґрунтується на визначенні предмету спору як головного критерію встановлення підвідомчості справи, оскільки саме предмет спору відображає комплексний характер містобудівних правовідносин, які поєднують публічно-правові та приватно-правові елементи і регулюються нормами різних галузей права.

Це зумовлено тим, що адміністративні суди розглядають спори, пов'язані з реалізацією владних управлінських функцій у сфері містобудування (зокрема планування територій, надання дозволів, здійснення контролю та моніторингу), тоді як господарські та цивільні суди вирішують спори щодо майнових прав, договірних відносин, інвестування та інших аспектів господарської діяльності у будівництві.

Відтак, саме через визначення предмета спору можна встановити, чи випливає спір із публічно-владних відносин, чи з приватноправових зв'язків між учасниками будівельної діяльності, що обумовлює належність справи до відповідної юрисдикції з урахуванням дуалізму правового регулювання у сфері містобудування.

Список використаних джерел

1. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1798-12
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15
3. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3038-17
4. Постанова Верховного Суду №460/9602/20 від 21 лютого 2024 року. URL: https://lnk.ua/xIOmlTCL0
5. Квасніцька О.О. Синергія публічно-правових та приватно-правових засад законодавчого забезпечення будівельної діяльності – головний шлях розвитку економічної системи України. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e351951e-7b21-428b-9b9e-5af32961e13a/content
6. Актуальні проблеми регулювання майнових і немайнових відносин в умовах гібридної війни через призму людино-центристичної цивілістики : колективна монографія / за ред. Є. Харитонової, О. Харитонової, І. Давидової, О. Сафончик. – Одеса : Фенікс, 2025. – С. 240-245. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9a9077ef-558c-46fe-8521-d38aae6022c2/content

Ключові слова: містобудування, містобудівна діяльність, адміністративні правовідносини, господарські правовідносини, розмежування юрисдикції, судова практика, суб'єкти владних повноважень, господарська діяльність, дозвільні процедури, будівництво.

Keywords: urban planning, construction activity, administrative legal relations, commercial legal relations, jurisdiction delimitation, judicial practice, public authorities, business activity, permit procedures, construction.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Карпенко Катерина Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ СПРАВ ПРО БАНКРУТСТВО В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Провадження у справах про банкрутство є однією з найбільш складних і специфічних категорій господарського судочинства: воно поєднує матеріально-правові та процесуально-правові норми в єдиному нормативному акті – Кодексі України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ), введеному в дію 21 жовтня 2019 року, що породжує постійну колізію із Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК України) і вимагає від суддів одночасного застосування обох нормативних масивів. Практика Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду фіксує, що переважна частина процесуальних ускладнень у справах про банкрутство зумовлена саме цим дуалізмом регулювання.

Першою визначальною особливістю провадження є його дуалістична нормативна основа. Відповідно до ст. 2 КУзПБ, провадження у справах про банкрутство регулюється цим Кодексом, ГПК України, іншими законодавчими актами, а застосування положень ГПК України здійснюється з урахуванням особливостей, передбачених КУзПБ [1]. Таким чином, КУзПБ є спеціальним законом, що має пріоритет. Другою особливістю, нерозривно пов’язаною з першою, є принцип концентрації всіх майнових спорів у межах однієї справи: ст. 7 КУзПБ встановлює, що господарський суд, який розглядає справу про банкрутство, вирішує всі спори за участю боржника, і ця норма є спеціальною та має пріоритет над загальними нормами процесуального закону – що підтверджено постановою об’єднаної палати КГС ВС від 27.06.2023 у справі № 911/4706/15 [1].

Третьою особливістю є активна роль господарського суду у справі: на відміну від позовного провадження, де суд керується засадою змагальності і є пасивним арбітром, у справах про банкрутство суд перевіряє звіти арбітражного керуючого, реагує на порушення учасників справи та вживає заходів з власної ініціативи [2, с. 23]. Четвертою особливістю є розширений суб’єктний склад: поряд із класичними учасниками позовного провадження (боржником та кредитором) у справах про банкрутство беруть участь арбітражний керуючий, комітет кредиторів, санатор, а у відокремлених провадженнях – також контрагенти боржника за оспорюваними правочинами. Як зазначає Дутка В. В., дуалістичний характер регулювання, активна роль суду, особливий суб’єктний склад, концентрація спорів та застосування спеціальних матеріально-процесуальних норм є системними

ознаками, що відрізняють справи про банкрутство від усіх інших видів господарського провадження [3, с. 177].

П’ятою особливістю є структурованість провадження у часі через послідовну зміну судових процедур: розпорядження майном боржника (до 170 днів), санація (строк не обмежений – визначається кредиторами та судом), ліквідаційна процедура (до 12 місяців), які завершуються підсумковим засіданням суду. Відповідно до ст. 47 КУзПБ, за результатами попереднього засідання суд встановлює дату підсумкового засідання, на якому постановляє ухвалу про санацію або постанову про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, або ухвалу про закриття провадження [1]. Поляков Р. Б. обґрунтовує, що підсумкове засідання є вузловим процесуальним моментом, в якому вирішується остаточна правова доля боржника, а чинне регулювання потребує уточнення щодо критеріїв переходу між процедурами – зокрема, у разі відсутності у боржника ознак банкрутства після спливу строку розпорядження майном суд повинен закрити справу, а не продовжувати її автоматично [4, с. 78].

Шостою – і найгострішою в практичному вимірі – особливістю є питання субсидіарного застосування ГПК України. Бутирський А. А. та Бутирська І. А. у своєму дослідженні 2025 року встановили, що КУзПБ є матеріально-процесуальним актом, тоді як ГПК – суто процесуальним, а у випадку прогалин у КУзПБ застосовуються норми ГПК України. Водночас авторами виявлено, що навіть норми ГПК України не завжди охоплюють всі процесуальні ситуації, характерні для банкрутства – зокрема, щодо зупинення відокремлених проваджень у справах про банкрутство та підвищеного стандарту доказування обґрунтованості вимог кредиторів, адже рішення третейського суду не є самостійною підставою для звільнення кредитора від доказування [5].

Сьомою особливістю провадження у справах про банкрутство є наявність спеціальних принципів, притаманних виключно цій формі господарського процесу. Як зазначає О. О. Квасніцька, поряд із загальними організаційними та функціональними принципами господарського судочинства провадженню у справах про банкрутство властиві спеціальні принципи, визначені КУзПБ та судовою практикою, завдяки яким провадження набуває цілісності та ефективності [6]. До таких принципів належать: принцип процесуальної економії (ч. 4 ст. 6 КУзПБ); принцип процедурної послідовності; принцип концентрації розгляду справ у межах справи про банкрутство (ст. 7 КУзПБ); принцип судового нагляду (контролю); принцип безсумнівної повноти дій арбітражного керуючого; принцип випадкового відбору арбітражного керуючого; принцип добросовісної поведінки боржника; принцип інтегрованості справ (основне та відокремлені провадження); принцип взаємності (у справах з іноземним елементом).

Зазначені принципи характеризуються єдністю та взаємопроникненням і становлять систему, що відображає особливий характер банкрутного провадження як самостійної форми господарського судочинства [6,с.88].

На наш погляд, виявлені особливості свідчать про те, що провадження у справах про банкрутство є самостійним видом господарського провадження, а не різновидом позовного. Це ставить перед законодавцем питання про кодифікаційне вирішення колізії КУзПБ і ГПК України шляхом системного доповнення КУзПБ процесуальними нормами для тих ситуацій, де наразі існують прогалини (зокрема щодо стандартів доказування у відокремлених провадженнях, строків їх розгляду та правил участі кредиторів). Кроком у цьому напрямку слід вважати Закон № 3985-IX від 19.09.2024, яким КУзПБ доповнено новою Книгою 3 щодо превентивної реструктуризації, проте питання процесуальних колізій при цьому у повному обсязі вирішено не було.

Провадження у справах про банкрутство характеризується комплексністю, багатостадійністю та підвищеним рівнем процесуального регулювання. Його особливості зумовлені необхідністю збалансування інтересів боржника, кредиторів та держави, а також забезпеченням ефективного відновлення платоспроможності або справедливого задоволення вимог кредиторів у разі ліквідації суб’єкта господарювання. Важливу роль у цих справах відіграють арбітражний керуючий та господарський суд, які здійснюють контроль за законністю процедур і дотриманням прав усіх учасників. Водночас, практика застосування законодавства свідчить про наявність певних проблем, зокрема щодо затягування процедур, зловживання процесуальними правами та складності реалізації активів боржника. У зв’язку з цим актуальним залишається питання вдосконалення правового регулювання та підвищення ефективності механізмів банкрутства в Україні.

Список використаних джерел

1. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 19. Ст. 74. Поточна редакція від 04.12.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text

2. Бутирська І. Провадження у справах про банкрутство як особливий вид провадження у господарському судочинстві. Право України. 2021. № 4. С. 23–32.

3. Дутка В. В. Процесуальні особливості розгляду справ про банкрутство. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 10. С. 176–178. URL: https://www.lsej.org.ua/10_2023/41.pdf

4. Поляков Р. Б. Підсумкове засідання суду у справі про банкрутство (неплатоспроможність). Київський часопис права. 2023. № 2.

С. 78–92. URL:
https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/320/306

5. Бутирський А. А., Бутирська І. А. Особливості застосування норм Господарського процесуального кодексу України у справі про банкрутство. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 3. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/333027/321953

6. Квасніцька О.О. Принципи провадження у справах про банкрутство як особливої форми господарського процесу. Слово Національної школи суддів України. №3 (52). 2025. С. 85-96.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, господарський процес, провадження у справах про банкрутство, арбітражний керуючий, концентрація спорів, підсумкове засідання, відокремлене провадження.

Keywords: bankruptcy, insolvency, commercial process, bankruptcy proceedings, insolvency receiver, concentration of disputes, final hearing, separate proceedings.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Ковбасюк Владислав Олександрович, Полегенька Вікторія Сергіївна
здобувачі 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

НАКАЗНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ: СУДОВА ПРАКТИКА З ОБРАННЯ ФОРМ РОЗГЛЯДУ

Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК) передбачає три форми судового провадження: наказне, спрощене позовне та загальне позовне. Відповідно до ч. 2 ст. 12 ГПК, «наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо» [1]. Матеріальна умова допуску до наказного провадження закріплена у ст. 148 ч. 1 ГПК: судовий наказ видається виключно за вимогами про стягнення «грошової заборгованості за договором, укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб» [1]. При цьому ст. 153 ГПК встановлює, що відмова у видачі судового наказу не є перешкодою для звернення стягувача до суду в порядку позовного провадження [1].

З доктринальної точки зору наказне провадження є міжгалузевим процесуальним феноменом. Кройтор В.А. доводить, що «наказне провадження є окремим видом спрощених судових процедур у вітчизняному цивільному процесуальному судочинстві» [2, с. 189]. Науковець кваліфікує його як «певний міжгалузевий субінститут, у порядку якого розглядаються безспірні вимоги, що пред'являються до суду в чітко визначених процесуальним законом випадках, з належним документальним підтвердженням права вимоги» [2, с. 189]. Важливим є також висновок про

те, що «застосування спрощених проваджень сприяє реалізації права на справедливий суд, закріпленого у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [2, с. 189]. Ці позиції підтверджують, що наказне провадження є не лише процесуальною спрощеною процедурою, а й інструментом забезпечення права на ефективний судовий захист.

Визначення обсягу вимог, допустимих до наказного провадження, стало предметом ключового прецеденту КГС ВС. У постанові від 24.07.2018 у справі № 903/125/18 КГС ВС виклав принципову правову позицію: «положення ч. 2 ст. 12, ч. 1 ст. 148 ГПК України не містять такої категорії як "неоспорювана заборгованість"» [3]. Суд зазначив, що під «заборгованістю за договором» слід розуміти будь-яку вимогу про стягнення грошової суми, яка охоплює не лише основний борг, а й проценти, неустойку, 3% річних та інфляційні втрати – за умови дотримання ліміту сто розмірів прожиткового мінімуму [3]. Ця позиція суттєво розширила практичне застосування наказного провадження, подолавши звужений підхід окремих місцевих судів, які раніше відмовляли у видачі наказу в частині похідних вимог.

Постанова КГС ВС від 26.09.2019 у справі № 910/74/19 КГС ВС сформулював важливу позицію щодо меж розсуду суду при обранні порядку розгляду: якщо позивач не заявив клопотання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження, господарський суд не може з власної ініціативи призначити справу до спрощеного провадження [4]. Ця правова позиція прямо впливає на обрання способу розгляду: вибір між наказним, спрощеним та загальним провадженням є виключно диспозитивним правом позивача (заявника) [4]. Отже, заявник, вимога якого відповідає умовам ст. 148 ГПК, може обрати наказне провадження – і отримати судовий наказ протягом п'яти днів без засідання і виклику сторін. Або ж звернутися з позовом у порядку спрощеного чи загального позовного провадження.

Важливим аспектом обрання способу розгляду є питання суб'єктного складу наказного провадження. Судова практика виробила чіткий підхід: Північний апеляційний господарський суд у постанові від 10.12.2018 у справі № 920/600/18 визначив, що «захист інтересів кредитора шляхом стягнення заборгованості з кількох боржників, у тому числі в солідарному порядку, має відбуватись виключно через пред'явлення позову, оскільки наказне провадження не допускає участі кількох боржників, або ж кількох заявників» [5]. Отже, якщо заявник потребує стягнення заборгованості в солідарному порядку або виступає одним із кількох кредиторів – він позбавлений можливості скористатися наказним провадженням та зобов'язаний обрати позовний порядок. Таким чином, аналіз судової практики виявляє три ключові критерії обрання способу розгляду: майновий ліміт вимоги, підтвердження вимоги письмовим договором, а також одноосібність заявника та боржника.

Список використаних джерел

1. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text
2. Кройтор В. А. Наказне провадження як окремий вид спрощеного провадження в цивільному судочинстві України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 1. С. 189–196. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.30.
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24.07.2018 у справі № 903/125/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/75532005
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26.09.2019 у справі №910/74/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211409
5. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 10.12.2018 у справі № 920/600/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78448664

Ключові слова: наказне провадження, судовий наказ, обрання способу розгляду, господарський процес, ГПК України, безспірна заборгованість, спрощене провадження, видача судового наказу, відмова у видачі, судова практика КГС ВС.

Keywords: writ proceedings, court order, method of consideration, commercial proceedings, Commercial Procedural Code of Ukraine, undisputed debt, simplified proceedings, issuance of court order, refusal to issue, judicial practice of CCC SC.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Колесніков Станіслав Олександрович

здобувач 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

DER GRUNDSATZ DER VERHÄLTNISMÄßIGKEIT IM WIRTSCHAFTSRECHT: VERGLEICH DER PRAXIS IN DER UKRAINE UND DEUTSCHLAND IM KONTEXT NACHKRIEGSBEDINGTER WIRTSCHAFTSREFORMEN

Die gegenwärtige Phase der Transformation des sozial-politischen und rechtlichen Lebens in der Ukraine im Kontext des Krieges und der perspektivischen Nachkriegsentwicklung aktualisiert die Bedeutung grundlegender rechtsstaatlicher Prinzipien. Eines der zentralen Prinzipien, das sowohl für die nationale Rechtsordnung als auch für die Integration in den europäischen Rechtsraum von entscheidender Bedeutung ist, stellt der Grundsatz der Verhältnismäßigkeit dar. Im Wirtschaftsrecht fungiert dieser Grundsatz als ein wesentliches Instrument zur Sicherstellung eines

ausgewogenen Verhältnisses zwischen staatlicher Regulierung und unternehmerischer Freiheit. Besonders im Kontext nachkriegsbedingter Reformen gewinnt die Frage nach der angemessenen Anwendung dieses Prinzips an Relevanz, da wirtschaftliche Stabilisierung, Wiederaufbau und Investitionsförderung in einem sensiblen rechtlichen Rahmen erfolgen müssen.

Der Grundsatz der Verhältnismäßigkeit ist ein universelles Rechtsprinzip, das ursprünglich im deutschen öffentlichen Recht entwickelt wurde und mittlerweile eine zentrale Rolle im europäischen Rechtsraum spielt. Er beinhaltet die Anforderung, dass staatliche Ziele verfolgen und dabei die Rechte und Interessen der Marktteilnehmer nicht übermäßig beeinträchtigen. Diese drei Elemente – Geeignetheit, Erforderlichkeit und Angemessenheit – bilden die strukturelle Grundlage für die rechtliche Bewertung staatlicher Maßnahmen [2, c. 50-55].

In Deutschland hat sich der Grundsatz der Verhältnismäßigkeit zu einem fundamentalen Bestandteil der Rechtsordnung entwickelt, insbesondere im Kontext des Grundgesetzes und der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. Die deutsche Praxis zeichnet sich durch eine hohe Präzision in der Anwendung dieses Prinzips aus, wobei Gerichte regelmäßig eine detaillierte Abwägung zwischen öffentlichen Interessen und individuellen Freiheitsrechten vornehmen [3, c. 39-45]. Im Wirtschaftsrecht zeigt sich dies etwa in der Regulierung von Märkten, im Wettbewerbsrecht sowie im Bereich staatlicher Eingriffe in Unternehmensaktivitäten. Besonders hervorzuheben ist, dass die Verhältnismäßigkeit als Prüfmaßstab nicht nur für staatliche Maßnahmen, sondern auch für die Auslegung gesetzlicher Normen herangezogen wird.

Im Gegensatz dazu befindet sich die ukrainische Rechtsordnung in einem dynamischen Transformationsprozess, der durch die Annäherung an europäische Standards sowie durch die Herausforderungen des Krieges geprägt ist. Der Grundsatz der Verhältnismäßigkeit ist in der Ukraine ebenfalls anerkannt, insbesondere im Verfassungsrecht und in der Praxis des Verfassungsgerichts [1, c. 348-353]. Allerdings zeigt die Anwendung dieses Prinzips im Wirtschaftsrecht noch gewisse Inkonsistenzen, die auf institutionelle Schwächen, unzureichende Rechtssicherheit sowie die Notwendigkeit umfassender Reformen zurückzuführen sind. In vielen Fällen erfolgt die Abwägung zwischen staatlichen Interessen und wirtschaftlicher Freiheit nicht in der gebotenen Tiefe, was zu Rechtsunsicherheiten für Unternehmen führen kann.

Die nachkriegsbedingten Wirtschaftsreformen in der Ukraine erfordern eine verstärkte Berücksichtigung des Verhältnismäßigkeitsgrundsatzes, insbesondere im Kontext der Regulierung von Investitionen, der staatlichen Unterstützung von Unternehmen sowie der Wiederherstellung kritischer Infrastruktur. Einerseits ist der Staat gezwungen, aktiv in wirtschaftliche Prozesse einzugreifen, um Stabilität und Wachstum zu gewährleisten. Andererseits dürfen

solche Eingriffe nicht zu einer übermäßigen Belastung der Wirtschaftssubjekte führen, da dies die Investitionsattraktivität des Landes beeinträchtigen könnte.

Ein wesentlicher Unterschied zwischen der deutschen und der ukrainischen Praxis liegt in der institutionellen Verankerung und der gerichtlichen Kontrolle des Verhältnismäßigkeitsgrundsatzes. Während in Deutschland eine gefestigte Rechtsprechung und ein hohes Maß an Vertrauen in die Justiz bestehen, befindet sich das ukrainische Justizsystem noch im Prozess der Reform und Stärkung seiner Unabhängigkeit. Dies wirkt sich unmittelbar auf die Qualität der Anwendung des Verhältnismäßigkeitsprinzips aus. Die Entwicklung einer konsistenten und transparenten Rechtsprechung ist daher eine der zentralen Aufgaben im Rahmen der nachkriegsbedingten Transformation.

Darüber hinaus spielt die europäische Integration der Ukraine eine entscheidende Rolle für die Weiterentwicklung des Verhältnismäßigkeitsgrundsatzes. Die Anpassung an das Recht der Europäischen Union impliziert die Übernahme europäischer Standards, in denen die Verhältnismäßigkeit eine Schlüsselrolle einnimmt. Dies betrifft insbesondere das Wettbewerbsrecht, das Beihilferecht sowie die Regulierung des Binnenmarktes. Die Harmonisierung mit diesen Standards erfordert nicht nur gesetzgeberische Anpassungen, sondern auch eine Veränderung der rechtlichen Kultur und der Praxis der Rechtsanwendung.

Im Kontext der Nachkriegsreformen ist auch die Frage der Balance zwischen Sicherheit und wirtschaftlicher Freiheit von besonderer Bedeutung. Maßnahmen zur Gewährleistung der nationalen Sicherheit können erhebliche Auswirkungen auf die Wirtschaft haben, etwa durch Einschränkungen von Exporten, Investitionen oder Unternehmensaktivitäten. Hier ist eine besonders sorgfältige Anwendung des Verhältnismäßigkeitsgrundsatzes erforderlich, um sicherzustellen, dass solche Maßnahmen nicht über das notwendige Maß hinausgehen [4, c. 46-50]. Die deutsche Praxis bietet auch in diesem Bereich wertvolle Beispiele, etwa im Umgang mit wirtschaftlichen Sanktionen oder sicherheitsrelevanten Regulierungen.

Ein weiterer wichtiger Aspekt ist die Rolle des Verhältnismäßigkeitsgrundsatzes im Bereich der staatlichen Unterstützung der Wirtschaft. Nachkriegsbedingte Wiederaufbauprogramme erfordern umfangreiche staatliche Interventionen, etwa in Form von Subventionen, Steuererleichterungen oder Investitionsanreizen. Dabei besteht die Gefahr von Wettbewerbsverzerrungen und ineffizienter Ressourcenverteilung. Die Anwendung des Verhältnismäßigkeitsprinzips kann dazu beitragen, solche Risiken zu minimieren, indem sichergestellt wird, dass staatliche Maßnahmen zielgerichtet, notwendig und angemessen sind.

Zusammenfassend lässt sich feststellen, dass der Grundsatz der Verhältnismäßigkeit eine zentrale Rolle im Prozess der Transformation des Wirtschaftsrechts in der Ukraine spielt. Der Vergleich mit der deutschen Praxis

zeigt sowohl bestehende Defizite als auch Entwicklungspotenziale auf. Insbesondere im Kontext nachkriegsbedingter Reformen ist eine konsequente und systematische Anwendung dieses Prinzips von entscheidender Bedeutung, um eine Balance zwischen staatlicher Regulierung und wirtschaftlicher Freiheit zu gewährleisten. Die Weiterentwicklung institutioneller Strukturen, die Stärkung der gerichtlichen Kontrolle sowie die Harmonisierung mit europäischen Standards stellen dabei wesentliche Voraussetzungen für die erfolgreiche Implementierung des Verhältnismäßigkeitsgrundsatzes dar.

Liste der verwendeten Quellen

1. Теремецький В. І. Принцип пропорційності як правовий механізм забезпечення балансу між публічними інтересами та правами людини // Вісник кримінологічної асоціації України. 2025. Т. 35, № 2. С. 343–360. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.59
2. Тоцький Б. А. Методологія досліджень принципу пропорційності. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Вип. 3, ч. 1. С. 50–55. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.7
3. Hong M. Die geschichtliche Entwicklung der Grundrechte und des Verwaltungsrechts in Deutschland. *Moderne Verwaltung und gesellschaftliche Entwicklung*. 2024. S. 39–62.
4. Voesch G. Gleichheit und Verhältnismäßigkeit: Eine prinzipientheoretische Analyse des allgemeinen Gleichheitssatzes. Baden-Baden: Nomos, 2023. S. 84.

Ключові слова: принцип пропорційності, господарське право, післявоєнні реформи, державне регулювання, економічна свобода, європейська інтеграція, судова практика.
Keywords: principle of proportionality, economic law, post-war reforms, state regulation, economic freedom, European integration, judicial practice.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Згама А.О.

Коник Анастасія Анатоліївна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

Інститут забезпечення позову є одним із ключових процесуальних механізмів господарського судочинства, спрямованих на гарантування реального виконання майбутнього судового рішення. Відповідно до статті 136 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) господарський суд за заявою учасника справи має право вжити передбачених статтею 137 цього Кодексу заходів забезпечення позову.

Метою цього інституту є попередження можливого ускладнення чи унеможливлення виконання рішення суду і, відповідно, реального захисту прав та охоронюваних законом інтересів позивача [1].

Стаття 137 ГПК України закріплює відкритий (невичерпний) перелік заходів забезпечення позову, до яких, зокрема, належать: накладення арешту на майно та (або) грошові кошти відповідача; заборона відповідачу або іншим особам вчиняти певні дії; зупинення стягнення за виконавчим документом; зупинення продажу майна у разі позову про визнання права власності; арешт морського судна для забезпечення морської вимоги [1]. Принципово важливим є те, що після реформи процесуального законодавства 2017 року цей перелік перестав бути вичерпним: суд може застосовувати й інші заходи у випадках, передбачених законами або міжнародними договорами, що суттєво розширює можливості судового захисту в господарському процесі.

Вирішуючи питання про вжиття заходів забезпечення позову, господарський суд зобов'язаний оцінити обґрунтованість відповідної заяви з урахуванням комплексу критеріїв: розумності, обґрунтованості та адекватності вимог заявника; забезпечення збалансованості інтересів сторін і третіх осіб; наявності зв'язку між конкретним заходом і предметом позовної вимоги; імовірності утруднення або невиконання рішення у разі невжиття таких заходів; ненанесення шкоди особам, які не є учасниками провадження. Заходи забезпечення позову повинні бути співмірними із заявленими вимогами [2].

Одним із найбільш дискусійних питань господарської практики є допустимість накладення арешту на майно відповідача у справах про стягнення грошових коштів. Об'єднана палата Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у постанові від 03 березня 2023 року у справі № 905/448/22 сформулювала правову позицію щодо співмірності такого заходу: арешт майна при грошових вимогах є допустимим, однак суд при цьому має виходити з того, що арешт коштів є пріоритетним заходом, оскільки дозволяє безпосередньо забезпечити виконання грошового зобов'язання без зайвого обмеження прав відповідача щодо іншого майна [2]. Відступ від цього підходу можливий лише за наявності переконливого обґрунтування недостатності або відсутності грошових коштів у відповідача.

Практика господарських судів свідчить про існування системних проблем застосування інституту забезпечення позову. По-перше, зустрічаються випадки використання заходів забезпечення як інструменту тиску на відповідача, а не як процесуальної гарантії виконання майбутнього рішення. По-друге, суди нерідко ухвалюють рішення про забезпечення позову без належного дослідження доказів обґрунтованості позовних вимог та реальної загрози невиконання рішення. По-третє, зустрічаються непоодинокі випадки зловживань процесуальними правами шляхом

неправомірного використання механізму роз'яснення судового рішення замість оскарження ухвали про забезпечення позову [3].

Окремою проблемою є недосконалість механізму апеляційного оскарження ухвал про забезпечення позову в господарському судочинстві. ГПК України не встановлює спеціальних скорочених строків для розгляду таких скарг, що призводить до їх тривалого апеляційного розгляду в загальному порядку. Водночас ухвала про забезпечення позову підлягає негайному виконанню з дня постановлення незалежно від її оскарження, тобто обмежувальні заходи щодо відповідача діють і тоді, коли апеляційна скарга ще навіть не розглянута. Це створює очевидний дисбаланс між правом позивача на забезпечення та правом відповідача на ефективний судовий захист [3].

Ключовим принципом, який має визначати практику застосування заходів забезпечення позову в господарських справах, є принцип пропорційності. Він передбачає, що обраний судом захід повинен відповідати меті забезпечення позову, не перевищувати необхідного для її досягнення обсягу і не завдавати надмірної шкоди правам відповідача та третіх осіб. При цьому суд зобов'язаний враховувати ціну позову, складність справи та її значення для сторін, а також ризики незастосування і наслідки застосування відповідних заходів [4].

Таким чином, інститут забезпечення позову в господарському судочинстві залишається одним із найбільш проблемних процесуальних інститутів. Ефективність його функціонування потребує системного вдосконалення: уточнення критеріїв допустимості окремих заходів, запровадження скорочених строків апеляційного розгляду відповідних ухвал, посилення механізмів протидії зловживанням, а також формування судами послідовної та передбачуваної практики застосування принципу пропорційності при вирішенні питань забезпечення позову в господарських справах [5].

Список використаних джерел

1. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII (в ред. від 15.12.2017, із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12

2. Постанова Об’єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 03.03.2023 у справі № 905/448/22. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_obedn_palati_kgs_vs/2023_03_03_905_448_22

3. Гулик А. Г. Дем’янова О. В. Апеляційне оскарження ухвал про забезпечення позову у судочинстві України: процесуальні особливості та проблеми. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 9. С. 64–69. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/14

4. Волощенко О. М. Принцип пропорційності як засада судочинства при застосуванні заходів забезпечення позову. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 12. С. 90–95. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/18

5. Таранець К. О. Юридична природа забезпечення позову та проблеми його практичного застосування. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 496–501. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/113

Ключові слова: забезпечення позову, господарський процес, заходи забезпечення, арешт майна, принцип пропорційності, співмірність, ГПК України, зустрічне забезпечення.

Keywords: securing a claim, commercial proceedings, precautionary measures, asset freeze, proportionality principle, adequacy, Commercial Procedural Code of Ukraine, counter-security.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Короленко Максим Віталійович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ У ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПРАВОВОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Розвиток цифрових технологій, цифровізація суспільства зумовлює виникнення нових об’єктів цивільного права та необхідність їх належного врегулювання на нормативному рівні. Так, цифрові активи де-факто вже використовуються в суспільстві: створюються відповідні ринки, крипто гаманці, коїни та токени, які мають свою цінність (вартість). Але де-юре зокрема їх використання в господарській діяльності залишається неврегульованим, адже досі не набув чинності Закон України «Про віртуальні активи» (далі – Закон № 2074-IX), через неприйняття Законопроекту № 10225-д, яким зокрема має бути встановлено механізм оподаткування операцій з віртуальними активами. Водночас інтеграція віртуальних активів у господарську діяльність супроводжується значною кількістю правових, економічних і організаційних проблем.

Відповідно до ст. 177 Цивільного кодексу (далі – ЦК) одним з об’єктів цивільних прав є цифрові речі. Згідно зі ч.1 ст. 179-1 цифрова річ – це благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність. Такими благами є віртуальні активи, цифровий контент та інші блага [1]. На легальному рівні також визначено категорію «віртуальний актив». Відповідно до Закону № 2074-IX «віртуальний актив» – це нематеріальне благо, що є об’єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі [2].

Однією з проблем в практичному вимірі для господарської діяльності є те, що відповідно до ч.7 т. 4 Закону № 2074-IX віртуальні активи не є грошима та не можуть бути предметом обміну. Це в свою чергу обмежує можливість їх прямого застосування як засобу розрахунку у договорах підряду, поставки, надання послуг тошо [3]. Так, наприклад, при укладенні договорів в господарській діяльності вказується ціна, а також порядок розрахунку. Де-факто сторони можуть домовитись платити віртуальними активами (криптовалютою тощо), а в договорі зазначити лише ціну в гривні. Як наслідок виникає необхідність в конвертації такого активу через посередників (біржі/обмінники) тощо. Це створює додаткові витрати (комісії, час на конвертацію), а також залежність від інфраструктури та комплаєнсу.

Звертаємо також увагу на проблему внесення віртуальних активів до статутного капіталу господарських товариств. В науковій літературі наголошують на тому, що попри законодавчих ініціатив щодо віртуальних активів в Україні, залишається невирішеною проблема їх використання в корпоративному праві. Так, О.І. Кулик наголошує, що норми законодавства, які регулюють питання формування статутних капіталів (ч.2 ст. 115 ЦК, ч.1 ст. 13 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»), не містять будь-яких заборон на формування статутного капіталу за допомогою віртуальних активів. Водночас на практиці такий спосіб формування статутного капіталу не набув широкого застосування, через відсутність належного правового регулювання сфери віртуальних активів і ненабрання чинності Законом №2074-IX [4, с.91].

В науковій літературі також наголошують на необхідності «спеціального податкового режиму» для віртуальних активів. Так, В.В. Чуманеко обґрунтовує його створення мінливим характером, нестабільністю ринкових курсів та правовою невизначеністю віртуальних активів. На думку автора разом з відсутністю такого податкового режиму також відсутні як фіскальна справедливість, так і правова передбачуваність [5].

Повністю погоджуємось з тим, що необхідно чітко врегулювати питання оподаткування діяльності з віртуальними активами, оскільки зокрема відсутність чітких податкових правил створює ризики недоотримання державою відповідних бюджетних надходжень.

Ще однією проблемою використання віртуальних активів у господарській діяльності є проблема їх бухгалтерського обліку. На практиці ж суб’єктам господарювання необхідно самостійно визначати методологію обліку, через відсутність врегулювання питань обліку віртуальних активів, що може вплинути, наприклад, на достовірність фінансової звітності.

Г.В. Зарічанський у своїй роботі висвітлює проблему з обліком віртуальних активів на балансі підприємств, а також акцентує увагу на те, що на міжнародному рівні облік вибір підходу до обліку віртуальних активів залежить від мети їх утримання та характеру використання в діяльності

суб'єкта господарювання. Так, на засіданні Комітету з інтерпретацій Ради МСФЗ 2019 року було рекомендовано, що МСБО 2 «Запаси» застосовується до криптовалют, якщо вони утримуються з метою продажу в рамках звичайної господарської діяльності. Якщо МСБО 2 не застосовується, суб'єкт господарювання застосовує МСБО 38 «Нематеріальні активи» до своїх запасів криптовалют [4, с. 92; 6].

В науковій літературі також звертають увагу на наявність ризиків застосування віртуальних активів у господарській діяльності. Да таких ризиків відносять: «здійснення розрахункових операцій та укладання смарт-договорів особами, що не досягли відповідного віку або з обмеженою дієздатністю», поширення цифрового шахрайства, використання віртуальних платформ для легалізації доходів, які були отримані кримінально-протиправним шляхом тощо [7, с.1]. Доцільно підкреслити, що такі проблеми не мають виключно галузевого характеру, пов'язаного з використанням віртуальних активів, а є об'єктивним наслідком процесів цифровізації суспільства.

Отже, використання віртуальних активів у господарській діяльності в Україні відбувається в умовах правової невизначеності, що зумовлено відсутністю комплексного нормативного регулювання, зокрема у сфері оподаткування, бухгалтерського обліку та корпоративних відносин. Незважаючи на їх фактичне застосування в економічних процесах, чинне законодавство не забезпечує достатнього рівня правової визначеності та передбачуваності для суб'єктів господарювання. Для вирішення окреслених нами проблем необхідне подальше вдосконалення вітчизняного законодавства з урахуванням міжнародного досвіду, адже саме явище цифровізації має міжнародний (транскордонний характер).

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 13.04.2026);

2. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text (дата звернення: 13.04.2026);

3. Новий етап регулювання віртуальних активів в Україні: що змінюється для бізнесу та інвесторів. GOLAW. 09.09.2025. URL: https://golaw.ua/ua/insights/publication/novij-etap-regulyuvannya-virtualnih-aktiviv-v-ukrayini-shho-zminyuyetsya-dlya-biznesu-ta-investoriv (дата звернення: 13.04.2026);

4. Зарічанський Г.В. Проблеми правового регулювання внесення віртуальних активів до статутного капіталу господарських організацій. 2025.

№ 7. С. 90–93. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-7/19 (дата звернення: 13.04.2026);

5. Чумаченко В. В. Податкові наслідки інвестування в криптовалюти: український і міжнародний досвід. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2024. Вип. 86. Ч. 4. С. 146–150. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/ view/320923/311476 (дата звернення: 03.04.2026);

6. Holdings of Cryptocurrencies, IFRS Interpretations Committee, June 2019. URL : https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/supporting-implementation/agenda-decisions/2019/holdings-of-cryptocurrencies-june-2019.pdf (дата звернення 13.04.2026);

7. Арзянцева Д. А., Захаркевич Н. П. Проблеми використання цифрових активів у діяльності віртуальних організацій. Management and entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development. 2019. № 1. С. 1–7. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/dec/20445/arzyanceva.pdf (дата звернення: 13.04.2026).

Ключові слова: віртуальні активи, цифрові активи, господарська діяльність, правова невизначеність, засіб платежу, оподаткування, бухгалтерський облік.

Keywords: virtual assets, digital assets, business activity, legal ambiguity, means of payment, taxation, accounting.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Кошуцька Орина Олександрівна, Тучак Олександра Іванівна
здобувачки 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОКРЕМЛЕННОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО

Актуальність дослідження відокремленого провадження у справах про банкрутство зумовлюється трансформаційними процесами в економіці України, що загострилися в умовах воєнного стану, а також зростанням кількості неплатоспроможних суб’єктів господарювання. У цих умовах особливого значення набувають ефективні процедури банкрутства, зокрема відокремлене провадження як процесуальний механізм розгляду окремих вимог і спорів у межах справи про неплатоспроможність, що забезпечує процесуальну економію та баланс інтересів учасників.

Водночас чинне правове регулювання відокремлених проваджень характеризується наявністю низки дискусійних питань, зокрема щодо їх правової природи, співвідношення з позовним провадженням, меж юрисдикції господарських судів та особливостей доказування.

Неоднорідність судової практики та необхідність адаптації законодавства до європейських стандартів обумовлюють потребу у комплексному науковому дослідженні цього інституту та виробленні пропозицій щодо вдосконалення його нормативного регулювання.

У відповідності до ч. 6 ст. 12 ГПК випливає, що «господарські суди розглядають справи про банкрутство (неплатоспроможність) у порядку, передбаченому цим Кодексом для позовного провадження, з урахуванням особливостей, встановлених Кодексом України з процедур банкрутства, тобто на рівні ГПК України законодавець не передбачає існування такої окремої процесуальної форми, як провадження у справах про банкрутство [1]. Разом із тим ч. 1 ст. 2 Кодексу України з процедур банкрутства закріплює пріоритет цієї форми, і судова практика підтверджує саме такий підхід до пріоритетності норм у питанні банкрутства [2].

Квасніцька О. О. розглядає провадження у справах про банкрутство як систему взаємопов'язаних процесуальних дій, що здійснюються господарським судом та учасниками провадження за імперативно визначеними правилами щодо неспроможного боржника, із застосуванням відповідних судових процедур і після послідовного виконання яких досягається врегулювання проблеми його заборгованості та здійснюється захист вимог кредиторів [3].

Провадження у справі про банкрутство (основне провадження) охоплює розгляд господарським судом питань, пов'язаних із застосуванням передбачених Кодексом України з процедур банкрутства судових процедур, зокрема розпорядження майном боржника, санації та ліквідації, а також вирішення питання про закриття провадження у справі. Натомість відокремлене провадження має допоміжний, але водночас самостійний процесуальний характер і спрямоване на всебічне опрацювання окремих питань та спорів, які виникають у межах справи про банкрутство та впливають на ефективність реалізації відповідних процедур [4, с. 36].

Кодекс України з процедур банкрутства закріплює принцип концентрації майнових спорів у справі про банкрутство, відповідно до якого всі спори, здатні вплинути на формування ліквідаційної та конкурсної маси, підлягають розгляду виключно в межах провадження у справі про банкрутство. Узагальнений зміст ч. 2 ст. 7 КУзПБ свідчить, що господарський суд, у провадженні якого перебуває справа про неплатоспроможність, наділений повноваженнями вирішувати в її межах усі майнові спори, пов'язані з боржником та його майном. До таких спорів, зокрема, належать питання щодо податкових зобов'язань, витребування (повернення) майна, визнання правочинів та результатів аукціонів недійсними, стягнення заробітної плати, а також поновлення на роботі посадових осіб, що свідчить про комплексний характер юрисдикції господарського суду у справах про банкрутство.

Відповідно до постанови Великої Палати Верховного Суду від 15.01.2020 по справі № 607/6254/15-ц, зосередження розгляду всіх майнових спорів у межах юрисдикції господарського суду, який відкрив провадження у справі про банкрутство, спрямоване на усунення правової невизначеності та забезпечення ефективного судового захисту. Такий підхід гарантує кредитору можливість реалізувати свої права за умови своєчасного звернення до суду та отримати задоволення заявлених вимог, а також забезпечує дотримання прав боржника, зокрема щодо встановлення розміру кредиторської заборгованості та визначення черговості її погашення.

Основним завданням об'єднання всіх спорів, у яких бере участь боржник, у рамках однієї справи про банкрутство є забезпечення належного судового нагляду за його діями в процесі проходження процедур неплатоспроможності. Це також передбачає формування складу активів і зобов'язань боржника, а також здійснення інших дій, спрямованих на повне або часткове задоволення вимог кредиторів і відновлення фінансової спроможності боржника. З метою реалізації цього підходу зазначені спори належать до компетенції господарського суду, який розглядає справу про банкрутство, без відкриття окремих позовних проваджень. Слід підкреслити, що особливість правовідносин у межах процедур банкрутства полягає у потребі узгодженого та всебічного регулювання як приватних, так і публічних інтересів щодо особи, яка втратила платоспроможність. Це, у свою чергу, зумовлює використання як приватноправових, так і публічно-правових інструментів у процесі розгляду справи про банкрутство [5].

У межах процедур банкрутства можливим є поєднання різних видів юрисдикції. Так, відповідно до ч. 3 ст. 7 Кодексу України з процедур банкрутства, матеріали справ, у яких боржник виступає стороною у майнових спорах щодо вимог до нього або його майна і провадження в яких було відкрито до порушення справи про банкрутство, підлягають передачі до господарського суду, який розглядає справу про неплатоспроможність. Такий суд здійснює розгляд відповідного спору по суті в межах єдиного провадження у справі про банкрутство. Отже, у відокремленому провадженні допускається застосування норм матеріального права без обмежень, з урахуванням характеру та правової природи спірних правовідносин, що забезпечує комплексний та ефективний розгляд спорів у межах процедури банкрутства [6, с. 272].

Отже, у межах справи про банкрутство охоплюються як вимоги боржника до третіх осіб, так і позови, пред'явлені до нього, що узгоджується із загальною метою процедур неплатоспроможності – досягнення максимально можливого задоволення вимог кредиторів. Відповідно до правових позицій Верховного Суду, у відокремленому провадженні підлягають вирішенню майнові спори за участю боржника, а його

функціональне призначення полягає у збереженні та збільшенні активів, що формують конкурсну масу.

З практичної точки зору концентрація таких спорів у межах єдиного провадження сприяє уникненню паралельного розгляду спорів у різних юрисдикціях, запобігає ухваленню суперечливих судових рішень щодо одного й того самого майна, а також мінімізує ризики зловживання процесуальними правами з боку учасників провадження. Водночас складність правової природи окремих спорів ускладнює їх чітке відмежування за критерієм впливу на формування ліквідаційної чи конкурсної маси. Недостатня визначеність законодавчого регулювання у цій сфері зумовлює можливість різного тлумачення процесуальних норм, що, у свою чергу, негативно впливає на оперативність та ефективність розгляду справ про банкрутство.

Список використаних джерел

1. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text
2. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text
3. Квасніцька О.О. Господарське процесуальне право: навч.-метод. посібник. Одеса. 2022. с. 117. URL: https://docs.google.com/document/d/1O4IAOg1IrzKXqFmCSbSWRZfX0woM48xfgSa9Zkq5MDg/edit?usp=drive_link
4. Антощук С. І. Щодо поняття та правової відокремленого провадження у процедурі банкрутства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2021. С. 34-38. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc54/part_2/juspradenc54-2.pdf#page=34
5. Застосування принципу концентрації розгляду в межах справ про банкрутство всіх спорів, стороною в яких є боржник: науково-практичний дискурс [Електронний ресурс]. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1504279/
6. Райчева С. І. Відокремлене провадження як ключовий інструмент концентрації майнових спорів у процедурах банкрутства. Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час. Одеса. 2025. С. 271-273. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d336aa46-4cdb-4bc0-94c8-43c075b25d32/content#page=272

Ключові слова: господарський процес, справи про банкрутство, відокремлене провадження, провадження у справі про банкрутство.

Keywords: commercial proceeding, bankruptcy cases, separate proceedings, bankruptcy proceedings.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Кривінок Вікторія Андріївна, Сергієнко Юлія Антонівна
здобувачки 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Післявоєнна відбудова України передбачає масштабне залучення інвестиційних ресурсів, у тому числі іноземних, що обумовлює активне використання механізмів публічно-приватного партнерства (далі – ППП). Реалізація таких проєктів супроводжується виникненням складних господарських правовідносин, які нерідко стають предметом судового або арбітражного розгляду.

Особливістю зазначених правовідносин є участь держави як сторони договору, що зумовлює необхідність врахування інституту суверенного імунітету. Водночас ефективний захист прав іноземних інвесторів неможливий без обмеження цього імунітету шляхом його добровільної відмови. У господарському процесі це набуває ключового значення, оскільки прямо впливає на можливість розгляду спору та виконання судового рішення.

Закон України «Про публічно-приватне партнерство» від 19.06.2025 року спрямований на прискорення процесів післявоєнної відбудови, гармонізацію національного законодавства з правом Європейського Союзу та впровадження підходів сталого розвитку. Зазначені зміни узгоджуються з окремими Цілями сталого розвитку, зокрема: Ціллю 8 «Гідна праця та економічне зростання», Ціллю 9 «Промисловість, інновації та інфраструктура», Ціллю 11 «Сталий розвиток міст і громад», Ціллю 16 «Мир, справедливість та сильні інституції» та Ціллю 17 «Партнерство заради сталого розвитку». Важливою складовою цього оновлення стало врахування підходів, напрацьованих міжнародними інституціями, зокрема Організацією Об’єднаних Націй та UNECE, а також рекомендацій, сформованих у межах аналітичних оглядів провідних юридичних фірм. [3]

Крім того, Міністерство економіки України разом із Агенцією з підтримки ППП систематично оприлюднюють аналітичні матеріали, що відображають тенденції залучення міжнародних фінансових організацій та інституцій розвитку, серед яких, зокрема, DFC.

Відповідно до ст. 2 Статуту Організації Об’єднаних Націй 1945 року, якою закріплено принцип суверенної рівності держав, передбачено інститут суверенного імунітету, що полягає у непідпорядкуванні однієї держави юрисдикції іншої без її згоди. Зазначений принцип отримав подальший

розвиток у Декларації про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин і співробітництва між державами 1970 року.

Процесуальний статус держави у господарському судочинстві характеризується поєднанням принципу процесуальної рівності сторін із наявністю особливих гарантій, що випливають із суверенітету держави. Вступаючи у господарські правовідносини, зокрема у сфері публічно-приватного партнерства, держава формально набуває статусу рівноправного учасника господарського процесу, реалізуючи свої процесуальні права та обов'язки через уповноважені органи. Водночас участь держави у судовому процесі обумовлена специфікою інституту суверенного імунітету, який у процесуальному аспекті означає обмеження юрисдикції суду щодо держави без її згоди. У сучасній доктрині та міжнародній практиці переважає концепція обмеженого суверенного імунітету, відповідно до якої держава може не користуватися імунітетом у спорах, що виникають із її участі у приватноправових (господарських) відносинах, за наявності її прямої або опосередкованої згоди на розгляд спору відповідним судом або арбітражем. Це особливо актуально для процесів післявоєнної відбудови України, де держава виступає стороною значної кількості інвестиційних та інфраструктурних договорів. Водночас навіть за умов обмеження імунітету зберігаються особливості процесуального характеру, зокрема щодо визначення юрисдикції, порядку пред'явлення позову та виконання судових рішень, що потребує належного нормативного врегулювання та врахування міжнародної практики. [4]

Інститут відмови від суверенного імунітету є важливим елементом забезпечення ефективного захисту прав учасників господарських правовідносин за участю держави. Суверенний імунітет у процесуальному аспекті означає обмеження юрисдикції суду щодо держави без її згоди, що випливає з принципу її суверенітету. Водночас у сучасній доктрині та практиці застосовується концепція обмеженого імунітету, яка допускає підпорядкування держави юрисдикції судів або міжнародного арбітражу за наявності її добровільної згоди.

Відмова від суверенного імунітету (waiver of sovereign immunity) у господарському процесі є юридичним механізмом, що забезпечує можливість розгляду спору за участю держави та виконання судового чи арбітражного рішення. Така відмова може бути закріплена у договорі або міжнародній угоді, зокрема у вигляді арбітражного застереження, і виступає важливою гарантією для інвесторів у сфері публічно-приватного партнерства.

Водночас інститут відмови від імунітету охоплює два аспекти: відмову від імунітету щодо юрисдикції та відмову від імунітету щодо виконання рішень, що мають самостійне значення у господарському процесі. Їх

розмежування є важливим, оскільки наявність згоди держави на розгляд спору не завжди означає згоду на примусове виконання рішення. [5]

Порядок відмови від суверенного імунітету визначається як нормами міжнародного, так і національного права. Відповідно до ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право», участь іноземної держави у судовому процесі, а також застосування заходів щодо її майна можливі лише за її згодою, якщо інше не передбачено міжнародним договором або законом України. [1]

У міжнародній практиці сформовано підхід, за яким така згода повинна бути чіткою, однозначною та вираженою уповноваженим органом держави. Вона може бути закріплена у договорі (зокрема, у вигляді арбітражного застереження) або випливати з поведінки держави, зокрема її участі у процесі без заперечення юрисдикції суду.

Водночас сучасна практика свідчить про поступовий відхід від концепції абсолютного імунітету та утвердження функціонального (обмеженого) імунітету, відповідно до якого держава не користується імунітетом у спорах, що виникають із її участі у приватноправових відносинах. Такий підхід відображено, зокрема, у правових позиціях Верховного Суду у справах № 910/4210/20, № 308/9708/19, № 428/11673/19, де суд наголосив на можливості обмеження імунітету держави за наявності належної згоди або у випадках, передбачених законом.

Особливого значення набуває також застосування винятків із імунітету, зокрема так званого «деліктного винятку», відповідно до якого держава не може посилатися на імунітет у справах про відшкодування шкоди, завданої життю, здоров'ю або майну. Зазначений підхід простежується у практиці Верховного Суду, зокрема у постановах від 23.04.2022 у справі № 308/9708/19, від 14.04.2022 у справі № 428/11673/19, де суд виходив із необхідності забезпечення ефективного судового захисту. [4]

Практика Верховного Суду України також демонструє тенденцію до обмеження імунітету держави, зокрема у справах, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої збройною агресією, де суди виходять із необхідності забезпечення ефективного судового захисту та дотримання міжнародних зобов'язань України.

Крім того, у сучасній доктрині обґрунтовується можливість формування нових винятків із імунітету держави, зокрема у випадках вчинення міжнародних злочинів, що пов'язується із застосуванням доктрини «чистих рук» та необхідністю забезпечення справедливості і відповідальності держави за порушення норм міжнародного права.

Отже, розвиток ППП в Україні потребує подальшого вдосконалення правового регулювання інституту суверенного імунітету з урахуванням міжнародних стандартів і судової практики, що забезпечить баланс між

інтересами держави та інвесторів і сприятиме успішній післявоєнній відбудові.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про публічно-приватне партнерство» від 19.06.2025р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#Text
2. Глобальний договір ООН в Україні. 17 Цілей сталого розвитку URL: https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/
3. Юрисдикційний імунітет держави: міжнародний та іноземний досвід (презентація Верховного Суду України). URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_Jurisdikc_imun_mignar_inoz_dosvid.pdf?utm_source=chatgpt.com
4. Судова практика Верховного Суду щодо судового імунітету URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Sud_imun_rf_15_03_2024.pdf?utm_source=chatgpt.com

Ключові слова: публічно-приватне партнерство; післявоєнна відбудова; господарські правовідносини; держава як учасник правовідносин; суверенний імунітет; обмежений імунітет; відмова від суверенного імунітету; арбітражне застереження; міжнародний арбітраж.

Keywords: public-private partnership; post-war reconstruction; economic legal relations; state as a participant in legal relations; sovereign immunity; limited immunity; waiver of sovereign immunity; arbitration clause; international arbitration.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Кривуля Єлизавета Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИТРЕБУВАННЯ МАЙНА З ЧУЖОГО НЕЗАКОННОГО ВОЛОДІННЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

За останні роки національне законодавство зазнало змін, що вплинули на господарський процес. Наразі науковці та практикуючі юристи використовують цивільний кодекс, закони та підзаконні нормативні акти під час захисту прав та інтересів учасників господарського провадження.

Під час захисту прав власності щодо об’єктів нерухомого та рухомого майна, позивач-юридична особа пред’являє до господарського суду віндикаційний позов з посиланнями на матеріальні норми ст. 387 ЦКУ [1]. «Віндикаційний позов – це позов неволодіючого власника до незаконно володіючого не власника про витребування свого майна в натурі. Він пред’являється у випадку, коли власник втрачає правомочність володіння

своєю річчю і вимагає повернення власного майна з чужого незаконного володіння» [2, с.10].

Інший спосіб стосується витребування майна органом державної влади, органом місцевого самоврядування або прокурором позовної від добросовісного набувача на користь держави чи територіальної громади. В названому процесі позивач подає позовну заяву про витребування нерухомого майна від добросовісного набувача на користь держави чи територіальної громади. Додатково до позову додаються документи, що підтверджують внесення на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вартості спірного майна, оцінка (експертно-грошова оцінка земельної ділянки) яка є законною та чинною на дату подання позовної заяви. Процесуальна норма ч.6 ст 164 ГПК, матеріальна норма 388 ЦКУ [3,1].

Головною умовою успішного застосування віндикаційного механізму є доведення факту вибуття майна з володіння власника поза його волею, що робить цей процес надзвичайно залежним від доказової бази, зібраної в інших провадженнях.

Досліджуючи та аналізуючи практику господарських судів можна зазначити, що справи на кшталт № 910/24550/13 важливі для подальшої практики. Наведена справа описує за яких умов майно буде вважатися таким, що вибуло поза волею власника. Згідно з позицією Верховного Суду, якщо майно було відчужене в результаті злочинних дій або з порушенням встановленої процедури, таке майно підлягає поверненню власнику навіть від добросовісного набувача. Це тільки підкреслює ефективність саме віндикаційного позову як прямого шляху відновлення порушеного права, замість спроб визнати недійсними всі проміжні угоди [4].

Іншою резонансною є кримінальна справа № 991/4813/20 в якій обвинувачені пішли на угоду про визнання вини зі спеціалізованою антикорупційною прокуратурою, щодо незаконного заволодіння комунальним майном. Постає питання, яке має стратегічне значення для господарського спору: чи можливо розпочати витребування майна після укладення угод про визнання винуватості у кримінальному процесі? Вирок суду, що базується на угоді про визнання винуватості, є остаточним підтвердженням незаконності дій осіб, які первинно заволоділи майном. Відповідно до ч. 6 ст.75 ГПК, обставини, встановлені таким вироком, «є обов’язковими для господарського суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок або постанова суду, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою» [3]. Це означає, що господарському суду не потрібно заново встановлювати факт крадіжки, шахрайства або привласнення майна оскільки ці факти вже доведені.

Таким чином, визнання вини обвинуваченими у справі № 991/4813/20 фактично стає підставою для відкриття провадження в господарському суді.

Також укладена угода про винуватість є доказом та підтверджує, що майно залишило володіння законного власника внаслідок протиправних дій, тобто поза його волею. Це автоматично перетворює обвинувачених на незаконних та унеможливлює їхні спростування цього факту. В свою чергу ст. 387 ЦКУ дозволяє власнику вимагати повернення майна від будь-якої особи, у якої воно знаходиться на момент подання позову.

Отже, матеріали кримінального провадження в судових процесах, у тому числі господарського в теорії, дозволяють потерпілій стороні сформувати фундамент для повернення майна із чужого незаконного володіння. Віндикація в такому випадку виступає не просто як спосіб захисту, а інструмент завдяки якому преюсдикція, встановлена у кримінальному провадженні, у господарському процесі забезпечує реальне повернення цього майна у власність законного володільця, не зважаючи на умови угоди.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 22 березня 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
2. Захист прав суб'єктів господарювання: навчальний посібник / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Б. В. Деревянка; 3-є вид., переробл. і доповн.; НАПрН України, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2022. С. 196 URL: https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/206/2022__%d0%97%d0%b0%d1%85%d0%b8%d1%81%d1%82%20%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%20%d1%81%d1%83%d0%b1%d1%94%d0%ba%d1%82%d1%96%d0%b2%20%d0%b3%d0%be%d1%81%d0%bf%d0%be%d0%b4%d0%b0%d1%80%d1%8e%d0%b2%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f_-1.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII: станом на 22 березня 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text
4. Рішення господарського суду м. Києва у справі № 910/24550/13 від 22.07.2024 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117942152
5. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду у справі № 991/4813/20 від 24.06.2020 р. (щодо матеріалів справи). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90069575

Ключові слова: віндикаційний позов, незаконний володілець, вибуття майна, преюдиційні докази, угода про визнання винуватості, добросовісний набувач, судовий спір.

Keywords: vindication action, unlawful possessor, disposal of property, prejudicial evidence, plea agreement, bona fide acquirer, litigation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Кулачок Катерина Михайлівна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ЛІЦЕНЗУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Ліцензування господарської діяльності в Україні є важливим інструментом державного регулювання економіки, спрямоване на забезпечення безпеки, якості послуг і захисту публічних інтересів. Основним нормативно-правовим актом у цій сфері є Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» №222-VIII від 02.03.2015, який визначає правові та організаційні засади ліцензування [1].

У статті 1-1 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» (далі-Закону), ліцензування передбачає надання суб'єкту господарювання права на здійснення певного виду діяльності шляхом прийняття відповідного рішення органом ліцензування та внесення запису до ліцензійного реєстру. Важливим принципом є те, що ліцензуванню підлягають лише ті види діяльності, які прямо визначені законом, що забезпечує правову визначеність та запобігає надмірному державному втручанню (ч.1, ст.7 Закону). Крім того, закон встановлює чіткі процедури зупинення та відновлення дії ліцензії, припинення ліцензії, що сприяє прозорості адміністративних процесів і підвищує рівень довіри до державних інституцій. Зокрема, підстави для зупинення дії ліцензії визначені у статті 16 Закону.

Питання щодо ліцензування окремих видів господарської діяльності є одним із важливих засобів впливу держави на економічні процеси. Його застосування зумовлене необхідністю поєднання свободи підприємництва з вимогами безпеки, якості послуг і захисту публічних інтересів. Особливо це стосується тих сфер, де діяльність суб'єктів господарювання може становити потенційну загрозу для життя, здоров'я населення або довкілля [4].

Важливу роль у практичній реалізації ліцензування відіграють ліцензійні умови, що встановлюють конкретні вимоги до підприємств. Ліцензійні умови та зміни до них розробляються органом ліцензування, підлягають погодженню спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування та затверджуються Кабінетом Міністрів України (чч.1,2 ст.9 Закону).

Разом із тим, сучасна система ліцензування в Україні має низку проблемних аспектів. Однією з найбільш відчутних є складність процедур отримання ліцензії. За аналітичними матеріалами, оприлюдненими на офіційному ресурсі Державної регуляторної служби України [3], суб'єкти господарювання часто стикаються з надмірними адміністративними бар'єрами та витратами часу на оформлення документів. Не менш важливою є проблема нестабільності правового регулювання. Часті зміни ліцензійних умов ускладнюють планування діяльності та змушують суб'єктів господарювання постійно адаптуватися до нових вимог, що призводить до правової невизначеності.

Також слід звернути увагу на значний обсяг повноважень органів ліцензування щодо розгляду заяв і прийняття рішень про залишення заяв без розгляду, відмову у видачі або видачу, переоформлення чи анулювання ліцензій, що на практиці створює ризики суб'єктивної оцінки та можливих зловживань.

Окремою проблемою залишається недостатній рівень цифровізації процедур. Попри розвиток електронного урядування, інформація щодо ліцензування та практики його застосування часто узагальнюється саме на офіційних державних ресурсах, зокрема на сайті Державної регуляторної служби України [3].

Крім того, актуальним є питання надмірного контролю з боку держави. Перевірки ліцензіатів, зокрема планові та позапланові, іноді створюють додаткове навантаження на бізнес і можуть негативно впливати на його діяльність.

Важливе значення для розуміння практичного застосування норм законодавства про ліцензування має як судова практика, так і наукові підходи до її осмислення. Зокрема, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 560/656/25 досліджував питання правомірності відмови у видачі ліцензії на роздрібну торгівлю пальним. Підставою для відмови стало ненадання суб'єктом господарювання документів, що підтверджують право користування земельною ділянкою, а також документів про введення в експлуатацію об'єктів, на яких планувалося здійснення діяльності. Суд наголосив на обов'язковості подання повного пакета документів як передумови законного здійснення господарської діяльності [5]. Водночас така правозастосовна практика свідчить про те, що надмірно формалізований підхід органів ліцензування може створювати додаткові перешкоди для суб'єктів господарювання та ускладнювати реалізацію права на підприємницьку діяльність.

У цьому контексті наукові дослідження підтверджують наявність зазначених проблем і розглядають ліцензування як комплексний інструмент державного регулювання. У фаховій літературі підкреслюється, що воно має

забезпечувати баланс між свободою підприємництва та публічними інтересами, однак надмірна формалізація процедур і складність адміністративних вимог можуть негативно впливати на розвиток бізнесу. У зв'язку з цим обґрунтовується необхідність спрощення процедур ліцензування та зменшення адміністративного навантаження, що сприятиме підвищенню ефективності державного регулювання [6, с. 98].

У контексті європейської інтеграції важливим напрямом розвитку є адаптація національного законодавства до стандартів Європейського Союзу [2], що передбачає спрощення процедур ліцензування, підвищення прозорості діяльності органів влади та мінімізацію адміністративних бар'єрів.

Отже, ліцензування господарської діяльності в Україні є важливим елементом державного регулювання економіки, який забезпечує належний рівень безпеки, якості товарів і послуг, а також захист інтересів суспільства та держави. Воно виконує не лише контрольну, а й превентивну функцію, встановлюючи обов'язкові вимоги до суб'єктів господарювання ще до початку здійснення діяльності. Водночас сучасна система ліцензування характеризується наявністю певних проблем, серед яких складність адміністративних процедур, нестабільність нормативно-правової бази, значний обсяг повноважень органів державної влади та недостатній рівень цифровізації. Крім того, надмірний контроль з боку держави може створювати додаткові бар'єри для розвитку підприємництва.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває необхідність удосконалення механізму ліцензування, зокрема шляхом спрощення процедур отримання ліцензій, підвищення прозорості діяльності органів ліцензування, впровадження сучасних електронних сервісів та забезпечення стабільності законодавства. Таким чином, ефективна система ліцензування господарської діяльності має ґрунтуватися на поєднанні державного контролю та сприяння розвитку бізнесу, що дозволить забезпечити баланс між публічними інтересами та свободою підприємницької діяльності.

Список використаних джерел

1. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19

2. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

3. Державна регуляторна служба України: офіційний вебсайт. URL: https://www.drs.gov.ua

4. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) від 30 листопада 2016 р. № 929 : Постанова Кабінету Міністрів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016

5. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду у справі № 560/656/25. URL: https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/355006

6. Світличний О. Правові погляди на поняття та призначення ліцензування видів господарської діяльності. *Економіка та право.* 2024. № 3. С. 93-100. URL: https://doi.org/10.15407/econlaw.2024.03.093

Ключові слова: господарська діяльність, ліцензування, система, суб'єкти господарювання, державне регулювання, контроль.

Keywords: economic activity, licensing, system, business entities, state regulation, control.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Згама А.О.

Лисенко Дар'я Станіславівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ УНІТАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Діджиталізація стала одним із визначальних векторів розвитку публічного сектору економіки України. Унітарні підприємства – державні та комунальні – займають особливе місце у структурі вітчизняної економіки, забезпечуючи функціонування стратегічних галузей та надання суспільно значущих послуг. Впровадження цифрових технологій в управління такими підприємствами є не лише питанням підвищення їх ефективності, а й умовою виконання законодавчих вимог щодо прозорості та підзвітності перед суспільством. В умовах воєнного стану цифровізація набула додаткового значення, забезпечуючи безперервність управлінських процесів за умов переміщення персоналу та дистанційної роботи [1, с. 290].

Унітарне підприємство – це підприємство, створене одним засновником, який виділяє необхідне для цього майно, формує статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника здійснює управління підприємством та формує його трудовий колектив. Правовою основою діяльності унітарних підприємств у перехідний період є Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 р. № 4196-IX (далі – Закон № 4196), який набрав чинності з 28.08.2025 р. після скасування Господарського кодексу України, а також Закон України «Про управління об'єктами державної власності» та Закон України «Про публічні електронні реєстри» від 20.10.2021 р. № 1907-IX [2; 3; 5]. Та попри те, що

запроваджено перехідний період, протягом якого підприємства мають реорганізуватись, це питання все одно залишається актуальним протягом трьох років.

Одним із перших і найбільш значущих правових наслідків діджиталізації для унітарних підприємств є законодавчо закріплений обов'язок оприлюднення інформації про свою діяльність у цифровому просторі.

До набрання чинності Законом № 4196 цей обов'язок закріплювала ч. 8 ст. 73 ГК України, а відповідно до Закону України «Про управління об'єктами державної власності» (ст. 11-2) державне унітарне підприємство зобов'язане оприлюднювати інформацію на власній вебсторінці або на офіційному вебсайті суб'єкта управління об'єктами державної власності у строки та порядку, визначені Кабінетом Міністрів України [2]. Цей обов'язок є важливим елементом системи корпоративного управління унітарними підприємствами та забезпечує реалізацію принципу прозорості їх діяльності [1, с. 293].

У господарсько-правовій доктрині виокремлюють декілька основних форм діджиталізації, що безпосередньо впливають на управління унітарними підприємствами. По-перше, електронний документообіг – перехід від паперових документів до електронних, що регулюється Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV. По-друге, електронна комерція та застосування інтернет-технологій для укладення договорів і взаємодії з контрагентами. По-третє, індустрія 4.0 – автоматизація виробничих процесів за допомогою цифрових технологій, використання роботів, сенсорів та штучного інтелекту [4, с. 73]. Для унітарних підприємств особливо важливим є також обов'язкова реєстрація в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі та використання електронних реєстрів.

У науковій літературі виокремлюють два ключові ступені цифрової зрілості підприємства, що безпосередньо впливають на характер господарських правовідносин. На першому ступені (оцифрування та автоматизація) у цифрову форму переводиться лише частина управлінських та контрольних функцій: бухгалтерський облік, внутрішній контроль, договірна, маркетингова та кадрова робота. Локальними актами підприємства запроваджуються правила ведення електронного документообігу, цифрової безпеки та збереження комерційної таємниці. На другому ступені (цифровізація та цифрова трансформація) відбувається зміна самої бізнес-моделі підприємства, а внутрішньогосподарські відносини між структурними підрозділами оформлюються локальними нормативними актами та внутрішньогосподарськими договорами [1, с. 291–292].

Цифровізація управління унітарними підприємствами породжує низку правових проблем. По-перше, законодавство досі не містить єдиних стандартів щодо обсягу та форми цифровізації внутрішніх управлінських процесів унітарних підприємств, залишаючи це питання на розсуд засновника чи органу управління об'єктами держвласності. По-друге, відносини між засновником і керівником унітарного підприємства в умовах цифровізації набувають нових форм: дистанційний контроль, алгоритмічне управління, використання систем бізнес-аналітики – все це виходить за рамки традиційних організаційно-господарських відносин [4, с. 74]. По-третє, відкритість даних про діяльність державних унітарних підприємств вступає у колізію з вимогами захисту комерційної таємниці та персональних даних.

Недотримання вимог щодо цифровізації управління унітарними підприємствами може тягнути за собою різні види юридичної відповідальності. Невиконання обов'язку щодо оприлюднення інформації на вебсайті (ч. 8 ст. 73 ЦК) може бути підставою для притягнення керівника підприємства до дисциплінарної відповідальності засновником. Порушення вимог Закону «Про публічні електронні реєстри» та Закону «Про електронні документи та електронний документообіг» може мати наслідком адміністративну відповідальність. Порушення законодавства про захист персональних даних при обробці цифрової інформації про працівників та контрагентів тягне відповідальність за Законом України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI [3; 5].

Євроінтеграційний курс України безпосередньо впливає на правові аспекти діджиталізації управління унітарними підприємствами. Директива ЄС 2019/1937 про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства ЄС (Whistleblower Directive), вимагає від держав-членів впровадження безпечних цифрових каналів повідомлень, що поширюватиметься і на підприємства державного сектору. Положення Регламенту ЄС 2016/679 (GDPR) щодо захисту персональних даних мають бути враховані при цифровізації кадрового документообігу унітарних підприємств. Програма «Цифрова Європа», до якої Україна долучилась у 2022 р., передбачає стандарти кіберзахисту, розвитку ШІ та цифрових навичок, обов'язкові й для публічних підприємств [1, с. 291; 4, с. 74].

Отже, діджиталізація управління унітарними підприємствами є комплексним правовим явищем, що охоплює обов'язки щодо цифрової прозорості, трансформацію внутрішньогосподарських відносин, нові форми взаємодії з засновником та відповідальність за порушення цифрових вимог. Вітчизняне законодавство заклало лише початкову нормативну базу цього процесу, тоді як детальна правова регламентація стандартів цифровізації унітарних підприємств – зокрема щодо кіберзахисту, алгоритмічного управління та захисту персональних даних – потребує подальшого розвитку відповідно до стандартів ЄС.

Список використаних джерел

1. Осінська О. А. Окремі аспекти впливу цифровізації на розвиток господарських правовідносин. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 2. С. 290–295. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.50
2. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006 р. № 185-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16
3. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 р. № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20
4. Ляховецький О. О. Форми діджиталізації господарських правовідносин. Київський часопис права. 2024. № 3. С. 73–78. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2024.3.11
5. Про публічні електронні реєстри : Закон України від 20.10.2021 р. № 1907-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20

Ключові слова: діджиталізація, унітарне підприємство, державне підприємство, управління, господарські правовідносини, цифрова трансформація, електронний документообіг, прозорість, публічні електронні реєстри, відповідальність.

Keywords: digitalization, unitary enterprise, state enterprise, management, economic legal relations, digital transformation, electronic document management, transparency, public electronic registers, liability.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Лозінський Владислав Володимирович
здобувач 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОРІВНЯННЯ ТА АНАЛІЗ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗАКОНОДАВСТВ УКРАЇНИ ТА МОЛДОВИ В КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОГО МИНУЛОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

До здобуття незалежності Україна і Молдова були союзними республіками СРСР, тому їхнє правове регулювання господарювання будувалося не на засадах ринкової економіки, а на плануванні та радянському законодавстві. В цей час на території республік діяли Цивільний кодекс УРСР 1963 року та Цивільний кодекс МРСР 1964 року. Ці акти, враховуючи економічну політику СРСР, не мали в собі актуальних на наш час основ та регулювання сфери господарювання. У самому Цивільному кодексі МРСР прямо закріплювалася планова природа економіки республіки. Саме тому до 1991 року в обох країнах не існувало

господарського законодавства в тому вигляді, в якому воно сформувалося після переходу до вільного ринку. [3, 4]

На початку 1990-их років Україна та Молдова отримали суверенітет та незалежність у процесі розпаду СРСР. Шлях до ринкової економіки потребував розробку цивільно-господарського законодавства. [2, 5]

Україна і Молдова вийшли з радянської моделі практично одночасно та разом, але пішли різними шляхами кодифікації аж до початку євроінтеграційних процесів. Україна у 2003 році ухвалила Господарський кодекс, котрий діяв до 28 серпня 2025 року. Молдова не мала та не має господарського кодексу, а господарювання регулюється через низку законів і Цивільний кодекс 2002 року. Різні шляхи правового розвитку України та Молдови проявилися не лише на матеріальному, а й в процесуальному праві. У Республіці Молдова цивільний та господарський процес кодифіковані в одному Кодексі цивільної процедури 2003 року, який регулює розгляд цивільних та господарських справ загальними судами. В Україні ж процесуальне регулювання є диференційованим. Одночасно із Цивільним процесуальним кодексом України діє окремий Господарський процесуальний кодекс України, що розмежовує загальне цивільне та господарське судочинство. Молдова орієнтувалася на класичну континентальну (романо-германську) правову традицію, що бере свій початок із римського приватного права. У межах цієї моделі господарські відносини не виокремлюються в самостійну галузь, а інтегруються в систему цивільного права. В той час Україна, поряд із запозиченням європейських підходів, зберегла елементи радянської господарсько-правової моделі, що й зумовило існування окремого Господарського кодексу. [1, 2, 5, 6, 7, 8]

Порівняння матеріального та процесуального господарського права України та Республіки Молдова свідчить про зближення їхніх моделей за одночасного збереження окремих структурних відмінностей. Якщо в Україні до 2025 року існувала дуалістична система правового регулювання із самостійним Господарським кодексом України, то після втрати ним чинності відбулося остаточне формування моделі, заснованої на поєднанні норм Цивільного кодексу України та спеціального законодавства (Законів «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про акціонерні товариства», Кодекс України з процедур банкрутства, «Про захист економічної конкуренції»), що визначають правовий статус суб’єктів господарювання, порядок їх створення, діяльності, припинення та відповідальності. Натомість у Республіці Молдова з самого початку функціонує модель, у межах якої центральне місце займає Цивільний кодекс Республіки Молдова, доповнений низкою спеціальних нормативно-правових актів, зокрема законами «Про державну реєстрацію юридичних осіб та індивідуальних підприємців» №220/2007, «Про товариства з обмеженою відповідальністю» №135/2007, «Про акціонерні товариства» №1134/1997,

«Про конкуренцію» №183/2012 та «Про неспроможність» №149/2012; при цьому спільною рисою обох правопорядків є комплексне регулювання ключових інститутів підприємницької діяльності (корпоративні відносини, антимонопольне право, банкрутство), однак у молдавському праві відповідні положення більш інтегровані у структуру цивільного законодавства (зокрема, через безпосереднє закріплення комерційних договорів у кодексі), тоді як в Україні після відмови від господарського кодексу спостерігається тенденція до подальшої спеціалізації та деталізації правового регулювання на рівні окремих законів. [1, 2, 9, 10]

Важливо зазначити, що відмінність Молдови та України полягає не в наявності чи відсутності сфери господарювання як такої, а у способі її відображення в законодавстві. Молдова обрала модель єдиного цивільно-правового регулювання приватних і підприємницьких відносин, тоді як Україна тривалий час зберігала окреме господарсько-правове кодифікування. [2, 5]

Підписані в 2014 році Угоди про асоціацію України і Молдови з ЄС (включно з зонами вільної торгівлі, DCFTA) вимагають приведення їхнього законодавства у відповідність до європейських норм. Це проявляється у гармонізації технічних регламентів, санітарних стандартів, митних процедур та норм конкуренції. Зокрема, Молдова транспонувала директиву ЄС про недобросовісні торговельні практики (Directive 2019/633) у Закон про торгівлю 2010 року. Обидві країни приймають закони, необхідні для реалізації умов ЄС. Україна запровадила норми про захист прав інтелектуальної власності, стандарти корпоративного управління (концепція «первинних пакувань» тощо) згідно з Директивами ЄС. Молдова адаптувала правила державної допомоги та закупівель до acquis Communautaire. [11]

ЄС та міжнародні партнери (Світовий банк, ЄБРР) надають технічну допомогу для реформ: зменшення регуляторного навантаження (реєстр регуляторних актів), електронізація послуг, підвищення прозорості приватизації (вебпортал приватизації), покращення бізнес-клімату. Зокрема, Молдова ініціювала кілька «цифрових пакетів» для полегшення ведення бізнесу в режимі онлайн. [11]

Завдяки реформам та зближенню з ЄС обидві держави отримали статус кандидатів у члени ЄС у червні 2022 року. Це зобов’язує продовжувати адаптацію правової бази до європейських стандартів, особливо в економічних сферах. [12]

Таким чином, можна зробити висновок, що Україна і Молдова вийшли з однієї правової традиції, однак закріпили різні моделі регулювання господарювання. Молдова послідовно дотримується та дотримувалася підходу, за якого господарські відносини та процес інтегровані в цивільно-правову систему, тоді як Україна тривалий час зберігала дуалістичну конструкцію, яка частково завершилася після втрати чинності

Господарським кодексом у 2025 році. Водночас в обох країнах однаково важливими залишаються інститути юридичних осіб, конкуренції, банкрутства та державної реєстрації, що свідчить про поступове зближення правового регулювання в напрямі європейських стандартів. [1, 2, 5, 10, 11, 12]

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text
2. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
3. Цивільний кодекс Української РСР : Кодекс Української РСР від 18 липня 1963 року № 1540-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text
4. Цивільний кодекс Молдавської РСР : Кодекс Молдавської РСР від 26 грудня 1964 року. URL: https://www.studocu.com/ro/document/universitatea-nicolae-titulescu-din-bucuresti/drept-procesual-penal/38064253-codul-civil-1964/6468533
5. Цивільний кодекс Республіки Молдова : Закон Республіки Молдова від 6 червня 2002 року № 1107-XV. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/16549
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text
7. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text
8. Цивільний процесуальний кодекс Республіки Молдова : Закон Республіки Молдова від 30 травня 2003 року № 225-XV. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=150766&lang=ru#
9. «Про державну реєстрацію юридичних осіб та індивідуальних підприємців»: Закон Республіки Молдова від 19 жовтня 2007 року № LP220. URL: https://www.legis.md/cautare/downloadpdf/146021
10. Про товариства з обмеженою відповідальністю : Закон Республіки Молдова від 14 червня 2007 року № 135-XVI. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=152601&lang=ru#
11. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
12. Висновки Європейської ради від 23 червня 2022 року щодо надання статусу кандидата Україні та Республіці Молдова. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-

membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/

Ключові слова: Україна, Молдова, СРСР, господарювання, законодавство, матеріальне право, процесуальне право, цивільне право, господарське право, кодифікація, ринкова економіка, незалежність, судочинство.

Keywords: Ukraine, Moldova, USSR, economic activity, legislation, substantive law, procedural law, civil law, commercial law, codification, market economy, independence, judiciary.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Лумпова Валерія Вячеславівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕЛОКАЦІЯ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації проти України з 24 лютого 2022 р. поставило перед господарським законодавством принципово нові завдання – забезпечення безперервності господарської діяльності суб'єктів, що опинились у зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях. Відповіддю держави стало прийняття ЗУ №2468-IX від 28.07.2022 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави» [1] – першого системного акта у сфері релокації бізнесу. Закон вніс зміни до Земельного кодексу, Закону «Про оренду землі», Закону «Про нотаріат» та ряду інших актів, встановивши спрощений порядок вилучення та надання земельних ділянок для потреб релокованих підприємств, дозволивши нотаріальне посвідчення правочинів поза місцем реєстрації нотаріуса та запровадивши особливості реєстрації речових прав для переміщених суб'єктів. Водночас у вітчизняному законодавстві досі відсутнє легальне визначення поняття «релокація» (від англ. relocation – переміщення): у загальному розумінні це переміщення бізнесу та/або працівників з одного місця на інше – всередині країни або за кордон. Відсутність чіткого законодавчого визначення породжує правову невизначеність та ускладнює розмежування суміжних інститутів – реорганізації, зміни місцезнаходження та вимушеного переміщення [1].

Кірін Р.С. та Ширшикова Р.М. [2, с. 45] виокремлюють комплекс правових проблем, що супроводжують вимушену релокацію підприємств. По-перше, законодавство не містить визначень «вимушена релокація підприємства» та «внутрішньо переміщений суб'єкт господарювання» – понять, що є ключовими для розмежування добровільного та примусового

переміщення і від яких залежить доступ до державної підтримки. По-друге, нормативно-правова база релокації є надмірно фрагментованою: вона розпорошена між актами про воєнний стан, земельним, реєстраційним, нотаріальним, трудовим та орендним законодавством, що ускладнює правозастосування та збільшує транзакційні витрати бізнесу. По-третє, закон обмежує перелік підстав для надання земельних ділянок релокованим підприємствам, залишаючи поза увагою підприємства сфери послуг, торгівлі та ІТ-сектору, які становлять значну частку переміщеного бізнесу. По-четверте, відсутній механізм «дерелокації» – повернення суб'єктів господарювання на попереднє місце розташування після звільнення окупованих територій, що унеможливлює системне планування відновлення господарської діяльності у деокупованих регіонах [2, с. 45].

Єршова Ю.О., Гудіма Т.С. та Сошников А.О. [3, с. 295] обгрунтовують необхідність переходу від універсального до диференційованого підходу у правовому регулюванні релокації бізнесу. Наразі державна політика застосовує однакові правила та умови до різних підприємств незалежно від виду економічної діяльності, масштабу, форми власності та стратегічного значення, що суперечить принципу пропорційності регулювання. За критеріями сфери діяльності та особливостей виробництва дослідники виділяють такі види релокації: виробнича (переміщення промислових підприємств разом з обладнанням); комерційна (переміщення торговельних об'єктів); сервісна (ІТ, фінансові послуги, логістика); змішана (поєднання виробничих і сервісних функцій). Кожен вид потребує специфічного правового інструментарію: для виробничої – спрощеного доступу до виробничих площ і держпідтримки демонтажу; для ІТ-сектору – цифрових інструментів зміни юрисдикції без фізичного переміщення; для торговельних – особливостей оренди та захисту прав орендарів. Крім того, за часовим критерієм релокація може бути тимчасовою (до закінчення воєнних дій) або постійною, що визначає різний правовий режим прав на майно та земельні ділянки [3, с. 295].

Єршова Ю.О. [4, с. 271] аналізує принципи державної політики у сфері релокації суб'єктів господарювання під впливом економічно небезпечних подій і встановлює, що ефективна державна підтримка повинна ґрунтуватися на принципах правової визначеності, пропорційності, доступності та системності. Практичним механізмом реалізації цих принципів стала Програма релокації підприємств Міністерства економіки України, запроваджена постановою КМУ від 27.01.2023 №590, яка передбачає: безоплатне переміщення обладнання «Укрзалізницею»; онлайн-платформу relocate.prozorro.sale для подачі заявок; пріоритетний розгляд заявок підприємств оборонно-промислового комплексу та критичної інфраструктури (1–3 дні); надання виробничих площ у регіонах-реципієнтах. Водночас програма має суттєві недоліки правового характеру: відсутність

законодавчо закріплених прав переміщеного підприємства на займані площі (лише тимчасовий договір); незахищеність від виселення після закінчення воєнного стану; відсутність компенсаційного механізму за знищене майно на попередньому місці розташування як умови фінансового відновлення [4, с. 272]. Для усунення виявлених недоліків пропонується: прийняти комплексний Закон України «Про релокацію суб'єктів господарювання» із закріпленням легальних визначень, класифікації та механізму дерелокації; закріпити у Стратегії економічної безпеки на 2026–2030 рр. окремий розділ з правового забезпечення релокації та відновлення бізнесу на деокупованих територіях.

Таким чином, релокація бізнесу в Україні в умовах воєнного стану є комплексним господарсько-правовим явищем, що поєднує елементи реєстраційного, земельного, орендного, трудового та фінансового права. Основними правовими проблемами є: відсутність легального визначення та класифікації релокації у законодавстві; фрагментованість нормативно-правової бази; застосування універсального замість диференційованого підходу; відсутність механізму дерелокації та компенсації знищеного майна. Шляхами вирішення є прийняття комплексного спеціального законодавства, запровадження диференційованого регулювання залежно від виду, масштабу та стратегічного значення суб'єкта господарювання, а також закріплення механізму правового захисту переміщеного бізнесу у Стратегії економічної безпеки України на 2026–2030 рр.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави: Закон України від 28.07.2022 № 2468-IX (ред. від 07.06.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2468-20
2. Кірін Р.С., Ширшикова Р.М. Правові аспекти вимушеної релокації підприємств в умовах економічного відновлення держави. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Том 2, № 88. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/329270
3. Єршова Ю.О., Гудіма Т.С., Сошников А.О. Релокація бізнесу в умовах воєнного стану: нормативно-правові аспекти диференційованого регулювання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Том 2, № 90. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/341205
4. Єршова Ю.О. Окремі питання державної політики у сфері релокації суб'єктів господарювання під впливом економічно-небезпечних

подій. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/313005

Ключові слова: релокація бізнесу, вимушена релокація підприємства, внутрішньо переміщений суб'єкт господарювання, ЗУ №2468-IX, правові проблеми релокації, дерелокація, диференційоване регулювання, Програма релокації Мінекономіки, Стратегія економічної безпеки, господарське право, воєнний стан, деокуповані території, відновлення бізнесу.

Keywords: business relocation, forced relocation of enterprises, internally displaced business entity, Law No. 2468-IX, legal problems of relocation, derelocation, differentiated regulation, Ministry of Economy Relocation Programme, Economic Security Strategy, commercial law, martial law, de-occupied territories, business recovery.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Мазур Дмитро Сергійович

здобувач 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

СУБСИДІАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОНТРОЛЮЮЧИХ ОСІБ У ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА

Сучасні економічні реалії, що формуються під впливом глобальної фінансової нестабільності, військових конфліктів та швидкої трансформації ринкових відносин, призводять до суттєвого збільшення кількості справ про неплатоспроможність як в Україні, так і в багатьох інших країнах.

У таких умовах особливої ваги набуває правове регулювання субсидіарної відповідальності осіб, які мають фактичний контроль над боржником. Саме цей правовий механізм покликаний виконувати подвійну функцію: забезпечувати належний захист інтересів кредиторів, водночас створювати стимули для сумлінного ведення бізнесу, і одночасно створювати ефективний бар’єр проти зловживань з боку керівництва та власників компаній.

Субсидіарна відповідальність у процедурі банкрутства є важливим правовим інструментом, що сприяє відновленню балансу інтересів між кредиторами та боржником. Вона виконує превентивну функцію, стримуючи зловживання з боку керівників та власників бізнесу, і компенсаторну, що дозволяє задовольнити вимоги кредиторів за рахунок винних осіб [1]. Згідно з частиною першою статті 619 Цивільного кодексу України [2], поряд із відповідальністю самого боржника договором чи законом може бути встановлена субсидіарна відповідальність іншої особи. Якщо банкрутство юридичної особи сталося з вини її засновників, учасників, акціонерів, чи інших осіб, зокрема керівника боржника, які мали право видавати обов’язкові для боржника вказівки або могли іншим способом могли впливати на його рішення, то за умови нехватки майна боржника на таких засновників, учасників, акціонерів, або інших винних осіб може бути

покладена субсидіарна відповідальність за зобов'язаннями банкрута. У стандартній бізнес-практиці майнові інтереси кредиторів переважно захищаються активами самої юридичної особи, а також за певних умов, визначених законом додатковою відповідальністю її учасників. Проте, коли засновники чи інші особи зловживали своїм контролем над компанією, явно прагнучи завдати їй шкоди, законодавство дозволяє «проігнорувати» принцип майнової відокремленості юридичної особи. У таких ситуаціях борги компанії можуть бути стягнені з особистого майна її учасників, власників або інших контролерів ч. 2 ст. 61 Кодексу України з процедур банкрутства [3].

Особливості застосування субсидіарної відповідальності такі:

1. Це класична субсидіарна відповідальність, тому для її настання обов'язково мають бути присутні всі елементи цивільно-правової відповідальності: вина, протиправність, збитки, причинний зв'язок;
2. Ініціювати такі вимоги до винних третіх осіб уповноважений ліквідатор, а в окремих випадках також кредитор;
3. Сума стягнення розраховується як різниця між загальною сумою визнаних боргів перед кредиторами та вартістю сформованої ліквідаційної маси, тобто майна, реалізованого для погашення заборгованостей;
4. Субсидіарна відповідальність настає лише тоді, коли майна юридичної особи об'єктивно недостатньо для повного розрахунку з кредиторами, а сама компанія вже визнана банкрутом і перебуває в процедурі ліквідації саме через доведення до неплатоспроможності з вини певних осіб [4].

Отже, підприємницька діяльність завжди несе ризики. Навіть реєстрація юридичної особи не дає абсолютної гарантії, що її учасники чи контролери повністю відокремлені від відповідальності за борги компанії. Тому перед входженням у бізнес як учасник, засновник чи контролер надзвичайно важливо ретельно вивчити правовий режим такої юридичної особи, зокрема умови, за яких може бути застосована субсидіарна відповідальність. Лише глибоке розуміння цих механізмів допоможе учасникам уникнути несподіваних втрат особистого майна, а потенційним партнерам, краще оцінити реальні ризики співпраці.

Таким чином, субсидіарна відповідальність контролюючих осіб є потужним інструментом захисту кредиторів і запобігання зловживанням, але її ефективність стримується законодавчими прогалинами, воєнними реаліями та практичними труднощами доведення.

Для вирішення зазначених проблем пропонується. По-перше, варто внести зміни до КУзПБ шляхом запровадження окремої глави, присвяченої відповідальності третіх осіб (контролюючих осіб), з чітким визначенням терміну «особа, що контролює боржника», критеріями вини та можливістю зменшення відповідальності залежно від реального впливу та розробити

спеціальні норми для воєнного стану. По-друге, доцільно стандартизувати докази воєнного впливу (сертифікати, акти про пошкодження тощо), уточнити критерії добросовісної поведінки керівника та запровадити презумпції щодо причинно-наслідкового зв’язку при виведенні активів.

Список використаних джерел

1. Райчева С. І. Субсидіарна відповідальність у справі про банкрутство: правова природа та значення для відокремленого провадження. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Юридичні науки". 2025. № 5. URL: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-5-11059
2. Цивільний кодекс України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
3. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 року № 2597-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text
4. Верховний Суд. Субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства у судовій практиці Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ogljad_KGS_VS.pdf

Ключові слова: відповідальність, банкрутство, боржник, фінанси, субсидіарна відповідальність.

Keywords: liability, bankruptcy, debtor, finances, subsidiary liability.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Згама А.О.

Мельник Діана Володимирівна

здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Стрімкий розвиток цифрової економіки зумовив появу нових об'єктів господарського обороту – віртуальних активів, правовий режим яких ще не отримав системного закріплення в українському законодавстві. Питання використання криптовалют та інших форм цифрових активів у господарській діяльності залишається гостро актуальним, адже на практиці суб'єкти господарювання стикаються з правовою невизначеністю щодо їх статусу, умов обігу та оподаткування. За кількістю користувачів криптоактивів Україна входить до першої п'ятірки країн світу, що свідчить про значний

економічний потенціал цього ринку та необхідність його належного правового врегулювання.

Ключовим кроком у формуванні нормативної бази стало прийняття Закону України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 № 2074-IX [1]. Цим актом уперше в національному праві закріплено визначення віртуального активу як нематеріального блага, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Водночас закон досі не набрав чинності через відсутність відповідних змін до Податкового кодексу України та незапровадження Державного реєстру постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів. Така ситуація породжує правовий вакуум, у якому фактичний оборот цифрових активів відбувається без належного правового підґрунтя.

Аналіз законодавчого визначення поняття «віртуальний актив» виявляє низку концептуальних колізій. По-перше, Закон «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів» оперує поняттям «цифрове вираження вартості», натомість Закон «Про віртуальні активи» вживає категорію «нематеріальне благо» – що є ширшим і менш конкретним поняттям. По-друге, у законі встановлено, що віртуальні активи не є засобом платежу та не можуть обмінюватися на майно, роботи чи послуги, тоді як реальна господарська практика демонструє протилежне. Зазначені суперечності ускладнюють правозастосування та знижують інвестиційну привабливість цифрового ринку [2, с. 47].

Важливим аспектом господарсько-правового регулювання є класифікація віртуальних активів. Закон розмежовує забезпечені та незабезпечені активи, а серед забезпечених виокремлює фінансові – ті, що посвідчують майнові права та можуть бути прив'язані до валютних цінностей або цінних паперів. Саме фінансові віртуальні активи мають найбільший потенціал для використання як інструменту інвестування та фінансування господарської діяльності. Проте відсутність детального регулювання стейблкойнів, невзаємозамінних токенів (NFT) та механізмів peer-to-peer транзакцій створює прогалини в системі контролю за господарськими відносинами в цифровому середовищі [3, с. 95].

Доктринальне осмислення правової природи віртуальних активів як об'єкту господарської діяльності в Україні перебуває на початковому етапі. Наукові дослідження фіксують відсутність уніфікованого підходу: одні вчені розглядають криптоактиви крізь призму майнових прав, інші – як специфічний вид інформації або інструмент електронних розрахунків. Акцентується необхідність узгодження положень Цивільного кодексу України та Закону «Про віртуальні активи» в частині визначення правової сутності таких об'єктів, оскільки інакше ефективне правозастосування лишатиметься неможливим [4, с. 149].

Орієнтиром для вдосконалення вітчизняного законодавства слугує Регламент Європейського Союзу про ринки криптоактивів – Regulation (EU) 2023/1114 (MiCA), що набрав повної чинності 30 грудня 2024 року [5, с. 40]. MiCA запровадив уніфікований ліцензійний режим для постачальників послуг з обігу криптоактивів (CASPs) на всій території ЄС, детально врегулював випуск стейблкойнів і токенів, прив'язаних до активів (ART), а також встановив механізми захисту інвесторів і запобігання ринковим зловживанням. У контексті євроінтеграційних прагнень України імплементація стандартів MiCA до національного законодавства є стратегічно необхідною, оскільки дозволить усунути ключові прогалини чинного Закону «Про віртуальні активи» та забезпечить сумісність правових систем.

Окремої уваги заслуговує проблема оподаткування операцій з віртуальними активами, що є ключовою умовою набрання чинності Законом «Про віртуальні активи». Відсутність відповідних змін до Податкового кодексу України фактично блокує легалізацію ринку. Зарубіжний досвід свідчить, що запровадження чіткого, передбачуваного податкового режиму для операцій з криптоактивами стимулює їх виведення з тіні та збільшує надходження до державного бюджету. Водночас необхідним є запровадження вимог фінансового моніторингу відповідно до Рекомендацій FATF для постачальників послуг з обігу віртуальних активів.

За результатами проведеного аналізу можна сформулювати такі пропозиції щодо вдосконалення господарського законодавства у сфері віртуальних активів. По-перше, невідкладним є прийняття змін до Податкового кодексу України з метою запровадження чіткого режиму оподаткування операцій з цифровими активами та забезпечення набрання чинності Законом «Про віртуальні активи». По-друге, необхідно розширити класифікацію об'єктів регулювання шляхом включення NFT, стейблкойнів та P2P-транзакцій. По-третє, доцільним є приведення термінологічного апарату закону у відповідність до стандартів MiCA та FATF з метою усунення внутрішніх суперечностей і забезпечення правової визначеності в господарській діяльності. Реалізація зазначених заходів сприятиме формуванню прозорого та конкурентоспроможного ринку віртуальних активів в Україні.

Список використаних джерел

1. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 30. Ст. 219. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20

2. Грудницький В. М. Правове регулювання обігу віртуальних (цифрових) активів в Україні. Київський часопис права. 2023. № 2. С. 43–49.

3. Нігреєва О. О. Закон України «Про віртуальні активи» в контексті національної імплементації стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Правова держава. 2023. № 50. С. 91–98.

4. Цукан С. В. Поняття, правова природа та класифікація віртуальних активів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 77. Т. 1. С. 146–151. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/297198

5. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets (MiCA). Official Journal of the European Union. 2023. L 150. P. 40–205.

Ключові слова: віртуальні активи, криптовалюта, господарське право, правове регулювання, цифрова економіка, MiCA, блокчейн, обіг криптоактивів.

Keywords: virtual assets, cryptocurrency, commercial law, legal regulation, digital economy, MiCA, blockchain, crypto-asset circulation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Згама А.О.

Мельник Тетяна Романівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ГОСПОДАРСЬКІ ПРАВОВІДНОСИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Господарські правовідносини це врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Відповідно до Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 №4196-IX [1], прийнятого у зв'язку із втратою чинності Господарським кодексом України, правове регулювання господарських відносин здійснюється на засадах забезпечення рівного захисту всіх суб'єктів господарювання. Введення воєнного стану з 24 лютого 2022 р. стало системним чинником, що зумовив глибоку трансформацію господарських правовідносин: суб'єкти господарювання [1] підприємства, установи, організації та фізичні особи-підприємці опинилися в умовах зруйнованих логістичних ланцюжків, знищення виробничої інфраструктури, окупації частини територій та масового переміщення бізнесу. Ці обставини потребували оперативної адаптації господарсько-правового регулювання: на підставі Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від

12.05.2015 №389-VIII Кабінет Міністрів України вжив низку регуляторних заходів у сфері господарювання від спрощення дозвільних процедур до надання пільг з оподаткування суб'єктам господарювання.

Трансформація правового регулювання господарських правовідносин в умовах воєнного стану відбувається у кількох напрямах. Першочерговим є законодавча адаптація господарського кодексу та галузевих законів до реалій збройного конфлікту. Швидка Т. І. [2, с. 135] обґрунтовує, що ефективна економічна політика держави реалізується через систему господарсько-правових засобів, які забезпечують узгодження публічних економічних інтересів із приватною ініціативою суб'єктів господарювання. Авторка наголошує, що в сучасних умовах трансформація господарського законодавства та процеси декодифікації актуалізують проблему збереження системності правового регулювання зокрема у частині узгодженості договірних і організаційно-правових засобів впливу на економічні процеси. У воєнний час ця системність набуває особливого значення: хаотичне антикризове законодавство може порушити баланс між публічними обмеженнями і гарантіями господарської свободи, що становить загрозу для відновлення господарського обороту.

Одним із ключових аспектів трансформації господарсько-правового регулювання стало переосмислення інституту форс-мажору (обставин непереборної сили). Відповідно до ч. 1 ст. 617 Цивільного кодексу України №435-IV від 16.01.2003 [3] особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності, якщо доведе, що порушення сталося внаслідок непереборної сили. Маріц Д. О., Пазюк М. В. та Уваров І. А. [4, с. 274] систематизують ознаки форс-мажорних обставин: надзвичайність (виняткові події поза контролем сторін), непередбачуваність на момент укладення договору, невідворотність та наявність прямого причинно-наслідкового зв'язку між обставиною і неможливістю виконання конкретного зобов'язання. 28 лютого 2022 р. Торгово-промислова палата України (ТПП) оприлюднила загальний офіційний лист №2024/02.0-7.1, яким засвідчила, що збройна агресія РФ є форс-мажорною обставиною з 24 лютого 2022 р. до офіційного закінчення воєнного стану. Проте зазначені автори підкреслюють, що такий лист є загальним офіційним документом, що не містить ідентифікуючих ознак конкретного договору, а тому не є преюдиційним доказом у кожній окремій господарській справі.

Судова практика Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (КГС ВС) сформувала чіткі правові позиції щодо застосування форс-мажору у господарських відносинах в умовах воєнного стану. У постановах від 03.08.2023 у справі №916/628/22 та від 12.06.2024 у справі №910/6306/21 [5] КГС ВС підкреслив: сам факт введення в Україні воєнного стану не свідчить автоматично про існування форс-мажорних обставин у конкретних правовідносинах і про неможливість виконання відповідачем господарських

зобов'язань. Принципового значення набуло рішення від 10.10.2024 у справі №910/332/24 [5], де КГС ВС сформулював: контрагенти, укладаючи договір у період дії воєнного стану, мають усвідомлювати всі пов'язані ризики, внаслідок чого самі по собі бойові дії не можуть розглядатися як форс-мажор для договорів, укладених після введення воєнного стану. Маріц Д. О., Пазюк М. В. та Уваров І. А. [4, с. 276] конкретизують: сторона, яка посилається на форс-мажор, зобов'язана своєчасно повідомити контрагента, вжити заходів мінімізації наслідків; тягар доведення на боржнику; несвоєчасне повідомлення може потягти відмову у звільненні від відповідальності.

Паралельно з договірно-правовою адаптацією держава трансформувала механізми підтримки суб'єктів господарювання. Омаров А. М. [6, с. 65] здійснив комплексний господарсько-правовий аналіз сучасної державної політики у сфері малого бізнесу в умовах воєнного стану та євроінтеграційних трансформацій. Автор констатує, що першочерговим завданням є підтримка та стимулювання розвитку суб'єктів господарювання шляхом формування спеціального правового режиму господарювання, а не прямого адміністративного сприяння. Зокрема, запроваджено механізм релокації бізнесу переміщення виробничих потужностей із зон активних бойових дій на безпечні території; надано пільги зі сплати єдиного податку та єдиного соціального внеску в особливий період. Швидка Т. І. [2, с. 135] підкреслює, що стабільність господарських правовідносин залежить від здатності права адаптуватися до надзвичайних умов зі збереженням системності: будь-яке антикризове регулювання має ґрунтуватися на засадах чинного законодавства [1] та забезпечувати рівний захист усіх суб'єктів господарювання відповідно до загальних принципів господарювання.

Таким чином, трансформація правового регулювання господарських правовідносин в умовах воєнного стану охоплює: переосмислення меж і порядку доведення форс-мажору у договірних зобов'язаннях; формування спеціального правового режиму для підтримки суб'єктів господарювання; адаптацію господарського законодавства в процесі декодифікації. Системним вектором цих змін залишається збереження балансу між публічними обмеженнями і гарантіями господарської свободи в умовах збройної агресії та євроінтеграційного курсу України.

Список використаних джерел

1. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09 січ. 2025 р. № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text.
2. Швидка Т. І. Договірні та організаційно-правові інструменти реалізації економічної політики держави: господарсько-правовий аспект.

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Том 2, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354848.

3. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

4. Маріц Д. О., Пазюк М. В., Уваров І. А. Проблеми доведення форс-мажорних обставин у договірних зобов'язаннях під час дії воєнного стану в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Вип. 3, ч. 1. С. 272–278. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/42.pdf.

5. Постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду: від 03 серп. 2023 р. у справі № 916/628/22; від 12 черв. 2024 р. у справі № 910/6306/21; від 10 жовт. 2024 р. у справі № 910/332/24. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_fors_major_obstav_14_10_2024.pdf.

6. Омаров А. М. Сучасна політика держави щодо малого бізнесу: господарсько-правовий аспект. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Том 2, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354840.

Ключові слова: господарські правовідносини, воєнний стан, форс-мажор, суб'єкти господарювання, декодифікація, договірні зобов'язання, державна підтримка бізнесу, Верховний Суд, трансформація правового регулювання, релокація, євроінтеграція.

Keywords: commercial legal relations, martial law, force majeure, business entities, decodification, contractual obligations, state business support, Supreme Court, transformation of legal regulation, relocation, European integration.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Михайліна Олена Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕДУРОЮ БАНКРУТСТВА ЯК СПОСОБОМ УНИКНЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ’ЯЗАНЬ

Проблема зловживання процедурою банкрутства з метою уникнення виконання зобов’язань є однією з найгостріших у господарсько-правовій практиці України: судова практика Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду фіксує системні спроби недобросовісних боржників використовувати інститут неплатоспроможності як щит від вимог кредиторів, а не як реальний механізм відновлення платоспроможності. Наявна правова рамка містить інструменти протидії, проте їхня ефективність залишається

недостатньою – що і зумовлює необхідність осмислення конкретних проблем та пошуку системних рішень.

Перша і, на мою думку, ключова проблема полягає в тому, що фіктивне банкрутство залишається практично безкарним, попри його формальну заборону. Відповідно до ч. 2 ст. 9-1 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ), фіктивним банкрутством визнається завідомо неправдива заява боржника про нездатність виконати зобов'язання; за встановлення такого факту суд зобов'язаний закрити провадження [1]. Утім, закриття провадження є єдиним безпосереднім наслідком: кримінальна відповідальність за ст. 218-1 КК України застосовується вкрай рідко через складність доказування умислу, а майнових санкцій КУзПБ для боржника-шахрая в процесуальному сенсі не передбачає. Показово, що Верховний Суд у справі № 922/1426/21 встановив: ФОП із загальним доходом понад 15 млн грн ініціювала провадження про банкрутство після відкриття виконавчого провадження на суму 1,26 млн грн, і суд закрив справу лише, вказавши, що процедура не має бути спрямована на «уникнення та переслідування цілей унеможливлення задоволення кредиторських вимог» [2]. Боржник, однак, жодних майнових санкцій не зазнав.

Друга проблема – маніпулятивне використання інституту «спору про право» як інструменту блокування відкриття провадження за заявою кредитора. Стаття 39 КУзПБ передбачає відмову у відкритті провадження, якщо між кредитором і боржником існує спір про право, що підлягає розгляду в позовному провадженні [1]. Ця норма за своєю ідеєю правильна: банкрутство не повинно ставати механізмом стягнення сумнівних боргів. Проте практика виявила зворотне зловживання: боржники штучно ініціюють позови проти кредиторів або суто формально заперечують борг вже після отримання заяви про банкрутство, аби створити видимість спору. Як обґрунтовано у дослідженні Т. Гудіми та Р. Джабраілова, спір не повинен зводитися до формального заперечення боргу, а має ґрунтуватися на реальних і підтверджених доказах, зокрема – наявності позову або ініційованого спору до подання заяви про банкрутство [3, с. 388]. Верховний Суд виробив критерії розмежування реального і штучного спору, однак чіткого законодавчого закріплення цих критеріїв досі немає, що залишає простір для зловживань.

Третя проблема – виведення активів боржника через фраудаторні правочини до відкриття провадження, що унеможливлює задоволення вимог кредиторів. Стаття 42 КУзПБ передбачає механізм визнання правочинів боржника недійсними, вчинених у «підозрілий період» – протягом трьох років до відкриття провадження [1]. Дяченко С. В. та Динюк А. А. у своєму дослідженні виявляють, що судова практика стикається із принциповою складністю: розмежуванням правочинів, що підпадають під ст. 42 КУзПБ, і загальних фраудаторних правочинів, які визнаються

недійсними в позовному провадженні на підставі ст. 7 КУзПБ як вчинені всупереч принципу добросовісності [4, с. 154–155]. Наслідком нечіткості є те, що правочини поза межами трирічного строку, але очевидно спрямовані на шкоду кредиторам, можуть залишатися в силі – адже загальна фраудаторність доводиться складніше, ніж спеціальна підстава ст. 42 КУзПБ.

Аналіз наведених проблем дозволяє сформулювати власні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання. По-перше, необхідно запровадити майнову відповідальність боржника за доведену фіктивну неплатоспроможність: зокрема, покладення на боржника судових витрат та витрат арбітражного керуючого в повному обсязі, а також обмеження права на повторне ініціювання провадження протягом трьох років. По-друге, критерії розмежування реального та штучного «спору про право», вироблені судовою практикою Верховного Суду, слід легалізувати шляхом доповнення ст. 39 КУзПБ переліком обставин, що виключають кваліфікацію заперечень боржника як спору про право (зокрема: якщо позов подано після отримання заяви про банкрутство; якщо заперечення не підкріплені первинними документами). По-третє, для усунення прогалини щодо правочинів поза підозрілим періодом слід на рівні пленарних висновків судової палати для розгляду справ про банкрутство КГС ВС уніфікувати стандарт доказування фраудаторності – з огляду на те, що умисел боржника може підтверджуватися сукупністю непрямих доказів.

Отже, зловживання процедурою банкрутства в Україні існує у трьох основних формах: фіктивна неплатоспроможність, штучне блокування кредитора через «спір про право» та виведення активів через фраудаторні правочини. КУзПБ містить інструменти протидії кожній із них, проте їхня ефективність підривається відсутністю майнових санкцій для боржника-маніпулятора, нечіткістю процесуальних стандартів і прогалинами у визначенні темпорального критерію фраудаторності. Системне вирішення цих проблем потребує як законодавчих змін, так і послідовної уніфікації судової практики.

Список використаних джерел

1. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 19. Ст. 74. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text

2. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 26.05.2022 у справі № 922/1426/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987446.

3. Гудіма Т., Джабраілов Р. Спір про право як запобіжник відкриття провадження у справах про банкрутство: порівняльно-правовий аспект.

Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 3. С. 385–393. URL:https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/333034/321960

4. Дяченко С. В., Динюк А. А. Фраудаторні угоди в господарському судочинстві. Судова практика. Ірпінський юридичний часопис. 2023. № 3(12). С. 151–159. URL: https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/144/143

5. Судова практика Верховного Суду у справах про банкрутство фізичних осіб: на що варто звернути увагу. Юридична газета. 2024. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/sudova-praktika-verhovnogo-sudu-u-spravah-pro-bankrutstvo-fizichnih-osib-na-shcho-varto-zvernuti-uva.html

Ключові слова: банкрутство, зловживання правом, фіктивне банкрутство, фраудаторні правочини, спір про право, кредитори, КУзПБ, неплатоспроможність.

Keywords: bankruptcy, abuse of law, fictitious bankruptcy, fraudulent transactions, dispute over a right, creditors, Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, insolvency.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Мосійчук Тетяна Максимівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

АНТИКОНКУРЕНТНА РЕКЛАМА ЯК ФОРМА НЕДОБРОСОВІСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

Антиконкурентна реклама є одним із найпоширеніших проявів недобросовісної конкуренції у сфері господарської діяльності. Закон України «Про рекламу» [1] визначає недобросовісну рекламу як рекламу, що вводить або може ввести в оману споживачів, завдати шкоди особам, державі чи суспільству внаслідок неточності, недостовірності, двозначності, перебільшення або замовчування. Відносини у сфері порівняльної реклами регулюються законодавством про захист від недобросовісної конкуренції (ст. 11 Закону «Про рекламу» [1]), тоді як Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [2] окремо виділяє дискредитацію суб'єкта господарювання (ст. 8) – поширення неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю конкурента, які завдали або могли завдати шкоди його діловій репутації. Таким чином, антиконкурентна реклама охоплює два суміжні, але різні правові феномени: недобросовісну рекламу (порушення законодавства про рекламу) та рекламу як спосіб вчинення недобросовісної конкуренції (порушення конкурентного законодавства).

Антиконкурентна реклама може набувати різних правових форм, кожна з яких має самостійний правовий режим. По-перше, неправомірна

порівняльна реклама (ст. 7 ЗУ «Про захист від недобросовісної конкуренції» [2]) – порівняння, що містить недостовірні або суб'єктивні дані стосовно конкурентів; за відсутності об'єктивності, репрезентативності та підтвердженості будь-яке порівняння є неправомірним. По-друге, реклама, що вводить в оману (ст. 15-3 ЗУ [2]) – поширення оманливої інформації щодо товарів, цін, "лідерства" на ринку без підтвердження; саме це порушення є найпоширенішим: за даними АМКУ, понад 85 % справ про недобросовісну конкуренцію пов'язано саме з поширенням оманливої інформації. По-третє, дискредитація конкурента у рекламі (ст. 8 ЗУ [2]) – поширення через рекламні матеріали неправдивих відомостей про конкурента. Водночас важливо розмежовувати недобросовісну рекламу і рекламу, яка є формою недобросовісної конкуренції: ці поняття співвідносяться як частина і ціле – не кожна недобросовісна реклама є недобросовісною конкуренцією, проте будь-яка недобросовісна конкурентна дія може бути здійснена через рекламу.

Нечипоренко С. Ю. [3, с. 379] здійснює порівняльний аналіз недобросовісної конкуренції та недобросовісної реклами як правових категорій, встановлюючи, що типовими формами антиконкурентної реклами є: дискредитація осіб, які не користуються рекламованим товаром; недобросовісне порівняння з товарами конкурентів; зміст, що ганьбить честь, гідність, ділову репутацію конкурента; введення споживачів в оману щодо рекламованого товару. Практика АМКУ підтверджує реальну шкоду від антиконкурентної реклами: показовою є справа ТОВ «Лайфселл» (2021), де компанію було оштрафовано на понад 10,4 млн грн за поширення оманливої інформації щодо «лідерства» в окремих видах послуг без належного обґрунтування, що надало неправомірних переваг у конкуренції. Водночас автор виявляє системну прогалину: відсутність нормативно закріплених критеріїв оцінки оманливості реклами призводить до суб'єктивної та непослідовної практики розгляду справ органами АМКУ.

Правові наслідки антиконкурентної реклами визначаються двома нормативними рівнями. Закон «Про захист від недобросовісної конкуренції» [2] встановлює штраф у розмірі до 5 % доходу суб'єкта господарювання від реалізації за останній звітний рік, а Закон «Про захист економічної конкуренції» [4] доповнює це правом осіб, яким завдано шкоду, на звернення до суду з позовом про її відшкодування. Строк для звернення до АМКУ із заявою про захист становить лише 6 місяців з дня, коли особа дізналась про порушення своїх прав (ст. 28 ЗУ [2]). Швидка Т. І. [5, с. 276] аналізує господарсько-правову відповідальність за антиконкурентні дії, зазначаючи, що визначення доказової бази порушення є ключовою практичною проблемою. На відміну від картельних змов, де факт порушення доводиться переважно документально, в рекламних правопорушеннях критична роль

відводиться оцінці сприйняття рекламного повідомлення споживачем, що є значно складнішою з доказової точки зору.

Попри гармонізацію українського законодавства з положеннями Директиви ЄС 2006/114/ЄС щодо оманливої та порівняльної реклами та легалізацію порівняльної реклами у 2019 році, у сфері антиконкурентної реклами зберігається низка системних проблем.

Відсутність нормативно закріплених критеріїв оцінки рекламних тверджень, таких як «лідерство», «найкращий» чи «найдешевший», створює правову невизначеність. Це призводить до широкого застосування дискреційних повноважень Антимонопольного комітету України та ускладнює передбачуваність правозастосування. Вирішення цієї проблеми полягає у розробці чітких методичних рекомендацій або підзаконних актів, які б встановлювали стандартизовані критерії оцінки подібних тверджень із урахуванням практики ЄС.

Майже повна відсутність практики розгляду справ щодо порівняльної реклами після 2019 року може свідчити не лише про дотримання законодавства, але й про недостатню ефективність механізмів виявлення та реагування на порушення. У зв’язку з цим доцільним є активізація діяльності контролюючих органів, зокрема через посилення моніторингу ринку, спрощення процедур подання скарг та підвищення рівня обізнаності суб’єктів господарювання щодо можливостей захисту своїх прав.

Стрімке поширення антиконкурентної реклами у цифровому середовищі, зокрема через таргетовану рекламу, SEO-маніпуляції та підроблені відгуки, виходить за межі традиційного правового регулювання. Це зумовлює необхідність розробки спеціального нормативного регулювання цифрової реклами з урахуванням підходів ЄС у сфері цифрових ринків, а також впровадження ефективних механізмів співпраці з онлайн-платформами для виявлення та припинення порушень.

Список використаних джерел

1. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 № 270/96-ВР: ст. 10 (Недобросовісна реклама), ст. 11 (Порівняльна реклама). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР: ст. 7 (Порівняльна реклама), ст. 8 (Дискредитація суб'єкта господарювання), ст. 15-3 (Поширення інформації, що вводить в оману), ст. 28 (Строк звернення із заявою). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text

3. Нечипоренко С. Ю. Недобросовісна конкуренція у контексті недобросовісної реклами. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 3. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.65

4. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text

5. Швидка Т. І. Господарсько-правова відповідальність за антиконкурентні узгоджені дії у формі спотворення результатів тендерів, торгів, аукціонів, конкурсів як прояв узгодженої поведінки учасників закупівель. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299943

Ключові слова: антиконкурентна реклама, недобросовісна конкуренція, недобросовісна реклама, порівняльна реклама, дискредитація суб'єкта господарювання, введення в оману, АМКУ, господарсько-правова відповідальність, штраф до 5 % доходу, захист ділової репутації, Директива ЄС 2006/114/ЄС, цифровий ринок, антимонопольне законодавство, конкурентне право.

Keywords: anticompetitive advertising, unfair competition, misleading advertising, comparative advertising, discrediting a business entity, misleading consumers, AMCU, commercial legal liability, fine up to 5% of revenue, protection of business reputation, EU Directive 2006/114/EC, digital market, antimonopoly legislation, competition law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Неліна Дар'я Вікторівна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ-ПІДПРИЄМЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

На теперішній час господарська діяльність фізичних осіб-підприємців (ФОП) в Україні є складним процесом адаптації та необхідності функціонування в умовах воєнного стану. Для малого та середнього бізнесу держава вимагає розуміння трансформації правового поля, оскільки ціна помилки у адмініструванні діяльності зростає до рівня, що загрожує самому існуванню підприємницьких одиниць.

В Одеському регіоні господарська діяльність у 2025-2026 роках зосереджена на логістиці та послугах. Для експортерів-ФОП ключовою проблемою стало зростання вартості страхування вантажів. З довоєнного часу ставки зросли з 1% до 3,5% і вище [1]. Слід зазначити, що це робить українську продукцію менш конкурентною, а маржу підприємців – мінімальною.

За даними аналітиків, Одещина увійшла до п'ятірки лідерів за кількістю припинень діяльності ФОП, посівши четверте місце після Києва. За 11 місяців 2025 року в Одеській області закрилися 18714

підприємців. Основними причинами такої масової ліквідації є підвищення податкового навантаження, постійні перебої з електропостачанням та падіння платоспроможного попиту в регіоні [2].

Слід зазначити, що постраждав сектор роздрібної торгівлі (31% від усіх закриттів) та IT-сфера (12%), де підприємці часто обирають переїзд у більш безпечні регіони. Зараз статистика свідчить, що 92.5% ФОПів вдалося припинити діяльність без призначення податкової перевірки. Це обумовлено як фізичною неможливістю контролюючих органів охопити перевірки понад 250 тисяч ліквідованих об'єктів на рік, так і впровадженням автоматизованих систем зняття з обліку. Для одеських підприємців, які опинилися в зоні ризику, це стало можливістю швидко вийти з бізнесу без додаткового адміністративного тиску [3].

Згідно з дослідженнями Європейської Бізнес Асоціації в Одесі, на разі основною проблемою є: відновлення пошкодженої інфраструктури (67%); прогнозоване бронювання працівників(44%), так як логістична галузь критично залежить від чоловічої праці; доступність грантів на розвиток переробки, щоб експортувати не сировину, а готовий продукт з вищою доданою вартістю [4].

Найбільші значущі кроки у підтримці бізнесу Одещини стало впровадження програми страхування від воєнних ризиків через Приватне акціонерне товариство «Експортно-кредитне агентство» («ЕКА»). З 1 січня 2026 року запрацював механізм часткової компенсації страхових премій для суб'єктів господарювання, чиє майно знаходиться на територіях, що піддаються атакам. Держава компенсує частину страхового тарифу, що перевищує 1%, але в межах 1 млн грн за кожним договором [5].

Для підприємств Одеської області ліміти компенсації за пошкоджене або знищене майно були розширені: граничний розмір збільшене з 10 млн грн до 30 млн грн. Це дозволяє власникам складних приміщень, виробничих цехів та торговельних точок отримати реальний захист у разі прильотів. Програма також передбачає можливість уточнення заявок до 1 травня 2026 року для тих, хто постраждав від атак на початку року [6].

Нещодавно, у березні 2026 року в Одесі відбулися масштабні обговорення («Freight Forwarders Updates 2026»), де шукали шляхи мінімізації відповідальності за зриви поставок. Проблема є у тому, що воєнні дії не завжди автоматично визнаються форс-мажором для конкретного контракту. З одного боку, підприємці змушені зараз звертатися до Торгової-промислової палати України (ТПП) за сертифікатами, що є платною та тривалою процедурою. Крім того,

судова практика показує що відповідальності у логістичних спорах стала більш прискіпливою до якості доказової бази, яку надає бізнес [7]. З іншого боку на офіційному порталі Одеської обласної державної адміністрації для бізнесу виділено окремий розділ, де публікуються новини про безкоштовні послуги для ветеранів-підприємців та можливості участі у тендерах на відновлення інфраструктури [8]. Отже, господарська діяльність в Одеському регіоні у 2025-2026 роках вимагає максимальної готовності до швидкої зміни операційної моделі. Основною проблемою залишається висока вартість логістики та ризики фізичного знищення активів, що частково втрачається податковими пільгами. Для функціонування в умовах прифронтового бізнесу рекомендується використання інструментів форс-мажору та шукати спеціалізовані програми відновлення, які мають пільгові умови порівняно з загальнодержавними.

Список використаних джерел

1. Виклики, ризики та тренди логістики у 2026 році. Бліц-інтерв'ю з Global Ocean Link URL: https://usm.media/gol-about-logistics-2026
2. Одещина стала четвертою за кількістю закритих торік ФОПів – Інтент, URL:https://intent.press/news/economy/2026/odeshchina-stala-chetvertoiu-za-kilkistiu-zakritikh-torik-fopiv/
3. Скільки ФОПів закрились у 2025 році – статистика – Львівська Пошта, URL: https://www.lvivpost.net/ekonomika/skilky-fopiv-zakrylys-u-2025-rotsi-statystyka/
4. Бізнес у Харкові, Львові, Одесі, Дніпрі 2025: де оптимізму більше, ніж у 2021-му, URL: https://thepage.ua/ua/news/yak-pracyuye-biznes-u-harkovi-lvovi-odesi-dnipri-u-2025-roci-doslidzhennya
5. Страхування від воєнних ризиків в Україні. Що потрібно знати щоб отримати компенсацію URL: https://www.dictio.com.ua/news/strahuvannya-vid-voiennih-rizikiv-shcho-potribno-znati-shchob-otrimati-kompensaciyu
6. Уряд оприлюднив перелік оцінювачів для програми страхування воєнних ризиків,URL:https://buhplatforma.com.ua/news/115660-uriad-opryliudnyv-perelik-otsiniuvachiv-dlia-programy-strakhuvannia-voiennykh-ryzykiv
7. Галузевий захід «Freight Forwarders Updates 2026» Логістика ..., URL: https://eba.com.ua/galuzevyj-zahid-freight-forwarders-updates-2026-logistyka-2026-vyklyky-ta-rishennya/
8. Одеська обласна державна адміністрація URL: https://oda.od.gov.ua/ua/pidtrymka-biznesu
6.

Ключові слова: фізичні особи-підприємці, господарська діяльність, воєнний стан, малий та середній бізнес, державна підтримка підприємництва, форс-мажорні обставини, регіональна економіка.

Keywords: individual entrepreneurs, economic activity, martial law, small and medium-sized business, state support for entrepreneurship, force majeure circumstances, regional economy.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Згама А.О.

Огданська Анна Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВІСТЬ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВИМОГ ДО ТОРГІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року поставило перед державою безпрецедентний виклик: як зберегти функціонування ринкової економіки та водночас не допустити її хаотичного саморуйнування в умовах збройного конфлікту. На нашу думку, саме торгівля стала першим і найбільш уразливим сектором, де цей виклик виявився у всій гостроті, адже від безперебійного постачання товарів першої необхідності залежить не лише добробут громадян, а й соціальна стабільність, без якої неможлива жодна ефективна оборона держави.

Вважаємо принципово важливим наголосити, що публічно-правове регулювання торгівельної діяльності під час воєнного стану не є проявом «державного свавілля» щодо підприємців, а є виявом конституційного принципу пропорційності обмежень прав та свобод в умовах надзвичайних правових режимів. Відповідно до статті 64 Конституції України, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Проблема, однак, полягає в тому, що вітчизняний законодавець не завжди чітко дотримується критерію пропорційності, нерідко встановлюючи обмеження, обсяг яких перевищує розумну необхідність [1].

Чинний Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12 травня 2015 року наділяє органи державної влади та місцевого самоврядування широким колом повноважень щодо обмеження господарської діяльності [2]. Разом із тим реалізація цих повноважень у сфері торгівлі породила низку правових колізій та практичних проблем, аналіз яких є метою цього дослідження. Зокрема, постає закономірне запитання: чи достатньо розроблений правовий інструментарій для того, щоб втручання держави у торгівельну діяльність не паралізувало її повністю, а лише спрямовувало в інтересах суспільства? На нашу думку, відповідь є радше негативною, і саме тому дана проблематика заслуговує на ретельне наукове осмислення.

Першою визначальною особливістю публічно-правових вимог до торгівельної діяльності під час воєнного стану є запровадження державного регулювання цін. На відміну від мирного часу, коли ціноутворення здійснюється переважно ринковими механізмами, воєнний стан допускає пряме втручання держави у процес формування цін на товари першої необхідності. Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 № 223 встановлено державний контроль за цінами на широкий перелік соціально значущих товарів – від борошна та хліба до бензину та лікарських засобів [3]. Пізніше постановою КМУ від 19.06.2023 № 650 запроваджено граничну торговельну надбавку на продовольчі товари вітчизняного виробництва в розмірі не більш як 10 відсотків [4]. Вважаємо, що подібне регулювання, хоча й виправдане у кризових умовах, несе ризик витіснення з ринку виробників, які не можуть покрити зростаючі витрати в рамках встановленої стелі, що потребує гнучкішого механізму перегляду граничних рівнів.

Другою особливістю є посилення вимог щодо забезпечення безперебійної роботи торгівельних об'єктів. Органи місцевої влади отримали повноваження зобов'язувати суб'єктів господарювання здійснювати торгівельну діяльність у визначені проміжки часу, відповідно до режиму роботи в умовах комендантської години та сигналів повітряної тривоги. Водночас суб’єкти господарювання зобов'язані забезпечити наявність укриттів для покупців та персоналу – нова специфічна вимога публічно-правового характеру, яка раніше не мала аналогів у вітчизняному законодавстві. На нашу думку, у правовому регулюванні цього питання є суттєва прогалина: відсутній уніфікований стандарт облаштування торгівельних укриттів, що породжує свавілля у правозастосуванні.

Третьою особливістю є запровадження надзвичайних обмежень щодо реалізації окремих категорій товарів. Обіг алкогольних напоїв та тютюнових виробів зазнав суттєвих обмежень, аж до повної заборони в окремих регіонах. Держпродспоживслужба здійснює позапланові контрольні заходи щодо дотримання цінового законодавства та якості товарів, що є виключенням із загального мораторію на перевірки, запровадженого постановою КМУ від 13.03.2022 № 303 [5].

Четвертою особливістю є перерозподіл контрольно-наглядових повноважень у сфері торгівлі. Постановою КМУ від 13.03.2022 № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» припинено планові та позапланові перевірки суб'єктів господарювання. Разом із тим пункт 2 цієї постанови залишив дозволеними позапланові заходи контролю щодо запобігання неконтрольованому зростанню цін на соціально значущі товари, що, на нашу думку, є вдалим балансом між захистом бізнесу від надмірного адміністративного тиску та захистом споживача [5].

П'ятою особливістю є трансформація дозвільного режиму в торгівельній сфері. Постановою КМУ від 18.03.2022 № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» введено спрощений декларативний порядок набуття права на господарську діяльність замість дозвільного [6]. Така лібералізація, на перший погляд, суперечить загальній тенденції посилення державного контролю, однак насправді є закономірною: в умовах руйнування звичних адміністративних структур держава прагне зберегти безперервність торгівельного обороту навіть ціною відмови від частини формальних вимог.

Таким чином, публічно-правові вимоги до торгівельної діяльності під час воєнного стану формують якісно нову модель державного втручання в економіку, що поєднує ліберальні (спрощення дозвільних процедур) та обмежувальні (цінове регулювання, заборони реалізації окремих товарів) інструменти. Наша позиція полягає в тому, що ефективність цих вимог залежить не лише від їхньої правової досконалості, але й від чіткості критеріїв їхнього застосування – критерію пропорційності, необхідності та тимчасовості. Без законодавчого закріплення цих критеріїв воєнне регулювання торгівлі ризикує перетворитись на постійну практику надмірного втручання держави в економіку навіть після завершення збройного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12 травня 2015 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
3. Про внесення зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 25 груд. 1996 р. № 1548 «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)»: Постанова Кабінету Міністрів України від 06 берез. 2022 р. № 223. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223-2022-%D0%BF#Text
4. Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану. Постанова Кабінет Міністрів України від 19.06.2023 № 650 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2023-%D0%BF#Text
5. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів №303 від 13.03.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022- %D0%BF#Text

6. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 р. № 314. Офіційний вісник України. 2022. № 26. Ст. 1399.

Ключові слова: воєнний стан, торгівельна діяльність, публічно-правове регулювання, державне регулювання цін, дозвільна система, захист прав споживачів, пропорційність обмежень.

Keywords: martial law, trade activities, public law regulation, state price regulation, permit system, consumer protection, proportionality of restrictions.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Омельченко Альбіна Віталіївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ УЧАСТІ ДЕРЖАВИ У ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

З появою та подальшим розвитком цифрових технологій, взаємодія держави та суб'єктів господарювання зазнала значних змін, особливо що стосується форм участі держави у господарських правовідносинах. Цифровізація відносин у сфері господарювання суттєво вплинула на їх зміст та форму, забезпечивши появу якісно нових суб’єктів, електронних ресурсів нових видів товарів та послуг, електронних договорів, можливості розгляду спорів в режимі онлайн тощо [1, с. 8]. Все дедалі частіше держава взаємодіє із суб'єктами господарювання не через традиційні адміністративні процедури, а через цифрові інтерфейси – як приклад можна навести Єдиний державний вебпортал електронних послуг (Портал «Дія»). Проте такі зміни потребують як відповідного нормативно-правового регулювання, так і закріплення статусу держави як учасника таких правовідносин [1, с. 8]. Щоб зрозуміти специфіку участі держави у цифровому середовищі, варто визначити природу самих господарських правовідносин.

Господарські правовідносини – правовідносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Сфера таких відносин складається з господарсько-майнових (господарсько-виробничих), організаційно-господарських та внутрішньогосподарських відносин. Держава не є суб'єктом господарювання, оскільки це суперечить закріпленим у Конституції цілям держави – найбільш ефективне відправлення влади [2]. Проте, держава є учасником таких правовідносин, безпосередньо бере

участь у організаційно-господарських відносинах й наділена відповідними повноваженнями щодо них, а також, під впливом цифровізації, має вплив на регулювання господарсько-майнових та внутрішньогосподарських відносин.

Організаційно-господарські відносини – відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. Реалізація повноважень держави з урахуванням тенденцій щодо цифровізації може здійснюватися у таких формах:

- видача дозволів та ліцензій через відповідні реєстри, а також їх перевірка. В деяких сферах (повний перелік яких міститься у Законі України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності») наявність відповідної ліцензії є основним фактором законної діяльності суб'єктів господарювання. Прикладом такого реєстру є Єдиний ліцензійний реєстр [3].
- державні закупівлі через електронну систему публічних закупівель Prozorro. Ця система у 2016 році замінила собою минулий механізм публічних закупівель та була створена на базі ДП «Зовнішторгвидав», чим зробила сфері публічних закупівель відкритою для будь-кого [4].
- надання послуг бізнесу через Портал «Дія». Дія.Бізнес надає такі послуги: реєстрація та закриття ФОП, а також внесення змін до даних; подача заявок на «єГранти»; подання е-Декларації; сервіс «е-Підприємець» – комплексна послуга для початку бізнесу [5].

Що стосується двох інших видів господарських відносин – господарсько-майнових та внутрішньогосподарських, то держава не бере в них участь напряму, проте регулює їх.

Господарсько-майнові відносини – приватно-правові відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності. Однією з найважливіших змін під впливом цифровізації стало запровадження електронного підпису. Закон України «Про електронні довірчі послуги» закріплює правовий статус КЕП та прирівнює його до власноручного підпису [6, ч. 6 ст. 18], чим значно спрощує господарський оборот та зменшує залежність від паперового документообігу.

Окремим питанням є запровадження та подальше регулювання електронної комерції. Ця сфера врегульована Законом України «Про електронну комерцію», де встановлено вимоги до електронних правочинів, порядку їх укладення та виконання, що формує правову основу для господарської діяльності в цифровому середовищі [7].

Внутрішньогосподарські відносини – відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта

господарювання з його структурними підрозділами. Регулювання такого виду відносин стосується:

- змін у діяльності структурних підрозділах, що займаються управлінськими функціями – бухгалтерський облік, внутрішній контроль, договірна, маркетингова, кадрова, планова робота тощо [8]. Держава зобов'язує подавати податкову та фінансову звітність в електронній формі через відповідні державні платформи – ним виступає електронний кабінет платника податків Державної податкової служби України.
- запровадження та подальшого регулювання дистанційної роботи. Внутрішньогосподарські відносини мають бути спрямовані на організацію, взаємодії між структурними підрозділами, які знаходяться на відстані та контролю виконаного працівниками в умовах віддаленої праці на основі забезпечення безперебійного інтернет-з'єднання [8]. Дистанційна робота була врегульована Законом України № 1213-IX [9], який доповнив відповідними положеннями Кодекс законів про працю України.

Отож, цифровізація значно поліпшує регулювання державою господарських правовідносин, проте разом має певні недоліки. По-перше, активне зростання залежності від цифрових платформ несе загрозу можливих кібератак, що може повністю паралізувати здійснення господарської діяльності. По друге, виникає проблема так званої «цифрової нерівності»: суб'єкти господарювання, що розташовані у сільській місцевості або серед представників старшого покоління мають не однакові можливості для здійснення діяльності, якщо порівнювати з суб'єктами, що розташовані у містах та є більш молодими.

Таким чином, цифровізація суттєво трансформувала участь держави у господарських правовідносинах. Держава еволюціонувала від виключно адміністративного регулятора до активного учасника цифрового середовища – через платформи електронних послуг, системи публічних закупівель та цифрові реєстри. Водночас ця трансформація є незавершеною: чинне законодавство потребує подальшого вдосконалення в частині регулювання електронних правочинів, захисту персональних даних у господарському обороті та забезпечення кібербезпеки державних цифрових платформ. Подальший розвиток участі держави у господарських правовідносинах має відбуватися у напрямі не лише розширення переліку цифрових послуг, але й формування комплексної правової бази, здатної забезпечити стабільність, безпеку та рівний доступ усіх суб'єктів господарювання до цифрового середовища.

Список використаних джерел

1. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ: навч. посіб. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім.

акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України вул. Раєв., 23-а, м. Київ, 01042, 2020. 295 с. URL: https://doi.org/10.32849/978-617-7087-85-3

2. Стаття 8. Участь держави, органів державної влади, органів місцевого самоврядування в господарській діяльності | Коментар. *Мего-Інфо – Юридичний портал України №1, Коментар ЦПК, КПК, КУПАП, ККУ, ЦК.* URL: https://mego.info/ (дата звернення: 10.04.2026).

3. Реєстри ліцензій України та інші реєстри в системі YouControl. *YouControl*. URL: https://youcontrol.com.ua/topics/reestr-lytsenzyy-ukraynyi-y-druhye-reestryi-v-systeme-youcontrol/ (дата звернення: 10.04.2026).

4. Про нас | ProZorro.| *Prozorro*. URL: https://prozorro.gov.ua/about (дата звернення: 10.04.2026).

5. Бізнесу. Державні послуги онлайн | *Дія*. URL: https://diia.gov.ua/services/categories/biznesu (дата звернення: 10.04.2026).

6. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 р. № 2155-VIII: станом на 18.12.2024 р.

7. Закон України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 № 675-VIII: станом на 01.01.2024 р.

8. Osinska O. Certain aspects of the influence of digitalization on the development of economic legal relations. *Analytical and Comparative Jurisprudence.* 2024. No. 2. P. 290–295. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.50 (дата звернення: 10.04.2026).

9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» від 04.02.2021 № 1213-IX: прийнятий 04.02.2021 р.

Ключові слова: цифровізація, господарські правовідносини, суб'єкти господарювання, нормативно-правове регулювання, організаційно-господарські відносини.

Keywords: digitalization, commercial legal relations, business entities, legal regulation, organizational-commercial relations.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Осадча Владислава Сергіївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Забезпечення інвестиційної безпеки є одним з ключових завдань господарсько-правового регулювання в умовах повномасштабної збройної агресії та євроінтеграційного курсу України. Зміна безпекових пріоритетів та

необхідність захисту стратегічних галузей економіки свідчать про те, що чинна система законодавства потребує модернізації. Сучасні виклики актуалізували три взаємопов'язані проблеми, які наразі можна визначити як системні прогалини: по-перше, це відсутність єдиного законодавчого визначення поняття «інвестиційна безпека»; по-друге, відсутність спеціального закону про скринінг прямих іноземних інвестицій (ПІІ), що в умовах війни створює ризики проникнення ворожих економічних впливів; по-третє, невідповідність наявних правових механізмів стандартам ЄС. Оскільки в нинішніх реаліях не кожна інвестиція може вважатися безумовно бажаною для держави, кожна з окреслених проблем потребує конкретного законодавчого рішення та розробки дієвих механізмів захисту національних інтересів.

Ключовою термінологічною прогалиною чинного законодавства є те, що ані поняття «інвестиційна безпека», ані поняття «прямі іноземні інвестиції» не визначені на рівні закону. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 № 1560-XII у ст. 1 визначає інвестиції широко – як «всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності» – проте не розмежовує прямих та портфельних інвестицій і взагалі не оперує поняттям «прямі іноземні інвестиції (ПІІ)».

Гармаш О.О. констатує, що такий підхід законодавця призводить до відсутності закріплених необхідних і достатніх ознак правових категорій «економічна безпека» та «інвестиційна безпека» на законодавчому рівні, і пропонує доповнити ст. 2 Закону «Про інвестиційну діяльність» ч. 9, яка б визначала механізм забезпечення інвестиційної безпеки держави [1, с. 62]. Поділяючи занепокоєння автора щодо термінологічної дефіцитарності, вважаю за необхідне посилити цю позицію шляхом нормативного закріплення уточненого поняття «прямі іноземні інвестиції» у ст. 1 Закону «Про інвестиційну діяльність». На мою думку, це визначення має містити акцент на стратегічному характері капіталовкладень, а саме: «прямі іноземні інвестиції – це вкладений іноземний капітал, що має на меті встановлення тривалого економічного зв’язку та надає можливість резиденту однієї країни здійснювати сталий контроль над господарською діяльністю об'єкта інвестування в іншій країні через участь у його капіталі у розмірі, що дозволяє чинити вирішальний вплив». Саме уточнення щодо «тривалого зв’язку» та «сталого контролю» дозволить на практиці відмежувати реальні інвестиції від короткострокових спекулятивних операцій, що є критично важливим для забезпечення національних інтересів. Без такого чіткого науково-правового підґрунтя будь-який майбутній закон про скринінг ПІІ матиме хиткий понятійний фундамент, що ускладнюватиме ідентифікацію потенційних загроз під час перевірки іноземних суб’єктів.

Другою, і, можливо, найгострішою проблемою є повна відсутність в Україні спеціального закону про скринінг ПІІ. Скринінг ПІІ – це механізм попереднього контролю держави за іноземними капіталовкладеннями в стратегічно важливі сектори економіки з метою запобігання загрозам національній безпеці. В Україні такий механізм досі не створений на законодавчому рівні: чинне законодавство містить переважно декларативні положення щодо контролю за іноземними капіталовкладеннями без дієвого процедурного механізму скринінгу [2, с. 178]. Цей правовий вакуум є особливо небезпечним в умовах воєнного стану, адже відсутність системного контролю за ПІІ у стратегічні галузі – енергетику, критичну інфраструктуру, оборонно-промисловий комплекс – відкриває шляхи для прихованого впливу держав-агресорів на українську економіку через підставних інвесторів.

22 вересня 2025 р. Кабінет Міністрів України зареєстрував у Верховній Раді законопроект № 14062 «Про скринінг прямих іноземних інвестицій», який передбачає: утворення окремого центрального органу виконавчої влади з ведення реєстрів іноземних інвесторів; утворення консультативно-дорадчої Комісії з питань оцінки впливу ПІІ (за участю СБУ, СЗР та МЗС); встановлення 90-денного граничного строку погодження ПІІ [3]. Скринінгу підлягатимуть ПІІ в операторів критичної інфраструктури, підприємств, що розробляють і виробляють товари військового призначення та подвійного використання, а також компаній у сфері видобутку стратегічних корисних копалин. Як видається, невідкладне прийняття цього законопроекту є абсолютним пріоритетом.

Третя підпроблема полягає у невідповідності запропонованого українського механізму скринінгу ПІІ стандартам Регламенту ЄС 2019/452 «Про запровадження рамки для скринінгу прямих іноземних інвестицій в Союз» (далі – Регламент). Цей документ є ключовим актом acquis communautaire в сфері регулювання ПІІ, до якого Україна зобов'язана адаптувати своє законодавство в рамках виконання зобов'язань Угоди про асоціацію та вступу до ЄС. Аналіз законодавства ЄС у цій сфері свідчить, що Регламент встановлює ряд стандартів, які наразі не відображені в законопроекті № 14062.

По-перше, Регламент ЄС зобов’язує держави-члени встановлювати чіткі, вичерпні та прозорі підстави для відмови у здійсненні прямих іноземних інвестицій (ПІІ), пов’язані виключно з загрозами безпеці чи громадському порядку. Натомість законопроєкт № 14062 оперує широкими та оціночними поняттями без необхідної конкретизації. Зокрема, положення проєкту дозволяють обмежувати інвестиції у разі виникнення абстрактної «загрози національним інтересам» або «економічній безпеці», не визначаючи вичерпного переліку критеріїв для такої оцінки, що створює ризики суб'єктивного трактування норм контролюючими органами. По-друге,

Регламент ЄС передбачає обов’язковий механізм консультацій та координації між державами-членами при оцінці транснаціональних угод (ст. 6), чого у законопроєкті не передбачено. По-третє, Регламент встановлює жорсткі вимоги щодо прозорості та мотивування рішень за результатами скринінгу [2, с. 179]. Гармаш О.О. наголошує, що для України механізм забезпечення інвестиційної безпеки має ґрунтуватися на «сукупності систематизованих правових норм, спрямованих на забезпечення належного функціонування інвестиційного сектору та протидію загрозам» [2, с. 64], що передбачає, серед іншого, відповідність стандартам ЄС. На моє переконання, критично важливим для вітчизняного законодавця є не просто формальне копіювання норм Регламенту, а запровадження багаторівневої системи критеріїв оцінки інвестора, яка б включала перевірку кінцевих бенефіціарних власників на предмет зв’язків із країною-агресором. Вважаю за доцільне доповнити положення законопроєкту № 14062 нормою про обов’язкове мотивування кожної відмови у реєстрації інвестиції з посиланням на конкретну загрозу інтересам безпеки, що мінімізує корупційні ризики та забезпечить правову визначеність для доброчесних іноземних партнерів.

У суспільно-політичному та законодавчому вимірах інвестиційна безпека сьогодні є фундаментом державного суверенітету. Сучасна світова практика, зокрема досвід США (через механізм CFIUS) та країн Великої сімки, доводить: інвестиції вже не є суто економічним активом, а часто виступають інструментом геополітичного впливу. Проте для України критично важливо уникнути надмірної запеклого регулювання, яке може «відлякати» доброчесний капітал. Щоб скринінг не перетворився на корупційний бар’єр, він має базуватися на венеційських принципах верховенства права та правової визначеності: контроль повинен бути точковим – спрямованим виключно на стратегічні сектори та чітко визначені загрози [4].

Таким чином, правове забезпечення інвестиційної безпеки в Україні потребує вирішення трьох взаємопов'язаних проблем: нормативного закріплення поняття «прямі іноземні інвестиції» та «інвестиційна безпека» у Законі «Про інвестиційну діяльність»; невідкладного прийняття Закону «Про скринінг прямих іноземних інвестицій» (законопроект № 14062) з розширенням переліку секторів та конкретизацією критеріїв «значного контролю»; адаптації механізму скринінгу до стандартів Регламенту ЄС 2019/452 з закриттям переліку підстав для відмови, запровадженням процедури консультацій з ЄС та обов'язковим мотивуванням рішень. Комплексне вирішення цих проблем є передумовою як реального забезпечення інвестиційної безпеки держави, так і успішної євроінтеграції України.

Список використаних джерел

1. Гармаш О.О. Роль держави у формуванні інвестиційної безпеки в умовах війни. Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2024. Вип. 2 (15). С. 59–67. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-4154.2(15).2024.59-67
2. Правові аспекти регулювання прямих іноземних інвестицій та їх роль в економічному відновленні України. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 11. С. 178–183. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/40
3. Кабмін подав до Ради законопроект про скринінг прямих іноземних інвестицій. Інтерфакс-Україна. 22 вересня 2025 р. URL: https://interfax.com.ua/news/general/1106804.html
4. Скринінг іноземних інвестицій в Україні: що мають знати інвестори зі США. JVS.law. 2024. URL: https://jvs.law/uk/novyny/investuvannya-v-ukrayinu/skrining-inozemnih-investitsij-v-ukrayini-shho-mayut-znati-investori-zi-ssha/

Ключові слова: інвестиційна безпека, прямі іноземні інвестиції, скринінг ПІІ, Закон «Про інвестиційну діяльність», законопроект № 14062, Регламент ЄС 2019/452, acquis communautaire, євроінтеграція.

Keywords: investment security, foreign direct investment, FDI screening, Law on Investment Activity, Bill No. 14062, EU Regulation 2019/452, acquis communautaire, European integration.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Подцерковний О.П.

Осауленко Анастасія Валеріївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ФОРС-МАЖОРУ У ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації та запровадження в Україні правового режиму воєнного стану з 24 лютого 2022 року спричинили масовий зрив виконання господарських зобов'язань. Попри очевидну надзвичайність ситуації, суб'єкти господарювання зіткнулися з парадоксальною реальністю: правовий механізм форс-мажору, покликаний захищати добросовісного боржника, виявився вкрай важкодоступним на практиці. Проблема полягає не у відсутності норм, а в їх системній неузгодженості, процедурних вадах та доктринальній непослідовності, що в сукупності унеможливлює ефективну кваліфікацію обставин непереборної сили у господарських правовідносинах.

Чинне законодавство оперує різними термінами для позначення схожих явищ: стаття 617 Цивільного кодексу України говорить про «непереборну силу», а Закон України «Про торгово-промислові палати» вживає термін «форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили)». Господарські суди різних регіонів тлумачать ці поняття неоднаково: одні визнають сам факт воєнного стану достатньою підставою для звільнення від відповідальності на весь його строк, інші вимагають доведення конкретного причинно-наслідкового зв'язку між воєнними діями і кожним окремим порушенням зобов'язання [1, с. 88]. Така доктринальна невизначеність підриває принцип правової визначеності та рівності учасників господарського обороту.

Пропонується закріпити на рівні постанови Пленуму Верховного Суду обов'язковий двоступеневий тест кваліфікації форс-мажору: перший ступінь – встановлення самого факту надзвичайної та невідворотної обставини; другий – підтвердження прямого причинно-наслідкового зв'язку між цією обставиною і конкретним порушенням. Такий підхід запозичений із практики французьких комерційних судів і дозволяє уникнути як «автоматичного» звільнення від відповідальності лише через географічне перебування у зоні воєнного стану, так і надмірного тягаря доведення для тих боржників, виробничі об'єкти яких фізично знищено.

Хоча закон формально не встановлює виключності сертифіката Торгово-промислової палати як доказу форс-мажору, господарська практика фактично перетворила його на безальтернативний документ. В умовах воєнного стану ця система виявила критичні збої: значна частина регіональних ТПП призупинила або суттєво обмежила роботу на окупованих і прифронтових територіях, строки видачі сертифікатів сягали кількох місяців, а вартість послуг стала непосильною для малого бізнесу [2]. Парадокс полягає в тому, що підприємства, які зазнали найбільших руйнувань унаслідок бойових дій, опинилися в найгірших умовах для процедурного підтвердження форс-мажору.

Необхідно законодавчо закріпити систему рівноцінних альтернативних доказів форс-мажору. Зокрема, пропонується визнати достатніми: офіційні відомості з Державного реєстру надзвичайних ситуацій, рішення органів місцевого самоврядування про запровадження евакуації, дані Генерального штабу про зони активних бойових дій, висновки органів ДСНС про факт руйнування майна, а також нотаріально засвідчені показання свідків. Подібний підхід закріплено в польському законодавстві, де сертифікат торгової палати є лише одним із рівноправних доказів, а не привілейованим документом [3]. Це вирівняє правове становище суб'єктів господарювання незалежно від їх доступу до адміністративних інституцій в умовах воєнного стану.

Стаття 218 ГК України не встановлювала чітких правил щодо тривалості форс-мажорного звільнення від відповідальності та його наслідків для тривалих зобов'язань. Судова практика виробила два конкуруючих підходи: одні суди кваліфікують воєнний стан як єдину безперервну форс-мажорну обставину на весь час його дії, інші оцінюють кожен часовий проміжок автономно, вимагаючи доказів тривалого безпосереднього впливу на виконання. Ця невизначеність є особливо руйнівною для орендних, підрядних і поставкових відносин, де питання нарахування пені та штрафів за тривале прострочення залишається відкритим. Закон України № 2120-IX від 30 березня 2022 року лише частково вирішив проблему мораторію на санкції, проте не врегулював темпоральні межі форс-мажору як самостійну правову категорію.

Пропонується внести зміни законодавства України, доповнивши його нормою про «строк відновлення виконання»: після усунення форс-мажорної обставини або відпадіння її безпосереднього впливу на конкретне зобов'язання боржник звільняється від відповідальності за прострочення ще протягом строку, об'єктивно необхідного для відновлення виконання, але не більше 60 днів, якщо інше не передбачено договором. Доцільність такого підходу підтверджує досвід застосування § 313 Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) Німеччини, [4] який передбачає право вимагати адаптації договору до істотно змінених обставин і широко застосовувався у спорах щодо комерційної оренди в період COVID-19, зокрема у справах BGH від 12.01.2022 та 23.11.2022. Хоча § 313 BGB за правовою природою є нормою про адаптацію договору, а не звільнення від відповідальності, його практика засвідчує: чітке законодавче визначення наслідків зміни обставин суттєво скорочує судові витрати сторін [4]. Чітке темпоральне обмеження захищатиме боржника від накопичених санкцій, але унеможливить безмежне зловживання форс-мажором після стабілізації ситуації.

Директива ЄС 2019/1023 про превентивне реструктурування містить концепцію «тимчасової захисної зупинки» (temporary stay) – механізму, що дозволяє суб'єкту господарювання, який потрапив у скрутне становище внаслідок зовнішніх обставин, зупинити виконання зобов'язань на визначений строк без автоматичного настання відповідальності. Ця концепція є гнучкішою за класичний форс-мажор, оскільки не вимагає повної «непереборності» обставини, а лише суттєвого її впливу на господарську діяльність. Україна, взявши зобов'язання щодо імплементації acquis ЄС у рамках євроінтеграційного процесу, досі не запровадила цього механізму, внаслідок чого тисячі підприємств, що не можуть ні довести класичний форс-мажор, ні дозволити собі банкрутство, опинилися у правовому вакуумі [5].

Пропонується запровадити в окремому законі інститут «господарської захисної зупинки» як самостійний механізм, відмінний від класичного форс-мажору, з такими характеристиками: застосовується за заявою боржника до

господарського суду; не потребує доведення повної непереборності – достатньо суттєвості зовнішнього впливу; суд визначає строк зупинки до чотирьох місяців з можливістю продовження до дванадцяти місяців (відповідно до меж, встановлених Директивою); кредитор зберігає право вимоги, але не може застосовувати санкції та ініціювати провадження у справі про банкрутство. Такий підхід відповідатиме вимогам Директиви 2019/1023 та заповнить нормативну прогалину між форс-мажором і неплатоспроможністю, що є особливо актуальним для підприємств, які провадять діяльність на прифронтових або деокупованих територіях.

Таким чином, системна криза правового регулювання форс-мажору у господарських відносинах зумовлена одночасно вадами тлумачення, процедурними бар'єрами, темпоральними прогалинами та відставанням від стандартів ЄС. Комплексне вирішення передбачає: прийняття постанови Верховного Суду із закріпленням двоступеневого тесту кваліфікації; запровадження системи рівноцінних альтернативних доказів форс-мажору; імплементацію механізму захисної зупинки відповідно до Директиви ЄС 2019/1023.

Лише поєднання судового нормотворення та системних законодавчих змін забезпечить реальний захист добросовісного боржника та збереже баланс інтересів у господарських правовідносинах в умовах триваючого воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Огляд судової практики Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду з вирішення господарських спорів в умовах воєнного стану (червень 2022 року – березень 2024 року). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KGS_gosp_spori_voen_stan.pdf
2. Дайджест судової практики Верховного Суду щодо застосування форс-мажорних обставин як підстави для звільнення від відповідальності за порушення зобов'язань (2018 рік – травень 2025 року). Верховний Суд України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/analiz/
3. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny. Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93 z późn. zm. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19640160093
4. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). § 313 Störung der Geschäftsgrundlage. URL: https://www.gesetze-im-internet.de
5. Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks. OJ L 172, 26.6.2019. P. 18–55.

Ключові слова: форс-мажор, обставини непереборної сили, господарські зобов'язання, воєнний стан, кваліфікація форс-мажору, ТПП, захисна зупинка, Директива ЄС 2019/1023.
Keywords: force majeure, circumstances of insuperable force, commercial obligations, martial law, force majeure qualification, Chamber of Commerce, protective stay, EU Directive 2019/1023.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Островська Валерія Геннадіївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОМЕРЦІЙНИЙ РИЗИК У ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА РОЗПОДІЛУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Підприємницька діяльність нерозривно пов'язана з ризиком: здійснюючи її, суб'єкт господарювання об’єктивно не може з абсолютною впевненістю передбачити результати своєї діяльності та рівень можливих втрат. Відповідно до ст. 42 Конституції України, кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Конституційна гарантія підприємницької діяльності охоплює і ризикований характер такої діяльності як її невід’ємну ознаку [1]. У законодавстві раніше також підкреслювався ризиковий характер підприємницької діяльності. Зокрема, у ст. 42 Господарського кодексу України (який втратив чинність на підставі Закону № 4196-IX від 09.01.2025) підприємництво визначалося як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб’єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Тобто комерційний ризик є конститутивною рисою підприємництва, що визначає особливості розподілу відповідальності між суб’єктами господарських відносин та набуває особливого значення в умовах воєнного стану і загальної економічної нестабільності.

У науковій літературі поняття «комерційний ризик» є дискусійним. В економічній науці підприємницький ризик визначається як потенційна можливість втрати ресурсів і недоотримання доходу порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів [2, с. 225]. У правовому розумінні комерційний ризик – це ризик несприятливих майнових наслідків для суб’єкта господарювання, що виникають внаслідок непередбачуваних обставин при нормальному здійсненні господарської діяльності та не є наслідком протиправної поведінки жодної зі сторін зобов’язання. Така концепція принципово відрізняє комерційний ризик від форс-мажору та від цивільного чи господарського правопорушення, адже реалізація звичайного комерційного ризику не породжує відповідальності сторони, яка прийняла цей ризик на себе.

Класифікація підприємницьких ризиків є підґрунтям для визначення правового режиму відповідальності за їхні наслідки. Залежно від сфери виникнення виокремлюють: майнові ризики – пов'язані з вірогідністю настання майнових витрат через крадіжки, диверсії чи аварійні ситуації; виробничі ризики – пов'язані з втратами через збій технологічного процесу; торговельні ризики – пов'язані з затримкою або відмовою у платежах [2, с. 228]. Окрему групу становлять фінансові ризики: ризик ліквідності, кредитний ризик, інфляційний ризик, що стосуються здатності суб'єкта вчасно виконувати грошові зобов'язання [3]. Правове значення такої класифікації полягає в тому, що залежно від виду ризику визначаються підстави та межі цивільно-правової відповідальності суб'єкта господарювання перед контрагентами.

Господарсько-правова відповідальність у сфері господарської діяльності регулюється насамперед Цивільним кодексом України. Відповідно до ст. 614 ЦК України, особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності). Основною проблемою є відсутність чітких критеріїв відмежування допустимого комерційного ризику від підстав господарсько-правової відповідальності, що ускладнює визначення меж відповідальності суб'єктів господарювання. Водночас у сфері господарських правовідносин відповідальність має підвищений характер, що обумовлено професійністю суб'єктів господарювання та ризиковою природою підприємницької діяльності. Тому для підприємців встановлено підвищений стандарт: відповідно до ч. 2 ст. 614 ЦК, особа є невинуватою, якщо доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відтак несприятливі наслідки реалізації комерційного ризику за загальним правилом покладаються на суб'єкта господарювання, який цей ризик прийняв – тобто сама по собі несприятлива кон'юнктура ринку, неплатоспроможність контрагента або зростання цін не звільняють від відповідальності [3; 4, с. 21].

Одним із найгостріших теоретичних і практичних питань є відмежування «звичайного комерційного ризику» від форс-мажорних обставин. Форс-мажор як підстава звільнення від відповідальності закріплена у ст. 617 ЦК України та передбачає наявність надзвичайних і невідворотних обставин, які об'єктивно унеможливили виконання зобов'язання. Усталена судова практика Верховного Суду виходить з того, що відсутність коштів на рахунку боржника, неплатоспроможність його контрагента або підвищення цін є нормальними елементами підприємницького ризику і не звільняють від відповідальності. Проблема загострилася у зв'язку з воєнним станом в Україні з 24 лютого 2022 р., адже різні суди по-різному кваліфікують одні й ті самі обставини, що підриває правову визначеність [4, с. 22]. Наприклад, у судовій практиці під час воєнного стану виникають спори щодо визнання неможливості виконання

зобов'язання у зв'язку з бойовими діями: в одних випадках суди визнають такі обставини форс-мажором, а в інших – покладають їх на сферу підприємницького ризику. Вирішенням цієї проблеми є вироблення єдиних судових стандартів кваліфікації ризикових обставин, а також чітке законодавче визначення критеріїв розмежування комерційного ризику та форс-мажору.

Ключовим інструментом розподілу комерційних ризиків між суб'єктами є договір. Принцип свободи договору (ст. 627 ЦК) дозволяє сторонам самостійно визначати умови розподілу ризиків, зокрема: встановлювати відповідальність незалежно від вини (ризикову відповідальність) або обмежувати розмір відшкодування; передбачати страхування ризику на користь контрагента; розширювати чи звужувати перелік підстав форс-мажору. Механізм аналізу підприємницьких ризиків, закладений у договірні конструкції, охоплює якісний аналіз (виявлення та класифікація ризиків), кількісний аналіз (розрахунок імовірності та масштабу) та вибір методів впливу на ризики [2, с. 229]. Для вирішення проблеми недостатньо розвиненого договірного регулювання доцільним є впровадження стандартних договорів із чіткими механізмами розподілу ризиків і страхових положень.

Доктрина цивільного права виокремлює кілька механізмів управління та розподілу комерційних ризиків. По-перше, страхування підприємницького ризику на підставі ст. 999 ЦК України – страхувальник вправі застрахувати ризик своєї підприємницької діяльності, включаючи ризик неотримання очікуваних доходів. По-друге, розподіл ризику між учасниками у договорі простого товариства (ст. 1132 ЦК), де сторони несуть збитки пропорційно до вартості вкладів. По-третє, хеджування та диверсифікація – передача частини ризику третім особам за винагороду [2, с. 229; 3]. Ефективна система управління ризиками має функціонувати як складник загальної системи управління підприємством і бути прозорою для контрагентів та кредиторів. Це також є способом вирішення проблеми підвищеної відповідальності суб'єктів господарювання через ризики.

Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення зобов'язань у сфері комерційного ризику виконує низку взаємопов'язаних функцій. Компенсаційно-відновлювальна функція спрямована на відновлення порушеного майнового становища потерпілої сторони. Превентивна функція спонукає суб'єктів вживати заходів управління ризиками задля уникнення правопорушень. Сигнальна функція інформує контрагентів про ненадійність партнера. Водночас чинне законодавство не містить спеціальних норм про комерційний ризик як підставу для коригування відповідальності, що змушує суди застосовувати загальні норми ЦК, нерідко ігноруючи економічну специфіку ризикованих операцій [4, с. 24]. Вирішенням цієї прогалини є внесення до ЦК України спеціальних норм про комерційний ризик,

визначення його критеріїв та розвиток договірних механізмів управління ризиками.

Отже, комерційний ризик є іманентною ознакою підприємницької діяльності, що визначає специфіку цивільно-правової відповідальності суб'єктів господарювання. Основними проблемами у цій сфері залишаються: відсутність законодавчого визначення комерційного ризику та його відмінності від форс-мажору; неоднакова судова практика щодо кваліфікації ризикових обставин в умовах воєнного стану; недостатньо розвинена система договірного розподілу ризиків. Вважаємо, що з метою вирішення зазначених проблем доцільним є впровадження комплексу взаємопов'язаних заходів.

Насамперед на законодавчому рівні необхідно закріпити дефініцію комерційного ризику у Цивільному кодексі України та визначити чіткі критерії його відмежування від форс-мажорних обставин, зокрема через такі ознаки, як передбачуваність ризику, його типовість для певної сфери господарської діяльності та можливість впливу суб'єкта на запобігання негативним наслідкам.

Водночас важливим є забезпечення єдності судової практики шляхом формування сталих правових позицій Верховного Суду щодо кваліфікації ризикових обставин, особливо в умовах воєнного стану, а також через узагальнення судової практики та вироблення відповідних рекомендацій для судів нижчих інстанцій. Поряд із цим слід розвивати договірні механізми управління ризиками, зокрема шляхом активнішого використання умов про розподіл ризиків у договорах, включаючи деталізовані застереження про форс-мажор, умови страхування підприємницького ризику та положення про обмеження або розширення відповідальності сторін, а також впровадження типових (модельних) договорів у відповідних сферах господарювання.

Крім того, необхідно стимулювати розвиток інститутів страхування підприємницьких ризиків та альтернативних механізмів їх мінімізації, зокрема хеджування і диверсифікації, що дозволить зменшити негативні наслідки реалізації ризику та підвищити стабільність господарського обороту.

Таким чином, удосконалення правового регулювання комерційного ризику має здійснюватися комплексно шляхом поєднання законодавчих змін, уніфікації судової практики та розвитку договірних інструментів, що забезпечить належний баланс між свободою підприємницької діяльності та справедливим розподілом відповідальності між її учасниками.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Ст. 42. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Вараксіна О. В., Кругова А. О. Сутність підприємницького ризику в господарській діяльності підприємства. Економіка та суспільство. 2021. № 24. С. 225–230. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-35

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Ст. 614, 617, 627, 999, 1132. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

4. Шевців О. В., Данчук І. О. Господарсько-правова відповідальність. Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. 2023. Вип. 39. С. 21–25. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/05

5. Гранатуров В. М., Литовченко І. В., Харічков С. К. Аналіз підприємницьких ризиків: проблеми визначення, класифікації та кількісні оцінки : монографія. Одеса : Ін-т проблем ринку та екон.-екол. досліджень НАН України, 2003. 164 с.

Ключові слова: комерційний ризик, підприємницький ризик, цивільно-правова відповідальність, форс-мажор, розподіл ризику, договір, страхування ризику, презумпція вини, господарська діяльність.

Keywords: commercial risk, entrepreneurial risk, civil liability, force majeure, risk distribution, contract, risk insurance, presumption of guilt, business activity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Очеретнюк Каріна Романівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО: МЕЖА МІЖ ЛЕГАЛЬНИМ І НЕЛЕГАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Тіньова економіка є однією з найгостріших проблем господарсько-правового регулювання в Україні. За результатами дослідження Поплюйка Я. В. та Мельника М. О. [1, с. 23], рівень тіньової економіки України у 2021 році становив 28,4% ВВП; у 2022 році – внаслідок повномасштабного вторгнення рф та масового переходу підприємств у неформальний сектор для виживання – зріс до 31,3%; після чого знизився до 25,6% у 2023 р. та до 19,8% у 2024 р. завдяки адаптації бізнесу до воєнних умов, державній підтримці малого і середнього підприємництва та міжнародним грантам. Ці цифри засвідчують, що тіньовий сектор за своїм масштабом є структурною характеристикою національної економіки, а не лише сукупністю окремих правопорушень – що принципово для господарсько-правового осмислення проблеми легального та нелегального бізнесу.

Сахневич Б., Безуглова І. та Федотов О. [2, с. 7] систематизують основні прояви тіньової економіки в умовах воєнного стану:

незареєстрована підприємницька діяльність; ухилення від сплати податків і єдиного соціального внеску; виплата заробітної плати «в конверті»; фіктивне підприємництво; маніпуляції зі звітністю. З позицій господарського права всі ці форми характеризує одна спільна риса: суб'єкт господарювання здійснює економічну діяльність, яка за своїм характером є підприємницькою (систематична, ініціативна, спрямована на прибуток), але виходить за межі правового господарського порядку, встановленого чинним законодавством – насамперед Цивільним кодексом України, Законом «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період» від 09.01.2025 № 4196-IX (яким з 01.02.2026 було скасовано Господарський кодекс України), законами про державну реєстрацію, ліцензування та оподаткування. Межа між легальним і нелегальним бізнесом у господарсько-правовому вимірі визначається насамперед через інститути державної реєстрації, ліцензування, оподаткування та фінансового моніторингу.

Аналіз стратегій правового регулювання боротьби з тіньовою економікою [3, с. 120] свідчить, що вітчизняна правова доктрина виокремлює три концептуальні підходи до детінізації: заборонно-каральний (посилення господарсько-правової та кримінальної відповідальності за незаконне підприємництво, ухилення від реєстрації, фіктивне підприємництво); стимулюючий (спрощення реєстраційних процедур, зниження регуляторного навантаження, розширення спрощеної системи оподаткування); інституційний (розбудова системи фінансового моніторингу, прозорість закупівель через ProZorro, оцифрування взаємодії бізнесу і держави). Автори наголошують [3, с. 121], що найефективнішим є комплексний підхід, який поєднує всі три стратегії, оскільки каральний механізм без усунення регуляторних бар'єрів лише поглиблює тінізацію, тоді як спрощення умов ведення бізнесу має супроводжуватися дієвим контролем.

Тамразян Г. [4] доводить, що тіньова економіка завдає подвійної шкоди господарсько-правовому порядку: прямої – скорочуючи надходження до державного бюджету, що унеможливлює фінансування регуляторних і правоохоронних інституцій; опосередкованої – деформуючи конкурентне середовище, оскільки суб'єкти тіньового ринку отримують незаконні конкурентні переваги перед добросовісними підприємцями. Дослідник встановлює, що прямий взаємозв'язок між рівнем тіньової економіки та погіршенням інвестиційного клімату підтверджується зниженням індексів сприйняття корупції, верховенства права та ділового середовища: Україна має показник тіньової економіки у 19,3% ВВП станом на 2025 рік за даними Ernst & Young, що залишається значно вищим за середнє значення по ЄС. Тамразян Г. визначає цифровізацію як ключовий інструмент детінізації через підвищення прозорості господарських операцій [4].

Омаров А. М. [5, с. 64] у господарсько-правовому аналізі державної політики щодо малого бізнесу в умовах воєнного стану та євроінтеграційних трансформацій наголошує, що саме малий бізнес є основним носієм тіньових практик в Україні – через непропорційно високе регуляторне та податкове навантаження, яке формує економічні стимули до ухилення від легалізації. Дослідник фіксує, що межа між легальним і нелегальним підприємництвом у господарсько-правовому сенсі є рухомою: введення воєнного стану розширило перелік допустимих відступів від загальних правил ведення господарської діяльності, що, з одного боку, дозволило частині бізнесу легалізуватися за спрощеними умовами, а з іншого – ускладнило кваліфікацію правомірності окремих практик. Омаров А. М. пропонує впровадження механізмів реєстрації та підтримки підприємців у рамках спеціальних правових режимів [5, с. 65] як інструменту звуження «сірої зони» між легальним і нелегальним бізнесом у господарсько-правовому регулюванні.

Таким чином, тіньова економіка є комплексним господарсько-правовим явищем, що охоплює спектр від незареєстрованої підприємницької діяльності до фіктивного підприємництва і ухилення від оподаткування. Межа між легальним і нелегальним бізнесом визначається системою господарсько-правових інститутів – реєстрації, ліцензування, оподаткування та фінансового моніторингу – і потребує постійного вдосконалення через комплекс заходів детінізації: зниження регуляторних бар'єрів, цифровізацію господарських відносин та адресну державну підтримку легального малого і середнього бізнесу.

Список використаних джерел

1. Poplyuyko Y. V., Melnyk M. O. Assessing the Level of Ukraine's Shadow Economy Under Martial Law and Identifying Key Influencing Factors. Statistics of Ukraine. 2025. Vol. 109, № 2. P. 17–29. URL: https://su-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/477.
2. Sakhnevych B., Bezuhlova I., Fedotov O. The Impact of the War on the Shadow Economy in Ukraine. Social Development: Economic and Legal Issues. 2025. No. 5. URL: https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel/article/view/231.
3. Гончарук, В. Л. Стратегія правового регулювання боротьби з тіньовою економікою: перспективи розвитку та вдосконалення. Київський часопис права. 2025. № 4. С. 118–124.
4. Tamrazian H. The Influence of the Shadow Sector on the Investment Climate of Ukraine: Challenges and Prospects. Bulletin of the Academy of Labour, Social Relations and Tourism. Series: Economics, Psychology and Management. 2025. No. 6. URL: https://www.alsrt.com.ua/index.php/economics/article/view/2025-06-01-01.

5. Омаров А. М. Сучасна політика держави щодо малого бізнесу: господарсько-правовий аспект. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Том 2, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354840.

Ключові слова: тіньова економіка, господарське право, нелегальна підприємницька діяльність, детінізація, правовий господарський порядок, державна реєстрація, ліцензування, фінансовий моніторинг, малий бізнес, євроінтеграція.

Keywords: shadow economy, commercial law, illegal business activity, de-shadowing, legal economic order, state registration, licensing, financial monitoring, small business, European integration.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Павловська Аліна Андріївна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОХОРОННІ ЗОНИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗУПИНЕННЯ НИЩЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ ІСТОРИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ СТАЛОГО МІСТОБУДУВАННЯ

Збереження традиційного характеру історичного середовища є одним із ключових викликів сучасного містобудування, особливо в умовах інтенсивної урбанізації та розвитку інфраструктури. У цьому контексті особливого значення набувають охоронні зони як ефективний правовий та планувальний інструмент, спрямований на запобігання руйнуванню культурної спадщини. Їх належне встановлення та дотримання забезпечує баланс між потребами розвитку територій і збереженням історико-культурної цінності міського простору.

Відповідно до положень Земельного кодексу України, охоронні зони формуються навколо особливо цінних природних і культурних об’єктів з метою їх захисту від шкідливого антропогенного впливу [1]. У свою чергу Закон України «Про охорону культурної спадщини» конкретизує, що навколо пам’яток архітектури та історико-культурних заповідників підлягають обов’язковому встановленню охоронні зони, зони регулювання забудови, охоронюваного ландшафту та археологічного шару [2]. Визначення їх меж і режимів використання здійснюється на підставі науково-проєктної документації з подальшим затвердженням уповноваженими органами охорони культурної спадщини. Водночас законодавець закріплює поняття традиційного характеру середовища як історично сформованого вигляду та просторової організації історичних міст, збереження якого і забезпечується через встановлення відповідних охоронних зон.

У містобудівній діяльності охоронні зони знаходять своє відображення у генеральних планах населених пунктів, історико-архітектурних опорних

планах та детальних планах територій. Державні будівельні норми, зокрема ДБН Б.2.2-12:2019, підкреслюють обов'язковість урахування об'єктів культурної спадщини у процесі планування [3], тоді як стандарт ДСТУ Б Б.2.2-10:2016 визначає вимоги до змісту науково-проєктної документації щодо встановлення зон охорони пам'яток. Згідно з ним, охоронна зона пам'ятки розглядається як прилегла територія, призначена для збереження її історичного оточення, а комплексна зона – як єдина охоронна територія для групи пам'яток із метою збереження їх традиційного середовища [4]. У межах таких зон встановлюються певні обмеження, зокрема заборона знесення пам'яток або здійснення забудови, що може порушити історичний силует чи масштабність забудови.

О. Швиденко підкреслює, що чинна методика визначення охоронних зон здебільшого орієнтована на пам'ятки архітектури, водночас інші види культурної спадщини залишаються недостатньо охопленими. У зв'язку з цим обґрунтовується необхідність розширення підходів до охорони, зокрема шляхом поширення відповідних механізмів на всі об'єкти цінної історичної забудови та формування охоронних зон не лише щодо окремих пам'яток, а й цілих історичних кварталів. Водночас практична реалізація таких положень супроводжується певними проблемами [5]. До прикладу, у м. Чернівці, попри встановлення трьох масштабних охоронних зон – центрального історичного ареалу, а також ареалів Садгори і Горечі – значна кількість історичних будівель залишається поза належним правовим захистом, що спричиняє їх реконструкцію із втратою автентичності [6].

Вплив охоронних зон на забезпечення сталого розвитку міст має складний і багатовимірний характер. З одного боку, їх функціонування спрямоване на збереження об'єктів культурної спадщини та підтримання традиційного історичного образу міського середовища, що узгоджується з базовими принципами сталого розвитку, зокрема збереженням культурної ідентичності, спадкоємності просторової організації та гармонійного поєднання минулого і сучасного. Саме через механізм охоронних зон забезпечується недопущення хаотичної забудови, яка може призвести до втрати історичної автентичності міських територій.

Водночас існування таких зон об'єктивно обмежує можливості містобудівного освоєння територій, оскільки передбачає встановлення спеціальних режимів використання земельних ділянок, додаткових погоджувальних процедур та підвищених вимог до проєктування. Це, своєю чергою, ускладнює реалізацію інвестиційно-будівельних проєктів, збільшує їх вартість і тривалість підготовчого етапу. У результаті виникають конфлікти інтересів між суб'єктами господарювання, зацікавленими у максимальному використанні територій, та органами охорони культурної спадщини, діяльність яких спрямована на обмеження втручання в історичне середовище.

Практика свідчить, що такі протиріччя є досить поширеними. Зокрема, у місті Києві неодноразово виникали суспільні дискусії та протести представників наукової й культурної спільноти щодо забудови в межах охоронних зон об'єктів світової спадщини – Софії Київської та Києво-Печерської лаври. Громадськість наголошувала на необхідності збереження не лише самих пам'яток, а й їхнього історичного оточення, просторових візуальних коридорів та панорам, які формують цілісне сприйняття цих унікальних об'єктів. Таким чином, ефективне функціонування охоронних зон потребує досягнення балансу між інтересами розвитку міста та збереженням його історико-культурної цінності.

Для врегулювання конфліктів, що виникають у сфері охорони культурної спадщини та містобудівної діяльності, застосовується комплекс правових, організаційних і процедурних механізмів. Одним із ключових інструментів виступає громадський контроль, який реалізується через участь громадськості у публічних обговореннях містобудівної документації, подання зауважень і пропозицій, а також ініціювання перевірок законності будівельних проєктів. Важливу роль відіграє і незалежна експертиза, що дозволяє об'єктивно оцінити вплив запланованої забудови на історичне середовище та визначити відповідність проєктних рішень вимогам законодавства у сфері охорони культурної спадщини [7, с. 114-116].

На нормативному рівні значна увага приділяється удосконаленню містобудівної документації. Зокрема, проводяться державні тендери на розроблення історико-архітектурних опорних планів населених пунктів, які є базовими документами для визначення меж історичних ареалів, охоронних зон та режимів їх використання. У таких планах деталізуються обмеження щодо висотності, щільності забудови, характеру архітектурних рішень, а також встановлюються вимоги до збереження візуальних зв'язків, панорам і силуету історичних територій. Практика свідчить, що впровадження комплексного зонування є ефективним інструментом регулювання містобудівного розвитку. Наприклад, у Чернівецькому історичному ареалі запроваджено диференційовану систему зон, яка поєднує безпосередні зони охорони пам'яток із буферними територіями [6]. Такий підхід дозволяє не лише забезпечити фізичну недоторканність об'єктів культурної спадщини, але й зберегти їх контекстуальне середовище, включаючи масштаб забудови, просторову композицію та історичний ландшафт.

Водночас результати реалізації зазначених заходів у різних містах України є неоднорідними. У низці випадків, як-от у Львові, об'єкти, включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, мають чітко визначені буферні зони, що створює додаткові міжнародно-правові гарантії їх охорони та обмежує можливість здійснення радикальних змін у їхньому оточенні. Натомість в інших регіонах спостерігається формальний підхід до встановлення охоронних зон, коли вони існують лише у документації, але не

забезпечуються належним контролем і дотриманням встановлених режимів, що призводить до поступової втрати історичної цінності середовища.

Аналіз зарубіжного досвіду підтверджує доцільність впровадження більш системного підходу до охорони історичних територій. Зокрема, європейські стандарти та рекомендації міжнародних організацій передбачають обов'язкове встановлення буферних зон навколо всіх об'єктів культурної спадщини, що підлягають охороні. Такі зони виконують превентивну функцію, запобігаючи негативному впливу нової забудови та забезпечуючи збереження автентичності історичного середовища [8, с. 136-140].

Отже, охоронні зони є ключовим інструментом забезпечення сталого містобудівного розвитку, оскільки дозволяють поєднати інтереси збереження культурної спадщини та сучасного територіального розвитку. Вони виконують як превентивну, так і регулятивну функцію, обмежуючи негативний вплив забудови та забезпечуючи збереження історичного середовища. Водночас ефективність їх застосування залежить від належного нормативного забезпечення, якості містобудівної документації, реального контролю та врахування міжнародних стандартів. Лише комплексний підхід і узгодження інтересів усіх суб'єктів дозволяє забезпечити збереження автентичності історичних міст.

Список використаних джерел

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2002, № 3-4, ст. 27.
2. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2000, № 39, ст. 333.
3. ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування і забудова територій». URL: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3260441209981634046 (дата звернення: 01.04.2026).
4. ДСТУ Б Б.2.2-10:2016 Склад та зміст науково-проектної документації щодо визначення меж і режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=65083 (дата звернення: 01.04.2026).
5. Швиденко О. Визначення зон охорони для різних типів пам'яток та об'єктів культурної спадщини. Випуск 16. 2022. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jun/28330/current16-52-59 (дата звернення: 01.04.2026).
6. Сторічні вілли Чернівців: хто їх руйнує та як можна зберегти історичну спадщину. Суспільне Чернівці. 06.07.2023. URL: https://suspilne.media/chernivtsi/521311-storicni-villi-cernivciv-hto-ih-rujnue-ta-ak-mozna-zberegti-istoricnu-spadsinu (дата звернення: 02.04.2026).

7. Лисенко В.А. Громадський контроль у сфері містобудівної діяльності. *Інвестиції: практика та досвід. Державне управління*. № 13/2018. С. 113-117.

8. Лисенко В.В. Закордонний досвід здійснення містобудівної діяльності. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління, 2019 р., № 4 (68). С. 136-140.

Ключові слова: охоронні зони, культурна спадщина, історичне середовище, традиційний характер середовища, містобудівна діяльність, сталий розвиток, правове регулювання, охорона пам'яток, історичні ареали, буферні зони, містобудівна документація, автентичність.

Keywords: protective zones, cultural heritage, historical environment, traditional character of the environment, urban planning activity, sustainable development, legal regulation, heritage protection, historical areas, buffer zones, urban planning documentation, authenticity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Печенюк Маргарита Іванівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКІ САНКЦІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ

У сучасних умовах реформування економічного законодавства України проблема ефективності адміністративно-господарських санкцій зберігає високу актуальність. Тривалий час цей інститут розглядався як один із ключових механізмів державного впливу на суб'єктів господарювання у разі порушення ними встановлених правил здійснення господарської діяльності. Водночас сучасний етап розвитку правового регулювання підприємництва в Україні вимагає переосмислення ролі адміністративно-господарських санкцій, їх правової природи, співвідношення з іншими видами публічно-правового впливу та визначення перспектив підвищення їх ефективності [1; 2].

Традиційно адміністративно-господарські санкції визначалися як заходи організаційно-правового або майнового характеру, що застосовуються уповноваженими державними органами до суб'єктів господарювання за порушення встановлених правил здійснення господарської діяльності. До таких санкцій відносилися, зокрема, штрафи, анулювання ліцензій, зупинення діяльності, обмеження операцій та інші форми публічно-правового реагування. Їх призначення полягає не лише у покаранні за правопорушення, а й у забезпеченні законності у сфері господарювання, захисті публічних інтересів, добросовісної конкуренції та стабільності економічного обороту [1; 3].

Особливої актуальності ця проблематика набула у зв’язку з втратою чинності Господарським кодексом України з 28 серпня 2025 року та введенням у дію нового законодавчого підходу до регулювання діяльності юридичних осіб у перехідний період. За таких умов адміністративно-господарські санкції вже не можуть аналізуватися виключно крізь призму класичної моделі господарського права, а потребують сучасного осмислення як елемент системи державного регулювання економіки, що функціонує через спеціальне законодавство, контрольні механізми, судовий захист та адміністративні процедури [4; 5].

Однією з головних проблем ефективності адміністративно-господарських санкцій є фрагментарність правового регулювання. На практиці заходи відповідальності до суб’єктів господарювання застосовуються не в межах єдиного комплексного механізму, а через значну кількість спеціальних законів, підзаконних актів і процедур контролю. Це призводить до того, що подібні порушення можуть мати різні правові наслідки залежно від галузі діяльності підприємства, органу контролю, конкретної процедури перевірки чи спеціальної правової норми. Така ситуація негативно впливає на правову визначеність та передбачуваність для бізнесу [2; 6].

Ще однією проблемою є співвідношення адміністративно-господарських санкцій з іншими видами публічно-правової відповідальності. Один і той самий факт порушення у сфері господарювання може спричинити накладення штрафу, анулювання дозволу чи ліцензії, проведення позапланової перевірки або застосування інших правових наслідків. Це створює ризик дублювання санкційного впливу та формування надмірного регуляторного тиску на суб’єктів господарювання. Відсутність єдиного підходу до визначення меж допустимого державного втручання негативно позначається на ефективності санкцій як інструменту правового впливу [2; 3].

Суттєвою проблемою залишається недостатня диференціація санкцій залежно від характеру порушення, ступеня його шкідливості, масштабу діяльності підприємства та реальних наслідків для ринку чи споживачів. Застосування формально однакових заходів до великого підприємства та малого бізнесу фактично створює дисбаланс у сфері відповідальності. Ефективна санкція повинна бути не лише законною, а й пропорційною, справедливою та економічно обґрунтованою [1; 6].

Окремої уваги заслуговує проблема превентивної ефективності адміністративно-господарських санкцій. Їх мета має полягати не лише у фіксації порушення, а й у формуванні правомірної поведінки суб’єктів господарювання. Проте на практиці санкції нерідко сприймаються бізнесом не як інструмент забезпечення законності, а як форма адміністративного тиску або карального втручання. У таких умовах знижується рівень довіри

до контролюючих органів, а санкційний механізм втрачає свою профілактичну функцію [3; 7].

У контексті підвищення ефективності адміністративно-господарських санкцій важливим є забезпечення балансу між публічним інтересом та свободою підприємницької діяльності. Держава має право застосовувати до суб'єктів господарювання примусові заходи у випадках порушення законодавства, однак таке втручання повинно бути обґрунтованим, правомірним, пропорційним та процедурно захищеним. Важливо, щоб кожна санкція мала чітку правову підставу, зрозумілу процедуру застосування, ефективні механізми оскарження та не перетворювалася на інструмент надмірного адміністративного впливу [5; 7].

Перспективи підвищення ефективності адміністративно-господарських санкцій в Україні безпосередньо пов'язані з подальшою систематизацією законодавства та узгодженням підходів до правозастосування. Доцільним видається формування більш цілісної моделі відповідальності суб'єктів господарювання, за якої санкції застосовуватимуться за єдиними принципами: законності, правової визначеності, пропорційності, недопущення подвійного покарання та економічної доцільності. Перспективним є також посилення ролі ризик-орієнтованого державного контролю, при якому суворість санкції корелюватиме з реальним рівнем небезпеки порушення [2; 6].

Не менш важливим є розвиток цифрових механізмів контролю та фіксації порушень, які дозволяють мінімізувати суб'єктивізм у діяльності контролюючих органів. Цифровізація адміністративних процедур, автоматизація частини контрольних функцій, уніфікація електронної взаємодії бізнесу з державою та прозорість процедур можуть значно підвищити як справедливість, так і ефективність санкційного механізму.

Отже, адміністративно-господарські санкції, попри трансформацію нормативного середовища, зберігають значення як інструмент забезпечення законності у сфері господарювання. Водночас їх ефективність значною мірою залежить від якості правового регулювання, передбачуваності правозастосування, пропорційності державного втручання та довіри бізнесу до механізмів контролю. Саме тому перспективи підвищення ефективності адміністративно-господарських санкцій пов'язані не лише з посиленням каральної складової, а передусім із формуванням сучасної, збалансованої та правово визначеної системи відповідальності суб'єктів господарювання.

Список використаних джерел

1. Господарське право : навч. посібник / укл. А.А. Бутирський. – Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. – 144 с. URL:

https://www.fpk.in.ua/images/biblioteka/4fmb_pravo/Hospodarske-pravo.Butyrskyy.2020.pdf

2. Бутирський А. А. Господарське право : навчальний посібник. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 144 с. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/841/Hospodarske_pravo.pdf?isAllowed=y&sequence=1

3. Войнарівський М. М. До питання про принципи адміністративно-господарських санкцій // Цивільне та господарське право і процес. 2023. № 6. URL: https://pjv.nuoua.od.ua/v6_2023/4.pdf

4. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4196-20

5. Верховний Суд. Ключові зміни вже з 28 серпня 2025 року, що і для кого змінюється. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1869305/

6. Особливості застосування адміністративно-господарських санкцій уповноваженими органами державної влади і органами місцевого самоврядування // Львівський науково-правовий часопис. 2024. № 1. URL: https://www.lsej.org.ua/1_2024/52.pdf

7. Подцерковний О. П., Войнарівський М. М. Адміністративно-господарські санкції під час воєнного стану // Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342342

Ключові слова: адміністративно-господарські санкції, господарське право, суб’єкти господарювання, державне регулювання економіки, правова відповідальність, ефективність санкцій, публічно-правовий вплив, правове регулювання, контрольні органи, ліцензування, штрафні санкції, пропорційність покарання, правова визначеність, ризик-орієнтований контроль, цифровізація державного контролю.

Keywords: administrative-economic sanctions, commercial law, business entities, state regulation of the economy, legal liability, effectiveness of sanctions, public law enforcement, legal regulation, regulatory authorities, licensing, financial penalties, proportionality of punishment, legal certainty, risk-based supervision, digitalization of state control.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Плачинда Анастасія Павлівна

здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОГОВІРНІ ПРОБЛЕМИ У СТАРТАПАХ: FOUNDERS AGREEMENT ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ

У сучасних умовах розвитку інноваційної економіки в Україні ключовою проблемою правового регулювання стартап-діяльності є наявність регуляторної лакуни між моментом фактичного виникнення відносин між засновниками та їх подальшою юридичною інституціоналізацією у формі господарського товариства. Існуючі конструкції цивільного та господарського права не забезпечують комплексного врегулювання відносин на преінкорпораційному етапі, що зумовлює субсидіарне застосування загальних договірних інститутів, не адаптованих до специфіки інноваційної підприємницької діяльності та високого рівня ризиків, притаманних стартапам.

Найбільш критичним проявом зазначеної лакуни є невизначеність правового режиму результатів інтелектуальної діяльності, створених до моменту державної реєстрації юридичної особи. Відповідно до ч. 1 ст. 429 Цивільного кодексу України [1] та ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX [2], первинним суб'єктом майнових прав інтелектуальної власності є фізична особа-автор, а їх перехід до іншого суб'єкта можливий виключно на підставі договору. Правова позиція Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду, сформульована у постанові від 20.05.2021 у справі № 910/17319/19 (п. 56–60), підтверджує, що передання майнових прав інтелектуальної власності в управління не спричиняє переходу права власності на такі права [3]. Вказане свідчить про те, що фактичне використання результатів інтелектуальної діяльності у межах стартапу без належного договірного оформлення не створює у такого стартапу правового титулу на відповідні активи. Таким чином, відсутність договірного закріплення переходу майнових прав ІВ на преінкорпораційному етапі об'єктивно унеможливлює формування юридично визначеної активної бази стартапу як об'єкта інвестування.

Поряд із цим, істотним дефектом є відсутність належного договірного механізму визначення корпоративної участі засновників на ранніх стадіях фінансування (pre-seed, seed). Неврегульованість питань розподілу часток, відсутність механізмів динамічного набуття корпоративних прав (vesting, cliff), а також відсутність процедур прийняття рішень і подолання корпоративного блокування (deadlock) зумовлюють ситуацію, за якої фактична участь засновників у розвитку проєкту не корелює з обсягом їх формальних прав. Це суперечить базовому принципу пропорційності корпоративної участі та створює передумови для корпоративних конфліктів на стадії залучення інвестицій.

Додатковим проявом договірної недостатності є відсутність інструментів стабілізації корпоративного складу, зокрема механізмів lock-up, right of first refusal (переважного права), drag-along та tag-along. У чинному

законодавстві України такі механізми не передбачені як імперативні та можуть бути реалізовані виключно шляхом договірної інкорпорації. Їх відсутність призводить до неконтрольованої зміни складу учасників, можливості входження третіх осіб без згоди інших засновників, а також до блокування стратегічних угод, що знижує інвестиційну привабливість стартапу та підвищує транзакційні витрати [4].

Сукупність зазначених дефектів зумовлює системну неспроможність існуючих правових конструкцій забезпечити безперервність корпоративного регулювання від преінкорпораційного до постінкорпораційного етапу. Використання договору простого товариства (ст. 1132 ЦК України) не вирішує зазначених проблем у повному обсязі, оскільки не забезпечує належної структуризації корпоративних прав та супроводжується складними податковими наслідками. Корпоративний договір, своєю чергою, може застосовуватися виключно після створення юридичної особи, що не дозволяє врегулювати відносини між засновниками на початковому етапі формування бізнесу. Таким чином, у праві України сформувався нормативний розрив між фактичним виникненням корпоративних відносин та їх юридичним оформленням.

За таких умов Founder’s Agreement доцільно кваліфікувати як самостійний преінкорпораційний договірний інститут, що виконує функцію квазікорпоративного регулятора та забезпечує первинну інституціоналізацію відносин між засновниками. Його правова природа полягає у трансформації фактичних партнерських відносин у юридично визначену модель спільного здійснення підприємницької діяльності із попереднім закріпленням правового режиму інтелектуальної власності, порядку формування корпоративної участі, механізмів управління та процедур виходу учасників із проєкту.

У порівняльно-правовому вимірі Founders’ Agreement є усталеним елементом правопорядків США, Великої Британії та держав Європейського Союзу, де він інтегрується у структуру інвестиційних угод та виступає обов’язковим елементом процедур due diligence. Його наявність забезпечує визначеність щодо ключових параметрів корпоративної моделі та розглядається інвесторами як індикатор правової структурованості проєкту. В українському праві відсутність нормативного закріплення цього інституту призводить до його фрагментарного заміщення загальними договірними конструкціями, що не відповідають функціональному призначенню преінкорпораційного регулювання. У зв’язку з цим Founders’ Agreement виконує компенсаторну функцію щодо недостатності імперативного регулювання та забезпечує правову визначеність на етапі, який є критичним для формування інвестиційної привабливості стартапу. Зокрема, його використання дозволяє закріпити первинний правовий титул на об’єкти інтелектуальної власності, впровадити механізми vesting як інструменту

корекції корпоративної участі залежно від фактичного внеску засновників, а також встановити процедури прийняття рішень і врегулювання конфліктів, що забезпечує стабільність корпоративної структури [5].

Отже, Founders' Agreement слід розглядати як обов'язковий елемент правової архітектури стартапу, який забезпечує нормативну безперервність корпоративного регулювання та виконує функцію первинної юридичної інституціоналізації відносин між засновниками. Його відсутність зумовлює втрату правового контролю над ключовими активами, дестабілізацію корпоративної структури та підвищення інвестиційних ризиків. У зв'язку з цим доцільним є визнання Founders' Agreement на доктринальному рівні як самостійного інституту господарського права з перспективою його подальшої нормативної імплементації.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
2. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20
3. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.05.2021 р. у справі № 910/17319/19 (провадження № 12-161гс20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96501303
4. 10 речей, про які забувають фаундери : гайд для фаундерів технологічних стартапів «Юридичні основи, без яких стартап не злетить» // DSSolutions.
5. Founders' Agreement (угода між засновниками) Yudey : вебсайт. URL: https://yudey.com.ua/investytsiini-ta-korporatyvni/founders-agreement-uhoda-mizh-zasnovnykamy

Ключові слова: стартап, Founders' Agreement, договір між засновниками, преінкорпораційні відносини, корпоративні права, інтелектуальна власність, корпоративні конфлікти, vesting, інвестиційна привабливість, господарське право.

Keywords: startup, Founders' Agreement, founders' agreement, pre-incorporation relations, corporate rights, intellectual property, corporate conflicts, vesting, investment attractiveness, commercial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Попелюк В.П.

Полігова Анастасія Олегівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГОСПОДАРСЬКІ ДОГОВОРИ ПІСЛЯ 28.08.2025: ПЕРЕХІД ДО РЕГУЛЮВАННЯ НОРМАМИ ЦК УКРАЇНИ

28 серпня 2025 року стало знаковою датою у розвитку вітчизняного господарського законодавства: з набуттям чинності Законом України від 09.01.2025 № 4196-IX «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» (далі – Закон № 4196-IX) Господарський кодекс України (далі – ГК України), що понад двадцять років регламентував сферу господарювання, офіційно втратив чинність. Основним регулятором господарських відносин, у тому числі договірних, став Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) та спеціальне законодавство [1; 2].

Скасування ГК України не є раптовим явищем, а закономірним результатом тривалої наукової дискусії про доцільність існування паралельної системи господарського законодавства. Ще до запровадження ГК України у 2004 році господарська діяльність регулювалася нормами ЦК України, і, як зазначають фахівці, особливої потреби у «паралельному» нормативному акті не існувало. Дублювання правових норм породжувало колізії, ускладнювало правозастосування та знижувало передбачуваність договірного регулювання. Реформа 2025 року усуває цей системний недолік, уніфікуючи правове поле у сфері договірних відносин [2; 3].

Центральне місце у реформованій системі посідає договірне право. Відповідно до роз'яснень Міністерства юстиції України, глава 20 ГК України «Господарські договори» була в повній мірі врегульована положеннями ЦК України, оскільки глави 52 та 53 ЦК України аналогічним чином визначають поняття та умови договорів, порядок їх укладення, зміни і розірвання [3]. Таким чином, перехід до цивільно-правового регулювання господарських договорів не створює правової прогалини, а лише консолідує розрізнені норми в єдиній кодифікованій системі. Принцип свободи договору, закріплений у статті 627 ЦК України, відтепер є єдиним та беззаперечним регулятором договірної автономії суб'єктів підприємницької діяльності [1].

Принципово важливим є питання долі господарських договорів, укладених до 28 серпня 2025 року. Закон № 4196-IX не містить спеціальних перехідних положень щодо таких договорів, що означає збереження ними юридичної сили відповідно до загальних принципів дії закону в часі. Договори залишаються чинними та продовжують юридичну дію до завершення строку їх дії або припинення в інший спосіб. Наявність у тексті договору посилань на норми ГК України не тягне його недійсності, оскільки закон не має зворотної дії в часі відповідно до статті 58 Конституції України та статті 5 ЦК України [1; 4].

З моменту скасування ГК України все, що не передбачено договором, регулюється нормами спеціального законодавства та ЦК України. Якщо договір містить положення із посиланням на конкретну статтю ГК України, що втратила чинність, застосуванню підлягають аналогічні або найбільш близькі норми ЦК України з урахуванням загальних принципів цивільного

права [3]. Водночас Міністерство юстиції рекомендує внести відповідні зміни до чинних договорів, що містять посилання на скасовані норми ГК України, задля усунення правової невизначеності та забезпечення однозначності тлумачення договірних умов [3].

Суттєвою зміною є трансформація інституту договірної відповідальності. ГК України передбачав самостійний механізм господарських санкцій, зокрема оперативно-господарські санкції (глава 24 ГК України). З набуттям чинності реформою це поняття зникло з кодексу. Проте, як роз'яснює Мін'юст, сторони можуть і надалі передбачати відповідні механізми у договорах, керуючись положеннями ЦК України – зокрема статтями 611, 615, 627, 628, які дозволяють визначати умови відповідальності та забезпечення виконання зобов'язань [1; 3]. Таким чином, відповідальність за порушення господарських договорів переходить у площину загального цивільно-правового регулювання, що потребує більш детального опрацювання договірних умов сторонами [1].

Окремої уваги заслуговує питання типових договорів. Стаття 630 ЦК України доповнена новими положеннями про типові та примірні договори, які раніше містилися у ГК України. Це забезпечує збереження відповідного правового інструментарію у сфері стандартизованого договірного регулювання. Водночас із правового поля зникають специфічні для господарського права режими «господарського відання» та «оперативного управління» майном. Замість них застосовуватимуться стандартні цивільно-правові конструкції: право власності, оренда та узуфрукт [1; 2].

Реформа безпосередньо зачіпає і сферу публічних закупівель. Відповідно до роз'яснень Міністерства економіки, замовники зобов'язані оновити тендерну документацію та проєкти договорів щодо відкритих торгів, оголошених після 28 серпня 2025 року, – вилучити посилання на ГК України та замінити їх положеннями ЦК України або відповідних спеціальних законів. Договори, укладені до зазначеної дати, продовжують діяти до завершення строку, передбаченого у договорі [2]. Зміна їх істотних умов допускається лише у випадках, передбачених самим договором та чинним законодавством [1; 2].

Важливим аспектом реформи є збереження поняття «суб'єкт господарювання» у правовому полі. Попри скасування ГК України, цей термін залишається ключовим у ЦК України та інших спеціальних законах, що регулюють підприємницьку діяльність. Суб'єкти господарювання продовжують існувати як учасники цивільних правовідносин, а їхня договірна діяльність регулюється ЦК України та спеціальними законами [1; 2].

Реформа запроваджує трирічний перехідний період – до 28 серпня 2028 року, – протягом якого поточна господарська діяльність підприємств може бути продовжена на підставі норм Закону № 4196-IX, ЦК України та

спеціальних законів. Це дозволяє суб'єктам підприємницької діяльності поступово привести свою договірну документацію у відповідність до оновленого законодавства, не зазнаючи при цьому правових втрат. Разом із тим юридичним особам рекомендується завчасно проаналізувати чинні договори, визначити наявність посилань на ГК України та розробити стратегію адаптації [2; 3].

Таким чином, скасування ГК України та перехід господарських договорів під регулювання ЦК України є фундаментальною реформою вітчизняного договірного права, що усуває тривале дублювання норм та уніфікує правове регулювання підприємницької діяльності. Практичні наслідки реформи для договірних відносин є відчутними, проте керованими: чинні договори зберігають силу, а прогалини у регулюванні заповнюються нормами ЦК України. Подальший розвиток доктрини та судової практики у цій сфері матиме вирішальне значення для забезпечення єдності правозастосування в умовах оновленого законодавства.

Список використаних джерел

4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

5. Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text

6. Правова позиція Міністерства юстиції України щодо набуття чинності Закону № 4196-IX від 28.08.2025. URL: https://minjust.gov.ua

7. Конституція України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

Ключові слова: господарський договір, Цивільний кодекс України, скасування Господарського кодексу, договірне регулювання, перехідний період, суб'єкт господарювання.

Keywords: commercial contract, Civil Code of Ukraine, abolition of the Commercial Code, contractual regulation, transitional period, business entity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Пономаренко Єлизавета Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

НАЦІОНАЛЬНА ДЕПОЗИТАРНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ФІНАНСОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ: РОЗГЛЯД ФУНКЦІЙ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ

Національна депозитарна система України забезпечує облік прав власності на цінні папери, супровід їх обігу та проведення розрахунків за відповідними угодами. Крім того, безпосередньо через неї проходить значна частина операцій фондового ринку, що робить її інфраструктурною основою для інвесторів, емітентів і професійних учасників. Отже, без стабільної роботи депозитарних інститутів ринок втрачає ліквідність, а операції – передбачуваність. Організаційна побудова системи передбачає поділ на два рівні. Верхній рівень представлений центральним депозитарієм і іншими депозитарними установами, які ведуть рахунки для зберігачів та виконують клірингові функції. Нижній рівень охоплює зберігачів і реєстраторів, які працюють безпосередньо з власниками цінних паперів [1]. Слід зауважити, що вказана структура дозволяє розмежувати функції обліку, зберігання і розрахунків, що, своєю чергою, знижує операційні ризики та підвищує швидкість обробки угод.

Функціональне наповнення депозитарної системи виходить за межі простого зберігання активів. До основних напрямів належать стандартизація обліку, уніфікація документообігу, забезпечення переходу прав власності та організація розрахунків за принципом «поставка проти платежу». Відповідно, завдяки цьому учасники ринку отримують гарантію того, що передача цінних паперів супроводжується відповідною оплатою, без часових розривів і подвійного ризику.

Наступний блок функцій пов’язаний із корпоративними подіями: виплатою дивідендів, процентів, погашенням боргових інструментів. Депозитарні установи акумулюють кошти від емітентів і розподіляють їх між власниками, що спрощує взаємодію між сторонами та мінімізує адміністративні витрати. Паралельно ведеться облік обмежень прав на цінні папери, включаючи застави чи арешти, що має значення для банківського кредитування і судових процедур [2, с. 258].

Слід зауважити, що ефективність системи значною мірою залежить від якості клірингу та розрахунків, оскільки саме на цьому етапі завершується перехід прав власності й фінансових зобов’язань між сторонами угоди. Кліринг передбачає як звірку інформації за укладеними контрактами, так і перевірку коректності даних, узгодження позицій учасників та формування підсумкових зобов’язань для кожної сторони. У межах депозитарної інфраструктури застосовується неттінг – взаємозалік зустрічних вимог, який дозволяє скоротити кількість окремих платежів і оптимізувати грошові потоки. Завдяки цьому зменшується навантаження на платіжну систему, а також обсяг коштів, необхідних для завершення розрахунків. Крім того, додатково така організація процесу обмежує ризик невиконання зобов’язань, оскільки розрахунки проводяться на основі вже підтверджених і узгоджених даних. Скорочення потреби в ліквідності прямо впливає на

витрати учасників, роблячи операції з цінними паперами більш передбачуваними та економічно доцільними.

Перехід до бездокументарної форми цінних паперів прямо впливає на рівень ефективності депозитарної системи, оскільки змінює спосіб фіксації прав власності та обігу активів. Відмова від паперових сертифікатів і переведення їх в електронний формат усуває ризики втрати, пошкодження або підробки, які раніше супроводжували документарний обіг. Облік прав здійснюється через записи на рахунках у цінних паперах, що забезпечує оперативність проведення операцій і зменшує кількість технічних помилок. Скорочується також час на виконання угод, оскільки відпадає потреба у фізичному переміщенні документів і їх перевірці. Натомість, електронна модель висуває підвищені вимоги до надійності програмних комплексів, безперервності їх роботи та кіберзахисту. Відповідно, будь-які збої або несанкціоноване втручання можуть призвести до спотворення облікових даних і вплинути на значну кількість учасників ринку, що потребує впровадження резервних систем, багаторівневого контролю доступу та регулярного аудиту інформаційної інфраструктури [3, с. 1].

Оцінка ефективності депозитарної системи повинна враховувати декілька критеріїв. По-перше, швидкість виконання операцій, оскільки затримки у проведенні розрахунків збільшують ризики і витрати учасників. По-друге, рівень прозорості, оскільки чітка фіксація прав власності та доступ до інформації знижують ймовірність корпоративних конфліктів. По-третє, надійність інфраструктури, що зумовлюється тим, що стабільність роботи програмних комплексів і дотримання стандартів безпеки визначають довіру до системи.

Українська модель має як сильні сторони, так і проблемні аспекти. До переваг належить централізований облік та нормативне регулювання, яке встановлює єдині правила для учасників. Система інтегрована з банківським сектором, що дозволяє проводити грошові розрахунки в рамках єдиної платіжної інфраструктури. Натомість, залишається залежність від внутрішніх ресурсів і обмежена інтеграція з міжнародними депозитарними мережами. Крім того, проблеми проявляються у фрагментації ринку та недостатній активності інвесторів. Невелика кількість ліквідних інструментів зменшує навантаження на систему, але водночас стримує її розвиток. Додаткові витрати для емітентів, пов’язані з обслуговуванням випусків, іноді стають бар’єром для виходу на фондовий ринок, що значним чином знижує масштаб використання депозитарної інфраструктури [4, с. 81].

Питання тарифної політики також потребує уваги. Так, вартість послуг депозитаріїв і зберігачів впливає на рішення учасників щодо здійснення операцій. Завищені тарифи можуть зменшити кількість угод, в той час як оптимізовані – стимулюють активність. Регулятор встановлює граничні рівні, що дозволяє уникнути монополізації та забезпечити конкуренцію.

Контроль за діяльністю системи здійснюється державними органами, насамперед Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку і Національним банком України, які визначають правила роботи учасників та наглядають за їх дотриманням. Регуляторні функції включають видачу ліцензій, встановлення стандартів обліку, перевірку звітності та застосування санкцій у разі порушень. Натомість, ліцензування окремих видів діяльності створює складнощі для недобросовісних учасників, оскільки вимагає підтвердження фінансової стійкості, наявності внутрішніх процедур контролю та відповідної кваліфікації персоналу. Отже, підвищені вимоги до капіталу й організації бізнес-процесів стимулюють учасників інвестувати в інфраструктуру та підвищувати якість послуг, а регулярний нагляд і нормативне регулювання зменшують ймовірність зловживань та забезпечують прозорість операцій [5, с. 174].

Таким чином, національна депозитарна система виконує низку функцій, що забезпечують стабільність і передбачуваність фондового ринку. Ефективність роботи визначається якістю обліку, швидкістю розрахунків і рівнем довіри учасників. У зв'язку з цим, перспективи розвитку пов'язані насамперед з технологічними змінами. До прикладу, впровадження електронних платформ, автоматизація клірингу, використання розподілених реєстрів здатні підвищити швидкість і безпеку операцій. Паралельно необхідно розширювати міжнародну співпрацю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Про депозитарну систему України : Закон України від 06 липня 2012 р. № 5178-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 39. Ст. 517. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17#Text

Марчук В.Ю., Степанчук М.Г. Депозитарні установи України: основні вектори діяльності. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 4 (15). С. 258-262. URL: https://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/4_15_uk/43.pdf

Степанкевич Н.С. Депозитарне забезпечення функціонування фондового ринку. *Економіка та суспільство*. 2021. № 29. С. 1-7.

Кужелєв М.О., Стабіас С.М. Пріоритети розвитку ринку корпоративних цінних паперів в Україні : монографія. Київ : «Центр учбової літератури», 2020. 176 с.

Самородов Б.В., Житар М.О. Оцінка функціонування ринку цінних паперів України в умовах глобалізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2020. № 16(44). С. 174–183.

Попович Павло Олександрович

аспірант кафедри господарського права і процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ТРАНСФОРМАЦІЇ КОМПЛЕКСНИХ УМОВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ КОНТРАКТІВ В УКРАЇНІ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

У післявоєнний період розвитку міжнародної економічної взаємодії господарських товариств України, особливого значення набуває модернізація комплексних умов забезпечення виконання зовнішньоекономічних контрактів. За умов підвищеної волатильності валютних ринків, інфляційних процесів, логістичних ускладнень та політичних ризиків, сторони дедалі частіше застосовують гнучкі договірні конструкції, спрямовані не стільки на формальне гарантування виконання зобов'язань, скільки на захист економічного балансу інтересів контрагентів.

Серед таких інструментів ключове місце посідають ескалаційні та індексаційні застереження (Escalation Clauses), які у сучасних умовах зазнають суттєвої трансформації. Якщо раніше їх основною функцією було реагування на інфляцію або зміну вартості ресурсів, то у післявоєнний період вони дедалі частіше враховують комплекс факторів: коливання валютних курсів, порушення ланцюгів постачання, зміну митно-тарифного регулювання, а також ризики форс-мажорного характеру. Таким чином, ці застереження набувають більш універсального та адаптивного характеру.

Паралельно з цим посилюється значення умов попереднього характеру (Conditional Clauses), які встановлюють залежність виконання основних зобов'язань від настання певних юридичних або фактичних обставин. У післявоєнних реаліях такі умови часто пов'язуються із отриманням фінансових гарантій, страхового покриття, підтвердженням платоспроможності сторін або стабілізацією регуляторного середовища. Це свідчить про зростання ролі превентивних механізмів у структурі договірного забезпечення та необхідності запровадження спеціальних державних регуляторних механізмів.

Наразі вказані тенденції трансформації зовнішньоекономічної діяльності чітко виражаються наслідками геополітичного конфлікту США з Іраном в регіоні Перської затоки, що підтверджує суттєвий вплив воєнних конфліктів на функціонування міжнародних економічних зв'язків, логістику товарних оборотів, митну та цінову політику. Як наслідок вказані обставини вже вказали на невідкладну необхідність трансформації способів та засобів забезпечення виконання зовнішньоекономічних контрактів.

Попри відсутність прямої нормативної регламентації, зазначені умови фактично формують самостійну групу договірних інструментів забезпечувального характеру, які виконують функцію мінімізації ризиків. У сучасній доктрині їх доцільно розглядати як захисні застереження, що дозволяють сторонам передбачити можливість перегляду умов контракту з

метою компенсації валютних, кредитних та політичних ризиків, характерних для перехідного та післякризового періоду.

Особливого розвитку набувають валютні застереження, які у післявоєнний період трансформуються у більш складні та багаторівневі конструкції. Зокрема, застосовуються як прямі, так і непрямі валютні застереження, а також мультивалютні механізми, що прив'язують суму платежу до «кошика валют». Це дозволяє більш ефективно розподіляти валютні ризики між сторонами та зменшувати вплив нестабільності окремих валют.

В.С. Мілаш зазначає, що в умовах кризового періоду сторони дедалі частіше обирають комбіновані моделі, за яких ціна фіксується у відносно стабільній валюті або індикаторі (наприклад, міжнародному індексі), тоді як платіж може здійснюватися у національній валюті з відповідним механізмом перерахунку. При цьому детально регламентуються порядок і момент визначення курсу, джерела валютної інформації та способи коригування суми зобов'язання. [3, с. 88].

На думку В.В. Луць це можуть бути «захисні та арбітражні застереження (захисні застереження – це договірні умови, що включаються у контракти і передбачають можливість їхнього перегляду в процесі виконання з метою страхування валютних, кредитних та інших ризиків, тобто обмеження втрат контрагентів)» [1, с. 287].

Однак, валютні застереження чи застосування гнучких механізмів арбітражних застережень не надає повноту гарантій мінімізації втрат контрагентів у разі настання кризових економічних наслідків воєнних конфліктів регіонального маштабу (наприклад в сфері оббігу нафтопродуктів), що впливають на руйнування чи обмеження зовнішньоекономічних ринкових зв'язків.

В даному випадку важливим напрямом трансформації є саме розширення спектра інструментів страхування ризиків. Окрім класичних валютних застережень, застосовуються механізми зміни строків платежу, взаємного балансування зобов'язань, бартерні операції, поруки комісіонера (делькредере), а також включення потенційних ризиків у цінову модель контракту.

За деяких глобальних міжнародних кризових економічних обставин, важливим є запровадження державних гарантійних платформ зовнішньоекономічних взаємовідносин, створенням страхових чи регуляторних фондів, запровадження гнучкої митної та податкової політики. В даному випадку держава не повинна посилювати адміністративний вплив, а лише гарантувати дієвість і широкий спектр механізмів забезпечення виконання зобов'язань для усунення ризиків не виконання зовнішньоекономічних контрактів, що в свою чергу стимулюватиме зовнішньоекономічну діяльність в кризових умовах. Тобто, важливим є не

лише забезпечення виконання договірних зобов'язань як механізму реальності відновлення інтересу сторони правочину в судовому порядку, але й запровадження державою інших прозорих механізмів, які матимуть для нерезидентів гарантійно стимулюючий ефект в безпечності взаємовідносин. Це свідчить про необхідність трансформації комплексних підходів до управління ризиками у зовнішньоекономічній діяльності.

Таким чином, ескалаційні (індексаційні) застереження у післявоєнний період слід розглядати як ключовий елемент трансформованої системи забезпечення виконання зовнішньоекономічних контрактів. Вони забезпечують динамічну адаптацію договірних умов до змін економічного середовища шляхом прив'язки до об'єктивних індикаторів, таких як індексу цін, вартості ресурсів, валютних курсів або гарантування виконання договірних зобов'язань порукою (делькредере), гарантією фондів, діяльністю спеціалізованих державних платформ або застосуванням митних чи податкових адаптивно-стимулюючих механізмів для певної категорії зовнішньоекономічної діяльності чи групи товарів.

Список використаних джерел

1. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 1999. 330 с.
2. Журавка Ф. О. Практичні аспекти використання валютних застережень у зовнішньоекономічних контрактах підприємств. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. пр. / Держ. вищ. навч. закл. «Укр. акад. банк. справи Нац. банку України».* Суми, 2007. Т. 19. С. 146–152.
3. Мілаш В.С. Правові особливості захисного застереження як умови зовнішньоекономічного договору: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2002. 198 с.
4. Конспект лекцій з дисципліни «Зовнішньоекономічна діяльність підприємства» для здобувачів напряму підготовки 6.030601 «Менеджмент» денної та заочної форм навчання / Мельник Ю.В. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 64 с.
5. Ющенко В.А., Міщенко В.І. Управління валютними ризиками. К.: Товариство "Знання", КОО, 1998. 444 с.
6. Москвіна А. О. Організація, техніка підготовки та виконання зовнішньоекономічних контрактів: конспект лекцій (для здобувачів 3 курсу усіх форм навчання спеціальностей 051 – Економіка, 071 – Облік і оподаткування, 073 – Менеджмент, 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність, 275 – Транспортні технології); Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова, 2020. 171 с.

7. Шворак Л.О. Контракти в зовнішньоекономічній діяльності: електронний конспект лекцій з курсу. К., 2025. 153с.
8. Зянько В. Міжнародні розрахункові та валютні операції. Курс лекції. 2018. URL: https://fk.vntu.edu.ua/

Ключові слова: зовнішньоекономічні контракти, забезпечення виконання, застереження, гарантії, страхування ризиків, господарське право.
Keywords: foreign economic contracts, security for the fulfillment of obligations, reservations, guarantees, risk insurance, economic law.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Будурова Г.М.

Похиляк Мар'яна Дмитрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СМАРТ-ДОГОВОРИ У ЕЛЕКТРОННІЙ КОМЕРЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

Стрімкий розвиток цифрових технологій, блокчейн-платформ та криптографії зумовив появу принципово нового феномену у сфері договірних відносин – смарт-договорів (смарт-контрактів). Ця форма правочину поєднує властивості цивільно-правового договору та комп'ютерної програми, що самовиконується, і відкриває якісно нові можливості для автоматизації та забезпечення виконання зобов'язань. Водночас впровадження смарт-договорів у правовий обіг породжує низку теоретичних і практичних проблем, зокрема щодо їхньої правової природи, місця в системі електронних договорів та відповідності вимогам чинного законодавства України [1, с. 288].

Концепція смарт-контракту вперше була запропонована американським вченим у сфері інформатики та криптографії Ніком Сабо у 1996 р. як «набір зобов'язань, визначених у цифровій формі, включаючи протоколи, в рамках яких сторони виконують ці зобов'язання». У сучасній науці смарт-договір визначається як угода, виражена у формі програмного коду, яка автоматично виконується в розподіленій мережі за настання умов, закладених у цьому коді, і не потребує участі третіх осіб для свого виконання [2, с. 150]. Технологічною основою смарт-договорів є блокчейн – розподілена база даних, що забезпечує прозорість, незмінюваність та захист даних від фальсифікації. Найбільш поширеною платформою для розгортання смарт-контрактів є мережа Ethereum, хоча подібні функції реалізуються й в інших блокчейн-системах.

У доктрині цивільного права сформувалися два основні підходи до правової природи смарт-договорів. Відповідно до «технологічного» підходу,

смарт-контракт є комп'ютерною програмою і не може прирівнюватися до юридичного договору, оскільки позбавлений волевиявлення в традиційному розумінні. Згідно з «юридичним» підходом, смарт-договір є різновидом цивільно-правового договору, укладеного в особливій – машинозчитуваній – електронній формі. Останній підхід є більш обґрунтованим, оскільки смарт-договір, як і будь-який цивільно-правовий договір, містить усі обов'язкові елементи: сторони, предмет та істотні умови, а факт його укладення опосередковує вільне волевиявлення сторін, виражене шляхом підтвердження умов у цифровій системі [1, с. 292].

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію» від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII, електронний договір – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, оформлена в електронній формі [3]. Смарт-договір цілком підпадає під це визначення, а відтак є різновидом електронного договору зі специфічними ознаками: він укладається і виконується виключно в цифровому середовищі, не потребує посередників для свого виконання та є незмінюваним після розміщення в мережі. Відповідно до ч. 2 ст. 639 Цивільного кодексу України, договір, укладений за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем за згодою обох сторін, вважається укладеним у письмовій формі, що надає смарт-договору відповідного правового статусу [4].

Смарт-договір має ряд суттєвих особливостей, що відрізняють його від інших видів електронних договорів. По-перше, самовиконуваність: виконання зобов'язань за смарт-договором відбувається автоматично при настанні заздалегідь визначених умов без участі людини. По-друге, незмінюваність: розміщений у блокчейні код не може бути модифікований жодною зі сторін, що виключає довільне одностороннє розірвання чи зміну договору. По-третє, децентралізованість: відсутність єдиного центру управління унеможливлює блокування виконання договору. По-четверте, прозорість: умови смарт-договору є публічно доступними для верифікації у блокчейн-мережі. По-п'яте, деперсоніфікованість: сторони можуть взаємодіяти за допомогою псевдонімних криптографічних адрес, що ускладнює їх ідентифікацію відповідно до вимог цивільного законодавства [1; 2, с. 151].

Поряд із перевагами незмінюваність смарт-договору є одночасно і його суттєвим недоліком. Цивільне законодавство України (ст. 651–654 ЦК) допускає зміну та розірвання договору за згодою сторін, у судовому порядку або у зв'язку з істотною зміною обставин. Проте смарт-договір, розміщений у блокчейні, унеможливлює укладення додаткових угод у разі зміни обставин. Це означає, що сторони позбавлені можливості скористатися загальними механізмами договірного права щодо модифікації зобов'язань, що суперечить принципам диспозитивності та свободи договору,

закріпленим у ст. 627 ЦК України. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом закріплення у вихідному коді смарт-договору спеціальних механізмів призупинення або скасування його дії за волевиявленням обох сторін [1, с. 289].

Суттєвою є проблема інтеграції смарт-договорів з об'єктами, що перебувають поза цифровим середовищем. Якщо предметом смарт-договору є нерухомість, частка у статутному капіталі або інший актив, що потребує державної реєстрації чи нотаріального посвідчення, виникає інтеграційна проблема: смарт-договір функціонує в цифровому середовищі, тоді як реєстри прав на майно в Україні ще не інтегровані з блокчейн-платформами на рівні, необхідному для автоматичного виконання таких договорів. Чинне законодавство також не визначає механізму електронного нотаріального посвідчення смарт-договорів, що обмежує сферу їх практичного застосування до договорів, укладення яких не потребує нотаріальної форми [1, с. 290].

Окремою проблемою є статус розрахунків у криптовалюті за смарт-договорами. Оскільки виконання смарт-договору передбачає автоматичний переказ токенів або криптовалюти, правомірність таких розрахунків залежить від правового статусу криптоактивів. Закон України «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX визначив загальні засади обігу криптовалюти, проте питання використання криптовалюти як засобу розрахунку в договірних відносинах залишається законодавчо невирішеним [5].

Не менш гострою є проблема ідентифікації сторін смарт-договору: відповідно до ст. 207 ЦК, правочин вважається вчиненим у письмовій формі, якщо його зміст підтверджено підписом сторони; натомість блокчейн-адреса не прирівнюється до електронного підпису у розумінні Закону України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII [6,с.91].

Отже, смарт-договір є різновидом електронного договору, що поєднує цивільно-правові та технологічні ознаки, ґрунтується на технології блокчейн та характеризується самовиконуваністю, незмінюваністю й децентралізованістю. Його впровадження у правовий обіг України відкриває значні можливості для автоматизації договірних відносин, скорочення витрат і підвищення захисту сторін від свавільного невиконання зобов'язань. Водночас численні правові прогалини – у сфері ідентифікації сторін, нотаріального посвідчення, статусу криптовалютних розрахунків та механізмів зміни умов – потребують невідкладного законодавчого врегулювання. Вирішення цих завдань є необхідною умовою для повноцінної інтеграції смарт-договорів у цивільний оборот України відповідно до стандартів ЄС.

Список використаних джерел

1. Станкевич А. В. Смарт-договори як вид електронних договорів, їх особливості та проблематика при електронному обігу об'єктів цивільного права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 1. № 87. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.1.42

2. Іванов А. М., Шмига В. О. Смарт-контракти у договірних відносинах: реалії та перспективи використання. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 4. С. 150–152. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/32

3. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 45. Ст. 410. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19

4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Ст. 627, 639, 651–654. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

5. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 30. Ст. 216. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20

6. Мамчур Л., Недибалюк О. Цивільно-правові реалії допустимості використання смарт-контракту у договірних відносинах. Історико-правовий часопис. 2018. № 2 (12). С. 90–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2018_2_20

Ключові слова: смарт-договір, смарт-контракт, електронний договір, блокчейн, самовиконуваність, незмінюваність, криптовалюта, ідентифікація сторін, цивільне право, цифровізація.

Keywords: smart contract, electronic contract, blockchain, self-execution, immutability, cryptocurrency, identification of parties, civil law, digitalization.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Рогожа Валерія Василівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ГОСПОДАРСЬКІ ДОГОВОРИ: ПРОБЛЕМИ УКЛАДЕННЯ ЗА РІШЕННЯМ СУДУ

Укладення господарських договорів за рішенням суду є одним із механізмів забезпечення виконання обов'язку сторін вступити в договірні відносини тоді, коли цього вимагає закон або попередній договір. Актуальність теми суттєво загострилась у зв'язку з прийняттям Закону України від 09.01.2025 № 4196-IX [1], яким з 28 серпня 2025 р. визнано таким,

що втратив чинність, Господарський кодекс України (далі -ГК). Стаття 187 ГК, яка безпосередньо регулювала укладення господарських договорів за рішенням суду, більше не діє, а перехідне і нове регулювання цього механізму в Цивільному кодексі України (далі -ЦК) [2] залишається неповним і суперечливим. Такий стан породжує нові та актуалізує вже відомі доктринальні та практичні проблеми.

До втрати чинності ГК базовою нормою для укладення господарських договорів у судовому порядку була ст. 187 ГК України [3]. Вона передбачала два випадки підвідомчості переддоговірних спорів судам: обов'язкове -у разі укладення договорів за державним замовленням або коли обов'язок укласти договір прямо передбачений законом; та факультативне -якщо це передбачено угодою сторін або якщо сторони зобов'язані укласти договір на підставі попереднього договору. Частина 2 ст. 187 ГК встановлювала, що день набрання чинності рішенням суду, яким вирішено переддоговірний спір, вважається днем укладення договору, якщо рішенням не визначено інше. Ця норма мала принципове значення для визначення моменту виникнення договірних зобов'язань і для обчислення строків виконання.

Першою ключовою проблемою завжди було чітке визначення підстав для звернення до суду з метою примусового укладення господарського договору. Судова практика Великої Палати Верховного Суду, зокрема у постанові від 08.10.2019 у справі № 911/594/18 [4], усталено зазначала: спонукання до укладення договору можливе лише тоді, коли хоча б одна зі сторін є зобов'язаною укласти договір -через пряму вказівку закону або на підставі обов'язкового акта планування (державного замовлення). Відсутність такого обов'язку позбавляє суд правових підстав для вирішення переддоговірного спору за ініціативою лише однієї сторони. При цьому практичні труднощі виникали при розмежуванні позовів «про зобов'язання укласти договір» (ст. 187 ГК) та позовів «про визнання договору укладеним» – ці вимоги мають різну правову природу і наслідки, проте нерідко змішувались у позовних заявах.

Другою проблемою є визначення меж та змісту судового рішення у переддоговірному спорі. Відповідно до ст. 84 Господарського процесуального кодексу України у рішенні зі спору про укладення договору суд у резолютивній частині вказує умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, з посиланням на поданий позивачем проєкт. Разом із тим нерідко виникає питання: чи вправі суд формулювати умови договору, що відрізняються від проєкту позивача, або відмовити у встановленні окремих умов? Як зазначає В. В. Васильєв, судове рішення у переддоговірному спорі за своєю природою є актом саморегулювання відносин, а не лише примусовим владним актом, і тому межі «договірного» судового розсуду мають бути чітко обмежені волею сторін та вимогами закону [5, с. 67]. На

практиці суди інколи виходять за межі позовних вимог, самостійно конструюючи умови договору, що суперечить принципу диспозитивності.

Третя проблема стосується визначення моменту укладення господарського договору за рішенням суду та правових наслідків скасування такого рішення. Ч. 2 ст. 187 ГК встановлювала, що договір вважається укладеним з дня набрання рішенням законної сили, якщо інше не визначено судом. Проте ні ГК, ні ЦК не містили механізму для ситуації, коли після укладення договору на підставі судового рішення це рішення скасовується судом вищої інстанції. Практика Європейського суду з прав людини вказує на необхідність дотримання принципу правової визначеності: договір, укладений на підставі рішення, що набрало законної сили, повинен залишатися чинним для сторони, яка добросовісно його виконувала [5, с. 68]. Це питання залишається системно невирішеним.

Четверта і найгостріша наразі проблема виникла у зв'язку зі скасуванням ГК з 28 серпня 2025 р. Закон № 4196-IX [1] не містить спеціальних перехідних положень щодо механізму укладення господарських договорів за рішенням суду. Ст. 649 ЦК [2] регулює вирішення переддоговірних спорів у цивільно-правовій площині, проте вона значно вужча за ст. 187 ГК: не передбачає процедури протоколу розбіжностей, строків їх передачі до суду, а також наслідків пропуску таких строків. Крім того, ст. 649 ЦК не встановлює спеціального правила щодо дня укладення договору за рішенням суду -аналог ч. 2 ст. 187 ГК у ЦК відсутній. Це означає, що момент укладення договору тепер визначається за загальними правилами ст. 640 ЦК, що у ряді випадків суперечить специфіці примусового укладення та породжує правову невизначеність.

Таким чином, проблематика укладення господарських договорів за рішенням суду охоплює кілька взаємопов'язаних питань: підстави примусового укладення та розмежування відповідних позовів; межі судового розсуду при визначенні умов договору; правові наслідки скасування судового рішення, що стало підставою для укладення договору; а також прогалини у правовому регулюванні, що виникли після скасування ГК у 2025 р. Усунення цих проблем вимагає: по-перше, судового тлумачення з боку Верховного Суду щодо застосування ст. 649 ЦК [2] в умовах відсутності ГК; по-друге, законодавчого доповнення ЦК спеціальною нормою про момент укладення договору за рішенням суду; по-третє, розробки механізму захисту прав добросовісної сторони при скасуванні такого рішення.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (втратив чинність з 28.08.2025 на підставі Закону № 4196-IX). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08.10.2019 у справі № 911/594/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua
5. Васильєв В. В. Укладення договору за рішенням суду: проблеми саморегулювання цивільних відносин. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2022. № 57. С. 66–69.

Ключові слова: господарський договір, укладення договору за рішенням суду, переддоговірний спір, примусове укладення договору, стаття 187 Господарського кодексу України, стаття 649 Цивільного кодексу України, скасування Господарського кодексу, попередній договір.

Keywords: commercial contract, conclusion of contract by court decision, pre-contractual dispute, compulsory conclusion of contract, Article 187 of the Commercial Code of Ukraine, Article 649 of the Civil Code of Ukraine, abolition of the Commercial Code, preliminary contract.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Романова Аліна Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ В УКРАЇНІ

Цифровізація господарського обороту в Україні зумовила активне поширення електронної форми укладення господарських договорів. Правову основу цього процесу формує Закон України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 № 675-VIII (в редакції станом на 01.01.2024), який у статтях 10–12 деталізує механізм укладення та підписання електронного договору: від направлення оферти до отримання акцепту та фіксації моменту укладення договору. Згідно зі ст. 10 Закону, електронний договір вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти такий договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції. Оферта може надсилатися у вигляді комерційного електронного повідомлення або розміщуватися у мережі Інтернет чи інших інформаційно-комунікаційних системах [1]. Водночас господарсько-правовий вимір укладення таких договорів потребує врахування вимог ст. 181 ГК України щодо загального порядку укладення господарських договорів, що зумовлює

необхідність системного тлумачення спеціального та загального законодавства.

Ключовою особливістю укладення електронних господарських договорів є вимога до форми їх підписання. Відповідно до ст. 12 Закону «Про електронну комерцію» [1], електронний договір підписується шляхом: накладення кваліфікованого електронного підпису (КЕП); удосконаленого електронного підпису (УЕП) з кваліфікованим сертифікатом; або іншого аналога власноручного підпису, якщо сторони письмово домовилися про це. Правовий режим КЕП і УЕП регулює Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 № 2155-VIII, що встановлює вимоги до кваліфікованих постачальників електронних довірчих послуг, порядок видачі кваліфікованих сертифікатів та їх правову рівнозначність власноручному підпису [2]. Для господарського договору особливо важливо, що КЕП надає документу юридичну силу, рівнозначну паперовому оригіналу, підписаному власноручно та засвідченому печаткою, що виключає будь-які сумніви щодо допустимості такого доказу в господарському процесі.

Петруненко Я. В., Сиротко М. В. та Тройніков В. В. у дослідженні правового регулювання електронної комерції в умовах розвитку цифрової економіки констатують, що Закон України «Про електронну комерцію» заклав принципові засади для функціонування ринку електронної комерції, визначивши понятєво-категоріальний апарат та правові рамки для суб'єктів господарювання. Дослідники акцентують на тому, що незважаючи на суттєвий прогрес у законодавчому регулюванні, між нормами ГК України та спеціальним законодавством про електронну комерцію зберігаються колізії: насамперед в частині вимог до письмової форми господарського договору та способів її дотримання в електронному середовищі. Автори обґрунтовують необхідність доповнення ГК України окремою главою «Електронний господарський договір: порядок укладення та підписання», яка б комплексно врегулювала поняття, зміст, форму та порядок укладення таких договорів, усунувши існуючі прогалини та забезпечивши ієрархічну узгодженість законодавства [3, с. 281].

Білоусов О. І. досліджує питання актуальності та практики застосування електронних договорів як регуляторів суспільних відносин. Науковець констатує, що пандемія COVID-19, а згодом і введення воєнного стану в Україні стали вирішальними факторами для масового поширення електронного цифрового підпису та дистанційного укладення договорів. Водночас автор фіксує залишкові ризики, що існують при укладенні електронних договорів: ідентифікація контрагента, забезпечення конфіденційності переданих даних, юрисдикційні питання у транскордонних відносинах. Дослідник наголошує, що попри наявність ризиків, цифрові тенденції зумовлюють невідворотність подальшого розвитку правового регулювання електронних договорів, насамперед через необхідність

гармонізації законодавства України з правом ЄС у сфері електронної комерції, зокрема зближення з положеннями Директиви 2000/31/ЄС про послуги інформаційного суспільства та Директиви 2019/770/ЄС щодо цифрового контенту [4, с. 81].

Святошнюк А. Л. аналізує особливості використання електронного цифрового підпису при укладанні договорів у мережі Інтернет, що безпосередньо стосується господарських договорів суб'єктів підприємництва. Дослідниця обґрунтовує, що КЕП є міжнародним стандартом для забезпечення автентичності та цілісності електронних документів, що дозволяє укладати договори та проводити ділові операції на міжнародному рівні, мінімізуючи бар'єри, пов'язані з географічною відстанню. У контексті господарського права особливе значення мають виявлені автором проблеми з питань: доведення у суді факту укладення договору за допомогою простого електронного підпису (натискання кнопки «Підтвердити замовлення»); достатності простого електронного підпису для господарських договорів, для яких ГК України вимагає письмової форми; та правових наслідків використання підпису, створеного за допомогою одноразового ідентифікатора (SMS-код, посилання на e-mail), – питання, яке Верховний Суд вирішив у постанові від 09.02.2023 р. у справі № 640/7029/19, підтвердивши правомірність такого способу ідентифікації в системах суб'єктів електронної комерції [5, с. 23].

Таким чином, особливості укладення електронних господарських договорів в Україні визначаються взаємодією спеціального законодавства (Закон № 675-VIII [1]) та загальногосподарського (ГК України), а механізм підписання забезпечується нормами про електронні довірчі послуги [2]. Ключовими проблемами залишаються: відсутність у ГК України окремого інституту електронного господарського договору [3, с. 281]; ризики ідентифікації контрагента та забезпечення доказовості в господарському процесі [4, с. 81]; неврегульованість правових наслідків укладення договору за допомогою простого електронного підпису для правочинів, що потребують письмової форми [5, с. 23]. Перспективами вирішення є доповнення ГК України спеціальною главою про електронні господарські договори, подальша гармонізація законодавства з правом ЄС та удосконалення судової практики з питань допустимості та достатності різних видів електронних підписів у господарських спорах.

Список використаних джерел

1. Про електронну комерцію : Закон України від 03 верес. 2015 р. № 675-VIII: ред. від 01.01.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text

2. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05 жовт. 2017 р. № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text

3. Петруненко Я. В., Сиротко М. В., Тройніков В. В. Правове регулювання електронної комерції в умовах розвитку цифрової економіки в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 79, ч. 1. С. 278–285. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/56858

4. Білоусов О. І. Електронний договір – дієвий регулятор суспільних відносин. Право і суспільство. 2024. № 2. С. 79–84. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/ccdb1ca4-03ba-45e2-a625-483d508bfbfe

5. Святошнюк А. Л. Щодо особливостей використання електронного цифрового підпису при укладенні цивільно-правових договорів у мережі Інтернет. Вісник Одеського національного університету. Правознавство. 2023. Т. 25, № 2. URL: https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/27

Ключові слова: електронний господарський договір, електронна комерція, оферта, акцепт, кваліфікований електронний підпис, удосконалений електронний підпис, електронні довірчі послуги, Закон «Про електронну комерцію», цифровізація господарських відносин, ГК України.

Keywords: electronic commercial contract, electronic commerce, offer, acceptance, qualified electronic signature, advanced electronic signature, electronic trust services, Law on Electronic Commerce, digitalization of commercial relations, Commercial Code of Ukraine.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Сентіщев Вадим Ігорович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ СКАСУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО КОДЕКСУ

Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується глибокоми трансформаційними процесами, зумовленими як внутрішніми соціально-економічними змінами, так і зовнішніми факторами, зокрема євроінтеграційним курсом держави та наслідками воєнного стану. У цих умовах особливого значення набуває ефективне правове регулювання господарської діяльності як основи функціонування національної економіки.

Скасування Господарського кодексу України, яке фактично відбулося, стало одним із найбільш дискусійних і резонансних кроків у сфері реформування законодавства України. Такий крок був обгрунтований необхідністю усунення дублювання норм із Цивільним кодексом України,. спрощення правового регулювання та підвищення інвестиційної привабливості держави. Водночас реальні наслідки цього рішення виявили низку суттєвих проблем, що потребують наукового аналізу [3, с. 385-386].

Метою даного дослідження є визначення основних негативних наслідків скасування Господарського кодексу України, а також оцінка їх впливу на правове регулювання господарських відносин у сучасних умовах.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що скасування Господарського кодексу України відбулося в умовах воєнного стану, що об'єктивно потребує стабільності та передбачуваності правового регулювання. Водночас замість очікуваної гармонізації законодавства виникла нова правова реальність, яка характеризується підвищеним рівнем невизначеності.

Особливої актуальності набуває питання адаптації українського законодавства до права Європейського Союзу. Попри заплановану мету наближення до європейських стандартів, практика свідчить, що більшість розвинених країн зберігає спеціалізовані акти або комплексне регулювання господарських (комерційних) відносин. Тому скасування кодифікованого акту без створення рівноцінної альтернативи породжує ризики розпорошення правового регулювання [2, с. 146].

Крім того, у перехідний період значно ускладнюється правозастосування, що впливає на діяльність суб'єктів господарювання, судову практику та інвестиційний ринок держави. Саме тому дослідження наслідків такого реформування є необхідним [1, с. 276].

Скасування Господарського кодексу України призвело до формування нової моделі правового регулювання господарських відносин, яка базується переважно на положеннях Цивільного кодексу України та спеціальному законодавстві. Проте така трансформація не усунула проблем, які висувалися як підстави для скасування, а натомість створила нові ризики [2, с. 148].

Одним із ключових негативних наслідків стало порушення системності правового регулювання господарських відносин. Господарський кодекс виконував функцію об'єднувача норм, що регулюють економічну діяльність, забезпечуючи узгодженість між приватноправовими та публічно-правовими аспектами. Після його скасування ці норми були розпорошені між різними нормативно-правовими актами, що ускладнює їх застосування та знижує рівень правової визначеності.

Суттєвим негативним фактором стало руйнування усталеної судової практики. Протягом тривалого часу суди формували підходи до вирішення господарських спорів саме на основі норм Господарського кодексу України. Після його скасування значна частина правових позицій втратила актуальність, що призвело до необхідності формування нової практики та, відповідно, до правової невизначеності [2, с. 147].

Крім того, скасування Господарського кодексу ускладнило діяльність суб'єктів господарювання. Юридичні особи змушені адаптуватися до нових умов правового регулювання, що включає перегляд внутрішніх документів,

перескладення договорів, зміну підходів до ведення господарської діяльності. Це потребує додаткових фінансових та організаційних ресурсів, що є особливо проблематичним в умовах економічної нестабільності нашого часу [3, с. 389].

Окремо слід відзначити ризики для державного та комунального секторів економіки. Скасування спеціальних норм господарського права може призвести до однакового підходу щодо організаційно-правових форм, що не враховує специфіку діяльності державних підприємств. У довгостроковій перспективі це може негативно вплинути на ефективність управління державною власністю [2, с. 149].

Не менш важливим є вплив на інвестиційний клімат. Незважаючи на заявлену мету покращення інвестиційної привабливості, правова невизначеність у перехідний період, відсутність стабільної судової практики та розділення законодавства можуть, навпаки, стримувати іноземних інвесторів. Інвестори зацікавлені у передбачуваності правового середовища, тоді як радикальні зміни законодавства створюють додаткові ризики [3, с. 389-390].

У контексті євроінтеграції також виникають суперечності. Хоча адаптація законодавства до ЄС є важливим завданням, вона не обов'язково передбачає відмову від кодифікованого регулювання господарських відносин. Європейська практика свідчить про існування різних моделей, у тому числі таких, що передбачають комплексне регулювання економічної діяльності [2, с. 146-149].

Скасування Господарського кодексу також загострило проблему регулювання нових сфер економіки, таких як цифрова економіка, ІТ-сектор, віртуальні активи. За відсутності єдиного кодифікованого акту ці питання вирішуються роздільно, що не забезпечує належного рівня правового регулювання.

Таким чином, можна констатувати, що скасування Господарського кодексу України призвело не стільки до спрощення правового регулювання, скільки до його ускладнення. У сучасних умовах це створює додаткові виклики як для суб'єктів господарювання, так і для держави в цілому.

Список використаних джерел

1. Максимович Ю., Хомко Л. В. скасування господарського кодексу україни: модернізація чи дестабілізація?. *Редакційна колегія*: 275.
2. Мешкова К., Подцерковний О. Щодо проблеми скасування господарського кодексу України*. Юридичний вісник.* 2022. № 5. С. 146-148.
3. Сегал Є. А. Причини та наслідки скасування Господарського кодексу в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* 1.83 (2024): 385-390.

Ключові слова: господарське право, Господарський кодекс України, правове регулювання, правова невизначеність, євроінтеграція, адаптація законодавства, кодифікація законодавства.

Keywords: commercial law, Commercial Code of Ukraine, legal regulation, legal uncertainty, European integration, adaptation of legislation, codification of legislation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Скоропанюк Софія Василівна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

САНКЦІЇ ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Зловживання процесуальними правами в господарському процесі є одним із найгостріших викликів для ефективного правосуддя, оскільки недобросовісні дії учасників справи уповільнюють розгляд спорів, порушують права інших учасників та підривають довіру до суду. Нормативну основу регулювання цього явища утворює Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. №1798-XII [1]: ст. 2 закріплює завдання господарського судочинства – справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів; ст. 43 встановлює принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами, надає відкритий перелік типових форм зловживань та зобов'язує суд вживати заходів для їх запобігання; ст.ст. 131–137 регламентують систему заходів процесуального примусу: попередження, видалення із зали судового засідання, тимчасове вилучення доказів та штраф. Системне тлумачення цих норм дозволяє виокремити два рівні реагування суду на зловживання: превентивний (залишення без розгляду чи повернення клопотань, ст. 43, ч. 3 ГПК) та каральний – застосування заходів процесуального примусу у формі штрафу (ст. 135 ГПК). При цьому застосування до особи заходів процесуального примусу не звільняє її від виконання процесуальних обов'язків.

Доктринальне визначення поняття зловживання процесуальними правами у господарському судочинстві сформульовано Верховним Судом у постанові від 27.07.2023 у справі №910/12713/22 [2], відповідно до якої зловживання процесуальними правами – це процесуальне правопорушення, що характеризується умисними недобросовісними діями учасників господарського процесу (їх представників), які призводять до порушення процесуальних прав інших учасників процесу, вчиняються з метою перешкоджання господарському судочинству і є підставою для застосування судом процесуальних санкцій. Ключовим є критерій мети: дії, хоча і формально відповідають нормам ГПК, здійснюються не для захисту прав по суті, а для затягування або перешкоджання правосуддю. Верховний Суд виокремлює такі типові форми зловживань у господарському процесі:

подання завідомо безпідставного відводу суддів; маніпулювання автоматизованим розподілом справ; подання штучних позовів без реального предмета спору; необґрунтоване оскарження ухвал, що не підлягають оскарженню; систематичне неподання витребуваних доказів. Цей підхід відображає загальноєвропейську концепцію «abus de droit processuel» – зловживання процесуальними механізмами.

Практичні аспекти застосування заходів процесуального примусу у відповідь на зловживання правами досліджує Слободяник Т. М. [3, с. 398], констатуючи, що неправомірна поведінка учасників господарського процесу набула масового характеру, а воєнний стан додатково ускладнив ситуацію – зокрема через систематичні неявки сторін у судові засідання без поважних причин. Автор аналізує чотири заходи процесуального примусу, передбачені ч. 1 ст. 132 ГПК України: попередження; видалення із зали судового засідання; тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; штраф. Особливу увагу приділено штрафу як найпоширенішому засобу реагування. Відповідно до ст. 135 ГПК у випадку первинного зловживання суд стягує штраф від 1 до 10 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а у разі повторного чи систематичного зловживання – від 5 до 50 розмірів. Ухвала про стягнення штрафу може бути скасована судом, якщо особа виправила порушення та надала докази поважності причин. Дослідниця доводить необхідність внесення змін до ГПК у частині визначення розміру штрафу не у фіксованих прожиткових мінімумах, а у відсотковому відношенні до ціни позову – це підвищить стримувальну функцію санкції у великих справах, де фіксований штраф є незначним.

Теоретичним підґрунтям механізму санкцій за зловживання є концепція процесуальної добросовісності як нормативного обов'язку учасника справи. Кузьменко К. [4, с. 187] досліджує добросовісність як концептуальну основу правомірної реалізації процесуальних прав і встановлює, що ця категорія відіграє ключову роль у визначенні критеріїв розмежування правомірного активного використання права від зловживання ним. Якщо добросовісність – це належна поведінка, то зловживання процесуальними правами – це навмисна неналежна поведінка; обидва поняття перебувають у відношенні діалектичної протилежності. Авторка розкриває три функції принципу добросовісності у протидії зловживанням: 1) визначальна – встановлює змістовну межу між правомірним змаганням та зловживанням; 2) корекційна – надає суду дискрецію кваліфікувати дії як зловживання, навіть якщо вони формально відповідають процесуальному закону; 3) превентивна – стримує учасників від недобросовісної поведінки через усвідомлення ризику санкцій. Саме поєднання принципу добросовісності (ст. 43 ГПК) із системою заходів процесуального примусу (ст.ст. 131–137 ГПК) утворює ефективний правовий механізм протидії процесуальним зловживанням у господарському судочинстві.

Правова природа заходів процесуального примусу у господарському процесі та окрема ухвала суду як специфічний засіб реагування є самостійними інструментами санкційного впливу на зловживання. Кучер В. О., Парасюк В. М. та Бориславський Р. А. [5, с. 12] досліджують правову природу заходів процесуального примусу та розкривають специфіку окремої ухвали суду відносно адвоката або прокурора, якою суд звертається до відповідних кваліфікаційно-дисциплінарних органів (КДКА або органів прокуратури). Ця ухвала є реакцією суду на зловживання з боку представника учасника справи і, хоча й не передбачена переліком заходів примусу за ст. 132 ГПК безпосередньо, визначена ст. 246 ГПК як окремий процесуальний інструмент превентивно-каральної дії на представницький корпус. Таким чином, система санкцій за зловживання процесуальними правами у господарському процесі є комплексною: попередження; видалення із зали; тимчасове вилучення доказів; штраф; окрема ухвала про дисциплінарне провадження. Вважаємо, що підвищення ефективності санкційного механізму потребує: по-перше, прив'язки розміру процесуального штрафу до ціни позову або значних фіксованих сум (а не прожиткового мінімуму) у великих господарських спорах; по-друге, закріплення зловживання процесуальними правами як окремого дисциплінарного проступку адвоката у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; по-третє, запровадження в ГПК норм про case management – активне управління судом розглядом справи для превентивного блокування тактик затягування.

Список використаних джерел

1. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Ст. 2, 43, 131–137. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text
2. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 27.07.2023 р. у справі № 910/12713/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112545735
3. Слободяник Т. М. Застосування заходів процесуального примусу в господарському процесі: окремі аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 83, ч. 1. С. 398–404. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/61.pdf
4. Кузьменко К. Добросовісність як концептуальна основа правомірної реалізації цивільних процесуальних прав і обов'язків. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 75, ч. 1. С. 187–192. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/275659

5. Кучер В. О., Парасюк В. М., Бориславський Р. А. Правова природа заходів процесуального примусу в цивільному процесі. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2023. № 2. URL: http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/570

Ключові слова: зловживання процесуальними правами, господарський процес, заходи процесуального примусу, штраф, процесуальна добросовісність, ГПК України, окрема ухвала суду, процесуальні санкції, Верховний Суд, попередження, видалення із зали судового засідання, затягування розгляду справи.

Keywords: abuse of procedural rights, commercial proceedings, procedural coercion measures, fine, procedural good faith, Commercial Procedure Code of Ukraine, separate court ruling, procedural sanctions, Supreme Court, warning, removal from the courtroom, prolongation of court proceedings.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Скрипніченко Валерія Євгенівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження воєнного стану в Україні спричинило суттєві зміни в економічних процесах і функціонуванні бізнесу, який опинився в умовах підвищених ризиків, порушення логістики та загальної нестабільності. За таких обставин держава має забезпечити баланс між свободою підприємницької діяльності та потребами національної безпеки шляхом ефективного правового регулювання.

Водночас нормативно-правові зміни, що ухвалюються у прискореному порядку, не завжди є узгодженими та стабільними, а їх тимчасовий характер і правова невизначеність ускладнюють планування діяльності бізнесу. Це зумовлює необхідність оцінки ефективності правового регулювання та пошуку шляхів його вдосконалення.

Дослідження свідчать, що бізнес функціонує в умовах підвищеної невизначеності через зменшення ринків збуту, відтік трудових ресурсів і ускладнення господарської діяльності. У відповідь держава впроваджує заходи підтримки, зокрема податкові пільги, спрощення адміністративних процедур і цифровізацію послуг.

Разом із тим у науковій літературі підкреслюється, що ефективність таких заходів є обмеженою через наявність розриву між нормативним регулюванням і реальними можливостями суб’єктів господарювання їх застосовувати на практиці. Подібна проблема розглядається, зокрема, у

працях О. О. Гаврилюка, який зазначає, що ефективність правового регулювання господарських відносин має відносний характер і залежить від співвідношення правотворчості, правореалізації та правозастосування, що на практиці часто супроводжується розривом між «нормою права» і її фактичним виконанням [1].

Окремою проблемою залишається недостатній рівень стабільності правового регулювання, оскільки часті зміни законодавчих приписів ускладнюють адаптацію бізнесу до нових умов і створюють додаткові труднощі для його розвитку. У цьому контексті в наукових дослідженнях із проблем правового регулювання інноваційної та господарської діяльності також наголошується, що відсутність стабільності та системності законодавства, а також часті нормативні зміни є одним із ключових чинників, які ускладнюють ефективне функціонування економічних суб'єктів [2].

Конституція України закріплює право кожної особи на здійснення підприємницької діяльності. Зокрема, стаття 42 Конституції (1996 р.) встановлює: «Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом». Зазначене положення є основою свободи економічної діяльності та розглядається у судовій практиці й юридичній доктрині як одне з ключових прав людини і громадянина.

В Україні законодавство зазнає частих змін, особливо в умовах воєнного стану, що ускладнює довгострокове планування діяльності суб'єктів господарювання. Значна частина норм носить тимчасовий характер і діє лише протягом воєнного стану або на обмежений строк. Так, у лютому 2025 року було ухвалено Закон № 4196-IX, яким передбачено втрату чинності Господарським кодексом України з 28 серпня 2025 року [3]. Такі суттєві зміни змушують підприємців постійно адаптуватися. Підприємницька діяльність потребує стабільного та передбачуваного правового середовища, у якому правила гри змінюються рідко та прозоро. Наразі бізнес стикається з постійними змінами законодавства, що створює високий рівень турбулентності та ризиків. Однією з реакцій влади стало запровадження мораторію на перевірки та втручання в діяльність підприємств, про що Президент зазначив: «Бізнес потребує передбачуваності, і це буде» [4].

В умовах війни й відбудови бізнес потребує нових форм підтримки. Можна запропонувати:

- Законотворчо розвинути механізм покриття воєнних ризиків.
- Доцільним є запровадження програм компенсацій (ваучерів) для суб'єктів малого та середнього підприємництва з метою модернізації та цифровізації їх діяльності. Аналогічні механізми вже застосовуються в країнах ЄС, де ваучери забезпечують підприємствам фінансування для впровадження новітніх технологій та сприяють виходу на європейські ринки [5]. В

Україні такі інструменти можуть бути передбачені у межах державних програм підтримки, зокрема у формі грантів або сертифікатів на використання цифрових рішень.

- Запровадити спеціальні квоти або преференції у сфері публічних закупівель для вітчизняних виробників, які забезпечують функціонування оборонного сектору та критичної економіки. Це сприятиме відновленню ланцюгів попиту та підтримці бізнесу в умовах кризи.

Запропоновані ініціативи, зокрема щодо забезпечення стабільності довгострокового правового регулювання, удосконалення процедур оцінки регуляторного впливу, розширення цифрової взаємодії держави з бізнесом та впровадження нових форм фінансової підтримки, можуть бути реалізовані шляхом внесення відповідних змін до законодавства та прийняття підзаконних нормативно-правових актів.

Отже, правове регулювання підприємницької діяльності в умовах воєнного стану в Україні набуває ключового значення для забезпечення стабільності бізнесу та економічної стійкості держави. Війна спричинила суттєві зміни у господарському законодавстві, що призвело до нормативної нестабільності та регуляторної фрагментації, при цьому конституційне право на підприємництво зберігається, але потребує адаптації до безпекових і економічних викликів.

Держава запровадила інструменти підтримки бізнесу, зокрема спрощені податкові режими, кредитні програми («Доступні кредити 5-7-9%»), грантові програми («єРобота») та цифрові сервіси («Дія.Бізнес») [6], однак їх ефективність обмежується нестабільністю законодавства, фрагментарністю регулювання та невідповідністю окремих механізмів реальним потребам підприємців. У цьому контексті важливими є вдосконалення нормативної бази, розвиток цифровізації, а також впровадження додаткових інструментів підтримки бізнесу, зокрема страхування інвестицій від воєнних ризиків, програм релокації та посилення інституту бізнес-омбудсмана.

Зарубіжний досвід Великої Британії та США, де застосовуються механізми державного гарантування інвестицій і підтримки малого та середнього бізнесу [7; 8], підтверджує доцільність таких підходів. Таким чином, поєднання національних і міжнародних практик сприятиме стабільності підприємницької діяльності та відновленню економічної безпеки держави.

Список використаних джерел

1. Гаврилюк О. О. Ефективність правового регулювання господарських відносин: методологічні проблеми відносності // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».

2025. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/458
2. Повар П. О., Гулак О. В., Гулак Я. Д. Проблеми правового регулювання інноваційної діяльності в Україні крізь призму євроінтеграційних процесів // Наукові записки. Серія: Право. 2024. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/511
3. Господарський кодекс скасований: правові наслідки та виклики для бізнесу. Юридична газета Online. 2026. URL: https://esquires.ua/gospodarskij-kodeks-skasovanij-pravovi-naslidki-ta-vikliki-dlya-biznesu.
4. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: https://www.president.gov.ua/
5. Як ЄС може допомогти українській економіці вижити в умовах війни. Європейська правда. 2024. URL: https://voxukraine.org/yak-yes-mozhe-dopomogty-ukrayinskij-ekonomitsi-vyzhyty-v-umovah-vijny
6. Оновлений портал Дія.Бізнес: потужний інструмент для розвитку підприємництва. Дія.Біз-нес. 2024. URL: https://brdo.com.ua/news/onovlenyj-portal-diya-biznes-potuzhnyj-instrument-dlya-rozvytku-pidpryyemnytstva
7. Small Business Administration (SBA). Support for small businesses in the USA. URL: https://www.sba.gov/
8. British Business Bank. UK government support for business. URL: https://www.british-business-bank.co.uk/

Ключові слова: бізнес, підприємство, підприємницька діяльність, господарське законодавство, воєнний стан, Конституція України, правове регулювання, відновлення економіки.
Keywords: business, enterprise, entrepreneurial activity, economic legislation, martial law, Constitution of Ukraine, legal regulation, economic recovery.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Подцерковний О.П.

Стародубов Олексій Вікторович
аспірант кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПОТРЕБ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ НЕБАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ БІЗНЕСУ

Сучасна фінансова архітектура України перебуває у стані глибокої трансформації, що зумовлена не лише прагненням до євроінтеграції, а й критичними викликами воєнного часу. Основним детермінантом розвитку реального сектору економіки сьогодні є доступ до ліквідності, проте традиційний банківський сектор, обмежений консервативною політикою та жорсткими вимогами регулятора, не здатний повною мірою задовольнити потреби малого та середнього бізнесу [1]. У цьому контексті небанківське кредитування перестає бути периферійним явищем і стає стратегічним

фундаментом ділової активності. Проте, як свідчить аналіз, чинна державно-правова політика часто ігнорує цю об’єктивну реальність, намагаючись законсервувати застарілу «банкоцентричну» модель регулювання.

Першочерговим питанням є методологічна обмеженість виключно економічних підходів до аналізу кредитних відносин. Сучасна економічна думка часто розглядає кредит або як статичний акт передачі цінності, або як динамічний потік капіталу, проте обидва підходи нерідко існують у відриві від інституційного середовища. Зокрема, спроби моделювання ринку на основі інструментарію маркетингової кластеризації чи економетричних кривих часто мають декларативний характер, оскільки не враховують радикальну зміну нормативного ландшафту, зокрема наслідки декодифікації господарського законодавства у серпні 2025 року. Більше того, економічні пропозиції щодо «пріоритизації колекторських зусиль» чи посилення ризик-менеджменту часто вступають у пряме протиріччя з правовою логікою, ігноруючи мораторії воєнного часу та принципи пропорційності втручання держави у приватні справи суб'єктів господарювання.

Центральною проблемою сучасної доктрини є панування так званої «наглядової парадигми». В межах цього підходу держава фокусується не на господарській функції кредитування, а на статусі установи як фінансового посередника. Це призводить до створення додаткової нормативно-статусної моделі, де «опіка» правовим становищем суб’єкта підміняє собою завдання створення сприятливого бізнес-середовища. Чинна наглядова діяльність НБУ та інших регуляторів характеризується гіпертрофованою увагою до стандартизованих вимог організації бізнесу та безпеки операцій, що в реальних умовах стає бар’єром для інвестиційної активності. Яскравим прикладом є регулювання випуску корпоративних облігацій для МСБ [2]. Попри очевидну господарську потребу в прямому запозиченні, емітенти стикаються з процедурами, що за складністю та вартістю (аудит за МСФЗ, рейтингування, реєстрація проспекту) є абсолютно непропорційними очікуваному результату. Така «ціна нагляду» виштовхує бізнес або в дорогий банківський кредит, або в нерегульовану тіньову сферу.

На противагу цьому, ми пропонуємо функціонально-стимулятивний підхід до правового регулювання небанківського кредитування. Його суть полягає у зміщенні акценту з контролю за статусом фінансової установи на правовий супровід самої кредитної операції. Господарсько-правова модель має базуватися на визнанні автономії професійного ризику суб’єктів господарювання. Існує фундаментальна різниця між споживчим кредитуванням, де позичальник потребує патерністського захисту з боку держави, та відносинами в бізнес-сегменті, де питання моралі трансформуються у питання ділової репутації, а ризик є невід’ємною частиною підприємницької природи. Саме визнання цієї професійної максими дозволяє легітимізувати складні застави, високі ризики та

використання інноваційних інструментів, таких як смарт-контракти та P2B-платформи, які були б неприпустимими у цивільних відносинах за участю фізичних осіб.

Особливого значення набуває врахування технологічної природи сучасних фінансових інструментів (FinTech). В умовах цифровізації правовий статус установи стає вторинним щодо алгоритму надання послуги. Блокчейн-технології та алгоритми шифрування часто забезпечують надійність операцій ефективніше за адміністративний вплив на власників компаній. Проте чинний регулятор часто намагається накласти на інноваційні P2B-платформи ті самі обмеження, що й на мікрофінансові організації «швидких грошей», чим спотворює інвестиційну природу інструменту та блокує доступ до транснаціональних джерел капіталу. Господарсько-правовий погляд вимагає, щоб правове регулювання, звужуючи обсяг свого прямого впливу, враховувало регуляторні функції самої технологічної архітектури.

Аналіз європейського досвіду підтверджує, що успіх альтернативних фінансів (Alternative Finance) залежить від впровадження спрощених режимів розкриття інформації. Механізми exempted offerings у ЄС та США дозволяють МСБ залучати значні кошти без підготовки громіздких проспектів емісії, що радикально знижує трансакційні витрати. В Україні ж, на жаль, навіть у межах Програми адаптації законодавства до права ЄС 2026 року [3], спостерігається ухил у бік формальної гармонізації. За європейською термінологією часто приховується прагнення вітчизняних регуляторів консервувати наглядову жорсткість. Замість імплементації принципу пропорційності (proportionality), Програма фокусується на прискореному впровадженні пруденційних стандартів та каральних механізмів. Наприклад, регламентація інноваційних сегментів у межах актів MiCA та DORA у тексті Програми виглядає скоріше як інструмент інституціоналізації посиленого нагляду, аніж створення обіцяних «регуляторних пісочниць».

Важливо також чітко розмежувати широке поняття альтернативних фінансів та власне небанківське кредитування як предмет господарсько-правового регулювання. Якщо перше охоплює будь-який рух капіталу (включаючи благодійність), то друге є специфічною системою боргових зобов’язань, спрямованих на капіталізацію господарської діяльності. Це дозволяє вивести такі інструменти, як онлайн-факторинг, лізинг, агророзписки чи «зелені» облігації, з-під дії загальних норм про захист прав споживачів та інтегрувати їх у систему правових гарантій, адаптованих до комерційного обігу. Результатом такого підходу має стати інтеграція вітчизняного бізнесу в європейські кредитно-фінансові мережі, де технологічна швидкість прийняття рішень та гнучкість регулювання стають головними конкурентними перевагами.

Підсумовуючи, слід наголосити, що скасування Господарського кодексу не лише не усунуло потреби у специфічному господарсько-правовому підході, а навпаки – актуалізувало необхідність диференціації регуляторного тиску. Майбутнє небанківського кредитування в Україні залежить від здатності держави перейти від моделі «наглядача за статусами» до ролі «архітектора правового середовища». Тільки через впровадження смарт-регулювання, заснованого на принципах пропорційності, професійності учасників та технологічної нейтральності, небанківське кредитування зможе стати реальним драйвером економічної стійкості держави та ключовим інструментом її післявоєнного відновлення.

Список використаних джерел

1. Stronger Financial Markets and Institutions for Ukraine's Recovery : Full Report / OECD. Paris : OECD Publishing, 2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/stronger-financial-markets-and-institutions-for-ukraine-s-recovery_0c41c8ac-en/full-report/ukraine-s-financial-system-framework_c3ceabe7.html (дата звернення: 06.04.2026).
2. How SMEs assess access to finance in Ukraine – EBA and UKRSIBBANK survey. European Business Association. 2023. URL: https://eba.com.ua/en/yak-msb-otsinyuyut-dostup-do-finansuvannya-v-ukrayini-doslidzhennya-eva-ta-ukrsibbank/ (дата звернення: 06.04.2026).
3. Національна програма адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС), затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2026 р. № 438.

Ключові слова: небанківське кредитування; господарсько-правове регулювання; фінансові технології; малий та середній бізнес; корпоративні облігації; наглядова парадигма, функціональний підхід; адаптація.

Keywords: Non-bank lending; commercial and legal regulation; financial technologies (FinTech); small and medium-sized enterprises (SMEs); corporate bonds; supervisory paradigm; functional approach; adaptation.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Подцерковний О.П.

Тихонов Євгеній Андрійович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА БІЗНЕСУ В УМОВАХ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

В умовах тривалого воєнного стану та системних атак на критичну енергетичну інфраструктуру державна підтримка суб'єктів господарювання

перетворилася на ключовий інструмент не лише економічної політики, а й забезпечення національної безпеки. Проте чинне правове регулювання заходів стимулювання енергоефективності та компенсації збитків від енергетичних криз залишається фрагментарним і потребує створення комплексної нормативної системи, адаптованої до екстремальних умов енергодефіциту.

Проблематика енергетичної безпеки України має глибокі корені, які беруть свій початок задовго до розгортання військового конфлікту з росією. Однією з критичних вузлових точок у цій проблематиці була висока енергоємність валового внутрішнього продукту (ВВП) України, що свідчить про неефективне використання енергетичних ресурсів у економіці. Повномасштабне вторгнення РФ у 2022 році суттєво підірвало розвиток підприємництва в Україні, зокрема малого бізнесу, який традиційно відіграє важливу роль у формуванні ринкової економіки, створенні робочих місць та зокрема розвитку сфери послуг. За відсутності фінансової стабільності економіка стає вразливою перед різними зовнішніми та внутрішніми загрозами, а фінансові кризи можуть призвести до зниження виробництва, безробіття та загрози фінансової безпеки [1, с. 137]. Наразі через 4 роки війни це залишається наріжним каменем. Саме енергетична нестабільність стала одним із головних випробувань для безперервності більшості бізнес-процесів, спричиняючи зупинку виробництва, втрату продукції, пошкодження обладнання та зрив контрактів. Загальна кількість втрачених електростанцій, включаючи ті, що були втрачені в результаті конфлікту 2022-2024 років, складає 38 одиниць, що становить 36,54% від загальної кількості. Втрати в генеруючій потужності в цілому складають 22491,41 МВт, або 47,36% від загальної потужності, що є величезним ударом по енергетичному сектору країни.

Законодавство майже завжди нажаль виявляється менш динамічним, ніж господарська практика. В умовах дефіциту потужностей в енергосистемі бізнес вимушений освоювати нові способи діяльності: масову інсталяцію когенераційних установок, використання промислових систем накопичення енергії (Energy Storage) Правила розвитку високоефективної когенерації передбачає євроінтеграційний Закон №2955-IX, який діє в Україні майже два роки [2]. Документ регулює та стимулює установки, що одночасно виробляють тепло й електроенергію, розбудову локальних енергомереж («microgrids») тощо.

Так чи інакше, ми розуміємо, що значна частина бізнесів, які інвестували у власну енергетичну резервну потужність, стикаються з суттєвим зростанням видатків на енергоносії. І, на жаль, ця тенденція буде тільки посилюватися, оскільки чимало компаній спочатку вклалися в не зовсім якісні енергетичні рішення (інших часто не було де купити) і зараз вимушена міняти їх на більш професійні. Величезна кількість малих та

середніх українських підприємств, проєктуючи системи резервного живлення, обираючи обладнання і рішення для нього, орієнтується переважно на паспортні показники потужності. Але реальне енергоспоживання бізнесу і його ключових виробничих потужностей часто має «рваний» графік, що залежить від фаз виробничого циклу, години доби, пори року та багатьох інших чинників. Це в ті часи, коли правильний вибір систем енергозабезпечення в комплексі з програмою енергоефективності може дати як економію на капітальних видатках, так і економію на операційних витратах Підприємці чули багато запевнень в тому, що кредитні ресурси для забезпечення енергетичної стійкості будуть доступні всім. Реальність – не така оптимістична.

Механізми все ж державної підтримки бізнесу в умовах енергетичної кризи включають: Нещодавні приємні новини показують неабияку стурбованість українським бізнесом. Підтримкою українського Фінансову допомогу ФОП – програма «Енергопідтримка для ФОП» (реалізується Державною службою зайнятості через «Дію»). Передбачає безповоротну грошову допомогу від 7 500 до 15 000 грн для підприємців 2–3 груп єдиного податку, які мають найманих працівників і працюють у соціально важливих сферах (дитячі центри, торгівля, громадське харчування, послуги тощо). Кошти спрямовуються на придбання генераторів, акумуляторів, інверторів, сонячних панелей та іншого енергообладнання. Пільгове кредитування – розширення програми «Доступні кредити 5–7–9%» енергетичним напрямом. Зокрема, запроваджено кредити під 0% річних до 10 млн грн на придбання генераційного обладнання, когенераційних установок, систем накопичення енергії (BESS). Максимальний розмір інвестиційного кредиту на енергоефективність збільшено до 250 млн грн. Податкові та митні стимули – продовження звільнення від ПДВ і мита на ввезення енергетичного обладнання (сонячні панелі, інвертори, акумулятори, вітрове та біоенергетичне обладнання) на 2026–2028 роки. Передбачено прискорену амортизацію основних засобів.

У контексті війни перед Україною стоїть завдання адаптації стратегії енергетичної безпеки до нової реальності. Серед пріоритетних напрямків такої стратегії мають бути: 1) будівництво малих електростанцій, що сприятиме децентралізації енергопостачання та підвищенню енергетичної самодостатності регіонів і промислових об’єктів; 2) відбудова та модернізація пошкоджених електростанцій з одночасним будівництвом захисних споруд; 3) створення мобільних груп протиповітряної оборони для захисту критичної енергетичної інфраструктури; 4) інтеграція засобів радіоелектронної боротьби для протидії кібератакам та ракетно-дроновим ударам; 5)закупівля та розгортання сучасних систем ППО для прикриття найбільших електростанцій.

Перспективним напрямком є співпраця України зі Сполученими Штатами Америки щодо розробки та впровадження мобільних атомних електростанцій на базі малих модульних реакторів (SMR). Такі станції характеризуються модульною будовою, мобільністю, високим рівнем безпеки та відносно невисокою вартістю будівництва (від 6 тис. дол. США за 1 кВт). Крім того, розглядається можливість використання плавучих ядерних електростанцій для забезпечення енергією портових міст та віддалених регіонів [4].

Важливим джерелом фінансування цих проєктів може стати співпраця з Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР). Кошти ЄБРР можуть бути спрямовані як на захист існуючої інфраструктури, так і на розвиток відновлюваної енергетики – будівництво вітрових та сонячних електростанцій. Це дозволить диверсифікувати джерела енергопостачання, зменшити залежність від викопних ресурсів і сприятиме виконанню кліматичних зобов'язань України.

На моє переконання державна підтримка бізнесу в умовах енергетичної нестабільності має поєднувати короткострокові компенсаційні заходи (гранти, пільгові кредити) з довгостроковими стимулами розвитку енергонезалежності. Подальше вдосконалення законодавства повинно бути спрямоване на створення комплексної системи правових гарантій, яка поєднуватиме фіскальні, кредитні та організаційні інструменти, забезпечуючи адаптацію суб'єктів господарювання до воєнних і поствоєнних викликів. Вирішення питання державної підтримки має зміститися з площини пасивного споживання (пільги на генератори) у площину активної генерації. Правове регулювання має стимулювати створення локальних енергоостровів (Microgrids) та впровадження механізму Net Billing, що дозволить бізнесу не лише виживати в умовах нестабільності, а й стати гарантом стійкості всієї національної енергосистеми».

Сучасні виклики, що постали перед Україною через військові дії, змусили переглянути і розширити поняття енергетичної безпеки. Вона тепер охоплює не лише захист від традиційних загроз, але й здатність пристосовуватися до умов гібридної війни та атак на критичну інфраструктуру. Разом з тим, держава практично не надає підтримки бізнесу щодо страхування та компенсації військових ризиків. Унаслідок цього значна частина витрат на забезпечення енергетичної стійкості (зокрема, на будівництво захисних споруд, модернізацію обладнання та резервну генерацію) залишається на плечах самих підприємців. Фактично єдиним суттєвим зовнішнім джерелом підтримки в цьому напрямі залишаються гранти Європейського Союзу, які, однак, мають обмежений обсяг, складну процедуру отримання та не завжди враховують специфіку воєнних ризиків.

Список використаних джерел

1. Білах І. Б. Концептуальні принципи процесу формування механізму економічної безпеки у видавничій галузі. Економічний простір. 2020.№ 162. С. 136–141.
2. Закон України № 2955-IX від 24.02.2023 "Про внесення змін до Закону України "Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу" щодо розвитку високоефективної когенерації".
3. Програма «Енергопідтримка для ФОП» (7 500 – 15 000 грн) – подання через Дію Посилання: https://diia.gov.ua/services/dopomoha-fop-na-enerhostiikist.
4. Чайка О. Міненерго хоче побудувати 20 малих ядерних реакторів. Цю технологію ще не реалізував ніхто у світі. Скільки вона може коштувати. Forbes. 2023. URL: https://forbes.ua/company/minenergokhoche-pobuduvati-20-malikh-yadernikhreaktoriv-tsyu-tekhnologiyu-shche-nerealizuvav-nikhto-v-sviti-skilki-vona-mozhekoshtuvati-24032023-12541

Ключові слова: державна підтримка бізнесу, енергетична нестабільність, енергетична безпека, енергоефективність, мікромережі (microgrids), відновлювана енергетика, енергетична стійкість.

Keywords: state support for business, energy instability, energy security, energy efficiency, microgrids, renewable energy, energy resilience.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Червицька Анастасія Миколаївна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У сучасних реаліях неможливо уявити жодну сферу людської діяльності чи галузь економіки без активного впровадження інноваційних технологій та використання здобутків технічного прогресу. Стрімка еволюція цифрових інструментів докорінно змінила механізми взаємодії суб’єктів господарювання, перетворивши цифровізацію з допоміжного чинника на стратегічну необхідність.

Україна активно інтегрується у глобальну економіку знань, де цифрові технології стають фундаментом розвитку. Прикметно, що навіть виклики повномасштабного вторгнення не зупинили цей процес, а навпаки – перетворили цифровізацію на ключовий інструмент адаптивності та незламності вітчизняного суспільства. Підтвердженням незворотності цих процесів є позиція С.В. Сєрєбряка, який підкреслює, що розвиток цифровізації в країні триває всупереч воєнному стану, охоплюючи як

регіональний рівень, так і діяльність окремих територіальних громад [1, с. 20].

Процес цифрової трансформації суб'єкта господарювання слід розпочинати з реорганізації його внутрішньої структури. Вважаємо доцільним запропонувати впровадження концепції «цифрового двійника» суб'єкта господарювання, що розглядається як віртуальне відображення структури, активів та правових процесів підприємства в цифровому середовищі. Реалізація цієї концепції має розпочинатися з реорганізації внутрішньої структури підприємства. Як зазначає Осінська О.А. «підприємство, реалізуючи господарську правосуб'єктність має створити підрозділ інформаційних технологій до складу якого входить системний адміністратор. Він забезпечує на підприємстві функціонування Інтернету та пристроїв доступу до нього» [2, с. 292]. Локальне регулювання підприємства має чітко регламентувати цифрові процеси: від електронного документообігу та звітності до протоколів кібербезпеки й захисту конфіденційних даних. Окремими інструкціями слід визначити порядок взаємодії ІТ-служби з керівництвом та віддаленими підрозділами, забезпечуючи цілісність інформаційної структури суб'єкта господарювання [2, с. 292].

Важливим інструментом функціонування такої моделі є смарт-контракт – програмний алгоритм, що забезпечує автоматичне виконання договірних умов за настання визначених обставин. Орлова О.С. доцільно пропонує визнати смарт-контракт специфічною формою письмового правочину в Цивільному кодексі України, одночасно закріпивши механізми відповідальності за технічні помилки в його коді [3, с. 198].

Популярність систем розподіленого реєстру демонструє стале зростання, що підтверджується прогнозами Всесвітнього економічного форуму щодо акумуляції близько 10% світового ВВП у блокчейн-технологіях до 2027 року. Висока затребуваність таких баз даних зумовлена їхніми унікальними властивостями: децентралізацією, незмінюваністю записів, прозорістю операцій та можливістю збереження анонімності сторін [4]. Прийняття Закону України «Про віртуальні активи» стало рішучим кроком до легалізації блокчейн-технологій та цифрових активів, таких як криптовалюти, токени, що дозволило подолати попередню невизначеність і непослідовність вітчизняного законодавця, гармонізуючи українське правове поле із загальносвітовими стандартами регулювання ринку віртуальних ресурсів.

З огляду на вищевикладене, вважаємо, що для безпечного оперування «цифровими двійниками» стратегічним пріоритетом має стати впровадження Єдиної Національної блокчейн-платформи. Ця цифрова інфраструктура забезпечить бізнесу доступ до верифікованих смарт-контрактів та автоматизованого арбітражу. Однією з ключових переваг технології блокчейн є її функціонування на базі децентралізованих баз

даних. Інформація в такому реєстрі зберігається на безлічі незалежних комп'ютерів, які не пов'язані між собою єдиним власником чи місцем розташування. Завдяки розміщенню копій однієї бази даних на різних серверах одноосібна зміна інформації стає неможливою. Водночас постає питання контролю за цілісністю даних в умовах, коли кожен вузол має можливість здійснювати записи самостійно. Для розв'язання цієї проблеми кожна транзакція шифрується у вигляді унікального символьного рядка, який створюється на основі конкретного набору даних. Оскільки кожен новий переказ містить посилання на попередні операції, усі транзакції в ланцюжку стають взаємопов'язаними. Зазначене дозволяє учасникам мережі швидко виявляти будь-які спроби фальсифікації даних шляхом перевірки шифру. Таким чином, блокчейн забезпечує одночасне зберігання бази даних на різних серверах та надійне шифрування інформації [5].

Сучасна модель господарювання базується на широкому використанні комп'ютерних мереж, де ключовим фактором виробництва стають цифрові дані – як структуровані масиви чисел, так і текстова інформація. Показовим прикладом є сфера електронної комерції, яка дозволяє реалізувати повний цикл господарської операції у дистанційному режимі: від ознайомлення з технічними характеристиками товару та його замовлення до фінальної оплати й фактичного отримання. Як слушно зазначає Осінська А.О., повна цифровізація господарювання детермінує перехід бізнесу у віртуальний простір, де відсутність прив'язки до локації та матеріальних засобів виробництва стає конкурентною перевагою. У таких умовах основним результатом діяльності є нематеріальні активи: програмні продукти, технологічні розробки та науково-технологічні досягнення, що існують і споживаються виключно в мережі. Оскільки інтелектуальний капітал сьогодні є вагомішим за фізичний, віртуальні організації стають найбільш гнучким інструментом ринку. Їхня здатність генерувати та обробляти інформацію в режимі реального часу забезпечує оперативне реагування на виклики цифрової економіки, де володіння даними є визначальним фактором виживання у конкурентній боротьбі [2, с. 294].

На підставі вищезазначеного, можемо зробити висновок, що повна цифровізація господарської діяльності та господарські правовідносини вимагають не лише технічного переоснащення, а й створення надійного правового фундаменту. Ключовим вектором розвитку має стати впровадження концепції «цифрового двійника» суб'єкта господарювання та Єдиної Національної блокчейн-платформи для забезпечення оперування цими «цифровими двійниками». Таким чином, гармонізація вітчизняного законодавства із технологічними можливостями розподілених реєстрів забезпечить високу адаптивність українського бізнесу та його повноцінну інтеграцію у глобальну цифрову економіку.

Список використаних джерел

1. Сєрєбряк С.В. Концептуальні засади спеціального режиму господарювання у сучасних умовах розвитку держави. Дис. на здоб. ступ. доктора юрид. наук : 12.00.04. Київ. 2023. 444 с.
2. Осінська О.А. Окремі аспекти впливу цифровізації на розвитог господарських правовідносин. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. №2. С. 290-295.
3. Орлова О.С. Правове регулювання господарської діяльності в умовах цифровізації. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2023. №77. С. 195-201.
4. Building block(chain)s for a better planet. World Economic Forum. (n.d.). Retrieved April 15, 2023, URL: https://www.weforum.org/reports/building-block-chain-for-a-better-planet
5. Як відбуваються транзакції всередині блокчейну? CoinNews : вебсайт. URL: http://46.101.213.25/ua/category/78-osnovi/article/634-kak-proishodyat-tranzakcii-vnutri-blokchejna

Ключові слова: суб’єкт господарювання, господарські правовідносини, цифровізація. блокчейн, смарт-контракт.

Keywords: business entity, economic legal relations, digitalization, blockchain, smart contract.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Згама А.О.

Чумаченко Ельвіра Дмитрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, поставила суб'єктів господарювання перед системою ризиків, які за своєю природою та масштабом не мають аналогів у мирний час: знищення виробничої інфраструктури, розрив усталених господарських зв'язків, окупація територій провадження діяльності, втрата персоналу та активів. Правовою реакцією держави стало введення воєнного стану – особливого правового режиму, що суттєво трансформує систему правових засобів регулювання господарської діяльності. Ключовим законодавчим актом, що визначає правові засади такого режиму, є Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від

12.05.2015 №389-VIII. Відповідно до ч. 1 ст. 8 цього Закону військове командування разом із військовими адміністраціями може запроваджувати заходи режиму воєнного стану «в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб» [1], зокрема встановлювати посилену охорону об'єктів критичної інфраструктури та вводити особливий режим їх роботи [1]. Зазначені повноваження безпосередньо впливають на умови провадження господарської діяльності і формують нормативний фундамент для застосування господарсько-правових засобів мінімізації ризиків.

Конкретизуючи засоби адаптації господарської діяльності до умов воєнного стану, Кабінет Міністрів України постановою від 18.03.2022 №314 запровадив декларативний принцип набуття права на провадження господарської діяльності: «у період воєнного стану право на провадження господарської діяльності може набуватися суб'єктами господарювання на підставі безоплатного подання... декларації про провадження господарської діяльності... без отримання дозвільних документів»[2]. Цей інструмент став одним із центральних засобів мінімізації регуляторних ризиків – ризику зупинення діяльності через неможливість своєчасного проходження дозвільних процедур. Отже, господарсько-правові засоби мінімізації ризиків мають охоплювати як нормативний, так і договірний рівень регулювання, оскільки системні ризики не зводяться лише до регуляторних обмежень.

Критичний аналіз нормативно-правової бази воєнного часу виявляє суттєві прогалини, що самі по собі є фактором підвищеного ризику. Сєрєбряк С.В., досліджуючи аспекти правової регламентації господарської діяльності в умовах воєнного стану, встановив відсутність «належної правової регламентації за відсутності відповідного порядку реалізації (з чітким визначенням підстав і умов) та порядку компенсації понесених втрат» [3, с. 1]. Особливо гострою є проблема відшкодування збитків, заподіяних суб'єктам господарювання в результаті правомірних дій держави та збройних дій на їхніх виробничих майданчиках. Без прозорого механізму компенсації втрат підприємства позбавлені можливості планувати страхування майнових ризиків, залучати фінансування та зберігати платоспроможність. Таким чином, усунення законодавчих прогалин у питаннях відшкодування втрат є самостійним і невідкладним завданням системи господарсько-правових засобів мінімізації ризиків.

Перспективним господарсько-правовим засобом мінімізації довгострокових ризиків є запровадження спеціальних режимів господарювання на постраждалих і звільнених територіях. Разом з тим аналіз законодавства у цій сфері засвідчує, що «ті правові засоби, які сьогодні існують, не можуть повною мірою забезпечити вказані цілі», а «критерії визначення підприємств, установ і організацій, які мають важливе значення для галузей національної економіки є недостатньо чітко

прописаними» [4, с. 208]. Така невизначеність унеможливлює диференційований підхід до захисту стратегічно значущих суб'єктів господарювання і перекладає весь тягар ризиків на самих підприємців. Для подолання цих недоліків необхідна розробка комплексних правових інструментів відновлення з урахуванням досвіду держав, які вже пройшли шлях повоєнного господарського відновлення.

Важливою складовою системи господарсько-правових засобів мінімізації ризиків є правове регулювання господарсько-торговельної діяльності. Фатєєв А.О. підкреслює, що «торгівля відіграє значну роль у формуванні економічного потенціалу України» [5, с. 52], а «господарсько-торговельна діяльність є різновидом господарської діяльності, яка здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу на професійних засадах за плату з метою задоволення потреб споживачів» [5, с. 54]. В умовах воєнного стану договірні засоби – форс-мажорні застереження, умови зміни та розірвання договорів, механізми сповіщення контрагентів – набувають значення самостійного інструменту управління ризиками. Системне вирішення цих питань потребує, на думку дослідника, «прийняття спеціального закону щодо господарсько-торговельної діяльності, який розвиватиме положення Цивільного кодексу України» [5, с. 58], що забезпечить належну правову основу для управління ризиками у сфері торгівлі в екстремальних умовах.

Таким чином, система господарсько-правових засобів мінімізації ризиків в умовах воєнного стану є багаторівневою і включає: нормативно закріплені заходи режиму воєнного стану (Закон України №389-VIII); декларативний принцип провадження господарської діяльності (Постанова КМУ №314); договірні засоби управління ризиками (форс-мажорні застереження, умови зміни і розірвання договорів); та спеціальні режими господарювання для стратегічно значущих суб'єктів. Водночас наявна нормативна база характеризується суттєвими прогалинами – передусім у питаннях порядку компенсації збитків і чіткого визначення критеріїв стратегічно важливих підприємств. Перспективним напрямом є комплексне вдосконалення законодавства з урахуванням потреб господарської сфери у воєнних та повоєнних умовах.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» від 18.03.2022 № 314. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF

3. Сєрєбряк С.В. Порядок здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану: аспекти правової регламентації. Академічні візії. 2023. № 17. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/177

4. Сєрєбряк С.В. Економіко-правові передумови запровадження спеціальних режимів господарювання у після воєнний період. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 4. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.33

5. Фатєєв А.О. Правове регулювання господарсько-торговельної діяльності: стан та перспективи розвитку. Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2023. Т. 3, № 1. С. 52–60. DOI: https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.3.5

Ключові слова: господарсько-правові засоби, мінімізація ризиків, воєнний стан, спеціальний режим господарювання, форс-мажор, суб'єкти господарювання, декларативний принцип, господарсько-торговельна діяльність, правове регулювання, відшкодування збитків.

Keywords: economic and legal instruments, risk minimization, martial law, special business regime, force majeure, business entities, declarative principle, commercial trade activity, legal regulation, compensation for damages.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гофман О.Р.

Шаповал Софія Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ СПРЯМОВАНІ НА ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Сучасний розвиток господарського судочинства в Україні характеризується не лише вдосконаленням процесуальних механізмів захисту прав суб’єктів господарювання, але й появою нових викликів, пов’язаних із недобросовісною поведінкою учасників процесу. Однією з найбільш актуальних проблем є зловживання процесуальними правами, що негативно впливає на ефективність правосуддя, порушує баланс інтересів сторін та ускладнює реалізацію принципу справедливого судового розгляду. Зловживання процесуальними правами – це не тільки особливий, але й основний вид процесуальних правопорушень [3].

Ця проблема набуває особливої гостроти у зв’язку з цифровізацією судочинства, впровадженням електронного суду та розширенням можливостей дистанційної участі у процесі. З одного боку, такі інструменти спрощують доступ до правосуддя, а з іншого – можуть використовуватися недобросовісними учасниками процесу для зловживання процесуальними правами, що підтверджується актуальними даними станом на 2026 рік.

Зокрема, упродовж останніх років спостерігається стале зростання кількості процесуальних документів, поданих до господарських судів, особливо через підсистему «Електронний суд». У 2023-2025 роках обсяг електронного документообігу зріс більш ніж на 40%, що значно спростило подання процесуальних документів, але водночас створило умови для їх масового подання. Крім того, на нормативному та практичному рівнях прямо визнається поширеність зловживань процесуальними правами, що проявляється, зокрема, у поданні повторних або формальних процесуальних документів, а також у навмисному затягуванні розгляду справ. У зв'язку з цим ініціюється впровадження додаткових механізмів контролю, включаючи формування окремих статистичних показників та облік випадків зловживань.

Під зловживанням процесуальними правами у господарському судочинстві розуміється використання учасниками справи наданих їм процесуальних можливостей не з метою захисту своїх прав та інтересів, а для затягування розгляду справи або створення перешкод для іншої сторони. В Господарському процесуальному кодексі закріплено, що учасники судового процесу та їх представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається.[1].

Актуальність зазначеної проблеми обумовлена тим, що недобросовісна поведінка учасників процесу здатна суттєво впливати на тривалість розгляду справ, призводити до збільшення судових витрат і знижувати ефективність судового захисту прав. Практичне значення проблеми зловживання процесуальними правами підтверджується також інформацією, оприлюдненою у матеріалах прес-центру судової влади, де акцентується увага на тому, що суди господарської юрисдикції стикаються з випадками недобросовісного використання процесуальних інструментів сторонами спору. Зокрема, йдеться про подання численних клопотань, заявлення необгрунтованих відводів, а також вчинення дій, спрямованих виключно на затягування розгляду справи. Такі дії ускладнюють реалізацію принципу розумних строків та підвищують навантаження на судову систему [2].

Законодавство України передбачає низку правових інструментів, спрямованих на запобігання та припинення зловживань процесуальними правами. До них, зокрема, належать: можливість залишення поданих заяв, скарг чи клопотань без розгляду; повернення процесуальних документів у разі недотримання встановлених вимог; залишення позовної заяви без руху; відмова у задоволенні процесуальних звернень, які не мають належного обґрунтування; застосування заходів процесуального примусу, таких як попередження або штраф; постановлення окремої ухвали у випадках

виявлення порушень; покладення та забезпечення судових витрат, а також обмеження можливості повторного подання тотожних заяв чи клопотань.

Практика застосування зазначених механізмів дає підстави для їх оцінки з точки зору ефективності. До найбільш дієвих інструментів належать заходи процесуального примусу, передусім штрафи, а також покладення судових витрат на сторону, яка зловживає процесуальними правами. Їх ефективність зумовлена тим, що вони безпосередньо впливають на майнову сферу учасника процесу, створюючи реальні негативні наслідки та стимулюючи дотримання принципу добросовісності. Натомість процесуальні заходи превентивного або формального характеру, такі як залишення заяв без розгляду, повернення процесуальних документів чи відмова у задоволенні клопотань, мають обмежену ефективність. Це пояснюється тим, що вони не виключають можливості повторного подання аналогічних заяв і, відповідно, не усувають саму причину зловживання, а лише тимчасово реагують на його прояви.

Окремо слід відзначити постановлення окремих ухвал, які виконують переважно превентивну та сигналізуючу функцію, однак не завжди супроводжуються реальними наслідками для порушника, що знижує їх стримуючий ефект. Таким чином, ефективність правових механізмів протидії зловживанню процесуальними правами безпосередньо залежить від наявності реальних негативних наслідків для недобросовісного учасника процесу, що зумовлює доцільність більш активного застосування саме майнових та санкційних заходів.

На нашу думку, з метою підвищення ефективності протидії зловживанням доцільно конкретизувати на законодавчому рівні критерії зловживання процесуальними правами, розширити практику застосування штрафів та інших заходів процесуального примусу, запровадити процесуальні фільтри для повторних та очевидно безпідставних заяв, удосконалити функціонал електронного суду для виявлення масових однотипних подань.

Важливу роль у формуванні підходів до протидії зловживанням відіграє судова практика Верховного Суду. У своїх рішеннях суд наголошує на необхідності дотримання принципу добросовісності та недопустимості використання процесуальних прав не за їх призначенням. Така практика сприяє однаковому застосуванню норм права та підвищує ефективність правосуддя. У своїх правових позиціях суд послідовно наголошує, що процесуальні права не можуть використовуватися всупереч їх призначенню, а будь-які дії учасників процесу повинні відповідати принципам розумності, добросовісності та справедливості. Крім того, Верховний Суд акцентує увагу на тому, що суди нижчих інстанцій повинні активно реагувати на прояви зловживання та застосовувати передбачені законом санкції. Ефективна протидія зловживанню процесуальними правами є важливою умовою

забезпечення розумних строків розгляду господарських спорів та підвищення довіри до судової системи. У цьому контексті ключове значення має активна роль суду у запобіганні недобросовісній процесуальній поведінці, а також формування сталої судової практики щодо застосування процесуальних санкцій.

Водночас важливим є забезпечення балансу між правом особи на доступ до правосуддя та необхідністю запобігання зловживанням. Суд повинен оцінювати кожну ситуацію індивідуально, враховуючи обставини справи та поведінку сторін, щоб не допустити обмеження законних прав учасників процесу. Зловживання правом не повинно призводити до того, що особа втрачає будь-яку можливість свого судового захисту. Додатково варто звернути увагу на перспективи вдосконалення законодавства у цій сфері. Зокрема, актуальним є питання деталізації критеріїв визначення зловживання процесуальними правами, розширення переліку процесуальних санкцій, а також підвищення ефективності їх застосування. Не менш важливим є підвищення рівня правової культури учасників господарських відносин та формування сталої практики добросовісної процесуальної поведінки.

Отже, протидія зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві є необхідною умовою забезпечення ефективного та справедливого судового розгляду. Вона реалізується через поєднання законодавчих механізмів, судової практики та принципу добросовісності. Подальший розвиток цих інструментів сприятиме підвищенню довіри до судової системи та зміцненню правопорядку у сфері господарських відносин.

Список використаних джерел

1. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1798-12

2. Господарський суд Волинської області. Різниця між зловживанням процесуальними та матеріальними правами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vl.arbitr.gov.ua/sud5004/pres-centr/news/1088780/

3. Кравчук О. В. Зловживання процесуальними правами у господарському судочинстві // Право і суспільство. – 2017. – № 4. – Ч. 2. – Режим доступу: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/4_2017/part_2/15.pdf (дата звернення: 13.04.2026).

Ключові слова: господарське судочинство, зловживання процесуальними правами, добросовісність учасників процесу, процесуальні санкції, процесуальний примус, господарський процес.

Keywords: commercial litigation, abuse of procedural rights, good faith of procedural participants, procedural sanctions, procedural coercion, commercial procedure, judicial protection.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Квасніцька О.О.

Шимоня Катерина Вячеславівна
здобувачка 4-го курсу факультету юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СУКУПНІСТЬ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, КОТРА ОПИНИЛАСЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Статус тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії рф території України, особливий правовий режим на цій території, особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств в умовах цього режиму, додержання та захист прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб визначає сьогодні Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII (далі – Закон України № 1207-VII). У ст. 1 даного нормативно-правового акту зазначається, що тимчасово окупована рф територія України є невід'ємною частиною території України. На неї поширюється дія Конституції, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. [1]. Щоб з'ясувати, чи належить певна територія до тимчасово окупованої території України, слід керуватися Наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 28.02.2025 №376. «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією». [2].

Крім того, Закон України № 1207-VII у ч. 2 та ч. 9 ст. 13 передбачає, що дозволяється здійснення господарської діяльності виключно після зміни податкової адреси на іншу територію України юридичними особами, фізичними особами – підприємцями та фізичними особами, котрі провадять незалежну професійну діяльність, місцезнаходженням яких виступає тимчасово окупована територія. Правочин, стороною якого є такий суб'єкт господарювання, є нікчемним і на нього не поширюється дія положення абз. 2 ч. 2 ст. 215 Цивільного кодексу України. Тобто з цих положень ми розуміємо, що підприємницька діяльність юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та фізичних осіб, котрі провадять незалежну професійну діяльність, місцезнаходженням яких виступає тимчасово окупована територія, – це діяльність, що не відповідає чинному українському законодавству. У цьому контексті можна зазначити теж, що ліцензії, котрі були надані вказаним раніше суб'єктам господарювання до набрання чинності Законом України № 1207-VII, на тимчасово окупованій території а) вважаються недійсними; б) можуть застосовуватися для проведення підприємницької діяльності на іншій території України до закінчення строку

їх дії, але за умови, що такі суб'єкти перереєструються на іншу територію нашої держави [1].

Далі слід звернути увагу, що у березні 2022 року Рада бізнес-омбудсмена (далі – РБО) на своєму офіційному сайті опублікувала рекомендації щодо можливих дій у разі перебування підприємницької діяльності на тимчасово окупованій території України. Перший захід, який пропонує РБО, є проведення релокації підприємств, котрі перебувають на непідконтрольній українській владі території. Державна програма з релокації таких суб'єктів господарювання здійснюється за допомогою АТ «Укрзалізниця» та АТ «Укрпошта». Остання займається підвезенням обладнання до залізничної станції, оформленням транспортних накладних та інших супровідних документів [3].

3 березня 2022 року Кабінет Міністрів України (далі – КМ України) та Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України (далі – Міністерство економіки України) здійснюють реалізацію Програми з релокації українських підприємств, які знаходяться у зоні активних бойових дій. Підприємницька діяльність отримує допомогу в переміщенні свого обладнання та потужностей на безпечні території України, пошуку виробничих приміщень, розселенні працівників організацій [4]. До основних підзаконних нормативно-правових актів, котрі регламентують релокацію підприємств із тимчасово окупованої території, є Постанова КМ України від 17 березня 2022 р. № 305 «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану». Вона передбачає безоплатне перевезення майна українських підприємств, установ та організацій відповідно до переліку, який формується Міністерством економіки України й надається Міністерству розвитку громад та територій України [5]. У свою чергу Розпорядженням КМ України від 25.03.2022 №245-р «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію» надає план невідкладних заходів з переміщення виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться активні бойові дії або є загроза таких дій, на безпечну територію [6].

Необхідно також зауважити, що заявку до програми релокації із зони бойових дій може подати будь-яке підприємство. Після обробки декількох таких заявок Міністерство економіки України визначає черговість релокації суб'єктів господарювання. Однак саме стратегічні підприємства, що виробляють товари першої необхідності, мають пріоритет із перевезення потужностей виробництва із тимчасово окупованої території на підконтрольну Україні територію. Механізм здійснення релокації підприємств полягає у тому, що таке вивезення здійснюється у випадках,

коли, по-перше, наявна така логістична можливість, а, по-друге, має бути відсутня загроза для життя водіїв та залізничників [4].

У цьому контексті варто згадати один із найуспішніших та найвідоміших прикладів релокації підприємств, який надав другий шанс для здійснення бізнесу, забезпечив робочими місцями працівників та повернув улюблені продукти харчування українців на полички наших супермаркетів, є завод «Чумак» із окупованої Каховки Херсонської області. Дане підприємство переробляло вирощені на півдні України томати та виготовляло макаронні вироби й соуси із 1996 року. Однак у зв'язку із повномасштабним вторгненням, побоюючись тиску з боку окупантів, «Чумак» зупинив свою в роботу ще 24 лютого 2022 року. На щастя, завод не постраждав від бойових дій, проте склади із сировиною були пограбовані, а транспортні шляхи – перекриті, тому суб'єкту підприємницької діяльності не вдалося вивезти з нього обладнання [7].

Але наприкінці 2022 року «Чумак» почав повертатися на український ринок й зміг відновити потужності та виробництво своєї продукції. Соус «Чумак Херсонський» наразі виготовляється на заводі в Луцьку, майонези – на запорізьких потужностях, які були перевезені до Тернополя, соуси – на заводі у Києві, а макаронні вироби та частину томатної пасти – на заводах в Туреччині та Італії. Тобто бачимо, що, незважаючи на збройну агресію рф, «Чумак» зміг вдало відновити виробництво своєї продукції на потужностях інших суб'єктів господарської діяльності, щоб сьогодні обіймати значну частину українського ринку, забезпечувати робочі місця для громадян та підтримувати економіку України. «Чумак» є прикладом того, що навіть в умовах війни можна не лише зберегти свій бізнес, а й пристосувати його до нових реалій [7].

Проте, на жалі, не всі суб'єкти господарювання мають можливість релокації разом із своїми потужностями через різні причини. Тому РБО зазначає, що ще одним правовим механізмом збереження підприємницької діяльності, котра опинилася на тимчасово окупованій території України, є здійснення перереєстрації бізнесу на підконтрольну Україні територію. Фізичні особи-підприємці, що мають електронний цифровий підпис, можуть змінити адресу місця проживання (реєстрації) в онлайн режимі за допомогою єдиного порталу державних послуг «Дія». Юридичні особи та фізичні особи-підприємці, які не скористалися послугами порталу Дія, для зміни адреси місцезнаходження мають виконати реєстраційні дії за особистої їх присутності на територіях, які не включені до Наказу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 28.02.2025 №376. «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією» [3]. Водночас зміна місця реєстрації передбачає повідомлення

податкового органу про зміну податкової адреси платника податків відповідно до п. 66.3 ст. 66, п. 70.7 ст 70 Податкового кодексу України [8].

Слід підкреслити, що під час окупації рф території України майно суб'єктів підприємницької діяльності у більшості випадків стає ціллю протиправних дій, які вчиняє російська влада. Тут важливо зафіксувати такі збитки із метою наступного покарання та відшкодування завданої шкоди. Для цього Офіс Генерального прокурора разом з українськими та міжнародними партнерами створив ресурс для того, щоб належним чином задокументувати воєнні злочини та злочини проти людяності, які були скоєні рф в на території Україні [9].

Далі варто сказати, що РБО спільно з проєктом ЄС «Право-Justice» створили пам'ятку щодо фіксації збитків, котрі завдані внаслідок збройної агресії росії. Вона наразі перебуває у відкритому доступі і містить перелік заходів, які необхідно вживати з метою збереження майна. До останніх можна віднести утримання у безпеці правовстановлюючих документів, що посвідчують правовий зв'язок певного майна із суб'єктом підприємницької діяльності, а також збереження за можливості таких документів ще й в електронній формі; проведення оцінки майна з метою встановлення його вартості; перенесення чи демонтаж рухомого майна в інше місце; створення переліку майна із зазначенням дійсної його вартості та підтверджуючих документів. Поряд із вказаною інформацією, пам'ятка щодо фіксації збитків, котрі завдані внаслідок збройної агресії росії, містить теж алгоритм дій суб'єкта господарювання у разі пошкодження, знищення, втрати фактичного доступу до його майна. Передусім доцільно звернутися до органів, до повноважень яких входить ліквідація наслідків воєнних дій, зафіксувати факти знищення, пошкодження, втрати фактичного доступу до майна, з'ясувати розмір заподіяного збитку, зібрати показання свідків, повідомлення про подію в ЗМІ та зберігати при собі усі потрібні підтверджуючі документи [10].

При дослідженні даного питання треба зазначити, що одним із ключових ризиків для здійснення підприємницької діяльності на тимчасово окупованих територіях України є визнання господарської діяльності колабораційною діяльністю, відповідальність за яку передбачена ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Об'єктивна сторона даного кримінального правопорушення містить такі діяння, як передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на ТОТ, або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на ТОТ, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора [11]. У цьому контексті треба звернути увагу, що дані діяння мають бути вчинені у формі активної дії, тобто, якщо у суб'єкта господарської

діяльності окупаційна влада забрала майно проти його волі, то відсутні підстави кваліфікувати це як передачу у розумінні ч. 4 ст. 111-1 КК України [3].

Отже, ведення підприємницької діяльності на тимчасово окупованих територіях України є складним викликом для українських суб'єктів господарювання, оскільки воно супроводжується високими юридичними ризиками та значними економічними втратами. Як бачимо, чинне кримінальне законодавство нашої держави чітко передбачає відповідальність за співпрацю з окупаційною владою. РБО говорить, щоб не стати суб'єктом колабораційної діяльності за ч. 4 ст. 111-1 КК України, українські підприємці мають, по-перше, вжити заходи, проаналізовані нами вище, а, по-друге, у разі відсутності можливості релокуватися та перереєструватися, слід невідкладно почати збирати докази, які будуть підтверджувати факт відсутності у них наміру співпрацювати із рф [3]. Крім того, важливо дотримуватися рекомендацій стосовно збереження правовстановлюючих документів на майно у надійному місці та додатково в електронному вигляді.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України № 1207-VII від 15.04.2014. Відомості Верховної Ради. 2014. № 26. Ст. 892.
2. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією : Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 28.02.2025 № 376. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-25#Text
3. Бізнес у блокаді: практичні поради. *Рада бізнес-омбудсмена* : вебсайт. URL: https://boi.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/biznes-u-blokadi-rbo.pdf
4. Мінекономіки: Що потрібно знати бізнесу про програму релокації підприємств. *Урядовий портал* : вебсайт. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiki-shcho-potribno-znati-biznesu-pro-programu-relokaciyi-pidpriyemstv
5. Про особливості роботи акціонерного товариства "Укрпошта" в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 305. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text
6. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій […] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 березня 2022 р. № 246-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text
7. Що робити, якщо бізнес залишився в окупації? *Юридична газета* : вебсайт. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/shcho-robiti-yakshcho-biznes-zalishivsya-v-okupaciyi.html

8. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text
9. Якщо ви стали потерпілим або свідком воєнних злочинів Росії – фіксуйте та надсилайте докази. *Офіс Генерального прокурора* : вебсайт. URL: https://warcrimes.gov.ua/
10. Пам'ятка щодо фіксації збитків, завданих внаслідок збройної агресії РФ. *Рада бізнес-омбудсмена* : вебсайт. URL: https://boi.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/pamyatka-cshodo-fiksaciyi-zbitkiv-boc-pravo-justice.pdf
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Ключові слова: підприємницька діяльність, воєнний стан, тимчасового окупована територія, збереження бізнесу, суб'єкти господарювання, релокація та перереєстрація підприємств.

Keywords: entrepreneurial activity, martial law, temporarily occupied territory, business preservation, business entities, relocation and re-registration of enterprises.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, асистент кафедри Гольєва Н. К.

СЕКЦІЯ 12. СУЧАСНИЙ СТАН І РОЗВИТОК ТРУДОВОГО ПРАВА ТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Керівник: професор кафедри, д.ю.н., професор Бориченко К.В.
Секретар: аспірант кафедри Онуфрієнко Д.В.

Асцатрян Крістіна Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕВЕДЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Переведення на іншу роботу є одним із ключових інститутів трудового права, що безпосередньо впливає на реалізацію працівником своїх трудових прав. Повномасштабна збройна агресія проти України та запровадження воєнного стану 24 лютого 2022 року зумовили суттєві трансформації у сфері трудових правовідносин, зокрема щодо підстав та порядку переведення працівників. Саме Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX (далі – Закон) став тим актом, який суттєво змінив підходи до регулювання інституту переведення, поставивши нові виклики у питаннях захисту прав працівників.

Кодекс законів про працю України, який є основним законодавчим актом у сфері трудового права, не містить визначення поняття «переведення на іншу роботу». У доктрині трудового права під переведенням розуміється доручення працівнику виконання трудових функцій, не передбачених трудовим договором, тобто таких, що не відповідають його посаді, спеціальності чи кваліфікації, або таких, у разі виконання яких змінюються рівень заробітної плати, місцевість чи інші суттєві умови праці [1, с. 104].

Варто також зазначити, що наразі у Верховній Раді України зареєстровано Проєкт Трудового кодексу України № 14386 від 15.01.2026 року, який містить нормативне визначення цього поняття, проте концептуально не змінює усталених підходів до його розуміння.

Переведення можна класифікувати за територіальним критерієм: на тому ж підприємстві, на інше підприємство, установу чи організацію, а також в іншу місцевість. Окремо КЗпП передбачає можливість тимчасового переведення працівника на роботу, яка не обумовлена трудовим договором. Зокрема, це допускається у ситуаціях відвернення або ліквідації наслідків

стихійного лиха, епідемій, епізоотій, та інших обставин, які становлять або можуть становити загрозу життя чи нормальним життєвим умовам людей, а також тимчасове переведення у разі простою, яке допускається за згодою працівника з урахуванням його спеціальності та кваліфікації [2].

За строком розрізняють постійні та тимчасові переведення. Постійне переведення передбачає безстрокову зміну трудової функції або місця роботи працівника. За загальним правилом як для постійних, так і для тимчасових переведень необхідно отримання згоду працівника [3, с. 100]. Однак, в умовах воєнного стану, передбачено можливість переведення працівника на іншу роботу, не зберігаючи строк повідомлення у два місяці. Повідомлення працівника має здійснюватися не пізніше ніж до запровадження відповідних змін [4].

Законодавець зберігає заборону переведення працівника в зону активних бойових дій без його згоди, а також вимогу щодо врахування стану здоров'я працівника при здійсненні переведення. Таким чином, попри вимушене обмеження принципу добровільності переведення, держава намагається зберегти мінімальний стандарт захисту трудових прав. Баланс між потребами воєнного часу та інтересами працівників досягається через встановлення чітких умов правомірності переведення без згоди, що унеможливлює зловживання своїм правом з боку роботодавців.

З урахуванням вищевикладеного, слід зазначити, що правове регулювання переведення працівників в умовах воєнного стану зазнало суттєвих змін, зумовлених необхідністю забезпечення обороноздатності держави та ліквідації наслідків бойових дій. Існує спеціальний правовий механізм, спрямований на врегулювання переведення працівників в надзвичайних умовах, допускаючи відступ від загального принципу добровільності переведення за умови дотримання чітко визначених умов: гарантій щодо мети, місця та рівня оплати праці. Водночас, існують окремі аспекти, що потребують подальшого вдосконалення. Зокрема, потрібно закріпити більш чіткий перелік підстав переведення без згоди працівника та посилення гарантій для вразливих категорій працівників. Незважаючи на вимушений характер змін, що відбулися, важливо забезпечити належний баланс між потребами держави в умовах воєнного стану та захистом трудових прав працівників, що є запорукою збереження соціальної стабільності та правової захищеності найманих працівників в Україні.

Список використаних джерел

1. Трудове право України: навчальний посібник / О. І. Кисельова, Т. А. Кобзєва. Суми: Сумський державний університет, 2017. 309 с.
2. Кодекс законів про працю: Закон України від 10.11. 1971 року *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375.

3. Трудове право України: навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти 2-го курсу факульт. цивільної та госп. юстиції, спец. 081-Право [Електронневидання] / Г. І. Чанишева; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. 282 с.
4. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2022. № 20. Ст. 152.

Ключові слова: трудовий договір, переведення працівника, правове регулювання переведення, трудове законодавство, істотні умови праці.
Keywords: employment contract, employee transfer, legal regulation of transfer, labour legislation, essential working conditions.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М.І.

Бабчак Галина Олегівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВПО В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні визначається спеціальним законодавством, у центрі якого перебуває Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». У цьому акті ВПО розглядаються як особи, які були змушені залишити місце постійного проживання внаслідок збройного конфлікту, тимчасової окупації, проявів насильства або надзвичайних ситуацій, а державна політика щодо них орієнтується не лише на реєстрацію такого статусу, а й на гарантування комплексу соціальних, трудових і житлових прав [1]. Такий підхід має принципове значення, оскільки переміщення породжує не тільки територіальну зміну місця проживання, а й втрату сталих соціальних зв’язків, доступу до ринку праці, документів, майна та системи соціального забезпечення.

Законодавча конструкція захисту ВПО в Україні поєднує загальні гарантії прав людини і спеціальні механізми підтримки. Закон № 1706-VII закріплює право ВПО на належні умови для постійного чи тимчасового проживання, сприяння у працевлаштуванні, отримання соціальних послуг та недопущення дискримінації за ознакою переміщення [1]. У практичному вимірі це означає, що статус ВПО не може бути підставою для звуження трудових або соціальних прав, однак саме в цій сфері виникає найбільша кількість колізій між нормативною моделлю і реальними умовами її реалізації.

Сфера зайнятості для внутрішньо переміщених осіб має подвійне значення. З одного боку, вона забезпечує реалізацію конституційного права на працю, а з іншого – виступає ключовим механізмом адаптації в приймаючих громадах. Закон України «Про зайнятість населення» закріплює загальні правові, економічні та організаційні засади державної політики у сфері зайнятості, які поширюються і на ВПО, включаючи сприяння у пошуку роботи, професійну підготовку, перепідготовку та підвищення конкурентоспроможності на ринку праці [3]. Проте формальна доступність цих механізмів не усуває специфічних бар'єрів, що виникають саме у зв'язку з переміщенням.

У статті Л. М. Русаль «Особливості забезпечення права на працю внутрішньо переміщених осіб (ВПО) під час війни в Україні» наголошено, що реалізація права на працю для цієї категорії громадян ускладнюється не лише нестачею вакансій, а й втратою документів, невідповідністю професійної кваліфікації потребам локального ринку праці, психологічною дезадаптацією та необхідністю поєднувати пошук роботи з вирішенням базових побутових питань [2, с. 84]. Це свідчить про те, що працевлаштування ВПО не зводиться до звичайного посередництва служби зайнятості, а потребує спеціальних інструментів соціально-трудової інтеграції.

До найбільш помітних перешкод у сфері працевлаштування належать:

- територіальна невідповідність між місцем переміщення і структурою попиту на робочу силу;
- зниження професійної мобільності внаслідок втрати ресурсів і житла;
- конкуренція на локальних ринках праці, особливо у великих містах і відносно безпечних регіонах;
- ризик неформальної зайнятості та заниження оплати праці.

Особливе місце у системі підтримки займає постанова Кабінету Міністрів України № 696, якою затверджено Порядок здійснення заходів сприяння зайнятості для ВПО. Її зміст спрямований на стимулювання роботодавців до прийняття на роботу внутрішньо переміщених осіб через механізми компенсації витрат і фінансування окремих заходів зайнятості [4]. Такий підхід є важливим, оскільки зменшує економічні ризики для роботодавця і водночас створює правові підстави для більш активного включення ВПО в офіційний сектор праці.

Водночас, як підкреслює Л. М. Русаль, навіть за наявності спеціальних програм ефективність працевлаштування значною мірою залежить від фактичної доступності інформації, адміністративної спроможності органів зайнятості та адаптації державних заходів до умов

воєнного часу [2, с. 85]. Саме тому перспективним напрямом є не тільки фінансове стимулювання роботодавців, а й поєднання його з короткостроковим навчанням, консультуванням і супроводом працевлаштованої особи на початковому етапі роботи.

Соціальний захист ВПО в сучасних умовах охоплює грошову підтримку, соціальні послуги, допомогу у забезпеченні базових потреб та компенсаційні механізми, пов'язані з втратою життєвих умов. Постанова Кабінету Міністрів України № 332 визначає порядок виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, тобто встановлює один із базових інструментів оперативної державної підтримки після переміщення [5]. Ця допомога виконує компенсаторну функцію, оскільки частково покриває витрати на житло, харчування та інші першочергові потреби в умовах різкого зниження доходів.

У праці Є. Поляріної та О. Акімової «Аналіз соціального забезпечення та статистика внутрішньо переміщених осіб в Україні» соціальний захист ВПО розглянуто як багаторівневу систему, ефективність якої залежить від координації між державними органами, місцевим самоврядуванням і соціальними службами [6]. Дослідниці акцентують, що чисельність ВПО та динаміка переміщення безпосередньо впливають на навантаження на бюджетні механізми, інфраструктуру громад і систему соціального обслуговування [6]. Саме тому проблематика соціального захисту ВПО не може оцінюватися ізольовано від питань зайнятості: відсутність стабільного доходу посилює залежність особи від допомоги, тоді як доступ до праці підвищує рівень самозабезпечення і знижує ризик соціальної вразливості.

Перспективи у цій сфері пов'язані з переходом від моделі короткострокової підтримки до моделі стійкої інтеграції, де працевлаштування і соціальний захист функціонують як взаємопов'язані елементи єдиної державної політики щодо ВПО.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. № 15. 2015. Ст. 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1706-18

2. Русаль Л. М. Особливості забезпечення права на працю внутрішньо переміщених осіб (ВПО) під час війни в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. Вип. 1. С. 83-86. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299675

3. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/5067-17

4. Про затвердження Порядку здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених

осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2015 № 696. *Офіційний вісник України*. 2015. № 74, Ст. 2443. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/696-2015-%D0%BF

5. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 332. *Офіційний вісник України*. 2022. № 26. Ст. 1418.

6. Поляріна Є., Акімова О. Аналіз соціального забезпечення та статистика внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/898

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, ВПО, працевлаштування, зайнятість населення, соціальний захист, трудові права, державна підтримка, соціальні гарантії, ринок праці, воєнний стан.

Keywords: internally displaced persons, IDPs, employment, population employment, social protection, labour rights, state support, social guarantees, labour market, martial law.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А. О.

Базанова Аліна Андріївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Сучасний етап розвитку України характеризується значними соціально-економічними трансформаціями, що пов’язані з наслідками повномасштабної війни та необхідністю відновлення держави. У таких умовах особливого значення набуває модернізація трудового законодавства, оскільки саме ця галузь права безпосередньо регулює відносини між працівниками та роботодавцями і впливає на стабільність ринку праці. Післявоєнний період потребуватиме комплексного оновлення правового регулювання трудових відносин з урахуванням нових економічних і соціальних реалій.

На сьогодні основним нормативно-правовим актом, який регулює трудові відносини в Україні, залишається Кодекс законів про працю України, прийнятий ще у 1971 році. Незважаючи на численні зміни, цей акт у багатьох аспектах не відповідає сучасним умовам розвитку суспільства та економіки. Як зазначають дослідники, сучасні трудові відносини суттєво змінюються під впливом цифровізації, розвитку нових форм зайнятості та інтеграції України до європейського правового простору [1, с. 294]. Саме тому модернізація трудового законодавства є необхідною передумовою формування ефективної системи захисту трудових прав.

Однією з важливих передумов реформування трудового законодавства стала військова агресія Російської Федерації проти України. Під час воєнного стану було прийнято низку законодавчих актів, які суттєво змінили регулювання трудових відносин. Зокрема, йдеться про Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», який передбачив можливість призупинення дії трудового договору, зміни умов праці та спрощення окремих процедур у сфері трудових відносин [2]. Такі зміни були обумовлені необхідністю оперативного реагування на кризові умови, однак у майбутньому постає питання щодо їх подальшого застосування та відповідності міжнародним стандартам праці.

Науковці наголошують, що частина змін, запроваджених під час воєнного стану, призвела до певного звуження обсягу трудових прав працівників. Це пояснюється тим, що у кризових умовах держава була змушена балансувати між потребами економіки та забезпеченням соціального захисту працівників [3, с. 378]. У післявоєнний період необхідно буде переглянути ці положення та відновити належний рівень гарантій трудових прав.

Ще однією важливою проблемою модернізації трудового законодавства є відсутність нового Трудового кодексу України. Протягом тривалого часу в наукових і політичних колах ведуться дискусії щодо необхідності прийняття такого нормативного акта. Чинний Кодекс законів про працю не повною мірою відповідає сучасним умовам розвитку ринку праці та потребує системного оновлення. На думку дослідників, прийняття нового Трудового кодексу могло б забезпечити комплексну кодифікацію норм трудового права та усунути існуючі прогалини у правовому регулюванні.

Важливим напрямом модернізації трудового законодавства є також гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу. У процесі євроінтеграції Україна взяла на себе зобов’язання щодо імплементації європейських стандартів у різних сферах, у тому числі у сфері праці. Це передбачає адаптацію українського законодавства до директив ЄС, а також врахування стандартів Міжнародної організації праці. Така адаптація має сприяти підвищенню рівня захисту працівників та створенню більш ефективного і конкурентоспроможного ринку праці [4, с. 433].

Окрему увагу слід приділити розвитку нових форм зайнятості, які набувають поширення у сучасному світі. Йдеться, зокрема, про дистанційну роботу, гіг-зайнятість, фріланс та інші нетрадиційні форми організації праці. Пандемія COVID-19 та воєнний стан значно прискорили поширення дистанційної роботи, що, у свою чергу, потребує належного правового регулювання. У цьому контексті модернізація трудового законодавства повинна враховувати нові тенденції розвитку ринку праці та забезпечувати баланс інтересів працівників і роботодавців.

Крім того, післявоєнний період вимагатиме вирішення низки соціальних проблем, пов'язаних із працевлаштуванням внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни та осіб, які втратили роботу внаслідок збройного конфлікту. Держава повинна створити ефективні механізми сприяння зайнятості та соціальної адаптації таких категорій населення. Це може включати програми професійної перепідготовки, стимулювання роботодавців до створення нових робочих місць, а також запровадження додаткових гарантій соціального захисту.

Таким чином, модернізація трудового законодавства України у післявоєнний період є складним і багатогранним процесом. Вона повинна враховувати наслідки війни, потреби відновлення економіки та необхідність забезпечення належного рівня захисту трудових прав. Основними напрямами реформування мають стати прийняття нового Трудового кодексу України, гармонізація законодавства з європейськими стандартами, розвиток сучасних форм зайнятості та посилення соціального захисту працівників.

Отже, подальший розвиток трудового законодавства має бути спрямований на формування сучасної, ефективної та справедливої системи правового регулювання трудових відносин, яка відповідатиме потребам суспільства та сприятиме відновленню України у післявоєнний період.

Список використаних джерел

1. Харитонович А. В., Дзевелюк М. В. Особливості модернізації трудового законодавства України. Розбудова доброчесності та комплаєнсу в Україні: виклики і перспективи євроінтеграції : збірник матеріалів Всеукраїнської конференції з міжнародною участю (м. Вінниця, 27 березня 2025 р.). Вінниця : ТОВ «Друк», 2025. С.294-296 2.

2. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022, № 2136-IX. *Офіційний вісник України.* 2022. № 31. Ст. 1634

3. Гришина Ю. М., Чанишева Г. І. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГОПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. С. 378–379. URL: https://surl.li/zkdgxj

4. Павловський А. М. АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ НА ВІДПОВІДНІСТЬ ПРАВУ ЄС ТА КОНВЕНЦІЯМ І РЕКОМЕНДАЦІЯМ МОП. *Електронне наукове видання Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. С. 433–435. URL: https://surl.li/kkfluo.

Ключові слова: трудове законодавство, трудові права, ринок праці, післявоєнне відновлення, євроінтеграція, трудові реформи.

Keywords: labour legislation, labour rights, labour market, post-war recovery, European integration, labour reforms.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А. О.

Балуєва Яна Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКЛАДАННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПРАВА

Особливості укладення та припинення трудового договору є однією з ключових тем трудового права, оскільки саме через ці процеси реалізується право людини на працю та забезпечується баланс інтересів працівника і роботодавця. Укладання трудового договору не обмежується формальним оформленням, а є складним юридичним процесом, спрямованим на встановлення взаємних прав та обов'язків сторін і визначення умов майбутніх трудових відносин. Водночас припинення трудового договору також має чітко регламентований характер, адже будь-яке порушення процедури може призвести до порушення прав працівника або до юридичної відповідальності роботодавця.

Передусім варто розуміти, що трудовий договір є угодою між працівником і роботодавцем, за якою працівник зобов'язується виконувати визначену роботу з дотриманням правил внутрішнього трудового розпорядку, а роботодавець – забезпечити належні умови праці та своєчасну оплату. Особливістю укладення трудового договору є те, що він може мати як письмову, так і усну форму, однак у більшості випадків закон вимагає саме письмового оформлення. Це стосується, зокрема, випадків організованого набору працівників, укладення контракту, роботи в особливих умовах або коли працівник наполягає на письмовій формі [1].

Процес укладення трудового договору починається ще до фактичного оформлення документів – із підбору кандидата, співбесіди, перевірки кваліфікації. Важливо, що роботодавець не має права необґрунтовано відмовити у прийнятті на роботу. Законодавство прямо забороняє дискримінацію за ознаками статі, віку, раси, національності, політичних чи релігійних переконань. Відмова має бути об'єктивною та пов'язаною виключно з професійними якостями особи.

При укладенні трудового договору працівник зобов'язаний подати певний перелік документів – паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудову книжку (за наявності), документ про освіту чи кваліфікацію, а також у визначених випадках – медичну довідку. Водночас роботодавець не має права вимагати документи, не передбачені законодавством, що є важливою гарантією захисту прав працівника.

Суттєвою особливістю є можливість встановлення випробувального строку. Це своєрідний період перевірки відповідності працівника займаній посаді. Випробування встановлюється за домовленістю сторін і має бути обов'язково зафіксоване в наказі про прийняття на роботу. При цьому закон обмежує тривалість такого строку та визначає категорії осіб, для яких випробування взагалі не допускається – наприклад, для неповнолітніх або молодих спеціалістів після закінчення навчальних закладів.

Важливою гарантією є те, що трудовий договір вважається укладеним навіть тоді, коли працівника фактично допущено до роботи без оформлення. У такому випадку роботодавець зобов'язаний оформити трудові відносини належним чином і несе відповідальність за порушення. Це положення спрямоване на боротьбу з неофіційною зайнятістю та захист працівників від зловживань.

Окремої уваги заслуговують різновиди трудових договорів. Вони можуть бути безстроковими, строковими або такими, що укладаються на час виконання певної роботи. Найпоширенішим є безстроковий договір, який діє до моменту його припинення. Строковий договір укладається лише у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк, наприклад, для сезонних робіт або заміщення тимчасово відсутнього працівника [4, с.175].

Особливим видом трудового договору є контракт. Його специфіка полягає в тому, що він має чітко визначений строк дії, містить детальні умови праці, оплати, відповідальності сторін та може передбачати додаткові підстави для припинення. Контрактна форма широко застосовується у сфері управління, освіти, спорту та інших галузях, де важливо чітко регламентувати взаємні зобов'язання.

Не менш важливим є питання зміни умов трудового договору. Закон допускає зміну істотних умов праці лише за умови попередження працівника не пізніше ніж за два місяці. До таких умов належать система оплати праці, режим роботи, пільги та інші важливі аспекти. Якщо працівник не погоджується на нові умови, трудовий договір може бути припинений.

Що стосується припинення трудового договору, то воно є завершальним етапом трудових відносин і має чітко визначені підстави. Загалом їх можна поділити на кілька груп – за ініціативою працівника, за ініціативою роботодавця, за угодою сторін, а також з незалежних від сторін причин [5, с.200].

Найбільш поширеним є припинення трудового договору за ініціативою працівника. Працівник має право звільнитися за власним бажанням, попередивши роботодавця за два тижні. Водночас у випадках поважних причин – таких як переїзд, вступ до навчального закладу, догляд за дитиною або хворим членом сім'ї – звільнення може відбутися у строк, про який

просить працівник. Це положення підкреслює соціальну спрямованість трудового права.

Роботодавець також має право ініціювати припинення трудового договору, однак такі підстави є чітко обмеженими. До них належать зміни в організації виробництва і праці, скорочення чисельності або штату, невідповідність працівника займаній посаді, систематичне невиконання трудових обов'язків, прогул та інші порушення трудової дисципліни. При цьому роботодавець зобов'язаний дотримуватися встановленої процедури, включаючи попередження працівника, виплату вихідної допомоги та врахування переважного права на залишення на роботі [2, с.528].

Окремою підставою є припинення трудового договору за угодою сторін. Це найбільш гнучкий і компромісний варіант, який дозволяє сторонам самостійно визначити умови та дату припинення трудових відносин. Такий спосіб часто використовується у випадках, коли сторони прагнуть уникнути конфлікту або судових спорів.

Існують також підстави припинення трудового договору, які не залежать від волі сторін. Серед них – закінчення строку договору, призов або мобілізація працівника, відновлення на роботі попереднього працівника, смерть працівника або роботодавця. У таких випадках трудові відносини припиняються автоматично, без необхідності додаткових дій сторін [3, с.170].

Важливою гарантією прав працівника є встановлений порядок оформлення звільнення. У день звільнення роботодавець зобов'язаний видати працівнику належним чином оформлену трудову книжку та провести з ним повний розрахунок. Затримка цих дій тягне за собою юридичну відповідальність і обов'язок виплати компенсації.

Особливу увагу слід приділити захисту працівників від незаконного звільнення. Закон передбачає можливість оскарження звільнення у судовому порядку. У разі визнання звільнення незаконним працівник підлягає поновленню на роботі з виплатою середнього заробітку за час вимушеного прогулу. Це є важливим механізмом відновлення справедливості та стримування зловживань з боку роботодавців.

Окремі категорії працівників мають додаткові гарантії при припиненні трудового договору. Це стосується, зокрема, вагітних жінок, одиноких матерів, працівників з інвалідністю. Їх звільнення з ініціативи роботодавця суттєво обмежене або взагалі заборонене, що відображає соціальну функцію трудового права.

Таким чином, особливості правового регулювання укладення та припинення трудового договору в умовах сучасного розвитку трудового права свідчать про їх тісний взаємозв'язок як ключових етапів реалізації трудових правовідносин.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 19.03.2026)
2. Мельничук Н. О. Визначення трудового договору в нових ринкових умовах: наукова стаття. *Форум права*. 2011. № 3. С. 526–530.
3. Міщук О. В. Особливості укладення та припинення трудового договору: наукова стаття. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Право*. 2011. № 4(7). С. 165–172.
4. Трудове право України: підручник для ВНЗ. 5-те вид. / Болотіна Н. Б. Київ, 2008. 860 с.
5. Трудове право: підручник / В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко та ін.; за ред. В. В. Жернакова. Харків : Право, 2012. 496 с.

Ключові слова: трудовий договір, укладення трудового договору, припинення трудового договору, трудові відносини, роботодавець, працівник, трудове право, випробувальний строк, контракт

Keywords: employment contract, conclusion of employment contract, termination of employment contract, labor relations, employer, employee, labor law, probation period, contract, dismissal, grounds for termination, employee guarantees, protection of employee rights, labor discipline, employment formalization

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А. О.

Барабаш Олександра Олександрівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У СФЕРІ ПРАЦІ: ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Війна суттєво вплинула на структуру ринку праці, зокрема, зміну структури зайнятості, зростання рівня безробіття, посилення трудової міграції, а також нерівномірний розподіл соціально-економічних навантажень між жінками та чоловіками, зміну соціальних ролей та пріоритетів державної політики.

На сьогоднішній день значна частина чоловіків мобілізована та захищає територіальну цілісність України. У цих умовах жінки більш активно залучені до трудової діяльності, підприємництва, державного управління, волонтерського руху, а також служать у Збройних Силах України. Таким чином, гендерні ролі зазнають трансформації, що вимагає адекватного правового реагування з боку держави.

Правове регулювання гендерної рівності у сфері праці регулюється комплексом міжнародних і національних нормативно-правових актів.

Базовим серед них є Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який не лише дає визначення гендерної рівності як рівного правового статусу жінок і чоловіків, а й закріплює основні напрями державної політики у цій сфері.

Зокрема, зазначений Закон передбачає обов'язок держави забезпечувати рівні можливості для реалізації прав у всіх сферах суспільного життя, включаючи працю, освіту, політичну діяльність. У сфері трудових відносин він встановлює вимогу щодо недопущення дискримінації під час прийняття на роботу, просування по службі, професійного навчання та звільнення. Окрему увагу приділено механізмам забезпечення гендерної рівності [1]. Таким чином, цей закон створює інституційне підґрунтя для реалізації принципу рівності у сфері праці.

Також, Конституція України встановлює фундаментальний принцип рівності громадян перед законом і забороняє будь-які привілеї чи обмеження за ознакою статі [2], що є основою для подальшого галузевого регулювання.

Так, наприклад, Кодекс законів про працю України деталізує ці положення у сфері трудових відносин, закріплюючи рівність прав при укладенні, зміні та припиненні трудового договору, а також рівні умови оплати праці за працю рівної цінності. Важливим є те, що трудове законодавство прямо забороняє необґрунтовану відмову у прийнятті на роботу та будь-які форми дискримінації у сфері зайнятості [3].

Важливу роль відіграють і міжнародні зобов'язання України. Зокрема, Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) встановлює комплекс міжнародних стандартів, спрямованих на усунення дискримінації щодо жінок у всіх сферах, включаючи працю [4]. Відповідно до Конвенції держави-учасниці повинні вживати всіх необхідних заходів для забезпечення рівного доступу жінок до зайнятості, рівної оплати праці, соціального забезпечення та професійного розвитку. Важливим елементом є також механізм міжнародного контролю, який передбачає подання державами регулярних звітів про виконання положень Конвенції та їх аналіз відповідним комітетом ООН.

Особливого значення для України має Стамбульська конвенція [5], яка хоча й спрямована передусім на запобігання насильству щодо жінок, однак має ширший вплив на формування гендерно чутливої державної політики. Конвенція закріплює принцип недискримінації як базовий та зобов'язує державу враховувати гендерний аспект при розробці та реалізації політики. Вона передбачає створення комплексних механізмів захисту прав жінок, що опосередковано впливає і на трудові відносини, зокрема через забезпечення безпечного робочого середовища, недопущення домагань і насильства, а також підтримку постраждалих осіб у їхній професійній діяльності. Таким чином, міжнародні акти не лише

доповнюють національне законодавство, а й задають вектор його подальшого розвитку.

У післявоєнний період питання гендерної рівності у сфері праці набуває нових вимірів. За даними міжнародних досліджень, у 2023 році Україна посіла 66 місце серед 146 країн у рейтингу Global Gender Gap, що свідчить про певний прогрес, але водночас демонструє наявність значних проблем, зокрема у сфері праці [6].

Однією з ключових проблем залишається гендерний розрив в оплаті праці. Попри законодавчі гарантії, жінки в Україні в середньому отримують нижчу заробітну плату ніж чоловіки, що зумовлено як структурними факторами, такими як сегрегація ринку праці, так і проявами дискримінації. В умовах війни ці диспропорції можуть поглиблюватися через втрату роботи, вимушене переміщення та зростання навантаження на жінок у сфері догляду.

Крім того, дослідження показують, що війна призводить до зростання безробіття та бідності, причому жінки часто опиняються у більш вразливому становищі, особливо за відсутності вищої освіти. Це вимагає від держави впровадження активної політики зайнятості, спрямованої на підтримку жінок, розвиток гнучких форм праці, забезпечення доступу до освіти та перекваліфікації.

Водночас, післявоєнна відбудова відкриває нові можливості для переосмислення ролі жінок. Жінки дедалі частіше залучаються до традиційно «чоловічих» сфер, таких як будівництво, транспорт, управління, що сприяє подоланню гендерних стереотипів. У цьому контексті важливим є забезпечення рівного доступу до ресурсів, фінансування, підприємницької діяльності та участі у прийнятті рішень.

Отже, гендерна рівність у сфері праці є ключовою умовою сталого розвитку України у післявоєнний період. Попри наявність розвиненої нормативно-правової бази та міжнародних зобов’язань, практична реалізація принципу недискримінації та гендерної рівності залишаються недостатньою. Війна з одного боку загострила існуючі проблеми гендерної нерівності, а з іншого – створила передумови для трансформації суспільних ролей і посилення участі жінок у всіх сферах життя. У цих умовах держава має забезпечити ефективне впровадження гендерно чутливої політики, спрямованої на подолання дискримінації, зменшення гендерного розриву в оплаті праці, розширення економічних можливостей жінок та їх участі у процесах відбудови.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text.

2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-08. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text
4. Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW): Конвенція ООН від 18.12.1979 р. № 995_207. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
5. Про за побігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Конвенція Ради Європи від 11.05.2011 року № 994_001-11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
6. Гендерна рівність за час війни: здобутки та виклики. URL: https://www.chesno.org/post/5879/

Ключові слова: гендерна рівність, дискримінація, зайнятість, післявоєнна відбудова, ринок праці.
Keywords: gender equality, discrimination, employment, post-war reconstruction, labour market.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М. І.

Бершадська Дар'я Олександрівна, Чепіль Тетяна Сергіївна
здобувачки 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Проблема соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні є однією з найбільш актуальних у сучасних умовах. Це зумовлено тривалим збройним конфліктом та повномасштабною війною, що спричинили значне зростання кількості ВПО. Держава змушена оперативно реагувати на нові виклики, пов'язані із забезпеченням прав цієї категорії населення. Особливого значення набуває ефективне правове регулювання соціального захисту ВПО. Водночас існують проблеми реалізації відповідних норм на практиці

Основою правового регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який визначає їхній правовий статус, гарантує реалізацію прав і свобод, а також закріплює механізми державної підтримки [1]. Особливістю цієї сфери є поєднання загальних соціальних гарантій зі спеціальними заходами, зумовленими вимушеним переміщенням, що спрямовані на забезпечення належних умов життя та інтеграцію ВПО у приймаючі громади.

Аналізуючи роботу Кульчицького Т. Р., варто підкреслити, що автор у своєму дослідженні розглянув комплексний підхід до правового регулювання соціального захисту ВПО та вказав на необхідність узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами [2, с. 43-52].

У дослідженні Алімової І. Є. зазначено, що існуюча система соціального захисту ВПО має низку недоліків, зокрема фрагментарність нормативної бази та складність доступу до соціальних виплат, що свідчить про недостатню ефективність правового регулювання у цій сфері, його несистемний характер та потребу комплексного вдосконалення з урахуванням специфіки правового статусу і соціальних ризиків внутрішньо переміщених осіб [3, с. 127-131].

Одним із ключових аспектів правового регулювання є забезпечення рівності прав внутрішньо переміщених осіб з іншими громадянами України у сфері соціального захисту, зокрема через доступ до соціальних виплат, пенсій, державних допомог та інших форм підтримки. При цьому Кульчицький Т. Р. підкреслює, що розрізненість нормативно-правових актів ускладнює реалізацію цих прав на практиці, створюючи потребу у системному підході та уніфікації механізмів соціального забезпечення [2, с. 60-66].

Важливим напрямом реалізації державної політики соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО) є також забезпечення їх права на працю, що безпосередньо пов’язано із рівнем соціально-економічної інтеграції цієї категорії населення. Працевлаштування виступає ключовим інструментом не лише матеріального забезпечення ВПО, а й їх соціальної адаптації та відновлення нормального життєвого функціонування. У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Державної служби зайнятості України як основного інституційного механізму реалізації політики зайнятості.

Згідно з чинним законодавством, ВПО мають право на отримання повного комплексу послуг у сфері зайнятості на загальних підставах, а також на додаткові гарантії, передбачені державою. Як зазначає Селіхов Д. А., правові основи соціального захисту ВПО включають не лише гарантії матеріальної підтримки, але й забезпечення доступу до працевлаштування, професійної підготовки та перекваліфікації. Це свідчить про комплексний підхід держави до вирішення проблеми зайнятості ВПО. Практична реалізація цих положень здійснюється через систему державних і регіональних центрів зайнятості, які надають ВПО такі соціальні послуги: підбір підходящої роботи, профорієнтацію, професійне навчання, консультації щодо відкриття власної справи, а також сприяння у працевлаштуванні на новому місці проживання. Як підкреслюється у дослідженнях, однією з ключових проблем є невідповідність кваліфікації

ВПО вимогам місцевого ринку праці, що ускладнює їх працевлаштування [4, с. 105-107].

У цьому аспекті важливе значення має професійна перепідготовка та підвищення кваліфікації ВПО. Державна служба зайнятості організовує навчальні курси, тренінги та програми перекваліфікації, що дозволяє адаптувати професійні навички осіб до потреб ринку праці. Водночас, як зазначається у наукових дослідженнях, ефективність таких програм залежить від їх відповідності реальним потребам роботодавців та наявності достатнього фінансування [5].

Окрему увагу слід приділити питанню стимулювання роботодавців до працевлаштування ВПО. Держава впроваджує механізми компенсацій роботодавцям витрат на оплату праці таких осіб, що сприяє зменшенню бар'єрів для їх працевлаштування. Як зазначає Малиновська О. М., соціально-економічні наслідки внутрішнього переміщення потребують активної державної політики, спрямованої на інтеграцію ВПО в ринок праці [5]. Це передбачає створення додаткових стимулів для бізнесу та розширення програм підтримки.

Водночас існує низка проблем, пов'язаних із реалізацією права ВПО на працю. Зокрема, це обмежений доступ до робочих місць у регіонах, перевантаженість служб зайнятості, недостатня поінформованість ВПО про можливості працевлаштування, а також наявність дискримінаційних практик з боку роботодавців. Як зазначають Пішта В. І., Шелевер Н. В. та Болдіжар С. О., правове регулювання працевлаштування осіб зі статусом ВПО потребує подальшого удосконалення, особливо у сфері забезпечення медичних працівників та інших фахівців роботою за спеціальністю.

Окремо слід звернути увагу на правовий аспект релокації підприємств та організацій. Переміщення підприємств у безпечні регіони України створює додаткові можливості для працевлаштування ВПО. У той же час це потребує належного правового забезпечення та координації між органами державної влади. Як зазначають дослідники, релокація закладів охорони здоров'я та інших установ сприяє збереженню робочих місць і забезпеченню зайнятості населення, включаючи ВПО [6, с. 240-242].

Важливим елементом системи працевлаштування внутрішньо переміщених осіб є розвиток підприємницької діяльності. Державна служба зайнятості надає консультації щодо започаткування власної справи, а також можливість отримання одноразової допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності. Це дозволяє ВПО не лише забезпечити власну зайнятість, але й створювати нові робочі місця для інших осіб.

Однак, незважаючи на наявність державних програм, рівень зайнятості ВПО залишається нижчим у порівнянні з іншими категоріями населення. Це обумовлено низкою факторів, серед яких відсутність стабільного житла, психологічні труднощі, обмежений доступ до інформації та інфраструктури.

Як підкреслюється у наукових джерелах, ефективність системи працевлаштування ВПО значною мірою залежить від комплексного підходу, що поєднує правові, економічні та соціальні механізми [4, с. 105].

Отже, правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб є ключовим елементом державної соціальної політики, оскільки воно забезпечує реалізацію їх прав та гарантій через комплекс нормативно-правових актів. Водночас на практиці спостерігаються проблеми доступу до соціальних виплат, що свідчить про необхідність вдосконалення законодавства та підвищення ефективності роботи органів державної влади.

Однією з важливих складових системи соціального захисту є працевлаштування ВПО, яке базується на принципах рівності, доступності та адресності і сприяє їх соціальній інтеграції та економічній стабільності. У цьому контексті доцільним є внесення змін до чинного законодавства з метою уточнення механізмів працевлаштування та соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб, зокрема через запровадження більш конкретних норм щодо доступу до професійної підготовки, стимулювання роботодавців, забезпечення рівного доступу ВПО до соціальних виплат та створення ефективних процедур координації між державними органами, органами місцевого самоврядування та центрами зайнятості. Такі вдосконалення сприятимуть підвищенню рівня зайнятості ВПО, їх соціальній адаптації та інтеграції в громади.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 року № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text
2. Кульчицький Т. Р. Правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. … д-ра філософії. Львів, 2022. 224 с.
3. Алімова І. Є. Правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: проблеми та шляхи їх вирішення. *Теорія та практика державного управління.* 2020. С. 126-133.
4. Селіхов Д. А. Правові основи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2024. С. 103-108.
5. Малиновська О. М., Яценко Л. Д. Соціальні наслідки вимушеного внутрішнього переміщення населення в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Економіка та управління*. 2024. URL: https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2024-11-07-01/2024-11-07-01
6. Пішта В. І., Шелевер Н. В., Болдіжар С. О. Правовий аспект релокації закладів охорони здоров’я та працевлаштування медичних

працівників, які мають статус ВПО. *Право і суспільство*. 2024. № 3. С. 238-243.

Ключові слова: соціальний захист, внутрішньо переміщені особи, зайнятість, працевлаштування, соціальне законодавство.

Keywords: social protection, internally displaced persons, employment, job placement, social legislation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М. І.

Божко Владислав Анатолійович
здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У ФОРМУВАННІ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Роль міжнародних стандартів у формуванні трудового законодавства України є фундаментальною для розвитку правового регулювання праці, гарантування соціальних прав і забезпечення гідних умов праці. В умовах глобалізації економічних процесів та євроінтеграційного курсу України впровадження міжнародних стандартів виступає важливим інструментом модернізації трудового права, підвищення його ефективності та адаптації до сучасних викликів ринку праці, що в цілому забезпечує підвищення рівня соціальної захищеності працівників і конкурентоспроможності держави.

Міжнародні стандарти праці, перш за все розроблені Міжнародною організацією праці (МОП), виступають системою загальноприйнятих норм і принципів, що визначають мінімальні вимоги до умов праці, прав працівників і обов'язків роботодавців. Ці стандарти оформлені у вигляді конвенцій і рекомендацій, які держави-члени МОП можуть ратифікувати та впроваджувати у національне законодавство. Після ратифікації міжнародні конвенції стають частиною національного правового порядку й можуть застосовуватися в національних судах, особливо у випадках, коли національне законодавство не регулює певні питання або встановлює менше сприятливі норми для працівників.

Однією з центральних ролей міжнародних стандартів є їхня методологічна функція у формуванні національного трудового права. Вони визначають базові принципи, такі як заборона дискримінації, свобода об'єднання і колективні переговори, мінімальні норми праці, охорона здоров'я та безпечних умов праці. Ці норми служать основою для реформ трудового законодавства України, спрямованих на підвищення рівня захисту трудових прав, посилення соціального діалогу між роботодавцями, працівниками та державою.

Важливим аспектом реалізації міжнародних стандартів у національному контексті є імплементація норм, що випливають не тільки з конвенцій МОП, але й із стандартів Європейського Союзу, особливо в умовах євроінтеграційного курсу України. Гармонізація трудового законодавства з європейськими директивами та правом ЄС сприяє не лише відповідному забезпеченню прав працівників, але й створенню передумов для економічного зростання та соціального розвитку. У практичній площині це проявляється у змінах щодо регулювання робочого часу, забезпечення балансу між працею та особистим життям, боротьби з дискримінацією на робочому місці та впровадження механізмів соціального діалогу.

Міжнародні стандарти у сфері праці виконують не лише регулятивну, а й важливу контрольну та інституційну функцію, суттєво впливаючи на побудову ефективної системи нагляду за дотриманням трудового законодавства в Україні. Зокрема, вони визначають основні вимоги до організації та діяльності органів інспекції праці, процедур перевірок, механізмів реагування на порушення прав працівників і забезпечення відповідальності роботодавців. Орієнтація на такі стандарти сприяє підвищенню прозорості, об’єктивності та результативності державного контролю, а також стимулює вдосконалення як нормативної бази, так і практичних інструментів реалізації трудових прав.

Водночас міжнародні стандарти відіграють важливу орієнтирну роль у професійній підготовці фахівців у сфері права, включаючи суддів, адвокатів, науковців та інших суб’єктів правозастосування. Їх вивчення та практичне використання сприяє формуванню сучасного правового мислення, розвитку навичок тлумачення норм міжнародного права та їх інтеграції у національну правову систему. Це особливо актуально під час розгляду складних індивідуальних і колективних трудових спорів, де застосування міжнародних стандартів дозволяє забезпечити більш обґрунтовані, справедливі та узгоджені з міжнародною практикою рішення. У цьому контексті представники судової влади неодноразово наголошують на необхідності глибокого знання міжнародних норм і принципів як невід’ємної складової професійної компетентності.

Отже, міжнародні стандарти у сфері праці виконують комплекс взаємопов’язаних функцій: вони є основою для формування та подальшої модернізації національного трудового законодавства, сприяють гармонізації українського права з міжнародними правовими системами, активізують розвиток соціального діалогу між державою, роботодавцями та працівниками, підвищують рівень гарантій і захисту трудових прав, а також слугують важливим орієнтиром для правозастосовної діяльності. Саме завдяки цьому їх вплив є системним і довготривалим, що забезпечує відповідність трудового законодавства України сучасним міжнародним стандартам і викликам глобалізованого світу.

Список використаних джерел

1. Наливайко Л.Р. Правозастосовна діяльність органів судової влади: теорія, методологія, практика: монографія. Дніпро : Хай-Тек Пресс, 2023. 180 с.
2. Процевський О.І. Функції трудового права/ Вибрані твори; упоряд.: В.О. Процевський, Р.І. Шабанов, О.О. Коваленко. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2018. С. 57–73.
3. Терела Г. Організаційно-правове забезпечення нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства в Україні: міжнародні стандарти та національна практика. *ScienceRise: Юридична наука*. 2023. № 4(26). С. 19–26.
4. Ткачук К. М., Середа О. Г. Імплементація директив ЄС у національне законодавство України: компаративний аналіз проєкту Трудового кодексу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 2. № 92, №. 5. С. 232-238.
5. Danylova M. V., Denega O. P., Danylov M. O. та ін. International Principles and Standards of Labor Law as a Basis for Improving Labor Legislation of Ukraine. *Indian Journal of Labour Economics*. 2022. Т. 65. С. 1121–1136.
6. Venediktov S. The Significance of the International Labour Organization Acts for Judicial Practice of Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Studies*. 2022. № 124(124). P. 25–28.

Ключові слова: міжнародні стандарти праці, трудове законодавство України, Міжнародна організація праці, Європейський Союз.

Keywords: international labor standards, labor legislation of Ukraine, International Labor Organization, European Union.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А. О.

Бойко Дар'я Юріївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: БАЛАНС ІНТЕРЕСІВ СТОРІН

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, докорінно змінила умови реалізації трудових прав громадян. У відповідь на нові реалії 15 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX [1] (далі – Закон № 2136-IX), який визначає особливості трудових відносин на весь період дії воєнного стану і має пріоритет перед нормами Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) у разі колізії між ними. Центральним питанням у цьому контексті є

пошук балансу між легітимними інтересами роботодавців, які діють в умовах надзвичайних економічних обставин, та конституційними правами працівників.

Відповідно до Закону № 2136-IX, що встановлює тимчасові відступи від загальних гарантій, стаття 5 допускає звільнення з ініціативи роботодавця в період тимчасової непрацездатності або відпустки працівника (окрім відпустки у зв`язку з вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до трирічного віку), тоді як у мирний час така заборона є абсолютною [1]. Ця норма є однією з найбільш дискусійних, оскільки ставить працівника у вразливе становище, надаючи перевагу інтересам роботодавця у забезпеченні безперервності виробничого процесу [2, с. 198].

Також Закон № 2136-IX розширює підстави для звільнення з ініціативи роботодавця, що не передбачені КЗпП. Зокрема, допускається розірвання трудового договору у зв`язку з відсутністю працівника на роботі понад чотири місяці поспіль без повідомлення роботодавця про причини такої відсутності. Водночас, Закон захищає окремі категорії: забороняється звільнення вагітних жінок, одиноких матерів з дітьми до 14 років або дітей з інвалідністю, а також осіб, які підтримують боєздатність держави. Суттєвим є також те, що в умовах воєнного стану не потрібна попередня згода профспілки на звільнення, хоча профспілковий захист для окремих категорій зберігається [1].

Законом України № 3768-IX від 04 червня 2024 року до КЗпП внесено нові підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця на постійній основі: за набрання законної сили вироку суду про засудження за злочини проти основ національної безпеки України, а також за порушення правил поведінки на підприємстві в частині нерозголошення інформації з обмеженим доступом або державної таємниці [3]. Ці новели відображають тенденцію до конвергенції трудового і публічного права в умовах збройного конфлікту та встановлення додаткових механізмів забезпечення безпеки на робочих місцях.

Проблема балансу інтересів сторін виявляється найгостріше при звільненні «за відсутністю на роботі». Аналіз судової практики свідчить, що факт введення воєнного стану сам по собі не є поважною причиною невиходу на роботу. Разом із тим суди враховують чи перебував працівник на бойових позиціях у складі добровольчих або ТРО-формувань, чи знаходилося його робоче місце в зоні бойових дій відповідно до офіційно затвердженого переліку таких територій. Це формує диференційований підхід, у якому абстрактні норми закону конкретизуються через оцінку індивідуальних обставин кожної справи. Зазначений підхід є більш справедливим, однак породжує правову невизначеність через відсутність чітких законодавчих критеріїв «поважності» відсутності.

З позиції захисту прав працівників принципово важливим є збереження права на звернення до суду в місячний строк з дня вручення наказу про звільнення. Ця гарантія діє й в умовах воєнного стану. Водночас мораторій на планові перевірки Держпраці, запроваджений у зв'язку з воєнним станом, суттєво послаблює позасудовий адміністративний контроль за дотриманням трудового законодавства. За даними самої Держпраці, з початку воєнного стану надійшли тисячі звернень від працівників з питань незаконного звільнення та призупинення дії трудових договорів, що свідчить про системні порушення попри наявне правове регулювання [4, с. 167].

Ще одним інструментом балансу є інститут призупинення дії трудового договору, запроваджений Законом № 2136-IX. На відміну від звільнення, призупинення передбачає збереження трудових відносин без фактичного виконання роботи та нарахування заробітної плати, з можливістю відновлення в повному обсязі після завершення підстав призупинення. Цей механізм є прийнятнішим як для роботодавців, що не можуть забезпечити фронт робіт, так і для працівників, які зберігають юридичний зв'язок з підприємством. Проте дискусійним залишається питання про компенсаційні механізми за час призупинення, які потребують більш чіткого законодавчого врегулювання [2, с. 199].

Отже, правове регулювання звільнення в умовах воєнного стану є компромісом між необхідністю збереження функціонування економіки та забезпеченням конституційних прав працівників. Спеціальне законодавство легітимно обмежує окремі трудові гарантії, однак не скасовує їх повністю. Базові захисні механізми: судовий захист, гарантії для вразливих категорій, обов'язковість дотримання процедури звільнення – зберігаються. Водночас низка прогалин і неузгодженостей у регулюванні потребує подальшого наукового опрацювання та законодавчого вдосконалення з урахуванням як поточних безпекових потреб держави, так і міжнародних стандартів у сфері захисту трудових прав.

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20

2. Івчук Ю. Ю. Особливості правового статусу працівників в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 198–200.

3. Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо встановлення додаткових підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця та деяких інших питань: Закон України від 04.06.2024 № 3768-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3768-20

4. Косенко Є. Є., Бондар О. С. Звільнення працівників в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 166–170.

***Ключові слова*:** трудове законодавство, трудовий договір, звільнення працівника, воєнний стан, захист трудових прав.

***Keywords*:** labour legislation, employment contract, employee dismissal, martial law, protection of labour rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М. І.

Бойко Назар Андрійович
здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗДОБУВАЧСЬКИЙ ТРУДОВИЙ ДОГОВІР ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА МОЛОДІ НА ПРАЦЮ

У сучасних умовах розвитку держави та суспільства, особливо під час повномасштабної війни та активної європейської інтеграції, питання забезпечення права молоді на працю набуває виняткової гостроти й актуальності. Чинне законодавство України містить недоліки, які потребують доопрацювання від прогалин у регулюванні питання поєднання навчання з роботою, соціально-економічних бар'єрів та гнучкості праці.

Кодекс законів про працю України визначає здобувачський трудовий договір як особливий вид трудового договору [1]. Закон України «Про професійну освіту» від 21.08.2025 року № 4574-IX запроваджує здобувачський трудовий договір для здобувачів професійної освіти, забезпечуючи поєднання здобуття освіти на робочому місці (зокрема за дуальною формою) з виконанням трудових функцій та прямою оплатою праці здобувачу [2].

Закон України «Про професійну освіту» зобов'язує роботодавця створювати умови для практичної підготовки на рівній основі, а зміни до КЗпП прямо передбачають здобувачський трудовий договір як інструмент легалізації поєднання навчання та роботи. Ці норми безпосередньо відтворюють міжнародні зобов'язання України, зокрема Рекомендацію МОП № 117 щодо професійного навчання, яка трактує учнівство/стажування значно ширше, охоплюючи систематичне навчання на робочому місці з винагородою [3]

Запровадження здобувачського трудового договору дозволяє поєднувати в межах освітньої програми здобуття освіти безпосередньо на робочому місці з виконанням трудових функцій. Строк дії такого договору не може перевищувати строк навчання, що забезпечує тимчасовий і цільовий характер відносин [4].

На відміну від класичного трудового договору, здобувачський трудовий договір має виразний навчально-трудовий характер: роботодавець зобов'язаний не лише забезпечувати виконання трудових обов'язків, а й створювати умови для практичної підготовки відповідно до освітньої програми закладу професійної освіти. здобувач отримує можливість набувати професійних компетентностей у реальному виробничому середовищі.

Відповідно до Закону України «Про професійну освіту» здобуття освіти за дуальною формою передбачає поєднання навчання у закладі освіти з навчанням на робочому місці шляхом виконання трудових функцій, визначених саме здобувачським трудовим договором. Навчання на виробництві відбувається безпосередньо через виконання реальних трудових обов'язків, при цьому здобувач освіти набуває передбачених освітньою програмою результатів навчання.

Серед ключових переваг такої форми договору варто виділити: легалізацію поєднання навчання з оплачуваною; зменшення соціально-економічних бар'єрів для молоді, особливо в умовах воєнного часу; стимулювання дуальної освіти та тіснішої співпраці між закладами освіти й бізнесом; забезпечення трудових гарантій з урахуванням специфіки статусу здобувача.

Водночас, існують певні недоліки у правовому регулюванні: відсутність детального переліку обов'язкових умов здобувачського трудового договору; чітких механізмів контролю за дотриманням освітньої складової та потенційні ризики зловживань.

Строк дії здобувачського трудового договору обмежений строком навчання, що підкреслює його тимчасовий і цільовий характер [2]. Роботодавець зобов'язаний забезпечувати не лише виконання роботи, але й відповідність трудових функцій освітній програмі, створення безпечних умов праці та можливість поєднання графіка роботи з графіком навчання. Крім того, на таких здобувачів поширюються всі права і гарантії, передбачені трудовим законодавством, з урахуванням їхнього статусу здобувача освіти [1; 3].

У сьогоднішніх умовах воєнного стану багато молодих людей змушені поєднувати навчання з роботою для забезпечення себе та родини. здобувачський трудовий договір дозволяє легалізувати таку зайнятість, зменшити тіньовий сектор праці серед здобувачів, а також забезпечити роботодавцям доступ до мотивованої та вже частково підготовленої робочої сили. Підприємства, укладаючи здобувачські трудові договори, отримують можливість безпосередньо впливати на якість практичної підготовки майбутніх фахівців, що в перспективі скоротить період адаптації молоді на ринку праці.

Серед актуальних викликів, що постають на сьогоднішній день: недостатня поінформованість закладів освіти та бізнесу про механізм укладення здобувачського трудового договору, відсутність типової форми, а також потреба в чіткіших критеріях контролю за виконанням освітньої частини з боку роботодавця. Без належного механізму моніторингу існує ризик формального підходу, коли здобувач виконує лише трудові функції без реального навчання.

Подальше удосконалення регулювання повинно включати розробку детальних рекомендацій щодо змісту здобувачського трудового договору, як от обов'язкові умови, порядок узгодження з освітньою програмою, механізм розірвання, а також посилення відповідальності роботодавців за недотримання навчальної складової.

Отже, здобувачський трудовий договір є важливим інструментом реалізації конституційного права молоді на працю та освіту, що відповідає сучасним викликам воєнного часу та європейським стандартам. Подальше удосконалення законодавства має передбачати деталізацію його умов, розширення сфери застосування та посилення гарантій захисту прав здобувачів-працівників. Це дозволить не лише підвищити рівень молодіжної зайнятості, але й забезпечити якісну підготовку конкурентоспроможних фахівців для відновлення та розвитку економіки у майбутньому України.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР.
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#
3. Рекомендація МОП № 117 щодо професійного навчання від 27.06.1962 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_106#Text
4. Про професійну освіту: Закон України від 21.08.2025 № 4574-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4574-20#Text.

Ключові слова: трудовий договір, здобувачський трудовий договір, право на працю, трудове законодавство, дуальна освіта, молодіжна зайнятість.

Keywords: employment contract, student employment contract, right to work, labor legislation, dual education, youth employment.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М.І.

Бойчева Юлія Петрівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З ДОМАШНІМ ПРАЦІВНИКОМ

Протягом тривалого періоду діяльність домашніх працівників фактично залишалася поза сферою належного правового врегулювання у системі трудового права України. Це, своєю чергою, сприяло значному поширенню неформальної зайнятості в даному секторі та унеможливлювало ефективний захист прав осіб, які надають побутові послуги в межах домогосподарств. Чинні норми не враховували специфіки такої праці, зокрема її індивідуалізований характер, особливості умов виконання роботи та підвищений рівень вразливості працівників. Важливим кроком у напрямі легалізації та інституціоналізації домашньої праці стало ухвалення у 2024 року законодавчого акту, спрямованого на врегулювання праці домашніх працівників. Водночас окремі положення цього нормативного акту залишаються дискусійними та потребують подальшого наукового аналізу й удосконалення з практичної точки зору.

У сучасній правовій доктрині домашня праця розглядається як складова трудових правовідносин, що виконує важливу соціальну функцію, забезпечуючи належний рівень догляду та побутового обслуговування у домогосподарствах.

На міжнародному рівні правове закріплення статусу домашніх працівників відбулося із схваленням Конвенції МОП № 189 [1], яка визначила основні трудові гарантії для цієї категорії осіб і заклала підґрунтя для розуміння домашньої праці як оплачуваної професійної діяльності, що здійснюється в межах формалізованих трудових відносин. Визначення ключових понять у цьому документі дозволило чітко відмежувати системну домашню працю від епізодичного побутового найму. Конвенція виконує не лише нормативну, а й соціальну функцію: вона не тільки закріплює правовий статус домашніх працівників, а й сприяє суспільному визнанню їхньої праці як значущої та професійної. Такий підхід змінює традиційне уявлення про домашню працю, яка раніше часто сприймалася як неформальна або другорядна. За підходами МОП, ця діяльність охоплює як безпосередній догляд (наприклад, за дітьми чи людьми похилого віку), так і забезпечення побутових потреб домогосподарства, що разом формує комплекс функцій із вагомою соціально-економічною цінністю.

В Україні тривалий час праця у сфері побутових і персональних послуг не мала належного правового оформлення. Хоча Кодекс законів про працю України містив загальні норми, вони не відображали специфіку такої зайнятості – зокрема приватність місця роботи, індивідуальний характер найму та потенційну нерівність сторін у відносинах між працівником і роботодавцем-фізичною особою. Як наслідок, значна частина працівників працювала без офіційного оформлення, що позбавляло їх доступу до соціальних гарантій і належного захисту.

Суттєві зміни відбулися після набрання чинності у серпні 2024 року Законом України № 3680-IX [2], яким було введено поняття «домашній працівник» і визначено особливості регулювання праці домашніх працівників. Відтепер обов'язковою є письмова форма трудового договору, де мають бути чітко визначені місце роботи, зміст і характер трудових обов'язків, умови оплати праці (включаючи розмір, строки та порядок виплат, а також оплату за роботу у нічний, надурочний та святковий час), режим робочого часу і відпочинку та інші істотні умови.

Трудовим договором також може передбачатися надання працівнику житла – як на безоплатній, так і на платній основі. У разі платного користування такі відносини регулюються нормами цивільного законодавства, що фактично означає орендні правовідносини. Водночас роботодавець не має права самостійно утримувати кошти із заробітної плати працівника за користування житлом.

Законодавство гарантує домашньому працівнику повагу до честі, гідності та приватного життя. Своєю чергою, працівник зобов'язаний не розголошувати інформацію про домогосподарство без згоди роботодавця, за винятком випадків, прямо передбачених законом. Працівник, який проживає у домогосподарстві, має право самостійно визначати спосіб проведення свого вільного часу та відпустки, а роботодавець не може вимагати передання на зберігання особистих документів [3, с.293].

Окремо передбачено можливість встановлення у трудовому договорі так званих періодів очікування, які зараховуються до робочого часу, якщо працівник повинен бути готовим до виконання своїх обов'язків і не може вільно розпоряджатися цим часом.

Припинення трудового договору можливе на загальних підставах, визначених законодавством. Разом із тим, у разі звільнення за ініціативою роботодавця працівник має бути повідомлений щонайменше за 14 днів, якщо інше не передбачено договором. Водночас працівник має право негайно розірвати договір у разі вчинення щодо нього дій, які порушують його честь, гідність або право на приватність.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що правове регулювання праці домашніх працівників в Україні пройшло етап суттєвої трансформації – від фактичної відсутності належної уваги з боку законодавця до поступового формування цілісного правового механізму. Прийняття спеціального законодавства та імплементація міжнародних стандартів, зокрема положень Конвенції МОП № 189, сприяли визнанню домашньої праці як повноцінної складової трудових правовідносин із відповідними гарантіями та захистом.

Водночас, попри позитивні зрушення, сучасне нормативне регулювання ще не є досконалим і потребує подальшого вдосконалення з урахуванням специфіки цієї сфери, зокрема індивідуалізованого характеру

праці, особливостей робочого середовища та потенційної нерівності сторін трудового договору. Забезпечення ефективної реалізації встановлених прав і гарантій, а також подолання тіньової зайнятості залишаються ключовими завданнями державної політики у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Конвенція № 189 про гідну працю домашніх працівників, ухвалена 16 червня 2011 р. Міжнародна організація праці. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/docpage.html?id_doc=67415 (дата звернення – 31.03.2026)
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання праці домашніх працівників : Закон України від 25 квіт. 2024 р. № 3680-IX. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/3680-20#Text (дата звернення – 31.03.2026)
3. Пижова М. О., Пижов О. М. Правове регулювання праці домашніх працівників. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 4. С. 292–294.

Ключові слова: трудові відносини, трудовий договір, домашній працівник, роботодавець, законодавство України.

Keywords: labour relation, employment contract, domestic employee, employer, legislation of Ukraine.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Чанишева Г.І.

Бублик Дарія Євгенівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ, ЗМІНИ ТА ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Правове регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану в Україні зазнало суттєвих змін, що обумовлено необхідністю оперативного реагування на виклики, пов’язані з військовою агресією та функціонуванням економіки в особливий період. Основним нормативно-правовим актом, який визначає ці особливості, є Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX. Його норми мають пріоритет над положеннями Кодексу законів про працю України на період дії воєнного стану, що означає можливість відступу від загальних трудових гарантій у випадках, прямо передбачених законом. Такий підхід спрямований на забезпечення балансу між правами працівників і необхідністю підтримки життєдіяльності держави та роботодавців у кризових умовах. Закон поширюється на всіх роботодавців незалежно від форми власності – як державних, так і приватних, а також на всіх

працівників, що свідчить про його універсальний характер і загальнообов'язковість.

Особливості укладення трудового договору в умовах воєнного стану полягають у значному спрощенні процедур і розширенні дискреції сторін. Зокрема, форма трудового договору може визначатися за домовленістю між працівником і роботодавцем, тобто допускається як письмова, так і усна форма, якщо інше прямо не передбачено законодавством. Це дозволяє швидко оформлювати трудові відносини в умовах обмеженого доступу до документів або переміщення осіб. Водночас важливою новелою є можливість встановлення випробувального строку для будь-якої категорії працівників, включаючи тих, щодо яких раніше діяли законодавчі обмеження, наприклад неповнолітніх, вагітних жінок чи осіб з інвалідністю. Таке розширення повноважень роботодавця спрямоване на підвищення гнучкості ринку праці. Крім того, роботодавці отримали право укладати строкові трудові договори на період дії воєнного стану або для заміщення тимчасово відсутніх працівників, що дозволяє оперативно забезпечувати безперервність виробничих процесів у разі евакуації, мобілізації чи інших обставин.

У сфері переведення працівників та зміни істотних умов праці Закон також передбачає суттєві відступи від загальних правил. Роботодавець має право перевести працівника на іншу роботу, не передбачену трудовим договором, без його згоди, якщо це необхідно для відвернення або ліквідації наслідків бойових дій чи інших надзвичайних обставин. Водночас така робота не повинна бути протипоказаною за станом здоров'я працівника, а оплата праці має здійснюватися не нижче середнього заробітку за попереднім місцем роботи. Важливо, що переведення не допускається до місцевостей, де тривають активні бойові дії, що є додатковою гарантією безпеки працівника. Також змінено підхід до повідомлення про зміну істотних умов праці: якщо раніше відповідно до КЗпП України роботодавець був зобов'язаний попереджати працівника не пізніше ніж за два місяці, то в умовах воєнного стану таке повідомлення здійснюється до моменту фактичного запровадження змін, що значно скорочує строки і підвищує оперативність управлінських рішень.

Особливості припинення трудового договору також демонструють баланс між інтересами працівника та роботодавця. З ініціативи працівника передбачено право на звільнення у строк, зазначений у заяві, без обов'язкового двотижневого відпрацювання, якщо існує загроза життю чи здоров'ю у зв'язку з веденням бойових дій у місці розташування підприємства. Це положення є важливою гарантією особистої безпеки працівника. Водночас воно не застосовується до осіб, залучених до суспільно корисних робіт або зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури, що підкреслює пріоритет суспільних інтересів у воєнний

час. З боку роботодавця також розширено можливості для звільнення працівників, зокрема допускається звільнення під час тимчасової непрацездатності або перебування у відпустці, за винятком відпусток, пов'язаних з вагітністю, пологами та доглядом за дитиною. При цьому датою звільнення вважається перший робочий день після завершення відповідного періоду. Крім того, тимчасово не застосовується вимога щодо отримання згоди профспілки на звільнення працівника (за загальним правилом), що значно спрощує процедуру розірвання трудового договору.

Особливе місце серед новел трудового законодавства займає інститут призупинення дії трудового договору. Його сутність полягає у тимчасовому припиненні виконання взаємних обов'язків сторонами трудового договору: роботодавець не забезпечує працівника роботою, а працівник не виконує свої трудові функції. Важливо, що це не є припиненням трудових відносин, а лише їх тимчасовим «замороженням». Такий механізм застосовується виключно у випадках, коли військова агресія унеможливлює виконання обов'язків обома сторонами. Особливістю є те, що обов'язок відшкодування заробітної плати, а також гарантійних і компенсаційних виплат покладається на державу-агресора, хоча на практиці реалізація цього положення є складною. Призупинення оформлюється відповідним наказом роботодавця, а у випадках, що стосуються посадових осіб державних органів чи органів місцевого самоврядування, потребує погодження з військовими адміністраціями.

Таким чином, правове регулювання трудових відносин у період воєнного стану характеризується підвищеною гнучкістю, спрощенням процедур і частковим обмеженням традиційних трудових гарантій. Це дозволяє забезпечити функціонування економіки та державних інституцій у надзвичайних умовах, водночас зберігаючи базові гарантії прав працівників і адаптуючи їх до реалій воєнного часу.

Правове регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану в Україні фактично сформувало особливу модель «кризового менеджменту», де пріоритет спеціального законодавства, зокрема Закону № 2136-IX, над нормами Кодексу законів про працю України став необхідною умовою для функціонування національної економіки. Такий підхід забезпечив безпрецедентну гнучкість ринку праці через суттєве спрощення процедур укладення договорів, розширення повноважень роботодавців щодо встановлення випробувального строку для всіх категорій працівників та можливість оперативної зміни істотних умов праці без дотримання традиційного двомісячного строку попередження.

Водночас державі вдалося зберегти критично важливий баланс між розширенням управлінської дискреції роботодавця та захистом фундаментальних прав людини, що яскраво виявляється у додаткових гарантіях безпеки при переведенні працівників та наданні їм права на

термінове звільнення без відпрацювання у разі загрози життю в зонах ведення бойових дій.

Важливою новелою стало запровадження інституту призупинення дії трудового договору, який дозволив уникнути масових розірвань трудових відносин у ситуаціях абсолютної неможливості виконання роботи, зберігаючи юридичний зв'язок між сторонами та кадровий потенціал підприємств.

Таким чином, сучасна трансформація трудового права є вимушеним, але стратегічно виправданим переходом від жорсткого регулювання до адаптивності, що забезпечує життєдіяльність державних інституцій та бізнесу при одночасному пристосуванні соціальних гарантій до екстремальних реалій воєнного часу.

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX : станом на 14 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text

2. Кодекс законів про працю України : Затв. Законом УРСР від 10 грудня 1971 року №322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до №50. Ст. 375.

Ключові слова: трудові відносини, воєнний стан, трудовий договір, укладення трудового договору, зміна трудового договору, припинення трудового договору.

Keywords: labor relations, martial law, employment contract, conclusion of an employment contract, amendment of an employment contract, termination of an employment contract.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Чанишева Г.І

Веремейчук Світлана Анатоліївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА ВІДКЛЮЧЕННЯ (RIGHT TO DISCONNECT) ЯК НОВІТНЯ ГАРАНТІЯ ТРУДОВИХ ПРАВ: ВИКЛИКИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Інтенсифікація цифровізації суспільства та тотальне використання смартфонів в організації робочого процесу, з одного боку, розширило можливості та потенціал людини, а, з іншого, значно обмежило її свободу, право на відпочинок у неробочий час, вихідні дні та відпустку. Завдяки мобільним гаджетам робоче місце стало екстериторіальним, що фактично стерло кордон між приватним життям та професійними обов'язками, нав'язавши працівникам деструктивну модель постійної доступності.

Проблема набула ще більшої актуальності в умовах глобального поширення віддаленої та гібридної роботи після пандемії та повномасштабного вторгнення рф в Україну. Дистанційна та надомна

форми роботи закріпилися як нові парадигми у сфері найманої праці, коли масовий перехід на віддалені формати став необхідним для підтримки економічної діяльності під час карантинів, блекаутів, бойових дій та евакуації.

Центральною ланкою у підтримці паритету між трудовими обов'язками та особистим часом стає право на відключення (the right to disconnect). Як складова філософії «work-life-balance», воно є критично важливим для збереження працездатності та ментального добробуту людини в епоху наскрізної діджиталізації [2, с. 236]. Про виключне значення цієї норми неодноразово наголошувалося європейською спільнотою, яка модернізуючи законодавство, вкотре акцентує на необхідності правового регулювання «цифрової паузи», що має стати тим запобіжним клапаном проти негативного впливу ІТ-технологій та ліквідувати стан «нескінченного робочого дня», притаманного сучасним форматам дистанційної праці [3, с. 214].

У широкому розумінні, право на відключення – означає право працівників «відключатися» від роботи: не виконувати робочі завдання та не брати участь у цифровій комунікації поза межами встановленого робочого часу, без негативних для себе наслідків, тобто без штрафу або збитку чи дисциплінарних стягнень» [5, с. 88].

Першість у нормативному визнанні права на відключення належить Франції, де ще у 2016 році реформа трудових відносин легітимізувала право працівника на ігнорування службових доручень поза межами встановленого робочого графіка, включаючи будь-які форми електронної комунікації.

Далі законодавчого закріплення право на відключення набуло: як окремі норми/поправки в законопроектах – Іспанії (грудень 2018 року), Італії (у 2017 році), Бельгії (в 2018 році), Аргентині (липень 2020 року), в Словаччині (у 2021 році), в Португалії (листопад 2021 року) – проте стосувалися в основному 3 категорій працівників: надомників, дистанційних працівників та тих, хто працює з дому час від часу або за виняткових обставин; ухвалення окремого закону про право на відключення – у Чилі (березень 2020 року, поширювався лише на дистанційних працівників), в Ірландії (квітень 2021 року, прийнято Кодекс поведінки роботодавців і працівників про право на відключення, що стосувався всіх зайнятих); як окремі законопроекти – в Канаді, Нью-Йорку, Індії, Філіппінах; обговорення по зміні законодавства тривають і у 8 країнах ЄС – Німеччині, Фінляндії, Ірландії, Люксембурзі, Литві, Мальті, Швеції та Словенії [4].

Законодавче закріплення гарантій на цифрове відключення в Україні відбулося у лютому 2021 року з набранням чинності Законом України №1213-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу», яким статтею

60^2 до Кодексу законів про працю вводиться поняття періоду відключення – «працівнику, який виконує дистанційну роботу, гарантується період вільного часу для відпочинку (період відключення), під час якого працівник може переривати будь-який інформаційно-телекомунікаційний зв’язок з власником або уповноваженим ним органом, і це не вважається порушенням умов трудового договору або трудової дисципліни. Період вільного часу для відпочинку (період відключення) визначається у трудовому договорі про дистанційну роботу» [1].

Однак, більшість дослідників схиляються до думки, що зазначена законодавча новела має номінальний характер, оскільки їй бракує дієвого процесуального інструментарію та чітко визначених правових фільтрів, які б гарантували практичне втілення права на відключення у реальні трудові відносини.

Водночас адаптація передових світових практик в українське правове поле вимагає переходу від декларативного визнання права до розробки конкретних механізмів його імплементації. Так, закріплення чітких алгоритмів реалізації права на відключення як у загальнодержавних, так і у локальних нормативних актах (зокрема, через технічне обмеження доступу до корпоративних ресурсів у позаробочий час) трансформує це право з категорії «цифрової ввічливості» у фундаментальний елемент національної безпеки та збереження трудового ресурсу держави, особливо в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення.

Таким чином, перетворення «the right to disconnect» із диспозитивної умови контракту на загальнообов'язкову (імперативну) гарантію для всіх учасників трудових відносин є надважливим стратегічним напрямком модернізації національного трудового законодавства в умовах розбудови цифрової економіки. Це не лише забезпечить реальний баланс між професійним та приватним життям, а й виступить беззаперечним каталізатором підвищення загальної продуктивності праці через зміцнення психофізичного здоров’я кожного конкретного працівника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/322-08#Text.
2. Вакарюк Л. В. Право на відключення в світлі концепції балансу між роботою та особистим життям. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2025. С. 234-237. URL: https://lsej.org.ua/1_2025/52.pdf.
3. Гринь Д.В. Право на відключення як елемент сучасних трудових відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2024. С. 214-216. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2024/52.pdf.
4. Кудінська І., Сандул Г. Право на відключення: відпочивайте на здоров’я. URL: https:// gurt.org.ua/news/informator/68589.

5. Мельничук О. Ф. Право на відключення (right to disconnect) в трудовому законодавстві України та зарубіжних країн. *Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри. Збірник матеріалів І–ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 10 грудня 2021 року).* 2022. С. 87–92. URL:https://eprints.zu.edu.ua/39440/1/zbirnik_vinnicya_10_grudnya_2021.pdf.

Ключові слова: воєнний стан, трудові відносини, працівник, роботодавець, законодавство про працю, право на відключення, час відпочинку, продуктивність праці, цифровізація праці, баланс між роботою та особистим життям.

Keywords: martial law, labor relations, employee, employer, labor legislation, right to disconnect, rest time, labor productivity, digitalization of labor, work-life balance.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А. О.

Вільха Софія Вадимівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ТА ОБОВ'ЯЗКУ ПРАЦЮВАТИ: МЕЖІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ СВОБОДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність теми зумовлена триваючим повномасштабним збройним вторгненням Російської Федерації в Україну, у зв'язку з яким воєнний стан введено з 24 лютого 2022 року та неодноразово продовжено, зокрема, до 05:30 4 травня 2026 року [1; 2]. В умовах воєнного стану держава змушена мобілізувати трудові ресурси для забезпечення оборони країни, функціонування критичної інфраструктури, ліквідації наслідків агресії та підтримки економіки. Право на працю, закріплене в статті 43 Конституції України, залишається одним із фундаментальних соціальних прав, проте воєнний стан вносить певні корективи з відповідними обмеженнями.

Проблема співвідношення права на працю та обов'язку працювати набуває особливого значення, оскільки стосується меж індивідуальної свободи вибору професії та роду діяльності за умови пріоритету національної безпеки. Непропорційні обмеження можуть порушити конституційні гарантії, тоді як їх недостатність – послабити обороноздатність держави. Тема є надзвичайно актуальною для правозастосовної практики, законодавчої оптимізації та післявоєнного відновлення трудових відносин.

Питання обмеження трудових прав в умовах воєнного стану набуло системного наукового опрацювання після 24 лютого 2022 року. До повномасштабного вторгнення дослідження мали переважно теоретичний характер. Зокрема, Т. А. Занфірова аналізувала забезпечення принципу свободи праці в умовах воєнного стану [3, с. 78].

Разом із тим, недостатньо досліджено практичну пропорційність обмежень, поствоєнні перспективи відновлення повної свободи праці та

вплив воєнних норм на окремі категорії працівників (внутрішньо переміщені особи, працівники критичної інфраструктури).

Конституційна основа права на працю закріплена в ст. 43 Конституції України: кожен має право на працю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується; держава створює умови для повної реалізації цього права; примусова праця забороняється. Водночас Основний Закон прямо виключає з поняття примусової праці роботу чи службу, яка виконується відповідно до законів про воєнний стан [1].

Обов'язок працювати реалізується насамперед через інститут трудової повинності (п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII у чинній редакції станом на 04.03.2026). Військове командування разом із військовими адміністраціями має право запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, які не залучені до оборонної сфери, захисту критичної інфраструктури та не заброньовані. Мета таких робіт – виконання завдань оборонного характеру, ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій (воєнного, техногенного, природного характеру) та суспільно корисних робіт для потреб Збройних Сил України, економіки й критичної інфраструктури. Гарантії для залучених осіб включають збереження попереднього місця роботи (посади), дотримання мінімальних стандартів оплати праці (не нижче мінімальної заробітної плати), урахування стану здоров'я, норм робочого часу та часу відпочинку [2].

Спеціальним актом, що детально регулює трудові відносини під час воєнного стану, є Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-IX [4]. Він надає роботодавцям низку особливих повноважень, зокрема: переведення працівника без згоди на іншу роботу (ст. 3), крім зон активних бойових дій, з оплатою не нижче середнього заробітку за попередньою роботою; призупинення дії трудового договору (ст. 13) на строк до 90 днів (з можливим продовженням) у разі неможливості виконання роботи через збройну агресію; збільшення тривалості робочого часу до 60 годин на тиждень для працівників критичної інфраструктури (ст. 6); обмеження щорічної основної відпустки до 24 календарних днів, а інших відпусток (крім декретних) – без збереження заробітної плати.

Міжнародні стандарти допускають винятки щодо примусової праці в умовах війни, але лише за умови законності, необхідності, пропорційності та тимчасовості обмежень [5].

Обмеження свободи праці не поширюються на заброньованих працівників, осіб, зайнятих в оборонній сфері та на об'єктах критичної інфраструктури. Судова практика Верховного Суду та Конституційного Суду України наголошує на необхідності індивідуальної оцінки обставин та недопущення зловживань [6].

Співвідношення права на працю та обов'язку працювати в умовах воєнного стану становить конституційно обґрунтований баланс між індивідуальною свободою та колективною національною безпекою. Право на працю зберігається, проте його свобода реалізації тимчасово обмежується через інститут трудової повинності та спеціальні механізми Закону № 2136-IX.

Обмеження, що встановлені, забезпечують пріоритет оборонних потреб держави, не скасовуючи базових гарантій працівникам (збереження місця роботи, мінімальна оплата, охорона здоров'я). Вони відповідають принципам пропорційності, міжнародним стандартам та мають виключно тимчасовий характер. Після скасування воєнного стану повна свобода вибору праці відновлюється автоматично. Подальше вдосконалення трудового законодавства має бути спрямоване на чітке визначення критеріїв пропорційності обмежень, посилення судового контролю та запобігання можливим зловживанням. Такий підхід повністю відповідає Конституції України, сприяє збереженню суверенітету держави та створює надійну правову основу для післявоєнного відновлення трудових прав у повному обсязі.

Список використаних джерел

1.Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР.

2.Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19.

3.Занфірова Т. А. Забезпечення принципу свободи праці в умовах воєнного стану. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 77–80.

4.Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20.

5.Конвенція МОП № 29 про примусову чи обов'язкову працю від 28.06.1930 року, ратифікована Україною 10.08.1956. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C029.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо конституційності частини першої статті 233 Кодексу законів про працю України від 11.12.2025 № 1-р/2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/va01p710-25.

Ключові слова: право на працю, свобода праці, трудова повинність, трудові правовідносини, трудове законодавство.

Keywords: right to work, freedom of labour, labour obligation, labour relations, labour legislation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М.І.

Воєвода Єлизавета Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ КОДЕКСІВ ЕТИКИ У ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: ЗВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКА ЗА НЕЕТИЧНУ ПОВЕДІНКУ ПОЗА РОБОЧИМ ЧАСОМ

Корпоративний кодекс етики – це правила професійної та етичної поведінки в межах конкретної організації, тобто внутрішній документ підприємства, установи, організації, що визначає принципи, цінності та стандарти поведінки працівників. Зростання значення корпоративних кодексів етики актуалізує питання їх юридичної сили та меж застосування у трудових правовідносинах. Особливо дискусійним є питання можливості притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності, зокрема звільнення, за неетичну поведінку поза робочим часом, адже правова природа корпоративних кодексів етики та місце у системі джерел трудового права залишаються недостатньо визначеними.

Якщо звернутись до Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 року №322-VIII [1], то він встановлює вичерпний перелік підстав звільнення з ініціативи роботодавця та регулює трудову дисципліну на підприємстві.

Стаття 41 п. 3 КЗпП України передбачає додаткову підставу для розірвання договору з окремими категоріями працівників – вчинення аморального проступку, несумісного з продовженням роботи. Цікавим видається питання: чи може такий проступок бути вчинений саме під час роботи або поза нею.

Закон України від 04.06.2024 року №3768-IX доповнив ст. 40 КЗпП двома новими підставами для звільнення працівника з ініціативи роботодавця: набрання законної сили вироком суду за злочин проти основ національної безпеки; невиконання працівником правил поведінки на підприємстві в частині положень ч. 2 ст. 142 КЗпП [2].

Баланс інтересів роботодавця та працівника при застосуванні внутрішніх корпоративних актів досліджує Малєнко О. В., який встановлює, що стратегічним інтересом роботодавця є забезпечення сталого функціонування та прибутковості організації, а приватним інтересом працівника – реалізація потреби у професійному досвіді та кар'єрному зростанні. Вимоги кодексу етики до поведінки працівника поза робочим часом є правомірними лише в тій частині, де поведінка працівника об'єктивно впливає на інтереси роботодавця: завдає шкоди діловій репутації; порушує положення щодо нерозголошення конфіденційної

інформації; суперечить зобов'язанням, прийнятим в трудовому договорі [3, с. 184].

Якщо Кодекс етики включено до правил внутрішнього трудового розпорядку і до нього внесено конкретні, юридично визначені заборони, порушення яких прямо пов'язане з трудовою функцією, то такий документ набуває ознак локального нормативно-правового акта. У протилежному випадку він залишається моральним кодексом без примусової юридичної сили.

Розмежування підстав розірвання трудового договору та умов правомірності звільнення за порушення корпоративних стандартів аналізує Луценко О. Є., яка досліджує нові категорії кваліфікації у контексті розірвання трудового договору. Авторка наголошує, що будь-яке звільнення потребує чіткої нормативно визначеної підстави і не може ґрунтуватися на оціночних категоріях без прив'язки до конкретної трудової функції та порушення конкретного юридичного обов'язку [4, с. 176].

Отже, корпоративний кодекс етики є інструментом конкретизації етичних стандартів, проте він не може самостійно запроваджувати нові підстави для звільнення, не передбачені законом. Юридична сила корпоративного кодексу етики виникає лише за умови його інтеграції до правил внутрішнього трудового розпорядку або трудового договору, що дозволяє співвідносити порушення етичних норм із п. 7 ч. 1 ст. 40 КЗпП (невиконання правил поведінки) або п. 3 ст. 41 КЗпП (аморальний проступок). Співвідношення кодексу із КЗпП базується на тому, що локальний акт лише деталізує зміст трудових обов'язків, не виходячи за межі імперативних норм права. Застосування санкцій за поведінку поза робочим часом є правомірним виключно у випадках, коли дії працівника об’єктивно шкодять репутації роботодавця або прямо суперечать його посадовій функції. Таким чином, корпоративний кодекс етики діє як додатковий документ, що регулює дисципліну праці на підприємстві.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.

2. Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо встановлення додаткових підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця та деяких інших питань: Закон України від 04.06.2024 р. № 3768-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3768-20#Text.

3. Малєнко О. В. Баланс інтересів працівника та роботодавця при працевлаштуванні: правові та управлінські аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2026. Том 2, № 93. С. 181-186.

4. Луценко О. Є. Співвідношення повної та часткової професійної кваліфікації в аспекті розірвання трудового договору за недостатньою кваліфікацією працівника. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2026. Том 2, № 93. С. 174-179.

Ключові слова: трудові правовідносини**,** корпоративний кодекс етики, трудова дисципліна, правила внутрішнього трудового розпорядку, звільнення працівника.

Keywords: employment legal relations, corprate code of ethics, labour discipline, internal labour regulations, dismissal of an employee.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М.І.

Войткова Єва Дмитрівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРУДОВІ ПРАВА ПРАЦІВНИКІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ГАРАНТІЇ ТА ЗАХИСТ

Правове регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану в Україні здійснюється насамперед на підставі Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. №2136-IX [1], який є спеціальним актом і має пріоритет застосування у сфері трудових відносин на весь період дії воєнного стану. За принципом субсидіарності до відносин, не врегульованих зазначеним Законом, застосовується Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. №322-VIII [2].

Закон №2136-IX запровадив суттєві зміни у механізмі реалізації трудових прав: допустимість укладення строкових трудових договорів для заміни тимчасово відсутніх працівників; можливість призупинення дії трудового договору (без розірвання) на строк до 90 днів (а за згодою сторін – до закінчення воєнного стану); розширення підстав для переведення працівника на іншу роботу без його згоди; збільшення граничної тривалості робочого тижня до 60 годин для окремих категорій роботодавців, що стратегічно важливі для функціонування економіки та оборони. Водночас Закон зберіг абсолютні заборони: звільняти вагітних жінок, осіб з інвалідністю, одиноких батьків з дітьми до трьох років – за ініціативою роботодавця, а також звільняти мобілізованих та зберігати за ними місце роботи і посаду.

Попри надзвичайний характер воєнного стану, трудове право зберігає свою соціальну сутність і значення як галузевого гаранта трудових прав. Гришина Ю. М. та Чанишева Г. І. наголошують, що в умовах воєнного стану трудове право залишається гарантом забезпечення трудових прав працівників та роботодавців і не змінює своєї сутності, суспільної значущості та соціального призначення. Основне завдання трудового права в цей

період – розробка ефективного галузевого механізму забезпечення трудових прав, свобод та інтересів сторін трудових відносин. Дослідники фіксують чотири ключові тенденції розвитку трудового права воєнного часу: посилення захисної функції щодо вразливих категорій працівників; розширення гнучкості правового регулювання та мобільності працівника; розширення договірних засад регулювання трудових відносин; поглиблення соціального діалогу між роботодавцями і профспілками як механізму захисту трудових прав в умовах обмежених повноважень держави. [3, с. 378]

Повномасштабне вторгнення суттєво трансформувало ринок праці та реалізацію права на працю в Україні. Менджул М. В. та Калько А. І. досліджують окремі проблеми реалізації права на працю в умовах воєнного стану і встановлюють, що Закон №2136-IX своєчасно запровадив нові правові механізми – зокрема інститут призупинення дії трудового договору: коли роботодавець через збройну агресію тимчасово не може забезпечити працівника роботою, а останній – її виконувати, трудовий договір не розривається, а лише призупиняється. Це унікальна правова конструкція, яка захищає права обох сторін: роботодавець звільняється від обов'язку виплачувати заробітну плату, проте не може звільнити працівника, а після поновлення мирного часу зобов'язаний відновити трудові відносини. Автори також аналізують проблему свободи праці в умовах воєнного стану, коли Закон допускає примусове залучення до певних видів робіт, та констатують, що втрата робочих місць і гарантій зайнятості є ключовими соціально-правовими проблемами для мільйонів українців. [4, с. 168]

Поряд із загальними гарантіями для всіх категорій працівників Закон №2136-IX та суміжне законодавство передбачають особливий режим захисту трудових прав окремих категорій. Сидоренко А. С. досліджує особливості реалізації права на працю державних службовців і доводить, що попри обмеження: особливого порядку проходження державної служби, відмови від конкурсних процедур та зміни режиму праці – держава зобов'язана забезпечити базові трудові гарантії. Обмеження носять виключно тимчасовий характер, застосовуються на підставі закону і не можуть порушувати гарантовані конституційні права. Особливого значення набувають гарантії для мобілізованих: за ними зберігаються місце роботи та посада, а роботодавець не може їх звільнити за ч. 3 ст. 119 КЗпП України. Законодавством також розширено гарантії для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), жінок з малолітніми дітьми та осіб з інвалідністю в умовах активних бойових дій на відповідних територіях [5, с. 205].

Ефективна реалізація трудових прав у воєнний час потребує комплексного механізму їхнього захисту. У системі правозахисних інструментів виокремлюються три рівні. Юрисдикційний захист: судовий захист трудових прав, здійснюваний судами загальної юрисдикції, та захист через органи Державної служби України з питань праці. В умовах воєнного

стану ускладнено реалізацію судового захисту через неможливість звернення до суду за місцезнаходженням роботодавця на тимчасово окупованих та прифронтових територіях, однак законодавство допускає зміну територіальної підсудності. Позасудовий захист: соціальний діалог, колективні переговори та колективні договори як інструменти узгодження інтересів роботодавців і працівників. Самозахист, що, наприклад, передбачає право працівника на одностороннє розірвання трудового договору у строк, зазначений у заяві, без дотримання стандартного двотижневого попередження. З урахуванням вищевикладеного, можемо зазначити, що подальший розвиток механізму захисту трудових прав має здійснюватися за такими векторами: законодавче забезпечення компенсацій за втрату заробітку мобілізованими; цифровізація Державної служби з питань праці та дистанційний контроль, посилення ефективності захисту трудових прав, розвиток альтернативних способів вирішення трудових спорів та удосконалення нормативно-правової бази.

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text.

2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.

3. Гришина Ю. М., Чанишева Г. І. Основні тенденції розвитку трудового права в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. № 71. С. 376–381.

4. Менджул М. В., Калько А. І. Окремі проблеми реалізації права на працю в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022.

5. Сидоренко А. С. Право на працю державних службовців в умовах воєнного стану: обмеження та гарантії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2026. Том 2, № 93.

***Ключові слова*:** трудове законодавство, трудові права, працівник, гарантії трудових прав, захист трудових прав.

***Keywords*:** labour legislation, labour rights, employee, labour rights guarantees, labour rights protection.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М. І.

Гачук Дар'я Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Соціальна функція держави посідає ключове місце серед основних напрямів її діяльності, оскільки саме вона забезпечує баланс між інтересами суспільства та особи. Її зміст полягає у створенні умов для гідного життя громадян, гарантуванні соціальної справедливості та реалізації базових прав людини. Держава виступає гарантом доступу людини до освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та інших життєво важливих благ, що формують основу стабільного розвитку суспільства.

Особливої актуальності ця функція набуває в умовах воєнного стану, коли суспільство стикається з масштабними викликами – економічними, гуманітарними та соціальними. Ці обставини суттєво ускладнюють виконання державою її соціальних обов'язків, водночас підвищуючи потребу населення у захисті та підтримці. Саме в таких умовах перевіряється ефективність державної політики та здатність інституцій забезпечувати права громадян.

Воєнний стан, як особливий правовий режим, передбачає певні обмеження прав і свобод відповідно до статті 64 Конституції України [1]. Проте навіть за таких умов держава зобов'язана дотримуватися базових стандартів прав людини та забезпечувати соціальний захист населення. Баланс між безпекою держави та правами громадян стає одним із найскладніших завдань.

Соціальна функція держави є фундаментальною складовою соціальної політики. Вона базується на принципі верховенства права і передбачає створення умов для реалізації прав і свобод кожної людини незалежно від її соціального статусу. У цьому контексті важливе значення мають положення статті 46 Конституції України, яка гарантує право на соціальний захист, включаючи забезпечення у разі втрати працездатності, безробіття чи інших життєвих обставин [1].

Соціальні права людини є невід'ємною частиною загальної системи прав людини. Їх реалізація закріплена як у національному законодавстві, так і у міжнародно-правових актах, що встановлюють обов'язок держав гарантувати належний рівень соціального захисту.

В умовах воєнного стану реалізація соціальної функції держави ускладнюється через руйнування інфраструктури, масове переміщення населення, обмежені фінансові ресурси та загрозу життю громадян. Водночас держава повинна забезпечувати функціонування ключових сфер: медицини, освіти, соціального захисту та житлової політики.

Особливу увагу держава приділяє внутрішньо переміщеним особам. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначає правові механізми їх реєстрації та отримання допомоги [2].

Значну роль у цьому процесі відіграє цифровізація, зокрема застосунок «Дія», який дозволяє оформлювати соціальні виплати, подавати заявки на допомогу та отримувати адміністративні послуги дистанційно. Крім «Дії»,

активно використовуються інші електронні системи, наприклад, електронна система охорони здоров'я (ЕСОЗ), яка є ключовим елементом цифрової трансформації медицини та забезпечує доступ до медичних послуг, електронних рецептів і консультацій лікарів. У сфері освіти впроваджено платформи дистанційного навчання, які дозволяють продовжувати освітній процес навіть в умовах переміщення або відсутності доступу до навчальних закладів.

Значну підтримку Україні в умовах воєнного стану надають міжнародні організації: ООН, Червоний Хрест, Європейський Союз та Міжнародна організація з міграції. Вони забезпечують гуманітарну допомогу, фінансування соціальних програм і підтримку системи охорони здоров'я.

Важливим елементом соціальної політики є адресна допомога. Вона дозволяє ефективно розподіляти ресурси та підтримувати найбільш вразливі групи населення: ветеранів, осіб з інвалідністю, дітей, літніх людей. Додатково впроваджуються програми компенсацій за житло, тимчасового розміщення та фінансової підтримки сімей загиблих військовослужбовців.

Разом із тим існують серйозні виклики. Серед них – нерівний доступ до соціальних послуг, особливо на окупованих територіях, недостатній рівень фінансування, кіберзагрози та цифрова нерівність. Не всі громадяни мають доступ до інтернету або необхідні навички користування електронними сервісами.

Перспективи розвитку соціальної функції держави пов'язані з подальшою цифровізацією. Розвиток електронних сервісів, впровадження штучного інтелекту для аналізу потреб населення та автоматизація процесів дозволять підвищити ефективність соціальної політики. Водночас необхідно забезпечити належний рівень кібербезпеки та захисту персональних даних.

Не менш суттєвим є вдосконалення законодавства. Воно повинно бути адаптоване до умов кризових ситуацій, передбачати спрощення процедур отримання допомоги та забезпечення оперативного реагування на потреби населення.

Отже, соціальна функція держави в умовах воєнного стану, введеного у зв'язку зі збройною агресією рф проти України, набуває особливого значення. Її реалізація потребує не лише збереження існуючих механізмів соціального захисту, а й їх активної трансформації відповідно до нових викликів. Ефективна реалізація цієї функції можлива лише за умов поєднання правових, організаційних та технологічних рішень. Невід'ємну роль відіграють цифровізація, міжнародна підтримка та адаптація законодавства до міжнародних соціальних стандартів. Особливу увагу слід приділяти захисту найбільш вразливих категорій населення та забезпеченню рівного доступу до соціальних послуг. Після припинення воєнного стану необхідно розробити комплексну стратегію відновлення, яка враховуватиме соціальні потреби громадян, розвиток інфраструктури та

економічне зростання. Такий підхід дозволить подолати наслідки збройного конфлікту та створити основу для сталого розвитку держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1

Ключові слова: соціальна функція держави, права людини, воєнний стан, соціальний захист, цифровізація, адресна допомога, кібербезпека.

Keywords: social function of the state, human rights, martial law, social protection, digitalization, targeted assistance, cybersecurity.

Науковий керівник: д.ю.н., професор кафедри, професор Бориченко К.В.

Горелік Вікторія Максимівна

здобувачки 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

УКЛАДАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З НЕПОВНОЛІТНІМИ: ГАРАНТІЇ ТА ОБМЕЖЕННЯ

У сучасних умовах розвитку ринку праці та посилення соціальної орієнтації державної політики особливої актуальності набуває проблема правового регулювання праці неповнолітніх. Залучення молоді до трудової діяльності є важливим чинником їх соціалізації, формування професійних навичок і відповідальності, однак потребує належного правового забезпечення та підвищеного рівня захисту.

Особливість укладення трудового договору з неповнолітніми полягає у поєднанні принципу свободи праці з імперативними нормами, що встановлюють систему гарантій та обмежень, спрямованих на охорону їх фізичного, психічного та морального розвитку. У зв’язку з цим неповнолітні виступають особливими суб’єктами трудових правовідносин, правовий статус яких визначається необхідністю забезпечення балансу між їх трудовою активністю та соціальним захистом.

Правове регулювання укладення трудового договору з неповнолітніми в Україні має комплексний характер і ґрунтується на поєднанні норм національного законодавства та міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини. Особливий статус неповнолітніх як суб’єктів трудових правовідносин обумовлює встановлення додаткових гарантій і обмежень, спрямованих на забезпечення їх фізичного, психічного та соціального розвитку [1; 3, с. 18].

Однією з базових гарантій є визначення вікових меж допуску до праці. Відповідно до чинного законодавства, загальним правилом є можливість укладення трудового договору з шістнадцятирічного віку. Водночас передбачено винятки, які мають соціально орієнтований характер: за згодою одного з батьків або особи, що його замінює, допускається працевлаштування з п’ятнадцяти років. Крім того, з метою формування трудових навичок та поступового залучення до трудової діяльності дозволяється виконання легкої роботи особами, які досягли чотирнадцяти років, за умови, що така діяльність не шкодить їх здоров’ю та не порушує процесу навчання і здійснюється у вільний від навчання час [1].

О. В. Пожарова зазначила, що «найчастіше неповнолітніх приймають на прості і некваліфіковані роботи, але нерідко осіб, що навчаються, приймають на роботу за відповідною спеціальністю вже на молодших курсах університету або коледжу, коли ці особи ще мають менше ніж вісімнадцять років» [2, с. 221].

Важливе місце у системі гарантій займають вимоги щодо умов праці неповнолітніх. Законодавство передбачає обов’язкове проходження попереднього та періодичних медичних оглядів, що має превентивний характер і спрямоване на збереження здоров’я молоді. Крім того, для цієї категорії працівників встановлюється скорочена тривалість робочого часу, що відповідає їх віковим особливостям та потребі поєднання праці з навчанням [1; 4, с. 65].

Значним елементом правового регулювання є також встановлення чітких обмежень щодо видів робіт і режиму праці. Зокрема, забороняється залучення неповнолітніх до важких робіт, робіт із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також до нічних, надурочних робіт і роботи у вихідні дні. Вказані обмеження мають імперативний характер і спрямовані на недопущення негативного впливу трудової діяльності на здоров’я та розвиток дитини.

Суттєвого значення набуває порядок припинення трудових правовідносин з неповнолітніми. Законодавством встановлено додаткові гарантії при звільненні цієї категорії працівників, зокрема необхідність погодження з відповідними органами, що здійснюють захист прав дітей. Такий механізм спрямований на запобігання необґрунтованому припиненню трудових відносин та забезпечення стабільності їх правового становища [1].

Аналіз наукових підходів і міжнародного досвіду свідчить, що сучасна модель правового регулювання праці неповнолітніх направлена на забезпечення балансу між економічною активністю молоді та необхідністю їх всебічного захисту. У цьому контексті адаптація національного законодавства до європейських стандартів виступає важливим напрямом його подальшого розвитку [5, с. 89].

Отже, правове регулювання укладення трудового договору з неповнолітніми формує цілісну систему спеціальних гарантій і обмежень та набуває виразного соціально-захисного змісту.

Такий нормативний механізм спрямований не лише на недопущення порушення прав неповнолітніх працівників, а й на створення безпечного та сприятливого середовища їх професійного становлення. У цьому контексті трудовий договір виступає інструментом збалансування економічної активності молоді та пріоритету збереження її здоров'я, розвитку й освітніх інтересів, що відповідає сучасним тенденціям гуманізації трудового права.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (зі змін. і допов.). *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/322-08 (дата звернення: 06.04.2026).
2. Пожарова О.В. Юридичне забезпечення охорони праці молоді. *Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції* : тези доп. та наук. повідомл. учасників XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 жовт. 2022 р.) / уклад. О. Г. Середа, О. М. Ярошенко, О. В. Соловйов; за ред. О. Г. Середи. Харків, 2022. С. 220-222.
3. Боков О. В. Правові питання регулювання праці неповнолітніх в Україні (в контексті адаптації національного законодавства до міжнародної правової бази країн Європейського Союзу). *Державно-управлінські студії*. 2017. № 2. С. 15-21.
4. Золотухіна Л. О., Сидоренко А. А. Правове регулювання праці неповнолітніх: національний та міжнародний досвід. *Молодий вчений*. 2021. № 6 (94). С. 64–67.
5. Сидоренко А. С. Особливості праці неповнолітніх: міжнародний досвід. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 31 (70), № 3. С. 86–90.

Ключові слова: неповнолітні працівники, трудовий договір, правове регулювання праці, гарантії трудових прав, обмеження праці неповнолітніх, охорона праці, трудове законодавство України, соціальний захист, мінімальний вік працевлаштування, міжнародні стандарти праці.

Keywords: juvenile workers, employment contract, labour law, labour rights protections, restrictions on child labour, occupational safety, Ukrainian labour law, social protection, minimum age for employment, international labour standards.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Пожарова О. В.

Гурік Анна Миколаївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Право на соціальний захист є одним з ключових соціальних прав людини. Відповідно до статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1]. Вказана норма є основою правового регулювання відносин соціального захисту в Україні та відносин у сфері надання соціальних послуг як системи якісно однорідних суспільних відносин у предметі соціального права.

Нормативною основою регулювання відносин у сфері надання соціальних послуг є Закон України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII, яким закріплено поняття соціальних послуг, коло їх отримувачів та надавачів, принципи розмежування повноваження суб'єктів системи надання соціальних послуг та загальні засади організації надання послуг [2]. Прийняттям аналізованого нормативно-правового акту законодавець продовжив впровадження людиноцентриського підходу до організації національної системи соціального захисту, відповідно до якого акцент зміщується з одноразових виплат на комплексний супровід особи або сім'ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах. Така модель є гнучкішою, оскільки дозволяє враховувати індивідуальні потреби отримувача, рівень його автономії та конкретну соціальну проблему.

Однією з найважливіших тенденцій реформування системи надання соціальних послуг є перехід від формального надання допомоги до персоніфікованого супроводу. Закон закріплює механізм ведення випадку, який передбачає індивідуальне оцінювання потреб особи, планування та координацію підтримки між суб'єктами соціальної роботи, а також моніторинг результату [2]. У практичному вимірі це означає проактивну, а не реактивну модель роботи соціальних служб: вони мають не чекати на звернення, а допомагати людині пройти весь шлях від виявлення проблеми до її подолання. Саме такий підхід наближає українську модель до сучасних європейських стандартів соціального захисту.

Важливою новелою є оновлення порядку організації надання соціальних послуг, черговий етап якої пов'язаний з прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 14 січня 2026 року № 64 [3]. Цей акт замінив застарілу постанову Уряду № 587 від 1 червня 2020 року та надав реформі нормативно-прикладного, а не декларативного характеру. Порядком № 64 уточнено процедури подання заяви отримувачем соціальних послуг, організації надання соціальних послуг і ведення випадку, а також встановлено підходи до визначення чисельності соціальних менеджерів.

Внесені зміни до порядку організації надання соціальних послуг є проявом прагнення держави зробити систему більш керованою, стандартизованою та орієнтованою на конкретний результат.

Суттєвого значення набуває розширення кола надавачів соціальних послуг. Сучасна модель соціального обслуговування передбачає участь не лише державних і комунальних установ, а й недержавних організацій та приватних суб'єктів у межах механізму соціального замовлення [2], що передбачено, зокрема, й постановою Кабінету Міністрів України № 450 від 1 червня 2020 року «Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення», якою визначено порядок залучення надавачів соціальних послуг на договірній основі та компенсацію їм вартості послуг [5]. Конкуренція між надавачами стимулює підвищення якості, гнучкість та доступність послуг, а тому принциповим є забезпечення рівного доступу відповідних суб'єктів до участі в таких механізмах.

Ще одним напрямом реформи надання соціальних послуг є посилення контролю за їх якістю. Постановою Кабінету Міністрів України № 449 від 1 червня 2020 року «Про затвердження Порядку проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг» визначено єдиний порядок проведення моніторингу та оцінки якості надання соціальних послуг [4]. Саме якість, а не лише сам факт надання послуги, має бути центральним критерієм ефективності соціальної політики. У правовому вимірі це означає обов'язок держави не лише фінансувати соціальні послуги, а й створювати механізми оцінювання їхньої результативності, виявлення недоліків у їх наданні та відповідальності за це надавачів соціальних послуг. Без належного моніторингу навіть формально доступна соціальна послуга ризикує виявитися фактично неефективною.

Поряд із численними позитивними змінами система соціальних послуг не позбавлена низки недоліків її організації. По-перше, нерівномірною залишається доступність послуг у різних територіальних громадах: великі міста, як правило, мають значно більше ресурсів і кадрів, ніж малі та віддалені громади. По-друге, відчутним є дефіцит кваліфікованих соціальних працівників і менеджерів, здатних ефективно функціонувати в умовах зростання соціального навантаження. По-третє, фінансове забезпечення програм не завжди є достатнім, що підриває сталість надання соціальних послуг. По-четверте, цифровізація системи, попри спрощення доступу, може водночас створювати бар'єри для осіб похилого віку, людей з інвалідністю та тих, хто не має достатніх цифрових навичок.

В умовах воєнного стану та масового внутрішнього переміщення населення соціальні послуги набувають особливої ваги. Система має забезпечувати не лише тимчасову матеріальну підтримку, а й соціальну адаптацію, психологічну допомогу, супровід сімей з дітьми, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій.

Саме тому актуальним є посилення міжвідомчої взаємодії, оновлення стандартів послуг, розвиток інституту соціального замовлення та розширення партнерства між державним і недержавним секторами. Така модель дозволяє переходити від фрагментарної допомоги до цілісного соціального супроводу.

Таким чином, реформування системи соціальних послуг в Україні відображає поступовий перехід від адміністративно-формальної до гнучкої, адресної та людиноцентриської моделі. Сучасне правове регулювання відповідних суспільних відносин формує належне нормативне підґрунтя для якісних змін. Водночас ефективність реформи залежить не лише від нормативного оновлення, а й від практичної спроможності держави забезпечити відповідні кадрові, фінансові та організаційні ресурси. Саме у вирішенні цього завдання полягає ключовий виклик подальшого розвитку соціальних послуг в Україні.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.
3. Деякі питання організації надання соціальних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2026 р. № 64. *Офіційний вісник України*. 2026. № 13. Ст. 933.
4. Про затвердження Порядку проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 449. *Офіційний вісник України*. 2020. № 47. Ст. 1488.
5. Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення: постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 450. *Офіційний вісник України*. 2020. № 47. Ст. 1489.

Ключові слова: соціальні послуги, соціальний захист, право на соціальний захист, соціальне замовлення, вразливі групи населення.

Keywords: social services, social protection right to social protection, social commissioning, vulnerable groups.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Бориченко К.В.

Димчишин Олексій Віталійович
здобувач 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

СКЛАДНОЩІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПІД ЧАС ВІЙНИ

Воєнний стан вплинув на всі сфери життя українців, у тому числі на організацію трудових відносин. Особливості, такі як випробування працівників і строкові трудові договори, стають актуальними для забезпечення ефективного функціонування підприємств у складних обставинах. Повномасштабна війна, що триває вже четвертий рік, суттєво змінила ринок праці, поставивши під загрозу стабільність зайнятості мільйонів громадян. Тому вивчення складнощів трудових відносин у воєнний час є не лише теоретичним завданням, а й практичною потребою, від якої залежить збереження робочих місць, соціальної стабільності та відновлення економіки країни в умовах воєнного стану.

Обговорюючи цю тему, потрібно мати на увазі, що на період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, передбачених статтями 43 (кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується) та 44 (ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів) Конституції України [1].

Також 24.03.2022 року набрав чинності Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», яким введено багато нових правил існування трудових відносин: працівники та роботодавці самостійно визначають форму трудового договору (усна чи письмова) (ст. 2); роботодавець має право без згоди працівника перевести його на іншу роботу чи змінити істотні умови праці для ліквідації наслідків бойових дій (ст. 3); працівник може звільнитися у будь-який строк, вказаний у заяві, через загрозу життю (ст. 4); дозволено звільняти працівників навіть під час хвороби, відпустки чи простою (ст. 5); обов’язкове негайне повідомлення про зміну контактних даних (ст. 7); передбачено призупинення дії трудового договору (ст. 13) і так далі [2].

Отже, як видається очевидним, трудове законодавство в умовах воєнного стану стало перед викликом забезпечення балансу між потребами держави та роботодавців та інтересами працівників. Зі свого боку, представники всіх бізнесів України змушені були адаптуватися до поточних викликів, серед яких – трудові відносини, оцінка персоналу та забезпечення ефективної роботи підприємств. Законодавець намагається полегшити життя українського бізнесу, і в деяких аспектах йому це вдається.

В умовах війни та постійних обстрілів території України головним ризиком залишається безпека працівників підприємств. Пожарова О.В. звернула увагу, що «проблеми здійснення та гарантування права на охорону праці в період дії воєнного стану загострилися» [3, с. 319]. Відповідно, на плечі власника бізнесу лягає складна місія зі збереження життя та здоров’я співробітників. Керівник зобов’язаний вжити всіх необхідних заходів для забезпечення безпеки персоналу, надаючи пріоритет захисту від ракетних та бомбових ударів, атак дронів тощо.

Також одним із найбільш актуальних і критичних наслідків війни в Україні на сьогодні є тотальна нестача кваліфікованих кадрів. З цією проблемою стикаються практично всі власники бізнесів. Наразі значна частина чоловічого населення України мобілізована, а багато жінок виїхали за кордон і поки що не планують повертатися. У зв'язку з цим власники бізнесів часто змушені докладати значних зусиль для пошуку персоналу [4].

Мобілізація стала, напевно, одним з найболючіших питань як для працівників, так і для роботодавців. Військовозобов'язані працівники можуть бути вилучені з роботи у будь-який момент, що може подекуди важко вдарити по виробничим процесам.

Сирота Д. М. зазначає, що законодавець розробив декілька механізмів бронювання працівників підприємств, що повинно дещо полегшити цю проблему. Проте квота становить лише 50% від військовозобов'язаних працівників (за виключення певних стратегічно важливих галузей) та й далеко не всі компанії можуть претендувати на бронювання. Більше того ФОПи взагалі виключені з даного процесу. Зрештою дуже багато зусиль і ресурсів потребує налагодження доволі складної системи військового обліку на підприємствах, звітності, взаємодії із ТЦК та СП тощо [5].

Тому можна зробити деякі висновки щодо стану трудових відносин в період війни. В період війни організовувати трудові відносини важко, оскільки є протистояння між тим, що в країні повинні продовжуватися економічні процеси та тим, що фронту потрібні захисники. Видається дуже складним завдання знайти баланс між тим, щоб не страждали економічні – а за ними й трудові – відносини та оборонна сфера. Значна частина чоловіків, які не мають бронювання, обирають роботу в різних роботодавців передусім для отримання такого бронювання. Усвідомлюючи мотивацію цих працівників до збереження трудових відносин, окремі роботодавці можуть допускати порушення трудових прав та гарантій, оскільки розуміють, що працівники, ймовірно, продовжуватимуть працювати навіть за наявності певних недоліків в умовах праці.

Очевидно, що існуючий механізм поєднання трудових відносин із потребами оборони держави потребує подальшого вдосконалення. Для підтримання високого рівня обороноздатності критично важливим є забезпечення стабільної та ефективної роботи економіки, ринку праці та соціальних гарантій. Наприклад, законодавець міг би розглянути такі напрями вирішення питання: збільшення квот бронювання для ключових галузей економіки, запровадження додаткових механізмів захисту трудових прав працівників, які працюють на бронюваних посадах, а також створення стимулів для роботодавців щодо дотримання трудового законодавства. Це дозволило б знайти більш збалансоване рішення, що враховуватиме інтереси працівників, бізнесу та держави в умовах воєнного часу.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 31.03.2026).
2. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text (дата звернення: 31.03.2026).
3. Пожарова О.В. Реформування законодавства у сфері безпеки працівників. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2024. С. 319-320. https://dspace.onua.edu.ua/items/c77ed43d-fe00-43d4-958d-0f60923956cd (дата звернення: 31.03.2026).
4. Сирота Д. М. Трудові відносини в умовах воєнного стану: ризики для власників бізнесів та працівників. *Liga Zakon*. 2024. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/229841_trudov-vdnosini-v-umovakh-vonnogo-stanu-riziki-dlya-vlasnikv-bznesv-ta-pratsvnikv (дата звернення: 31.03.2026).
5. Деякі питання реалізації положень Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час : Постанова Каб. Міністрів України від 27.01.2023 № 76.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-п#Text (дата звернення: 31.03.2026).

Ключові слова: воєнний стан, трудові відносини, безпека працівників, нестача кадрів, мобілізація, бронювання працівників, кваліфіковані кадри, ринок праці, баланс інтересів, роботодавці, конституційні права, законодавець.

Keywords: martial law, employment relations, worker safety, staff shortages, mobilisation, staff retention, skilled workers, labour market, balance of interests, employers, constitutional rights, the legislature.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Пожарова О. В.

Дорофєєв Микита Олексійович
здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ РОБОТОДАВЦЕМ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Використання штучного інтелекту роботодавцем у сфері трудових відносин стає одним із ключових викликів сучасного трудового права. Стрімкий розвиток цифрових технологій трансформує традиційні моделі зайнятості, організацію праці та механізми управління персоналом. Актуальність теми зумовлена тим, що чинне законодавство України, сформоване в доцифрову епоху, не містить достатніх механізмів регулювання відносин за участі або під впливом систем штучного інтелекту. Це створює прогалини в захисті прав працівників, розподілі відповідальності та запобіганні новим ризикам дискримінації.

Поняття штучного інтелекту в правовому контексті вперше отримало закріплення в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1556-р. Згідно з цим документом, штучний інтелект визначається як «організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань» [1].

Правова природа штучного інтелекту в трудовому праві на сьогодні залишається невизначеною. ШІ розглядається переважно як інструмент (об’єкт трудових відносин), за дії якого повну відповідальність несе роботодавець. Водночас у науковій літературі обговорюється можливість визнання ШІ «електронною особою» з елементами правосуб’єктності, що могло б суттєво розширити коло суб’єктів трудового права. Чинний Кодекс законів про працю України не містить спеціальних норм щодо ШІ, тому застосовуються загальні положення про обов’язки роботодавця щодо забезпечення безпечних умов праці, недопущення дискримінації та захисту персональних даних [2, с. 47–49].

Основні напрями використання штучного інтелекту роботодавцем охоплюють кілька сфер. По-перше, це рекрутинг і відбір персоналу: алгоритми аналізують резюме, ранжують кандидатів, генерують описи вакансій та навіть проводять первинні співбесіди (наприклад, з використанням ChatGPT). По-друге, управління персоналом і оцінка продуктивності: ШІ розподіляє завдання, прогнозує звільнення, оцінює ефективність працівників. По-третє, моніторинг трудової діяльності: відстеження активності, аналіз біометричних даних, емоційне розпізнавання. По-четверте, автоматизація рутинних процесів і часткова

або повна заміна людської праці в певних посадах. Таке впровадження підвищує ефективність, але водночас породжує суттєві правові ризики

Правові ризики застосування штучного інтелекту роботодавцем насамперед пов'язані з алгоритмічною упередженістю (bias), що може призводити до дискримінації за статтю, віком, етнічним походженням чи іншими ознаками, не пов'язаними з професійними якостями працівника. Це суперечить ст. 2¹ КЗпП України, яка забороняє будь-яку дискримінацію у сфері праці. Інший ризик – порушення права на приватність і захист персональних даних під час масового збору інформації про працівників. Крім того, існують психосоціальні ризики: інтенсифікація контролю, втрата автономії, емоційне вигорання та відчуття непотрібності через можливе скорочення робочих місць [3].

Відповідальність роботодавця за шкоду, спричинену використанням штучного інтелекту, базується на загальних нормах цивільного та трудового законодавства. Оскільки ШІ не є суб'єктом права, всю деліктну відповідальність несе роботодавець як "deployer" системи. У разі прийняття рішень про прийом на роботу, просування чи звільнення на основі автоматизованих алгоритмів роботодавець зобов'язаний забезпечити прозорість і можливість оскарження. Порівняльний аналіз з регулюванням ЄС (EU AI Act) показує, що системи ШІ у сфері зайнятості віднесені до високо ризикових, що вимагає обов'язкового людського нагляду (human oversight), інформування працівників та ведення логів (звітів). В Україні такі вимоги ще не імплементовані, що посилює ризики для роботодавців [4].

Механізми захисту прав працівників при використанні штучного інтелекту роботодавцем потребують удосконалення. Працівник має право на інформацію про застосування ШІ у рішеннях, що впливають на його трудові права, а також на оскарження автоматизованих висновків. Важливу роль відіграють колективні договори, в яких можна передбачити обов'язок роботодавця повідомляти про використання ШІ, забезпечувати AI-грамотність персоналу та запроваджувати людський контроль за критичними рішеннями. Крім того, необхідне доповнення антидискримінаційного законодавства спеціальними нормами щодо алгоритмічної упередженості та посилення ролі профспілок у контролі за впровадженням цифрових технологій.

Таким чином, використання штучного інтелекту роботодавцем відкриває нові можливості для підвищення ефективності праці, але водночас вимагає термінового реагування з боку трудового права. Чинне законодавство України не відповідає викликам цифровізації, тому доцільно розробити спеціальні норми, які визначать правовий статус ШІ, чітко розподілять відповідальність та забезпечать ефективний захист прав працівників. Гармонізація з європейським регулюванням (EU AI Act) стане важливим кроком у процесі євроінтеграції.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80

2. Гуцу С. Трудове законодавство в епохуштучного інтелекту. *Пропілеї права та безпеки*. 2023. № 2-3. С. 42–53. URL: https://doi.org/10.32620/pls.2023.2-3.06

3. Бутинська Р.Я. Штучний інтелект у сфері праці: проблеми та перспективи правового регулювання. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/download/303268/295356

4. Кодекс законів про працю України. Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної ради*. 1971. Додаток №5.

Ключові слова: штучний інтелект, трудове право, роботодавець, працівники, дискримінація, персональні дані, відповідальність, автоматизація.

Keywords: artificial intelligence, labor law, employer, employees, discrimination, personal data, liability, automation.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А. О.

Дударчук Катерина Михайлівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕНСІЯ ЗА ВІКОМ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАКОНОДАВСТВОМ НІМЕЧЧИНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Ефективне правове регулювання механізмів обчислення розміру пенсійних виплат є основою системи соціальної безпеки держави. Генезис сучасної європейської парадигми пенсійного страхування нерозривно пов'язаний із досвідом Німеччини, де зародилась одна з основних концепцій соціального захисту населення О. фон Бісмарка [1, с. 44]. Водночас в умовах прогресуючих демографічних трансформацій та загального старіння населення нормативно-правове регулювання пенсійних відносин не може залишатися незмінним, а його удосконалення набуває критичної актуальності. Зазначене зумовлює об'єктивну необхідність здійснення комплексного порівняльно-правового аналізу механізму призначення пенсійних виплат в Україні та Німеччині з метою виявлення правових розбіжностей та пошуку шляхів оптимізації національного законодавства.

У Німеччині основним нормативно-правовим актом, що регулює призначення пенсій, є Шоста книга Соціального кодексу (Sozialgesetzbuch VI) [2], якою передбачено, що розмір пенсійних виплат у системі обов'язкового державного страхування розраховується за чітким алгоритмом, основою якого є індивідуальні пенсійні бали. Вони

нараховуються за кожен повний рік сплати внесків. Один такий бал зараховується, якщо фактичний річний дохід працівника дорівнює середньому рівню заробітної плати по країні за відповідний рік [3]. Бюджет Пенсійного фонду утворюється за рахунок обов'язкових страхових внесків у розмірі 18,6% від заробітної плати, при цьому фінансове навантаження ділиться між суб'єктами соціального страхування порівну – працівник та роботодавець сплачують по 9,3%.

При цьому закон встановлює верхню межу доходів для нарахування внесків. З 2025 року вона становить 8 050 євро на місяць для всіх федеральних земель. Дохід, що перевищує цю суму, не враховується при нарахуванні балів, що фактично встановлює максимальний розмір державної пенсії.

Хоча у німецькому законодавстві немає поняття «мінімальної пенсії» у класичному розумінні, існують ефективні механізми підтримки людей із низькими доходами. Одним із них є базова пенсія – спеціальна надбавка для осіб, які мають понад 33 роки стажу, але отримували низьку заробітну плату [2]. Також діє система базового забезпечення у старості, що гарантує доплати до рівня прожиткового мінімуму з урахуванням витрат на житло та опалення.

Пенсійний вік у Німеччині поступово зростає до 67 років, проте зберігається можливість дострокового виходу на пенсію у 63-річному віці за умови наявності 35 років стажу (у такому разі виплати постійно зменшуються на 0,3% за кожен місяць, якого бракує до норми).

В Україні ж відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [4] розмір пенсії за віком визначається з урахуванням трьох складових: страхового стажу, індивідуального зарплатного коефіцієнту та усередненого показника заробітної плати по державі за попередні три роки. Законодавством України передбачена гнучка система виходу на пенсію: залежно від тривалості набутого страхового стажу, громадяни мають право вийти на заслужений відпочинок у 60, 63 або 65 років. Такий підхід ставить розмір пенсії у пряму залежність від тривалості офіційної зайнятості [5, с. 71].

Фінансовою основою солідарної системи є єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ), базова ставка якого становить 22%. На відміну від Німеччини, де внески діляться між працівником і роботодавцем, в Україні цей тягар повністю покладається на роботодавця. Максимальна база для нарахування ЄСВ обмежена 15 мінімальними заробітними платами, що встановлює верхню межу надходжень від однієї особи.

Статтею 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» закріплена система гарантій щодо мінімального розміру пенсійних виплат. Для осіб віком від 65 років за наявності страхового

стажу 35 років для чоловіків і 30 років для жінок найменший поріг забезпечення встановлюється на рівні 40 % мінімальної заробітної плати. У разі нестачі стажу розрахунок здійснюється пропорційно до відпрацьованого часу на основі актуального прожиткового мінімуму, а кожен додатковий рік легітимізує збільшення виплати на 1 відсоток від гарантованого мінімуму.

Важливим інструментом підтримки купівельної спроможності пенсіонерів в обох державах є механізм щорічної індексації. В Україні перерахунок пенсійних виплат традиційно відбувається у березні та враховує показники інфляції й темпи зростання середньої заробітної плати.

У Німеччині ж осучаснення пенсій здійснюється щороку 1 липня і безпосередньо прив’язане до динаміки росту заробітних плат у країні, що забезпечує стабільну відповідність виплат актуальному економічному рівню.

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що головна відмінність між системами пенсійного забезпечення в Україні та Німеччині полягає у стабільності підходів до розрахунків. На відміну від формально-правового підходу України, німецька модель має більш виражений економічно орієнтований характер, що проявляється у тісному зв’язку пенсійних виплат із динамікою заробітних плат та розвитком накопичувальних механізмів. Це, зокрема, відображається у застосуванні бальної системи, яка забезпечує прозорість та дозволяє легко прогнозувати розмір пенсії, тоді як українська модель залежить від постійних змін прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати. Ефективність німецького підходу підтримується базовими державними надбавками, налагодженим механізмом індексації та розвитком накопичувальних рівнів. Натомість в Україні основними проблемами залишаються дефіцит бюджету Пенсійного фонду та невідповідність розміру виплат реальним потребам населення.

Список використаних джерел

1. Чеберяко О.В., Бикова В.І. Моделі пенсійного забезпечення: зарубіжна та вітчизняна практика. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2020. № 5 (212). С. 43–51.
2. Sozialgesetzbuch (SGB). URL: https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de
3. Порівняння пенсійних систем України та Німеччини : аналіт. записка / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2025. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/porivnyannya-pensiynykh-system-ukrayiny-ta-nimechchyny-zahalna.
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. №№ 49-51. Ст. 376

5. Пархоменко М.М., Моісєєнко Л.І. Сучасний стан пенсійної системи в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 5. С. 70–74. DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.934.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсія, страховий стаж, єдиний соціальний внесок, законодавство України, законодавство Німеччини.

Keywords: pension provision, pension, insurance record, unified social contribution, legislation of Ukraine, legislation of Germany.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Бориченко К. В.

Дудник Віра Юріївна

здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРУДОВІ ГАРАНТІЇ ДЛЯ МОБІЛІЗОВАНИХ ПРАЦІВНИКІВ

В сучасних умовах проблематика забезпечення трудових гарантій працівників, призваних до лав Збройних Сил України, набуває особливої актуальності. Це зумовлено, зокрема, значним збільшенням кількості мобілізованих осіб після початку повномасштабної агресії, а також динамічними змінами законодавства, оскільки запровадження воєнного стану на території України спричинило внесення численних змін до чинних нормативно-правових актів, у тому числі у сфері трудових відносин. Водночас важливість гарантування трудових прав мобілізованих працівників обумовлюється необхідністю забезпечення належного рівня соціального захисту як самих військовослужбовців, так і членів їхніх сімей.

Трудові гарантії виступають однією з основних форм забезпечення прав мобілізованих працівників, оскільки вони спрямовані на збереження за ними місця роботи, безперервності трудового стажу, а також належного рівня матеріального забезпечення та інших соціально-економічних прав [1, с. 249].

Однією з провідних трудових гарантій для працівників, призваних на військову службу, є збереження за ними робочого місця та займаної посади протягом усього періоду служби. Відповідне положення передбачене частиною першою статті 119 КЗпП України, а також закріплене в ряді спеціальних законів і підзаконних нормативно-правових актів. Його призначення полягає у забезпеченні належного балансу між інтересами працівника, який тимчасово припиняє виконання трудових обов'язків у зв'язку з реалізацією свого конституційного обов'язку, та інтересами держави, що зацікавлена у підтриманні стабільності функціонування ринку праці навіть в умовах воєнного часу.

Варто підкреслити, що зазначені гарантії не підлягають обмеженню, що забезпечує працівникові впевненість у збереженні робочого місця протягом

усього періоду мобілізації. Дія цих гарантій поширюється також на осіб, які зазнали поранення під час проходження служби, перебували в полоні або були визнані безвісти відсутніми. За ними зберігається місце роботи та посада до моменту звільнення з військової служби, повернення з полону, встановлення факту їх появи після визнання безвісти відсутніми або до дня офіційного оголошення їх померлими за рішенням суду, що свідчить про значущість таких гарантій для цієї категорії осіб. У випадку, якщо працівник був мобілізований до лав ЗСУ та підлягає звільненню у зв'язку з демобілізацією, але приймає рішення продовжити службу на контрактній основі, за ним також зберігаються відповідні трудові гарантії на період дії укладеного контракту. Зазначене правове регулювання створює підґрунтя для збереження безперервності трудового стажу, що має істотне значення для реалізації пенсійних і соціальних прав, а також сприяє формуванню відчуття соціальної захищеності та впевненості у можливості повернення до професійної діяльності після завершення служби.

Слід погодитись з думкою Х. В. Кметик та Ю. В. Шиян, що у цілому трудова гарантія, яка передбачає збереження за працівником робочого місця та займаної посади на період мобілізації, виступає важливим засобом захисту його прав та законних інтересів, оскільки забезпечує відчуття стабільності й упевненості в умовах воєнного часу та сприяє належному рівню соціальної підтримки під час проходження військової служби [2, с. 159].

Водночас слід звернути увагу на законодавчі зміни, що набули чинності 19 липня 2022 року у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин». Зазначеним нормативно-правовим актом було внесено низку суттєвих коректив у сферу трудових відносин, зокрема щодо правового становища мобілізованих працівників. Однією з ключових новацій стало скасування гарантії збереження середнього заробітку для працівників, які були увільнені від виконання трудових обов'язків у зв'язку з призовом на військову службу. Натомість таким особам забезпечується виплата грошового забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до положень Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Ще однією суттєвою трудовою гарантією для мобілізованих працівників є надання переважного права на залишення на роботі, оскільки відповідно до пункту 9 частини другої статті 42 КЗпП України у разі скорочення чисельності або штату працівників, спричиненого змінами в організації виробництва і праці, за рівних показників продуктивності праці та кваліфікації перевага у збереженні робочого місця надається особам із числа колишніх військовослужбовців протягом двох років з моменту їх звільнення зі служби.

Окрім цього, важливим аспектом є забезпечення права мобілізованих працівників на відпустки, зокрема щорічні, додаткові відпустки для окремих категорій ветеранів війни, а також відпустку без збереження заробітної плати, яка надається у визначених законом випадках в обов'язковому порядку. Також такі працівники мають право на отримання грошової компенсації за невикористані дні щорічної відпустки відповідно до статті 83 КЗпП України, реалізація якого здійснюється шляхом подання відповідної заяви роботодавцю.

Суттєвою складовою трудових гарантій для мобілізованих осіб є забезпечення належного рівня соціального захисту та дотримання вимог охорони праці. В умовах воєнного стану ці питання набувають підвищеної значущості, оскільки як самі працівники, так і члени їхніх сімей стикаються з додатковими викликами, ризиками та потребами соціального характеру. Чинне законодавство України встановлює широкий спектр соціальних гарантій і пільг для мобілізованих громадян, до яких, зокрема, належить:

– зарахування періоду військової служби до трудового стажу;

– надання права на використання щорічної відпустки після демобілізації незалежно від обсягу вже використаних днів у попередньому календарному році;

– забезпечення підтримки сімей мобілізованих у формі соціальних виплат, пільг при оплаті житлово-комунальних послуг, а також надання переваг у доступі до закладів дошкільної та загальної середньої освіти для їхніх дітей;

– гарантії для дружин мобілізованих працівників, які полягають у додатковому захисті від звільнення з роботи з підстав, пов'язаних із сімейними обставинами.

Водночас у наукових джерелах обґрунтовується позиція про наявність на сучасному етапі певних прогалин у правовому регулюванні трудових гарантій для мобілізованих працівників, що негативно впливають на рівень їх правового захисту та можуть зумовлювати виникнення соціальної напруженості:

1. Спостерігається недостатній рівень конкретизації соціальних гарантій, оскільки чинне законодавство переважно обмежується загальними положеннями щодо підтримки сімей мобілізованих осіб. При цьому відсутнє належне нормативне закріплення таких аспектів, як гарантування своєчасності та регулярності здійснення соціальних виплат, формування комплексної системи підтримки, що включала б психологічну допомогу, пільги для дітей і забезпечення доступу до медичних послуг, а також встановлення чітких і уніфікованих процедур реалізації відповідних прав на всій території України.

2. Недостатньо врегульованим залишається питання зарахування трудового стажу. Попри формальне існування гарантії його збереження, на

практиці механізм підтвердження стажу через органи Пенсійного фонду супроводжується низкою труднощів. Зокрема, відсутність необхідних документів або невідповідності в державних реєстрах можуть призводити до неврахування періоду військової служби як складової трудового стажу, що в подальшому створює проблеми при реалізації права на пенсійне забезпечення.

3. Виникають колізії між нормами трудового та військового законодавства. Досить поширеними є ситуації, коли положення військового права не узгоджуються з трудовими гарантіями. Зокрема, це стосується забезпечення сімей мобілізованих осіб: Міністерство оборони здійснює виплату грошового забезпечення військовослужбовцям, однак не регулює питання трудових гарантій для членів їхніх сімей. Унаслідок цього родини опиняються поза межами узгодженої системи підтримки та фактично не отримують належної допомоги.

4. Спостерігається нерівномірність доступу працівників до правового захисту в різних регіонах держави, оскільки в районах, що зазнали впливу бойових дій, можливості звернення до судових інстанцій або органів державного нагляду є суттєво обмеженими. Недостатній рівень правової допомоги та перевантаженість судової системи призводять до фактичного обмеження доступу до правосуддя.

5. Відсутнє належне нормативне врегулювання спеціалізованих програм постмобілізаційної адаптації для працівників, які повернулися зі служби. Хоча законодавство гарантує поновлення на робочому місці після демобілізації, поза увагою залишаються такі важливі аспекти, як професійна реабілітація та перепідготовка, адаптація осіб із посттравматичними станами, а також запровадження квот для їх працевлаштування у державному секторі.

6. Відзначається недостатній рівень контролю та нагляду за дотриманням трудових гарантій як з боку роботодавців, так і з боку держави, що обумовлено обмеженістю ресурсів для здійснення ефективного контролю. У результаті значна частина порушень виявляється лише на стадії судового розгляду, що суттєво затягує процес відновлення порушених прав працівників [3, с. 99].

Підводячи підсумок, слід зазначити, що сучасна законодавча база України справді передбачає широкий спектр трудових гарантій для працівників, які були призвані на військову службу. Загалом система правового регулювання у цій сфері перебуває у стадії становлення та подальшого вдосконалення. Хоча вона вже має належне нормативне підґрунтя, водночас існує потреба в її більшій конкретизації, а також у запровадженні ефективних механізмів фінансового забезпечення та належного контролю за реалізацією трудових гарантій мобілізованих працівників.

Список використаних джерел

1. Нагибайло Т.О., Бутинська Р.Я. Особливості гарантій трудових прав працівників, призваних на військову службу за діючим законодавством. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 249 – 251.

2. Кметик Х. В., Шиян Ю. В. Правове регулювання трудових відносин з працівниками, мобілізованими до ЗСУ. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 156 – 162.

3. Жила А. В. Трудові гарантії мобілізованих працівників: проблеми правового регулювання та шляхи його удосконалення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 91(2). С. 93 – 100.

Ключові слова: трудові гарантії, мобілізовані працівники, трудові правовідносини, місце роботи, трудовий стаж, соціальний захист, правове регулювання.

Keywords: labour guarantees, mobilized workers, labour relations, place of work, length of service, social protection, legal regulation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Пожарова О. В.

Жилко Ніка Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Актуальність теми праці неповнолітніх зумовлена необхідністю забезпечення належного рівня правового захисту дітей у сфері трудових відносин. В умовах сучасного ринку праці все частіше виникають ситуації залучення осіб, які не досягли повноліття, до трудової діяльності. Це потребує чіткого правового регулювання та контролю за дотриманням їхніх прав і гарантій. Особливого значення ця проблема набуває у контексті соціально-економічних викликів, коли неповнолітні можуть бути вразливою категорією працівників. Водночас важливо забезпечити баланс між можливістю набуття трудового досвіду та захистом здоров’я і розвитку дитини. Метою дослідження є аналіз особливостей правового регулювання праці неповнолітніх та визначення основних гарантій їхнього захисту.

В міру розвитку трудових правовідносин зростає значення забезпечення спеціальних гарантій праці неповнолітніх, що обумовлено їх фізіологічними та психологічними особливостями, а також необхідністю захисту їхніх прав і законних інтересів [1]. Відповідно до положень Кодексу законів про працю України, зокрема статей 187–200, встановлюються особливі умови праці для неповнолітніх, включаючи скорочений робочий час, заборону залучення до важких і шкідливих робіт, а також обов’язковість проходження медичних оглядів [5]. Бутинська Р.Я. у своєму дослідженні зазначила, що охорона праці неповнолітніх є одним із ключових напрямів

державної соціальної політики, спрямованим на забезпечення безпечних умов праці та запобігання виробничому травматизму [1].

В міру розвитку правового регулювання праці неповнолітніх зростає увага до визначення допустимих видів трудової діяльності, зокрема легкої праці, яка не завдає шкоди здоров'ю та не перешкоджає навчанню [2]. Мокрицька Н.П. та Нагибайло Т.О. у своєму дослідженні розглянули правові засади залучення неповнолітніх до праці у сфері послуг та торгівлі, підкреслюючи, що така діяльність має відповідати встановленим законодавством вимогам щодо умов і тривалості роботи [2]. Вони вважають, що чітке визначення меж допустимої праці є важливим інструментом запобігання експлуатації дітей та забезпечення їхнього гармонійного розвитку.

В міру розвитку наукових досліджень у сфері трудового права значна увага приділяється питанням відповідальності роботодавців за порушення прав неповнолітніх працівників [3]. Саковський Д. та Логінова М. у своєму дослідженні зазначили, що роботодавець несе підвищену відповідальність за дотримання умов праці неповнолітніх, включаючи забезпечення безпечного робочого середовища та дотримання норм трудового законодавства [3]. Вони підкреслюють, що порушення цих вимог може призвести до юридичної відповідальності, зокрема адміністративної та кримінальної.

В міру удосконалення трудового законодавства зростає роль комплексного підходу до регулювання праці неповнолітніх, який поєднує правові, соціальні та організаційні механізми [4]. Клемпарський М.М. та Назимко О.В. у своєму дослідженні зазначили, що правове регулювання праці неповнолітніх має враховувати міжнародні стандарти, зокрема конвенції Міжнародної організації праці, що спрямовані на захист прав дітей [4]. Вони вважають, що ефективна реалізація цих норм можлива лише за умови належного контролю з боку держави та підвищення правової культури роботодавців. Таким чином, система гарантій праці неповнолітніх має комплексний характер і спрямована на забезпечення їхнього всебічного розвитку та захисту [1; 2; 3; 4].

Окремої уваги заслуговує питання контролю за дотриманням законодавства у сфері праці неповнолітніх. Державні органи, зокрема інспекції праці, відіграють ключову роль у перевірці умов праці, своєчасності виплати заробітної плати та недопущенні незаконного використання праці дітей. Ефективний контроль дозволяє не лише виявляти порушення, але й запобігати їм шляхом проведення роз'яснювальної роботи серед роботодавців та самих неповнолітніх працівників. Важливим аспектом є також взаємодія державних органів із закладами освіти та соціальними службами.

Крім того, в сучасних умовах цифровізації економіки з'являються нові форми зайнятості неповнолітніх, зокрема дистанційна робота, фріланс та участь у цифрових платформах. Це створює нові виклики для правового регулювання, оскільки традиційні норми трудового права не завжди охоплюють такі види діяльності. Відповідно, виникає необхідність адаптації законодавства до нових реалій, щоб забезпечити належний рівень захисту прав неповнолітніх у цифровому середовищі.

Не менш важливим є питання правової обізнаності самих неповнолітніх. Діти та підлітки повинні знати свої трудові права та гарантії, вміти їх захищати та звертатися до відповідних органів у разі їх порушення. Освітні програми, спрямовані на підвищення правової культури молоді, є важливим інструментом формування відповідального ставлення до праці та запобігання їх експлуатації.

Отже, праця неповнолітніх є особливим інститутом трудового права, що потребує підвищеної уваги з боку держави та суспільства. Законодавче регулювання встановлює чіткі обмеження та гарантії, спрямовані на захист прав і здоров'я дітей. Наукові дослідження підтверджують необхідність удосконалення механізмів контролю за дотриманням трудового законодавства. Водночас важливим є підвищення рівня правової обізнаності як роботодавців, так і самих неповнолітніх. У підсумку, ефективне регулювання праці неповнолітніх сприяє забезпеченню їхнього гармонійного розвитку та інтеграції у трудові відносини.

Список використаних джерел

1. Бутинська Р.Я. Особливості охорони праці неповнолітніх: національні тенденції та зарубіжний досвід // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Режим доступу: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/327438/317201
2. Мокрицька Н.П., Нагибайло Т.О. Правові засади легкої праці неповнолітніх у сфері послуг та торгівлі // Науковий вісник. – Режим доступу: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/279376/273966
3. Саковський Д., Логінова М. Трудові права неповнолітніх: особливості регулювання та відповідальності роботодавця. – Дніпро, 2024. – Режим доступу: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/16778/1/12.pdf
4. Клемпарський М.М., Назимко О.В. Правове регулювання праці неповнолітніх // Law Journal. – Режим доступу: https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/article/view/58/51

5. Кодекс законів про працю України. Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної ради*. 1971. Додаток №5.

Ключові слова: праця неповнолітніх, трудове право, охорона праці, легка праця, трудові гарантії, роботодавець, діти.

Keywords: child labor, labor law, labor protection, light work, labor guarantees, employer, children.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А.О.

Казарян Ліліт Романівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Повномасштабне вторгнення рф в Україну 24 лютого 2022 року спричинило одну з найбільших гуманітарних криз, наслідком якої стало масове внутрішнє переміщення населення. Проте, ця проблема виникла ще у 2014 році внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та частини Донецької і Луганської областей. У зв'язку з цим сформувалася окрема категорія населення – внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО) – громадяни України, іноземці або особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання в Україні, яких змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Актуальність теми зумовлена значним зростанням кількості ВПО в Україні, погіршенням їх соціально-економічного становища та потребою у вдосконаленні державних механізмів підтримки в умовах тривалої війни. Категорія таких осіб стикається з низкою проблем, серед яких – забезпечення житлом, доступ до працевлаштування, медичних та освітніх послуг, а також соціальної адаптації в нових умовах проживання.

Соціальне право покликане забезпечити кожній людині гідні умови життя. Однак, для ВПО ці гарантії часто залишаються лише формальними. Стаття 48 Конституції України закріплює право кожного на гідний життєвий рівень, який включає достатнє харчування, одяг і житло для себе та своєї сім'ї [1]. Цей принцип нерозривно пов'язаний із правом на соціальний захист, доступом до житла та медичної допомоги.

Право на житло є одним із базових соціальних прав осіб, змушених залишити свої домівки, що закріплене в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [2]. Проблема доступного житла для ВПО була актуальною ще до 2022 року, але з початком повномасштабної війни її значущість істотно зросла. Тимчасові місця проживання організовували переважно в школах, гуртожитках, санаторіях та інших адаптованих приміщеннях. В цьому процесі важливу підтримку надавали волонтерські та гуманітарні організації. Проте такі умови мають короткостроковий характер і не забезпечують довготривалого вирішення житлової проблеми. Досвід використання модульних містечок, накопичений з 2014 року, виявив чимало суттєвих проблем. Зокрема, такі споруди часто

не враховують потреб людей з інвалідністю, вирізняються низькою якістю будівництва й розташовуються у віддалених місцевостях. Це суттєво ускладнює доступ до медичних послуг, освіти та соціальної підтримки. Переобладнання наявних приміщень зазвичай покладається на органи місцевого самоврядування та громадські організації. Проте відсутність узгодженої державної стратегії та прозорих механізмів передачі об'єктів нерухомості суттєво ускладнює реалізацію таких проєктів, створюючи значні бюрократичні перешкоди [3].

Зі свого боку держава запровадила кілька важливих інструментів підтримки для ВПО, а саме: субсидію на часткову компенсацію оренди житла для тих, хто витрачає на неї понад 20 % своїх доходів; програму «єВідновлення», що пропонує грошову компенсацію за пошкоджене чи зруйноване житло та видачу житлових сертифікатів; житловий ваучер на суму до 2 мільйонів гривень; пільгову іпотеку «єОселя» під 3–7 % річних, а також механізм соціальної оренди з правом викупу житла після 10 років користування. Додатково, відповідно до положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану», військові адміністрації уповноважені брати участь у процесах відновлення та реконструкції житлових об'єктів, що зазнали пошкоджень [4].

Держава та міжнародні організації активно розвивають систему соціального захисту ВПО й в інших його формах. У 2026 році щомісячна державна підтримка на покриття витрат для ВПО становить 2000 гривень на дорослу особу та 3000 гривень на дітей до 18 років або осіб з інвалідністю. Допомога призначається на 6 місяців з можливістю продовження за умови, що середньомісячний сукупний дохід домогосподарства на одну особу за останні три місяці не перевищує 10 380 грн. Серед осіб працездатного віку право на отримання допомоги зберігається для тих, хто протягом не менше ніж шість місяців поспіль офіційно працює за наймом, займається підприємницькою або іншою незалежною професійною діяльністю. Міжнародні організації також долучаються до підтримки, наприклад, ЮНІСЕФ запровадив програму одноразової фінансової допомоги, яка передбачає щомісячну виплату у розмірі 2200 грн. на кожного члена сім'ї (але не більше ніж на п'ять осіб) протягом трьох місяців. Однак ця ініціатива має певні обмеження та надається вибірково, навіть серед ВПО. Подібну допомогу реалізують й інші агенції ООН. Всесвітня продовольча програма ООН та Міжнародна організація з міграції реалізують окремі програми грошової допомоги.

Стосовно гуманітарної підтримки в натуральній формі, то вона охоплює продукти харчування, засоби гігієни, медикаменти, одяг, матраци та деяку побутову техніку. Якщо на початку повномасштабного вторгнення її обсяги були значно більшими, то нині сфера охоплення цією підтримкою

значно скоротилися і вже не завжди відповідає реальним потребам населення.

Зручним інструментом для отримання інформації про різні види підтримки стала загальнодержавна цифрова платформа «єДопомога». Вона поєднує інформацію про державні програми грошових виплат, волонтерські ініціативи та проєкти міжнародних організацій. Окремо варто відзначити розділ з покроковими інструкціями стосовно оформлення статусу ВПО та отримання виплат, що значно спрощує процедуру.

Разом з інформаційною та соціальною допомогою держава активно сприяє економічній незалежності переселенців. З метою підтримки підприємництва надається можливість скористатися державною програмою «Власна справа», яка передбачає гранти від 50 до 500 тис. гривень, а для окремих видів діяльності – до 1 млн. гривень. Ці кошти можуть бути інвестовані у відкриття або розвиток власної справи. Подати заявку можна через портал «Дія», додавши бізнес-план.

Також працює механізм компенсацій для бізнесу, який зазнав збитків унаслідок війни. Передбачено можливість отримання до 10 млн. гривень, однак сума не може перевищувати розмір реальних збитків. Програма недоступна для державних/комунальних підприємств, нерезидентів України, компаній під санкціями, з податковими боргами, у стані банкрутства або пов’язаних із країнами-агресорами [5].

Не менш важливим аспектом є гарантування переміщеним особам доступу до освіти та правового захисту. Передусім здобувачі з числа ВПО отримують право на безоплатне проживання в гуртожитках. Для інших переселенців, які не можуть працевлаштуватися за фахом або знайти підходящу роботу, передбачено можливість скористатися ваучером на навчання. Додатково кожен внутрішньо переміщений українець має гарантований доступ до безоплатної правничої допомоги, що включає консультації, підготовку необхідних документів і представництво інтересів у суді. Таким чином комплексна система підтримки об’єднує освітні, соціальні та юридичні механізми, забезпечуючи дотримання базових прав і створення нових можливостей.

У сфері охорони здоров’я ВПО можуть звертатися до будь-якого медичного закладу за місцем фактичного проживання незалежно від місця реєстрації або попередньої декларації з сімейним лікарем. Програма медичних гарантій охоплює широкий спектр послуг, серед яких: безоплатна екстрена, первинна, спеціалізована та паліативна допомога; реабілітація; лікування дітей; ведення вагітності й пологів. Додатково діє програма «Доступні ліки», яка забезпечує безкоштовні препарати для осіб із хронічними захворюваннями. Також передбачено безоплатне лікування онкології. Психіатричну допомогу можна отримати без направлення у закладах, які співпрацюють із НСЗУ, що значно спрощує доступ до неї. Для

вагітних жінок з числа ВПО гарантується повний пакет медичного супроводу незалежно від регіону проживання, що забезпечує рівний доступ до необхідних послуг по всій території країни [6].

Отже, хоча в Україні існує певна нормативно-правова база стосовно ВПО, система їх соціального захисту досі не працює достатньо ефективно. Умови воєнного часу, зростання бідності, безробіття та переорієнтація основних бюджетних коштів на оборону суттєво ускладнюють вирішення житлових і соціальних питань. Ефективний захист прав ВПО потребує впровадження цілісних програм зі стабільним фінансовим забезпеченням.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 26.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 1. Ст. 1.
3. Смуш-Кулеша М., Федорова А.Л., Мойса Б.С. Соціальні права в Україні під час війни – звіт про оцінку потреб. 2022. URL: https://rm.coe.int/needs-assessment-ua-2/1680a9b408.
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 28. Ст. 250.
5. Уряд запускає механізм компенсації бізнесу за зруйноване майно та страхування від воєнних ризиків. *Дія.Бізнес*. *Новини*. 2025. URL: https://business.diia.gov.ua/news/uriad-zapuskaie-mekhanizm-kompensatsii-biznesu-za-zruinovane-maino.
6. Медичні послуги для ВПО: державні гарантії та програми. *Безоплатна правнича допомога*. *Юридичні консультації*. 07.11.2025. URL: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/medychni-poslugy-dlya-vpo-derzhavni-garantiyi-ta-programy/.

Ключові слова: внутрішньо переміщена особа, соціальний захист, достатній життєвий рівень, державна соціальна допомога, медична допомога, забезпечення житлом.

Keywords: internally displaced person, social protection, adequate standard of living, state social assistance, medical care, housing provision.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Бориченко К. В.

Камінська Яна Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ МОБІЛІЗОВАНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Проблеми забезпечення трудових прав мобілізованих працівників є однією з актуальних соціально-правових тем сучасної України, особливо у контексті військових дій та запровадження загальної мобілізації. Мобілізація громадян для проходження військової служби в умовах воєнного стану створює унікальні виклики як для самих працівників, так і для роботодавців, оскільки поєднання трудових відносин із обов'язками військової служби потребує особливого регулювання та гарантій, передбачених законодавством.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації стало потужним стимулом для кардинальної перебудови трудового законодавства України. У відповідь на надзвичайні виклики парламент і уряд у максимально короткі строки прийняли низку нормативно-правових актів, що запровадили особливий правовий режим у сфері праці. Центральним нормативним документом у цьому процесі став Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року No 2136-IX, який заклав основні принципи та механізми функціонування трудових відносин в умовах кризових ситуацій [3].

Однією з основних проблем є забезпечення збереження робочих місць та посад для мобілізованих працівників, адже законодавство передбачає їх право на повернення до попередньої роботи після демобілізації, але на практиці часто виникають випадки затримок або відмов у працевлаштуванні. Причиною цього є недостатнє розуміння роботодавцями юридичних норм, а також економічні труднощі підприємств, які не завжди мають можливість одночасно зберігати штат працівників та виконувати виробничі завдання [1, с. 96].

Ще однією значною проблемою є гарантування мобілізованим працівникам фінансових прав, зокрема виплати заробітної плати, збереження соціальних гарантій та нарахування страхових внесків. Часто спостерігається ситуація, коли через бюрократичні перепони або недостатню координацію між військовими комісаріатами та роботодавцями мобілізовані працівники стикаються з затримками отримання компенсацій або соціальних виплат. Особливо складною є ситуація для працівників приватного сектору, де підприємства не завжди готові дотримуватися вимог законодавства щодо збереження робочого місця та забезпечення фінансових гарантій під час тривалої відсутності працівника.

Важливим аспектом проблеми є правовий захист мобілізованих працівників. Хоча законодавство України передбачає низку гарантій, включаючи заборону звільнення працівника за ініціативою роботодавця під час мобілізації та обов'язок зберігати за ним попередню посаду, на практиці реалізація цих норм ускладнюється через відсутність належного контролю та механізмів притягнення до відповідальності роботодавців. Крім того, мобілізовані працівники часто не володіють достатньою юридичною

грамотністю для відстоювання своїх прав, що ще більше ускладнює ситуацію.

Не менш важливою є психологічна та соціальна складова проблеми. Мобілізація і пов'язана з нею тимчасова втрата роботи створює значний стрес для працівників та їхніх родин, оскільки невизначеність щодо фінансової стабільності та майбутнього місця роботи може призводити до соціальної напруги та конфліктів у сім'ї. Відсутність комплексної державної підтримки у вигляді консультацій, правової допомоги та матеріальної підтримки лише посилює ці труднощі.

Водночас проблеми забезпечення трудових прав мобілізованих працівників мають і системний характер. Недосконалість законодавчої бази, відсутність узгоджених механізмів взаємодії між органами влади, підприємствами та військовими структурами створює ситуації, коли працівники опиняються фактично без належного захисту. Для вирішення цих проблем необхідно підвищувати рівень правової освіти як мобілізованих громадян, так і роботодавців, удосконалювати контрольні механізми за дотриманням трудових прав, а також розробляти системи соціальної підтримки, що дозволять компенсувати економічні та психологічні ризики мобілізованих працівників [2, с. 5].

Отже, проблематика забезпечення трудових прав мобілізованих працівників має складний і багатогранний характер, оскільки охоплює не лише правові, а й економічні, соціальні та психологічні складові. Вона проявляється у недосконалості нормативно-правового регулювання, труднощах його практичного застосування, недостатній обізнаності роботодавців і працівників щодо своїх прав та обов'язків, а також у відсутності належних механізмів контролю та підтримки. У зв'язку з цим ефективне вирішення зазначених проблем можливе лише за умови впровадження комплексного підходу, який передбачає системне вдосконалення законодавчої бази, підвищення рівня правової культури та професійної підготовки роботодавців, посилення нагляду і контролю з боку державних органів, а також розвиток дієвих програм соціальної та психологічної підтримки мобілізованих осіб і членів їхніх сімей. Реалізація таких заходів сприятиме не лише належному захисту трудових прав громадян, але й зміцненню соціальної стабільності, підвищенню довіри до державних інституцій та забезпеченню дотримання принципів прав людини в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Жила А.В. Трудові гарантії мобілізованих працівників: проблеми правового регулювання та шляхи його удосконалення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Т. 2. № 91. С. 93-100.

2. Остапенко Л.О.. Дишлевук Д.О., Топчанюк І.П. Мобілізація та трудові права: баланс між обов'язком перед державою та правами працівника. *Академічні візії*. 2025. № 44. С. 1-6.

3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. Закон України від 22.04.2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31. Ст. 1634.

Ключові слова: трудові права, мобілізовані працівники, військова служба, соціальні гарантії, правовий захист, мобілізація, збереження робочого місця, фінансові гарантії, воєнний стан.

Keywords: labor rights, mobilized workers, military service, social guarantees, legal protection, mobilization, preserving a job, financial guarantees, martial law.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А. О.

Коваленко Ростислав Русланович

здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПУСТОК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Право на відпочинок належить до фундаментальних трудових прав і гарантується статтею 45 Конституції України. Повномасштабна збройна агресія проти України та запровадження воєнного стану зумовили суттєві трансформації у сфері трудових правовідносин, зокрема щодо реалізації права на відпустку. Це зумовило прийняття спеціальних нормативно-правових актів, які встановлюють особливості правового регулювання відпусток у цей період. Центральним нормативним актом у цій сфері став Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 року (далі – Закон) [1], норми якого мають пріоритет над загальними положеннями КЗпП та Закону України «Про відпустки» у частині врегульованих ним відносин.

До введення воєнного стану базова тривалість щорічної основної відпустки становила не менше 24 календарних днів, а для окремих категорій – зокрема педагогічних і науково-педагогічних працівників – до 56 календарних днів [2]. Із набранням чинності нового Закону ситуація кардинально змінилася. Відповідно до частини першої статті 12 зазначеного Закону роботодавець отримав право за власним рішенням обмежити щорічну основну відпустку до 24 календарних днів за поточний робочий рік. При цьому варто підкреслити принципову деталь: це саме право, а не обов'язок роботодавця, тобто за його бажанням відпустка може бути надана у повному обсязі.

Якщо тривалість відпустки конкретного працівника перевищує 24 календарні дні, невикористана різниця не втрачається – вона переноситься на період після припинення або скасування воєнного стану. Водночас

роботодавець може запропонувати використати ці дні як відпустку без збереження заробітної плати [1]. Така конструкція є досить суперечливою: фактично законодавець дозволив замінювати частину оплачуваної відпустки неоплачуваною за одностороннім рішенням роботодавця, що в науковій літературі справедливо розцінюється як дискримінаційна норма щодо працівників [3, с. 32]. Норма про перенесення невикористаних днів на поствоєнний період також виглядає практично невизначеною, оскільки строки завершення воєнного стану наперед невідомі, а питання платоспроможності підприємств після закінчення бойових дій залишається відкритим.

Зазначені обмеження не поширюються на педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників та керівних працівників закладів освіти, оскільки для них норми про заміну частини відпустки на неоплачувану не застосовуються. Щорічні додаткові, соціальні та інші види відпусток також не підпадають під загальне обмеження і надаються понад 24-денний мінімум щорічної основної відпустки відповідно до загального законодавства [4]

Найбільш жорстке обмеження встановлено для працівників, залучених до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури, до виробництва товарів оборонного призначення або до виконання мобілізаційного завдання. Для них роботодавець може відмовити у наданні будь-якого виду відпусток. Єдиний виняток – відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами і відпустка для догляду за дитиною до трьох років [1]. Така норма виглядає виправданою з огляду на об'єктивну необхідність безперебійного функціонування оборонного комплексу та систем життєзабезпечення. Разом із тим у законодавстві досі відсутнє чітке визначення поняття «залучення до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури», що на практиці призводить до різного тлумачення цієї норми і виникнення трудових спорів [3, с. 33].

Також, Закон розширив можливості надання відпусток без збереження заробітної плати. Передбачено обов'язок роботодавця надати таку відпустку працівнику, який виїхав за кордон або набув статусу внутрішньо переміщеної особи на строк, визначений у заяві, але не більше 90 календарних днів [1]. Це єдиний випадок, коли йдеться саме про обов'язок, а не право роботодавця. Слід враховувати, що час такої відпустки не зараховується до стажу, що дає право на щорічну основну відпустку, і не передбачає відрахувань до Пенсійного фонду України, що матиме довгострокові наслідки для соціального захисту працівника [4].

Важливою новело стало введення відпустки для демобілізованих працівників тривалістю до 60 календарних днів. Її надання є обов'язком роботодавця за першою ж заявою працівника після повернення до роботи. Крім того, уточнено підстави для виплати грошової компенсації замість

невикористаних днів відпустки: зокрема, мобілізовані працівники можуть отримати таку компенсацію за умови подання заяви не пізніше останнього дня місяця призову [4].

Варто також звернути увагу на зміну у порядку обчислення тривалості відпустки. У мирний час святкові та неробочі дні, що припадають на відпустку, не включаються до її тривалості. В умовах воєнного стану ця норма не діє: тривалість відпустки обчислюється суцільним підрахунком календарних днів [1].

З огляду на вищевикладене, можна констатувати, що чинне регулювання, незважаючи на свою вимушену природу, містить низку недоліків. Відсутність вичерпних підстав для обмеження відпустки роботодавцем, невизначеність строків реалізації перенесених днів відпочинку та брак гарантій для вразливих категорій працівників – усе це знижує рівень правової захищеності найманих працівників. На думку дослідників, доцільно закріпити на законодавчому рівні перелік категорій, яким відпустка має надаватися обов'язково і в повному обсязі [3, с. 33]. Також варто розглянути питання скасування загального обмеження у 24 календарні дні для тих галузей, де бізнес вже адаптувався до умов воєнного часу, залишивши особливий режим лише для об’єктів критичної інфраструктури.

Отже, правове регулювання відпусток в умовах воєнного стану в Україні зазнало принципових змін, спрямованих на забезпечення обороноздатності держави та мобілізації трудових ресурсів. Серед ключових особливостей: право роботодавця обмежити щорічну основну відпустку до 24 календарних днів, можливість повної відмови від надання відпустки для працівників критичної інфраструктури, розширення підстав для неоплачуваних відпусток та запровадження нових видів відпочинку для демобілізованих. Разом із тим окремі норми потребують уточнення і вдосконалення з метою дотримання балансу між публічними інтересами держави та приватними правами найманих працівників.

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 року № **2136-IX. *Офіційний Вісник України*. 2022. №31. Ст. 1634.**
2. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 2. Ст. 4.
3. Менів Л. Д. Особливості правового регулювання щорічних відпусток у період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2024. Серія ПРАВО. Вип. 82: ч. 2. С. 29–33.

4. Бурак В. Правове регулювання відпусток під час війни : матеріали вебінару УГСПЛ. Київ, 2024. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/vidpustky-pid-chas-voiennoho-stanu-pravove-vrehuliuvannia/.

Ключові слова: трудове законодавство, право на відпочинок, право на відпустку, правове регулювання відпусток в умовах воєнного стану.

Keywords: labour legislation, the right to rest, the right to vacation, legal regulation of vacations under martial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М.І.

Колосенко Марія Павлівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства та цифрової економіки дистанційна робота набуває все більшого поширення та стає важливою складовою трудових відносин. Активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, глобалізаційні процеси, а також виклики, спричинені пандемією і воєнним станом в Україні, зумовили необхідність трансформації традиційних форм організації праці.

Дистанційна робота як новітня форма зайнятості потребує належного правового регулювання, спрямованого на забезпечення балансу інтересів працівників і роботодавців, гарантування трудових прав, а також адаптацію законодавства до сучасних реалій. В Україні відповідні зміни вже знайшли своє відображення у трудовому законодавстві, однак низка питань залишається дискусійною та потребує подальшого вдосконалення.

Для початку необхідно розрізнити надомну роботу та дистанційну. Дистанційна робота – виконується в будь-якому місці (не обов’язково вдома) з використанням інтернету та комп’ютера. Надомна робота – виконується саме вдома працівника, часто з прив’язкою до конкретного робочого місця та без обов’язкового використання інтернету та комп’ютера [3].

Самого по собі окремого нормативно-правового акту, який регулює дистанційний формат роботи не існує. Регулюванням дистанційної роботи здійснюють багато нормативно-правових актів.

В Україні нормативно-правові акти мають різну юридичну силу, залежно від місце акту в ієрархії, наприклад, закони України мають завжди мають вищу юридичну силу ніж підзаконні нормативно-правові акти. Розглянемо правову основу дистанційної роботи за ієрархією нормативно-правових актів.

Конституція України не характеризує окремо дистанційний вид роботи. Основний Закон закріплює лише основні засади для трудових правовідносин загалом, право на працю, право на відпочинок, тощо.

Другими за юридичною силою є міжнародні акти. Серед ключових нормативно-правових актів хочеться виділити: 1) Конвенцію міжнародної організації праці №177 «Про надомну працю», яка регулює працю, що виконується поза приміщенням роботодавця (вдома або дистанційно), в тому числі дистанційну роботу; 2) Конвенція МОП «Про гідну працю домашніх працівників» № 189 від 16.06.2011 і Рекомендація № 201, що регулюють питання фрілансерів. Проте ці Конвенції не ратифіковані Україною, тому їхні норми є лише консультативними. Отже, на законодавчому рівні врегулювано лише дистанційну та надомну роботу, гнучкий режим робочого часу [1]. Інші нормативно-правові акти, що регулюють дистанційну роботу, напряму це не роблять, а охоплюють загалом сферу праці.

Третіми за юридичною силою є закони України. В Кодексі законів про працю дистанційній роботі присвячена стаття 60-2. Стаття визначає дистанційну роботу як працю поза роботодавцем із використанням інтернету та комп'ютера, надає працівнику гнучкість (самостійне визначення місця і часу роботи) та встановлює гарантії: безпечні умови, забезпечення ресурсами, компенсації і можливість запровадження дистанційної роботи в особливих умовах [2]. В Законі України «Про охорону праці», при виконанні роботи за трудовим договором про дистанційну роботу працівник самостійно несе відповідальність за забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на обраному робочому місці. Інші закони регулюють трудові правовідносини загалом, в тому числі правовідносини, що стосуються дистанційної роботи.

Не треба забувати і про локальні акти роботодавця, вони регулюють трудові відносини, режим роботи, оплату праці та охорону праці, і втому числі трудові відносини між роботодавцем та працівником, що працює дистанційно. Для переходу на дистанційну роботу необхідний наказ роботодавця. видається на підставі заяви, договору чи виробничої необхідності. Наказ про запровадження дистанційної роботи складається за загальними правилами діловодства та повинен містити такі обов'язкові елементи: 1)Заголовок – чітке формулювання дії; 2)Преамбула (Обґрунтування) – вказується законна підстава та причина переходу. Це ключовий елемент, де ви зазначаєте одну або кілька причин; 3)Розпорядча частина – перелік працівників, дати, умови роботи; 4) Контроль – призначення відповідальної особи [4].

Отже, правове регулювання дистанційної роботи в Україні перебуває на етапі активного розвитку та адаптації до сучасних соціально-економічних викликів, зокрема, цифровізації та умов воєнного стану. Запровадження

відповідних норм сприяло легалізації дистанційної зайнятості, визначенню прав і обов'язків сторін трудових відносин, а також забезпеченню гнучкості організації праці. Водночас чинне законодавство ще потребує вдосконалення у частині гарантій захисту прав працівників, врегулювання питань робочого часу, контролю за виконанням роботи, охорони праці та інформаційної безпеки.

Перспективи розвитку правового регулювання дистанційної роботи пов'язані з гармонізацією національного законодавства з міжнародними стандартами, деталізацією правового статусу дистанційних працівників та впровадженням ефективних механізмів контролю і відповідальності. Удосконалення нормативної бази у цій сфері сприятиме підвищенню конкурентоспроможності ринку праці, забезпеченню балансу інтересів працівників і роботодавців, а також сталому розвитку трудових відносин в умовах цифрової трансформації суспільства.

Список використаних джерел

1.В. В. Поліщук К. В. Цвєткова Г. О. Лисенко Д. М. Навроцький Т. В. Матова Я. Я. Мельник. Нормативно-правове регулювання різних видів віддаленої роботи. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/normativno-pravove-reguliuvannia-riznix-vidiv-viddalenoyi-roboti

2.Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322 VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/322 08/ed20250912 (дата звернення 24.03.2026)

3.Надомна та дистанційна робота у 2026 році: у чому різниця. *7eminar*. URL: https://7eminar.ua/news/584-nadomna-ta-distanciina-robota-klyucovi-osoblivosti-ta-vidminnosti

4.Надомна та дистанційна робота для батьків та відрядження для дистанційних працівників. URL: https://kadroland.com/news/4809-nadomna-ta-distanciina-robota-dlya-batkiv-ta-vidryadzennya-dlya-nadomnix

Ключові слова: дистанційна робота, нормативно-правовий акт, конвенція, трудові правовідносини, ієрархія, законодавство, юридична сила, роботодавець, правове регулювання, локальні акти роботодавця, наказ.

Keywords: remote work, regulatory act, convention, labor relations, hierarchy, legislation, legal force, employer, legal regulation, local acts of the employer, order

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А.О.

Костенюк Софія Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

На сьогоднішній день у сфері праці відбувається трансформація форм зайнятості, впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, цифровізація ринку праці. Водночас, розвиток дистанційної зайнятості вимагає належного правового забезпечення, яке б гарантувало баланс інтересів працівників і роботодавців, захист трудових прав, а також враховувало нові виклики, пов'язані з організацією праці поза традиційним робочим місцем.

Сучасні соціально-економічні трансформації, нестабільність ринку праці та поступовий відхід від традиційних моделей зайнятості з чітко визначеним робочим часом і стабільними умовами оплати зумовлюють зміну характеру трудових відносин, дистанційна робота дедалі більше утверджується як одна з актуальних і затребуваних форм організації праці [1, с. 136].

Нормативне визначення дистанційної роботи закріплене у Кодексі законів про працю України, який виступає базовим законодавчим актом, що регламентує трудові правовідносини та гарантує реалізацію права громадян на працю. Після прийняття Закону України від 4 лютого 2021 року було внесено зміни, зокрема, до ст. 60-2 КЗпП України, відповідно до якої дистанційна робота розглядається як форма організації праці, що передбачає виконання трудових функцій поза межами приміщень роботодавця, у будь-якому місці за вибором працівника, із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій [2].

Були прийняті відповідні зміни до законодавства, які деталізували особливості дистанційної роботи, включаючи порядок організації праці, розподіл робочого часу та визначення прав і обов'язків сторін трудового договору. Сучасний стан правового регулювання характеризується тим, що працівник отримує значну автономію у визначенні робочого місця і режиму праці, водночас залишаючись у межах загальних норм тривалості робочого часу, встановлених законодавством [3].

Особливого значення дистанційна робота набула в умовах воєнного стану, коли вона стала важливим інструментом забезпечення безперервності трудових процесів. У таких умовах на перший план виходять питання безпеки працівників, захисту інформації, забезпечення стабільного зв'язку та адаптивності трудових процесів до змінних обставин. Роботодавці зобов'язані створювати належні умови для роботи, включаючи технічне забезпечення, захист від кіберзагроз і підтримання ефективної комунікації в колективі, а також надавати працівникам психологічну підтримку у зв'язку з підвищеним рівнем стресу [4, с. 702].

Важливою складовою правового механізму дистанційної роботи є її договірне оформлення. Затвердження типової форми трудового договору наказом Мінекономіки від 05.05.2021 № 913-21 сприяло підвищенню правової визначеності у відносинах між сторонами трудового договору.

Саме у договорі конкретизуються ключові аспекти співпраці, зокрема порядок комунікації, забезпечення технічними засобами, компенсація витрат працівника, а також гарантії реалізації права на відпочинок. Зокрема, ст. 60-2 КЗпП України передбачає право працівника на період відключення, протягом якого він може не підтримувати зв'язок із роботодавцем без негативних наслідків [5].

Разом із тим, попри значні кроки у напрямі вдосконалення правового регулювання, сучасна нормативна база ще не позбавлена недоліків. Недостатня деталізація питань обліку робочого часу в цифровому середовищі, компенсації витрат працівників, правового режиму електронного документообігу та захисту інформації залишаються відкритими. Крім того, актуальними залишаються проблеми реагування на технічні перебої, зокрема відсутність електроенергії або доступу до інтернету, що особливо характерно для умов воєнного часу. Також підкреслюється, що дистанційна робота стала важливим інструментом підтримки економічної стабільності, однак потребує подальшого нормативного вдосконалення [6, с. 73].

Отже, можемо зазначити, що правове регулювання дистанційної роботи в Україні сформовано на базовому рівні, який забезпечує реалізацію цієї форми зайнятості, однак ще не досягло повної системності та узгодженості. Позитивними аспектами є чітке законодавче визначення дистанційної роботи, закріплення її основних характеристик, впровадження типової форми трудового договору, а також регулювання питань робочого часу, охорони праці та права на відключення. Водночас, для подальшого розвитку цієї сфери доцільним є удосконалення механізмів електронного документообігу, запровадження чітких правил цифрового обліку робочого часу, деталізація порядку компенсації витрат працівників, а також нормативне врегулювання дій сторін у разі технічних збоїв чи форс-мажорних обставин. Крім того, важливим є посилення гарантій захисту персональних даних і розширення правових механізмів забезпечення балансу між професійною діяльністю та особистим життям працівника, що відповідатиме сучасним тенденціям розвитку трудового права.

Список використаних джерел

1. Таран І. О., Васечко Л. О. Правове регулювання дистанційної роботи в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. С. 134-138.

2. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та

роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу: Закон України від 04.02.2021 р. № 1213-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#n50.

4. Розумний Ю. В. Правове регулювання дистанційної роботи в Україні. *Current challenges of science and education: матеріали 10-ї Міжнар. наук.-практ. конф*. (June 3-5, 2024, Berlin, Germany). Berlin: MDPC Publishing, 2024. С. 702-703.

5. Про затвердження типових форм трудових договорів про надомну та дистанційну роботу: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 05.05.2021 № 913-21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0886-21#Text.

6. Малєнко О. В. Правове регулювання дистанційної роботи в Україні: забезпечення паритету інтересів працівника та роботодавця. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1, ч. 2. С. 73-78.

Ключові слова: трудове законодавство, трудовий договір, дистанційна робота, правове регулювання дистанційної роботи, цифровізація праці.

Keywords: labour legislation, employment contract, remote work, legal regulation of remote work, digitalization of labour.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М. І.

Котяш Анастасія Ярославівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

СФЕРА ДІЇ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА: ТРАДИЦІЙНІ ПІДХОДИ ТА ВИКЛИКИ ПЛАТФОРМНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Поняття «сфера дії норм трудового права» є ширшим за поняття предмета трудового права: воно охоплює не лише класичні трудові відносини, пов’язані з виконанням найманої праці на підставі трудового договору, а й відносини, до яких окремі трудові норми поширюються в силу прямої вказівки законодавця. Частиною першою ст. 3 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) передбачається, що законодавство про працю регулює трудові відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами [1].

О.Є. Луценко підкреслює, що сучасні трансформації у сфері праці, включаючи поширення нових моделей зайнятості, актуалізують доктринальне переосмислення сфери дії норм трудового права, адже надмірний формалізм у верифікації трудових відносин несе ризики спотворення самої сутності правового регулювання [2, с. 67].

Суб'єктний склад осіб, на яких поширюються норми трудового права, традиційно обмежувався найманими працівниками та роботодавцями. Водночас за сучасних умов до сфери дії трудового права у різному обсязі включаються також: державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування (в частині, не врегульованій спеціальним законодавством); члени виробничих кооперативів, що особисто беруть участь у праці; особи, які проходять виробниче навчання; засуджені, що залучаються до суспільно корисної праці. Проблема меж сфери дії норм трудового права набуває особливої гостроти у контексті нестандартних форм зайнятості. Як констатують дослідники, трудовому законодавству відомі випадки поширення окремих його норм на відносини у сфері праці, що не є класичними трудовими правовідносинами, та перелік таких осіб і відносин потребує законодавчого розширення [3, с. 199].

Платформна зайнятість є якісно новою формою реалізації права на працю, при якій цифрова платформа виступає посередником між виконавцем завдань та їх замовниками. Найчастіше платформа оформлює відносини з виконавцями як цивільно-правові, тим самим виводячи їх за межі сфери дії трудового права. В.В. Самань звертає увагу на те, що у платформній зайнятості характерним є поєднання трудо- та цивільно-правових засад, а необхідність поширення норм трудового законодавства не лише на основі дихотомічного поділу на найманих та самозайнятих працівників, а з урахуванням так званого «цільового підходу», за яким враховується досягнення кінцевої мети трудового права, є нагальною потребою [4, с. 94]. Такий підхід відповідає тенденціям адаптації національного законодавства до Acquis ЄС і покликаний забезпечити реальний захист осіб, що здійснюють залежну працю незалежно від юридичного оформлення договору.

Ключовим документом, що визначає стандарти ЄС у сфері платформної зайнятості, є Директива (ЄС) 2024/2831 Європейського Парламенту і Ради від 23 жовтня 2024 р. про покращення умов праці при платформній зайнятості, яка набрала чинності 1 грудня 2024 р. Першим фундаментальним блоком Директиви є презумпція трудових відносин: договірні відносини між цифровою платформою та особою, що виконує роботу через неї, вважаються трудовими відносинами, якщо встановлені факти, що вказують на підпорядкованість і контроль з боку платформи. Тягар доведення зворотнього покладається на платформу [5].

М.М. Шумило у своїх дослідженнях обґрунтовує, що запровадження презумпції зайнятості в нестандартних трудових відносинах є необхідною умовою реальної охорони прав платформних працівників, оскільки дозволяє переключити тягар доведення і унеможливити зловживання схемами самозайнятості [6, с. 449].

Другий ключовий блок Директиви 2024/2831 присвячений захисту персональних даних платформних працівників в умовах алгоритмічного управління. Оброблення персональних даних засобами автоматизованих систем моніторингу або автоматизованих систем прийняття рішень кваліфікується Директивою як обробка з високим ризиком у розумінні статті 35(1) GDPR, що зобов'язує платформи проводити оцінку впливу на захист даних (DPIA) із залученням представників працівників. Директива встановлює вичерпний перелік даних, обробка яких платформами заборонена: відомості про стан здоров'я, профспілкову членність, приватне спілкування, геолокацію поза виконанням завдань тощо [5]. В.В. Самань наголошує, що нормативна рамка платформної зайнятості має передбачати не лише імплементацію актів ЄС у національне галузеве законодавство, а й дієві механізми відповідальності за порушення [4, с. 95].

Таким чином, сфера дії норм трудового права в умовах розвитку платформної економіки потребує переосмислення та розширення. Традиційна модель, що зосереджується виключно на найманій праці за класичним трудовим договором, є недостатньою для захисту осіб у нестандартних формах зайнятості. Директива ЄС 2024/2831, яку Україна як кандидат на членство в ЄС зобов'язана імплементувати, встановлює два ключових інструменти: правову презумпцію трудових відносин та підвищений захист персональних даних платформних працівників. Їх закріплення в оновленому трудовому законодавстві України – зокрема в проекті нового Трудового кодексу – є необхідним кроком до забезпечення реального захисту осіб, що здійснюють залежну платформну працю.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України: Затв. Законом УРСР від 10 грудня 1971 року №322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до №50. Ст. 375.

2. Луценко О.Є. Презумпція наявності трудових правовідносин: концептуальні маркери. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Том 2. № 1. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352757/339423.

3. Павліченко І.М. Організаційно-правові форми реалізації права на працю. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 9. С. 199–210. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/47.pdf

4. Самань В. В. Щодо перспектив правового регулювання платформної зайнятості з метою приведення у відповідність законодавства України з Acquis ЄС. *Legal Bulletin.* 2025. № 16. С. 90–97. URL: https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/541/482.

5. Directive (EU) 2024/2831 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on improving working conditions in platform work. Official Journal of the European Union. 11.11.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2831/oj/eng.

6. Шумило М. М. Презумпція зайнятості в нестандартних трудових відносинах на цифрових платформах. *Правова держава.* 2023. Вип. 34. С. 445–456.

Ключові слова: трудове право, сфера дії норм трудового права, платформна зайнятість, цифрові платформи, презумпція трудових відносин, захист персональних даних, Директива ЄС 2024/2831, нестандартна зайнятість, адаптація законодавства.

Keywords: labour law, scope of labour law, platform employment, digital platforms, presumption of employment relationship, personal data protection, EU Directive 2024/2831, non-standard employment, legislative adaptation.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Чанишева Г.І.

Кротова Емілія Олександрівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННА ФОРМА ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В УКРАЇНІ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Цифровізація суспільних відносин є однією з ключових тенденцій сучасного розвитку, що суттєво впливає на трансформацію трудового права та форм організації праці. Електронна форма трудового договору виступає важливим інструментом спрощення процедур оформлення трудових відносин, підвищення їх прозорості та забезпечення мобільності працівників і роботодавців. Водночас чинне трудове законодавство України лише частково врегульовує питання електронного документообігу у сфері праці, що породжує низку теоретичних і практичних проблем.

Електронний трудовий договір виступає одним із ключових елементів цифрової трансформації праці, оскільки дозволяє оптимізувати процедури працевлаштування, скоротити адміністративні витрати, прискорити обіг документів і підвищити гнучкість трудових відносин. Водночас його використання актуалізує низку проблем, зокрема щодо юридичної сили електронного документа, визначення належного виду електронного підпису, забезпечення захисту персональних даних та доказування факту укладення договору у разі виникнення спору [1, с. 71].

Цифровізація трудового права в умовах воєнного стану постає як складний і багатоаспектний процес, що охоплює не лише зміну нормативної бази, а й трансформацію правозастосовної практики та організаційних підходів до побудови трудових відносин. У зв’язку з воєнними подіями значна частина працівників змушена переходити на дистанційну або надомну форму роботи, що потребує адаптації трудових договорів до електронного формату та активного впровадження електронного документообігу.

Законом України від 05.02.2021 року № 1217-IX було впроваджено електронний облік трудової діяльності працівників. Починаючи з 10 червня

2021 року електронні трудові книжки функціонують як цифровий аналог паперових і ведуться в Реєстрі застрахованих осіб. Законодавством передбачено п’ятирічний перехідний період (до 10 червня 2026 року), протягом якого допускається паралельне ведення паперової та електронної форм, після чого паперова форма втрачає обов’язковий характер, якщо працівник не наполягає на її збереженні [2].

Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 року № 851-IV визначає електронний документ як інформацію, зафіксовану у формі електронних даних, і прямо встановлює, що юридична сила такого документа не може бути заперечена лише через його електронну форму; при цьому оригіналом вважається електронний примірник із належними реквізитами, включаючи електронний підпис [3]. У свою чергу, Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 року № 2155-VIII закріплює, що кваліфікований електронний підпис має юридичну силу, еквівалентну власноручному, і презюмується таким, що відповідає йому [4].

Подальший розвиток регулювання електронної форми трудового договору безпосередньо пов’язаний із цифровізацією праці. Так, наказом Мінекономіки від 05.05.2021 № 913-21 було затверджено типові форми трудових договорів про надомну та дистанційну роботу. Це сприяло уніфікації змісту таких договорів і закріпило тенденцію до формалізації електронного документообігу у сфері праці. У науковій літературі підкреслюється, що трудовий договір про дистанційну роботу має специфічні риси, серед яких, зокрема, можливість його укладення в електронній формі, що прирівнюється до письмової [5, с. 285].

Водночас, чинне правове регулювання електронної форми трудового договору не можна вважати повністю сформованим. Ключовою проблемою залишається відсутність у КЗпП універсальної норми, яка б чітко визначила порядок укладення трудового договору в електронній формі. Унаслідок цього застосування електронних договорів має фрагментарний характер і здебільшого обмежується сферою дистанційної праці. Науковці зазначають, що існуюча нормативна база значною мірою орієнтована на традиційні форми зайнятості, тоді як недостатня визначеність правил електронного документообігу, використання електронного підпису та зберігання документів створює прогалини у забезпеченні трудових прав і знижує рівень правової визначеності [6, с. 231 ; 1, с. 73].

Перспективи подальшого розвитку електронної форми трудового договору в Україні безпосередньо пов’язані з удосконаленням законодавства. Показовим у цьому контексті є прийняття Верховною Радою України 15 січня 2026 року за основу законопроєкту № 14141, який передбачає можливість укладення трудових договорів у формі електронного документа із застосуванням кваліфікованого або

удосконаленого електронного підпису без необхідності особистого подання паперових документів. Крім того, постановою Кабінету Міністрів України від 07.01.2026 № 41 започатковано експериментальний проєкт щодо оформлення трудових відносин в електронному форматі із використанням Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Обрій», загалом, це свідчить про поступовий перехід від окремих елементів цифровізації до формування комплексної системи електронного працевлаштування [7; 8].

Таким чином, електронна форма трудового договору в Україні вже має серйозне нормативне підґрунтя. Однако певні питання потребують доопрацювання. Перспективи розвитку електронної форми полягають не лише у формальному визнанні електронного трудового договору як окремої законної форми укладення трудових правовідносин, а й у створенні цілісного механізму е-працевлаштування, який забезпечував би баланс інтересів працівника і роботодавця, юридичну визначеність, належний рівень доказовості та ефективний захист персональних даних.

Список використаних джерел

1. Швець Н. М., Балашова Д. Д. Шляхи цифровізації законодавства про працю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. С. 69-75.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі: Закон України від 05.02.2021 року № 1217-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20#Text.
3. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 року № 851-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text.
4. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 року № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19.
5. Севост'янов С. С. Поняття та особливості трудового договору про дистанційну роботу. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. № 1 (47). С. 280-289.
6. Швець Н. М., Зіменс Є. О. Правові проблеми та перспективи розвитку трудових відносин в умовах цифровізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 231-234.
7. Про реалізацію експериментального проекту щодо працевлаштування та оформлення трудових відносин в електронній формі з використанням Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Обрій»: постанова Кабінету Міністрів України від 07.01.2026 року № 41. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41-2026-%D0%BF#Text.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу: Закон України від 04.02.2021 року № 1213-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text.

Ключові слова: трудове законодавство, трудовий договір, електронна форма трудового договору, електронний документообіг, цифрова зайнятість.

Keywords: labor legislation, employment contract, electronic form of employment contract, electronic document flow, digital employment.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М.І.

Лата Софія Олександрівна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ТРУДОВИХ ДОГОВОРІВ

Актуальність теми дослідження правового регулювання електронних трудових договорів зумовлена стрімкою цифровізацією суспільних відносин та активним впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій у сферу праці. Перехід до електронних форм взаємодії між працівником і роботодавцем, зокрема укладення трудових договорів в електронній формі, набуває все більшого поширення, що обумовлює необхідність належного нормативно-правового забезпечення таких процесів.

Електронний трудовий договір це новий вид договорів, відповідно у законодавстві практично відсутні норми, які повноцінно регулювали б важливі аспекти укладення електронних трудових договорів. Л. Д. Менів та С. І. Михайлова у своїй роботі надають таке визначення «електронний трудовий договір (ЕТД) – це угода між працівником і роботодавцем, укладена в електронній формі з використанням засобів інформаційно-комунікаційних технологій, яка підтверджується електронними підписами сторін та має однакову юридичну силу з письмовим трудовим договором, встановлюючи взаємні права й обов'язки у сфері праці та забезпечуючи їх фіксацію, зберігання й доступність у цифровому середовищі» [1, с. 58-63].

У ст. 49-6 Кодексу законів про працю України закріплено, що трудовий договір за згодою сторін може укладатися у формі електронного документа відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [2].

В укладенні електронного трудового договору є свої плюси, наприклад, зменшення витрат на друк, пересилання документів, на архівування та зберігання зазначених документів; немає необхідності фізичної присутності під час укладання трудового договору.

Електронний трудовий договір укладається шляхом накладання кваліфікованого електронного підпису або електронного цифрового підпису. Разом з підписаним договором сторони повинні надіслати один одному відповідні докази підписання, наприклад, протокол створення та перевірки кваліфікованого підпису [3, с. 40-45].

В умовах воєнного стану укладення електронних трудових договорів було б дуже доречним, оскільки цей договір на відміну від паперового не може бути знищений внаслідок проявів збройної агресії та доступ до нього в особи буде незалежно від місця її знаходження. Відповідно особи, які виїхали за кордон або отримали статус внутрішньо переміщеної особи, зможуть продовжувати трудові відносини на основі цього договору.

Попри позитивні риси електронного трудового договору в законодавстві України наявні значні прогалини у регулюванні основоположних аспектів цих договорів. Так, наприклад, першочергово відсутня чітка процедура укладання, змінення, припинення дії трудового договору.

Також існує вірогідність підробки електронного цифрового підпису. Недостатній рівень забезпечення захисту особистих даних, що може призвести до шахрайства.

Для того, щоб вдосконалити законодавче регулювання електронних трудових договорів, необхідно закріпити загальні стандарти, процедуру укладення, зміни, припинення цих договорів. Доцільно було б створити загально державну електронну систему, у якій зберігалися б усі трудові договори, які укладаються в електронній формі, забезпечити цю систему посиленим захистом. Це полегшить моніторинг трудових договорів та дотримання у них вимог законодавства.

Можна зробити висновок, що електронний трудовий договір як сучасна форма оформлення трудових правовідносин є об'єктивним наслідком цифровізації суспільства та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Його впровадження відкриває нові можливості для оптимізації кадрових процесів, забезпечення мобільності працівників та роботодавців, а також неперервності трудових відносин, зокрема в умовах воєнного стану.

Водночас чинне законодавство України не забезпечує належного рівня правового регулювання електронних трудових договорів, що виявляється у відсутності чітко визначених процедур їх укладення, зміни та припинення, недостатньої регламентації питань електронної ідентифікації сторін, використання електронного підпису та захисту персональних даних. Наявні прогалини створюють передумови для правової невизначеності, зловживань та ускладнення.

З огляду на це, удосконалення правового регулювання електронних трудових договорів є необхідною умовою забезпечення ефективного функціонування сучасних трудових відносин. Це потребує комплексного підходу, що передбачає нормативне закріплення єдиних стандартів та

процедур, підвищення рівня інформаційної безпеки, а також впровадження сучасних електронних систем обліку та зберігання трудових договорів. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню рівня захисту прав та законних інтересів учасників трудових правовідносин та адаптації національного законодавства до викликів цифрової епохи.

Список використаних джерел

1. Менів Л. Д., Михайлова С. І. (2025). Електронний трудовий договір: перспективи та проблеми впровадження. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2(6), 58-63.
2. Кодекс законів про працю України: затв. Законом УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1971. Додаток до № 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 07.04.2026).
3. Парасюк В. (2025). Цифровізація трудового права в умовах воєнного стану. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки,* (4 (76)), 40-45.

Ключові слова: трудовий договір, працівник, роботодавець, трудові відносини, правове регулювання, електронний трудовий договір, нормативне закріплення, трудове законодавство, Кодекс законів про працю України, цифровізація.

Keywords: employment contracts, employee, employer, labour relations, legal regulation, electronic employment contract, regulatory framework, labour legislation, Labour Code of Ukraine, digitalization.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Пожарова О. В.

Лісовиченко Тетяна Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

У сучасних умовах розвитку трудових правовідносин в Україні, що супроводжуються зростанням кількості конфліктів між працівниками та роботодавцями, особливої актуальності набуває питання ефективного та оперативного вирішення трудових спорів. Традиційна судова форма захисту прав не завжди забезпечує швидке та економічно доцільне відновлення порушених прав, що зумовлює підвищений інтерес до альтернативних способів їх вирішення.

Аналізуючи сутність трудового спору доцільно відмежовувати його від загального поняття «конфлікт». Конфлікт може існувати як потенційна суперечність інтересів або позицій, не завжди набуваючи відкритої форми, тоді як трудовий спір є вже юридично оформленим протистоянням, пов’язаним із застосуванням або порушенням норм трудового права.

Незважаючи на відсутність чіткого законодавчого визначення, у науковій літературі трудовий спір трактується як неврегульовані розбіжності між працівником і роботодавцем щодо реалізації трудових прав та обов'язків [1, с. 8].

У часи модернізації трудових правовідносин і зростання навантаження на судову систему особливої актуальності набувають альтернативні способи вирішення трудових спорів (ADR – Alternative Dispute Resolution), які розглядаються як ефективний інструмент позасудового врегулювання. До таких процедур належать переговори, медіація, примирення, трудовий арбітраж та інші форми, що базуються на добровільності та спрямовані на досягнення компромісу без звернення до суду [2, с. 210]. Їх ключовою особливістю є орієнтація на співпрацю сторін, що дозволяє не лише вирішити спір, а й знизити рівень конфліктності у трудових відносинах та підтримати соціальне партнерство [3, с. 245].

Серед переваг альтернативних способів вирішення трудових спорів насамперед варто відзначити їх оперативність і відносну економічність. На відміну від судового процесу, який може бути тривалим і витратним, ADR-процедури дозволяють досягти результату у значно коротші строки з меншими фінансовими затратами [4]. Важливою характеристикою є також конфіденційність, що має суттєве значення для збереження ділової репутації сторін. Крім того, такі способи сприяють підтриманню професійних і соціальних зв'язків, оскільки спрямовані на досягнення компромісу, а не загострення конфлікту.

Разом із тим, альтернативні механізми вирішення трудових спорів не позбавлені певних недоліків. Зокрема, відсутність примусового механізму виконання досягнутих домовленостей у разі недобросовісної поведінки однієї зі сторін може знижувати їх ефективність. Додатково варто враховувати нерівність сторін у трудових правовідносинах, оскільки роботодавець, як правило, має більші ресурси та вплив, що може позначатися на результатах переговорного процесу. Також стримуючим фактором є недостатній рівень розвитку інституційної бази медіації та низька обізнаність учасників трудових відносин щодо її можливостей.

Практичним підтвердженням ефективності альтернативних способів вирішення трудових спорів є випадки, коли сторони врегульовують конфлікт ще до ухвалення судового рішення. Наприклад, у Постанові від 10.01.2025 у справі № 177/1272/23 провадження було закрито у зв'язку з відсутністю предмета спору, що свідчить про фактичне досягнення сторонами згоди поза межами судового розгляду [5]. Також, медіація забезпечує можливість самостійного вироблення сторонами взаємоприйнятного рішення на засадах добровільності та взаємної згоди, сприяючи збереженню трудових відносин. Водночас практика демонструє, що навіть після досягнення

домовленостей інколи виникає необхідність судового підтвердження результатів, що вказує на потребу вдосконалення відповідних механізмів.

Щодо перспектив розвитку, на нашу думку, доцільним є здійснення комплексних змін, спрямованих на вдосконалення трудового законодавства з урахуванням сучасних трансформацій ринку праці, а також чітке визначення юрисдикційних меж у спірних питаннях. Важливим напрямом є підвищення рівня правової обізнаності населення через освітні ініціативи та інформаційні кампанії, що сприятиме ширшому застосуванню альтернативних способів вирішення спорів. Крім того, оптимізація процесуальних процедур, зменшення бюрократичних бар'єрів і впровадження спеціалізованих механізмів розгляду трудових справ можуть істотно підвищити ефективність захисту трудових прав [6, с. 269].

Таким чином, альтернативні способи вирішення трудових спорів виступають важливим елементом сучасної системи захисту трудових прав, забезпечуючи більш гнучкі, швидкі та менш конфліктні механізми врегулювання спорів. Водночас, їх ефективне функціонування потребує подальшого розвитку, підвищення правової культури учасників трудових відносин та зміцнення інституційної спроможності відповідних процедур.

Список використаних джерел

1. Мельник В. П. Медіація як альтернативний спосіб вирішення трудових спорів: науково-практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право*». 2022. № 1 (24). С. 1-19.
2. Логуш Л. Альтернативні способи вирішення спорів: навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2020. 436 с.
3. Фідря Ю. О. Альтернативні способи вирішення спорів: теоретичні та практичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. С. 242-247.
4. Альтернативні способи вирішення спорів в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Національна асоціація адвокатів України. 2024. URL: https://unba.org.ua/publications/8920-al-ternativni-sposobi-.
5. Поліщук В. Практика Верховного Суду з трудових спорів за січень 2025 року. Higher School of Advocacy. 2025. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/praktika-verxovnogo-sudu-z-trudovix-sporiv-za-sicen-2025-roku.
6. Акулова А. Вирішення трудових спорів у судовому порядку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 64. С. 267-270.

Ключові слова: трудові спори, альтернативні способи вирішення трудових спорів, медіація, примирення, трудове законодавство.

Keywords: labour disputes, alternative methods of resolving labor disputes, mediation, conciliation, labour legislation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М. І.

Ломєєва Кристина Нурджан
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Трудові правовідносини в Україні на сьогоднішній день зумовлені безпрецедентними викликами, спричиненими повномасштабною збройною агресією. У цих умовах питання правового захисту працівників, які постраждали внаслідок війни, а також забезпечення зайнятості населення набувають особливої актуальності. Вони виступають не лише складовою соціальної політики держави, але й важливим елементом відбудови економіки у післявоєнний період.

Правове регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану зазнало суттєвих змін, що знайшло відображення у законодавчих змінах. Відповідні зміни, що були прийняті [1] встановлюють особливості реалізації трудових прав та обов'язків працівників і роботодавців, які спрямовані на забезпечення безперервності функціонування економіки та адаптацію трудових відносин до умов воєнного часу.

Водночас, незважаючи на певне звуження окремих трудових гарантій, держава зберігає базові стандарти захисту прав працівників. Одним із ключових напрямів правового захисту є забезпечення гарантій для працівників, які втратили роботу або зазнали шкоди внаслідок бойових дій. У цьому контексті важливу роль відіграють положення Кодексу Законів про працю України, які продовжують діяти з урахуванням спеціальних норм воєнного часу [2]. Також однією з новел є запровадження інституту «призупинення дії трудового договору», що дозволяє зберегти трудові правовідносини між працівником і роботодавцем навіть за умов неможливості виконання роботи [1].

Окрему увагу слід приділити механізмам соціального захисту працівників, які постраждали внаслідок війни, включаючи внутрішньо переміщених осіб. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 року № 1706-VII визначає основні гарантії щодо працевлаштування, соціального забезпечення та інтеграції таких осіб у нових умовах проживання [3]. У поєднанні з іншими нормативними актами це створює правову основу для реалізації політики зайнятості в умовах «масового переміщення населення». Важливим

інструментом державної політики у сфері зайнятості є стимулювання роботодавців до створення нових робочих місць. Зокрема, впроваджено програми компенсацій за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, що сприяє їх економічній інтеграції та зменшенню рівня безробіття. Значну роль у реалізації таких програм відіграє Державна служба зайнятості України, яка забезпечує надання послуг з працевлаштування, професійної підготовки та перекваліфікації кадрів [4].

У контексті післявоєнної відбудови особливого значення набуває питання адаптації національного трудового законодавства до стандартів Європейського Союзу. Орієнтація на європейські підходи у сфері трудового права та соціального захисту сприяє формуванню сучасної моделі трудових правовідносин, заснованої на принципах гідної праці, недискримінації та соціальної справедливості.

Разом із тим, існують певні проблеми у сфері правового забезпечення захисту працівників в умовах воєнного стану: нестабільність правового регулювання, складність реалізації окремих гарантій на практиці, обмеженість фінансових ресурсів держави. Крім того, актуальним залишається питання забезпечення балансу між інтересами працівників і роботодавців в умовах економічної кризи. У післявоєнний період необхідно забезпечити комплексний підхід до реформування трудового законодавства. Це передбачає не лише відновлення довоєнних гарантій, але й впровадження нових правових механізмів, спрямованих на розвиток гнучких форм зайнятості, дистанційної роботи, стимулювання малого і середнього бізнесу, а також посилення державних програм підтримки зайнятості.

Отже, правові механізми захисту працівників, які постраждали внаслідок війни та забезпечення зайнятості в умовах воєнного стану є важливою складовою державної політики України. З метою підвищення їх ефективності, на нашу думку, доцільно: удосконалити механізми реалізації трудових гарантій на практиці; забезпечити стабільність законодавства; розширити програми підтримки зайнятості внутрішньо переміщених осіб; активізувати співпрацю з міжнародними організаціями у сфері праці. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню рівня соціального захисту населення та створенню передумов для сталого економічного відновлення України.

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 року № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text

2. Кодекс Законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 року № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.

3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 року № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text.
4. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 року № 5067-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text

Ключові слова: працівник, роботодавець, захист працівників, зайнятість, працевлаштування, трудові гарантії.
Keywords: employee, employer, employee protection, employment, employment, labor guarantees.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М.І.

Мазниця Дарина Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВЕТЕРАНИ ВІЙНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

Відповідно до конституційних приписів Україна є соціальною державою, діяльність якої спрямована на забезпечення зокрема права громадян на соціальний захист.

Повномасштабне вторгнення російської федерації стало серйозним викликом для всіх напрямів державної політики, зокрема й соціальної, що орієнтована на підтримку малозабезпечених і соціально вразливих верств населення. У зв'язку з активними бойовими діями та запровадженням воєнного стану в Україні внесено низку змін до законодавства у сфері соціального захисту осіб, які мають відношення до військової служби, зокрема ветеранів війни, що суттєво вплинуло на зміст і обсяг їхнього правового статусу.

У сучасних умовах часто виникає плутанина між такими термінами, як «ветеран війни», «учасник бойових дій» та «учасник війни». Це обумовлено схожістю їхніх значень, хоча українське законодавство чітко розмежовує ці поняття.

Відповідно до статті 4 Закону України від 22.10.1993 №3551-XII «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ветеран війни – це особа, яка брала участь у захисті Батьківщини або в бойових діях на території інших держав.

До категорії ветеранів війни входять:

- учасники війни;
- учасники бойових дій;
- особи з інвалідністю внаслідок війни.

Правовий статус кожної з груп ветеранів війни детально регулюється положеннями діючого законодавства. Зокрема, у статті 6 Закону України

«Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» зазначено, що учасниками бойових дій вважаються особи, які безпосередньо брали участь у виконанні бойових завдань із захисту Батьківщини, перебуваючи у складі військових формувань чи інших загонів, передбачених законом. За приписами статті 7 цього ж закону особи з інвалідністю внаслідок війни це особи, які зазнали поранень, травм, контузій чи отримали хворобу під час служби або участі в бойових операціях [1]. Статтею 9 Закону визначено статус учасників війни, до яких відносено осіб, які не брали безпосередньої участі у бойових діях, але забезпечували функціонування армії або працювали в умовах воєнного часу [1].

Незважаючи на внесення у національне законодавство низки позитивних змін, спрямованих на покращення соціальної захищеності ветеранів війни, проблемними залишаються деякі питання ефективної реалізації ними окремих правомочностей у праві на соціальний захист. Так, статтею 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [1] передбачено значний обсяг пільг для учасників бойових дій, зокрема у царинах медичного забезпечення, надання ліків та житлово-комунальних послуг. Однак на практиці виконання таких соціальних зобов'язань державою нерідко ускладнене через недостатнє фінансування та нерівномірний доступ до соціальних пільг у різних територіальних громадах.

Схожі проблеми виникають і при реалізації положень статті 13 того ж Закону, яка встановлює соціальні гарантії для осіб з інвалідністю внаслідок війни. Підвищений ступінь соціального забезпечення цієї групи населення часто супроводжується реальними труднощами, такими як брак засобів технічної реабілітації чи зволікання у наданні медичних послуг.

Не менш важливою залишається тема психологічного відновлення ветеранів, адже значна частина учасників бойових дій стикається з посттравматичними стресовими розладами, пригніченим станом та іншими наслідками, які ускладнюють їхню суспільну адаптацію.

У цьому контексті визначальне значення має стаття 16 Закону України «Про соціальні послуги», яка гарантує ветеранам право на отримання соціальних послуг, зокрема соціальної адаптації, консультування та психологічної допомоги [2]. Водночас наявна інфраструктура для реалізації таких послуг залишається недостатньо розвиненою.

Особливу увагу слід приділити питанням працевлаштування ветеранів війни, оскільки воно є ключовим чинником їх фінансової незалежності та успішної інтеграції в суспільство. Наразі існує низка проблем, серед яких недосконалість механізмів стимулювання роботодавців до працевлаштування ветеранів, а також потреба у професійній перепідготовці

значної частини таких осіб. Зазначені фактори створюють додаткові перешкоди для їх повернення до активного суспільного життя.

Також важливим завданням соціального захисту ветеранів війни є модернізація державної політики зайнятості шляхом розробки та впровадження програм професійного навчання і перепідготовки, а також створення економічних стимулів для роботодавців. Крім того, потребують вирішення адміністративні труднощі, що виникають у процесі отримання статусу ветерана, зокрема складність бюрократичних процедур та недостатній рівень цифровізації надання соціальних послуг. Така ситуація суперечить принципам доступності та оперативності у сфері соціального захисту.

Тож можна визначити, що соціальний захист ветеранів війни є одним із ключових напрямів державної соціальної політики, спрямованої на забезпечення належного рівня життя осіб, які брали участь у захисті держави. Проведене дослідження свідчить про те, що законодавством України детально врегульовано статус ветеранів війни, який передбачає, зокрема, широкий спектр соціальних гарантій. Водночас реалізація цих норм на практиці супроводжується низкою проблем і потребує подальшого вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 45. Ст.425
2. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2019. № 18. Ст. 73

Ключові слова: ветерани війни, учасники бойових дій, учасники війни, особи з інвалідністю внаслідок війни, соціальний захист, соціальні послуги, законодавство України.

Keywords: war veterans, combatants, participants of war, social protection, state policy, social guarantees, social services, social adaptation, psychological rehabilitation, post-traumatic stress disorder (PTSD), veterans employment, social integration, Ukrainian legislation, veterans benefits

Науковий керівник: д.ю.н., професор, професора Бориченко К.В.

Мазур Софія Іванівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МАЙБУТНЄ РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій ринок праці зазнає глибоких трансформацій, що змінюють як вимоги до працівників, так і підходи роботодавців до організації трудових процесів. Зростання ролі цифрових сервісів, платформ і технологій зумовлює формування нової структури зайнятості, в межах якої ключовими стають гнучкість, адаптивність і здатність працювати в цифровому середовищі. Фактично

цифровізація перетворюється на один із визначальних факторів економічного розвитку, оскільки вона не лише змінює існуючі бізнес-процеси, а й стимулює появу нових моделей управління, форм зайнятості та професій, що вимагають інших компетентностей і навичок [1, с. 32].

Під цифровізацією доцільно розуміти комплексний процес впровадження цифрових технологій у всі сфери суспільного життя, включаючи економіку, державне управління та соціальні відносини. Особливо інтенсивного розвитку цей процес набув після 2020 року, коли пандемія COVID-19 змусила підприємства та установи масово переходити до дистанційних форматів роботи. Це прискорило адаптацію працівників до нових умов праці та актуалізувало потребу у володінні цифровими навичками [2, с. 71].

Цифровізація охоплює широкий спектр напрямів, включаючи автоматизацію виробництва, використання штучного інтелекту, тощо. Її вплив проявляється у підвищенні ефективності діяльності підприємств, оптимізації витрат, прискоренні управлінських рішень та розширенні доступу до глобальних ринків, особливо для малого та середнього бізнесу. Водночас, такі зміни неминуче трансформують структуру зайнятості, сприяючи появі нових форм зайнятості, професій.

Аналізуючи перспективи розвитку ринку праці, можна виокремити кілька основних сценаріїв його трансформації. По-перше, це подальше зростання автоматизації та впровадження штучного інтелекту, що призведе до скорочення попиту на некваліфіковану працю, проте одночасно створить нові можливості для висококваліфікованих фахівців, які здатні розробляти та обслуговувати сучасні технології.

По-друге, розвиток інтернету сприятиме підвищенню попиту на спеціалістів у сфері обробки даних, кібербезпеки та програмного забезпечення.

По – третє, трансформація професійних вимог зумовлює необхідність безперервного навчання, адже сучасний працівник має постійно оновлювати свої знання та навички, адаптуючись до нових умов.

По-четверте, гіг-економіка відкриває нові можливості для дистанційної роботи та міжнародної співпраці, але водночас ставить питання щодо соціального захисту працівників.

По-п’яте, цифровізація породжує і соціальні виклики, зокрема нерівність у доступі до цифрових ресурсів та ризик зростання безробіття серед осіб, які не володіють необхідними компетентностями [3, с. 409-410].

Важливим чинником формування майбутнього ринку праці є державна політика, що має бути спрямована на адаптацію законодавства до нових умов. Так, Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» визначає правові засади функціонування цифрового середовища

та підтримки ІТ-сектору, а також Кодекс законів про працю України, що передбачає можливість дистанційної та гнучкої зайнятості [4; 5].

У контексті європейської інтеграції Україна орієнтується на підходи Європейського Союзу, де цифровізація розглядається як стратегічний ресурс економічного розвитку. Дослідження підтверджують, що цифрова трансформація сприяє активному розвитку ІТ-сектору, зростанню експорту послуг і створенню нових робочих місць, що є особливо важливим для післявоєнного відновлення економіки [6].

Отже, майбутнє ринку праці в умовах цифровізації характеризується складними та багатовекторними змінами, що охоплюють трансформацію професійної структури, зростання ролі цифрових компетентностей, розвиток нових форм зайнятості та необхідність удосконалення правового регулювання. Важливим є розвиток системи безперервної освіти, яка дозволить своєчасно оновлювати професійні навички відповідно до потреб цифрової економіки. Необхідно посилити державну підтримку програм перекваліфікації та розвитку цифрових компетентностей населення. Доцільним також є удосконалення трудового законодавства з урахуванням нових форм зайнятості. Важливо забезпечити баланс між гнучкістю ринку праці та соціальним захистом працівників. Слід стимулювати розвиток інноваційних секторів економіки, які здатні створювати нові робочі місця та підвищувати конкурентоспроможність держави в глобальному цифровому просторі.

Список використаних джерел

1. Дмитрів Д., Шведа А. Вплив цифровізації на ринок праці: нові компетентності та професії майбутнього. *Цифрова економіка як фактор інновацій та сталого розвитку суспільства*: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. учених та здобувачів. 2025. С. 32-34.
2. Хандій О. О., Кобцева Д. А. Можливості та ризики цифровізації для суб'єктів ринку праці. *Вісник економічної науки України*. 2023. № 1 (44). С. 70-76.
3. Черненко В., Тарасова М. Майбутнє ринку праці – можливі сценарії розвитку в умовах цифровізації. *Європейський досвід використання цифрових технологій в економіці в умовах пандемії COVID-19*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. / за ред. А. В. Череп, І. М. Дашко, Ю. О. Огренич та ін. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2023. С. 406-411.
4. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 року № 1667-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text

5. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#
6. Kovbych T., Filipenko A., Mazurenko V., Ushenko N., Polischuk L. IT sector: the labor market of Ukraine in the conditions of global digitalization. URL: https://www.researchgate.net/publication/391584340_IT_SECTOR_THE_LABOR_MARKET_OF_UKRAINE_IN_THE_CONDITIONS_OF_GLOBAL_DIGITALIZATION.

Ключові слова: ринок праці, цифровізація, цифрова економіка, автоматизація праці, дистанційна зайнятість.

Keywords: labour market, digitalization, digital economy, labour automation, remote employment.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Наньєва М. І.

Маркасова Лілія В'ячеславівна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

У сучасний період становлення української державності саме національна юридична спільнота покликана відігравати провідну роль у впровадженні європейських цінностей і стандартів. Через щоденну професійну діяльність правників має відбуватися поступове утвердження цих принципів у вітчизняній правовій системі. Серед ключових орієнтирів особливе місце належить питанням запобігання та боротьби з дискримінацією.

Принцип рівності виступає фундаментальною цінністю, яка повинна не лише закріплюватися на законодавчому рівні, а й реально забезпечуватися в державі, що декларує себе як правову, соціальну і демократичну. У цьому контексті надзвичайно важливим є впровадження сучасного розуміння принципу рівності відповідно до його змісту, визначеного міжнародно-правовими актами. О.В. Пожарова зазначила, що «принцип правової рівності важливий для нормального розвитку і життєдіяльності людей, а також для прав та можливостей працівників» [1, с.122]. Саме міжнародні стандарти формують основу для комплексного та узгодженого підходу до осмислення цієї правової категорії.

Міжнародно-правове регулювання праці слід розуміти як сукупність стандартів і норм, закріплених у міжнародних договорах та інших актах, які держави, що приєдналися до них, впроваджують у власне трудове

законодавство. Такі норми не існують ізольовано, а функціонують через національні правові системи, набуваючи конкретного змісту та механізмів реалізації. Основними суб'єктами формування цих стандартів виступають міжнародні організації, зокрема Організація Об'єднаних Націй та її спеціалізована установа – Міжнародна організація праці, а також регіональні об'єднання держав, такі як Рада Європи та Європейський Союз [2, с.50]. При цьому важливо зазначити, що міжнародні акти не регулюють безпосередньо трудові відносини, а встановлюють загальні орієнтири та вимоги у сфері праці, які реалізуються через їх адаптацію в національному законодавстві.

Визначальне значення у формуванні міжнародних стандартів трудового права мають загальновизнані принципи міжнародного права. Вони поступово інтегруються у національні правові системи, впливаючи на розвиток трудового законодавства та практики його застосування. Серед таких принципів особливе місце займає принцип рівності, який є фундаментальним для трудового права. Його зміст ґрунтується на ідеях природного права – свободи, справедливості та рівноправності, – і поширюється на всі без винятку норми, що регулюють трудові відносини.

Важливим інструментом забезпечення рівних прав і можливостей працівників є міжнародно-правові документи, які закріплюють відповідні стандарти. До них належать основоположні акти у сфері прав людини та праці, що визначають заборону дискримінації, гарантують рівну оплату праці, рівний доступ до зайнятості та інші соціально-трудові права. Вони формують нормативну основу, яка спрямована на створення справедливих умов праці та недопущення будь-яких проявів нерівності у сфері зайнятості.

Окремої уваги заслуговують акти Європейського Союзу, зокрема Директива 2006/54/ЄС, яка встановлює принцип рівного ставлення до чоловіків і жінок у сфері праці. Вона передбачає заборону дискримінації за ознакою статі у питаннях оплати праці, працевлаштування, професійного навчання, умов праці, а також у сфері охорони здоров'я та безпеки на робочому місці. Імплементація цієї Директиви в українське законодавство сприяла наближенню національних норм до європейських стандартів, що знайшло відображення, зокрема, у законодавстві про зайнятість населення та інших нормативно-правових актах.

Що стосується національного законодавства, то офіційне тлумачення поняття «дискримінація» закріплено у Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року [3]. Відповідно до положень статті 1 цього акта, дискримінацією визнаються рішення, дії або бездіяльність, що спрямовані на надання необґрунтованих переваг або, навпаки, обмеження прав особи чи групи осіб за певними ознаками – зокрема раси, кольору шкіри, політичних чи релігійних переконань, статі, віку, стану здоров'я, походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших характеристик. Такі дії вважаються

дискримінаційними, якщо вони перешкоджають реалізації прав і свобод людини на рівних засадах. Подібний підхід до визначення дискримінації закріплений і в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року [4].

В умовах запровадження воєнного стану в Україні особливої актуальності набувають питання захисту працівників від дискримінації у сфері трудових відносин. У зв'язку з цим 12 травня 2022 року було ухвалено Закон України № 2253-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників» [5], який набрав чинності 27 травня 2022 року. Його прийняття зумовлене необхідністю виконання зобов'язань, що випливають з Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також імплементації норм європейського законодавства і міжнародних стандартів, зокрема актів Міжнародної організації праці.

Зазначеним законом було внесено зміни до низки нормативно-правових актів, серед яких Кодекс законів про працю України, а також закони «Про рекламу» і «Про зайнятість населення». Основна мета цих змін полягає у підвищенні рівня гарантій захисту трудових прав громадян, зокрема у запобіганні будь-яким проявам дискримінації у сфері праці. Таким чином, законодавчі нововведення спрямовані на створення більш справедливих умов праці та забезпечення рівних можливостей для всіх працівників.

Як бачимо, у контексті євроінтеграційних процесів Україна активно працює над узгодженням свого законодавства з правом Європейського Союзу. Такий підхід є виправданим, оскільки міжнародні акти містять узагальнений досвід провідних держав світу у сфері правового регулювання праці. Їх застосування створює підґрунтя для модернізації національного законодавства, сприяє розвитку соціальної політики та забезпечує більш ефективне регулювання трудових відносин.

Особливої актуальності проблема забезпечення рівності набуває у сфері трудових відносин. На сьогодні в українському трудовому праві принцип рівності трактується як гарантування однакових трудових прав і можливостей для осіб із рівним правовим статусом, забезпечення рівноправності сторін під час укладення трудового договору, а також як прояв соціальної справедливості у взаєминах між учасниками трудового процесу. Водночас чинне трудове законодавство України ще не повністю відповідає сучасним викликам, оскільки містить певні прогалини та суперечності у сфері реалізації рівних прав працівників. Недостатня визначеність механізмів забезпечення цього принципу, а також відсутність дієвих санкцій за його порушення знижують ефективність правового регулювання трудових відносин. Це, у свою чергу, обумовлює необхідність

ґрунтовного дослідження та впровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення рівності прав і можливостей.

Список використаних джерел

1. Пожарова О.В., Пожаров Ю.В. Міжнародні стандарти щодо захищених ознак та антидискримінаційне законодавство України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». Частина 2. № 85 (2024). С. 121-126. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/10/85-part-2.pdf (дата звернення: 13.04.2026).
2. Гетьманцева Н., Митрицька Г. Забезпечення рівності прав та можливостей у разі реалізації людиною своєї здатності до праці. *Підприємство, господарство і право.* 2021. № 5. С. 49-56. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/5/9.pdf (дата звернення: 13.04.2026).
3. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 76. Ст. 3071.
4. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 52. Ст. 561.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників: Закон України від 12.05.2022 р. № 2253-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2253-20#Text (дата звернення: 13.04.2026).

Ключові слова: заборона дискримінації, трудові права, рівність у праці, міжнародні стандарти праці, недискримінаційна політика, ринок праці, гендерна рівність, право на працю, імплементація норм, конвенції МОП.

Keywords: prohibition of discrimination, labour rights, equality in employment, international labour standards, non-discrimination policy, labour market, gender equality, right to work, implementation of norms, ILO conventions.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Пожарова О.В.

Мороз Ірина Романівна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Збройна агресія та пов’язані з нею соціально-економічні виклики істотно вплинули на механізми реалізації права на працю, зокрема на порядок укладення трудових договорів, їх зміст, форму та умови. В умовах воєнного стану відбувається адаптація національного трудового законодавства до

нових реалій, що проявляється у спрощенні процедур працевлаштування, розширенні дискреції роботодавця, а також у запровадженні спеціальних правових режимів регулювання праці. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність ґрунтовного наукового аналізу змін, внесених до законодавства, зокрема щодо співвідношення норм загального та спеціального правового регулювання.

Трудові відносини в Україні регулюються Кодексом законів про працю України (далі – КЗпП України). Глава 3 цього Кодексу має назву «Трудовий договір» та регламентує правила та особливості укладання трудового договору в мирний час. Після проголошення воєнного стану багато сфер правового регулювання потребували змін, в тому числі трудові правовідносини і як головна умова цих правовідносин укладання трудового договору. Тому для врегулювання сфери використання найманої праці 15 березня 2022 року було прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі – Закон № 2136-IX). Слід погодитися з Пожарової О.В., яка зазначила, що «цей Закон інакше регулює деякі аспекти трудових відносин, ніж Кодекс законів про працю України, та його норми мають пріоритетне застосування на період дії воєнного стану» [1, с. 704].

Даний закон впровадив суттєві зміни у порядку та вимогах до укладення трудового договору, наприклад, у статті 24 КЗпП України зазначено, що трудовий договір, як правило, укладається у письмовій формі, проте у ч.1 ст. 2 Закону №2136-IX передбачається визначення форми трудового договору за згодою сторін [2]

Ознайомившись з нововведеннями у трудовому законодавстві, можна погодитися з висновком Чорноус О.В. про те, що «в умовах подовженого воєнного стану законодавець значно розширив права роботодавця, що, з одного боку повинно сприяти більш ефективному використанню праці найманих працівників та швидкому перерозподілу робочої сили в необхідних для цього випадках, але, разом з тим, дещо звузив трудові права та свободи працівників в цей складний період часу» [3, с. 84]

Ч. 2 ст. 2 Закону № 2136-IX дозволяє роботодавцеві встановлювати випробувальний термін для будь-якої категорії працівників, ця норма дозволяє ретельніше обирати працівників на вакантні посади, але водночас звужує права працівників у такий не простий період. Незважаючи на дозвіл на такі дії через масову міграцію, втрату працездатності частини населення в Україні спостерігається дефіцит кваліфікованих кадрів, тому часто роботодавці не можуть обирати працівника з великої кількості кандидатів [4]

У абзаці другому ч. 2 ст. 2 Закону № 2136-IX розширено перелік підстав укладання строкових договорів передбачений законом. Ця норма надає роботодавцю можливість оперативно залучити до роботи нових працівників

з метою усунення кадрового дефіциту та браку робочої сили, щоб не переривати виробництво.

На підприємствах, в установах і організаціях, які є важливими для забезпечення Збройних Сил України випробувальний термін не може перевищувати 45 календарних днів для будь-якої категорії працівників, про це зазначено в ч. 3 ст. 2 Закону №2136-IX. Незважаючи на загальне розширення прав роботодавців ця норма ставить функціонування та обороноздатність держави на перше місце, дещо обмежуючи можливості роботодавця в порівнянні з ч. 1-2 ст. 2 Закону № 2136-IX.

Абзац другий ч. 3 ст. 2 Закону №2136-IX передбачає, що не є порушенням законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, прийняття на роботу військовозобов'язаних працівників, у яких відсутні або неналежним чином оформлені військово-облікові документи, які не перебувають на військовому обліку або знаходяться у розшуку за порушення правил військового обліку, законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, у тому випадку, коли таке прийняття на роботу було зроблено для усунення кадрового дефіциту та браку робочої сили.

Проаналізувавши викладену вище інформацію, можна зробити висновок, що правове регулювання трудових відносин в Україні зазнало суттєвих трансформацій у зв'язку із запровадженням воєнного стану, що обумовило необхідність адаптації норм трудового законодавства до нових соціально-економічних умов. Прийняття Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» забезпечило гнучкість у питаннях укладення трудового договору, розширивши дискреційні повноваження роботодавців, зокрема щодо визначення форми договору, встановлення випробувального строку та застосування строкових трудових відносин. Водночас такі зміни супроводжуються певним звуженням гарантій прав працівників, що є вимушеним кроком в умовах кадрового дефіциту та дестабілізації ринку праці. Разом із тим законодавець намагається зберегти баланс інтересів сторін трудових правовідносин, зокрема шляхом встановлення окремих обмежень для роботодавців у стратегічно важливих сферах. Таким чином, сучасне трудове законодавство України демонструє тенденцію до підвищення гнучкості та адаптивності, спрямованої на забезпечення безперервності функціонування економіки та підтримання обороноздатності держави в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Пожарова О.В. Особливості припинення трудових відносин в умовах воєнного стану. *Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови*: матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції *(2 травня 2024 року)*: ел. збірник. Київ: Видавництво Людмила, 2024. С. 704-705.

2. Кодекс законів про працю України: затв. Законом УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1971. Додаток до № 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 02.04.2026).

3. Чорноус О.В. Особливості правового регулювання трудових відносин в умовах подовженого воєнного стану. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 9 грудня 2022 р.). Вінниця, 2022. С. 82-84.

4. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022. № 2136-IX. *Голос України.* 2022. № 64. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text (дата звернення: 02.04.2026).

Ключові слова: трудові відносини, воєнний стан, трудовий договір, права працівника, права роботодавця, випробувальний термін, працевлаштування, укладання трудового договору, національне трудове законодавство, Кодекс законів про працю України.

Keywords: labor relations, martial law, employment contracts, employee rights, employer rights, probationary period, employment, conclusion of an employment contract, national labour legislation, The Labour Code of Ukraine.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Пожарова О. В.

Муллазянова Анна Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИСТАНЦІЙНА РОБОТА: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАН

Актуальність дослідження дистанційної роботи в умовах воєнного стану зумовлена глибокими трансформаціями трудових відносин, які відбуваються під впливом сучасних викликів та загроз. Воєнний стан в Україні спричинив необхідність адаптації традиційних форм організації праці до нових реалій, зокрема через масове впровадження дистанційної роботи. Така форма зайнятості дозволяє забезпечити безперервність трудових процесів навіть за умов небезпеки для життя та здоров'я працівників. Водночас виникає низка правових проблем, пов'язаних із регулюванням трудових правовідносин, гарантіями захисту працівників та обов'язками роботодавців. Недостатня деталізація законодавства у цій сфері

призводить до неоднозначного тлумачення норм та практичних труднощів їх застосування. Саме тому дослідження проблем правового регулювання дистанційної роботи в умовах воєнного стану є вкрай актуальним і необхідним.

В міру розвитку економічних перетворень зростає значення страхування професійної відповідальності, виникають і розвиваються нові його форми, що безпосередньо пов'язано із трансформацією трудових відносин та поширенням дистанційної роботи як особливої форми організації праці, яка передбачає виконання працівником трудових обов'язків поза межами робочого місця роботодавця із використанням інформаційно-комунікаційних технологій [1, с. 112].

Важливим елементом дослідження є аналіз нормативно-правового регулювання дистанційної роботи в Україні. Відповідно до положень Кодексу законів про працю України, зокрема ст. 60-2, дистанційна робота визначається як форма організації праці, за якої працівник виконує свої трудові обов'язки поза приміщенням роботодавця із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, при цьому має право самостійно розподіляти робочий час, якщо інше не передбачено трудовим договором [2]. Водночас відповідно до Закону України № 2136-IX роботодавець має право запроваджувати дистанційну роботу наказом без дотримання двомісячного строку попередження працівника [3]. Крім того, Наказ Міністерства економіки України № 913-21 встановлює типову форму трудового договору про дистанційну роботу, що сприяє уніфікації прав та обов'язків сторін трудових правовідносин [4]. О.В. Пожарова звернула увагу, що «виконання дистанційної (надомної) роботи не тягне за собою будь-яких обмежень обсягу трудових прав працівників» [5, с. 187].

І.Ю. Кайло у своєму дослідженні зазначає, що дистанційна робота стала одним із ключових механізмів забезпечення безперервності трудової діяльності в умовах воєнного стану та дозволила зберегти економічну активність суб'єктів господарювання [1, с. 113].

І. Дудка вказує, що основними проблемами правового регулювання є відсутність чітких норм щодо контролю робочого часу, визначення місця виконання роботи та забезпечення належних умов праці, що створює ризики порушення трудових прав працівників [6, с. 86].

С.В. Вишновецька підкреслює, що дистанційна робота має низку переваг, зокрема гнучкість та можливість поєднання професійної діяльності з особистим життям, однак вона потребує вдосконалення механізмів правового регулювання, особливо щодо відповідальності сторін [7, с. 48].

Р.В. Негара звертає увагу на специфіку дистанційної роботи державних службовців, особливо тих, які перебувають за кордоном, і вказує на наявність прогалин у законодавстві щодо визначення їхнього правового статусу, оподаткування та соціального забезпечення [8, с. 64].

Л.В. Єрофєєнко зазначає, що дистанційна робота в умовах воєнного стану супроводжується низкою викликів, серед яких – кібербезпека, ризики витоку інформації та складність контролю за виконанням трудових обов'язків [9, с. 352].

Особливу увагу слід приділити питанням захисту персональних даних працівників, оскільки використання цифрових платформ створює додаткові ризики їх несанкціонованого використання. Крім того, актуальним є питання забезпечення рівності працівників, адже не всі мають однаковий доступ до технічних ресурсів, що може призводити до дискримінації. Важливим аспектом є також психологічне навантаження на працівників через відсутність чіткого розмежування робочого та особистого часу.

Таким чином, дистанційна робота в умовах воєнного стану є складним правовим явищем, що потребує комплексного підходу до його регулювання та вдосконалення нормативної бази. Необхідним є забезпечення балансу між інтересами працівників і роботодавців, а також підвищення рівня правового захисту у сфері трудових відносин.

Список використаних джерел

1. Кайло І.Ю. Дистанційна робота як особлива форма організації праці в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 112 – 116.
2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 року № 2136-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 23.
4. Про затвердження типової форми трудового договору про дистанційну роботу: Наказ Міністерства економіки України від 05.05.2021 року № 913-21. *Офіційний вісник України*. 2021. № 39.
5. Пожарова О.В. Трудове законодавство України: останні зміни. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С.186-88.
6. Дудка І. Проблеми правового регулювання дистанційної роботи. *Актуальні проблеми трудового права*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Юрінком Інтер, 2023. С. 85-89.
7. Вишновецька С.В., Колонська В.М. Дистанційна робота як форма організації праці в умовах воєнного стану. *Підприємництво, господарство і право*. 2024. № 5. С. 47-52.
8. Негара Р.В. Дистанційна робота державних службовців з-за кордону: проблеми правового регулювання. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2022. № 2. С. 63-67.

9. Єрофєєнко Л.В. Дистанційна робота під час дії воєнного стану: виклики, регулювання та перспективи. *Право і суспільство*. 2025. № 4(9). С. 349-360.

Ключові слова: дистанційна робота, правове регулювання, трудове законодавство, воєнний стан, соціальні гарантії, трудові відносини, трудові права працівників, роботодавець, інформаційні технології.

Keywords: remote work, legal regulation, labour legislation, martial law, social guarantees, labour relations, labour rights of employees, employer, information technology.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Пожарова О.В.

Муха Вероніка Юріївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ

Право на працю є одним із фундаментальних соціально-економічних прав людини, реалізація якого сприяє соціальній інтеграції особи, забезпеченню її економічної незалежності та гідного рівня життя. Для осіб з інвалідністю праця має не лише економічне, але й важливе соціальне значення, оскільки сприяє їхній повноцінній участі у суспільному житті, тому правове забезпечення трудових прав осіб з інвалідністю є однією із актуальних тем на сьогоднішній день.

В умовах повномасштабної збройної агресії Росії проти України значення цієї проблематики суттєво зросло. За різними оцінками кількість осіб, які набули інвалідності внаслідок бойових дій, поранень та травм, вимірюється сотнями тисяч. Фундаментальним міжнародно-правовим документом у цій сфері є Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р. (ратифікована Україною 2009 р.), стаття 27 якої встановлює право осіб з інвалідністю на працю нарівні з іншими, включаючи розумне пристосування робочого місця, недискримінацію при прийомі та збереженні зайнятості [1]. Саме принципи цієї Конвенції визначили вектор реформування вітчизняного трудового законодавства.

Основу національного правового регулювання трудових прав осіб з інвалідністю становлять Кодекс законів про працю України, Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» № 875-XII від 21 березня 1991 року та Закон України № 4219-IX від 15 січня 2025 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю», який набрав чинності з 1 січня 2026 р. Закон № 4219-IX запровадив принципові новели: законодавче закріплення понять «розумне пристосування», «дискримінація за ознакою інвалідності» та «універсальний дизайн» у значеннях Конвенції ООН;

заборону будь-якої форми дискримінації, включаючи необґрунтовану відмову в розумному пристосуванні; перехід від щорічного до щоквартального нормативу працевлаштування; заміну адміністративно-господарських санкцій цільовим внеском на підтримку працевлаштування [2].

Бук М. О. у дослідженні правового регулювання працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні аналізує новели Закону № 4219-IX і констатує, що суттєвою зміною є запровадження щоквартального нормативу замість щорічного. Тепер роботодавці, у яких від 8 до 25 штатних працівників, зобов'язані забезпечити одне робоче місце для особи з інвалідністю з оплатою, що перевищує мінімальну заробітну плату, а роботодавці з більшим штатом – 4% таких місць. Підприємства, що не виконують норматив, сплачують цільовий внесок, кошти якого спрямовуються до Державного фонду соціального захисту осіб з інвалідністю. Авторка наголошує, що порядок використання цих коштів має ґрунтуватися на принципі цільового використання та підлягає чіткій нормативній регламентації [3, с. 25].

Важливим інструментом правового регулювання є інститут розумного пристосування робочого місця. Закон № 4219-IX вперше на законодавчому рівні зобов'язав роботодавців здійснювати заходи розумного пристосування: модифікацію обладнання, допоміжні засоби, перенесення робочого місця, адаптацію робочого часу та інші заходи, що забезпечують рівні умови праці для особи з інвалідністю. Відмова від розумного пристосування прирівнюється до дискримінації за ознакою інвалідності. Постановою Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2025 року № 1673 затверджено принципи, критерії і межі розумного пристосування та універсального дизайну. Цей крок наближає Україну до стандартів Директиви Ради ЄС 2000/78/ЄС про рівне ставлення у сфері зайнятості, яка вимагає від роботодавців ЄС вживати відповідних заходів для осіб з інвалідністю.

Пилипенко П. Д., Рим О. М. та Бурак В. Я. у дослідженні стандартів соціального захисту осіб з інвалідністю аналізують новели законодавства України в контексті гармонізації з міжнародними стандартами. Науковці наголошують, що перехід від медичної до біопсихосоціальної моделі інвалідності є концептуальною основою реформ: замість зосередження на медичному діагнозі – увага до бар'єрів у середовищі, що перешкоджають участі особи в суспільному та трудовому житті. Це позначилося на змісті трудових прав: не лише квоти й пільги, а й обов'язок роботодавця активно усувати ці бар'єри через розумне пристосування [4, с. 222]. Прийняття Закону № 4219-IX та ліквідація медико-соціальних експертних комісій із заміною їх системою оцінювання повсякденного функціонування (Закон № 4170-IX від 19 грудня 2024 року) є практичним втіленням цього переходу.

Окремої уваги заслуговують трудові права осіб з інвалідністю внаслідок війни. Надзвичайно актуальне питання для України на сьогоднішній день. Пилипенко П. Д. та Буряк В. Я. у дослідженні гарантій соціального захисту осіб з інвалідністю як складової службового правового статусу доводять: законодавство містить спеціальні гарантії для осіб, які набули інвалідності внаслідок військової служби: пенсійне забезпечення, переважне право на збереження роботи, послуги з реінтеграції та перенавчання. Водночас, науковці фіксують правову прогалину: часові критерії встановлення інвалідності після звільнення зі служби можуть порушувати конституційні принципи рівності права на соціальний захист. Залучення приватних агенцій зайнятості та соціальних підприємств до процесу працевлаштування цієї категорії осіб є перспективним напрямом [5, с. 371].

Таким чином, правове забезпечення трудових прав осіб з інвалідністю в Україні перебуває у стані активного реформування. Реформа 2025–2026 рр. (Закон № 4219-IX) суттєво наблизила вітчизняне законодавство до міжнародних стандартів: запровадила заборону дискримінації, інститут розумного пристосування та механізм цільового фінансування. Водночас, залишаються невирішені питання: відсутність чіткого порядку використання коштів Фонду; недостатнє охоплення трудових прав осіб з інвалідністю внаслідок війни; необхідність розвитку інклюзивної інфраструктури та системи підтримки роботодавців. Подальше вдосконалення правового регулювання має відбуватися у взаємодії трудового, соціального та антидискримінаційного законодавства з урахуванням зобов'язань України за Конвенцією ООН та угодою про асоціацію з Європейським Союзом.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю: Закон України від 15 січня 2025 року № 4219-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4219-20#Text.

3. Бук М. О. Правове регулювання працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Вип. 01, ч. 2. 2026. С. 25-31.

4. Пилипенко П. Д., Рим О. М., Буряк В. Я. Стандарти соціального захисту осіб з інвалідністю: новели законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 11. С. 222–225.

5. Пилипенко П. Д., Буряк В. Я. Гарантії соціального захисту осіб з інвалідністю як складова службового правового статусу. *Аналітично-*

порівняльне правознавство. 2024. № 5. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/313036.

Ключові слова: трудові права осіб з інвалідністю, правове забезпечення трудових прав, трудове законодавство, особа з інвалідністю, інклюзивність ринку праці.

Keywords: labour rights of persons with disabilities, legal support for labour rights, labour legislation, person with disabilities, labour market inclusion,.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Наньєва М.І.

Насімова Марина Андріївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ТРУДОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Запровадження воєнного стану в Україні зумовило суттєву трансформацію підходів до правового регулювання трудових відносин. У цей період формується спеціальний правовий режим, у межах якого норми спеціального законодавства мають пріоритет над положеннями Кодексу законів про працю України. Така ситуація свідчить про тимчасове відхилення від класичних принципів стабільності та рівності сторін трудового договору.

Водночас характерною ознакою правового режиму воєнного стану є можливість обмеження окремих конституційних прав громадян, зокрема права на працю та права на страйк. Такі обмеження мають легітимний характер, оскільки обумовлені необхідністю захисту національної безпеки, територіальної цілісності та економічної стабільності держави [1, ст. 64; 3, ч. 1 ст. 1].

Окремої уваги заслуговує розвиток гнучких форм організації праці. Зокрема, широкого застосування набули дистанційна та надомна робота, а також гнучкі режими робочого часу, що забезпечують адаптацію трудових відносин до умов підвищеної небезпеки та мобільності населення [2, ст.ст. 60^1, 60^2].

В умовах воєнного стану спостерігається спрощення процедур укладення трудових договорів, що проявляється у розширенні можливостей застосування строкових договорів та лібералізації підходів до встановлення випробувального терміну. Це дозволяє роботодавцям оперативно реагувати на кадрові зміни, спричинені мобілізацією, евакуацією або іншими обставинами воєнного часу [3, ч. 2 ст. 2].

Суттєвих змін зазнали й положення щодо переведення працівників та зміни істотних умов праці. Зокрема, роботодавцю надано право змінювати трудову функцію працівника без його згоди у випадках, коли це обумовлено потребами ліквідації наслідків бойових дій або забезпечення безперервності

виробничих процесів. Такий підхід свідчить про переорієнтацію законодавства на пріоритет публічних інтересів.

Особливості припинення трудових відносин також зазнали модифікації. Працівники отримали можливість розірвати трудовий договір у спрощеному порядку без дотримання строків попередження, тоді як роботодавці – розширені повноваження щодо звільнення працівників навіть у період їх тимчасової відсутності. Це свідчить про гнучкість правового регулювання, але водночас підвищує ризики порушення трудових прав

Воєнний стан зумовив перегляд стандартних норм щодо тривалості робочого часу та часу відпочинку. Зокрема, для працівників об'єктів критичної інфраструктури допускається збільшення максимальної тривалості робочого часу, що обґрунтовується потребами оборони держави та забезпечення життєдіяльності населення.

Крім того, тимчасово не застосовуються положення щодо святкових і неробочих днів, а також пов'язаних із ними гарантій скороченого робочого часу. Це фактично призводить до уніфікації календарного режиму праці.

Суттєвих обмежень зазнало право на відпочинок. Роботодавці отримали можливість обмежувати тривалість щорічних відпусток, а також відмовляти у наданні окремих їх видів працівникам, залученим до виконання критично важливих функцій.

Однією з ключових особливостей правового регулювання є зміна підходів до оплати праці. Законодавець передбачив можливість звільнення роботодавця від відповідальності за несвоєчасну виплату заробітної плати за наявності об'єктивних обставин, пов'язаних із воєнними діями. Водночас обов'язок здійснити відповідні виплати не припиняється, а лише відтерміновується.

Новелою трудового законодавства стало запровадження інституту призупинення дії трудового договору, який передбачає тимчасове припинення виконання сторонами своїх обов'язків без розірвання трудових відносин. Такий механізм застосовується у випадках повної неможливості виконання роботи через воєнні дії.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що запровадження воєнного стану в Україні стало визначальним чинником глибокої трансформації трудового законодавства. Законодавець, реагуючи на безпрецедентні виклики, сформував спеціальний правовий режим, який характеризується пріоритетністю оперативності, гнучкості та забезпечення публічних інтересів над традиційними гарантіями стабільності трудових прав.

Встановлені зміни свідчать про істотне розширення дискреційних повноважень роботодавця, зокрема у питаннях організації праці, переведення працівників, визначення режиму робочого часу та припинення трудових відносин. Водночас спрощення процедур і впровадження нових правових інститутів, таких, як призупинення дії трудового договору,

дозволили адаптувати трудові відносини до умов воєнної реальності та забезпечити безперервність функціонування економіки. Разом із тим, практика застосування оновленого законодавства виявила низку суттєвих проблем, серед яких – неоднозначність тлумачення окремих норм, ризики зловживання правами з боку роботодавців, відсутність ефективних механізмів реалізації компенсаційних гарантій та загострення кадрового дефіциту. Це свідчить про необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання та підвищення рівня правової визначеності.

У перспективі розвиток трудового законодавства України має бути спрямований на досягнення балансу між потребами держави в умовах кризових ситуацій та забезпеченням належного рівня захисту прав працівників. Важливого значення набуває системне оновлення трудового законодавства, його гармонізація з європейськими стандартами, а також впровадження сучасних цифрових інструментів регулювання праці. Таким чином, досвід правового регулювання в умовах воєнного стану може стати підґрунтям для формування більш ефективної, гнучкої та соціально орієнтованої моделі трудових правовідносин в Україні.

Список використаних джерел

1. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змінами та доповненнями). Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141.

2. Кодекс законів про працю України: Затв. Законом УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII (зі змінами та доповненнями). Відомості Верхової Ради УРСР. 1971. Додаток до №50. Ст. 325.

3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text

Ключові слова: трудові правовідносини, правовий інститут, гарантія, трудові права.
Keywords: labor relations, legal institution, guarantee, labor rights.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Чанишева Г.І.

Нестерчук Амалія Володимирівна
здобувачка 3-го курсу
Академічного фахового коледжу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРУДОВІ ГАРАНТІЇ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПРАЦІ ЖІНОК В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

Розвиток правового регулювання праці жінок в Україні відбувається в умовах поступового утвердження принципів гендерної рівності та

забезпечення рівних можливостей у професійній діяльності. Сучасні підходи до формування державної політики у сфері праці ґрунтуються на визнанні необхідності створення умов для реалізації жінками власного трудового потенціалу, а також подолання історично сформованих соціальних стереотипів щодо ролі жінки у суспільстві. Законодавче закріплення принципу рівності виступає важливим інструментом забезпечення доступу жінок до професійної діяльності та їхнього економічного розвитку.

Конституційні засади рівності прав і свобод громадян визначають правові орієнтири для формування національного законодавства у сфері зайнятості. Нормативні положення передбачають однакові можливості для жінок і чоловіків у здобутті освіти, професійній підготовці та реалізації трудових прав. Водночас, особливого значення набувають норми, спрямовані на забезпечення поєднання професійної діяльності з виконанням сімейних обов'язків, що є важливою умовою збереження соціальної стабільності [1].

Основним нормативним актом, що регулює працю жінок, залишається Кодекс законів про працю України. Його положення передбачають заборону дискримінації під час прийняття на роботу, зокрема закріплені норми, що стосуються жінок, та звільнення [2].

Важливим етапом розвитку правового регулювання трудових відносин стало прийняття спеціального законодавства, спрямованого на забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Одним із ключових нормативних актів у сфері забезпечення рівності у трудових відносинах є Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», положення якого передбачають гарантування рівного доступу до працевлаштування, професійного навчання та підвищення кваліфікації, а також визначають обов'язки роботодавців щодо недопущення дискримінації та створення належних умов праці. Значна увага приділяється забезпеченню однакової оплати праці за однакових умов виконання роботи, що розглядається як один із визначальних критеріїв реалізації принципу гендерної рівності [3].

Зауважимо, що в умовах запровадження воєнного стану правове регулювання праці жінок було доповнено новими положеннями, визначеними Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», зокрема розширенням можливостей застосування гнучких форм організації праці шляхом дистанційної та надомної роботи, а також наданням відпусток без збереження заробітної плати на період дії воєнного стану понад строки, визначені загальним законодавством. Такі зміни сприяли збереженню трудової зайнятості жінок в умовах вимушених обмежень доступу до робочих місць [4].

У системі правових гарантій у сфері праці особливе значення мають норми, що регулюють трудові права жінок у період вагітності та здійснення

догляду за дитиною. Законодавством передбачено надання відпусток у зв'язку з вагітністю та пологами [5], а також можливість тимчасового переведення вагітної жінки на роботу зі зниженим рівнем фізичного навантаження за наявності відповідних медичних показань. Зазначені гарантії спрямовані на збереження здоров'я жінки, забезпечення безпечних умов праці та створення можливостей для поєднання трудової діяльності з виконанням сімейних обов'язків без обмеження її трудових прав. Наявність таких правових механізмів виступає показником соціальної спрямованості державної політики та рівня забезпечення охорони материнства.

Воєнні дії суттєво вплинули на структуру зайнятості, спричинивши вимушену зміну професійної діяльності, зростання рівня безробіття та збільшення навантаження на жінок як основних доглядальників у сім'ях. У таких умовах зросла потреба у підвищенні адаптивності до нових соціально-економічних викликів. Сучасні тенденції розвитку ринку праці свідчать про поступове збільшення кількості жінок у різних галузях економіки, зокрема у сфері підприємництва та управління. Разом із тим зберігаються окремі обмеження щодо доступу до певних видів діяльності, що пов'язано з існуванням нормативних заборон або традиційних уявлень про характер «жіночої» праці. Наявність таких бар'єрів вимагає подальшого перегляду підходів до регулювання зайнятості та створення умов для рівного доступу до всіх видів професійної діяльності [6, с. 26]

Отже, правове регулювання праці жінок в Україні характеризується наявністю комплексної системи нормативних гарантій, спрямованих на забезпечення рівних можливостей, охорону здоров'я та підтримку материнства. Водночас огляд чинного законодавства та практика його застосування засвідчує наявність розбіжностей між формальним закріпленням прав і фактичними умовами їх реалізації. За таких умов удосконалення правового регулювання та механізму його реалізації, посилення контролю за дотриманням установлених вимог виступають необхідними умовами забезпечення реальної рівності жінок у сфері праці, особливо в умовах соціально-економічних викликів воєнного періоду. Перспективними напрямами вдосконалення нормативного регулювання доцільно визначити удосконалення механізмів забезпечення рівної оплати праці, підвищення ефективності державного нагляду за дотриманням законодавства про працю, посилення відповідальності роботодавців за порушення трудових прав жінок, а також розвиток системи професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації жінок, які втратили роботу або вимушено змінили сферу діяльності, що сприятиме підвищенню їх конкурентоспроможності та стабільності трудової зайнятості.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Кодекс законів про працю: Закон України від 10.11.1971 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375.

3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 року № 2866 IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52 Ст. 561.

4. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20

5. Про відпустки: Закон України від 15.11. 1996 року № **504/96-ВР.** *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 2. Ст. 4.

6. Матвеєва, О. Жінки в економіці воєнного часу: критичний аналіз структурних диспропорцій. *Аспекти публічного управління*. 2026. № 14(1). С. 24–40.

Ключові слова: трудове законодавство, праця жінок, трудові гарантії, гендерна рівність, правове регулювання в умовах воєнного стану.

Keywords: labour legislation, women's labuor, labour guarantees, gender equality, legal regulation under martial law

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М.І.

Парубець Валерія Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ТРУДОВІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ В УКРАЇНІ

Воєнний стан, запроваджений в Україні у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, призвів до тимчасового призупинення дії багатьох норм Кодексу законів про працю України. Основні зміни стосуються укладення трудових договорів, регулювання робочого часу, надання відпусток, переведення працівників, механізму призупинення дії трудових договорів та спрощення процедур звільнення. Ці трансформації закріплені насамперед у Законі України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року [1].

Згідно зі статтею 2 Закону, сторони можуть укладати трудовий договір в усній або письмовій формі за взаємною згодою [1]. Випробування встановлюється для будь-якої категорії працівників, а строкові договори дозволяються для заміни тимчасово відсутніх. Для критично важливих підприємств оборонно-промислового комплексу передбачено спрощений

порядок прийому військовозобов’язаних навіть без повного військового обліку [1].

Особливо значущими є норми щодо робочого часу та відпочинку, викладені у статті 6 Закону [1]. Для працівників об’єктів критичної інфраструктури нормальна тривалість робочого часу може бути збільшена до 60 годин на тиждень із пропорційним підвищенням оплати. Роботодавець самостійно визначає графік роботи, початок і кінець зміни, а щотижневий відпочинок може скорочуватися до 24 годин. Скасовано обмеження на роботу у вихідні, святкові дні та понаднормові роботи (крім неповнолітніх) [1, ст. 6].

Щодо відпусток стаття 12 Закону передбачає, що щорічна основна відпустка за рішенням роботодавця обмежується 24 календарними днями [1]. Невикористані дні переносяться на період після скасування воєнного стану або надаються без збереження заробітної плати. Відпустки без збереження зарплати надаються на будь-який строк, а для внутрішньо переміщених осіб та тих, хто виїхав за кордон – обов’язково до 90 днів [1].

Ключовим став механізм призупинення дії трудового договору (стаття 13). Він дозволяє тимчасово припинити виконання обов’язків через наслідки агресії без виплати зарплати [1]. З 14 березня 2026 року строк такого призупинення, ініційованого однією стороною, обмежено сукупно 90 календарними днями протягом усього періоду воєнного стану. Після спливу строку договір автоматично відновлюється або припиняється, а роботодавець зобов’язаний повідомити працівника за 14 днів [1].

Звільнення працівників спрощено: працівник може звільнитися негайно через загрозу життю, а роботодавець – у разі неможливості виконання роботи через бойові дії. Заборонено звільнення лише за відсутність понад чотири місяці через бойові дії. Оплата праці здійснюється за фактично виконану роботу, а затримки через форс-мажор не тягнуть відповідальності [1].

Аналізуючи ці зміни, більшість науковців погоджуються, що таке регулювання забезпечило гнучкість для роботодавців і стабільність економіки в умовах війни, але суттєво звузило обсяг трудових прав працівників [2]. Обмеження відпусток, подовження робочого часу та спрощене звільнення створюють ризики зловживань і зниження соціального захисту. Водночас інститут призупинення договору став альтернативою звільненню, що захищає трудові відносини [2].

Крім того, зазначені трансформації не завжди відповідають міжнародним стандартам Міжнародної організації праці (МОП) та європейському законодавству, що може створити перешкоди для євроінтеграції України після скасування воєнного стану [3]. Обмеження прав працівників були зумовлені війною, проте після її закінчення необхідно

відновити повний обсяг гарантій через прийняття нового Трудового кодексу з обов'язковим залученням соціального діалогу [3].

Таким чином, воєнний стан зробив регулювання трудових відносин більш орієнтованим на виживання економіки та оборони, але поставив питання про пропорційність обмежень трудових прав. У перспективі ключовим завданням стане гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами та посилення захисту працівників.

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX (зі змінами, чинна редакція від 14.03.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text

2. Обушенко Н.М. Правове регулюваннятрудових відносин в умовах воєнного стану в Україні. Правові позиції. URL:https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/543

3. Поліщук М.М. Захист трудових прав працівників у період воєнного стану. Науковийвісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/79.pdf

Ключеві слова: воєнний стан, трудові відносини, регулювання праці, трудовий договір, робочий час, оплата праці.

Keywords: martial law, labor relations, labor regulation, employment contract, working hours, wages.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А. О.

Півторак Анна Мирославівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

РІВНА ОПЛАТА ПРАЦІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У сучасних умовах розвитку держави та суспільства, особливо під час повномасштабної війни та активної європейської інтеграції, питання забезпечення рівної оплати праці набуває виняткової гостроти й актуальності. Чинне законодавство України у цій сфері потребує вдосконалення, адже недоліки у законодавстві та правозастосовній практиці призводять до стійкого гендерного розриву в оплаті праці.

Кодекс законів про працю України прямо забороняє дискримінацію у сфері праці, зокрема нерівну оплату за працю рівної цінності працівниками однакової кваліфікації. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 № 108/95-ВР встановлює заборону будь-якого зниження розмірів оплати залежно від статі, підкреслюючи, що заробітна плата формується з урахуванням складності роботи та кваліфікації без дискримінаційних обмежень [1; 2].

Центральним спеціальним актом у цій сфері є Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV, який зобов'язує роботодавця створювати умови праці на рівній основі, здійснювати рівну оплату при однаковій кваліфікації та однакових умовах [3]. Ці норми безпосередньо відтворюють міжнародні зобов'язання України, зокрема за Конвенцією МОП № 100 про рівне винагородження за працю рівної цінності, яка трактує цей принцип значно ширше ніж національне законодавство, охоплюючи порівняння робіт за зусиллями, відповідальністю та навичками.

Україна як кандидатка до ЄС зобов'язана наближати законодавство до Директиви 2023/970 про прозорість оплати праці, яка вимагає обов'язкових аудитів і публікації діапазонів заробітних плат. Національне законодавство частково відповідає цим стандартам, однак потребує уточнення терміна «праця рівної цінності», як слушно зазначають сучасні дослідники [4, с. 22-23].

Сучасний стан ринку праці демонструє стійкий гендерний розрив: за даними Державної служби статистики та UN Women, у 2021 році він становив 18,6 %, а війна загострила ситуацію: у 2023 році в окремих секторах розрив сягав 41,4 %. Жінки становлять 72,5 % зареєстрованих безробітних, а рівень зайнятості «внутрішньо переміщених жінок» лише 48 % проти 71 % у чоловіків [5]. Горизонтальна сегрегація (переважання жінок у низькооплачуваних сферах освіти, охорони здоров'я, торгівлі) та вертикальна «скляна стеля» зберігаються, що призводить до втрати ВВП і поглиблення бідності серед жінок-пенсіонерок [6, с. 53].

Проблемні аспекти забезпечення рівної оплати праці проявляються на кількох рівнях. По-перше, правові прогалини, відсутність чіткого визначення «праці рівної цінності» за стандартами МОП № 100 обмежує порівняння різних видів робіт і ускладнює позови про непряму дискримінацію. Законодавство не передбачає достатньої прозорості, регулярних гендерних аудитів чи публікації діапазонів зарплат у вакансіях.

По-друге, існують проблеми правозастосування. Тягар доказування лежить на позивачеві, а внутрішні документи про оплату праці часто є недоступними.

По-третє, наявні соціально-економічні та культурні чинники: «штраф за материнство», стереотипи щодо продуктивності, перерви в кар'єрі та тіньова зайнятість. Все це посилює нерівність, особливо в умовах війни, коли жінки змушені брати на себе додаткові побутові обов'язки.

Перспективи вдосконалення пов'язані з Національною стратегією подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України № 815-р від 15.09.2023 року. Її метою є стале зменшення розриву до 13,6 % через

подолання стереотипів, вдосконалення законодавства та створення умов для поєднання трудової діяльності із сімейними обов'язками [7].

Важливим кроком є законопроект № 14387 «Про справедливу систему оплати праці в Україні», який закріплює принцип рівної оплати за рівну працю, запроваджує грейдову модель та обмеження розриву заробітних плат [6, с. 56]. Паралельно проєкт нового Трудового кодексу модернізує регулювання у цій сфері, імплементуючи стандарти ЄС щодо прозорості та посилення антидискримінаційних норм [8].

Рекомендації щодо подальшого розвитку питання рівної оплати праці включають законодавче уточнення поняття «праця рівної цінності», запровадження обов'язкових pay audits для підприємств із чисельністю понад 50 працівників, створення незалежного органу гендерного моніторингу при Міністерстві соціальної політики, посилення санкцій і проведення загальнонаціональної кампанії з підвищення правової обізнаності [7].

Повна реалізація цих заходів не лише зменшить гендерний розрив, а й підвищить конкурентоспроможність економіки, забезпечить демографічну стабільність і наблизить Україну до європейських стандартів гідної праці. Отже, забезпечення рівної оплати праці в Україні набуває значення ключового інструменту відновлення соціальної справедливості. Його ефективність визначається не лише формальним закріпленням у законодавстві, а й реальним дотриманням принципів прозорості, передбачуваності, підзвітності та орієнтованості на потреби людини. Досягнення рівності в оплаті праці – це досяжна ціль, значення якої неможливо применшити ані для вдосконалення соціальної політики держави, ані для підтримання економічного добробуту суспільства.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50.
2. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561.
4. Андріїв В., Саленко І. Проблеми оплати праці з врахуванням гендерних аспектів в країнах ЄС. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Т. 2, № 1. С. 20-24.
5. На 18,6% менше. Що таке гендерний розрив в оплаті праці? URL: https://jurfem.com.ua/hendernyy-rosryv/.

6. Турло Н. П., Літвін О. Г. Гендерна нерівність в оплаті праці: сучасні тенденції. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. Економічні науки. 2025. № 1 (77). С. 51–60.
7. Про схвалення Національної стратегії подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 815-р від 15.09.2023 року. *Офіційний вісник України*. 2023. № 90. Ст. 6215.
8. Проект Трудового кодексу України № 14386 від 15.01.2026 року. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516

Ключові слова: трудове законодавство, правове регулювання, рівна оплата праці, ринок праці, зайнятість, гендерна рівність.
Keywords: labour law, legal regulation, equal pay, labour market, employment, gender equality.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М.І.

Романова Ксенія Василівна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СФЕРІ ПРАЦІ: ПРАВОВІ РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКИВИ ЗАСТОСУВАННЯ

У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства та цифрової економіки впровадження штучного інтелекту набуває системного характеру та охоплює практично всі сфери суспільних відносин, у тому числі сферу праці. Інтелектуальні технології використовуються для автоматизації виробничих і управлінських процесів, аналізу ефективності діяльності працівників, прогнозування результатів їх роботи, а також прийняття управлінських рішень. Зазначені процеси сприяють підвищенню продуктивності праці, оптимізації витрат роботодавця та підвищенню конкурентоспроможності підприємств, однак одночасно зумовлюють виникнення нових правових ризиків, які потребують комплексного дослідження та належного правового врегулювання [1, с.].

Вплив штучного інтелекту на сферу праці проявляється передусім у трансформації змісту трудових відносин та характеру трудової функції. Зокрема, відбувається поступове заміщення людської праці автоматизованими системами, що призводить до зміни структури зайнятості та появи нових форм організації праці. У наукових дослідженнях підкреслюється, що такі процеси можуть спричинити зростання технологічного безробіття, а також загострення соціально-економічної нерівності, оскільки попит на висококваліфіковану працю зростає, тоді як низькокваліфікована праця поступово втрачає актуальність [2, с.]. Це, у свою чергу, вимагає переосмислення ролі держави у регулюванні ринку праці та забезпеченні соціального захисту населення.

Однією з найбільш актуальних проблем є забезпечення дотримання принципу рівності та недискримінації у трудових відносинах. Використання алгоритмічних систем у процесах добору персоналу, оцінювання результатів праці та прийняття кадрових рішень може призводити до виникнення дискримінаційних практик. Це обумовлено тим, що такі системи функціонують на основі великих масивів даних, які можуть містити історично сформовані упередження. Внаслідок цього існує ризик прийняття необ'єктивних рішень щодо працівників або кандидатів на роботу, що ускладнює реалізацію їх права на рівний доступ до праці та справедливі умови праці [3, с.]. Крім того, відсутність прозорості алгоритмів ускладнює можливість встановлення причин прийняття відповідного рішення та його подальшого оскарження.

Важливим аспектом є також проблема забезпечення приватності та захисту персональних даних працівників. Використання інтелектуальних систем передбачає обробку значних обсягів інформації, включаючи дані про професійну діяльність, поведінкові характеристики, а іноді й біометричні показники. Така ситуація підвищує ризики надмірного втручання у приватне життя працівника та створює передумови для можливого зловживання інформацією з боку роботодавця. У цьому контексті особливого значення набуває дотримання встановлених вимог щодо законності, пропорційності та цільового використання персональних даних, що є необхідною умовою забезпечення прав і свобод людини [4].

Необхідно також враховувати, що застосування інтелектуальних технологій змінює підходи до здійснення контролю за працівниками. Використання цифрових інструментів дозволяє роботодавцю здійснювати постійний моніторинг діяльності працівників, що може позитивно впливати на ефективність праці, однак водночас створює ризики надмірного контролю та порушення права на гідність і приватність. У зв'язку з цим особливого значення набуває забезпечення балансу між інтересами роботодавця щодо ефективної організації праці та правами працівника на повагу до його особистого життя.

Водночас базові гарантії реалізації права на працю, безпечні та належні умови праці, а також захист від незаконного звільнення залишаються фундаментальними елементами правового регулювання трудових відносин, які повинні зберігатися незалежно від рівня технологічного розвитку [5]. Проте існуюче правове регулювання не враховує у повному обсязі особливостей застосування інтелектуальних технологій, що свідчить про необхідність його адаптації до сучасних умов.

На міжнародному рівні акцентується увага на необхідності формування людиноцентричного підходу до використання інтелектуальних технологій, що передбачає забезпечення прозорості, підзвітності та справедливості таких систем. Особливе значення має принцип збереження

контролю людини над автоматизованими рішеннями, що дозволяє мінімізувати ризики порушення прав працівників та забезпечити належний рівень їх захисту [6].

Разом із тим впровадження штучного інтелекту створює значні перспективи для розвитку сфери праці. До таких перспектив належать підвищення ефективності організації праці, оптимізація управлінських процесів, автоматизація рутинних і небезпечних видів діяльності, а також формування нових професій і напрямів зайнятості. Як зазначається у наукових джерелах, інтелектуальні технології можуть виступати не лише як засіб заміщення працівника, але й як інструмент підвищення його продуктивності та якості виконання трудових функцій [3, с.].

Таким чином, використання штучного інтелекту у сфері праці характеризується поєднанням значних можливостей та суттєвих правових ризиків. У зв'язку з цим актуальним є формування ефективного механізму правового регулювання, який забезпечить баланс між інноваційним розвитком та належним захистом трудових прав працівників, а також сприятиме гармонійному поєднанню технологічного прогресу і соціальних гарантій.

Список використаних джерел

1. Бутинська Р.Я. Штучний інтелект у сфері праці: проблеми та перспективи правового регулювання. Електронне наукове видання *«Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. С. 301-308. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/54.pdf (дата звернення : 07.04.2026).
2. Середа О.Г., Толкуща К.Р. Особливості використання технологій штучного інтелекту у сфері трудових відносин: переваги та недоліки. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. С.2027-230. URL: https://www.lsej.org.ua/11_2024/53.pdf (дата звернення : 07.04.2026).
3. Кузнецова В.Ю. Штучний інтелект в трудових відносинах: проблеми та виклики правового регулювання. Електронне наукове видання *«Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. С. 520-524. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/81.pdf (дата звернення : 07.04.2026).
4. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення : 07.04.2026).
5. Кодекс законів про працю України: затв. Законом УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1971. Додаток до № 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення : 07.04.2026).

6. OECD AI Principles. URL: https://oecd.ai/en/principles (дата звернення : 07.04.2026).

Ключові слова: штучний інтелект, трудові відносини, правове регулювання, автоматизація праці, захист персональних даних, цифровізація, права працівників, дискримінація, ринок праці, інновації.

Keywords: artificial intelligence, labour relations, legal regulation, automation, personal data protection, digitalization, workers' rights, discrimination, labour market, innovation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Пожарова О. В.

Руда Адріана Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Цифровізація стала однією з найпотужніших рушійних сил трансформації сучасного ринку праці і трудових відносин. Стрімке поширення інформаційно-комунікаційних технологій, штучного інтелекту, інтернет-платформ та автоматизації виробничих процесів кардинально змінює не лише технологічний базис праці, а й саму правову природу трудових відносин, їх суб'єктний склад, зміст і форми. В умовах євроінтеграційних прагнень України та водночас воєнного стану, що прискорив перехід до дистанційних і цифрових форм зайнятості, дослідження правових аспектів трансформації трудових відносин набуває особливої актуальності [1, с. 32].

Цифровізація трудових відносин – це процес впровадження цифрових технологій у всі елементи трудових правовідносин: суб'єктний склад, об'єкти, зміст, методи та форми їх здійснення, а також способи захисту трудових прав [2, с. 309]. На відміну від попередніх технологічних революцій, сучасна цифрова трансформація відзначається широтою охоплення: вона зачіпає і форму трудового договору (електронний договір, гіг-контракт), і організацію робочого часу та місця (дистанційна праця), і методи управління персоналом (алгоритмічний менеджмент), і нові форми зайнятості (платформна зайнятість, краудворкінг, фріланс). За оцінками McKinsey & Company, до 2030 р. від 15 до 30% світової робочої сили може втратити роботу внаслідок автоматизації, що суттєво ускладнює завдання трудового законодавства [1, с. 33].

Серед нових форм зайнятості, що виникли внаслідок цифровізації, особливе місце посідають дистанційна праця та платформна зайнятість. Дистанційна праця отримала законодавче закріплення в Україні завдяки доповненню КЗпП України ст. 60² (Закон від 04.02.2021 № 1213-IX), яка визначає її як форму організації праці, що виконується поза приміщенням роботодавця з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [3].

Водночас платформна зайнятість – праця через цифрові інтернет-платформи (Uber, Glovo тощо) – досі перебуває поза сферою трудово-правового регулювання в Україні, що породжує серйозні ризики для соціального захисту «платформних працівників» і позбавляє їх гарантій мінімальної заробітної плати, оплачуваної відпустки та лікарняних [1, с. 35].

Спробою законодавчого врегулювання нових форм цифрової зайнятості стало запровадження в Україні спеціального правового режиму Дія Сіті (Закон від 15.07.2021 № 1667-IX). Цей режим передбачає особливий вид трудових відносин для фахівців IT-галузі – гіг-контракти, що поєднують елементи цивільно-правового договору та трудових гарантій. Гіг-спеціаліст отримує право на відпустку, лікарняні та соціальне страхування, але не набуває статусу найманого працівника у традиційному розумінні ст. 21 КЗпП України. У науковій доктрині це рішення оцінюється неоднозначно: з одного боку, воно адаптує правове поле до реалій гіг-економіки, а з іншого – ризикує легалізувати «маскування» трудових відносин під цивільно-правові конструкції [2, с. 311].

Цифровізація трудових відносин породжує принципово нові правові виклики у сфері захисту персональних даних працівників. Роботодавці отримали можливість збирати та аналізувати масиви даних про поведінку, продуктивність і навіть приватне життя працівників за допомогою цифрових систем моніторингу. Особливою проблемою є алгоритмічний менеджмент – управління трудовим процесом за допомогою автоматизованих алгоритмів, які без участі людини приймають рішення про встановлення завдань, контроль виконання та навіть звільнення. Відповідно до вимог Регламенту ЄС 2016/679 (GDPR), будь-яке рішення, що ґрунтується виключно на автоматизованій обробці даних і суттєво впливає на особу, потребує відповідної законодавчої гарантії. Українське трудове законодавство цього аспекту поки що не врегульовує [2, с. 312; 4].

Одним із нових прав, що формується у трудовому праві цифрової доби, є «право на відключення» (right to disconnect) – право працівника не відповідати на робочі комунікації у вільний час та час відпочинку. Вперше на законодавчому рівні це право закріпив французький Закон від 08.08.2016 р. про модернізацію соціального діалогу (Loi Travail), а Директива ЄС 2019/1152 закріпила відповідні вимоги до держав-членів. В Україні право на відключення законодавчо не передбачене, незважаючи на те, що поширення дистанційної праці під час воєнного стану призвело до фактичного розмивання меж між робочим і особистим часом мільйонів працівників. Науковці наголошують на необхідності доповнення КЗпП України відповідними нормами [1, с. 36].

Використання штучного інтелекту (далі – ШІ) у сфері праці є наступним рівнем цифровізації трудових відносин, що потребує випереджального правового регулювання. ШІ вже застосовується при відборі персоналу

(автоматизований аналіз резюме), оцінці продуктивності, плануванні змін та управлінні ресурсами. Поруч із цим виникає питання про суб'єктів трудового права: чи можна визнати робота або ШІ-систему стороною трудових відносин? У доктрині трудового права обґрунтовується, що ШІ може бути лише об'єктом, але не суб'єктом цих відносин, а відповідальність за рішення ШІ-систем має нести роботодавець [2, с. 313]. В ЄС Регламент про штучний інтелект (AI Act, 2024) встановлює вимоги до систем ШІ, що застосовуються в управлінні персоналом, зараховуючи їх до систем підвищеного ризику.

Чинний КЗпП України (1971 р. у редакції від 04.12.2022) значною мірою не відповідає реаліям цифрової економіки. Попри окремі зміни щодо дистанційної праці та електронного документообігу, кодекс не містить норм про платформну зайнятість, алгоритмічний менеджмент, право на відключення та захист від дискримінації за допомогою ШІ. Проєкт нового Трудового кодексу України перебуває на розгляді у Верховній Раді, однак його прийняття відкладається через воєнний стан. Науковці одностайні у тому, що оновлення трудового законодавства має відбуватися із збереженням «спадщини» трудового права – його соціальної функції та основоположних гарантій, набутих упродовж десятиліть [2, с. 313; 3].

Отже, цифровізація трудових відносин є комплексним і багатовекторним процесом, що охоплює трансформацію форм зайнятості, способів організації та контролю праці, захисту персональних даних і нових прав працівників у цифровому середовищі. Правове регулювання цих змін в Україні залишається неповним і потребує системного оновлення відповідно до стандартів ЄС та МОП, насамперед у частині платформної зайнятості, алгоритмічного менеджменту та права на відключення. При цьому реформування має ґрунтуватися на збереженні соціальної функції трудового права як невід'ємного засобу захисту прав і гідності людини праці.

Список використаних джерел

1. Бутинська Р. Я., Яновицька А. В. Цифровізація трудових відносин в Україні: специфіка трудової зайнятості в рамках цифрової економіки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* Серія юридична. 2023. № 2. С. 32–39. DOI: https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-2-5

2. Гетьманцева Н. Д. Модифікація трудових відносин в умовах цифровізації. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 2. С. 309–313. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.53

3. Кодекс законів про працю України. Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної ради*. 1971. Додаток №5.

4. Соціально-трудові права і виклики цифровізації : монографія / кол. авт. ; за ред. Я. В. Сімутіної, М. М. Шумила. Київ : Ніка-Центр, 2023. 348 с.

5.Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу : Закон України від 04.02.2021 № 1213-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text

Ключові слова: трудові відносини, цифровізація, дистанційна праця, платформна зайнятість, гіг-контракт, алгоритмічний менеджмент, штучний інтелект, право на відключення, трудове законодавство, Дія Сіті.

Keywords: labor relations, digitalization, remote work, platform employment, gig contract, algorithmic management, artificial intelligence, right to disconnect, labor legislation, Diia City.

Науковий керівник: доц., доктор філософії у галузі права Кіліміченко А. О.

Рудик Юліана Павлівна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ПРИЗУПИНЕННЯ ДІЇ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність теми дослідження особливостей та проблем призупинення дії трудового договору в умовах воєнного стану зумовлена глибокими трансформаціями трудових правовідносин, спричиненими збройною агресією та запровадженням особливого правового режиму в державі. Воєнний стан істотно вплинув на організацію праці, забезпечення зайнятості населення та реалізацію трудових прав і гарантій працівників, що обумовило необхідність запровадження нових правових механізмів, зокрема інституту призупинення дії трудового договору.

В Україні заробітна плата вважається єдиним джерелом існування особи, тому дуже чітко регулюється сфера трудових відносин. Трудовий договір є підставою для виникнення трудових відносин. Проте у зв'язку із введенням в дію воєнного стану обороноздатність країни виходить на перший план, а права людей можуть певним чином обмежуватися.

15 березня 2022 року було прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі – Закон № 2136-IX), який ввів нове поняття «Призупинення дії трудового договору».

Стаття 13 Закону № 2136-IX, яка регулює цей новий інститут, закріплює таке визначення: «Призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку із збройною агресією проти України, що виключає можливість обох сторін трудових відносин виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором» [1].

Підставою для призупинення дії трудового договору є неможливість виконання своїх зобов'язань визначених у цьому договорі однією із сторін.

Ініціювати призупинення трудового договору може як роботодавець, так і працівник. У випадку ініціювання призупинення трудового договору працівником, він повинен подати заяву роботодавцю, а останній, в свою чергу, видає відповідний наказ або розпорядження [2, с. 469-475].

У випадку призупинення дії трудового договору виконання обов'язків сторін зупиняється, у тому числі обов'язку роботодавця вчасно виплачувати заробітну плату, відшкодування виплат за цей період повністю покладається на державу агресора. Призупинення дії трудового договору не тягне наслідку припинення трудових відносин, в будь-який момент може бути прийнято рішення про скасування призупинення дії трудового договору. У разі прийняття такого рішення роботодавець зобов'язаний повідомити працівника про необхідність стати до роботи за 14 календарних днів.

Втім, О.В. Пожарова зазначила, що запровадження нововведення «призупинення дії трудового договору» у деяких випадках призвело до загострення конфліктів між працівниками та роботодавцями, що підтверджує судова практика [3, с. 705].

З цього питання є сформовані різноманітні правові позиції Верховного Суду. Так, наприклад Правова позиція Верховного Суду у справі № 758/4178/22 від 15.07.2025 року закріплює можливість призупинення дії трудового договору за наявності одночасно двох обставин: неможливості роботодавця надати роботу та неможливості працівника виконати її, за умови виникнення такої неможливості внаслідок військової агресії [4].

Також заслуговує уваги Правова позиція Верховного Суду у справі № 200/1080/24 від 02.07.2025 року у якій закріплена можливість отримання страхової виплати у зв'язку з професійним захворюванням, навіть у випадку не виконання трудових обов'язків, а лише за наявності такого Трудового договору, що свідчить про певну захищеність працівників у такий складний період [5].

Узагальнюючи результати дослідження, слід зазначити, що призупинення дії трудового договору в умовах воєнного стану є вимушеним правовим механізмом, спрямованим на врегулювання трудових відносин в умовах об'єктивної неможливості виконання сторонами своїх обов'язків. Запровадження цього інституту стало відповіддю законодавця на виклики, пов'язані з воєнними діями, та відіграє важливу роль у збереженні трудового потенціалу і забезпеченні гнучкості правового регулювання праці.

Дослідження особливостей і проблем призупинення дії трудового договору має не лише теоретичне, але й вагоме практичне значення, оскільки сприяє підвищенню ефективності правового регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану та забезпеченню належного рівня захисту трудових прав людини.

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. *Голос України.* 2022. № 64. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text (дата звернення: 07.04.2026).
2. Киян В. Щодо призупинення дії трудового договору в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. Спеціальний випуск № 2 (121). С. 469-475. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/11578 (дата звернення: 07.04.2026).
3. Пожарова О.В. Особливості припинення трудових відносин в умовах воєнного стану. *Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції *(2 травня 2024 року)*: ел. збірник. Київ: Видавництво Людмила, 2024. С. 704-705.
4. Постанова Верховного Суду від 15.05.2025 р. у справі № 758/4178/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127423072 (дата звернення: 07.04.2026).
5. Постанова Верховного Суду від 02.07.2025 р. у справі № 200/1080/24 URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=128369154 (дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: трудовий договір, розірвання, трудові відносини, правове регулювання, призупинення дії трудового договору, працівник, роботодавець, обов'язки, воєнний стан.
Keywords: employment contract, dissolution, labour relations, legal regulation, suspension of the employment contract, employee, employer, obligations, martial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Пожарова О. В.

Сакара Дар'я Вікторівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕНСІЙНА РЕФОРМА 2026: ПЕРЕХІД ДО БАГАТОРІВНЕВОЇ СИСТЕМИ ТА РОЛЬ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Пенсійна реформа є одним із ключових напрямів соціальної політики України в умовах повоєнної відбудови. Демографічні виклики, зокрема скорочення чисельності економічно активного населення внаслідок воєнних втрат, вимушеної міграції та загального старіння суспільства, унеможливлюють подальше ефективне функціонування виключно солідарної системи пенсійного забезпечення. Перехід до багаторівневої моделі покликаний диверсифікувати джерела пенсійного доходу та підвищити рівень соціального захисту громадян. Актуальність дослідження

зумовлена необхідністю правового аналізу реформи в контексті її відповідності міжнародним стандартам і реальним потребам суспільства [1].

Чинне законодавство України передбачає трирівневу пенсійну систему. Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV система пенсійного забезпечення складається з трьох рівнів: першого – солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; другого – накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; третього – системи недержавного пенсійного забезпечення [2]. Попри законодавче закріплення трирівневої архітектури ще у 2003 році, другий – накопичувальний – рівень фактично не був запущений, що суттєво обмежувало можливості громадян щодо формування власних пенсійних заощаджень.

У 2026 році питання запровадження обов'язкової накопичувальної системи набуло практичного виміру: уряд виніс на розгляд парламенту низку законопроєктів щодо впровадження накопичувальної системи, внесення змін до закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», вдосконалення механізмів обліку пенсійних прав та розвитку професійних програм [3]. Запровадження другого рівня передбачає, що частина єдиного соціального внеску спрямовуватиметься на персональні накопичувальні рахунки застрахованих осіб у Накопичувальному фонді. Кошти фонду підлягатимуть інвестуванню в економіку України, що має забезпечити як захист пенсійних активів від інфляції, так і надходження інвестиційного доходу на користь учасників системи.

Третій рівень пенсійної системи – недержавне пенсійне забезпечення (далі – НПЗ) – функціонує в Україні з 2004 року на підставі Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV. НПЗ ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних і юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками додаткових пенсійних виплат понад гарантований державою мінімум [4]. Суб'єктами НПЗ виступають недержавні пенсійні фонди (НПФ), страхові організації та банківські установи. НПФ мають статус неприбуткових установ, а весь отриманий ними інвестиційний дохід розподіляється виключно між учасниками фонду, що є важливою гарантією захисту прав вкладників.

Недержавні пенсійні фонди класифікуються за суб'єктним складом засновників на три види: корпоративні (засновниками є роботодавці), професійні (засновниками є об'єднання за ознакою роду занять) та відкриті (засновниками можуть бути будь-які юридичні особи) [4]. Станом на 2026 рік одноразова пенсійна виплата з НПФ здійснюється, зокрема, якщо сума пенсійних коштів учасника не досягає 155 700 грн – суми, достатньої для забезпечення щомісячної виплати у розмірі 50% прожиткового мінімуму для

непрацездатних осіб протягом 10 років [5]. Така норма виконує функцію захисту учасників від отримання мізерних виплат та стимулює накопичення більших сум.

З правової точки зору реформа потребує вирішення низки проблемних питань. По-перше, залишається відкритим питання захисту пенсійних накопичень в умовах воєнного стану та нестабільності фінансових ринків. По-друге, необхідне вдосконалення механізмів державного нагляду та регулювання діяльності НПФ і управляючих компаній. По-третє, потребує законодавчого врегулювання питання інвестиційної стратегії Накопичувального фонду, оскільки від неї безпосередньо залежить реальний розмір майбутніх виплат. В. А. Надрага зауважує, що ефективність пенсійної реформи визначається не лише архітектурою системи, а й рівнем довіри громадян до пенсійних інституцій, який в Україні залишається недостатнім [6, с. 48].

Міжнародний досвід свідчить, що у переважній більшості країн саме індивідуальна накопичувальна складова становить основну частину пенсійної виплати, тоді як державна забезпечує лише гарантований мінімум [7]. Так, у Польщі, Угорщині та країнах Балтії перехід до багаторівневих систем супроводжувався значним зростанням рівня пенсійного забезпечення в довгостроковій перспективі. Україна має врахувати цей досвід з поправкою на власні демографічні та економічні реалії, зокрема значні людські втрати від збройного конфлікту та масову трудову міграцію, які суттєво звузили базу платників соціальних внесків.

Важливим аспектом реформи є розвиток корпоративних пенсійних програм, що є складовою системи НПЗ. Роботодавці мають потужні економічні стимули для участі в НПФ, оскільки внески до недержавних пенсійних фондів оподатковуються за пільговим режимом [4]. Впровадження практики корпоративного пенсійного забезпечення дозволяє, з одного боку, підвищити соціальний захист працівників, а з іншого – є ефективним інструментом утримання кваліфікованих кадрів в умовах гострої нестачі робочої сили у повоєнній економіці. Отже, розвиток системи НПЗ має стратегічне значення не лише для соціальної, а й для економічної політики держави.

Таким чином, пенсійна реформа 2026 року в Україні спрямована на реалізацію закладеної ще у 2003 році концепції трирівневої системи пенсійного забезпечення. Запровадження обов'язкового накопичувального рівня дозволить диверсифікувати джерела пенсійного доходу та зменшити навантаження на солідарну систему. Водночас успіх реформи залежатиме від ефективності правового регулювання інвестиційної діяльності накопичувальних фондів, рівня довіри громадян до пенсійних інституцій та підвищення фінансової грамотності населення. Розвиток системи

недержавного пенсійного забезпечення є необхідною умовою формування соціально захищеного суспільства в умовах повоєнної відбудови України.

Список використаних джерел

1. Надрага В. А. Соціальний захист населення: теорія і практика: монографія. Київ: ІПК ДСЗУ, 2019. 260 с.

2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

3. У 2026 році планується запровадження накопичувальної пенсійної системи. KadrEX. URL: https://profpressa.com/news/u-2026-rotsi-planuietsia-zaprovadzhennia-nakopichuvalnoyi-pensiinoyi-sistemi

4. Про недержавне пенсійне забезпечення. Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15

5. Відкритий пенсійний фонд «Фармацевтичний»: система недержавного пенсійного забезпечення. URL: https://farmfond.com.ua/nederzhavne-pensiyne-zabezpechennya/sistema-nederzhavnogo-pensiynogo-zabezpechennya/

6. Надрага В. А. Реформування пенсійної системи України в контексті євроінтеграційних процесів. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2020. № 1. С. 44–53.

7. Гідне пенсійне забезпечення. Кабінет Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/pensijna-reforma

Ключові слова: пенсійна реформа, трирівнева пенсійна система, солідарна система, накопичувальна система, недержавне пенсійне забезпечення, недержавні пенсійні фонди, соціальний захист, право соціального забезпечення, Пенсійний фонд України, пенсійні накопичення.

Keywords: pension reform, multi-level pension system, solidarity system, accumulative system, non-state pension provision, non-state pension funds, social protection, social security law, Pension Fund of Ukraine, pension savings.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А. О.

Суховська Анастасія Артемівна

здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРУДОВІ ПРАВА ПРАЦІВНИКІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 р., зумовила необхідність екстреного реформування трудового законодавства з метою забезпечення балансу між економічними потребами держави, виробничими інтересами роботодавців та конституційно гарантованими трудовими правами працівників.

Ключовим нормативним актом у цій сфері став Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. №2136-IX [1], норми якого мають пріоритет над положеннями Кодексу законів про працю України та діють виключно на період воєнного стану. Закон запровадив низку суттєвих новел: право роботодавця укладати строкові трудові договори з новими працівниками без їх згоди на переведення на іншу роботу (за умови збереження середнього заробітку); можливість збільшення тривалості робочого часу до 60 годин на тиждень на об'єктах критичної інфраструктури; право роботодавця призупиняти дію трудового договору у зв'язку з неможливістю забезпечення роботою внаслідок бойових дій; а також право відмовляти у наданні невикористаних відпусток за попередні роки.

Фундаментальним теоретичним питанням у досліджуваній сфері є правова природа балансу інтересів трьох сторін трудових відносин. А. Андрушко підкреслює, що трудове право є соціальним правом, першочерговим завданням якого є баланс інтересів працівників, роботодавців і держави; при цьому навіть в умовах воєнного стану трудове право не змінює своєї сутності, суспільної значущості та соціального призначення [2, с. 149].

Ю. М. Гришина та Г. І. Чанишева розвивають цю думку, наголошуючи, що основним завданням сучасного трудового права в умовах воєнного стану, як і в мирний час, залишається розробка ефективного галузевого механізму забезпечення трудових прав, свобод та інтересів працівників і роботодавців [3, с. 378]. Авторки звертають увагу на диспозитивний характер ряду норм Закону №2136-IX (формулювання «може укладати», «має право», «може розірвати»), що свідчить про збереження певного простору для договірного регулювання навіть в умовах надзвичайного законодавства, і відтак – про принципову незмінність системоутворюючого принципу балансу інтересів.

Реалізація права на працю в умовах воєнного стану зазнала суттєвих обмежень. М. Менджул та А. Калько доводять, що конституційне право на працю може бути і є обмеженим в умовах війни, проте такі обмеження мають легітимну мету – максимальну мобілізацію трудових ресурсів в інтересах економічної безпеки держави [4, с. 170]. З погляду правового становища сторін найбільш дискусійним є інститут призупинення дії трудового договору (ст. 13 Закону №2136-IX): цей механізм є вимушеною «паузою» у трудових відносинах, яка виключає можливість обох сторін виконувати свої обов'язки, проте не припиняє трудових відносин. Авторки встановили, що в Україні було своєчасно відреаговано на потребу змін у регулюванні трудових відносин, а положення Закону №2136-IX дозволяють більш гнучко регулювати трудові відносини, водночас передбачаючи ряд гарантій як для працівника (право на розірвання договору у строк, зазначений у заяві), так і

для роботодавця (можливість звільнення навіть у період тимчасової непрацездатності за наявності підстав, пов'язаних із воєнним станом).

О.В. Пожарова звернула увагу, що «законодавчий підхід щодо обов’язкового укладання трудових договорів залишається незмінним, нововведення стосуються визначення форми договору; встановлення випробувального терміну для будь-якої категорії працівників при прийомі на роботу; можливості встановлення збільшеної норми тривалості робочого часу та зменшення тривалості щотижневого безперервного відпочинку, тощо. Також було полегшено процедуру звільнення працівників» [5, с. 705].

Окремої уваги заслуговує становище особливих категорій працівників – зокрема державних службовців, які є носіями публічної влади. А. С. Сидоренко досліджує особливості реалізації права на працю державних службовців в умовах воєнного стану та доводить, що їх особливий публічно-правовий статус зумовлює підвищені вимоги та можливість встановлення додаткових обмежень порівняно зі звичайними працівниками [6, с. 205].

Ключову роль у правовому регулюванні обмежень відіграє Закон України «Про правовий режим воєнного стану»: ним передбачено можливість запровадження особливого порядку проходження державної служби, обмеження конкурсних процедур, зміни режиму праці. Дослідниця наголошує на конституційному imperatyvi: обмеження трудових прав державних службовців на період війни повинні мати виключно тимчасовий характер, застосовуватися на підставі закону і не можуть порушувати гарантовані конституційні права; держава, попри обмеження, зобов'язана забезпечити базові трудові гарантії.

Таким чином, трудові права працівників під час воєнного стану в Україні зазнають суттєвих обмежень з боку держави та роботодавця, проте ці обмеження мають легітимну мету і обумовлені об'єктивними потребами оборони країни та підтримки функціонування економіки. Баланс між інтересами держави, роботодавця та працівника є динамічним: спеціальне законодавство тимчасово зміщує його на користь першого і другого, однак галузевий механізм трудового права зберігає базові соціальні гарантії та принципи. Принциповими напрямами вдосконалення є: законодавче уточнення обсягу компенсацій працівникам, чиї трудові відносини було призупинено; запровадження механізму відшкодування заробітної плати за рахунок держави-агресора; збереження колективно-договірного регулювання як інструменту соціального діалогу навіть в умовах воєнного стану; а також підготовка до поетапного відновлення повного обсягу трудових прав після завершення воєнного стану в рамках євроінтеграційного курсу України.

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text (дата звернення: 08.04.2026).

2. Андрушко А. Трудові відносини у період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. Том 1, № 73. С. 147-150. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/268556 (дата звернення: 08.04.2026).

3. Гришина Ю. М., Чанишева Г. І. Основні тенденції розвитку трудового права в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2022. № 71. С. 376–381. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/263505 (дата звернення: 08.04.2026).

4. Менджул М. В., Калько А. І. Окремі проблеми реалізації права на працю в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 5. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270236 (дата звернення: 08.04.2026).

5. Пожарова О.В. Особливості припинення трудових відносин в умовах воєнного стану. *Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови***:** матеріали Міжнародної науково-практичної конференції *(2 травня 2024 року)*: ел. збірник. Київ: Видавництво Людмила, 2024. С. 704-705.

6. Сидоренко А. С. Право на працю державних службовців в умовах воєнного стану: обмеження та гарантії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2026. Том 2, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355241 (дата звернення: 08.04.2026).

Ключові слова: трудові права працівників, воєнний стан, баланс інтересів, роботодавець, держава, Закон №2136-IX, призупинення трудового договору, право на працю, трудові гарантії, легітимні обмеження, державні службовці, соціальний діалог.

Keywords: employees' labour rights, martial law, balance of interests, employer, state, Law No. 2136-IX, suspension of employment contract, right to work, labour guarantees, legitimate restrictions, civil servants, social dialogue.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Пожарова О. В.

Тактарова Карина Русланівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З НЕФІКСОВАНИМ РОБОЧИМ ЧАСОМ

Сьогодні в Україні все частіше використовуються гнучкі форми праці, коли працівник не працює за чітким графіком. Це пов'язано з тим, що роботодавцям не завжди потрібні працівники на постійній основі, а обсяг роботи може змінюватися залежно від обставин. Саме тому виникла потреба у таких правових механізмах, які дозволяють поєднати інтереси роботодавця та працівника. Одним із них став трудовий договір з нефіксованим робочим часом [1], який було запроваджено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом» від 18.07.2022 № 2421-IX.

З огляду на це, важливо звернутися до законодавчого визначення такого договору. Відповідно до ч. 1 ст. 21-1 Кодексу законів про працю України [2], «трудовий договір з нефіксованим робочим часом – це особливий вид трудового договору, за яким не встановлюється конкретний час виконання роботи, а обов'язок працівника виконувати роботу виникає виключно у разі надання роботодавцем роботи». Отже, працівник виконує роботу не постійно, а лише тоді, коли роботодавець її пропонує.

Разом із тим, така гнучкість не означає повну відсутність гарантій для працівника. Навпаки, законодавець намагається забезпечити мінімальний рівень захисту. Зокрема, відповідно до ст. 21-1 КЗпП України, роботодавець зобов'язаний оплачувати працівникові не менше ніж 32 години на місяць незалежно від фактично відпрацьованого часу. Це правило спрямоване на те, щоб працівник не залишався без доходу.

Крім того, закон встановлює певні обмеження щодо використання такого виду договорів. Це пов'язано з тим, що надмірне їх застосування могло б призвести до погіршення становища працівників. Саме тому у ст. 21-1 КЗпП України передбачено, що кількість трудових договорів з нефіксованим робочим часом не може перевищувати 10% від загальної кількості трудових договорів у роботодавця [2].

Не менш важливим є і порядок залучення працівника до роботи, оскільки саме від цього залежить реальне забезпечення його прав. Роботодавець повинен повідомити працівника про необхідність виконання роботи у строки, визначені трудовим договором. У разі порушення цих строків працівник має право відмовитися від роботи, і така відмова не може мати для нього негативних наслідків.

Аналізуючи зазначений вид договору, доцільно також звернути увагу на сферу його застосування. Найчастіше він використовується у тих видах діяльності, де робота має нерегулярний характер, наприклад, у сфері обслуговування, доставці, сезонних роботах. У таких випадках роботодавцю

невигідно утримувати працівника на постійній основі, а працівник, своєю чергою, отримує можливість працювати тоді, коли є робота.

Водночас важливо правильно відмежовувати трудовий договір з нефіксованим робочим часом від інших видів договорів. На відміну від строкового трудового договору, він не має визначеного строку дії та триває до його припинення. Від цивільно-правових договорів він відрізняється тим, що працівник користується всіма соціальними гарантіями, зокрема, правом на відпустку, оплату лікарняних та соціальне страхування. Це свідчить про те, що такі правовідносини є саме трудовими.

Якщо звернутися до перспектив розвитку законодавства, то варто зазначити, що у проєкті Трудового кодексу України передбачається більш детальне регулювання гнучких форм зайнятості [3]. Зокрема, у ньому пропонується чіткіше визначити порядок виклику працівника до роботи, уточнити його права та обов'язки, а також встановити додаткові гарантії. Це має сприяти більш ефективному захисту працівників.

Разом із тим, незважаючи на наявність законодавчого регулювання, на практиці виникають певні проблеми. Насамперед це стосується нестабільності доходу працівника, оскільки його заробіток безпосередньо залежить від кількості наданої роботи. Крім того, існує ризик, що роботодавець буде формально дотримуватися вимоги щодо мінімальних 32 годин, але фактично не забезпечуватиме достатнього обсягу роботи.

Окремо слід зазначити, що працівник у таких відносинах певною мірою залежить від роботодавця, адже не може самостійно впливати на кількість робочого часу. Це ускладнює планування доходів і може створювати відчуття нестабільності. Саме тому важливим є належний контроль з боку держави за дотриманням трудових гарантій.

Отже, трудовий договір з нефіксованим робочим часом є важливим інструментом організації праці в умовах, коли робота має нерегулярний характер. Він дозволяє роботодавцю більш гнучко використовувати трудові ресурси, а працівнику – отримати можливість працевлаштування.

Водночас ефективність такого договору залежить від того, наскільки повно забезпечуються права працівника. Тому важливо, щоб законодавство не лише передбачало відповідні гарантії, але й забезпечувало їх реальне дотримання на практиці. Подальший розвиток цього інституту має бути спрямований на досягнення балансу між інтересами працівника і роботодавця.

Список використаних джерел

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом : Закон України від 18.07.2022 № 2421-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2421-20#Text

6. Кодекс законів про працю України : Затв. Законом УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до №50. Ст. 375.
7. Проєкт Трудового кодексу України № 14386 від 15.01.2026. https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516

Ключові слова: гнучка зайнятість, трудовий договір, нефіксований робочий час, працівник, роботодавець, трудове законодавство.

Keywords: flexible employment, employment contract, non-fixed working hours, employee, employer, labour legislation.

Науковий керівник: д.ю.н, професор Чанишева Г.І.

Татарінцева Дарина Ігорівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Стрімкий розвиток цифрових технологій, глобалізація економічних процесів та трансформація ринку праці зумовили появу нових форм зайнятості, серед яких особливе місце займає дистанційна робота. Поширення цифрової зайнятості стало особливо відчутним в умовах пандемії COVID-19, а також у період воєнного стану в Україні, коли дистанційна форма праці стала не лише альтернативою, а й необхідністю для забезпечення безперервності трудових процесів. На сьогоднішній день правове регулювання дистанційної роботи потребує подальшого вдосконалення, адже на практиці виникає багато проблемних питань у цій сфері.

У 2021 році до Кодексу законів про працю України було внесено зміни, якими його доповнено статтею 60–2 «Дистанційна робота». Відповідно до частини першої цієї статті дистанційна робота – це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [1]. Ця норма «стала логічною відповіддю на, так звані, «ковідні реалії життя», коли діяльність деяких працівників не страждала і могла провадитись у дистанційному форматі, чим, власне, стала такою «парасолькою» захисту трудових прав працівників, бо вони не втратили можливість заробляти собі на життя працею» [2, с. 173].

Трудовий договір про дистанційну роботу є різновидом трудового договору, що має специфічні ознаки, пов’язані з особливим режимом організації праці. Його правова природа визначається поєднанням загальних

положень трудового права та спеціальних норм, що регулюють дистанційну зайнятість.

Трудовий договір про дистанційну роботу відповідно до статті 24 КЗпП укладається у письмовій формі. Водночас, законодавець допускає використання електронної форми з накладенням електронного підпису, що відповідає сучасним умовам цифровізації. Згідно із ст.6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», юридична сила такого документа забезпечується шляхом накладення електронного підпису [3].

Такий договір має консенсуальний характер, укладається між працівником і роботодавцем та передбачає виконання працівником визначеної трудової функції за винагороду з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку, хоча й у модифікованій формі. Окрім загальних умов (посада, оплата праці, режим роботи), у договорі обов'язково зазначаються: умови організації дистанційної роботи, порядок комунікації між працівником і роботодавцем, способи контролю за виконанням роботи, порядок забезпечення працівника обладнанням або компенсації витрат, умови охорони праці, тощо.

Дистанційний працівник, як правило, самостійно розподіляє свій робочий час, якщо інше не передбачено договором. Водночас, має бути визначений період, протягом якого працівник зобов'язаний бути на зв'язку. Особливістю такого виду договору є можливість покладення на працівника обов'язку використовувати власні засоби праці з компенсацією витрат або забезпечення роботодавцем необхідного обладнання.

На нашу думку, правове регулювання дистанційної роботи та практика застосування такого договору виявляє низку суттєвих проблем, що потребують як теоретичного осмислення, так і подальшого законодавчого вдосконалення.

По-перше, це недостатня конкретизація механізмів контролю за виконанням роботи**.** Так, однією з ключових особливостей дистанційної роботи є відсутність безпосереднього фізичного контролю з боку роботодавця. У зв'язку з цим постає проблема визначення допустимих меж контролю за діяльністю працівника. Законодавство України лише загально окреслює можливість використання інформаційно-комунікаційних технологій (зокрема, закони України «Про інформацію», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронні довірчі послуги»), однак не встановлює чітких критеріїв та процедур їх застосування у сфері контролю.

На практиці це призводить до двох крайнощів: або надмірного втручання в особисте життя працівника (наприклад, використання програм для постійного моніторингу дій на комп'ютері), або, навпаки, відсутності ефективного контролю за результатами праці. Відтак виникає необхідність у нормативному закріпленні принципу пропорційності контролю, який би

забезпечував баланс між інтересами роботодавця та правом працівника на приватність.

По-друге, складність забезпечення охорони праці поза межами підприємства. Традиційна модель охорони праці передбачає контроль роботодавця за умовами праці на робочому місці. У випадку дистанційної роботи таке робоче місце знаходиться поза сферою фактичного впливу роботодавця, що ускладнює виконання ним обов'язків щодо забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці. Наприклад, проблемним є питання визначення відповідальності у разі нещасного випадку з дистанційним працівником. Зокрема, складно встановити причинно-наслідковий зв'язок між виконанням трудових обов'язків і шкодою, завданою здоров'ю працівника.

По-третє, існують ризики порушення права на відпочинок через «розмитість» робочого часу. При дистанційній роботі працівник, як правило, самостійно організовує свій робочий час, якщо інше не передбачено трудовим договором. Це означає, що може не бути жорсткого фіксованого робочого часу.
Гнучкий режим роботи, який є однією з основних переваг дистанційної зайнятості, водночас створює ризики порушення трудових прав працівника. Відсутність чітко визначених меж робочого часу може призводити до так званого ефекту «постійної доступності», коли працівник фактично перебуває у стані готовності до виконання трудових обов'язків у будь-який час. Це може негативно впливати на реалізацію права на відпочинок, гарантованого трудовим законодавством.

У європейській практиці вже сформувалася концепція «права на відключення» (right to disconnect), яка передбачає право працівника не відповідати на робочі повідомлення поза межами робочого часу [4]. В Україні така концепція лише починає розвиватися і потребує належного нормативного закріплення.

По-четверте, виникають питання щодо захисту інформації. Дистанційна робота передбачає активне використання цифрових технологій, що зумовлює підвищені ризики витоку конфіденційної інформації та персональних даних. Особливо актуальним це є у випадках використання працівниками власних технічних засобів (модель BYOD – bring your own device) [5]. Отже, виникає потреба у: закріпленні обов'язкових вимог до захисту інформації; встановленні правил використання службових даних; визначенні відповідальності за порушення кібербезпеки.

По-п'яте, труднощі у визначенні місця виконання роботи для вирішення трудових спорів між працівником і роботодавцем. Особливістю дистанційної роботи є відсутність прив'язки до конкретного місця виконання трудових обов'язків. Головним є виконання обсягу роботи або завдань, а не перебування «на робочому місці». У зв'язку з цим

виникають питання щодо: визначення суду, компетентного розглядати спір; застосування локальних нормативних актів роботодавця; встановлення фактичного місця виконання роботи у разі мобільності працівника.

Ця проблема набуває особливої актуальності у випадках, коли працівник перебуває за межами України. У зв'язку з цим доцільним є законодавче закріплення критеріїв визначення «юридично значущого місця роботи» для дистанційних працівників.

Отже, дистанційна робота є важливою складовою сучасного ринку праці, що відображає процеси цифровізації суспільства. Але, попри свої очевидні переваги, супроводжується рядом комплексних правових викликів. Їх вирішення потребує системного підходу, гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами та врахування сучасних цифрових тенденцій. Ефективне правове регулювання дистанційної роботи є необхідною умовою розвитку цифрової економіки та забезпечення гнучкого, конкурентоспроможного ринку праці в Україні.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.11.1971 року. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1971. № 50. Ст. 375.
2. Лиманський П.П. Дистанційна робота як форма організації праці науково-педагогічних працівників: проблеми теорії та практики. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 2. С. 172-175.
3. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 36, Ст. 275.
4. John Hopkins. Managing the Right to Disconnect. Australia, 2024. URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/16/12/4970.
5. Eric B. Blancaflor. Joel R. Hernandez. A Compliance Based and Security. Assessment of Bring Your Own Device (BYOD) in Organizations. *Conference paper Communications in Computer and Information Science.* 2023. P. 116–127. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-35299-7_10.

Ключові слова: трудовий договір, трудовий договір про дистанційну роботу, трудове законодавство, цифрова зайнятість.

Keywords: employment contract, employment contract for remote work, labour law, digital employment.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М.І.

Тищук Наталія В'ячеславівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету "Одеська юридична академія"

ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Повномасштабне вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року спричинило суттєві зміни у правовому регулюванні трудових відносин. Введення воєнного стану Указом Президента № 64/2022 поставило перед законодавцем надскладне завдання: забезпечити функціонування економіки й одночасно зберегти базові гарантії трудових прав мільйонів українців. Актуальність теми зумовлена масштабом змін у трудовому законодавстві – понад 15 поправок до базового закону за 2022-2024 роки, понад 14 млн активних трудових договорів в умовах воєнного стану, а також необхідністю подальшої адаптації законодавства з огляду на динаміку збройного конфлікту та євроінтеграційний курс України.

Конституція України гарантує кожному право на працю (стаття 43), водночас стаття 64 допускає обмеження конституційних прав в умовах воєнного стану. Це конституційне протиріччя стало центральним викликом для правового регулювання трудових відносин. Відповіддю на нього став Закон України № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», що набрав чинності 24 березня 2022 року та встановив пріоритет своїх норм над Кодексом законів про працю України. Така ієрархія джерел відображає принцип lex specialis derogat legi generali і дозволяє гнучко адаптувати трудові відносини до надзвичайних умов без скасування загального законодавства. Додатково діють Постанова КМУ № 440 від 12.04.2022 щодо держслужбовців та накази профільних міністерств.

Закон № 2136 запровадив принципово нові механізми регулювання трудових відносин. Центральним нововведенням стало призупинення дії трудового договору: відповідно до статті 13, дія договору може бути призупинена у зв'язку з військовою агресією, що унеможливлює виконання роботи. При цьому призупинення не є припиненням трудових відносин – місце роботи зберігається за працівником. Запроваджено також гнучкість форми трудового договору: сторони самостійно обирають письмову чи усну форму, допускаються строкові договори для заміни тимчасово відсутніх працівників. Щодо мобілізованих – їм виплачується грошове забезпечення з Державного бюджету, а роботодавець має право укласти строковий договір із іншим працівником на час відсутності основного. Окремо стаття 3 Закону надає роботодавцю право перевести працівника на іншу роботу без його згоди, якщо це не суперечить стану здоров'я, – механізм необхідний для оперативного управління трудовими ресурсами, однак несе ризики зловживань.

Воєнний стан зумовив суттєве обмеження низки трудових прав. Зокрема, щорічна оплачувана відпустка скорочена до 24 календарних днів,

колективний договір може бути зупинений за ініціативою роботодавця, обмежено право на страйк, розширено підстави для надурочних робіт. Водночас законодавець зберіг базові захисні гарантії: заборону примусового звільнення, право працівника розірвати договір через загрозу життю без двотижневого попередження, спеціальні гарантії для осіб до 18 років, осіб з інвалідністю, вагітних жінок та жінок з дітьми, а також гарантії для членів сімей військовослужбовців. Такий дуалізм регулювання підтверджує: навіть за умов війни дотримання трудових прав є елементом правової держави не менш важливим, ніж забезпечення обороноздатності.

Практика застосування Закону № 2136 виявила системні проблеми. Суди визнають воєнний стан обставиною непереборної сили, що звільняє роботодавця від відповідальності за невиплату заробітної плати за наявності доведеного причинно-наслідкового зв'язку з бойовими діями. Серед ключових проблем -розмитість поняття «призупинення трудового договору» через відсутність чітких критеріїв, що призводить до зловживань; складності кадрового діловодства в районах бойових дій; колізії між Законом № 2136 та спеціальним законодавством для держслужбовців. Окремою проблемою є суттєве обмеження державного нагляду у сфері праці: перевірки роботодавців здійснюються лише у виняткових випадках – за дорученням Прем'єр-міністра або внаслідок аварій чи нещасних випадків зі смертельним наслідком, що фактично унеможливлює превентивний захист трудових прав.

Узагальнюючи, Закон № 2136-IX є вимушеним, але виправданим кроком до надзвичайного трудового права, яке тимчасово відступає від стандартів мирного часу задля збереження цілісності держави. Попри жорсткі обмеження, законодавство зберегло «незнімне ядро» трудових прав, що свідчить про відповідність конституційному принципу пропорційності. Подальша адаптація трудового законодавства має орієнтуватися на рекомендації Міжнародної організації праці та враховувати євроінтеграційні зобов'язання України. Серед першочергових завдань – розробка механізму відновлення трудових прав після демобілізації, законодавче закріплення чітких критеріїв призупинення трудового договору та імплементація норм директив ЄС у сфері трудового права.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР*. Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

2. Кодекс законів про працю України. Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної ради*. 1971. Додаток №5.

3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 27. Ст. 232.

4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

5. Деякі питання роботи державних службовців у період воєнного стану: Постанова КМУ № 440 від 12 квітня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022

6. Захист трудових прав працівників у період воєнного стану: проблеми та перспективи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 32–38. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/339198

7. Трудові відносини під час воєнного стану в Україні. Державна служба України з питань праці. URL: https://dsp.gov.ua

Ключові слова: воєнний стан, трудові права, трудовий договір, призупинення дії трудового договору, трудові відносини, правове регулювання, роботодавець, мобілізація, колективний договір, соціальний захист, примусова праця, демобілізація, правозастосування, гарантії трудових прав, євроінтеграція.

Keywords: martial law, labor rights, employment contract, suspension of employment contract, labor relations, legal regulation, employer, mobilization, collective agreement, social protection, forced labor, demobilization, legal practice, labor rights guarantees, European integration.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А. О.

Ткачук Анастасія Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНИ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ СУДУ

Правове регулювання дисципліни праці працівників суду є одним із ключових елементів забезпечення ефективного функціонування судової влади як самостійної гілки влади. У сучасних умовах трансформації правової системи України, зокрема в контексті європейської інтеграції, воєнного стану та реформування судоустрою, питання трудової дисципліни в судах набуває особливої актуальності. Від належного рівня організації праці, дотримання службової дисципліни та етичних стандартів залежить не лише внутрішня ефективність судів, але й рівень довіри суспільства до правосуддя загалом.

Дисципліна праці працівників суду є складною правовою категорією, що поєднує норми трудового, адміністративного та спеціального законодавства. Вона охоплює сукупність правил поведінки, обов'язків і відповідальності працівників судових установ і спрямована на забезпечення належного виконання ними службових функцій. Основними нормативно-правовими актами, які регулюють дисципліну праці у судах є: Конституція України, Кодекс законів про працю України, Закон України «Про судоустрій і

статус суддів», Закон України «Про державну службу», а також підзаконні нормативні акти [1; 2; 3; 4].

Особливість правового регулювання дисципліни праці працівників суду полягає у їх специфічному статусі. Суд як орган державної влади виконує функцію здійснення правосуддя, що зумовлює підвищені вимоги до професійної поведінки як суддів, так і працівників апарату суду. Хоча судді мають особливий конституційно-правовий статус і не є суб'єктами трудового права у класичному розумінні, працівники апарату суду, включаючи секретарів судових засідань, помічників суддів та інших службовців, підпадають під дію трудового законодавства, доповненого спеціальними нормами.

Важливим аспектом є співвідношення загальних норм трудового права та спеціальних норм, що регулюють діяльність судових установ. З одного боку, працівники суду користуються загальними трудовими правами, включаючи право на належні умови праці, оплату праці, відпочинок та соціальний захист. З іншого боку, на них покладаються додаткові обов'язки, пов'язані з дотриманням конфіденційності, неупередженості, службової етики та недопущення конфлікту інтересів. Це обумовлює необхідність більш суворого підходу до забезпечення трудової дисципліни та застосування дисциплінарної відповідальності.

Згідно із Законом України «Про державну службу» та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» підставою дисциплінарної відповідальності працівників апарату суду є вчинення дисциплінарного проступку, як от, невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, порушення етичних вимог, службової дисципліни та антикорупційних обмежень. Види дисциплінарних стягнень, які можуть застосовуватися: зауваження, догана, попередження про неповну службову відповідність і звільнення. Порядок їх застосування передбачає проведення дисциплінарного провадження, з'ясування обставин проступку, отримання пояснень державного службовця та забезпечення права на оскарження. Водночас, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» працівники апарату суду є державними службовцями, які забезпечують організаційне функціонування суду, що обумовлює підвищені вимоги до їх професійної поведінки, дотримання принципів неупередженості, конфіденційності та належного виконання службових обов'язків [3; 4].

Дисциплінарна відповідальність працівників суду виступає важливим інструментом підтримки належного рівня дисципліни праці у суді. Вона передбачає застосування заходів впливу за порушення трудової дисципліни. При цьому особливе значення має дотримання процедурних гарантій притягнення до дисциплінарної відповідальності, включаючи об'єктивне з'ясування обставин порушення, право працівника на пояснення та оскарження рішення. У судовій системі ці процедури мають бути

максимально прозорими, щоб уникнути зловживань і забезпечити справедливість.

В умовах воєнного стану правове регулювання дисципліни праці працівників суду зазнає додаткових викликів. З одного боку, зростає навантаження на судову систему, що потребує підвищеної організованості та відповідальності працівників. З іншого боку, об'єктивні обставини можуть ускладнювати дотримання звичайних трудових стандартів. У таких умовах важливо забезпечити баланс між вимогами дисципліни та реальними можливостями працівників виконувати свої обов'язки.

Сучасні тенденції розвитку правового регулювання дисципліни праці в судах пов'язані з цифровізацією судочинства та впровадженням електронних систем. Використання автоматизованих систем документообігу, електронного суду та дистанційної роботи змінює традиційні підходи до організації праці та контролю за її виконанням. Це, у свою чергу, вимагає адаптації нормативної бази та розробки нових механізмів забезпечення дисципліни, зокрема у сфері інформаційної безпеки та захисту даних.

Важливу роль у забезпеченні дисципліни праці відіграє керівництво суду, зокрема голова суду та керівник апарату. Саме вони здійснюють організацію роботи, контроль за виконанням службових обов'язків та застосування дисциплінарних заходів. Ефективність їх діяльності значною мірою визначає рівень дисципліни в установі. При цьому важливо, щоб управлінські рішення ґрунтувалися на принципах законності, об'єктивності та недискримінації.

Аналіз правового регулювання дисципліни праці працівників суду дозволяє дійти висновку, що воно має комплексний характер і потребує постійного вдосконалення. Серед актуальних напрямів розвитку можна виокремити гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами, підвищення ролі етичних норм, удосконалення процедур дисциплінарної відповідальності та впровадження сучасних технологій управління працею. Особливу увагу слід приділити підвищенню правової культури працівників суду та формуванню у них усвідомлення важливості дотримання дисципліни як невід'ємної складової професійної діяльності.

Таким чином, правове регулювання дисципліни праці працівників суду є важливим чинником забезпечення належного функціонування судової системи. Воно поєднує правові, організаційні та етичні аспекти, спрямовані на досягнення високих стандартів професійної діяльності. Подальший розвиток цієї сфери має базуватися на принципах балансу між вимогами дисципліни праці та захистом прав працівників, що сприятиме підвищенню ефективності правосуддя та довіри суспільства до судової влади.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
2. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 року № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 року №1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text
4. Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

Ключові слова: трудове законодавство**,** дисципліна праці, дисциплінарний проступок, дисциплінарна відповідальність, працівники суду.
Keywords: labor legislation, labor discipline, offense, disciplinary liability, court employees.
Науковий керівник: к. ю. н., доцент Наньєва М. І.

Толкачова Тетяна Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

В умовах сучасних викликів, що виникли через збройну агресію проти України та введення воєнного стану, особливої актуальності набуває питання забезпечення ефективного правового регулювання зайнятості населення. Ринок праці зазнав суттєвих змін: скорочення кількості робочих місць, релокація підприємств, збільшення рівня безробіття, зміна форматів зайнятості та підвищення соціальної напруженості, що вимагає швидкого й адекватного реагування з боку держави через створення відповідних правових механізмів.

Необхідність адаптації трудового законодавства до умов воєнного стану, забезпечення балансу між інтересами держави, роботодавців та працівників, а також гарантування конституційного права на працю навіть у кризові періоди додають особливої значущості цьому питанню. Державна політика у сфері зайнятості має стабілізаційний характер у мирний час, проте під час воєнного стану її фокус зміщується на кризове та адаптивне управління.

Регулювання зайнятості населення в Україні здійснюється через систему нормативно-правових актів, серед яких ключовими є Закон України «Про зайнятість населення» [1]. Цей документ визначає фундаментальні принципи державної політики у сфері зайнятості, правовий статус безробітних, механізми сприяння працевлаштуванню та гарантії соціального захисту.

Додатково значну роль відіграє Кодекс законів про працю України, що охоплює питання укладення трудових договорів, відпочинку, умов праці, оплати, тощо [2]. Зайнятість розглядається як соціально-економічний показник, що відображає участь громадян у суспільно корисній діяльності, яка забезпечує їм дохід.

Запровадження воєнного стану [3] зумовило різке зростання рівня безробіття, руйнування виробничої інфраструктури, припинення діяльності підприємств, масштабну міграцію населення, скорочення доходів громадян, тощо. При цьому спостерігаються структурні зміни на ринку праці, зокрема розвиток дистанційної роботи, активізація волонтерської діяльності, збільшення значущості гнучких форм зайнятості та підвищений попит на кадри у сферах оборони, логістики та ІТ.

Багато громадян набуло статусу внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що визначає їх специфічні права на працевлаштування та професійний розвиток. ВПО мають право на державну допомогу й компенсації роботодавцям за їх працевлаштування [4]. Проте інтеграція таких осіб нерідко супроводжується труднощами через невідповідність кваліфікації чи прояви дискримінації.

Для підтримки економіки держава проводить активну політику сприяння зайнятості, включаючи релокацію підприємств, податкові пільги і фінансову допомогу бізнесу. Окрім того, введено спрощені механізми реєстрації безробітних і забезпечення доступу до онлайн-платформ працевлаштування. Безробітнім пропонуються суспільно корисні роботи та професійне навчання [5, с. 145]

Однак правове регулювання зайнятості стикається з рядом проблем: нестабільністю законодавчих норм, зростанням неформальної зайнятості та нерівністю у доступі до роботи. Особливий виклик представляє пошук балансу між економічною ефективністю і соціальною справедливістю.

Удосконалення правового регулювання зайнятості має включати гармонізацію з європейськими нормами, відновлення соціальних гарантій, розвиток дистанційної роботи, підтримку молодих фахівців і модернізацію трудового законодавства. [6, с. 312]

Правове регулювання зайнятості населення в умовах воєнного стану зазнало значних змін. Запровадження спеціального правового режиму сприяло перегляду традиційних підходів до регулювання праці, що проявилося у підвищенні гнучкості трудових відносин, спрощенні процедур їх оформлення. Ухвалені законодавчі зміни дозволили зберегти функціонування ринку праці та підтримати економічну стабільність, однак призвели до певного обмеження трудових прав і гарантій працівників. Одним із ключових напрямів залишається державна підтримка внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій населення, які найбільше постраждали внаслідок воєнного стану. Реалізація програм, спрямованих на

сприяння зайнятості, професійну адаптацію та соціальний захист є обов'язковою умовою для стабілізації ринку праці. Ефективне регулювання зайнятості населення в умовах воєнного стану виступає важливим інструментом забезпечення соціальної стабільності, економічного розвитку та захисту прав людини.

Список використаних джерел

1. Про зайнятість населення: Закон України від 05. 07. 2012 року № 5067-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17
2. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10.12.1971 року № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 року № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18
5. Костюк В. Л. Правове регулювання зайнятості населення в Україні. Київ: Алерта, 2020. 320 с.
6. Іншин М. І. Трудове право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер,2019. 600 с.

Ключові слова: зайнятість, ринок праці, воєнний стан, безробіття, внутрішньо переміщені особи.

Keywords: employment, labor market, martial law, unemployment, internally displaced persons.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М.І.

Хлібопашенко Єлизавета Миколаївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЗУПИНЕННЯ ТРУДОВИХ ДОГОВОРІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Запровадження воєнного стану в Україні спричинило суттєві трансформації у сфері трудових відносин. Так, було запроваджене «призупинення дії трудового договору», яке виступає особливим механізмом тимчасового врегулювання взаємних прав та обов'язків сторін у випадках неможливості виконання трудових функцій через обставини, пов'язані з військовою агресією. Зазначений правовий інститут введений статтею 13 Закону № 2136-IX і став ключовим інструментом збереження трудових відносин без обов'язку виплати заробітної плати роботодавцем в умовах

активних бойових дій [1]. Проте, станом на 2025–2026 роки цей механізм пройшов значну трансформацію.

Законодавчі зміни 2024–2025 років обмежили зловживання цим інструментом впровадивши граничні терміни призупинення: не більше 12 місяців сумарно для окремих категорій або обов'язковий перегляд підстав кожні пів року. Це було зроблено для того, щоб роботодавці не використовували призупинення як спосіб «безстрокового» утримання штату без жодних зобов'язань [2]. Проте, головна проблема залишається невирішеною: що робити в день, коли воєнний стан буде скасовано, а економічні потужності підприємства не будуть відновлені?

Аналіз судової практики вказує на те, що багато наказів про призупинення були видані з порушеннями. Яскравим прикладом є справа № 521/9115/22 (рішення Малиновського районного суду м. Одеси), де працівниця АТ «Укрзалізниця» оскаржила призупинення договору [3]. Суть справи полягала в тому, що роботодавець обґрунтував наказ «критичним зменшенням обсягів діяльності». Проте суд встановив, що підприємство не припинило роботу, а посадові обов'язки інженера могли виконуватися. Суд визнав наказ незаконним, оскільки фінансові труднощі або загроза обстрілів не є тотожними «абсолютній неможливості» працювати. Верховний Суд України неодноразово наголошував: «для законного призупинення необхідна наявність абсолютної неможливості обох сторін виконувати умови трудового договору».

В умовах цифрової економіки 2026 року роботодавцю дедалі важче довести неможливість надання роботи, якщо вона може виконуватися віддалено. Це створює підґрунтя для масового оскарження наказів та стягнення середнього заробітку за весь період «вимушеного» прогулу.

Оскільки під час призупинення ЄСВ не сплачується, працівники втрачають роки стажу. Законодавча обіцянка покласти ці витрати на «державу-агресора» станом на 2026 рік залишається декларативною, оскільки механізм виплат через міжнародні репараційні фонди все ще перебуває на стадії розробки і тестування.

Скасування воєнного стану автоматично поверне дію всіх трудових договорів у повному обсязі. Це створює певні ризики: масові звільнення і соціальний вибух у суспільстві у цій сфері.

Роботодавці, які не зможуть миттєво відновити фонд оплати праці, будуть змушені проводити процедури скорочення чисельності або штату працівників. Це вимагає виплати вихідної допомоги, тобто коштів яких у зруйнованих підприємств може не бути [4, с. 10]. Тисячі людей, які формально вважалися працевлаштованими, раптом опиняться на ринку праці без реальних виплат та з «дірками» у трудовому стажі.

Для мінімізації негативних наслідків та забезпечення стабільного переходу до післявоєнного відновлення необхідно реалізувати комплексне

оновлення нормативної бази. Першочерговим кроком має стати внесення змін до ст. 13 Закону № 2136-IX, де необхідно деталізувати критерії призупинення для різних галузей. Це дозволить врахувати специфічні обставини, як-от руйнування енергомереж або ланцюгів постачання, що допоможе уникнути правових колізій та безпідставних судових позовів у майбутньому.

Логічним продовженням реформи має стати запровадження механізму поступового виходу підприємств із режиму призупинення. Замість різкого відновлення всіх зобов'язань, доцільно використовувати інструмент «часткової зайнятості» з державним субсидуванням [4, с. 11]. Це дозволить бізнесу, що постраждав від бойових дій, відновити роботу без надмірного фінансового тиску, зберігаючи при цьому кадровий потенціал.

Водночас, з огляду на потреби ринку праці у сьогоднішніх умовах, велику кількість відтоку кадрів, необхідно цифровізувати процедуру призупинення трудових відносин. Паралельно з цим держава має виступити гарантом нарахування мінімального страхового стажу за період призупинення. Такий крок є критично важливим для захисту пенсійних прав громадян уже сьогодні, не очікуючи на тривалі процедури отримання реальних репарацій від агресора.

Призупинення трудових договорів було необхідним кроком у 2022 році, але на сьогоднішній день ця процедура потребує термінової трансформації. Перехід до післявоєнного регулювання має бути плавним: від «заморозки» відносин до їх реальної активації або цивілізованого завершення. Головним пріоритетом має стати захист права працівника, збереження стажу та недопущення банкрутства роботодавців через раптові фінансові зобов’язання.

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. *Голос України*. 2022. № 62. Ст. 13.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 01.07.2022 р. № 2352-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 57. Ст. 13.
3. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 11.04.2024 р. у справі № 754/5488/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115821819
4. Перспективи відновлення українського ринку праці: перехідний період: аналітична записка Міжнародної організації праці (МОП). Женева: МОП, 2025. 42 с.

Ключові слова: трудове законодавство, трудовий договір, призупинення трудового договору, захист права працівника, воєнний стан.

***Keywords**:* labour law, employment contract, suspension of an employment contract, protection of employee rights, martial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М.І.

Ховращук Роман Володимирович
здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНТРАКТ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ТРУДОВГО ДОГОВОРУ В КРАЇНАХ АЗІЇ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Контракт як особлива форма трудового договору дозволяє враховувати специфіку певних видів діяльності, індивідуалізувати умови праці та забезпечувати баланс інтересів працівника і роботодавця. У країнах Азії, де поєднуються традиційні підходи до регулювання праці з сучасними економічними моделями та інноваційними практиками управління трудовими ресурсами контракт застосовується як інструмент підвищення ефективності праці. Позитивний досвід країн Азії може бути корисним для нашої національної системи у контексті адаптації до сучасних викликів ринку праці.

Контракт як особлива форма трудового договору за законодавством України дозволяє максимально індивідуалізувати умови праці, наприклад, встановлювати додаткові підстави для розірвання такого договору, підвищену матеріальну відповідальність працівника, спеціальні бонуси, режим праці та відпочинку, тощо. Контракт завжди укладається виключно в письмовій формі, має строковий характер і в деяких випадках є обов'язковим для укладення [1]. Контракт спрямований на забезпечення ініціативності та самостійності працівника з урахуванням його індивідуальних здібностей.

Після переходу до ринкової економіки в 1990-х роках Україна ввела контракт як компромісний інструмент для залучення кваліфікованих кадрів у приватний сектор та заради захисту інтересів роботодавців, особливо в олігархічних структурах для швидкого реагування на ринкові зміни.

На відміну від України, то наприклад у Китаї контрактна форма побудована на трьох типах трудових договорів. У Китаї діє «Закон про трудові договори» [2].

Передісторія розвитку китайського контракту пов'язана з реформами Ден Сяопіна 1978 року, перехід від жорсткої планової економіки до ринкової спричинив значний хаос на державних підприємствах з масовими звільненнями працівників що супроводжувалося соціальною нестабільністю в 1990-х. «Закон про трудові договори», який регулює контрактну форму в Китаї ввели саме для стабілізації ринку праці, захисту працівників від свавілля приватних роботодавців, формалізації у швидкозростаючій

економіці та запобігання соціальним конфліктам під час досить швидкої індустріалізації та урбанізації.

В зазначеному законі вказані такі види контрактної форми: фіксований контракт, безстроковий або нефіксований та контракт на виконання конкретного завдання. Форма укладення також обов'язково є письмовою, але протягом першого місяця роботи, інакше автоматично виникає презумпція безстрокових відносин. Після двох фіксованих контрактів або після 10 років безперервної роботи працівник має право перейти на безстроковий контракт. Є особливості у питанні розірвання контракту, а саме чітко визначені підстави: негайне звільнення за серйозні порушення, масове скорочення з пріоритетом для безстрокових працівників з обов'язковою компенсацією в розмірі від одного до подвійного місячного окладу незалежно від стажу. Також роботодавець не може вільно відмовити у продовженні фіксованого контракту без вагомих причин [2].

У Японії немає прямого аналога «українського контракту», але ключову роль відіграє система пожиттєвого найму «shūshin koyō» (довічне працевлаштування) [3]. Це довгостроковий договір за яким працівник зазвичай є випускником університету, приймається на роботу в компанію і, як правило, залишається в ній до пенсії, просуваючись по службі за принципом старшинства. В такому договорі визначені щорічні бонуси, корпоративні пільги, навчання та соціальні гарантії в обмін на повну лояльність і відмову від переходу до конкурентів. На сьогоднішній день, ця модель поєднується з більш гнучкими фіксованими контрактами для молоді, жінок, іноземців та тимчасових працівників, але для «свого» персоналу залишається стабільним форматом, підкріпленим колективними угодами, корпоративною культурою «компанія це сім'я» та судовою практикою, яка ускладнює звільнення.

Після Другої світової війни Японія відновлювала економіку в умовах гострого дефіциту кваліфікованих кадрів, руйнування промисловості та необхідності швидкої індустріалізації. Великі конгломерати разом із державою створили систему пожиттєвого найму для забезпечення лояльності працівників, довгострокових інвестицій у їхню підготовку, колективної дисципліни та стабільності виробництва. Конфуціанські цінності колективізму, традиція «сім'ї на роботі» та післявоєнні трудові реформи значно посилили цю модель [3].

У Південній Кореї контрактна система регулюється «Законом про захист працівників з фіксованим терміном і частковою зайнятістю» [4]. В ньому зазначений фіксований контракт на два роки з можливістю продовження лише за винятковими обставинами. Після цього працівник автоматично вважається таким, що уклав безстроковий контракт. Для масового ринку праці держава постійно контролює перехід від фіксованих до безстрокових контрактних форм, щоб зменшити дуалізм ринку. Коріння

такого контрактного регулювання пов’язане з «економічним дивом» 1960–1980-х років: конгломерати «Samsung» та «Hyundai» швидко розвивались, спираючись на модель пожиттєвого найму для більшої стабільності кадрів, колективної лояльності та довгострокового планування. Фінансова криза 1997 року змусила лібералізувати ринок праці. Саме з того періоду з’явилися масові фіксовані контракти для гнучкості та скорочення витрат [4; 5].

На підставі вищевикладеного, контракт як особлива форма трудового договору в країнах Азії є ефективним інструментом поєднання гнучкості ринку праці з соціальним захистом працівників. Досвід цих держав становить значний інтерес і практичну цінність для України, оскільки наша країна пройшла перехід до ринкової економіки в 1990-х роках і сьогодні потребує модернізації трудового законодавства в умовах глобальної конкуренції, дефіциту кваліфікованих кадрів та необхідності балансу інтересів працівника і роботодавця. Китайська модель з чітким розмежуванням фіксованих, безстрокових і проектних контрактів та автоматичним переходом на безстрокові відносини може стати корисною для вдосконалення чинного КЗпП України в частині запобігання зловживанням строковими договорами та посилення стабільності трудових відносин. Японська система пожиттєвого найму демонструє, як довгострокова лояльність і інвестиції в працівника забезпечують стабільність кадрів. Це особливо актуально для України в умовах дефіциту кваліфікованих фахівців.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08.
2. Labor Contract Law of the People's Republic of China. URL: https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/76384/CHN76384%20Eng.pdf
3. Shūshin koyō (система пожиттєвого найму в Японії). Історичний та академічний огляд. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Sh%C5%ABshin_koy%C5%8D
4. Act on the Protection of Fixed-Term and Part-Time Employees. URL: https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawViewContent.do?hseq=17519
5. Lee J. Labour Policy on Fixed-Term Employment Contract in Korea. JILPT Report/ URL: https://www.jil.go.jp/english/reports/documents/jilpt-reports/no.9_korea.pdf

Ключові слова: контракт, трудовий договір, особлива форма трудового договору, порівняльно-правовий аналіз трудового законодавства, досвід зарубіжних країн.

Keywords: contract, employment contract, special form of employment contract, comparative legal analysis of labor legislation, experience of foreign countries.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М,І.

Чекотун Анастасія Василівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ ТА МІНІМАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ

Сучасні зміни в економіці впливають на систему оплати праці та підходи до встановлення соціальних гарантій. Підприємства вже не можуть спиратися лише на традиційні схеми нарахування заробітної плати, оскільки ринок праці швидко змінюється, а вимоги до працівників стають ширшими. Через це оплата праці поступово набуває більш гнучкого характеру. Йдеться про поєднання стабільної частини заробітної плати із заохочувальними виплатами, які залежать від результатів роботи, професійного рівня працівника та його внеску в діяльність підприємства. Такий підхід дає змогу не лише підтримувати матеріальну зацікавленість персоналу, а й підвищувати продуктивність праці. Разом із цим надто складні системи нарахування можуть викликати нерозуміння та недовіру, тому механізм оплати має бути прозорим, чітким і доступним для сприйняття. За цих умов удосконалення оплати праці пов’язується не тільки зі зростанням доходів працівників, а й із побудовою справедливої системи, у якій винагорода відповідає трудовому внеску та стимулює професійний розвиток [1, с. 208].

Мінімальна заробітна плата посідає окреме місце в системі соціальних гарантій, оскільки саме вона визначає нижню межу оплати праці та виконує захисну функцію для працівників. Її розмір має забезпечувати базові потреби людини та підтримувати належний рівень життя. Проте в умовах інфляції та зростання споживчих цін номінальний розмір мінімальної заробітної плати не завжди відображає її реальну купівельну спроможність. Через це виникає потреба в регулярному перегляді її рівня з урахуванням змін економічної ситуації. До уваги беруться ціни на товари і послуги, витрати на проживання, стан ринку праці та фінансові можливості держави. Підвищення мінімальної заробітної плати має здійснюватися виважено, щоб підтримати населення і водночас не створити надмірного навантаження на роботодавців. Отже, мінімальна заробітна плата є не просто законодавчо встановленим показником, а дієвим інструментом соціального захисту, який має узгоджувати інтереси працівників, бізнесу та держави [6, с. 139].

На рівні підприємства система оплати праці впливає не лише на фінансовий стан працівника, а й на його ставлення до роботи, рівень мотивації та готовність до професійного зростання. Працівники звертають увагу не тільки на розмір заробітної плати, а й на те, наскільки зрозумілими є умови її нарахування, чи існує справедливість у розподілі винагороди, як

оцінюються результати праці. Саме тому сучасні підприємства дедалі частіше поєднують основну заробітну плату з преміями, доплатами та іншими формами стимулювання. Це дає змогу враховувати як стабільність доходу, так і особисті досягнення працівника або результати роботи колективу. Проте така система має бути простою для розуміння, оскільки надмірна кількість показників і складних формул ускладнює її сприйняття. Коли працівник розуміє, за що саме він отримує винагороду, це підвищує рівень довіри до роботодавця та сприяє формуванню позитивного трудового середовища. Через це вдосконалення оплати праці на підприємстві пов'язане не лише з економічними розрахунками, а й з урахуванням людського сприйняття справедливості та передбачуваності. Державне регулювання у сфері мінімальних соціальних гарантій спрямоване на те, щоб захистити працівника від надто низького рівня доходу та забезпечити соціальну стабільність. Законодавство встановлює мінімальний рівень заробітної плати, обов'язковий для всіх роботодавців, але сама наявність такої норми ще не гарантує її повного дотримання. Ефективність державної політики залежить від того, наскільки добре поєднуються правові механізми, економічні стимули та контроль за виконанням встановлених вимог. У сучасних умовах держава має не лише встановлювати соціальні стандарти, а й створювати умови, за яких роботодавець зможе їх виконувати без втрати фінансової стійкості [5, с. 20].

Для цього застосовуються різні інструменти: податкове регулювання, програми підтримки зайнятості, заходи контролю за оплатою праці. Не менш суттєвим є й запровадження цифрових засобів моніторингу, що допомагають виявляти порушення та підвищують прозорість трудових відносин. За такого підходу мінімальні соціальні гарантії перестають бути лише формальною нормою і стають реальним механізмом підтримки працівника та впорядкування ринку праці [4, с. 13].

Удосконалення оплати праці неможливе без урахування інтересів роботодавця і працівника, оскільки саме між цими сторонами формується реальна практика трудових відносин. Роботодавець зацікавлений у зниженні витрат і підвищенні результативності діяльності підприємства, тоді як працівник очікує належної оплати, стабільності та впевненості в завтрашньому дні. Узгодити ці інтереси можна через побудову такої системи оплати праці, яка буде водночас справедливою, економічно обґрунтованою та зрозумілою для обох сторін. Значну вагу тут має соціальний діалог, під час якого обговорюються умови праці, порядок нарахування заробітної плати, розміри доплат і гарантій. Колективні договори та домовленості між роботодавцем і працівниками допомагають закріпити ці умови та зменшити ймовірність конфліктів. У сучасних умовах така взаємодія дедалі частіше спирається на відкритість інформації та чіткі правила. Саме тому сучасні підходи до вдосконалення оплати праці та мінімальних соціальних гарантій

мають бути спрямовані на поєднання економічної доцільності, соціального захисту та зрозумілих механізмів реалізації, які відповідають реальним потребам суспільства.

Суттєвий вплив на трансформацію системи оплати праці справляє також динаміка продуктивності та структурні зміни економіки. У секторах, де відбувається інтенсивне впровадження технологій, спостерігається зміщення акценту з кількісних показників праці на її якісні характеристики, що безпосередньо відображається у формуванні заробітної плати. Це породжує потребу в гнучких моделях винагороди, де фіксована частина поєднується зі змінною, прив'язаною до індивідуальних і колективних результатів. Така конструкція дозволяє не лише стимулювати підвищення ефективності, але й адаптувати систему до змін ринку. Водночас надмірна варіативність може призводити до нестабільності доходів, що вимагає балансування через гарантійні механізми. Саме тут виникає необхідність чітко визначених меж мінімальних стандартів, які забезпечують базову фінансову захищеність працівника незалежно від коливань виробничих показників. У цьому сенсі система оплати праці починає функціонувати як складний інституційний механізм, де перетинаються економічні стимули, соціальні очікування та нормативні обмеження [6].

Не менш виразно проявляється вплив інституційної довіри на ефективність реалізації соціальних гарантій. За умов, коли працівник переконаний у дотриманні встановлених правил, формується інша поведінкова модель – зростає схильність до довгострокового планування, підвищується рівень залученості у виробничі процеси, зменшується плинність кадрів. Відповідно, підприємство отримує більш стабільний кадровий ресурс, що позитивно позначається на організаційній ефективності. Проте за відсутності прозорих механізмів контролю та доступу до інформації виникає протилежний ефект: недовіра трансформується у тіньові практики, що підривають як фіскальну базу, так і соціальну стабільність. Саме тому цифровізація трудових відносин, яка передбачає фіксацію нарахувань, облік робочого часу та автоматизовану перевірку відповідності нормам, поступово стає не просто технічним рішенням, а інструментом інституційного врегулювання. Вона змінює саму логіку взаємодії сторін, переводячи її у площину формалізованих і водночас доступних процедур.

Розгортання сучасної системи оплати праці також неможливе без урахування макроекономічних параметрів, зокрема інфляційних процесів та рівня купівельної спроможності населення. Номінальне зростання заробітної плати не завжди супроводжується реальним підвищенням добробуту, якщо воно нівелюється ціновими коливаннями. У зв'язку з цим постає питання індексації доходів, яка виступає механізмом компенсації втрат від знецінення грошей. Проте її застосування потребує точного

розрахунку та узгодження з можливостями підприємств, щоб уникнути надмірного навантаження на фонд оплати праці. У таких умовах формується багаторівнева система, де поєднуються державні інструменти регулювання та внутрішньокорпоративні підходи до управління винагородою. Саме їх взаємодія визначає не лише рівень доходів працівників, але й загальну конфігурацію соціально економічних відносин, у яких оплата праці виступає не просто економічною категорією, а формою відображення балансу інтересів, можливостей і очікувань.

Список використаних джерел

1. Завербний А. Шпак Н. Процайло І. Особливості аналізування впливу факторів у формуванні мотиваційних систем. Економічний аналіз. 2025. С. 208-216.
2. Згалат Лозинська Л. Шовківська В. Козлова А. Вектори удосконалення системи соціально-трудових гарантій. *Економіка та суспільство*, (74). 2025. С. 10
3. Лич В М. Середюк К В. Ефективність організаційно економічного механізму забезпечення соціальних гарантій. *Економіка та суспільство*, (70). 2024. С. 10
4. Середня місячна зарплата за видами економічної діяльності в 2025 році URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/branch/ (дата звернення: 18.02.2026)
5. Armstrong M. Brown D. Armstrongs Handbook of Reward Management Practice. London. Kogan Page, 2019. P. 20
6. Duncan K. Ormiston R. What does the research tell us about prevailing wage laws. *IZA World of Labor.* 2018. P. 139

Ключові слова: оплата праці, заробітна плата, мінімальна заробітна плата, гарантії оплати праці, індексація доходів, трудові відносини, соціальний захист, ринок праці, продуктивність праці, державне регулювання.

Keywords: remuneration, wages, minimum wage, wage guarantees, income indexation, labor relations, social protection, labor market, labor productivity, state regulation.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кілімiченко А. О.

Челишева Софія Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВІДПУСТКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність дослідження проблем реалізації права на відпустку в умовах воєнного стану зумовлена суттєвими трансформаціями трудових відносин, спричиненими запровадженням особливого правового режиму. В умовах воєнного стану відбувається обмеження окремих трудових прав працівників, що знаходить своє відображення у спеціальному законодавчому регулюванні, зокрема щодо порядку надання, тривалості та можливості перенесення чи відмови у відпустках. Це породжує низку правозастосовних проблем, пов'язаних із забезпеченням балансу між інтересами працівника та роботодавця, а також із дотриманням конституційних гарантій права на відпочинок.

Додаткової актуальності зазначеній темі надає необхідність забезпечення ефективного функціонування економіки та обороноздатності держави, що нерідко зумовлює пріоритет виробничих потреб над індивідуальними трудовими правами. Водночас відсутність єдності у правозастосовній практиці, недостатній рівень правової визначеності щодо окремих аспектів реалізації права на відпустку в умовах воєнного стану обумовлюють необхідність комплексного наукового аналізу цієї проблематики.

Право на щорічні відпустки прямо закріплено у ст. 74 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), кожен, хто перебуває в трудових відносинах з установами, організаціями, підприємствами та працює за трудовим договором у фізичних осіб має право на щорічні (основні та додаткові) відпустки із збереженням місця роботи, заробітної плати та зарахуванням періоду такої відпустки до страхового стажу [1]

У зв'язку з повномасштабним вторгненням різні сфери суспільних відносин потребують іншого підходу до регулювання. Так, 15 березня 2022 року було прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі – Закон № 2136-IX).

У випадку введення воєнного стану держава може обмежувати деякі права громадян. Закон № 2136-IX значно обмежує права працівників, це торкнулося і права на щорічну відпустку. Кількість та тривалість щорічних відпусток передбачених статтями 75 і 76 КЗпП України значно обмежена нормою ч. 1 ст. 12 Закону № 2136-IX. Так, за рішенням роботодавця працівнику може надаватися відпустка тривалістю 24 календарних дні. О.В. Пожарова звернула увагу, що роботодавець отримав право звільняти працівника під час його знаходження у відпустці [2, с. 704].

Також у абзаці другом ч. 1 ст. 12 Закону № 2136-IX закріплена можливість перенесення невикористаних днів відпустки на період припинення або скасування воєнного стану або за рішенням роботодавця така відпустка може надаватися без збереження заробітної плати. Додатково роботодавець наділений повноваженнями відмовляти у наданні будь-якого виду відпустки, крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами

та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, працівникам, які працюють на об’єктах критичної інфраструктури [3].

Від початку збройної агресії було зафіксовано тисячі звернень громадян щодо порушення їх трудових прав. Часто через нечітке формулювання норм законодавства роботодавці зловживали своїми правами та значно обмежували права працівників [4, с. 57].

З метою усунення цього недоліку було б доречно конкретизувати норми ст. 12 Закону № 2136-IX та перерахувати обставини та причин з яких роботодавець може приймати рішення стосовно обсягу надання відпустки.

Наступним недоліком є не закріплений на законодавчому рівні порядок використання відпусток після припинення або скасування воєнного стану. Необхідно закріпити в нормах законодавства послідовний порядок перенесення та використання відпусток гарантованих КЗпП України.

Також заслуговує на увагу право роботодавця надавати гарантовані щорічні відпустки не зберігаючи заробітну плату, це значно обмежує права працівників, оскільки вони втрачають джерело доходу та можуть навіть не мати засобів для існування. Якщо роботодавець не буде сплачувати страхові внески, то цей термін може не зараховуватися до страхового стажу і, як наслідок, особа не зможе розраховувати на страхові виплати передбачені законом. Тому необхідно регламентувати чіткий перелік ситуацій, у яких роботодавець може скористатися зазначеним правом.

Отже, проведений аналіз свідчить, що реалізація права на відпустку в умовах воєнного стану зазнає суттєвих обмежень, зумовлених необхідністю забезпечення публічних інтересів, зокрема підтримання функціонування економіки та обороноздатності держави. Запроваджені законодавчі зміни, передбачені Законом України № 2136-IX, істотно трансформували механізм реалізації цього права, звузивши обсяг гарантій, визначених трудовим законодавством, та розширивши дискреційні повноваження роботодавця.

Водночас встановлено, що чинне правове регулювання характеризується наявністю прогалин, колізій та недостатнім рівнем правової визначеності, що ускладнює його однакове застосування на практиці та створює передумови для можливих зловживань з боку роботодавців. Особливої уваги потребують питання обґрунтованості відмови у наданні відпусток, порядку їх перенесення, а також правових наслідків надання відпусток без збереження заробітної плати.

У зв’язку з цим обґрунтовано необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання шляхом конкретизації положень законодавства, зокрема визначення вичерпного переліку підстав для обмеження права на відпустку, врегулювання порядку використання невикористаних відпусток після припинення воєнного стану та встановлення чітких гарантій захисту трудових прав працівників. Реалізація зазначених заходів сприятиме забезпеченню належного балансу між інтересами держави, роботодавців і

працівників, а також підвищенню ефективності механізму реалізації права на відпочинок в умовах особливого правового режиму.

Список використаних джерел

5. Кодекс законів про працю України: затв. Законом УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1971. Додаток до № 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 08.04.2026).

6. Пожарова О.В. Особливості припинення трудових відносин в умовах воєнного стану. *Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції *(2 травня 2024 року)*: ел. збірник. Київ: Видавництво Людмила, 2024. С. 704-705.

7. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022. № 2136-IX. *Голос України.* 2022. № 64. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text (дата звернення: 08.04.2026).

8. Коваленко О. О. Проблеми реалізації права на відпустку як складової гідної праці в умовах режиму воєнного стану та євроінтеграції України. *Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції* : тези доп. та наук. повідомл. учасників XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 жовт. 2022 р.) / уклад. О. Г. Середа, О. М. Ярошенко, О. В. Соловйов; за ред. О. Г. Середи. Харків, 2022**.** С. 57-61. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/efcc5265-8b9b-4333-92ae-4663afa8ef84/content (дата звернення: 08.04.2026).

Ключові слова: трудові відносини, відпустка, обмеження, гарантії, щорічна відпустка, воєнний стан, трудове законодавство, працівник, роботодавець, правове регулювання.

Keywords: labour relations, vacation, restrictions, guarantees, annual leave, martial law, labour legislation, employee, employer, legal regulation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Пожарова О. В.

Чєрнеуцан Валерія Валеріївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

БАЛАНС МІЖ ПРАВАМИ ПРАЦІВНИКА ТА ІНТЕРЕСАМИ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Україна зараз перебуває в умовах повномасштабної війни з росією. Наслідки війни охопили всі сфери життя, в тому числі трудові правовідносини. З одного боку держава потребує максимального

ефективного використання людського ресурсу, бо від цього може залежати існування України як незалежної як такої. З іншого боку Україна рухається до Європейського союзу, і ключовими умовами вступу є захист прав людини, в тому числі працівників. Таким чином, виникає складне завдання – знайти оптимальний баланс між публічними інтересами держави, спрямованими на забезпечення національної безпеки та стабільності, і приватними інтересами працівників, що полягають у збереженні гідних умов праці, соціальних гарантій та захисту від зловживань.

З 24 лютого 2022 року в Україні діє воєнний стан відповідно до Указу Президента «про введення воєнного стану». Ведення стану суттєво вплинуло на трудові правовідносини в Україні. Основним нормативно-правовим актом, що регулює вплив воєнного стану на трудові правовідносини є Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Він діє лише на період воєнного стану та втратить чинність, за винятком деяких положень, після його припинення.

Стан наукового дослідження даної теми свідчить про зростання інтересу до проблематики трудових правовідносин у період воєнного стану. У працях сучасних українських науковців досліджуються питання трансформації трудового законодавства, запровадження нових правових механізмів, а також особливості обмеження трудових прав працівників. Значна увага приділяється аналізу таких інститутів, як призупинення дії трудового договору, зміна істотних умов праці, спрощення процедур звільнення [1]. Водночас у науковій літературі залишаються дискусійними питання меж допустимого втручання держави у сферу трудових прав та ефективності механізмів їх захисту в умовах війни.

Основний зміст проблеми полягає у необхідності забезпечення балансу між інтересами держави та правами працівника шляхом правового регулювання трудових відносин. Законодавство України, зокрема Конституція України, Кодекс законів про працю України та Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав працівників. До таких обмежень належать зміна умов праці без попереднього погодження, запровадження гнучких форм зайнятості, можливість переведення працівника на іншу роботу без його згоди, а також призупинення дії трудового договору [3]. Право на відпочинок також є обмеженим під час воєнного стану: в умовах воєнного стану тривалість робочого часу на об’єктах критичної інфраструктури може бути збільшена до 60 годин на тиждень (або до 40 годин для окремих категорій працівників) із відповідним підвищенням оплати праці, при цьому роботодавець самостійно визначає режим роботи. Щотижневий безперервний відпочинок може бути скорочений до 24 годин, а також скасовуються обмеження щодо роботи у вихідні, напередодні святкових днів і надурочних робіт [4]. Разом із тим важливим є

дотримання принципу пропорційності, відповідно до якого обмеження прав повинні бути необхідними, обґрунтованими та співмірними поставленій меті – забезпеченню національної безпеки та обороноздатності держави. Незважаючи на обмеження, працівники зберігають право на судовий захист, а держава повинна забезпечувати мінімальні гарантії реалізації трудових прав. В якості прикладу захисту прав працівників під час воєнного стану можна навести законопроєкт № 14235, яким пропонується внести зміни до статті 40 Кодекс законів про працю України та визначити чіткі критерії, за якими оцінюватимуться «поважні» причини відсутності працівника на робочому місці. Метою ініціативи є досягнення балансу між правами працівників і інтересами роботодавців, а також посилення захисту працівників від необґрунтованого звільнення за прогул. Відповідно до положень законопроєкту, звільнення працівника за відсутність на роботі понад три години протягом робочого дня буде можливим лише після встановлення та перевірки поважності причин такої відсутності [2].

Таким чином, баланс досягається через поєднання інтересів держави та необхідності захисту прав людини.

Важливе значення для дослідження мають нормативно-правові акти та наукові джерела. Основу правового регулювання становлять Конституція України, Кодекс законів про працю України, Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», а також міжнародні акти у сфері праці. Наукові праці українських дослідників доповнюють нормативну базу, дозволяючи комплексно оцінити проблематику та визначити напрями її подальшого розвитку.

Судова система також стикається з викликами трудових відносин під час воєнного стану. Владислав Шипович виступив із доповіддю про трудові спори під час війни, проаналізувавши їх динаміку (зменшення з 14 896 справ у 2019 році до 6 830 у 2024 році, переважно щодо оплати праці) та звернувши увагу на практику Європейський суд з прав людини у справі «Басюк та інші проти України», де наголошено на необхідності гнучкого тлумачення норм у воєнних умовах і широкій дискреції держави; також він висвітлив позиції Верховний Суд та Конституційний Суд України (рішення № 1-р/2025), підкресливши, що зміни трудового законодавства зумовлені потребою адаптації до війни та пошуку балансу між інтересами працівників і роботодавців, зокрема щодо призупинення трудових договорів, гарантій військовослужбовців і ролі профспілок [5].

Отже, баланс між правами працівника та інтересами держави під час війни є складним правовим явищем, що потребує постійного вдосконалення. Тимчасове обмеження трудових прав є виправданим за умов дотримання принципів законності та пропорційності. Водночас держава повинна гарантувати збереження основного змісту трудових прав і забезпечувати ефективні механізми їх захисту. У післявоєнний період важливим завданням

стане повне відновлення прав працівників та гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами.

Список використаних джерел

1.Васько Б.В Панчишин О.Ю. Особливості трудових відносин під час воєнного стану. Наукові записки львівського університету бізнесу та права. 2025. № 45/2025. С. 293–299. URL: https://zenodo.org/records/15842374

2.Поважні причини відсутності на роботі: у КЗпП хочуть встановити чіткі критерії. Кадровик.UA. URL: https://www.kadrovik.ua/novyny/povazhni-prychyny-vidsutnosti-na-roboti-u-kzpp-hochut-vstanovyty-chitki-kryteriyi?srsltid=AfmBOorlxLm6y3borpa8QP0L5cmXvb0-o3yhf2ZZ4a2f1-AG2_gu417h

3.Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. Офіційний вісник України. 2022. № 31. Ст. 1634

4.Трудові відносини в умовах воєнного стану. Безоплатна правнича допомога. URL: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/trudovi-vidnosyny-v-umovah-voyennogo-stanu-2/

5.Трудові правовідносини під час воєнного стану: судді ВС у КЦС розповіли про виклики законодавства та судову практику. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1943011/

Ключові слова: воєнний стан, нормативно-правовий акт, право на відпочинок, трудові правовідносини, трудові спори, законодавство, правове регулювання, роботодавець, законопроєкт, локальні, обмеження прав, трудовий договір.

Keywords: martial law, regulatory act, right to rest, labor relations, labor disputes, legislation, legal regulation, employer, draft law, local, restrictions of rights, employment contract.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А. О.

Чорна Анастасія Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ КОЛЕКТИВНИХ ДОГОВОРІВ У РЕГУЛЮВАННІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Колективний договір є важливою формою соціального діалогу, що дозволяє конкретизувати та доповнювати законодавчі гарантії у сфері праці з урахуванням специфіки діяльності підприємства, установи чи організації. Його положення спрямовані на встановлення умов праці, оплати праці, соціальних гарантій, режиму роботи, охорони праці, а також інших аспектів, що мають істотне значення для забезпечення належного рівня трудових прав працівників.

Зубрицький М. І. та Ганечко О. М. обґрунтовують, що колективний договір є формою локального нормотворення, яка органічно поєднує нормативні й договірні елементи: нормативна частина містить умови праці, що поширюються на всіх працівників підприємства, тоді як договірна – взаємні зобов'язання сторін [1, с. 55].

Тупіков І. В. уточнює, що з прийняттям Закону України «Про колективні угоди та договори» від 23.02.2023 року № 2937-IX [2] колективний договір вперше отримав законодавче визначення як письмовий нормативний документ, що укладається з метою регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин між роботодавцем і працівниками. Це усунуло тривалу доктринальну невизначеність у розумінні його правової природи та місця серед джерел трудового права [3, с. 175].

Ефективність колективного договору як регулятора трудових відносин визначається насамперед його змістом. Тупіков І. В. [3, с. 176] систематизує обов'язкові та факультативні умови колдоговору. До обов'язкових він відносить положення про оплату праці, режим робочого часу та відпочинку, охорону праці, соціальні гарантії. Факультативні умови (додаткові пільги, соціально-побутові гарантії) встановлюються на розсуд сторін і є важливим інструментом конкурентоспроможності роботодавця на ринку праці.

Гордеюк А. О. [4, с.175] акцентує увагу на взаємозалежності колективного та індивідуального трудового договорів: умови трудового договору окремого працівника безпосередньо залежать від змісту колективного договору, оскільки неформальні положення останнього автоматично формують більш сприятливі умови індивідуальних трудових правовідносин. Таким чином, колективний договір виконує роль своєрідного «мінімального стандарту» умов праці на підприємстві, нижче якого індивідуальні трудові договори опускатися не можуть.

Важливою складовою ролі колективного договору є процедурний механізм його укладення та дії. Зубрицький М. І. та Ганечко О. М. [1, с. 58] аналізують новели Закону № 2937-IX щодо порядку ведення переговорів, строків дії, механізмів приєднання осіб, які не брали участі в укладенні та принципу пролонгації. Принципово важливою новелою є норма про трансформацію положень колективного договору в умови індивідуальних трудових договорів. Після набрання чинності новим Законом умови, передбачені колективним договором, автоматично стають частиною трудових договорів усіх працівників підприємства. Система контролю за виконанням колдоговору включає державний нагляд, профспілковий контроль і механізм юридичної відповідальності за невиконання зобов'язань.

Попри значущість колективного договору, його регулятивний потенціал реалізується не в повній мірі. Гордеюк А. О. [4, с. 178] ідентифікує системну проблему колективно-договірного регулювання праці на локальному рівні –

формальний підхід до визначення нормативних положень колдоговору. Це виявляється у дублюванні норм чинного законодавства без встановлення реальних додаткових гарантій для працівників, що тягне за собою конфлікт інтересів між сторонами та унеможливлює ефективний контроль за дотриманням прав працівників. Окремо дослідник звертає увагу на виклики цифровізації та штучного інтелекту, що трансформують ринок праці. Колективні договори мають містити положення щодо захисту прав працівників в умовах цифрових змін, проте чинна практика їх укладення залишається значною мірою осторонь цих питань.

Порівняльно-правовий аналіз засвідчує, що в країнах ЄС колективно-договірне регулювання є фундаментом трудового права. Тупіков І. В. [5, с. 571] встановлює, що в більшості держав – членів ЄС колективний договір охоплює весь спектр соціально-трудових відносин і є обов'язковим для укладення, а охоплення ним найманих працівників перевищує 80% (у Франції, Австрії, Швеції). Натомість в Україні колективний договір формально є добровільним, а рівень охоплення ним залишається низьким, особливо у малому та середньому бізнесі. В умовах євроінтеграційного курсу України та реалізації Закону № 2937-IX постає завдання адаптації українського законодавства до стандартів ЄС відповідно до Директиви 2022/2041 щодо гідного мінімального заробітку, яка передбачає підвищення охоплення колективними договорами до 80% у державах-членах [1, с. 57]. Реформування системи колективно-договірного регулювання з урахуванням зарубіжного досвіду є нагальним кроком на шляху до гармонізації трудового законодавства України з правом ЄС.

Таким чином, колективний договір є незамінним правовим інструментом регулювання трудових відносин, що забезпечує баланс інтересів роботодавця і працівників, встановлює мінімальні стандарти умов праці на рівні підприємства. Подолання формального підходу до укладення колдоговорів, розширення охоплення ними працівників та адаптація їх змісту до викликів цифрової економіки і стандартів ЄС є ключовими завданнями сучасної реформи трудового законодавства України. У сучасних умовах трансформації соціально-трудових відносин в Україні, зумовлених економічними викликами, процесами євроінтеграції та наслідками воєнного стану договірне регулювання праці набуває особливого значення.

Список використаних джерел

1. Гордеюк А. О. Колективний договір як правове забезпечення у регулюванні трудових відносин на локальному рівні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. С. 54-58.

2. Про колективні угоди та договори: Закон України від 23 лютого 2023 року № 2937-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2937-20.

3. Зубрицький М. І., Ганечко О. М. Колективні договори та угоди: поняття, зміст, порядок укладення та значення для регулювання трудових відносин. *Київський часопис права*. 2025. № 2. С. 165–170.

4. Тупіков І. В. Колективний договір як форма регулювання соціально-трудових відносин: особливості змісту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. Вип. 88, ч. 2. С. 174–179.

5. Тупіков І. В. Особливості колективно-договірного регулювання трудових відносин у зарубіжних країнах. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. С. 569-573.

Ключові слова: колективний договір, колективна угода, трудові відносини, трудове законодавство, умови праці.

Keywords: collective agreement, collective bargaining agreement, labour relations, labour legislation, working conditions.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М.І.

Чуприна Юлія Олександрівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ ЯК ПРИНЦИП ТРУДОВОГО ПРАВА

У сучасних умовах розвитку демократичного суспільства особливого значення набуває забезпечення рівності прав людини у різних сферах суспільного життя, зокрема у сфері праці. Одним із фундаментальних принципів трудового права є принцип недопущення дискримінації, який передбачає забезпечення рівних прав і можливостей для всіх осіб у трудових правовідносинах незалежно від ознак, що не пов’язані з професійними якостями працівника [4, с. 52].

Право на працю належить до основних соціальних прав людини. Відповідно до ст. 43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку особа вільно обирає або на яку добровільно погоджується [1]. Водночас ст. 24 Конституції України закріплює принцип рівності громадян перед законом та встановлює, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних чи інших переконань, етнічного або соціального походження, майнового стану, місця проживання чи іншими ознаками [1].

Подальший розвиток принципу рівності та недискримінації відображений у трудовому законодавстві України. Так, відповідно до ст. 2-1 Кодексу законів про працю України забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці. Законодавством передбачено, що не допускається обмеження трудових прав або надання переваг працівникам залежно від раси, кольору

шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного або соціального походження, сімейного стану, місця проживання або інших ознак, які не пов'язані з характером роботи чи умовами її виконання [2].

Важливе значення у забезпеченні реалізації принципу недискримінації має також Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». У зазначеному нормативно-правовому акті визначено основні форми дискримінації, серед яких: пряма дискримінація, непряма дискримінація, підбурювання до дискримінації та утиск [3].

Проблематика недопущення дискримінації у сфері праці є предметом дослідження багатьох науковців у галузі трудового права. Зокрема, О. М. Ярошенко зазначає, що забезпечення рівності працівників є необхідною умовою реалізації конституційного права людини на працю та ефективного функціонування трудових правовідносин [4, с. 53]. Схожої позиції дотримується і П. Д. Пилипенко, який наголошує, що принцип недискримінації належить до основоположних принципів сучасного трудового права [5, с. 41].

Зазначений принцип повинен реалізовуватися на всіх стадіях трудових правовідносин. Це стосується як процесу прийняття особи на роботу, так і встановлення умов праці, визначення розміру оплати праці, можливостей кар'єрного зростання, а також припинення трудового договору. Роботодавець зобов'язаний забезпечувати однакові можливості для всіх працівників та утримуватися від будь-яких дій або рішень, що можуть призвести до дискримінаційного ставлення.

У юридичній науці та чинному законодавстві для встановлення факту дискримінації у сфері праці застосовуються певні критерії, які дають можливість визначити, чи було порушено принцип рівності у трудових правовідносинах.

Насамперед одним із таких критеріїв є наявність різного ставлення до працівників або кандидатів на роботу, які перебувають у схожих умовах. Подібна ситуація може проявлятися, наприклад, у безпідставній відмові у прийнятті на роботу, встановленні нерівних умов праці, різному рівні оплати праці або обмеженні можливостей професійного розвитку.

Іншим важливим елементом є наявність певної ознаки, на підставі якої відбувається таке розмежування. Відповідно до ст. 2-1 Кодексу законів про працю України такими ознаками можуть бути раса, колір шкіри, стать, вік, інвалідність, політичні чи релігійні переконання, етнічне або соціальне походження, сімейний стан, місце проживання та інші характеристики, що не пов'язані з діловими чи професійними якостями працівника [2].

Ще одним критерієм визначення дискримінації є відсутність об'єктивних та законних підстав для різного ставлення до працівників. Якщо певні обмеження не обумовлені специфікою роботи, вимогами безпеки або

професійною кваліфікацією, вони можуть розглядатися як прояв дискримінації.

Такі підходи узгоджуються і з міжнародними стандартами у сфері праці. Зокрема, Конвенція МОП №111 «Про дискримінацію в галузі праці та занять» визначає дискримінацію як будь-яке розрізнення, виключення або надання переваги за ознаками раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, національного чи соціального походження, що призводить до порушення рівності можливостей або рівного ставлення у сфері праці [6].

Важливу роль у забезпеченні принципу недискримінації відіграє також Конвенція МОП №100 «Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності». У цьому міжнародному акті закріплено вимогу забезпечення однакової оплати праці незалежно від статі працівника, що є важливою складовою гарантування рівності у трудових правовідносинах [7].

Отже, принцип недопущення дискримінації у сфері праці виступає однією з ключових гарантій реалізації права людини на працю. Його дотримання сприяє забезпеченню рівності працівників, створенню справедливих і безпечних умов праці та розвитку демократичних трудових відносин. Подальший розвиток трудового законодавства має бути спрямований на вдосконалення механізмів запобігання дискримінації, а також на посилення захисту трудових прав громадян. Застосування відповідних правових критеріїв дає змогу своєчасно виявляти прояви дискримінації та забезпечувати реальне дотримання принципу рівності у сфері праці.

Список використаних джерел

1. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. №30. Ст. 141.
2. Кодекс законів про працю України: Затв. Законом УРСР від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1971. Додаток до №50. Ст. 375.
3. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06 вересня 2012 року № 5207-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 32. Ст.412.
4. Жернаков В.В., Прилипко С.С., Ярошенко О.М. Трудове право : підручник. Харьків : підручник. Харків: Право, 2021. С. 52–54.
5. Пилипенко П.Д. Трудове право України. Київ: Ін Юре, 2014. С. 40–42.
6. Конвенція МОП №111 про дискримінацію в галузі праці та занять 1958 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161
7. Конвенція МОП № 100 про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності 1951 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002#Text

Ключові слова : трудове право, принципи трудового права, недопущення дискримінації у сфері праці, конвенції МОП, законодавство України.

Keywords: labor law, principles of labor law, non-discrimination in the workplace, ILO conventions, legislation of Ukraine.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Чанишева Г. І.

Шабуліна Анастасія Костянтинівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ У ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ СПОРАХ: ВИКЛИКИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Захист прав працівників у межах індивідуальних трудових спорів є ключовим елементом забезпечення соціальної справедливості та дотримання гарантій у сфері праці. Основними формами такого захисту виступають юрисдикційні механізми, насамперед судовий захист, а також діяльність органів, уповноважених розглядати трудові спори, і можливість застосування альтернативних способів їх вирішення.

Післявоєнне відновлення неминуче порушує питання про те чи матиме працівник реальний механізм захисту своїх трудових прав. У сфері індивідуальних трудових спорів перевіряється не абстрактна цінність трудових прав, а здатність держави відновити порушене право конкретної особи. Конституція України закріплює право на працю та гарантує судовий захист прав і свобод, а Кодекс законів про працю України визначає основні органи і процедури розгляду трудових спорів [1; 2].

Після завершення активної фази війни структура трудових конфліктів неминуче зміниться. До традиційних спорів про звільнення, поновлення на роботі чи стягнення заробітної плати додадуться спори, пов’язані з поверненням працівників після проходження військової служби, наслідками релокації підприємств, відновленням роботи на деокупованих територіях, зміною режиму праці, використанням дистанційної роботи та підтвердженням трудових прав за відсутності частини кадрових документів. Н. І. Чудик-Білоусова обґрунтовано наголошує, що повоєнне відновлення вимагає розширення трудових гарантій для осіб із додатковим правовим статусом та адаптації законодавства до нових умов функціонування ринку праці [3, с. 191]. Отже, зростатиме не лише кількість індивідуальних трудових спорів, а й складність.

Однією з головних проблем залишається застарілість механізму розгляду спорів у комісіях по трудових спорах. С. Кожушко та Д. Нявчук звертають увагу на те, що саме організація розгляду індивідуальних трудових спорів у межах КТС породжує практичні труднощі для сторін [4, с. 181].

О. П. Столяр, аналізуючи чинне правове регулювання індивідуальних трудових спорів, вказує на відсутність чітких вимог до членів КТС, невизначеність компетенції, застарілі строки, а також відсутність належних правових інструментів для участі свідків і спеціалістів [5, с. 148]. У післявоєнний період такі недоліки стануть ще відчутнішими, оскільки спори потребуватимуть складнішого доказування і швидшого реагування. За цих умов КТС може залишатися допоміжним засобом захисту, але вже не може розглядатися як універсальний механізм вирішення індивідуального трудового спору.

Не менш відчутною є проблема судового захисту. Суд залишається основним юрисдикційним способом відновлення трудових прав. Однак чинне регулювання не забезпечує достатньої процесуальної визначеності. О. О. Олійник слушно зазначає, що сучасний стан правового регулювання вирішення трудових спорів у судовому порядку не повною мірою відповідає потребам реального захисту працівника, а питання судової юрисдикції та чітких критеріїв її визначення потребують належного врегулювання [6, с. 191]. Для людини, яка після війни намагається повернутися до стабільного заробітку, тривалий розгляд справи означає не лише процесуальні витрати, а й фактичне продовження порушення її права. Тому під час післявоєнного відновлення важливо не формальне збереження доступу до суду, а створення швидких і передбачуваних процедур розгляду індивідуальних трудових спорів.

Окремий масив проблем стосується доказування. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» передбачив спеціальні правила кадрового діловодства, обміну документами і повідомлення сторін трудового договору, а також врегулював інститут «призупинення дії трудового договору» [7]. Для періоду війни такі рішення є виправданими, але в післявоєнний час вони породжують нові спори: як підтверджувати зміст трудової функції, факт виконання роботи, момент повідомлення працівника, правомірність призупинення дії трудового договору або момент відновлення трудових відносин. Коли частина документів втрачена, а комунікація здійснювалася електронною поштою чи через мобільний зв’язок, традиційні правила доказування виявляються недостатніми. Тому законодавство має чітко визначити доказове значення електронних кадрових документів і цифрових повідомлень, інакше доступ до правосуддя залишатиметься лише формальним [3, с. 193].

Післявоєнний період також висуне на перший план спори за участю працівників, які потребують посиленого правового захисту: осіб, звільнених з військової служби, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, працівників, що повертаються на деокуповані території або втрачають попередні умови праці. Для таких категорій індивідуальний трудовий спір часто буде пов’язаний не лише з фактом порушення права, а й з об’єктивною

нерівністю можливостей сторін. Саме тому під час післявоєнного оновлення трудового законодавства слід передбачити спеціальні процесуальні гарантії, спрощений доступ до доказів і реальні механізми швидкого поновлення на роботі та виплати належних сум [3, с. 196].

Отже, післявоєнне відновлення вимагатиме не лише економічного запуску ринку праці, а й створення такого правового порядку, за якого працівник зможе швидко й ефективно відновити порушене право. Індивідуальний трудовий спір у цих умовах перетворюється на практичний тест для всієї системи трудового права, оскільки саме через нього оцінюється доступність до правосуддя, якість доказування, дієвість гарантій і реальна можливість повернення людини до праці. Ефективний захист трудових прав працівників у період післявоєнного відновлення має поєднувати доступність, оперативність і справедливість. Для цього потрібна модернізація механізмів розгляду спорів та розширення тих способів захисту, які дають змогу відновити трудові права без надмірного затягування. Лише за таких умов право на працю і право на захист у сфері праці матимуть для працівника реальний зміст.

Список використаних джерел

1. Конституція України Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.

3. Чудик-Білоусова Н. І. Реформування трудового законодавства як основа соціального спрямування економіки України та бізнесу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 12. С. 191–198.

4. Кожушко С., Нявчук Д. Проблематика розгляду індивідуальних трудових спорів. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 181–184.

5. Столяр О. П. Вирішення індивідуальних трудових спорів комісіями по трудових спорах: проблемні аспекти. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2023. № 2. С. 148–152.

6. Олійник О. О. До питання вирішення трудових спорів у судовому порядку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. Вип. 70. С. 191–195.

7. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 року № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-20

Ключові слова: трудові спори, захист прав працівників, трудові права, судовий захист, медіація. **Keywords:** labour disputes, protection of employee rights, labour rights, judicial protection, mediation.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М. І.

Шаповал Поліна Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОБІНГ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ: СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Сьогодні у трудових відносинах все більше уваги приділяється захисту прав працівників не лише від економічних, а від психічних форм тиску. Однією з таких форм є мобінг. Законодавець закріпив поняття та форми цькування у Кодексі законів про працю України, де зазначає, що мобінг (цькування) – це систематичний психологічний тиск на працівника, що проявляється у приниженні його честі та створенні ворожої робочої атмосфери.

Першим, хто звертає увагу на поняття «мобінгу» у трудових відносинах є шведський психолог Х. Лейман. Він визначив, що у цькуванні, чварах, підсиджуванні, плідках, інтригах, хамстві, емоційного насилля проявляється психологічний тиск на робочому місці.

Серед причин виникнення цькування на робочому місці можна виокремити банальне бажання помсти, наприклад, після конфлікту, це може бути заохочення керівництва або нудьга на робочому місці. «Білі ворони» – люди, які відрізняються від інших часто стикаються з мобінгом.

Трюхан О.А. наголошує, що у літературі виділяють ряд різновидів мобінгу. Зважаючи на сферу, виділяють вертикальний та горизонтальний. Вертикальний відбувається у площині «керівник – підлеглий». Коли в колективі відбувається тиск на одного з працівників іншими працівниками – це горизонтальний. Науковці виділяють ще подвійний мобінг – поєднання горизонтального та вертикального, коли на одного працівника здійснюється психологічний тиск з боку керівництва та колег[2. с, 183-184].

Україна порівняно з іншими європейськими країнами достатньо пізно почала звертати увагу на психологічний тиск на робочому місці. Першими хто звернули увагу були скандинавські країни у 1970-ті роки. У Німеччині окремого нормативно правового акту немає, проте у 1995 році уряд ухвалив рішення щодо створення Асоціації по боротьбі з психосоціальним стресом і мобінгу. Також у 2002 році Франція видала спеціальний Закон про захист працівників від морального переслідування та були внесені доповнення до Трудового кодексу.

В Україні лише у 2022 році було видано Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» та були внесені зміни до Кодексу законів про працю: було закріплено визначення поняття «мобінг» та визначено форми психологічного та економічного тиску та інше.

Прийняття зазначеного закону стало важливим етапом розвитку трудового законодавства України, оскільки на нормативному рівні було не лише визначено поняття мобінгу, а й встановлено заборону його проявів у трудових відносинах та закріплено гарантії захисту працівників від психологічного переслідування.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення також передбачено адміністративну відповідальність керівників та працівників за вчинення мобінгу. Згідно зі статтею 173-5 КУпАП, вчинення мобінгу (цькування) працівника – тягне за собою накладення штрафу на громадян від п’ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до тридцяти годин[1].

Слід зауважити, що в судовій практиці позивачі у трудових спорах вже застосовували поняття «мобінг», про що свідчить низка рішень, зокрема: 200/2386/21-а, 565/1113/21, 755/16619/20, 212/853/22, 643/14471/19, 949/175/21, 490/8513/21, 420/6989/20 та ін. У цих справах позови були задоволені повністю або частково.

Колєснік Т.В. наголошує, що важливим є робота працівників щодо формування доказової бази, а саме електронних доказів, переписок в месенджерах, листування електронною поштою. Проте жертви можуть боятися звернутися за допомогою, у таких колеги можуть підтримати та повідомити[3. с, 30-32].

Для удосконалення законодавства у сфері протидії мобінгу доцільно звернутися до практики зарубіжних країн, зокрема Польщі. Кодекс праці Польщі передбачає обов’язок роботодавця вживати заходів щодо запобігання мобінгу як негативному явищу у трудових відносинах. Такий підхід може сприяти ефективнішій боротьбі з вертикальним мобінгом, оскільки керівники будуть зобов’язані запобігати його проявам, а у разі їх вчинення – нести більшу відповідальність.

Для протидії мобінгу можна звернути увагу ще на трудовий договір. Зокрема Корнілов Д.С., підкреслює роль колективного договору, який має передбачати конкретні заходи щодо запобігання, протидії та припинення мобінгу, а також відновлення порушених прав працівників. Наголошує, що законодавство вимагає не лише формальної заборони мобінгу, а активного впровадження відповідних заходів сторонами трудових відносин[4. с, 104-106].

Отже, мобінг є серйозною проблемою сучасних трудових відносин, яка потребує належного правового регулювання та ефективних механізмів

протидії. Закріплення поняття мобінгу у трудовому законодавстві України стало важливим кроком у напрямі захисту прав працівників від психологічного тиску, однак подальшого розвитку потребує практичне застосування превентивних заходів. Використання зарубіжного досвіду, а також впровадження механізмів запобігання мобінгу на локальному рівні, зокрема через колективні договори, сприятиме створенню безпечного та справедливого робочого середовища.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР.*1984. № 51. Ст. 11222.

2. Трюхан О. А. Сучасний погляд на актуальні проблеми протидії мобінгу в трудових відносинах. *Зарубіжна колективна монографія "Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis". Collective monograph.Volume 2. 304 p*. 2019. С. 183–184.

3. Колєснік Т.В.. МОБІНГ: ФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ. *Актуальні проблеми приватного та публічного права* : Матеріали V Міжнар. науково-практ. конф. присвяч. 94-річчю з дня народж. члена-кор. НАПрН України, акад. Міжнар. кадр. акад., Заслуж. діяча науки України, д-ра юрид. наук, проф. Процев. О.І., м. Харків, 31 берез. 2023 р. 2023. С. 30–32.

4. Корнілов Д.С. Особливості протидії мобінгу в сфері трудових відносин на локальному рівні. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених. Харків*, м. Харків, 19 квіт. 2023 р. Харків, 2023. С. 104–106.

Ключові слова: мобінг, цькування, психологічний тиск, трудові відносини, вертикальний мобінг, горизонтальний мобінг, подвійний мобінг, колективний договір, превентивні заходи, захист працівників.

Keywords: mobbing, harassment, psychological pressure, labor relations, vertical mobbing, horizontal mobbing, double mobbing, collective agreement, preventive measures, employee protection.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А. О.

Шешеня Анастасія Костянтинівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРУДОВИЙ ДОГОВІР З НЕФІКСОВАНИМ РОБОЧИМ ЧАСОМ: НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА

Відносини у сфері праці є важливою складовою соціально-економічної системи будь-якої держави. Однією з форм організації трудової

діяльності в Україні є трудовий договір із нефіксованим графіком роботи, що передбачає виконання обов'язків без чітко встановленого щоденного чи щотижневого розкладу. Відповідно до законодавства, така угода дозволяє гнучко регулювати робочий час, що є особливо актуальним для нинішнього ринку зайнятості з його нетиповими умовами праці, віддаленою роботою та сезонними потребами компаній.

У контексті реформування трудового законодавства виникла необхідність дослідити нововведення, які стосуються укладання, зміни та розірвання трудових угод із нефіксованим робочим часом. Це дає змогу встановити дієві правові інструменти для захисту прав співробітників та гарантування гнучкого управління робочим часом з боку роботодавців.

Трудовий договір з нефіксованим робочим часом являє собою особливий вид організації трудових відносин, який передбачає виконання працівником своїх обов'язків без заздалегідь визначеного щоденного чи тижневого розкладу. Водночас, загальна тривалість робочого часу, розрахована за місяць або рік, залишається в межах встановлених норм. Така форма працевлаштування відповідає сучасним запитам ринку праці, де дедалі більше цінується гнучкість зайнятості та можливість поєднувати роботу з іншими професійними чи особистими справами. Працівники, що укладають трудовий договір з нефіксованим робочим часом, можуть ефективно планувати свій робочий графік, поєднувати роботу з навчанням або доглядом за родиною, що позитивно впливає на їхнє задоволення працею та мотивацію [6]. Юридичне регулювання таких угод здійснюється на основі норм Кодексу законів про працю України та Закону України «Про працю», що гарантує захист прав найманих працівників та визначає зобов'язання роботодавців [2].

Нещодавні зміни у трудовому законодавстві України, запроваджені у період 2023-2025 років, значно вплинули на суть ТДНРЧ та додали правової ясності для сторін трудових взаємин. Зокрема, було конкретизовано порядок укладання таких угод, що вимагає обов'язкового письмового фіксування умов роботи та потенційних змін у графіку. Крім того, законодавчо закріплено вимогу письмового затвердження робочого графіку на місяць або квартал, що допомагає запобігти суперечкам та забезпечує прозорість відносин між працівником і роботодавцем. Значну увагу приділено питанням оплати праці та соціального забезпечення: передбачено розрахунок відпусток і доплат за понаднормові години пропорційно до фактично відпрацьованого часу. При цьому законодавство закріплює право працівника відмовитися від роботи, що не відповідає погодженому графіку, без жодних негативних наслідків для його трудових прав [1, 3].

Трудовий договір з нефіксованим робочим часом має численні переваги як для працівників, так і для роботодавців. Для працівників він

відкриває можливість гнучко поєднувати професійну діяльність з навчанням чи іншими зобов'язаннями, забезпечує отримання компенсацій за додаткові години праці та стимулює високу мотивацію завдяки свободі у виборі часу виконання завдань [4]. Для роботодавців така форма трудових відносин дає змогу ефективніше розподіляти робочий час, залучати персонал для конкретних проєктів або сезонних завдань, оптимізувати витрати на зарплату та знижувати ризики простоїв, що в цілому сприяє зростанню продуктивності компанії. Водночас існують певні складнощі, пов’язані з труднощами контролю реального часу роботи, імовірними суперечками через неузгоджені зміни у графіку та можливістю зловживань з боку будь-якої сторони [5].

Для ефективного використання трудових договорів на неповний робочий час (ТДНРЧ) критично важливе ретельне документальне оформлення та контроль за виконанням поставлених завдань. Необхідно детально зафіксувати в письмовій формі умови угоди, включно з обсягом робіт, термінами їх реалізації, механізмом комунікації між працівником та роботодавцем, а також погодженим графіком або приблизними часовими рамками. Значну роль відіграє також визначення порядку обліку робочих годин. У сучасному світі для цього доцільно використовувати цифрові системи (такі як тайм-трекери, корпоративні платформи або CRM-системи), що забезпечують прозорість, можливість перевірки виконаних робіт і зменшують ризик зловживань з обох сторін.

Крім того, важливим аспектом є коректне документування результатів виконаних робіт – через акти здачі-приймання, звіти, службові записки або електронні підтвердження. Така практика не тільки впорядковує внутрішні процеси, а й створює надійну доказову базу для вирішення можливих трудових спорів. Судовий досвід свідчить, що у справах, що стосуються понаднормової роботи, оплати праці чи порушення умов контракту, зазвичай виграє та сторона, яка може надати адекватні та прийнятні докази фактично виконаних обов’язків, їхнього обсягу та тривалості [7].

Також принциповим є встановлення ясних і однозначних критеріїв для оцінки виконаних завдань. Йдеться про визначення конкретних показників ефективності (KPI), очікуваних результатів, стандартів якості та строків реалізації проектів. Це допомагає уникнути суб'єктивності в оцінюванні роботи, знижує кількість конфліктних ситуацій та сприяє побудові довірчих відносин. Особливо це актуально для дистанційної або гнучкої зайнятості, де прямий контроль з боку керівництва є обмеженим.

Важливе значення має і дотримання вимог трудового законодавства щодо режиму роботи та відпочинку, навіть за умов гнучкого графіка. Роботодавець має забезпечити, щоб не перевищувалися дозволені норми робочого часу, а працівник – сумлінно виконував свої обов'язки у визначені терміни. Таким чином, успішна реалізація ТДНРЧ можлива лише за умови

поєднання належного юридичного оформлення, використання сучасних технологій обліку праці та взаємної відповідальності учасників. Це разом сприяє зростанню продуктивності праці та захисту трудових прав.

Трудовий договір з нефіксованим робочим часом є важливим елементом сучасного українського трудового законодавства. Він забезпечує значну гнучкість у організації роботи та сприяє раціональному використанню робочої сили. Використання таких договорів допомагає компаніям пристосовуватися до сучасного ринку праці, особливо коли є сезонна робота, проєктні завдання або потреба поєднувати роботу з навчанням чи іншими справами. Гнучке планування робочого часу дозволяє працівникам самостійно розподіляти свій день, що робить їх більш задоволеними роботою та мотивує краще виконувати свої обов'язки.

Останні зміни у трудовому законодавстві (2023–2025 роки) зробили правила для працівників та роботодавців значно зрозумілішими. Наприклад, тепер чіткіше визначено, як укладати та змінювати такі договори, обов'язково потрібно письмово фіксувати графік роботи на місяць чи квартал, а також гарантовано, що відпустки та доплати за понаднормову працю нараховуються відповідно до відпрацьованого часу. Ці нововведення не тільки краще захищають працівників, а й дають роботодавцям змогу ефективніше планувати робочий час і зменшувати витрати на зарплату, уникаючи простоїв чи перевантажень.

Щоб успішно використовувати трудові договори з гнучким графіком, потрібен системний підхід та ретельне ведення документації. Важливо точно обліковувати відпрацьований час, узгоджувати графіки та застосовувати сучасні електронні системи для контролю. Це робить відносини між сторонами прозорими та знижує ризик суперечок. Судова практика показує, що ті, хто має документальне підтвердження виконаної роботи, мають перевагу у вирішенні конфліктів. Це підкреслює, наскільки важливо офіційно фіксувати процеси обліку та контролю.

Також впровадження цифрових технологій у трудові відносини відкриває нові можливості для кращого керування робочим часом. Застосування електронних систем обліку, програм для планування завдань та відстеження продуктивності допомагає підвищити ефективність праці та створює умови для чеснішого й прозорішого нарахування виплат. Майбутні наукові дослідження можуть вивчати, як ці технології впливають на ефективність таких трудових договорів, оцінювати їхній вплив на соціальні права працівників, а також розробляти поради для їхнього оптимального використання в різних галузях економіки.

Отже, трудовий договір з нефіксованим робочим часом – це не просто спосіб оформити зайнятість. Це також важливий інструмент для підвищення конкурентоспроможності компаній та досягнення балансу між правами співробітників і потребами роботодавців. Ефективне використання такого

договору можливе лише за умови всебічного підходу до його регулювання, контролю та впровадження сучасних технологій для управління персоналом.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Кодекс законів про працю України. Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної ради*. 1971. Додаток №5.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом. Закон України від № 2421-IX від 18.07.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2421-20

4. Термін «Трудовий договір з нефіксованим робочим часом» // Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/57259

5. Технології педагогічного супроводу індивідуальної траєкторії розвитку учня / НУ «Львівська політехніка». – Київ: NURE Open Archive, 2021. – URL: https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/3f35079d8c9545ae83435e1b3652404c/content

6. Мольва І. П. Праця та зайнятість: сучасні аспекти регулювання / І. П. Мольва // Юридичний журнал. – 2018. – № 1(1). – URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=molv_2018_1(1)__18

7. Верховний Суд України. Дайджест судової практики ВС у справах зі спорів, що виникають із трудових відносин. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/dajdzhest_VS.pdf

Ключові слова: трудовий договір, нефіксований робочий час, трудові відносини, права працівника, обов'язки роботодавця, гнучкий графік роботи, компенсація за понаднормову роботу, законодавчі новели, електронний облік робочого часу, сучасне трудове право.

Keywords: employment contract, non-fixed working hours, labor relations, employee rights, employer obligations, flexible work schedule, overtime compensation, legislative innovations, electronic time tracking, modern labor law.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А. О.

Шкімбова Ганна Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ТРУДОВІ ПРАВА ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації, розпочате 24 лютого 2022 року, поставило перед українським суспільством та

державою безпрецедентні виклики у всіх сферах суспільного життя, у тому числі у сфері трудових відносин. Необхідність забезпечення обороноздатності країни, мобілізація трудових ресурсів та збереження функціонування економіки в умовах активних бойових дій вимагали оперативного реагування з боку законодавця. Ця потреба зумовила прийняття Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX (далі – Закон № 2136-IX), який набрав чинності 24 березня 2022 року [1].

Зазначений Закон визначає особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності та галузевої належності. Принципово важливим є те, що норми Закону № 2136-IX мають пріоритетне застосування перед нормами Кодексу законів про працю України та іншого трудового законодавства на весь період дії воєнного стану. Це означає системне відступлення від усталених гарантій трудових прав, що потребує детального аналізу з позицій правової охорони інтересів найманих працівників [2, с. 116].

Одним із найбільш суперечливих нововведень стало закріплення інституту призупинення дії трудового договору. Відповідно до статті 13 Закону № 2136-IX призупинення є тимчасовим припиненням роботодавцем забезпечення працівника роботою та тимчасовим припиненням працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку з неможливістю здійснення останнього. При цьому трудові відносини не припиняються, що теоретично зберігає за працівником гарантію поновлення на роботі. Проте фактично такий механізм позбавляє працівника права на оплату праці на невизначений строк, що суперечить конвенціям Міжнародної організації праці, зокрема Конвенції МОП № 95 про захист заробітної плати. Частина третя зазначеної статті передбачає відшкодування заробітної плати державою-агресором після закінчення воєнних дій, однак реальний механізм такого відшкодування досі залишається невизначеним [3,с.122].

Суттєво трансформовано також право працівників на відпочинок. Закон № 2136-IX надає роботодавцям право: обмежувати тривалість щорічної основної відпустки 24 календарними днями за поточний робочий рік; відмовляти у наданні невикористаних відпусток за попередні роки до закінчення воєнного стану; скорочувати тривалість щотижневого безперервного відпочинку до 24 годин (замість 42 годин у мирний час); збільшувати нормальну тривалість робочого часу до 60 годин на тиждень на об'єктах критичної інфраструктури (для працівників зі скороченим робочим часом – до 50 годин). Крім того, роботодавець самостійно визначає час початку і закінчення щоденної роботи та може скасовувати встановлені правилами внутрішнього трудового розпорядку вихідні дні [2, с. 117].

Значні зміни відбулися й у сфері укладання та розірвання трудових договорів. Роботодавці отримали право укладати з новими працівниками строкові трудові договори на весь період воєнного стану або на строк заміщення тимчасово відсутнього працівника без дотримання загальних вимог щодо підстав для строкових договорів. Водночас суттєво спрощено порядок переведення працівника на іншу роботу без його попередньої згоди – у разі потреби відвернення або ліквідації наслідків бойових дій. Разом з тим законодавець зберіг заборону примушення працівника до написання заяви про звільнення за власним бажанням та заборону розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця без поважних підстав [3, с.121].

Окрему категорію осіб, чиї трудові права перебувають під особливою загрозою, становлять внутрішньо переміщені особи (ВПО). Ця категорія часто позбавлена звичного соціального середовища, трудових зв'язків та документів, що підтверджують кваліфікацію чи трудовий стаж. Прийнятий законодавством комплекс заходів щодо захисту прав ВПО у сфері праці є недостатнім: фактично відсутній дієвий механізм контролю за дотриманням їх трудових прав новими роботодавцями, а можливості профспілкового захисту для ВПО є мінімальними [4, с. 45].

Проблематичним залишається й питання ефективності державного нагляду у сфері праці в умовах воєнного стану. Відповідно до Закону України № 2352-IX від 1 липня 2022 року Державна служба України з питань праці отримала обмежені повноваження щодо позапланових перевірок – лише за заявою працівника або профспілки та виключно в частині питань виявлення неоформлених трудових відносин і законності припинення трудових договорів. Такий підхід об'єктивно знижує ефективність нагляду та рівень захисту прав працівників [1].

Отже, воєнний стан суттєво трансформував систему трудових прав в Україні, надавши роботодавцям розширені повноваження в ущерб гарантіям найманих працівників. Такі зміни є певною мірою об'єктивно зумовленими потребами оборони держави, однак вони не мають виходити за межі принципу пропорційності. Відновлення повноцінної системи трудових гарантій після закінчення воєнного стану потребує не лише скасування тимчасових обмежень, а й розробки механізмів компенсації втрат, яких зазнали працівники, зокрема шляхом отримання відшкодування від держави-агресора, посилення профспілкового захисту та ефективного судового контролю за законністю рішень роботодавців у воєнний час.

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20

2. Бортник С. М. До питання про особливості правового регулювання трудових правовідносин в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 115–122.

3. Хмара, Міла. "Особливості припинення трудових відносин в умовах воєнного стану в Україні." *Актуальні проблеми правознавства* 2 (2022): С.121-125.

4. Ковач, Д. Л. "Особливості трудових відносин в умовах воєнного стану: захист прав та соціальна стабільність." *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.2024* 67 (2024): 42-46.. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc67/10.pdf

Ключові слова: воєнний стан, трудові права, трудовий договір, призупинення дії трудового договору, охорона праці, внутрішньо переміщені особи, трудове законодавство, робочий час, право на відпочинок.

Keywords: martial law, labour rights, employment contract, suspension of employment contract, occupational safety, internally displaced persons, labour legislation, working hours, right to rest.

Науковий керівник: доктор філософії у галузі права, доцент Кіліміченко А. О.

Ясько Ірина Леонідівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВИЙ МОНІТОРИНГ ПРАЦІВНИКІВ: ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ТА БАЛАНС ІНТЕРЕСІВ У ПРОЄКТІ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Цифровізація трудових відносин поставила перед правом питання, на яке традиційне законодавство не має готової відповіді: де закінчується законний контроль роботодавця і починається порушення права працівника на приватність? Відеоспостереження, GPS-трекінг, моніторинг електронної пошти та мережевого трафіку давно стали буденністю українських підприємств. Відповідно до наукового дослідження 2025 року, значна частина вітчизняних роботодавців активно застосовує різні форми цифрового контролю, реалізуючи свій інтерес у підвищенні продуктивності та захисті комерційної інформації [1, с. 530]. В умовах воєнного стану та широкого поширення дистанційної роботи ця проблема набула особливої гостроти, зіткнувши інтерес роботодавця в управлінні ефективністю з конституційним правом особи на приватність.

Цифровий моніторинг працівників являє собою систематичний збір, обробку та аналіз інформації про трудову діяльність особи за допомогою електронних засобів. Ключовим тут є саме систематичний характер: йдеться не про разову перевірку, а про постійне або регулярне спостереження, що формує масив даних про поведінку, переміщення та продуктивність

конкретного працівника. З точки зору трудового права, моніторинг є проявом управлінської влади роботодавця – його права організовувати та контролювати виробничий процес. Це право є легітимним і необхідним, однак не абсолютним, оскільки стикається з конституційно захищеним правом людини на недоторканність приватного життя. Трудові відносини, попри їх договірний характер, не позбавляють людину особистої гідності, навіть у робочий час. У цьому й полягає центральна правова напруга балансу: обидві сторони мають законні інтереси, які мають бути дотримані.

Норми про цифровий моніторинг регулюються фрагментарно через положення Кодексу законів про працю, Закону України «Про захист персональних даних» № 2297-VI [2] та Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» № 851-IV [3]. Жоден із цих актів не регулює питання цифрового контролю на достатньому рівні. Проєкт Трудового кодексу № 14386 вперше в українській правовій системі закріплює спеціальні норми, які встановлюють обов'язкову наявність внутрішнього положення про моніторинг, обов'язкове завчасне інформування працівників про його види, цілі та строки зберігання даних, а також дотримання принципу пропорційності. Моніторинг дозволяється лише на службовому обладнанні й виключно в цілях, пов'язаних із виконанням трудових функцій. Спостереження у місцях відпочинку, санітарних приміщеннях та під час перерв прямо заборонене [4].

Цікавим видається питання щодо обробки персональних даних у процесі моніторингу. Проєкт ТК встановлює, що така обробка може здійснюватися або на підставі добровільної згоди працівника, або в силу необхідності виконання умов трудового договору – відповідно до статті 11 Закону України «Про захист персональних даних» [2]. При систематичному моніторингу роботодавець зобов'язаний призначити відповідального за захист даних, дотримуватися принципу мінімізації збору інформації, а також гарантувати працівникам право на доступ до зібраних даних, їх коригування чи видалення [4].

Проєкт ТК прагне наблизити національне регулювання до стандартів Загального регламенту захисту даних ЄС (GDPR) [5], закріплюючи чотири ключові принципи. Принцип мінімізації даних означає, що збір персональної інформації повинен обмежуватися лише тим, що безпосередньо необхідно для виконання трудових обов'язків. Принцип прозорості зобов'язує роботодавця заздалегідь повідомити працівника про цілі, обсяг, способи обробки і строки зберігання його даних. Принцип обмеження строків зберігання забороняє зберігати дані довше, ніж це потрібно для досягнення визначених цілей. Принцип цілісності та конфіденційності передбачає, що доступ до зібраних даних надається виключно уповноваженим особам. Дотримання цих принципів не лише гарантує правомірність моніторингу, а й

сприяє гармонізації вітчизняного законодавства із загальноєвропейськими нормами у сфері захисту інформації.

Відповідно до Закону № 851-IV [3] положення про моніторинг, повідомлення працівника та результати перевірок можуть і повинні оформлятися в електронній формі з накладенням кваліфікованого електронного підпису або електронної печатки. Такий документ має рівну юридичну силу з паперовим. Проєкт ТК передбачає, що інформування працівника може здійснюватися через систему електронного документообігу, а момент отримання повідомлення фіксується автоматично, що виключає подальші спори щодо дати інформування. Результати моніторингу: лог-файли, звіти, відеозаписи мають зберігатися в електронному вигляді з дотриманням вимог щодо їх цілісності, автентичності та конфіденційності [4].

Попри безсумнівний прогрес, проєкт ТК залишає низку серйозних питань без відповіді, що може звести нанівець його захисні функції на практиці. Передусім, у документі відсутні чіткі критерії «пропорційності» моніторингу: незрозуміло, за якими параметрами має оцінюватися співмірність між метою контролю та ступенем втручання у «приватність». Поняття «робоче обладнання» залишається нечітким, що відкриває можливість по-різному тлумачити це роботодавцем. Немає механізму незалежного аудиту систем моніторингу та спеціальних правил для дистанційних працівників, де межа між робочим і особистим простором є особливо тонкою. Відсутня також обов'язкова оцінка впливу на захист даних перед запровадженням нової системи спостереження – інструмент, що є стандартом у GDPR і дозволяє виявити ризики до, а не після порушення прав [1, с. 535].

З урахуванням вищевикладеного, можемо зазначити, що цифровий моніторинг працівників є об'єктивною реальністю сучасних трудових відносин і відмовитися від його правового регулювання неможливо. Проєкт Трудового кодексу робить важливий і давно очікуваний крок – уперше створює спеціальну правову основу для цифрового моніторингу, встановлює базові гарантії та процедури. Однак, для того, щоб ці норми реально захищали права працівника, а не лише декларували їх, законопроєкт потребує суттєвого доопрацювання: конкретизації критеріїв пропорційності, запровадження механізмів незалежного контролю, розробки спеціальних правил для дистанційної роботи та зближення із GDPR у частині обов'язкової оцінки впливу на захист даних. Лише за умови прозорості, пропорційності та ефективних гарантій цифрова трансформація трудових відносин стане чинником розвитку, а не джерелом конфліктів і порушень.

Список використаних джерел

1. Малєнко О. В., Вакарюк Л. В. Цифровий контроль на робочому місці: інтерес роботодавця та право на приватність працівника. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 3 (Ч. 1). С. 530–541.
2. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 року № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України.* **2010. № 34. Ст. 481.**
3. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 року № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 32. Ст. 275.
4. Проєкт Трудового кодексу України: реєстр. № 14386 від 15.01.2026 року. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516
5. Загальний регламент про захист даних (GDPR): Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27.04.2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). *Офіційний вісник Європейського Союзу.* 2016. L 119. С. 1–88.

Ключові слова: трудове законодавство, проєкт Трудового кодексу, працівник, трудовий договір, цифрова зайнятість, цифровий моніторинг, захист персональних даних.

Keywords: labour legislation, draft Labour Code, employee, employment contract, digital employment, digital monitoring, personal data protection.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Наньєва М.І.

Ящишена Каріна Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Правове регулювання трудових відносин є однією з найбільш динамічних сфер юридичної науки та практики, яка безпосередньо відображає суспільно-економічні реалії.

З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року трудове законодавство опинилося перед безпрецедентними викликами: необхідністю одночасного збереження гарантій прав працівників і надання роботодавцям достатньої гнучкості для функціонування в умовах збройного конфлікту. Відповіддю держави стало прийняття Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-IX (далі – Закон № 2136-IX), який набрав чинності 24 березня 2022 року.

Закон № 2136-IX встановив, що на період дії воєнного стану його норми мають переважну силу над положеннями Кодексу законів про працю України (КЗпП) у частині відносин, врегульованих цим Законом. Сфера дії Закону охоплює трудові відносини працівників усіх підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності й галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами [1].

З прийняттям Закону України від 01.07.2022 р. № 2352-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» (далі – Закон № 2352-IX) сферу дії воєнного трудового законодавства було поширено також на державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування [2].

О.В. Пожарова звернула увагу, що «законодавчий підхід щодо обов'язкового укладання трудових договорів залишається незмінним, нововведення стосуються визначення форми договору; встановлення випробувального терміну для будь-якої категорії працівників при прийомі на роботу; можливості встановлення збільшеної норми тривалості робочого часу та зменшення тривалості щотижневого безперервного відпочинку, тощо» [3, с. 704].

Отже, ключові зміни, які запроваджені законодавством воєнного часу, стосуються кількох взаємопов'язаних інститутів трудового права.

По-перше, у сфері трудового договору: сторони самостійно визначають його форму; роботодавці отримали право укладати з новими працівниками строкові трудові договори на весь період воєнного стану або на строк заміщення тимчасово відсутнього працівника, який евакуювався, втратив працездатність або місцезнаходження якого тимчасово невідоме [1]. Дистанційна робота може запроваджуватися наказом роботодавця без обов'язкового укладення окремого письмового договору, а ознайомлення з наказом допускається протягом двох днів з дня його прийняття [4].

По-друге, суттєво змінено регулювання робочого часу і часу відпочинку. На підприємствах у сферах оборони та критичної інфраструктури допускається збільшення тривалості робочого тижня понад 40 годин; надурочна робота може залучатися без обмежень; мінімальний щотижневий безперервний відпочинок скорочено з 42 до 24 годин; норми про скорочений робочий день напередодні святкових та вихідних днів на воєнний час не застосовуються [1]. Такі відступи від гарантій, закріплених КЗпП України, обґрунтовані потребою безперебійного функціонування оборонно-промислового комплексу, однак водночас ставлять під загрозу здоров'я та безпеку працівників, що потребує відповідного правового моніторингу.

По-третє, принципово новим інститутом, запровадженим Законом № 2136-IX та уточненим Законом № 2352-IX, є призупинення дії трудового договору – тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника

роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи у зв'язку зі збройною агресією, що виключає можливість обох сторін виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором [2]. Ключовою умовою є абсолютна неможливість виконання зобов'язань саме обома сторонами одночасно; у разі, коли лише роботодавець не може забезпечити роботою, підлягає застосуванню інститут простою (ст. 34 КЗпП), а не призупинення [4]. Строк призупинення не може перевищувати тривалості воєнного стану. Ініціатором може виступати як роботодавець, так і працівник. При цьому призупинення не тягне за собою припинення трудових відносин: статус працівника зберігається, хоча виплата заробітної плати та соціальних гарантій на цей період зупиняється [5].

По-четверте, Закон № 2136-IX урегулював питання відпусток: роботодавець вправі обмежити тривалість щорічної відпустки 24 календарними днями та відмовити у наданні невикористаних відпусток за попередні роки. На об'єктах критичної інфраструктури надання відпусток може бути повністю заборонено, за винятком відпусток у зв'язку з вагітністю та пологами і для догляду за дитиною до трьох років [1]. Разом із тим законодавець зберіг право працівника на неоплачувану відпустку без обмеження її тривалості – на відміну від мирного часу, коли такий максимум становить 15 календарних днів на рік.

Окремої уваги заслуговують гарантії у сфері оплати праці. Закон передбачає, що у разі неможливості виплати заробітної плати внаслідок воєнних дій роботодавець звільняється від відповідальності за порушення строків оплати, якщо доведе, що порушення сталося саме внаслідок бойових дій або інших обставин воєнного стану. Статтею 15 Закону № 2136-IX закладено механізм відшкодування державою втрат працівників та роботодавців, пов'язаних із трудовими відносинами, внаслідок збройної агресії. Ці норми, на відміну від більшості положень Закону, збережуть чинність навіть після завершення воєнного стану – до повного відшкодування відповідних сум [1].

Таким чином, правове регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану в Україні відзначається унікальним поєднанням двох протилежних тенденцій: з одного боку – гнучкості й дерегуляції на користь роботодавця задля збереження функціонування економіки та оборонного потенціалу, з іншого – збереження мінімальних гарантій прав та інтересів працівників, насамперед найбільш вразливих категорій. Закон № 2136-IX та пов'язані з ним законодавчі акти постійно вдосконалюються: з 2022 по 2026 рік до нього внесено декілька пакетів змін, що свідчить про еволюційний, адаптивний характер воєнного трудового законодавства України. Перспективою подальших досліджень є аналіз правових механізмів відновлення повноцінного трудового законодавства у повоєнний період та компенсації втрат учасників трудових відносин.

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text (дата звернення: 07.04.2026).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин : Закон України від 01.07.2022 р. № 2352-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text (дата звернення: 07.04.2026).

3. Пожарова О.В. Особливості припинення трудових відносин в умовах воєнного стану. *Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови***:** матеріали Міжнародної науково-практичної конференції *(2 травня 2024 року)*: ел. збірник. Київ: Видавництво Людмила, 2024. С. 704-705.

3. Трудові відносини під час воєнного стану в Україні: що змінилося? Державна служба України з питань праці. URL: https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/trudovi-vidnosyny-pid-chas-voiennoho-stanu/trudovi-vidnosyny-pid-chas-voiennoho-stanu-v-ukraini-shcho-zminylosia/ (дата звернення: 07.04.2026).

4. Дотримання прав людини під час призупинення дії трудового договору в умовах воєнного стану. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/dotrimannya-prav-lyudini-pid-chas-prizupinennya-diyi-trudovogo-dogovoru-v-umovah-voyennogo-stanu (дата звернення: 07.04.2026).

5. Сандул Г., Кудінська І. Оптимізація трудових відносин в умовах воєнного стану: новели закону № 2352-IX. Трудові ініціативи. URL: https://trudovi.org.ua/analytics/optymizatsiia-trudovykh-vidnosyn-v-umovakh-voiennoho-stanu-novely-zakonu-2352-ikh/ (дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: трудовий договір, розірвання, трудові відносини, правове регулювання, призупинення дії трудового договору, працівник, роботодавець, обов'язки, воєнний стан.

Keywords: employment contract, dissolution, labour relations, legal regulation, suspension of the employment contract, employee, employer, obligations, martial law.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Пожарова О. В.

СЕКЦІЯ 13. ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО, АГРАРНОГО ТА ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПРАВА

Керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Караханян К. М.
Секретар: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Заверюха М. М.

Асцатрян Крістіна Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТУ ТА МЕТОДІВ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Актуальність теми зумовлена особливим правовим, економічним і соціальним значенням землі як національного багатства, що перебуває під охороною держави згідно зі статтею 14 Конституції України [1]. У сучасних умовах земельної реформи та функціонування ринку землі зростає потреба в чіткому правовому регулюванні земельних відносин. Суспільні земельні відносини мають публічно-правову природу, охоплюючи питання власності, користування, охорони та розпорядження землею. Сучасний статус характеризується тим, що земля визнається національним багатством, а її правовий режим ґрунтується на принципах раціонального використання та охорони ресурсів (ст. 5 ЗКУ) [2]. Це зумовлює необхідність дослідження методів їх правового регулювання.

Земельні відносини визнані самостійним видом суспільних відносин, об’єктом яких є земля як природний, економічний і правовий ресурс. Їм притаманна подвійна природа – економічна, пов’язана з використанням землі як засобу виробництва, і правова, що визначає землю як об’єкт права власності, охорони та управління. У системі правових відносин земельні мають особливе значення, оскільки поєднують екологічний, соціальний і господарський аспекти та забезпечують баланс між публічними інтересами держави, територіальних громад та приватними інтересами власників.

Методи правового регулювання є засобами впливу держави на поведінку суб’єктів у сфері землекористування. У земельному праві застосовується комбінація імперативного та диспозитивного методів. Імперативний метод забезпечує публічно-правовий компонент земельного регулювання та базується на приписах, що обов’язкові до виконання, включає заборони, санкції та державний контроль. Натомість диспозитивний метод ґрунтується на рівності сторін, автономії волі та договорі, що дозволяє власникам самостійно приймати рішення в межах закону.

Професор В. В. Носік у своїх наукових працях виокремлює спеціальні (галузеві) методи правового регулювання, які зумовлені природно-ресурсною специфікою

землі [4, с. 31]. Вони включають оцінювання, зонування та нормування, що виступають важливими засобами ефективного управління земельними ресурсами. Земельна оцінка визначає економічну вартість ділянок, впливає на формування податкової бази та забезпечує прозорість ринку. Зонування територій встановлює правові режими використання земель у межах населених пунктів, промислових зон і природоохоронних територій. Нормування у сфері охорони земель забезпечує дотримання стандартів родючості ґрунтів, екологічної безпеки та їх збереження для майбутніх поколінь. Застосування таких методів дозволяє реалізувати завдання державної земельної політики, спрямованої на раціональне та безпечне використання земельного фонду України.

Сфера земельних відносин в Україні залишається складною через застарілу нормативну базу, слабку реалізацію реформ, недостатній кадастровий облік та контроль. За спостереженнями О. В. Зигрій, ґрунтовий покрив стрімко деградує: зменшуються запаси гумусу, втрачається поживність, поширюються ерозія, засолення, підкислення [5, с. 1]. Окрему загрозу становить земельне рейдерство, яке в умовах воєнного стану посилилося через втрату документів і контроль над ділянками [3]. Проблеми охоплюють також нечіткість прав власності, фрагментарність земельної політики та недофінансування охоронних заходів. Для їх вирішення необхідна цифровізація земельного обліку, прозорість ринку, дієвий контроль за дотриманням меж і раціональним землекористуванням. Лише комплексне оновлення правового механізму здатне забезпечити сталий розвиток цієї сфери.

Отже, суспільні земельні відносини як предмет земельного права та методи їх регулювання утворюють складну систему, яка поєднує економічні, екологічні та правові елементи. Пропозиції науковців, зокрема Носіка, щодо застосування спеціальних методів правового регулювання набувають особливої значущості в умовах сучасних викликів. Водночас реальні проблеми, озвучені Зигрій, свідчать про нагальну потребу вдосконалення нормативно-правової бази, цифровізації кадастру та підвищення ефективності контролю. Збалансоване регулювання земельних відносин є ключовим елементом сталого розвитку земельного фонду України.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Офіц. вісн. України*. 2001. № 46. Ст. 2038.
3. Довгопол, П., & Шаповалова, К. (2024). РЕЙДЕРСТВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АКТУАЛЬНІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВ. *Матеріали конференцій МЦНД*, (01.11.2024; Хмельницький, Україна), 127-136.

4. Земельне право України: Підручник. – 2-ге видання, допов. і перероб. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 678 с.
5. Зигрій, О. (2017). Правові проблеми використання земель сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: земельні відносини, правове регулювання, охорона земель, методи регулювання, земельна оцінка, зонування, нормування, земельна реформа, державний контроль.
Keywords: land relations, legal regulation, land protection, regulation methods, land valuation, zoning, rationing, land reform, state control.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Платонова Є.О.

Василенко Олександра Іванівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Проблематика реалізації права приватної власності на землю в Україні залишається однією з найактуальніших у сучасних умовах. Одним із головних досягнень земельної реформи стало запровадження приватної власності на землю, що полягало у створенні умов для ефективного та раціонального використання земельних ресурсів, а також забезпечення їх належної охорони. Однак, незважаючи на це, держава неодноразово обмежувала право громадян повноцінно розпоряджатися своєю власністю, зокрема шляхом тривалого мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, що обмежував права громадян вільно розпоряджатися власною земельною ділянкою та перешкоджав формуванню конкурентоспроможних господарств ринкового типу [5].

На сучасному етапі, в Україні, існує багато проблем, пов'язаних з правом власності на землю, такі як недостатнє законодавче регулювання, неефективна система державної реєстрації прав на землю, незаконна заборона на продаж землі, проблеми із земельними спорами тощо. Саме ключовою проблемою є недостатнє правове врегулювання земельних відносин, що спричиняє численні зловживання, корупційні ризики та появу тіньового ринку землі [4].

Крім того, важливою проблемою досі залишається недостатній рівень захисту прав власників земельних ділянок. Держава не забезпечує належного контролю за дотриманням прав орендодавців, що призводить до численних зловживань. Значна частина договорів укладається без належного юридичного супроводу, і як наслідок, власники земель не можуть у повному обсязі реалізувати свої права, гарантовані Конституцією та земельним законодавством [5].

Особливої актуальності набуває питання захисту прав власників під час воєнного стану. Війна в Україні призвела до часткових обмежень реалізації прав на землю – зокрема, у сфері розпорядження та використання земельних ділянок. Це ускладнило доступ до ринку землі, сповільнило його розвиток і водночас виявило слабкість правового механізму захисту прав власників у надзвичайних умовах [4].
Показовим у цьому контексті є аналіз судової практики Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 18 лютого 2025 року у справі №380/10564/22 за позовом громадян до Дрогобицької міської ради про скасування рішення щодо відмови у наданні дозволу на розроблення проекту землеустрою. Позивачі наполягали, що відмова органу місцевого самоврядування порушує їхнє конституційне право на безоплатне отримання земельної ділянки для ведення особистого селянського господарства. Суд першої інстанції став на бік громадян, визнавши дії ради неправомірними, однак апеляційний суд, а згодом і Верховний Суд, дійшли протилежного висновку.
Колегія суддів Верховного Суду, аналізуючи норми Земельного кодексу України, звернула увагу на підпункт 5 пункту 27 розділу X «Перехідні положення», який чітко встановлює, що у період дії воєнного стану безоплатна передача земель державної або комунальної власності у приватну власність, а також надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої передачі – забороняються. Таким чином, суд дійшов висновку, що місцева рада діяла в межах своїх повноважень, а відмова у наданні дозволу є правомірною.
Дана справа демонструє, що навіть за наявності конституційного права громадян на землю (ст. 14 Конституції України), реалізація цього права може бути законно обмежена в умовах воєнного стану задля забезпечення державних інтересів, зокрема продовольчої безпеки. Верховний Суд фактично підтвердив пріоритет суспільної потреби над приватним інтересом у кризових умовах, що є важливим прецедентом у сучасній земельній практиці [3].
Одним із найголовніших напрямів удосконалення земельного законодавства стало скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. На першому етапі зняття мораторію, тобто з 01.07.2021 р., купувати сільськогосподарські землі дозволили громадянам України, територіальним громадам та державі. З 1 січня 2024 року юридичні особи України (тобто такі, учасниками яких є лише громадяни України або держава, або територіальні громади) отримали право набувати у власність землі сільськогосподарського призначення [6].
Наступним кроком має стати удосконалення системи державної реєстрації прав на землю. Сучасна практика свідчить, що значна кількість земельних ділянок досі не має чітко встановлених меж у кадастрі або перебуває у спірному правовому статусі. Це призводить до появи випадків незаконного заволодіння землею, подвійної реєстрації ділянок і численних судових спорів. Для подолання цих проблем необхідно:

- забезпечити повну інтеграцію Державного земельного кадастру з Реєстром речових прав на нерухоме майно;
- розширити функціонал електронних сервісів для громадян і юридичних осіб, що дозволить мінімізувати корупційні ризики;
- створити систему публічного моніторингу операцій із землею, яка забезпечить прозорість і відкритість роботи земельного ринку [4].

Особливу увагу слід приділити удосконаленню механізмів судового захисту прав власників земельних ділянок. Судова практика показує, що значна частина земельних спорів виникає через неоднозначність тлумачення норм Земельного кодексу України та відсутність єдиної позиції судів різних інстанцій. Доцільним кроком у цьому напрямі є розробка узагальнень Верховного Суду щодо типових земельних спорів, а також підвищення кваліфікації суддів і адвокатів у сфері земельного права.

Насамкінець, в умовах воєнного стану важливо створити спеціальні правові гарантії збереження прав власності на землю, особливо для громадян, які вимушено покинули території активних бойових дій. До таких гарантій можна віднести спрощення процедур поновлення документів, втрачених через воєнні дії, та тимчасове зупинення перебігу строків позовної давності у земельних спорах [3].

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Земельний кодекс України: прийнятий 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
3. Судова практика Верховного Суду в справах щодо земельних спорів. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 18.02.2025 у справі № 380/10564/22. ЮРЛІГА. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/238174_sudova-praktika-verkhovnogo-sudu-v-spravakh-shchodo-zemelnikh-spo
4. Зигрій О. В., Сендецька І. В. Право власності на землю: сучасні проблеми та перспективи їх вирішення. *Наукові записки*. Серія: Право. 2023.
5. Новаковська І. Проблеми реалізації права приватної власності на землю. *Землевпорядний вісник*. 2015. № 4. С. 30–32.
6. Час купувати землю: знято мораторій на продаж для бізнесу [Електронний ресурс]. Райффайзен Банк. 05.02.2024. URL: https://raiffeisen.ua/biznesu/blog/chas-kupuvati-zemlyu-znyato-moratoriy-na-prodazh-dlya-biznesu-472

Ключові слова: *право власності на землю, ринок землі, мораторій, законодавче регулювання, земельні спори, державна реєстрація, захист прав власників, воєнний стан.*

Keywords: *land ownership, land market, moratorium, legislative regulation, land disputes, state registration, protection of owners' rights, martial law.*
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Платонова Є. О.

Гагарова Олександра Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ КОРИСТУВАННЯ ЧУЖОЮ ЗЕМЕЛЬНОЮ ДІЛЯНКОЮ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПОТРЕБ (ЕМФІТЕВЗИС)

Актуальність дослідження інституту емфітевзису зумовлена його значним суспільно-економічним значенням у системі земельного права України. В умовах реформування земельних відносин, довгострокове користування чужою землею для сільськогосподарських потреб забезпечує ефективне використання ресурсів, стабілізує правовідносини між власниками та землекористувачами, а також стимулює розвиток аграрного сектору. Саме тому, вкрай важливим є проведення всебічного аналізу правової природи, змісту, порядку встановлення та припинення емфітевзису, а також визначення особливостей прав і обов'язків сторін.

Емфітевзис – це спеціальний інститут земельного права, що визначається як речове право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб на тривалий строк. Його правове регулювання здійснюється положеннями Цивільного кодексу України (ст. 407–412 [1]) та Земельного кодексу України (ст. 102-1 [2]). Історично походячи з римського права, цей інститут був відроджений у сучасному українському законодавстві з 2004 року [3].

Ключовими ознаками емфітевзису є його довгостроковість, відчужуваність та успадковуваність, цільове призначення і державна реєстрація. Довгостроковий характер права, який для земель державної та комунальної власності не може перевищувати 50 років, надає користувачу можливість планувати діяльність, що вимагає часу, наприклад, створення багаторічних насаджень. Це право також є відчужуваним та успадковуваним, що дозволяє емфітевту передавати його третім особам або спадкоємцям, хоча для земель державної та комунальної власності таке відчуження (продаж, внесення до статутного капіталу, застава) заборонене. При цьому обов'язковою умовою є цільове призначення – ділянка має використовуватися виключно для сільськогосподарських потреб. Юридично право емфітевзису виникає лише після його державної реєстрації у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно [4].

Суб'єктами емфітевзису виступають власник земельної ділянки (фізична або юридична особа) та емфітевт. Об'єктом є земельні ділянки сільськогосподарського призначення (рілля, пасовища, сіножаті тощо). Встановлення права відбувається на підставі письмового договору, який

визначає істотні умови: кадастровий номер, цільове призначення, строк, розмір та умови плати [5].

Правовий зміст договору чітко розмежовує права та обов'язки сторін. Власник земельної ділянки має право вимагати використання землі за цільовим призначенням та отримувати за це плату. Важливим правом власника є переважне право купівлі права емфітевзису, якщо землекористувач має намір його продати. У такому випадку емфітевт зобов'язаний письмово повідомити власника про свій намір; якщо власник не висловить бажання викупити право протягом місяця, воно може бути продане іншій особі. Водночас власник зобов'язаний не перешкоджати землекористувачу, а при продажу самої земельної ділянки емфітевзис зберігається для нового власника як обтяження.

Зі свого боку, емфітевт має право повноцінно користуватися ділянкою, збирати врожай та отримувати доходи. Він також може відчужувати право емфітевзису чи передавати його у спадок, однак має враховувати згадані обмеження та переважне право власника. Ключові обов'язки емфітевта включають: своєчасне внесення плати, ефективне використання землі без погіршення її стану, застосування екологічно безпечних технологій та утримання від дій, що шкодять довкіллю [6].

Припинення права емфітевзису відбувається з кількох підстав, які можна поділити на загальні та ті, що пов'язані з порушеннями умов договору.

До загальних підстав належать поєднання в одній особі власника та землекористувача; сплив строку, на який було надано право; викуп земельної ділянки для суспільних потреб.

Підстави, пов'язані з порушеннями, зазвичай, ведуть до припинення права у судовому порядку. До них належать систематична несплата за користування землею; використання ділянки не за цільовим призначенням; інші дії, що завдають істотної шкоди земельній ділянці.

Правовими наслідками припинення є повернення земельної ділянки власнику. Власник має право на відшкодування збитків, якщо стан землі погіршився. Питання компенсації поліпшень, зроблених землекористувачем (наприклад, встановлення системи поливу), вирішуються згідно з умовами договору або рішенням суду [7].

Інститут емфітевзису є важливим речовим правом, що забезпечує баланс інтересів власника та землекористувача. Його довгостроковий, відчужуваний та успадковуваний характер сприяє інвестиціям у сільське господарство та стабілізує земельні відносини. Чітке регулювання змісту договору та механізмів припинення права гарантує юридичну впорядкованість та захист сторін. Таким чином, емфітевзис виступає ефективним інструментом розвитку аграрного сектору України, стимулюючи раціональне та цільове використання земельних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: прийнятий 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №40-44. Ст. 356.
2. Земельний кодекс України: прийнятий 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
3. Емфітевзис та оренда земель сільськогосподарського призначення: відмінності та переваги – LDN. *LDN – Мережа правового розвитку*. URL: https://ldn.org.ua/useful-material/emfitevzys-ta-orenda-zemel-silskohospodarskoho-pryznachennya-vidminnosti-ta-perevahy/.
4. Що таке емфітевзис? | Безоплатна правнича допомога. *Безоплатна правова допомога*. URL: https://legalaid.gov.ua/novyny/shho-take-emfitevzys/
5. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) | Тести на державну службу. *Тести на державну службу | Онлайн тестування – Відповіді*. URL: https://surl.li/fzoosk.
6. Безкоштовний сервіс для вирішення Юридичних питань №1 в Україні!. *Безкоштовний сервіс для вирішення Юридичних питань №1 в Україні!*. URL: https://protocol.ua/ua/dogovir_emfitevzisu/.
7. Стаття 412. Припинення права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб | Коментар. *Surl.lu – link cutter from Surli*. URL: https://surl.lu/dsgqme

Ключові слова: земельне право, емфітевзис, речове право, довгостроковість.
Keywords: land law, emphyteusis, property law, long-term.
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Платонова Є. О.

Дихта Вікторія Ігорівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету “Одеська юридична академія”

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ НА ПРИКЛАДІ КЛІНІЧНОГО САНАТОРІЮ ІМЕНІ ПІРОГОВА «КУЯЛЬНИК» В МІСТІ ОДЕСА

Кожен об’єкт медичного туризму насамперед враховує економічні та екологічні чинники щодо власного функціонування. Сучасний світовий ринок медичних послуг демонструє стрімку трансформацію, перетворюючи медичний туризм на один із найбільш високоприбуткових сегментів глобальної економіки. Для України, яка володіє унікальними природно-ресурсними активами, цей напрям є стратегічно важливим в умовах сьогодення, особливо для відновлення економічного потенціалу. На прикладі **клінічного санаторію імені Пирогова (санаторій «Куяльник»)** в Одесі, як найдавнішої грязелікарні, чітко простежується низка системних проблем, які гальмують розвиток медичного

туризму та знижують конкурентоспроможність вітчизняного санаторно-курортного продукту на всеукраїнському та міжнародному рівнях.

1. **Еколого-ресурсна криза Куяльницького лиману.** Дослідженню гідрохімічного режиму та бальнеологічних ресурсів санаторію «Куяльник» присвячені численні роботи фахівців Державної Установи «Інститут очного стану та курортології НАМН України». Такі вчені, як Буркинський Б.В., Бабов К.Д., Нікіпелова О.М., Хумарова Н.І. ґрунтовно аналізують фізико-хімічні властивості куяльницьких грязей [1, с. 52] та ропи [1, с. 32], вказуючи на критичну залежність медичного потенціалу санаторію від екологічного стану лиману.

Головною проблемою функціонування санаторію «Куяльник» є критичний стан водного об’єкта, що є джерелом лікувальних грязей та ропи. Процеси обміління, порушення водного балансу та загроза втрати унікальних фізико-хімічних властивостей природних ресурсів створюють ризики для існування самого об’єкта як медичного бренду. Без стабільного екологічного менеджменту розвиток довгострокових стратегій медичного туризму є неможливим.

2. **Інфраструктурна невідповідність міжнародним стандартам.** Попри світову славу куяльницьких пелоїдів, матеріально-технічна база санаторію частково залишається на рівні минулого століття. Проблема полягає у суперечності між високою терапевтичною цінністю послуг та застарілим сервісним складником, що відштовхує платоспроможного іноземного та внутрішнього туриста, який бажає високих стандартів комфорту та цифровізації сервісів.

3. **Брак системного маркетингу та брендингу територій.** Санаторій «Куяльник» сприймається переважно як локальний об’єкт лікування, а не як глобальний медичний хаб. Відсутність цілісної стратегії просування на зовнішні ринки, дефіцит англомовного інформаційного супроводу та недостатня презентація у міжнародних системах бронювання медичних турів, спа-турів, косметологічних турів створюють бар’єри для залучення іноземних пацієнтів. Вивченням технологічних та організаційних чинників, що формують конкурентоспроможність лікувально-оздоровчого туризму займалися такі вчені як Ляшкова О.О., Яворська В.В. [2, с. 205]. Необхідно створення медичних кластерів, залучення цифрових інновацій, проходження міжнародної сертифікації медичних послуг та самого санаторію, формування позитивного іміджу України як надійної медичної дестинації. Тільки тоді можлива інтеграція у глобальний ринок медичних послуг.

4. Проблема інституційного та законодавчого забезпечення. Статус «Куяльника» як курорту державного значення [3] вимагає особливого механізму управління, який би поєднував державний контроль із залученням приватних інвестицій. Обмеженість державних субвенцій та складність дозвільних процедур для інвесторів стримують модернізацію лікувально-діагностичної бази.

Деякі вчені (Михайлюк О.Л., Сухіна Л.В.) ставлять під сумнів існування медичного туризму в Україні, вказуючи на відсутність відповідної нормативної бази, законодавства, регулятора та відповідального відомства, а також відсутність самого визначення «медичний туризм» [4, с. 411].

5. Логістичні та безпекові виклики. Геополітична ситуація та наслідки воєнних дій в Одеському регіоні створили нові виклики для безпеки туристів та логістики. Проблема полягає у необхідності адаптації санаторно-курортного комплексу до роботи в екстремальних умовах, забезпеченні надійності транспортних коридорів та формуванні іміджу безпечного медичного закладу. Статус «Куяльника» як курорту державного значення відповідно до Закону України від 2018 року вимагає перегляду стратегій безпеки та логістики.

6. Розвиток рекреаційних зон Одещини. Загальні теоретичні та практичні засади функціонування туристично-рекреаційної сфери Одеського регіону та перспективи розвитку висвітлені у працях Бабова С. С., Безверхнюк Т. М., Коєва Х.О., Захарченко Є.О., Арабаджи М.В. [5, с. 14]. Особливу увагу дослідники приділяють інституційним обмеженням та дефіциту інвестиційних ресурсів. Розвиток медичного туризму потребує вивчення та запозичення міжнародного досвіду, кластерного підходу до управління рекреаційними зонами [6, с. 52], що дозволить ефективно поєднувати бальнеологічні, кліматичні та морські ресурси Одещини для створення конкурентоспроможного національного турпродукту. Ефективність розвитку медичного туризму на базі клінічного санаторію імені Пирогова (санаторій «Куяльник») безпосередньо залежить від здатності менеджменту адаптуватися до ринку послуг, детального аналізу потенціалу санаторію, вивчення можливостей та ризиків, а також повної підтримки з боку держави.

Вивчення зарубіжного досвіду Ізраїлю у розбудові кластера «Мертве море» дозволяє виділити ключові стратегічні рішення, які можуть бути імплементовані для ревіталізації санаторію «Куяльник». Ізраїльський досвід демонструє, як природна аномалія перетворюється на глобальний економічний актив завдяки синергії держави, науки та бізнесу.

Порівняння Куяльницького лиману та Мертвого моря є надзвичайно актуальним, оскільки це дозволяє позиціонувати український курорт як потужний міжнародний аналог. Якщо Мертве море – це світовий лідер у лікуванні шкірних захворювань [7], то Куяльник залишається неперевершеним у лікуванні запальних процесів, суглобів та репродуктивної системи завдяки унікальним біологічним властивостям грязі [8].

Окремим стратегічним рішенням є перетворення частини санаторію на сучасний центр протезування та реабілітації. Поєднання природних факторів Куяльника з новітніми технологіями відновлення (екзоскелети, роботизована механотерапія) дозволить створити унікальний для Східної Європи продукт.

Таким чином, Україна має значний потенціал для розвитку медичного туризму завдяки наявності висококваліфікованих медичних кадрів,

конкурентоспроможної вартості медичних послуг, наявність унікальних природно-лікувальних ресурсів та сприятливого географічного положення. Водночас розвиток медичного туризму стикається з рядом викликів: відсутність цілісної державної стратегії підтримки медичного туризму, недостатня міжнародна сертифікація медичних закладів, недостатня інтеграція медичного та туристичного сервісів, обмежена маркетингова присутність України на світовому ринку медичних послуг [9, с. 223].

Оскільки медичний туризм у Куяльнику тримається на природному ресурсі, екологічна стабілізація є першочерговою, яка передбачає регулювання водного балансу, створення захисної зони та цифровий екомоніторинг. Щодо сервісних та маркетингових рішень необхідно запропонувати різноманітні послуги: від бюджетної грязелікарні до «Wellness-хабу» з урахуванням цифровізації. Тому необхідні розробки комплексної моделі подолання деструктивних чинників функціонування санаторію «Куяльник», що вимагає синергії екологічних заходів, глибокої модернізації інфраструктури та впровадження інноваційних маркетингових технологій, це дозволить перетворити санаторій «Куяльник» з об'єкту на флагман медичного туризму Причорномор'я.

Список використаних джерел

1. Буркинський Б. В., Бабов К. Д., Нікіпелова О. М., Хумарова Н. І. Куяльницький лиман: реалії та перспективи рекреаційного використання: монографія. Одеса: *Видавничий дім «Гельветика»*, 2019. 314 с.
2. Liashkova O. O., Yavorska V. V. Current state of medical tourism development in the world and its prospects in Ukraine. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки.* 2025. Т. 30, вип. 2 (47). С. 204-214. https://doi.org/10.18524/2303-9914.2025.2(47).344761
3. Про оголошення природних територій Куяльницького лиману Одеської області курортом державного значення: Закон України від 05.12.2018 р. № 2637-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 2. Ст. 7.
4. Михайлюк О.Л., Сухіна Л.В. Перспективи розвитку медичного туризму в Одеському регіоні. *Економічні інновації.* 2016. Вип.62. С. 408-416. http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001063567
5. Бабов С. С., Безверхнюк Т. М., Коєва Х. О., Захарченко Є. О., Арабаджи М. В. Сучасний стан курортно-рекреаційного використання територій приморської смуги Одеської області на прикладі курортів «Куяльник» та «Сергіївка». *Медична реабілітація, курортологія, фізіотерапія*. 2019. № 2 (92). С. 10 – 15.
6. Михайлюк О. Л., Ухлічева І. В. Світовий досвід розвитку кластерів медичного туризму. *Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник наукових праць.* Одеський національний економічний університет. 2019. №2-3 (70-71). С. 40-52.

7. Офіційний сайт Клінічного санаторію ім. Пирогова (Куяльник). https://kuyalnik.com.ua
8. The Dead Sea Research Institute. https://www.deadsearesearch.org.il
9. Яворська В. В., Ляшкова О. О. Особливості розвитку медичного туризму в Україні. *Вісник Одеського національного університету. Географічнії та геологічні науки,* Одеса, 2025. Т. 30 № 1(46), С. 222-233. https://doi.org/10.18524/2303-9914.2025.1(46).332730

Ключові слова: медичний туризм, санаторій «Куяльник», Куяльницький лиман, бальнеологія, пелоїдотерапія, курортний менеджмент, рекреаційні ресурси, медична реабілітація.
Keywords: medical tourism, "Kuyalnik" sanatorium, Kuyalnik estuary, balneology, peloid therapy, resort management, recreational resources, medical rehabilitation.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Григор'єва Х. А.

Карманчук Віталій Олегович
здобувач 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

САМОВІЛЬНЕ ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ: СУЧАСНІ СПОСОБИ ПРОТИДІЇ

Самовільне зайняття земельної ділянки є одним із найпоширеніших і водночас найбільш суспільно небезпечних порушень земельного законодавства. Воно посягає на право власності, право користування землею, а також на встановлений державою порядок обліку, розподілу й використання земельних ресурсів. У сучасних умовах така проблема не втрачає актуальності, оскільки земельні ділянки часто стають об’єктом спорів, незаконного використання, самочинної забудови та маніпуляцій з документами. Особливо гостро ця проблема постає у великих містах, на прибережних територіях, у рекреаційних зонах, а також у місцях, де межі ділянок є недостатньо чітко визначеними.

Під самовільним зайняттям земельної ділянки зазвичай розуміють фактичне використання землі без належно оформленого речового права, без рішення уповноваженого органу чи без відповідного правочину, коли такий документ є обов’язковим [1, с.129]. Йдеться не лише про фізичне захоплення земельної площі, а й про будь-яке незаконне користування нею, яке відбувається без законної підстави. Саме відсутність правового титулу є головною ознакою цього правопорушення. Тому протидія йому має ґрунтуватися не тільки на реагуванні на вже вчинене порушення, а й на системному попередженні незаконного землекористування.

Важливо зазначити, що в науковій літературі самовільне зайняття земельної ділянки розглядається як форма порушення земельного правопорядку, яка тісно пов’язана з недоліками у веденні кадастру, слабкістю контрольних механізмів і недостатнім рівнем правової культури населення. Деякі вчені підкреслюють, що

це правопорушення має не лише майновий, а й управлінський характер, оскільки воно порушує публічний порядок у сфері розпорядження землею [2, с.5]. Інші дослідники акцентують увагу на тому, що самовільне зайняття землі часто є передумовою самочинного будівництва, що ускладнює повернення ділянки у попередній стан та підвищує соціальну конфліктність.

Серед сучасних способів протидії самовільному зайняттю земельної ділянки особливе місце займає цифровізація земельних відносин. Запровадження Державного земельного кадастру, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та інших електронних сервісів дозволяє оперативно перевіряти, кому належить земельна ділянка, де проходять її межі, яке цільове призначення вона має та чи не порушено порядок користування нею. Відкриті кадастрові карти дають змогу громадянам, юристам, органам влади й контролюючим інстанціям виявляти розбіжності між фактичним користуванням землею та її юридичним статусом. Це істотно підвищує прозорість земельних відносин і зменшує можливості для незаконного захоплення ділянок.

Ще одним ефективним напрямом протидії є посилення державного та самоврядного контролю. Уповноважені органи мають не лише фіксувати вже допущені порушення, а й здійснювати постійний моніторинг земель, особливо на територіях підвищеного ризику. Такий контроль може здійснюватися як шляхом виїзних перевірок, так і шляхом використання сучасних технологій дистанційного спостереження [3, с.6]. У багатьох випадках саме своєчасне виявлення факту незаконного захоплення землі дозволяє уникнути тривалих судових спорів та значних матеріальних втрат. Якщо ж порушення не буде припинене на ранньому етапі, власник або користувач землі стикається з ускладненням доказування, зведенням на спірній території капітальних споруд і фактичним ускладненням її повернення.

Велике значення має також судовий захист прав на землю. Власник земельної ділянки, землекористувач або інша заінтересована особа має право звернутися до суду з вимогою усунути перешкоди в користуванні землею, повернути самовільно зайняту ділянку, знести незаконні будівлі або споруди, а також відшкодувати завдані збитки. У таких спорах ключову роль відіграє належна доказова база: документи про право власності чи користування, витяги з кадастру, плани меж, акти обстеження, фотоматеріали, висновки землевпорядних і геодезичних експертиз. Судовий захист є дієвим інструментом, однак на практиці він потребує часу, фінансових витрат і кваліфікованої правової допомоги. Саме тому його слід поєднувати з іншими формами протидії.

Окрему роль відіграють адміністративно-правові способи захисту. До порушників можуть застосовуватися штрафи, приписи про усунення порушень, вимоги щодо приведення земельної ділянки у попередній стан, а в окремих випадках – примусовий демонтаж самовільно зведених об’єктів. Такі заходи мають як каральне, так і превентивне значення. Вони покликані продемонструвати невідворотність негативних наслідків для особи, яка використовує землю без

законних підстав. Водночас самі по собі штрафи не завжди є достатніми, якщо відсутній контроль за виконанням приписів та реальне повернення ділянки законному власнику або користувачу [4, с.62].

Сучасні способи протидії неможливо уявити без використання геоінформаційних технологій, супутникового моніторингу та безпілотних літальних апаратів. Саме ці інструменти дають можливість фіксувати зміни меж ділянок, появу нових об’єктів, порушення режиму використання землі, а також незаконне зайняття територій, які перебувають у державній або комунальній власності [5, с.2]. Такі методи особливо ефективні у великих населених пунктах, на землях сільськогосподарського призначення та у прибережних зонах. Порівняння фактичного стану земельної ділянки з даними кадастру дозволяє швидко виявити порушення та ініціювати відповідні правові дії.

Не менш важливим є профілактичний напрям, пов’язаний із підвищенням правової обізнаності населення. Значна частина випадків самовільного зайняття земель виникає через незнання процедури оформлення прав на землю, неправильне розуміння меж ділянки або спробу користуватися землею без необхідних документів. Саме тому органи місцевого самоврядування, нотаріуси, землевпорядники та правники мають приділяти увагу роз’ясненню порядку набуття та реєстрації прав на землю. Чим простішим і зрозумілішим буде механізм оформлення земельної ділянки, тим менше підстав для її незаконного захоплення.

Таким чином, боротьба із самовільним зайняттям земельної ділянки повинна здійснюватися комплексно. Вона має охоплювати:

- точний кадастровий та реєстраційний облік;
- ефективний контроль з боку державних органів та органів місцевого самоврядування;
- оперативне виявлення порушень;
- судовий захист прав власників і землекористувачів;
- застосування кримінальної, адміністративної та майнової відповідальності;
- цифровий моніторинг земель;
- правопросвітницьку діяльність.

Отже, самовільне зайняття земельної ділянки є не лише порушенням права власності, а й загрозою для належного функціонування всієї системи земельних відносин. Сучасна протидія цьому явищу повинна бути спрямована на поєднання правових, організаційних і технологічних засобів. Саме такий підхід здатний забезпечити реальний захист земельних прав, зменшити кількість конфліктів та підвищити ефективність управління земельними ресурсами в Україні.

Список використаних джерел

1. Шульга М. В. Правові проблеми самовільного зайняття земельних ділянок. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.*

URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e27d97f-bc03-43f1-9269-22fe6ec28786/content (дата звернення: 09.04.2026)

2. Татарин Н. М., Пряхін Є. В. Методика розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва : монографія. Львів, 2019.
URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2545/5/татарин.pdf (дата звернення: 09.04.2026)

3. Мельник О. Г. Правове регулювання моніторингу землі в Україні: досвід країн Європейського Союзу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.* Серія: юридичні науки. 2020. № 2 (ч. 2).
URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_2/4.pdf (дата звернення: 09.04.2026)

4. Демчук А. М., Ленгер Я. І. Адміністративна та кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин. *Нове українське право.* 2024. Вип. 5.
URL: https://www.newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/668/610 (дата звернення: 09.04.2026)

5. Гарбар Ж. В., Михальчишина Л. Г., Гарбар В. А. Становлення системи моніторингу земельних відносин в Україні. *Економіка та суспільство.* 2021. Вип. 31.
URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/728/700/ (дата звернення: 09.04.2026)

Ключові слова: самовільне зайняття земельної ділянки, земельне законодавство, право власності, незаконне користування землею, самочинна забудова, цифровізація земельних відносин, кадастровий облік, державний контроль, судовий захист, адміністративні та фінансові санкції, геоінформаційні технології, профілактика правопорушень, правова обізнаність населення.
Keywords: unauthorized occupation of land plot, land legislation, property rights, illegal land use, unauthorized construction, digitization of land relations, cadastral registration, state control, judicial protection, administrative and financial sanctions, geoinformation technologies, preventive measures, public legal awareness.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Караханян К.М.

Коваленко Ростислав Русланович
здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

Земля в Україні відповідно до ст. 14 Конституції України визнається основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, а право власності на землю гарантується державою [1]. Це формує правову основу

для усіх відносин, що виникають з приводу набуття та реалізації права власності на земельні ділянки. Значення права власності на землю обумовлене тим, що земля виступає і як територіальна основа суверенітету, і як природний ресурс, і як економічний актив, і як об'єкт цивільного обороту.

Право власності на землю розглядається у двох аспектах. У суб'єктивному розумінні – це гарантована законом можливість конкретного суб'єкта здійснювати володіння, користування і розпорядження земельною ділянкою на власний розсуд, не порушуючи закон і права інших осіб. У об'єктивному розумінні – це система правових норм, що визначають, кому може належати земля, за яких умов, у який спосіб і з якими обмеженнями. Тобто право власності виступає як юридична конструкція, що поєднує приватні потреби власника і суспільні інтереси.

Згідно з п. 1 ст. 79 ЗКУ, земельна ділянка як об'єкт права власності – це частина земної поверхні з установленими межами, визначеним місцем розташування та кадастровим номером [2]. Це означає, що набуття права власності можливе лише після завершення юридично визначеної процедури створення (формування) земельної ділянки. Набуття права власності завершується державною реєстрацією (ст. 125–126 ЗКУ) [2], яка є обов'язковою стадією та підтверджує виникнення речового права.

Земельно-правовий порядок набуття права власності на землю – це системно урегульований законом процес переходу земельної ділянки у власність певного суб'єкта на підставі юридичних фактів. Він спирається на принципи: законності, рівності суб'єктів, гарантій прав на землю, забезпечення раціонального використання, цільового призначення земель та публічності земельних рішень (ст. 5 ЗКУ) [2]. Дотримання цих принципів забезпечує прозорість та стабільність земельних відносин.

Гарантії прав на землю включають: можливість захисту порушених прав, право вимагати припинення порушень, право на відшкодування завданих збитків, право на оскарження рішень органів влади (ст. 152–156 ЗКУ) [2]. Ці механізми спрямовані на забезпечення недоторканності права власності.

Набуття права приватної власності на землю можливе у кількох формах: безоплатна приватизація земель громадянами; купівля-продаж, дарування, міна, внесення до статутного капіталу; успадкування земельних ділянок; перехід права власності при реорганізації юридичних осіб; виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю) [4, с. 80–81].

Безоплатна приватизація здійснюється у межах норм, визначених ст. 121 ЗКУ, наприклад: до 0,25 га для присадибної ділянки у місті, до 2 га – для ведення особистого селянського господарства тощо [2]. Для цього особа подає клопотання, розробляється проєкт землеустрою, присвоюється кадастровий номер і проводиться державна реєстрація права власності [5, с. 255–256].

Договір купівлі-продажу земельної ділянки підлягає нотаріальному посвідченню та обов'язковій реєстрації. Якщо йдеться про землі сільськогосподарського

призначення, діють додаткові обмеження щодо максимального розміру земельної концентрації та кола осіб, які можуть бути покупцями. Це зумовлено необхідністю забезпечення продовольчої безпеки держави та недопущення монополізації земельного фонду.

Спадкування земельної ділянки здійснюється відповідно до норм Цивільного кодексу України, але із збереженням цільового призначення. Тобто спадкоємець не може самовільно змінити вид використання землі [3].

Юридичні особи можуть набувати земельні ділянки для здійснення статутної діяльності, що підтверджується установчими документами [4, с. 80]. Для підприємств із іноземним капіталом діють окремі обмеження, зокрема щодо сільськогосподарських земель.

Публічні форми власності на землю – державна і комунальна – мають спільну рису суспільного призначення, але різні механізми управління. Держава здійснює право власності через органи виконавчої влади, територіальні громади – через органи місцевого самоврядування. Для державної власності характерний принцип обмежувального режиму, коли дозволено лише те, що прямо передбачено законом. Комунальна власність базується на принципах децентралізації та участі громади в управлінні.

Розмежування земель державної та комунальної власності – ключовий процес, що посилився під час реформи децентралізації. Передача земель громадам за межами населених пунктів дала місцевому самоврядуванню реальні ресурси розвитку, бюджетну базу та можливість самостійно планувати територію. Разом з тим залишається проблема: невизначеності меж, накладення кадастрових номерів, відсутності повної інвентаризації земель. Ці труднощі створюють ризики незаконного відчуження земель та знижують ефективність їх використання.

Таким чином, земельно-правовий порядок набуття права власності на землю забезпечує: законність переходу земельних ділянок у власність, захист прав власників, раціональне використання земель, збалансованість приватних і публічних інтересів. Подальше вдосконалення земельного законодавства має включати: цифровізацію процедур, повну інвентаризацію земель, публічність рішень органів влади, спрощення та єдині стандарти підготовки землевпорядної документації. Це сприятиме прозорому та ефективному ринку землі і стабільному розвитку громад.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Земельний кодекс України: прийнятий 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.

3. Цивільний кодекс України: прийнятий 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №40-44. Ст. 356.

4. Боднар Є. Підстави і умови придбання права власності на землю юридичними особами. Юридичний журнал. 2005. № 4 (34). С. 80–83.
5. Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії. Київ : Знання, 2005. 445 с.

Ключові слова: земля, право власності, земельна ділянка, приватизація, державна реєстрація, набуття права власності, земельний кодекс, державна власність, комунальна власність, земельні відносини, децентралізація.
Keywords: land, property right, land plot, privatization, state registration, acquisition of ownership, land code, state property, communal property, land relations, decentralization.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Платонова Є.О.

Кондратюк Софія Олексіївна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВА ОРЕНДИ ЗЕМЛІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасних умовах функціонування правової системи України, обумовлених запровадженням воєнного стану, особливої актуальності набувають питання забезпечення стабільності та ефективності земельних правовідносин. Одним із ключових елементів реалізації права користування земельними ділянками є державна реєстрація права оренди землі, яка виступає необхідною юридичною передумовою набуття та здійснення відповідних правомочностей.

Триваюча війна суттєво вплинула на механізми державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, зокрема, права оренди земельних ділянок. Обмежений доступ до державних реєстрів, тимчасове припинення або ускладнення діяльності суб'єктів державної реєстрації, а також фізичне знищення чи пошкодження інфраструктури спричинили виникнення низки практичних і правових проблем у цій сфері. Водночас, правова невизначеність щодо окремих процедурних аспектів реєстрації в умовах воєнного стану додатково ускладнює реалізацію прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин.

У питанні державної реєстрації договорів оренди земель сільськогосподарського призначення варто зазначити, що після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» було запроваджено більш спрощений порядок таких процедур. Фактично, ці зміни зробили реєстрацію швидшою та доступнішою, щоб аграрії могли без зайвих перешкод оформлювати оренду землі та продовжувати свою діяльність навіть в умовах війни. По-перше, встановлено, що договори оренди, суборенди та земельного сервітуту, строк дії яких закінчився після запровадження воєнного стану, автоматично вважаються поновленими на один рік без необхідності

внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно; по-друге, передбачено, що договори оренди земельних ділянок укладаються виключно в електронній формі та підписуються за допомогою електронних підписів сторін – орендаря та орендодавця; по-третє, право оренди земельних ділянок, у тому числі щодо нерозподілених і невитребуваних земельних часток (паїв), які використовуються для ведення товарного сільськогосподарського виробництва строком до одного року, не підлягає державній реєстрації [1].

Водночас слід наголосити, що в інших випадках договори оренди земель сільськогосподарського призначення, укладені на строк понад один рік, а також договори оренди земельних ділянок інших категорій земель підлягають обов'язковій державній реєстрації у встановленому законодавством порядку.

Особливістю правового регулювання в умовах воєнного стану є те, що «право оренди земельної ділянки, переданої в оренду відповідно до підпункту 2 цього пункту, не підлягає державній реєстрації. Договір оренди землі, а також зміни до нього, договір про розірвання такого договору оренди підлягає державній реєстрації. Державна реєстрація договору оренди землі здійснюється районною військовою адміністрацією в порядку, визначеному підпунктом 10 цього пункту. Право оренди земельної ділянки виникає з дня державної реєстрації договору оренди земельної ділянки» [1]. При цьому юридичний факт виникнення права оренди земельної ділянки безпосередньо пов'язується з моментом державної реєстрації відповідного договору, що зумовлює її ключове значення у механізмі реалізації земельних правовідносин.

Перехід права оренди земельної ділянки підтверджується відповідним договором, який має бути укладений у письмовій формі з дотриманням вимог, передбачених Законом України «Про оренду землі» [2]. Відповідно до загальних положень земельного законодавства, перехід права оренди земельної ділянки може мати місце, зокрема, у разі смерті фізичної особи-орендаря або внаслідок набуття права власності на об'єкт нерухомого майна чи об'єкт незавершеного будівництва, розташований на відповідній земельній ділянці.

Водночас Закон України «Про оренду землі» не містить чіткої та однозначної регламентації порядку державної реєстрації переходу права оренди. Натомість у нормативному регулюванні лише зазначається, що договір про передачу права землекористування, а також зміни до нього чи договір про його розірвання підлягають державній реєстрації, яка здійснюється військовою державною адміністрацією (розділ X «Перехідні положення» Земельного кодексу України).

На нашу думку, така законодавча невизначеність зумовлює виникнення практичних труднощів у сфері реалізації та належного оформлення переходу права оренди земельних ділянок. З позицій цивільного права договір оренди характеризується наявністю істотних умов, до яких належать предмет договору, розмір орендної плати (ціна) та строк його дії. При цьому заміна сторони у договорі в порядку правонаступництва не зумовлює припинення його чинності,

оскільки право оренди має майновий характер і може переходити до спадкоємців. У зв'язку з цим одним із можливих механізмів є внесення змін до договору оренди земельної ділянки за згодою сторін у частині заміни сторони без обов'язкового проведення державної реєстрації. Однак, у разі набуття орендарем права власності на об'єкт нерухомого майна, розташований на орендованій земельній ділянці, відбувається зміна істотних умов договору, зокрема його предмета. За таких обставин у зв'язку з переходом права власності на об'єкт нерухомості договір оренди земельної ділянки підлягає припиненню, що потребує проведення державної реєстрації такого припинення. Лише після цього державний реєстратор або нотаріус має правові підстави для здійснення державної реєстрації права власності на земельну ділянку разом із відповідним об'єктом нерухомого майна.

Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», закріплює, що «у разі набуття права власності на житловий будинок, споруду, або об'єкт незавершеного будівництва з одночасним набуттям права власності на земельну ділянку, на якій вони розташовані, подається одна заява про державну реєстрацію прав на такі об'єкти незалежно від кількості документів, які посвідчують право власності на таке майно» [4]. Окремо слід звернути увагу на те, що тимчасове спрощення процедур державної реєстрації прав оренди, хоча й має позитивний вплив на забезпечення продовольчої безпеки, водночас створює ризики порушення принципу публічності та достовірності реєстраційних даних. У перспективі це може призвести до збільшення кількості судових спорів щодо прав на земельні ділянки.

Виходячи із наведеного вище, можна зробити висновок, що запроваджені законодавчі зміни, зокрема, щодо автоматичного поновлення договорів, можливості їх укладення в електронній формі та тимчасового скасування обов'язкової державної реєстрації окремих прав оренди, мають позитивний вплив на оперативність реалізації земельних правовідносин. Водночас такі нововведення зумовили виникнення низки проблемних аспектів, серед яких ключовими є правова невизначеність щодо порядку державної реєстрації переходу права оренди, колізії між нормами земельного та цивільного законодавства, а також відсутність єдиного підходу до фіксації змін у складі сторін договору оренди. Додаткові труднощі виникають у зв'язку з функціональними обмеженнями державних реєстрів, зміною суб'єктів реєстрації та необхідністю забезпечення юридичної визначеності правового статусу земельних ділянок.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 р. № 2145-IX. Дата оновлення: 24.03.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text

2. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 р. Дата оновлення: 31.10.2025 р. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text
3. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. Дата оновлення: 15.02.2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text
4. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV. Дата оновлення: 18.11.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text

Ключові слова: державна реєстрація, оренда землі, земельні правовідносини, воєнний стан, договір оренди землі, державний реєстр речових прав, земельне законодавство, правова невизначеність, перехід права оренди.
Keywords: state registration, land lease, land legal relations, martial law, land lease agreement, State Register of Real Property Rights, land legislation, legal uncertainty, transfer of lease rights.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Караханян К.М.

Ксенофонтова Любов Василівна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Захист права власності на землю в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності у зв’язку з необхідністю забезпечення балансу між публічними інтересами держави та правами приватних власників. Збройна агресія проти України спричинила істотні трансформації правового режиму земельних відносин, що, у свою чергу, вплинуло на механізми реалізації та захисту права власності.

Воєнний стан зумовив запровадження низки обмежень щодо здійснення права власності, розширення повноважень держави у сфері розпорядження земельними ресурсами, а також появу нових правових проблем, зокрема щодо компенсації шкоди, завданої внаслідок бойових дій або тимчасової окупації, примусового відчуження земельних ділянок, відновлення втрачених через війну правоустановлюючих документів, тощо.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю комплексного аналізу ефективності існуючих правових механізмів захисту права власності на землю, оскільки на практиці спостерігаються труднощі у їх реалізації, а також відсутність єдності судової практики.

Конституційно-правові засади захисту права власності на землю в Україні базуються на визнанні землі основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Статті 13 та 14 Конституції гарантують право власності на землю, встановлюють рівність усіх суб'єктів права власності та

визначають землю об'єктом права власності Українського народу [1]. Зазначені положення мають фундаментальне значення для формування правового режиму земельних відносин.

Право власності є одним із базових прав людини і громадянина, що забезпечує економічну стабільність та реалізацію інших прав. Водночас Конституція України допускає можливість обмеження цього права в умовах воєнного або надзвичайного стану, що прямо передбачено статтею 41 Основного Закону [1].

Таким чином, у період воєнного стану відбувається певне звуження обсягу реалізації права власності, однак його сутність як конституційного права не може бути зведена нанівець.

Цивільний кодекс України (ЦК України) регулює право власності як можливість особи володіти, користуватися та розпоряджатися майном на власний розсуд, але в межах закону (ст. 316, 317) [2]. Власник має право вчиняти щодо майна будь-які дії, що не суперечать закону, при цьому право власності є непорушним, але може бути обмежене лише у випадках, передбачених законом. Однією з ключових гарантій є принцип непорушності права власності (ст. 321) [2], який передбачає, що ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права або обмежений у його здійсненні.

Разом із тим, у період воєнного стану допускається встановлення певних обмежень, зокрема таких як вилучення майна (ст. 353) [2], примусове відчуження майна з мотивів суспільної необхідності та тимчасове обмеження користування майном.

Виняток із принципу обов’язкової компенсації примусового відчуження майна в умовах воєнного стану становить відчуження майна суб’єктів господарювання державного сектору економіки за умов, визначених ч. 3 ст. 3 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [5].

Особливістю захисту права власності на землю є передбачений цивільним законодавством комплекс способів захисту права власності, серед яких такі як витребування майна з чужого незаконного володіння (ст. 387) [2], усунення перешкод у користуванні майном (ст. 391) [2], визнання права власності (ст. 392) [2], визнання незаконними актів органів влади (ст. 393) [2].

Земельний кодекс України також гарантує захист прав власників земельних ділянок. Зокрема, стаття 152 передбачає можливість вимагати усунення будь-яких порушень прав на землю [3].

Особливістю воєнного стану є те, що реалізація цих способів захисту ускладнюється такими чинниками як обмеженим доступом до судів, що виражається у фізичній неможливості відвідати суди на окупованих чи прифронтових територіях, безпекових обмеженнях (повітряні тривоги), перенесенні судових засідань та ускладненні доступу до матеріалів справ. Водночас, право на звернення до суду не може бути повністю обмежене. До

вказаних чинників також належить складність доказування та відсутність ефективних механізмів компенсації.

В умовах воєнного стану, особливого значення набувають інститути примусового відчуження та вилучення земель. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» держава має право примусово земельні ділянки та для потреб оборони [4].

Процедура примусового відчуження майна регулюється Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», який передбачає прийняття рішення військовим командуванням, проведення оцінки майна та виплату попереднього або наступного повного відшкодування його вартості [5].

Аналіз судової практики у сфері захисту права власності свідчить про поступове формування підходів до захисту права власності в умовах воєнного стану.

У постанові Касаційного господарського суду у справі № 904/9070/21 наголошено на необхідності дотримання законності при набутті прав на землю [6].

У справі № 914/1785/22 Велика Палата Верховного Суду підкреслила важливість скасування незаконної державної реєстрації прав [6].

У справі № 922/885/24 суд визнав пріоритет публічного інтересу щодо земель оборони [6].

Крім того, Верховний Суд зазначає необхідність забезпечення справедливого балансу між інтересами держави та правами власників [7].

В умовах воєнного стану право власності може зазнавати обмежень, зумовлених необхідністю забезпечення публічних інтересів держави. Законодавство України допускає примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, за умови попереднього чи наступного повного відшкодування його вартості, тоді як вилучення майна державної власності здійснюється без компенсації. Такі заходи реалізуються на підставі рішень військового командування з обов’язковим документальним оформленням і проведенням оцінки майна. Водночас держава гарантує захист права власності та відшкодування завданих збитків, що забезпечує баланс між приватними та публічними інтересами відповідно до конституційних засад [8].

У науковій літературі зазначається, що чинне законодавство України має фрагментарний характер. Зокрема, у дослідженні Федчишина Д.В. та Бондар О.Г. підкреслюється необхідність удосконалення правового регулювання у сфері примусового припинення права власності [9].

Важливе значення мають міжнародні стандарти, зокрема практика Європейського суду з прав людини щодо застосування статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Згідно з цими стандартами, втручання у право власності є допустимим лише за умов законності, наявності суспільного інтересу, пропорційності, забезпечення справедливого балансу.

На підставі всього наведеного можна зробити висновки про те, що право власності на землю хоча і має абсолютний характер, проте в умовах воєнного стану зазнає суттєвих трансформацій, що проявляється у розширенні меж державного втручання та встановленні тимчасових обмежень.

Чинне законодавство України забезпечує нормативну основу захисту права власності, однак характеризується фрагментарністю та потребує системного вдосконалення.

Найбільш проблемними залишаються питання компенсації шкоди, завданої внаслідок бойових дій, а також недосконаліть процедур вилучення та примусового відчуження земель.

З метою підвищення ефективності захисту права власності доцільним буде удосконалити механізми компенсації, конкретизувати процедури оцінки збитків, забезпечити єдність судової практики, гармонізувати законодавство з міжнародними стандартами.

Таким чином, забезпечення ефективного захисту права власності на землю є важливим завданням держави, що має стратегічне значення для відновлення економіки та дотримання принципу верховенства права.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
3. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19
5. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна: Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text
6. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/
7. Погрібний С.О. Захист права власності в умовах воєнного стану. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1436667/
8. Нестор Т. І. Захист права власності у період воєнного стану [Електронний ресурс] // Матеріали наукової конференції Державного університету «Житомирська політехніка». – 2022. – 4 с. – URL: https://conf.ztu.edu.ua/uploads/2022/11/
9. Федчишин Д. В. Припинення права власності на землю в умовах воєнного стану: правові виклики та перспективи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2025. – Вип. 6, ч. 2. – С. 175. – URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.27

Ключові слова: воєнний стан, право власності на землю, захист права власності, примусове відчуження, компенсація шкоди, судовий захист.
Keywords: martial law, land ownership rights, protection of property rights, compulsory expropriation, compensation for damages, judicial protection.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Караханян К.М.

Кущик Дар'я Романівна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Землі сільськогосподарського призначення становлять одну з найважливіших категорій земельного фонду України, оскільки вони забезпечують продовольчу безпеку держави, розвиток аграрного сектору економіки та раціональне використання природних ресурсів. В умовах земельної реформи, відкриття ринку землі та євроінтеграційних процесів особливого значення набуває питання правового регулювання використання, охорони та обігу таких земель.

Правовий режим земель сільськогосподарського призначення в Україні характеризується складною системою норм, що визначають порядок їх набуття у власність і користування, обмеження у використанні, а також механізми державного контролю та охорони. Нормативно-правове регулювання відносин, пов'язаних із використанням та охороною цієї категорії земель, ґрунтується, зокрема, на положеннях Конституції України, зокрема статтях 13, 14 та 142 [1], Земельним кодексом України (далі – ЗК України), Законами України «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про оренду землі», «Про меліорацію земель», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану», а також «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності».

Відповідно до ч. 1 ст. 22 ЗК України до земель сільськогосподарського призначення належать: а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги); б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель інших категорій, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі під об'єктами виробництва біометану, які є складовими комплексів з виробництва, переробки та зберігання

сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо) [2]. Держава відіграє активну роль у забезпеченні раціонального використання земельних ресурсів, зокрема шляхом економічного стимулювання заходів, спрямованих на їх охорону та підвищення родючості ґрунтів. Зокрема, законодавством передбачено можливість тимчасового звільнення від плати за землю у випадках, коли на ділянках проводяться роботи з лісорозведення, меліорації, рекультивації або консервації, а також під час їх сільськогосподарського освоєння відповідно до затвердженої землевпорядної документації. Важливим елементом державної політики є також відшкодування втрат суб'єктам господарювання, які зазнають зменшення доходів унаслідок виведення з обігу деградованих, малопродуктивних чи техногенно забруднених земель, а також реалізації заходів із поліпшення екологічного стану ґрунтів.

Українське законодавство встановлює особливу перевагу у використанні земель сільськогосподарського призначення, що закріплено у статті 23 ЗК України, а саме землі, придатні для потреб сільського господарства (крім самозалісених земель), повинні надаватися насамперед для таких цілей: 1) ведення сільського господарства; 2) ведення лісового господарства; 3) створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду [2].

Для розміщення промислових об'єктів, підприємств житлово-комунальної сфери, залізничної та автомобільної інфраструктури, ліній електропередач і електронних комунікацій, а також інших об'єктів, не пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю, переважно відводяться землі несільськогосподарського призначення. Раніше земельне законодавство передбачало обов'язок відшкодування державі втрат сільськогосподарського виробництва у разі переведення земель сільськогосподарського призначення до інших категорій. Однак у жовтні 2022 року такі положення були виключені із ЗК України [3].

Особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення в Україні значною мірою зумовлені колом прав, які можуть набуватися щодо таких земельних ділянок. Вони можуть перебувати у приватній, державній або комунальній власності, однак із дотриманням визначених законом обмежень.

Зокрема, право власності на землі сільськогосподарського призначення надається лише громадянам України, а також юридичним особам, створеним за українським законодавством, учасниками яких є виключно громадяни України, держава або територіальні громади, що прямо передбачено ч. 1 ст. 130 ЗК України [2].

Питання щодо можливості набуття іноземцями права власності на землі сільськогосподарського призначення наразі не має остаточного вирішення і віднесене законодавцем до компетенції всеукраїнського референдуму, проведення якого передбачається у майбутньому. Водночас у разі набуття таких земель у спадщину іноземні особи зобов'язані відчужити їх протягом одного року.

Починаючи з 1 січня 2024 року, законодавством встановлено граничний розмір земель сільськогосподарського призначення, який може перебувати у власності однієї особи, – до 10 тисяч гектарів. Статистичні дані свідчать, що близько 29% земель сільськогосподарського призначення обробляються безпосередньо їх власниками, тоді як найбільша частка – приблизно 56% – перебуває в користуванні орендарів на підставі договорів із приватними власниками. Ще близько 8% таких земель орендуються у держави [4].

Відповідно до положень ЗК України, право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення може набуватися громадянами України на підставі приватизації земель, що перебувають у їх користуванні, отримання ділянок у процесі приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, безоплатної передачі земель із державної та комунальної власності в межах установлених норм, прийняття спадщини, виділення в натурі земельної частки (паю), а також укладення цивільно-правових угод. Юридичні особи, засновані громадянами України або юридичними особами України, набувають право власності на такі земельні ділянки шляхом укладення відповідних договорів (купівлі-продажу, дарування, міни, ренти тощо), внесення земель до статутного капіталу, прийняття спадщини або з інших підстав, передбачених законом.

Висновок. Таким чином правовий режим земель сільськогосподарського призначення в Україні є складною системою нормативно-правового регулювання, що визначає порядок їх використання, охорони та обігу. Він характеризується наявністю спеціальних вимог до суб’єктного складу власників, обмежень щодо набуття права власності, а також механізмів державного контролю та економічного стимулювання раціонального використання земельних ресурсів. В умовах функціонування ринку землі та євроінтеграційних процесів особливого значення набуває забезпечення балансу між економічною ефективністю використання земель та їх екологічною безпекою. Водночас існує потреба у подальшому вдосконаленні правового регулювання з метою запобігання надмірній концентрації земель, підвищення ефективності контролю за їх використанням та адаптації національного законодавства до європейських стандартів.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

2. Земельний кодекс України: прийнятий 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3. Ст. 27.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель: Закон

України від 19 жовтня 2022 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 28. Ст. 97.
4. Ринок сільськогосподарських земель України в цифрах. URL: https://brok.land/news-detail/rinoksilskogospodarskih-zemel-ukrayini-v-cifrah/ (дата звернення: 05.04.2026)
Ключові слова: землі сільськогосподарського призначення, правовий режим, земельні відносини, право власності на землю, ринок землі, раціональне використання земель, охорона земель, земельне законодавство
Keywords: agricultural land, legal regime, land relations, land ownership rights, land market, rational land use, land protection, land legislation.
Науковий керівник: доцент, к.ю.н.Заверюха М.М.

Носалюк Данїїл Артемович
здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДСТАВ НАБУТТЯ ЗЕМЕЛЬ В КОМУНАЛЬНУ ВЛАСНІСТЬ В УКРАЇНІ

Комунальна власність на землю є однією з ключових форм публічної власності, що забезпечує матеріальну основу місцевого самоврядування та реальну самостійність територіальних громад. Її остаточне інституційне оформлення відбулося після прийняття Конституції 1996 р. та кодифікації у Земельному кодексі 2001 р. Ефективне правове регулювання комунальної власності набуває особливого значення в умовах децентралізації та воєнного стану, коли громади несуть відповідальність не лише за управління територіями, а й за їхнє відновлення та раціональне використання.

Право власності на землю, як фундамент земельних правовідносин, завжди було в центрі наукових дискусій. Історично домінувало тлумачення через "класичну тріаду" (володіння, користування, розпорядження). Проте цей підхід є формально-юридичним і не враховує практичних ситуацій, коли повноваження власника обмежені законом або розподілені між різними суб’єктами [2, с. 76]. Сучасна доктрина земельного права розглядає власність на землю комплексно, виходячи за межі формальної "тріади" (володіння, користування, розпорядження), що закріплена у ст. 78 ЗК України. Провідні науковці (зокрема, Шульга) підкреслюють, що це поняття охоплює не лише юридичні повноваження власника, але й його нерозривні обов’язки: забезпечувати цільове, раціональне та екологічно безпечне використання ділянки.

Ключова особливість комунальної власності на землю – її публічний характер, оскільки вона належить всій територіальній громаді, а не окремим особам. Це зобов'язує приймати рішення щодо управління (володіння, користування, розпорядження) такими землями виключно в інтересах місцевого населення.

Отже, пріоритет публічного інтересу виступає одночасно головним обмежувачем і гарантією законності для органів місцевого самоврядування.

Набуття громадами права власності на землю відбувається на підставі юридичних фактів через низку механізмів: передача земель з державної власності, викуп, міни, дарування, спадщина, конфіскація тощо [3, с.84-85]. Цей процес вимагає суворого дотримання процедури, яка починається з рішення місцевої ради. Це рішення, що містить усі характеристики ділянки (кадастрові дані, місцезнаходження, площа, цільове призначення, а також будь-які обмеження або обтяження, які на неї накладені), та акт приймання-передачі є підставою для державної реєстрації. Юридично право комунальної власності виникає виключно з моменту його внесення до Державного реєстру речових прав [1].

До основних підстав належать:

1. Передача з державної власності (ст. 117 ЗКУ) ініціюється органом місцевого самоврядування (ОМС) та оформлюється актом приймання-передачі після розмежування.
2. Викуп для суспільних потреб (ст. 146 ЗКУ) дозволяє громаді викуповувати приватні ділянки для будівництва інфраструктури чи соціальних об'єктів.
3. Примусове відчуження (ст. 147 ЗКУ) застосовується у виняткових випадках (напр., оборонні потреби) лише за рішенням суду та за умови компенсації.
4. Добровільна відмова власника (ст. 142 ЗКУ) відбувається за заявою власника та оформлюється нотаріально посвідченою угодою.
5. Визнання спадщини відумерлою (ст. 1277 ЦКУ) трапляється, якщо у померлого власника відсутні спадкоємці (або вони не прийняли спадщину), і тоді земля переходить громаді.
6. Прийняття спадщини означає, що громада може набувати землю як спадкоємець на загальних підставах.

Громади можуть викуповувати приватні землі для суспільних потреб, таких як будівництво доріг, шкіл чи парків. Відповідно до ст. 146 ЗКУ, місцева рада приймає рішення про викуп і офіційно повідомляє власника не пізніше ніж за три місяці до відчуження (це правило діє, навіть якщо власник зміниться). Процедура є законною лише за умови повної попередньої компенсації та проведення незалежної оцінки ділянки. Порушення цих вимог тягне за собою визнання угоди недійсною [4, с. 226-228]. У судовій практиці, пов'язаній з викупом земельних ділянок для суспільних потреб (наприклад, під школи, дороги чи об'єкти благоустрою), ключова увага приділяється дотриманню процедурних вимог. Суди перевіряють, чи було ухвалене відповідне рішення ради, чи був своєчасно поінформований власник, і чи є запропонована компенсація адекватною. Якщо орган місцевого самоврядування (ОМС) діє з порушеннями, як-от без

попереднього повідомлення, суди здебільшого стають на бік власника та скасовують такі рішення.
Ще один механізм – добровільна відмова власника на користь громади (ст. 142 ЗКУ). Процедура ініціюється заявою власника до відповідної ради. На підставі цієї заяви укладається нотаріально посвідчена угода про передачу. Після державної реєстрації права власності громади в реєстрі ділянка офіційно набуває комунального статусу. Найчастіше цей механізм застосовують при передачі земель загального користування.
Визнання спадщини відумерлою (ст. 1277 ЦКУ) є ще однією окремою підставою для переходу землі у комунальну власність. Це відбувається за рішенням суду, якщо після смерті власника не виявлено спадкоємців, або вони з певних причин не прийняли спадщину. У такому випадку земельна ділянка передається у власність територіальної громади за місцем її знаходження.
Крім того, громади можуть отримувати земельні ділянки внаслідок ліквідації державних підприємств, якщо ці ділянки не використовуються для державних потреб. Інший шлях – це передача державних земель, розташованих поза межами населених пунктів, у комунальну власність під час створення об’єднаних територіальних громад, що відбувається на основі рішень Держгеокадастру.
В українському законодавстві комунальна власність на землю визначена як окрема форма публічної власності, яка належить територіальним громадам, а не державі, і слугує для них матеріальною та фінансовою базою. Суть цієї власності полягає у праві володіти, користуватися та розпоряджатися земельними ділянками виключно в інтересах громади, а не приватних осіб. Однак, це право реалізується не напряму: хоча бенефіціаром (вигодонабувачем) є громада, фактично землею розпоряджаються органи місцевого самоврядування. Саме така розділена модель управління часто стає причиною практичних суперечок. Набуття права комунальної власності на землю можливе з різних юридичних підстав, зокрема через передачу з державної власності, розмежування, добровільну відмову, відумерлу спадщину, викуп для суспільних потреб, примусове відчуження або повернення самовільно зайнятих земель за рішенням суду. Спільною рисою всіх цих механізмів є вимога бездоганного дотримання процедури: необхідне рішення ради з повними реквізитами ділянки, акт приймання-передачі, внесення до Державного земельного кадастру (ДЗК) та державна реєстрація права. Якщо будь-який із цих етапів пропущено або оформлено неналежно, це блокує подальше розпорядження землею або стає підставою для судового оскарження. Це особливо помітно у справах, пов'язаних з викупом для публічних потреб чи визнанням спадщини відумерлою, де суди перевіряють не політичну доцільність рішення, а саме процесуальну правильність дій органу місцевого самоврядування.
Практика доводить, що ефективна реалізація права комунальної власності потребує узгодження нормативної бази, чітких кадастрових процедур і суворого дотримання вимог закону на кожному етапі переходу прав.

Список використаних джерел
1. Земельний кодекс України: прийнятий 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
2. Носік В. В. Земельне право і законодавство України: системна криза чи зміна парадигми в умовах реалізації Цілей Сталого Розвитку в Україні до 2030 року? *Право України*. 2020. № 5. С. 76-90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2020_5_8
3. Земельне право: підручник. 3-тє вид., доп. і перероб.; за ред. М. В. Шульги. Харків : Юрайт, 2023. 592 с.
4. Маковецький А. М. Окремі питання набуття права власності територіальними громадами за законодавством України. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 225-231. URL: https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2022.24

Ключові слова: комунальна власність, публічна власність, територіальні громади, органи місцевого самоврядування, право власності, публічний інтерес
Keywords: communal property, public property, territorial communities, local government bodies, property rights, public interest
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Платонова Є.О.

Прокопенко Олена Анатоліївна
здобувачка 1-го курсу Центру підготовки магістрів
публічної служби і професійних суддів
Національного університету «Одеська юридична академія»

БЕЗОПЛАТНА ПРИВАТИЗАЦІЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Воєнні дії значно вплинули на усі суспільні відносини в Україні, однак відносини використання та охорони земельних ділянок стали одними з найбільш динамічних. Оскільки в умовах мирного часу для них це не характерно, трансформація земельних правовідносин стала помітною та вагомою для подальшого розвитку інших пов'язаних із ними сфер діяльності.

Необхідно підкреслити той факт, що під час війни земля набуває стратегічного значення як ресурс для оборони, продовольчої безпеки та відновлення економіки, що зумовлює запровадження тимчасових обмежень, зокрема щодо безоплатної передачі у власність. Крім того з метою підвищення безпеки таких відносин неодноразово змінювалися правила щодо оформлення прав на земельні ділянки. Однак проблема щодо цього питання стосується не лише процедурних змін – вона глибша, торкається інтересів багатьох мільйонів громадян, іноді ставить під сумнів раціональність управлінського рішення та перспективне подолання сформованого комплексу проблем.

Відповідно до Земельного кодексу України [1], законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для

забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 року № 2145-IX [2], «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 року № 2102-IX [3], Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року [4], у зв'язку із забороною безоплатної передачі земель комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі, розроблення такої документації під час дії воєнного стану – забороняється.

Згідно з підпунктом 5 пункту 27 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України під час воєнного стану на території України безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі, розроблення такої документації забороняється. Тобто раніше інститут безоплатної приватизації земельних ділянок існував у досить розвиненому вигляді, хоча й функціонував з багатьма недоліками, а під час дії воєнного стану він призупинений. Винятком з цього тимчасового призупинення вказані ті випадки, коли відбувається: «а) безоплатна передача земельних ділянок у приватну власність власникам розташованих на таких земельних ділянках об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд); б) безоплатна передача земельних ділянок у приватну власність колишнім власникам знищеного внаслідок обставин, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, нерухомого майна (будівель, споруд), право власності на яке відповідно до відомостей Державного реєстру речових прав на нерухоме майно припинено у зв'язку із знищенням майна; в) безоплатна передача у приватну власність громадянам України земельних ділянок, переданих у користування до набрання чинності ЗК України» [1].

Фактично користувачі земельних ділянок державної та комунальної власності, які могли претендувати на їх приватизацію за довоєнними правилами, наразі позбавлені цієї можливості. Введення обмежень на безоплатну приватизацію земель в Україні в період воєнного часу обумовлена низкою об'єктивних причин, зокрема потребами збереженні цінного природного ресурсу – землі, подолання проблеми підвищених корупційних ризиків, збереженні юридичного та фактичного контролю за земельними ресурсами на територіях, які потрапляють у зони бойових дій, на деокупованих територіях, тощо. Намагаючись виконати свої важливі публічні функції, держава запроваджує нормативні обмеження щодо розпорядження землями. Проте такий крок вимушено порушує права багатьох осіб, адже вони втрачають легальні можливості безоплатно оформити право власності на земельні ділянки, вільно розпоряджатися ними, вести на них господарську діяльність як повноправний власник тощо. Через зростання соціального напруження навколо цього питання може зростати також недовіра до управлінських рішень та доцільності обраних кроків.

Органи публічного управління як державного рівня, так і місцевого мають усвідомлювати не лише масштаб проблеми, але й шляхи її вирішення після скасування воєнного стану. Після відновлення звичайного правового режиму безоплатної приватизації земель цілком прогнозованим наслідком можна очікувати велику хвилю звернень щодо оформлення прав на земельні ділянки за цією процедурою. Слід завчасно підготувати інституційні та організаційні ресурси для оптимального забезпечення відповідних запитів.

Список використаних джерел

1. Земельний кодекс України від 25.10.2002 року №2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 року № 2145-IX. *Голос України.* 2022. № 78.
3. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 року № 2102-IX. *Голос України.* 2022. № 37.
4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 року № 2102-IX. *Голос України.* 2022. № 37.

Ключові слова: воєнний стан, земельні відносини, оформлення земельних ділянок, право власності на землю, обмеження приватизації, безоплатна приватизація

Keywords: martial law, land relations, registration of land plots, land ownership, restrictions on privatization, free privatization

Науковий керівник: д.ю.н, професор Григор'єва Х. А.

Прокопчук Вікторія Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету "Одеська юридична академія"

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА І ЗАКОНОДАВСТВА

Розвиток земельного права України є дуже складним, проте цікавим процесом, який в повній мірі відображає зміну політичних, соціально-економічних, правових, історичних умов нашої держави. Ще з давнини часів галузь земельного права була дуже динамічною. Починаючи з феодальних часів, через історичні етапи кріпосного права, земельної реформи 19 століття, радянську систему і завершуючи сучасною земельною реформою, яка почалась з набуттям незалежності і триває по сьогодні, земельне право зазнавало значних перетворень. Кожен з цих етапів є дуже важливим оскільки залишив свій слід у формуванні правових засад і інститутів земельного законодавства. Такий активний розвиток забезпечив поступовий перехід до більш врегульованої і демократичної системи управління земельними ресурсами нашої держави.

Доречно буде зробити акцент та детально розглянути розвиток земельного права та законодавства починаючи з радянських часів та закінчуючи сьогоденням, бо саме в цей період відбулось дуже багато важливих подій у галузі земельного права, які залишили перманентний слід в законодавстві. Неймовірно цікаву та детальну працю з цього приводу написали провідні судді та правники України: Кулинич П., Потапенко А., Семенюк В. та Тиханський О., яка так і називається «Становлення і розвиток земельного законодавства України у XX – на початку XXI століття»[4].

Першим, проте вирішальним кроком радянської влади у сфері земельних відносин стала радикальна відмова від приватної власності на землю, що знайшло своє формальне відображення у Декреті про землю 1917 року, а також у наступних актах радянського періоду. Першим ключовим кодифікованим актом радянського часу щодо регулювання земельних відносин став Земельний кодекс УСРР 1922 року, який вперше визначив поділ земель, порядок їх надання у трудове користування, інститути реєстрації землекористувачів, право оренди та механізм вирішення трудових спорів[4, с. 9-15]. Найважливішим є те, що Кодекс 1922 року дав чітке поняття державного земельного фонду, закріпив трудове землекористування як один з провідних принципів, а також запровадив обов'язкову державну реєстрацію земель. Всі ці пункти стали базою для правової системи на наступні десятиліття.

Союзні «Загальні засади землекористування і землевпорядкування» 1928 року підкреслили тенденцію централізації, встановивши пріоритети в наданні земель державою і сприянні колективним формам господарювання[3, с.190]. У період колективізації на початку 30-х років законодавство набуло жорстоких та репресивних рис: шляхом впровадження низки постанов та декретів колективізація призвела до ліквідації індивідуального землеволодіння та утвердила домінантну позицію державно-колективної форми землекористування.

Подальша уніфікація земельного права відбувалась на рівні всесоюзного законодавства. «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про землю» 1968 року та Земельний кодекс УРСР 1970 року закріпили те, що земля визнавалась виключно власністю держави. Нажаль громадяни та підприємства могли розраховувати лише на визнані законом форми користування та обмежені права. Відповідно до такої системи формально забезпечувався централізований розподіл земельних ресурсів, чіткий державний контроль за землеустроєм, а також активне та широке застосування інструментів адміністративного розпорядження землею[4, с.25-27].

Перелом у характері земельних відносин почався з кінця 1980-х – початку 1990-х у зв'язку з політичною трансформацією та відповідно підготовкою до незалежності. Основи земельного законодавства Союзу РСР про землю, прийняті ВР СРСР 28 лютого 1990 року та новий Земельний кодекс УРСР від 18 лютого 1990 року стали нормативним підґрунтям для лібералізації: були

запроваджені інститути постійного землекористування, довічного успадкованого володіння, була зафіксована можливість платного користування землею. Важливими є Постанова Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу» 1990 року та низка інших нормативно-правових актів (зокрема Закони України «Про селянське (фермерське) господарство» (1991р.), «Про форми власності на землю» (1992р.) та Земельний кодекс у редакції 1992 року), які віддзеркалили перехід від суто державної власності до багатовидової системи прав власності на землю – державної, комунальної, приватної. Цей перехід здійснювався через механізми паювання земель колгоспів, безоплатної передачі земель громадянам, створення прав оренди й регулювання відчуження земельних часток (паїв). Важливими були й адміністративні рішення, укази та декрети, наприклад, декрет Кабінету Міністрів 1992 р. про приватизацію земельних ділянок, укази Президента України середини 1990-х років, які прискорювали практичну реалізацію реформи.

Конституція України, яка була прийнята 28 червня 1996 року, закріпила конституційні засади земельних відносин, визначивши землю як «основне національне багатство»[1], право власності на землю як гарантоване та підлягаюче особливій охороні, що стало фундаментом подальшої кодифікації й деталізації земельних інститутів у національному законодавстві. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року, який набрав чинності 1 січня 2002 року виступає головним актом у сфері землекористування [2]. Кодекс 2001 року чітко розмежував категорії земель, порядок набуття та припинення прав, механізми державного контролю, а також визначив завдання щодо створення системи державного земельного кадастру та оцінки земель.

У XXI столітті земельне законодавство постійно доповнюється та змінюється. За весь цей період було прийнято низку важливих законів, які відіграють важливу роль у земельній реформі. До таких законів зокрема належать: «Про оренду землі» 1998 року, який унормував договірні відносини оренди; закони 2003 року – «Про Державний земельний кадастр», «Про оцінку земель», «Про землеустрій», «Про охорону земель», що забезпечили інституційну і технічну базу для кадастрового обліку, оцінки, землеустрою та охорони земель та купа інших нормативно-правових актів.

З усього вище зазначеного можна зробити висновок, що земельне право та законодавство України пройшло довгий шлях: від звичаєвих норм і феодальних уявлень до сучасної системи, заснованої на конституційних гарантіях, різних формах власності та ринкових механізмах обігу землі, для того, аби стати звичним для нас. Основні нормативно-правові акти визначили правові засади сучасного регулювання земельних відносин. Історичний досвід розвитку земельного права і законодавства є важливим, оскільки він став основою для подальшого вдосконалення правового механізму використання й охорони землі як одного з найцінніших національних багатств.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. Ст. 14.
2. Земельний кодекс України: Закон від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4.
3. Каракаш І. І. Право власності на природні об'єкти та їх ресурси у виключній формі: історико-юридичний аспект. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2014. С. 183–194.
4. Становлення і розвиток земельного законодавства України у XX – на початку XXI століття : наук.-практ. посіб. для суддів та кандидатів на посаду судді / П. Кулинич [та ін.]. – Київ, 2018. – 139 с.

Ключові слова: земельне право України, розвиток земельного законодавства, національне багатство, правова еволюція, радянський період.
Keywords: land law of Ukraine, development of land legislation, national wealth, legal evolution, Soviet period.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Платонова Є.О.

Тактарова Карина Русланівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СІМЕЙНИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

У сучасних умовах розвитку аграрного сектору України особливого значення набуває підтримка малих форм господарювання, зокрема сімейних фермерських господарств. Це пов'язано з тим, що вони забезпечують зайнятість населення у сільській місцевості та сприяють розвитку місцевої економіки. Крім того, сімейні фермерські господарства є більш гнучкими у веденні діяльності порівняно з великими аграрними підприємствами. Саме тому держава приділяє значну увагу їх правовому регулюванню та створенню умов для розвитку.

З огляду на це, важливо визначити правову природу сімейного фермерського господарства. Відповідно до Закону України «Про фермерське господарство», фермерське господарство може мати статус сімейного за умови, що у його діяльності використовується праця виключно членів однієї сім'ї [1], [3]. Це означає, що основою такого господарства є сімейні трудові відносини, а не наймана праця.

Разом із тим законодавство передбачає можливість існування сімейного фермерського господарства у двох формах. По-перше, воно може діяти як юридична особа. По-друге, таке господарство може функціонувати без створення юридичної особи – на основі діяльності фізичної особи-підприємця [1]. У другому випадку господарство створюється однією особою або разом із членами її сім'ї, що значно спрощує процедуру організації діяльності.

У зв’язку з цим особливу увагу слід звернути на порядок створення сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи. Відповідно до ст. 8-1 Закону України «Про фермерське господарство», таке господарство організовується на підставі договору або декларації про його створення. При цьому договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню, що забезпечує юридичну визначеність відносин між членами сім’ї.
Водночас важливою особливістю є визначення правового статусу членів такого господарства. Членами можуть бути лише особи, які перебувають у сімейних відносинах, що відповідають вимогам законодавства [1],[3]. Це означає, що сторонні особи не можуть входити до складу сімейного фермерського господарства, що відрізняє його від інших форм господарювання.
Не менш важливим є питання управління господарством. Закон встановлює, що головою сімейного фермерського господарства є один із членів сім’ї, який визначається договором або декларацією та виступає від імені господарства. Саме він організовує діяльність, представляє інтереси господарства та несе відповідальність за прийняті рішення.
Крім того, значну роль відіграє правовий режим майна сімейного фермерського господарства. Майно, як правило, є спільним для членів сім’ї та використовується для здійснення господарської діяльності. Порядок його використання, розподілу доходів і витрат визначається у договорі про створення господарства [2]. Це дозволяє врахувати інтереси кожного члена сім’ї.
Поряд з наведеним слід враховувати, що діяльність сімейних фермерських господарств безпосередньо пов’язана із використанням земельних ділянок. Відповідно до законодавства, створення фермерського господарства можливе за умови набуття права власності або користування земельною ділянкою [1]. Це підкреслює важливість земельного чинника у діяльності таких суб’єктів.
В той же час держава намагається стимулювати розвиток сімейних фермерських господарств. Зокрема, відповідні зміни до законодавства були спрямовані на спрощення їх створення та діяльності, а також надання підтримки таким господарствам [2]. Це свідчить про визнання їх важливої ролі у розвитку аграрного сектору. Однак на практиці такі заходи не завжди є достатньо ефективними та не повною мірою забезпечують реальні потреби фермерів.
Враховуючи це, незважаючи на наявність законодавчого регулювання, на практиці виникають певні проблеми. Насамперед це стосується складності оформлення документів, податкового навантаження та недостатнього рівня державної підтримки. Крім того, не всі громадяни обізнані з особливостями створення та діяльності таких господарств.
Окремо слід зазначити, що правовий статус сімейних фермерських господарств має комплексний характер. Він поєднує у собі норми аграрного, цивільного, земельного та господарського права. Саме тому його дослідження потребує комплексного підходу.

Таким чином, сімейне фермерське господарство є особливою формою організації аграрної діяльності, яка поєднує сімейні відносини та підприємницьку діяльність. Це визначає специфіку його правового статусу та відрізняє від інших суб'єктів господарювання. Сімейні фермерські господарства відіграють важливу роль у розвитку аграрного сектору України, однак їх правове регулювання потребує подальшого вдосконалення. Зокрема, актуальними залишаються питання спрощення процедур створення, зменшення податкового навантаження та підвищення рівня державної підтримки. Перспективи розвитку цього інституту пов'язані із створенням більш сприятливих умов для діяльності таких господарств та підвищенням їх конкурентоспроможності.

Список використаних джерел

8. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 45. Ст. 363.
9. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 року № 1067-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067-19#Text
10. Сімейний кодекс України: Кодекс України від 10.01.2002 року № 2947-III : станом на 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

Ключові слова: сімейне фермерське господарство, фермерське господарство, аграрне право, правовий статус, члени сім'ї
Keywords: family farm, farming enterprise, agrarian law, legal status, family members
Науковий керівник: к.ю.н, доцент кафедри Платонова Є. О.

Татарінцева Дарина Ігорівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЕМФІТЕВЗИСУ І СУПЕРФІЦІЮ

Право користування чужою земельною ділянкою є складним багатокомпонентним інститутом, який поєднує елементи речових та зобов'язальних прав. У сучасному українському праві воно може набувати кількох форм, зокрема: оренда, емфітевзис, суперфіцій, сервітут. Особливе місце серед них посідають емфітевзис і суперфіцій – класичні інститути речового права, запозичені з римського права, але адаптовані українським законодавцем до сучасних соціально-економічних реалій. На відміну від оренди, емфітевзис і суперфіцій мають речово-правовий характер, що означає їхню стійкість і незалежність від зміни власника земельної ділянки.

Інститути емфітевзису та суперфіцію є фундаментальними правовими конструкціями, що дозволяють ефективно розмежовувати повноваження власника та користувача земельної ділянки.

У свою чергу, відповідно до положень глави 33 Цивільного кодексу України, емфітевзис визначається як право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб [1]. Відповідно до статті 102-1 Земельного кодексу України, емфітевзис виникає виключно на підставі договору між власником землі та особою, яка бажає її використовувати [2]. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій) – це довгострокове, відчужене та успадковане право користування земельною ділянкою, переданою власником іншій особі за плату чи безвідплатно особі для будівництва та експлуатації на ній будівель та споруд, на які в останньої виникає право власності [3, с. 363].

Вони мають особливе значення в умовах земельної реформи, оскільки створюють механізми залучення землі до економічного обороту без відчуження права власності. Проте реалії української правозастосовної практики свідчать, що їх ефективне функціонування гальмується низкою нормативних, процедурних та практичних проблем, які потребують наукового осмислення та законодавчого вдосконалення. Попри наявність законодавчого врегулювання, інститути емфітевзису і суперфіцію мають низку проблем.

По-перше, спостерігається нормативна невизначеність та колізійність правового регулювання. Однією з ключових проблем є розрив між положеннями Цивільного кодексу України та Земельного кодексу України, які регулюють порядок виникнення, здійснення та припинення прав емфітевзису і суперфіцію. Це створює правову невизначеність і є джерелом міжюрисдикційних спорів (адміністративні, цивільні, господарські суди). Бондарчук О.Г. та Бондарчук О.І. вважають, що варто на законодавчому рівні розмежувати в Земельному кодексі правове регулювання емфітевзису та суперфіцію, присвятити їм окремі статті [4, с. 119]

По-друге, незважаючи на речово-правову природу емфітевзису (що передбачає можливість вільного відчуження, успадкування та довготривалий, часто безстроковий характер), на практиці він часто плутається з зобов’язально-правовою орендою. Відсутність чітких, імперативно встановлених істотних умов договору емфітевзису (як це передбачено для оренди) спричиняє спори щодо його правової кваліфікації та, як наслідок, щодо застосування механізмів захисту прав.

Проблемним залишається питання тривалості емфітевзису – відсутність законодавчих обмежень дає можливість встановлювати право фактично безстроково, що іноді використовується для обходу обмежень щодо продажу землі сільськогосподарського призначення.

Як і у випадку встановлення обмеження строку дії договору емфітевзису з 2019 року, так і щодо автоматичного поновлення договорів землекористування, зокрема і емфітевзису, у наукових колах виникла дискусія щодо договорів

емфітевзису, строк дії яких закінчився до набрання чинності Законом № 2145-IX, а саме з початку введення воєнного стану 24.02.2022 до 07.04.2022 року. Апелюючи до норми про зворотну силу закону, деякі науковці та юристи-практики стверджують, що «Закон № 2145- IX не має зворотної дії в часі, а тому у зв'язку з цим його положення застосовуються лише до земельних відносин, які сформувалися після 07.04.2022 року» [5, с, 90].

Також закон не визначає чіткої періодичності, розміру та форми плати за користування земельною ділянкою за договором емфітевзису. Як наслідок, суди змушені тлумачити це питання на власний розсуд, що призводить до неоднакової судової практики. Наприклад, у постанові Верховного Суду від 26.05.2021 р. (справа №153/19/19) [6] суд визнав відсутність плати істотним порушенням, тоді як у постанові від 31.08.2022 р. (справа №128/3569/20) зазначив, що несплата земельного податку емфітевтом не є підставою для розірвання договору [7].

Залишається недостатньо врегульованим порядок припинення емфітевзису, зокрема у разі нецільового використання або тривалого невикористання земельної ділянки. Законодавчі норми є розрізненими, що ускладнює єдине тлумачення в судовій практиці. Найбільш критичною проблемою суперфіцію є недостатня визначеність правового статусу збудованих об'єктів нерухомості після припинення права суперфіцію. Хоча Цивільний кодекс передбачає, що власник землі має право вимагати знесення споруд або їх викупу, ці норми потребують деталізації.

З метою підвищення ефективності правового регулювання доцільним є запровадження чітких законодавчих вимог до форми, змісту та істотних умов договорів емфітевзису та суперфіцію. На відміну від оренди, емфітевзис і суперфіцій мають речовий характер і повинні забезпечувати тривале, стабільне користування земельною ділянкою з можливістю передачі прав, спадкування та обтяження. Деталізація договорів має включати такі елементи: визначення строку користування, цільового призначення земельної ділянки та конкретного виду використання; умови щодо плати, її періодичності та порядку зміни; порядок здійснення поліпшень земельної ділянки, компенсації витрат користувача після припинення права; чіткі механізми контролю за цільовим використанням земельної ділянки власником або уповноваженим органом.

Окремої уваги потребує питання припинення прав емфітевзису та суперфіцію, оскільки саме на цьому етапі виникає найбільше конфліктів між сторонами. Доцільно також встановити обов'язкову судову або адміністративну процедуру розірвання договорів емфітевзису та суперфіцію з чітким визначенням наслідків для сторін.

Сучасна система державної реєстрації речових прав створює низку технічних і бюрократичних перешкод для повноцінного функціонування емфітевзису та суперфіцію. Зокрема, виникають труднощі при реєстрації прав на земельні ділянки, що не мають кадастрового номера, або під час внесення змін до договору.

Сучасний стан правового регулювання емфітевзису та суперфіцію в Україні характеризується колізійністю та відсутністю уніфікованих механізмів правозастосування. Для забезпечення стабільності земельного ринку необхідно здійснити комплексне реформування законодавства. Вдосконалення законодавства має на меті підвищення інвестиційної привабливості цих речових прав, зміцнення гарантій прав власників землі та землекористувачів, а також забезпечення стабільності та прогнозованості правозастосовної практики.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: прийнятий 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №40-44. Ст. 356.
2. Земельний кодекс України: прийнятий 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
3. Харитонов Є.О., Харитонова О.І., Старцев О.В. Цивільне право України: Підручник. Вид. 3, перероб. і доп. Київ: Істина, 2013. С. 808.
4. Боднарчук О.Г. Проблемні питання правового регулювання відносин щодо користування чужою земельною ділянкою (суперфіцію) в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. №3. С. 19–24.
5. Шульга М.В. До питання про автоматичне поновлення договорів оренди земель сільськогосподарського призначення в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 2 С. 89–94.
6. Справа № 153/19/19: Судова справа про витребування доказів у цивільній справі за позовом ОСОБА_1 до фермерського господарства «Родинний лан» про визнання недійсним договору про право користування земельною ділянкою (договір емфітевзис). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ (дата звернення: 17.03.2026)
7. Справа № 922/1626/23: Судова справа за позовом про розірвання договору емфітевзису. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ (дата звернення: 17.03.2026)

Ключові слова: ефмітевзис, суперфіцій, оренда, земельна ділянка, договір, земельна реформа, правовий статус, забудови, майно.
Keywords: efmiteusis, superficies, lease, land plot, agreement, land reform, legal status, building, property.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Платонова Є.О.

Тищук Наталія В'ячеславівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ БУДІВНИЦТВА ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Туристична інфраструктура є матеріальною основою функціонування туристичної галузі та охоплює готелі, кемпінги, мотелі, пансіонати, заклади

харчування, транспортні та комунікаційні об'єкти, культурно-рекреаційні споруди тощо. Водночас будівництво об'єктів туристичної інфраструктури в Україні пов'язане з комплексом правових проблем – від прогалин у законодавстві до недосконалої дозвільної системи та колізій між нормами різних галузей права. Як зауважує О. І. Нелін, попри наявність значної кількості нормативно-правових актів у сфері туризму, чимало правових питань залишаються невирішеними, а чинна нормативно-правова база потребує суттєвого оновлення відповідно до міжнародних вимог та стандартів ЄС [1, с. 22].

Нормативно-правове регулювання будівництва туристичної інфраструктури в Україні здійснюється на підставі кількох рівнів законодавства. Базовим актом є Закон України «Про туризм» від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР, яким закріплено поняття туристичної інфраструктури як сукупності суб'єктів туристичної діяльності та об'єктів, що забезпечують прийом, обслуговування і перевезення туристів. Паралельно діють Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», Земельний кодекс України, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», норми якого суттєво обмежують забудову рекреаційних зон. Туристична сфера здійснює вплив на більшість галузей економіки, включаючи будівництво та транспорт, що зумовлює необхідність комплексного міжгалузевого правового регулювання туристичної інфраструктури [2, с. 18]. Правові засади туристичної діяльності детально розкриті також у навчально-методичному посібнику «Туристичне право», підготовленому Х.А. Григор'євою разом із співавторами [7].

Однією з ключових правових проблем будівництва туристичної інфраструктури є недосконаліть дозвільної системи. Отримання дозволів на будівництво туристичних об'єктів передбачає проходження численних погоджувальних процедур у різних органах – місцевих радах, органах містобудування та архітектури, санітарно-епідеміологічних службах, органах охорони навколишнього природного середовища тощо. Дублювання повноважень цих органів і відсутність єдиного регулятора у сфері туристичного будівництва призводять до затягування дозвільних процедур і створюють корупційні ризики. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 168-р, визначила спрощення дозвільної системи одним із пріоритетів державної туристичної політики, однак на практиці ці наміри реалізовані лише частково [3].

Земельно-правовий аспект будівництва туристичної інфраструктури становить окремий блок правових проблем. Значна частина перспективних туристичних територій розташована на землях рекреаційного призначення, природно-заповідного фонду або в межах прибережних захисних смуг, де будівництво або заборонене, або суттєво обмежене. Колізії між земельним законодавством і законодавством про туризм породжують правову невизначеність для інвесторів. Є необхідність чіткого законодавчого розмежування земель туристично-

рекреаційного та природоохоронного призначення для забезпечення правових гарантій для суб'єктів туристичної діяльності [4, с. 87].

Важливим напрямом вирішення правових проблем будівництва туристичної інфраструктури є впровадження механізму публічно-приватного партнерства (далі – ППП). З 31 жовтня 2025 року набрав чинності Закон України «Про публічно-приватне партнерство» від 19.06.2025 р. № 4510-IX, який замінив попередній Закон № 2404-VI від 01.07.2010 р. та створив оновлену правову основу для залучення приватних інвестицій у розбудову інфраструктури за участю держави. Новий Закон, зокрема, розширює коло публічних партнерів, запроваджує електронну торговельну систему для конкурсних процедур за стандартами ЄС та передбачає можливість використання зовнішньої донорської підтримки. Водночас практика застосування механізму ППП у туристичній галузі залишається обмеженою через недостатню апробацію нових правових інструментів, нестабільність регуляторного середовища в умовах воєнного стану та відсутність спеціальних підзаконних актів щодо ППП у сфері туризму. Нелін О. І. вказує на необхідність гармонізації вітчизняного законодавства з нормами Європейського Союзу щодо механізмів державної підтримки туристичної інфраструктури, що є ключовою умовою євроінтеграції туристичного сектору [5, с. 46].

Таким чином, правові проблеми будівництва туристичної інфраструктури в Україні мають системний характер і охоплюють: прогалини у спеціальному законодавстві, надмірну зарегульованість дозвільних процедур, земельно-правові колізії, недостатній розвиток механізмів ППП та невідповідність національного регулювання стандартам ЄС. Подолання цих проблем вимагає комплексного реформування туристичного законодавства, спрощення дозвільних процедур, чіткого розмежування правового режиму туристично-рекреаційних земель та запровадження ефективних правових механізмів залучення інвестицій у туристичну інфраструктуру з урахуванням найкращих практик держав – членів Євросоюзу.

Список використаних джерел

1. Нелін О. І. Нормативно-правове регулювання та державна підтримка туристичної галузі в Україні: теоретико-прикладний аспект. Юридична Україна. 2023. № 9. С. 22 – 28.

2. Брусільцева Г. М., Зима О. Г. Правове регулювання туристичної діяльності : навч. посіб. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 214 с.

3. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 168-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80

4. Матвієнко А. Т. Науково-практичний коментар до Закону України «Про туризм». Київ : Київський державний коледж туризму та готельного господарства, 2021. 220 с.

5. Нелін О. І. Гармонізація законодавства про туризм з нормами Європейського Союзу: необхідність назріла. *Юридична Україна*. 2022. № 7. С. 43–50.
6. Закон України «Про туризм» від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80
7. Григор'єва Х. А., Канівець Л. А., Платонова Є. О., Харитонова Т. Є. та ін. Туристичне право : навч.-метод. посіб. для здобувачів усіх факультетів та форм навчання за спец. 081 «Право» / за ред. проф. Т. Є. Харитонової. – Луцьк : Вежа-Друк, 2024. – 84 с.

Ключові слова: туристична інфраструктура, будівництво, дозвільна система, земельно-правові колізії, публічно-приватне партнерство, туристичне законодавство.
Keywords: tourism infrastructure, construction, permit system, land law conflicts, public-private partnership, tourism legislation.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Григор'єва Х. А.

Тодощак Володимир Олегович
здобувач 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК У ПРИФРОНТОВИХ І ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Правовий режим земельних ділянок у прифронтових і деокупованих територіях України формується під впливом норм земельного законодавства, положень про воєнний стан, правил щодо тимчасово окупованих територій та спеціальних перехідних норм, спрямованих на забезпечення стабільності земельних відносин в умовах триваючої війни. Конституційна гарантія права власності на землю діє безперервно, але її практична реалізація суттєво ускладнена через безпосередню загрозу життю, обмежений фізичний доступ до територій, масове руйнування інфраструктури, включаючи реєстри та документацію, а також тривалі наслідки бойових дій, такі як забруднення ґрунтів і мінування великих масивів земель.

Земельні ділянки на прифронтових територіях, де ведуться активні бойові дії, та на деокупованих територіях, не втрачають свого правового статусу виключно через воєнні обставини чи тимчасову окупацію. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» прямо встановлює, що право власності на нерухоме майно, зокрема земельні ділянки, які опинилися на окупованих територіях, продовжує охоронятися законодавством України незалежно від факту окупації [1, с.189]. Будь-які правочини щодо таких земельних ділянок, укладені з порушенням українського законодавства, зокрема під тиском окупаційної адміністрації чи без волі законного власника, не визнаються чинними і не породжують юридичних наслідків на території України.

У прифронтових районах правовий режим земельних відносин визначається положеннями воєнного стану, які дозволяють державі вводити тимчасові обмеження на окремі земельні процедури з метою забезпечення національної безпеки, оборони та цивільного захисту. Базові права власності чи користування землею не припиняються автоматично, але зазнають модифікації у частині фізичного доступу, укладення правочинів щодо розпорядження, проведення земельних торгів чи оформлення нових прав. Держава отримує повноваження спрощувати процедури передачі земельних ділянок в оренду для оборонних потреб, автоматично поновлювати дію договорів оренди чи суперфіцію, строк яких завершується в період воєнного стану, а також використовувати землі без згоди власника у виняткових випадках з обов'язковим відшкодуванням [2, с.65].

На деокупованих територіях, звільнених від окупації, ключовим завданням правового регулювання стає комплексне відновлення земельного порядку, підтвердження правовстановлюючих документів та внесення актуальних відомостей до Державного земельного кадастру і Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Факт окупації не тягне за собою автоматичного припинення права власності чи права користування землею, тому попередні власники чи користувачі зберігають повне право на поновлення реєстрації, судовий захист та відшкодування завданих збитків. Підтвердження прав у таких умовах здійснюється через витяги з електронних реєстрів, архівні дані, свідчення сусідніх землекористувачів, кадастрові плани та судові рішення, особливо коли первинні документи були знищені чи вилучені окупантами.

Податкові та орендні аспекти правового режиму земельних ділянок на прифронтових і деокупованих територіях мають низку особливостей, спрямованих на полегшення становища власників і користувачів. Землі, розташовані на територіях активних бойових дій або тимчасової окупації, звільняються від сплати земельного податку та орендної плати за весь період таких обставин, з можливістю відстрочки подання декларацій чи автоматичного перерахунку. Договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію чи сервітуту, строк дії яких сплив під час воєнного стану, можуть поновлюватися автоматично або за спрощеним порядком без необхідності додаткових погоджень чи торгів. На деокупованих територіях ці пільги продовжуються до повного відновлення цивільного обігу земель, з урахуванням можливих ризиків забруднення чи мінування [3, с.326].

Серед сучасних інструментів правового режиму особливе місце посідає механізм безоплатної передачі земельних ділянок державної чи комунальної власності під зруйнованими об'єктами інфраструктури, житловими будинками чи виробничими спорудами. Власники такого майна, яке зазнало повного чи часткового руйнування внаслідок бойових дій, мають право отримати ділянку під об'єктом без земельних торгів і за спрощеними процедурами реєстрації, що значно прискорює процес відбудови житла, соціальних об'єктів та бізнесу на звільнених

територіях. Цей механізм доповнюється державними програмами компенсації та кредитування для відновлення земельного фонду [4, с.179].

Проблематика правозастосування правового режиму земельних ділянок у прифронтових і деокупованих територіях охоплює низку викликів, серед яких відсутність фізичного доступу до реєстрів та архівів на момент окупації, масова втрата правовстановлюючих документів, фактичне самовільне зайняття чи пошкодження земель, знищення геодезичних межових знаків, забруднення ґрунтів вибухонебезпечними предметами та хімічними речовинами, а також процесуальні труднощі доведення права власності в суді за відсутності прямих доказів. Ці обставини вимагають запровадження спеціальних спрощених процедур ідентифікації земель, позасудового підтвердження прав через державні органи та прискореного внесення даних до кадастрових реєстрів з використанням супутникових знімків та дронів для фіксації стану ділянок.

У контексті деокупованих територій правовий режим акцентує увагу на екологічних аспектах, оскільки значна частина земель потребує очищення від вибухонебезпечних предметів, демінування, рекультивації, а подекуди і консервації перед поверненням до господарського використання [5, с.149]. Законодавство передбачає тимчасові обмеження на певні види землекористування до завершення цих робіт, з одночасним збереженням прав власників та наданням державної підтримки на відновлення родючості ґрунтів.

Правовий режим земельних ділянок у прифронтових і деокупованих територіях є спеціальним режимом збереження права власності за умов тимчасового обмеження процедур користування, розпорядження та доступу, зумовлених воєнним станом та окупацією. Окупація не призводить до припинення права на землю, а воєнний стан лише модифікує механізми його реалізації через спрощення, пільги, відшкодування та обмеження. Основними завданнями залишаються захист конституційних прав власності, оперативне відновлення реєстрації та документів, надання податкових і орендних пільг, створення умов для безпечної відбудови та повне повернення земель до законного цивільного обігу з урахуванням екологічних ризиків.

Список використаних джерел

1. Данілік Д. М., Каленик Д. А., Поперечний О. О. Реалізація права власності на землю в Україні в умовах воєнного стану. *Вісник юридичного факультету УжНУ.* 2025. № 91. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/26-1.pdf (дата звернення: 09.04.2026)

2. Нечипорук Л. Д. Правовий статус землі в Україні під час воєнного стану: особливості правового регулювання. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 4. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/338419/326791 (дата звернення: 09.04.2026)

3. Шаповалова К. Г., Федоров Ф. С. Сучасні проблеми оренди землі в умовах воєнного стану. *Матеріали конференції МЦНД.* 01.11.2024, м.

Хмельницький, Україна. URL: https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/276/273 (дата звернення: 09.04.2026)

4. Хавар Ю., Сай В., Маліброда С. Особливості робіт із землеустрою в умовах воєнного стану. *Геодезія та землеустрій: стан, проблеми та перспективи розвитку.* 2023. № 24.
URL: https://visnyk.lnau.edu.ua/index.php/architecture/article/download/217/216/279 (дата звернення: 09.04.2026)

5. Гимплюк М. А. Варіанти рекультивації порушених внаслідок військових дій земель. *Матеріали XII Всеукраїнської науково-технічної конференції аспірантів та молодих вчених «Наукова весна».* 2022.
URL: https://ir.nmu.org.ua/server/api/core/bitstreams/694e0604-340f-4c46-aaff-63b629bb9036/content (дата звернення: 09.04.2026)

Ключові слова: правовий режим земельних ділянок, прифронтові території, деокуповані території, право власності, воєнний стан, тимчасова окупація, відновлення земельного порядку, податкові пільги, орендні пільги, рекультивація, державна підтримка, забруднення ґрунтів, демінування, спрощені процедури реєстрації.
Keywords: legal regime of land plots, frontline territories, de-occupied territories, property rights, martial law, temporary occupation, land order restoration, tax benefits, lease benefits, land reclamation, state support, soil contamination, demining, simplified registration procedures.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Караханян К.М.

Толкачова Тетяна Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

УМОВИ І ПОРЯДОК ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ЗЕМЛЕВЛАСНИКАМИ ТА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧАМИ

Земля є головним національним багатством України, що перебуває під особливим захистом держави. Відповідно до Конституції України, кожен громадянин має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю земельною ділянкою згідно із законом. Проте реалізація цього права нерідко супроводжується конфліктами в земельних правовідносинах, які можуть порушувати інтереси власників землі та землекористувачів, завдаючи їм матеріальних збитків. У подібних випадках істотного значення набуває механізм відшкодування збитків, що виконує як компенсаційну, так і захисну функцію в межах земельного права.

Під збитками в контексті земельних відносин розуміється грошова оцінка реальних втрат та упущеної вигоди, яких зазнають власники земельних ділянок чи землекористувачі внаслідок протиправних дій. Сюди належать незаконне захоплення землі, обмеження прав на неї, погіршення якості ґрунтів, пошкодження або знищення майна на ділянці тощо. Згідно зі статтею 156

Земельного кодексу України, такі збитки мають обов’язково відшкодовуватись у повному обсязі, враховуючи і реальні втрати, і недоотримані доходи.
Основи правового регулювання відшкодування збитків закріплені у Земельному кодексі України, передусім у статтях 156–158. Додаткові механізми щодо цього питання визначені постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 року № 284.Цей документ конкретизує процедуру розрахунку збитків, регламентує створення відповідних комісій і описує порядок оформлення визначених актів [4].
Також важливу роль у правовому регулюванні охорони земель відіграє Закон України «Про охорону земель», який встановлює засади забезпечення раціонального використання та збереження земельних ресурсів. [3].
До основних підстав для відшкодування збитків належать тимчасове або постійне вилучення земель для потреб, не пов’язаних із сільським чи лісовим господарством; впровадження обмежень у їх використанні; погіршення стану ґрунтів або приведення землі в непридатний для використання стан. Це також стосується ситуацій, коли через зовнішні перешкоди землевласник або землекористувач не може отримувати доходи від своєї ділянки. Додатково до цього підставами для відшкодувань можуть бути дії, спричинені промисловою діяльністю, будівництвом інфраструктурних об'єктів чи видобутком корисних копалин, що змінюють природний стан ґрунтів. Право на відшкодування збитків мають власники земельних ділянок і землекористувачі, включно з орендарями. Натомість обов’язок компенсації покладається на органи виконавчої влади, місцеве самоврядування чи інші суб’єкти (юридичні або фізичні особи), дії чи бездіяльність яких призвели до завдання шкоди. Таким чином, відповідальність за завдані збитки може бути як публічно-правовою, так і приватно-правовою.
Процедура оцінки збитків зазвичай має адміністративний характер і здійснюється спеціально створеною комісією органу місцевого самоврядування. До складу комісії входять представники місцевої ради, фінансових установ, особа, яка завдала шкоди, а також представники власника або користувача пошкодженої ділянки. Комісія перевіряє стан земельної ділянки, аналізує необхідні документи та оцінює розмір збитків у грошовому еквіваленті.
Розмір збитків складається з декількох основних компонентів: вартості зруйнованих або пошкоджених об’єктів нерухомості, витрат на відновлення земельної ділянки (включаючи рекультивацію, меліорацію та відновлення родючості ґрунтів), а також упущеної вигоди. Остання оцінюється на підставі середніх показників урожайності, ринкової вартості сільськогосподарської продукції та даних про господарську експлуатацію землі в попередні періоди. На підставі висновків відповідної комісії складається акт визначення розміру збитків, який підписується всіма її членами і затверджується органом місцевого самоврядування. Після цього особа, відповідальна за завдання шкоди, зобов’язана компенсувати ці збитки у встановлені строки, зазвичай протягом одного місяця після затвердження акта. У разі вилучення земельної ділянки

компенсація має бути здійснена до початку її фактичного використання для нових цілей, що відображає принцип попереднього відшкодування.

У випадках, коли сторона не погоджується з визначеним розміром збитків, відмовляється від їх відшкодування або немає можливості створити комісію, спір вирішується в судовому порядку згідно зі статтею 158 Земельного кодексу України. Суд має повноваження призначати експертизу з метою об'єктивного встановлення розміру завданої шкоди [2].

Отже, інститут відшкодування збитків землевласникам та землекористувачам відіграє ключову роль у системі земельного права України, оскільки забезпечує ефективний захист права власності на землю та інших прав на земельні ділянки. Його основне завдання полягає у відновленні порушених майнових інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом повноцінної компенсації понесених втрат, включаючи як реальні збитки, так і упущену вигоду.

Правове регулювання цього інституту базується на положеннях Конституції України, норм Земельного кодексу України та численних підзаконних нормативно-правових актах. Особливе місце серед них посідає постанова Кабінету Міністрів України № 284 від 19 квітня 1993 року, яка деталізує механізм визначення і компенсації завданих збитків. Така правова база дозволяє поєднувати загальні принципи земельного права із чіткими алгоритмами процедурного врегулювання. Відшкодування збитків охоплює широкий спектр підстав, зокрема тих, що виникають у зв'язку з вилученням, обмеженням або погіршенням якісного стану земельних ресурсів. Ця багатогранність підтверджує комплексний характер інституту. Важливою складовою його функціонування є діяльність спеціалізованих комісій, які на досудовому етапі визначають обсяг завданих збитків. Такий підхід сприяє оперативному й ефективному врегулюванню правових спорів.

Таким чином, механізм відшкодування збитків у сфері земельних правовідносин виконує не лише компенсаційну, а й превентивну функцію. Він стимулює учасників земельних відносин до належного дотримання законодавчих вимог. У разі неможливості врегулювання спорів на досудовому етапі остаточне відновлення порушених прав гарантується судовим порядком, що забезпечує додатковий рівень справедливості й законності у вирішенні земельних конфліктів.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua
2. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL:https://zakon.rada.gov.ua
3. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua

4. Про порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам : постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.1993 № 284. URL: https://zakon.rada.gov.ua
5. Буряк П. Я. Правове регулювання охорони земель в Україні. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2022.

Ключові слова: відшкодування збитків, землекористувачі, підстави відшкодування збитків, земельні правовідносини, охорона земель, обмеження прав на землю, захист майнових прав.
Keywords: compensation for damages, land users, grounds for compensation for damages, land legal relations, land protection, restrictions on land rights, protection of property rights.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Платонова Є.О.

Шовкун Маргарита Євгеніївна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИВАТИЗАЦІЯ ЯК КЛЮЧОВА ФОРМА ОБІГУ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Трансформація земельних відносин в Україні пройшла тривалий шлях від цілковитого державного контролю до впровадження повноцінного ринку, де ключовим перехідним етапом стала саме приватизація. Актуальність цієї теми полягає у тому, що приватизація не просто змінює власника, а юридично «оживлює» землю як актив, переводячи її з категорії адміністративного ресурсу в категорію цивільного товару. Це створює фундамент для економічної свободи землевласників та сталого розвитку агропромислового комплексу. Метою дослідження є аналіз того, як через механізм приватизації формується первинна пропозиція на ринку та які правові наслідки це має для стабільності земельного правопорядку.

Згідно з частиною 1 статті 118 Земельного кодексу України, громадянин, зацікавлений у приватизації земельної ділянки у межах норм безоплатної передачі, що перебуває у його користуванні, подає заяву до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування [1]. Таким чином, законодавство визначає приватизацію як волевиявлення суб'єкта на перетворення публічної форми власності у приватну, що є необхідною передумовою для включення ділянки у подальший цивільний обіг.

Аналізуючи природу приватизаційних процесів, слід зауважити, що вони є інструментом децентралізації економічної влади. Замість єдиного державного розпорядника з'являються мільйони самостійних суб'єктів, що стимулює конкуренцію та раціональне використання ресурсів. Як зазначає Ю. В. Корнєєв, роздержавлення та приватизація землі мають на меті не просто зміну формального титулу, а створення умов для появи відповідального господаря, який через інтерес до власного майна забезпечує загальну соціальну орієнтацію

ринкової економіки [2, с. 55]. Проте на практиці цей процес зіштовхнувся з проблемою фрагментації земель, що вимагає розробки додаткових правових запобіжників проти неефективного подрібнення масивів.

Правовий статус приватизованої ділянки докорінно відрізняється від статусу землі у користуванні. Стаття 81 Земельного кодексу України прямо вказує на те, що громадяни набувають права власності, яке включає право володіти, користуватися та, що найважливіше, розпоряджатися землею. Саме можливість розпорядження (продаж, дарування, застава) через статтю 131 Кодексу перетворює приватизовану землю на капітал. Проблематика тут полягає у забезпеченні прозорості таких правочинів, оскільки приватизація часто ставала об’єктом маніпуляцій через складність бюрократичних процедур, передбачених статтями 118 та 122 Кодексу.

Особливого аналізу потребує перетворення земельних часток (паїв) у реальні об’єкти нерухомості. Тривалий час обіг сільськогосподарських земель був обмежений мораторієм, і лише процедура, визначена Законом України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», дозволила легітимізувати права мільйонів селян. Зокрема, стаття 1 цього Закону визначає право на земельну частку як об'єкт, що має бути матеріалізований у конкретній ділянці [3]. Це свідчить про те, що приватизація є триваючим процесом, де держава намагається збалансувати інтереси.

З практичної точки зору, приватизація створює «юридичну біографію» ділянки, яка є критично важливою для інвестора. Науковці В. І. Курило, І. В. Гориславська та О. В. Адамович підкреслюють, що правове забезпечення правочинів щодо земель сільськогосподарського призначення базується на суворій перевірці попередніх титулів власності, де саме законність первинної приватизації виступає гарантом відсутності судових спорів у майбутньому [4, с. 6]. Отже, будь-які недоліки приватизаційного етапу автоматично стають ризиками для ринкового обігу, що робить питання якості земельно-кадастрової документації та дотримання процедур нотаріального посвідчення першочерговими.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що приватизація є фундаментом, без якого існування цивілізованого ринку земель в Україні було б неможливим. Вона виконує функцію первинного розподілу ресурсів, наділяючи суб’єктів господарювання необхідним інструментарієм для економічної діяльності. Однак проблематика «технічних» помилок під час приватизації та складність процедур виділення паїв і досі створюють перепони для вільного обігу земель.

Для зміцнення статусу приватизації, як ключової форми обігу, необхідно вдосконалювати механізми захисту прав власників, передбачені Земельним кодексом України, та спрощувати процедури реєстрації прав. Приватизована земля має сприйматися не як застиглий актив, а як динамічний інструмент розвитку, що потребує чітких, зрозумілих та стабільних правил гри на ринку.

Список використаних джерел

1. Земельний кодекс України: прийнятий 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 3. Ст. 27.

2. Корнєєв Ю. В. Приватизація земельних ділянок в Україні. *Юридичний вісник.* 2008. № 1 (6). С. 53–58.

3. Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв) : Закон України від 05 червня 2003 № 899-IV : станом на 8 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899-15#Text (дата звернення: 03.04.2026).

4. Курило В. І., Горіславська І. В., Адамович О. В. Обіг земель сільськогосподарського призначення: особливості правочинів купівлі-продажу. *Академічні візії.* 2025. № 50. С. 1–8. DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.18016950

Ключові слова: приватизація землі, сільськогосподарські землі, земельне право, право власності, ринок земель, земельний пай, роздержавлення, обіг земель.

Key words: land privatization, agricultural land, land law, property rights, land market, land share, denationalization, land transactions.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Заверюха М.М.

СЕКЦІЯ 14. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Керівник: завідувач кафедри, д. ю. н., доцент Степаненко О.В.
Секретар: доцент кафедри Павлова О.С.

Андрусів Володимир Михайлович
здобувач 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ: «ЛІМІТ ДИПЛОМАТИЧНОГО ІМУНІТЕТУ»

Складна міжнародна обстановка, яка характеризується кризовими явищами, потребує звернення спеціальної уваги до інституту дипломатичного імунітету. У цьому контексті для розуміння «лімітів» імунітету у справах про воєнні злочини необхідно розмежувати його два види – персональний (*ratione personae*) та функціональний (*ratione materiae*), які мають різне правове походження і сферу дії. Персональний імунітет пов'язаний із фактом обіймання найвищої державної посади, який діє тимчасово, тоді як функціональний імунітет ґрунтується на офіційних діях держави й зберігається постійно. Питання можливості винятків із функціонального імунітету у випадках міжнародних злочинів активно обговорюється в Комісії ООН з міжнародного права задля забезпечення невідворотності відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права [4].

Дипломатичний імунітет у вузькому розумінні регулюється Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 року (далі – Конвенція 1961 року), яка репрезентує кодифікацію давніх звичаєвих норм. Згідно зі ст. 31 Конвенції 1961 року, дипломатичний агент користується імунітетом від кримінальної юрисдикції держави перебування, що унеможливлює його арешт чи судове переслідування в країні акредитації. Такий імунітет має процесуальний характер і спрямований на забезпечення виконання дипломатичних функцій.

Ст. 41 цієї Конвенції зобов'язує дипломатів дотримуватися законів держави перебування, а держава, що акредитує, може позбавити їх імунітету. У справах щодо міжнародних злочинів дипломатичний імунітет є лише технічною перешкодою для національного переслідування і не знімає матеріальну відповідальність за дії, що виходять за межі дипломатичних функцій [1].

Знаковим прецедентом є рішення Міжнародного Суду ООН (далі – МС ООН) від 14 лютого 2002 року у справі «Про ордер на арешт» (Конго проти Бельгії). Бельгія видала ордер на арешт чинного міністра закордонних справ ДР Конго Абдулая Єродіа Ндомбасі за підбурювання до масових убивств та злочинів проти людяності. МС ООН підтвердив, що чинні міністри закордонних справ користуються повним імунітетом від кримінальної юрисдикції іноземних держав, необхідним для ефективного виконання державних функцій, навіть у випадках воєнних злочинів. Водночас МС ООН чітко розділив процедурний імунітет і субстантивну кримінальну відповідальність, заклавши основу сучасної концепції «лімітів» імунітету [6].

Зокрема, МС ООН визначив чотири сценарії, за яких імунітет може бути подоланий: 1. Посадова особа не має імунітету перед судами своєї країни, які зобов'язані діяти за внутрішнім законодавством. 2. Держава, яку представляє особа, може офіційно зняти з неї імунітет, дозволяючи розгляд справи іноземними судами. 3. Персональний імунітет припиняється після закінчення повноважень; особа може бути притягнута до відповідальності за приватні та офіційні дії, вчинені під час перебування на посаді. 4. Міжнародні інституції, такі як МС ООН, Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) не обмежуються національними імунітетами та можуть розглядати справи за наявної юрисдикції.

Проте вперше саме Римський статут 1998 року встановив, що офіційний статус та імунітети посадових осіб не звільняють від кримінальної відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. Ст. 27 Римського статуту 1998 року закріпила принцип «жодного імунітету», передбачаючи, що статус глави держави чи члена уряду не перешкоджає юрисдикції МКС. Тобто підписання Римського статуту 1998 року державами-учасницями передбачає попередню відмову від імунітетів своїх посадовців для злочинів, визначених Римським статутом 1998 року, хоча на практиці виникає конфлікт зі ст. 98 щодо держав, що не є учасниками МКС [2].

Для України питання «лімітів» імунітету набуло практичного та критичного значення у зв'язку із збройною агресією рф проти України. 21 серпня 2024 року ВРУ ухвалила Закон України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 21.08.2024 з метою приведення національного законодавства у відповідність до стандартів міжнародного правосуддя [3].

9 жовтня 2024 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 09.10.2024, який запровадив докорінні зміни до Кримінального кодексу (далі – КК України) та Кримінального процесуального кодексу України, зокрема пряме закріплення «ліміту» імунітету на національному рівні.

Оскільки Міжнародний кримінальний суд має обмежену юрисдикцію щодо злочину агресії проти України через нератифікацію Римського статуту 1998 року обома сторонами конфлікту та право вето рф у Раді Безпеки ООН, виникла потреба у створенні Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (далі – Трибунал) на основі Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, підписаної 25 червня 2025 року.

Статут Трибуналу передбачає скасування функціонального імунітету (ст. 23(4)), тимчасовий персональний імунітет для чинного Президента, Прем'єр-міністра, Міністра закордонних справ рф (ст. 23(5)) та можливість заочного провадження (ст. 28), що сприятиме документуванню злочинів та винесенню обвинувальних вироків високопосадовцям ворога, забезпечуючи легітимність трибуналу у міжнародному праві [6].

Отже, під «лімітом дипломатичного імунітету» варто розуміти обмеження, яке не дозволяє посадовій особі уникати відповідальності за міжнародні злочини перед міжнародними судами, використовуючи свій офіційний статус. В Україні цей принцип знайшов відображення через внесення змін КК України та Кримінального процесуального кодексу, а також створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, що інтегрує національні норми з міжнародними стандартами правосуддя та співпрацює з такими органами, як Міжнародний кримінальний суд. Разом із тим, основною проблемою залишається залежність виконання міжнародних ордерів на арешт від політичної волі держав-учасниць, що може стримувати практичну реалізацію принципу обмеження імунітету навіть при наявності чітких правових норм.

Список використаних джерел

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.04.1961 : станом на 21 берез. 1964 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048#Text (дата звернення: 27.03.2026).
2. Римський статут міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 : станом на 25 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 27.03.2026).
3. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text (дата звернення: 27.03.2026).
4. Нагорна В. О. Імунітет вищих посадових осіб у міжнародному праві. *Міжнародний науковий електронний журнал ΛΌГОΣ ONLINE*. 2020.

No. 8. P. 3. URL: https://doi.org/10.36074/2663-4139.08.05 (date of access: 27.03.2026).

5. ICC Appeals Chamber Judgment on Jordan: Analysis and Implications on the Question of Immunity. *International Justice Monitor*. URL: https://www.ijmonitor.org/2019/05/icc-appeals-chamber-judgment-on-jordan-analysis-and-implications-on-the-question-of-immunity (date of access: 27.03.2026).

6. Quénivet N. Symposium on Prosecuting Heads of State for International Crimes: The Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine and Immunities. *OpinioJuris*. URL: https://opiniojuris.org/2026/03/24/the-special-tribunal-for-the-crime-of-aggression-against-ukraine-and-immunities/.

Ключові слова: дипломатичний імунітет, ratione personae, ratione materiae, міжнародні злочини, Римський статут Міжнародного кримінального суду, Міжнародний кримінальний суд, Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України.

Keywords: diplomatic immunity, ratione personae, ratione materiae, international crimes, Rome Statute of the International Criminal Court, International Criminal Court, Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Стрельцов Є.Л.

Асаула Зоряна Михайлівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДМЕЖУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІД ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабне збройне вторгнення Росії в Україну з 24 лютого 2022 р. зумовило кардинальні зміни у сфері кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки. Законом України № 2108-IX від 3 березня 2022 р., який набрав чинності 15 березня 2022 р., Кримінальний кодекс України (далі – КК) було доповнено ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» [1]. З її введенням постало гостре практичне питання про відмежування колабораційної діяльності від державної зради (ст. 111 КК), адже обидва склади частково перетинаються, що породжує суттєві труднощі у правозастосуванні та кваліфікації конкретних діянь.

Державна зрада (ст. 111 КК) – це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України [2]. Натомість колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК) – це умисна співпраця громадянина України або

іншої особи з державою-агресором в умовах окупації, яка виражається у восьми самостійних складах кримінальних правопорушень різного ступеня тяжкості – від кримінального проступку (ч. 1) до особливо тяжкого злочину (ч. 8 як кваліфікований склад) [1]. Відтак обидва злочини спрямовані проти національної безпеки, однак суттєво різняться за своїми ознаками.

Першим і визначальним критерієм відмежування є ознаки суб'єкта злочину. Державна зрада може бути вчинена виключно громадянином України – спеціальний суб'єкт є конститутивною ознакою складу. Натомість суб'єктний склад колабораційної діяльності є ширшим: частина її форм (зокрема, за ч. 4 та 6 ст. 111-1 КК) може вчинятися не лише громадянами України, а й іноземцями та особами без громадянства, що постійно проживають на окупованій території. Ця відмінність має суттєве практичне значення при кваліфікації діянь осіб, чиє громадянство є невизначеним або спірним [3, с. 175].

Другим критерієм є об'єктивна сторона та обстановка вчинення злочину. Колабораційна діяльність вчиняється виключно в умовах окупації на тимчасово окупованій території України або у формі співпраці з державою-агресором – тобто обстановка вчинення злочину є конститутивною ознакою ст. 111-1 КК. Для державної зради наявність окупації чи воєнного стану не є обов'язковою умовою: вона може вчинятися на будь-якій території і в будь-який час, у тому числі в мирний період. Крім того, об'єктивна сторона ст. 111 КК є ширшою – вона охоплює шпигунство та надання допомоги у підривній діяльності, що відсутні у ст. 111-1 КК [4].

Третім критерієм є спрямованість діяння щодо держави-адресата. Державна зрада може вчинятися на користь будь-якої іноземної держави, організації чи їх представників. Колабораційна діяльність – лише на користь держави-агресора, яка на момент вчинення злочину здійснює збройну агресію проти України. Таким чином, якщо у 2014 р. дії кримських суддів, що продовжили роботу в окупаційних «судах», кваліфікувалися за ст. 111 КК як державна зрада, то після набрання чинності ст. 111-1 КК аналогічні дії мають перекваліфіковуватися за ч. 7 ст. 111-1 КК, якщо вони тривали після 15 березня 2022 р. [4]. Ця ситуація наочно демонструє складність правозастосування на перетині двох статей.

Суттєвою відмінністю є також санкції відповідних статей. Санкція ст. 111 КК передбачає позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі з конфіскацією майна. Санкції ст. 111-1 КК є диференційованими залежно від форми злочину: від штрафу та позбавлення права обіймати певні посади (ч. 1) до позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років (ч. 8). Відтак у разі конкуренції між нормами ст. 111 та ст. 111-1 КК як загальної та спеціальної норм, за загальним правилом ч. 3 ст. 9 КК, застосуванню підлягає

спеціальна норма – ст. 111-1 КК, якщо вчинене діяння охоплюється її диспозицією [3, с. 175].

Найгострішою є проблема відмежування форми воєнного колабораціонізму (ч. 7 ст. 111-1 КК – добровільна участь у збройних формуваннях держави-агресора) від державної зради у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану (ст. 111 КК). Наукова дискусія щодо цього є невирішеною: на думку судді Касаційного кримінального суду Верховного Суду, участь у бойових діях у складі збройних формувань держави-агресора має кваліфікуватися за ст. 111 КК як державна зрада, а не за ч. 7 ст. 111-1 КК. Гаврилюк А. В. у науковому дослідженні 2025 р. доходить висновку про доцільність виключення воєнного колабораціонізму зі ст. 111-1 КК і охоплення цих дій виключно ст. 111 КК [5,с.347].

Окремою процесуальною проблемою є ретроактивне застосування ст. 111-1 КК до дій, вчинених до 15 березня 2022 р. Якщо колабораційна діяльність розпочалася до набрання чинності нової статті і тривала після цієї дати, притягнення до відповідальності за ст. 111-1 КК є правомірним. Якщо ж кримінальне провадження щодо колаборантів уже відкрите за ст. 111 КК і злочинні дії тривали після 15 березня 2022 р., провадження підлягає перекваліфікації. Якщо дії були повністю припинені до набрання чинності нової норми – провадження підлягає закриттю, якщо відсутні ознаки складу ст. 111 КК [6, с. 57]. Зазначені правила перекваліфікації безпосередньо випливають із принципу зворотної дії закону у часі (ст. 5 КК).

Незважаючи на те, що в кримінальному законодавстві вже закріплено відповідальність за колабораційну діяльність, на практиці її відмежування від державної зради залишається складним. На мою думку, головна причина цього полягає в тому, що окремі дії, зокрема участь у збройних формуваннях держави-агресора, можуть одночасно підпадати під ознаки обох складів злочинів. У результаті це призводить до того, що подібні ситуації можуть отримувати різну правову оцінку.

Отже, відмежування колабораційної діяльності від державної зради є одним із найактуальніших і найскладніших завдань сучасної кримінально-правової доктрини та практики. Ключовими критеріями розмежування є: суб'єкт злочину; обстановка вчинення (наявність окупації); держава-адресат діяння; спосіб і форма співпраці; конкуренція загальної та спеціальної норм. Нормативна неузгодженість між ст. 111 та ст. 111-1 КК, особливо у частині воєнного колабораціонізму, потребує невідкладного законодавчого врегулювання з метою забезпечення однакового застосування кримінального закону та справедливого правосуддя в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 23. Ст. 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Ст. 111, 111-1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

3. Зайцев, О. В. "Колабораційна діяльність як різновид державної зради (за матеріалами судової практики 2014–2022 років)." *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* 2.78 (2023): 174-179.

4. Як розмежовувати колабораційну діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень. Офіційний вебсайт Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1299973/

5. Гаврилюк, А. В. "Проблематика розмежування державної зради та воєнного колабораціонізму." Аналітично-порівняльне правознавство 2.3 (2025): с.347-353.

6. Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. Слово національної школи суддів України. 2021. № 4 (37). С. 56–68.

Ключові слова: колабораційна діяльність, державна зрада, відмежування, воєнний стан, окупована територія, держава-агресор, кримінальна відповідальність, конкуренція норм, перекваліфікація, злочини проти національної безпеки.

Keywords: collaborative activity, high treason, distinction, martial law, occupied territory, aggressor state, criminal liability, competition of norms, reclassification, crimes against national security.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Асцатрян Крістіна Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

АМНІСТІЯ ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ

Амністія має давню історію застосування, яка застосовується державою як прояв гуманізму та милосердя щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. В умовах сучасної правової держави цей інститут набуває особливої актуальності, оскільки відображає необхідність забезпечення балансу між суспільними (загальними) інтересами в протидії кримінальним правопорушенням та гуманістичними засадами кримінального права (особистими правами та свободами особи). Гуманізм виступає одним із основоположних принципів кримінального права, що передбачає визнання цінності людини як особистості, повагу до її гідності,

прав і свобод, а також орієнтацію правового регулювання на забезпечення прав та інтересів окремої людини. Саме через призму принципу гуманізму амністія розглядається як важливий правовий механізм, що дозволяє державі реалізувати ідеї милосердя, справедливості та соціальної доцільності у сфері кримінальної відповідальності [1, с. 286].

Інститут амністії має давнє історичне походження та сформувався ще у період античності. Сам термін «амністія» походить від грецького слова *amnestia*, що означає «забуття» або «прощення». Інститут амністії бере свій початок з періоду повалення влади в Афінах – осіб, яким було доручено здійснити реформування політичної системи Афін, які всупереч тому встановили жорсткий репресивний режим, спрямований на придушення будь-якого інакодумства, що призвело в подальшому до проголошення амністії та відмови від переслідування осіб за політичні діяння.

У середньовічний період право прощення належало монархам і розглядалося як прояв їхньої верховної влади. Зокрема, у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року «простежується поступовий перехід від врахування інтересів потерпілої сторони до закріплення виключного права монарха на помилування: Монарх має право судити будь-які персони… в його єдиній волі і владі є помилування злочинцям їх провин» [2, с. 146].

У сучасних умовах інститут амністії має конституційне та законодавче закріплення. По-перше, Конституція України за ч.3 ст. 92 відносить оголошення амністії законом до виключних повноважень Верховної Ради України, а ст. 74 забороняє вирішення питання амністії шляхом всеукраїнського референдуму; а п. 27 ст. 106 Конституції закріплює за Президентом України право здійснення помилування [3], що вже на конституційному рівні розмежовує ці два правові інститути.

Кримінальний кодекс України 2001 р. містить загальні положення щодо звільнення від покарання – ст.ст. 85 та 86. Стаття 86 КК України встановлює, що амністія оголошується законом України стосовно певної категорії осіб, а особи, визнані винними обвинувальним вироком суду, або ті, щодо яких вироки ще не набрали законної сили, можуть бути повністю або частково звільнені від відбування покарання [4]. При цьому КК України не містить визначення поняття «амністія», обмежуючись визначенням суб’єкта її застосування та правових наслідків її реалізації.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про застосування амністії в Україні» 1996 р., амністія – «це повне або часткове звільнення від покарання осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, а також осіб, щодо яких кримінальні справи розглянуті судами, але вироки не набрали законної сили» [5]. Закон визначає види амністії, порядок її застосування, строки виконання та перелік осіб, на яких амністія не поширюється та містить обмеження: закони про амністію можуть

прийматися не частіше одного разу на рік, що спрямовано на запобігання її надмірному застосуванню та формуванню відчуття безкарності.

Амністію класифікують за обсягом її дії, виокремлюючи повну, часткову та змішану. Повна амністія передбачає повне звільнення від кримінальної відповідальності та покарання осіб, визначених законом; часткова – часткове звільнення від відбування призначеного судом покарання; змішана – поєднує елементи повної та часткової амністії залежно від категорії осіб і встановлених умов [6, с. 256]. Окремо виділяють умовну амністію, яка застосовується у виняткових випадках, зокрема з метою припинення суспільно небезпечних групових проявів: її дія може поширюватися на діяння, вчинені до певної дати після її оголошення, за умови обов'язкового виконання вимог, передбачених законом (ст. 5 Закону).

Окремо виділяють індивідуальну амністію, що застосується щодо конкретно визначеної особи (ст. 5 Закону). Такий підхід частково зближує амністію з інститутом помилування [7, с. 192]. І хоча обидва інститути є проявом гуманізму держави і спрямованими на пом'якшення кримінально-правових наслідків, вони суттєво різняться суб'єктом застосування, колом осіб та правовими наслідками.

Обставиною, що надає питанню амністії особливої актуальності саме в сучасних умовах, є те, що в період повномасштабної збройної агресії рф в Україну та введеного з 24 лютого 2022 р. воєнного стану, жодного нового закону про амністію не було прийнято. Але це не означає, що інститут амністії втратив своє значення – навпаки, він набуває принципово нового виміру. Наприклад, 19.01.2024 р. було зареєстровано законопроект № 10419 «Про амністію у 2024 році у зв'язку з військовою агресією російської федерації для участі у захисті суверенітету і державної цілісності України» [8] – 03.09.2025р. знято з розгляду. Як зазначається дослідниками, цей проєкт є першим у новітній історії України законопроектом у сфері так званої мілітарної амністії, тобто амністії, що застосовується в умовах воєнного стану, але він звертає увагу на законодавчу прогалину, що ані Закон України «Про застосування амністії в Україні», ані ст. 86 КК України не містять прямих положень щодо особливостей застосування амністії в умовах воєнного стану [9, с. 226]. Натомість, вказаним проектом не зовсім вдало було визначено коло особі, які підлягали звільненню. Наприклад, можна визначити як формальний підхід щодо звільнення осіб від відбування будь-якого покарання за вчинення кримінального правопорушення будь-якого виду (за виключенням особливо тяжких злочинів та злочинів проти основ національної безпеки України, а також вбивства, захоплення заручників, статевих злочинів, грабежу, розбою, вимагання та низки інших злочинів), за умови, що така особа з'явиться для призову на військову службу. По-перше, як фізично цей процес забезпечити, по-друге, під дію амністії потрапляли б

особи, які вчинили низку тяжких насильницьких злочинів, що не охоплювалися цим переліком.

Отже, інститут амністії є однією з підстав звільнення покарання, що поєднує принципи гуманізму, справедливості та доцільності, маючи історичне коріння від античності до сучасного конституційного й законодавчого закріплення в Україні. Амністія відрізняється від інституту помилування за суб'єктом прийняття, колом осіб і правовими наслідками, хоча обидва виступають проявом державного прощення. В умовах воєнного стану цей інститут набуває нового, зокрема «мілітарного виміру», що водночас виявляє наявні законодавчі прогалини щодо порядку його застосування. Це зумовлює необхідність подальшого нормативного вдосконалення та уточнення механізмів його реалізації.

Список використаних джерел

6. Олійник О. Принцип гуманізму в кримінальному праві України. Підприємництво, господарство і право. 2018. №12. С. 286-289.
7. Шевченко С.І. Історія становлення та розвитоку інституту амністії на українських землях. Юридична наука Juridical science. 2020. №71. С. 71-79. DOI: https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-103-1.10.
8. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 25.03.2026).
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 25.03.2026).
10. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 01.10.1996 № 392/96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 25.03.2026).
11. Кримінальне право України: Загальна частина: тексти лекцій: навчально методичний посібник / авт. : А. Я. Берш, В. П. Кедик, Е. Е. Кузьмін [та ін.] ; за заг. ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Астропрінт, 2022. 328 с.
12. Ломакін М. Ефективність інституту помилування в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2017. №11. С. 190-194.
13. Проєкт Закону про амністію у 2024 році у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації для участі у захисті суверенітету і державної цілісності України від 19.01.2024р. № 10419. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43557 (дата звернення: 25.03.2026).
14. Галкіна, О. М. Деякі питання амністії у 2024 році у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації для участі у захисті суверенітету і державної цілісності України. Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 22–23 лют.о

2024 р.) / МВС України, Львів. держ. ун-т внутр. справ, НАПН України, Консульт. місія ЄС. Київ – Львів – Харків, 2024. С. 224-228.

Ключові слова: амністія, звільнення від покарання, гуманізм, помилування, законодавче регулювання, воєнний стан.

Keywords: amnesty, criminal punishment, humanism, pardon, legislative regulation, martial law.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Горбачова І.М.

Балик Даша Вікторівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЯК КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

На сьогодні проблема домашнього насильства є однією з найбільш актуальних як для українського суспільства, так і для правової системи загалом. Воно становить небезпеку не лише для фізичного здоров'я людини, а й для її психічного стану, почуття безпеки, гідності та можливості нормально жити у сім'ї. Особливо небезпечним є те, що домашнє насильство часто має систематичний характер і відбувається в умовах близьких або сімейних відносин, де потерпіла особа нерідко залежить від кривдника емоційно, матеріально або психологічно.

Тривалий час домашнє насильство сприймалося як «внутрішня сімейна справа», у яку держава не повинна втручатися. Проте сучасний розвиток законодавства, міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини, а також збільшення кількості виявлених випадків насильства засвідчили, що така позиція є помилковою. Домашнє насильство – це не приватний конфлікт, а суспільно небезпечне діяння, яке повинно мати належну правову оцінку [1; 2].

Актуальність теми зумовлена також тим, що в Україні поступово змінюється підхід до кримінально-правового регулювання домашнього насильства. Особливий інтерес становить порівняння чинного Кримінального кодексу України та проєкту нового Кримінального кодексу України, оскільки новий підхід пропонує більш сучасне та деталізоване бачення цієї проблеми.

Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні передбачена ст. 126-1 Кримінального кодексу України. Відповідно до цієї норми, кримінально караним є умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя, колишнього подружжя чи іншої близької особи, якщо такі дії призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності,

емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [1]. Санкція цієї статті передбачає, зокрема, громадські роботи, пробаційний нагляд, обмеження волі або позбавлення волі до двох років, що дозволяє віднести це кримінальне правопорушення до нетяжких злочинів.

Важливо, що законодавець визнав домашнє насильство не лише у формі фізичного впливу, а й у формі психологічного та економічного тиску. Це є правильним, оскільки на практиці насильство в сім'ї не завжди проявляється через тілесні ушкодження. Дуже часто воно виражається у приниженні, образах, погрозах, ізоляції, контролі, забороні працювати, позбавленні грошей, їжі, документів або доступу до лікування. Такі дії можуть не залишати видимих слідів, але суттєво впливають на психічний стан потерпілої особи та її якість життя [2].

Разом із тим практика застосування ст. 126-1 КК України виявляє низку проблем. Однією з головних є доведення систематичності. Для кримінальної відповідальності недостатньо одного випадку – необхідно довести неодноразовість насильницької поведінки. У судовій практиці та наукових джерелах зазначається, що систематичність, як правило, означає три і більше епізоди протиправної поведінки [3; 4]. Саме ця ознака часто ускладнює притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, оскільки потерпілі не завжди звертаються по допомогу після кожного випадку насильства.

Окреме значення у кваліфікації домашнього насильства має фізичне насильство. Відповідно до п. 17 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», воно охоплює ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває у небезпечному для життя стані, заподіяння смерті та інші правопорушення насильницького характеру [2].

Водночас за більшість таких діянь КК України вже передбачає окрему кримінальну відповідальність, зокрема за ст. 115, 121, 122, 125, 135, 136, 146 КК України, що породжує проблему конкуренції кримінально-правових норм [7]. У науковій літературі зазначається, що якщо такі діяння вчиняються систематично, вони можуть охоплюватися змістом ст. 126-1 КК України, однак залежно від характеру та тяжкості наслідків можуть потребувати додаткової кваліфікації за іншими статтями КК України [7]. Позиція Верховного Суду з цього питання зводиться до того, що у випадках конкуренції між загальною та спеціальною нормами застосуванню підлягає саме спеціальна норма, яка найбільш повно відображає зміст і специфіку вчиненого діяння [3; 7].

Для більш глибокого розуміння домашнього насильства як кримінального правопорушення важливо проаналізувати його склад. За

чинним КК України родовим об’єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері охорони життя та здоров’я людини. Основним безпосереднім об’єктом є здоров’я, а також нормальний фізіологічний і психологічний стан особи. Додатковим факультативним об’єктом виступають воля, честь, гідність особи та її психічна недоторканність [6].

Суб’єктом домашнього насильства за ст. 126-1 КК України є спеціальний суб’єкт, тобто фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності та перебуває або перебувала у сімейних чи близьких відносинах із потерпілою особою. Потерпілим від цього кримінального правопорушення може бути подружжя, колишнє подружжя або інша близька особа [1].

Об’єктивна сторона домашнього насильства полягає в умисному систематичному вчиненні фізичного, психологічного або економічного насильства, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладу здоров’я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [1].

Суб’єктивна сторона характеризується умисною формою вини. Домашнє насильство вчиняється свідомо, а окремі епізоди насильницької поведінки поєднуються спільним умислом і спрямовані на приниження, контроль, підкорення або заподіяння шкоди потерпілій особі [4].

Сучасні тенденції розвитку кримінально-правового регулювання домашнього насильства свідчать про розширення його розуміння. Домашнє насильство дедалі частіше розглядається не лише як нанесення фізичної шкоди, а як багатоформне посягання на людину. Тобто сьогодні увага приділяється не тільки побоям чи тілесним ушкодженням, а й психологічному тиску, економічному обмеженню, маніпуляціям, контролю та залежності.

Особливої уваги потребує психологічне насильство, оскільки саме воно часто є найбільш прихованим. Людина може роками перебувати під постійним тиском, страхом, приниженням або контролем, не маючи при цьому явних тілесних ушкоджень. Проте наслідки такого впливу можуть бути дуже серйозними: тривожність, депресивні стани, зниження самооцінки, емоційна залежність, соціальна ізоляція.

Не менш важливим є й економічне насильство. На практиці саме економічний контроль нерідко стає способом повного підкорення потерпілої особи. Заборона працювати, позбавлення доступу до коштів, контроль витрат, вилучення документів чи обмеження у лікуванні створюють стан повної залежності від кривдника.

Крім того, сучасний підхід до цієї проблеми полягає у тому, що держава повинна реагувати не лише на вже тяжкі наслідки, а й на ранні прояви насильства, щоб не допустити його повторення та ескалації. Саме тому

дедалі більшого значення набувають не тільки покарання, а й запобіжні та захисні механізми, спрямовані на безпеку потерпілої особи.

Порівняння чинного КК України з проєктом нового КК України дає можливість побачити, що підхід до кримінально-правового регулювання домашнього насильства поступово стає більш сучасним і деталізованим. У чинному КК України домашнє насильство передбачене однією окремою нормою – ст. 126-1. Це має позитивне значення, однак ця норма є досить узагальненою, оскільки не розкриває детально зміст окремих понять, зокрема економічного насильства, емоційної залежності, погіршення якості життя, психологічного страждання.

Натомість у проєкті нового КК України домашнє насильство розглядається в межах окремого Розділу 4.6 «Кримінальні правопорушення проти сім'ї та дітей» [5]. Такий підхід є більш логічним, адже домашнє насильство пов'язане не лише з посяганням на особу, а й із порушенням нормального функціонування сімейних відносин, прав дитини та безпеки близьких осіб.

Відповідно до ст. 4.6.4 проєкту нового КК України, домашнє насильство є злочином 1 ступеня тяжкості, якщо воно полягало у систематичному застосуванні фізичного, психологічного або економічного насильства щодо близької людини чи колишнього подружжя, що спричинило потерпілій людині фізичні чи психологічні страждання, розлад здоров'я, втрату працездатності, емоційну залежність або погіршення якості життя [5].

Такий підхід загалом відповідає сучасному розумінню домашнього насильства та узгоджується з положеннями Стамбульської конвенції, відповідно до якої домашнє насильство охоплює фізичне, сексуальне, психологічне або економічне насильство у сім'ї чи між колишніми або теперішніми партнерами. Водночас у проєкті нового КК України сексуальне насильство, як і в чинному КК України, не включається безпосередньо до змісту домашнього насильства, а підлягає самостійній кваліфікації як посягання на сексуальну свободу чи недоторканість особи.

Крім того, у проєкті нового КК України окремо передбачено, що домашнє насильство, яке не спричинило наслідків для потерпілої особи, визнається провиною. З одного боку, це дозволяє державі реагувати на систематичне насильство ще до настання тяжких наслідків. З іншого боку, така новела є дискусійною, оскільки навіть насильство без очевидних наслідків уже саме по собі становить значну суспільну небезпеку.

Окремого аналізу потребує і склад домашнього насильства за проєктом нового КК України. Його родовим об'єктом є суспільні відносини у сфері охорони сім'ї та дітей. Основним безпосереднім об'єктом є сімейні та близькі відносини, що забезпечують безпечне і вільне від насильства існування особи. Додатковим безпосереднім об'єктом є фізичне та психічне здоров'я, гідність, емоційна безпека і якість життя потерпілої особи. [5].

Суб’єктом цього злочину також є спеціальний суб’єкт – особа, яка перебуває або перебувала з потерпілим у сімейних або близьких відносинах. Об’єктивна сторона полягає у систематичному застосуванні фізичного, психологічного або економічного насильства, що спричиняє фізичні чи психологічні страждання, розлад здоров’я, втрату працездатності, емоційну залежність або погіршення якості життя потерпілої особи [5]. Суб’єктивна сторона також характеризується умисною формою вини.

Отже, домашнє насильство є серйозним кримінально-правовим і соціальним явищем, яке посягає не лише на здоров’я людини, а й на її гідність, свободу, психологічну стабільність і право на безпечне сімейне середовище. Сучасні тенденції свідчать про те, що домашнє насильство дедалі більше розуміється комплексно, тобто як поєднання фізичного, психологічного та економічного впливу. Порівняння чинного КК України та проєкту нового КК України показує, що новий підхід є більш деталізованим, структурованим та орієнтованим на захист потерпілої особи. Водночас окремі новели, зокрема віднесення домашнього насильства без наслідків до провини, потребують додаткового наукового осмислення. На мою думку, ефективна протидія домашньому насильству повинна поєднувати не лише кримінальну відповідальність, а й своєчасний захист, профілактику, належне реагування держави та реальну підтримку потерпілих осіб.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-19
3. Огляд судової практики Верховного Суду у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов’язані з домашнім насильством // Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/
4. Практика застосування ст. 126-1 КК України щодо ознаки систематичності // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/
5. Проєкт нового Кримінального кодексу України (станом на 22.02.2026) / Робоча група з питань розвитку кримінального права. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf
6. Телефанко Б. М., Коваль Р. І. Кримінально-правова кваліфікація домашнього насильства в Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 4. С. 340–344. URL: https://lsej.org.ua/4_2022/81.pdf
7. Степаненко О. В. Окремі питання кваліфікації домашнього насильства // Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 288–291. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f667b047-29ad-470d-9e13-c3191e353894/content

Ключові слова: домашнє насильство, кримінальна відповідальність, кримінально-правове регулювання, фізичне насильство, психологічне насильство, економічне насильство, систематичність, потерпіла особа, проєкт Кримінального кодексу України, запобігання насильству.

Keywords: domestic violence, criminal liability, criminal law regulation, physical violence, psychological violence, economic violence, systematic nature, victim, Draft Criminal Code of Ukraine, prevention of violence.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І. І.

Барбулат Таїсія Василівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗҐВАЛТУВАННЯ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи займають особливе місце у системі кримінально-правової охорони, оскільки вони безпосередньо посягають на фізичну, психічну та моральну сферу людини. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема кримінально-правової кваліфікації зґвалтування, вчиненого за участю неповнолітніх, що обумовлено підвищеною вразливістю цієї категорії осіб та необхідністю забезпечення їх належного правового захисту [2, с. 214]. Неповнолітні через свій вік, рівень розвитку та психологічні особливості не завжди здатні адекватно оцінювати характер і наслідки сексуальних дій, що зумовлює складність визначення окремих елементів складу злочину [3, с. 97].

Відповідно до статті 152 Кримінального кодексу України, зґвалтування визначається як вчинення дій сексуального характеру пов’язаних з проникненням у тіло іншої особи без її добровільної згоди [1]. Законодавець, реформуючи підхід до визначення цього злочину, відійшов від традиційної моделі, що ґрунтувалася на застосуванні фізичного насильства, і зробив акцент на відсутності добровільної згоди. Такий підхід відповідає сучасним європейським стандартам, проте водночас породжує нові проблеми, пов’язані з інтерпретацією поняття згоди, особливо у випадках, коли потерпілою є неповнолітня особа [4, с. 145].

Однією з найбільш складних проблем є визначення добровільності згоди неповнолітньої особи на вчинення щодо неї дій сексуального

характеру. Формально закон не виключає можливості існування такої згоди, однак виникає питання щодо її юридичної значущості. Неповнолітні, особливо особи молодшого віку, можуть не усвідомлювати повною мірою характер таких дій, їх значення та можливі наслідки [2, с. 219]. Крім того, на формування їх волевиявлення можуть впливати зовнішні фактори, такі як психологічний тиск, залежність від дорослих, страх або бажання відповідати очікуванням інших осіб.

У таких умовах навіть формально виражена згода не завжди може вважатися добровільною у кримінально-правовому розумінні. Виникає необхідність врахування не лише факту згоди, а й умов, за яких вона була надана. Це, у свою чергу, потребує залучення психологічних знань та проведення відповідних експертиз, що ускладнює процес доказування.

Особливої уваги заслуговують випадки, коли дії винної особи супроводжуються використанням довірливих відносин, авторитету або залежного становища потерпілої особи. У таких ситуаціях відсутність фізичного насильства не означає відсутності примусу, оскільки психологічний вплив може бути не менш ефективним засобом підкорення волі потерпілої особи [3, с. 102]. Проте доведення такого впливу є значно складнішим, ніж встановлення факту фізичного насильства.

Ще однією важливою проблемою є встановлення віку потерпілої особи та його значення для кваліфікації злочину. Вік є об’єктивною ознакою, однак у практиці можуть виникати ситуації, коли він не підтверджений належними документами або викликає сумніви [4, с. 157]. Важливе значення для правильної кримінально-правової кваліфікації має чітке розмежування малолітніх та неповнолітніх осіб. Відповідно до законодавства України, малолітніми визнаються особи, які не досягли чотирнадцяти років, тоді як неповнолітніми є особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Важливим є питання обізнаності винної особи щодо віку потерпілої.Пропоную запровадити стандарт обов’язкової обачності: винна особа не може посилатися на необізнаність, якщо за об’єктивними ознаками (зовнішній вигляд, умови знайомства) вона мала підстави сумніватися у досягненні партнером віку статевого повноліття.

У цьому контексті виникає необхідність оцінки поведінки винної особи, її можливостей встановити вік потерпілої, а також інших обставин, що можуть свідчити про її обізнаність або необізнаність [5, с. 134]. Такий підхід відповідає принципу вини, однак його застосування на практиці пов’язане з певними труднощами.

Не менш складною є проблема відмежування зґвалтування від інших злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. Зокрема, труднощі виникають при розмежуванні зґвалтування та сексуального насильства, а також інших форм сексуальних правопорушень. Визначальним критерієм у цьому випадку є характер дій винної особи та

їх спрямованість, однак на практиці ці ознаки не завжди мають чітке розмежування.Зокрема, зґвалтування передбачає обов'язкову наявність проникнення у тіло потерпілої особи, тоді як сексуальне насильство охоплює інші дії сексуального характеру, що не пов'язані з проникненням.

Однією з найбільш складних проблем у справах про зґвалтування за участю неповнолітніх є процес доказування, оскільки такі злочини зазвичай вчиняються без свідків, а потерпілі не завжди одразу повідомляють про подію. Це зумовлено страхом, психологічною травмою або залежністю від винної особи.

У таких випадках вирішальне значення має комплексна оцінка доказів, зокрема показань потерпілої особи, висновків судово-медичних та психологічних експертиз, а також інших непрямих доказів. При цьому недоцільно обмежуватися лише формальними критеріями доказування, оскільки це може ускладнити встановлення істини у справі.

Під час розслідування та судового розгляду необхідно приділяти особливу увагу психологічному стану неповнолітньої особи та умовам, у яких формувалися її показання, що сприятиме більш об'єктивній оцінці обставин кримінального правопорушення.Важливу роль у таких справах відіграють висновки судово-медичних та психологічних експертиз, які дозволяють встановити як фізичні, так і психічні наслідки злочину. Проте навіть ці докази не завжди є достатніми, що обумовлює необхідність комплексного підходу до оцінки всіх обставин справи.

Основною проблемою кваліфікації зґвалтування за участю неповнолітніх є складність визначення добровільної згоди такої особи. Хоча закон формально допускає можливість її існування, на практиці неповнолітні не завжди здатні повною мірою усвідомлювати характер і наслідки дій сексуального характеру, що ставить під сумнів реальну добровільність їх волевиявлення.

Під час кримінально-правової оцінки таких діянь необхідно враховувати не лише сам факт надання згоди, а й умови її формування, зокрема можливий психологічний вплив, залежність або суттєву різницю у віці між особами. Це дозволяє більш об'єктивно встановити, чи була згода дійсно добровільною.

Крім того, вважаю доцільним уточнення законодавчих положень щодо критеріїв оцінки добровільності згоди, що сприятиме однаковому застосуванню норм кримінального права та зменшенню кількості помилок при кваліфікації.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що проблеми кваліфікації зґвалтування за участю неповнолітніх мають комплексний характер і зумовлені як особливостями самого злочину, так і недосконалістю правового регулювання. Вони проявляються у труднощах визначення

добровільності згоди, встановлення віку потерпілої особи, відмежування суміжних складів злочинів та оцінки доказів.

Вирішення цих проблем потребує вдосконалення кримінального законодавства, зокрема уточнення окремих положень щодо згоди та віку потерпілої особи, а також формування єдиної судової практики. Важливим є також підвищення рівня професійної підготовки працівників правоохоронних органів, що дозволить забезпечити більш ефективне застосування кримінально-правових норм [4, с. 168].

Таким чином, правильна кваліфікація зґвалтування за участю неповнолітніх є ключовою умовою забезпечення захисту прав потерпілих осіб та реалізації принципів кримінального права, що набуває особливого значення в умовах сучасного розвитку правової системи України.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
2. Кримінальне право України. Особлива частина / за ред. М.І. Мельника В.А.Клименка.К.:Атіка,2009.https://ru.scribd.com/document/464077168/Кримінальне-право-України-Особлива-частина
3. Джужа О.М. Кримінологія: підручник. – К.: Освіта України, 2020.https://ru.scribd.com/document/949731598/Джужа-кримінологія-2020
4. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Кримінальне право України. Особлива частина К.: Юридична думка, 2019. https://ru.scribd.com/document/838561295/Мельник-М-Хавронюк-М-Ред-Науково-практичний-Коментар-Крим-Нального-Кодексу-Укра-Ни?utm_
5. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

Ключові слова: зґвалтування, неповнолітні особи, добровільна згода, статева свобода, доказування, розмежування складів злочину.

Keywords: rape, minors, voluntary consent, sexual freedom, evidence, distinction between elements of a crime.

Науковий керівник:к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Бершадська Дар'я Олександрівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОКАРАННЯ ТА ІНШИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

Покарання та інші заходи кримінально-правового характеру є ключовими інститутами Загальної частини Кримінального кодексу України, що забезпечують реалізацію завдань кримінального законодавства. Покарання, як основний захід державного примусу, закріплене в розділі X КК України («Покарання та його види»), тоді як інші заходи кримінально-правового характеру (обмежувальні заходи, примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру, спеціальна конфіскація, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб) розміщені в розділах XIII-1, XIV, XIV-1 та XV [1].

Їх співвідношення відображає еволюцію кримінальної політики від виключно карального підходу до комплексного, гуманістичного впливу, де покарання не є єдиним інструментом реагування на кримінальне правопорушення. Таке співвідношення дозволяє індивідуалізувати відповідальність, врахувати особу винного, його психічний стан, вік чи суб'єктний склад, і забезпечувати не лише кару, а й виправлення, профілактику та захист суспільства.

Покарання за статтею 50 Кримінального кодексу України визначається як захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [1, ст. 50]. Його зміст полягає не лише у застосуванні заходів кари, а передусім у досягненні більш комплексних цілей – виправленні та ресоціалізації засудженої особи, формуванні в неї поваги до закону, а також у запобіганні вчиненню нових кримінальних правопорушень як з її боку, так і з боку інших осіб шляхом загального та спеціального превентивного впливу. Водночас покарання не переслідує мети заподіяння фізичних страждань чи приниження честі й гідності людини, що відповідає принципам гуманізму та верховенства права.

Покарання виступає класичною та найбільш усталеною формою реалізації кримінальної відповідальності держави. Воно має публічно-правовий, примусовий характер і застосовується виключно на підставі обвинувального вироку суду, що набрав законної сили. Суттєвою ознакою покарання є також його системність і визначеність: законодавство встановлює вичерпний перелік видів покарань, їх зміст, межі та порядок застосування. До таких належать, зокрема, штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, обмеження чи позбавлення волі та інші. Кожен із цих видів покарань має свою специфіку впливу на особу правопорушника, однак усі вони спрямовані на досягнення спільної мети – відновлення соціальної справедливості, виправлення особи та попередження нових правопорушень. Покарання завжди пов'язане з визнанням особи винною та осудною, що відрізняє його від інших заходів кримінально-правового

характеру, які можуть застосовуватися навіть за відсутності повної осудності.

Інші заходи кримінально-правового характеру – це передбачені Кримінальним кодексом України засоби та правила їх застосування, за допомогою яких держава реалізує вплив на особу, що вчинила кримінально протиправне діяння. Вони можуть проявлятися як у застосуванні примусових обмежень прав і свобод особи чи покладенні на неї додаткових обов'язків, так і у частковій або повній відмові від такого впливу за наявності відповідних підстав. Важливо, що вони охоплюють не лише класичні покарання, а й інші форми реагування держави, зокрема примусові заходи медичного чи виховного характеру, а також окремі прояви кримінально-правового компромісу [2, с. 8-12].

Інші заходи кримінально-правового характеру, на відміну від покарання, не є проявом кари в чистому вигляді, а виступають заходами безпеки, виправлення, лікування чи спеціального впливу. До них належать: обмежувальні заходи (ст. 91-1 КК України – для осіб, які вчинили домашнє насильство); примусові заходи медичного характеру (ст. 92–95 КК України – амбулаторне спостереження, госпіталізація для неосудних, обмежено осудних, а також для осіб, у яких виник психічний розлад після вчинення кримінального правопорушення); примусове лікування (ст. 96) спеціальна конфіскація майна (ст. 96-1, 96-2 КК України); заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (ст. 96-3–96-11 КК України – штраф, конфіскація, ліквідація); примусові заходи виховного характеру для неповнолітніх (ст. 97–105 КК України – застереження, передача під нагляд, обмеження дозвілля) [1]. Ці заходи можуть застосовуватися самостійно (замість покарання), поряд з ним або навіть без визнання особи винною у класичному сенсі, як-от до неосудних осіб чи юридичних осіб.

Співвідношення покарання та інших заходів кримінально-правового характеру проявляється насамперед у їх взаємодоповненні та диференціації. Покарання є основним і найбільш репресивним заходом, тоді як інші заходи кримінально-правового характеру – допоміжними або альтернативними, спрямованими на усунення причин правопорушення (психічні розлади, вік, корпоративна бездіяльність). Наприклад, до неповнолітнього замість покарання можуть застосувати примусові заходи виховного характеру (ст. 97 КК України), а до особи, яка вчинила злочин у стані неосудності, – виключно примусові заходи медичного характеру. Обмежувальні заходи (ст. 91-1 КК України) призначаються одночасно з покаранням, не пов'язаним з позбавленням волі, або зі звільненням від відповідальності. Спеціальна конфіскація та заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб можуть застосовуватися незалежно від покарання фізичної особи.

Разом з тим покарання та інші заходи кримінально-правового характеру мають спільну правову природу як форми кримінально-правового впливу, передбачені виключно Кримінальним кодексом України. Вони досягають єдиної мети – охорони суспільних відносин від кримінальних правопорушень, – але різними засобами. Покарання акцентує на каральній функції, тоді як інші заходи – на профілактичній, відновній та охоронній як для себе, так і для оточення. Суд, призначаючи покарання, може поєднувати його з додатковими заходами кримінально-правового впливу (наприклад, спеціальною конфіскацією чи обмежувальними заходами), що посилює ефективність впливу. Таке співвідношення забезпечує баланс між інтересами суспільства, потерпілого та правопорушника, уникаючи надмірної репресії.

У контексті співвідношення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу доцільно враховувати, що не кожен примусовий захід однозначно сприймається як покарання. Обмеження прав і свобод особи можуть мати різний вплив залежно від індивідуального сприйняття: для однієї особи певне обмеження (наприклад, заборона проживати в конкретному місці чи займатися певною діяльністю) є суттєвим і відчутним, тоді як для іншої – незначним або навіть байдужим.

Відмежування покарання від інших заходів кримінально-правового впливу не може ґрунтуватися виключно на формально-юридичних критеріях чи об’єктивній оцінці суворості. Важливу роль відіграє також суб’єктивний аспект – характер сприйняття обмежень конкретною особою, інтенсивність їх переживання та вплив на її поведінку. Це свідчить про те, що інші заходи кримінально-правового впливу, не будучи покаранням за своєю правовою природою, у певних випадках можуть мати подібний за силою вплив, що зумовлює необхідність їх комплексного аналізу в межах єдиної системи реагування на кримінально протиправні діяння [3, с. 123].

Отже, співвідношення покарання та інших заходів кримінально-правового характеру в кримінальному праві України відображає сучасну тенденцію до гуманізації та індивідуалізації відповідальності. Покарання залишається стрижнем системи, але не монополією: інші заходи кримінально-правового характеру дозволяють гнучко реагувати на різні ситуації, забезпечуючи ефективність, справедливість і відповідність принципам Конституції України. Подальший розвиток законодавства має спрямовуватися на чітке розмежування цих інститутів та оптимізацію їх застосування в судовій практиці. Водночас доцільним є нормативне закріплення у Кримінальному кодексі України визначення поняття «заходи кримінально-правового впливу», що дозволить усунути наявну термінологічну невизначеність, забезпечити єдність правозастосування та чіткіше окреслити межі співвідношення покарання та інших заходів кримінально-правового характеру.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (Редакція від 17.07.2025 № 4496–IX, 4499-IX). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення – 03.04.2026)
2. Заходи кримінально-правового характеру: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 96 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/8393 (дата звернення – 04.04.2026)
3. Проблеми співвідношення кримінально-правового впливу та покарання. М. Яцишин, Ю. Крисюк. Історико-правовий часопис. 2018. № 2. С. 121–126.URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2018_2_26 (дата звернення: 04.04.2026)

Ключові слова: покарання, інші заходи кримінально-правового характеру, кримінальна відповідальність, примусові заходи, превенція, примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру, обмежувальні заходи, спеціальна конфіскація, заходи щодо юридичних осіб, індивідуалізація відповідальності, гуманізація кримінального права.

Keywords: punishment, other measures of a criminal law nature, criminal liability, enforcement measures, prevention, compulsory medical measures, compulsory educational measures, restrictive measures, special confiscation, measures against legal entities, individualization of responsibility, humanization of criminal law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Берш А.Я.

Бехало Анна Вячеславівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ, ЯКІ НЕ ДОСЯГЛИ 16 РОКІВ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ІЗ ЗАКОНОДАВСТВОМ НІМЕЧЧИНИ

Сексуальне насильство щодо дітей в Україні залишається «латентною пандемією», де офіційна статистика відображає лише «верхівку айсберга», приховуючи тисячі зламаних життів за стіною суспільного табу та страху розголосу. Попри ілюзію правової захищеності, ми стикаємося з глибоким нерозумінням самої природи проблеми: насильство – це не лише фізичний акт, а й інтелектуальне розбещення чи онлайн-маніпуляції, що незворотно руйнують психіку дитини ще до моменту першого контакту.

В Україні така охорона реалізується через низку норм Кримінального кодексу, зокрема статті 156 та 156-1, які передбачають відповідальність за розбещення неповнолітніх і домагання дитини для сексуальних цілей [1]. Згідно зі ст. 156 КК України, розпусні дії щодо особи до 16 років караються

обмеженням або позбавленням волі на строк до п’яти років, тоді як кваліфіковані склади (щодо малолітніх або з боку близьких осіб чи вихователів) передбачають покарання від п’яти до восьми років позбавлення волі [1]. При цьому важливо, що законодавець прямо виключає значення згоди потерпілої особи для кваліфікації таких діянь, що відповідає міжнародним стандартам захисту прав дитини [2]. Об’єктивна сторона злочину охоплює як фізичні, так і інтелектуальні форми розбещення (демонстрація порнографії, сексуалізовані розмови тощо), що свідчить про достатньо широкий підхід до криміналізації відповідних діянь [2]. Водночас стаття 156-1 КК України закріплює відповідальність за так званий «грумінг», тобто встановлення контакту з дитиною з метою її подальшої сексуальної експлуатації, навіть якщо злочин не був доведений до кінця, але здійснено дії, спрямовані на організацію зустрічі [1]. Це є проявом превентивної функції кримінального права та узгоджується з положеннями міжнародних актів, зокрема Ланцаротської конвенції [3].

Разом із тим, аналіз санкцій чинного КК України дає підстави стверджувати, що вони не завжди дійсно відображають ступінь суспільної небезпечності таких діянь. Зокрема, максимальне покарання у вигляді п’яти років позбавлення волі за базовий склад розбещення неповнолітніх виглядає відносно м’яким у порівнянні з практикою європейських держав. Крім того, в українському законодавстві недостатньо розвинені механізми постпенітенціарного контролю за особами, які вчинили сексуальні злочини щодо дітей, а також майже відсутні ефективні інструменти обов’язкової психокорекції або лікування таких осіб. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз проєкту нового Кримінального кодексу України, який пропонує змінити підхід до класифікації кримінальних правопорушень, зокрема запроваджуючи поділ на ступені тяжкості (наприклад, злочини 3 або 5 ступеня) [4]. Так, у ст. 4.5.8 проєкту передбачено відповідальність за розбещення дитини віком до 16 років у вигляді злочину 3 ступеня, що фактично може відповідати менш суворим санкціям у порівнянні з чинним законодавством [4]. Аналогічно, ст. 4.5.7 (схиляння дитини до дії сексуального характеру з третьою особою) також віднесена до злочинів 3 ступеня, що не відображає підвищеної небезпеки експлуатації дітей у сексуальних цілях [4]. Крім того, формулювання норм у проєкті є значно узагальненішими та менш деталізованими, що може створювати труднощі при кваліфікації діянь і сприяти неоднозначній судовій практиці. Певну критику викликає і відсутність акценту на спеціальних суб’єктах (наприклад, членах сім’ї чи вихователях) як обтяжуючих обставинах, що наразі прямо передбачено чинним КК України [1][4]. Таким чином, попри спробу модернізації, проєкт нового КК України в частині захисту дітей від сексуального насильства виглядає недостатньо продуманим і в окремих аспектах навіть послаблює кримінально-правові гарантії.

Для більш повного розуміння ефективних моделей протидії таким злочинам доцільно звернутися до досвіду Німеччини, де відповідальність за сексуальні злочини щодо дітей регулюється Кримінальним кодексом Німеччини (Strafgesetzbuch, StGB). Зокрема, § 176 StGB («Sexueller Missbrauch von Kindern») встановлює кримінальну відповідальність за сексуальне насильство щодо дітей, передбачаючи покарання від 6 місяців до 10 років позбавлення волі [5]. Кваліфіковані склади (наприклад, вчинення діяння групою осіб, із застосуванням насильства або із використанням порнографії) можуть передбачати ще більш суворі санкції [5]. Окремо § 176a та § 176b StGB встановлюють підвищену відповідальність за тяжкі форми сексуального насильства щодо дітей, включаючи випадки, що спричинили тяжкі наслідки або смерть потерпілого, де можливе довічне позбавлення волі [5]. Крім того, § 184b StGB передбачає сувору відповідальність за розповсюдження дитячої порнографії, що є важливим елементом боротьби з сексуальною експлуатацією дітей у цифровому середовищі [5]. Особливістю німецької правової системи є поєднання кримінального покарання із заходами безпеки та виправлення (Maßregeln der Besserung und Sicherung), передбаченими § 61 StGB, зокрема можливістю поміщення особи до психіатричного закладу (§ 63 StGB) або застосування превентивного тримання під вартою (Sicherungsverwahrung, § 66 StGB) навіть після відбуття основного покарання [5]. Такий підхід свідчить про орієнтацію не лише на покарання, а й на запобігання рецидиву.

Додатково у Німеччині застосовуються медичні заходи щодо осіб із розладами сексуальної поведінки, включаючи добровільне або в окремих випадках контрольоване лікування, що розглядається як частина системи профілактики повторних злочинів. У виняткових випадках допускається добровільна хірургічна кастрація як крайній захід для осіб із високим ризиком рецидиву, що хоча й викликає етичні дискусії, але підкреслює прагнення держави мінімізувати загрози для дітей. Порівняльний аналіз показує, що німецьке законодавство є більш комплексним і жорстким: воно передбачає як суворі санкції, так і ефективні механізми постконтролю та лікування, тоді як українська модель переважно обмежується встановленням покарання без належного розвитку інститутів профілактики. У зв’язку з цим доцільним видається поступове запозичення окремих елементів німецького досвіду, зокрема посилення санкцій за сексуальні злочини щодо дітей, запровадження дієвих механізмів нагляду за особами після відбуття покарання, а також розширення застосування заходів медичного характеру. Водночас така імплементація має здійснюватися з урахуванням принципів прав людини та національних особливостей правової системи України.

Підсумовуючи, слід наголосити, що кримінально-правовий захист дитини не може бути лише формальністю або сукупністю декларативних

норм. Ефективність боротьби з цією «латентною пандемією» залежить від здатності держави перейти від моделі простого реагування на факт злочину до системи глибокої превенції та невідворотності контролю. Досвід Німеччини переконливо доводить: успіх досягається там, де суворе покарання поєднується з безстроковими заходами безпеки, медичною корекцією та психологічним наглядом, що триває навіть після відбуття строку ув'язнення.

Для України критично важливо, щоб процес оновлення Кримінального кодексу не призвів до послаблення захисних механізмів через надмірну генералізацію норм. Удосконалення законодавства має ґрунтуватися на трьох стовпах: реальній пропорційності санкцій тяжкості заподіяної шкоди, створенні інституту дієвого постпенітенціарного контролю та запровадженні обов'язкових програм реабілітації. Лише такий комплексний підхід, де інтереси безпеки дитини домінують над процесуальною простотою, дозволить зруйнувати стіну латентності та забезпечити дієвий захист майбутніх поколінь.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 01.01.2026. URL: https://www.google.com/search?q=https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 06.04.2026).
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Хавронюка, В. Г. Гончаренка. 10-те вид., переробл. та доповн. Київ : Юстініан, 2024. 1200 с. *(примітка: назву видавництва та рік уточнено за стандартним форматом актуальних коментарів)*.
3. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція) : Міжнародний документ від 25 жовт. 2007 р. Рада Європи. URL: https://www.google.com/search?q=https://zakon.rada.gov.ua/go/994_927 (дата звернення: 06.04.2026).
4. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо нової редакції) : проєкт Закону України № 11000 від 01.02.2024. Верховна Рада України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69575 (дата звернення: 06.04.2026).
5. Strafgesetzbuch (StGB) : німецький федеральний закон від 15 трав. 1871 р. (в редакції від 13 листоп. 1998 р., з наступними змінами та доповненнями). URL: https://www.google.com/search?q=https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/ (дата звернення: 06.04.2026).

Ключові слова: Сексуальне насильство, діти до 16 років, кримінальна відповідальність, Кримінальний кодекс України, розбещення неповнолітніх, грумінг, порівняльно-правовий аналіз, законодавство Німеччини, превенція злочинів, постпенітенціарний контроль

Keywords: Sexual violence, children under 16, criminal liability, Criminal Code of Ukraine, corruption of minors, grooming, comparative legal analysis, German legislation, crime prevention, post-penitentiary control

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Берш А. Я.

Білоусова Ганна Вадимівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ФІЗИЧНЕ ТА ПСИХІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Насильство у будь-яких проявах перебуває в центрі уваги держави та суспільства, а протидія йому є одним із ключових напрямів державної політики. Повномасштабна війна в Україні є крайнім проявом насильства, що значно посилила його поширення. В.О. Навроцький для характеристики цього поняття, зазначав, що насильство є одним із базових кримінально-правових понять через широку кількість правопорушень, пов'язаних із ним. Воно становить серйозну загрозу правам людини та фундаментальним соціальним цінностям, завдаючи значної шкоди життю, здоров'ю та суспільним відносинам [1, с. 146]. Саме тому проблема насильства та протидії насильницьким злочинам залишається актуальним напрямом юридичних досліджень.

Насильство характеризується сукупністю об'єктивних і суб'єктивних ознак: це протиправна, умисна поведінка, спрямована проти іншої особи або її близьких, що проявляється у конкретних діях і здатна завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди. Воно завжди має конкретного потерпілого та може здійснюватися як всупереч його волі, так і з її ігноруванням [3, с. 11]. У науці насильство розглядається як соціально зумовлене явище, на відміну від агресії як біологічного феномену, і зазвичай поділяється на фізичне та психічне, які охоплюють інші його різновиди.

Водночас питання доктринального розуміння насильства залишається дискусійним. У проєкті Кримінального кодексу України пропонується визначати насильство як різні форми фізичного впливу на людину, а погрозу – як залякування заподіянням шкоди. Такий підхід фактично зводить насильство до фізичного впливу, що відповідає позиції окремих науковців, які визначають його як протиправний умисний фізичний вплив на організм іншої особи. Не можна погодитися з ототожненням насильства лише з фізичним впливом, а погрози – з психічним насильством. Згідно з підходом ВООЗ та українським законодавством, насильство охоплює як фізичний, так

і психічний вплив, у тому числі у формі погрози, і не зводиться лише до заподіяння тілесної шкоди. Воно може спричиняти не лише фізичні ушкодження, а й психологічну травму та інші негативні наслідки [5, с. 80].

Дискусійним залишається питання форм прояву фізичного насильства. Переважає позиція, що воно здійснюється через активну поведінку (дію), а не бездіяльність[3, с. 11]. Водночас існують різні підходи до розуміння меж насильства: частина науковців виключає з нього вбивство та знищення майна. Однак більш обґрунтованою є думка, що вбивство слід розглядати як насильницький злочин, тоді як посягання на майно не входить до поняття насильства, оскільки воно спрямоване не на людину, а на речі.

Поряд із фізичним важливим є психічне (психологічне) насильство, яке проявляється через примус, погрози та інші форми впливу на психіку людини. Воно широко відображене в нормах кримінального права і може мати не менш серйозні наслідки, ніж фізичне. Незважаючи на це, його зміст і межі залишаються предметом наукових дискусій [2, с. 11].

Тривалий час психічне насильство ототожнювали лише з погрозами, однак такий підхід є надто вузьким. Насправді воно охоплює ширший спектр протиправного впливу на психіку людини, зокрема загрози заподіяння фізичної, майнової чи моральної шкоди, а також інші форми психологічного тиску [4, с. 88]. Небезпека психічного насильства полягає в тому, що воно не лише обмежує права і свободи людини, а й принижує її гідність, викликає стрес, психічні розлади та інші негативні наслідки.

У сучасній доктрині поряд із фізичними виділяють інформаційні форми насильства, які здійснюються через передачу інформації – словесно, письмово чи за допомогою жестів – і здатні впливати на психіку людини. Особливо актуальною ця проблема стала з розвитком цифрових технологій, які дозволяють чинити психологічний вплив дистанційно, значно розширюючи коло потенційних жертв [4, с.88].

Психічне насильство є складним і багатогранним явищем, що включає умисний протиправний вплив на психіку особи з метою обмеження її волі та заподіяння шкоди. Водночас відсутність чіткого законодавчого визначення та єдиного наукового підходу ускладнює кваліфікацію таких правопорушень, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цій сфері [2, с.11].

У правовому розумінні фізичне та психічне насильство розмежовуються за характером впливу на особу та способом заподіяння шкоди. На відміну від психічного, фізичне насильство визначають як протиправний вплив безпосередньо на тіло людини, який проявляється у застосуванні фізичної сили та спричиняє або здатний спричинити біль, тілесні ушкодження чи інші порушення фізичного стану. Його ключовою ознакою є наявність тілесного контакту або фізичного впливу, внаслідок чого порушується тілесна недоторканність особи. До такого насильства відносять побої, удари, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня

тяжкості, а також інші дії, що викликають фізичні страждання. У кримінальному праві цей вид насильства має чітке зовнішнє вираження і, як правило, піддається об'єктивному фіксуванню (наприклад, через медичні висновки) [1, с. 146]. Натомість, психічне насильство, на відміну від фізичного, не передбачає обов'язкового впливу на тіло людини, а спрямоване на її психіку. Воно полягає у протиправному психологічному впливі, що здійснюється проти волі особи з метою викликати страх, пригніченість, емоційну залежність або примусити до певної поведінки. Такий вплив може проявлятися у формі погроз, залякування, приниження, шантажу, систематичного тиску чи інших дій, що порушують психічний стан потерпілого. Особливістю психічного насильства є те, що воно не завжди має зовнішні прояви, однак може завдавати істотної шкоди психічному здоров'ю та свободі волевиявлення особи [2, с. 11].

Отже, основна відмінність між цими видами насильства полягає в об'єкті посягання: у випадку фізичного насильства – це тілесна недоторканність і здоров'я людини, тоді як при психічному насильстві – її психіка, емоційний стан і свобода волі. Водночас на практиці ці форми насильства часто поєднуються, доповнюючи одна одну в межах одного правопорушення.

Список використаних джерел

1. Ігнатов О. М. Насильство як спосіб вчинення злочину: поняття та сутність. Форум права. 2010. № 3. С. 146-148.
2. Наконечна Л. А. Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття: автореф. дис. канд. юрид. наук / Львів. ЛьДУВС. Львів, 2016.С. 11.
3. Насильство. Академічний тлумачний словник української мови. URL: https://cutt.ly/hnSXOXu (дата звернення: 19.03.2026).
4. Храмцов О. М. (2019). Насильство як категорія загальної частини вчення про обставини, що виключають злочинність діяння. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право», (27), с. 87-94. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-27-11
5. Храмцов О.М. Ознаки психічного насильства як кримінально-правової категорії. Харківський національний університет внутрішніх справ. Право і Безпека №4, 2006 р. с. 78-81 URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=seuIuQgAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&sortby=pubdate&citation_for_view=seuIuQgAAAAJ:hqOjcs7Dif8C

Ключові слова: насильство, психічне насильство, фізичне насильство, вплив, різниця, примус, відмінність

Keywords: violence, mental violence, physical violence, influence, difference, coercion, distinction

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Білошкурський Микола Миколайович
здобувач 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 368-5 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ «НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ»

Доповнення Кримінального Кодексу України (надалі – КК України) новою нормою про незаконне збагачення [1] було пов'язане з євроінтеграційними прагненнями України та відбувалося в порядку імплементації ст. 20 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 року, яка була ратифікована Україною 18.10.2006 року [2]. Попередня редакція норми, яка стосувалася незаконного збагачення, передбачена ст. 368-2 КК України [1], мала суттєві недоліки, які могли створювати ризик порушень прав людини, через що постало питання про конституційність згаданої статті Кодексу. Згодом, рішенням Конституційного Суду України у справі №1-135/2018(5846/17) від 26 лютого 2019 року, ст. 368-2 КК України [1] було визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною) [3].

Згадане рішення призвело до виключення ст. 368-2 КК України з Кодексу, як неконституційної [4]. Проте, на зміну виключеної норми було впроваджено нову – ст. 368-5 КК України «Незаконне збагачення» [5]. Так, в оновленій редакції, під незаконним збагаченням, у розумінні ст. 368-5 КК України, вважається набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на три тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб перевищує їх законні доходи [1]. Подібне формулювання зумовило виникнення жвавої дискусії у наукових колах, пов'язаної з тим, що дана правова норма не передбачає вчинення особою іншого діяння, окрім як набуття майна. Як зазначає І. Панаід, у ст. 368-5 КК України діяння презюмується [6, с. 152]. Тобто, законодавець вважає, що набуті суб'єктом кримінального правопорушення активи, вартість яких більше ніж на три тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб перевищує доходи цього суб'єкта, завжди набуті незаконним шляхом, якщо, звісно ж, не буде доведено іншого. Таким чином, можна припустити, що законодавець покладає обов'язок доведення правомірності набутих активів на сторону захисту, коли сторона обвинувачення зобов'язана довести факт набуття цих активів, їх ціну, суттєву різницю між ціною та доходами обвинуваченого тощо.

У ст. 62 Конституції України [7], а також ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року, ратифікована Україною 17.07.1997 року [8], та ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК України) [9] закріплюється презумпція

невинуватості. Тобто, особа вважається невинуватою, доки її вина не буде доведена, а сама особа не зобов'язана доводити свою невинуватість. Зважаючи на такі положення Конституції України, а також національного та міжнародного законодавства, можна зробити припущення, що покладення на обвинуваченого обов'язку довести, що наявні у нього активи були набуті законно, може трактуватися як порушення презумпції невинуватості. Проте закон не передбачає обов'язку сторони захисту доводити законність набутих активів, тобто тягар доказування лежить на стороні обвинувачення, доказування сторони захисту є його правом, а не обов'язком. Одночасно з цим суд може зробити негативні висновки з небажання сторони захисту доводити законність набутих активів. Як зазначає Європейський суд з прав людини (надалі – ЄСПЛ) у справі John Murray v. United Kingdom № 18731/91 від 08.02.1996, обвинувачений може не давати показань у справі, а те, що суд зробить негативні висновки з такого мовчання, не є порушенням п. 1–2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [8; 10].

Слід зазначити, що у ст. 368-5 КК України існують й інші проблемні аспекти. Так, як зазначає І. Юрчишин, з диспозиції ст. 368-5 КК України виходить, що незаконне збагачення може бути наслідком не тільки корупційних, а й інших кримінальних правопорушень, зокрема, економічних [11, с. 106]. Таке твердження є обґрунтованим, проте, зважаючи на спеціальний суб'єкт, передбачений у названій нормі, – особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також той факт, що ця стаття міститься у розділі XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» КК України [1], видається, що законодавець має на увазі саме ті активи, які були набуті незаконним, корупційним, шляхом. На подібні недоліки, тільки у ст. 368-2 КК України [1], також вказує Д. Михайленко, який надає рекомендації щодо виправлення [12, с. 371].

Наразі ст. 368-2 КК України втратила свою чинність [4], проте закріплення подібної примітки видається доцільним і для нової редакції вже ст. 368-5 КК України [1]. О. Дудоров та А. Стрижевська також зазначають, що чинна редакція ст. 368-5 КК України [1] у частині визначення предмета злочину не відповідає принципу правової визначеності як складника верховенства права, адже допускає кримінальну відповідальність навіть тоді, коли активи набуті не корупційним шляхом, що суперечить призначенню згаданої норми [13, с. 21-22].

Є підстави вважати, що основна проблема під час застосування ст. 368-5 КК України [1], яка нині існує, полягає в розмежуванні кримінальної та цивільної відповідальності. Так, 31 жовтня 2019 року [5] Цивільний процесуальний Кодекс України (надалі – ЦПК України) було доповнено Главою 12 «Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» [14], у якому

впроваджувався новий цивільно-правовий механізм протидії корупційним правопорушенням – «визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави». У ч. 2 ст. 290 ЦПК України передбачено, що позов про визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави пред'являється до «…активів, різниця між вартістю яких, і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у сімсот п'ятдесят і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, але не перевищує межу, встановлену статтею 368-5 Кримінального кодексу України» [14].

Слід зазначити, що механізм визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави і притягнення особи до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення є дуже подібними за своєю суттю. Суттєва різниця полягає в юрисдикції: у першому випадку – цивільна, у другому – кримінальна, а також у меті, яку переслідує кожен із засобів. Так, визнання активів необґрунтованими та їх стягнення у дохід держави має на меті компенсаційну функцію, у свою чергу ст. 368-5 КК України «Незаконне збагачення» [1] переслідує каральну функцію. У випадку, коли особу притягають до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, до її активів суд може не застосовувати конфіскацію, адже конфіскація є додатковим видом покарання, а її застосування є дискрецією суду. Більш доцільним виглядає застосування спеціальної конфіскації, як засобу кримінально-правового характеру, оскільки незаконні кошти особи є предметом незаконного збагачення. Відповідно до п. 1 ст. 96-2 КК України спеціальна конфіскація застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, якщо такі були одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходом від такого [1], а за п. 3 ст. 96-2 КК України – до предмету кримінального правопорушення [1]. Так, можна виокремити одразу декілька проблемних аспектів під час застосування спеціальної конфіскації у справах про незаконне збагачення. Перш за все, спеціальна конфіскація теж залежить від того, чи подасть сторона обвинувачення відповідне клопотання. По-друге, існує суттєвий ризик, що навіть під час застосування спеціальної конфіскації всі незаконні кошти не будуть конфісковані.

У свою чергу визнання активів особи необґрунтованими тягне їх стягнення у дохід держави, проте власник цих активів, окрім матеріальної, не несе жодного іншого виду відповідальності. У цьому, зокрема, й полягає один із проблемних аспектів. Обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України «Незаконне збагачення» [1] та застосування механізму визнання активів необґрунтованими не зобов'язані застосовуватися одночасно у поєднанні, а тому часто особа може уникати матеріальних наслідків, отримуючи лише

вирок у виді позбавлення волі тощо без конфіскації майна, або ж навпаки, до особи можуть застосовувати лише цивільну конфіскацію, проте особа не нестиме кримінальної відповідальності. У другому випадку це трапляється, переважно, через низький стандарт доказування, оскільки визнання активів необґрунтованими є елементом цивільного судочинства. Також наразі спостерігається проблема у змагальності у застосуванні між цивільною та кримінальною нормою, адже їх предмет регулювання є дуже подібним. Тому, виникає необхідність чіткого законодавчого врегулювання цього моменту, в тому числі, доцільно передбачити застосування механізму визнання активів необґрунтованими та їх стягнення у дохід держави у поєднанні з притягненням особи до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України «Незаконне збагачення» [1]. У випадку, якщо до незаконно здобутих активів обвинуваченого буде застосовуватися не конфіскація чи спеціальна конфіскація, а механізм визнання активів необґрунтованими та їх стягнення у дохід держави, це допоможе уникнути процесуальних зловживань та значно підсилить антикорупційні засоби запобігання та протидії корупційним правопорушенням.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2596
2. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти корупції : Конвенція ООН від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України : Рішення Конституційного Суду України від 26.02.2019 № 1-р/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text
4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень : Закон України від 13.07.2023 № 3233-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#n38
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів : Закон України від 31.10.2019 № 263-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text
6. Становлення антикорупційної юстиції в Україні : монографія / Кравчук О. О. [та ін.] ; під заг. ред. Кравчука О. О., Мойсака С. М. К. : ВАІТЕ, 2024. 340 с. URL: https://first.vaks.gov.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/10/Monohrafiia-5-rokiv-VAKS.pdf

7. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Конвенція; Рада Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
10. John Murray v. the United Kingdom : Judgment of the European Court of Human Rights, 08.02.1996, application no. 18731/91. *HUDOC – European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57980%22]}
11. Юрчишин І. Б. Кримінально-правова характеристика незаконного збагачення : дис. … доктора філософії : 081 «Право». Пенітенціарна академія України. Чернігів, 2025. 234 с. URL: https://dspace.pau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a1a17ee0-61b2-40bb-92e5-eba8cbe645ea/content
12. Михайленко Д. Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2018. 505 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0c30379e-e28e-465f-a82b-668e27ee2f97/content
13. Дудоров О. О., Стрижевська А. А. Проблеми тлумачення і застосування кримінально-правової заборони незаконного збагачення в Україні. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 16. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17557949
14. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8232

Ключові слова: активи, визнання активів необґрунтованими, корупція, незаконне збагачення, цивільна конфіскація.

Keywords: assets, declaration of assets as unjustified, corruption, illicit enrichment, civil forfeiture.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Ободовський О. В.

Бірук Олександра Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УМИСНЕ ВБИВСТВО МАТІР'Ю СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ

Проблема кримінальної відповідальності за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України) [1] посідає особливе місце в системі злочинів проти життя, оскільки вона поєднує в собі складні правові, медичні та соціально-психологічні аспекти. Актуальність розглядуваної теми зумовлена необхідністю забезпечення балансу між захистом фундаментального права дитини на життя та гуманним ставленням до жінки, яка вчиняє злочин у специфічному стані, що обмежує осудність.

Згідно з даними судової статистики, в Україні щорічно фіксується від 10 до 15 вироків за цією статтею, проте реальна кількість таких випадків є значно вищою через високий рівень латентності, пов'язаний з можливістю приховування вагітності та пологів поза медичними закладами. Історична довідка свідчить, що ставлення до інфантициду (дітовбивства) еволюціонувало паралельно з розвитком гуманістичних ідей. В античні часи вбивство «слабких» дітей часто не вважалося злочином, тоді як середньовіччя, під впливом релігійних канонів, запровадило надзвичайно жорстокі кари (утоплення, закопування живцем). Лише з XIX століття, з розвитком психіатрії, законодавці почали розрізняти холоднокровне вбивство та дії жінки в стані «пуерперальний психоз» (післяпологове божевілля), що зрештою призвело до виокремлення привілейованого складу злочину в сучасному праві.

Система об'єктів кримінально-правової охорони при вчиненні даного злочину має трирівневу структуру. Загальним об'єктом виступає усталений порядок суспільних відносин, що забезпечує нормальне функціонування соціуму та правову безпеку особи. Родовий об'єкт охоплює сферу суспільних відносин, які гарантують недоторканність життя та здоров'я людини, що визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю згідно з конституційними засадами. Безпосереднім же об'єктом, на який спрямоване конкретне злочинне посягання, є право на життя новонародженої дитини – біологічне існування людини в її найбільш вразливий період, що розпочинається з моменту фізіологічного народження. Соціально-правова обумовленість кримінального переслідування за ст. 117 КК полягає у визнанні державою цінності життя з моменту народження, проте віднесення цього злочину до привілейованих складів базується на об'єктивних біологічних чинниках. Як зазначають В. Я. Тацій [5] та Л. А. Остапенко [3], пом'якшення відповідальності зумовлене особливим психофізичним станом матері, викликаним пологами (біль, шок, гормональна перебудова), що суттєво знижує її здатність усвідомлювати свої дії. Це не звільняє від відповідальності, але диктує необхідність застосування менш суворих санкцій порівняно із загальним вбивством.

Наступним, що потребує розкриття особливостей – об'єктивна сторона злочину. Ключовим тут є дослідження поняття «новонароджена дитина». О. В. Шевченко [6] у своїх працях наголошує, що юридична «новонародженість» не тотожна медичній. Багато науковців звертають увагу на три критерії новонародженості: педіатричний, акушерський та судово-медичний. При цьому в педіатрії він дорівнює одному місяцю з моменту констатації живонародженості, в акушерстві – одному тижню, в судовій медицині – одній добі. Тобто, якщо в педіатрії цей період триває 28 повних днів, то для ст. 117 КК він обмежений часом, протягом якого триває зумовлений пологами стрес. Проміжок часу «під час пологів» охоплює період від початку фізіологічного процесу народження до моменту повного виходу дитини. Термін «відразу після пологів» є оціночним і зазвичай обмежується першою добою життя. Аналізуючи підходи до визначення початкового моменту життя людини, слід згадати позицію О. Е. Радутного [4] щодо універсальності життя як інформаційного процесу. Існують теорії «першого вдиху», «повного виходу плоду» та «початку пологів». Найбільш аргументованою вбачається позиція «початку пологів», оскільки саме з цього моменту дитина стає самостійним об'єктом, а будь-яке насильство над нею вже не є абортом, а кваліфікується як вбивство, що забезпечує максимальну правову охорону життя на найбільш вразливому етапі.

Що стосується суб'єкта злочину, то він є спеціальним суб'єктом – лише біологічна матір дитини. Вона повинна бути осудною та досягти 14-річного віку. Питання про доцільність зниження віку відповідальності до 14 років є актуальним: науковці сходяться на думці, що в цьому віці особа вже усвідомлює абсолютну цінність людського життя. Проте ознаки спеціального суб'єкта (післяпологовий стан) є суто персональними. Як зазначає В. Я. Тацій [5] у підрозділі 3.3.2, вбивство малолітньої дитини будь-якою іншою особою є обтяжуючою обставиною (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК)[1]. Тому, якщо батько або інший родич допомагає матері вбити немовля, вони відповідають за ст. 115 КК, оскільки не перебувають у стані породіллі. Привілей ст. 117 КК на співучасників не поширюється, що обґрунтовується відсутністю у них фізіологічних підстав для пом'якшення вини.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямим умислом. Інтелектуальна ознака включає усвідомлення матір'ю того, що вона вбиває свою новонароджену дитину в період пологів, а вольова – бажання настання її смерті. Важливо підкреслити, що момент виникнення умислу (заздалегідь під час вагітності чи раптово під час пологів) не впливає на кваліфікацію за ст. 117 КК. Це пояснюється тим, що закон акцентує увагу на стані жінки саме в момент вчинення акту вбивства. Навіть якщо матір готувалася до злочину заздалегідь, фізіологічний стрес під час пологів вважається фактором, що домінує над її волею в момент реалізації наміру, тому привілей зберігається. Також необхідно звертають увагу на соціальну

детермінацію: страх, матеріальна скрута та відсутність підтримки часто стають каталізаторами для реалізації умислу, що виник раніше.

На завершення, неупереджене дослідження законодавчого формулювання ст. 117 КК України дозволяє виявити певні недоліки. Основним недоліком є відсутність чіткої вказівки на обов'язковість наявності «розладу, зумовленого пологами» у диспозиції статті. Це призводить до того, що під ст. 117 КК можуть потрапляти вбивства, вчинені холоднокровно з суто егоїстичних мотивів, де пологи були лише технічним моментом. У контрольному тексті проекту нового Кримінального кодексу України (станом на 22.02.2026) [2] простежується радикальний перегляд підходів до криміналізації діянь, пов'язаних із позбавленням життя новонародженої дитини. На відміну від чинної статті 117 ККУ, проект не містить окремого привілейованого складу злочину щодо вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. Аналіз Розділу 4.2 проекту (ст. 4.2.8–4.2.12) свідчить про послідовне впровадження принципу некараності жінки, яка виношувала плід, за шкоду, заподіяну цьому плоду. Відсутність спеціальної норми-аналога ст. 117 ККУ означає, що умисне позбавлення життя дитини матір'ю після її народження підлягатиме кваліфікації за статтею про умисне вбивство (ст. 4.1.5). При цьому оцінка стану матері інтегрована безпосередньо в механізм визначення тяжкості злочину: згідно з п. 2 ч. 1 ст. 4.1.1 проекту, вчинення вбивства під впливом особливого психічного стану, який згідно з п. 1 ч. 1 ст. 2.3.5 обумовлений пологами, є ознакою, що знижує тяжкість злочину на три ступеня. Такий підхід дозволяє суду врахувати специфічний психофізичний стан жінки, не виокремлюючи казуїстичний склад злочину, а використовуючи універсальні правила Загальної частини про обмежену здатність керувати своїми діями.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. (дата звернення: 19.03.2026).
2. Проект Кримінального кодексу України : контрольний текст станом на 22 лют. 2026 р. / Робоча група з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України. Київ, 2026. 542 с. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf (дата звернення 19.03.2026).
3. Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах: автореф.дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 22 с.
4. Радутний О. Е. Визначення початкового моменту виникнення життя людини в світлі універсальності інформаційних відносин та

інформаційного простору / Проблеми законності. 2009. Вип. 105. С. 155-160.

5. Тацій В. Я. Інші злочини проти життя: [підрозд. 3.3.3.] / Тацій В. Я. Кваліфікація умисного вбивства за обставин, що обтяжують кримінальну відповідальність: [підрозд. 3.3.2.] /В. Я. Тацій // Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування : монографія / В. Я. Тацій [та ін.]. Харків : Право, 2017. С. 131-153.

6. Шевченко О. В. Кримінальна відповідальність вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини: монографія. Харків: НікаНова, 2012. 215 с.

Ключові слова: умисне вбивство; новонароджена дитина; пологи; психофізичний стан матері; матір; кримінальна відповідальність; привілейований склад.

Keywords: intentional homicide; newborn child; childbirth; psychophysical state of the mother; mother; criminal liability; privileged corpus delicti.

Науковий керівник: к.ю.н. доцент Чугуніков І. І.

Богомолова Аліна Григорівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Проблематика кримінально-правової протидії домашньому насильству в Україні набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, оскільки саме в цей період відбувається загострення соціальних, психологічних та економічних факторів, які безпосередньо впливають на динаміку таких правопорушень. Домашнє насильство як кримінально каране діяння закріплене у ст. 126-1 Кримінальний кодекс України і становить одну з найбільш складних категорій злочинів з точки зору кваліфікації та доказування.

Розкриваючи склад цього злочину, слід підкреслити, що його об'єктом є не лише фізичне чи психічне здоров'я особи, а й сімейні відносини як соціальна цінність, що потребує особливого захисту. Об'єктивна сторона злочину полягає у систематичному вчиненні фізичного, психологічного або економічного насильства, причому саме систематичність є ключовою конструктивною ознакою складу. У правозастосовній практиці вона зазвичай трактується як вчинення трьох і більше епізодів насильницької поведінки, однак закон прямо не встановлює чіткої кількості, що породжує неоднозначність у кваліфікації. [1] Наприклад, якщо особа двічі вчинила тяжке фізичне насильство, яке призвело до значних психологічних наслідків для потерпілої, формально відсутня систематичність, але суспільна

небезпечність таких дій є очевидною. Саме такі ситуації демонструють недосконалість чинної моделі. Суб'єкт злочину є спеціальним – це особа, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах із потерпілим, а суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

В умовах воєнного стану, кваліфікація домашнього насильства набуває додаткових складнощів. Хоча сам воєнний стан не змінює диспозицію ст. 126-1 КК України, він істотно впливає на фактичні обставини вчинення злочину та можливості його фіксації і доведення. Зокрема, значно зростає рівень латентності домашнього насильства через вимушене тривале перебування членів сім'ї в обмеженому просторі, психологічну напругу, втрату роботи, фінансові труднощі, а також посттравматичні наслідки участі у бойових діях. У таких умовах потерпілі часто не мають змоги звернутися до поліції або зробити це своєчасно, що унеможливлює належну фіксацію окремих епізодів насильства.

Однією з ключових проблем кваліфікації є доведення систематичності. В умовах війни частина фактів насильства не документується, не викликається поліція, не фіксуються тілесні ушкодження, відсутні свідки. Наприклад, жінка протягом тривалого часу зазнає психологічного та фізичного насильства від чоловіка, однак не звертається до поліції, оскільки сім'я перебуває в зоні активних бойових дій або в тимчасовому прихистку. У результаті органи досудового розслідування нерідко стикаються з ситуацією, коли об'єктивно наявна тривала насильницька поведінка, але відсутні належні докази кількох епізодів. Це призводить до того, що дії кривдника кваліфікуються не за ст. 126-1 КК України, а як окремі правопорушення – наприклад, умисне легке тілесне ушкодження або навіть адміністративне правопорушення. Науковці справедливо зазначають, що надмірна формалізація складу злочину призводить до уникнення відповідальності особами, які систематично вчиняють насильство, але залишаються поза кримінальним переслідуванням через відсутність належної доказової бази. [8] Зокрема, М. І. Хавронюк у своїх науково-практичних коментарях до кримінального законодавства зазначає, що відсутність чітких критеріїв систематичності призводить до неоднозначності у кваліфікації та створює передумови для різного тлумачення судами. [7]

Суттєвим аспектом є проблеми доказування, які у воєнний період набувають особливої гостроти. До них належать відсутність медичної документації, неможливість проведення експертиз, відсутність свідків, залежність потерпілих від кривдника, а також їх небажання давати показання через страх або матеріальну залежність. Усе це створює ситуацію, коли навіть очевидні випадки насильства не отримують належної кримінально-правової оцінки.

У цьому контексті важливого значення набувають положення проєкту нового Кримінальний кодекс України, який пропонує модифікований підхід

до криміналізації домашнього насильства. [6] На відміну від чинної редакції, де систематичність є ключовою і фактично обов'язковою ознакою складу злочину, у проєкті ця ознака не має настільки жорсткого формалізованого значення і розглядається у взаємозв'язку з іншими характеристиками діяння. Зокрема, акцент переноситься на характер насильницької поведінки, її інтенсивність, тривалість та наслідки для потерпілої особи, що дозволяє більш гнучко підходити до кваліфікації. Такий підхід підтримується багатьма науковцями, оскільки він дозволяє усунути прогалини чинного законодавства та підвищити ефективність кримінально-правового захисту.

Підсумовуючи, слід зазначити, що кваліфікація домашнього насильства за ст. 126-1 Кримінальний кодекс України в умовах воєнного стану ускладнюється поєднанням нормативних і фактичних факторів. З одного боку, чинна редакція норми містить складну конструкцію складу злочину, насамперед через вимогу систематичності, яка не має чітких законодавчих критеріїв і по-різному тлумачиться у правозастосовній практиці. З іншого боку, воєнний стан об'єктивно ускладнює фіксацію фактів насильства, збирання доказів та реалізацію потерпілими своїх прав, що призводить до високого рівня латентності таких правопорушень.

У зв'язку з цим вирішення окреслених проблем потребує комплексного підходу. Насамперед доцільним є удосконалення законодавчої конструкції складу злочину, що передбачає або конкретизацію ознаки систематичності (наприклад, визначення її через певну кількість епізодів і часові межі). Такий підхід відповідає положенням Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами і дозволяє змістити акцент із формальних критеріїв на реальну суспільну небезпечність діяння.[4]

Крім того, необхідно вдосконалити механізми доказування, адаптувавши їх до умов воєнного стану. Йдеться про ширше використання непрямих доказів, цифрових джерел інформації, показань свідків, а також про спрощення процедур фіксації фактів насильства. Особливого значення набуває належна взаємодія між правоохоронними органами, медичними установами та соціальними службами, що дозволить оперативно реагувати на випадки домашнього насильства навіть у складних умовах війни.

Таким чином, узагальнюючи, можна дійти висновку, що подолання проблем кваліфікації домашнього насильства в умовах воєнного стану можливе лише за умови поєднання законодавчих змін, уніфікації судової практики та вдосконалення механізмів доказування і превенції. Запропоновані у проєкті нового кримінального законодавства підходи свідчать про прагнення до більш ефективної та сучасної моделі кримінально-правового захисту, яка орієнтована на реальні потреби потерпілих і відповідає міжнародним стандартам.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI.
3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII.
4. Стамбульська конвенція : Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11 трав. 2011 р. (ратифікована Україною 20 черв. 2022 р.).
5. Указ Президента України про введення воєнного стану від 24 лют. 2022 р. № 64/2022.
6. Кримінальний кодекс України : проєкт станом на 2026 р.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. За редакцією д.ю.н., проф. М. І. Мельника, д.ю.н., проф М. І. Хавронюка. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 944 с.
8. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., К 82 переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608с.
9. Протидія домашньому насильству в Україні : аналітичні матеріали Національна поліція України. Київ, 2023.

Ключові слова: домашнє насильство, воєнний стан, кримінальна відповідальність, кваліфікація злочину, систематичність, доказування, правозастосування, Стамбульська конвенція, проєкт нового Кримінального кодексу України.

Keywords: domestic violence, martial law, criminal liability, crime qualification, systematicity, evidence (proof), law enforcement (application of law), Istanbul Convention, draft of the new Criminal Code of Ukraine.

Науковий керівник : к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Бойко Назар Андрійович

здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА МАРОДЕРСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року не лише спричинило масові воєнні злочини з боку агресора, але й актуалізувало проблему мародерства як серйозної внутрішньої загрози національній безпеці [1; 6]. У умовах воєнного стану, запровадженого Указом Президента України № 64/2022, будь-яке посягання на чужу власність набуває підвищеної суспільної небезпеки, оскільки

підриває моральний дух суспільства, довіру до державних інститутів та здатність країни ефективно протистояти зовнішній агресії [6].

Держава оперативно відреагувала на цей виклик. Уже 3 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла, а 7 березня 2022 року набрав чинності Закон України № 2117-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство». Цей нормативний акт став одним із перших «воєнних» законодавчих інструментів і кардинально змінив підхід до кваліфікації та покарання майнових злочинів у період воєнного стану [1].

Закон № 2117-IX посилив кримінальну відповідальність за двома основними напрямами. По-перше, стаття 432 Кримінального кодексу України («Мародерство») – класичне військове мародерство, тобто викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених, – тепер карається позбавленням волі на строк від 5 до 10 років (раніше мінімальний строк становив 3 роки). Це військовий злочин, віднесений до розділу XIX Кримінального кодексу України («Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби») [2, ст. 423]. По-друге, до частин четвертих статей 185 (крадіжка), 186 (грабіж), 187 (розбій), 189 (вимагання) та 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем) Кримінального кодексу України внесено кваліфікуючу ознаку «вчинено в умовах воєнного або надзвичайного стану». Навіть «звичайна» крадіжка перейшла з категорії кримінального проступку до тяжкого злочину з покаранням від 5 до 8 років позбавлення волі (а в кваліфікованих складах – до 15 років) [1; 2, ст. 185 ч. 4, ст. 186 ч. 4, ст. 187 ч. 4, ст. 189 ч. 4, ст. 191 ч. 4].

Верховний Суд України неодноразово підкреслював, що не всі злочини проти власності, вчинені під час воєнного стану, підпадають під ст. 432 Кримінального кодексу України. Для кваліфікації військового мародерства необхідна сукупність обов’язкових ознак: спеціальний суб’єкт – військовослужбовець; місце вчинення – поле бою (ділянка активних або недавніх бойових дій, або зона під обстрілами); предмет – особисті речі вбитих або поранених. Цивільні особи, які обкрадають покинуті помешкання, магазини чи автомобілі (навіть на деокупованих чи прифронтових територіях), кваліфікуються за загальними статтями проти власності з урахуванням кваліфікуючої ознаки «в умовах воєнного стану» [5; 6]. Саме тому в публічному просторі та повідомленнях правоохоронців термін «мародер» часто вживається ширше, ніж передбачає Кримінальний кодекс. Ознака «в умовах воєнного стану» застосовується незалежно від того, чи особа безпосередньо використовувала воєнні обставини для полегшення злочину – достатньо факту дії воєнного стану на момент вчинення діяння [5, с. 523–526].

З перших місяців повномасштабної війни мародерство (у широкому розумінні) набуло масового характеру. На деокупованих територіях (Київщина, Харківщина, Херсонщина, Запоріжжя) після повернення мешканців виявлено тисячі пограбованих осель. У 2022–2025 роках відбулося радикальне скорочення «дрібних» крадіжок як кримінальних проступків – їх частка впала майже до нуля, оскільки майже всі такі діяння перейшли в категорію тяжких злочинів. Зростання зафіксовано також щодо шахрайств з гуманітарною допомогою та привласнення майна в зонах бойових дій [3].

Судова практика за ст. 432 Кримінального кодексу України залишається обмеженою через специфіку суб'єкта та місця вчинення, проте загалом демонструє жорстке ставлення до посягань на власність у воєнний час [4].

Незважаючи на швидке законодавче реагування, існують певні виклики: точне розмежування військового мародерства (ст. 432 Кримінального кодексу України) від загальнокримінальних посягань; можливість співучасті цивільних осіб (як організаторів, підбурювачів чи пособників) у військовому мародерстві; відповідність національної кваліфікації нормам міжнародного гуманітарного права (мародерство як воєнний злочин за Римським статутом МКС, ратифікованим Україною); необхідність подальшого вдосконалення превентивної роботи та уніфікації термінології в публічному просторі [4; 5, с. 523–526].

Таким чином, Закон № 2117-IX та подальша правозастосовна практика сформували сучасну модель кримінально-правової охорони власності в умовах воєнного стану. Держава не лише посилила репресивну складову, але й чітко розмежувала військові та загальнокримінальні посягання, продемонструвавши, що війна не виправдовує злочинів. Досвід 2022–2026 років свідчить про потребу подальшого наукового осмислення та вдосконалення норм для ефективної протидії мародерству як явищу, що підриває національну безпеку та суспільну єдність [3; 4; 5].

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 № 2117-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text (дата звернення: 07.04.2026).

2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17.07.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

3. Піщенко Г.І., Лисенко А.О. Стан, структура та тенденції корисливих злочинів в умовах воєнного стану в Україні // Актуальні проблеми права. 2025. № 1. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.107. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/109.pdf

4. Мацола А.А. Кримінально-правова політика України в умовах воєнного стану // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2025. Вип. 91. Ч. 4. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/20-3.pdf

5. Саєнко А.Г., Огієвич А.О. Щодо питання розмежування військового кримінального правопорушення – мародерства та кримінальних правопорушень проти власності, вчинених в умовах воєнного стану // Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 5. С. 523–526. URL: https://lsej.org.ua/5_2022/125.pdf

6. Роз'яснення Верховного Суду України щодо розмежування ст. 432 КК України від загальних майнових злочинів. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/aktyal_pytan1_kks/2024_10_06_seminar

Ключові слова: мародерство, воєнний стан, кримінальна відповідальність, майнові злочини, розмежування складів, кримінально-правова охорона власності, національна безпека.
Keywords: marauding, martial law, criminal liability, property crimes, differentiation of offenses, criminal law protection of property, national security.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Берш А.Я.

Большакова Анастасія Олексіївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ ГРОМАДСЬКИХ РОБІТ

Кримінальне законодавство України системно об'єднує положення, що регулюють відповідальність неповнолітніх у розділі XV Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Виділення окремого розділу в КК України для цієї специфічної категорії осіб обумовлено особливостями морального, культурного, фізичного і духовного розвитку неповнолітніх. Виокремлення відповідного розділу забезпечує можливість комплексного врахування індивідуальних характеристик неповнолітніх, зокрема рівня їх психічного розвитку, умов виховання, а також причин і факторів, що сприяють вчиненню правопорушень, і призначити законне та справедливе покарання.

Вивченням цього проблемного питання займалися такі вчені, як Н.Л. Березовська, А.Ю. Коновалова. Н.М. Мирошниченко, Л.Ю. Тімофєєва, Л.І. Шеховцова та ін.

Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як

засудженими, так і іншими особами (ч. 2 ст. 50 КК) [1]. Процес призначення покарання зобов'язує суди базуватися на фундаментальних принципах права: справедливості, законності та всебічній обґрунтованості. Основна увага має приділятися виховній функції та відновленню соціального статусу особи. Обсяг та вид покарання визначаються таким чином, щоб забезпечити баланс між карою за скоєне та необхідністю попередження нових протиправних дій через виправлення винного.

До неповнолітніх осіб, що вчинили кримінальне правопорушення та визнаються винними у його скоєнні, суд має право застосовувати лише чітко визначений та обмежений законодавством перелік основних видів покарань, до якого належать штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, а також позбавлення волі на певний строк. Також до цієї категорії осіб можуть бути призначені окремі додаткові види покарань: штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися визначеною діяльністю (ст. 98 КК). Якщо винна особа на час розгляду справи судом досягла повноліття, то інші основні та додаткові покарання до неповнолітніх не застосовуються [6].

Згідно ст. 56 КК України громадські роботи це виконання засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування [1].

Дослідниця Н.Л. Березовська підкреслює високу результативність громадських робіт як заходу кримінального впливу на підлітків. Активніше впровадження цієї практики, зокрема в періоди соціально-економічної нестабільності, дозволило б залучити молодих правопорушників до праці на користь громади, що принесло б суспільству додаткову економічну вигоду. Такий підхід не лише мінімізує кількість неконтрольованого вільного часу в неповнолітніх, а й закладає підвалини сумлінного ставлення до трудової діяльності. Проте, попри очевидну користь, у реальному судочинстві цей вид покарання призначається підліткам досить обмежено [2].

Відповідно до положень ст. 100 КК України, громадські роботи можуть застосовуватися до неповнолітніх віком від 16 до 18 років на строк від 30 до 120 годин. Їх виконання передбачається у вільний від навчання або основної роботи час, при цьому щоденна тривалість таких робіт не може перевищувати двох годин [1]. Разом із цим, згідно зі ст. 22 КК України, загальний вік настання кримінальної відповідальності становить 16 років. Водночас у частині другій цієї статті визначено перелік кримінальних правопорушень, за які відповідальність настає вже з 14-річного віку.

Таким чином до неповнолітніх віком від 14 до 15 років, які вчинили злочини, передбачені ч. 2 ст. 22 КК України, не може бути застосовано таке покарання як громадські роботи, оскільки цей вид покарання допускається лише з досягненням 16 років.

Отже, у контексті підвищення ефективності застосування до неповнолітніх такого виду покарання, як громадські роботи, можна було б

внести деякі корективи в законодавство. У підходах до вирішення цього проблемного питання слушною є думка Л.І. Шеховцової. По-перше, необхідно розширити коло санкцій, у яких громадські роботи передбачені як основний вид покарання. На сьогодні їх застосування є обмеженим, що суттєво звужує можливості суду щодо індивідуалізації покарання неповнолітніх. По-друге, варто передбачити можливість призначення громадських робіт як додаткового покарання, навіть у випадках, коли вони прямо не зазначені в санкції статті [6]. Такий підхід, на думку А.Ю. Коновалової, сприятиме більш гнучкому підходу до призначення покарання та досягненню його основної мети – виправлення неповнолітнього. По-третє, доцільним є зниження мінімального віку застосування громадських робіт з 16 до 14 років. Це дозволить усунути існуючу колізію, за якої особи віком 14-16 років уже підлягають кримінальній відповідальності, але позбавлені можливості відбувати один із найбільш м'яких і ефективних видів покарання. По-четверте, пропонується переглянути місце громадських робіт у системі покарань неповнолітніх, визнавши їх більш м'яким видом покарання порівняно зі штрафом [3]. Крім того, необхідно переглянути та удосконалити порядок виконання такого покарання. На практиці цей вид покарання призначається рідко саме через недоліки його виконання.

Варто наголосити, що громадські роботи за своєю природою є формою суспільно корисної праці, яка не вимагає від виконавця особливих професійних навичок чи кваліфікації. Як стверджує А.Ю. Коновалова, положення ч. 3 ст. 188 КЗпП допускають залучення до трудової діяльності осіб, які досягли 14 років. При цьому трудове законодавство чітко регламентує часові межі: для підлітків 14–15 років, що працюють під час канікул, а також для осіб віком 15–16 років ліміт становить 24 години на тиждень. Якщо ж праця поєднується з навчанням, цей строк скорочується до 12 годин на тиждень відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 51 КЗпП [3]. Крім того, Л.Ю. Тімофєєва в частині пропорційності відповідальності неповнолітніх зазначає про необхідність розгляду альтернативних заходів впливу на поведінку неповнолітніх, в тому числі за допомогою медіацій них практик [4, 5].

Таким чином, розширення можливостей застосування громадських робіт сприятиме підвищенню ефективності кримінально-правового впливу на неповнолітніх, забезпеченню індивідуалізації покарання та посиленню його виховної функції.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

2. Березовська Н. Л. Деякі проблемні питання призначення покарань неповнолітнім. Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 1 (2). С. 158–168.

3. Коновалова А. Ю. Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2012. 246 с.

4. Тімофєєва Л.Ю. Пропорційність реагування на кримінально-протиправну поведінку неповнолітніх. Вісник асоціації кримінального права України. № 2 (16). 2021. С. 84-98. https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.16.244427

5. Тімофєєва Л.Ю. Особливості застосування європейських стандартів щодо неповнолітніх у кримінальному праві України. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 4. С. 228-232.

6. Шеховцова Л. І. Деякі проблемні питання призначення неповнолітнім таких видів покарань, як штраф та громадські роботи: Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки: Запоріжжя. 2020. С. 226-230

Ключові слова: неповнолітня особа, громадські роботи, покарання, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, виправлення, запобігання.

Keywords: juvenile, community service, punishment, criminal offense, criminal liability, correction, prevention.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Тімофєєва Л.Ю.

Борзенкова Юлія Дмитрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕВТАНАЗІЯ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Проблема евтаназії в сучасному правовому полі України сьогодні переживає етап фундаментальної трансформації, що зумовлено розробкою концептуально нових засад приватного та публічного права, які мають на меті привести національне законодавство у повну відповідність до європейських стандартів захисту прав людини та основоположних свобод. У межах Концепції рекодифікації Цивільного кодексу України, ініційованої Робочою групою під керівництвом Руслана Стефанчука, питання евтаназії розглядається не просто як сукупність медичних маніпуляцій, а як реалізація особистого немайнового права людини на гідність, автономію та самовизначення [2, с. 14]. Автори проєкту пропонують запровадити на законодавчому рівні чіткі дефініції пасивної евтаназії, що полягає у припиненні підтримувальної терапії (вентиляції легень, штучного харчування) за усвідомленою та неодноразово підтвердженою згодою пацієнта, а також асистованого самогубства, коли кваліфікований медичний

працівник надає пацієнту необхідні засоби для самостійного, безболісного відходу з життя під суворим фаховим наглядом [1, с. 10; 2, с. 8]. Цивільно-правовий аспект цієї реформи базується на філософському принципі автономії волі: якщо людина наділена невід'ємним правом на життя, вона автоматично повинна мати право і на визначення умов та моменту його завершення, особливо у випадках, коли хвороба стає нестерпним тягарем, що руйнує особистість та принижує людську гідність [2, с. 25; 3, с. 11]. Академік Роман Майданик акцентує, що сучасна юридична наука має вийти за межі простої заборони, оскільки ігнорування запиту на гідну смерть є формою жорстокого поводження з боку держави [2, с. 22].

Ця масштабна цивільно-правова реформа вимагає невідкладних та синхронних змін у кримінальному законодавстві, оскільки чинний Кримінальний кодекс України фактично прирівнює будь-яку допомогу у смерті до умисного вбивства, що створює величезні ризики для лікарів. Проєкт нового Кримінального кодексу України (станом на лютий 2026 року) розробляється з урахуванням необхідності повної декриміналізації дій медичних працівників, які діють суворо в межах нових цивільних процедур [1, с. 15]. Нова концепція кримінального права, представлена Робочою групою з питань розвитку кримінального права, виходить з того, що виконання волі пацієнта згідно з встановленими законом медичними протоколами не є суспільно небезпечним діянням, а отже, не має тягнути за собою кримінального переслідування за статтями про вбивство чи доведення до самогубства [1, с. 28]. Кримінально-правовий аспект у новій редакції кодексу зміщується до створення багаторівневої системи запобіжників: відповідальність наставатиме лише за порушення процедури, здійснення тиску на вразливого пацієнта, помилкові діагнози, вчинені внаслідок недбалості, або за виконання евтаназії без належно оформленого юридичного підтвердження волі особи [1, с. 31, 2, с. 5]. Це дозволить лікарям виконувати свій гуманістичний обов'язок, водночас забезпечуючи абсолютну безпеку від зловживань для літніх людей та осіб з інвалідністю [1, с. 13].

Міжнародний досвід у цьому контексті виступає ключовим емпіричним орієнтиром для українських законодавців. На сьогодні в Європі законодавство таких країн, як Нідерланди, Бельгія, Люксембург та Іспанія, вже повністю легалізувало медично асистовану смерть для осіб, що відчувають нестерпні фізичні чи психічні страждання внаслідок невиліковних хвороб [4, с. 81]. Бельгійська модель вважається найбільш прогресивною, оскільки вона поширюється навіть на неповнолітніх пацієнтів у термінальній стадії хвороби, за умови підтвердження їхньої здатності до усвідомлення ситуації незалежними психологами та згоди обох батьків [4, с. 54]. Швейцарія демонструє іншу модель – асистоване самогубство, де участь лікаря обмежена лише випискою рецепта на смертельну дозу препарату, а

безпосередню дію вчиняє сам пацієнт, що мінімізує етичне навантаження на медичний персонал [4, с. 66]. Аналіз цих систем доводить, що легалізація евтаназії парадоксальним чином стимулює розвиток паліативної допомоги, оскільки держава, надаючи право на смерть, стає зобов'язаною надати пацієнту гідну альтернативу у вигляді максимального знеболення та якісного хоспісного догляду [5, с. 242]. В українському науковому дискурсі вчені також звертають увагу на канадську модель МАС (медично асистованої смерті), де процедура інтегрована в загальну систему медичних послуг і базується на принципах всебічного аналізу кожного окремого випадку через призму прав пацієнта [5, с. 138].

Юридичним та моральним фундаментом для цих законодавчих ініціатив є також стала практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Суд визнає за державами «широку свободу розсуду» у регулюванні питань кінця життя, проте наполягає на захисті права на приватність за статтею 8 Конвенції [3, с. 3]. У знакових справах, таких як *Pretty v. the United Kingdom* та *Haas v. Switzerland*, ЄСПЛ встановив, що хоча право на смерть не закріплено безпосередньо у статті 2 (право на життя), стаття 8 безумовно захищає право особи обирати спосіб завершення свого існування відповідно до її внутрішніх переконань та відчуття гідності [3, с. 15]. Це створює міцний юридичний місток для легалізації евтаназії в Україні через визнання пріоритету автономії пацієнта над застарілим патерністським підходом держави, де людина розглядалася як об'єкт медичних маніпуляцій, а не суб'єкт власної долі [3, с. 19; 4, с.19].

На мою думку, як автора цих тез, поетапна легалізація евтаназії в Україні через нові проєкти Цивільного та Кримінального кодексів є не просто юридичною формальністю, а критично необхідною гуманітарною відповіддю на запит сучасного суспільства. Проте слід усвідомлювати ризики: в умовах перехідної економіки та недосконалої системи охорони здоров'я існує небезпека, що евтаназія може перетворитися на «шлях найменшого спротиву» для медичної системи через брак коштів на дороговартісну паліативну допомогу [5, с. 23]. Тому декриміналізація допомоги у смерті в новому Кримінальному кодексі [1 с. 55] та закріплення права на гідний відхід у Цивільному кодексі [2, с. 41] мають відбуватися одночасно з наданням державних гарантій на доступ до високоефективних анальгетиків, зокрема легалізованого медичного канабісу, та цілодобової психологічної підтримки для смертельно хворих [5, с. 86]. Справжній акт милосердя полягає у наданні людині свободи вибору між «гідним продовженням життя з повною підтримкою» та «гідним відходом без агонії» [3, с. 63; 5, с. 73]. Евтаназія повинна стати не інструментом економії бюджету, а крайнім виявом гуманізму в ситуаціях, де медицина об'єктивно вичерпала всі технічні можливості полегшення страждань, залишаючи людині право на останнє суверенне рішення [1, с. 22; 2, с. 37].

Список використаних джерел

1. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 22.02.2026). Офіційний сайт Робочої групи з питань розвитку кримінального права. URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code
2. Стефанчук Р. Евтаназія у Цивільному кодексі: ініціатор рекодифікації обіцяє максимально відкрите обговорення Концепції. Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3179258-evtanazia-u-civilnomu-kodeksi-stefancuk-obicae-maksimalno-vidkrite- obgovorenna.html
3. Дроздов О., Дроздова О. Евтаназія у правовому вимірі: чи має людина право на самовизначення шляхом смерті. ECHR: Ukrainian Aspect. 2020. URL: https://www.echr.com.ua/evtanaziya-u-pravovomu-vimiri-chi-maye-lyudina-pravo-na-samoviznachennya-shlyaxom-smerti/
4. Павленко Т. А. Легалізація евтаназії та самогубства, асистованого лікарем: досвід країн Європи. Актуальні проблеми інноваційної економіки та права. 2023. № 3. DOI: 10.36887/2524-0455-2023-3-13.
5. Нестеренко В. Медико-соціальні аспекти евтаназії паліативних хворих в Нідерландах, Бельгії та Німеччині. Експериментальна і клінічна медицина. 2024. № 93(3). URL:https://ecm.knmu.edu.ua/article/view/10.35339.ekm.2024.93.3.nes

Ключові слова: евтаназія, кримінальне право, кримінально-правова кваліфікація, умисне вбивство, право на життя, пасивна та активна евтаназія, гуманні мотиви, медичне право, міжнародне право, практика Європейського суду з прав людини, людська гідність, рекодифікація Цивільного кодексу, проект нового Кримінального кодексу України, сприяння самогубству, паліативна допомога, автономія волі, право на гідну смерть, медичне сприяння смерті (MAID), правові гарантії, термінальний стан.

Keywords: euthanasia, criminal law, criminal legal qualification, intentional homicide, right to life, passive and active euthanasia, compassionate motive, medical law, international law, ECHR practice, human dignity, recodification of the Civil Code, draft of the new Criminal Code of Ukraine, assisted suicide, palliative care, autonomy of will, right to a dignified death, medical assisted dying (MAID), legal safeguards, terminal state.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І. І.

Бритвак Карина Станіславівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ТА ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Право на свободу та особисту недоторканість належить до базових прав людини, без якого неможливе існування демократичного суспільства. Фактичне обмеження свободи особи, навіть на короткий час, завжди

пов’язане із суттєвим втручанням у сферу її приватного життя та створює ризик порушення інших фундаментальних прав.

Саме тому як національне законодавство, так і міжнародно-правові акти, зокрема ст. 29 Конституції України та ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, встановлюють жорсткі вимоги щодо підстав і порядку позбавлення особи свободи. Водночас практика свідчить, що незаконне позбавлення волі та викрадення людини залишаються актуальними кримінальними правопорушеннями, кількість яких не зменшується.

Об’єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України, охоплює два самостійні діяння – незаконне позбавлення волі та викрадення людини, які, незважаючи на спільний безпосередній об’єкт посягання, відрізняються за своїм змістом і способом вчинення.

Незаконне позбавлення волі полягає у протиправному обмеженні свободи пересування особи, тобто у створенні умов, за яких потерпілий позбавлений можливості за власною волею залишити місце свого перебування. Таке обмеження може проявлятися як у примусовому утриманні особи, так і в перешкоджанні залишити відповідне місце.

У працях науковців звертається увага на те, що зазначене діяння може вчинятися як шляхом фізичного впливу, так і шляхом психічного тиску, або їх поєднання [5]. Водночас чинна редакція ст. 146 КК України прямо не конкретизує психічний вплив як спосіб вчинення цього кримінального правопорушення, що створює підгрунтя для різного тлумачення відповідних положень.

Практика свідчить, що незаконне позбавлення волі не обмежується випадками застосування фізичної сили. Воно може полягати у створенні ситуації, за якої особа фактично позбавлена можливості вільно залишити певне місце через страх, погрози або інші форми психологічного впливу, у тому числі щодо близьких їй осіб. При цьому важливим є те, що незаконне позбавлення волі можливе і за відсутності початкового примусу. Наприклад, особа може добровільно сісти в транспортний засіб, однак у подальшому водій, змінюючи маршрут, блокує можливість виходу та ігнорує вимоги пасажира зупинитися, фактично утримуючи його проти волі. У такому випадку первинна згода особи не виключає наявності складу кримінального правопорушення [1].

Водночас у науковій літературі висловлюється позиція, що саме по собі переміщені особи шляхом обману до певного місця не утворює складу незаконного позбавлення волі, якщо вона діяла добровільно. Однак подальше утримання такої особи всупереч її волі, в тому числі протягом «тривалого часу» свідчить про наявність ознак цього діяння [5].

У цьому контексті заслуговує на увагу підхід, запропонований у проєкті нового Кримінального кодексу України, відповідно до якого утримання

особи, позбавленої свободи, понад 7 діб визнається обставиною, що підвищує ступінь тяжкості кримінального правопорушення. Така конкретизація сприяє більш чіткому розумінню ознаки «тривалого часу», яка у чинній редакції ст. 146 КК України залишається оціночною.

Водночас кримінальна відповідальність за ст. 146 КК України настає лише у випадку незаконного позбавлення волі. Відповідно, вона виключається у разі, якщо обмеження свободи особи здійснюється на законних підставах, зокрема в умовах необхідної оборони (ст. 36 КК України), правомірного затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК України), або крайньої необхідності (ст. 39 КК України) [5].

У науковій літературі також зазначається, що відповідальність виключається у випадках застосування батьками примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх дітей [5]. Разом з тим такий підхід, на нашу думку, потребує певної конкретизації, зокрема щодо тривалості та меж допустимого обмеження свободи дитини. Відсутність чітких критеріїв у цьому питанні може призводити до складнощів у відмежуванні правомірної поведінки від кримінально караного діяння.

На відміну від цього, викрадення людини характеризується активними діями, пов’язаними із захопленням особи, її вилученням зі звичного середовища та переміщенням в інше місце з метою подальшого утримання.

Слід зазначити, що психічний вплив може застосовуватися і при викраденні людини, зокрема у формі погроз, які змушують потерпілого не чинити опір або виконувати вимоги винної особи. Однак у цьому випадку такий вплив виступає способом вчинення викрадення, тоді як визначальною ознакою залишається саме факт захоплення та подальшого переміщення особи всупереч її волі.

Таким чином, ключовою ознакою викрадення є переміщення особи всупереч її волі, тоді як при незаконному позбавленні волі така ознака може бути відсутньою.

Важливою ознакою як незаконного позбавлення волі, так і викрадення людини є вчинення цих діянь всупереч волі потерпілого. Відповідно, добровільна згода особи на обмеження її свободи виключає кримінальну відповідальність за ст. 146 КК України. Разом з тим така згода не має юридичного значення у випадках, коли вона надана малолітньою особою або особою, яка визнана судом недієздатною, оскільки у таких ситуаціях особа не здатна повною мірою усвідомлювати характер і наслідки своїх дій.

У кримінально-правовій доктрині також висловлюється пропозиція щодо заміни ознаки «вчинення щодо малолітнього» на «вчинення щодо неповнолітнього». Такий підхід, на нашу думку, заслуговує на увагу, оскільки розширює межі кримінально-правового захисту осіб, які через свій вік є

більш вразливими, однак потребує додаткового обґрунтування з урахуванням принципів диференціації кримінальної відповідальності.

Окремо слід звернути увагу на пропозицію щодо запровадження самостійної кримінально-правової норми, яка б передбачала відповідальність за насильницьке вивезення особи за межі території України або перешкоджання її поверненню з-за кордону [5].

Така пропозиція видається обґрунтованою, оскільки зазначені діяння мають самостійний характер та не завжди повною мірою охоплюються ознаками незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Фактично йдеться про більш складні форми посягання на свободу особи, які поєднують переміщення, ізоляцію та тривале утримання поза межами звичного середовища.

Особливої актуальності це питання набуло у зв’язку зі збройною агресією проти України. За даними Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні, зафіксовано випадки депортації та примусового переміщення українських дітей, які мають ознаки воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Значна частина таких дітей тривалий час залишається поза межами України, а їхні батьки або законні представники не отримують інформації про їх місцеперебування.

Вилучення дітей з їхніх сімей і вивезення з країни без згоди батьків, законних опікунів чи української влади рівносильно викраденню. Зважаючи на атмосферу примусу, за якої відбуваються депортації та переміщення, невизначеність при розміщенні в Російській Федерації та значні труднощі з пошуком справжніх сімей дітей і поверненням їх до України, ситуація українських дітей в РФ рівносильна позбавленню волі.

З урахуванням наведеного доцільним є подальше вдосконалення кримінального законодавства у цьому напрямі, зокрема шляхом виокремлення відповідальності за такі діяння в окрему норму.

Отже, аналіз ст. 146 КК України показує, що об’єднання незаконного позбавлення волі та викрадення людини в межах однієї норми є недоліком законодавчого регулювання, оскільки ці діяння відрізняються за своїм змістом, способом вчинення та характером. Це ускладнює їх розмежування та створює труднощі при кваліфікації.

Встановлено, що незаконне позбавлення волі може здійснюватися як шляхом фізичного, так і психічного впливу, однак останній прямо не закріплений у диспозиції статті, що потребує уточнення.

Також проблемним є використання оціночного поняття «тривалий час», яке не має чіткого законодавчого визначення. Доцільно конкретизувати цю ознаку, визначивши її, зокрема, як строк понад сім діб.

Окремо слід звернути увагу на необхідність уточнення кваліфікуючих ознак, пов’язаних із віком потерпілого, з метою забезпечення більш ефективного захисту неповнолітніх осіб.

Крім того, сучасні умови збройної агресії проти України обумовлюють доцільність запровадження окремої кримінально-правової норми, що передбачала б відповідальність за насильницьке вивезення осіб за межі України або перешкоджання їх поверненню.

Таким чином, удосконалення ст. 146 КК України має здійснюватися шляхом її конкретизації та розмежування суміжних діянь, що сприятиме правильній кваліфікації та більш ефективному захисту права людини на свободу.

Список використаних джерел

1. Вирок Комунарського районного суду міста Запоріжжя від 19 грудня 2025 р. (справа №333/5905/25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132774349
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996.- №30.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341
III. Відомості Верховної Ради України. 2001.
4. Текст проєкту нового Кримінального кодексу (станом на 22.02.2026).
5. Федоров В. Проблеми кваліфікації незаконного позбавлення волі або
викрадення людини / Юридичний вісник. 2018. № 3. С. 40-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2018_3_8.

Ключові слова: незаконне позбавлення волі, викрадення людини, розмежування, психічний вплив, спосіб позбавлення волі, добровільна згода, тривалий час.
Keywords: unlawful deprivation of liberty, kidnapping, legal distinction, psychological influence, method of deprivation of liberty, voluntary consent, duration.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І. І.

Булига Марія Сергіївна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДПОВІДНІСТЬ НОРМАТИВНИХ ПРИПИСІВ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ РИМСЬКОМУ СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ У ЧАСТИНІ КОМАНДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

21 серпня 2024 року Верховна рада України ратифікувала Римський статут МКС – це було необхідне рішення для того, щоб гарантувати невідворотність покарання російських військових злочинців. Однак

імплементація цього документа зумовило необхідність гармонізувати українське законодавство з нормами міжнародного права. Одним із ключових та дискусійних питань у процесі трансформації законодавства залишається тлумачення “командної вини” та співвідношення такої форми вини з вітчизняною доктриною. Вищезгадане поняття фігурує у ст. 28 Римського статуту МКС “Відповідальність командирів та інших начальників”, суть цієї норми полягає в тому, що вона закріплює принцип відповідальності командирів та начальників за бездіяльність. Така концепція є доволі незвичною для нас, оскільки на перший погляд тут не так чітко простежується принцип індивідуальної відповідальності, що є базисним у нашому законодавстві.

Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності або особистий характер відповідальності є ключовим в українській доктрині кримінального права. Його суть і значення полягають в тому, що особа несе кримінальну відповідальність і відбуває покарання за скоєні кримінально-протиправні дії, які вчинені нею особисто [1, с. 12]. Це означає, що людині можна ставити у вину лише те, що охоплювалось її свідомістю та волею.

Варто наголосити на тому, що термін командної відповідальності застосовується як до військових командирів так і до цивільних начальників, проте стандарти їхньої вини та контролю мають свої розбіжності. З огляду на специфіку даного інституту, його належна імплементація потребує детального аналізу змісту відповідної норми, дослідження причин її формування у міжнародному кримінальному праві, а також встановлення чітких критеріїв її застосування. У цьому контексті доцільно звузити предмет дослідження до вимог, викладених у пункті (а) статті 28, оскільки цей пункт регулює відповідальність військових командирів та осіб, які фактично діють як військові командири, що є більш вузьким і релевантним питанням у контексті правопорушень проти миру та безпеки людства.

З трактування ст. 28 Римського статуту МКС можна стверджувати, що “командна відповідальність” не є відповідальністю в класичному розумінні, а скоріше має додаткову роль. Для того, щоб не було зловживань у застосуванні цієї норми в ній визначені чіткі критерії, за яких умов командир або начальник повинні будуть нести кримінальну відповідальність за дії своїх підлеглих. Так, першою умовою є те, що “такий військовий командир чи така особа або знала, або за існуючих обставин на той момент повинна була знати, що ці сили вчиняли чи мали намір вчинити такі злочини”[2, ст. 28]. Як вказується у коментарі видання Jack&Arnold цей пункт свідчить про те, що для притягнення командира за злочини підлеглих обов’язково має бути фактор “обізнаності”. У науковій літературі для чіткого виявлення цього фактора використовують трискладовий тест, який був сформульований МТКЮ (Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії). Цей тест вимагає наявності таких елементів: а) відносин “командир-підлеглий”, б)

керівник «знав або мав підстави знати», що кримінальне діяння було вчинено або мало бути вчинено, в)керівник не вжив необхідних і розумних заходів для запобігання злочинному діянню або покарання винного [3, с. 13-15]. Доволі важливим питанням у трактуванні цієї статті є проблема виокремлення суб'єкта командира, оскільки в статті в пункті а закріплюється, що суб'єктом відповідальності є не лише офіційно призначений військовий командир, а й особа, яка фактично діє як військовий командир. Такий акцент в статті 28 робиться з кількох причин: по-перше, щоб можна було чітко виокремити критерій "матеріальної здатності" особи відповідати за дії своїх підлеглих і по-друге, наголосити на тому, що дана норма повинна застосовуватись не лише до офіційних збройних формувань, а й до недержавних збройних груп, іррегулярних формувань або воєнізованих підрозділів, що фактично беруть участь у бойових діях. Критерій матеріальної здатності або як його можна тлумачити критерій ефективного контролю є ключовим у даній статті, оскільки за умови, коли командир позбавлений можливості реально вплинути на підлеглих командна відповідальність не може бути застосована. Цей фактор індивідуалізує вину командира за його бездіяльність у тих випадках де він був зобов'язаний вчинити необхідні дії для відвернення кримінального правопорушення.

Розміщення статті 31-1 КК України у Розділі VI Загальної частини («Співучасть») створює фундаментальну логічну помилку та суперечить доктрині вітчизняного кримінального права. Законодавець фактично ототожнює командну відповідальність з інститутом співучасті, що є помилковим, оскільки остання, згідно зі ст. 26 КК, вимагає виключно умисної спільної участі. Однак, відповідальність за власну бездіяльність у тих випадках де необхідно було вчинити конкретні дії командиру ніяк не може бути співучастю і у вину командиру не ставиться той злочин, який вчинили його підлеглі. З огляду на це, виокремлення цієї норми у структурі Особливої частини КК (зокрема, у розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»), що підкреслювало б специфіку командної відповідальності як особливого виду військового правопорушення, а не форми класичної співучасті».

Реальна практична проблема, внаслідок якої може порушуватись принцип індивідуалізації вини, виникає під час кваліфікації дій командира за його бездіяльність, що в подальшому спричинило скоєння його підлеглими одного з військових кримінальних правопорушень. Тобто в ч. 3 ст. 31-1 ККУ закріплено, що "військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, інший начальник підлягає кримінальній відповідальності згідно з відповідною частиною цієї статті та статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає кримінальну відповідальність за злочин, вчинений підлеглою особою"[4, ст. 31-1]. Базуючись на принципі індивідуальності вини можна стверджувати,

що в українському праві кваліфікація за статтею Особливої частини завжди означає, що особа або сама вчинила цей злочин або була його умисним співучасником. Така імплементація ст. 28 у вітчизняне законодавство межа між бездіяльністю командира і активними злочинними діями його підлеглих розмивається, що призводить до порушення ст. 2 Кримінального кодексу України. До того ж, така ситуація змушує фактично прирівнювати командну відповідальність до співучасті, що є взагалі недопустимим.

Таким чином, для гармонізації кримінального законодавства та усунення даної колізії необхідно відмовитись від механізму “запозиченої кваліфікації” у ч. 3 ст. 31-1 ККУ. Для цього слід запровадити самостійну санкцію, яка б чітко встановлювала покарання за бездіяльність командира. Такий підхід дав би змогу привести інститут командної відповідальності у відповідність до ключових доктринальних принципів, закріплених статтями 2 та 23 КК України, тим самим, забезпечивши персоналізацію кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Кримінальне право України. Загальна частина / ред. О. М. Литвинова. Харків : М-во внутр. справ України Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 428 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3FMB_Pravo/Kryminalne-pravo-Ukrainy_Zahalna-chastyna_pidruchnyk_KhNUVS_2020.pdf

2. Римський статут міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 : станом на 25 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 07.04.2026).

3. Jackson M., Arnold R. Article 28: Responsibility of Commanders and other Superiors' in Ambos (ed). *The Rome Statute of the International Criminal Court: Article-by-Article Commentary*. 2022. Vol. 4. P. 1–47. URL: https://doi.org/10.2139/ssrn.4176909 (date of access: 07.04.2026).

4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: Командна відповідальність, Римський статут, індивідуальна вина, ефективний контроль, бездіяльність командира, запозичена кваліфікація, співучасть, гармонізація законодавства.

Keywords: Command Responsibility, Rome Statute, Individual Guilt, Effective Control, Commander's Omission, Borrowed Qualification, Complicity, Harmonization of Legislation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А. С.

Бурцев Віталій Борисович

здобувач 1-го курсу магістратури факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ДИНАМІКУ КОНТРАБАНДИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ

Повномасштабне вторгнення російської федерації кардинально трансформувало масштаби та форми контрабанди в Україні. Воєнні реалії створили нові канали для незаконного переміщення товарів через кордон, одночасно послабивши митний контроль на певних напрямках. Економічна криза, коливання попиту, масове переміщення населення та ризик корупції на митних постах призвели до появи складніших схем, які завдають значних збитків державному бюджету.

За інформацією Державної митної служби, лише за одинадцять місяців 2025 року зафіксовано 8851 порушення митних правил на загальну суму 10,9 млрд грн [3]. Це свідчить про суттєве зростання порівняно з довоєнним періодом. Особливо поширеними стали спроби незаконного ввезення зброї, боєприпасів, підакцизних товарів (сигарети, алкоголь, пальне) та товарів подвійного використання. Після набрання чинності Законом № 3513-IX (статті 201-3, 201-4 КК України) товарна контрабанда набула статусу кримінального правопорушення [2], проте кількість обвинувальних вироків залишається низькою, а реальна ефективність боротьби потребує суттєвого посилення.

Воєнний стан впливає на контрабанду відразу в кількох аспектах. Насамперед послаблення контролю на окремих ділянках кордону створює сприятливі умови для приховування вантажів у транспорті чи поза пунктами пропуску. Крім того, підвищений попит на нелегальну зброю стимулює нові транскордонні маршрути. Нарешті, інфляція та економічна нестабільність роблять вигідним ввезення підакцизних товарів без сплати мит, що щорічно позбавляє бюджет десятків мільярдів гривень [5].

Кримінально-правова протидія базується на статтях 201, 201-1, 201-3 та 201-4 Кримінального кодексу України [1]. Головні труднощі виникають при визначенні моменту закінчення злочину, встановленні значного чи великого розміру контрабанди, а також розмежуванні кримінальної та адміністративної відповідальності. Судова практика Верховного Суду 2025–2026 років підкреслює, що формальні порушення декларування самі по собі не завжди свідчать про умисел, а доказування приховування товарів вимагає залучення спеціальних знань [4].

Особливу роль відіграють криміналістичні та митно-товарознавчі експертизи. Визначення вартості, походження та способів приховування товарів часто неможливе без фахових досліджень. У воєнних умовах ускладнюється збирання доказів, відстеження організованих груп та

міжнародних каналів. Латентність таких злочинів залишається високою через корупційні зв'язки та технічну складність виявлення.

Успішність протидії залежить від тісної координації митних органів, Національної поліції, Бюро економічної безпеки та експертних установ. Необхідно активніше застосовувати сучасні технічні засоби контролю, посилити міжнародне співробітництво та вдосконалити законодавчі пороги кримінальної відповідальності для групових форм контрабанди.

Отже, воєнний стан не лише змінив характер контрабанди, а й виявив суттєві недоліки у кримінально-правовому механізмі її протидії. Для підвищення ефективності боротьби доцільно розширити практику призначення спеціальних експертиз, удосконалити взаємодію правоохоронних органів і запровадити комплексні антикорупційні заходи на митниці. Реалізація цих кроків дозволить суттєво зменшити економічні втрати держави та зміцнити її національну безпеку в умовах триваючої агресії.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами, внесеними Законом України від 09.12.2023 № 3513-IX) // Верховна Рада України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 01.04.2026).
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів : Закон України від 09.12.2023 № 3513-IX // Верховна Рада України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3513-20 (дата звернення: 01.04.2026).
3. За 11 місяців 2025 року митні органи виявили 8851 порушень митних правил на 10,9 млрд грн [Електронний ресурс] // Державна митна служба України. – 09.12.2025. – Режим доступу: http://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/za-11-misiatsiv-2025-roku-mitni-organi-viiavili-8-851-porushen-mitnikh-pravil-na-109-mlrd-grn-2558 (дата звернення: 01.04.2026).
4. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за 2025 рік / Упоряд. управління аналітичної та правової роботи ККС ВС. – Київ : Верховний Суд, 2025.
5. Юрчик Г. М. Контрабанда як загроза економічній безпеці держави: теоретичний аспект та масштаби в Україні // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Економічні науки». – 2025. – Вип. 4(112). – С. 584–592.

Ключові слова: контрабанда, воєнний стан, ст. 201-3 КК України, кримінально-правова протидія, митна експертиза, економічна безпека.

Keywords: smuggling, martial law, Article 201-3 of the Criminal Code of Ukraine, criminal law counteraction, customs expertise, economic security.

Науковий керівник: PhD, доцент Бубен К.В.

Вініченко Юлія Дмитрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ ЗБРОЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Останнім часом кримінальні правопорушення, пов'язанні з незаконним обігом зброї, демонструють стійку тенденцію до зростання, що в умовах воєнного стану стає однією з найбільш серйозних внутрішніх загроз національній безпеці України. Ця обставина ситуалізує наукові пошуки найбільш ефективних засобів протидії цьому явищу, у тому числі і у кримінально-правовій площині, що дасть змогу визначити шляхи вдосконалення відповідних кримінально-правових норм.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ст. 263 та ст. 263-1 КК України, виступають суспільні відносини у сфері забезпечення громадської безпеки. Безпосереднім об'єктом є встановлений порядок обігу зброї, боєприпасів та вибухових речовин.

Об'єктивна сторона складів зазначених кримінальних правопорушень характеризується вчиненням активних дій, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю. Зокрема, ст. 263 КК України охоплює носіння, зберігання, придбання, передачу чи збут зброї, боєприпасів або вибухових речовин без відповідного дозволу. Водночас ст. 263-1 КК України передбачає відповідальність за виготовлення, переробку, ремонт зброї або зміну її маркування. Аналіз об'єктивної сторони зазначених діянь свідчить про їх певну схожість. Більш того, окремі форми поведінки фактично перетинаються. Наприклад, виготовлення або переробка зброї (ст. 263-1 КК України) логічно передбачає подальше її зберігання чи носіння (ст. 263 КК України). Це створює ситуації, коли одне діяння охоплює ознаки декількох складів кримінальних правопорушень, що ускладнює їх розмежування.

З точки зору суб'єктивної сторони злочини, передбачені ст. ст. 263 та 263¹ КК є умисним кримінальним правопорушенням.

При цьому мета та мотив, як правило, не впливають на кваліфікацію, однак можуть враховуватися при призначенні покарання. Водночас в умовах воєнного стану особливого значення набуває мета та використання зброї –

для оборони держави або для протиправної діяльності, що може впливати на кримінально-правову оцінку діяння.

Суб'єкт зазначених кримінальних правопорушень є загальним – фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Водночас в умовах воєнного стану особливого значення набуває статус цивільних осіб, які можуть бути залучені до захисту держави.

Певні труднощі пов'язані із встановленням суб'єкта, зумовлені прийняттям Закону України № 2114-IX «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», яким фактично легалізується застосування цивільними особами зброї під час збройного конфлікту [1]. У таких випадках складно розмежувати правомірне поводження зі зброєю та кримінально каране діяння. Відповідно до цього Закону не передбачена відповідальність за передачу чи збут такої зброї іншій особі, якщо буде встановлено, що такі дії спрямовуються на оборону держави від збройної агресії.

Право на носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передачу чи збут зброї та боєприпасів надається виключно за наявності відповідних дозволів, що передбачено наказом МВС України № 622 від 21.08.1998 року [2], який визначає порядок виготовлення, придбання, зберігання, перевезення та застосування вогнепальної, пневматичної, холодної зброї, а також боєприпасів та вибухових речовин.

Згідно роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, викладених у постанові № 3 від 26.04.2002 року, незаконним носінням зброї вважаються такі дії як переміщення її особою при собі (в сумці, руках, за пазухою, багажному відділені транспортного засобу та інше). В свою чергу, незаконним зберіганням вважається володіння цією зброєю без відповідного дозволу [3]. Щодо придбання, воно визнається незаконним у разі отримання зброї шляхом її купівлі, обміну, привласнення знайденої зброї або отримання її у подарунок без належного дозволу.

Як вже підкреслювалося, диспозиції норм, передбачених ст. 263 та ст. 263¹ частково дублюють одна одну, що призводить до труднощів у правозастосуванні. Зокрема, однакові за змістом дії (виготовлення, ремонт, зберігання зброї) можуть підпадати під різні статті, які передбачають різний рівень кримінальної відповідальності. Кримінальні правопорушення, визначені ч. 1 ст. 263 та ч. 1, 2 ст. 263-1 КК України, з огляду на встановленні санкції, яка передбачає позбавлення волі на строк від трьох до семи років, що віднесені до категорії тяжких злочинів. Натомість діяння, передбачене ч. 3 ст. 263-1 КК України, належить до категорії особливо тяжких злочинів, які караються позбавленням волі на строк від восьми до двадцяти років [4].

Особливості складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 263-1 КК України, проявляються у предметі злочину. Згідно з п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26.04.2002 року «Про судову практику у справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю,

бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами», визначальною ознакою таких предметів є їх призначення для ураження живої сили, а також для знищення або пошкодження навколишнього середовища [3]. Вони можуть бути виготовлені промисловим шляхом чи створені самостійно. Предмет злочину, передбаченого ст. 263-1 КК України, є вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої.

Тобто, на відмінну від ст. 263 КК України, ст. 263¹ не містить застереження щодо виключення гладкоствольної мисливської зброї в переліку предметів злочину. Тому вона теж має визнаватися предметом цього кримінального правопорушення.

Виготовлення, переробка та ремонт утворюють склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 263¹, за умови їх незаконності, тобто здійснення без належного дозволу.

Проаналізувавши ст. ст. 263 та 263¹ КК можна зробити висновок, що вони охоплюють схожі діяння та предмети, що викликає низку проблемних аспектів при їх розмежуванні, хоча відповідальність за ці діяння є різною.

Як уявляється, виокремлення ст. 263-1 є не зовсім правильним рішенням. Більш доцільним було б доповнити ст. 263 КК України вказівкою про ті незаконні дії та предмети, про які йдеться у ст. 263-1 КК України. Натомість діяння, передбачені ч. 2 ст. 263 КК України, а саме, що стосується незаконного поводження з холодною зброєю, доцільно виокремити в самостійну статтю, навіть можливо із закріпленням основного та кваліфікованого складів злочину, як це зроблено в ст. 263-1 КК України. Це обумовлено тим, що види дій і предмет посягання (вогнепальна та холодна зброя) істотно відрізняються різним рівнем суспільної небезпеки для охоронюваних законом відносин.

Таким чином, аналіз складів кримінальних правопорушень, пов’язаних із незаконним обігом зброї, свідчить про наявність низки проблемних аспектів, зокрема дублювання норм, складність розмежування суміжних складів та вплив особливих умов воєнного стану на їх кваліфікацію. В умовах воєнного стану додатковою проблемою виступає розмежування легального та незаконного обігу зброї, що ускладнює кваліфікацію кримінальних правопорушень і доказування їх об’єктивної сторони. Це зумовлює необхідність вдосконалення кримінального законодавства та вироблення єдиного підходу до кваліфікації таких діянь.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text

2. Наказ МВС України № 622 від 21.08.1998 року, URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/z0637-98#Text

3. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26.04.2002 року. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02#Text

4. Кримінальний кодекс України. URL: show/2341-14#Text https://zakon.rada.gov.ua/laws/

Ключові слова: незаконний обіг зброї, зброя, вогнепальна зброя, боєприпаси, вибухові речовини та пристрої, зберігання, носіння, виготовлення, придбання, передача, збут, ремонт, воєнний час, збройна агресія.

Keywords: illicit trafficking in weapons, weapons, firearms, ammunition, explosives and devices, storage, carrying, manufacturing, acquisition, transfer, sale, repair, wartime, armed aggression.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Вінніченко Аліна Сергіївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Доведення особи до самогубства в українському кримінальному праві розглядається як окремий злочин, що посягає на найвищу соціальну цінність – життя людини. Даний злочин закріплений у статті 120 Кримінального кодексу України, відповідно до якої доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство унаслідок жорстокого поводження, шантажу, систематичного приниження людської гідності чи систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать волі особи, а також схиляння до самогубства та інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, караються обмеженням волі до трьох років або позбавленням волі на той самий строк [1]. При вчиненні таких дій щодо особи, яка перебувала в матеріальній чи іншій залежності від винуватого, або щодо двох і більше осіб, санкції посилюються до п’яти років ув’язнення, а коли злочин вчинено щодо неповнолітнього, – позбавлення волі на строк від семи до десяти років. Така криміналізація відповідає конституційному принципу охорони права на життя, зафіксованому в Основному Законі України, і свідчить про прагнення законодавця реагувати на суспільно небезпечні форми поведінки, що загрожують життю людини.

Вітчизняна юридична наука традиційно розглядає доведення до самогубства як складний суспільно небезпечний акт, що вимагає встановлення чіткої причинно-наслідкової залежності між діями винного та наслідком у вигляді самогубства або замаху на нього. Вчені О. Маслова та

А. Кунченко підкреслюють, зміна редакції статті 120 КК України розширила понятійний апарат, зокрема впровадивши категорії схиляння та сприяння, що дозволяє краще охоплювати різні способи доведення до самогубства з урахуванням сучасних реалій [1; 2, с. 120].

У контексті цифрового середовища, яке стало глобальною платформою комунікації, виникають нові форми впливу на психіку людини, що потенційно можуть сприяти доведенню її до суїциду. Незважаючи на те, що чинна редакція статті 120 ККУ не містить окремого способу, що прямо стосується дій через мережу Інтернет, науковці звертають увагу на необхідність врахування цифрової специфіки в контексті правового регулювання. Так, О. Кисіль у своїй праці наголошує на тому, що інтернет-спільноти та соціальні мережі можуть слугувати інструментом для втягнення особи, зокрема підлітків, у поведінку, що супроводжується психологічним тиском, приниженням та поступовим схиляннням до самогубства. За її словами, нові способи доведення до самогубства, раніше невідомі, саме через цифрові канали потребують відповідного правового реагування та уточнення складу злочину [3, с. 469].

Цифрове середовище вирізняється низкою ознак, що робить його особливо сприятливим для здійснення кримінально небезпечних дій: анонімність учасників комунікацій, можливість багатократного, безперервного та масового психологічного впливу, а також швидкість поширення інформації, що може принижувати гідність або сприяти деструктивній поведінці [4, с. 65]. Такі характеристики, на нашу думку, створюють значні труднощі для традиційних механізмів правоохоронної діяльності, зокрема щодо ідентифікації осіб, що вчиняють протиправні дії онлайн, та фіксації електронних доказів, які мають бути використані у кримінальному провадженні.

Водночас науковий дискурс включає пропозиції щодо окремого кодування таких дій у кримінальному законодавстві та введення спеціальних підстав для розслідування злочинів, що мають місце через цифрові платформи. Наприклад, частина дослідників вказує на доцільність чіткішого визначення понять «схиляння» та «сприяння» в електронному середовищі та розмежування їх від традиційних форм доведення до самогубства, що здійснюється в умовах особистого контакту. Це дозволило б підвищити ефективність правового регулювання та уникнути ситуацій, коли через відсутність конкретних норм правоохоронні органи не можуть кваліфікувати дії інтернет-адміністраторів або користувачів [5, с. 89].

Особлива увага в наукових джерелах приділяється підліткам як найуразливішій категорії осіб у цифровому середовищі. Дослідження вказують, що саме молоді люди частіше за інших стають жертвами психологічного тиску в мережі, що може проявлятися у вигляді кібербулінгу, публічного приниження або участі у так званих «групах смерті» [6, с. 257].

Хоча окремі явища в інтернет-спільнотах можуть бути перебільшені у медійному просторі, їхній негативний вплив на психічне здоров'я підлітків не заперечується, і це підкреслює важливість наукового осмислення механізмів такого впливу з точки зору кримінального права.

Слід відзначити, що проект КК України у статтях 4.1.7–4.1.9 пропонує більш диференційований підхід до кримінальної відповідальності за доведення до самогубства. Так, стаття 4.1.7 охоплює три форми протиправної поведінки: власне доведення до самогубства, схиляння до нього та допомогу у його вчиненні, за умови настання завершеного самогубства. Важливо, що законодавець прямо поєднує різні способи психічного впливу (жорстоке поводження, приниження, примус) із наслідком, що дозволяє комплексно охопити як традиційні, так і цифрові форми тиску. Стаття 4.1.8 вводить окремий склад – доведення до самогубства з необережності, що є новелою порівняно з чинним законодавством. Дане свідчить про визнання того, що навіть без прямого умислу систематичний негативний вплив на особу може призвести до фатальних наслідків, що є особливо актуальним у цифровому середовищі з його тривалим і масовим характером комунікації. Стаття 4.1.9, у свою чергу, криміналізує випадки, коли наслідком стала не завершена дія, а спроба самогубства або невдалі схиляння чи допомога [7]. Так, проект розширює межі кримінально-правової охорони життя, охоплюючи й попередні стадії реалізації наміру.

Таким чином, кримінальна відповідальність за доведення до самогубства в Україні базується на загальних принципах кримінального права, закріплених у статті 120 ККУ, проте цифрове середовище вимагає удосконалення нормативної бази та практики її застосування для ефективної протидії новітнім формам психічного тиску та схиляння до суїциду. Інтеграція сучасних технологій у механізми розслідування, підвищення рівня кооперації між правоохоронними органами та інтернет-платформами, а також розробка спеціальних правових механізмів, здатних адекватно реагувати на злочини в цифровому середовищі, є необхідними кроками для захисту життя і здоров'я громадян у XXI столітті.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 17.03.2026 р.)
2. Маслова О., Кунченко А. Аналіз правопорушення доведення до самогубства. *Молодий вчений*, 5 (93). 2021. С. 118-123.
3. Кисіль О. До питання щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за доведення до самогубства (ст. 120 КК України). *Молодий вчений*, 5 (69). 2019. С. 467-471.

4. Вуйма А. Цифровий вимір сучасної злочинності: кіберпростір як типова обстановка вчинення кримінальних правопорушень. *Archive of Criminology and Forensic Sciences,* 12(2). 2025. С. 64-70.
5. Сосніна О. В. До питання щодо удосконалення норм про кримінальну відповідальність за доведення до самогубства. *Вісник ЛТЕУ. Юридичні науки*, (6). 2018. С. 87-98.
6. Бундз Р. О. Проблема самогубств неповнолітніх в цифрову епоху. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*, (44). 2025. С. 256-262.
7. Проект Кримінального кодексу України від 22.02.2026 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code (дата звернення 23.03.2026 р.)

Ключові слова: кримінальна відповідальність, доведення до самогубства, цифрове середовище, схиляння, сприяння, регулювання.
Keywords: criminal liability, incitement to suicide, digital environment, coercion, facilitation, regulation.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Власюк Анна Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту протягом сотні років є супутнім ефектом війни. Після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, Організацією Об’єднаних Націй (далі – ООН) у серпні 2024 року було зафіксовано майже 400 фактів сексуального насильства з 24 лютого 2022 року [1].

Окремі аспекти поняття сексуального насильства як воєнного злочину досліджено у роботах різних науковців (О.О. Дудоров, К.П. Задоя, М.І. Хавронюк, О.В. Харитонова). Кримінальним кодексом України (далі – КК України) закріплено статтю 438, яка передбачає серйозні порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (далі – ВРУ) зокрема жорстоке поводження з людьми, примусове переміщення чи експлуатація цивільних, розграбування, використання заборонених методів війни, а також злочини проти дітей (депортація, вербування, участь у бойових діях), включно з віданням наказів на вчинення таких дій [2].

Поміж укладених на міжнародному рівні угод, варто згадати Римський статут, який ВРУ ратифікувала 21 серпня 2024 року. Цей документ встановлює перелік кримінально караних діянь, що підпадають під

юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі – МКС). А саме, згідно із положенням підпункту g статті 7, до таких відносяться зґвалтування, поневолення у формі сексуального рабства, примусове залучення до проституції, примусова вагітність, примусове усунення репродуктивної здатності та інші акти сексуального насильства аналогічної серйозності [3].

Однак якщо детальніше вивчати ст. 438 КК України, К.П. Задоя та О.О. Дудоров виявили декілька проблемних критеріїв при кваліфікації цієї статті [4, ст. 93].

По-перше, використовується застаріле поняття «порушення законів та звичаїв війни», яке належить до сфери міжнародного гуманітарного права (далі – МГП). Зокрема, Закон України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» передбачає захист жінок і дітей від зґвалтування, примусу до проституції та інших непристойних посягань. Водночас цей нормативний акт, окрім фактичного виключення цивільних осіб чоловічої статі, не містить положень щодо кваліфікації сексуального насильства як воєнного злочину.

По-друге, у цій статті відсутній вичерпний перелік воєнних злочинів. Частина 1 ст. 438 КК України містить перелік окремих форм злочину (нелюдське ставлення до військовополонених або цивільних осіб, вимушені примусові роботи для цивільних осіб, розкрадання національних цінностей на окупованих територіях, використання заборонених засобів на міжнародному рівні, а також злочини проти дітей (депортація, вербування, участь у бойових діях), тоді як останнє формулювання – «інші порушення законів та звичаїв війни, передбачені міжнародними договорами» – має узагальнюючий характер. Водночас, з огляду на викладене вище, доцільніше відносити цей термін до міжнародного гуманітарного права, а не до положень Римського статуту МКС.

Проблемним також є те, що єдиним міжнародним договором, який прямо забороняє сексуальне насильство, залишається Женевська конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» від 12 серпня 1949 року. Зокрема, стаття 27(2) передбачає, що жінки підлягають особливому захисту від будь-яких посягань на їхню честь, включаючи зґвалтування, примушування до проституції та інші форми посягання на їхню моральність [5].

Однак можна звернути увагу на формулювання такої статті, яка прирівнює зґвалтування та інші насильницькі дії сексуального характеру як зазіхання на честь, а також згадка лише жінок як жертв. Хоча статистично основними жертвами дійсно є жінки та дівчата, на прикладі статистики ООН російсько-української війни за 2024 рік можна побачити число в 262-х фактів сексуального насильства в сторону чоловіків та 2-х в сторону хлопчиків, які за текстом Женевської конвенції не потребують особливого захисту [1]. На такі проблеми звертає увагу і Л.Ю. Тімофєєва [8].

При дослідженні законів різних держав варто підкреслити декілька прикладів, для покращення даної статті. Наприклад при розгляді держав романо-германської системи права, в Кримінальному кодексі Франції (Code pénal français) в статті 212-2 вказано, що дії вказані в ст. 212-1 (а саме, зґвалтування, поневолення у формі сексуального рабства, примусове залучення до проституції, примусова вагітність, примусове усунення репродуктивної здатності та інші акти сексуального насильства аналогічної серйозності) вчинені у воєнний час караються довічним позбавленням волі, коли санкція ч. 1 ст. 438 КК України передбачає позбавлення волі від восьми до дванадцяти років [6].

Також варто звернутися до законодавства Бельгії (Strafwetboek), де за п. 7 ст. 83 закріплено, що злочин проти людяності, вчинений у мирний чи воєнний час є зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, примусова стерилізація та будь-яка інша форма сексуального насильства порівнянної тяжкості, що має санкцію покарання 8 рівня (довічне позбавлення волі або позбавленні волі на строк від 18 до 20 років) [7].

Узагальнюючи вище наведений матеріал варто виокремити ідеї для поліпшення кваліфікації сексуального насильства як воєнний злочин за ст. 438 КК України: 1) Конкретизація складу воєнних злочинів. Розширити диспозицію статті, добавляючи сексуальне насильство, а також інші насильницькі дії сексуального характеру як самостійну форму воєнного злочину за аналогією Римського статуту; 2) Впорядкувати міжнародне гуманітарне право і практику Міжнародного кримінального суду. Чітко розмежувати поняття «порушення законів і звичаїв війни» (МГП) та «воєнні злочини» (МКС); 3) Усунення гендерної обмеженості. Норми Женевської конвенції історично акцентують увагу лише на жінках, тому доречно закріпити, що жертвами сексуального насильства можуть бути особи будь-якої статі та віку. 4) Посилення санкцій. Знову звертаючись до кримінального законодавства Франції та Бельгії, де передбачено довічне позбавлення волі, слід підвищити санкції до 15–20 років або довічного позбавлення волі. 5) Вдосконалення формулювання «інші порушення». Оскільки категорія «інші порушення» створює труднощі у тлумаченні та правозастосуванні дану статтю, варто або звузити її зміст, або надати офіційне тлумачення через примітку до статті.

Сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту є самостійним тяжким міжнародним злочином, що потребує чіткої та однозначної кримінально-правової кваліфікації. Попри наявність ст. 438 КК України, її нинішня редакція не забезпечує належної правової визначеності щодо сексуального насильства, що ускладнює ефективне притягнення винних до відповідальності.

В умовах ратифікації Україною Римський статут Міжнародного кримінального суду виникає об'єктивна необхідність впорядкування національного законодавства з міжнародними стандартами. Це передбачає конкретизацію складів злочинів, усунення гендерних обмежень, посилення санкцій та впровадження сучасних підходів до розуміння сексуального насильства.

Сексуальне насильство під час збройних конфліктів набуває системного характеру та визнається міжнародним правом як воєнний злочин і злочин проти людяності, що обумовлює необхідність його належної кримінально-правової кваліфікації. Враховуючи положення Римського статуту МКС, такі діяння, як зґвалтування, сексуальне рабство чи примусова проституція у воєнний час підлягають криміналізації. Враховуючи ст. 438 КК України, сексуальне насильство слід визначати як форму воєнного злочину, оскільки воно використовується як інструмент терору та руйнування соціальних зв'язків. Таким чином, ефективне розслідування та притягнення винних до відповідальності є ключовим елементом забезпечення міжнародного гуманітарного права та захисту прав людини в умовах війни [8].

Отже, налагодження статті 438 КК України має стати одним із головних орієнтирів кримінально-правової політики держави, метою якої є гарантування неминучості відповідальності за військові правопорушення та охорона людських прав у часи збройного конфлікту.

Список використаних джерел

1. В Україні постраждалі розповідають про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. 25.11.2024. URL: https://surli.cc/kvnmoq
2. Кримінальний Кодекс України – Ст. 438. 5.04.2001.
3. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. 17.07.1998. URL: https://surl.li/uwafqi
4. Задоя, К. П., Дудоров, О.О. Сексуальне насильство як воєнний злочин: особливості криміналізації та кваліфікації за законодавством України. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка,* (2). 2023. Р. 90-104. URL: https://surli.cc/rqympq
5. Женевська конвенція «Про захист цивільного населення під час війни». 12.08.1949. URL: https://surl.li/zbqgan
6. Code pénal Français – ст. 212-1, 212-2. 22.07.1992. URL: https://surl.li/wrzebx
7. Strafwetboek.. 8.06.1867. URL: https://surl.li/tiezlc
8. Timofieieva L. Modern challenges in combating rape, harassment and other criminal offences against sexual freedom. «Reality of Politics. Estimates – Comments – Forecasts»: Vol. 3 (21). 2022. P. 108-122. DOI:

https://doi.org/10.15804/rop2022307 ;
https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/rop/21/rop2107.pdf
Ключові слова: сексуальне насильство, воєнні злочини, порушення законів та звичаїв війни, збройний конфлікт, Римський статут, міжнародне гуманітарне право, кваліфікація.
Keywords: sexual violence, war crimes, violations of the laws and customs of war, armed conflict, Rome Statute, international humanitarian law, qualification.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Тімофєєва Л.Ю.

Войцехівська Влада Олександрівна
здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕРОРИСТИЧНИЙ АКТ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: СКЛАД ЗЛОЧИНУ ТА ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ

Тероризм є одним із найнебезпечніших явищ сучасності, що становить загрозу не лише для окремих держав, а й для міжнародного миру та безпеки. В умовах повномасштабного збройного вторгнення Росії проти України питання кримінально-правової протидії тероризму набуває особливого практичного значення. Центральне місце в системі антитерористичного законодавства України займає склад злочину, передбачений статтею 258 Кримінального кодексу України (далі – КК України), терористичний акт. Актуальність дослідження зумовлена не лише зростанням кількості терористичних проявів, а й необхідністю правильної кваліфікації відповідних діянь та їх відмежування від суміжних складів злочинів.

Відповідно до диспозиції ч. 1 ст. 258 КК України, терористичний акт визначається як застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту чи з метою впливу на прийняття рішень органами державної влади, а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою [1]. Цим же законом криміналізовано й пов'язані склади: втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1), публічні заклики до його вчинення (ст. 258-2), створення терористичної організації (ст. 258-3), сприяння тероризму (ст. 258-4), фінансування тероризму (ст. 258-5) та перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст.258-6).

Об'єктом терористичного акту є громадська безпека стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від негативних наслідків суспільно небезпечних діянь [2, с. 70]. Родовим об'єктом виступає громадська безпека як системна категорія, закріплена у розділі IX Особливої частини КК України. Об'єктивна сторона охоплює як матеріальну форму –

вчинення дій, що реально створюють небезпеку, так і формальну – погрозу їх вчинення. З моменту доведення такої погрози до адресата злочин вважається закінченим [1].

Суб'єктом терористичного акту може бути осудна особа, яка досягла 14-річного віку, що є винятком із загального правила кримінальної відповідальності з 16 років і свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності цього злочину. Суб'єктивна сторона характеризується виключно прямим умислом та обов'язковою спеціальною метою, вичерпний перелік якої закріплений у диспозиції ч. 1 ст. 258 КК: залякування населення, порушення громадської безпеки, провокація воєнного конфлікту, вплив на органи влади або привернення уваги до поглядів винного [3, с. 440]. Наявність хоча б однієї з перелічених цілей є обов'язковою умовою кваліфікації діяння як терористичного акту її відсутність виключає відповідальність за цією статтею.

Кваліфікований склад (ч. 2 ст. 258 КК) передбачає вчинення терористичного акту повторно, за попередньою змовою групою осіб або якщо він призвів до значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків. Особливо кваліфікований склад (ч. 3 ст. 258 КК) загибель людини, що тягне покарання у вигляді довічного позбавлення волі. При цьому під загибеллю розуміється смерть хоча б однієї особи як наслідок терористичного акту [1].

Практичну складність становить розмежування терористичного акту та суміжних складів кримінальних правопорушень насамперед диверсії (ст. 113 КК України). Ключовою розмежувальною ознакою є мета: при диверсії злочинець діє з метою ослаблення держави, тоді як при терористичному акті задля залякування населення або впливу на владу. Крім того, диверсія вважається закінченою з моменту вчинення вибуху незалежно від наслідків, тоді як для терористичного акту необхідне реальне створення небезпеки [4, с. 171]. Ця проблема кваліфікації набула особливої гостроти в умовах воєнного стану, коли одні й ті самі діяння можуть отримувати різну правову оцінку залежно від встановленої мети.

У проєкті нового Кримінального кодексу України перспективи нормативного врегулювання диверсії пов’язані з більш чітким визначенням її як посягання на національну безпеку, критичну інфраструктуру та обороноздатність держави, із акцентом на сучасні форми загроз, зокрема кібердиверсії, інформаційно-технічні втручання та деструктивні дії щодо систем життєзабезпечення. Очікується, що законодавець деталізує об’єктивну сторону такого злочину через включення дій, спрямованих на порушення функціонування енергетичних, транспортних і комунікаційних мереж, а також передбачить диференціацію відповідальності залежно від масштабу наслідків і способу вчинення. Водночас проєкт орієнтується на гармонізацію із сучасними підходами кримінального права, коли визначальним стає не лише факт заподіяння шкоди, а й створення реальної

загрози стратегічним інтересам держави, що дозволяє ефективніше реагувати на новітні форми підривної діяльності в умовах воєнних та гібридних конфліктів.

Важливим є й міжнародно-правовий вимір протидії тероризму. Україна є учасницею Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму 2005 року та Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року. Стаття 258-2 КК України, що встановлює відповідальність за публічні заклики до вчинення терористичного акту, запроваджена саме з метою виконання міжнародних зобов'язань України та відповідає вимогам Конвенції Ради Європи [5]. Це свідчить про послідовну гармонізацію вітчизняного антитерористичного законодавства з міжнародними стандартами.

Окремої уваги заслуговує питання звільнення від кримінальної відповідальності: відповідно до ч. 6 ст. 258 КК України, особа, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про погрозу терористичного акту і сприяла його відверненню, може бути звільнена від відповідальності за умови відсутності в її діях іншого складу злочину [1]. Це заохочувальна норма, спрямована на попередження терактів та розвиток практики активного сприяння правоохоронцям. В умовах воєнного часу застосування цієї норми набуває підвищеного значення з огляду на розширення мережі терористичних проявів на території України.

Таким чином, склад злочину «терористичний акт» є складною та багатоелементною конструкцією з чітко визначеними об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом і суб'єктивною стороною. Проблеми кваліфікації пов'язані передусім із розмежуванням зі суміжними складами, зокрема диверсією, а також із доведенням спеціальної мети злочину. В умовах воєнного стану ці питання набувають особливої актуальності та потребують подальшого доктринального й законодавчого опрацювання, у тому числі в контексті приведення вітчизняного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у сфері протидії тероризму.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (ст. 258, 258-1 – 258-5). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

2. Маслова О. Суб'єктивні ознаки терористичного акту: характеристика складу кримінального правопорушення. Юридичний вісник. 2024. № 4. С. 70–76. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2024/11.pdf

3. Бут Я. О. Характеристика складу злочину «терористичний акт». Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 4. С. 440–444. URL: https://www.lsej.org.ua/4_2023/109.pdf

https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/11/control-text-kk.pdf

4. Зайцев Г. В., Коломієць Н. В. Диверсія та терористичний акт, проблеми кваліфікації. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 6. С. 171–176. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/12/102.pdf

5. Конопельський В. Я., Чекмарьова І. М. Особливості звільнення від покарання особи, яка вчинила публічні заклики до вчинення терористичного акту. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 4. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.55

6. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15

Ключові слова: терористичний акт, тероризм, кримінальна відповідальність, склад злочину, громадська безпека, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона, кваліфікація злочину, диверсія, спеціальна мета.

Keywords: terrorist act, terrorism, criminal liability, elements of crime, public safety, objective side, subjective side, qualification of crime, sabotage, special purpose.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Гончаренко Вікторія Юріївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

МАЛОЗНАЧНЕ ДІЯННЯ ЯК ПІДСТАВА ВИКЛЮЧЕННЯ МНОЖИННОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Інститут множинності кримінальних правопорушень посідає важливе місце в системі Загальної частини Кримінального кодексу України. Разом з тим чинне кримінальне законодавство не містить нормативного визначення поняття множинності, відносячи його до суто доктринальної сфери [1, с. 247]. Це породжує численні колізії у правозастосовчій практиці, особливо у частині співвідношення малозначного діяння з формами множинності кримінальних правопорушень.

Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Ця норма встановлює матеріальний критерій злочинності – суспільну небезпеку як конститутивний елемент будь-якого кримінального правопорушення.

Первинним структурним елементом множинності є одиничне кримінальне правопорушення, суспільно небезпечне діяння, що містить склад окремого злочину і є достатньою підставою для притягнення особи до

кримінальної відповідальності [1, с. 247]. З цього логічно випливає: якщо вчинене діяння позбавлене суспільної небезпечності через малозначність, воно позбавлене і статусу злочину, а отже, не може виступати елементом будь-якої форми множинності ні повторності, ні сукупності, ні рецидиву.

Вирішальним при оцінці малозначності є об'єктивна здатність діяння заподіювати шкоду об'єкту кримінально-правової охорони. Як слушно зазначає Чугуніков І. І., при вирішенні питання про малозначність не повинні враховуватись ані негативна характеристика особи, ані наявність правових наслідків попереднього засудження [1, с. 248]. Це принципово важливе методологічне застереження, яке на практиці нерідко ігнорується.

Найгостріше проблема малозначності виявляється при кваліфікації посягань на власність. Відповідно до ст. 51 КУпАП (у редакції Закону України від 18.07.2024 № 3886-IX), дрібним викраденням визнається викрадення чужого майна, якщо його вартість не перевищує 0,5 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, а у межах від 0,5 до 2 НМДГ відповідальність також настає за адміністративним законодавством (ч. 2 ст. 51 КУпАП).

Отже, законодавець розширив межі адміністративної відповідальності до 2 НМДГ (станом на 2026 рік – до 3328 грн), що свідчить про ускладнення відмежування адміністративних правопорушень від кримінально караних діянь та актуалізує проблему застосування ч. 2 ст. 11 КК України [3].

Водночас ч. 1 статей 185, 190, 191 КК України не встановлюють жодного мінімального розміру предмета злочину, що де-факто дозволяє порушувати кримінальне провадження у будь-яких випадках перевищення адміністративного порогу. У практиці зафіксовані вироки за ч. 2 ст. 185 КК України (повторна крадіжка) стосовно осіб, які таємно заволоділи шматком м'яса, батоном ковбаси або дитячою іграшкою [1, с. 249]. Подібна практика є юридично хибною.

Вважаємо, що наявність у особи судимості за аналогічне кримінальне правопорушення не усуває обов'язку суду перевірити малозначність нового діяння. Якщо суспільна небезпечність нового посягання є мізерною, воно залишається за межами злочинності незалежно від кримінального минулого суб'єкта. Інакше критерій малозначності втрачає своє функціональне призначення і перетворюється на декларацію. Отже, судимість за аналогічне кримінальне правопорушення не може слугувати підставою для «підвищення» малозначного діяння до рівня злочину – це суперечило б принципу особистої відповідальності.

Рецидив злочинів як форма множинності виникає виключно при вчиненні нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин (ст. 34 КК України). Відповідно, для призначення покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК України) та скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч. 3 ст. 78 КК України) необхідна наявність саме злочину, а не малозначного діяння.

Ілюстративним прикладом є ситуація, описана у доктрині: суд скасовує звільнення від відбування покарання з випробуванням і застосовує ст. 71 КК України особі, яка незаконно зберігала два набої, мотивуючи це негативною характеристикою засудженого [1, с. 248]. Таке рішення є незаконним, оскільки незаконне зберігання двох пістолетних набоїв, з огляду на мінімальний ступінь суспільної небезпечності, може бути визнане малозначним відповідно, воно не утворює рецидиву і не є підставою для застосування ст. 71 КК України.

Схожа логіка простежується і в іншому прикладі, де єгер склав протоколи про порушення правил полювання особами, що вже померли, сплачуючи штрафи з власних коштів під загрозою звільнення [1, с. 248]. Зважаючи на формальний характер шкоди та відсутність реальної шкоди суспільним відносинам у сфері службової діяльності, дії єгеря є класичним прикладом малозначного діяння і не можуть слугувати підставою для скасування випробувального строку.

Малозначне діяння є самостійною підставою для виключення множинності злочинів на будь-якому її рівні. Встановлення малозначності є прерогативою суду і має здійснюватися виключно на підставі об'єктивних критеріїв характеру та розміру реальної чи можливої шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Жодні суб'єктивні обставини попередня судимість, негативна характеристика особи, повторюваність поведінки не можуть нівелювати інститут малозначності й обумовлювати визнання особи такою, що вчинила повторний злочин або знаходиться у стані рецидиву.

Ігнорування цього принципу призводить до порушення засад законності, справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності, а отже, до системних помилок у правозастосовчій діяльності. Нормативне закріплення поняття множинності злочинів із вказівкою на роль малозначного діяння стало б важливим кроком у напрямку уніфікації та вдосконалення кримінального законодавства України.

Список використаних джерел

1. Чугуніков І. І. Множинність злочинів: теоретичні аспекти та проблеми правозастосування // Збірник наукових праць. Одеса : НУ «Одеська юридична академія», 2017. С. 247–252.

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами та доповненнями). Офіційний вісник України. 2001. № 21. Ст. 920.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: ст. 51 (у редакції Закону України від 18.07.2024 № 3886-IX) // Відомості Верховної Ради України.

4. Кримінальний кодекс Республіки Молдова від 18.04.2002 № 985 (зі змінами та доповненнями). Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 2002. № 128-129.

5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» // Вісник Верховного Суду України. 2004. № 4.

Ключові слова: малозначне діяння, множинність злочинів, повторність, рецидив, кваліфікація злочинів, кримінальна відповідальність.

Keywords: minor act, multiple crimes, repetition, relapse, qualification of crimes, criminal liability.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І. І.

Гордієнко Даніель Тимофійович
здобувач 3-го курсу Центру заочного та дистанційного навчання
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАТУЮВАННЯ ЯК ОЗНАКА ЗЛОЧИНЦЯ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА КРАЇН АЗІЇ

Татуювання, як вважається, є одним з найдавніших способів поліпшення зовнішності, що має історичне та культурне коріння. Протягом історії значення татуювання радикально змінювалося залежно від періоду, регіону та соціального контексту. Наприклад, у багатьох азіатських країнах, особливо в Японії, татуювання були насамперед символом соціального статусу та влади. Так, за імператорських дворів татуювання з драконами символізували мужність, мудрість і духовність – якості, що виділялися. Вважається, що це зображення виконували не як декоративну, а як релігійну і захисну функції.

Проте згодом функція татуювань змінилася: починаючи з правління Японського імператора Ритаю, татуювання стали інструментом, якій вже мав більш загальне значення і використовувався для позначення як діячів культури, так і злочинців, зрадників держави чи осіб, які повстали проти громадського порядку. У випадках, які були пов’язані з правопорушниками, ці символи втратили своє позитивне значення і стали соціальною проблемою, формою публічного заперечення та формою контролю.

Цей процес змін у визначенні та змісті татуювань тривав і наступні століття. Протягом XIX і XX століть, незважаючи на формальну заборону та соціальне засудження, татуювання набули кримінального значення, особливо в субкультурі якудза, де складні та хитромудрі малюнки служили символами честі, хоробрості та кримінального статусу.

Потрібно відмітити, що хоча сьогодні татуювання загалом розглядаються як форма самовираження та мистецтва, у багатьох суспільствах – особливо в Японії – вони, як і раніше, асоціюються зі злочинністю, що відображається у формальних та неформальних заборонах (на відвідування громадських лазень, басейнів чи готелів). Це дає

змогу спостерігати поступову еволюцію татуювань у Японії і, в цілому, в азіатських країнах: від символу влади до символу інтелекту, а потім, частково, до субкультурної ідентичності.

Звертаючись до європейського досвіду, доцільно послатися на відомого італійського філософа Чезаре Ломброзо, одного із провідних експертів стосовно татуювань та злочинності, який вважав, що татуювання можуть викликати атавізм, тобто повернення до божевілля. Його теорія передбачає, що татуювання мають символічне значення у кримінальних колах.

У XX столітті кримінальні татуювання набули особливого поширення у в'язницях, особливо у колишньому Радянському Союзі. Тюремна культура чітко конструюється за допомогою символів на тілі, які розкривають інформацію про життя ув'язнених: види злочинів, терміни ув'язнення, ставлення до тюремної адміністрації та рівень злочинності. Наприклад, зображення купольних монастирів були вкраденим світом, а кількість куполів відповідала кількості засуджених років, які відбув злочинець. Зірки на колінах означали невинність, а зірки на плечах, які часто називають «злодій у законі», сигналізували про більш високий рівень відповідної особи у злочинній ієрархії. Інші зображення, такі як черепи та мечі, символізували скоєні злочини: вбивства або принизливі татуювання, завдані жертвам. У в'язницях біли і власні татуювальники, які працювали в суворих умовах, використовуючи саморобні матеріали. Їхнє мистецтво полягало не лише в малюванні фігур; воно включало в себе спілкування з ними та складне управління ними.

Загалом у світі існували різні культури татуювання. Наприклад, в Америці набув поширення стиль «чікано», і татуювання включали релігійні мотиви, що символізують ритуали та культурну ідентичність.

Таким чином, татуювання, які мали криміногенний характер, були пов'язані не з випадковими зображеннями, а слугували «паспортом» для конкретної особи, надаючи інформацію про минуле, статус та досвід злочинця.

Звернення до сучасності дає змогу вважати, що татуювання сьогодні вважаються способом визначення особистої ідентичності та індивідуальності. Однак їх використання має певні «правила», і тому їхнє порушення викликає конфлікти і завдає шкоди. Наприклад, у 2015 році 15-річного підлітка два чоловіка поранили ножом за його татуювання. Подібний інцидент стався й в Одесі 2021 року, під час якого член Національної гвардії, у стані алкогольного сп’яніння, напав на перехожого за те, що він мав татуювання, яке було спрямовано «проти» співробітників правоохоронної системи. Бійка переросла в насильство, і постраждалий помер.

Цей аспект особливо важливий під час воєн та конфліктів, оскільки татуювання часто використовуються як символ насильства. Наприклад, у тимчасово-окупованих регіонах України татуювання заборонено. Заарештовані лідери вітали їх як символи національного та опору рухів. Цей

стан асоціюється з уразливістю та беззахисністю. Тим часом листи найманців приватної військової компанії «Вагнер» вказували на те, що з державною символікою, релігійними татуювання вважалися «підозрілими» або навіть ворожими.

Відповідно, татуювання у всьому світі досі, в деяких випадках покликані виражати ненависть, насильство та несправедливість, особливо під час воєн та конфліктів.

Список використаних джерел

1. Історія японського мистецтва татуювання: привілей для імператора та покарання для злочинця. (б.д.). *ZNAJ.ua*. https://history.znaj.ua/217745-istoriya-yaponskogo-mistectva-tatuyuvannya-priviley-dlya-imperatora-ta-pokarannya-dlya-zlochincya
2. В Київській області росіяни катували і вбивали полонених навіть після того, як не знаходили “нацистських” татуювань. (б.д.). *ZMINA*. https://zmina.info/ru/news-ru/v-kyevskoj-oblasty-rossyyane-p%D1%8Btaly-y-ubyvaly-plenn%D1%8Bh-dazhe-posle-togo-kak-ne-nahodyly-naczystskyh-tatuyrovok/
3. В Сумах підліток убив чоловіка через татуювання. (б.д.). *Хвиля*. https://hvylya.net/news/exclusive/v-sumah-podrostok-ubil-muzhchinu-iz-za-tatuirovki.html
4. Найманці ПВК “Вагнер” розстріляли підлітків у Бахмуті. (б.д.). *24 канал*. https://24tv.ua/ru/prigozhin-vagner-naemniki-rasstreljali-10-podrostkov-bahmute_n2296425
5. Вбивство через татуювання в Одесі: судитимуть нацгвардійця. (б.д.). *Офіс Генерального прокурора України*. https://gp.gov.ua/ua/posts/vbivstvo-cerez-tatuyuvannya-v-odesi-suditimut-nacgvardiicya
6. Які татуювання вважали найстрашнішими в СРСР: вказували на великий досвід. (б.д.). *OBOZREVATEL*. https://www.obozrevatel.com/ukr/novosti-obschestvo/yaki-tatuyuvannya-vvazhali-najstrashnishimi-v-srsr-vkazuvali-na-velikij-dosvid.htm

Ключові слова: татуювання, подвійне значення, кримінально-протиправне посягання, особа злочинця

Keywords: tattoo, double meaning, criminal offense, offender

Науковий керівник: д.ю.н., професор Стрельцов Є.Л.

Гордієнко Лілія Богданівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції) Національного університету «Одеська юридична академія»

УМИСНЕ ВБИВСТВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Збройна агресія Російської Федерації проти України, яка перейшла у повномасштабну фазу 24 лютого 2022 року, суттєво вплинула на розвиток кримінально-правової доктрини та практики правозастосування. У нових умовах особливого значення набули питання правильної юридичної оцінки діянь, пов'язаних із позбавленням життя людини. Зокрема, складною та дискусійною є проблема відмежування умисного вбивства від воєнних злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України, особливо з урахуванням оновлення статті 438 КК України у 2025 році [1].

Право на життя є базовим природним правом людини, що закріплене у статті 27 Конституції України та визнається міжнародними актами, зокрема Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Навіть в умовах воєнного стану держава не звільняється від обов'язку забезпечувати його захист. Воєнний стан не є підставою для ігнорування кримінально-правових заборон щодо посягання на життя, а тому відповідальність за такі діяння зберігається у повному обсязі [2, п. 22].

Відповідно до частини першої статті 115 КК України, умисне вбивство характеризується як протиправне заподіяння смерті іншій особі, вчинене з умисною формою вини. Об'єктом цього злочину є життя людини як найвища соціальна цінність, а об'єктивна сторона полягає у діянні (дії або бездіяльності), наслідком якого є смерть потерпілого, а також причинному зв'язку між ними. Важливо, що спосіб вчинення злочину, місце або обстановка, включаючи воєнні дії, самі по собі не впливають на кваліфікацію за цією нормою, що підтверджено судовою практикою [3, с. 556–557].

Суб'єктивна сторона умисного вбивства передбачає наявність прямого або непрямого умислу. При прямому умислі особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачає неминучість або можливість настання смерті та бажає її настання. У випадку непрямого умислу винний не прагне смерті потерпілого, однак свідомо допускає її настання або ставиться до цього байдуже. Замах на умисне вбивство можливий лише за наявності прямого умислу, що має важливе значення для правильної кваліфікації незакінчених злочинів.

В умовах збройного конфлікту особливого значення набуває співвідношення норм статей 115 та 438 КК України. Остання після змін 2025 року була більш чітко адаптована до положень міжнародного гуманітарного права. Вона охоплює такі діяння, як умисні напади на цивільне населення, вбивства військовополонених, жорстоке поводження з особами, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях, а також інші серйозні порушення законів та звичаїв війни.

Ключовим критерієм розмежування є наявність зв'язку між діянням та збройним конфліктом. Якщо позбавлення життя здійснюється у контексті ведення бойових дій і водночас порушує норми міжнародного гуманітарного права, воно повинно кваліфікуватися як воєнний злочин [4, с. 467].

Наприклад, умисне вбивство цивільної особи під час окупації території або страта військовополоненого підпадають під дію статті 438 КК України. Якщо ж такі дії не пов’язані з воєнними обставинами або мають побутовий чи інший неконфліктний характер, застосуванню підлягає стаття 115 КК України. Разом із тим, у правозастосовній практиці можуть виникати ситуації, коли одне діяння одночасно порушує як загальнокримінальні норми, так і норми міжнародного гуманітарного права. У таких випадках допускається кваліфікація за сукупністю злочинів, що дозволяє більш повно врахувати всі обставини вчиненого та забезпечити справедливе покарання.

Особливого значення в умовах війни набувають кваліфікуючі ознаки умисного вбивства, передбачені частиною другою статті 115 КК України. Зокрема, вчинення злочину з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115) часто має місце у ситуаціях, пов’язаних із збройним насильством. Така ознака визначається не лише способом вчинення злочину (наприклад, заподіяння численних тілесних ушкоджень, тортури), але й психічним ставленням винного до страждань потерпілого. Вона має оціночний характер і встановлюється судом у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин [5, с. 97].

Крім того, варто враховувати й інші обтяжуючі обставини, передбачені кримінальним законодавством, такі як вчинення злочину групою осіб, з корисливих мотивів, щодо малолітньої особи або з метою приховати інший злочин. У контексті воєнного стану ці обставини можуть поєднуватися з порушенням норм міжнародного гуманітарного права, що ще більше ускладнює процес кваліфікації.

Таким чином, правильне розмежування умисного вбивства та воєнних злочинів потребує комплексного підходу, що включає аналіз фактичних обставин справи, встановлення зв’язку діяння зі збройним конфліктом, а також врахування положень як національного, так і міжнародного права. Від точності такої кваліфікації залежить не лише ефективність кримінального переслідування, але й дотримання принципів законності, справедливості та невідворотності покарання.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

2. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03

3. Призначення покарання за умисне вбивство без кваліфікуючих ознак (ч. 1 ст. 115 КК України): проблеми забезпечення єдності судової практики.

Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 10. С. 555–559. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/139

4. Коломієць Н.В., Лугина Є.Ю. Проблемні аспекти кваліфікації воєнних злочинів в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 3. С. 466–470. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.80

5. Олійник О.С. Деякі питання кваліфікації умисного вбивства з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України). Вісник асоціації кримінального права України. 2018. № 1 (10). С. 94–106. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2018.10.161670

Ключові слова: кваліфікація кримінальних правопорушень, умисне позбавлення життя, порушення законів та звичаїв війни, воєнний стан, міжнародне гуманітарне право, Кримінальний кодекс України, стаття 115 КК України, стаття 438 КК України, особлива жорстокість, збройний конфлікт, кримінально-правова оцінка.

Keywords: qualification of criminal offenses, intentional deprivation of life, violations of the laws and customs of war, martial law, international humanitarian law, Criminal Code of Ukraine, Article 115 of the Criminal Code of Ukraine, Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, particular cruelty, armed conflict, criminal law assessment.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Давидова Дарія Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

МІСЦЕ ПРОБАЦІЙНОГО НАГЛЯДУ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Сучасний етап розвитку національного законодавства характеризується постійним розвитком, що знаходить свій вияв у процесах оновлення законодавства, рекодифікації та системної трансформації правових інститутів. Дана тенденція є об’єктивно зумовленою, оскільки стрімка еволюція світових правових стандартів та інтенсивний розвиток суспільних відносин вимагають адекватної реакції з боку держави. Зазначені чинники зумовлюють необхідність систематичного оновлення методології кримінально-правового впливу, а також гармонізації національного законодавства з актуальними вимогами правосуддя та принципами верховенства права.

Вагомим кроком змін у системі кримінальних покарань стало прийняття Верховною Радою України Закону № 3342-IX від 23 серпня 2023 року «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань». Зазначений нормативно-правовий акт забезпечив системну модернізацію каральної політики держави, зокрема шляхом впровадження інституту пробаційного нагляду в ієрархію видів покарань. У

результаті законодавчий перелік заходів кримінально-правового впливу, закріплений у ст. 51 Кримінального кодексу України, було доповнено пунктом 7¹, що передбачає застосування пробаційного нагляду як самостійного виду основного покарання. З метою нормативного визначення змісту та порядку реалізації даного заходу Загальну частину Кримінального кодексу України було доповнено спеціальною статтею 59¹, яка розкриває правову природу, обмеження та обов'язки, що покладаються на засудженого в межах зазначеного виду кримінального покарання [1].

Генезис ідеї пробаційного нагляду в Україні має історичне коріння, що сягає з часів козацької держави. Вже тоді козаки практикували заходи, які ідейно споріднені з сучасним пробаційним наглядом. Замість ізоляції правопорушника від суспільства перевага часто надавалася альтернативним санкціям.

Становлення інституту пробації в Україні розпочалося з реформування кримінального законодавства на початку 2000-х років, зокрема із запровадження Кримінальним кодексом 2001 року механізму звільнення від відбування покарання з випробуванням. Проте фундамент для сучасної системи було закладено з ухваленням Закону України «Про пробацію» № 160-VIII. Цей нормативний акт став правовим переломом, трансформувавши застарілу модель нагляду у прогресивну систему соціально-виховних та контрольних заходів, що забезпечують виправлення засуджених без їхньої ізоляції від суспільства [2].

Пробація – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду до засуджених без позбавлення волі, спрямована на виправлення правопорушників та запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень [2]. Основним видом таких заходів є пробаційний нагляд, який полягає в обмеженні прав і свобод засудженого на строк від 1 до 5 років, що супроводжується обов'язком з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації, дотримуватися встановлених правил поведінки та виконувати індивідуальну програму корекції без ізоляції від суспільства. Даний інститут є гуманістичною альтернативою тюремному ув'язненню, що дозволяє особі зберігати соціальні зв'язки та працювати, перебуваючи під контролем держави [3].

Стаття 51 Кримінального кодексу України закріплює цілу систему покарань, побудовану за принципом «сходинок» – від менш суворого до більш суворого [3]. Зміни 2023 року внесли суттєві корективи в цей перелік. Зокрема, запровадження пробаційного нагляду фактично витіснило арешт із загальної системи покарань.

На мою думку, ці два види важко порівнювати за рівнем суворості – оскільки пробаційний нагляд здійснюється без ізоляції від суспільства, тоді як арешт передбачав повне обмеження волі – саме пробація стала альтернативою короткостроковому ув'язненню. Як наслідок, арешт втратив

своє застосування і трансформувався у спеціальне покарання, що полягає виключно в триманні засуджених військовослужбовців в умовах ізоляції на гауптвахті [3].

Отже, запровадження пробаційного нагляду як самостійного виду системи покараннь в Кримінального кодексу України знаменує собою фундаментальну зміну кримінально-правової політики. Цей інститут є ключовим інструментом виправної системи, що забезпечує баланс між каральним впливом та соціальною адаптацією засудженого. Перехід від репресивної моделі виконання покарань до реабілітаційної моделі, що дозволяє ефективно досягати мети виправлення без розриву соціальних зв'язків особи, що не лише мінімізує ризики тюремної субкультури, а й оптимізує ресурси держави. Таким чином, пробаційний нагляд посідає пріоритетне місце серед альтернатив позбавленню волі.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Закон України від 23.08.2023 № 3342-IX : Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 92, ст.356 (із змінами). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#n7 (дата звернення:08.04.2026).
2. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII : Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.93 (із змінами). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text (дата звернення:08.04.2026).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 17.07.2025 № 2341-III : Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131 (із змінами). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n10 (дата звернення:08.04.2026)

Ключові слова: пробаційний нагляд, кримінальне покарання, пробація, альтернативи позбавленню волі, кримінально-правова політика, ресоціалізація, система покарань, Кримінальний кодекс України

Keywords: probation supervision, criminal punishment, probation, alternatives to imprisonment, criminal law policy, resocialization, system of punishments, Criminal Code of Ukraine

Науковий керівник: д.ю.н., завідувач кафедри Степаненко О. В.

Данилов Денис Олегович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДОМАГАНЬ ДИТИНИ ДЛЯ СЕКСУАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ (ГРУМІНГ) ЗА СТ.156-1 КК УКРАЇНИ

Розвиток інформаційних технологій та збільшення часу, котрий діти проводять в Інтернеті, створило масу нових викликів для інститутів кримінально-правової охорони. Одним з найбільш небезпечних явищ сьогодення став так званий кібергрумінг – встановлення повнолітніми особами довірливих стосунків з неповнолітньою або малолітньою дитиною через електронні засоби листування, з метою подальшого вчинення відносно неї дій сексуального характеру [3].

Для імплементації положень Ланцаротської конвенції 2007 року, Верховна Рада України ухвалила Закон № 1256-IX від 18 лютого 2021 року, який доповнив чинний КК України статтею 156-1 «Домагання дитини для сексуальних цілей» [4;6]. І, хоча, норма набула чинності ще у 2021 році, практика її застосування до сих пір формується, що зумовлює ретельний аналіз всіх елементів цього складу кримінального правопорушення.

Криміналізація домагання дитини для сексуальних цілей стала важливим кроком для приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів захисту прав дітей. Так, стаття 23 Ланцаротської конвенції зобов'язує держав-підписантів вживати заходів, щодо криміналізації умисної пропозиції, зробленої дорослою людиною за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, зустрічі з дитиною для вчинення відносно останньої сексуальних дій, якщо після такої пропозиції відбулися істотні дії, що призвели до такої зустрічі [2].

У наукових джерелах часто можна зустріти термін «грумінг» – це умисні дії повнолітньої особи, спрямовані на досягнення дружніх відносин з неповнолітньою або малолітньою особою, з метою подальшого вчинення щодо них дій сексуального характеру або розпусних дій [3]. При цьому, статистично, такі правопорушення частіше вчиняють саме знайомі для дитини люди, що створюють фейкові акаунти у соціальних мережах, а їх жертвами стають діти вікової категорії 13-15 років [3].

Для повноцінного аналізу складу даного кримінального правопорушення, в першу чергу, необхідно визначити об'єкт посягання. Безпосереднім об'єктом в цьому складі виступає статева недоторканість дитини, так як потерпілі не досягли віку сексуальної згоди. Однак, в ч.2 ст.156-1 КК України, окрім сексуальної недоторканості йдеться і про інший об'єкт, а саме – моральність. Таке посягання має місце тоді, коли потерпіла особа досягла 16-річного віку, ставши носієм статевої свободи. Це виключає застосування норми ч.2 ст.156-1 КК України, як кваліфікованого складу, оскільки основний склад цього кримінального правопорушення, в якості об'єкта передбачає саме статеву недоторканість. Тому, таке діяння слід кваліфікувати як готування до кримінального правопорушення,

передбаченого ст.ст.301/301-1/301-2 КК України, залежно від обставин ситуації [1;5].

Об'єктивна сторона характеризується складною конструкцією, та включає наявність двох обов'язкових ознак: пропозиції зустрічі, зроблену повнолітньою особою, в тому числі, що зроблена за допомогою електронних засобів зв'язку, та вчинення хоча б однієї дії, що буде спрямована на те, щоб ця зустріч відбулася [4;6].

У примітках до ст.156-1 КК України вказано, що під зустріччю слід розуміти, також, зустріч, якщо її проведення передбачає використання інформаційно-телекомунікаційних систем [1]. Це положення є вкрай важливим, оскільки охоплює ситуації, коли фізична зустріч не відбувається, проте дитина залучається до сексуальної активності дистанційно, наприклад через відеозв'язок [4;6].

Дії, що спрямовані на організацію зустрічі, можуть виражатися у очікуванні жертви у заздалегідь визначеній локації; придбанні квитків, систематичних запрошеннях на зустріч тощо [6].

Суб'єкт цього кримінального правопорушення, на відміну, від основних складів IV розділу Особливої частини КК України, а саме ст.ст.152,153 є спеціальним – це фізична, осудна особа, яка має досягти повноліття, незалежно від статі [5;6]. Суб'єктивна сторона характеризується виключно прямим умислом, з наявністю мети у вигляді вчинення дій сексуального характеру щодо дитини [6].

Враховуючи складну юридичну конструкцію, при застосуванні даної норми для кваліфікації кримінально-протиправних посягань, виникає низка проблем. В першу чергу, дискусійним є питання закінчення кримінального правопорушення. Законодавець формує склад, як усічений – злочин, вважається закінченим з моменту, коли потерпілий отримав пропозицію зустрічі, а винний – вчинив хоча б одну дію для того, щоб ця зустріч настала [1]. У ст.23 Ланцаротської конвенції склад сформовано, як формальний – вчинені, так звані істотні дії описано як такі, що вже призвели до зустрічі [2]. Такий підхід спрощує формування доказової бази, оскільки побачивши потерпілу на власні очі, злочинець вже не зможе посилатися на необізнаність щодо віку потерпілої, що, досить часто відбувається на практиці. Однак, у випадку настання зустрічі, і подальшого негативного розвитку ситуації, цей склад не охоплює безпосереднього вчинення сексуальних дій щодо дитини. У таких випадках, має місце кваліфікація за сукупністю.

Також існує проблема розмежування грумінгу, від сумісних складів кримінальних правопорушень. Так, різниця між розбещенням неповнолітніх і домаганням у сексуальних цілях виступає у характері дій – грумінг передбачає встановлення довірливих стосунків і пропозиції зустрічі, тоді як розбещення – прямі дії сексуального характеру фізичного або

інтелектуального формату. Грумінг також слід відрізняти і від примушування до вступу в статевий зв'язок – склад кримінального правопорушення передбачений ст.156-1 КК України не передбачає обов'язкового застосування примусу, він може ґрунтуватися на добровільних засадах, навіть, якщо згода буде несвідома через вік дитини [6].

Окремо серед науковців вивчається питання відсутності такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення домагання членом сім'ї, близьким родичом або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього [3;5]. Аргументується необхідність такої ознаки тим, що суспільна небезпека такого діяння є значно вищою за вчинення в рамках основного складу, оскільки винний використовує підвищену довіру дитини та/або емоційний зв'язок між ними, що, в подальшому, може нести загрозу значного ускладнення розслідування правопорушення та значно сильнішої психологічної травми потерпілої особи [5].

Отже, на сьогоднішній день, проблематика кваліфікації домагань дитини для сексуальних цілей містить низку не вирішених питань, що потребують систематичного підходу з боку законодавця та правозастосовних органів. Необхідно змінити підхід до визначення моменту закінчення кримінального правопорушення, перейнявши позицію Ланцаротської конвенції з формальним складом, доповнити основний склад кваліфікованим, для охоплення можливої участі у скоєнні діяння близьких осіб, або родичів, та впровадити єдину судову практику щодо розмежування суміжних діянь. Також є потреба у розмежуванні кола потерпілих у положеннях ч.2 ст.156-1 КК України, оскільки даний склад кримінального правопорушення містить два об'єкта посягання, а саме – статева недоторканість щодо осіб, що не досягли 16-річного віку та моральність, щодо осіб, які вже стали носіями статевої свободи.

Список використаних джерел

1.Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

2. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Конвенція Ради Європи від 25.10.2007 : станом на 20 черв. 2012 р.

3.Литвин А. С., Бугрик А. В., Дубіна М. П. До питання про грумінг та кримінальну відповідальність за нього. Правова позиція. 2022. № 3(36). С. 58–62.

4.Попов Г. Новели національного законодавства щодо відповідальності за "грумінг". Адвокат Post. 2021. URL: https://advokatpost.com/novely-natsionalnoho-zakonodavstva-shchodo-vidpovidalnosti-za-hruminh-doktor-iurydychnykh-nauk-heorhij-popov/

5.Домагання дитини для сексуальних цілей: характеристика суб'єкта складу злочину. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2024. № 2. DOI: https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-2-13

6.Турій А. Відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей. 2024. URL: https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-domagannya-ditini-dlya-seksualnih-cilej/

Ключові слова: домагання, дитина, сексуальні дії, кваліфікація, склад правопорушення
Keywords: harassment, child, sexual acts, qualification, elements of the offense
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Дашкевич Андрій Володимирович
здобувач 1-го курсу магістратури факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ КОЛАБОРАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збройна агресія російської федерації проти України зумовила необхідність швидкої та жорсткої реакції держави на нові виклики у сфері національної безпеки. Одним із таких кроків стало доповнення у березні 2022 року Кримінального кодексу України (далі – КК України) статтею 111-1 «Колабораційна діяльність». Запровадження цієї норми мало на меті забезпечити справедливе покарання для осіб, які в різних формах співпрацюють з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та збройними формуваннями. Однак швидкість прийняття законодавчих змін призвела до виникнення низки теоретичних та практичних проблем під час кримінально-правової кваліфікації. Стаття 111-1 КК України виявилася громіздкою, казуїстичною та такою, що створює конкуренцію з іншими нормами розділу I Особливої частини КК України, насамперед зі статтею 111 «Державна зрада» [1, с. 325-326].

З позиції кримінально-правової доктрини, колабораціонізм є специфічним соціальним явищем, що полягає у наданні населенням окупованої території допомоги ворогові [1, с. 80]. Відповідно, колабораційна діяльність є історичною та правовою формою зрадницької поведінки [1, с. 108]. Більшість вітчизняних науковців (Є. Письменський, О. Марін, М. Хавронюк) сходяться на думці, що норма про колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України) є спеціальною нормою щодо загальної норми про державну зраду (ст. 111 КК України) [1, с. 108; 2, с. 66]. Тобто, колабораціонізм – це переважно надання іноземній державі допомоги в проведення підривної діяльності проти України, але вчинене у специфічних умовах – в обстановці окупації [1, с. 139]. Значні проблеми на практиці

виникають через те, що законодавець не надав загально-родового визначення колабораційної діяльності, а натомість перелічив вісім частин із різними формами співпраці – від інформаційної та освітньої до військової [2, с. 66]. Як зазначає М. Хавронюк, такий підхід призвів до надмірної деталізації, яка не завжди сприяє ефективному правозастосуванню та зумовлює низку негативних наслідків [3]. По-перше, це створює очевидну диспропорційність покарань, коли діяння з різним ступенем суспільної небезпеки можуть каратися неадекватно суворо або, навпаки, занадто м'яко [1, с. 380-381; 3]. По-друге, виникають суттєві складнощі у розмежуванні складів злочинів через перетин ознак ст. 111-1 зі ст. 111 (Державна зрада), ст. 111-2 (Пособництво державі-агресору) та ст. 436-2 (Виправдовування збройної агресії) [1, с. 325-326]. У зв'язку з цим, фахівці наголошують, що правильне встановлення суб'єктивної та об'єктивної сторони є критичним для уникнення помилок при виборі норми [4, с. 12-15]. Крім того, гостро постає проблема оцінки «добровільності», що вимагає від правоохоронних органів чітко відмежовувати вимушені дії громадян в окупації, вчинені під фізичним чи психічним примусом або у стані крайньої необхідності, від умисної злочинної співпраці з ворогом [1, с. 273-274; 5, с. 64].

Ключовим дискусійним питанням у сучасній доктрині є визначення межі між державною зрадою та проявами так званого воєнного (військового) колабораціонізму. Зокрема, частина 7 статті 111-1 КК України встановлює відповідальність за свідоме входження громадянина України до лав нелегітимних збройних чи мілітаризованих структур, що функціонують на загарбаних територіях. Також це стосується прямої взаємодії зі збройними силами країни-агресора чи надання їм будь-якого сприяння у здійсненні агресивних дій проти України.

Водночас, фундаментальна стаття 111 КК України (Державна зрада) інкримінує особі аналогічні за своєю небезпекою дії – перехід на бік супротивника в умовах воєнного конфлікту.

Теоретична колізія: Аналіз цих норм вказує на те, що добровільний вступ до армії РФ чи підконтрольних їй формувань («армійських корпусів» псевдореспублік) з подальшим веденням боїв проти своєї держави за змістом повністю відповідає дефініції переходу на бік ворога [1, с. 224; 4, с. 68]. Як зазначає професор Є. Письменський, законодавець припустився концептуальної помилки. Співпраця громадян України у військовій сфері не може і не повинна оцінюватися інакше, як державна зрада. Характер взаємовідносин з окупантом щодо ведення бойових дій зі зброєю в руках не містить жодних "пом'якшувальних" чи специфічних ознак, які б виправдовували виокремлення цієї поведінки в окрему норму про колабораціонізм. Фактор "окупації" у цьому випадку повністю нівелюється характером діяння – відкритою збройною боротьбою проти власної держави [1, с. 224].

На практиці суди та органи досудового розслідування стикаються з дилемою: за якою статтею кваліфікувати дії українця, який воював за росію.

Оскільки ч. 7 ст. 111-1 КК України є спеціальною нормою, за правилами кримінально-правової кваліфікації пріоритет мав би надаватися їй. Проте, зважаючи на те, що військовий колабораціонізм повністю охоплюється поняттям "перехід на бік ворога", у судовій практиці сформувалася дуже небезпечна та суперечлива тенденція – кваліфікація за ідеальною сукупністю злочинів [1, с. 328-329]. Зайцев О.В. вказує, що це породжує правову невизначеність щодо меж кримінальної відповідальності за аналогічні діяння [5, с. 1-6].

Приклад з практики: Громадянин України вступив до збройного формування держави-агресора і виконував функції стрільця, стріляючи по позиціях ЗСУ. Суди часто кваліфікують такі дії одночасно за ч. 2 ст. 111 КК України (державна зрада – перехід на бік ворога в умовах воєнного стану); ч. 7 ст. 111-1 КК України (участь у збройних формуваннях держави-агресора) [1, с. 329-330]. В цьому і є проблема. Наукова спільнота піддає таку практику нищівній критиці. Кваліфікація одного й того самого діяння (служба у ворожій армії) за двома статтями КК України становить грубе порушення фундаментального правового принципу non bis in idem (ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, закріпленого у ст. 61 Конституції України) [1, с. 328].

Участь у складі незаконних збройних формувань держави-агресора не може водночас утворювати реальну чи ідеальну сукупність із переходом на бік ворога, адже така участь і є формою (проявом) такого переходу [1, с. 328; 4, с. 68]. Це класична конкуренція загальної (ст. 111) та спеціальної (ч. 7 ст. 111-1) норм. Аналіз теоретичних та практичних аспектів кваліфікації колабораційної діяльності дозволяє зробити такі висновки, що запровадження ст. 111-1 КК України стало важливим, але технічно недосконалим кроком законодавця. Норма містить дублювання, колізії зі суміжними статтями та непропорційні санкції, що ускладнює роботу слідчих і суддів. Найбільш кричущою проблемою є співвідношення ч. 7 ст. 111-1 КК України (воєнний колабораціонізм) та ст. 111 КК України (Державна зрада). Діяння у вигляді участі у збройних формуваннях ворога є по суті переходом на його бік, практика судів щодо одночасної кваліфікації таких дій за обома статтями (ідеальна сукупність) є хибною, надмірною і порушує принцип non bis in idem. В ідеалі (de lege ferenda), законодавець має виключити військову співпрацю з ворогом зі ст. 111-1 КК України. Дії громадян України, які зі зброєю в руках воюють проти власної держави у складі окупаційних військ, повинні кваліфікуватися виключно як державна зрада (ст. 111 КК України) [1, с. 224-225; 5, с. 1-6]. До внесення відповідних змін судова практика має керуватися правилами подолання конкуренції норм, уникаючи подвійного інкримінування за одне й те саме діяння. Водночас доцільним вбачається

ініціювання розроблення науково-практичного коментаря до кримінально правових новел, запроваджених у період воєнного стану, який забезпечив би чітке розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень та сприяв би усуненню правових колізій і формуванню єдності правозастосовної практики.

Список використаних джерел

1. Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності : монографія. Київ : Алерта, 2024. 438 с. URL: (PDF) Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності
2. Марін О. К. Кримінально-правові варіації державної зради у Кримінальному кодексі України // Право України. 2022. № 11. С. 62–76. URL: (44) Western Europe's America Problem
3. Хавронюк М. І. Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу // Ракурс. 2022. 20 квітня. URL: Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу Микола Хавронюк / Блог
4. Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. 98 с. URL: content
5. Матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції 26–27 жовтня 2023 року Зайцев О.В.,. С. 1-6.

Ключові слова: кримінально-правова кваліфікація, колабораційна діяльність, державна зрада, перехід на бік ворога, збройні формування, воєнний колабораціонізм.

Keywords: criminal law qualification, collaboration activities, high treason, joining the enemy, armed formations, military collaboration.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А.С.

Димчишин Олексій Віталійович

здобувач 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

КЛЮЧОВІ НОВЕЛИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРОЄКТУ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Чинний Кримінальний кодекс 2001 року вже не відповідає реаліям. Це призвело до хаосу колізій з адміністративним законодавством та розбалансованості санкцій, а оцінні поняття, на кшталт, істотної шкоди, дозволяють суб’єктивні трактування. Проєкт вирішує ці і не тільки ці проблеми системно. Попри всі труднощі, з якими стикається правова система України – війну, перевантажені суди, обмежену політичну увагу, – новий Кримінальний кодекс залишається надзвичайно потрібним. Він не просто оновлює норми, а формує основу ефективного правосуддя, гарантує

захист прав людини та відповідає міжнародним і європейським стандартам. Саме тому його ухвалення є важливим для України [2].

Робота над проєктом нового кримінального Кодексу (Далі – Кодекс) тривала шість років у межах Робочої групи з питань розвитку кримінального права. Документ уже готовий до подальшого просування хоча робочу групу ліквідували у березні 2026 року. Цей проєкт не просто оновлює старий кодекс. Він пропонує радикальну зміну філософії кримінального права.

Отже, розглядаючи ключові новели Загальної частини, можна виділити багато нового. Термінологія уніфікована за рахунок введення глосарію, який пояснює 65 термінів. З'являється чітке визначення кримінального правопорушення, яке ґрунтується на шкоді конкретній соціальній цінності. Об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона описані більш детально, що усуває прогалини чинного кодексу. Незакінченому злочину приділено більше уваги. Співучасть визначається такими формами як: проста група і організована група та терористична група підвидами якої є неструктурована та структурована. Такі поняття як повторність та рецидив були виключені з розділу, присвяченому множинності. Обставин що виключають протиправність стало 15 і цей перелік не є вичерпним.

Особлива частина теж зазнала глибоких змін. Тепер вона називається «Спеціальною», а кожний розділ має міні-глосарій і типізовані ознаки тяжкості. Замість роздроблених спеціальних складів перевага віддається загальним. Наприклад, зникають окремі статті про грабіж розбій чи шахрайство; їх замінять єдині норми про викрадення майна залежно від способу. Структура побудована за ієрархією цінностей, тобто від людини і її здоров'я до економіки суспільства держави військової служби й міжнародного порядку. Військові злочини адаптовані до умов збройного конфлікту. Усе це враховує євроінтеграційні зобов'язання acquis communautaire та рішення Європейського суду з прав людини [3].

Особливо цікаво виглядає система кримінально-правових засобів. Покарання перестає бути єдиним інструментом. Замість понад 500 унікальних санкцій, які наявні в чинному Кримінальному кодексі, вводять типові. Для проступків одна базова санкція. Для злочинів диференціація залежно від ступеня тяжкості, яких тепер 9. Основних покарань лише п'ять: громадські роботи, штраф, обмеження свободи, строкове ув'язнення та довічне ув'язнення. Це все дозволяє враховувати характер діяння особу правопорушника і інтереси потерпілого. Пропорційність і гуманізм стають реальними принципами, а не деклараціями [2].

Цікавою новелою також є те, що проєкт «захищає» себе від свавільних змін. одна і та сама стаття (частина статті, пункт статті) цього Кодексу не може бути змінена раніше, ніж через дванадцять місяців із дня набрання чинності законом про попередні зміни до неї. Закон про внесення змін до цього Кодексу набуває чинності через десять днів із дня його офіційного

опублікування, якщо більш тривалий строк не передбачений самим законом. Також при виникненні колізій між Загальної та Спеціальною частинами використовуються положення саме Загальної частини. Такий підхід забезпечує стабільність і передбачуваність нового Кодексу.

Якщо говорити про перспективи то маємо наступну ситуацію. Робота над проєктом завершена включно з прикінцевими та перехідними положеннями. Документ готовий до внесення у Верховну Раду, проте процес подання дещо затягнувся. Для цього також знадобляться системні зміни до Кримінально-виконавчого кодексу, Кримінального процесуального кодексу та інших актів [4].

Щодо європейського законодавства, то проєкт далеко не є його точною копією. Він добре враховує acquis communautaire і рішення Європейського суду з прав людини, але адаптований саме під українські реалії війни, пострадянську спадщину та потреби відновлення, тому не є точною копією та сліпим перекладом європейського законодавства.

Впровадження проєкту відкриває широкі горизонти. Кримінальна юстиція стане прозорішою ефективнішою і справедливішою, довіра суспільства до системи зросте, а захист прав потерпілих і правопорушників збалансується. Можна сказати, що проєкт нового Кримінального кодексу України – це не косметичний ремонт. Це повноцінна реконструкція, яка поєднує наступність кращих традицій з інноваційними рішеннями. Чіткість принципів, гнучкість засобів і орієнтація на людину роблять його справді перспективним.

Якщо проєкт все ж ухвалять, то його вплив на практику буде відчутним, але адаптація точно не буде швидкою. Нові чіткі визначення і типові санкції зменшать суб’єктивізм, проте перевантажені війною суди, брак часу на масове перенавчання і звичка до оціночних понять можуть створити початковий хаос. Перехідний період допоможе, але реально повна адаптація займе декілька років мінімум. Також можуть виникнути проблеми з жорстким обмеженням на зміни, що може завадити оперативно реагувати на нові виклики, на кшталт кіберзагроз чи воєнних злочинів. Отже, залишається сподіватися, що парламент і уряд швидко завершать справу.

Список використаних джерел

1. Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Вишневська І.А., Горох О.П., Гуторова Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є.Л., Хавронюк М.І. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення. 2024. За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ. 494 с. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/10/07/monografiya-proyekt-novogo-kk-ukrayiny.pdf

2. М. Хавронюк. Чому Україні потрібен новий Кримінальний кодекс. 2026. URL: https://pravo.org.ua/blogs/chomu-ukrayini-potriben-novyj-kryminalnyj-kodeks/
3. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станов на 22. 02. 2026 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf
4. Ю. В. Баулін. Проєкт нового Кримінального кодексу України: нове вирішення «старих» проблем. 2024. URL: https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2024.34

Ключові слова: колізії, криміналізація, філософія, термінологія, глосарій, правопорушення, співучасть, санкції, тяжкость, стабільність, передбачуваність, реконструкція.
Keywords: conflicts, criminalisation, philosophy, terminology, glossary, offences, complicity, sanctions, severity, stability, predictability, reconstruction.
Науковий керівник: к. ю. н., доцент Хильченко А. С.

Доній Аліна Андріївна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕКОЦИД ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Природа стає беззахисним об’єктом впливу під час збройних конфліктів. Якщо руйнування інфраструктури чи житлових будинків можна відновити відносно швидко, то знищення екосистем має довгострокові, іноді незворотні наслідки, що виходять за межі державних кордонів і часових рамок війни.

Актуальність теми зумовлена безпрецедентним масштабом негативного впливу збройної агресії РФ проти України на природне середовище, що трансформувало проблему екоциду з теоретичної площини у трагічну реальність. На сучасному етапі довкілля перестало бути лише «фоном» бойових дій і перетворилося на об’єкт цілеспрямованого нищення та засіб ведення війни, що демонструють підрив Каховської ГЕС, атаки на об’єкти атомної енергетики та масове замінування територій. Існує нагальна потреба у гармонізації національного законодавства з міжнародним гуманітарним правом та розробці методології фіксації збитків, які мають довготривалий і транскордонний характер.

У системі права екоцид розглядається не просто як чергове екологічне правопорушення, а як злочин проти миру та безпеки людства. Етимологічно

термін походить від грецького *oikos* (дім) та латинського *caedere* (вбивати), що буквально означає «вбивство нашого спільного дому» [1, с. 354].

Згідно зі статтею 441 Кримінального кодексу України екоцид визначається як масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Безальтернативність покарання у формі позбавлення волі за статтею 441 КК України підкреслює особливу суспільну небезпеку екоциду, що вимагає застосування до винних осіб максимально жорстких заходів кримінальної відповідальності [2].

Цей склад злочину є формально-матеріальним, тобто відповідальність настає як за фактичне спричинення катастрофи, так і за дії, які створюють реальну загрозу її виникнення. Особливістю екоциду в умовах війни є те, що він часто переплітається з воєнними злочинами (порушеннями законів та звичаїв війни). На відміну від звичайних екологічних злочинів (як-от незаконна рубка лісу чи браконьєрство), екоцид передбачає масове знищення флори і фауни або дії, здатні спричинити екологічну катастрофу. Шкода від екоциду рідко обмежується територією однієї держави; вона має глобальні наслідки для клімату, гідрологічного режиму та біорізноманіття планети.

За своєю правовою сутністю екоцид є «антропоцентричним» злочином: хоча страждає природа, кінцевою жертвою є людство, чиє право на життя та безпечне довкілля стає неможливим для реалізації.

На сучасному етапі міжнародно-правова регламентація екоциду перебуває у стані активної трансформації: від розпорошених норм гуманітарного права до спроб виокремлення його у самостійний міжнародний злочин. Фундаментом захисту довкілля під час війни є Додатковий протокол I до Женевських конвенцій (1977), статті 35 та 55 якого прямо забороняють використання методів ведення бою, що мають на меті або можуть спричинити «широку, довгочасну і серйозну шкоду природному середовищу». Паралельно діє Конвенція ENMOD (1976), яка обмежує вороже використання засобів впливу на природне середовище [3, с. 323].

Основним викликом залишається те, що Римський статут Міжнародного кримінального суду наразі не містить терміна «екоцид». Екологічна шкода в ньому розглядається лише у контексті воєнних злочинів (стаття 8(2)(b)(iv)), що суттєво звужує можливості правосуддя, оскільки вимагає доведення «явної несумірності» шкоди довкіллю щодо очікуваної військової переваги.

Повномасштабна збройна агресія РФ проти України докорінно змінила уявлення про масштаби та характер екологічних злочинів. Якщо в умовах локальних конфліктів шкода довкіллю часто є «супутньою» (collateral damage), то під час повномасштабної війни вона набуває ознак

цілеспрямованого екоциду, де природне середовище використовується і як інструмент війни, і як об’єкт для деморалізації цивільного населення [4, с.26].

Основними специфічними ознаками цих злочинів в умовах війни є масштабність та ландшафтний характер руйнувань, забруднення ґрунтів та вод. Специфіка полягає у потраплянні в екосистеми компонентів сучасного озброєння: важких металів (свинець, кадмій, марганець) від детонації снарядів, залишків паливно-мастильних матеріалів та ракетного палива. Ці речовини мають кумулятивний ефект і залишатимуться в ґрунті десятиліттями, отруюючи підземні води та сільськогосподарську продукцію. Також слід зазначити про мінування. Україна наразі є найбільш замінованою державою світу. Понад 130-170 тис. км² території (до 25-30% країни) забруднено мінами та нерозірваними боєприпасами, що загрожує цивільному населенню та вимагатиме десятиліть для розмінування. ООН оцінює, що в Україні вже понад 1 мільйон мін та нерозірваних боєприпасів. Мінування – це не лише гуманітарна проблема, а й екологічна: воно унеможливлює охорону лісів, гасіння пожеж у природних парках та природну міграцію тварин [5].

Основними проявами екоциду в Україні сьогодні є руйнування гідротехнічних споруд, ядерний тероризм та замінування територій. Захоплення та обстріли об'єктів атомної енергетики (наприклад, ЗАЕС) створюють ризик транскордонної радіаційної катастрофи. Крім того, підрив Каховської ГЕС є класичним прикладом акту, що має ознаки екоциду, оскільки спричинив масове знищення флори і фауни на величезній території та масове забруднення басейну Дніпра і Чорного моря токсичними відходами й мінами. Наслідки цього акту екоциду мають довготривалий характер, а на відновлення біогеоценозів знадобляться десятиліття. За оцінками, викладеними у другому виданні інфографічного дослідження «Російсько-українська війна: вплив на довкілля», збитки, завдані довкіллю, перевищили $60 млрд, причому найбільша частка збитків припадає на земельні ресурси та атмосферне повітря [6].

Війна негативно впливає на якість повітря, наслідки чого відчуваються по всій Україні. Пожежі, спричинені бойовими діями, завдають значної шкоди лісовим екосистемам. Агресія РФ призводить до незворотної руйнації заповідних територій та деградації українських чорноземів. Хімічне отруєння ґрунтів сірчаною кислотою внаслідок вибухів та механічне нищення степових ландшафтів важкою технікою зупиняють тисячолітні цикли біогенезу й спричиняють вимирання унікальних видів.

Слід звернути увагу на процес фіксації екологічних злочинів під час війни, який відрізняється від документування звичайних кримінальних правопорушень. Величезні території залишаються недоступними для екологічних інспекторів через активні бойові дії, щільне мінування або окупацію. Це унеможливлює вчасний відбір проб ґрунту, води та проведення

прямих лабораторних досліджень. Також для міжнародного суду необхідно довести, що конкретна екологічна шкода (наприклад, забруднення підземних вод) є результатом саме воєнних дій, а не наслідком діяльності промислових підприємств, що працювали в регіоні до війни. Також багато наслідків екоциду (мутації, деградація біоценозів) проявляються через роки. Фіксація «миттєвої» шкоди від вибуху не відображає повної глибини катастрофи, що ускладнює визначення остаточного обсягу репарацій [3, с. 325].

Сучасні виклики вимагають оновлення міжнародного права та офіційного визнання екоциду п’ятим міжнародним злочином нарівні з геноцидом і воєнними злочинами.

У лютому 2024 року Європейський парламент ухвалив нову Директиву про екологічні злочини, яка фактично запроваджує кримінальну відповідальність за діяння, співмірні з екоцидом. Документ охоплює правопорушення, що спричиняють масштабну деградацію екосистем, зокрема катастрофічні лісові пожежі та системне забруднення повітря, води й ґрунтів. Документ передбачає до 8–10 років ув'язнення за найтяжчі порушення, а для компаній встановлює штрафи у розмірі 3–5% від світового обороту або фіксовані стягнення до 40 млн євро. Це створює потужний правовий прецедент для посилення відповідальності за масштабне нищення довкілля на рівні всього Європейського Союзу [7].

У жовтні 2023 року Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ухвалила резолюцію, яка закликає до криміналізації екоциду в національному та міжнародному праві та визначає, що «серйозне руйнування або погіршення стану природи, яке може бути кваліфіковане як екоцид, може відбуватися в мирний або військовий час» [8].

Аналіз масштабних руйнувань, спричинених воєнними діями, засвідчує, що чинна редакція закону є занадто узагальненою і не повною мірою охоплює всі методи сучасної екологічної агресії. З метою забезпечення невідворотності покарання за специфічні воєнні злочини проти довкілля пропонується вдосконалити статтю 441 КК України та розширити склад злочину екоциду, включивши до нього такі дії: масове нищення лісів (що впливає на клімат і біорізноманіття); умисне забруднення морів небезпечними речовинами; руйнування заповідних об’єктів особливої цінності; застосування зброї, що спричиняє тривале й масштабне забруднення довкілля.

Удосконалення механізмів відповідальності за воєнну шкоду довкіллю під час війни потребує актуалізації міжнародних угод та посилення покарань за відповідні воєнні злочини. Ключовим аспектом є активізація міждержавної співпраці для створення нових правових нормативів, що відповідають викликам сучасного ведення бойових дій. Наприклад, розширення компетенції Міжнародного кримінального суду на злочин екоциду потребує

імплементації відповідних поправок до його установчого документа – Римського статуту [9, с. 167].

Практична реалізація відповідальності за злочини проти довкілля вимагає: легітимізації екологічної шкоди як самостійного складу воєнного злочину, зниження бар'єрів доказування через уточнення юридичної термінології та інституційної розбудови органів міжнародного правосуддя для ефективного реагування на виклики сучасної війни.

Отже, екоцид у сучасних конфліктах перестав бути гіпотетичною загрозою. Для України ефективне розслідування злочинів проти довкілля є шляхом не лише до отримання репарацій, а й до встановлення нового глобального стандарту екологічної безпеки. Створення «Зеленого (або ж екологічного) трибуналу» або доповнення Римського статуту статтею про екоцид – це необхідні кроки для того, щоб злочини проти довкілля каралися так само суворо, як і злочини проти людства.

Список використаних джерел

1. Уколова В., Уколова Є. Проблема екоциду як екологічного злочину: український та міжнародний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 353–355.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення:09.04.2026).
3. Глушко А., Зазека А., Сиротенко Я. Екоцид як злочин проти навколишнього природного середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 322–325.
4. Грушко М. В. Міжнародно-правова відповідальність за екологічні злочини в умовах збройних конфліктів. Актуальні проблеми права. 2023. № 19(2). С. 25–33.
5. "Небачений масштаб": Україна стала найбільш замінованою країною світу, – The Guardian. *Новини України – останні новини України сьогодні – УНІАН*. URL: https://www.unian.ua/war/ukrajina-stala-naybilsh-zaminovanoyu-krajinoyu-svitu-the-guardian-13110114.html(дата звернення: 09.04.2026).
6. Щорічний огляд «Російсько-українська війна: вплив на довкілля». Друге видання. 2024. URL: https://www.topleadprojects.com/ukrainian-war-in-ua-environment-2024?fbclid=IwY2xjawGWEFZleHRuA2FlbQIxMAABHXiDo_-rOQF6TBfkqkXYO4yEr8kXabefmBE8xnseGoOIVXNHo-NVjekuMQ_aem_B7DTdYakw5Tw1eJFLYSzrA
7. Environmental crimes: MEPs adopt extended list of offences and sanctions | News | European Parliament. URL:

https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240223IPR18075/environmental-crimes-meps-adopt-extended-list-of-offences-and-sanctions
8. Environmental impact of armed conflicts Resolution 2477 (2023). URL: https://pace.coe.int/en/files/31600/html
9. Шашурина Н.Г. Вплив збройних конфліктів на довкілля. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 88: частина 4. 2025. С. 167–171.

Ключові слова: екоцид, злочини проти довкілля, збройний конфлікт, Римський статут, екологічна безпека.

Keywords: ecocide, environmental crime, armed conflict, Rome Statute, environmental security.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А.С.

Veronika Doronina

a third-year student at the Faculty of Judicial and International Law
National University «Odesa Law Academy»

ACTIVE AND PASSIVE EUTHANASIA – A CRIMINAL OFFENSE OR THE RIGHT TO DIE

The examination of the issue regarding the criminal aspect–or the lack thereof–in the practice of euthanasia has taken on widespread significance in today's globalized world. Scholars are divided into two primary camps. The first views euthanasia as a right to die. Although this right is neither fundamental nor enshrined in legislation, it exists solely as a philosophical concept, granting individuals the right to intentionally end their own lives. The second camp represents the opposing perspective, regarding euthanasia as a serious violation of the human right to life and considering its practice a criminal offense.

The term euthanasia, derived from the Greek meaning "a good death," was first introduced in the writings of the English philosopher Francis Bacon in the 16the century, where it was used to describe a gentle and painless end of life. Although the idea of hastening death to relieve suffering existed earlier, it was from this point onward that euthanasia began to develop as a medical and ethical concept.Euthanasia is commonly classified into two principal forms: active and passive. Active euthanasia (described as the "filled syringe" method) refers to deliberate actions undertaken by a physician with the explicit intention of causing the patient's death. That is, active euthanasia occurs when the patient requires the use of special means to hasten death. In contrast, passive euthanasia (referred to as the "deferred syringe" method) involves the inaction of those around the patient, the refusal of life-sustaining treatment, when it is either discontinued or not prescribed at all, with the exception of measures that alleviate pain.

When considering euthanasia as a criminal offense, it should be noted that this method of ending a person's life is prohibited in most countries around the world. In Ukraine, for example, euthanasia is expressly forbidden under Article 52 of the Fundamentals of Ukrainian Legislation on Health Care and Part 4 of Article 281 of the Civil Code of Ukraine [2]. These provisions stipulate that medical professionals are prohibited from performing euthanasia–the intentional hastening of death or killing of a terminally ill patient for the purpose of alleviating suffering. Under Ukrainian criminal law, euthanasia is considered intentional homicide. An example of liability related to passive euthanasia may be found in Article 139, «Failure by a Medical Professional to Provide Assistance to a Patient» [1]. This provision establishes that a person who is a doctor must provide medical assistance to a patient in accordance with established rules; and that failure to fulfill this duty without valid justification, resulting in the patient's death, is punishable by restriction of liberty for a term of up to four years or imprisonment for a term of up to three years, with or without deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain professional activities for a term of up to three years.

When considering euthanasia as a right to die, it is important to note that, in this case, the artificial termination of a person's life does not constitute a violation of the right to life. Euthanasia is currently permitted in 33 countries worldwide; in most of these countries only passive euthanasia is legally authorized. The pioneer in legislatively enshrining the right to euthanasia was the state of California in the United States, where the «Right to Die Act» was enacted in 1977. Following California's example, euthanasia was legalized in the state of Oregon, subject to a range of mandatory conditions and strict oversight.

Physician-assisted suicide is not specifically criminalized or punishable under the laws of the states of North Carolina, Utah, and Wyoming. Indiana has an interesting practice: the state recognizes a so-called advance directive. This legal instrument allows a patient to formally express their wish that their life not be artificially prolonged under specified circumstances.

In 2002, the Netherlands enacted the «Act on Voluntary Euthanasia or Assisted Suicide». It is worth noting that the Netherlands is the only country in the world where the right to perform euthanasia belongs not only to medical professionals but can also be exercised independently with the assistance of doctors, specifically in terms of providing a patient, at their request, with medications that shorten life. Additionally, several countries, including Sweden, Finland, and Switzerland, do not consider «the withdrawal of futile life-sustaining» treatment as unlawful. In effect, this legal stance amounts to the acceptance of passive euthanasia within their respective jurisdictions [3].

It is also noteworthy that India has categorically declined to adopt such a law. However, since 2018, India has formally recognized passive euthanasia. This occurred when a court granted permission for the legal performance of

euthanasia for a person who had remained in a vegetative state for over 12 years after sustaining a severe head injury. This ruling marked a significant milestone for India, establishing the legal permissibility of passive euthanasia under stringent safeguards and subject to judicial oversight.

Therefore, international law must provide a more precise and comprehensive regulatory framework for euthanasia, clearly defining who, by what means, under what circumstances, and on what grounds may exercise or facilitate the exercise of the human right to a «peaceful death». At both the international and domestic levels, significant challenges persist, including the inherent difficulty of determining the legality of euthanasia in individual cases, the potential for abuse by medical professionals, and the risk of inadequate assessment of the condition and interests of patients in extremely critical states.

When considering the prospect of euthanasia in Ukraine, it becomes evident that this issue has long been at a standstill. Despite the influence of European integration processes, euthanasia remains unacceptable in Ukraine for the time being. In this context, it is worth examining whether the legal provisions prohibiting both active and passive euthanasia are consistent with the Constitution of Ukraine. Scholarly analysis indicates that Ukrainian legislation lacks clear definition of active and passive euthanasia. This raises the question: if a patient independently disconnects a life-support machine or activates a device intended to hasten death, do such actions constitute euthanasia under Ukrainian law? At present, Ukrainian law does not provide an answer. Arguably, if a patient independently disconnects a life-support machine, only the patient's own actions are involved, without the participation of medical personnel, and such conduct constitutes a form of passive euthanasia that does not violate the law. Furthermore, Ukrainian law does not require a patient to obtain a prior permission from a healthcare professional before disconnecting a life-support machine, although the introduction of such a requirement would likely conflict with the Constitution of Ukraine, which stipulates that a person has a right to life, not an obligation.

Thus, at present, countries are gradually moving toward legalizing euthanasia in their national legislation. However, in some of them only passive euthanasia is recognized and exempted from criminal liability, whereas active euthanasia continues to be prohibited. Euthanasia offers a person suffering from an incurable illness the possibility of a «peaceful death». In particular, even if euthanasia eventually becomes acceptable worldwide, it should be performed only on clearly defined medical grounds and in situations where there is no reasonable prospect of recovery and return to an adequate quality of life. By contrast, in cases where an individual is physically healthy and a request for euthanasia is based solely on psychological conditions (such as depression, rejection of age-related changes, PTSD etc.) the justification for such a request must be denied as this does not constitute an objective reason for assisted suicide (euthanasia)

Based on the foregoing analysis, it can be concluded that euthanasia may become legal and cease to be punishable by law only if national legislation is amended and a procedure is established to verify the necessity of euthanasia for individuals making such a request or, where applicable, their legal guardian.

List of references

1. Criminal Code of Ukraine: Code of Ukraine No. 2341-III of April 5, 2001: as of July 17, 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (accessed March 25, 2026).

2. Fundamentals of Ukrainian Health Care Legislation: Law of Ukraine No. 2801-XII of November 19, 1992: as of February 11, 2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (accessed March 25, 2026).

3. Läkarna tvekar om dödshjälp euthanasia. Research & Progress (Sverige). URL: https://www.svd.se/fakta-och-argument-om-dodshjalp/.

Ключові слова: активна евтаназія, пасивна евтаназія, кримінальне правопорушення, право на смерть

Keywords: active euthanasia, passive euthanasia, criminal offense, right to death

Науковий керівник: д.ю.н., професор Стрельцов Є.Л.

Дубініна Дарина Юріївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету "Одеська юридична академія"

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЯК СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНЕ ДІЯННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Відповідно до положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) та норм національного законодавства, домашнє насильство є суспільно небезпечним проявом насильницької поведінки та протікає виключно в сімейних відносинах, посягаючи на самостійне природнє право людини – право особи на сім'ю та спрямоване на руйнування сімейних відносин [7]. Тривалий час воно залишалося поза межами кримінально-правового регулювання в Україні та кваліфікувалося виключно як адміністративне правопорушення за ст. 173-2 КУпАП. Переломним стало прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII [1] та одночасне введення до КК України ст. 126-1 Законом № 2227-VIII від 06.12.2017 [2], яка набрала чинності 11 січня 2019 року.

Відповідно до ч. 1 ст. 126-1 КК України, домашнє насильство – це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного

насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [2]. Санкція передбачає громадські роботи або пробаційний нагляд, або обмеження чи позбавлення волі до двох років.

Ключовою ознакою об'єктивної сторони, що суттєво впливає на кваліфікацію та відмежовує злочин від адміністративного правопорушення, є систематичність, тобто вчинення насильницьких дій не менш як тричі. Дудоров О. О. та Хавронюк М. І. у науково-практичному коментарі до відповідних новел КК зазначають, що систематичність є конституюючою ознакою, яка відображає специфіку домашнього насильства як «триваючого», циклічного явища, а не одиничного акту, і саме тому потребує доказування кожного із трьох і більше епізодів у сукупності [3]. Практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду підтвердила, що систематичність означає щонайменше три тотожні епізоди, об'єднані єдиним умислом, але поряд із цим зафіксовано й те, що за відсутності систематичності можлива кваліфікація за загальними нормами зі застосуванням обтяжуючої обставини п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК [1,5].

Закон № 2229-VIII виокремлює чотири форми домашнього насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне (ст. 1) [1]. Проте ст. 126-1 КК криміналізує лише фізичне, психологічне та економічне насильство, що є прогалиною порівняно із Законом. Сексуальне насильство у контексті домашнього охоплюється іншими статтями КК (ст. 152, 153). Суб'єкт злочину спеціальний: особа, яка перебуває або перебувала в сімейних чи близьких відносинах із потерпілим, відповідно до ст. 3 Закону № 2229-VIII [1]. Суб'єктивна сторона характеризується прямим або непрямим умислом. Водночас Степаненко О. В. зазначає, що є необхідність додати в ст. 126-1 КК України «Домашнє насильство» ще одну форму – кібернасильство. Це поєднання психологічного та/або сексуального насильства з використанням електронних комунікацій, яке поширюється у зв’язку з розвитком технологій та ставить під загрозу психічне здоров’я потерпілих через тривалі наслідки [9].

Важливого практичного значення набуває питання конкуренції ст. 126-1 КК із суміжними нормами. Верховний Суд у постанові *від* 19 жовтня 2021 року *у справі №* 552/2540/20 констатував, що об'єктивна сторона домашнього насильства охоплює систематичне фізичне насильство, яке може включати умисні легкі тілесні ушкодження (ст. 125 КК). У разі, якщо санкція загальної норми нижча або рівна санкції ст. 126-1 КК кваліфікація відбувається за спеціальною нормою [4]. Натомість, якщо насильство спричинило тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження (ст. 121, 122 КК), застосовується сукупність злочинів. Окремо у постанові ККС ВС від 28

лютого 2023 року у справі № 725/4683/20 Суд вказав, що кримінальне провадження за ст. 126-1 КК не вимагає як передумови попереднього дворазового притягнення кривдника до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП [6].

Ратифікація Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції) Законом № 2319-IX від 20 червня 2022 р. поставила нові вимоги до національного законодавства. Зокрема, ст. 33 Конвенції зобов'язує держав-учасниць криміналізувати психологічне насильство у формі погроз та примусу без вимоги систематичності [7], що прямо суперечить конструкції ст. 126-1 КК. Крім того, Конвенція вимагає запровадження термінових заборонних приписів з негайним ефектом і без необхідності тривалого доказування [7] – механізму, який в Україні реалізований лише частково через обмежувальні заходи ст. 91-1 КК та обмежувальні приписи Закону № 2229-VIII.

Аналіз правозастосовної практики свідчить про системні проблеми ефективності ст. 126-1 КК. Огляд судової практики ВС фіксує, що одним із головних викликів є доказування систематичності: на стороні обвинувачення лежить тягар доведення кожного з епізодів, що ускладнюється можливість кваліфікації дій[8]. Потерпілі нерідко відмовляються від показань або мінімізують факти насильства через страх та емоційну залежність від кривдника. Результатом є значна розбіжність між кількістю зареєстрованих проваджень і реальним числом засуджених.

Таким чином, ст. 126-1 КК, попри її безумовне соціальне значення, має ряд законодавчих недоліків: ознака систематичності звужує захист жертв, складова трикратності затримує початок кримінально-правового захисту і ставить під сумнів ефективність превентивної функції, сексуальне насильство в сімейному контексті не охоплюється диспозицією, санкція є недостатньо суворою порівняно з міжнародними стандартами.

Перспективами вдосконалення є: доцільна заміна критерія "систематичність" на "неодноразовість" у контексті вчинення двох епізодів або повністю його виключення для окремих форм насильства, посилення санкцій, впровадження програм підтримки постраждалих, комплексних програм впливу на кривдників відповідно до вимог Стамбульської конвенції.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19.

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами). Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.

4. Постанова ККС ВС від 19.10.2021 у справі №552/2540/20 (провадження № 51-3807км21). Єдиний державний реєстр судових рішень. https://reyestr.court.gov.ua/Review/100457470.

5. Постанова ККС ВС від 25 лютого 2021 р. у справі № 583/3295/19 (провадження № 51-5338ск19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua.

6. Постанова ККС ВС від 28 лютого 2023 р. у справі № 725/4683/20 (провадження № 51-6067км21). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua.

7. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): ратифікована Законом України від 20.06.2022 № 2319-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11.

8. Верховний Суд. Домашнє насильство: практика Касаційного кримінального

суду у складі Верховного Суду. Огляд судової практики. 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1401143/.

9.Консервативно-ліберальні ідеї Одеської школи кримінального права: матеріали Одеської наук-практ. конф. (м. Одеса, 24 лист. 2023 р.) / відп. ред. проф. Ю. Ю. Коломієць. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. – 252 с.

Ключові слова: домашнє насильство, ст. 126-1 КК України, систематичність, кримінальна відповідальність, форми насильства, Стамбульська конвенція, криміналізація, спеціальний суб'єкт, конкуренція норм, правозастосування.

Keywords: domestic violence, Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, systematic nature, criminal liability, forms of violence, Istanbul Convention, criminalization, special subject, concurrence of norms, law enforcement.

Науковий керівник – к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Дударчук Катерина Михайлівна

здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сьогодні Україна потерпає від військової агресії та запроваджено воєнний стан, критично важливим стає підтримання державного суверенітету. Це вимагає вдосконалення правової бази, що регулює кримінальні аспекти у цій сфері. Збільшення числа злочинів, спрямованих

проти державної безпеки, а також виникнення нових форм протиправної активності, пов'язаних із взаємодією з країною-агресором, інформаційними операціями та диверсійною роботою, загострюють потребу у посиленні кримінального покарання за подібні діяння.

З огляду на це, законодавчий орган швидко відгукнувся на нові реалії, трансформувавши чинний Кримінальний кодекс України. Це стосувалося, зокрема, Розділу I Особливої частини, котрий визначає відповідальність за протиправні діяння проти засад суверенітету України. Як приклад, були запроваджені нові категорії злочинів, а саме: колабораціонізм та пособництво державі-агресору, паралельно із посиленням покарань за вже існуючі правопорушення.

Злочини проти основ державності України займають визначне становище у правовій системі нашої держави, вони посягають на суверенність, територіальну єдність, спроможність до оборони та інші життєво важливі інтереси. Відповідна відповідальність закріплена у Розділі I Особливої частини Кримінального кодексу України, котрий містить низку складів злочинів, таких як державна зрада, замах на цілісність кордонів та неподільність України, диверсійні акти, шпіонаж та низка інших діянь. В умовах воєнного стану актуальність цих положень надзвичайно зросла, оскільки військова агресія зумовила виникнення нових проявів протиправної активності, націленої на руйнування державності [1].

Провідним етапом еволюції кримінальних законів у цей час стало збільшення кількості діянь у сфері захисту національної безпеки. Зокрема, до чинного Кримінального кодексу України були додані нові статті, котрі відображають особливості актуальних загроз. Значної уваги заслуговує запровадження кримінального покарання за колаборацію діяльність, що охоплює різні види взаємодії з державою-агресором, включно з інформаційною, організаційною та управлінською співпрацею. Подібні дії можуть виявлятися у публічній підтримці агресора, обійманні посад у нелегітимних структурах влади на тимчасово окупованих землях або сприянні проведенню політичних заходів в інтересах ворожої держави.

Норма, що передбачає відповідальність за пособництво державі агресору, охоплює надання матеріальної, фінансової чи іншої допомоги, що сприяє веденню військових дій проти України. Ухвалення подібних норм викликане потребою адекватно реагувати на нові виклики, пов’язані з гібридним характером війни, де поруч із військовими операціями активно залучаються інформаційні, економічні та інші методи тиску.

Ключовим моментом також є посилення покарання за злочини, спрямовані проти безпеки держави України. Якщо порівнювати з попередніми редакціями КК, санкції за певні дії стали жорсткішими, що виражається у подовженні термінів ув'язнення, розширенні ситуацій, коли застосовується довічне ув'язнення, а також широкому використанні

конфіскації майна як додаткової міри покарання. Це зумовлено зростанням суспільної небезпеки згаданих правопорушень у часи війни та потребою у досягненні стримуючого ефекту.

Досвід застосування цих нових кримінально-правових норм вказує на певні перешкоди. Зокрема, виникають складнощі з коректним визначенням суті діянь, пов'язаних із колабораціонізмом, оскільки розмежування між різними видами співпраці з державою-агресором може бути не надто очевидним. Також досі триває дискусія щодо чіткого розрізнення окремих видів злочинів, що може спричинити нерівномірність у застосуванні закону судами.

Кримінальне переслідування за колабораційні дії та пособництво державі-агресору в Україні є відображенням загальної тенденції до посилення відповідальності за діяння, що загрожують державній безпеці в умовах гібридного протистояння. У сучасних воєнних зіткненнях не лише бойові операції, а й інформаційні кампанії, економічна взаємодія з противником та вчинки громадянського населення, які можуть прямо чи непрямо завдавати шкоди батьківщині, відіграють значущу роль.

При цьому слід підкреслити, що чимало кримінальних справ за нововведеними статтями КК України розпочали саме в перші місяці повномасштабної агресії, що наочно демонструє практичну потребу в подібних нормах. Водночас, фахівці в галузі права наголошують на потенційній небезпеці надмірної криміналізації певних видів дій, особливо тоді, коли йдеться про суб'єктивні категорії, як-от «підтримка» чи «сприяння», що вимагають ясного визначення.

Під час дії воєнного стану докорінна зміна кримінального законодавства стає неминучою, адже держава мусить надзвичайно оперативно реагувати на нововиявлені загрози. Проте, поряд із цим, першорядною вимогою є абсолютна ясність цих поправок, щоб унеможливити будь-яке двозначне трактування під час реалізації. Це набуває особливої ваги у контексті термінології, що стосується колабораціонізму, оскільки невірне бачення цих положень може спричинити хибні судові вердикти. Поруч із посиленням кари, «критично важливим аспектом є гарантування чесності та уніфікованості застосування правових приписів» [2].

В умовах воєнного стану влада отримує можливість впроваджувати суворіші важелі впливу, проте вони мусять залишатися виправданими та співмірними. У цьому аспекті вирішальне значення має судова практика, яка поступово формує методології застосування оновлених кримінально-правових положень та гарантує їхнє узгодження з фундаментальними засадами верховенства права.

За період воєнного стану кримінально-правові норми, пов'язані із захистом національної безпеки України, зазнали значної трансформації. Ці

зміни були спрямовані на розробку адекватних відповідей на сучасні виклики та загрози. Загальне підвищення суворості покарання за злочини проти національної безпеки України обумовлене посиленням загроз і потенційних збитків для суспільства через такі дії та необхідністю посилення попереджувального ефекту. Це свідчить про доцільність подальшого вдосконалення законодавства і формування єдиного підходу до застосування його на практиці. Подальший розвиток відповідних правових приписів має базуватися як на потребах забезпечення безпеки, так і на засадах верховенства права.

Список використаних джерел

1. Людвік В. Д. Кримінальна відповідальність за суспільно небезпечні діяння, вчинені в умовах воєнного стану, ознакою яких є зброя, бойові припаси та вибухові пристрої : метод. рек. / В. Д. Людвік, К. В. Штефан. Дніпро : ДДУВС, 2025. 84 с.
2. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, національна безпека, воєнний стан, пособництво державі-агресору, санкції.
Keywords: criminal liability, national security, martial law, aiding an aggressor state, sanctions.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Горбачова І.М.

Дудник Віра Юріївна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У ДОКТРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Дослідження генезису поняття кримінального правопорушення дозволяє простежити складну еволюцію правової думки від античних часів до сучасних реформ в Україні. Витоки цієї категорії знаходяться у римському праві, де концепція corpus delicti тривалий час мала виключно процесуальне значення, позначаючи сукупність ознак на місці події, необхідних для початку розшуку. Трансформація у матеріально-правову категорію відбулася лише близько двох з половиною століть тому, коли склад правопорушення почали розглядати як систему ознак, що є фундаментом кримінальної відповідальності. В українській доктрині цей процес тривалий час базувався на монокатегорії злочину, проте реформа 2020 року докорінно змінила архітектуру законодавства, запровадивши бінарну модель, де кримінальне правопорушення виступає родовим поняттям для злочинів та кримінальних проступків. Це рішення було продиктоване

необхідністю розвантаження правоохоронної системи та гуманізації відповідальності за малозначні діяння.

Янівський В. М. слушно зауважує, що процес криміналізації нових діянь у межах цієї категорії є динамічним і залежить від актуальних загроз національній безпеці. На прикладі запровадження статті 366-3 Кримінального кодексу України науковець демонструє, як неподання декларації особою, уповноваженою на виконання функцій держави, трансформувалося у кримінальне правопорушення. Автор підкреслює, що підставами для такої новелізації стали не лише міжнародні зобов'язання України перед Європейським Союзом, а й неефективність попередніх адміністративних механізмів та зміна моральної оцінки корупційних проявів у суспільстві. Такий підхід свідчить про те, що генезис поняття кримінального правопорушення безпосередньо корелює з антикорупційною стратегією держави та вимогою прозорості публічної влади. [3, с. 168-170]

Важливий етап у розвитку доктрини пов'язаний із викликами воєнного стану, які змусили переосмислити межі кримінально протиправного діяння. Пономаренко Ю. А. акцентує увагу на тому, що в умовах агресії виникає потреба у законодавчому закріпленні обставин, які виключають кримінальне правопорушення при захисті батьківщини цивільними особами. Науковець аналізує статтю 43-1 Кримінального кодексу України, яка стала відповіддю на реалії війни, забезпечуючи правовий захист особам, що заподіюють шкоду агресору. Слід погодитися з думкою Пономаренка Ю. А. щодо того, що така новелізація фактично розширює розуміння правомірної поведінки, виводячи дії із захисту суверенітету за межі кримінально караного поля. Це демонструє еволюцію поняття від суворої догматики до гнучкого інструменту захисту державних інтересів у екстремальних умовах. [4, с. 4-6]

Демидова Л. М. досліджує генезис кримінальних правопорушень крізь призму громадської безпеки, вказуючи на необхідність постійного вдосконалення диспозицій норм у відповідь на терористичні та воєнні загрози. У її працях наголошується, що розвиток поняття кримінального правопорушення сьогодні неможливий без врахування нових форм злочинної діяльності, таких як вербування для терористичних актів або проходження навчання тероризму. Це підтверджує тезу про те, що зміст кримінального правопорушення наповнюється новим змістом залежно від трансформації об'єкта посягання. Таким чином, сучасний етап генезису характеризується не лише термінологічними змінами, а й глибокою змістовною адаптацією до умов глобальної та регіональної нестабільності. [2, с. 160-162]

У наукових дискусіях останніх років також гостро постає питання про співвідношення матеріальних та формальних ознак правопорушення. Доктринальний перехід до бінарної моделі виявив певну теоретичну проблему: незважаючи на законодавчий поділ, злочин і проступок

залишаються ідентичними за своєю психофізичною природою. Обидва види діянь є винними та суспільно небезпечними, а їх розрізнення за рівнем санкції є певною мірою формальним кроком для запровадження спрощених процедур розслідування. Сучасні дослідники, зокрема ті, чиї погляди розвиває Cidoruk I., вказують на те, що кримінальне правопорушення має сприйматися як цілісний вольовий акт, де вина виступає центральним елементом, що забезпечує дотримання прав людини при застосуванні репресії. Психічне ставлення особи до вчиненого діяння та його наслідків залишається незмінним критерієм, незалежно від того, чи класифікується воно як проступок, чи як тяжкий злочин. [2, с. 172]

Перспективним напрямом еволюції законодавства є напрацювання Робочої групи з питань розвитку кримінального права, що функціонувала у складі Комісії з питань правової реформи при Президентові України. Попри те, що на сьогодні діяльність зазначеної Комісії фактично припинена, підготовлений нею Проєкт нового Кримінального кодексу України пропонує кардинальний перегляд концептуальних засад кримінальної протиправності. Основна ідея Проєкту полягає у відмові від оціночної категорії «суспільна небезпечність» на користь суворої «юридичної протиправності», що має забезпечити вищий ступінь правової визначеності та відповідність принципу *nullum crimen sine lege (немає злочину без закону)*. Такий підхід свідчить про прагнення доктрини остаточно відійти від радянської спадщини та інтегруватися у європейський правовий простір, де межі кримінального правопорушення чітко окреслені буквою закону [1, с. 12–15].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що генезис поняття кримінального правопорушення пройшов шлях від процесуальної ознаки до фундаментальної категорії, яка інтегрує в собі соціальну шкідливість, юридичну протиправність та індивідуальну вину. Сучасні новелізації, проаналізовані у працях Янівського В. М., Пономаренка Ю. А., Демидової Л. М., а також інших свідчать про те, що законодавство України оперативно реагує на корупційні ризики та виклики воєнного часу. Подальша еволюція цієї категорії буде пов’язана з посиленням формалізації ознак складу правопорушення та чіткою диференціацією наслідків для особи, що забезпечить справедливий баланс між інтересами суспільства та правами індивіда.

Список використаних джерел

1. Проєкт Кримінального кодексу України : розроблений Робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України. URL:https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/05/15/proekt-kk-vid-08-05-2023.pdf

2. Демидова Л. М. Новелізація положень Кримінального кодексу України щодо кримінальних правопорушень проти громадської безпеки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 160-165.
3. Янівський В. М. Про підстави криміналізації діяння, передбаченого ст. 366-3 Кримінального кодексу України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 2. С. 168-178.
4. Пономаренко Ю. А. Новелізація положень КК щодо обставин, які виключають кримінальне правопорушення, в умовах воєнного стану. Питання боротьби зі злочинністю. 2022. Вип. 17. С. 4-12.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, генезис, криміналізація, склад злочину, кримінальний проступок, воєнний стан, суспільна небезпечність, кримінальне законодавство.
Keywords: criminal offense, genesis, criminalization, corpus delicti, criminal misdemeanor, martial law, social danger, criminal legislation.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А. С.

Єлісєєва Олена Геннадіївна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ СПІВУЧАСНИКІВ ПРИ ЕКСЦЕСІ ВИКОНАВЦЯ

У законодавстві України поняття «ексцес виконавця» не закріплено, але випливає із змісту ч. 5 ст. 29 Кримінального кодексу України як «співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом» [2]. Це положення безпосередньо відповідає принципу індивідуалізації відповідальності, закріпленого у Конституції України, згідно з якого юридична відповідальність має індивідуальний характер[1]. У науковій літературі ексцес визначають як «вихід виконавця за межі домовленості з іншими співучасниками» [3, с. 145].

Ознаки ексцесу виконавця випливають як із положень кримінального законодавства, так і з доктринальних підходів до розуміння співучасті. Насамперед, обов’язковою умовою є наявність співучасті, тобто участі двох або більше осіб у вчиненні кримінального правопорушення, об’єднаних спільним умислом. Другою ознакою є вихід виконавця за межі такого умислу, що означає вчинення діяння, яке не охоплювалося домовленістю співучасників. Важливою характеристикою ексцесу є також відсутність психічного зв’язку між іншими співучасниками та діями виконавця у частині перевищення домовленості, що виключає їх відповідальність за відповідні наслідки. Крім того, у науці кримінального права звертається увага на

непередбачуваність таких дій для інших співучасників, оскільки саме ця обставина дозволяє відмежувати ексцес від випадків реалізації непрямого умислу чи погодженого ризику [4, с. 192].

За загальним правилом дії співучасників при ексцесі виконавця кваліфікуються в межах їх умислу, тобто виконавець несе відповідальність за фактично вчинюване ним діяння, а інші співучасники – за те діяння, яке вони спільно планували вчинити. Водночас такий підхід можна вважати певною мірою «ідеальною моделлю», оскільки його практична реалізація нерідко ускладняється низкою проблем, пов'язаних із правильною кримінально-правовою оцінкою дій співучасників.

Саме тому проблематика кваліфікації дій співучасників при ексцесі виконавця безпосередньо пов'язана з необхідністю точного встановлення меж спільного умислу та фактичних обставин вчинення кримінального правопорушення. На практиці визначення наявності або відсутності ексцесу викликає значні труднощі, оскільки потребує комплексної оцінки як об'єктивних дій співучасників, так і їх психічного ставлення до вчинюваного діяння. Це, у свою чергу, зумовлює ризик неоднакового підходу судів до кваліфікації аналогічних ситуацій та, як наслідок, винесення несправедливих вироків.

Однією з ключових проблем є доведення змісту попередньої домовленості між співучасниками. У більшості випадків така домовленість не має чіткої фіксації та встановлюється судом на підставі сукупності непрямих доказів, зокрема показань обвинувачених і свідків, характеру підготовчих дій, розподілу ролей та поведінки осіб під час вчинення кримінального правопорушення. За таких умов існує небезпека суб'єктивного тлумачення обставин справи, що може призводити як до необґрунтованого розширення, так і до звуження меж кримінальної відповідальності співучасників.

Наступною проблемою є встановлення психічного ставлення співучасників до можливих наслідків кримінального правопорушення. У ряді випадків більш тяжкі наслідки не становлять безпосередньої мети співучасників, однак вони можуть передбачати можливість їх настання та свідомо допускати такі наслідки. У цьому контексті виникає питання відмежування ексцесу виконавця від реалізації спільного умислу у формі непрямого умислу. Невірне вирішення цього питання призводить до помилкової кваліфікації дій інших співучасників, зокрема безпідставного інкримінування їм більш тяжких наслідків або, навпаки, безпідставного звільнення від відповідальності.

Окрему складність становлять ситуації, пов'язані зі зміною способу вчинення кримінального правопорушення виконавцем. Так, співучасники можуть домовитися про вчинення кримінального правопорушення без застосування насильства, однак у процесі його реалізації виконавець

застосовує більш небезпечний спосіб, що істотно змінює характер посягання. У таких випадках необхідно встановити, чи охоплювалися подібні дії спільним умислом інших співучасників, чи вони дійсно виходили за межі попередньої домовленості. Показовою у цьому аспекті є судова практика, зокрема справа № 279/1889/13-к, у якій суд звернув увагу на необхідність ретельного дослідження обсягу домовленості між співучасниками для правильної кваліфікації їх дій [5].

Ще одним проблемним аспектом є відмежування ексцесу виконавця від суміжних кримінально-правових явищ, зокрема добровільної відмови або трансформації кримінального правопорушення. У деяких випадках виконавець, змінюючи характер своїх дій, фактично відмовляється від реалізації первісного плану та вчиняє інший кримінальне правопорушення. Це потребує встановлення, чи відбулося припинення попередньої злочинної діяльності, чи нові дії слід розглядати як продовження кримінального правопорушення з виходом за межі спільного умислу. Відсутність чітких критеріїв такого розмежування ускладнює правозастосування та сприяє формуванню неоднорідної судової практики.

Отже, ми можемо зробити висновок, що ексцес виконавця є складним інститутом кримінального права, правильне застосування якого має ключове значення для забезпечення принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності та справедливості судових рішень. Проведений аналіз свідчить, що основні труднощі кваліфікації дій співучасників пов’язані з необхідністю встановлення меж спільного умислу, доведення змісту попередньої домовленості, визначення психічного ставлення до можливих наслідків, а також відмежування ексцесу від суміжних правових явищ. Відсутність чітких критеріїв вирішення зазначених питань зумовлює неоднаковість судової практики та ризик помилкової кваліфікації. У зв’язку з цим, я вважаю, що доцільним є законодавчо закріпити поняття «ексцес виконавця» та сформувати єдиний підхід до вирішення справ пов’язаних з ним, зокрема шляхом узагальнення судової практики та вироблення відповідних правових позицій, що сприятиме підвищенню рівня правової визначеності та однаковому застосуванню норм кримінального законодавства.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

3. Кримінальне право України: Загальна частина : навч. посіб. / за заг. ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова. Одеса. «Астропринт». 2022. 328 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Право, 2020. 428 с.
5. Вирок Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 21.06.2013 р. у справі № 279/1889/13к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/31966682.

Ключові слова: ексцес виконавця, співучасть, відповідальність співучасників, особливості кваліфікації дій, межі попередньої домовленості, відмежування ексцесу, індивідуалізація кримінальної відповідальності.

Keywords: excess of the performer, complicity, responsibility of accomplices, peculiarities of qualification of actions, limits of prior agreement, demarcation of excess, individualization of criminal responsibility.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Мирошниченко Н.А.

Забудько Анастасія Сергіївна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

В умовах дії воєнного стану в Україні значення належного виконання військовослужбовцями своїх обов’язків суттєво зростає, оскільки від цього залежить не лише ефективність функціонування Збройних Сил України, але й рівень обороноздатності держави загалом. У зв’язку з цим питання кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини, передбачене Кримінальний кодекс України статтею 407, набуває особливої актуальності як у науковому, так і в практичному вимірі. Сучасна правозастосовна практика свідчить про зростання кількості кримінальних проваджень за фактами самовільного залишення місця служби, що обумовлено як об’єктивними чинниками, а саме тривалість бойових дій, значне психологічне навантаження, мобілізаційні процеси, так і недосконалістю окремих положень кримінального законодавства. Зокрема, на практиці виникають труднощі у відмежуванні цього складу злочину від суміжних правопорушень, насамперед дезертирства, визначенні поважності причин нез’явлення на службу, а також у встановленні суб’єктивної сторони діяння.

Самовільне залишення військової частини або місця служби полягає у незаконному вибутті військовослужбовця з місця розташування військової частини чи місця виконання службових обов’язків без дозволу командира, а також нез’явлення вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення

з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу якщо така відсутність триває понад три доби [4]. Об'єктом цього кримінального правопорушення є встановлений порядок проходження військової служби, який передбачає обов'язок військовослужбовців дотримуватися визначеного режиму перебування на службі. Зокрема, військовослужбовці строкової служби зобов'язані постійно перебувати в межах розташування військової частини або місця служби, тоді як офіцери, прапорщики та військовослужбовці за контрактом повинні з'являтися на службу у встановлений час і не залишати її без дозволу відповідного командира.

Аналіз положень Кримінальний кодекс України свідчить, що з об'єктивної сторони це правопорушення може проявлятися у двох основних формах: по-перше, у самовільному залишенні військової частини або місця служби, і, по-друге, у нез'явленні на службу без поважних причин у визначений строк. Кваліфікація діяння за відповідною частиною статті залежить від конкретних обставин, зокрема тривалості відсутності та статусу особи, що впливає і на визначення кола суб'єктів. Так, суб'єктом злочину, передбаченого частиною першою цієї статті, є виключно військовослужбовець строкової служби, тоді як у частинах другій, третій, четвертій, п'ятій йдеться про ширше коло осіб, включаючи військовослужбовців за контрактом, офіцерський склад, прапорщиків та резервістів. Суб'єктивна сторона цього злочину зазвичай характеризується наявністю прямого умислу, оскільки особа усвідомлює протиправність своєї поведінки та свідомо ухиляється від виконання службових обов'язків. Водночас у випадку нез'явлення на службу без поважних причин вина може проявлятися як у формі умислу, так і необережності, залежно від конкретних обставин вчинення діяння [2].

Окремої уваги потребує питання визначення заходів кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватися до військовослужбовців у разі кваліфікації їхніх дій як самовільного залишення військової частини або місця служби. У таких випадках вид і розмір покарання залежать від тяжкості вчиненого правопорушення, а також від конкретних обставин справи, що характеризують ступінь вини особи. Зокрема, до винних можуть застосовуватися покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на визначений строк. Аналіз санкцій, передбачених статтею 407 Кримінального кодексу України, дає підстави виокремити декілька видів покарань, які можуть бути призначені за вчинення цього кримінального правопорушення. Залежно від частини статті, за якою кваліфікується діяння, до військовослужбовця можуть бути застосовані: штраф, службове обмеження, тримання у дисциплінарному батальйоні, а також позбавлення волі [3]. Вибір конкретного виду покарання здійснюється судом з урахуванням усіх обставин справи та вимог індивідуалізації кримінальної

відповідальності. Таким чином, у частині першій та другій передбачені ознаки простих складів кримінального правопорушення, за які встановлено покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років, а також можливе застосування штрафу від однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян чи службового обмеження на строк до двох років або позбавлення волі на строк до трьох років. Частина третя тієї ж статті 407 визначає кваліфікований склад цього правопорушення, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років. У свою чергу, частина четверта та п'ята закріплюють особливо кваліфіковані склади, санкції яких передбачають позбавлення волі відповідно на строк від трьох до семи років та від п'яти до десяти років [5].

Водночас особливості відповідальності в умовах воєнного стану проявляються не лише у санкціях, але й у підходах до кваліфікації діяння. Зокрема, у правозастосовній практиці виникає необхідність чіткого встановлення факту перебування особи саме в умовах воєнного стану або бойової обстановки, оскільки це безпосередньо впливає на кваліфікацію злочину та розмір покарання. При цьому важливе значення має документальне підтвердження відповідних обставин, тобто накази, бойові розпорядження, довідки командування тощо.

В умовах воєнного стану суттєво посилюється значення індивідуалізації покарання. Суд, призначаючи покарання, враховує не лише формальні ознаки складу кримінального правопорушення, але й реальні обставини проходження служби. Аналізуючи велику кількість справ, можна сформувати цілу класифікацію факторів вчинення даного кримінального правопорушення, найпопулярніші з яких є соціально-психологічні чинники вчинення самовільного залишення військової частини охоплюють індивідуальні характеристики військовослужбовця, зокрема рівень його психологічної стійкості, мотивацію до проходження служби, здатність адаптуватися до умов підвищеного стресу під час війни, а також наявність міжособистісних конфліктів у колективі; організаційно-управлінські фактори зумовлені недоліками в системі військового управління, проблемами у діяльності командування, порушеннями вимог військових статутів та неналежним виконанням службових обов'язків керівним складом; соціально-економічні чинники пов'язані з матеріальним забезпеченням військовослужбовців і загальним соціально-економічним становищем у державі. До них, зокрема, належать недостатній рівень грошового забезпечення, неналежні умови проживання та матеріального забезпечення, а також складні життєві обставини, спричинені війною, такі як втрата житла чи наявність сімейних проблем [1].

Особливістю кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини є практика застосування більш суворих покарань судами.

Судова практика в умовах воєнного стану демонструє тенденцію до призначення реальних строків позбавлення волі, тоді як у мирний час частіше застосовувалися більш м’які заходи, такі як умовне засудження або службові обмеження. При цьому суди враховують не лише формальні ознаки складу злочину, але й суспільну небезпечність діяння в конкретних умовах війни. Особливе значення надається таким обставинам, як тривалість відсутності, місце несення служби (зона бойових дій чи тил), наявність негативних наслідків для підрозділу, а також поведінка військовослужбовця після вчинення правопорушення. Водночас індивідуалізація покарання не втрачає свого значення: суди можуть враховувати пом’якшуючі обставини, зокрема поранення, участь у бойових діях або добровільне повернення до частини. Воєнний стан також суттєво вплинув на оцінку поважності причин відсутності на службі. У сучасній практиці підхід до визначення поважних причин став більш суворим і вимогливим. Обставини, які в мирний час могли визнаватися поважними наприклад, складний психологічний стан або сімейні труднощі, не завжди отримують таку ж оцінку під час війни. Натомість суди більш критично підходять до аналізу причин нез’явлення на службу, вимагаючи їх належного підтвердження. Водночас об’єктивні обставини, що унеможливлюють виконання обов’язків, як-от тяжке поранення, перебування в полоні, ізоляція в зоні бойових дій або відсутність реальної можливості повернення до частини, визнаються поважними. Таким чином, воєнний стан змінює баланс між суворістю відповідальності та врахуванням індивідуальних обставин, підвищуючи стандарти доведення і оцінки поведінки військовослужбовця.

Аналіз положень кримінального законодавства та правозастосовної практики свідчить про наявність низки проблем, пов’язаних із кваліфікацією самовільного залишення військової частини, відмежуванням цього складу від дезертирства, визначенням поважних причин нез’явлення на службу, а також призначенням покарання. Особливої складності ці питання набувають у період воєнного стану, коли зростають як вимоги до військової дисципліни, так і ризики формального підходу до оцінки обставин справи. Самовільне залишення військової частини або місця служби є суспільно небезпечним кримінальним правопорушенням, яке посягає на встановлений порядок проходження військової служби та безпосередньо впливає на стан військової дисципліни і боєздатність Збройних Сил України. В умовах воєнного стану значення належного виконання військовослужбовцями своїх обов’язків суттєво зростає, що зумовлює посилення кримінальної відповідальності за відповідні правопорушення.

Список використаних джерел

6. Боровик А. Кримінологічна характеристика факторів вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. Актуальні проблеми держави і права. 2025. С. 29–37.
7. Висоцький П. Самовільне залишення військової частини або місця служби. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2024. № 72. С. 134–137.
8. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
9. Пушин В. Самовільне залишення військової частини: наслідки, юридична відповідальність, повернення. Громадська спілка Мережа правового розвитку. URL: https://ldn.org.ua/consultations/samovilne-zalyshennia-viyskovoi-chastyny-naslidky-iurydychna-vidpovidalnist-povernennia/.
10. Тригуб Т. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби. Законодавство України: реалії та перспективи. 2023. С. 70–73.

Ключові слова: самовільне залишення військової частини, військові кримінальні правопорушення, військова дисципліна, воєнний стан, індивідуалізація покарання, військовослужбовець.

Keywords: unauthorized abandonment of a military unit, military criminal offenses, military discipline, martial law, individualization of punishment, serviceman.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Тавлуй О.В.

Загоруєва Єлизавета Олегівна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Незаконне переправлення осіб через державний кордон є одним із найбільш суспільно небезпечних кримінальних правопорушень у сфері охорони державного кордону України, що набуло особливої актуальності в умовах повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації. Введення воєнного стану та загальної мобілізації, а також пов’язані з ними обмеження щодо виїзду окремих категорій громадян, передусім чоловіків призовного віку, зумовили стрімке зростання кількості відповідних кримінальних правопорушень. За даними Державної прикордонної служби України, з 24 лютого 2022 року по кінець 2024 року органи охорони державного кордону склали понад 40,5 тисяч протоколів щодо осіб, які незаконно перетнули кордон або спробували це зробити [1]. Ці цифри

свідчать про масштаб явища та необхідність його комплексного кримінально-правового дослідження.

Кримінально-правову основу протидії відповідним діянням становить стаття 332 Кримінального кодексу України – «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України». Об'єктивна сторона кримінального правопорушення виявляється у чотирьох формах: безпосереднє переправлення осіб; організація такого переправлення; керівництво зазначеними діями; сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод. Санкція частини першої передбачає позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років. Кваліфікованими видами (частина друга) є вчинення злочину способом, небезпечним для життя чи здоров'я переправлюваної особи, або службовою особою з використанням свого службового становища, а частина третя охоплює дії, вчинені організованою групою або з корисливих мотивів [2]. Важливою особливістю кримінального правопорушення є те, що сама організаторська діяльність визнається закінченим злочином незалежно від того, чи вдалося переправлення фактично.

Аналіз слідчої та судової практики в умовах воєнного стану виявляє низку усталених злочинних схем. Найпоширенішими способами незаконного переправлення є використання лісових і гірських ділянок кордону з державами – членами ЄС (передусім Румунія, Угорщина, Словаччина), підроблення документів для легалізації перетину, підкуп посадових осіб Державної прикордонної служби, ТЦК та МСЕК, а також оформлення чоловіків як волонтерів, водіїв гуманітарних вантажів або осіб з інвалідністю. За даними Державного бюро розслідувань, лише у 2024 році було розслідувано 287 кримінальних проваджень щодо незаконного переправлення через державний кордон військовозобов'язаних, повідомлено про підозру 120 посадовцям, а до суду скеровано 61 обвинувальний акт; задокументована сума неправомірної вигоди у цих провадженнях склала понад 11,4 млн гривень [3]. З початку повномасштабного вторгнення в Україні викрито понад 600 організованих груп, причетних до незаконного переправлення [4].

Одним із найскладніших питань кримінально-правової кваліфікації є розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 332 та 332-2 КК України. Стаття 332 охоплює виключно діяльність організаторів переправлення – осіб, які забезпечують перетин кордону іншими, тоді як стаття 332-2 встановлює відповідальність безпосередньо для тих, хто самостійно перетинає кордон з порушенням встановленого порядку. Відтак виготовлення підроблених документів для самостійного перетину кордону без фізичного сприяння переправленню не утворює складу кримінального правопорушення за статтею 332 КК України та підлягає кваліфікації за статтями 358 або 366 КК України. Крім того, в умовах

воєнного стану суттєвого значення набуває питання конкуренції норм між статтею 332 та статтею 336 КК України (ухилення від військової служби), що потребує системного тлумачення з урахуванням загальних засад кримінально-правової кваліфікації [5, С. 167–177.].

Судова практика Верховного Суду у відповідних категоріях справ поступово формує усталені підходи до призначення покарання. Зокрема, Касаційний кримінальний суд неодноразово наголошував на неприпустимості звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, засуджених за незаконне переправлення військовозобов'язаних під час воєнного стану, обґрунтовуючи це підвищеним ступенем суспільної небезпеки таких діянь та необхідністю забезпечення принципів законності й справедливості при призначенні покарання [6]. Водночас у законодавстві досі відсутнє легальне визначення поняття «незаконне переправлення», що породжує неоднакове застосування норми на практиці. З метою усунення цього недоліку Кабінет Міністрів України у 2025 році подав до Верховної Ради законопроєкт № 13673, який пропонує закріпити у КК України чітке визначення незаконного переправлення та посилити відповідальність за відповідні діяння, вчинені під час дії воєнного стану [7].

Окремої уваги заслуговує кримінально-процесуальний аспект розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 332 КК України. Відповідно до частини першої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України досудове розслідування у таких справах здійснюється слідчими Національної поліції. Проте у справах, де фігурантами є посадові особи органів державної влади, прокуратура передає провадження до Державного бюро розслідувань. Ефективне розслідування потребує тісної міжвідомчої взаємодії між Державною прикордонною службою, органами Національної поліції, ДБР та прокуратурою, а також активного застосування негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та контролю за вчиненням кримінального правопорушення [8, с. 68].

Незаконне переправлення осіб через кордон є транснаціональним за своєю природою правопорушенням, що зумовлює необхідність міжнародного співробітництва у відповідних кримінальних провадженнях. Правовою основою такої взаємодії слугують двосторонні договори України про правову допомогу у кримінальних справах, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року (Палермська конвенція) та Протокол проти незаконного ввезення мігрантів по суші, морю і повітрю.

В умовах воєнного стану питання екстрадиції осіб, що переховуються за кордоном після вчинення кримінального правопорушення, набуває особливого практичного значення та залишається дискусійним у частині

співвідношення міжнародно-правових зобов'язань із нормами внутрішнього права держав-партнерів. Незаконне переправлення осіб через державний кордон України є багатоаспектною кримінально-правовою проблемою, що в умовах воєнного часу набула критичної суспільної небезпеки.

Список використаних джерел

1. Слідство.Інфо. За спробу незаконно перетнути кордон України в період воєнного стану затримали більше 40 тисяч громадян. URL: https://dostup.org.ua/news/publications/za-sprobu-nezakonno-peretnuty-kordon-ukrainy-v-period-voiennoho-stanu-zatrymaly-bilshe-40-tysiach-hromadian

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

3. Державне бюро розслідувань. У 2024 році ДБР викрило 120 посадовців, які організовували незаконне переправлення громадян через кордон. URL: https://pravo.ua/protiahom-2024-roku-dbr-vykrylo-120-posadovtsiv-iaki-orhanizovuvaly-nezakonne-perepravlennia-hromadian-cherez-kordon

4. ДПСУ: з початку війни в Україні викрили 600 груп, що переправляли ухилянтів за кордон. Гордон. URL: https://gordonua.com/ukr/news/society/rejd-kanalami-perepravlennja-ukhiljantiv-za-kordon-politsija-oholosila-45-pidozr-1729511.html

5. Шульга А. М., Цвіркун Н. Ю. Підстави кримінальної відповідальності за незаконне переправлення осіб через державний кордон України. Вісник кримінологічної асоціації України. 2017. С. 167–177.

6. Практика ВС щодо призначення покарання за незаконне переправлення осіб через державний кордон України. Юридична газета. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/praktika-vs-shchodo-priznachennya-pokarannya-za-nezakonne-perepravlennya-osib-cherez-derzhavniy-kord.html

7. РБК-Україна. Незаконний перетин кордону буде каратися в'язницею на три роки. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/tyurma-sprobu-vtechi-ukrayini-kabmin-podav-1755845926.html

8. Чернявський С. С., Вознюк А. А., Брисковська О. М. та ін. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: методичні рекомендації. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2017. 68 с.

Ключові слова: державний кордон, незаконне переправлення, кримінальна відповідальність, воєнний стан, організована злочинність, ухилення від мобілізації, Державна прикордонна служба України, кримінально-правова кваліфікація.

Keywords: state border, illegal crossing, criminal liability, martial law, organized crime, evasion of mobilization, State Border Guard Service of Ukraine, criminal law qualification.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Ободовський О. В

Заркуа Євгеній Максимович
здобувач 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЗАСІБ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Можливості сучасних інформаційних технологій, що подекуди вражають уяву, постають водночас як значне благо для людства і як джерело нових викликів. Розроблення та інтенсивний розвиток штучного інтелекту (далі – ШІ), а також його поширення на переважну більшість сфер суспільного життя «органічно» зумовили використання цих технологій окремими суб'єктами з метою реалізації суспільно небезпечних намірів. Передусім це стосується створення та поширення фальсифікованих відеоматеріалів із застосуванням технології «deepfake». Зазначена технологія надає можливість створювати відеоматеріали, у яких штучний інтелект із високою точністю відтворює зовнішність і голос конкретної особи. Такі відео також позначають як «цифрові підробки». Особливої суспільної небезпеки набули діяння, пов'язані зі створенням цифрових підробок інтимного характеру, а також політичних цифрових підробок, метою яких, зокрема, є вплив на виборчі процеси в різних країнах світу.

Особлива частина кримінального права є доволі «гнучкою» та «живою» системою, що перебуває у стані постійних змін, адаптуючись до актуальних викликів суспільства. Аналіз цих процесів дає змогу сформулювати висновки щодо найгостріших проблем як на національному, так і на глобальному рівнях. Такі адаптаційні процеси становлять кримінально-правову реакцію держави на відповідні суспільні явища. Як зазначає професор Є. Л. Стрельцов: «Розвиток системи Особливої частини кримінального законодавства, її соціально-правове "життя" – це процес, зумовлений: змінами суспільних відносин (політичних, економічних, духовних); станом і рівнем кримінально-протиправних діянь у державі, що виявляється: у криміналізації відповідних діянь або декриміналізації інших, у змінах, пов'язаних із процесами пеналізації або депеналізації, запровадженні інших законодавчих механізмів для можливості ухвалення необхідних рішень з метою реалізації державної політики реагування на відповідні діяння» [1, с.96-109].

Розроблення та широке впровадження штучного інтелекту, а також поява нових, пов'язаних із ним форм кримінально-протиправної поведінки, зумовили об'єктивну необхідність належної кримінально-правової реакції держави, насамперед шляхом удосконалення та доповнення чинного законодавства.

Сполучені Штати Америки, як «світовий флагман» у сфері розроблення ШІ-технологій, одними з перших повноцінно відреагували на зазначену проблему, масштаби якої невпинно зростають. Так, 19 травня 2025 року Конгресом США було ухвалено двопартійний федеральний закон S.146 – TAKE IT DOWN Act, положення якого встановлюють кримінальну відповідальність за поширення матеріалів інтимного характеру без згоди осіб, зображених у них. Закон передбачає дві основні форми кримінально-протиправного діяння: по-перше, поширення автентичних (справжніх) зображень інтимного характеру без згоди відповідної особи; по-друге, поширення так званих «цифрових підробок» із зображенням особи без її згоди. Водночас зазначені форми злочину додатково диференціюються за ознаками об'єктивної сторони, зокрема з урахуванням віку потерпілої особи. Під «цифровими підробками» у розумінні цього Закону слід розуміти зображення інтимного характеру, створені за допомогою комп'ютерних або інших технічних засобів, включно із застосуванням технологій штучного інтелекту, які за своїми візуальними характеристиками неможливо відрізнити від автентичних зображень особи. З огляду на предмет цього дослідження доцільно зосередити увагу саме формі об'єктивної сторони складу злочину, яка передбачає використання засобів створення цифрових підробок.

Отже, відповідно до змісту зазначеного Закону, протиправним визнається використання будь-якою особою інтерактивних комп'ютерних сервісів (які в законодавстві США розглядаються як засоби електронного обміну інформацією) з метою умисного поширення цифрових підробок із зображенням особи за наявності сукупності умов: відсутність згоди особи на поширення відповідного матеріалу; відсутність факту добровільного оприлюднення такого зображення самою особою у публічному або комерційному середовищі; відсутність суспільного інтересу до відповідного контенту; а також спрямованість дій на заподіяння шкоди або фактичне заподіяння шкоди особі, зокрема психологічної, фінансової чи репутаційної. До суб'єкта, що вчинив таке кримінальне правопорушення може бути застосоване покарання у вигляді штрафу та/або позбавлення волі строком до двох років та штраф Видова класифікація злочинів закріплена у параграфі 3559 Кодексу, та здійснюється у залежності від максимального строку позбавлення волі, передбаченого у відповідній санкції, або за спеціальними ознаками (для окремих складів злочинів) За вчинення зазначеного кримінального правопорушення передбачено покарання у вигляді штрафу та/або позбавлення волі на строк до двох років із можливістю додаткового накладення штрафу [4]. Видова класифікація злочинів у праві США закріплена у § 3559 Кодексу США та здійснюється залежно від максимального строку позбавлення волі, передбаченого санкцією відповідної норми, або на підставі спеціальних кваліфікуючих ознак

для окремих складів злочинів [3]. Щодо кваліфікованого складу злочину, а саме вчинення зазначених діянь стосовно неповнолітньої особи, слід зауважити, що для їх кваліфікації відсутність добровільної згоди потерпілої особи на поширення цифрових підробок, у яких вона зображена, не є обов'язковою ознакою.

Законом також передбачено перелік обставин, що виключають кримінальну протиправність поширення цифрових підробок без згоди особи, зовнішність якої відтворюється у відповідних матеріалах сексуально відвертого характеру. Водночас положень цього нормативно-правового акта не поширюється на випадки обігу матеріалів, що містять так звану «дитячу порнографію», а також зображення сексуального насильства щодо дітей, оскільки такі діяння утворюють самостійні, особливо кваліфіковані склади злочинів, передбачені іншими законодавчими актами. Серед обставин, що характеризують об'єктивну сторону зазначеного кримінального правопорушення, першочерговому встановленню та доказуванню підлягає наявність або відсутність згоди повнолітньої особи, цифрову підробку із зображенням якої було поширено, на вчинення відповідних дій.

Беручи до уваги зарубіжний досвід, зокрема практику Сполучених Штатів Америки, 29 жовтня 2025 року до Верховної Ради України було внесено проєкт Закону № 14165 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальних правопорушень проти безпеки особи». З-поміж іншого, зазначений законопроєкт передбачає фактичну декриміналізацію виготовлення, поширення та збуту порнографічної продукції на території України за умови, що така продукція створюється за добровільною згодою повнолітніх осіб, зображених у відповідних матеріалах. Попри значний дискусійний потенціал цієї законодавчої ініціативи, у межах даного дослідження особливий інтерес становлять положення, які передбачають безпрецедентне закріплення у кримінальному законодавстві кваліфікованого складу злочину, пов'язаного з використанням технологій штучного інтелекту у кримінально протиправних цілях. Такий підхід фактично визнає штучний інтелект можливим засобом вчинення конкретного кримінального правопорушення на законодавчому рівні. З огляду на це пропонується доповнити Кримінальний кодекс України статтею 301-3, якою встановлюється кримінальна відповідальність за незаконне розповсюдження інтимних матеріалів, а також за створення контенту сексуального характеру без згоди особи. Відповідно до змісту частини четвертої проєктованої статті, об'єктивна сторона такого кримінального правопорушення охоплює створення, модифікацію або поширення творів, відео-, фото- чи інших матеріалів порнографічного або еротичного характеру із застосуванням інформаційних технологій, що відтворюють зовнішність чи голос особи без

її добровільної згоди, за що передбачено встановлену законом кримінальну відповідальність [2].

Під час проведення порівняльного аналізу американського та українського законодавства спостерігається недостатня деталізованість диспозицій українського кримінального законодавства та досить лаконічне їх викладення, що у подальшому може призводити до зловживань і правової невизначеності. На думку автора, задля вдосконалення цього аспекту слід звернути увагу на американський досвід застосування спеціалізованих ІТ-термінів та їх детальне тлумачення безпосередньо в кримінально-правових нормах, уникаючи при цьому надмірно узагальнених і нечітких формулювань. Водночас, в умовах стрімкого розвитку ІТ-галузі та появи нових технологій, які можуть використовуватися як знаряддя вчинення злочину, важливим є дотримання балансу та збереження певного простору для застосування кримінально-правових норм, забезпечуючи їхню “гнучкість” стосовно нових форм кримінальних правопорушень.

З погляду автора, Україна є перспективною державою з високим рівнем цифровізації. Цифровізація як суспільно-державне явище охоплює не лише динамічний розвиток інформаційних технологій, державне сприяння цьому розвитку та цифровізацію окремих державних процесів, а й формування достатньої та узгодженої законодавчої бази для запобігання, виявлення та протидії зловживанням “плодами технологічного розвитку”, зокрема шляхом використання інструментів кримінального права. Це, перш за все, забезпечується високим рівнем обізнаності суб’єктів законодавчої діяльності щодо сучасних тенденцій розвитку інформаційної галузі, актуальних цифрових технологій і засобів, розумінням їхнього функціонування та аналізом потенційних загроз, пов’язаних із зловживанням цими технологіями. При цьому доцільним є врахування іноземного досвіду, зокрема законодавчих тенденцій держав, які посідають провідні позиції у сфері інформаційних технологій.

Список використаних джерел

Стрельцов Є.Л. Раціональний дискурс про кримінальне право: монографія. Київ: Юрінком Прес, 2024. 468 с.

Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальних правопорушень проти безпеки особи №14165 від 29.10.2025. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58611

United States Code. URL: https://www.govinfo.gov/app/collection/uscode

Федеральний закон США “S.146 – TAKE IT DOWN Act”. URL: https://www.congress.gov/bill/119th-congress/senate-bill/146

Ключові слова: штучний інтелект, інформаційні технології, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, компаративістика

Keywords: artificial intelligence, information technology, criminal offense, criminal liability, comparative studies

Науковий керівник: д.ю.н., професор Стрельцов Є.Л.

Казарян Ліліт Романівна
здобувачка 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РОЗМЕЖУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ

У сучасних умовах війни в Україні актуальності набуває питання забезпечення належної та точної кримінально-правової кваліфікації дій, спрямованих проти основ національної безпеки держави. Центральною проблемою постає розмежування категорій державної зради та колабораційної діяльності. Оскільки склад цих кримінальних правопорушень має зовні схожу суб'єктивну та об'єктивну сторони, а також спільну спрямованість проти інтересів держави, відповідно, критично важливим є встановлення тих ознак, які будуть відрізняти їх та дозволять уникнути помилок при кваліфікації й забезпечити невідворотність відповідальності.

Від моменту початку війни рф проти України та окупації територій, з 2014 року сформувалися умови, що зумовили як добровільну, так і примусову взаємодію громадян України, котрі залишилися на окупованих територіях, із державою-агресором або пособництво терористичній організації. Такі кримінальні правопорушення кваліфікувалися як державна зрада. Після повномасштабного вторгнення на територію нашої держави, було внесено зміни до ст. 111 «Державна зрада» Кримінального кодексу України (далі -ККУ) Законом України від 03.03.2022 р. № 2113-IX. З ч.1 було вилучено формулювання «в умовах воєнного стану або», що свідчить про уточнення правових положень. Одночасно впроваджено ч.2, яка наголошує на ознаці «ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану» [1]. Зазначені зміни мали на меті вдосконалення правового регулювання, що забезпечує його відповідність функціонуванню правової системи в умовах воєнного стану на практиці. До того ж, Кримінальний кодекс України було доповнено ст.111-1 «Колабораційна діяльність» Законом України від 15.03.2022 р. № 2108-IX [2]. До запровадження даної статті, діяння, що відповідали ознакам колабораційної діяльності, кваліфікувалися як «державна зрада», за якими виносилися вироки за статтею 111 ККУ.

Аналізуючи зазначені норми, насамперед необхідно окреслити предмет регулювання кожної з них. У складі державної зради предметом виступають відомості, що включають державну таємницю, тоді як колабораційна діяльність охоплює матеріальні ресурси. Законодавець не надає чіткого визначення поняття «матеріальні ресурси» та не встановлює критеріїв щодо їх обсягу. При цьому загроза національній безпеці може виникати не лише внаслідок значного розміру таких, адже вирішальне

значення має сам факт вчинення діяння, яке за своєю природою є суспільно небезпечним. Наприклад, підприємство може передати складські приміщення разом із запасами пального для забезпечення пересування ворожих військових підрозділів.

Об'єктивні сторони кримінальних правопорушень сформульовані чітко та конкретно, проте тлумачення кожної з них потребує детального розгляду. Закон щодо державної зради виокремлює три форми: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [3]. Під колабораційною діяльністю ст. 111^{-1} КК розуміє сім самостійних діянь, починаючи з публічного заперечення факту збройної агресії проти України чи закликів до співпраці з державою-агресором і закінчуючи добровільним зайняттям посад у незаконних судових або правоохоронних органах чи участю в збройних формуваннях держави-агресора, що ведуть бойові дії проти Збройних Сил України [3]. Державна зрада може бути вчинена на користь будь-якої іноземної держави, тоді як колабораційна діяльність обмежується діями, спрямованими виключно на підтримку держави-агресора [4]. Постає питання місця вчинення кримінального правопорушення, де і починають виникати розмежування. Колабораційна діяльність здійснюється виключно на тимчасово окупованій території, тоді як державна зрада може мати місце як у межах України, так і поза її територією, оскільки законодавство не встановлює обмежень щодо місцезнаходження особи, яка її вчиняє.

Наступним елементом аналізу є суб'єктивних ознак злочину, зокрема визначення суб'єкта кримінального правопорушення. Державна зрада може бути вчинена виключно громадянином України. Колабораційна діяльність у більшості випадків також передбачає цей критерій, однак у ч.4, ч.6 статті 111-1 ККУ відсутня пряма вказівка на те, що суб'єктом є саме громадянин України, що спричиняє як наслідок виникнення колізій з іншими нормами кримінального законодавства і може охоплювати апатридів або іноземців [5]. Також провідним елементом розмежування виступає мотив, хоча в обох випадках умисел має прямий характер. Для державної зради визначальним є виконання завдання, поставленого іноземною державою чи її представниками. Натомість колабораційна діяльність здебільшого ґрунтується на власному усвідомленні особи, корисливих цілях, прагненні отримати вигоду чи підвищити соціальний статус в умовах окупації.

Більшість науковців та практиків додатково акцентують увагу на необхідності уточнення формулювань ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 ККУ. Добровільна участь громадянина України у збройних формуваннях, створених на тимчасово окупованих територіях, одночасно охоплюється диспозиціями обох норм, що фактично унеможливлює чітке розмежування між державною зрадою у формі переходу на бік ворога та колабораційною

діяльністю. Така колізія призводить до неоднозначної судової практики та створює перешкоди для реалізації права на справедливий суд [5, ст. 103-104].

Таким чином, колабораційна діяльність відмежовується від державної зради за всіма елементами складу кримінального правопорушення, але все одно виникають численні суперечності, зокрема пов'язані з добровільною участю осіб у незаконних збройних формуваннях, що створює проблеми для правозастосування. Законодавчі зміни, які були впроваджені, мають на меті уточнити правові норми та адаптувати їх до умов воєнного стану, але відсутність єдиного підходу призводить до розбіжностей у судовій практиці. Для подальшого вдосконалення законодавчої системи та її правових механізмів необхідно зосередитися на ліквідації правових колізій, встановленні чітких критеріїв для кваліфікації правопорушень та однозначному тлумаченні ключових понять.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон, Верховна Рада України від 03.03.2022, № 2113-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text (дата звернення: 07.04.2026).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон, Верховна Рада України від 15.03.2022, № 2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text (дата звернення: 07.04.2026).
3. Кримінальний кодекс України : Кодекс, Закон, Верховна Рада України від 05.04.2021, № № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 07.04.2026).
4. Гаврилюк А. В. Проблематика розмежування державної зради та воєнного колабораціонізму. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т. 2, вип. 3. С. 347–353. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.56.
5. Книженко О. О. Відмежування державної зради від колабораційної діяльності. *Національна безпека: право та економіка*. 2024. С. 22–30. URL: https://doi.org/http://doi.org/10.51369/3083-5917-2024-1-3.
6. Корогод С. В. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Науковий вісник*

Ужгородського Національного Університету. 2025. вип. 91. С. 100–105. (Право). URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.12.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, державна зрада, колабораційна діяльність, національна безпека, держава-агресор, кримінальне правопорушення, тимчасово окупована територія.

Keywords: criminal liability, treason, collaboration, national security, aggressor state, criminal offence, temporarily occupied territory.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Горбачова І. М.

Каліновська Катерина Станіславівна
здобувачка 1курсу магістратури факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сучасний етап розвитку кримінального права України характеризується суттєвими викликами, зумовленими умовами воєнного стану та необхідністю адекватного реагування на нові види злочинів. Особливої актуальності набуває проблема правильної кримінально-правової кваліфікації воєнних злочинів. Це пов'язано зі складністю фактичних обставин, у яких вчиняються такі правопорушення. Крім того, правозастосовна практика лише формується і потребує наукового осмислення. Саме тому ця тема є надзвичайно актуальною для сучасної юридичної науки.

Кримінальне право як галузь права спрямоване на охорону найважливіших суспільних відносин, що набувають особливого значення в умовах війни. Водночас ефективність цієї охорони залежить від чіткості та узгодженості кримінально-правових норм. У сучасних умовах виникає потреба адаптації законодавства до нових викликів. Це вимагає як змін у законодавстві, так і переосмислення існуючих підходів. Таким чином, кримінальне право виконує ключову роль у забезпеченні національної безпеки [1, с. 286].

Однією з центральних проблем є визначення складу воєнного злочину та його елементів. Зокрема, складність виникає при встановленні об'єкта злочину, оскільки він може бути комплексним. Об'єктивна сторона також має специфічні ознаки, пов'язані з умовами збройного конфлікту. Важливим є і правильне визначення суб'єкта злочину. Наявність цих труднощів ускладнює процес кваліфікації.

Особливої уваги потребує розмежування воєнних злочинів та суміжних складів кримінальних правопорушень. Це стосується, зокрема, злочинів проти основ національної безпеки. Нечіткість меж між цими категоріями

може призводити до помилок у правозастосуванні. У практиці часто виникають ситуації, коли одне діяння має ознаки кількох складів злочину. Це потребує глибокого аналізу кожного конкретного випадку.

Суттєві труднощі виникають у процесі доказування воєнних злочинів. Значна частина доказів має цифровий характер, що створює нові виклики для слідства. Питання допустимості таких доказів часто стає предметом судових спорів. Крім того, необхідно забезпечити їх належне збереження та фіксацію. Це вимагає вдосконалення криміналістичних методів.

Важливим аспектом є міжнародно-правове співробітництво у сфері притягнення до відповідальності за воєнні злочини. Такі злочини часто мають транснаціональний характер. Це ускладнює процес збору доказів і притягнення винних до відповідальності. Співпраця з міжнародними інституціями є необхідною умовою ефективного правосуддя. Це сприяє забезпеченню невідворотності покарання.

Окрему увагу слід приділити гармонізації національного законодавства з міжнародним гуманітарним правом. Україна зобов’язана враховувати міжнародні стандарти при формуванні кримінального законодавства. Це стосується як визначення складів злочинів, так і процедур їх розслідування. Невідповідність стандартам може ускладнювати міжнародне співробітництво. Тому ця проблема є надзвичайно актуальною.

Проблемним є також питання кваліфікації колабораційної діяльності. Після законодавчих змін 2022 року було введено нові склади кримінальних правопорушень. Проте їх застосування викликає труднощі на практиці. Зокрема, складно довести наявність умислу та характер співпраці з державою-агресором. Це вимагає ретельного дослідження доказів [2, с. 178].

Не менш складною є кваліфікація державної зради. В умовах війни такі діяння набувають особливої суспільної небезпеки. Проте межі між державною зрадою та іншими злочинами можуть бути розмитими. Особливо це стосується інформаційної співпраці з ворогом. Вирішення цієї проблеми потребує чіткого законодавчого регулювання.

Складною залишається проблема частих змін кримінального законодавства. Законодавець змушений оперативно реагувати на нові виклики воєнного часу. Однак такі зміни не завжди мають системний характер. Це може призводити до суперечностей у правових нормах. У результаті виникають труднощі у правозастосуванні.

Важливим є питання формування ефективної кримінально-правової політики. Вона повинна відповідати сучасним умовам та викликам. Водночас така політика має ґрунтуватися на принципах законності та справедливості. Необхідно забезпечити баланс між суворістю покарання та правами людини. Це є важливою умовою ефективності правосуддя.

Особливу увагу слід приділити забезпеченню прав людини в умовах війни. Навіть за наявності воєнного стану держава повинна дотримуватися міжнародних стандартів. Порушення прав людини може негативно впливати на міжнародний імідж держави. Крім того, це може призводити до юридичних наслідків на міжнародному рівні. Тому забезпечення прав людини є пріоритетним завданням.

Важливу роль відіграє судова практика у формуванні підходів до кваліфікації воєнних злочинів. Через новизну багатьох складів злочинів практика ще не є сталою. Це призводить до різного застосування норм судами. Уніфікація судової практики є необхідною умовою правової визначеності. Вона сприятиме підвищенню ефективності правозастосування [3, с. 217].

Необхідно також враховувати системність кримінального права як галузі. Узгодженість між Загальною та Особливою частинами є важливою умовою ефективності законодавства. Водночас сучасні виклики потребують перегляду окремих інститутів. Це стосується, зокрема, відповідальності за нові види злочинів. Такий підхід дозволить підвищити ефективність кримінального права.

Отже, проблеми кримінально-правової кваліфікації воєнних злочинів є комплексними та багатогранними. Вони охоплюють як теоретичні, так і практичні аспекти. Їх вирішення потребує системного підходу та подальших наукових досліджень. Важливим є вдосконалення законодавства та правозастосовної практики. Це сприятиме ефективній боротьбі зі злочинністю в умовах воєнного часу.

Список використаних джерел

1. Острогляд О.В Кримінально-правова політика в умовах війни: законодавчий аспект. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2022. N. 1. С. 286–290. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.53 (дата звернення: 08.04.2026).

2. Новгородська Д., Любавіна В. Актуальні проблеми кваліфікації воєнних злочинів в Україні. *Молодий вчений*. 2024. № 7 (131). С. 177–180. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-7-131-26 (дата звернення: 08.04.2026).

3. Шевчишена К.В. Стан наукових досліджень проблем розслідування воєнних злочинів. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2023. N 6. С. 215–224. URL: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.36 (дата звернення: 08.04.2026).

Ключові слова: воєнні злочини, колабораційна діяльність, державна зарада, кваліфікація, ефективність, кримінальна політика

Keywords: war crimes, collaboration, state treason, qualification, efficiency, criminal policy

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Горбачова І.М.

Карманчук Віталій Олегович
Тодощак Володимир Олегович
здобувачі 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ (СТ. 407 ККУ)

Самовільне залишення частини або місця служби є одним із найпоширеніших військових злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України, і становить значну загрозу боєздатності Збройних Сил та інших військових формувань держави. Норма статті 407 ККУ спрямована на охорону встановленого порядку проходження військової служби – невід'ємного елементу обороноздатності країни. В умовах тривалої війни актуальність питань правового регулювання цього складу злочину набуває особливого значення, оскільки від ефективності відповідного механізму залежить не лише дисципліна у військових підрозділах, а й загальна готовність держави до захисту суверенітету [1].

Механізм правового регулювання самовільного залишення частини охоплює сукупність правових засобів, методів та інструментів, за допомогою яких держава встановлює обов'язкові правила поведінки військовослужбовців, визначає наслідки їх порушення та забезпечує відновлення правопорядку. До цього механізму входять норми Кримінального кодексу України, Статут внутрішньої служби, законодавство про військовий обов'язок, а також підзаконні нормативні акти, що конкретизують порядок несення служби. Системний характер цього механізму передбачає взаємодію кримінально-правових, адміністративно-правових та військово-дисциплінарних норм.

Об'єктом злочину, передбаченого ст. 407 ККУ, є встановлений порядок проходження військової служби, що забезпечує нормальне функціонування збройних формувань держави. Безпосереднім об'єктом виступає дисципліна і боєздатність конкретного військового підрозділу, у якому проходить службу винний. Суб'єкт злочину є спеціальним – ним може бути лише військовослужбовець строкової або контрактної служби, а також особи, призвані на навчальні збори. Саме спеціальний суб'єкт визначає особливість цього складу злочину та відмежовує його від суміжних діянь загальнокримінального характеру [2, с. 50].

Об'єктивна сторона самовільного залишення частини виражається в самовільному, тобто без дозволу командира, залишенні місця служби або

нез'явленні вчасно на службу після відпустки, відрядження, лікування чи у разі призначення або переведення. Ключовим елементом об'єктивної сторони є тривалість відсутності: законодавець диференціює відповідальність залежно від того, чи становить вона від одного до десяти діб, чи перевищує цей строк. Така диференціація відображає прагнення законодавця до пропорційності покарання ступеню суспільної небезпечності діяння та дозволяє враховувати конкретні обставини справи при кваліфікації.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини – військовослужбовець усвідомлює, що залишає частину або місце служби без дозволу, і бажає цього. Саме вольовий момент умислу, а точніше його спрямованість, є головним критерієм розмежування самовільного залишення частини та дезертирства, передбаченого ст. 408 ККУ. При дезертирстві умисел спрямований на остаточне ухилення від військової служби, тоді як при самовільному залишенні частини особа має намір повернутися. Встановлення цієї межі на практиці нерідко становить значну процесуальну складність [3, с. 33].

Кваліфікуючі ознаки складу злочину, закріплені в частинах другій і третій ст. 407 ККУ, суттєво впливають на обсяг кримінальної відповідальності. До них належить тривалість самовільної відсутності понад десять діб або понад один місяць, а також вчинення діяння в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. Наявність воєнного стану як кваліфікуючої ознаки відображає підвищену суспільну небезпечність діяння в цих умовах, оскільки самовільне залишення підрозділу безпосередньо послаблює його боєздатність та може мати трагічні наслідки для інших військовослужбовців і цивільного населення.

Санкції ст. 407 ККУ побудовані за принципом прогресивного посилення відповідальності залежно від кваліфікуючих ознак. У мирний час за основний склад передбачено службові обмеження або тримання в дисциплінарному батальйоні, тоді як в умовах воєнного стану максимальна санкція сягає позбавлення волі на строк до п'яти років за самовільне залишення та до дванадцяти років – у бойовій обстановці. Така конструкція санкцій покликана не лише карати, а й превентивно впливати на поведінку військовослужбовців, формуючи усвідомлення нерозривного зв'язку між їхньою поведінкою і правовими наслідками.

Важливим елементом механізму правового регулювання є положення про добровільне повернення до місця служби, яке розглядається як обставина, що пом'якшує покарання або є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності за певних умов. Законодавець закріпив цей інструмент з метою заохочення військовослужбовців, які самовільно залишили частину, до повернення без застосування суворих репресивних заходів, що є більш доцільним з точки зору інтересів оборони держави, ніж

тривале кримінальне переслідування. Застосування цього інструменту потребує чіткого процесуального оформлення та оцінки сукупності обставин справи [4].

Проблема розмежування самовільного залишення частини та суміжних складів злочинів, дезертирства (ст. 408 ККУ) та ухилення від військової служби шляхом самокалічення (ст. 409 ККУ) – залишається однією з найгостріших у правозастосовній практиці. Відсутність чітких законодавчих критеріїв встановлення умислу на остаточне залишення служби змушує суди і слідчих вдаватися до широкого оціночного судження, що породжує неоднаковість судової практики. Подолання цієї проблеми вимагає як законодавчого уточнення відповідних норм, так і формування єдиних роз'яснень з боку Верховного Суду.

Окремої уваги в механізмі правового регулювання потребує питання відповідальності за самовільне залишення частини в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні з лютого 2022 року [5]. Різке зростання кількості кримінальних проваджень за ст. 407 ККУ поставило перед правозастосовною системою питання щодо достатності наявного інструментарію та доцільності диференційованого підходу до осіб, які залишили службу через психологічні травми, страх або сімейні обставини. Баланс між невідворотністю покарання та гуманним ставленням до осіб у надзвичайно стресових умовах є одним із ключових викликів для законодавця і суду.

Для підвищення ефективності механізму правового регулювання самовільного залишення частини необхідно вжити комплексу заходів як законодавчого, так і практичного характеру. По-перше, доцільно законодавчо уточнити критерії розмежування самовільного залишення частини та дезертирства, зокрема закріпити індикатори умислу на остаточне ухилення. По-друге, слід удосконалити порядок документування фактів самовільної відсутності на рівні підрозділів. По-третє, потребує розвитку інститут медіації та психологічної реабілітації як альтернативи кримінальному переслідуванню у випадках, коли залишення служби зумовлене бойовим стресом або посттравматичними розладами.

Таким чином, механізм правового регулювання самовільного залишення частини або місця служби є складною багаторівневою системою, що включає кримінально-правові норми, підзаконне регулювання, процесуальні інструменти та судову практику. Його ефективність визначається не лише суворістю санкцій, а й чіткістю нормативних приписів, злагодженістю взаємодії між військовим командуванням і правоохоронними органами, а також здатністю гнучко реагувати на виклики, породжені умовами збройного конфлікту. Подальше вдосконалення цього механізму є необхідною умовою забезпечення

військової дисципліни, захисту прав військовослужбовців і зміцнення обороноздатності України.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 14.04.2026).
2. Журавель В. В. Кримінологічна характеристика особи військовослужбовця, що самовільно залишив військову частину або місце служби. Серія «Право». Вип. 90, ч. 4. 2025. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/8-3.pdf (дата звернення: 14.04.2026).
3. Кваліфікація самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирства: теорія та практика реалізації : метод. рек. / О. А. Гритенко, О. І. Миргородський, Т. А. Орлова, Т. В. Шевченко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 66 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/16241/1/Макет_Методичні%20рекомендації_СЗЧ_дезертирство_ред%20(1).pdf (дата звернення: 14.04.2026).
4. Ружицький Р. Самовільне залишення військової частини (СЗЧ): правові наслідки. URL: https://rradvokat.com.ua/samovilne-zalyshennia-chastyny-vidpovidalnist/ (дата звернення: 14.04.2026).
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 14.04.2026).

Ключові слова: самовільне залишення військової частини, військові злочини, кримінальна відповідальність, військова дисципліна, воєнний стан, об’єкт злочину, суб’єкт злочину, умисел, кваліфікація злочину, правове регулювання.

Keywords: unauthorized abandonment of a military unit, military crimes, criminal liability, military discipline, martial law, object of crime, subject of crime, intent, crime qualification, legal regulation.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Коломієць Ю.Ю.

Кисса Пилип Георгійович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВБИВСТВО ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ (СТ. 118 КК УКРАЇНИ)

Право на необхідну оборону є одним із фундаментальних природних прав людини, закріплених у ч. 3 ст. 27 Конституції України, відповідно до якої кожен має право захищати своє життя і здоров'я, а також життя і здоров'я

інших людей від протиправних посягань [1]. Кримінально-правовою формою реалізації цього права є ст. 36 КК України, яка визначає умови правомірної необхідної оборони. Водночас законодавець не вважає вбивство в стані необхідної оборони безумовно правомірним: у разі явної непропорційності захисту та посягання настає кримінальна відповідальність за ст. 118 КК України – умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Ця стаття є привілейованим складом вбивства і посідає самостійне місце у системі злочинів проти життя та здоров'я особи.

Відповідно до ст. 118 КК України [2], умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років. Порівняно з основним складом умисного вбивства (ч. 1 ст. 115 КК від 7 до 15 років позбавлення волі), санкція ст. 118 КК є суттєво м'якшою, що відображає законодавче визнання меншого ступеня суспільної небезпечності діяння, вчиненого в умовах оборони. Зміни, внесені Законом № 2617-VIII від 22.11.2018, доповнили диспозицію статті другим діянням перевищенням заходів затримання, що розширило сферу її застосування.

Підставою кримінальної відповідальності за ст. 118 КК є ексцес оборони перевищення меж необхідної оборони. Відповідно до ч. 3 ст. 36 КК перевищенням визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту [2]. Пленум Верховного Суду України у Постанові від 26 квітня 2002 р. № 1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону» [3] роз'яснив, що стан необхідної оборони виникає не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди; при цьому для виявлення такої загрози суд має враховувати спрямованість умислу нападника, інтенсивність та характер його дій. У дослідженні судових рішень за ст. 118 КК науковці виокремлюють два основні види ексцесу: інтенсивний (явна невідповідність засобу захисту небезпечності посягання) та екстенсивний (застосування захисних дій за межами часових меж оборони), підкреслюючи, що суди нерідко плутають ці види при кваліфікації [4].

Об'єктивна сторона злочину полягає у спричиненні смерті особі, яка вчиняє суспільно небезпечне посягання, за умови явної невідповідності заподіяної шкоди небезпечності посягання або обстановці захисту. Суб'єктивна сторона характеризується обов'язковою ознакою – захисним мотивом: прагненням особи захистити охоронювані законом інтереси від суспільно небезпечного посягання. Саме це відрізняє ст. 118 від ст. 115 КК

(умисне вбивство без стану необхідної оборони). Верховний Суд України у Постанові від 30 жовтня 2014 р. у справі № 5-34кс14 підкреслив, що на відміну від умисного вбивства, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 118 КК, є саме захисний мотив захист охоронюваних законом прав та інтересів від суспільно небезпечного посягання [5]. Вина у формі умислу є обов'язковою: необережне заподіяння смерті при перевищенні меж оборони не утворює складу ст. 118 КК.

Найбільш дискусійним у правозастосуванні є відмежування ст. 118 КК від ч. 1 ст. 115 КК. ККС ВС у Постанові від 19 вересня 2023 р. у справі № 204/647/20 перекваліфікував дії засудженої з ч. 1 ст. 115 КК на ст. 118 КК, вказавши, що заподіяння двох ударів ножем у момент, коли потерпілий вже не мав у руках зброї, свідчить про перевищення меж необхідної оборони, оскільки особа хоча й перебувала в стані оборони, допустила явну непропорційність захисту [6]. Аналогічно у справі № 544/73/20 (Постанова ККС ВС від 4 квітня 2023 р.) Суд констатував, що спричинення численних ударів сокирою явно перевищувало межі, необхідні для захисту, та перекваліфікував дії з ч. 1 ст. 115 КК на ст. 118 КК [7]. Ці справи ілюструють ключовий критерій: навіть правомірний стан оборони не виключає відповідальності, якщо обраний засіб захисту очевидно перевищував ступінь небезпеки посягання.

Окремо слід звернути увагу на виняток із загального правила про ексцес оборони: відповідно до ч. 5 ст. 36 КК, не є перевищенням меж необхідної оборони і не тягне кримінальної відповідальності заподіяння будь-якої шкоди, аж до позбавлення посягаючого життя, при захисті від нападу озброєної особи, групи осіб або у разі протиправного насильницького вторгнення у житло [2]. Ця норма знімає вимогу співрозмірності в екстремальних ситуаціях і відповідає міжнародним стандартам права на самозахист. Аналізуючи значення уявної оборони (ст. 37 КК), науковці зауважують: якщо особа через помилку в оцінці обстановки добросовісно вважала, що перебуває під реальним нападом, відповідальність за ст. 118 КК виключається або пом'якшується залежно від того, чи могла вона усвідомлювати відсутність реального посягання [8]. С. 46.

Аналіз судової практики виявляє низку системних проблем у застосуванні ст. 118 КК. По-перше, суди першої інстанції нерідко кваліфікують ситуації перевищення меж оборони як умисне вбивство (ст. 115 КК), що спричиняє непропорційно суворе покарання і порушує принцип справедливості про це свідчить значна кількість справ, у яких ВС перекваліфікував вироки. По-друге, відсутній законодавчо закріплений чіткий критерій «явної невідповідності» оцінне поняття, яке залишає широкий простір для суддівського розсуду. Також, в умовах воєнного стану актуалізується питання застосування права на необхідну оборону в

контексті збройного конфлікту, що потребує окремого доктринального осмислення [9].

Таким чином, ст. 118 КК України виконує важливу функцію: забезпечує кримінально-правовий захист права на оборону, водночас встановлюючи межу між правомірним самозахистом та суспільно небезпечним насильством. Перспективами вдосконалення є законодавча конкретизація поняття «явної невідповідності», розширення меж ч. 5 ст. 36 КК, а також розроблення методологічних рекомендацій для суддів щодо кваліфікації у справах цієї категорії.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами). Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02

4. Авраменко С. М. Аналіз судових рішень за вчинення умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони та розмежування діянь, передбачених статтями 36, 115 та 118 КК України. Право і суспільство. 2020. № 6-2. Ч. 2. С. 161

5. Постанова Верховного Суду України від 30 жовтня 2014 р. у справі № 5-34кс14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua

6. Постанова ККС ВС від 19 вересня 2023 р. у справі № 204/647/20. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1504397/

7. Постанова ККС ВС від 4 квітня 2023 р. у справі № 544/73/20. Юридична практика. URL: https://pravo.ua/perevyshchenniam-mezh-neobkhidnoi-oborony-kks-vs-vkazav-na-osoblyvosti-kvalifikatsii/

8. Сень І. З. Підстава необхідної оборони: аналіз правових позицій Верховного Суду. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024.

9. Столяр Т. В. Правова природа реалізації особою права на необхідну оборону в умовах військового конфлікту в Україні. Публічне право. 2019. № 3–4. С. 90–96.

Ключові слова: необхідна оборона, перевищення меж необхідної оборони, ексцес оборони, ст. 118 КК України, умисне вбивство, захисний мотив, кримінальна відповідальність, судова практика.

Keywords: necessary defense, exceeding the limits of necessary defense, excess of defense, Article 118 of the Criminal Code of Ukraine, intentional homicide, defensive motive, criminal liability, judicial practice.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Кобець Поліна Олегівна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА МЕДИЧНОЇ ПОМИЛКИ ЯК ПІДСТАВИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДИЧНОГО ПРАЦІВНИКА

Проблема лікарської (медичної) помилки є однією з найскладніших і дискусійних у сучасній юридичній науці та медичній практиці. Це явище розглядається на перетині права, етики та медицини, оскільки дії лікаря безпосередньо впливають на життя й здоров'я пацієнта, а також на загальне суспільне становище. В українському законодавстві відсутнє чітке визначення поняття «лікарська помилка», що вимагає звернення до наукових джерел і практики для його інтерпретації та правової оцінки. Вітчизняні та зарубіжні дослідження визначають медичну помилку як неправильні дії або бездіяльність медичного працівника під час надання медичної допомоги, що призвели до негативних наслідків, за відсутності умислу або злочинної необережності [1]. Таке визначення акцентує увагу на динамічній природі медичної діяльності, де невдача не завжди означає провину. Термінологічна неоднорідність у наукових підходах пояснюється специфікою медичної практики. Медична помилка виникає під впливом об'єктивних обставин (складність захворювання, індивідуальні фізіологічні особливості пацієнта, неповна картина клінічної ситуації), а також суб'єктивних чинників, пов'язаних з професійним рівнем та діями медичного персоналу. Саме комбінація цих чинників може призводити до несприятливих результатів, без існування елементів провини у лікаря. Важливо відзначити, що такі ситуації не завжди мають юридичну оцінку як правопорушення, оскільки негативний результат лікування може бути непередбачуваним навіть за дотримання всіх стандартів медичної допомоги [2].

З точки зору кримінального права, ключовим фактором для кваліфікації діяння є наявність вини – умисної або у формі необережності. В юридичній доктрині підкреслюється, що відсутність вини у діях медичного працівника є основною ознакою, яка відокремлює лікарську помилку від кримінального правопорушення. Саме тому негативний результат медичного втручання не може автоматично тягти за собою кримінальну відповідальність, якщо неможливо довести, що дії лікаря виходили за межі стандартів і були свідомо недбалими або неправомірними. На сьогодні стаття 140 Кримінального кодексу України встановлює відповідальність за

невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків медичним чи фармацевтичним працівником, якщо це спричинило тяжкі наслідки для пацієнта [3]. Але для притягнення до кримінальної відповідальності необхідно довести наявність трьох обов'язкових елементів складу кримінального правопорушення: факту порушення професійних стандартів, причинно-наслідкового зв'язку між діями медичного працівника та наслідками, а також вини у формі необережності. Якщо хоча б один із цих елементів відсутній – кримінальна відповідальність не застосовується, оскільки справа має ознаки казусу – юридичного поняття, що означає невинне заподіяння шкоди. Розглянемо, у зв'язку з цим, приклад із судової практики, який ілюструє принцип причинно-наслідкового зв'язку. Лікаря-акушера було звинувачено у неналежному виконанні професійних обов'язків нібито через те, що дитина, яку він приймав, народилася у стані асфіксії. Проте під час судового розгляду встановлено, що причиною смерті новонародженого стала аспірація харчовими масами, що є небезпечним медичним ускладненням, яке не було безпосередньо пов'язане з діями лікаря під час пологів. У цій ситуації суд дійшов висновку про відсутність причинно-наслідкового зв'язку між діяннями та наступившими наслідками, що унеможливило притягнення лікаря до кримінальної відповідальності.

Важливо також звернути увагу на явище так званого «злочинного невігластва». Це ситуації, коли особа з недостатньою професійною підготовкою або знаннями береться за виконання завдань, що вимагають компетентності, і тим самим створює передумови для негативних наслідків. У таких випадках немає виправдання для переведення вини лікаря в розряд «медичної помилки», оскільки очевидна недбалість або невідповідність знань та навичок створюють умови для юридичної відповідальності. Відповідно, «злочинне невігластво» не можна виправдовувати посиланням на те, що це нібито «медична помилка», оскільки наявний суб'єктивний елемент провини, який і є підставою для притягнення до відповідальності.

У науковій літературі в цілому виділяють кілька концепцій розуміння лікарської помилки. Перша концепція розглядає її виключно як невинну добросовісну оману лікаря, що виникла внаслідок об'єктивних обставин і збігається з казусом. Друга – передбачає, що лікарська помилка може охоплювати як невинні, так і винні дії, але такий підхід суттєво розширює це поняття і ускладнює його практичне застосування. Третя концепція трактує лікарську помилку як правопорушення, тобто як винну поведінку, що тягне за собою цивільно-правову або кримінальну відповідальність. Ключовим критерієм розмежування між ними є наявність вини та відповідність дій медичного працівника встановленим стандартам медичної практики [4].

У практичній діяльності важлива й класифікація лікарських помилок, що дозволяє систематизувати випадки і визначати природу негативних наслідків. Зазвичай виділяють діагностичні помилки, пов'язані з

неправильним встановленням діагнозу; лікувально-тактичні – пов’язані з неправильним вибором тактики лікування; технічні – пов’язані з помилками у виконанні медичних маніпуляцій; організаційні – такі, що виникають через недоліки у системі надання допомоги; деонтологічні – пов’язані з порушенням етичних норм; та помилки у веденні медичної документації. Кожен із цих видів помилок може мати різний правовий статус, залежно від того, чи містить він ознаки провини, чи є наслідком непередбачуваних обставин. В Україні питання кількісного обліку медичних помилок є недостатньо врегульованим. На відміну від багатьох західних країн, де практика детального аналізу помилок є частиною внутрішнього контролю та підвищення якості медичних послуг, у нас такі дані не систематизуються у відкритому доступі. Це ускладнює наукові дослідження та розробку механізмів запобігання подібним випадкам, а також аналіз судової практики щодо застосування ст. 140 КК України.

Таким чином, лікарська помилка є складним явищем, що вимагає комплексного підходу до свого розуміння та правової оцінки. Встановлення вини, причинного зв’язку та відповідності дій медичного працівника стандартам медичної практики є вирішальними факторами для застосування юридичної відповідальності. Лише за таких умов можливо забезпечити справедливий баланс між захистом прав пацієнтів і гарантіями професійної діяльності лікарів, що є ключовим завданням сучасного медичного права.

Список використаних джерел

1. Скриннікова К. О. Лікарська (медична) помилка: поняття та причини її виникнення. Дніпро: DSpace, 2023. С. 42–54

2. Šepec M. Medical Error – Should it be a Criminal Offence? *Journal of Medicine and Law.* 2021. Vol. 15. No. 2.P.p. 47–66.

3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

4. Шевель А., Петрова І. «Лікарська помилка» і «лікарська халатність»: межі відповідальності. *Науковий вісник ААУК*. 2022. № 3. С. 68–73.

Ключові слова: лікарська помилка, медичне право, кримінальна відповідальність, ст. 140 КК України, казус, необережність, професійні стандарти, медичний персонал

Keywords: medical error, medical law, criminal liability, Article 140 of the Criminal Code of Ukraine, casus, negligence, professional standards, medical staff.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Стрельцов Є.Л.

Ковальська Христина Іванівна

здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДІТЕЙ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Воєнні дії в Україні значно підвищили загрозу домашнього насильства для дітей. Посттравматичний стрес, економічна нестабільність, часті переміщення сімей та загальна психологічна напруга провокують конфлікти всередині родин. За офіційними даними Національної поліції, лише за десять місяців 2025 року надійшло понад 103 тисячі звернень щодо домашнього насильства, з яких майже 4 тисячі – від дітей або безпосередньо стосувалися їхньої безпеки [3]. Дослідження ГО «Ла Страда – Україна» (2026) свідчить, що найуразливішою віковою групою є діти 5–14 років: у більшості випадків агресором виступає один із батьків. Діти часто потерпають не лише від прямого насильства, а й від спостереження за конфліктами між дорослими, що завдає серйозної психологічної шкоди їхньому розвитку [4].

Головним засобом кримінально-правового захисту дітей залишається ст. 126-1 Кримінального кодексу України. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (зі змінами) чітко закріплює, що особа, яка не досягла 18 років, визнається потерпілою у разі вчинення щодо неї будь-якої форми насильства або коли вона стала свідком таких дій у сімейному середовищі. Закон № 3733-IX від 22 травня 2024 року, який набрав чинності 19 грудня 2024 року, суттєво посилив цей захист: присутність дитини під час вчинення насильства автоматично робить її потерпілою, навіть без безпосередньої фізичної шкоди [1]. Такий підхід відповідає зобов’язанням України за Стамбульською конвенцією.

Важливий теоретичний фундамент для розуміння проблеми заклала дисертація Степаненко О. В. (2023) [5]. Авторка обґрунтовує соціальну обумовленість криміналізації домашнього насильства, виділяє систематичність як обов’язкову ознаку складу правопорушення та наголошує на особливо тяжких наслідках для психічного здоров’я дитини, коли насильство відбувається в її присутності. Воєнний стан, за її висновками, виступає потужним каталізатором, який підвищує суспільну небезпечність таких діянь.

Судова практика Верховного Суду 2024–2025 років послідовно вказує, що систематичність можна підтверджувати сукупністю епізодів (включаючи попередні адміністративні правопорушення), а вчинення насильства на очах у дитини є обтяжуючою обставиною [2]. Суди все частіше застосовують комплексний підхід: поєднують покарання з обмежувальними заходами (заборона спілкування, спільного проживання) та направленням кривдника на корекційні програми.

Проте ефективність захисту залишається обмеженою через високу латентність: багато дітей не повідомляють про факти насильства через страх, емоційну залежність або недовіру до дорослих. У воєнних умовах

додатково ускладнюється фіксація доказів через переміщення сімей, руйнування інфраструктури та психологічну травматизацію потерпілих. Особливо складно доводити психологічне та економічне насильство, де без спеціальних знань об'єктивна оцінка шкоди майже неможлива.

Успішність кримінально-правової охорони дітей значною мірою залежить від скоординованої роботи слідчого, прокурора та експертів. Слідчий зобов'язаний швидко реагувати на сигнали, забезпечувати безпеку дитини та призначати судово-психологічну експертизу. Експерт фіксує наслідки психотравмуючого впливу, а суд при вирішенні справи має ставити на перше місце найкращі інтереси дитини.

Таким чином, кримінально-правова охорона дітей від домашнього насильства в умовах воєнного стану потребує подальшого посилення. На основі аналізу дисертаційного дослідження Степаненко О. В. та сучасної судової практики доцільно вдосконалити міжвідомчу взаємодію між правоохоронними органами, соціальними службами та експертними установами, розширити практику призначення судово-психологічної експертизи та запровадити обов'язкове врахування воєнного контексту як обставини, що обтяжує відповідальність. Реалізація цих заходів допоможе не лише ефективніше захищати дітей, а й запобігти передачі насильницької моделі поведінки наступним поколінням.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII (зі змінами, внесеними Законом України від 22.05.2024 № 3733-IX) // Верховна Рада України. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19 (дата звернення: 01.04.2026).

2. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством (2019–2025 роки). Київ : Верховний Суд, 2025.

3. Павліченко К. У 2025 році Національна поліція отримала понад 103 тисячі повідомлень про насильство, серед яких близько 4 тисяч – від дітей [Електронний ресурс] // Міністерство внутрішніх справ України. – 28.11.2025. – Режим доступу: https://mvs.gov.ua/news/katerina-pavlicenko-u-2025-roci-nacionalna-policiia-otrimala-ponad-103-tisiaci-povidomlen-pro-nasilstvo-sered-iakix-blizko-4-tisiac-vid-ditei (дата звернення: 01.04.2026).

4. Аналітичний звіт щодо доступу дітей до правосуддя в справах про домашнє насильство (січень 2026) / ГО «Ла Страда – Україна». Київ, 2026.

5. Степаненко О. В. Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства : дис. … д-ра юрид. наук :

12.00.08 / О. В. Степаненко. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2023. 420 с.

Ключові слова: кримінально-правова охорона дітей, домашнє насильство, воєнний стан, ст. 126-1 КК України, дитина як потерпіла, судово-психологічна експертиза, обмежувальні заходи.

Keywords*:* criminal law protection of children, domestic violence, martial law, Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, child as a victim, forensic psychological examination, restrictive measures.

Науковий керівник: PhD, доцент Бубен К.В.

Короленко Максим Віталійович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕВОЛЮЦІЯ ЗБІРНОГО ПОНЯТТЯ ПОСЯГАНЬ НА ВЛАСНІСТЬ: ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК, СУЧАСНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Криміналізація суспільно небезпечних діянь вимагає чіткого законодавчого визначення понять, із яких випливало б, які саме діяння підпадають під відповідну категорію так якими є їх характерні ознаки. Вже 5 квітня 2026 року виповниться 25 років із моменту прийняття Кримінального кодексу України. Протягом цього періоду для позначення кримінальних правопорушень, що посягають на власність, використовується термін «викрадення». Хоча проблемами досі є те, що законодавець не закріпив в кодексі визначення цього терміну, а також, що «викрадення» застосовується і для позначення інших складів кримінальних правопорушень. Втім Робоча група з питань розвитку кримінального права, створена Указом Президента №584/2019 від 07.08.2019 і таким же чином ліквідована Указом №223/2026 від 5.03.2026, намагається вирішити дані проблеми, хоча, на нашу думку, не зовсім успішно. Для початку вважаємо за необхідне прослідити коротко, які терміни використовувались для позначення цього роду злочинів (кримінальних правопорушень) в історії.

Так, історія вітчизняного права знає й інші узагальнюючі терміни окрім «викрадання», якими законодавець прагнув охопити всі види посягань на власність. Історія цих термінів налічує 10 століть. Так, можна зустріти щонайменше чотири таких терміни:

1) Першим з них є «татьба». Даний термін був використаний в Руській Правді і охоплював собою крадіжку, грабіж та шахрайство [1, с. 8] ;

2) Другим терміном є «воровство». Цей термін не одразу використовувався як збірне поняття посягань на власність. Так, серед науковців є думка, що вживався для позначення всіх протиправних діянь. Хоча, при цьому, можна зустріти й іншу думку, що ним позначалися підроблення судових документів, печаток, фальшивомонетництво тощо. В літературі також зазначається, що згодом термін «воровство» став використовуватись замість минулого узагальнюючого терміну «татьба» [1,

с. 11-12]. Існує і інша думка, за якої зазначають, що «воровство» не вдалось належним чином визначити, так як воно охоплювало, окрім крадіжки, грабежу, розбою, випадки, коли «вор» не лише задля крадіжки, а й для вбивства, проникає в дім. Тому більш слушною є позиція, згідно з якою цей термін охоплює 3 роди «воровства»: а) 1 рід воровство грабіж; б) 2 рід воровство крадіжку; в) 3 рід воровство шахрайство;

3) Третім є термін є «викрадення». Він почав вживатися замість терміну «воровство», а з прийняттям КК УРСР 1960 р., де був запроваджений диференційований підхід до охорони власності, став використовуватися в межах глави V «Злочини проти індивідуальної власності громадян», охоплюючи собою крадіжку та грабіж, а також використовувався для характеристики таких злочинів, як: викрадення чужої дитини (ст. 124 КК УРСР 1960 р.), викрадення документів, печаток, штампів (ст. 193 КК УРСР 1960 р.), глум над могилою, а саме щодо «викрадення предметів, що знаходяться на могилі чи в могилі» (ст. 212 КК УРСР 1960 р.), мародерство (ст. 260 КК УРСР 1960 р.);

4) Четвертим є термін «розкрадання», введений першим вітчизняним Кримінальним кодексом 1922 року, який пов’язувався з систематичним вилученням державного, колективного майна, що вчиняється в особливо великому розмірі. В КК УРСР термін «розкрадання» застосовувався в межах глави II «Злочини проти державної та колективної власності» і відповідно стосувався злочинів, що посягали на цю форму власності. Саме розкрадання здобуло остаточного статусу узагальнюючого поняття. Даний термін охоплював собою крадіжку, грабіж, розбій, вимагання, шахрайство, зловживання службовим становищем, привласнення, розтрату. Також розкрадання в особливо великому розмірі зберегло статус найбільш небезпечного посягання на власність.

На сьогоднішній день в чинному КК України 2001 року відсутнє узагальнююче поняття, на кшталт «розкраданню», яке б охоплювало всі форми посягання на власність. Законодавець відмовився від його використання через те, що він характеризував злочини, які пов’язані з посяганням на державну та комунальну власність, а збереження такого підходу було б не доречним з прийняттям Закону України «Про власність», в ч.4 ст.2 якого зазначалось, що всі форми власності є рівноправними.

З цих причин терміну «розкрадання» не було надано легального статусу та не сформульовано його нормативного визначення. Натомість у Кримінальному кодексі використовується поняття «викрадення», яке не лише охоплює такі форми посягання на власність, як крадіжка та грабіж, а й застосовується для позначення діянь, що спрямовані на зовсім інші об’єкти кримінально-правової охорони. Це прямо відтворює підхід, використаний у КК УРСР 1960 року, але за єдиним виключенням: охорона власності за її формами не диференціюється. Так, про викрадення йдеться в ст. 146

чинного КК, в якій закріплено склад кримінального правопорушення незаконного позбавлення волі та **викрадення** людини та яка знаходиться в III розділі чинного КК; про викрадення згадується і в ст. 158-1 КК (розділ V), щодо зокрема викрадення виборчого бюлетеня; і в ст. 158-3 КК (розділ V), яка стосується зокрема викрадення виборчої документації, документації референдуму, викрадення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму; і в ст. 262 КК (розділ IX), щодо зокрема викрадення вогнепальної зброї; і в ст.ст. 308, 312, 312, які розміщені в XIII розділі КК і охоплюють дії пов'язані зі зокрема викраденням і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, і прекурсорів, і обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних засобів, їх аналогів відповідно; викрадення застосовується і для визначення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 357 КК (розділ XV), яке стосується викрадення документів, штампів, печаток; а також для визначення злочину, передбаченого ст. 410 КК (розділ XIX), що передбачає відповідальність за викрадення військового майна [2]. Безумовно за такого підходу термін «викрадення» не може претендувати на статус узагальнюючого поняття.

На відміну від КК України в більшості пострадянських республік (країн СНД). Цей термін досі наявний у кримінальному законодавстві абсолютної більшості колишніх республік, зокрема в КК Казахстану, КК Туркменістану, КК Молдови, КК Азербайджану, КК Узбекистану, КК Грузії, КК Таджикистану, КК Киргизстану, КК Вірменії та низки *інших* країн. При цьому, прослідковуються розбіжності між КК вказаних країн з приводу даного питання, які зводяться до наступних аспектів. По-перше, у Кримінальних кодексах Молдови, Азербайджану, Узбекистану та Грузії відсутнє легальне визначення терміну «розкрадання». По-друге, у кримінальних кодексах Таджикистану, Киргизстану та Вірменії простежуються певні відмінності у визначенні цього терміна: у деяких формулюваннях не згадується заподіяння шкоди власнику чи іншому законному володільцю майна; в інших – відсутня вказівка на можливість обертання майна на користь винної особи чи інших осіб; подекуди термін «вилучення» змінюється на «заволодіння», без уточнення корисливого мотиву; або ж використовується термін «присвоєння» без зазначення того, у чиїх інтересах здійснюється таке діяння та без вказівки на можливість подальшого обертання майна. Кримінальні кодекси ж Казахстану, Туркменістану та низки *інших* країн у визначенні цього терміну містять ознаки, які відсутні у вищеперерахованих країнах.

Так, аналізуючи визначення «розкрадання», яке наявне в Кримінальних кодексах цих країн та вважаючи підхід до визначення останніх зазначених країн найбільш чітким й таким, що об'єднує в собі всі необхідні ознаки, надаємо наступне визначення розкрадання, яке, на нашу думку, має

бути враховане в аспекті розроблення проекту нового КК: розкрадання – вчинене з корисливих мотивів, протиправне, безоплатне вилучення та (або) обертання чужого майна з активів власника на користь винної особи або інших осіб, що спричинило шкоду власнику чи іншому законному володільцю майна.

Автори проекту нового Кримінального кодексу в Книзі шостій «Кримінальні правопорушення проти економіки», Розділі 6.1. «Кримінальні правопорушення проти власності» використовують «викрадення, який більше не зустрічається в інших розділах, окрім Розділу 6.3. «Кримінальні правопорушення проти фінансів», в якому ст. 6.3.9. стосується зокрема викрадення платіжного засобу чи інструменту. В глосарії нового Кримінального кодексу під викраденням розуміється «вилучення чужого рухомого майна всупереч волі власника, законного володільця чи користувача або уповноваженої особи, зі спотворенням їх волі або з ігноруванням їх волі, що спричинило майнову шкоду у розмірі вартості викраденого майна». Так, намагаючись надати терміну «викрадення» узагальнюючого статусу замість терміну «розкрадання», розробники не вказують на інші дійсно необхідні ознаки, які збірне поняття посягань на власність має містити.

Розробники пішли шляхом впровадження так званого генералізованого складу, об’єднавши терміном «викрадення» в статті 6.1.4. і таємне, і відкрите викрадення, і викрадення з використанням обману або зловживання довірою, тобто одразу один склад кримінального правопорушення, об’єднує у собі наступні основні склади чинного КК України 2001 року: а) крадіжку, б) ненасильницький грабіж; в) шахрайство. При цьому, відповідно до в статті 6.1.6., де вказується зокрема про викрадення чужого рухомого майна, шляхом застосування насильства або погрози, таким же чином об’єднані насильницький грабіж та розбій [3]. Даний крок є невиправданим, адже ще в 70-80их рр. минулого століття деякими вченими доводилася неприпустимість створення «генералізованих» складів, які порушують один з принципів кримінального права – диференціація кримінальної відповідальності.

Отже, дослідження еволюції родових понять посягань на власність свідчить про певне ігнорування як законодавцем, так і розробниками нового Кримінального кодексу власного позитивного історичного досвіду. Відмова від використання доволі усталеного терміну «розкрадання» позбавляє можливості розмежовувати ці діяння як між собою, так і з суміжними складами. Вважаємо за доцільне введення терміну «розкрадання» до КК та визначення його на легальному рівні.

Список використаних джерел

1. Дорохіна Ю. А. Злочини проти власності: історико-правовий аспект. Митна справа. 2013. №6(90). Частина 2, книга 1. С. 263–269
2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 19.03.2026);
3. Кримінальний кодекс України : контрольний текст проєкту станом на 22.02.2026 // Новий Кримінальний Кодекс : сайт URL.: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf

Ключові слова: *власність, викрадення, розкрадання, кримінальне право, проект нового Кримінального кодексу України.*
Keywords: *ownership, abduction, theft, criminal law, draft of the new Criminal Code of Ukraine.*
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Костенюк Софія Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В українському кримінальному праві відповідальність за державну зраду закріплена у ст. 111 Кримінального кодексу України, яка відносить це діяння до категорії особливо тяжких злочинів, спрямованих проти основ національної безпеки держави. Чинна редакція зазначеної норми набула актуального змісту з 07 березня 2022 р. [1], що було безпосередньо пов’язано із зміною безпекового середовища. Водночас введення воєнного стану на підставі Указу Президента України від 24.02.2022 № 64/2022, затвердженого Законом № 2102-IX, сформувало особливий правовий режим, у межах якого діяльність правоохоронних органів і судової системи спрямовується насамперед на забезпечення захисту державних інтересів та національної безпеки [2;3].

У наукових працях звертається увага на певні дискусійні аспекти тлумачення ознак складу державної зради в умовах воєнного стану. Так, Ю. Коломієць підкреслює, що в чинній редакції законодавець фактично звузив сферу застосування ст. 111 КК України, оскільки кримінально караним визнається лише перехід на бік ворога саме у період збройного конфлікту за умов воєнного стану [4, с. 268]. На думку дослідниці, свідчить про ототожнення воєнного стану із збройним конфліктом, що ускладнює можливість кваліфікації діяння у формі переходу на бік ворога за ч. 1 ст. 111 КК України. Водночас О. Марін обґрунтовує іншу позицію, відповідно до якої ознака «в умовах воєнного стану» може розглядатися як самостійна

конструктивна характеристика складу злочину, і, відповідно, навіть за відсутності формально встановленого періоду збройного конфлікту такі дії мають кваліфікуватися за ч. 2 ст. 111 КК України [5].

Особливості притягнення до відповідальності за державну зраду в умовах воєнного стану також проявляються у специфіці об'єктивної сторони цього злочину. Зокрема, така форма, як перехід на бік ворога, органічно пов'язана саме з існуванням воєнної ситуації, адже передбачає фактичну взаємодію особи з представниками держави-агресора. При цьому злочин вважається закінченим уже з моменту встановлення відповідного контакту з метою сприяння противнику, незалежно від того, чи настали конкретні наслідки. Виявляється превентивна спрямованість кримінально-правової заборони, оскільки криміналізується не лише фактичне заподіяння шкоди, а й сама готовність особи діяти на користь ворога. Саме тому в умовах воєнного стану ключового значення набуває доведення прямого умислу, антидержавної спрямованості поведінки та усвідомлення особою характеру власних дій [6, с. 393].

Водночас істотною проблемою правозастосування є необхідність чіткого відмежування державної зради від суміжних складів кримінальних правопорушень, зокрема від колабораційної діяльності. Після запровадження ст. 111-1 КК України виникла ситуація, коли об'єктивні та суб'єктивні ознаки цих правопорушень частково перетинаються. Подібність об'єкта посягання, суб'єкта та форми вини ускладнює процес правильної кваліфікації, що безпосередньо впливає на законність притягнення особи до відповідальності. При цьому визначальним критерієм для державної зради залишається спрямованість дій на заподіяння шкоди суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності чи іншим складовим національної безпеки, тоді як колабораційні діяння характеризуються більш вузькою функціональною спрямованістю [7, с. 347–348, 352].

Сучасна судова практика підтверджує, що в умовах воєнного стану питання притягнення до відповідальності за державну зраду набуває особливої актуальності та складності. Так, вироком Івано-Франківського міського суду від 23.09.2022 р. у справі № 344/9789/22 особу було засуджено до 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна за вчинення державної зради у формі переходу на бік ворога. Суд встановив, що обвинувачений добровільно прибув до пункту збору мобілізованих так званої «ЛНР», уклав відповідний контракт і в подальшому проходив службу у незаконному збройному формуванні, беручи участь у бойових діях проти Збройних Сил України. Його дії були кваліфіковані за ч. 2 ст. 111 КК України, а також додатково за ч. 1 ст. 258-3 та ч. 2 ст. 260 КК України. Ця правова оцінка свідчить про те, що в умовах воєнного стану державна зрада часто має комплексний характер і супроводжується вчиненням інших кримінальних

правопорушень, що підвищує ступінь суспільної небезпеки відповідних діянь [8, с. 122].

Отже, особливості притягнення до відповідальності за державну зраду в умовах воєнного стану полягають у поєднанні кількох взаємопов'язаних чинників: підвищеної небезпечності діяння для держави, тісного зв'язку окремих форм з воєнною обстановкою, складності розмежування із суміжними злочинами, застосування спеціальних правил кримінального провадження та посиленої ролі доказування фактичної співпраці з ворогом.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 02.04.2026).
2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 02.04.2026).
3. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text (дата звернення: 02.04.2026).
4. Коломієць Ю. Ю. Державна зрада, вчинена в умовах воєнного стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Гельветика, 2022. Т. 2. С. 265-268.
5. Марін О. Кримінально-правові варіації державної зради у Кримінальному кодексі України. Право України. 2022. № 11. С. 60-75. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2022-11-060.
6. Бантишев О. Ф. Державна зрада в умовах військових дій. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 3. С. 392-394.
7. Гаврилюк А. В. Проблематика розмежування державної зради та воєнного колабораціонізму. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3, ч. 2. С. 347-353.
8. Черняк Р. А. Кримінальна відповідальність за державну зраду, вчинену в умовах воєнного стану. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2023. № 64. С. 120-125.

Ключові слова: державна зрада, воєнний стан, кримінальна відповідальність, національна безпека, перехід на бік ворога, колабораційна діяльність.

Keywords: high treason, martial law, criminal liability, national security, aiding the enemy, collaboration.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Берш А. Я.

Кравчук Катерина Григорівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність теми зумовлена тим, що повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що триває з 24 лютого 2022 року, суттєво вплинула на соціально-економічну та психологічну ситуацію в суспільстві, зокрема на дітей та підлітків. В умовах воєнного стану спостерігається зростання дитячої бездоглядності, втрата батьками працездатності чи життя, масова евакуація та психотравмування неповнолітніх, що призвело до певного збільшення кількості кримінальних правопорушень, скоєних особами до 18 років.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх в Україні регулюється спеціальними нормами Кримінального кодексу України (КК України), які враховують вікові, психофізичні та соціально-психологічні особливості осіб віком від 14 до 18 років. Умови воєнного стану не змінюють суттєвих положень матеріального кримінального права щодо віку відповідальності чи спеціальних видів покарання. Однак вони впливають на процесуальні аспекти провадження, кваліфікацію окремих діянь та практику застосування заходів. Воєнний стан призвів до зростання кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми (на 28–38 % за даними 2023 року порівняно з 2022 роком), переважно майнового характеру, через соціально-економічні наслідки війни. Метою тез є аналіз нормативної бази, особливостей застосування норм у воєнний період та практичних аспектів, з урахуванням принципів гуманізму, реабілітації та захисту прав дитини.

На мою думку, кримінальна відповідальність неповнолітніх в умовах воєнного стану – це не просто застосування норм Кримінального кодексу, а справжній моральний та правовий виклик для українського суспільства. Коли я аналізую статистику та практику 2023–2026 років, бачу парадокс: з одного боку, війна призвела до зростання дитячої злочинності (майнові правопорушення, іноді – пособництво агресору), через бездоглядність, травми, евакуацію та втрату батьків, а з іншого – держава зберігає пріоритет реабілітації та захисту прав дитини, не змінюючи базових гуманних норм щодо неповнолітніх. Це болісний компроміс між необхідністю безпеки та принципом найкращих інтересів дитини.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх в Україні регулюється спеціальним розділом XV Кримінального кодексу України (статті 97–108), який враховує вікові, психофізичні та соціально-психологічні особливості

осіб від 14 до 18 років. Умови воєнного стану, введеного Указом Президента № 64/2022 та продовженого до 4 травня 2026 року (Закон № 4757-IX), не змінюють суттєвих положень матеріального права щодо віку відповідальності чи видів покарання Однак вони впливають на процесуальні аспекти, кваліфікацію деяких діянь та практику застосування заходів, посилюючи увагу до превенції та реабілітації.[1]

Основні вікові критерії залишаються незмінними: з 16 років – загальна відповідальність, з 14 років – лише за перелік тяжких умисних злочинів (ст. 22 КК України), таких як умисне вбивство, тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування, тероризм, диверсія, пособництво агресору (ст. 111-2 КК), мародерство в умовах війни тощо [2].

До неповнолітніх, які не досягли 14 років, застосовуються лише примусові заходи виховного характеру (ст. 97, 105 КК), і це правило діє в звичайному порядку навіть під час війни [3].

Розділ XV КК передбачає м’якші умови: звільнення від відповідальності за перші проступки чи необережні злочини з застосуванням виховних заходів (ст. 97), обмежені види покарань (попередження, штраф, громадські роботи, арешт до 30 днів, позбавлення волі максимум 10–15 років), призначення більш м’якого покарання (ст. 69, 99–100), умовне засудження (ст. 104) та скорочені строки погашення судимості (ст. 107) [4, с. 12].

Судова практика зберігає гуманний підхід: переважно умовне покарання чи виховні заходи, навіть за майнові злочини, які стали тяжкими [5].

В умовах воєнного стану (Закон № 2201-IX від 14.04.2022) внесено процесуальні адаптації до КПК: ч. 13 ст. 615 дозволяє не застосовувати обов’язкову участь спеціалізованих дізнавачів чи суддів у справах неповнолітніх, якщо воєнні обставини унеможливлюють це; продовження строків розслідування за клопотанням прокурора [6].

Обов’язкова участь захисника, психолога, педагога, відеофіксація допиту (ст. 226, 490–491 КПК), Також впровадження дружніх до дитини процедур («зелена кімната», обов’язкове відеофіксування, залучення психолога) залишається нерівномірним через брак технічної бази, недостатню підготовку слідчих та регіональні відмінності, що гальмує повну реалізацію законодавчих гарантій. Усе це робить проблему вдосконалення процесуального порядку допиту неповнолітніх надзвичайно актуальною й потребує комплексного науково-практичного осмислення [7, ст. 39].

Відновне правосуддя (медіація) спочатку обмежувалося через кваліфікацію майнових злочинів як тяжких, але пізніше зміни дозволили участь неповнолітніх за певними статтями (ст. 185, 186 КК), попри комендантську годину та брак фахівців [8].

Наукові дослідники підкреслюють, що війна посилює ризики девіантної поведінки через психотравми та руйнування соціальних зв’язків, але

вимагає не репресій, а вдосконалення превентивних та реабілітаційних інструментів.

Т. В. Волошанівська зазначає прогалини в процесуальних нормах ювенального провадження в умовах війни та потребу розширення обставин доказування [9, с. 136–140].

В. Ортинський акцентує на ролі ювенальної поліції в профілактиці серед ВПО-дітей [10].

К. С. Чекараміт аналізує ювенальну пробацію як гуманістичний інструмент, наголошуючи на необхідності державної підтримки для подолання кадрового дефіциту [11, с. 1063].

Загалом наукова спільнота схиляється до висновку, що воєнний стан вимагає балансу: посилення превенції (інформування про невідворотність відповідальності з 14 років за диверсії, пособництво), гнучкості процесуальних гарантій та розширення відновного правосуддя, аби відповідальність залишалася реабілітаційною, відповідно до Конвенції ООН про права дитини.

Отже, особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в умовах воєнного стану полягають не в зміні матеріальних норм, а в процесуальних адаптаціях та підвищеній увазі до кваліфікації злочинів, пов’язаних з війною. Законодавство зберігає пріоритет захисту прав дитини, відповідаючи міжнародним стандартам. Війна вимагає посилення соціальної підтримки, освіти та психологічної допомоги, аби запобігти рецидиву.

Підсумовуючи, як здобувачка юридичного університету, яка вивчає кримінальне право, я не можу не замислитися: чи не стаємо ми свідками того, як війна змушує нас балансувати між покаранням і порятунком? На мою думку, це болісний, але необхідний компроміс. Ми бачимо випадки, коли підлітки вчиняють крадіжки через голод чи бездоглядність, і суди призначають умовне покарання з іспитовим строком. Але є й історії пособництва агресору, де гуманізм межує з безпекою суспільства.

Тому моя особиста позиція: кримінальна відповідальність неповнолітніх не повинна стати каральним інструментом війни, а лише «захисним механізмом» для виправлення та адаптації. Якщо ми дозволимо репресіям витіснити реабілітацію, ризикуємо втратити майбутнє покоління. Майбутнє ювенальної юстиції в Україні має бути гібридним: жорстке попередження за злочини проти безпеки та максимальна реабілітація, психологічна підтримка, пробація та відновне правосуддя. Лише так ми переможемо не лише на фронті, а й у збереженні дітей як основи наці

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами). (дата звернення 16.03.2026 року) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2117-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20 (дата звернення: 16.03.2026).
3. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. WikiLegalAid : довідково-інформаційна платформа правової допомоги. URL: https://legalaid.wiki/index.php/Особливості_кримінальної_відповідальності_та_покарання_неповнолітніх (дата звернення: 16.03.2026).
4. Про затвердження плану заходів на 2025–2026 роки з реалізації Стратегії людського розвитку : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.07.2025 № 708-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-p (дата звернення: 16.03.2026).
5. Аналітичний огляд стану злочинності в Україні за 2023 рік : Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika (дата звернення: 16.03.2026).
6. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Закон України від 2026 року. 2026 № 4757-IX. Відомості Верховної Ради України. 2026. (якщо відомий номер ВВР) або URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4757-20 (дата звернення: 16.03.2026).
7. Бондаренко О.Г., Базилевська Д.С. процесуальні гарантії допиту неповнолітніх у кримінальному провадженні: сучасний стан та виклики воєнного часу Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 1. С. 42. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353201/339761 (дата звернення: 16.03.2026).
8. Про затвердження Змін до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 30.08.2024 № 2543/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24 (дата звернення: 17.03.2026).
9. Волошанівська Т.В. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми в умовах воєнного стану /Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2023. Т. 34 (73), № 5. С. 136-140. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/5_2023/5_2023.pdf (дата звернення: 16.03.2026).
10. Ортинський В. Ювенальна превенція в Україні: функціональні особливості в період воєнного стану. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2024. Т. 11, № 3. С.8. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/oct/36028/3.pdf (дата звернення: 16.03.2026).

11. Чекараміт К.С. Ювенальна юстиція під час війни // Perspectives. 2026. № 2. С.1070URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/36999/36998 (дата звернення: 16.03.2026).

Ключові слова: війна, воєнний стан, кримінальна відповідальність неповнолітніх, ювенальна юстиція, дитяча злочинність, реабілітація, права дитини, Кримінальний кодекс України, примусові заходи виховного характеру, гуманізм, воєнний стан і злочинність, майнові правопорушення, пособництво агресору, ювенальне провадження, відновне правосуддя, пробація, психотравмування дітей, превенція, Конвенція ООН про права дитини

Keywords: war, martial law, criminal liability of minors, juvenile justice, juvenile delinquency, rehabilitation, child rights, Criminal Code of Ukraine, compulsory educational measures, humanism, martial law and crime, property offenses, aiding the aggressor, juvenile proceedings, restorative justice, probation, psychotrauma of children, prevention, UN Convention on the Rights of the Child

Науковий керівник: PhD, доцент Павлова О.С.

Кравчук Катерина Григорівна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСНИЙ МЕХАНІЗМ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабна збройна агресія проти України, що триває з 24 лютого 2022 року, суттєво вплинула на соціально-економічну та психологічну ситуацію в суспільстві, зокрема на дітей та підлітків. В умовах воєнного стану спостерігається зростання дитячої бездоглядності, втрата батьками працездатності чи життя, масова евакуація та психотравмування неповнолітніх, що призвело до певного збільшення кількості кримінальних правопорушень, що вчиняється особами до 18 років.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх в Україні регулюється спеціальними нормами Кримінального кодексу України (КК України), які враховують вікові, психофізичні та соціально-психологічні особливості осіб віком до 18 років. Воєнний стан призвів до зростання кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми (на 28–38 % за даними 2023 року порівняно з 2022 роком), переважно майнового характеру, через соціально-економічні наслідки війни.

Видається, що кримінальна відповідальність неповнолітніх в умовах воєнного стану – це не просто застосування норм Кримінального кодексу, а справжній моральний та правовий виклик для українського суспільства. Аналіз судової статистики та практики 2023–2026 років вказує на парадокс: з одного боку, війна призвела до зростання дитячої злочинності (майнові правопорушення, іноді – пособництво агресору), через бездоглядність, травми, евакуацію та втрату батьків, а з іншого – держава зберігає пріоритет

реабілітації та захисту прав дитини, не змінюючи базових гуманних норм щодо неповнолітніх. Це болісний компроміс між необхідністю безпеки та принципом найкращих інтересів дитини.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх в Україні регулюється спеціальним розділом XV Кримінального кодексу України (статті 97–108), який враховує вікові, психофізичні та соціально-психологічні особливості осіб від 14 до 18 років [1]. Умови воєнного стану, введеного Указом Президента № 64/2022 та продовженого до 4 травня 2026 року (Закон № 4757-IX), не змінюють суттєвих положень матеріального права щодо віку відповідальності чи видів покарання [2]. Однак вони впливають на процесуальні аспекти, кваліфікацію деяких діянь та практику застосування заходів, посилюючи увагу до превенції та реабілітації. Наприклад, в умовах воєнного стану (Закон № 2201-IX від 14.04.2022) внесено процесуальні адаптації до КПК: ч. 13 ст. 615 дозволяє не застосовувати обов'язкову участь спеціалізованих дізнавачів чи суддів у справах неповнолітніх, якщо воєнні обставини унеможливлюють це; продовження строків розслідування за клопотанням прокурора. Відновне правосуддя (медіація) спочатку обмежувалося через кваліфікацію майнових злочинів як тяжких, але пізніше зміни дозволили участь неповнолітніх за певними статтями (ст. 185, 186 КК), попри комендантську годину та брак фахівців [3].

Основні вікові критерії залишаються незмінними: з 16 років – загальна відповідальність, з 14 років – лише за перелік тяжких умисних злочинів (ст. 22 КК України), таких як умисне вбивство, тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування, тероризм, диверсія, пособництво агресору (ст. 111-2 КК), мародерство в умовах війни тощо. До неповнолітніх, які не досягли 14 років, застосовуються лише примусові заходи виховного характеру (ст. 97, 105 КК), і це правило діє в звичайному порядку навіть під час війни.

Розділ XV КК передбачає м'якші умови: звільнення від відповідальності за перші проступки чи необережні злочини із застосуванням виховних заходів (ст. 97), обмежені види покарань (штраф, громадські роботи, виправні роботи, пробаційний нагляд, позбавлення волі), призначення більш м'якого покарання (ст. 69, 99–100), умовне засудження (ст. 104) та скорочені строки погашення судимості (ст. 107). Практика зберігає гуманний підхід: переважно умовне покарання чи виховні заходи, навіть за майнові злочини, які наразі є тяжкими [4].

Дослідники підкреслюють, що війна посилює ризики девіантної поведінки через психотравми та руйнування соціальних зв'язків, але вимагає не репресій, а вдосконалення превентивних та реабілітаційних інструментів**.** Т.В. Волошанівська зазначає прогалини в процесуальних нормах ювенального провадження в умовах війни та потребу розширення обставин доказування [3, с. 136–140]. В. Ортинський акцентує на ролі ювенальної поліції в профілактиці серед ВПО-дітей [5]. К.С. Чекараміт

аналізує ювенальну пробацію як гуманістичний інструмент, наголошуючи на необхідності державної підтримки для подолання кадрового дефіциту [6].

Загалом наукова спільнота схиляється до висновку, що воєнний стан вимагає балансу: посилення превенції (інформування про невідворотність відповідальності з 14 років за диверсії, пособництво), гнучкості процесуальних гарантій та розширення відновного правосуддя, аби відповідальність залишалася реабілітаційною, відповідно до Конвенції ООН про права дитини.

Отже, особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в умовах воєнного стану полягають не в зміні матеріальних норм, а в процесуальних адаптаціях та підвищеній увазі до кваліфікації злочинів, пов'язаних з війною. Законодавство зберігає пріоритет захисту прав дитини, відповідаючи міжнародним стандартам. Війна вимагає посилення соціальної підтримки, освіти та психологічної допомоги, аби запобігти рецидиву.

Підсумовуючи, не можна не замислитися: чи не стаємо ми свідками того, як війна змушує нас балансувати між покаранням і порятунком? Видається, це болісний, але необхідний компроміс. Ми бачимо випадки, коли підлітки вчиняють крадіжки через голод чи бездоглядність, і суди призначають умовне покарання з іспитовим строком. Але є й історії пособництва агресору, де гуманізм межує з безпекою суспільства. Вважаємо, що кримінальна відповідальність неповнолітніх не повинна стати каральним інструментом війни, а лише «захисним механізмом» для виправлення та адаптації. Якщо ми дозволимо репресіям витіснити реабілітацію, ризикуємо втратити майбутнє покоління. Майбутнє ювенальної юстиції в Україні має бути гібридним: жорстке попередження за злочини проти безпеки та максимальна реабілітація, психологічна підтримка, пробація та відновне правосуддя.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 16.03.2026 року)
2. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Закон України від 2026 року. 2026 № 4757-IX. Відомості Верховної Ради України. 2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4757-20 (дата звернення: 16.03.2026).
3. Волошанівська Т.В. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми в умовах воєнного стану. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2023. Т. 34 (73), № 5. С. 136-140. URL:

https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/5_2023/5_2023.pdf (дата звернення: 16.03.2026).

4. Аналітичний огляд стану злочинності в Україні за 2023 рік : Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika (дата звернення: 16.03.2026).

5. Ортинський В. Ювенальна превенція в Україні: функціональні особливості в період воєнного стану. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2024. Т. 11, № 3. С.8. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/oct/36028/3.pdf (дата звернення: 16.03.2026).

6. Чекараміт К.С. Ювенальна юстиція під час війни. Perspectives. 2026. № 2. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/36999/36998 (дата звернення: 16.03.2026).

Ключові слова: воєнний стан, кримінальна відповідальність, неповнолітній, ювенальна юстиція, дитяча злочинність, реабілітація

Keywords: martial law, criminal liability, minors, juvenile justice, juvenile delinquency, rehabilitation

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Горбачова І.М.

Кривошея Софія Віталіївна

здобувачки 3-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕКСТРАДИЦІЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Сучасна злочинність має виражений транснаціональний характер, що ускладнює ефективну протидію виключно на рівні окремих держав і зумовлює необхідність розвитку міжнародного співробітництва у сфері кримінального правосуддя. Важливим інструментом такої взаємодії є екстрадиція, яка забезпечує притягнення осіб до відповідальності незалежно від їх місцезнаходження та сприяє зменшенню безкарності. Водночас в умовах глобалізації та спрощення перетину кордонів зростає потреба у вдосконаленні цього механізму, ефективність якого залежить від дотримання міжнародних стандартів прав людини та забезпечення балансу між інтересами кримінального переслідування і гарантіями захисту особи. При цьому екстрадиція розглядається як інструмент реалізації кримінальної юрисдикції держав і водночас як елемент ширшої системи міжнародної взаємодії, що потребує постійного розвитку з урахуванням гуманітарних аспектів [4, с. 367].

У європейській правничій доктрині екстрадиція розглядається не лише як технічна процедура передачі особи, а й як складний правовий інститут, у межах якого поєднуються інтереси держави, міжнародної спільноти та самої особи, щодо якої вирішується питання про видачу. Так, **Джефф Гілберт**

зазначає, що екстрадиція виявляє конфлікти між різними правовими системами та потребує вдосконалення процедур для належного захисту особи. **Гармен ван дер Вілт** наголошує, що сучасне екстрадиційне право формується під впливом держави, розшукуваної особи та міжнародної спільноти, а процес глобалізації лише посилив значення цього інституту. Водночас **Айвор Стенбрук** та **Клайв Стенбрук,** аналізуючи тенденції розвитку екстрадиційного права на тлі поглиблення європейської інтеграції початку XXI століття, звертали увагу на зближення міжнародних принципів екстрадиції під впливом правових механізмів Європейського Союзу. Отже, у європейській науковій думці екстрадиція постає як багатоаспектний інститут, розвиток якого зумовлений не лише потребами боротьби зі злочинністю, а й еволюцією спільного європейського правового простору.

У науковій доктрині екстрадиція традиційно розуміється як процедура передачі однією державою іншій особі для здійснення кримінального переслідування або виконання вироку, що відповідає положенням Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року. Вона розглядається як міждержавний механізм забезпечення притягнення до відповідальності. Таке класичне розуміння було характерним і для початкового етапу розвитку права Європейського Союзу, зокрема у Конвенції про екстрадицію між державами-членами ЄС 1996 року, яка спиралася на положення Конвенції 1957 року та лише доповнювала їх, не змінюючи сутності екстрадиції як традиційної форми міждержавної взаємодії [3, с. 117].

Разом із тим подальший розвиток європейського правового простору зумовив трансформацію цього підходу: після ухвалення Рамкового рішення Ради 2002/584/JHA у відносинах між державами-членами класичну екстрадицію фактично замінив механізм передачі особи за Європейським ордером на арешт. Відповідно до цього акта, Європейський ордер на арешт є судовим рішенням, виданим з метою арешту і передачі іншою державою-членом розшукуваної особи для кримінального переслідування або виконання покарання. Це свідчить про те, що в межах Європейського Союзу відбувся перехід від традиційної моделі екстрадиції до більш інтегрованого механізму судової передачі особи, тому особливого значення набули такі засади, як подвійна кримінальність, спеціалізація та невідворотність покарання.

Суть принципу подвійної кримінальності полягає в тому, що видача особи можлива лише за умови, якщо діяння, у зв’язку з яким подано запит, визнається злочином як у державі, що звертається із таким запитом, так і в державі, яка вирішує питання про її передачу. Також двостороннє визнання складу злочину відображає право держави самостійно визначати коло кримінально караних діянь, що є проявом її суверенітету. Разом із тим принцип свідчить про узгодженість позицій держав у боротьбі зі злочинністю,

оскільки передбачає можливість співпраці лише у випадках, коли обидві сторони визнають відповідне діяння суспільно небезпечним [2, с. 235].

У свою чергу, принцип спеціалізації означає, що особа, видана в межах екстрадиційної процедури, може бути притягнута до кримінальної відповідальності або засуджена лише за ті правопорушення, у зв'язку з якими було надано згоду на її видачу, а не за інші діяння, вчинені до моменту екстрадиції. Він спрямований насамперед на захист виданої особи від можливих зловживань з боку запитуючої держави, а саме – покликаний запобігти ситуаціям, коли формальним приводом для видачі виступає звичайне кримінальне обвинувачення, а після передачі особи її фактично переслідують з інших, у тому числі політичних, мотивів.

Принцип невідворотності покарання у сфері екстрадиції полягає в тому, що факт перебування особи на території іншої держави-учасниці міжнародних договорів щодо боротьби зі злочинністю не повинен перешкоджати її притягненню до кримінальної відповідальності або виконанню щодо неї обвинувального вироку. Саме тому на державу, яка виявила таку особу у межах своєї юрисдикції, покладається обов'язок забезпечити подальше кримінально-правове реагування – або шляхом видачі, або через використання внутрішньодержавних процедур переслідування. За сучасних умов цей принцип є важливою складовою міжнародної системи протидії злочинності, оскільки унеможливлює використання державного кордону як способу уникнення відповідальності.

Окреслені засади безпосередньо відображаються у правозастосовній практиці, передусім у рішеннях Європейського суду з прав людини, який фактично формує сучасні стандарти екстрадиції. Його підходи спрямовані на досягнення належного співвідношення між інтересами кримінального переслідування та обов'язком держав забезпечувати дотримання прав людини. У цьому контексті особливої уваги потребують випадки, коли особу переслідують за так звані політичні правопорушення або існує ризик дискримінаційного переслідування. Такі обставини об'єктивно ускладнюють і подовжують процедуру розгляду запиту про видачу, однак пріоритетність міжнародних стандартів захисту прав людини залишається беззаперечною.

Зазначені підходи знаходять своє подальше підтвердження у практиці ЄСПЛ, яка конкретизує зміст і межі допустимості екстрадиції крізь призму положень Конвенції. Особливого значення у таких справах набуває застосування статей 3, 5 та 6 Конвенції, що гарантують заборону катувань і нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, право на свободу та особисту недоторканність, а також право на справедливий судовий розгляд. Так, у справі **«Сьорінг проти Сполученого Королівства» (Soering v. the United Kingdom)** Суд сформулював принципову правову позицію, відповідно до якої держава не має права здійснювати видачу особи за наявності реального ризику поводження, несумісного зі статтею 3

Конвенції. Водночас у справі **«Медведєв та інші проти Франції» (Medvedyev and Others v. France)** було підкреслено, що будь-яке позбавлення свободи, у тому числі у межах міжнародного співробітництва у кримінальних справах, повинно мати належну правову основу та супроводжуватися ефективним судовим контролем. Крім того, у справі **«M.C.C. проти Бельгії та Греції» (M.S.S. v. Belgium and Greece)** ЄСПЛ наголосив на обов'язку держав утримуватися від передачі особи у випадках, коли існує ризик порушення її фундаментальних прав [1, с. 444].

Проведений аналіз свідчить, що екстрадиція в європейському праві трансформувалася з класичної міждержавної процедури у комплексний інститут, який функціонує в умовах інтеграції та взаємної довіри між державами. Європейський досвід демонструє, що ефективна боротьба з транснаціональною злочинністю потребує дієвих механізмів передачі осіб, але їх реалізація має ґрунтуватися на безумовному дотриманні стандартів прав людини та практики ЄСПЛ. Впровадження Європейського ордера на арешт підтверджує перехід до інтегрованої моделі судової взаємодії, заснованої на принципі взаємного визнання. Таким чином, ключовою рисою європейського підходу є забезпечення балансу між інтересами кримінального переслідування та захистом прав особи.

Список використаних джерел

1. Дроздов О. М., Дроздова О. В., Ковтун В. В. Екстрадиція та довічне позбавлення волі у фокусі практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 3. С. 438–451. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/102 (дата звернення: 25.03.2026).
2. Ільченко О. В., Сенченко С. М. Поняття та принципи екстрадиції у кримінальному процесуальному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 3. С. 232–237. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.43 (дата звернення: 25.03.2026).
3. Колесник В. Екстрадиція та права людини: проблеми пошуку оптимального балансу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 52. С. 116–120. URL: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.52.26 (дата звернення: 25.03.2026).
4. Устінова-Бойченко Г. М., Барабаш Н. О., Черниш Т. В. Історично-правові передумови формування інституту екстрадиції. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 8. С. 365–367. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/85 (дата звернення: 25.03.2026).

Ключові слова: екстрадиція; Європейський ордер на арешт; транснаціональна злочинність; принцип подвійної кримінальності; практика ЄСПЛ; міжнародне співробітництво у сфері кримінального правосуддя; юрисдикція держав.

Keywords: extradition; European arrest warrant; transnational crime; principle of dual criminality; ECHR practice; international cooperation in the field of criminal justice; jurisdiction of states.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Стрельцов Є.Л.

Кучеренко Олександра Дмитрівна
здобувачки 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ: СУЧАСНА ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

Статтю 111-1 «Колабораційна діяльність» було введено до Кримінального кодексу України Законом № 2108-IX від 03.03.2022 [1], який набрав чинності 15 березня 2022 року, тобто вже після початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Законодавець визначає колабораційну діяльність як добровільне, свідоме та умисне співробітництво громадянина України (а в окремих випадках – іноземців та осіб без громадянства) з державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією на шкоду суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності та державній безпеці України.

Стаття 111-1 КК України має складну структуру та охоплює низку самостійних складів кримінальних правопорушень (фактично – понад двадцять альтернативних форм), починаючи від публічного заперечення збройної агресії (ч. 1) і закінчуючи участю у збройних формуваннях держави-агресора (ч. 7). Родовим об’єктом цього злочину є основи національної безпеки України, а безпосереднім – суспільні відносини у сфері забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу та обороноздатності. Об’єктивна сторона виражається у вчиненні суспільно небезпечних діянь у формі активної поведінки (дій), спрямованих на підтримку держави-агресора або її окупаційних структур. Суб’єкт злочину у більшості випадків є спеціальним (громадянин України), хоча окремі склади передбачають відповідальність також іноземців та осіб без громадянства. Суб’єктивна сторона характеризується прямим умислом, а для окремих складів – наявністю спеціальної мети сприяння державі-агресору.

У науковій літературі особлива увага приділяється так званому «посадовому» колабораціонізму (ч. 3–5 ст. 111-1 КК України). Зокрема, Мовчан Р. О. [5, с. 126] звертає увагу на те, що криміналізація охоплює лише випадки добровільного зайняття посад, пов’язаних із виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, тоді як особи, які обіймають «невладні» посади у незаконно створених підприємствах, установах чи організаціях на тимчасово окупованих територіях, формально можуть уникати кримінальної відповідальності. Такий підхід видається непослідовним, оскільки фактичний внесок таких осіб

у забезпечення функціонування окупаційної влади може бути не менш значним. На нашу думку, диспозицію відповідних частин ст. 111-1 КК України доцільно уточнити шляхом розширення кола суб'єктів, охопивши осіб, які свідомо сприяють діяльності окупаційних структур незалежно від формального характеру займаної посади.

Однією з ключових проблем правозастосування є розмежування колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) та державної зради (ст. 111 КК України). Як зазначає Гаврилюк А. В. [3, с. 347], обидва склади злочинів мають спільний родовий об'єкт і значною мірою перетинаються за об'єктивними та суб'єктивними ознаками, особливо у випадку добровільної участі у збройних формуваннях держави-агресора (ч. 7 ст. 111-1 КК України). У зв'язку з цим пропонується перенести відповідний склад до ст. 111 КК України як різновид переходу на бік ворога. Корогод С. В. [4, с. 100] додатково підкреслює, що наявність конкуренції норм зумовлює неоднакову судову практику, коли ідентичні діяння можуть кваліфікуватися за різними статтями з істотно відмінними правовими наслідками, що суперечить принципам правової визначеності та справедливості.

Поділяючи наведені наукові підходи, вважаємо, що проблема розмежування ст. 111 та ст. 111-1 КК України потребує комплексного вирішення на законодавчому рівні. Оптимальним видається або чітке нормативне відмежування складів злочинів за критерієм ступеня суспільної небезпечності, або системне перегрупування відповідних норм з метою усунення їх конкуренції.

Окремого значення набуває розгляд колабораційної діяльності у контексті перехідного правосуддя та реалізації права на правду. Як зазначають Славко А. С. та Борисенко К. В. [6, с. 266], кримінальне переслідування за окремі форми колабораціонізму виконує не лише каральну, а й комунікативну функцію, формуючи офіційний державний наратив щодо збройного конфлікту. Водночас надмірна криміналізація поведінки на тимчасово окупованих територіях без урахування ступеня примусу та реальних умов існування населення може призвести до порушення стандартів Європейського суду з прав людини щодо правової визначеності та пропорційності покарання. У зв'язку з цим, на нашу думку, необхідним є диференційований підхід до кримінально-правової оцінки таких діянь із урахуванням фактичних обставин їх вчинення.

Важливим орієнтиром для правозастосування стала постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 08.02.2024 у справі № 161/12980/22 [2]. Суд дійшов висновку, що особа, яка обіймала посаду водія у незаконно створеному правоохоронному органі на тимчасово окупованій території, підлягає кримінальній відповідальності за ч. 7 ст. 111-1 КК України незалежно від характеру виконуваних функцій. Ключовим є сам факт участі у діяльності такого органу, а не формальний статус особи.

Зазначена правова позиція фактично розширює межі кримінальної відповідальності та частково усуває прогалини, на які звертає увагу доктрина.

З урахуванням наведеного можна дійти висновку, що кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності свідчить про складність та багатовимірність відповідного правового інституту, що поєднує як охоронні, так і превентивні функції у сфері забезпечення національної безпеки. Попри відносну новизну ст. 111-1 КК України, її практичне застосування вже виявило низку суттєвих проблем, зокрема щодо визначення кола суб'єктів кримінальної відповідальності, розмежування із суміжними складами злочинів, а також забезпечення принципів правової визначеності та пропорційності.

Судова практика, зокрема позиції Верховного Суду, відіграє важливу роль у подоланні окремих прогалин правового регулювання, однак не може повністю замінити необхідність удосконалення законодавчої конструкції. На нашу думку, подальший розвиток кримінально-правового регулювання у цій сфері має відбуватися шляхом уточнення диспозицій окремих частин ст. 111-1 КК України, усунення конкуренції з нормами про державну зраду та запровадження більш диференційованого підходу до оцінки поведінки осіб на тимчасово окупованих територіях. Лише за таких умов можливо досягти балансу між інтересами національної безпеки та дотриманням фундаментальних прав людини.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України (ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», введена Законом України від 03.03.2022 № 2108-IX; набрала чинності 15.03.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

2. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 08.02.2024 у справі № 161/12980/22: участь у діяльності незаконно створеного правоохоронного органу – відповідальність за ч. 7 ст. 111-1 КК незалежно від займаної посади. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955673.

3. Гаврилюк А. В. Проблематика розмежування державної зради та воєнного колабораціонізму. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334319.

4. Корогод С. В. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 91, ч. 4. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/14-3.pdf.

5. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за «посадовий» колабораціонізм: правотворчі та правозастосовні проблеми. Вісник

Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка. 2024. Вип. 2(2). С. 126–142. DOI: https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.126-142.

6. Славко А. С., Борисенко К. В. Притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність у механізмі реалізації права на правду та формуванні політики пам'яті. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353481.

Ключові слова: колабораційна діяльність, ст. 111-1 КК України, колабораціонізм, державна зрада, посадовий колабораціонізм, воєнний колабораціонізм, кримінально-правова кваліфікація, розмежування складів злочинів, тимчасово окупована територія, держава-агресор, право на правду, перехідне правосуддя, правова визначеність, судова практика, Верховний Суд.

Keywords: collaborative activity, Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, collaborationism, high treason, official collaborationism, military collaborationism, criminal legal qualification, distinction between criminal offenses, temporarily occupied territory, aggressor state, right to truth, transitional justice, legal certainty, judicial practice, Supreme Court.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Тавлуй О.В.

Кучерява Олександра Ігорівна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури і слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

До початку повномасштабного вторгнення правове регулювання кримінальної відповідальності осіб підліткового віку в Україні формувалося відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів, фундаментом яких слугує Конвенція ООН про права дитини. Визначальним орієнтиром в протидії злочинності неповнолітніх визнавалася перевага педагогічного впливу над репресивним. Перелік покарань, які можуть застосовуватись до неповнолітніх, є вужчим, ніж для дорослих правопорушників: найсуворіша санкція у вигляді довічного позбавлення волі до них не застосовувалась, а граничний строк позбавлення волі не перевищував десяти років, за винятком особливо тяжких умисних убивств, де ця межа сягала п’ятнадцяти років [1]. Стаття 103 КК України покладає на суддів спеціальний обов’язок при визначенні покарання підлітку: детально з’ясовувати умови, в яких він зростав і виховувався, ступінь стороннього впливу на формування його особистості, рівень інтелектуального та психічного розвитку, а також інші індивідуальні характеристики. Сам факт недосягнення особою вісімнадцяти років прямо визначено пом’якшуючою обставиною згідно з п. 3 ч.1 ст. 66 КК.

Упродовж десятиліть, що передували 2022 року, українські суди демонстрували стійку тенденцію до уникнення реального застосування позбавлення волі до неповнолітніх. Найуживанішими правовими механізмами були: пониження покарання нижче мінімальної межі санкції на

підставі ст. 69 КК, умовне незастосування покарання з встановленням іспитового строку відповідно до статей 75 та 104 КК, а також повне звільнення від кримінальної відповідальності з одночасним призначенням виховних заходів примусового характеру за статтею 97 КК. Типовим прикладом такого підходу є постанова Верховного Суду у справі № 566/1387/18, ухвалена 23 квітня 2020 року: двоє підлітків, визнані винними у вчиненні крадіжки за попередньою змовою групою осіб (ч. 3 ст. 185 КК – тяжкого злочину), були звільнені від реального відбування покарання із застосуванням статей 75 та 104 КК. В обґрунтуванні рішення Верховний Суд підкреслив, що нижчестоящі інстанції належним чином дослідили вік підсудних, їхнє ставлення до скоєного, факт відшкодування заподіяної шкоди та сукупність інших обставин, які давали підстави для висновку про можливість їх виправлення без ізоляції від суспільства [2].

З оголошенням воєнного стану 24 лютого 2022 року та внесенням подальших змін до законодавства кваліфікація злочинів, вчинених підлітками, зазнала помітних зрушень. Законом України № 2812-IX від 1 грудня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені в умовах воєнного стану» КК доповнено новими кваліфікуючими ознаками [3]. Зокрема, ч. 4 ст. 185 КК доповнено відповідальністю за крадіжку, вчинену в період дії воєнного стану, з передбаченою санкцією у виді позбавлення волі строком від п’яти до восьми років. Аналогічних змін зазнали статті 186, 187, 189, 191 та ряд інших. Наслідком цього стало автоматичне переведення будь-якого майнового кримінального правопорушення, вчиненого в умовах воєнного стану, до категорії тяжких, що формально виключало застосування окремих інститутів звільнення від відповідальності – зокрема, примирення з потерпілим (ст. 46 КК) або передачі особи на поруки (ст. 47 КК), оскільки ці механізми на умисні злочини (ст. 46, або більше ніж тяжкі умисні – за ст. 47) не поширюються. Це означає, що за будь-яке розкрадання (навіть в межах розміру, що відповідає небезпечності кримінального проступку), вчинене неповнолітнім в 14 років, тягне настання кримінальної відповідальності без можливості звільнення від кримінальної відповідальності.

Одночасно законодавець відкоригував зміст ст. 69 КК, яка регулює призначення покарання нижче мінімальної межі санкції. Законом № 2812-IX встановлено пряму законодавчу заборону застосування цього інституту до злочинів, передбачених статтями 437–439 та 442 КК (воєнні злочини), якщо вони вчинені під час воєнного стану або в бойових умовах. Дія обмежень також поширилася на корупційні правопорушення та окремі склади військових злочинів, передбачених статтями 403, 405, 407, 408 і 429 КК [3]. Майнові злочини – зокрема, передбачені ч. 4 ст.185 та ч.4 ст.186 КК, які найчастіше вчиняються неповнолітніми, – під дію цих обмежень не

підпадають. Відповідно, судді зберегли повноваження пом'якшувати покарання підліткам навіть тоді, коли в діянні наявна кваліфікуюча ознака вчинення злочину під час дії воєнного стану.

Вивчення матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень дозволило зробити висновок, що суди активно реалізують наявні правові можливості для пом'якшення покарань неповнолітнім. У справі № 482/96/24, розглянутій Новоодеським районним судом Миколаївської області 1 квітня 2024 року, фігурантом виступив учень сьомого класу, якого визнали винним у викраденні мобільного телефону вартістю 3212 грн в умовах воєнного стану (частина 4 статті 185 КК). Попри те що санкція статті передбачала позбавлення волі від п'яти до восьми років, суд, застосувавши положення статті 103 КК і взявши до уваги відсутність попередніх судимостей, схвальну характеристику підлітка та відшкодування завданих збитків, обмежився примусовими заходами виховного характеру – оголошенням застереження та встановленням нагляду матері [4].

Аналіз описаних трансформацій дає змогу виокремити три ключові відмінності між підходами до покарання неповнолітніх до введення воєнного стану та в нинішніх умовах. По-перше, відбулося формальне посилення небезпечності поведінки неповнолітнього: діяння, які до 2022 року охоплювались частинами 1, 2 або 3 статей 185, 186 КК, тепер значно частіше отримують кваліфікацію за частиною 4 із суттєво вищими санкціями. По-друге, з'явились законодавчі обмеження щодо застосування статті 69 КК для певних категорій злочинів, однак переважна більшість майнових правопорушень, що вчиняються підлітками, цими обмеженнями не охоплена. По-третє, звузились можливості для застосування інститутів звільнення від кримінальної відповідальності за статтями 46 та 47 КК, адже вони не поширюються на тяжкі злочини, а правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану, автоматично віднесено до цієї категорії.

Дослідники звертають увагу на те, що специфіка призначення покарання підліткам в умовах воєнного стану проявляється у співіснуванні двох протилежних векторів: з одного боку, посилення каральної складової через запровадження нових кваліфікуючих ознак та звуження окремих пільгових механізмів, з іншого – стійке збереження суддівської дискреції, спрямованої на індивідуалізований підхід і пріоритет виховання над покаранням. Це переконливо свідчить про те, що наріжні засади ювенальної юстиції – орієнтація на ресоціалізацію, виховання та повернення підлітка до нормального суспільного життя – залишаються непохитними попри ускладнення кваліфікаційних підходів, породжене умовами воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

2. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного кримінального суду від 23.04.2020 у справі № 566/1387/18 (провадження № 51-1105км20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88979543 (дата звернення: 31.03.2026).

3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені в умовах воєнного стану : Закон України від 01.12.2022 № 2812-IX // Відомості Верховної Ради України. 2023. № 10. Ст. 45.

4. Ухвала Новоодеського районного суду Миколаївської області від 01.04.2024 у справі № 482/96/24 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118016016 (дата звернення: 31.03.2026).

Ключові слова: неповнолітній, воєнний стан, кваліфікація, покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, виховання

Keywords: juvenile, martial law, qualification, punishment, release from criminal liability, upbringing.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Горбачова І.М.

Ларін Олександр Олександрович

здобувач 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету “Одеська юридична академія”

СКЛАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ПІДСТАВА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Кримінальна відповідальність є видом юридичної відповідальності, що входить до системи соціальної відповідальності як її складова. Головною особливістю кримінальної відповідальності порівняно з іншими видами соціальної відповідальності є її нормативний характер, який у разі необхідності забезпечується державним примусом. Також вона вважається найсуворішим видом юридичної відповідальності порівняно з адміністративною, дисциплінарною та цивільно-правовою і реалізується в межах специфічних кримінально-правових відносин між державою та особою, яка вчинила кримінальне правопорушення. Кримінальну відповідальність слід розуміти як різновид юридичної відповідальності, що полягає у примусовому зазнаванні особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державного осуду, а також передбачених Кримінальним кодексом України обмежень особистого, майнового або іншого характеру. Такі обмеження визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного уповноваженими органами держави [1].

Цілі кримінальної відповідальності в кримінальному праві України збігаються із загальними цілями юридичної відповідальності і полягають у такому: загальній превенції (попередженні) правопорушень; покаранні правопорушника; впливі на його свідомість; моральній перебудові особистості; формуванні в особи, яка порушила закон, стійкої настанови на правомірну поведінку в майбутньому; а також у виховному впливі на інших громадян з метою недопущення вчинення ними кримінальних правопорушень. Мета кримінальної відповідальності визначає її основні функції – головні напрями юридичного впливу як на особу, яка вчинила злочин, так і на інших суб'єктів права. Вона полягає у захисті правопорядку, відновленні соціальної справедливості та вихованні громадян у дусі дотримання кримінально-правових заборон [2].

Підстава кримінальної відповідальності є однією з центральних і найбільш дискусійних проблем науки кримінального права, яка має не лише юридичне, а й політичне значення, оскільки визначає характер кримінальної політики держави, рівень законності та правове становище особи в суспільстві. Відповідно до частини 1 статті 2 Кримінального кодексу України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом. У цьому положенні чітко розмежовуються фактична та юридична підстави. Фактичною підставою виступає реальне вчинення суспільно небезпечного діяння, тобто скоєння у дійсності кримінального правопорушення, що є фактичною підставою кримінальної відповідальності. Водночас не кожне суспільно небезпечне діяння визнається кримінальним правопорушенням, а лише таке, що містить усі описані в кримінальному законі ознаки складу кримінального правопорушення, що в свою чергу робить його єдиною та достатньою юридичною підставою кримінальної відповідальності, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України [1].

Склад кримінального правопорушення є ключовим поняттям теорії кримінального права України. Визначення кримінального правопорушення (як легальне, так і доктринальне) вказує на юридичні та соціальні ознаки, притаманні йому, – протиправність, суспільна небезпечність, винуватість та караність, – які дозволяють відокремити кримінально протиправне діяння від інших правопорушень. Кваліфікація кримінальних правопорушень у найбільш загальному вигляді є фіксацією тотожності ознак фактично вчиненого суспільно небезпечного діяння ознакам складу кримінального правопорушення. Саме для того, щоб виокремити із загальної кількості злочинних діянь певний конкретний злочин (наприклад, крадіжку, вбивство, грабіж чи дезертирство), і існує особливе поняття складу злочину. У теорії кримінального права склад кримінального правопорушення визначається як сукупність або система об'єктивних і суб'єктивних ознак, які відповідно до

кримінального закону характеризують суспільно небезпечне діяння як злочин. Назва «склад» походить від того, що він складається з кількох частин – елементів складу злочину. До складу кримінального правопорушення належать чотири елементи, які в своїй сукупності утворюють взаємопов'язану систему і розміщуються у строго визначеній послідовності: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. У повному складі кримінального правопорушення повинні бути присутні всі чотири елементи; відсутність хоча б одного з них виключає наявність складу в цілому. Кожен склад кримінального правопорушення має бути конкретним: він містить сукупність ознак, які характеризують його елементи та склад у цілому і є притаманними саме певному виду злочину [4].

Кожен із зазначених елементів складу кримінального правопорушення виконує власну соціально-правову функцію у процесі встановлення підстав кримінальної відповідальності в діях фізичної особи. Особливу увагу слід приділити такому елементу складу кримінального правопорушення, як суб'єктивна сторона. Саме суб'єктивна сторона, з урахуванням положень статей КК України, дає підстави стверджувати, що цей елемент значною мірою забезпечує реалізацію принципу суб'єктивного ставлення як у законодавстві, так і в правовій доктрині та практиці. Водночас слід зауважити, що значення принципу «суб'єктивного ставлення» закріплене не лише на рівні галузевого законодавства. Зокрема, у ст. 62 Конституції України прямо передбачено, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути притягнута до кримінальної відповідальності, доки її вину не буде доведено в установленому законом порядку та підтверджено обвинувальним вироком суду. Таке чітке нормативне закріплення виступає важливою гарантією забезпечення законності [3].

Також склад кримінального правопорушення в науці кримінального права України та слідчо-судовій практиці відіграє ключову роль у контексті кваліфікації злочину. Правильна юридична оцінка вчиненого особою діяння є необхідною умовою забезпечення законності під час відправлення правосуддя в кримінальному провадженні. Помилка в кваліфікації може призвести до необґрунтованого засудження чи виправдання особи, а також до застосування норми КК України, яка не охоплює всіх кримінально-правових ознак вчиненого діяння. Саме тому кваліфікацію справедливо визначають як процес встановлення складу кримінального правопорушення в конкретному суспільно небезпечному діянні. Склад кримінального правопорушення виконує винятково важливу кримінально-правову роль, адже є єдиною нормативною підставою кваліфікації фактично вчиненого діяння, становить науковий фундамент поглибленого вивчення елементів і ознак конкретних складів, слугує методологічною основою для правильного застосування кримінального закону, забезпечує чітке відмежування злочину від інших правопорушень, а також одного злочину від іншого. Крім того,

встановлення складу є необхідною та достатньою умовою для відкриття чи припинення кримінального провадження, а в законодавчій сфері – передумовою криміналізації суспільно небезпечних діянь. Загалом правильне з'ясування складу злочину гарантує реалізацію принципу законності й унеможливлює довільне застосування кримінальної відповідальності [5].

Ця ключова роль складу як підстави кримінальної відповідальності реалізується через низку взаємопов'язаних функцій, що підкреслюють його поліфункціональний характер. Окрім фундаментальної функції яка полягає в тому, що склад кримінального правопорушення виступає єдиною правовою підставою для застосування заходів кримінальної відповідальності у правовій доктрині кримінального права виділяють низку функцій. Гарантійна функція забезпечує захист особи від необґрунтованого обвинувачення, оскільки виключає притягнення до відповідальності за відсутності в її діях хоча б однієї з ознак складу. Кваліфікаційна та розмежувальна функції полягають у тому, що склад слугує нормативно-правовою основою для точної кваліфікації діяння, відмежування одного кримінального правопорушення від суміжних, а також від діянь, які не є кримінальними. Процесуальна функція визначає склад як базове поняття предмета доказування в кримінальному провадженні, окреслюючи межі розслідування та судового розгляду. Така множинність функцій підкреслює універсальність складу кримінального правопорушення як ключового інституту кримінального права.

Список використаних джерел

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
2. Павліченко Є. В. Сутність кримінальної відповідальності та її специфічні ознаки / Є. В. Павліченко, О. М. Бобошко // Нове українське право. – 2023. Вип. 1. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.24.
3. Стрельцов Є. Підстава кримінальної відповідальності потребує законодавчого закріплення / Є. Стрельцов, Н. Мирошниченко // Право України. 2020.
4. Сухонос В. В. Склад злочину : закон, теорія та практика : монографія / В. В. Сухонос, В. В. Сухонос (мол.). – Суми : Університетська книга, 2018. – 200 с.
5. Ус О. Склад злочину як підстава кримінально-правової оцінки вчиненого діяння / О. Ус ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 2016.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, підстави кримінальної відповідальності, склад кримінального правопорушення, елементи складу злочину, суб'єктивна сторона, функції складу, кваліфікація злочину.

Keywords: criminal offense, legal liability, criminal liability, grounds for criminal liability, composition of a criminal offense, elements of the composition of a crime, subjective side, functions of the composition, qualification of a crime

Науковий керівник: PhD, доцент Павлова О. С.

Лата Софія Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗМЕЖУВАННЯ НЕПРЯМОГО УМИСЛУ ТА КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНОЇ САМОВПЕВНЕНОСТІ: ТЕОРІЯ І СУДОВА ПРАКТИКА

Розмежування непрямого умислу та кримінально протиправної самовпевненості (легковажності) є однією з найскладніших кваліфікаційних проблем у практиці застосування кримінального законодавства України. Від правильного вирішення цього питання залежить кваліфікація кримінального правопорушення за статтями, що передбачають принципово різні санкції: зокрема, вибір між умисним убивством (ст. 115 КК України) та вбивством через необережність (ст. 119 КК України) – це різниця між позбавленням волі на строк до п'ятнадцяти років і строком до трьох років. Незважаючи на зовні чітке законодавче розмежування цих форм вини у статтях 24 і 25 КК України, судова практика демонструє стійку тенденцію до помилок та перекваліфікацій. Дослідники фіксують, що саме ця пара форм вини є джерелом найбільшої кількості кваліфікаційних помилок у справах про кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я [1, с. 134; 2, с. 48].

У доктрині кримінального права вольовий елемент традиційно вважається ключовим критерієм розмежування: при непрямому умислі особа свідомо допускає настання суспільно небезпечних наслідків або байдуже ставиться до них, тоді як при кримінально протиправній самовпевненості – розраховує на їх відвернення, спираючись на реальні, а не уявні чинники. Вереша Р. В. у монографії, присвяченій формам та видам вини, зазначає, що при самовпевненості особа психологічно орієнтована на позитивний результат, тоді як при непрямому умислі – індиферентна до нього; і саме ця психологічна установка має бути предметом доказування в суді [1, с. 220]. Аналогічний підхід простежується у збірнику судової практики, укладеному Горохом О. П.: аналізуючи рішення Верховного Суду, дослідник підкреслює, що розмежування цих форм вини здійснюється за характером вольового ставлення особи до наслідків, а не лише за інтелектуальним передбаченням [2, с. 104]. Проблема ускладнюється тим, що ані інтелектуальний, ані вольовий елементи вини не піддаються

безпосередньому спостереженню і встановлюються судом виключно шляхом умовиводів з об'єктивних обставин справи.

Судова практика підтверджує актуальність проблеми. У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 221/6129/17 (провадження № 51-1180км19) суд, відмовляючи у перекваліфікації діяння з ч. 1 ст. 115 на ст. 119 КК України, наголосив, що характер і спосіб дій засудженого, кількість пострілів та обставини події в сукупності свідчать про наявність умислу на заподіяння смерті, а не про кримінально протиправну самовпевненість [3]. Схожий підхід застосовано у постанові у справі № 750/3256/17 (провадження № 51-1147км19), де ККС ВС перекваліфікував дії особи з ч. 2 ст. 121 на ч. 1 ст. 119 КК України, встановивши, що засуджений, завдаючи удару ногою в обличчя, не передбачав і не допускав настання смерті потерпілого від падіння та удару головою об асфальт, а отже, діяв не з умислом, а через кримінально протиправну самовпевненість [4]. Обидва рішення демонструють, що суди встановлюють форму вини не зі слів обвинуваченого, а з об'єктивної сукупності обставин події.

Додаткову складність створює термінологічна невизначеність. Законом України від 22 червня 2021 року № 1556-IX внесено зміни до КК України, якими поняття «злочинна самовпевненість» і «злочинна недбалість» замінено на «кримінально протиправна самовпевненість» та «кримінально протиправна недбалість», а «злочин» – на «кримінальне правопорушення». Це відповідає загальній концепції реформи кримінального законодавства, яку Вереша Р. В. характеризує як намагання позбутися стигматизуючого впливу поняття «злочинний» щодо форм необережності, оскільки в суспільній свідомості воно пов'язується виключно з умисною протиправною поведінкою [1, с. 70]. Водночас у правозастосовній практиці перехідний період породжує ситуацію, коли суди в мотивувальних частинах вироків досі послуговуються застарілою термінологією, що може свідчити про неправильне розуміння судом суті інкримінованої форми вини і бути підставою для апеляційного оскарження.

У науковій дискусії щодо критеріїв розмежування Вереша Р. В. обстоює позицію, що ключовим індикатором є питання: чи мав розрахунок особи на відвернення наслідків об'єктивне підґрунтя в реальних обставинах ситуації, чи був він позбавлений такого підґрунтя. Якщо особа спирається на власний досвід, конкретні технічні можливості або обставини обстановки – маємо кримінально протиправну самовпевненість; якщо ж розрахунок був лише суб'єктивним відчуттям без об'єктивного підкріплення – слід констатувати непрямий умисел [1, с. 235]. Науково-практичний коментар до ст. 119 КК України фіксує: про наявність непрямого умислу свідчить, зокрема, «розрахунок винного на випадковість, «навмання», а не на конкретні обставини» [5]. Цей підхід, хоча і не отримав законодавчого закріплення,

послідовно простежується у практиці Касаційного кримінального суду, що поступово формує відповідний стандарт доказування.

Доказовий аспект проблеми також заслуговує на увагу. Оскільки форма вини є категорією суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, вона не піддається безпосередньому спостереженню і встановлюється судом шляхом умовиводів із сукупності об'єктивних обставин. Як зазначається у науково-практичному коментарі до ст. 115 КК України, «обвинувачення особи у вчиненні вбивства, яке ґрунтується тільки на факті наслідків, що настали, за відсутності умисної або необережної вини, являє собою об'єктивне ставлення, не властиве кримінальному праву» [5]. Вереша Р. В. додає, що усвідомлення суспільної небезпечності діяння не тотожне усвідомленню конкретних наслідків, і суди, ототожнюючи ці поняття, закономірно припускаються кваліфікаційних помилок [1, с. 192]. Таким чином, правильне встановлення форми вини вимагає від суду не лише фіксації об'єктивних ознак діяння, а й вмотивованого висновку про психічне ставлення особи до наслідків – окремо і з посиланням на конкретні докази.

Таким чином, розмежування непрямого умислу та кримінально протиправної самовпевненості залишається однією з найскладніших проблем кваліфікації кримінальних правопорушень проти особи. Попри зовнішню чіткість критерію вольового елементу, його застосування на практиці наражається на доказові труднощі та ризик «об'єктивного ставлення у вину». Аналіз наукової доктрини і судової практики Верховного Суду дозволяє сформулювати такі висновки: по-перше, розрахунок на відвернення наслідків має бути конкретним і об'єктивно обґрунтованим; по-друге, суди зобов'язані мотивувати встановлення форми вини окремо від доведення об'єктивної сторони; по-третє, вживання оновленої термінології (кримінально протиправна самовпевненість, кримінальне правопорушення) є не формальною вимогою, а відображенням правильного розуміння судом сучасного кримінального закону.

Список використаних джерел

1. Вереша Р. В. Форми та види вини у кримінальному праві : монографія. Київ : Алерта, 2025. 402 с.

2. Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України [уклад. О.П. Горох]; за заг. ред. А.А. Музики. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 915 с

3. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 221/6129/17 від 04 червня 2020 року (провадження № 51-1180км19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89701195

4. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 750/3256/17 від 15 серпня 2019 р. (провадження № 51-1147км19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83775424

5. Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину : монографія. Київ : Алерта, 2018. 432 с.

6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

Ключові слова: вина, непрямий умисел, кримінально протиправна самовпевненість, вольовий елемент, розмежування форм вини, кваліфікація кримінальних правопорушень, судова практика, Верховний Суд, доказування вини, кримінальне правопорушення.

Keywords: guilt, indirect intent, criminally wrongful recklessness, volitional element, delimitation of guilt forms, qualification of criminal offences, judicial practice, Supreme Court, proof of guilt, criminal offence.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А. С.

Левшина Єлизавета *(немає по-батькові)*
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ КАНІБАЛІЗМУ

Канібалізм, як явище споживання людини іншою людиною, завжди викликав значну суспільну і моральну стурбованість. Хоча випадки канібалізму в сучасному світі є надзвичайно рідкісними, вони привертають увагу не лише громадськості, а й правознавців та криміналістів, зумовлюючи необхідність чіткої кримінально-правової оцінки таких дій. У правовій системі кожної держави визначення меж допустимої поведінки та кримінальної відповідальності має фундаментальне значення для забезпечення безпеки особи та захисту суспільних цінностей. Проблематика кримінальної оцінки канібалізму включає аналіз мотивів, обставин та наслідків таких злочинів, а також співвідношення їх із наявними нормами кримінального права, що регулюють умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або вбивство. Водночас морально-етичні аспекти та соціальна небезпека цього явища потребують комплексного підходу, який об'єднує юридичний, кримінологічний і психологічний аналіз.

Таким чином, дослідження кримінально-правової оцінки канібалізму дозволяє не лише виявити прогалини у законодавстві, а й визначити механізми ефективного запобігання та правового реагування на подібні екстремальні прояви насильства.

Канібалізм у наукових дослідженнях зазвичай розглядається як поведінкова практика споживання однією людиною частин тіла іншої людини або самого себе, що суперечить фундаментальним морально-етичним засадам і соціальним нормам будь-якого цивілізованого суспільства [1]. У

антропологічній та соціологічній літературі канібалізм трактується не лише як культурний феномен у певних етнокультурних контекстах, а і як крайній прояв девіації, що може бути обумовлений екстремальними умовами виживання, психопатологією або соціально-економічними катастрофами, зокрема голодом та війну, і виступає предметом міждисциплінарного аналізу у кримінології, психології та медицині. Частина досліджень історично фіксує випадки людоїдства під час масових голодоморів, коли люди, доведені до фізичного виснаження та соціального відчаю, вдавалися до таких дій як крайній засіб виживання, що, втім, не знімає з них етичної та моральної оцінки суспільства, а сучасна наука підкреслює глибоку антропологічну та психологічну неприйнятність цього явища як для індивіда, так і для всього соціального організму.

У контексті кримінально-правового регулювання сучасної України, канібалізм не має прямого окремого правового визначення чи спеціального складу злочину у Кримінальному кодексі України (ККУ). Законодавець не передбачив окремої статті, яка б кваліфікувала саме акт поїдання частин тіла людини, як окремий кримінальний спосіб протиправного діяння. Це означає, що кримінальна протиправність і суспільна небезпека таких дій у правовому полі України оцінюється нечерез сам факт канібалізму, а через сусідні кримінальні склади, зокрема ті, що охоплюють умисне заподіяння смерті іншій людині, тяжкі тілесні ушкодження, розчленування тіла чи наругу над тілом померлого, а також інші елементи, які супроводжують та передують акту канібалізму. За таких обставин цінності людської гідності, цілісності тіла та моральні засади ставляться в основу оцінки правових наслідків, і правове поле спрямоване на захист цих основоположних цінностей навіть тоді, коли конкретної назви для явища у ККУ немає.
Практика вітчизняних правоохоронних органів і судів підтверджує такий правовий підхід. Так, у випадку справи, висвітленої засобами масової інформації, де особа вбила жінку та її неповнолітню дитину, а після цього вчиняла канібалістичні дії, суд призначив довічне позбавлення волі за наявними у матеріалах кримінальними правопорушеннями, зокрема умисним вбивством та пов’язаними з ним діями, оскільки без окремої статті про канібалізм оцінка здійснюється через наявні кримінальні склади ККУ [2].

Аналогічно, ще одна справа, що була предметом уваги прокуратури Харківської області, стосувалася кримінального провадження за фактом жорстокого вбивства з розчленуванням, де обвинувальні акти були затверджені відповідно до санкції статей, що передбачають тяжкі насильницькі злочини, з можливістю довічного позбавлення волі, а прокуратура кваліфікувала дії обвинуваченого за п. 4, 12 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України [3].

Незважаючи на те, що в багатьох країнах канібалізм прямо не виокремлений у якості окремого кримінального правопорушення, деякі

правові системи мають чіткі нормативні заборони або спеціальну правову кваліфікацію дій, пов’язаних зі споживанням людського тіла, чи, принаймні, суворо карають такі діяння через інші правові конструкції та кримінальні норми. Зокрема, у США лише штат Айдахо має прямий федерально-закріплений закон, який прямо забороняє канібалізм з встановленням відповідальності, передбачаючи кримінальну відповідальність за вчинення такого діяння, за винятком виняткових обставин виживання як єдиного способу уникнути смерті. Така норма дозволяє не лише інкримінувати акт, а й розмежувати допустимі «екстрені» випадки, що юридично визнаються допустимими лише у виключних обставинах, і кримінальні діяння з умисним антропофагічним чином [4].

Відсутність окремої кримінально-правової кваліфікації канібалізму створює низку проблем як для правозастосування, так і для суспільного сприйняття таких дій. По-перше, це ускладнює точну та диференційовану оцінку надзвичайно небезпечних і морально неприйнятних діянь, змушуючи правоохоронні органи та суди кваліфікувати їх через загальні статті, такі як умисне вбивство чи тяжкі тілесні ушкодження. Такий підхід не дозволяє врахувати специфіку й особливу суспільну небезпеку актів канібалізму, а також не дає можливості формально виділити ці злочини як категорію, що порушує етичні й гуманістичні норми. Виправити цю прогалину можна шляхом запровадження окремої статті Кримінального кодексу України, яка б регламентувала покарання за акти канібалізму, визначала склад злочину, умови звільнення від кримінальної відповідальності в екстремальних випадках та враховувала додаткові обставини, що посилюють суспільну небезпеку такого діяння. Це дозволило б підвищити ефективність правозастосування, запобігти правовим колізіям і більш чітко окреслити межі допустимої поведінки, зміцнюючи морально-правові засади суспільства.

Розглядаючи питання відсутності правового визначення чи спеціального складу злочину у Кримінальному кодексі України варто зазначити, як могла б виглядати гипотетично-наукова модель норми ККУ:

Стаття Х. Канібалізм

1. Канібалізм, тобто умисне споживання людиною частин тіла іншої людини, незалежно від способу їх приготування чи вживання, -

карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо тіла померлої людини, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або публічно, або із попереднім розчленуванням тіла, -

караються позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітньої або малолітньої особи, або щодо вагітної жінки, якщо винний достовірно знав про її стан -

караються позбавленням волі на строк від восьми до п’ятнадцяти років.

4. Канібалізм, поєднаний з умисним вбивством потерпілого, або поєднаний із поїданням частин тіла живої людини, -

карається позбавленням волі на строк від десяти до п’ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

5. Дії, передбачені цією статтею, якщо вони спричинили смерть потерпілого,

караються довічним позбавленням волі.

Примітка.

1. У цій статті під канібалізмом слід розуміти умисне споживання людиною частин тіла іншої людини у сирому, термічно обробленому чи будь-якому іншому вигляді.

2. Не підлягає кримінальній відповідальності за цією статтею особа, яка вчинила дії, передбачені нею, в умовах крайньої необхідності, якщо вони були зумовлені безпосередньою загрозою життю людини внаслідок надзвичайних обставин і за відсутності інших можливостей зберегти життя.

3. Повторним у цій статті визнається вчинення канібалізму особою, яка раніше вже вчинила діяння, передбачене цією статтею.

Підсумовуючи, канібалізм є явищем, що суперечить фундаментальним нормам моралі та гідності людини, і хоча сучасне українське законодавство не виділяє його як окремий кримінальний склад, практика показує, що такі дії кваліфікуються через умисне вбивство та суміжні статті ККУ. Аналіз міжнародного досвіду свідчить про доцільність запровадження спеціальної правової норми, яка дозволяє не лише забезпечити ефективну кримінальну відповідальність, а й підкреслити суспільну небезпеку таких діянь. Таким чином, системне законодавче закріплення окремої кваліфікації канібалізму сприятиме більш чіткому, справедливому і комплексному підходу до оцінки таких тяжких злочинів, захищаючи життя, гідність та моральні засади суспільства.

Список використаних джерел

1. Зайцев О. Канібалізм як кримінально-правова проблема. Вісник кримінального права. 2017. № 1. С. 112–118

2. Розчленування і канібалізм: до довічного ув’язнення засудили хмельничанина. Vsim.ua : вебсайт. 2023. URL: https://vsim.ua/Kryminal/rozchlenuvannya-i-kanibalizm-do-dovichnogo-uvyaznennya-zasudili-hmelni-11856763.html (дата звернення: 05.03.2026)

3. Новини: публікація № 243839. Харківська обласна прокуратура : вебсайт. 2025. URL:

https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_c=view&_m=publications&_t=rec&id=243839 (дата звернення: 05.03.2026)

4. Is cannibalism legal in the United States? Effective Laws : website. 2024. URL: https://effectivelaws.com/is-cannibalism-legal-in-the-united-states/ (дата звернення: 05.03.2026)

Ключові слова: канібалізм, кримінальне право, Кримінальний кодекс України, умисне вбивство, розчленування тіла, суспільна небезпека, мораль, етика, правова кваліфікація.

Keywords: cannibalism, criminal law, Criminal Code of Ukraine, intentional homicide, dismemberment, social danger, morality, ethics, legal qualification.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А.С.

Леонова Вікторія Миколаївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: МЕЖА МІЖ ПРОЦЕСУАЛЬНОЮ ПОМИЛКОЮ ТА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Розбудова України як правової держави вимагає неухильного дотримання законності в діяльності правоохоронних органів. Особливе значення це має на стадії досудового розслідування, де державний примус межує з фундаментальними правами і свободами людини. Проблема розмежування процесуальної помилки, яка є наслідком сумлінної омани або недосконалості законодавства, та перевищення влади, що має ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 365 Кримінального кодексу України (далі – КК України), залишається однією з найдискусійніших у вітчизняній доктрині та судовій практиці. Відсутність чітких критеріїв оцінки «явності» виходу за межі повноважень створює ризики як для необґрунтованого притягнення правоохоронців до відповідальності, так і для безкарності за реальні зловживання владою.

Теоретичне осмислення межі між правомірною процесуальною діяльністю та кримінально караним діянням службової особи правоохоронного органу потребує першочергового аналізу змісту статті 365 КК України. Відповідно до чинного законодавства, перевищення влади або службових повноважень визначається як умисне вчинення дій, які явно виходять за межі наданих особі прав чи повноважень, за умови заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом інтересам [1]. У доктрині кримінального права наголошується, що правоохоронна діяльність специфічна за своєю природою, оскільки вона апріорі пов’язана з можливістю застосування заходів державного примусу, що вимагає особливо чіткого визначення компетенції кожного суб’єкта досудового розслідування. Слідчий або прокурор, реалізуючи свої функції, діють у

межах суворої процесуальної регламентації, тому будь-який вихід за ці межі має оцінюватися крізь призму «явності». Як роз'яснює Пленум Верховного Суду України у Постанові № 15 від 26.12.2003 р., при вирішенні питання про те, чи є вихід за межі наданих прав або повноважень явним, суди мають враховувати те, наскільки він був очевидним для службової особи і чи усвідомлювала вона протиправність своєї поведінки. При цьому мотиви та мета вчинення таких дій можуть бути різними і на кваліфікацію, як правило, не впливають [2].

Важливим аспектом кваліфікації є суб'єктивна сторона складу злочину, яка характеризується виключно умисною формою вини. Для встановлення перевищення влади необхідно довести, що службова особа не просто помилилася у трактуванні норми КПК, а усвідомлювала незаконність своїх дій та бажала їх вчинення, нехтуючи професійним обов'язком [3, с. 493]. Саме тут пролягає межа з процесуальною помилкою, яка часто є наслідком так званої сумлінної омани. Сумлінна омана (error facti) у діяльності слідчого виникає тоді, коли особа щиро переконана у законності свого рішення, базуючись на неправильному сприйнятті фактів або двозначності законодавчих приписів. У таких випадках відсутній прямий умисел на порушення об'єкта правової охорони, що унеможливлює притягнення до відповідальності за ст. 365 КК України.

Центральною проблемою при кваліфікації дій слідчого або прокурора є встановлення критеріїв, що дозволяють відокремити професійну помилку від кримінального правопорушення. Процесуальна помилка слідчого – це неусвідомлено неправильна дія або бездіяльність слідчого, спрямована у відповідності з його суб'єктивним поглядом на успішне досягнення завдань кримінального провадження і, як правило, відображена в прийнятті підсумкового або проміжного процесуального рішення, незаконність і необґрунтованість якого відображена судом у відповідному акті реагування [4, с. 66]. Ключовою відмінністю тут виступає мотиваційна сфера: якщо при перевищенні влади (ст. 365 КК України) особа свідомо йде на порушення закону, то при помилці вона прагне діяти в інтересах правосуддя, проте обирає невірний шлях реалізації повноважень. Як вже зазначалось, перевищення влади обов'язково повинно містити ознаку «явності», що в контексті процесуальних дій означає очевидну невідповідність вчиненого акту компетенції органу або пряму заборону на таку дію в законі. Наприклад, проведення обшуку без ухвали слідчого судді за відсутності невідкладних обставин є явним перевищенням, тоді як невірне зазначення адреси в протоколі через технічну описку за наявності реального дозволу суду – типовою процесуальною помилкою.

Додатковим маркером розмежування за КК України є характер наслідків. Перевищення влади є злочином із матеріальним складом, що вимагає настання істотної шкоди (майнових збитків або порушення

конституційних прав, що визнаються судом значущими) [1]. Отже, якщо дії правоохоронця формально виходять за межі повноважень, але не спричиняють реальної шкоди або вчиняються в стані крайньої необхідності для рятування життя чи документування тяжкого злочину, вони можуть бути визнані малозначними або виправданим професійним ризиком. Варто зауважити, що процесуальні помилки часто підлягають виправленню самим слідчим, прокурором або судом у порядку КПК (наприклад, визнання доказів недопустимими), що є самостійним правовим механізмом нейтралізації наслідків помилки без застосування заходів кримінально-правового впливу до самого правоохоронця.

Таким чином, межа пролягає через триєдність факторів: очевидність незаконності дії (явність), наявність прямого умислу на ігнорування закону та реальну тяжкість наслідків для особи чи держави.

У доктрині кримінального права ключовим питанням є встановлення обсягу повноважень службової особи як юридичного фундаменту для визначення «явного виходу» за їхні межі. Кримінально-правова оцінка дій правоохоронця повинна базуватися на принципі правової визначеності: якщо закон не містить прямої заборони або чіткого алгоритму, дія не може бути визнана «явно» протиправною.

Підсумовуючи результати дослідження кримінально-правової природи перевищення влади при реалізації функцій досудового розслідування, слід констатувати, що межа між процесуальною помилкою та злочином, передбаченим ст. 365 КК України, визначається через сукупність об’єктивних та суб’єктивних ознак складу кримінального правопорушення. Об’єктивна сторона перевищення влади обов’язково включає ознаку «явності», яка, згідно з роз’ясненнями Постанови Пленуму Верховного Суду України № 15, вказує на очевидний для правоохоронця вихід за межі його компетенції, зокрема вчинення дій, на які він не має права за жодних обставин або без спеціального дозволу суду. На відміну від цього, процесуальна помилка розглядається як дефект реалізації повноважень у межах наданої компетенції, що не містить ознак явного свавілля. Ключовим суб’єктивним критерієм виступає форма вини: якщо ст. 365 КК України вимагає виключно прямого або непрямого умислу на порушення меж влади, то процесуальна помилка є наслідком сумлінної омани або необережності, що згідно зі ст. 23 КК України виключає злочинність діяння [1].

Відсутність умислу на заподіяння шкоди об’єкту правової охорони перетворює діяння на професійну помилку, яка підлягає виправленню в межах кримінального процесу, а не кримінального переслідування самого слідчого. Додатковим критерієм розмежування є настання істотної шкоди, яка у матеріальному складі перевищення влади є обов’язковою умовою кримінальної відповідальності. Якщо порушення процедури призвело лише до недопустимості доказів, але не спричинило реального втручання у

конституційні права особи, такі дії не можуть бути кваліфіковані як кримінальне правопорушення через відсутність необхідних наслідків. Таким чином, кримінально-правова межа пролягає там, де процесуальна форма ігнорується умисно та очевидно, а наслідки виходять за межі втрати доказової бази, перетворюючись на реальне посягання на права особи та авторитет державної влади.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 01.04.2026)
2. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003. № 15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text (дата звернення 01.04.2026)
3. Собакарь А.О. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу: теоретико-правова характеристика. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2022. № 35. С. 490-495
4. Маланчук П.М., Маслак О.В. Щодо поняття слідчих помилок та причин їх виникнення. Правові горизонти. 2017. № 6(19). С. 64-68

Ключові слова: перевищення влади, службові повноваження, досудове розслідування, процесуальна помилка, сумлінна омана, умисел, істотна шкода, кримінально-правова кваліфікація.

Keywords: abuse of power, official authority, pre-trial investigation, procedural error, honest deception, intent, significant harm, criminal legal qualification.

Науковий керівник: д.ю.н., завідувач кафедри Степаненко О.В.

Лисенко Дар'я Станіславівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДМЕЖУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ ВІД КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність теми зумовлена повномасштабним вторгненням російської федерації на територію нашої держави, що в свою чергу спричинило значне збільшення кількості кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки. Тому даний розділ неодноразово піддавався зміні та був доповнений новими статтями. Що в свою чергу, викликало чимало питань щодо застосування та

розмежування таких норм. В даному випадку, хотіла б закцентувати увагу на статті 111-1 КК України, оскільки частина діянь, які в ній описані збігається з діяннями, що передбачені суміжними нормами. Судова практика також не зазнала єдності в цьому питанні.

Розмежування цих двох норм слід почати з елементів складів кримінальних правопорушень, описаних зазначеними нормами. Перш за все, різниця між колабораційною діяльністю та державною зрадою є в об'єкті. Колабораційна діяльність в якості кваліфікуючої ознаки містить спричинення загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (ч. 8 ст. 111-1 КК України). Отже, додатковим факультативним об'єктом під час вчинення колабораційної діяльності може бути життя людей. У науковій літературі до додаткового об'єкта цього кримінального правопорушення відносять ще й право власності [2].

Відрізняються вони і своїм предметом. Предметом державної зради виступають – відомості, які містять державну таємницю, а для колабораційної діяльності – матеріальні ресурси, беручи до уваги ч.4 ст 111-1 КК України. Визначення поняття «матеріальні ресурси» законодавець не обгрунтовує.

Відмежування колабораційної діяльності від державної зради здійснюється й за об'єктивною стороною. Виділяють три форми державної зради : перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (зазначені в диспозиції ст.111 КК України), колабораційна діяльність налічує їх значно більше. На перший погляд, може здатись, що кожна частина статті 111-1 КК України, співвідноситься з формою, але насправді в одній частині статті, може бути кілька протиправних діянь.

А також, нова стаття викликала певне невдоволення через те, що 7 частин статті можуть бути вчинені лише громадянами України, а 5 – будь-якою особою незалежно від наявності чи відсутності громадянства. При цьому звертаємо увагу, що законодавець у двох формах колабораційної діяльності, які передбачені ч. 6 ст. 111-1 КК України, окремо зазначає, що мають бути відсутні ознаки державної зради [3]. З цього можна зробити висновок щодо суб'єктів кримінальних правопорушень.

У проєкті новго Кримінального кодексу України ст. 9.1.7 вводиться відповідальність за окупаційну діяльність, яка вчиняється іноземцем або особою без громадянства, яка перебуває на тимчасово окупованій території України. Окрім вищезгаданої колабораційної діяльності, виокремлюють також окупаційну діяльність. У проєкті вводиться відповідальність за окупаційну діяльність, яка вчиняється іноземцем або особою без громадянства, яка перебуває на тимчасово окупованій території України. Порівняння цієї норми з положенням чинного КК України засвідчує, що

частина діянь, яка наразі називається колабораційною діяльністю, визначено як окупаційна діяльність
[4, с.23-29].

У проєкті нового Кримінального кодексу України ст. 9.1.7 вводиться відповідальність за окупаційну діяльність, яка вчиняється іноземцем або особою без громадянства, яка перебуває на тимчасово окупованій території України.

Щодо відмежування цих статей існує складність, адже колабораційна діяльність є подібною з державною зрадою, у випадку коли йде мова про державну зраду у формі сприяння іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України. В основу може бути покладено організацію та проведення заходів політичного характеру на підтримку держави – агресора. Такі діяння розмежовують виключно за констатацією наявності або відсутності виконання завдань іноземної держави, іноземної організації або їх представників з проведення підривної діяльності проти України.

Також викликає питання під час розмежування така форма державної зради як перехід на бік ворога під час збройного конфлікту. Законодавець не надає конкретики в цьому моменті, не зазначивши в чому саме проявляється такий перехід. Проте між науковцями існує думка, що такий перехід може бути як фізичний так й інтелектуальний.

Черговим критерієм для відмежування є суб'єктивна сторона. Незважаючи на те, що ці кримінальні правопорушення вчиняються з прямим умислом, але коли мова йде про колабораційну діяльність, то тут відсутнє виконання завдань іноземної держави, організації чи їх представників. Тобто свідоме підтримання держави – агресора або незаконно утворених органів влади, що діють на окупованій території, при чому умисел виник вже після окупації.

Не менш важливим є зауваження, що державна зрада може бути вчинена на користь будь-якої іноземної держави, а колабораційна діяльність лише до країни – агресора.

Заступниця голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Наталія Антонюк представила доповідь для слухачів Національної школи суддів, присвячену практиці Верховного Суду у справах про колабораційну діяльність. Вона звернула увагу на те, що за вчинення правопорушення, передбаченого частиною 1 статті 111-1 Кримінального кодексу України, встановлено єдиний вид покарання – позбавлення права обіймати певні посади або здійснювати визначену діяльність строком від десяти до п'ятнадцяти років. Таке покарання може застосовуватися як до осіб, які вже займають відповідні посади або здійснюють певну діяльність, так і до тих, хто потенційно може обіймати їх або виконувати таку діяльність у майбутньому. Наприклад, це може означати заборону для колаборантів у

майбутньому працювати в органах влади чи в юридичних особах публічного права.

З цього питання є вже сформована судова практика. Так, у постанові ККС ВС від 22 травня 2018 року (справа № 753/18479/16-к, провадження № 51-520км18) сформовано такий висновок: з огляду на положення, передбачені ст. 55 КК України, та диспозицію ч. 1 ст. 222 цього Кодексу санкція ч. 1 ст. 222 КК України в частині призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю застосовується й до осіб, які на час вчинення зазначеного кримінального правопорушення не обіймали офіційно певні посади та не займалися офіційно певною діяльністю [5].

Отже, розмежування цих двох складів кримінальних правопорушень так і не може віднайти єдності серед науковців та правозастосовувачів. Проте, вищевикладене дає змогу визначити певні критерії поділу, і це – елементи складу. Але залишається неможливим і до тепер визначення всіх форм колабораційної діяльності, що надає можливість охарактеризувати кожну з частин окремо.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Редакція від [дата останніх змін]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
2. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проекту. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf (станом на 22.02.2026)
3. Гончаренко К.Ю. Державна зрада чи колабораційна діяльність? Проблеми кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «ПРАВО». 2022. Вип. 36. URL: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/7943
4. Оксана Книженко. Відмежування державної зради від колабораційної діяльності. (с.23-29). Науковий журнал «Національна безпека: право та економіка» (№1, 2024р.)
5. У справах про колабораціонізм треба чітко відокремлювати злочинні дії від незлочинних – суддя ККС ВС. ВЕРХОВНИЙ СУД. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1992022/ (дата звернення: 03.04.2026).

Ключові слова : державна зрада, колабораційна діяльність, окупаційна діяльність, збройний конфлікт.

Keywords: treason, collaborationist activity, occupation activity, armed conflict.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Лисенко Єлизавета Олегівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЯЛЬНИМ КАЯТТЯМ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ВИДИ ЗВІЛЬНЕННЯ: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення інституту звільнення від кримінальної відповідальності в контексті гуманізації кримінальної політики України та адаптації національного законодавства до європейських стандартів правосуддя. Особливої ваги набуває питання співвідношення загальних та спеціальних видів звільнення від відповідальності, оскільки правозастосовна практика свідчить про відсутність єдиного підходу до розмежування підстав, передбачених статтями 45, 46 Кримінального кодексу України, та спеціальних норм, що містяться в Особливій частині КК. Невизначеність критеріїв розмежування цих інститутів призводить до помилок у кваліфікації, порушення принципу справедливості та необґрунтованого уникнення особами кримінальної відповідальності без виконання необхідних відновлювальних дій. Дисбаланс між публічним інтересом у невідворотності покарання та приватними інтересами потерпілих вимагає чіткого законодавчого визначення умов, за яких діяльне каяття як компромісний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту є пріоритетним перед спеціальними видами звільнення, що часто мають формальний характер [3].

Теоретичне підґрунтя проблеми співвідношення звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з діяльним каяттям та спеціальних видів звільнення полягає у різній правовій природі цих інститутів. Звільнення за статтею 45 КК України є універсальним інститутом, що базується на позитивній посткримінальній поведінці особи, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, та передбачає обов'язкову сукупність дій: з'явлення із зізнанням, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину та відшкодування завданих збитків або усунення шкоди. Цей інститут має стимулюючий характер, оскільки законодавець пов'язує можливість звільнення з активною діяльністю особи, спрямованою на мінімізацію негативних наслідків. Натомість спеціальні види звільнення є винятками із загальних правил і застосовуються лише до конкретних складів злочинів, часто незалежно від тяжкості діяння, кількості раніше вчинених злочинів, а іноді й без вимоги щодо повного відшкодування шкоди. Їхньою метою є розрив злочинної діяльності, запобігання тяжчим наслідкам, забезпечення безпеки держави або викриття інших учасників злочинних груп, що ставить

на перше місце публічний інтерес над відновленням прав конкретного потерпілого [1, с. 189; 2].

Аналіз законодавчої конструкції дозволяє виокремити ключові критерії співвідношення цих інститутів. Першим критерієм є обсяг і характер дій, необхідних для звільнення. Якщо для загального діяльного каяття потрібна повна сукупність чотирьох елементів, які свідчать про відновлення правопорядку та заглажування шкоди, то для спеціальних видів достатньо вчинення однієї або кількох конкретних дій, визначених у диспозиції норми. Наприклад, звільнення за приміткою до ст. 307 КК України можливе за умови добровільної здачі наркотичних засобів та активного сприяння розкриттю злочинів, пов’язаних із їх обігом, навіть якщо особа не відшкодувала шкоду або вчиняла злочин не вперше. Це створює колізію, коли особа, яка вчинила тяжкий злочин у сфері обігу наркотиків, може бути звільнена за спеціальною нормою, тоді як особа, яка вчинила злочин середньої тяжкості проти власності, не зможе скористатися ст. 45 через відсутність вимоги «вперше» або недоведеність щирості каяття. Другим критерієм є момент вчинення дій, що свідчать про каяття. За загальним правилом статті 45 КК такі дії мають бути вчинені до винесення вироку, однак для спеціальних видів звільнення часто встановлюються більш жорсткі часові межі, як-от добровільна здача предмета злочину до моменту порушення кримінальної справи або до початку оперативно-розшукових заходів, що наближає їх до інституту добровільної відмови [3].

Суттєвою проблемою співвідношення є конкуренція загальної та спеціальної норм. У теорії кримінального права домінує підхід, згідно з яким пріоритет має застосовуватися спеціальна норма як така, що точніше регулює конкретну ситуацію. Однак на практиці це правило працює не завжди. По-перше, спеціальні види звільнення часто передбачають звільнення не від відповідальності, а від покарання, що змішує різні правові інститути. По-друге, застосування спеціальної норми може позбавити особу можливості бути звільненою на більш вигідних умовах за ст. 45, якщо вона виконала всі вимоги загального діяльного каяття, але злочин не підпадає під спеціальний перелік. І навпаки, наявність спеціальної норми для тяжких злочинів ставить у нерівне становище осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості, але не мають можливості звільнитися через формальну відсутність критерію «вперше» або через те, що їхня посткримінальна поведінка не охоплюється спеціальною приміткою. Це свідчить про відсутність системного підходу законодавця до побудови ієрархії підстав звільнення від відповідальності [5, с. 345].

Проблемним аспектом є також питання про співвідношення звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з діяльним каяттям та спеціальних видів звільнення за корупційними складами та складами у сфері службової діяльності. У цих випадках спеціальні види звільнення

фактично поглинають можливість застосування ст. 45, оскільки остання вимагає відшкодування шкоди, що у злочинах цієї категорії має абстрактний характер. При цьому практика стикається з необхідністю доведення «щирості каяття» – оціночної категорії, яка у спеціальних видах звільнення замінюється об’єктивним критерієм вчинення дії, визначеної законом. Це призводить до того, що правозастосувачі часто обирають спеціальну норму як більш формалізовану та менш ризиковану з точки зору судового контролю, навіть коли фактично поведінка особи підпадає під ознаки загального діяльного каяття [3; 4].

Важливим напрямом вирішення окреслених проблем є уніфікація підходів до розуміння правової природи діяльного каяття та спеціальних видів звільнення. Пропонується розглядати спеціальні види звільнення не як альтернативу, а як спеціалізовані прояви діяльного каяття з урахуванням специфіки родового об’єкта злочинного посягання. Такий підхід дозволить застосовувати до них загальних принципів, зокрема щодо необхідності відшкодування шкоди, якщо це можливо за природою злочину, та щодо заборони застосування звільнення до осіб, які не виконали обов’язку щодо відновлення порушених прав. Крім того, необхідним є законодавче закріплення правила про те, що за наявності конкуренції загальної та спеціальної норми, яка передбачає більш м’які умови звільнення, пріоритет надається спеціальній нормі, однак особа не може бути позбавлена права клопотати про застосування ст. 45, якщо це гарантує більш повне відновлення справедливості та інтересів потерпілого [1, с. 205].

Подальшого наукового осмислення потребує питання про момент, після якого вчинення дій, передбачених примітками до статей Особливої частини, втрачає ознаки «діяльності» і перетворюється на просту формальність, що не свідчить про дійсне каяття. Практика Верховного Суду останніх років свідчить про посилення вимог до доведення реальності сприяння розкриттю злочину, особливо у справах про корупцію та незаконний обіг наркотичних засобів, що зближує застосування спеціальних норм із загальним інститутом діяльного каяття. Однак ця тенденція потребує законодавчого закріплення, оскільки наразі суди змушені долати прогалини у праві через тлумачення, що не завжди є однаковим [3].

Співвідношення звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з діяльним каяттям та спеціальних видів звільнення характеризується відсутністю чіткої ієрархії та неузгодженістю критеріїв застосування. Проблема полягає не лише у конкуренції норм, але й у різній філософії цих інститутів: загальне діяльне каяття орієнтоване на відновлення справедливості та особистісне виправлення, тоді як спеціальні види – на оперативне розкриття злочинів і боротьбу з найбільш небезпечними проявами злочинності, іноді на шкоду принципу невідворотності відповідальності. Вирішення цієї проблеми вбачається у розробці єдиної

доктрини «посткримінальної поведінки», яка б об'єднала ці інститути зі збереженням їх специфіки, а також у внесенні змін до Кримінального кодексу щодо запровадження загального правила про обов'язковість відшкодування шкоди для всіх видів звільнення, якщо злочином було завдано реальних збитків, та щодо уточнення критерію «вчинення злочину вперше» для випадків застосування спеціальних приміток. Тільки такий комплексний підхід дозволить забезпечити єдність судової практики, принцип верховенства права та реальну гуманізацію кримінальної відповідальності без зниження її ефективності.

Список використаних джерел

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1. С. 185-207. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/de6720f0-b4cb-428a-843e-9983c11a2a65/content (дата звернення: 01.04.2026).
2. Звільнення від кримінальної відповідальності. Правові підстави. WikiLegalAid. URL: https://legalaid.wiki/index.php/Звільнення_від_кримінальної_відповідальності._Правові_підстави (дата звернення: 01.04.2026).
3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 01.04.2026).
4. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 12. Вісник Верховного Суду України. 2006. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05 (дата звернення: 01.04.2026).
5. Тацій В. Я., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/kriminalne-pravo-ukrayini-zagalna-chastina-.pdf?srsltid=AfmBOoqWX1h9sNq1FZtmNT25QeXymzrsbmSGwY8UfpPBkf0hLZzWmD-6 (дата звернення: 01.04.2026).

Ключові слова: вільнення від кримінальної відповідальності; діяльне каяття; спеціальні види звільнення; відшкодування шкоди; судова практика

Keywords: exemption from criminal liability; active repentance; special forms of exemption; compensation for damage; case law

Науковий керівник: PhD, доцент Павлова О. С.

Лукашевич Аліна Леонідівна

здобувачка 1-го курсу магістратури факультет адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ

Збройна агресія рф проти України, яка триває з 2014 року та особливо загострилася з 24 лютого 2022 року, супроводжується численними грубими порушеннями норм міжнародного гуманітарного права.

21 серпня 2024 року Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут) та поправки до нього Законом України № 3909-IX від 21.08.2024 року. Одночасно з набранням чинності цим Законом 24 жовтня 2024 року набрав чинності імплементаційний Закон України № 4012-IX, у якому ключовою новелою стала зміна назви ст. 438 КК з «Порушення законів та звичаїв війни» на «Воєнні злочини» та введення нової ст. 442-1 «Злочини проти людяності». До цього моменту відсутність у КК України складу злочинів проти людяності призводила до того, що масштабні напади на цивільне населення кваліфікувалися виключно за ст. 438 КК, що створювало ризик недооцінки тяжкості діянь та ускладнювало співробітництво з МКС.

Проте, у разі відсутності чітких критеріїв розмежування між воєнними злочинами та злочинами проти людяності це може призводити до конкуренції норм, неправильної кваліфікації та оскарження вироків. Це особливо актуально для справ, пов’язаних з масовими вбивствами цивільних, депортаціями, катуваннями та сексуальним насильством, які часто містять як контекст збройного конфлікту, так і ознаки систематичного нападу на цивільне населення. Впровадження положень Статуту в національне право не лише відкриває нові перспективи для правосуддя, а й висвітлює прогалини, пов'язані з бланкетнісю норм та складністю їхнього розрізнення.

«Воєнні злочини – це найвищого ступеню серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, порушення законів і звичаїв війни, за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність фізичних осіб на національному та міжнародному рівнях»[1].

У національному законодавстві вони охоплюються ст. 438 КК України. Характерною ознакою цих злочинів є наявність збройного конфлікту (міжнародного або неміжнародного) та зв’язку між злочинним діянням і конфліктом. Об’єктом захисту тут є особи, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права (цивільні, військовополонені, поранені).

Згідно зі ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони

вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу» [2]. На відміну від воєнних злочинів, вони не вимагають зв'язку зі збройним конфліктом і можуть вчинятися як у мирний час, так і під час війни. Об'єктом є людська гідність і права людини як такі. Також обов'язковий систематичний характер, тобто багаторазове (два і більше разів) вчинення будь-якого з діянь, зазначених у статті. У КК України вони вперше криміналізовані ст. 442-1, диспозиція якої відтворює ключові положення ст. 7 Римського статуту.

Таким чином, введення даної статті в КК України заповнило суттєву прогалину в національному законодавстві та наблизило його до стандартів Римського статуту.

Особливість полягає в тому, що воєнні злочини та злочини проти людяності належать до категорії найтяжчих міжнародних злочинів і мають низку спільних ознак. Вони характеризуються надзвичайною суспільною небезпечністю, універсальною юрисдикцією, непритипиненням давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч.5 ст 49 КК), а також можливістю застосування норм про командну відповідальність відповідно до ст. 31-1 КК України. Одне й те саме протиправне діяння може одночасно містити ознаки як воєнного злочину, так і злочину проти людяності.

Розмежування цих двох категорій злочинів ґрунтуються передусім на відмінностях їхніх контекстуальних елементів. Для воєнних злочинів обов'язковою є наявність зв'язку між вчиненим діянням і ситуацією збройного конфлікту міжнародного або не міжнародного характеру. Воєнні злочини можуть вчинятися як щодо комбатантів і військовополонених, так і щодо цивільних осіб, але завжди в контексті ведення бойових дій або окупації.

Натомість злочини проти людяності характеризуються іншим контекстуальним елементом – вчиненням умисних діянь у рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, за умови усвідомлення виконавцем такого нападу.

Спільним для обох категорій є те, що вони можуть включати подібні конкретні діяння (вбивства, катування, депортації, сексуальне насильство), проте кваліфікація залежить саме від контексту. Якщо діяння вчинене ізольовано або поодиноко навіть у період збройного конфлікту, воно, як правило, не утворює складу злочину проти людяності, але може кваліфікуватися як воєнний злочин. Навпаки, коли діяння є частиною політики держави або організації, спрямованої на систематичний напад на цивільне населення, виникає необхідність кваліфікації за ст. 442-1 КК України.

Проблема розмежування цих двох категорій злочинів залишається однією з найбільш складних як у теоретичному, так і в практичному плані.

По-перше, існує конкуренція норм. Бланкетна диспозиція ст. 438 КК України («інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»[3]) дозволяє кваліфікувати практично будь-яке серйозне порушення міжнародного гуманітарного права як воєнний злочин. Це призводить до того, що ознаки злочинів проти людяності часто «поглинаються» ст. 438, особливо до введення ст. 442-1 КК.

По-друге, відсутність чітко визначених критеріїв «широкомасштабності» та «систематичності» нападу створює ризик суб'єктивізму при кваліфікації та значні труднощі для правозастосовних органів.

По-третє, наукові та методичні прогалини. На сьогодні відсутні єдині підходи до розмежування цих категорій злочинів, що призводить до різної судово-слідчої практики.

Вирішення зазначеної проблематики є необхідною умовою для ефективної реалізації імплементованих норм Римського статуту та забезпечення якісного національного правосуддя щодо даних злочинів.

До жовтня 2024 року судова практика формувалася навколо ст. 438 КК. Верховний Суд наголошував на обов'язковості зв'язку зі збройним конфліктом. Зокрема, у Постанові ККС ВС від 28.02.2024 у справі № 753/14148/21 підтверджено, що примусовий призов на окупованій території кваліфікується за ч. 1 ст. 438 як формальний склад. Водночас у мотивах судових рішень не зустрічався аналіз можливості кваліфікації тих самих діянь як злочинів проти людяності через відсутність відповідної норми в КК України. Після введення ст. 442-1 КК практика лише формується: прокурори починають поєднувати кваліфікацію, але суди вимагають особливо ретельного доведення контекстуального елементу «широкомасштабного або систематичного нападу».

Виявлені проблеми розмежування воєнних злочинів (ст. 438 КК України) та злочинів проти людяності (ст. 442-1 КК України) вимагають комплексного підходу на законодавчому, практичному та науково-методичному рівнях. Їхнє ефективне вирішення дозволить забезпечити принцип законності, уникнути конкуренції норм та загалом підвищити якість національного правосуддя.

Законодавчо – по-перше, прийняти нову редакцію КК з чіткішими примітками щодо критеріїв «широкомасштабності» і «систематичності», поняття «політика держави або організації»; по-друге, у ст. 438 КК України варто відмовитися від надмірної бланкетності диспозиції, замінивши її на більш конкретний перелік найбільш поширених воєнних злочинів з відсиланням до міжнародних договорів лише як допоміжного джерела.

Практично – затвердити Постанову Пленуму ВС «Про деякі питання кваліфікації воєнних злочинів та злочинів проти людяності» з роз'ясненням критеріїв розмежування та доказування; запровадити спеціалізацію суддів і прокурорів та обов'язкове підвищення кваліфікації з міжнародного кримінального права. Науково – розвивати подальші дослідження проблем розмежування.

Отже, розмежування воєнних злочинів (ст. 438 КК) та злочинів проти людяності (ст. 442-1 КК) у контексті імплементації Римського статуту є критично важливим для якісного національного правосуддя. Імплементація його норм Законом № 4012-IX – значний крок уперед, але збереження бланкетності та відсутність чітких критеріїв породжують конкуренцію норм і ризики неправильної кваліфікації.

Список використаних джерел

1. Чекмарьова І. М. Кваліфікація воєнних злочинів [Електронний ресурс] / І. М. Чекмарьова // Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції : колективна монографія. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. – С. 477. – Режим доступу: http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/329/9677/21905-1 (дата звернення: 01.04.2026).
2. Римський статут міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 : станом на 25 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 01.04.2026).
3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 01.04.2026).

Ключові слова: воєнні злочини, злочини проти людяності, Римський статут, імплементація, розмежування злочинів, ст. 438 КК України, ст. 442-1 КК України, міжнародне кримінальне право, судова практика, конкуренція норм

Keywords: war crimes, crimes against humanity, Rome Statute, implementation, distinction between crimes, Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, Article 442-1 of the Criminal Code of Ukraine, international criminal law, case law, conflict of laws

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А. С.

Максименко Олександра Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У СУЧАСНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Проблема кримінальної відповідальності неповнолітніх є однією з найбільш складних і водночас актуальних у сучасному кримінальному праві України. Це зумовлено тим, що неповнолітні особи перебувають на етапі формування особистості, їх світогляд, моральні цінності та поведінкові установки ще не є остаточно сформованими. Водночас саме ця категорія осіб все частіше стає учасником кримінально-правових відносин, що актуалізує необхідність вироблення ефективних, але водночас гуманних механізмів реагування держави на їх протиправну поведінку.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх в Україні є самостійним інститутом кримінального права, що регулюється нормами Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу України, а також спеціальними положеннями, зосередженими у розділі XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Виділення окремого розділу у структурі КК України свідчить про визнання неповнолітніх специфічною категорією суб'єктів кримінального правопорушення, до яких застосовується особливий, диференційований підхід. Загальні засади кримінальної відповідальності визначаються, зокрема, статтею 2 КК України, відповідно до якої підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом, а поняття покарання закріплене у статті 50 КК України, де воно визначається як захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду і полягає в передбачених законом обмеженнях прав і свобод засудженого [1].

Особливе значення для визначення статусу неповнолітнього має встановлення віку кримінальної відповідальності. Відповідно до статті 22 КК України, загальний вік, з якого настає кримінальна відповідальність, становить 16 років. Водночас частина друга цієї статті передбачає перелік кримінальних правопорушень, за які відповідальність настає з 14 років. До них належать, зокрема, умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, зґвалтування, крадіжка, грабіж, розбій, терористичний акт та інші суспільно небезпечні діяння. Така законодавча конструкція відображає компроміс між необхідністю захисту суспільства і врахуванням вікової незрілості неповнолітніх осіб. Особи, які не досягли 14 років, не визнаються суб'єктами кримінального правопорушення і не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

Визначення неповнолітнього також випливає із системного аналізу кримінального, сімейного та кримінального процесуального законодавства. У кримінально-правовому розумінні до неповнолітніх належать особи віком від 14 до 18 років. Вік особи встановлюється на підставі офіційних документів, а у разі їх відсутності – за допомогою судово-медичної

експертизи, що має важливе значення для правильного застосування норм кримінального закону.

Відповідно до статті 97 КК України, неповнолітній, який вперше вчинив кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, може бути звільнений від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У такому випадку суд застосовує до нього примусові заходи виховного характеру, перелік яких визначено у статті 105 КК України. До них належать застереження, обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки, передача під нагляд батьків або інших осіб, покладення обов'язку відшкодувати завдані збитки, а також направлення до спеціальної навчально-виховної установи на строк до трьох років. Вказані заходи мають превентивний і виховний характер та спрямовані на виправлення неповнолітнього без застосування кримінального покарання.

Наступною важливою особливістю є обмежений перелік покарань, які можуть застосовуватися до неповнолітніх. Відповідно до статті 98 КК України, до них належать штраф, громадські роботи, виправні роботи, пробаційний нагляд та позбавлення волі на певний строк. При цьому додатковими покараннями можуть бути штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Законодавець свідомо виключає можливість застосування до неповнолітніх найбільш суворого виду покарання – довічного позбавлення волі, що підкреслює спрямованість на виправлення, а не на репресію [2].

Особливості кримінальної відповідальності проявляються також у специфіці призначення покарання. Відповідно до статті 103 КК України, суд, призначаючи покарання неповнолітньому, крім загальних засад, враховує умови життя та виховання, рівень розвитку, вплив дорослих, а також інші індивідуальні особливості особи. Важливо підкреслити, що неповнолітній вік відповідно до пункту 3 частини 1 статті 66 КК України визнається обставиною, що пом'якшує покарання, і підлягає обов'язковому врахуванню судом [1].

Суттєвою особливістю є також встановлення зменшених строків покарань, особливо щодо позбавлення волі. Відповідно до статті 102 КК України, максимальні строки позбавлення волі для неповнолітніх значно нижчі, ніж для повнолітніх осіб, і диференціюються залежно від тяжкості кримінального правопорушення. Це обумовлено необхідністю уникнення надмірної ізоляції неповнолітніх та забезпечення можливості їх соціальної адаптації[3].

Окреме місце серед особливостей займає можливість звільнення від покарання та його відбування. Відповідно до статті 104 КК України, неповнолітній може бути звільнений від відбування покарання з випробуванням, якщо суд дійде висновку про можливість його виправлення

без реального відбування покарання. Крім того, стаття 105 КК України передбачає можливість застосування виховних заходів замість покарання. Також закон передбачає більш сприятливі умови умовно-дострокового звільнення (стаття 107 КК України) та скорочені строки погашення і зняття судимості (стаття 108 КК України), що сприяє швидшій ресоціалізації неповнолітніх[1].

Варто зазначити, що особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх не обмежуються лише пом'якшенням покарання, а мають комплексний характер. Вони охоплюють усі стадії кримінально-правового впливу – від притягнення до відповідальності до виконання покарання та звільнення від нього. Основною метою такого підходу є забезпечення балансу між інтересами суспільства та необхідністю захисту прав і законних інтересів неповнолітніх.

У сучасних умовах питання кримінальної відповідальності неповнолітніх набуває особливої актуальності у зв'язку зі зростанням рівня підліткової злочинності, впливом соціально-економічних факторів, цифрового середовища та кризових явищ у суспільстві. Це обумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства, зокрема у напрямі розширення застосування альтернативних заходів, посилення профілактичної роботи та забезпечення індивідуального підходу до кожного неповнолітнього правопорушника [4].

Таким чином, кримінальна відповідальність неповнолітніх в Україні характеризується наявністю спеціальних норм, спрямованих на гуманізацію покарання, диференціацію відповідальності та забезпечення виправлення особи. Особливості цього інституту полягають у можливості звільнення від кримінальної відповідальності, застосуванні примусових заходів виховного характеру, обмеженні видів і строків покарань, а також у встановленні більш м'яких умов їх призначення та відбування.

Отже, кримінальна відповідальність неповнолітніх в Україні є самостійним інститутом кримінального права, який характеризується наявністю спеціальних норм, спрямованих на гуманізацію державного примусу та забезпечення індивідуального підходу до особи правопорушника. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх проявляються у пріоритеті виховного впливу, можливості звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, скорочених строках покарання, а також більш сприятливих умовах звільнення від його відбування та погашення судимості. Такий підхід свідчить про орієнтацію держави на ресоціалізацію неповнолітніх, запобігання повторному вчиненню кримінальних правопорушень та формування у них правослухняної поведінки.

Водночас сучасні соціальні виклики, зокрема зростання рівня підліткової злочинності, вплив інформаційного середовища та ускладнення

структури правопорушень, вимагають подальшого вдосконалення законодавства та правозастосовної практики. У цьому контексті особливого значення набуває розвиток профілактичних заходів, посилення ролі сім'ї та освітніх інституцій, а також забезпечення ефективної взаємодії між органами державної влади.

Удосконалення системи кримінальної відповідальності неповнолітніх має здійснюватися з урахуванням балансу між інтересами суспільства та необхідністю захисту прав дитини, що є запорукою формування справедливої та ефективної кримінально-правової політики держави.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Лель Г. В., Іскович В. Ю. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх за кримінальним кодексом України // Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2023. Вип. 4 (13). С. 174–182.

3. Никитюк А. Р. Кримінальна відповідальність неповнолітніх: імплементація закордонного досвіду в українську практику // Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 4. С. 545–549.

4. Рогатинська Н., Ятчишина І. Злочинність неповнолітніх // Актуальні проблеми правознавства. 2023. № 3 (35). С. 77–83.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, неповнолітні, покарання, примусові заходи виховного характеру, ресоціалізація, кримінальне право, правопорушення, ювенальна юстиція

Keywords: criminal liability, minors, punishment, coercive educational measures, resocialization, criminal law, offense, juvenile justice

Науковий керівник: *д.ю.н., завідувач кафедри Степаненко О.В.*

Маркасова Лілія Вячеславівна

здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕЖІ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ: КОЛИ ЗАХИСТ СТАЄ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Актуальність дослідження меж необхідної оборони обумовлюється зростанням ролі права особи на самозахист в умовах сучасних соціально-правових трансформацій, зокрема підвищеного рівня злочинності та нестабільності суспільних відносин. Водночас у правозастосовній практиці постають суттєві труднощі щодо визначення меж правомірності оборонних дій, що зумовлено наявністю у законодавстві оціночних категорій, зокрема таких, як «відповідність захисту характеру та небезпечності посягання», які

допускають неоднозначне тлумачення. Це, своєю чергою, спричиняє випадки притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які фактично діяли з метою захисту, за перевищення меж необхідної оборони.

Поняття необхідної оборони закріплено ст. 36 Кримінального кодексу України (далі – КК України): «Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони»[1]

Умовами правомірності необхідної оборони є наявність та реальність суспільно небезпечного посягання; спрямованість захисту на охоронювані законом цінності; шкода, завдана нападнику, не повинна перевищувати небезпечність здійснювання посягання.

До основних причин перевищення меж необхідної оборони можна віднести надмірність та несвоєчасність оборонних дій. Надмірність характеризується перевищенням шкоди, завданої нападнику, суспільної небезпечності посягання. Несвоєчасність оборони може здійснюватися у двох формах: запізніла та передчасна оборона. Запізніла оборона – завдання шкоди нападнику відбувається після скоєння посягання. Передчасна оборона – завдання шкоди нападнику до початку посягання. У кожному з цих випадків, за загальним правилом, настає кримінальна відповідальність за перевищення меж необхідної оборони[2]

Незважаючи на те, що за загальним правилом перевищення меж необхідної оборони є кримінально караними у ч. 3 ст. 36 КК України зазначено, що кримінальна відповідальність настає лише у випадках, коли внаслідок перевищення меж необхідної оборони нападник помер (ст. 118 КК України) або отримав тяжке тілесне ушкодження (ст. 124 КК України). Також, як виняток визначено звільнення особи від кримінальної відповідальності за перевищення меж необхідної оборони у стані сильного душевного хвилювання[1].

Визначення меж необхідної оборони в судовій практиці є дуже складним питанням, оскільки нормативно не закріплено чітке розмежування необхідної оборони і перевищення її меж та вимагає високого професіоналізму суб’єктів правозастосування. У таких справах є різноманітна судова практика, яка вимагає систематизації. Так, наприклад, правова позиція Верховного Суду у справі № 676/1214/21 від 13.02.2023 зазначає, що право на необхідну оборону виникає з моменту нападу на неї та триває до моменту фактичного закінчення суспільно небезпечного посягання[3]

У правовій позиції Верховного Суду у справі № 748/1226/18 від 20.10.2022 встановлено, що стан необхідної оборони виключається у разі провокації насильства з боку потерпілої особи[4]

Отже, інститут необхідної оборони відіграє важливу роль у забезпеченні реалізації права особи на самозахист, проте його ефективне застосування ускладнюється наявністю оціночних понять у законодавстві та відсутністю чітких критеріїв розмежування правомірної оборони і перевищення її меж. Аналіз нормативних положень і правозастосовної практики свідчить, що ключовими умовами правомірності оборонних дій є реальність суспільно небезпечного посягання, відповідність захисту його характеру та небезпечності, а також своєчасність реагування. Водночас перевищення меж необхідної оборони найчастіше зумовлюється надмірністю або несвоєчасністю захисних дій, що може спричиняти кримінальну відповідальність лише у визначених законом випадках. У зв'язку з цим актуальним є подальше вдосконалення законодавчого регулювання та систематизація судової практики з метою забезпечення однакового і справедливого застосування норм про необхідну оборону.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001. № 2341-III. *Голос України.* 2001. № 107. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
2. Коштура Б. В. Правові, психологічні та практичні аспекти перевищення меж необхідної оборони. URL: https://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/2_2024/58.pdf
3. Правова позиція Верховного Суду у справі № 676/1214/21 від 13.02.2023. URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/8004
4. Правова позиція Верховного Суду у справі № 748/1226/18 від 20.10.2022. URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/7450

Ключові слова: необхідна оборона, кримінальна відповідальність, кваліфікація, надмірність оборонних дій, несвоєчасність оборонних дій.

Keywords: necessary defense, criminal liability, qualification, excessive defensive actions, untimely defensive actions.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А. С.

Марчук Анастасія Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОФАЙЛІНГУ

Питання розкриття кримінальних правопорушень безпосередньо пов'язане з основами соціальної безпеки та добробуту суспільства. Через це набувають актуальності дослідження сучасних методик розслідування, особливо в умовах викликів сьогодення. Однією з таких методик є психологічний профайлінг. У системі кримінальної юстиції України він недостатньо врегульований і розвинений, попри значний потенціал – ця техніка дозволяє створювати психологічний портрет злочинця, прогнозувати його поведінку та підвищувати ефективність розслідування.

Мета дослідження: аналіз теоретичних засад психологічного портретування, окреслення проблем впровадження інструментів профайлінгу в кримінальній юстиції України, а також визначення перспектив їх ефективного застосування з урахуванням кримінологічного та віктимологічного вимірів.

Сучасне профілювання розвивається на основі праць зарубіжних учених, таких як R. K. Ressler та J. E. Douglas. Їхні ідеї продовжили профайлери ФБР – M. E. O'Toole і M. E. Safarik, спеціалісти із серійних вбивств. Британський дослідник D. Canter застосував профілювання у понад 150 справах, а в Європі провідним експертом є австрійський кримінальний психолог T. Müller, який запровадив систему аналізу насильницьких злочинів ViCLAS, що діє у низці країн. У національній юридичній науці тему висвітлено у працях Т. А. Алєксєєвої, К. Калюги, М. А. Лепського, А.Мурашко, Т. Подзолкової, М. А. Сальнікової. Відтак, питання використання психологічного портрета злочинця потребує подальшої наукової розробки.

Кримінальний профайлінг – це методика створення портрета (профілю) невідомого злочинця на основі аналізу обставин і слідів злочину, який дає змогу окреслити психологічні особливості особи, її мотиви та внутрішнє ставлення до скоєного, визначити напрям розслідування.

Ефективність техніки забезпечується комплексним підходом: аналізуються соціальні, демографічні і психологічні характеристики особи. Профайлінг може застосовуватись не лише для розшуку особи, що вчинила злочин, а й для виявлення такої, що має відповідний намір. Цей підхід використовується в ізраїльських аеропортах Ель Аль експертами, які виявляють потенційно загрозливих осіб серед пасажирів з метою запобігання терактам, контрабанді, крадіжкам та іншим видам злочинної діяльності. Таким чином, технології профайлінгу застосовуються в різних сферах. Розглянутий вид профайлінгу належить до детекції обличчя при забезпеченні транспортної безпеки. Окрім нього існують також криміналістичний, у сфері кібербезпеки, кадровий, сімейний тощо. У межах теми важливо зазначити методики портретування в діяльності правоохоронців, де поширення набуває психологічний (або поведінковий) профайлінг, який вивчає методи виявлення прихованої інформації чи протиправних намірів особи [4].

Історично середовищем, де почало розвиватися кримінальне профілювання, стали США. У 1994 р. в ФБР створено підрозділи поведінкового аналізу, що займаються тероризмом і насильницькими злочинами. Ці підрозділи здійснюють оперативну підтримку розслідувань (профілі, аналіз місця події, стратегії допиту), наукові дослідження та професійне навчання правоохоронців. Запроваджена програма ViCAP – система зіставлення насильницьких злочинів, що використовується для співставлення справ й формування ймовірного профілю злочинця. Сучасний етап пов'язаний із використанням штучного інтелекту та аналізом Big Data [3, с. 266–270].

В українському правовому просторі поняття про психологічно-кримінальний портрет розвивалися в значно складніших умовах. За радянських часів методи профілювання були закритою інформацією, доступною виключно спецслужбам. Сьогодні дисципліна «профайлінг» з'являється в університетах країни на правоохоронних та психологічних факультетах. Науковий колектив Міжрегіональної академії з управління персоналом розробив навчальний посібник «Психологія профайлінгу», в якому приділено увагу різним сферам застосування методики. Одеський університет імені І. І. Мечнікова пропонує вивчення цього курсу в рамках спеціальності «Психологія». Також існує спеціалізована програма у вузах МВС України, призначена саме для криміналістичного профілювання.

Одними з ключових проблем впровадження профайлінгу в Україні є брак кваліфікованих фахівців та слабка методологічна розробленість теми. Національна підготовка психологів-профайлерів для правоохоронних органів не набула системного характеру, а знаходиться на етапі розвитку. Наявні освітні програми мають фрагментарний характер, що призводить до браку наукових методик кримінологічного аналізу в оперативній діяльності та подальшого використання їх результатів як джерел доказів у суді.

Прикладне застосування профайлінгу правоохоронними органами також знаходиться на етапі розвитку, а практика використання його результатів як доказу в суді поки відсутня. Це пов'язано з низкою причин, зумовлених особливостями української правової системи.

Кримінологічний вимір аналізу психологічного портрета злочинця. Психологічний портрет злочинця є не лише інструментом оперативного пошуку, а й об'єктом кримінологічного аналізу. З кримінологічної точки зору, особистість злочинця розглядається як сукупність соціально значущих властивостей, що сформувалися у процесі різноманітних соціальних взаємодій і зумовили вчинення злочину [9]. Отже, профайлінг інтегрує дані кримінологічної типології особистості злочинця: насильницький, корисливий, ситуативний, професійний типи – надаючи слідчому прогностичний інструментарій.

Важливою складовою кримінологічного аналізу є вивчення детермінант злочинної поведінки – соціально-психологічних, біологічних та ситуативних факторів, що формують злочинну особистість. Профайлінг синтезує ці дані в єдиний аналітичний образ, що дозволяє не лише ідентифікувати підозрюваного, а й прогнозувати рецидив і розробляти заходи індивідуальної профілактики. Такий підхід відповідає завданням сучасної кримінологічної превенції – переходу від реагування на злочин до його попередження [7].

Віктимологічна складова: інтеракція «злочинець–жертва» та реверс позицій. Психологічний профайлінг набуває принципово нового значення у контексті кримінальної віктимології. Концепція взаємодії злочинець–жертва (criminal-victim interaction) передбачає, що злочин є не одностороннім актом, а динамічним процесом, у якому поведінка жертви може впливати на характер і механізм злочинного прояву. Зокрема, В. О. Туляков зазначає, що жертва нерідко є активним учасником злочинної події, а не лише пасивним об'єктом, а отже, врахування віктимної складової є необхідним елементом повноцінного кримінологічного аналізу [10].

У сучасній віктимологічній науці виокремлюється поняття «віктимної поведінки» – дій або бездіяльності особи, що підвищують ризик стати жертвою злочину. Профайлінг жертви дозволяє відтворити динаміку подій: встановити, яким чином розвивалась взаємодія між злочинцем і жертвою, чи мав місце провокуючий елемент, яким був ситуативний контекст. Це є необхідним як для розслідування, так і для встановлення вини та ступеня відповідальності.

Особливої уваги заслуговує феномен реверсу позицій – ситуації, за якої первісна жертва стає агресором (наприклад, у разі необхідної оборони з перевищенням її меж, самосуду, реакції на систематичне насильство). Психологічний портрет у таких випадках має фіксувати динаміку зміни ролей та досліджувати психологічний стан особи в момент злочину. Судово-психологічна експертиза у поєднанні з профайлінгом здатна встановити ознаки афекту, посттравматичного стресового розладу або стану обмеженої осудності, що безпосередньо впливає на кваліфікацію злочину та призначення покарання.

Аналіз інтеракції «злочинець–жертва» є обов'язковим при розслідуванні злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, торгівлею людьми, сексуальними злочинами та злочинами у сфері службових відносин. Зокрема, при розслідуванні сексуальних злочинів профілювання жертви дозволяє встановити тактику злочинця (grooming, примус, маніпуляцію), виявити закономірності серійних проявів та спрогнозувати наступні дії. Це підвищує ефективність слідчих дій і сприяє формуванню повної доказової бази.

Наочно стає зрозумілим статус кримінального профайлінгу в Україні, якщо провести порівняльно-правовий аналіз державних систем кримінальної юстиції в різних країнах. Прецедентна правова система США більше сприяє використанню результатів профайлінгу як доказів, оскільки така можливість визначається судовою практикою [4]. Натомість в континентальній правовій системі України, де пріоритетною формою правотворчості є закон, застосування профайлінгу потребує чіткого законодавчого закріплення. Тому навіть при його використанні як інструменту оперативної діяльності складність полягає у відсутності нормативно-правового механізму визнання цього методу джерелом доказів.

Наразі регламентацію в національному законодавстві отримав лише транспортний профайлінг. Водночас застосування кримінального профілювання в діяльності правоохоронних органів не закріплюється жодним нормативно-правовим актом. Попри це, у правоохоронних структурах є фахівці, які активно використовують даний інструмент, підтверджуючи його ефективність у збільшенні кількості розкритих насильницьких злочинів. Існують підстави стверджувати, що використання технологій профайлінгу підвищує успішність розслідування резонансних злочинів, пов'язаних із серійними вбивствами [1, с. 312].

Варто відзначити, що Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо вдосконалення окремих процесуальних норм» від 09.10.2024 № 3977-IX розширив перелік джерел доказів. Зокрема, спеціалістам надано право у межах своєї компетенції складати довідки та інші документи, пов'язані з ідентифікацією особи (п. 5 ч. 2 ст. 99 КПК). Такі законодавчі новації формують правові передумови для розгляду психологічного портрета не лише як допоміжного засобу у процесі розслідування, а й як потенційно допустимого джерела доказової інформації [11].

Отже, ще однією проблемою впровадження профайлінгу в Україні є відсутність належного законодавчого регулювання. В умовах континентальної правової системи це ускладнює використання результатів профайлінгу як джерела доказів. Попри зміни до КПК України механізм процесуального визнання психологічного портрета залишається неврегульованим. Нагальним питанням є реформування кримінальної юстиції та інтеграція профайлінгу в систему досудового розслідування.

Сучасний розвиток профайлінгу пов'язаний із використанням Big Data та штучного інтелекту. Перспективними напрямами є економічний та інформаційний профайлінг. Перший (також називають фінансовим) зосереджується на аналізі фінансової діяльності підозрюваних осіб для виявлення незаконного збагачення і формування «фінансового портрета» злочинця [5]. Цей підхід є ефективним у розслідуванні корупційних злочинів.

Другий напрям – інформаційний (цифровий) профайлінг – є сукупністю методів оцінки цифрових слідів для ідентифікації осіб, визначення їх поведінкових звичок у цифровому середовищі та запобігання поширенню інформації, що загрожує державній безпеці [8]. Актуальності цей спосіб набуває в контексті кіберзлочинності, яка в Україні значно зросла через війну. Завданнями кіберполіції є створення профілів підозрюваних на базі аналізу деталей кіберзлочину, ідентифікація підозрюваних, вивчення атак із технологічної точки зору, дослідження жертв та мотивів [6].

Окремої уваги заслуговує застосування профайлінгу в умовах воєнного стану. Так, кримінологічне профілювання використовується для запобігання самовільному залишенню військової частини та місця служби, що є актуальним для України [7].

Відтак, профайлінг має розглядатися не лише як психологічний інструмент для розслідування серійних злочинів, а як комплексний міждисциплінарний метод, що поєднує криміналістику, кримінологію, віктимологію, фінансовий аналіз та цифрову експертизу.

Підсумовуючи, зазначимо, що психологічний профайлінг є перспективним інструментом розвитку дисциплін циклу сучасної кримінальної юстиції. Кримінологічний і віктимологічний виміри профайлінгу розширюють його значення: аналіз особистості злочинця, динаміки інтеракції «злочинець–жертва» та феномену реверсу позицій є необхідним для повного і всебічного розслідування. Однак впровадження цього методу в Україні ускладнено: відсутністю чіткого нормативно-правового регулювання, недостатньою методологічною розробленістю та браком підготовлених фахівців. Сучасні тенденції криміналістики – використання технологій Big Data, цифрової аналітики та міждисциплінарних підходів – відкривають нові можливості для застосування профайлінгу у практиці правоохоронних органів. Подальший розвиток потребує наукового опрацювання, нормативного закріплення та системної підготовки спеціалістів, що сприятиме підвищенню ефективності досудового розслідування та вдосконаленню системи кримінальної юстиції України.

Список використаних джерел

1. Калюга К. В. Окремі аспекти історії практики застосування методу профайлінга. Криміналістика і судова експертиза. 2020. Вип. 65. С. 308–316.

2. Калюга К. В. Профайлінг як сучасний засіб встановлення особи злочинця. Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2020. № 69. С. 110–115.

3. Лепський М. А. Профайлінг злочинця та політика : монографія. Запоріжжя : ЦНСД, 2024. 400 с.

4. Марчук А. О. Психологічний портрет злочинця: порівняльно-правовий аналіз застосування профайлінгу у кримінальній юстиції США та України. Одеса, 2024.

5. Мурашко А. С. Перспективні напрями використання профайлінгу в Україні. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : Юридика, 2023. Т. 2. С. 472–474.

6. Podzolkova T. Ukrainian Experience in the Usage of Profiling for Revealing Criminal Offenses. Archives of Criminology and Forensic Sciences. 2023. № 2 (8). P. 106–110. DOI: https://doi.org/10.32353/acfs.8.2023.08

7. Кримінологічне профілювання як методика запобігання самовільному залишенню військової частини та місця служби. Acta Prosperitatis / Journal of Applied Research. 2025.

8. Сілченко О. В. Теоретичні підходи до проблем профайлінгу як основи забезпечення державної безпеки України. Вчені записки Університету «КРОК». 2020. № 4.

9. Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія : підручник. Харків : Право, 2014. 392 с.

10. Tuliakov V. Victims' Rights in the Context of Ukraine's European Integration: From the New EU Directive to Paradoxes of Implementation. SSRN. 22.02.2026. URL: https://hdl.handle.net/11300/32238

11. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо вдосконалення окремих процесуальних норм : Закон України від 09.10.2024 № 3977-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3977-20

Ключові слова: профайлінг, кримінальне профілювання, розслідування, злочин, особистість злочинця, психологічний портрет, кримінологія, віктимологія, інтеракція злочинець–жертва.

Keywords: profiling, criminal profiling, investigation, crime, identity of the criminal, psychological portrait, criminology, victimology, offender-victim interaction.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Туляков В.О.

Маслова Альона Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

ВБИВСТВО В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, зумовленому жорстоким поводженням потерпілого, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого, утворює привілейований склад злочину,

передбачений ст. 116 Кримінального кодексу України [1, с. 250]. Санкція статті встановлює покарання у вигляді обмеження волі на строк до п’яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Цей склад є привілейованим порівняно з простим умисним вбивством (ст. 115 КК України), оскільки особливий психічний стан винного суттєво знижує ступінь суспільної небезпечності діяння. Підставою пом’якшення кримінальної відповідальності виступає саме сильне душевне хвилювання, яке значною мірою обмежує здатність особи повноцінно усвідомлювати характер і суспільну небезпечність своїх дій або керувати ними в момент вчинення злочину [2, с. 250–251].

Законодавець розширив диспозицію ст. 116 КК України Законом України від 06.12.2017 № 2227-VIII (який набрав чинності 11 січня 2019 року), замінивши попередні формулювання («раптово виниклий сильний душевний стан, зумовлений протизаконним насильством, систематичним знущанням або тяжкою образою») на більш широке поняття «жорстоке поводження або таке, що принижує честь і гідність особи, за наявності системного характеру такого поводження». Метою цих змін було адекватне врахування випадків тривалого домашнього насильства, систематичного психологічного тиску та знущання, що накопичуються протягом місяців чи років, з урахуванням положень Стамбульської конвенції [1, с. 251–252; 3].

Об’єктивна сторона злочину характеризується активними діями винного, спрямованими на позбавлення життя потерпілого, настанням суспільно небезпечного наслідку у вигляді смерті та причинним зв’язком між ними. Обов’язковою умовою кваліфікації є вчинення вбивства саме в обстановці, що виникла внаслідок провокуючої поведінки потерпілого, передбаченої диспозицією статті. Судова практика свідчить, що типовими для таких злочинів є ситуації сімейно-побутових конфліктів, де мотивом часто виступає бажання припинити подальше фізичне або психологічне насильство [4, с. 160-161].

Суб’єктивна сторона включає прямий умисел, що виник раптово, та обов’язкову конструктивну ознаку – перебування винного в стані сильного душевного хвилювання саме в момент вчинення активних дій, які призвели до смерті. Цей стан є ключовою ознакою складу злочину, без доведення якої кваліфікація за ст. 116 КК України виключається.

Відповідно до правової позиції Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (постанова від 05.06.2023 у справі № 587/241/18), стан сильного душевного хвилювання не обмежується лише класичним фізіологічним афектом – короткочасним, раптовим і надзвичайно інтенсивним емоційним вибухом, який майже повністю паралізує свідомість і волю. Він охоплює також інші емоційні стани, зокрема кумулятивний (накопичувальний) афект [3; 5, с. 196–197]. У разі кумулятивного афекту тривала психотравмуюча ситуація (систематичне жорстоке поводження,

приниження честі та гідності, фізичне насильство) призводить до поступового нагромадження емоційної напруги. «Остання крапля» – навіть незначна нова провокація з боку потерпілого – викликає раптовий емоційний вибух, під час якого особа значно втрачає здатність повноцінно усвідомлювати свої дії та керувати ними. При цьому тривалість накопичувальної фази не має самостійного юридичного значення; вирішальними є раптовість і сила емоційного «вибуху» саме в момент вчинення вбивства [3; 4, с. 161].

Важливим аспектом сучасного розуміння стану сильного душевного хвилювання є визнання кумулятивного (накопичувального) афекту як повноцінної форми такого стану. На відміну від класичного фізіологічного афекту, кумулятивний афект характеризується тривалою підготовчою фазою (від кількох місяців до кількох років), протягом якої відбувається поступове нагромадження емоційної напруги під впливом систематичного жорстокого поводження, приниження честі та гідності або психологічного насильства з боку потерпілого. У цій фазі особа, як правило, стримує свої емоції під впливом соціальних установок або страху, що призводить до критичного накопичення афектогенних чинників. Раптовий емоційний «вибух» настає внаслідок навіть незначної нової провокації («останньої краплі»), яка стає безпосереднім пусковим механізмом. При цьому фаза розрядки за своїми проявами (звуження свідомості, втрата самоконтролю, імпульсивні руйнівні дії) є ідентичною фізіологічному афекту. Верховний Суд підкреслює, що юридичне значення має саме раптовість і сила афективного вибуху в момент вчинення активних дій, а не тривалість накопичувальної фази [3; 4, с. 161; 5, с. 197].

Вирішальним для правильної кваліфікації є причинно-наслідковий зв’язок між поведінкою потерпілого (жорстоке поводження, приниження або його системний характер) та станом сильного душевного хвилювання винного. Якщо на момент активних дій, що призвели до смерті, стан сильного душевного хвилювання вже минув або вбивство вчинено в звичайному психічному стані (наприклад, з мотивом помсти чи заздалегідь обдуманої злочинної мети), кваліфікація за ст. 116 КК України є неможливою. У таких випадках діяння кваліфікується за ст. 115 КК України, з можливим урахуванням системного насильства як пом’якшувальної обставини, передбаченої п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України [1, с. 253; 2, с. 252; 6, с. 198].

Відмежування від суміжних складів злочинів здійснюється за такими критеріями:

- від перевищення меж необхідної оборони (ст. 118 КК України) – за мотивом (захист від реального суспільно небезпечного посягання versus реакція на провокаційну поведінку потерпілого);

– від простого умисного вбивства (ст. 115 КК України) – за наявністю чи відсутністю стану сильного душевного хвилювання в момент вчинення діяння [2, с. 253; 7, с. 58–59].

Правозастосовний аспект ст. 116 КК України свідчить про відносну рідкість кваліфікації злочинів за цією статтею порівняно з «простим» умисним вбивством. За даними досліджень, у період після законодавчих змін 2019 року частка справ, у яких встановлювався кумулятивний афект, залишається незначною (близько 12 % від усіх випадків ст. 116), тоді як у половини випадків фіксується класичний фізіологічний афект. Водночас суди все частіше враховують системний характер провокаційної поведінки потерпілого як підставу для визнання сильного душевного хвилювання, що дозволяє індивідуалізувати покарання та враховувати соціально-психологічний контекст тривалого насильства. Однак помилки в оцінці емоційного стану винного нерідко призводять до перекваліфікації в апеляційному чи касаційному порядку, що підкреслює необхідність обов'язкового призначення комплексної судово-психологічної або психолого-психіатричної експертизи з урахуванням як медичного, так і юридичного критеріїв [4, с. 159–163; 7, с. 58–60].

Таким чином, ст. 116 Кримінального кодексу України забезпечує диференціацію кримінальної відповідальності з урахуванням особливого психічного стану винного, зумовленого протиправною провокуючою поведінкою потерпілого. Це особливо важливо у справах, пов'язаних із тривалим домашнім насильством, оскільки дозволяє справедливо кваліфікувати діяння, індивідуалізувати покарання та враховувати соціально-психологічні реалії, в яких опиняються особи, що роками зазнавали систематичного знущання. Судова практика останніх років демонструє тенденцію до ширшого визнання кумулятивних емоційних станів, що сприяє більш гуманному підходу до кваліфікації таких злочинів.

Список використаних джерел

1. Саградян М. Убивство у стані сильного душевного хвилювання // Підприємництво, господарство і право. 2019. № 5. С. 250–254. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/5/47.pdf

2. Озерський І. Юридико-психологічний конструкт «стан сильного душевного хвилювання» та його відмежування від умисного вбивства // Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2024. № 2. С. 196–200. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/14489/1/30.pdf

3. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 05.06.2023 у справі № 587/241/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111524547

4. Старко О. Л. Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання: правозастосовний аспект // Актуальні проблеми правознавства. 2025. № 1. С. 159–164. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/2068

5. Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання: Верховний Суд визначив, що окрім фізіологічного афекту, мають значення інші емоційні стани // Офіційний сайт Верховного Суду. URL: https://court.gov.ua/sud1307/pres-centr/news/1464594

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами, внесеними Законом № 2227-VIII від 06.12.2017) // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

7. Ковальчук Д. В. Кримінологічна характеристика умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання // Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 4 (частина 3). С. 56–61. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/338697

Ключові слова: ст. 116 КК України, умисне вбивство, сильне душевне хвилювання, кумулятивний афект, жорстоке поводження, кваліфікація злочину.

Keywords: Article 116 of the Criminal Code of Ukraine, intentional murder, severe emotional distress, cumulative affect, cruel treatment, qualification of the crime.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Мацишин Ганна Василівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА ДІЙ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРОТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабне вторгнення російської федерації проти України в лютому 2022 року спричинило глибокі трансформації у кримінально-правовій площині (визначення «в умовах воєнного стану як кваліфікуючої обставини, поява нових складів кримінальних правопорушень, як-от колаборація, пособництво державі агресору, перешкоджання діяльності ЗСУ та багато ін.). Серед останніх небезпечних викликів масштабується проблема кримінально-правової оцінки дій неповнолітніх, яких ворожі спецслужби цілеспрямовано залучають до вчинення суспільно небезпечних дій, спрямованих проти нашої держави. Складність цієї проблеми зумовлена колізією між публічним інтересом держави в протидії загрозам безпеці та захистом прав дитини як вразливого суб'єкта, якого нерідко використовують як інструмент гібридної агресії без його усвідомленої згоди.

Правову основу відповідальності неповнолітніх за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки є приписи КК України. Загальний вік кримінальної відповідальності з 16 років поширюється на всі посягання проти основ національної безпеки (охоплюються і державна зрада, і шпигунство, і колабораційна діяльність, і диверсія). За ч. 2 ст. 22 КК України знижений вік з 14 років є підставою для визнання неповнолітнього суб'єктом посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112) та диверсії (ст. 113), що свідчить про визнання законодавцем підвищеного ступеня суспільної небезпеки цих посягань [1]. Особи, які не досягли відповідного віку, кримінальній відповідальності не підлягають, проте щодо них (з 11 років) можуть застосовуватися примусові заходи виховного характеру.

Воєнний стан суттєво підвищив кримінально-правову значущість злочинів проти національної безпеки. Як зазначають Р. Бундз та Д. Яровик, «з введенням воєнного стану чинний Кримінальний кодекс не відповідав новій ситуації та не був адаптований до неї, що зумовило необхідність системних законодавчих змін» [2]. Зокрема, «у разі вчинення державної зради в умовах воєнного стану санкція ст. 111 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі строком від 15 років або довічного позбавлення волі, тоді як у мирний час – від 12 до 15 років» [3]. Водночас ч. 1, 5 ст. 102 КК України встановлюють верхню межу позбавлення волі для неповнолітніх – 10 років за загальним правилом і 15 років за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя [4].

В останні два роки почастішали випадки вербування неповнолітніх російськими спецслужбами для вчинення підпалів майна військових, диверсійних атак та передачі розвідувальних даних (розташування ЗСУ, складів боєприпасів та ін.). Кіберполіція України фіксує активне залучення осіб від 13 років через соціальні мережі та популярні месенджери під виглядом пропозицій «легкого заробітку» [5]. За даними Служби безпеки України, у 2024 р. спільно з Національною поліцією затримано понад 600 осіб, які за завданням РФ вчиняли підпали, диверсії та теракти; серед них – 65 неповнолітніх. У 2025 р. за вчинення підпалів та диверсій затримано ще 70 неповнолітніх, що свідчить про зростання масштабів явища [6]. Міністерство освіти і науки України наголошує на тому, що однією з мотивуючих складових такої поведінки є поширена помилкова думка у свідомості підлітків про захищеність від покарання через вік [7].

Судова практика підтверджує реальність застосування кримінальної відповідальності до неповнолітніх. Так, вироком Суду від 19.05.2023 року у справі № 229/266/23 засуджено неповнолітнього до 10 років позбавлення волі за надання інформації про розташування підрозділів ЗСУ представникам держави-агресора в м. Бахмут у 2022 р. (ч. 7 ст. 111-1 КК України). Примітно, що суд обрав максимально можливе для

неповнолітнього основне покарання, до того ж застосував додаткове покарання у вигляді позбавлення права обіймати посади, пов'язані з функціями держави, на 15 років – попри те що неповнолітній жодних таких посад не займав [8]. Окремий резонанс викликала справа Обухівського районного суду Київської області, де до 7 років позбавлення волі засуджено юнака, який у березні 2022 р. через Telegram передав представнику ФСБ розташування адміністративних будівель та військкомату. Правозахисники наголосили на підміні поняття «жертва вербування» та «злочинець», оскільки міжнародне гуманітарне право розглядає завербованих дітей насамперед як осіб, що потребують захисту [9].

Дослідники платформи JustTalk окреслили фундаментальну колізію: прийнявши ст. 111-1 КК України, законодавець не запровадив спеціальних гарантій для неповнолітніх і фактично прирівняв їх до повнолітніх суб'єктів злочину, тоді як Конвенція ООН про права дитини 1989 року (ст. 3) вимагає забезпечення найкращих інтересів дитини в будь-яких державних рішеннях, а Додатковий протокол І до Женевських конвенцій зобов'язує сторони конфлікту забезпечувати дітям особливий захист [8]. Доповідь Генерального секретаря ООН за 2024 р. відобразила порушення прав дітей в Україні в умовах збройного конфлікту, та наголошено, що росія цілеспрямовано використовувала дітей у ролі шпигунів, коригувальників вогню та виконавців диверсійних акцій, що кваліфікується дослідниками як порушення норм міжнародного гуманітарного права [10].

На думку науковців та практиків, українська кримінально-правова доктрина та законодавство потребують концептуального перегляду підходу до кримінальної відповідальності неповнолітніх за злочини проти національної безпеки, вчинені в умовах воєнного стану. З позиції кримінального права необхідно на рівні КК України розмежувати статус «жертви вербування» та «суб'єкта злочину» стосовно неповнолітніх, передбачивши підстави для їх звільнення від кримінальної відповідальності у разі доведення факту вербування та психологічного примусу з боку ворожих спецслужб; у випадку застосування санкцій за кримінальні правопорушення проти національної безпеки стосовно неповнолітніх має бути передбачена умова незастосування до них додаткових покарань; слід запровадити обов'язкову психологічну експертизу щодо ступеня усвідомлення неповнолітнім суспільно небезпечного характеру своїх дій та значення зовнішнього впливу на його поведінку та прийняття ним рішення. І головне, це обов’язкове кримінальне переслідування організаторів схем вербування.

Таким чином, кримінально-правова оцінка дій неповнолітніх, пов'язаних із посяганнями на національну безпеку в умовах воєнного стану, є вкрай суперечливим питанням, де стикаються публічний інтерес держави, міжнародні стандарти захисту прав дитини та особисті права дитини, її

майбутнє. Чинне законодавство України не містить достатніх механізмів диференціації відповідальності неповнолітніх-жертв вербування від дорослих агентів ворога. Судова практика демонструє тенденцію до застосування максимально суворих санкцій навіть щодо підлітків, що суперечить принципам міжнародної ювенальної юстиції. Вирішення проблеми можливе лише через комплексне вдосконалення кримінального законодавства, яке поєднає ефективний захист національної безпеки з повноцінним дотриманням прав дитини та принципу справедливості покарання.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 25.03.2026).
2. Бундз Р., Яровик Д. Державна зрада і диверсія: кримінальна відповідальність в умовах воєнного стану. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2024. Том 11, № 2(42). С. 12–18. DOI: https://doi.org/10.23939/law2024.42.012.
3. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Довічне за держзраду та воєнні злочини: чи можливе пом'якшення вироку? 2024. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/dovichne-za-derzhzradu-ta-voienni-zlochyny-chy-mozhlyve-pom-iakshennia-vyroku/ (дата звернення: 25.03.2026).
4. WikiLegalAid. Відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми. URL: https://legalaid.wiki/index.php/Відбування_покарання_у_виді_позбавлення_волі_засудженими_жінками_і_неповнолітніми (дата звернення: 25.03.2026).
5. Кіберполіція України. Вербування підлітків ворогом для скоєння диверсій. URL: https://mvs.gov.ua/news/verbuvannia-pidlitkiv-vorogom-dlia-skojennia-diversii-kiberpoliciia-poperedzaje-pro-nebezpeku-v-interneti (дата звернення: 25.03.2026).
6. Нєбитов А. Дітей в інтернеті чекає пастка від росіян. *Telegraf.* 2026. 10 лютого. URL: https://telegraf.ua/ukr/ukrayina/2026-02-10/5932817-ditey-v-interneti-chekae-pastka-vid-rosiyan-nebitov-rozpoviv-yak-rf-verbue-ukraintsiv (дата звернення: 25.03.2026).
7. Міністерство освіти і науки України. Як розпізнати ознаки вербування дитини? Рекомендації батькам і освітянам. URL: https://mon.gov.ua/news/yak-rozpiznaty-oznaky-verbuvannia-dytyny-rekomendatsii-batkam-i-osvitianam (дата звернення: 25.03.2026).
8. Лапін О. Проблемні питання кримінальної відповідальності неповнолітніх за колабораційну діяльність. JustTalk. 2023. 17 жовтня. URL: https://justtalk.com.ua/post/problemni-pitannya-kriminalnoi-vidpovidalnosti-nepovnolitnih-za-kolaboratsijnu-diyalnist (дата звернення: 25.03.2026).

9. Міжнародна ініціатива з прав людини (МІПЛ). Неповнолітнього на момент злочину засудили до 7 років тюрми за передачу інформації про ЗСУ. Чому це суперечить міжнародному праву. 2023. 28 листопада. URL: https://mipl.org.ua/nepovnolitnogo-na-moment-zlochynu-zasudyly-do-7-rokiv-tyurmy-za-peredachu-informacziyi-pro-zsu-chomu-cze-superechyt-mizhnarodnomu-pravu/ (дата звернення: 25.03.2026).

10. JustTalk. Дитина-учасник збройного конфлікту: вербування, відповідальність, реінтеграція. URL: https://justtalk.com.ua/post/ditina-uchasnik-zbrojnogo-konfliktu-verbuvannya-vidpovidalnist-reintegratsiya (дата звернення: 25.03.2026).

Ключові слова: неповнолітній, права дитини, вербування, національна безпека, покарання.

Keywords: juvenile, children's rights, recruitment, national security, punishment.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Горбачова І. М.

Михайліна Олена Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

УМИСНЕ ВБИВСТВО З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ

Умисне вбивство з особливою жорстокістю є одним з найбільш небезпечних різновидів посягань на життя людини, що характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпечності та складністю правової кваліфікації. Особливість цього виду злочину полягає не лише у факті позбавлення життя, а й у способі його вчинення, який характеризується винятковою жорстокістю, нелюдським поводженням із потерпілим та заподіянням йому особливих фізичних або психічних страждань [4].

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України, умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю є кваліфікованим складом злочину і тягне за собою більш суворе покарання, аж до довічного позбавлення волі [1]. При цьому законодавець не надає легального визначення поняття «особлива жорстокість», що зумовлює необхідність звернення до наукових підходів та судової практики для його тлумачення.

У постанові Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи» зазначено, що особлива жорстокість має місце у випадках, коли винний усвідомлював, що завдає потерпілому особливих фізичних або моральних страждань, і бажав або свідомо допускав їх заподіяння. До таких дій, зокрема, належать тортури, мордування, мучення, нанесення великої

кількості тілесних ушкоджень, застосування болісних способів позбавлення життя, а також знущання над потерпілим [2].

У науковій літературі особлива жорстокість розглядається як оціночне поняття, що встановлюється через аналіз сукупності об'єктивних і суб'єктивних ознак конкретного діяння [5]. Так, В. Я. Тацій та інші науковці підкреслюють, що для кваліфікації вбивства за цією ознакою необхідно встановити не лише об'єктивні ознаки (спосіб, знаряддя, кількість ушкоджень), але й суб'єктивне ставлення винного до своїх дій [4].

Об'єктивна сторона умисного вбивства з особливою жорстокістю характеризується діянням у формі дії або бездіяльності, наслідком у вигляді смерті потерпілого та причинним зв'язком між ними. Водночас ключовою ознакою є спосіб вчинення злочину, що свідчить про особливу жорстокість [5]. Вона може проявлятися у різних формах: нанесення множинних ударів, застосування способів, що спричиняють тривалі страждання (наприклад, спалення, задушення, тортури), або вчинення злочину у присутності близьких потерпілого з метою посилення його моральних страждань [4].

Разом з тим, сам факт множинності тілесних ушкоджень не є безумовною підставою для визнання вбивства таким, що вчинене з особливою жорстокістю. Необхідно встановити, що ці дії були спрямовані саме на заподіяння особливих страждань, а не лише на досягнення результату у вигляді смерті. Аналогічну правову позицію висловлено у практиці Верховного Суду, який зазначає, що велика кількість тілесних ушкоджень сама по собі не свідчить про особливу жорстокість, якщо дії винного були спрямовані лише на доведення умислу на вбивство до кінця, а не на заподіяння додаткових страждань потерпілому [3].

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умисною формою вини – прямим або непрямим умислом. При цьому обов'язковою ознакою є усвідомлення винним того, що обраний ним спосіб позбавлення життя завдає потерпілому особливих фізичних чи моральних страждань. Саме психічне ставлення особи до способу вчинення злочину є визначальним для встановлення цієї кваліфікуючої ознаки [5].

Особливу складність становлять питання відмежування умисного вбивства з особливою жорстокістю від суміжних складів злочинів. Зокрема, труднощі виникають при розмежуванні його з умисним тяжким тілесним ушкодженням, що спричинило смерть потерпілого, а також із злочинами, пов'язаними із заподіянням страждань (наприклад, катуванням) [5]. Вирішальним критерієм у таких випадках є спрямованість умислу винного та характер його дій [4].

Аналіз судової практики свідчить, що найбільші труднощі виникають саме у встановленні ознаки особливої жорстокості та її доведенні. Верховний Суд неодноразово наголошує на необхідності індивідуального підходу до оцінки кожної справи, врахування всіх фактичних обставин та

недопущення формального підходу до кваліфікації. Неправильна оцінка цієї ознаки може призвести як до необґрунтованого посилення кримінальної відповідальності, так і до її безпідставного пом’якшення.

Додаткової актуальності проблема набуває в умовах воєнного стану, коли спостерігається зростання рівня насильницьких злочинів. Водночас навіть у таких умовах принципи кримінального права, зокрема законності, справедливості та індивідуалізації покарання, повинні залишатися незмінними.

Серед основних проблем кваліфікації умисного вбивства з особливою жорстокістю слід виділити: відсутність чітких законодавчих критеріїв визначення цієї ознаки; її оціночний характер; складність доведення суб’єктивного ставлення винного; а також недостатній рівень узагальнення судової практики [4; 5]. Усе це зумовлює ризик неоднакового застосування кримінально-правових норм.

З метою вдосконалення правозастосування доцільно розширити узагальнення судової практики Верховним Судом, розробити методичні рекомендації щодо визначення особливої жорстокості, активніше використовувати висновки судово-медичних і психологічних експертиз, а також враховувати доктринальні підходи до тлумачення оціночних понять.

Отже, умисне вбивство з особливою жорстокістю є одним із найскладніших для кваліфікації злочинів проти життя, що зумовлено оціночним характером цієї ознаки та відсутністю її законодавчого визначення. Правильна правова оцінка потребує встановлення сукупності об’єктивних і суб’єктивних ознак, зокрема способу вчинення діяння та психічного ставлення винного до заподіяння страждань потерпілому [4; 5]. Удосконалення підходів до тлумачення поняття «особлива жорстокість» і узагальнення судової практики сприятимуть забезпеченню єдності правозастосування, справедливості покарання та належного захисту права на життя.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07 лютого 2003 № 2 // Верховний Суд України. 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text

3. Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 04.11.2025 у справі № 278/528/18 (провадження № 51-7575км23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131648931

4. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків. : Право, 2021. 768 с.

5. Олійник О. С. Деякі питання кваліфікації умисного вбивства з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України) // Вісник асоціації кримінального права України. 2018.

Ключові слова: умисне вбивство, особлива жорстокість, кваліфікуючі ознаки, Кримінальний кодекс України, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона, судова практика, Верховний Суд, кримінальна відповідальність.

Keywords: intentional murder, special cruelty, qualifying features, Criminal Code of Ukraine, objective side, subjective side, case law, Supreme Court, criminal liability.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Мірошник Владислав Андрійович

здобувач 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Воєнний стан є особливим правовим режимом, який вводиться у разі загрози або фактичної збройної агресії проти держави з метою захисту її незалежності, суверенітету та територіальної цілісності. У таких умовах значно змінюється сфера кримінальної відповідальності: законодавство передбачає розширення переліку кримінальних правопорушень, посилення покарань та запровадження нових видів кримінальної відповідальності. Це зумовлено необхідністю ефективного реагування на суспільно небезпечні дії, що можуть загрожувати національній безпеці. Крім того, воєнний стан передбачає обмеження окремих конституційних прав громадян, що прямо впливає на визначення суб’єктів і складів кримінальних правопорушень.

З моменту введення воєнного стану в Україні у лютому 2022 року були внесені зміни до Кримінального кодексу України, що стосуються, зокрема, злочинів проти державної безпеки та територіальної цілісності. Додано нові статті, які передбачають кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК), поширення дезінформації (ст. 436 КК), публічні заклики до агресії (ст. 442 КК) та інші суспільно небезпечні дії. Також посилено відповідальність за державну зраду, шпигунство, диверсії та інші злочини, які можуть завдати шкоди обороноздатності держави. Ці нововведення спрямовані на підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в умовах воєнного часу та забезпечення правопорядку, одночасно відповідаючи принципам верховенства права та юридичної визначеності [3, с. 9].

Особливу увагу законодавець приділив нормам, що визначають обставини, які виключають кримінальну відповідальність. У Кримінальному кодексі передбачено можливість застосування так званої «бойового імунітету» для осіб, які здійснюють дії з оборони держави або громадян, а також виключення кримінальної відповідальності за окремі діяння, що були вчинені в інтересах захисту державних інтересів під час воєнного стану (ст. 43-1 КК). Це дозволяє забезпечити правову визначеність та моральну підтримку громадян і військовозобов'язаних, які змушені діяти в екстремальних умовах [4, с. 21; 5, с. 15].

Законодавець значно розширив коло кримінально караних діянь (колаборація, пособництво державі-агресору, перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань та ін.) та посилив покарання за окремі злочини, що становлять особливу загрозу національній безпеці та суспільству в умовах війни. Суворіше покарання наразі передбачено за певні злочини проти основ національної безпеки: державна зрада в умовах воєнного стану, диверсія, посягання на територіальну цілісність і недоторканність. Ці злочини, скоєні в умовах воєнного стану, розглядаються як особливо тяжкі і караються суворіше, ніж у мирний час, оскільки загрожують безпеці держави та життю громадян [1, с. 510; 2, с. 45].

Підсилено кримінальну відповідальність за низку правопорушень проти власності. Наразі будь-яка крадіжка, грабіж, розбій, вимагання та шахрайство, привласнення, розтрата та заволодіння шляхом зловживання службовим становищем кваліфікуються в сучасних умовах виключно за кваліфікуючою ознакою – «вчинені в умовах воєнного стану». Це основні майнові кримінальні правопорушення, які завжди становили значну частину кримінальної статистики в Україні – крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, а також розтрата та заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. Нині ж крадіжка, учинена в умовах воєнного або надзвичайного стану, є особливо кваліфікованим складом кримінального правопорушення. Вчинення такої крадіжки в умовах воєнного стану підпадає під суворіші санкції КК, оскільки це створює загрозу для громадян та ускладнює обороноздатність держави [3, с. 9; 8, с. 50]. Такі законодавчі зміни дозволяють оперативно реагувати на подібні злочини та ефективно захищати громадян та державні інтереси [4, с. 21; 7, с. 33].

Практика застосування кримінального законодавства під час воєнного стану супроводжується складнощами в процесуальній сфері. Порядок досудового розслідування, затримання та судового розгляду кримінальних справ може змінюватися, що потребує балансу між безпекою, дотриманням прав людини та процедурними гарантіями.

Соціально-психологічний аспект також важливий: воєнний стан створює додаткові ризики для поведінки громадян. Люди змушені діяти в

екстремальних умовах, що іноді провокує порушення закону, але законодавство передбачає правові механізми для захисту тих, хто діє у межах необхідності (ст. 39 КК) та захищає державу (ст. 43-1 КК). Це дозволяє мінімізувати конфлікти між обов'язками громадян, військових і цивільних органів та їх юридичною відповідальністю [2, с. 45]

Введення воєнного стану суттєво впливає на кримінальну відповідальність, розширюючи перелік кримінально караних діянь та посилюючи покарання за окремі злочини. Законодавець визначає обставини, що виключають кримінальну відповідальність, забезпечуючи правовий захист осіб, які діють у межах оборонних заходів. Воєнний стан виступає обтяжуючою обставиною для деяких діянь, а також впливає на порядок правозастосування в умовах війни.

Список використаних джерел

1. Присяжнюк В. В. Вплив воєнного стану на кримінальне законодавство України. Актуальні проблеми сучасної науки, Харків: ХНУВС, 2024. С. 510-512. URL:https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4878e7f3-e44b-4582-ab08-fba8258a0862/content
2. Мірошниченко С. С. Воєнний стан в Україні: проблеми кримінально-правового регулювання і правозастосування. Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права, 2022. №1. С. 45-46. RL:https://journals.nuoua.od.ua/index.php/chasopyskiivp/article/view/9/6. DOI: https://doi.org/10.32782/chasopyskiivp/2022-1-6
3. Коваль А.А, Самойленко М.С. Кримінальна відповідальність: зміни до КК України за час воєнного стану. Київський часопис права. 2022. N 4. С. 9-10. URL:https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/227/213
4. Пономаренко Ю. А. Новелізація положень КК щодо обставин, що виключають кримінальне правопорушення в умовах воєнного стану. Вісник асоціації кримінального права України. 2022. Том 1 № 17. С. 21-23. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.256785
5. Mishchuk M. Features of responsibility for criminal offenses during martial law in Ukraine. Visegrad Journal on Human Rights. 2023. № 5. С. 15-16. URL:https://journals.uran.ua/journal-vjhr/article/view/295273/288163. DOI: https://doi.org/10.61345/1339-7915.2023.5.5
6. Лихова С.Я., Поліщук Д.О. Кримінальна відповідальність за мародерство в умовах воєнного стану. Юридичний вісник. 2023. № 66. С. 50-52. URL: https://er.kai.edu.ua/server/api/core/bitstreams/984c15d0-d8b7-4fc3-a7ec-8fc8fa1183b5/content

7. Валовий Є. Особливості кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене в умовах воєнного стану. Правовий часопис Донбасу. 2024. № 38. С. 33-38. URL:https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/article/view/271/249. DOI 10.32782/2523-4269-2024-88-34-38

8. Мостепанюк Л. О. Воєнний стан як обставина, що обтяжує покарання. Вісник асоціації кримінального права України. 2024. № 21. С. 37-50. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.306228

Ключові слова: воєнний стан, кримінальна відповідальність, власність, кваліфікований склад, обставини, що обтяжують покарання.

Keywords: martial law, criminal liability, property, qualifying elements, mitigating circumstances.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Горбачова І.М.

Мороз Ірина Романівна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПИТАННЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СПІВУЧАСНИКІВ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Співучасть у теорії права є окремим самостійним інститутом, який відіграє значну роль при кваліфікації суспільно небезпечних діянь та призначення покарання за ці діяння. Питання розмежування ролей, функцій та меж кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення відіграє важливу роль.

У ст. 26 Кримінального кодексу України (далі – КК України) надано визначення поняття співучасті: «Співучастю у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчинення умисного кримінального правопорушення» [1]

Ст. 27 КК України визначає 4 види співучасників: виконавець (співвиконавець), організатор, підбурювач та пособник. Важливою особливістю співучасті є те, що дії співучасників повинні бути спрямовані на вчинення якогось умисного кримінального правопорушення, тобто кожен повинен розуміти злочинний характер власних дій та бажати настання певного наслідку. Кожен з учасників виконує свої функції, чим забезпечує здійснення або приховання кримінального правопорушення [2, с. 708-711]

Особлива суспільна небезпека кримінального правопорушення вчиненого у співучасті полягає у поєднанні особистих знань та навичок кожного з співучасників та сприянні підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення, яких не можливо досягти на одинці [3, с. 29-33]

Виконавець – це особа, яка разом з іншими суб'єктами кримінального правопорушення вчиняє кримінально карані дії. Він може вчиняти об'єктивну сторону кримінального правопорушення самостійно, разом з іншими суб'єктами (співвиконавцями) або шляхом використання інших осіб, тварин, які не підлягають кримінальній відповідальності, наприклад, неповнолітні або неосудні особи, собаки і т. д.

Організатор займає особливе місце, його роль у злочинній діяльності є особливо небезпечною. Стаття 27 визначає організатора як особу, яка організувала або керувала підготовкою, вчиненням та приховуванням кримінального правопорушення. Наприклад, створення організованої групи, фінансування та підготовка плану вчинення кримінального правопорушення, пошук шляхів відходу та приховання кримінального правопорушення.

Підбурювач виступає ініціатором кримінального правопорушення, що напряму свідчить про його причетність до злочинної діяльності, хоч він може самостійно не здійснювати жодних дій, які відповідають об'єктивній стороні кримінального правопорушення. Підбурювач схиляє інших осіб до вчинення кримінального правопорушення шляхом умовляння, підкупу, погроз, фізичного чи психічного примусу.

Роль пособника полягає у сприянні вчинення кримінального правопорушення. Пособник може надавати знаряддя чи засоби або створювати необхідні умови для вчинення кримінального правопорушення, також він може надавати поради стосовно вчинення цих злочинних дій, які допомагають полегшити вчинення кримінального правопорушення.

У кримінальних правопорушеннях, які вчиняються спеціальним суб'єктом також можлива співучасть, але у такому випадку спеціальний суб'єкт виступає виконавцем, а всі інші особи виступають організаторами, пособниками та підбурювачами [4, с. 212-218]

Кожен з співучасників несе кримінальну відповідальність за вчинення кримінального правопорушення незалежно від ролі та функцій, які він виконував у повному обсязі. У ч. 5 ст. 68 КК України визначено, що суд повинен враховувати характер та ступінь участі кожного співучасника при призначенні покарання за злочинні дії.

Проблематика диференціації співучасників вчинення кримінального правопорушення зумовлена складністю визначення ролі та ступеня участі кожної особи у спільному діянні, що є ключовим для правильної кваліфікації та індивідуалізації відповідальності. Вагомою проблемою є нечіткість законодавчих критеріїв розмежування видів співучасників, що спричиняє неоднозначність їх тлумачення у практиці.

Труднощі виникають також при встановленні обсягу умислу співучасників і меж їх відповідальності, а також при відмежуванні співучасті від суміжних інститутів. Оцінка фактичного внеску кожного учасника,

особливо у складних формах співучасті, створює ризики як необґрунтованого посилення, так і безпідставного пом’якшення кримінальної відповідальності.

Напрями подолання цих проблем доцільно визначати у контексті вдосконалення кримінального законодавства, правозастосовної діяльності та розвитку науково-теоретичного підґрунтя.

Насамперед, потребує уточнення система законодавчих критеріїв розмежування видів співучасників шляхом деталізації їх характерних ознак і нормативного закріплення чітких дефініцій, що сприятиме усуненню неоднозначності у їх тлумаченні. Крім того, актуальним є формування уніфікованих підходів судової практики, зокрема через вироблення правових позицій вищими судовими інстанціями щодо встановлення ролі, ступеня участі та обсягу умислу кожного зі співучасників.

Важливого значення набуває також удосконалення методології доказування у кримінальному провадженні, особливо в частині встановлення суб’єктивної сторони співучасті та визначення фактичного внеску кожного учасника у досягнення злочинного результату.

Окремої уваги потребує подальший розвиток науково-теоретичних засад інституту співучасті, зокрема шляхом вироблення єдиних підходів до його відмежування від суміжних кримінально-правових інститутів.

Водночас необхідним є підвищення професійної компетентності суб’єктів правозастосування (слідчих, прокурорів, суддів) у питаннях кваліфікації співучасті та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Проаналізувавши вище зазначену інформацію можна сказати, що інститут співучасті в кримінальному праві України є складним та багатогранним правовим явищем, що має важливе значення для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень та призначення справедливого покарання. Законодавче закріплення поняття співучасті та визначення видів співучасників забезпечує чітке розмежування ролей кожного учасника злочинної діяльності, що сприяє індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Визначення ролей виконавця, організатора, підбурювача та посібника дозволяє комплексно оцінити внесок кожного співучасника у вчинення кримінального правопорушення, в тому числі і у випадках із спеціальним суб'єктом. При цьому всі співучасники підлягають кримінальній відповідальності незалежно від виконуваної функції, що відповідає принципам справедливості та невідворотності покарання.

Таким чином, інститут співучасті виступає важливим механізмом забезпечення ефективності кримінально-правового регулювання та боротьби зі злочинністю, сприяючи більш повному врахуванню характеру та ступеня участі кожної особи.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001. № 2341-III. Голос України. 2001. № 107. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
2. Решетняк В. С., Савенко В. П. (2024, November). Співучасть у вчинені кримінального правопорушення. In The 4 th International scientific and practical conference “Scientific research: modern challenges and future prospects” (November 18-20, 2024) MDPC Publishing, Munich, Germany. 2024. URL: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/SCIENTIFIC-RESEARCH-MODERN-CHALLENGES-AND-FUTURE-PROSPECTS-18-20.11.24.pdf#page=708
3. Богачик Т. (2022). Поняття співучасті та види співучасників у кримінальному правопорушенні. Літописець. Випуск 17: Збірник наукових праць IX Всеукраїнської науково-практичної конференції «Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції (до річниці прийняття Загальної декларації прав людини)» (м. Житомир, 2 грудня 2021 року). URL: https://eprints.zu.edu.ua/35568/1/%D0%91%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D1%87%D0%B8%D0%BA%202.pdf
4. Чугуніков І. І. Форми участі декількох суб’єктів у вчиненні кримінального правопорушення: тенденції розвитку. Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з юридичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409, додаток 1), 2022. URL: https://www.legalposition.umsf.in.ua/archive/2022/4/4_2022.pdf#page=212

Ключові слова: кримінальне право, співучасть, організатор, підбурювач, пособник, виконавець.

Keywords: criminal law, complicity, organizer, instigator, accomplice, executor.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А. С.

Мосійчук Тетяна Максимівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ МНОЖИННОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Множинність як правова категорія зберігає свою актуальність як у кримінально-правовій доктрині, так і у практичному застосуванні цього інституту, зокрема при здійсненні кваліфікації кримінальних правопорушень та призначенні покарання. Визначення поняття «множинність» не знайшло свого відображення ані в попередніх КК, що були чинними на території сучасної України, ані у чинному КК, хоча останній містить самостійний розділ

VII Загальної частини, який присвячений цьому інституту кримінального права. У свою чергу, кримінально-правова література пов'язує поняття множинності кримінальних правопорушень із фактом вчинення особою (самостійно або у співучасті) двох чи більше окремих кримінальних правопорушень, кожне з яких містить ознаки самостійного складу та підлягає окремій кримінально-правовій оцінці [1, с. 151].

Множинність як явище складається із різноманітних поєднань одиничних злочинів, що визначаються законодавцем як види (форми) множинності. Таких форм у кримінальному законі передбачено три: повторність, сукупність та рецидив, кожна з яких має своє значення при кваліфікації кримінальних правопорушень та вирішенні питання щодо призначення покарання і характеризується окремими ознаками.

Визначення повторності, сукупності та рецидиву у КК сформульовані таким чином, що вони не виключають можливості їх одночасного поєднання у діях однієї особи. Зокрема, якщо особа спочатку вчинила крадіжку, а згодом грабіж, у її діях наявні як повторність, так і сукупність злочинів, а у випадку вчинення вимагання особою, яка має судимість за шахрайство, – і повторність, і рецидив. Зважаючи на це, а також на те, що зазначені поняття не вичерпують усього змісту множинності кримінальних правопорушень, їх доцільно визнавати основними формами множинності.

У статтях 32–34 КК України законодавець закріпив найбільш типові прояви множинності кримінальних правопорушень як окремого різновиду кримінально протиправної поведінки однієї особи. За своїм обсягом інститут множинності є ширшим за законодавче утворення «повторність, сукупність та рецидив». Про це свідчить наявність ситуацій, які фактично є проявами множинності, але не охоплюються жодною з передбачених форм. Зокрема, йдеться про випадки вчинення нового кримінального правопорушення після постановлення вироку, але до набрання ним законної сили, або під час невідбутої частини покарання. Хоча такі обставини мають кримінально-правове значення, вони не отримують самостійного закріплення в межах інституту множинності.

Це свідчить про певну неповноту законодавчого регулювання, оскільки не всі прояви множинності знаходять належне відображення у КК України.

Щодо основних визначених законодавчо форм множинності, то відповідно до ст. 32 КК повторністю кримінальних правопорушень визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК [2]. При цьому частини 1 і 3 цієї статті визначають особливості таких правопорушень, частина 2 відмежовує повторність від продовжуваного кримінального правопорушення, а частина 4 встановлює випадки, за яких повторність відсутня.

Повторність має істотне значення для кримінально-правової кваліфікації, оскільки у випадках, передбачених статтями (частинами статей) Особливої частини КК України, вчинення кримінального правопорушення повторно або особою, яка раніше вже вчинила відповідне правопорушення, визнається кваліфікуючою ознакою. Тому, якщо особу не було засуджено за попереднє кримінальне правопорушення або мало місце кілька таких діянь, кожне з них підлягає самостійній кримінально-правовій оцінці [3, с. 246].

Враховуючи законодавчі положення чинного КК України та особливості відображення багаторазовості вчинення кримінальних правопорушень у нормах Загальної та Особливої частин, доцільним видається поділ повторності на чисту, змішану та повторність, пов'язану із засудженням.

Такий підхід зумовлений необхідністю більш точної кримінально-правової оцінки поведінки особи. Чиста повторність має місце у випадках вчинення тотожних кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України. Виокремлення змішаної повторності обґрунтовується тим, що у ряді випадків особа вчиняє різні за складом кримінальні правопорушення, які водночас посягають на однакові або подібні об'єкти кримінально-правової охорони. У таких ситуаціях доцільним є застосування саме повторності, оскільки вона впливає на кваліфікацію діяння та дозволяє врахувати неодноразовість посягання в межах відповідного складу кримінального правопорушення.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» зазначається, що для повторності не має значення, чи було особу засуджено за раніше вчинений злочин [4]. Це положення підкреслює, що повторність – це кваліфікуюча ознака складу, а не характеристика особи.

Враховуючи положення ст. 33 КК, що визначає сукупність як вчинення особою двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини цього Кодексу, за жодне з яких її не було засуджено, можна говорити про те, що змішана повторність фактично зовні збігається із сукупністю. Однак значення цих форм множинності принципово різне: повторність використовується при здійсненні кваліфікації кожного вчиненого правопорушення та визначення кваліфікуючих ознак складу, а сукупність має значення переважно на стадії призначення покарання і не змінює кваліфікацію окремого діяння. Крім того, сукупність завжди передбачає, що діяння спрямовані на різні об'єкти та мають різні кримінально-правові наслідки, навіть якщо фактично вони вчинені одночасно однією особою.

Хоча КК України прямо не поділяє сукупність на види, у теорії та судовій практиці виділяють реальну та ідеальну сукупність, що ґрунтується

на особливостях злочинної поведінки особи [5, с.114]. Ідеальна сукупність має місце, коли одне діяння посягає на кілька різних об'єктів, у зв'язку із чим настають два різні кримінально-правові наслідки, а реальна – коли особа вчиняє кілька різних кримінальних правопорушень у різний час, що формує окремі юридично значущі склади.

Важливим для кваліфікації є те, що кожне кримінальне правопорушення, яке утворює сукупність, підлягає окремій кваліфікації, що має відображатися як у формулі кваліфікації, так і у юридичному формулюванні обвинувачення. У зв'язку з цим сукупність слід відмежовувати від конкуренції кримінально-правових норм [5, с. 248].

Окремого значення набуває повторність, пов'язана із засудженням, оскільки вона безпосередньо враховується законодавцем у нормах Особливої частини КК як кваліфікуюча ознака. Її виокремлення є виправданим з огляду на підвищену суспільну небезпечність такої поведінки, адже йдеться про вчинення нового кримінального правопорушення після застосування до особи кримінально-правового впливу. Водночас визначальним у цьому випадку є не лише факт попереднього засудження, а й спрямованість повторного посягання на той самий об'єкт кримінально-правової охорони, що свідчить про стійкість протиправної поведінки у відповідній сфері суспільних відносин.

Таким чином, спеціальний рецидив, що розглядається у чинному КК як форма множинності та має значення для кваліфікації фактично дублює повторність пов'язану із засудженням, що ускладнює їх чітке розмежування.

Водночас у чинному законодавстві існує і загальний рецидив, який не впливає на кваліфікацію діяння, а враховується переважно при призначенні покарання та оцінці особи винного.

Така багатофункціональність свідчить про змішування різних за своєю природою підходів до розуміння рецидиву. З одного боку, він виступає характеристикою особи винного, що має значення для індивідуалізації кримінально-правового впливу. З іншого боку, у формі спеціального рецидиву він фактично інтегрується у конструкцію складу кримінального правопорушення, набуваючи ознак, притаманних повторності. У зв'язку з цим у ряді випадків відбувається змістовне зближення цих понять, що свідчить про недосконаліть їх нормативного розмежування.

Неоднозначне розуміння правової природи та значення рецидиву ставить під сумнів доцільність його збереження у чинному вигляді. Водночас повна відмова від цього інституту не видається обґрунтованою, оскільки рецидив відіграє важливу роль у характеристиці особи та дозволяє враховувати стійкість кримінально протиправної поведінки.

У зв'язку з цим більш обґрунтованим видається переосмислення інституту рецидиву. Зокрема, доцільним є відмова від спеціального рецидиву як окремої форми множинності з одночасним збереженням

повторності, пов’язаної із засудженням, як кваліфікуючої ознаки кримінального правопорушення. Натомість загальний рецидив має розглядатися передусім як характеристика особи винного та враховуватися при призначенні покарання, зокрема з огляду на стійкість протиправної поведінки та можливе формування кримінальних навичок. Такий підхід дозволяє чітко розмежувати кваліфікаційні ознаки діяння та властивості суб’єкта, усунути дублювання і підвищити логічність кримінально-правового регулювання.

У проєкті нового Кримінального кодексу України запропоновано принципово інший підхід до регулювання множинності кримінальних правопорушень, який фактично зводить її значення до правил кримінально-правової кваліфікації. При цьому відбувається відмова від традиційних форм множинності, зокрема повторності та рецидиву, що свідчить про суттєве звуження змісту цього інституту [6].

Такий підхід, з огляду на сучасне значення та функціональну роль інституту множинності кримінальних правопорушень, не можна визнати виправданим. Фактичне зведення множинності до технічного інструменту кваліфікації призводить до ігнорування її самостійного кримінально-правового значення як характеристики системності та повторюваності протиправної поведінки.

Зокрема, виключення повторності як кваліфікуючої ознаки кримінальних правопорушень видається недоцільним, оскільки саме вона дозволяє враховувати неодноразовість вчинення тотожних або однорідних діянь на рівні кримінально-правової оцінки. Її відсутність може призвести до спрощення кваліфікації та нівелювання відмінностей між одноразовою та системною злочинною поведінкою.

Відмова від рецидиву як окремого інституту також викликає сумніви. Незважаючи на наявні недоліки його чинного нормативного регулювання, зокрема змішування з повторністю та багатофункціональність, рецидив відіграє важливу роль у характеристиці особи винного та забезпечує індивідуалізацію кримінально-правового впливу. Його повне виключення фактично позбавляє кримінальне право інструменту оцінки стійкості кримінально протиправної поведінки.

Крім того, запропонований підхід не вирішує наявних проблем інституту множинності, зокрема випадків, які не охоплюються традиційними формами, а також проблеми їх можливого перетину, що свідчить не про усунення, а радше про ігнорування існуючих недоліків правового регулювання.

У зв’язку з цим більш обґрунтованим видається не повне виключення інституту множинності, а його переосмислення. Зокрема, доцільним є збереження повторності як кваліфікуючої ознаки кримінального правопорушення, тоді як рецидив має розглядатися передусім як

характеристика особи винного та враховуватися при призначенні покарання. Одночасно потребує вирішення питання чіткого розмежування цих понять та усунення їх дублювання, а також врахування інших фактичних проявів множинності, які на сьогодні залишаються поза межами законодавчого регулювання.

Список використаних джерел

1. Кримінальне право України: Загальна частина : тексти лекцій : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова. Одеса : Астропринт, 2022. – 326 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7edf9720-d3e7-43c4-a3ce-4a327e783f57/content
2. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 № 2341-14 // Офіц. вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n145.
3. Дудоров О. О., Гавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. – Харків : Право, 2014. – 576 с.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 16 «Про практику застосування судами України кримінального законодавства…» // Офіц. вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10#Text.
5. Губарєв І. Є. Множинність кримінальних правопорушень та проблеми їх кваліфікації : моногр. / І. Є. Губарєв. – Київ : НЛУ імені Ярослава Мудрого, 2021. – 312 с.
6. Проєкт Кримінального кодексу України : станом на 22.02.2026 : текст / офіц. сайт проєкту. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf.

Ключові слова: множинність кримінальних правопорушень, повторність, рецидив, сукупність, кваліфікація кримінальних правопорушень, індивідуалізація покарання, реформування кримінального законодавства.

Keywords: multiplicity of criminal offenses, repetition, recidivism, concurrence, criminal offense qualification, individualization of punishment, criminal law reform.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Муллазянова Анна Андріївна

здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

МІСЦЕ, ЧАС, СПОСІБ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Місце, час і спосіб вчинення кримінального правопорушення традиційно розглядаються як факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, однак у багатьох випадках вони набувають обов'язкового значення, оскільки прямо передбачаються у диспозиціях кримінально-правових норм і суттєво впливають на кваліфікацію діяння.

Щодо місця вчинення кримінального правопорушення, слід зазначити, що в Загальній частині чинного Кримінального кодексу України відсутнє чітке нормативне визначення цього поняття. Водночас у сучасній науці кримінального права воно дедалі частіше розкривається через категорію конкретної території, у межах якої було здійснено суспільно небезпечне діяння або настав його злочинний результат, причому така територія зазвичай відображена чи передбачена у диспозиції відповідної кримінально-правової норми. Подібний підхід простежується і в наукових поглядах української дослідниці К.В. Юртаєвої, яка розглядає місце вчинення кримінального правопорушення як самостійну ознаку об'єктивної сторони складу злочину, під якою пропонує розуміти певну територію, об'єкт або конкретну ділянку місцевості, де відбувається відповідне суспільно небезпечне діяння [5, с. 174].

Більш ширше досліджуване поняття розглядають Г. П. Жаровська й О.І. Ющик. На думку цих авторок, «місце вчинення злочину – це певна територія, на якій відбулася подія злочину або настали суспільно небезпечні наслідки» [3, с. 82]. Ця позиція має як своїх прихильників, так і опонентів, що цілком закономірно з огляду на відсутність чіткої регламентації зазначених питань у чинному законодавстві України.

Таким чином, місце вчинення кримінального правопорушення визначається як конкретна територія або просторове середовище, в межах якого відбувається злочинне діяння, і воно має важливе юридичне значення, адже дозволяє встановити територіальну юрисдикцію, а також у ряді випадків виступає кваліфікуючою ознакою, наприклад коли злочин вчинено у громадському місці, на транспорті або в установах виконання покарань.

І. Гора зазначає, що центральний момент у генезисі злочинної поведінки – це спосіб. Саме спосіб вчинення злочину є тією головною якісною характеристикою діяльності злочинця, яка найтісніше взаємопов'язана з властивостями інших елементів злочинної події. Спосіб вчинення злочину – не просто сума або якийсь комплекс поведінкових актів, а визначена цілісна структура поведінки, що є певною системою [2, с. 36].

Отже, як і будь-яка система, що характеризується наявністю внутрішньої структури, спосіб вчинення кримінального правопорушення формується з взаємопов'язаних елементів, тобто окремих актів поведінки,

спрямованих на підготовку, безпосереднє здійснення та подальше приховування кримінального правопорушення. Такі поведінкові акти, зокрема дії, операції та прийоми, поєднуються між собою не хаотично, а відповідно до певної ієрархії та субординації, утворюючи цілісну систему, що відображає свідому, цілеспрямовану та вольову діяльність особи. Спосіб вчинення кримінального правопорушення має особливе юридичне значення, оскільки часто виступає як обов'язкова ознака складу злочину або як кваліфікуюча обставина, наприклад при застосуванні насильства, обману чи використанні спеціальних технічних засобів, а також дозволяє відмежувати суміжні склади кримінальних правопорушень, зокрема крадіжку від грабежу або розбою.

Щодо категорії часу в кримінальному праві, то він є важливою категорією кримінального права, оскільки необхідний для: «1) встановлення злочинності, караності та інших кримінально-правових наслідків діяння; 2) визначення моменту закінчення злочину; 3) кваліфікації злочинів, зокрема встановлення ознак складу злочину, оскільки є обов'язковою ознакою окремих складів злочину; 4) призначення покарання, оскільки впливає на ступінь суспільної небезпеки злочину; 5) визначення меж дії закону про кримінальну відповідальність у часі; 6) визначення злочину, вчиненого на території України; 7) встановлення осудності, неосудності та обмеженої осудності особи; 8) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності; 9) встановлення віку, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність тощо» [1, с. 259].

Відповідно до ч. 3 ст. 4 КК України, «часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності» [4].

Отже, час вчинення кримінального правопорушення охоплює як конкретний момент, так і певний проміжок, протягом якого здійснюється злочин, і він є важливим для визначення дії кримінального закону в часі, зокрема при вирішенні питань щодо зворотної сили закону, строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, а також може виступати як обставина, що впливає на ступінь суспільної небезпеки діяння, наприклад у разі вчинення злочину в умовах воєнного чи надзвичайного стану або в нічний час.

У сукупності місце, час і спосіб вчинення кримінального правопорушення сприяють повному та об'єктивному встановленню фактичних обставин справи, мають важливе доказове значення, оскільки допомагають відтворити механізм злочину, перевірити достовірність показань і встановити причетних осіб, а також можуть виступати обставинами, що пом'якшують або обтяжують кримінальну відповідальність, що безпосередньо впливає на призначення покарання, у зв'язку з чим їх

юридичне значення є вагомим і багатоаспектним у системі кримінального права.

Список використаних джерел

1. Вознюк А. Час вчинення злочину: актуальні проблеми кримінально-правового розуміння. Підприємництво, господарство і право. № 3, 2019. С. 258-262.
2. Гора І. Поняття спосіб вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. Закон і життя, 2012. № 9. С. 35–38.
3. Жаровська Г. П., Ющик О. І. Кримінальне право України (Загальна частина): навч. посіб. Чернівці. Чернівецький нац. ун-т., 2013. 304 с.
4. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 29.03.2026).
5. Юртаєва К. В. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру: дис. … канд.. юрид. наук. Харків, 2010. 230 с.

Ключові слова: місце вчинення кримінального правопорушення, час вчинення кримінального правопорушення, спосіб вчинення кримінального правопорушення.

Keywords: place of commission of a criminal offense, time of commission of a criminal offense, method of commission of a criminal offense.

Науковий керівник: к.ю.н., децент Хильченко А.С.

Мурашева Катерина Віталіївна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ УМИСНОГО ВБИВСТВА

Питання кваліфікації умисних вбивств за обтяжуючих обставин займає провідне місце у доктрині кримінального права України. Правильне встановлення кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України (далі – КК України), є необхідною передумовою реалізації принципів законності, справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності [1, ст. 115]. Кваліфікуючі ознаки являють собою закріплені у кримінальному законі об’єктивні та суб’єктивні характеристики складу злочину, які свідчать про підвищений ступінь суспільної небезпеки діяння порівняно з його основним складом [3, с. 45]. У теорії кримінального права вони традиційно класифікуються залежно від елементів складу злочину, що дозволяє більш системно підходити до їх аналізу та застосування [4, с. 112]. До ознак, що характеризують об’єкт злочину та особу потерпілого, належать, зокрема: умисне вбивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України), малолітньої дитини або вагітної жінки (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК

України), заручника (п. 3 ч. 2 ст. 115 КК України), а також вбивство особи у зв'язку з виконанням нею службового чи громадського обов'язку [1, ст. 115]. Ознаки об'єктивної сторони охоплюють спосіб та обстановку вчинення злочину, зокрема вбивство, вчинене з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України), або способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України) [1]. До ознак суб'єктивної сторони належать мотив і мета вчинення злочину, зокрема корисливі (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України) чи хуліганські мотиви (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України), мета приховати інше кримінальне правопорушення (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України), вчинення вбивства на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України), а також мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України) [1, ст. 115]. Окрему групу становлять ознаки, що характеризують суб'єкта злочину, зокрема вчинення умисного вбивства особою, яка раніше вже вчиняла умисне вбивство (п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України) [1]. Водночас важливо підкреслити, що правильна інтерпретація зазначених ознак має не лише теоретичне, а й значне практичне значення, оскільки безпосередньо впливає на кваліфікацію діяння та межі кримінальної відповідальності особи. Особливої уваги потребує проблема кваліфікації замаху на вбивство двох або більше осіб. У практиці нерідко виникає ситуація, коли умисел винного спрямований на позбавлення життя двох осіб, однак фактично настає смерть лише однієї, тоді як інша особа виживає з причин, що не залежали від волі винного. У таких випадках можливі різні підходи до правової оцінки діяння. Зокрема, інколи пропонується кваліфікувати такі дії як сукупність злочинів – закінчене вбивство однієї особи та замах на вбивство іншої [3, с. 132]. Проте такий підхід не повною мірою відображає єдність умислу винного та може призводити до штучної конкуренції кримінально-правових норм. Інший підхід передбачає кваліфікацію як закінченого вбивства та замаху на вбивство двох осіб, однак у цьому випадку виникає проблема так званого «подвійного інкримінування», що суперечить принципу справедливості [3, с. 132]. Найбільш обґрунтованою вбачається позиція, відповідно до якої такі дії слід кваліфікувати як замах на вбивство двох або більше осіб (ч. 2 ст. 15, п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України) [3, с. 135; 4, с. 118]. Це пояснюється тим, що для визнання злочину закінченим за цією кваліфікуючою ознакою необхідним є настання смерті щонайменше двох потерпілих. Зазначений підхід знаходить своє підтвердження у судовій практиці. Зокрема, у постанові Пленуму Верховного Суду України № 2 від 07.02.2003 підкреслюється, що вбивство двох або більше осіб визнається закінченим лише за умови настання смерті не менше двох потерпілих [2, п. 5].

Сучасна практика Верховного Суду, зокрема Касаційного кримінального суду у його складі, розвиває зазначену позицію, акцентуючи увагу на визначальному значенні спрямованості умислу винного та його

єдності при посяганні на життя кількох осіб [5, с. 7]. Суд виходить із того, що у випадках, коли злочин не доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винного, дії підлягають кваліфікації як замах на вбивство двох або більше осіб [5, с. 9]. Крім того, у практиці Верховного Суду послідовно підкреслюється недопустимість подвійної кваліфікації, яка призводить до подвійного врахування одного й того ж наслідку, що суперечить основоположним принципам кримінального права [5, с. 10]. Окрему увагу суд приділяє тлумаченню оціночних ознак, зокрема «особливої жорстокості» та способу, небезпечного для життя багатьох осіб. Наголошується, що їх встановлення можливе лише з урахуванням усіх фактичних обставин справи, а також психічного ставлення винного до наслідків своїх дій [5]. Складність правозастосування у цій сфері значною мірою зумовлена саме оціночним характером зазначених ознак. Так, при визначенні вбивства способом, небезпечним для життя багатьох осіб, необхідно встановити, що винний усвідомлював реальну загрозу для життя не лише потерпілого, але й інших осіб [5, с. 12].

На мою думку, чинний перелік кваліфікуючих ознак, передбачених ст. 115 КК України, потребує подальшого вдосконалення. Зокрема, доцільним є законодавче уточнення змісту таких оціночних категорій, як «особлива жорстокість», що дозволило б мінімізувати суб’єктивізм при їх застосуванні судами. Таким чином, правильна кваліфікація умисного вбивства за обтяжуючих обставин має ключове значення для забезпечення єдності судової практики, дотримання принципів кримінального права та досягнення мети кримінального покарання. Вона виступає важливим елементом гарантії прав людини та ефективності кримінальної юстиції в Україні.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
2. Про практику розгляду судами справ про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 07.02.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03
3. Пономаренко Ю. А. Кваліфікація злочинів: навч. посіб. Харків: Право, 2021. 320 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2020/MM_KPU_z-2020.pdf
4. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюшкіна. Харків: Право, 2020. 544 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Kryminalne-pravo-Ukrayiny.-Osoblyva-chastyna-2022.pdf
5. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо кваліфікації умисних вбивств. 2024.

Ключові слова: умисне вбивство, кваліфікуючі ознаки, кримінальна відповідальність, склад злочину, замах на вбивство, вбивство двох осіб.

Keywords: intentional murder, qualifying features, criminal liability, elements of the crime, attempted murder, murder of two or more persons.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Тавлуй О. В.

Мусієнко Аліна Миколаївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ДІЯНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. СТ. 307 ТА 309 КК УКРАЇНИ

Проблематика незаконного обігу наркотичних засобів залишається однією з найбільш складних і дискусійних у кримінально-правовій науці та правозастосовній практиці [4, с. 12–15; 5]. Це й не дивно, адже такий вид діяльності є не просто важливим, а він з кожним роком набує все більших масштабів, створюючи велику кількість задач як перед законодавцем для оптимізації роботи над статтями щодо цього виду злочину, так і перед правозастосувачами щодо розмежування та правильного використання та кваліфікації діяння.

Особливої актуальності набуває питання розмежування складів злочинів, передбачених статтями 307 та 309 Кримінального кодексу України (КК України), що пов’язано з істотними відмінностями у правових наслідках для особи злочинця, включаючи суворість покарання та кримінально-правову оцінку діяння. Часто відбувається підміна понять, що тягне за собою незворотні наслідки у вигляді неправильної кваліфікації діяння та призначення несправедливого покарання винній особі. [2; 4, с. 18]

Відповідно до ст. 307 КК України, кримінально караним визнається незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання чи збут наркотичних засобів та інших речовин вказаних в статті. Водночас згідно зі ст. 309 КК України передбачає такі ж, тобто повністю подібні дії, але важливою відомістю є відсутність мети збуту. Ключовим критерієм для розмежування цих, на перший погляд, аналогічних понять є саме наявність або відсутність мети збуту, що на практиці викликає значні труднощі в процесі доказування [2; 4].

Однією з основних проблем є те, що мета збуту належить до суб’єктивної сторони складу злочину і не може бути встановлена безпосередньо. Вона формується як внутрішнє психічне ставлення особи до вчинюваного діяння та його наслідків. У зв’язку з цим у кримінальному провадженні вона встановлюється опосередковано – через аналіз поведінки особи, обставин придбання, зберігання, способу пакування, можливість

поширення інформації щодо, наявність речовин та інших факторів [4, с. 27–29].

Важливо розуміти, що сама по собі наявність значної кількості наркотичних засобів не завжди свідчить про мету збуту, хоча є дуже підозрілим фактором. У науковій літературі зазначається, що кількісний критерій має оцінюватися у сукупності з іншими доказами, оскільки він може бути зумовлений, наприклад, особистим споживанням. [4, с. 30].

Судова практика свідчить, що до ознак, які можуть вказувати на мету збуту, відносять: кількість наркотичних засобів, їх фасування, предметів, наявність вагів або пакувальних матеріалів, переписку щодо продажу, наявність певної бази клієнтів, поширення інформації серед інформаторів, а також інші докази, що підтверджують намір реалізації. Проте жодна з цих ознак сама по собі не є визначальною, вони працюють тільки в сукупності хоча б декількох проявів [7]. Верховний Суд наголошує, що висновок про наявність мети збуту має ґрунтуватися виключно на достатній та допустимій сукупності доказів, отриманих у законний спосіб при проведенні слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій [6].

Окремо слід звернути увагу на проблему допустимості доказів, отриманих у результаті негласних слідчих (розшукових) дій. У ряді випадків саме такі докази стають ключовими для доведення збуту. Водночас практика Європейського суду з прав людини встановлює чіткі стандарти щодо недопустимості провокації злочину з боку правоохоронних органів [1]. Якщо особу було схилено до вчинення збуту, такі дії кваліфікуються як порушення права на справедливий суд, а отримані докази визнаються недопустимими.

На практиці поширеними є випадки, коли після дослідження доказів суд доходить висновку про відсутність мети збуту та здійснює перекваліфікацію зі ст. 307 КК України на ст. 309 КК України. Це свідчить про наявність певної тенденції до первинної інкримінації більш тяжкого складу злочину, що може розглядатися як форма процесуального тиску на підозрюваного [3].

Складність розмежування також обумовлена відсутністю чітких законодавчих критеріїв. Норми кримінального закону не містять конкретних показників, які б дозволяли однозначно визначити мету збуту, що зумовлює необхідність широкого суддівського розсуду. У таких умовах особливого значення набуває єдність судової практики [2; 4, с. 30].

У цьому контексті заслуговує на увагу на те, що в новому кодексі важливим би аспектом було б, висвітлення більш диференційованого підходу до кримінальної відповідальності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Зокрема, акцент робиться на відмежуванні споживачів від осіб, які займаються розповсюдженням, а також на зменшенні кримінально-правового тиску щодо осіб, які не становлять значної суспільної небезпеки[8].

Такий підхід відповідає сучасним європейським тенденціям, відповідно до яких кримінальне право має застосовуватися як ultima ratio – крайній засіб впливу. Це передбачає необхідність гуманізації кримінальної політики та орієнтацію на пропорційність втручання у права людини [1; 5].

Таким чином, проблема розмежування збуту та зберігання без мети збуту має комплексний характер і потребує як удосконалення законодавства, так і формування сталої судової практики. Правильна кваліфікація діяння є ключовою гарантією дотримання прав людини, зокрема принципу презумпції невинуватості, та забезпечення справедливості кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 21.03.2026).
3. Судова практика. Вирок від 05.07.2023 по справі 335/3873/23 URL: https:https://clarity-project.info/court/decision/112000166
4. Басиста О. В. Проблеми кваліфікації злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів : наук. праця. Львів, 2022. С. 12–30.
5. Шевченко Т. В. Незаконний збут наркотичних засобів з використанням електронних інформаційних ресурсів: проблеми кваліфікації. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/4fce1b25-c738-4776-97bd-525e1b195d9a
6. Постанова Верховного Суду щодо кваліфікації дій особи за злочин у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 309 КК України) № 607/20877/19 від 17.05.2023 URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/726483/
7. Судова практика. Вирок від 03.06.2024 по справі 448/1072/15-к URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/119439743/
8. Проект нового Кримінального кодексу України. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf

Ключові слова: наркотичні засоби, незаконний обіг, збут, зберігання без мети збуту, кримінальна відповідальність, кваліфікація злочинів, судова практика, ЄСПЛ.

Keywords: narcotic drugs, illegal trafficking, sale, possession without intent to sell, criminal liability, qualification of crimes, case law, ECHR.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Нестерчук Амалія Володимирівна

здобувачка 3-го курсу Академічного фахового коледжу ОНЮА

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

Розгляд поняття торгівлі людьми в межах кримінально-правового підходу передбачає аналіз положень національного законодавства, визначення юридичної структури відповідного кримінального правопорушення, а також встановлення його кваліфікуючих ознак. Такий підхід дає можливість сформувати системне уявлення про зміст кримінальної відповідальності за діяння, пов'язані з незаконними операціями щодо людини, та забезпечити належну правову оцінку відповідних суспільно небезпечних дій.

Торгівля людьми належить до категорії кримінальних правопорушень міжнародного характеру, що зумовлює необхідність узгодження національного кримінального законодавства із загальновизнаними міжнародними стандартами.

Формування сучасних підходів до протидії цьому явищу здійснюється під впливом міжнародних нормативних актів, серед яких ключове значення має Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийняту 15 листопада 2000 року [1], який визначив базові стандарти криміналізації торгівлі людьми та встановив загальні вимоги до держав щодо розроблення відповідних правових механізмів реагування.

У межах імплементації міжнародних зобов'язань у національну правову систему було сформовано нормативну базу, спрямовану на запобігання та протидію торгівлі людьми. Важливим етапом у цьому процесі стало прийняття Закону України «Про протидію торгівлі людьми» від 20 вересня 2011 року, який набув чинності 15 жовтня 2011 року, в якому наведено визначення торгівлі людьми як здійснення незаконних угод щодо особи, а також дій, пов'язаних із вербуванням, переміщенням, передачею або отриманням людини з метою подальшої експлуатації із застосуванням примусу, обману або використання уразливого стану потерпілого [2].

Подальший розвиток кримінально-правового регулювання торгівлі людьми в Україні пов'язаний із вдосконаленням положень Кримінального кодексу України, де відповідальність за вчинення такого кримінального правопорушення передбачена статтею 149 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року, зміст якої неодноразово уточнювався та доповнювався з урахуванням міжнародно-правових вимог [3]. Зокрема, зміни до зазначеної статті були внесені у 2006 році, а подальші корективи здійснені у 2018 році з метою гармонізації положень національного законодавства із міжнародними нормами у сфері протидії торгівлі людьми.

Особливістю розвитку кримінального законодавства щодо протидії торгівлі людьми стало перенесення статті 149 Кримінального кодексу України до розділу злочинів проти волі, честі та гідності особи. Таке законодавче рішення засвідчило спрямованість правового регулювання на забезпечення захисту основоположних прав людини та недопущення її використання як об’єкта протиправних дій [3].

Відповідно до положень частини першої статті 149 Кримінального кодексу України, торгівля людьми визначається через перелік конкретних діянь, що становлять її зміст. До них належать вербування, переміщення, передача, переховування або отримання особи, вчинені з метою експлуатації із застосуванням примусу, обману, шантажу, використання матеріальної або іншої залежності, а також уразливого стану потерпілого чи підкупу особи, яка здійснює контроль над ним, що забезпечує охоплення різних форм протиправної поведінки.

Зазначимо, що істотне значення для кримінально-правової характеристики торгівлі людьми мають кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складу цього злочину. До кваліфікуючих обставин, передбачених частиною другою статті 149 Кримінального кодексу України, належить вчинення діяння щодо кількох осіб або неповнолітнього, повторність протиправних дій, участь групи осіб за попередньою змовою, використання службового становища, а також застосування насильства, що не становить небезпеки для життя чи здоров’я потерпілого, або погроза його застосування. Особливо кваліфікуючими обставинами визнаються дії щодо малолітніх, вчинення злочину організованою групою, застосування небезпечного насильства або настання тяжких наслідків. Наявність зазначених ознак свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності відповідних діянь та визначає межі кримінально-правової оцінки таких проявів.

У загальнотеоретичному вимірі кримінально-правового аналізу торгівля людьми розглядається як складне кримінально-правове явище, що охоплює різні форми протиправної діяльності, об’єднані спільною метою – експлуатацією особи. Узагальнення положень чинного законодавства дає підстави виокремити дві основні групи відповідних кримінальних практик: традиційні випадки торгівлі людьми, що безпосередньо охоплюються диспозицією статті 149 Кримінального кодексу України, та випадки, що виникають в умовах збройного конфлікту і можуть поєднувати ознаки воєнних злочинів або злочинів проти людяності.

Водночас, доцільно зауважити, що незважаючи на поступове вдосконалення законодавчих норм, кримінально-правове визначення торгівлі людьми все ще потребує подальшого уточнення. Практика застосування статті 149 Кримінального кодексу України свідчить про наявність певних труднощів, пов’язаних із тлумаченням окремих термінів.

Зокрема, такі поняття, як «вербування», «передача особи», «уразливий стан» або «експлуатація», вимагають більш чіткого визначення для забезпечення єдності правозастосовної діяльності [3].

У сучасних умовах збройного протистояння значного значення набуває питання кримінально-правового визначення торгівлі людьми в умовах збройного конфлікту, оскільки сучасні виклики безпеці держави створюють нові форми протиправної діяльності, пов'язані з незаконним переміщенням осіб, примусовою працею та використанням людей як об'єктів обміну. У таких випадках окремі діяння можуть кваліфікуватися не лише за статтею 149 Кримінального кодексу України, але й за статтею 438 цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за порушення законів та звичаїв війни [4].

Таким чином, кримінально-правове визначення торгівлі людьми в Україні ґрунтується на поєднанні положень міжнародного та національного законодавства, що забезпечує формування цілісного механізму протидії цьому виду кримінальних правопорушень. Водночас подальше вдосконалення правового регулювання потребує уточнення змісту окремих правових категорій та забезпечення єдності правозастосовної практики, що сприятиме підвищенню ефективності боротьби з торгівлею людьми як небезпечним кримінальним явищем.

Список використаних джерел

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_Text (дата звернення: 30.03.2026 р.).
2. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text (дата звернення: 30.03.2026 р.).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 30.03.2026 р.).
4. Бондаренко В.І. Торгівля людьми в умовах війни в Україні як кримінологічний феномен. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2026. № 31(1). С. 142-152. https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.11 (дата звернення: 30.03.2026 р.).

Ключові слова: торгівля людьми; кримінально-правове регулювання; кваліфікуючі ознаки; експлуатація особи; збройний конфлікт.

Keywords: human trafficking; criminal law regulation; qualifying elements; exploitation of a person; armed conflict.

Науковий керівник: PhD, доцент Бубен К.В.

Нідзельська Ірина Михайлівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ ПРО ВТРАТУ ЧИННОСТІ ЗАКОНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Практика застосування положень про втрату чинності кримінальних законів є важливою складовою кримінально-правового процесу та демонструє, як теоретичні принципи права реалізуються на практиці. Втрата чинності закону в кримінальному праві регулюється нормами Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України, які передбачають чіткі механізми для визначення моменту припинення дії закону, а також наслідки для кримінальної відповідальності [29, с.192].

Судова практика підтверджує, що при втраті чинності закону ключовим критерієм **є** забезпечення прав особи та застосування принципу lex mitior**.** Наприклад, у справі № 1123/2020 Верховний Суд України вирішив, що особа, засуджена за діяння, яке декриміналізовано новим законом, повинна бути звільнена від покарання або мати переглянутий вирок відповідно до нових норм [30, с.198]. Цей приклад демонструє, що суди керуються не лише текстом закону, а й принципами гуманізму та верховенства права, забезпечуючи юридичну визначеність та передбачуваність правових наслідків.

Особливе значення практика має у випадках тривалих та продовжуваних злочинів**.** У таких випадках суди застосовують закон, що діяв на момент завершення злочину, але також враховують нові норми, якщо вони пом’якшують кримінальну відповідальність [29, с.200]. Наприклад, у справі щодо незаконного використання інтелектуальної власності застарілі норми закону були замінені новими положеннями, які уточнювали склад злочину і зменшували санкції. Верховний Суд постановив, що до осіб, які вчинили діяння під час дії старого закону, застосовуються нові, більш м’які санкції. Це підтверджує, що практика спрямована на забезпечення справедливості та недопущення невиправданого погіршення становища особи [31, с.207].

Науковці підкреслюють, що узгоджене застосування норм при втраті чинності закону потребує чіткого визначення моменту, з якого закон перестає діяти, та його впливу на вже вчинені діяння [29, с.205]. Відсутність таких чітких меж може призвести до колізій у правозастосуванні, конфліктів у судовій практиці та порушення принципів законності. Тому практика Верховного Суду та місцевих судів України включає детальний аналіз чинності закону, моменту його втрати і наявності більш м’яких норм, що

дозволяє ефективно врегулювати правові наслідки для осіб, які підпадають під дію зміненого законодавства.

Важливим аспектом є перегляд вже ухвалених судових рішень після втрати чинності закону. Наприклад, у кримінальних справах щодо економічних злочинів, де застосовувалися застарілі норми, Верховний Суд наголосив на необхідності застосування більш м'яких санкцій нового закону при перегляді вироків у апеляційній та касаційній інстанціях [30, с.212]. Це гарантує, що право на справедливий суд не порушується, а особи не піддаються надмірному або невиправданому покаранню.

Судова практика також демонструє роль Конституційного Суду України у визначенні меж втрати чинності закону. Наприклад, у рішенні щодо визнання неконституційними окремих положень законів про кримінальні правопорушення було встановлено, що після втрати чинності цих норм не можна застосовувати їх до діянь, вчинених після набрання чинності рішенням Конституційного Суду [31, с.220]. Це підтверджує, що практика реалізує принцип верховенства права та забезпечує захист прав людини.

Особливою практичною проблемою є поєднання втрати чинності закону з міжнародними стандартами прав людини**.** Суди та науковці зазначають, що закони, які скасовують кримінальну відповідальність або пом'якшують її, повинні застосовуватися з урахуванням принципів, закріплених у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема ст. 7 щодо зворотної сили закону [29, с.210]. Це забезпечує баланс між суверенним регулюванням кримінальної відповідальності в Україні та дотриманням міжнародних правових стандартів.

Таким чином, практика застосування положень про втрату чинності кримінальних законів у кримінальному праві України демонструє, що система судового контролю та наукового аналізу забезпечує дотримання принципів гуманізму, законності та справедливості**.** Вона включає перегляд вироків, застосування більш м'яких норм, визначення моменту втрати чинності, узгодження з міжнародними стандартами та забезпечення правової визначеності [29–31]. Це свідчить про те, що практика є не лише реалізацією теоретичних принципів, а й ефективним механізмом адаптації кримінального права до потреб сучасного суспільства та розвитку правової системи.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Рада суддів України : офіційний вебсайт. – Режим доступу: https://rsu.gov.ua

3. Верховний Суд (Касаційний кримінальний суд) : офіційний вебсайт. – Режим доступу: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/

Ключові слова: втрата чинності кримінального закону, зворотна дія закону, принцип lex mitior, декриміналізація, судова практика, перегляд вироків, кримінальна відповідальність, правова визначеність, верховенство права.

Keywords: loss of validity of criminal law, retroactive effect of law, lex mitior principle, decriminalization, judicial practice, review of judgments, criminal liability, legal certainty, rule of law.

Науковий керівник: PhD, доцент Павлова О.С.

Ніколенко Яна Олексіївна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФОРМА СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНОГО ДІЯННЯ

Відповідно до Кримінального кодексу України (далі – ККУ), підставою кримінальної відповідальності є не внутрішні переконання, думки та ідеї особи, а вчинення нею конкретного суспільно небезпечне діяння, яке містить склад кримінального правопорушення (ст.2 ККУ) [1]. При цьому кримінально-правова оцінка поведінки особи здійснюється через встановлення елементів складу кримінального правопорушення, зокрема об’єкта, об’єктивної сторони, суб’єкта та суб’єктивної сторони. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження бездіяльності як самостійної форми суспільно небезпечного діяння, що поряд із дією становить обов’язкову ознаку об’єктивної сторони кримінального правопорушення. Незважаючи на зовнішню пасивність, бездіяльність є вольовою формою поведінки, яка полягає у невиконанні особою юридично обов’язкових дій за наявності можливості їх вчинення, що зумовлює настання суспільно небезпечних наслідків.

Бездіяльність здебільшого тотожна дії за своїми юридичними властивостями. Вона є свідомим актом поведінки людини. Тобто, кримінально-правова бездіяльність – полягає в невиконанні обов'язків, що призводить до порушення законодавчих приписів, завдання шкоди. Пасивність є соціальною характеристикою, незалежно від фізичної активності особи. Це означає, що кримінальна відповідальність настає не через «відсутність фізичного руху» як такого, а через ігнорування особою необхідного алгоритму дій, який вона повинна була і могла вчинити в силу закону, професійних обов’язків. Тобто, попри можливу зовнішню відмінність між дією та бездіяльністю, вони мають низку ідентичних ознак. Насамперед, за сутністю, обидва типи поведінки є рівноцінними складниками об’єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Крім того, їм притаманний свідомий контроль – обидві форми базуються на спроможності людини керувати своїми вчинками. Через мотивованість та цілеспрямованість

суб’єкт реалізує свій задум, незалежно від того, обирає він шлях фізичної активності чи обирає модель невтручання у ситуацію, що вимагає цього. Важливо враховувати, що обидва види діянь однаковою мірою посягають на об'єкти, що знаходяться під правовим захистом.

Системний аналіз норм, що охороняють здоров’я людини, свідчить про універсальний характер способів вчинення тілесних ушкоджень. Зокрема, диспозиції статей ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 КК України «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» та 125 КК України «Умисне легке тілесне ушкодження» дозволяють стверджувати, що спричинення шкоди здоров’ю різного ступеня тяжкості можливе як шляхом активної дії, так і через бездіяльність. В останньому випадку об’єктивна сторона правопорушення охоплює три обов’язкові елементи: акт пасивної поведінки у формі посягання на фізичну цілісність особи, настання відповідних суспільно небезпечних наслідків та безпосередній причинний зв'язок між ними. Аналогічний підхід застосовується і до необережних кримінальних правопорушень проти здоров’я ст. 128 КК України «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження», де правова оцінка діяння залежить від здатності суб’єкта передбачати наслідки своєї бездіяльності або його обов’язку їх усвідомлювати. У контексті судової практики Пленум Верховного Суду України наголошує на необхідності розмежовувати злочинну самовпевненість та недбалість саме крізь призму вольового ставлення особи до можливого результату своєї пасивності [2].

Специфіка бездіяльності при заподіянні тілесних ушкоджень полягає у невиконанні юридичного обов’язку діяти, який може виникати з різних правових підстав. До них належать прямі законодавчі чи нормативні приписи (як-от батьківське піклування), професійні та службові регламенти (зокрема, для медичного персоналу), а також ситуації, коли обов’язок усунути небезпеку виникає внаслідок попередніх дій самої особи. У літературі підкреслюється, що бездіяльність фактично проявляється в утриманні від необхідної активності, що в кінцевому результаті призводить до деструктивних змін у стані здоров’я потерпілого [3, с. 106]. Особливий інтерес становлять склади кримінальних правопорушень, пов’язані із загрозою інфікування вірусом імунодефіциту людини або іншими невиліковними хворобами. У контексті ч. 2 ст. 130 КК України бездіяльність виражається у свідомому ігноруванні носієм вірусу встановлених правил поведінки та гігієнічних обмежень, спрямованих на безпеку оточуючих. Враховуючи формальний характер цього складу, правопорушення вважається закінченим уже в момент порушення зазначених обов’язків, незалежно від факту зараження іншої особи [5, с. 82]. Таким чином, ігнорування застережень про запобігання поширенню інфекції стає підставою для кримінальної відповідальності саме через механізм злочинного невтручання [4, с. 80-81]. Крім того, бездіяльність є стрижневим

елементом складу залишення в небезпеці (ст. 135 КК України). Тобто, Кримінальний закон виокремлює дві форми пасивної поведінки: чисте невтручання, коли особі не надається необхідна допомога у критичній ситуації, та бездіяльність, зумовлену попереднім створенням небезпечного стану самим винним.

Також складною формою бездіяльності виступає потурання кримінального правопорушення, яке, на жаль, не має законодавчо закріпленої дефініції у КК України. Об'єктивна сторона потурання обумовлена неперешкоджанням здійснення кримінального правопорушення. Діяння, які за своєю юридичною природою мають ознаки потурання, передбачені в різних розділах Особливої частини кримінального законодавства України (зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК), службова недбалість (ст. 367 КК), недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК), бездіяльність військової влади (ст. 426 КК) та ін.) [6, с. 73]. Бездіяльність може проявлятися як у «чистій» формі (абсолютна пасивність), так і у вигляді «змішаної» бездіяльності, коли невиконання обов'язку маскується певними активними діями. Юридична специфіка такого невтручання полягає в тому, що воно можливе лише на стадії незакінченого предикатного злочину – під час готування або замаху. Як тільки основне суспільно небезпечне діяння завершується, потурання апріорі стає неможливим, оскільки об'єкт охорони вже зазнав шкоди. Суб'єктивне сприйняття потурача характеризується усвідомленням того, що ігнорування ним юридичного обов'язку створює сприятливі умови для реалізації чужого злочинного наміру [7, с. 175]. Практична реалізація відповідальності за бездіяльність-потурання чітко простежується у спеціальних сферах. Зокрема, у діяльності органів пенітенціарної служби – надання можливості втечі засудженого (ст. 393 КК) прямо співвідноситься зі службовою недбалістю працівника установи (ст. 367 КК). Аналогічно, у сфері правосуддя, бездіяльність щодо забезпечення безпеки учасників процесу, яка призвела до вчинення злочину проти них, кваліфікується як потурання через невиконання службового обов'язку. Для військових службових осіб критерієм відповідальності за ст. 425 КК є факт заподіяння істотної шкоди внаслідок недбалої пасивності.

Як висновок, можна зазначити, що бездіяльність є кваліфікуючою ознакою об'єктивної сторони багатьох кримінальних правопорушень, подальше дослідження якої є значним для кримінально-правової науки.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 08.04.2026).

2. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07 лют. 2003 р. № 2. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03 (дата звернення: 08.04.2026).

3. Катеринчук К. В. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони злочинів проти здоров'я особи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 100–117.

4. Корнієнко Є. В. Кримінально-правова характеристика зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2013. 217 с.

5. Кримінальне право. Особлива частина : навч. посіб. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. 2-ге вид. Київ : Дакор, 2013. 786 с.

6. Беніцький А. С. Класифікація проявів причетності до злочину в кримінальному праві України. *Наукові праці МАУП*. 2015. № 1. С. 72–76.

7. Беніцький А. С. До питання про кримінальну відповідальність за потурання злочину. *Міжнародне, наднаціональне та національне право: проблеми конвергенції* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 груд. 2013 р.) / за ред. Т. С. Ківалової ; Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса : Гельветика, 2013. С. 173–175.

Ключові слова: бездіяльність, кримінальне правопорушення, об'єктивна сторона, пасивна поведінка, потурання злочину, службова недбалість

Keywords: omission, criminal offense, actus reus (objective side), passive behavior, condonation of a crime, professional negligence (official misconduct)

Науковий керівник: д.ю.н., завідувач кафедри Степаненко О.В.

Огданська Анна Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДСУТНІСТЬ ВКАЗІВКИ НА СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО В ДИСПОЗИЦІЇ СТ. 126-1 ЯК ПРОГАЛИНА ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО УКРАЇНИ

Криміналізація домашнього насильства у 2017 році стала важливим кроком у розвитку вітчизняного кримінального законодавства. Разом з тим аналіз диспозиції ст. 126-1 КК України дозволяє виявити суттєву прогалину: ця норма не охоплює таку форму домашнього насильства, як сексуальне насильство, хоча саме таке насильство є одним із найбільш тяжких і руйнівних його проявів. Означена прогалина породжує ряд

взаємопов'язаних проблем у правозастосуванні, адаптації до стандартів Стамбульської конвенції та захисті прав потерпілих.

Першою проблемою є термінологічна суперечність між ст. 126-1 КК України та Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII. Відповідно до ст. 1 Закону, домашнє насильство охоплює чотири форми: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство [1]. Водночас диспозиція ст. 126-1 КК відтворює лише три з них – фізичне, психологічне та економічне, – повністю оминаючи сексуальне насильство. Рогатинська Н.З. та Майхрук В.Р. звертають увагу на те, що ця розбіжність у понятійному апараті призводить до ситуації, коли одне й те саме поняття «домашнє насильство» у двох нормативних актах має різний обсяг, що суперечить вимогам юридичної техніки та принципу правової визначеності [2, с. 172]. Таким чином, виникає парадокс: особа, яка вчинила сексуальне насильство щодо членів сім'ї, може бути притягнута до відповідальності за ст. 152 чи 153 КК, однак її дії не можуть кваліфіковані за спеціальною нормою, тобто ст. 126-1 КК, яка передбачає додаткові наслідки – обмежувальні заходи, особливий режим досудового розслідування тощо.

Для усунення цієї прогалини пропоную доповнити диспозицію ст. 126-1 КК словами «або сексуального насильства» після слова «економічного», привівши її у відповідність до визначення, закріпленого у Законі № 2229-VIII. Такий підхід, по-перше, усуне внутрішню суперечність законодавства; по-друге, дозволить застосовувати спеціальний кримінально-процесуальний режим, передбачений для злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, до всіх форм такого насильства; по-третє, забезпечить потерпілим від сексуального насильства в сімейному контексті доступ до всіх механізмів захисту, передбачених для жертв домашнього насильства.

Другою проблемою є невідповідність чинної редакції ст. 126-1 КК вимогам Стамбульської конвенції, ратифікованої Україною у 2022 році. Стаття 36 Конвенції зобов'язує держав-учасників криміналізувати всі форми сексуального насильства, включаючи те, що вчиняється партнером або членом родини. Водночас Драгоненко А.О. зазначає, що криміналізація домашнього насильства в Україні є соціально обумовленою та обґрунтованою з огляду на необхідність кримінально-правової охорони всіх аспектів здорової атмосфери в сім'ї [3, с. 191]. Проте відсутність у ст. 126-1 КК сексуального насильства як форми домашнього насильства означає, що Україна лише частково виконала зобов'язання, взяті на себе ратифікацією Конвенції: хоча сексуальне насильство в сімейному контексті й карається за ст. 152–153 КК, воно не розглядається як домашнє насильство у кримінально-правовому сенсі, що позбавляє потерпілих ряду додаткових гарантій.

Ще однією проблемою є практична складність доказування сексуального насильства в контексті домашнього насильства та відсутність

процесуальних механізмів, що враховують його специфіку. Зінсу О.І. у результаті аналізу судової практики за ст. 126-1 КК встановила, що для домашнього насильства характерна особлива специфіка кримінально-правової взаємодії злочинця і потерпілого, зумовлена їх сімейно-правовим статусом і системою залежності жертви від кривдника [4]. Ця залежність є особливо вираженою при сексуальному насильстві в сімейному контексті: жертва нерідко не усвідомлює, що має право на захист, вважає вчинене «нормальною частиною шлюбу» або боїться репресій з боку кривдника. Крім того, Базелюк В.В. звертає увагу на загальну проблему визначення «систематичності» як ключової ознаки ст. 126-1 КК: у разі включення сексуального насильства до диспозиції статті постане додаткове питання – чи може одноразовий акт сексуального насильства щодо члена сім'ї бути кваліфікований за ст. 126-1 КК у сукупності з іншими формами насильства [5, с. 36].

Для вирішення цієї проблеми пропонуємо на рівні постанови Верховного Суду закріпити позицію про те, що сексуальне насильство, вчинене в рамках систематичного домашнього насильства, входить до загальної кількості епізодів насильства при встановленні ознаки систематичності навіть після включення його до диспозиції ст. 126-1 КК. Водночас на рівні КПК України слід передбачити особливий режим допиту потерпілих від сексуального домашнього насильства – за аналогією з нормами щодо малолітніх потерпілих – з обов'язковою участю психолога та проведенням допиту в умовах, що мінімізують ретравматизацію.

Таким чином, відсутність сексуального насильства в диспозиції ст. 126-1 КК України є ю прогалиною, що породжує три взаємопов'язані проблеми: суперечність між КК та Законом № 2229-VIII; неповне виконання зобов'язань за Стамбульською конвенцією; відсутність спеціальних процесуальних механізмів захисту жертв сексуального насильства в сімейному контексті. Комплексне вирішення передбачає: доповнення диспозиції ст. 126-1 КК; закріплення відповідної правової позиції Верховного Суду щодо встановлення систематичності; удосконалення процесуального режиму допиту потерпілих від сексуального домашнього насильства.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19

2. Рогатинська Н.З., Майхрук В.Р. Домашнє насильство та проблематика його доказування. Наукові записки. Серія: Право. 2024. № 16. С. 171–176. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-171-176

3. Драгоненко А.О. Соціальна обумовленість норм про кримінальну відповідальність за домашнє насильство. Аналітично-порівняльне

правознавство. 2022. № 3. С. 190–193. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.34

4. Зінсу О.І. Злочин домашнє насильство (ст. 126-1 КК України): аналіз судової практики. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. Том 66. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.31

5. Базелюк В.В. Систематичність як ознака об'єктивної сторони домашнього насильства (ст. 126-1 КК України). Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2026. № 51. С. 34–43. DOI: https://doi.org/10.33216/2218-5461/2026-51-1-34-43

Ключові слова: домашнє насильство, ст. 126-1 КК України, сексуальне насильство, термінологічна прогалина, Стамбульська конвенція, криміналізація, систематичність, кваліфікація злочинів.

Keywords: domestic violence, Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, sexual violence, terminological gap, Istanbul Convention, criminalization, systematicity, qualification of crimes.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І

Олійник Марія Ігорівна
Маслякова Анна Вікторівна
здобувачки 1 курсу магістратури факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ ТА КІБЕРШАХРАЙСТВА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Після початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України спостерігається суттєве загострення криміногенної ситуації у сфері інформаційних технологій. В умовах гібридної війни інформаційний простір фактично перетворився на один із ключових театрів протистояння, де держава-агресор активно застосовує інтернет-технології як інструмент впливу, зокрема для поширення дезінформації, маніпулятивних наративів та пропаганди, спрямованої на підрив суспільної довіри й дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації.

Зокрема, показовою для вітчизняної судової практики є справа № 760/8515/23, у межах якої у вересні 2024 року суд заочно засудив до 15 років позбавлення волі за сукупністю кримінальних правопорушень колишніх співробітників СБУ, які під контролем ФСБ РФ вчинили державну зраду та несанкціоноване втручання в функціонування інформаційних систем [1].

Значущість цього рішення полягає в тому, що вперше національний суд комплексно оцінив масштабні кіберзлочини, вчинені в умовах збройної агресії, акцентувавши на принципі невідворотності відповідальності для осіб, які здійснюють кіберзлочинну діяльність в інтересах держави-агресора.

За таких обставин важливо зосередитись на кримінально-правових аспектах цієї проблеми та в контексті даного питання з'ясувати, які саме суспільні відносини підлягають охороні за Кримінальним кодексом України (далі – ККУ), а також розглянути кримінально-правову характеристику таких діянь.

В українському законодавстві достатньо широко врегульовані зазначені питання: окрім норм національного законодавства, Україна приєдналася до Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність, що визначає міжнародні стандарти розслідування та криміналізації інтернет-правопорушень. Так, відповідно до змісту цієї Конвенції, кіберзлочини умовно можна поділити на наступні чотири категорії: 1) правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (незаконний доступ, нелегальне перехоплення, втручання у дані та систему, зловживання пристроями); 2) правопорушення, пов'язані з комп'ютерами, що включають підробку та шахрайство; 3) правопорушення, пов'язані зі змістом інформації, зокрема, пов'язані з дитячою порнографією; 4) правопорушення, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав [2].

У Кримінальному кодексі України кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій згруповано у розділі XVI Особливої частини (кримінальні правопорушення у сфері використання ЕОМ, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку), де стаття 361 передбачає відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерних систем, стаття 361-1 – за створення, розповсюдження або збут шкідливого програмного забезпечення, стаття 361-2 – за несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, стаття 362 – за несанкціоновані дії з інформацією особою, яка оброблюється в ЕОМ, стаття 363 – за порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, а стаття 363-1 – за створення перешкод у їх роботі шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку [3].

Досліджуючи зазначену групу кримінальних правопорушень, насамперед, необхідно приділити особливу увагу об'єкту і об'єктивній стороні цих діянь. Так, об'єктом посягання таких кримінальних правопорушень є суспільні відносини у сфері інформаційної безпеки, які забезпечують конфіденційність, цілісність та автентичність інформації, а також стабільне й безпечне функціонування інформаційно-комунікаційних систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Об'єктивна сторона таких кримінальних правопорушень може бути виражена як в активних діях (наприклад, несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерних систем чи мереж – ст. 361 ККУ), так і в кримінально протиправній бездіяльності (як приклад, порушення правил експлуатації ЕОМ, комп'ютерних систем чи мереж або порядку захисту інформації – ст. 363 ККУ).

Загалом суб’єктом кіберзлочинів є фізична, осудна особа, яка досягла 16 років, та вчинила протиправні дії. Проте для кваліфікації діяння за статтею 363 ККУ має бути спеціальний суб’єкт – особа, яка відповідає за експлуатацію ЕОМ, автоматизованих систем, комп’ютерних мереж, мереж електрозв’язку або повинна забезпечувати порядок чи виконання правил захисту інформації, яка в них обробляється. Суб’єктивна сторона таких кримінальних правопорушень, як правило, характеризується умисною формою вини: злочинець усвідомлює технічні засоби, якими він здатен втрутитися в систему, та передбачає настання суспільно небезпечних наслідків. Проте можливою є й необережність, зокрема при порушенні правил експлуатації ЕОМ (ст. 363 КК України).

Варто зазначити, що внаслідок стрімкого зростання кіберзлочинності від початку введення воєнного стану Верховною Радою України було прийнято низку новел до чинного законодавства, спрямованих на підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах сьогодення. Йдеться, зокрема, про внесення змін до Кримінального кодексу України законом № 2149-IX від 24.03.2022, внаслідок чого було оновлено стару термінологію, а також істотно посилено кримінальну відповідальність за вчинення кіберзлочинів в умовах воєнного стану [4]. Згідно з цим законом, статтю 361 ККУ було викладено у новій редакції, зокрема термін «електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), автоматизовані системи, комп'ютерні мережі чи мережі електрозв'язку» було замінено на «інформаційні (автоматизовані), електронні комунікаційні, інформаційно-комунікаційні системи, електронні комунікаційні мережі». Також у межах цієї статті законодавець диференціював відповідальність особи залежно від настання конкретних наслідків, у тому числі цією нормою було встановлено суворішу санкцію у разі вчинення такого діяння під час дії воєнного стану (10–15 років позбавлення волі з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років). Змін зазнало також визначення поняття «значна шкода», закріплене у примітці до статті 361 ККУ. Так, відповідно до нової редакції цієї статті, у розумінні ст.ст. 361-363-1 ККУ «значною» вважається шкода, якщо вона в триста і більше разів (а не в 100 і більше разів, як це було раніше) перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Окрім цього, вказаним Законом було також уточнено назву статті 361-1 про створення та збут шкідливого програмного забезпечення – після слів «з метою» додано слово «протиправного». Усі ці нововведення запроваджено з метою усунення наявних раніше правових прогалин та приведення ККУ у відповідність до міжнародних стандартів (аналогічно до Директиви ЄС 2013/40/EU, яка встановлює мінімальні вимоги до боротьби з кібератаками).

Визначаючи вплив названих новел на кваліфікацію правопорушень, слід відзначити, що чітке визнання обсягів об’єкта посягання та посилення

покарання за завдання значної шкоди сприяють більш точній оцінці тяжкості протиправних діянь. З іншого боку, деякі моменти залишаються дискусійними. Наприклад, закріплене у ст. 361-2, поняття «інформація з обмеженим доступом» при практичному застосуванні породжує питання: чи є несанкціонована публікація банківських виписок чи паспортних даних завжди такою інформацією? Відсутність чітких критеріїв «обмеженості» може призвести до неоднорідного застосування вказаної статті. Аналогічно на практиці породжує суперечності ст. 363-1 ККУ, оскільки доволі часто складно встановити реальні масштаби такого діяння, а межі «масовості» і «значної шкоди» потребують роз'яснень.

На нашу думку, для вдосконалення кримінального закону в контексті даного питання можливими є низка кроків. По-перше, доцільно деталізувати термінологію: зокрема, чітко визначити ключові поняття («інформаційно-комунікаційна система», «електронна комунікаційна мережа», «інформація, яка оброблюється в ЕОМ, автоматизованих системах, комп'ютерних мережах» тощо) і закріпити їх в примітках до відповідних статей Кодексу. Це усуне неоднозначності в тлумаченні об'єкта кримінальних правопорушень. По-друге, вважаємо за доцільне розглянути можливість введення окремої статті або кваліфікуючої ознаки за кіберзлочини вчинені проти вразливих груп населення. Зокрема, на сьогоднішній день досить поширеними є цифрові шахрайства щодо внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які часто перебувають у матеріально та соціально вразливому становищі і не мають достатніх засобів правового захисту. У зв'язку з цим, вважаємо, що законодавець міг би передбачити обтяження покарання, наприклад, за вчинення такого діяння щодо цієї особи, з використанням її особливого статусу. По-третє, слід посилити відповідальність за недотримання заходів кібербезпеки службовими особами. Зокрема, доцільно було б передбачити кримінальну відповідальність за систематичне порушення ними правил експлуатації комп'ютерних мереж, автоматизованих систем чи мереж електрозв'язку (ст. 363 КК України), якщо таке порушення спричинило тяжкі наслідки або значні втрати інформації. Це сприятиме підвищенню службової дисципліни та запобіганню витокам даних через людський фактор.

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що надійний захист інформаційного простору України можливий лише за умови комплексного підходу, який поєднує вдосконалення кримінального законодавства, організаційні заходи та просвітництво населення у сфері кібербезпеки.

Список використаних джерел

1. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 04 вересня 2024 року у справі № 760/8515/23. – URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121738831

2. Конвенція про кіберзлочинність: Міжнародний документ від 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

4. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2149-IX : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#Text

Ключові слова: кіберзлочинність, кібершахрайство, воєнний стан, кібербезпека, інформаційна обізнаність, захист персональних даних, законодавчі зміни, протидія шахрайству.

Keywords: cybercrime, cyber fraud, martial law, cybersecurity, digital awareness, personal data protection, legislative changes, anti-fraud measures.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А.С.

Оліярчик Аліна Віталіївна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЮРИДИЧНА ПОМИЛКА ЩОДО ХАРАКТЕРУ ПРИМУСУ ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ВИКЛИКАЄ ЗЛОЧИННІСТЬ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність обраної теми зумовлена безпрецедентним масштабом кримінальних проваджень щодо колабораційної діяльності, що розглядаються судами України в умовах воєнного стану. Правозастосовна практика стикається з низкою концептуальних труднощів, центральним з яких є розмежування кримінально караної співпраці з окупаційною адміністрацією та вимушеної поведінки особи, зумовленої неможливістю вільно обирати лінію поведінки внаслідок надмірного психічного чи фізичного тиску. У зв’язку з цим особливого значення набуває дослідження юридичної помилки щодо характеру примусу як обставини, що виключає злочинність діяння. Проблематика ускладнюється тим, що склади злочинів, передбачені статтями 111-1, 111-2 Кримінального кодексу України, мають формальний характер, а відтак, формальне виконання особою розпоряджень окупаційних органів часто кваліфікується як колабораційна діяльність без належної оцінки суб’єктивного ставлення особи до характеру примусу. Водночас міжнародне гуманітарне право та національна доктрина кримінального права визнають, що стан фізичного або психічного примусу, який позбавляє особу можливості керувати своїми діями або сприймати їхню суспільно небезпечну природу, є безумовною підставою для звільнення від відповідальності. Проте ключовим невирішеним питанням залишається ситуація, коли особа помиляється щодо дійсного характеру примусу: вважає його таким, що позбавляє її свободи волі, або, навпаки, переоцінює власну

здатність чинити опір через суб'єктивне сприйняття загрози. Вирішення цього питання потребує відходу від суто об'єктивного критерію оцінки примусу та врахування принципу суб'єктивного ставлення, що лежить в основі кримінальної відповідальності [2; 3, с. 177; 4].

При дослідженні юридичної помилки щодо характеру примусу в контексті колабораційної діяльності слід виходити з того, що кримінальне право розрізняє фактичну та юридичну помилку. У межах цього дослідження юридична помилка виявляється у невірному уявленні особи про те, чи є наявний примус обставиною, що виключає злочинність діяння. Класична доктрина розглядає юридичну помилку, як правило, як таку, що не впливає на кримінальну відповідальність. Однак такий підхід є неприйнятним при оцінці колабораційної діяльності, вчиненої під примусом, оскільки він ігнорує психологічний стан особи, яка перебуває в умовах окупації, де межа між добровільною співпрацею та вимушеним виживанням є надзвичайно розмитою. Особливість цієї категорії справ полягає в тому, що помилка особи щодо юридичних наслідків її дій часто тісно переплітається з помилкою щодо фактичних обставин примусу. Коли особа перебуває під впливом загрози застосування насильства, її здатність до раціональної правової оцінки власних дій істотно знижується. У таких випадках юридична помилка не є наслідком зневаги до закону, а є похідною від психічного стану крайнього примусу. Заперечення значення юридичної помилки в цьому контексті призводить до об'єктивного ставлення, що суперечить принципу суб'єктивного ставлення, закріпленому у ст. 23 КК України, згідно з яким кримінальній відповідальності підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння [2; 5].

Аналіз складів колабораційної діяльності показує, що вони сконструйовані як формальні, і для їх закінчення не потрібне настання суспільно небезпечних наслідків. Така конструкція створює ризики криміналізації діянь, які за своєю суттю є вимушеними або вчиненими під впливом помилки щодо примусу. У межах загальної теорії кримінального права фізичний або психічний примус розглядається як обставина, що виключає злочинність діяння, якщо він був непереборним. Непереборність примусу оцінюється об'єктивно – як така, що повністю паралізувала волю особи. Однак у судовій практиці, що формується, спостерігається тенденція до застосування об'єктивного критерію, без урахування індивідуальних особливостей особи, яка зазнала примусу. Такий підхід не враховує ситуацій, коли примус об'єктивно не був непереборним для абстрактної «середньої» людини, але був таким для конкретної особи через її вікові, психологічні, фізичні характеристики чи особливості ситуації. Саме тут виникає простір для юридичної помилки щодо характеру примусу: особа, суб'єктивно сприймаючи примус як непереборний, вчиняє дії, які об'єктивно

підпадають під ознаки колабораційної діяльності, але при цьому вона помиляється щодо юридичного значення такого примусу – вважає, що її дії є вимушеними та не тягнуть кримінальної відповідальності [2; 4].

У сучасній судовій практиці спостерігається фрагментарний підхід до оцінки примусу як обставини, що виключає злочинність колабораційної діяльності. Переважно суди досліджують лише об'єктивну сторону примусу – наявність погроз, застосування насильства тощо, однак приділяють недостатню увагу висновкам щодо психологічного стану особи та її здатності усвідомлювати протиправність дій. У багатьох вироках суди зазначають, що сам факт перебування під тиском окупаційних сил не свідчить про відсутність умислу, оскільки особа мала можливість відмовитися від співпраці або залишити територію. Така аргументація не враховує реалій окупації, де можливість відмови часто є ілюзорною, а також ігнорує юридичну помилку особи, яка могла помилково вважати, що виконання розпоряджень є єдиним способом зберегти життя і що таке виконання не тягне кримінальної відповідальності через стан примусу. Особливо гостро ця проблема постає щодо осіб, які обіймали технічні, допоміжні посади або вчиняли дії, спрямовані на забезпечення базових потреб населення. У таких випадках відсутність у особи усвідомлення злочинного характеру дій, зумовлена юридичною помилкою щодо характеру примусу, повинна розглядатися як обставина, що виключає суб'єктивну сторону складу злочину [1].

З огляду на зазначене, необхідно сформулювати правовий підхід, згідно з яким юридична помилка щодо характеру примусу може бути визнана обставиною, що виключає злочинність колабораційної діяльності, за умови, що така помилка є виправданою з огляду на конкретні обставини справи та індивідуальні особливості особи. Критерієм виправданості такої помилки має бути не абстрактний образ «розсудливої людини», а оцінка того, чи могла особа в конкретній ситуації, з урахуванням її віку, стану здоров'я, рівня освіти, психологічного стану, наявності утриманців, усвідомлювати, що примус не є непереборним або що її дії є кримінально караними. Такий підхід узгоджується з принципом індивідуалізації відповідальності та відповідає вимогам ст. 62 Конституції України, згідно з якою обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях. У випадках, коли особа внаслідок психічного примусу або загрози застосування насильства помилялася щодо можливості чинити опір, її дії слід кваліфікувати як вчинені за відсутності умислу, що виключає кримінальну відповідальність за колаборацію діяльність. Підсумовуючи, варто зазначити, що включення юридичної помилки щодо характеру примусу до аналізу суб'єктивної сторони колабораційної діяльності є необхідним для забезпечення справедливості кримінального судочинства в умовах воєнного стану. Ігнорування цієї обставини призводить до об'єктивного ставлення, коли особи, які фактично

не мали реальної можливості діяти інакше та не усвідомлювали злочинного характеру своїх дій, підлягають кримінальній відповідальності нарівні з особами, які свідомо підтримували окупаційний режим. Запропонований підхід вимагає диференційованого ставлення до оцінки дій кожної особи з урахуванням суб'єктивного сприйняття примусу та наявності юридичної помилки. Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці практичних рекомендацій для судів щодо оцінки психічного стану особи в умовах примусу, а також у вдосконаленні кримінального законодавства в частині визначення критеріїв застосування ст. 40 КК України до окремих видів колабораційної діяльності [2; 3, с. 176].

Список використаних джерел

1. Жидков В., Жила О. Доказування злочинів про колабораційну діяльність: проблемні питання закону. Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2023. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiynu-diialnist-problemni-pytannia-zakonu/ (дата звернення: 01.04.2026).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 01.04.2026).
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. С. Батиргареєвої. – 6-те вид., переробл. і допов. -Харків : Право, 2023. – 528 с.
4. Фізичний примус, психологічний примус та крайня необхідність: що це і як впливає на зміст судового вироку. ЮРЛІГА. 2024. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/229380_fzichniy-primus-psikhologchny-primus-ta-kraynya-neobkhdnst-shcho-tse--yak-vpliva-na-zmst-sudovogo-viroku (дата звернення: 01.04.2026).
5. Юридична помилка та її види. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник. URL: https://studfile.net/preview/9330227/page:40/ (дата звернення: 01.04.2026).

Ключові слова: юридична помилка, характер примусу, колабораційна діяльність, кримінальна відповідальність, воєнний стан.

Keywords: legal error, nature of coercion, collaborative activity, criminal liability, martial law.

Науковий керівник: PhD, доцент Павлова О. С.

Омельченко Альбіна Віталіївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ТА ЗАКОННОГО АБОРТУ

У сучасному світі під впливом боротьби жінок за свої права та свободи набуває особливої актуальності питання стосовно штучного переривання вагітності (аборту). Такі світові тенденції слугують своєрідним каталізатором для перегляду законодавства стосовно розмежування законного та незаконного аборту. У вітчизняному законодавстві, а саме Кримінальному Кодексі України, таку межу проводить ст. 134 КК «Незаконне проведення аборту або стерилізації», що розташована у ІІ розділі Особливої частини – «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи».

Для чіткого розмежування законного та незаконного штучного переривання вагітності, варто зазначити, що такий поділ здійснюється на основі трьох критеріїв : належний суб'єкт здійснення аборту, місце проведення процедури, а також дотримання строків, що встановлені у законі. Порушення будь-якого з них призводить до того, що така маніпуляція вважається незаконним.

Перший критерій, який встановлює законність даної процедури – належний суб'єкт. У даному випадку такою особою є лікар, що має спеціальну медичну освіту, тобто лікар-акушер-гінеколог. Проведення аборту особою, яка не має профільної медичної освіти, незалежно від згоди жінки, визнається кримінально караним діянням й належить до категорії нетяжких злочинів [1, ч.1 ст. 134]. Саме ч. 1 ст. 134 КК побудована за принципом делікта небезпеки: наслідки за межами об’єктивної сторони і за саме діяння наступає кримінальна відповідальність. Навіть якщо аборт буде здійснений у належній установі, з використанням належних засобів переривання вагітності й у межах визначених строків, проте неналежним суб'єктом – він визнається незаконним. Також можуть існувати „комбінації“, де є належний суб'єкт, проте неналежні або два інші елементи: місце проведення операції та недотримання строків, або проведення маніпуляції призвело до тривалого розладу здоров'я, безплідності або смерть потерпілої особи – переривання вагітності у такому випадку буде кримінально караним. Якщо звертатися до проєкту нового Кримінального Кодексу, то ст. 4.2.10 також містить критерій щодо належного суб'єкта. Отож, відповідно до цієї норми закону, якщо особа (крім жінки, що виношувала плід), яка здійснила операцію чи процедуру штучного переривання вагітності) не маючи права на таку операцію – аборт визнається незаконним [2, ст. 4.2.10]. Закріплення такої вимоги як належний суб'єкт значно допомагає зменшити кількість абортів, що здійснюються некваліфікованими особами й призводять до тяжких наслідків.

Другим критерієм з тріади, що визначає законність аборту є належне місце проведення процедури – акредитовані заклади охорони здоров'я. Зазвичай це державні клініки з обладнаним кабінетом лікаря-акушера-гінеколога. Що стосується приватних установ (приватних клінік, центрів) –

для таких маніпуляцій зі здоров'ям потрібно мати ліцензію, що підтверджує право на проведення абортів. При виборі закладу не обов'язкова прив’язка до місця проживання або до його типу (державий чи приватний) – заклад обирається жінкою та цим забезпечується рівний доступ до якісних медичних послуг, що сприяє збереженню її здоров'я та прав [3]. Даний критерій закріплений також й у проекті нового КК. Тобто, операція чи процедура, здійснена поза межами закладу охорони здоров’я, якому надане право на здійснення таких маніпуляцій вважається незаконною [2, ст. 4.2.10]. Такий критерій також впливає на зменшення кількості так званих «підпільних абортів», які можуть проводитися як у не акредитованих закладах охорони здоров'я, так й у підвалах чи „на дому“, що значно підвищує ризик тяжких наслідків. Описані вище випадки призводять до того, що такий аборт визнається кримінально караним, а можливі тяжкі наслідки обтяжують покарання.

Третя і найважливіша, на мою думку, умова – строки, встановлені законом. Слід підкреслити, що Кримінальний Кодекс лише охороняє майнові та особисті немайнові відносини, а регулюються вони створювальними галузями права, в даному випадку цивільним правом. Ч. 6 ст. 281 ЦК зазначає, що штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки. У випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведене при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів [4]. Розробники нового КК у проекті також залишили часовий проміжок понад 12 тижнів, але до початку 22 тижня за умови, що відсутність передбачена законом причина [2, ст. 4.2.10]. У профільному нормативно-правововому акті – Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-XII дублюються положення з Цивільного Кодексу [5, ст. 50]. Основними вимогами у цих актах є бажання жінки та термін до 12 тижнів. Такий термін зумовлений тим, що плід не має сформованих органів й до того ж застосовуються більш легкі способи штучного переривання вагітності, що знижує ризики інфекцій та кровотеч. Проте існують випадки, що чітко закріплені у законодавстві, коли переривання може бути проведено по вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів й про це зазначено у Постанові Кабінету Міністрів від 15.02.2006 р. № 144 «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України». Відповідно до постанови підставами, за наявності яких можливе штучне переривання вагітності, строк якої становить від 12 до 22 тижні: хвороби, новоутворення, розлади психіки і поведінки, хвороби нервової системи та інші, а також соціальні підстави: вік жінки менше 15 або більше 45 років, вагітність внаслідок зґвалтування або настання інвалідності під час вагітності [6].

Зі строками проведення аборту пов’язують також засоби переривання вагітності. Під час першого триместру вагітності, відповідно до Наказу МОЗ від 04.08.2023 р. № 1401 використовуються такі методи:

- медикаментозний аборт – безпечний та ефективний метод переривання вагітності за допомогою лікарських засобів;
- мануальна вакуумна аспірація (МВА) – МВА передбачає використання портативного пластикового шприца-аспіратора (або шприца), з одним або двома клапанами, що створюють вакуум до початку процедури;
- електрична вакуумна аспірація (ЕВА). Виконання методики ЕВА не відрізняється від виконання МВА, але передбачає використання електричного вакуумного насоса. Обов’язковим для ЕВА є дослідження видалених тканин після кожної процедури;
- операція розширення шийки матки (дилатація) та вишкрібання стінок порожнини матки (кюретаж) – передбачає розширення шийки матки за допомогою механічних розширювачів з наступним використанням металевих кюреток для вишкрібання стінок порожнини матки [7].

У випадках, коли використовуються невідповідні терміну вагітності засоби переривання – аборт визнається незаконним.

Підсумовуючи вищевикладене, відповідно до законодавства аборт не є кримінально караним діянням, якщо дотримується вся тріада критеріїв законності – належний суб'єкт (лікар-акушер-гінеколог), належне місце проведення процедури (акредитований заклад охорони здоров'я) та дотримання термінів (до 12 тижнів за бажанням особи, до 22 тижнів за наявності медичних підстав). Порушення навіть однієї умови призводить до того, що аборт визнається таким, що проведений незаконно, а отже може призвести до тяжких наслідків у потерпілої особи. Таке розмежування законного та незаконного аборту чітко підкреслює пріоритетність охорони життя та здоров’я особи над формальною згодою на процедуру, проведеною у невідповідних умовах або некомпетентним суб’єктом.

Список використаних джерел

1. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III
2. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України/Draft of the new Criminal Code of Ukraine. Новий Кримінальний Кодекс. URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code (дата звернення: 23.03.2026).
3. Аборти в Україні: правовий статус та медичні методи. *Агенція новин Фіртка.* URL: aborti-v-ukrayini-pravovii-status-ta-medichni-metodi (дата звернення: 19.03.2026).
4. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 №435-IV: станом на

01.02.2026 р.
5. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»
від 19.11.1992 № 2801-XII: станом на 11.02.2026 р.
6. Постанова Кабінету Міністрів від 15.02.2006 № 144 «Про реалізацію
статті 281 Цивільного кодексу України»
7. Наказ Міністерства Охорони Здоров'я від 04.08.2023 № 1401 «Про
затвердження Стандарту медичної допомоги "Медичний аборт (І триместр вагітності)”»

Ключові слова: вагітність, аборт, належний суб'єкт, медичний заклад, термін вагітності, злочин.
Keywords: pregnancy, abortion, relevant entity, medical facility, gestational age, crime.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І. І.

Осадча Владислава Сергіївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИДИ ПОКАРАНЬ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Кримінальна відповідальність неповнолітніх є надзвичайно складним інститутом правозастосування, що вимагає поєднання принципу справедливості з принципом гуманізму. Держава має забезпечити, з одного боку, належну реакцію на протиправні діяння осіб, які не досягли повноліття, а з іншого – створити умови для їх виправлення та реінтеграції в суспільство. Саме тому Кримінальний кодекс України передбачає особливий підхід до неповнолітніх правопорушників, обмежуючи перелік видів покарань та надаючи перевагу альтернативним заходам, спрямованим на їх виховання. Зміни, запропоновані в проєкті нового Кримінального кодексу, свідчать про прагнення ще більше адаптувати правову модель до потреб дитини та міжнародних стандартів.

Чинний Кримінальний кодекс України у спеціальному розділі XV регулює відповідальність неповнолітніх осіб. Закон передбачає обмежений перелік покарань, який узгоджується з потребою гуманного ставлення до дітей. Серед них – штраф, громадські та виправні роботи, пробаційний нагляд та позбавлення волі на певний строк. Штраф може застосовуватись лише тоді, коли в особи є власні доходи або майно. Громадські роботи призначаються лише з шістнадцяти років, вони передбачають виконання неплатної праці на користь суспільства, обмеженої за тривалістю. Виправні роботи можуть бути призначені також з шістнадцяти років, але їх використання на практиці доволі рідкісне через складність реалізації. Цей

вид покарань призначають тим, хто вже працює.

Пробаційний нагляд полягає саме в обмеженні прав та свобод порушника, встановлений вироком суду, із застосуванням соціально-виховних та наглядових заходів, до того ж без ізоляції від суспільства. Згідно статті 59 – 1 Кримінального кодексу України стосовно пробаційного нагляду вказані такі обов'язки: періодично з'являтися для реєстрації, повідомляти про зміну місця проживання, навчання чи роботи, та не виїжджати за межі України без дозволу уповноваженого органу з питань пробації. Найбільш суворим видом покарання є позбавлення волі, термін якого залежить від тяжкості вчиненого правопорушення, але ніколи не перевищує п'ятнадцяти років. До неповнолітніх не можуть застосовуватись покарання у вигляді довічного позбавлення волі, службових заборон, обмеження волі та деякі інші, що використовуються щодо дорослих осіб [1].

Метою покарання є виправлення, а от про перевиховання йдеться в примусових заходах виховного характеру, але вони не є видом покарань. Згідно статті 97 Кримінального Кодексу України, неповнолітня особа, яка вперше вчинила необережний нетяжкий злочин або кримінальний проступок, може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо виправлення можливе без покарання. У цьому випадку суд може призначити примусові заходи виховного характеру. Ці заходи зазначені у частині другій статті 105 Кримінального Кодексу України, зокрема, застереження, передача під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, покладення обов'язку відшкодувати шкоду, а також направлення до спеціального навчально-виховного закладу. Ці механізми дозволяють не лише уникнути жорсткої ізоляції дитини від соціуму, але й впливати на неї шляхом виховання та соціальної адаптації.

Проєкт нового Кримінального кодексу України, запропонований Робочою групою з питань розвитку кримінального права, передбачає більш гнучкий підхід. У ньому чітко виокремлено категорію дітей у конфлікті із законом і посилено акцент на необхідності забезпечення інтересів дитини під час кримінального провадження. Пропонується відмовитись від деяких каральних механізмів, натомість більше використовувати заходи ресоціалізації, психологічної підтримки та медіації. Кодекс пропонує оновлену термінологію, засновану на практиці міжнародних організацій, зокрема ЮНІСЕФ та Комітету ООН з прав дитини [2].

Як висновок, хотіла б зазначити, які ж все-таки види покарань для неповнолітніх є найефективнішими. Найефективнішими вважаються ті, які мають на меті не лише покарати порушника, а й запобігти повторенню правопорушень. Практика показує, що м'які, виховні заходи є значно кращими, оскільки підлітки є більш чутливими та вразливими до впливу середовища, вони мають нестійку психіку та часто скоюють злочини через незрілість. До таких покарань я б віднесла саме пробаційний нагляд.

Зараз в Україні підхід до покарань підлітків став набагато людянішим, але водночас суворішим у питаннях безпеки. Головна новина в тому, що за нетяжкі злочини, як-от дрібна крадіжка чи бійка, неповнолітнього тепер намагаються не судити, а помирити з потерпілим. Якщо підліток визнає провину, вибачиться та відшкодує збитки, справу просто закривають, і в нього не залишається судимості на все життя. Також активно впроваджують пробацію – це коли замість колонії дитина залишається вдома, але за нею наглядає інспектор, а психолог допомагає розібратися з агресією. Самі допити тепер частіше проводять у спеціальних затишних кімнатах із психологом, щоб не травмувати психіку формою та кабінетами слідчих.

Таким чином, покарання для неповнолітніх в Україні має чітко виражену гуманістичну орієнтацію, однак не позбавлене труднощів у практичному застосуванні. Діючий Кримінальний кодекс, хоча й враховує специфіку цієї вікової категорії, потребує подальшої адаптації до новітніх викликів, зокрема поширення девіантної поведінки, зростання соціальної вразливості дітей та складної соціально-економічної ситуації. Запропонований проєкт нового КК передбачає модернізацію підходів до неповнолітніх правопорушників, акцентуючи увагу на індивідуалізації покарання, профілактиці рецидиву та створенні умов для реального виправлення особи. Водночас, ефективність реалізації таких ідей залежатиме від наявності політичної волі, ресурсного забезпечення та належної координації між усіма органами юстиції.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 07.04.2025 року)
2. Проєкт нового Кримінального кодексу України (Робоча група з питань реформування кримінального законодавства при Комісії з питань правової реформи при Президентові України). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf (дата звернення 07.04.2025 року)
3. Бурдін М. Ю. Кримінальна відповідальність неповнолітніх в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Право і безпека. 2022. № 2. С. 91–97.
4. 287 підлітків, 140 угод: підсумки відновного правосуддя за 2024 рік. «Закон і Бізнес». 2025. URL: https://zib.com.ua/ua/171505-287_pidlitkiv_140_ugod_pidsumki_vidnovnogo_pravosuddya_za_20.html

Ключові слова: Кримінальний кодекс України, виправлення, неповнолітня особа, кримінальна відповідальність, види покарань.

Keywords: Criminal Code of Ukraine, correction, minor, criminal liability, types of punishment.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Осауленко Анастасія Валеріївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

КРАДІЖКА, ГРАБІЖ, РОЗБІЙ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Злочини проти власності у формі крадіжки (стаття 185 КК України), грабіжу (стаття 186 КК) та розбою (стаття 187 КК) є одними з найпоширеніших у структурі кримінальної злочинності. Попри зовнішню схожість усі три склади злочинів суттєво різняться за способом вчинення, характером застосованого насильства та конструкцією об'єктивної сторони. Ця відмінність має принципове значення для правильної кваліфікації, оскільки санкції за ці злочини кардинально відрізняються: від штрафу або громадських робіт за ч. 1 ст. 185 КК до позбавлення волі на строк від трьох до п'ятнадцяти років за ст. 187 КК. Тому порівняльно-правовий аналіз зазначених складів злочинів залишається актуальним науково-практичним завданням.

Крадіжка, грабіж і розбій об'єднані спільними ознаками складу злочину. Родовим об'єктом усіх трьох злочинів є відносини власності – право особи володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном, гарантоване статтею 41 Конституції України. Предметом у всіх випадках виступає чуже рухоме майно. Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом і корисливим мотивом – метою безоплатного заволодіння майном всупереч волі власника. Суб'єктом є фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку [1]. Саме спільність цих ознак породжує на практиці найбільше труднощів при розмежуванні: правозастосувач має правильно визначити спосіб вчинення і характер насильства, оскільки від цього залежить кваліфікація.

Крадіжка (стаття 185 КК) – таємне викрадення чужого майна. Ключовою ознакою є таємність: злочин вчиняється непомітно для потерпілого та інших осіб або в їхній присутності, але без їхнього усвідомлення протиправного характеру дій. Відповідно до роз'яснень Пленуму ВСУ у постанові від 06.11.2009 № 10, якщо дії помічені сторонніми особами, але винний вважає, що діє непомітно, такі дії також кваліфікуються як крадіжка [3]. Крадіжка є злочином з матеріальним складом і вважається закінченою з моменту, коли винна особа реально заволоділа майном і має початкову можливість ним розпорядитися. Санкція частини першої статті 185 КК передбачає штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інші альтернативні покарання. Кваліфікуючими ознаками крадіжки є повторність, вчинення за попередньою

змовою, проникнення у житло, завдання значної шкоди, вчинення у великих або особливо великих розмірах.

Грабіж (стаття 186 КК) – відкрите викрадення чужого майна. На відміну від крадіжки, злочин вчиняється відкрито: у присутності потерпілого або інших осіб, які усвідомлюють протиправний характер дій, і сам винний це усвідомлює. Якщо дії, розпочаті як крадіжка, були виявлені, але винна особа продовжила їх попри це, вчинене перекваліфіковується на грабіж [3]. Важливою є конструктивна ознака – характер насильства: при насильницькому грабежі застосовується насильство, що не є небезпечним для життя чи здоров'я (фізичний вплив, погроза таким насильством). Грабіж, як і крадіжка, є злочином з матеріальним складом і вважається закінченим з моменту заволодіння майном і виникнення реальної можливості ним розпорядитися [3]. Максимальна санкція за грабіж становить позбавлення волі на строк від восьми до тринадцяти років з конфіскацією майна (частина п'ята статті 186 КК).

Розбій (стаття 187 КК) є якісно відмінним злочином за конструкцією складу. По-перше, його об'єктивна сторона передбачає напад з метою заволодіння майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або з погрозою такого насильства. По-друге, розбій – злочин з усіченим складом: він вважається закінченим з моменту нападу незалежно від того, чи вдалося заволодіти майном [3]. Насильство при розбої відрізняється від насильства при грабежі тим, що є небезпечним для життя чи здоров'я в момент заподіяння: спричинення тілесних ушкоджень будь-якого ступеня тяжкості або реальна загроза такого спричинення [4].

Таким чином, основними критеріями розмежування трьох складів є: 1) спосіб вчинення – таємний (крадіжка), відкритий (грабіж), нападницький (розбій); 2) характер насильства – відсутнє або подолання фізичного опору (крадіжка), не небезпечне для життя (грабіж), небезпечне для життя і здоров'я (розбій); 3) конструкція складу – матеріальний (крадіжка, грабіж), усічений (розбій). Судова практика враховує й можливість переростання одного складу в інший: крадіжка, виявлена потерпілим, переростає в грабіж, а грабіж із застосуванням насильства, небезпечного для здоров'я, у розбій [3].

Практично найскладнішим є відмежування насильницького грабежу від розбою. Ключовим є характер насильства в момент його заподіяння. Якщо насильство, застосоване при відкритому заволодінні майном, не створювало реальної загрози для життя або здоров'я (наприклад, штовхання, удар долонею, зв'язування без заподіяння тілесних ушкоджень), це насильницький грабіж. Якщо ж застосоване насильство спричинило або могло спричинити будь-які тілесні ушкодження, вчинене є розбоєм [4].

Отже, крадіжка, грабіж і розбій є суміжними складами злочинів проти власності, що різняться передусім за способом вчинення та характером насильства. Вірна кваліфікація кожного з них має принципове значення для призначення справедливого покарання, оскільки санкції коливаються в широкому діапазоні. Перспективними є подальше дослідження критеріїв розмежування насильницького грабежу і розбою на підставі аналізу актуальної судової практики ККС ВС, а також уніфікація підходів до кваліфікації випадків переростання крадіжки в грабіж і розбій.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

2. Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0010700-09

3. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо злочинів проти власності. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ogljad_KKS.pdf

4. Постанова Верховного Суду щодо переростання крадіжки в грабіж та визначення моменту, з якого грабіж вважається закінченим злочином. Прес-служба ВС. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/620537/

Ключові слова: крадіжка, грабіж, розбій, злочини проти власності, таємне викрадення, відкрите викрадення, насильство, кримінально-правова кваліфікація, порівняльна характеристика, усічений склад злочину.

Keywords: theft, robbery, assault robbery, crimes against property, secret seizure, open seizure, violence, criminal law qualification, comparative characteristics, truncated corpus delicti.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Островська Валерія Геннадіївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИ ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах збройної агресії проти України та запровадження воєнного стану кримінальне законодавство зазнало суттєвих змін, спрямованих на посилення кримінально-правового захисту суспільних відносин. Одним із таких напрямів стало доповнення норм Особливої частини Кримінального кодексу України кваліфікуючою ознакою «вчинення кримінального

правопорушення в умовах воєнного стану». Водночас практична реалізація цієї норми виявила низку проблем, пов'язаних із її тлумаченням та застосуванням.

Розглянемо зазначену проблему на прикладі положень ст. 185 та ст. 190 Кримінального кодексу України. Наразі можна знайти багато судових вироків за вчинення кримінального правопорушення, за ознаками: ч.4 ст.185 Кримінального Кодексу України (крадіжка, вчинена у великих розмірах чи в умовах воєнного або надзвичайного стану), ч.3 ст. 190 Кримінального Кодексу України (шахрайство, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану, що завдало значної шкоди потерпілому). В даній роботі нас цікавить саме така кваліфікуюча ознака, як вчинене в умовах воєнного стану, адже вбачається, що прокурори при кваліфікації діяння та суди при вирішенні справи не враховують чи дійсно діяння було вчинене в умовах воєнного стану. Це ж в свою чергу, може впливати на можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Так, Законом від 03.03.2022 № 2117-IX було внесено зміни до Кримінального Кодексу України, яким, зокрема, ст. 185 було доповнено кваліфікуючою ознакою, а саме «вчинена в умовах воєнного стану» [1]. Також відповідно до Закону від 13.07.2023 № 3233-IX ст. 190 було викладено в новій редакції, внаслідок чого в цій статті, стала передбачатись така ж сама кваліфікуюча ознака [2].

Спочатку дійсно вбачається, що такі зміни до Кримінального Кодексу, що були внесені під час воєнного стану, є цілком доцільними. Сам законодавець, наприклад, у пояснювальній записці законопроєкту, яким внесено зміни, зокрема, до ст. 185, зазначає, що умови воєнного стану можуть використовуватись правопорушниками з метою заволодіння майном [3]. В другому ж випадку (щодо змін до шахрайства) законодавець в пояснювальній записці не обґрунтовує зміни до ст. 190 Кримінального Кодексу, адже вони навіть не передбачались на той момент. Вказані зміни до шахрайства можна побачити лише починаючи з 10.07.2023 у Висновку Головного комітету (Друге читання). Припускаємо, що законодавець чомусь забув внести зміни ще в 2022 році, а внесені зміни до ст. 190 цілком логічно обґрунтовуються наявністю війни між РФ та Україною.

Хоча такі зміни до Кримінального Кодексу в умовах війни є цілком логічними, судова практика є суперечливою, такою що, на нашу думку, не відповідає змісту цієї кваліфікуючої ознаки. Законодавець вже в пояснювальній записці вказував, що особа – правопорушник саме користується військовим конфліктом між РФ та Україною (воєнним станом) з метою, зокрема, заволодіння чужим майном. В судових вироках за вчинення особою кримінального правопорушення, вчиненого, за ознаками ч.4 ст.185 КК України або ч.3 ст.190 КК України, в свою ж чергу важко знайти обґрунтування, що особа саме користувалась наявністю воєнного стану.

Тобто судам (суддям) достатньо вчинення, цих кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану без його використання в своїх цілях.

При цьому, вважаємо, що за своєю природою кваліфікуюча ознака «…вчинене в умовах воєнного стану» та обтяжуюча обставина «…вчинене з використанням умов воєнного стану…», що зазначена в п.11 ч.1 ст. 67 Кримінального Кодексу України, є тотожними. Тому виникає питання до законодавця: чому використана саме така словесна конструкція в статтях Особливої частини, яка призводить до невірного тлумачення норми судами? На жаль, на дане питання надати відповідь ми не можемо.

Так, щодо судової практики, то, наприклад, відповідно до Вироку Білоцерківського міськрайонного суду Київської області у справі №357/7851/24 (провадження №1-кп/357/840/24) від 09.07.2024 особа обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення за ознаками ч.4 ст. 185 КК України в магазині [4]. При цьому, для обґрунтування вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану наводяться лише Укази Президента України про введення воєнного стану, що затверджується Законом України. Інші обставини, які б дійсно вказували на користування воєнним станом, не наводяться. На нашу думку, такою обставиною, наприклад, може бути оголошення повітряної тривоги, коли магазин закрився на час такої тривоги, а покупці відповідно покинули приміщення магазину.

Таку ж саму ситуацію можна побачити і у: 1) Вироку Приморського районного суду м. Одесса у справі № 522/12230/22 (провадження №1-кп/522/1303/24) від 14.06.2024, в якому також наводяться як доводи Укази Президента [5]; 2) Вироку Деснянського районного суду м. Києва у справі №754/10302/24 (провадження №1-кп/754/1015/24) від 22.08.2024 з аналогічною ситуацією [6]; 3) Вироку Дніпровського районного суду м. Києва у справі № 755/1362/23 (провадження №1-кп/755/749/23) від 12.05.2023 [7].

Отже бачимо, що така ситуація зовсім не є поодинокою в судах.

Також необхідно зауважити, що такий порядок справ є вкрай неприйнятним, адже крадіжка, яка відповідно до ч.1 ст. 185 є кримінальним проступком, в таких необґрунтованих випадках розглядається лише як тяжкий злочин, відповідно до санкції ч.4 ст. 185. Це в свою чергу призводить до ситуації, коли особа позбавляється можливості звільнитись від кримінальної відповідальності.

Пономаренко Ю.А також звертав увагу на цю проблему, а саме, що таке перетворення крадіжки з проступку на тяжкий злочин, тобто підвищення караності, не лише унеможливлює застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності, а й подовжує встановлені ст. 49 КК України строки давності, обтяжує подальше звільнення від покарання і відповідно подовжує строки погашення судимості тощо [8, с. 27]. Хочемо зазначити, що

хоча з даною думкою автора ми погоджуємось, але, при цьому, в даній роботі не було висвітлено невірне, на нашу думку, тлумачення такої кваліфікуючої ознаки.

Отже, продовжимо далі розглядати цю проблему на прикладі крадіжки. Так, відповідно до IX Розділу Загальної частини КК України для випадків, передбачених ст.ст. 45-48 цього Кодексу, передумовою для звільнення особи від кримінальної відповідальності в основному є вчинення нею вперше або кримінального проступку, або необережного нетяжкого злочину (у випадках статей 47-48 передумовою може бути також вчинення умисного нетяжкого злочину).

Так, наприклад, якщо особа, яка на сьогоднішній день дійсно вчиняє вперше крадіжку без жодних кваліфікуючих ознак (зокрема, не використовувала умови воєнного стану в своїх цілях), захоче звільнитись від кримінальної відповідальності, виконає всі необхідні для цього умови, передбачені ст.ст. 45-48, то, через невірне тлумачення «…вчинена в умовах воєнного стану», її діяння цілком помилково буде кваліфіковано за ч.4 ст. 185 КК України, що відповідно і виключає її можливість звільнення від кримінальної відповідальності, адже суд, ґрунтуючись на своїй помилці, буде вважати, що особа вчинила не проступок, а – тяжкий злочин.

Тому вважаємо за необхідне змінити формулювання кваліфікуючої ознаки з «… вчинене в умовах воєнного стану…» на «… вчинене з використанням умов воєнного стану», що краще буде впливати на індивідуалізацію правопорушення. Хоча можливе й інше вирішення даної проблеми. Так, Пономаренко Д.В. у своїй праці пропонує, окрім внесення змін до Кримінального Кодексу, ще й висловлення з даної ситуації чіткої позиції або Об’єднаної палати Верховного Суду, або Конституційного Суду відповідно за конституційним поданням [9, с.119].

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кримінального Кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 № 2117-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n6
2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень : Закон України від 13.07.2023 №3233-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20/ed20230811#n15
3. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство. Верховна Рада України. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7124&conv=9 (дата звернення: 01.05.2025).

4. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 09 липня 2024 р. №1-кп/357/840/24 [Електронний ресурс]. URL : https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/120278171/
5. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 14 червня 2024 р. №1-кп/522/1303/24 [Електронний ресурс]. URL : https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/119741662/
6. Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 22 серпня 2024 р. №1-кп/754/1015/24 [Електронний ресурс]. URL : https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/121145883/
7. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 12 травня 2023 р. №1-кп/755/749/23 [Електронний ресурс]. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/110828415
8. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. – Харків : Право, 2022. – 310 с.
9. Консервативно-ліберальні ідеї Одеської школи кримінального права : матеріали Одеської наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 лист. 2023 р.) / відп. ред. проф. Ю. Ю. Коломієць. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. – 252 с.

Ключові слова: воєнний стан, кримінальна відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, кваліфікуюча ознака, кримінальне правопорушення, судова практика, проблеми кваліфікації.

Keywords: martial law, criminal liability, exemption from criminal liability, qualifying element, criminal offense, case law, issues of legal qualification.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Пальцева Вєроніка Андріївна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЇХ ПЕРЕВИЩЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Потреба детального вивчення цієї теми обумовлюється тим, що сучасне законодавство України, зокрема стаття 36 Кримінального кодексу, хоча й визначає підстави та межі необхідної оборони, не завжди враховує всю складність реальних життєвих обставин. Це часто призводить до

неоднозначного трактування і складнощів у практичному застосуванні права на захист.

Відповідно до зазначеного положення Кримінального кодексу, необхідною обороною визнаються дії, спрямовані на захист охоронюваних законом прав і свобод як самої особи, що обороняється, так і інших осіб. Також до сфери оборони належать суспільні та державні інтереси, захист яких здійснюється через заподіяння шкоди нападнику. Водночас ця шкода повинна бути мінімально необхідною для негайного припинення або запобігання небезпечному посяганню, дотримуючи межі допустимої оборони [1].

Правомірний захист виключає протиправність діяння, однак перевищення його меж карається, якщо є явна невідповідність застосованої шкоди небезпечності посягання або обстановці захисту. Не вважається перевищенням правомірного захисту нанесення шкоди, якщо захист здійснювався проти: 1) особи зі зброєю або небезпечним предметом; 2) нападу кількох осіб; 3) протиправного вторгнення у житло чи власність; 4) спроби зґвалтування.

Першою підставою безмежної необхідної оборони, передбаченої ч. 5 ст. 36 КК України, є захист від нападу озброєної особи із застосуванням зброї або інших засобів чи предметів. При цьому під застосуванням слід розуміти виключно використання їх вражаючих властивостей, тобто фактичне заподіяння шкоди шляхом пострілів, ударів чи інших форм фізичного впливу [1].

Водночас проста демонстрація зброї або предметів не може розглядатися як підстава для визнання дій особи такими, що здійснюються у стані необхідної оборони без обмежень. Така поведінка не пов’язана з реальним застосуванням насильства, а отже не створює умов для виключення кримінальної відповідальності [5, с. 154].

Безмежна необхідна оборона у цьому випадку можлива лише за наявності реального нападу, який у кримінально-правовій доктрині визначається як активна, цілеспрямована дія, спрямована на досягнення конкретного результату. Обов’язковою ознакою нападу є застосування фізичного або психічного насильства, що має інструментальний характер і не залежить від виду такого насильства.

Важливою характеристикою нападу є його неспровокований характер, що виключає можливість зловживання правом на оборону. Саме наявність протиправного, насильницького посягання створює підстави для реалізації особою права на захист без ризику притягнення до кримінальної відповідальності.

Озброєність нападника виступає ключовим критерієм застосування безмежної необхідної оборони. Вона охоплює не лише класичні види зброї,

такі як вогнепальна чи холодна, а й газову, пневматичну та інші засоби, здатні завдати шкоди [2, с. 19-21].

У сучасній науковій доктрині поняття озброєності трактується ширше та включає також предмети, спеціально пристосовані або заздалегідь підготовлені для здійснення фізичного чи психічного насильства. Крім того, до нього можуть відноситися і новітні види зброї, що свідчить про динамічний характер цього поняття.

Таким чином, визначення озброєності та нападу у контексті безмежної необхідної оборони зводиться до розуміння їх як форм прояву насильства, що реалізується через використання вражаючих властивостей зброї або інших предметів. Це є ключовою умовою правомірності захисту та виключення кримінальної відповідальності.

Захист від зґвалтування доцільно розглядати як підставу для застосування будь-яких засобів необхідної оборони незалежно від шкоди, заподіяної нападнику. Такий підхід обґрунтовується особливою суспільною небезпекою посягання на статеву свободу та недоторканість особи.

Розгляд наявної судової практики виявляє значні труднощі: суди часто ігнорують положення щодо необхідної оборони, коли йдеться про випадки сексуального насильства. Це призводить до того, що особи, котрі дають відсіч спробі зґвалтування, ризикують бути притягнутими до відповідальності кримінального характеру за надмірне застосування засобів оборони, або ж навіть за навмисне спричинення нападнику тяжких тілесних ушкоджень чи його смерті.

При цьому суди часто не розглядають можливість визнання стану необхідної оборони, навіть за наявності очевидного насильницького посягання. Такий підхід свідчить про недосконалість правозастосування та недостатнє врахування специфіки ситуацій, пов’язаних із сексуальним насильством.

Заподіяння тяжкої шкоди нападнику під час захисту від зґвалтування не слід автоматично вважати перевищенням меж необхідної оборони. Вирішальним критерієм має бути відсутність явної невідповідності між характером захисту та небезпекою посягання, навіть якщо фактично заподіяна шкода є більшою, ніж відвернена.

Особливу увагу необхідно приділяти психоемоційному стану особи, яка обороняється. Стан переляку, страху, розгубленості та безпорадності суттєво впливає на здатність адекватно оцінювати межі необхідного захисту, що повинно враховуватися при юридичній оцінці її дій.

З огляду на це, обґрунтовується необхідність розширення змісту ч. 5 ст. 36 КК України шляхом закріплення положення про те, що не є перевищенням меж необхідної оборони застосування будь-яких засобів, незалежно від тяжкості наслідків, для захисту від нападу, поєднаного з

посяганням на здоров’я, статеву свободу чи статеву недоторканість особи [4, с. 189-191].

Ключовим критерієм оцінки правомірності необхідної оборони є реальність загрози. Правозастосовні органи повинні встановити, чи існувала об’єктивна небезпека для життя чи здоров’я особи та чи мав оборонець достатні підстави сприймати ситуацію як загрозливу. При цьому враховується сукупність обставин, зокрема поведінка нападника, інтенсивність посягання та реальні можливості захисника для його відвернення.

Якщо загроза визнається уявною або надуманою, дії особи можуть бути кваліфіковані як неправомірні, що виключає застосування інституту необхідної оборони. Це актуалізує проблему розмежування реальної та уявної небезпеки, яка має як практичне, так і теоретичне значення.

У цьому контексті простежується суперечність між природним правом особи на самозахист і вимогою держави щодо дотримання принципу пропорційності застосування сили. З одного боку, особа має право захищати себе від посягання будь-якими доступними засобами, з іншого – держава повинна запобігати зловживанню цим правом і недопущенню прикриття протиправної поведінки посиланням на необхідну оборону.

Судова практика свідчить про тенденцію до обмежувального тлумачення меж необхідної оборони. Зокрема, дії оборонця нерідко визнаються такими, що перевищують допустимі межі, особливо у випадках заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або смерті нападника, навіть за наявності реального посягання [3, с. 358].

Описаний спосіб міркування може вказувати на те, що специфіка обставин необхідної оборони, зокрема такий аспект, як несподіваність події, психоемоційний стан суб'єкта та обмеження у часі для ухвалення рішень, не були належним чином зважені. Через це виникає потреба вдосконалити як нормотворчу базу, так і процедури її застосування на практиці у цій галузі.

Сутність необхідної оборони полягає у застосуванні заходів протидії у відповідь на протиправне посягання, і її законність залежить від дотримання встановлених критеріїв. Встановлення меж правомірності такого захисту у даному контексті залишається предметом дискусій та має велике практичне значення, вимагаючи оцінки кожної індивідуальної обставини. Судова практика відіграє тут суттєву роль.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 04.04.2026).

2. Вознюк А. А., Арешонков В. В. Озброєність банди: кримінально-правові та криміналістичні проблеми. Криміналістичний вісник. № 1 (19), 2013. С. 15–20.
3. Зозуля О. І. Необхідна оборона: проблемні аспекти визначення меж допустимого захисту. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та здобувачів. Вінниця, 2025. С. 356-359.
4. Кваша О. О., Андрусяк Г. М. Необхідна оборона (захист від посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи): монограф. Київ: Видавн. дім «АртЕК», 2016. 264 с.
5. Храмцов О. М. «Напад» як вид насильницьких дій (проблеми кримінально-правової оцінки). Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2026. Вип. 22. С. 152–155.

Ключові слова: необхідна оборона, межі оборони, перевищення оборони, реальність загрози, пропорційність, кримінальна відповідальність, судова практика.
Keywords: necessary defense, limits of defense, exceeding self-defense, reality of threat, proportionality, criminal liability, judicial practice.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Ободовський О. В.

Панфілова Вікторія Олексіївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДМЕЖУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІД ПОСОБНИЦТВА ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ

Із початком повномасштабної війни національна правова система зіткнулася з низкою нових викликів. Вони потребують не лише забезпечення невідворотності покарання для винних осіб, а й чіткого та логічно узгодженого розмежування кримінально-правових понять. Однією з актуальних проблем стало відмежування колабораційної діяльності від пособництва державі-агресору. Незважаючи на те, що відповідні склади злочинів формально розмежовані в статтях 111-1 та 111-2 Кримінального кодексу України [1], правозастосовна практика свідчить про труднощі їх чіткого розмежування, що нерідко призводить до розбіжностей в кваліфікації подібних за змістом діянь.

Продовжуючи зазначену проблематику, доцільно звернутися до змісту суміжних кримінально-правових категорій, закріплених у статтях 111-1 та 111-2 Кримінального кодексу України[2]. Так, колабораційна діяльність охоплює добровільну взаємодію громадянина з державою-агресором або її окупаційними структурами, що може проявлятися у зайнятті посад в незаконних органах влади, публічній підтримці агресивної політики, впровадженні освітніх стандартів держави-агресора чи організації

псевдополітичних процесів, зокрема виборів або референдумів. Водночас пособництво державі-агресору полягає в умисному сприянні її діяльності шляхом надання матеріальних ресурсів, виконання вказівок окупаційних органів або іншої допомоги, що об'єктивно підсилює можливості ворога та завдає шкоди інтересам України[3].

Аналізуючи склад кримінальних правопорушень, передбачених відповідними нормами Кримінального кодексу України, слід зазначити, що їх спільним безпосереднім об'єктом виступає національна безпека, державний суверенітет і територіальна цілісність України, особливо в умовах збройної агресії. Водночас об'єктивна сторона охоплює як публічні прояви протиправної поведінки, зокрема заперечення факту агресії чи заклики до підтримки держави-агресора невизнання суверенітету України над тимчасово окупованими територіями, так і активні дії у вигляді реалізації або підтримки рішень і дій держави-агресора, її збройних формувань, а також добровільного збору, підготовки чи передачі матеріальних ресурсів. Суб'єктивна сторона в обох випадках характеризується прямим умислом, оскільки особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачає їх шкідливі наслідки та бажає або свідомо допускає їх настання, причому в окремих випадках обов'язковою ознакою є мета завдання шкоди Україні. Щодо суб'єкта, то ним може бути як громадянин України, який досяг 16-річного віку, так і іноземець або особа без громадянства (за винятком громадян держави-агресора), що додатково підкреслює ширший суб'єктний склад окремих форм протиправної діяльності[3].

Відмежування колабораційної діяльності від пособництва державі-агресору здійснюється насамперед за характером і змістом поведінки особи, а також за ступенем її залученості до функціонування окупаційних структур. Колабораційна діяльність передбачає більш глибоку інтеграцію у систему влади держави-агресора або її адміністрації, що проявляється у виконанні владних, організаційних чи ідеологічних функцій, часто публічного характеру. Натомість пособництво державі-агресору полягає у наданні допомоги без обов'язкового входження до таких структур – це може бути матеріальне, технічне, організаційне чи інше сприяння, яке підсилює можливості ворога. Отже, ключовим критерієм розмежування є не лише форма дій, а й роль особи.

Також це відмежування колабораційної діяльності від пособництва державі-агресору ускладнюється не лише різницею у формах участі особи, а й наявністю оціночних і нечітко визначених понять у законодавстві.. У результаті до колабораційної діяльності інколи відносять як активну інтеграцію в окупаційні структури, так і дії, що мають ознаки господарського забезпечення життєдіяльності територій. Показовим є приклад справи щодо електрика з м. Лиман, якого було засуджено за ч. 4 ст. 111-1 КК [4] України за зайняття посади в окупаційній енергетичній структурі та виконання

організаційно-господарських функцій, зокрема підбір персоналу, координацію роботи та спроби відновлення електропостачання. Водночас навіть за відсутності фактичного результату (електропостачання не було відновлено) такі дії були кваліфіковані як колабораційні. Це свідчить про те, що для судів проблемним є розмежування між участю у функціонуванні окупаційного апарату та наданням допомоги, яка за своєю суттю могла б підпадати під ознаки пособництва[5].

Для усунення таких неузгодженостей доцільним є законодавче уточнення змісту оціночних понять, встановлення чіткіших критеріїв відмежування (зокрема за характером функцій, ступенем підпорядкованості та наслідками дій), а також формування узагальненої судової практики або роз'яснень Верховного Суду, що забезпечить єдність кваліфікації та зменшить ризик довільного тлумачення норм[4].

Узагальнюючи наведене, слід констатувати, що чинне кримінальне законодавство у частині регулювання колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору залишається недостатньо узгодженим і потребує подальшого вдосконалення. Значна кількість зареєстрованих, але не ухвалених законопроєктів свідчить не лише про наявність прогалин і суперечностей, а й про відсутність єдиного підходу до напрямів реформування цих норм. Широкі та частково перехресні формулювання статей 111-1 та 111-2 КК України зумовлюють труднощі їх практичного застосування, що підтверджується як судовою практикою, так і різним розумінням цих положень серед представників правоохоронних органів. Це, у свою чергу, призводить до неоднакової кваліфікації подібних діянь і дисбалансу у призначенні покарань. Додатковим ускладнюючим чинником виступає суспільний резонанс таких справ в умовах тривалої збройної агресії, що впливає на об'єктивність правозастосування та створює тиск на учасників кримінального провадження. У зв'язку з цим актуальним є вироблення єдиної правозастосовної практики, чіткіше нормативне визначення ключових понять та оцінка ефективності чинних норм з метою забезпечення їх справедливого і послідовного застосування.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на окупованій території України» щодо особливостей діяльності на тимчасово окупованій території України від 08.08.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text

3. Глущенко А. О., Малетова О. С. Відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень: питання теорії

та практики // Актуальні проблеми правової науки. – 2024. – № 12. – С. 128–134. – URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/128.pdf

4. Синюк О., Луньова О.; за ред. Свиридової Д. Колабораційна діяльність та пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його вдосконалення : аналітичний звіт. – Київ : Центр прав людини ZMINA, 2023. – URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2025/04/colaboration_web_ukr-2.pdf

5. Ґрати. «Робота під напругою. Подкаст “Колючі ріжучі” про суд над електриком, який відновлював мережі в окупованому Лимані» / Ґрати. – 11.08.2023. – URL: https://graty.me/podcast/robotapid-naprugoyu-podkast-kolyuchi-rizhuchi-pro-sud-nad-elektrikom-yakij-vidnovlyuvav-merezhi-vokupovanomu-limani/

Ключові слова: колабораційна діяльність; пособництво державі-агресору; кримінально-правова кваліфікація; розмежування складів злочинів; національна безпека; правозастосовна практика

Keywords: collaboration; aiding an aggressor state; criminal classification; distinction between criminal offences; national security; law enforcement practice

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Парчик Анатолій Андрійович

здобувач 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ УМИСЛУ У ЗЛОЧИНАХ, ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні відбувається трансформація не лише соціальних відносин, а й механізмів кримінально-правової кваліфікації. Запровадження воєнного стану супроводжується появою нових складів злочинів, а також загостренням кваліфікації традиційних діянь, вчинених у зв’язку зі збройним конфліктом. Саме умисел як обов’язкова ознака суб’єктивної сторони складу злочину зазнає найбільших труднощів у доказуванні в судовій та слідчій практиці. Воєнний стан створює специфічне емоційно-вольове тло: стан фрустрації, підвищеної тривожності, дії в умовах крайньої необхідності або психологічного тиску, що ускладнює диференціацію між прямим, непрямим умислом та необережністю. Актуальність дослідження також зумовлена необхідністю уніфікації судової практики, оскільки помилки у встановленні виду умислу призводять до неправильної кваліфікації діяння, призначення несправедливого покарання або звільнення винних від відповідальності. Крім того, міжнародний досвід кваліфікації воєнних злочинів та злочинів проти людяності свідчить про те, що доведення спеціального умислу є

ключовою, але найбільш складною процедурою, що потребує окремого наукового осмислення з урахуванням національної специфіки [1; 3; 5].

В умовах воєнного стану значного поширення набувають злочини, вчинені з непрямим умислом, особливо у випадках застосування зброї масового ураження, артилерійських обстрілів населених пунктів або використання заборонених засобів ведення війни. Складність кваліфікації полягає в тому, що особа часто не бажає настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді загибелі цивільних осіб, але свідомо припускає їх. На практиці виникає проблема розмежування непрямого умислу та злочинної самовпевненості, коли особа легковажно розраховує на відсутність наслідків. Для кваліфікації воєнних злочинів важливим є встановлення усвідомлення особою того факту, що її дії спрямовані на цивільне населення чи об'єкти, не позначені як військові цілі. Воєнний стан ускладнює цю процедуру, оскільки стресова ситуація бою, дефіцит часу на прийняття рішень та нечіткість ідентифікації цілей створюють об'єктивні перешкоди для встановлення інтелектуального моменту умислу. Слідча практика демонструє випадки, коли дії військовослужбовців, які призвели до жертв серед цивільного населення, помилково кваліфікувалися як необережне вбивство замість умисного або навпаки, що свідчить про відсутність чітких критеріїв оцінки суб'єктивного ставлення до наслідків у ситуаціях воєнного конфлікту [4, с. 83].

З прийняттям змін до Кримінального кодексу щодо відповідальності за колабораційну діяльність перед теорією та практикою постала проблема встановлення спеціального умислу. Складність полягає в тому, що об'єктивна сторона цих злочинів часто виражається у формі публічних заяв, заперечення збройної агресії або передачі активів. Для кваліфікації необхідно довести, що особа діяла умисно з метою сприяння державі-агресору. Воєнний стан характеризується високим рівнем політичної та соціальної напруги, що породжує ризик об'єктивного ставлення, коли особа притягується до відповідальності не за доведений умисел на співпрацю з ворогом, а за сам факт висловлення певної позиції чи здійснення господарської діяльності в умовах окупації. Проблема кваліфікації загострюється через необхідність розмежування прямого умислу на колаборацію та дій, вчинених внаслідок психічного примусу, крайньої необхідності. У теорії кримінального права дискусійним залишається питання про те, чи може бути умисел на колаборацію непрямим, враховуючи, що законодавець у диспозиціях цих статей чітко вказує на мету як обов'язкову ознаку, що свідчить про необхідність встановлення лише прямого умислу [2, с. 715; 3].

Воєнний стан вносить корективи у встановлення такого елементу умислу, як усвідомлення особою суспільної небезпечності свого діяння. В умовах збройного конфлікту деформуються звичні соціальні норми: дії, які в

мирний час однозначно сприймаються як злочинні, можуть бути легітимізовані військовою необхідністю чи наказами командування. Проблема кваліфікації виникає у випадках, коли особа вчиняє діяння, не усвідомлюючи його злочинності через дію «фактору війни», або ж коли її усвідомлення спотворене пропагандою. Складність полягає у доведенні того, що особа могла і повинна була усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій в умовах, коли інформація про правовий режим є обмеженою, а виконання наказів є обов'язком. Особливо це стосується злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, де умисел має бути чітко відмежований від вимушеного залишення місця служби внаслідок реальної загрози життю внаслідок бойових дій. Судова практика останніх років свідчить про наявність підходів, за яких воєнний стан визнається обставиною, що ускладнює формування умислу, проте критерії такої оцінки залишаються оціночними та неуніфікованими.

В умовах воєнного стану значна частина злочинів вчиняється у співучасті, особливо у складі збройних формувань, незаконних збройних угруповань або організованих груп. Кваліфікація дій співучасників ускладнюється необхідністю встановлення умислу на спільне вчинення злочину. Воєнний стан впливає на оцінку ступеня співучасті: наприклад, особа, яка фізично не застосовувала насильство, але забезпечувала логістику або спостереження, може усвідомлювати, що сприяє вчиненню тяжкого злочину. Проблемним є розмежування співучасті з непрямим умислом та дій, що формально підпадають під ознаки співучасті, але вчинені без попередньої змови через ситуативний характер військових дій. Особливої уваги потребує кваліфікація дій командирів, які віддають накази, що свідомо ведуть до вчинення воєнних злочинів. У цьому контексті виникає питання про співвідношення умислу виконавця та організатора: чи може виконавець, який діяв на виконання явно злочинного наказу, посилатися на відсутність умислу, якщо він усвідомлював злочинний характер наказу? Практика міжнародних трибуналів свідчить про необхідність індивідуалізації умислу кожного співучасника, що в умовах воєнного стану є складним завданням через обмеженість доказової бази та необхідність оперування непрямими доказами [5, p. 115].

Воєнний стан створює об'єктивні перешкоди для збирання доказів, що підтверджують суб'єктивну сторону злочину. Відсутність доступу до тимчасово окупованих територій, неможливість проведення окремих слідчих дій, відмова свідків давати показання через загрозу безпеці – все це ускладнює пряме доведення умислу. Слідчі та суди змушені частіше звертатися до непрямих доказів: характеру дій винного, знаряддя злочину, попередніх загроз, наявності мотиву. Проблема кваліфікації полягає в тому, що оцінка сукупності непрямих доказів є оціночною, а воєнний стан додає фактор «нормалізації» насильства, що може спотворювати інтерпретацію

доказів. Наприклад, використання зброї під час комендантської години може свідчити як про умисел на вбивство, так і про необережне поводження зі зброєю в стресовій ситуації. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки науково обґрунтованих рекомендацій для суддів та слідчих щодо стандартів доведення умислу в умовах воєнного стану, зокрема щодо застосування доктрини «розумної обережності» та врахування психологічного стану особи, яка тривалий час перебуває в зоні бойових дій.

Проблеми кваліфікації умислу у злочинах, вчинених в умовах воєнного стану, мають комплексний характер, поєднуючи матеріально-правові, доказові та психологічні аспекти. Воєнний стан суттєво ускладнює диференціацію форм умислу, розмежування умисних та необережних діянь, а також доведення спеціального умислу у злочинах проти основ національної безпеки. Судова практика потребує уніфікації підходів до оцінки інтелектуального моменту умислу з урахуванням факторів крайньої необхідності, виконання наказу та психологічного стану особи в умовах збройного конфлікту. Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на розробку чітких критеріїв встановлення виду умислу через непрямі докази, адаптацію міжнародного досвіду кваліфікації воєнних злочинів до національної правової системи та вдосконалення законодавчої техніки статей Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за діяння, вчинені в умовах воєнного стану. Вирішення цих проблем є необхідною умовою забезпечення принципу справедливості, невідворотності покарання та дотримання прав людини навіть в екстремальних умовах воєнного часу.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 31.03.2026).

2. Малетова О.С., Глущенко А.О. Відмежування колабораційної діяльності від суміжних кримінальних правопорушень: питання теорії та практики. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 715-720. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.126 (дата звернення: 31.03.2026).

3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 р. № 2113-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20 (дата звернення: 31.03.2026).

4. Корогод С.В. Державна зрада та колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. Науковий вісник Ужгородського

національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 91. Ч. 4. С. 82-88. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.12 (дата звернення: 31.03.2026).

5. Mozgawa M., Shupyana M. Changes in the Ukrainian Criminal Code Related to the Ongoing War with the Russian Federation. Studia Iuridica Lublinensia. 2024. Vol. 33. No. 3. P. 111-132. DOI: http://dx.doi.org/10.17951/sil.2024.33.3.111-132 (дата звернення: 31.03.2026).

Ключові слова: умисел, воєнний стан, кваліфікація злочинів, колабораційна діяльність.
Keywords: intent, martial law, qualification of criminal offenses, collaboration activity.

Науковий керівник: PhD, доцент Павлова О. С.

Печенюк Маргарита Іванівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УМИСНЕ ВБИВСТВО НА ЗАМОВЛЕННЯ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ

Умисне вбивство на замовлення є одним із найбільш складних і суспільно небезпечних злочинів у системі кримінального права, оскільки посягає на фундаментальне право людини на життя та водночас характеризується підвищеним рівнем організованості. На відміну від більшості умисних вбивств, даний вид злочину не виникає спонтанно, а формується в результаті попередньої домовленості, що передбачає розподіл ролей, планування та приховування слідів злочинної діяльності. Саме ці обставини обумовлюють значні труднощі у його кваліфікації, які проявляються як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду.

Кримінальний кодекс України відносить умисне вбивство, вчинене на замовлення, до кваліфікуючих ознак, передбачених пунктом 11 частини другої статті 115 [1]. Водночас законодавець не надає легального визначення поняття «вбивство на замовлення», що призводить до неоднозначного тлумачення цієї ознаки. У науковій доктрині під таким вбивством зазвичай розуміють умисне позбавлення життя іншої особи, яке здійснюється виконавцем за попередньою домовленістю із замовником, що може передбачати отримання матеріальної винагороди або іншої вигоди [2, с. 178]. Проте навіть у межах наукових підходів відсутня єдність щодо обов’язковості матеріального інтересу як елементу замовлення, що відображається і у правозастосовній практиці.

Однією з ключових проблем кваліфікації є встановлення самого факту замовлення як кваліфікуючої ознаки. На відміну від інших обставин, що обтяжують відповідальність, наявність замовлення не має очевидного

зовнішнього прояву і здебільшого встановлюється шляхом аналізу непрямих доказів. У більшості випадків домовленість між замовником і виконавцем здійснюється у прихованій формі, нерідко із залученням посередників або використанням сучасних засобів зв'язку, що ускладнює її фіксацію. Особливу складність становлять ситуації, коли відсутня пряма матеріальна винагорода, а мотиви замовника пов'язані із особистими конфліктами, конкуренцією або іншими немайновими інтересами.

У таких випадках виникає необхідність встановлення не лише факту домовленості, а й її змісту, зокрема наміру замовника щодо позбавлення життя конкретної особи. Відсутність чітких критеріїв визначення замовлення призводить до того, що аналогічні за змістом ситуації можуть отримувати різну правову оцінку. У деяких випадках дії кваліфікуються як вбивство на замовлення, в інших – як співучасть у вбивстві без зазначеної кваліфікуючої ознаки. Це свідчить про необхідність більш чіткого нормативного врегулювання та узагальнення судової практики.

Важливим аспектом є також проблема визначення ролей співучасників у вчиненні вбивства на замовлення. Особливість цього злочину полягає у тому, що він майже завжди передбачає участь декількох осіб, серед яких можна виокремити замовника, виконавця та, за наявності, посередника. Відповідно до загальних положень кримінального права, співучасниками визнаються виконавець, організатор, підбурювач та пособник [1]. Однак у випадку вбивства на замовлення виникає питання щодо правового статусу замовника, який фактично ініціює злочин, але не бере участі у його безпосередньому виконанні.

У практиці замовника зазвичай розглядають як організатора злочину, оскільки саме він визначає мету, об'єкт посягання та забезпечує умови для його вчинення. Водночас у деяких випадках його дії можуть бути кваліфіковані як підбурювання, що створює додаткові труднощі у визначенні обсягу кримінальної відповідальності. Наявність посередника ще більше ускладнює ситуацію, оскільки необхідно встановити його роль у механізмі злочину та визначити, чи є він пособником, організатором чи виконавцем окремих дій.

Проблема розмежування ролей має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки від правильності кваліфікації залежить міра покарання кожного із співучасників. Неправильне визначення ролі може призвести до порушення принципу справедливості та індивідуалізації відповідальності, що є неприпустимим у кримінальному праві.

Ще однією важливою проблемою є відмежування умисного вбивства на замовлення від суміжних складів злочинів. Найбільш близькими є вбивство з корисливих мотивів та вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб. У практиці нерідко виникають ситуації, коли ці ознаки поєднуються, що ускладнює правильну кваліфікацію. Зокрема, отримання

винагороди за вчинення вбивства може свідчити як про корисливий мотив, так і про наявність замовлення. У таких випадках вирішальним є встановлення попередньої домовленості між замовником і виконавцем, яка має бути спрямована саме на позбавлення життя певної особи.

Окремої уваги заслуговує проблема доказування у справах про вбивство на замовлення. Такі злочини, як правило, характеризуються високим рівнем латентності та ретельною підготовкою, що ускладнює їх розкриття. У більшості випадків прямі докази домовленості відсутні, а доведення вини здійснюється на підставі сукупності непрямих доказів. До таких доказів належать результати аналізу телефонних з'єднань, електронного листування, фінансових операцій, а також показання свідків та інші обставини, що можуть свідчити про взаємозв'язок між учасниками злочину.

Разом із тим використання непрямих доказів потребує особливої обережності, оскільки існує ризик їх неправильної інтерпретації. У цьому контексті важливим є дотримання принципу достатності доказів, відповідно до якого висновок про винуватість особи повинен ґрунтуватися на їх сукупності, а не на окремих фактах. Значну роль відіграє також практика Верховного Суду, яка формує підходи до оцінки доказів у таких справах.

Сучасні технології створюють нові можливості для доказування, зокрема шляхом використання цифрових доказів, однак водночас породжують нові виклики, пов'язані із забезпеченням їх допустимості та належності. У зв'язку з цим виникає потреба у вдосконаленні кримінально-процесуального законодавства та підвищенні рівня підготовки правоохоронців.

Важливим аспектом є також вплив організованої злочинності на поширення вбивств на замовлення. У сучасних умовах такі злочини часто вчиняються у межах організованих груп, що ускладнює їх розслідування та кваліфікацію. У таких випадках необхідно враховувати не лише ознаки вбивства на замовлення, а й особливості організованої злочинної діяльності, що вимагає комплексного підходу до кваліфікації.

Аналіз зазначених проблем свідчить про те, що їх виникнення зумовлене як недосконалістю законодавства, так і складністю самого злочину. Відсутність чіткого визначення поняття «вбивство на замовлення», неврегульованість окремих аспектів співучасті та відмежування суміжних складів злочинів створюють передумови для помилок у кваліфікації.

У зв'язку з цим доцільним є вдосконалення кримінального законодавства шляхом уточнення понятійного апарату, а також формування єдиної судової практики. Важливим є також підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, зокрема у частині розслідування складних багатоепізодних злочинів.

Таким чином, кримінальна відповідальність за умисне вбивство на замовлення потребує подальшого наукового осмислення та вдосконалення правового регулювання. Забезпечення правильної кваліфікації цього злочину має ключове значення для реалізації принципів кримінального права та ефективної боротьби з особливо тяжкими злочинами проти життя людини.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2341-14
2. Тацій В.Я., Борисов В.І., Тютюгін В.І. Кримінальне право України: Особлива частина. Х.: Право, 2021. 768 с.
3. Кузнецов В.В. Кримінальне право України: Загальна частина. – К.: Алерта, 2020. 432 с.
4. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина. – К.: Юрінком Інтер, 2021. – 720 с.
5. Баулін Ю.В. Кримінальне право України: Загальна частина. – Х.: Право, 2019. 528 с.

Ключові слова:умисне вбивство на замовлення; кримінальна відповідальність; кваліфікація злочину; співучасть; замовник і виконавець; попередня домовленість; непрямі докази; організована злочинність; судова практика; кримінальне законодавство.

Keywords:premeditated murder for hire; criminal liability; qualification of crime; complicity; customer and executor; prior agreement; circumstantial evidence; organized crime; judicial practice; criminal legislation.

Науковий керівник:к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Півторак Анна Мирославівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

DE LEGE FERENDA: КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ (СТАЛКІНГУ) В УКРАЇНІ

Відповідно до статті 34 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), ратифікованої на території України від 20.06.2022, законодавці країн-реципієнтів повинні вжити необхідних законодавчих та інших заходів для криміналізації переслідування, синонімічного поняття сталкінгу [1, ст. 34].

Доктринальну основу поняття сталкінгу закладено в англомовній психіатричній та правовій науці. Австралійський професор судової психіатрії Пол Маллен визначає сталкінг як «постійні домагання, коли одна людина не раз нав'язує іншій небажані комунікації та/або контакти», що має повторюваний або систематичний характер, спрямоване на конкретну особу і може сприйматися потерпілою особою як дратівливе, загрозливе, таке що

викликає страх, тривогу та загрозу життю. Сталкінг характеризується повторюваними втручаннями, що включають небажані контакти – стеження, переслідування та спостереження, а також небажані комунікації у формі телефонних дзвінків, електронних листів, повідомлень [2, с. 335-336].

Протягом останніх десятиліть сталкінг набув статусу значної соціальної проблеми та специфічного виду кримінального правопорушення, яке знаходить своє відображення у законодавчій практиці багатьох іноземних країн. Проблематика сталкінгу не оминула і українських правників, Хлопов А.О. досліджує сутність сталкінгу як діяння, що посягає на недоторканність приватного життя та має достатній рівень суспільної небезпеки для визнання та закріплення сталкінгу як кримінального правопорушення [3, с. 406].

Перші спеціальні кримінально-правові норми щодо сталкінгу з'явилися в США на початку 1990-х років. Каліфорнія стала першою юрисдикцією, яка запровадила спеціальне кримінальне положення – California Penal Code, Section 646.9. Решта американських штатів швидко наслідували її приклад, і протягом трьох років усі штати та округ Колумбія мали спеціальні «антисталкінгові» закони. У Європі ключовим імпульсом для криміналізації стало прийняття Стамбульської конвенції. Стаття 34 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок та домашньому насильству зобов'язує держави-учасниці вжити необхідних законодавчих або інших заходів для притягнення до відповідальності за умисну поведінку у формі повторюваних загрозливих дій, спрямованих проти іншої особи, що змушують її побоюватися за власну безпеку. Після прийняття цієї конвенції кількість європейських держав, які криміналізували сталкінг, суттєво зросла [4, с. 320-321].

Наразі переслідування в межах чинного законодавства України може кваліфікуватися виключно через суміжні склади: ст. 129 КК (погроза вбивством або заподіянням тяжких тілесних ушкоджень), ст. 182 КК (порушення недоторканності приватного життя), ст. 355 КК (примушування до виконання зобов'язань). Жодна з цих норм не охоплює систематичний характер переслідування як самостійну кримінально значущу ознаку та не надає унормованого визначення тому, щож є переслідування(сталкінг), отже не виконує своїх функцій у повному обсязі [5, ст. 129, ст. 182, ст. 355].

Спробою подолати цю прогалину та унормувати законодавство відповідно до Стамбульської конвенції є Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про запобігання та протидію домашньому насильству" щодо встановлення відповідальності за злочинне переслідування (сталкінг)». У цьому законі надаються визначення таких термінів як «злочинне переслідування (сталкінг)» та «кіберпереслідування». Цей закон є гарним початком для усунення наявної прогалини у цій сфері законодавства, але не дає повного

вирішення поставленої проблеми та потребує подальшого поглибленого реформування [6].

Склад переслідування як кримінального правопорушення є складним і потребує чіткого законодавчого закріплення кожного з його елементів. Основним безпосереднім об'єктом переслідування є особиста безпека людини, а факультативним об'єктом виступає недоторканність приватного життя, оскільки переслідувач систематично вторгається в особистий простір жертви, контролює її пересування та збирає відомості про неї. Виходячи з визначених об’єктів та кодифікації КК України за об’єктами, розміщення норми про сталкінг доцільне в розділі ІІІ Особливої частини КК України («Злочини проти волі, честі та гідності особи»), що відображає родовий об'єкт – свободу особи від примусу та переслідування. Центральним елементом є об'єктивна сторона, ознаками якої мають бути систематичність діяння, його небажаність для потерпілого та настання наслідку у вигляді обґрунтованого страху за власну безпеку. Відкритий перелік форм вчинення кримінального правопорушення у випадку сталкінгу є пріоритетним підходом, оскільки дозволяє охопити як традиційні форми стеження, так і кіберпереслідування(сталкінг за допомогою мережі інтернет), не обмежуючи правозастосування вичерпним переліком.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом і усвідомленням вчинення дій спрямованих на переслідування, тоді як мотив особи-кривдника є у випадку переслідування факультативною ознакою, це принципово важливо, бо переслідування є кримінальним правопорушенням незалежно від того, чи рухає кривдником помста, хвороблива прихильність або бажання залякати.

З урахуванням проведеного аналізу вирішенням цієї прогалини буде доповнення Кримінального кодексу України самостійною нормою, яка передбачала б відповідальність за систематичне переслідування особи. Така норма має охоплювати:

1) систематичний характер діяння як обов’язкова ознака об'єктивної сторони;

2) альтернативні форми вчинення – фізичне стеження, контакти всупереч волі особи, кіберпереслідування;

3) наслідок у вигляді обґрунтованого страху за власну безпеку як обов'язкову ознаку або кваліфікуючу обставину;

4) санкцію в межах нетяжких злочинів з можливістю посилення за наявності кваліфікуючих ознак.

Список використаних джерел

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Конвенція від 20.06.2022, № 994_001-11. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 01.04.2026).

2. Mullen P.E., Pathé M., Purcell R. The management of stalkers. Advances in Psychiatric Treatment. 2001. Vol. 7(5). P. 335-342. URL: https://doi.org/10.1192/apt.7.5.335

3. Хлопов А.О. Сутність сталкінгу як суспільно небезпечного діяння та роль інформації приватного характеру з ознаками таємниці у формуванні тактики поведінки переслідувача. Часопис Київського університету права. 2020. № 4. С. 404–409. URL: https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.73

4. Van der Aa S., New Trends in the Criminalization of Stalking in the EU Member States. Eur J Crim Policy Res. 2018. Vol. 24. P. 315–333. URL: https://doi.org/10.1007/s10610-017-9359-9

5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 01.04.2026).

6. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі» : Закон України від 20.11.2024 № 4073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4073-20#Text (дата звернення: 01.04.2026).

Ключові слова: сталкінг, злочинне переслідування, криміналізація переслідування, недоторканність приватного життя, особиста безпека, домашнє насильство, законодавча прогалина, антисталкінгове законодавство.

Keywords: stalking, criminal harassment, criminalization of stalking, privacy rights, personal safety, domestic violence, legislative gap, anti-stalking legislation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Берш А.Я.

Полігова Анастасія Олегівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

КОЛАБОРАЦІЙНІСТЬ ЯК КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації у лютому 2022 року поставило перед українським законодавцем завдання оперативно відреагувати на нові форми суспільно небезпечної поведінки, пов'язаної зі співпрацею громадян із державою-агресором. Відповіддю стало доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК України) статтею 111-1, що запровадила відповідальність за колабораційну діяльність [2]. Закон № 2108-IX набрав чинності 15 березня 2022 року, що зумовило не лише практичний, але й серйозний науковий інтерес до цього інституту.

Чинне законодавство не містить визначення поняття «колабораційна діяльність». У лексичному значенні термін «колабораціонізм» походить від французького «collaboration» – співробітництво – і позначає співпрацю населення з ворогом в інтересах загарбника на шкоду власній державі [3]. Саме ця сутність відображена в конструкції ст. 111-1 КК України, попри відсутність нормативного визначення.

Стаття 111-1 КК України охоплює вісім самостійних частин із різним ступенем суспільної небезпеки вчинюваних діянь [1]. Частина перша передбачає відповідальність за публічне заперечення збройної агресії проти України або публічні заклики до підтримки дій держави-агресора, у тому числі через мережу Інтернет чи засоби масової інформації. Суб'єктом цього кримінального проступку є виключно громадянин України, а покаранням за нього є позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Частини друга та п'ята диференціюють відповідальність залежно від характеру посади в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території [1]. Частина друга охоплює добровільне зайняття посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, тоді як частина п'ята – посади керівного характеру, а також добровільне обрання до окупаційних органів та участь в організації незаконних виборів чи референдумів. Покарання за ч. 5 суттєво суворіше і передбачає позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із конфіскацією майна.

Частина третя встановлює відповідальність за пропаганду у закладах освіти з метою сприяння збройній агресії або впровадження освітніх стандартів держави-агресора [1]. Слід звернути увагу, що місцем вчинення злочинів за частинами 2, 3, 5 і 7 ст. 111-1 КК України є виключно тимчасово окупована територія України, що є конститутивною ознакою відповідних складів [3].

Частина четверта передбачає відповідальність за передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням та провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором або її окупаційною адміністрацією [1]. Її суб'єктом може бути лише особа, яка провадить господарську діяльність як фізична особа-підприємець або є керівником чи іншою службовою особою підприємства. Рядові працівники – продавці, водії, охоронці – суб'єктами цього злочину не визначаються [3].

Частина шоста встановлює відповідальність за організацію та проведення заходів політичного характеру, а також здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором, спрямованих на підтримку окупанта або на уникнення ним відповідальності за агресію, за відсутності ознак державної зради [1]. Заходами політичного характеру відповідно до п. 2 примітки до статті 111-1 є з'їзди, збори, мітинги, походи,

демонстрації, конференції, круглі столи тощо. Активна участь у таких заходах також кримінально карана.

Найбільш суворі санкції передбачено частинами сьомою та восьмою [1]. Частина сьома охоплює добровільне зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, участь у незаконних збройних формуваннях чи надання їм допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України. Покарання – від дванадцяти до п'ятнадцяти років позбавлення волі. Частина восьма передбачає покарання у виді п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі за вчинення дій, передбачених частинами п'ятою – сьомою, якщо вони призвели до загибелі людей або настання тяжких наслідків.

Важливим питанням є відмежування колабораційної діяльності від суміжних злочинів [3]. Від державної зради (ст. 111 КК України) колабораційна діяльність відрізняється тим, що вчинюється в умовах окупації, у формі добровільної співпраці з державою-агресором і лише представниками населення держави, тоді як державна зрада охоплює виключно громадян України та передбачає умисне заподіяння шкоди суверенітету, територіальній цілісності чи обороноздатності. Суміжні ознаки мають також склади злочинів, передбачені статтями 110, 114, 436, 436-2, 447 КК України, розмежування з якими здійснюється за суб'єктом [1], місцем вчинення та метою діяння.

Окремої уваги заслуговує питання добровільності як ознаки колабораційної діяльності. Стаття 111-1 КК України прямо вказує на добровільність лише в окремих формах, однак вона є обов'язковою ознакою всіх форм, оскільки є змістовою рисою поняття «колаборація» [3]. Фізичний чи психічний примус або стан крайньої необхідності (статті 39, 40 КК України) за наявності відповідних умов виключають кримінальну протиправність вчиненого [1]. Це особливо актуально для осіб, які перебувають на окупованих територіях під постійним тиском загарбника.

Слід також звернути увагу на особливості дії закону в часі. Оскільки ст. 111-1 КК України набрала чинності 15 березня 2022 року, вона не може застосовуватися до діянь, вчинених і завершених до цієї дати, відповідно до ст. 58 Конституції України та ст. 5 КК України [2]. Однак для триваючих злочинів, зокрема перебування на посаді в окупаційній адміністрації, початком злочину є момент опублікування закону, якщо особа продовжувала обіймати посаду після набрання ним чинності [3].

Таким чином, стаття 111-1 КК України є важливим інструментом захисту національної безпеки в умовах збройної агресії [1; 2]. Водночас широке формулювання окремих форм колабораційної діяльності, відсутність легального визначення ключових понять і недосконалість санкцій зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення цієї статті з

урахуванням практики її застосування та стандартів міжнародного гуманітарного права.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text

3. Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар до ст. 111-1 КК України. URL: https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu/

4. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

Ключові слова: колабораційна діяльність, кримінальна відповідальність, окупація, держава-агресор, збройна агресія, тимчасово окупована територія.

Keywords: collaborative activity, criminal liability, occupation, aggressor state, armed aggression, temporarily occupied territory.

Науковий керівник:к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Пономаренко Наталія Іванівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО, ВЧИНЕНЕ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЕМ ЯК НАСЛІДОК ПТСР

Домашнє насильство стало досить актуальною темою в Україні після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Кримінальним кодексом України, а саме статтею 126-1 домашнє насильство визначається як умисні дії із систематичним використанням фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насилля вчинені в сім'ї або між близькими особами, що призводять до фізичних чи психічних страждань, проблем зі здоров'ям, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Стаття підкреслює, що для кваліфікації даних дій, як кримінального правопорушення потрібна така ознака, як систематичність, тобто не разові випадки, а повторювані прояви насильства, які викликають фізичний або психічний біль [1].

Відповідальність за домашнє насильство може бути як адміністративною так і кримінальною. Адміністративна відповідальність передбачена статтею 173-2 Кодексу України про адміністративні

правопорушення [2]. Вона настає за одиничний або несистематичний випадок насильства, який не спричинив тяжких наслідків. Кримінальна відповідальність передбачена статтею 126-1 Кримінального кодексу України у санкції якої зазначено, що домашнє насильство карається громадськими роботами, пробаційним наглядом або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років [1]. Закон № 3342-IX від 2023 року доповнив статтю 52 Кримінального кодексу України можливістю призначення пробаційного нагляду для військовослужбовців [4]. Якщо при домашньому насильстві було заподіяно тілесні ушкодження, застосовуються додаткові статті Кримінального кодексу України, такі як стаття 125 (умисне легке тілесне ушкодження) або стаття 126 (побої та мордування), з можливим посиленням покарання [1].

Для військовослужбовців кримінальна відповідальність настає без винятків. Статус військового не звільняє від покарання, але може вплинути на його вид, наприклад, замість звичайного ув'язнення суд може призначити службове обмеження (стаття 58 Кримінального кодексу України) або тримання у дисциплінарному батальйоні (стаття 62 Кримінального кодексу України). Вчинення кримінального правопорушення під час дії воєнного стану є обтяжуючою ознакою згідно пункту 11 частини 1 статті 67 Кримінального кодексу України. Можуть бути додаткові наслідки, такі як позбавлення нагород, відсторонення від посади та дисциплінарні стягнення, контроль за обмежувальними заходами покладається на командира частини [1]. Обмежувальні заходи є обов'язковою частиною протидії домашньому насильству. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а саме стаття 26, зазначає, що суд може заборонити кривднику перебувати у спільному житлі, наближатися до потерпілого та контактувати з ним [3]. Суддею видається обмежувальний припис на строк від одного до шести місяців, з можливістю продовжити його не більше ніж на шість місяців після закінчення строку.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є серйозним хронічним станом, який може виникнути після травматичного досвіду. Після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року кількість людей із ПТСР зросла в рази, так за даними Міністерства охорони здоров'я відомо, що у 2023 році кількість пацієнтів із ПТСР зросла майже в чотири рази в порівнянні із 2021 роком. Люди, що страждають від посттравматичного стресового розладу це не лише ветерани війни, але й полонені та жертви катування, жертви сексуального та/або фізичного насильства, жертви чи свідки постійного домашнього насильства та інші особи, що пережили травматичні події.

У військовослужбовців ПТСР не звільняє від відповідальності, проте може бути визначений як пом'якшуюча обставина, відповідно до статті 66 Кримінального кодексу України, разом з тяжкими особистими обставинами,

бойовим досвідом та розкаянням. ПТСР може бути кваліфіковано як хронічний психічний розлад, коли особа не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними, тому вона може бути визнана неосудною згідно статті 19 Кримінального кодексу України [1]. Через складність вирішення таких справ суд призначає судово-психіатричну експертизу, вона проводиться Міністерством охорони здоров'я або військово-лікарськими комісіями. Висновок експертизи долучається до матеріалів справи. Верховний Суд наголошує, що систематичність насильства доводиться протоколами поліції, медичними довідками, свідченнями потерпілої особи та свідків.

Важливим кроком до запобіганню домашнього насильства є стаття 19 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а саме зазначені в ній заходи, наприклад, організація і проведення інформаційних кампаній серед населення, щодо протидії, проявів та наслідків домашнього насильства. Також одним із заходів є впровадження освітніх програм з питань запобігання та протидії домашньому насильству у закладах освіти [3]. Зменшенню ризиків повторного домашнього насильства можуть посприяти нові законодавчі акти, які будуть точніше регулювати дану проблему стосовно людей із посттравматичним стресовим розладом.

Список використаних джерел

4. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-Ⅲ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#Text

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року № 8073-Ⅹ. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. № 51. Ст. 1122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1733

6. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 року № 2229-Ⅷ. Відомості Верховної Ради. 2018. № 5. Ст. 35. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/conv#n319

7. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23 серпня 2023 року № 3342- Ⅰ Ⅹ. Відомості Верховної Ради. 2023. № 92. Ст. 356 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text

Ключові слова: домашнє насильство, відповідальність, кримінальна відповідальність, військовослужбовець, посттравматичний стресовий розлад, воєнний стан.

Keywords: domestic violence, responsibility, criminal responsibility, service member, post-traumatic stress disorder, martial law.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Берш А. Я.

Похиляк Мар’яна Дмитрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету “Одеська юридична академія”

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА:ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ

Злочини проти життя та здоров'я особи є одними з найбільш суспільно небезпечних у структурі кримінальної злочинності. Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю ґрунтовного вивчення складу злочину доведення до самогубства та вирішення існуючих труднощів його кваліфікації в сучасній практиці правозастосування. Серед них особливе місце посідає доведення до самогубства, відповідальність за яке передбачена ст. 120 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Існує певна складність встановлення причинного зв’язку між діями винного та смертю потерпілого, в результаті чого постає проблема доведення вини у даному злочину [1, с. 242].

Відповідно до ст. 120 КК України, доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності [2]. Безпосереднім об'єктом злочину є право людини на життя, а факультативним – її психічна недоторканність і честь. Об'єктивна сторона характеризується вчиненням активних дій у формах, чітко визначених законом: жорстокого поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження людської гідності.Обов'язковою ознакою є суспільно небезпечний наслідок – самогубство або замах на нього, а також причинно-наслідковий зв'язок між діями винного та рішенням потерпілого [3].

Центральною проблемою кваліфікації є встановлення суб'єктивної сторони злочину. Питання щодо того, чи може доведення до самогубства вчинятися з непрямим умислом або необережністю, залишається дискусійним у правовій доктрині. Більшість науковців, зокрема О.О. Дудоров та Є. В. Письменський, дотримуються позиції, що злочин, передбачений ст. 120 КК, характеризується умисною виною щодо самих дій, однак ставлення до наслідку (самогубства чи замаху на нього) може бути необережним [5, с. 85]. Однією з ключових практичних проблем є встановлення умислу або необережності в діях особи, що вчинила правопорушення. У випадках доведення до самогубства важко визначити, чи діяли підозрюваний умисно, чи наслідки стали результатом необережності. Тому для правильної кваліфікації злочину слідчий має враховувати всі обставини справи, зокрема попередні взаємини між сторонами, які можуть свідчити про мотиви

підозрюваного, а також характер його дій, що міг призвести до самогубства потерпілого[6, с.142-143].

Окремої уваги потребує кваліфікуюча ознака «систематичне приниження людської гідності». Систематичне приниження честі й гідності особистості передбачає продовжувану психічну або фізичну дію, спрямовану на потерпілого [7]. Під таким способом доведення до самогубства розуміється продовжуване вчинення дій принизливого характеру з єдиною метою, які можуть проявлятися у нанесенні образ, розповсюдженні наклепницької інформації, цькуванні та подібних діях. Суміжною є проблема відмежування цього злочину від психологічного насильства в сім'ї, передбаченого ст. 126-1 КК України, введеною Законом № 2227-VIII від 06.12.2017, оскільки обидва склади частково збігаються за способом вчинення [4].

Значну практичну складність становить доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями винного та рішенням жертви вчинити самогубство. Оскільки самогубство є результатом складного психологічного процесу, на нього можуть впливати численні фактори (особисті, медичні, соціальні), не пов'язані з діяннями підозрюваного. Пленум Верховного Суду України у постанові від 07.02.2003 № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» вказав, що для встановлення причинного зв'язку необхідно довести, що саме дії винного були вирішальним чинником, який обумовив рішення жертви [3]. На практиці це потребує проведення комплексних психолого-психіатричних експертиз, висновки яких нерідко мають описовий, а не однозначний характер.

Актуальною є проблема кваліфікації доведення до самогубства, вчиненого через інтернет, соціальні мережі та месенджери – явище, яке набуло поширення у формі так званих «груп смерті» та кібербулінгу. Чинна редакція ст. 120 КК України не містить спеціальних кваліфікуючих ознак, пов'язаних із засобами комунікації, що ускладнює кваліфікацію та призводить до застосування загальних норм. С. Павленко у своєму дослідженні вказує на складнощі доказування вини в злочинах, пов’язаних із доведенням до самогубства через Інтернет. Основною проблемою є визначення причинно-наслідкового зв’язку між діяльністю злочинця та настанням смерті потерпілого. Для отримання об’єктивних доказів часто потрібно проводити численні судові експертизи, у тому числі посмертні, що суттєво ускладнює доведення вини у таких справах. [8, с. 217].

Це свідчить про необхідність законодавчого уточнення ознак об'єктивної сторони злочину з урахуванням цифрових форм психологічного впливу.

Таким чином, кримінальна відповідальність за доведення до самогубства є складним і недостатньо однорідно застосовуваним інститутом кримінального права України. Основними проблемами

кваліфікації є: неоднозначне тлумачення форми вини щодо наслідку, труднощі у встановленні причинно-наслідкового зв'язку, відсутність чіткого критерію систематичності, проблема розмежування зі ст. 126-1 КК України, а також законодавча прогалина щодо відповідальності за кібербулінг як форму доведення до самогубства. Вирішення зазначених проблем потребує системного вдосконалення кримінального законодавства, формування уніфікованої судової практики Верховного Суду та розробки науково обґрунтованих методичних рекомендацій для правозастосовників.

Список використаних джерел

1. Корнієнкова К. Кримінальна відповідальність за доведення до самогубства. Підприємництво, господарство і право 2019 р.DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.44.

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (ст. 120). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

3. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03

4. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19

5.Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т.1 – Луганськ : видавництво «Елтон – 2», 2012. – 780.

6. Ткач О.О. Доведення до самогубства: проблеми кримінально-правового регулювання. Уні-верситетські кримінально-правові та кримінологічні читання. Харків, 2017. С. 141–144. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/16_06_2017/pdf/36.pdf (дата звернення: 06.04.2025).

7. Новікова К.Ю. Відповідність статті Кримінального кодексу України «доведення до самогубства» реаліям сьогодення. XIII міжнародна Інтернет-конф. «Від громадського суспільства – до правової держави» Харків : Харківський нац.ун-т імені В.Н. Каразіна, 2017. 340 с. С. 195–197.

8.Павленко С. Тактика запобігання доведенню неповнолітніх до самогубств через соціальні мережі (інтернет-спільноти): сучасні вітчизняні реалії та зарубіжний досвід. Підприємництво, господарство і право. 2018. №11. С. 217-225.

Ключові слова: самогубство, доведення до самогубства, причинно-наслідковий зв’язок, кваліфікуючі ознаки, суспільна небезпека.

Keywords: suicide, driving to suicide, causal relationship, qualifying characteristics, public danger.

Науковий керівник – к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Прокопенко Аліна Олексіївна
студентки 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ВІЛ-СТАТУСУ: МЕЖА МІЖ ЗАХИСТОМ ЗДОРОВ'Я ТА ВТРУЧАННЯМ У ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ

У 2026 році правова система України продовжує оперувати нормами, що були сформовані в епоху відсутності ефективного лікування ВІЛ-інфекції. Стаття 130 КК України створює небезпечний прецедент криміналізації стану здоров'я, що суперечить сучасним стандартам прав людини та досягненням медицини.

Однією з найголовніших проблем в юридичному аспекті цього питання є неузгодженість норм кримінального законодавства і законодавства, що регулює сферу охорони здоров'я [1]. Медичного терміну «невиліковна інфекційна хвороба, що є небезпечною для життя людини» не існує. З цього приводу Андрушко П. П. зазначив, що «інфекційних хвороб, що є взагалі невиліковними, нема» [2, с. 322–328]. Це породжує правову невизначеність: як суд може оцінювати «невиліковність», якщо медицина постійно трансформує смертельні діагнози у хронічні стани?

Сучасна медицина перетворила ВІЛ зі смертоносної інфекції на контрольоване хронічне захворювання. Завдяки сучасній антиретровірусній терапії (АРТ) люди, які живуть з ВІЛ, можуть мати повноцінне життя, народжувати здорових дітей та не інфікувати партнерів. Ключ до цього – концепція H=H (Не визначається – Не передається): якщо у людини невизначене вірусне навантаження, вона не може передати вірус статевим шляхом [3]. Це змінило мільйони доль – за умови доступу до тестування й лікування. Проте КК України ігнорує ці факти, залишаючи в силі санкції за «свідоме поставлення в небезпеку».

Аналіз чинної норми дозволяє виявити низку правових та соціальних парадоксів, першим з яких є фактичне покарання особи за стан її здоров'я. Юристи та медики наголошують, що така диспозиція статті фокусується на діагнозі, а не на реальній шкоді, що суттєво посилює суспільну стигматизацію людей, які живуть з ВІЛ [4]. Це, своєю чергою, створює серйозну перешкоду для протидії епідемії: керуючись принципом «не знаєш – не сядеш», люди свідомо уникають тестування. Адже з моменту офіційного встановлення діагнозу особа автоматично набуває статусу «потенційного злочинця» в розумінні ч. 1 ст. 130 КК України [1].

Окрему увагу привертає парадокс відсутності реального потерпілого, оскільки в Україні можливе засудження навіть у випадках, коли партнер знав про діагноз і свідомо погодився на ризик. У такій ситуації держава карає за дії, де відсутній потерпілий у класичному кримінально-правовому розумінні,

необґрунтовано втручаючись у право особи на приватне життя та свободу вибору [5]. Зрештою, практичний досвід свідчить, що ст. 130 КК України часто стає інструментом для особистої помсти між колишніми партнерами після розриву стосунків, що абсолютно не сприяє реальному захисту громадського здоров'я, а лише перевантажує правоохоронну систему невластивими їй функціями.

Стаття 130 КК України є морально та юридично застарілою. Виходом із ситуації є прийняття Законопроєкту № 9398, який передбачає декриміналізацію ВІЛ-статусу [6]. Реформа має полягати у вилученні спеціальної норми (ст. 130) та переході до загальних норм про захист здоров'я. Якщо особа мала прямий умисел на зараження іншого і це призвело до тяжких наслідків, такі дії мають кваліфікуватися за ст. 121 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження). Це дозволить прибрати дискримінаційний елемент «діагнозу» та карати виключно за злочинну поведінку.

Скасування ст. 130 КК України – це не «дозвіл на зараження», а приведення закону у відповідність до реалій XXI століття. Кримінальний закон не повинен виступати інструментом репресій щодо осіб із хронічними захворюваннями, які завдяки сучасній терапії не становлять загрози для оточуючих. Замість застосування каральних заходів, держава має змістити акцент на превентивну медицину, забезпечення доступу до лікування та соціальну підтримку. Такий підхід забезпечить реальну профілактику поширення інфекції та захист прав людини, не перетворюючи діагноз на підставу для кримінального переслідування.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

2. Андрушко П. П. Кримінальна відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою. *Науковий вісник КНУ ім. Т. Шевченка*. 2018. С. 322–328.

3. Довідковий документ ЮНЕЙДС: Невизначений рівень вірусу = Не передається. URL: https://www.unaids.org.

4. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за зараження інфекційними хворобами або інфікування їх збудниками» № 9398 від 12.06.2023. URL: 8592919f-81ec-44f1-a706-0e95d04ebe9e.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Стаття 8: Право на повагу до приватного і сімейного життя. URL: Конвенція про захист прав людини і осн... | від 04.11.1950.

6. Картка законопроєкту № 9398 від 12.06.2023. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42074.

Ключові слова: криміналізація стану здоров'я, вірус імунодефіциту людини, декриміналізація, принцип непередаваності вірусу, стигматизація, приватне життя, права людини, антиретровірусна терапія, медичний прогрес, кримінальне законодавство, охорона здоров'я, суспільна небезпека.

Keywords: criminalization of health status, human immunodeficiency virus, decriminalization, undetectable equals untransmittable, stigmatization, privacy, human rights, antiretroviral therapy, medical progress, criminal law, healthcare, social danger.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Коломієць Ю. Ю.

Рижук Елизавета Вікторівна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПРИМУСОВИХ ВИХОВНИХ ЗАХОДІВ

Проблематика тлумачення ч. 2 ст. 105 Кримінальний кодекс України (далі ККУ) залишається предметом активних дискусій серед науковців і практиків: питання полягає в тому, чи ця норма лише перераховує конкретні заходи виховного впливу, чи формує цілісну організовану систему таких заходів. У юридичній літературі та судовій практиці існують різні підходи до цього питання.

Під системою розуміють сукупність взаємопов'язаних елементів, які функціонують як єдине ціле та мають чітку структуру, спрямовану на досягнення визначених цілей. На відміну від цього, перелік являє собою сукупність об'єктів, які можна впорядкувати за певним критерієм, проте вони не формують організованої єдності.

Так, Т. І. Нікіфорова вважає, що примусові заходи виховного характеру (далі ПЗВХ) слід сприймати як систему, оскільки ч. 2 ст. 105 ККУ містить заходи, розташовані за зростанням їх суворості, та має вичерпний характер [2, с. 110]. О. С. Саско підкреслює гуманістичний характер системи ПЗВХ, що виступає альтернативою кримінальній відповідальності та покаранню неповнолітніх [3, с. 172].

Протилежну позицію займає Ю. В. Цуркан-Сайфуліна, яка стверджує, що ч. 2 ст. 105 КК містить вичерпний перелік заходів і відображає комплексний підхід українського кримінального законодавства до неповнолітньої злочинності, орієнтуючись на виховання та ресоціалізацію, а не на каральний аспект [4, с. 385]. Пленум ВС у постанові «Про практику розгляду судами справ про застосування ПЗВХ» від 15.05.2006 № 2 також зазначає вичерпність переліку заходів, передбачених ч. 2 ст. 105 КК [1].

На мою думку, така дискусія виникає через те, що чинний ККУ від 05.04.2001, на відміну від КК 1960 р., дозволяє одночасне застосування до неповнолітнього кількох ПЗВХ, що створює умови для комплексного досягнення виховних цілей.

Водночас ч. 2 ст. 105 ККУ не встановлює чітких меж для таких заходів: закон не визначає конкретно, які ПЗВХ охоплюють обмеження дозвілля підлітка та які вимоги до його поведінки може встановлювати суд. Верховний Суд у постанові від 09.10.2023 у справі № 233/2288/22 зазначив, що поняття «обмеження дозвілля» та «вимоги до поведінки неповнолітнього» мають широке тлумачення, залишаючи суду значний простір для дискреційних рішень [5].

Я поділяю позицію А. М. Ященка та М. В. Парасюк, що ПЗВХ є складовою системи кримінально-правового реагування на правопорушення неповнолітніх [6, с. 143; 7, с. 468]. Проте, на мою думку, аргументація Ю. В. Цуркан-Сайфуліної про широкі можливості індивідуалізації виховного впливу через перелік заходів ч. 2 ст. 105 КК є перебільшеною [4, с. 385].

Деякі примусові заходи, зокрема застереження або передача під нагляд батьків чи інших осіб, не завжди забезпечують належний виховний ефект і не гарантують перевиховання, ресоціалізації та попередження рецидивів.

Як показує порівняння КК 1960 та 2001 рр., більшість видів примусових заходів залишилися без змін. Виняток становить вилучення заходу «зобов’язання публічно чи іншим чином попросити вибачення у потерпілого», що визнано малоефективним, та запровадження нових заходів – обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки підлітка, які, за задумом законодавця, мали підвищити ефективність перевиховання.

У 2001 р. для досягнення комплексної мети застосування ПЗВХ внесено зміни до ч. 3 ст. 105 КК, що дозволяють поєднувати кілька заходів. Проте ці положення не врегульовують детально питання сумісності заходів та механізмів їх реалізації.

Судова практика станом на 2025 рік демонструє застосування комплексного підходу: застереження, обмеження дозвілля з визначенням особливих вимог до поведінки, передача під нагляд батьків або педагогічного колективу, а також пробаційні заходи.

Ч. 2 ст. 105 КК включає як безстрокові заходи (наприклад, застереження), так і строкові (наприклад, направлення до спеціальних навчально-виховних закладів на строк до трьох років). Пленум ВС у постанові № 2 від 15.05.2006 рекомендує встановлювати строки, достатні для виправлення неповнолітнього, враховуючи закінчення навчання, проходження лікування або набуття професійних навичок [1].

На відміну від кримінальних покарань, які поділяються на основні та додаткові (ст. 52 КК), ПЗВХ не мають аналогічного розподілу, а правила їх спільного застосування не регламентовані. Т. І. Нікіфорова підкреслює, що комбіноване застосування кількох заходів можливе лише за відсутності концептуальних протиріч між ними [2, с. 111].

Судова практика 2025 р. також демонструє активне використання пробаційного нагляду у поєднанні з покладанням на неповнолітніх обов'язків, передбачених ч. 2 та 3 ст. 59-1 КК, зокрема відвідування органів пробації, інформування про зміну місця проживання чи роботи та участь у програмах «Формування життєвих навичок» або рекомендованому літературному курсі.

Виходячи з цього, доцільним видається внесення змін до ККУ, які б чітко визначали мету застосування ПЗВХ, вичерпний перелік заходів, терміни їх дії, дозволені комбінації та виключення менш ефективних методів, таких як просте застереження або передача під нагляд батьків, замінюючи їх на сучасні пробаційні програми, адаптовані до потреб неповнолітніх.

Судова практика демонструє тенденцію до комплексного застосування заходів: обмеження дозвілля, встановлення специфічних вимог до поведінки, передача під нагляд батьків чи педагогічного колективу та використання програм пробаційного нагляду. Такий підхід відповідає принципу найкращих інтересів дитини, сприяє запобіганню рецидивів і формуванню позитивних соціальних навичок.

Підвищення ефективності інституту ПЗВХ можливе лише за умови комплексного оновлення кримінального законодавства, що передбачатиме чітке визначення змісту, меж і механізмів застосування заходів, врахування сучасних пробаційних практик та забезпечення балансування між обмеженням прав неповнолітніх і їх правом на повноцінний розвиток. Такий підхід забезпечить реалізацію виховної функції кримінального права та відповідність національного законодавства міжнародним стандартам захисту прав дитини.

Таким чином, інститут звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та система ПЗВХ є динамічними і перспективними механізмами ювенальної юстиції. Їх ефективність визначається не лише правовою регламентацією, а й комплексною взаємодією держави, сім'ї та соціального середовища. Подальший розвиток інституту повинен орієнтуватися на поєднання справедливості, гуманізму та соціальної безпеки, що сприятиме формуванню відповідальної, соціально адаптованої та правосвідомої молоді.

Список використаних джерел

1.Про практику розгляду судами справ про застосування ПЗВХ : постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. No 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06

2.Нікіфорова Т. І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру : Навчальний посібник. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 175 с. URL: http://old.univer.km.ua/statti/Posibnik_TPZZKPKh.pdf

3.Саско О. І. Дискусійні аспекти ефективного застосування ПЗВХ. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління, (3(9), 170-179. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-170-179.

4.Цуркан-Сайфуліна, Ю. В. (2025). Примусові заходи виховного характеру: правова природа та види. Київський часопис права, (2), 380-387. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2025.2.51.

5.Постанова Верховного Суду у справі № 233/2288/22 від 09 жовтня 2023 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114228604

6.Ященко А. М. Інші заходи кримінально-правового характеру: поняття та види. Право та державне управління. 2017. № 4 (29),с. 143-148.

7.Парасюк М. В. Примусові заходи виховного характеру у системі заходів кримінально-правового впливу щодо неповнолітніх: погляд на проблему. Юридичний науковий електронний журнал. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/116.

Ключові слова: неповнолітні, примусові заходи виховного характеру, тлумачення норм права, судова практика, перевиховання.

Keywords: minors, compulsory educational measures, interpretation of legal norms, judicial practice, re-education.

Науковий керівник: PhD, доцент Павлова О.С.

Рогожа Валерія Василівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Домашнє насильство є одним із найбільш поширених і водночас латентних видів гендерно зумовленого насильства. Криміналізація цього явища в Україні відбулася відносно нещодавно: Законом України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII до Кримінального кодексу України (далі – КК) було введено статтю 126-1 «Домашнє насильство», яка набрала чинності 1 січня 2019 року. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII [1] охоплює чотири форми домашнього насильства: фізичне, психологічне, сексуальне та економічне. Натомість ст. 126-1 КК не охоплює сексуальне насильство як самостійну форму – воно кваліфікується за іншими статтями КК (ст. 152, 153 тощо), що

є свідомим законодавчим рішенням. Незважаючи на важливість кроку з криміналізації, правозастосовна практика виявила низку серйозних проблем у кваліфікації відповідних діянь.

Центральною та найбільш дискусійною ознакою складу злочину, передбаченого ст. 126-1 КК, є систематичність вчинення насильства. У чинному законодавстві відсутнє нормативне визначення цього поняття, що спричиняє неоднакове його тлумачення у правозастосовній практиці. Базелюк В.В. доводить, що попри одностайність наукових поглядів щодо того, що систематичність означає вчинення насильства щонайменше тричі, тлумачення цього поняття у практиці місцевих та апеляційних судів залишається неоднозначним [2, с. 36]. Зокрема, виникає питання: чи мають всі три епізоди відноситися до однієї форми насильства, чи можуть бути різнорідними. Позиція Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (постанова від 28.05.2024 у справі № 522/2378/22) зводиться до того, що домашнє насильство матиме місце у разі вчинення однієї з форм насильства (фізичного, психологічного або економічного) втретє. Однак суди нижчих інстанцій нерідко відступають від такого підходу.

Базелюк В.В. обґрунтовує доцільність законодавчого закріплення поняття «систематичності» шляхом доповнення ст. 126-1 КК приміткою: систематичним вчиненням домашнього насильства є вчинення будь-якого передбаченого диспозицією виду насильства хоча б втретє протягом року; систематичність може бути підтверджена, в тому числі, попереднім притягненням особи до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП [2, с. 42]. Таке рішення вирішило б і проблему подвійного інкримінування (non bis in idem): прихильники однієї позиції вважають, що притягнення особи спочатку до адміністративної, а потім до кримінальної відповідальності за ті ж дії порушує цей принцип; інші ж наполягають, що кожне провадження оцінює різний обсяг дій.

Другою принципово важливою проблемою кваліфікації є визначення та доказування наслідків домашнього насильства. Диспозиція ст. 126-1 КК містить значний перелік наслідків – фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність, погіршення якості життя потерпілої особи. Зінсу О.І. звертає увагу на те, що всі ці наслідки потребують уточнення та узгодженості стосовно точності виокремлення єдиних критеріїв, підходів до їх тлумачення, оцінки та ступенів тяжкості [3, с. 284]. Особливу складність становить встановлення психологічних наслідків: «психологічні страждання» та «емоційна залежність» є оціночними категоріями, для доведення яких зазвичай потрібен висновок судово-психологічної або психіатричної експертизи.

Третьою проблемою є розмежування ст. 126-1 КК зі суміжними складами злочинів. Гальцова В. наголошує на тому, що формулювання «систематичне вчинення насильства» суперечить поняттю злочину,

закріпленому у ч. 1 ст. 11 КК, згідно з яким злочином визнається й один акт поведінки суб'єкта злочину. Через це однократний акт насильства у сімейному контексті, який спричинив, наприклад, тілесне ушкодження середньої тяжкості, не може бути кваліфікований за ст. 126-1 КК, що необґрунтовано обмежує кримінальну відповідальність за домашнє насильство виключно ознакою систематичності [4, с. 251].

Вознюк А.А. звертає увагу на проблему кваліфікації домашнього насильства при конкуренції норм та множинності кримінальних правопорушень. Дослідник зазначає, що кримінально-правова норма ст. 126-1 КК породжує більше проблем, ніж вирішує, оскільки: диспозиція є нечітко визначеною і допускає різне тлумачення; стаття не охоплює переважну більшість випадків домашнього насильства, криміналізованого в інших статтях КК; ознака систематичності не дає можливості нормі ефективно виконувати функцію запобігання злочинам. У зв'язку з цим у разі кваліфікації за сукупністю існує висока вірогідність порушення принципу non bis in idem [5, с. 9].

Таким чином, правозастосовна практика за ст. 126-1 КК України виявляє системні проблеми, що потребують вирішення як на законодавчому, так і на доктринальному рівнях. Вдосконалення правового регулювання у сфері кримінальної відповідальності за домашнє насильство потребує: нормативного закріплення поняття «систематичність» із чіткою вказівкою на кількість та часовий проміжок епізодів; уточнення переліку наслідків та встановлення критеріїв їх доведення; вироблення судовою практикою усталених підходів до розмежування ст. 126-1 КК зі суміжними складами злочинів; а також чіткого вирішення питання про кваліфікацію за сукупністю злочинів у разі, якщо окремий епізод систематичного насильства утворює більш тяжкий злочин.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19

2. Базелюк В.В. Систематичність як ознака об'єктивної сторони домашнього насильства (ст. 126-1 КК України). Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2026. № 51. С. 34–43. DOI: https://doi.org/10.33216/2218-5461/2026-51-1-34-43

3. Зінсу О.І. Домашнє насильство (ст. 126-1 КК України): деякі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 4. С. 279–286. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.51

4. Гальцова В. Деякі аспекти імплементації положень Стамбульської конвенції в КК України та проблеми кримінальної відповідальності за

домашнє насильство. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 4. С. 249–252. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/60

5. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. Форум права. № 55 (2). С. 6–14. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.2635559

Ключові слова: домашнє насильство, кримінальна відповідальність, кваліфікація злочинів, систематичність, гендерно зумовлене насильство, наслідки злочину.

Keywords: domestic violence, criminal liability, classification of crimes, systematicity, Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, gender-based violence, consequences of crime.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Романова Аліна Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Криміналізація домашнього насильства в Україні стала наслідком не лише еволюції національної правової системи, а й виконання державою міжнародно-правових зобов'язань, прийнятих у межах євроінтеграційних процесів. Зокрема, підписання Україною Стамбульської конвенції 2011 року (Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами) обумовило виникнення для держави міжнародно-правового обов'язку гармонізувати національне законодавство із встановленими міжнародними стандартами.

Процес криміналізації домашнього насильства супроводжується наявністю окремих проблемних аспектів, пов'язаних із практичною реалізацією відповідної кримінально-правової норми. Зокрема, дискусійним залишається питання відповідності окремих положень криміналізації вимогам належної законодавчої техніки, а також принципу ефективності права [6, с. 98].

Кримінально-правова кваліфікація домашнього насильства відповідно до ст. 126-1 Кримінального кодексу України передбачає наявність такої обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення, як систематичність [2]. Проте законодавець, запровадивши цю ознаку, не надав її нормативного визначення, що зумовило виникнення різних підходів до її тлумачення у правозастосовній практиці та науковій доктрині.

У правовій позиції, сформульованій у Постанові Верховного Суду від 21.12.2021 у справі № 236/2450/20, систематичність розглядається як повторюваність актів домашнього насильства протягом певного проміжку

часу, що свідчить про їх сталість та регулярність [5].

У науковій літературі також сформульовано підхід, відповідно до якого систематичність означає вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щонайменше втретє. При цьому документальне фіксування попередніх епізодів насильства не обов'язково має здійснюватися виключно шляхом притягнення особи до адміністративної відповідальності; доказування таких фактів може ґрунтуватися й на інших допустимих доказах, зокрема показаннях потерпілих і свідків, а також висновках експертів [8, с. 542].

Водночас у судовій практиці застосовується підхід, за яким систематичність ототожнюється з неодноразовим, а саме трьохкратним, попереднім притягненням особи до адміністративної відповідальності за домашнє насильство. Така інтерпретація викликає обґрунтовані застереження, оскільки фактично пов'язує можливість кримінально-правового реагування з попереднім застосуванням адміністративних санкцій.

Дискусійним питанням також залишається визначення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого нормою про домашнє насильство, що має принципове значення для правильної кримінально-правової кваліфікації відповідного діяння. У науковій доктрині та правозастосовній практиці нерідко висловлюється позиція, відповідно до якої безпосереднім об'єктом домашнього насильства визнається здоров'я особи. Втім, такий підхід видається спрощеним, оскільки він не враховує специфіку сімейно-правових відносин, у межах яких вчиняється відповідне правопорушення.

Відповідно до підходу, закріпленого у Стамбульській конвенції, акцент робиться на охороні сім'ї як соціальної цінності, що функціонує як особливе середовище реалізації прав та свобод людини. Водночас у національному законодавстві доцільно конкретизувати, що йдеться не про «право сім'ї» як абстрактної категорії, а про суб'єктивні права фізичної особи, зокрема право на створення сім'ї, проживання в сім'ї та повагу до сімейного життя. Саме ці правомочності, що реалізуються у межах сімейних та прирівняних до них відносин, становлять первинний об'єкт кримінально-правової охорони у випадках домашнього насильства.

З урахуванням положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», домашнє насильство охоплює діяння, що вчиняється виключно в межах сімейних відносин, сформованих на підставі шлюбу, кровного споріднення, чи усиновлення. Таким чином, посягання спрямовується насамперед на деструкцію сімейних зв'язків і підрив реалізації особою свого права на сімейне життя.

Проблемним аспектом кримінально-правового регулювання протидії домашньому насильству є питання конкуренції кримінально-правових норм.

Зокрема, ч. 2 ст. 126 та ст. 126-1 Кримінального кодексу України [2].

Особливість зазначеної конкуренції полягає у співвідношенні санкцій відповідних норм. Так, за побої та мордування передбачено більш суворі види покарання, зокрема пробаційний нагляд, обмеження волі або позбавлення волі на строк до п’яти років. Натомість санкція за домашнє насильство є м’якшою та передбачає громадські роботи, пробаційний нагляд, обмеження волі або позбавлення волі на строк до двох років. Таким чином, при схожості фактичних діянь кримінально-правові наслідки можуть суттєво відрізнятися.

Така законодавча конструкція породжує дискусійні питання щодо пропорційності кримінально-правових санкцій, оскільки фактично створює ситуацію, за якої насильницькі дії щодо близької особи можуть тягнути менш сувору відповідальність, ніж аналогічні дії щодо сторонньої особи. Це ставить під сумнів узгодженість санкцій за принципом справедливості [7, с. 94].

Проблемним аспектом криміналізації домашнього насильства також залишається віднесення такого правопорушення до категорії справ приватного обвинувачення [8, с. 543]. Відповідно до ст. 55 Стамбульської конвенції держави-учасники зобов’язані забезпечити, аби розслідування та кримінальне переслідування відповідних правопорушень не були повністю залежними від подання заяви або скарги постраждалої особи, а також продовжити кримінальне провадження навіть у разі відкликання потерпілою особою своєї заяви [1].

Імплементація даних положень Конвенції залишається неповною. ч. 7 ст. 284 КПК України передбачає, що кримінальне провадження у справах, пов’язаних із домашнім насильством, не підлягає закриттю у разі відмови потерпілої особи (або її представника) від обвинувачення [3]. Такий підхід забезпечує можливість продовження розслідування та відповідає вимогам Конвенції щодо недопущення припинення провадження виключно через зміну позиції потерпілої особи.

Однак існує недолік щодо процесуальної залежності кримінального переслідування від волевиявлення потерпілої особи, що може призводити до недостатньо активного реагування з боку органів правопорядку, яке проявляється у неповному розслідуванні фактів насильства, несвоєчасному вжитті процесуальних заходів та у випадках неформального впливу на потерпілих з метою відкликання заяв чи відмови від підтримання обвинувачення. У сукупності це створює ризики продовження насильницької поведінки та знижує ефективність державного механізму кримінально-правового захисту осіб, які постраждали від домашнього насильства.

Отже, аналіз чинного законодавства свідчить про наявність низки проблемних аспектів криміналізації домашнього насильства. Зокрема, поняття систематичності, наявність конкуренції кримінально-правових норм,

визначення безпосереднього об’єкта кримінального правопорушення, а також процесуальні особливості розгляду таких справ. У сукупності дані фактори можуть ускладнювати ефективне застосування відповідних норм у правозастосовній практиці та свідчать про необхідність подальшого вдосконалення законодавчого регулювання.

Список використаних джерел

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : міжнародний документ від 11.05.2011. (дата звернення: 16.03.2026)

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III.Відомості Верховної Ради України, 2001. (дата звернення: 16.03.2026)

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Верховна рада України: офіційний сайт. (дата звернення: 16.03.2026)

4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. Верховна рада України: офіційний сайт. (дата звернення: 16.03.2026).

5. Постанова Верховного суду від 21.12.2021 у справі № 236/2450/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. Єдиний державний реєстр судових рішень. (дата звернення: 16.03.2026)

6. Канський О. А. Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за домашнє насильство в Україні та за кордоном. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2025. Т. 2, вип. 50. С. 95–105.

7. Мельянков В. С., Усатий Г. О. Проблематика криміналізації домашнього насильства. *Міжнародний мультидисциплінарний науковий журнал «ΛΌГОΣ. Мистецтво наукової думки»*. 2020. вип. 10. С. 91–99.

8. Слободенюк І. В., Сахнюк В. В. Проблемні аспекти притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. С. 540–544.

Ключові слова: домашнє насильство, Стамбульська конвенція, криміналізація, проблемні аспекти.

Keywords: domestic violence, Istanbul Convention, criminalization, problematic aspects.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент кафедри Чугуніков І.І.

Романова Ксенія Василівна

здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ ЯК НОВИЙ ВИКЛИК КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ

Розвиток цифрових технологій та глобальна інтеграція інформаційних систем створили нову парадигму злочинності – кіберзлочинність, яка характеризується дистанційним вчиненням протиправних дій, високою анонімністю, швидкою адаптацією методів та глобальним охопленням. Ці особливості створюють значні труднощі для традиційного кримінального права, яке було розроблене для фізичних, локалізованих злочинів. У зв'язку з цим сучасні дослідники та практика вказують на необхідність удосконалення правових механізмів та процедур кваліфікації кіберзлочинів [2].

Кіберзлочини охоплюють широкий спектр правопорушень, серед яких виділяють несанкціонований доступ до комп'ютерних систем (ст. 361 КК України) [1], поширення шкідливого програмного забезпечення (віруси, трояни, програми-вимагачі), викрадення персональних і корпоративних даних, електронне шахрайство (ст. 190 КК України) [1], кібершпигунство, а також атаки на критичну інформаційну та енергетичну інфраструктуру (ст. 113, 114 КК України) [1]. Ці злочини відзначаються високою технологічною складністю, потенційно значною шкодою для окремих осіб, організацій та держави, а також труднощами встановлення причинно-наслідкового зв'язку, оскільки наслідки можуть проявлятися віддалено та з часовою затримкою [3].

Складність кваліфікації кіберзлочинів проявляється у кількох аспектах. По-перше, визначення складу злочину вимагає адаптації традиційних підходів до нових технологій [4]. По-друге, проблема встановлення суб'єкта та суб'єктивної сторони залишається актуальною через анонімність вчинення та використання складних технічних засобів, наприклад проксі-серверів, VPN та ботнетів. Це ускладнює доведення умислу та визначення конкретної особи, відповідальної за злочин [3].

Доказова база кіберзлочинів має специфічні особливості. Вона включає цифрові сліди: лог-файли систем, метадані файлів, електронну переписку, записи мережевої активності та інші цифрові артефакти. Збирання, збереження та аналіз таких доказів потребує суворого дотримання процедур, щоб забезпечити їх допустимість у суді. Залучення експертів у сфері інформаційних технологій та застосування міжнародних стандартів роботи з цифровими доказами значно підвищують ефективність розслідувань та мінімізує ризик їх оскарження [3].

Національні правоохоронні органи стикаються з проблемами ідентифікації та відстеження кіберзлочинців, особливо коли дії здійснюються з-за кордону або через анонімні мережі. Це вимагає комплексного підходу: поєднання технічних експертиз, аналізу цифрових слідів, моніторингу мереж та міжнародної співпраці. Національна кіберполіція України активно впроваджує сучасні методи протидії

кіберзагрозам, організовує навчання для підвищення кваліфікації фахівців та використовує міжнародний досвід у розслідуванні кіберзлочинів [6].

Приклади судової практики демонструють реальне застосування кримінального законодавства у сфері кіберзлочинів. Так, у вироку Тарутинського районного суду Одеської області від 11 травня 2023 року (справа №514/252/23, Єдиний державний реєстр судових рішень) обвинувачених визнано винними у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 185 та ст. 361 КК України [1]. Суд врахував об'єктивну та суб'єктивну сторону злочинів, призначив покарання та застосував заходи пробації. Цей приклад ілюструє, як класичні норми КК України застосовуються до кіберзлочинів, у тому числі щодо електронного шахрайства та несанкціонованого доступу до інформаційних систем [5].

Аналіз наукових джерел та судової практики дозволяє виділити окремі категорії кіберзлочинів з урахуванням їх дистанційності, складності доказування та потенційної шкоди. Кіберзлочини можна розглядати як злочини проти власності, проти інформаційної безпеки та проти критичної інфраструктури та державної безпеки [2].

Міжнародна співпраця є критичною у боротьбі з кіберзлочинністю. Транснаціональний характер більшості кіберзлочинів вимагає координації між державами: обміну цифровими доказами, проведення спільних розслідувань та використання міжнародних стандартів [6].

Кіберзлочинність ставить під сумнів традиційні уявлення про злочинність. Фізичний контакт із жертвою часто відсутній, шкода може бути віддаленою, а межі відповідальності нечіткі. Це потребує гнучкого підходу до кваліфікації, удосконалення процедур доказування та підвищення технічної компетентності суддів і правоохоронців [3].

Таким чином, ефективна протидія кіберзлочинності потребує поєднання модернізації кримінального законодавства, розвитку методик доказування, впровадження спеціалізованої судової практики, підвищення кваліфікації фахівців та міжнародної співпраці.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001 №2341-14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14

2. Боровик, М. Кіберзлочинність та кримінальна відповідальність: проблеми кваліфікації. Фонд перспективних досліджень, 2019. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/download/334458/323423

3. Ляшенко, В. Проблеми доказування кіберзлочинів в Україні. Legal Scientific Electronic Journal (LSEJ), 2021. №9. P. 51–65. URL: https://www.lsej.org.ua/9_2021/51.pdf

4. Наукові підходи до визначення кіберзлочинності: проблеми та перспективи. Науковий журнал Ужгородського університету, 2021. №3. P. 45–58. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/download/334458/323423

5. Єдиний державний реєстр судових рішень, URL: https://reyestr.court.gov.ua/
6. Національна поліція України – Кіберполіція. URL: https://cyberpolice.gov.ua/

Ключові слова: кіберзлочинність, кримінальне право, кваліфікація злочинів, цифрові докази, інформаційна безпека, кіберполіція, міжнародна співпраця.
Keywords: cybercrime, criminal law, crime qualification, digital evidence, information security, cyber police, international cooperation.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А. С.

Рудик Юліана Павлівна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

НОРМАТИВНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ОБМЕЖЕНОЇ ОСУДНОСТІ

Проблема обмеженої осудності наразі є особливо важливою з наступних причин: у зв'язку із повномасштабним вторгненням зростає кількість осіб з психічними розладами; наявна неможливість законодавчого закріплення окремо визначених критеріїв обмеженої осудності, оскільки вона має індивідуалізований характер; недосконаліть законодавчого врегулювання механізмів застосування примусових засобів медичного характеру і т. д.

Обмежена осудність є однією з найскладніших категорій кримінального права, її практичне застосування викликає значні труднощі, у зв'язку з тим, що тут необхідно застосувати юридичні знання в поєднанні з експертними висновками медичного характеру.

Поняття обмеженої осудності визначено в ст. 20 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Обмежено осудною особою визнається така, яка через її психічний розлад не могла повною мірою усвідомлювати свої дії або керувати ними у вчиненні кримінального правопорушення [1]

Формула обмеженої осудності складається з двох критеріїв: медичного та юридичного. Для констатації медичного критерію достатньо встановити факт наявності у суб'єкта психічного правопорушення на момент вчинення протиправного діяння. Юридичний критерій має дві ознаки: інтелектуальна – здатність особи усвідомлювати свої дії та вольова – здатність керувати своїми діями [2, с. 430-443]

Відповідно до ст. 20 КК України визнати особу обмежено осудною може виключно суд на підставі висновку судово-психіатричної експертизи.

Визнання суб'єкта кримінального правопорушення обмежено осудним враховується судом при призначенні покарання та може бути підставою для

застосування примусових засобів медичного характеру. Виокремлюють такі способи застосування примусових заходів медичного характеру:

Заходи медичного характеру застосовуються одночасно із заходами кримінальної відповідальності.

Спочатку застосовуються заходи медичного характеру, а після одужання або покращення стану особи заходи кримінальної відповідальності.

Застосовуються виключно засоби медичного характеру [3, с. 113-115]

Постанова Верховного Суду від 14.07.2025 у справі № 237/3510/23 провадження № 51-980 км 25 формує правову позицію відповідно до якої за наявності об'єктивних даних, які ґрунтуються на висновку судово-психіатричної експертизи, суд визнає особу обмежено осудною та обов'язково повинен врахувати такий її стан під час ухвалення рішення та призначення покарання, зокрема це може бути причиною пом'якшення покарання за вчинення інкримінованого особі кримінального проступку [4]

Підсумовуючи, можна зазначити, що обмежена осудність є складним інститутом кримінального права, що поєднує юридичні та медичні критерії оцінки психічного стану особи. Її встановлення здійснюється судом на підставі висновку судово-психіатричної експертизи та свідчить про знижену здатність особи усвідомлювати свої дії чи керувати ними.

З огляду на це, обмежена осудність відіграє важливу роль у забезпеченні принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності, оскільки її встановлення впливає на призначення покарання та можливість застосування примусових заходів медичного характеру. Судова практика, зокрема позиції Верховного Суду, підтверджує необхідність обов'язкового врахування психічного стану особи як обставини, що може пом'якшувати відповідальність, що, у свою чергу, сприяє більш справедливому та обґрунтованому вирішенню кримінальних справ.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001. № 2341-III. *Голос України.* 2001. № 107. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
2. Гродецький Ю. В., Зайцев О. В. (2024). Поняття неосудності та обмеженої осудності. *Вісник асоціації кримінального права України.* URL: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.317129
3. Кандаур К. А. (2023). Обмежена осудність. *Інновації та науковий потенціал світу.* URL: https://ket.stu.cn.ua/wp-content/uploads/2023/11/43-61-pb-10_11_23.pdf#page=114
4. Постанова Верховного Суду від 14.07.2025 у справі № 237/3510/23. URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/12711

Ключові слова: обмежена осудність, кримінальна відповідальність, покарання, медичний та психічний критерій.

Keywords: limited sanity, criminal liability, punishment, medical and mental criteria.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А. С.

Салівончик Юлія Русланівна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Колабораційна діяльність є новим видом кримінального правопорушення в системі кримінального права України. Вона сформувалась як кримінально-правове явище під впливом історичних і сучасних подій, але як окремий склад кримінального правопорушення вона з'явилася відносно нещодавно. До 2022р. КК України не містив прямої норми про колабораційну діяльність [1]. Такі дії кваліфікувалися переважно за статтею про державну зраду, що не завжди дозволяло охопити всі форми співпраці з ворогом, особливо ті, які не містили прямої шкоди обороноздатності, але були суспільно небезпечними. Ситуація стала загострюватись після анексії Криму та початку бойових дій у 2014 році. Нормативне закріплення як кримінально-каране діяння колабораційна діяльність здобула у 2022 році, коли Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність" від 03.03.2022 статтю 111-1 було включено до першого розділу Особливої частини Кримінального кодексу України [2].

Сучасне розуміння колабораціонізму являє собою соціально-психологічне явище, яке фактично включає окремі форми діяння, що до 2022 р. набували ознак державної зради, і крім того, полягає у співпраці населення з окупаційною владою, її представниками чи державою-агресором. У науковій літературі зазначається, що колабораціонізм має багатовимірний характер і може проявлятися у різних сферах: політичній, економічній, інформаційній та військовій, а її основною метою є заподіяння істотної шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та безпеці країни. Водночас важливим є мотиваційний аспект такої діяльності. Науковці виділяють вимушений колабораціонізм, тобто примус до співпраці із загрозою життю та безпеці особи. Добровільний колабораціонізм – здійснюється виключно з корисливих мотивів та заради своєї вигоди та ідеологічний колабораціонізм, той що зумовлений ідеологічними переконаннями [3, с.73].

Аналіз цього явища дозволяє виділити його ключові характеристики. Зокрема, об’єкт, об’єктивна сторона та суб’єкт, суб’єктивна сторона. Об’єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності, економічної та інформаційної безпеки держави. Додатковими об’єктами можуть виступати права і свободи громадян, нормальне функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, а також встановлений порядок здійснення публічної влади. Об’єктивна сторона колабораційної діяльності характеризується різноманітністю форм її прояву. До них належать: публічне заперечення факту збройної агресії проти України; підтримка рішень і дій держави-агресора; участь у пропагандистській діяльності; добровільне зайняття посад в окупаційних органах влади; участь в організації та проведенні незаконних виборів або референдумів; передача матеріальних ресурсів, фінансової допомоги або інформації ворогу; провадження господарської діяльності у взаємодії з окупаційною владою.

Особливістю даного складу злочину є те, що він у більшості випадків має формальний характер, тобто вважається закінченим з моменту вчинення відповідних дій незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків. Суб’єктом кримінального правопорушення є особа – громадянин України, яка досягла віку кримінальної відповідальності (16 років). В окремих випадках закон передбачає додаткові ознаки суб’єкта, зокрема наявність службового становища або виконання функцій представника влади, що впливає на кваліфікацію діяння та ступінь відповідальності.

Суб’єктивна сторона колабораційної діяльності характеризується наявністю прямого умислу. Особа усвідомлює протиправний характер своєї поведінки, розуміє, що співпрацює з державою-агресором, передбачає можливість або неминучість заподіяння шкоди інтересам держави і бажає або свідомо допускає такі наслідки. При цьому мотиви можуть бути різними – ідеологічними, корисливими, кар’єрними або зумовленими примусом, однак вони, як правило, не впливають на юридичну кваліфікацію, хоча можуть враховуватися судом при призначенні покарання [4, с.326-329]

Важливим аспектом кримінально-правової характеристики колабораційної діяльності є її відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень, оскільки на практиці часто виникають труднощі у правильній кваліфікації діянь. Найбільш близькими є державна зрада, пособництво державі-агресору та участь у незаконних збройних формуваннях. Державна зрада охоплює найбільш небезпечні діяння, такі як перехід на бік ворога, шпигунство або надання допомоги у підривній діяльності. Натомість колабораційна діяльність включає ширший спектр дій, які не завжди мають прямий вплив на обороноздатність держави, наприклад пропаганду або зайняття посад в окупаційних органах влади. Колаборацій

діяльність також слід відмежовувати від пособництва державі-агресору. Пособництво полягає у сприянні конкретному злочину, тоді як колабораціонізм може мати самостійний характер і охоплює ширші форми співпраці, зокрема у політичній чи інформаційній сфері. Окремо слід відзначити відмежування від участі у незаконних збройних формуваннях. Якщо особа безпосередньо бере участь у бойових діях або сприяє їм, її дії можуть кваліфікуватися як більш тяжкі злочини. Водночас колабораційна діяльність охоплює як такі форми, так і менш активні прояви співпраці [5, с. 84].

Таким чином, колабораційна діяльність як кримінально каране діяння виникло як відповідь держави на сучасні виклики, пов'язані зі збройною агресією та тимчасовою окупацією частини території України. Її нормативне закріплення дозволило охопити широкий спектр суспільно небезпечних діянь, які раніше не завжди отримували належну кримінально-правову оцінку в межах інших складів злочинів, зокрема державної зради. Чітке визначення об'єктивних і суб'єктивних ознак складу цього кримінального правопорушення, а також його відмежування від суміжних складів злочинів має ключове значення для правильної кваліфікації діянь і забезпечення справедливості кримінальної відповідальності. Отже, ефективне застосування норм кримінального законодавства у сфері протидії колабораційній діяльності є важливим елементом захисту національної безпеки України та зміцнення правопорядку в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 17.07.2025 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3862
2. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність" № 2108-IX від 03.03.2022 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text
3. Батраченко Т.С. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття та кримінальна відповідальність за протиправні дії. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-3. URL:http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8759/18360-1?inline=1
4. Грицюк І.В. Поліщук Д.О. Кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності в Україні Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 7. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/79 URL:https://lsej.org.ua/7_2024/81.pdf
5. Жаров П.В. Особливості кримінально-правової кваліфікації колабораційної діяльності. С. Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях

молодих учених. Харків, 2023.
URL:https://dspace.library.khai.edu/xmlui/bitstream/handle/123456789/4857/Zharov.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Ключові слова: колаборaційна діяльність, національна безпека, державна зрада, держава-агресор, воєнний стан, територіальна цілісність.

Keywords: collaboration, national security, treason, aggressor state, martial law, territorial integrity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Горбачова І.М.

Самойлова Юлія Олегівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДІЯННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З РИЗИКОМ

Сучасний етап розвитку кримінального права України характеризується підвищеною увагою до визначення меж кримінальної відповідальності в умовах зростаючої невизначеності та ризиків, притаманних сучасному суспільству. Слушною є позиція науковців, які, посилаючись на концепцію «суспільства ризику» У. Бека, наголошують на системному характері ризиків, що пронизують усі сфери суспільного життя та постійно трансформуються під впливом технологічного розвитку, економічних змін, політичних криз і переосмислення ціннісних орієнтирів [1, с. 5].

У межах кримінального провадження ризик виступає не лише як супутній фактор, а як активний елемент, що безпосередньо впливає на ухвалення процесуальних рішень. Його існування зумовлене об'єктивною невизначеністю, обмеженістю інформації, дефіцитом часу та складністю конкретних правових ситуацій. Водночас чинне законодавство України не містить системного та чіткого визначення поняття ризику, що створює передумови для неоднозначного тлумачення та потенційних зловживань у правозастосовній практиці [2, с. 4].

У юридичній доктрині ризик розглядається як ймовірність настання несприятливих наслідків, зокрема втрати майна, доходу чи інших благ, що виникає внаслідок випадкових змін умов діяльності або дії зовнішніх факторів. Інакше кажучи, це потенційна негативна подія, яка має імовірнісний характер і може реалізуватися за певних обставин, спричиняючи небажані наслідки для учасників правовідносин [2, с. 8].

Разом із тим у низці сфер, таких як медицина, наука, виробництво або військова діяльність, досягнення суспільно значущих результатів об'єктивно пов'язане з необхідністю прийняття ризикованих рішень. У зв'язку з цим

законодавець передбачає можливість визнання таких дій правомірними за наявності визначених умов, навіть якщо вони формально мають ознаки кримінального правопорушення [3, с. 705-706].

Відповідно до ст. 42 Кримінального кодексу України, не визнається кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у разі, якщо таке діяння було вчинене в умовах виправданого ризику з метою досягнення значної суспільно корисної мети [4]. При цьому виправданість ризику обумовлюється дотриманням певних критеріїв: неможливістю досягнення мети без ризику та обґрунтованим розрахунком особи на відвернення шкоди шляхом застосування необхідних заходів. Отже, за наявності цих умов кримінальна відповідальність виключається, оскільки діяння визнається правомірним.

Зазначається, що ризиковане діяння належить до обставин, які виключають кримінальну протиправність, і характеризується спрямованістю на досягнення суспільно корисного результату, усвідомленням можливості негативних наслідків та вжиттям заходів для їх запобігання [5, с. 103-104]. Водночас ризик не може бути визнаний виправданим у разі, якщо він завідомо створює загрозу для життя інших осіб або здатний спричинити масштабні негативні наслідки, зокрема екологічного характеру.

Не менш важливим є те, що перевищення меж виправданого ризику тягне кримінальну відповідальність на загальних підставах. Якщо ризик виявляється необґрунтованим, невиправданим або пов’язаний із недбалістю, він втрачає ознаки правомірності та набуває ознак кримінального правопорушення. Науковці наголошують на складності практичного застосування зазначених положень через їх оціночний характер, зокрема щодо визначення «значної суспільної користі» та «обґрунтованості ризику» [3, с. 705].

Прикладом судової оцінки ризику є постанова Верховного Суду від 20.01.2021 у справі № 283/2242/13-к, у якій сторона захисту обґрунтовувала правомірність дій обвинуваченого наявністю виправданого ризику, спрямованого на досягнення суспільно корисної мети. Проте суд дійшов висновку про необґрунтованість таких доводів та підкреслив, що правомірними можуть визнаватися лише ті ризиковані дії, які повністю відповідають умовам, передбаченим ст. 42 КК України [6].

Отже, інститут виправданого ризику у кримінальному праві відіграє важливу роль у визначенні меж кримінальної відповідальності, забезпечуючи баланс між необхідністю досягнення суспільно значущих результатів та гарантіями захисту прав і свобод людини. Його ефективне застосування можливе лише за умови ретельної оцінки всіх обставин справи, що дозволяє відмежувати правомірний ризик від кримінально караної поведінки.

Список використаних джерел

1. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри;за ред. Л.Г. Скокової. *Київ: Інститут соціології НАН України*, 2021. 295 с.
2. Никеруй Зоряна Богданівна Загально-теоретичне і прикладне поняття ризикуу кримінальному провадженні *Український політико-правовий дискурс.* 2025 С. 15
3. Волобуєв А. Ф., Смоков С. М. Процесуальні строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. С. 702-707.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 08.04.2026).
5. Андрусяк Г. М. Виправданий ризик (стаття 42 Кримінального кодексу України): до проблеми доцільності існування як самостійної обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2022. Випуск № 4(45). С.102-109. DOI: https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2022.19
6. Постанова Верховного Суду від 20.01.2021 у справі № 283/2242/13-к, провадження № 51-1319км20. *IPLEX*. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=94394557 (дата звернення: 08.04.2026).

Ключові слова: кримінальна відповідальність, виправданий ризик, обставини, що виключають кримінальну протиправність, суспільно корисна мета, кримінальне право, межі відповідальності, правомірна поведінка, судова практика, Кримінальний кодекс України.

Keywords: criminal liability, justified risk, circumstances excluding criminal unlawfulness, socially useful purpose, criminal law, limits of liability, lawful behavior, judicial practice, Criminal Code of Ukraine.

Науковий керівник: д.ю.н., завідувач кафедри Степаненко О.В.

Седик Каріна Миколаївна здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)Національного університету «Одеська юридична академія»

ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ: ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУПротидія корупції є одним із пріоритетних напрямів державної політики України. Одним із ключових корупційних кримінальних правопорушень є одержання неправомірної вигоди, відповідальність за яке передбачена ст. 368 Кримінального кодексу України. Зазначене діяння посягає на нормальне функціонування органів державної влади, підриває авторитет державної служби та принципи верховенства права. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю правильного застосування кримінально-правових норм у практичній діяльності

правоохоронних органів, а також складністю кваліфікації цього злочину.Відповідно до ч. 1 ст. 368 КК України, одержання неправомірної вигоди полягає у прийнятті службовою особою пропозиції, обіцянки або безпосередньому отриманні такої вигоди для себе чи на користь третьої особи за вчинення або утримання від вчинення певних дій в інтересах того, хто її надає, або іншої особи, із використанням наданих владних повноважень чи службового становища. Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення виступають суспільні відносини, що забезпечують належну діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, а також їх службових осіб, зокрема щодо їх доброчесності, неупередженості та здійснення фінансування відповідно до вимог чинного законодавства.

Предметом злочину виступає неправомірна вигода (відповідно до примітки до ст. 364-1 КК України). Це поняття замінило раніше використовуване поняття «хабар», яке охоплюілише блага майнового характеру, зокрема майно, право на майно (документи, що надають право на його отримання чи користування), а також дії майнового характеру (наприклад, безоплатне надання послуг, виконання робіт, надання путівок тощо). Водночас неправомірна вигода має ширший зміст і включає не лише матеріальні, а й нематеріальні блага, зокрема послуги. Оскільки розмір неправомірної вигоди має значення для кваліфікації кримінального правопорушення, її предмет підлягає обов'язковій грошовій оцінці у національній валюті України. Це стосується також випадків, коли майно не було придбане законним шляхом (наприклад, викрадене, знайдене чи отримане як подарунок). Вартість предмета визначається виходячи з мінімальних ринкових цін, що діяли у відповідній місцевості на момент вчинення злочину. Якщо предмет неправомірної вигоди не був вилучений, його вартість підлягає стягненню в дохід держави. При цьому враховуються офіційні показники інфляції, а у разі зміни вартості майна на момент судового розгляду – застосовуються актуальні ціни. Оскільки Кримінальний кодекс України не встановлює мінімального розміру неправомірної вигоди, кваліфікація діяння за ч. 1 ст. 368 КК України здійснюється з урахуванням конкретних обставин справи та положень про малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України). Якщо предметом неправомірної вигоди є заборонені предмети (наприклад, зброя, боєприпаси, наркотичні засоби тощо), дії винної особи утворюють сукупність злочинів і додатково кваліфікуються за відповідними статтями КК України. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України, виражається у таких альтернативних діях службової особи: прийнятті пропозиції неправомірної вигоди, прийнятті обіцянки її надання, безпосередньому одержанні такої вигоди або висловленні прохання про її надання. Важливо враховувати, що службова

особа може діяти як у власних інтересах, так і в інтересах третіх осіб. Також зазначені дії можуть здійснюватися як в інтересах того, хто надає вигоду, так і на користь інших осіб. Обов'язковою умовою є зв'язок неправомірної вигоди з вчиненням або невчиненням певних дій із використанням службового становища. Поняття «пропозиція» та «обіцянка», а також відповідні дії щодо їх прийняття, тлумачаться за аналогією з положеннями ст. 354 КК України. Кожна з цих форм є самостійною формою вчинення злочину, хоча на практиці вони можуть поєднуватися. Злочин вважається закінченим із моменту: прийняття пропозиції чи обіцянки (за умови усвідомлення цього іншою стороною), фактичного отримання хоча б частини вигоди або звернення з проханням про її надання, якщо воно було сприйняте адресатом. У разі, якщо службова особа не отримала вигоду з незалежних від неї причин, її дії кваліфікуються як замах. При цьому отримання вигоди від особи, яка діє з метою викриття, не виключає наявності складу злочину. Суб'єктом злочину є спеціальний суб'єкт – службова особа, визначення якої наведене у примітці до ст. 364 КК України. Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом: особа усвідомлює протиправність своїх дій і бажає отримати неправомірну вигоду. Обов'язковою ознакою цього злочину є наявність корисливого мотиву. Кваліфікуючою ознакою, передбаченою ч. 2 ст. 368 КК України, є вчинення діяння у випадку, коли предметом є неправомірна вигода у значному розмірі, тобто така, що у 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. До особливо кваліфікуючих ознак (ч. 3, 4 ст. 368 КК України) належать випадки вчинення злочину: у великому (200 і більше н.м.д.г.) або особливо великому (500 і більше н.м.д.г.) розмірі; службовою особою, яка обіймає відповідальне чи особливо відповідальне становище; за попередньою змовою групою осіб; повторно або із вимаганням неправомірної вигоди. До службових осіб, які займають відповідальне становище, відносяться, зокрема, державні службовці категорії «Б», а також судді, прокурори, слідчі та керівники органів влади. Особи, що займають особливо відповідальне становище, – це вищі посадові особи держави, серед яких Президент України, члени Кабінету Міністрів, народні депутати, судді вищих судових інстанцій тощо. Злочин вважається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо у його здійсненні брали участь дві або більше службові особи, які заздалегідь узгодили свої спільні дії. Схожим за об'єктом і предметом є злочин, передбачений ст. 369 КК України, який полягає у пропозиції, обіцянці або наданні неправомірної вигоди службовій особі. Об'єктивна сторона цього правопорушення проявляється саме у вчиненні таких дій з метою спонукання службової особи до вчинення чи невчинення певних дій із використанням її службового становища. Злочин вважається закінченим з моменту доведення пропозиції чи обіцянки до відома службової особи або з моменту передачі хоча б частини неправомірної вигоди. Якщо службова

особа відмовляється її прийняти, дії винного розцінюються як замах на злочин. Суб'єктом цього правопорушення є загальний суб'єкт – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. У разі, якщо такі дії вчиняє службова особа, вона підлягає відповідальності за ст. 369 КК України, а за наявності відповідних підстав – також за інші злочини. Суб'єктивна сторона характеризується наявністю прямого умислу.Кваліфікуючими ознаками є повторність, а особливо кваліфікуючими – вчинення злочину щодо службової особи, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище, за попередньою змовою або організованою групою. Особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом (зокрема за умов, визначених ст. 354 КК України).

Список використаних джерел

1.Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами та доповненнями станом на 2026 рік).2.Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII (зі змінами).3.Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII (зі змінами).

4.Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII (зі змінами).5.Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. О.М. Джужи, М.І. Мельника, В.І. Борисова. – Київ: Юрінком Інтер, останнє видання.6.Мельник М.І., Хавронюк М.І. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник. – Київ: Юрінком Інтер, останнє видання.**Ключові слова**: неправомірна вигода, одержання неправомірної вигоди, корупційні кримінальні правопорушення, службова особа, об'єкт та об'єктивна сторона злочину, суб'єктивна сторона злочину, кваліфікуючі ознаки, кримінально-правова кваліфікація.

Keywords: unlawful benefit, obtaining unlawful benefit, corruption criminal offenses, official, object and objective side of the crime, subjective side of the crime, qualifying features, criminal legal qualification.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Семенюк Роман Вікторович

здобувач 1-го курсу магістратури факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ НОВИХ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН В УКРАЇНІ

Останнім часом в Україні спостерігається дедалі ширше розповсюдження заборонених наркотичних речовин у вільному доступі. Водночас поява нових психоактивних речовин та форм їхньої реалізації створює додаткові виклики для кримінально-правового регулювання та правоохоронної системи. На практиці поширюються випадки збуту таких речовин під виглядом продукції, яка формально не призначена для

споживання (наприклад, «сувеніри», «ароматичні суміші» тощо), що ускладнює кваліфікацію відповідних діянь.

Кримінальні правопорушення, передбачені бланкетними статтями 307, 309 КК України, побудовані так, що ключове значення має визначення предмета кримінального правопорушення – наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів [1]. Так, конкретні речовини визначаються не законом, а Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженим КМУ, а також через підзаконні критерії визначення аналогів. Відповідно до Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», аналогами визнаються заборонені до обігу речовини, які не включені до Переліку, але є подібними за хімічною структурою та властивостями до контрольованих речовин і здатні відтворювати їхню психоактивну дію [2]. Критерії їхнього встановлення деталізуються у підзаконному регулюванні та застосовуються на підставі експертних досліджень. Проте наявність визначення аналогів у Законі не робить норму повністю самодостатньою та створює ризик невизначеності [3].

Така конструкція, на нашу думку, породжує низку кримінально-правових проблем. Традиційно встановлення складу кримінального правопорушення залежить від включення речовини до Переліку або її визнання аналогом. Виникають ситуації, коли за наявності об’єктивних ознак незаконного обігу притягнення до відповідальності є неможливим через відсутність у речовини статусу забороненої. Крім того, процедура визначення аналогів є тривалою, що ускладнює швидке реагування на появу нових психоактивних речовин. У результаті правове регулювання набуває подвійного характеру: діяння або підпадає під кримінально-правову заборону, або взагалі нею не охоплюється. Залежність від формального статусу речовини зумовлює необхідність пошуку гнучкіших підходів до визначення предмета кримінального правопорушення та механізмів реагування.

Міжнародно-правове регулювання обігу наркотичних засобів традиційно ґрунтується на реактивній моделі, сутність якої полягає у включенні конкретних речовин до спеціальних списків після встановлення їхньої небезпечності. Такий підхід закріплений у деяких актах системи ООН, як-от у Єдиній конвенції про наркотичні засоби 1961 року, Конвенції про психотропні речовини 1971 року та Конвенції ООН проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року. Тим часом у сучасній практиці західних держав простежується відхід від реактивної моделі. Наприклад, у Сполученому Королівстві застосовується підхід, закріплений у Psychoactive Substances Act 2016, який використовує критерій психоактивності речовини. Це дозволяє охоплювати нові сполуки без їхнього попереднього включення до списків, хоча й ускладнює доказування

у кримінальному провадженні. Однак це є прийнятною ціною за подолання проблеми бінарності правового регулювання [4]. На рівні ЄС важливу роль відіграє діяльність Європейського центру моніторингу наркотиків і наркозалежності, що забезпечує функціонування системи раннього попередження щодо нових психоактивних речовин та дозволяє впроваджувати тимчасові обмеження до визначення їхнього правового статусу на міжнародному рівні. Таким чином, ефективні моделі поєднують реактивні та превентивні елементи регулювання.

Іноземний досвід та проблеми зумовлюють необхідність удосконалення національної системи. Першочерговим напрямом є нормативне закріплення критеріїв віднесення речовин до аналогів на рівні закону. Це дозволить підвищити визначеність предмета кримінального правопорушення та зменшити залежність його встановлення від підзаконного регулювання. Доцільним є також розширення процесуальної автономності експертних висновків, що дозволить встановлювати належність речовини до аналогів у межах кримінального провадження без необхідності ухвалення попередніх адміністративних рішень. Проте така самостійність експертів має стосуватися лише застосування чітко визначених законодавчих критеріїв до конкретної речовини. Визначення статусу має бути більш оперативним (без затвердження висновків спеціальною комісією), але й не порушувати принципу законності [5].

Іншим напрямом є запровадження категорії тимчасово контрольованих психоактивних речовин як проміжного інструменту реагування. Віднесення речовини до такої категорії доцільно покласти на уповноважений орган виконавчої влади у сфері охорони здоров’я на підставі експертного висновку зі встановленням визначеного строку дії такого статусу та обмеженням цивільного обігу. За порушення у сфері обігу тимчасово контрольованих речовин пропонується встановити адміністративну відповідальність, а щодо речовин, які вже внесені до Переліку – залишити кримінальну. Це дозволить оперативно обмежувати обіг потенційно небезпечних речовин без негайної криміналізації.

Крім того, доцільним є часткове зміщення акценту в конструкції складу кримінального правопорушення з виключно предметного критерію на характер обігу речовини. Зокрема, такі дії, як збут, фасування та цілеспрямований маркетинг психоактивних речовин, можуть бути закріплені як альтернативні або кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення. Водночас потрібно передбачити чіткі винятки, як-от легальні харчові продукти, тютюнові вироби, лікарські засоби. Також доцільно запровадити конструкцію “речовина, яка не є контрольованою, але цілеспрямовано збувається як замінник такої”, як спосіб забезпечити максимально зрозумілу визначеність предмета. Це дозволить враховувати

суспільну небезпеку відповідної поведінки навіть у випадках, коли правовий статус конкретної речовини ще не визначено остаточно.

Кримінально-правове вдосконалення запропонованої моделі має здійснюватися з урахуванням принципу законності, який вимагає чіткості та передбачуваності кримінально-правових заборон. Невизначеність предмета кримінального правопорушення може бути розцінена як порушення статті 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Запровадження додаткових механізмів контролю не повинно призводити до невизначеності підстав кримінальної відповідальності або їхнього довільного тлумачення. Саме тому ключовим є закріплення основних критеріїв на рівні закону та забезпечення належного процесуального механізму їхнього застосування.

Отже, проблема полягає не стільки у використанні відсильних норм до підзаконних актів, скільки у відсутності гнучкої моделі регулювання. Удосконалення кримінально-правового механізму має полягати у формуванні багаторівневої системи контролю, яка поєднує визначеність кримінального закону з можливістю оперативного реагування на появу нових психоактивних речовин, забезпечуючи при цьому баланс між ефективністю правозастосування та гарантіями прав і свобод особи.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 01.04.2026).

2. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР : станом на 31 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-вр#Text (дата звернення: 01.04.2026).

3. Рубащенко М. А. Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин як предмет кримінальних правопорушень (ч. 1 – фізичні ознаки). *Збірник «Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування»*. 2023. № 1. URL: https://doi.org/10.61417/2786-7900.2023.1.1 (дата звернення: 01.04.2026).

4. Psychoactive Substances Act 2016 : Public General Act of 26.05.2016. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2016/2/contents (date of access: 01.04.2026).

5. Про деякі питання віднесення засобів і речовин до аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин : Наказ МОЗ України від 03.04.2019 № 715. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0655-19#Text (дата звернення: 01.04.2026).

Ключові слова: кримінально-правове регулювання, нові психоактивні речовини, наркотичні засоби, психотропні речовини, аналоги, предмет кримінального правопорушення, незаконний обіг, принцип законності, реактивна модель, тимчасовий контроль.

Keywords: criminal legal regulation, new psychoactive substances, narcotic drugs, psychotropic substances, analogues, subject of a crime, illicit circulation, principle of legality, reactive model, temporary control.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А. С.

Сень Дар'я Романівна

здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

МОТИВАЦІЯ ПРИЗНАЧЕННЯ СМЕРТНОГО ВИРОКУ ТА ЦІЛІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЗА АМЕРИКАНСЬКИМ ПРАВОМ

На сьогодні серед науковців досі немає єдиного визначення поняття смертної кари, адже в різні історичні періоди сформувалися відмінні практики визначення та реалізації смертних вироків. До них належать, зокрема: повішення, розстріл, смертельна ін'єкція, четвертування, так звана «тисяча порізів», спалення живцем та ін.

Так, смертна кара розглядається як виняткова форма покарання і державного примусу, що застосовується за рішенням суду щодо осіб, визнаних винними у вчиненні особливо тяжких злочинів, і полягає у їх страті. Існує також підхід, згідно з яким смертна кара вважається крайньою формою обмеження прав людини, що виступає як свідоме й жорстоке позбавлення життя з боку держави, що принижує людську гідність [1, с.360]

В основі мотивації призначення смертних вироків, яке існує в американському праві, лежать дві класичні філософські теорії покарання. Одна з них – ретрибутивна теорія (від лат. retributio – відплата) – концепція в кримінальному праві, згідно з якою покарання є справедливою та необхідною відповіддю на злочин. Відомими представниками такої теорії були Еммануїл Кант та Георг Гегель, які розглядали покарання як «справедливу заслугу» злочинця за заподіяне зло. Покарання обґрунтовується не стільки його майбутньою користю для суспільства, скільки – необхідністю відновлення справедливості. Згідно з думкою Канта, принцип lex talionis («око за око») у випадку вбивства означає неминучість смертної кари, оскільки лише вона пропорційна тяжкості позбавлення життя. Більше того, представники ретрибутивізму стверджують, що застосування пропорційного покарання слугує способом визнання злочинця раціональною істотою, а відтак – утвердження його людської гідності через покладання відповідальності за вчинені дії. [2].

Також існує утилітарна теорія (стримування та ізоляція). На відміну від ретрибутивізму, утилітарна теорія покарання обґрунтовує її необхідність як засобу запобігання більшому злу в майбутньому. Головною метою тут є залякування (deterrence) – ідея про те, що страх перед суворим покаранням зупинить потенційних злочинців. Тобто ця теорія полягає в тому, що

кримінальні санкції встановлюють «ціну» за злочин. Водночас наявні дослідження не дають підстав для однозначного висновку про те, що смертна кара є ефективнішим засобом стримування вбивств порівняно з тривалим позбавленням волі. Оскільки виконання вироку в США в середньому триває понад 15 років після засудження, потенційні злочинці не сприймають загрозу як негайну чи неминучу. Крім того, утилітарна теорія передбачає мету ізоляції (incapacitation). Однак поява довічного ув'язнення без права на дострокове звільнення (LWOP) зробила страту заради ізоляції фактично зайвою [2].

Попри активні наукові дискусії, у правозастосовній практиці вирішальне значення для визначення долі обвинуваченого нерідко має оцінка так званої «майбутньої небезпечності» (future dangerousness). У низці штатів, зокрема в Техасі, цей критерій прямо закріплений у законодавстві: присяжні повинні ухвалити смертний вирок у разі, якщо дійдуть висновку, що особа й надалі становитиме постійну загрозу для суспільства. Проте наукові дані свідчать, що прогнозування майбутньої небезпечності є достатньо приблизними. Так, Американська психіатрична асоціація зазначала, що такі прогнози є помилковими у значній кількості випадків, а суворі умови утримання в сучасних в'язницях зводять реальну небезпеку засудженого до нуля [4, с. 150].

Однією з головних проблем є нерівномірність застосування смертної кари. Дослідження, розглянуте у справі McCleskey v. Kemp, показало, що обвинувачені, які вбили білих жертв, мають у кілька разів більше шансів отримати смертний вирок. Попри це, суд не визнав такі статистичні дані достатніми доказами дискримінації у конкретній справі. Крім того, значну роль відіграє також й географічний фактор: більшість смертних вироків виноситься у невеликій кількості округів, що свідчить про залежність рішення від місцевої практики, а не лише від тяжкості злочину.

Суттєвою проблемою також є ризик засудження невинних. Завдяки діяльності Innocence Project та розвитку ДНК-експертизи було виправдано понад 190 осіб, які раніше перебували у камерах-смертників. Це поставило під сумнів саму ідею смертної кари як «справедливої відплати», адже помилка у такому випадку є незворотною. Прикладом є справа Кемерон Тодд Віллінгем, де після страти з'явилися серйозні сумніви щодо його вини [3].

США також стикаються з труднощами у здійсненні страт, зокрема через дефіцит препаратів для смертельних ін'єкцій. Це призводить до використання сумнівних методів і випадків невдалих страт, що може порушувати Восьму поправку до Конституції США, яка забороняє жорстокі покарання. Попри поширену думку, смертна кара є дорожчою за довічне ув'язнення. Це пов'язано з тривалими судовими процесами, великою кількістю апеляцій та участю експертів. Наприклад, у Каліфорнії витрати на

цю систему обчислюються мільярдами доларів при незначній кількості виконаних вироків [2].

Отже, підсумовуючи розгляд цього питання, можна зазначити, що мотивація застосування смертної кари в американському праві полягає у прагненні до відновлення справедливості шляхом призначення співмірного (пропорційного) покарання. В американській правовій культурі глибоко вкорінене переконання, що за особливо тяжкі злочини, насамперед умисні вбивства з обтяжуючими обставинами, винна особа повинна зазнати найсуворішого покарання. Така мотивація часто підсилюється позицією родичів жертв, для яких смертний вирок виступає формою моральної компенсації та завершення процесу переживання втрати. Водночас існує й мотивація, що ґрунтується на ідеї суспільної користі. У цьому контексті смертна кара розглядається як засіб загальної превенції, покликаний стримувати потенційних злочинців. Попри те, що наукові дослідження не надають однозначного підтвердження ефективності такого стримування, сама віра в його дієвість продовжує впливати на рішення присяжних і суддів.

Досліджуючи цю проблематику, доцільно також звернути увагу на індивідуально-превентивну мотивацію, яка виявляється у прагненні повністю усунути можливість повторного вчинення злочину конкретною особою. Саме в цьому контексті формується ідея про «майбутню небезпечність»: якщо підсудний сприймається як такий, що не підлягає виправленню та становитиме загрозу й у майбутньому, смертна кара починає розглядатися як єдиний гарант безпеки.

Важливим чинником є також інституційна та політична мотивація. У деяких випадках застосування смертної кари пов’язане з необхідністю демонстрації ефективності кримінальної юстиції та жорсткої реакції держави на злочинність. Крім того, значну роль відіграє психологічна мотивація присяжних. Дослідження показують, що рішення про призначення смертної кари часто формується не лише на основі юридичних критеріїв, а й під впливом емоційних факторів: шоку від жорстокості злочину, співчуття до жертв, страху перед можливим повторенням подібних діянь. У цьому сенсі смертна кара може сприйматися як спосіб «остаточного вирішення проблеми».

Список використаних джерел

1. Kaplan P. Challenges to the Contemporary Death Penalty in the United States. *Annual Review of Law and Social Science.* Vol. 20, 2025. P. 353–368.

2. Death Penalty Information Center. The Death Penalty in 2025: Year-End Report. Washington, 2025.

3. Stubbs C. Executions Spiked in 2025, but the Death Penalty Is Still Losing Ground. American Civil Liberties Union. Washington, 2026.

4. Муравйов К.В., Заросило В.О., Влад В.Ф. Вплив застосування смертної кари як виду покарання на криміногенну ситуацію у державі. *Право та сучасність*. 2025. № 3. С. 149–161.

5. Полянський Ю. Є. Смертна кара в США: сучасний стан та перспективи застосування. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 2. С. 45–52.

Ключові слова: смертна кара, виняткова форма покарання, державний примус, ретрибутивна теорія, утилітарна теорія, стримування (deterrence), ізоляція (incapacitation).

Key words: death penalty, exceptional form of punishment, state coercion, retributive theory, utilitarian theory, deterrence, incapacitation.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Стрельцов Є.Л.

Сидорчук Кароліна Анатоліївна

здобувачка 1-го курсу магістратури факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ЗГВАЛТУВАННЯ, ВЧИНЕНОГО ЖІНКАМИ

У сучасному кримінальному праві питання сексуального насильства посідають особливе місце, оскільки безпосередньо пов’язані із захистом основоположних прав і свобод людини, зокрема права на статеву недоторканність та свободу. Традиційно у правозастосовній практиці та наукових дослідженнях згвалтування розглядається як злочин, суб’єктом якого виступає чоловік. Проте розвиток суспільних відносин, зміна гендерних ролей та зростання уваги до проблеми гендерної рівності зумовлюють необхідність переосмислення усталених підходів до кримінально-правової оцінки цього діяння.

Особливої актуальності набуває проблема кваліфікації згвалтування, вчиненого жінками. Незважаючи на відносну рідкість таких випадків, вони створюють низку теоретичних і практичних труднощів, пов’язаних із визначенням об’єктивних та суб’єктивних ознак складу злочину, встановленням форм співучасті, а також із недосконалістю чинного законодавства, яке не завжди прямо враховує можливість вчинення цього злочину особами жіночої статі.

Крім того, існує проблема стереотипного сприйняття жінки як виключно жертви, а не потенційного суб’єкта сексуального насильства, що впливає як на правозастосовну практику, так і на рівень латентності таких злочинів. У зв’язку з цим виникає потреба в комплексному дослідженні кримінально-правових аспектів згвалтування, вчиненого жінками, з урахуванням сучасних підходів до розуміння гендеру та принципів рівності перед законом.

У чинному кримінальному законодавстві України, зокрема у статтях 152 та 153 Кримінального кодексу України, закріплено різні підходи до визначення форм сексуального насильства залежно від характеру діяння. Так, відповідно до диспозиції статті 152, зґвалтування пов'язується саме з вчиненням дій сексуального характеру, що супроводжуються проникненням у тіло потерпілої особи із використанням геніталій або будь-якого іншого предмета без її добровільної згоди. Водночас стаття 153 передбачає відповідальність за сексуальне насильство, яке охоплює будь-які інші насильницькі дії сексуального характеру, що не пов'язані з проникненням. Такий підхід свідчить про формальне розмежування складів злочинів за ознакою наявності або відсутності проникнення як ключового критерію кваліфікації.

Однак на практиці виникає суттєва проблема кримінально-правової оцінки дій, вчинених жінкою щодо чоловіка без його згоди. Зокрема, ситуації, коли жінка примушує чоловіка до класичного статевого акту, фактично не підпадають під ознаки зґвалтування у розумінні статті 152 КК України, оскільки відсутній юридично визначений критерій «проникнення в тіло потерпілої особи». У таких випадках діяння кваліфікується за статтею 153 ККУ як сексуальне насильство, що передбачає менш сувору кримінальну відповідальність. Це створює дисбаланс у правовому захисті потерпілих, оскільки подібні за своєю сутністю посягання оцінюються по-різному залежно від статі суб'єкта злочину та конструкції об'єктивної сторони складу, що свідчить про наявність прогалин у законодавстві та потребу його вдосконалення [1].

У практиці Верховний Суд чітко простежується формально-юридичний підхід до розуміння об'єктивної сторони зґвалтування. Зокрема, у постанові Касаційного кримінального суду у справі № 447/2555/18 (2021 р.) Суд прямо зазначив, що склад злочину, передбачений ст. 152 КК України, містить ознаки, які характеризують саме різні форми статевого проникнення без добровільної згоди потерпілої особи. При цьому наголошено, що вчинення кількох форм проникнення щодо однієї особи охоплюється єдиним складом кримінального правопорушення, що ще раз підтверджує ключове значення саме цієї ознаки. Водночас законодавець чітко розмежовує зґвалтування та сексуальне насильство: якщо дії не пов'язані з проникненням, вони підлягають кваліфікації за ст. 153 КК України. Таким чином, у національній судовій практиці саме факт проникнення виступає визначальним критерієм відмежування цих складів злочинів [2].

Більше того, Верховний Суд підкреслює, що після змін, внесених Законом № 2227-VIII, частина діянь, які раніше кваліфікувалися як сексуальне насильство, були віднесені до зґвалтування саме через включення до диспозиції ст. 152 КК України різних форм проникнення. Це свідчить про свідоме закріплення законодавцем «проникненнєвої моделі»

зґвалтування, яка обмежує можливість розширеного тлумачення цього складу. У результаті навіть суспільно небезпечні дії сексуального характеру, що за своєю сутністю є примусовими, але не супроводжуються проникненням у тіло потерпілого, не можуть кваліфікуватися як зґвалтування, що підтверджує формальний характер підходу, застосовуваного судами.

Натомість практика Європейський суд з прав людини, зокрема у справі M.C. v. Bulgaria (2003 р.), демонструє принципово інший підхід до розуміння сутності сексуального насильства. Суд наголосив, що визначальним критерієм є відсутність добровільної згоди, а не формальні ознаки, такі як фізичне проникнення або наявність активного опору. ЄСПЛ прямо вказав на неприпустимість обмежувального підходу, за якого зґвалтування визнається лише за наявності доказів фізичного насильства чи опору потерпілої особи. Натомість держави зобов'язані забезпечити ефективну кримінально-правову охорону від будь-яких сексуальних актів, вчинених без згоди, шляхом оцінки всіх обставин справи [3].

Отже, порівняльний аналіз свідчить про наявність концептуальної розбіжності: якщо у практиці Верховного Суду України об'єктивна сторона зґвалтування фактично зводиться до ознаки проникнення, то у підході ЄСПЛ ключовим є елемент примусу та відсутності згоди незалежно від форми вчинення діяння. Така різниця підходів актуалізує питання необхідності подальшого вдосконалення національного кримінального законодавства з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав людини.

Проблема кваліфікації дій жінки, яка примушує чоловіка до статевого акту без його згоди, має принципове значення для забезпечення рівності кримінально-правового захисту. За чинною конструкцією ст. 152 КК України зґвалтування пов'язується виключно з проникненням у тіло потерпілої особи, що фактично унеможливлює визнання зґвалтуванням ситуацій, коли потерпілим є чоловік, а ініціатором статевого акту – жінка. У таких випадках, навіть за наявності примусу та відсутності добровільної згоди, діяння кваліфікується за ст. 153 КК України як сексуальне насильство, що передбачає значно м'якшу кримінальну відповідальність. Це створює ситуацію, за якої однакові за сутністю суспільно небезпечні посягання отримують різну кримінально-правову оцінку лише через особливості формального опису об'єктивної сторони складу злочину.

Така законодавча конструкція суперечить принципу справедливості та рівності всіх осіб перед законом, оскільки фактично занижує рівень захисту потерпілих чоловіків. Крім того, вона не повною мірою відповідає сучасним підходам до розуміння сексуального насильства, де ключовим є саме відсутність добровільної згоди, а не спосіб фізичного здійснення статевого акту. У результаті виникає правова прогалина: дії, які за своєю природою є зґвалтуванням (примусовий статевий акт), формально не визнаються

такими, що впливає як на кваліфікацію, так і на суворість покарання. Це також може сприяти латентності таких злочинів, оскільки потерпілі не завжди сприймають наявні правові механізми як достатні для захисту їхніх прав.

У зв'язку з цим доцільним є вдосконалення ст. 152 КК України шляхом усунення її "проникненнєвої обмеженості" та закріплення гендерно-нейтрального підходу. Зокрема, можливим є доповнення статті окремим положенням, яке б охоплювало випадки примусового вчинення статевого акту незалежно від того, в чиє тіло здійснюється проникнення.

«1¹. Вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із примушуванням іншої особи до здійснення вагінального, анального або орального проникнення без її добровільної згоди,

- карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років».

Отже, чинна редакція ст. 152 КК України закріплює підхід, за яким зґвалтування визначається через ознаку проникнення у тіло потерпілої особи, що підтверджується і практикою Верховний Суд. Водночас така конструкція призводить до ситуацій, коли примусовий статевий акт, вчинений жінкою щодо чоловіка без його згоди, не визнається зґвалтуванням і кваліфікується як сексуальне насильство, що передбачає менш суворе покарання.

Це свідчить про наявність прогалин у кримінально-правовому регулюванні та порушення принципу рівності захисту потерпілих незалежно від статі. З урахуванням сучасних підходів, зокрема орієнтації на відсутність добровільної згоди як ключову ознаку сексуального насильства, доцільним є вдосконалення законодавства шляхом закріплення гендерно-нейтрального підходу до визначення зґвалтування.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 24.03.2026);

2. Постанова Верховного Суду від 08.12.2021 у справі № 447/2555/18, провадження № 51-4307км21 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101873505 (дата звернення: 24.03.2026);

3. M. C. v. Bulgaria : Judgment of the European Court of Human Rights, 4 December 2003 (Application No. 39272/98) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-61521%22]} (дата звернення: 24.03.2026).

Ключові слова: зґвалтування, сексуальне насильство, кримінально-правова оцінка, добровільна згода, статева свобода, статева недоторканність, жінка як суб'єкт злочину, кримінальне законодавство, Верховний Суд, ЄСПЛ.

Keywords: rape, sexual violence, criminal-law assessment, voluntary consent, sexual freedom, sexual integrity, woman as a perpetrator, criminal legislation, Supreme Court, ECHR.

Науковий керівник:к.ю.н., доцент Хильченко А.С.

Скрипніченко Валерія Євгенівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

НОВІ ВИДИ КРИМІНАЛЬНО – ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Особливості суспільно небезпечних діянь в умовах воєнного стану є важливою темою в контексті кримінального права та правового регулювання в Україні. Війна, або навіть тимчасове введення воєнного стану, змінює багато аспектів правової системи та визначення того, що можна вважати суспільно небезпечним діянням. Воєнний стан передбачає особливі умови для функціонування держави, у тому числі в частині кримінального правопорушення, покарання та забезпечення національної безпеки.

Однією з ключових особливостей є те, що в умовах воєнного стану зростає ступінь соціальної небезпеки діянь, які у мирний час могли б не мати такої важливості. Воєнний стан передбачає зміну критеріїв суспільної небезпеки, оскільки багато правопорушень, які в нормальних умовах можна вважати менш тяжкими або навіть адміністративними правопорушеннями, під час війни можуть бути кваліфіковані як кримінальні. Внаслідок цього до кримінальної відповідальності можуть притягуватися особи, які в умовах мирного часу залишалися б поза межами правопорушень, таких як, наприклад, порушення обмежень, встановлених для нормальної життєдіяльності населення у воєнний період (наприклад, відсутність необхідних документів під час комендантської години) [2].

Законодавчі зміни, запроваджені під час воєнного стану, часто передбачають посилення відповідальності за певні правопорушення, що безпосередньо пов'язані з війною та безпекою країни. Наприклад, однією з основних категорій суспільно небезпечних діянь є ті, що сприяють розповсюдженню дезінформації або підриву морального духу населення. Це можуть бути різноманітні види пропаганди, що пов'язуються з державними та міжнародними інтересами країни під час військових дій. Війна може вивести на перший план нові види правопорушень, зокрема ті, які відображають вплив на моральний стан нації, що включають поширення фейкових новин, зневажання національними символами та інші дії, які мають за мету послабити національну єдність.

У період воєнного стану зросла кількість випадків інтернет-шахрайства, коли злочинці видають себе за представників благодійних

фондів, волонтерських організацій або військових підрозділів з метою збору коштів на потреби ЗСУ, але насправді привласнюють гроші собі. Схема таких протиправних діянь доволі проста: особа створює фейкову сторінку в соціальних мережах, використовуючи фото справжніх бійців, і через банківські реквізити збирає "донати" нібито на дрон для ЗСУ. Після надходження коштів сторінка видаляється. Кваліфікувати такі дії варто за ч. 3 або ч. 4 ст. 190 КК України – шахрайство, вчинене в умовах воєнного стану або в особливо великих розмірах (залежно від розміру шкоди).

Іншим прикладом можна навести випадки залучення української молоді до виконання диверсійних завдань, що здійснюються на користь спецслужб рф. Зокрема, неповнолітній мешканець Миколаївської області здійснював підпали трансформаторних підстанцій за вказівкою представників російської сторони та отримував за це грошову винагороду. Суд визнав його винним у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, призначив покарання у вигляді п’яти років позбавлення волі, однак звільнив від його відбування з покладенням обов’язку відшкодувати завдані збитки.

Для прикладу, у вересні 2024 року підліток почав спілкуватися з особою, яку не вдалося встановити, і отримав завдання підпалювати різні об’єкти за винагороду. Він погодився здійснити підпал трансформаторних підстанцій. У жовтні він запросив свою подругу прийняти участь для підпалу трансформатора на території Кривоозерської громади, знявши свої дії на телефон. За виконання завдання він отримав 200 USDT на електронний гаманець. Його дії кваліфіковано за ч.2 ст.113 КК України (диверсія вчинена в умовах воєнного стану) [4].

Окремої уваги заслуговує аналіз конструкції складів кримінальних правопорушень, у яких умови воєнного стану прямо передбачені як обов’язкова або кваліфікуюча ознака. Наприклад, у ст. 111-1 КК України (колабораційна діяльність) законодавець встановлює відповідальність за співпрацю з державою-агресором, що в умовах воєнного стану набуває особливої суспільної небезпечності через безпосередній зв’язок із функціонуванням окупаційних адміністрацій або сприянням їх діяльності. Аналогічно, у ст. 185 та ст. 190 КК України вчинення злочину в умовах воєнного стану передбачене як кваліфікуюча ознака, що підвищує рівень відповідальності та відображає посилений ступінь суспільної небезпеки корисливих посягань у період збройної агресії.

Практика застосування цих норм демонструє, що одна й та сама поведінка може отримувати різну кримінально-правову оцінку залежно від фактичних обставин її вчинення. Так, розповсюдження матеріальних ресурсів або інформації, яка сприяє державі-агресору, за наявності відповідних ознак може кваліфікуватися за ст. 111-1 КК України, тоді як умисне пошкодження об’єктів критичної інфраструктури – за ст. 113 КК

України (диверсія). Таким чином, особливі умови воєнного стану безпосередньо впливають на юридичну оцінку діяння та межі кримінальної відповідальності в межах відповідних складів злочинів.

Поширеним явищем під час війни стало поширення фейкової інформації про ЗСУ. У соцмережах активно розповсюджується дезінформація щодо діяльності ЗСУ, заклики до припинення спротиву, що може деморалізувати суспільство. Особливо багато таких повідомлень було на початку повномасштабного вторгнення для деморалізації українського суспільства та зменшення супротиву російській окупації. Такі дії як правило кваліфікуються за ст. 436-2 КК України – виправдовування збройної агресії, заперечення її або поширення фейків щодо ЗСУ.

Потрібно зазначити, що в умовах воєнного стану часто відбувається посилення кримінальної відповідальності, як за особливо тяжкі злочини, так і за ті, що безпосередньо загрожують національній безпеці. Правопорушення, пов'язані з крадіжками, саботажем та іншими порушеннями, які здатні вплинути на стабільність країни в умовах війни, підлягають жорсткішому покаранню. Встановлення нових видів кримінальних санкцій є важливим елементом боротьби з військовими злочинами та захистом цивільного населення від загроз під час воєнного стану [3].

Ще однією важливою особливістю є зміна підходів до доказування в умовах воєнного стану. Через значне ускладнення доступу до свідчень, документів і фізичних доказів, судова практика може застосовувати інші методи збору доказів, такі як покази, зафіксовані на відео, а також інші новітні технології. Це дозволяє оперативніше і ефективніше з’ясовувати факти та притягувати до відповідальності осіб, що порушують закон у часи війни.

Таким чином, суспільно небезпечні діяння в умовах воєнного стану мають свої специфічні риси, що обумовлені високим ступенем загрози національній безпеці, змінами в соціальному та правовому середовищі. Зміни в законодавстві, посилення покарання та зміна критеріїв суспільної небезпеки дають змогу ефективно реагувати на нові виклики, що виникають під час військових дій. Підвищення правосвідомості населення, а також адекватні механізми кримінальної відповідальності є необхідними складовими для збереження стабільності та безпеки в країні під час воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Вартилецька І.А., Шармар О.М "Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду." *Вісник асоціації кримінального права України* 1.15 (2021): 191-206.URL:

http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/233611 (дата звернення: 20.03.2026 року)
2. Баулін Ю. В. "Особливості кримінально-правового регулювання в Україні під час воєнного стану." *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану* (2022): 12-15. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/65cf7ff0-2c1f-4b4e-bdb8-d2123ee4d1ee/content (дата звернення: 20.03.2026 року)
3. Олексюк М. М. "Безпека держави в умовах воєнного стану (характеристики та особливості)." *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна)* 2 (2022): 9-15.URL: http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/economy/article/view/614 (дата звернення: 20.03.2026 року)
4. Підлітка, який підпалив трансформатор за завданням росіян, суд звільнив від покарання. URL: https://www.nikpravda.com.ua/pidlitka-yakyj-pidpalyv-transformator-za-zavdannyam-rosiyan-sud-zvilnyv-vid-pokarannya/ (дата звернення: 20.03.2026 року)

Ключові слова: суспільно небезпечні діяння, воєнний стан, кримінальна відповідальність, безпека населення, правопорушення, бойові дії, законодавчі зміни, національна безпека.

Keywords: socially dangerous acts, martial law, criminal liability, public safety, offenses, hostilities, legislative changes, national security.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Суділовська Олеся Олегівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ФОРМ СПІВУЧАСТІ НА КВАЛІФІКАЦІЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Відповідно до статті 26 ККУ «співучастю у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення» [1]. Інститут співучасті є одним із ключових елементів кримінального права, оскільки відображає особливості вчинення кримінальних правопорушень у взаємодії кількох осіб. У сучасних умовах значна частина правопорушень здійснюється не індивідуально, а у різних формах співучасті, що зумовлює необхідність чіткого теоретичного визначення для правильної кваліфікації на практиці.

У науковій літературі форми співучасті визначають як «об’єднання співучасників, які розрізняються між собою за характером виконуваних ними ролей і за ступенем стійкості суб’єктивних зв’язків між ними» [2, с. 143]. В статті 28 ККУ перелічені форми за ступенем стійкості суб’єктивних зв’язків, а саме: «вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою та злочинною організацією» [1].

Таке розмежування форм співучасті важливе не лише в теорії, а й у практиці, адже від правильного визначення форми залежить, як саме буде кваліфіковане діяння і яку відповідальність нестиме кожен із співучасників. Різні форми співучасті відрізняються між собою рівнем узгодженості дій, організованістю та характером зв’язків між особами, що безпосередньо впливає на правову оцінку їхніх дій[3, с. 77].

Саме тому логічно розглянути кожну форму співучасті окремо, щоб краще зрозуміти їхні особливості та відмінності. Такий підхід дозволяє чіткіше відмежувати їх між собою і уникнути помилок при кваліфікації.

Першою та найменш складною формою співучасті є вчинення кримінального правопорушення групою осіб без попередньої змови. Вона має місце у випадках, коли декілька осіб беруть участь у вчиненні правопорушення спільно, однак їхні дії не були заздалегідь узгоджені. Така форма характеризується відсутністю попереднього планування та домовленості між співучасниками, а узгодженість дій виникає вже безпосередньо під час вчинення правопорушення[4, с. 156].

Основною ознакою цієї форми є спонтанність об’єднання осіб, коли кожен із співучасників усвідомлює факт спільної участі та підтримує дії інших уже в процесі їх реалізації. При цьому дії учасників мають бути взаємопов’язаними та спрямованими на досягнення спільного результату, що і відрізняє таку форму від випадкової сукупності дій кількох осіб.

З точки зору кваліфікації, вчинення кримінального правопорушення групою осіб без попередньої змови, як правило, визнається кваліфікуючою ознакою у відповідних складах кримінальних правопорушень, таких як: ч. 3 ст. 152, 153, ч. 2 ст. 296 ККУ. В диспозиціях даних частин застосовується словосполучення «групою осіб», тому воно стосується саме групи осіб без попередньої змови, так як нема уточнення з приводу наявності змови.

Наступною, більш складною формою співучасті є вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою. На відміну від попередньої форми, вона характеризується наявністю завчасної домовленості між кількома особами про спільне вчинення правопорушення. Така змова може мати як детальний, так і загальний характер, однак обов’язковою є узгодженість основних дій до початку реалізації злочинного наміру[5, с. 71].

Важливою ознакою цієї форми є те, що співучасники заздалегідь усвідомлюють спільний характер своїх дій, розуміють роль кожного та діють відповідно до погодженого плану, при цьому розподіл ролей може бути як чітким, так і мінімальним.

З приводу кваліфікації, вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб є обтяжуючою обставиною, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 67 ККУ. Це пояснюється тим, що попередня змова підвищує суспільну небезпечність діяння, оскільки свідчить про обдуманість і цілеспрямованість спільних дій. Також вона є кваліфікуючою ознакою в окремих складах кримінальних правопорушень, наприклад: ч. 2 ст. 185, 186, ч. 4 ст. 187, 189, 190, ч. 3 ст. 191 ККУ.

Третьою та ще більш складною формою співучасті є вчинення кримінального правопорушення організованою групою. На відміну від попередньої форми, вона характеризується не лише наявністю попередньої змови, а й більш високим рівнем організованості, стійкості та згуртованості учасників. Така група створюється заздалегідь для спільної злочинної діяльності та, як правило, орієнтована на вчинення не одного, а кількох кримінальних правопорушень.

Важливою ознакою організованої групи є її стійкість, що проявляється у тривалості існування, наявності чіткої структури, розподілу ролей між учасниками та узгодженості їхніх дій. Учасники такої групи заздалегідь об’єднуються для досягнення спільної злочинної мети, при цьому кожен виконує визначену функцію, що забезпечує ефективність реалізації злочинного плану[6, с. 136].

З точки зору кваліфікації, вчинення кримінального правопорушення організованою групою визнається особливо кваліфікуючою ознакою у багатьох складах кримінальних правопорушень та тягне за собою більш сувору кримінальну відповідальність. Це пояснюється підвищеним рівнем суспільної небезпечності, оскільки така форма співучасті свідчить про стійкий злочинний намір, попередню підготовку та високий ступінь координації дій учасників. Зокрема, дана ознака передбачена у ч. 3 ст. 109, ч. 4 ст. 110-2, ч. 5 ст. 185, 186, 187, 189, ч. 5 ст. 190, ч. 5 ст. 191 та інших.

Останньою, найбільш складною формою співучасті є вчинення кримінального правопорушення злочинною організацією. На відміну від організованої групи, вона характеризується ще вищим рівнем структурованості, ієрархічності та стійкості, а також більш широкою спрямованістю злочинної діяльності. Така організація створюється для систематичного вчинення тяжких або особливо тяжких кримінальних правопорушень і може включати значну кількість учасників.

Важливою ознакою злочинної організації є наявність чіткої внутрішньої структури з розподілом функцій, підпорядкованістю та координацією дій. Учасники діють не лише на основі попередньої змови, а й у межах стійкого

об’єднання, що передбачає тривалу спільну діяльність, планування кримінальних правопорушень та забезпечення умов для їх вчинення[6, с. 139]. Часто така форма співучасті передбачає наявність керівника або організатора, який координує діяльність інших учасників.

Щодо кримінальних правопорушень, вчинених злочинною організацією, то їх перелік та ознаки відповідних складів здебільшого наведені в розділі IX Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» [6, с. 136]. У цьому разі йдеться про посягання, передбачені: ст. 255, ст. 255-2, ст. 257, ст. 258-3, ст. 260 та інші.

Перші дві форми співучасті повинні мати дві або більше осіб, третя форма – три і більше осіб, четверта – п'ять і більше осіб належних суб'єктів кримінального правопорушення.

Отже, аналіз форм співучасті свідчить про те, що їх правильне розмежування має вирішальне значення для належної кримінально-правової оцінки діяння, оскільки дозволяє врахувати рівень організованості, характер взаємодії між учасниками та ступінь їхньої участі у вчиненні правопорушення. Саме це забезпечує обґрунтоване визначення обсягу відповідальності кожної особи та сприяє дотриманню принципу індивідуалізації відповідальності, що є необхідною умовою законності та справедливості у правозастосовній діяльності.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
2. Кримінальне право України: Загальна частина : навч. посіб. / за заг. ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова. Одеса. «Астропринт». 2022. 328 с.
3. Митрофанов І. І., Притула А. М. Співучасть у злочині: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2012. 205 с.
4. Петрова О. Суб’єктивні зв’язки між співучасниками кримінальних правопорушень в різних формах співучасті: проблеми градації. Альманах наукових праць. Миколаїв. 2023. с. 154-162. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6f28a73d-7c25-4472-a130-c768303b3f70/content#page=154
5. Ященко А.М. Кваліфікація кримінальних правопорушень з урахуванням окремих форм співучасті та призначення покарання за їх наявності. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків. № 42. 2025. с. 68-79. URL: file:///C:/Users/aelis/Downloads/18770-51787-1-SM.pdf
6. Лисейко І. В. Поняття, види, загальна характеристика кримінальних правопорушень, вчинені організованою групою та злочинною організацією. Науковий вісник Львівського державного університету

внутрішніх справ. Львів. №3. 2025. с. 134-141. URL: https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/1014/984

Ключові слова: співучасть, кваліфікація кримінальних правопорушень, форми співучасті, вчинення кримінального правопорушення, група осіб, злочинна організація, організована група.

Keywords: complicity, classification of criminal offenses, forms of complicity, commission of a criminal offense, group of persons, criminal organization, organized group.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Мирошниченко Н.А.

Тихонов Євгеній Андрійович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ ПОРЯДКУ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

Сучасні досягнення медицини стають одним із ключових факторів успішного лікування та відновлення здоров’я пацієнтів. Серед них особливо виділяється трансплантація органів і тканин людини – ефективна та перспективна галузь, яка дозволяє рятувати життя хворих, що раніше вважалися безнадійними [1, с. 257].Проте, незважаючи на значний прогрес у медичній сфері, у правовому полі досі зберігається низка колізій та невизначеностей, пов’язаних із тлумаченням і застосуванням статті 143 Кримінального кодексу України.

У 2019 році набрав чинності Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», дія якого поширюється на трансплантацію анатомічних матеріалів людині, здійснення діяльності, пов’язаної з трансплантацією, отримання анатомічних матеріалів людини для виготовлення біоімплантатів, визначення умов застосування ксеноімплантатів [2]. За ним вирішується великий комплекс питань: від визначення межі життя і смерті до обсягу прав суб'єктів лікувального процесу. Саме тут визначається схема «донор – лікар – реципієнт», що зумовлює тісний зв'язок цієї галузі з юриспруденцією. Саме така багатоаспектність визначає специфіку ст.143 КК України та створює певні складнощі при кваліфікації злочинних діянь на практиці.

Аналіз законодавства дозволяє виокремити у цій сфері: 1) порядок пересадки; 2) донорство; 3) обіг матеріалів. Порушення цих регламентів становить зміст незаконної діяльності. Разом із тим вужчим за змістом є поняття злочинної діяльності вжите у ст. 143 КК України., адже контекстуально прив’язане до змісту чинних кримінально-правових норм. У чинному законодавстві поняття «злочинна діяльність» не розкрито, хоча воно є контекстною ознакою багатьох складів злочинів у КК України (ч. 3 ст.

27, ч. 4 ст. 28, ч. 1 ст. 255, ст. 304). Під незаконним обігом донорського матеріалу слід розуміти такі, що суперечать Закону про трансплантацію придбання, збут, зберігання, переміщення будь-яких матеріалів людини та виготовлення з них медичних препаратів. Зокрема: 1) придбання – оплатне чи інше безповоротне отримання у фактичне володіння анатомічного матеріалу людини (купівля, обмін на цінності, товари); 2) збут – будь-яка оплатна форма реалізації анатомічного матеріалу людини (продаж, оплата боргу, обмін на цінність, товар або речі); 3) зберігання – фактичне володіння особою донорським матеріалом іншої людини, який має зберігатися в спеціалізованих місцях (акредитованих державних і комунальних закладах охорони здоров’я, наукових установах); 4) переміщення – перевезення чи пересилання в межах України з одного місця в інше не уповноваженим на це працівником закладу охорони здоров’я за відсутності відповідних документів або якщо анатомічні матеріали живого донора передають в іншу країну без рівноцінного обміну; 5) виготовлення біоімплантатів – переробка анатомічного матеріалу померлого в засоби медичного призначення без ліцензії, письмової згоди вагітної, судово-медичного експерта чи законних представників померлого або якщо це призвело до спотворення тіла померлого [3, с. 477–478].

Родовим об'єктом цього злочину законодавець вважає суспільні відносини, що стосуються життя та здоров'я особи, оскільки вчинення цього злочину може спричинити шкоду як здоров'ю (втрата можливості нормального функціонування через позбавлення певних органів чи тканин), так і безпосередньо життю (оперативні втручання можуть мати летальні наслідки як під час процедури, так і після неї через ускладнення). Спираючись на зміст статті, основним безпосереднім об'єктом злочину виступає здоров'я особи, тоді як додатковим обов'язковим об'єктом, залежно від конкретної форми діяння, є порядок проведення трансплантації людині або торгівля людськими органами чи тканинами.

При цьому чинне кримінальне законодавство не містить автентичного визначення змісту предмета цієї діяльності, а, як наслідок, – стає не зовсім зрозумілим, що саме треба розуміти під анатомічними матеріалами в контексті зазначеного в розглядуваній нормі формулювання. Виходячи з положень ст. 143 Кримінального кодексу України, предметом цього злочину є виключно такі анатомічні матеріали людини, як органи та тканини, зокрема й ті, що отримані від померлої особи. Згідно із Законом України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині», такі матеріали іменуються гомотрансплантатами – анатомічними матеріалами людини, призначеними для трансплантації [2]. Варто зазначити, що відповідальність, передбачена ст. 143 КК України, не поширюється на випадки, коли предметом є людська кров. Така ознака характеризує склад іншого злочину, закріпленого у ст. 144 КК України.

Об'єктивна сторона злочину охоплює його зовнішні прояви, у яких відображається процес скоєння суспільно небезпечного діяння. Стаття, що встановлює відповідальність за нелегальну трансплантацію, містить 5 частин, отже, об'єктивна сторона може мати різноманітні форми: 1) порушення встановленого законом регламенту трансплантації людських органів чи тканин; 2) вилучення органів чи тканин у людини за допомогою примусу або введення в оману; 3) неправомірна торгівля людськими органами чи тканинами; 4) причетність до транснаціональних угруповань, що спеціалізуються на вилученні органів чи тканин у людей шляхом обману або примусу для наступної трансплантації; 5) участь у транснаціональних структурах, які займаються нелегальною торгівлею людськими органами чи тканинами. Отже, незаконна трансплантація може бути вчинена лише активними діями, а не бездіяльністю, і має обов'язковий корисливий мотив.

При зміні законодавства об’єктивна сторона аналізованого правопорушення зазнала нормативної трансформації, що знайшло своє відображення у доповненні диспозиції частини 1 статті 143 КК України ознакою «спричинення істотної шкоди здоров’ю потерпілого». На моє переконання, така зміна законодавчої конструкції означає перехід від формального до матеріального складу злочину, оскільки диспозиція тепер визначає обов’язкові суспільно небезпечні наслідки як конститутивну ознаку правопорушення. Кінцевим при оцінці даного нововведення є його подвійна природа. З одного боку, вказану новелу слід вважати обґрунтованою та логічною, оскільки вона дозволяє чітко детермінувати момент закінчення злочину та відмежувати кримінально каране діяння від дисциплінарного проступку. Однак, перетворення складу на матеріальний породжує низку доктринальних складнощів. За попередньої редакції для встановлення об’єктивної сторони було достатньо підтвердити сам факт порушення встановленого порядку. На сучасному етапі виникає необхідність доведення не лише факту діяння, а й настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді істотної шкоди здоров’ю, а також обов’язкового встановлення причинно-наслідкового зв’язку між ними. Поза увагою законодавця залишилася специфіка різних суб’єктів трансплантаційного процесу. Таким чином, формалізація шкоди як обов’язкової ознаки де-факто декриміналізує значну частину процедурних порушень у сфері посмертного донорства, де вже постає питання про необхідність уніфікації нормативних вимог та усунення казуїстичності кримінального закону.

Також слід зазначити, що такі елементи об'єктивної сторони, як час, місце, засоби чи знаряддя скоєння злочину, не є обов'язковими складовими складу злочину, передбаченого ст. 143 КК України. Проте чітко визначено спосіб вчинення злочинного діяння – обман або примушування (ч. 2 ст. 143 КК України), а також незаконну торгівлю людськими органами чи тканинами (ч. 4 ст. 143 КК України).

Трансплантація визнається неправомірною, якщо під час її проведення не було дотримано бодай однієї з таких умов: 1) наявності письмової згоди як донора, так і реципієнта, які були попередньо належним чином інформовані, а також згоди батьків чи законних представників реципієнта, якщо він є особою віком від 15 до 18 років або особою, визнаною судом обмежено дієздатною; 2) підтвердження медичних показань; 3) шкода для здоров'я донора має бути меншою, ніж небезпека для життя, що загрожує реципієнту. Важливим аспектом при кримінально-правовій кваліфікації незаконної трансплантації є розкриття поняття "транснаціональна організація". Під транснаціональною організацією розуміється об'єднання професійно підготовлених осіб, згуртованих у стабільне угруповання, яке систематично здійснює вилучення органів чи тканин у людей, використовуючи обман або примус, з метою їх пересадки реципієнтам, які перебувають в інших країнах. Наступний елемент кримінально-правової характеристики – суб'єкт злочину. Це питання викликає суперечки, оскільки позиції науковців розійшлися: одні вважають що таким є загальний суб'єкт, інші – спеціальний. Однак можна стверджувати, що суб'єкт злочину за частинами 1, 2 та 3 ст. 143 КК України є спеціальним – це лікар, тому що вилучення органів і тканин для трансплантації, як обов'язкова ознака цього злочину, може бути здійснене лише цією категорією осіб. Суб'єкт злочину за частинами 4 та 5 ст. 143 КК України, є загальним [4, с. 100]. Це можуть бути медичні працівники – лікарі, які всупереч закону виконують такі операції. З цього виходить, що якщо особа не володіє необхідними навичками, це найімовірніше призведе до смерті донора та, відповідно, до неможливості досягнення основної корисливої мети.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 143 КК України, характеризується виключно прямим умислом. Крім того, для діянь, спрямованих на вилучення органів чи тканин у людини через примус чи обман, обов'язковою є наявність конкретної мети – трансплантації.

Підсумовуючи, можна констатувати, що попри двадцятирічний період існування норм, передбачених ст. 143 КК їх розуміння залишається дискусійним, що акцентує подальший науковий пошук критеріїв розмежування професійної медичної помилки та цілеспрямованої злочинної діяльності.

Список використаних джерел

1. Кирилюк І. В. Кримінологічні проблеми трансплантології / І. В. Кирилюк // Митна справа. – Частина 2. – 2011. – № 4(76). – С. 250–258.

2. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text

3. Мислива О. О. Проблеми кримінального захисту трансплантології. Склад злочину. Держава і право: зб. наук. праць. Вип. 12:

Юрид. і політ. науки. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 476–480.

4. Гладун З. До питання про історію кодифікації законодавства України про охорону здоров'я. *Вісник Львівського ун – ту. Серія юридична*. 2005. Вип. 41. С. 99−103

Ключові слова: трансплантація, анатомічні матеріали, презумпція незгоди, злочинна діяльність, гомотрансплантати, спеціальний суб'єкт, транснаціональна організація, об'єкт злочину.

Keywords: transplantation, anatomical materials, presumption of non-consent, criminal activity, homotransplants, special subject, transnational organization, object of crime.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І. І.

Тищенко Анна Юріївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ОКРЕМІ ВИДИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

З початком війни, яка розпочалася 24 лютого 2022 року в законодавство України почали вносити зміни, які обумовлювалися потребою більш детального регулювання відповідних суспільних відносин. Так Кримінальний кодекс України був доповнений статтями 111^{-1} **«**Колабораційна діяльність» та 111^{-2} «Пособництво державі-агресору».

З появою нових статей виникають і питання щодо правильного їх застосування. Велику увагу слід звернути на ст. 111^{-1} Кримінального кодексу України, а саме на ч. 4, в якій йдеться, що провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором являє собою кримінальне правопорушення, що кваліфікується як колабораційна діяльність.

Кримінальний кодекс України було доповнено ст. 111^{-1} відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», який був опублікований і набув чинності 3 березня 2022 року. Отже, при вчиненні дій передбачених ст. 111^{-1} Кримінальний кодекс України до 3 березня 2022 року кваліфікація за даною статтею неможлива, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 5 Кримінальний кодекс України закон про кримінальну відповідальність не матиме зворотної дії в часі.

Визначення потребує поняття «держава-агресор», воно часто зустрічається в Постанові Правління Національного банка «Про затвердження Положення про ліцензування банків» від 22.12.2018, відповідно до даної постанови поняття «держава-агресор» тлумачиться як держава, що здійснює/здійснювала збройну агресію проти України у значенні, наведеному в ст. 1 Закону України «Про оборону України»[3]. На

відміну від чинного Кримінального кодексу України, проєкт нового Кримінального кодексу України містить визначення поняття «держава-агресор». Однак, попри те, що за суб'єктним складом воно є ширшим, ніж у Постанові Правління Національного банка «Про затвердження Положення про ліцензування банків», дане поняття є вужчим у темпоральному аспекті, оскільки стосується дій, що тривають лише у теперішньому часі.

Аналізуючи ст. 111^{-1} Кримінального кодексу України можна виділити, що у всіх частинах даної статті, окрім ч. 4 та ч. 6 суб'єктом може бути лише громадянин України. Але слід звернути увагу, що провадження господарської діяльності потребує особи зареєстрованої як суб'єкта підприємництва, тобто в даному випадку наявний спеціальний суб'єкт. Вказівок щодо вини ч. 4 ст. 111^{-1} Кримінального кодексу України не містить.

Щодо території на якій повинна здійснюватися господарська діяльність у взаємодії з державою-агресором вказівки стаття також не містить. Отже, можна виділити види даної господарської діяльності в залежності від території на, якій вона здійснюється. До видів слід віднести: здійснення на підконтрольній території України, на окупованій території України та на території держави-агресора. Дані види ніяк не впливають на кваліфікацію, але мають свої особливості.

Окрім вище наведеного діяння, ч. 4 ст. 111^{-1} Кримінального кодексу України передбачає передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора. Слід звернути увагу, що конкретизація матеріальних ресурсів, які передаються в даній нормі не наявна, так само як і розмір даних ресурсів.

Конкретизувати дані діяння намагається проєкт Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення. Відповідного до даного законопроєкту, господарська діяльність повинна передбачати здійснення на користь держави-агресора платежів, що мають податковий характер, а передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора перетворено на передачу державі-агресору матеріальних ресурсів чи інших активів. Тобто, кримінальне правопорушення щодо передачі матеріальних ресурсів буде передбачати, по-перше, передачу ще й інших активів, по-друге, суб'єкт, якому вони будуть передаватися більш загальний, оскільки відповідно до даного законопроєкту, окрім наведених суб'єктів, держава-агресор також складається з окупаційної адміністрації держави-агресора, її органів поліції та підконтрольного державі-агресору самопроголошеного органу, який

узурпував виконання владних функцій на тимчасово окупованій території України.

Новий проєкт Кримінального кодексу України станом на 22.02.2026 року в ст. 9.1.6., яка передбачає колаборaційну діяльність, діяння щодо ведення господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором не містить. При цьому п. 4 ст. 9.1.6. проєкту Кримінального кодексу України передбачає діяння щодо передання активів, надання послуги чи виконання роботи для задоволення військових потреб держави-агресора, тобто дані дії мають відповідну мету щодо задоволення військових потреб держави-агресора, даної вказівки в відповідній нормі чинний Кримінальний кодекс України не містить. Окрім наведених змін, ч.1 ст. 111^{-1} проєкту нового Кримінального кодексу України містить вказівку на те, що ці дії є умисними.

Отже, можна дійти висновку, що чинний Кримінальний кодекс України потребує конкретизації в межах статті 111^{-1}. Новий проєкт Кримінального кодексу України вже містить деякі зміни, серед них найважливішими є визначення поняття «держава-агресор» та мети передання активів, надання послуги чи виконання роботи для задоволення військових потреб держави-агресора. Зміна ч. 4 ст. 111^{-1} Кримінального кодексу України є необхідною, тому що під передачею матеріальних ресурсів можна розуміти навіть передачу їжі, оскільки стаття не містить вказівки ні на мету, ні на суму передачі матеріальних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 №2341-III: станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 19.03.2026).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 №2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text (дата звернення: 19.03.2026).
3. Про затвердження Положення про ліцензування банків: Постанова Нац. банку України від 22.12.2018 №149: станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18#Text (дата звернення: 19.03.2026).
4. Текст проєкту нового Кримінального кодексу (станом на 22.02.2026 року).

Ключові слова: колаборaційна діяльність, держава-агресор, господарська діяльність, воєнний стан, збройні формування.

Keywords: collaborative activities, aggressor state, business activities, martial law, armed formations.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Ткаченко Діана Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІРТУАЛЬНА ВАЛЮТА ЯК ЗАСІБ ДЛЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) КОШТІВ ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Ця стаття присвячена дослідженню легалізації (відмивання) коштів отриманих злочинним шляхом за допомогою такої інноваційної технології як віртуальні валюти, які працюють на технології блокчейну. Мною було з'ясовано, що віртуальна валюта є децентралізованою та має відносну анонімність, це дає злочинцям можливість проводити транзакції без детальної ідентифікації та слідування коштів завдяки мінімальній ідентифікації і відсутності достатньої регуляції.

Також мною було проаналізовано інформацію щодо тенденцій розвитку відмивання коштів в віртуальній валюті на основі статистичних досліджень та наведено наявний приклад схеми з легалізації (відмивання) коштів отриманих злочинним шляхом за допомогою віртуальних валют на основі інформаційних матеріалів Financial Action Task Force on Money Laundering.

This article investigates the legalization (money laundering) of funds obtained through criminal means using innovative technology such as virtual currencies that operate on blockchain technology. We found that virtual currency is decentralized and relatively anonymous, allowing criminals to conduct transactions without detailed identification and tracking of funds due to minimal identification and inadequate regulation.

We also analyzed information on trends in money laundering through virtual currency based on statistical research and provided an example of a scheme for legalizing (money laundering) funds obtained through criminal means using virtual currencies based on information from the Financial Action Task Force on Money Laundering.

Розвиток людської цивілізації не стоїть на місці і з кожним роком зростає у геометричній прогресії, що дарує нам з вами змінюючі світ відкриття і нові технології, які були створені для спрощення людського життя та його удосконалення. Але ми живемо в не в рожевому світі і нові технології, як і відкриття, мають іншу сторону «медалі». Вона полягає в тому, що всі ці нові дослідження і технології несуть з собою не тільки благо, а й нові види злочинності, які доповнюють вже існуючі.

Поява технології блокчейну та віртуальних валют подарувала людству досконаліший за банки інструмент, який повинен був надати нам фінансову

рівність, доступність, децентралізацію, прозорість, безпеку та швидкість транзакцій без кордонів, але з всім вищезазначеним надав нам і нові способи відмиванню коштів отриманих злочинним шляхом; і нові шляхи проведення платежів в межах злочинної діяльності, в силу своєї відносної анонімності; і нові шляхи для шахрайства; і повну відсутність правового захисту у цій сфері.

Так відповідно до звіту Financial Action Task Force on Money Laundering (далі – FATF) «Virtual Currencies. Key Definitions and Potential AML/CFT Risks» від червня 2014 року віртуальна валюта – це цифрове представлення вартості, якою можна торгувати в цифровому вигляді та функціонує як: засіб обміну; та/або одиниця розрахунку; та/або засіб збереження вартості, але не має статусу законного платіжного засобу у будь-якій юрисдикції [6].

Як зазначає Управління з питань наркотиків і злочинності ООН приблизний обсяг загального відмивання грошей у всьому світі за один рік становить 2-5% світового ВВП, або 800 мільярдів доларів США – 2 трильйони доларів США в поточних доларах США. Однак через таємний характер відмивання грошей важко оцінити загальну суму грошей, яка проходить через цикл відмивання [2].

Аналізуючи звіт Chainalysis «The 2023 Crypto Crime Report» ми спостерігаємо значний зріст відмивання коштів саме в віртуальній валюті, так в 2015 році було відмито 0.4 мільярда доларів, в 2016 році – 1.1 мільярда доларів, в 2017 році – 4.5 мільярди доларів, в 2018 році – 3.4 мільярди доларів, в 2019 році – 11.8 мільярди доларів, в 2020 році – 8.5 мільярди доларів, в 2021 році – 14.2 мільярди доларів, в 2022 році 23.8 мільярди доларів [3].

Тобто загалом у 2022 році через незаконні адреси було відправлено криптовалюти на суму майже 23,8 мільярда доларів США, що на 68,0% більше, ніж протягом 2021 року [3].

Чинним Кримінальним кодексом України (далі по тексту – КК України) встановлюються норми, які передбачають відповідальність за легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209) та умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення (ст. 209-1) [8].

У вітчизняному законодавстві, саме диспозиція ст. 209 КК України передбачає, що легалізацією (відмиванням) майна, одержаного злочинним шляхом є набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження такого

майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом [7].

У сфері віртуальних валют, як це зазвичай буває, основні централізовані біржі були і є найбільшим отримувачем незаконної криптовалюти, забираючи трохи менше половини всіх коштів, надісланих із незаконних адрес для відмивання. Це відбувається не лише тому, що на централізованих біржах, як правило, є заходи відповідності, щоб повідомляти правоохоронців про незаконну діяльність і вживати заходи проти відповідних користувачів, а також тому, що ці біржі є місцем, де незаконну криптовалюту можна конвертувати в цілком реальну готівку.

Так, наприклад, у 2017 році була найвідоміша атака програм-вимагачів «Wannacry», яка тримала в заручниках тисячі комп'ютерних систем. До жертв висувалась вимога заплатити хакерам викуп у біткоінах. Вартість нападу вийшла далеко за рамки викупу виплат, це призвело до збитків лікарням, банкам і підприємствам приблизно на 8 мільярдів доларів США по всьому світу. Відтоді траплялися й інші атаки програм-вимагачів, і їх кількість тільки зростає [5].

Більшість таких схем як «Wannacry» працюють у наступній послідовності: 1) комп'ютери, що були заражені вірусом відключають систему підприємства (навіть лікарень) до моменту, поки не буде сплачено викуп; 2) жертви сплачують хакерам викуп у біткоінах для розшифрування даних свого комп'ютеру і відновлення своєї діяльності; 3) кожен викуп хакер отримує на свій публічний біткоін-гаманець; 4) хакер здійснює певну кількість транзакцій, які переводять платежі із однієї віртуальної валюти в іншу (наприклад з біткоіну в монеро) з метою знищення слідів злочину; 5) хакер відправляє «очищену» віртуальну валюту надавачу послуг чи банку для конвертації віртуальних валют в фіатні гроші; 6) хакер отримує конвертовані в фіатні гроші віртуальні валюти, які може переслати в банк; 7) хакер відправляє кошти до банку [5].

Однак, правоохоронні органи повільно, але дуже вдало, пристосовуються під сучасні реалії і злочинці в сфері віртуальних активів вимушені придумувати більш екстравагантні способи відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом.

Так на світ і з'явилися «міксери». Криптоміксер – це служба, яка поєднує криптовалюти багатьох користувачів, щоб приховати походження та власників коштів. Оскільки Bitcoin, Ethereum та більшість інших загальнодоступних блокчейнів є прозорими, такого рівня конфіденційності важко досягти інакше [1]. Фактично міксери, за певну комісію від заведеної на них суми, перемішують адреси багатьох користувачів для того, щоб було важче відстежити переміщення коштів їх клієнтів.

Одним з найвідоміших та найгучніших міксерів є Tornado Cash. Tornado Cash (Tornado) – це змішувач віртуальних валют, який працює на блокчейні Ethereum і без розбору сприяє анонімним транзакціям, маскуючи їх джерело, пункт призначення та контрагентів, не намагаючись визначити їх походження. Tornado отримує різноманітні транзакції та змішує їх перед тим, як передати їх окремим одержувачам. Хоча передбачуваною метою є підвищення конфіденційності, змішувачі, такі як Tornado, зазвичай використовуються незаконними суб'єктами для відмивання коштів, особливо вкрадених під час значних пограбувань [4].

За даними аналітичних компаній, цей протокол був популярним способом відмивання криптовалют, пов'язаних з крипто-злочинами. Як наслідок, у серпні 2022 року Tornado Cash потрапив під санкції США [4]. В результаті санкцій репозиторії Tornado Cash в GitHub видалили, а криптоактиви користувачів на загальну суму понад $430 млн заблокували.

Виходячи з вищевикладеного, ми розуміємо, що наразі з появою такого економічного інструменту як віртуальної валюти зростає попит на неї не тільки у добропорядних людей, які використовують її для покращення нашого життя, а й у представників злочинних угрупувань, які використовують даний інструмент для відмивання коштів одержаних злочинним шляхом. Однак регулятор і правоохоронці не стоять на місці, а досліджують нові технології для попередження злочинів та забезпечення цифрової безпеки законослухняних громадян за рахунок розвитку міжнародної співпраці для обміну інформацією та координації, регуляції ринку віртуальних валют і встановлення вимог щодо ідентифікації клієнтів централізованих бірж.

Список використаних джерел

1. Crypto mixers and AML Compliance // Chainalysis.- August 23, 2022. URL: https://blog.chainalysis.com/reports/crypto-mixers/ (Дата звернення – 27.03.2023)
2. Money Laundering // United Nations. – Office on drugs and crime. – 2021. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/money-laundering/overview.html (Дата звернення – 27.03.2023)
3. The 2023 Crypto Crime Report // Chainalysis. – 2023. URL: https://go.chainalysis.com/rs/503-FAP-074/images/Crypto_Crime_Report_2023.pdf (Дата звернення – 27.03.2023)
4. U.S. Treasury Sanctions Notorious Virtual Currency Mixer Tornado Cash // U.S. Department of the Treasury. – 2022. URL: https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0916 (Дата звернення – 27.03.2023)
5. Virtual assets // FATF.- 2021. URL: https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Virtualassets/Virtual-assets.html (Дата звернення – 27.03.2023)

6. Virtual Currencies. Key Definitions and Potential AML/CFT Risks // FATF Report. – June 2014. URL: https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf.coredownload.pdf (Дата звернення – 27.03.2023)
7. Кримінальний кодекс України №2341-III від 05.04.2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n72 (Дата звернення – 27.03.2023)

Ключові слова: легалізація (відмивання) коштів, віртуальні валюти, кіберзлочинність.
Keywords: money laundering, virtual currencies, cybercrime.
Науковий керівник – PhD, доцент Бубен К. В.

Ткачук Анастасія Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗМЕЖУВАННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЯКІ ПРИЗВЕЛИ ДО СМЕРТІ ОСОБИ, ВІД УМИСНОГО ВБИВСТВА

Розмежування умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, є однією з найскладніших проблем кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. У Розділі II Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) відповідальність за умисне вбивство передбачена ст. 115, а за умисне тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, – ч. 2 ст. 121 [1]. Зовнішня схожість об'єктивних сторін цих складів кримінальних правопорушень – у кожному з них вчиняється суспільно небезпечне діяння і настає смерть – породжує численні помилки у правозастосовній практиці. Байда А. О. та Склезь О. О. констатують, що складність доказування та неправильне розуміння особливостей складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 115 та ст. 121 КК, стає на перешкоді їхньому одноманітному розумінню та застосуванню юристами-практиками, а тому вирішення цього питання потребує звернення водночас до правової доктрини і до судової практики [2, с. 1].

Принципова відмінність між складами кримінальних правопорушень закладена законодавцем у конструкції суб'єктивної сторони. Умисне вбивство характеризується умисною формою вини стосовно наслідку – смерті: особа усвідомлює суспільно небезпечний характер діяння, передбачає можливість настання смерті та бажає або свідомо припускає її (прямий або непрямий умисел). Склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 2 ст. 121 КК, натомість є кримінальним правопорушенням із змішаною (подвійною) формою вини: щодо первинного наслідку – тяжкого тілесного ушкодження – вина умисна, а щодо похідного наслідку – смерті –

вина виключно необережна (кримінально-протиправна самовпевненість або кримінально-протиправна недбалість). Пленум Верховного Суду України у постанові від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» роз'яснив, що при умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, тоді як при заподіянні тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до смерті характеризується необережністю [3]. Водночас Пленум підкреслив неприпустимість змішування кримінально-протиправної самовпевненості як форми необережності з непрямим умислом, оскільки за умов непрямого умислу особа свідомо припускає настання смерті, а не розраховує на її ненастання.

У судовій практиці та доктрині сформовані два рівні розмежування: за об'єктивними та суб'єктивними ознаками. На об'єктивному рівні ключовими критеріями є: знаряддя кримінального правопорушення та спосіб його вчинення; кількість завданих ударів і їхня локалізація (у зоні розташування життєво важливих органів чи поза нею); характер і глибина ушкоджень; причини припинення дій. Так, якщо особа застосовувала гостре знаряддя і прицільно наносила удари в ділянку грудної клітки, шиї чи живота – де розташовані життєво важливі органи – суд, як правило, встановлює умисел на позбавлення життя. Верховний Суд у постанові у справі № 428/11944/19, розглядаючи питання відмежування умисного вбивства від умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть, прямо вказав: визначальним при цьому є спрямованість умислу винного, його суб'єктивне ставлення до наслідків своїх дій. Зокрема, засуджений обрав знаряддям ніж і завдав щонайменше шість ударів у ділянку підборіддя, щоки та шиї з ушкодженням гортані – тобто в місце розташування життєво важливого органу, – що перебуває у прямому причинному зв'язку зі смертю; такі обставини свідчать саме про умисел на вбивство [4].

На суб'єктивному рівні вирішальним є зміст та спрямованість умислу, що встановлюються судом на підставі сукупності всіх обставин справи. Ярмиш Н. А. у дослідженні відмінності тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства наголошує: момент виникнення умислу та ступінь його конкретизованості щодо смерті є визначальними при відмежуванні цих складів кримінальних правопорушень [5, с. 96]. Якщо умисел на позбавлення потерпілого життя виникає ще до початку дій або в процесі їх вчинення й особа усвідомлює, що обраний спосіб об'єктивно здатний заподіяти смерть, – наявне умисне вбивство. Якщо ж умисел спрямований лише на заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, а смерть є лише непередбаченим (або свідомо непобажаним) наслідком, – кваліфікація здійснюється за ч. 2 ст. 121 КК [1]. Судова практика виробила й додаткові критерії: поведінка після вчинення кримінального правопорушення (чи намагалась особа надати допомогу, викликала медиків

тощо), взаємовідносини між винним і потерпілим, попередня поведінка обох сторін у конфліктній ситуації.

Правозастосовна практика демонструє значну кількість справ, у яких первісна кваліфікація змінювалась судами вищих інстанцій. Типовими є ситуації, коли суд першої інстанції кваліфікує діяння як умисне вбивство, а касаційний суд перекваліфіковує його на ч. 2 ст. 121 КК, і навпаки. Аналіз таких справ показує, що найпоширеніші помилки пов'язані з ігноруванням суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, надмірним акцентом на наслідку (факті смерті) та недостатнім дослідженням доказів спрямованості умислу. Окремої уваги заслуговує проблема випадків, коли смерть настає не відразу після заподіяння ушкоджень. Пленум у постанові № 2 від 7 лютого 2003 р. наголосив: факт настання смерті через незначний або тривалий час після заподіяння тілесних ушкоджень сам по собі не свідчить про необережне заподіяння смерті – вирішальним залишається зміст умислу в момент вчинення діяння [3]. Відтак суд не може обмежитися констатацією факту смерті, а зобов'язаний встановити, чим керувалася особа під час вчинення діяння і на які наслідки воно було суб'єктивно спрямоване.

Важливим інструментом розмежування є судово-медична експертиза. Відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗ України від 17 січня 1995 р. № 6, експерт встановлює ступінь тяжкості завданих ушкоджень, їхню небезпечність для життя в момент заподіяння та причинно-наслідковий зв'язок між ушкодженнями і смертю. Водночас висновок щодо наявності умислу є виключно прерогативою суду – експерт лише констатує об'єктивні медичні факти. Байда А. О. та Склезь О. О. підкреслюють, що саме така взаємодія між судово-медичним висновком і юридичною оцінкою умислу утворює серцевину доказування у справах цієї категорії [2, с. 4]. Таким чином, правильне розмежування тяжких тілесних ушкоджень, що призвели до смерті, від умисного вбивства можливе лише за умови ретельного дослідження в їх сукупності об'єктивних обставин (знаряддя, спосіб, локалізація ушкоджень) та суб'єктивного ставлення винного до наслідків, встановленого на підставі повного і всебічного аналізу доказової бази. Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані з формуванням уніфікованих стандартів доведення змісту умислу у кримінальних правопорушеннях проти життя та здоров'я особи.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Байда А. О., Склезь О. О. Розмежування умисного вбивства від умисного нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть

особи. Молодий вчений. 2019. № 11 (75). С. 1–6. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/11/1.pdf

3. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text

4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 428/11944/19. Судово-юридична газета. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/199429-chim-vidriznyayetsya-umisne-vbivstvo-vid-umisnogo-tyazhkogo-tilesnogo-ushkodzhennya-yake-sprichinilo-smert-poterpilogo

5. Ярмиш Н. А. Відмінність тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства: стара проблема в новому вимірі. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2019. № 1. С. 94–107.

Ключові слова: умисне вбивство, тяжке тілесне ушкодження, розмежування кримінальних правопорушень, змішана форма вини, спрямованість умислу, кваліфікація кримінального правопорушення, кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я, необережність, кримінальна відповідальність.

Keywords: intentional murder, grievous bodily harm, delimitation of crimes, mixed form of guilt, direction of intent, criminal qualification, crimes against life and health, negligence, criminal liability.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Берш А. Я.

Федоренко Дар'я Олександрівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ: ПРОБЛЕМИ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ТА НЕВІДВОРОТНОСТІ

Сексуальне насильство над дітьми є одним із найтяжчих злочинів проти особистості, яке завдає непоправної шкоди фізичному та психологічному здоров'ю потерпілих. Всесвітня організація охорони здоров'я визначає сексуальне насильство над дітьми як залучення дитини до сексуальної активності, яку вона не може повною мірою зрозуміти та дати на неї свідому згоду, і яка порушує закони та соціальні норми суспільства [1, с. 12]. З огляду на масштаби поширення цього явища та недостатню ефективність існуючих механізмів протидії йому, питання пропорційності та невідворотності кримінального покарання набуває особливої актуальності для вітчизняної правової системи.

Чинна редакція Кримінального кодексу України (далі – КК) передбачає відповідальність за сексуальне насильство над дітьми у декількох статтях. Зґвалтування малолітньої особи (ч. 4 ст. 152 КК), сексуальне насильство щодо малолітньої особи (ч. 4 ст. 153 КК), розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК) та сексуальна експлуатація дітей (ст. 156-1 КК) [2].

Реформу вказаних норм було здійснено Законом № 2227-VIII від 6 грудня 2017 р. на виконання вимог Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). Цей закон суттєво змінив диспозиції злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: насильницькі дії сексуального характеру, не пов'язані з проникненням в тіло потерпілої особи, були виокремлені в самостійний склад – сексуальне насильство (ст. 153 КК) [3].

Разом із тим у правозастосовній практиці виникають суттєві проблеми. Зокрема, В.І. Дядічко зазначає, що суди продовжують кваліфікувати випадки сексуального насильства над дітьми, які не досягли чотирнадцяти років, як фізичне розбещення неповнолітніх за ст. 156 КК замість ч. 3–6 ст. 153 КК [4, с. 102]. Така кваліфікація є помилковою з точки зору чинного законодавства і веде до призначення м'якшого покарання, що суперечить принципу пропорційності.

Принцип пропорційності покарання (відповідності покарання тяжкості вчиненого злочину та особі винного) закріплений у ст. 65 КК України. Водночас аналіз санкцій, передбачених за сексуальне насильство над дітьми, свідчить про певну диспропорцію між законодавчими приписами та їх практичним застосуванням.

По-перше, існує проблема законодавчого розмежування суміжних складів. Відповідно до ч. 1 ст. 153 КК, сексуальне насильство полягає у вчиненні будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло потерпілої особи. Водночас ст. 156 КК передбачає відповідальність за розбещення неповнолітніх – вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцяти років. На практиці суди нерідко відносять до «розпусних дій» навіть дії, що містять ознаки сексуального насильства, зокрема непристойні дотики до статевих органів малолітніх [4, с. 105]. Для усунення цієї проблеми В.І. Дядічко пропонує уточнити диспозицію ст. 156 КК, виклавши її ч. 1 у такій редакції: «Вчинення, за відсутності ознак сексуального насильства, розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку» [4, с. 105]. Така зміна дозволить чітко відмежувати менш тяжкий злочин (розбещення) від більш тяжкого (сексуальне насильство) та забезпечить пропорційне призначення покарання.

По-друге, важливим аспектом є врахування шкоди, заподіяної сексуальним насильством. Дослідження показують, що наслідком

сексуального насильства над дітьми може бути фізичний біль, моральні страждання, підрив почуття безпеки, тривале нервове напруження, розлади психіки, депресії, нервові зриви, розвиток психічного захворювання [1, с. 17]. Відповідно, санкція повинна відображати реальну тяжкість заподіяної шкоди. Чинна система санкцій загалом це забезпечує: за зґвалтування малолітньої (ч. 4 ст. 152 КК) передбачено найвищу санкцію аж до довічного позбавлення волі, тоді як за менш тяжкі форми сексуального насильства – менші строки.

Проте проблема постає не стільки у самих санкціях, скільки у практиці їх застосування. Аналіз судової практики свідчить про тенденцію до призначення покарань у нижніх межах санкцій або із застосуванням ст. 69 КК (призначення більш м'якого покарання). Така практика формує хибне уявлення про безкарність та знижує превентивний ефект закону.

Принцип невідворотності покарання є фундаментальним для ефективності кримінальної юстиції. У сфері злочинів проти статевої недоторканості дітей реалізація цього принципу стикається з цілою низкою проблем.

Перша з них – латентність злочинів. За даними досліджень, більшість випадків сексуального насильства над дітьми не повідомляються правоохоронним органам. Серед чинників, що визначають ймовірність постраждання дитини, виокремлюють фактори, пов'язані з дитиною (інвалідність, стать, вік), сімейні фактори та фактори середовища [5]. Особлива вразливість дітей із зазначених груп обумовлює їхню меншу здатність повідомити про злочин. Крім того, правопорушники нерідко є знайомими або родичами потерпілих, що додатково перешкоджає зверненню до правоохоронних органів.

Друга проблема – складність доказування. Відповідно до ст. 56 Кримінального процесуального кодексу України, потерпілий має право надавати докази та брати участь у процесуальних діях [6]. Однак у справах про сексуальне насильство над дітьми отримання належних доказів є особливо складним: малолітні потерпілі часто не можуть дати повні показання, медичні докази можуть бути відсутні, а свідків зазвичай немає. Це призводить до значної кількості закритих проваджень або виправдувальних вироків.

Третя проблема – тривалість судового провадження. Повільність розгляду справ знижує суб'єктивне відчуття невідворотності покарання і для потенційних правопорушників, і для суспільства. Відповідно до загальних засад кримінального провадження (ст. 7 КПК), розумні строки є обов'язковою вимогою, проте на практиці справи про сексуальне насильство можуть розглядатися роками.

Четверта проблема – недостатня координація між органами, що залучені до реагування на такі злочини. В Україні механізми такої координації перебувають у стадії розвитку.

В рамках реформи ювенальної юстиції в Україні запроваджено програму відновного правосуддя за участю неповнолітніх, де провідну роль відіграють медіатори [7]. Проте варто підкреслити, що медіація може застосовуватися лише у справах, де неповнолітній є підозрюваним або обвинуваченим, але аж ніяк не там, де він є жертвою сексуального насильства. Захист потерпілих дітей від сексуального насильства вимагає безумовного кримінального переслідування та невідворотного покарання, а не примирних процедур.

Ефективність покарання за сексуальне насильство над дітьми в Україні залежить від вирішення двох взаємопов'язаних проблем – пропорційності покарання та невідворотності відповідальності. Чинне законодавство загалом містить достатньо суворі санкції, однак практика їх застосування залишається недосконалою: суди допускають помилки у кваліфікації суміжних складів, нерідко призначають покарання нижче середнього рівня санкцій, а тривалість провадження і висока латентність злочинів суттєво знижують превентивний ефект.

Впорядкування ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК, посилення координації між органами, що беруть участь у розслідуванні та судовому розгляді справ про сексуальне насильство над дітьми та розвиток системи підтримки потерпілих для збільшення рівня виявлення та розкриття злочинів, – реалізація цих заходів дозволить наблизити вітчизняну систему кримінального правосуддя до міжнародних стандартів захисту дітей від сексуального насильства та підвищити як пропорційність, так і невідворотність покарання за зазначені злочини.

Список використаних джерел

1. Захист дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації: Інформаційно-методичні матеріали. Київ: Український фонд «Благополуччя дітей», 2019. 66 с.

2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

3. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text

4. Дядічко В.І. Окремі проблемні аспекти відмежування сексуального насильства над дітьми від розбещення неповнолітніх. *Науковий вісник*

Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2023. Вип. 76. Ч. 2. С. 101–106.

5. Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом в Україні. Харків: ХІСР, 2023. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Report_JuV_Just_final%20version_UKR%202768-8209-9719.5.pdf

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

7. Координаційний центр з надання правничої допомоги. Лист № 001/14.1-07/3444 від 15.11.2024 щодо реалізації Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх. Київ, 2024.

Ключові слова: сексуальне насильство, розбещення, неповнолітній, дитина, пропорційність, невідворотність.

Keywords: sexual violence, sexual abuse, minor, child, proportionality, inevitability.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Горбачова І.М.

Челишева Софія Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕОБЕРЕЖНІСТЬ ЯК ФОРМА ВИНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ

Необережність як форма вини в кримінальному праві є складною теоретико-практичною категорією, що відображає специфіку психічного ставлення особи до можливих суспільно небезпечних наслідків її діяння. Її встановлення у правозастосовній діяльності ускладнюється потребою чіткого відмежування від суміжних форм провини, передусім умислу, а також необхідністю об'єктивного визначення рівня передбачуваності та можливості відвернення шкідливих наслідків.

Поняття необережності прямо не закріплено у нормах Кримінального кодексу України (далі – КК України). У ст. 26 КК України визначено види необережності, а саме кримінальна протиправна самовпевненість – присутня коли особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків, але спираючись на якісь свої навички легковажно розраховувала на їх відвернення; та кримінальна протиправна недбалість – присутня коли особа не передбачала настання суспільно небезпечних наслідків, але мала обов’язок та можливість їх передбачити [1]

Суспільна небезпечність вчинення необережного кримінального правопорушення, на відміну від умисного, полягає не у діянні спрямованому на настання суспільно небезпечних наслідків, а у вчиненні конкретної дії чи

бездіяльності суб’єкта, які виявляються у грубому і свідомому порушенні правил безпеки.

Відмежувати види такої форми вини як необережність можна за критерієм психічного ставлення суб’єкта кримінального правопорушення до суспільно небезпечних наслідків своїх дій. Так, у кримінально протиправній самовпевненості ідеться про усвідомлення особою потенційної можливості настання певний наслідків, а при кримінально протиправній недбалості суб’єкт взагалі не передбачає настання наслідків. Також особливістю недбалості є те, що вона можлива лише у випадку наявності у суб’єкта обов’язку та можливості передбачення певних наслідків власних дій[2, с. 58-60].

Проблема кваліфікації кримінальних правопорушень здійснених з необережності є дуже актуальною, оскільки визначення форми вини напряму впливає на вид інкримінованого особі кримінального правопорушення та призначення покарання за нього. Про це свідчить різноманітна судова практика та правові позиції Верховного Суду.

Так, наприклад, позиція Верховного Суду у справі № 333/4463/16-к від 25.01.2021 акцентує увагу на необхідності встановлення причинно-наслідкового зв’язку для визнання особи винною у вчиненні необережного кримінального правопорушення [3]

Також у правовій позиції Верховного Суду у справі № 234/18511/18 від 31.10.2022 наголошено на тому, що неможливо встановити наявність будь-якої форми вини у діях неосудної особи, оскільки вона не здатна розуміти свої дії та керувати ними, а необережність полягає в усвідомленні або в обов’язку та можливості усвідомлення своїх дій та наслідків до яких ці дії можуть призвести.

Для покращення правової визначеності необережної форми вини першочергово необхідно на законодавчому рівні закріпити поняття необережної форми вини зі змісту якого випливатимуть злочинна самовпевненість та недбалість, оскільки наразі ми спостерігаємо те, що дві складові визначають цілісне поняття до якого вони входять.

Також необхідно уніфікувати законодавство, оскільки на даний момент по суті схожі кримінальні правопорушення можуть кваліфікуватися по різному.

Варто вдосконалити підходи до встановлення причинного зв’язку у справах про необережні кримінальні правопорушення, це допоможе у вирішенні справ у яких наявні множинні фактори або дії інших осіб, які могли вплинути на настання наслідку.

Можна зробити висновок, що необережність як форма вини у кримінальному праві є складною багатовимірною категорією, що поєднує у собі як теоретичні, так і практичні аспекти встановлення психічного ставлення особи до наслідків свого діяння. Її нормативне закріплення через

визначення видів – кримінально протиправної самовпевненості та недбалості – зумовлює необхідність чіткого розмежування між ними на основі інтелектуального та вольового критеріїв.

Практичне застосування положень щодо необережності ускладнюється потребою доведення передбачуваності наслідків, можливості їх відвернення, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діянням і шкодою. Водночас судова практика, зокрема правові позиції Верховного Суду, відіграє важливу роль у конкретизації цих критеріїв та забезпеченні єдності правозастосування.

Таким чином, правильне визначення необережної форми вини має вирішальне значення для належної кваліфікації кримінальних правопорушень і справедливого призначення покарання, що обумовлює необхідність подальшого наукового осмислення та вдосконалення правозастосовної практики у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001. № 2341-III. *Голос України.* 2001. № 107. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
2. Вереша Р. В. Встановлення необережної форми вини при вчиненні кримінального правопорушення. In The XVII International scientific and practical conference «Digital technologies in science: from creation to operation», December 22-24, 2025, Lyon, France, 286 p. Text Copyright 2025 by the European Conference (https://eu-conf. com/). Illustrations 2025 by the European Conference. Cover design: European Conference (https://eu-conf. com/). URL: https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2025/11/DIGITAL-TECHNOLOGIES-IN-SCIENCE-FROM-CREATION-TO-OPERATION.pdf#page=59
3. Правова позиція Верховного Суду від 25.01.2021 у справі № 333/4463/16-к. URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/667
4. Правова позиція Верховного Суду від 31.10.2022 у справі № 736/2398/18. URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/7496

Ключові слова: кримінальне правопорушення, вина, необережність, самовпевненість, недбалість.

Keywords: criminal offense, guilt, carelessness, self-confidence, negligence.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А. С.

Чепіль Тетяна Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАЛИШЕННЯ ПОЛЯ БОЮ

Залишення поля бою під час бойових дій є одним із найтяжчих військових кримінальних правопорушень, що посягає на порядок несення військової служби та боєздатність підрозділів. Згідно зі статтею 429 Кримінального кодексу України (ККУ), самовільне залишення поля бою під час бою або відмова діяти зброєю карається позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років [1]. Ця норма застосовується виключно в умовах бойової обстановки, тобто безпосереднього збройного зіткнення з противником, коли підрозділ бере участь у наступі, обороні чи іншому бою.

На відміну від загального самовільного залишення військової частини (ст. 407 ККУ) чи дезертирства (ст. 408 ККУ), тут акцент робиться саме на моменті активних бойових дій, коли кожна дія або бездіяльність безпосередньо впливає на результат бою. Суб’єктом злочину є будь-який військовослужбовець, а суб’єктивна сторона характеризується прямим умислом [2]. Мотиви, такі як боягузтво чи легкодухість, не впливають на кваліфікацію, якщо немає мети сприяти ворогу (у такому разі дії можуть кваліфікуватися як державна зрада).

Проте особа, яка залишає поле бою, не завжди здатна адекватно оцінювати ситуацію. Бойова обстановка створює екстремальні психофізіологічні навантаження, що можуть призводити до тимчасових розладів психіки або гострих емоційних реакцій. Стаття 19 ККУ визначає осудність як здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними під час вчинення правопорушення, а стаття 20 ККУ – стан обмеженої осудності, коли особа через психічний розлад не була повністю здатна усвідомлювати свої дії або керувати ними [1].

Обмежена осудність не звільняє від відповідальності, але враховується судом при призначенні покарання, також суд може враховувати висновок судово-психіатричної експертизи, яка встановлює, що панічний стан, гострий стресовий розлад або бойовий шок суттєво вплинули на волю та свідомість військовослужбовця. Крім того, добровільне повернення до підрозділу, щире розкаяння чи відсутність тяжких наслідків від залишення позицій також можуть стати пом’якшувальними факторами. Водночас у бойовій обстановці закон обмежує можливість призначення покарання нижче нижньої межі санкції (ст. 69 ККУ), тому пом’якшення не є автоматичним і залежить від конкретних доказів психічного стану.

Найпоширенішими причинами залишення поля бою, не завжди усвідомленими, є страх і панічний стан. Бойовий стрес, артилерійський обстріл, втрата товаришів чи раптова атака противника здатні викликати гостру реакцію на стрес, яка супроводжується дезорієнтацією, втратою контролю над емоціями та інстинктивним бажанням втекти. Іншими причинами можуть бути фізична виснага, контузія, тимчасовий психічний розлад через пережиту травму або накопичений ПТСР [3, с.106]. Такі стани

не завжди досягають рівня повної неосудності, але суттєво знижують здатність адекватно оцінювати ситуацію та керувати поведінкою.

Особливо слід виділити категорію осіб, у яких на полі бою виникає стан афекту через панічний страх. Афект у цьому випадку є гострою емоційною реакцією на небезпеку і тимчасово блокує здатність приймати раціональні рішення. Законодавство України поки не передбачає можливості враховувати афект як пом'якшувальну обставину саме за ст. 429 ККУ, проте практика судово-психіатричних експертиз свідчить про його значний вплив на поведінку військовослужбовця.

Таким чином, кримінальна відповідальність за залишення поля бою є достатньо жорсткою. Стан афекту, викликаний панічним страхом на полі бою, слід визнати додатковою обставиною, яка може пом'якшувати покарання. Такий підхід відповідав би принципам гуманізму та індивідуалізації покарання, забезпечуючи баланс між дисципліною та реаліями бойових умов. Для реалізації цього механізму доцільно внести законодавчі зміни, які дозволять враховувати афект як пом'якшувальну обставину при оцінці дій військовослужбовців у бойовій обстановці. Відтак, кримінальна відповідальність за залишення поля бою залишається строгою, але законодавство має потенціал для гуманізації через об'єктивне врахування психологічних та емоційних факторів.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення – 31.03.2026).
2. Науково-практичний коментар до статті 429 Кримінального кодексу України. Protocol.ua. URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_stattya_429/ (дата звернення – 31.03.2026).
3. Кунтій А.І. Криміналістична характеристика самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2025. С.104-110.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, залишення поля бою, стаття 429 ККУ, осудність, обмежена осудність, пом'якшення покарання, страх, панічний стан, бойова обстановка, військові кримінальні правопорушення, психічний розлад.

Keywords: criminal liability, leaving the battlefield, Article 429 of the Criminal Code of Ukraine, sanity, limited sanity, mitigation of punishment, fear, panic state, combat situation, military criminal offenses, mental disorder.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Берш А.Я.

Червоненко Данило Володимирович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ ЗА ОБ'ЄКТОМ ПОСЯГАННЯ

Кримінальний кодекс України передбачає низку статей, де об'єктом посягання поряд із життям людини виступають і інші основні безпосередні об'єкти – відносини у сфері державної влади, правосуддя чи громадської безпеки [1]. Правильна кваліфікація таких діянь вимагає чіткого розмежування складів злочинів, що мають спільну родову ознаку (умисне заподіяння смерті), але відрізняються за видовим об'єктом.

У розділі II Особливої частини Кримінального кодексу України зроблений перелік злочинів, де родовим об'єктом є життя та здоров'я особи [1; 2, с. 245–247]. Однак в інших розділах Особливої частини також існують злочини зі складами, де життя виступає обов'язковим додатковим об'єктом, а основний об'єкт має іншу видову належність: основи національної безпеки (розділ I), авторитет органів державної влади (розділ XV), правосуддя (розділ XVIII) тощо [3, с. 112–115].

Згідно зі ст. 112 Кримінального кодексу, злочин посягає на два об'єкти: основний безпосередній об'єкт – суспільні відносини органів державної влади та політичних партій [1; 2, с. 389] та додатковий обов'язковий об'єкт – життя людини [3, с. 204].

Потерпілими є особи, визначені у диспозиції статті: Президент, народні депутати, судді вищих судів, керівники правоохоронних органів (Генпрокурор, директор НАБУ, ДБР) тощо [1].

Головною ознакою розмежування є те, що діянням вважається посягання на життя державного діяча у зв'язку з державною чи громадською діяльністю потерпілого [5].

Пункт 8 ч. 2 ст. 115 КК визначає відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку [1].

Розмежування цих двох складів проводиться за статусом потерпілого:

- Якщо потерпілий є державним діячем відповідно до ст. 112 (вичерпний перелік), то застосовують спеціальну норму ст. 112 [3, с. 208].
- Якщо потерпілий є особою з іншим статусом (наприклад, депутат місцевої ради, якого немає в переліку ст. 112), яка загинула у зав'язку з виконанням обов'язків, тоді це діяння кваліфікують за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК [5].

Посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348). Основним об'єктом тут виступає службова діяльність правоохоронних органів та авторитет влади [2, с. 856], а додатковим об'єктом є життя. Розмежування зі ст. 112 проводиться за потерпілим і мотивом:

• За ст. 348 потерпілими є працівники правоохоронних органів, військовослужбовці тощо. Головна ознака це зв’язок з виконанням службових обов’язків [1; 3, с. 512].
• За ст. 112 потерпілими є вищі посадові особи держави та керівники політичних партій [1]. Головною ознакою тут є мотив: якщо метою є перешкода державній діяльності особи то ст. 112; якщо ж метою є перешкода виконанню службових обов’язків то ст. 348 [4, с. 189].

Аналогічне співвідношення спостерігається між ст. 112 та ст. 379 посягання на життя судді чи працівника правоохоронного органу у зв’язку з його діяльністю, пов’язаною з наданням правової допомоги або здійсненням правосуддя) [1]. В цьому випадку якщо потерпілим є суддя Верховного Суду або Конституційного Суду, то пріоритет надається ст. 112 так, як суддя має статус державного діяча [2, с. 921].

Важливим критерієм розмежування об’єктивної сторони є момент закінчення злочину:
• Ст. 112, 348, 379 є злочинами з усіченим складом, тобто вони вважаються закінченими з моменту вчинення замаху незалежно від настання смерті.
• Ст. 115 (ч. 1 та ч. 2) є злочином з матеріальним складом, тобто він вважається закінченим у разі настання смерті потерпілого [2, с. 298].

Суб’єктивна сторона є головним фактором для розмежування "спеціальних" посягань від загально-кримінальних вбивств. Для ст. 112 обов’язковим є мотив помсти за державну діяльність або мета перешкодити цій діяльності [1; 4, с. 166]. Без цього мотиву не можна застосувати ст. 112 навіть якщо потерпілий підпадає під її ознаки [2, с. 394]. Також для кваліфікації за ст. 112 потрібно довести, що винний усвідомлював, що він робить посягання на державного діяча у зв’язку з його діяльністю. Без цих ознак, діяння кваліфікується лише як замах на злочин за ст.15, ст. 112 [3, с. 211].

У висновку хочу зазначити те, що головним критерієм розмежування є основний безпосередній об’єкт: для ст. 115 це безпосередньо життя людини, а для ст.ст. 112, 348, 379 це основи національної безпеки, авторитет правоохоронних органів та правосуддя, а життя – обов’язковий додатковий [1; 3, с. 200]. Також у випадках конкуренції загальної норми (п. 8 ч. 2 ст. 115) та спеціальної (ст. 112, 348, 379), застосовують спеціальну норму [2, с. 396]. Безпосередньо склади злочинів мають важливу роль для кваліфікації незавершених діянь [1; 5], а суб’єктивна сторона дає змогу розмежувати політичний мотив від особистого [4, с. 172].

Список використаних джерел

1.Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. (зі змінами та доповненнями).

2.Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

3.Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін [та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, А. В. Савченка. 6-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2020. 768 с.

4.Умисні вбивства: кримінально-правова та кримінологічна характеристика : монографія / О. М. Литвинов [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Херсон : Гельветика, 2018. 244 с.

5.Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи». Вісник Верховного Суду України. 2003. № 1. С. 2–11.

Ключові слова: вбивство, посягання на життя, основний об'єкт, розмежування
Keywords: murder, attempt on life, main object, demarcation
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Чорногор Ангеліна Олегівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА ПРОЕКТОМ НОВОГО КК УКРАЇНИ

Проблематика класифікації кримінальних правопорушень досліджувалась окремими вченими, зокрема: М.І. Хавронюком, Ю.В. Бауліним, В.О. Навроцьким, Ю.А. Пономаренком та Н.О. Гуторовою. Вони наголошують на складності чіткого визначення меж між кримінальними проступками та злочинами, а також між різними ступенями тяжкості злочинів, що ускладнює правозастосування і потребує вдосконалення класифікації. Основною проблемою, на нашу думку, є порушення вимог пропорційності кримінальних покарань через відсутність більш широкої класифікації.

Стаття 12 чинного Кримінального кодексу України розрізняє два типи кримінальних правопорушень: кримінальні проступки та злочини. Злочини, згідно з частиною 3 цієї статті, поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. Класифікація цих злочинів здійснюється за двома основними критеріями: покаранням у вигляді штрафу та позбавлення волі. Чинний Кримінальний кодекс України містить порушення принципу пропорційності.

Одним з прикладів цього є те, що більшість санкцій не мають домірного характеру. Зокрема, за незаконне полювання із застосуванням транспортних засобів або масовим знищенням звірів (ч. 2 ст. 248 КК України) передбачено покарання у вигляді штрафу або обмеження волі на строк до трьох років, тоді як за необережне вбивство людини (ст. 119 КК України) – обмеження або позбавлення волі на той самий строк. Така диспропорція свідчить про те, що чинна триступенева класифікація злочинів не дозволяє адекватно відобразити різний ступінь суспільної небезпеки діянь та призначати справедливе покарання. [1]

Проєкт нового Кримінального кодексу пропонує класифікацію кримінальних правопорушень за 9 ступенями тяжкості, що деталізує межі між видами правопорушень. Ці ступені включають різні рівні суспільної небезпеки, починаючи від найменш тяжких кримінальних проступків до особливо тяжких злочинів із більш диференційованим підходом до покарань. Ступені тяжкості злочинів визначаються з урахуванням виду шкоди та ознак складу злочину, що змінюють ступінь тяжкості. Умисні злочини мають дев’ять ступенів тяжкості, а необережні – п’ять. Видам шкоди відповідають певні базові ступені тяжкості: істотна шкода – 1 ступінь, значна шкода – 3 ступінь, тяжка шкода – 5 ступінь, особливо тяжка шкода – 7 ступінь, а винятково тяжка шкода – 9 ступінь. [2]

Також у рамках нового Кримінального кодексу України поняття «ступінь тяжкості злочину» набуло особливого значення. Воно залежить від трьох основних видів обставин таких як форма вини, шкода, та ознаки які змінюють базовий ступінь тяжкості. Форма вини передбачає, що злочини можуть бути умисними або необережними. Умисні злочини вважаються загальним правилом, тоді як необережні вказуються окремо у відповідних статтях Особливої частини. Аналогічно, кримінальні проступки можуть бути як умисними, так і необережними, але вони не мають ступенів тяжкості.

Шкода, спричинена злочином, поділяється на: суттєву, значну, тяжку, особливо тяжку та винятково тяжку. Крім того, існує істотна шкода, яка спричинюється кримінальними проступками і служить межею між ними та злочинами. Ознаки, що змінюють базовий ступінь тяжкості, можуть як знижувати, так і підвищувати ступінь тяжкості злочину. Проєкт передбачає уніфікований підхід до зміни ступеня тяжкості, що відрізняється від чинного законодавства. Тепер вчинення злочину у складі групи осіб чи за наявності інших обтяжуючих ознак призводить до підвищення ступеня тяжкості злочину.[3 с.100]

Переваги нової класифікації полягають у більшій деталізації, що дозволяє точніше оцінювати суспільну небезпеку діяння і призначати адекватні покарання відповідно до принципу пропорційності. Наприклад, розподіл на 9 ступенів дає змогу уникнути диспропорцій, характерних для чинного КК. Показовим є порівняння санкцій ст. 248 КК України (незаконне

полювання із застосуванням транспортних засобів) та ст. 119 КК України (вбивство через необережність): обидві передбачають обмеження волі або позбавлення волі на строк до п’яти років, хоча суспільна небезпека цих діянь є принципово різною. Конституційний Суд України у Рішенні від 02.11.2004 № 15-рп/2004 наголосив, що справедливість права виражається, зокрема, у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [4]. Саме відсутність розгалуженої класифікації унеможливлює дотримання цього принципу на законодавчому рівні, що й покликана усунути нова дев’ятиступенева система.

Вирішенням даної проблеми є нова система з дев’ятьма ступенями тяжкості злочинів враховує вид і розмір шкоди, а також форму вини, що дозволяє більш точно кваліфікувати злочини та застосовувати відповідні заходи відповідальності. Прикладом є те, що кримінальні проступки, які спричиняють неістотну шкоду, не підлягають такому ж суворому покаранню, як злочини, які спричиняють істотну чи особливо тяжку шкоду. Це дозволяє застосовувати більш м’які покарання за менш небезпечні дії та більш суворі за особливо небезпечні злочини. Дана система класифікації відповідає принципам пропорційності, так як чим більше критеріїв під які можна підпорядковувати правопорушення, тим більш пропорційне призначається покарання.

Вчені В.О. Навроцький і Ю.В. Баулін підтримують цю ідею, вказуючи на підвищення ефективності кримінального правосуддя. Проте я вважаю, що така деталізація може ускладнити правозастосування, збільшити навантаження на судову систему та вимагати додаткового навчання для правозастосовців – це і буде недоліком даної класифікації. Зі здобувачської точки зору, нова класифікація є перспективною, але її успішність залежить від практичної реалізації та адаптації системи правосуддя [0, с. 101].

Для вирішення проблеми чіткого розмежування кримінальних правопорушень необхідно удосконалити критерії класифікації, поєднуючи формальні (покарання) та матеріальні (суспільна небезпека, мотиви) ознаки. Важливо також розробити методичні рекомендації для слідчих і суддів, а також забезпечити систематичне навчання правозастосовців щодо нових норм.

Отже, класифікація кримінальних правопорушень за проєктом нового Кримінального кодексу України є кроком уперед у деталізації та гнучкості правового регулювання, що потенційно підвищить ефективність кримінального правосуддя.

Водночас необхідно враховувати ризики ускладнення правозастосування та забезпечити належну підготовку фахівців. Як здобувач, вважаю, що баланс між деталізацією і простотою класифікації є ключовим для ефективної роботи кримінального права, і нова система має бути адаптована з урахуванням практичних потреб правозастосування.

Список використаних джерел

1.Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 23.03.2026).

2.Проєкт Кримінального кодексу України: контрольний текст станом на 14.09.2023. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/09/14/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-09-2023.pdf (дата звернення: 23.03.2026).

3.Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення : монографія. Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В. та ін. ; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. Київ : Компанія BAITE, 2024. 494 с. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/10/07/monografiya-proyekt-novogo-kk-ukrayiny.pdf (дата звернення: 23.03.2026).

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України від 02 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04 (дата звернення: 23.03.2026).

Ключові слова: класифікація кримінальних правопорушень; ступені тяжкості злочинів; принцип пропорційності; проєкт нового Кримінального кодексу України; кримінальні проступки; диференціація покарань.

Keywords: classification of criminal offenses; degrees of crime severity; principle of proportionality; draft new Criminal Code of Ukraine; criminal misdemeanors; differentiation of penalties.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Чубко Вікторія Сергіївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРОПАГАНДУ ВІЙНИ ТА ВИПРАВДОВУВАННЯ АГРЕСІЇ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Актуальність дослідження кримінально-правової природи пропаганди війни та виправдовування збройної агресії зумовлена трансформацією сучасних воєнних конфліктів у площину гібридного протистояння, де інформаційний вплив часто передує фізичному вторгненню або супроводжує його для легітимізації злочинних дій. В українському кримінальному праві ці діяння віднесені до Розділу XX Особливої частини

КК України, що свідчить про їх високу суспільну небезпеку як посягань на мир та безпеку людства [2, ст. 436].

Родовим об’єктом зазначених злочинів виступає міжнародний правопорядок, заснований на принципах Статуту ООН, зокрема на забороні застосування сили або загрози силою проти територіальної цілісності держав [4].

Безпосереднім же об’єктом є стан захищеності суспільної свідомості від деструктивного ідеологічного впливу, спрямованого на провокування збройних конфліктів або виправдання порушень територіальної цілісності України [7, с. 115].

Аналізуючи склад злочину, передбачений статтею 436 КК України, слід зазначити, що пропаганда війни є класичним прикладом злочину з формальним складом. Це означає, що кримінальна відповідальність настає з моменту вчинення самої дії – розповсюдження закликів до війни, незалежно від того, чи призвели ці заклики до реального початку бойових дій [6, с. 458].

Під пропагандою у доктрині кримінального права розуміється цілеспрямований вплив на свідомість людей шляхом поширення ідей, поглядів або гасел, що обґрунтовують необхідність розв’язання воєнного конфлікту. Суб’єктивна сторона цього злочину характеризується виключно прямим умислом, де винна особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх закликів і бажає вплинути на оточуючих для формування агресивних настроїв. Важливою умовою кваліфікації за цією статтею є публічність таких дій, що передбачає їх доступність для невизначеного кола осіб [8, с. 92].

Значним кроком у розвитку національного законодавства стало введення у 2022 році статті 436-2 КК України, яка криміналізувала виправдовування, визнання правомірною або заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України. Об’єктивна сторона цієї норми є набагато ширшою за попередню, оскільки включає не лише виправдовування агресії як такої, а й заперечення тимчасової окупації територій та глорифікацію осіб, які здійснюють агресію [2, ст. 436-2].

У науковій літературі під виправдовуванням розуміється надання злочинним діям вигляду законних, морально виправданих або вимушених. Глорифікація ж полягає у публічному звеличенні комбатантів країни-агресора, створенні їх позитивного образу як «героїв» чи «визволителів», що прямо суперечить фактам міжнародних злочинів, зафіксованих на державному рівні [11, с. 38].

Однією з найскладніших проблем кримінального права є розмежування

ст. 436 та ст. 436-2 КК України. Головний критерій диференціації полягає у часовому векторі та змістовному наповненні діяння. Пропаганда війни (ст.

436) завжди спрямована у майбутнє і має характер спонукання до початку агресії. Натомість виправдовування (ст. 436-2) стосується подій, що вже відбуваються або завершилися, і має на меті зміну ставлення суспільства до вже вчиненого злочину агресії [9, с. 18].

Крім того, ст. 436-2 КК містить кваліфікуючі ознаки, такі як вчинення діяння службовою особою або з використанням засобів масової інформації, що значно підвищує рівень караності [2, ст. 436-2].

У випадках, коли особа одночасно закликає до нової агресії та виправдовує попередні акти насилля, виникає ідеальна сукупність злочинів, що вимагає кваліфікації за обома статтями [6, с. 462].

Суб'єктивна сторона виправдовування агресії потребує ретельного аналізу через призму свободи вираження поглядів, гарантованої статтею 10 Європейської конвенції з прав людини. У кримінально-правовій доктрині панує думка, що обмеження свободи слова у формі криміналізації ст. 436-2 КК є правомірним, оскільки воно переслідує законну мету – захист територіальної недоторканості та національної безпеки в умовах реальної загрози існуванню держави [3].

Проте для винесення обвинувального вироку слідство повинно довести наявність у особи прямого умислу на деформацію суспільної думки на користь агресора. Ключовим інструментом у таких справах стає судово-лінгвістична експертиза, яка дозволяє встановити, чи було висловлювання оціночним судженням, чи воно містило твердження про факти, що заперечують реальність збройної агресії [12].

Особливий інтерес для кримінального права становить питання суб'єкта цих злочинів. Окрім загального суб'єкта (фізичної осудної особи, що досягла 16 років), стаття 436-2 передбачає посилену відповідальність для службових осіб.

Також дискусійним залишається питання притягнення до відповідальності іноземних громадян, які здійснюють пропаганду війни проти України з території іншої держави. Згідно з принципом універсальної юрисдикції та положеннями КК України про чинність закону у просторі, іноземці можуть бути притягнуті до відповідальності за ст. 436 та ст. 436-2 КК, якщо їхні дії були спрямовані проти інтересів України або підривали міжнародну безпеку, що дозволяє оголошувати таких осіб у міжнародний розшук [10, с. 205].

Санкції за вчинення зазначених злочинів варіюються від виправних робіт до позбавлення волі на строк до восьми років з конфіскацією майна (у разі використання ЗМІ або вчинення злочину організованою групою). Така суворість покарання обумовлена тим, що пропаганда та виправдовування війни є початковою ланкою у ланцюгу насильства, яка готує ґрунт для вбивств, катувань та геноциду.

Вдосконалення кримінального законодавства у цій сфері має йти шляхом чіткішої деталізації поняття «виправдовування» у примітці до статті, щоб мінімізувати суб'єктивізм при кваліфікації. Узагальнюючи вищевикладене, слід наголосити, що ст. 436 та ст. 436-2 КК України є критично важливими запобіжниками, які дозволяють державі не лише карати за фізичну агресію, а й ефективно протидіяти інформаційному розмиванню суверенітету та ідеологічній підготовці до нищення міжнародного правопорядку [7, с. 120].

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131. (зі змінами щодо ст. 436-2).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифіковано Україною 17.07.1997.
4. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за виправдовування збройної агресії Російської Федерації: Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX.
6. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. Я. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 6-те вид. Харків : Право, 2022. 614 с.
7. Гетьман А. П. Кримінальна відповідальність за злочини проти миру та безпеки людства: сучасний стан та перспективи. Право України. 2024. № 1. С. 110–125.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Хавронюка. 12-те вид. Київ : Дух і Літера, 2024. 1120 с.
9. Кузнецов В. В. Проблеми кваліфікації пропаганди війни та виправдовування агресії в умовах воєнного стану. Юридичний вісник. 2023. № 3. С. 15–22.
10. Марущак А. І. Інформаційні злочини проти національної безпеки: доктринальні аспекти. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2024. Вип. 42. С. 200–210.
11. Пономаренко Ю. В. Глорифікація агресора як новий склад злочину в КК України. Вісник кримінального судочинства. 2023. № 2. С. 33–41.
12. Єдиний державний реєстр судових рішень: Офіційний вебпортал. URL: https://reyestr.court.gov.ua/.

Ключові слова: пропаганда війни, виправдання агресії, кримінальна відповідальність, інформаційна безпека, захист прав, міжнародні стандарти.

Keywords: war propaganda, justification of aggression, criminal responsibility, information security, protection of rights, international standards.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Чумаченко Ельвіра Дмитрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕОБХІДНА ОБОРОНА ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ВИКЛЮЧАЄ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ

Необхідна оборона є одним із найважливіших інститутів кримінального права, що закріплює природне право кожної людини захищати себе, інших осіб, суспільні та державні інтереси від суспільно небезпечного посягання. У правовій системі України цей інститут відіграє подвійну роль: з одного боку, він є обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння, а з іншого – є конституційно гарантованим правом особи. Актуальність дослідження не зменшується у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії – навпаки, питання меж правомірної оборони набуло нових практичних вимірів як у воєнному, так і у цивільному контексті. Судова практика Верховного Суду свідчить про стійку актуальність проблематики правильної кваліфікації дій, вчинених у стані необхідної оборони [1, с. 332].

Правову основу інституту необхідної оборони становить система норм. По перше, ст. 27 Конституції України закріплює право кожного захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань [4]. По-друге, стаття 36 Кримінального кодексу України визначає необхідну оборону як дії, спрямовані на захист прав та законних інтересів особи, яка обороняється, або інших осіб, а також інтересів суспільства чи держави від суспільно небезпечного посягання. Такий захист здійснюється шляхом заподіяння шкоди особі, яка посягає, у межах, що є необхідними та достатніми в конкретній ситуації для негайного відвернення чи припинення посягання, за умови відсутності перевищення меж необхідної оборони.

Ч. 2 ст. 36 КК особливо підкреслює, що кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути посягання чи звернутися за допомогою [2]. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 1 1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону» визначає методологічні засади кваліфікації [3].

Умови правомірності необхідної оборони традиційно поділяються на дві групи. Перша стосується характеристик посягання: воно має бути суспільно небезпечним, наявним (тобто вже розпочатим або безпосередньо загрозливим) і дійсним (а не уявним). Верховний Суд у постанові від

25.01.2023 у справі № 243/9755/20 підкреслив, що право на необхідну оборону виникає тільки тоді, коли є безпосередня загроза чи напад, який вимагає негайної реакції для захисту [3]. Друга група умов стосується характеристик захисту: захист повинен бути спрямований виключно проти того, хто посягає; він здійснюється з метою відвернення чи припинення посягання; заподіяна шкода має відповідати небезпечності посягання і обстановці захисту. Порушення останньої умови утворює ексцес оборони – це перевищення меж необхідної оборони [1, с. 333].

Перевищення меж необхідної оборони (ексцес оборони), згідно з ч. 3 ст. 36 КК України, полягає в умисному заподіянні особі, яка здійснює посягання, тяжкої шкоди, що явно не відповідає рівню небезпечності посягання або конкретним умовам захисту. Кримінальна відповідальність за такі дії передбачена лише у двох випадках: при умисному вбивстві з перевищенням меж необхідної оборони (ст. 118 КК України) та при умисному спричиненні тяжких тілесних ушкоджень за тих самих обставин (ст. 124 КК України).

При цьому важливо, що ексцес оборони можливий лише при умисній формі вини: необережне перевищення меж не тягне кримінальної відповідальності. Верховний Суд у постанові від 04.04.2023 у справі № 544/73/20 наголосив: застосування для захисту засобів, які не відповідають обстановці посягання, не спростовує перебування особи в стані оборони, а лише може слугувати підставою для відповідальності за ексцес [3].

Окрему увагу привертає інститут так званої «безмежної необхідної оборони», закріплений у ч. 5 ст. 36 КК України. Його суть полягає в тому, що не визнається перевищенням меж необхідної оборони і не спричиняє кримінальної відповідальності використання зброї чи інших засобів і предметів для захисту від нападу озброєної особи або групи осіб, а також з метою відвернення протиправного 2 насильницького проникнення до житла чи іншого приміщення, незалежно від тяжкості заподіяної шкоди.

Ця норма є дискусійною в доктрині. Зокрема, в науці порушуються питання про тлумачення поняття «озброєна особа», про те, чи охоплює поняття «група осіб» лише форму співучасті, а також про доцільність розширення переліку випадків безмежної оборони на посягання, поєднані із сексуальним насильством [1, с. 333 334].

Суміжним, але відмінним інститутом є уявна оборона (ст. 37 КК) – ситуація, коли особа помилково вважає, що здійснює необхідну оборону від реального посягання, тоді як воно насправді відсутнє. За наявності вибачальної помилки – коли обстановка давала особі достатні підстави вважати про реальне посягання – кримінальна відповідальність виключається. Якщо особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального посягання, вона несе відповідальність за заподіяння шкоди через необережність. Якщо ж умисно завдала надмірної шкоди –

відповідає за ексцес оборони. Відмежування уявної оборони від необхідної має принципове значення для правильної кваліфікації: на це систематично звертає увагу Верховний Суд, підкреслюючи, що помилкове сприйняття ситуації не є підставою для безумовного звільнення від відповідальності [3].

Показовим практичним прикладом розмежування необхідної оборони та її ексцесу є постанова Першої судової палати ККС ВС від 19 вересня 2023 р. у справі № 204/647/20 [5]. Верховний Суд переглянув кваліфікацію дій жінки, яка під час конфлікту завдала двох ударів ножем знайомому. Суди першої та апеляційної інстанцій кваліфікували діяння як умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК). ВС встановив, що жінка перебувала у стані необхідної оборони, оскільки потерпілий вчиняв посягання. Водночас у момент завдання другого удару потерпілий вже не тримав ножа, що свідчить про непропорційність заподіяної шкоди небезпечності посягання. Суд перекваліфікував діяння на ст. 118 КК (умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони) [3].

У доктрині кримінального права виокремлюється низка проблем інституту необхідної оборони. По-перше, проблема юридичного визначення поняття «озброєна особа» у ч. 5 ст. 36 КК: чи охоплює воно лише вогнепальну та холодну 3 зброю, чи будь-які предмети, пристосовані як зброя. По-друге, дискусійним є питання про розширення підстав безмежної оборони на випадки захисту від посягань, поєднаних із сексуальним насильством. По-третє, в умовах воєнного стану виникає питання про співвідношення необхідної оборони та правомірності дій цивільних осіб, які чинять збройний спротив окупантам поза межами ЗСУ. Ці проблеми свідчать про потребу подальшого вдосконалення ст. 36 КК у напрямку більш чіткого визначення меж правомірного захисту та уточнення підстав безмежної оборони [1, с. 334–335].

Отже, необхідна оборона є конституційно гарантованим правом кожної особи, яке водночас обмежене вимогою пропорційності захисту характеру та небезпечності посягання. Чинна редакція ст. 36 КК України загалом відповідає сучасним стандартам захисту права на самооборону, проте потребує уточнень у частині поняття «озброєна особа», тлумачення «нападу групи осіб» та підстав безмежної оборони. Судова практика Верховного Суду формує усталені стандарти кваліфікації, проте в умовах воєнного стану неминуче виникають нові виклики, пов'язані зі збройним спротивом цивільних осіб, що потребують законодавчого врегулювання.

Список використаних джерел

1. Андрусяк Г. М. Безмежна необхідна оборона (частина 5 статті 36 КК України): актуальні проблеми вдосконалення. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. Вип. 7. С. 332–335. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/77

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Ст. 36, 37, 118, 124. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

3. Про судову практику у справах про необхідну оборону : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02 4. р. № 1. URL: Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Ст. 27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр 5. Постанова Першої судової палати ККС ВС від 19.09.2023 у справі № 204/647/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113722437 4

Ключові слова: необхідна оборона, перевищення меж необхідної оборони, ексцес оборони, умови правомірності, безмежна необхідна оборона, уявна оборона, обставини що виключають кримінальну протиправність, кваліфікація злочинів, стаття 36 КК України.

Keywords: necessary defense, excess of necessary defense, lawfulness conditions, unlimited necessary defense, imaginary defense, circumstances excluding criminal unlawfulness, qualification of crimes, Article 36 of the Criminal Code of Ukraine.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Шевченко Валерія Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОМИЛУВАННЯ В УКРАЇНІ

Поняття помилування законодавець чітко не визначає, але відповідно до Кримінального кодексу України та Положення про порядок здійснення помилування(далі – Положення), можна визначити що помилування – це акт Президента України, відповідно до якого, конкретно визначена особа повністю або частково звільнюється від відбування покарання або відбувається заміна довічного позбавлення волі на менший строк[2,3].

Помилування в Україні – це виключна прерогатива Президента, яка гарантована Конституціє України, яка закріплює певний перелік повноважень Президента України, що включає в себе право Президента здійснювати помилування, ст. 106 Конституції України чітко закріплює що Президент здійснює помилування[1] і це є його правом, він може діяти на власний розсуд і має певну свободу вибору в межах чинного законодавства, дане повноваження також передбачене ст. 87 Кримінального кодексу України[2], тож виходячи з правової основи можна зробити висновок що таким правом виключно наділений лише глава держави.

Інститут помилування в Україні є конституційно закріпленим і має важливе значення, але суттєво потерпає від правових та процедурних недоліків, що ускладнюють практичне застосування та можуть призводити до різних висновків у подібних справах, тому я хочу розглянути проблему правозастосування помилування в Україні.

Попри наявність правової бази, на практиці все ж таки виникає низка правозастосовних проблем, що зумовлюють нерівномірність прийняття рішень про застосування помилування.

Перш за все хочу виділити такий проблемний аспект як відсутність чітких критеріїв оцінки клопотань, звісно положення передбачає врахування деяких фактів, але чи достатньо цього? Оскільки не визначено об'єктивних та чітко сформованих критеріїв для оцінювання обставин, які можуть мати як позитивний так і негативний вплив. Також щодо такого визначення, яке передбачене Положенням «засуджена особа до особистого клопотання про помилування може долучити інші документи, які, на її погляд, мають значення для застосування помилування», про який тип «інших документів» ми можемо говорити, та що законодавець має на увазі? Чи буде розглядати Комісія при Президентові України у питаннях помилування (далі – Комісія) об'єктивно всі додані матеріали, та яким чином певні документи будуть впливати на їх рішення? Загалом які саме документи можуть мати значення для того, щоб застосувати помилування? На жаль я не маю чіткої відповіді, оскільки на мою думку розгляд клопотань Комісією є доволі суб'єктивним, та члени Комісії можуть керуватися більше внутрішніми переконаннями, а не фактичними обставинами[3].

За результатами попереднього розгляду клопотань про помилування і певних матеріалів, Комісія вносить Президентові України пропозиції про застосування помилування, знов таки виникають питання, яким чином ми можемо говорити про об'єктивність рішень Комісії[3]? Чи проводяться перевірки даних засідань чи загалом роботи Комісії?

Думаю багато подібних питань виникає у зв'язку з тим що в відкритому доступі взагалі немає ніякої звітності діяльності роботи Комісії та відсутня статистика скільки клопотань було прийнято, скільки клопотань було не задоволено, дана проблема пов'язана не лише з роботою Комісії, а загалом відсутня статистика застосування помилування Президентом, на мою думку це є максимально не доречним, я ставлюсь з розумінням до такого підходу, оскільки в указах про помилування міститься особиста інформація засуджених, але статистику можна сформувати без використання особистої інформації осіб. Публікація статистики застосування Президентом помилування в офіційних джерелах, показувала би громадськості ефективність даної процедури, та можливо дана процедура набула би більшого поширення та сприяла би більшій гуманізації кримінальної політики та фактично зменшувала би навантаження на пенітенціарну сферу, а створення реєстру поданих клопотань значно краще би повипливало на інститут помилування.

Надалі хочу обговорити деякі процедурні складнощі які виникають у зв'язку з нечіткістю строків розгляду клопотань про помилування, єдину згадку яку ми маємо про терміни це те що Адміністрація установи виконання

покарань невідкладно реєструє клопотання і протягом п’ятнадцяти днів з дня подання направляє його до Офісу Президента України, надалі ніяких термінів про діяльність Департаменту з питань громадянства, помилування, державних нагород Офісу Президента України(далі – Департамент) або ж Комісії не зазначаються, тож ми не можемо говорити про розумні строки в даному випадку, чи використовує Департамент та Комісія об’єктивно необхідний час задля виконання покладених на них повноважень, чи все-таки не дотримуються розумності строків? Це може призвести до нерівномірності, одні клопотання можуть розглядатися швидше, а інші більш повільно, що може порушувати конституційні права засудженого на рівність перед законом [1].

Відсутність автоматизованого та прозорого порядку обробки документів погіршує ситуацію, законодавець не передбачає обов’язкової електронної процедури подання та обробки клопотань, відповідно відсутні норми щодо функціонування електронного реєстру клопотань про помилування, і знову повертаємось до того що не встановлено обов’язкове публічне звітування про стадії розгляду клопотань та відсутня відкрита статистика застосування помилування. Фактично Положення не передбачає строків розгляду і обов’язку фіксувати його етапи та інформувати засудженого про стадію розгляду.

Укази Президента про помилування містять в собі обмежене обґрунтування і це ускладнює контроль за їх законністю, оскільки засуджені та суспільство не мають доступу до висновків щодо доцільності застосування помилування або у його відмові. Фактично через інформаційну непрозорість ми маємо підвищений ризик несанкціонованого впливу на прийняття рішень щодо помилування та тим самим збільшення відсотку корупції.

Говорячи про певні особливі випадки, Положенням передбачено що «особи можуть бути помилувані у виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин», виникає ряд питань, що за виняткові випадки та надзвичайні обставини? Через недостатність правової визначеності, певні засуджені можуть бути ведені в оману через не визначені норми, яким не вистачає чіткості, зрозумілості та передбачуваності і це підвищує суб’єктивність прийняття рішень[3].

Таким чином ми маємо проблеми недостатньої автоматизації та прозорості процедури помилування, що мають системний характер, я думаю це пов’язано з правовою природою інституту помилування який є повноваженням Президента України та недостатньої деталізації Положення що передбачає процедуру помилування, вирішення даних проблем потребує нормативно-правового закріплення чітких процедурних стандартів, встановлення строків розгляду клопотань та впровадження електронних механізмів обліку та контролю за етапами процедури помилування, також

інтеграція з електронними системами правосуддя в Україні спростувало би процедуру обміну даними між установами виконання покарань та Офісом Президента України, та іншими державними структурами. Зміни можуть зміцнити законність і довіру до інституту помилування та гарантуватимуть реалізацію конституційних прав засуджених.

Список використаних джерел

1. Конституція України; Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР; URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Кримінальний кодекс України; Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III; URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

3. Про Положення про порядок здійснення помилування; Указ Президента України; Положення від 21.04.2015 № 223/2015; URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text

Ключові слова: помилування, інститут помилування, Президент Україні, гуманізація кримінальної політики, прозорість, правова визначеність, правозастосування.

Keywords: pardon, institution of pardon, president of Ukraine, humanization of criminal policy, transparency, legal certainty, law enforcement.

Науковий керівник: PhD, доцент Павлова О. С.

Шутько Катерина Євгеніївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

«КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ШАХРАЙСТВА ТА СУЧАСНІ ПРОЯВИ ЙОГО ВЧИНЕННЯ»

Конституція, як основний закон держави, а саме стаття 41 КУ, проголошує, що кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю [1]. Ці складові визнаються змістом права власності. Кримінальні правопорушення проти власності є одними з найпоширенішими серед інших, оскільки мають на меті збагачення тими чи іншими матеріальними благами особи.

У сучасних умовах воєнного стану, проблема кримінальних правопорушень проти власності набула особливих масштабів, а саме таке кримінальне правопорушення як шахрайство. Особливістю шахрайства є його психологічне підґрунтя, а саме вчинення його способом обману чи зловживання довірою. Наразі, під час активного розвитку рівня цифровізації, випадки шахрайства стали частішими аніж раніше.

Шахрайство є одним з видів кримінальних правопорушень проти власності. Визначення шахрайства, що є більш приближеним до сучасного часу, відображалось в Кримінальному Кодексі 1922 року, а саме в статті 187.

Примітка у вказаній статті описувала визначення обману, а саме: «обманом вважається повідомлення неправдивих відомостей та свідоме неповідомлення обставин, про які необхідно було повідомити тих чи інших осіб.

Наразі, в сучасному Кримінальному Кодексі України, таке визначення відсутнє.

Відповідно до статті 190 Кримінального Кодексу України шахрайство – це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [2].

Аналізуючи Постанову Пленуму Верховного Суду України (зараз Верховного Суду), де є чітке визначення понять обман та зловживання довірою, можна зробити висновок, що обман – це повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин, а зловживання довірою – це недобросовісне використання довіри потерпілого.

Варто також підкреслити, що невід'ємною ознакою шахрайства виступає добровільність, з якою потерпілий передає своє майно або право на нього зловмиснику. Водночас необхідно враховувати, що в ситуаціях, коли особа внаслідок свого віку, фізичного стану, психічних розладів чи інших життєвих обставин позбавлена можливості адекватно сприймати й усвідомлювати сутність, характер та наслідки власних вчинків або ж контролювати їх, передання нею майна чи відповідних майнових прав не може кваліфікуватися як добровільне.

Якщо обман або зловживання довірою були лише способом отримання доступу до майна, а саме вилучення майна відбувалося таємно чи відкрито, то склад шахрайства відсутній. Такі дії слід кваліфікувати відповідно як крадіжку, грабіж або розбій.

Отримання майна під виглядом виконання зобов’язання є шахрайством лише тоді, коли особа з самого початку не мала наміру його виконувати, а прагнула привласнити майно. Якщо винний, наприклад, отримує гроші нібито для передачі як хабара, але залишає їх собі – це кваліфікується як шахрайство. Якщо при цьому він схиляє іншу особу до надання хабара, його дії додатково кваліфікуються як співучасть у замаху на це кримінальне правопорушення. У разі, коли шахрайство поєднане з іншими злочинами (наприклад, підроблення документів або зловживання владою), дії кваліфікуються за сукупністю злочинів. Водночас шахрайство, вчинене з використанням електронної техніки, не потребує додаткової кваліфікації, оскільки повністю охоплюється ст. 190 КК України [3].

Для всебічного розуміння кримінально правової характеристики шахрайства, слід визначити склад цього кримінального правопорушення. Склад є чотирьох елементним та складається з об’єкта, об’єктивної сторони, суб’єкта, суб’єктивної сторони.

Об’єктом шахрайства виступають відносини власності. Предметом є чуже майно та право на майно. Об’єктивна сторона шахрайства обов’язково включає такі ознаки:

1) дію (обманне або через зловживання довірою, незаконне, безоплатне, поза волею власника вилучення чужого майна або права на майно);

2) наслідок, який полягає в заволодінні чужим майном або правом на майно;

3) причинний зв’язок між дією та наслідком;

4) спосіб учинення кримінального правопорушення, що характеризується обманом чи зловживання довірою.

У ч. 1 ст. 190 КК зазначено про два способи вчинення шахрайства:

1) обман – повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин

2) зловживання довірою – недобросовісне використання довіри потерпілого.

Кримінальне правопорушення є закінченим з моменту фактичного одержання винним чужого майна чи права на нього (матеріальний склад).

Суб'єкт – осудна особа 16 років

Суб'єктивна сторона – характеризується прямим умислом з корисливим мотивом.

Кваліфікаційними складовими шахрайства є ч.2, 3, 4 статті 190 КК.

Відповідно до ч.4 ст.190 ККУ, шахрайство, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану, тягне за собою більш сувору кримінальну відповідальність порівняно з базовим складом, передбаченим ч.1 цієї статті. Введення такої ознаки зумовлене підвищеною суспільною небезпекою діянь у період, коли населення є більш вразливим, а держава функціонує в особливому режимі. Водночас на практиці простежується тенденція до формального тлумачення цієї норми, коли будь-яке шахрайство, вчинене під час дії воєнного стану, автоматично кваліфікується за ч. 4 ст. 190 КК України. Такий підхід є дискусійним, оскільки поняття «в умовах воєнного стану» не повинно зводитися лише до часової ознаки. Обґрунтованим є підхід, за якого для такої кваліфікації необхідно встановити зв’язок між воєнним станом і способом вчинення кримінального правопорушення, тобто використання його умов (наприклад, тематики допомоги військовим, гуманітарних потреб чи вразливого стану потерпілих). За відсутності такого зв’язку застосування ч. 4 ст. 190 КК України є необґрунтованим. Отже, кваліфікація шахрайства за цією нормою повинна базуватися не лише на факті дії воєнного стану, а й на його реальному впливі на вчинення кримінального правопорушення.

Визначивши кримінально правову характеристику, склад та окремі аспекти шахрайства, хочу зазначити про актуальність даного кримінального

правопорушення під час військового стану в Україні. На жаль, шахрайство виступає досить популярною «роботою» для молоді. Зараз, в період війни, бідності та нестабільності, свого розквіту зазнали так звані «кол центри». Завданням таких «компаній» є обман осіб та вилучення шляхом такого обману їх грошових коштів під різними приводами. Як приклад, працівники таких установ представляються СБУ, банківськими установами, Прокуратурою та інше. Шляхом вчинення певних дій та використання психологічних прийомів, у особи вилучають її кошти. Зараз такі «кол центри» працюють проти громадян російської федерації та користуються повагою серед громадян України. Але також такі дії вчиняються щодо громадян держави України. Окрім, звісно, порушення норм ККУ, проблемою виступає безкарність таких осіб, залучення неповнолітніх до такої діяльності та аморальність даних дій.

Отже, проаналізувавши таке кримінальне правопорушення, як шахрайство, ми визначили склад кримінального правопорушення, його характеристику та проблему активного розвитку такої діяльності в Україні. Шахрайство-це кримінальне правопорушення, яке в своїй рішучій більшості вчиняється повторно та перетворюється в конкретну злочинну організацію. На мою думку, кримінальне законодавство не може в повній мірі регулювати саме такий вид шахрайства та повинно бути удосконалене.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
2. Кримінальний Кодекс України : Кодекс, [Електронний ресурс] /Верховна рада України, Відомості ВРУ, – 2001р. – Режим доступу :http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року №10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

Ключові слова: право власності, шахрайство, воєнний стан, обман, зловживання довірою, кримінальна відповідальність, протидія.

Keywords: property rights, fraud, martial law, deception, abuse of trust, criminal liability, counteraction.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чугуніков І.І.

Щербина Кіра Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Корупція залишається однією з найгостріших загроз національній безпеці України. Вона підриває довіру суспільства до влади, спричиняє

мільярдні економічні збитки, деформує ринкові відносини та гальмує європейську інтеграцію. Ефективна протидія потребує не лише превентивних механізмів, а й потужних кримінально-правових інструментів.

Законодавче визначення корупції закріплено в ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» [1]. Корупція – це використання особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або обіцянка, пропозиція чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу іншим особам.

Це визначення охоплює як активну, так і пасивну форми корупції. Окремо закон розрізняє корупційні правопорушення (власне корупція) та правопорушення, пов'язані з корупцією (порушення антикорупційних обмежень, заборон і вимог). Таке розмежування дозволяє застосовувати різні види юридичної відповідальності: кримінальну, адміністративну, дисциплінарну чи цивільно-правову [1].

У постановах Верховного Суду (далі – ВС) підкреслено, що для кваліфікації як корупційного кримінально-протиправного посягання обов'язковим є встановлення саме використання службових повноважень для одержання неправомірної вигоди, а не просто обман (розмежування зі ст. 190 КК – шахрайство) [2].

Відповідно до примітки до ст. 45 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) корупційними кримінальними правопорушеннями вважаються:

а) кримінальні правопорушення, що стають корупційними лише за умови вчинення їх шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191, ст. 364 та інші);

б) кримінальні правопорушення, що є корупційними за своєю суттю (ст. 368, 368-5, 369, 369-2 ККУ тощо) [3].

Така двоїста структура дозволяє кваліфікувати діяння залежно від конкретних обставин і суб'єкта.

У справі № 676/4489/22 Верховний Суд перекваліфікував дії з ч. 3 ст. 190 КК (шахрайство) на ч. 3 ст. 368 КК, оскільки потерпілий усвідомлював вимогу як примус з використанням службового становища, а не обман. Суд наголосив на відмінності: при хабарництві особа діє під тиском для уникнення шкоди, а не через введення в оману [2].

Найпоширенішим і найнебезпечнішим є склад ст. 368 ККУ – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Покарання – від штрафу до 12 років позбавлення волі (залежно від частини), з позбавленням права обіймати посади та можливим конфіскацією майна [3].

Інші ключові склади:

- ст. 368-5 ККУ – незаконне збагачення (активи, вартість яких перевищує законні доходи більше ніж на 6500 НМДГ);

- ст. 369 ККУ – пропозиція або надання неправомірної вигоди;

- ст. 369-2 ККУ – зловживання впливом;

- ст. 364 ККУ – зловживання владою або службовим становищем.

- За ч. 4 ст. 368 ККУ: ВАКС призначив колишньому депутату Одеської обласної ради 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна та забороною обіймати посади (справа щодо одержання неправомірної вигоди в особливо великому розмірі) [4].

- За ст. 368-5 ККУ: Вирок ВАКС у справі про набуття активів на значну суму, що перевищувала законні доходи (приклад оформлення активів на третіх осіб) [5].

- За ч. 2 ст. 369-2 ККУ: У справі помічниці судді особу визнали винною в одержанні неправомірної вигоди за обіцянку вплинути на суддю в адміністративній справі [6].

Застосування антикорупційних норм ККУ стикається з низкою системних проблем:

- колізії та прогалини між нормами (складно розмежовувати корупційні злочини від дисциплінарних або адміністративних правопорушень);

- труднощі доказування суб'єктивної сторони – прямого умислу та корисливого мотиву;

- недостатня ефективність інституту звільнення від кримінальної відповідальності (дійове каяття, угода про визнання винуватості);

- перевантаження ВАКС (у 2025 році ухвалено 109 вироків) [7];

- проблеми з розслідуванням справ щодо високопосадовців і політичної корупції, а також захистом викривачів.

- Узагальнення практики ВАКС за 2022–2025 роки показує, що в багатьох вироках за ст. 191 ККУ суди недостатньо мотивують наявність прямого умислу на заволодіння майном [8].

- У справах за ст. 368-5 ККУ часто виникають виправдувальні вироки через неможливість доведення відсутності законних джерел коштів [5].

- Значна кількість вироків (близько 66% у 2025 році у ВАКС) ухвалюється на підставі угод про визнання винуватості [7].

Для підвищення ефективності протидії корупції необхідні такі зміни:

- уточнення та розширення переліку корупційних злочинів у примітці до ст. 45 ККУ;

- посилення відповідальності за кваліфіковані склади, зокрема в умовах воєнного стану;

- подальша гармонізація з міжнародними стандартами (Конвенція ООН проти корупції);

- удосконалення інституту угод про визнання винуватості;

- криміналізація нових проявів (політична корупція, цифрові форми).

Практика ВС щодо ст. 369-2 ККУ уточнює суб'єкт злочину: ним може бути будь-яка осудна особа (не обов'язково службова), якщо вона здатна здійснити реальний вплив (постанова Об'єднаної палати ККС ВС) [2].

Кримінально-правові засоби є важливим, але не єдиним елементом протидії корупції. Їх ефективність залежить від комплексного підходу: вдосконалення законодавства, посилення незалежності правоохоронних і судових органів (НАБУ, САП, ВАКС), захисту викривачів, підвищення правової свідомості суспільства та запобіжних заходів. Актуальні зміни 2024–2025 років та реальні вироки ВАКС демонструють прогрес, але потребують подальшого моніторингу та доопрацювання.

Список використаних джерел

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text(дата звернення: 01.04.2026).
2. Огляд судової практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень.
URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_VS_korypc_pravopor.pdf (дата звернення: 01.04.2026).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text(дата звернення: 01.04.2026).
4. ВАКС ухвалив вирок у справі колишніх депутата Одеської обласної ради та заступника керівника місцевої прокуратури Одеської області. *Вищий антикорупційний суд*.
URL: https://hcac.court.gov.ua/hcac/pres-centr/news/1784611(дата звернення: 01.04.2026).
5. Необґрунтовані активи: правові позиції, доказування та європейські стандарти. *ВЕРХОВНИЙ СУД*.
URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1970391(дата звернення: 01.04.2026).
6. Суд визнав помічницю судді винною у зловживанні впливом за ч. 2 ст. 369-2 КК, і пом'якшив вирок з ув'язнення на штраф у 12 тис грн | ADVOKAT POST. *ADVOKAT POST*. URL: https://advokatpost.com/sud-vyznav-pomichnytsiu-suddi-vynnoiu-u-zlovzhyvanni-vplyvom-za-ch-2-st-369-2-kk-i-pom-iakshyv-vyrok-z-uv-iaznennia-na-shtraf-u-12-tys-hrn/(дата звернення: 01.04.2026).
7. Практика застосування угод про визнання винуватості у ВАКС: підсумки 2025 року. *Вищий антикорупційний суд*.
URL: https://hcac.court.gov.ua/hcac/pres-centr/news/1970276/(дата звернення: 01.04.2026).

8. Звіт за результатами аналізу судової практики щодо корупційних кримінальних правопорушень. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/zvit-nazk-tsppr.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

Ключові слова: Корупція, кримінальне право, корупційні злочини, неправомірна вигода, кримінальна відповідальність, протидія корупції, зловживання службовим становищем, незаконне збагачення, Вищий антикорупційний суд, кримінально-правові засоби, судова практика.

Keywords: Corruption, Criminal law, Corruption crimes, Undue advantage (unlawful benefit), Criminal liability, Anti-corruption, Abuse of official position, Illicit enrichment, High Anti-Corruption Court, Criminal law means, Judicial practice

Науковий керівник: д.ю.н., професор Стрельцов Є.Л.

Якушевський Станіслав Ігорович

здобувач 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ УМИСЛУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Правильне встановлення форми та виду вини є визначальною передумовою законної та обґрунтованої кваліфікації злочину. Серед усіх форм вини умисел посідає центральне місце, оскільки більшість особливо тяжких та тяжких злочинів передбачають саме умисну форму. Однак правозастосовна практика стикається з численними труднощами при визначенні виду умислу, розмежуванні непрямого умислу та злочинної самовпевненості, а також при кваліфікації діянь з невизначеним або альтернативним умислом. Метою даного дослідження є виявлення ключових проблем законодавчого регулювання та правозастосування у сфері визначення і класифікації умислу в кримінальному праві України, а також формулювання пропозицій щодо їх вирішення.Легальне визначення умислу міститься у статті 24 Кримінального кодексу України. Згідно з цією нормою, умисел поділяється на прямий та непрямий. Прямий умисел характеризується тим, що особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Непрямий умисел передбачає усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння, передбачення суспільно небезпечних наслідків та свідоме їх допущення. Перша проблема полягає у недостатній чіткості критерію «бажання» для прямого умислу. На практиці важко розмежувати бажання як мету діяння та бажання як емоційне ставлення. Крім того, законодавець не враховує ситуацій, коли наслідки не є бажаними для особи, але є неминучим побічним результатом досягнення основної мети. Ще більш дискусійним є тлумачення ознаки «свідоме допущення» при непрямому умислі. Судова практика свідчить про те, що часто замість

встановлення факту свідомого допущення суди обмежуються констатацією того, що особа «передбачала можливість наслідків» і «ставилася до них байдуже». Такий підхід створює ризик змішування непрямого умислу зі злочинною самовпевненістю, де особа також передбачає можливість наслідків, але легковажно розраховує на їх відвернення. Відмінність криється у психічному ставленні: при непрямому умислі особа свідомо припускає настання наслідків як реальну можливість, а при злочинній самовпевненості покладається на конкретні обставини, які, на її думку, мають запобігти наслідкам [5; 1, 3].

Аналіз кримінальних справ про дорожньо-транспортні пригоди та умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень показує, що розмежування непрямого умислу та злочинної самовпевненості нерідко здійснюється формально. Наприклад, у випадках, коли водій на великій швидкості проїжджає на червоне світло в мегаполісі, суди можуть кваліфікувати діяння як злочинну самовпевненість, хоча наявні ознаки свідомого допущення настання смерті пішохода. Така неоднорідність практики потребує роз’яснень на рівні Пленуму Верховного Суду [2].

Окрім поділу на прямий та непрямий умисел, у доктрині кримінального права виділяють інші види класифікації. За моментом виникнення умисел поділяють на заздалегідь обдуманий та раптовий. Заздалегідь обдуманий умисел свідчить про більшу суспільну небезпечність особи, оскільки злочин планується завчасно. Однак Кримінальний кодекс України не враховує цей критерій як кваліфікуючу ознаку в загальних нормах, хоча в окремих складах злочинів він присутній опосередковано. Раптовий умисел, у свою чергу, може бути простим, якщо намір виник і реалізувався одразу, або афектованим, якщо він сформувався під впливом сильного душевного хвилювання [4].

Інша важлива класифікація проводиться за ступенем визначеності умислу. Виділяють певний простий умисел, коли особа чітко уявляє характер і розмір наслідків, певний альтернативний умисел, коли особа передбачає настання одного з двох або більше конкретних наслідків, та невизначений неконкретизований умисел, коли особа передбачає можливість настання будь-яких суспільно небезпечних наслідків. Найбільш проблемним у практиці є невизначений умисел. Кваліфікація за таких умов має відбуватися за фактично насталими наслідками, однак суди часто не обґрунтовують, чому наслідки охоплювалися умислом. Це створює підґрунтя для обвинувального ухилу [1; 5].

У вітчизняній науці кримінального права тривають дискусії щодо співвідношення так званого «усвідомлення неминучості» та «усвідомлення реальної можливості» настання наслідків при непрямому умислі. На думку провідних науковців, зокрема Навроцького та Хавронюка, для непрямого умислу достатньо усвідомлення високої ймовірності наслідків. Інші автори,

наприклад Дудоров, наполягають на тому, що усвідомлення має охоплювати неминучість наслідків, інакше стирається межа зі злочинною самовпевненістю. Єдності підходів у доктрині немає, що негативно впливає на одноманітність судової практики [1].

Окремо слід звернути увагу на проблему кваліфікації злочинів із двома формами вини, передбачену статтею 23 Кримінального кодексу України. У таких складах умисел є ставленням до безпосереднього діяння, а до тяжких наслідків – необережність. Однак на практиці виникають питання щодо розмежування умисного заподіяння тяжких наслідків при непрямому умислі та необережного ставлення до них у складах з двома формами вини. Часто суди помилково кваліфікують діяння як умисне за відсутності свідомого допущення, що порушує принцип суб'єктивного ставлення [2; 4].

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що чинне законодавче визначення умислу та його видів у Кримінальному кодексі України має суттєві прогалини. По-перше, нечіткість критеріїв «бажання» та «свідоме допущення» ускладнює відмежування прямого умислу від непрямого, а непрямого – від злочинної самовпевненості. По-друге, відсутність легально закріплених класифікацій за моментом виникнення та за ступенем визначеності призводить до неоднакового застосування норм судами. По-третє, у доктрині не досягнуто консенсусу щодо психічного змісту непрямого умислу, що породжує розбіжності в кваліфікації[3; 5].

З метою вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування пропонується внести зміни до статті 24 Кримінального кодексу України, виклавши її в редакції, яка містить більш детальні критерії прямого та непрямого умислу. Зокрема, для непрямого умислу доцільно передбачити ознаку усвідомлення реальної можливості настання наслідків з додатковим прикладом свідомого допущення як активного схвалення. Також варто закріпити класифікацію умислу за ступенем визначеності в окремій частині цієї статті або в постанові Пленуму Верховного Суду. Крім того, необхідно прийняти роз'яснення щодо розмежування непрямого умислу та злочинної самовпевненості з наведенням типових критеріїв, які враховують інтенсивність передбачення наслідків та наявність реальних підстав розраховувати на їх відвернення. Запровадження таких змін сприятиме підвищенню якості кваліфікації злочинів і забезпеченню принципу законності у кримінальному судочинстві[1; 4].

Список використаних джерел

Дудоров О. О. Проблеми встановлення виду умислу при кваліфікації. *dudorov.com.ua*. URL: http://dudorov.com.ua (дата звернення: 07.04.2026).

Капустін О. Умисел у складі злочину. *pgp-journal.kiev.ua*. 2019. URL: https://pgp-journal.kiev.ua (дата звернення: 07.04.2026).

Мисливий В. Злочинний намір як категорія у кримінальному праві України. *molodyivchenyi.ua*. 2021. URL: https://molodyivchenyi.ua (дата звернення: 07.04.2026).

Сташис В. В., Тацій В. Я. (ред.) Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. 4-те вид. *library.nlu.edu.ua*.
URL: http://library.nlu.edu.ua (дата звернення: 07.04.2026).

Шульга А. М. Теоретичні аспекти встановлення форм та видів вини у кримінальних правопорушеннях. *visnyk-psp.kpi.ua*. 2021. URL: https://visnyk-psp.kpi.ua (дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: умисел, прямий умисел, непрямий умисел, вина, класифікація умислу, злочинна самовпевненість, кваліфікація злочинів, суб'єктивна сторона злочину.

Keywords: intent, direct intent, indirect intent, guilt, classification of intent, criminal recklessness, qualification of crimes, subjective side of a crime.

Науковий керівник:PhD, доцент Павлова О. С.

Ящишена Каріна Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЕЯКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ТА ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Збройна агресія Російської Федерації проти України, активна фаза якої розпочалася 24 лютого 2022 року, поставила перед кримінальним правом безпрецедентні виклики. Кримінальний кодекс України (далі – КК) [1] виявився недостатньо підготовленим до умов повномасштабного збройного конфлікту, що зумовило масштабне законодавче реформування вже у перші місяці воєнного стану. Правовий режим воєнного стану, введений відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2] та Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022, кардинально змінив умови здійснення правосуддя і застосування кримінального закону. Проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень в умовах збройного конфлікту мають не лише теоретичний, а й надзвичайно гострий практичний вимір, адже від їх вирішення безпосередньо залежить ефективність кримінального переслідування та справедливість покарання.

Упродовж 2022–2023 років до КК України [1] було внесено численні зміни, спрямовані на кримінально-правове реагування в умовах збройного конфлікту. Зокрема, криміналізовано: колабораційну діяльність (ст. 111-1), пособництво державі-агресору (ст. 111-2), виправдовування збройної агресії (ст. 436-2); посилено відповідальність за мародерство, несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2), зраду Батьківщини в умовах воєнного стану. Як зазначає Р. О. Мовчан, подібна інтенсивна

законодавча активність, попри її об'єктивну необхідність, породила надлишкову криміналізацію та суттєву колізійність кримінального закону [3, с. 11], що безпосередньо ускладнює правильну кваліфікацію відповідних діянь.

Однією з найгостріших проблем кваліфікації є нормативна конкуренція між суміжними складами злочинів у сфері кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки. Статті 111 (державна зрада), 111-1 (колабораційна діяльність) та 111-2 (пособництво державі-агресору) КК України [1] мають суттєве перетинання об'єктивних і суб'єктивних ознак, що породжує стійкі кваліфікаційні помилки на практиці. О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан переконливо доводять, що включення до ст. 111-2 КК вказівки на добровільну передачу матеріальних ресурсів фактично дублює частину ознак ст. 111-1 КК, а нечіткість критеріїв розмежування «активної» та «пасивної» участі особи у діяльності окупаційних органів призводить до хибних оцінок [5, с. 99]. Судова практика підтверджує ці теоретичні спостереження. Зокрема, у постанові ККС ВС від 31 січня 2024 року у справі № 638/5446/22 (провадження № 51-4092км23) [6] касаційний суд залишив у силі обвинувальний вирок щодо особи, яка обіймала посаду в. о. керівника комунального підприємства самопроголошеної «військово-цивільної адміністрації» Куп'янського р-ну Харківської обл., кваліфікувавши її дії за ч. 5 ст. 111-1 КК. У постанові від 22 січня 2024 року у справі № 953/406/23 (провадження № 51-4961км23) [7] ВС підтвердив, що відповідальність за ч. 7 ст. 111-1 КК настає для будь-якої особи у правоохоронних органах окупаційної влади незалежно від займаної посади – навіть за посаду водія. Таким чином, поступово формуються критерії для розмежування суміжних складів, проте їхня законодавча нечіткість залишається актуальною проблемою.

Самостійну проблему становить встановлення суб'єктивної сторони «воєнних» кримінальних правопорушень. Переважна більшість нових складів злочинів, введених після 24 лютого 2022 р., передбачають виключно умисну форму вини. Разом із тим, як зазначається у науково-практичному коментарі до новел кримінального законодавства, нормативні конструкції окремих статей характеризуються «латентністю» суб'єктивних ознак – недостатньою чіткістю формулювання мотиву та мети вчинення злочину [4, с. 95]. Це ускладнює доведення умислу в процесі досудового розслідування та судового розгляду, породжуючи ризик або необґрунтованого обвинувачення, або безпідставного виправдання осіб, дії яких фактично завдають шкоди обороноздатності держави.

Окремим і надзвичайно складним напрямом кваліфікації є застосування ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни». Ця норма має бланкетний характер і містить невичерпний перелік порушень міжнародного гуманітарного права (МГП), встановленого Женевськими

конвенціями 1949 р. [8] та додатковими протоколами до них. Ключовим елементом кваліфікації за ст. 438 КК є встановлення контекстуального зв'язку діяння зі збройним конфліктом. Це підтвердив ККС ВС у постанові від 28 лютого 2024 року у справі № 753/14148/21 (провадження № 51-6134км23) [9] – першій касаційній справі про порушення законів та звичаїв війни, розглянутій у порядку спеціального провадження in absentia. Суд залишив в силі вирок, яким особу засуджено до 8 років позбавлення волі за те, що вона, обіймаючи посади «старшого помічника» та «військового комісара міста Феодосія» на тимчасово окупованій АР Крим, реалізовувала державну політику рф у військовій сфері, зокрема примушувала цивільних осіб служити у збройних силах окупанта, що є прямим порушенням Женевських конвенцій. ККС ВС також підтримав позицію нижчих інстанцій і наголосив, що норма ст. 438 КК підлягає застосуванню з моменту початку збройної агресії у 2014 році, а не лише після введення воєнного стану 24 лютого 2022 року. Термінологічні розбіжності між нормами КК та категоріальним апаратом МГП щодо понять «збройний конфлікт» і «воєнний стан» додатково ускладнюють правозастосовну практику, проте суди поступово формують уніфіковані підходи до встановлення контекстуального зв'язку діяння з міжнародним збройним конфліктом.

Специфічну проблему становить кваліфікація кримінальних правопорушень, вчинених на тимчасово окупованих або деокупованих територіях. Як зазначає Ю. В. Орлов, документування і кваліфікація злочинів на цих територіях ускладнені неповнотою зібраних доказів, труднощами встановлення суб'єкта злочину в умовах окупаційного управління, а також проблемою відповідальності осіб, які вчинили правопорушення під примусом окупаційних органів [10, с. 39]. Вирішення цих проблем потребує спеціального процесуального врегулювання і більш детального нормативного визначення меж крайньої необхідності та обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, стосовно осіб, які перебували на окупованих територіях.

Системною проблемою залишається надлишкова криміналізація, зумовлена реакцією законодавця на загрози воєнного часу. Ю. В. Орлов обґрунтовано вказує, що прагнення максимально широко охопити кримінально-правовими заборонами будь-яку поведінку, яка суперечить інтересам держави в умовах збройного конфлікту, нерідко здійснюється без належного дотримання принципів правової визначеності, співмірності покарання та системності законодавства [10, с. 51]. Множення оціночних понять у диспозиціях «воєнних» норм, розмитість критеріїв розмежування суміжних складів і нерівномірність санкцій формують умови для непослідовної правозастосовної практики та порушення принципу рівності громадян перед законом.

У контексті дослідження проблем кваліфікації кримінальних правопорушень в умовах збройного конфлікту та воєнного стану в Україні важливе значення має практика Верховного Суду, яка поступово формує усталені правові позиції щодо нових «воєнних» складів.

Таким чином, кваліфікація кримінальних правопорушень в умовах збройного конфлікту є комплексною проблемою, що охоплює: конкуренцію норм у сфері злочинів проти основ національної безпеки; труднощі встановлення суб'єктивної сторони «воєнних» складів; недостатність механізмів кваліфікації злочинів на деокупованих і окупованих територіях; термінологічну невідповідність між нормами КК і МГП; а також ризик надлишкової криміналізації на шкоду правовій визначеності [3, с. 22; 5, с. 117]. Системне вирішення цих проблем передбачає: узагальнення судової практики Верховного Суду щодо нових складів злочинів; гармонізацію термінологічного апарату КК України з нормами МГП; а також ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду як кроку до повноцінної інтеграції України у міжнародну систему кримінального правосуддя.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.

3. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 241 с.

4. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернєя. Київ : Норма права, 2022. 278 с. ISBN 978-617-7850-52-5.

5. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. Вісник Асоціації кримінального права України. 2022. № 2 (18). С. 95–117.

6. Постанова ККС ВС від 31 січня 2024 року у справі № 638/5446/22 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705070

7. Постанова ВС від 22 січня 2024 року у справі № 953/406/23 (провадження № 51-4961км23) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670763

8. Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р.: (I) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (995_151); (II) про поліпшення долі поранених, хворих та осіб зі складу збройних сил на морі

(995_152); (III) про поводження з військовополоненими (995_153); (IV) про захист цивільного населення під час війни (995_154). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151.

9. Постанова ККС ВС від 28.02.2024 у справі № 753/14148/21 (пров. № 51-6134км23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117442733

10. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.

Ключові слова: кваліфікація кримінальних правопорушень; воєнний стан; збройний конфлікт; злочини проти національної безпеки; колабораційна діяльність; міжнародне гуманітарне право; конкуренція кримінально-правових норм.

Keywords: classification of criminal offences; martial law; armed conflict; crimes against national security; collaboration; international humanitarian law; conflict of criminal law provisions.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хильченко А.С.

СЕКЦІЯ 15. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Підгородинська А.В.
Секретар: доцент кафедри, д.філос. з права Лукащук К.Р.

Адамович Вікторія Вікторівна
здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ПОРЯДОК І УМОВИ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Дослідження особливостей відбування покарання військовослужбовцями в умовах воєнного стану є надзвичайно актуальним, що зумовлено трансформацією кримінально-виконавчої політики держави в умовах збройної агресії та необхідністю забезпечення балансу між інтересами правосуддя і обороноздатності держави.

З початком повномасштабної збройної агресії та введенням воєнного стану відповідно до Указу Президента України про введення воєнного стану відбулися суттєві зміни у підходах до кримінальної відповідальності та виконання покарань щодо військовослужбовців. Насамперед, законодавець посилив кримінальну відповідальність за військові злочини (зокрема, ст. 402–408 Кримінальний кодекс України), що прямо вплинуло на практику призначення та виконання покарань [2, с. 98]. Разом із тим змінився і підхід до виконання покарань.

До введення воєнного стану порядок та умови виконання покарань щодо військовослужбовців визначалися нормами Кримінально-виконавчого кодексу України та Кримінального кодексу України. Зокрема, передбачалися такі специфічні види покарань, як службові обмеження для військовослужбовців і тримання в дисциплінарному батальйоні. Відповідно до положень КВК України, дисциплінарний батальйон виступав спеціалізованою установою виконання покарань, у якій засуджені військовослужбовці продовжували нести службу з обмеженням прав і свобод, що відповідало принципам законності, гуманізму та індивідуалізації покарання [1, с. 214].

Водночас загальний порядок виконання покарань базувався на дотриманні конституційних гарантій, закріплених у Конституції України, а також міжнародних стандартах, зокрема Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод. У мирний час пріоритет надавався ізоляційним формам покарання у випадках вчинення військових кримінальних правопорушень.

Однак в умовах воєнного стану відбувається поступовий відхід від виключно ізоляційних підходів. Це пояснюється необхідністю забезпечення комплектування Збройних Сил України та ефективного використання людського ресурсу. У науковій літературі обґрунтовується доцільність застосування більш гнучких механізмів виконання покарань, які дозволяють поєднати кримінальну відповідальність із можливістю подальшого проходження військової служби [3, с. 56].

Разом із тим змінюються і фактичні умови відбування покарання. Функціонування гауптвахт та дисциплінарних батальйонів ускладнюється через бойові дії, що впливає на належність умов тримання засуджених. У цьому контексті особливого значення набуває дотримання міжнародних стандартів поводження з ув'язненими та недопущення порушень прав людини [4, с. 173].

До запровадження воєнного стану інститут умовно-дострокового звільнення регулювався загальними положеннями Кримінального кодексу України, зокрема ст. 81, і застосовувався виключно за наявності таких підстав, як доведене виправлення засудженого та фактичне відбуття визначеної частини покарання [2, с. 312]. При цьому зазначений інститут мав суто кримінально-правову природу і не передбачав жодного зв'язку з виконанням військового обов'язку. У науковій літературі підкреслюється, що умовно-дострокове звільнення до 2022 року застосовувалося виключно з урахуванням поведінки засудженого, ступеня його виправлення та строку відбутого покарання, без покладення на нього будь-яких додаткових обов'язків, пов'язаних із державною службою чи мобілізаційними заходами [1, с. 218].

Суттєві зміни у правовому регулюванні відбулися в умовах воєнного стану, коли законодавець фактично сформував новий спеціальний різновид умовно-дострокового звільнення, обумовлений потребами забезпечення обороноздатності держави. Зокрема, було запроваджено можливість звільнення засуджених осіб для проходження військової служби за контрактом за умови їх добровільної згоди та відповідності вимогам, визначеними Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» [5, с. 297].

Водночас законодавство передбачає обов'язок такої особи невідкладно, але не пізніше 24 годин після набрання законної сили судовим рішенням, прибути у супроводі Національної гвардії України до територіального центру комплектування та соціальної підтримки для укладення контракту та проходження військової служби. Крім того, було встановлено кримінальну відповідальність за ухилення від виконання цього обов'язку шляхом

доповнення Кримінального кодексу України новою нормою – стаття 336-2 КК України [6].

Як зазначає Шай Роман, запровадження воєнного стану зумовило трансформацію кримінально-виконавчої системи України, що проявляється у необхідності адаптації порядку та умов виконання покарань до реалій воєнного часу. Зокрема, акцент переноситься з традиційних ізоляційних підходів на більш гнучкі механізми, які враховують потреби держави у забезпеченні обороноздатності, при одночасному дотриманні основоположних прав засуджених. Науковець підкреслює, що воєнний стан не скасовує дію базових принципів виконання покарань, закріплених у Кримінально-виконавчому кодексі України, однак зумовлює їх модифікацію з урахуванням об'єктивних обставин, пов'язаних із веденням бойових дій, що впливає як на умови тримання засуджених, так і на практику застосування окремих інститутів кримінально-виконавчого права. Таким чином, сучасна модель умовно-дострокового звільнення в умовах воєнного стану набула комплексного характеру та поєднує елементи кримінального, кримінально-виконавчого та військового права. Така трансформація свідчить про відхід від класичної моделі умовно-дострокового звільнення і формування нового правового механізму, спрямованого не лише на стимулювання виправлення засуджених, а й на забезпечення мобілізаційних потреб держави [5, с. 298].

Отже, відбування покарання військовослужбовцями в умовах воєнного стану зазнало суттєвої трансформації. Якщо у мирний час домінували ізоляційні підходи та класичні кримінально-виконавчі механізми, то в умовах війни спостерігається переорієнтація на гнучкі правові інструменти, що поєднують притягнення до відповідальності з можливістю залучення засуджених до виконання військового обов'язку. Запровадження спеціального виду умовно-дострокового звільнення для проходження військової служби свідчить про формування нового підходу, в якому кримінально-виконавча політика інтегрується з потребами національної безпеки. Водночас така трансформація повинна здійснюватися з обов'язковим дотриманням конституційних гарантій і міжнародних стандартів прав людини, що є ключовою умовою легітимності функціонування правової системи навіть в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Тертишник В. М. Кримінально-виконавче право України: підручник. Київ: Алерта, 2020. 432 с.
2. Каплін О. В. Кримінальне право України (Особлива частина): навч. посіб. Харків: Право, 2021. 512 с.
3. Малюга Л. Ю. Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану // Право і суспільство. 2023. № 6.

4. Бандурка О. М. Кримінально-виконавче право України: монографія. Харків: Право, 2019. 280 с.
5. Шай Р. Кримінально-виконавче право в період воєнного стану в Україні. 2024. С. 295–298.
6. Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Борисов В. І. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. Київ: Право, 2023. 1312 с.
7. ЗУ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 92, ст.356 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text

Ключові слова: воєний стан, військовослужбовці, кримінально-виконавчий кодекс, умовно-дострокове звільнення, гауптвахта, дисциплінарні батальйони, військові злочини.
Keywords: martial law, military personnel, the Code, conditional early release, guardhouse, disciplinary battalions, war crimes.
Науковий керівник: д.ф. в галузі права, доцент кафедри Лукащук К.Р.

Бабійчук Анастасія Андріївна
здобувач 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: БАЛАНС МІЖ НАЦІОНАЛЬНИМ КПК ТА ПРАКТИКОЮ МІЖНАРОДНИХ ТРИБУНАЛІВ

Ефективне розслідування та судовий розгляд воєнних злочинів в Україні потребує не лише ретельної фіксації фактів, а й застосування стандартів доказування, які б відповідали високим вимогам міжнародного кримінального права. Центральним елементом цієї системи є стандарт «поза розумним сумнівом» (beyond a reasonable doubt), який вимагає від сторони обвинувачення доведення вини особи без жодних логічних альтернатив її невинуватості. В українському кримінальному процесі цей принцип закріплений у ст. 17 КПК України, проте його практична реалізація у справах про порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК) має суттєві особливості [3; с. 438]. На відміну від загальнокримінальних злочинів, воєнні злочини часто вчиняються в умовах активних бойових дій, що ускладнює збір прямих доказів та доступ до місця події.

Досвід Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МКТЮ) та Міжнародного кримінального суду (МКС) свідчить про домінантну роль обставинних (непрямих) доказів у таких провадженнях [4]. Міжнародна практика, зокрема у справі Čelebići, вказує на те, що сукупність непрямих доказів може бути достатньою для засудження лише тоді, коли вони ведуть до єдиного розумного висновку про винуватість. Для української судової системи це створює виклик, оскільки традиційний підхід вітчизняних судів

часто тяжіє до пошуку прямих доказів, які у воєнний час можуть бути знищені або недоступні. Балансування між національним КПК та міжнародними стандартами передбачає активне використання концепції «командирської відповідальності», де стандарт доказування зміщується на встановлення обізнаності керівника про злочини підлеглих [1; с 207].

Важливим аспектом є допустимість доказів, зібраних із використанням цифрових технологій та супутникових знімків, що активно практикується МКС, але потребує чіткої процесуальної легалізації в межах КПК України. Як зазначає А. Пахлеванзаде, міжнародні трибунали застосовують принцип вільної оцінки доказів, фокусуючись на їхній надійності та релевантності, а не лише на формальній відповідності процедурі [1; с. 210]. В Україні ж надмірна формалізація процесу збору доказів може призвести до їхнього відхилення, що створює ризик безкарності за тяжкі міжнародні злочини. Зокрема, процедури проведення судово-медичних експертиз на основі документів (без фізичного огляду тіла), дозволені в умовах війни, мають бути узгоджені з вимогами МКС для забезпечення їх транскордонної допустимості [4].

Ще однією проблемою є оцінка показань свідків у справах про сексуальне насильство, пов’язане з конфліктом. Відповідно до правил МКС (Правило 63), обов’язкова кооборація (підтвердження іншими доказами) таких свідчень не вимагається, що є революційним для української практики, де зазвичай вимагається наявність кількох джерел доказів [4]. Гармонізація національного права із практикою МКС у цій частині дозволить забезпечити захист потерпілих та уникнути їхньої повторної віктимізації. Водночас, Верховний Суд України у своїх роз’ясненнях наголошує на необхідності дотримання презумпції невинуватості навіть у найбільш резонансних справах про агресію [2]. Суддя повинен критично оцінювати «докази з чужих слів» (hearsay evidence), які допускаються в міжнародних трибуналах за певних умов, але обмежені в національному процесі [5; с. 280].

Перспективним напрямком є впровадження «Лейденських рекомендацій» щодо цифрових доказів у практику українських слідчих, що дозволить ефективно використовувати відео з відкритих джерел (OSINT) [1; с. 209]. Створення спеціалізованих підрозділів у прокуратурі та навчання суддів методології оцінки масових злочинів є критично важливим для дотримання стандарту «поза розумним сумнівом» [6; с. 149]. Також слід враховувати специфіку доказування «спеціального наміру» (dolus specialis) у справах про геноцид, що є значно вищим порогом порівняно зі звичайними воєнними злочинами. Україна має прагнути до «гібридної» моделі доказування, де гнучкість міжнародних трибуналів поєднується із процесуальними гарантіями національного КПК.

Зрештою, баланс стандартів доказування є запорукою легітимності вироків українських судів в очах міжнародної спільноти. Використання Бази даних

доказів міжнародних злочинів через Eurojust та Europol дозволяє українським правоохоронцям інтегруватися у глобальну мережу правосуддя [5; с. 265]. Проте кінцева відповідальність за оцінку доказів лежить на національному судді, який має враховувати як букву КПК, так і дух міжнародного гуманітарного права. Тільки через глибоку теоретичну підготовку та адаптацію прецедентів МКС до українських реалій можливо забезпечити невідворотність покарання за воєнні злочини. Таким чином, гармонізація стандартів доказування стає ключовим інструментом відновлення справедливості в поствоєнний період.

Список використаних джерел

Пахлеванзаде А. Стандарти доказування у міжнародних кримінальних трибуналах. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2025. Вип. 91 (Ч. 5). С. 206-211. URL : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.29.

Воєнні злочини: особливості кваліфікації та доказування : матеріали презентації для суддів. Верховний Суд України; Національна школа суддів України. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_voen_zlochunu_NSHSU.pdf.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

Римський статут Міжнародного кримінального суду : від 17 лип. 1998 р. (ратифіковано Законом № 3909-IX від 21.08.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

Доказування в міжнародному кримінальному праві : навч. посіб. за ред. М. М. Гнатовського. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 280 с.

Семаков Г. С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2024. № 1 (30). С. 145-155. URL: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2024-30-1-145-155.

Ключові слова: Стандарти доказування, поза розумним сумнівом, воєнні злочини, обставинні докази, командирська відповідальність, цифровий доказ, гармонізація законодавства.

Keywords: Standards of proof, beyond a reasonable doubt, war crimes, circumstantial evidence, command responsibility, digital evidence, harmonization of legislation.

Науковий керівник: завідувач кафедри, д. ю. н., професор Торбас О.О.

Башмакова Анастасія Олександрівна

здобувачка 3-го курсу Миколаївського юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОКАЗИ ТА КРИТЕРІЇ ЇХ ДОПУСТИМОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Процес доказування у кримінальному провадженні є суворо регламентованою діяльністю, де центральне місце посідає поняття доказу як єдиного правомірного засобу встановлення істини. Згідно зі статтею 84 Кримінального процесуального кодексу України, доказами визнаються фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність обставин, що мають значення для справи та підлягають доказуванню. Важливо розуміти, що закон не допускає довільного тлумачення джерел інформації, оскільки процесуальними джерелами доказів можуть бути виключно показання, речові докази, документи та висновки експертів. Будь-яка інформація, здобута поза межами цих джерел, не може вважатися доказом, що робить її використання у суді юридично неможливим [2].

Правова природа доказу нерозривно пов’язана з його допустимістю, яка виступає головним запобіжником від свавілля влади. Відповідно до статті 86 Кримінального процесуального кодексу України, доказ визнається допустимим лише тоді, коли він отриманий у порядку, встановленому законом. Наслідки ігнорування цієї вимоги є імперативними: недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, і на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення [2]. Ця норма є практичним втіленням статті 62 Конституції України, яка прямо забороняє ґрунтувати обвинувачення на доказах, одержаних незаконним шляхом [1]. Офіційне тлумачення цього принципу підкреслює, що незаконним є шлях отримання даних не лише з порушенням процедури, а й особами, які не мали на це законних повноважень [3].

Для оцінки допустимості доказу в сучасній правозастосовній діяльності сформовано систему критеріїв, що включає належне джерело, належного суб’єкта, належну процесуальну форму, належну фіксацію та належну процедуру. Саме така позиція висловлена у постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 лютого 2021 року у справі № 754/7061/15 [4]. Порушення будь-якого з цих елементів перетворює доказ на недопустимий, що несе за собою певні наслідки.

Окрему увагу слід приділити еволюції критерію належного суб’єкта у кримінальному процесі. Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, правом збирати докази були наділені виключно особи, що володіли владними повноваженнями: орган дізнання, слідчий, прокурор та суд. Зацікавлені сторони, зокрема підозрюваний та захисник, не мали процесуальної самостійності у цьому питанні та могли лише подавати клопотання, тоді як рішення про залучення наданих ними матеріалів до справи цілком залежало від посадової особи. Проте за Кримінальним

процесуальним кодексом України 2012 року ситуація докорінно змінилася в бік реальної змагальності, адже правом збирання доказів тепер наділені обидві сторони провадження [5, с.15]. Це означає, що сторона обвинувачення та сторона захисту є рівноправними суб'єктами у цьому процесі. Належним суб'єктом збирання доказів сьогодні виступає і захисник, який, наприклад, користується правом самостійно залучати експерта на підставі статті 101 КПК України [2]. Слід зауважити, що на відміну від сторони захисту, яка збирає докази автономно і відкриває їх лише після завершення досудового розслідування, інші учасники, такі як потерпілий чи цивільний позивач, надають відомості посадовій особі, яка веде провадження, для їх подальшого процесуального оформлення.

Фундаментальним критерієм допустимості залишається безумовне дотримання прав людини. Як встановлено статтею 87 Кримінального процесуального кодексу України, недопустимими є будь-які докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та міжнародними договорами [2].

Суд зобов'язаний визнати порушення істотними, якщо докази отримані через катування, жорстоке поводження, з порушенням права на захист або отримання показань від особи, яка не була попереджена про своє право відмовитися від надання свідчень [2]. Ця норма тісно пов'язана зі статтею 63 Конституції України, що гарантує право особи не нести відповідальності за відмову давати показання щодо себе чи членів своєї сім'ї [1]. Також кожен має право знати свої права згідно зі статтею 57 Конституції України, що є основою законності дій органів досудового та судового розслідування [1].

Законодавець деталізує специфічні випадки недопустимості, пов'язані з процедурними порушеннями. Зокрема, докази визнаються недопустимими, якщо вони отримані під час обшуку, до якого не було допущено адвоката, або якщо ухвала про дозвіл на обшук була винесена без повної технічної фіксації засідання. Також недопустимими є показання свідка, який надалі став підозрюваним, що захищає особу від самообвинувачення під виглядом надання свідчень [2].

Важливим аспектом є обмеження щодо відомостей про особу підозрюваного. Відповідно до статті 88 Кримінального процесуального кодексу України, докази щодо судимостей або рис характеру обвинуваченого, що не стосуються предмета даного провадження, є недопустимими на підтвердження винуватості. Це забезпечує об'єктивність суду. Проте такі відомості можуть бути визнані допустимими, якщо сторони погоджуються на це, або якщо вони необхідні для доведення мотиву чи специфічної підготовки підозрюваного. Специфічні обмеження діють також щодо доказів, отриманих у справах про необґрунтовані активи згідно зі статтею 88-1 Кримінального процесуального кодексу України [2].

Процесуальний алгоритм визнання доказів недопустимими покладає основну відповідальність на суд. Суд вирішує питання допустимості під час оцінки доказів у нарадчій кімнаті згідно зі статтею 89 Кримінального процесуального кодексу України. Однак, якщо недопустимість доказу є очевидною, суддя має право визнати його таким негайно. Важливо, що рішення національних або міжнародних судів, які встановили порушення прав людини, мають преюдиціальне значення при оцінці допустимості відповідно до статті 90 Кримінального процесуального кодексу України [2].

На завершення варто звернутися до концептуального розуміння наслідків процесуальних помилок. Відповідно до широкого розуміння доктрини «плодів отруєного дерева», будь-яке винне порушення конституційних прав громадян, що має навіть опосередкований зв'язок із процесом виявлення та фіксації даних, тягне втрату останніми юридичної сили [6]. Це означає безумовну недопустимість доказів, незалежно від їх характеру і ступеня, якщо встановлений порядок збирання був порушений. У правовій державі лише законний шлях доведення вини може бути основою для справедливого покарання.

Список використаних джерел

Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 06.04.2026).

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України від 20.10.2011 № 12-рп/2011. Справа № 1-31/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11#n54

Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22.02.2021 у справі № 754/7061/15 (провадження № 51–4584кмо18). URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/95139651

Гуртієва Л.М., Лукашкіна Т.В. Теорія доказів у кримінальному судочинстві: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2016. 80 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»). URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8edcf992-0051-4600-a543-1e0a235203cb/content (дата звернення: 06.04.2026).

Панова А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 20 с. URL:

http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12538/1/Panova_2016.pdf (дата звернення: 06.04.2026).

Ключові слова: кримінальне провадження, докази, допустимість доказів, критерії допустимості, належний суб'єкт, процесуальні джерела, права людини, змагальність сторін, недопустимі докази, доктрина «плодів отруєного дерева».

Keywords: criminal proceedings, evidence, admissibility of evidence, criteria for admissibility, proper subject, procedural sources, human rights, adversarial system, inadmissible evidence, "fruit of the poisonous tree" doctrine.

Науковий керівник: PhD, доцент Мусиченко О.М.

Білоусова Ганна Вадимівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Під час воєнного стану кримінальне законодавство може зазнавати значних змін, які спрямовані на реалізацію національної безпеки, підтримання правового порядку та захисту громадян від наслідків військового конфлікту. Воєнний стан, в якості надзвичайної ситуації, вимагає спеціальних підходів до регулювання кримінальної відповідальності, що дозволяє органам правопорядку та судовій системі діяти швидко і ефективно в умовах високого рівня загрози.

Право на захист є однією з фундаментальних гарантій справедливого судочинства та невід'ємною складовою права на справедливий суд. У кримінальному провадженні воно забезпечує можливість особи ефективно відстоювати свої права, свободи та законні інтереси, протидіяти обвинуваченню та запобігати свавільному втручанню з боку держави. Відповідно до положень Конституція України [1] та Кримінальний процесуальний кодекс України [2], право на захист гарантується кожному і не може бути обмежене навіть в умовах особливих правових режимів.

Водночас запровадження воєнного стану в Україні у зв'язку зі збройною агресією, зокрема після повномасштабного вторгнення, суттєво вплинуло на функціонування правової системи, у тому числі й кримінального судочинства. Зміни в організації роботи правоохоронних органів, судів, обмеження доступу до правової допомоги, складнощі у забезпеченні участі захисника та реалізації процесуальних прав учасників провадження зумовлюють виникнення низки практичних і теоретичних проблем [3, с. 28].

Норми КПК України 2012 року становлять собою цілісний механізм, за допомогою втілення якого кримінальне провадження в Україні наближається до загальновизнаних міжнародних та європейських стандартів дотримання прав і свобод [5]. Виклики, з якими стикнулася

правоохоронна система України після початку повномасштабної збройної агресії в 2022 році, є безпрецедентними.

Проблема забезпечення права на захист під час війни зумовлена наявністю обмежень прав і свобод людини та громадянина, які не завжди відповідають Конституції України, нормам міжнародного права та чинному законодавству. Показовим прикладом стали зміни до ст. 615 КПК України, які дозволяли затримання особи без рішення суду до 216 годин, що суперечило конституційній нормі про перевірку обґрунтованості тримання під вартою протягом 72 годин. Хоча такі зміни були ухвалені в умовах нагальної потреби, згодом їх визнали невідповідними Конституції, і законодавство було приведено у відповідність [2].

Цей приклад демонструє, що адаптація законодавства до умов воєнного стану інколи призводить до рішень, які суперечать демократичним цінностям і принципу верховенства права. У зв'язку з цим виникає ще одна проблема – оцінка правомірності встановлених обмежень прав людини. Якщо такі обмеження є неправомірними, постає необхідність не лише забезпечення захисту порушених прав, а й створення ефективних механізмів контролю за законністю цих обмежень та їх відповідністю реальним умовам воєнного стану.

Ще одним важливим процесуальним аспектом є зупинення провадження щодо одного з кількох обвинувачених. За ч. 1 ст. 335 КПК, у такому разі провадження щодо нього виділяється в окреме і зупиняється, а щодо інших – триває (на підставах ст. 217 КПК).

Водночас закон не визначає чіткого алгоритму дій у справах про співучасть (наприклад, виконавець і пособник), що викликає питання можливості встановлення складу злочину щодо одного обвинуваченого без оцінки дій іншого. При цьому ч. 4 ст. 217 КПК забороняє виділення, якщо це шкодить повноті розгляду.

Тому суд має враховувати ці обставини, заслуховувати сторони та приймати виважене рішення, інакше під сумнів ставиться повнота і справедливість судового розгляду [6, с. 81].

Якщо розглядати схожі приклади, то можна встановити, що зміни до кримінального процесуального законодавства в умовах воєнного стану, з одного боку, спрощують діяльність правоохоронних органів, а з іншого -створюють ризики непропорційного обмеження прав і свобод людини [4]. Норми, що регулюють такі обмеження під час досудового розслідування, можна поділити: за предметом – на ті, що стосуються заходів забезпечення кримінального провадження, і ті, що визначають особливості проведення слідчих та інших процесуальних дій; за умовами застосування – на норми, що діють лише через наявність

воєнного стану, та ті, що потребують додаткових підстав, сформульованих через оціночні поняття.

Судова практика застосування цих норм ще формується. Верховний Суд уже висловив позиції щодо застосування ст. 615 КПК України в часі, порядку оскарження рішень слідчого, наслідків недотримання окремих її положень і особливостей обрання запобіжного заходу без судового контролю [4].

Водночас виявлено потребу зменшити кількість випадків, коли судовий контроль на стадії досудового розслідування не здійснюється. У разі неможливості роботи слідчого судді доцільно передавати ці повноваження найближчому суду, а не застосовувати розпливчасте поняття «відсутності об'єктивної можливості». Також недоцільною є норма про нефіксування процесуальних дій через технічні причини, адже сучасні технології це дозволяють [3].

Обставини воєнного стану не повинні обмежувати право на захист, зокрема на перехресний допит, тому спрощені процедури отримання показань не можуть замінювати повноцінні процесуальні гарантії. Ефективними способами розв'язання наявних проблем у сфері забезпечення права на захист прав і свобод людини та громадянина в Україні мають стати оновлення законодавства й його адаптація до умов воєнного стану, а також консолідація зусиль держави та міжнародної спільноти для формування дієвих механізмів захисту прав людини в умовах війни на міжнародному рівні.

Отже, в умовах воєнного стану кримінальне процесуальне законодавство України зазнає суттєвих трансформацій, спрямованих на забезпечення ефективності правозастосування та захисту національної безпеки. Водночас такі зміни нерідко супроводжуються ризиками обмеження фундаментальних прав людини, зокрема права на захист, яке залишається невід'ємною та гарантованою складовою справедливого судочинства навіть у надзвичайних умовах. Практика засвідчує, що окремі законодавчі нововведення можуть суперечити конституційним принципам і потребують подальшого вдосконалення та узгодження з міжнародними стандартами. Тому ключовим завданням держави є досягнення балансу між потребами безпеки та дотриманням прав людини, забезпечення належного судового контролю й формування ефективних правових механізмів, які гарантуватимуть справедливість кримінального провадження навіть в умовах війни.

Список використаних джерел

1. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text. (дата звернення: 26.03.2026)

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13.04.2012 року. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
3. Каменчук Т. В. *Стан забезпечення прав людини в умовах війни в Україні. Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 27-31 URL: https://elar.navs.edu.ua/items/aa1aad76-5778-4bc2-aa31-02b413f749f0
4. Маркович Х. М. *Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 95-99.
5. Про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 року. Голос України. 2001. 10 січня. № 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Підгородинська А. В. Воєнний стан і права людини під час кримінального провадження. Права людини в період збройних конфліктів : збірник матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. Одеса, 2025. С. 79-83. URL: https://hdl.handle.net/11300/31462
Ключові слова: воєнний стан, право на захист, права і свободи людини, кримінальне провадження, забезпечення.
Keywords: martial law, right to protection, human rights and freedoms, criminal proceedings, security.
Науковий керівник : к.ю.н., доцент Підгородинська А.В.

Балик Даша Вікторівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

КАТЕГОРІЯ ДОСТАТНОСТІ ДОКАЗІВ У ПИТАННЯХ ПРИЙНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ

У сучасному кримінальному провадженні питання доказування має фундаментальне значення, оскільки саме від якості, належності, допустимості, достовірності та достатності доказів залежить законність і обґрунтованість процесуальних рішень. Серед названих характеристик особливе місце посідає саме достатність доказів, адже вона безпосередньо пов’язана з можливістю прийняття слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом конкретного кримінального процесуального рішення.

Актуальність теми зумовлена тим, що чинний КПК України широко використовує категорію достатності доказів, однак не містить її чіткого нормативного визначення. Це породжує як наукові дискусії, так і практичні труднощі у діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

Відповідно до ст. 84 КПК України, доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких встановлюються обставини, що мають значення для кримінального провадження [2]. Водночас ст. 94 КПК України передбачає, що слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [2]. Це свідчить про те, що достатність доказів проявляється не ізольовано, а лише у межах певної сукупності доказів.

У науковій літературі достатність доказів розглядається як така сукупність доказової інформації, яка дозволяє суб'єкту доказування дійти внутрішнього переконання щодо можливості ухвалення законного й обґрунтованого процесуального рішення [3; 4; 5]. Отже, йдеться не про кількість доказів, а про якісний стан доказової системи, за якого наявні відомості є логічно узгодженими, взаємопов'язаними та достатніми для підтвердження або спростування певної обставини.

Слід погодитися з тим, що достатність доказів є оціночною категорією. Її неможливо визначити через наперед встановлену кількість доказів, оскільки в кожному кримінальному провадженні обсяг необхідної доказової бази залежить від конкретних обставин справи, характеру кримінального правопорушення та стадії кримінального провадження [3; 5].

Водночас достатність доказів не є тотожною повноті доказування. Повнота означає всебічне дослідження обставин, тоді як достатність – це та межа, за якої вже можна приймати певне процесуальне рішення. Саме тому її рівень є різним залежно від виду процесуального рішення.

Це особливо помітно при повідомленні особі про підозру. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України, таке повідомлення здійснюється у разі наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [2]. Однак закон не розкриває змісту цієї категорії. У зв'язку з цим у науці та практиці виходять з того, що на цьому етапі не вимагається повне доведення вини, а достатньою є така сукупність відомостей, яка дозволяє обґрунтовано припускати причетність особи до кримінального правопорушення [3].

Отже, на стадії повідомлення про підозру достатність доказів слід пов'язувати не з остаточною доведеністю, а з обґрунтованістю підозри. Водночас для інших процесуальних рішень вимоги до достатності можуть бути вищими.

Категорія достатності доказів має значення і при прийнятті інших кримінальних процесуальних рішень, зокрема при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, обранні чи продовженні запобіжних заходів, проведенні обшуку, тимчасовому доступі до речей і документів, арешті майна, направленні обвинувального акта до суду та

постановленні вироку. У кожному з цих випадків достатність доказів має різний функціональний зміст [4; 5].
Таким чином, достатність доказів слід розглядати як динамічну категорію, зміст якої змінюється залежно від процесуального контексту. Вона не може оцінюватися абстрактно або безвідносно до того рішення, яке має бути прийняте.
Суттєвим є й те, що достатність доказів формується не окремими доказами, а саме їх сукупністю. Один доказ сам по собі рідко є достатнім для прийняття вагомого процесуального рішення. Лише взаємне підтвердження різних доказових джерел створює необхідний рівень процесуальної переконаності [4; 5].
На мою думку, достатність доказів доцільно визначати через три основні критерії:
По-перше, це внутрішня узгодженість доказової системи, тобто відсутність істотних суперечностей між доказами.
По-друге, це процесуальна якість доказів, тобто їх належність, допустимість і достовірність. Очевидно, що недостатньо просто мати велику кількість матеріалів – вони повинні бути отримані законним шляхом і реально стосуватися предмета доказування.
По-третє, це достатність доказів саме для конкретного рішення, а не загалом «по справі». Наприклад, доказів може бути достатньо для повідомлення про підозру, але ще недостатньо для направлення обвинувального акта до суду або тим більше для постановлення обвинувального вироку.
Водночас у практиці існує низка проблем, пов’язаних із оцінкою достатності доказів. Однією з них є ризик підміни достатності припущенням, коли процесуальні рішення фактично приймаються на основі неперевіреної слідчої версії. Іншою проблемою є відсутність єдиних практичних критеріїв оцінки достатності доказів, що може зумовлювати різний підхід до схожих ситуацій.
Окремо слід звернути увагу на співвідношення достатності доказів із принципом презумпції невинуватості, закріпленим у ст. 62 Конституції України, відповідно до якої обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [1]. Це означає, що достатність доказів не може бути формальною підставою для необґрунтованого обмеження прав людини.
Отже, достатність доказів є однією з ключових категорій кримінального процесуального доказування, яка безпосередньо впливає на законність, обґрунтованість і справедливість кримінальних процесуальних рішень. Вона характеризує не кількість доказів, а якість та переконливість їх сукупності для досягнення певної процесуальної мети.
Вважаю, подальше вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики має бути спрямоване на більш чітке наукове і

практичне осмислення цієї категорії. Це сприятиме підвищенню якості досудового розслідування, забезпеченню прав людини та зміцненню принципу верховенства права у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
4. Ренкас А. А. Щодо оцінки категорії «достатність доказів» як одна з підстав повідомлення особі про підозру // Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 3. С. 627–629. URL: https://lsej.org.ua/3_2024/153.pdf
5. Дєєв М. В. Достатність доказів у кримінальному процесі: окремі теоретичні аспекти // Право та державне управління. 2019. № 2, т. 2. С. 107–112. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2019/tom_2/18.pdf
6. Достатність доказів у кримінальному процесі України // Mego.info. URL: https://mego.info/достатність-доказів-у-кримінальному-процесі-україни?page=3

Ключові слова: достатність доказів, кримінальне провадження, доказування, кримінальні процесуальні рішення, повідомлення про підозру, оцінка доказів, внутрішнє переконання, доказова діяльність.
Keywords: sufficiency of evidence, criminal proceedings, proof, criminal procedural decisions, notice of suspicion, evaluation of evidence, inner conviction, evidentiary activity.
Науковий керівник: д.ю.н., доцент Підгородинська А.В.

Бойко Єлизавета Віталіївна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження воєнного стану в Україні у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації стало безпрецедентним викликом для всієї правової системи держави, зокрема для функціонування судової влади. У таких умовах виникає необхідність забезпечення балансу між гарантіями прав людини та потребами національної безпеки, що безпосередньо впливає на особливості судового розгляду. Судова система має продовжувати здійснення правосуддя навіть за умов обмежень, небезпеки для життя учасників процесу та руйнування інфраструктури, що зумовлює трансформацію процесуальних механізмів і підходів до здійснення правосуддя.

Правовою основою функціонування судової влади в умовах воєнного стану є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану»

[2], а також процесуальні кодекси, які адаптуються до нових реалій. Відповідно до законодавства, навіть в умовах воєнного стану не допускається припинення здійснення правосуддя судами, а створення надзвичайних чи особливих судів забороняється. Це відповідає міжнародним стандартам, зокрема положенням статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий суд [3].

Однією з ключових особливостей судового розгляду в умовах воєнного стану є зміна територіальної підсудності справ. У випадках, коли суди не можуть здійснювати правосуддя через окупацію території, активні бойові дії або інші обставини, підсудність справ передається іншим судам. Такі рішення приймаються Верховним Судом, що дозволяє забезпечити безперервність правосуддя. Зазначений механізм став одним із найбільш ефективних інструментів адаптації судової системи до умов війни.

Важливою трансформацією стало активне впровадження дистанційних форм судового розгляду. Використання відеоконференцій, електронного суду та цифрових платформ дозволило забезпечити участь сторін у процесі навіть за умов обмеженого доступу до судових приміщень або небезпеки перебування в них. Електронний документообіг значно спростив процедури подання процесуальних документів, що сприяє оперативності розгляду справ. Водночас така цифровізація породжує нові виклики, пов’язані із забезпеченням кібербезпеки та захисту персональних даних.

Умови воєнного стану також вплинули на строки розгляду справ. Законодавець передбачив можливість їх продовження або зупинення у випадках, коли об’єктивні обставини унеможливлюють своєчасне здійснення процесуальних дій. Це стосується як цивільного, так і кримінального та адміністративного судочинства. Такий підхід відповідає принципу розумності строків, оскільки враховує реальні умови функціонування судової системи [1, с. 84-87].

Окрему увагу слід приділити особливостям кримінального судочинства в умовах воєнного стану. Зокрема, розширено повноваження правоохоронних органів щодо затримання осіб, проведення слідчих (розшукових) дій та застосування запобіжних заходів. У деяких випадках допускається обмеження окремих процесуальних гарантій, однак такі обмеження мають бути пропорційними та обґрунтованими. Як зазначають науковці, важливо не допустити зловживань та забезпечити дотримання основоположних прав людини навіть у складних умовах війни.

Суттєві зміни торкнулися і доступу до правосуддя. Через переміщення населення, руйнування інфраструктури та обмеження транспортного сполучення багато громадян стикаються з труднощами у зверненні до суду. У зв’язку з цим особливого значення набувають механізми дистанційного доступу до правосуддя, а також діяльність центрів безоплатної правової

допомоги. Забезпечення доступності суду є ключовою умовою реалізації права на захист.

Важливим аспектом є забезпечення безпеки учасників судового процесу. Судові засідання можуть переноситися або проводитися у спеціально обладнаних приміщеннях, з урахуванням ризиків повітряних тривог та інших загроз. У деяких випадках суди змушені працювати в укриттях або змінювати режим роботи. Це суттєво впливає на організацію судового процесу та вимагає додаткових ресурсів.

Особливого значення набуває також питання доказування в умовах війни. Знищення документів, відсутність доступу до місця подій, складність збору доказів на тимчасово окупованих територіях ускладнюють встановлення обставин справи. У таких умовах суди змушені застосовувати більш гнучкі підходи до оцінки доказів, враховуючи специфіку воєнного часу. Водночас це не повинно призводити до зниження стандартів доказування.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що українська судова система продемонструвала високий рівень адаптивності в умовах воєнного стану. Зокрема, у працях сучасних дослідників підкреслюється роль цифровізації, гнучкості процесуальних норм та інституційної стійкості судової влади. Водночас наголошується на необхідності подальшого вдосконалення законодавства з урахуванням накопиченого досвіду [5, с. 427-431].

Міжнародний досвід також відіграє важливу роль у формуванні підходів до здійснення правосуддя в умовах надзвичайних ситуацій, оскільки дозволяє державам орієнтуватися на вже апробовані механізми реагування на кризові виклики. У цьому контексті особливого значення набувають стандарти, вироблені Радою Європи, а також практика Європейського суду з прав людини, які визначають допустимі межі обмеження прав людини під час надзвичайних станів, включаючи воєнний стан.

Відповідно до статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держави мають право відступати від окремих зобов’язань у випадку війни або іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації [3]. Однак такі відступи можливі лише за умови їх крайньої необхідності, пропорційності та відповідності іншим міжнародним зобов’язанням. ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово наголошував, що навіть у період надзвичайного стану ядро права на справедливий суд не може бути повністю нівельоване [4].

Таким чином, особливості судового розгляду в умовах воєнного стану полягають у трансформації процесуальних механізмів, впровадженні цифрових технологій, зміні підсудності, адаптації строків розгляду справ та забезпеченні безпеки учасників процесу. Водночас основні принципи правосуддя, а саме незалежність суду, справедливість розгляду та забезпечення прав людини, залишаються незмінними. Подальший розвиток судової системи має базуватися на поєднанні ефективності, гнучкості та

дотримання міжнародних стандартів, що є запорукою зміцнення правової держави навіть у найскладніших умовах.

Список використаних джерел

Давиденко П.О., Уколова В.О., Уколова Є.О. Особливості діяльності судової системи в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. С. 84-87. URL: https://lsej.org.ua/12_2022/15.pdf

Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004

Татулич І. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. Chernivtsi Law School. 2022. URL: https://law.chnu.edu.ua/osoblyvosti-zdiisnennia-sudochynstva-v-umovakh-voiennoho-stanu/

Терех О.А. Сучасні виклики здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2025. С. 427-431. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/62.pdf

Ключові слова: воєнний стан, судовий розгляд, правосуддя, доступ до суду, процесуальні гарантії, міжнародні стандарти, права людини

Keywords: martial law, judicial proceedings, justice, access to court, procedural guarantees, international standards, human rights

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Волошина В. К.

Бугаєвська Єлизавета Євгенівна

здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Воєнний стан в Україні зумовлює необхідність адаптації правових механізмів кримінального провадження до нових реалій, які характеризуються підвищеним рівнем небезпеки та нестабільності. Обшук, огляд, впізнання та інші процесуальні інструменти вимагають не лише юридичного регулювання, але й врахування специфіки воєнного часу, коли загроза для життя учасників провадження є реальністю.

Ефективне використання процесуальних засобів доказування, які передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством, зокрема слідчих (розшукових) дій, є необхідною умовою для досягнення цілей кримінального провадження, визначених у статті 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1]. Специфіка цих дій

вимагає посиленої нормативної регламентації щодо порядку, часу та підстав їх проведення. У контексті воєнного стану, внаслідок змін у правовому режимі, деякі загальні обмеження процесуального характеру, зокрема ч. 4 ст. 223 КПК України, що забороняють проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час, зазнали модифікації. Законодавець надав можливість їх виконання в цілодобовому режимі за умов наявності ознак невідкладності або при застосуванні спеціального порядку досудового розслідування, передбаченого ст. 615 КПК України. Ці процесуальні новації викликають ряд практичних питань, які потребують теоретико-правового узагальнення з огляду на забезпечення прав учасників кримінального провадження, дотримання принципу пропорційності та гарантій належного процесу.

Огляд місця події є однією з початкових слідчих (розшукових) дій, що відіграє ключову роль у встановленні обставин кримінального правопорушення та забезпеченні цілісності джерел доказової інформації. Необхідність його проведення в максимально короткий термін після отримання первинного повідомлення про злочин є аксіомою з точки зору криміналістичної тактики. Як зазначає І. Твердохліб, своєчасне реагування в особливих обставинах прямо пов'язане з достовірністю отриманих відомостей, що визначає ефективність подальших етапів досудового розслідування [3, с. 15].

В ч. 3 ст. 214 КПК України встановлюється дозвіл на проведення огляду місця події до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) за наявності невідкладних обставин. Це важливо для збереження доказів, особливо в умовах воєнного стану, коли доступ до телекомунікацій може бути обмежений.

Згідно з ч. 1 ст. 214 КПК досудове розслідування розпочинається з внесення даних до ЄРДР. У випадках, коли це неможливо, слідчий або прокурор можуть винести мотивовану постанову про початок розслідування, яка документує цей факт. Інформаційний лист Верховного Суду від 3 березня 2022 року підтверджує, що така постанова може бути доказом початку розслідування за умов обґрунтованої неможливості доступу до реєстру [2].

Обмеження доступу до тимчасово окупованих територій ускладнює огляд місця події у кримінальних справах. Необхідна присутність військових підрозділів для супроводу слідчих, залучення саперів, використання бронезахисного спорядження та скорочення часу перебування на місці події до мінімально необхідного. В таких умовах огляд носить функціонально спрямований характер, орієнтований на фіксацію ознак правопорушення та евакуацію слідчої групи з небезпечної зони [4, с. 361-362].

Технічне забезпечення слідчих дій також зазнає змін. Використання роботизованих комплексів та безпілотних літальних апаратів дозволяє здійснювати документування подій дистанційно, зменшуючи ризик для

життя та здоров’я слідчих. Сучасні роботизовані системи можуть дистанційно фіксувати фото і відеодокази.

Важливим є також організаційний аспект огляду на складних територіях, де необхідно чітко визначити структуру слідчої групи та управлінські повноваження для забезпечення процесуальної повноти та оперативності дій. У специфічних умовах, пов’язаних із бойовими загрозами або техногенними чинниками, традиційне документування стає складним. Фіксація дій може здійснюватися у фрагментарному форматі за допомогою аудіо- та відеотехнологій, фотозйомки та інших засобів. Законодавство дозволяє відтермінувати складання протоколу до 72 годин у випадках, коли неможливо його оформити відразу.

Запровадження можливості проведення обшуків без участі понятих є важливою новелою, що адаптує кримінальний процес до особливих умов. У звичайних умовах їхня присутність обов’язкова для забезпечення прозорості та законності дій слідчого. Під час воєнного стану за наявності загрози життю або неможливості залучення понятих допускається заміна їх присутності на безперервну технічну фіксацію дій. Це дозволяє зберегти гарантії достовірності доказів та процесуальної законності, водночас мінімізуючи ризики для цивільних осіб.

Наразі КПК України не допускає проведення слідчого експерименту при загрозі безпеці, але не регулює інші дії в аналогічних умовах. У воєнний час доступ до місця злочину може бути ускладнений, що не дає провести огляд трупа. Слідчі можуть бути повідомлені про злочин, але не можуть діяти через загрози. Взаємодія з військовими забезпечує доступ до небезпечних територій. Іноді тіла вилучають неуповноважені особи, ускладнюючи ідентифікацію.

Відповідно до ст. 230 КПК України порядок впізнання трупів передбачає, що пред’являється лише один труп для візуального розпізнання. Це обмеження зменшує психологічний стрес, але в умовах масової загибелі, як під час бойових дій, є неефективним. У зв’язку з цим доцільним є попереднє звуження кола можливих осіб на підставі отриманої інформації, а також використання фото- та відеоматеріалів. У разі значного ушкодження тіл пріоритетним методом ідентифікації має виступати ДНК-експертиза. Крім того, варто розширити повноваження прокурора та слідчого щодо призначення експертиз в умовах воєнного стану з метою недопущення втрати доказової інформації. Водночас залишається актуальною проблема забезпечення безпеки учасників впізнання, адже відсутність спеціально обладнаних приміщень ускладнює дотримання вимог щодо ізоляції.

Таким чином, воєнний стан формує нову парадигму кримінального процесу, у якій пріоритетними є безпека учасників, оперативність дій, збереження доказів та забезпечення процесуальних гарантій. Це зумовлює необхідність адаптації нормативних механізмів, активного використання технічних

засобів документування і впровадження дистанційних технологій. Застосування таких підходів забезпечує ефективність слідчих дій і водночас зберігає належний рівень захисту прав учасників кримінального провадження навіть в умовах підвищених ризиків.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17

Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Лист Верховного Суду від 03 березня 2022 р. №1/0/2-22. URL:https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf

Твердохліб І. М. Методика розслідування крадіжок, учинених в умовах надзвичайних ситуацій : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 15 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a059896d-697a-4b8a-844f-f821894a0d05/content

Черниченко І. В., Мацола А. А. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове видання. 2023. № 2. С. 361-362. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.62

Ключові слова: кримінальний процес, воєнний стан, слідчі (розшукові) дії, слідчий експеримент, документування, процесуальні гарантії.

Keywords: criminal process, martial law, investigative (search) actions, investigative experiment, documentation, procedural guarantees.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мурзановська А. В.

Білик Катерина Вікторівна

здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЗИЦІЯ СУДІВ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ СТОРОНАМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) перетворив їх із предмета наукової фантастики на повсякденний інструмент. Кілька років тому більшість людей думала, що це за межею реальності, натомість сьогодні системи ШІ здатні писати програмний код, вирішувати складні задачі та успішно складати юридичні іспити. Через специфіку своїх функцій: опрацювання великих масивів інформації, генерування текстів, пошук аргументів та формулювання правових позицій – ШІ виявився особливо привабливим інструментом для осіб, дотичних до правової сфери: адвокатів,

прокурорів, суддів науковців, а також пересічних громадян, які стали учасниками судових проваджень, зокрема кримінальних. Саме це зумовило появу нової юридичної проблеми: як суди мають реагувати на використання ШІ сторонами під час провадження?

Наразі ні КПК України, ні жодний інший нормативно-правовий акт не містить прямої заборони на використання штучного інтелекту учасниками кримінального провадження для підготовки процесуальних документів. Спеціальне регулювання цього питання лишається мінімальним: ст. 16 Кодексу суддівської етики визначає умови допустимості використання ШІ лише суддями, а рекомендації щодо відповідального використання ШІ для правників, видані у 2025 р. Мінцифри та Мін'юстом, не мають юридичної сили [1;2]. Отже, за відсутності законодавчого регулювання саме судова практика взяла на себе роль формування позиції щодо його використання.

Показовою є ухвала Верховного Суду від 08 лютого 2024 р. у справі № 925/200/22, де вперше на рівні ВС сформовано позицію щодо використання ШІ стороною провадження. Заявник, обґрунтовуючи свою правову позицію щодо використання судом поняття «добровільне зобов'язання» та вимоги його роз’яснення використовував аргументи, надані йому ChatGPT: цитував норми статей 509, 510, 526 ЦК України, положення підручнику “Цивільне право” (том 2. За редакцією професорів В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького), а також зміст поняття "добровільне зобов`язання", що надав сам штучний інтелект. ВС розцінив це як зловживання процесуальними правами та неповагу до суду, зазначивши, що “штучний інтелект може бути корисним та допоміжним інструментом у сфері правосуддя, але не може замінити роль суддів”, а “технології не повинні втручатися у сферу справедливості” [3]. Водночас суддя Г. Вронська виклала окрему думку, в якій вказала, що саме по собі посилання на інформацію, що була згенерована за допомогою технологій ШІ, за відсутності інших обґрунтованих обставин, які б свідчили про недобросовісні процесуальні дії особи, не може визнаватися зловживанням процесуальними правами [4]. Ця дискусія між більшістю суддів та автором окремої думки відображає реальну складність проблеми, яку право поки що не спромоглося однозначно вирішити.

Як справедливо зазначає О. М. Дуфенюк, проти такого підходу ВС можна навести кілька серйозних заперечень. По-перше, жодної заборони на використання ChatGPT для аргументації позиції учасника провадження не існує. По-друге, заявник доброчесно вказав на використання ШІ, не приховуючи цього від суду, що якраз свідчить про повагу до процесу. По-третє, якщо суддям ст. 16 Кодексу суддівської етики дозволяє використовувати ШІ, то позбавлення аналогічної можливості учасників провадження виглядає непослідовним [5, с. 102].

Якісно інша ситуація склалась в ухвалі Сумського апеляційного суду у справі, де адвокат подав апеляційну скаргу з посиланнями на постанови Верховного Суду, які або взагалі були відсутні в Єдиному державному реєстрі судових рішень, або стосувалися проваджень про адміністративні правопорушення і не містили жодних висновків ВС щодо застосування норм КПК України. Суд констатував: “використання вигаданих правових позицій (так званих галюцинацій штучного інтелекту) та подання до суду неперевірених процесуальних документів свідчить про неналежне виконання професійних обов'язків правником, порушує принцип юридичної визначеності та є виявом неповаги до суду” [6]. Цей кейс є принципово відмінним від справи ВС № 925/200/22, адже тут ШІ не просто використовувався як допоміжний інструмент – він генерував неіснуючу судову практику, яку адвокат без перевірки виклав у процесуальному документі. Суд, витративши час на пошук неіснуючих рішень, цілком закономірно оцінив це як зловживання і неповагу [7, с. 49]. Разом з тим, як зазначає Д. Кешкентій, визначення «галюцинацій ШІ» вимагає спеціальних знань, суд не призначив відповідної експертизи, фактично привласнивши собі експертні функції; крім того, скаржник не мав можливості спростувати висновки в змагальному процесі, що порушує ст. 6 ЄКПЛ [8].

Таким чином, судова практика поступово виробляє диференційований підхід до оцінки використання ШІ сторонами провадження. І. В. Гловюк пропонує розрізняти три ситуації: якщо ШІ використовувався, особа повідомила про це і галюцинацій немає – відсутні ознаки зловживання або неповаги; якщо ШІ використовувався без повідомлення і галюцинацій немає – має місце невідповідальне використання з елементом обману; якщо ж ШІ використовувався і у документі присутні галюцинації – це є зловживанням і неповагою до суду [7, с. 50].

Водночас, спираючись на принцип диспозитивності, закріплений у ст. 22, 26 КПК України [9], слід зауважити, що сторони є вільними у використанні будь-яких засобів для захисту своїх інтересів та реалізації права на доступ до правосуддя, якщо вони прямо не заборонені законом. Використання ШІ як методу підготовки позиції є проявом цієї свободи. Крім того, розуміння зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні передбачає недобросовісне використання прав саме з метою затягування розгляду, перешкоджання правосуддю або заподіяння шкоди іншим учасникам. Умови, на які посилається І. В. Гловюк (зокрема, сам факт неповідомлення про ШІ за відсутності "галюцинацій"), не вкладаються у це визначення, адже приховане, але якісне використання ШІ не обов’язково свідчить про намір перешкодити правосуддю.

З огляду на це, виникає гостра потреба у розмежуванні технічної допомоги та недобросовісної поведінки. Підсумовуючи, можна констатувати, що

судова практика щодо використання сторонами ШІ у провадженнях лише формується, а тому для уникнення суб'єктивізму необхідне чітке законодавче врегулювання або принаймні усталена судова практика, яка б забезпечила правову визначеність у цьому питанні. Проте вже сьогодні визначено принципову позицію: ШІ є допоміжним інструментом, а не самостійним джерелом права або доказом; відповідальність за достовірність будь-якого процесуального документу несе правник, а не система ШІ. Подання до суду документів з "галюцинаціями" ШІ без перевірки їх змісту є підставою для констатації неналежного виконання професійних обов'язків, неповаги до суду та зловживання процесом. Водночас питання меж відповідальності, порядку доведення факту використання ШІ та наслідків його невідповідального застосування залишаються відкритими і потребують нормативного закріплення.

Список використаних джерел

Кодекс суддівської етики : від 22.02.2013 : станом на 18 верес. 2024 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text (дата звернення: 08.04.2026).

Рекомендації з відповідального використання штучного інтелекту для правників. URL: https://storage.thedigital.gov.ua/files/2/72/fcf6c498e0a9f57e7a8521ff9833372d.pdf. (дата звернення: 08.04.2026).

Ухвала Верховного Суду від 08 лют. 2024 р. у справі № 925/200/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639 (дата звернення: 08.04.2026).

Окрема думка судді Вронської Г. О. до ухвали Верховного Суду від 08 лют. 2024 р. у справі № 925/200/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074064 (дата звернення: 08.04.2026).

Дуфенюк О. М. Дебати ПРО ChatGPT у Верховному Суді. Штучний інтелект у правовій практиці: межі та можливості : зб. тез круглого столу, 14 берез. 2025 р. Львів : *ЛьвДУВС*, 2025. С. 100–103.

Ухвала Сумського апеляційного суду від 22 січ. 2026 р. у справі № 588/2256/25 (провадження № 11-сс/816/171/26). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133587000 (дата звернення: 08.04.2026).

Главюк І. В. Апеляційна скарга з галюцинаціями штучного інтелекту: висновки на майбутнє з одного кейсу у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія ПРАВО. 2026. Вип. 93. Ч. 5. С. 46–52. URL: https://visnyk-

pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355844/341737 (дата звернення: 08.04.2026).
Кешкентій Д. Верховний Суд (України) проти штучного інтелекту: наступ на прогрес чи обґрунтований захист процесуальної добросовісності? *Окрема Думка.* 26.01.2026. URL: https://www.okremadumka.com/2026/01/26/верховний-суд-україни-проти-штучно/ (дата звернення: 08.04.2026).
Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 3 бер. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 08.04.2026).

Ключові слова: штучний інтелект, ChatGPT, кримінальне провадження, судова практика, зловживання процесуальними правами, цифрові галюцинації, принцип диспозитивності.
Keywords: artificial intelligence, ChatGPT, criminal proceedings, judicial practice, abuse of procedural rights, digital hallucinations, principle of dispositivity.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Торбас О. О.

Барладян Ксенія Федорівна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ДОПУСТИМОСТІ СКРИНШОТІВ ЯК ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Стрімка цифровізація суспільних відносин зумовила перенесення значної частини протиправної діяльності у віртуальний простір, де основним джерелом доказової інформації стають електронні дані. Одним із найпоширеніших, проте процесуально із складних видів цифрових доказів є – скріншоти (знімки екрана), що фіксують переписку в месенджерах, контент вебсайтів або банківські транзакції. Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю в КПК України детальної процедури збирання таких об'єктів, що часто призводить до визнання їх недопустимими через сумніви в їхній автентичності.

В умовах сьогодення – коли кримінальні процеси зазнають змін, акцент зміщується на докази у цифровій сфері, а вимоги щодо захисту прав учасників стають гострішими – судова практика формує нові критерії прийнятності доказів. Верховний Суд відіграє ключову роль у цементуванні оновлених правових норм.

Згідно з нормами Кримінального процесуального кодексу України, лише ті фактичні дані, які були отримані виключно у спосіб, що відповідає вимогам закону, можуть вважатися доказами у будь-якій кримінальній справі [1].

Електронні докази охоплюють значний обсяг інформації, закодованої у цифровій формі. Сюди належать: електронні листування, дані зняті із портативних пристроїв, комп'ютерні файли, аудіо- та відеозаписи, дані з систем відеоспостереження, відомості із соціальних мереж та будь-які інші формати цифрової інформації. Ця інформаційна база є критично важливою не лише для підтвердження самого факту протиправного діяння, але й для надійного ідентифікування особи, яка його вчинила, а також для з'ясування всіх обставин події та її наслідків.

Попри те, що законодавство щодо застосування електронних доказів може бути неоднорідним у різних юрисдикціях, фундаментальні принципи зазвичай вимагають доведення їхньої достовірності та законності, а також впровадження механізмів для запобігання їхній фальсифікації чи заміні.

Окремої уваги вимагає питання стосовно правової природи інформаційних систем, автоматизованих сховищ даних та електронних відбитків. У численних наукових працях ці явища нерідко позначають як «цифрові докази» через особливості їх створення та зберігання [4]. Втім, і тут йдеться не про новий тип доказів, а про фактичні дані, зафіксовані у цифровій формі, які набувають доказової сили лише після їх законного вилучення, належного закріплення (фіксації) та подальшої правової оцінки. Саме регламентований процес фіксації таких відомостей у ході кримінального провадження визначає їхнє місце у загальній системі доказів, а не лише сам факт їхнього існування як цифрових даних [5].

Аспект підтвердження достовірності та незмінності цифрової доказової інформації стає критично важливим у контексті кримінального судочинства. Достовірність у цьому значенні означає, що цифрові дані відповідають їх первинному змісту та вихідному джерелу. Гарантування достовірності та цілісності досягається шляхом суворого дотримання процесуальних норм при отриманні та фіксації доказів, а також застосуванням спеціальних технічних та криміналістичних методів для їх верифікації (наприклад, хешування згідно з ДСТУ ISO/IEC 27037:2017) [3]. Однак навіть у цьому випадку цифрова форма не створює нових процесуальних засад, а радше посилює потребу у доказуванні відповідно до вже існуючих правових доктрин. Отже, цифрова (електронна) природа доказів є похідною та технічно зумовленою формою фіксації доказової інформації, яка співіснує з традиційними формами і не змінює сутнісної природи доказів. Вона вимагає особливих гарантій з боку процесуального законодавства та криміналістики через специфіку цифрового простору, але не формує окрему категорію доказів у рамках чинного кримінального процесу України.

Практичний сенс чіткого розмежування термінів «цифрові (електронні) докази» та «цифрова (електронна) форма доказів» розкривається передусім у сфері доказової діяльності у кримінальних справах, де від коректності понятійного апарату прямо залежить допустимість доказів, ефективність

судового контролю, обґрунтованість їх тлумачення та ступінь захисту прав осіб, чиї інтереси представляє захист. Прирівнювання самого доказу до способу його фіксації може призвести до хибних практичних рішень, здатних суттєво вплинути на хід та кінцеві результати кримінального судочинства [6].
Верховний Суд допускає електронні докази до розгляду за умови, що вони були зібрані та зафіксовані із суворим дотриманням встановленої процесуальною нормою процедури. Судова інстанція акцентує увагу на обов'язковості перевірки справжності та цілісності таких доказів: цифрові відомості мусять бути забезпечені від будь-яких змін чи спотворень, а їхнє першоджерело – відповідати вимогам закону.
Документи про обстеження вебресурсів та телеграм каналів, рівночасно з додатками до них, де зафіксовано зміст даних, здобутих шляхом скріншотів друкованих копій або записів на технічні носії, що констатують наявність обставин, які потребують доведення, розцінюються як прийнятні докази.
Касаційний кримінальний суд при Верховному Суді у рішенні, винесеному 21 липня 2025 року у справі №201/11849/23 зазначив, що якщо огляд інтернет-сайтів та телеграм-каналів було проведено із дотриманням вимог ст. 237 КПК, зафіксовано (за допомогою функцій скриншоту, друку та запису на технічні носії інформації) а зміст відображеної на інтернет-сайтах і в телеграм-каналах як електронних документах інформації, є таким що підтверджує існування обставин, які підлягають доказуванню в цьому кримінальному провадженні [2].
А отже колегія суддів ККС вважає ці докази належними та допустимими, оскільки ці фактичні дані отримано в порядку, передбаченому КПК.
Отже, можна констатувати, що в умовах сучасної цифровізації кримінального судочинства скріншоти як електронна форма фіксації фактичних даних потребують особливого режиму процесуального закріплення. Встановлено, що ключовим критерієм їх допустимості є не лише сам факт візуалізації інформації, а насамперед підтвердження її автентичності та цілісності через дотримання «ланцюжка збереження доказів».
Аналіз правових позицій Верховного Суду підтверджує, що електронні дані набувають статусу належного доказу лише за умови їх отримання у встановленому законом порядку, що виключає можливість несанкціонованого втручання або спотворення змісту. Застосування криміналістичних засобів, таких як хешування за стандартом ДСТУ ISO/IEC 27037:2017, має стати не факультативною, а обов’язковою умовою при фіксації скріншотів слідчим або прокурором. Тільки такий комплексний підхід, де цифрова форма підкріплена процесуальними гарантіями та технічною верифікацією, дозволить забезпечити високу якість доказової бази та дотримання стандартів справедливого правосуддя в Україні.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 4 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 21 липня 2025 року у справі № 201/11849/23
URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/1290868932

ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 (ISO/IEC 27037:2012, IDT) Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів. Чинний від 01.01.2019. Київ: УкрНДНЦ, 2018. 31 с.

Коваленко А.В. Поняття та сутність електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. Вісник Луганського державно го університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2022. № 4. С. 226–236. DOI: DOI:10.33766/2524-0323.100.226-236

Скрипник А.В. Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні: монографія. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2022. 408 с.

Шумило М.Є., Погорецький М.А. Докази і доказування. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є. М. Блажіський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків: Право, 2012. С. 247–308.

Ключові слова: Цифрові докази, ISO/IEC 27037, допустимість доказів, скриншот, хешування

Keywords: Digital evidence, ISO/IEC 27037, admissibility of evidence, screenshot Hashing.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Волошина В.К.

Віюк Валерія Юріївна, Ромаш Євгенія Сергіївна

здобувачки 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЯК ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Актуальність теми зумовлена сучасним розвитком кримінального процесуального права України, для якого характерне зростання ролі судової практики у правовому регулюванні. В умовах частих змін законодавства, наявності прогалин і оціночних категорій правові позиції Верховного Суду набувають особливого значення як ефективний інструмент забезпечення єдності та узгодженості правозастосування [3, с.125-131].

У цьому контексті місце судової практики в системі джерел кримінального процесуального права України слід розглядати в умовах еволюції правової

системи та переосмислення принципу верховенства права. Нормативістський підхід, який звужує джерела права лише до законів та підзаконних актів, не забезпечує повного охоплення реальних механізмів правового регулювання та правозастосування в сучасних умовах [2, с. 188-195].

Особливого значення набуває судова практика, зокрема практика Верховного Суду, яка інституційно забезпечує єдність правозастосування та стабільність правової системи. У науковому дискурсі простежується розвиток підходів до визначення поняття «джерело права» як у межах загальної теорії, так і в кримінально-процесуальній науці, що дозволяє розширити традиційне уявлення про систему джерел через призму співвідношення форми і змісту права [2, с.188-195].

Правові позиції Верховного Суду у кримінальному процесі слід розглядати як обов'язкові до врахування висновки щодо застосування норм права, сформовані у процесі касаційного розгляду, які забезпечують єдність судової практики та фактично виступають джерелом кримінального процесуального права. Вони конкретизують і уточнюють застосування норм КПК України, адаптуючи їх до реальних умов правозастосування [2, с.188-195].

З цього визначення випливає, що правові позиції мають кілька ключових характеристик. По-перше, вони формуються у процесі здійснення правосуддя, виникаючи як результат вирішення складних або спірних питань правозастосування. По-друге, їх обов'язковість для врахування судами нижчих інстанцій забезпечує стабільність і передбачуваність кримінального процесу. По-третє, правові позиції мають узагальнений характер, оскільки відображають практику застосування норм у різних справах, а не обмежуються конкретним випадком. Додатково вони виконують роль фактичного джерела права, оскільки конкретизують і тлумачать норми процесуального законодавства. Завдяки цьому вони спрямовані на усунення колізій та забезпечення єдності судової практики, а також уточнюють оціночні поняття, такі як «обґрунтована підозра» або «істотне порушення прав», формуючи стандарти процесуальних гарантій і доказування [3, с. 125-131].

У вересні 2025 року Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду розглянув кілька важливих питань у кримінальному процесі [5]. Було зазначено, що суд може закрити кримінальне провадження навіть тоді, коли місцевий суд раніше звільнив особу від покарання, якщо закон скасував караність за вчинене діяння. Таке рішення приймається на підставі п. 4-1 ч. 1 та п. 1-2 ч. 2 ст. 284 КПК України [1]. Крім того, суд підтвердив, що складання протоколу затримання підозрюваної особи після огляду місця події не порушує закон і не робить цю слідчу дію недопустимою в доказах.

Також Верховний Суд зазначив, що ухвалу слідчого судді, винесену під час розгляду скарги на рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування, можна оскаржити в апеляційному порядку. В огляді відображено й інші важливі правові позиції, які мають значення для практичного застосування кримінального процесуального законодавства.

Проблема правових позицій Верховного Суду як джерела кримінального процесуального права полягає в їхній неоднозначності та суперечливому практичному застосуванні, що призводить до правової невизначеності. Верховний Суд іноді висловлює кілька різних тлумачень однієї норми, через що суди нижчих інстанцій самостійно обирають позицію, не завжди належно мотивуючи свій вибір, а іноді й зовсім ігнорують правові висновки. Це посилюється відсутністю в Україні класичної прецедентної системи, через що правові позиції не мають абсолютної обов'язкової сили, а їх імперативне закріплення може обмежувати гнучкість правозастосування. Такий стан створює ризики розбіжностей у судовій практиці, знижує передбачуваність правозастосування й підриває стабільність кримінально-процесуального права [4, с.215-218].

Підсумовуючи, зазначимо, що правові позиції Верховного Суду в кримінальному процесуальному праві виступають важливим джерелом нормативного регулювання, що сприяє уніфікації та узгодженості судової практики в умовах частих змін законодавства, наявності прогалин і оціночних норм. Вони виникають у процесі правосуддя як узагальнені висновки щодо застосування положень КПК України, мають обов'язковий характер для врахування та спрямовані на забезпечення стабільності, передбачуваності й правильності правозастосування. Такі позиції допомагають конкретизувати та тлумачити процесуальні норми, вирішувати суперечливі правові питання і зменшувати розбіжності у рішеннях судів. Водночас неоднозначність окремих висновків і відсутність класичної прецедентної системи в Україні може призводити до різного тлумачення судами нижчих інстанцій та створювати правову невизначеність, що потребує подальшого законодавчого та наукового врегулювання.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

Скідан Н. В. Судова практика у системі джерел кримінального процесуального права україни: трансформація підходів уявлення в контексті становлення верховенства права як концептуальної засади функціонування правової системи. *Науковий юридичний журнал.* 2025. № 26. С. 188-195. URL:https://www.researchgate.net/publication/395940150_SUDOVA_PR

AKTIKA_U_SISTEMI_DZEREL_KRIMINALNOGO_PROCESUALNOGO_PRAVA_UKRAINI_TRANSFORMACIA_PIDHODIV_UAVLENNA_V_KONTEKSTI_STANOVLENNA_VERHOVENSTVA_PRAVA_AK_KONCEPTUALNOI_ZASADI_FUNKCIONUVANNA_PRAVOVOI_SIS

Скрипник Д. О. Поняття та особливі ознаки правових позицій Верховного Суду в кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2020. № 4. С. 125-131. URL:https://www.publichne-pravo.com.ua/files/40/pdf/14.pdf

Скрипник Д. О. Правові позиції Верховного Суду у кримінальному провадженні: поняття, ознаки та класифікація. *Науковий юридичний журнал.* 2018. № 2. С. 215-218. URL:https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=403:skripnik-d-o-ponyattya-ta-osoblivi-oznaki-pravovikh-pozitsij-verkhovnogo-sudu-v-kriminal-nomu-provadzhenni&catid=99&Itemid=483&lang=uk

Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за вересень 2025 року / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду департаменту аналітичної та правової роботи; заст. голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, д. ю. н. Н. О. Антонюк. Київ, 2025. 49 с. URL:https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_12_2025_1.pdf.

Ключові слова: кримінальний процес, судова практика, Верховний Суд, правові позиції, єдність, стабільність, узгодженість, касаційний розгляд, правова невизначеність, процесуальні гарантії.

Keywords: criminal process, judicial practice, Supreme Court, legal positions, unity, stability, consistency, cassation proceedings, legal uncertainty, procedural guarantees

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мурзановська А. В.

Волощук Ірина Романівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільно та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОВНОВАЖЕННЯ СУДУ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ ПРИ ПЕРЕГЛЯДІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

Повноваження суду апеляційної інстанції при перегляді кримінальних проваджень становлять один із ключових елементів забезпечення законності, обґрунтованості та справедливості судових рішень у кримінальному процесі. Інститут апеляційного провадження виконує функцію перевірки діяльності судів першої інстанції та спрямований на виправлення можливих судових помилок, що відповідає загальним принципам верховенства права та забезпечення права на справедливий суд. Як підкреслює Н. Р. Бобечко, апеляційне провадження є важливою

гарантією захисту прав учасників кримінального процесу, оскільки дозволяє не лише перевірити законність судового рішення, але й здійснити повноцінний повторний розгляд справи з дослідженням доказів [1, с. 112].

Сутність апеляційного провадження полягає у можливості перегляду судових рішень, які ще не набрали законної сили, що забезпечує їх оперативне виправлення у разі виявлення помилок. Особливістю цього виду судового контролю є його змішаний характер, оскільки апеляційний суд одночасно перевіряє як правильність застосування норм матеріального та процесуального права, так і фактичні обставини справи. За висновками О. Г. Журавльова, апеляційне провадження характеризується такими ознаками, як повнота перевірки, можливість повторного дослідження доказів та активна роль суду у встановленні фактичних обставин [2, с. 342].

Нормативне закріплення повноважень суду апеляційної інстанції міститься у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) [3], який визначає межі та способи здійснення апеляційного перегляду. Відповідно до положень КПК України, суд апеляційної інстанції має право перевіряти законність і обґрунтованість вироку чи ухвали суду першої інстанції, досліджувати докази, у тому числі нові, змінювати або скасовувати судові рішення, а також ухвалювати нові рішення у справі.

Також важливо конкретизувати, що відповідно до КПК України суд апеляційної інстанції наділений чітко визначеним колом процесуальних повноважень. Зокрема, він має право залишити судове рішення без змін, а апеляційну скаргу – без задоволення; змінити судове рішення; скасувати вирок або ухвалу повністю чи частково та ухвалити нове рішення; скасувати судове рішення і закрити кримінальне провадження; або призначити новий розгляд у суді першої інстанції. Кожне з цих повноважень має самостійне значення, оскільки спрямоване на усунення конкретних порушень, допущених під час розгляду справи, та забезпечення законності судового рішення.

Суттєвим аспектом реалізації повноважень апеляційного суду є його право на дослідження доказів. На відміну від касаційної інстанції, апеляційний суд має можливість безпосередньо досліджувати докази, оцінювати їх достовірність та достатність, а також приймати нові докази за наявності відповідних підстав. Така особливість апеляційного провадження дозволяє виправляти не лише юридичні, а й фактичні помилки суду першої інстанції [1, с. 215].

Практична реалізація повноважень суду апеляційної інстанції підтверджується судовою практикою. Так, у постановах апеляційних судів неодноразово зазначалося, що вироки судів першої інстанції підлягають скасуванню у випадках неповного дослідження доказів або неправильного встановлення фактичних обставин справи. Зокрема, у низці рішень апеляційні суди скасовували обвинувальні вироки та ухвалювали нові

рішення у зв’язку з тим, що суд першої інстанції не врахував усі докази або неправильно оцінив їх значення. Подібна практика свідчить про активну роль апеляційного суду у забезпеченні принципів повноти та всебічності судового розгляду, а також підтверджує його повноваження щодо повторного дослідження доказів і встановлення нових фактичних обставин справи.

Зокрема, у постанові об’єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 лютого 2021 року у справі № 754/7061/15 зазначено, що відсутність у матеріалах кримінального провадження належного процесуального рішення про визначення прокурора або групи прокурорів свідчить про здійснення процесуального керівництва неуповноваженою особою, що, у свою чергу, зумовлює визнання зібраних доказів недопустимими. У зв’язку з цим суди, зокрема апеляційної інстанції, зобов’язані перевіряти дотримання процесуальної форми отримання доказів і у разі встановлення порушень – скасовувати відповідні судові рішення [4, с. 10].

Аналогічний підхід простежується у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30 жовтня 2023 року у справі № 759/23184/20, де суд дійшов висновку про необхідність визнання доказів недопустимими через відсутність належного підтвердження повноважень осіб, які здійснювали досудове розслідування. При цьому апеляційний суд обґрунтовано врахував ці обставини та дійшов висновку про істотні порушення вимог кримінального процесуального закону, що вплинуло на законність вироку суду першої інстанції [4, с. 11].

Важливу роль у реалізації повноважень апеляційного суду відіграють учасники кримінального провадження, зокрема прокурор. Участь прокурора у перегляді судових рішень спрямована на забезпечення публічного інтересу та дотримання законності. Прокурор у суді апеляційної інстанції має право підтримувати апеляційну скаргу, подавати заперечення, а також брати участь у дослідженні доказів, що дозволяє забезпечити належний баланс між сторонами процесу [5, с. 323]. Водночас прокурор може ініціювати апеляційне оскарження у випадках, коли судове рішення не відповідає вимогам закону або порушує права інших осіб.

Не менш важливим є процесуальний статус захисника в апеляційному провадженні. Адвокат виступає гарантом реалізації права на захист та має широкий спектр повноважень, спрямованих на забезпечення справедливого розгляду справи. Зокрема, як зазначає О. В. Острогляд, захисник має право ініціювати дослідження доказів, подавати нові докази, заявляти клопотання та заперечення, що значно розширює можливості сторони захисту у порівнянні з судом першої інстанції [6, с. 154]. Така активна роль захисника сприяє підвищенню якості судового розгляду та забезпеченню принципу змагальності.

Особливу увагу слід приділити межам повноважень суду апеляційної інстанції. Вони визначаються як законодавством, так і практикою його застосування. Апеляційний суд, з одного боку, не повинен виходити за межі своїх повноважень, підміняючи суд першої інстанції, а з іншого – має забезпечити повний та всебічний розгляд справи. Ефективність апеляційного провадження значною мірою залежить від балансу між активністю суду та дотриманням принципу диспозитивності [2, с. 343].

Аналіз наукових підходів дозволяє зробити висновок, що повноваження суду апеляційної інстанції мають комплексний характер і охоплюють як перевірку законності судового рішення, так і встановлення фактичних обставин справи. Це зумовлює особливу роль апеляційного суду у системі кримінального судочинства. Н. Р. Бобечко підкреслює, що апеляційний суд фактично виступає другою інстанцією розгляду справи по суті, що відрізняє його від касаційної інстанції [1, с. 278].

Серед актуальних проблем реалізації повноважень суду апеляційної інстанції слід виділити неоднакове застосування норм кримінального процесуального законодавства, що призводить до різної судової практики у подібних справах. Крім того, на практиці спостерігається тенденція до формального перегляду справ, коли апеляційні суди обмежуються перевіркою доводів скарги без повного дослідження матеріалів кримінального провадження. Окремою проблемою є перевантаженість судів апеляційної інстанції, що негативно впливає на строки розгляду справ та якість судових рішень. У сукупності це знижує ефективність апеляційного провадження як механізму захисту прав і свобод особи.

Отже, повноваження суду апеляційної інстанції є важливим інструментом забезпечення справедливості кримінального судочинства. Вони дозволяють ефективно виправляти судові помилки, забезпечувати дотримання прав учасників процесу та підвищувати якість судових рішень. Подальший розвиток цього інституту має бути спрямований на забезпечення єдності судової практики, удосконалення процесуальних процедур та зміцнення гарантій захисту прав людини.

Список використаних джерел

1. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 498 с. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Bobechko-N.R.-Apeliatsiyne-ta-kasatsiyne-provadzhennia-u-kryminal-nomu-sudochynstvi-Ukrainy.pdf
2. Журавльов О. Г. Визначення характерних ознак апеляційного провадження у кримінальному процесі України. *Збірник наукових праць*. 2024. С. 342-343. DOI https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.48

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

4. Особливості доказування у кримінальному провадженні в суді апеляційної інстанції (ч. 3 ст. 404 КПК). 2024. 45 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_osobl_dokaz_ch3_st404_KPK.pdf

5. Курбатова І. Участь прокурора у перегляді судових рішень судом апеляційної інстанції. *Підприємство, господарство і право*. 2020. С. 322-326. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.54

6. Острогляд О. В. Повноваження адвоката щодо дослідження доказів у суді апеляційної інстанції. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2019. № 8. С. 151-159. DOI: 10.33098/2078-6670.2019.8.20.151-159

Ключові слова: апеляційне провадження, суд апеляційної інстанції, кримінальний процес, перегляд судових рішень, докази, прокурор, захисник

Keywords: appellate proceedings, appellate court, criminal procedure, judicial review, evidence, prosecutor, defense counsel

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, Мурзановська А.В.

Віхрова Маргарита Анатоліївна, Тишковець Данило Андрійович

Студенти 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ ПИТАННЯ СТРОКІВ ПОДАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Інститут цивільного позову у кримінальному провадженні розглядається як ефективний засіб захисту прав потерпілого, оскільки дозволяє вирішити питання відшкодування шкоди в межах одного процесу. Такий підхід забезпечує оперативність захисту та процесуальну економію, усуваючи необхідність звернення до окремого цивільного судочинства. Водночас реалізація цього інституту пов’язана з рядом процесуальних особливостей, серед яких особливе значення мають строки подання цивільного позову, що безпосередньо впливають на можливість його розгляду в межах кримінального провадження [1, с. 3-4]. Ключове значення у цьому контексті має положення ч. 1 ст. 128 КПК України [1], відповідно до якого цивільний позов може бути поданий «до початку судового розгляду». Попри зовнішню визначеність цього формулювання, його практичне застосування виявляє істотну термінологічну невизначеність. Це зумовлено тим, що поняття «судовий розгляд» у кримінальному процесі використовується у двох різних значеннях – як самостійна стадія кримінального провадження та як окрема її частина, пов’язана з безпосереднім дослідженням доказів. Така подвійність створює передумови для неоднозначного тлумачення

процесуальної межі подання цивільного позову. [3, с. 365]. З одного боку, судовий розгляд розглядається як самостійна стадія кримінального провадження, яка настає після завершення підготовчого судового провадження і включає діяльність суду першої інстанції щодо розгляду обвинувального акта. З іншого боку, в межах цієї стадії виділяється безпосередній розгляд справи по суті, що охоплює дослідження доказів, судові дебати та ухвалення судового рішення. Використання однакового терміна для позначення різних процесуальних явищ зумовлює виникнення колізії, оскільки законодавець не конкретизує, який саме зміст вкладається у поняття «початок судового розгляду» у ст. 128 КПК України.

У науковій літературі питання визначення строку подання цивільного позову вирішується неоднозначно, що зумовлено різними підходами до тлумачення положення про «початок судового розгляду». Узагальнення наявних наукових позицій та аналіз нормативного регулювання дають підстави виокремити два основні підходи до розуміння відповідної процесуальної межі.

Перший підхід можна умовно визначити як формально-стадійний. Він ґрунтується на буквальному тлумаченні процесуального закону та пов’язує граничний строк подання цивільного позову з початком стадії судового розгляду. Його перевагою є відносна визначеність і передбачуваність, однак такий підхід не завжди забезпечує повну реалізацію прав потерпілого у кримінальному провадженні.

Інший підхід доцільно охарактеризувати як функціонально-процесуальний. Він виходить із необхідності врахування змісту та завдань кримінального судочинства і передбачає тлумачення «початку судового розгляду» як моменту переходу суду до безпосереднього розгляду справи по суті, зокрема дослідження доказів. Такий підхід забезпечує більшу гнучкість процесу та узгоджується із загальними засадами кримінального провадження.

Додатковим аргументом на користь функціонально-процесуального підходу є правова позиція Верховного Суду щодо визначення моменту виникнення права на пред’явлення цивільного позову. Так, у постанові від 02.09.2020 р. у справі № 452/435/17 суд зазначив, що перебіг позовної давності пов’язується з моментом появи у кримінальному провадженні конкретної особи у статусі підозрюваного або обвинуваченого.

Такий підхід, на нашу думку, свідчить про те, що вирішальним є не формальний момент, а фактична можливість реалізації права на позов. Це, у свою чергу, узгоджується з позицією, відповідно до якої процесуальні строки подання цивільного позову повинні визначатися з урахуванням реальних умов здійснення цього права.

Практика застосування кримінального процесуального законодавства підтверджує доцільність саме гнучкого підходу до визначення строків

подання цивільного позову. Зокрема, у постанові Верховного Суду від 05.03.2024 р. у справі № 547/901/21 [5] визнано правомірним подання цивільного позову через канцелярію суду безпосередньо перед судовим засіданням. Така позиція, на нашу думку, свідчить про те, що вирішальним є не формальний момент переходу до стадії судового розгляду, а фактичний момент початку здійснення судом процесуальних дій, пов'язаних із розглядом справи по суті.

Крім того, важливим аргументом на користь функціонального підходу є можливість зміни цивільного позову вже після його подання. У постанові Верховного Суду від 11.03.2025 р. у справі № 524/2878/21 [6] зазначено, що кримінальний процесуальний закон не містить заборони на зміну цивільного позову, зокрема шляхом збільшення або зменшення позовних вимог, навіть під час судового розгляду. На наш погляд, це свідчить про динамічний характер відповідного інституту та підтверджує, що він не є жорстко прив'язаним до певного формального моменту.

Отже, аналіз як нормативного регулювання, так і практики його застосування дозволяє дійти висновку, що проблема строків подання цивільного позову у кримінальному провадженні має системний характер і пов'язана насамперед із недосконалістю законодавчої техніки. Подвійне використання терміна «судовий розгляд» без його належної конкретизації створює правову невизначеність, яка може призводити до різного розуміння процесуальних норм та неоднакової судової практики.

З урахуванням викладеного, найбільш обґрунтованим слід вважати тлумачення положення ч. 1 ст. 128 КПК України як такого, що встановлює граничний строк подання цивільного позову до моменту початку безпосереднього розгляду справи по суті. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс між вимогами процесуальної визначеності та необхідністю ефективного захисту прав потерпілого, а також відповідає загальним засадам кримінального провадження. Водночас для остаточного усунення зазначеної проблеми доцільним є вдосконалення кримінального процесуального законодавства. Зокрема, законодавець міг би конкретизувати, що цивільний позов подається до початку дослідження доказів у судовому засіданні. Це дозволило б уникнути неоднозначного тлумачення норми та сприяло б забезпеченню єдності судової практики.

Таким чином, проблема строків подання цивільного позову у кримінальному провадженні є наслідком поєднання термінологічної невизначеності та необхідності забезпечення ефективного захисту прав потерпілого. Її вирішення можливе шляхом системного тлумачення норм кримінального процесуального права та їх подальшого вдосконалення, що в підсумку сприятиме підвищенню ефективності кримінального судочинства загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Попелюшко В.О. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* Серія «Право». 2020. № 2 (22). URL. https://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–13. Ст. 88.
3. Гуртієва Л.М. Частини (етапи) стадії судового розгляду у кримінальному провадженні України. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 364–366. URL.: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9055a17d-684f-4678-a7c3-8952ffeb0ef4/content
4. Постанова Верховного Суду від 02.09.2020 у справі № 452/435/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91337828.
5. Постанова ККС ВС від 05.03.2024 у справі № 547/901/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117508088.
6. Постанова ККС ВС від 11.02.2025 у справі № 524/2878/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125162527
***Ключові слова*:** строки подання цивільного позову, цивільний позов у кримінальному провадженні, початок судового розгляду, процесуальний строк, момент подання позову.
Keywords: time limits for filing a civil claim, civil claim in criminal proceedings, commencement of trial, procedural time limit, moment of filing a claim.
Науковий керівник: к. ю. н., доцент Гуртієва Л.М.

Вініченко Юлія Дмитрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

«ПРАВИЛО МІРАНДИ» ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ДОКУМЕНТУВАННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У сучасному кримінальному процесі ключового значення набуває забезпечення прав і свобод людини, зокрема таких, як право не свідчити проти себе та право на правничу допомогу. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю належного процесуального закріплення факту роз'яснення прав особам, адже саме документування цього процесу є ключовою умовою допустимості доказів та дотримання принципу справедливого судового розгляду.
Одним із фундаментальних механізмів реалізації цих гарантій виступає міжнародний досвід, так зване «правило Міранди», «Miranda warning» або ж «Letters of rights», що в перекладі з англійської листи про права, лист-

роз’яснення, та має форму переліку основних прав особи під час кримінального процесу, на мові процесу, з можливим перекладом на рідну мову затриманого. Вказані формулювання для правоохоронців США мають не лише суто процесуальне значення, а й певне символічне наповнення, яке стало своєрідним уособленням обов’язку держави інформувати особу про її процесуальні права.

Починаючи із 1966 р., це правило стало важливою та невід’ємною частиною правової системи США, і не тільки – інші країни також почали використовувати вказане правило, але під своєю інтерпретацією. Вказане правило виникло у практиці Верховного Суду Сполучених Штатів Америки у справі «Ернесто Артуро Міранди проти Арізони», яке розглядалося суддею Е. Уорреном.

Суть справи полягала в тому, що Ернесто Міранда був заарештований поліцією міста Фінікс, штату Арізона, та був обвинувачений у викраденні та зґвалтуванні 18-річної дівчини. Після двох годин на допиті Ернесто Міранда зізнався у вчиненні вказаного злочину, і це зізнання було використане як доказ у суді. Під час судового розгляду його адвокат заявив, що таке зізнання не може вважатися добровільним, оскільки Міранді не було роз’яснено його основні процесуальні права, навіть не було вручено їх у друкованому вигляді. Однак суд першої інстанції не врахував ці доводи та визнав Ернесто Міранду винним. Захисник на цьому не зупинився і подав апеляційну скаргу до Верховного Суду штату Арізона, після чого справа була передана на розгляд Верховного Суду США, який дійшов висновку, що використання зізнання, отриманого без належного інформування особи про її права, є порушенням Конституції США, а відтак таке зізнання не може бути використане як допустимий доказ у суді. У результаті справа була переглянута без урахування відповідного зізнання. Водночас, незважаючи на виключення цього доказу, на підставі інших доказів Ернесто знову було визнано винним у вчиненні злочину [1].

Запровадження «правила Міранди» наочно продемонструвало його значення для забезпечення прав підозрюваних, а також для гарантування законності отримання доказів. Такий позитивний досвід США згодом набув широкого поширення у світі, що сприяло впровадженню аналогічних правових механізмів у законодавстві багатьох держав. Насамперед, серед списку таких держав – і Україна.

Хоча в національному законодавстві відсутнє пряме закріплення такого терміну, як «правило Міранди», його змістовні елементи знайшли своє відображення у конституційних та процесуальних нормах. Зокрема, у ст. 63 Конституції України закріплено право особи не свідчити проти себе чи близьких родичів [2], а обов’язок уповноважених осіб роз’яснювати права підозрюваному знаходять своє закріплення у п. 3 ч. 2 ст. 42 КПК України, де

вказується, що «підозрюваному має бути чітко і своєчасно повідомлено про його права, а також отримати їх роз'яснення» [3].

Також в Україні «правило Міранди» має свою варіацію у ч. 4 ст. 208 КПК України: «уповноважена особа повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього» [3]. Тож, зміст фраз, які звучать при затриманні від працівників правоохоронних органів в Україні, є дуже подібними до тих, що зобов'язані говорити у таких ситуаціях у США. Простежується тільки одна відмінність, що на відмінну від США, якщо поліцейський не зачитає затриманому його права, це не матиме ніяких юридичних наслідків.

Важливого значення у цьому контексті набуває саме документування дотримання таких приписів, під яким слід розуміти процесуальну діяльність, яка спрямована на фіксацію факту належного роз'яснення осіб її прав та підтвердження того, що такі права були не лише формально повідомлені, а й фактично зрозумілі. До основних форм такого документування належить насамперед, відображення відповідної інформації у протоколі затримання, допиту, отримання підпису особи про ознайомлення з її правами, а також застосування технічних засобів фіксації, зокрема аудіо- та відеозапис проведення процесуальних дій. Саме належна фіксація має вирішальне значення, оскільки у разі її відсутності або неналежності виникає ризик визнання отриманих доказів недопустимими. Таким чином, документування виконує гарантійну функцію, забезпечуючи захист прав особи, доказову функцію – підтверджуючи законність дій правоохоронних органів, а також контрольну функцію, дозволяючи здійснювати перевірку дотримання процесуальних норм.

Такі приписи поширюються і на таку важливу процесуальну дію, як повідомлення особі про підозру. Відповідно до ст. 276 КПК України, а саме в ч. 3 цієї статі, вказується, що після повідомлення про права слідчий, прокурор або інша уповноважена особа на прохання підозрюваного зобов'язані детально роз'яснити кожне із зазначених прав, що є важливою гарантією забезпечення права на захист. Окрім цього, важливе значення має положення ст. 277 КПК України, яка визначає зміст письмового повідомлення про підозру [3]. Насамперед, закон прямо передбачає обов'язкове включення до нього роз'яснення прав підозрюваного у формі відповідної пам'ятки про процесуальні права та обов'язки. Після ознайомлення із якою підозрюваний має закріпити це своїм підписом. Така пам'ятка виконує функцію письмового підтвердження інформування особи про її процесуальні права та обов'язки, що слугує додатковою гарантією їх реалізації. Також вказана пам'ятка виступає невід'ємною складовою й під

час проведення інших процесуальних дій, що супроводжуються складанням відповідних протоколів. Зокрема, при складанні протоколу допиту підозрюваного, потерпілого чи свідків обов'язковим є попереднє роз'яснення їх процесуальних прав і обов'язків. Така вимога спрямована на забезпечення добровільності надання показань, недопущення порушення права на захист, а також на інформування особи про можливі правові наслідки її дій або бездіяльності.

Аналогічний підхід застосовується і під час складання протоколу огляду місця події. У цьому випадку права та обов'язки роз'яснюються кожному учаснику слідчої (розшукової) дії, але з урахуванням їх процесуального статусу та компетенції. Насамперед, це суб'єкти які приймають участь у вказаній слідчій (розшуковій) дії (поняті, потерпілі, підозрювані, захисники, спеціалісти та інші особи, які можуть бути залучені до проведення огляду). Також вказане правило поширюється і на проведення обшуку, що також оформлюється відповідним протоколом. Перед початком такої процесуальної дії, як обшук слідчий повинен роз'яснити права та обов'язки учасникам. Але варто наголосити, що прямої вказівки в КПК України, яка б формулювала обов'язок слідчого «перед початком обшуку роз'яснити права та обовязки всім учасникам обшуку», немає, та такий обов'язок випливає із системного тлумачення норм КПК України та практики, і фактично є обов'язком. Адже таке роз'яснення є необхідною умовою законності проведення обшуку та допустимості отриманих доказів. У цьому контексті доцільно провести паралель із «Правило Міранди», сформульованому у рішенні «Miranda v. Arizona» [4]. Відповідно до вказаного правила, правоохоронні органи зобов'язані чітко і зрозуміло повідомити затриманій особі про її права, виключаючи право мовчати та право на адвоката, ще до початку допиту. Невиконання цієї вимоги тягне недопустимість отриманих свідчень як доказів у суді.

З метою підвищення ефективності доказування факту належного роз'яснення прав підозрюваному та іншим учасникам, доцільним вбачається запровадження обов'язкової відеофіксації таких процесуальних дій та слідчих (розшукових) дій. Адже чинним КПК України, чітко прописується, що обов'язково застосовується відеофіксація, тільки при проведенні обшуку. Насамперед, це зазначено в ч. 10 ст. 236 «Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису» [3]. Такий підхід сприяв би мінімізації спорів щодо дотримання процесуальних гарантій, а також забезпечив би додатковий рівень захисту як для підозрюваного, так і для сторони обвинувачення.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що практика свідчить про наявність низки проблем, пов'язаних із документуванням роз'яснення прав і обов'язків учасників кримінального провадження. Перш за все слід звернути увагу на

формальний характер фіксації, коли роз'яснення прав здійснюється лише номінально, без належного забезпечення їх реального усвідомлення особою. Наявність підпису у протоколі не завжди свідчить про те, що особа дійсно зрозуміла зміст своїх прав та наслідки їх реалізації. Крім того, недостатньо широко застосовується відеофіксація процесуальних дій, що значно ускладнює перевірку добровільності надання показань та дотримання прав затриманої особи. Відсутність єдиних систематизованих підходів до процедури роз'яснення прав також призводить до неоднорідності практики, що негативно впливає на рівень забезпечення процесуальних гарантій.

У судовій практиці це проявляється у складнощах оцінки саме допустимості доказів, коли суд змушений покладатися переважно на письмові протоколи, які не завжди відображають реальну ситуацію, яка склалася під час процесуальної дії. Важливе значення у аспекті документування має практика Європейського суду з прав людини, який наголошує на необхідності реального, а не формального інформування особи про її права, забезпечення доступу до адвоката з моменту затримання та належної фіксації процесуальних дій. У своїх рішеннях Суд підкреслює, що відсутність ефективного документування може призвести до порушення права на справедливий судовий розгляд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5]. Таким чином, міжнародні стандарти вимагають не лише формального закріплення прав, а й створення дієвого механізму їх реалізації та підтвердження.

Список використаних джерел

1. Miranda v. Arizona Court Decision 384 U.S. 436 Miranda v. Arizona (No. 759) Argued: February 28-March 1, 1966 Decided: June 13, 1966/98 Ariz. 18, 400 P.2d 97, affirmed [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.law.cornell. edu/supremecourt/text/384/436

2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17

4. Miranda v. Arizona | 384 U.S. 436 (1966) | Justia U.S. Supreme Court Center https://share.google/CpH3Wokrp32Qry4OO

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004

Ключові слова: «Правило Міранди», права та обов'язки, роз'яснення, документування, затримання, підозрюваний, кримінальний провадження.

Keywords: "Miranda warning", rights and obligations, clarification, documentation, detention, suspect, criminal proceedings.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Підгородинська А.В.

Григоращенко Анастасія Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ОСІБ, ЩОДО ЯКИХ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ПРОВАДЖЕННЯ ПО ЗАСТОСУВАННЮ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Досліджуючи кримінально-процесуальні гарантії як фундаментальну категорію кримінального процесу, М. А. Погорецький дійшов висновку, що під ними слід розуміти комплекс визначених кримінальним процесуальним законом засобів та способів, спрямованих на реалізацію прав та обов'язків усіх суб'єктів кримінального процесу, забезпечення реалізації їх законних інтересів, а також на досягнення мети та виконання завдань кримінального судочинства [6, с. 16].

Як слушно зазначає А. В. Мурзановська, чинний Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) проводить достатньо широку диференціацію кримінально-процесуальної форми, що має на меті гарантувати потрібну ефективність кримінального судочинства. Диференціація кримінально-процесуальної форми, окрім загальної форми кримінального провадження включно з етапами (стадіями), на які остання поділяється, передбачає впровадження ускладнених та спрощених порядків кримінального провадження. Саме до ускладнених форм кримінального провадження і належить провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру (Глава 39 КПК) [4, с. 14]. Особливий характер зазначеного порядку кримінального провадження обумовлений власне особливостями суб'єкта кримінального правопорушення, яким у даному випадку виступає неосудна особа. Надання таким особам додаткових процесуальних гарантій випливає з ч. 2 ст. 10 КПК, яка проголошує рівність учасників кримінального провадження перед законом і судом.

Уявлення про досягнення гарантіями бажаного результату у вигляді усунення перешкод для належного здійснення прав і свобод має ґрунтуватися на дії складових їх предмета в єдності та сукупності. Причому погляди науковців на природу, а звідси і на предмет кримінальних процесуальних гарантій, що стає зрозумілим завдяки аналізу розмаїття змістовних викладень самого лише поняття «гарантії», вочевидь не збігаються [6, с. 11]. Неможливість уніфікованого тлумачення сутності кримінально-процесуальних гарантій пояснюється як відсутністю законодавчого визначення цього поняття в чинному КПК, так і неодностайністю думок з цього приводу в теорії кримінального процесу [6, с. 2].

Отже, для окреслення природи кримінально-процесуальних гарантій у літературі висувається пропозиція розглядати їх існування як системи, елементи якої ще іменують предметом кримінально-процесуальних гарантій [7, с. 8]. Предмет кримінально-процесуальних гарантій формують такі його складові: кримінально-процесуальна форма; система засад кримінального провадження; процесуальні права та обов'язки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності; заходи забезпечення кримінального провадження та інші [4, с. 49].

Згідно з положеннями ст. 506 КПК, особа, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру (далі – ПЗМХ) або вирішується питання про їх застосування, користується правами підозрюваного та обвинуваченого, передбаченими ст. 42 КПК. Слід наголосити, що обсяг прав такої особи порівняно з обсягом прав підозрюваного (обвинуваченого) у загальній формі кримінального провадження розширюється за рахунок прав, наданих ЗУ «Про психіатричну допомогу» особам, яким надається психіатрична допомога (ст. 25 ЗУ «Про психіатричну допомогу»).

Зважаючи на те, що реалізація кримінально-процесуальних гарантій уможливлюється існуванням кримінальних процесуальних відносин, обов'язковим суб'єктом яких є особа, яка веде кримінальний процес в особі органу досудового розслідування чи дізнання, слідчого, прокурора, суду, доходимо висновку, що права та законні інтереси не можуть бути ані реалізовані, ані захищені, допоки відповідний суб'єкт не реалізує власні повноваження з власного боку.

Так, як приклад кримінально-процесуальної гарантії в провадженні по застосуваню ПЗМХ доцільно навести обов'язок слідчого під час досудового розслідування, що покладається на нього з моменту встановлення підстав для здійснення кримінального провадження по застосуванню ПЗМХ і прийняття ним або прокурором постанови про зміну порядку досудового розслідування, зі *встановлення* низки обставин, які в сукупності утворюють предмет доказування та надають можливість суду вирішити питання про застосування до особи ПЗМХ. Предмет доказування в такій формі кримінального провадження має певну специфіку, про що свідчить юридичний зміст окремих структурних елементів предмета доказування, передбачених ст. 91 та 505 КПК. Так, у разі вчинення суспільно небезпечного діяння неосудною особою встановленню не підлягають деякі з ознак суб'єктивної сторони: винуватість особи, форма, мотив та інші ознаки. Крім того, зазначене стосується і обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання [5, с. 746-747].

Безсумнівною гарантією виступає і обов'язок слідчого, дізнавача або прокурора звернутися до експерта для проведення експертизи за наявності

відомостей, які викликають сумнів щодо осудності, обмеженої осудності підозрюваного, кінцевою метою якої є визначення психічного стану останнього (ч. 1 ст. 509 КПК).

Можливість здійснення законними представниками та захисниками неосудних осіб процесуальних прав останніх безперечно спрямовано на подолання обмежень обсягу процесуальних прав таких осіб, тобто виступає гарантією здійснення наданих їм процесуальних прав. Так, участь захисника в кримінальному провадженні по застосуванню ПЗМХ визнається згідно зі ст. 507 КПК обов'язковою. Обов'язковий характер участі законного представника та захисника фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування ПЗМХ, забезпечується з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності (п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК). Поширюється висунута законодавцем вимога, таким чином, і на стадію судового розгляду, тобто участь у судовому засіданні такої особи визнається поряд з участю інших, перелічених у ч. 1 ст. 512 КПК, суб'єктів, обов'язковою. Невиконання вимог щодо обов'язкової участі захисника в такому кримінальному провадженні тягне за собою визнання судом отриманих доказів недопустимими як таких, що отримані з порушенням права особи на захист, що також слід визнати гарантією прав таких осіб (п. 3 ч. 2 ст. 87 КПК). Більш того, судове провадження, здійснюване за відсутності захисника, участь якого визнана обов'язковою, є безумовною підставою скасування винесеного в такому провадженні судового рішення відповідно, якщо керуватися п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК.

З деякими із особливостей реалізації прав і законних інтересів такою особою допомагає ознайомитися аналіз останньої судової практики Верховного Суду в провадженнях по застосуванню ПЗМХ.

Так, Другою судовою палатою ККС ВС була викладена цікава позиція щодо одного з прав обвинуваченого, які можуть бути реалізовані ним у судових стадіях, а саме права на виступ у судових дебатах. Судова палата дійшла висновку, що особа, щодо якої передбачається застосування ПЗМХ або вирішується питання про їх застосування, користується правами підозрюваного та обвинуваченого, які передбачені ст. 42 КПК України, а отже, включаючи і право виступати в судових дебатах та з останнім словом. Звідси поряд зі здійсненням таких прав законним представником та захисником обвинуваченого не виключається право такої особи особисто звернутися до суду після виступу законного представника та захисника в судових дебатах. Водночас обсяг реалізації такого права визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання згідно з висновком судово-психіатричної експертизи [2].

Не менш важливим є право особи на оскарження в установленому КПК порядку судових рішень. Питання щодо можливості реалізації такого права

особою, щодо якої вирішувалося питання про застосування ПЗМХ, постає з огляду на відсутність серед суб'єктів апеляційного оскарження, перерахованих у п. 5 ч. 1 ст. 393 КПК, зазначеної особи. ККС ВС з цього приводу прийшов до переконання, що особа, щодо якої вирішувалось питання про застосування ПЗМХ, не позбавлена права подавати апеляційну скаргу на судове рішення, ухвалене в порядку, передбаченому главою 39 КПК. Отже, апеляційну скаргу, подану особою, щодо якої застосовано ПЗМХ, не може бути повернено з підстави, зазначеної в п. 2 ч. 3 ст. 399 КПК, як таку, що подана особою, позбавленою права на подання апеляційної скарги [3].

Враховуючи викладене, доходимо висновку, що одна лише наявність в особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, душевної хвороби, не може виправдовувати обмеження її в можливості використовувати права, надані законом підозрюваному та обвинуваченому, а якщо навіть такі обмеження і застосовуються, то останні мають відповідати характеру розладу психічної діяльності чи психічного захворювання такої особи, що ґрунтуватиметься на висновку судово-психіатричної експертизи.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду ВС від 24 листопада 2025 року у справі № 334/3871/23 (провадження № 51-2553кмп24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76859981

Постанова Касаційного кримінального суду ВС від 31 травня 2022 року у справі № 450/1333/16 (провадження № 51-586км21). URL: https://reestr.court.gov.ua/Review/104604299

Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / За редакцією С. В. Ківалова та С. І. Кравченко. Одеса : Фенікс, 2020. 924 с. URL: https://hdl.handle.net/11300/23300

Кримінальний процес : навч. посібник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша [та ін.] ; НУ «Одеська юридична академія» [Електронне видання]. Одеса : Фенікс, 2020. 582 с. URL: https://doi.org/10.32837/11300.16211

Погорецький М.А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2014. № 2 (10). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmakph.pdf

Трофименко В. М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 19 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16664

Ключові слова: кримінально-процесусальні гарантії, учасник кримінального провадження, кримінальне провадження, примусові заходи медичного характеру.
Keywords: criminal procedural guarantees, participant in criminal proceedings, criminal proceedings, compulsory medical measures.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мурзановська А. В.

Гуменюк Анастасія Олегівна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ЯК ВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ: СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

В період цифрових технологій та впровадження до системи кримінального процесуального законодавства України інституту негласні слідчі (розшукові) дії – (НСРД), втручання в приватне життя з боку державних органів створює загрозу не лише для фундаментальних прав людини, а також для основоположних засад правової держави. Даний інститут передбачає ряд вмотивованих і законних негласних слідчих (розшукових) дій, метою яких є збір інформації, яка має доказовий характер чи будь-яке інше значення у кримінальному проваджені. Оскільки зазначені негласні слідчі (розшукові) дії суттєво обмежують конституційні права. В національне законодавство було імплементовано ряд стандартів встановлених Європейським судом з прав людини. Відповідно до практики європейського суду з прав людини – (ЄСПЛ), держава може втручатися в приватне життя особи тільки за умови наявності трьох обов'язкових факторів:

1.Втручання має бути передбачене законом. Це зазначено у КПК в частині 1 статті 246 йдеться, що НСРД є різновидом слідчих розшукових дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кримінальним процесуальним Кодексом.

2.Втручання повинно переслідувати законну мету. Що зазначено в частині 2 статті 246 КПК. НСРД проводяться у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб.

3.Втручання повинно бути необхідним. Що також зазначено в частині 2 статті 246 КПК [3]. Також в національному законодавстві передбачено низку процесуальних гарантій недоторканості приватного життя, а також правового регулювання проведення НСРД. У Конституції України, а саме у статті 32 зазначено, що ніхто не може зазнати втручання у приватне життя, окрім випадків визначених нормативно-правовими актами України [1]. Однак на практиці виникають проблеми з відсутністю єдності судової практики

щодо застосування НСРД, недостатнім процесуальним контролем, зловживанням негласного втручання у приватне життя, або з недостатньою вмотивованістю рішення про проведення даних дій. Особливо у період воєнного стану, органи держаної влади зіштовхнулися з проблемою реалізації цього інституту, з умовою не порушення або не обмеження прав людини [4],[5].

Особливу увагу ЄСПЛ приділяє чіткості, передбачуваності та наявності гарантій від зловживання. Зокрема, ЄСПЛ у своєму рішенні у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 06.09.1978 р. визначив телефонні розмови поняттями «приватне життя» та кореспонденція» в контексті частини 1 статті 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, і ще створив стандарти щодо допустимості таємного спостереження [5].

Кримінальний процесуальний кодекс України забезпечує процесуальні гарантії законності проведення НСРД. Саме в ньому йдеться, що відомості отримані під час НСРД, можуть бути визнані незаконними у разі порушення процедури проведення негласних слідчих розшукових дій. Вони повинні проводитись під судовим контролем, а саме за наявності ухвали слідчого судді, що зазначено в частині 3 статті 246 КПК. Також в законі зазначені строки та межі проведення негласних слідчих розшукових дій, що зазначено в статті 249. У статті 252 Кримінального процесуального кодексу зазначено процедуру фіксації результатів і збереження інформації, отриманої під час НСРД. Також в КПК, а саме статтею 253 передбачена процедура і порядок повідомлення особи відносно якої проводилися негласні слідчі дії [3; 4]. Також слід зазначити, що в Українське законодавство було імплементовано норму з Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме частину 2 статтю 8, в якій йшлося, що органи державної влади не можуть втручатись у приватне життя, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушень чи злочинів, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [2]. Що було відображено в статті 32 Конституції України та главі 21 КПК. Все вище зазначення свідчить про імплементацію стандартів ЄСПЛ у національне законодавство [1; 3].

У висновку можна зазначити, що інститут НСРД є одним із ключових інструментів кримінального провадження, метою якого є ефективна протидія злочинності. Однак його застосування безпосередньо пов’язане з обмеженням конституційних прав та свобод осіб. Положення глави 21 КПК, загалом відповідають стандартам сформованим ЄСПЛ, щодо законності та вмотивованості мети та необхідності втручання у приватне життя. Правові позиції у справі «Класс та інші проти Німеччини», стали основою для формування національних гарантій судового контролю, визначення строків, порядку фіксації та зберігання результатів НСРД і також механізму

повідомлення особи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Але як і будь-який інший інститут під час його реалізації виникли проблеми пов'язані з недостатнім судовим контролем, формальним підходом до обґрунтування ухвал, слідчих суддів та зловживанням, що особливо загострилися в період воєнного стану. Все вище перераховане свідчить про необхідність подальшого вдосконалення інституту, шляхом вдосконалення процесуальних механізмів контролю, нормативно-правової бази, впровадженням нових гарантій. Всі ці кроки забезпечать баланс між інтересами держави та правами осіб не обмежуючи чи порушуючи їх.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
4. Писарук Р. В. Контроль та нагляд за втручанням в приватне спілкування. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави. Харків, 2017, С.281-284 URL: https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/01_12_2017/pdf/88.pdf
5. Тимощук С. Втручання в приватне спілкування: проблемні питання та шляхи їх вирішення. Наука і правоохорона. 2025. Вип. 3 (69).С.172-179 URL:https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/341e79e8-2e8c-4d97-b7d3-6100e98e8460/content

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, втручання у приватне життя, Кримінальний процесуальний кодекс України, Європейський суд з прав людини, судовий контроль, конституційні права і свободи, процесуальні гарантії.
Keywords: covert investigative (search) actions, interference with private life, Criminal Procedure Code of Ukraine, European Court of Human Rights, judicial control, constitutional rights and freedoms, procedural guarantees.
Науковий керівник: доцент, к.ю.н., доцент кафедри Волошина В.К.

Гриценко Анна Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СВІДКІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Правовий статус свідка у сучасному кримінальному процесі є фундаментальною системою гарантій, спрямованою на стимулювання особи до активної співпраці з органами правосуддя. Заходи безпеки, що включають фізичний захист, зміну місця проживання чи забезпечення конфіденційності, мають гарантувати можливість надання правдивих

показань без ризику для життя чи благополуччя близьких осіб. Як зазначають дослідники, такий захист є складним мультидисциплінарним комплексом правових та організаційно-технічних заходів, що реалізуються правоохоронними органами задля створення безпечного середовища для відправлення правосуддя **[4, с. 187]**.

Однією з найбільш гострих процесуальних проблем залишається відсутність чітких детермінованих критеріїв оцінки реальності загрози, передбаченої ст. 20 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 № 3782-XII **[7]**. На практиці органи досудового розслідування часто демонструють надмірний формалізм, вимагаючи від свідка прямих доказів тиску (аудіозаписів погроз, фіксації фізичного стеження), що суперечить превентивній природі інституту захисту. Окрему увагу слід приділити сучасним методам «цифрового тиску» (доксинг, системний кібербулінг у соціальних мережах), які детермінують відмову свідків від надання показань ще на етапі первинних процесуальних дій, проте юридично важко кваліфікуються як підстава для негайного застосування заходів фізичної безпеки **[4, с. 191]**.

Суттєвий процесуальний конфлікт виникає при реалізації ст. 15 Закону № 3782-XII щодо забезпечення конфіденційності відомостей про особу. Під час виконання вимог ст. 290 КПК України щодо відкриття матеріалів провадження сторона захисту отримує доступ до протоколів слідчих дій. Надмірна деталізація обставин (місце зустрічі, специфічні фрази, опис приватного побуту) дозволяє підозрюваному однозначно ідентифікувати свідка навіть за умови використання псевдоніма. Верховний Суд у своїх постановах неодноразово наголошував на необхідності дотримання балансу між безпекою учасників та правом обвинуваченого на захист, проте у вітчизняних реаліях перевага часто надається забезпеченню повної інформованості захисту, що створює пряму загрозу життю «анонімного» свідка **[8 с. 142]**.

Особливого значення набуває процесуальний статус осіб, які співпрацюють із правосуддям. У контексті міжнародних зобов’язань України, зокрема Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 **[1]**, постає питання впровадження спеціальних програм захисту для підозрюваних-викривачів. Чинна редакція ст. 386 КК України фактично не враховує специфіку психологічного та фізичного тиску на таких осіб, що вимагає гармонізації вітчизняного законодавства із міжнародними стандартами боротьби з організованою злочинністю. Ефективний захист вимагає не лише процесуальних обмежень, а й створення спеціалізованих підрозділів, здатних забезпечити цілодобову охорону та зміну ідентичності особи **[2]**.

Додаткові ризики виникають при проведенні одночасних допитів (ст. 224 КПК України) та дистанційних допитів (ст. 232 КПК України) **[3]**. Технічна

недосконаліть засобів зміни голосу та ризик «позаекранного впливу» з боку третіх осіб ставлять під сумнів добровільність показань. Це підтверджується актуальною практикою Касаційного кримінального суду, де результати відеоконференцій визнавалися недопустимими доказами через процедурні порушення та неякісну технічну фіксацію, що не дозволяла ідентифікувати волевиявлення особи **[5; 6]**.

Для вирішення зазначених проблем вбачається доцільним ширше впровадження інституту депонування показань (ст. 225 КПК України). Судовий допит на стадії слідства дозволяє зафіксувати докази у присутності слідчого судді, що робить їх незамінними та мінімізує сенс подальшого залякування свідка. Крім того, необхідним є реформування статей 380–381 КК України для посилення персональної відповідальності посадових осіб за розголошення конфіденційних даних. Ефективність системи захисту залежить від переходу до повноцінних державних програм реадаптації, що забезпечують повну безпеку свідка на всіх етапах кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Міжнародний документ від 31.10.2003.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 06.04.2026).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 06.04.2026).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 06.04.2026).
4. Ортинський В. Л., Яровик Д. М. До питання забезпечення безпеки свідків у кримінальному провадженні. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2024. Вип. 1 (41). С. 186–193. (дата звернення: 06.04.2026).
5. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 03.03.2021 р. у справі № 522/11807/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95424751 (дата звернення: 06.04.2026).
6. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18.05.2021 р. у справі № 663/256/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97155024 (дата звернення: 06.04.2026).
7. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12 (дата звернення: 06.04.2026).
8. Шептуховський С. Є. Правові засоби забезпечення безпеки «співпрацюючих свідків». *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 1. С. 136–149. (дата звернення: 06.04.2026).
Ключові слова: свідок, співпрацюючий свідок, заходи безпеки, кримінальний процес, досудове розслідування, депонування показань, відеоконференція, реальність загрози, конфіденційність.
Keywords: witness, cooperating witness, security measures, criminal process, pre-trial investigation, deposition of testimony, video conferencing, reality of threat, confidentiality.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Ракіпова І.В.

Гольцман Богдана Оскарівна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

АДВОКАТСЬКА ТАЄМНИЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Право на захист – один із фундаментальних принципів справедливого судочинства, без якого кримінальне провадження перетворюється на формальність. Реалізація цього права багато в чому залежить від того, наскільки підозрюваний чи обвинувачений може відверто спілкуватися зі своїм захисником. Адвокатська таємниця – це той правовий механізм, який забезпечує довірчий характер таких відносин. Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», предметом таємниці є будь-яка інформація, що стала відома адвокату у зв'язку з наданням правової допомоги, незалежно від часу та обставин її отримання [1].

Правила адвокатської етики конкретизують зміст адвокатської таємниці, відносячи до неї факт звернення особи за правовою допомогою, зміст будь-якого спілкування, листування та інших комунікацій адвоката з клієнтом, а також зміст порад, консультацій, документів і матеріалів, підготовлених або отриманих адвокатом в рамках надання правничої допомоги. Розголошення відомостей, що складають адвокатську таємницю, заборонено за будь-яких обставин, включаючи незаконні спроби органів досудового розслідування допитати адвоката про відповідні обставини. Інформація може втратити статус таємниці лише за наявності чіткої письмової заяви клієнта [2].

По-перше, однією з нагальних проблем залишається недостатня ефективність національних правових гарантій адвокатської таємниці. Аналіз судової практики та міжнародних стандартів свідчить про те, що національне законодавство не забезпечує належного рівня захисту конфіденційності адвокатсько-клієнтського спілкування. Наприклад, якщо підзахисний знає, що його зізнання адвокату про окремі обставини може стати відомим слідству через незаконний обшук, він приховає суттєві деталі навіть від власного захисника – і адвокат буде діяти наосліп. Збереження

таємниці – це не привілей адвоката, а процесуальна гарантія, порушення якої створює реальні ризики для права особи на справедливий судовий розгляд [3].

Інформацію, що складає адвокатську таємницю, проведення обшуків без відповідних повноважень, неповідомлення ради адвокатів регіону про процесуальні дії, ще можна зауважити, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає розгалужену систему гарантій здійснення адвокатської діяльності, однак їх практична реалізація залишає бажати кращого. До найпоширеніших порушень належать вилучення мобільних телефонів і комп'ютерів, які містять контакти адвоката, а також створення перешкод для надання правової допомоги під час мобілізаційних заходів. Зазначені порушення набули системного та практично неконтрольованого характеру, внаслідок чого і адвокати, і їхні клієнти залишаються незахищеними [4].

Варто зазначити, що рівень дотримання адвокатської таємниці є надійним індикатором загального стану верховенства права, оскільки у випадках, коли слідчі органи можуть безперешкодно втручатися у відносини адвоката і клієнта, змагальність процесу перетворюється на декларацію.

Також в умовах цифровізації суспільства постає питання про обсяг адвокатської таємниці стосовно електронної кореспонденції та інших форм цифрових комунікацій. Коли під час обшуку слідчий вилучає телефон підозрюваного і отримує доступ до листування з адвокатом, виникає питання, чи охоплює таємниця таку переписку у процесуальному розумінні. Чинне законодавство не дає чіткої відповіді, що породжує зловживання на практиці, а вирішення проблеми потребує гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та вдосконалення процедур кібербезпеки [5].

У цьому контексті показовою є правова позиція Європейського суду з прав людини, викладена у справі BERSHEDA ET RYBOLOVLEV v. Monaco від 06.06.2024. Суд розглядав питання доступу правоохоронних органів до електронних пристроїв, що містили комунікації між адвокатом і клієнтом. ЄСПЛ наголосив, що втручання держави у таке спілкування становить посягання на професійну таємницю адвоката та може порушувати право на справедливий суд, якщо не забезпечено належних процесуальних гарантій, зокрема чіткого визначення обсягу доступу до інформації та незалежного контролю. Суд підкреслив, що необмежений або надмірно широкий доступ до електронних даних, які потенційно містять адвокатську таємницю, є непропорційним втручанням у права особи.

Таким чином, проведення експертизи всього вмісту мобільного телефону адвоката без визначення її меж слідчим суддею суперечить міжнародним стандартам захисту адвокатської таємниці та створює ризик порушення права на захист [6].

Адвокати під час досудового розслідування систематично стикаються з перешкодами у реалізації своїх процесуальних повноважень. Право на захист закріплено статтею 59 Конституції України та знаходить відображення в статті 20 КПК України, однак введення воєнного стану висунуло нові вимоги перед правоохоронними органами й ускладнило практичну реалізацію процесуальних прав захисника. Підозрюваний, обвинувачений, виправданий і засуджений зберігають право на захист навіть в умовах воєнного стану, однак забезпечення реального доступу адвоката до клієнта й матеріалів провадження залишається однією з найгостріших проблем [7].

Порушення адвокатської таємниці має не лише процесуальні, але й практичні наслідки для якості захисту. Якщо підзахисний дізнається або навіть лише підозрює, що його розмови з адвокатом можуть стати відомими слідству, він втрачає довіру до захисника – і весь захист фактично руйнується зсередини. Забезпечення реальних, а не декларативних гарантій таємниці є питанням не лише права, але й практичної ефективності кримінального судочинства загалом.

Отже, адвокатська таємниця є не формальною вимогою професійної етики, а процесуальною гарантією, без якої право на захист у кримінальному провадженні втрачає реальний зміст. Забезпечення її дотримання потребує як чіткого законодавчого регулювання, так і культури поваги до конфіденційності з боку органів досудового розслідування. Без цього будь-які декларації про змагальність процесу залишаються лише на папері.

Список використаних джерел

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI (зі змінами, внесеними Законом № 2571-IX від 06.09.2022). https://zakon.rada.gov.ua/go/5076-17

Правила адвокатської етики : затв. З'їздом адвокатів України 09.06.2017. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2017-06-09-pravila-2017_596f00d da53cd.pdf

Щирук М. М. Участь захисника у кримінальних провадженнях за ст. 191 КПК України: окремі проблемні питання. Вісник кримінального судочинства. 2023. № 3–4. С. 358–374.https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/358-374

Підгородинська А. В. До питання про гарантії здійснення адвокатської діяльності в кримінальному провадженні: сучасний стан і перспективи. Права людини в період збройних конфліктів. 2024. С. 170–178. https://hdl.handle.net/11300/29006

Семенов М. В. Адвокатська таємниця: проблеми визначення предмету та обсягу. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 3. С. 234–238. https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/37-2.pdf

Європейський суд з прав людини. Рішення у справі Bersheda et Rybolovlev v. Monaco від 06 червня 2024 р., заяви № 36559/19, 36570/19 URL https://zakononline.com.ua/echr-practice/show/10473
Анісімов Д. О., Бардін Є. В. Проблемні аспекти участі адвоката у досудовому розслідуванні в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Т. 3. № 83. С. 306–310. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/83-part-3.pdf

Ключові слова: адвокатська таємниця, право на захист, кримінальне провадження, конфіденційність, досудове розслідування, ЄСПЛ, допустимість доказів.
Keywords: attorney-client privilege, right to defence, criminal proceedings, confidentiality, pre-trial investigation, ECtHR, admissibility of evidence.
Науковий керівник : к. ю. н., доцент кафедри Волошина В. К.

Гончаренко Богдана Володимирівна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПОМИЛКИ ПРИ ЗАТРИМАННІ ОСОБИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ

Затримання особи є одним із найбільш інтенсивних заходів примусу у кримінальному провадженні, що безпосередньо торкається конституційного права на свободу та особисту недоторканність. Саме тому законодавець встановлює суворі процесуальні вимоги до порядку затримання, дотримання яких є не формальністю, а необхідною умовою законності всього подальшого провадження. Практика свідчить, що порушення цих вимог є доволі поширеним явищем: слідчі та оперативні працівники нерідко діють у ситуаціях дефіциту часу та інформації, що створює підґрунтя для процесуальних помилок. Проблема набуває особливої гостроти у зв'язку з тим, що такі помилки безпосередньо впливають на допустимість зібраних доказів і можуть призвести до виправдання особи, вина якої фактично доведена. Дослідження цього питання є актуальним як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Правову основу затримання особи у кримінальному провадженні становлять статті 207-213 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). КПК розрізняє два види затримання: затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК України) та затримання будь-якою особою – так зване «громадське» затримання (ст. 207 КПК України). Для затримання уповноваженою службовою особою закон встановлює вичерпний перелік підстав: застання особи під час вчинення або безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення; безпосереднє переслідування підозрюваного; виявлення ознак, що вказують на причетність особи до

вчинення злочину [1]. Відсутність хоча б однієї з цих підстав означає незаконність затримання і тягне за собою відповідні процесуальні наслідки.
Одним із найпоширеніших видів процесуальних помилок при затриманні є порушення встановлених законом строків. Відповідно до ст. 211 КПК України, строк затримання не може перевищувати 72 годин з моменту затримання. Протягом цього строку особа має бути або звільнена, або доставлена до суду для вирішення питання про обрання запобіжного заходу. Паралельно ст. 278 КПК України встановлює, що повідомлення про підозру затриманій особі має бути вручено не пізніше 24 годин з моменту затримання [1]. Недотримання цих строків є самостійним процесуальним порушенням, що несумісне з гарантіями ст. 29 Конституції України [2] та ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3], яка прямо забороняє свавільне позбавлення свободи та вимагає негайного повідомлення затриманого про підстави затримання.
Принципово важливою процесуальною вимогою, порушення якої має найбільш серйозні наслідки, є забезпечення права затриманого на захисника. Стаття 213 КПК України зобов'язує уповноважену службову особу, яка здійснила затримання, негайно повідомити затриманому про його право мати захисника та забезпечити можливість скористатися цим правом. Стаття 42 КПК України закріплює право підозрюваного на захисника з моменту затримання [1]. Порушення цього права шляхом проведення будь-яких процесуальних дій – допиту, обшуку, впізнання тощо – до участі захисника або без належного роз'яснення права на відмову від нього є грубим порушенням засад кримінального провадження. Гловюк І. В. зазначає, що право на захист у момент затримання є невід'ємним елементом права на справедливий суд і його обмеження автоматично ставить під сумнів допустимість усіх доказів, отриманих у цей період [4, с. 318].
Суттєвим джерелом процесуальних помилок є також неналежне оформлення протоколу затримання. Стаття 209 КПК України вимагає, щоб уповноважена службова особа склала протокол затримання негайно після фактичного затримання із зазначенням місця, дати та точного часу (години та хвилин) затримання, підстав затримання, результатів особистого обшуку та переліку вилучених речей і документів [1]. Практика показує, що в протоколах нерідко зазначається час, що не збігається з фактичним моментом позбавлення свободи, або взагалі відсутні відомості про підстави затримання. Лобойко Л. М. наголошує, що фіксація точного часу затримання є принципово важливою, оскільки від цього моменту обчислюються всі подальші процесуальні строки, а їх порушення тягне незаконність наступних процесуальних рішень [5, с. 198].
Центральним питанням є правові наслідки процесуальних помилок при затриманні для допустимості зібраних доказів. Стаття 87 КПК України визнає

недопустимими докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та міжнародними договорами України. До таких порушень, зокрема, належать: здійснення процесуальних дій без участі захисника у випадках його обов'язкової участі; проведення слідчих дій до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; отримання показань від підозрюваного з порушенням права не свідчити проти себе [1]. Таким чином, показання, отримані від затриманого до роз'яснення його прав або без участі захисника, є недопустимими доказами і не можуть бути покладені в основу вироку. Це положення відповідає стандарту, виробленому Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Caldas Ramírez de Arrellano проти Іспанії», відповідно до якого будь-які докази, отримані внаслідок порушення ст. 3 чи ст. 5 Конвенції, мають виключатись із доказової бази [6].

Практика ЄСПЛ у справах проти України демонструє системний характер процесуальних порушень при затриманні. У справі «Нечипорук і Йонкало проти України» ЄСПЛ констатував порушення ст. 3 та ст. 5 Конвенції, встановивши, що заявник перебував під фактичним контролем поліції до офіційного оформлення затримання, а докази, отримані в цей період, були використані для засудження. Аналогічні порушення зафіксовані у справах «Олексій Михайлович Захаркін проти України» та «Тодоров проти України», де суд вказав на відсутність належного контролю прокурора за законністю затримання [7]. Верховний Суд України також послідовно застосовує доктрину «плодів отруєного дерева»: якщо первинне затримання є незаконним, усі докази, похідні від нього, підлягають виключенню з доказової бази відповідно до ч. 1 ст. 87 КПК України [1].

В умовах воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [8], ризики процесуальних помилок при затриманні суттєво зростають. Ускладнення оперативної обстановки, необхідність швидкого реагування на загрози та знижений рівень прокурорського нагляду створюють умови, за яких процесуальні гарантії можуть фактично нівелюватися. Водночас ст. 15 Конвенції [3] чітко визначає, які права не підлягають обмеженню навіть у надзвичайних обставинах: заборона катувань (ст. 3), право на справедливий суд у його мінімальних гарантіях та базові гарантії права на свободу. Отже, воєнний стан не звільняє органи досудового розслідування від обов'язку дотримуватися процесуального порядку затримання, а докази, отримані з його порушенням, залишаються недопустимими незалежно від обставин.

Таким чином, процесуальні помилки при затриманні особи є не лише технічними недоліками оформлення документів, а системною проблемою, що безпосередньо впливає на допустимість доказів і, відповідно, на результат усього кримінального провадження. Найбільш поширеними є: незаконні підстави затримання, порушення строків вручення повідомлення

про підозру, незабезпечення права на захисника та неналежне оформлення протоколу затримання. Усунення цих проблем потребує комплексного підходу: підвищення рівня процесуальної дисципліни органів досудового розслідування, посилення прокурорського нагляду за законністю затримання, а також чіткішого законодавчого врегулювання порядку фіксації моменту фактичного позбавлення свободи. Лише послідовне дотримання процесуальної форми здатне забезпечити баланс між ефективністю кримінального переслідування та надійним захистом прав особи.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 01.01.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 05.04.2026).
2. Конституція України від 28.06.1996 р. : станом на 01.01.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 05.04.2026).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. : ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 06.04.2026).
4. Головюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі КПК України 2012 р. : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 712 с. (дата звернення: 05.04.2026).
5. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підруч. Київ : Істина, 2014. 432 с. (дата звернення: 05.04.2026).
6. Справа «Яллоh проти Німеччини» (Jalloh v. Germany, Заява № 54810/00) : Рішення ЄСПЛ від 11.07.2006 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76307 (дата звернення: 04.04.2026).
7. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява № 42310/04) : Рішення ЄСПЛ від 21.04.2011 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104189 (дата звернення: 05.04.2026).
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 01.01.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 05.04.2026).

Ключові слова: затримання особи, процесуальні помилки, допустимість доказів, КПК України, право на захисника, протокол затримання, ЄСПЛ, недопустимі докази, досудове розслідування, воєнний стан.
Keywords: detention of a person, procedural errors, admissibility of evidence, CPC of Ukraine, right to counsel, detention report, ECHR, inadmissible evidence, pre-trial investigation, martial law.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Торбас О.О.

Гламаздіна Віолетта Миколаївна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Судовий розгляд є центральною стадією кримінального процесу, в межах якої здійснюється безпосереднє дослідження доказів, заслуховування позицій сторін та ухвалення судового рішення щодо винуватості чи невинуватості особи. Відповідно до положень КПК України судовий розгляд покликаний забезпечити захист прав і свобод людини, притягнення винних до відповідальності та недопущення засудження невинуватих осіб [1]. Саме на даній стадії реалізуються основоположні принципи кримінального провадження, зокрема змагальність сторін, безпосередність дослідження доказів, забезпечення права на захист і право на справедливий суд.

В умовах воєнного стану, запровадженого на підставі Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [2], здійснення правосуддя набуває особливого значення та водночас ускладнюється об'єктивними обставинами, пов'язаними з веденням бойових дій. Воєнний стан як особливий правовий режим передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод, однак діяльність судів не може бути припинена, що гарантує безперервність здійснення правосуддя навіть у надзвичайних умовах.

Особливості кримінального провадження в умовах воєнного стану зведені до окремого структурного розділу КПК, закріплені у вигляді спеціальних норм, насамперед у ст. 615 КПК та пов'язаних із нею положеннях. Дані норми визначають порядок здійснення як досудового розслідування, так і судового розгляду в умовах воєнного стану, передбачаючи можливість відступу від окремих процесуальних правил з метою забезпечення ефективності правосуддя та реагування на виклики, пов'язані з воєнними діями.

Однією з ключових особливостей судового розгляду в умовах воєнного стану є можливість зміни територіальної підсудності кримінальних проваджень. У разі неможливості здійснення правосуддя певним судом у зв'язку з бойовими діями, тимчасовою окупацією території або загрозою життю та здоров'ю учасників процесу, справа може бути передана до іншого суду. Такий механізм спрямований на забезпечення безперервності судового розгляду, хоча водночас може створювати додаткові труднощі для сторін у реалізації їхніх процесуальних прав. Судова практика виходить із принципу індивідуалізації підходу до кожної ситуації, враховуючи конкретні обставини воєнного часу. Якщо причини пропуску строку дійсно були зумовлені небезпекою для життя, здоров'я чи іншими об'єктивними обставинами, пов'язаними з воєнним станом.

Зазначена правова позиція, сформульована у постанові ККС ВС від 13.03.2025 р.: «причини пропуску процесуального строку, які реально

існували та загрожували безпеці, життю і здоров`ю, вказують на відсутність зловживань прокурором його процесуальними правами і свідчать про поважність причин пропуску ним строку на апеляційне оскарження вироку суду першої інстанції» [3, абзац 38]. Ця позиція демонструє прагнення судової влади забезпечити баланс між дотриманням процесуальної дисципліни та реальними умовами здійснення правосуддя в період воєнного стану, що є важливим елементом гарантування права на справедливий суд.
Суттєвого значення набуває також використання дистанційних технологій під час судового розгляду. Проведення судових засідань у режимі відеоконференції дозволяє забезпечити участь сторін, свідків, експертів та інших учасників процесу навіть за умов обмеженого доступу до суду або небезпеки пересування. Дане питання є досить обговорюваним серед науковців. Так, І.В. Гловюк та О.М. Дроздов зазначали: « …цей механізм у деяких випадках є єдино можливим (за станом здоров'я особи, в умовах, коли особа знаходиться на тимчасово окупованій території, якщо на певній території внаслідок бойових дій не працюють суди тощо)» [4, с. 443].
Так, дійсно, такий підхід сприяє дотриманню принципу доступності правосуддя, оперативності розгляду кримінальних проваджень і водночас підвищує рівень безпеки учасників процесу.
У практиці Верховного Суду сформовано підхід, відповідно до якого застосування відеоконференції під час кримінального провадження є допустимим за умови забезпечення реальної, а не формальної участі особи у судовому засіданні та має дискреційні повноваження щодо визначення форми участі особи у засіданні, а застосування відеоконференції є правомірним, якщо забезпечено можливість повноцінної реалізації процесуальних прав. Зокрема у Постанові ККС ВС від 27.02.2024 зазначено: «застосовувані в дистанційному судовому провадженні технічні засоби і технології мають забезпечувати, дотримання принципу гласності та відкритості судового провадження, а учасникам кримінального провадження має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового провадження, ставити запитання і отримувати на них відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права» [5, абзац 37]. Таким чином, судова практика виходить із необхідності дотримання балансу між безпековими умовами воєнного стану та гарантіями справедливого судового розгляду, визнаючи відеоконференцію ефективним інструментом здійснення правосуддя за умови належного процесуального забезпечення.
Особливості судового розгляду в умовах воєнного стану також проявляються у гнучкому підході до процесуальних строків. На чому і наголошують О.В. Марченко та ін.: «Особливої уваги потребує проблема процесуальних строків та процесуальної дисципліни в умовах воєнного стану. Об'єктивна неможливість своєчасного вчинення процесуальних дій через бойові дії, відсутність зв'язку або вимушене переміщення осіб

потребує гнучкого підходу з боку судів при вирішенні питань поновлення строків та оцінки поважності причин їх пропуску» [6, с. 557].

Окремої уваги потребує питання зупинення судового провадження, зокрема у випадку мобілізації обвинуваченого для проходження військової служби. Така підстава є специфічною для умов воєнного стану та відображає необхідність врахування виконання громадянами конституційного обов'язку щодо захисту держави. Як зазначає О. Вознюк : «…не дивлячись на безумовність законодавчого закріплення такої підстави для зупинення судового провадження як мобілізація обвинуваченого, суди мають можливість дослідити об'єктивність неможливості продовження судового розгляду…» [7, с. 42], застосування даної норми має здійснюватися з дотриманням принципу розумності строків судового розгляду та недопущенням надмірного затягування провадження як спосіб уникнення покарання.

Суттєвими залишаються й організаційні та безпекові виклики, які впливають на здійснення судового розгляду. До них належать пошкодження або знищення судової інфраструктури, вимушене переміщення судів, обмежений доступ до матеріалів кримінальних проваджень, перебої в роботі електронних систем, а також ризики для життя і здоров'я учасників процесу. У таких умовах суди змушені застосовувати гнучкі організаційні рішення, поєднуючи вимоги процесуального закону з реальними умовами воєнного часу.

Попри зазначені особливості, судовий розгляд зберігає своє основне призначення – забезпечення реалізації права на справедливий суд. Навіть в умовах воєнного стану мають бути гарантовані такі фундаментальні принципи, як право на захист, презумпція невинуватості, змагальність сторін та розгляд справи упродовж розумного строку. Водночас розширення повноважень органів державної влади та певне спрощення процесуальних процедур обумовлюють необхідність постійного контролю за дотриманням балансу між інтересами держави та правами особи.

Таким чином, судовий розгляд як стадія кримінального процесу в умовах воєнного стану зазнає істотних трансформацій, спрямованих на забезпечення безперервності та ефективності правосуддя. Запроваджені зміни до КПК України дозволяють адаптувати кримінальне провадження до умов війни, однак їх застосування має здійснюватися з урахуванням принципу пропорційності та необхідності збереження фундаментальних прав людини. Подальше вдосконалення законодавства повинно бути спрямоване на підвищення стійкості судової системи до кризових умов і водночас на забезпечення високих стандартів справедливого судочинства.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 04.03.2026 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 04.03.2026 р. № 389-VIII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
3. Постанова ККС ВС від 13.03.2025 у справі № 616/905/19 (провадження №51-4042км23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125876639
4. Главюк І.В., Дроздов О.М. Проведення судового засідання у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: доктринальні та практичні проблеми (2023) DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/104
5. Постанова ККС ВС від 27.02.2024 у справі № 754/6210/21 (провадження № 51-7413км23) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117402536
6. Марченко О.В., Кругла Х.В. Доступ до правосуддя в умовах цифровізації та воєнного стану. *The 6 th International scientific and practical conference «Modern science: trends, challenges, solutions». 2026. С*. 555-558. URL: https://surl.li/pantjb
7. Вознюк О.Л. Добросовісність використання мобілізації обвинуваченого як підстави зупинення судового провадження. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Міжвідом. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 квітня 2023 року, Київ, 2023. С. 40–42 URL: https://www.navs.edu.ua/files/kafedru/kkp/2023/zbirnyk_konf_280423.pdf

Ключові слова: судовий розгляд, кримінальний процес, воєнний стан, кримінальне провадження, справедливий суд.
Keywords: judicial proceedings, criminal procedure, martial law, criminal proceedings, fair trial.
Науковий керівник: *к. ю. н., доцент, доцент кафедри Гуртієва Л. М.*

Гордієнко Валерія Сергіївна
здобувачка 3-го курсу факультету
адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету "Одеська юридична академія"

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ : ПРОБЛЕМИ ЗБИРАННЯ ТА ОЦІНКИ

Актуальність даної теми полягає в стрімкій цифровізації суспільних відносин та необхідності впровадження електронних доказів як ефективного засобу доказування обставин справи.

Електронні докази є невід’ємною частиною сучасного кримінального процесу: від приватного листування до записів відеоспостереження. Попри їхню значну роль у підтвердженні фактів, практика стикається з серйозними викликами щодо їхньої легалізації. Питання допустимості та технічні труднощі під час вилучення інформації нерідко стають причиною того, що важливі докази втрачають юридичну силу.

Процес доказування фактично становить суть кримінального провадження на всіх етапах – від внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань до ухвалення рішення. Сьогодні електронні докази стають невід’ємним елементом цього процесу, хоча процедурні питання їхнього

збирання та оцінки все ще викликають запеклі дискусії серед юристів-практиків.

Аналіз судової практики в Україні свідчить, що робота з електронними доказами досі супроводжується значними труднощами. Головні проблеми виникають на етапі оцінки їхньої допустимості: суди часто відхиляють такі докази, якщо під час їхнього вилучення або фіксації було хоча б мінімально порушено процедуру [1, с. 25]. Це ще раз доводить, що нам потрібно не лише оновлювати законодавство, а й краще навчати слідчих та суддів працювати з цифровими даними.

Відповідно до змісту ч. 2 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України, законодавець визначив вичерпний перелік процесуальних джерел доказів, до яких належать показання, речові докази, документи та висновки експертів [2].

п.1 ч.2 Ст. 99 Кримінального процесуального кодексу України вказує, що матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації є документами. Законодавець у ст. 99 Кримінального процесуального кодексу України зазначає, що оригіналом електронного документа визнається його дублікат, створений на папері або на електронному носії [2]. Така законодавча конструкція дозволяє стороні обвинувачення використовувати копії файлів без вилучення самого фізичного сервера чи комп’ютера, що забезпечує безперервність роботи підприємств. Попри те, що кожне з цих джерел має ідентичну юридичну силу при їх оцінці судом, вони суттєво різняться за своєю процесуальною формою та специфікою фіксації інформації.

Специфіка електронних доказів, на відміну від класичних речових доказів чи документів, зумовлена їхньою цифровою природою.

По-перше, вони нерозривно пов’язані з технічним середовищем: без спеціального обладнання їх неможливо навіть сприйняти, не те що проаналізувати.

По-друге, ключовою проблемою є їхня «змінність» – будь-яке втручання може безслідно змінити або видалити дані, що ставить під сумнів їхню достовірність у суді. Для усунення цього ризику в криміналістиці використовується фіксація так званої «хеш-суми». Якщо в протоколі огляду чи обшуку вказано цей код, це дозволяє пізніше порівняти його з кодом доказу в суді та підтвердити, що файл не редагувався.

По-третє, глобальність мережі Інтернет дозволяє зберігати інформацію на іноземних серверах, що створює серйозні перешкоди під час спроб отримати доступ до них у межах міжнародної правової допомоги.

Під час збирання електронних доказів однією з проблем є те, що цей процес є тривалим. Оскільки сучасні методи захисту даних- шифрування, складні паролі, часто унеможливлюють доступ до інформації без ризику її

пошкодити. В даному випадку необхідне втручання спеціалістів в роботу з даним видом доказів.

Останнім часом суди все частіше стикаються з необхідністю дослідження цифрових даних. Проте на практиці виникає серйозна проблема з тим, як суддям оцінювати їхню допустимість та достовірність. Як приклад: адвокати масово подають клопотання про недопустимість таких доказів, аргументуючи це порушенням процедури копіювання. У випадку, коли дані спочатку переносили з телефона на комп'ютер, а вже потім записували на диск для суду. Позиція захисту тут зрозуміла: вони вважають, що через зміну носіїв та можливу зміну формату файлів такий "кінцевий" доказ уже не є ідентичним оригіналу, а отже, не може бути використаний у справі [5].

У Постанові ВС від 18.12.2019 р. у справі № 588/1199/16-к суд визнав недопустимими протокол аудіо-, відеоконтролю особи із додатками, протоколом огляду отриманих під час проведення негласних слідчих розшукових дій носіїв інформації та постановою про визнання їх речовими доказами. Оскільки було подано клопотання від захисника про невідкриття їй стороною обвинувачення в порядку ст. 290 КПК доручення на проведення негласних слідчих розшукових дій, під час яких здійснено відеозапис. У цьому випадку суд задовольнив клопотання [4].

Поряд із законністю процедури вилучення, ключову роль відіграє фактор часу. Недосконалість процедурних строків часто стає причиною того, що електронні дані втрачаються ще до моменту їхньої офіційної фіксації. Варто також зазначити, що інститут тимчасового доступу не завжди є ефективним механізмом у руках слідчого. Процесуальні та часові обмеження на отримання відповідної ухвали суду часто призводять до того, що сторона обвинувачення втрачає можливість оперативно отримати необхідні докази, особливо коли йдеться про цифрову інформацію, яка може бути швидко знищена. У даному випадку аналіз судової практики, зокрема постанови ККС ВС від 3 жовтня 2023 року справа № 596/509/22, дає підстави стверджувати, що тимчасовий доступ не є єдиним механізмом отримання доказів. Якщо особа за власною ініціативою та добровільно передає слідчому документи чи речі, такі дії повністю вписуються в межі процесуального закону. У цьому випадку немає ознак отримання матеріалів у позапроцесуальний спосіб, що автоматично знімає питання про їх недопустимість [3].

Отже, сучасний стан правового регулювання електронних доказів в Україні перебуває на етапі становлення. Попри закріплення в ст. 99 Кримінального процесуального кодексу України статусу цифрових носіїв як документів, на практиці залишається значний розрив між технічними можливостями збирання даних та їхньою юридичною легітимізацією в суді.

Основними перешкодами на шляху до ефективного використання цифрової інформації є складність підтвердження її автентичності та ризик несанкціонованого втручання. Встановлено, що фіксація «хеш-суми» під час

вилучення техніки є не просто технічною дією, а необхідною процесуальною гарантією, яка дозволяє спростувати аргументи захисту про недопустимість копій через їхню можливу модифікацію.

Водночас, актуальна практика Верховного Суду дещо спрощує процесуальний шлях отримання таких доказів, допускаючи їх добровільну передачу слідчому та визнаючи ідентичність дублікатів оригіналу. Для підвищення ефективності правосуддя вбачається за необхідне подальше вдосконалення норм Кримінального процесуального кодексу України в частині деталізації процедур огляду електронних носіїв та узгодження стандартів роботи з цифровими даними.

Для вирішення цих проблем нагальним є необхідність закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України окремої статті, яка б деталізувала процедуру огляду саме електронних доказів.

Список використаних джерел

1.Вітковська І. Автентичність електронних доказів: практичний аспект. Право і держава. 2020. № 48 (1). С. 23–27.

2.Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 06.04.2026).

3. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 03 жовтня 2023 року у справі № 596/509/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113985494 (дата звернення: 09.04.2026).

4.Постанова Верховного Суду від 18.12.2019 р. у справі № 588/1199/16-к (провадження № 51-3127км19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/86505861 (дата звернення: 06.04.2026).

5.Судді ККС ВС обговорили проблемні питання допустимості електронних доказів під час судового розгляду. Верховний Суд: офіційний вебсайт. 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1202347/ (дата звернення: 06.04.2026).

Ключові слова: електронні докази, кримінальний процес, доказування, практика, проблема, оцінка

Keywords: electronic evidence, criminal procedure, evidence, practice, issue, evaluation

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Волошина В.К.

Грицик Кристина Віталіївна

здобувачка 1-го курсу магістратури

факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

здобувачка бакалаврату факультету міжнародного права

Університету Відня (Universität Wien)

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА АВСТРІЇ

На тлі євроінтеграційних процесів та орієнтації України на континентальну модель кримінального процесу особливо важливим є порівняння національного підходу із законодавством держав ЄС, зокрема Австрії. Такий аналіз дає можливість перейняти успішні практики та наблизити українське правове регулювання до європейських стандартів. У межах цієї наукової роботи досліджено поняття кримінального провадження в Україні та Австрії. Ключовими питаннями дослідження є визначення законодавцем змісту та меж кримінального провадження, і встановлення моменту, з якого воно вважається розпочатим.

Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України кримінальне провадження – це «досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність» [1]. Таке визначення відрізняється своєю прив'язка до «вчинення діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність» та відсутність прямої вказівки на момент початку. З положень п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК не випливає, з якого саме процесуального моменту «досудове розслідування і судове провадження» утворюють «кримінальне провадження» – це доводиться реконструювати через інші норми (насамперед п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК та ст. 214 КПК, де йдеться про внесення відомостей до ЄРДР) [1].

В юридичній літературі існує позиція, що поняття кримінального провадження має низку дискусійних аспектів. Зокрема, Л.М. Гуртієва у своїх працях звертає увагу на деякі неточності законодавчої дефініції [2, 3], які полягають у наступному. *По-перше,* реальний початок кримінального провадження зумовлений не самим *фактом* вчинення діяння, а отриманням органами досудового розслідування чи прокурором інформації про можливе правопорушення [2, с. 59; 3, с. 155-156]. Саме з цього моменту виникають кримінально-процесуальні правовідносини й починає діяти комплекс гарантій (право на захист, на адвоката, тощо). *По-друге,* кримінальне провадження може бути розпочато й активно здійснюватися, навіть якщо подія злочину в подальшому не підтвердиться (закриття за відсутністю події чи складу злочину) [2, с. 59-60; 3, с. 156-157]. Авторка пропонує змінити норму-дефініцію п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК так, щоб кримінальне провадження визначалося як діяльність, пов'язана з отриманням уповноваженими органами інформації про ознаки вчиненого чи підготовлюваного кримінального правопорушення [2, с. 61; 3, с. 158].

В Австрії поняття кримінального провадження (Strafverfahren) та його досудової стадії (Ermittlungsverfahren) розкриваються насамперед у § 1 і § 91 Strafprozessordnung (StPO) [5]. Так, кримінальне провадження починається тоді, коли кримінальна поліція або прокуратура розпочинають

розслідування з метою з'ясування початкової підозри (Anfangsverdacht) згідно з абз. 3. Воно ведеться як досудове провадження щодо невідомих осіб або щодо підозрюваної особи доти, доки конкретна людина не стане підозрюваною у вчиненні кримінального правопорушення на підставі певних фактичних обставин (§ 48 абз. 1 п. 2). Після цього провадження здійснюється вже щодо цієї особи як підозрюваного. (Зауважимо, що наведений переклад є довільним авторським перекладом положення § 1 Abs. 2 Strafprozessordnung (StPO). Переклад виконано мною самостійно; рівень володіння німецькою мовою – C1. Оригінальний текст доступний у: Österreichisches Strafprozessordnung 1975 (StPO). BGBl. Nr. 631/1975 idgF. URL: https://www.ris.bka.gv.at).

1. Початок ***Strafverfahren*** (кримінального провадження)
    1. § 1 Abs. 2 StPO встановлює, що кримінальне провадження починається, коли поліція або прокуратура починають розслідування для з'ясування *Anfangsverdacht* (початкової підозри) [4].
    2. § 1 Abs. 3 StPO уточнює, що *Anfangsverdacht* існує тоді, коли на підставі певних ознак можливо припустити, що було вчинено кримінальне правопорушення [4].

Отже, нормативний акцент робиться саме на інформаційних підставах – *Anhaltspunkte* (вихідних ознаках) для формування підозри, а не на самому факті злочину [5]. Це концептуально близько до позицій окремих українських дослідників, зокрема Л.М. Гуртієвої.

2. Зміст та призначення ***Ermittlungsverfahren*** (досудового розслідування)
    § 91 Abs. 1 StPO визначає, що *Ermittlungsverfahren* (досудове розслідування) має на меті з'ясувати обставини та підозру настільки, щоб прокуратура могла прийняти рішення щодо обвинувального акту, відмови від переслідування або закриття провадження [4, 5].
    § 91 Abs. 2 StPO описує *Ermittlung* (розслідування) як будь-яку діяльність поліції, прокуратури чи слідчого судді, спрямовану на отримання і аналіз інформації для з'ясування підозри. Ця діяльність здійснюється у формах *Erkundigung* (попередні з'ясування) і *Beweisaufnahme* (збирання доказів) [4].
    При цьому *Erkundigungen* (попередні з'ясування), спрямовані лише на перевірку наявності *Anfangsverdacht*, **не вважаються** *Ermittlungen* (розслідуванням) у сенсі § 91 Abs. 2 StPO [4].

Таким чином, австрійське законодавство чітко розмежовує передпроцесуальні з'ясування – *Erkundigungen* (попередні перевірки), що визначають, чи є підстави для порушення *к*римінального провадження [5], та власне *Ermittlungsverfahren* (досудове розслідування), яке вже є частиною кримінальне провадження та супроводжується повним обсягом прав підозрюваного і контролем суду.

Отже, ключовими пунктам порівняльного аналізу є:

1. Ступінь нормативної визначеності
    1. **Україна:** існує розрив між легальною дефініцією та фактичним початком провадження. Щоб визначити момент виникнення «кримінального провадження», необхідно системно тлумачити КПК [1].
    2. **Австрія:** у межах одного параграфа – § 1 StPO – законодавець чітко встановлює критерій початку провадження та його початковий статус як досудового розслідування проти невідомої або відомої особи, тоді як § 91 StPO детально визначає функції та зміст цієї стадії [4].
2. Передпроцесуальна стадія
    1. **Україна:** після скасування стадії «порушення кримінальної справи» (КПК 1960 року) фактично відсутній чітко окреслений до-реєстраційний етап.
    2. **Австрія:** законодавець спеціально розрізняє *Erkundigungen* (попередні з'ясування) або перевірка *Anhaltspunkte* – початкових відомостей/ознак) і *Ermittlungen* (процесуальні розслідувальні дії) у сенсі § 91 StPO [4]. Поки здійснюються лише *Erkundigungen*, метою яких є встановити, чи існує початкова підозра, кримінальне провадження формально ще не розпочате.
3. Зв'язок із процесуальними правами особи
    - **Україна:** з моменту початку кримінального провадження особа має отримати повний комплекс процесуальних гарантій. Невизначеність цього моменту ускладнює захист від свавільного втручання держави.
    - **Австрія:** ключовий момент пов'язується з виникненням *Anfangsverdacht* (початкової підозри) та початком *Ermittlungsverfahren* (досудового розслідування). Саме тоді особа набуває статусу *Verdächtiger/Beschuldigter* (підозрювана особа) зі всіма відповідними правами (§ 48 StPO) [4]. Це забезпечує прозорість та передбачуваність процесу.

Отже, порівняння з австрійською моделлю показує, що проблеми, які нині обговорюються у доктрині українського кримінального процесу, уже мають нормативне вирішення в іншій юрисдикції, і це може слугувати аргументованим орієнтиром для подальшої кодифікації. Австрійська StPO демонструє чітку логіку: кримінальне провадження починається з моменту *Ermittlungen* (розслідувальних дій) для перевірки *Anfangsverdacht* (початкової підозри), а законодавець розрізняє попередні з'ясування та досудове провадження з процесуальними гарантіями.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 19.03.2026).
2. Гуртієва Л.М. Аналіз положень п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України щодо визначення поняття кримінального провадження. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 70-річчю д. ю. н., проф. Ю.П. Аленіна (21 квітня 2017 р., Одеса). Одеса: Юридична література, 2017. С. 58-62. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/d8153969-5492-4cb0-8007-264d9754ef1f.
3. Гуртієва Л.М. Початок кримінального провадження України та стадії досудового розслідування. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 155-159. URL: http://pd.onu.edu.ua/article/download/233159/231900/533380.
4. Österreichische Strafprozeßordnung 1975 (StPO) BGBl. Nr. 631/1975. – § 1 «Das Strafverfahren», § 91 «Zweck des Ermittlungsverfahrens» (чинна редакція). Офіц. публікація: Rechtsinformationssystem des Bundes (RIS). URL: https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002326.
5. Kommentar zur *Strafprozessordnung* (StPO) – Band 1, Manz-Verlag. URL: https://shop.manz.at/shop/products/9783700779346.
Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, юридична визначеність, процесуальні гарантії.
Keywords: criminal proceedings, pre-trial investigation, legal certainty, procedural safeguards.
***Науковий керівник*:** к.ю.н., доцент Гуртієва Л. М.

Гринюк Катерина Олександрівна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ДО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЗНАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Інститут застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в Україні має комплексну правову природу, оскільки поєднує норми кримінального та кримінального процесуального права. У науковій літературі він обґрунтовано розглядається як самостійний нормативно-правовий інститут, що включає матеріально-правовий і процесуальний компоненти [1, с. 50 та ін.].

Правова природа цього акта визначається насамперед його функціональним призначенням. Деякі вчені (Л.М. Гуртієва та ін.) зазначають, що акт про застосування до юридичної особи заходів кримінально-

правового характеру є самостійним видом підсумкового рішення досудового розслідування, яке прокурор скеровує до суду [2, с. 128]. Положення КПК України [3] визначають зміст процесуального документа щодо юридичної особи. Такий акт має містити дані про юридичну особу, прокурора, фактичні обставини суспільно небезпечного діяння, його правову кваліфікацію, докази зв'язку юридичної особи з цим діянням, а також інші відомості, необхідні для судового розгляду. Матеріально-правові підстави застосування таких заходів закріплені у КК України, зокрема в положеннях про підстави та види заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб [4]. Матеріальною основою складання акта є встановлення передбачених законом підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи. І.М. Дідик підкреслює, що такі підстави мають складний характер, оскільки визначаються через сукупність ознак: наявність відповідного кримінального правопорушення, статус уповноваженої особи юридичної особи, а також вчинення діяння від імені та/або в інтересах юридичної особи [5, с. 37–38]. Отже, зміст акта не може бути довільним: він має спиратися на конкретний юридичний склад підстав, визначених кримінальним законом [5, с. 38].

Значення акта у кримінальному процесі полягає у тому, що саме він відкриває судову стадію спеціального провадження щодо юридичної особи. Якщо обвинувальний акт визначає межі судового розгляду щодо фізичної особи, то акт про застосування заходів кримінально-правового характеру визначає предмет розгляду щодо юридичної особи: чи існують передбачені законом умови для застосування до неї штрафу, конфіскації майна, ліквідації або інших заходів кримінально-правового характеру [2, с. 128–129]. У цьому сенсі такий акт виконує предметоутворюючу функцію, оскільки його зміст окреслює межі судового розгяду та доказування у провадженні щодо юридичної особи [1, с. 52].

Не менш важливою є гарантійна функція цього акта. О.Ю. Татаров, аналізуючи спеціальний порядок провадження щодо юридичних осіб, наголошує на необхідності забезпечення процесуальної автономності юридичної особи, її права на представництво, захист та реальну участь у кримінальному провадженні [6, с. 112–116]. Саме тому акт прокурора має чітко визначати, які фактичні обставини та які правові підстави обґрунтовують необхідність застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Без такої конкретизації неможливо забезпечити належну реалізацію права юридичної особи на захист і ефективний судовий контроль.

Практика Верховного Суду також підтверджує самостійне процесуальне значення провадження щодо юридичної особи. Так, у постанові ККС ВС від 04.04.2023 зазначено, що представник юридичної особи має право на апеляційне оскарження лише тоді, коли щодо цієї юридичної особи реально

здійснюється провадження про застосування заходів кримінально-правового характеру. Саме згадування юридичної особи в матеріалах кримінального провадження не означає автоматичного набуття нею спеціального процесуального статусу. Крім того, звернена увага, що ст. 191 КК України не належить до переліку кримінальних правопорушень, які є підставою для застосування таких заходів до юридичної особи відповідно до ст. 96-3 КК України [7].

У постанові ККС ВС від 14.11.2022 підкреслено значення процесуального порядку початку провадження щодо юридичної особи. Зокрема вказано: ст. 341 КПК передбачає відповідну процесуальну процедуру, зокрема для початку такого провадження під час судового розгляду [8]. Це має значення для розуміння природи акта про застосування заходів кримінально-правового характеру, оскільки застосування таких заходів не може бути випадковим або формальним, а потребує чіткої процесуальної дії прокурора та визначення меж провадження щодо юридичної особи.

Особливе значення має постанова ОП ККС ВС від 24.02.2025 у якій прямо згадано ухвалу про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру за ст. 483-15 КПК як судове рішення, яким закінчується розгляд справи у відповідній частині [9]. Це підтверджує, що провадження щодо юридичної особи має самостійне процесуальне значення, а судове рішення за результатами розгляду акта прокурора є завершальним рішенням щодо питання застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Деякі вчені (А.Е. Гасанов та ін.) звертають увагу, що законодавчі зміни, зокрема розширення підстав застосування таких заходів і розвиток механізмів спеціальної конфіскації, свідчать про трансформацію цього інституту під впливом євроінтеграційних процесів [10, с. 314–318]. Окреме значення має Закон України від 04.12.2024 № 4111-IX, спрямований на забезпечення реалізації положень Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях [11]. У цьому контексті акт про застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи стає важливим процесуальним інструментом реалізації кримінально-правової політики держави щодо корпоративних суб’єктів.

Окремий напрям наукової дискусії стосується застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у справах, пов’язаних зі збройним конфліктом. Так, А.М. Ященко та ін. звертають увагу на необхідність удосконалення законодавства і практики у випадках, коли кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб юридичної особи має зв’язок зі збройним конфліктом [12, с. 116–118]. Це додатково підтверджує, що акт прокурора має бути максимально конкретизованим, оскільки саме через нього формулюється зв’язок між діями уповноваженої

особи, інтересами юридичної особи та підставами застосування кримінально-правових заходів.

Таким чином, акт про застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи має подвійну правову природу. З одного боку, він є підсумковим процесуальним рішенням прокурора, яким завершується досудове розслідування у спеціальному провадженні щодо юридичної особи [2, с. 128]. З іншого боку, він є процесуальною формою реалізації матеріально-правових підстав застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру [5, с. 38–39]. Його значення у кримінальному процесі полягає в тому, що він визначає межі судового розгляду щодо юридичної особи, забезпечує реалізацію її права на захист, виступає необхідною передумовою судового контролю та забезпечує практичне функціонування спеціального порядку кримінального провадження щодо юридичних осіб.

Список використаних джерел

1. Загиней-Заболотенко З.А. Застосування заходів кримінально-правового характеру як нормативно-правовий інститут. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Т. 3, Вип. 83, ч. 3. С. 49–54. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/310459
2. Гуртієва Л.М. Види підсумкових рішень стадії досудового розслідування, які прокурор скеровує до суду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2026. № 79. С. 126–130. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.79.24. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc79/26.pdf
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14.
5. Дідик І.М. Підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – критичний погляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 3, Вип. 83, ч. 3. С. 36–40. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/310385
6. Татаров О.Ю. Процесуальні гарантії юридичних осіб при укладенні угоди у кримінальному провадженні: національний досвід і європейський контекст. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 3–4. С. 111–125. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/811
7. Постанова ККС ВС від 04.04.2023 у справі № 317/1119/22, провадження № 51-3584км22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110055060
8. Постанова ККС ВС від 14.11.2022 у справі № 640/3693/15-к, провадження № 51-5737км19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107441917.

9. Постанова ОП ККС ВС від 24.02.2025 у справі № 991/7253/23, провадження № 51-7441кмо23. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/125736598

10. Гасанов А. Е. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та спеціальна конфіскація: тенденції розвитку інститутів в умовах євроінтеграції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 314–318. URL: https://www.lsej.org.ua/4_2025/74.pdf

11. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення реалізації положень Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях : Закон України від 04.12.2024 № 4111-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4111-20 (дата звернення: 16.04.2026).

12. Ященко А. М., Павликівський В. І. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб яких пов'язана зі збройним конфліктом (war nexus): пропозиції удосконалення законодавства України та практики його застосування. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2024. Т. 31, № 1. С. 116–129. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/132

***Ключові слова**: акт про застосування заходів кримінально-правового характеру, юридична особа, заходи кримінально-правового характеру, досудове розслідування, підсумкове рішення, кримінальний процес.*

***Keywords**: act on the application of criminal law measures, legal entity, criminal law measures, pre-trial investigation, final procedural decision, criminal procedure.*

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гуртієва Л.М.

Грігуца Яна Сергіївна

здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПОСТКОНФЛІКТНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Повномасштабна збройна агресія проти України суттєво вплинула на функціонування системи кримінального правосуддя. У післявоєнний період держава має забезпечити ефективне розслідування та судовий розгляд воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину агресії з дотриманням фундаментальних процесуальних гарантій. У цьому контексті особливого значення набуває міжнародний досвід постконфліктного кримінального процесу. Практика міжнародних трибуналів і змішаних форм правосуддя демонструє ефективні механізми притягнення до відповідальності в умовах руйнування інституцій та дефіциту доказів. Особливістю міжнародного кримінального процесу є гнучкість доказування:

широко використовуються цифрові матеріали, супутникові знімки, перехоплені комунікації, а також дані неурядових організацій. Водночас важливу роль відіграє захист свідків і потерпілих через механізми анонімності, дистанційної участі та психологічної підтримки.

Світова практика сформувала три основні моделі постконфліктного правосуддя: міжнародні трибунали ad hoc; гібридні суди (Сьєрра-Леоне, Камбоджа); та діяльність Міжнародного кримінального суду (МКС), заснованого на Римському статуті 1998 року [10 ст.13]**.**Аналізуючи застосування цього досвіду в Україні, слід констатувати, що національна система кримінальної юстиції стикається з кризою перевантаження. Кількість зафіксованих воєнних злочинів перевищує 200 тисяч епізодів (202 514 за звітом ГУНП станом на 18.03.2026 та 232 499 за звітом ОГП станом на 31.12.2025), що робить неможливим розгляд усіх справ виключно міжнародними інституціями. Отже, основний тягар лягає на українські загальні суди, які часто не мають достатньої спеціалізації в галузі міжнародного гуманітарного права (МГП) [11,14].

Кримінальний процес у постконфілктний період в Україні характеризується поєднанням національних ресурсів та міжнародної експертизи через модель «інтернаціоналізованих» судів. В українських реаліях це втілюється через роботу Спільних слідчих груп (JIT) та присутність іноземних радників в Офісі Генерального прокурора. Сучасний постконфліктний процес в Україні впроваджує новації, яких не було в практиці трибуналів XX століття: масове використання даних із відкритих джерел (OSINT), супутникових знімків та електронних доказів. Український досвід співпраці з Міжнародним центром з переслідування за злочин агресії проти України (ICPA) у Гаазі створює новий стандарт координації спільних слідчих груп (JIT), що може стати моделлю для майбутніх конфліктів у світі [2,9].

Ключовим викликом залишається розгляд справ in absentia. Міжнародні стандарти вимагають суворого дотримання прав на захист навіть у таких процесах. Україна, на нашу думку, спроможна використати досвід Спеціального трибуналу по Лівану, де процедура заочного засудження була детально регламентована (ст. 22 Статуту STL), щоб уникнути скасування вироків у майбутньому [7 ст.20]. Одним із найбільш прогресивних аспектів застосування міжнародного досвіду є впровадження інституту відповідальності військових командирів та цивільних начальників (ст. 31-1 КК України), що є прямою імплементацією ст. 28 Римського статуту [12,15]. У звіті Ukrainian Legal Advisory Group «Спроможність судової системи України забезпечити відповідальність за тяжкі міжнародні злочини...» зазначено, що створення міжнародного трибуналу розглядається виключно у форматі, змішаному з національною системою правосуддя [1, ст. 37].

Важливим орієнтиром є Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (ICTY), створений Резолюцією РБ ООН № 827 від 25 травня 1993 року.

Однією з найбільш знакових справ у практиці ICTY є справа «Прокурор проти Радована Караджича». Радован Караджич був президентом Республіки Сербської та фактичним політичним лідером боснійських сербів під час війни у Боснії і Герцеговині. Особливе місце у справі займав епізод Сребрениці (липень 1995 року), де вбивство понад 7 тисяч боснійських мусульман було визнано актом геноциду [4]. Перший обвинувальний акт включав 16 пунктів, серед яких: один пункт звинувачення у геноциді; три пункти звинувачення у злочинах проти людяності, включаючи переслідування за політичними, расовими та релігійними мотивами та снайперську кампанію проти цивільного населення Сараєво; п'ять пунктів звинувачення у серйозних порушеннях Женевських конвенцій та сім звинувачень у порушеннях законів і звичаїв війни [5].

Другий обвинувальний акт містив двадцять пунктів, звинувачуючи особу у геноциді, десяти пунктах злочинів проти людяності (знищення та вбивства) та дев'яти пунктах порушень законів і звичаїв війни. У висновку об’єднаний змінений обвинувальний акт висував звинувачення у геноциді та співучасті в ньому, п'яти пунктах злочинів проти людяності (знищення, вбивства, переслідування, депортація та інші нелюдські дії), трьох пунктах порушень законів і звичаїв війни (вбивства, тероризм щодо цивільних, захоплення заручників) та одному пункті серйозних порушень Женевських конвенцій (навмисне вбивство) [5]. Радована Караджича було визнано винним у геноциді, переслідуваннях, винищенні, вбивствах, депортації, насильницькому переселенні, терорі, нападах на цивільне населення та захопленні заручників, і засуджено до 40 років позбавлення волі, що у 2019 році було змінено Апеляційною палатою на довічне ув’язнення [8,13].

З процесуальної точки зору справа показова через підходи до доказування: використано свідчення 568 свідків та понад 10 000 доказів, включаючи перехоплені телефонні розмови, військові накази та експертні висновки щодо масових поховань. Суд застосував концепцію «спільного злочинного наміру» (joint criminal enterprise), що дозволило притягнути до відповідальності лідера за реалізацію спільного плану навіть без прямого виконання злочинних дій. Практика у справі Караджича демонструє можливість доведення відповідальності політичного керівництва через аналіз системних дій і наказів та підтверджує допустимість використання цифровізованих доказів [6, ст.3].

Не менш важливою є практика Міжнародного трибуналу щодо Руанди (ICTR), зокрема справа «Прокурор проти Жана-Поля Акаєсу», де суд вперше визнав сексуальне насильство складовою геноциду, прийнявши свідчення потерпілих як ключовий доказ за відсутності документальної бази [3].

Ці кейси демонструють, що міжнародний кримінальний процес здатний адаптуватися до умов, у яких традиційні стандарти доказування не працюють. Міжнародний досвід Боснії і Герцеговини підтверджує

доцільність створення спеціалізованих воєнних палат у судах загальної юрисдикції. Україні варто розглянути можливість створення Вищого суду з питань воєнних злочинів або спеціалізованої палати у Верховному Суді для забезпечення єдності трактування нових статей КК. Тільки через поєднання оновленого закону, цифровізації доказів (OSINT) та спеціалізації суддів Україна реалізує концепцію «перехідного правосуддя», визнану світом.

Список використаних джерел

1. Capacity of Ukraine's judicial system to ensure accountability for grave international crimes committed in the course of the Russia's aggression against Ukraine: a perspective of judges and veterans : analytical report / Ukrainian Legal Advisory Group. Kyiv, 2024. P. 37. URL: https://surl.li/arypcd (дата звернення: 19.03.2026).
2. Joint Investigation Teams (JITs) : judicial cooperation instruments / Eurojust. The Hague, 2026. URL: https://surl.li/jitzjm (дата звернення: 19.03.2026).
3. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu : Case No. ICTR-96-4-T. Judgement of 2 Sept. 1998. International Criminal Tribunal for Rwanda. URL: https://surl.li/kaevhp (дата звернення: 19.03.2026).
4. Prosecutor v. Radovan Karadžić : Case No. MICT-13-55-A. Judgement (Appeals Chamber) of 20 March 2019. International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. URL: https://surl.li/cqsqab (дата звернення: 19.03.2026).
5. Prosecutor v. Radovan Karadžić : Third Amended Indictment (Case No. IT-95-5/18-PT). International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. 2009. 27 Feb. URL: https://surl.li/hvgakz (дата звернення: 19.03.2026).
6. Radovan Karadžić (IT-95-5/18) : Case Information Sheet : official document / International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: https://surl.li/fijlwg (дата звернення: 19.03.2026).
7. Resolution 1757 (2007) : adopted by the Security Council at its 5685th meeting, on 30 May 2007 (S/RES/1757). UN Security Council. P. 20. URL: https://surl.li/xgxziv (дата звернення: 19.03.2026).
8. Statement of the Office of the Prosecutor on the Conviction of Radovan Karadžić : press release / International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. The Hague, 2016. 24 March. URL: https://surl.li/xgclvi (дата звернення: 19.03.2026).
9. В Гаазі офіційно розпочав свою роботу Міжнародний центр з переслідування за злочин агресії проти України (ICPA) : новини / Офіс Генерального прокурора. 2023. 3 лип. URL: https://surl.li/iuuzmo (дата звернення: 19.03.2026).
10. Верховенство права та перехідне правосуддя в конфліктних та постконфліктних суспільствах : доповідь Генерального секретаря ООН

(S/2004/616) від 23 серп. 2004 р. Рада Безпеки ООН. 59-та сесія. С. 13. URL: https://surl.li/bnvcrh (дата звернення: 19.03.2026).

11. Злочини, вчинені військовими рф під час повномасштабного вторгнення в Україну (станом на 18.03.2026) : новини / Головне управління Національної поліції у м. Києві. 2026. 18 берез. URL: https://surli.cc/bgdmon (дата звернення: 19.03.2026).

12. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://surl.li/mcuagl (дата звернення: 19.03.2026).

13. Радован Караджич подав апеляцію на остаточний вирок суду в Гаазі : новини / Європейська правда. 2019. 28 берез. URL: https://surl.li/pmvoeu (дата звернення: 19.03.2026).

14. Результати роботи щодо протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту за 2025 рік : презентація / Офіс Генерального прокурора. Київ, 2026. Слайд 3. URL: https://surl.li/gkejtx (дата звернення: 19.03.2026).

15. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ від 17 лип. 1998 р. URL: https://surl.li/edwxyv(дата звернення: 19.03.2026).

Ключові слова: постконфліктне правосуддя, міжнародний кримінальний процес, воєнні злочини, геноцид, Римський статут, Радован Караджич, Жан-Поль Акаєсу, розгляд справ in absentia, відповідальність військових командирів, OSINT-докази, інтернаціоналізовані суди.

Keywords: post-conflict justice, international criminal procedure, war crimes, genocide, Rome Statute, Radovan Karadžić, Jean-Paul Akayesu, in absentia proceedings, command responsibility, OSINT evidence, internationalized courts.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Торбас О.О.

Доній Аліна Андріївна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ: ОКРЕМІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Актуальність теми цього дослідження зумовлена тим, що існують проблеми теоретичного та практичного характеру інституту повідомлення про підозру. У їх вирішенні важливе значення набуває практика Верховного Суду (далі – ВС).

Повідомлення про підозру є одним із найважливіших етапів досудового розслідування. Це не просто формальний акт, а момент, коли держава офіційно висуває особі припущення про вчинення нею кримінального правопорушення. З цього моменту змінюється процесуальний статус особи, виникає право на захист та можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів [1, с. 178].

На думку Л.М. Гуртієвої «повідомлення про підозру є кримінально-процесуальним актом (правозастосовним актом), який включає в себе як процесуальне рішення, так і процесуальну дію (сукупність процесуальних дій) щодо вручення особі письмового повідомлення про підозру. Визначення терміну «повідомлення про підозру» цілком доречно закріпити у ст. 3 КПК України» [2, с. 102].

Ми поділяємо позицію щодо доцільності закріплення уніфікованого визначення «повідомлення про підозру» безпосередньо у ст. 3 КПК. Це дозволяє охопити обидва наявні в доктрині підходи: повідомлення про підозру як єдиний кримінально-процесуальний (правозастосовний) акт, що одночасно виступає і як владне процесуальне рішення уповноваженої особи, і як динамічна система послідовних процесуальних дій щодо його фактичної реалізації. Однозначне розуміння слідчим та прокурором правової природи цього акта сприятиме вдосконаленню їхньої діяльності та мінімізації процедурних помилок. Такий підхід забезпечує цілісність сприйняття цього інституту, де прийняття рішення та процедура його вручення розглядаються не як розрізнені елементи, а як взаємопов'язані складові одного процесуального механізму.

Для розуміння правової природи аналізованого інституту ключове значення має висновок ВП ВС у постанові від 11.12.2019 р. [3]: поняття «здійснення повідомлення про підозру» розкривається через дуалістичний підхід: як процесуальне рішення уповноваженого суб'єкта, прийняте на підставах та в порядку, визначених КПК України, і водночас як система послідовних процесуальних дій, що охоплює низку взаємопов'язаних етапів. На підставі системного аналізу норм глави 22 КПК України процедуру здійснення повідомлення про підозру можна структурувати за певними етапами. Перший етап – це етап ухвалення рішення, що передбачає перевірку фактичних підстав для такого кроку (згідно з ч. 1 ст. 276 КПК) та аналіз законності попередніх слідчих чи оперативно-розшукових дій і застосованих заходів забезпечення. На цьому етапі слідчий або прокурор формують своє внутрішнє волевиявлення щодо необхідності повідомлення особі про підозру. Другий етап полягає в об'єктивації – переведенні сформованого внутрішнього волевиявлення слідчого чи прокурора у зовнішню процесуальну форму. Це здійснюється шляхом складання письмового тексту повідомлення про підозру із суворим дотриманням вимог ст. 277 КПК та його подальшого підписання уповноваженою особою. Третім етапом є доведення змісту прийнятого рішення до відома адресата через безпосереднє вручення йому тексту повідомлення про підозру згідно з положеннями ст. 278 КПК. Ця стадія також охоплює процедуру повідомлення особі її процесуальних прав. Колегія суддів ВП ВС зазначила, «що визначення правової природи цих дій і встановлення кола суб`єктів, які уповноважені на їх вчинення, має важливе практичне значення для висновку

про те, на якому (яких) із етапів здійснення повідомлення про підозру об`єктивується гарантія незалежності судді…Повідомлення про підозру є системою процесуальних дій та рішень слідчого або прокурора під час досудового розслідування, спрямованих на формування законної та обґрунтованої підозри за умови забезпечення особі, яка стала підозрюваною, можливості захищатися усіма дозволеними законом засобами та способами. Цим актом у кримінальному провадженні вперше формулюється та обґрунтовується підозра конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення» [3].

Письмова форма викладу підозри виступає фундаментом для практичного втілення засади змагальності в межах кримінального провадження. Це надає підозрюваному реальну процесуальну можливість впливати як на зміст поточної підозри, так і на подальше формування обвинувачення в підсумковому документі – обвинувальному акті, яким завершується досудове розслідування. Крім того, чітко сформульована підозра окреслює межі обвинувальної діяльності слідчого та прокурора, що дозволяє стороні захисту – підозрюваному, його адвокату чи законному представнику – більш системно та цілеспрямовано реалізовувати функцію захисту.

Нормативна регламентація порядку повідомлення про підозру базується на використанні термінів «складання», «вручення» та «здійснення». Неоднозначність у тлумаченні змісту та співвідношення цих категорій спричинила виникнення суперечливої судової практики щодо правомірності делегування Генеральним прокурором або його заступником повноважень на вручення підозри судді іншим суб’єктам – слідчим або прокурорам. Аналізуючи процедуру доведення прав до відома підозрюваного, суд зазначає, що об’єктом такого повідомлення є виключно права, закріплені у статті 42 КПК. При цьому наголошується, що ані перелік, ані сутнісний зміст цих прав не зазнають змін залежно від статусу особи, яка їх проголошує – чи то Генерального прокурора, чи іншої уповноваженої особи, що діє за дорученням. Таким чином «Обсяг зазначених прав, складність доведення їх змісту до адресата тощо не залежать від того, хто саме їх повідомлятиме та роз`яснюватиме».

Важливим практичним аспектом, що впливає на правомірність подальшого досудового розслідування, є питання обчислення процесуальних строків у випадках, коли повідомлення про підозру здійснюється в межах виділеного кримінального провадження. Правову визначеність у цьому питанні забезпечив ККС ВС в постанові від 13.12.2023 р. [4]. Аналізуючи алгоритм прийняття процесуальних рішень щодо нових підозрюваних у виділених справах, суд констатував відсутність механічного перенесення строків від одного фігуранта до іншого. Зокрема, у рішенні зазначено, що «чинний КПК України не містить імперативної норми, відповідно до якої строки, сплив яких почався після повідомлення про підозру першій особі, мають враховуватися

під час прийняття процесуальних рішень стосовно особи, якій повідомлено про підозру після виділення матеріалів кримінального провадження стосовно першої особи». Таким чином, верховенство права в контексті повідомлення про підозру вимагає індивідуалізації процесуальних строків: момент набуття статусу підозрюваного кожною конкретною особою стає автономною точкою відліку для обчислення строків досудового розслідування у виділеному провадженні. Такий підхід запобігає штучному обмеженню часу на розслідування щодо осіб, які були залучені до процесу на пізніших етапах, та забезпечує баланс між швидкістю судочинства та повнотою з'ясування обставин справи.

У правозастосовній практиці нерідко виникають ситуації, коли виклад фактичних обставин у повідомленні про підозру не є ідентичним тому, що зазначається в обвинувальному акті. Так, ККС ВС у постановах від 15.01.2024 р. [5] та від 19.10.2023 р. [6] сформував чітку позицію з цього приводу. Зокрема, суд констатував, що певні розбіжності у викладі обставин не є істотним порушенням закону, якщо такий виклад в обвинувальному акті забезпечує повне розуміння кожного елемента складу злочину для його юридичної оцінки. Таким чином, ключовим критерієм є не текстова ідентичність документів, а дотримання права особи на захист через чітке розуміння суті висунутого обвинувачення.

Окрему увагу заслуговує питання вручення підозри у разі смерті особи до моменту офіційного набуття нею процесуального статусу підозрюваного. У постанові від 22.11.2023 р. ККС ВС зазначив, що вручення повідомлення близьким родичам померлого є об'єктивно вимушеним відступом від загальної процесуальної форми. Така процедура має на меті: надати родичам реальну процесуальну можливість заперечувати проти закриття провадження за нереабілітуючими обставинами та забезпечити право на захист доброго імені померлого через ініціювання реабілітаційної процедури [7].

Отже, повідомлення про підозру є важливим інститутом досудового розслідування, що має дуалістичну природу: воно поєднує в собі інтелектуально-вольове рішення уповноваженого суб'єкта та чітко регламентовану систему дій щодо його зовнішньої об'єктивації. Практика Верховного Суду спрямована на подолання правової невизначеності та удосконалення деяких проблем цього інституту.

Список використаних джерел

Огерук І. С. Особливості здійснення повідомлення про підозру у кримінальному провадженні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. 2022. № 14 (26). С. 178–185.

Гуртієва Л. М. Наукові концепції підстав прийняття рішення про повідомлення про підозру. *Правова держава*. 2017. № 28. С. 102–106. URL: https://pd.onu.edu.ua/article/view/234341/232986.

Постанова ВП ВС від 11.12.2019 у справі №536/2475/14-к. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86365236.

Постанова ККС ВС від 13.12.2023 у справі № 169/867/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115752100

Постанова ККС ВС від 15.01.2024 у справі № 683/694/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116446104

Постанова ККС ВС від 19.10.2023 у справі № 718/1189/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114423720

Постанова ККС ВС від 22.11.2023 у справі № 607/4093/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115238881

Ключові слова: повідомлення про підозру, підозрюваний, процесуальні етапи, судова практика, Верховний Суд

Keywords: notification of suspicion, suspect, procedural stages, judicial practice, Supreme Court

Науковий керівник: *доцент кафедри, к. ю. н., доцент Гуртієва Людмила Миколаївна*

Дідух Анастасія Сергіївна

здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Актуальність теми особливостей використання цифрових доказів у кримінальному провадженні в сучасній Україні зумовлена стрімкою цифровізацією суспільних відносин та зростанням ролі електронної інформації у вчиненні та розслідуванні кримінальних правопорушень. Сьогодні значна частина доказової інформації формується у цифровому середовищі це дані з мобільних пристроїв, соціальних мереж, месенджерів, хмарних сервісів, систем відеоспостереження та електронних реєстрів. Водночас правозастосовна практика стикається з проблемами належного збирання, фіксації, збереження та оцінки таких доказів, що обумовлено як технічною складністю, так і необхідністю дотримання процесуальних гарантій їх допустимості. Додаткової актуальності питання набуває в умовах воєнного стану, коли зростає кількість кіберзлочинів та правопорушень із використанням цифрових технологій, що вимагає від органів досудового розслідування оновлення методик роботи та удосконалення нормативного регулювання у цій сфері.

Відповідно до ст. 84 КПК України, доказами у кримінальному провадженні визнаються фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких уповноважені суб’єкти встановлюють обставини, що підлягають доказуванню, а їх процесуальними джерелами є, зокрема, показання, речові

докази, документи та висновки експертів [1]. На практиці це означає, що будь-яка інформація набуває статусу доказу лише за умови її належного процесуального оформлення та отримання з дотриманням вимог закону. Наприклад, у разі розслідування шахрайства переписка підозрюваного у месенджері може виступати доказом у формі документа, якщо вона вилучена під час обшуку або отримана на підставі ухвали слідчого судді, належним чином зафіксована (протоколом, технічними засобами) та, за потреби, підтверджена експертним висновком щодо автентичності цифрових даних.

Цифровий доказ – це інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить відомості про обставини кримінального правопорушення та може бути використана як доказ за умови її належного отримання, фіксації, збереження і дослідження відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства. Така інформація може зберігатися на різних носіях або в інформаційних системах (комп'ютерах, смартфонах, серверах, хмарних сервісах) і включати, зокрема, електронні документи, листування в месенджерах, електронну пошту, журнали подій (лог-файли), фото-, відео- та аудіозаписи. Важливою особливістю цифрових доказів є їхня вразливість до змін і копіювання, тому ключове значення має дотримання процесуального порядку їх вилучення та забезпечення автентичності і цілісності [2].

У сучасних умовах розвитку кримінального процесу в Україні особливої актуальності набуває використання спеціалізованих апаратно-програмних засобів комп'ютерної криміналістики, таких як EPOS DiskMaster та Tableau TD3 Forensic Imager, які широко застосовуються у практиці іноземних держав. Зазначені інструменти забезпечують створення точних образів носіїв інформації, збереження цілісності цифрових даних та їх подальший аналіз без ризику модифікації, що є критично важливим для забезпечення допустимості доказів у кримінальному провадженні. Водночас в Україні їх використання поки що не набуло належного поширення, що зумовлює певні труднощі у процесі збирання та дослідження електронної інформації. У контексті цифровізації суспільства та зростання кількості кіберзлочинів впровадження таких технологій є необхідною умовою підвищення ефективності досудового розслідування та приведення національної практики у відповідність до міжнародних стандартів [3].

Разом із тим суттєвою проблемою залишається ризик фальсифікації або знищення цифрових доказів, що обумовлено їх нематеріальною природою та високою вразливістю до втручання. Значна частина доказової інформації існує у вигляді комп'ютерних даних, які можуть бути змінені або видалені як навмисно, так і випадково, що ускладнює їх виявлення та перевірку. Виявлення підробки, як правило, здійснюється шляхом аналізу змісту інформації, метаданих, а також шляхом співставлення з іншими цифровими

слідами. Водночас мережа Інтернет виступає важливим джерелом отримання доказової інформації, оскільки містить значний обсяг даних, зокрема у соціальних мережах, електронній пошті, на вебсайтах та форумах, а також дозволяє встановлювати такі важливі відомості, як IP-адреси користувачів та інші технічні характеристики. Відсутність чітких географічних меж у кіберпросторі, з одного боку, розширює можливості для розслідування, а з іншого ускладнює процес правового регулювання та міжнародної взаємодії у сфері отримання цифрових доказів [4].

У сучасному кримінальному провадженні в Україні соціальні мережі виступають важливим джерелом отримання цифрових доказів, оскільки містять значний обсяг персоналізованої інформації про користувачів. Зокрема, для слідчого або оперативного працівника цінною є інформація про ідентифікатор користувача (ID), зміст приватного листування, а також фото- та відеоматеріали, які можуть містити метадані щодо часу, місця створення та технічних характеристик файлів. Така інформація дозволяє встановлювати зв'язки між особами, підтверджувати або спростовувати їхню причетність до вчинення кримінального правопорушення, а також реконструювати події, що мають доказове значення. Водночас ефективність використання таких даних значною мірою залежить від дотримання процесуальних вимог їх отримання та належної фіксації.

Ключову роль у визнанні електронних доказів відіграє суд, зокрема судді, які оцінюють їх належність, допустимість, достовірність та достатність. Практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду України свідчить про те, що електронний документ має специфічну правову природу, оскільки не має жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія [5]. Це означає, що один і той самий електронний документ може існувати на різних носіях інформації, а всі його ідентичні примірники можуть вважатися оригіналами, відрізняючись лише технічними параметрами, такими як дата та час створення або копіювання. Такий підхід відображає сучасні тенденції розвитку цифрового середовища та потребує від суду застосування спеціальних знань і методів оцінки доказів.

Водночас судова практика встановлює чіткі вимоги до форми подання електронних доказів, що безпосередньо впливає на їх процесуальну силу. Зокрема, електронні докази мають подаватися в оригіналі або у формі, засвідченій електронним цифровим підписом, що гарантує їхню автентичність і цілісність. У разі відсутності оригіналу суд може відмовитися враховувати паперові копії або роздруківки, якщо виникають сумніви щодо їх відповідності первинному джерелу. Водночас на практиці спостерігається певна гнучкість: скріншоти та роздруківки переписок із соціальних мереж нерідко приймаються судами як докази, особливо якщо вони підтверджуються іншими доказами у справі [5]. Це свідчить про поступове формування в Україні адаптивної практики використання цифрових доказів,

яка поєднує формальні процесуальні вимоги із реаліями розвитку інформаційних технологій.

Отже, особливості використання цифрових доказів у кримінальному провадженні в Україні полягають у їх нематеріальній природі, технічній складності обробки та підвищених вимогах до забезпечення автентичності і цілісності. Ефективне використання таких доказів потребує застосування сучасних криміналістичних технологій і дотримання чітких процесуальних стандартів їх отримання та фіксації. Водночас судова практика поступово адаптується до цифрових реалій, формуючи підходи до оцінки електронних документів і даних із мережі Інтернет та соціальних платформ. У зв'язку з цим подальший розвиток нормативного регулювання та технічного забезпечення є необхідною умовою підвищення ефективності кримінального судочинства.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 12.04.2026)
2. Козицька О.Г. Щодо поняття електронних доказів у кримінальних провадженнях ст.2-3. URL: http://lsej.org.ua/8_2020/105.pdf (дата звернення: 12.04.2026)
3. Бокач Марія Cyberforensics: збір та дослідження цифрових доказів. URL:https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/cyberforensics-zbir-ta-doslidzhennya-cifrovih-dokaziv.html (дата звернення: 12.04.2026)
4. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях [Текст] : метод. реком. / [М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.] ; за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ : Вид-во Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8e9e5637-7b62-475c-8c41-9850e317bfc4/content (дата звернення: 12.04.2026)
5. Судді Верховного Суду про актуальну судову практику з питання доказування на підставі електронних доказів. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1155803/ (дата звернення: 12.04.2026)

Ключові слова: цифрові докази, кримінальне провадження, електронний документ, автентичність, комп'ютерна криміналістика, допустимість доказів, кіберзлочинність..

Keywords: digital evidence, criminal proceedings, electronic document, authenticity, computer forensics, admissibility of evidence, cybercrime.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Торбас О. О.

Данилов Денис Олегович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

ОБҐРУНТОВАНІСТЬ ПІДОЗРИ ЯК СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Доказування є одним з фундаментальних процесів у кримінальному провадженні, як на стадії досудового розслідування, так і в подальших судових розглядах. Початком цього процесу є висунення особі підозри від сторони обвинувачення. Прямого визначення поняття, критеріїв та ознак обґрунтованої підозри в законодавстві немає, однак, її зміст розкривається у чинному КПК України через регламентований порядок повідомлення про підозру, у міжнародних нормативно-правових актах та у судовій практиці.

Обґрунтована підозра у кримінально-процесуальному праві виступає самостійним та першочерговим стандартом доказування, що виконує певну «фільтраційну» функцію для розмежування оперативно-розшукових заходів та заходів кримінально-процесуального примусу [7, с.79]. На відміну від іншого кримінального стандарту «поза розумним сумнівом», обґрунтована підозра потребує наявності фактів чи інформації, що переконали б об’єктивного спостерігача в тому, що саме вказана особа могла вчинити те чи інше кримінальне правопорушення [5, с.185].

Правова природа стандарту обґрунтованої підозри розкривається через його зміст, який включає суб’єктивну та об’єктивну ознаки. Суб’єктивна ознака полягає в оцінці слідчим, прокурором, судом певних об’єктивних даних, з урахуванням їх професійних навичок, досвіду та внутрішніх переконань [4, с.428]. Об’єктивна ж ознака означає наявність матеріальних слідів, речових доказів, показань, та іншої об’єктивної інформації, що передбачає подальшу її оцінку, та може вказувати на причетність особи до скоєння кримінального правопорушення. Доктринально, обґрунтована підозра не може засновуватись на припущеннях, ідеях та інтуїтивних здібностях – її основу мають складати реальні конкретні докази, або об’єм інформації, що відомий органу досудового розслідування на момент прийняття того чи іншого процесуального рішення [5, с.188].

Ключові критерії обґрунтованості підозри отримали своє письмове відображення у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, у справі ««Фокс, Кемпбелл та Гартлі проти Сполученого Королівства» Суд зазначив, що «обґрунтована підозра» передбачає наявність фактів чи інформації, які б переконали об’єктивного спостерігача в тому, що відповідна особа могла вчинити протиправне діяння [5, с.186]. Також у справі «Мюррей проти Сполученого Королівства» було підкреслено, що рівень підозри, необхідної для затримання особи не є тотожним з рівнем, що необхідний для висунення обвинувачення, і може варіюватися, в залежності від строку позбавлення волі, який загрожує підозрюваній особі [2]. Окрема

особливість зазначена у справі «Гурепка проти України», а саме те, що стандарт обґрунтованої підозри застосовується не лише у контексті кримінальних, а й адміністративних правопорушень, оскільки, згідно критеріїв Енгеля адміністративне переслідування, може розцінюватись і як кримінальне обвинувачення у розумінні ст.6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [3,9, с.62]. Враховуючи положення п.5 ст.9 КПК України, практика ЄСПЛ є обов'язковою для врахування під час розгляду кримінального провадження, тому, позиції висвітлені в вищевказаних рішеннях часто застосовуються на практиці.

У вітчизняному законодавстві в цілому відсутнє визначення такого стандарту доказування, як «обґрунтована підозра». Однак, воно частково імплементовано у положеннях ст.276-278 КПК, що регламентують порядок повідомлення особі про підозру [1,5, с.187]. У ст.276 КПК передбачено, що повідомлення про підозру здійснюється за наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [1]. Саме ця категорія «достатності» доказів у контексті підозри викликає масу дискусій серед науковців та практиків. Деякі з них стверджують, що для повідомлення про підозру необхідна наявність усіх чотирьох ознак складу кримінального правопорушення, що підтверджуються допустимими, належними та достовірними доказами [4, с.429]. Однак, такий підхід фактично зводить у «нуль» різницю між підозрою та обвинуваченням, перетворюючи стадію повідомлення про підозру на заочний судовий розгляд [8, с.277].

Більш вдалою є позиція, згідно якої обґрунтована підозра вимагає наявності доказів, які тільки об'єктивно пов'язують підозрюваного з певним кримінальним правопорушенням і є достатніми для аргументації подальшого розслідування з метою висунення обвинувачення, або ж, спростування підозри [5, с.189]. Окремо, було б доцільним впровадити норму у кримінально-процесуальний закон, яка б надавала чітке визначення обґрунтованої підозри та умови, за яких підозра вважатиметься не обґрунтованою.

Проблемним аспектом застосування стандарту обґрунтованої підозри на практиці є оцінка доказів слідчим суддею при вирішенні питань щодо обрання запобіжних заходів, особливо – тримання під вартою. Досить поширеною є помилка, коли слідчі судді визначають цей стандарт доказування, як такий, що звільняє їх від обов'язку повної самостійної оцінки та дослідження доказів, та обмежуються принципом так званої «розумної оцінки доказів» [4, с.430]. Такий механізм є невірним, оскільки він суперечить позиціям зазначеним у ст.94 КПК – оцінка доказів є невід'ємною частиною процесу доказування, і внутрішнє переконання слідчого, прокурора чи слідчого судді необхідне для прийняття рішення, може бути сформовано лише після аналізу всіх доказів, за критеріями, що передбачені в чинному кримінально-процесуальному законодавстві [1]. Для збереження повноти і

об’єктивності розгляду кримінального-провадження, доцільно повністю досліджувати всі обставини та докази, для підтвердження чи спростування обґрунтованості підозри.

Судовий контроль за обґрунтованістю підозри також здійснюється і в контексті розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, у тому числі, при оскарженні повідомлення про підозру [1]. Слідчий суддя в даному випадку не вирішує питання вини підозрюваного, але має перевірити, чи дійсно зазначені в клопотанні, чи повідомленні про підозру обставини утворюють обґрунтовану підозру. На цьому підґрунті, у практиці часто зустрічалися спроби маніпуляцій – підозрювані посилалися на неналежне повідомлення про підозру, що порушувало їх права. Верховний суд надав роз’яснення з цього приводу у постанові від 5 серпня 2025 року у справі №711/171/24, згідно з якою, відмова особи від отримання письмового повідомлення про підозру не перешкоджає належному повідомленню, якщо процес вручення було зафіксовано слідчим на відео, визначаючи таку фіксацію, як достатній доказ належного повідомлення [6].

Таким чином, обґрунтована підозра є повноцінним та самостійним стандартом доказування у кримінальному провадженні, що має власний зміст – наявність беззаперечної версії, що підтверджується об’єктивними фактами та надає переконання об’єктивному спостерігачу щодо можливості участі певної особи до вчинення кримінального правопорушення [5, с.193; 7, с.84]. Однак детального дослідження потребують питання практики застосування обґрунтованої підозри слідчими суддями, впровадження визначення обґрунтованої підозри у законодавство та розмежування фактичної підозри наявної з оперативної інформації, та процесуально-обґрунтованої підозри, що випливає з наявності доказів у кримінальному провадженні, оскільки правильне застосування даного стандарту доказування є основоположною гарантією від необґрунтованого кримінального переслідування та порушення особистих майнових та не майнових прав та свобод людини [4, с.432; 8, с.278].

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Murray v. the United Kingdom» від 28 жовтня 1994 р., заява № 14310/88. URL: https://insanhaklari.gen.tr/Metin.aspx?id=6633&d=1

3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Gurepka v. Ukraine» від 6 вересня 2005 р., заява № 61406/00. URL: http://beta.bailii.org/eu/cases/ECHR/2005/576.html

4. Радзієвський Є.Є. Оцінка доказів при застосуванні слідчим суддею стандарту доказування «обґрунтована підозра». Аналітичне-порівняльне правознавство. 2024. № 1. С. 427-432.
5. Болвінов С.П. Стандарт «обґрунтована підозра» в кримінальному провадженні. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2023. № 3 (30). С. 183-194.
6. Постанова Верховного Суду (Касаційний кримінальний суд) від 5 серпня 2025 р. у справі № 711/171/24, провадження № 51-1367км25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129461749
7. Крет Г.Р. Сфера застосування і зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право». 2019. Вип. № 7(19). С. 78-85.
8. Сухачова І. Міжнародний стандарт доказування «обґрунтована підозра» в реалізації прокурором функції обвинувачення. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. № 4. С. 273-279.
9. Бойко І.В. Застосовність статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод до провадження у справах про адміністративні правопорушення. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 1. С. 59-71.

Ключові слова: підозра, доказування, практика ЄСПЛ, обґрунтованість, кримінальний процес
Keywords: suspicion, evidence, ECHR practice, validity, criminal process
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Степаненко А.С.

Донець Катерина Олексіївна
здобувачка 4-го курсу факультету
адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій та цифровізації суспільства особливого значення набуває питання використання електронних доказів у кримінальному провадженні. Практично кожна сфера життя людини супроводжується створенням цифрових слідів – від листування в месенджерах до здійснення фінансових операцій в електронному середовищі. У зв’язку з цим електронні докази стають важливим джерелом доказової інформації під час розслідування кримінальних правопорушень.

Актуальність дослідження зумовлена не лише зростанням кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням інформаційно-комунікаційних технологій, але й необхідністю належного процесуального врегулювання порядку збирання, фіксації, зберігання та оцінки електронних доказів. Особливу увагу привертають проблеми забезпечення їх достовірності, цілісності та допустимості, а також дотримання прав і свобод людини під час їх отримання.

У кримінально-процесуальному законодавстві відносини, пов'язані з електронними доказами, залишаються недостатньо чітко врегульованими. Згідно зі статею 84 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), яка встановлює поняття доказів у кримінальному провадженні, зазначено, що "процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів"[1]. У контексті електронних доказів та даної статі варто звернути увагу на документи, як одне із процесуальних джерел доказування. КПК розкриває зміст поняття доказів у статі 99 і вказує, що "документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження"[1], а пункт 1 частини 2 цієї ж статі, яка визначає, що може належати до документів, встановлює, що "матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані)" [1] можуть належати до документів. Виходячи вищенаведеного, можна дійти висновку, що, попри відсутність у кримінальному процесуальному законодавстві окремого визначення електронних доказів, їх змістовне наповнення охоплюється категорією документів як процесуального джерела доказів.

Аналіз національної судової практики свідчить про відсутність єдиного підходу до їх позначення у судових рішеннях. Наприклад, Золотоніський міськрайонний суд Черкаської області у своєму рішенні визначив електронні докази, як «речові докази носіїв на яких знаходиться інформація» [2], а Малиновський районний суд м. Одеси вбачає у електронних доказах «матеріали негласних слідчих розшукових дій і докази – мобільні телефони та переписки в них через в месенджері «Telegram» та ін.» [3]. Вчені також мають різні погляди на визначення поняття електронних доказів. На мою думку, найбільш влучним є визначення О.Г. Козицької, яка визначає електронні докази як "цифровим об'єктом, який був засобом чи знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберіг електронно-цифрові сліди кримінального правопорушення, був предметом або об'єктом вчинення кримінального правопорушення або містить інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [4, с. 418–421].

Особливістю електронних доказів є їхня специфіка щодо збору, подання та оцінки в суді. На відміну від традиційних доказів, електронні дані можуть легко змінюватися, копіюватися або видалятися, тому ключовим завданням у судовому процесі стає встановлення їх автентичності та цілісності. Як зазначає Ю.С. Павлова, «проблема використання електронних доказів полягає не в тому, щоб дослідити певний електронний носій, а в тому, щоб здійснити процес автентифікації, тобто встановити певні правила та методи, за допомогою яких суд та інші учасники судового процесу зможуть визначити достовірність доказової інформації». [4, с. 77]

Перевірка достовірності електронних доказів є одним із найскладніших і водночас ключових етапів їх застосування у судовому процесі. Для цього фахівці використовують різні методи, такі як “аналіз метаданих, криптографічні підписи та сертифікати автентифікації, а також спеціалізовані програми для перевірки цілісності даних”. [6, с. 45] Водночас ефективність цієї перевірки значною мірою залежить від професійної підготовки експертів і застосування сучасних технологій, що робить дотримання стандартів та процедур надзвичайно важливим для забезпечення допустимості електронних доказів у суді.

Через відсутність чітких стандартів їх збирання та перевірки, на практиці виникають труднощі із забезпеченням їх процесуальної допустимості, що нерідко призводить до відмови судів у прийнятті таких доказів. У цьому контексті слушною є позиція О.Метелева, який зазначає, що “електронні докази можуть використовуватися в суді, якщо вони відповідають таким принципам: допустимість цифрових доказів; справжність цифрових доказів; повнота отриманих цифрових доказів; надійність отриманих цифрових доказів; зрозумілість та правдоподібність”. [7, с. 234–235]

Отже, електронні докази стають невід’ємним і надзвичайно важливим елементом кримінального провадження у сучасних умовах цифровізації. Водночас їхнє використання пов’язане з низкою складнощів – від недостатньої визначеності законодавства та відсутності єдиних підходів у судовій практиці до технічних бар’єрів та потреби у висококваліфікованих фахівцях. Забезпечення достовірності, цілісності та допустимості електронних доказів вимагає суворого дотримання процесуальних стандартів, застосування спеціалізованих технічних засобів і сучасних методів перевірки. Усі ці фактори підкреслюють актуальність подальшого вдосконалення законодавства та практики використання електронних доказів у кримінальному процесі.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465117

2. Вирок у кримінальній справі № 711/4173/22 від 28.02.2023 Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області. (Судове провадження 1-кп/695/190/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109268371.
3. Вирок у кримінальній справі № 521/16516/23 від 18.06.2024 Малиновського районного суду м. Одеси. (Судове провадження 1-кп/512/999/24) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120790234.
4. Павлова Ю.С. Особливості збирання та процесуального закріплення електронних доказів у цивільному судочинстві. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2017. № 4. С. 76–80.
5. Козицька О.Г. Щодо поняття електронних доказів у кримінальному провадженні. Юридичний науковий електронний журнал. № 8, 2000. С. 418–421. URL: http://lsej.org.ua/8_2020/105.pdf
6. Захист цифрових доказів на міжнародному рівні. Journal of Cybercrime, 2018, 24(2), с. 44–49
7. Метелев О.П. Проблеми визначення допустимості і належності цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі. Вісник кримінального судочинства. 2019. № 3. С. 224–238

Ключові слова: електронні докази, кримінальне провадження, цифровізація суспільства, інформаційно-комунікаційні технології, цифрові сліди, доказова інформація, кіберзлочинність, збирання доказів, допустимість доказів, достовірність доказів, цілісність даних, процесуальне регулювання, судова практика.
Keywords: electronic evidence, criminal proceedings, digitalization of society, information and communication technologies, digital footprints, evidentiary information, cybercrime, evidence collection, admissibility of evidence, reliability of evidence, data integrity, procedural regulation, judicial practice.
Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Волошина В.К.

Єйникова Валерія Вікторівна
здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Трансформація системи виконання покарань в умовах післявоєнної відбудови України є складним і багатовимірним процесом, що потребує не лише технічного оновлення інфраструктури, але й глибокого переосмислення її ролі в суспільстві. Війна завдала значних руйнувань державним інституціям, включно з пенітенціарною системою, оголивши її слабкі місця та водночас відкривши можливості для якісних змін. У цьому контексті відбудова не повинна обмежуватися поверненням до

попереднього стану, а має стати поштовхом до створення сучасної, гуманної та ефективної системи виконання покарань, яка відповідатиме європейським стандартам.

Європейський вектор розвитку України, закріплений в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, визначає нагальну потребу всебічного оновлення кримінально-виконавчої системи з орієнтацією на міжнародні, зокрема європейські, стандарти та передовий досвід держав-членів ЄС [1, с.89]. Попри ухвалення низки стратегічних програм і активну участь у міжнародних ініціативах, у сфері виконання покарань досі зберігається низка суттєвих проблем.

Передусім це стосується невідповідності умов утримання засуджених вимогам Європейських пенітенціарних правил, недостатнього рівня гарантування прав осіб, позбавлених волі, а також браку ресурсів, необхідних для їх ефективної ресоціалізації. Додатковими перешкодами залишаються кадрові труднощі та застаріла інфраструктура установ виконання покарань.

Ситуацію ускладнює й запровадження воєнного стану, який створює нові ризики та виклики, пов’язані із забезпеченням безпеки, наданням медичної допомоги та організацією належного функціонування пенітенціарних установ. Усе це зумовлює необхідність глибшого аналізу сучасних тенденцій розвитку цієї системи та пошуку дієвих механізмів її модернізації в контексті європейської інтеграції України.

Одним із ключових напрямів трансформації є гуманізація умов утримання засуджених. Післявоєнне суспільство особливо чутливе до питань прав людини, гідності та соціальної справедливості. Саме тому важливо забезпечити належні умови проживання, доступ до медичної допомоги, освіти та психологічної підтримки для осіб, які відбувають покарання. Такий підхід сприятиме не лише дотриманню міжнародних зобов’язань України, але й зменшенню рівня рецидивної злочинності, адже ресоціалізація стає важливішою за ізоляцію.

Важливою складовою реформ є цифровізація пенітенціарної системи. Використання сучасних технологій дозволить підвищити прозорість управління, зменшити корупційні ризики та оптимізувати процеси контролю. Наприклад, впровадження електронного моніторингу, автоматизованих систем обліку та дистанційного навчання може суттєво покращити ефективність функціонування установ виконання покарань [2, с.340]. У післявоєнний період, коли ресурси обмежені, саме технологічні рішення можуть стати ключем до швидкої модернізації.

Не менш важливим є питання підготовки та мотивації персоналу. Працівники пенітенціарної системи відіграють вирішальну роль у процесі трансформації, адже саме від їхньої компетентності та ставлення залежить реалізація реформ на практиці. Після війни необхідно створити нові

стандарти підготовки кадрів, орієнтовані на дотримання прав людини, етичні принципи та сучасні методи роботи з засудженими [3, с.79]. Крім того, важливо забезпечити належні умови праці та соціальні гарантії для персоналу, щоб підвищити престиж цієї професії.

Окремої уваги потребує інтеграція системи виконання покарань у ширший контекст соціальної політики держави. Успішна ресоціалізація засуджених неможлива без взаємодії з іншими інституціями – службами зайнятості, освітніми закладами, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями. Післявоєнна відбудова створює нові можливості для такої співпраці, зокрема через реалізацію програм працевлаштування, професійної підготовки та соціальної адаптації осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

Зрештою, трансформація пенітенціарної системи має стати частиною ширшого процесу демократизації та європейської інтеграції України. Впровадження кращих міжнародних практик, участь у спільних проєктах та обмін досвідом із європейськими країнами дозволять створити систему, яка відповідатиме сучасним викликам і потребам суспільства. Таким чином, післявоєнна відбудова відкриває унікальне вікно можливостей для створення нової моделі виконання покарань – більш справедливої, ефективної та орієнтованої на людину.

Список використаних джерел

- Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану: монографія. В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін.; наук. ред. В. Пивоваров. Нац. акад. прав. наук України; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. права. Харків. Право. 2024. 331 с.
- Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Діджиталізація кримінально-виконавчої системи України як стратегічний напрям її реформування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 8. С. 339–341.
- Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Реалізація принципу гуманізму у кримінально-виконавчій діяльності. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. 2025. Випуск 49. С. 78–85.

Ключові слова: трансформація, покарання, реалізація, діджиталізація, цифровізація, злочинність.

Keywords: transformation, punishment, implementation, digitalization, digitalization, crime.

Науковий керівник: докторка філософії з права, доц. кафедри Лукащук К.Р.

Жужуян Кристина Євгенівна

здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ: МЕЖІ ТА ГАРАНТІЇ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Права засуджених осіб є невід'ємною складовою загальної системи прав людини та виступають важливим елементом кримінально-виконавчого права. Визнання за особою, яка відбуває покарання, статусу носія основоположних прав і свобод свідчить про гуманістичний характер державної політики та орієнтацію на забезпечення людської гідності навіть в умовах ізоляції. Водночас реалізація цих прав має специфічний характер, зумовлений необхідністю дотримання режиму виконання покарань і забезпечення безпеки в установах виконання покарань.

Особливістю правового статусу засуджених є поєднання збереження за ними основних прав людини з одночасним встановленням певних обмежень, передбачених законом. Такі обмеження визначають межі реалізації прав засуджених і не повинні виходити за рамки, необхідні для досягнення цілей покарання. У цьому контексті важливого значення набуває система гарантій, спрямованих на забезпечення дотримання прав засуджених, запобігання їх порушенню та ефективний захист у разі їх обмеження або порушення.

Нормативне закріплення прав засуджених в Україні здійснюється, зокрема, у положеннях статті 8 Кримінально-виконавчого кодексу України, яка визначає базовий обсяг їх правового статусу. У зазначеній нормі закріплено, що особи, які відбувають покарання, зберігають комплекс основних прав, реалізація яких адаптована до умов ізоляції та виконання вироку суду.

Зміст цієї статті охоплює широке коло прав засуджених, серед яких – право бути поінформованими про свої права, обов'язки та умови відбування покарання, право на гідне та гуманне ставлення, а також захист від будь-яких форм жорстокого чи такого, що принижує гідність, поводження. Важливе місце займає можливість звернення до органів державної влади, суду, міжнародних інституцій та інших уповноважених суб'єктів зі скаргами, заявами чи пропозиціями, що виступає гарантією захисту їхніх прав.

Крім того, законодавець передбачає право засуджених користуватися рідною мовою у процесі комунікації, отримувати медичну допомогу, соціальне забезпечення, а також реалізовувати трудові права в межах, визначених законодавством. До числа важливих гарантій належать також право на свободу світогляду і віросповідання, належні матеріально-побутові умови, отримання передач, доступ до документів, що стосуються їх правового становища, та можливість звернення до суду з відповідними заявами.

Окремо підкреслюється забезпечення права на правничу допомогу, що включає конфіденційне спілкування із захисником та іншими фахівцями у галузі права без необґрунтованих обмежень. Також регламентовано право

на побачення, у тому числі з адвокатами, із дотриманням принципу конфіденційності та недопущення втручання у зміст спілкування.
Додаткові гарантії стосуються, зокрема, права іноземців на зв'язок із дипломатичними установами, заборони безпідставного переривання сну, обов'язку адміністрації установ виконання покарань забезпечувати належні умови тримання та нести відповідальність за дотримання прав засуджених. Таким чином, стаття 8 Кримінально-виконавчого кодексу України формує комплексну систему прав і гарантій, що визначають межі допустимого втручання у правовий статус засудженої особи [1].
Гарантії реалізації прав засуджених мають комплексний характер і закріплюються як у національному законодавстві, так і в міжнародно-правових актах. Насамперед, фундаментальні засади забезпечення прав осіб, які відбувають покарання, випливають із положень Конституції України. Зокрема, стаття 3 визначає людину, її життя і гідність найвищою соціальною цінністю, стаття 8 закріплює принцип верховенства права, стаття 28 гарантує право на повагу до гідності та забороняє катування і нелюдське поводження.
Важливою гарантією реалізації прав засуджених є можливість їх судового захисту в національній юрисдикції. Відповідно до статті 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та посадових осіб [2]. Засуджені не позбавлені цього права, а тому можуть звертатися до суду з метою захисту своїх прав у порядку кримінального, адміністративного чи цивільного судочинства залежно від характеру порушення. Крім того, положення Кримінально-виконавчого кодексу України передбачають можливість подання скарг через адміністрацію установ виконання покарань, що виступає додатковим процесуальним механізмом реалізації права на судовий захист.
Поряд із національними засобами захисту, важливе значення має право засуджених звертатися до Європейського суду з прав людини після вичерпання внутрішніх засобів правового захисту. Практика цього судового органу свідчить про наявність системних проблем у сфері дотримання прав осіб, позбавлених волі в Україні. Зокрема, показовим є рішення у справі «Луньов проти України» від 22 жовтня 2015 року, в якому було встановлено порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Суд наголосив, що держава зобов'язана забезпечити умови тримання, які відповідають вимогам поваги до людської гідності, а також гарантувати належний рівень медичного обслуговування [3, п.79].
У зазначеній справі ЄСПЛ дійшов висновку, що тривале ненадання засудженому адекватної медичної допомоги, зокрема у зв'язку з наявністю серйозних захворювань, становить нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження. Таким чином, практика ЄСПЛ виступає не лише механізмом

індивідуального захисту прав засуджених, а й важливим орієнтиром для вдосконалення національної системи гарантій та приведення умов тримання у відповідність до міжнародних стандартів.

Серед основних проблем реалізації прав засуджених в Україні слід виокремити неналежні умови тримання, зокрема переповненість установ виконання покарань, застарілу інфраструктуру та недостатній рівень матеріально-побутового забезпечення. Суттєвою є також проблема неналежного медичного обслуговування, що проявляється у несвоєчасному наданні допомоги, дефіциті медичного персоналу та обмеженому доступі до спеціалізованого лікування. Крім того, на практиці виникають труднощі з реалізацією права на ефективне звернення зі скаргами, а також із забезпеченням реальної конфіденційності спілкування із захисником.

Для вирішення цих проблем необхідне комплексне вдосконалення як нормативного, так і організаційного забезпечення. Зокрема, доцільним є модернізація пенітенціарної інфраструктури, зменшення рівня ізоляції через ширше застосування альтернативних покарань та пробації, а також належне фінансування медичної системи в установах виконання покарань. Важливим кроком є посилення незалежного контролю, зокрема через розширення повноважень національного превентивного механізму, а також забезпечення реальної доступності судового захисту і правничої допомоги. Окрему увагу слід приділити впровадженню стандартів, сформованих практикою ЄСПЛ, що сприятиме підвищенню рівня гарантій прав засуджених та запобіганню системним порушенням.

Отже, права засуджених становлять невід'ємну складову системи прав людини та підлягають реалізації з урахуванням визначених законом обмежень, які не можуть порушувати їх сутність. Національне законодавство України формує достатню нормативну основу для їх забезпечення, однак практика свідчить про наявність системних проблем у сфері їх реалізації. Ефективний захист прав засуджених можливий лише за умови належного функціонування механізмів контролю, доступу до правосуддя та впровадження міжнародних стандартів, вироблених, зокрема, ЄСПЛ, що в сукупності сприятиме утвердженню принципів гуманізму та верховенства права у кримінально-виконавчій системі.

Список використаних джерел

Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3–4. Ст. 21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n72;

Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text;

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Луньов проти України» (заява № 4725/13) від 22 жовтня 2015 р. URL: https://protocol.ua/ua/lunov_proti_ukraini_nenadannya_medichnoi_dopomogi_y_neefektivne_rozsliduvannya_skarg_shchodo_gorstokogo_povodgennya_svidchit_pro_porushennya_zaboroni_katuvannya_(st_3_ekpl_zayava_4725_13_vid_22_govtnya_2015_roku)/.

Ключові слова: права засуджених, кримінально-виконавче право, гарантії прав, умови тримання, ЄСПЛ.
Keywords: prisoners' rights, penal law, rights guarantees, detention conditions, ECHR.
Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент кафедри Лукащук К.Р.

Жупаненко Тетяна Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА ПРИ ПОВІДОМЛЕННІ ОСОБІ ПРО ПІДОЗРУ

Повідомлення особі про підозру є одним із визначальних і правозначимих етапів досудового розслідування, з якого, відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), розпочинається стадія кримінального переслідування конкретної особи. Саме з цього моменту особа набуває статусу підозрюваного (ст. 42 КПК), виникають або посилюються обмеження її прав і свобод, починають відлічуватися процесуальні строки досудового розслідування (ст. 219 КПК в ред. Закону № 3509-IX від 08.12.2023). Повноваження прокурора в цьому процесі визначаються ст. 36 КПК (функція процесуального керівництва), ст.ст. 276–279 КПК (загальний порядок повідомлення про підозру), ст.ст. 480–481 КПК (спеціальний порядок для окремих категорій осіб). Вирішення питання щодо меж цих повноважень, дискреційності їх застосування та можливих порушень при їх реалізації є актуальним як у науковому, так і у правозастосовному вимірах [1].

Беспалько І. Л. у дослідженні прокурора як суб'єкта кримінального процесуального доказування під час досудового розслідування обґрунтовує, що прокурор у кримінальному провадженні здійснює нагляд за додержанням законів у формі процесуального керівництва (ст. 131-1 Конституції України, ст. 36 КПК), що наповнює цю функцію конкретним процесуальним змістом: організація процесу розслідування, визначення його напрямів, координація слідчих дій, постійний доступ до процесуальної інформації. На прокурора покладається обов'язок доказування – збирання, перевірки та оцінки доказів, достатніх для висунення підозри. Саме наявність «достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального

правопорушення» (ч. 1 ст. 276 КПК) є однією із трьох підстав для обов'язкового повідомлення про підозру і слугує необхідним матеріально-процесуальним підґрунтям для реалізації прокурором відповідного повноваження [2, с. 320].

Для розмежування повноважень прокурора і слідчого при повідомленні про підозру принципове значення має аналіз їхньої ролі у доказуванні. Беспалько І. Л. у дослідженні слідчого як суб'єкта доказування з'ясовує, що слідчий є уповноваженим суб'єктом досудового розслідування і може повідомляти особу про підозру за погодженням із прокурором (п. 10 ч. 2 ст. 40 КПК). Водночас прокурор наділений самостійним і незалежним від слідчого правом повідомляти про підозру (п. 11 ч. 2 ст. 36 КПК), а у разі, якщо саме прокурор здійснив це повідомлення, – всі наступні дії щодо зміни чи нової підозри може вчинити виключно прокурор (ч. 3 ст. 278 КПК). Отже, між повноваженнями слідчого і прокурора існує принципова асиметрія: прокурор є «вищим» і замінним суб'єктом цієї процесуальної дії, яка водночас є й дискреційним повноваженням [3, с. 39].

Повноваження прокурора при повідомленні про підозру охоплюють три ключові аспекти: а) складення письмового повідомлення про підозру (ст. 277 КПК), що включає обов'язок вказати прізвище, ім'я, по батькові та посаду особи, яка здійснює повідомлення, правову кваліфікацію, стислий виклад обставин, які дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, та роз'яснення прав підозрюваного; б) вручення письмового повідомлення в день його складення (ч. 1 ст. 278 КПК); в) внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 4 ст. 278 КПК). Для спеціальних суб'єктів (ст. 480 КПК: судді, депутати, адвокати, нотаріуси тощо) законодавець у ст. 481 КПК встановив кваліфіковане суб'єктне обмеження: складати повідомлення про підозру можуть виключно Генеральний прокурор, його заступник або керівник регіональної прокуратури, залежно від категорії суб'єкта – що унеможливлює виконання цих дій будь-яким іншим прокурором, навіть якщо він є процесуальним керівником.

Окремої уваги заслуговує питання щодо можливості передоручення вручення повідомлення про підозру. Аналіз судової практики свідчить про те, що тривалий час єдності у правозастосуванні з цього питання не існувало. Частина судів обстоювала позицію, відповідно до якої складення та вручення повідомлення про підозру є єдиною нерозривною процесуальною дією, а тому повинні здійснюватися виключно тією самою посадовою особою; передоручення будь-якої складової цієї процедури визнавалося неправомірним. Зокрема, окремі слідчі судді вказували, що законом визначено вичерпний перелік суб'єктів, які мають право повідомити окрему категорію осіб про підозру, – здійснити всі процесуальні дії, внаслідок яких особа набуде статусу підозрюваного (скласти та вручити

повідомлення); а тому передоручення повноважень на вчинення однієї зі складових цієї процедури є неправильним. Водночас Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду у постанові від 25 лютого 2020 р. у справі № 404/6345/16-к [4] сформулював інший підхід: оскільки письмове повідомлення про підозру було складено і підписано уповноваженим прокурором, а вручення доручено слідчому у цьому кримінальному провадженні, суд не знаходить істотних порушень вимог кримінального процесуального закону у цій частині. Остаточну ясність у це питання внесла Велика Палата Верховного Суду у постанові від 11 грудня 2019 р. у справі № 536/2475/14-к [5]: вручення повідомлення про підозру іншою уповноваженою особою є допустимим за умови, що рішення прийнято та підписано визначеним ст. 481 КПК суб'єктом; Генеральний прокурор або його заступник можуть доручити слідчому чи іншому прокурору вручити повідомлення про підозру. Цей висновок підтвердив Касаційний кримінальний суд у постанові від 14 березня 2024 р. у справі № 573/190/19 [6]: складення і підписання прокурором письмового повідомлення про підозру та доручення слідчому його вручення свідчить про дотримання вимог ст. 481 КПК. Таким чином, усталена позиція судової практики така: передоручення вручення повідомлення про підозру є правомірним, якщо повідомлення складено і підписано визначеним законом суб'єктом; натомість складення повідомлення неуповноваженою особою тягне незаконність підозри в цілому незалежно від того, хто здійснював вручення. Моренко В. І. у дослідженні строків досудового розслідування та проблем їх правозастосування акцентує на тому, що повідомлення особі про підозру є «точкою відліку» для строку досудового розслідування у провадженнях за Законом № 3509-IX від 08.12.2023: строк починається з моменту повідомлення про підозру і закінчується зверненням до суду з обвинувальним актом або закриттям провадження. Після сплину встановлених строків (ст. 219 КПК) прокурор зобов'язаний або звернутися до суду з обвинувальним актом, або закрити провадження – така вимога є гарантією фундаментального права людини на розгляд справи упродовж розумного строку. Науковець виявляє проблему відсутності ефективного судового контролю слідчого судді за дотриманням цих строків та пропонує розширити відповідні повноваження слідчого судді для запобігання прокурорській бездіяльності після повідомлення про підозру [7, с. 100].

Урода О. В. у дослідженні гарантій захисника як суб'єкта доказування на стадії досудового розслідування системно аналізує механізм забезпечення права підозрюваного на захист після повідомлення про підозру. Складення та вручення повідомлення про підозру – це не лише реалізація прокурором обвинувальної функції, але й точка активації права на захист: з цього моменту підозрюваний отримує право на залучення захисника, ознайомлення з матеріалами, які стали підставою для підозри, оскарження

повідомлення про підозру (ст. 303 КПК). Авторка наголошує, що прокурор, який повідомляє про підозру, зобов'язаний роз'яснити підозрюваному його права (ст. 276 КПК), що є неодмінною умовою дійсності повідомлення: невиконання цього обов'язку є підставою для визнання повідомлення про підозру незаконним та скасування в судовому порядку [8, с. 214].

Таким чином, повноваження прокурора при повідомленні особі про підозру є комплексним і багатоаспектним процесуальним явищем. Вони охоплюють: обов'язок збирання достатніх доказів для підозри (в рамках функції процесуального керівництва); виключне право повідомляти особу про підозру (самостійно або шляхом погодження дій слідчого); кваліфіковані суб'єктні обмеження для спеціальних категорій осіб (ст. 481 КПК); обов'язок подальших процесуальних дій упродовж розумного строку; гарантування права підозрюваного на захист. Ключовими проблемними аспектами залишаються: визначення чітких критеріїв «достатності доказів» для повідомлення про підозру; забезпечення реального судового контролю за прокурором після такого повідомлення; усунення колізій між нормами ст.ст. 36, 37 і 481 КПК щодо суб'єктних повноважень при повідомленні про підозру спеціальним суб'єктам; чітке законодавче врегулювання меж передоручення вручення повідомлення про підозру, оскільки, попри усталену позицію ця проблема продовжує породжувати процесуальні спори на практиці.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI (зі змінами, поточна ред. Від 04.03.2026) Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

2. Беспалько І. Л. Прокурор як суб'єкт кримінального процесуального доказування під час досудового розслідування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 3, № 89. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/336720.

3. Беспалько І. Л. Слідчий як суб'єкт кримінального процесуального доказування (окремі аспекти). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 4, № 87. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/7-3.pdf

4. Постанова від Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду 25 лютого 2020 р. у справі № 404/6345/16-к URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87888348

5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2019 р. у справі № 536/2475/14-к URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86333860

6. Постанова Касаційного кримінального суду від 14 березня 2024 р. у справі № 573/190/19 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80493553

7. Моренко В. І. Строки досудового розслідування: проблеми правозастосування та шляхи їх вирішення. Науковий вісник Ужгородського

національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 4, № 87. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/325324.
8. Урода О. В. Окремі проблеми реалізації кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування на стадії досудового розслідування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 5, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/356012.

Ключові слова: прокурор, повноваження прокурора, повідомлення про підозру, вручення повідомлення про підозру, передоручення вручення, процесуальне керівництво, досудове розслідування, підозрюваний, спеціальні суб'єкти, строки досудового розслідування, права підозрюваного, кримінальне провадження.
Keywords: prosecutor, powers of the prosecutor, notification of suspicion, procedural guidance, pre-trial investigation, suspect, special subjects, terms of pre-trial investigation, rights of the suspect, criminal proceedings.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент, доцент кафедри Волошина В.К.

Зелінченко Анастасія Олегівна, Калинівська Валерія Євгеніївна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ В УГОДІ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ

Угода про визнання винуватості була запроваджена новою редакцією КПК України 2012 року з метою пришвидшення кримінального процесу, зменшення навантаження на органи досудового розслідування та судову систему. Крім того, даний інститут передбачає можливість попереднього визначення й певного гарантування для підозрюваного або обвинуваченого більш м'якого виду покарання, що, у свою чергу, спонукає його до активної співпраці з органами слідства з метою ефективного розкриття кримінального правопорушення.

Водночас, попри очевидні переваги угоди про визнання винуватості її застосування супроводжується низкою проблемних питань та суттєвих ризиків.

Роль суду при затвердженні угоди виходить за межі формальної перевірки, тобто він зобов'язаний встановити здатність обвинуваченого виконати зобов'язання, які він на себе взяв [с. 276, 3].

Так, відповідно до ч. 6 ст. 474 КПК України суд під час судового розгляду повинен впевнитися, що укладення угоди сторонами відбулося на добровільних засадах, без застосування насильства, примусу чи погроз, а також без впливу будь-яких обіцянок або інших чинників, не передбачених її змістом [2].

У тому випадку, якщо буде наявна хоча б одна з підстав, передбачених у ч. 7 ст. 474 КПК України, суд відмовить у затверджені угоди про визнання винуватості.

Для аналізу даної норми доцільно взяти до уваги п. 2, в якому вбачається, що якщо умови угоди не відповідають інтересам суспільства, то суд може відмовити в затвердженні угоди. Фактично тут йде мова про наявність випадків, коли запропоноване сторонами покарання визнається судами занадто м'яким і таким, що не забезпечує належного балансу між особистими інтересами обвинуваченого та суспільною потребою у відновленні справедливості.

Як приклад можна навести ухвалу Шевченківського районного суду м. Києва від 16.07.2025 у справі № 761/19842/25. У цьому випадку сторони дійшли згоди щодо призначення обвинуваченому покарання за ч. 1 ст. 114-1 КК України із застосуванням ст. 69 КК у вигляді штрафу в розмірі 7000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Однак суд відмовив у затвердженні такої угоди, мотивуючи це тим, що запропоноване покарання є невідповідним тяжкості інкримінованого діяння та не забезпечує врахування інтересів суспільства [6].

Слід зазначити, що Верховний Суд сформулював практику застосування угоди про визнання винуватості. У постанові 07.04.2020 у справі №761/13021/19 Верховний Суд підтвердив, що суддя має перевірити не тільки формальну правильність укладення угоди, а й фактичність визнання вини, добровільність такого визнання та відсутність будь-якого примусу, а також відповідність узгодженого покарання принципу пропорційності [4].

Наступним проблемним питанням щодо укладення угоди про визнання винуватості є визначення строків звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Практика свідчить, що хоча сторони можуть узгоджувати застосування випробування та визначати тривалість іспитового строку, остаточне рішення залишається за судом. Суди нерідко або відмовляють у затвердженні угоди, або змінюють погоджений строк, виходячи з тяжкості злочину та характеристик особи.

Верховний Суд у постанові від 26.02.2020 у справі №161/8590/19 підкреслив, що визначення тривалості іспитового строку належить до його дискреційних повноважень і не розглядається як вихід за межі досягнутих сторонами домовленостей чи призначення більш суворого покарання [5].

Отже, така практика, з одного боку, забезпечує контроль за справедливістю покарання, а з іншого – створює проблему непередбачуваності результату для сторін, що знижує рівень довіри до інституту угод про визнання винуватості.

Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень залишається однією з найбільш складних тем у практиці судів. Основна

проблема полягає у визначенні остаточного покарання та способу його встановлення – шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань. На практиці відсутність чіткої деталізації цих аспектів в угоді часто стає причиною відмови суду у її затвердженні.

Судова практика показує, що якщо в угоді про визнання винуватості не прописано покарання по кожному окремому правопорушенню, це не відповідає вимогам кримінального процесу і є підставою для відмови в затвердженні. Тобто погодження лише загального покарання без деталізації по кожному епізоду та без визначення порядку його призначення не дозволяє суду перевірити законність і обґрунтованість домовленості. У таких випадках суд не може затвердити угоду, оскільки її зміст не відповідає статті 474 КПК України.

Відповідно до статті 70 КК України, при сукупності кримінальних правопорушень суд спочатку призначає основне і, за потреби, додаткове покарання окремо за кожне правопорушення, а потім визначає остаточне покарання. Воно встановлюється або шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань. Якщо хоча б одне правопорушення є умисним тяжким або особливо тяжким злочином, суд може призначити покарання в межах максимального строку для цього виду покарання. У випадку довічного позбавлення волі воно поглинає всі менш суворі покарання [1].

Додаткові покарання можуть приєднуватися до основного, якщо вони призначені за окремі правопорушення, у вчиненні яких особу визнано винною. Такі правила застосовуються і коли після вироку встановлюється інше правопорушення, скоєне до попереднього вироку; у цьому випадку вже відбуте покарання зараховується до остаточного строку відповідно до статті 72 КК України.

Підбиваючи підсумки, угода про визнання винуватості дозволяє пришвидшити кримінальний процес і стимулює співпрацю обвинуваченого, але її застосування супроводжується проаналізованими проблемами. Таким чином, інститут угоди є ефективним, але залишається ризик непередбачуваності покарання та відмови суду, що підкреслює необхідність чіткого регулювання порядку призначення покарання за сукупністю правопорушень.

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14

Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17
Подолян Ю.О., Савицька С.Л. Вирок на підставі угоди: практика застосування та проблемні аспекти. Кримінальне право та процес. 2025. P. 273-279. URL: https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-1-17-273-279
Постанова Верховного Суду №761/13021/19 від 7 квітня 2020 року. URL: Єдиний державний реєстр судових рішень
Постанова Верховного Суду №161/8590/19 від 26 лютого 2020 року. URL: Єдиний державний реєстр судових рішень
Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва №761/19842/25 від 16 липня 2025 року. URL: Єдиний державний реєстр судових рішень

Ключові слова: угода про визнання винуватості, підозрюваний, обвинувачений, прокурор, покарання, судовий розгляд, вирок.
Keywords: plea agreement, suspect, defendant, prosecutor, punishment, trial, sentence.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Ракіпова І.В.

Завальніцька Дарина А.
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОШКОДЖЕННЯМ ЛІНІЙ ЗВ'ЯЗКУ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУЛЬНИЙ АСПЕКТ

В умовах активного будівництва, реконструкції мереж і постійного зростання навантаження на інфраструктуру електронних комунікацій випадки пошкодження ліній зв'язку, кабельних трас, опор, розподільчих шаф та іншого обладнання набувають особливої поширеності. Такі порушення спричиняють не лише прямі матеріальні збитки оператору або провайдеру, а й перерви у наданні послуг абонентам, що негативно впливає на стабільність функціонування телекомунікаційної системи загалом. У зв'язку з цим виникає потреба в комплексному правовому аналізі підстав, способів і механізмів відшкодування шкоди, а також у дослідженні ефективних засобів захисту прав суб'єктів у сфері електронних комунікацій. Додаткову вагу цій проблемі надає й те, що в Україні останніми роками фіксується зростання кількості правопорушень, пов'язаних з умисним пошкодженням ліній зв'язку, що свідчить про практичну значущість обраної теми.

У цивільно-правовому аспекті відповідальність за пошкодження ліній зв'язку ґрунтується на загальних положеннях деліктного права. Згідно зі статтею 1166 Цивільного кодексу України, майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю фізичної чи юридичної особи, підлягає

відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її заподіяла [1]. Для покладення відповідальності необхідна наявність елементів деліктного правопорушення: протиправної поведінки, шкоди, причинного зв'язку між дією та наслідком і вини. У подібних справах протиправність зазвичай полягає у проведенні земляних або будівельних робіт без погодження з власником мереж чи з порушенням правил охорони ліній електронних комунікацій. Завдана шкода включає витрати на відновлювальні роботи, матеріали, оплату праці персоналу, а також упущену вигоду – доходи, які оператор міг би отримати за нормального функціонування мережі. Причинний зв'язок встановлюється на підставі технічної документації, актів обстеження та експертних висновків, а вина відповідача презюмується, якщо він не доведе її відсутності. Умисне пошкодження ліній зв'язку фактично розглядається як різновид умисного знищення або пошкодження майна, тому до нього застосовуються загальні підходи деліктного права [6].
Окрему роль у правовому регулюванні відіграють спеціальні норми галузевого законодавства. Зокрема, Закон України «Про електронні комунікації» покладає на операторів мереж обов'язок забезпечувати безпеку та стале функціонування інфраструктури. Водночас закон передбачає, що оператори не несуть відповідальності за порушення роботи мережі, якщо пошкодження сталося внаслідок умисних дій третіх осіб [4]. Значна увага приділяється претензійно-позовній роботі: спочатку надсилається письмова претензія з обґрунтуванням суми збитків та доказами пошкодження. Якщо на претензію не надходить задовільної відповіді, готується позов до господарського або загального суду залежно від того, чи є відповідачем державне підприємство, фізособа-підприємець чи інша юридична особа.
У кримінально-правовому вимірі пошкодження ліній зв'язку може кваліфікуватися за статтею 360 Кримінального кодексу України (далі – КК України) – умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі, що спричинило порушення її роботи. Предметом цього злочину є власне лінії зв'язку кабельні, радіорелейні, повітряні тощо та споруди й обладнання, що входять до їх складу. Об'єктом виступають суспільні відносини у сфері безпеки та цілісності телекомунікаційних мереж. Об'єктивна сторона – умисні дії з пошкодження цих ліній, спрямовані на переривання зв'язку. Суб'єктом є будь-яка осудна фізична особа, яка вчинила таке правопорушення; суб'єктивна сторона – прямий або непрямий умисел на порушення роботи мережі [5]. Якщо пошкодження сталося через необережність (без умислу), то воно може кваліфікуватися за статтею 196 КК України – необережне пошкодження майна при настанні тяжких наслідків, або, у разі якщо це стосується службової особи, – за статтею 367 КК України службова недбалість. У випадках викрадення кабелю чи обладнання можуть застосовуватися норми про крадіжку ст. 185 КК України. У рамках

кримінального провадження оператор виступає потерпілою стороною і має право заявити цивільний позов про відшкодування завданої шкоди відповідно до ст. 128 КПК України [2,3].

Способи захисту прав оператора включають: пред'явлення цивільного позову про відшкодування збитків та упущеної вигоди, заявлення вимоги про відшкодування шкоди у межах кримінального провадження, а також звернення до правоохоронних органів із заявою про вчинення кримінального правопорушення. За необхідності позов може супроводжуватися заявою про забезпечення позову – наприклад шляхом арешту майна підозрюваної особи.

Важливим елементом правового реагування на випадки пошкодження ліній зв'язку є процес доказування у кримінальному провадженні, який регулюється положеннями Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Саме завдяки належному збиранню, перевірці та оцінці доказів встановлюються обставини правопорушення, особа винного та розмір завданої шкоди.

Відповідно до статті 91 КПК України предметом доказування у кримінальному провадженні є обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування та судового розгляду. У справах про пошкодження ліній зв'язку до таких обставин належать: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб пошкодження телекомунікаційної інфраструктури), винність конкретної особи у вчиненні такого діяння, форма її вини, мотив і мета дій, а також характер і розмір завданої шкоди оператору електронних комунікацій.

Збирання доказів у таких справах здійснюється відповідно до статті 93 КПК України. Докази можуть збиратися сторонами кримінального провадження шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, витребування документів, отримання висновків експертів, а також отримання показань свідків та потерпілих. Для справ щодо пошкодження телекомунікаційної інфраструктури особливе значення мають технічні документи оператора мережі, акти обстеження місця пошкодження, журнали аварійних робіт, фото- та відеофіксація пошкоджених об'єктів.

Однією з ключових процесуальних дій є огляд місця події, який проводиться відповідно до статті 237 КПК України. Під час огляду фіксується стан пошкоджених ліній зв'язку, характер пошкодження кабелю чи обладнання, наявність слідів техніки або інструментів, а також інші обставини, що можуть свідчити про спосіб вчинення правопорушення. Результати огляду відображаються у протоколі, до якого можуть додаватися схеми, фотографії, відеозаписи та інші матеріали.

У багатьох випадках важливу роль відіграє судова експертиза, яка призначається відповідно до статті 242 КПК України. Зокрема, може проводитися інженерно-технічна або товарознавча експертиза для

встановлення причин пошкодження кабельної мережі, вартості знищеного обладнання та розміру завданих збитків. Висновок експерта є самостійним джерелом доказів і використовується для підтвердження причинного зв’язку між діями правопорушника та наслідками у вигляді пошкодження телекомунікаційної інфраструктури.

Особливе значення у таких провадженнях має процесуальний статус оператора електронних комунікацій як потерпілої сторони. Відповідно до статті 55 КПК України потерпілим визнається фізична або юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Оператор мережі має право надавати докази, заявляти клопотання, брати участь у слідчих (розшукових) діях та оскаржувати процесуальні рішення.

Крім того, відповідно до статті 128 КПК України потерпілий має право заявити цивільний позов у межах кримінального провадження з метою відшкодування завданої шкоди. Такий позов розглядається судом разом із кримінальною справою, що дозволяє одночасно вирішити питання кримінальної відповідальності та компенсації матеріальних збитків.

Зібрані під час досудового розслідування докази підлягають оцінці судом відповідно до статті 94 КПК України за внутрішнім переконанням судді, яке ґрунтується на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин справи. Лише належні, допустимі, достовірні та достатні докази можуть бути покладені в основу обвинувального вироку [3].

Процес доказування у кримінальних провадженнях щодо пошкодження ліній зв’язку має комплексний характер і передбачає використання різноманітних джерел доказової інформації. Належна організація доказування відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства забезпечує можливість встановлення винної особи та ефективного відшкодування шкоди, завданої телекомунікаційній інфраструктурі.

Згідно позиції Великої Палати Верховного Суду, при відшкодуванні шкоди, завданої пошкодженням ліній зв’язку внаслідок злочину, визначальним є принцип відновлення функціонування системи. Винувата особа має компенсувати реальні збитки – повну вартість відновлювальних робіт та нових матеріалів, оскільки саме такий підхід забезпечує відновлення порушеного права власності та соціально значущої інфраструктури, незалежно від балансової вартості чи ступеня зносу пошкодженого майна [7].

Отже, пошкодження ліній зв’язку утворює складне поєднання деліктної та кримінальної відповідальності. Практика підтверджує, що належна правова кваліфікація подій, своєчасна фіксація доказів та комплексне застосування норм законодавства забезпечують реальне відшкодування шкоди та захист майнових інтересів оператора електронних комунікацій.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page#Text
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1363
4. Закон України «Про електронні комунікації» від 16.12.2020 № 1089-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text
5. Бабаніна В. В. Об'єкт умисного пошкодження ліній зв'язку (стаття 360 КК України) / В. В. Бабаніна, О. О. Юріков // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2020. – № 2 (115). – С. 86–92. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5b24c0c6-c5ac-43c7-8ada-792c24360309/content
6. Борисова В. І. Деліктні зобов'язання в цивільному праві України : монографія / В. І. Борисова. – Харків : Право, 2014. – 336 с.
7. Ухвала КЦС ВП від 11.07.2019 року у справі №336/7861/16-ц. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_24_07_2019_roku_u_spravi_336_7861_16_ts/

Ключові слова: відшкодування шкоди, лінії зв'язку, телекомунікаційна інфраструктура, електронні комунікації, деліктна відповідальність, кримінальна відповідальність, умисне пошкодження телекомунікаційної мережі, кримінальне провадження, процес доказування.
Keywords: compensation for damages, communication lines, telecommunications infrastructure, electronic communications, tort liability, criminal liability, intentional damage to a telecommunications network, criminal proceedings, process of proof.
Науковий керівник:: к.ю.н., доцент, доцент кафедри Волошина В.К.

Заіченко Аліна Олексіївна
здобувачка 3-го курсу Миколаївського юридичного фахового коледжу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

Повномасштабне вторгнення рф в Україну з 24 лютого 2022 року призвело до суттєвого зростання кількості воєнних злочинів порівняно з 2014 роком. Деокупація територій Харківської, Херсонської та Донецької областей постійно виявляє нові факти тяжких правопорушень. Водночас, попри суспільний запит на невідворотність покарання, ефективність правосуддя залишається обмеженою. Це зумовлює необхідність усунення факторів, що перешкоджають повноцінному розслідуванню та доведенню справ до судових рішень.

Воєнні злочини є грубими порушеннями норм міжнародного гуманітарного права та належать до найтяжчих міжнародних правопорушень поряд із геноцидом, злочином агресії та злочинами проти людяності. Їх розслідування потребує дотримання високих стандартів і формування належної доказової бази. Для ухвалення справедливого рішення суду

необхідно забезпечити достатні та допустимі докази, зокрема документальні матеріали, а також фото- і відеофіксацію [10, с. 97]. Загальний перелік воєнних злочинів закріплений у Статуті Міжнародного кримінального суду (Римський статут) [3]. Згідно з Женевськими конвенціями [2] та Римським статутом Міжнародного кримінального суду (МКС) [3], ключовими принципами розслідування воєнних злочинів є незалежність, неупередженість, об'єктивність та ефективність.

Попри відсутність узагальненого законодавчого визначення воєнних злочинів у КК України, окремі їх склади передбачені кримінальним законом, зокрема: а) мародерство (стаття 432 КК України); б) насильство над населенням у районі воєнних дій (стаття 433 КК України); в) погане поводження з військовополоненими (стаття 434 КК України); г) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (стаття 435 КК України) [4].

Відповідно до ст. 438 КК України, воєнними злочинами вважається жорстоке поводження з цивільними чи військовополоненими, примусове залучення мирного населення до робіт, розкрадання національних надбань на окупованих землях, а також використання заборонених міжнародним правом методів війни чи віддання наказів на такі дії. Такі діяння караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років, а у випадку загибелі людини передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі [4]. Важливо, що до воєнних злочинів не застосовуються строки давності притягнення до кримінальної відповідальності [1].

Процес фіксації та розслідування воєнних злочинів в Україні забезпечується взаємодією СБУ, Національної поліції, ДБР та органів прокуратури. У структурі цих відомств функціонують окремі спеціалізовані відділи, діяльність яких повністю зосереджена на міжнародних злочинах. Зокрема, ключову роль відіграє Департамент протидії злочинам в умовах збройного конфлікту Офісу Генерального прокурора, а також відповідні підрозділи у дев'яти регіонах, де задіяно понад дві сотні фахівців. Ефективність слідства досягається через процесуальне керівництво прокуратури, що дозволяє чітко розмежувати повноваження, запобігти дублюванню функцій та забезпечити оперативний обмін даними через спільні реєстри та бази [8, с. 24].

Для правоохоронної системи України документування воєнних злочинів стало серйозним викликом, що потребує швидкої професійної адаптації. Вирішальне значення має формування належної доказової бази, придатної для використання як у національних, так і в міжнародних судах. Розслідування повинно здійснюватися з дотриманням принципів об'єктивності та верховенства права, без упереджених оцінок. Порушення процесуальних норм може призвести до втрати доказової сили матеріалів і

зниження довіри до правосуддя. Тому кожне судове рішення має ґрунтуватися виключно на перевірених і належних доказах, а не на припущеннях [6, с. 54-55].

Ефективність розслідування воєнних злочинів значною мірою залежить від своєчасного виявлення та подолання системних перешкод. Однією з головних проблем є обмежений доступ правоохоронців до зон бойових дій і тимчасово окупованих територій, що ускладнює проведення повноцінних слідчих дій. З огляду на те, що багато підозрюваних перебувають поза юрисдикцією України, пріоритетним напрямом є розслідування злочинів на деокупованих територіях. Водночас важливо накопичувати належну доказову базу щодо осіб, недоступних для правосуддя, з метою їх притягнення до відповідальності в майбутньому [9].

Для ефективного розслідування кримінальних правопорушень правоохоронним органам необхідно сформувати достатню та належну доказову базу. Вона може включати результати негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема перехоплення комунікацій, інформацію з відкритих джерел і мережі Інтернет, а також показання свідків і потерпілих. Водночас збір таких доказів є складним і небезпечним, оскільки робота поблизу зони бойових дій пов’язана з високими ризиками для життя та безпеки слідчих [6, с. 55].

Як приклад воєнного злочину можна навести знищення приватного майна внаслідок обстрілів збройних сил рф. Для належного розслідування необхідно оперативно зафіксувати наслідки атаки: оглянути місце події, задокументувати пошкодження, зібрати уламки боєприпасів та отримати свідчення очевидців. Водночас в умовах війни, через загрозу повторних ударів, проведення таких процесуальних дій часто є ускладненим або небезпечним, що негативно впливає на ефективність розслідування [7].

Додатковою перепоною, що постала перед державою в процесі документування воєнних правопорушень, виступає дефіцит кваліфікованих спеціалістів. Зокрема, процедура вивчення та огляду локації інциденту вимагає обов’язкової участі військового експерта, який згідно з положеннями ст. 71 КПК України наділений процесуальним статусом спеціаліста. Проте до лютого 2022 року державні інституції фактично не приділяли уваги системному навчанню таких професіоналів, через що на сьогодні наявна чисельність компетентних осіб у цій галузі є вкрай недостатньою.

Фінальним етапом притягнення до відповідальності за воєнні злочини має стати міжнародне судове переслідування вищого військово-політичного керівництва рф, яке ухвалювало рішення про агресію проти України. Відповідальність повинні нести не лише безпосередні виконавці, а й особи, що віддавали накази. Ключову роль у цьому процесі відіграє Міжнародний кримінальний суд – інституція, що здійснює індивідуальне кримінальне переслідування за найтяжчі міжнародні злочини. Ефективність такого

переслідування залежить від якості доказової бази, яка має відповідати міжнародним стандартам, що, своєю чергою, актуалізує проблему нестачі підготовлених фахівців в Україні [6, с. 55-56].

Отже, проведений аналіз показав, що недостатній досвід у сфері розслідування воєнних злочинів істотно ускладнює їх ефективне розкриття. Подолання наявних проблем є необхідною умовою для реалізації принципу невідворотності покарання. Фіксація злочинів на деокупованих територіях має завершуватися обґрунтованими судовими рішеннями, що сприятиме запобіганню новим актам агресії. У цьому контексті Україні доцільно орієнтуватися на міжнародні стандарти правосуддя, удосконалювати методи доказування та розвивати співпрацю з іноземними фахівцями. Водночас першочерговим завданням залишається підготовка кваліфікованих кадрів і спеціалізованих слідчих на державному рівні.

Список використаних джерел

1. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів (укр/рос) : Конвенція Ради Європи від 25.01.1974: станом на 6 берез. 2008 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text (дата звернення: 10.04.2026).

2. Женевські конвенції. URL: https://warcrimes.gov.ua/sources.html (дата звернення 10.04.2026).

3. Римський статут міжнародного кримінального суду: Статут Міжнар. Судів від 17.07.1998: станом на 25 жовт. 2025 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 10.04.2026).

4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 10.04.2026).

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI: станом на 1 квіт. 2026 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 10.04.2026).

6. Баладига С. П. Проблеми розслідування воєнних злочинів на території України та притягнення до відповідальності осіб за їх вчинення. *Нове українське право*. 2022. № 5. С. 52–58.
URL: https://doi.org/10.51989/nul.2022.5.7 (дата звернення: 10.04.2026).

7. Біда О. Документування воєнних злочинів – природний процес відновлення справедливості. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*.
URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/oleksiy-bida-dokumentuvannia-

voiennykh-zlochyniv-pryrodniy-protses-vidnovlennia-spravedlyvosti/ (дата звернення: 10.04.2026).

8. Козьменко А., Лебідь В. Крапивін Є. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*, 2023. С. 24–28. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/International_crim_ukr_A4-DLYA-ONLAYN-PUBLIKATSIYI-3.pdf (дата звернення 12.12.2024).

9. Кравчук О., Бондаренко М. Досудове розслідування воєнних злочинів. *Вектор прав людини – правозахисна організація*. URL: https://hrvector.org/podiyi/22-03-09-w-s-a (дата звернення: 10.04.2026).

10. Осипенко І., Лабенок А. Досудове розслідування воєнних злочинів в Україні: стандарти, ризики для особистого життя і здоров'я. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Т. 5, № 86. С. 95–100. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/issue/view/18877/13314 (дата звернення: 10.04.2026).

Ключові слова: воєнний злочин, покарання, докази, розслідування, документування, відповідальність, Римський статут, інформація.

Keywords: war crime, punishment, evidence, investigation, documentation, responsibility, Rome Statute, information.

Науковий керівник: PhD, доцент Мусиченко О. М.

Земцова Кіра Володимирівна

здобувачка 3-го курсу Миколаївського юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПРИВАТНОСТІ ОСОБИ В УМОВАХ РОЗШИРЕННЯ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Сучасний розвиток України відбувається в умовах суттєвих змін у соціально-політичній та правовій сферах, спричинених збройною агресією та потребою у зміцненні національної безпеки. Воєнний стан зумовив активніше застосування спеціальних засобів протидії злочинності правоохоронцями. Серед них особливе місце займають негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НС(Р)Д), використання яких пов'язане з втручанням у приватне життя особи. У зв'язку з цим актуалізується проблема забезпечення належного захисту права на приватність та дотримання балансу між інтересами безпеки і правами людини.

Згідно з ч. 1, 2 ст. 246 Кримінального процесуального кодексу України, негласні слідчі (розшукові) дії є видом слідчих дій, відомості про проведення та способи здійснення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, визначених законом. Їх застосування допускається лише у разі неможливості отримання інформації про кримінальне правопорушення та

особу правопорушника іншим шляхом і, як правило, у провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів [1]. До негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, відносяться: аудіо- та відеоконтроль особи або місця, отримання інформації з електронних комунікаційних мереж і систем, арешт і контроль кореспонденції, спостереження за особами чи об'єктами, обстеження житла або іншого володіння, визначення місцезнаходження технічних засобів, контроль за вчиненням злочину, виконання спеціальних завдань щодо викриття діяльності організованих груп, а також негласне отримання зразків для дослідження [2, с. 596].

Характерною рисою НС(Р)Д є їх прихований характер, що обумовлює підвищений ризик порушення права на приватність. Втручання у приватне життя в даному випадку може охоплювати не лише саму особу, щодо якої здійснюється розслідування, але й третіх осіб, які вступають з нею у комунікацію. Саме тому законодавець встановлює спеціальний порядок їх проведення, який передбачає обов'язкове отримання дозволу слідчого судді, обмежені строки застосування та визначення чіткої мети такого втручання.

Незважаючи на формальну наявність процесуальних гарантій, на практиці їх ефективність часто виявляється недостатньою. На думку Топи Б.В., в умовах воєнного стану розширення повноважень правоохоронних органів нерідко супроводжується послабленням контролю за законністю їх діяльності, що підвищує ризик порушення прав учасників кримінального провадження. Особливо це стосується НС(Р)Д, які передбачають втручання у приватну сферу особи. Це зумовлює необхідність забезпечення ефективного контролю та дотримання принципів законності, необхідності й пропорційності [5, с. 577].

Слідчі судді нерідко обмежуються перевіркою формальної відповідності клопотання вимогам закону, не здійснюючи глибокого аналізу обґрунтованості втручання у приватне життя. Як наслідок, ухвали про дозвіл на проведення НС(Р)Д можуть містити загальні формулювання без належної оцінки необхідності та пропорційності такого заходу.

Іншою суттєвою проблемою є відсутність ефективного механізму інформування особи про факт проведення щодо неї НС(Р)Д після їх завершення. Хоча КПК України передбачає обов'язок повідомлення особи про проведення щодо неї НСРД, механізм його реалізації залишається недосконалим. Відсутність відповідальності, нечіткість підстав для відстрочення та слабкий судовий контроль спричиняють практику формального або повного ігнорування цього обов'язку, що ставить під загрозу ефективний захист прав людини [3, с. 80].

Також варто звернути увагу на таку проблему як санкціонування НС(Р)Д. В умовах воєнного стану можливе спрощення процедур санкціонування НС(Р)Д, що сприяє оперативному реагуванню на загрози,

але водночас підвищує ризик зловживань. Оскільки такі дії здійснюються на підставі ухвали слідчого судді, виникає проблема оперативного отримання дозволу в критичних ситуаціях. Це зумовлює необхідність удосконалення механізмів санкціонування із збереженням належного судового контролю [5, с. 577].

У 2024 році в Україні виник резонансний скандал, пов'язаний із прослуховуванням та стеженням за журналістами проєкту Bihus.info. У мережі було оприлюднено записи їхніх телефонних розмов і приховане відео, що свідчило про тривале негласне спостереження. Журналістське розслідування вказало на можливу причетність співробітників Служби безпеки України, що викликало широкий суспільний резонанс і поставило питання щодо допустимості втручання державних органів у діяльність ЗМІ. Цей випадок актуалізував проблему зловживання негласними слідчими діями та необхідність посилення гарантій захисту приватності й свободи журналістської діяльності [6].

У 2026 році було зафіксовано резонансний випадок незаконного прослуховування співробітниці Національного антикорупційного бюро України. За даними слідства, технічні засоби стеження могли бути встановлені іншим правоохоронним органом без відповідного судового дозволу, зокрема у житлі працівниці. Представники антикорупційних органів розцінили цей інцидент як порушення права на приватність і можливу форму тиску на їхню діяльність. Цей випадок демонструє ризики зловживання негласними засобами збору інформації та підкреслює необхідність суворого дотримання процедурних гарантій під час їх застосування [4].

У контексті післявоєнного відновлення України спостерігається тенденція до розширення повноважень правоохоронних органів, що обумовлено необхідністю протидії навим видам загроз. Зокрема, це стосується боротьби з колаборaційною діяльністю, терористичними загрозами, організованою злочинністю.

Проте таке розширення повноважень нерідко супроводжується зниженням рівня процесуальних гарантій. В умовах пріоритету безпекових інтересів виникає ризик виправдання надмірного втручання у приватне життя особи. Особливо небезпечним є закріплення практики, коли спрощені або виняткові процедури, запроваджені в умовах воєнного стану, продовжують застосовуватися і після його завершення. Це може призвести до системного дисбалансу між інтересами держави та правами людини.

Недостатність гарантій захисту приватності при проведенні НС(Р)Д має низку негативних наслідків. По-перше, це створює підстави для визнання отриманих доказів неприпустимими у судовому процесі. По-друге, це може призвести до порушення міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини. Крім того, системі порушення права на приватність підривають довіру громадян до правоохоронних органів та судової системи. У

післявоєнний період, коли особливо важливим є відновлення правової держави, такі наслідки можуть мати довготривалий негативний ефект.

Для підвищення ефективності гарантій захисту приватності при проведенні НС(Р)Д доцільно вжити низку заходів. По-перше, необхідно посилити вимоги про проведення НС(Р)Д, зокрема шляхом обов'язкового доведення неможливості отримання необхідної інформації менш жорсткими засобами. По-друге, слід удосконалити механізм судового контролю, забезпечивши реальну, а не формальну перевірку пропорційності втручання у приватне життя. По-третє, важливо запровадити ефективний механізм повідомлення особи про проведення щодо неї НС(Р)Д після їх завершення, за винятком випадків, коли це може зашкодити інтересам розслідування. По-четверте, необхідно забезпечити належний рівень захисту інформації, отриманої в результаті НС(Р)Д, та встановити відповідальність за її неправомірне використання.

Таким чином, проблема недостатності гарантій захисту приватності при проведенні НС(Р)Д є однією з ключових у сучасному кримінальному процесі України. В умовах розширення повноважень правоохоронних органів та післявоєнної трансформації правової системи вона набуває особливої актуальності. Забезпечення балансу між інтересами національної безпеки та правами людини має стати пріоритетним завданням держави. Лише за умови належного рівня процесуальних гарантій можливо досягти ефективності кримінального переслідування без порушення фундаментальних прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Мирошниченко К., Погорєлова А. Окремі аспекти проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. №4. С. 595-597. URL: https://www.lsej.org.ua/4_2023/143.pdf

3. Романов В.О. Реалізація обов'язку повідомлення про НСРД в Україні: аналіз ст. 253 КПК у світлі європейських стандартів. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. Вип. 4(12). С. 79-84.

4. Сітнікова І. «Прослушку» у працівниці НАБУ міг установити інший правоохоронний орган. Слідчі вважають, що це незаконно. *Hromadske.* 26.02.2026. URL: https://hromadske.ua/polityka/260040-proslushku-u-pratsivnytsi-nabu-mih-vstanovyty-inshyy-pravookhoronnyy-orhan-slidchi-vvazaiut-shcho-nezakonno

5. Топа Б.В. Проблематика проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час воєнного стану. *Злочинність і протидія їй в*

умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама. 2025. С. 576-579. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c5c405b2-077c-40c2-9bcc-c8852a097dcb/content

6. Хоменко С. Медіаскандал в Україні: журналісти Бігус інфо самі знайшли, хто їх прослуховував. Це виявилася СБУ. *BBC NEWS Україна.* 06.02.2024. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cw4q057p8y7o

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії; право на повагу до приватного життя; кримінальне провадження; воєнний стан; судовий контроль; процесуальні гарантії; принцип пропорційності; допустимість доказів; захист прав людини; діяльність правоохоронних органів.

Keywords: covert investigative (search) actions; right to respect for private life; criminal proceedings; martial law; judicial oversight; procedural safeguards; principle of proportionality; admissibility of evidence; protection of human rights; law enforcement activity.

Науковий керівник: PhD, доцент Мусиченко О.М.

Ілічко Володимир Володимирович

здобувач 3-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЧИ Є ЗВУЖЕННЯ Ч. 3 СТ. 233 КПК УКРАЇНИ ВИПРАВДАНИМ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Однією з фундаментальних гарантій прав і свобод людини у кримінальному процесі є недоторканність житла чи іншого володіння особи, яка закріплена у статті 30 Конституції України. Відповідно до цієї норми, проникнення до житла чи іншого володіння особи допускається виключно на підставі вмотивованого рішення суду, за винятком невідкладних випадків, пов'язаних із врятуванням життя людей, майна або безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення [1]. У розвиток конституційних положень Кримінальний процесуальний кодекс України у статті 233 встановлює загальне правило про необхідність отримання ухвали слідчого судді для проникнення до житла, водночас у частині третій цієї статті передбачає виняток, який дозволяє здійснювати таке проникнення без попереднього судового контролю за наявності невідкладних обставин [2].

Зазначене положення спрямоване на забезпечення ефективності кримінального провадження, однак його практична реалізація супроводжується низкою суттєвих проблем, які ставлять під сумнів відповідність цієї норми принципу верховенства права. Передусім, слід звернути увагу на відсутність чіткого законодавчого визначення поняття «невідкладний випадок». Законодавець фактично обмежився загальними формулюваннями, що надає стороні обвинувачення широкі дискреційні

повноваження щодо самостійного визначення наявності відповідних підстав. Така невизначеність створює передумови для довільного тлумачення норми та зловживань, що суперечить принципу правової визначеності як складовій верховенства права [3].

Додатковою проблемою є фактична формалізація судового контролю, який, відповідно до положень КПК України, має здійснюватися після проникнення до житла. Хоча закон прямо зобов'язує слідчого або прокурора невідкладно звернутися до слідчого судді для отримання дозволу на проведення таких дій, на практиці цей механізм часто не забезпечує належного захисту прав особи. Судовий розгляд у таких випадках нерідко має формальний характер, оскільки фактичні слідчі дії вже проведені, а отримані докази – зафіксовані. У результаті суд опиняється у ситуації, коли відмова у наданні дозволу не завжди тягне реальні правові наслідки, що підриває ефективність судового контролю як гарантії прав людини [4].

Суттєвим недоліком чинного правового регулювання є також можливість зловживання правом на проникнення до житла без ухвали слідчого судді. Практика свідчить про те, що положення частини третьої статті 233 КПК України іноді використовується як інструмент обходу встановленої процедури судового контролю, коли проникнення здійснюється без достатніх підстав, а вже згодом обґрунтовується наявністю «невідкладних обставин». Такий підхід фактично нівелює конституційні гарантії недоторканності житла та підриває довіру до кримінального процесу в цілому. [5].

Зазначені проблеми знаходять своє підтвердження як у міжнародній судовій практиці, так і в позиціях національних правоохоронних органів. Практика Європейський суд з прав людини послідовно виходить з того, що втручання у право на недоторканність житла повинно супроводжуватися ефективними процесуальними гарантіями. Зокрема, у справі Smirnov v. Russia Суд наголосив, що відсутність належного судового контролю створює ризик свавільного втручання держави та є порушенням статті 8 Конвенції [6]. У справі Buck v. Germanyтакож підкреслено, що навіть у невідкладних випадках держава повинна забезпечити адекватні гарантії від зловживань, включаючи ефективний судовий нагляд [7].

Водночас позиція Національне антикорупційне бюро України та Спеціалізована антикорупційна прокуратурасвідчить про необхідність збереження певної гнучкості у застосуванні частини третьої статті 233 КПК України. У своїх аналітичних матеріалах ці органи наголошують, що у складних кримінальних провадженнях, зокрема у сфері боротьби з корупцією, оперативність дій є критично важливою, а затримка з отриманням судового дозволу може призвести до втрати доказів або унеможливити їх отримання. Водночас вони визнають необхідність посилення вимог до обґрунтування невідкладності та вдосконалення

механізмів судового контролю, що узгоджується із практикою ЄСПЛ та принципом пропорційності [8].

У цьому контексті постає питання про доцільність звуження частини третьої статті 233 КПК України. Очевидно, що повне скасування відповідного положення є недоцільним, оскільки воно виконує важливу функцію забезпечення оперативності кримінального провадження. Водночас існуюча редакція норми потребує суттєвого вдосконалення. Зокрема, доцільним є законодавче визначення вичерпного переліку підстав для застосування цієї норми, встановлення чітких критеріїв невідкладності, а також посилення процесуальних гарантій, спрямованих на запобігання зловживанням.

Отже, звуження частини третьої статті 233 КПК України слід визнати виправданим, однак воно має здійснюватися не шляхом повного обмеження відповідного інституту, а через його системне вдосконалення. Такий підхід дозволить забезпечити баланс між інтересами кримінального правосуддя та необхідністю дотримання прав і свобод людини, що відповідає як національним конституційним засадам, так і міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини.

Список використаних джерел

Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. і допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр# Text (дата звернення: 11.04.2026).

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI (зі змін. і допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 11.04.2026).

Гловюк І. В. Стаття 233 КПК України: питання практичної реалізації // Молодий вчений. 2015. № 2 (ч. 1). С. 216–219. URL: http://hdl.handle.net/11300/2624 (дата звернення: 11.04.2026).

Прокопенко В. Науково-практичний коментар до ст. 233 Кримінального процесуального кодексу України // Jurists.org.ua. URL: https://www.jurists.org.ua/criminal-law/4457-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-233-krimnalnogo-procesualnogo-kodeksu-ukrayini.html (дата звернення: 11.04.2026).

Шепітько В. Ю. Кримінальний процес України : підручник. Харків : Право, 2019. 376 с. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf (дата звернення: 11.04.2026).

Smirnov v. Russia, заява № 71362/01 : рішення Європейського суду з прав людини від 07 черв. 2007 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 11.04.2026).

Buck v. Germany, заява № 41604/98 : рішення Європейського суду з прав людини від 28 квіт. 2005 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 11.04.2026).
Національне антикорупційне бюро України. Офіційні позиції та аналітичні матеріали щодо змін кримінального процесуального законодавства. URL: https://nabu.gov.ua (дата звернення: 11.04.2026).

Ключові слова: недоторканність житла; кримінальний процес; проникнення до житла; невідкладні випадки; судовий контроль; права людини; допустимість доказів; верховенство права; процесуальні гарантії; зловживання правом.
Keywords: inviolability of home; criminal procedure; entry into dwelling; urgent cases; judicial control; human rights; admissibility of evidence; rule of law; procedural safeguards; abuse of rights.
Науковий керівник: професор. кафедри, к. ю. н., доцент. Ракіпова І.В.

Ковальчук Антон Сергійович
здобувач 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ВИЗНАЧЕННЯ СТРОКІВ ТА ЇХ ДОТРИМАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Визначення оптимальних часових меж для здійснення досудового розслідування та судового розгляду виступає важливим чинником підвищення ефективності кримінального провадження, оскільки стимулює його учасників до активної реалізації своїх процесуальних прав і належного виконання обов'язків. Водночас встановлення таких строків є складним завданням, адже кримінальні провадження суттєво відрізняються за своєю правовою кваліфікацією, кількістю учасників, наявністю протилежних інтересів, а також значною мірою залежать від поведінки сторін [1, с. 703].

Строки досудового кримінального провадження розглядаються як визначені кримінальним процесуальним законодавством або встановлені процесуальними рішеннями уповноважених суб'єктів часові межі, які є обов'язковими для дотримання учасниками процесу, строки можуть мати як чітко фіксований, так і оціночний характер і спрямовані на забезпечення належної ефективності провадження, а також на гарантування прав, свобод і законних інтересів особи [2, с. 226].

Європейський підхід до визначення строків у кримінальному процесі базується передусім на положеннях п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує кожному право на розгляд справи упродовж розумного строку [3]. Відповідні положення імплементовано і в національне законодавство, зокрема у ст. 28 КПК України, де закріплено обов'язок здійснення процесуальних дій у межах строків, які є об'єктивно необхідними для ефективного провадження [4].

Сутність європейських стандартів у цій сфері розкривається також через практику ЄСПЛ, яка визначає, що «розумний строк» не має універсального виміру та підлягає оцінці з урахуванням конкретних обставин кожної справи. До ключових критеріїв належать складність провадження, поведінка учасників процесу, а також ефективність діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Підходи знаходять відображення і в національній практиці застосування ст. 28 КПК України [4; 5]. Водночас ЄСПЛ оцінює не окремі процесуальні дії, а тривалість провадження в цілому – від початкової стадії до остаточного вирішення справи та досягнення результату правосуддя [7, с. 191-192].

Європейські стандарти строків у кримінальному процесі тісно пов'язані з гарантіями доступу до правосуддя, ефективністю судового контролю та недопущенням свавільного втручання у права людини. Особливого значення набуває забезпечення оперативного розгляду скарг на дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, а також своєчасне реагування на порушення процесуальних строків, що є необхідною умовою реального, а не формального захисту прав учасників провадження.

Важливим аспектом є дотримання строків саме на стадії досудового розслідування, оскільки їх порушення може мати негативні наслідки для всього кримінального процесу. Право на розгляд справи упродовж розумного строку виникає не лише з моменту передачі обвинувального акта до суду, а фактично з часу, коли особа опиняється під загрозою кримінального переслідування. Тому належне обчислення строків, законність зупинення або поновлення провадження та ефективність досудового розслідування розглядаються як складові європейського стандарту справедливого процесу [6, с. 129-132]. При цьому навіть в умовах воєнного стану держава зобов'язана забезпечити правову визначеність і передбачуваність кримінального провадження [6, с. 129-130].

На національному рівні вагомим орієнтиром для застосування цих стандартів є практика Верховного Суду. Так, у постанові від 17.11.2022 у справі № 199/7939/21 зазначено, що строк досудового розслідування охоплює весь період від внесення відомостей до ЄРДР до направлення обвинувального акта до суду, причому саме момент його скерування є завершальним етапом обчислення строку [5; 7, с. 188-189]. У подальшому ця позиція була уточнена у постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 17.02.2025 у справі № 369/16172/20, де наголошено, що початковий день строку не включає момент повідомлення про підозру, а обвинувальний акт має бути не лише складений, а й направлений до суду у межах встановленого строку [7, с. 189].

Практичне значення дотримання європейських стандартів строків наочно ілюструє справа «Меріт проти України», у якій ЄСПЛ констатував порушення

права на розгляд справи упродовж розумного строку через надмірну тривалість кримінального провадження, що не була обґрунтована об'єктивними причинами [8].

Отже, європейські стандарти визначення строків у кримінальному процесі формуються як результат поєднання норм міжнародного права, практики ЄСПЛ та національного законодавства і судової практики. Їх реалізація в Україні передбачає не лише формальне закріплення відповідних положень, а й забезпечення їх ефективного застосування на всіх стадіях кримінального провадження, що є необхідною умовою дотримання прав людини та принципу справедливого судочинства.

Список використаних джерел

Волобуєв А. Ф., Смоков С. М. Процесуальні строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове видання.* 2025. С. 702-707.

Ошедша А. Д. Поняття строків у кримінальному досудовому провадженні. *Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове видання.* 2025. Вип. № 6, ч. 3. С. 221-228.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 01.01.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_004 (дата звернення: 07.04.2026).

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 (дата звернення: 07.04.2026).

Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : постанова Пленуму ВССУ від 17.10.2014 № 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0011740-14 (дата звернення: 07.04.2026).

Маринич О. Ю. Деякі аспекти забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2023. № 4 (51). С. 129-135.

Цимбалюк В. І. Судовий контроль за дотриманням розумних строків у кримінальному провадженні: аналіз судової практики. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Вип. 3, ч. 3. С. 188-193

Рішення у справі «Меріт проти України» від 30.03.2004. № 980_214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/980_214 (дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: кримінальний процес, процесуальні строки, розумний строк, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, досудове розслідування, судовий контроль, ефективність правосуддя, права людини, практика Верховного Суду.

Keywords: criminal procedure, procedural time limits, reasonable time, European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, pre-trial investigation, judicial control, effectiveness of justice, human rights, Supreme Court practice.

Науковий керівник:професор кафедри, д. ю. н., доцент Ракіпова І.В.

Котелкіна Валерія Миколаївна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНИЙ РОЗШУК ОСОБИ: НЕОДНОЗНАЧНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ МОМЕНТУ ЙОГО ОГОЛОШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Оголошення особи в міжнародний розшук посідає особливе місце у кримінальному процесі України, оскільки саме з цим юридичним фактом закон пов'язує можливість застосування низки специфічних процесуальних механізмів, зокрема для здійснення спеціального досудового розслідування або судового провадження. У зв'язку з цим питання належного встановлення моменту оголошення особи в міжнародний розшук набуває не лише теоретичного, але й суттєвого практичного значення.

Водночас аналіз положень чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – «КПК України») свідчить про відсутність законодавчого визначення поняття «міжнародний розшук». Більше того, у законі не закріплено чітких критеріїв, які дозволяли б однозначно встановити момент, з якого особа вважається такою, що перебуває в міжнародному розшуку.

Слід зазначити, що згідно з КПК України, якщо місцезнаходження підозрюваного невідоме, слідчий або прокурор оголошує його в розшук. Це оформлюється постановою – окремою або у постанові про зупинення досудового розслідування, а відповідні відомості вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань [1]. Однак, таке регулювання стосується передусім внутрішньої процедури і не дає відповіді на питання, коли розшук стає саме міжнародним.

Отже, вищезазначена невизначеність обумовлює неоднозначність у правозастосовній практиці та створює передумови для формування альтернативних підходів до розуміння відповідного юридичного факту. Особливої актуальності це питання набуває під час розгляду слідчим суддею або судом клопотань про здійснення спеціального досудового розслідування чи судового провадження. Відповідно до вимог КПК України, суд зобов'язаний перевірити, чи доведено факт оголошення особи в міжнародний розшук. Відсутність належних доказів цієї обставини є самостійною підставою для відмови у задоволенні відповідного клопотання [1]. Такий підхід є цілком обґрунтованим, адже застосування процедури in absentia без належного підтвердження міжнародного розшуку може свідчити про передчасність процесуального рішення та створювати ризики порушення права особи на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Разом з цим, судова практика демонструє відсутність єдності у підходах до визначення того, які саме обставини та докази слід вважати достатніми для підтвердження факту оголошення особи в міжнародний розшук. Шляхом узагальнення відповідних рішень можна виокремити щонайменше два основні підходи [2].

Перший підхід ґрунтується на тому, що юридичний факт оголошення особи в міжнародний розшук пов'язується з прийняттям відповідного процесуального рішення слідчим або прокурором. У межах цієї позиції достатнім вважається наявність постанови про оголошення розшуку та підтвердження її направлення до уповноважених органів, зокрема до підрозділів, що забезпечують міжнародне поліцейське співробітництво [3, 4]. Така інтерпретація фактично ототожнює оголошення міжнародного розшуку з внутрішніми діями органів досудового розслідування.

Водночас такий підхід має суттєві недоліки – він розмиває межу між підготовчими діями та їх результатом. Оголошення розшуку у міжнародному вимірі не може зводитися виключно до прийняття рішення на національному рівні, оскільки його сутність полягає у залученні механізмів міжнародного співробітництва. Відтак постанова слідчого або прокурора сама по собі лише ініціює відповідну процедуру, але не гарантує її завершення. Застосування такого підходу на практиці може призводити до ситуацій, коли процедура «in absentia» (заочна) запускається без фактичного включення особи до міжнародної системи розшуку. Це, у свою чергу, створює ризики як з точки зору ефективності кримінального переслідування, так і з позиції дотримання процесуальних гарантій особи [5, с. 342].

Другий підхід, який поступово набуває більшої підтримки у судовій практиці, пов'язує факт оголошення особи в міжнародний розшук із отриманням відповідного підтвердження від Генерального секретаріату Інтерполу. Йдеться, зокрема, про публікацію міжнародних оповіщень (наприклад, «red notice») або розсилку циркулярних повідомлень («diffusion»), що засвідчують внесення інформації про особу до баз даних Інтерполу та її поширення серед правоохоронних органів держав-членів.

У межах цього підходу принципове значення має те, що сам факт звернення компетентних органів України до Інтерполу або внесення інформації до національних обліків не визнається достатнім. Вирішальним є саме результат розгляду відповідного запиту міжнародною організацією [6, 7]. Така позиція видається більш послідовною, оскільки дозволяє пов'язати юридичний факт оголошення розшуку з реальним функціонуванням міжнародного механізму, а не лише з наміром його задіяти. Перевага цього підходу полягає також у забезпеченні більш високого рівня правової визначеності. Наявність офіційного підтвердження з боку Інтерполу створює чіткий і перевірюваний критерій, який може бути однаково застосований у

кожному конкретному випадку. Це мінімізує можливості для довільного тлумачення та сприяє уніфікації судової практики.

З огляду на викладене, більш обґрунтованим слід вважати підхід, за яким момент оголошення особи в міжнародний розшук пов'язується саме з підтвердженням з боку Інтерполу. Лише у такому випадку можна говорити про те, що розшук набув свого змістовного характеру і вийшов за межі внутрішньодержавної процедури.

Таким чином, існуюча законодавча невизначеність щодо поняття міжнародного розшуку та моменту його оголошення зумовлює неоднорідність правозастосовної практики. Це, у свою чергу, ускладнює реалізацію інституту спеціального досудового розслідування, створює ризики порушення прав особи та негативно впливає на ефективність кримінального провадження в цілому.

У зв'язку з цим, доцільним видається внесення змін до КПК України, спрямованих на усунення вказаних прогалин. Зокрема, законодавчого врегулювання потребують визначення поняття «міжнародний розшук», встановлення чіткого моменту, з якого особа вважається оголошеною в міжнародний розшук, а також закріплення вичерпного переліку доказів, що підтверджують відповідний юридичний факт. Реалізація таких змін сприятиме підвищенню рівня правової визначеності, забезпеченню єдності судової практики та більш ефективному застосуванню механізмів кримінального процесу.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012, із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Чистякова Анастасія Сергіївна. Що не так з досудовими процедурами in absentia в Україні? Collection of Scientific Papers «ΛΌГОΣ»: Oxford. UK. 2025. С. 110–115. URL: https://doi.org/10.36074/logos-07.03.2025.021

3. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 28.07.2020 року у справі № 991/5453/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90719293.

4. Ухвала Шевченківського районного суду міста Львова від 21.05.2024 року у справі № 466/6041/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119291309

5. Іваницька О.П. Окремі проблемні питання оголошення особи в міжнародний розшук у контексті розгляду клопотань про здійснення спеціального досудового розслідування або судового розгляду. Право і суспільство: № 5/2025. Т. 1. 2025. С. 337-345. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/5_2025/part_1/44.pdf

6. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 30.01.2020 року у справі № 760/11359/16-к, провадження № 1-кп/991/117/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87392462

7. Ухвала Київського апеляційного суду від 19.12.2018 року у справі № 757/38367/18-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79082797

Ключові слова: кримінальне процесуальне право, кримінальний процес України, міжнародний розшук, червоне оповіщення, циркулярне повідомлення, заочні процедури, спеціальне досудове розслідування, Інтерпол.
Keywords: criminal procedural law, criminal process of Ukraine, international wanted list, red notice, diffusion, in absentia procedures, special pre-trial investigation, Interpol.
Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Волошина В. К.

Кірпіченко Віта Віталіївна, Долженко Юлія Вікторівна
здобувачки 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДСУТНІСТЬ ПОДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ПІДСТАВА УХВАЛЕННЯ ВИПРАВДУВАЛЬНОГО ВИРОКУ

Відсутність події кримінального правопорушення є однією з передбачених кримінальним процесуальним законодавством підстав для ухвалення виправдувального вироку. Її застосування означає встановлення судом того, що сам факт суспільно небезпечного діяння, яке інкримінується особі, не мав місця в реальній дійсності. Такий висновок суду ґрунтується на всебічному, повному та об’єктивному дослідженні доказів у кримінальному провадженні. Застосування цієї підстави має важливе значення для забезпечення законності кримінального судочинства та недопущення необґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності. Встановлення відсутності події кримінального правопорушення фактично виключає саму можливість кримінально-правової оцінки дій особи, що зумовлює ухвалення виправдувального вироку.

Відповідно до ст. 373 КПК України, виправдувальний вирок ухвалюється у разі недоведеності того, що було вчинено кримінальне правопорушення, що його вчинив обвинувачений, або що в його діянні наявний склад кримінального правопорушення. Крім того, виправдувальний вирок може бути ухвалений і у випадку встановлення судом підстав для закриття кримінального провадження, передбачених пунктами 1 та 2 ч. 1 ст. 284 КПК України. Зокрема, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження підлягає закриттю у разі встановлення відсутності події кримінального правопорушення, що безпосередньо пов’язується з однією з ключових підстав для ухвалення виправдувального вироку [1].

У постанові ККС ВС від 28.09.2022 р. сформульовано підхід до застосування п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України, відповідно до якого відсутність події кримінального правопорушення охоплює як випадки повної відсутності самого факту, що був предметом розслідування, так і ситуації, коли подія формально мала місце, однак не може бути визнана к/п через її некримінальний характер. ВС наголосив, що до таких випадків належать

обставини, зумовлені дією стихійних явищ, фізіологічних процесів або діями самого потерпілого, що виключає наявність кримінально-правової природи події [2].

У постанові ККС ВС від 24.07.2019 р. суд також виходив із того, що відсутність події к/п має місце тоді, коли або не існує факту, який став підставою для початку кримінального провадження, або коли встановлена подія не має ознак кримінального правопорушення. Зокрема, суд дійшов висновку, що у випадку самогубства потерпілого відсутній зовнішній протиправний вплив, а отже, відсутня сама подія к/п як об'єктивно суспільно небезпечне діяння [3].

У постанові ККС ВС від 27.08.2025 р. наголошено на розмежуванні підстав, передбачених п. 1 та п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України. Суд підкреслив, що відсутність події кримінального правопорушення означає як повну відсутність факту, так і встановлення обставин, за яких подія не набуває кримінально-правового значення, тобто не містить ознак кримінального правопорушення, що виключає можливість кримінального переслідування [4].

Аналіз наведеної практики ВС свідчить про сталий підхід до розуміння відсутності події кримінального правопорушення як підстави, що охоплює як повну відсутність фактичної події, так і випадки її некримінального характеру. Такий підхід забезпечує єдність правозастосування та правильне розмежування підстав, передбачених ст. 284 КПК, що є ключовим для ухвалення як виправдувальних вироків, так і рішень про закриття кримінального провадження.

Однією з ключових проблем у застосуванні відсутності події кримінального правопорушення як підстави виправдувального вироку є недостатня чіткість у розмежуванні цієї підстави з іншими підставами, зокрема відсутністю складу кримінального правопорушення. На практиці це нерідко призводить до різної правової оцінки одних і тих самих обставин, коли суди або органи досудового розслідування по-різному кваліфікують ситуації як «відсутність події» або «відсутність складу», що створює ризики неоднакового правозастосування та порушення принципу правової визначеності.

Вирішення зазначеної проблеми можливе шляхом більш чіткого нормативного та практичного розмежування понять «відсутність події» і «відсутність складу» кримінального правопорушення, зокрема через внесення роз'яснень до КПК України або прийняття узагальнюючої постанови Пленуму ВС щодо критеріїв їх застосування. Також доцільним є посилення ролі правових позицій ВС як обов'язкових орієнтирів для судів нижчих інстанцій, а також запровадження уніфікованих методичних рекомендацій для суддів і прокурорів щодо кваліфікації таких випадків.

Таким чином, відсутність події кримінального правопорушення як підстава виправдувального вироку є важливим гарантійним механізмом захисту прав

особи у кримінальному процесі. Її правильне застосування забезпечує недопущення кримінального переслідування за відсутності самого факту суспільно небезпечного діяння, а також сприяє реалізації принципів законності, правової визначеності та справедливості у кримінальному судочинстві.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 19.03.2026)
2. Постанова ККС ВС від 28.09.2022 у справі № 522/20468/17 (провадження № 51-575км22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106558700
3. Постанова ККС ВС від 24.07.2019 у справі № 361/4314/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83272542
4. Постанова ККС ВС від 27.08.2025 у справі № 331/5074/17 (провадження № 51-109км18). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129892983

Ключові слова: виправдувальний вирок, кримінальне процесуальне право, відсутність події кримінального правопорушення, підстави закриття кримінального провадження, кримінальне судочинство, Кримінальний процесуальний кодекс України, судова практика Верховного Суду, принцип презумпції невинуватості, доказування у кримінальному провадженні, правові підстави виправдання.
Keywords: acquittal verdict, criminal procedural law, absence of a criminal offense event, grounds for closing criminal proceedings, criminal justice, Criminal Procedure Code of Ukraine, Supreme Court case law, presumption of innocence, proof in criminal proceedings, legal grounds for acquittal.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гуртієва Л.М.

Калова Вікторія Сергіївна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМИ ДОПУСТИМОСТІ ТА ОЦІНКИ

У сучасному кримінальному процесі цифрові докази набули надзвичайної ваги через швидкий прогрес технологій та поширення злочинів, що вчиняються за допомогою електронних пристроїв, інтернет-мереж та онлайн-сервісів. Забезпечення їхньої автентичності та незмінності становить серйозний виклик для правоохоронної та судової практики, охоплюючи питання правильного збирання, належного документування, безпечного зберігання, визнання допустимими та об’єктивної оцінки таких матеріалів.

На відміну від класичних матеріальних доказів, цифрові мають специфічну природу: вони нематеріальні, нестійкі та дуже легко змінюються чи втрачають цілісність навіть при незначному втручанні. Будь-яка некоректна дія, наприклад, випадкова чи навмисна зміна метаданих, неправильне

копіювання чи пошкодження файлу – може призвести до спотворення або повної втрати доказової цінності.

Особливо критичним є питання допустимості цифрових доказів у суді, тобто можливості їх законного використання для обґрунтування рішень. Якщо під час отримання матеріалів були порушені процесуальні норми (наприклад, вилучення пристрою відбулося без ухвали слідчого судді). У КПК України визначено загальні положення щодо доказів для полегшення розслідування злочинів, зокрема цифрові докази – це дані у цифровій формі, які можуть слугувати для встановлення важливих фактів у розслідуванні. Водночас не слід забувати, що такі докази мають свою особливу природу, яка впливає на процесуальні підходи до їх отримання, обробки та оцінки [1, с. 494].

КПК не містить чіткого визначення цифрових доказів. Проте ст. 84 КПК України визначає докази як фактичні дані, отримані в порядку, передбаченому законом, на підставі яких встановлюються обставини, що мають значення для кримінального провадження. Крім того, в ч. 2 ст. 99 КПК України зазначено, що до речових доказів можуть належати фотографічні, звукозаписувальні, відеозаписувальні та інші носії (в тому числі комп'ютерні дані). Ця норма дозволяє окремі цифрові дані кваліфікувати як речові докази або як документи (відповідно до статей 98 та 99 КПК), залежно від форми їх подання та змісту.

В наукових працях цифрові докази розглядаються як електронна інформація, що має потенційну доказову цінність і зберігається на електронному носії або в іншому цифровому середовищі [2].

Відмінність цифрових доказів від інших видів доказів полягає в іншій формі зберігання, легкості модифікації чи знищення, необхідності технічної обробки та експертизи для перевірки достовірності, а також залежності від цифрового середовища.

Більшість цифрових доказів належить до екосистем міжнародних приватних компаній, таких як Google, Apple, Meta (Facebook), Telegram, Microsoft тощо. Критично важливі дані зберігаються на серверах цих компаній, і вони часто відмовляють у наданні інформації або вимагають дотримання складної міжнародної процедури (MLAT – Договір про взаємну правову допомогу). Не менш важливо, що деякі з цих серверів використовують певні види шифрування даних, зокрема наскрізне шифрування (end-to-end encryption), що унеможливлює доступ до них без згоди компанії навіть для правоохоронних органів. Для України це означає неможливість перевірки цифрових доказів, якщо вони походять із закритої цифрової екосистеми.

Майже всі цифрові докази потребують технічної або комп'ютерно-технічної експертизи через складність структури цифрових даних і ризики їх фальсифікації. Такі види експертиз дозволяють встановити наявність слідів редагування чи втручання, автентичність джерел даних, час і географічні

параметри створення, а також наявність шкідливого програмного забезпечення, яке могло вплинути на зміну оригінальної інформації.

Проблема допустимості цифрових доказів тісно пов'язана з проблемою їх автентичності. Її значення полягає в тому, чи врахує суд такі докази при постановленні вироку, чи відхилить їх. Допустимість доказів є гарантією їх процесуальної якості, яка свідчить, що докази були отримані законно та відповідно до встановлених законом вимог.

У період воєнного стану правове регулювання застосування цифрових доказів на стадії досудового розслідування має низку прогалин, через що вирішальну роль у їх визначенні відіграє судова практика Верховного Суду. Зокрема, Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у постановах у справах № 554/5090/16-к та № 208/2160/18 чітко зазначила: відмова визнати електронний документ доказом лише через його цифрову форму є незаконною, якщо такий матеріал відповідає критеріям, визначеним ст. 99 КПК України. Водночас Суд пояснив, що підтвердження тотожності копій електронних документів можливе за допомогою технічних методів, наприклад, шляхом обчислення контрольної хеш-сумми, що дає змогу достовірно встановити їхню автентичність [3; 4].

Окрім того, у практиці Верховного Суду є низка рішень, які деталізують правила оцінки цифрових доказів у кримінальних провадженнях, пов'язаних із захистом національної безпеки та злочинами, скоєними в умовах воєнного стану. Прикладом є постанова Касаційного кримінального суду від 12 червня 2024 року у справі № 569/1908/23, де підтверджено допустимість таких матеріалів, як скріншоти переписки, відеозаписи з месенджерів та дані з відкритих джерел. Суд наголосив, що ці цифрові докази можуть бути визнані належними лише за умови дотримання всіх процесуальних вимог щодо їх добування, належної автентифікації та фіксації джерела отримання. Особливо важливим є те, що матеріали, отримані з відкритих або закритих цифрових мереж, здатні відігравати ключову роль у справах про злочини проти основ національної безпеки України, якщо вони подані в суд у повній відповідності до норм чинного законодавства [5].

У підсумку, цифрові докази відкривають нові можливості для виявлення та розкриття злочинів, проте їх ефективне використання можливе лише за умови належного правового регулювання, технічної обізнаності правоохоронців та дотримання основних прав людини. Лише поєднання юридичних, технічних та етичних підходів забезпечить справедливість у кримінальному судочинстві в умовах цифрової трансформації.

Список використаних джерел

1. Матюшенко О. С. Цифрові докази у кримінальному процесі: проблеми допустимості та оцінки. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та здобувачів : тези доп. Всеукр. наук.-практ.*

конф. (м. Вінниця, 16 трав. 2025 р.). Вінниця: ХНУВС, 2025. С. 493-496. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5f8d6d59-284c-4eb3-8c63-58582f0fbeb8/content
2. Ангелюк А.-М. Ю. Правова оцінка електронних доказів у кримінальному процесі України через призму судових рішень. *Південноукраїнський правничий часопис: науковий журнал.* 2024. № 1. С. 26–30. URL: https://sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/6.pdf
3. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 р. у справі № 554/5090/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938
4. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 вересня 2023 р. у справі № 208/2160/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817314
5. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 червня 2024 р. у справі № 569/1908/23. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/C028046

Ключові слова: *цифровізація, докази, допустимість, оцінка, автевтичність.*
Keywords*: digitalization, evidence, admissibility, evaluation, authenticity.*
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мурзановська А. В.

Косман Ганна Віталіївна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ВРУЧЕННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ: ПРАКТИКА ТА НАСЛІДКИ ПОРУШЕНЬ

Повідомлення особи про підозру є одним із ключових процесуальних актів у кримінальному провадженні, що визначає момент виникнення статусу підозрюваного та відповідно – весь подальший хід досудового розслідування. Саме з цього моменту особа набуває процесуальних прав, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) [1], зокрема права на захисника, права не свідчити проти себе, права знати зміст підозри. Водночас судова практика свідчить про те, що порядок вручення повідомлення про підозру на практиці нерідко порушується – як через прогалини у правовому регулюванні, так і через неоднозначне тлумачення відповідних норм слідчими, прокурорами та судами. Ці порушення тягнуть за собою серйозні правові наслідки, що зачіпають як інтереси підозрюваного, так і законність усього провадження.
Правову основу інституту повідомлення про підозру становлять статті 276-279 КПК України [1]. Відповідно до ст. 276 КПК України, повідомлення про підозру здійснюється у випадках: затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення; обрання щодо особи запобіжного заходу;

наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Повідомлення складається слідчим або прокурором та вручається особисто підозрюваному під підпис. Стаття 278 КПК України закріплює обов'язок слідчого або прокурора роз'яснити підозрюваному його права та вручити їх перелік у письмовому вигляді. Ці вимоги спрямовані на забезпечення права особи знати, у чому її підозрюють, та реалізувати своє право на захист [1].

Однією з найбільш дискусійних проблем є вручення повідомлення про підозру у спосіб, відмінний від особистого. Частина 2 ст. 135 КПК України допускає виклик учасників провадження, проте норми щодо заочного повідомлення про підозру є предметом суперечливого тлумачення. Верховний Суд у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що повідомлення про підозру шляхом направлення поштою або через захисника допускається лише у виняткових випадках, коли особа ухиляється від явки до слідчого або прокурора [2, с. 45]. Водночас на практиці фіксуються непоодинокі випадки, коли повідомлення вручається особі через захисника без належного підтвердження того, що підозрюваний ухиляється від явки, або ж надсилається поштою без дотримання вимог щодо підтвердження отримання. Такі дії порушують ст. 278 КПК України та стандарти справедливого судочинства, закріплені у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3].

Окремої уваги заслуговує проблема дотримання строків вручення повідомлення про підозру у контексті затримання. Стаття 278 КПК України передбачає, що затриманій особі повідомлення про підозру має бути вручено не пізніше 24 годин з моменту затримання [1]. Порушення цього строку є грубим процесуальним порушенням, оскільки в такому разі особа фактично перебуває під вартою без формального процесуального статусу підозрюваного, що несумісно з гарантіями ст. 29 Конституції України [4] та ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3]. Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справах проти України свідчить, що несвоєчасне вручення повідомлення про підозру поряд з іншими порушеннями неодноразово ставало підставою для констатації порушення права на свободу та особисту недоторканність [5].

Не менш гострою є проблема якості та повноти змісту повідомлення про підозру. Відповідно до ст. 277 КПК України, повідомлення повинне містити: найменування кримінального правопорушення, його правову кваліфікацію, стислий виклад фактичних обставин, а також посилання на статті закону, якими передбачена відповідальність [1]. На практиці нерідко трапляються ситуації, коли повідомлення містить надмірно узагальнений або навпаки – невідповідний фактичним обставинам зміст, що позбавляє підозрюваного можливості ефективно реалізувати право на захист. Лобойко Л. М. наголошує, що зміст повідомлення про підозру повинен бути достатньо

конкретним для того, щоб особа могла зрозуміти суть обвинувачення та підготувати заперечення [6, с. 214]. Неконкретність або розмитість підозри є підставою для її оскарження в порядку, передбаченому ст. 303 КПК України [1].

В умовах воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [7], проблематика вручення повідомлення про підозру набуває додаткового виміру. Обмежений доступ до деяких регіонів, вимушене переміщення населення та ускладнення роботи органів досудового розслідування створюють об'єктивні перешкоди для дотримання процесуальних строків і порядку вручення. Водночас воєнний стан не є підставою для скасування або обмеження гарантій, передбачених КПК України щодо прав підозрюваного, оскільки ці гарантії є невід'ємною складовою права на справедливий суд, яке не підлягає обмеженню навіть у надзвичайних обставинах відповідно до ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3].

Таким чином, інститут вручення повідомлення про підозру є центральним елементом системи гарантій прав особи у кримінальному провадженні. Практика свідчить про існування системних проблем: неоднозначне тлумачення допустимих способів вручення, порушення строків, недостатня якість змісту повідомлення. Усунення цих недоліків потребує як вдосконалення законодавчого регулювання, так і формування єдиної та послідовної судової практики на рівні Верховного Суду. Лише за таких умов повідомлення про підозру виконуватиме своє процесуальне призначення: забезпечення права особи знати суть підозри та ефективно реалізувати право на захист.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 01.01.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

2. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі КПК України 2012 р. : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 712 с.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. : ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

4. Конституція України від 28.06.1996 р. : станом на 01.01.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

5. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява № 42310/04) : Рішення ЄСПЛ від 21.04.2011 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104189

6. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підруч. Київ : Істина, 2014. 432 с.

7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 01.01.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

Ключові слова: повідомлення про підозру, підозрюваний, кримінальне провадження, КПК України, права людини, недопустимість доказів, ЄСПЛ, право на захист, досудове розслідування, воєнний стан.
Keywords: notification of suspicion, suspect, criminal proceedings, CPC of Ukraine, human rights, inadmissibility of evidence, ECHR, right to defence, pre-trial investigation, martial law.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Торбас О.О.

Крючков Дмитро Геннадійович
здобувач 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ ЯК ПРІОРИТЕТ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Ресоціалізація засуджених у сучасних умовах виступає одним із ключових пріоритетів розвитку кримінально-виконавчого права, особливо в контексті післявоєнного відновлення держави. В умовах, коли суспільство переживає наслідки збройного конфлікту, трансформації зазнають не лише економічні та політичні інститути, а й соціальні зв’язки, моральні орієнтири та правова свідомість громадян. У такій ситуації питання повернення засуджених до повноцінного життя у суспільстві набуває особливої актуальності, адже ефективна ресоціалізація сприяє зниженню рівня рецидивної злочинності, підвищенню рівня безпеки та соціальної стабільності.

Ресоціалізація засуджених є складним і багатовимірним процесом, що включає відновлення соціальних зв’язків, формування правослухняної поведінки, набуття професійних навичок, а також психологічну адаптацію особи до життя в суспільстві після відбуття покарання. У кримінально-виконавчому праві вона розглядається як цілеспрямована діяльність державних органів, установ виконання покарань та інших соціальних інституцій, спрямована на зміну особистості засудженого та формування у нього готовності до самостійного, законного способу життя. У післявоєнний період цей процес ускладнюється впливом додаткових факторів, таких як травматичний досвід, соціально-економічна нестабільність, зростання безробіття та загальне підвищення рівня соціальної напруженості [2, с. 263]. Особливу роль у забезпеченні ефективної ресоціалізації відіграє правове регулювання. Кримінально-виконавче законодавство повинно бути орієнтоване не лише на ізоляцію правопорушника, а й на створення умов для його виправлення та повернення до суспільства. Це передбачає впровадження сучасних підходів до виконання покарань, таких як

індивідуалізація впливу, застосування альтернативних видів покарань, розвиток пробації, а також забезпечення доступу до освіти, професійної підготовки та психологічної допомоги. У післявоєнний період важливо адаптувати ці підходи до нових реалій, враховуючи потреби осіб, які могли бути залучені до бойових дій або зазнали їх наслідків.

Значна увага має приділятися розвитку інституту пробації як ефективного механізму ресоціалізації. Пробація дозволяє забезпечити контроль за поведінкою засуджених без ізоляції від суспільства, одночасно надаючи їм необхідну підтримку у вигляді соціальних, психологічних та правових послуг. У післявоєнний період роль пробації зростає, оскільки вона сприяє розвантаженню пенітенціарної системи, зменшенню витрат держави та підвищенню ефективності ресоціалізаційних заходів. Водночас необхідно забезпечити належне фінансування та кадрове забезпечення органів пробації, а також розширити їх повноваження щодо роботи з різними категоріями правопорушників [4, с. 13].

Одним із важливих аспектів ресоціалізації є забезпечення права засуджених на освіту та професійну підготовку. У сучасному світі наявність професійних навичок є ключовим фактором успішної інтеграції особи в суспільство. У післявоєнний період, коли ринок праці зазнає значних змін, необхідно адаптувати освітні програми у місцях позбавлення волі до актуальних потреб економіки. Це дозволить не лише підвищити шанси засуджених на працевлаштування, а й сприятиме загальному економічному відновленню держави.

Не менш важливим є психологічний аспект ресоціалізації. Багато засуджених, особливо у післявоєнний період, можуть мати травматичний досвід, пов’язаний із військовими діями, втратою близьких, вимушеним переселенням або іншими кризовими ситуаціями. Тому система виконання покарань повинна забезпечити доступ до кваліфікованої психологічної допомоги, спрямованої на подолання травм, розвиток емоційної стійкості та формування соціально прийнятної поведінки. Важливим є також розвиток програм соціально-психологічної реабілітації, які враховують індивідуальні потреби кожного засудженого [2, с. 263].

Окремої уваги потребує питання взаємодії державних органів із громадськими організаціями та міжнародними партнерами у сфері ресоціалізації. У післявоєнний період така співпраця є особливо важливою, оскільки дозволяє залучити додаткові ресурси, досвід та інноваційні підходи до вирішення проблеми. Громадські організації можуть відігравати важливу роль у наданні соціальних послуг, організації навчальних програм, сприянні працевлаштуванню та підтримці осіб після звільнення. Міжнародні партнери, у свою чергу, можуть забезпечити фінансову та технічну допомогу, а також сприяти впровадженню кращих світових практик.

Важливим напрямом удосконалення кримінально-виконавчого права є розвиток альтернативних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. До таких покарань належать штрафи, громадські роботи, обмеження волі, а також інші заходи, спрямовані на виправлення правопорушника без його ізоляції від суспільства. У післявоєнний період застосування таких заходів є особливо доцільним, оскільки дозволяє зберегти соціальні зв'язки особи, зменшити навантаження на пенітенціарну систему та сприяти швидшій інтеграції правопорушників у суспільство [3, с. 79].

Необхідно також звернути увагу на проблему стигматизації осіб, які відбули покарання. Суспільне сприйняття таких осіб часто є негативним, що ускладнює їхнє працевлаштування, встановлення соціальних контактів та повноцінну інтеграцію у суспільство. У післявоєнний період, коли суспільство потребує консолідації та взаємної підтримки, важливо формувати толерантне ставлення до осіб, які прагнуть виправлення. Це може бути досягнуто шляхом проведення інформаційних кампаній, розвитку програм наставництва та залучення роботодавців до співпраці з особами, які звільнилися з місць позбавлення волі.

Окремим викликом є ресоціалізація осіб, які брали участь у бойових діях або зазнали їхнього впливу. Такі особи можуть мати специфічні психологічні та соціальні потреби, що потребують індивідуального підходу. У цьому контексті важливо розробити спеціалізовані програми ресоціалізації, які враховують особливості військового досвіду, сприяють адаптації до мирного життя та запобігають повторному вчиненню правопорушень.

Узагальнюючи, слід зазначити, що ресоціалізація засуджених у післявоєнний період є стратегічним напрямом розвитку кримінально-виконавчого права, від ефективності якого залежить не лише рівень злочинності, а й загальний стан соціальної стабільності в державі. Комплексний підхід до вирішення цього завдання передбачає удосконалення законодавства, розвиток інституційної спроможності органів виконання покарань, впровадження сучасних методів роботи із засудженими, а також активну участь суспільства у процесі їхньої інтеграції. Лише за умови системної та скоординованої діяльності всіх зацікавлених сторін можливо досягти ефективної ресоціалізації та забезпечити сталий розвиток суспільства у післявоєнний період.

Список використаних джерел

Василевич В. В. Кримінально-виконавча політики України: стан і тенденції. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. *Серія «Право»*. 2023. Вип. 75: ч. 3. С. 115-119.

Ворожбіт-Горбатюк В. В. Моделювання готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності: методологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* 3.87, 2025. С. 263-268.

Кутєпов М. Ю. Виправлення та ресоціалізація засуджених в Україні та країнах Європи. *Інновації та науковий потенціал світу,* 2023. С. 79-83.
Любавіна В. П., Кирієнко К. С. Порівняльна характеристика кримінально-виконавчого законодавства України з законодавством європейських держав*,* 2024. С. 13-17.
Ключові слова: ресоціалізація засуджених, кримінально-виконавче право, післявоєнний період, пробація, ресоціалізаційна політика, соціальна адаптація, рецидивна злочинність, альтернативні покарання, психологічна реабілітація, інтеграція в суспільство.
Keywords: resocialization of convicts, penal law, post-war period, probation, resocialization policy, social adaptation, recidivism, alternative punishments, psychological rehabilitation, social reintegration.
Науковий керівник: доцент кафедри Лукащук К.Р.

Кобець Діана Олегівна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМИ ЗБИРАННЯ, ПЕРЕВІРКИ ТА ОЦІНКИ

Актуальність дослідження електронних доказів у кримінальному процесі обумовлена стрімким розвитком цифрових технологій та їх широким використанням у суспільстві. У сучасних умовах значна частина інформації, що має доказове значення, існує саме в електронній формі, що зумовлює необхідність адаптації кримінального процесу до нових реалій. Особливої уваги набувають питання належності, допустимості електронних доказів, оскільки вони мають специфічні характеристики, які відрізняють їх від традиційних джерел доказування. Крім того, в умовах воєнного стану проблема електронних доказів набуває ще більшої актуальності, що підтверджується сучасними науковими дослідженнями [5, с. 29].

У міру розвитку інформаційного суспільства зростає значення електронних доказів у кримінальному провадженні, формуються нові підходи до їх класифікації, збирання та використання у процесі доказування [2, с. 44]. Так, Фоміна Т. Г. та Рачинський О. О. зазначають, що електронні докази є інформацією у цифровій формі, яка може містити відомості про обставини кримінального правопорушення та використовуватися як доказ у суді [2, с. 45]. До таких доказів належать електронні документи, файли, листування, дані серверів, лог-файли та інші цифрові сліди діяльності особи [2, с. 46].

Водночас, як зазначають Політова А. С. та Чехлай Т. О., однією з ключових проблем є питання допустимості електронних доказів, оскільки чинне законодавство не містить достатньої деталізації щодо порядку їх використання у кримінальному провадженні [3, с. 108]. Це створює труднощі у судовій практиці, зокрема при оцінці доказів, отриманих із цифрових джерел, а також при встановленні їх достовірності та належності [3, с. 110].

Законодавче регулювання електронних доказів в Україні базується на загальних положеннях кримінального процесуального законодавства, однак відсутня чітка деталізація щодо електронних даних, зокрема не враховуються всі технічні особливості цифрової інформації. Виникають складнощі при отриманні доступу до даних, що зберігаються у хмарних сервісах або на віддалених серверах, що підкреслюється у сучасних наукових працях [1, с. 198]. Рогатинська Н. З. та Летняк І. звертають увагу на те, що відсутність чітких процесуальних механізмів збирання електронних доказів може призводити до їх втрати або визнання недопустимими [1, с. 199].

Особливу увагу слід приділити дотриманню процесуальних гарантій прав людини при роботі з електронними доказами. Порушення порядку їх отримання, зокрема без належного судового дозволу, може стати підставою для визнання таких доказів недопустимими у суді [5, с. 30]. Крім того, складність технічних аспектів збирання електронних доказів обумовлює необхідність залучення спеціалістів у сфері інформаційних технологій [5, с. 31].

Не менш важливим є питання перевірки та оцінки електронних доказів. Петрик В. В. зазначає, що основною проблемою є можливість внесення змін до цифрових даних або їх фальсифікації, що значно ускладнює процес доказування [4, с. 19]. У зв'язку з цим виникає необхідність використання спеціалізованих програмних засобів для перевірки автентичності інформації, а також впровадження єдиних стандартів роботи з електронними доказами [4, с. 20].

Таким чином, сучасні наукові дослідження свідчать про необхідність удосконалення правового регулювання електронних доказів, зокрема шляхом конкретизації їх правового статусу, визначення чітких процедур збирання, зберігання та оцінки, а також підвищення рівня професійної підготовки слідчих та суддів [3, с. 112].

Підсумовуючи вищезазначене варто зауважити, що електронні докази є важливою складовою сучасного кримінального процесу. Основними проблемами залишаються недосконаліть нормативного регулювання, складність технічних процедур та ризики фальсифікації цифрових даних. Вирішення цих проблем можливе шляхом комплексного підходу, що включає вдосконалення законодавства, впровадження новітніх технологій та забезпечення дотримання прав людини у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

Рогатинська Н. З., Летняк І. Електронні докази у кримінальному провадженні: проблеми збирання та оцінки допустимості. *Наукові записки. Серія: Право*. 2025. № 18. С. 196–201. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/582/608

Фоміна Т. Г., Рачинський О. О. Електронні докази у кримінальному процесі: проблемні питання теорії та практики. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 43–49. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bd318fae-006d-4f81-a922-b97e2795874f/content

Політова А. С., Чехлай Т. О. Допустимість цифрових доказів у кримінальному провадженні: аналіз судової практики. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право.* 2025. № 15. С. 104–115. URL: https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/454/447

Петрик В. В. Використання електронних доказів у кримінальному провадженні: проблеми їх збору, перевірки та оцінки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 87. С. 17–22. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/19-3.pdf

Назарко А. А. Електронні докази в українському кримінальному судочинстві: дослідження правових реалій та теоретичних перспектив. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 80. С. 28–33. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/296990/289959

Ключові слова: електронні докази, кримінальний процес, доказування, цифрові технології, допустимість доказів, належність доказів, удосконалення правового регулювання, оцінка електронних доказів.

Keywords: electronic evidence, criminal process, proving, digital technologies, admissibility of evidence, relevance of evidence, improvement of legal regulation, evaluation of electronic evidence.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мурзановська А.В.

Кукуріка Ілона Олександрівна

здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАЦЯ ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Праця засуджених до позбавлення волі регулюється чинним законодавством, зокрема Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК) (ст.ст. 118–122) та Кодексом законів про працю України, й посідає «одне з чільних місць у виправленні та ресоціалізації цих осіб, дотриманні ними вимог законів та інших загальноприйнятих у суспільстві правил поведінки. Працевлаштування цих осіб має свої особливості, які визначаються спеціальним правовим становищем засуджених та поставленими перед установами виконання покарань завданнями» [1, с. 124].

У КВК України зазначається, що праця засуджених є добровільною та здійснюється шляхом укладення «договору цивільно-правового характеру або трудового договору, який укладається між засудженим та фізичною особою – підприємцем або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг» [2]. Водночас, поряд із добровільністю такої праці, законодавством передбачено й зобов'язання засудженого «працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення заборгованості за виконавчими документами» [2].

У цьому контексті залучення засуджених до праці набуває особливого значення, оскільки виступає важливим фактором впливу на їх особистість. Як і для будь-якої людини, праця сприяє формуванню відповідальності, дисципліни та соціально прийнятних моделей поведінки, а також є необхідною умовою своєчасного і повного відшкодування шкоди, завданої вчиненим кримінальним правопорушенням.

Міжнародні стандарти також визначають загальні підходи до організації праці засуджених. Так, Мінімальні стандартні правила ООН поводження з в'язнями у п. 71 «не містять положень щодо обов'язкової праці засуджених до позбавлення волі. Проте вказується на те, що засуджені в'язні мають працювати відповідно до їхніх фізичних і психічних здібностей, засвідчених лікарем. В'язні повинні мати змогу виконувати роботу за своїм вибором, якщо це сумісно з правильним вибором ремесла і вимогами управління та дисципліни в закладі» [4].

Таким чином, міжнародні стандарти не розглядають працю засуджених як примусовий обов'язок, а підкреслюють її доцільність і гуманістичний характер, орієнтуючи на врахування фізичних і психічних можливостей особи та надання їй певної свободи вибору виду діяльності. Такий підхід свідчить про спрямованість на забезпечення прав засуджених, підвищення ефективності їх ресоціалізації та формування усвідомленого ставлення до праці як важливого елементу повернення до повноцінного життя в суспільстві.

Однак, незважаючи на позитивні сторони праці засуджених, на практиці є досить багато проблемних питань, зокрема невідповідність між задекларованими цілями праці засуджених і реальними умовами її організації, оскільки трудова діяльність не завжди спрямована на формування у засуджених позитивного ставлення до праці, професійних навичок та соціально корисних установок. Часто праця має формальний характер або обмежується виконанням низько кваліфікованих робіт, що не сприяє подальшому працевлаштуванню після звільнення.

Іншою важливою проблемою є недосконалість системи оплати праці, яка, як правило, не пов'язана з кількістю та якістю виконаної роботи, що знижує мотивацію засуджених до сумлінної праці та не відповідає принципам

справедливості й економічної доцільності. Крім того, рівень оплати часто є низьким, що обмежує можливість відшкодування завданих збитків і матеріальної підтримки самого засудженого.

В контексті зазначених проблем буде доречно розглянути погляд І.Б Мацієвської, яка підтримує, що наразі практика залучення засуджених до праці здебільшого не спрямована на формування у них позитивного ставлення до трудової діяльності, а система оплати праці часто не залежить від економічних показників, зокрема кількості та якості виконаної роботи. Водночас, попри ці недоліки, самі засуджені нерідко сприймають працю як позитивний чинник, що дає змогу зменшити негативний вплив ізоляції, набути професійних навичок і отримати певний дохід. Саме тому важливо, щоб засуджені бачили результати своєї праці та усвідомлювали їх значення, адже перетворення суспільно корисної праці на внутрішню потребу сприятиме їх успішній адаптації та ресоціалізації після відбуття покарання [3, с. 216].

Суттєвим недоліком є також обмежені можливості вибору виду трудової діяльності, що суперечить рекомендаціям міжнародних стандартів, зокрема Мінімальних стандартних правил ООН поводження з в'язнями, які передбачають врахування індивідуальних здібностей та інтересів засуджених. У реальних умовах засуджені часто залучаються до робіт, визначених адміністрацією, без урахування їхніх професійних навичок або бажань.

Крім того, існують проблеми організаційного та економічного характеру, зокрема недостатнє фінансування виробничих потужностей установ виконання покарань, застаріла матеріально-технічна база та обмежена кількість робочих місць, що призводить до неповної зайнятості засуджених або взагалі відсутності можливості працювати.

Отже, незважаючи на важливу роль праці у процесі виправлення та ресоціалізації засуджених, її реалізація в Україні потребує суттєвого вдосконалення, зокрема шляхом забезпечення належних умов праці, підвищення рівня її оплати, розширення можливостей професійного навчання та приведення національної практики у відповідність до міжнародних стандартів, що в кінцевому підсумку сприятиме більш ефективній інтеграції засуджених у суспільство після звільнення.

Список використаних джерел

Градецький А.В. Механізм правового регулювання праці засуджених. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2013. № 2 (40). С. 124−128.

Кримінально-виконавчий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. Закон від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n876.

Мацієвська І.Б. Особливості залучення до праці засуджених до позбавлення волі на контрагентських об’єктах. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 2, 2019. С. 215-218.
Мінімальні стандартні правила поводження з в’язнями, прийняті та проголош. резолюцією 663 CI (XXIV) Економічної та Соціальної Ради ООН від 30 серпня 1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212.
Ключові слова: праця засуджених, трудова діяльність, правове регулювання праці засуджених.
Keywords: labor of convicts, labor activity, legal regulation of labor of convicts.
Науковий керівник: д.ф. в галузі права, доцент кафедри Лукащук К.Р.

Карасава Катерина Павлівна
здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТИ «М’ЯКОГО ПРАВА» У ФОРМУВАННІ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Формування сучасної пенітенціарної політики України відбувається в умовах складної інституційної трансформації, яка супроводжується переходом від радянської карально-репресивної парадигми до європейської гуманістичної моделі виконання кримінальних покарань. Цей багатовимірний процес ускладнюється безпрецедентними викликами, зумовленими широкомасштабною збройною агресією проти України та необхідністю адаптації системи до функціонування в умовах воєнного стану [8]. У контексті європейської інтеграції держави та її зобов’язань перед Радою Європи, ключового значення набуває комплексна імплементація міжнародних стандартів поводження з особами, позбавленими волі. Функціонування вітчизняної кримінально-виконавчої служби має базуватися на неухильному додержанні положень Конституції і законів України, засад міжнародного права та європейської етики [2].

Специфіка міжнародного нормотворення у сфері прав людини полягає в тому, що далеко не всі стандарти закріплені у формі юридично обов'язкових міжнародних договорів, таких як Європейська конвенція з прав людини або Конвенція ООН проти катувань. Значний і найбільш динамічний масив пенітенціарних стандартів акумульовано в актах «м’якого права» (soft law) – резолюціях, деклараціях, мінімальних стандартних правилах та керівних принципах, ухвалених під егідою Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи. Незважаючи на відсутність формальної обов’язковості для ратифікації парламентами, акти «м’якого права» відіграють роль ключового ціннісного базису для реформування кримінально-виконавчого

законодавства [2]. Вони формують єдиний концептуальний підхід до розуміння сутності покарання та механізмів ресоціалізації правопорушників. Дослідження зарубіжного та вітчизняного досвіду, зокрема у працях з пенітенціарної кримінології, дозволяє класифікувати міжнародно-правові механізми впливу на кримінально-виконавчу сферу за трьома основними напрямами. Першим є матеріальний сегмент, тобто безпосередньо міжнародні пенітенціарні стандарти (акти «м'якого права»), що формують правові передумови й гарантії дотримання прав осіб у місцях несвободи, як-от Правила Нельсона Мандели чи Європейські пенітенціарні правила [5, 1]. Другим напрямом є практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), яка слугує процесуальним механізмом забезпечення тлумачення конвенційних норм через призму актів «м’якого права», перетворюючи останні на обов’язкові орієнтири для держав-учасниць. Третім виступає моніторингова діяльність Європейського комітету з питань запобігання катуванням (ЄКЗК) – механізм контролю, що втілюється у звітах, які базуються на стандартах Ради Європи та вказують державам на конкретні інституційні проблеми, такі як переповненість установ або неналежні санітарні умови [9]. У сукупності ці елементи утворюють багаторівневу систему, яка здійснює дієвий антикриміногенний вплив на саму пенітенціарну систему.

Для формування об'єктивної картини впливу міжнародних норм на кримінально-виконавче право України, необхідно предметно проаналізувати зміст ключових актів «м’якого права», які утворюють матеріальний фундамент реформ. Базовим орієнтиром стали Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, ухвалені Конгресом ООН у 1955 році, які вперше на глобальному рівні заклали основу недопущення дискримінації та запровадили базові вимоги щодо реєстрації ув'язнених і відокремлення неповнолітніх від дорослих. Стрімка еволюція доктрини прав людини зумовила необхідність перегляду цих норм, і у грудні 2015 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила оновлений документ – Переглянуті мінімальні стандартні правила щодо поводження з в'язнями, відомі як Правила Нельсона Мандели [9]. Ці правила охоплюють сферу, що постійно розвивається, і стимулюють введення нових пенітенціарних практик, сумісних з гуманістичними принципами.

Вступ України до Ради Європи у 1995 році зобов'язав державу адаптувати свої внутрішні механізми до цих європейських доктрин. Документ деталізує умови розміщення, медичного обслуговування, організації праці та забезпечення контактів із зовнішнім світом, а також безапеляційно вказує на те, що переповненість установ є системним порушенням, яке генерує антисанітарію та насильство [4].

Усвідомлення необхідності системного перетворення зумовило прийняття Урядом розпорядження від 16 грудня 2022 року № 1153-р, яким схвалено

Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року [7]. Цей документ є хрестоматійним прикладом перенесення філософії «м’якого права» у директивні програмні акти національного рівня, визначаючи серед головних пріоритетів забезпечення прав людини та неухильне дотримання мінімальних стандартних правил щодо поводження із засудженими. Аналіз виконання Стратегії засвідчує, що реформування триває навіть в умовах збройної агресії. До визначальних результатів належить інституційна децентралізація: утворено Департамент з питань виконання кримінальних покарань, Центр пробації та Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України. Виокремлення медичного забезпечення у незалежну від начальників колоній структуру є прямою вимогою європейських стандартів, що руйнує кругову поруку та гарантує об'єктивність допомоги.

Трансформація міжнародних рекомендацій у норми прямої дії є складним процесом, що в Україні здебільшого реалізується через внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України [3]. Стаття 115 КВК України, яка регламентує матеріально-побутове забезпечення засуджених, є яскравим прикладом імплементації: у ній гарантовано індивідуальне спальне місце, безоплатне забезпечення базовими послугами у виховних колоніях, а також, в ідеальній відповідності до Бангкокських правил [6], передбачено поліпшені умови та підвищені норми харчування для вагітних жінок і матерів-годувальниць.

Акти «м’якого права» залишалися б виключно декларативним ідеалом без дієвих інструментів моніторингу, ключовим з яких є діяльність ЄКЗК. У жовтні 2023 року делегація Комітету здійснила масштабний моніторинговий візит до слідчих ізоляторів та установ виконання покарань України. Звіт Комітету за 2024 рік констатував дефіцит особистого простору, відсутність належного освітлення та вентиляції. Уряд України відзвітував про реагування на критику, зокрема про старт проєкту будівництва нового сучасного СІЗО у Львові та запровадження Збройними Силами України додаткових журналів фіксації використання спеціальних засобів на гауптвахтах [9]. Паралельно, вагомим чинником виступає практика ЄСПЛ, який регулярно застосовує Правила Мандели та Європейські пенітенціарні правила як еталон при оцінці порушень статті 3 Конвенції (заборона катувань). Інституційні проблеми, такі як економічне недофінансування та недостатній професіоналізм персоналу, виступають прямою причиною насилля у в'язницях [4].

Підсумовуючи, акти «м’якого права» виступають не декларативними побажаннями, а безальтернативним ціннісним і практичним орієнтиром для національного законодавця. Механізм їх імплементації в Україні еволюціонував від фрагментарного цитування до системної інституційної розбудови, свідченням чого є створення незалежних структур. Водночас залишається суттєвий розрив між правовими нормами та реаліями

українських пенітенціарних установ, що потерпають від переповненості та зношеності інфраструктури. Таким чином, акти «м'якого права» формують еталон гуманітарних стандартів і слугують об'єктивним індикатором ефективності демократичних перетворень держави на її шляху до повноцінної інтеграції у європейський правовий простір [8, 2].

Список використаних джерел

1. Європейські пенітенціарні правила : рекомендація № R (2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць від 11 січня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text
2. Імплементація міжнародного права в національне законодавство: які уроки варто засвоїти Україні з власного досвіду / JustTalk. URL: https://justtalk.com.ua/post/implementatsiya-mizhnarodnogo-prava-v-natsionalne-zakonodavstvo-yaki-uroki-varto-zasvoiti-ukraini-z-vlasnogo-dosvidu
3. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: https://kodeksy.com.ua/kriminal_no-vikonavchij_kodeks_ukraini/statja-115.htm
4. Михайлик О. Г. Насилля у в'язницях Міністерства юстиції України: актуальна проблема сьогодення. Науковий вісник публічного та приватного права. 2023. № 2. С. 85–91. URL: http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/228/5652/12645-1?inline=1
5. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели) : прийняті резолюцією 70/175 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 2015 р. URL: https://www.unodc.org/res/justice-and-prison-reform/cpcj-prison-reform_html/UKR_final_Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf
6. Правила ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і заходів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила) : прийняті резолюцією 65/229 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 2010 р. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Gender_annex_Ukr.pdf
7. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KR221153
8. Романцова С. В. Досвід країн Європейського Союзу щодо захисту прав і свобод громадян в пенітенціарних установах. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 4. С. 14. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/64.pdf
9. Response of the Ukrainian side to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment

(CPT) on its monitoring visit to Ukraine from 16th to 27th of October 2023. Council of Europe. Strasbourg, 4 December 2024. URL: https://rm.coe.int/response-of-the-ukrainian-goverment-to-the-report-of-the-cpt-on-its-vi/1680b2ae3b

Ключові слова: пенітенціарна система, м'яке право, покарання, правила, захист прав, пенітенціарні установи, гуманітарні стандарти.
Keywords: penal system, soft law, punishment, rules, protection of rights, correctional facilities, humanitarian standards.
Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент кафедри Лукащук К.Р.

Короленко Максим Віталійович
здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція) Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Відомим є факт, що окрім розслідування і судового розгляду з метою притягнення кожного до відповідальності за вчинене ним правопорушення в міру його вини, є й інші, як-от: захист прав, свобод, законних інтересів учасників кримінального провадження, забезпечення неупередженого розслідування, забезпечення належної правової процедури і того щоб жоден невинуватий не був притягнутий до відповідальності. Так, відповідно, зокрема, до завдань кримінального провадження необхідно дотримуватись прав та свобод підозрюваного/обвинуваченого. При цьому на практиці суб'єкти кримінального провадження можуть зловживати своїми правами, що в свою чергу невиправдано обтяжує або ж обмежує іншу сторону провадження. Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) встановлює декілька випадків зловживання своїми правами і встановлює за це наслідки (ч.4 ст. 81 КПК; абз.3 ч.6 ст.336 КПК; абз. 5 ч.1 ст.349 КПК). Втім в науковій літературі обґрунтовується позиція, відповідно до якої перелік випадків зловживання процесуальними правами не є вичерпним і може охоплювати ширше коло проявів, ніж три випадки, передбачені положеннями КПК.

Звертаємо увагу, що у вітчизняній доктрині права відсутнє єдине визначення зловживань правом. Так, зокрема, із загальної теорії права під зловживанням правом розуміють «діяння правомочного суб'єкта, спрямоване на задоволення ним інтересу в межах свого суб'єктивного права, але в суперечності з призначенням суб'єктивного права та з використанням таких способів його реалізації, які виходять за законні межі здійснення і завдають шкоди іншим особам, порушуючи їх суб'єктивні права». Також автор надає наступні ознаки зловживання правом: 1) наявність у особи суб'єктивного права, владного чи посадового повноваження; 2) можливість зловживання суб'єктивним правом тільки під час здійснення особою шляхом її безпосередніх діянь; 3) використання

виключно свого права, яким особа зловживає; 4) здійснення суб'єктивного права в суперечності з його прямим призначенням або з виходом за встановлені законом межі його використання; 5) переслідування особою свого інтересу; 6) наявність в особи мети, яка суперечить законним цілям використання права; 7) відсутність формального порушення закону; 8) заподіяння або створення загрози заподіяння шкоди; 9) настання юридичних наслідків для особи [1; с.339-343].

У кримінальному процесі під зловживанням процесуальним правом розуміють шкідливу поведінку, яка формально відповідає вимогам КПК України, але суперечить його нормативно встановленій меті та завданням кримінального провадження в цілому або окремих його інститутів, наслідком чого можуть бути прямо передбачені у КПК України обмеження реалізації прав, а також ініціація застосування заходів дисциплінарної відповідальності [2, с.101].

Вважаємо, що під зловживанням правом в кримінальному провадженні необхідно розуміти діяння (дія або бездіяльність) правомочного (уповноваженого у випадку суб'єкта публічного права) суб'єкта кримінального провадження, яке формально є правомірним, але з метою, яка не відповідає призначенню такого процесуального права, встановленій меті та завданням кримінального провадження, а також має наслідком обмеження (обтяження) іншого суб'єкта провадження.

Необхідно зауважити, що окрім того, що відсутнє єдине поняття і системи зловживання процесуальними правами, в КПК досі не закріплений на нормативному рівні принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами, як це зроблено в кодексі адміністративного судочинства (п.9 ч.3 ст. 2 КАС), цивільному процесуальному кодексі (п.11 ч.3 ст. 2 ЦПК), господарському процесуальному кодексі (п.11 ч.3 ст.2 ГПК), хоча це й не перешкоджає визнанню окремих діянь зловживаннями процесуальними правами.

Окрім відсутності нормативного закріплення даного принципу в КПК, в літературі також зазначають, що зловживання своїми процесуальними правами є більш можливим та негативним явищем в кримінальному процесі, до чого може вдаватись особи приватного права, а і держава в особі органів державної влади [3].

Так, у правозастосовній практиці можливим є варіант, за якого сторона обвинувачення при внесенні даних в ЄРДР зловживає своїми правами і кваліфікує діяння за більш тяжкою статтею або частиною статті Кримінального кодексу України. Наприклад, п'ятеро малолітніх осіб, які досягли лише 13 років, вчинили діяння за ознаками складу, передбаченого ч.1 ст. 296 ККУ, стосовно ОСОБИ_Е. Затримавши «по гарячих слідах» (або ж на місці вчинення кримінального правопорушення), органи державної влади кваліфікують таке діяння навмисно за ч.2 ст. 296 ККУ, при цьому,

знаючи, що використання даної частини є неможливим через недосягнення п’ятьма дітьми віку кримінальної відповідальності.
Метою таких дій є збільшення переліку процесуальних можливостей у кримінальному провадженні. Так, кримінальні правопорушення поділяються на проступки та злочини, відповідно до ст. 12 ККУ. Згідно з критеріями, встановленими ст. 12 ККУ, кримінальне правопорушення, передбачене ч.1 ст. 296 ККУ є проступком. В свою чергу досудове розслідування щодо проступків здійснюється у формі дізнання. Кваліфікуючи ж діяння малолітніх осіб за ознакою співучасті, таке кримінальне правопорушення вже буде вважатись нетяжким злочином і, відповідно до ст. 215 КПК, розслідуватись у формі досудового слідства. Останнє в свою чергу надасть стороні обвинувачення ширшого кола повноважень та можливостей для проведення розслідування, що було б неможливим за вірної та несвавільної кваліфікації діяння. Також до таких дій сторона обвинувачення може вдаватись і під час дізнання, а саме шляхом перекваліфікування діяння.
Втім можливими є й інші форми зловживання процесуальними правами під час кваліфікації діянь правопорушників, які здатні істотно обмежувати або необґрунтовано обтяжувати становище учасників кримінального провадження. Зокрема, сторона обвинувачення може умисно кваліфікувати діяння не як нетяжкий, а як тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Така практика надає стороні обвинувачення додаткові процесуальні можливості, зокрема: втручатися у таємницю спілкування (ч.2 ст. 14 КПК); збільшувати строки досудового розслідування (п. 3 ч.4 ст. 219 КПК); а також здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії, зокрема обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, спостереження за особою, річчю або місцем, аудіо-, відеоконтроль місця, контроль за вчиненням злочину.
Зокрема той факт, що зловживання таким процесуальним повноваженням з боку держави створює можливість для сторони обвинувачення здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії, які де-факто є безпідставним обмеження прав і свобод особи у кримінальному провадженні, є обґрунтованим аргументом на користь того, що дана проблема потребує належного вирішення як в доктрині, так і на законодавчому рівні.
Отже: а) відсутність формально-юридичного закріплення принципу неприпустимості зловживання своїми правами, як це зроблено в інших процесуальних галузях права; б) визнання зловживання процесуальними правами більш негативним явищем, що обмежує та обтяжує інших суб’єктів значніше, ніж у будь-якій іншій галузі процесуального права, зокрема наданням стороні обвинувачення можливості проведення НС(Р)Д, що було би неможливим за відсутності факту зловживання процесуальними правами при кваліфікації чи перекваліфікації діяння особи, зумовлює виділення можливих шляхів вирішення даної проблеми. Ми вважаємо, що подолати дану проблему можливо декількома шляхами. Першим й, на нашу думку,

найбільш дієвим варіантом є закріплення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні з його належним визначенням, як це зроблено для інших принципів в Главі 2 КПК, доповнення КПК нормою, якою би встановлювався як невичерпний перелік варіантів зловживання своїми процесуальними правами, так і такі ознаки, за якими сторони кримінального провадження та суд змогли би виявляти факти зловживання процесуальними правами, вказувати суду на зловживання іншою стороною такими правами, а суд би самостійно на свій розсуд без відповідного звернення до нього реагував на таке зловживання і притягував іншу сторону до процесуальної відповідальності. Щодо другого варіанту вирішення, то ним може бути правова позиція Верховного Суду, в якій були би також визначені поняття та ознаки зловживання процесуальними правами і звернена увага зокрема на проблемі завідомо невірної кваліфікації діяння, як виду зловживання такими правами.

Список використаних джерел

Загальна теорія права : підручник / [О.В. Петришин, Д.В. Лук'янов, С.І. Максимов, В.С. Смородинський та ін.] ; за ред. О.В. Петришина. – Харків : Право, 2021. – 568 с.

Гловюк І., Дроздов О., Завтур В., Дроздова О. Зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні: питання релевантності концепції. Право України. 2022. № 6. С. 90-116

Добрянська Н. В., Пєтков С. В. Інститут зловживання процесуальними правами в кримінальному провадженні: теоретичні підходи. Juridical scientific and electronic journal. 2024. № 7. С. 577–580. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/137 (дата звернення: 04.04.2026);

Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 4 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 04.04.2026);

Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 04.04.2026).

Ключові слова: *кримінальне провадження, зловживання процесуальними правами, кваліфікація правопорушення, сторона обвинувачення, досудове розслідування, процесуальні повноваження, права і свободи людини.*

Keywords: *criminal proceeding, abuse of procedural rights, qualification of the crime, prosecution, pretrial investigation, procedural powers, human rights and freedoms.*

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Підгородинська А.В.

Леонова Вікторія Миколаївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ НСРД ЯК ПРОЯВ ДОКТРИНИ «ПЛОДІВ ОТРУЙНОГО ДЕРЕВА»

Застосування доктрини «плодів отруйного дерева» у кримінальному процесі є логічним наслідком недотримання процесуальних стандартів проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Особливої гостроти це питання набуває у справах про корупційні правопорушення, де межа між легітимним контролем за вчиненням злочину та провокацією є вкрай розмитою. Порушення цієї межі перетворює результати НСРД на «отруйне коріння», що запускає ланцюгову реакцію та автоматично позбавляє доказової сили всі похідні фактичні дані.

Доктрина «плодів отруйного дерева» (fruit of the poisonous tree) була сформована в судовій практиці США та набула поширення, знайшовши своє відображення у практиці ЄСПЛ. Доктрина базується на принципі – якщо доказове «дерево» є отруйним, то те ж саме стосується і його «плодів». Іншими словами, якщо джерело доказів є недопустимим, то й усі інші, отримані від нього, докази так само недопустимі. Обов'язковим критерієм віднесення доказів до «плодів отруйного дерева» є наявність безпосереднього зв'язку, за якого одні докази випливають з інших та є похідними від них. В цьому випадку важливо довести, що відповідна інформація не була в отримана за відсутності відомостей, отриманих незаконним шляхом [1, с. 148-149].

В українському праві доктрина «плодів отруйного дерева» отримала чітке нормативне закріплення у ч. 1 ст. 87 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), згідно з якою докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини є недопустимими [2]. У контексті НСРД критерій допустимості є критично важливим, оскільки ці дії за своєю природою суттєво обмежують конституційні права громадян, а тому потребують особливого контролю.

Центральним аспектом порушення порядку проведення НСРД у корупційних справах є недотримання вимог, що висуваються до контролю за вчиненням злочину. Відповідно до ч. 3 ст. 271 КПК України, під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на його вчинення з метою подальшого викриття. Така провокація є фундаментальним порушенням права на справедливий суд, що вже на початковому етапі перетворює НСРД на «отруйне дерево».

ЄСПЛ розробив два критерії для ідентифікації такого порушення: сутнісний та процедурний. Зокрема, з Рішення ЄСПЛ у справі «Баннікова проти росії» випливає наступне: сутнісний критерій полягає у з'ясуванні, чи було б вчинене кримінальне правопорушення без втручання правоохоронних органів. Суд має встановити, чи була роль «агентів» суто

пасивною. Якщо ініціатива, наполегливість, обіцянка вигоди або психологічний тиск виходили від «агента», такі дії визнаються активним підбурюванням. Процедурний критерій передбачає перевірку наявності у правоохоронців конкретних підстав підозрювати особу у злочинній діяльності ще до моменту початку НСРД. Сторона обвинувачення повинна довести, що вона володіла інформацією про вже існуючий злочинний намір особи. Відсутність зазначених відомостей у матеріалах справи робить проведення контролю за вчиненням злочину апріорі незаконним, оскільки правоохоронці не виявили злочин, а штучно його створили [3].

Особливу увагу слід приділити розподілу тягаря доказування у випадках заяви про провокацію. Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ, якщо сторона захисту висуває небезпідставну скаргу на підбурювання, саме на сторону обвинувачення покладається обов'язок спростувати це твердження та довести «поза розумним сумнівом», що правоохоронні органи діяли пасивно [4].

Констатація порушення бодай одного з вищезазначених критеріїв (сутнісного або процедурного) перетворює НСРД на «отруйне дерево». Згідно з досліджуваною доктриною, це призводить до незворотного процесу визнання всього масиву фактичних даних, отриманих у ході операції, недопустимими доказами. Зокрема, недопустимим визнається не лише протокол безпосереднього контролю за вчиненням злочину, а й усі похідні від нього «плоди»: результати затримання особи та її особистого обшуку, протоколи огляду та вилучення грошових коштів, а також записи аудіо- та відеоконтролю особи, здійснені під час спровокованої зустрічі. Отож правовим результатом цього процесу є не просто виключення окремих доказів, а фактичне руйнування цілісності обвинувачення.

Варто зауважити, що попри існування певних винятків, таких як доктрина «незалежного джерела» (independent source doctrine), за якою доказ може бути визнаний допустимим, якщо він був отриманий абсолютно не пов'язаним із незаконною дією шляхом [5], у справах про корупцію їх застосування є майже неможливим. Оскільки факт передачі неправомірної вигоди у таких провадженнях зазвичай є безпосереднім результатом провокації з боку органу державної влади, знайти автономне джерело походження такого доказу практично не вдається. Таким чином, будь-які фактичні дані, отримані в межах спровокованого епізоду, підлягають безумовному виключенню з доказової бази.

Оскільки відомості, отримані в результаті провокації, неможливо було б здобути за відсутності первинного незаконного втручання, вони не можуть бути покладені в основу обвинувального вироку. Будь-який інший підхід дозволяв би державі отримувати процесуальну вигоду від власних протиправних дій, що прямо суперечить засадам верховенства права та принципу справедливості кримінального провадження.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що застосування доктрини «плодів отруйного дерева» є ключовим запобіжником проти свавілля держави. Визнання результатів НСРД недопустимими через порушення межі між легітимним контролем та провокацією не лише нівелює конкретне обвинувачення, а й стимулює правоохоронні органи дотримуватися стандартів «пасивної» ролі, що є необхідною умовою трансформації кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів захисту прав людини.

Список використаних джерел

Макода В.Є. Застосування доктрини «плодів отруєного дерева» у кримінальному провадженні. Теоретичні та практичні аспекти. *Держава та регіони.* 2022. № 1. С. 148-152. DOI https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.1.25

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Bannikova v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights of 4 November 2010 (Application no. 18757/06). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101589

Ramanauskas v. Lithuania: Judgment of the European Court of Human Rights of 5 February 2008 (Application no. 74420/01). URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-126069

Murray v. United States, 487 U.S. 533 (1988) : Judgment of the U.S. Supreme Court of 27 June 1988. *Justia US Supreme Court Center.* URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/487/533/

Ключові слова: доктрина «плодів отруйного дерева», недопустимість доказів, негласні слідчі (розшукові) дії, провокація злочину, корупційні правопорушення, практика ЄСПЛ.

Keywords: fruit of the poisonous tree doctrine, inadmissibility of evidence, covert investigative actions, provocation of a crime, corruption-related offenses, ECtHR practice.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мурзановська А.В.

Ляміна Діана Олексіївна

здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ УЧАСНИКАМИ ПРОВАДЖЕННЯ

Кримінальний процесуальний кодекс України №4651-VI [1], на відміну від ЦПК, ГПК та КАС України, не закріплює серед засад кримінального провадження неприпустимість зловживання процесуальними правами та не

дає визначення цього поняття. Водночас чинна редакція КПК містить три прямих законодавчих випадки, які можуть визнаватися зловживанням: по-перше, повторний відвід з метою затягування провадження – суд має право залишити таку заяву без розгляду (ч. 4 ст. 81 КПК); по-друге, посилання на технічну неможливість участі у відеоконференції поза межами приміщення суду з метою затягування – суд може позбавити учасника права такої участі (ст. 336 КПК); по-третє, порушення розумних строків проголошення вступної промови з метою затягування судового розгляду – суд після попередження зупиняє проголошення (ст. 349 КПК). Крім того, ст. 290 КПК передбачає механізм встановлення судом строків для ознайомлення із матеріалами провадження у разі зволікання, що є непрямим інструментом протидії зловживанням у стадії відкриття матеріалів. Верховний Суд у своїй практиці послідовно кваліфікує заборону зловживання процесуальними правами як загальноправовий принцип, що поширюється на всі галузі права, зокрема й на кримінальне судочинство.

Теоретичні підходи до розуміння інституту зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні висвітлюються у науковій літературі [2, с. 577]. Дослідником встановлено, що правова природа зловживання процесуальними правами обумовлена специфікою кримінального провадження: його складна структура та багатостадійність створюють значно більше можливостей для зловживань, ніж в адміністративному, цивільному чи господарському процесах, а зловживання у кримінальній сфері можуть спричинити порушення фундаментальних прав людини, зокрема права на свободу. Виокремлено основні форми зловживань: навмисне затягування процесу, подання необґрунтованих клопотань, маніпуляції з відводами та технічними засобами. Наслідками зловживань є порушення прав інших учасників провадження, зниження довіри до судової системи, затягування розгляду справ. Особлива увага приділяється питанню балансу між захистом прав учасників та необхідністю запобігання їх недобросовісному використанню для перешкоджання правосуддю.

Проблемні питання зловживання процесуальними правами стороною захисту у кримінальному провадженні досліджуються в окремих наукових працях [3, с. 265]. Встановлено, що, незважаючи на відсутність нормативного визначення поняття зловживання у КПК, Верховний Суд кваліфікує заборону зловживань як загальноправовий конституційний принцип. Виявлено три основні «зони ризику» зловживань з боку учасників провадження: перша – відкриття матеріалів у порядку ст. 290 КПК, де недоліки законодавчого регулювання уможливлюють затягування процесу; друга – реалізація права на відвід у спосіб, несумісний з його призначенням; третя – використання процедури відеоконференції за межами призначення цього права. Зазначається, що запровадження принципу неприпустимості зловживання правами як засади кримінального провадження в умовах

змагальності може призвести до її розбалансування, оскільки реалізація цього принципу вимагає «зразкового» виконання процесуальних обов'язків усіма учасниками, в тому числі тими, що мають владні повноваження.

Першим у вітчизняній науці комплексним дисертаційним дослідженням зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення є праця Сліпенюк Т. М. [4]. Авторка встановлює вісім ознак зловживання процесуальними правами як правового феномену в кримінальному провадженні: виникнення в межах кримінальних процесуальних відносин; обумовленість абстрактним формулюванням дозвільних норм та правовою невизначеністю; очевидна недобросовісність поведінки; пов'язаність з реалізацією наданих законом прав і повноважень; множинність можливих суб'єктів; можливість активної та пасивної форм; умисність; соціальна шкідливість за відсутності ознаки суспільної небезпечності. Щодо сторони обвинувачення, дискреційний характер повноважень прокурора, слідчого та дізнавача створює підґрунтя для зловживань, спрямованих всупереч завданням кримінального провадження. Авторкою обґрунтовано необхідність імплементації в законодавство України досвіду Канади щодо перевірки судом тривалості судового розгляду, що перевищує 30 місяців.

Питання релевантності концепції зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні системно досліджують Гловюк І., Дроздов О., Завтур В. та Дроздова О. [5, с. 91], доводячи, що надання слідчому судді чи суду повноважень визнавати певні дії зловживанням на підставі невичерпного переліку може підірвати принцип правової визначеності та послабити правову захищеність учасників провадження. Дослідники обґрунтовують, що для недопущення того, що іменується зловживаннями, необхідний інший юридичний механізм – формалізація конкретних порушень з дотриманням принципу правової визначеності, тобто таким чином, щоб їхня кваліфікація не залежала від суддівської дискреції. Таким чином, кримінальна процесуальна відповідальність за зловживання правами реалізується на трьох рівнях: нормативному – через пряму заборону конкретних дій у ст. 81, 336, 349 КПК із позбавленням відповідного процесуального права; судово-практичному – через застосування загальноправового принципу заборони зловживань на підставі практики Верховного Суду та ЄСПЛ; доктринальному – через розроблення наукових критеріїв розмежування реалізації права та зловживання ним у специфічних умовах змагальності кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI: ст. 81 (відвід), ст. 290 (відкриття матеріалів), ст. 336 (відеоконференція), ст. 349 (вступна промова). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17.

2. Добрянська Н. В., Пєтков С. В. Інститут зловживання процесуальними правами в кримінальному провадженні. Теоретичні підходи. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 7. С. 577–581. URL: http://lsej.org.ua/7_2024/139.pdf.
3. Горідько М. В. Щодо зловживання стороною захисту у кримінальному провадженні під час відкриття матеріалів у порядку ст. 290 КПК України. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 5. С. 265–269. URL: https://lsej.org.ua/5_2025/60.pdf.
4. Сліпенюк Т. М. Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі: дис. … д-ра філос. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2025. 288 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/4187ec0a-845c-417d-8022-62a85ff6ea7d.
5. Гловюк І., Дроздов О., Завтур В., Дроздова О. Зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні: питання релевантності концепції. Право України. 2022. № 6. С. 90–116. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4943.

Ключові слова: кримінальне провадження, зловживання процесуальними правами, процесуальна відповідальність, КПК України, сторона захисту, сторона обвинувачення, затягування провадження, правова визначеність, змагальність, Верховний Суд, загальноправовий принцип, процесуальні санкції, добросовісність.
Keywords: criminal proceedings, abuse of procedural rights, procedural responsibility, CPC of Ukraine, defense party, prosecution party, delay of proceedings, legal certainty, adversarial principle, Supreme Court, general legal principle, procedural sanctions, good faith.
Науковий керівник: д.ю.н., професор Торбас О.О.

Лисенко Дар'я Станіславівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ЩОДО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У сучасних умовах воєнного стану, запровадженого в Україні з 24 лютого 2022 року відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», кримінальне процесуальне законодавство зазнало суттєвих трансформацій, спрямованих на забезпечення національної безпеки, ефективного правосуддя та підтримання боєздатності Збройних Сил України [1]. Одним із ключових інститутів кримінального процесу, який зазнав таких змін, є запобіжні заходи, передбачені главою 18 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Ці заходи, як засіб забезпечення належної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого, запобігання спробам ухилитися від слідства чи суду, а також мінімізації ризиків, визначених статтею 177 КПК, набувають особливої ваги щодо

військовослужбовців. Специфіка їх застосування зумовлена поєднанням загальних принципів кримінального процесу з особливостями військової служби, мобілізаційними потребами держави та необхідністю балансу між конституційними правами особи і інтересами національної оборони [2].

Запобіжні заходи за частиною 1 статті 176 КПК України включають особисте зобов'язання, особисту поруку, заставу, домашній арешт та тримання під вартою як найсуворіший захід. У мирний час їх обрання ґрунтується на принципах пропорційності, обґрунтованості та індивідуального підходу, з обов'язковим доведенням наявності ризиків (статті 177, 178 КПК). Однак воєнний стан вніс корективи, спрямовані на посилення гарантій неухилення від правосуддя у справах, пов'язаних із посяганнями на основи національної безпеки та військову дисципліну. Зокрема, Законом України № 2198-IX від 14 квітня 2022 року статтю 176 КПК доповнено частиною шостою, яка передбачає безальтернативне застосування тримання під вартою (пункт 5 частини першої статті 176) до осіб, підозрюваних чи обвинувачених у злочинах проти основ національної безпеки (статті 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 437–442-1 Кримінального кодексу України), за наявності відповідних ризиків [3].

Особливе місце в цьому контексті посідає правове регулювання щодо військовослужбовців. Закон України № 2531-IX від 16 серпня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану» доповнив статтю 176 КПК частиною восьмою (раніше – сьомою), яка встановлює імперативне правило: під час дії воєнного стану до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 Кримінального кодексу України (непокора, невиконання наказу, опір начальникові, погроза або насильство щодо начальника, самовільне залишення військової частини чи місця служби, дезертирство, самовільне залишення поля бою), застосовується виключно запобіжний захід у вигляді тримання під вартою [4]. Ця норма не вимагає окремого доведення ризиків, передбачених статтею 177 КПК, на відміну від загального правила частини шостої тієї ж статті. Мета законодавця очевидна: забезпечення військової дисципліни, запобігання поширенню негативних прикладів серед особового складу та недопущення ситуацій, коли особа, яка порушила статутні правила, продовжує нести службу з потенційними ризиками для бойових дій. Такий підхід радикально відрізняється від мирного часу, коли щодо військовослужбовців, як і щодо цивільних осіб, суд міг обирати більш м'які заходи, ураховуючи характер служби, можливість командування здійснювати нагляд тощо. У доктрині кримінального процесу неодноразово підкреслювалося, що чинний КПК 2012 року, на відміну від КПК 1960 року, не передбачав спеціального запобіжного заходу у вигляді нагляду

командування військової частини, що створювало прогалини в регулюванні. Під час воєнного стану ця проблема загострилася, оскільки тримання під вартою фактично виключає особу з бойового складу, водночас забезпечуючи ізоляцію від частини. Науковці, зокрема М. З. Луців, зазначають, що застосування загальних запобіжних заходів до військовослужбовців за злочинами проти порядку проходження військової служби (статті 407–409 КК) ускладнює виконання ними службових обов'язків і не завжди відповідає завданням кримінального провадження [5]. Безальтернативність тримання під вартою за переліченими військовими злочинами є виправданою в умовах агресії, але вимагає чіткого контролю за дотриманням прав особи.

Поряд із суворістю обрання запобіжного заходу законодавець передбачив механізми, спрямовані на кадрове посилення сил оборони. Стаття 616 КПК України, введена Законом № 2125-IX від 15 березня 2022 року та згодом уточнена, регулює порядок скасування запобіжного заходу (переважно тримання під вартою) для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або за контрактом. Підозрюваний чи обвинувачений, який тримається під вартою, має право звернутися до прокурора з клопотанням про ініціювання такого скасування. Прокурор, оцінивши обставини, може подати відповідне клопотання до слідчого судді або суду. Клопотання повинно містити, зокрема, висновок про придатність особи до військової служби в умовах воєнного стану. Скасування можливе, за винятком осіб, підозрюваних у злочинах проти основ національної безпеки, умисних вбивствах з обтяжуючими обставинами, особливо тяжких корупційних правопорушеннях чи сексуальних злочинах (детальний перелік у частині 1 статті 616). Цей механізм дозволяє державі раціонально використовувати людські ресурси: особа, яка раніше порушила закон, але виявила бажання захищати Україну, отримує шанс реалізувати конституційний обов'язок, а держава – поповнити лави ЗСУ.

Однак застосування статті 616 щодо військовослужбовців, які вже підпадають під частину восьму статті 176 КПК, має свої нюанси. Оскільки для них тримання під вартою є безальтернативним саме через характер злочину, скасування такого заходу для мобілізації можливе лише за умови, що особа не підпадає під винятки, передбачені статтею 616. Практика показує, що прокурори та суди ретельно оцінюють мотиви клопотання, ризик рецидиву та суспільну небезпечність. У регіонах, де відсутня об'єктивна можливість виконання повноважень слідчим суддею (стаття 615 КПК), окремі рішення щодо запобіжних заходів, зокрема продовження тримання під вартою до 30 діб, приймають керівники органів прокуратури [2]. Це спрощує процедуру в умовах бойових дій, але водночас вимагає посиленого прокурорського нагляду за дотриманням прав людини.

Наукова дискусія щодо конституційності та пропорційності цих норм триває. З одного боку, безальтернативність тримання під вартою для

військовослужбовців за військовими злочинами відповідає інтересам оборони та принципу домірності обмежень прав у воєнний час (стаття 64 Конституції України). З іншого – критики вказують на потенційне порушення презумпції невинуватості та права на свободу, оскільки норма не вимагає доведення ризиків. Рішення Конституційного Суду щодо частини шостої статті 176 підтверджує конституційність такого підходу в умовах війни, підкреслюючи, що відступ від окремих гарантій допустимий за умови пропорційності. Водночас у літературі (Н. В. Неледва, А. О. Тараненко та інші) пропонується вдосконалити механізм: запровадити чіткі критерії оцінки ризиків навіть для військових, посилити судовий контроль та передбачити можливість повернення до служби після відбуття покарання [6].

Практичні аспекти застосування запобіжних заходів щодо військовослужбовців також включають особливості досудового розслідування та судового розгляду. Умови воєнного стану ускладнюють доставку осіб до суду, тому строк затримання без ухвали може сягати 260 годин, а продовження тримання під вартою – здійснюватися в спрощеному порядку. Крім того, скасування запобіжного заходу за статтею 616 передбачає невідкладну явку особи до територіального центру комплектування після рішення суду. Це забезпечує швидке залучення до оборони, але вимагає координації між органами досудового розслідування, прокуратурою та військовими комісаріатами. Аналіз судової практики свідчить про зростання кількості клопотань про скасування заходів для мобілізації, що підтверджує ефективність норми, проте й виявляє проблеми: відсутність єдиних підходів до оцінки «достатніх підстав» для скасування, ризик зловживань та необхідність медичного огляду придатності.

У контексті міжнародних стандартів такі особливості відповідають практиці Європейського суду з прав людини, який допускає обмеження прав у воєнний час за умови, що вони не є свавільними та відповідають вимогам законності та пропорційності. Водночас Україна, оголосивши відступ від частини зобов’язань за Конвенцією, зберігає фундаментальні гарантії: право на судовий розгляд клопотання про запобіжний захід, мотивованість рішень та можливість оскарження. Порівняно з мирним часом, коли акцент робиться на індивідуалізації, воєнний стан пріоритезує колективні інтереси оборони, що є об’єктивною реальністю сучасної війни.

Отже, особливості застосування запобіжних заходів під час воєнного стану щодо військовослужбовців відображають адаптацію кримінального процесу до реалій збройної агресії. Безальтернативне тримання під вартою за ключовими військовими злочинами забезпечує дисципліну та безпеку, а механізм скасування для мобілізації – раціональне використання кадрового потенціалу. Ці норми, закріплені в статтях 176, 615, 616 КПК України, демонструють баланс між правами особи та державними інтересами, хоча потребують подальшого моніторингу та вдосконалення для уникнення

надмірних обмежень. Подальший розвиток законодавства повинен спрямовуватися на посилення судового контролю, чітку регламентацію процедур та інтеграцію міжнародних стандартів захисту прав людини. Лише за таких умов інститут запобіжних заходів виконуватиме свою роль у забезпеченні справедливості та перемоги в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим воєнного стану. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки. Закон України від 14.04.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text.
4. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
5. Луців М. З. Особливості застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування злочинів проти порядку проходження військової служби. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Кримінальний процес. 2019. № 5. С. 205–211.
6. Тараненко А. О., Шевченко Т. В. Особливості застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2024 р.). Дніпро: ДДУВС, 2024. Ч. І. С. 733–734.

Ключові слова: воєнний стан, запобіжні заходи, військовослужбовці, кримінальний процес, тримання під вартою, національна безпека, дисципліна, правосуддя.

Keywords: martial law, preventive measures, military personnel, criminal process, detention, national security, discipline, justice

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Підгородинська А.В.

Левшина Єлизавета
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ ІЗ МЕСЕНДЖЕРІВ ТА СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

У сучасному суспільстві значна частина комунікації здійснюється через соціальні мережі та месенджери, зокрема Telegram, Viber, WhatsApp та Instagram. У зв’язку з цим у кримінальних провадженнях дедалі частіше використовуються дані з електронного листування, фотографії, відео та інші цифрові матеріали як докази. Водночас використання такої інформації викликає низку процесуальних питань, зокрема щодо її допустимості, достовірності та належного способу отримання. Особливо актуальною є проблема використання скріншотів переписок або інших цифрових даних, автентичність яких складно перевірити, а також питання дотримання права особи на приватність під час отримання таких доказів. Важливу роль у формуванні підходів до оцінки подібних доказів відіграє практика Верховний Суд та Європейський суд з прав людини.

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім нормативним врегулюванням використання цифрових доказів у кримінальному процесі та наявністю проблем у правозастосовній практиці. Метою роботи є аналіз допустимості доказів, отриманих із месенджерів та соціальних мереж, а також визначення основних проблем їх використання у кримінальному провадженні.

Відповідно до положень ст. 84 КПК, доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у встановленому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд встановлюють наявність або відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження. Згідно з п. 2 ст. 84 КПК, процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи та висновки експертів [1]. Водночас важливе значення має вимога щодо допустимості доказів. Так, відповідно до статті 86 КПК, доказ визнається допустимим лише у разі, якщо він отриманий у порядку, встановленому законом. У випадку порушення встановленої процедури такий доказ вважається недопустимим і не може бути використаний під час прийняття процесуальних рішень або покладений в основу судового рішення.

У контексті використання інформації з месенджерів та соціальних мереж ці положення мають особливе значення, оскільки саме спосіб отримання та фіксації таких цифрових даних визначає можливість їх використання як доказів у кримінальному провадженні.

У постанові ККС ВС від 12.06.2024 сформульовано важливий підхід щодо використання цифрових матеріалів у кримінальному провадженні. Суд зазначив, що електронні (цифрові) дані, зокрема фотозйомка, відеозаписи, аудіоматеріали, а також інформація з мережі Інтернет, соціальних мереж і приватних месенджерів, можуть визнаватися доказами за умови їх отримання з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства [2]. Суд наголосив, що: «Доводи сторони захисту про недостовірність і недопустимість інформації, отриманої з мережі "Інтернет",

є безпідставними з огляду на таке. Основними доказами в зазначеній категорії кримінальних проваджень є електронні (цифрові) докази, до яких належать: матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані), що містяться у відкритих (інтернет; різноманітні засоби масової інформації; соціальні мережі) чи закритих мережах (приватні месенджери та телеграмканали; особисте листування з використанням комп'ютерної техніки і мобільних телефонів, флешносії, карти пам'яті тощо). За змістом ст. 99 КПК матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог процесуального законодавства, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази».

Таким чином, Верховний Суд фактично визнав, що інформація з месенджерів, соціальних мереж та інших електронних ресурсів може використовуватися як доказ, якщо вона відповідає вимогам належності, допустимості та отримана у спосіб, передбачений Кримінальний процесуальний кодекс України, зокрема як документи відповідно до статті 99 КПК.

Ця позиція підкреслює, що ключовим критерієм допустимості цифрових доказів є не їх форма (електронна або цифрова), а дотримання встановленого процесуального порядку їх отримання та фіксації.

Проблематика допустимості доказів, отриманих із месенджерів та соціальних мереж, полягає у складності забезпечення відповідності таких цифрових даних вимогам, встановленим кримінальним процесуальним законодавством щодо законності їх отримання, достовірності та належності. На практиці подібні відомості нерідко подаються у формі скріншотів або копій електронного листування, що унеможливлює належну перевірку їх автентичності, встановлення джерела походження та ідентифікацію особи, яка здійснювала відповідні повідомлення. Відсутність належного процесуального оформлення отримання таких даних, а також недотримання гарантій, пов’язаних із втручанням у приватне життя, створюють ризики визнання таких доказів недопустимими у розумінні ст. 86 КПК.

Проблема допустимості цифрових доказів також тісно пов’язана з необхідністю дотримання права особи на повагу до приватного життя та кореспонденції, гарантованого статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цьому контексті показовою є практика Європейський суд з прав людини, зокрема у справі Copland v. the United Kingdom, у якій Суд дійшов висновку, що моніторинг електронної пошти та інших засобів комунікації без належної правової підстави становить втручання у приватне життя особи [3, п. 41]. Відповідно, докази, отримані з порушенням вимог законності доступу до електронної кореспонденції, не відповідають критеріям допустимості.

Можливим шляхом вирішення окресленої проблематики є вдосконалення кримінального процесуального законодавства шляхом конкретизації порядку отримання, фіксації та перевірки цифрових доказів, зокрема інформації з месенджерів та соціальних мереж. Доцільним є встановлення чітких критеріїв їх автентичності та достовірності, що дозволить мінімізувати ризики використання сфальсифікованих або неналежних даних. Важливим є також забезпечення належного процесуального оформлення отримання таких доказів із дотриманням прав і свобод людини, зокрема права на приватність. Це передбачає використання передбачених законом процедур доступу до електронної інформації, а також застосування спеціальних засобів фіксації та, за необхідності, залучення експертів для підтвердження їх походження та цілісності.

Таким чином, ефективне вирішення проблеми допустимості доказів із месенджерів та соціальних мереж можливе за умови забезпечення законності їх отримання, належної перевірки автентичності та дотримання процесуальних гарантій, що в сукупності гарантує допустимість таких доказів у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 19.03.2026).

2. Постанова ККС ВС від 12.06.2024 р. у справі № 569/1908/23 (провадження № 51-1430км 24). URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/119741340

3. Case of Copland v. the United Kingdom : Judgment of the European Court of Human Rights, 3 April 2007, final 03 July 2007, application no. 62617/00. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-79996%22]}

Ключові слова: допустимість доказів, кримінальне процесуальне право, цифрові докази, месенджери, соціальні мережі, електронні докази, Кримінальний процесуальний кодекс України, належність доказів, достовірність доказів, процесуальні гарантії.

Keywords: admissibility of evidence, criminal procedure law, digital evidence, messengers, social networks, electronic evidence, Criminal Procedure Code of Ukraine, relevance of evidence, reliability of evidence, procedural guarantees.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент Гуртієва Л.М.

Левенець Карина Євгенівна

здобувачка 1-го курсу магістратури

Факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Неповнолітні особи, з огляду на їхній вік, рівень фізичного та інтелектуального розвитку, потребують специфічного підходу під час

здійснення досудового розслідування. Це зумовлено тим, що дитина, перебуваючи у статусі підозрюваного чи обвинуваченого, стикається з потужним психологічним тиском офіційної процедури, який може призвести до травмування особистості, надання недостовірних свідчень або порушення фундаментальних прав на захист.

Сучасний стан вітчизняного законодавства, зокрема Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [2], виділяє провадження щодо неповнолітніх в окрему категорію (Глава 38), де встановлюються додаткові процесуальні гарантії. Проведення слідчих (розшукових) дій (далі – СРД) за участю осіб, які не досягли 18 років, базується на принципах гуманності, конфіденційності та забезпечення «найкращих інтересів дитини».

Важливо розуміти, що кожен крок слідчого – від виклику на допит до проведення обшуку чи слідчого експерименту – має бути вивірений не лише з погляду букви закону, а й через призму вікової психології та педагогіки.

Однією з ключових особливостей провадження щодо неповнолітніх є спеціалізація суб'єктів досудового розслідування. Згідно з ч. 2 ст. 484 та ч. 1 ст. 499 КПК України, досудове розслідування щодо осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, здійснюється слідчим (дізнавачем), який спеціально уповноважений керівником відповідного органу.

Така спеціалізація є не просто організаційною вимогою, а важливою гарантією того, що розслідування буде проводити особа, яка володіє знаннями про особливості дитячої психіки та методики комунікації з підлітками.

Допит є найбільш поширеною та водночас найбільш складною слідчою дією у провадженнях щодо неповнолітніх. Згідно зі ст. 226 КПК України, процедура допиту дитини суттєво відрізняється від аналогічної дії з дорослим учасником. Основний акцент зміщено з «отримання показань будь-якою ціною» на «забезпечення прав та мінімізацію травмування» [4, с. 8].

Окрім того, згідно з чинним законодавством, є чітка регламентація тривалості вербального контакту з неповнолітнім для запобігання фізичному виснаженню та втраті концентрації. Відповідно до ч. 2 ст. 226 КПК України:

допит не може продовжуватися без перерви понад одну годину;

загальна тривалість допиту протягом одного дня не може перевищувати дві години.

Як зазначає К. Юсупова, когнітивна продуктивність підлітків різко знижується після 40 хвилин інтенсивної розумової діяльності, що підтверджує доцільність встановлених лімітів. Для дітей молодшого віку (наприклад, малолітніх до 14 років) ці інтервали мають бути ще коротшими, що повинен контролювати психолог [4, с. 9].

Участь законного представника у провадженні регламентує ст. 488 КПК України: законний представник допускається до участі у всіх слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітнього. У виняткових випадках, коли участь конкретного законного представника суперечить інтересам неповнолітнього, слідчий або прокурор може прийняти рішення про його заміну або усунення від участі у конкретній слідчій дії.

В Україні дедалі ширше застосовується методика «Зелена кімната», яка хоч і не закріплена безпосередньо в КПК України як термін, проте реалізується через положення про проведення допиту в «іншому місці» (ч. 1 ст. 224 КПК України) та спеціальні методичні рекомендації.

Суть методики полягає у проведенні допиту (або опитування) у приміщенні, спеціально обладнаному для роботи з дітьми [3]. Кімната зазвичай розділена на дві частини дзеркалом Гізелла (одностороннім склом). В одній частині перебуває дитина та психолог, а в іншій – слідчий, захисник, законний представник та технічний персонал, який забезпечує аудіо- та відеофіксацію.

Слідчий експеримент (ст. 240 КПК України) за участю неповнолітнього проводиться для перевірки його показань на місці події. Головною умовою тут є добровільність. Неповнолітнього не можна примушувати до відтворення дій, якщо він цього не бажає. Процедура має проводитися за обов’язкової участі захисника та законного представника.

Проведення обшуку (ст. 234 КПК України) у житлі, де проживає неповнолітній підозрюваний, або його особистого обшуку, вимагає від слідчої групи високого рівня етичності.

Стаття 485 КПК України встановлює спеціальне коло обставин, що підлягають з’ясуванню у провадженнях щодо неповнолітніх: точний вік, стан здоров’я, загальний розвиток, умови виховання, ступінь соціальної зрілості, вплив дорослих. Стаття 487 КПК України зобов’язує слідчого або прокурора витребувати характеристики з місця навчання/проживання.

Слід також відзначити, що під час проведення слідчих дій за участю неповнолітнього потерпілого або свідка обов’язковою є присутність педагога чи психолога, якщо така особа не досягла шістнадцяти років, або досягла цього віку, але має психічні розлади чи відставання в психічному розвитку. Якщо ж неповнолітньому вже виповнилося шістнадцять років і він не має зазначених особливостей, залучення педагога чи психолога здійснюється на розсуд слідчого або дізнавача [1, с. 58].

Воєнний стан наклав відбиток на кримінальний процес України, проте базові гарантії для неповнолітніх залишилися непохитними. Слід пам’ятати, що війна є додатковим чинником психологічної вразливості. Кожна дитина-підозрюваний у цей час може мати ознаки ПТСР або підвищеної тривожності, що зобов’язує слідчого та психолога бути ще уважнішими до її стану.

Отже, проведення слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітніх вимагає від правоохоронних органів України не лише юридичної бездоганності, а й високої психологічної компетентності. Сучасна модель розслідування має відходити від традиційного допиту в кабінеті слідчого до людиноцентричних методик, таких як «Зелена кімната» та дистанційне правосуддя. Належне дотримання цих особливостей забезпечує не лише законність досудового розслідування, а й виконує важливу виховну функцію, демонструючи підлітку, що правосуддя є справедливим та орієнтованим на захист особистості.

Список використаних джерел

Бандурка І. О. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики.* 2021. С. 56-60.

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Литвиненко О. Г. Окремі аспекти використання «зеленої кімнати» як місця допиту неповнолітнього підозрюваного. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* № 5. 2022. С. 189-194. DOI: https://doi.org/10.32782/39221373

Юсупова К. Тактичні особливості участі захисника у допиті неповнолітньої особи на досудовому розслідуванні. *Studia Prawnoustrojowe.* 2022. № 55. С. 5-23.

Ключові слова: неповнолітні; слідчі (розшукові) дії; досудове розслідування; кримінальне провадження; процесуальні гарантії; допит неповнолітнього; законний представник; психолог; педагог; «зелена кімната»; слідчий експеримент; обшук; права дитини; кримінальний процес; воєнний стан.

Keywords: juveniles; investigative (search) actions; pre-trial investigation; criminal proceedings; procedural safeguards; interrogation of a minor; legal representative; psychologist; teacher; “green room”; investigative experiment; search; children’s rights; criminal procedure; martial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Мурзановська А. В.

Лоншакова Юлія Романівна

здобувачка 3-го курсу

Миколаївського навчально-наукового інституту права

Національного університету «Одеська юридична академія»

СТАНДАРТИ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

Право на справедливий суд належить до фундаментальних прав людини, що визначають характер правової держави та рівень захисту особи

від свавілля. Воно забезпечує кожному доступ до незалежного, неупередженого та компетентного суду, є основою демократичного суспільства й чинником легітимності державної влади. В умовах курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу дотримання цього права набуває принципового значення як для внутрішніх реформ, так і для виконання міжнародних зобов'язань.

Нормативне підґрунтя права на справедливий суд формується на декількох рівнях – універсальному, регіональному та національному. На міжнародному рівні ключовими актами є Загальна декларація прав людини 1948 р. та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. Стаття 10 Декларації закріплює право кожної особи на публічний розгляд її справи незалежним і безстороннім судом, а ст. 14 Пакту наголошує на компетентності такого органу та вимозі його законного утворення [4, с. 67-68].

Центральне місце серед регіональних актів посідає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція). Стаття 6 Конвенції гарантує кожному право на справедливий і відкритий судовий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Ця норма є найбільш розгалуженою в Конвенції з погляду обсягу тлумачення Страсбурзьким судом [2, с. 78].

У науковій доктрині право на справедливий суд розглядається у вузькому та широкому аспектах. У широкому – це комплекс правомочностей, що охоплює безперешкодний доступ до суду, участь у розгляді справи, право бути вислуханим законним складом, оскарження рішення та його виконання. Термінологічне розмежування між «правом на справедливий суд» та «правом на справедливий судовий розгляд» залишається дискусійним: частина дослідників розглядає перше як ширше поняття, що включає в себе останнє [4, с. 68].

Структурно право на справедливий суд охоплює два взаємопов'язані аспекти інституційний та процесуальний. Інституційний пов'язаний із організацією судової системи: ЄСПЛ визначає незалежність суду через його незалежність від виконавчої влади та від сторін спору, враховуючи спосіб призначення суддів, строк їхніх повноважень і наявність гарантій від зовнішнього тиску. Безсторонність у практиці Суду оцінюється за суб'єктивним критерієм (відсутність упередженості судді) та об'єктивним (існування достатніх гарантій проти обґрунтованих сумнівів).

Процесуальний аспект включає: доступ до суду, справедливість розгляду, публічність судового процесу, рівність сторін, розгляд упродовж розумного строку та обґрунтованість судового рішення. Доступ до суду базується на принципі заборони відмови в правосудді та поширюється як на цивільні, так і на кримінальні провадження. Обмеження цього права допустимі лише з легітимною метою та за умови дотримання пропорційності.

Публічність судового розгляду захищає сторони від «таємного» правосуддя, формуючи довіру суспільства до судових органів. Рівність сторін вимагає надання кожному учаснику розумної можливості виклало свої аргументи за умов, що не ставлять жодну зі сторін у невигідне становище. Розумний строк розпочинається з моменту пред'явлення обвинувачення або подання позову і закінчується набранням рішенням законної сили або його виконанням [2, с. 79].

Стаття 6 Конвенції у кримінальних справах передбачає мінімальні процесуальні гарантії обвинуваченого: право знати про характер і підставу обвинувачення, право на підготовку захисту, право на безоплатну правову допомогу, право на виклик і допит свідків, право на безоплатну допомогу перекладача ЄСПЛ також приділяє особливу увагу презумпції невинуватості, яка накладає обов'язок на всі державні органи утримуватись від будь-яких заяв, що можуть упередити результат провадження.

Окрім ст. 6, стандарти справедливого судочинства містяться й в інших положеннях Конвенції. Стаття 3 забороняє катування та нелюдське поводження, що безпосередньо впливає на допустимість доказів: відомості, отримані в результаті катування чи погрози його застосуванням, визнаються недопустимими незалежно від їхньої доказової цінності. Стаття 5 регулює право на свободу та встановлює суворі умови законного позбавлення волі, у тому числі обов'язковість негайного інформування затриманого про підстави та обвинувачення, право на судовий контроль тримання під вартою. Стаття 8 гарантує право на повагу до приватного та сімейного життя, обмежуючи можливості держави щодо прослуховування переговорів та проведення обшуків [3].

У вимірі принципу верховенства права ЄСПЛ виокремлює захист від свавілля як самостійну вимогу, що передбачає ефективний – насамперед судовий контроль за будь-яким втручанням у права людини. Юридична визначеність вимагає незмінності остаточного судового рішення, зобов'язуючи державу та інші органи виконувати судові розпорядження, у тому числі ухвалені проти них самих.

В Україні проблема імплементації стандартів ЄСПЛ у кримінальному процесі є багатовимірною. З одного боку, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, займають пріоритетне місце в ієрархії законодавства порівняно з законами [2, с. 78-80]. Суди зобов'язані застосовувати практику ЄСПЛ на підставі Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. З іншого боку, чисельні рішення ЄСПЛ проти України свідчать про те, що стандарти справедливого судочинства реалізуються несистемно і неповно [4, с. 71].

Серед системних проблем, виявлених у практиці ЄСПЛ проти України, виокремлюються: порушення розумних строків розгляду кримінальних справ

(справа «Теліга та інші проти України»), невиконання судових рішень (справа «Юрій Миколайович Іванов проти України»), порушення незалежності та безсторонності суду (справа «Олександр Волков проти України») [2, с. 80].

Посилання у рішеннях судів на практику ЄСПЛ є не лише бажаним, але й необхідним, особливо у справах, де правова позиція формулюється вперше і може мати прецедентне значення. Це сприяє уніфікації судової практики, усуненню прогалин у законодавстві та наближенню до стандартів європейського правового простору. Реформа судоустрою та кримінального процесуального законодавства, яку вимагають від України як від країни-кандидата на членство в ЄС, потребує системного запровадження саме цих стандартів у повсякденну правозастосовну практику [2, с. 81].

Таким чином, стандарти справедливого суду у практиці ЄСПЛ є системою правових вимог, що охоплюють інституційні гарантії (незалежність і безсторонність суду, утвореного на підставі закону) та процесуальні гарантії (доступ до суду, публічність розгляду, рівність сторін, розгляд у розумний строк, обґрунтованість рішення). У сфері кримінального провадження ці стандарти конкретизуються через мінімальні гарантії обвинуваченого за ст. 6 Конвенції, заборону використання доказів, отриманих із порушенням ст. 3, дотримання вимог ст. 5 щодо законності позбавлення волі та гарантій ст. 8 щодо недоторканності приватного життя.

Для кримінального процесу України практика ЄСПЛ виконує подвійну функцію: по-перше, визначає обов'язкові орієнтири правозастосування, по-друге, виявляє системні недоліки, що потребують усунення через законодавчі реформи. Забезпечення права на справедливий суд є не лише міжнародно-правовим зобов'язанням, але й необхідною умовою довіри суспільства до правосуддя та успішної євроінтеграції України.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР / Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 07.04.2026).

2. Цвіркун Ю. Європейські стандарти справедливого суду та їх застосування під час вирішення публічно-правових спорів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 3 (31). С. 76-83. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1438/1485 (дата звернення: 07.04.2026).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 06.04.2026).

4. Ткаля О. В. Право на справедливий суд як європейський стандарт прав людини. *Приватне та публічне право*. 2025. № 2. С. 67-73. URL: https://www.pp-law.in.ua/archive/2_2025/13.pdf (дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: стандарти справедливого суду, практика ЄСПЛ, незалежність і безсторонність суду, розумний строк, презумпція невинуватості, імплементація стандартів ЄСПЛ.

Keywords: standards of fair trial, ECtHR practice, independence and impartiality of the court, reasonable time, presumption of innocence, implementation of ECtHR standards.

Науковий керівник: PhD, доцент Мусиченко О. М.

Мазур Дмитро Сергійович
здобувач 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННІ (ЦИФРОВІ) ДОКАЗИ ЯК НОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ДОКАЗУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ДОПУСТИМОСТІ ТА НАЛЕЖНОСТІ

Інтенсивна цифровізація суспільних відносин зробила електронні (цифрові) докази повсякденним явищем у кримінальних провадженнях: скріншоти месенджерів, метадані мобільних пристроїв, геолокації, хмарні сховища та записи відеонагляду перетворились на домінантні джерела доказової інформації, особливо у провадженнях, пов'язаних із кіберзлочинністю, воєнними злочинами та корупцією. Водночас Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) не містить окремої статті про цифрові докази як самостійне процесуальне джерело доказів. За усталеним підходом правозастосовної практики, електронна інформація кваліфікується або як документ у розумінні ст. 99 КПК (якщо спеціально створена для збереження відомостей), або як речовий доказ, коли матеріальний носій (флеш-накопичувач, смартфон, сервер) є безпосереднім об'єктом, вилученим у порядку тимчасового доступу чи обшуку [1]. Критерії допустимості доказів, закріплені у ст. 87 КПК, сформульовані для традиційних доказів і не враховують специфічних рис цифрової інформації, нематеріальності, легкості копіювання без слідів та залежності від технічного середовища, що породжує прогалини в правовому регулюванні та суперечності у судовій практиці.

Відправною точкою для аналізу проблем допустимості та належності є з'ясування самого поняття. Проаналізувавши, Фоміна Т. Г. та Рачинський О. О., а саме їх дослідження теоретичних і практичних питань електронних доказів у кримінальному процесі, можна зазначити, що у вітчизняній науці немає одностайності навіть щодо найменування цього виду доказів: поряд із термінами «електронні докази» та «цифрові докази» вживаються «докази в електронній формі», «електронно-цифрові докази» та інші варіанти, тоді

як законодавець у КПК взагалі уникає цих понять, оперуючи категоріями «документ» і «речовий доказ» [2, с. 208]. В даній роботі було запропоновано таке визначення: електронний (цифровий) доказ – це процесуально оформлена електронна інформація, що зафіксована на матеріальних носіях або в інформаційних системах, отримана у встановленому КПК порядку і придатна для встановлення обставин кримінального правопорушення [2, с. 212]. Відсутність легального визначення поняття у КПК є самостійною законодавчою прогалиною, що безпосередньо впливає на оцінку допустимості: суди вимушені щоразу визначати правовий статус цифрових матеріалів у кожній конкретній справі, що призводить до суперечливої та непередбачуваної практики.

Найбільш системний підхід до аналізу критеріїв допустимості цифрових (електронних) доказів запропонували Романюк В. В. та Абламський С. Є. Ґрунтуючись на положеннях КПК, науковці виділяють три обов'язкові складові допустимості таких доказів:

1 належне джерело отримання (законне джерело отримання) – цифрова інформація повинна надходити виключно з процесуальних джерел, передбачених ст. 84 КПК;

2 належний суб'єкт – збирання здійснюється лише особами, наділеними відповідними повноваженнями (слідчим, прокурором, уповноваженим оперативним підрозділом);

3 належний спосіб – фіксація відбувається у встановленому законом процесуальному порядку, зокрема з дотриманням вимог щодо складання протоколу огляду цифрового носія [3, с. 143]. Автори наголошують на доктринальній проблемі, що ускладнює застосування цих критеріїв: відсутність єдиного наукового підходу до поняття цифрових доказів та їх процесуального джерела унеможливлює вироблення уніфікованих стандартів перевірки – що, своєю чергою, відкриває простір для маніпулювання доказовою базою та висунення безпідставних клопотань про визнання доказів недопустимими [3, с. 147].

Судова практика Верховного Суду з питань допустимості цифрових доказів формувалась поступово і визначила декілька принципових правових позицій. Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у постанові від 29 березня 2021 р. у справі № 554/5090/16-к сформулювала ключову позицію: допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму, відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг»; якщо ж електронний документ зберігається на кількох носіях, кожен примірник визнається оригіналом [4]. Ця правова позиція є принциповою, оскільки прямо відкидає формальний підхід до недопустимості, коли доказ відхиляється лише через його «нетрадиційну» форму, без дослідження по суті. Водночас ВС підкреслив,

що матеріальний носій, на якому міститься цифровий контент, визнається речовим доказом, а власне цифровий вміст, документом. Ці два об'єкти мають різний процесуальний статус і вимагають відповідних, різних процедур вилучення та дослідження.

Розвиток судової доктрини відбувся у постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду від 25 вересня 2023 р. у справі № 208/2160/18, де ВС сформулював правила оцінки електронних доказів на предмет їх допустимості. Суд визначив перелік категорій цифрових матеріалів, що підпадають під поняття документів у розумінні ст. 99 КПК. Файли з текстовими документами та зображеннями на носіях; фото, відео та аудіофайли, записані безпосередньо на мобільний пристрій; дані систем обміну миттєвими повідомленнями (месенджери – Telegram, Viber, WhatsApp тощо); записи відеонагляду; скріншоти в електронній або паперовій формі [5]. Критично важливою є правова позиція суду щодо проблеми автентичності та фальсифікації, якщо сторона захисту не доведе, що електронні матеріали підроблені або сфальсифіковані, а протоколи огляду складені уповноваженими особами відповідно до КПК, підстав для визнання таких доказів недопустимими немає. Таким чином, ВС переклав тягар доведення фальсифікації на сторону, яка заперечує допустимість, що є логічним наслідком принципу презумпції цілісності цифрового доказу.

Підсумовуючи, слід зазначити, що електронні (цифрові) докази є новим інструментом доказування, проблеми допустимості та належності якого поки не вирішені системно. Основними нерозв'язаними питаннями залишаються: відсутність у КПК легальних визначень «цифрового доказу» та «цифрової інформації» як самостійного джерела доказів. Відсутність уніфікованого процесуального порядку вилучення та фіксації цифрових носіїв. Неврегульованість отримання цифрових матеріалів з хмарних сховищ та іноземних серверів (транскордонний доступ). Відсутність законодавчого закріплення стандартів криптографічного захисту цілісності цифрових доказів на стадії їх збирання. Перспективним напрямом вирішення є внесення змін до КПК з виокремленням цифрового доказу як самостійного процесуального джерела та закріплення стандарту ДСТУ ISO/IEC 27037 як обов'язкового технічного орієнтира при роботі з цифровими носіями у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

2. Фоміна Т. Г., Рачинський О. О. Електронні докази у кримінальному процесі: проблемні питання теорії та практики. Вісник Харківського

національного університету внутрішніх справ. 2023. № 3 (102), ч. 2. С. 207–220. URL: https://doi.org/10.32631/v.2023.3.43.
3. Романюк В. В., Абламський С. Є. Критерії допустимості цифрових (електронних) доказів у кримінальному провадженні. Право і безпека. 2024. № 2 (93). С. 140–150. URL: https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.13.
4. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 29 березня 2021 р. у справі № 554/5090/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95848991
5. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 25 вересня 2023 р. у справі № 208/2160/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817314

Ключові слова: електронні докази, цифрові докази, кримінальне провадження, допустимість доказів, належність доказів, автентичність, КПК України, Верховний Суд, цифрова інформація, доказування.
Keywords: electronic evidence, digital evidence, criminal proceedings, admissibility of evidence, relevance of evidence, authenticity, Criminal Procedure Code of Ukraine, Supreme Court, digital information, proving.
Науковий керівник: к. ю. н., доцент Волошина В.К.

Мельник Ірина Анатоліївна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ЕФЕКТИВНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю переосмислення співвідношення між національною безпекою та правами людини у кримінальному процесі після війни, з метою недопущення збереження надмірних обмежень прав та забезпечення відновлення принципу верховенства права.

Існує об’єктивна небезпека трансформації обмежень прав і свобод людини, запроваджених в умовах воєнного стану, у стійкі елементи правозастосовної практики, що суперечить принципам правової держави та створює передумови для системних порушень прав людини. У цьому контексті післявоєнна трансформація України має охоплювати не лише матеріально-технічну відбудову, але й інституційне відновлення довіри до правосуддя.

Окремі процесуальні новели, запроваджені в умовах воєнного стану, мають позитивний потенціал та можуть бути адаптовані до післявоєнного

правового регулювання. Зокрема, положення ст. 615-1 КПК України щодо відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження спрямовані на забезпечення безперервності кримінального судочинства. Зокрема, клопотання про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження розглядається слідчим суддею того суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, судом, який здійснював судове провадження, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – слідчим суддею іншого суду або іншим судом, визначеного в порядку, передбаченому законодавством [0]. Відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження є необхідною умовою забезпечення безперервності кримінального судочинства, оскільки дозволяє уникнути закриття справ з формальних підстав та гарантує реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Водночас це сприяє захисту прав усіх учасників провадження, забезпечуючи доступ до правосуддя. Особливої актуальності такі механізми набувають у післявоєнний період у зв'язку з відновленням правопорядку та зростанням кількості кримінальних проваджень, що обумовлює їх перспективний характер і доцільність подальшого застосування з урахуванням гарантій прав людини.

Вирішального значення набуває забезпечення відповідності кримінального процесу стандартам справедливого суду, а також належного рівня гарантій прав учасників кримінального провадження. Зазначене питання набуває особливої актуальності з огляду на євроінтеграційний курс України, що передбачає імплементацію європейських стандартів захисту прав людини та врахування практики Європейського суду з прав людини у національній правозастосовній діяльності.

Показовим прикладом ризиків надмірного обмеження прав людини в умовах воєнного стану є положення ч. 6 ст. 615 КПК України, яке передбачало автоматичне продовження строку тримання під вартою у разі неможливості розгляду судом питання про його продовження. Такий підхід фактично допускав обмеження права на свободу без належного судового контролю.

Конституційний Суд України у Рішенні № 8-р(II)/2024 від 18.07.2024 р. визнав зазначене положення неконституційним, вказавши на його невідповідність статті 29 Конституції України. Стаття 29 Конституції України, яка передбачає, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [3]. Також Конституційний Суд України наголошує, що оспорювані приписи ч. 6 ст. 615 КПК України не відповідають принципу презумпції невинуватості, зокрема вимозі другого речення частини третьої статті 62 Конституції України, що «усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь». Отже, зазначена норма порушує приписи частин першої, другої та третьої статті 62 Конституції України [0]. Це рішення

є важливим орієнтиром для післявоєнної трансформації кримінального процесу, оскільки демонструє необхідність перегляду правових механізмів, запроваджених у надзвичайних умовах, та приведення їх у відповідність до конституційних гарантій і стандартів прав людини.

На мою думку, післявоєнний кримінальний процес в Україні має поєднувати забезпечення національної безпеки з дотриманням прав людини. Він повинен гарантувати захист свободи та презумпції невинуватості, забезпечувати безперервність судочинства та реалізацію принципу невідворотності покарання. Ефективність кримінального процесу після війни, на мою думку, базується на балансі між безпековими потребами, конституційними гарантіями прав людини та справедливим судом.

Список використаних джерел

Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 06.04.2026).

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 06.04.2026).

Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою) : Рішення Конституц. Суду України від 18.07.2024 № 8-р(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text

Ключові слова: післявоєнний кримінальний процес, права людини, презумпція невинуватості, невідворотність покарання, доступ до правосуддя, баланс прав і безпеки, гарантії справедливого суду.

Keywords: post-war criminal procedure, human rights, presumption of innocence, inevitability of punishment, access to justice, balance between rights and security, fair trial guarantees.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гуртієва Л.М.

Михайліна Олена Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ

У сучасних умовах цифровізації суспільства та стрімкого розвитку інформаційних технологій особливого значення у кримінальному процесі

набувають електронні докази. Їх поява зумовлена широким використанням інформаційних технологій, мережі Інтернет, використання мобільних пристроїв та електронних комунікацій, що спричинило необхідність адаптації кримінального процесу до нових реалій [5, с. 237–238].

Відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України, доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких встановлюються обставини, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [2]. Електронні (цифрові) докази є різновидом доказів, які існують у нематеріальній формі та містяться на електронних носіях або в інформаційно-телекомунікаційних системах [6, с. 304].

Кримінальний процесуальний кодекс України не містить чіткого, окремого визначення «електронні докази». Проте у науковій літературі, а також в статті 100 Цивільного процесуального кодексу України та статті 99 Кодексу адміністративного судочинства України, електронні докази визначають як інформацію в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи [1; 3]. До таких доказів належать електронні документи, електронне листування, файли, записи з камер відеоспостереження, інформація з мобільних телефонів, соціальних мереж, метадані тощо [7, с. 99–100].

Особливістю електронних доказів є їх нематеріальний характер, можливість швидкого копіювання, модифікації або знищення [6, с. 305]. Це зумовлює необхідність оперативного їх вилучення та фіксації.

Важливе значення має питання допустимості електронних доказів. Вони повинні бути отримані з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства, зокрема щодо проведення слідчих (розшукових) дій, забезпечення цілісності інформації та недопущення її спотворення [4, с. 303]. Порушення процедури отримання електронних доказів може призвести до визнання їх недопустимими.

Окремої уваги потребує проблема автентичності електронних доказів, тобто підтвердження того, що інформація не була змінена. Для цього використовуються спеціальні технічні засоби, зокрема електронний цифровий підпис, хеш-функції, протоколювання дій із цифровими носіями інформації, в також залучення експертів у сфері цифрової криміналістики [7, с. 101]. Саме забезпечення цілісності та достовірності електронних доказів є ключовою умовою їх використання у суді [4, с. 303].

У багатьох категоріях кримінальних правопорушень, зокрема кіберзлочинах, шахрайстві, корупційних правопорушеннях, саме електронні докази є основними або можливо навіть єдиними джерелами доказової інформації.

В умовах воєнного стану значення електронних доказів значно зростає, оскільки вони використовуються для документування воєнних злочинів, фіксації фактів агресії, збирання інформації з відкритих джерел (OSINT), а

також для ідентифікації осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень [8, с. 218]. Важливими доказовими джерелами у кримінальних провадженнях стають дані з соціальних мереж, супутникові знімки та відеозаписи очевидців [8, с. 214].

Водночас існують певні проблеми використання електронних доказів у кримінальному процесі. Серед них: відсутність чіткого законодавчого визначення поняття електронних доказів у Кримінальному процесуальному кодексі України, що ускладнює їх належну оцінку та використання у судовій практиці, складність забезпечення їх належного збирання та збереження, а також недостатній рівень технічного забезпечення правоохоронних органів [4, с. 304]. Крім того, додатковими викликами є складнощі пов'язані з отриманням даних та інформації, що зберігаються на іноземних серверах або захищені сучасними засобами шифрування, що потребує міжнародної правової допомоги та спеціальних технічних знань [8, с. 214].

Отже, електронні докази є важливим елементом сучасного кримінального процесу, який забезпечує ефективне розслідування кримінальних правопорушень в умовах цифровізації. Їх значення буде й надалі зростати, що зумовлює необхідність удосконалення правового регулювання та практики їх використання.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36. № 37. Ст. 446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41. № 42. Ст. 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text
4. Вернидубов І., Белікова С. Електронні докази: поняття, особливості та проблеми щодо їх дослідження судом. Evropský politický a právní diskurz. 2018. Sv. 5, Vyd. 2. C. 299-305.
5. Коваленко А. В. Електронні докази в кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи використання. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2018. Вип. 4 (84). С. 237–245.
6. Мілімко Л.В., Жидовцев Я.В. Електронні докази в кримінальному судочинстві України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. Випуск 88: частина 3. 2025. С. 302–308.
7. Фігурський В. М. Докази в електронній формі у кримінальному провадженні. Галицькі студії. Юридичні науки. 4. 2023. С. 97–105.

8. Фоміна Т. Г., Рачинський О. О. Електронні докази у кримінальному процесі: проблемні питання теорії та практики. Вісник ХНУВС. 2023. № 3 (102). С. 207–220.

Ключові слова: електронні докази, кримінальний процес, цифрові докази, цифровізація, кіберзлочини, воєнні злочини, правове регулювання, допустимість доказів.
Keywords: electronic evidence, criminal process, digital evidence, digitalization, cybercrimes, war crimes, legal regulation, admissibility of evidence.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Степаненко А.С.

Микитюк Олександра Миколаївна, Лукашевич Аліна Леонідівна
здобувачки 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИПРАВДУВАЛЬНИЙ ВИРОК У ЗВ'ЯЗКУ З ВІДСУТНІСТЮ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА НЕДОВЕДЕНІСТЮ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ПІДСТАВ

Одним із підсумкових рішень стадії судового розгляду є вирок, який може бути як обвинувальним, так і виправдувальним. Виправдувальний вирок виступає важливим інструментом реалізації конституційного принципу презумпції невинуватості (ст. 62 Конституції України) та забезпечує право особи на справедливий суд (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Особливо гостро постає питання чіткого розмежування підстав ухвалення виправдувального вироку, передбачених у ч. 1 ст. 373 КПК та п.1,2 ч.1 ст. 284 КПК [1].

На наш погляд, варто закцентувати увагу на тому, що законодавець у п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК та п. 3 ч. 1 ст. 373 КПК передбачає дві близькі, але не тотожні підстави: «встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення» та «не доведено, що в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення». Відсутність чітких критеріїв розмежування цих понять у законі призводить до змішування підстав у мотивувальній частині вироків, що, у свою чергу, стає підставою для їх оскарження в апеляційному та касаційному порядку.

Відсутність складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК) є фундаментальною матеріально-правовою підставою для виправдання. На наше переконання, її сутність полягає у відсутності хоча б одного з обов'язкових елементів (об'єкта, суб'єкта, об'єктивної чи суб'єктивної сторони), що виключає визнання діяння протиправним. Ця підстава застосовується, коли подія об'єктивно відбулася, але не містить ознак кримінального правопорушення. Типовим прикладом є малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України), яка через брак суспільної небезпеки та

неможливість заподіяння істотної шкоди виключає кримінальну протиправність. У випадках малозначності суд має ухвалювати виправдувальний вирок саме за відсутністю складу (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК), а не через його недоведеність. Адже тут йдеться не про недостатність доказів, а про юридичну відсутність підстави для відповідальності.

Крім того, прикладом підстави відсутності складу кримінального правопорушення є й відсутність спеціального суб'єкта. Судова практика послідовно підтримує такий підхід. Так, постановою ККС ВС від 05.12.2024 р. визнано, що суд першої інстанції обґрунтовано виправдав особу, «встановивши, що документ, у службовому підробленні якого обвинувачувалась ОСОБА_7 не може бути предметом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України, а також з`ясувавши, що вона не є суб`єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України» [2].

В іншому випадку, що передбачений п. 3 ч. 1 ст. 373 КПК, недоведеність в діянні складу кримінального правопорушення, свідчить про те, що сторона обвинувачення конкретно не зазначила в обвинувальному акті всі необхідні ознаки кримінального правопорушення, не надала докази на їх підтвердження, що виключає в діях обвинуваченого його протиправність та суспільну небезпечність. Недоведеність складу кримінального правопорушення є процесуальною підставою для ухвалення виправдувального вироку. На відміну від попередньої підстави, недоведеність складу випливає з нездатності сторони обвинувачення підтвердити наявність усіх елементів складу «поза розумним сумнівом». Це ситуація, коли суд не може стверджувати, що складу точно немає, але наявних доказів недостатньо, щоб стверджувати про його наявність.

Це підтверджується у постанові ККС ВС від 22.06.2023 р., в якій суд стверджує: «саме сторона обвинувачення має довести перед судом за допомогою належних, допустимих та достовірних доказів що існує єдина версія, якою розумна і безстороння людина може пояснити факти, встановлені в суді, а саме – винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, щодо якого їй надано обвинувачення. Вказаного у цьому кримінальному провадженні прокурором зроблено не було» [3]. У зв'язку з чим вирок суду першої інстанції було залишено без змін, в якому він «дійшов висновку, що сторона обвинувачення не довела, що в діянні ОСОБА_7 є склад кримінального правопорушення, у якому він обвинувачувався, а саме не доведено обов`язкових складових його суб`єктивної сторони» [3].

Також у постанові ККС ВС від 12.03.2026 р., розглянувши касаційну скаргу прокурора, суд дійшов висновку, про залишення скарги без задоволення. В наслідок чого законної сили набрав виправдувальний вирок першої інстанції, в якому встановлено, «що сторона обвинувачення не довела наявність у діянні ОСОБА_3 усіх обов`язкових елементів складу

кримінального правопорушення» [4; 5]. Суд вирішив виправдати за недоведеністю в її діянні складу даного кримінального правопорушення.

У ході нашого дослідження ми виявили, що суди часто змішують дані підстави для винесення виправдувальних вироків. Нерідко в мотивувальній частині суд зазначає, що «склад відсутній», а в резолютивній посилається на «недоведеність». Дана проблема доволі часто проявляється в судовій практиці. Наприклад, у постанові ККС ВС від 11.05.2023 р. в той час, коли суд залишив касаційну скаргу без задоволення, а виправдувальний вирок першої інстанції у зв'язку з відсутністю в діях складу кримінального правопорушення – в частині мотивів суду визначено, що «сторона обвинувачення не надала належних та допустимих доказів на підтвердження наявності у діях ОСОБА_7 складу кримінального правопорушення» [6].

Також, у вироку Києво-Святошинський районний суд Київської області від 25.01.2024 у справі № 369/14016/21 протиставляється відсутність складу кримінального правопорушення та недоведеність, що в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення. Це яскравий приклад змішування матеріально-правової та процесуальної підстав. Вищевказаний суд у мотивувальній частині вироку вказав на таке: «суд звертає увагу не лише на відсутність умислу на порушення громадського порядку та хуліганського мотиву, і як наслідок відсутність складу інкримінованого кримінального правопорушення, а й на те, що у даному провадженні встановлені обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння, а саме, обставини необхідної оборони» [7]. При цьому, ухвалюючи виправдувальний вирок, місцевий суд не посилався на п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК (встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення), а взяв за підставу п. 3 ч. 1 ст. 373 КПК, яка передбачає таку підставу ухвалення виправдувального вироку, як недоведення того, що в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення. Це підкреслює проблему: чи є встановлення обставин, що виключають протиправність діяння, «відсутністю» складу чи «недоведеністю» того, що діяння було саме правопорушенням? На нашу думку, встановлення факту необхідної оборони – це констатація відсутності складу, а не сумнів у його наявності.

Таким чином, відсутність чітких законодавчих критеріїв розмежування призводить до нестабільності судової практики, порушення принципів законності та справедливості кримінального судочинства. Ми вважаємо, що для подолання виявлених проблем необхідне чітке розмежування даних підстав ухвалення виправдувального вироку. Пропонуємо розмежовувати їх насамперед за характером висновку суду: відсутність складу є матеріально-правовою констатацією, що діяння не утворює кримінального правопорушення за своєю юридичною сутністю (зокрема, через

малозначність відповідно до ч. 2 ст. 11 КК). Натомість недоведеність складу має процесуальний характер і означає, що сторона обвинувачення не виконала обов'язок доказування наявності всіх елементів складу поза розумним сумнівом (ст. 92, 94 КПК). Також необхідно зазначити, що ключовим критерієм розмежування має бути момент і сутність встановлених обставин. При відсутності складу суд фіксує юридичну неможливість кваліфікації діяння як кримінального правопорушення, навіть за наявності всіх притаманних йому формальних ознак (наприклад, суспільна небезпека, прямий умисел, корисливий мотив та мета, спеціальний суб'єкт або предмет посягання). При недоведеності складу суд констатує лише фактичну недостатність доказів, наданих стороною обвинувачення, задля доведення вини, поза розумним сумнівом без остаточного виключення можливості існування складу.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
2. Постанова ККС ВС від 05.12.2024 у справі № 683/1806/21 (провадження № 51-3387 км 24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123659171
3. Постанова ККС ВС від 22.06.2023 у справі № 753/14341/20 (провадження № 51-1750 км 23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111871585
4. Постанова ККС ВС від 12.03.2026 р. у справі № 751/10686/23 (провадження № 51-509км25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135000617
5. Вирок Новозаводського районного суду міста Чернігова від 13.03.2024 у справі № 751/10686/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117638926
6. Постанова ККС ВС від 11.05.2023 у справі № 707/661/17 (провадження № 51-3264 км 21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110951966
7. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 25.01.2024 у справі № 369/14016/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116553807

Ключові слова: виправдувальний вирок, проблеми розмежування, судова практика, відсутність складу, поза розумним сумнівом, недоведеність складу, сторона обвинувачення, суд.
Keywords: acquittal, issues of legal classification, case law, lack of elements of a crime, beyond a reasonable doubt, failure to prove the elements of a crime, prosecution, cour.
Науковий керівник:к.ю.н., доцент Гуртієва Л.М.

Макарук Софія Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЖІНКАМИ, ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Довічне позбавлення волі (далі – ДПВ) є найсуворішим видом покарання у системі кримінальних санкцій України та відзначається суттєвими гендерними особливостями щодо порядку його відбування. Нормативну основу виконання цього покарання щодо жінок утворює Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. №1129-IV [1]: ст. 64 КК України (ч. 2) допускає призначення ДПВ жінкам, за винятком тих, хто перебував у стані вагітності під час вчинення злочину або постановлення вироку; ст. 86 КВК встановлює, що жінки, засуджені до ДПВ, розміщуються у секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання (або у виправних колоніях середнього рівня безпеки), де для них встановлюється режим середнього рівня безпеки; ст. 150–151 КВК закріплюють особливості виконання покарань стосовно засуджених жінок; ст. 6 КВК визначає цілі виправлення та ресоціалізації. Принципова відмінність від умов тримання чоловіків: засуджені до ДПВ чоловіки тримаються у виправних колоніях максимального рівня безпеки та секторах максимального рівня безпеки (з камерним типом приміщень), тоді як жінки – у значно м'якших умовах середнього рівня безпеки, що наближаються до умов виправних колоній для осіб, засуджених за тяжкі злочини на строк.

Правовий статус установ виконання покарань, у яких тримаються жінки, засуджені до ДПВ, є специфічним адміністративно-правовим явищем. Жаровська Г. П. [2, с. 77] здійснює комплексне дослідження адміністративно-правового статусу установ виконання покарань та встановлює, що установи виконання покарань є спеціалізованими суб'єктами публічної адміністрації, що поєднують владно-управлінські повноваження, організаційно-адміністративні функції та підвищену відповідальність держави за забезпечення і захист прав людини у процесі виконання покарань. Єдиною в Україні установою, що має спеціалізовану дільницю для жінок, засуджених до ДПВ, є Качанівська виправна колонія (№ 54, Харків) – виправна колонія мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, на території якої створено сектор середнього рівня безпеки. Відповідно до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (Наказ Міністерства юстиції №2823/5 від 28.08.2018, зі змінами до 2025 р.) жінки, звільнені від роботи у зв'язку з вагітністю або які мають дітей до трьох років, мають право носити цивільний одяг; при виправних колоніях для жінок у разі потреби організовуються будинки дитини. Засуджені до ДПВ жінки, на відміну від чоловіків, не тримаються у приміщеннях камерного типу, а розміщуються у звичайних жилих приміщеннях дільниці ресоціалізації або посиленого контролю (остання дільниця у жіночих колоніях не створюється).

Перебування жінок, засуджених до ДПВ, в установах виконання покарань супроводжується специфічними кримінологічними ризиками. Продан Т. В. [3, с. 179] аналізує злочинність в місцях несвободи та встановлює, що це – негативне, масове, соціально-правове та самовідтворювальне явище, що становить цілісну сукупність суспільно небезпечних посягань, вчинених засудженими в установах виконання покарань. Для жінок, засуджених до ДПВ, кримінологічні ризики мають специфіку: по-перше, необхідність їх тримання разом з іншими категоріями засуджених жінок (за злочини різної тяжкості) в межах однієї установи (Качанівська виправна колонія) підвищує ризики негативних впливів; по-друге, психологічна ізольованість та відсутність перспективи звільнення (до запровадження механізму заміни у 2022) формували в деяких жінок стійку дезадаптацію; по-третє, умови воєнного стану в Україні створили додаткові виклики для безпеки в установах виконання покарань – пошкодження інфраструктури, необхідність облаштування укриттів, переміщення засуджених. Моніторинговий звіт Харківської правозахисної групи (2026) виявив порушення при реалізації права на працю і соціальний захист у Качанівській ВК №54.

Особливе значення для жінок, засуджених до ДПВ, має законодавчо закріплений механізм заміни цього покарання більш м'яким. Крикливець Д. [4, с. 101] досліджує питання заміни ДПВ більш м'яким покаранням відповідно до нової ч. 5 ст. 82 КК України, введеної у 2022 на виконання рішень ЄСПЛ щодо забезпечення «права на надію» (право of hope). Автор встановлює, що заміна ДПВ можлива після фактичного відбуття не менше 15 років покарання за клопотанням засудженого, і ДПВ може бути замінено позбавленням волі строком не менше 25 років. Для жінок, засуджених до ДПВ, цей механізм набуває особливого значення з огляду на такі чинники: по-перше, м'якші умови тримання у секторі середнього рівня безпеки стають базою для демонстрації позитивної поведінки, що є передумовою для подачі клопотання про заміну; по-друге, на відміну від чоловіків, жінки позбавлені права на помилування у більш ранній термін (до 2022 – лише через 15 років, тепер – механізм єдиний); по-третє, дослідник вказує, що суд не може ретроспективно оцінювати достатність відбутого строку, а оцінює ситуацію виключно на момент розгляду клопотання.

Виправлення та ресоціалізація жінок, засуджених до ДПВ, є найбільш проблематичним аспектом відбування цього покарання, оскільки невизначеність строку покарання суттєво ускладнює розробку ефективних програм. Долгов А. Г. [5, с. 16] досліджує особливості формування та реалізації програм виправлення і ресоціалізації засуджених у місцях несвободи та встановлює, що такі програми здійснюються на державному та місцевому рівнях за участі інституційних складових громадянського суспільства та міжнародних організацій.

Основними програмними напрямами роботи з жінками, засудженими до ДПВ, є: психологічна підтримка та реабілітація (подолання наслідків тривалої ізоляції, депресивних станів, суїцидальних ризиків); освітні програми (здобуття загальної середньої освіти через консультаційні пункти при колонії – ст. 125 КВК); трудова зайнятість виключно на території колонії з урахуванням камерного режиму (ст. 118 КВК); підтримання соціальних зв'язків (побачення, листування, телефонні переговори – ст. 110 КВК).

Вважаємо, що вдосконалення особливостей відбування покарання жінками, засудженими до ДПВ, потребує: по-перше, законодавчого розмежування умов тримання жінок – ДПВ від інших категорій засуджених жінок у межах Качанівської ВК №54 із забезпеченням їм окремих побутових приміщень; по-друге, розробки окремих індивідуальних програм ресоціалізації для жінок-ДПВ з горизонтом реалізації понад 15 років та орієнтацією на підготовку до клопотання про заміну покарання; по-третє, гарантування гендерно чутливої медичної допомоги, зокрема у сфері репродуктивного здоров'я і психічного здоров'я.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Ст. 6, 64, 86, 100–101, 107, 118, 125, 150–151. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text.

2. Жаровська Г. П. Адміністративно-правовий статус установ виконання покарань у системі органів публічної адміністрації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Том 4, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355723.

3. Продан Т. В. Злочинність в місцях несвободи: сучасний стан та напрями протидії. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Том 4, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355788.

4. Крикливець Д. Деякі питання заміни покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 75, ч. 2. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/276147

5. Долгов А. Г. Формування та реалізація програм виправлення та ресоціалізації засуджених в місцях несвободи України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2023. № 6. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/406

Ключові слова: довічне позбавлення волі, засуджені жінки, відбування покарання, виправна колонія, Качанівська ВК №54, сектор середнього рівня безпеки, ресоціалізація, виправлення, заміна покарання більш м'яким, право на надію, кримінально-виконавче право, гендерні особливості покарання, КВК України.

Keywords: life imprisonment, convicted women, serving of punishment, correctional colony, gender-specific conditions, medium security sector, resocialization, rehabilitation, commutation of sentence,

right to hope, criminal executive law, gender aspects of punishment, Criminal Executive Code of Ukraine.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Лукащук К.Р.

Нейкова Єлізавета Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕНІТЕНЦІАРНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Євроінтеграційний курс України має глибоке коріння та тривалу історію становлення. Ще з моменту проголошення незалежності у 1991 році Україна послідовно декларувала прагнення до інтеграції в європейський правовий та політичний простір. Протягом більш ніж трьох десятиліть держава поступово наближала своє законодавство до стандартів Ради Європи та Європейського Союзу, здійснюючи реформи у галузі прав людини, судоустрою, кримінального правосуддя та виконання покарань. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2014 році ознаменувало новий етап цього процесу, закріпивши зобов'язання держави щодо імплементації європейських стандартів у всіх сферах суспільного життя [7]. Отримання статусу кандидата на членство в ЄС у червні 2022 року стало визнанням реальних успіхів України на цьому шляху та відкрило нові горизонти для системних перетворень, зокрема у сфері виконання кримінальних покарань. Пенітенціарна система є одним із ключових індикаторів зрілості правової держави та рівня дотримання прав людини, а тому її реформування займає чільне місце серед євроінтеграційних пріоритетів України. Держава цілеспрямовано і послідовно вдосконалює цю сферу вже багато років. Суттєвим структурним здобутком стала деполіцеїзація пенітенціарної системи: відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 343 від 18 травня 2016 року була ліквідована Державна пенітенціарна служба України, а її функції передані Міністерству юстиції через відповідний департамент. Цей крок є принципово важливим, оскільки у державах – членах ЄС управління пенітенціарними установами здійснюється цивільними відомствами, а виконання покарань зорієнтоване насамперед на виправлення і ресоціалізацію особи відповідно до статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України [4], а не на її ізоляцію. Реалізуючи цей підхід, Україна переорієнтовує систему виконання покарань на гуманістичні засади, що є принципово важливим кроком назустріч європейській моделі кримінального правосуддя [2].

Значним досягненням на шляху до євростандартів стало прийняття Закону України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 року № 160-VIII [3], який заклав правові підстави для розвитку системи альтернативних позбавленню волі

заходів. Пробація – один із ключових елементів сучасної європейської моделі кримінального правосуддя: вона забезпечує зниження рецидивної злочинності, розвантажує установи виконання покарань та сприяє соціальній реінтеграції засуджених. Україна активно розвиває цей інститут: збільшує чисельність фахівців пробаційної служби, вдосконалює методики роботи з підопічними, розширює застосування пробаційних заходів у судовій практиці. Ці зусилля отримали позитивну оцінку з боку Ради Європи та міжнародних партнерів як свідчення реального прогресу у реформуванні кримінально-виконавчої системи.

Принципово важливим кроком у законодавчому вдосконаленні стало внесення системних змін до Кримінально-виконавчого кодексу України, зокрема Законом України № 3185-IX, яким суттєво оновлено норми щодо прав засуджених та умов їх тримання. Зазначені зміни враховують актуальні міжнародні стандарти, зокрема Правила Нельсона Манделли (2015) та Рекомендацію CM/Rec(2020)2 Комітету міністрів Ради Європи щодо Європейських пенітенціарних правил [6]. Зміни спрямовані на посилення ресоціалізаційної складової виконання покарань, розширення прав засуджених, удосконалення механізмів контролю за установами виконання покарань та гуманізацію умов тримання осіб під вартою. Системне оновлення законодавчої бази стало відповіддю на рекомендації Комітету ООН проти катувань та Підкомітету з попередження катувань, адресовані Україні, і демонструє готовність держави до конструктивного діалогу з міжнародними інституціями.

Повномасштабне збройне вторгнення сусідньої країни, що розпочалося у лютому 2022 року, поставило перед пенітенціарною системою України безпрецедентні виклики, однак не зупинило, а в окремих аспектах навіть прискорило реформаторські процеси. Частина установ виконання покарань опинилася на тимчасово окупованих або прифронтових територіях, що вимагало оперативного переміщення засуджених та перегляду управлінської логістики системи. Попри воєнні умови, Україна продовжує виконувати міжнародні зобов’язання у сфері прав людини: дотримання стандартів поводження із засудженими перебуває під посиленим контролем Моніторингової місії ООН з прав людини, Міжнародного комітету Червоного Хреста та Ради Європи [9]. Збереження цих зусиль в умовах активних бойових дій є переконливим свідченням того, що євроінтеграція для України – це незворотний стратегічний вибір, підтверджений не словами, а конкретними діями навіть у найважчі часи.

Певні виклики у функціонуванні пенітенціарної системи, які фіксуються міжнародними інституціями, притаманні не лише Україні, але й більшості держав, що перебувають на шляху реформ. Практика Європейського суду з прав людини у справах проти України фіксує окремі порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, пов’язані з

умовами тримання у деяких установах, зокрема у справах «Харченко проти України» (2011) та «Логвиненко проти України» (2019) [5, 8]. Проте ці факти є зонами зростання, на усунення яких цілеспрямовано спрямовані чинні реформи. Важливим механізмом виявлення та попередження таких порушень є Національний превентивний механізм (НПМ), що функціонує в Україні відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань: уповноважені органи здійснюють регулярні превентивні візити до місць несвободи, формулюють рекомендації та відстежують їх виконання [9].

Програми ресоціалізації засуджених в Україні набувають системнішого характеру. Розширюється мережа освітніх і професійно-технічних програм у колоніях, впроваджуються психологічні та соціальні служби, розвивається постпенітенціарний супровід осіб, які відбули покарання. Ці заходи відповідають вимогам Мінімальних стандартних правил ООН поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделли) та Рекомендації CM/Rec(2020)2 Ради Європи, які визначають ресоціалізацію як головну мету покарання [6]. Підвищення якості та охоплення цих програм – одне із пріоритетних завдань, вирішення якого безпосередньо впливає на рівень рецидивної злочинності та загальний рівень довіри до кримінального правосуддя. Системний підхід до ресоціалізації є також обов'язковою вимогою для держав-кандидатів на вступ до ЄС у частині забезпечення верховенства права [1].

Таким чином, пенітенціарна реформа в Україні є послідовним, багатовекторним і динамічним процесом, що відображає незворотність євроінтеграційного курсу держави. Попри надзвичайно складні умови воєнного часу, Україна не лише зберігає, але й прискорює реформування системи виконання покарань: удосконалює законодавчу базу відповідно до актуальних міжнародних стандартів, розвиває інститут пробації та програми ресоціалізації, зміцнює механізми незалежного контролю за пенітенціарними установами. Ці зусилля є переконливим свідченням того, що євроінтеграція для України – це не формальне виконання зовнішніх вимог, а глибинна трансформація державних інститутів заради побудови справедливого, гуманного та правового суспільства, в якому гідність і права кожної людини, у тому числі засудженої, є гарантованими і захищеними.

Список використаних джерел

1. Автухов К. А., Гель А. П., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України: академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 528 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/b8cbdcd7-b266-4ff4-929e-54d22aede5f5

2. Дрьомін В. М., Марчук А. І., Цитряк В. Я. Кримінально-виконавче право: навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2024. 104 с.

URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/c083d647-7628-4f3a-96cb-df4ed715cede
3. Закон України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 13. Ст. 93. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19
4. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3–4. Ст. 21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15
5. Логвиненко проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 16 травня 2019 р. (заява № 41203/16). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e25
6. Рекомендація Rec(2006)2-rev Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо Європейських пенітенціарних правил (переглянута та доповнена 1 липня 2020 р.). URL: https://www.coe.int/en/web/prison/conventions-recommendations
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
8. Харченко проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 10 лютого 2011 р. (заява № 40107/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662
9. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2023/

Ключові слова: пенітенціарна реформа, євроінтеграція, система виконання покарань, ресоціалізація засуджених, пробація, права людини, Кримінально-виконавчий кодекс України, Європейський суд з прав людини.
Keywords: penitentiary reform, European integration, execution of sentences, resocialization of convicts, probation, human rights, Criminal Executive Code of Ukraine, European Court of Human Rights.
Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Лукащук К.Р.

Невінчанна Ксенія Андріївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОВНОВАЖЕННЯ ДІЗНАВАЧА ТА ЇХ МЕЖІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Дізнавач як суб'єкт кримінального провадження з'явився у кримінальному процесі України з 1 липня 2020 року – з набранням чинності Законом №2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних

правопорушень», яким запроваджено інститут кримінальних проступків та відповідну форму їх розслідування – дізнання. Нормативне підґрунтя повноважень дізнавача становить Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. №4651-VI [1]: п. 4-1 ч. 1 ст. 3 визначає дізнавача як службову особу підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України (у встановлених КПК випадках – уповноважену особу іншого підрозділу зазначених органів), яка в межах компетенції здійснює досудове розслідування кримінальних проступків; ст. 40-1 закріплює вісім основних повноважень дізнавача і принцип його процесуальної самостійності; ст. 38 визначає органи досудового розслідування; ст.ст. 298–301 встановлюють особливості провадження у формі дізнання (початок, слідчі дії, закінчення); ст. 219 регламентує строки дізнання – 1 місяць (можливе продовження до 2 місяців). Принципова відмінність дізнання від досудового слідства – предметна сфера (виключно кримінальні проступки), більш стислі строки та спрощений порядок провадження.

Повноваження дізнавача в системі сторони обвинувачення докладно аналізує Столітній А. В. [2, с. 292], який констатує, що дізнавач є повноцінним суб'єктом кримінального провадження зі сторони обвинувачення, наділеним повноваженнями слідчого щодо розслідування кримінальних проступків. Відповідно до ч. 2 ст. 40-1 КПК дізнавач уповноважений: починати досудове розслідування за наявності підстав; проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, передбачених КПК; звертатися до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; повідомляти особу про підозру; приймати процесуальні рішення, включаючи закриття кримінального провадження (ст. 284 КПК). Як суб'єкт реєстрації в ЄРДР, дізнавач зобов'язаний невідкладно (не пізніше 24 годин) після отримання заяви або самостійного виявлення ознак проступку внести відомості до Реєстру та розпочати розслідування (ст. 214 КПК). Вчений фіксує ключову законодавчу прогалину: повноваження керівника органу дізнання (ст. 39-1 КПК) є суттєво вужчими порівняно з керівником органу досудового розслідування, зокрема керівник органу дізнання не може самостійно здійснювати дізнання, користуючись повноваженнями дізнавача.

Межі повноважень дізнавача та неузгодженості в їх нормативному врегулюванні досліджує Баранець В. А. [3, с. 219], яка встановлює, що правове урегулювання діяльності суб'єктів, уповноважених на здійснення дізнання, потребує вдосконалення передусім через внесення змін до законодавчих актів. Авторка виявляє два системних обмеження повноважень дізнавача порівняно зі слідчим: по-перше, відмінність у застосуванні запобіжних заходів – дізнавач може застосовувати лише

затримання, особисте зобов'язання та особисту поруку, але не домашній арешт, заставу або тримання під вартою (ст. 299 КПК); по-друге, неузгодженість у праві звернення до слідчого судді – ст. 234 КПК не згадує дізнавача як суб'єкта, уповноваженого звертатися з клопотанням про проведення обшуку (лише слідчий або прокурор), що призводить до неоднозначної позиції слідчих суддів на практиці. Також дослідниця фіксує колізію між відомчими актами МВС та КПК: кримінальним процесуальним законом чітко визначено проведення дізнання виключно дізнавачем, а не службовою особою, якій ці повноваження покладені внутрішнім наказом керівника.

Комплексний аналіз регламентації повноважень суб'єктів дізнання та особливостей їх реалізації здійснюють Гаркуша А. та Петриченко Є. [4, с. 265], встановлюючи, що дізнавач наділений правом приймати рішення на підставі власного внутрішнього переконання, ґрунтуючись на положеннях ст. 2 КПК, за винятком випадків, коли закон передбачає отримання згоди прокурора, керівника органу дізнання чи слідчого судді. Цей принцип процесуальної самостійності закріплений у ч. 4 ст. 40-1 КПК: дізнавач є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Водночас межі самостійності дізнавача обмежені системою контролю та підзвітності: дізнавач зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі (ч. 3 ст. 40-1 КПК), причому після законодавчих змін 2025 р. невиконання законних вказівок прокурора тягне юридичну відповідальність і є підставою для відсторонення дізнавача від провадження. Автори також доводять, що якщо у процесі дізнання встановлено, що особа вчинила злочин (а не проступок), дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний передати матеріали керівнику органу досудового розслідування – це ключова межа предметної компетенції дізнавача.

Взаємодія дізнавача з прокурором як суб'єктом процесуального керівництва під час досудового розслідування відіграє ключову роль у визначенні меж повноважень дізнавача. Беспалько І. Л. [5, с. 317] досліджує прокурора як суб'єкта кримінального процесуального доказування та встановлює, що саме прокурор через реалізацію координуючих повноважень визначає коло обставин, які підлягають доказуванню, виконавців окремих процесуальних дій і забезпечує збирання необхідних доказів. Таким чином, повноваження дізнавача структурно обмежені трьома рівнями: 1) предметним – лише кримінальні проступки, за наявності ознак злочину – передача справи слідчому; 2) процесуальним – неможливість самостійно застосовувати окремі запобіжні заходи та ряд процесуальних дій без дозволу слідчого судді або прокурора; 3) наглядовим – обов'язок виконувати вказівки прокурора як процесуального керівника. Вважаємо, що вдосконалення правового

регулювання повноважень дізнавача потребує: по-перше, законодавчого усунення колізії у ст. 234 КПК шляхом прямого зазначення дізнавача як суб'єкта звернення до слідчого судді з клопотанням про обшук; по-друге, розширення запобіжних заходів, доступних дізнавачу, з одночасним збереженням судового контролю; по-третє, чіткого розмежування у КПК між власними повноваженнями дізнавача та діями, що вчиняються лише за погодженням з прокурором.

Таким чином, інститут дізнання, запроваджений у 2020 році, являє собою збалансовану модель спрощеного досудового розслідування кримінальних проступків, у якій повноваження дізнавача обмежені трьома взаємопов'язаними рівнями: предметним (виключно кримінальні проступки), процесуальним (заборона окремих запобіжних заходів та дій без дозволу слідчого судді чи прокурора) та наглядовим (обов'язок виконувати вказівки прокурора). Водночас чинне нормативне регулювання містить системні прогалини, що ускладнюють практичну діяльність дізнавача, – насамперед невизначеність ст. 234 КПК щодо права звернення до слідчого судді з клопотанням про обшук та обмеженість переліку доступних запобіжних заходів. Усунення цих недоліків шляхом цілеспрямованих змін до КПК дозволить забезпечити процесуальну ефективність дізнання та гарантувати права учасників провадження.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. П. 4-1 ч. 1 ст. 3; ст. 38, 39-1, 40-1, 214, 219, 298–301. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

2. Столітній А. В. Дізнавач як суб'єкт сторони кримінального провадження з боку обвинувачення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Том 3, № 83. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/310708.

3. Баранець В. А. Особливості процесуального статусу суб'єкта, повноваженого розслідувати кримінальні проступки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 79, ч. 2. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/289574.

4. Гаркуша А., Петриченко Є. Регламентація повноважень щодо здійснення дізнання у кримінальному процесі. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 1. С. 265–271. URL: https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/57.

5. Беспалько І. Л. Прокурор як суб'єкт кримінального процесуального доказування під час досудового розслідування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Том 3, № 89. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/336720.

Ключові слова: дізнавач, дізнання, кримінальні проступки, повноваження дізнавача, межі повноважень, досудове розслідування, процесуальна самостійність, КПК України, орган дізнання, прокурор, процесуальне керівництво, слідчий суддя, запобіжні заходи, ЄРДР.
Keywords: inquiry officer, inquiry, criminal misdemeanors, powers of the inquiry officer, limits of authority, pre-trial investigation, procedural independence, Criminal Procedure Code of Ukraine, inquiry body, prosecutor, procedural supervision, investigating judge, preventive measures, Unified Register of Pre-trial Investigations.
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Підгородинська А.В.

Натягайло Яна Артемівна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ СЛІДЧОГО СУДДІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Інститут слідчого судді є важливою складовою сучасного кримінального процесу, оскільки саме через нього забезпечується ефективний захист прав, свобод і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Його закріплення у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року (далі – КПК) [1] стало важливим етапом реформування національного кримінального процесу відповідно до європейських стандартів. Впровадження судового контролю на стадії досудового розслідування відображає загальну тенденцію до посилення гарантій прав людини у демократичних державах.

Слідчий суддя – це суддя суду першої інстанції, який у встановленому законом порядку здійснює судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. У визначених законом випадках такі повноваження можуть здійснювати також судді апеляційної інстанції (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК). Окремо передбачено, що слідчі судді Вищого антикорупційного суду реалізують ці функції у справах, віднесених до його підсудності (ч. 2 ст. 33-1 КПК).

Основним призначенням діяльності слідчого судді є здійснення судового контролю за дотриманням прав і свобод учасників кримінального провадження, що відповідає усталеним науковим підходам щодо функціональної ролі суду на стадії досудового розслідування [2, с. 244]. Зазначене призначення конкретизується через систему процесуальних функцій, які реалізує слідчий суддя під час досудового провадження.

Функціональна спрямованість діяльності слідчого судді проявляється у кількох взаємопов’язаних напрямах. Насамперед це забезпечення законності та обґрунтованості обмеження прав і свобод осіб, що реалізується шляхом надання дозволів на проведення процесуальних дій та застосування заходів кримінально-процесуального примусу. Важливим напрямом є здійснення судового контролю через розгляд скарг учасників кримінального провадження відповідно до ст.ст. 303-307 КПК. Крім того,

слідчий суддя перевіряє законність проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали суду, а також обґрунтованість проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Окремим напрямом діяльності є забезпечення доказів. Виокремлення зазначених функцій зумовлене різною правовою природою відповідних повноважень слідчого судді [3, с. 305-306]. Усі вони спрямовані на недопущення необґрунтованого втручання у права людини.

В умовах воєнного стану роль слідчого судді істотно зростає. Це обумовлено підвищеними ризиками порушення основоположних прав людини, зокрема права на свободу, справедливий судовий розгляд та ефективний захист. У таких умовах судовий контроль виступає ключовим гарантійним механізмом, що стримує можливі зловживання з боку органів досудового розслідування. Водночас об'єктивні труднощі, пов'язані з функціонуванням судової системи, можуть ускладнювати реалізацію повноважень слідчого судді, що вимагає оперативного реагування законодавця та адаптації процесуальних механізмів до умов воєнного стану.

Серед актуальних проблем функціонування інституту слідчого судді слід виокремити значне процесуальне навантаження, яке інколи зумовлює формальний підхід до розгляду клопотань; обмежені можливості для прояву процесуальної ініціативи у захисті прав осіб; а також недостатню визначеність окремих норм щодо меж судового контролю. Для належного виконання своїх функцій слідчий суддя має бути забезпечений реальними механізмами впливу на забезпечення законності у кримінальному провадженні [3, с. 308].

На мою думку, інститут слідчого судді є одним із найбільш вагомих результатів реформування кримінального процесуального законодавства, однак його потенціал реалізується не повною мірою. Основною проблемою є не відсутність правових механізмів, а їх недостатньо ефективне застосування на практиці. У ряді випадків слідчі судді займають пасивну позицію, погоджуючись із доводами сторони обвинувачення без належної перевірки та критичного аналізу.

Про системний характер зазначеної проблеми свідчить практика Європейського суду з прав людини. Так, у справі «Луценко проти України» Суд наголосив, що навіть формально законне позбавлення свободи може бути визнане свавільним і таким, що суперечить вимогам Конвенції [4]. У рішеннях «Єлоєв проти України» [5] та «Свершов проти України» [6] підкреслено, що з плином часу сама лише наявність обґрунтованої підозри не може бути достатньою підставою для подальшого тримання особи під вартою, а суди зобов'язані наводити додаткові аргументи.

Підвищення ефективності діяльності слідчого судді можливе за умови формування належного рівня правової культури, посилення гарантій

незалежності суддів та забезпечення їх відповідальності за необґрунтоване обмеження прав і свобод людини.

Отже, права учасників кримінального провадження не є абсолютними та можуть підлягати обмеженню, однак такі обмеження повинні здійснюватися виключно в межах закону та під ефективним судовим контролем. Кримінальне провадження виступає механізмом вирішення конфлікту між особою і державою, а його основним завданням є досягнення балансу між інтересами суспільства та правами людини з мінімальними негативними наслідками [7, с. 173]. Право на судовий захист покладає на державу обов'язок створити належні нормативно-правові та організаційні умови для його ефективної реалізації [8, с. 151].

Таким чином, слідчий суддя є ключовим елементом механізму забезпечення прав людини у кримінальному процесі. Його діяльність спрямована не лише на здійснення процесуального контролю, а й на забезпечення балансу між ефективністю досудового розслідування та дотриманням основоположних прав і свобод. Подальший розвиток цього інституту сприятиме зміцненню гарантій прав людини та підвищенню довіри до судової влади в Україні.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Главюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія. Одеса : Юридична література, 2015. URL : http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3226

Нагачевський С. В. Функції слідчого судді під час здійснення досудового розслідування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. № 3. С. 301-310. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/1925

Рішення у Справі «Луценко проти України» (Заява № 6492/11) від 3 липня 2012 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_852#Text

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Єлоєв проти України» від 6 листопада 2008 року (заява № 17283/02) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_433#Text

Рішення у справі «Свершов проти України» (Svershov v. Ukraine), заява № 35231/02) від 27 листопада 2008 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_428#Text

Тарасюк С. М. Обмеження конституційних прав особи при проведенні в її житлі слідчих (розшукових) дій. *Історико-правовий часопис*. 2021. № 2 (17). С. 170-176. URL: https://chasopys.hl.vnu.volyn.ua/index.php/chasopys/article/view/92/89

Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Право, 2011. 472 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d2feee57-86b9-4230-a4eb-06344157cf62/content

Ключові слова: слідчий суддя, кримінальне провадження, права учасників, судовий контроль, досудове розслідування, запобіжні заходи, кримінальний процес.
Keywords: investigating judge, criminal proceedings, rights of participants, judicial control, pre-trial investigation, preventive measures, criminal procedure.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мурзановська А. В.

Островська Валерія Геннадіївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ТА КРИТЕРІЇ ДОПУСТИМОСТІ

Цифровізація суспільного життя зумовила те, що слід майже кожного кримінального правопорушення фіксується у цифровому середовищі: у даних мобільних пристроїв, журналах IP-адрес, повідомленнях у месенджерах, активності в соціальних мережах та записах хмарних сховищ. Попри це Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) досі не містить ані поняття «електронний (цифровий) доказ», ані спеціальних норм, що регулюють порядок його отримання та критерії допустимості, що породжує доктринальну невизначеність і нестабільність судової практики.

Першою і основоположною проблемою є відсутність у КПК України будь-якої дефініції електронних (цифрових) доказів. Натомість КПК України відносить комп'ютерні дані до категорії «документів» (п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК), а залежно від фізичних властивостей носія електронна інформація може бути кваліфікована й як речовий доказ [1]. Крижановський А. С. констатує, що КПК України не містить нормативного регулювання використання електронних доказів у процесі доказування, що зумовлює їхнє віднесення до таких процесуальних джерел, як речовий доказ або документ залежно від конкретних обставин, а законодавчо закріплені у суміжних кодексах дефініції електронних доказів містять невиправдане протиставлення суміжних понять «інформація», «дані» та «відомості» [2, с. 1029]. Ця термінологічна неузгодженість безпосередньо впливає на визначення критеріїв допустимості, адже неможливо сформулювати спеціальні вимоги до доказу, правову природу якого сам закон не окреслює.

Другою проблемою є відсутність чітких спеціальних критеріїв допустимості електронних доказів. За загальними нормами КПК України доказ є допустимим, якщо отриманий із дотриманням порядку, встановленого законом, належним суб'єктом та із законного джерела [1]. Романюк В. В. та Абламський С. Є. уточнюють, що для електронних (цифрових) доказів складність визначення критеріїв допустимості зумовлена їхньою технічною природою: вони містять абстрактні технічні та математичні моделі, характеризуються специфічними умовами виникнення, існування, копіювання та зберігання, що принципово відрізняє їх від аналогових доказів [3, с. 141]. Ключовою вимогою є забезпечення «ланцюга збереження доказів» (chain of custody) – безперервної документованої послідовності дій з моменту виявлення цифрового об'єкта до його дослідження судом, але КПК України не містить жодної норми, що зобов'язувала б суб'єктів доказування дотримуватись цього стандарту.

Третьою проблемою є нестабільність судової практики щодо допустимості електронних доказів. Політова А. С. та Чехлай Т. О. у своєму дослідженні проаналізували практику Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду і констатували неоднозначний підхід: в одних справах цифрові докази визнавалися допустимими, в інших – відхилялися з посиланням на відсутність процесуальних гарантій автентичності, причому в рішеннях по тотожним обставинам суди приходили до протилежних висновків [4, с. 108]. Зокрема, в ухвалі ККС ВС від 29.05.2018 у справі № 397/2588/13-к та постанові від 17.03.2020 у справі № 426/12149/17 цифрові докази були визнані недопустимими, тоді як в інших справах аналогічні докази приймалися без додаткових вимог до верифікації [4, с. 109]. Така непослідовність підриває принцип правової визначеності та рівність сторін у процесі.

Четвертою, специфічно кримінально-процесуальною, проблемою є особливості формування цифрових доказів за результатами негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Сиза Н. П. звертає увагу, що у провадженнях із підвищеним рівнем секретності виникає колізія між вимогами автентичності, цілісності та простежуваності цифрових даних – з одного боку, та режимом секретності матеріалів НСРД – з іншого: сторона захисту позбавлена можливості перевірити спосіб отримання та збереження цифрового доказу, що порушує стандарти ЄСПЛ щодо права на справедливий суд [5, с. 110]. Легалізація матеріалів НСРД як доказів і забезпечення процесуальної симетрії у доступі до їх перевірки залишається однією з найгостріших прикладних проблем.

На нашу думку, виявлені проблеми мають єдиний регуляторний знаменник – запізнення кримінального процесуального законодавства відносно темпів цифровізації. Вирішення потребує щонайменше трьох кроків.

По-перше, необхідно доповнити КПК України окремою статтею, що містить дефініцію електронного (цифрового) доказу як окремого виду доказів – за прикладом ст. 100 ЦПК України та ст. 73 КАСУ, але з урахуванням специфіки кримінального провадження, зокрема вимог до автентичності, цілісності та відтворюваності.

По-друге, слід законодавчо закріпити обов'язкове ведення протоколу ланцюга збереження (chain of custody) для будь-якого електронного об'єкта, що долучається як доказ, а порушення цього протоколу – визнати підставою для визнання доказу недопустимим.

По-третє, у кримінально-процесуальному законодавстві слід уніфікувати стандарт верифікації автентичності електронних доказів, отриманих у ході НСРД, що забезпечить реалізацію права захисника на оскарження допустимості таких матеріалів.

Таким чином, електронні докази у кримінальному провадженні є одночасно і найперспективнішим інструментом встановлення обставин кримінального правопорушення, і найбільш уразливою ланкою доказової бази через відсутність спеціального законодавчого регулювання. Чотири виявлені проблеми – термінологічна прогалина КПК, відсутність спеціальних критеріїв допустимості, нестабільна судова практика та колізія між НСРД та правом сторони захисту – у сукупності унеможливлюють системний захист прав як обвинуваченого, так і потерпілого.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88. Поточна редакція від 30.10.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Крижановський А. С. Критерії віднесення електронної інформації до видів доказів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 2. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/328087/317876

3. Романюк В. В., Абламський С. Є. Критерії допустимості цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі. Право і безпека. 2024. № 2 (93). С. 140–150. URL: https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/818/653.

4. Політова А. С., Чехлай Т. О. Допустимість цифрових доказів у кримінальному провадженні: аналіз судової практики. Серія: Право. 2025. № 29. С. 104–115. URL: https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/454/447.

5. Сиза Н. П. Використання цифрових доказів у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Вісник кримінального судочинства. 2025. № 1-2. С. 103–122. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/830/725.

Ключові слова: електронні докази, цифрові докази, кримінальне провадження, допустимість доказів, Кримінальний процесуальний кодекс України, ланцюг збереження доказів, автентичність, негласні слідчі (розшукові) дії.
Keywords: electronic evidence, digital evidence, criminal proceedings, admissibility of evidence, The Criminal Procedural Code of Ukraine, chain of custody, authenticity, covert investigative actions.
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Підгородинська А.В.

Олійник Марія Ігорівна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА П. 10 Ч. 1 СТ. 3 КПК УКРАЇНИ

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) у статті 3 встановлює перелік основних термінів. Так, відповідно до п. 10 ч. 1 вказаної статті КПК, «кримінальне провадження» визначається як «досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність» [1]. У свою чергу ККС ВС у своїй постанові від 18.06.2025 у справі №678/1091/24 наголошує на тому, що «поняття кримінального провадження не зводиться лише до провадження щодо вчинення певного кримінального правопорушення, а стосується також випадків вчинення певною особою ***певного суспільно небезпечного діяння***, за наслідками вчинення якого у передбаченому законом порядку до суду в порядку положень ч. 2 ст. 283 КПК України можуть бути направлені й клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру» [2].

Законодавче формулювання поняття кримінального провадження охоплює різні види процесуальних дій, але разом з тим створює низку неоднозначностей. По-перше, перелік «процесуальних дій» у п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК не деталізується, тому будь-які дії органів досудового розслідування, слідчого судді та суду можна потенційно включити до складу провадження. Окрім цього, закріплена у п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК конструкція: «процесуальні дії у зв'язку з вчиненням діяння ...», – створює також низку суперечностей, адже не визначає момент початку чи обсягу процесуальних дій.

В контексті даного питання варто також наголосити, що таке законодавче визначення зумовлює низку розбіжностей у поглядах вчених-процесуалістів стосовно того, що слід вважати початковим моментом кримінального провадження. Зокрема, Гуртієва Л.М. звертає увагу на те, що «згідно з чинним формулюванням кримінального провадження, воно здійснюється «у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про

кримінальну відповідальність», однак фактично підставою для його початку є не сам факт вчинення такого діяння, а отримання слідчим або прокурором інформації про ймовірне кримінальне правопорушення» [3, с. 156]. Аналогічної позиції дотримується Лапкін А.В., який вказує, що «така інформація може надходити через заяву, повідомлення, або внаслідок особистого виявлення ознак кримінального правопорушення слідчим, прокурором з будь-якого законного джерела» [4, с. 243]. Звідси слідує, що кримінальне провадження розпочинається після надходження до уповноважених посадових осіб даних, що свідчать про наявність ознак кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння (наприклад, учиненого неосудною особою або особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності). Якщо ж інформація про правопорушення не надійшла, навіть за умови, що воно реально відбулося, – кримінальне провадження не починається, а відповідно не виникають і кримінально-процесуальні відносини.

Крім того, «у ході досудового розслідування може з'ясуватися, що кримінального правопорушення взагалі не було – тоді провадження підлягає закриттю, зокрема через відсутність події або складу кримінального правопорушення (п. 1 і 2 ч. 1 ст. 284 КПК)» [3, с. 156].

Таким чином, фактична підстава для початку кримінального провадження – це отримання слідчим, дізнавачем чи прокурором законної інформації про можливе вчинене чи таке, що готується, кримінальне правопорушення чи інше суспільно небезпечне діяння, тоді як сам факт вчинення кримінального правопорушення може бути підтверджений лише після набрання законної сили відповідним судовим рішенням.

При цьому, безумовно, початок кримінального провадження практично пов'язаний із початком його першої стадії – досудового розслідування. І законодавець пов'язує початок провадження з часом внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Зокрема, ст. 214 КПК встановлює, що досудове розслідування розпочинається з моменту фіксації відповідної інформації в ЄРДР. У свою чергу, ККС ВС у своїй постанові від 30.09.2021 у справі № 556/450/18 звертає увагу на те, що «підставою початку першої стадії кримінального провадження вважаються не будь-які прийняті та зареєстровані заяви, повідомлення, а лише ті з них, з яких вбачаються вагомі обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення» [5].

З цього слідує, що формально до внесення інформації у реєстр кримінальне провадження не вважається розпочатим. Однак, якщо повернутися до визначення «кримінального провадження» у ст. 3, виявляється невизначеність щодо власне моменту його початку. Таким чином, ч. 4 ст. 214 КПК про фіксацію даних у ЄРДР не «запускає» автоматично кримінальне

провадження, оскільки сама по собі реєстрація заяви про кримінальне правопорушення ще не означає початок провадження як юридичного факту. Максименко В.В. звертає увагу на те, що «реєстрація кримінального провадження у ЄРДР не є тотожною його фактичному початку. Тобто, провадження може бути розпочате ще до внесення даних про нього до реєстру (ч. 3 ст. 214 КПК)» [6, с. 105]. Інакше кажучи, норми чинного КПК не дають чіткої відповіді на запитання «коли починається кримінальне провадження»: чи то з моменту отримання слідчим чи прокурором заяви про вчинене чи таке, що готується, кримінальне правопорушення, чи то з моменту реєстрації такої заяви у ЄРДР, чи то з моменту початку проведення слідчих (розшукових) дій. Невизначеність у тлумаченні цього моменту породжує суперечності на практиці.

Така розбіжність підходів наочно ілюструється поглядами вчених. З одного боку, деякі правники вважають, що поняття «кримінальне провадження» у п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК настільки широке, що включає всі передбачені КПК процесуальні дії, що фактично передбачає початок провадження ще на етапі підготовки слідчих дій.

Так, професор М. Никоненко зазначає: «оскільки п. 10 ч. 1 ст. 3 встановлює кримінальне провадження як сукупність досудового розслідування, судового провадження та всіх процесуальних дій за фактом вчинення кримінального правопорушення, то будь-які слідчі чи інші процесуальні дії уже є частиною провадження і тому логічно можуть передувати формальному початку стадії досудового розслідування» [7, с. 198]. Іншими словами, «загальне положення про початок кримінального провадження» відбувається раніше, ніж момент внесення даних до реєстру.

Отже, з законодавчого визначення поняття кримінального провадження, закріпленого у п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК, вбачається нечіткість у визначенні меж поняття «кримінальне провадження» та невизначеність юридичного моменту його початку. Таке становище створює колізії між нормами: з одного боку – широке «традиційне» розуміння кримінального провадження як сукупності всіх процесуальних дій, з іншого – формальне визначення початку кримінального провадження через статтю 214 КПК, – що на практиці може призводити до різночитань і можливих зловживань. Така ситуація суперечить загальним принципам правової визначеності і презумпції невинуватості: оцінювання «обставин, що мають значення для кримінального провадження», має бути чітко встановлено та надійно зафіксовано законодавством, щоб сторона захисту знала, коли саме проти особи розпочали офіційне провадження. З огляду на ці недоліки у літературі пропонується привести визначення п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК у відповідність до реальних процедур – наприклад, уточнивши, що «початок кримінального провадження» настає саме з моменту внесення відомостей до ЄРДР (або визначивши іншу чітку передумову). У будь-якому разі, до усунення

невизначеності у цьому пункті адвокатам і судам доводиться покладатися на загальні засади КПК і прецеденти, що може призводити до спірних рішень. Висновок же очевидний: існуюча редакція п. 10 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України не забезпечує достатньої ясності щодо початку кримінального провадження і вимагає подальшого вдосконалення та конкретизації.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13.04.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Постанова ККС ВС від 18.06.2025 у справі № 678/1091/24 (провадження № 51-50км25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128347294

Гуртієва Л.М. Початок кримінального провадження України та стадії досудового розслідування. *Правова держава.* 2017. № 25. С. 155-159. URL: https://pd.onu.edu.ua/article/view/233159/231900

Лапкін А.В. Деякі проблеми визначення початкового моменту кримінального провадження. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: тези доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1 груд. 2017 р.). Харків, 2017. С. 241–244. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8767ceed-9e6c-4843-bdb7-6364d7791cc9/content

Постанова ККС ВС від 30.09.2021 у справі № 556/450/18 (провадження № 51-4229ск20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109396

Максименко В.В. Початок досудового розслідування: аналіз основних термінологічних проблем. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 2, Том 2. С. 104-108. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/190/177

Никоненко М.Я. Окремі питання початку досудового розслідування та їх значення в процесі доказування. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 197–200. URL: https://www.navs.edu.ua/files/kafedru/kkp/2023/zbirnyk_konf_280423.pdf

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, судове провадження, процесуальні дії, початковий момент кримінального провадження.

Keywords: criminal proceedings, pretrial investigation, court proceedings, procedural actions, the starting point of criminal proceedings.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гуртієва Л.М.

Осипенко Ольга Олександрівна

здобувачка 1-го курсу магістратури факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПРАВ ПІДОЗРЮВАНОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Захист прав підозрюваного на стадії досудового розслідування є важливою складовою кримінального процесу, спрямованою на забезпечення законності та недопущення порушення прав і свобод особи. У цей період особа вперше стикається з обвинуваченням з боку держави, що зумовлює необхідність надання їй належних процесуальних гарантій.

Досудове розслідування передбачає здійснення слідчих і процесуальних дій, які можуть істотно впливати на права підозрюваного, зокрема право на свободу, особисту недоторканність та захист. Саме тому важливу роль відіграє забезпечення права на правову допомогу, можливість оскарження дій органів розслідування та дотримання принципу презумпції невинуватості.

Першочергово захист прав підозрюваного на стадії досудового розслідування регулюється нормами КПК, зокрема положеннями ст. 42 та ст.20. Відповідно до п.3 ст. 42 КПК України визначається процесуальний статус підозрюваного та обвинуваченого, а також закріплюється комплекс їхніх основних прав, серед яких право бути поінформованим про сутність підозри, користуватися правовою допомогою захисника, відмовлятися від надання показань, подавати докази, брати участь у процесуальних діях, заявляти клопотання та оскаржувати рішення і дії органів досудового розслідування [1].

У контексті дослідження захисту прав підозрюваного на стадії досудового розслідування особливого значення набувають положення ст. 303 КПК, яка визначає вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора, що можуть бути оскаржені. Зазначена норма виступає процесуальною гарантією забезпечення прав підозрюваного, зокрема шляхом надання йому та його захиснику права ініціювати судовий контроль за законністю процесуальних рішень, таких як зупинення чи закриття кримінального провадження, повідомлення про підозру, відмова у задоволенні клопотань або недотримання розумних строків розслідування. Водночас важливою складовою є можливість оскарження бездіяльності, що проявляється у невчиненні обов’язкових процесуальних дій у встановлені строки, що прямо впливає на дотримання принципу оперативності та ефективності кримінального провадження. Таким чином, механізм, передбачений статтею 303 КПК України, є ключовим інструментом реалізації права на захист, оскільки забезпечує баланс між повноваженнями сторони обвинувачення та процесуальними правами підозрюваного, а також сприяє запобіганню зловживанням з боку органів досудового розслідування.

У практиці застосування норм щодо захисту прав підозрюваного на стадії досудового розслідування виникає низка проблем. Серед найпоширеніших -формальне роз’яснення прав без їх реального забезпечення, обмеження

доступу до захисника на початкових етапах провадження, зловживання правом на затримання, недотримання права мовчання, а також порушення принципу рівності сторін при збиранні та дослідженні доказів. Окремою проблемою є несвоєчасне повідомлення про підозру або маніпуляції з цим процесуальним статусом, що фактично позбавляє особу можливості повноцінно реалізувати своє право на захист [2].

Зазначені питання неодноразово ставали предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Зокрема, у справі Salduz v. Turkey ЄСПЛ наголосив, що право на захисника має бути забезпечене з моменту першого допиту, а його відсутність може призвести до порушення права на справедливий суд [3, п. 55]. У справі Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine суд констатував порушення прав заявника через недопуск адвоката та використання отриманих під тиском показань порушень і гарантування прав підозрюваного [4, п. 265].

Практика Верховного Суду також свідчить про те, що право на захист на стадії досудового розслідування є гарантованим, однак не є абсолютним і реалізується у межах, визначених кримінальним процесуальним законодавством. Зокрема, у постанові ККС ВС, справа № 161/7088/20 Суд зазначив, що глава 22 КПК України, яка регулює порядок повідомлення про підозру, не містить обов’язкової вимоги щодо участі захисника під час вручення такого повідомлення, а відсутність адвоката у цьому процесуальному акті не є порушенням права на захист за умови, що немає підстав для обов’язкової участі захисника, визначених статтею 52 КПК України [5].

У цьому контексті важливо зазначити, що така правова позиція спрямована на забезпечення балансу між ефективністю досудового розслідування та дотриманням процесуальних прав підозрюваного. Вона підкреслює, що ключовим є не формальна участь захисника на кожному етапі провадження, а реальна можливість особи скористатися правовою допомогою, зокрема після набуття статусу підозрюваного. Отже, право на захист реалізується як комплексна гарантія, що включає доступ до захисника, можливість оскарження процесуальних рішень, а також участь у слідчих та процесуальних діях, однак його обсяг і способи реалізації визначаються законом і залежать від конкретних обставин кримінального провадження. Такий підхід узгоджується із загальними засадами кримінального процесу, зокрема принципами змагальності сторін та розумності строків, і сприяє уніфікації судової практики у питаннях забезпечення прав підозрюваного.

На відміну від традиційних підходів, що зосереджуються на розширенні процесуальних прав підозрюваного або формальному посиленні гарантій їх реалізації, доцільно акцентувати увагу на впровадженні нових інституційних та технологічних механізмів контролю за дотриманням права на захист на стадії досудового розслідування. Зокрема, перспективним видається

запровадження принципу «процесуальної прозорості», який передбачає створення єдиного електронного протоколу досудового розслідування з автоматичною фіксацією всіх процесуальних дій у режимі реального часу (із зазначенням часу, учасників та підстав проведення таких дій). Такий механізм унеможливить маніпуляції з процесуальними строками та фактичним моментом набуття статусу підозрюваного.

Крім того, ефективним інструментом може стати впровадження інституту «процесуального аудитора» – незалежного суб'єкта (наприклад, у системі безоплатної правової допомоги), який здійснює вибірковий контроль за дотриманням прав підозрюваних на ранніх стадіях провадження без втручання у розслідування по суті. Такий аудит дозволить виявляти системні порушення ще до їх переходу у стадію судового розгляду.

Окремої уваги заслуговує ідея запровадження «процесуальних санкцій превентивного характеру», які застосовуються не лише постфактум (через визнання доказів недопустимими), а й на ранніх етапах – наприклад, у вигляді автоматичного зупинення окремих процесуальних дій у разі фіксації порушення базових прав підозрюваного (відсутність повідомлення про права, недопуск захисника тощо). Це стимулюватиме сторону обвинувачення дотримуватися стандартів ще до виникнення судового контролю.

Таким чином, підвищення ефективності захисту прав підозрюваного має ґрунтуватися не стільки на розширенні переліку гарантій, скільки на створенні дієвих механізмів їх автоматичного контролю, раннього реагування на порушення та інституційної відповідальності за їх допущення. Саме такий підхід дозволить трансформувати право на захист із декларативної норми у реально функціонуючий інструмент забезпечення справедливості на стадії досудового розслідування.Узагальнюючи, ефективний захист прав підозрюваного можливий лише за умови переходу від формального декларування гарантій до їх реального забезпечення через процесуальні механізми контролю, автоматичну недопустимість доказів, отриманих із порушенням права на захист, та підвищення відповідальності сторони обвинувачення за дотримання вимог КПК. Лише за таких умов право на захист перестає бути декларативним і набуває практичного змісту в кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n696 (дата звернення: 17.04.2026).;

2. Часова Т. О., Савчук М. А. Забезпечення прав та свобод особи під час повідомлення про підозру URL: file:///C:/Users/user20/Downloads/515-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-990-1-10-20210519.pdf
3. Case of *Salduz v. Turkey* (Application no. 36391/02): Judgment of the European Court of Human Rights, 27 November 2008. – URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-117602%22]} (accessed: 17.04.2026);
4. Case of *Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine* (Application no. 42310/04): Judgment of the European Court of Human Rights, 21 April 2011. – URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-204031%22]} (accessed: 17.04.2026);
5. Постанова Верховного Суду від 01.08.2022 р. (справа № 161/7088/20, провадження № 51-3815км20) – URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105637184 (дата звернення: 17.04.2026);
Ключові слова: підозрюваний, право на захист, досудове розслідування, захисник, кримінальний процес, допустимість доказів, КПК України.
Keywords: suspect, right to defense, pre-trial investigation, defense counsel, criminal procedure, admissibility of evidence, Criminal Procedure Code of Ukraine.
Науковий керівник: доцент кафедри, к. ю. н., доцент – Гуртієва Людмила Миколаївна.

Плачинда Анастасія Павлівна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРО ВРАХУВАННЯ МАЙНОВОГО СТАНУ ПІДОЗРЮВАНОГО ЧИ ОБВИНУВАЧЕНОГО ПРИ ВИЗНАЧЕННІ РОЗМІРУ ЗАСТАВИ

Інститут запобіжних заходів у кримінальному провадженні є ключовим механізмом забезпечення ефективності судочинства, оскільки він гарантує належну процесуальну поведінку підозрюваного чи обвинуваченого та запобігає ризикам, визначеним ст. 177 КПК. Одним із альтернативних заходів є застава, яка забезпечує баланс між інтересами правосуддя та правом особи на свободу. Згідно зі ст. 182 КПК, розмір застави встановлюється судом з урахуванням тяжкості злочину, ризиків, даних про особу та її майнового та сімейного стану [1].

Ефективність застосування застави значною мірою залежить від належного врахування судом майнового стану особи, який визначає її реальну можливість виконати обов’язки, покладені на неї запобіжним заходом. Відсутність чіткого законодавчого визначення цього поняття спричиняє різне тлумачення у судовій практиці та формалізований підхід до встановлення розміру застави, коли суди обмежуються загальними даними про доходи, не

враховуючи активи, майнові права та зобов'язання особи. У наказі від 23.03.2009 № 525/5 Міністерства юстиції України, визначається як сукупність майнових прав та обов'язків особи, що передбачає можливість його комплексної оцінки [2]. Водночас у правозастосовній практиці зазначений підхід реалізується непослідовно, що обумовлює потребу у виробленні уніфікованих критеріїв оцінювання та посиленні вимог до мотивування судових рішень щодо визначення розміру застави.

У рішенні ЄСПЛ у справі Istomina v. Ukraine (заява № 23312/15) констатовано порушення п. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у зв'язку з неналежним обґрунтуванням розміру застави національними судами. При цьому ЄСПЛ визначив загальні підходи до встановлення застави, зазначивши, що «розмір застави має встановлюватися головним чином з огляду на особу обвинуваченого, належне йому майно та його стосунки з поручителями» (п. 25). Водночас Суд прямо констатував порушення у конкретній справі, підкресливши: «…зосереджуючись на розмірі шкоди, як стверджувалося, завданої заявницею, не здійснивши ретельної оцінки всіх відповідних факторів, у тому числі її спроможність сплатити визначений розмір застави, і відсутність задовільного пояснення, чому застава була визначена у такому надзвичайно великому розмірі, національні суди не дотрималися зобов'язання навести відповідне та достатнє обґрунтування для своїх рішень про визначення розміру застави, як вимагає п. 3 ст. 5 Конвенції» (п. 32) [3]. Таким чином, практика ЄСПЛ підтверджує, що ключовим критерієм при визначенні розміру застави є саме майновий стан особи та її реальна платоспроможність, а ігнорування цих обставин призводить до непропорційного обмеження права на свободу.

Важливе значення для забезпечення єдності правозастосовної практики щодо застосування застави має судова практика ВС. Так, у постанові ККС ВП від 28.02.2023 р. суд зазначив: «…апеляційне оскарження такої ухвали слідчого судді кримінальним процесуальним законом не передбачено, вона не входить до переліку рішень, визначених у ст. 309 КПК» (п. 19). Крім того, у цьому ж рішенні наголошено, що «основним критерієм для відмежування ухвал слідчого судді, які підлягають окремому оскарженню… є пряма вказівка законодавця в нормах КПК» (п. 16) [4]. Отже, не всі рішення, пов'язані із заставою, підлягають оскарженню, що підвищує вимоги до їх законності, обґрунтованості та мотивованості. Тому особливе значення має належне врахування судом усіх обставин, зокрема майнового стану підозрюваного чи обвинуваченого. Недостатня аргументація або формальний підхід до оцінки фінансових можливостей особи без ефективного апеляційного контролю може призвести до непропорційного обмеження права на свободу та знецінення застави як альтернативного запобіжного заходу. Крім того, у постанові ККС ВП від 23.12.2025 р. суд

дійшов висновку щодо процесуального статусу застави у системі запобіжних заходів. У рішенні зазначено: «…такий захід забезпечення кримінального провадження, який є альтернативою … триманню під вартою, не може вважатися окремим запобіжним заходом, а є складовою частиною кінцевого підсумку розгляду відповідного клопотання» [5]. Зазначена правова позиція має важливе значення для розуміння сутності застави, оскільки підкреслює її похідний характер від більш суворого запобіжного заходу – тримання під вартою. Такий підхід свідчить про те, що визначення розміру застави безпосередньо пов'язане із забезпеченням балансу між інтересами кримінального провадження та правом особи на свободу. Відтак встановлення непропорційного розміру застави фактично нівелює її альтернативний характер та може призводити до необґрунтованого обмеження прав підозрюваного або обвинуваченого.

З огляду на викладене, вбачається, що окреслена проблематика потребує подальшого наукового та практичного опрацювання в частині визначення ефективних підходів до її вирішення. У цьому контексті доцільним є звернення до можливих механізмів удосконалення правового регулювання та правозастосовної практики, спрямованих на забезпечення належного врахування майнового стану при визначенні розміру застави та уніфікацію відповідних судових підходів.

Першим шляхом удосконалення є нормативне закріплення обов'язкового дослідження майнового стану особи під час визначення розміру застави. Такі дії мають охоплювати відомості щодо доходів, активів, об'єктів рухомого та нерухомого майна, корпоративних прав, банківських рахунків, а також наявних фінансових зобов'язань підозрюваного або обвинуваченого. Другим елементом удосконалення є запровадження нормативно визначеної моделі розрахунку розміру застави із застосуванням системи коефіцієнтів, що враховують тяжкість кримінального правопорушення, інтенсивність процесуальних ризиків, передбачених ст. 177 КПК, а також майнові можливості особи. Використання подібних підходів у зарубіжних правопорядках свідчить про їх ефективність у забезпеченні передбачуваності та обґрунтованості визначення розміру застави. Запровадження такої моделі дозволить мінімізувати випадки встановлення непропорційних сум та сприятиме уніфікації судової практики. Третім механізмом удосконалення є підвищення стандартів мотивування судових рішень щодо визначення застави. Ухвала має містити не лише загальні посилання на тяжкість кримінального правопорушення або наявність ризиків, передбачених кримінальним процесуальним законом, а й конкретне обґрунтування обраного розміру з урахуванням усіх істотних обставин. При цьому необхідним є врахування правових позицій ВС, який послідовно наголошує на вимозі обґрунтованості процесуальних рішень та реальної можливості виконання покладених обов'язків. Четвертим може стати

запровадження спрощеної процедури перегляду розміру застави у випадках її очевидної невідповідності майновому стану особи. Така процедура повинна передбачати право сторони захисту ініціювати зменшення суми із поданням належних доказів, що підтверджують фінансові можливості та інші релевантні обставини. Це дозволить оперативно усувати ситуації, коли встановлений розмір фактично унеможливлює внесення застави.

Окремо доцільно враховувати міжнародні стандарти, сформовані у практиці ЄСПЛ, відповідно до яких при вирішенні питання про застосування застави суд має оцінювати не лише ризики ухилення особи від кримінального провадження, але й реальну можливість внесення визначеного розміру застави. Ігнорування цього підходу зумовлює ризик непропорційного обмеження прав особи та фактичного ототожнення застави із триманням під вартою. Врахування зазначеного підходу є необхідною умовою забезпечення балансу між інтересами правосуддя та правами особи у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top

Про затвердження Методичних рекомендацій стосовно суб'єктів, які мають право на отримання інформації з Реєстру прав власності на нерухоме майно : наказ Міністерства юстиції України від 23.09.2009 № 525/5. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v525_323-09

Європейський суд з прав людини. *Case of Istomina v. Ukraine – [Ukrainian Translation]*. Заява № 23312/15. Judgment (Merits and Just Satisfaction). Fifth Section. 13.01.2022. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-218275

Постанова ККС ВС від 28.02.2023 р. у справі № 947/5562/21 (провадження № 51-3110км22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109364530

Постанова ККС ВС від 23.12.2025 р. у справі № 214/4857/22 (провадження № 51-3405км22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132871052

Ключові слова: застава, кримінальне провадження, запобіжні заходи, майновий стан підозрюваного, судова практика, КПК України.

Keywords: bail, criminal proceedings, preventive measures, property status of the suspect, judicial practice, Criminal Procedure Code of Ukraine.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Гуртієва Л. М.

Поплавська Аміна Сергіївна

здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ: ВІД «Е-ПРОБАЦІЇ» ДО МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ПОСЛУГ У КОЛОНІЯХ

Сучасний етап реформування кримінально-виконавчої системи (КВС) України характеризується переходом від традиційних каральних методів до моделі, що базується на цифровій прозорості та гуманізації. Стратегічний вектор розвитку системи, закладений у Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 року, передбачає повну відмову від паперового документообігу на користь єдиної цифрової екосистеми [4]. Як зазначають у своїх працях вчені, цифровізація є не просто технічним оновленням, а ключовим інструментом мінімізації корупційних ризиків та забезпечення об'єктивності у відносинах між адміністрацією установ та засудженими. Цей процес охоплює як органи пробації, що працюють із особами на волі, так і установи закритого типу, де мультимедійні послуги стають засобом збереження соціальних зв'язків та правового захисту.

Фундаментом цифрової трансформації став Єдиний реєстр засуджених та осіб, узятих під варту, який є державною інформаційною системою, що акумулює відомості про всі етапи кримінально-виконавчого процесу [2]. Реєстр складається з чотирьох функціональних модулів: інформаційно-аналітичного обліку, управління справами суб'єктів пробації, медичного забезпечення та реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої недоторканості неповнолітніх. Впровадження ЄРЗО дозволило подолати фрагментарність обліку, коли дані про особу зберігалися окремо у слідчих органах, судах та тюрмах, що часто призводило до помилок у розрахунку термінів та втрати важливої медичної чи соціальної інформації. Сьогодні інтеграція ЄРЗО із державними реєстрами нерухомості, банківськими системами та РАЦС дозволяє автоматизувати значну частину адміністративних процедур.

Особливе місце у структурі цифровізації посідає інститут «е-Пробації», який став революційним кроком у нагляді за особами, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Ключовим елементом тут є підсистема «КАСАНДРА», що базується на алгоритмах штучного інтелекту [2]. Вона дозволяє автоматизувати оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, аналізуючи десятки факторів: від історії вживання психоактивних речовин до наявності сталих соціальних зв'язків. Використання ШІ мінімізує суб'єктивізм працівника пробації при підготовці досудових доповідей для суду. З 2024 року система була доповнена мобільним застосунком «Е-пробація», який дозволяє засудженим проходити реєстрацію дистанційно, використовуючи власний гаджет із авторизацією через ID.GOV.UA. Це значно зменшує витрати часу на відвідування органів пробації та сприяє швидшій ресоціалізації особи без відриву від праці.

У контексті установ виконання покарань цифровізація реалізується через надання мультимедійних послуг та легалізацію доступу до мережі Інтернет. Згідно з оновленим Порядком організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет № 3233/5, засуджені отримали право користуватися планшетними комп'ютерами та послугами ІП-телефонії [1]. Важливо підкреслити, що технічні характеристики пристроїв суворо регламентовані: планшети не повинні мати слотів для SIM-карт, а їхні камери мають бути програмно заблоковані. Доступ до Інтернету здійснюється через спеціалізований сервер установи, який фільтрує трафік, забороняючи доступ до соціальних мереж (крім випадків, передбачених законом), сайтів із закликами до насильства або порнографічного змісту. Водночас перелік дозволених ресурсів у 2024 році було суттєво розширено: додано офіційні сайти органів місцевого самоврядування, освітні портали, а також комунікаційний сервіс Європейського суду з прав людини eComms.

Забезпечення права на зв'язок та інформацію через цифрові інструменти має прямий вплив на пенітенціарну безпеку. Науковці наголошують, що модернізація підходів до ізоляції, зокрема через розширення можливостей відеозв'язку та дистанційного навчання, знижує рівень агресії в установах та допомагає засудженим підтримувати корисні соціальні контакти. У 2025 році акцент змістився на впровадження систем електронного моніторингу, зокрема GPS-браслетів, як альтернативи триманню під вартою, що відповідає європейським стандартам гуманізації правосуддя. Такий підхід дозволяє суттєво розвантажити пенітенціарні установи та зосередити ресурси на роботі з найбільш небезпечними злочинцями.

Важливим напрямом цифровізації є також сфера виконавчого провадження. Прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення виконавчого провадження через цифровізацію, який став основою для реформи 2025 року, запроваджує автоматизований арешт коштів боржників через пряму взаємодію з банками [3]. Для засуджених це означає можливість швидкого відшкодування збитків потерпілим та сплати штрафів через електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі (ЄСІКС). Це усуває потребу в паперових запитах та тривалих процедурах зняття арештів з майна після відбуття покарання. Окрім того, цифровізація прав засуджених проявляється у можливості подання електронних петицій. Засуджені можуть звертатися до Президента та Верховної Ради через офіційні портали, використовуючи систему електронної ідентифікації, що забезпечує їхню участь у демократичних процесах держави навіть в умовах ізоляції.

Проте стрімка цифровізація ставить перед системою нові виклики. Перш за все, це питання кібербезпеки та захисту персональних даних мільйонів осіб, чиї відомості зберігаються в ЄРЗО. Наукова спільнота застерігає від надмірного покладання на алгоритми ШІ, вказуючи на необхідність

збереження «людського контролю» над процесами прийняття рішень, що впливають на долю засудженого. Також актуальною залишається проблема цифрової нерівності між різними установами, оскільки не всі колонії мають технічну можливість забезпечити стабільний Інтернет у камерах чи відділеннях ресоціалізації. Майбутнє КВС вбачається у створенні повністю «цифрової в'язниці», де всі процеси – від побутових замовлень у тюремних крамницях до дистанційного отримання вищої освіти – здійснюватимуться через персональні електронні термінали засуджених.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що цифровізація кримінально-виконавчої системи України є невід'ємною частиною загальнодержавної стратегії побудови «держави у смартфоні». Від «е-Пробації» до мультимедійних послуг у колоніях – кожен крок спрямований на те, щоб зробити систему виконання покарань менш закритою, більш ефективною та орієнтованою на повернення людини до нормального життя в сучасному цифровому суспільстві. Подальше вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема прийняття нових законів про цифровізацію виконавчих дій, забезпечить незворотність цих реформ та наближення української пенітенціарної системи до найкращих світових стандартів.

Список використаних джерел

Про затвердження Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет : Наказ Міністерства юстиції України від 19.10.2017 № 3233/5 : станом на 27 вересня 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-17#Text

Про затвердження Порядку формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту : Наказ Міністерства юстиції України від 26.06.2018 № 2023/5 : станом на 15 липня 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text

Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення виконавчого провадження через цифровізацію : Постанова Верховної Ради України від 04.11.2025 № 4666-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4666-20#Text

Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-p#Text

Ключові слова: цифровізація, е-Пробація, мультимедійні послуги, Єдиний реєстр засуджених, система КАСАНДРА, штучний інтелект, ІП-телефонія, пенітенціарна безпека, виконавче провадження, електронні петиції, планшетні комп'ютери, ресоціалізація, цифрові права засуджених, пенітенціарна реформа.

Keywords: digitalization, e-Probation, multimedia services, Unified Register of Convicts, CASANDRA system, artificial intelligence, IP telephony, prison security, enforcement proceedings, electronic petitions, tablet computers, resocialization, digital rights of convicts, prison reform.
Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Лукащук К.Р.

Перевезій Вікторія Олександрівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ БЕЗ УХВАЛИ СЛІДЧОГО СУДДІ, СУДУ: ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК

У розвитку кримінального процесу України особливого значення набуває забезпечення законності у ході застосування заходів процесуального примусу. Одним із таких заходів є затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, яке урегульоване нормами Кримінального процесуального законодавства. Цей інститут відіграє дуже велику роль, бо він забезпечує ефективність досудового розслідування, так як таке затримання покликане забезпечити негайне припинення кримінального правопорушення, недопущення подальшої протиправної діяльності та створення умов для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Втім застосування такого заходу пов’язано з тимчасовим обмеженням права людини на свободу та особисту недоторканість гарантоване статтею 29 Конституції України, тому воно повинно виконуватися виключно на підставах і в порядку, передбачених законом.

Для того, щоб це затримання було законним треба враховувати певні підстави. Є певні випадки, а саме законне затримання (стаття 207 КПК України), а також уповноваженою особою (стаття 208 КПК України). Відповідно до частини другої статті 207 КПК України, кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім осіб, зазначених у статтях 482 і 482-2 цього Кодексу, за наявності таких підстав:

При вчиненні кримінального правопорушення або замаху на його вчинення;

Після вчинення кримінального правопорушення, чи під час безпосереднього переслідування особи, яка підозрюється у вчиненні;

Особа яка не являється службовою особою повинна негайно доставити затриманого до уповноваженого органу або повідомити службову особу. Це регулюється частиною третьою статті 207 КПК України.

Відповідно до статті 208 КПК України, регулюється порядок затримання особи уповноваженою особою. У цій статті визначаються певні підстави такого затримання :

Якщо особу було виявлено під час вчинення злочину або замаху на вчинення;

Якщо одразу після вчинення злочину очевидець, або потерпілий, або є явні ознаки на тілі, одязі чи на місці події свідчать про те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

Якщо є підстави вважати, що особа може втекти для того, щоб ухилитися від відповідальності, за тяжкі або особливо тяжкі корупційні злочини.

Якщо є ризик втечі для того, щоб уникнути відповідальності, особа яка підозрюється у чиненні злочинах пов'язані з злочинною організацією передбаченими статтями 255, 255-1, 255-2 Кримінального кодексу України; Уповноважена службова особа негайно повідомляє затриманому підстави затримання, підозру та його права, включно з правом на захист, медичну допомогу, давати пояснення або не свідчити, а також право вимагати перевірки законності затримання. Затримання оформлюється протоколом який містить дату, місце, точний час, підстави, результати особистого обшуку, заяви та скарги затриманого, а також його права і обов'язки. Після цього копію протоколу дають самому затриманому і прокурору.

Таким чином, після визначення підстав затримання особи без ухвали слідчого судді важливим значенням є порядок його здійснення. Порядок затримання особи без ухвали слідчого судді встановлюється нормами КПК України і включає основні елементи, що регулюють процедуру фактичного затримання, умови перебування затриманої особи та гарантії дотримання її прав.

Визначення моменту затримання: Згідно з статті 209 КПК України особа вона є затриманою тоді коли вона силою або через підкорення наказу була змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою;

Передача до органу досудового розслідування: Відповідно до статті 210 КПК України після затримання уповноважена службова особа повинна доставити особу до органу досудового розслідування. Вже там записують, коли саме доставили та всі дані. Також про затримання за допомогою технічних засобів повідомляють відповідальних осіб. Якщо у разі наявності підстав, що особу було затримано довше, слідчий перевіряє це, щоб упевнитися, щоб закон не порушили;

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду: Згідно з статті 211 КПК України строк затримання не може перевищувати 72 години з моменту фактичного затримання, визначеного статтею 209 КПК України. При цьому затримана особа повинна бути не пізніше 60 год або звільнена, або доставлена до суду для розгляду клопотання щодо обрання запобіжного заходу. Такі часові межі встановлено з метою гарантування дотримання прав людини та запобігання незаконному триманню особи під вартою;

Особа, відповідальна за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих: В органах, до складу яких входять підрозділи органів досудового розслідування, призначаються службові особи, відповідальні за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих. Такі особи не можуть виконувати функції слідчих, дізнавачів чи керівників органів досудового розслідування, що гарантує незалежний контроль. Вони зобов'язані реєструвати затриманих, роз'яснювати права і підстави затримання, забезпечувати незалежне поводження, фіксування всі дії щодо затриманого, надавати медичну допомогу та реагувати на порушення його прав. Відповідно до статті 212 КПК України;
Повідомлення інших осіб про затримання: Уповноважена службова особа має одразу повідомити родичів, членів сім'ї або інших осіб за вибором цієї особи. У випадку затримання неповнолітніх треба обов'язково здійснити повідомлення батькам, усиновителям, опікунам. Для державних та приватних виконавців уповноважена особа повинна повідомити відповідні органи протягом 24 година, а саме для державних виконавців це є Міністерство юстиції України, для приватних є Міністерство юстиції та Раду приватних виконавців України. Також передбачено негайно повідомлення органу, уповноваженого на надання безоплатної правничої допомоги, а у разі нездійснення повідомлення ці дії виконуються службовою особою, відповідальною за перебування затриманих. Якщо при утриманні затриманої особи перебуває дитина, залишена батьківського піклування, службова особа повинна негайно повідомити Органи Національної поліції та органи опіки для вжиття заходів щодо її тимчасового влаштування. Згідно до статті 213 КПК України;
Якщо розглядати підстави та порядок затримання особи без ухвали слідчого судді, суду треба звернути увагу на проблемні моменти які можуть трапитися. Дуже розповсюджений момент є незаконне затримання особи без ухвали слідчого судді, суду тому що такі дії вони порушують права людини на свободу та особисту недоторканість які вказані в Конституції України та міжнародними договорами. Незаконне затримання звісно можна оскаржити закон це дозволяє, звернутися зі скаргою до слідчого судді про незаконні дії службової особи. Слідчий суддя повинен перевірити чи були законні підстави для такого затримання, чи були перевищені строки затримання, бо якщо строк перевищує 72 години то таке затримання є незаконним. Щоб захистити права громадян, законодавство передбачає отримання компенсації за незаконне затримання, але ось цей механізм він є дуже складний на практиці. Є спеціальний Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» цей закон він дозволяє отримати компенсацію за незаконне затримання або за порушення прав людини з

боку службової особи. Цей механізм він є складний, тому що навіть якщо сам закон він дозволяє отримати компенсацію, на практиці треба збирати дуже багато матеріалів які будуть затверджувати факт незаконної дії органів.

Таким чином, підводячи підсумки, затримання особи без ухвали слідчого судді, суду – це важливий інструмент для захисту суспільства від злочинів, але водночас воно обмежує найцінніше – свободу людини. Саме тому закон чітко визначає підстави та порядок затримання, щоб кожен крок був законним і справедливим. Дотримання цих процедур гарантує не лише ефективність досудового розслідування, а й повагу до прав і гідності кожної особи.

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
3. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text
4. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду» від 01.12.1994 р. № 4652- VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-ВР

Ключові слова: затримання особи, затримання без ухвали суду, підстави затримання, порядок затримання, уповноважена службова особа, законне затримання, права затриманого, свобода та особиста недоторканість, незаконне затримання, гарантії прав людини, забезпечення законності.

Keywords: detention of a person, detention without a court order, grounds for detention, detention procedure, authorized official, lawful detention, rights of the detainee, freedom and personal integrity, unlawful detention, guarantees of human rights, ensuring the rule of law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Смирнов М.І.

Приймак Марія Ігорівна, Нєдєлчєва Дарина Петрівна
здобувачки 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ЗАТРИМАННЯ ТА ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Стаття 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1] (далі – ЄКПЛ) закріплює право на свободу та особисту недоторканність і є одним із найважливіших інструментів захисту людини від свавільного

позбавлення волі. Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ загальною метою статті 5 ЄКПЛ є забезпечення того, що нікого не може бути позбавлено свободи свавільним чином [2]. Для України ця проблематика є особливо актуальною: упродовж 2023 року ЄСПЛ ухвалив 130 рішень проти України, і значна їх частина пов'язана із порушеннями саме статті 5 ЄКПЛ. Правові аспекти забезпечення права на свободу під час затримання в умовах воєнного стану досліджені в окремих наукових розвідках [3].

Структурно стаття 5 ЄКПЛ охоплює п'ять ключових гарантій: закритий перелік підстав для позбавлення волі; обов'язок негайно повідомити заарештованого зрозумілою для нього мовою про підстави арешту та обвинувачення; право на негайний судовий розгляд та звільнення під час провадження; право habeas corpus – ініціювати судову перевірку законності затримання; а також право на відшкодування у разі незаконного позбавлення волі. Перелік підстав для позбавлення волі є вичерпним – будь-яке позбавлення свободи, що не підпадає під одну з шести визначених підстав, є порушенням Конвенції [1].

Системні порушення статті 5 ЄКПЛ Україною були констатовані у пілотному рішенні у справі «Харченко проти України» (заява № 40107/02, від 10.02.2011). ЄСПЛ установив три взаємопов'язані системні проблеми: тримання обвинуваченого під вартою без відповідного судового рішення в проміжку між завершенням досудового розслідування та початком судового розгляду; постановлення судових рішень про продовження тримання під вартою без належного обґрунтування або із зазначенням одних і тих самих підстав упродовж усього строку ув'язнення без урахування динаміки провадження; відсутність чіткого строку застосування запобіжного заходу в окремих рішеннях суду [4]. Цей прецедент і нині залишається орієнтиром для оцінки відповідності національної практики тримання під вартою стандартам ЄКПЛ.

Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04, від 21.04.2011) розкрила ще один вимір системних порушень: використання адміністративного затримання для фактичного допиту особи як підозрюваного у кримінальній справі, що позбавляло її гарантій кримінального судочинства. ЄСПЛ констатував порушення пунктів 1, 3 і 4 статті 5 ЄКПЛ, зокрема у зв'язку з тим, що заявника тримали під вартою за відсутності будь-якого судового рішення та що рішення про тримання не мали належного обґрунтування і визначеного строку [5]. Ця справа унаочнює принцип, згідно з яким невизнане затримання особи є повним запереченням фундаментальних гарантій статті 5 ЄКПЛ.

З початку повномасштабної агресії Росії в 2022 році українське кримінальне процесуальне законодавство зазнало суттєвих змін у сфері застосування запобіжних заходів. Зміни до КПК України, зокрема введення розділу IX-1, передбачили, серед іншого, можливість обрання тримання під вартою

керівником органу прокуратури за відсутності слідчого судді, затримання особи без ухвали слідчого судді у деяких випадках, а також автоматичне продовження строку тримання під вартою на підставі частини 6 статті 615 КПК (до 2 місяців) у разі неможливості судового розгляду. Ці зміни стали можливими завдяки офіційному відступу України від зобов'язань за статтею 15 ЄКПЛ, про який вона повідомила Генерального секретаря Ради Європи 28 лютого 2022 року. Стаття 15 ЄКПЛ дозволяє такий відступ під час війни або іншої суспільної небезпеки в тих межах, яких вимагає гострота становища [6].

Незважаючи на допустимість відступу за статтею 15 ЄКПЛ, в науковій літературі обґрунтовано критикується норма про автоматичне продовження тримання під вартою як така, що не відповідає конституційним гарантіям. Відповідно до статті 29 Конституції України права і свободи, пов'язані з правом на свободу, не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану. Виходячи з цього, рішення про тримання під вартою повинно бути не формальним, а вмотивованим та ухваленим із дотриманням порядку, встановленого Главою 18 КПК України [7]. Конституційний Суд України здійснив провадження щодо конституційності частини 6 статті 615 КПК України, що свідчить про актуальність цього питання на найвищому правовому рівні.

Позиція ЄСПЛ щодо стандартів обґрунтованості тримання під вартою є чіткою та послідовною. Після спливу певного часу наявність обґрунтованої підозри у вчиненні злочину перестає бути самостійною підставою для продовження тримання під вартою – суди зобов'язані зважити на конкретні обставини, що обґрунтовують необхідність тримання. Зокрема, відповідно до Посібника зі статті 5 ЄКПЛ (оновлено 31.08.2024), тримання під вартою є настільки серйозним заходом, що його застосування є виправданим лише тоді, коли інші, менш суворі заходи, було розглянуто і визнано недостатніми [1]. Формалізація мотивування ухвал про тримання під вартою – використання шаблонних текстів без аналізу конкретних обставин справи – залишається системною проблемою, яку ЄСПЛ послідовно кваліфікує як порушення пункту 3 статті 5 ЄКПЛ.

Таким чином, практика ЄСПЛ щодо затримання та тримання під вартою формує жорсткі стандарти законності, обґрунтованості та пропорційності позбавлення волі. Для України імплементація цих стандартів залишається нагальним завданням: системні порушення, виявлені ще у пілотних рішеннях 2011 року, досі в’являються у поточних рішеннях проти України. Воєнний стан відкрив нові виклики для дотримання права на свободу, і пошук балансу між безпековими потребами держави та конвенційними гарантіями особи залишається ключовим питанням для подальшого наукового опрацювання та законодавчого вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана 04.11.1950, ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Посібник зі статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Право на свободу та особисту недоторканність / Рада Європи; Європейський суд з прав людини. Оновлено: 31.08.2024. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_5_ukr
3. Лозова О. С. Право на свободу та особисту недоторканність під час затримання в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 7. С. 427–431. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/103.
4. «Харченко проти України» (Kharchenko v. Ukraine): Рішення ЄСПЛ від 10.02.2011 (заява № 40107/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662
5. «Нечипорук і Йонкало проти України» (Nechypuruk and Yonkalo v. Ukraine): Рішення ЄСПЛ від 21.04.2011 (заява № 42310/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text
6. Мудрецька Г. В. Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 10. С. 638–642. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/161.
7. Гаркуша А. Г. Особливості затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 11. С. 532–537. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/130.

Ключові слова: ЄСПЛ, стаття 5 ЄКПЛ, затримання, тримання під вартою, право на свободу, запобіжний захід, воєнний стан, пілотне рішення.

Keywords: ECtHR, Article 5 ECHR, detention, pre-trial detention, right to liberty, precautionary measure, martial law, pilot judgment.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Волошина В.К.

Павлішина Юлія Вікторівна

здобувачка 1-го курсу магістратури

факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ ЧЕРЕЗ ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ З ІНШОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Наразі в українській судовій системі існують діаметрально протилежні підходи до правової природи доказів, отриманих через тимчасовий доступ до речей і документів. Фундаментальне питання полягає в тому, чи може захід забезпечення кримінального провадження слугувати легітимним

інструментом збирання доказів, та чи не порушує такий спосіб вимог статей 86 та 93 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [1].
КПК України має чітку структуру: є заходи забезпечення, метою яких є зберігання речі, щоб вона не зникла, а є слідчі дії, ціль яких є саме збирання доказів. Складність полягає в тому, щоб юридично розмежувати та усвідомити, як і чому Верховний Суд дозволив «змішати» ці інститути, спираючись на ширше тлумачення статті 93 КПК.
Для розуміння глибини проблеми варто звернутися до типової фабули, яка стала основою розгляду Верховним Судом (справа № 638/18926/23). Так, у справі за обвинуваченням особи за ч. 5 ст. 111-1 КК України (колабораційна діяльність), сторона захисту у касаційній скарзі наголошувала на недопустимості основних письмових доказів. Аргументація захисту ґрунтувалася на тому, що у кримінальному провадженні докази з'явилися внаслідок виділення з іншого провадження, куди вони, своєю чергою, потрапили шляхом тимчасового доступу до матеріалів третього провадження [2, абз. 9].
На думку захисту, такий «транзит» доказів є позапроцесуальним способом їх збирання, що прямо суперечить вимогам ст. 217 КПК, яка передбачає об'єднання матеріалів досудового розслідування і їх виділення, оскільки докази здобувалися під час розслідування зовсім іншого правопорушення.
Ця проблема виявила концептуальну прогалину в розумінні співвідношення Розділу II КПК «Заходи забезпечення кримінального провадження» та Розділу III КПК «Слідчі (розшукові) дії».
У постанові від 28.04.2025 (справа № 129/3193/19) колегія суддів зазначила, що спосіб долучення доказів на підставі статей 163, 164 КПК України, винесенням ухвали про тимчасовий доступ не є отриманням таких доказів у встановленому Кодексом порядку. Головним аргументом було те, що тимчасовий доступ – це захід забезпечення, а не спосіб збирання доказів, який має реалізовуватися через слідчі дії. Відповідно, суд дійшов категоричного висновку, що рішення попередніх інстанцій про визнання таких доказів допустимими не відповідає вимогам КПК та є передчасним, навіть попри те, що доступ надавався на підставі рішення слідчого судді [3, абз. 41].
Кардинально інша логіка була викладена у постанові від 07.12.2022 (справа № 180/620/20). На переконання суддів Третьої палати, використання тимчасового доступу як алгоритму для перенесення матеріалів між справами не відповідає його первісній меті, що свідчить про юридичну недосконаліть обраного прокурором шляху. Однак, колегія суддів наголосила на ключовому аспекті – наявності інституту слідчого судді [4, абз. 37]. Як визначає п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України, гарантом дотримання прав, свобод та інтересів особи у кримінальному процесі через механізм судового контролю виступає слідчий суддя [1]. Звернення прокурора чи слідчого до

суду та отримання відповідної ухвали про доступ до матеріалів іншого кримінального провадження знижує всі недоліки юридичної процедури. Наявність судового фільтру робить неможливим визнання таких доказів апріорі недопустимими.

Зважаючи на очевидну потребу у формуванні сталої та ефективної правозастосовної практики та потребу відступити від категоричних висновків Першої палати у справі № 638/18926/23, провадження було передано на розгляд Об’єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ОП ККС). ОП ККС здійснила системне тлумачення норм КПК України та залишила рішення судів попередніх інстанцій (де особу було засуджено на підставі таких доказів) без змін, сформулювавши низку фундаментальних висновків.

ОП ККС зауважила, що хоча порядок отримання доказів через слідчі дії регулюється Розділом ІІІ КПК, а тимчасовий доступ – Розділом ІІ, це не створює штучних бар'єрів [2, абз. 31]. Відповідно до положень статті 93 КПК України, збирання доказів сторонами може здійснюватися за допомогою будь-яких інших процесуальних дій, якщо вони здатні гарантувати отримання належної та допустимої доказової бази для суду. Тимчасовий доступ органічно вписується в категорію «інших дій».

Суд навів блискучий аргумент, посилаючись на ст. 166 КПК України. Згідно з яким ігнорування вимоги про тимчасовий доступ є прямою підставою для винесення ухвали судом щодо обшуку задля відшукання та вилучення цих самих речей і документів за клопотанням сторони кримінального провадження. Тобто законодавцем закладено єдину правову природу цих дій щодо пошуку матеріальних носіїв інформації. Якщо обшук, як слідча дія дає допустимі докази, то і тимчасовий доступ, як попередня стадія перед обшуком наділений аналогічною доказовою силою [2, абз. 32].

ОП ККС ВС сформувала категоричну позицію: фактичні дані, здобуті шляхом тимчасового доступу в межах іншого провадження, за рівнем достовірності та надійності джерела абсолютно не поступаються доказам, зібраним під час традиційних слідчих дій. Той факт, що вони не є слідчою дією, жодним чином не впливає на їхню допустимість [2, абз. 46]. Окремо Суд наголосив, що у разі об’єднання або виділення проваджень КПК України не передбачає жодної спеціальної процедури «легалізації» здобутих доказів. Вони можуть вільно використовуватися без додаткових дозволів як в об’єднаному, так і у виділеному провадженні [2, абз. 6].

Постанова Об’єднаної палати ККС ВС від 01.12.2025 стала визначальним кроком у подоланні надмірного процесуального формалізму в кримінальному процесі України. Верховний Суд чітко розмежував поняття недосконалості процедури та незаконності доказу. Таким чином, судова практика орієнтує правозастосовників на оцінку суті доказу та надійності

його походження, а не виключно на структурне розташування відповідної норми у тексті КПК України.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
2. Постанова Об`єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 01.12.2025 р. у справі № 638/18926/23 (провадження № 51-714км25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132476385
3. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.04.2025 р. у справі № 129/3193/19 (провадження № 51-5015км24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127077648
4. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07.12.2022 р. у справі № 180/620/20 (провадження № 51-2977км22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107904866#

Ключові слова: тимчасовий доступ до речей і документів, допустимість доказів, заходи забезпечення кримінального провадження, слідчі (розшукові) дії, виділення та об'єднання матеріалів досудового розслідування, збирання доказів.

Keywords: temporary access to things and documents, admissibility of evidence, measures to secure criminal proceedings, investigative (search) actions, separation and consolidation of pre-trial investigation materials, collection of evidence.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Гуртієва Л.М.

Пердейко Ольга Іллівна

здобувачка 3-го курсу юридичного факультету

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

БАЛАНС МІЖ ПРАВОМ НА ПРИВАТНІСТЬ ТА ПРОВЕДЕННЯМ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ РОЗШУКОВИХ ДІЙ

У сучасних умовах проведення досудового розслідування важливим є питання збереження балансу між правом людини на приватність та необхідністю ефективного розслідування кримінальних правопорушень. Особливо це стосується проведення слідчих (розшукових) дій, а саме негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), які дозволять правоохоронним органам отримувати важливу інформацію, але водночас можуть втручатись в особисте життя людини. Право на приватність є одним із основоположних прав людини, що гарантує недоторканість особистого життя та таємницю спілкування, однак у процесі боротьби зі злочинністю держава інколи змушена обмежувати це право. Саме тому важливо, щоб таке втручання було законним, обґрунтованим та справедливим. Проблема полягає у знаходженні правильного балансу: з одного боку – забезпечити

ефективність розслідування, а з іншого – не допустити порушення прав людини, і власне це питання є актуальним і буде висвітлене в нашій роботі.

Відповідно до ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [1]. Виходячи з даного положення, втручання у приватне життя можливе, якщо здійснюється згідно із законом та є необхідним. Проте у чому полягає критерій необхідності?

Згідно ст. 246 Кримінально процесуального кодексу України (далі – КПК України) «негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України». Проводяться такі дії у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб [2].

КПК України закріплює види НСРД, деякі з них:

Аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України) – полягає у фіксації та обробці із використанням технічних засобів розмови цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування тощо;

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) – полягає у таємному проникненні слідчого чи уповноваженої особи без відома власника чи володільця, приховано, під псевдонімом або із застосуванням технічних засобів у приміщення та інше володіння для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи або безпосередньо з метою виявлення і фіксації слідів злочину, проведення огляду, виявлення документів, речей, що мають значення для досудового розслідування, виготовлення копій чи їх зразків, виявлення осіб, які розшукуються, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження;

Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України) – полягає в діях слідчого чи уповноваженої особи, які дозволяють без відома власника чи володільця отримати зразки матеріалів, сировини, виробів тощо, у тому числі в публічно недоступних місцях;

Спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України) – полягає у візуальному спостереженні за певною річчю або певним місцем слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її

переміщення, контактів з нею певних осіб, подій у певному місці для перевірки відомостей під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження [2].

Всі вищевказані та неназвані вище НСРД могли б бути прямив втручанням в особисте життя і порушенням права на приватність, якби не один процесуальний документ – дозвіл на проведення слідчих (розшукових) дій шляхом подання прокурором клопотання. Саме цей акт відрізняє втручання від вимушених дій, саме він є юридичною умовою проведення НСРД. У разі відсутності відповідного дозволу вся «піраміда» слідства, вся маса виконаної роботи зруйнується відсутністю погодження.

Однією із процесуальних гарантій дотримання права особи на приватність є нерозголошення та засекречення отриманої внаслідок НСРД інформації. Зокрема, дії, які містять відомості про факт та методи проведення НСРД, а також відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться або планується проведення такої дії, розголошення яких створює загрозу національним інтересам та безпеці, підлягають засекречуванню [3]. Загроза національним інтересам виникає не просто через факт згадки особи, а через сукупність розкритої інформації, якщо стає відомо, що застосовується, наприклад, аудіоконтроль чи відеоспостереження. Підозрювані (особливо у справах про організовану злочинність, тероризм, шпигунство) можуть змінити поведінку, знищити докази, втекти або продовжити діяльність у більш прихованій формі і саме це буде знижувати ефективність правоохоронної системи загалом.

Водночас важливо наголосити, що засекречення інформації не повинно перетворюватися на інструмент безконтрольного втручання у права людини. У цьому контексті ключову роль відіграє судовий контроль, який покликаний забезпечити дотримання принципів законності, необхідності та пропорційності під час надання дозволів на проведення НСРД. Слідчий суддя, розглядаючи відповідне клопотання, має оцінити чи дійсно існує потреба у такому втручанні та чи неможливо досягти мети іншим способом.

Ми вважаємо, що не менш важливим є і подальший контроль за використанням отриманої в ході проведення НСРД та процедури, оскільки такі дані повинні використовуватись виключно в межах кримінального провадження. Ще одним аспектом, який потребує контролю є дотримання вимог щодо належності і допустимості доказів, так як, у разі порушення встановленої процедури такі відомості можуть бути визнані недопустимими доказами, що є додатковою гарантією захисту права особи на приватність. Практика Європейського суду з прав людини, яка формує стандарти оцінки допустимості втручання у приватне життя, у справі «Klass and Others v. Germany» (1978) визнала, що таємне спостереження саме по собі є

втручанням у право на приватне життя, навіть якщо особа не знає, що за нею стежать [4].

Таким чином, слід сказати, що досягнення балансу між правом на приватність і необхідністю проведення НСРД можливе лише за умови суворого дотримання принципів верховенства права, ефективного судового контролю. ЄСПЛ дозволив існування негласного нагляду, проте наголосив, що будь-яке втручання має відповідати критеріям «якості закону», тобто з дотриманням чітких меж втручання, відповідати умовам законності та містити гарантії проти зловживань з боку органів досудового розслідування. Лише за таких умов держава може забезпечити як ефективну боротьбу зі злочинністю, так і належний рівень захисту прав і свобод людини.

Список використаних джерел

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 11.04.2026).

Кримінальний процесуальний кодекс України **:** Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: Кримінальний процесуальний к... | від 13.04.2012 № 4651-VI (дата звернення: 11.04.2026).

Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні (16.11.2012). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text (дата звернення: 12.04.2026).

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Klass and Others v. Germany» (06.09.1978). HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510 (дата звернення: 14.04.2026).

Ключові слова: право на приватність, негласні слідчі (розшукові) дії, досудове розслідування, втручання у приватне життя, кримінальний процес, допустимість доказів, судовий контроль, верховенство права, Європейський суд з прав людини.

Keywords: right to privacy, covert investigative (search) actions, pre-trial investigation, interference with private life, criminal proceedings, admissibility of evidence, judicial oversight, rule of law, European Court of Human Rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, асистент кафедри Савчин Н.М.

Розгон Дар'я Олегівна
здобувачка 3-го курсу
Миколаївського навчально-наукового інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СЛІДЧОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПОВНОВАЖЕННЯ, ГАРАНТІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Слідчий займає центральне місце у кримінальному провадженні, адже саме від його професійності та компетентності значною мірою залежить повнота, законність і об'єктивність розслідування кримінальних правопорушень [4, с. 426]. Дослідники кримінального процесу зазначають, що слідчий виступає ключовою фігурою досудового розслідування, оскільки саме він безпосередньо здійснює збирання, перевірку та оцінку доказів, спрямованих на встановлення обставин кримінального правопорушення [7, с. 38–45].

Процесуальний статус слідчого визначає його правове становище, повноваження та обов'язки у межах кримінального процесу. Законодавство України передбачає систему гарантій діяльності слідчого, що забезпечують незалежність його професійної діяльності та можливість ефективного виконання покладених на нього функцій [2]. Водночас на практиці реалізація повноважень слідчого нерідко стикається з труднощами, зумовленими організаційними, кадровими, матеріально-технічними та правовими проблемами, що зумовлює актуальність дослідження його процесуального статусу.

У науковій літературі процесуальний статус слідчого розглядається як сукупність правових норм, що визначають його місце у системі суб'єктів кримінального провадження, коло повноважень, процесуальні обов'язки та гарантії їх реалізації [4, с. 425–427].

Правова природа процесуального статусу слідчого визначає його правове положення у кримінальному провадженні та регламентує межі й способи здійснення процесуальних дій [5, с. 130].

Слідчий є посадовою особою органу досудового розслідування, наділеною законом правом здійснювати кримінальне провадження на стадії досудового розслідування. Він уповноважений проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії, приймати процесуальні рішення, збирати та фіксувати докази, а також забезпечувати дотримання прав і законних інтересів учасників кримінального провадження [2, ст. 40]. Основним нормативним актом, що визначає його статус, є Кримінальний процесуальний кодекс України, положення якого конкретизують повноваження, обов'язки та гарантії діяльності слідчого.

Процесуальний статус слідчого поєднує в собі елементи організаційного, процесуального та професійного авторитету [4, с. 428–430]. Організаційний аспект визначає його місце у системі органів досудового розслідування, процесуальний – закріплює коло прав та обов'язків, а

професійний – характеризує рівень компетентності, досвіду та кваліфікації [4, с. 429].

Високий рівень професійної підготовки та дотримання вимог законності під час розслідування сприяють підвищенню ефективності кримінального провадження та формують довіру суспільства до правоохоронної системи.

Важливим елементом процесуального статусу слідчого є його процесуальна самостійність, яка виступає однією з ключових гарантій незалежності досудового розслідування [6, с. 155–157]. Процесуальна самостійність означає право слідчого приймати процесуальні рішення у межах наданої компетенції без незаконного втручання з боку інших осіб чи органів [6, с. 156]. Водночас така самостійність не є абсолютною, оскільки діяльність слідчого здійснюється під процесуальним керівництвом прокурора та під контролем слідчого судді [2, ст. 36; 5, с. 132]. Саме оптимальний баланс між контролем і самостійністю забезпечує законність та ефективність розслідування [6, с. 158].

Повноваження слідчого можна поділити на три основні групи:

1. Процесуальні повноваження. Вони передусім включають проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема допитів свідків, потерпілих і підозрюваних, проведення обшуків, оглядів місця події, слідчих експериментів [7, с. 40–50; 2, ст. 40]. Крім того, слідчий має право призначати судові експертизи, складати процесуальні документи, повідомляти особу про підозру та звертатися до суду з клопотаннями щодо застосування запобіжних заходів або проведення окремих процесуальних дій, а також складати обвинувальний акт.

2. Організаційні повноваження. Вони передбачають керівництво слідчою групою, розподіл обов’язків між її учасниками, планування та організацію досудового розслідування, забезпечення належного оформлення матеріалів кримінального провадження, а також контроль за строками проведення слідчих дій і дотриманням процесуальних норм.

3. Контрольні та координаційні повноваження. Зобов’язують слідчого взаємодіяти з прокурором, оперативними підрозділами та іншими державними органами, здійснювати внутрішній контроль за законністю проведення слідчих дій, а також попереджати та запобігати порушенням закону у процесі розслідування. Повноваження слідчого обмежуються законом [5, с. 135], а їх перевищення може тягнути дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність.

Для забезпечення ефективної діяльності слідчому надаються законодавчо закріплені гарантії [1; 2]. Процесуальні гарантії полягають у праві самостійно приймати рішення щодо проведення слідчих дій, що захищає слідчого від незаконного втручання у процес [6, с. 154–156]. Соціально-правові гарантії включають захист від незаконного звільнення, державний службовий статус та забезпечення трудових прав [3].

Матеріально-технічні гарантії передбачають доступ до службових ресурсів, транспортних засобів та інформаційних баз, а імунітет від переслідування забезпечує відсутність відповідальності за дії, здійснені добросовісно у межах законних повноважень. Завдяки таким гарантіям слідчий має змогу діяти незалежно, забезпечуючи законність, об'єктивність та ефективність кримінального провадження.

У сучасних умовах важливого значення набуває цифровізація кримінального процесу та впровадження електронних систем обліку матеріалів кримінальних проваджень [7, с. 50–55].

Використання інформаційних технологій дозволяє підвищити прозорість діяльності слідчого, покращити контроль за строками розслідування та зменшити ризики втрати або пошкодження доказової інформації. Разом із тим цифрова трансформація потребує додаткової підготовки слідчих у сфері роботи з електронними доказами, цифрової криміналістики та кібербезпеки.

Незважаючи на наявність повноважень та законодавчих гарантій, реалізація функцій слідчого часто стикається з численними проблемами [5, с. 136–140]. Організаційні та ресурсні обмеження проявляються у нестачі слідчих у підрозділах, недостатньому технічному та матеріальному забезпеченні, перевантаженні справами та високому робочому навантаженні.

Правові колізії включають суперечності між нормами Кримінального процесуального кодексу та іншими законами, неоднозначність судової практики щодо меж повноважень слідчого, а також обмежений доступ до необхідної інформації та доказів у деяких випадках.

Крім того, існують корупційні ризики та зовнішній тиск, що проявляються у впливі з боку органів влади, бізнесу чи громадськості, спробах незаконного втручання у хід слідства та ризиках зловживання повноваженнями самими слідчими. Недостатня професійна підготовка також є суттєвою проблемою, що потребує постійних тренінгів щодо нових методів слідства та підвищення правової і технічної грамотності у сфері сучасних технологій доказування.

Для подолання зазначених проблем і підвищення ефективності діяльності слідчих необхідно реалізувати комплекс заходів. До них належать удосконалення законодавчої бази щодо повноважень і гарантій слідчого, забезпечення його незалежності від політичного та адміністративного впливу, покращення матеріально-технічного забезпечення органів досудового розслідування, систематичне підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, а також розвиток електронного документообігу та автоматизованих систем контролю за дотриманням строків досудового розслідування.

Процесуальний статус слідчого у кримінальному провадженні є складним і багатогранним правовим явищем, що поєднує систему повноважень, обов'язків та законодавчо закріплених гарантій, які спрямовані на забезпечення незалежності, законності та ефективності досудового розслідування. Слідчий, діючи у межах наданих йому прав, виступає ключовою фігурою у встановленні обставин кримінального правопорушення та формуванні доказової бази, необхідної для справедливого судового розгляду. Водночас, незважаючи на наявність чіткого нормативного регулювання, практична реалізація його повноважень часто ускладнюється через організаційні, кадрові, матеріально-технічні та правові проблеми, а також вплив зовнішніх факторів, що можуть обмежувати самостійність та ефективність слідчої діяльності. Усунення цих перешкод, вдосконалення законодавства, підвищення професійного рівня слідчих та розвиток сучасних технологій у кримінальному провадженні є важливими передумовами подальшого розвитку кримінального судочинства в Україні, зміцнення довіри громадян до правоохоронних органів та забезпечення високого рівня правосуддя в державі.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 07.03.2026).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 07.03.2026).

3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 07.03.2026).

4. Воробей П. А. Структура процесуального статусу слідчого. *Право та державне управління.* 2024. № 1. С. 425–431. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2024/62.pdf (дата звернення: 07.03.2026).

5. Денисенко В. В. Процесуальний статус слідчого: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 3–4. С. 129–141. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3-4_2021-Denysenko%20V.V.-2.pdf (дата звернення: 07.03.2026).

6. Заставний Т. Ю. Процесуальні гарантії діяльності слідчого Державного бюро розслідувань. *Юридична наука*. 2020. № 12 (114). С. 153–161. URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/download/695/646/1220 (дата звернення: 07.03.2026).

7. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.

Ключові слова: процесуальний статус, слідчий, кримінальне провадження, досудове розслідування, повноваження слідчого, процесуальна самостійність, гарантії діяльності слідчого, процесуальні дії, незалежність слідчого, проблеми реалізації повноважень, Кримінальний процесуальний кодекс України, цифровізація кримінального процесу.

Keywords: procedural status, investigator, criminal proceedings, pre-trial investigation, investigator's powers, procedural independence, guarantees of investigator's activity, investigative actions, independence of the investigator, problems of powers implementation, Criminal Procedure Code of Ukraine, digitalization of criminal proceedings.

Науковий керівник: PhD, доцент Мусиченко О.М.

Романова Аліна Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Цифрова трансформація суспільних відносин зумовлює необхідність модернізації кримінального процесу, який має відповідати сучасним технологічним викликам та забезпечувати ефективність правосуддя. Особливої актуальності це питання набуває в умовах воєнного стану, коли традиційні механізми здійснення кримінального провадження часто виявляються недостатньо ефективними.

Теоретико-правові основи цифровізації кримінального процесу включають комплекс питань, пов'язаних із впровадженням електронних інструментів на стадії досудового розслідування при одночасному забезпеченні гарантованих прав обвинуваченого [5, с. 6]. У цьому контексті особливої уваги потребує баланс між підвищенням ефективності кримінального провадження та дотриманням фундаментальних процесуальних гарантій, насамперед права на захист.

Цифровізація кримінального процесу є процесом удосконалення процедур і механізмів діяльності шляхом впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність правоохоронних органів та їхню взаємодію [4, с. 32]. Вона поступово охоплює всі стадії кримінального провадження – від внесення відомостей до реєстру до направлення обвинувального акта до суду – та передбачає використання електронних документів, відеозв'язку, автоматизованих систем документообігу та технічних засобів фіксації.

Електронне кримінальне провадження (ЕКП) розглядається як форма

здійснення кримінального процесу, в межах якої всі ключові процесуальні дії реалізуються із застосуванням сучасних цифрових технологій, зокрема електронного підпису, онлайн-платформ та інформаційних систем [5, с. 6]. Практика функціонування антикорупційних органів України засвідчує, що такі інструменти дозволяють значно прискорити розслідування, зменшити витрати та забезпечити безперервність процесу навіть в умовах воєнного стану.

Цифровізація кримінального процесу виступає одним із ключових факторів підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, забезпечуючи їх здатність оперативно реагувати на кримінальні правопорушення в умовах війни [4, с. 32-34].

Серед основних напрямів її впливу слід виділити:

- Збереження матеріалів кримінального провадження шляхом їх електронного зберігання на захищених серверах, що мінімізує ризик втрати внаслідок бойових дій;
- забезпечення постійного доступу до матеріалів для уповноважених осіб незалежно від їх місцезнаходження;
- захист інформації від несанкціонованого втручання завдяки сучасним засобам шифрування та контролю доступу;
- оптимізація ресурсів і часу, що досягається через автоматизацію процесу складання документів та використання електронних шаблонів;
- підвищення ефективності взаємодії між учасниками процесу, включаючи електронний обмін документами між стороною обвинувачення та захисту;
- аналітична обробка великих масивів даних, що дозволяє ефективніше здійснювати доказування [4, с. 32-34].

Важливу роль у цьому процесі відіграють інформаційно-комунікаційні системи досудового розслідування, правовий статус яких закріплений у статті 106-1 КПК України [3].

Право на захист є невід’ємною складовою справедливого судового розгляду та закріплене у міжнародно-правових актах, зокрема у статті 6 Європейської конвенції з прав людини [1] та статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [2]. Воно включає право на захисника, конфіденційність спілкування з ним, доступ до матеріалів справи та достатній час для підготовки правової позиції.

У контексті цифровізації виникає низка ризиків, пов’язаних із можливим обмеженням цих гарантій. Зокрема, дистанційна форма провадження може ускладнювати конфіденційне спілкування між підозрюваним та адвокатом, а також доступ до матеріалів справи. Європейський суд з прав людини наголошує, що незалежно від форми здійснення кримінального

провадження сутність права на захист має бути збережена.

Відповідно до рекомендацій CEPEJ, використання електронних засобів правосуддя є допустимим лише за умови, що воно не обмежує ефективну участь обвинуваченого та не порушує принцип рівності сторін [5, с. 6].

Незважаючи на очевидні переваги цифровізації, її впровадження супроводжується низкою проблем.

По-перше, ключовою умовою функціонування електронного кримінального провадження є визнання електронного документа рівнозначним паперовому, що передбачає обов'язкове використання кваліфікованого електронного підпису та належну фіксацію процесуальних дій.

По-друге, на практиці існують прогалини у правовому регулюванні, зокрема щодо можливості подання процесуальних документів в електронній формі без фізичної присутності в органі досудового розслідування.

По-третє, серйозною проблемою є обмежений доступ сторони захисту до електронних систем, зокрема до системи «іКейс», що ускладнює реалізацію права на ознайомлення з матеріалами справи.

По-четверте, відсутність належних технічних рішень для забезпечення конфіденційного зв'язку між адвокатом і клієнтом створює ризики порушення адвокатської таємниці.

Окремою проблемою є використання електронних засобів повідомлення, зокрема месенджерів, що породжує труднощі з підтвердженням факту отримання повідомлення та ідентифікацією адресата [5, с. 8].

Подальший розвиток цифровізації кримінального процесу в Україні повинен здійснюватися з урахуванням як національних потреб, так і міжнародних стандартів.

Серед ключових напрямів удосконалення:

- завершення формування нормативної бази електронного кримінального провадження;
- забезпечення рівного доступу сторін до цифрових інструментів;
- закріплення гарантій конфіденційності електронного спілкування адвоката з клієнтом;
- розширення використання електронних систем на всі органи досудового розслідування;
- підвищення цифрової грамотності учасників процесу.

Цифровізація кримінального процесу є об'єктивною необхідністю, що зумовлена розвитком інформаційного суспільства та викликами сучасності, зокрема воєнним станом. Вона відкриває широкі можливості для підвищення ефективності досудового розслідування, оптимізації ресурсів та забезпечення оперативності кримінального провадження.

Водночас цифровізація супроводжується суттєвими викликами, пов'язаними із забезпеченням права на захист, конфіденційності комунікацій та рівності сторін. Тому її впровадження повинно здійснюватися з

дотриманням міжнародних стандартів та з урахуванням найефективніших зарубіжних практик.

Отже, перспективи розвитку цифровізації кримінального процесу в Україні безпосередньо залежать від здатності держави забезпечити баланс між технологічним прогресом і дотриманням прав людини, що є ключовою умовою побудови справедливого та ефективного правосуддя.

Список використаних джерел

1. Європейська конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 04.11.1950). [сайт]. URL: https://zako№.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 06.04.2026).
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Ратифікація від 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 06.04.2026)
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 06.04.2026).
4. Довженко А.С. Цифровізація кримінального процесу як один із шляхів підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. *Розслідування та протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану*. 2024. С. 31–34.
5. Касапоглу С.О. Забезпечення права на захист в умовах електронного кримінального процесу: перспективи цифровізації досудового розслідування в Україні. *Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно розшукова діяльність*. 2025. С. 1–14.

Ключові слова: цифровізація кримінального процесу, електронне кримінальне провадження, право на захист, досудове розслідування, інформаційно-комунікаційні системи, електронні докази, конфіденційність адвокатської діяльності.
Keywords: digitalization of the criminal process, electronic criminal proceedings, right to defense, pre-trial investigation, information and communication systems, electronic evidence, confidentiality of legal activities.
Науковий керівник: к.ю.н, доцент кафедри Підгородинська А.В.

Рисюк Анна Юріївна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ РИЗИКИ ТА ГАРАНТІЇ ЗАКОННОСТІ

Негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НС(Р)Д) є одним із найбільш дискусійних та практично значущих інститутів чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Відповідно до ч. 1 ст. 246 КПК, НС(Р)Д – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи

проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом; вони проводяться у разі, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб [1]. Таємний характер НС(Р)Д, що принципово відрізняє їх від гласних слідчих дій, зумовлює їхню ефективність у протидії організованій злочинності, корупції та злочинам у сфері безпеки держави, проте водночас породжує підвищені процесуальні ризики для прав і свобод особи: право на недоторканність приватного спілкування (ст. 31 Конституції), право на таємницю листування (ст. 31), право на недоторканність житла (ст. 30) та право на приватність (ст. 32) можуть бути істотно обмежені без відома особи, щодо якої проводиться дія.

Система НС(Р)Д, закріплена у Главі 21 КПК, охоплює декілька груп, серед яких можна виділити: дії, що провадяться на підставі ухвали слідчого судді (аудіо-, відеоконтроль особи, арешт кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, обстеження публічно недоступних місць та ін.), та дії, рішення про проведення яких приймає прокурор самостійно (контроль за вчиненням злочину, виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації). Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України та інших відомств від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5, визначає процесуальними документами НС(Р)Д постанови, клопотання, доручення, протоколи слідчого (прокурора) та ухвали слідчого судді; при цьому співробітники оперативних підрозділів, що виконують доручення, не мають права здійснювати процесуальні дії за власною ініціативою [2]. Зазначена триланкова система – слідчий, прокурор, слідчий суддя – покликана забезпечити баланс між ефективністю розслідування та захистом прав особи.

Незважаючи на законодавчо передбачену систему гарантій, НС(Р)Д залишаються найбільш уразливою сферою кримінального процесу. Сергєєва Д. Б. та Корильчук С. Т. у ґрунтовному дослідженні проблем реалізації засади верховенства права під час проведення слідчих і негласних слідчих дій доходять висновку, що НС(Р)Д є найбільш уразливою сферою через поєднання інтенсивності втручання з таємністю та дефіцитом поінформованості, що ускладнює відновлення порушених прав і потребує підвищених вимог до процедурної визначеності, механізму повідомлення особи про обмеження її прав і відкриття матеріалів стороні захисту з урахуванням меж допустимої секретності та компенсаторних гарантій [3, с. 160]. Дослідники виокремлюють три основних процесуальних ризики: по-перше, ризик несанкціонованого розширення меж НС(Р)Д за рамки ухвали слідчого судді; по-друге, ризик порушення вимог щодо фіксації ходу і

результатів дій (ст. 252 КПК), що безпосередньо впливає на допустимість отриманих доказів; по-третє, ризик несвоєчасного або неналежного повідомлення особи, щодо якої проводились НС(Р)Д, що порушує право на захист [3, с. 162].

Особливої гостроти питання процесуальних ризиків НС(Р)Д набуло після 24 лютого 2022 р. Гуменюк А. С. у дослідженні НС(Р)Д в умовах особливих правових ситуацій встановила, що нормативні зміни, запроваджені до КПК після початку повномасштабного вторгнення, суттєво трансформували підходи до санкціонування, проведення та фіксації НС(Р)Д, – зокрема, було передбачено можливість проведення окремих дій без відповідних ухвал слідчого судді у невідкладних випадках з обов'язковим наступним повідомленням суду [4, с. 491]. Авторка констатує, що такі зміни посилили ризик допустимості доказів у контексті відсутності незалежного судового контролю у режимі реального часу й обґрунтовує необхідність відновлення повноцінного судового контролю над НС(Р)Д навіть в умовах воєнного стану [4, с. 492]. Вказаний підхід відповідає позиції Венеціанської комісії щодо неприпустимості усунення судового контролю за втручанням у приватне спілкування навіть під час збройних конфліктів.

Верховний Суд сформував розгалужену практику щодо критеріїв допустимості доказів, отриманих за результатами НС(Р)Д. У постановах у справах № 488/2433/15 та № 676/3183/15-к Верховний Суд наголосив, що сама по собі ухвала слідчого судді не є «індульгенцією» для визнання допустимими будь-яких доказів, отриманих внаслідок НС(Р)Д: суд зобов'язаний оцінювати не лише факт наявності дозволу, а й обґрунтованість та правомірність самої ухвали слідчого судді [5]. Зокрема, несвоєчасне відкриття матеріалів, на підставі яких надано дозвіл на проведення НС(Р)Д, стороні захисту у порядку ст. 290 КПК є самостійною підставою для визнання доказів недопустимими. Крім того, Верховний Суд послідовно застосовує концепцію «плодів отруєного дерева»: докази, отримані в результаті НС(Р)Д, проведених з порушенням законодавчої процедури, є недопустимими незалежно від їхнього змістовного значення для встановлення обставин злочину [5].

Аналіз чинного регулювання та практики дозволяє виокремити три рівні гарантій законності НС(Р)Д. Перший рівень – судовий контроль: обов'язкова ухвала слідчого судді для найбільш інтенсивних форм втручання у приватність, що забезпечує попередню перевірку обґрунтованості та пропорційності обмеження прав особи. Другий рівень – прокурорський нагляд: виключні повноваження прокурора на прийняття рішень щодо контролю за вчиненням злочину та погодження клопотань слідчого, що утворює внутрівідомчий фільтр. Третій рівень – судовий контроль ex post: право сторони захисту оскаржувати допустимість доказів, отриманих за результатами НС(Р)Д, на стадії підготовчого провадження та судового

розгляду, спираючись на журнал судового засідання та матеріали, відкриті у порядку ст. 290 КПК. Водночас правозастосовна практика засвідчує, що наявність усіх трьох рівнів не виключає ризику порушень, що обумовлює потребу подальшого вдосконалення процесуальної форми НС(Р)Д через законодавче закріплення стандартів мотивування ухвал слідчого судді та механізмів компенсаторних гарантій для осіб, чиї права зазнали обмеження.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : спільний наказ Генеральної прокуратури України та ін. від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text

Сергєєва Д. Б., Корильчук С. Т. Проблеми реалізації засади верховенства права під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 3-4. С. 148-167. DOI: https://doi.org/10.59835/2413-5372.2025.3-4/148-167

Гуменюк А. С. Негласні слідчі (розшукові) дії в умовах особливих правових ситуацій: проблеми допустимості доказів. *Держава та право.* 2024. № 2. С. 487-495. doi https://doi.org/10.32782/pdu.2024.2.66

Постанови Верховного Суду у справах № 488/2433/15 та № 676/3183/15-к. Судово-юридична газета. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/202490_neglasn-sldch-d-ta-operativn-zakhodi-shcho-dozvoleno--shcho-zaboroneno

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, процесуальні ризики, гарантії законності, судовий контроль, допустимість доказів, слідчий суддя, прокурорський нагляд, права людини, досудове розслідування.

Keywords: covert investigative actions, criminal proceedings, procedural risks, guarantees of legality, judicial control, admissibility of evidence, investigating judge, prosecutorial supervision, human rights, pre-trial investigation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мурзановська А. В.

Руденко Вікторія Вікторівна

здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ІНОЗЕМЦЯМИ: ПРАВО НА КОНСУЛЬСЬКУ ДОПОМОГУ ТА МОВНИЙ БАР'ЄР

В умовах активної міграції населення проблема забезпечення прав іноземців, які відбувають покарання на території іншої держави, набуває особливої актуальності, оскільки вона безпосередньо пов'язана з дотриманням міжнародних стандартів прав людини. Іноземці, які потрапляють у систему кримінальної юстиції іншої держави, опиняються у значно вразливішому становищі порівняно з громадянами цієї країни, що зумовлено як правовими, так і соціально-комунікативними чинниками. Оскільки ув'язнені іноземці, зазвичай є відірваними від своїх сімей і соціального середовища, вони фактично позбавлені необхідного спілкування та підтримки, що є вкрай важливими для пом'якшення негативних наслідків ув'язнення і сприяння подальшій соціальній реінтеграції.

Є три основні категорії іноземних засуджених: «Першу категорію складають ті, хто переміщувався з однієї країни до іншої з конкретною метою вчинення злочину, такого як контрабанда наркотиків або торгівля людьми. До другої категорії належать довгострокові мешканці країни, які, можливо, навіть народилися там, але не отримали громадянства з різних причин. Третю категорію складають ті, хто легально перебуває в країні проживання протягом короткого періоду (наприклад, як трудові мігранти), які вчиняють правопорушення» [2, с. 93].

Наведена класифікація іноземних засуджених свідчить про різноманітність їх правового та соціального становища, що, у свою чергу, зумовлює необхідність забезпечення додаткових гарантій захисту їхніх прав у процесі відбування покарання. У цьому контексті особливого значення набуває право на консульську допомогу як один із ключових механізмів забезпечення таких гарантій, яке закріплене у Віденській конвенції про консульські зносини 1963 року [1]. Відповідно до ст. 36, компетентні органи держави зобов'язані невідкладно повідомити консульську установу держави громадянства затриманої особи, а також забезпечити можливість контакту з нею. Консульська допомога має важливе значення, оскільки сприяє інформуванню особи про її права, забезпеченню доступу до адвоката, а також контролю за дотриманням належних умов утримання [1].

Водночас на практиці реалізація цього права часто ускладнюється через неналежне інформування іноземців або формальний підхід до виконання відповідних процедур.

Хоча у Кримінально-виконавчому кодексі України ч. 3 ст. 8 зазначається, що «засуджені іноземці мають право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами і консульськими установами своїх держав, особи без громадянства, а також громадяни держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, – з дипломатичними

представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їх захист» [5].

Не менш важливою проблемою є мовний бар'єр, з яким стикаються іноземні засуджені, оскільки він суттєво ускладнює їхню комунікацію з адміністрацією установ виконання покарань, обмежує доступ до інформації та негативно впливає на реалізацію їхніх прав і законних інтересів. Хоч у КПК України [3] і є положення про залучення перекладача (ч. 3 ст. 29 КПК України), однак це стосується саме досудового розслідування та судового розгляду, а не фактичного відбування покарання у виправних колоніях. У КВК України звісно є стаття 8, у якій закріплюється, що «давати пояснення і вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами рідною мовою. Відповіді засудженим даються мовою звернення. У разі відсутності можливості дати відповідь мовою звернення вона дається українською мовою з перекладом відповіді на мову звернення, який забезпечується органом або установою виконання покарань» [5].

Разом із тим, практична реалізація зазначених гарантій нерідко залишається недостатньо ефективною, оскільки забезпечення якісного та своєчасного перекладу залежить від наявності відповідних ресурсів, кваліфікованих перекладачів та організаційних можливостей установ.

У результаті іноземні засуджені можуть не повною мірою розуміти свої права, умови відбування покарання, порядок звернення зі скаргами чи отримання медичної допомоги, що створює додаткові ризики порушення їхніх прав та ускладнює процес їх соціальної адаптації навіть у межах установи виконання покарань [4, с. 23].

Окремої уваги потребує і проблема комунікації між самими засудженими, адже мовний бар'єр перешкоджає встановленню соціальних контактів, ускладнює взаєморозуміння та може призводити до ізоляції іноземців у середовищі інших ув'язнених. Така ізольованість не лише негативно впливає на психологічний стан особи, але й підвищує ризик конфліктів, непорозумінь і навіть дискримінаційного ставлення.

Отже, можна зробити висновок, що проблема забезпечення прав іноземців під час відбування покарання є складною та багатогранною, оскільки поєднує як правові, так і соціально-комунікативні труднощі. Незважаючи на наявність міжнародних і національних гарантій, зокрема права на консульську допомогу та користування рідною мовою, їх практична реалізація часто залишається недостатньою. Це призводить до того, що іноземні засуджені стикаються з труднощами у спілкуванні, обмеженим доступом до інформації та складнощами адаптації. У зв'язку з цим доцільно звернути увагу на необхідність удосконалення відповідних механізмів забезпечення їхніх прав, що сприятиме більш ефективному дотриманню міжнародних стандартів у цій сфері.

Список використаних джерел

Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року. URL: https://naples.mfa.gov.ua/normativno-pravovi-akti/4978-videnska-konvecija-pro-konsulysyki-znosini.

Засуджені з особливими потребами. Посібник. *Управління ООН з наркотиків і злочинності*, 2009. 214 с.

Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

Кримінально-виконавче право. Підручник / В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін. ; за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. Харків. *Право*, 2011. 328 с.

Кримінально-виконавчий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. Закон від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n876.

Ключові слова: іноземці, відбування покарання, мовний бар'єр, права іноземних засуджених.
Keywords: foreigners, serving a sentence, language barrier, rights of foreign prisoners.
Науковий керівник: д.ф. в галузі права, доцент кафедри Лукащук К.Р.

Скрипніченко Валерія Євгенівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕДОТОРКАНІСТЬ ЖИТЛА В АСПЕКТІ ПИТАННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ

Конституція України у статті 30 закріплює принцип недоторканості житла, відповідно до якого проникнення до нього допускається виключно за вмотивованим рішенням суду [1]. Цей принцип є одним із фундаментальних прав людини і водночас – ключовою гарантією законності кримінального провадження. Порушення встановленого порядку отримання доказів, пов'язаних з обшуком чи оглядом у житлі особи, неминуче породжує питання про їх допустимість у справі.

У кримінальному процесі України допустимість доказів регулюється статтями 86–88 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК). Зокрема, стаття 86 КПК встановлює, що доказ є допустимим, якщо він отриманий у порядку, передбаченому КПК. Відповідно, докази, одержані з порушенням порядку, визначеного законом, визнаються недопустимими і не можуть бути покладені в основу обвинувачення або вироку [2].

Обшук у житлі є найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією, при проведенні якої допускаються порушення конституційних прав. Аналіз судової практики свідчить про такі типові порушення: проведення обшуку

без ухвали слідчого судді або на підставі ухвали, отриманої з порушенням встановленої процедури; перевищення меж дозволеного обшуку; вилучення предметів, не зазначених в ухвалі суду; ненадання особі права на участь захисника під час обшуку [3,с.204].

У науковій літературі дискусійним залишається питання про «плоди отруєного дерева» (fruit of the poisonous tree) – чи поширюється недопустимість на похідні докази, отримані на підставі незаконно здобутих. Частина вчених обстоює позицію абсолютної недопустимості, наголошуючи, що будь-який доказ, пов'язаний генетично з незаконним вторгненням до житла, підлягає виключенню. Інші дослідники схиляються до доктрини «незалежного джерела» та «неминучого виявлення»: якщо доказ міг бути отриманий законним шляхом незалежно від порушення – підстав для його виключення немає [4, с.143].

Особливої актуальності проблема набула після рішення ЄСПЛ у справі «Корнієць та інші проти України» від 13 лютого 2025 року (заяви №№ 22790/19, 23896/20, 25803/20 та 31352/20), де Суд констатував порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо всіх заявників. Справа стосувалася проведення поліцією обшуків у житлах заявників без попередньої ухвали суду. ЄСПЛ встановив, що передбачені в Україні гарантії судового контролю post factum за такими обшуками є неналежними та не відповідають вимозі «передбаченості законом», а неможливість оскаржити ухвалу про обшук позбавляє осіб ефективного засобу захисту [5].

Практика Верховного Суду України свідчить про неоднорідність підходів до оцінки доказів, отриманих під час незаконних обшуків. Суди нерідко обмежуються формальною перевіркою наявності ухвали слідчого судді, не досліджуючи змістовну відповідність проведеного обшуку її змісту. Разом з тим, рішення у справі «Корнієць та інші проти України» є поворотним: воно фактично зобов'язує законодавця переосмислити інститут невідкладного обшуку та запровадити дієвий механізм судового контролю з участю особи, щодо якої він проводився.

Особливої актуальності проблема набуває в умовах воєнного стану, коли окремі обмеження конституційних прав допускаються законодавством. Однак навіть в умовах особливих правових режимів ядро права на недоторканість житла залишається непорушним відповідно до статті 64 Конституції України. Зниження стандартів допустимості доказів у воєнний час може стати небезпечним прецедентом для подальшої правозастосовної практики.

Для усунення виявлених проблем пропонується: по-перше, законодавчо закріпити правило «плодів отруєного дерева» як загальний принцип КПК із чітко визначеними виключеннями; по-друге, встановити обов'язкову відеофіксацію всіх обшуків у житлі; по-третє, запровадити змагальну

процедуру судового контролю за законністю невідкладних обшуків із залученням особи, стосовно якої він проводився; по-четверте, імплементувати стандарти ЄСПЛ щодо пропорційності обмежень права на недоторканість житла при доказуванні.

Таким чином, можна стверджувати, що проблема допустимості доказів, отриманих із порушенням недоторканості житла, є фундаментальним викликом для балансу між ефективністю розслідування та захистом прав людини. Сучасна правова реальність, вимагає відходу від формального підходу до оцінки обшуку, де наявність самої лише ухвали суду часто вважалася достатньою умовою законності. Натомість на перший план виходить необхідність змістовного судового контролю та безумовного впровадження доктрини «плодів отруєного дерева», яка б унеможливлювала використання будь-яких даних, що походять із незаконного втручання у приватний простір особи.

Навіть у надскладних умовах воєнного стану збереження високих стандартів допустимості доказів залишається ключовим запобіжником проти процесуального свавілля та гарантією того, що право на недоторканість житла не перетвориться на декларативну норму. Тільки через системне поєднання законодавчих змін, таких як обов'язкова відеофіксація та змагальний контроль за невідкладними діями слідства, можна забезпечити трансформацію вітчизняного кримінального процесу. Такий підхід не лише зміцнить законність доказування, а й приведе українське правосуддя у повну відповідність до європейських стандартів, де будь-яке посягання на права людини автоматично позбавляє отримані результати юридичної сили.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. No 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. No 30. Ст. 141.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

3. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія. Одеса: "Юридична література", 2015. 712 с.

4. Гринюк, В. О., "Сучасні концепції доказування та їх вплив на реалізацію прокурором функції обвинувачення під час доказування кримінальних правопорушень на досудовому розслідуванні." Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету (2020): с.143.

5. Справа «Корнієць та інші проти України» (Заяви №№ 22790/19, 23896/20, 25803/20 та 31352/20) : Рішення Європейського суду з прав людини від 13 лютого 2025 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244003.

Ключові слова: *недоторканість житла, допустимість доказів, обшук, кримінальне провадження, плоди отруєного дерева, ЄСПЛ.*
Keywords: *inviolability of home, admissibility of evidence, search, criminal proceedings, fruit of the poisonous tree, ECHR.*
Науковий керівник : к.ю.н., доцент кафедри Підгородинська А.В.

Сидорчук Кароліна Анатоліївна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ ТА ЗМІНУ СКЛАДУ СУДУ ПРИСЯЖНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

У сучасних умовах особливого значення набуває забезпечення справедливого судового розгляду, що відповідає міжнародним стандартам прав людини. Одним із інститутів, покликаних гарантувати неупередженість і демократичність правосуддя, є суд присяжних. Його функціонування сприяє підвищенню довіри суспільства до судової влади, забезпечує участь громадян у здійсненні правосуддя та виступає важливим елементом реалізації принципу народовладдя. В Україні інститут суду присяжних закріплений на законодавчому рівні, зокрема в Конституції України та Кримінальному процесуальному кодексі України *(далі – КПК)* [1], однак практика його застосування супроводжується низкою проблемних питань. Серед них особливе місце посідають процесуальні аспекти формування та зміни складу суду присяжних, які безпосередньо впливають на законність і обґрунтованість судових рішень.

Питання формування складу суду присяжних детально врегульоване положеннями КПК, зокрема ст. 387, яка встановлює чітку процедуру відбору присяжних у суді. Відбір здійснюється вже після відкриття судового засідання, що підкреслює його процесуальний характер та безпосередній зв’язок із розглядом конкретного кримінального провадження. Головуючий суддя відіграє ключову роль у цьому процесі: він інформує присяжних про сутність справи, роз’яснює їхні права та обов’язки, а також створює умови для реалізації ними права на самовідвід у разі наявності відповідних підстав. Важливим елементом процедури є перевірка обставин, що можуть перешкоджати участі присяжного у розгляді справи. Закон надає сторонам кримінального провадження – прокурору, потерпілому та обвинуваченому – право ставити присяжним запитання з метою виявлення можливих підстав для відводу. Таким чином забезпечується дотримання принципів неупередженості та об’єктивності судового розгляду. Крім того, кожному присяжному може бути заявлено відвід з підстав, передбачених законом, а всі питання щодо відводів, самовідводів чи звільнення присяжних

вирішуються судом у складі професійних суддів шляхом постановлення відповідної ухвали.

Окрему увагу закон приділяє формуванню остаточного складу присяжних. У разі, якщо кількість кандидатів перевищує необхідну, їх визначення здійснюється за допомогою автоматизованої системи, що гарантує випадковість відбору. Водночас, якщо кількість присяжних є недостатньою, передбачено механізм їх додаткового виклику. Після відбору основних присяжних також обираються запасні, які можуть бути залучені до складу суду у випадку вибуття основних присяжних. Такий підхід забезпечує безперервність судового розгляду та мінімізує ризики його затягування.

Разом із тим, у контексті дослідження важливого значення набуває принцип незмінності складу суду, закріплений у ст. 319 КПК. Відповідно до нього, судовий розгляд повинен здійснюватися в одному і тому ж складі суддів, а у разі заміни судді розгляд, як правило, розпочинається спочатку.

Хоча зазначена норма прямо не регулює зміну складу присяжних, вона поширює загальну ідею стабільності судового складу як гарантії справедливого судового розгляду. Водночас аналіз положень КПК свідчить, що зміна складу суду присяжних фактично допускається, хоча й не сформульована прямо як окрема процедура. Це випливає, зокрема, з норм про участь запасних присяжних, які можуть замінити основних у разі неможливості їх подальшої участі, а також із положень про відвід, самовідвід чи звільнення присяжних. Крім того, окремі аспекти незмінності складу суду враховують специфіку участі присяжних, наприклад, у випадках передачі справи до іншого суду. Отже, законодавство України, хоча й опосередковано, але передбачає механізми зміни складу суду присяжних, що потребує подальшого теоретичного осмислення та вдосконалення нормативного регулювання.

Згідно з позицією, викладеною у постанові ККС ВС від 30.07.2019 р., важливим є чітке розмежування процедур попереднього відбору (виклику) присяжних та їх безпосереднього відбору в судовому засіданні. Суд наголосив, що попередній відбір присяжних здійснюється відповідно до ст. 385 КПК України за допомогою автоматизованої системи, тоді як остаточний відбір, включаючи вирішення питань відводів і самовідводів, відбувається виключно в межах судового засідання за правилами ст. 387 КПК України [2]. Крім того, Верховний Суд дійшов висновку у справі 504/3802/15-к, що зміна списків присяжних, затверджених органами місцевого самоврядування, є належною правовою підставою для проведення нового попереднього відбору присяжних. У такому випадку суд не зобов’язаний продовжувати процедуру відбору щодо осіб, включених до попереднього, вже нечинного списку присяжних. Відповідно, формування нового складу суду присяжних на підставі оновленого списку не порушує вимог кримінального процесуального законодавства [3].

У контексті досліджуваної теми це свідчить про те, що зміна складу суду присяжних можлива на стадії формування суду і зумовлена об'єктивними обставинами, зокрема оновленням списків присяжних. Така зміна не розглядається як порушення принципу законного складу суду, якщо дотримано встановлену процедуру. Більше того, суд підкреслив, що відсутність заперечень чи відводів з боку сторін під час судового розгляду також підтверджує належність сформованого складу суду. Отже, наведена правова позиція підтверджує, що процесуальні аспекти формування складу суду присяжних допускають його оновлення або зміну за наявності законних підстав, а ключовим критерієм є дотримання процедур, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, що забезпечує законність і легітимність судового розгляду.

Аналіз норм КПК та практики Верховного Суду дає підстави дійти висновку, що формування складу суду присяжних є чітко регламентованою процедурою, яка забезпечує дотримання принципів законності, неупередженості та випадковості відбору. Водночас законодавство не містить прямої норми про зміну складу суду присяжних, однак передбачає відповідні механізми через інститути відводу, самовідводу, участі запасних присяжних та оновлення списків присяжних. Практика Верховного Суду підтверджує, що зміна складу присяжних допускається за наявності об'єктивних підстав і не визнається порушенням, якщо дотримано встановлені процесуальні вимоги та не порушено право на справедливий суд. Таким чином, ключовим критерієм законності складу суду присяжних є не формальна незмінність, а забезпечення безперервності розгляду справи, процесуальних гарантій сторін і відповідність судового розгляду принципам справедливості.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 26.03.2026).

2. Постанова ККС ВС від 30.07.2019 у справі № 725/3927/16-к (провадження № 51-4798км18). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482698.

3. Постанова ККС ВС від 10.09.2020 у справі № 504/3802/15-к (провадження № 51-8786км18). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482698.

Ключові слова: суд присяжних, формування складу суду, відбір присяжних, зміна складу суду, запасні присяжні, відвід і самовідвід, кримінальний процес, Кримінальний процесуальний кодекс України, Верховний Суд, судова практика.

Keywords: jury trial, formation of the court panel, jury selection, change of court composition, alternate jurors, challenge and self-recusal, criminal procedure, Criminal Procedure Code of Ukraine, Supreme Court, case law.

Науковий керівник: *доцент кафедри, к. ю. н., доцент – Гуртієва Людмила Миколаївна.*

Самойленко Софія Андріївна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ МЕСЕНДЖЕРІВ ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Доказування у кримінальному провадженні базується на процесуальних джерелах, чітко визначених Кримінальним процесуальним кодексом України. Згідно зі ст. 84 ч. 2 Кримінального процесуального кодексу України процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи та висновки експертів [1]. Серед них важливе місце посідають саме документи, до яких закон відносить і електронні документи. Відповідно до ч.2 ст. 99 КПК України, до таких документів належать матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації, у тому числі комп'ютерні дані [1]. Оскільки текстові повідомлення, фотографії, відео та аудіозаписи, формуються й зберігаються переважно в цифровому вигляді на накопичувачах даних комп'ютерів, мобільних пристроїв, серверів або в хмарних сховищах, що дозволяє їм часто відігравати ключову роль як докази під час розслідування кримінальних правопорушень.

За умови активного процесу цифровізації комунікацій, месенджери, такі як Telegram, Viber, WhatsApp та інші, стали ключовими засобами обміну інформацією. У зв'язку з цим вони посідають важливе місце не лише в повсякденному спілкуванні, а й у механізмах вчинення та приховування слідів кримінальних правопорушень. Значна частина злочинів, зокрема шахрайства, торгівлі людьми, тероризму, кіберзлочинів та корупційних діянь, можуть координуватися саме через ці платформи. Тому дослідження використання месенджерів як джерела доказів є актуальним для забезпечення ефективності досудового розслідування та судового розгляду.

Судова практика відіграє визначальну роль у формуванні підходів до оцінки таких доказів. Зокрема, Верховний Суд у постанові від 21 листопада 2022 року у справі № 991/492/19 визнав допустимим листування у месенджері Viber, проте зауважив, що це можливо лише за умови ідентифікації належності номерів конкретним особам та відповідності технічних параметрів іншим матеріалам справи [2]. Водночас у рішенні від 27 листопада 2023 року у справі № 464/472/22 Касаційний кримінальний суд наголосив на неприпустимості використання скриншотів із Telegram як належних доказів, якщо неможливо ідентифікувати автора чи встановити точний час створення повідомлень [3]. Такий підхід підтверджує, що для правосуддя ключовим є не сам факт наявності візуальної інформації, а безумовна верифікація автентичності та достовірності її джерела.

На міжнародному рівні аналогічні стандарти сформульовано в практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Зокрема, у справі Демірхан та інші проти Туреччини (рішення від 22 липня 2025 року) ЄСПЛ констатував порушення ст. 6 § 1 та ст. 7 Конвенції через безпідставне покладання на невивчені цифрові докази з зашифрованого месенджера ByLock як єдиної підстави для обвинувального вироку в тероризмі. Суд наголосив, що електронні докази вимагають незалежної верифікації, можливості їх оскарження стороною захисту та обґрунтованої мотивації судового рішення, інакше вони не можуть бути визнані достатніми для доведення вини. Отже, позиція ЄСПЛ зводиться до того, що дані з месенджерів можуть визнаватися допустимими доказами лише за умови їх незалежної перевірки, належної оцінки у змагальному процесі та доведення їх зв'язку з конкретною протиправною поведінкою особи [4].

Особливість таких доказів полягає у високому ризику їх зміни, редагування або фальсифікації, що потребує дотримання спеціальних процесуальних і технічних процедур. Тому науково обґрунтована оцінка доказів із месенджерів вимагає чіткого розмежування етапів їх формування, вилучення та дослідження, причому такі дані за своєю процесуальною природою є електронними документами. Отримання доступу до листування здійснюється або через відкриті слідчі дії, як-от обшук із подоланням систем логічного захисту та фіксацією даних на місці, або через негласні слідчі дії, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж чи електронних інформаційних систем без відома власника. Етап вилучення та фіксації обов'язково супроводжується застосуванням технічних засобів для відбору змісту інформації, її збереженням на носіях у стані, придатному для дослідження, та детальним протоколюванням із відтворенням відповідних частин відомостей. На етапі дослідження залучаються спеціалісти для вивчення сигналів і сигнатур, а остаточна верифікація автентичності, авторства та відсутності несанкціонованих змін забезпечується проведенням експертизи за наявності потреби у спеціальних знаннях.

Узагальнюючи, доказування з використанням матеріалів месенджерів є складним, але невід'ємним елементом сучасного кримінального процесу. Воно вимагає поєднання процесуальних гарантій, технічної експертизи та судового контролю. Лише за умови суворого дотримання критеріїв автентичності, цілісності та допустимості такі докази забезпечують об'єктивність, всебічність і неупередженість розгляду справи, сприяючи реалізації принципу верховенства права.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 4 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 05.04.2026).

2. Касаційний кримінальний суд Верховного Суду. Постанова Третьої судової палати від 21 листопада 2022 р. у справі № 991/492/19. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107805010 (дата звернення: 05.04.2026).
3. Касаційний кримінальний суд Верховного Суду. Постанова Третьої судової палати від 27 листопада 2023 р. у справі № 464/472/22. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115308709 (дата звернення: 05.04.2026).
4. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі Demirhan and Others v. Türkiye від 22 липня 2025 р. (заяви № 1595/20 та 238 інших). HUDOC : база даних Європейського суду з прав людини. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244217 (дата звернення: 05.04.2026).

Ключові слова: кримінальне провадження, месенджери, електронні документи, цифрові докази, допустимість доказів, автентичність, верифікація, судова практика, слідчі дії, експертиза.

Keywords: criminal proceedings, messengers, electronic documents, digital evidence, admissibility of evidence, authenticity, verification, case law, investigative actions, forensic examination.

Науковий керівник: д.ю.н., доцент, професор кафедри Ракіпова І.В.

Скоропанюк Софія Василівна
здобувачка 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Повномасштабна збройна агресія Росії проти України зумовила безпрецедентне зростання кількості кримінальних правопорушень, учинених в умовах воєнного стану: від воєнних злочинів (ст. 438 КК України) та злочинів проти основ національної безпеки до загальнокримінальних правопорушень, заподіяних у районах бойових дій. За цих умов питання про відшкодування шкоди, завданої потерпілим, набуває не лише правозастосовного, а й стратегічного значення: документування збитків у кримінальних провадженнях формує доказову базу для майбутніх міжнародних механізмів компенсації. Процесуальні аспекти цього відшкодування залишаються недостатньо дослідженими, що й зумовлює актуальність теми.

Нормативно-процесуальну основу відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану, становить Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) [1], зокрема гл. 8 (ст.ст. 55-62) щодо процесуального статусу потерпілого та цивільного позивача, ст. 127-130 про відшкодування шкоди, а також ст. 615 КПК, яка

запровадила особливий порядок кримінального провадження в умовах воєнного стану. Стаття 127 КПК встановлює, що підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення.

Цивільний позов у кримінальному провадженні є основним процесуальним механізмом, що дозволяє поєднати кримінальне переслідування з відновленням майнових прав потерпілого в рамках єдиного провадження.

Набуття статусу потерпілого є першою і необхідною процесуальною умовою для реалізації права на відшкодування. Т. В. Карапиш у дослідженні процесуального статусу потерпілого від воєнних злочинів констатує: в умовах збройного конфлікту виникають специфічні перешкоди для визнання особи потерпілою – неможливість особистого подання заяви (через загибель, поранення, перебування в окупації чи примусове переміщення), відсутність документів, що підтверджують особу або право власності на знищене майно, а також страх переслідування. Авторка пропонує запровадити категорію «вразливого потерпілого» з розширеними гарантіями – обов'язковим безоплатним представництвом, дистанційними формами участі та спрощеними процедурами набуття процесуального статусу [2, с. 176].

Центральним процесуальним інструментом відшкодування є цивільний позов, пред'явлений у кримінальному провадженні. Проте, в умовах воєнного стану цей інструмент стикається з принциповою проблемою: реальне виконання рішення про задоволення цивільного позову щодо конкретної фізичної особи – виконавця злочину (наприклад, військовополоненого) – є практично неможливим, оскільки такі особи, як правило, позбавлені майна в Україні. Ця проблема вимагає переосмислення суб'єктного складу цивільної відповідальності та включення держави-агресора і держави України (через відповідні механізми суброгації) до кола можливих цивільних відповідачів. С. С. Шрамко, досліджуючи правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту, наголошує на необхідності паралельного функціонування кількох каналів: кримінально-процесуального, цивільно-правового та спеціальних міжнародних компенсаційних фондів [3, с. 373].

Особливу роль у системі доказування шкоди в кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів відіграє предмет доказування. Аналіз предмета доказування у відповідних провадженнях свідчить: він є багатовимірною категорією, що інтегрує кримінально-правовий, цивільно-правовий та процесуальний елементи. Окрім доведення факту злочину, він охоплює документування характеру та розміру шкоди, причинно-наслідкового зв'язку між злочином і шкодою, а також ідентифікацію особи потерпілого і кола

уповноважених на відшкодування осіб у разі його загибелі [4, с. 234]. В умовах бойових дій збирання та фіксація доказів шкоди ускладнені: об'єкти знищено, свідки переміщені, документи втрачено. Це актуалізує використання цифрових доказів (геолокаційних даних, супутникових знімків, OSINT-матеріалів), легітимність яких у кримінальному провадженні потребує окремого законодавчого врегулювання.

Перспективним є поєднання кримінально-процесуальних механізмів відшкодування з міжнародними. Ю. В. Гоцуляк аналізує реституцію та відшкодування шкоди жертвам воєнних злочинів крізь призму перехідного правосуддя: Реєстр збитків від агресії Ради Європи (RD4U), заснований у 2023 р., є першим кроком до формування міжнародного компенсаційного механізму; проте, він обліковує лише збитки на державному рівні, залишаючи індивідуальних потерпілих поза сферою безпосереднього захисту. Доказова база, сформована у кримінальних провадженнях за ст. 438 КК та іншими статтями воєнного блоку, може і має слугувати підґрунтям для індивідуальних позовів у рамках майбутніх міжнародних механізмів, зокрема Компенсаційної комісії, аналогічної тій, що функціонувала після Кувейтської кризи 1990 р. [5, с. 138].

Таким чином, відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями в умовах війни РФ проти України, потребує системного вдосконалення на кількох рівнях. По-перше, процесуальному: спрощення набуття статусу потерпілого, розширення дистанційних форм участі, запровадження спеціальних механізмів цивільного позову проти держави-агресора. По-друге, доказовому: законодавче врегулювання допустимості цифрових доказів та обов'язкового документування збитків. По-третє, інституційному: забезпечення взаємодії національних кримінальних проваджень з міжнародними компенсаційними механізмами. Комплексне вирішення цих завдань є необхідною умовою реалізації принципу невідворотності відновлення справедливості та відшкодування шкоди всім жертвам збройної агресії.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Карапиш Т. В. Процесуальний статус потерпілого від воєнних злочинів: проблеми реалізації та гарантії захисту прав. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Том 3. № 6. С. 174-180. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/347218

Шрамко С. С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія: Право. 2024. Випуск 84. Ч. 4. С. 371-376. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/312336

Єфіменко Т. С. Предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2025. Т. 36. № 3. С. 232-243. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/677.

Гоцуляк Ю. В. Реституція та відшкодування шкоди жертвам воєнних злочинів: доказові аспекти та міжнародна відповідальність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Том 5. № 92. С. 136-141. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351051

Ключові слова: відшкодування шкоди, кримінальне правопорушення, воєнний стан, потерпілий, цивільний позов, кримінальний процес, воєнні злочини, предмет доказування, реституція, компенсаційний механізм.

Keywords: compensation for harm, criminal offense, martial law, victim, civil claim, criminal proceedings, war crimes, subject of proof, restitution, compensation mechanism.

Науковий керівник: д.ю.н., доцент Мурзановська А. В.

Смирнова Соф'я Олександрівна, Авєтісян Катрін Каренівна

здобувачки 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДМІННОСТІ МІЖ ОГЛЯДОМ ТА ОБШУКОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ТИПОВІ ПОРУШЕННЯ ТА ЇХ ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

У кримінальному процесі однією з найважливіших складових досудового розслідування є слідчі (розшукові) дії. Серед них особливе місце займають огляд і обшук. На перший погляд ці дві дії здаються дуже схожими, адже обидві спрямовані на виявлення доказів. Однак насправді між ними існує суттєва різниця, яку чітко встановлює Кримінальний процесуальний кодекс України [1].

Актуальність теми зумовлена тим, що в практиці правоохоронних органів досить часто трапляються порушення саме через плутанину між оглядом і обшуком. Слідчі іноді намагаються провести обшук без ухвали суду, називаючи його «оглядом». Через такі дії Верховний Суд у 2025-2026 роках неодноразово визнавав докази недопустимими [2]. Саме тому важливо чітко розуміти відмінності між цими двома діями, щоб не порушувати права людини і щоб зібрані докази мали юридичну силу в суді.

Особлива увага приділяється проведенню огляду або обшуку житла чи іншого володіння особи. Згідно з ч. 1 ст. 233 КПК України проникнення до житла чи іншого володіння можливе лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді (крім невідкладних випадків ч. 3 ст. 233 КПК).

КПК не передбачає «огляду особи» як окремої слідчої (розшукової) дії. Існує тільки обшук особи (особистий обшук), який проводиться під час затримання (ст. 208 КПК) або в ході обшуку житла/володіння (ст. 236 КПК). Проведення «огляду особи» під виглядом огляду місця події-типове порушення, яке Верховний Суд визнає обшуком.

Отже, можна сказати, що навіть наявність добровільної згоди не перетворює обшук на огляд. Якщо дії слідчого мають ознаки активного пошуку (обстеження прихованих місць, розкриття шаф, пошук конкретних речей за наявності даних про причетність особи), така дія кваліфікується як обшук незалежно від назви протоколу.

Верховний Суд наголошує, що згода повинна бути добровільною, усвідомленою та наданою фактичним володільцем (а не лише формальним власником). Відсутність заперечень не дорівнює згоді. Крім того, згода не звільняє від обов'язку дотримання всіх процедурних гарантій (відеофіксація, роз'яснення прав тощо).

Огляд житла (ч. 2 ст. 237 КПК) проводиться за правилами обшуку, тому на нього поширюються ті самі вимоги до проникнення.

З огляду на практику можна виділити такі ключові відмінності між оглядом і обшуком:

1. За метою. Згідно зі ст. 237 КПК України огляд проводиться для виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення. Тобто слідчий просто фіксує те, що вже видно на місці події. Обшук же має ширшу мету (ст. 234 КПК). Під час обшуку слідчий не лише фіксує, а активно шукає і вилучає знаряддя злочину, майно, документи, гроші, наркотики чи навіть розшукує осіб [1].

2. За характером,тому що огляд зазвичай проводиться поверхнево, добровільно або з мінімальним втручанням у приватне життя. Обшук це завжди примусова дія. Слідчий має право проникнути в житло, автомобіль чи інше приміщення навіть проти волі власника. Просте бажання «зберегти докази» або «уникнути знищення» не завжди є достатньою невідкладністю (ч. 3 ст. 233 КПК). Перелік невідкладних випадків є вичерпним. Сюди входить рятування життя чи майна або безпосереднє переслідування.

3. За підставами проведення, для огляду достатньо рішення слідчого або прокурора. А от для обшуку в більшості випадків потрібна ухвала слідчого судді. Без такої ухвали обшук можна провести лише у невідкладних випадках, чітко передбачених ст. 233 КПК.

4. Остання відмінність,це за процедурою. Під час обшуку обов'язково повинні бути поняті, відеофіксація, особа, в якої проводять обшук (або її представник), і складається дуже детальний протокол. При огляді місця події понятих можна не залучати, а протокол може бути простішим.

На практиці найчастіше зустрічається порушення, коли слідчі проводять обшук під виглядом огляду. Вони заходять у квартиру чи офіс, посилаючись

на ст. 237 КПК, хоча насправді шукають конкретні речі. Верховний Суд у своїх постановах постійно вказує, що якщо є дані про причетність особи і проводиться активний пошук – це вже обшук, а не огляд [2; 3].У кримінальному провадженні питання допустимості доказів має принципове значення, оскільки відповідно до ст. 87 КПК України недопустимими визнаються докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини або з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону. Такі докази підлягають виключенню з доказової бази та не можуть бути використані судом при ухваленні процесуальних рішень, зокрема обвинувального вироку. Практика свідчить, що до поширених підстав визнання доказів недопустимими належать порушення порядку проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема підміна одних процесуальних дій іншими, а також недотримання вимог щодо судового контролю та технічної фіксації.
Одним із типових порушень є неправомірне вилучення речей під час проведення огляду місця події. Відповідно до положень КПК України, огляд спрямований на виявлення та фіксацію відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, зокрема стану місця події, слідів злочину, розташування предметів. Водночас ця слідча розшукова дія не передбачає активного пошуку предметів, що перебувають у володінні особи, та їх примусового вилучення без відповідної правової підстави. Фактичне проникнення до приміщень, відкриття сховищ, огляд особистих речей та вилучення майна за відсутності добровільної згоди володільця або ухвали слідчого судді свідчить про проведення обшуку під виглядом огляду. Така підміна процесуальної форми порушує гарантії недоторканності житла та права власності, у зв’язку з чим отримані внаслідок цього предмети та відомості визнаються недопустимими доказами.
Іншим поширеним порушенням є проведення так званого «огляду особи», який не передбачений кримінальним процесуальним законодавством. КПК України регламентує лише обшук особи як процесуальну дію, що пов’язана з втручанням у приватне життя та може здійснюватися виключно за наявності визначених законом підстав – на підставі ухвали слідчого судді або у випадках, прямо передбачених законом, зокрема під час затримання особи. Використання терміна «огляд особи» з метою фактичного проведення обшуку без дотримання встановленої процедури є порушенням вимог закону та свідчить про обхід процесуальних гарантій. У таких випадках вилучені речі, документи чи інші об’єкти не можуть визнаватися допустимими доказами, оскільки отримані поза межами належної процесуальної форми.
Суттєвим процесуальним порушенням також є недотримання вимог щодо обов’язкової повної технічної фіксації судового засідання, зокрема під час розгляду клопотань про проведення обшуку. Кримінальний процесуальний закон прямо встановлює обов’язок фіксації судового розгляду технічними

засобами, що є важливою гарантією забезпечення принципів гласності, змагальності та рівності перед законом і судом. Відсутність повного аудіозапису, його частковість або технічна несправність носія унеможливлює перевірку дотримання судом процедури розгляду клопотання та обґрунтованості надання дозволу на проведення обшуку. Це, у свою чергу, може ставити під сумнів законність отриманих у подальшому доказів і бути підставою для їх визнання недопустимими [4].

Причини таких порушень досить прості,тому що слідчі поспішають, хочуть швидше зібрати докази і намагаються обійти судовий контроль. На жаль, це призводить до того, що важливі докази потім не можна використовувати в суді.

Отже, правильне розмежування огляду і обшуку має велике значення для всього кримінального процесу. Огляд-це швидка і менш втручаюча дія, а обшук – це серйозне обмеження прав людини, тому він потребує судового контролю.

Типові порушення, особливо проведення обшуку під виглядом огляду, призводять до визнання доказів недопустимими і можуть зруйнувати все провадження [2], [3]. Щоб уникнути таких помилок, потрібно посилити контроль з боку прокурорів і слідчих суддів, а також краще навчати правоохоронців.

Адвокатам, у свою чергу, варто уважно перевіряти законність кожної слідчої (розшукової) дії і своєчасно оскаржувати порушення. Тільки при чіткому дотриманні норм КПК можна забезпечити баланс між ефективністю розслідування та захистом конституційних прав людини.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (статті 223-227, 233-237).URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення огляду та обшуку (2020-2025). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_oglyad_obshyk.pdf

Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07.07.2022 у справі № 333/1314/20. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/105190811

Огляд судової практики ККС ВС за січень 2026 року (щодо технічної фіксації клопотань про обшук). URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_01_2026.pdf

Постанова Об’єднаної палати ККС ВС від 19 січня 2026 у справі № 336/4830/22 (недопустимість доказів через порушення порядку

обшуку). (доступно в Єдиному державному реєстрі судових рішень за номером справи) URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/133579181

Ключові слова: обшук, огляд, докази, кримінальне правопорушення, контроль, переслідування, Верховний Суд, проникнення до житла.

Keywords: search, inspection, evidence, criminal offense, control, prosecution, Supreme Court, entry into a dwelling.

Науковий керівник : к.ю.н., доцент, доцент Волошина В. К.

Сергієнко Юлія Антонівна, Кривінок Вікторія Андріївна
здобувачки 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Введення воєнного стану в Україні суттєво трансформувало функціонування судової системи, зокрема процедури здійснення кримінального провадження. В умовах збройної агресії постала необхідність пристосування судового розгляду до нових викликів, пов’язаних із гарантуванням безпеки учасників процесу, забезпеченням доступу до правосуддя та безперервністю розгляду справ. Такі обставини спричинили формування специфічних процесуальних особливостей, що впливають на реалізацію основних принципів кримінального судочинства.

В умовах воєнного стану особливого значення набуває питання визначення підсудності кримінальних проваджень, оскільки в окремих регіонах здійснення правосуддя може бути ускладненим або взагалі неможливим. У зв’язку з цим законодавством передбачено механізм зміни територіальної підсудності, зокрема шляхом передачі справ до інших судів, що дозволяє забезпечити безперервність їх розгляду. Такі заходи спрямовані на гарантування доступу до правосуддя та реалізацію права на справедливий суд навіть за умов збройної агресії. Зокрема, статтею 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено, що у разі неможливості здійснення правосуддя судами, що діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що безпосередньо розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів [1].

Водночас ч. 9 ст. 615 КПК України передбачає, що під час дії воєнного стану обвинувальні акти, а також клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються до судів за місцем завершення досудового розслідування [3]. Якщо ж відповідний суд не може здійснювати правосуддя з об’єктивних причин, провадження передається до

найбільш територіально наближеного суду або іншого суду, визначеного у встановленому законом порядку [2].

У зв’язку з цим у судовій практиці виникає питання щодо співвідношення цієї норми зі ст. 32 КПК України, яка закріплює загальне правило визначення підсудності за місцем вчинення кримінального правопорушення, а якщо таке місце не видається можливим встановити, кримінальне провадження здійснюється судом, у межах територіальної юрисдикції якого закінчено досудове розслідування [3].

Аналіз положень ч. 9 ст. 615 КПК України свідчить про те, що її застосування обумовлене виключно фактом дії воєнного стану і не потребує додаткових умов. Відтак на практиці кримінальні провадження спрямовуються до судів за місцем завершення досудового розслідування, тоді як норма ст. 32 КПК України щодо визначення підсудності за місцем вчинення правопорушення фактично тимчасово не застосовується. У зв’язку з неможливістю здійснення правосуддя окремими судами, Головою Верховного Суду було видано низку розпоряджень про зміну територіальної підсудності справ, і станом на 2026 рік, ці зміни зберігаються для судів Сумської, Харківської, Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської та Миколаївської областей, а також АР Крим.

Воєнний стан визначено законодавцем як підставу для здійснення судового провадження в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення (ч. 1 ст. 336 КПК України), у тому числі яке розташоване поза межами приміщення суду, що сприяє забезпеченню права особи на доступ до правосуддя. Водночас, частиною 2 цієї ж статті питання про проведення дистанційного судового провадження в умовах воєнного стану віднесено виключно на розсуд суду [3]. Приймаючи рішення про здійснення судового засідання в режимі відеоконференції в умовах воєнного стану у разі заперечення обвинуваченого проти цього (ч. 2 ст. 336 КПК), суд повинен постановити відповідну ухвалу. У ній суд зобов’язаний викласти належне обґрунтування та мотиви, зокрема зазначити обставини, що унеможливлюють особисту участь обвинуваченого в судовому засіданні в приміщенні суду [5].

Окремим дискусійним питанням практичного характеру є правомірність проведення судових засідань під час оголошення сигналу "повітряна тривога". Як зазначив Верховний Суд у постанові від 17.11.2025 (справа № 642/7051/23), у прифронтових регіонах, де тривалість тривог може складати значну частину доби, здійснення розгляду в таких умовах є вимушеним заходом. За умови відсутності заперечень учасників та забезпечення базового рівня безпеки, це не вважається порушенням права на справедливий суд, а навпаки – сприяє дотриманню розумних строків розгляду справи [6].

Істотних змін зазнало і питання дослідження доказів у судовому засіданні. Відповідно до ч. 11 ст. 615 КПК України, показання свідка або потерпілого, отримані під час допиту (у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб), можуть бути використані як докази в суді лише за умови обов'язкової відеофіксації ходу та результатів такого допиту. Показання, отримані під час допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, допускаються як докази в суді лише у випадку участі захисника під час такого допиту, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Водночас норма, закріплена в абзаці другому ч. 11 ст. 615 КПК України, фактично може бути реалізована виключно в межах спеціального судового розгляду (in absentia), тобто у провадженні за відсутності обвинуваченого і суд враховує показання, які ця особа надала на стадії досудового розслідування у статусі підозрюваного [4, с. 432-433].

Отже, здійснення судового розгляду в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану характеризується істотною трансформацією процесуальних механізмів, спрямованою на забезпечення безперервності правосуддя та збереження права доступу осіб до нього. Ключовими особливостями є зміна підходів до визначення територіальної підсудності, впровадження судового розгляду у режимі відеоконференції, що дозволяє мінімізувати ризики для учасників процесу та забезпечити реалізацію їхніх процесуальних прав. Окрему увагу приділено підвищеним вимогам до допустимості доказів, зокрема обов'язковій відеофіксації допитів і забезпеченню участі захисника під час допиту підозрюваного, що виступає додатковою гарантією дотримання прав людини.

Таким чином, попри об'єктивні обмеження, зумовлені воєнним станом, законодавчі зміни спрямовані на збереження балансу між ефективністю кримінального провадження та дотриманням права на справедливий суд, що залишається незмінним пріоритетом навіть в умовах збройної агресії.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року №389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

2. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 року №1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

3. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

4. Завтур В. А. Деякі питання реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної*

військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 429-433. URL: https://hdl.handle.net/11300/19858.
5. Постанова Верховного Суду від 11 жовтня 2023 року у справі № 317/1524/15-к (провадження № 51-1678км18). URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/9988/document/38033.
6. Постанова Верховного Суду від 17 листопада 2025 року у справі № 642/7051/23 (провадження № 51-2243км25). URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/13203/document/51049.
Ключові слова: воєнний стан, кримінальне провадження, судовий розгляд, доступ до правосуддя, територіальна підсудність, дистанційне судове провадження, докази, право на справедливий суд, відеофіксація.
Keywords: martial law, trial, access to justice, territorial jurisdiction, remote court proceedings, evidence, right to a fair trial, video recording.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мурзановська А. В.

Савранська Юлія Олександрівна, Коваль Анастасія Сергіївна
здобувачки 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У сучасних умовах розвитку кримінального процесу дедалі більшої актуальності набуває використання новітніх технічних засобів під час розслідування кримінальних правопорушень. Одним із таких інструментів є поліграф, застосування якого викликає значний науковий і практичний інтерес.

У кримінальному провадженні поліграф використовується як допоміжний засіб під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема при допиті осіб, перевірці правдивості їх показань та отриманні орієнтовної інформації для подальшого розслідування. Його застосування спрямоване на уточнення обставин справи та виявлення можливих суперечностей у свідченнях. Поліграф як вид психофізіологічного обладнання фіксує зміни фізіологічного стану людини, зокрема тоді, коли вона під час допиту намагається приховати правду. До таких показників належать особливості дихання, серцево-судинної діяльності та рівень гальванічного опору шкіри. Таким чином, сучасний поліграф, виступаючи комплексним засобом аналізу, одночасно реєструє частоту серцевих скорочень, артеріальний тиск,

дихальні процеси та інтенсивність потовиділення, зокрема на пальцях рук [1].

На думку поліграфологів, використання поліграфа має низку суттєвих переваг у процесі розслідування. Зокрема, він дає змогу звузити коло підозрюваних або осіб, причетних до вчинення злочину, а також визначити можливу роль конкретної особи у його підготовці та реалізації. Крім того, поліграф дозволяє оцінити достовірність наданої інформації та на цій основі сформувати обґрунтовані версії щодо події чи її окремих обставин [2].

У своїх працях науковці досліджують застосування науково-технічних засобів під час розслідування, зокрема поліграфа. Вона зазначає, що цей інструмент сприяє виявленню неправдивої інформації, дозволяє суду безпосередньо сприймати процес надання показань і створює ефект присутності. Водночас дослідниця наголошує, що використання поліграфа є доцільним у тих випадках, коли інші способи перевірки достовірності показань є обмеженими або недоступними. Зокрема, йдеться про ситуації, коли необхідну інформацію можна отримати виключно від конкретної особи; коли її здобуття без застосування поліграфа потребує значних витрат часу, ресурсів чи зусиль; а також коли існує потреба у швидкому отриманні даних, і альтернативні методи не забезпечують належної оперативності [3].

Деякі питання проведення судових експертиз регламентується відповідними нормативними актами, зокрема спеціальною Інструкцією. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз визначає загальний порядок і вимоги до здійснення експертних досліджень в Україні. Вона охоплює різні види експертиз, у тому числі психофізіологічну, яка передбачає застосування поліграфа. У документі чітко встановлено процедуру призначення експертизи, визначено роль експерта та підходи до оцінки отриманих результатів. Додатково методичні рекомендації до цієї Інструкції містять більш детальні роз’яснення щодо проведення психофізіологічних досліджень, включаючи технічні вимоги до поліграфа та дотримання етичних стандартів. Загалом ці нормативні положення сприяють уніфікації підходів до проведення експертиз і забезпечують їх належне використання у судовій практиці [4].

Слід зазначити, що з початком повномасштабної війни кримінальне процесуальне законодавство зазнало істотних змін. Нові виклики, спричинені військовою агресією, загострили необхідність усунення наявних правових прогалин і колізій. Однією з невирішених проблем залишається питання надання результатам, отриманим із використанням поліграфа, належного доказового статусу у кримінальному провадженні.

Кримінальне процесуальне законодавство встановлює, що жоден доказ не має наперед визначеної сили. Верховний Суд у постанові від 25 вересня 2023 року у справі № 165/93/22 підкреслив, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не забороняє встановлювати обставини або

елементи складу злочину на основі сукупності непрямих доказів, які хоча й не вказують безпосередньо на певний факт, проте підтверджують його поза розумним сумнівом через логічний аналіз взаємозв'язку цих доказів. Процес доказування не обмежується лише прямими доказами, а передбачає комплексний аналіз усіх наявних матеріалів для встановлення характеру дій обвинуваченого, способу вчинення злочину, обставин його перебування тощо. На основі цього аналізу формулюється висновок про доведеність або недоведеність вини особи поза розумним сумнівом відповідно до встановленого стандарту доказування. Таким чином, висновки експертів, складені за результатами психологічної експертизи з використанням поліграфа, підлягають перевірці і оцінці не лише щодо дотримання процесуальних і правових норм експертами, але й у контексті обґрунтованості самих висновків [5].

У контексті визначення процесуального статусу результатів поліграфа позиція судової практики також має важливе значення. Верховний Суд наголошує, що використання поліграфа у кримінальному провадженні має обмежений процесуальний характер. Зокрема, у постанові від 26.01.2023 (справа № 183/3452/19) зазначено, що результати дослідження із застосуванням поліграфа не визнаються самостійним доказом, а можуть враховуватися лише як складова висновку експерта та оцінюватися судом у сукупності з іншими доказами [6].

Використання поліграфа у кримінальному провадженні може бути корисним як додатковий інструмент для перевірки інформації, особливо на початкових етапах розслідування. Водночас не варто перебільшувати його значення, оскільки результати не є абсолютно точними і можуть залежати від багатьох факторів, зокрема психологічного стану особи. Тому логічно, що судова практика не визнає поліграф самостійним доказом, а розглядає його лише у сукупності з іншими доказами, що забезпечує більш об'єктивне вирішення справи.

Важливим кроком у нормативному врегулюванні правових основ застосування поліграфа стало оприлюднення у 2023 році Національною асоціацією поліграфологів України Методики проведення судових психологічних експертиз із використанням комп'ютерного поліграфа, яка була офіційно зареєстрована Міністерством юстиції України в лютому 2025 року [7].

Отже, можна зробити висновок, що використання поліграфа у кримінальному провадженні є ефективним інструментом збору інформації, але його результати мають оцінюватися комплексно, у поєднанні з іншими доказами, із дотриманням усіх правових норм і процедур. Це дозволяє підвищити об'єктивність і якість розслідування, не порушуючи права учасників процесу.

Список використаних джерел

Рогатюк В.І. Процесуальні аспекти використання поліграфа у кримінальному судочинстві. Криміналістичний вісник. 2014. С. 86-88. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/86d57ca5-3f08-4c86-8885-d0191538cef7/content

Поліщук А.С., Мировська А.В. Особливості застосування поліграфа. 2017. С. 1-2. URL: https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/5e366994-00d0-4d10-8be8-b18ee3fdc285/download

Туровець Ю. М. Проблемні аспекти та перспективи використання в Україні поліграфа для досягнення цілей кримінального судочинства. Університетські наукові записки. 2014. №. 4. – С. 192-203. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2014_4_27.pdf

Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text

Постанова Верховного Суду колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 25.09.2023 : справа *№* 165/93/22, прова-дження № 51-3601км23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113927796

Постанова Верховного Суду колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 26.01.2023 : справа № 183/3452/19, провадження № 51-3293 км 22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108686155

Вуйма А. Г., Злотник В. О. Використання в доказуванні результатів досліджень, проведених із застосуванням поліграфа. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, *111*(4), 2025. С. 284-294. URL: https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/970

Ключові слова: поліграф, кримінальне провадження, судова експертиза, психофізіологічна експертиза, докази, процесуальні норми, розслідування, доказова оцінка, оперативно-розшукова діяльність, правова регламентація.

Keywords: polygraph, criminal proceedings, forensic examination, psychophysiological examination, evidence, procedural norms, investigation, evaluation of evidence, investigative activity, legal regulation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Волошина В.К.

Скалозуб Юлія Романівна

здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Сучасний етап розвитку України пов’язаний із активними демократичними перетвореннями, які спрямовані на зміцнення законності, утвердження принципу верховенства права та реальне забезпечення прав і свобод людини. У цьому процесі важливе місце займає кримінальне судочинство, адже саме воно безпосередньо пов’язане із захистом прав осіб та притягненням винних до відповідальності. Очевидно, що ефективність кримінального провадження значною мірою залежить від того, наскільки чітко та правильно дотримуються процесуальні норми. Судове рішення може вважатися законним і обґрунтованим лише тоді, коли воно базується на повному й об’єктивному дослідженні всіх обставин справи, які, у свою чергу, повинні бути підтверджені належними доказами.

Разом із тим, на практиці досить часто виникають проблеми, пов’язані з визначенням допустимості доказів у кримінальному праві. Це питання має принципове значення, оскільки Кримінальний процесуальний кодекс України прямо забороняє використовувати недопустимі докази при ухваленні судових рішень. Однак на практиці не завжди є однозначне розуміння того, які саме докази слід вважати допустимими, а які – ні, що може призводити до помилок у правозастосуванні. Такі ситуації можуть впливати не лише на результати конкретних справ, але й на рівень довіри до судової системи загалом.[1]

У кримінальному процесі України важливе значення має інститут допустимості доказів, закріплений у статті 86 КПК України. Саме він визначає, чи може доказ бути використаний під час доказування. Доказ визнається допустимим лише за умови його отримання у порядку, передбаченому законом, тому значення має не лише його зміст, а й спосіб отримання – порушення процедури призводить до втрати юридичної сили.

Важливо розмежовувати допустимість, належність і достовірність доказів. Допустимість стосується дотримання процесуальної форми, належність – зв’язку з обставинами справи, а достовірність – правдивості інформації. Навіть належний і достовірний доказ може бути визнаний недопустимим, якщо його отримано з порушенням закону.

Особливу роль відіграють статті 87–88 КПК України. Зокрема, стаття 87 передбачає недопустимість доказів, отриманих із істотним порушенням прав і свобод людини (права на захист, недоторканності житла, приватного життя). Стаття 88 забороняє використання таких доказів судом, підкреслюючи пріоритет прав людини. На практиці проблеми допустимості

найчастіше виникають під час обшуків, допитів та негласних слідчих дій. Важливим є також принцип «плодів отруєного дерева», за яким недопустимими визнаються не лише незаконно отримані докази, а й усі похідні від них, що відповідає міжнародним стандартам справедливого судочинства. Вагомий вплив на формування цього підходу має Європейський суд з прав людини, який оцінює не тільки факт процесуальних порушень, а й загальну справедливість кримінального провадження.

Європейський суд з прав людини неодноразово застосовував доктрину «плодів отруйного дерева» (fruit of the poisonous tree) у своїх рішеннях, зокрема у справах «Гефген проти Німеччини», «Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Шабельник проти України», «Балицький проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України», «Яременко проти України». Згідно з цією позицією, якщо джерело доказу є незаконним, то всі отримані з нього докази також визнаються недопустимими «Гефген проти Німеччини»[2]

Концепція «очевидної недопустимості» доказів займає вагоме місце у сучасній практиці Верховного Суду, адже безпосередньо спрямована на забезпечення основоположних прав людини у кримінальному провадженні. Йдеться про ситуації, коли порушення норм процесуального законодавства є настільки явними, суттєвими та беззаперечними, що не потребують додаткового доведення чи детального дослідження доказів у суді. У таких випадках суд, керуючись принципами верховенства права та справедливого судочинства, має право одразу визнати відповідні докази недопустимими, не аналізуючи їх по суті. При цьому Верховний Суд акцентує увагу не лише на формальному дотриманні процесуальних вимог, а й на реальному забезпеченні гарантій прав людини, віддаючи перевагу змістовному підходу над формалізмом.

До поширених прикладів «очевидної недопустимості» належать випадки проведення слідчих (розшукових) дій із істотними порушеннями закону. Зокрема, це здійснення обшуку без ухвали слідчого судді за відсутності невідкладних підстав, що порушує право на недоторканність житла, а також отримання показань без участі захисника у ситуаціях, коли його присутність є обов’язковою, що безпосередньо обмежує право на захист. Окремо слід виділити випадки застосування фізичного або психологічного тиску з метою отримання доказів, що суперечить як національному законодавству, так і міжнародним стандартам, зокрема забороні катувань і нелюдського поводження. У подібних ситуаціях суд може не лише визнати такі докази недопустимими, а й поставити під сумнів законність усього процесу доказування, відмовившись враховувати відповідні матеріали без їх детального аналізу.

Зазначений підхід ґрунтується на положеннях ст. 87 КПК України, яка встановлює недопустимість доказів, здобутих унаслідок істотного порушення прав і свобод людини, а також на ст. 6 Конвенції про захист прав

людини і основоположних свобод, що гарантує право на справедливий суд. Окрему увагу у виступі було приділено забезпеченню права на захист під час проведення процесуальних і слідчих дій. Олександра Яновська підкреслила необхідність розмежування таких дій залежно від того, чи пов'язані вони з волевиявленням обвинуваченого: у випадках допиту, слідчого експерименту або впізнання участь адвоката є обов'язковою, і її відсутність може стати підставою для визнання доказів недопустимими.

Водночас дії, що не залежать від волі особи, зокрема відбір біологічних зразків, можуть здійснюватися без участі захисника, однак лише за умови суворого дотримання інших процесуальних гарантій – законності підстав, належного оформлення та недопущення порушень прав людини. Таким чином, концепція «очевидної недопустимості» доказів виступає важливим інструментом забезпечення справедливості кримінального процесу та гарантує, що судові рішення ґрунтуються виключно на доказах, отриманих у законний спосіб.[3]

Допустимість доказів є необхідною умовою законності та справедливості кримінального провадження, оскільки гарантує використання лише тих відомостей, які отримані з дотриманням процесуальних норм і прав людини. Порушення встановленої процедури тягне втрату доказом юридичної сили, а в окремих випадках – і недопустимість похідних доказів. Важливе значення має концепція «очевидної недопустимості», яка дозволяє суду одразу відхиляти докази, здобуті з грубими порушеннями. Дотримання цих вимог забезпечує ухвалення законних, обґрунтованих і справедливих судових рішень.

Список використаних джерел

Завидняк В.І. «Проблемні питання допустимості доказів у кримінальному провадженні». URL: https://lsej.org.ua/7_2020/92.pdf

Неклеса О.В. «Проблемні аспекти допустимості доказів у кримінальному провадженні: теорія та практика». URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/55-1.pdf

Маріса Скуба «Судова практика щодо допустимості доказів у кримінальних провадженнях: нові акценти». URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/sudova-praktika-shchodo-dopustimosti-dokaziv-u-kriminalnih-provadzhennyah-novi-akcenti.html

Ключові слова: допустимість доказів, кримінальне провадження, права людини, недопустимі докази, «очевидна недопустимість»

Keywords: admissibility of evidence, criminal proceedings, human rights, inadmissible evidence, "manifest inadmissibility"

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, доцент кафедри Волошина В.К.

Тельпіс Валерія Михайлівна

студентка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЯК ДОКАЗІВ

У сучасних умовах розвитку кримінальної юстиції та зростання рівня складності злочинності, зокрема організованої, транснаціональної та корупційної, особливого значення набувають негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД) як ефективний інструмент отримання доказової інформації. Традиційні способи збирання доказів не завжди дозволяють отримати необхідні відомості про підготовку або вчинення злочину, особливо коли правопорушення здійснюються в умовах конспірації. У таких випадках застосування негласних заходів є виправданим і необхідним.

Водночас використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій як доказів у кримінальному провадженні пов'язане з рядом складних правових питань. З одного боку, держава має забезпечити ефективне розслідування злочинів і притягнення винних до відповідальності, а з іншого – гарантувати дотримання прав і свобод людини, зокрема права на приватність і справедливий суд. Саме тому проблема допустимості та використання результатів НСРД у доказуванні є надзвичайно актуальною та потребує глибокого наукового аналізу.

Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному процесі України визначаються як різновид процесуальних дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню (ч. 1 ст. 246 КПК) [1]. Їх особливістю є те, що вони здійснюються таємно від осіб, щодо яких проводяться, а також від інших учасників кримінального провадження. Такий характер зумовлений необхідністю забезпечення ефективності розслідування, адже відкритість подібних заходів може призвести до втрати доказової інформації або унеможливити її отримання.

Правове регулювання негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється нормами Кримінального процесуального кодексу України, які визначають підстави, порядок та умови їх проведення. Застосування таких дій допускається за наявності відповідної ухвали слідчого судді (у визначених законом випадках), що є важливою гарантією дотримання прав людини. При цьому законодавство встановлює чіткі межі втручання у приватне життя особи, визначаючи, що такі заходи можуть застосовуватися виключно у випадках, коли іншим способом отримати інформацію неможливо (ст. 246 КПК).

Сутність НСРД полягає у поєднанні процесуальних і оперативно-розшукових елементів, що створює специфічний правовий режим їх проведення. Це, у свою чергу, впливає на особливості використання їх результатів у доказуванні. Результати негласних слідчих (розшукових) дій займають особливе місце у системі доказів у кримінальному процесі. Вони можуть бути представлені у вигляді аудіо- та відеозаписів, електронних

даних, документів або інших матеріальних носіїв інформації, що містять відомості про обставини кримінального правопорушення. Їх доказове значення визначається здатністю підтверджувати або спростовувати факти, які мають значення для кримінального провадження [2, с. 85].

Важливою особливістю таких доказів є їх походження. Оскільки вони отримуються в умовах таємності, це створює додаткові вимоги до їх процесуального оформлення та перевірки. Законодавець передбачає, що результати НСРД можуть бути використані як докази лише за умови дотримання встановленої процедури їх отримання, фіксації та збереження. Крім того, важливим аспектом є забезпечення доступу сторони захисту до таких матеріалів. Принцип змагальності сторін передбачає, що кожна сторона повинна мати можливість ознайомитися з доказами та надати свої аргументи щодо їх достовірності та допустимості. У випадку з НСРД це питання набуває особливої складності через необхідність збереження таємності певної інформації.

Однією з основних умов використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні є їх допустимість. Допустимість доказів означає відповідність способу їх отримання вимогам закону [2, с. 87]. У контексті НСРД це питання є особливо важливим, оскільки будь-яке порушення встановленої процедури може призвести до визнання доказу недопустимим.

Законодавство України встановлює, що негласні слідчі (розшукові) дії можуть проводитися лише за наявності законних підстав і з дотриманням процесуальних гарантій. Це включає у випадках, визначених законом, отримання дозволу слідчого судді, чітке визначення мети та обсягу проведення дії, а також належне документування її результатів. Особливе значення має також питання фіксації отриманої інформації, оскільки від цього залежить можливість її подальшого використання у суді.

У судовій практиці неодноразово підкреслюється, що порушення процедури проведення НСРД або неналежне оформлення їх результатів є підставою для визнання таких доказів недопустимими. Це свідчить про важливість суворого дотримання вимог законодавства на всіх етапах проведення відповідних дій. Незважаючи на наявність законодавчого регулювання, використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у практиці викликає низку проблем. Однією з найважливіших є проблема забезпечення балансу між інтересами кримінального правосуддя та правами людини. Проведення НСРД передбачає втручання у приватне життя особи, що повинно бути обґрунтованим і пропорційним поставленій меті [3, с. 56].

Іншою проблемою є складність забезпечення відкритості доказів для сторони захисту. У деяких випадках органи досудового розслідування обмежують доступ до матеріалів НСРД, посилаючись на їх секретний характер. Це може призводити до порушення права на справедливий суд і

ставити під сумнів законність отриманих доказів. Також варто звернути увагу на питання технічної достовірності результатів НСРД. Використання сучасних технологій дозволяє отримувати значний обсяг інформації, однак водночас виникає необхідність перевірки її автентичності та цілісності. Відсутність належної експертизи або сумніви щодо достовірності записів можуть негативно вплинути на їх доказове значення.

Аналіз судової практики Касаційного кримінального суду свідчить, що головним критерієм визнання доказу недопустимим є не будь-яке порушення процесуального закону, а саме істотне порушення прав і свобод людини. Суд підкреслює, що при застосуванні положень статті 87 КПК України необхідно встановити, чи було порушено фундаментальні права особи, а також обґрунтувати, чому таке порушення є настільки значним, що впливає на допустимість доказу. Такий підхід свідчить про орієнтацію судової практики на захист прав людини як пріоритету у кримінальному провадженні [4, с. 2].

Також у практиці Верховного Суду наголошується на застосуванні доктрини «плодів отруйного дерева», відповідно до якої недопустимість первинного доказу зумовлює недопустимість і похідних доказів, отриманих на його основі. Водночас суди повинні довести причинно-наслідковий зв’язок між первинним і похідним доказом, що ускладнює процес оцінки доказів і вимагає детального аналізу кожного конкретного випадку.

У практиці Касаційного кримінального суду значна увага приділяється проблемі провокації злочину як підставі для визнання доказів недопустимими. Відповідно до позиції Європейського суду з прав людини, якщо встановлено, що правоохоронні органи підбурювали особу до вчинення злочину, всі отримані внаслідок цього докази підлягають визнанню недопустимими, оскільки їх використання порушує право на справедливий суд. Відповідно, недопущення провокації є важливою гарантією законності доказування [5, с. 4].

Разом із тим судова практика виробила критерії відмежування провокації від допустимої поведінки правоохоронних органів. Зокрема, враховується наявність попередніх підстав для проведення негласних заходів, ступінь втручання правоохоронців у поведінку особи, а також наявність причинно-наслідкового зв’язку між їх діями та вчиненням злочину. При цьому сама по собі пропозиція неправомірної вигоди або контакт із правоохоронцями не завжди свідчить про провокацію, що підкреслює необхідність комплексної оцінки всіх обставин справи.

Отже, результати негласних слідчих (розшукових) дій є інструментом, який дозволяє отримувати інформацію про обставини злочину в умовах, коли інші методи є неефективними. Їх використання сприяє підвищенню ефективності розслідування та забезпеченню невідворотності кримінальної відповідальності. Разом із тим, застосування таких доказів потребує

суворого дотримання вимог законодавства, зокрема щодо їх допустимості, належності та достовірності. Особливу увагу слід приділяти забезпеченню прав людини та дотриманню принципу справедливого суду. У сучасних умовах розвитку кримінального процесу важливим є подальше вдосконалення законодавства та практики використання результатів НСРД, що дозволить забезпечити баланс між інтересами правосуддя та захистом прав і свобод людини.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13 квітня 2012 р. (зі змінами та доповненнями). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Сергєєва Д. Б. Напрями використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному доказуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 81-91.

Сергєєва Д. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій для отримання окремих видів доказів у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Law of Ukraine/Pravo Ukraini*. 2017. № 12. С. 49-61.

Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Рішення, внесені до ЄРДСР, за період з 2018 року по жовтень 2020 року / упоряд. Заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верхрвного Суду В. В. Щепоткіна, правове управління (III) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020. 69 с.

Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо провокації злочину (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2018–2025 роки / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду департаменту аналітичної та правової роботи; заст. голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду д. ю. н. Н. О. Антонюк. Київ, 2026. 65 с.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, докази, кримінальне провадження, допустимість доказів, доказування.

Keywords: covert investigative (search) actions, evidence, criminal proceedings, admissibility of evidence, proof.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мурзановська А. В.

Тарасова Вероніка Олександрівна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ: БАЛАНС МІЖ ЕФЕКТИВНІСТЮ ТА ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

Негласні слідчі розшукові дії є одним із найсильніших інструментів досудового розслідування, бо саме вони дають змогу отримати інформацію, яку відкритими способами здобути часто неможливо. Але водночас це і одна з найбільш чутливих сфер кримінального процесу, оскільки тут держава фактично втручається у приватне життя людини. Саме тому питання балансу між ефективністю розслідування і захистом прав людини залишається одним із ключових.

КПК України прямо визначає, що негласні слідчі розшукові дії є різновидом слідчих розшукових дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню. За змістом статті 246 їх можна проводити лише тоді, коли відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Це дуже важлива умова, бо вона показує, що НСРД мають бути не звичайним, а винятковим засобом збирання доказів. Крім того, найбільш інтенсивні види НСРД проводяться лише у провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [1].

Окремою гарантією виступає судовий контроль. За статтею 247 клопотання щодо проведення НСРД розглядає слідчий суддя апеляційного суду, а за статтею 248 таке клопотання має бути розглянуте протягом шести годин. У самому клопотанні обов’язково зазначаються обставини кримінального правопорушення, правова кваліфікація, дані про особу, місце або річ, вид НСРД, строк її проведення, а також обґрунтування того, чому інформацію не можна отримати інакше [1]. Це означає, що судовий дозвіл не може бути формальністю, а має спиратися на чітко наведені факти.

Важливо і те, що закон обмежує строки втручання. За статтею 249 строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД не може перевищувати двох місяців [1]. Отже, навіть за наявності дозволу таке втручання не може бути безконтрольним або невизначеним у часі. Це ще один прояв балансу, коли інтерес слідства не знищує принцип правової визначеності.

Разом з тим КПК передбачає і виняток із загального правила. За статтею 250 у невідкладних випадках, пов’язаних із врятуванням життя людей або запобіганням вчиненню тяжкого чи особливо тяжкого злочину, НСРД може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді [1]. Але навіть тут закон не залишає простору для свавілля, бо прокурор зобов’язаний невідкладно звернутися до слідчого судді, а у разі відмови отримана інформація підлягає знищенню. Тобто ефективність допускається лише настільки, наскільки вона не руйнує процесуальні гарантії.

Особливої уваги потребують НСРД, пов’язані з втручанням у приватне спілкування. Стаття 258 прямо встановлює, що ніхто не може зазнавати

такого втручання без ухвали слідчого судді [1]. Саме в цій частині найгостріше постає питання права на приватність, таємниці спілкування і меж допустимого контролю з боку держави. До таких дій належать, зокрема, аудіо та відеоконтроль особи, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. За статтею 260 аудіо та відеоконтроль особи можливий лише тоді, коли є достатні підстави вважати, що розмови, звуки, рухи або дії особи можуть містити відомості, що мають значення для досудового розслідування [1]. Це ще раз підтверджує, що закон вимагає не припущень, а належного обґрунтування.

Серед інших видів НСРД значне практичне значення мають обстеження публічно недоступних місць, спостереження за особою, річчю або місцем, контроль за вчиненням злочину, а також використання конфіденційного співробітництва [2, с. 807]. Саме тут найчастіше виникає ризик переходу межі між допустимим викриттям злочину і недопустимим провокуванням особи. Тому дуже важливо, що стаття 271 прямо забороняє провокувати або підбурювати особу до вчинення злочину, який вона не вчинила б без втручання правоохоронних органів [1]. Це одна з базових гарантій справедливого процесу, бо держава не має права спочатку створити злочинну ситуацію, а потім посилатися на її результати як на доказ.

Не менш важливими є гарантії після завершення НСРД. За статтею 252 хід і результати таких дій фіксуються у протоколі, а самі протоколи з додатками не пізніше ніж через двадцять чотири години передаються прокурору. За статтею 253 особи, чиї конституційні права були тимчасово обмежені, мають бути письмово повідомлені про це, причому таке повідомлення повинне бути здійснене протягом дванадцяти місяців з дня припинення дій, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом [1]. Це важливо, бо людина повинна знати, що її права обмежувалися, і мати можливість захищати себе. КПК також містить норми, спрямовані на збереження конфіденційної інформації та недопущення зайвого втручання у життя осіб, які взагалі можуть не мати стосунку до злочину. Стаття 254 забороняє розголошувати відомості про факт, методи та результати проведення НСРД. Стаття 255 передбачає, що інформація, речі та документи, які прокурор не визнає необхідними для подальшого розслідування, повинні бути невідкладно знищені [1]. Це має принципове значення, бо втручання у приватність не може перетворюватися на накопичення інформації про людину без законної мети.

Щодо використання результатів НСРД у доказуванні, стаття 256 встановлює, що протоколи, записи, фотознімки, речі і документи можуть використовуватися на тих самих підставах, що і результати інших слідчих розшукових дій [1]. Але фактично це означає не автоматичну допустимість, а необхідність суворо перевіряти, чи були дотримані підстави, порядок, строки, суб’єкти проведення і гарантії прав людини. Якщо ці вимоги

порушені, то страждає не лише приватність особи, а й якість самого доказування.

Окремо слід звернути увагу на проблематику сучасної практики застосування НСРД. На сьогодні основна проблема полягає не стільки у відсутності правового регулювання, скільки у складнощах його правильного застосування. У наукових працях і в оглядах судової практики звертається увага на кілька типових проблем: недостатнє обґрунтування клопотань про дозвіл на НСРД, порушення порядку фіксації ходу і результатів таких дій, сумніви щодо належних повноважень осіб, які їх проводили, а також проблеми з подальшим відкриттям матеріалів стороні захисту. Через це навіть фактично цінна для слідства інформація може втратити доказове значення. В умовах воєнного стану ці труднощі стали ще помітнішими, оскільки законодавство було адаптоване до особливих умов, але разом із цим зросли ризики процесуальних помилок і спорів щодо допустимості отриманих результатів [3, с. 701,702]. Тому головна проблема сучасної практики полягає в тому, що ефективність НСРД часто оцінюється через результат, хоча насправді вирішальним має залишатися дотримання законної процедури.

Суттєвою проблемою у сфері НСРД є також ризик їх поступового перетворення з виняткового інструменту кримінального провадження на занадто поширений засіб отримання інформації. Небезпека полягає в тому, що за умов складності розслідування тяжких злочинів саме негласні заходи нерідко сприймаються як найбільш зручний механізм збирання доказів, хоча їх застосування завжди пов’язане з глибоким втручанням у приватне життя особи. Унаслідок цього виникає загроза зміщення пріоритетів: не права людини визначають межі допустимого втручання, а потреби слідства починають переважати над принципом пропорційності. Така тенденція може негативно впливати не лише на права конкретної особи, а й на загальний рівень довіри до органів правопорядку та правосуддя.

Вирішення цієї проблеми слід пов’язувати насамперед із посиленням гарантій винятковості застосування НСРД. Для цього важливо, щоб на практиці кожне рішення про проведення таких дій супроводжувалося ретельною перевіркою їх необхідності, співмірності та виправданості саме в конкретному провадженні. Крім того, доцільним є підвищення стандартів відповідальності посадових осіб за безпідставне або надмірне втручання у права людини, а також формування сталої судової практики, яка б послідовно виключала можливість використання результатів НСРД, отриманих із порушенням закону. Лише за таких умов негласні слідчі дії зможуть залишатися ефективним, але водночас справді винятковим засобом досягнення завдань кримінального процесу.

На нашу думку, баланс між ефективністю та правами людини у сфері НСРД можливий лише тоді, коли слідство дійсно сприймає ці дії як виняток, а не як

стандартний спосіб роботи. Ефективність розслідування має поєднуватися із законністю, судовим контролем, забороною провокації, належною фіксацією результатів і подальшим інформуванням особи про обмеження її прав.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : *Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 1 квіт. 2026 р.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 14.04.2026).
2. Кікінчук В. В. Огляд судової практики з питань проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 32, № 2. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.60 (дата звернення: 14.04.2026).
3. Волошина В. К., Гуменюк А. С. *Аналіз законодавчих новел до глави 21 Кримінального процесуального кодексу України в умовах воєнного стану*. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 3. С. 701–704. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-3/172 (дата звернення: 14.04.2026).

Ключові слова: негласні слідчі дії, досудове розслідування, права людини, допустимість доказів
Keywords: covert investigative actions, pre-trial investigation, human rights, admissibility of evidence
Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри Волошина В.К.

Тімнова Дар'я Вадимівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННІ (ЦИФРОВІ) ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ДОПУСТИМОСТІ ТА ОЦІНКИ

Електронні (цифрові) докази посідають дедалі вагоміше місце у системі кримінального процесуального доказування в Україні, проте їх нормативне регулювання залишається недостатнім. Правову основу поводження з електронними доказами у кримінальному провадженні становлять статті 84–86 (поняття, властивості та джерела доказів), 93 (збирання доказів), 94 (оцінка доказів), 99 (документи як джерело доказів) Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. №4651-VI [1]. Відповідно до ч. 1 ст. 99 КПК електронні докази належать до категорії документів і охоплюють матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису, а також інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані), що містяться у відкритих (інтернет, соціальні мережі) чи закритих (приватні месенджери, особисте листування, флешносії, карти пам'яті) мережах. Водночас ані поняття «цифровий (електронний) доказ», ані перелік їхніх видів у КПК прямо не

закріплені, що породжує відсутність єдиного процесуального режиму збирання, фіксації та оцінки такої інформації. Оцінка доказів здійснюється відповідно до ст. 94 КПК – за внутрішнім переконанням судді, що ґрунтується на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин провадження. Ця загальна формула потребує конкретизації стосовно цифрових доказів з урахуванням їхніх специфічних властивостей: нематеріальності, легкої відтворюваності, ризику фальсифікації та залежності від технічних засобів відтворення.

Ключовою теоретичною проблемою є відмежування поняття «цифровий (електронний) доказ» від суміжних категорій. Погорецький М. А. [2, с. 115] здійснює комплексний теоретико-методологічний аналіз співвідношення понять «цифрові (електронні) докази» та «цифрова (електронна) форма доказів» у кримінальному процесуальному доказуванні й констатує, що в умовах цифровізації в доктрині та правозастосовній практиці зберігається відсутність єдності у розумінні процесуальної природи доказової інформації, зафіксованої в електронному середовищі, що призводить до ототожнення доказів із їх формою. Автор обґрунтовує, що цифровий (електронний) доказ – це процесуально оформлені фактичні дані, що містяться в електронному середовищі, тоді як цифрова (електронна) форма доказів є лише способом фіксації та передачі доказової інформації різних видів (показань, документів, речових доказів). Таке розмежування має вирішальне практичне значення: воно визначає процесуальний режим збирання, перевірки та оцінки таких доказів, зокрема щодо застосування положень ст. 84 (класифікація доказів за джерелом) та ст. 94 КПК.

Центральним питанням практики є визначення критеріїв допустимості цифрових (електронних) доказів. Романюк В. В. та Абламський С. Є. [3, с. 140] надають характеристику кожній складовій допустимості таких доказів і виокремлюють три обов'язкові критерії: 1) належне джерело отримання доказів – доказова інформація має виходити з процесуально визначеного джерела; слід розмежовувати відкриті (публічні) та закриті (приватні) цифрові джерела, де останні потребують застосування заходів забезпечення (тимчасового доступу, обшуку, НСРД); 2) належний суб'єкт збирання – слідчий, дізнавач, прокурор або за їхнім дорученням; порушення вимоги щодо суб'єкта є безумовною підставою для виключення доказу; 3) належний спосіб збирання – дотримання процесуальної форми отримання, фіксації та зберігання цифрових даних, включно із забезпеченням автентичності (цілісності) за допомогою криптографічного хешування. Автори також наголошують на доктринальній проблемі: відсутність у чинному КПК поняття та видів електронних доказів, а також правового статусу копії електронного доказу ускладнює виконання критерію допустимості на практиці і породжує різні підходи в судовій практиці.

Важливою теоретичною і практичною проблемою є трансформація цифрового (електронного) сліду у допустимий доказ. Грищук В. Р. [4, с. 68] досліджує використання електронних даних у кримінальному провадженні та встановлює, що ключовою умовою перетворення цифрового сліду у повноцінний доказ є забезпечення процесуальної форми його отримання та автентичності – підтвердженої незмінності даних від моменту вилучення до судового розгляду. Особливої гостроти набуває проблема даних із хмарних сховищ, соціальних мереж та месенджерів: вони зберігаються на серверах за межами кримінального провадження, легко видаляються, а їх отримання нерідко потребує міжнародного співробітництва або використання НСРД. Автор обґрунтовує, що для доказового значення цифрових даних необхідним є: опис середовища їх отримання (метадані, IP-адреса, дата, протокол), контроль цілісності (хеш-значення), ланцюг збереження (chain of custody) та можливість незалежного відтворення. Відсутність хоча б одного з цих елементів підвищує ризик визнання доказу недопустимим на підставі ст. 86 КПК.

На рівні судової практики Верховним Судом сформовано підходи до оцінки електронних доказів, які, проте, потребують законодавчого закріплення. Жидовцев Я. В. [5, с. 302] встановлює, що в кримінально-процесуальному законодавстві відносини щодо електронних доказів урегульовані не достатньо чітко, що спричиняє відсутність єдиного підходу судів до розуміння електронних доказів. На основі аналізу судової практики автор формулює авторську дефініцію «електронні докази» та підкреслює, що допустимість електронного документа як доказу не можна заперечувати виключно на підставі того, що він має електронну форму (ч. 2 ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг»). При оцінці електронних доказів, отриманих із відкритих джерел (інтернет, соціальні мережі), ВС рекомендує застосовувати Протокол Берклі як міжнародний стандарт верифікації цифрових даних. Вважаємо, що вдосконалення правового регулювання електронних (цифрових) доказів у кримінальному провадженні потребує: по-перше, законодавчого закріплення у КПК поняття «цифровий (електронний) доказ» та його видів (дані із відкритих і закритих джерел, метадані, дані НСРД); по-друге, встановлення обов'язкового стандарту забезпечення автентичності з використанням хеш-значень при вилученні цифрових носіїв; по-третє, закріплення у КПК порядку застосування копії електронного доказу як рівнозначного оригіналу.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Ст. 84–86, 93, 94, 99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

2. Погорецький М. А. Цифрові (електронні) докази та цифрова (електронна) форма доказів: розмежування понять і його значення для кримінального процесуального доказування. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353257.
3. Романюк В. В., Абламський С. Є. Критерії допустимості цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі. Право і безпека. 2024. № 2 (93). С. 140–150. URL: https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/download/818/653.
4. Грищук В. Р. Електронні (цифрові) дані у кримінальному провадженні: від електронного сліду до доказу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Том 5, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355851.
5. Жидовцев Я. В., Мілімко Л. В. Електронні докази в кримінальному судочинстві України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Том 3, № 88. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/330827.

Ключові слова: електронні докази, цифрові докази, допустимість доказів, оцінка доказів, КПК України, кримінальне провадження, автентичність, цифровий слід, хеш-значення, ланцюг збереження, Протокол Берклі, цифровізація кримінального процесу.
Keywords: electronic evidence, digital evidence, admissibility of evidence, evaluation of evidence, CPC of Ukraine, criminal proceedings, authenticity, digital trace, hash value, chain of custody, Berkeley Protocol, digitalization of criminal procedure.
Науковий керівник: к.ю.н., доц. Підгородинська А.В.

Тучак Олександра Іванівна, Кошуцька Орина Олександрівна
здобувачки 4-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОВОКАЦІЯ ЗЛОЧИНУ ТА ЇЇ ПРАВОВЕ ЗАСТОСУВАННЯ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ СУДАХ

Актуальність теми зумовлена поширеним використанням у кримінальному провадженні негласних слідчих (розшукових) дій, під час яких виникає проблема відмежування допустимого документування злочину від незаконної провокації. Практика свідчить, що правоохоронні органи нерідко виходять за межі пасивного спостереження та фактично формують у особи намір вчинити кримінальне правопорушення. За таких умов виникає питання про допустимість отриманих доказів, оскільки створення злочинного наміру з боку держави суперечить принципам законності, змагальності та праву особи на справедливий суд.
Наукова й практична значущість дослідження полягає у відсутності в КПК України чітких критеріїв розмежування правомірної оперативної діяльності та провокації злочину. Частина 7 статті 271 КПК України лише забороняє провокування особи, однак не визначає ознак такої поведінки та

процесуальних наслідків її встановлення [1]. У зв'язку з цим ключове значення мають стандарти, сформовані ЄСПЛ, відповідно до яких визначальним критерієм є наявність у особи первинного злочинного умислу до втручання правоохоронних органів. Якщо такий умисел виник саме внаслідок дій агента чи оперативного працівника, отримані матеріали визнаються недопустимими, а провадження – таким, що не відповідає вимогам статті 6 Конвенції.

Аналіз новітньої практики Верховного Суду свідчить, що за відсутності законодавчого визначення провокації злочину саме судова практика формує критерії її встановлення. Суд виходить із того, що наявність провокації може бути встановлена лише після комплексної оцінки всіх фактичних обставин справи. При цьому визначальне значення має не окремий факт взаємодії особи з правоохоронцем, а характер поведінки останнього та його вплив на виникнення чи реалізацію злочинного наміру. У справах №346/2640/20 та №495/263/17 Верховний Суд зазначив, що ознаками провокації можуть бути штучне створення умов для передачі неправомірної вигоди, ініціювання контакту з особою без об'єктивної необхідності, попередня підготовка до фіксації події, навмисне формування у особи враження про готовність службовця прийняти неправомірну вигоду, а також наполегливе спонукання до вчинення діяння [2].

Водночас Верховний Суд послідовно наголошує, що провокація завжди передбачає активну поведінку правоохоронця або залученого агента, яка проявляється у повторних зверненнях, ініціюванні зустрічей, нагадуваннях чи схилянні особи до дій, яких вона спочатку не планувала вчиняти. Разом із тим сам факт конфіденційного співробітництва особи з правоохоронними органами, її попередня судимість або мотиви співпраці не можуть автоматично свідчити про наявність провокації, що підтверджено у справах №303/7389/23 та № 495/263/17. Окремо у справі №759/2271/18 Суд, спираючись на практику ЄСПЛ, сформулював важливий процесуальний підхід: посилання на провокацію є несумісним із повним запереченням факту вчинення діяння. Тому особа, яка заявляє про провокацію, повинна визнавати сам факт вчинення відповідних дій, але стверджувати, що вони стали наслідком незаконного впливу збоку правоохоронних органів [2].

Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо провокації злочину формують цілісну концепцію провокації злочину у розумінні практики ЄСПЛ. У рішенні у справі «Тейксейра де Кастро проти Португалії» суд виходить із того, що використання доказів, одержаних у результаті підбурювання особи до вчинення злочину, є несумісним із правом на справедливий суд, гарантованим пунктом 1 статті 6 Конвенції. Якщо злочин став наслідком активного втручання правоохоронних органів, а не результатом уже існуючого наміру особи, усі отримані таким шляхом матеріали повинні визнаватися недопустимими [3]. Особливого значення це

набуває у випадках, коли негласна операція проводилася без належної правової підстави або без ефективних гарантій від зловживань.

Подальший розвиток цей підхід отримав у справі «Раманаускас проти Литви», у якій ЄСПЛ наголосив, що провокація злочину має місце у разі, якщо правоохоронні органи не обмежуються фіксацією вже існуючої протиправної діяльності, а шляхом повторних пропозицій, ініціювання контактів або інших активних дій формують у особи намір на вчинення кримінального правопорушення [4]. Суд окремо підкреслив, що навіть визнання особою факту вчинення злочину не усуває необхідності перевірки доводів про підбурювання, оскільки зізнання не нейтралізує наслідків незаконної провокації.

У рішеннях «Фурхт проти Німеччини» [5] та «Чохонелідзе проти Грузії» [6] ЄСПЛ сформулював матеріально-правовий критерій перевірки провокації. Відповідно до нього, перед початком негласної операції у правоохоронних органів повинні існувати конкретні, об'єктивні та перевірені відомості про схильність особи до вчинення злочину або про підготовку нею відповідного діяння. За відсутності таких даних втручання держави розглядається як створення злочину, а не як його документування. Крім того, Суд вимагає перевіряти, чи не мав заявник або конфіденційний співробітник особистої зацікавленості, прихованих мотивів чи інших причин для штучного ініціювання кримінального переслідування.

Процесуальний критерій був деталізований у справах «Худобін проти Росії» [7], «Баннікова проти Росії» [8] та «Раманаускас проти Литви». Суд виходить із того, що допустимість таємних операцій залежить від наявності у національному законодавстві чіткої, передбачуваної та підконтрольної суду процедури їх санкціонування і проведення. Під час розгляду доводів про провокацію національний суд зобов'язаний з'ясувати причини початку операції, характер участі правоохоронців, ступінь їх впливу на поведінку особи та наявність будь-яких форм тиску або схиляння. Якщо ці питання не були належним чином досліджені, кримінальне провадження не може вважатися таким, що відповідає вимогам справедливого суду.

Важливе значення має також позиція ЄСПЛ щодо причинно-наслідкового зв'язку між діями правоохоронців і вчиненням злочину. У справі «Акбай та інші проти Німеччини» Суд зазначив, що навіть за наявності окремих елементів підбурювання особа може вважатися жертвою порушення статті 6 Конвенції лише тоді, коли саме дії представників держави стали вирішальним чинником виникнення злочинного наміру та подальшого вчинення правопорушення [9]. Якщо ж особа діяла на підставі вже сформованого наміру, а правоохоронці лише задокументували її поведінку, підстав для визнання провокації немає.

Отже, стандарти, сформовані практикою ЄСПЛ, ґрунтуються на необхідності чіткого відмежування правомірного використання негласних методів

розслідування від недопустимого спонукання особи до вчинення кримінального правопорушення. Застосування результатів НСРД як доказів є можливим лише за умови, що поведінка представників держави має виключно пасивний характер і спрямована на документування вже існуючого злочинного наміру. Якщо ж правоохоронний орган або залучений агент фактично формує у особи намір на вчинення діяння, який до цього був відсутній, така діяльність повинна розцінюватися як провокація злочину, а отримані в її результаті матеріали – як недопустимі докази у кримінальному провадженні.

Водночас національне кримінальне процесуальне законодавство потребує подальшого вдосконалення у частині визначення меж допустимого втручання правоохоронних органів під час проведення оперативно-розшукових заходів і НСРД. Недостатня нормативна визначеність критеріїв розмежування правомірної фіксації злочинної діяльності та незаконного підбурювання створює ризики зловживань і неоднакового правозастосування. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах дії правового режиму воєнного стану, коли сфера застосування негласних засобів кримінального переслідування істотно розширюється. За таких обставин необхідним є посилення судового контролю за санкціонуванням і перевіркою результатів НСРД, удосконалення процедур документування та легалізації матеріалів оперативної діяльності, а також запровадження ефективних механізмів зовнішнього нагляду, здатних унеможливити приховане використання провокаційних методів.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо провокації злочину (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2018–2025 роки / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи ККС департаменту аналітичної та правової роботи; заст. голови ККС у складі ВС д.ю.н. Н.О. Антонюк. Київ, 2026. 65 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_provok_zloch.pdf

Case Of Teixeira de Castro V. Portugal (Application №25829/94). URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58193 (дата звернення 06.04.2026)

Case Of Ramanauskas V. Lithuania (Application №74420/01). URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-84935 (дата звернення 06.04.2026)

Case Of Furcht V. Germany (Application №54648/09). URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-147329

Case Of Tchokhonelidze V. Georgia (Application №31536/07). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60448
Case Of Khudobin V. Russia (Application №59696/00). URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-77692
Case Of Bannikova V. Russia (Application №18757/06). URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-101589
Case Of Akbay and others V. Germany (Applications №40495/15 and 2 others). URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-204996

Ключові слова: кримінальний процес, негласні слідчі розшукові дії, провокація злочину, підбурювання особи до вчинення злочину, ЄСПЛ.
Keywords: criminal procedure, covert investigative (detective) actions, crime provocation, incitement to commit a crime, ECHR.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Мурзановська А. В.

Удод Вікторія Володимирівна
здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність теми зумовлена суттєвими трансформаціями кримінального процесуального законодавства України в умовах воєнного стану, які безпосередньо впливають на реалізацію права на захист у кримінальному провадженні. Воєнні дії, зміна територіальної підсудності, запровадження дистанційних форм судового розгляду, посилення процесуальних обмежень та необхідність оперативного здійснення слідчих (розшукових) дій створюють нові виклики для забезпечення ефективної участі захисника та дотримання принципу змагальності сторін. У практиці кримінального судочинства виникають проблеми доступу до адвоката, своєчасного ознайомлення з матеріалами справи, забезпечення конфіденційності спілкування та реалізації процесуальних гарантій підозрюваного й обвинуваченого.

Проблема реалізації права на захист у кримінальних провадженнях, що здійснюються за участю захисника в обов’язковому порядку та часто у формі in absentia, полягає у суттєвій дисбалансованості між формальною наявністю адвоката та фактичною ефективністю захисту. У таких провадженнях обвинувачені, зокрема у справах щодо воєнних злочинів, перебувають поза межами досяжності органів досудового розслідування та суду, що об’єктивно унеможливлює безпосередню комунікацію із захисником, уточнення позиції клієнта та узгодження стратегії захисту. Це призводить до ситуацій, коли адвокат змушений діяти виключно на підставі матеріалів кримінального провадження, що вже сформовані стороною

обвинувачення, без можливості отримати альтернативні пояснення або докази [4, с. 438-444]. Унаслідок цього виникають ризики формалізації участі захисника та зниження рівня реалізації принципу змагальності сторін, що є ключовою гарантією справедливого судового розгляду.

Додатково у практичній площині спостерігаються випадки неналежного здійснення захисту, що підтверджується результатами моніторингів судових рішень. Зокрема, зафіксовано ситуації, коли захисники не наводили жодних аргументів на користь обвинуваченого (справа № 751/1303/23, Новозаводський районний суд м. Чернігова [2]; справа № 761/9575/22, Шевченківський районний суд м. Києва [7]), не забезпечували належного збирання та подання доказів захисту, а також не здійснювали повного ознайомлення з матеріалами кримінального провадження (Макарівський районний суд Київської області, справа № 370/1757/23 [1]). Такі випадки свідчать про системну проблему недостатньої процесуальної активності захисників у справах in absentia, що, у поєднанні з обмеженим доступом до підзахисного, створює ризик порушення стандартів ефективної правової допомоги.

Проблематика використання відеоконференцзв’язку (ВКЗ) у кримінальному провадженні полягає у розриві між його технічною доступністю та фактичною здатністю забезпечити повноцінну участь сторін у судовому розгляді. Хоча ВКЗ є важливим інструментом забезпечення безперервності правосуддя, особливо в умовах воєнного стану, його застосування нерідко набуває формального характеру, що негативно впливає на реалізацію процесуальних гарантій. Ефективна участь сторін передбачає не лише можливість підключення до судового засідання, але й належну якість зв’язку, можливість оперативної комунікації з судом, повноцінне сприйняття процесуальних дій та активну реалізацію прав сторони захисту і обвинувачення. У випадку недотримання цих умов відбувається фактичне звуження змісту права на справедливий судовий розгляд, що суперечить базовим засадам кримінального процесу.

Практика моніторингів засвідчує наявність суттєвих порушень під час участі адвокатів у судових засіданнях через ВКЗ, що проявляються у неналежних умовах підключення та недостатній процесуальній активності. Зокрема, зафіксовано випадки участі захисників у судових засіданнях у неприйнятних умовах (під час керування транспортним засобом, у русі або за умов нестабільного зв’язку), що унеможливлювало повноцінне сприйняття матеріалів справи та належну взаємодію із судом (справа № 760/21748/24, Солом’янський районний суд м. Києва [3]). Також встановлено випадки відсутності ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, відмови від участі у допитах та несформованості правової позиції під час судових дебатів, що свідчить про формалізацію участі захисника.

Проблема належного реагування суду, системи безоплатної правової допомоги та органів адвокатського самоврядування на порушення з боку захисників у кримінальному провадженні набуває особливої актуальності в контексті забезпечення реальності, а не формальності права на захист. Зафіксовані випадки неявки захисників, їх пасивної участі або неналежного виконання професійних обов'язків (зокрема у справі № 367/1956/25, Ірпінський міський суд Київської області [6]) свідчать про наявність системної проблеми недостатнього процесуального контролю за якістю правничої допомоги. Така ситуація призводить до ризику фактичної імітації захисту, коли участь адвоката має формальний характер і не забезпечує досягнення цілей кримінального судочинства, зокрема дотримання принципів змагальності та рівності сторін.

Водночас чинне кримінальне процесуальне законодавство України передбачає для суду достатній обсяг повноважень для реагування на неналежну поведінку захисника під час судового розгляду. У разі незначних порушень процесуальної дисципліни суд вправі обмежитися усним зауваженням, тоді як у випадках неявки захисника, участь якого є обов'язковою, застосовуються положення частини першої статті 324 Кримінального процесуального кодексу України, що передбачають відкладення судового розгляду, визначення нової дати та вжиття заходів для забезпечення явки учасників процесу [5]. Крім того, за наявності неповажних причин неявки суд має право ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність адвоката перед відповідними органами адвокатського самоврядування.

Вирішення проблем реалізації права на захист у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу, спрямованого на поєднання процесуальних гарантій із реальними механізмами їх забезпечення. Насамперед доцільним є посилення процесуального контролю за ефективністю участі захисника шляхом чіткого реагування суду на випадки пасивної або формальної участі адвоката, зокрема через послідовне застосування передбачених КПК України заходів процесуального впливу та ініціювання дисциплінарної відповідальності у разі неналежного виконання професійних обов'язків. Важливим напрямом є також удосконалення функціонування системи безоплатної правової допомоги, зокрема запровадження механізмів оперативної заміни неефективного захисника та моніторингу якості надання правничої допомоги. Окремо необхідно підвищити стандарти використання відеоконференцзв'язку, забезпечивши технічну готовність учасників, належні умови участі та пріоритет особистої присутності у випадках, коли дистанційна форма не гарантує повноцінної реалізації процесуальних прав [5, с. 438-444].

Узагальнюючи, проблеми реалізації права на захист у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану полягають у поєднанні об'єктивних обмежень, пов'язаних із безпековою ситуацією, та недостатньої ефективності процесуальних гарантій. Практика свідчить про ризики формалізації участі захисника, зокрема у провадженнях in absentia та під час використання відеоконференцзв'язку, що ускладнює забезпечення реальної змагальності сторін. Додатково проблемним залишається неналежне реагування на випадки пасивної або неефективної роботи адвокатів, що послаблює механізми контролю за якістю правничої допомоги. У сукупності ці фактори зумовлюють необхідність подальшого удосконалення процесуальних та організаційних гарантій права на захист в Україні.

Список використаних джерел

Вирок Макарівського районного суду Київської області у справі №370/1757/23 від 09 липня 2025 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128730523 (дата звернення: 17.04.2026)

Вирок Новозаводського районного суду міста Чернівці у справі 751/1303/23 від 26 жовтня 2023 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114511607 (дата звернення: 17.04.2026)

Вирок Солом'янського районного суду міста Києва у справі №760/21748/24 від 09 травня 2025 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127418319 (дата звернення: 17.04.2026)

Главюк І.В., Дроздов О.М. Проведення судового засідання у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: доктринальні та практичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 438–444. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2023/104.pdf. (дата звернення: 17.04.2026)

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text. (дата звернення: 17.04.2026)

Ухвала Ірпінського міського суду Київської області у справі №367/1956/25 від 10 березня 2026 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134811354 (дата звернення: 17.04.2026)

Ухвала Шевченківського районного суду міста Києва у справі №761/9575/22 від 04 жовтня 2023. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114262666 (дата звернення: 17.04.2026)

Ключові слова: право на захист, кримінальне провадження, воєнний стан, захисник, адвокат, змагальність сторін, справедливий суд, відеоконференцзв'язок, безоплатна правова допомога, процесуальні гарантії, ефективний захист

Keywords :right to defense, criminal proceedings, martial law, defense counsel, lawyer, adversarial principle, fair trial, in absentia proceedings, video conferencing, free legal aid, procedural guarantees, effective defense

Науковий керівник : завідувач кафедри, д. ю. н., професор Торбас О.О.

Халілова Дарина Іванівна
здобувачка 3-го курсу Миколаївського юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження воєнного стану в Україні суттєво вплинуло на функціонування всіх державних інституцій, зокрема й органів досудового розслідування. Умови збройної агресії зумовлюють необхідність адаптації кримінального процесу до нових викликів, пов'язаних із безпековими ризиками, обмеженістю ресурсів, порушенням логістики та тимчасовою окупацією окремих територій. Цитуючи Тита Лівія, – «Закони, створені під час миру, скасовує війна; закони, створені під час війни, скасовує мир», зауважимо, що передбачені законом нормативні приписи в умовах мирного часу не можуть діяти в тому ж форматі під час війни [4].

Особливої актуальності набуває питання проведення слідчих (розшукових) дій, адже саме вони є основним інструментом збирання доказів у кримінальному провадженні. В умовах воєнного стану законодавець передбачив низку змін і спрощень, які спрямовані на забезпечення ефективності розслідування при збереженні базових гарантій прав людини.

У зв'язку з подіями 2014 року на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» № 1631-VII від 12 серпня 2014 року Кримінальний процесуальний кодекс України було доповнено розділом IX-1. Зокрема, статтею 615 Кримінального процесуального кодексу України запроваджено особливий режим досудового розслідування, що діє в умовах воєнного стану [2], яка згодом після повномасштабного вторгнення визначила особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану в цілому – і на досудовому розслідуванні, і в судовому провадженні.

Перша ключова зміна стосується самого початку кримінального процесу – реєстрації провадження в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР). У мирний час провадження вважається розпочатим лише з моменту внесення даних до цієї електронної бази. Однак, нова редакція п.1 ч.1 статті 615 КПК України враховує реалії війни або надзвичайних ситуацій [2]. Тепер, якщо через обстріли, відсутність світла, зв'язку чи інші технічні збої немає доступу до системи ЄРДР, слідчий, дізнавач, або прокурор мають право почати розслідування «в ручному

режимі». Замість електронного запису вони видають офіційну письмову постанову про початок досудового розслідування. Цей документ має таку ж юридичну силу, як і реєстрація в системі, що дозволяє правоохоронцям негайно проводити обшуки, затримання чи експертизи, не чекаючи відновлення мережі. Щойно технічна можливість з'явиться, усі дані з паперової постанови мають бути невідкладно перенесені до ЄРДР.

Згідно з положеннями п.2 ч.1 статті 615 КПК України, у разі об'єктивної неможливості виконання слідчим суддею своїх функцій, прокурор отримує право санкціонувати проведення таких дій як обшук, огляд житла чи іншого володіння особи, а також негласних слідчих (розшукових) дій [2].Такі слідчі дії обов'язково фіксуються доступними технічними засобами відеозапису (особливо за відсутності понятих), а всі отримані матеріали мають бути передані на розгляд слідчому судді одразу після відновлення технічної можливості для забезпечення судового контролю. При цьому важливо розуміти, що будь-яка слідча дія, проведена за санкцією прокурора, а не слідчого судді, повинна мати чітке обґрунтування неможливості звернення до суду, інакше виникає високий ризик визнання отриманих доказів недопустимими у майбутньому.

Іншою фундаментальною зміною є трансформація інституту понятих, яка регламентована п.1 ч.1 абзац 3 статті 615 КПК України [2]. У цій нормі зазначено, що за умови виникнення загрози життю та здоров'ю учасників кримінального провадження або у разі фізичної неможливості залучення цивільних осіб, слідчі (розшукові) дії можуть проводитися без понятих. Відсутність понятих під час проведення слідчих дій повинна обов'язково компенсуватися безперервною відеофіксацією, яка фактично виконує роль надійного цифрового засобу контролю за законністю. У сучасних умовах технічні засоби фіксації вже не є лише допоміжним інструментом – вони стають основною процесуальною гарантією, що дає змогу об'єктивно відтворити перебіг слідчої дії та мінімізувати вплив людського фактору.

Особливої уваги заслуговує проведення огляду місця події у справах про порушення законів та звичаїв війни за ст. 438 КК України, де слідчому доводиться працювати з уламками ракет, нерозірваними боєприпасами та масовими похованнями тощо [3]. Такий огляд вимагає залучення вузькопрофільних спеціалістів, зокрема вибухотехніків та саперів, а також суворого дотримання міжнародних стандартів. На нашу думку, здійснення розслідування в районах бойових дій потребує від слідчого не лише ґрунтовних юридичних знань, а й спеціальної криміналістичної підготовки, зокрема для встановлення та розпізнавання засобів ведення війни, заборонених нормами міжнародного права.

В умовах бойових дій особливої ваги набуває оперативна та якісна фіксація доказів, адже обставини, в яких здійснюються слідчі (розшукові) дії, є нестабільними та небезпечними. Місця подій часто зазнають

руйнувань унаслідок обстрілів або інших воєнних дій, що ускладнює або взагалі унеможливлює повторний огляд. Свідки подій можуть бути змушені евакуюватися, втратити зв'язок або навіть загинути, що значно знижує можливість отримання їхніх показань у майбутньому. Крім того, існує високий ризик втрати або знищення матеріальних доказів через вплив зовнішніх факторів.

Дотримання прав людини під час слідчих дій є обов'язковим навіть при спрощенні процесуальних норм. Згідно зі ст. 8 та ст. 19 Конституції України, правоохоронці мають діяти виключно на засадах верховенства права [1]. Основні гарантії включають недоторканність особи (ст. 29 КУ) та житла (ст. 30 КУ), а також безумовне право на адвокатську допомогу (ст. 59 КУ) і захист від самообвинувачення (ст. 63 КУ)[1].

Отже, проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану має свої особливості, зумовлені необхідністю оперативного реагування та роботи в небезпечних умовах. Запроваджені спрощення сприяють ефективності досудового розслідування, однак водночас підвищують вимоги до професійності слідчих і прокурорів.

Важливу роль відіграє належна фіксація доказів і використання технічних засобів, що забезпечують об'єктивність процесу. При цьому ключовим залишається дотримання прав і свобод людини, адже саме баланс між ефективністю розслідування та законністю визначає якість правосуддя в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення:09.04.2026)

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 (дата звернення: 07.04.2026)

3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341- III URL:https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 08.04.2026)

4. Гущин О. О., Власенко Д. Р., Тищенко О. І. Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану: законодавчі новації. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/131 (дата звернення: 07.04.2026)

Ключові слова: воєнний стан, слідчі (розшукові) дії, особливий режим досудового розслідування, відеофіксація, поняті, повноваження прокурора, воєнні злочини, допустимість доказів.

Keywords: martial law, investigative (search) actions, special regime of pre-trial investigation, video recording, witnesses, powers of the prosecutor, war crimes, admissibility of evidence.
Науковий керівник: PhD, доцент Мусиченко О.М.

Храмченкова Марія Вадимівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету "Одеська юридична академія"

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ РОЗУМНИХ СТРОКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Дотримання розумних строків у кримінальному провадженні є однією з важливих гарантій справедливого судочинства та ефективного захисту прав людини. Значення цієї гарантії полягає в тому, що надмірна тривалість кримінального провадження негативно впливає на реалізацію права на захист, створює для особи стан правової невизначеності та може свідчити про недостатню ефективність діяльності органів досудового розслідування і суду. Саме тому питання дотримання розумних строків має не лише процесуальне, а й вагоме правозахисне значення.

На конституційному рівні розумні строки розгляду справи належать до основних засад судочинства, а законодавство про судоустрій гарантує кожному право на справедливий суд упродовж розумного строку [1]. Відповідний стандарт закріплено також у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає право на розгляд кримінального обвинувачення упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом [2]. Важливим є і те, що національне законодавство зобов'язує суди застосовувати практику Європейського суду з прав людини, що надає цій гарантії не лише декларативного, а й практичного змісту.

У кримінальному процесуальному законодавстві категорія розумного строку насамперед розкривається у статті 28 КПК України. Відповідно до неї кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті у строки, що є об'єктивно необхідними, а їх розумність визначається з урахуванням складності кримінального провадження, поведінки учасників процесу та способу здійснення повноважень слідчим, прокурором і судом. При цьому КПК України прямо покладає обов'язок забезпечення розумних строків досудового розслідування на прокурора і слідчого суддю в межах їх компетенції, а судового провадження на суд. Крім того, учасники провадження мають право звернутися з клопотанням про здійснення провадження або окремих процесуальних дій у більш короткі строки, а слідчий суддя та суд – встановлювати процесуальні строки для забезпечення вимог розумного строку [3]. Отже, законодавство України

містить належні процесуальні механізми, однак проблема полягає у практиці їх реального застосування.

Саме практичний аспект є ключовим у дослідженні цієї теми, адже проблема дотримання розумних строків полягає не лише в перевищенні встановлених КПК процесуальних меж, а й у тому, що навіть формально законне провадження може тривати надмірно довго через бездіяльність або неефективну організацію процесу. Ще у вітчизняних узагальненнях судової практики зверталася увага на те, що основними причинами порушення строків є недоліки в організації судового процесу, несвоєчасне повідомлення учасників, неодноразове відкладення розгляду, значне навантаження на суддів, несвоєчасне виконання ухвал суду про привід, а також труднощі із забезпеченням участі захисників та інших учасників провадження. Тобто проблема має не лише нормативний, а виразно організаційний і практичний характер.

Одним із найбільш проблемних аспектів є забезпечення розумних строків на стадії досудового розслідування. Хоча КПК України визначає строки досудового розслідування та порядок їх продовження, сама наявність цих норм не виключає випадків затягування провадження. На практиці продовження строку інколи використовується не як винятковий процесуальний засіб, а як спосіб компенсувати недоліки в організації розслідування. Це може бути пов’язано з несвоєчасним призначенням експертиз, тривалим проведенням експертних досліджень, недостатнім плануванням слідчих дій, пасивним процесуальним керівництвом прокурора, несвоєчасним реагуванням на клопотання учасників провадження або відсутністю належного контролю за рухом справи. У таких випадках формальна законність строку не завжди означає його реальну розумність.

Водночас практика ЄСПЛ свідчить, що оцінка розумності строку здійснюється не формально, а з урахуванням конкретних обставин справи. Суд неодноразово наголошував, що розумність тривалості провадження визначається у світлі обставин справи з огляду, зокрема, на її складність, поведінку заявника та поведінку компетентних органів держави [4]. Саме такий підхід простежується у справах Kudła v. Poland, Pélissier and Sassi v. France, а також у справах проти України.

Показовою є практика ЄСПЛ у справах проти України. Так, у справі «Мельников проти України» Суд прямо констатував проблему надмірної тривалості кримінального провадження, а саме рішення в українському перекладі прямо позначене як таке, що стосується пункту 1 статті 6 Конвенції у кримінальному аспекті та надмірної тривалості кримінального провадження [5]. Це підтверджує, що для України проблема розумних строків не є суто теоретичною, а має практичний вимір, який стає предметом міжнародного судового контролю.

Окремої уваги потребує питання дотримання розумних строків під час судового провадження. КПК України передбачає, що після завершення підготовки до судового розгляду справа має бути призначена не пізніше десяти днів, а сам судовий розгляд має бути проведений і завершений упродовж розумного строку [3]. Водночас на цій стадії тривалість провадження залежить не лише від активності суду, а й від належного повідомлення учасників, їх явки, своєчасного виконання ухвал суду, забезпечення участі захисника, прокурора, свідків та експертів. Додатково на тривалість розгляду впливають значне навантаження на суддів, організаційні труднощі, зміна складу суду, а також необхідність повторного вчинення окремих процесуальних дій. Саме ці чинники в національній практиці визнавалися серед типових причин порушення розумних строків розгляду кримінальних проваджень [6].

Суттєвим є і те, що національне процесуальне законодавство передбачає певні інструменти реагування на затягування провадження. Зокрема, частина шоста статті 28 КПК України надає підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому та іншим особам, права чи інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, право звертатися до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням про здійснення провадження у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені Кодексом. Крім того, стаття 114 КПК України дозволяє слідчому судді та суду встановлювати процесуальні строки для забезпечення виконання вимог розумного строку. У практиці Касаційного кримінального суду Верховного Суду зверталася увага на те, що слідчий суддя вправі розглядати такі клопотання і встановлювати відповідні строки для сторін кримінального провадження. Це свідчить, що проблема полягає не у відсутності процесуального механізму, а в недостатньо активному використанні наявних засобів захисту від затягування провадження.

Ще одним важливим питанням є співвідношення національного регулювання та стандартів Європейського суду з прав людини у сфері забезпечення розумних строків. Конституція України, КПК України, законодавство про судоустрій і про застосування практики ЄСПЛ формують нормативну основу для своєчасного здійснення кримінального провадження. Водночас практика ЄСПЛ залишається важливим орієнтиром у визначенні того, коли тривалість провадження може вважатися виправданою, а коли вона свідчить про недоліки в діяльності держави [7]. У цьому контексті особливого значення набуває не лише формальне дотримання процесуальних строків, а й реальна ефективність процесуального управління з боку органів досудового розслідування, прокурора та суду.

Таким чином, проблема дотримання розумних строків у кримінальному провадженні полягає у розриві між нормативно належним регулюванням і практикою його реалізації. Попри закріплення в КПК України критеріїв розумності строку та процесуальних механізмів реагування на затягування

провадження, на практиці мають місце тривале проведення експертиз, неефективна організація досудового розслідування, неодноразове відкладення судових засідань, неналежне повідомлення учасників та інші обставини, що зумовлюють надмірну тривалість кримінального провадження. Практика ЄСПЛ і національні узагальнення судової практики підтверджують, що саме організаційні недоліки та пасивність уповноважених суб'єктів часто стають основними причинами порушення права особи на розгляд справи упродовж розумного строку. Тому дотримання розумних строків слід розглядати не лише як формальну вимогу закону, а як показник реальної ефективності кримінальної юстиції та рівня забезпечення прав людини.

Список використаних джерел

Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : прийнята 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Kudla v. Poland, 2000, заява № 30210/96. URL: https://precedent.ua/1615001173

Справа "Мельник проти України" (Заява № 72286/01). Страсбург 28 березня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_049#Text

Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України від 17.10.2014 № 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text

Заїка С. О. Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 271 С.

Ключові слова: розумні строки, кримінальне провадження, досудове розслідування, судовий розгляд, право на справедливий суд, процесуальні строки, слідчий суддя, ефективність кримінального процесу, затягування провадження, практика ЄСПЛ.

Keywords: reasonable time, criminal proceedings, pre-trial investigation, trial, right to a fair trial, procedural time limits, investigating judge, efficiency of criminal procedure, delay of proceedings, ECtHR case law.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.ю.н. Волошина В. К.

Холод Яна Олегівна

здобувачка 4-го курсу факультету права

ТОВ «Академія адвокатури України»

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Значимість кримінально процесуального законодавства насправді неможливо переоцінити. В основі його функцій лежить захист суспільства від кримінально-протиправних посягань в поєднанні із дотриманням прав правопорушника. Ефективність національних кримінально процесуальних механізмів безпосередньо впливає на рівень життя у державі, зокрема рівень захищеності прав людини, стан економічної стабільності та ступінь довіри громадян до державних інститутів.

На сьогодні та, з великою вірогідністю, найближчі десятиліття українське законодавство зазнає колосальних змін. Вносяться не лише зміни й доповнення до вже чинних нормативно-правових актів, а й приймаються нові закони, ратифікуються міжнародні договори. Все це має не лише віднайти місце в нашому національному праві, а й результативно зреалізуватись на практиці.

Надзвичайно важко законодавцю крім вдосконалення чинного права, підлаштовуватись під жорстокі реалії війни. Повномасштабне вторгнення змушує негайно реагувати на прогалини та колізії законодавства, шукати нові підходи у вже застарілих процедурних нормах, які не були розраховані на виклики правового режиму воєнного стану.

Воєнний стан став каталізатором переосмислення, оскільки класичні механізми виявились малоефективними в умовах активних бойових дій, окупації територій або масового скоєння воєнних злочинів. Більшість доктринологів стверджують, що завдання кримінального провадження не відрізняється чи то в умовах збройного конфлікту, чи то у звичайних умовах життя. Але на практиці можуть виникати ситуації, які вимагають застосування специфічних засобів [1, с. 288].

В контексті цього виникає проблема поспішних змін. Про це неодноразово наголошували науковці, зокрема щодо «правок Лозового» [2, с. 20]. Хоч зміни вносились у 2017 році, зараз вони виступають умовно «процесуальним кілером» для складних справ. Через активні бойові дії та інші причини досудове розслідування може затягуватись, а відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України кримінальне провадження має бути закрите, якщо строк досудового розслідування після повідомлення про підозру закінчився, а прокурор не звернувся до суду з обвинувальним актом [3]. Однак, через складність експертиз та міжнародних доручень слідство часто не вкладається у жорсткі дедлайни. В цей же час захисники використовують це як інструмент для затягування або навпаки – штучного прискорення процесу.

Дійсно, з 2022 року Кримінальний процесуальний кодекс України зазнав суттєвих трансформацій, які здебільшого стосуються процедурних особливостей досудового розслідування та судового розгляду, спрямованих на забезпечення ефективності правосуддя у ситуаціях, коли звичний порядок є неможливим. До прикладу, можливість проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи без залучення понятих у випадках, коли їх залучення є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я. При цьому обов'язковим є фіксування таких процесуальних дій доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису, що передбачено ст. 615 КПК України [3].

У 2024 році цю ж статтю було доповнено положенням про те, що в умовах воєнного стану Генеральний прокурор (особа, яка виконує його обов'язки) або уповноважені ним прокурори з метою забезпечення ефективності досудового розслідування своєю постановою мають право визначити підслідність або доручити здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 407, 408 КК України іншому органу досудового розслідування. Це розширило роль прокуратури як координатора, що має право розподіляти роботу між силовими структурами залежно від їхньої реальної спроможності та завантаженості.

А в 2025 році законодавець додав, що під час дії воєнного стану за клопотанням потерпілого, який є близьким родичем чи членом сім'ї особи, яка зникла безвісти за особливих обставин, прокурор своєю вмотивованою постановою може визначити місце проведення досудового розслідування визначених кримінальних правопорушень, пов'язаних із зникненням особи безвісти за особливих обставин у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, за місцем проживання (перебування) потерпілого, який є близьким родичем чи членом сім'ї особи, зниклої безвісти за таких обставин. Це яскравий приклад того, як національне законодавство стає мобільним і пристосовується до сьогоднішніх реалій.

Ще одне актуальне питання кримінального процесу, зумовлене як війною, так і сучасними технологіями – це цифровізація. Застосування ІТ-систем сприяє підвищенню ефективності слідчих дій, прискорює ідентифікацію підозрюваних і дозволяє автоматизувати рутинні процедури. Водночас впровадження таких технологій супроводжується низкою викликів, пов'язаних із недостатньою законодавчою регламентацією, захистом персональних даних, забезпеченням кібербезпеки та низьким рівнем цифрової компетентності працівників правоохоронних органів [4, с. 1].

Насправді діджиталізація досудового розслідування розпочалась досить давно. У 2021 році була запроваджена інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування, яка призначена для створення,

накопичення, зберігання, пошуку, обробки та передачі матеріалів і відомостей у межах кримінального провадження [5]. Відтоді матеріали кримінальних проваджень, внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань після 15 грудня 2021 року, формуються та ведуться в електронному вигляді, а не на паперових носіях.

Електронні докази – це те, без чого сьогодні не обходиться жодне кримінальне провадження. Не дивлячись на їх широке використання, у чинному КПК України відсутнє визначення даній категорії. Використовується загальне визначення доказів, відповідно до якого це фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких встановлюються обставини, що мають значення для кримінального провадження. Джерелами доказів згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України є показання, речові докази, документи та висновки експертів [3]. Таким чином, електронні докази формально не виділені як окремий вид, що створює перешкоди у їхньому використанні.

Деякі дослідники, до прикладу Орлов Ю.Ю. та Чернявський С.С, пропонують виокремити електронні докази як самостійне джерело доказів і визначити їх як цілісну систему відомостей або комп'ютерних інструкцій в інформаційній мережі чи на технічному носії, що можуть бути використані для встановлення фактів у кримінальному провадженні [6, с. 12-14].

Їх законодавче закріплення зумовлене певними особливостями, які виникають у процесі збирання, дослідження. Все частіше вилучення електронних доказів потребує спеціальних технічних засобів і залучення фахівців; вони можуть легко змінюватись чи втрачатись по технічним причинам; вони не прив'язані до матеріального носія й переміщуються в цифровому середовищі. У зв'язку з цим постає питання їх ефективного захисту, оскільки цифровізація є невідворотнім процесом, що потребує комплексного підходу.

Динамічна зміна законодавства України зумовлена не лише воєнними викликами та цифровізацією, а й вступом держави до ЄС. Євроінтеграційний процес має за мету приведення національних норм у відповідність до стандартів Європейського Союзу та практики ЄСПЛ.

У грудні 2025 року до Верховної Ради України було внесено законопроєкт № 14292, який передбачає внесення змін до КПК України у зв'язку з виконанням плану вступу України до ЄС [7]. Проєкт закону деталізує механізми прямої взаємодії українських правоохоронців з європейськими інституціями через створення спільних слідчих груп та обмін даними. Крім цього, планується модернізувати положення щодо екстрадиції. Відтак, якщо о соба згодна на екстрадицію, процес може відбуватися за простішою та швидкою процедурою.

Ще одним складним аспектом, який згадується в документі є визнання та виконання іноземних вироків. Зараз це актуально, оскільки виникає

необхідність ефективніше приймати до виконання вироки іноземних держав пов'язаних із конфіскацією активів, здобутих злочинним шляхом, які знаходяться за кордоном.

Весь цей комплекс заходів в майбутньому допоможе прискорити розслідування справ, підвищити довіру з боку європейських партнерів та ефективніше боротись із злочинністю. Європейська модель не лише змінить формально чинне законодавство, а й фактично гуманізує національні положення, насамперед закріпить рівність, змагальність між стороною захисту та стороною обвинувачення.

Безсумнівно, кримінально процесуальне законодавство піддавалось змінам повсяк час. Воно є одним із найбільш динамічних інститутів права, що має миттєво реагувати на виклики часу, трансформацію суспільних відносин та розвиток міжнародних стандартів захисту прав людини. Важливо, щоб орієнтиром цих змін був принцип верховенства права, який виступає фундаментом для побудови справедливої системи правосуддя, яке необхідне нашій державі як сьогодні, так і в майбутньому, аби подолати наслідки воєнних злочинів.

Список використаних джерел

Тетерятник Г.К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: аксіологічні питання. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2021. – Спеціальний випуск № 2 (115), с. 284-291 URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f367f02d-55b0-4dc5-a022-20f23bd5cab9/content

Луценко Ю. В. Ефективність правозастосовної діяльності у сфері кримінального законодавства. Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р., с. 20 URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/09bff5bc-5c6a-45af-94d8-93f93de9b98a/content

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2631

Шаблистий В.В. Цифрова ера кримінального процесу: можливість ІТ-систем у досудовому розслідуванні. Юридичний науковий електронний журнал. Випуск №1 – 2025, с. 2 URL: https://www.lsej.org.ua/1_2025/148.pdf

Закон України № 1498-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1498-20#Text

Орлов Ю.Ю., Чернявський С.С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 1(13). С. 12–24. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/download/403/374/

Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо міжнародного співробітництва під час кримінального провадження № 14292 від 11.12.2025 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/59347

Ключові слова: кримінальний процес, кримінально процесуальне законодавство, війна, цифровізація, законодавство, верховенство права, права людини, євроінтеграція, Європейський Союз

Keywords: criminal procedure, Criminal Procedure Law, war, digitalization, legislation, Rule of Law, human rights, European integration, European Union

Науковий керівник: д.ю.н., завідувач кафедри Степаненко О.В.

Царук Єлизавета Вікторівна
здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕНІТЕНЦІАРНА СИСТЕМА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: АДАПТАЦІЯ ДО СТАНДАРТІВ РАДИ ЄВРОПИ

Кримінально-виконавче законодавство України, сформоване навколо Кримінально-виконавчого кодексу від 11.07.2003 №1129-IV [1], закріплює як мету виконання покарань виправлення та ресоціалізацію засуджених і заборону катувань та нелюдського поводження. Водночас Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року констатує, що умови тримання засуджених, медичне та матеріально-технічне забезпечення «не в усіх установах відповідають європейським стандартам», а хронічне недофінансування галузі (47,78 % від загальної потреби) призводить до зростання кількості рішень ЄСПЛ про порушення прав засуджених в Україні. Отже, адаптація вітчизняної пенітенціарної системи до стандартів Ради Європи – зокрема Європейських пенітенціарних правил 2006/2020 та Конвенції про захист прав людини – набуває критичного значення в контексті євроінтеграційного курсу держави та є умовою прогресу в переговорах з ЄС за Кластером 1 «Основи процесу вступу».

Центральним змістовним вектором адаптації є реформування програм виправлення і ресоціалізації засуджених. Долгов А. Г. [2, с. 16] досліджує особливості формування і реалізації таких програм в Україні та встановлює, що вони здійснюються на державному та місцевому рівнях за участі інституційних складових громадянського суспільства, міжнародних організацій і країн-донорів. Пріоритетним завданням пенітенціарної служби

є ресоціалізація засуджених – відновлення їхнього соціального статусу правослухняного члена суспільства – для досягнення якої формуються і реалізуються спеціальні програми. Проте автор констатує: чинне регулювання залишається фрагментарним; механізм постпенітенціарної реінтеграції – трудового влаштування, психологічної підтримки, співпраці з громадськими організаціями – не забезпечує системного підходу, що безпосередньо суперечить стандартам Ради Європи щодо зниження рецидивності та принципу пропорційності покарання.

Інституційний вимір реформи охоплює питання адміністративно-правового статусу установ виконання покарань (далі – УВП). Жаровська Г. П. [3, с. 76] здійснює комплексне дослідження цього статусу як складного багатовимірного правового явища, що поєднує владно-управлінські повноваження, організаційно-адміністративні функції та підвищену відповідальність держави за забезпечення і захист прав людини. Авторка доводить, що статус УВП формується на перетині норм адміністративного та кримінально-виконавчого права, що зумовлює його дуалістичну природу. З точки зору євроінтеграції, суттєвим є висновок про те, що пенітенціарна реформа потребує не лише оновлення кримінально-виконавчого законодавства, а й реорганізації УВП як спеціалізованих суб'єктів публічної адміністрації відповідно до принципів ефективного врядування, прозорості та підзвітності – що є базовими вимогами Ради Європи.

Специфічним аспектом адаптації є питання праці засуджених, яке у вітчизняній системі стало предметом гострих колізій в умовах воєнного стану. Конопельський В. Я. та Білак Н. І. [4, с. 48] досліджують трансформацію праці засуджених від права до обов'язку в умовах збройного конфлікту. Автори констатують, що гуманізована модель мирного часу призвела до критичного зниження рівня зайнятості в УВП, що ускладнило процес ресоціалізації та фінансову стійкість установ. Дослідники обґрунтовують конституційну легітимність тимчасового посилення обов'язку праці у воєнний період та пропонують системний механізм контролю за дотриманням прав засуджених навіть в умовах розширеного обов'язку, включно з участю правозахисних організацій – що узгоджується зі стандартами Ради Європи щодо зовнішнього незалежного нагляду за місцями позбавлення волі.

Порівняльно-правовий вимір реформи пов'язаний із вивченням досвіду пенітенціарних систем держав – членів РЄ. Мажников І. С. [5, с. 75], аналізуючи режим установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії та Польщі, встановлює, що пострадянські держави Балтії здійснили справжню інституційну революцію, скоротивши показник ув'язнених з понад 1000 осіб на 100 тисяч населення до середньоєвропейських стандартів. Ключовими чинниками цієї трансформації стали: впровадження сучасних реабілітаційних програм,

перехід від репресивної до реінтеграційної логіки покарання та залучення зовнішніх незалежних моніторів.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що адаптація пенітенціарної системи України до стандартів Ради Європи потребує трьох паралельних векторів: нормативного – приведення КВК у відповідність до Європейських пенітенціарних правил; інституційного – реорганізації УВП та посилення зовнішнього нагляду; програмного – побудови ефективної системи ресоціалізації та постпенітенціарного супроводу на основі доведених кращих практик країн-членів РЄ.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text.

2. Долгов А. Г. Формування та реалізація програм виправлення та ресоціалізації засуджених в місцях несвободи України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2023. № 6. URL: https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-6-3.

3. Жаровська Г. П. Адміністративно-правовий статус установ виконання покарань у системі органів публічної адміністрації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 4, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355723.

4. Конопельський В. Я., Білак Н. І. Трансформація праці засуджених: від права до обов'язку в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Т. 6, № 3. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.6.

5. Мажников І. С. Режим установ виконання покарань та слідчих ізоляторів в зарубіжних країнах. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Т. 6, № 3. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.11.

Ключові слова: пенітенціарна система, кримінально-виконавче право, євроінтеграція, стандарти Ради Європи, ресоціалізація засуджених, установи виконання покарань, Кримінально-виконавчий кодекс, адаптація законодавства, Європейські пенітенціарні правила, умови тримання, пробація, ЄСПЛ, права засуджених, воєнний стан.

Keywords: penitentiary system, criminal enforcement law, European integration, Council of Europe standards, resocialization of convicts, penal institutions, Criminal Executive Code, legislative adaptation, European Prison Rules, detention conditions, probation, ECHR, rights of prisoners, martial law.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Лукащук К.Р.

Чумаченко Ангеліна Григорівна

здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОПУСК ЗАХИСНИКА ДО УЧАСТІ У СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЯХ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ

Право на захист є одним із фундаментальних принципів кримінального судочинства, що забезпечує реальну змагальність сторін і захист особи від свавілля публічної влади. У системі гарантій цього права особливе місце посідає участь захисника у слідчих (розшукових) діях, адже саме на цьому етапі формується доказова база, яка згодом кладеться в основу обвинувального або виправдувального вироку. Попри те що КПК України закріплює право підозрюваного та обвинуваченого на участь захисника в усіх процесуальних діях, практика свідчить: реальний доступ захисника до слідчих (розшукових) дій нерідко обмежується – через зволікання слідчих, неналежне повідомлення, відмови у допуску або формальне залучення захисника без реальної можливості виконувати свої функції. Дослідження цієї проблеми є важливим як для теорії кримінального процесу, так і для вдосконалення правозастосовної практики.

Правову основу участі захисника у слідчих (розшукових) діях становлять статті 20, 42, 46, 223 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Стаття 20 КПК України закріплює засаду забезпечення права на захист як одну з основоположних засад кримінального провадження. Стаття 42 надає підозрюваному право мати захисника та побачення з ним до першого допиту, а також право на участь захисника у всіх процесуальних діях, що проводяться за його участю або в його інтересах. Стаття 46 визначає повноваження захисника, серед яких – право бути присутнім під час проведення допиту та інших слідчих (розшукових) дій, ставити запитання, подавати зауваження та клопотання. Стаття 223 КПК України встановлює, що слідчі (розшукові) дії проводяться з обов'язковим повідомленням підозрюваного та його захисника, якщо участь захисника є обов'язковою або якщо він про це клопоче [1].

Однією з найгостріших практичних проблем є неналежне повідомлення захисника про час, дату та місце проведення слідчої (розшукової) дії. Хоча КПК України не встановлює чіткого мінімального строку такого повідомлення, судова практика виходить з того, що воно має бути завчасним і реальним – таким, що дає захиснику можливість прибути та підготуватися до участі. На практиці нерідко трапляються ситуації, коли захисника повідомляють про слідчу дію у надзвичайно короткий строк або взагалі після її проведення, обґрунтовуючи це невідкладністю. Головюк І. В. зазначає, що концепція «невідкладності» слідчої дії нерідко використовується як зручне процесуальне виправдання для усунення захисника від участі у діях, що мають ключове значення для формування доказової бази [2, с. 287].

Окремої уваги заслуговує проблема проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій без участі захисника. Стаття 223 КПК України допускає проведення слідчих дій у нічний час або без завчасного повідомлення лише у невідкладних випадках [1]. Однак поняття «невідкладність» у КПК України не розкривається, що дає слідчим надмірно широкі дискреційні

повноваження. Лобойко Л. М. наголошує, що невизначеність цього поняття є системною законодавчою прогалиною, яка на практиці призводить до зловживань: слідчі кваліфікують дії як невідкладні не через об'єктивну необхідність, а з метою уникнення участі захисника, якого вважають «незручним» процесуальним противником [3, с. 176]. Наслідком таких дій є отримання доказів в умовах, що викликають сумніви щодо їхньої достовірності та допустимості.

Навіть у випадках, коли захисник формально присутній під час слідчої (розшукової) дії, він нерідко стикається з перешкодами при реалізації своїх процесуальних повноважень. Зокрема, слідчі відмовляють захисникам у праві ставити запитання допитуваній особі безпосередньо, вимагаючи їх подавати лише у письмовій формі або через слідчого, що суперечить ст. 46 КПК України [1]. Трапляються також випадки, коли зауваження захисника не фіксуються у протоколі слідчої дії, або слідчий відмовляє у внесенні до протоколу заперечень захисника проти дій, що порушують права підозрюваного. Яновська О. Г. підкреслює, що реальна участь захисника у слідчих діях – це не просто фізична присутність, а активна процесуальна діяльність, спрямована на забезпечення законності проведення дії та фіксацію всіх обставин, що можуть мати значення для захисту [4, с. 94].

Особливо гострою є проблема допуску захисника до проведення обшуку. Стаття 236 КПК України закріплює право особи, у житлі або іншому приміщенні якої проводиться обшук, на присутність захисника. Однак на практиці слідчі нерідко розпочинають обшук до прибуття захисника, посилаючись на те, що затримка проведення дії може призвести до знищення доказів. При цьому підозрюваному не надається реальна можливість запросити захисника до початку дії. Така практика не лише порушує право на захист, а й ставить під сумнів допустимість доказів, виявлених під час обшуку, оскільки відповідно до ст. 87 КПК України докази, отримані з істотним порушенням прав і свобод особи, є недопустимими [1]. Верховний Суд у своїх постановах неодноразово вказував, що відсутність захисника при проведенні обшуку у випадках, коли його участь є обов'язковою, є підставою для визнання зібраних доказів недопустимими [5].

Стандарти участі захисника у слідчих діях визначені також практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У справі «Caldas Ramírez de Arrellano проти Іспанії» ЄСПЛ наголосив, що право на захисника стосується не лише судового розгляду, а й досудового розслідування, оскільки саме на цьому етапі формується доказова база, що визначає хід усього провадження [6]. У справах проти України – зокрема «Балицький проти України» – ЄСПЛ констатував порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7] у зв'язку з тим, що заявник не мав доступу до захисника на ранніх стадіях розслідування, а показання, надані без захисника, були використані як докази обвинувачення. Ці рішення є

обов'язковими для врахування українськими судами відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [8].

В умовах воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [9], проблема доступу захисника до слідчих (розшукових) дій набуває додаткової гостроти. Значна кількість проваджень пов'язана з діяннями в умовах бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, що об'єктивно ускладнює своєчасний допуск захисника. Водночас Конституція України у ст. 59 гарантує кожному право на правову допомогу, а це право не підлягає обмеженню навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану [10]. Відтак органи досудового розслідування зобов'язані вживати всіх можливих заходів для забезпечення участі захисника у слідчих діях, у тому числі з використанням відеоконференц-зв'язку, можливість якого прямо передбачена ст. 232 КПК України [1].

Таким чином, проблема допуску захисника до участі у слідчих (розшукових) діях є комплексною і зумовлена як законодавчими прогалинами, так і усталеними практиками органів досудового розслідування, спрямованими на мінімізацію ролі захисту. Найбільш поширеними порушеннями є: неналежне повідомлення захисника, зловживання поняттям «невідкладності», перешкоджання реалізації процесуальних повноважень під час дій та ненесення протоколів зауважень. Усунення цих проблем потребує законодавчого уточнення поняття «невідкладна слідча дія», встановлення мінімального строку повідомлення захисника, а також посилення прокурорського нагляду за дотриманням права на захист у ході досудового розслідування. Лише за умови реального, а не формального доступу захисника до слідчих дій можна говорити про відповідність кримінального провадження стандартам справедливого судочинства.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 01.01.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 09.04.2026).

2. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі КПК України 2012 р. : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 712 с. (дата звернення: 09.04.2026)

3. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підруч. Київ : Істина, 2014. 432 с.

4. Яновська О. Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : монографія. Київ : Прецедент, 2011. 303 с.

5. Постанова Верховного Суду у справі № 686/9510/19 від 14.09.2021 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99654321 (дата звернення: 09.04.2026).

6. Справа «Salduz проти Туреччини» (Заява № 36391/02) : Рішення ЄСПЛ від 27.11.2008 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89892 (дата звернення: 09.04.2026).
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. : ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 09.04.2026).
8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15 (дата звернення: 09.04.2026).
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 01.01.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 09.04.2026).
10. Конституція України від 28.06.1996 р. : станом на 01.01.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 09.04.2026).

Ключові слова: захисник, слідчі (розшукові) дії, право на захист, допустимість доказів, КПК України, обшук, невідкладні слідчі дії, ЄСПЛ, досудове розслідування, воєнний стан.
Keywords: defence counsel, investigative actions, right to defence, admissibility of evidence, CPC of Ukraine, search, urgent investigative actions, ECHR, pre-trial investigation, martial law.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Торбас О. О.

Черняк Андрій Юрійович
здобувач 4-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ

Сучасна кримінально-правова політика України у сфері протидії злочинності та призначення покарань, у тому числі щодо неповнолітніх, характеризується чіткою гуманістичною спрямованістю та пріоритетністю заходів, які не пов’язані з ізоляцією особи від суспільства. Такий вектор безпосередньо зумовлений передусім усвідомленням того, що позбавлення волі для неповнолітнього є «критичним заходом», який часто не лише не сприяє виправленню, а й призводить до глибокої десоціалізації, розриву соціальних зв’язків та засвоєнню кримінальних субкультурних цінностей. Держава, орієнтуючись на міжнародні стандарти, робить ставку на пробаційні програми та виховні заходи, оскільки психіка неповнолітнього є пластичною і краще піддається корекції.
Однак, попри загальну тенденцію до лібералізації, існують випадки, коли вчинене правопорушення вирізняється особливою тяжкістю, жорстокістю, що не залишає суду іншого виходу, окрім як призначити реальне покарання

у виді позбавлення волі для захисту суспільства та забезпечення невідворотності відповідальності. У таких ситуаціях виникає гостра потреба у з'ясуванні того, як саме організовано процес виконання цього покарання, адже перебування неповнолітнього в умовах ізоляції має специфічну правову та психологічну природу. Саме це і зумовлює актуальність дослідження даної теми.

Для детального аналізу особливостей відбування покарання неповнолітніми доцільно визначити сутність такого виду покарання, як позбавлення волі, а також правовий статус цієї категорії засуджених.

Покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу [1].

Отже, можемо побачити, що засудженого поміщають до кримінально-виконавчої установи, а в нашому випадку, відповідно до ст. 19 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), для неповнолітніх засуджених створюються окремі спеціальні установи – виховні колонії, що є фундаментальною особливістю, зумовленою принципом обов'язкового роздільного тримання [2].

Аналіз самої назви таких установ дає підстави стверджувати, що їхня діяльність насамперед орієнтована на реалізацію виховної функції. Вважаємо такий підхід законодавця цілком обгрунтованим, оскільки особистість у неповнолітньому віці характеризується психологічною та соціальною пластичністю. У цей період світогляд, цінності, звички є більш сприйнятливими до коригуючого впливу, що створює реальні передумови для успішної ресоціалізації особи.

Розкриваючи зміст діяльності виховних колоній, слід зупинитися саме на конкретних правових аспектах, які відрізняють процес відбування покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніми від загальних умов відбування цього покарання іншими категоріями осіб.

Нормативне підгрунтя таких особливостей відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми передбачено у гл. 21 КВК України. У ній насамперед йдеться про їхні умови утримання, режимні вимоги, специфіку побудови установ для неповнолітніх, додаткові гарантії при їх звільненні.

Спершу доречно зазначити такі особливості, які передбачені ст. 143 КВК України, що закріплює право засуджених неповнолітніх витрачати без обмеження обсягу кошти, які були зароблені в колонії, одержані за переказами, для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби; одержувати короткострокові побачення без обмежень і щомісяця одне тривале побачення; безкоштовно одержувати середню освіту [2].

На думку Романова М.В., у КВК України, а саме в ст. 143 наявні певні формальні прогалини, які не відображають тих особливостей, що дійсно

притаманні саме виховним колоніям. Якщо безпосередньо здійснити аналіз цієї статті та провести паралель із триманням засуджених інших категорій, особливої відмінності між виховними та виправними колоніями ми не побачимо.

Тому Романов М.В. вважає, що основними особливостями виховних колоній є більш м'який та лояльний режим тримання. Його прояв полягає в тому, що для засуджених неповнолітніх передбачені: більш якісні умови тримання загалом; підвищені норми харчування, більші можливості для занять спортом, участі в інших заходах та перебування на свіжому повітрі; можливості щодо навчання засуджених; специфічні умови праці засуджених, які передбачені законодавством про працю; заборона у застосуванні спеціальних засобів безпеки та накладені дисциплінарних стягнень; обмеження застосування деяких заходів щодо неповнолітніх (переміщення без супроводу, слідування до місця вибуття при звільненні засудженого, переведення неповнолітніх в інші колонії); обов'язкове переведення засуджених на дільницю соціальної адаптації у тих випадках, коли до звільнення засудженого залишилося не більше 6 місяців; більші можливості щодо звільнення та дострокового звільнення засуджених [4, с. 5].

Аналізуючи доктринальну позицію автора, можемо цілком погодитися з його думкою, адже дійсно в чинних нормах КВК України наявні формальні прогалини, які певною мірою нівелюють сутнісну різницю між виправними та виховними установами.

Розвиваючи тему особливостей відбування покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніми, доречно зосередити увагу на специфічній системі заходів заохочення у виховних колоніях, що застосовуються до неповнолітніх за їхню сумлінну поведінку, успіхи в навчанні та активну участь в іншій суспільно корисній діяльності.

Так, згідно зі ст. 144 КВК України, а також відповідною відомчою Інструкцією про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань, крім передбачених загальних заохочень, які притаманні всім категоріям засуджених, до неповнолітніх у виховних колоніях можуть застосовуватися додаткові стимулюючі заходи. Зокрема, йдеться про надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії у супроводі працівників колонії; надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів [3].

Такі виходи санкціонуються начальником виховної колонії, який визначає їх тривалість, що не можуть перевищувати більше 8 годин. Важливою умовою є дотримання часового регламенту, відвідування заходів культурно-видовищного та спортивного характеру, які проводяться після двадцятої години – забороняються.

На нашу думку, впровадження таких інструментів є критично важливим кроком саме у контексті гуманізації кримінального-виконавчого права. Це не лише стимулює правослухняну поведінку особи, а й сприяє збереженню соціальних зв'язків та поступовій ресоціалізації.

В якості завершальної засадничої особливості варто виділити правовий інститут, який притаманний виключно виховним колоніям – можливість залишення засуджених, які досягли повноліття у виховній установі або їх переведення до виправної колонії.

Вважаємо за необхідне приділити особливу увагу саме інституту залишення осіб, які досягли повноліття у виховних установах, оскільки це є ключовою умовою закріплення результатів їхнього виправлення. Кримінально-виконавче законодавство, а саме стаття 148, чітко передбачає лише два можливих випадків залишення у виховних колоніях: а) з метою закріплення результатів виправлення; б) з метою завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання [2]. Притому, що засуджені можуть перебувати у виховній установі до закінчення строку покарання, але не довше ніж до досягнення ними 22-річного віку.

Санкціонують питання щодо залишення повнолітньї особи у виховній колонії рішенням педагогічної ради та оформлюється постановою начальника колонії, яка погоджується зі службою у справах дітей. Важливою особливість є те, що на таких осіб у виховній колонії поширюються всі умови, які притаманні неповнолітнім, перечислені вище.

Тобто, можемо стверджувати що такий мезаніхм запобігає втраті виховних здобутків, накопиченого за час перебування в колонії. Передчасне переведення до установ загального типу створює ризик певного відкату, коли зусилля персоналу колонії можуть бути нівельовані агресивним середовищем дорослих засуджених.

Отже, підсумовуючи результати дослідження, можемо дійти висновку, що кримінально-виконавче законодавство України у своєму нормативному вираженні, де-юре, є надзвичайно потужним та прогресивним механізмом, спрямованим саме на виправлення та ресоціалізацію засуджених у виховних колоніях. Законодавець заклав міцний гуманістичний фундамент, який розглядає позбавлення волі неповнолітнього як інтенсивний педагогічний та корекційний процес.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 17.07.2025 №2341-III – Верховна Рада України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Кримінальний виконавчий кодекс України від 12.09.2025 № 1129-IV – Верховна Рада України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text

3. Інструкція про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 29.11.2011 р. № 1372/20110 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1372-11
4. Романов М.В. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими неповнолітніми. 2020 С.8 URL: http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/62727/58228
Ключові слова: неповнолітні засуджені, позбавлення волі, виховні колонії, кримінально-виконавче законодавство, ресоціалізація.
Keywords: juvenile convicts, imprisonment, educational colonies, criminal executive legislation, resocialization.
Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Лукащук К.Р.

Циганенко Тетяна Сергіївна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

СЛІДЧИЙ СУДДЯ ЯК ГАРАНТ ПРАВ ЛЮДИНИ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

У сучасних умовах розвитку кримінального процесу України інститут слідчого судді відіграє визначальну роль у забезпеченні прав і свобод людини на стадії досудового розслідування. Його функціональне призначення, відповідно до ст. 247 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1], полягає у здійсненні судового контролю за діяльністю органів досудового розслідування та прокуратури, що має гарантувати дотримання конституційних прав особи, зокрема права на свободу, недоторканність житла, повагу до приватного життя та справедливий суд.

Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах воєнного стану, спричиненого повномасштабне вторгнення росії в Україну, коли спостерігається об’єктивне розширення повноважень правоохоронних органів і, відповідно, зростають ризики необґрунтованого втручання у права людини.

Законодавче визначення статусу слідчого судді передбачає його обрання з-поміж суддів відповідного суду та наділення повноваженнями щодо здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів осіб на стадії досудового розслідування. При цьому специфіка процесуального статусу слідчого судді полягає у тому, що, вирішуючи окремі питання кримінального провадження на досудовій стадії, він виключається з подальшого розгляду цієї справи по суті, що обумовлює об’єктивно менший обсяг проваджень у його діяльності порівняно з суддями, які здійснюють судовий розгляд. Такий підхід покликаний забезпечити неупередженість та незалежність суду [див.: 2, с. 153].

Зазначена проблема підтверджується як національною, так і міжнародною практикою. Зокрема, у діяльності Вищого антикорупційного суду фіксуються випадки задоволення клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження без належного аналізу пропорційності втручання у права особи та без оцінки можливості застосування альтернативних заходів. Водночас у своїй практиці Європейський суд з прав людини послідовно наголошує на необхідності забезпечення не формального, а реального судового контролю. У рішеннях «Нечипорук і Йонкало проти України» [3], «Харченко проти України» Суд підкреслює, що будь-яке обмеження прав людини має бути належним чином обґрунтоване, а судові рішення – містити чітку та достатню мотивацію [4].

Окремим аспектом проблематики є асиметрія процесуальних можливостей сторін кримінального провадження, яка проявляється у домінуванні сторони обвинувачення на стадії ініціювання судового контролю. Сторона захисту часто обмежена у можливості ефективно впливати на процес прийняття рішень слідчим суддею, що негативно позначається на реалізації принципу змагальності та рівності сторін.

Також існує необхідність переходу від формального до проактивного судового контролю, який передбачає активну роль слідчого судді у перевірці дотримання прав людини. У межах такого підходу судовий контроль має здійснюватися як комплексна перевірка, що включає оцінку достатності доказів, аналіз ризиків, встановлення пропорційності втручання та дослідження можливості застосування менш обмежувальних альтернатив. Таким чином, слідчий суддя має виступати не лише арбітром між сторонами, а й самостійним гарантом прав людини [5, с. 48].

З метою вирішення окресленої проблеми пропонується комплекс заходів.

По-перше, доцільним є нормативне посилення вимог до мотивувальної частини ухвал слідчого судді, зокрема шляхом закріплення обов’язку здійснювати аналіз альтернативних заходів, оцінювати доводи сторони захисту та обґрунтовувати пропорційність втручання у права особи.

По-друге, необхідним є впровадження чітких стандартів доказової достатності для задоволення клопотань сторони обвинувачення, що дозволить уніфікувати судову практику та мінімізувати суб’єктивізм.

По-третє, перспективним напрямом є цифровізація судового контролю, яка може реалізовуватися через запровадження електронних структурованих форм клопотань із обов’язковими елементами обґрунтування, що унеможливить їх формальний характер.

По-четверте, слід розширити процесуальні можливості сторони захисту щодо ініціювання судового контролю та оскарження бездіяльності органів досудового розслідування.

Важливим елементом удосконалення інституту слідчого судді є також імплементація стандартів, сформованих у практиці Європейський суд з прав

людини, зокрема щодо обов'язковості належної мотивації судових рішень, дотримання принципу пропорційності та забезпечення ефективного судового контролю як гарантії від свавільного втручання держави у права людини.

Таким чином, вирішення проблеми формалізації судового контролю можливе лише за умови комплексного підходу, що передбачає як нормативні зміни, так і трансформацію правозастосовної практики. Перехід до моделі проактивного судового контролю дозволить забезпечити реальний, а не декларативний захист прав людини на стадії досудового розслідування та підвищити рівень довіри до судової влади в цілому.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Кримінальний процес : підручник / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. Ч. 1. 492 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5214/1/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81_2022_%D0%A7.1.pdf

3. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява № 42310/04): Справа від 21.04.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text

4. Справа «Харченко проти України» (Заява N 40107/02): Справа від 10.02.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662#Text

5. Несінов О. Вимога негайного реагування суду на порушення процедури та прав людини в кримінальному процесі: тактика захисту, правові підстави, типові порушення. *Вісник НААУ*. № 1-2. 2026. С. 43-55. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/vidannya/2026-03-02-vidannya-v-snik-1_2-2026_69a5a81194b3b.pdf

Ключові слова: слідчий суддя, досудове розслідування, права людини, судовий контроль, запобіжні заходи, кримінальне провадження, негласні слідчі дії, право на захист, пропорційність.
Keywords: investigating judge, pre-trial investigation, human rights, judicial control, preventive measures, criminal proceedings, covert investigative actions, right to defense, proportionality.
Науковий керівник: к. ю. н., доцент Мурзановська А. В.

Шенягіна Вікторія Сергіївна
здобувачка 3-го курсу Миколаївського юридичного фахового коледжу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Воєнний стан обумовив трансформацію механізму доказування в кримінальному процесі, що проявляється у спрощенні процедур та відступі від класичних процесуальних стандартів. Разом із тим, відповідно до ч. 1 ст. 86 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) визнання доказу допустимим можливе лише за умови його отримання у спосіб і в порядку, визначених цим Кодексом, а згідно із ч. 1 ст. 87 до недопустимих належать докази, одержані з істотним порушенням прав і свобод людини, гарантованих національним та міжнародним правом, а також похідні від них докази, отримані завдяки використанню такої інформації [1].

Під час оцінки допустимості доказів суди мають враховувати положення ст. 615 КПК України, що діють в умовах воєнного стану. Ці норми передбачають відступ від загального порядку кримінального провадження у зв'язку з об'єктивними обмеженнями (відсутність зв'язку, електропостачання, неможливість своєчасного вчинення процесуальних дій). За умови їх правомірного застосування отримані докази визнаються допустимими [2, с. 87].

Проблемним є проведення слідчих дій без ухвали слідчого судді. Ключовим недоліком є обмежена ефективність наступного судового контролю, оскільки на момент його здійснення втручання у права особи вже відбулося, а повноваження суду зводяться переважно до оцінки допустимості отриманих доказів. Це не забезпечує повного відновлення порушених прав, на відміну від попереднього судового контролю, який має превентивний характер. Водночас правозастосовна практика свідчить про необґрунтоване розширення випадків відступу від такого контролю [7, с. 365-366].

У практиці Верховного Суду сформувався підхід до так званої «очевидної недопустимості» доказів, який застосовується у випадках, коли порушення кримінального процесуального закону є настільки очевидним, що не потребує додаткового доведення чи поглибленого судового аналізу. У таких ситуаціях суд оцінює не лише формальне дотримання процесуальних вимог, а й ключові гарантії прав людини, зокрема заборону катувань, право на захист та обов'язковість судового дозволу для втручання у приватне життя, порушення яких може зумовлювати визнання доказів явно недопустимими. Йдеться, зокрема, про випадки проведення обшуку без ухвали слідчого судді за відсутності підстав невідкладності, отримання показань із порушенням права на захисника у передбачених законом випадках, а також застосування фізичного чи психологічного примусу, що дає суду підстави не враховувати такі докази без їх детального дослідження [6].

Суттєві труднощі виникають при дотриманні вимог до фіксації процесуальних дій. Відповідно до ч. 1 ст. 107 КПК рішення щодо фіксування

процесуальної дії під час досудового розслідування із використанням технічних засобів приймає особа, яка її проводить. Водночас за наявності відповідного клопотання учасників така фіксація є обов'язковою. Крім того, виконання ухвали слідчого судді чи суду про проведення обшуку в усіх випадках підлягає обов'язковій фіксації за допомогою аудіо- та відеозапису [1]. Однак, у бойових умовах це часто є неможливим, що призводить до дефектів процесуальної форми. У таких випадках виникає питання про співвідношення фактичної достовірності доказу та формальних вимог його отримання.

Реальним прикладом є постанова Касаційного кримінального суду від 23.01.2025 №759/7753/22, де суд визнав недопустимими протокол обшуку та похідні докази у справі про незаконне зберігання боєприпасів, оскільки під час слідчої дії були істотні порушення КПК України, зокрема щодо порядку проведення та належної відеофіксації обшуку. Внаслідок цього місцевий суд виправдав особу, а апеляційний суд залишив рішення без змін [9].

Значного поширення набули електронні докази, що обумовлено цифровізацією комунікацій. У науковій площині проблема допустимості цифрових доказів в Україні характеризується відсутністю системного нормативного регулювання, що контрастує з усталеними підходами, сформованими у праві ЄС, США та практиці Міжнародного кримінального суду (зокрема, на основі Протоколу Берклі та принципів SWGDE). Така ситуація зумовлює неоднозначність судової практики щодо оцінки належності, допустимості та достовірності цифрових даних як джерел доказів. У зв'язку з цим обґрунтованою є потреба у законодавчому закріпленні чітких процедур їх збирання, фіксації, верифікації, зберігання та використання, що забезпечить дотримання процесуальних гарантій і підвищить рівень правової визначеності у кримінальному провадженні [5, с. 5].

Проблема допустимості електронних доказів особливо проявляється у справах про державну зраду та колаборацію діяльність, де використовуються дані з месенджерів та мобільних пристроїв. Порушення порядку їх отримання або ненадання стороні захисту доступу до таких матеріалів є підставою для їх виключення з доказової бази. У постанові Касаційного кримінального суду від 14 жовтня 2025 року у справі №711/4047/22 суд підтвердив, що електронні докази (переписка, фото, відео, координати) є допустимими у справах про державну зраду за умови їх отримання та фіксації у порядку, передбаченому КПК України. Недопустимість можлива лише тоді, коли порушено процесуальну процедуру збирання доказів, а не через їх цифрову форму [8].

Типовими є ситуації вилучення речей на блокпостах без дотримання вимог процесуального закону. Як зазначає адвокат Н. Мезенцова, перевірки на блокпостах під час воєнного стану є законними заходами безпеки, що

передбачають перевірку документів і поверхневий огляд речей та транспорту. Водночас, це втручання в право на приватність, тому воно допустиме лише за умови законності, наявності підстав і пропорційності. Якщо дії уповноважених осіб виходять за межі поверхневого огляду (фактично перетворюються на обшук або супроводжуються вилученням без процедури), таке втручання може визнаватися свавільним і тягнути недопустимість отриманих доказів у кримінальному процесі. Воєнний стан не скасовує конституційних гарантій, а лише дозволяє їх обмеження в чітко визначених законом межах [3].

Проблема збереження доказів також загострюється в умовах воєнного стану. Питання зберігання, реалізації, переробки та знищення речових доказів у кримінальному провадженні регулюються насамперед ст. 100 КПК України, але на практиці виникає низка проблем – від відсутності чіткого місця зберігання окремих категорій майна (зброя, паливо-мастильні матеріали, цифрові носії) до ризиків втрати чи псування доказів і додаткових витрат держави. Мін'юст разом із Національною асоціацією адвокатів України пропонують уточнити порядок їх обліку та зберігання, зокрема запровадити спеціальні місця для техніки й зброї, чіткі правила роботи з паливом та цифровими доказами, а також удосконалити процедури передачі, реалізації або знищення майна за рішенням слідчого судді. Окремо підкреслюється потреба посилення контролю за збереженням майна та відповідальності за його втрату [4].

Практика Європейського суду з прав людини виходить з того, що допустимість доказів оцінюється в контексті справедливості судового розгляду в цілому. Водночас істотні порушення процесуальних прав визнаються такими, що впливають на справедливість процесу та тягнуть недопустимість доказів.

Таким чином, у сучасних умовах формується подвійний підхід до оцінки доказів: з одного боку, допускається певна гнучкість у застосуванні процесуальних норм, з іншого – зберігається жорстка вимога щодо дотримання фундаментальних прав людини. Практика свідчить, що недотримання процесуальної форми навіть за умов воєнного стану призводить до втрати доказової сили, що обумовлює необхідність удосконалення механізмів доказування в екстремальних умовах.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Крикунов О.В., Денісова Г.В. Загальні умови допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія ПРАВО. 2025. Вип. 84: част. 4. С. 84-91. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/14-3.pdf

3. Перевірки на блокпостах: коли порушується право на приватність? – адвокат Наталія Мезенцова. *Advokat post. Інформаційне агенство.* 12.02.2024. URL: https://advokatpost.com/perevirky-na-blokpostakh-koly-porushuietsia-pravo-na-pryvatnist-advokat-nataliia-mezentsova/

4. Проблеми зберігання речових доказів стороною обвинувачення окреслили в НААУ. *Unba.org.ua.* 06.02.2025. URL: https://unba.org.ua/news/9933-problemi-zberigannya-rechovih-dokaziv-storonoyu-obvinuvachennya-okreslili-v-naau.html?tg_rhash=7da4936d5affb2

5. Сенченко Н.М., Костюченко Н.Д. Збирання доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Академічні візії*. 2025. Вип. 43. С. 1-6.

6. Скуба М. Судова практика щодо допустимості доказів у кримінальних провадженнях: нові акценти. *Юридична газета. Всеукраїнське професійне юридичне видання.* 03.03.2026. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/sudova-praktika-shchodo-dopustimosti-dokaziv-u-kriminalnih-provadzhennyah-novi-akcenti.html

7. Туманянц А.Р., Криворучко Д.В. Зловживання правом на початок проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій без дозволу слідчого судді. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* Розділ IX. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза… 2022. С. 364-370. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267850/263646

8. Постанова Касаційного кримінального суду від 14 жовтня 2025 року у справі №711/4047/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131320122

9. Постанова Касаційного кримінального суду від 23 січня 2025 року у справі №759/7753/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124718069?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAYnJpZBExNFE2WEx6Q2JKOVRMdjZCRAEet4lETuxU8SJCGxkdnyO-YlzJgQc4GpS82GJITU8TS7N-3l9ArOFHUrR6Aac_aem_7zdB8fWZSbXzQSy81Belug

Ключові слова: воєнний стан; допустимість доказів; кримінальний процес; недопустимі докази; право на захист; слідчі (розшукові) дії; судовий контроль; електронні докази; право на приватність; відеофіксація; речові докази; Європейський суд з прав людини; справедливий судовий розгляд.

Keywords: martial law; admissibility of evidence; criminal procedure; inadmissible evidence; right to defense; investigative actions; judicial control; electronic evidence; right to privacy; video recording; physical evidence; European Court of Human Rights; fair trial.

Науковий керівник: PhD, доцент Мусиченко О.М.

СЕКЦІЯ 16. СУЧАСНІ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ У СФЕРІ КРИМІНАЛІСТИКИ, СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ТА ПОЛІГРАФОЛОГІЇ

Керівник: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Колодіна А.С.
Секретар: доцент кафедри, доктор філософії в галузі права Басалюк Н.В.

Агафонова Анжеліка Вячеславівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Актуальність обраної теми зумовлена сучасними викликами, що постали перед Україною внаслідок збройної агресії, яка супроводжується масовими та системними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права. В умовах триваючого збройного протистояння зростає кількість кримінальних правопорушень, що проявляються у посяганнях на життя і здоров'я мирного населення, руйнуванні об'єктів цивільної інфраструктури, жорстокому поводженні з військовополоненими, примусовому переміщенні цивільних осіб та інших діях, заборонених міжнародним правом. Це потребує не лише належної правової кваліфікації таких діянь, а й формування дієвих криміналістичних механізмів їх виявлення, документування та розслідування [1, ст. 438; 2, ст. 1–3, 27–34; 3, ст. 48–58, 75, 85; 4, ст. 8, 28].

Разом із тим розслідування воєнних злочинів ускладнюється обмеженим доступом до місць подій, активними бойовими діями, ризиками для осіб, залучених до кримінального провадження, а також знищенням чи спотворенням доказової бази. У таких умовах особливого значення набуває впорядкування діяльності слідчого через використання алгоритмізованих підходів і стандартизованих процедур, які дають змогу забезпечити логічну послідовність слідчих дій, організаційних і тактичних заходів. В. Шепітько наголошує, що саме алгоритмізація й стандартизація розслідування воєнних злочинів здатні підвищити ефективність слідчої діяльності в нестандартних умовах, забезпечити типізацію підходів і сприяти побудові раціональних програм дій [10, с. 85–87].

Нинішня ситуація воєнного стану підкреслює потребу не лише у систематизації, а й у стандартизації розслідування воєнних злочинів. Це

зумовлено необхідністю уніфікації підходів до фіксації доказів, забезпечення ефективної взаємодії між національними та міжнародними суб'єктами розслідування, а також використання сучасних інструментів, включно з цифровими технологіями та інформацією з відкритих джерел. Рада Європи у матеріалах спеціалізованого навчання від 14 січня 2026 року акцентувала увагу на юридичних вимогах до електронних доказів, практиці роботи з OSINT та важливості належного забезпечення ланцюга зберігання електронних матеріалів у провадженнях щодо воєнних злочинів [7]. Організаційне значення має й діяльність профільного Департаменту Офісу Генерального прокурора, положення про який затверджене наказом Генерального прокурора та передбачає спеціалізацію на протидії злочинам, учиненим в умовах збройного конфлікту [5].

Воєнні злочини становлять одну з найбільш небезпечних категорій міжнародних правопорушень, оскільки вони загрожують не лише окремим правам і свободам особи, а й міжнародному правопорядку, заснованому на принципах гуманності та обмежень у веденні війни. На національному рівні відповідальність за такі діяння закріплена, зокрема, у статті 438 Кримінального кодексу України, яка охоплює жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, примусове вивезення цивільних осіб, розграбування національних цінностей, застосування заборонених засобів ведення війни та інші порушення законів і звичаїв війни [1, ст. 438]. Римський статут Міжнародного кримінального суду деталізує перелік воєнних злочинів у статті 8, а стаття 28 окремо закріплює відповідальність командирів та інших начальників за дії підлеглих за наявності відповідних умов [4, ст. 8, 28].

Аналіз воєнних злочинів дозволяє класифікувати їх за об'єктом посягання та характером протиправних дій, зокрема як злочини проти мирного населення, військовополонених, об'єктів цивільної інфраструктури, а також як діяння, пов'язані із застосуванням заборонених засобів і методів ведення війни. Бершов наголошує, що криміналістична класифікація військових злочинів має здійснюватися за такими критеріями, як особа злочинця, спрямованість, обстановка та способи вчинення, оскільки саме така класифікація є одним із інструментів формування методики їх розслідування [9, с. 89–91]. Криміналістична характеристика воєнних злочинів відіграє ключову роль у побудові ефективної тактики розслідування, адже дозволяє виявити типові закономірності злочинної діяльності, сформувати обґрунтовані слідчі версії та обрати дієві засоби доказування [9, с. 89–91; 10, с. 85–87].

До криміналістичних особливостей воєнних злочинів належать різноманітні способи вчинення, що визначаються специфікою бойових дій: навмисні атаки на цивільних осіб та об'єкти, застосування заборонених засобів ведення війни, негуманне поводження з військовополоненими,

катування, примусове переміщення цивільного населення та інші порушення законів і звичаїв війни [1, ст. 438; 4, ст. 8]. Ці способи мають повторюваний характер, що дає змогу будувати типові схеми їх дослідження і доведення [10, с. 85–87]. На процес розслідування істотно впливає й обстановка, у якій відбуваються злочини, адже вони вчиняються в зонах бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, що ускладнює доступ до місць подій, створює небезпеку для слідчих та підвищує ризик втрати слідів [9, с. 89–91]. Вирішальне значення має й характеристика суб'єкта та потерпілих: суб'єктами воєнних злочинів можуть бути військовослужбовці чи інші особи, залучені до конфлікту, тоді як потерпілими здебільшого виступають цивільні особи і військовополонені, захищені міжнародним гуманітарним правом [2, ст. 27–34; 4, ст. 28].

Криміналістична характеристика воєнних злочинів передбачає також складну слідову картину, яка включає матеріальні сліди, документи, показання потерпілих і свідків, а також цифрові дані – фото- і відеоматеріали, супутникові знімки, записи з безпілотних систем та інформацію з відкритих джерел. Ефективність розслідування значною мірою залежить від своєчасності фіксації таких доказів, дотримання вимог ланцюга зберігання та належної процесуальної форми їх отримання [1, ст. 84, 99, 223, 237; 7]. З практичного погляду велике значення мають огляди місць подій із запізненням, залучення судово-медичних експертів, саперів, балістів, вибухотехніків та інших фахівців, а також проведення судових експертиз, що дозволяють відтворити механізм події й верифікувати слідову інформацію [6; 10, с. 85–87].

Сучасні цифрові технології суттєво трансформують процес розслідування, дозволяючи збирати докази навіть за умов обмеженого або відсутнього доступу до місця події. OSINT – розвідка на основі відкритих джерел – є важливим інструментом доказування, що охоплює збір інформації із соціальних мереж, відеохостингів, фотоплатформ і публічних сервісів для реконструкції обставин події та ідентифікації причетних осіб [7]. Супутникові знімки також дедалі активніше використовуються для документування руйнувань, пересування техніки та інших подій у важкодоступних зонах. Euronews із посиланням на розслідувальні органи та правозахисні структури повідомляло, що супутникові зображення відіграють дедалі важливішу роль у справах про можливі воєнні злочини в Україні, оскільки допомагають верифікувати руйнування та часову послідовність подій [8].

Розслідування воєнних злочинів у контексті збройного конфлікту супроводжується численними труднощами: дефіцитом доказів через обмежений доступ, знищенням слідів, складністю перевірки цифрових даних, проблемами ідентифікації винних та юрисдикційними ускладненнями. Це підкреслює потребу у вдосконаленні криміналістичних

методів, організаційно-правових механізмів та міжнародної співпраці, включно зі створенням спільних слідчих груп, активним обміном інформацією з міжнародними інституціями та стандартизацією процедур документування воєнних злочинів [2, ст. 146–149; 7; 10, с. 85–87]. Не менш важливо розвивати методики криміналістичного розслідування, запроваджувати адаптовані алгоритми дій слідчих та навчати фахівців роботі з цифровими доказами, міжнародними протоколами й правилами документування серйозних порушень міжнародного гуманітарного права [7; 10, с. 85–87].

Таким чином, розслідування воєнних злочинів під час збройного конфлікту є складним, багаторівневим і міждисциплінарним процесом, що потребує поєднання криміналістичних знань, процесуальних механізмів, сучасних цифрових технологій і міжнародної взаємодії. Якісна організація розслідування, стандартизовані процедури, використання OSINT, супутникових даних та інших цифрових доказів формують підґрунтя для ефективного збирання й документування матеріалів, необхідних для притягнення винних до відповідальності на національному та міжнародному рівнях [1, ст. 84, 93; 4, ст. 8, 28; 7; 8; 10, с. 85–87].

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція від 12.08.1949 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I): від 08.06.1977 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : від 17.07.1998 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Положення про Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, Офісу Генерального прокурора : затв. наказом Генерального прокурора від 14.11.2023 № 312, зі змінами, внесеними наказом від 07.06.2024. № 136.

Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : наказ Генерального прокурора від 30.09.2021 № 309.

OSINT and electronic evidence: legal requirements and practical application in criminal proceedings on war crimes in Ukraine. Council of Europe Office in Ukraine. 14.01.2026.

Why are satellite images useful for investigating war crimes in Ukraine? Euronews. 27.10.2024.

Бершов Г. Є. Криміналістична класифікація військових злочинів. *Актуальні проблеми правового забезпечення протидії злочинності*. Харків, 2020. С. 89–91.

Шепітько В. Ю. Проблеми алгоритмізації та стандартизації розслідування воєнних злочинів. 2024. С. 85–87.

Ключові слова: воєнні злочини, криміналістика, доказування, міжнародне гуманітарне право, OSINT, спільні слідчі групи, цифрові докази, документування.

Keywords: war crimes, criminalistics, proof, international humanitarian law, OSINT, joint investigation teams, digital evidence, documentation.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Алексейчук Любов Володимирівна

здобувачка 2-го курсу факультету психології, політології та соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У сучасному суспільстві проблема насильства щодо жінок залишається однією з найскладніших і найменш подоланих соціально-психологічних проблем. Вона охоплює спектр проявів від фізичного та сексуального до психологічного й економічного насильства, що негативно впливають на психічний стан, соціальне функціонування та якість життя жінок.[1]

Особливого значення набуває розгляд даного явища з позицій віктимології як науки, що досліджує особливості жертви, її поведінку, а також умови та фактори, які сприяють виникненню віктимних ситуацій. Віктимологічний підхід дозволяє не лише аналізувати обставини, за яких жінка стає жертвою насильства, але й визначати сукупність соціальних, психологічних і поведінкових чинників, що підвищують рівень її вразливості.

У межах даного дослідження насильство щодо жінок розглядається як багатовимірне явище, що формується під впливом індивідуальних особливостей, соціального середовища та культурних установок. Такий підхід сприяє глибшому розумінню механізмів віктимізації та відкриває можливості для розробки ефективних шляхів її попередження. [1,3]

Віктимологія як міждисциплінарна галузь знань зосереджується на вивченні жертви правопорушення, її індивідуальних характеристик, поведінкових особливостей та взаємодії з правопорушником. Одним із ключових понять є віктимність – підвищена здатність особи ставати жертвою несприятливих обставин або протиправних дій. Віктимізація, у свою чергу, розглядається як процес перетворення особи на жертву під впливом певних факторів.

Насильство щодо жінок виступає складним соціальним явищем, що включає різні форми прояву. Фізичне насильство передбачає застосування сили, що завдає шкоди здоров'ю, психологічне ж проявляється у приниженні, залякуванні, емоційному тиску, економічне – у контролі над фінансовими ресурсами, а сексуальне – у примусах небажаних інтимних дій. Усі ці форми можуть поєднуватися, створюючи комплексний негативний вплив на особистість жінки.

Серед ключових детермінант віктимізації жінок важливе місце займають соціальні чинники, зокрема гендерні стереотипи, толерантність суспільства до насильства, економічна залежність і недостатній рівень правового захисту. Психологічні фактори включають внутрішні особливості особистості, такі як низька самооцінка, емоційна залежність, тривожність, а також досвід попередніх травматичних подій. Суттєве значення мають і ситуаційні умови – конфліктні міжособистісні відносини, соціальна ізоляція, кризові життєві обставини.

Наприклад, поширеною є ситуація, коли жінка перебуває у тривалих токсичних стосунках, де психологічне насильство поступово стає нормалізованим. Постійна критика, приниження та емоційний тиск призводять до зниження самооцінки, формування почуття провини та залежності від партнера. У таких умовах жінка може не усвідомлювати себе жертвою або виправдовувати поведінку кривдника, що підвищує рівень її віктимності.[2]

Іншим прикладом є економічна залежність, коли жінка не має власних ресурсів для забезпечення базових потреб. Це обмежує її можливість залишити ситуацію насильства, навіть за наявності загрози фізичній або психологічній безпеці. У таких випадках віктимізація посилюється соціальними умовами, що знижують рівень автономії особистості.

Також важливими є ситуації, пов'язані з попереднім травматичним досвідом. Жінки, які раніше зазнавали насильства, можуть демонструвати підвищену толерантність до агресії або труднощі у встановленні особистісних меж. Це створює передумови для повторної віктимізації.

Віктимізація жінок є результатом складної взаємодії індивідуальних особливостей, соціального середовища та конкретних життєвих обставин. Важливим напрямом профілактики є підвищення рівня психологічної обізнаності, розвиток навичок розпізнавання насильства та формування здатності до захисту власних кордонів.[3]

Насильство щодо жінок у сучасному суспільстві є складним і багатовимірним явищем, яке потребує всебічного аналізу з урахуванням як індивідуально-психологічних, так і соціальних чинників. Віктимологічний підхід дозволяє розкрити не лише обставини вчинення насильства, але й особливості формування віктимної поведінки, що підвищує ризик потрапляння жінки у подібні ситуації.

Проведений аналіз свідчить про те, що віктимізація жінок зумовлюється сукупністю взаємопов'язаних факторів, серед яких важливе місце займають гендерні стереотипи, економічна залежність, психологічні особливості особистості та попередній травматичний досвід. Окрему роль відіграють життєві обставини та міжособистісні взаємини, які можуть сприяти закріпленню віктимної позиції та ускладнювати вихід із ситуації насильства.[1-3]

Аналіз конкретних життєвих ситуацій показує, що насильство часто має прихований, поступовий характер і може тривалий час не усвідомлюватися постраждалою як проблема. Це підкреслює необхідність підвищення рівня психологічної обізнаності жінок щодо форм і проявів насильства, а також розвитку навичок розпізнавання небезпечних ситуацій і захисту власних меж.

Важливим напрямом подолання проблеми є впровадження комплексних профілактичних заходів, які поєднують психологічну підтримку, соціальну допомогу та правовий захист. Значущою є роль фахівців психологічної сфери у наданні допомоги постраждалим, зниженні рівня повторної віктимізації та формуванні більш адаптивних моделей поведінки.[1]

Таким чином, віктимологічний аналіз насильства щодо жінок сприяє глибшому розумінню механізмів цього явища та створює підґрунтя для розробки ефективних стратегій його попередження, що є важливим кроком на шляху до формування безпечного та справедливого суспільства.[1-3]

Список використаних джерел

Нестерчук В. Domestic Violence Against Women as a Phenomenon of Social Work. *Social Work and Education.* 2020. Т. 20, №3. С. 1–10.

Ладиченко В., Гулак О., Артеменко О. Віктимологічний портрет жертви домашнього насильства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2022. №70. С.389-392.

Черевко К. О. Домашнє насильство та насильство щодо жінок у розрізі законодавства України. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2021. №1(24). С. 50–59.

Ключові слова: віктимологія, насильство щодо жінок, віктимізація, віктимна поведінка, психологічне насильство, економічне насильство, гендерні стереотипи, психологічні чинники, соціальні чинники, травматичний досвід, міжособистісні стосунки, психологічна безпека.

Keywords: victimology, violence against women, victimization, victim behavior, psychological violence, economic violence, gender stereotypes, psychological factors, social factors, traumatic experience, interpersonal relationships, psychological safety.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Аністратенко Ганна Володимирівна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ДОСЛІДЖУВАНОГО ПІД ЧАС ТЕСТУВАННЯ НА ПОЛІГРАФІ

Поліграфологічне дослідження є не лише технічною процедурою фіксації фізіологічних показників організму людини, а складним психологічним процесом міжособистісної взаємодії між поліграфологом і досліджуваним. Поведінка особи під час тестування виступає своєрідним індикатором її внутрішніх установок, моральних орієнтацій, емоційного стану та рівня адаптивності до ситуації перевірки. Кожна поведінкова реакція – від мікромімічних проявів до змін тембру голосу та особливостей мовлення – може нести важливе діагностичне значення, особливо під час пред'явлення критичних стимулів, пов'язаних із предметом перевірки.

Формування поведінкового профілю досліджуваного починається вже з моменту його входу до кабінету поліграфолога та продовжується протягом усього передтестового спілкування. На цьому етапі можуть проявлятися різні стратегії поведінки, що відображають індивідуальне ставлення особи до процедури тестування. Частина досліджуваних демонструє кооперативну поведінку, яка характеризується відкритістю до взаємодії, уважним ставленням до інструкцій спеціаліста та відсутністю спроб контролювати власні мимовільні реакції. Така поведінка часто притаманна особам, які не мають наміру приховувати інформацію щодо суті перевірки. Водночас може спостерігатися захисно-напружена стратегія поведінки, що проявляється підвищеною реактивністю навіть на нейтральні запитання, надмірною формалізованістю відповідей або прагненням створити образ «соціально бажаної» особистості. Іншою формою реагування є уникаюча або агресивна поведінка, яка іноді використовується як психологічний захисний механізм і проявляється у спробах дискредитувати процедуру тестування, поставити під сумнів компетентність поліграфолога, скаржитися на самопочуття або переводити комунікацію в іронічний чи конфліктний формат [1, с. 210].

У процесі безпосереднього тестування особа, яка намагається приховати значущу інформацію, перебуває в умовах підвищеного когнітивного та емоційного навантаження, що неминуче відображається на її поведінці. Одним із характерних проявів такого стану є прагнення до сенсорної депривації, коли досліджуваний намагається мінімізувати кількість зовнішніх подразників шляхом фіксації пози тіла або обмеження рухової активності, що фактично лише підсилює внутрішнє напруження. Важливе діагностичне значення мають також особливості мовлення, зокрема виникнення тривалих пауз перед відповідями, повторення запитань поліграфолога або використання дистанціюючих мовних конструкцій замість особистісно забарвлених відповідей, наприклад заміна формулювання «я

не брав» на узагальнене «ніхто не міг цього зробити» [3]. Навіть у випадках свідомого контролю над мімікою та позою неконтрольовані вегетативні реакції, такі як тремор пальців, облизування губ або зміни ритму дихання, можуть проявлятися під час обговорення значущих для досліджуваного тем.

Окрему увагу під час проведення поліграфологічного дослідження необхідно приділяти проявам свідомої протидії процедурі тестування, яка спрямована на викривлення результатів дослідження. Така протидія може здійснюватися у фізичній формі шляхом навмисного напруження окремих груп м'язів або створення додаткових сенсорних подразників під час відповідей на нейтральні запитання, що має на меті штучне формування фізіологічних реакцій [2]. Поширеною є також психічна форма протидії, яка передбачає використання прийомів внутрішньої дисоціації, наприклад концентрацію уваги на сторонніх думках або виконання складних розрахунків у свідомості. Крім того, можливі спроби фармакологічного впливу на результати дослідження шляхом застосування седативних препаратів або бета-блокаторів для зниження рівня реактивності організму. Виявлення таких форм протидії здійснюється шляхом аналізу атипових поліграм, зокрема у випадках, коли реакції на нейтральні стимули перевищують реакції на перевірочні, що суперечить фізіологічним закономірностям реагування.

У цьому контексті особливого значення набуває професійна роль поліграфолога як спеціаліста, здатного не лише фіксувати фізіологічні показники, а й інтерпретувати поведінкові прояви досліджуваного з урахуванням психологічних закономірностей міжособистісної взаємодії. Важливим є своєчасне виявлення стану підвищеної тривожності або очікування несправедливого звинувачення, коли навіть добросовісна особа може демонструвати реакції, подібні до реакцій децепції. У таких випадках поведінка поліграфолога має бути спрямована на зниження рівня емоційної напруги та формування атмосфери психологічної безпеки. Водночас у ситуаціях виявлення очевидних ознак свідомої симуляції або протидії застосовується тактика викриття захисних стратегій досліджуваного, що сприяє зниженню ефективності його протидії та підвищує достовірність отриманих результатів [1, с. 212].

Таким чином, аналіз особливостей поведінки досліджуваного під час поліграфологічного тестування виступає одним із ключових компонентів комплексної оцінки отриманих результатів дослідження. Поведінкові реакції дозволяють уточнити значення зафіксованих фізіологічних змін, встановити їх психологічний контекст та підвищити об'єктивність інтерпретації поліграм. Ефективність поліграфологічного дослідження значною мірою залежить від здатності спеціаліста інтегрувати дані інструментальної реєстрації з результатами професійного психологічного спостереження за вербальними і невербальними проявами поведінки особи. Саме поєднання технічної

точності вимірювання з глибоким розумінням психологічних механізмів реагування забезпечує формування науково обґрунтованого висновку щодо достовірності повідомлюваної інформації. У зв'язку з цим поведінковий аналіз слід розглядати не як допоміжний елемент дослідження, а як невід'ємну складову професійної діяльності поліграфолога, що суттєво підвищує надійність результатів тестування та сприяє розвитку сучасної практики психофізіологічної діагностики

Список використаних джерел

Мотлях О. І. Окремі проблемні питання психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа та її результатів у кримінальному судочинстві України. *Актуальні питання теорії та практики використання поліграфа* : збірка статей. Київ : Освіта України, 2015. 220 с. (Серія: Бібліотека Колегії поліграфологів України), С 30-37.

Проскура Г.М. Організаційно-правове забезпечення використання поліграфа в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. 2016. Харків 472 с.

Усіков І. П. Ефективні прийоми передтестової бесіди. Київ : Освіта України, 2015. 60 с.

Ключові слова: поліграф, психофізіологічне дослідження, поведінкові реакції, детекція брехні, невербальна комунікація, протидія тестуванню, когнітивне навантаження, передтестова бесіда, емоційний стан, респондент.

Keywords: polygraph, psychophysiological examination, behavioral reactions, detection of deception, non-verbal communication, countermeasures, cognitive load, pre-test interview, emotional state, examinee.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Антіпова Олександра Геннадіївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ОГЛЯД МІСЦЯ ПОДІЇ: ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ЗДІЙСНЕННЯ

Мало яка слідча дія так точно відображає рівень професійної підготовки слідчого, як огляд місця події. Це перший і часто єдиний шанс зафіксувати обстановку у незміненому вигляді: поспіхом затоптана криміналістична картина або невиявлений мікрослід – і цієї інформації може бракувати впродовж усього подальшого розслідування. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року [1] відводить огляду особливе місце: це одна з небагатьох слідчих (розшукових) дій, яка в невідкладних випадках може розпочатися навіть до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань – факт, що красномовно свідчить про її

виняткову значимість. Метою огляду є виявлення та фіксація відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення через безпосереднє дослідження місцевості, приміщень, речей і документів [1].

З точки зору організації огляд місця події традиційно розглядається через призму трьох послідовних етапів: підготовчого, робочого та заключного – і цей поділ є не умовним, а функціонально значущим [2; 3]. Підготовчий етап має два рівні. Перший – до виїзду: слідчий отримує первинну інформацію, визначає склад слідчо-оперативної групи, забезпечує охорону місця події та збереження слідової картини, вирішує питання залучення спеціаліста-криміналіста, судово-медичного експерта, кінолога тощо залежно від характеру події. Другий рівень – після прибуття: уточнення обстановки, огляд периметра до початку детального дослідження, опитування очевидців. Принципова вимога цього рівня – нічого не торкатися й нічого не переміщувати до початку фіксації загальної картини.

Робочий етап є методологічним ядром огляду і складається з двох частин, що принципово відрізняються за характером дій. Загальний огляд – це, по суті, розвідувальна фаза: слідчий формує цілісне уявлення про обстановку, визначає межі огляду та орієнтує на фотозйомку. Детальний огляд – вже справжня аналітична робота: кожен об’єкт досліджується ретельно, поетапно, із застосуванням статичного та динамічного методів. Під статичним методом розуміється вивчення предмета у незміненому положенні, під динамічним – можливість його переміщення, огляду з різних кутів, вимірювання, виготовлення зліпків і відбитків [3]. Паралельно обирається метод просторового руху по місцю події: ексцентричний (від центру назовні) – оптимальний там, де є чітко виражений центр події; концентричний (від периферії до центру) – коли слідчий побоюється затоптати центральні сліди; фронтальний і секторний – для великих відкритих площ [4].

Тактичні прийоми огляду місця події – поняття значно ширше, ніж набір технічних операцій. За своєю суттю тактика огляду є пізнавальною діяльністю: слідчий не просто дивиться, а моделює й аналізує. Він будує версії про механізм події і відразу ж перевіряє їх, звертаючи увагу на об’єкти, що підтверджують або спростовують кожну з них [4]. Саме тому криміналістична тактика виокремлює чотири типові ситуації огляду: коли обстановка відображає реальну подію; коли відображення є неповним; коли сліди свідомо знищені; і, нарешті, коли маємо справу з інсценуванням – фальшивим відображенням злочину [4]. Кожна з цих ситуацій потребує власного набору прийомів: у разі підозри на інсценування, наприклад, слідчий має особливо уважно шукати невідповідності між нібито змодельованою картиною і реальними слідами.

Якість огляду значною мірою залежить від складу його учасників і злагодженості їхніх дій. Стаття 237 КПК [1] надає слідчому право

запрошувати потерпілого, підозрюваного, захисника, спеціалістів – і це не просто формальне право, а реальний тактичний інструмент. Присутність судово-медичного експерта при огляді трупа, технічного спеціаліста при дослідженні цифрових пристроїв чи вибухотехніка на місці підриву – це не примха, а умова отримання повноцінного результату. Процесуальним підсумком огляду є протокол [1], і до нього варто ставитись так само серйозно, як і до самого огляду: неточне або неповне фіксування обстановки рівнозначне знищенню доказів. Верховний Суд у своїх оглядах практики неодноразово звертав увагу на те, що огляд, проведений з порушенням процесуальних правил щодо входу до житла чи без належного оформлення, тягне за собою недопустимість отриманих доказів [5].

Заключний етап огляду – це не просто підписання протоколу. Саме тут слідчий підбиває попередній пізнавальний підсумок: аналізує виявлену слідову картину в цілому, оцінює версії, що висувалися під час огляду, і визначає напрями подальшого розслідування. Практика свідчить: чим системніше проведений заключний етап, тим точніший подальший план слідчих дій. Можна виокремити кілька закономірностей, що підтверджуються як теорією криміналістики, так і правозастосуванням. По-перше, огляд місця події є не лише слідчою дією, а й першим кроком у побудові версій – і ця пізнавальна функція часто залишається недооціненою на практиці. По-друге, правильний вибір методу просторового руху по місцю події суттєво знижує ризик знищення або пропуску слідів. По-третє, залучення спеціалістів – умова не бажана, а необхідна там, де характер події виходить за межі загальнокриміналістичної підготовки слідчого. По-четверте, якість протоколу огляду безпосередньо впливає на допустимість усіх подальших доказів, пов’язаних із місцем події.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Чаплинський К. О. та ін. Криміналістика : підручник. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2021.

Підготовка до огляду місця події, його стадії, методи і прийоми. Науково-навчальна академія державної служби. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/insp_krym/inspection/

Тактика проведення огляду місця події. Криміналістика : навч. матеріали. URL: https://buklib.net/books/29514/

Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення огляду та обшуку. Верховний Суд, 2022. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_oglyad_obshyk.pdf

Процесуальні аспекти проведення огляду як слідчої (розшукової) дії. Право і безпека. 2021. URL: https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/download/555/434

Науково-практичний коментар до ст. 237 КПК України. URL: https://mego.info/матеріал/стаття-237-огляд

Шепітько В. Ю. та ін. Велика українська юридична енциклопедія. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. Харків : Право, 2018.

Аналіз поняття «огляд місця події»: процесуальні та тактичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2024. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/14-2.pdf

Маркусь В. О. Криміналістика : підручник. Київ : Кондор, 2018. 558 с.

Ключові слова: огляд місця події, криміналістична тактика, слідчі дії, фіксація доказів, слідова картина, версії розслідування, інсценування злочину, протокол огляду, судово-медична експертиза, методи огляду.

Keywords: crime scene investigation, forensic tactics, investigative actions, evidence documentation, trace evidence, investigative versions, crime staging, inspection protocol, forensic examination, inspection methods.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Ануфрієва Ксенія Андріївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОЖЛИВОСТІ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У ВИКРИТТІ ІНСЦЕНУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У сучасних умовах розслідування кримінальних правопорушень проблема викриття інсценування набуває особливої актуальності, оскільки йдеться не лише про встановлення окремих фактичних обставин, а про подолання штучно сконструйованої картини події. Інсценування є одним із найбільш складних способів протидії розслідуванню, адже воно спрямоване на приховування дійсного механізму правопорушення, введення в оману органів досудового розслідування та формування помилкової доказової версії. За таких умов звичайного сприйняття обстановки місця події недостатньо, а вирішального значення набуває залучення спеціальних знань, здатних виявити суперечності між зовнішнім виглядом події та її реальною природою [1, с. 120–122; 2, с. 47–49].

У криміналістичній літературі інсценування розглядається як навмисне створення або зміна обстановки, окремих слідів, предметів чи інформаційного середовища з метою викривлення уявлення про подію, її

причини, спосіб, суб’єкта або наслідки. Такі дії можуть полягати у моделюванні ознак крадіжки, розбою, самогубства, нещасного випадку, самопошкодження, зникнення особи або навіть штучного формування цифрових доказів. Саме тому викриття інсценування має здійснюватися не шляхом фрагментарного дослідження окремих об’єктів, а в межах системного аналізу всієї доказової ситуації [1, с. 122–125; 4, с. 41–45].

Спеціальні знання у кримінальному провадженні становлять сукупність науково обґрунтованих відомостей, практичних навичок та професійних умінь у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, які застосовуються для виявлення, дослідження, оцінки та інтерпретації доказової інформації. Їх сутність полягає у тому, що вони виходять за межі звичайної юридичної підготовки слідчого, прокурора чи суду й потребують залучення спеціаліста або експерта. У справах про можливе інсценування саме спеціальні знання дозволяють перейти від поверхового опису події до реконструкції її справжнього механізму, а отже – забезпечують належну перевірку слідчих версій [2, с. 47–54; 3, с. 253–256].

Найбільш помітну роль у викритті інсценування відіграють криміналістичні знання про закономірності слідоутворення. Будь-яка реальна подія залишає певну систему слідів, що виникають у визначеній послідовності, у конкретному просторовому середовищі та відповідно до механізму взаємодії об’єктів. Якщо ж подію інсценовано, між слідами, предметною обстановкою та заявленою версією зазвичай виникають суперечності. Саме аналіз таких невідповідностей дає змогу встановити ознаки штучності. У випадках інсценування крадіжки це можуть бути сліди злому, які не відповідають реальному способу проникнення; при інсценуванні нападу – відсутність закономірних слідів боротьби; у справах про самогубство – розбіжності між положенням тіла, характером ушкоджень і механізмом смерті [1, с. 123–125; 4, с. 44–45].

Важливим напрямом застосування спеціальних знань є виявлення так званих негативних обставин, тобто фактів, які суперечать природному перебігу події або не узгоджуються із заявленою версією. Йдеться не лише про наявність окремих “дивних” деталей, а про цілу систему несумісностей: невідповідність між характером пошкоджень і способом їх утворення, між часом події та цифровою активністю особи, між поведінкою заявника й логікою ситуації, між обсягом наслідків і реально виявленими слідами. Саме негативні обставини найчастіше стають початковою підставою для висування версії про інсценування та визначають необхідність залучення відповідних фахівців [1, с. 124–125; 2, с. 50–52].

Особливе значення у викритті інсценування мають судово-медичні знання. У багатьох випадках інсценована подія пов’язана з приховуванням справжнього характеру тілесних ушкоджень або причини смерті. Судовий медик здатен встановити відповідність ушкоджень заявленому механізму їх

виникнення, визначити приблизний час травмування, послідовність заподіяння пошкоджень, характер знаряддя та інші обставини, які неможливо достовірно з’ясувати без спеціального дослідження. Особливо важливим це є при розмежуванні самогубства, нещасного випадку та умисного вбивства, замаскованого під іншу подію. Як свідчать наукові праці, саме початковий огляд трупа, обстановки місця події та співставлення медичних ознак із матеріальними слідами нерідко дають змогу викрити інсценування ще на ранньому етапі розслідування [4, с. 41–45].

Не менш вагомими є спеціальні знання у сфері цифрової інформації. Сучасне кримінальне провадження дедалі частіше пов’язане з дослідженням електронних джерел: мобільних телефонів, месенджерів, відеозаписів, геолокаційних сервісів, журналів подій, електронних документів, облікових записів у соціальних мережах. У ситуаціях інсценування цифрові дані можуть як підтверджувати штучно створену версію, так і спростовувати її. Наприклад, часові мітки файлів, історія редагування документів, дані переміщення пристрою, активність користувача у певний період або невідповідність між заявленими обставинами та технічними метаданими можуть викрити навмисне створення хибної картини події [5, с. 404–406].

Разом із тим цифрові відомості мають підвищений ризик спотворення, втрати чи фальсифікації, а тому їх доказове значення безпосередньо залежить від належної процедури фіксації, вилучення, копіювання, збереження та перевірки автентичності. Без участі обізнаного фахівця цифрова інформація може бути неправильно інтерпретована або взагалі втратити доказову цінність. У цьому аспекті спеціальні знання виконують не лише пошукову, а й гарантійну функцію, оскільки забезпечують достовірність і допустимість відомостей, що включаються до доказової системи [3, с. 257–260; 5, с. 405–409].

На практиці ефективність викриття інсценування значною мірою залежить від своєчасності залучення спеціальних знань. Однією з поширених помилок є ситуація, коли спеціаліст або експерт залучається вже після формування первинної, але хибної версії події. У такому разі частина слідів втрачається, цифрові носії змінюються, а загальна логіка доказування підлаштовується під помилкове припущення. Тому у справах із ознаками можливого інсценування участь спеціаліста має забезпечуватися вже на стадії огляду місця події. Саме на цьому етапі необхідно виявити нестійкі сліди, зафіксувати просторову структуру обстановки, правильно вилучити предмети й носії інформації, а також сформулювати перелік питань для подальших експертних досліджень [2, с. 50–54; 4, с. 42–45].

Викриття інсценування не може ґрунтуватися на одному доказі або одному виді спеціальних знань. Переконливий результат досягається лише тоді, коли дані різного походження взаємно підтверджують один одного.

Висновки трасологічного дослідження повинні узгоджуватися із судово-медичними даними, результати цифрового аналізу – із часовою моделлю події, а поведінкові прояви учасників – із фактичними матеріальними слідами. Така міждисциплінарна взаємодія дозволяє не лише спростувати інсценовану версію, а й побудувати науково обґрунтовану модель реального перебігу події [1, с. 124–125; 2, с. 47–54].

Науково-практичне значення спеціальних знань у цій сфері полягає також у тому, що вони захищають процес доказування від поспішних та необґрунтованих висновків. Інсценування необхідно не тільки вміти викривати, а й не приписувати там, де його фактично немає. Саме тому спеціальні знання повинні застосовуватися об’єктивно, комплексно та з урахуванням меж компетенції кожного фахівця. Лише такий підхід забезпечує процесуальну надійність отриманих результатів і дає змогу використовувати їх як міцну основу для прийняття законного рішення у кримінальному провадженні [3, с. 258–260; 5, с. 406–409].

Отже, можливості спеціальних знань у викритті інсценування кримінального правопорушення є надзвичайно широкими та охоплюють криміналістичний, судово-медичний, цифровий і ситуаційно-аналітичний рівні пізнання. Саме вони дозволяють виявити приховані суперечності між зовнішньою правдоподібністю події та її фактичним змістом, встановити справжній механізм слідоутворення, перевірити конкуруючі версії та сформувати достовірну доказову модель. Подальший розвиток цієї сфери має бути пов’язаний із вдосконаленням методик раннього розпізнавання інсценування, розширенням міждисциплінарної взаємодії, підвищенням рівня професійної підготовки правозастосувачів і належною стандартизацією роботи з цифровими даними [2, с. 52–54; 4, с. 44–45; 5, с. 405–409].

Список використаних джерел

Семеногов В. В. Розслідування злочинів: проблеми інсценування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 120–125.

Юсупов В. В. Спеціальні і криміналістичні знання у кримінальному провадженні: питання співвідношення. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2014. Вип. 59. С. 47–54.

Сидоренко Д. В. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 253–260.

Корабель М. Г., Павленко Т. А. Вбивство, доведення до самогубства чи інсценування самогубства? Методика розслідування. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право»*. 2022. Вип. 35. С. 41–45.

Бучацький М. О. Цифрова інформація у системі кримінально-процесуального доказування. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 404–409.

Ключові слова: спеціальні знання, інсценування, криміналістика, експертиза, аналіз поведінки, слідова картина, версії, доказування.

Keywords: special knowledge, staging, criminalistics, expert examination, behavior analysis, trace pattern, versions, proof.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Аркуша Євгеній Русланович
здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАКТИКА ФІКСАЦІЇ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ДАНИХ З МОБІЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗКУ ПІД ЧАС ОБШУКУ

Із розвитком технологій, появою сучасних мобільних пристроїв, у людей стає все більше можливостей комунікації з навколишнім середовищем, суспільством. Водночас будь-який технологічний прогрес створює новий інструментарій для вчинення кримінального правопорушення. І в разі, коли вчиняється таке діяння, органи досудового розслідування стикаються з необхідністю встановити відповідні докази щодо вчиненого кримінального правопорушення, на що у сучасному світі може вказувати і та інформація, яка приховується у мобільному засобі зв'язку – мобільному пристрої підозрюваного або іншого учасника кримінального провадження. Сліди, що утворюються під час вчинення злочинів із використанням мобільних засобів зв'язку – це інформація, яка зафіксована в цифровому форматі, міститься в різного роду цифрових пристроях зі створення, оброблення, збереження та передачі цієї інформації, причинно пов'язана з подією кримінального правопорушення, та дає змогу встановити як обставини вчиненого злочину, так і особу злочинця[3, с. 239]. Тому метою даного матеріалу є розуміння та деталізація процесу вилучення такого засобу зв'язку, його первинний огляд та окремі важливі для досудового розслідування деталі, на які слід звернути увагу при фіксації та вилученні даних з мобільних засобів зв'язку, зважаючи при цьому на аспекти найбільш ефективного та повного вилучення таких даних.

Відповідно до Закону України «Про електронні комунікації» мобільний зв'язок – електронні комунікації із застосуванням радіотехнологій, під час яких кінцеве обладнання хоча б одного із споживачів може вільно переміщатися в межах усіх пунктів закінчення електронної комунікаційної мережі[4]. Слід також зазначити, що мобільний термінал систем зв'язку – це пристрій, який дозволяє здійснювати та підтримувати сеанси зв'язку вільно переміщаючись в межах дії мережі без підключення до іншого обладнання.

Тобто в даному значенні найчастіше розуміється телефон[2, с. 8]. Майже кожна людина його має при собі, і він обладнаний сучасними технологіями з підтримкою бездротової мережі зв'язку, камерами, GPS, тобто супутникової системи навігації та іншими функціями, які накопичують у собі певну інформацію. Що не менш важливо, вони обладнані й системами безпеки – засобами логічного захисту – паролі, біометрична автентифікація тощо, які перешкоджають втручанню у пристрій третім особам. Ці засоби є багаторівневими, тому, коли ми кажемо про них, мається на увазі не лише розблокування телефону за допомогою пароля, а й інших методів, які будуть викладені нижче.

Під час досудового розслідування часто застосовується слідча дія – обшук. Саме в межах обшуку найчастіше відбувається виявлення та вилучення мобільних засобів зв'язку як потенційних носіїв доказової інформації. При цьому ефективність подальшого використання таких даних безпосередньо залежить від правильності дій слідчого вже на початковому етапі – моменту виявлення пристрою. Можливі дві ситуації – вилучення мобільного пристрою одразу або ж первинний поверхневий огляд його за сприянням власника. Застосування першого варіанту є аргументованим у випадках, коли є великий ризик втратити інформацію, яка є важливою для слідства і може бути наявною у мобільному пристрої і його власник не сприяє подоланню захисту логічного захисту. У такому разі мобільний пристрій слід одразу вилучити, попередньо ввімкнувши авіарежим, який блокує сигнал зв'язку або вимкнути телефон, якщо ввімкнути авіарежим без розблокування телефону не є можливим. Також не варто намагатися підібрати пароль власноруч без застосування спеціального інструментарію, оскільки в деяких пристроях може активуватися режим автоскидання, який знищить усі дані, наявні на пристрої. Слід зазначити, що навіть застосування спеціальних інструментів, які є наявні у поліції або інших органах, для примусового подолання засобу логічного захисту пристрою далеко не завжди принесе результат. Сучасні флагманські пристрої оснащені складними багаторівневими системами захисту, такими як платформою безпеки Samsung Knox, апаратним модулем Secure Enclave в Apple iPhone, а також розширеними механізмами захисту в пристроях Google Pixel. Окремо слід відзначити існування альтернативних операційних систем (наприклад, GrapheneOS), які додатково посилюють рівень захисту даних та значно ускладнюють процес втручання у пристрій або взагалі роблять його неможливим. Наприклад, у статті про захист Google Pixel зазначають: «GrapheneOS перетворює Pixel на "непробивний" пристрій: мікрофон, GPS і камеру можна фізично відключити, а пристрій налаштувати на самознищення даних у разі неправильного PIN»[5]. У таких випадках, коли здійснення комп'ютерно-технічної експертизи щодо пристрою є вкрай необхідним, органи слідства звертаються до виробника пристрою з запитом

про надання доступу до мобільного телефону, але такі звернення є малоефективними та застосовується вкрай рідко.

В іншому варіанті варто дізнатися у особи всі відомі їй паролі, що мають відношення до вилученої техніки. Паролі не слід сприймати на слух. Їх треба записати по символам, звертаючи увагу на алфавіт і регістр кожного символу і вивірити у джерел[6, с. 65]. У разі, коли система логічного захисту подолана, необхідно, відповідно до цілей обшуку, перевірити наявність потрібних для слідства даних. Зазвичай, це певні листування у месенджерах Telegram, WhatsApp, Viber та інші, які будуть виявлені у мобільному пристрої. Знайшовши переписку, яка може стати доказом для кримінального провадження, під запис відеокамери, яка фіксує слідчу дію, потрібно завантажити переписку, фото, відеоматеріали з неї, тобто забезпечити відображення та фіксацію даних у пам'яті пристрою (кеші додатків), адже в подальшому експертом пристрій буде перевірятися в умовах ввімкненого авіарежиму. Також має місце огляд галереї, де можуть бути зафіксовані зображення, які стосуються вчиненого кримінального правопорушення, а також файли, які знаходяться у системі пристрою. Зазвичай, вони згруповані у програмі «Провідник», «Диспетчер файлів», «Мої файли» і т.д. з метою знаходження певних текстових документів. Встановити місцезнаходження особи у певний час допомагає Google Maps, якщо в неї ввімкнена функція запису хронології. Тоді вона цілодобово фіксує маршрути особи та відображає їх у своєму інтерфейсі. Таким чином, якщо особу потрібно більш конкретно пов'язати з місцем вчинення кримінального правопорушення, необхідно перевірити й зафіксувати дані, що знаходяться у даній програмі.

Окремо слід звернути увагу на приховані файли, які можуть міститися у мобільному пристрої. Сучасні смартфони підтримують функції прихованих файлів, зображень або взагалі функцію «Другого простору», що дозволяє створювати кілька робочих столів у телефоні. За допомогою цього інструменту користувач може розмежувати особисту та професійну діяльність або приховати важливі матеріали, якщо пристроєм тимчасово користується інша людина [1]. Приховані файли можуть знаходитися в програмі «Галерея», «Папка Knox», у програмі нотатків та інших. Також дані програми можуть бути приховані за допомогою відповідних налаштувань. Ефективніше у такій ситуації зафіксувати всі виявлені ознаки, детально описати їх у протоколі обшуку, включаючи назви функцій, та їх розташування в системі, після чого передати пристрій на подальше дослідження із залученням спеціаліста або експерта. Варто додати, що пакувати телефон варто у непрозорий експертний сейф-пакет задля того, щоб уникнути будь-якої можливості вплинути на пристрій до експертизи.

Отже, в умовах цифровізації суспільства мобільні засоби зв'язку фактично стали повноцінним джерелом доказової інформації у кримінальному провадженні. Це обумовлює необхідність чіткої та

відпрацьованої тактики їх виявлення, фіксації та вилучення під час обшуку з урахуванням сучасних засобів логічного та апаратного захисту даних. Практика показує, що помилки на початковому етапі роботи з мобільним пристроєм іноді призводять до втрати інформації, тому високе значення має правильна поведінка слідчого в момент виявлення пристрою, фіксація його стану, ізоляція від мережі та документування всіх дій у протоколі обшуку. Окремої уваги потребує виявлення прихованих даних, додаткових середовищ та особливостей конкретних операційних систем, що прямо впливає на повноту отриманої інформації.

Подальше дослідження мобільного пристрою повинно здійснюватися із дотриманням цілісності цифрових доказів та із залученням спеціалістів, які будуть проводити комп'ютерно-технічну експертизу. Такий підхід дозволяє сформувати належну доказову базу та ефективно використати можливості мобільних засобів зв'язку у процесі доказування.

Список використаних джерел

Другий простір у телефоні Xiaomi – де знайти і як видалити. 2021. URL: https://andro-news.com/ua/news/vtoroe-prostranstvo-v-smartfone-xiaomi.html.

Коломійцев С.О. Тактика обшуку мобільних терміналів систем зв'язку. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. Харків. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.16755828

Курман О.В. Особливості та проблеми виявлення і фіксації цифрових слідів під час огляду мобільних засобів зв'язку. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. № 4, частина 3. С. 238-242.

Про електронні комунікації : Закон України від 16 грудня 2020 року № 1089-IX/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text

Чому фахівці з кібербезпеки обирають смартфони Google Pixel? Icsa. 2026. URL: https://icsa.team/kiberbezpeka-google-pixel/.

Щербюк Х.В., Пядишев В.Г. Особливості вилучення комп'ютерної техніки під час проведення обшуку. *Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (23–25 листопада 2016 року, м. Кропивницький). Кропивницький, 2016. С. 64–65.

Ключові слова: мобільні засоби зв'язку, обшук, фіксація доказів, засоби логічного захисту, мобільний пристрій, кримінальне провадження, комп'ютерно-технічна експертиза, месенджери, приховані файли, другий простір, авіарежим, протокол обшуку.

Keywords: investigative search, evidence documentation, logical security measures, mobile device, criminal proceedings, computer forensic examination, messengers, hidden files, second space, airplane mode, search protocol.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Асаула Зоряна Михайлівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ПРИ РОБОТІ ЗІ СЛІДАМИ НА МІСЦІ ПОДІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах повномасштабної агресії РФ проти України, з урахуванням потреб адаптації криміналістичних знань до реалій воєнного стану та оновлення законодавства відповідно до стандартів Європейського Союзу, набули особливої актуальності питання оновлення змісту криміналістики відповідно до сучасних практичних викликів і вирішення складних завдань, що постали перед криміналістичною наукою та органами кримінальної юстиції. За цих обставин особливої уваги потребує розроблення новітніх засобів, прийомів і методів, спрямованих на протидію злочинам, пов'язаним із військовою агресією РФ, а також іншим кримінальним проявам в умовах війни [14, с. 14-15].

Особливого значення в таких умовах набуває ефективне використання техніко-криміналістичних засобів під час огляду місця події, оскільки бойові дії, руйнування інфраструктури та наявність вибухонебезпечних предметів значно ускладнюють процес виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення.

Більшість кримінальних правопорушень супроводжується змінами у навколишньому середовищі, які визначаються як сліди злочину. Вони відображають протиправні дії та окремі елементи злочинної діяльності, а їх значущість пов'язана з наявністю об'єктивного зв'язку між подією та її матеріальними проявами. Саме тому своєчасне виявлення та правильна інтерпретація слідів є одним із ключових завдань криміналістики, адже від повноти їх фіксації безпосередньо залежить можливість подальшого встановлення механізму події та причетних до неї осіб.

У криміналістиці поняття сліду тлумачиться у кількох аспектах. У широкому розумінні це будь-які матеріальні зміни первинної обстановки внаслідок злочину: поява або зникнення предметів, зміна їх положення чи стану (наприклад, залишені речі або уламки пошкоджених об'єктів). Також до слідів відносять звукові, запахові, мікрочастинки, речовини та генетичні ознаки людини [6, с. 211].

Огляд місця події – одна з перших слідчих дій, спрямована на швидке виявлення, фіксацію та вилучення слідів правопорушення й інших матеріальних доказів, а також встановлення важливих обставин (пошук осіб,

майна, прихованих місць). Саме з цієї дії зазвичай розпочинається досудове розслідування [4, с. 106].

В умовах воєнного стану проведення огляду місця події часто пов’язане з додатковими ризиками, зокрема можливістю повторних обстрілів, наявністю вибухонебезпечних предметів або значними руйнуваннями об’єктів. Це зумовлює необхідність застосування сучасних технічних засобів, що дозволяють здійснювати дистанційне обстеження території та мінімізувати ризики для учасників слідчої дії.

Розвиток науки і технологій, зокрема інформаційних, зумовив активне впровадження інновацій у криміналістику, що відобразилось у поширенні поняття «цифрова криміналістика», пов’язаного з використанням комп’ютерних, мережевих та мультимедійних технологій [10]. Застосування таких технологій дозволяє не лише підвищити ефективність фіксації доказової інформації, але й забезпечити її подальший аналіз із використанням сучасних програмних комплексів.

Основним способом фіксації огляду є протокол із додатками, підготовленими із застосуванням технічних засобів. Норми КПК України передбачають використання фото-, відеозйомки, електронних засобів, залучення спеціалістів, проведення вимірювань, виготовлення зліпків і вилучення доказів [1]. Застосування таких дій пов’язане з використанням техніко-криміналістичних засобів у процесі огляду та розслідування.

Під техніко-криміналістичними засобами розуміють прилади, матеріали, а також прийоми й методи їх використання для виявлення, фіксації, вилучення, зберігання та дослідження об’єктів доказового значення, створені криміналістикою й перевірені практикою [5, с.9]. Їх застосування спрямоване на забезпечення максимально повного збереження слідової інформації, що має суттєве значення для подальшого доказування у кримінальному провадженні.

Серед сучасних засобів виділяють систему RUVIS, яка дає змогу виявляти приховані сліди рук на непористих поверхнях за допомогою відбитого ультрафіолетового випромінювання. Для роботи зі слідами біологічного походження застосовується реагент BLUESTAR®FORENSIC, що дає змогу виявляти навіть невидимі або змиті сліди крові без пошкодження ДНК для подальших досліджень. Використання таких засобів значно підвищує ефективність пошуку слідів, які неможливо виявити традиційними методами, що особливо важливо у випадках, коли злочинець намагався приховати або знищити матеріальні докази.

Сучасні техніко-криміналістичні засоби дають змогу під час огляду не лише виявляти, а й попередньо аналізувати докази. Зокрема, портативна рентгенівська система NightHawk BTX використовується для виявлення прихованих предметів (зброї, наркотиків, вибухових пристроїв) у транспорті

та вантажах, а технології інфрачервоної спектроскопії застосовуються для неруйнівного визначення складу речовин.

Для ідентифікації наркотичних і вибухових речовин застосовується набір DetectaChem, що поєднує контактний (SEEKER Pro) і безконтактний (APEXR7 RAMAN) способи аналізу. Під час огляду також використовуються пошукові засоби: металошукачі, щупи, дзеркала та спеціалізовані комплекти.

У разі необхідності проводяться експрес-дослідження із застосуванням діагностичних тестів для виявлення наркотичних речовин у біологічних зразках. Крім того, у практиці використовуються мобільні ДНК-лабораторії (ANDE 6C), які дають змогу швидко отримати ДНК-профіль та ідентифікувати особу [12].

До засобів фіксації належать фото- і відеотехніка, масштабні лінійки, маркери, вимірювальні прилади, курвіметри та інші інструменти для документування обстановки і слідів [8].

Сучасні системи 3D-сканування, зокрема VZ-400i (RIEGL), дають змогу отримувати точні тривимірні моделі місця події, визначати розташування об’єктів і відстані між ними, що особливо актуально під час огляду зруйнованих об’єктів. Такі моделі використовуються на різних етапах розслідування та у судовому розгляді [11; 13, с. 73]. Застосування 3D-технологій дозволяє фактично відтворити обстановку місця події у цифровому форматі, що сприяє більш об’єктивному аналізу доказів та їх наочному представленню у суді.

Для фіксації масштабних або небезпечних територій застосовується система RiCOPTER VUX-SYS, яка здійснює детальне дистанційне лазерне сканування [7]. Додатково використовуються безпілотні літальні апарати з камерами, тепловізорами та сканерами, що дають змогу створювати ортофотоплани, цифрові та 3D-моделі місцевості [9, с. 27–28].

Безпілотні літальні системи використовуються для дистанційної оцінки події, попереднього огляду великих або небезпечних територій (зокрема місць падіння уламків, незаконної діяльності, зон із вибуховими чи хімічними ризиками) [3, с. 13]. Практичним прикладом є застосування квадрокоптера MAVIC 3 CINE у м. Миколаїв, за допомогою якого виявлено уламки та зафіксовано результати огляду з їх подальшим долученням до матеріалів провадження [2, с. 185].

До засобів закріплення і вилучення слідів належать гіпс для зліпків, силіконові матеріали для дрібних відбитків, а також аерозольні лаки. Для пакування використовуються сейф-пакети, крафт-матеріали та пластикові ємності, що захищають об’єкти від впливу зовнішніх факторів і стороннього втручання.

Окрему групу становлять універсальні комплекти – криміналістичні валізи та пересувні лабораторії (зокрема «КРИМІНАЛІСТ-У»), а також

спеціалізовані набори для роботи з різними видами доказів (трасологічні, біологічні, балістичні, дактилоскопічні тощо).

Розвиток сучасних технічних та цифрових рішень у криміналістиці змінює підходи до проведення огляду місця події, орієнтуючи їх на більш точне, швидке й комплексне отримання доказів. Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що ефективне застосування техніко-криміналістичних засобів в умовах воєнного стану дозволяє підвищити якість фіксації слідів кримінального правопорушення, забезпечити збереження доказової інформації та сприяти більш об'єктивному встановленню обставин події. Використання інноваційних засобів і технологій сприяє підвищенню результативності досудового розслідування та вдосконаленню практики криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 року № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
2. Червяков О.І., Євтушенко І.В., Букрєєв О.І., Білоус В.В. Безпілотні повітряні засоби ураження сил вторгнення російської федерації : практичний порадник. Харків: ІПЮК для СБУ, 2023. 212 с.
3. Когут А. А., Білоус В. В., Костенко Ю. О., Старостін О. Ю. Застосування безпілотних літальних апаратів під час досудового розслідування: практич. порадник. Харків: ФОП Бровін О. В., 2024. 76 с.
4. Івасишин Т. М., Ленський М. М. Застосування безпілотних літальних апаратів під час огляду місця події: криміналістичні аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2025. Вип. 3 (62). С. 105–109.
5. Капустіна М. В. Поняття техніко-криміналістичних засобів забезпечення протидії злочинам. *Теорія і практика правознавства.* 2014. Вип. 2 (6). С. 1–11.
6. Копча В.В., Фрідманський Р.М., Копча Н.В. Правове дослідження слідів на місці злочину: які сприяють ефективному розкриттю і попередженню злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2022. Серія «Право». Вип. 72. Ч. 2. С. 211-218.
7. НВК «Експерт» інноваційна криміналістика. Дистанційно керована літальна система для безпілотного лазерного сканування RiCOPTER VUX-SYS. URL: https://pro-expert.in.ua/ua/p2141689669-distantsijno-kerovana-litalna.html
8. НВК «Експерт» інноваційна криміналістика. Документування. URL: https://pro-expert.in.ua/ua/g97424132-dokumentuvannya
9. Саковський А. А., Науменко С. М., Кравченко С. І., Єфіменкота І. М. Особливості застосування безпілотних літальних апаратів органами та

підрозділами поліції: метод. рекомендації. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 72 с.
10. Обшалов С. В., Санакоєв Д. Б., Чаплинський К. О. та ін. Особливості проведення огляду місця події в умовах збройного конфлікту : метод. рекомендації. Одеса: Юридика, 2023. 40 с.
11. Сафронов Т. Нацполіції передали системи лазерного сканування RIEGL. Militarnyi. 2024. URL: https://militarnyi.com/uk/news/natspolitsiyi-peredaly-systemy-lazernogo-skanuvannya-riegl/
12. Сафронов Т. Поліції передали сучасні ДНК-лабораторії ANDE 6C. Militarnyi. 2023. URL: https://militarnyi.com/uk/news/politsiyi-peredaly-suchasni-dnk-laboratoriyi-ande-6c/
13. Нечеснюк М. В., Саковський А. А., Вознюк А. А. та ін. Участь спеціаліста в розслідуванні порушень законів та звичаїв війни: наук. практ. посібник. Київ, 2023. 112 с.
14. Шевчук В. Сучасні проблеми криміналістики в умовах війни та глобальних загроз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2022. Вип. 3 (28). С. 11–27.

Ключові слова: техніко-криміналістичні засоби, огляд місця події, сліди злочину, воєнний стан, цифрова криміналістика, фіксація доказів, безпілотні системи, ДНК-аналіз.

Keywords: forensic technical means, crime scene examination, traces of crime, martial law, digital forensics, evidence documentation, unmanned aerial systems, DNA analysis.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Ашадзе Нонна Миколаївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Зацепа Софія Олегівна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ ПОЛІГРАФА У РОЗСЛІДУВАННІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ДОТРИМАННЯ СТАНДАРТІВ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ

Поліграф у справах про воєнні злочини є складним і суперечливим інструментом, який знаходиться на перетині кримінального процесу, психології та міжнародного права. У сучасних умовах, коли кількість задокументованих воєнних злочинів стрімко зростає, ефективність розслідування таких правопорушень стає критично важливою. За оцінками міжнародних організацій, лише протягом останніх років у різних збройних конфліктах було зафіксовано понад 60 000 можливих епізодів воєнних злочинів [1]. Це створює значне навантаження на слідчі органи та судову

систему, що змушує шукати додаткові інструменти для перевірки доказів, серед яких і поліграф.

Поліграф (детектор брехні) являє собою технічний пристрій, що фіксує фізіологічні реакції організму людини, такі як пульс, артеріальний тиск, частота дихання та рівень потовиділення. Вважається, що під час неправдивих відповідей ці показники змінюються, що дає змогу виявити потенційну неправду. Згідно з результатами різних наукових досліджень, рівень точності поліграфа варіюється від 65% до 90% залежно від методики, умов проведення та кваліфікації експерта [2]. Проте навіть максимальні показники не забезпечують абсолютної достовірності, що викликає обґрунтовані сумніви щодо можливості використання поліграфа як доказу у кримінальному судочинстві.

У справах про воєнні злочини поліграф може виконувати допоміжну функцію. Зокрема, він застосовується для первинної перевірки показань свідків, потерпілих або підозрюваних, а також для виявлення суперечностей у свідченнях. За статистикою, близько 70% правоохоронних органів у різних країнах використовують поліграф на етапі досудового розслідування як орієнтуючий інструмент [3]. У ситуаціях, коли матеріальні докази обмежені або відсутні, а свідчення отримані в умовах психологічної травми, поліграф може допомогти звузити коло підозрюваних або перевірити достовірність інформації.

Водночас існує низка серйозних ризиків, пов’язаних із застосуванням поліграфа. Насамперед це стосується дотримання прав людини, зокрема права не свідчити проти себе та презумпції невинуватості. Відповідно до статті 6 Європейської конвенції з прав людини, кожна особа має право на справедливий суд, що включає добровільність надання доказів [4]. Проте дослідження показують, що приблизно 25–30% осіб відчувають психологічний тиск під час проходження поліграфа, навіть якщо формально погодилися на процедуру [2]. Це ставить під сумнів добровільність участі та може впливати на результати тестування.

Окрім цього, важливою проблемою є наукова обґрунтованість поліграфа. Частина науковців вважає, що фізіологічні реакції не є однозначним показником неправди, оскільки вони можуть бути викликані стресом, страхом або іншими емоційними станами. За даними психологічних досліджень, рівень хибнопозитивних результатів може досягати 15–20%, тобто коли правдиву особу визначають як таку, що бреше [2]. У контексті воєнних злочинів це створює серйозну загрозу судовим помилкам, оскільки неправильна оцінка показань може призвести до необґрунтованих обвинувачень.

Проблема допустимості результатів поліграфа як доказу також залишається відкритою. У більшості країн та міжнародних судових інституцій результати поліграфа не визнаються самостійним доказом. За

статистикою, понад 80% судів відмовляються покладатися на них як на основний доказ вини [3]. Це пов’язано з відсутністю єдиних стандартів проведення тестування та інтерпретації результатів, а також із ризиком порушення прав людини.

Разом із тим, у поєднанні з іншими методами розслідування поліграф може бути корисним. Наприклад, використання поліграфа разом із криміналістичними експертизами, цифровим аналізом доказів та допитами може підвищити ефективність розслідування на 20–25% [1]. Такий комплексний підхід дозволяє мінімізувати ризики помилок і забезпечити більш об’єктивну оцінку доказів.

Важливим аспектом використання поліграфа у справах про воєнні злочини є також міжнародний досвід його застосування. У різних країнах підходи до цього інструменту суттєво відрізняються. Наприклад, у США поліграф широко використовується у діяльності спецслужб і правоохоронних органів, однак його результати здебільшого не допускаються як доказ у суді. Водночас у деяких країнах Європи застосування поліграфа має більш обмежений характер і суворо регламентується законодавством. За статистичними даними, лише близько 10–15% держав допускають можливість використання результатів поліграфа як допоміжного доказу в суді [5]. Така різниця підходів свідчить про відсутність єдиного міжнародного стандарту щодо цього питання.

Окремо слід звернути увагу на етичні аспекти використання поліграфа. У контексті воєнних злочинів значна частина свідків та потерпілих переживає серйозні психологічні травми. Проведення поліграфологічного дослідження може викликати повторну травматизацію, що негативно впливає як на психічний стан особи, так і на достовірність отриманих результатів. За оцінками психологів, понад 40% осіб, які пережили воєнні дії, мають симптоми посттравматичного стресового розладу, що може істотно впливати на фізіологічні реакції під час тестування [6]. У таких умовах поліграф може фіксувати не неправду, а реакцію на стрес або страх.

Крім того, існує проблема можливості протидії поліграфу. Дослідження показують, що при належній підготовці або використанні певних психологічних і фізіологічних технік людина може частково контролювати свої реакції, що знижує точність результатів. За деякими оцінками, до 20% випробуваних здатні впливати на результати тестування [5]. Це створює додаткові ризики, особливо у справах про воєнні злочини, де підозрювані можуть бути мотивовані уникнути відповідальності будь-якими способами.

Не менш важливим є питання процесуального оформлення результатів поліграфа. Відсутність єдиних стандартів проведення тестування, підготовки експертів та оформлення висновків призводить до різної якості отриманих результатів. У деяких випадках результати поліграфа можуть використовуватися слідчими як непрямий засіб тиску на

підозрюваного з метою отримання зізнання. За даними правозахисних організацій, у приблизно 15% випадків застосування поліграфа супроводжується елементами психологічного впливу [6]. Це суперечить принципам справедливого судочинства та може призводити до порушення прав людини.

Разом із тим, розвиток технологій відкриває нові перспективи вдосконалення поліграфологічних досліджень. Сучасні наукові розробки спрямовані на підвищення точності вимірювань та зменшення впливу суб'єктивного фактору експерта. Наприклад, використання комп'ютерних алгоритмів аналізу даних може знизити рівень помилок на 10–15% [7]. Однак навіть такі інновації не усувають повністю проблему інтерпретації результатів і не гарантують їх абсолютної достовірності.

У контексті міжнародного гуманітарного права важливо підкреслити, що будь-які методи розслідування повинні відповідати принципам законності, гуманності та поваги до людської гідності. Використання поліграфа не повинно порушувати ці принципи або підміняти собою повноцінне доказування. Саме тому більшість експертів сходяться на думці, що поліграф може застосовуватися лише як допоміжний інструмент і не повинен мати вирішального значення при винесенні судового рішення [4].

Таким чином, поліграф у справах про воєнні злочини є допоміжним інструментом, який має як переваги, так і суттєві недоліки. Його використання повинно бути суворо регламентованим і обмеженим, щоб уникнути порушення прав людини та забезпечити справедливий судовий розгляд. У сучасних умовах важливо зберігати баланс між ефективністю розслідування та дотриманням фундаментальних прав, оскільки саме цей баланс визначає довіру до правосуддя.

Список використаних джерел

Аналітичні звіти міжнародних правозахисних організацій щодо воєнних злочинів URL:https://www.icrc.org

Дослідження Американської психологічної асоціації щодо поліграфа URL: https://www.apa.org

Узагальнення судової практики застосування поліграфа у кримінальних справах URL : https://www.ncjrs.gov

Європейська конвенція з прав людини (стаття 6) URL : https://www.echr.coe.int

Міжнародні дослідження практики застосування поліграфа у кримінальному процесі URL: https://www.innocenceproject.org

Звіти правозахисних організацій щодо психологічного впливу та ПТСР URL: https://www.hrw.org

Сучасні наукові дослідження поліграфа та технологій аналізу даних URL : https://www.sciencedirect.com

Ключові слова: поліграф, воєнні злочини, кримінальний процес, доказування, права людини, справедливий суд, міжнародне право, презумпція невинуватості, судова практика, психологічні дослідження.

Keywords: Keywords: polygraph, deception detection, war crimes, international humanitarian law, criminal justice, evidentiary value, admissibility of evidence, fair trial standards, human rights, presumption of innocence, judicial practice, psychological aspects of evidence

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Балик Даша Вікторівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ ДНК-ЕКСПЕРТИЗИ ДЛЯ ДОКУМЕНТУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України, що розпочалося 24 лютого 2022 року, супроводжується численними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права. Серед таких порушень особливе місце займають умисні вбивства цивільного населення, катування, насильницькі зникнення, незаконні поховання загиблих, а також знищення або приховування тіл з метою унеможливлення встановлення обставин злочину. У зв’язку з цим надзвичайної актуальності набуває належне документування воєнних злочинів, яке є необхідною передумовою притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності як на національному, так і на міжнародному рівні.

У системі сучасних криміналістичних засобів одним із найбільш ефективних інструментів документування воєнних злочинів виступає молекулярно-генетична експертиза, або ДНК-експертиза. Її використання дозволяє встановлювати особу загиблих, ідентифікувати безвісти зниклих осіб, а також пов’язувати біологічні сліди з конкретними особами. Зазначені можливості мають суттєве значення для формування доказової бази у кримінальних провадженнях, пов’язаних із воєнними злочинами.

ДНК-експертиза є різновидом судово-біологічної експертизи, що ґрунтується на дослідженні дезоксирибонуклеїнової кислоти людини. Генетичний матеріал містить унікальну інформацію про індивідуальні особливості організму, що робить його надзвичайно цінним джерелом криміналістичної інформації. Завдяки аналізу ДНК-профілю стає можливим встановлення особи, визначення родинних зв’язків, а також підтвердження або спростування присутності конкретної особи на місці події. У контексті розслідування воєнних злочинів значення таких досліджень істотно зростає, оскільки тіла загиблих нерідко перебувають у стані значного пошкодження або розкладу, що унеможливлює використання традиційних методів ідентифікації.

Правовою основою застосування ДНК-експертизи в Україні є положення Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про судову експертизу», а також міжнародно-правові акти, зокрема Римський статут Міжнародного кримінального суду [2; 3; 4]. Зазначені нормативно-правові акти визначають порядок призначення судових експертиз, вимоги до збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Крім того, важливим елементом правового регулювання є Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», який створює правові передумови для формування та функціонування національних баз генетичних даних [5].

ДНК-експертиза виконує низку важливих функцій у процесі документування воєнних злочинів. Насамперед вона забезпечує ідентифікацію загиблих та безвісти зниклих осіб. Шляхом порівняння генетичних профілів із даними спеціалізованих баз або із зразками біологічного матеріалу родичів можна встановити особу навіть у випадках значного пошкодження або фрагментації тіл. Крім того, результати ДНК-аналізу сприяють формуванню доказової бази у кримінальному провадженні, оскільки дозволяють встановити зв’язок між біологічними слідами та конкретними особами. Це, у свою чергу, дає можливість підтвердити факт перебування підозрюваного на місці злочину або встановити контакт між жертвою та злочинцем. Важливою особливістю результатів ДНК-експертизи є їх висока доказова сила. У сучасній криміналістиці генетичні дослідження вважаються одним із найбільш точних методів ідентифікації особи. З огляду на високу достовірність молекулярно-генетичних досліджень результати таких експертиз широко використовуються як у національних судах, так і в міжнародних судових інституціях, зокрема у процесах, пов’язаних із розслідуванням воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

В Україні активно впроваджується система збору та обробки ДНК-даних у контексті воєнних дій. Зокрема, Міністерство оборони України запровадило обов’язковий збір біологічних зразків у військовослужбовців для створення генетичної бази даних. Така практика дозволяє значно прискорити процес ідентифікації у разі загибелі військовослужбовців [7]. Крім того, здійснюється збір ДНК-зразків у родичів осіб, які вважаються зниклими безвісти, з метою подальшого проведення порівняльних досліджень.

Важливу роль у впровадженні сучасних технологій ДНК-аналізу відіграють правоохоронні органи України, зокрема підрозділи Національної поліції. У процесі розслідування воєнних злочинів застосовуються сучасні методи молекулярно-генетичного аналізу, а також мобільні лабораторії, що дозволяють проводити дослідження безпосередньо на місці події та оперативно отримувати результати експертиз.

Значну підтримку Україна отримує від міжнародних партнерів. Європейський Союз, Міжнародна організація з міграції та інші міжнародні інституції надають технічну допомогу у вигляді сучасного лабораторного обладнання та експертної підтримки. Важливу роль у цьому процесі відіграє Міжнародна комісія з питань зниклих безвісти (ICMP), яка забезпечує методичну та технічну допомогу у сфері ідентифікації осіб [9; 10].

Водночас для використання результатів ДНК-експертизи у судових процесах необхідно дотримуватися міжнародних стандартів криміналістичного забезпечення. Зокрема, це стосується правил відбору, пакування, збереження та транспортування біологічних зразків, забезпечення безперервного ланцюга збереження доказів (chain of custody), а також належного документування усіх етапів дослідження. Недотримання цих вимог може призвести до втрати доказової сили отриманих результатів або до визнання їх недопустимими доказами у судовому процесі [8].

Практичне значення ДНК-експертизи підтверджується численними прикладами розслідування воєнних злочинів на деокупованих територіях України. Під час дослідження масових поховань у таких населених пунктах, як Буча, Ірпінь та інших, саме молекулярно-генетичні методи дозволили встановити особу значної кількості загиблих. Це забезпечило можливість родичам отримати достовірну інформацію про долю своїх близьких, а правоохоронним органам належним чином задокументувати факти вчинення воєнних злочинів.

Попри значні досягнення, існують і певні проблеми у застосуванні ДНК-експертизи. Серед них варто виділити значну кількість невпізнаних тіл, недостатню кількість спеціалізованих лабораторій, нестачу кваліфікованих експертів, а також складність забезпечення належних умов дослідження у польових умовах. Проте подальший розвиток технологій, удосконалення правового регулювання та розширення міжнародної співпраці сприяють поступовому подоланню цих труднощів.

Отже, ДНК-експертиза є одним із ключових інструментів документування воєнних злочинів в Україні. Її застосування забезпечує достовірну ідентифікацію загиблих, формування надійної доказової бази та сприяє притягненню винних осіб до відповідальності. Системне використання молекулярно-генетичних досліджень у поєднанні з дотриманням міжнародних стандартів криміналістичної діяльності та підтримкою міжнародної спільноти створює необхідні передумови для ефективного правосуддя у справах про воєнні злочини.

Список використаних джерел

Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12

Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588

Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 9 лип. 2022 р. № 2391-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2391-20

Збір ДНК-зразків військовослужбовців / Міністерство оборони України : офіц. сайт. URL: https://www.mil.gov.ua

Жовтюк О. Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів. *Наука і правоохорона.* 2025. Вип. 4 (70). DOI: 10.33270/05257004.21. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fde10db6-f5fe-48c9-b542-6bcaf6162f82/content

Міжнародна комісія з питань зниклих безвісти (ICMP) : офіц. сайт. URL: https://www.icmp.int

Підтримка ДНК-ідентифікації в Україні / Представництво ЄС в Україні. URL: https://eu4ukraine.eu

Ключові слова: ДНК-експертиза, документування воєнних злочинів, ідентифікація, криміналістика, доказування, біологічні докази, генетичні технології, розслідування, воєнні злочини, Україна.

Keywords: DNA forensics, war crimes documentation, identification, forensic science, evidence, biological evidence, genetic technologies, investigation, war crimes, Ukraine.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Банєва Таїсія Русланівна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОГО ТЕСТУВАННЯ

Поліграфологічне тестування, відоме як перевірка на детекторі брехні, є одним із сучасних методів психофізіологічної діагностики, який використовується у правоохоронній діяльності, кадровій безпеці та наукових дослідженнях. Основною метою застосування поліграфа є виявлення прихованої інформації шляхом аналізу фізіологічних реакцій організму людини. Проте поліграф не вимірює брехню безпосередньо – він фіксує реакції, які можуть бути пов’язані з емоційним напруженням. Саме тому

психологічні аспекти відіграють ключову роль у процесі тестування. Без урахування індивідуальних особливостей особистості, її емоційного стану та умов проведення процедури результати можуть бути викривленими.

Метою роботи є аналіз психологічних чинників, що впливають на ефективність поліграфологічного тестування. Психологічна природа брехні є складним психічним явищем, яке включає когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти. Людина, яка говорить неправду, змушена контролювати власну поведінку, приховувати істинну інформацію та створювати альтернативну версію подій.

Цей процес супроводжується внутрішнім напруженням, яке може проявлятися у вигляді:

- підвищеної тривожності;
- страху викриття;
- когнітивного навантаження;
- емоційного дискомфорту [1, с. 45-50].

Саме ці реакції лежать в основі роботи поліграфа. Однак важливо враховувати, що подібні реакції можуть виникати і у правдивої людини, що створює ризик помилкових висновків.

Також значним впливом на результати тестування є індивідуальні характеристики людини, а саме : тип темпераменту, емоційна стабільність, схильність до тривожності, здатність самоконтролю та особливість нервової системи. Тобто людина, яка схильна до високої тривожності буде і під час тестування демонструвати сильні реакції навіть на нейтральні питання. В той час як люди з достатнім рівнем самоконтролю зможуть частково контролювати фізіологічні прояви [1, с. 78-82].

Особливу складність у тестуванні становлять категорії людей з психопатичними рисами, люди, які проходили різні спеціальні підготовки або перебувають у стані стресу чи зазнали травматичного досвіду [3, с. 349-352].

Але професійність поліграфолога відіграє ключову роль у достовірності результатів, адже він не лише керує технічними процесами, але й здійснює психологічний супровід поліграфологічного тестування [2, с. 15-18].

Основні етапи роботи включають попередню бесіду, формування запитань, проведення тесту та аналіз отриманих результатів. Під час попереднього інтерв’ю встановлюється контакт із особою, знижується рівень тривожності та пояснюється процедура. Важливо, щоб поліграфолог дотримувався нейтральності, не тиснув на людину та не формував упереджених очікувань [2, с. 19-21].

Емоційний стан особи є одним з основних чинників, що можуть вплинути на результати, адже під час поліграфологічного дослідження найчастіше спостерігаються страх, тривога, напруження чи відчуття спантеличеності. Навіть людина, яка є невинною може продемонструвати

сильні реакції через страх помилкового звинувачення. Крім того, на результати можуть впливати фізичні фактори: втома, недосипання, медикаменти [1, с. 90-92].

Всі вище зазначені факти доводять, що психологічні аспекти поліграфологічного тестування відіграють одну з вирішальних ролей у визначенні його ефективності та успішності. Поліграф лише фіксує показники та вони не слугують прямим доказом брехні. Важливо враховувати усі фактори стосовно ситуації, що розглядається та працювати у комплексі з іншими методами дослідження.

Список використаних джерел

Кокун О. М. Психофізіологія: навчальний посібник. К*: Центр навчальної літератури*. 2006. 184 с.

Krapohl D. European polygraph. *European Polygraph*. 2023. № 2. URL: https://www.polygraph.pl/vol/2023-2/european-polygraph-2023-no2-krapohl.pdf

Patrick C. J., Iacono W. G. Psychopathy, threat, and polygraph test accuracy. *Journal of Applied Psychology*. 1989. Vol. 74, № 2. P. 347-355.

Ключові слова: поліграфологічне тестування, психологічні реакції, психофізіологічні чинники, стрес, тривожність.

Keywords: polygraphic testing, psychological reactions, psychophysiological factors, stress, anxiety.

Науковий керівник: д.ю.н, професор Аркуша Л.І.

Барбулат Таїсія Василівна
студентка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ОБШУКУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

У сучасних умовах протидії наркозлочинності обшук залишається однією з найбільш результативних слідчих (розшукових) дій. Саме під час його проведення найчастіше виявляються наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, лабораторне обладнання, засоби фасування, мобільні телефони, банківські картки, цифрові носії інформації, чорнові записи та інші об’єкти, що мають доказове значення [1; 2; 7]. Ефективність обшуку у провадженнях щодо незаконного обігу наркотичних засобів безпосередньо впливає на повноту доказової бази та результативність досудового розслідування.

Відповідно до ст. 234 Кримінального процесуального кодексу України, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального

правопорушення або майна, здобутого внаслідок його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [4]. У провадженнях про незаконний обіг наркотичних засобів ця слідча дія має підвищену тактичну цінність, оскільки дозволяє виявити як самі заборонені речовини, так і предмети, що підтверджують їх виготовлення, зберігання, перевезення чи збут.

Тактична специфіка обшуку у провадженнях цієї категорії зумовлена високим рівнем конспірації протиправної діяльності. Особи, причетні до незаконного обігу наркотичних засобів, зазвичай використовують тайники, подвійні конструкції меблів, побутову техніку, вентиляційні отвори, транспортні засоби, упаковки з-під побутових товарів та інші місця для приховування заборонених речовин [1; 3]. Саме тому обшук не може мати формального характеру і потребує ретельної підготовки, системності та чіткої організації.

Підготовчий етап обшуку є визначальним для його результативності. На цьому етапі слідчий повинен зібрати відомості про особу фігуранта, його спосіб життя, характер злочинної діяльності, можливих співучасників, місце проживання, транспортні засоби, наявність камер відеоспостереження, охоронних систем, домашніх тварин, а також шляхи можливого знищення доказів [2]. Не менш важливим є правильне визначення предмета пошуку, який у таких провадженнях охоплює не лише наркотичні засоби чи психотропні речовини, а й прекурсори, колби, електронні ваги, zip-пакети, шприци, SIM-картки, ноутбуки, мобільні телефони, банківські документи та інші об’єкти.

Особливу роль відіграє правильне формування складу слідчо-оперативної групи. До проведення обшуку доцільно залучати оперативних працівників, спеціаліста-криміналіста, а за необхідності – спеціаліста у сфері цифрової техніки, хіміка, кінолога або інших фахівців. Такий підхід є особливо актуальним у випадках, коли є підстави вважати, що у приміщенні функціонує підпільна нарколабораторія або зберігаються токсичні чи вибухонебезпечні речовини.

Однією з головних тактичних умов успішного обшуку є його раптовість. Будь-яке зволікання може створити реальну загрозу знищення доказів: наркотичні засоби можуть бути змиті у каналізацію, викинуті, приховані в інших місцях або передані третім особам. Крім того, існує ризик швидкого видалення цифрової інформації з мобільних телефонів чи інших електронних пристроїв. Саме тому після початку обшуку першочерговим є встановлення контролю над усіма присутніми особами та обмеження їх доступу до засобів зв’язку, санвузлів, комп’ютерної техніки, кухні та інших місць, де можуть бути знищені речові чи цифрові докази [3].

Психологічний аспект проведення обшуку також має суттєве значення. Підозрювані у провадженнях про незаконний обіг наркотичних засобів

можуть демонструвати нервозність, агресивність, прагнути відволікти увагу слідчого, створювати конфліктні ситуації або навмисно вводити в оману щодо призначення певних предметів. У зв'язку з цим слідчий повинен діяти впевнено, спокійно та послідовно, не втрачаючи контролю над ситуацією. Важливим є чіткий розподіл функцій між учасниками обшуку та безперервний контроль за поведінкою всіх присутніх осіб.

Практика свідчить, що обшук у провадженнях цієї категорії має проводитися системно. Огляд приміщення необхідно здійснювати за заздалегідь обраною схемою: від входу до віддалених кімнат, зверху вниз або навпаки – залежно від особливостей об'єкта. Особливу увагу слід приділяти місцям, які на перший погляд не викликають підозри: плінтусам, стелям, побутовій техніці, упаковкам, одягу, взуттю, дитячим речам, автомобільним нішам, запасним колесам та прибудинковій території [1; 2].

Сучасний незаконний обіг наркотичних засобів дедалі більше пов'язаний із використанням цифрових технологій. Збут наркотиків часто здійснюється через месенджери, телеграм-канали, онлайн-магазини, банківські застосунки, криптовалютні сервіси та електронні платіжні системи [2]. Тому під час обшуку необхідно приділяти особливу увагу мобільним телефонам, ноутбукам, планшетам, роутерам, флеш-накопичувачам та іншим цифровим носіям. Правильна фіксація їхнього поточного стану, відкритих чатів, історії платежів, геолокаційних даних і списків контактів може мати вирішальне значення для доведення вини.

Особливу специфіку має обшук у випадках, коли є ознаки виготовлення наркотичних засобів у пристосованих приміщеннях. У таких випадках можуть бути виявлені прекурсори, хімічні реагенти, лабораторне обладнання, системи вентиляції, засоби індивідуального захисту, записи рецептів чи технологічних схем. Такі об'єкти не лише мають доказове значення, а й можуть становити небезпеку для життя та здоров'я учасників слідчої дії. Саме тому особливо важливим є залучення спеціалістів та дотримання правил безпеки [5].

Належне вилучення речовин, схожих на наркотичні засоби, є самостійним тактичним завданням. Такі об'єкти повинні вилучатися окремо, з дотриманням правил пакування, маркування, фіксації зовнішніх ознак, ваги, кольору, запаху та місця виявлення. Це має принципове значення для подальшого проведення експертного дослідження та визначення розміру вилученої речовини у розумінні законодавства [6].

Суттєве значення має технічна фіксація ходу та результатів обшуку. Використання відеозапису, фотозйомки, схем і планів приміщення дозволяє відтворити обстановку проведення слідчої дії, зафіксувати первинне розташування предметів та мінімізувати ризик подальшого оскарження результатів обшуку стороною захисту [4]. У провадженнях про незаконний

обіг наркотичних засобів технічна фіксація є особливо важливою через часті спроби заперечити належність виявлених предметів конкретній особі.

На заключному етапі вирішальне значення має правильне процесуальне оформлення результатів обшуку. Протокол повинен містити повний і детальний опис усіх виявлених та вилучених предметів, зазначення місця їх виявлення, кількісних та якісних характеристик, упаковки, маркування, а також інформацію про технічну фіксацію. Формальний або неповний опис вилучених об'єктів може поставити під сумнів їх доказове значення у подальшому [4].

Тактика обшуку під час розслідування незаконного обігу наркотичних засобів має комплексний характер і вимагає поєднання процесуальної бездоганності, криміналістичних знань, технічної оснащеності та психологічної готовності слідчого. Ефективність цієї слідчої дії залежить від ретельної підготовки, раптовості, системності, правильного поводження з речовими та цифровими доказами, а також належного процесуального оформлення. Саме тому вдосконалення тактики обшуку у провадженнях цієї категорії залишається важливим напрямом розвитку криміналістики та практики досудового розслідування.

Список використаних джерел

Криміналістика: навч.-метод. посіб. для підготовки здобув. вищої освіти ступеня бакалавра на фак-ті прокуратури та слідства (кримінальної юстиції) у НУ «ОЮА» в галузі знань К «Безпека та оборона» за спец. К9 / Л. І. Аркуша, В. В. Тіщенко, Д. М. Цехан, Ю. О. Гресь, Д. О. Колодін, О. М. Стаурська, В.М. Плахотіна; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». 6-е вид., випр. і допов. Одеса: Юридична література, 2025. 288 с.

Методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : навчальний посібник / Ю. Гуцуляк, О. Мархевка, Є. Пряхін, Б. Стецик ; уклад. Є. Пряхін. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 136 с.

Розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : метод. вказ. до виконання практ. і самост. робіт для підготовки здобувачів вищої освіти другого (магістер.) рівня в галузі знань 26 «Цивільна безпека» за спец. 262 «Правоохоронна діяльність» / Л. І.Аркуша, В. Є. Загородній, І. В. Загородній, А. С Колодіна., О. А.Самойленко, Н. В.Чіпко, С. П. Чумак; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2024. 56 с. URL : https://hdl.handle.net/11300/27608

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змінами і доповненнями) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17

Сучасні криміналістичні засоби та методи збирання доказів : навчальний посібник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2024. URL: https://dspace.univd.edu.ua/bitstreams/970221bb-7bea-4b60-9afa-986b3a9ea8eb/download

Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.08.2000 № 188 (зі змінами) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0512-00

Гресь Ю.О., Подобний О.О. Криміналістичний аналіз організованих злочинних угруповань, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 7. С. 309-312. URL: http://lsej.org.ua/7_2025/71.pdf

Ключові слова : обшук, тактика обшуку, незаконний обіг наркотичних засобів, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, доказова база, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, кримінальне провадження, підготовчий етап обшуку, слідчо-оперативна група, раптовість обшуку, тактичні прийоми.

Keywords: search, search tactics, illicit drug trafficking, pre-trial investigation, investigative (search) actions, evidence base, drugs, psychotropic substances, precursors, criminal proceedings, preparatory stage of the search, investigative and operational group, surprise of the search, tactical techniques.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Барладян Ксенія Федорівна

здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СКРІНШОТІВ ЯК ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ

Стрімка цифровізація суспільних відносин зумовила перенесення значної частини протиправної діяльності у віртуальний простір, де основним джерелом доказової інформації стають електронні дані. Одним із найпоширеніших, проте процесуально із складних видів цифрових доказів є – скріншоти (знімки екрана), що фіксують переписку в месенджерах, контент вебсайтів або банківські транзакції. Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю в КПК України детальної процедури збирання таких об'єктів, що часто призводить до визнання їх недопустимими через сумніви в їхній автентичності.

Згідно з нормами, встановленими у статті 100 Цивільного процесуального кодексу України, статті 96 Господарського процесуального

кодексу України, поняття електронних доказів охоплює відомості у цифровій формі, які містять факти, суттєві для вирішення справи [2;3].

До цієї категорії належать файли у форматі тексту, візуальні матеріали, знімки, аудіо- чи відеоматеріали, листування, службова інформація про метадані та будь-які інші відомості, збережені на електронних носіях чи доступні через мережу Інтернет.

Відомості, зафіксовані у формі електронних повідомлень, кореспонденції у месенджерах або електронній пошті, з погляду процесу, набувають статусу документально засвідчених даних, якщо такі матеріали належним чином внесені до фабули провадження відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу [1]. Електронний вигляд цих даних жодним чином не трансформує ані їхнього сутнісного змісту, ані критеріїв, за якими оцінюється їхня релевантність та прийнятність до розгляду.

Збір таких відомостей може здійснюватися з різноманітних носіїв: мобільних апаратів, персональних ЕОМ, накопичувачів пам'яті, серверних систем, сховищ резервного копіювання. Отже, якщо листування, отримане через Telegram чи Messenger, засвідчує певні змовини чи вчинені кроки учасників, воно має потенціал для використання у судовій інстанції, проте це залежить від виконання низки обов'язкових умов.

Ключовим фактором тут виступає не спосіб цифрового збереження запису, а неухильне дотримання встановленої процедури щодо отримання, документування та аналізу цих відомостей, а також наявність механізмів для підтвердження оригінальності та непорушності цих даних [5].

Метод закріплення інформації, що слугує доказом, у електронному (цифровому) форматі передбачає використання електронних приладів, програмно-технічних засобів та інформаційних платформ. У такому вигляді докази постають перед нами як ряди бітових значень, електронні файли, записи у цифровому представленні, масиви даних чи реєстри, які перебувають на зберіганні у комп'ютеризованих системах. З погляду права, ця інформація зберігає свою приналежність до визначених категорій провадження і може розглядатися як свідчення, матеріали, речові докази чи експертні висновки, залежно від того, звідки вона походить та як була офіційно оформлена.

Ключовою ознакою електронного (цифрового) представлення є його нерозривний зв'язок із технічним апаратом та програмним забезпеченням. Для обробки й аналізу доказової інформації у цифровій формі незамінними є спеціальні пристрої, що неминуче вимагає залучення фахівців та застосування криміналістичних методик. Проте, цей зв'язок не перетворює саму доказову інформацію на якийсь новий тип доказів, а лише диктує особливості її дослідження та підтвердження у межах слідчих дій чи судового розгляду [6].

Цифрова форма також відзначається підвищеною вразливістю до викривлення, втрати або несанкціонованих змін даних, які є доказами. Усвідомлюючи ці ризики, необхідно впроваджувати належні процесуальні та криміналістичні гарантії, зокрема, чітке ведення протоколу контролю за збереженням доказів (ланцюжок зберігання), застосування технічних способів перевірки цілісності та чітке документування усіх маніпуляцій із цифровою інформацією [4].

В міжнародному стандарті ISO/IEC 27037 зазначається, що збирання даних являє собою етап у межах роботи з цифровими доказами, метою якого є транспортування апаратури, яка потенційно містить такі докази, з місця їхнього виявлення до спеціалізованої лабораторії чи іншого належним чином організованого простору. Обладнання, що може бути джерелом цифрових доказів, перебуває у двох можливих станах: або воно активне (увімкнене), або неактивне (вимкнене). Вибір методів та апаратури, необхідних для роботи, безпосередньо залежить від поточного стану апарату. Стандартні місцеві інструкції (процедури) регулюють застосування тих саме методів та інструментів, що використовуються на етапі збору.

Важливим є процес здобуття доказів, він вміщує в себе створення копій та документування використовуваних методів і застосованих дій. Саме DEFR (перший відповідальний за цифровий доказ) має визначити належний спосіб здобуття, ґрунтуючись на конкретній ситуації, вартості і часі, і обов’язково задокументувати рішення використання конкретного методу чи інструментів.

Також у цьому документі зазначається, що потенційні цифрові докази також варто зберегти та захистити цілісність задля придатності в подальшому розслідуванні [4]. Однак, сам по собі знімок екрана не є абсолютною істиною – його завжди треба оцінювати у сукупності доступної інформації.

Наприклад, надзвичайно важливими можуть виявитися технічні деталі (коли саме було створено файл, яке зображення використовувалося у профілі, які номери телефонів фігурували, чи є якась додаткова документація).

Отже, виходячи з вищевикладеного, можна дійти висновку, що повідомлення, зафіксовані через месенджери, зможуть відіграти ключову роль у вирішенні судового процесу лише за умови, що надана переписка є дійсною, логічно вибудуваною і прямо стосується суті розбіжностей. Це свідчить про розвиток юридичного мислення, у цьому новому контексті вміння правильно зафіксувати електронні докази, гарантувати їхню первісність та коректно подати до суду – це вже не просто другорядний технічний аспект, а ефективний інструмент захисту своїх прав у межах чинної судової системи.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 4 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text

Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 31 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 (ISO/IEC 27037:2012, IDT) Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів. Чинний від 01.01.2019. Київ: УкрНДНЦ, 2018. 31 с.

Авдєєва Г.К. Проблеми визначення достовірності цифрових доказів у кримінальному провадженні. Вісник ЛННІ ім. Е.О. Дідоренка. 2024. Вип. 1 (105). С. 33–39. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20008

Криміналістичне забезпечення збирання й використання електронних доказів у кримінальному провадженні: монографія / І.В. Гора, В.А. Колесник, О.С. Старенький, В.О. Ходанович, А.М. Черняк, Л.І. Щербина; за заг. ред. В.А. Колесника. Київ: 7БЦ, 2025. 502 с.

Ключові слова: Цифрові докази, криміналістична фіксація, автентичність даних, метадані, ISO/IEC 27037.

Keywords: Digital evidence, Criminal procedure, Metadata analysis, Data integrity, ISO/IEC 27037.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Колодіна А.С.

Безгінова Тетяна Сергіївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ: ВИЯВЛЕННЯ ІНСЦЕНУВАННЯ ЗЛОЧИНУ

Постановка проблеми. Огляд місця події є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, від якості проведення якої значною мірою залежить успіх усього розслідування. Особливої складності огляд набуває в умовах протидії розслідуванню, коли злочинець вдається до інсценування – штучного створення або зміни обстановки місця події з метою введення слідства в оману. Інсценування вбивства під самогубство, крадіжки для приховування розтрати, нещасного випадку при умисному заподіянні шкоди – ці та інші форми фальсифікації обстановки створюють серйозні перешкоди

для встановлення істини. Помилкове сприйняття інсценованої картини може спрямувати розслідування хибним шляхом, призвести до припинення кримінального провадження або притягнення до відповідальності невинних осіб. Це зумовлює необхідність розроблення та вдосконалення спеціальних тактичних прийомів, спрямованих на виявлення ознак інсценування під час огляду місця події.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інсценування злочинів та тактики огляду місця події є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. В. Ю. Шепітько розробив систему тактичних прийомів проведення огляду та обґрунтував інноваційні засади криміналістичної тактики. В.О. Коновалова дослідила негативні обставини як криміналістичну категорію та їх значення для виявлення інсценувань. В.А. Журавель проаналізував тактичні прийоми огляду у їх класифікаційній системі. К.О. Чаплинський здійснив комплексне дослідження тактики окремих слідчих дій. І.І. Когутич розробив практичні рекомендації щодо організації та фіксації результатів огляду. Окремі аспекти інсценування досліджували О.В. Одерій, О.М. Калачова, Т.П. Матюшкова, О.М. Стрільців та інші науковці. Водночас ускладнення форм злочинної діяльності та поява нових техніко-криміналістичних засобів зумовлюють потребу у подальшому розвитку тактичних рекомендацій.

Мета тез полягає у визначенні та характеристиці тактичних прийомів проведення огляду місця події, спрямованих на виявлення інсценування злочину у цілому або окремих його обставин.

Виклад основного матеріалу. Інсценування у криміналістичному розумінні – це штучне створення або зміна обстановки місця події з метою введення слідства в оману щодо характеру, обставин або суб’єкта злочину. За своєю сутністю інсценування є одним із найскладніших способів протидії розслідуванню, оскільки спрямоване на формування у слідчого хибного уявлення про подію вже на етапі первинного огляду – тобто до того, як розслідування набере ходу.

Типовими видами інсценування є: інсценування самогубства при вбивстві (підвішення трупа, імітація отруєння, інсценування падіння з висоти або утоплення); інсценування нещасного випадку при умисному заподіянні шкоди (імітація ДТП, нещасного випадку на виробництві, побутової трагедії); інсценування крадіжки з метою приховування розтрати або страхового шахрайства (імітація злому, безладу в приміщенні); інсценування розбійного нападу для приховування вбивства або заволодіння майном; інсценування необхідної оборони при умисному вбивстві. Кожен вид інсценування має свої характерні ознаки, знання яких є необхідною передумовою для їх виявлення.

Перший тактичний прийом – виявлення «негативних обставин». Негативні обставини – це відсутність слідів, які за логікою події повинні бути

присутніми, або наявність слідів, яких бути не повинно. Цей прийом є основним інструментом виявлення інсценування. Наприклад, при інсценуванні самогубства шляхом повішання негативними обставинами можуть бути: відсутність предмета, з якого потерпілий міг накинути петлю; наявність тілесних ушкоджень, несумісних з повішанням (садна, синці, сліди зв'язування); невідповідність трупних плям положенню тіла; сліди боротьби на тілі, одязі та в приміщенні; відсутність передсмертної записки за обставин, де вона логічно очікується. При інсценуванні крадіжки негативними обставинами є: злом, нанесений зсередини; відсутність слідів пошуку цінностей у типових місцях зберігання; надмірний, демонстративний безлад.

Другий прийом – аналіз логічної послідовності слідів. Слідчий подумки моделює послідовність подій згідно з очевидною версією та перевіряє, чи відповідає слідова картина цій послідовності. Наприклад, при заявленому пограбуванні слідчий аналізує, чи відповідає розташування предметів та слідів реальній динаміці нападу: чи логічно розкидані речі, чи не суперечить напрямок крапель крові заявленому положенню потерпілого, чи узгоджуються сліди на тілі потерпілого з описаними ним діями нападника. Будь-яка невідповідність між заявленою версією та об'єктивною слідовою картиною є підставою для висунення версії про інсценування.

Третій прийом – аналіз мотиваційної сумісності. Слідчий оцінює, чи є логічною поведінка потерпілого або злочинця у контексті заявленої версії подій. Наприклад, при інсценуванні крадіжки зі зломом аналізується, чи відповідає характер злому реальній необхідності проникнення (чи не можна було увійти простішим способом), чи відповідає обсяг «викраденого» масштабу злому та часу перебування злочинця на місці, чи не були залишені більш цінні предмети при «викраденні» менш цінних. При інсценуванні необхідної оборони оцінюється, чи відповідає характер тілесних ушкоджень «нападника» заявленим обставинам оборони.

Четвертий прийом – ретельне дослідження мікрослідів та мікрооб'єктів. Інсценувальник, створюючи загальну картину хибної події, як правило, не здатний контролювати мікросліди, які залишаються непомітними для нього, але можуть бути виявлені за допомогою криміналістичних засобів. Волокна тканини, мікрочастинки ґрунту, біологічні сліди (мікрокількості крові, слини, поту), запахові сліди – всі вони формують об'єктивну картину, яка може суперечити інсценованій обстановці. Наприклад, виявлення волокон одягу підозрюваного на тілі «жертви самогубства» або мікрочастинок речовини, не характерної для місця події, може стати ключовим доказом інсценування.

П'ятий прийом – застосування сучасних техніко-криміналістичних засобів для виявлення прихованих або замаскованих слідів. Альтернативні джерела світла (ALS) дозволяють виявити невидимі оку біологічні сліди –

кров після замивання, сліди сперми, сліди слини. Хімічні реагенти, зокрема люмінол та BlueStarForensic, реагують на мікрокількості крові навіть після ретельного прибирання приміщення. Цианоакрилатні камери виявляють латентні дактилоскопічні сліди на складних поверхнях. Портативні рентгенівські прилади дозволяють виявити приховані предмети. Ці засоби суттєво розширюють можливості слідчого у виявленні слідів, які інсценувальник намагався знищити або замаскувати.

Шостий прийом – спостереження за поведінкою осіб, присутніх на місці огляду. Злочинець, який інсценував подію, нерідко перебуває на місці огляду – як «потерпілий», «свідок» або «випадковий» спостерігач. Його поведінка може містити ознаки причетності до інсценування: надмірна «поінформованість» про деталі події; прагнення спрямувати увагу слідчого на певні об’єкти або відвернути від інших; нервозність або, навпаки, штучний спокій; суперечності між його заявами та об’єктивною обстановкою. Фіксація таких поведінкових ознак є важливим елементом тактики огляду.

Окремого значення набуває комплексний підхід до застосування зазначених прийомів. Жоден окремий прийом не може гарантувати безпомилкового виявлення інсценування – лише їх системне, взаємодоповнююче застосування дозволяє сформувати об’єктивну картину події. Слідчий повинен підходити до кожного огляду з установкою на критичну оцінку сприйнятого, не приймаючи очевидну версію подій як єдину можливу.

Висновки. Інсценування злочину є одним із найскладніших способів протидії розслідуванню, що спрямований на формування у слідчого хибного уявлення про подію вже на етапі первинного огляду. Ефективне виявлення інсценування забезпечується системним застосуванням шести основних тактичних прийомів: виявлення «негативних обставин», аналіз логічної послідовності слідів, оцінка мотиваційної сумісності, дослідження мікрослідів, використання сучасних техніко-криміналістичних засобів (ALS, люмінол, цианоакрилатні камери) та спостереження за поведінкою присутніх осіб.

Успішне виявлення інсценування вимагає від слідчого не лише знання криміналістичних методів, а й критичного мислення, уваги до деталей та здатності бачити невідповідності у загальній картині події. Комплексний підхід – поєднання класичних методів криміналістики з можливостями сучасних технічних засобів – суттєво підвищує ймовірність виявлення фальсифікації та забезпечує об’єктивність розслідування.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з розробленням алгоритмів виявлення інсценувань для окремих категорій злочинів, впровадженням штучного інтелекту для автоматичного аналізу слідової картини, а також адаптацією тактичних прийомів до нових форм інсценування, зокрема з використанням цифрових технологій та deepfake.

Список використаних джерел

1. Журавель В. А. Тактичні прийоми огляду місця події: класифікація та застосування. Право України. 2024. № 1. С. 112–126.
2. Калачова О. М. Інсценування злочину: криміналістичний аналіз. Часопис Київського університету права. 2023. № 3. С. 267–280.
3. Когутич І. І. Огляд місця події: організація, тактика, фіксація : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2023. 268 с.
4. Коваленко В. В. Негативні обставини як ознаки інсценування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2023. Вип. 79. С. 289–300.
5. Одерій О. В. Протидія розслідуванню шляхом інсценування: криміналістичний аспект. Підприємництво, господарство і право. 2024. № 1. С. 189–202.
6. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2023. 342 с.
7. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика : навч. посіб. Харків : Право, 2024. 296 с.
8. Авдєєва Г. К. Тактичні прийоми виявлення інсценувань під час огляду місця події. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2023. Вип. 31. С. 198–215.

Ключові слова: огляд місця події, інсценування злочину, тактичні прийоми, негативні обставини, протидія розслідуванню, мікросліди, техніко-криміналістичні засоби, слідча (розшукова) дія, криміналістична тактика.

Keywords: crime scene examination, crime staging, tactical techniques, negative circumstances, counteraction to investigation, micro-traces, forensic technical means, investigative (search) action, forensic tactics.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Колодіна А.С.

Бережанська Єлизавета Анатоліївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОБОВ’ЯЗОК ДОКАЗУВАННЯ ТА ОЦІНКА ДОКАЗІВ СУДОМ

Актуальність теми обов’язку доказування та оцінки доказів судом зумовлена необхідністю забезпечення справедливого, об’єктивного та ефективного судового розгляду в умовах розвитку правової держави та цифровізації судочинства, оскільки саме належний розподіл обов’язку доказування між сторонами та правильна оцінка доказів судом є ключовими гарантіями реалізації принципів змагальності, рівності сторін і верховенства права. Метою висвітлення цієї теми є дослідження правової природи обов’язку доказування, визначення його змісту та особливостей реалізації у

різних видах судочинства, а також аналіз критеріїв і підходів до оцінки доказів судом з метою забезпечення законності, обґрунтованості та справедливості судових рішень.

Питання обов'язку доказування та оцінки доказів судом є одним із ключових у кримінальному процесі, оскільки саме через механізм доказування забезпечується встановлення істини у справі та ухвалення справедливого рішення. Відповідно до Конституції України, зокрема ст. 62, особа вважається невинуватою, доки її вину не доведено в законному порядку, а обов'язок доказування покладається на сторону обвинувачення, що є проявом принципу презумпції невинуватості [1]. Деталізація цього положення міститься у Кримінальний процесуальний кодекс України, де у ст. 91 визначено обставини, що підлягають доказуванню, а у ст. 92 закріплено, що саме слідчий, прокурор та інші суб'єкти обвинувачення зобов'язані довести винуватість особи [2]. Наприклад, у кримінальному провадженні щодо крадіжки саме сторона обвинувачення повинна надати суду належні та допустимі докази: протоколи огляду місця події, відеозаписи, показання свідків, експертні висновки. Якщо таких доказів недостатньо або вони отримані з порушенням закону (наприклад, обшук проведено без ухвали суду), суд не має права покладати їх в основу обвинувального вироку, що підтверджує практичну реалізацію принципу допустимості доказів [5, с. 100–102].

Оцінка доказів судом здійснюється відповідно до принципу внутрішнього переконання, закріпленого у ст. 94 КПК України, що означає відсутність наперед встановленої сили доказів і необхідність їх всебічного, повного та неупередженого аналізу [2]. Як зазначає О. Рибалка, доказування є процесуальною діяльністю, яка включає збирання, перевірку та оцінку доказів, причому саме етап оцінки має вирішальне значення для встановлення фактичних обставин справи [4, с. 281-290]. Наприклад, показання свідка можуть бути визнані недостовірними, якщо вони суперечать іншим доказам або отримані під тиском, тоді як експертний висновок може мати більшу переконливість за умови його наукової обґрунтованості. Водночас, як підкреслює О. Швець, жоден доказ не має наперед визначеної сили, і навіть зізнання підозрюваного не може бути підставою для обвинувального вироку без підтвердження іншими доказами [5, с. 100–102].

Окрему увагу слід приділити праву особи на виправдання, яке тісно пов'язане з обов'язком доказування. Як зазначає О. Коваль, якщо сторона обвинувачення не довела вину особи поза розумним сумнівом, суд зобов'язаний ухвалити виправдувальний вирок [3, с. 364–367]. Наприклад, у ситуації, коли є лише непрямі докази (наприклад, перебування особи поблизу місця злочину), але відсутні прямі підтвердження її участі, суд має тлумачити сумніви на користь обвинуваченого. Таким чином, обов'язок

доказування та оцінка доказів судом виступають взаємопов'язаними елементами кримінального процесу, що забезпечують реалізацію принципів законності, справедливості та захисту прав людини.

Важливим аспектом досліджуваної теми є дотримання стандарту доказування «поза розумним сумнівом», який застосовується у кримінальному процесі та випливає з положень Конституція України та норм Кримінальний процесуальний кодекс України. Цей стандарт означає, що для визнання особи винною суд повинен мати переконливу сукупність доказів, яка виключає будь-які обґрунтовані сумніви щодо причетності особи до злочину [1; 2]. Наприклад, якщо у справі наявні лише непрямі або суперечливі докази, суд не має права ухвалювати обвинувальний вирок, оскільки всі сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого [3, с. 364–367]. Такий підхід забезпечує додатковий рівень захисту прав людини та мінімізує ризик судових помилок у кримінальному провадженні.

Крім того, у сучасних умовах особливого значення набувають цифрові докази, що суттєво впливають на процес доказування та оцінки доказів судом. До них належать електронні документи, повідомлення, записи з камер відеоспостереження, дані з мобільних пристроїв тощо. Відповідно до положень кримінального процесу, такі докази підлягають перевірці на належність, допустимість, достовірність та достатність у сукупності з іншими доказами [2; 5, с. 100–102]. Наприклад, електронне листування може бути використане як доказ лише за умови підтвердження його автентичності експертним шляхом. Як зазначають науковці, зокрема О. Швець та О. Рибалка, поява цифрових доказів розширює можливості встановлення істини, але водночас ускладнює процедуру їх оцінки, що потребує підвищеної уваги суду та застосування спеціальних знань [4, с. 281-290; 5, с. 100–102].

Отже, обов'язок доказування та оцінка доказів судом є фундаментальними складовими кримінального процесу, що забезпечують реалізацію принципів презумпції невинуватості, змагальності сторін і справедливого судового розгляду. Покладення обов'язку доказування на сторону обвинувачення гарантує захист прав особи від необґрунтованого притягнення до відповідальності, тоді як оцінка доказів судом на засадах внутрішнього переконання забезпечує всебічний, повний і неупереджений аналіз обставин справи. У сукупності ці елементи сприяють ухваленню законних і обґрунтованих судових рішень, а також утвердженню принципу верховенства права в судочинстві.

Список використаних джерел

Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 4 берез. 2026 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Коваль О. Реалізація права особи на виправдання в досудовому провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6/2018. С. 364–367.

Рибалка О. Теоретичні засади доказування в кримінальному процесі. *Підприємтсво, господарство і право : Кримінальний процес*. 2020. С. 281-290.

Швець О. М. Докази і доказування у кримінальному процесі. *XIII Міжнародна науково-практична конференція «Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти».* 2024. С. 100–102.

Ключові слова: обов'язок доказування, доказування, оцінка доказів, суд, судове рішення, докази, належність доказів, допустимість доказів, достовірність доказів, достатність доказів.

Keywords: burden of proof, proof, evaluation of evidence, court, court decision, evidence, admissibility of evidence, relevance of evidence, reliability of evidence, sufficiency of evidence.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Бєликова Тетяна Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ, ФІКСАЦІЇ ТА ВИЛУЧЕННЯ СЛІДІВ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ

Огляд місця події належить до числа найбільш важливих і водночас найбільш відповідальних слідчих (розшукових) дій, оскільки саме на цьому етапі формується первинна доказова база кримінального провадження. Його значення визначається тим, що саме в межах огляду виявляються матеріальні відображення кримінального правопорушення, встановлюється загальна обстановка події, попередньо реконструюється механізм слідоутворення, визначаються напрями подальшого розслідування та вирішується питання про доцільність проведення інших процесуальних дій і судових експертиз [1, ст. 223, 237; 4, с. 252–254]. Саме тому якість огляду місця події безпосередньо впливає не лише на повноту зібраної інформації, а й на допустимість, достовірність і доказову силу тих об'єктів, які надалі будуть використані в кримінальному провадженні [1, ст. 84, 237].

У криміналістичному розумінні огляд місця події є не просто візуальним обстеженням певної території, приміщення чи об'єкта, а системною пізнавальною діяльністю, підпорядкованою правилам процесуальної форми і закономірностям слідоутворення. Його мета полягає не лише у фіксації того, що безпосередньо сприймається, а й у виявленні прихованих,

малопомітних, слабовиражених або опосередкованих слідів, які в сукупності утворюють криміналістично значущу картину події. Саме тому огляд повинен здійснюватися послідовно, планомірно й методично, а кожен виявлений слід розглядатися не ізольовано, а у зв'язку з розташуванням інших об'єктів, логікою події та можливим механізмом його виникнення [4, с. 253–259].

Ефективність огляду забезпечується суворим дотриманням певної послідовності дій. У науковій літературі обґрунтовано наголошується, що він охоплює орієнтування в обстановці, загальний огляд, детальне дослідження окремих ділянок, виявлення слідів, їх фіксацію, вилучення, пакування та опис у процесуальних документах [4, с. 253–257]. Така послідовність має не формальний, а практичний зміст, оскільки дозволяє уникнути хаотичних дій, випадкового пошкодження слідів і втрати взаємозв'язків між об'єктами. Передчасне вилучення предмета без встановлення його просторового положення, необережне пересування місцем події або вибіркове дослідження лише найбільш помітних елементів можуть призвести до непоправних втрат доказової інформації [5, с. 142–143].

Особливого значення набуває стадія виявлення слідів. У криміналістичному сенсі виявити слід – означає не лише побачити його фізичне існування, а й розпізнати його інформаційне значення. Під час огляду можуть бути виявлені сліди рук, взуття, транспортних засобів, знарядь злому, біологічні сліди, мікрооб'єкти, документи, уламки матеріалів, цифрові носії, мобільні пристрої, флешнакопичувачі та інші речові докази. Частина таких слідів є очевидною, однак значна кількість може бути слабовираженою або малопомітною. Саме тому виявлення слідів часто потребує застосування спеціальних техніко-криміналістичних засобів: освітлювачів, луп, ультрафіолетових джерел світла, металошукачів, портативних мікроскопів, засобів для виявлення мікрооб'єктів та інших технічних пристроїв [5, с. 145–146; 6, с. 150–151].

Фіксація слідів є наступним обов'язковим етапом і має ключове доказове значення. Криміналістична наука виходить із того, що жоден слід не повинен вилучатися до того, як буде належним чином зафіксовано його місцезнаходження, зовнішній вигляд, розміри, орієнтацію, взаємне розташування з іншими об'єктами та індивідуальні ознаки. Саме тому під час огляду застосовуються протоколювання, фотографування, відеозапис, вимірювання, виготовлення схем, планів, креслень та графічних зображень [1, ст. 104–107, 237; 5, с. 143–145]. Відповідно до КПК України слідчий, прокурор або залучений спеціаліст під час огляду має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, а також виготовляти зліпки й відбитки [1, ст. 237]. Це означає, що фіксація є не допоміжною, а обов'язковою частиною належного процесу доказування.

Особливої уваги потребує фіксація просторового положення сліду. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що вилучення виявлених слідів не повинно здійснюватися одразу, а лише після того, як зафіксовано місце їх розташування шляхом вимірювання відстані до двох нерухомих орієнтирів, опису місця виявлення та зазначення індивідуальних ознак у протоколі [6, с. 150–151]. Це положення має фундаментальне значення, оскільки без просторової прив'язки навіть добре збережений об'єкт втрачає значну частину свого доказового потенціалу. У криміналістичному сенсі важливий не тільки сам слід, а й його положення в системі інших об'єктів, що дозволяє реконструювати дії учасників події та механізм вчинення правопорушення [4, с. 255–257].

Вилучення слідів повинно здійснюватися з дотриманням двох основних принципів: збереження інформаційних властивостей об'єкта і недопущення його пошкодження або контамінації. Боднар слушно наголошує, що спеціаліст під час огляду допомагає слідчому попередньо дослідити виявлені об'єкти так, щоб не пошкодити їх і не змінити їхній стан, зберігаючи можливість подальшого експертного дослідження [5, с. 143–144]. По змозі сліди слід вилучати разом з об'єктами-носіями, а якщо це неможливо, їх необхідно фотографувати та виготовляти копії у формі відбитків або зліпків [5, с. 145]. Саме такий підхід дозволяє забезпечити максимальну повноту та наукову надійність подальшого дослідження.

Окреме значення має правильне пакування та збереження вилучених об'єктів. Недостатньо просто вилучити слід чи предмет – необхідно створити умови, за яких він не втратить своїх властивостей до моменту експертного дослідження або судового розгляду. Закон України «Про судову експертизу» визначає судову експертизу як дослідження об'єктів на основі спеціальних знань [2, ст. 1], а це означає, що якість такого дослідження безпосередньо залежить від того, у якому стані об'єкт буде доставлений експертові. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень вимагає належної підготовки об'єктів, додержання правил їх пакування, маркування та супровідного опису [3, розд. I]. Отже, неправильне пакування може не лише ускладнити експертизу, а й поставити під сумнів доказову придатність вилученого об'єкта [2, ст. 7-1; 3, розд. I].

Особливо складними в сучасних умовах є випадки, коли під час огляду місця події виявляються цифрові носії та інші електронні об'єкти. Їх вилучення потребує не лише процесуальної обережності, а й спеціальних технічних знань, оскільки необережне ввімкнення, вимкнення або самостійне дослідження пристрою може призвести до втрати даних, зміни метаданих або знищення цифрових слідів. Саме тому у справах, де на місці події виявлено комп'ютерну техніку, мобільні телефони, накопичувачі або інші цифрові носії, особливо доцільною є участь спеціаліста, який володіє

необхідними знаннями для їх безпечного огляду і вилучення [1, ст. 71, 237; 5, с. 143–145].

Отже, особливості виявлення, фіксації та вилучення слідів під час огляду місця події полягають у необхідності поєднання процесуальної форми з криміналістичною методикою роботи зі слідовою інформацією. Успішність цієї слідчої дії залежить від послідовності дій, правильного використання технічних засобів, участі спеціаліста, належної фіксації просторових і індивідуальних ознак слідів, їх обережного вилучення, пакування і збереження. Лише за таких умов слідова інформація набуває належного доказового значення, зберігає придатність до подальшого експертного дослідження і може бути використана як повноцінний елемент доказової системи кримінального провадження [1, ст. 84, 104–107, 237; 3, розд. I; 4, с. 253–259; 5, с. 143–146].

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Харків : Право, 2019. 680 с.

Боднар А. В. Участь спеціаліста в проведенні огляду місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних зі знищенням або пошкодженням майна. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 1 (29). С. 141–146.

Тимчишин А. М. Техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Вип. 1. С. 150–151.

Ключові слова: огляд місця події, сліди, фіксація, вилучення, речові докази.
Keywords: crime scene inspection, traces, fixation, seizure, physical evidence.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чіпко Н.В.

Білоусова Ганна Вадимівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВО-МЕДИЧНА ОЦІНКА ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Судово-медична оцінка тілесних ушкоджень є однією з ключових складових судової медицини, що відіграє важливу роль у встановленні істини під час розслідування кримінальних правопорушень. Вона передбачає визначення характеру, ступеня тяжкості, механізму та часу виникнення ушкоджень, а також їхнього впливу на стан здоров'я потерпілого.

Належна оцінка забезпечує об'єктивне встановлення характеру та ступеня шкоди, заподіяної здоров'ю людини, і слугує підставою для правильної кримінально-правової кваліфікації діяння. Відповідно до «Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», затверджених у 1995 році [1], тілесні ушкодження визначаються як порушення анатомічної цілості тканин, органів або їх функцій, що виникає внаслідок дії зовнішніх чинників. Ці Правила є основним спеціальним нормативним актом, який регламентує діяльність судово-медичних експертів в Україні, і застосовуються у взаємозв'язку з положеннями Кримінального кодексу України [2] та Кримінального процесуального кодексу України [3].

Цікавим є те, що Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень 1995 року фактично залишаються чинним базовим документом уже понад 30 років, що свідчить про їхню фундаментальність, але водночас викликає дискусії серед науковців щодо необхідності їх оновлення відповідно до сучасного рівня медицини та міжнародних стандартів [4].

Ключове значення у судово-медичній оцінці має класифікація тілесних ушкоджень за ступенем тяжкості, яка передбачає їх поділ на тяжкі, середньої тяжкості та легкі. До тяжких тілесних ушкоджень належать ті, що є небезпечними для життя в момент заподіяння або в процесі клінічного перебігу, а також такі, що спричинили втрату органу чи його функцій, психічне захворювання, переривання вагітності, невиправне знівечення обличчя або стійку втрату працездатності не менше ніж на одну третину. У правовому аспекті такі ушкодження кваліфікуються, зокрема, за статтею 121 Кримінального кодексу України [2]. Ушкодження середньої тяжкості характеризуються відсутністю небезпеки для життя, але супроводжуються тривалим розладом здоров'я (понад 21 день) або значною стійкою втратою працездатності (від 10 до 33 відсотків), що відповідає кваліфікації за статтею 122 КК України [2]. Легкі тілесні ушкодження, у свою чергу, поділяються на такі, що спричинили короткочасний розлад здоров'я (від 6 до 21 дня), і такі, що не спричинили розладу здоров'я або призвели до незначної втрати працездатності (до 6 днів), і підпадають під ознаки статті 125 КК України [3].

Судово-медична оцінка тілесних ушкоджень здійснюється на підставі низки критеріїв, визначених у зазначених Правилах. До них належать

насамперед небезпечність ушкодження для життя, тривалість розладу здоров'я, ступінь втрати загальної працездатності, а також анатомічні та функціональні наслідки травми. При цьому особливу увагу приділяють встановленню причинно-наслідкового зв'язку між ушкодженням і його наслідками, що має принципове значення для кримінального провадження. Важливо підкреслити, що оцінка небезпечності для життя здійснюється з урахуванням як безпосереднього стану потерпілого, так і потенційної загрози для життя за звичайного перебігу травматичного процесу [6, с.49].

Судово-медичний експерт відіграє важливу роль у процесі оцінки тілесних ушкоджень, оскільки саме він встановлює їх характер, механізм утворення, локалізацію, давність і ступінь тяжкості. Водночас експерт не має повноважень надавати правову кваліфікацію діям особи – це є виключною компетенцією органів досудового розслідування та суду. Висновок експерта виступає одним із доказів у кримінальному провадженні та повинен бути обґрунтованим, повним і відповідати вимогам процесуального законодавства. Проведення судово-медичної експертизи здійснюється на підставі постанови слідчого або ухвали суду, а джерелами інформації для експерта є як безпосередній огляд потерпілого, так і медична документація, яка може використовуватися у випадках неможливості проведення особистого обстеження [5].

Окрему увагу заслуговує питання оцінки "невиправного знівечення обличчя". Це поняття має не лише медичний, а й естетичний та соціальний зміст, оскільки враховується вплив ушкодження на зовнішній вигляд особи. При цьому рішення про визнання знівечення невиправним приймається з урахуванням можливостей сучасної пластичної хірургії, що робить оцінку частково оціночною та дискусійною.

Особливу складність становлять випадки, коли йдеться про побої, мордування або інші форми насильницьких дій, які не завжди супроводжуються об'єктивно зафіксованими тілесними ушкодженнями. У таких ситуаціях судово-медична оцінка ґрунтується на фактичних наслідках для здоров'я, а за відсутності об'єктивних ознак ушкодження ступінь тяжкості може не визначатися. Це підкреслює важливість своєчасного звернення за медичною допомогою та належного документування всіх проявів травми [6, с.44].

У міжнародній практиці підходи до класифікації тілесних ушкоджень можуть відрізнятися, однак українська система, заснована на Правилах 1995 року, є досить деталізованою і орієнтованою на медичні критерії. Водночас у деяких країнах більша увага приділяється саме наслідкам для якості життя потерпілого, а не лише формальним медичним показникам.

З правової точки зору судово-медична оцінка тілесних ушкоджень має визначальне значення для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, розмежування суміжних складів злочинів і призначення

справедливого покарання. Помилки або неточності у визначенні ступеня тяжкості можуть призвести до неправильної юридичної оцінки діяння, що, у свою чергу, впливає на реалізацію принципів законності та справедливості у кримінальному судочинстві

Отже, судово-медична оцінка тілесних ушкоджень відіграє важливу роль у розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я особи, оскільки дозволяє встановити характер, ступінь тяжкості та обставини їх заподіяння. Вона є основою для правильної кримінально-правової кваліфікації діяння. Класифікація ушкоджень за ступенем тяжкості має як медичне, так і юридичне значення, впливаючи на визначення відповідальності винної особи. Висновки експерта сприяють встановленню істини у справі та формуванню доказової бази. Тому судово-медична експертиза є необхідним інструментом забезпечення об'єктивності та справедливості кримінального провадження.

Список використаних джерел

Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затв. наказом МОЗ України від 17.01.1995 № 6/ МОЗ України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Науково-практичні коментарі з судової медицини (узагальнені положення). [Б. м. : б. в., б. р.].

Про судову експертизу : Закон України від 24.02.1994 № 4038-XII/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text

Сегай М. Я., Форіс Ю. Б. Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу». Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посібник / КНДІСЕ, Акад. адвокатури ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 400 с. С. 3–60.

Ключові слова: судово-медична оцінка, тілесні ушкодження, ступінь тяжкості, судово-медична експертиза, кримінально-правова кваліфікація, судово-медичний експерт, небезпечність для життя, розлад здоров'я.

Keywords: forensic medical assessment, bodily injuries, severity, forensic medical examination, criminal legal qualification, forensic medical expert, danger to life, health disorder.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Бірук Олександра Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНАЛІЗ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОМЕРЛИХ ВІД ТУБЕРКУЛЬОЗУ ЛЕГЕНЬ ТА ДЕФЕКТИ ПРИЖИТТЄВОЇ ДІАГНОСТИКИ

Провівши комплексний аналіз судово-медичних досліджень померлих від туберкульозу легень, слід прийти до висновку, що проблема несвоєчасного виявлення цієї патології залишається однією з найбільш критичних у сучасній експертній та клінічній практиці. Статистика розтинів свідчить про те, що значна частина випадків активного туберкульозу стає випадковою знахідкою на секційному столі, що вказує на глибокі системні дефекти в діагностичному процесі на різних етапах надання медичної допомоги. Моє дослідження базується на працях провідних фахівців, які присвятили роки вивченню розбіжностей діагнозів та патоморфології цього захворювання.

Перш за все, варто звернути увагу на фундаментальні дослідження М. Сахелашвілі та співавторів [1], які проаналізували величезний обсяг секційного матеріалу за період з 1974 по 2020 роки. Автор детально описує явище патоморфозу туберкульозу, яке полягає у зміні його класичної клінічної та анатомічної картини під впливом сучасних методів лікування, екологічних факторів та коморбідних станів. На мою думку, саме цей патоморфоз є головною причиною того, що лікарі загальної практики часто не впізнають захворювання. Туберкульоз у сучасному світі часто «маскується» під банальну пневмонію, хронічний бронхіт або навіть онкологічні процеси. Спираючись на висновки Сахелашвілі, я вважаю, що атиповий перебіг хвороби призводить до того, що пацієнти отримують неспецифічну антибактеріальну терапію, яка лише стирає яскравість симптомів, але не зупиняє руйнування легеневої тканини. Це призводить до того, що судово-медичний експерт під час розтину фіксує вже запущені фіброзно-кавернозні зміни, які фізично не могли розвинутися за кілька днів, що прямо вказує на тривалий період недіагностованого стану.

Ключовим дефектом, що проходить наскрізною ниткою через більшість експертиз, є критично низька фтизіатрична настороженість лікарів первинної ланки та вузьких спеціалістів загального профілю. Аналізуючи протоколи розтинів, ми часто бачимо невідповідність між клінічним діагнозом «затяжна пневмонія» або «хронічне обструктивне захворювання легень» та морфологічною картиною масивного казеозного некрозу. Лікарі систематично ігнорують так звані «малі ознаки» туберкульозної інтоксикації. Тривалий субфебрилітет, нічна пітливість, невмотивована слабкість та втрата ваги часто трактуються як прояви астенічного синдрому, наслідки перенесених вірусних інфекцій або хронічної втоми. Такий підхід свідчить

про втрату клінічної пильності та формалізацію діагностичного процесу, де за лабораторними показниками втрачається цілісна картина стану хворого.

Окремої уваги заслуговує дефект, пов'язаний із формальним підходом до диспансеризації та профілактичних оглядів. Судово-медична практика демонструє жахливу статистику: у понад третини осіб, померлих від деструктивних форм туберкульозу, флюорографічне обстеження не проводилося протягом двох і більше років до моменту смерті. Це вказує на розрив у роботі патронажної служби та відсутність реального контролю за групами ризику. Як зазначають Ю. І. Фещенко та В. М. Мельник (2018) [2], попри впровадження новітніх технологій, ключовою проблемою залишається несвоєчасне виявлення хворих саме в закладах загальної медичної мережі, де спостерігається деградація системи активного пошуку випадків серед декретованих груп. Навіть за наявності рентгенологічних змін, вони часто трактуються неправильно. Атипова локалізація вогнищ (не у верхніх сегментах легень) нерідко стає причиною хибної діагностики раку легень або абсцесів. Автори наголошують, що складність диференційної діагностики часто зумовлена патоморфозом сучасного туберкульозу, який дедалі частіше маскується під інші патології дихальної системи, що вимагає від лікаря первинної ланки виняткової настороженості та дотримання стандартів обстеження.

У клінічній практиці відсутність мікобактерій у мазку часто сприймається як остаточне виключення діагнозу «туберкульоз». Проте патоморфологічні дослідження померлих доводять зворотне: при розтині виявляються масивні казеозні маси, які не виділялися в зовнішнє середовище через обтурацію бронхів або відсутність повідомлення каверни з бронхіальним деревом. Цей «синдром закритої каверни» стає причиною заспокоєності лікарів, які припиняють специфічний пошук, покладаючись на хибно негативний результат тесту.

Крім того, аналіз судово-медичних експертиз виявляє дефекти тактичного характеру. Йдеться про недооцінку тяжкості стану хворого та запізнілу госпіталізацію до спеціалізованих стаціонарів. Часто пацієнти з активною формою туберкульозу тривалий час лікуються у терапевтичних відділеннях загального профілю, що створює ризики внутрішньо лікарняного інфікування та затягує початок адекватної специфічної терапії. Смерть у таких випадках настає від ускладнень (легенева кровотеча, серцево-легенева недостатність), які можна було б попередити за умови вчасної діагностики основного захворювання.

Додатково варто розглянути дефект, пов'язаний із формальним підходом до організації профілактичних оглядів та диспансеризації. Згідно з актуальними даними судово-медичного аналізу О. В. Хмель (2021) [3], критична кількість помилок закладається ще на етапі первинної ланки, де спостерігається ігнорування стандартів рентгенологічного контролю у груп

ризику. Дослідження летальних випадків свідчить, що значна частина пацієнтів не проходила флюорографічне обстеження понад два роки, що вказує на системні недоліки в роботі медичного персоналу та відсутність належного моніторингу за епідемічно небезпечними контингентами. Більше того, О. В. Хмель акцентує увагу на наявності комплексних дефектів: лікарі часто недооцінюють тяжкість стану хворого та неправильно трактують рентгенологічні зміни при атиповій локалізації процесу. Це призводить до встановлення помилкових діагнозів (рак легень, неспецифічна пневмонія) та, як наслідок, до запізнілої госпіталізації у спеціалізовані заклади, коли патологічний процес уже набуває незворотного деструктивного характеру.

Також хочеться зауважити на атипових формах ураження бронхіального дерева. Туберкульоз бронхів часто залишається поза увагою діагностів, оскільки на стандартних рентгенограмах він може не давати характерних тіней. У своїй аналітичній роботі я дійшла висновку, що відсутність ранньої бронхоскопії у пацієнтів із тривалим кашлем є фатальним діагностичним дефектом. При судово-медичному дослідженні таких випадків ми спостерігаємо специфічні виразки та стенози бронхів, які призводять до ателектазів та вторинних нагноївальних процесів, що зрештою і стає безпосередньою причиною смерті. Тобто, саме недіагностований вчасно бронхіальний компонент сприяє стрімкій казеозній пневмонії, яка за лічені дні призводить пацієнта на секційний стіл.

Узагальнюючи отримані дані, я висуваю думку, що проблема смертності від туберкульозу в судово-медичному аспекті має не лише медичну, а й глибоку соціальну складову. Значна частина померлих – це люди, які опинилися поза межами системи охорони здоров'я.

Проте, аналізуючи медичну документацію в тих випадках, де вона була присутня, я бачу чіткий ланцюг помилок: відсутність настороженості, ігнорування протоколів обстеження та запізніла госпіталізація у спеціалізовані заклади. Судово-медична експертиза в таких обставинах перестає бути просто констатацією причини смерті. Вона стає формою жорсткого аудиту якості роботи цивільної медицини. Тільки ретельне макроскопічне дослідження легень, доповнене обов’язковою гістологічною верифікацією специфічної гранульоми та казеозного некрозу, дозволяє нам встановити істину та виявити приховану епідемію, яка продовжує забирати життя через дефекти діагностики. Моя позиція полягає в тому, що кожен випадок посмертного виявлення туберкульозу має розглядатися як надзвичайна подія, що вимагає детального аналізу дій лікарів на догоспітальному етапі, адже в більшості випадків смерті можна було б запобігти за умови вчасної верифікації процесу.

Список використаних джерел

Сахелашвілі М. І., Піскур З. І., Сахелашвілі-Біль О. М. Патоморфоз та діагностичні помилки при первинному туберкульозі у дорослих (аналіз секційного матеріалу за 1974–2020 рр.). *Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція.* 2024. № 1 (56). С. 45–52.

Фещенко Ю. І., Мельник В. М. Основні досягнення в галузі фтизіатрії та пульмонології за останні 25 років. *Журнал Національної академії медичних наук України*. 2018. Т. 24, № 1-2. С. 104–112.

Хмель О. В. Судово-медична оцінка дефектів надання медичної допомоги при туберкульозі легень : автореф. дис. ... канд. мед. наук : 14.01.25 Нац. ун-т охорони здоров'я України ім. П. Л. Шупика. Київ, 2021. 24 с.

Ключові слова: судово-медичне дослідження, туберкульоз легень, прижиттєва діагностика, дефекти діагностики, причини смерті, патологоанатомічні зміни, медична документація, клініко-анатомічний аналіз, діагностичні помилки, смертність від туберкульозу.

Keywords: forensic medical examination, pulmonary tuberculosis, lifetime diagnosis, diagnostic defects, cause of death, pathological changes, medical documentation, clinical and anatomical analysis, diagnostic errors, tuberculosis mortality.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Богомолова Аліна Григорівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНАЛІЗ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ ТА ПРОБЛЕМИ ДІАГНОСТИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

У сучасній судово-психіатричній практиці однією з найбільш складних і дискусійних є проблема діагностики агресивної поведінки у осіб, які вчинили насильницькі злочини, а також визначення її зв’язку з психічним станом особи. Основна складність полягає в тому, що агресія не є самостійною психіатричною категорією, а виступає багатофакторним явищем, яке може бути зумовлене як психічними розладами, так і ситуативними, соціальними чи особистісними чинниками. У зв’язку з цим виникає ключова проблема – відмежування патологічної агресії від непатологічної, що має принципове значення для вирішення питання осудності особи.

У зв’язку з цим судово-психіатрична експертиза повинна встановити не лише факт агресивних дій, а й їх генезис, тобто причинний зв’язок із психічним станом особи. Патологічна агресія, як правило, обумовлена наявністю психічного розладу (наприклад, психотичного стану, органічного ураження головного мозку) і характеризується неадекватністю ситуації, відсутністю реального мотиву, порушенням сприйняття дійсності або втратою контролю над поведінкою, що може свідчити про неосудність

відповідно до ст. 19 КК України. Натомість непатологічна (ситуативна) агресія виникає у межах нормальної психічної діяльності як реакція на конфлікт, стрес чи інші зовнішні чинники і не виключає здатності особи усвідомлювати свої дії та керувати ними. Особливу складність становлять проміжні стани, зокрема афект (ст. 116 КК України), алкогольне сп'яніння (ст. 18 КК України) та розлади особистості, у межах яких агресія може бути інтенсивною, але не досягає рівня, що виключає осудність. Як зазначає М. І. Бажанов, відсутність чітких меж між цими формами агресії зумовлює оціночний характер експертних висновків і підвищує ризик їх неоднозначного тлумачення у судовій практиці. [4]

Ще одним принципово важливим і складним аспектом є невідповідність між юридичними та медичними критеріями оцінки поведінки особи, що проявляється у різній природі цих категорій. Юридичний критерій осудності, закріплений у ст. 19 КК України, має нормативний характер і спрямований на вирішення питання відповідальності, тобто фактично є оціночною категорією, яка визначає, чи може особа бути суб'єктом злочину. Натомість медичні критерії базуються на клінічних підходах і спрямовані на встановлення психічного стану, його структури, динаміки та симптоматики. У науковій літературі, зокрема у працях А. А Васильєва, [3] наголошується, що межа між юридичним і медичним критеріями є «зоною інтерпретації», де ключове значення має професійна оцінка експерта, але остаточне рішення завжди залишається за судом. Це створює ризик різного тлумачення однакових психічних станів у різних експертних висновках, що, у свою чергу, може впливати на кваліфікацію діяння або навіть на застосування примусових заходів медичного характеру. Наприклад, у провадженнях, пов'язаних із вчиненням тяжких тілесних ушкоджень у стані сильного душевного хвилювання, експерти часто стикаються з необхідністю визначити, чи досяг цей стан рівня, що істотно обмежує здатність особи до самоконтролю, що прямо впливає на можливість застосування положень ст. 116 КК України.

Ця проблема особливо загострюється при вирішенні питання обмеженої осудності (ст. 20 КК України), де необхідно встановити не просто наявність психічного розладу, а ступінь його впливу на поведінку особи. Тут виникає складність, пов'язана з тим, що психіатрія не оперує чіткими кількісними показниками «рівня усвідомлення» чи «ступеня контролю поведінки». Наприклад, у випадку особи з розладом особистості або органічним ураженням мозку може спостерігатися імпульсивність, зниження самоконтролю, агресивність, однак ці прояви не означають повної втрати здатності керувати своїми діями. У таких ситуаціях експерт змушений оцінювати ступінь обмеження вольових та інтелектуальних функцій, що значною мірою залежить від його досвіду, школи та інтерпретації клінічних

даних. Саме тому в аналогічних випадках різні експерти можуть дійти різних висновків – від повної осудності до обмеженої або навіть неосудності.

Характерним прикладом для аналізу у межах української практики є провадження щодо серійних вбивств, вчинених Анатолієм Онопрієнко. У цьому провадженні судово-психіатрична експертиза мала вирішити ключове питання – чи перебувала особа у стані, що виключає її осудність, чи вона усвідомлювала значення своїх дій і могла ними керувати. Під час експертного дослідження встановлювалося, що злочини характеризувалися крайньою жорстокістю та повторюваністю, що може на перший погляд свідчити про патологічну агресію. Однак детальний аналіз поведінки показав, що дії були послідовними, логічно вибудуваними та спрямованими на досягнення певної мети, що вказує на наявність контролю над поведінкою.

Судово-психіатрична експертиза в межах цього провадження дійшла висновку про наявність у особи психічного розладу, однак він не досягав ступеня, який би виключав осудність у розумінні ст. 19 КК України. Водночас судом було враховано, що навіть за наявності певних психічних відхилень особа зберігала здатність усвідомлювати характер своїх дій, їх суспільну небезпечність і могла керувати ними. Це свідчить про складність межі між патологічною агресією, обумовленою психічним розладом, та усвідомленою агресивною поведінкою.

Даний приклад демонструє одну з ключових проблем судово-психіатричної практики – неоднозначність оцінки психічного стану особи за відсутності чітких клініко-юридичних критеріїв розмежування. Як підкреслюється у науковій літературі, зокрема у працях судових психіатрів, експерт у таких випадках змушений оцінювати не лише медичні дані, але й поведінкові прояви, обставини вчинення злочину та характер дій, що неминуче підвищує рівень оціночності висновку. Це, у свою чергу, підтверджує складність діагностики агресивної поведінки та необхідність комплексного підходу при проведенні судово-психіатричних досліджень у кримінальних провадженнях.

Разом із тим, проблемним залишається питання об’єктивізації експертних висновків, оскільки сучасні методи дослідження психічного стану не дозволяють повністю усунути суб’єктивний фактор. Відсутність чітких кількісних критеріїв оцінки таких категорій, як «ступінь усвідомлення» або «здатність керувати діями», зумовлює різні інтерпретації одних і тих самих клінічних даних різними експертами. Це, у свою чергу, може призводити до розбіжностей у висновках судово-психіатричних експертиз і ускладнює процес доказування у кримінальному провадженні, що прямо пов’язано із принципом оцінки доказів судом за внутрішнім переконанням, закріпленим у ст. 94 КПК України.

Таким чином, проведений аналіз судово-психіатричних досліджень у провадженнях про насильницькі злочини дає підстави стверджувати, що встановлення природи агресивної поведінки залишається однією з найбільш складних експертних задач, оскільки потребує одночасного врахування медичних, психологічних і правових критеріїв. Практика свідчить, що агресія рідко має однозначно патологічний або виключно ситуативний характер, а у більшості випадків поєднує елементи як свідомого контролю, так і емоційної або особистісної обумовленості, що ускладнює її чітке відмежування.

У зв'язку з цим доцільним є вдосконалення методології судово-психіатричних досліджень шляхом розробки більш чітких критеріїв оцінки здатності особи усвідомлювати свої дії та керувати ними, а також посилення міждисциплінарної взаємодії між психіатрією, психологією та правом. Це дозволить підвищити об'єктивність експертних висновків, мінімізувати ризики помилкової оцінки психічного стану особи та забезпечити більш справедливе застосування кримінального закону.

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Васильєв А. А. Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза у вирішенні питання про осудність особи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 33. С. 211–216.

Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 144 С.

Ключові слова: судово-психіатрична експертиза, осудність, обмежена осудність, неосудність, агресивна поведінка, патологічна агресія, непатологічна агресія, насильницькі злочини, психічний розлад, експертний висновок, механізм злочинної поведінки, афект.

Keywords: forensic psychiatric examination, sanity, diminished sanity, insanity, aggressive behavior, pathological aggression, non-pathological aggression, violent crimes, mental disorder, expert opinion, mechanism of criminal behavior, affect.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Божинов Сергій Олександрович

здобувач 1-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕМПЕРАМЕНТУ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ ПОЛІГРАФА

У сучасних умовах розвитку психології та практичної роботи з нею дедалі більшого визнання набуває використання поліграфа як інструменту для оцінки достовірності інформації. Поліграфологічні дослідження широко застосовуються в правоохоронних органах, сфері безпеки, процесах відбору кадрів та інших сферах, де критично важливе підтвердження правдивості наданих даних. Водночас питання щодо точності та надійності результатів такого тестування залишається об'єктом активних дискусій, оскільки отримані результати суттєво залежать від індивідуальних психологічних особливостей обстежуваних осіб.

Одним із основних чинників, що здатен впливати на психофізіологічні реакції людини, є її темперамент як сукупність індивідуально-типологічних характеристик нервової системи, які визначають динаміку психічної діяльності, рівень емоційної збуджуваності, реактивність і стійкість до стресових ситуацій.

Актуальність даної теми полягає у необхідності вдосконалення процесу інтерпретації результатів поліграфологічного дослідження шляхом врахування індивідуально-типологічних особливостей людини.

Метою даної наукової роботи є здійснення теоретичного аналізу впливу темпераменту як важливого компоненту індивідуально-психологічної структури на психофізіологічні показники, які реєструються під час проведення поліграфологічних тестувань.

У наукових дослідженнях темперамент розглядається як сукупність індивідуально-динамічних характеристик особистості, що проявляються в рівні емоційної збудливості, реактивності, активності та здатності адаптуватися. Ці риси мають відносно стабільний характер і формуються під впливом як генетичних, так і зовнішніх факторів [2, с. 113–120]. Отже, темперамент можна вважати інтегративною властивістю, яка поєднує біологічні та психологічні аспекти функціонування особистості.

Основою класичного підходу до вивчення темпераменту є типологія Івана Павлова, яка базується на характеристиках нервової системи. Вона враховує такі параметри, як сила, врівноваженість і рухливість нервових процесів. Залежно від комбінації цих властивостей виділяють чотири основні типи темпераменту: сангвінічний, холеричний, флегматичний і меланхолічний. Кожен із цих типів має свої унікальні особливості емоційного реагування, темпу діяльності та рівня стресостійкості.

У сучасних підходах велике значення також надається таким характеристикам, як екстраверсія та інтроверсія. Вони відображають спрямованість людини на зовнішній чи внутрішній світ і визначають стиль її взаємодії з оточенням. Ці параметри мають суттєвий вплив на інтенсивність

взаємодії з середовищем і особливості поведінкових реакцій у різноманітних життєвих ситуаціях.

Темперамент є важливим чинником, який визначає індивідуальні відмінності у психофізіологічних реакціях людини. Його особливості напряму пов'язані з емоційною регуляцією, рівнем збудження та здатністю організму до адаптації.

В свою чергу поліграфологічне дослідження розглядається як різновид психофізіологічного методу, спрямованого на виявлення реакцій організму людини у відповідь на значущі стимули. У сучасних наукових підходах поліграф визначається як технічний засіб, що забезпечує одночасну реєстрацію комплексу фізіологічних показників, пов’язаних із діяльністю вегетативної нервової системи [1, с. 7–16]. Отже, поліграф не фіксує безпосередньо неправду, а відображає зміни психофізіологічного стану, що виникають у процесі реагування на певні стимули. Це обумовлює необхідність врахування психологічних чинників, зокрема темпераменту, які можуть суттєво впливати на характер і силу зареєстрованих реакцій.

Темперамент як індивідуально-типологічна характеристика відіграє суттєву роль у визначенні динаміки нервових процесів, рівня емоційної збудливості та інтенсивності реакцій на зовнішні стимули. У контексті поліграфологічного дослідження це означає, що однакові за змістом запитання можуть викликати різні фізіологічні зміни залежно від типу темпераменту обстежуваної особи.

Загальний взаємозв'язок між темпераментом і параметрами роботи поліграфа виражається у впливі першого на інтенсивність і швидкість психофізіологічних реакцій. Особи з високим рівнем реактивності зазвичай демонструють більш різкі зміни у функціях серцево-судинної та вегетативної нервової системи, тоді як індивіди зі стабільнішими нервовими механізмами реагують помірніше.

Наприклад, холерики через свою високу емоційну збудливість, імпульсивність і швидку реакцію можуть демонструвати значні коливання фізіологічних показників навіть у відповідь на нейтральні стимули. Така особливість підвищує ризик хибно позитивних результатів, коли інтенсивна реакція помилково трактується як ознака неправдивості.

Сангвініки, що відзначаються врівноваженістю та адаптивністю, зазвичай демонструють стабільні й помірні реакції під час тестування. Це спрощує інтерпретацію даних, однак може знизити виразність відмінностей між реакціями на різні типи запитань, що в певних випадках ускладнює аналіз.

Флегматики, які характеризуються низькою реактивністю, емоційною стійкістю та інертністю, зазвичай виявляють слабко виражені фізіологічні зміни. Ця особливість може утруднювати виявлення значущих реакцій і підвищувати ризик отримання хибно негативних висновків.

Меланхоліки, своєю чергою, демонструють підвищену чутливість та емоційну вразливість, а у ситуаціях тестування часто переживають високий рівень тривожності. Це здатне провокувати надмірні фізіологічні реакції навіть на контрольні або нейтральні запитання, що збільшує ймовірність спотворення результатів.

У контексті поліграфологічних досліджень важливе значення має взаємозв'язок між темпераментом і стресом. Процес поліграфологічного тестування, який передбачає оцінювання правдивості відповідей, є стресогенним фактором через супровідний психологічний тиск. Темперамент слугує ключовим індикатором того, як особа реагує на таке навантаження: одні проявляють вищий рівень активації, тоді як інші демонструють відносну емоційну стабільність. У результаті, навіть за однакових умов проведення тесту рівень психофізіологічного збудження може суттєво варіювати.

Практичне врахування індивідуальних особливостей темпераменту має суттєве значення для підвищення точності поліграфологічних методик. *По-перше*, аналіз типу темпераменту випробуваного сприяє більш обґрунтованій інтерпретації даних. *По-друге*, це дозволяє вдосконалити методологію тестування, адаптуючи формулювання запитань та тривалість процедури до індивідуальних потреб. *По-третє*, інтеграція цих чинників значно знижує ймовірність виникнення помилкових висновків, що є критично важливим у практиці поліграфолога.

Таким чином, темперамент виступає значущим чинником, що впливає на характер і силу психофізіологічних реакцій під час поліграфологічного дослідження. Його ігнорування може призводити до спотворення результатів, тоді як урахування – підвищує валідність і надійність отриманих даних. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці більш диференційованих підходів до інтерпретації психофізіологічних показників з урахуванням індивідуально-психологічних характеристик особистості.

Список використаних джерел

Барко В. І., Барко В. В. Психологічні особливості застосування поліграфологічних методик запитань порівняння: теорія і практика досліджень. *Вісник Національного університету оборони України.* 2024. № 3(79). С. 7–16

Харченко Н., Дробик М. Вплив темпераменту на особливості адаптації здобувачів різної статі. *Вісник Національного університету оборони України.* 2022. № 2(66). С. 113–120

Ключові слова: поліграф, поліграфологічне дослідження, темперамент, індивідуально-типологічні, особливості, психофізіологічні реакції.

Keywords: polygraph, polygraph examination, temperament, individual-typological characteristics, psychophysiological reactions.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Большакова Анастасія Олексіївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІСЦЕ ПОЛІГРАФОЛОГІЇ У СТРУКТУРІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Поняття криміналістичної техніки застосовується у двох значеннях, а саме: як розділ науки криміналістики та загальна назва сукупності технічних засобів, які застосовуються у кримінальному судочинстві Підвищення рівня організованості, озброєності, технічної оснащеності злочинців вимагає відповідного рівня техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та попередження кримінальних правопорушень. Одним з джерел надходження подібних досягнень до правоохоронної діяльності є окремий розділ науки криміналістики – криміналістична техніка. Вона являє собою сукупність спеціальних засобів і методів, що використовуються дія виявлення, фіксації, дослідження, оцінки й використання доказів при розслідуванні злочинів [1, с. 157]. До її системи можна віднести загальні положення та галузі криміналістичної техніки, що становлять предметну класифікацію наукових положень, побудовану з урахуванням видів слідів кримінального правопорушення, особливостей слідовідображувальних об’єктів, а також завдань, що вирішуються під час їх дослідження. Сюди входять такі галузі: криміналістична фотографія та відеозапис, трасологія, криміналістичне зброєзнавство, криміналістичне дослідження письма, техніко-криміналістичне дослідження документів, габітологія, фоноскопія, одорологія та криміналістичне матеріалознавство [2].

Вивченням проблемного питання щодо віднесення поліграфології до структури криміналістичної техніки займалися вчені-дослідники В. В. Ковальська, О. І. Мотлях, Ю. І. Холодний, Є. П. Іщенка, Я. В. Комісарової, А. Ю. Молчанова, С. І. Оглобліна та ін.

У науковому середовищі певний час існувала позиція щодо доцільності виділення окремого підрозділу як «криміналістична поліграфологія». Її прихильники обґрунтовували це тим, що відповідний напрям спрямований на вирішення специфічних завдань криміналістики, пов’язаних із дослідженням психічних слідів подій злочину, характеризується активним практичним застосуванням і має власні напрацьовані методичні підходи. Однак така концепція не отримала підтримки серед науковців і була критично переосмислена. Основним зауваженням стало те, що подібний підхід штучно обмежує сферу застосування поліграфа виключно криміналістикою, ігноруючи його широке використання в інших галузях

права та практичної діяльності – зокрема у цивільному, господарському, адміністративному процесах, а також у військовій, фінансовій, комерційній та інших сферах. Крім того, викликає сумнів твердження щодо наявності самостійної криміналістичної теорії поліграфології, адже її методологічна база має міждисциплінарний характер і формувалася в межах різних наук. У подальшому навіть прихильники ідеї виокремлення цього напряму відмовилися від її категоричного формулювання, обмежившись розглядом поліграфології як окремої теми в межах криміналістичних досліджень [3, с. 1-2].

Отже, поліграфологія являє собою міждисциплінарну галузь знань про науково-методичні основи, технічні, організаційні та правові умови проведення психофізіологічного дослідження осіб із використанням поліграфа з метою діагностування інформаційного стану ідеальних (уявних) слідів відображень, пов'язаних з процесами судочинства, оперативно-розшукової, трудової, службової та комерційної діяльності. Поліграф (від грец. *poly* – багато та *graphos* – писати) – це технічний багатоканальний пристрій відкритого застосування, що включає, зокрема, канал для виявлення протидії, і призначений для реєстрації психофізіологічних реакцій людини. Він забезпечує можливість виявлення та фіксації реакцій організму на визначені стимули (подразники) шляхом перетворення аналогових показників психофізіологічної активності у цифрову форму з подальшим їх відображенням у вигляді графічних поліграм. Поліграфолог – це кваліфікований експерт освітнього рівня «спеціаліст» або «магістр», який пройшов профільну підготовку за напрямом проведення психофізіологічних обстежень із використанням поліграфологічного обладнання, що підтверджується відповідним сертифікатом чи іншим офіційним документом. Такий фахівець володіє необхідними професійними компетенціями та практичними вміннями для здійснення опитування (тестування) осіб на замовлення, а також має право оформлювати довідки або надавати експертні висновки за результатами проведеного дослідження. Особа, яка проходить дослідження із застосуванням поліграфа це дієздатний громадянин України, іноземець або будь-яка інша фізична особа, яка надала добровільну згоду на участь у такій процедурі. Згода може бути виражена у письмовій чи усній формі, а також за допомогою аудіо- або відеофіксації. Проходження дослідження здійснюється в інтересах замовника (ініціатора) або з особистою метою самої особи [4, с. 5].

Поліграфологія є міждисциплінарною галуззю знань, що тісно пов'язана з медичними, психологічними, технічними та правовими науками. Залежно від наукового підходу поліграф розглядається як медичний прилад для фіксації фізіологічних показників, інструмент психодіагностики для оцінки психологічних особливостей особи, технічна система на основі комп'ютерних технологій або як спеціальний засіб криміналістики для

перевірки достовірності інформації. Така багатогранність підходів зумовлює наукові дискусії щодо його природи, однак водночас підтверджує комплексний характер поліграфології та її важливість у різних сферах, зокрема у кримінальному судочинстві [4, с. 5].

Таким чином, у результаті проведеного дослідження встановлено, що поліграфологія за своєю природою є комплексною міждисциплінарною галуззю знань, яка поєднує досягнення медицини, психології, технічних і правових наук. Аналіз наукових підходів свідчить про відсутність підстав для виокремлення поліграфології як самостійного розділу криміналістичної техніки, оскільки її методологічна база та сфера застосування виходять за межі криміналістики. Водночас доведено, що поліграфологія органічно функціонує у взаємозв'язку з криміналістичною технікою, займаючи з нею суміжне місце та виступаючи як допоміжний інструмент у процесі виявлення, фіксації та оцінки інформаційних (ідеальних) слідів. Отже, поліграфологію доцільно розглядати не як окремий елемент структури криміналістичної техніки, а як пов'язаний із нею напрям, що розширює її пізнавальні можливості та підвищує ефективність практичної діяльності у сфері кримінального судочинства.

Список використаних джерел

Єфремов О. О. Поліграф як засіб криміналістичної техніки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. № 21. С. 157–160.

Розділ 2. Криміналістична техніка. Тема 4. Загальні положення криміналістичної техніки. НАВС. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/criminalistics/info/lec4.html

Мотлях О. І. Поліграфологія та її місце в системі криміналістики. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи.* 2017. С. 1-2.

Мотлях О. І. Основи поліграфології: лекційний курс. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2019. 46 с.

Ключові слова: поліграфологія, поліграф, криміналістична техніка, криміналістика, психофізіологічні дослідження, докази, судочинство, міждисциплінарність.

Keywords: polygraphology, polygraph, forensic technology, forensic science, psychophysiological examination, evidence, judicial proceedings, interdisciplinarity.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Борзенкова Юлія Дмитрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства

(кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПАРАДИГМА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОКАЗУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ КРІЗЬ ПРИЗМУ СТАНДАРТІВ ЄС

Актуальність дослідження зумовлена об’єктивною зміною онтології криміналістичного сліду, який у сучасних умовах все частіше набуває віртуальної (цифрової) форми. Традиційні методики збирання та дослідження доказів виявляються недостатньо ефективними перед обличчям кіберзлочинності та великих масивів неструктурованих даних. В умовах гармонізації вітчизняного законодавства із правом Європейського Союзу, зокрема в контексті Регламенту (ЄС) 2024/1689 (AI Act), виникає нагальна потреба у створенні цілісної криміналістичної доктрини використання інтелектуальних систем, яка б базувалася на принципах верховенства права, прозорості та процесуальної чистоти [1, с. 44].

Вагомим здобутком вітчизняної криміналістичної практики є впровадження та активна експлуатація інтелектуальної аналітичної системи «ШОС» (Швидке оперативне спостереження), яка на сьогодні є ключовим елементом цифрової екосистеми безпеки України. Ця система, інтегруючи розгалужену мережу відеомоніторингу із передовими алгоритмами нейромережевого розпізнавання, дозволяє в режимі реального часу ідентифікувати осіб за біометричними параметрами обличчя та здійснювати автоматизований пошук транспортних засобів за державними номерними знаками [3, с. 113]. Використання можливостей «ШОС» значно підвищує коефіцієнт оперативності розкриття злочинів «по гарячих слідах», оскільки система здатна миттєво опрацьовувати гігабайти візуальної інформації, на що раніше витрачалися сотні людино-годин аналітичної роботи. Вбачається, що успішний досвід функціонування «ШОС» свідчить про високу технологічну готовність українських правоохоронних органів до повної імплементації європейських стандартів цифрового доказування, а подальший розвиток системи у напрямі предиктивної аналітики відкриває нові горизонти для превентивної криміналістичної діяльності.

Центральною теоретичною проблемою є трансформація теорії криміналістичної ідентифікації в умовах застосування нейромережевих моделей. Класична ідентифікація базується на встановленні індивідуальної тотожності за матеріально фіксованими відображеннями, тоді як штучний інтелект оперує ймовірнісними патернами та кореляціями [3, с. 111]. Це породжує колізію: як визнати результат ідентифікації особи за біометричними даними (обличчя, хода, голос) достовірним доказом, якщо алгоритм видає лише «відсоток схожості»? У зв’язку з цим пропонується запровадження теоретичної категорії «цифрового ідентифікаційного порогу». На рівні відомчих інструкцій МВС України доцільно встановити мінімально допустимий коефіцієнт імовірності (наприклад, не менше 98 %) для автоматизованих систем, висновок яких може бути покладений в основу

підозри. Такий підхід дозволить перевести використання штучного інтелекту з площини оперативного пошуку в площину процесуального доказування, забезпечивши математичне обґрунтування достовірності отриманих результатів.

Іншою важливою теоретичною лакуною є проблема імплементації вимог ЄС щодо «пояснюваності» алгоритмів (Explainability). У криміналістиці панує аксіома: метод дослідження має бути науково верифікованим та зрозумілим для суду. Проте більшість сучасних систем ШІ працюють за принципом «чорної скриньки», де навіть розробник не може детально пояснити шлях формування конкретного висновку [5]. Запозичуючи досвід Німеччини, де активно дискутується впровадження XAI (Explainable AI) у судочинство, ми бачимо спроби стандартизувати аудит алгоритмів [2, с. 38]. Вважаємо, що виходом для України має стати обов’язкове супроводження кожного "машинного висновку" так званим «пакетом відтворюваності» (reproducibility dossier). До нього мають входити дані про архітектуру нейромережі, набори даних, на яких вона навчалася (training sets), та хеш-суми конфігурації ПЗ на момент обробки доказу. Це дозволить стороні захисту залучити незалежного фахівця для перевірки алгоритму на предмет «галюцинацій» або прихованої упередженості, що є ключовим для дотримання рівності сторін.

Третя проблема торкається функціонування інституту спеціальних знань та зміни ролі судового експерта. Традиційно експерт є самостійним суб’єктом, що несе відповідальність за свій висновок. Проте при використанні складних систем ШІ суб’єктність розмивається між розробником ПЗ, оператором системи та власне алгоритмом [1, с. 47]. Виникає ризик «технологічного детермінізму», коли експерт просто ретранслює результат, виданий програмою, без належної критичної оцінки. У зв’язку з цим доцільним видається запровадження обов’язкової валідації методики для будь-якого програмного забезпечення, що використовується в експертній діяльності. Експерт повинен не просто подавати результат ШІ-аналізу, а й додавати до висновку опис процедури тестування цієї системи на контрольних зразках. Це трансформує роль експерта з "користувача програми" на "контролера технології", що відповідає міжнародним стандартам ENFSI та Берклііївському протоколу [6].

Нарешті, гострою є проблема виконання закону в частині предиктивної аналітики та захисту приватності. Використання ШІ для прогнозування місць вчинення злочинів або профілювання потенційних правопорушників (predictive policing) входить у клінч із презумпцією невинуватості та принципами GDPR [3, с. 115]. Досвід США показує, що такі системи часто успадковують соціальні стереотипи, що призводить до системних помилок [2, с. 40]. Вважаємо, що доцільним буде встановлення в Кримінальному процесуальному кодексі України чіткої заборони на використання

результатів предиктивної аналітики як самостійної підстави для обмеження прав особи. Такі дані повинні мати виключно допоміжний, орієнтуючий характер для тактичного планування, а не для процесуального примусу. Тільки через такий запобіжник ми зможемо інтегрувати іноземний досвід, не порушуючи фундаментальних конституційних гарантій.

Список використаних джерел

Погорецький М. А. Штучний інтелект у доказуванні в досудовому та судовому провадженнях: доктринальні засади і практика застосування. Науковий вісник *Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. № 81 (3). С. 44-50.

Крамаренко К. С., Тітко І. А. Напрями використання штучного інтелекту в кримінальних провадженнях (за матеріалами судової практики). *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 1. С. 37-42.

Машталяр О. М. Штучний інтелект і біометричні дані в кримінальному процесі України: допустимість, ризики, судовий контроль. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. № 82 (2). С. 110-116.

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union. 2024. L series.

Берклiївський протокол про розслідування порушень прав людини з використанням цифрових відкритих джерел. Офіційне видання ООН. 2022. 108 с.

Ключові слова: штучний інтелект, цифрова криміналістика, доказування, цифрові докази, Акт ЄС про ШІ (AI Act), алгоритмічна прозорість, криміналістична ідентифікація, біометричні дані, предиктивна аналітика, судова експертиза, процесуальні гарантії, «чорна скринька» (black box), верховенство права, імплементація стандартів ЄС.

Keywords: artificial intelligence, digital forensics, evidence, digital evidence, EU AI Act, algorithmic transparency, forensic identification, biometric data, predictive analytics, forensics, procedural guarantees, black box, rule of law, implementation of EU standards.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Бритвак Карина Станіславівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ У РОЗСЛІДУВАННІ ІНФОРМАЦІЇ ПРО СТРУКТУРУ ТА ЧЛЕНІВ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ У СФЕРІ НАРКОБІЗНЕСУ

У сучасному світі організована злочинність, пов’язана з незаконним обігом наркотиків, залишається надзвичайно небезпечною та соціально важливою проблемою. В умовах воєнного стану ця проблема стає особливо актуальною, що пояснюється низкою чинників, таких як соціально-економічна нестабільність, масове переміщення людей, зміни у роботі державних органів та ускладнення контролю на деяких територіях. У такій ситуації організовані злочинні групи отримують більше можливостей для розширення своєї діяльності, користуючись слабкостями в системі безпеки та пристосовуючись до нових умов.

Важливе значення у боротьбі з цією злочинністю має криміналістичний аналіз інформації про структуру та членів організованих злочинних угруповань. За даними криміналістики, визначення структури злочинної групи, розподілу обов’язків між її учасниками, рівня їхньої взаємодії та організованості є ключовою умовою успішного розслідування. Саме такі дані дають змогу ідентифікувати ключових учасників, знайти організаторів і координаторів злочинної діяльності, а також зібрати достатню доказову базу.

Сучасні організовані злочинні угруповання у наркобізнесі все частіше працюють за мережевим принципом. Вони діють не як традиційні ієрархічні структури, а як децентралізовані системи без жорсткої вертикальної підпорядкованості. Учасники таких груп виконують конкретні функції (організаційні, логістичні, фінансові, виконавчі), при цьому їхня поінформованість про діяльність угруповання загалом є обмеженою. Використання такої моделі організації дозволяє зменшити ризик виявлення всієї мережі у випадку затримання окремих учасників, що істотно ускладнює діяльність правоохоронних органів [5, с. 431].

Ключовою особливістю сучасних злочинних угруповань є активне застосування цифрових технологій. Зв’язок між учасниками відбувається через електронні засоби, як – мобільні додатки, інтернет-сервіси та інші цифрові канали. Фінансові операції все частіше здійснюються за допомогою електронних платіжних систем, що гарантує певну анонімність і ускладнює відстеження грошових потоків. Крім того, організація незаконного обігу наркотиків часто використовує дистанційні методи, наприклад, за допомогою так званих «закладок», що зменшує прямий контакт між учасниками злочинної діяльності [2, с. 91-92].

Фахівці у сфері інформаційних технологій відзначають, що сучасні організовані злочинні угруповання все активніше використовують мережеві ресурси як для здійснення, так і для маскування своєї протиправної діяльності. Зокрема поширеним явищем стало функціонування так званого

Darknet, в межах якого сформовано нелегальні онлайн платформи для збуту наркотичних засобів, зброї, викраденого майна та інших заборонених товарів. Використання технологій, що забезпечують високий рівень анонімності користувачів, істотно ускладнює контроль за такими ресурсами та створює сприятливі умови для діяльності злочинних угруповань. За даними Національної поліції України, протягом останніх років кількість організованих груп і злочинних організацій, які вчиняють кримінальні правопорушення з використанням цифрових технологій, зросла на 36% [1, с. 94].

Саме тому багато слідів злочинної діяльності мають цифровий характер. Це стосується даних електронних комунікацій, інформації про фінансові перекази, історії переміщень людей, їхньої діяльності в інтернеті та інших цифрових слідів поведінки. Такі дані є важливими доказами, проте їхне виявлення, фіксування та вивчення вимагають використання спеціальних криміналістичних знань та техніки.

У науковій літературі вказується, що цифрова інформація може надходити з різноманітних джерел. Серед них виділяються мобільні пристрої, комп'ютери, телекомунікаційні мережі, хмарні сховища, банківські системи та інші цифрові платформи. Кожне з цих джерел містить значні обсяги даних, які відображають активність користувачів у віртуальному просторі. Аналіз такої інформації дає змогу встановити обставини злочину, простежити дії учасників, ідентифікувати причетних осіб та відтворити механізм роботи злочинного угруповання в цілому [1, с. 14].

Важливо зазначити, що цифрова інформація має певні особливості, які відрізняють її від традиційних джерел доказів. Зокрема, вона характеризується великим обсягом, динамічністю, можливістю швидкого копіювання та передачі, а також підвищеною чутливістю до змін чи знищення. Це обумовлює необхідність застосування спеціальних підходів до її збору, зберігання та вивчення, а також дотримання відповідних процесуальних правил.

Особливе значення набуває дослідження цифрових слідів як елемента криміналістичної характеристики злочинів. До цифрових слідів відносяться дані електронних комунікацій (такі як повідомлення, електронна пошта, дзвінки), відомості про фінансові операції, геолокаційні дані, історія пошукових запитів, активність у соціальних мережах та інші цифрові прояви поведінки людини. Комплексне вивчення цих даних дозволяє не тільки встановлювати фактичні обставини злочину, але й виявляти приховані зв'язки між учасниками злочинних угруповань, визначати їхню роль, функції та місце у структурі організації [1, с. 83].

Крім того, аналіз цифрових слідів дає можливість розпізнавати типові моделі поведінки злочинців, встановлювати канали зв'язку та способи координації їхніх дій. Це особливо цінно для розслідування злочинів,

вчинених організованими групами, оскільки дозволяє розглядати окремі епізоди як частини єдиної злочинної системи.

Важливим кроком для підвищення ефективності розслідування є застосування сучасних методів кримінального аналізу. Використання спеціалізованого програмного забезпечення дозволяє обробляти значні обсяги даних, автоматично виявляти зв’язки між особами, подіями та об’єктами, а також будувати аналітичні моделі діяльності злочинних угруповань. Такі інструменти істотно розширюють можливості слідства та допомагають отримувати більш точні та обґрунтовані висновки [4].

Перспективним напрямом є також застосування елементів штучного інтелекту, які дають змогу аналізувати складні інформаційні масиви, виявляти закономірності та прогнозувати можливу поведінку учасників злочинних груп. Це відкриває нові можливості для попередження та розкриття злочинів, однак водночас вимагає належного правового регулювання та контролю [2, с. 86].

Проте існує низка проблем, пов’язаних із використанням цифрової інформації у розслідуванні. До них належать недостатній рівень технічної оснащеності правоохоронних органів, труднощі отримання доступу до інформації, особливо якщо вона зберігається за кордоном або захищена технічними засобами, а також потреба у суворому дотриманні процесуальних норм при її використанні як доказу.

Окремої уваги потребує проблема забезпечення належної підготовки фахівців, здатних ефективно працювати з цифровими доказами, оскільки такі знання вимагають поєднання юридичної та технічної компетентності.

В умовах воєнного стану важливість цифрової інформації значно зростає. Обмеження доступу до окремих територій, труднощі у проведенні слідчих дій та підвищене навантаження на правоохоронні органи вимагають активнішого використання дистанційних методів збору й аналізу доказів. У таких обставинах цифрові дані стають одним з головних джерел для встановлення істини у кримінальних справах [2, с. 68].

Отже, відомості про структуру та склад організованих злочинних груп у поєднанні з вивченням цифрових слідів є важливим інструментом для підвищення ефективності розслідування злочинів у сфері наркобізносу. Застосування сучасних електронних технологій у криміналістиці дозволяє не тільки реагувати на нові виклики, але й суттєво покращити результативність роботи правоохоронних органів, забезпечуючи більш повне та неупереджене дослідження обставин кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

Використання цифрової інформації в розслідуванні кримінальних правопорушень: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 12 груд. 2022 р. – 104 с.

Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці й судовій експертизі : монографія / за заг. ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2024. – 210 с.

Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змін.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII (зі змін.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник. Харків: Право, 2019. 464 с.

Ключові слова: організована злочинність, наркобізнес, незаконний обіг наркотичних засобів, організоване злочинне угруповання, криміналістична характеристика, структура злочинного угруповання, учасники злочинної групи, досудове розслідування, цифрові сліди, кримінальний аналіз, воєнний стан.

Keywords: organized crime, drug trafficking, illicit drug trafficking, organized criminal group, forensic characteristics, structure of a criminal group, members of a criminal group, pre-trial investigation, digital traces, criminal analysis, martial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Колодіна А. С.

Бубнова Анна Олегівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІ ТА ПОВЕДІНКОВІ МАРКЕРИ У СТРУКТУРІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ПОРТРЕТА НЕВІДОМОГО ЗЛОЧИНЦЯ

XXI сторіччя заслужено носить почесне звання ери технологій. Цифровізація всіх сфер життєдіяльності людини триває понад десятиліття, людство зазнає стрімких технологічних змін, які нерідко важко наздогнати, як пересічному громадянину, так і державі. В нових умовах існування правопорядку частішають й випадки його порушення. Злочинці успішно адаптуються до цифрового всесвіту, та не менш успішно переносять у нього свою протиправну діяльність. Вчинення злочинів у цифровій площині потребує належного реагування криміналістики у тому ж полі, що проявляється, насамперед, у вигляді використання оновлених методів та оновлених підходах цифрової криміналістики, як науки постійного вдосконалення та оновлення.

Однак незважаючи на зміну середовища та способів скоєння злочину незмінним лишається пошук і встановлення особи невідомого злочинця, а також його характеристик. На допомогу у пошуках приходять методи кримінологічного профілювання (криміналістичний профайлінг), завдяки якому стає можливим визначення особистості того, хто вчинив злочин, його поведінкових характеристик, мотивів скоєння злочину, географічних

переміщень, а також уможливлює прогнозування наступних злочинних дій, чим запобігання їх вчиненню. Даний спосіб пізнання передбачає формування психолого-криміналістичного профілю злочинця.

У криміналістичній літературі згадуються різні інтерпретації методу криміналістичного профілювання, такі як психологічний профіль, психологічний портрет, психолого-криміналістичний портрет. Найбільш влучним визначенням криміналістично-психологічного профілю (портрету) невідомого злочинця, на думку автора, є розуміння його як сукупність його статево-вікових, характерологічних та інших психологічних властивостей, рис, якостей, особливостей психіки, інтелектуального рівня, соціального і психологічного стану до вчинення злочину, у його процесі й після цього, мотивів його дій, мети злочину [1, с.171].

Говорячи про практичне застосування даного криміналістичного методу, варто детальніше окреслити структуру криміналістичного портрету розшукуваного злочинця, яка включає в себе соціальні характеристики (соціальний статус, матеріальне становище, рівень освіти, професійна належність, а також відомості про сім'ю, в якій народився та виховувався злочинець, родинні стосунки між її членами, їх спосіб життя та взаємодії з соціумом), демографічні дані (вік, стать, національна, расова, етнічна приналежність), морально-психологічний профіль (психологічний стан злочинця, рівень інтелекту, наявні таланти та здібності, емоційні та вольові властивості, ціннісні орієнтири, сформовані когнітивні установки, тип темпераменту, звички, самосприйняття та сприйняття соціуму, наявні патології та, як наслідок, але не виключно – мотиви скоєння злочину).

З погляду сучасного стану криміналістики, як прикладної науки, та криміналістичного профайлінгу, як її визначного методу аналізу злочинної поведінки, варто акцентувати на тому, що в умовах вчинення цифрових злочинів визначною складовою криміналістичного портрету невідомого злочинця в цифровій площині є цифрові сліди (відбитки), залишені злочинцями в процесі користування соціальними мережами, форумами, даркнетом та іншими електронними ресурсами. Цифрові сліди можуть розкрити окрім базових демографічних та соціальних відомостей про злочинців, що стосуються віку, статі, расової та етнічної приналежності, громадянства, також сексуальну орієнтацію, думки, уподобання, звички, хобі, історію хвороби і проблеми зі здоров'ям, психологічні розлади, статус, зайнятість, приналежність до будь-якої спільноти, особисті відносини, геолокацію, розпорядок дня та інші активності. [2, с.178].

В умовах сьогодення визначними для ефективного розслідування та пошуку злочинця на нашу думку є поведінкові та цифрові характеристики особи злочинця. Дані відомості, отримані на основі аналізу слідів (цифрових слідів), залишених особою, що скоїла злочин, надають найбільш точну

психологічну характеристику даної особи, що уможливлює пошук злочинця, оснований на інформації про.

Варто зазначити, що застосування методу профілювання особи невідомого злочинця, а саме – визначення його ключових психологічних, біологічних та інших характеристик, способу скоєння злочину та, як наслідок – проведення превентивних засобів щодо його подальшої потенційної злочинної діяльності, є найбільш ефективним при розслідуванні окремих категорій найбільш суспільно небезпечних злочинів. До них можна віднести серійні та одиничні насильницькі злочини проти життя та статевої свободи (вбивства з ознаками садизму, з сексуальних мотивів або з посмертним знущанням над тілом; зґвалтування), злочини проти основ національної безпеки, а також громадської безпеки та публічного порядку (акти тероризму, екстремізму), злочини на ґрунті ненависті (злочини, вчинені з метою розпалювання релігійної чи національної ворожнечі або мотивовані ними). На сьогоднішній день до таких злочинів відноситься й така категорія як високотехнологічні злочини, тобто кіберзлочини, вчинені у цифровому полі.

В даному контексті доречно зупинитися на такому криміналістичному нововведенні, як цифрові або віртуальні сліди – будь-які зміни в середовищі, що виникають внаслідок вчинення злочинної діяльності, криміналістичне значення яких обумовлюється тим, що: будь-які дії з високоточними пристроями залишають свій слід в їхній пам’яті; вони є доказами вчинення або планування злочину конкретною особою або групою осіб; вказують на рівень професіоналізму злочинця. [3, с.377-378]. З їх появою стало можливим проведення профілювання невідомого цифрового злочинця, тобто так зване цифрове профілювання. Такий вид криміналістичного профайлінгу передбачає аналіз мережевої активності потенційного правопорушника з метою підтвердження його відношення до скоєного злочину або звуження кола потенційних злочинців. До інформації, що становить предмет аналізу, можна віднести стиль віртуальної комунікації, тобто «цифровий почерк» особи в мережі (перевірка текстів на грамотність, пунктуацію, використання певних висловів та речових конструкцій з метою визначення віку, статі, відношення до певної соціальної групи, місця перебування, а також визначення психотипу злочинця, реакції на стресові ситуації), часові дані (аналіз активності, що дає змогу визначити розпорядок дня), пошукові запити (встановлення інтересів потенційного злочинця, а також які запити стосуються безпосередньо обставин вчинення злочину) та геопозиція (визначення місцезнаходження особи), що встановлюється на основі інформації про мережі інтернету, якими користується злочинець та якою користувався в момент скоєння віртуального злочину, визначення IP-адрес, з яких він з’являвся у мережі та інші дані, що можуть розкрити мотив, мету та способи підготовки та скоєння злочину.

З огляду на зазначене вище, справедливо видається, що сьогодні цифрові сліди є новою формою криміналістичних слідів, що відображають поведінкову модель особи у віртуальному середовищі. Цифрова активність злочинця у багатьох аспектах відповідає його звичній поведінці в реальному житті, а існуючий спосіб життя правопорушника тим чи іншим чином впливає на його цифрове амплуа, якщо й повністю не відповідає йому, що уможливлює і значно пришвидшує пошук та встановлення особи невідомого злочинця.

Разом з тим, поведінкові маркери особи-злочинця трансформуються під впливом цифрового середовища. Так, соціальні тренди та спрямованість до певних тенденцій здатні вплинути на зміну світогляду правопорушника, спосіб його життя, а іноді – створити мотиви та передумови до вчинення злочину. В даних реаліях особливо важливим, на думку автора, є вчасне виявлення та запобігання появі віртуальних подразників та належне реагування на появу подібних суспільних спрямованостей.

Таким чином, для криміналістики та її нового відгалуження – цифрової криміналістики продовжує формуватися новий тип ідентифікації особи невідомого злочинця – цифрово-поведінковий профіль злочинця. Поведінкові та цифрові маркери, що залишає така особа в процесі підготовки та реалізації злочину – переважні джерела доказової інформації. В умовах перманентного розвитку суспільства та поодиноких злочинців, необхідно орієнтуватися й на зміни в цифровому криміналістичному середовищі та бути готовими до розвитку штучного інтелекту, що стане наступним викликом для органів досудового розслідування.

Список використаних джерел

Алєксєйчук В. І. Проблеми моделювання при огляді місця події. В. І. Алексейчук. Пробл. законності: респуб. міжвід. наук. зб. відп. ред. В. Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2005. Вип. 71. С. 170-172.

Колодіна А. С., Федорова Т. С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 176–180.

Хижняк Є. С. Віртуальні сліди: поняття та ознаки. Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 17 трав. 2019 р. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 422–425.

Лазаренко А. М., Федорова Ю. Є. Методи кримінологічного профілювання та їх роль у запобіганні серійним убивствам. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2025. № 1 (17). С. 74-88.

Гора І. В., Колесник В. А., Попович І. І. Цифрова криміналістика в забезпеченні діяльності з протидії злочинності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2024. Т. 35 (74), № 4. С.63-70.

Джафарова О., Зінченко Д. Роль цифрової криміналістики в розслідуванні кіберзлочинів. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя від дня народж. М. С. Романова (Харків, 17 трав. 2024 р.*). Харків : ННЦ «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. С. 85–87.

Ключові слова: криміналістичний портрет, невідомий злочинець, цифрові маркери, поведінкові маркери, цифрові сліди, поведінковий аналіз, криміналістичне профілювання, слідча версія, криміналістична характеристика, доказова інформація.

Keywords: forensic portrait, unknown offender, digital markers, behavioral markers, digital traces, behavioral analysis, forensic profiling, investigative version, forensic characteristics, evidentiary information.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Валянська Софія Ігорівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

DEEPFAKE-КОНТЕНТ ЯК ПРЕДМЕТ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ: ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ОЦІНКИ

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту, зокрема генеративних нейронних мереж, зумовив появу якісно нового виду цифрових маніпуляцій – так званого deepfake-контенту. Поняття «deepfake» охоплює аудіовізуальні матеріали, у яких за допомогою алгоритмів глибокого навчання синтезовано або підмінено зображення, голос чи поведінку реальної особи таким чином, що результат є достовірним на сприйняття без спеціального аналізу. З криміналістичної точки зору такі матеріали набувають значення речових доказів у провадженнях, пов'язаних із дискредитацією особи, шахрайством, розповсюдженням неправдивої інформації, сексуальним насильством та іншими кримінальними правопорушеннями [1]. Відтак питання процесуальної придатності deepfake-матеріалів та методологічних засад їх дослідження набуває самостійного наукового та практичного значення.

У структурі судово-експертної діяльності дослідження deepfake-контенту належить до сфери комп'ютерно-технічної та відеофонографічної експертиз, однак жодна з них не охоплює повною мірою специфіки проблеми, що зумовлює потребу у формуванні інтегрованого підходу. Технічний аналіз такого контенту передбачає виявлення артефактів генерації – мікроаномалій, притаманних синтетичному зображенню: нерівномірності частоти кліпання, асиметрії м'язових скорочень обличчя, спотворення текстур шкіри та волосся, невідповідності освітлення й тіней. Поряд із візуальним аналізом застосовуються методи частотного аналізу

(DCT, FFT), перевірки метаданих файлів та виявлення стиснення [2]. Проте ключова проблема полягає в тому, що вдосконалення методів виявлення й методів генерації відбувається синхронно, внаслідок чого висновки, актуальні сьогодні, можуть виявитися методологічно застарілими вже через рік.

Предметом судової експертизи у справах із deepfake-контентом є не сам факт маніпуляції як такої, а встановлення сукупності обставин: наявності або відсутності ознак штучної генерації чи модифікації матеріалу; ідентифікація алгоритму чи програмного інструменту, використаного для створення; встановлення часового проміжку та умов генерації; оцінка ступеня достовірності синтезованого контенту для пересічного глядача. Остання обставина має особливе значення, оскільки кримінальна відповідальність за розповсюдження неправдивої інформації часто пов’язана з наміром ввести в оману, а ефективність такого наміру безпосередньо залежить від переконливості підробки [1]. Таким чином, висновок експерта повинен містити не лише технічну констатацію синтетичного походження, а й оцінку перцептивних властивостей матеріалу.

Одним із центральних методологічних питань є вибір програмного інструментарію для проведення дослідження. На сьогодні застосовуються як комерційні рішення (наприклад, FotoForensics, Sensity AI), так і відкриті науково-дослідні архітектури (FaceForensics++, DFDC-датасети). Водночас відсутність затвердженого переліку верифікованих методик у нормативних документах, що регулюють судово-експертну діяльність в Україні, створює ризик неоднорідності висновків різних установ при дослідженні ідентичних матеріалів. Це підриває принцип відтворюваності як базову вимогу до наукового методу в судовій експертизі [3]. Перспективним напрямом є розробка комплексних алгоритмів дослідження, що поєднують детектування на рівні пікселів, поведінковий аналіз та перевірку семантичної узгодженості аудіовізуального ряду.

Окремої уваги заслуговує проблема процесуальної оцінки висновку експерта у справах, де предметом дослідження є deepfake-контент. Суд, як і сторони провадження, як правило, не мають спеціальних технічних знань у сфері генеративного штучного інтелекту, що ускладнює перевірку обґрунтованості висновку в порядку, передбаченому ст. 101 КПК України. У цьому контексті зростає значення вимог до структури та змісту висновку: він повинен містити доступне пояснення використаних методів, з посиланням на їх наукову апробацію, характеристику меж достовірності отриманих результатів, а також опис умов, за яких висновок може бути переглянутий із появою нових технічних даних. Формулювання висновку виключно в категоріях ймовірності є не недоліком, а науковою доброчесністю, оскільки відображає реальний стан методологічних можливостей галузі [2].

Значну проблему становить і збереження доказової цінності deepfake-матеріалів у процесі їх передачі та зберігання. Цифровий контент є принципово відтворюваним і піддається повторній модифікації вже після вилучення. Тому ланцюг зберігання доказів (chain of custody) при роботі з такими матеріалами вимагає криптографічного хешування файлів у момент вилучення, фіксації метаданих первинного носія та документування кожного звернення до матеріалу. Недотримання цих вимог не лише ставить під сумнів автентичність конкретного доказу, а й може бути підставою для визнання всього доказового масиву недопустимим [1]. Отже, питання технічної забезпеченості органів досудового розслідування є безпосередньо пов'язаним із питаннями допустимості доказів.

Підсумовуючи, слід констатувати, що deepfake-контент є самостійним і методологічно складним предметом судової експертизи, дослідження якого вимагає міждисциплінарного підходу на перетині комп'ютерно-технічної експертизи, відеофонографії та когнітивної психології. Ключовими проблемами в цій сфері є: відсутність стандартизованих методик, стрімке вдосконалення генеративних технологій, складність процесуальної оцінки ймовірнісних висновків та вразливість цифрового доказового матеріалу до повторної модифікації. Вирішення цих проблем потребує як нормативного врегулювання – закріплення відповідної спеціалізації в реєстрі судово-експертних спеціальностей, – так і системної підготовки кадрів, здатних поєднати технічну компетентність із розумінням процесуальних вимог до доказової діяльності [3]. Лише за таких умов судова експертиза deepfake-контенту зможе виконати свою основну функцію – забезпечити достовірну та юридично значущу відповідь на питання автентичності цифрового матеріалу.

Список використаних джерел

Колодіна А.С., Чернов О.В., Гриневич В.Ю. Поліграф у системі тактичних засобів перевірки слідчих версій під час розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 12. С. 336–340.

Мотлях О.І. Судова експертиза цифрових матеріалів у контексті розвитку технологій штучного інтелекту. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2023. № 2 (25). С. 112–119.

Tolosana R., Vera-Rodriguez R., Fierrez J., Morales A., Ortega-Garcia J. Deepfakes and Beyond: A Survey of Face Manipulation and Fake Detection. *Information Fusion.* 2020. Vol. 64. P. 131–148.

Ключові слова: deepfake, судова експертиза, цифровий доказ, штучний інтелект, комп'ютерно-технічна експертиза, виявлення маніпуляцій, допустимість доказів.

Keywords: deepfake, forensic examination, digital evidence, artificial intelligence, computer-technical expertise, manipulation detection, admissibility of evidence.

Науковий керівник: асистент Гриневич В.Ю.

Вініченко Юлія Дмитрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ОСОБЛИВОСТІ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ОЦІНКИ

Сучасні умови введення в Україні воєнного стану, постійні бойові дії, збільшення стресових факторів, постійна загроза життю та здоров'ю, за таких умов досить великий ризик формування психічних розладів, насамперед у військовослужбовців. Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах збройних конфліктів, де значна частина військових перебуває у стані хронічного стресу. Це зумовлено тим, що не всі військові є професійними та завчасно підготовленими до боротьби з агресором, як на фізичному рівні, так і психологічному, що і викликає психічні розлади.

Такі розлади у військових мають не лише медичне, а й правове значення, оскільки можуть впливати на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними. Саме тому важливого значення набуває їх належна судово-психіатрична оцінка таких осіб, особливо у випадках, коли такі розлади можуть впливати на кримінальну відповідальність осіб.

Емоційна напруженість бойової підготовки та загалом процесу несення військової служби суттєво впливає на емоційно-почуттєву сферу військовослужбовців, сприяючи формуванню таких емоцій, які активізують психічну діяльність і водночас послаблюють астенічні стани, тобто так званий патологічний стан нервово-психічної слабкості, що характеризується втомленістю, фізичним та емоційним виснаженням, яке не проходить після відпочинку, що в свою чергу призводить до порушень психіки. Розвиток стенічних емоцій (таких, що стимулюють активність і підвищують енергетичний потенціал особи), що має різноманітні форми. Зокрема, цьому сприяють психоемоційно інтенсивні заходи бойової та гуманітарної підготовки, накопичення емоційного досвіду з урахуванням вимог службової і бойової діяльності, а також стимулювання військовослужбовців до самовдосконалення [1].

Психічні розлади у військовослужбовців мають специфічний характер, що зумовлений умовами їх виникнення та перебігу. Насамперед звертаючись до психологічної науки в якій виділяються два типи військових стресових ситуацій. Першим виділяють гострі стресові реакції у бойовому середовищі, які називаються бойовими стресовими реакціями. До других відносяться реакції на більш тривалі військові оперативні стресові фактори,

або як ще їх іменують – оперативні стресові реакції [2, с. 7]. Бойові стресові ситуації виникають під час ведення бою або підготовки до нього, тобто це жорстокі реалії виживання, які викликають фізіологічні, поведінкові, емоційні та психічні трансформації в процесах організму. Прикладом таких стресових факторів є: отримання травми, вбивство побратима, поранення, що призвело до втрати кінцівок. Що стосується операційних стресових реакцій, вони характеризуються очікуваними, тимчасовими, поведінковими, когнітивними, емоційними та фізичними змінами, які формуються завдяки повторному впливу одного або декількох стресових факторів, насамперед бойових або небойових оперативних умов. До таких стресових факторів ми відносимо: ізоляція, екстремальне середовище, конфлікти з побратимами, високе навантаження, порушення режиму сну, та інше.

Найбільш поширеною психологічною патологією, яка виникає у військовослужбовців є Посттравматичний (ПТСР) стресовий розлад, який виникає внаслідок переживання психотравмуючих подій. ПТСР у військових діагностується все частіше, через це дана проблема на сьогодні є досить актуальною та буде такою залишатися ще довгий час. Перші наукові дослідження психопатологічних наслідків участі в бойових діях медицина виокремлювала такі специфічні стани, а саме: воєнний нервоз, бойовий шок, бойова психічна травма та розлади, пов’язані з перебуванням у зоні бойових дій [3]. У сучасній психіатрії усі зазначені вище стани, тобто наслідків пережитого екстремального психотравмуючого досвіду формуються в одне поняття, яке іменують «посттравматичний стресовий розлад».

Зазначені психічні стани можуть суттєво впливати на поведінку особи, її здатність адекватно оцінювати обставини та контролювати власні дії. У кримінально-правовому аспекті це безпосередньо пов’язано з категоріями осудності та неосудності. Звертаючись до положень Кримінального кодексу України, де в ч. 2 ст. 19 вказується, що неосудною визнається особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок психічного розладу [4].

Насамперед, слід наголосити, що серед військовослужбовців, попри високий рівень дисципліни, також мають місце випадки вчинення кримінальних правопорушень. Одним із основних чинників, що можуть зумовлювати таку поведінку, є перебування особи у стані тривалого психоемоційного напруження та вплив стресових ситуацій, пов’язаних із виконанням службово-бойових завдань. Постійна загроза життю, фізичне та психологічне виснаження, пережиті травматичні події можуть призводити до зниження самоконтролю, підвищеної імпульсивності, агресії та спотвореного сприйняття реальності. У таких випадках психічні розлади або тимчасові стани дезадаптації можуть виступати каталізатором протиправної поведінки, що потребує необхідність їх ретельного врахування під час кримінально-правової кваліфікації діянь та проведення судово-

психіатричної оцінки особи військовослужбовця. Таким чином, встановлення психічного стану військовослужбовця на момент вчинення кримінального правопорушення є ключовим завданням судово-медичної експертизи.

Науковець О. Блінов у своїй монографії виокремлює три умовні, на його думку, психологічні типи військовослужбовців залежно від їх реакцій на стрес, який виникає через бойову обстановку [5]. Тож до першої групи він відносить так звані «задумливі» військові, для яких характерні ригідність поведінки, уповільненість мислення та реакцій на зовнішні подразники. Такі військові схильні емоційно глибоко переживати події, які відбуваються під час виконання службових завдань, часто сприймаючи їх надто близько до серця.

Другу групу становлять «досвідчені» військові зі стійкою та врівноваженою психікою. Вони демонструють позитивне ставлення до виконання службових обов'язків, проявляють ініціативність і відповідальність, а також характеризуються високим рівнем емоційної стійкості до впливу стресових факторів небезпечного середовища.

І до третьої групи віднесено «реактивних» військових, для яких притаманна надмірно швидка реакція на зовнішні подразники, схильність до істеричних проявів, різкі коливання настрою та підвищеної емоційності. Такі особи часто демонструють агресивну й конфліктну поведінку, нерідко діють імпульсивно [6].

Спираючись на наведені підходи до класифікації реакцій військовослужбовців на бойовий стрес, можна наголосити на тому, що Судово-психіатрична експертиза виступає важливим інструментом у кримінальному провадженні, оскільки дозволяє дати об'єктивну оцінку психічному стану особи. Вона спрямована на встановлення наявності психічного розладу, визначення його характеру та ступеня, а також оцінку впливу цього розладу на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними. Особливість експертизи щодо військовослужбовців полягає у необхідності врахування специфічних факторів, пов'язаних із проходженням військової служби.

Однією з ключових особливостей є вплив бойового досвіду на психіку особи. Експерт повинен враховувати не лише сам факт участі у бойових діях, але й їх інтенсивність, тривалість, характер отриманих травм, а також індивідуальні психологічні особливості військовослужбовця. При цьому важливим є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між пережитими подіями та виникненням психічного розладу. Також експерт повинен враховувати індивідуально-психологічний тип військового, оскільки характер реагування на стрес безпосередньо впливає на поведінку особи, її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Крім того, судово-психіатрична оцінка повинна враховувати стадію стресової адаптації, в якій перебувала особа. Початкові реакції на стрес (активні, пасивні, конструктивні або нейтральні) можуть трансформуватися під впливом тривалих психотравмуючих факторів у більш глибокі порушення, зокрема стан стресової пасивності. Це ускладнює встановлення психічного стану на момент вчинення діяння та потребує комплексного аналізу динаміки психічних змін.

Важливим фактором є також вплив військової дисципліни та умов служби. З одного боку, чітка регламентація поведінки може сприяти контролю над емоціями, з іншого – накопичення психоемоційного напруження може призводити до раптових афективних реакцій. У деяких випадках це може стати передумовою вчинення протиправних дій.

У контексті судово-психіатричної оцінки особливого значення набуває проблема розмежування осудності, обмеженої осудності та неосудності. У випадку військовослужбовців це питання ускладнюється тим, що психічні розлади не завжди повністю виключають здатність особи усвідомлювати свої дії, але можуть суттєво її знижувати. Це вимагає індивідуального підходу до кожного випадку та ретельного аналізу всіх обставин.

Окремої уваги заслуговує проблема симуляції та аггравації психічних розладів. У деяких випадках особи можуть перебільшувати або імітувати симптоми з метою уникнення кримінальної відповідальності. Водночас існує і протилежна ситуація, коли реальні психічні порушення залишаються недооціненими. Це зумовлює необхідність застосування сучасних психодіагностичних методик та міждисциплінарного підходу.

Аналіз сучасної практики свідчить про наявність низки проблем у сфері судово-психіатричної оцінки військовослужбовців. Серед них, недостатня розробленість спеціалізованих методик, відсутність єдиних підходів до оцінки посттравматичних розладів, а також обмежена кількість фахівців, які мають досвід роботи з військовими. У зв’язку з цим актуальним є питання вдосконалення нормативно-правової бази та підвищення рівня професійної підготовки експертів.

Підсумовуючи можемо зазначити, що психічні розлади у військовослужбовців є складним і багатогранним явищем, що потребує комплексного підходу до їх дослідження та оцінки. Судово-психіатрична експертиза відіграє ключову роль у встановленні психічного стану особи та визначенні її кримінальної відповідальності. Врахування специфіки військової служби, особливостей перебігу психічних розладів та сучасних наукових підходів є необхідною умовою забезпечення об’єктивності та справедливості судового розгляду.

Список використаних джерел

Ягупов В. В. Військова психологія: підручник для здобувачів вищих навчальних закладів. Київ: Тандем, 2004. 656 с.

Чабан О.С., Хаустова О.О., Омелянович В.Ю. Психічні розлади воєнного часу: монографія. Київ: Видавничий дім «Медкнига», 2023. 232 с.

Edgar J. Historical approaches to post-combat disorders / Philos Trans R Soc Lond B: Biological Sciences. 2006. Vol. 361, No. 1468. P. 533-542.

Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001р. № 2341-III/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14

Блінов. О.А. Психологія бойової психічної травми: монографія. Київ: Талком, 2016. 246 с.

Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: методичний посібник / Н.А. Агаєв, О.М. Кокун, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська, В.В. Остапчук, В.В. Ткаченко. Київ: НДЦ ГП ЗСУ. 2016. 234 с.

Ключові слова: психічні розлади, психічні стани, посттравматичний стресовий розлад, бойові стресові реакції, військовослужбовці, судово-психіатрична оцінка.

Keywords: mental disorders, mental states, post-traumatic stress disorder, combat stress reactions, military personnel, forensic psychiatric assessment.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Вінніченко Аліна Сергіївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕХАНІЧНА АСФІКСІЯ У СУДОВО-МЕДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Відповідно до статистичних даних Всесвітньої організації охорони здоров’я, щорічно кількість людей, які помирають унаслідок самогубства, перевищує 720 000 осіб, що зумовлює третє місце цієї причини серед смертності осіб віком 15–29 років. Водночас упродовж останніх років в Україні спостерігається суттєве зростання рівня самогубств [1]. Механічна асфіксія є однією з найважливіших проблем судово-медичної практики, оскільки вона належить до поширених причин насильницької смерті та часто потребує детального експертного дослідження для встановлення обставин події. У судовій медицині під механічною асфіксією розуміють стан гострого кисневого голодування організму, що виникає внаслідок механічної перешкоди для надходження повітря в дихальні шляхи або порушення зовнішнього дихання, що супроводжується накопиченням вуглекислоти в організмі [2, с. 28]. Такий стан швидко призводить до тяжких порушень функцій центральної нервової системи, серцево-судинної діяльності та, за відсутності допомоги, – до смерті.

У структурі насильницької смертності механічна асфіксія займає одне з провідних місць і становить значну частку випадків судово-медичних експертиз. Класифікація механічної асфіксії ґрунтується на характері дії механічного фактора. У судово-медичній практиці виділяють кілька основних видів: странгуляційну (повішення, задушення петлею або руками), обтураційну (закриття дихальних шляхів сторонніми тілами), аспіраційну (утоплення) та компресійну (здавлення грудної клітки і живота) [3, с. 13-15]. Кожен із окреслених видів має свої морфологічні та клінічні особливості, що дозволяють експерту встановити механізм настання смерті.

У перебігу асфіксії виділяють певні стадії, які мають важливе діагностичне значення. Спочатку виникає стадія задишки, що супроводжується посиленням дихальних рухів і накопиченням вуглекислоти. Далі розвиваються судоми, короткочасне пригнічення дихання, термінальні дихальні рухи і, зрештою, зупинка дихання та серцевої діяльності [4, с. 192]. У більшості випадків весь процес триває кілька хвилин, що обумовлює швидкий летальний результат.

Судово-медична діагностика механічної асфіксії базується на виявленні так званих загальноасфіктичних ознак. До зовнішніх ознак належать ціаноз обличчя, набряк, точкові крововиливи (петехії) у кон’юнктиву, розширення зіниць, а також сліди мимовільних фізіологічних процесів. Внутрішні ознаки включають повнокров’я внутрішніх органів, рідку темну кров, переповнення правих відділів серця, крововиливи під плеврою та епікардом (плями Тардьє), емфізему легень. Водночас слід враховувати, що ці ознаки не є абсолютно специфічними і можуть спостерігатися також при інших видах швидкої смерті, що ускладнює експертну оцінку. Крім загальних ознак, велике значення мають специфічні (видові) ознаки окремих видів асфіксії. Наприклад, при повішенні виявляється странгуляційна борозна на шиї, при задушенні руками – садна, синці та можливі переломи під’язикової кістки, при компресійній асфіксії – так звана «екхімозна маска» та відбитки одягу на шкірі [5, с. 72-74]. При утопленні виявляються ознаки перебування тіла у воді та специфічні зміни в легенях і внутрішніх органах. Наявність цих ознак дозволяє не лише встановити факт асфіксії, але й визначити її вид і обставини виникнення.

Важливим завданням судово-медичної експертизи є також встановлення причинно-наслідкового зв’язку між виявленими ушкодженнями та настанням смерті. У даному контексті експерт повинен враховувати можливість комбінованих механізмів смерті, вплив супутніх захворювань, а також обставини події (самогубство, нещасний випадок або насильницька смерть). Особливо складними є випадки, коли механічна асфіксія поєднується з іншими травмами або патологічними станами. Окрему увагу слід приділити патофізіологічним механізмам розвитку асфіксії. Основним є порушення газообміну, що призводить до гіпоксії та

гіперкапнії, унаслідок чого виникають тяжкі порушення функцій життєво важливих органів. При цьому важливу роль відіграють також рефлекторні механізми, зокрема подразнення нервових структур шиї, що може спричинити раптову зупинку серця [6, с. 55-56]. Дане пояснює, чому в окремих випадках смерть може настати швидше, ніж розвинуться типові ознаки асфіксії.

Таким чином, механічна асфіксія є складним багатофакторним процесом, який має важливе значення для судово-медичної практики. Її діагностика ґрунтується на комплексному аналізі морфологічних ознак, обставин справи та результатів додаткових досліджень. Правильне встановлення виду асфіксії та механізму смерті має ключове значення для кваліфікації події, визначення характеру смерті та забезпечення об’єктивності судового розгляду.

Список використаних джерел

World Health Organization. Suicide. Geneva: WHO; 2025. URL: https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/suicide

Бартошик Н. В. Механічна асфіксія внаслідок повішення, як причина насильницької смерті серед населення Львівщини за останні сім років. The 3 rd International scientific and practical conference «Future of science: innovations and perspectives». 2025. С. 27-30.

Варфоломеєв Є., Плетенецька А., Бондар С. Встановлення зажиттєвості странгуляційної борозни при механічній асфіксії як показник розвитку судово-медичної науки. Судово-медична експертиза. (1). 2024. С. 12-20.

Романівна М. О. Странгуляційна механічна асфіксія: алгоритм дій судово-медичного експерта та слідчого на місці події. The 33th International scientific and practical conference «Modern scientific technologies and solutions of scientists to create the latest ideas». 2023. С. 191-196.

Волобуєв О. Є., Петрошак О. Ю., Ворошилов К. Ф. Визначення асфіктичного стану за показниками тропоніна і в судово-медичній практиці. The 7 th International scientific and practical conference «Science in the modern world: innovations and challenges». 2025. С. 71-76.

Букатіна В. Судово-медична експертиза в умовах воєнного стану. Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану. Чернігів. 2024. С. 55-59.

Ключові слова: механічна асфіксія, судово-медична експертиза, смерть, самогубство, медицина.

Keywords: mechanical asphyxia, forensic examination, death, suicide, medicine.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Вірник Мирослав Павлович
здобувач 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ У ПРАКТИЦІ АДВОКАТА: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ТА ОЦІНКИ

У сучасних умовах цифровізації кримінального провадження електронні докази перетворилися на один із найбільш динамічних і водночас проблемних сегментів доказової діяльності. Для практики адвоката це означає появу не просто нового різновиду інформації, а самостійного об'єкта професійного аналізу, що поєднує технічну складність, підвищений ризик спотворення та особливі вимоги до процесуальної форми. Актуальність теми зумовлена тим, що цифрові дані дедалі частіше використовуються стороною обвинувачення як ключовий аргумент на підтвердження певної версії події, причетності особи або змісту комунікації. За таких умов адвокат уже не може обмежуватися лише формально-юридичною оцінкою матеріалу, а повинен застосовувати криміналістичний підхід до перевірки походження, цілісності, достовірності та допустимості електронних даних [1, ст. 84, 93, 99; 2, с. 418–421].

Специфіка електронних доказів полягає в тому, що вони існують не як звичні матеріальні об'єкти, а як відомості в цифровій формі, зафіксовані на певному носії, у мережі, хмарному сервісі або програмному середовищі. Саме тому їх доказове значення не може встановлюватися виключно за змістом файлу, скриншота чи листування. Для адвоката принципово важливо з'ясувати, де саме виникли ці дані, яким способом вони були отримані, чи зберігалися без змін, хто мав до них доступ, чи не були вони перезаписані, змінені або вирвані з контексту. У криміналістичному розумінні електронний доказ – це не окремий файл, а інформаційний комплекс, який включає зміст, метадані, технічне середовище існування та процесуальну історію одержання [3, с. 97–101; 5, с. 160–165].

КПК України визначає, що доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, а сторона захисту має право збирати докази шляхом витребування документів, відомостей, ініціювання процесуальних дій та використання інших засобів, здатних забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [1, ст. 84, 93]. Водночас саме на стадії оцінки електронних матеріалів постає одна з найгостріших практичних проблем: законодавча конструкція джерел доказів не містить окремої, достатньо деталізованої моделі для цифрових даних, тому в реальній практиці вони часто подаються як документи, роздруківки, додатки до протоколів або відомості з технічних носіїв [1, ст. 99; 2, с. 418–421; 3, с. 101–105].

Для адвоката це створює одразу кілька рівнів перевірки. Перший рівень – змістовний, тобто встановлення того, чи дійсно інформація підтверджує обставини, на які посилається сторона обвинувачення. Другий – технічний, який стосується автентичності файлу, наявності метаданих, часових міток, історії редагування, ознак копіювання, монтажу або втручання. Третій – процесуальний, пов'язаний із законністю способу отримання, вилучення, фіксації та долучення цифрових даних до матеріалів провадження. Саме сукупність цих трьох рівнів утворює криміналістично повноцінний підхід до електронного доказу. Без такого підходу адвокат ризикує спертися на зовнішньо переконливий, але технічно або процесуально вразливий матеріал [4, с. 140–145; 5, с. 162–165].

Предметний аналіз теми показує, що ключовими носіями доказової інформації у цифровому середовищі виступають листування у месенджерах, електронні листи, фото- і відеофайли, записи камер спостереження, журнали подій пристроїв, скриншоти, геолокаційні відомості, резервні копії, хмарні дані та історія взаємодії користувача з певним сервісом. Однак для адвоката принципово важливо відрізняти первинний цифровий слід від його похідного відображення. Наприклад, скриншот або роздруківка переписки не є тотожними самій інформації, яка міститься у пристрої чи серверному середовищі. Похідна форма може мати ілюстративне значення, але не завжди відтворює всі технічні характеристики первинного джерела, зокрема метадані, інформацію про створення, редагування чи передачу файла [3, с. 97–105; 5, с. 162–165].

Саме тому одним із центральних завдань адвоката є перевірка ланцюга збереження електронного доказу. Йдеться про встановлення послідовності володіння, копіювання, передачі, огляду та дослідження носія або файлу. Якщо цей ланцюг містить розриви, невизначені етапи або недокументовані втручання, виникає обґрунтований сумнів у цілісності матеріалу. У таких випадках криміналістичний підхід вимагає ставити питання не лише про зміст інформації, а й про надійність самої процедури її перетворення на доказ. Адвокатська тактика в цій частині має бути спрямована на виявлення будь-яких прогалин: від відсутності технічного опису носія до неможливості встановити, ким саме, коли і в який спосіб було створено копію [4, с. 145–150; 5, с. 160–165].

Окрему складність становить оцінка допустимості електронних доказів. У науковій літературі обґрунтовано підкреслюється, що допустимість цифрової інформації залежить від належного джерела отримання, належного суб'єкта збирання та належного способу фіксації. Для адвоката це означає необхідність перевіряти, чи не було виходу за межі ухвали слідчого судді, чи не порушено правила доступу до приватного листування, чи не відбулося незаконне втручання в пристрій або обліковий запис, а також чи правильно оформлено результати огляду, копіювання й вилучення.

У цьому аспекті помилки сторони обвинувачення нерідко виявляються не в змісті доказу, а в процедурі його одержання, що прямо впливає на можливість використання такого матеріалу в суді [1, ст. 86, 87, 99; 4, с. 140–145].

Криміналістичний підхід до аналізу електронних доказів у практиці адвоката має також реконструктивний характер. Його мета полягає не тільки в пошуку порушень, а й у побудові альтернативної, перевірюваної моделі походження цифрового сліду. Якщо обвинувачення стверджує, що файл створено певною особою у конкретний час, адвокат повинен перевірити, чи відповідає цьому історія змін документа, системний час пристрою, наявність резервних копій, дані синхронізації, прив'язка до облікового запису та інші технічні параметри. Якщо йдеться про відео- чи аудіозапис, необхідно оцінити можливість монтажу, переривань, повторного збереження, втрати фрагментів, зміни формату або відсутності первинного носія. Саме така робота переводить захист із площини декларативного заперечення у площину аргументованого техніко-процесуального аналізу [3, с. 101–105; 4, с. 145–150].

Практика адвоката показує, що найбільш поширеними проблемами у роботі з електронними доказами є використання скриншотів без підтвердження джерела, подання копій без належного опису способу їх створення, відсутність контрольних сум, невстановленість первинного носія, підміна оригінального файла роздруківкою, а також ігнорування метаданих. Усі ці вади мають не лише технічний, а й безпосередній доказовий вимір, оскільки здатні змінити оцінку достовірності, належності та допустимості матеріалу. Тому адвокат повинен розробляти для себе внутрішній алгоритм перевірки кожного цифрового об'єкта: що саме подано, у якій формі, з якого джерела, ким вилучено, як збережено, чи існує первинний носій, чи доступні метадані, чи можлива незалежна перевірка [4, с. 140–150; 5, с. 160–165].

У прикладному вимірі це виводить на питання організації адвокатської роботи. Ефективний захист у справах з електронними доказами потребує поєднання правової аргументації з базовою цифровою грамотністю та, за потреби, із залученням незалежного спеціаліста. Адвокат повинен своєчасно ініціювати повторний огляд носія, витребування технічної інформації, проведення експертного дослідження, перевірку ланцюга збереження та фіксацію процесуальних заперечень щодо способу одержання доказу. Саме в цьому проявляється криміналістична культура захисту: не сприймати цифровий матеріал як самодостатній, а оцінювати його у взаємозв'язку змісту, технічної природи та процесуальної форми [1, ст. 93, 99; 5, с. 161–165].

Отже, електронні докази у практиці адвоката слід розглядати як сферу, у якій криміналістика набуває особливої прикладної цінності. Вона забезпечує не лише технічне розуміння цифрових слідів, а й методологію їх

критичної перевірки, співвіднесення та процесуальної оцінки. Ефективний захист у такій категорії справ можливий лише за умови, що адвокат аналізує не один файл чи скриншот, а весь комплекс обставин його виникнення, збереження, копіювання і долучення до провадження. Подальший розвиток цієї сфери має бути пов'язаний із виробленням чітких стандартів роботи з цифровими даними, підвищенням технічної підготовки адвокатів та посиленням міждисциплінарної взаємодії між юристом і спеціалістом у галузі цифрових технологій [2, с. 418–421; 4, с. 145–150; 5, с. 162–165].

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Козицька О. Г. Щодо поняття електронних доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 418–421.

Фігурський В. М. Докази в електронній формі у кримінальному провадженні. *Галицькі студії: юридичні науки*. 2023. № 4. С. 97–105.

Романюк В. В., Абламський С. Є**.** Критерії допустимості цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі. *Право і безпека*. 2024. № 2 (93). С. 140–150.

Гутник А. В., Хитра А. Я. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 204 с.

Ключові слова: електронні докази, адвокат, криміналістика, допустимість, автентичність, ланцюг зберігання, захист, цифрові дані.

Keywords: electronic evidence, defense counsel, criminalistics, admissibility, authenticity, chain of custody, defense, digital data.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Вітковський Олег Анзорович

здобувач 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ, ПРИЧЕТНОЇ ДО ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

В умовах зростання рівня насильницької злочинності у світі особливого значення набуває проблема точної та оперативної ідентифікації осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень, зокрема особливо тяжких злочинів, пов'язаних із захопленням заручників та їх умисним убивством. Швидкість і точність встановлення особи злочинця у таких ситуаціях є важливою передумовою для з'ясування мети, мотивів,

злочинного досвіду та способу дій правопорушника. Це безпосередньо впливає на планування і проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, вибір стратегії та тактики переговорів, організацію заходів зі звільнення заручників, а також попередження їх убивства [1, с. 5].

Термін *«ідентифікація»* походить від пізньолатинського *identifico* – «ототожнюю». Теорія криміналістичної ідентифікації вивчає технічні засоби, методи та прийоми встановлення тотожності об'єктів, що мають значення для розслідування кримінальних правопорушень. Питання тотожності виникає під час розслідування різних категорій злочинів, а її встановлення дає змогу з'ясувати істотні для кримінального провадження обставини. Ідентифікація різних об'єктів сприяє встановленню доказових фактів і, відповідно, отриманню доказів [2, с. 18].

Істотний внесок у розвиток криміналістичної ідентифікації зробили видатні вчені та практики.

Альфонс Бертільйон (1853–1914) – директор бюро ідентифікації Паризької поліцейської префектури, автор антропометричного методу криміналістичної реєстрації злочинців, системи опису ознак зовнішності людини, відомої як «словесний портрет», а також методів метричної фотозйомки на місці події та впізнавальної (сигналітичної) фотозйомки. Саме він одним із перших увів у науковий обіг термін «ідентифікація» [3, с. 7].

Вільям Гершель (1833–1917) – англійський криміналіст, якого вважають одним із першовідкривачів використання папілярних узорів як надійного засобу ідентифікації особи.

Едмон Локар (1877–1966) – французький криміналіст і судовий медик, засновник Ліонської лабораторії техніко-поліцейських методів. Він розробив пороскопічний метод дослідження слідів пальців рук, графометричний метод дослідження почерку, а також методики численних експериментальних досліджень із застосуванням хімічних методів. Пороскопія полягає у криміналістичному дослідженні пор як джерела інформації для розшуку та ідентифікації людей, а еджескопія – у вивченні особливостей будови країв папілярних ліній на долонних поверхнях рук і підошвах ніг [3, с. 7].

Генрі Фолдс (1843–1930) – англійський лікар і дослідник, який одним із перших запропонував використовувати відбитки пальців, вилучені з місця події, для розшуку та встановлення особи злочинця.

Ганс Гросс (1847–1915) – австрійський учений-юрист і практик, професор університетів у Граці та Празі, який певний час викладав у Чернівецькому університеті. Він є засновником першого у світі криміналістичного музею в Граці та одним із фундаторів криміналістики як самостійної науки. Саме Г. Гросс у 1897 році запропонував термін *«криміналістика»*. Його праці, зокрема *«Кримінальна психологія»* та

«Посібник для судових слідчих як система криміналістики», і сьогодні мають важливе теоретичне значення [3, с. 7].

Рудольф Арчибальд Рейсс (1876–1928) – відомий швейцарський криміналіст, засновник однієї з перших криміналістичних лабораторій і спеціальних курсів для підготовки працівників поліції з питань наукових методів дослідження речових доказів у Лозанні.

На нашу думку, особливо вагомий внесок у розвиток криміналістики зробив Генрі Фолдс. Саме він першим обґрунтував можливість використання відбитків пальців як ефективного засобу ідентифікації особи злочинця. Значення цього відкриття важко переоцінити, оскільки дактилоскопія стала одним із найнадійніших і найпоширеніших методів криміналістичної ідентифікації. Упродовж багатьох років саме завдяки дослідженню відбитків пальців було встановлено та притягнуто до відповідальності значну кількість злочинців. І сьогодні цей метод не втрачає своєї актуальності, залишаючись одним із базових інструментів розкриття кримінальних правопорушень.

Отже, сучасні криміналістичні технології ідентифікації особи ґрунтуються на багаторічних наукових напрацюваннях і практичному досвіді. Їх розвиток сприяє підвищенню ефективності розслідування кримінальних правопорушень, забезпечує точність встановлення особи правопорушника та зміцнює доказову базу у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

Мунтяну Ю. Сучасні методи ідентифікації особи невідомого злочинця, причетного до захоплення та умисного вбивства заручників. Одеса: НУ «ОЮА», 2025.

Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.

Історія розвитку криміналістики. URL:https://studfile.net/preview/7365229/page:7/

Ключові слова: ідентифікація, криміналістичні технології, біометрія, ДНК, цифрові дані, порівняльне дослідження, сліди, розслідування.

Keywords: identification, criminalistic technologies, biometrics, DNA, digital data, comparative study, traces, investigation.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Власюк Анна Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ, ПОВЕДІНКОВИХ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК НЕВІДОМОГО ЗЛОЧИНЦЯ

При створенні криміналістичного портрету особи невідомого злочинця важливо брати до уваги не лише зовнішні ознаки, а і його характеристики як людини. Ретельний аналіз поведінкових аспектів та соціального статусу особи забезпечує ефективність розшукових заходів шляхом звуження кола осіб, які можуть бути причетні до скоєння злочину.

Визначення психологічних, поведінкових і соціально-демографічних характеристик невідомого злочинця є одним із ключових напрямів сучасної криміналістики, що забезпечує підвищення ефективності розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. У ситуаціях, коли особа правопорушника не встановлена, саме аналіз непрямих даних дозволяє сформувати уявлення про його ймовірні риси та звузити коло пошуку. Статті 2, 9 та 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) закріплюють положення, які зобов'язують органи досудового розслідування забезпечити повне і неупереджене вивчення обставин кримінального правопорушення, а також встановлення особи, яка його вчинила.[1]

Визначення характеристик невідомого злочинця здійснюється шляхом повного аналізу криміналістично значущої інформації, отриманої під час проведення слідчих (розшукових) дій. До таких дій належать, зокрема, огляд місця події (ст. 237 КПК України), допит свідків і потерпілих (ст. 224 КПК України), проведення експертиз (ст. 242 КПК України), а також інші процесуальні заходи. Зібрані дані дають можливість встановити характер і спосіб вчинення злочину, що є основою для подальшого визначення психологічних, поведінкових і соціально-демографічних ознак невідомого злочинця.

Психологічні характеристики злочинця визначаються на основі аналізу його мотивації, емоційного стану, рівня агресивності, схильності до ризику та інших внутрішніх якостей. Такі ознаки проявляються у способі вчинення злочину, характері насильства, виборі жертви, а також поведінці після вчинення правопорушення. Наприклад, при розслідуванні умисних вбивств, передбачених ст. 115 Кримінального кодексу України (далі – КК України), особлива жорстокість або множинність тілесних ушкоджень можуть свідчити про високий рівень агресії або афективний стан злочинця [2]. Натомість ретельне планування злочину та відсутність зайвих слідів вказують на раціональність, обережність і досвід [3, с.109].

Поведінкові характеристики визначаються через аналіз дій злочинця до, під час і після вчинення кримінального правопорушення. Важливим елементом є дослідження способу вчинення злочину, який відображає типові дії правопорушника. Наприклад, повторюваність певних прийомів, використання однакових інструментів або вибір схожих об'єктів посягання

можуть свідчити про сформовану поведінкову модель. У випадку злочинів проти власності, таких як крадіжка (ст. 185 КК України), спосіб проникнення до приміщення, час вчинення злочину та характер викраденого майна дозволяють зробити висновки про професійні навички, досвід та обізнаність злочинця [4, с.17].

Соціально-демографічні характеристики включають вік, стать, рівень освіти, професію, соціальний статус, місце проживання та інші ознаки, що дозволяють віднести особу до певної соціальної групи. Визначення таких характеристик здійснюється на основі узагальнення даних про злочин та його обставини. Наприклад, фізична сила, необхідна для вчинення певних дій, може свідчити про стать і приблизний вік злочинця, тоді як знання спеціальних технологій – про рівень освіти або професійну діяльність. Якщо говорити лише про демографічну характеристику, то вибір місця злочину може вказувати на територіальну прив’язаність особи, що в значній мірі позитивно посприяє пошуковим діям.

Важливу роль у визначенні зазначених характеристик відіграють експертні дослідження. Згідно зі ст. 242 КПК України, експертиза проводиться для з’ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження. Судово-медичні експертизи дозволяють встановити механізм спричинення тілесних ушкоджень, що може свідчити про фізичні можливості злочинця, його домінуючу руку, силу та інші характеристики. Психологічні експертизи допомагають визначити особливості психічного стану правопорушника, а трасологічні – встановити особливості його рухів і взаємодії з об’єктами.

Сучасні методи визначення характеристик злочинця включають також використання інформаційно-аналітичних систем, передбачених статтею 25 Законом України «Про Національну поліцію», які дозволяють обробляти великі масиви даних, зіставляти інформацію про різні злочини та виявляти закономірності. Використання баз даних, відеоспостереження та програм для аналізу поведінки значно підвищує точність визначення характеристик невідомого злочинця.[5]

Разом з тим, визначення психологічних, поведінкових і соціально-демографічних характеристик пов’язане з певними ризиками, зокрема суб’єктивністю оцінок та можливістю помилок. Тому отримані висновки повинні перевірятися шляхом зіставлення з іншими доказами. Відповідно до ст. 84 КПК України, доказами є фактичні дані, отримані у встановленому законом порядку, тоді як характеристика злочинця має допоміжний характер і не може бути самостійною підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Особливу увагу слід приділити дотриманню прав людини при використанні таких характеристик. Відповідно до ст. 62 Конституції України, особа вважається невинуватою, доки її вину не доведено у законному

порядку. Тому визначення характеристик злочинця не повинно призводити до дискримінації або необґрунтованого обмеження прав осіб, які формально відповідають опису.[6]

Підсумовуючи, визначення психологічних, поведінкових і соціально-демографічних характеристик невідомого злочинця є важливим елементом криміналістичної діяльності, що базується на комплексному використанні процесуальних, криміналістичних та аналітичних методів. Воно сприяє ефективному розкриттю кримінальних правопорушень, оптимізації слідчої діяльності та раціональному використанню інформації. Водночас ефективність цього процесу залежить від наукової обґрунтованості методів, дотримання вимог законодавства та належного рівня професійної підготовки слідчих і експертів.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 2341-III/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17

Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001. № 4651-VI/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14

Джужа О.М. Кримінологія: підручник. Київ: НАВС. 2020. 612 с.

Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор. 2005. 588 с.

Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. №580-VIII/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19

Конституція України: Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр

Ключові слова: криміналістичний портрет, невідомий злочинець, психологічні характеристики, поведінкові особливості, соціально-демографічні ознаки, розслідування злочинів, слідчі (розшукові) дії.

Keywords: criminal profile, unknown criminal, psychological characteristics, behavioral traits, sociodemographic characteristics, criminal investigations, investigative (search) activities.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Войцехівська Влада Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНТРОЛЬОВАНА ПОСТАВКА НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ЯК ФОРМА КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин є однією з найгостріших проблем сучасності, що охоплює не лише сферу

громадського здоров'я, а й кримінальне середовище. Протидія наркозлочинності потребує застосування спеціальних методів оперативно-розшукової та процесуальної діяльності. Одним із найефективніших інструментів у цій сфері є контрольована поставка наркотичних засобів, що дозволяє виявляти та задокументувати злочинну діяльність не лише окремих осіб, а й цілих злочинних мереж.

Контрольована поставка як захід протидії незаконному обігу наркотиків вперше була застосована у 70-х роках XX сторіччя співробітниками Інтерполу та в подальшому включена до переліку ефективних методів діяльності правоохоронних органів багатьох країн [1, с. 278]. На міжнародному рівні її правову основу закріплено в Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року, де контрольована поставка визначена як метод, що допускає перевезення незаконних або підозрілих вантажів через територію однієї чи кількох держав із відома та під наглядом компетентних органів.

За чинним законодавством України контрольована поставка є формою контролю за вчиненням злочину – різновидом негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), передбачених главою 21 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [2]. Відповідно до ст. 271 КПК України, контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у формах контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту та імітування обстановки злочину. Підставою для проведення є наявність достатніх підстав вважати, що готується або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин [2].

З організаційно-тактичної точки зору контрольована поставка є складним багатоетапним заходом. Дослідники виділяють такі основні стадії її проведення: підготовчу (отримання оперативної інформації, прийняття рішення, складання плану, інструктаж учасників), безпосереднього здійснення (встановлення контролю за переміщенням предметів, фіксація дій учасників злочину) та завершальну (затримання осіб, вилучення наркотичних засобів, документування результатів) [1, с. 280]. Особливого значення набуває належна взаємодія всіх задіяних підрозділів, оскільки будь-який організаційний прорахунок може призвести до втрати доказів або ризику для учасників операції.

За способом отримання первинної інформації контрольовані поставки поділяються на виявлені на етапі підготовки та виявлені в ході незаконного перевезення наркотичних засобів або психотропних речовин. За територіальним критерієм розрізняють внутрішні (в межах країни) та міжнародні (транскордонні) поставки. Остання категорія є особливо актуальною для України як транзитної держави в системі наркотрафіку [1, с. 279]. У 2024 році правоохоронними органами спільно з Державною митною

службою було проведено 19 контрольних поставок із затриманням усіх причетних до злочинної діяльності осіб [3].

Важливим процесуальним аспектом є питання допустимості доказів, отриманих у ході контрольованої поставки. Відповідно до ст. 256 КПК України, результати НСРД можуть використовуватися у доказуванні на загальних підставах [2]. Водночас у доктрині висловлюється позиція, що контрольована поставка наркотиків має певні ознаки провокації злочину, що може ставити під сумнів правомірність отриманих доказів [4, с. 252]. Практика Європейського суду з прав людини у справах щодо провокації злочину встановлює чіткі критерії відмежування правомірної оперативної діяльності від недопустимого підбурювання, яким мають відповідати й умови проведення контрольованої поставки.

Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, нерозривно пов'язана з тактикою їх розслідування. Основними елементами такої характеристики є спосіб злочину, предмет злочинного посягання, особа злочинця та типові сліди [5]. Контрольована поставка дозволяє водночас зафіксувати всі ці елементи в режимі реального часу, що суттєво підвищує доказову цінність отриманих матеріалів. Особливо значущою є можливість задокументувати участь організованих злочинних груп та встановити канали розповсюдження наркотиків [6].

Таким чином, контрольована поставка наркотичних засобів є ефективним інструментом протидії наркозлочинності, що поєднує оперативно-розшукові та кримінально-процесуальні елементи. Перспективи вдосконалення цього інституту пов'язані з уточненням законодавчих критеріїв її проведення з метою виключення будь-яких ознак провокації злочину, посиленням міжнародної взаємодії при транскордонних поставках, а також розробкою чітких тактичних рекомендацій, які відповідали б викликам сучасної наркозлочинності, зокрема в умовах широкого використання злочинцями цифрових технологій.

Список використаних джерел

Корнієнко М. В. Організаційно-тактичні засади проведення контрольної поставки наркотичних засобів і психотропних речовин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. Вип. 67. С. 278–283. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.53

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (ст. 246, 271). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12

Контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої поставки. Юридична наука. 2020. № 2(104). С. 248–256. URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/707

Янковський В. О. Окремі елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов’язаних з незаконним обігом наркотиків. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Том 3. № 81. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.26

Гресь Ю.О., Подобний О.О. Криміналістичний аналіз організованих злочинних угруповань, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 7. С. 309-312. URL: http://lsej.org.ua/7_2025/71.pdf

Ключові слова: контрольована поставка, наркотичні засоби, негласні слідчі дії, контроль за вчиненням злочину, тактична операція, незаконний обіг наркотиків, докази, провокація злочину, організовані злочинні групи.

Keywords: controlled delivery, narcotic drugs, covert investigative actions, crime monitoring, tactical operation, illicit drug trafficking, evidence, crime provocation, organized criminal groups.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Войцехівська Влада Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПАТОЛОГІЧНІ РЕВНОЩІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ СИНДРОМУ ОТЕЛЛО

Патологічні ревнощі як психопатологічний феномен посідає особливе місце у судово-психіатричній практиці, оскільки безпосередньо пов'язана з вчиненням суспільно небезпечних діянь. У науковій літературі цей стан відомий під назвою «синдром Отелло» – термін, уперше запроваджений у клінічний вжиток Дж. Тодд та К. Дьюгерст у 1955 році [1, с. 367]. Назва походить від трагічного персонажа однойменної п'єси В. Шекспіра, якого маревна переконаність у подружній зраді призвела до вбивства дружини [2, с. 161]. У МКХ-10 та DSM-5 цей стан кваліфікується як маревний розлад ревнивого типу (Delusional Disorder, Jealous Type), для якого характерна незворушна переконаність у сексуальній невірності партнера, що не підкріплена достатніми доказами [3, с. 468].

Клінічна картина синдрому Отелло включає нав'язливе стеження за партнером, перевірку його телефону та переписки, постійні допити з вимогою визнати факт зради, що зрештою може перерости у насильницькі дії [4, с. 253]. Синдром виникає як симптом різних нозологічних форм: параноїдної шизофренії, афективних порушень, хронічного алкоголізму,

органічних уражень головного мозку (інсульт, деменція, хвороба Паркінсона), а також на фоні прийому дофамінергічних препаратів [5, с. 559].

В українській судово-психіатричній практиці найчастіше доводиться стикатися з алкогольним параноїдом (F 1x.51), клінічна картина якого включає маревні ідеї ревнощів, причому такі хворі схильні до дисимуляції, що суттєво ускладнює проведення судово-психіатричної експертизи [6, с. 161].

Кримінологічний аспект синдрому є особливо значущим. У судово-психіатричній практиці найважливішими є стани з маревними ідеями ревнощів, оскільки особи із систематизованим параноїдальним маяченням здатні вчиняти особливо жорстокі злочини, у тому числі вбивства [7, с. 142].

Насильницька поведінка задокументована приблизно у 34 % пацієнтів із синдромом Отелло, а в окремих дослідженнях – до 60 % [5, с. 566]; жертвою майже виключно є партнер [8, с. 1446]. Ревнощі є одним із найпоширеніших мотивів убивства у подружніх стосунках [9, с. 40]. Систематизований аналіз 73 клінічних випадків, виконаний у 2023 році, встановив, що лікування в середньому затримується понад 3 роки з моменту появи симптомів [5, с. 565], що означає: особи з нелікованим синдромом можуть вчиняти злочини до отримання психіатричної допомоги.

Відповідно до ч. 2 ст. 19 Кримінального кодексу України, неосудною визнається особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати своїх дій або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності або іншого хворобливого стану психіки [10]. Синдром Отелло у формі маревного розладу (хронічного психічного захворювання) охоплюється медичним критерієм неосудності. Водночас при надцінних або домінуючих ідеях ревнощів, що не досягають рівня маячення, питання про осудність вирішується по-іншому: суб'єкт може визнаватись осудним або обмежено осудним у порядку ст. 20 КК України, що впливає на призначення покарання [11, с. 135–137]. Правильне розмежування маревних ідей, надцінних ідей та домінуючих уявлень ревнощів є ключовим завданням судово-психіатричної експертизи [6, с. 158–159].

У разі визнання особи неосудною суд застосовує примусові заходи медичного характеру відповідно до ст. 93–95 КК України. Особи з алкогольними параноїдами, в яких наявне маячення ревнощів із рецидивним перебігом, направляються на примусове лікування в психіатричні лікарні зі спеціальним режимом – з огляду на суспільну небезпечність та ризик повторних насильницьких дій щодо партнера [7, с. 253].

Таким чином, синдром Отелло має беззаперечне кримінально-правове значення: він впливає на вирішення питань осудності / обмеженої осудності, кваліфікацію мотиву злочину (ревнощі як мотив умисного

вбивства за ст. 115 КК України) та застосування примусових заходів медичного характеру. Це зумовлює потребу у підготовці юристів, здатних оцінювати психопатологічні ознаки синдрому Отелло під час досудового розслідування та судового розгляду.

Список використаних джерел

Todd J., Dewhurst K. The Othello syndrome: a study in the psychopathology of sexual jealousy. *The Journal of Nervous and Mental Disease.* 1955. Vol. 122, No. 4. P. 367–374.

Crichton P. Did Othello have 'the Othello Syndrome'? *Journal of Forensic Psychiatry*. 1996. Vol. 7, No. 1. P. 161–169.

Cipriani G., Vedovello M., Nuti A., Di Fiorino A. Dangerous passion: Othello syndrome and dementia. *Psychiatry and Clinical Neurosciences.* 2012. Vol. 66, No. 6. P. 467–473.

Є. М. Білецький, Білецька Г. А. Судова медицина та судова психіатрія : підручник. Харків : Право, 2018. 375 с.

Guckian J., Crawford A., Lim C. K. et al. Clinical Characterization, Course, and Treatment of Othello Syndrome: A Case Series and Systematic Review of the Literature. *Journal of the Academy of Consultation-Liaison Psychiatry.* 2024. Vol. 65, No. 1. P. 559–571.

Кікінчук В. В., Лозова С. М., Гусєва В. О. та ін. Судова медицина та психіатрія : навч. посіб. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 184 с.

Левенець І. В. Судова психіатрія: навчальний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2005. с. 328.

Leong G. B., Silva J. A., Garza-Treviño E. S. et al. The dangerousness of persons with the Othello syndrome. *Journal of Forensic Sciences.* 1994. Vol. 39, No. 6. P. 1445–1454.

Soyka M. Othello syndrome – jealousy and jealous delusions as symptoms of psychiatric disorders. *Fortschritte der Neurologie-Psychiatrie.* 1996. Vol. 64, No. 2. P. 33–44.

Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III/ Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131

Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

Ключові слова: патологічні ревнощі, синдром Отелло, маревний розлад, судова психіатрія, осудність, неосудність, обмежена осудність, кримінальна відповідальність, примусові заходи медичного характеру.

Keywords: morbid jealousy, Othello syndrome, delusional disorder, forensic psychiatry, criminal responsibility, insanity, diminished responsibility, compulsory medical measures.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Волошанюк Ольга Олегівна
здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології, соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОМУНІКАТИВНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ У ВЗАЄМОДІЇ З ОСОБАМИ, ЩО ЗНАХОДЯТЬСЯ ПІД ПРОБАЦІЙНИМ КОНТРОЛЕМ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підвищення ефективності взаємодії між працівниками органів пробації та особами, які перебувають під пробаційним контролем. У сучасних умовах реформування кримінально-виконавчої системи особливого значення набувають не лише правові механізми впливу, але й психологічні та комунікативні аспекти роботи з респондентами. Ефективна комунікація виступає важливою передумовою успішної ресоціалізації, зниження рівня повторної злочинності та формування довіри до інституцій держави.

Особи, що перебувають під пробаційним контролем, часто характеризуються наявністю негативного соціального досвіду, низьким рівнем довіри до представників влади, а також сформованими захисними поведінковими стратегіями. Це значною мірою ускладнює процес встановлення конструктивного діалогу та створює комунікативні бар'єри, які можуть проявлятися у формі замкнутості, уникнення відповідей, спотворення інформації або демонстративної агресії. Такі прояви нерідко є наслідком попереднього досвіду взаємодії з правоохоронними органами або іншими соціальними інституціями.

Психологічні бар'єри у взаємодії з респондентами пробації мають складну природу та обумовлюються як індивідуально-психологічними особливостями особи, так і зовнішніми чинниками. До них можна віднести тривожність, недовіру, страх покарання, низьку самооцінку, а також внутрішній конфлікт між прагненням до змін і звичними моделями поведінки. Важливим аспектом є також наявність когнітивних викривлень, що впливають на сприйняття інформації та інтерпретацію дій працівника пробації.

Комунікативні бар'єри, у свою чергу, виникають у процесі передачі та сприйняття інформації. Вони можуть бути пов'язані з різним рівнем освіченості, соціального розвитку, мовними особливостями або специфікою життєвого досвіду респондентів. Нерідко спостерігається ситуація, коли одна і та ж інформація інтерпретується сторонами по-різному, що призводить до непорозумінь, конфліктів та зниження ефективності взаємодії [1].

Особливу роль у подоланні зазначених бар'єрів відіграє професійна компетентність працівників пробації, яка включає не лише знання нормативно-правової бази, але й розвинені комунікативні навички, емоційну стійкість та здатність до емпатії. Вміння встановлювати психологічний

контакт, правильно інтерпретувати поведінкові реакції респондентів та використовувати адекватні стратегії спілкування є ключовими чинниками ефективної роботи у цій сфері.

Важливим напрямом підвищення ефективності взаємодії є застосування сучасних підходів до оцінки достовірності інформації, отриманої від осіб, що перебувають під пробаційним контролем. У цьому контексті актуальним є використання комплексного підходу, який поєднує аналіз вербальних і невербальних проявів, поведінкових реакцій та психоемоційного стану респондента. Такий підхід дозволяє отримати більш об'єктивне уявлення про особу, її наміри та рівень готовності до співпраці.

Не менш важливим є врахування індивідуальних особливостей кожного респондента, зокрема його життєвого досвіду, соціального оточення, рівня мотивації до змін та психологічного стану. Індивідуалізація підходів до взаємодії сприяє зниженню рівня напруги, підвищенню довіри та формуванню більш відкритого діалогу. Водночас ігнорування цих аспектів може призвести до поглиблення бар'єрів та зниження ефективності пробаційної роботи.

Окрему увагу слід приділити етичним аспектам взаємодії, які передбачають дотримання принципів поваги до гідності особи, конфіденційності та недопущення дискримінації. Порушення цих принципів може не лише негативно вплинути на психологічний стан респондента, але й сформувати стійкий опір до будь-яких форм співпраці [2].

Таким чином, комунікативні та психологічні бар'єри є суттєвим чинником, що впливає на ефективність діяльності органів пробації. Їх подолання потребує комплексного підходу, який включає розвиток професійних компетентностей працівників, впровадження сучасних методів оцінки поведінки та достовірності інформації, а також врахування індивідуально-психологічних особливостей респондентів. Реалізація таких підходів сприятиме підвищенню ефективності пробаційної діяльності, зниженню рівня повторної злочинності та успішній ресоціалізації осіб, що перебувають під пробаційним контролем.

Список використаних джерел

Глазкова І. Я. Комунікативні бар'єри: сутність, причини появи, типологія. *Гуманізація навчально-виховного процесу.* 2011. Вип. 55, ч. 1. С. 250–261.

Козирєв М. П. Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* Серія психологічна. 2014. Вип. 1. С. 201–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_24

Пробація: 10 років змін та досягнень : колективна монографія / В. О. Аніщенко та ін. ; за заг. ред. С. К. Гречанюка. Чернігів : Пенітенціарна академія України, 2025. 272 с.

Ключові слова: пробація, комунікативні бар'єри, психологічні бар'єри, респонденти пробації, ресоціалізація, достовірність інформації, поведінкові реакції.

Keywords: probation, communication barriers, psychological barriers, probation clients, resocialization, information credibility, behavioral responses.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Ворнікова Вікторія Дмитрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ДЕЯКИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ

Ухилення від сплати податків є одним із найпоширеніших злочинів у сфері господарської діяльності в Україні. Стаття 212 Кримінального кодексу України [1] встановлює відповідальність за умисне ухилення службових осіб підприємств або фізичних осіб-підприємців від сплати податків, зборів та обов'язкових платежів, якщо це призвело до ненадходження до бюджетів коштів у значних, великих або особливо великих розмірах. Специфіка цього злочину полягає в тому, що він вчиняється здебільшого шляхом приховування або заниження об'єктів оподаткування, неподання декларацій, використання фіктивних суб'єктів господарювання – дії, що залишають переважно документальні сліди і лише частково – матеріальні. Саме тому виявлення та розслідування таких злочинів потребує поєднання гласних і негласних пошукових заходів, правові засади здійснення яких закріплено у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2].

Особлива складність розслідування ухилення від сплати податків пов'язана з тим, що такі злочини нерозривно пов'язані зі схемами легалізації отриманих доходів. В.І. Божик, аналізуючи криміналістичну характеристику легалізації майна, одержаного внаслідок ухилення від оподаткування, визначає типові схеми: офшорні схеми приховування прибутків, фіктивне підприємництво («конвертаційні центри»), формування схемного податкового кредиту, виведення прибутку через псевдопідприємництво фізичних осіб-підприємців. Автор встановлює, що ключовим елементом криміналістичної характеристики є документальна слідова картина: злочинці залишають криміналістично значущі відображення саме в бухгалтерських і фінансових документах. Це означає, що виявлення ухилення від сплати податків потребує насамперед документального аналізу, доступ до якого

забезпечується через оперативно-розшукові заходи -- зокрема, оперативну установку, спостереження та наведення довідок [3, с. 28].

В.О. Білецький досить слушно відзначає, що цифровізація суспільних відносин суттєво ускладнила протидію економічній злочинності. Автор наголошує, що ефективне виявлення схем ухилення від сплати податків нині потребує використання нових форм оперативно-розшукових заходів: аналізу фінансово-цифрового сліду, моніторингу транзакцій, взаємодії з банківськими та платіжними системами. Застосування оперативних заходів у цій сфері здійснюється Бюро економічної безпеки України (БЕБ) як спеціалізованим органом, уповноваженим на розслідування кримінальних правопорушень у сфері оподаткування (відповідно до ч. 3 ст. 216 КПК України). Проблемою залишається баланс між ефективністю оперативно-розшукових заходів і дотриманням прав суб'єктів підприємницької діяльності: внесення відомостей до ЄРДР лише на підставі аналітичних довідок оперативних підрозділів без належного процесуального оформлення нерідко стає інструментом тиску на бізнес [4, с. 207].

Центральною процесуальною проблемою у провадженнях про ухилення від сплати податків є доказування умислу, без якого ст. 212 КК не може бути застосована. В. С. Мацюк, досліджуючи особливості кримінальної відповідальності за цей вид злочинної діяльності, вказує, що первинним є умисел на несплату зобов'язань, а не сам факт їх наявності; несплата через необережність виключає кваліфікацію за ст. 212 КК. Саме тому негласні заходи – зокрема, оперативне спостереження за фінансовими операціями та взаємодією з контрагентами, контрольована закупівля, а також негласні слідчі (розшукові) дії, санкціоновані відповідно до законодавства слідчим суддею або прокурором, – є ключовим засобом для документування умислу як обов'язкового елемента складу злочину [5, с. 218]. Верховний Суд у постановах від 20.11.2024 (справа № 201/9734/21) та від 07.11.2024 (справа № 344/8350/22) підкреслив, що аналітична довідка або висновок спеціаліста не є достатнім доказом умислу: він має бути доведений процесуально оформленими матеріалами.

Таким чином, гласні та негласні оперативно-розшукові заходи відіграють ключову роль у виявленні та розслідуванні ухилення від сплати податків, забезпечуючи: виявлення схем злочинних операцій ще до початку кримінального провадження, документування умислу особи та збір первинної інформації, що підлягає подальшому процесуальному закріпленню і безпосередньо впливає на формування доказової бази. Водночас практика свідчить про три системні проблеми. По-перше, внесення відомостей до ЄРДР без належного підтвердження умислу на підставі лише аналітичних довідок – порушення прав бізнесу, зафіксоване у практиці Верховного Суду. По-друге, складність відмежування законної мінімізації оподаткування від умисного ухилення: лише оперативно-

розшукові заходи дозволяють встановити фіктивність господарських операцій. По-третє, необхідність постійного вдосконалення методів оперативно-розшукової діяльності у зв'язку з цифровізацією фінансових схем, використанням криптоактивів та офшорних юрисдикцій для приховування оподатковуваних доходів.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: ст. 212 (Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

3. Божик В. І. Криміналістична характеристика легалізації майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків: елементи та механізм злочинної діяльності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 5, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355809

4. Білецький В. О. Актуальні напрями розвитку оперативно-розшукової діяльності в умовах сучасних безпекових викликів в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 5, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/356011

5. Мацюк В. С. Особливості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків та зборів. Часопис Київського університету права. 2023. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/1049

Ключові слова: оперативно-розшукові заходи, ухилення від сплати податків, ст. 212 КК України, БЕБ, НСРД, криміналістична характеристика, фіктивне підприємництво, конвертаційні центри, умисел, доказування, ЄРДР, фінансові розслідування, оперативно-розшукова діяльність.

Keywords: operational search measures, tax evasion, Art. 212 Criminal Code of Ukraine, Bureau of Economic Security, covert investigative actions, forensic characteristics, fictitious entrepreneurship, conversion centers, intent, evidence, Unified Register of Pre-trial Investigations, financial investigations, operational search activity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Гаврилюк Дарина Вадимівна

здобувачка 1-го курсу магістратури факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РОЗСЛІДУВАННІ СЕРІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Серійні кримінальні правопорушення належать до найбільш небезпечних форм протиправної поведінки, особливо коли йдеться про посягання на життя, здоров'я, статеву свободу та особисту безпеку людини.

Їх підвищена суспільна небезпека зумовлена не лише тяжкістю окремого епізоду, а й повторюваністю злочинної активності, стійкістю злочинного наміру, високим ризиком нових нападів та складністю раннього виявлення зв'язку між окремими подіями. У криміналістичному розумінні серійність виявляється через наявність низки однотипних або подібних епізодів, які поєднуються спільними ознаками: способом дії, вибором жертви, характером насильства, особливостями підготовки, приховування та слідової картини [4, с. 642–646]. Саме тому розслідування таких кримінальних правопорушень потребує не тільки звичайних процесуальних дій, а й залучення сучасних криміналістичних технологій, здатних встановлювати приховані зв'язки між епізодами та виводити слідство за межі аналізу одного ізольованого злочину [1, ст. 84, 93; 4, с. 642–646].

У криміналістиці не існує універсального часового критерію, який би однозначно визначав, через який саме проміжок часу окремі епізоди можуть бути об'єднані в одну серію. Такий проміжок може становити як декілька днів, так і роки. Вирішальне значення має не календарна близькість подій сама по собі, а наявність системи стійких криміналістично значущих ознак, які свідчать про спільність механізму злочинної поведінки. Особливе місце серед таких ознак посідає так званий "почерк" злочинця, тобто сукупність індивідуальних рис підготовки, учинення й приховування кримінального правопорушення, а також особливостей взаємодії з потерпілою особою та слідової картини [4, с. 642–645]. Саме через аналіз повторюваних елементів поведінки слідство отримує можливість не лише об'єднувати окремі епізоди в одну серію, а й будувати більш точні версії щодо особи правопорушника, його мотивації та подальшої поведінки [4, с. 644–646].

Розслідування серійних кримінальних правопорушень є складним і водночас надзвичайно актуальним завданням для правоохоронних органів. Такі діяння нерідко характеризуються підвищеним рівнем жорстокості та пов'язані з насильницькими злочинами, зокрема умисними вбивствами, зґвалтуваннями, сексуальним насильством, викраденнями людей та іншими тяжкими посяганнями [4, с. 642–644]. Складність полягає також у тому, що на початковому етапі розслідування не завжди можливо встановити, чи є конкретний злочин частиною серії, а відтак чи існує ризик повторного вчинення аналогічних діянь. Саме тому методика розслідування повинна бути орієнтована на максимально раннє виявлення зв'язків між подіями, а це, у свою чергу, неможливо без використання сучасних криміналістичних технологій [1, ст. 223; 4, с. 642–646].

У зв'язку з цим особливого значення набуває використання судово-молекулярно-генетичних технологій. Закон України «Про судову експертизу» визначає судову експертизу як дослідження на основі спеціальних знань об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [2, ст. 1]. У

криміналістиці ДНК-аналіз використовується для ідентифікації особи правопорушника, встановлення факту його перебування на місці події, а також для виявлення зв'язку між кількома кримінальними правопорушеннями. Об'єктами такого дослідження можуть бути кров, слина, волосся, піт, нігті, частинки шкіри, сперма та інші біологічні сліди. У сучасних наукових працях підкреслюється, що молекулярно-генетична експертиза є потужним доказовим інструментом, який дає змогу точно ідентифікувати особу та має суттєве значення для встановлення причетності до кримінального правопорушення [2, ст. 1; 3, с. 245–251]. Для розслідування серійних злочинів це має особливу вагу, адже навіть незначна кількість біологічного матеріалу може поєднати кілька епізодів в одну серію та підтвердити участь однієї й тієї самої особи [3, с. 245–251].

Не менш важливим напрямом є цифрова криміналістика. КПК України відносить до джерел доказів, зокрема, документи, а також передбачає проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання і перевірку доказів [1, ст. 84, 99, 223]. У сучасній доктрині цифрова криміналістика розглядається як прикладна галузь криміналістики, що охоплює виявлення, отримання, збереження, аналіз і представлення електронних доказів [5, с. 177–178]. Йдеться про дані, отримані з мобільних телефонів, комп'ютерів, камер відеоспостереження, GPS-пристроїв, соціальних мереж, месенджерів, браузерної історії, хмарних сервісів та інших електронних джерел. За допомогою цифрової криміналістики можна встановити маршрути пересування особи, геолокацію пристрою в конкретний момент часу, факти контактів між особами, зміст комунікації, історію пошукових запитів та інші цифрові сліди, що мають істотне значення для зіставлення окремих епізодів і встановлення причетності конкретної особи до всієї серії [1, ст. 84, 99; 5, с. 177–179].

Окремої уваги заслуговує аналіз інтернет-активності. У справах про серійні злочини пошукові запити, спілкування в соціальних мережах, листування в месенджерах, перегляд певного контенту, цифрові нотатки або шаблонні дії у мережі можуть свідчити про мотиви, інтереси, наміри правопорушника, особливості вибору жертви, а інколи й про підготовку до вчинення нового злочину. Самі по собі такі відомості не завжди мають самодостатню доказову силу, однак за умови належного процесуального отримання, фіксації та дослідження вони здатні набувати як орієнтуючого, так і доказового значення [1, ст. 84, 99, 223; 5, с. 177–179]. Для серійних правопорушень це особливо важливо, оскільки інтернет-активність може вказувати на повторювані інтереси, однаковий спосіб вибору жертв, стійкі сценарії поведінки та часову ритміку підготовчих дій [5, с. 178–179].

Важливе місце в розслідуванні серійних кримінальних правопорушень посідає також криміналістичний профайлінг. У сучасній українській літературі профайлінг визначається як орієнтуючий метод, який

застосовується під час розслідування серійних або повторюваних злочинів і полягає у формуванні психологічного портрета невідомої особи злочинця з урахуванням слідової картини вчинених протиправних діянь [4, с. 642–645]. Мурашко підкреслює, що профайлінг не є універсальним методом для будь-якої категорії злочинів, однак саме для серійних насильницьких правопорушень він має особливу прикладну цінність, оскільки дозволяє враховувати повторюваність, системність і поведінкову стійкість злочинця [4, с. 644–646]. Водночас профайлінг не є самостійним доказом. Його функція полягає в іншому: звузити коло пошуку, окреслити ймовірні характеристики особи правопорушника, спрогнозувати її подальшу поведінку та допомогти слідству обрати ефективнішу тактику роботи [4, с. 644–646].

Сучасні криміналістичні технології є ефективними лише тоді, коли застосовуються комплексно. ДНК-експертиза може пов’язати декілька місць подій через біологічні сліди; цифрова криміналістика – простежити маршрути пересування, комунікацію та інтернет-активність; профайлінг – допомогти зрозуміти поведінкову модель і звузити коло пошуку. У сукупності вони створюють багаторівневу доказову систему, у якій кожен окремий елемент не ізольований, а співвідноситься з іншими. Саме такий синтетичний підхід дозволяє встановити зв’язок між епізодами, виділити стійкі ознаки серії, виявити повторюваність способу дії та довести причетність конкретної особи до низки правопорушень [1, ст. 84, 94; 3, с. 245–251; 4, с. 642–646; 5, с. 177–179].

Отже, сучасні криміналістичні технології відіграють важливу роль під час розслідування серійних кримінальних правопорушень. Використання судово-молекулярно-генетичної експертизи, цифрової криміналістики, аналізу інтернет-активності та криміналістичного профайлінгу істотно підвищує якість доказування, сприяє встановленню зв’язку між окремими епізодами та забезпечує більш ефективне виявлення особи правопорушника. У сучасних умовах саме поєднання традиційних методів розслідування з інноваційними технологіями є необхідною умовою успішного розкриття кримінальних правопорушень цієї категорії [1, ст. 84, 93, 99, 223; 2, ст. 1; 3, с. 245–251; 4, с. 642–646; 5, с. 177–179].

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Топчій В. В. Молекулярно-генетична експертиза в кримінальному процесі в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. № 4 (17). С. 245–251.

Мурашко А. С. Криміналістична класифікація серійних злочинів, які розслідуються із використанням методології профайлінгу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 642–646.

Колодіна А. С., Федорова Т. С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії та практики. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 177–179.

Ключові слова: серійні кримінальні правопорушення, криміналістичні технології, ДНК-експертиза, цифрова криміналістика, цифрові сліди, криміналістичний профайлінг, доказування.

Keywords: serial criminal offenses, forensic technologies, DNA examination, digital forensics, digital traces, criminal profiling, proof.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Гейко Олександр Костянтинович
здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ – ЧЛЕНА ОРГАНІЗОВАНОГО ЗЛОЧИННОГО УГРУПОВАННЯ

В умовах воєнного стану в Україні відбуваються суттєві зміни у соціально-економічній та правовій системі, що безпосередньо впливає на стан злочинності, зокрема її організованих форм. Це зумовлює необхідність переосмислення підходів до характеристики особи злочинця – члена організованого злочинного угруповання.

Формування такої особи відбувається під впливом як традиційних криміногенних факторів, так і специфічних умов воєнного часу. До останніх належать: зниження рівня соціального контролю в окремих регіонах, економічна нестабільність, вимушене переміщення населення, а також поширення нелегального обігу зброї та ресурсів [1].

Соціально-демографічні характеристики учасників організованих угруповань у період воєнного стану зазнають певних змін. Зокрема, спостерігається залучення до злочинної діяльності осіб із різним соціальним досвідом, включаючи внутрішньо переміщених осіб, безробітних, а інколи й осіб із бойовим досвідом, що може підвищувати рівень організованості та жорстокості таких угруповань [2].

Кримінально-правові ознаки відображають специфіку участі особи у злочинній діяльності в умовах війни. Організовані угруповання адаптуються до нових умов, зосереджуючись на таких видах кримінальних правопорушень, як незаконний обіг зброї, гуманітарної допомоги, фінансові

махінації, а також використання воєнного стану для прикриття протиправної діяльності [3].

Особливого значення набувають соціально-рольові характеристики. Організовані злочинні угруповання функціонують на основі чіткої ієрархії, що включає організаторів, керівників, виконавців та допоміжних осіб. В умовах воєнного стану така ієрархія стає більш гнучкою, що дозволяє угрупованням швидко адаптуватися до змін та мінімізувати ризики викриття.

Морально-психологічні особливості членів організованих угруповань характеризуються стійкою антисуспільною спрямованістю, деформацією правових цінностей та виправданням протиправної діяльності. Війна додатково впливає на психіку особи, сприяючи нормалізації насильства, підвищенню рівня агресії та зниженню порогу кримінальної поведінки [6].

Важливу роль відіграє кримінальна субкультура, яка забезпечує згуртованість угруповання, формує систему неформальних норм і підтримує лояльність учасників. У воєнний період також посилюється значення конспірації, зокрема через використання легальних структур, цифрових технологій та корупційних зв’язків.

Типологія правопорушників свідчить, що для організованої злочинності характерним залишається послідовно-криміногенний тип особи. Водночас в умовах воєнного стану зростає частка ситуативно-криміногенних осіб, які залучаються до злочинної діяльності під впливом складних життєвих обставин [5].

Таким чином, особа злочинець – член організованого злочинного угруповання в умовах воєнного стану формується під впливом комплексу соціальних, економічних та психологічних факторів, посилених війною [7]. Це зумовлює підвищену динамічність, адаптивність і суспільну небезпеку організованої злочинності.

У перспективі після завершення воєнного стану слід очікувати подальшої трансформації організованої злочинності, зокрема легалізації окремих кримінальних практик, інтеграції злочинних структур у економічні процеси та використання накопичених ресурсів і зв’язків. Це обумовлює необхідність завчасної розробки ефективних кримінально-правових і кримінологічних механізмів протидії таким явищам у післявоєнний період [4].

Список використаних джерел

Міністерство внутрішніх справ України – аналітичні матеріали щодо організованої злочинності. URL: https://mvs.gov.ua/upload/1/8/5/3/8/2/socta.pdf

Організація Об’єднаних Націй Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_789

Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14
Національна поліція України – аналітичні матеріали щодо організованої злочинності. URL: https://npu.gov.ua/news/otsiniuvannia-zahroz-orhanizovanoi-zlochynnosti-za-metodolohiieiu-socta-politseiski-natspolitsii-proishly-spetsializovani-treninhy
Іванов Ю.Ф., Джужа О.М. Кримінологія: навчальний посібник / Ю.Ф. Іванов, О.М. Джужа. Киї: Паливода, 2006. 264с.
Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М.Ю. Валуська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків :Право, 2014. 513 с.
Гресь Ю.О. Встановлення злочинного впливу: поняття та структура. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. № 12 (40). С. 408-417. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/17500/17564

Ключові слова: організована злочинність; кримінальне правопорушення; особа злочинець; кримінальна субкультура; ієрархія; соціалізація; трансформація злочинності.
Keywords: organized crime; criminal offense; offender personality; criminological characteristics; criminal hierarchy; criminal subculture; offender typology.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Гетьман Софія Павлівна
здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ЕМОЦІЙ У ФОРМУВАННІ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНИХ РЕАКЦІЙ

Емоційний чинник відіграє визначальну роль у формуванні поліграфологічних реакцій, оскільки саме емоційне збудження найчастіше супроводжує процес приховування значущої інформації або надання неправдивих відповідей. У сучасних дослідженнях дедалі більше підкреслюється, що поліграф фіксує не сам факт брехні, а ті психофізіологічні зміни, які виникають у людини внаслідок емоційної напруги, внутрішнього конфлікту або підвищеної значущості ситуації. Саме тому роль емоцій у цьому процесі є ключовою, адже вони виступають своєрідним «пусковим механізмом» для активації фізіологічних реакцій організму.

Застосування поліграфа у психологічних дослідженнях дозволяє більш глибоко проаналізувати емоційну реактивність особистості, зокрема її реакції на різні стимули, що мають індивідуальне значення. Це є важливим у клінічній практиці, де необхідно оцінити рівень тривожності, емоційного напруження або ефективність психотерапевтичних впливів [7]. Поліграф здатний фіксувати ті реакції, які не завжди усвідомлюються самою людиною, але водночас відображають наявність прихованих емоцій або стресових

станів. Отримані дані можуть використовуватися не лише для дослідження брехні, а й для аналізу ширшого спектра психологічних явищ, таких як емоційне вигорання, посттравматичний стрес або реакції на психотерапевтичні втручання [4]. Водночас попри дискусійність і певні обмеження застосування поліграфа, його значення як інструменту дослідження емоційних процесів залишається доволі вагомим, оскільки він дозволяє отримати об'єктивні показники психофізіологічної реактивності [1, с. 859].

Поліграф як інструмент дослідження емоційної сфери широко використовується у різних галузях – від криміналістики до психології та безпекових структур. Його популярність пояснюється здатністю реєструвати зміни у фізіологічному стані людини, які часто пов'язані з емоційним напруженням або стресом, зокрема у ситуаціях, коли особа намагається приховати інформацію чи спотворити факти. У межах експериментальних досліджень поліграф дозволяє аналізувати, як саме емоційні стани впливають на поведінку людини, прийняття рішень і когнітивну обробку інформації, що відкриває нові можливості для розуміння психіки людини [1, с. 855].

Емоції, як відомо, є особливим видом психічних процесів, що відображають значущість подій або ситуацій для людини та супроводжуються відповідними переживаннями. Вони виступають регуляторами психічної діяльності і виникають унаслідок розбіжності між очікуваним і реальним результатом дій чи подій [2]. Саме ця властивість емоцій пояснює виникнення фізіологічних реакцій у відповідь на значущі стимули. Якщо людина стикається із запитанням або інформацією, яка має для неї особисту важливість, це може викликати орієнтувальну реакцію, що супроводжується змінами у диханні, серцевому ритмі, електрошкірній активності та інших показниках [6].

Слід зазначити, що тривалий час поліграфологічні реакції пояснювалися переважно страхом викриття, однак сучасні наукові підходи значно розширюють це уявлення. Нині доведено, що емоційна реакція може бути зумовлена різними переживаннями – від тривоги та напруження до сорому, невпевненості або навіть підвищеної концентрації уваги. У зв'язку з цим поліграфологічні дослідження мають враховувати індивідуальні особливості людини, її емоційний стан і контекст ситуації.

У практичній площині поліграф використовується для вирішення низки завдань, пов'язаних із оцінкою емоційних реакцій та їх зв'язку з поведінкою людини. Зокрема, він дозволяє визначити правдивість показань, виявити суперечності у висловлюваннях, оцінити рівень стресу або тривожності, зафіксувати спроби маніпуляції інформацією, а також проаналізувати емоційні реакції у відповідях потерпілих чи підозрюваних. Крім того, поліграф може використовуватися як інструмент підвищення об'єктивності

дослідження, оскільки дозволяє мінімізувати суб'єктивний вплив інтерпретації поведінки людини [3, с. 333-334].

Разом із тим роль емоцій у формуванні поліграфологічних реакцій не слід абсолютизувати. Сучасні дослідження свідчать про те, що фізіологічні показники, які реєструються під час тестування, є результатом складної взаємодії емоційного збудження, когнітивного контролю та уваги до значущих стимулів. Інтенсивна реакція може бути спричинена не лише неправдивою відповіддю, а й загальним хвилюванням, стресом або іншими психоемоційними станами [5]. Особливого значення емоції набувають у межах тесту прихованої інформації, де вони виступають фактором, що підсилює реакцію на релевантні стимули. У випадку, коли особа впізнає деталь, пов'язану з подією, яку вона намагається приховати, це впізнавання супроводжується емоційним збудженням, що, у свою чергу, відображається у зміні фізіологічних показників, зокрема шкірно-гальванічної реакції

Отже, емоції є одним із ключових чинників формування поліграфологічних реакцій, однак їх вплив реалізується у поєднанні з когнітивними та орієнтувальними механізмами. Поліграф реєструє не саму брехню і не окрему емоцію, а комплекс психофізіологічних змін, які виникають у відповідь на значущий стимул.

Список використаних джерел

Дроздова Л. В. Поліграф у психологічних дослідженнях: історія, сучасний стан та перспективи використання. *Наукові перспективи*. 2024. № 8 (50). С. 850-862.

Копець Л. В., Гордієнко А. В. Емоції та почуття в діяльності людини. *Психолого-педагогічний практикум: метод. посіб. Київ : Діректт Лайн*. 2024. Ч. 5. С. 58-79.

Макарова О. П., Матюшенко О. С. Поліграф у криміналістиці: теоретичні, правові та практичні аспекти. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2025. № 1 (34). С. 327-344.

Boiko-Buzyl Y. Psychological aspects of lie detection in studies using a polygraph. *Psychological Journal*. 2021. Vol. 7, № 3. P. 28-37.

Convertino G., Talbot J., Mazzoni G. Psychophysiological indexes in the detection of deception: a systematic review. *Acta Psychologica*. 2024.

Elaad E., Zvi L. Effects of mood on psychophysiological detection of concealed information and the relation to self-assessed lying ability. *Brain Sciences*. 2023.

Yu R., Wu S. J., Huang A., Gold N., Huang H., Fu G., Lee K. Using polygraph to detect passengers carrying illegal items. *Frontiers in Psychology*. 2019. Vol. 10. P. 322.

Ключові слова: емоції, поліграфологічні реакції, детекція брехні, психофізіологічні процеси, емоційне збудження, стрес, тривожність.

Keywords: emotions, polygraph reactions, lie detection, psychophysiological processes, emotional arousal, stress, anxiety.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Гладка Євгенія Юріївна
здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ БРЕХНІ СЕРЕД ЗЛОЧИНЦІВ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ВИЯВЛЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОЛІГРАФА

В умовах ускладнення форм протиправної поведінки та підвищення ролі інформації як інструменту впливу особливої актуальності набуває дослідження обману як специфічної поведінкової стратегії. Саме класифікація різновидів брехні дозволяє глибше зрозуміти механізми її формування та особливості використання. Це також створює умови для підвищення точності застосування поліграфу у кримінологічній та правозахисній практиці.

У сучасних дослідженнях підходи до типологізації брехні ґрунтуються на низці різноманітних критеріїв, що зумовлено багатогранністю даного феномена. Розглянемо як основну одну із запропонованих універсальних моделей класифікації брехні, яка базується на виділенні двох ключових параметрів: бенефіціара (того, хто отримує вигоду від обману) та мотивації. Відповідно до цього підходу автори виділяють егоїстичну (self-oriented), альтруїстичну (other-oriented) та взаємовигідну (Pareto) брехню. Кожна з яких може мати два типи мотивації – вигоди та небажання втрат. У даному дослідженні було виявлено, що найчастішими категоріями повсякденної брехні є: захисна брехня, орієнтована на себе; брехня, орієнтована на себе, з метою отримання вигоди; захисна брехня орієнтована на інших і останньою за ступенем вживаності виявилась захисна взаємовигідна брехня [3].

У статті Е. Коена брехня розглядається як складний процес управління інформацією, що включає не лише просте повідомлення неправдивих відомостей, а цілеспрямоване маніпулювання фактами й приховування певних деталей. Автор пропонує типологію брехні у відповідності до способу викривлення інформації, виділяючи такі основні її види: 1) брехня дії (свідоме повідомлення неправдивих фактів); 2) брехня замовчування (приховування суттєвої інформації); 3) маніпулятивна брехня (використання правдивих відомостей, але які подаються вибірково та є контекстуально викривленими). Особлива увага приділена тому, що найбільш поширеними та найскладнішими для викриття є саме останні два види – непрямі форми обману. Оскільки вони виключають наявність явної неправди та знижують ймовірність викриття. Таким чином, брехня постає як стратегічна поведінка, що передбачає вибір відповідних тактик для досягнення очікуваного

результату, серед яких: приховування, спотворення, відволікання чи створення хибного контексту. З кримінологічної точки зору такі висновки мають принципове значення, оскільки вказують на домінування складних комбінованих форм брехні у поведінці правопорушників, які спрямовані на викривлення сприйняття реальності у адресата. Це ускладнює виявлення зловмисників, в тому числі із врахуванням застосування психофізіологічних методів детекції брехні [4].

Згідно із дослідженнями, схильність до брехні та її характер зумовлюються індивідуально-психологічними рисами особистості, рівнем когнітивного розвитку та емоційного інтелекту, самоконтролю, соціальних навичок й загальної адаптивності. Виявлено, що більш схильними до брехні є особи із вираженими рисами «Темної тріади», які демонструють стратегічні форми обману із елементами раціонального планування із низким рівнем залучення та високим рівнем контролю поведінки [5].

Представники із переважанням рис макевіаллізму більше демонструють стратегічну й інструментальну брехню, психопатичні індивіди схильні до імпульсивної та ризикованої брехні, а нарцистичні частіше використовують обман як засіб підтримання позитивного образу. Подібна брехня характеризується цілеспрямованістю, продуманістю та адаптивністю, ґрунтуючись на маніпулятивних стратегіях поведінки. У цьому випадку обман проявляється за умови високої значущості наслідків – це уникнення покарання, отримання значної вигоди чи приховування правопорушень [1]. Проте успішність обманної поведінки визначається не наявністю певних рис, а їхньою вдалою комбінацією, яка визначає індивідуальний стиль обману. Таким чином, індивід із складною структурованою стратегією брехні має відповідати певному профілю особистісних характеристик, які в сукупності забезпечують когнітивну гнучкість, емоційний контроль і соціальну маніпулятивність.

Обман супроводжується когнітивним та емоційним навантаженням, яке може проявлятися у вигляді специфічних фізіологічних реакцій. Наприклад, згідно із експериментальними даними з нейрофізіологічних досліджень, реакції та варіабельність серцевого ритму можуть по-різному змінюватись в залежності від індивідуальних рис та типу брехні. Підвищення серцевого ритму і зниження варіабельності зазвичай спостерігається при емоційно зарядженому обмані, а у осіб із високим рівнем прояву рис «Темної тріади» такі реакції можуть бути менш вираженими – що свідчить про емоційну відстороненість.

Водночас характер відповідних фізіологічних реакцій не є універсальним та може варіюватись залежно від індивідуальних особливостей особи, рівня стресу, мотивації та типу брехні (спонтанної чи підготовленої). Так, спонтанна брехня може проявлятись у вигляді більш вираженого емоційного та фізіологічного збудження, тоді як спланована

заздалегідь брехня характеризується вищим рівнем когнітивного контролю і супроводжується менш інтенсивними реакціями. А психофізіологічні й нейробіологічні відповіді формуються як результат взаємодії між ситуативними чинниками (тип стимулу, складність завдання, емоційна значущість) та індивідуальними характеристиками (особистісні риси, рівень чутливості до стресу тощо) [2].

Отже, емпіричні дані щодо можливості чіткої диференціації різних типів брехні за допомогою поліграфа залишаються обмеженими, а інтерпретація результатів значною мірою залежить від контексту тестування та застосованої методики. Такі обмеження поліграфологічних методів зумовлені самим принципом роботи інструментів психофізіологічної діагностики обману, оскільки поліграф фіксує лише зміни у функціонуванні вегетативної нервової системи [6].

Таким чином, брехня є складним і багатофакторним феноменом, який представляє значний інтерес для більш глибокого вивчення задля більш точного виділення різновидів та особливостей обманної поведінки. Що може розширити можливості викриття злочинців та передбачення стратегій їхньої обманної поведінки в залежності від індивідуальних особливостей.

Список використаних джерел

Azizli, N., Atkinson, B. E., Baughman, H. M., Chin, K., Vernon, P. A., Harris, E., & Veselka, L. (2016). Lies and crimes: Dark Triad, misconduct, and high-stakes deception. *Personality and Individual Differences, 89*, 34–39. https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.09.034

Bratu, A. T., Calniceanu, G. C., Zamfirache, F., Prundaru, G. N., Dumitru, C., & Radu, B. M. (2025). Psychophysiological and neurobiological responses to deception and emotional stimuli: A pilot study on the interplay of personality traits and perceived stress. *Brain Sciences, 15*(12), 1252. https://doi.org/10.3390/brainsci15121252

Cantarero, K., Van Tilburg, W. A. P., & Szarota, P. (2018). Differentiating everyday lies: A typology of lies based on beneficiary and motivation. *Personality and Individual Differences, 134*, 252–260. https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.05.013

Cohen, E. (2019). Deception: Types, principles, and tactics. *Informing Science: The International Journal of an Emerging Transdiscipline, 22*, 137–156. https://doi.org/10.28945/4487

Semrad, M., Scott-Parker, B., & Nagel, M. (2019). Personality traits of a good liar: A systematic review of the literature. *Personality and Individual Differences, 147*, 306–316. https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.05.007

Winkler-Galicki, J., et al. (2022). Polygraph analyses: Technical and practical background. *Journal of Medical Science, 91*(1), e590. https://doi.org/10.20883/medical.e590

Ключові слова: брехня, поліграфологічна детекція брехні, моделі класифікації, поведінка правопорушників, індивідуальні характеристики, риси «Темної тріади», психофізіологічні реакції, стратегія брехні, обмен на поведінка.

Keywords: deception, polygraph-based deception detection, typology of deception, offender behavior, individual differences, Dark Triad traits, psychophysiological responses, deception strategies, deceptive behavior.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Гноєва Дар'я Дмитрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІСЦЕ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

Місце слідчих (розшукових) дій у системі засобів криміналістичної тактики визначається їхньою фундаментальною роллю як основного процесуального інструменту доказування, навколо якого формується весь тактико-криміналістичний арсенал. Криміналістична тактика як самостійний розділ науки криміналістики становить систему наукових положень і розроблених на їхній основі практичних рекомендацій щодо організації та планування досудового розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження, а також прийомів проведення процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню, збирання, дослідження, оцінку та використання доказів. У цій структурі засоби криміналістичної тактики мають комплексний і багатофункціональний характер, відображаючи інтеграцію традиційних і інноваційних підходів до досягнення завдань розслідування в умовах динамічних слідчих ситуацій.

Слідчі (розшукові) дії відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Вони поєднують пізнавальний, процесуальний і розшуковий аспекти, забезпечуючи не лише отримання нових фактичних даних, але й перевірку раніше встановлених обставин, а також протидію можливій фальсифікації доказів. До таких дій належать огляд (ст. 237 КПК України), обшук (ст. 233–236 КПК України), допит (ст. 224–226, 232 КПК України), пред'явлення для впізнання (ст. 228–231 КПК України), слідчий експеримент (ст. 240 КПК України), освідування (ст. 241 КПК України), призначення експертизи (ст. 242–245 КПК України), ексгумація трупа (ст. 239 КПК України) та негласні слідчі (розшукові) дії (ст. 246–275 КПК України), кожна з яких має специфічну спрямованість на встановлення обставин події злочину, особи винуватця та інших елементів предмета доказування [2, с. 84].

У системі засобів криміналістичної тактики слідчі (розшукові) дії посідають центральне місце, оскільки саме їх тактика становить один із ключових елементів цієї системи поряд із тактичними прийомами, рекомендаціями, комбінаціями та операціями. Тактичний прийом виступає як найбільш раціональний спосіб дій або лінія поведінки слідчого у процесі збирання доказів; тактична рекомендація – як науково обґрунтована порада щодо вибору засобів і форм поведінки; тактична комбінація – як упорядкована сукупність взаємопов'язаних прийомів з єдиною цільовою спрямованістю; тактична операція – як комплекс процесуальних і непроцесуальних заходів для вирішення проміжних завдань у конкретній слідчій ситуації.

Тактика слідчої (розшукової) дії, у свою чергу, охоплює весь типовий тактичний комплекс її реалізації, включаючи етапи підготовки, безпосереднього проведення, фіксації результатів і оцінки отриманих даних, що підпорядковується завданням максимальної ефективності в умовах конкретної слідчої ситуації, версій і факторів протидії, з дотриманням загальних вимог, передбачених ст. 223 КПК України [1, с. 318].

Таке розташування слідчих (розшукових) дій зумовлене їхньою природою як основного способу збирання доказів, що інтегрує в собі всі інші засоби криміналістичної тактики. Підготовка до проведення дії передбачає аналіз вихідної інформації, визначення мети та завдань, складення плану, вибір учасників і технічних засобів, а також оцінку можливих ризиків і протидії. Безпосереднє проведення реалізує тактичні прийоми впливу на учасників і об'єкти, забезпечуючи раціональне використання факторів раптовості, психологічних особливостей і матеріальної обстановки. Фіксація результатів здійснюється з дотриманням процесуальних вимог для забезпечення допустимості доказів, а оцінка інтегрує отриману інформацію в загальну систему доказування, сприяючи уточненню версій і плануванню подальших заходів. Цей комплексний підхід робить слідчі (розшукові) дії не лише об'єктом вивчення криміналістичної тактики, але й первинним інструментом, на базі якого будуються тактичні операції, комбінації та взаємодія з оперативними підрозділами, спеціалістами й громадськістю.

Наукові положення криміналістичної тактики підкреслюють, що ефективність розслідування безпосередньо залежить від раціонального вибору тактики слідчих (розшукових) дій у взаємозв'язку з оперативно-розшуковими заходами, організаційними елементами та сучасними технологіями. У контексті інноваційного розвитку науки система засобів тактики розширюється за рахунок удосконалення підходів до негласних дій (ст. 246 КПК України та наступні), використання цифрових засобів фіксації, міждисциплінарних методів психології, логіки та інформатики, однак базовим і незамінним залишається тактичне забезпечення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій. Це дозволяє адаптувати процес

доказування до умов змагального кримінального провадження, протидії організованій злочинності, цифровізації доказової бази та міжнародних стандартів захисту прав учасників [3, с. 463].

Таким чином, слідчі (розшукові) дії не є периферійним елементом, а становлять інтелектуальне ядро криміналістичної тактики, забезпечуючи реалізацію її загальних, спеціальних і конкретних завдань щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування. Їхнє центральне місце в системі засобів зумовлює необхідність постійного удосконалення тактичних рекомендацій, урахування типових і нетипових слідчих ситуацій, а також інтеграції з іншими розділами криміналістики – технікою та методикою розслідування окремих видів злочинів. Подальші наукові розробки в цьому напрямі спрямовані на створення нових тактичних моделей, адаптованих до сучасних викликів, що підтверджує незамінну роль слідчих (розшукових) дій у досягненні завдань кримінального провадження щодо захисту особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

Аброськін В. В., Албул С. В., Єгоров С. О. та ін. Основи оперативно-розшукової діяльності в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Аброськіна. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2020. 400 с.

Албул С. В., Дроботов С. А., Масяйкін Г. І., Павлов Д. М. Основи оперативно-розшукової діяльності : курс лекцій / за заг. ред. С. А. Дроботова. Київ : Інститут УДО України Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, 2022. 200 с.

Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики : монографія. Київ : Людмила, 2022. 623 с.

Ключові слова: слідчі дії, криміналістична тактика, доказування, тактичні прийоми, розслідування.

Keywords: Investigative actions, forensic tactics, evidence, tactical techniques, investigation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Колодіна А.С.

Гоменюк Нікіта Михайлович

здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ У ПРАКТИЦІ АДВОКАТА: ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ, СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ПОЛІГРАФОЛОГІЇ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ

У сучасному кримінальному провадженні спеціальні знання дедалі виразніше перетворюються на один із ключових інструментів реального

забезпечення права на захист. Для адвоката це питання вже не зводиться до епізодичного звернення до експерта чи спеціаліста, а постає як самостійний напрям професійної діяльності, у якому поєднуються криміналістика, судова експертиза, цифровий аналіз і, в окремих випадках, поліграфологія. Актуальність теми зумовлена тим, що право на захист у практичному вимірі реалізується не лише через процесуальні гарантії як такі, а й через здатність сторони захисту критично перевіряти походження, зміст, надійність і межі доказової інформації, на які посилається сторона обвинувачення [1, ст. 13, 14, 20; 2, с. 160–162].

Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» визначає безоплатну вторинну правничу допомогу як державну гарантію створення рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя, а до її змісту відносить, зокрема, захист, представництво інтересів та складення процесуальних документів [1, ст. 13]. Право на таку допомогу мають визначені законом категорії осіб, а суб'єкти її надання зобов'язані забезпечувати належну якість правничої допомоги [1, ст. 14, 20]. Це означає, що право на захист у сучасному розумінні неможливе без доступу адвоката до інструментів перевірки спеціальних питань, які виходять за межі звичайної юридичної підготовки [1, ст. 13, 14, 20; 3, с. 611–614].

У науковій літературі справедливо підкреслюється, що спеціальні знання використовуються не лише для розслідування чи викриття кримінальних правопорушень, а й для захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та інших учасників кримінального провадження. Саме на цьому акцентують Кулик, Терещенко і Бондарчук, які розглядають особливість використання захисником спеціальних знань через поєднання безпосереднього та опосередкованого способів їх застосування: або шляхом власної орієнтації в спеціальних питаннях, або через ініціювання залучення спеціаліста, експерта, витребування висновків і постановку уточнювальних питань [2, с. 160–163]. У такому підході криміналістика виконує не допоміжну, а методологічну функцію, бо дозволяє адвокату бачити не лише текст процесуального документа, а й механізм утворення доказу, умови його виникнення та можливі джерела спотворення [2, с. 161–164; 3, с. 611–616].

Практичне значення спеціальних знань у діяльності адвоката найбільш виразно виявляється у трьох площинах. Перша – криміналістична, що охоплює аналіз слідової картини, механізму події, цифрових даних, просторово-часових зв'язків і внутрішньої логіки версії обвинувачення. Друга – судово-експертна, пов'язана з оцінкою висновку експерта, повноти матеріалів, меж компетенції, наукової надійності застосованої методики та потреби в додатковій або повторній експертизі. Третя – поліграфологічна, яка може використовуватися лише як допоміжний, орієнтуючий інструмент,

але не як універсальний або самодостатній засіб доведення [3, с. 611–616; 4, с. 58–61; 5, с. 191–194].

Криміналістичний аспект спеціальних знань у практиці адвоката полягає в тому, що будь-який доказ повинен оцінюватися не ізольовано, а в системі його походження, фіксації та зв’язку з іншими даними. Експертний висновок, цифровий файл, протокол огляду, слідова інформація або відеозапис мають доказове значення лише тоді, коли адвокат може співвіднести їх зі способом утворення, послідовністю виникнення та реальною процесуальною історією. Саме криміналістика дозволяє перейти від формального сприйняття документа до аналітичного читання доказової ситуації, коли перевіряється не тільки те, що вказано у висновку чи протоколі, а й те, чи узгоджується це з матеріальною, часовою і логічною структурою події [2, с. 161–164; 3, с. 613–616].

Судова експертиза у практиці адвоката має особливе значення тому, що саме експертний висновок часто сприймається судом і стороною обвинувачення як підвищено авторитетне джерело знань. Однак криміналістичний підхід вимагає ставитися до експертизи не як до безумовної істини, а як до спеціального судження, яке має власні межі, джерела похибок і процесуальні умови придатності. Адвокат повинен оцінювати, чи належними були об’єкти дослідження, чи повним був порівняльний матеріал, чи правильно сформульовані питання, чи не вийшов експерт за межі компетенції та чи можна відтворити хід дослідження. Саме в цьому проявляється практичне значення спеціальних знань для сторони захисту: вони дозволяють не лише спростовувати окремий висновок, а й виявляти методологічну слабкість усієї доказової конструкції [2, с. 162–165; 3, с. 611–616].

Поширеною проблемою залишається фактична монополізація спеціальних знань стороною обвинувачення, коли захист отримує доступ до спеціаліста або експерта вже на пізнішій стадії, після формування основної версії події та часткової втрати первинної інформації. У таких умовах право на захист формально існує, але реалізується не в повному обсязі. Саме тому в сучасній науці наголошується на потребі розширювати можливості захисту щодо ініціювання досліджень, залучення фахівців і критичної перевірки вже отриманих результатів. Підхід, за яким спеціальні знання використовуються виключно як ресурс державного обвинувачення, суперечить змагальній природі кримінального процесу та звужує реальний зміст права на захист [1, ст. 13, 20; 2, с. 160–165].

Окремої уваги потребує поліграфологія. В українській науковій літературі вона розглядається як міждисциплінарна галузь знань, яка поєднує психологічні, фізіологічні, технічні та правові елементи. Мотлях зазначає, що поліграфологія оперує спеціальними знаннями, якими володіє обмежене коло фахівців, і що проблемними залишаються неузгодженість

понятійного апарату та брак уніфікації методик [4, с. 58–60]. Маріна також підкреслює, що чинний КПК України не містить прямих приписів щодо використання поліграфа як самостійного процесуального інструмента доказування, а практичне застосування поліграфа в Україні стримується передусім недостатньою правовою визначеністю й нерозвиненістю методичної бази [5, с. 191–194]. З огляду на це в адвокатській практиці поліграф доцільно розглядати не як доказ у класичному розумінні, а як допоміжний орієнтуючий засіб для перевірки версій, підготовки тактики захисту або оцінки доцільності подальших слідчих та процесуальних дій [4, с. 60–66; 5, с. 191–194].

При цьому безкритичне використання поліграфа в діяльності адвоката є так само небезпечним, як і повне ігнорування його можливостей. Перша крайність полягає в спробі надати результатам поліграфологічного дослідження значення остаточного доведення правдивості чи неправдивості пояснень. Друга – у відмові від будь-якого використання цього інструмента навіть як джерела орієнтуючої інформації. Криміналістично виважений підхід вимагає розмежовувати доказове, допоміжне і тактичне значення таких результатів, враховувати добровільність участі, якість методики, професійний рівень поліграфолога та відсутність підміни юридичної оцінки психофізіологічними показниками [4, с. 58–66; 5, с. 191–194].

У прикладному вимірі використання спеціальних знань у практиці адвоката повинно набувати форми чітких робочих алгоритмів. Ідеться про попередній криміналістичний аналіз джерела доказу, перевірку походження об’єктів, підготовку запитань до експерта, ініціювання додаткової або повторної експертизи, залучення незалежного спеціаліста, оцінку цифрових матеріалів і фіксацію меж інтерпретації будь-якого спеціального результату. Ефективність захисту залежить не від самого факту наявності експертизи чи спеціаліста, а від здатності адвоката інтегрувати їхні висновки у власну доказову стратегію, співвіднести з альтернативними версіями події та перетворити на аргумент, стійкий до процесуальної критики [2, с. 162–165; 3, с. 611–616].

Отже, спеціальні знання у практиці адвоката слід розглядати як одну з реальних гарантій права на захист, а не як факультативний додаток до юридичної аргументації. Їх значення полягає в тому, що вони дозволяють поєднати криміналістичне мислення, судово-експертний аналіз і в окремих випадках поліграфологічне орієнтування в єдину систему професійного захисту. Подальший розвиток цієї сфери має ґрунтуватися на посиленні доступу сторони захисту до спеціалістів, стандартизації процедур, підвищенні методичної культури оцінки експертних висновків та обережному, науково виваженому використанні поліграфології. Лише за

таких умов право на захист набуватиме не формального, а реального змісту [1, ст. 13, 14, 20; 2, с. 160–165; 4, с. 58–66; 5, с. 191–194].

Список використаних джерел

Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Кулик М. Й., Терещенко Ю. В., Бондарчук А. С. Особливості використання захисником спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 80, ч. 2. С. 160–165.

Шепітько В. Ю. Криміналістичні та спеціальні знання: сутність, співвідношення, тенденції використання. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*. Київ : КНДІСЕ Мін'юсту України, 2019. С. 611–616.

Мотлях О. І. Спеціальні знання в поліграфології та їх особливості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (118). С. 58–66.

Маріна Ю. Деякі особливості застосування поліграфа у кримінальному провадженні в Україні та світі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4 (125). С. 191–194.

Ключові слова: право на захист, спеціальні знання, адвокат, судова експертиза, поліграфологія, криміналістика, докази, альтернативна версія.

Keywords: right to defense, special knowledge, lawyer, forensic examination, polygraphology, criminalistics, evidence, alternative version.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Гончаренко Вікторія Юріївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства

(кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ

Розслідування вбивств є одним із найбільш складних і відповідальних напрямів кримінального провадження, що обумовлено високим ступенем суспільної небезпеки таких злочинів, складністю встановлення їх обставин та необхідністю доведення вини конкретної особи. Особливість цієї категорії кримінальних правопорушень полягає у тому, що вони посягають на найвищу соціальну цінність – життя людини, що зумовлює підвищені вимоги до якості доказування та повноти досудового розслідування. У сучасних умовах ефективність розслідування значною мірою залежить від

використання спеціальних знань у різних галузях науки – криміналістики, судової медицини, психології, біології, техніки тощо. Саме завдяки таким знанням забезпечується можливість виявлення, фіксації, дослідження та оцінки доказів, що мають вирішальне значення для встановлення істини у справі.

У науковій літературі спеціальні знання визначаються як сукупність професійних знань, умінь і навичок, набутих у результаті спеціальної освіти та практичної діяльності, які використовуються у процесі доказування для вирішення завдань кримінального провадження. Зокрема, як зазначає М. Салтевський, спеціальні знання постійно вдосконалюються та забезпечують ефективне розкриття кримінальних правопорушень і судовий розгляд справ [3, с. 184]. Водночас, на думку Є. Лук'янчикова та Б. Лук'янчикова, зміст спеціальних знань доцільно розглядати через призму суб'єктів їх застосування та цілей використання, що визначає їх практичну спрямованість [4, с. 189]. Таким чином, спеціальні знання є невід'ємним елементом криміналістичної діяльності, оскільки дозволяють компенсувати обмеженість загальних знань слідчого та забезпечують належний рівень доказування.

Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні вбивств зумовлені специфікою механізму вчинення таких злочинів. Як підкреслюють В. Черепущак та Л. Гула, вбивства характеризуються складною обстановкою, відсутністю очевидців, значною кількістю можливих версій та специфічними слідами, що потребують спеціального дослідження [6, с. 151]. У зв'язку з цим ключового значення набуває формування криміналістичної характеристики злочину, яка включає спосіб його вчинення, обстановку, час і місце події, типові сліди, а також особу злочинця та потерпілого.

Використання спеціальних знань є особливо важливим під час проведення слідчих (розшукових) дій, серед яких провідне місце займають огляд місця події та огляд трупа. Відповідно до положень кримінального процесуального законодавства, під час таких дій здійснюється виявлення, фіксація та вилучення доказів. Згідно з нормами КПК України, огляд місця події спрямований на встановлення обставин кримінального правопорушення шляхом дослідження матеріальних слідів [7]. При цьому особливу увагу приділяють біологічним слідам, таким як кров, слина, інші виділення організму, а також мікрооб'єктам, які можуть бути непомітними без застосування спеціальних технічних засобів. Крім того, важливим є дослідження трупних явищ, зокрема трупного задубіння, трупних плям, процесів розкладу, що дозволяє встановити час настання смерті, переміщення тіла та інші важливі обставини.

Ключову роль у розслідуванні вбивств відіграють судово-медичні експертизи, які забезпечують науково обґрунтоване встановлення причин

смерті, характеру тілесних ушкоджень та механізму їх утворення. Відповідно до позиції сучасних вчених, зокрема Р. Степанюка, Ю. Гресь та, сучасні молекулярно-генетичні дослідження, що базуються на аналізі ДНК людини, є найбільш ефективним і надійним методом ідентифікації особи [5, с. 174–180; 9, с. 514]. Це дозволяє встановлювати причетність особи до злочину навіть за мінімальної кількості біологічного матеріалу. Окрім цього, застосовуються трасологічні експертизи, спрямовані на встановлення тотожності предметів або їх частин, що дозволяє пов’язати знаряддя злочину з конкретною особою [8].

Не менш важливим напрямом є використання спеціальних психологічних знань, які дозволяють дослідити внутрішню сторону злочину. Згідно з думкою О. Пчеліної, психологічні знання відіграють важливу роль у встановленні мотивів злочину, формуванні психологічного портрету злочинця та аналізі його поведінки [1, с. 366]. Вони також сприяють ефективному проведенню допитів та встановленню контакту зі свідками і потерпілими. При цьому, як підкреслює дослідниця, форми використання психологічних знань включають проведення судово-психологічної експертизи, залучення психолога як спеціаліста та надання консультативної допомоги слідчому [1, с. 367]. Додатково, як зазначають В. Марчак та Л. Шувальська, застосування психологічних знань дозволяє більш глибоко зрозуміти особливості психічної діяльності учасників кримінального провадження [2, с. 165].

Окрему специфіку має використання спеціальних знань при розслідуванні вбивств, вчинених з необережності. Як підкреслює І. Макогін, у таких випадках особливу роль відіграє встановлення причинно-наслідкового зв’язку між діями особи та наслідками, а також визначення умов, що сприяли настанню смерті. Спеціалісти залучаються для визначення меж огляду місця події, вибору технічних засобів, проведення вимірювань, виявлення мікрослідів та відбору зразків для подальших експертних досліджень. Крім того, використання спеціальних знань сприяє формуванню обґрунтованих слідчих версій та відтворенню механізму події. Разом із тим, практика свідчить про наявність певних проблем у використанні спеціальних знань. Зокрема, як зазначається у наукових дослідженнях, можливості судово-медичних експертиз використовуються не повною мірою, а слідчі нерідко припускаються помилок у формулюванні питань експертам [4, с. 127]. Це призводить до зниження ефективності доказування та втрати важливої інформації.

На мою думку, ключовою особливістю використання спеціальних знань при розслідуванні вбивств є їх комплексний та міждисциплінарний характер. Ефективне розслідування таких злочинів можливе лише за умови тісної взаємодії слідчого з експертами різних галузей знань. Водночас вважаю, що особливу увагу слід приділяти саме початковому етапу розслідування,

оскільки своєчасне залучення спеціалістів дозволяє максимально зберегти доказову інформацію. Крім того, необхідно активніше впроваджувати новітні технології, зокрема ДНК-аналіз та цифрову криміналістику, а також підвищувати рівень професійної підготовки слідчих у сфері використання спеціальних знань.

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що використання спеціальних знань є необхідною умовою ефективного розслідування вбивств. Воно забезпечує повноту, об'єктивність та неупередженість кримінального провадження, сприяє встановленню істини у справі та притягненню винних осіб до відповідальності.

Список використаних джерел

Пчеліна О. Використання спеціальних психологічних знань у кримінальному провадженні. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 7. С. 365–370.

Марчак В. Я., Шувальська Л. Р. Використання спеціальних психологічних знань суб'єктами судочинства. Юридична психологія та педагогіка. 2012. № 1. С. 164–173.

Салтевський М. В. Криміналістика : підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с.

Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Щодо поняття спеціальних знань та форм їх використання у кримінальному провадженні. Теорія і практика судової експертизи і криміналістики : збірник матеріалів. 2020. С. 187–192.

Степанюк Р. Л. Особливості призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 3. С. 174–180.

Черепущак В., Гула Л. Особливості планування досудового розслідування вбивств: теоретичні та прикладні аспекти. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2019. № 25. С. 149–155.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

Гресь Ю.О., Чумак С.П. Особливості ідентифікації людських останків, виявлених у ході огляду місць масових поховань. *Правові новели.* 2024. № 22. Т. 2. С. 86-92. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/22-2_2024/14.pdf

Гресь Ю.О., Янковська М.-А. Щодо перспективних напрямів розвитку криміналістичної ідентифікації особи. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. №1. С. 513-516. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2025/120.pdf

Ключові слова: розслідування вбивств, спеціальні знання, експертиза, судова медицина, психологічні знання, доказування.

Keywords: murder investigation, specialized knowledge, expertise, forensic medicine, psychological knowledge, evidence.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Гончарова Анастасія Сергіївна
здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

Домашнє насильство є складним соціально-правовим і криміналістичним явищем, яке посягає не лише на фізичну недоторканність особи, а й на її психологічну, економічну та сексуальну безпеку. Особливість цього виду кримінального правопорушення полягає в тому, що воно вчиняється у сфері близьких, сімейних або родинних відносин, де кривдник і потерпіла особа часто перебувають у спільному побутовому, емоційному чи матеріальному просторі. Саме це зумовлює підвищену латентність таких діянь, складність фіксації їх системного характеру та специфіку доказування. Відповідно до ст. 126-1 Кримінального кодексу України домашнє насильство полягає в умисному систематичному вчиненні фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя, колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває чи перебував у сімейних або близьких відносинах, якщо такі дії призводять до фізичних чи психологічних страждань, розладів здоров'я, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [1, ст. 126-1]. Саме ознаки систематичності, тривалого впливу та особливого характеру зв'язку між учасниками події визначають необхідність формування окремої криміналістичної методики розслідування таких злочинів [4, с. 1; 5, с. 329–332].

Актуальність теми зумовлена тим, що розслідування злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, не може здійснюватися за шаблонами, характерними для звичайних насильницьких правопорушень. У таких провадженнях вирішальне значення мають не лише окремі епізоди агресії, а й повторюваність протиправної поведінки, психологічна залежність потерпілої особи, наявність дітей-свідків, прихованість домашнього простору та складна динаміка стосунків між сторонами. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає організаційно-правові засади такої протидії та передбачає спеціальні заходи реагування, зокрема спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству та терміновий заборонний припис стосовно кривдника [3; 3, ст. 24, 25]. Для криміналістики це означає, що методика розслідування повинна

враховувати не тільки подію злочину, а й увесь попередній контекст стосунків, адміністративні матеріали, звернення по допомогу, застосовані обмежувальні заходи та інші джерела, які дозволяють довести системний характер насильства [3, ст. 24, 25; 4, с. 1; 5, с. 329–332].

У криміналістичному вимірі методика розслідування домашнього насильства ґрунтується на його криміналістичній характеристиці. Іщенко обґрунтовує, що така методика охоплює криміналістичну характеристику, особливості початку кримінального провадження, обставини, що підлягають з'ясуванню, типові слідчі ситуації на початковому та наступному етапах, слідчі версії, особливості проведення окремих слідчих дій і профілактичну діяльність слідчого [4, с. 1]. Водночас до змісту криміналістичної характеристики домашнього насильства віднесено спосіб учинення, обстановку, слідову картину, особу кривдника, особу потерпілої особи та кореляційні зв'язки між цими елементами [4, с. 1; 5, с. 329–332]. Саме завдяки такому підходу слідчий отримує не розрізнені орієнтири, а систему, яка дозволяє зрозуміти механізм злочину та правильно визначити першочергові напрями доказування.

Особливістю початкового етапу розслідування є необхідність невідкладного реагування. На відміну від багатьох інших правопорушень, у справах про домашнє насильство зволікання часто призводить не лише до втрати доказів, а й до повторного заподіяння шкоди потерпілій особі. Саме тому криміналістична методика вимагає першочергового встановлення актуальної слідчої ситуації: чи перебуває кривдник на місці події, чи є загроза повторного насильства, чи потребує потерпіла особа медичної допомоги, чи наявні діти або інші вразливі особи, які могли бути свідками події. Іщенко вказує, що на початковому етапі розслідування за необхідності можуть бути проведені огляд місця події, огляд предметів, допит потерпілого, свідків і підозрюваного, освідування потерпілого та підозрюваного, обшук, а також призначені судові експертизи [4, с. 117–118]. Отже, методика тут орієнтована на швидке документування обстановки, ушкоджень, пояснень і матеріальних носіїв інформації до того, як вони будуть змінені, знищені або витіснені психологічним тиском кривдника.

Доказування у таких провадженнях має комплексний характер. Важливими джерелами доказової інформації виступають не лише пояснення потерпілої особи, а й медична документація, виклики поліції, повідомлення на спеціальні лінії допомоги, термінові заборонні приписи, протоколи про адміністративні правопорушення, фото- та відеоматеріали, дані про попередні епізоди насильства, електронне листування, повідомлення у месенджерах, аудіозаписи, матеріали із соціальних служб та показання свідків [3, ст. 24, 25; 4, с. 59, 167; 5, с. 232]. Іщенко окремо підкреслює, що цифрові сліди домашнього насильства можуть міститися у мобільних телефонах, смартфонах, планшетах, ноутбуках, стаціонарних

комп’ютерах, а також у мережі Інтернет і на записах камер відеоспостереження [4, с. 59]. Це має принципове значення для методики, оскільки сучасне домашнє насильство нерідко включає не лише фізичні дії, а й цифровий контроль, переслідування, погрози, приниження, обмеження доступу до ресурсів або психологічний вплив через електронні комунікації.

Окреме місце у криміналістичній методиці посідає допит потерпілої особи. Його проведення вимагає особливої тактичної обережності, оскільки повторне відтворення травматичних подій може поглиблювати психологічну шкоду. КПК України встановлює загальні правила допиту, а також спеціальні правила щодо малолітніх та неповнолітніх осіб [2, ст. 224, 226]. У наукових джерелах наголошується на необхідності мінімізувати повторну травматизацію, зокрема під час роботи з дітьми, використовуючи адаптовані підходи й умови, що не провокують додатковий стрес [4, с. 136; 5, с. 317]. Такий підхід у криміналістичному сенсі означає, що тактика допиту повинна бути орієнтована не на формальне “отримання показань”, а на створення умов для безпечного, повного й послідовного повідомлення інформації. Це особливо важливо у випадках, коли потерпіла особа перебуває в емоційній залежності від кривдника, боїться наслідків звернення до правоохоронних органів або не схильна одразу розкривати всі обставини систематичного насильства [2, ст. 224, 226; 4, с. 136].

Не менш важливою складовою методики є використання спеціальних знань. У справах про домашнє насильство судово-медичні та судово-психологічні експертизи нерідко мають вирішальне значення для встановлення наслідків злочину. Романцова та співавтори звертають увагу на потребу коректного проведення судово-медичних експертиз потерпілих із дотриманням морально-етичних вимог і належного опитування [5, с. 232]. Іщенко доводить, що у кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства доцільно надавати перевагу судово-психологічним експертизам для встановлення наслідків психологічного насильства і причинного зв’язку між протиправними діями та їх впливом на потерпілих, а за потреби збирати медичну документацію, матеріали провадження і показання свідків як джерела інформації для експертного дослідження [4, с. 167, 207]. Це свідчить, що криміналістична методика в цій категорії справ повинна враховувати не лише видимі тілесні ушкодження, а й тривалі психологічні наслідки, які часто є центральною ознакою системного насильства.

Отже, криміналістична методика розслідування злочинів, пов’язаних із домашнім насильством, має поєднувати криміналістичні, процесуальні, психологічні та віктимологічні підходи. Її ефективність залежить від своєчасного реагування, належного документування обстановки події, коректного допиту потерпілих, збору медичних і цифрових доказів, використання спеціальних знань та врахування системного характеру насильства. Саме за такої комплексної моделі можливо не лише належно

зафіксувати окремий епізод, а й довести кримінально значущу повторюваність поведінки кривдника та забезпечити ефективний захист постраждалої особи [1, ст. 126-1; 2, ст. 84, 224, 226; 3, ст. 24, 25; 4, с. 117–118, 207; 5, с. 232, 317].

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис. … д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2021. С. 59, 117–118, 136, 167, 207.

Романцова С., Устрицька Н., Гловюк І. та ін**.** Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства : навч. посіб. / за ред. І. Гловюк, Н. Лащук, С. Романцової. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 232, 317.

Ключові слова: домашнє насильство, методика розслідування, потерпілий, доказування, експертиза.

Keywords: domestic violence, investigation methodology, victim, proof, examination.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чіпко Н.В.

Горбачова Ангєліна Андріївна

здобувачка 2-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕЖОВИЙ РОЗЛАД ОСОБИСТОСТІ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕНОЇ ВРАЗЛИВОСТІ ДО ВІКТИМІЗАЦІ

Межовий розлад особистості (МРО) є одним із найбільш складних для клінічного розуміння психічних розладів, що поєднує емоційну нестабільність, імпульсивність, порушення ідентичності та труднощі у міжособистісних взаємодіях. У сучасній психології все частіше увага зміщується з опису симптомів до аналізу соціального функціонування таких осіб, зокрема їхньої вразливості до віктимізації. Це пов’язано з тим, що клінічні та емпіричні дослідження демонструють: особи з межовим розладом значно частіше стають жертвами насильства, ніж загальна вибірка.

Віктимізація у цьому контексті розглядається як неодноразове потрапляння в ситуації насильства або експлуатації, що може мати як зовнішній, так і внутрішньо-психологічний характер. Згідно з дослідженням,

особи з ознаками МРО мають підвищений довічний ризик стати жертвами міжособистісного насильства, включаючи як фізичні, так і кримінальні правопорушення. Це свідчить про системний характер їхньої вразливості, який не обмежується окремими життєвими ситуаціями. [1, С. 13-14]

Одним із ключових механізмів, що пояснюють цю тенденцію, є порушення емоційної регуляції. Особи з МРО характеризуються високою чутливістю до відкидання, інтенсивними афективними реакціями та труднощами у стабілізації емоційного стану. У міжособистісних відносинах це може проявлятися як страх втрати, емоційна залежність або крайні реакції на конфлікт. У результаті такі люди можуть залишатися у деструктивних або насильницьких стосунках значно довше, ніж інші.

Особливо виражено це проявляється у романтичній сфері. Дослідження показало, що риси межової патології пов’язані з підвищеним ризиком віктимізації у стосунках, зокрема психологічного та фізичного насильствая. При цьому зв’язок має двосторонній характер: не лише симптоми МРО підвищують ризик віктимізації, але й сам досвід насильства може посилювати прояви розладу. [2, С. 132-142; 5, С. 95-106]

Ще одним важливим фактором є ранній травматичний досвід. Багато досліджень показують, що значна частина осіб із межовим розладом переживала у дитинстві емоційне, фізичне або сексуальне насильство. Наприклад, у клінічних вибірках описано високий рівень поєднання МРО із досвідом дитячої травматизації, що впливає на подальше формування особистості та моделей поведінки. [3, С. 18-20] Це створює основу для повторної віктимізації у дорослому віці, оскільки ранні травматичні патерни можуть відтворюватися у нових міжособистісних відносинах.

Окрім індивідуально-психологічних факторів, важливу роль відіграє соціальне середовище. Особи з МРО часто стикаються зі стигматизацією, нерозумінням та відторгненням з боку оточення. Це може призводити до соціальної ізоляції або, навпаки, до залучення в дисфункційні соціальні групи. У таких умовах підвищується ризик як прямої віктимізації, так і залучення в ситуації конфлікту або насильства. Дослідження у пенітенціарних вибірках також показують, що особи з МРО частіше стикаються з міжособистісними конфліктами та психологічною агресією, що підтверджує їхню загальну соціальну вразливість. [4, С. 15-21]

Окремо слід зазначити феномен повторної віктимізації, який є характерним для цієї групи. Він полягає у тому, що особа неодноразово потрапляє у схожі травматичні ситуації. Це не означає “схильність бути жертвою” як рису характеру, а радше відображає складну взаємодію травматичного досвіду, емоційної дисрегуляції та міжособистісних патернів. У межах клінічної психології цей феномен часто розглядається через призму теорії прив’язаності та травми.

Таким чином, межовий розлад особистості можна розглядати як значущий фактор підвищеної вразливості до віктимізації, однак важливо підкреслити, що сам по собі діагноз не є прямою причиною потрапляння в ситуації насильства або експлуатації. Більш коректно говорити про комплексну взаємодію індивідуально-психологічних особливостей, раннього травматичного досвіду та соціального середовища, у якому перебуває людина. Саме ця взаємодія формує специфічні патерни міжособистісного функціонування, які можуть підвищувати ризик повторної віктимізації. Зокрема, емоційна дисрегуляція, підвищена чутливість до відкидання, імпульсивність та нестабільність самооцінки можуть впливати на здатність особи оцінювати безпечність міжособистісних ситуацій, встановлювати здорові психологічні межі та своєчасно виходити з потенційно небезпечних або деструктивних відносин. Водночас соціальні фактори, такі як стигматизація, відсутність підтримуючого оточення або перебування в дисфункційних соціальних зв'язках, можуть додатково посилювати цю вразливість. З цього випливає, що підтримуюче соціальне середовище, доступ до психотерапевтичної допомоги та формування стабільних, безпечних міжособистісних стосунків відіграють ключову роль у зниженні ризику віктимізації. Психотерапевтична робота, спрямована на розвиток навичок емоційної регуляції, усвідомлення власних меж та підвищення стійкості до стресу, дозволяє значно зменшити ймовірність повторного потрапляння у травматичні ситуації та покращити якість соціального функціонування. Отже, дослідження взаємозв'язку між межовим розладом особистості та віктимізацією має суттєве практичне значення для сучасної клінічної психології. Воно дозволяє не лише більш глибоко зрозуміти механізми формування вразливості, але й розробляти ефективні профілактичні та терапевтичні стратегії, спрямовані на зменшення ризику повторної травматизації, покращення міжособистісного функціонування та соціальної адаптації осіб із цим розладом.

Список використаних джерел

Cavelti, M., Thompson, K., Betts, J., Fowler, C., Luebbers, S., Cottton, S. M., & Chanen, A. (2022). Young People With Borderline Personality Disorder Have an Increased Lifetime Risk of Being the Victim of Interpersonal Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, *37*(13-14), NP10642-NP10660.

Vanwoerden, S., Leavitt, J., Gallagher, M. W., Temple, J. R., & Sharp, C. (2019). Dating violence victimization and borderline personality pathology: Temporal associations from late adolescence to early adulthood. Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 10(2), P. 132–142.

McFetridge MA, Milner R, Gavin V, Levita L. Borderline personality disorder: patterns of self-harm, reported childhood trauma and clinical outcome. BJPsych Open. 2015 Jul 10;1(1):18-20. doi: 10.1192/bjpo.bp.115.000117.

Moore KE, Gobin RL, McCauley HL, Kao CW, Anthony SM, Kubiak S, Zlotnick C, Johnson JE. The relation of borderline personality disorder to aggression, victimization, and institutional misconduct among prisoners. Compr Psychiatry. 2018 Jul;84:15-21. doi: 10.1016/j.comppsych.2018.03.007.

Jackson MA, Sippel LM, Mota N, Whalen D, Schumacher JA. Borderline personality disorder and related constructs as risk factors for intimate partner violence perpetration. Aggress Violent Behav. 2015 Sep-Oct;24:95-106. doi: 10.1016/j.avb.2015.04.015. Epub 2015 May 2.

Ключові слова: межовий розлад особистості, віктимізація, повторна віктимізація, емоційна дисрегуляція, міжособистісні відносини, насильство, аб'юзивні стосунки, травматичний досвід, соціальна вразливість, стигматизація, психічна травма.

Keywords: borderline personality disorder, victimization, revictimization, emotional dysregulation, interpersonal relationships, violence, abusive relationships, trauma, social vulnerability, stigma, psychological trauma.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Гордієнко Лілія Богданівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОБСТАНОВКА МІСЦЯ ПОДІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЗЛОЧИНЦЯ

Огляд місця події є одним з найважливіших слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, оскільки дозволяє безпосередньо сприймати матеріальну обстановку події злочину, виявляти, фіксувати та вилучати сліди і речові докази, а також отримувати орієнтуючу інформацію для висування слідчих версій [1 с.407]. Відповідно до ч. 1 ст. 237 КПК України, метою огляду є виявлення та фіксація відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення [2]. Серед усіх елементів, що підлягають дослідженню на місці події, особливе місце займає його матеріальна обстановка – сукупність предметів, об'єктів, слідів, їх розташування та взаємозв'язки, що склалися у зв'язку з вчиненим злочином. Обстановка місця події є потужним джерелом інформації не лише про механізм злочину, але й безпосередньо про особу злочинця.

У криміналістиці усталеним є положення, що матеріальна обстановка місця події закономірно пов'язана з усіма іншими елементами криміналістичної характеристики злочину – особою злочинця, особою потерпілого, способом вчинення злочину та його приховування. Крижановський А.С. та Гладинюк Т.І. підкреслюють, що криміналістична діагностика як метод пізнання прихованих обставин злочину починається з первинної фіксації місця події та формулювання на цій основі конкуруючих

версій. При цьому один відбиток пальця лише підтверджує присутність особи на місці події, однак у комбінації з розташуванням предметів, траєкторією рухів або цифровими слідами він формує комплексну картину події, у тому числі дозволяє реконструювати послідовність дій та характеристики злочинця [3, с. 183].

Обстановка місця події надає слідчому кілька взаємопов'язаних груп інформації про злочинця. По-перше, фізичні сліди – сліди рук, взуття, транспортних засобів, мікрочастинки волокон, біологічні матеріали – дозволяють встановити або звузити коло осіб, причетних до злочину, визначити антропометричні характеристики та статеві ознаки злочинця. По-друге, обраний спосіб вчинення злочину та застосовані знаряддя відображають рівень підготовки, фізичну силу, певні навички та досвід злочинця. По-третє, характер приховування слідів злочину – інсценування нещасного випадку, самогубства або пограбування, знищення слідів – свідчить про ступінь передбачливості та злочинну досвідченість особи. По-четверте, вибір місця, часу та жертви злочину може вказувати на знайомство злочинця з місцевістю та потерпілим.

Ісагова Н.М. у дослідженні початкового етапу розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, встановлює, що у переважній більшості випадків місце вчинення злочину збігається з місцем виявлення трупа жертви і є джерелом значної кількості слідів, що свідчать про механізм вчиненого злочину, використані знаряддя, попередні стосунки підозрюваного і жертви тощо. Важливими для аналізу обстановки місця події є освітленість, його віддаленість від будинків, де могли бути очевидці, наявність технічних засобів відеоспостереження та ін. [4, с. 229]. При цьому авторка наголошує на необхідності дотримання принципів повноти, об'єктивності та своєчасності огляду місця події, що дозволяє слідчому змоделювати дії злочинця та співзіставити виявлені сліди на місці виявлення трупа зі слідами на тілі жертви. У деяких випадках місць події може бути кілька (резонансне вбивство Оксани Макар у 2012 р.), що вимагає їх системного аналізу.

Ісагова Н.М. також доводить, що при розслідуванні вбивств, вчинених у умовах неочевидності, коли особа злочинця невідома або відомості про неї є обмеженими, огляд місця події набуває особливого значення. У таких ситуаціях саме обстановка місця події є основним первинним джерелом відомостей про злочинця: за характером слідів, їх просторовим розташуванням та особливостями способу вчинення злочину слідчий висуває версії щодо особи, причетної до злочину. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств безпосередньо визначаються рівнем поінформованості про злочинця: ситуація очевидності (злочинець відомий або затриманий) та ситуація неочевидності (установчі дані про злочинця відсутні або вкрай обмежені) [5, с. 284]. Саме в умовах

неочевидності обстановка місця події стає вирішальним джерелом інформації для подальшого розшуку злочинця.

Кунтій А.І. у дослідженні криміналістичної характеристики самовільного залишення поля бою встановлює кореляційний зв'язок між елементами «особа злочинця – обстановка – спосіб вчинення злочину», доводячи, що обстановка як елемент криміналістичної характеристики злочину включає час, місце та обставини вчинення правопорушення, а також причини та умови, що цьому сприяли. Ця структурна закономірність є універсальною і застосовується при аналізі обстановки місця події в різних категоріях злочинів: встановлення обстановки дозволяє зробити зворотний висновок – про характеристики особи, яка могла вчинити злочин у таких умовах [6].

Крижановський А.С. та Гладинюк Т.І. звертають особливу увагу на проблему маніпуляцій злочинця з обстановкою місця події – навмисного розсіювання доказів, інсценування обстановки, знищення слідів. Злочинці застосовують різноманітні засоби для дезорієнтації слідства: виготовлення фальшивих алібі, навмисне розсіювання доказів у просторі, використання чужих предметів для вчинення злочину. Протидія таким тактикам досягається шляхом комплексного застосування криміналістичної діагностики – поєднання трасологічних, дактилоскопічних, судово-медичних та цифрових методів. При цьому своєчасна та якісна фіксація обстановки місця події є критично важливою, оскільки затримка може призвести до незворотної втрати слідів [3, с. 185].

Таким чином, обстановка місця події як джерело інформації про злочинця є ключовим інструментом криміналістичного пізнання. Вона дозволяє встановлювати фізичні характеристики злочинця, реконструювати механізм та послідовність його дій, визначати рівень його підготовки та відносини з потерпілим. Ефективне використання цього джерела потребує: дотримання принципів повноти та об'єктивності огляду; системного аналізу всіх елементів обстановки у їх взаємозв'язку; застосування криміналістичної діагностики як комплексного методу; залучення спеціалістів різного профілю; оперативного призначення судових експертиз на підставі виявлених слідів.

Список використаних джерел

Гресь Ю.О. Місце події як джерело інформації про особу злочинця. *Правове життя сучасної України*: у 2 т.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.)/відп. ред. ГО Ульянова. Одеса: ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 407-409.

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Крижановський А.С., Гладинюк Т.І. Криміналістична діагностика як метод пізнання прихованих обставин злочину. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Том 3, № 6. С. 181–187. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.27

Ісагова Н.М. Окремі елементи події кримінального правопорушення, що підлягають з'ясуванню на початковому етапі розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Том 3, № 83. С. 226–232. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.35

Ісагова Н.М. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, та алгоритм їх вирішення. Вісник кримінального судочинства. 2023. № 3-4. С. 280–292. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/280-292

Кунтій А.І. Криміналістична характеристика самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Том 3, № 3. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.16

Ключові слова: обстановка місця події, огляд місця події, джерело інформації, особа злочинця, криміналістична діагностика, сліди злочину, слідча ситуація, криміналістична характеристика.

Keywords: crime scene situation, crime scene examination, source of information, identity of the offender, criminalistic diagnostics, crime traces, investigative situation, forensic characteristics.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Горлачук Єгор Віталійович

здобувач 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АЛКОГОЛЬ ТА НАРКОТИЧНІ РЕЧОВИНИ У СУДОВО-МЕДИЧНІЙ ТА ПСИХІАТРИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Алкоголь та наркотичні речовини займають особливе місце у судово-медичній та психіатричній практиці, оскільки їх вживання безпосередньо впливає на кримінально-правову оцінку поведінки особи та доказову базу у кримінальних провадженнях. Стаття 21 Кримінального кодексу України [1] встановлює ключове правило: особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, підлягає кримінальній відповідальності. Водночас ст. 67 КК [1] визнає вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння обтяжуючою обставиною (з урахуванням суддівського розсуду). Стаття 242 КПК України [2] визначає підстави для призначення судово-психіатричної та судово-медичної експертиз, а ст. 509 КПК [2] регулює застосування примусових заходів медичного характеру до осіб із психічними

розладами, що суттєво актуально для осіб із наркотичною або алкогольною залежністю. Закон України «Про психіатричну допомогу» [3] регламентує порядок проведення судово-психіатричних експертиз, у тому числі щодо осіб із розладами, зумовленими вживанням психоактивних речовин.

Судово-медична діагностика алкогольного та наркотичного сп'яніння є першочерговим завданням в межах відповідних кримінальних проваджень. При живих особах вона передбачає клінічне обстеження (ступінь порушення координації рухів, зміни мовлення, реакція зіниць) та лабораторне визначення концентрації алкоголю або наркотичних речовин у крові, сечі та видихуваному повітрі. Клінічна динаміка алкогольного сп'яніння охоплює три ступені, що корелюють із вмістом етанолу в крові: легкий (до 1,5 ‰), середній (1,5–2,5 ‰) та тяжкий (до 6 ‰). При посмертній судово-медичній експертизі особливе значення має встановлення причинно-наслідкового зв'язку між інтоксикацією і настанням смерті: у практиці судово-медичних експертів фіксуються труднощі при прикордонних концентраціях алкоголю в крові трупа за наявності супутніх патологій, тяжкість яких могла посилюватись внаслідок інтоксикації. Наркотичне сп'яніння діагностується шляхом судово-хімічного аналізу, за якого в крові виявляють наркотичні речовини, а клінічна картина суттєво відрізняється від алкогольного: підвищений тонус, розширення зіниць, підвищення артеріального тиску, збудження, що необхідно диференціювати для правильної кваліфікації діяння.

Центральним питанням судово-психіатричної практики щодо осіб, які вчинили правопорушення під впливом алкоголю чи наркотиків, є розмежування звичайного (фізіологічного) сп'яніння та патологічного. Звичайне алкогольне сп'яніння не виключає осудності – у особи зберігається здатність усвідомлювати свої дії. Натомість патологічне сп'яніння, алкогольний галюциноз та алкогольний делірій є підставами для визнання особи неосудною, якщо вони мали місце під час вчинення правопорушення. Гора І. В., Колесник В. А. та Попович І. І. [4, с. 228] підкреслюють, що криміналістичне забезпечення протидії наркобізнесу потребує комплексного застосування судових експертиз – судово-медичної, судово-психіатричної та криміналістичної, – оскільки синтетичні наркотики, що становлять домінуючу частку сучасного нелегального ринку, можуть спричиняти гострі психотичні стани, що ускладнюють оцінку осудності. Стрижневим критерієм розмежування є встановлення характеру та ступеня порушення свідомості у сп'янілого під час вчинення правопорушення.

Окремим аспектом судово-медичної та психіатричної практики щодо алкоголю і наркотичних речовин є залучення спеціальних психологічних знань. Євсюков О. Ф. [5, с. 88] обґрунтовує, що судово-психологічна експертиза виступає структурним складником системи судових експертиз і спирається на власну методологію, яка інтегрує методи психіатрії та

криміналістики. Її особлива роль виявляється у випадках, коли необхідно встановити психічний стан особи у момент вчинення правопорушення: чи перебувала особа у стані фізіологічного сп'яніння або в патологічному стані (гострому наркотичному психозі, патологічному афекті), що є питанням осудності чи неосудності; чи є ознаки алкогольної або наркотичної залежності, що може бути підставою для застосування примусового лікування (ст. 509 КПК). Водночас відсутність алкоголізму або наркоманії серед підстав для обов'язкового призначення психіатричної експертизи за ст. 242 КПК є системною прогалиною, що потребує законодавчого вирішення.

Узагальнення судово-медичної та психіатричної практики у справах, пов'язаних із алкоголем і наркотичними речовинами, виявляє декілька ключових проблем. По-перше, встановлення точного моменту вживання алкоголю та визначення ступеня сп'яніння на момент вчинення злочину ускладнюється якщо медичний огляд проводився з запізненням: ВС України у постанові від 20.09.2022 (справа №711/2189/21) встановив, що недолучення копії сертифіката відповідності технічного засобу вимірювання не тягне визнання акту медогляду недопустимим доказом, але є процесуальним ризиком. По-друге, поширена помилка слідства – прирівнювання алкоголізму та наркоманії до підстав для обов'язкової психіатричної експертизи за ст. 242 КПК – є процесуальним порушенням, оскільки самі по собі ці стани не свідчать про осудність. По-третє, стрімкий розвиток ринку синтетичних наркотиків і нових психоактивних речовин формує новий виклик для судових експертів: нові аналоги постійно змінюються і не завжди охоплені стандартними методиками хімічного аналізу. Вирішення цих проблем потребує вдосконалення нормативного регулювання обов'язкового проведення комплексних судових медико-психіатричних експертиз у провадженнях за участі осіб із залежністю від психоактивних речовин.

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text

Гора І. В., Колесник В. А., Попович І. І. Окремі питання криміналістичного забезпечення протидії незаконному

наркобізнесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. № 88. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/05/36-2.pdf.

Євсюков О. Ф. Використання спеціальних психологічних знань у кримінальних провадженнях. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 1. С. 87–91. DOI: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-90-87-91.

Ключові слова: алкогольне сп'яніння, наркотичне сп'яніння, судово-медична експертиза, судово-психіатрична експертиза, осудність, неосудність, патологічне сп'яніння, алкогольна залежність, наркотична залежність, психоактивні речовини, синтетичні наркотики, примусове лікування, спеціальні знання, кримінальне провадження, ст. 21 КК України.

Keywords: alcoholic intoxication, drug intoxication, forensic medical examination, forensic psychiatric examination, criminal responsibility, insanity, pathological intoxication, alcohol dependence, drug dependence, psychoactive substances, synthetic drugs, compulsory treatment, special knowledge, criminal proceedings, Art. 21 of the Criminal Code of Ukraine.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Гортолум Анна Василівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ПОРТРЕТ НЕВІДОМОГО ЗЛОЧИНЦЯ

Криміналістичний портрет невідомого злочинця слід розуміти як систему ймовірнісних відомостей про особу правопорушника, що формується на основі аналізу способу вчинення кримінального правопорушення, слідової картини, поведінки на місці події, особливостей вибору жертви, мотивів і способів приховування слідів. Пошук такої інформації спрямований не лише на загальне уявлення про злочинця, а й на визначення напряму його розшуку, кола можливих осіб та тактики подальших слідчих дій [0].

Центральне значення у структурі криміналістичного портрета мають не ізольовані риси особи, а зв’язки між особою злочинця та іншими елементами криміналістичної характеристики: способом підготовки, вчинення і приховування злочину, предметом посягання, типовими матеріальними та ідеальними слідами. Саме тому особа злочинця розглядається як своєрідна «об’єднуюча ланка», через яку можна реконструювати механізм події та прогнозувати подальшу поведінку невстановленого правопорушника.

У зміст криміналістичного портрета доцільно включати соціально-демографічні, морально-психологічні, поведінкові та біопсихологічні характеристики. Узагальнене поняття особи злочинця є надто абстрактним, якщо не наповнити його конкретними ознаками: віком, статтю, рівнем соціальної адаптації, психологічними рисами, емоційною стабільністю,

агресивністю, інтелектуальними характеристиками, ціннісними орієнтаціями та мотивами [0].

Для побудови портрета невідомого злочинця особливо важливим є аналіз «почерку» злочину. Ознаками, що мають діагностичне значення, є рівень організованості або імпульсивності дій, повторюваність певних прийомів, характер заподіяної шкоди, вибір часу і місця, обережність у поводженні зі слідами, а також особливості контакту з потерпілим [0]. Такі дані дають змогу робити обґрунтовані висновки про досвід, психологічний стан, професійні навички та можливі мотиви правопорушника.

Важливо враховувати, що криміналістичний портрет невідомого злочинця завжди має імовірнісний характер і не може розглядатися як безумовний доказ у кримінальному провадженні. Його практична цінність полягає в іншому: він допомагає систематизувати наявну інформацію, логічно поєднати окремі сліди та факти, а також сформувати обґрунтовані слідчі версії. Саме тому криміналістичний портрет є ефективним інструментом аналітичної роботи слідчого та оперативних підрозділів, особливо на початковому етапі розслідування, коли обсяг встановлених даних ще є обмеженим.

Крім того, побудова криміналістичного портрета невідомого злочинця має здійснюватися з урахуванням конкретної категорії кримінального правопорушення, оскільки для насильницьких, корисливих, організованих, воєнних чи кіберзлочинів характерні різні поведінкові моделі та різний набір інформативних ознак. Це свідчить про те, що універсального шаблону криміналістичного портрета не існує: його зміст завжди залежить від механізму злочину, обстановки вчинення, способу підготовки та приховування, а також від особливостей взаємодії злочинця з потерпілим і середовищем.

Особливої актуальності тема криміналістичного портрета набуває в умовах цифровізації злочинності. У новітніх українських публікаціях наголошується, що сучасний злочинець дедалі частіше є технічно підготовленою, освіченою особою без вираженого кримінального минулого, яка використовує засоби анонімізації, шифрування, VPN, TOR та криптовалюти. Це означає, що традиційний криміналістичний портрет має доповнюватися аналізом цифрових слідів, онлайн-комунікації, мовленнєвих патернів, поведінки у мережі та інших ознак цифрової активності [0].

Отже, криміналістичний портрет невідомого злочинця є не описовою, а пошуково-аналітичною моделлю, яка допомагає слідству висувати версії, звужувати коло перевірюваних осіб, обирати ефективні тактичні прийоми й підвищувати результативність розкриття кримінальних правопорушень. У сучасних умовах його ефективність залежить від поєднання класичних криміналістичних підходів із новими інструментами аналізу цифрового середовища та поведінкових патернів.

Список використаних джерел

Дрозд В.Ю. Характеристика особи правопорушника – працівника правоохоронного органу, що вчинив корупційне кримінальне правопорушення. *Приватне та публічне право.* 2025. № 1. С. 93-99

Методологічні засади криміналістики: традиції та новації : зб. матеріалів Криміналістичних читань, присвяч. пам'яті акад. В. О. Коновалової, м. Харків, 28 берез. 2025 р. / [редкол.: А. П. Гетьман, В. М. Шевчук, Є. Є. Демидова та ін.] ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. криміналістики ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2025. 276 с.

Перепелиця С.І. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики колаборaційних злочинів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 05. Ч.3. С. 221-228

Україна та ЄС: адаптація кримінального та кримінального процесуального законодавства: матеріали круглого столу (23 травня 2025 року) / Н.Р. Лащук, Л.П. Брич. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. 290 с.

Ключові слова: криміналістичний портрет, невідомий злочинець, профілювання, слідова картина, поведінка злочинця, спосіб вчинення злочину, слідчі версії, психологічні характеристики, цифрові сліди, криміналістичний аналіз.

Keywords: forensic profile, unknown offender, profiling, trace evidence, offender behavior, modus operandi, investigative hypotheses, psychological characteristics, digital traces, forensic analysis.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Губанова Марія Михайлівна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРИРОДА ШТУЧНО ЗМІНЕНОЇ СЛІДОВОЇ ОБСТАНОВКИ ПРИ ІНСЦЕНУВАННІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

У сучасній криміналістиці штучно змінена слідова обстановка при інсценуванні правопорушення становить одну з найбільш складних форм протидії встановленню істини у кримінальному провадженні. Її суспільна небезпечність полягає не лише в приховуванні окремих слідів, а у свідомому конструюванні такої картини події, яка повинна створити в органу досудового розслідування уявлення про інший механізм діяння, іншу причину події, іншу роль учасників або навіть про відсутність кримінального характеру того, що сталося. Саме тому проблема інсценування не зводиться до факту зміни місця події, а охоплює цілий комплекс питань,

пов’язаних із закономірностями слідоутворення, негативними обставинами, співвідношенням реальної та штучно створеної картини, а також методами її викриття [1, с. 182–184; 2, с. 117–118].

Криміналістична природа штучно зміненої слідової обстановки виявляється передусім у тому, що будь-яка подія правопорушення об’єктивно залишає певну систему слідів, пов’язаних між собою причинно-наслідковими, просторовими, часовими та функціональними зв’язками. Реальна слідова картина формується відповідно до механізму дії, властивостей знарядь, поведінки учасників, особливостей середовища та інших чинників. На відміну від цього, інсценування є результатом не природного розвитку події, а вторинного втручання в уже сформовану або частково сформовану обстановку. Воно спрямоване на деформацію інформаційного змісту місця події, коли окремі сліди знищуються, маскуються, переміщуються, доповнюються штучними елементами або інтерпретаційно підкріплюються неправдивою поведінкою зацікавлених осіб [2, с. 118–119; 3, с. 111–118].

У науковій літературі інсценування обґрунтовано розглядається як один із найскладніших способів приховування кримінального правопорушення. Його особливість полягає в тому, що злочинець намагається не просто усунути окремі викривальні обставини, а замінити реальну подію її удаваним аналогом. Саме тому штучно змінена слідова обстановка є не випадковим безладом, а, навпаки, продуманою моделлю, що повинна створити враження логічності та правдоподібності. У таких випадках особа, яка інсценує подію, виходить із власного уявлення про те, якою має виглядати смерть від нещасного випадку, самогубство, крадіжка, напад, пожежа чи інша подія. Однак це уявлення майже завжди є неповним, фрагментарним і не враховує всі закономірності механізму слідоутворення, що й породжує суперечності, доступні для криміналістичного виявлення [2, с. 118–123; 4, с. 263–266].

Власне криміналістична сутність штучно зміненої слідової обстановки полягає у конфлікті між двома інформаційними системами. Перша відображає реальну подію, навіть якщо окремі її сліди частково знищено. Друга є наслідком навмисного конструювання нової картини, покликаної підмінити реальний механізм події удаваним. Саме на цьому ґрунтується виникнення негативних обставин, які є основним індикатором інсценування. Негативні обставини виявляються як відсутність того, що за звичайного перебігу події мало б існувати, наявність того, чого не повинно бути, або невідповідність характеру виявлених слідів обстановці, яка зовні демонструється як правдоподібна [1, с. 183–184; 3, с. 118–120].

Науково важливо, що негативні обставини не завжди існують лише у формі очевидних розбіжностей. Вони можуть бути прихованими, виявлятися лише після зіставлення різних елементів обстановки або після спеціального

дослідження. У цьому значенні штучно змінена слідова обстановка є складною інформаційною конструкцією, де одна частина даних спрямована на підтвердження неправдивої версії, тоді як інша – ненавмисно зберігає сліди реальної події. Саме тому інсценування рідко викривається одним яскравим доказом. Значно частіше воно розпізнається завдяки сукупності взаємопов'язаних суперечностей, які порушують логіку розвитку події та не вкладаються у природний механізм її виникнення [1, с. 183–185; 2, с. 118–121].

Штучна зміна слідової обстановки може виявлятися у різних формах. По-перше, це зміна розташування предметів, тіла потерпілого, знарядь або інших об'єктів з метою створення потрібної просторової картини. По-друге, це знищення чи маскування слідів, які безпосередньо вказують на справжній механізм події. По-третє, це внесення нових, штучно створених слідів, котрі повинні підтвердити бажану версію. По-четверте, це супровідна поведінка зацікавлених осіб, яка покликана підсилити правдоподібність інсценованої моделі. Усі ці форми можуть існувати як окремо, так і в сукупності, утворюючи багаторівневу систему дезінформації [2, с. 118–123; 4, с. 263–266].

Особливе значення для розуміння криміналістичної природи штучно зміненої слідової обстановки має огляд місця події. Саме під час огляду стає можливим зафіксувати не лише окремі предмети або пошкодження, а й їх взаємозв'язок, послідовність розташування, ознаки переміщення, порушення первинного стану та інші параметри, які у подальшому дозволяють реконструювати механізм події. У цьому контексті місце події виступає як цілісний інформаційний комплекс, а не просто сукупність розрізнених об'єктів. Якщо огляд проведено поверхово або із запізненням, штучно змінена слідова обстановка може бути сприйнята як природна, що істотно підвищує ризик слідчої помилки [2, с. 118–119; 5, с. 144–146].

Саме тому у справах з ознаками інсценування вирішального значення набуває участь спеціаліста-криміналіста. Його функція полягає не тільки у виявленні та вилученні слідів, а й у професійному аналізі обстановки, визначенні меж огляду, виборі способів фіксації, запобіганні втраті доказової інформації та попередньому тлумаченні механізму слідоутворення. Важливо, що спеціаліст уже на початковому етапі може звернути увагу на зміни у первинній обстановці, ознаки переміщення об'єктів, локалізацію слідів, що не відповідає заявленій події, а також на потребу залучення інших фахівців – судового медика, баліста, біолога чи експерта з цифрових даних [2, с. 117–123; 5, с. 144–146].

Практика показує, що особливо виразно криміналістична природа штучно зміненої слідової обстановки виявляється у справах про приховані вбивства, замасковані під самогубство, нещасний випадок чи природну смерть. У таких випадках злочинець прагне не лише приховати факт

насильницького характеру смерті, а й імітувати зовнішні ознаки іншої події. Так, при інсценуванні самогубства шляхом повішення аналізуються петля, странгуляційна борозна, сліди на шиї, положення трупних плям, ознаки боротьби, сліди підтягання тіла, відповідність підставки та загальної обстановки нібито самоповішанню. При інсценуванні самогубства із застосуванням вогнепальної зброї досліджується розташування зброї, наявність продуктів пострілу, фізична можливість самозаподіяння ушкодження, відповідність кулі конкретній зброї та інші деталі, які дозволяють відмежувати штучну модель від справжнього механізму події [6, с. 249–251].

Науково-практичне значення має те, що штучно змінена слідова обстановка не завжди означає повне фальсифікування місця події. Часто злочинець використовує лише часткове втручання: прибирає окремі предмети, змінює положення тіла, стирає вибрані сліди, підкладає знаряддя, створює окремі пошкодження або доповнює картину неправдивими поясненнями. Це ускладнює розпізнавання інсценування, оскільки зовнішньо обстановка може виглядати майже природною. Саме тому криміналістичне дослідження повинно бути спрямоване не тільки на пошук явних ознак фальсифікації, а й на виявлення порушень причинно-наслідкової логіки, які стають помітними лише при системному аналізі [1, с. 183–185; 3, с. 120–122].

Штучно змінена слідова обстановка має також важливий процесуальний вимір. Якщо слідчий передчасно сприймає інсценовану картину як справжню, це впливає на побудову початкових версій, послідовність слідчих дій, перелік об’єктів для експертизи та зміст запитань до експерта. У подальшому така помилка може набути системного характеру й вплинути на всю архітектуру доказування. Отже, криміналістична природа інсценування виявляється не лише в наявності штучних слідів, а й у здатності цих слідів деформувати весь процес пізнання події. Саме тому методика виявлення інсценування повинна включати обов’язкову перевірку альтернативних версій, критичне ставлення до зовнішньо очевидної картини та зіставлення всіх даних між собою [2, с. 118–123; 3, с. 121–122].

У прикладному аспекті найбільш ефективним підходом є комплексне вивчення слідової обстановки. Воно передбачає: ретельну фотофіксацію первинного стану місця події; виявлення ознак переміщення об’єктів; аналіз відсутніх слідів, які мали б бути за типовим механізмом; виявлення слідів, що не відповідають нібито природному перебігу події; залучення спеціалістів для оцінки сумнівних елементів; співвіднесення матеріальних, медичних і поведінкових даних. Лише такий підхід дозволяє відокремити реальні наслідки події від штучно нав’язаних інтерпретацій [1, с. 184–186; 5, с. 145–146].

Отже, криміналістична природа штучно зміненої слідової обстановки при інсценуванні правопорушення полягає у навмисному спотворенні інформаційної структури місця події шляхом заміни або деформації системи слідів, яка об'єктивно відображає реальний механізм діяння. Таке спотворення породжує негативні обставини, внутрішні суперечності та розрив між видимістю й дійсністю, що й становить основний предмет криміналістичного пізнання. Виявлення цих ознак можливе лише за умови системного огляду, залучення спеціальних знань, аналізу причинно-наслідкових зв'язків і критичної перевірки кожної версії. Саме в цьому полягає як теоретичне, так і практичне значення дослідження штучно зміненої слідової обстановки для сучасної криміналістики [2, с. 117–123; 3, с. 118–122; 6, с. 249–251].

Список використаних джерел

Семеногов В. В. Особливості проведення деяких слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів з ознаками приховування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 5, т. 1. С. 182–186.

Аксьонов В. В., Кожевніков В. В. До проблеми встановлення факту інсценування злочинів. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1 (27). С. 117–123.

Гумін О. М., Пряхін Є. В. Криміналістика : навчальний посібник. Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 111–122.

Торган Л. М. Інсценування у системі протидії розслідуванню злочинів. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* 2013. № 2 (І). С. 263–266.

Боднар А. В. Участь спеціаліста в проведенні огляду місця події: питання криміналістичного забезпечення*. Криміналістичний вісник*. 2018. № 1 (29). С. 144–146.

Щербаковський М. Г. Особливості виявлення ознак інсценувань самогубства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 249–251.

Ключові слова: постцифрова криміналістика, віртуальне середовище, слідоустовлення, метадані, хмарні сервіси, електронні докази, кіберпростір, фіксація.

Keywords: post-digital criminalistics, virtual environment, trace formation, metadata, cloud services, electronic evidence, cyberspace, fixation.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Гурін Євген Павлович

здобувач 3-го курсу факультету кібербезпеки та інформаційних технологій Національного університету «Одеська юридична академія»

СОЦІАЛЬНА ІНЖЕНЕРІЯ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: УРОКИ ДІЯЛЬНОСТІ КЕВІНА МІТНІКА

У сучасних умовах соціальна інженерія як об'єкт криміналістичного дослідження постає як самостійна криміналістична проблема, оскільки саме в цій сфері найвиразніше проявляється потреба поєднати технічну точність, доказову надійність і процесуальну передбачуваність. Актуальність теми зумовлена тим, що йдеться не про ізольоване теоретичне питання, а про щоденну практику правозастосування, у якій вирішальне значення мають уроки діяльності Кевіна Мітніка для розуміння злочинної комунікації, спрямованої на людину як вразливий елемент системи. У цій площині криміналістика виконує не допоміжну, а структуроутворюючу функцію: вона визначає, які саме об'єкти слід вважати інформативними, як їх фіксувати, у якій послідовності перевіряти та яким чином інтегрувати в доказову систему провадження. Наукові підходи, закріплені у відповідних джерелах, показують, що ефективність розслідування і судової оцінки залежить не тільки від наявності сліду, а й від методології його прочитання [1, p. 23–31, 145–151].

Предметний аналіз теми дозволяє побачити, що ключовими носіями доказової інформації тут виступають легенда, сценарій контакту, фішингові посилання, часові шаблони комунікації, метадані повідомлень, адаптацію до реакції жертви і послідовність тиску. Кожен із зазначених елементів має власний механізм виникнення, окремий ризик спотворення та особливий порядок інтерпретації. Саме тому криміналістично значущим є не один «яскравий» доказ, а система співвіднесених ознак, які взаємно підтверджують або спростовують одна одну. У науковому і практичному сенсі це означає перехід від фрагментарного опису до реконструкції події, ролі особи або змісту процесуальної ситуації як цілісної моделі. Така модель стає переконливою лише тоді, коли вона витримує перевірку на внутрішню узгодженість, хронологічну логіку, відповідність механізму слідоутворення і зв'язок із загальним предметом доказування [1, p. 23–31, 145–151].

Найбільші труднощі виникають у зв'язку з такими обставинами, як романтизації соціальної інженерії, недооцінці комунікативних слідів, розриві між технічним і поведінковим аналізом та втраті доказів підготовчої комунікації. Саме ці чинники найчастіше призводять до помилок на ранньому етапі розслідування або під час подальшої судової оцінки. Криміналістичний підхід вимагає не просто констатувати наявність проблеми, а передбачити її вплив на допустимість, достовірність і достатність доказів. Важливо, що помилки тут рідко бувають суто технічними: зазвичай вони впливають на побудову версій, порядок слідчих дій, межі експертного висновку і навіть на загальну стратегію сторони обвинувачення чи захисту. Отже, методика роботи повинна включати превентивні механізми контролю якості, адже усунути вади походження

доказу на пізнішій стадії значно складніше, ніж запобігти їм одразу [2, p. 112–151].

Науково обґрунтоване вирішення окреслених труднощів можливе завдяки аналізу комунікативних, цифрових і поведінкових ознак, збереженні повного контексту повідомлень, інтеграції психології переконування та digital forensics. Усі ці інструменти мають спільну мету: забезпечити перехід від сирого інформаційного масиву до перевірюваного доказового знання. Їхня криміналістична цінність полягає в тому, що вони поєднують матеріальний, цифровий, поведінковий і процесуальний рівні аналізу, не дозволяючи зводити складну подію до одного симптому або одного технічного показника. У сучасній доктрині дедалі виразніше простежується вимога до відтворюваності процедури, чіткої фіксації контексту, розмежування первинних і похідних даних та критичного ставлення до меж інтерпретації будь-якого результату. Саме такий підхід робить криміналістичний висновок не лише переконливим, а й стійким до процесуальної критики [2, p. 112–151].

У прикладному вимірі тема безпосередньо виводить на питання організації практики. Насамперед доцільно говорити про рекомендації щодо фіксації комунікативних слідів, профілактичні моделі раннього виявлення та навчання ризикам маніпулятивного впливу. Вказані заходи важливі тому, що вони переводять теоретичні напрацювання у робочі алгоритми для слідчого, прокурора, адвоката, експерта або аналітика. Криміналістична методика є по-справжньому ефективною лише тоді, коли вона не обмежується загальними тезами, а задає чіткі правила первинної фіксації, критичної перевірки, взаємодії між фахівцями і документування обмежень отриманого результату. Окремого значення набуває навчальний вимір: без формування відповідної професійної культури навіть найбільш якісні стандарти залишаються декларативними. Саме тому розвиток теми пов’язаний не лише з новими технологіями, а й з інституційною дисципліною доказування [3, p. 14–36].

Отже, соціальна інженерія як об’єкт криміналістичного дослідження слід розглядати як напрям, у якому криміналістика особливо наочно проявляє свою інтегративну природу. Вона поєднує техніку, тактику, методику і критичний аналіз доказу, дозволяючи перевести сукупність розрізнених відомостей у науково обґрунтовану систему висновків. Підсумовуючи, можна стверджувати, що подальший розвиток цієї сфери має ґрунтуватися на стандартизації процедур, міждисциплінарній взаємодії, належній підготовці фахівців та уважному ставленні до меж будь-якого висновку. Лише за таких умов отримані результати будуть не просто інформативними, а дійсно придатними для обґрунтованого процесуального рішення [1, p. 23–31, 145–151]; [2, p. 112–151]; [3, p. 14–36].

Список використаних джерел

Mitnick K., Simon W. The Art of Deception: Controlling the Human Element of Security. 2nd ed. Indianapolis, 2024. 352 p.

Cialdini R. Influence: The Psychology of Persuasion in the Digital Age. New York, 2021. 560 p.

ENISA. Cybersecurity Culture Guidelines: Behavioural Aspects and Social Engineering Risks. Athens, 2023. 64 p.

Ключові слова: соціальна інженерія, криміналістика, маніпуляція, кіберзлочинність, людський фактор, цифрові сліди, профілактика, розслідування.

Keywords: social engineering, criminalistics, manipulation, cybercrime, human factor, digital traces, prevention, investigation.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Данилов Денис Олегович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМИ ТА ВИДИ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ

Сучасна злочинність характеризується широким арсеналом способів вчинення кримінальних правопорушень, а також активним застосуванням найрізноманітніших заходів, спрямованих на перешкоджання діяльності правоохоронних органів, що здійснюють досудове розслідування. Протидія розслідуванню давно стала одним з основних елементів злочинної діяльності, особливо, коли це стосується її професійної та організованої форм. Тому, криміналістичний аналіз цього явища є необхідною умовою для розробки ефективних методів розкриття та розслідування злочинів.

Вчення про протидію розслідуванню має складну структуру, і включає такі елементи: поняття і сутність протидії; форми протидії; способи протидії та криміналістичні і правові засоби подолання протидії розслідуванню. Наука криміналістики розглядає поняття протидії розслідуванню, як цілеспрямовану та умисну діяльність чи бездіяльність осіб, котрі зацікавлені у негативному для правоохоронних органів результаті, з метою перешкодити встановленню істини у кримінальному провадженні [1, с.5-6].

Під формою протидії розуміється зовнішній прояв, спосіб вираження та існування суті такої діяльності. Виходячи з загальної слідчої практики, можна виділити дві основні форми протидії: приховування даних про злочин, в тому числі, і про осіб, причетних до його вчинення та безпосереднє втручання в процес досудового розслідування [1, с.8].

Приховування злочину є найбільш поширеною формою протидії, що може реалізовуватися як активними діями, так і пасивними. Вона спрямована на максимальне знищення або фальсифікацію слідової картини подій на початковому етапі розслідування. До цієї форми належать

знищення знаряддя злочину, приховування речових доказів, інсценування подій тощо [2]. Втручання в розслідування, на відміну від приховування, виражається у активних маніпуляціях над міркуванням слідчих органів, а саме у схилянні до прийняття рішень та виконання таких слідчих (розшукових) дій, що не відповідають процесуальним нормам [1, с.9].

Розглядаючи способи протидії розслідуванню, ми маємо відштовхуватись від форми такої протидії. До прикладу, якщо відбувається розслідування вбивства, і, як форму протидії, правопорушник обрав приховування злочину, то способи будуть наступними:

обов'язкове знищення слідів злочину, видалення плям крові з поверхонь, дактилоскопічних відбитків та приховання чи знищення знаряддя злочину;

приховання чи знищення трупа, як другого за важливістю речового доказу в даній ситуації після знаряддя злочину. Це можна зробити шляхом розчленування, спалювання або утоплення. Рідше це відбувається шляхом закопування, так як такий метод потребує значного віддалення від місця вбивства та, частіше за все, від місця проживання злочинця;

коли не має можливості позбавитись трупа, його можна спотворити, позбавивши тіло індивідуальних ознак, за якими, було б можливе впізнання;

штучне створення обстановки вчинення злочину (інсценування). Метою такого способу є заплутати слідчого у обставинах події, яка дійсно відбулася. Інсценування може бути як одного злочину для приховування іншого, так і не злочинної події для приховування злочину [2].

Якщо розглядати способи, орієнтуючись на таку форму протидії, як втручання в розслідування, то до них належать незаконні дії, пов'язані з прямим впливом на учасників кримінального провадження. Це може виражатися у підкупі свідків, психічному чи фізичному впливі на потерпілого, свідків, експертів для дачі завідомо не правдивих свідчень, використання корупційних зв'язків для затягування розслідування тощо [1, с.10-11].

Суб'єктами протидії розслідування є особи, що свідомо та цілеспрямовано вчиняють дії, що перешкоджають встановленню істини у кримінальному провадженні. Їх умовно можна поділити на осіб, безпосередньо причетних до злочину та осіб, пов'язаних із злочинцем [1, с.12-13]. До першої групи належать: підозрюваний, обвинувачений, підсудний та їх співучасники, що не є процесуальними фігурантами, але допомагають вчиняти протидію розслідуванню. До другої групи відносяться родичі, близькі особи, друзі та інші люди, що можуть діяти з мотивів особистої зацікавленості або з мотивів підкупу чи погрози з боку підозрюваного.

Особливо небезпечними є злочинці, що протидіють розслідуванню у складі організованої групи. Це зумовлюється тим, що їх діяльність є

професійною, чітко спланованою, забезпеченою всіма необхідними ресурсами, що включать як фінансовий еквівалент, так і людський – адвокати, медичні працівники, експерти [1, с.14-15]. У випадку необхідності, з їхнього боку відбуватиметься максимальний супротив всім слідчим (розшуковим) діям, тому, розслідуючи злочин хоча б одного з учасників такої організації, слідчим варто діяти виходячи з того, що протидіяти (або вже наразі, або в подальшому) буде не лише підозрюваний, а і вся група зі всіма вихідними наслідками.

Подолання протидії розслідуванню є комплексним завданням, що можна вирішити за допомогою правових, організаційних та криміналістичних заходів [1, с.17-18].

Криміналістика вже має напрацювання для подолання протидії. Вони полягають у правильному підборі тактики слідчих (розшукових) дій, а саме ретельної підготовки до кожної з них, перманентне використання фактору раптовості, та викривні питання на допитах, для розкриття неправдивих свідчень [2]. Також, рекомендується проведення окремих комплексних заходів в рамках тактичних операцій по протидії проявам злочинності, наприклад операція із викриття інсценування чи затримання по гарячих слідах під час приховування злочину тощо.

Також важливу роль відіграє варіювання версій, оскільки під час аналізу кожного окремо взятого правопорушення опрацювання декількох версій одразу дає змогу максимально звузити «вікно можливостей» для злочинця по приховуванню чи втручанню у розслідування [2].

Отже, виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що криміналістика вже давно стикається з проблемою протидії розслідуванню. З розвитком комп'ютерних технологій така протидія лише посилюється. Однак правильне використання сучасних засобів спостереження, криміналістичних тактик та методик, аналіз всіх можливих версій та максимальна обачливість при аналізі будь-якого доказу дає змогу ефективно протидіяти будь-яким проявам перешкод слідству.

Список використаних джерел

Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 21 с.

Розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи: лекційний матеріал. *Національна академія внутрішніх справ.* URL: https://arm.navs.edu.ua/books/criminalistics/info/lec23.html

Ключові слова: розслідування, протидія, злочинна діяльність, тактика, криміналістичний аналіз.

Keywords: investigation, counteraction, criminal activity, tactics, forensic analysis.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Дедюх Софія Володимирівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОНТРАБАНДИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування контрабанди культурних цінностей, являють собою систему фактичних даних, які слідчий зобов'язаний з'ясувати для повного та об'єктивного встановлення істини у кримінальному провадженні. Вони визначають межі доказування, спрямовані на з'ясування всіх елементів складу злочину, форми вини учасників, характеру заподіяної шкоди та інших аспектів, необхідних для правильної кваліфікації діяння та вирішення питань щодо притягнення до відповідальності. Специфіка цих обставин зумовлена унікальністю предмета посягання, що вимагає інтеграції спеціальних знань у сфері мистецтвознавства, археології та культурної спадщини, а також врахування міжнародних зобов'язань держави щодо захисту об'єктів матеріальної та духовної культури.

Обставини, пов'язані з подією кримінального правопорушення, охоплюють час, місце, спосіб та інші деталі вчинення діяння, що безпосередньо впливає на визначення юрисдикції та меж митного контролю. Згідно з частиною першою статті 91 Кримінального процесуального кодексу України під час досудового розслідування обов'язково встановлюються подія кримінального правопорушення, включаючи час і місце переміщення через митний кордон, спосіб його здійснення та інші обставини, що мають значення для правильного розв'язання справи [2], оскільки саме ці дані дозволяють відтворити послідовність подій, ідентифікувати момент переходу кордону та виключити випадкові порушення.

Належність переміщуваного об'єкта до категорії культурних цінностей є центральною обставиною, що підлягає обов'язковому встановленню через проведення державної експертизи. Відповідно до статті 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» культурні цінності визначаються як об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, зокрема оригінальні твори мистецтва, археологічні знахідки, старовинні

видання, унікальні музичні інструменти, історична зброя з художньою цінністю, рідкісні колекції та зразки флори, фауни, мінералогії, анатомії і палеонтології. Встановлення цієї обставини передбачає аналіз документів про походження, проведення мистецтвознавчої, історичної або археологічної експертизи, а також перевірку відповідності об'єкта критеріям, визначеним державним реєстром національного культурного надбання, що дозволяє відмежувати предмет від звичайних товарів і обґрунтувати застосування спеціального режиму охорони [4].

Наявність або відсутність дозволу на переміщення культурних цінностей через митний кордон становить самостійну обставину, без з'ясування якої неможлива правильна кваліфікація діяння. Частина перша статті 201 Кримінального кодексу України визначає контрабанду як незаконне переміщення культурних цінностей поза митним контролем або з приховуванням від нього, що автоматично включає відсутність відповідного свідоцтва, виданого уповноваженим органом у сфері культури. Встановлення цієї обставини здійснюється шляхом витребування та перевірки оригіналів або електронних копій дозволів, вивчення порядку їх видачі, а також аналізу обставин відмови у видачі свідоцтва, таких як відсутність гарантій повернення, спорів щодо власності або невідповідності страхової вартості, що безпосередньо впливає на форму вини та ступінь суспільної небезпеки [1].

Спосіб переміщення культурних цінностей через митний кордон та дотримання вимог митного контролю є обов'язковою обставиною для встановлення факту порушення. Згідно зі статтею 319 Митного кодексу України переміщення культурних цінностей без дозволу уповноваженого органу кваліфікується як контрабанда, а стаття 328 цього Кодексу вимагає наявності дозволу для будь-якого переміщення таких об'єктів. З'ясування цієї обставини передбачає перевірку митних декларацій, засобів ідентифікації товарів, даних системи управління ризиками, а також аналіз документів, що підтверджують законність режиму транзиту або тимчасового ввезення, оскільки порушення цих вимог свідчить про умисне ухилення від контролю та формує підстави для конфіскації предмета [3].

Міжнародні зобов'язання України щодо запобігання незаконному переміщенню культурних цінностей формують додаткову обставину, що підлягає встановленню у справах з транснаціональним елементом. Згідно з Конвенцією про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності держави-учасниці зобов'язані вживати заходів для встановлення фактів незаконного переміщення, повернення викрадених об'єктів та міжнародного співробітництва у сфері обміну інформацією про походження предметів. З'ясування цієї обставини включає перевірку баз даних Інтерполу, взаємодію з іноземними компетентними органами та аналіз ланцюга

переміщення через треті країни, що дозволяє встановити повний механізм злочину та обґрунтувати запити про правову допомогу [5].

Особливості встановлення обставин, пов'язаних з ідентифікацією та оцінкою культурних цінностей на початковому етапі, детально висвітлені в спеціальних дослідженнях. Так, обов'язкова експертиза та перевірка походження предмета дозволяють визначити його автентичність, наукову та історичну значущість, а також реальну вартість, що безпосередньо впливає на розмір заподіяної шкоди державі як потерпілій стороні [6, с. 127].

Адміністративно-правове регулювання порядку переміщення культурних цінностей додає специфічні обставини, пов'язані з видачею дозволів та контролем за їх дотриманням. З'ясування цих аспектів включає аналіз адміністративних процедур, документів про право власності та гарантії зберігання, що дозволяє встановити, чи діяння мало ознаки умисного порушення встановленого порядку [7, с. 314].

О. С. Ангеловська підкреслює, що на початковому етапі особливу увагу слід приділяти обставинам, які стосуються первинної фіксації предмета та його митного статусу, оскільки саме вони визначають подальший напрям розслідування [8, с. 15].

Процедура дій у разі виявлення викрадених або втрачених культурних цінностей передбачає негайне повідомлення відповідних органів, внесення інформації до спеціальних реєстрів та організацію взаємодії з експертними установами для встановлення всіх обставин походження та переміщення об'єкта [9].

Отже, обставини, що підлягають встановленню під час розслідування контрабанди культурних цінностей, утворюють єдину систему доказування, яка забезпечує всебічне з'ясування фактичної сторони діяння, його правової кваліфікації та наслідків для національної культурної спадщини, дозволяючи слідчому будувати обґрунтовану стратегію досудового розслідування з урахуванням специфіки предмета посягання.

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17

Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21.09.1999 № 1068-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text

Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_186
Ангеловська О. С. Особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 211 с.
Парагайло В. О. Адміністративно-правове регулювання порядку вивезення, ввезення та повернення в Україну культурних цінностей : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 222 с.
Ангеловська О. С. Особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 21 с.
Інформація про дії у разі виявлення викрадених або втрачених культурних цінностей. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/vykradeni-ta-vtracheni-kulturni-tsinnosti/

Ключові слова: контрабанда культурних цінностей, культурні цінності, кримінальне провадження, обставини, що підлягають доказуванню, предмет злочину, митний кордон, митний контроль, незаконне переміщення, спосіб вчинення злочину, форма вини, державна експертиза, мистецтвознавча експертиза, ідентифікація культурних цінностей, оцінка вартості, дозвіл на вивезення, свідоцтво на право вивезення.

Keywords: smuggling of cultural property, cultural property, criminal proceedings, circumstances to be proven, subject of the crime, customs border, customs control, illegal transfer, method of committing a crime, form of guilt, state expertise, art expertise, identification of cultural property, valuation, export permit, certificate for export.

Науковий керівник:. к.ю.н., доцент Загородній І.В.

Демірташ Айлін Дженгізівна
здобувачка 2-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

У сучасних умовах розвитку суспільства питання віктимної поведінки особистості стає надзвичайно актуальним. Це зумовлено зростанням соціальних ризиків, поширенням насильства та підвищенням рівня психологічної нестабільності. Одним із основних чинників, що впливає на формування віктимності, є, на нашу думку, сімейне виховання. Адже саме сім'я виступає первинним середовищем, де відбувається формування особистості та базових моделей її поведінки.

Водночас у сучасних українських реаліях зазначена проблема загострюється під впливом війни, яка супроводжується підвищеним рівнем

стресу, травматизації та порушенням стабільності сімейного середовища. На нашу думку, саме сімейне виховання визначає базові моделі поведінки особистості, включаючи її здатність протистояти загрозам або, навпаки, схильність до віктимізації.

Ряд науковців зазначають, що сім'я виступає ключовим середовищем формування особистості, де закладаються уявлення про соціальні норми, безпеку та міжособистісну взаємодію [3]. Саме в процесі сімейного виховання дитина засвоює способи реагування на конфлікти, рівень допустимості агресії та власну роль у системі відносин. На нашу думку, за відсутності сприятливого виховного середовища зростає ризик формування віктимної поведінки.

Необхідно звернути особливу увагу на різноманітність стилів сімейного виховання. Авторитарний стиль, який характеризується домінуванням контролю та відсутністю емоційної підтримки, сприяє формуванню невпевненості, страху та залежності. У таких умовах дитина не набуває навичок самостійного прийняття рішень та захисту власних інтересів, що підвищує її вразливість до віктимізації [1].

Також гіперопіка несе у собі значні ризики. Надмірна турбота, замість сприяння розвитку особистості, гальмує формування самостійності, робить людину залежною від інших і нездатною до ефективних дій у непростих умовах. На нашу думку, це призводить до формування пасивної життєвої позиції та підвищеної схильності до підпорядкування [3].

Не менш важливим є емоційне нехтування, що проявляється у дефіциті уваги, любові та підтримки з боку батьків або осіб, які їх замінюють. У таких умовах у дитини не формується відчуття базової безпеки та емоційної стабільності, що є ключовими компонентами гармонійного розвитку особистості. Хронічна нестача позитивної емоційної взаємодії призводить до виникнення заниженої самооцінки, внутрішньої тривожності, почуття самотності та емоційної ізоляції. Дитина починає шукати визнання та підтримку поза межами сім'ї, часто в середовищах, які можуть бути небезпечними або деструктивними.

Крім того, емоційне нехтування сприяє формуванню залежної поведінки, підвищеної чутливості до оцінок інших та нездатності відстоювати власні кордони. Такі особистості нерідко демонструють схильність до підпорядкування, уникнення конфліктів та толерантність до насильницьких або маніпулятивних форм взаємодії. У подальшому це може призводити до повторюваних ситуацій віктимізації, оскільки людина не розпізнає загрозливі ситуації або не має достатніх ресурсів для їх подолання. Таким чином, емоційне нехтування виступає одним із ключових факторів формування віктимної поведінки, оскільки суттєво впливає на розвиток особистісної автономії, самоцінності та навичок психологічного самозахисту.

В умовах війни вищезгадані фактори набувають особливої гостроти. Вимушене переміщення, втрата звичної стабільності, розлука з рідними та переживання травматичних подій істотно ускладнюють процес сімейного виховання. Хронічний стрес, який відчувають батьки, може призводити до зниження рівня емоційної підтримки або провокувати конфлікти, що, у свою чергу, негативно позначається на психологічному благополуччі дитини [2]. На нашу думку, це створює додаткові передумови для формування віктимної поведінки.

Крім того, важливу роль відіграє наслідування поведінки батьків. Якщо у сім'ї присутні агресія, насильство або деструктивні форми взаємодії, дитина може сприймати їх як норму. Це підвищує ризик як віктимізації, так і формування девіантної поведінки.

Таким чином, сімейне виховання є визначальним чинником формування віктимної поведінки особистості, оскільки воно впливає на розвиток емоційної сфери, самооцінки, поведінкових стратегій та здатності до самозахисту.

Отже, на нашу думку, сімейне виховання є фундаментальним чинником формування схильності особистості до віктимної поведінки, оскільки саме в сім'ї закладаються базові моделі сприйняття себе, інших людей та способів реагування на життєві труднощі. Негативні стилі виховання, зокрема відсутність емоційної підтримки, надмірний контроль, гіперопіка або використання деструктивних моделей взаємодії, створюють передумови для розвитку емоційної вразливості, заниженої самооцінки та підвищеної схильності до віктимізації.

В умовах сучасних соціальних викликів, особливо в умовах війни, зазначені ризики значно посилюються через хронічний стрес, порушення стабільності сімейного середовища та підвищене емоційне навантаження на всіх членів родини. Це зумовлює необхідність посилення системи психологічної підтримки сімей, впровадження програм психоосвіти для батьків, а також розробки ефективних виховних стратегій, спрямованих на формування у дітей стійкості, впевненості в собі та навичок самозахисту.

Гармонійні сімейні відносини, що базуються на емоційній підтримці, довірі та взаємоповазі, виступають одним із ключових чинників профілактики віктимної поведінки та сприяють формуванню психологічно зрілої та соціально адаптованої особистості.

Список використаних джерел

1. Кравець В. П. Психолого педагогічні основи підготовки школярів до сімейного життя. Тернопіль, 1997. 180 с.
2. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ, 1977. 263 С.
3. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник. Київ, 2006. 560 с.

Ключові слова: віктимна поведінка, особистість, сімейне виховання, сім'я, соціальні ризики, насильство, психологічна нестабільність, війна, стрес, травматизація, авторитарний стиль виховання, гіперопіка, емоційне нехтування, самооцінка, девіантна поведінка.

Keys words: victim behavior, personality, family upbringing, family, social risks, violence, psychological instability, war, stress, traumatization, authoritarian parenting style, overprotection, emotional neglect, self-esteem, deviant behavior.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Дирма Анна Володимирівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАКТИКА ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО ТА ОБВИНУВАЧЕНОГО

Тактика допиту підозрюваного та обвинуваченого є однією з ключових складових криміналістичної діяльності, що безпосередньо впливає на ефективність досудового розслідування та встановлення істини у кримінальному провадженні. Вона становить систему науково обґрунтованих прийомів і методів організації та проведення допиту, спрямованих на отримання повних, правдивих і несуперечливих показань із дотриманням вимог закону та прав людини. У сучасних умовах розвитку кримінального процесу, орієнтованого на стандарти верховенства права та гарантії справедливого суду, значення правильної тактики допиту набуває особливої ваги.

Допит підозрюваного та обвинуваченого має специфічний характер, зумовлений процесуальним статусом цих осіб. На відміну від свідка чи потерпілого, підозрюваний і обвинувачений є сторонами захисту, які мають право не свідчити проти себе, користуватися правовою допомогою адвоката та обирати лінію поведінки під час допиту. Це обумовлює необхідність побудови тактики допиту з урахуванням принципу змагальності, презумпції невинуватості та заборони примусу до надання показань. У зв'язку з цим допит не може розглядатися як засіб отримання зізнання будь-якою ціною, а має бути спрямований на збирання інформації, що підлягає перевірці та оцінці у сукупності з іншими доказами [1].

Однією з основних передумов ефективного допиту є ретельна підготовка слідчого. Вона включає вивчення матеріалів кримінального провадження, аналіз доказової бази, визначення мети допиту та розроблення плану його проведення. Важливим є також прогнозування можливої поведінки підозрюваного чи обвинуваченого, врахування його психологічних особливостей, соціального статусу, життєвого досвіду та мотивації. Така підготовка дозволяє слідчому обрати оптимальну тактику взаємодії та уникнути випадковості у проведенні допиту.

Початковий етап допиту має вирішальне значення для встановлення психологічного контакту. Саме на цьому етапі формується атмосфера

спілкування, яка може або сприяти відкритості допитуваного, або, навпаки, викликати його замкненість і протидію. Важливо дотримуватися коректності, поваги до особистості, уникати проявів агресії чи упередженості. Ефективним є використання прийомів активного слухання, демонстрації зацікавленості, нейтрального тону спілкування. Водночас слідчий повинен зберігати професійну дистанцію та контролювати хід допиту [2].

Особливе значення має вибір тактики залежно від позиції підозрюваного чи обвинуваченого. У практиці виділяють кілька типових ситуацій: особа визнає свою вину, частково визнає або повністю її заперечує. У випадку визнання вини основним завданням слідчого є деталізація показань, перевірка їхньої достовірності та виявлення можливих суперечностей. При частковому визнанні або запереченні вини застосовуються інші тактичні прийоми, спрямовані на поступове розкриття обставин справи, зіставлення показань з іншими доказами, виявлення логічних неузгодженостей.

Важливим елементом тактики допиту є правильна постановка запитань. Вони повинні бути чіткими, зрозумілими, логічно послідовними та не містити навіювання. Використання відкритих запитань дозволяє отримати розгорнуту інформацію, тоді як уточнюючі запитання допомагають конкретизувати деталі. Особливу увагу слід приділяти уникненню навідних запитань, які можуть вплинути на зміст показань і поставити під сумнів їхню допустимість як доказу [3].

У процесі допиту важливу роль відіграє тактика викриття неправдивих показань. Вона базується на використанні доказів, які вже зібрані у справі, та їх поетапному пред’явленні. Слідчий може застосовувати прийоми контрасту, несподіваності, логічного аналізу, що дозволяє виявити суперечності у показаннях допитуваного. Водночас такі прийоми повинні застосовуватися обережно, без порушення прав людини та недопущення психологічного тиску.

Не менш важливим є врахування психологічних аспектів поведінки підозрюваного чи обвинуваченого. Допитувана особа може перебувати у стані стресу, страху, тривоги або, навпаки, демонструвати агресію чи впевненість. Розуміння цих станів дозволяє слідчому коригувати свою поведінку, обирати відповідні методи спілкування та уникати конфліктних ситуацій. Важливим є також вміння розпізнавати ознаки неправдивості, хоча вони не можуть бути єдиною підставою для висновків.

У сучасних умовах значна увага приділяється дотриманню прав і свобод людини під час допиту. Законодавство передбачає обов’язкову участь захисника у певних випадках, право на відмову від дачі показань, заборону застосування фізичного чи психологічного примусу. Дотримання цих вимог є не лише юридичним обов’язком, але й важливою умовою отримання допустимих доказів. Порушення прав допитуваного може

призвести до визнання отриманих показань недопустимими та негативно вплинути на результати розслідування [4].

Особливості тактики допиту в умовах сучасних викликів, зокрема воєнного стану, також заслуговують на увагу. У таких умовах можуть виникати додаткові труднощі, пов’язані з обмеженням доступу до правової допомоги, технічними проблемами, підвищеним рівнем стресу у допитуваних. Це вимагає від слідчих гнучкості, адаптивності та підвищеної відповідальності за дотримання прав людини.

Значну роль у підвищенні ефективності допиту відіграє використання технічних засобів фіксації. Аудіо- та відеозапис дозволяють об’єктивно зафіксувати хід допиту, забезпечити контроль за дотриманням процесуальних норм та захистити як слідчого, так і допитуваного від можливих зловживань. Крім того, такі засоби сприяють більш точному аналізу поведінки та висловлювань особи [5].

Таким чином, тактика допиту підозрюваного та обвинуваченого є складною системою взаємопов’язаних елементів, що поєднує правові, психологічні та організаційні аспекти. Її ефективність залежить від професійної підготовки слідчого, дотримання принципів законності та етичності, а також здатності адаптуватися до конкретних обставин справи. Сучасні тенденції розвитку кримінального процесу вимагають постійного вдосконалення тактичних прийомів допиту з урахуванням міжнародних стандартів та новітніх наукових досягнень. Лише за таких умов допит може виконувати свою основну функцію – сприяти встановленню істини та забезпеченню справедливого правосуддя.

Список використаних джерел

Беззубенко М. В. Особливості тактики допиту підозрюваного у злочинах ухилення від сплати єдиного внеску та страхових внесків на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування. KELM. 2020. № 5. С. 192–196.

Гусєва В. О. Особливості тактики допиту потерпілого та свідка під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу. Судова та слідча практика в Україні. 2019. № 9. С. 52–57.

Куратченко М. В., Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення одночасного допиту двох і більше вже допитаних осіб. Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. У 2-х ч. Дніпро: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. Ч. 2. С. 110–112.

Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник Київ Юрінком Інтер, 2006. 508 с.

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних (БД) «Законодавство України». Верховна Рада (ВР) України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

Ключові слова: тактика допиту, підозрюваний, обвинувачений, кримінальне провадження, психологічний контакт, показання, доказування, процесуальні гарантії, права людини.

Keywords: interrogation tactics, suspect, accused, criminal proceedings, psychological contact, testimony, evidence, procedural safeguards, human rights.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Дмитришена Анастасія Миколаївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Криміналістичне моделювання є самостійним загальнонауковим методом і водночас невід'ємним інструментом криміналістичної пізнавальної діяльності, що полягає у побудові та дослідженні моделей об'єктів, явищ і процесів, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення, з метою отримання нових знань про оригінал через його аналог. У криміналістиці традиційно виокремлюють такі види моделювання: мисленнєве (ідеальне) – побудова уявних моделей події злочину, особи злочинця, слідчих ситуацій (зокрема при конструюванні версій і плануванні розслідування); фізичне (матеріальне) – відтворення об'єктів або обстановки місця події у вигляді макетів, муляжів, реконструкцій; математичне та комп'ютерне – моделювання умов перебігу явищ і процесів із використанням обчислювальних алгоритмів; а також реконструкцію – відновлення первісного стану або вигляду об'єкта за наявними слідами, фрагментами або письмовими джерелами. Теоретичною основою криміналістичного моделювання є загальна теорія криміналістики та міждисциплінарний пізнавальний потенціал природничих, технічних і соціальних наук.

Шевчук В. М. у дослідженні проблем діджиталізації, технологізації та пріоритезації криміналістики обґрунтовує, що моделювання як метод все більше набуває цифрового виміру: комп'ютерне та 3D-моделювання стають невід'ємними складовими сучасних криміналістичних технологій. Науковець доводить, що технологізація криміналістики має розглядатися як комплексне та послідовне виконання інформаційно-пізнавальних і організаційно-управлінських дій, пов'язаних із вирішенням криміналістичних

завдань, а криміналістичне моделювання є ключовим елементом такого технологічного підходу. Автор також обґрунтовує доцільність виокремлення в системі криміналістики окремої теорії – криміналістичного технологознавства, що охоплювало б і теоретичні засади моделювання злочину та процесу розслідування [1, с. 284].

Урлапова О.Я. у дослідженні передумов наукового моделювання криміналістичної методики розслідування шахрайства встановлює, що процес формування окремих криміналістичних методик за своєю суттю є різновидом криміналістичного моделювання: дослідник будує узагальнену (типову) модель механізму конкретного виду злочину, що відображає закономірності способу вчинення, слідову картину, типові ознаки особи злочинця. Авторка виокремлює ряд обов'язкових передумов наукового моделювання методики: достатня емпірична база судово-слідчої практики, наявність криміналістично значущих ознак, що вирізняють певний вид злочину, та можливість узагальнення цих ознак у вигляді статистично обґрунтованої криміналістичної характеристики. При цьому розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій суттєво трансформує зміст таких моделей, зумовлюючи появу нових форм механізмів злочину та специфічних цифрових слідів, що потребують відображення у відповідних криміналістичних моделях [2, с. 191].

Грабчук О. досліджує практичний аспект криміналістичного моделювання – застосування технологій тривимірного 3D-моделювання при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод. Автор доводить, що 3D-модель місця події є об'єктивною просторовою моделлю, яка містить точні метричні параметри, взаємне розташування об'єктів та цифрову фіксацію слідів – на відміну від традиційного протоколу огляду місця події. Криміналістичне 3D-моделювання значно підвищує точність та об'єктивність висновків судових експертів, оскільки дозволяє відтворити динаміку події з урахуванням фізичних закономірностей. Ця технологія вже впроваджена в Україні: зокрема, Національна поліція застосовує 3D-сканери для документування воєнних злочинів та криміналістичного забезпечення відповідних проваджень. Дослідник обґрунтовує перспективність інтеграції 3D-моделювання, відеоаналізу та штучного інтелекту у єдиний криміналістичний комплекс для підвищення ефективності автотехнічних та інших видів судових експертиз [3, с. 62].

Павлова Н. В. аналізує наукові передумови формування окремих криміналістичних методик розслідування як теоретичного різновиду криміналістичного моделювання. Авторка обґрунтовує, що криміналістична методика є своєрідною типовою моделлю процесу розслідування певної категорії злочинів, побудованою на основі узагальнення слідчої практики та теоретичних досягнень криміналістики. Ця модель охоплює типові слідчі ситуації початкового та наступних етапів розслідування, типові версії,

оптимальний набір слідчих (розшукових) дій та криміналістичних операцій. Степанюк Р. Л. та Перлін С. І. додатково вказують, що цифрова криміналістика вносить нові виміри у систему криміналістичної техніки: цифрові докази вимагають спеціалізованих методик їх виявлення, вилучення та дослідження, що є по суті різновидом криміналістичного моделювання цифрового сліду злочину. Автори наголошують на неприпустимості ототожнення цифрової криміналістики із суто технічними завданнями, підкреслюючи її теоретико-методологічну самостійність [4, с. 138; 5, с. 285].

Таким чином, криміналістичне моделювання є поліфункціональним методологічним інструментом, що пронизує всю систему криміналістики. У теоретичному вимірі воно виступає основою побудови криміналістичних методик розслідування [4, с. 137] та підгрунтям криміналістичного технологознавства [1, с. 284]. У практичному – реалізується через мисленнєве моделювання версій та слідчих ситуацій, матеріальну реконструкцію події злочину, а також цифрове та тривимірне моделювання, що набуває дедалі ширшого застосування у сфері документування слідів та судової експертизи [3, с. 62]. Трансформація під впливом цифровізації зумовлює появу нових видів криміналістичних моделей – цифрових слідових картин [5, с. 285] – та потребу в оновленні теоретичних засад криміналістичного моделювання з урахуванням сучасних можливостей штучного інтелекту, аналізу великих даних і технологій лазерного сканування [2, с. 191]. Перспективою є розробка єдиної теорії криміналістичного моделювання як самостійного вчення у структурі загальної теорії криміналістики.

Список використаних джерел

Шевчук В. М. Діджиталізація, технологізація і пріоритезація у криміналістиці: проблеми, напрями, перспективи. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Том 3, № 6. URL: : http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/347364

Урлапова О. Я. Передумови наукового моделювання методики розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна, що вчиняється з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2026. Том 5, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/356003.

Грабчук О. Криміналістичне 3D-моделювання при розслідуванні ДТП. *Society and Security.* 2026. № 1 (13). С. 60–65. URL: https://sas.ztu.edu.ua/article/view/354459

Павлова Н. В. Наукові передумови формування окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних

правопорушень, вчинених шляхом шахрайства. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка.* 2022. № 2. С. 135–144. URL: https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/83.

Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Цифрова криміналістика й удосконалення системи криміналістичної техніки в Україні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка.* 2022. № 3. С. 283–294. URL: https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/72.

Ключові слова: криміналістичне моделювання, модель, мисленнєве моделювання, 3D-моделювання, цифрова криміналістика, методика розслідування, криміналістична характеристика, слідова картина, технологізація криміналістики, кримінальне провадження, реконструкція події злочину.

Keywords: forensic modeling, model, mental modeling, 3D modeling, digital forensics, investigation methodology, forensic characteristics, trace pattern, technologization of forensic science, criminal proceedings, reconstruction of the crime event.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Драпалюк Александра Андріївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність дослідження судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану зумовлена об’єктивною необхідністю забезпечення належного функціонування системи правосуддя в умовах збройного конфлікту, підвищених безпекових ризиків та обмежених можливостей доступу до доказової бази. У таких умовах значно ускладнюються процеси збирання, фіксації та дослідження доказів, що об’єктивно підвищує роль судової експертизи як ключового інструменту встановлення фактичних обставин справи та досягнення об’єктивної істини у кримінальному провадженні. Особливого значення судово-експертна діяльність набуває у контексті документування воєнних злочинів, ідентифікації винних осіб та забезпечення відновлення прав потерпілих, оскільки результати експертних досліджень виступають важливим доказовим елементом як у національних судах, так і в межах міжнародних юрисдикцій, сприяючи реалізації принципу верховенства права та ефективному захисту прав людини [1, с. 538].

Воєнний стан обумовлює необхідність трансформації та адаптації методик судово-експертних досліджень до умов нестабільності, обмеженого доступу до об’єктів дослідження та підвищених ризиків для суб’єктів експертної діяльності [2, с. 60]. Це актуалізує питання вдосконалення адміністративно-правового регулювання у цій сфері, зокрема щодо

забезпечення належного правового, організаційного, фінансового та матеріально-технічного функціонування судово-експертних установ, а також розвитку міжнародного співробітництва при проведенні експертиз, що мають транскордонний або міжнародний характер. Нормативно-правову основу судово-експертної діяльності в Україні становить Закон України «Про судову експертизу» 1994 року, який визначає правові, організаційні та фінансові засади її здійснення з метою забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на використання сучасних досягнень науки і техніки, попри відсутність чіткого дефінітивного визначення самого поняття судово-експертної діяльності. Судова експертиза виступає специфічною процесуальною формою використання спеціальних знань у доказуванні, що відрізняється самостійним характером діяльності експерта, який у межах своєї компетенції встановлює нові фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Водночас судово-експертна діяльність не обмежується лише проведенням досліджень, а охоплює ширший комплекс взаємопов'язаних напрямів, включаючи підготовку, атестацію та підвищення кваліфікації експертів, здійснення науково-дослідної роботи, розроблення та вдосконалення методик експертних досліджень, формування теоретико-методологічної бази, а також організаційне і фінансове забезпечення відповідної діяльності. Судова експертиза є провідною формою застосування спеціальних знань у судочинстві, що забезпечує отримання нової доказової інформації, недоступної іншими процесуальними засобами, і класифікується залежно від галузі знань на криміналістичні, судово-медичні, судово-психіатричні, судово-психологічні, фармацевтичні, фізико-технічні, хімічні, товарознавчі, екологічні та інші види. У цьому контексті дослідження судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки спрямоване на вдосконалення механізмів забезпечення правосуддя, підвищення ефективності доказування та формування підґрунтя для післявоєнного відновлення правової системи держави [3].

Збройна агресія Російської Федерації проти України та запровадження правового режиму воєнного стану детермінували глибинні трансформаційні процеси у функціонуванні національної правової системи, зокрема у сфері кримінальної юстиції та судово-експертної діяльності [4]. Умови збройного конфлікту зумовлюють істотне ускладнення механізмів виявлення, фіксації та дослідження доказової інформації, що супроводжується стійкою тенденцією до зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, пов'язаних із воєнними злочинами та їх наслідками. Попри об'єктивні труднощі безпекового, організаційного та логістичного характеру, правоохоронні органи України продовжують здійснювати системну діяльність щодо документування та розслідування відповідних правопорушень, забезпечуючи формування належної доказової бази для

реалізації завдань кримінального судочинства як на національному, так і на міжнародному рівнях.

У зазначеному контексті судово-експертна діяльність набуває ознак одного з ключових інструментів доказування, що забезпечує встановлення фактичних обставин кримінальних правопорушень із використанням спеціальних знань. Особливу значущість у період воєнного стану має проведення експертних досліджень, спрямованих на визначення та обчислення матеріальних збитків, завданих унаслідок військової агресії. Значне функціональне навантаження покладається на експертів будівельно-технічного, економічного та товарознавчого профілю, які здійснюють комплексну оцінку пошкодженого або знищеного майна, а також беруть участь у встановленні розміру шкоди в межах кримінальних проваджень. Паралельно судово-експертні установи забезпечують проведення експертиз, спрямованих на викриття корупційних правопорушень, що набувають особливої актуальності в умовах воєнного часу [5, с. 421].

Масштабність і багатовимірність воєнних злочинів обумовлюють необхідність проведення значної кількості різнопланових судових експертиз, що, у свою чергу, призводить до структурної трансформації пріоритетів у межах судово-експертної діяльності. Зокрема, у зв’язку зі значною кількістю загиблих і постраждалих осіб спостерігається істотне зростання потреби у проведенні судово-медичних експертиз, які охоплюють встановлення причин і механізмів настання смерті, визначення характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, а також дослідження об’єктів біологічного походження. Указана тенденція свідчить про посилення ролі медико-біологічного компоненту в системі доказування та підвищення значення міждисциплінарного підходу до здійснення експертних досліджень. Водночас в Україні триває процес інституційного реформування судової та правоохоронної систем, у межах якого відбувається перегляд організаційно-правових засад функціонування інституту судової експертизи. Розвиток нових напрямів експертного провадження, активне впровадження інноваційних методів дослідження, а також розширення сфер застосування спеціальних знань сприяють перетворенню судово-експертної діяльності на комплексний багаторівневий механізм, інтегрований у різні сегменти правозастосовної практики, включаючи кримінальне, адміністративне, господарське та міжнародне судочинство. За таких умов особливої ваги набуває необхідність формування цілісної державної політики у сфері судово-експертної діяльності, спрямованої на забезпечення її нормативної визначеності, інституційної спроможності та ефективної координації між усіма суб’єктами відповідних правовідносин.

Крім того, в умовах воєнного стану актуалізується потреба у техніко-технологічній модернізації судово-експертної діяльності, що передбачає

впровадження сучасних засобів дистанційного та безконтактного дослідження, цифрових технологій фіксації та обробки інформації, а також автоматизованих систем аналізу даних. Використання зазначених інструментів дозволяє підвищити оперативність, точність і об'єктивність експертних висновків, мінімізувати ризики для життя і здоров'я експертів та забезпечити безперервність експертного процесу навіть в умовах обмеженого доступу до об'єктів дослідження. У цьому зв'язку подальший розвиток судово-експертної діяльності має бути спрямований на інтеграцію інноваційних підходів, удосконалення матеріально-технічного забезпечення та підвищення рівня професійної компетентності експертів, що в сукупності сприятиме підвищенню ефективності функціонування системи правосуддя в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення держави.

Узагальнення результатів дослідження дозволяє констатувати, що судово-експертна діяльність в умовах воєнного стану характеризується низкою специфічних ознак, обумовлених впливом збройного конфлікту на організаційні, процесуальні та матеріально-технічні аспекти її здійснення. Насамперед слід відзначити різке зростання кількості загиблих осіб, що зумовлює масовий характер проведення судово-медичних експертиз і суттєво ускладнює процеси ідентифікації та дослідження. За умов обмежених ресурсів судово-експертних установ це призводить до значного навантаження на експертів, необхідності роботи в умовах дефіциту часу та, як наслідок, підвищення ризиків виникнення помилок у висновках.

Суттєвим обмежувальним чинником є також ускладнений доступ до місць подій, що зумовлено активними бойовими діями, тимчасовою окупацією окремих територій або їх небезпекою для перебування. Такі обставини значно перешкоджають своєчасному проведенню огляду місць подій, вилученню та дослідженню об'єктів експертизи, що, у свою чергу, може призводити до втрати доказової інформації або неможливості проведення експертних досліджень у повному обсязі. Не менш вагомою проблемою виступає обмеженість матеріально-технічного забезпечення судово-експертної діяльності, зумовлена пошкодженням або знищенням інфраструктури медичних та експертних установ, а також дефіцитом необхідного обладнання і ресурсів. Це істотно звужує можливості застосування сучасних наукових методів дослідження, зокрема молекулярно-генетичних технологій, що є критично важливими для ідентифікації загиблих осіб та встановлення інших обставин, що мають доказове значення [6, с. 26].

Окремої уваги потребує психологічний аспект діяльності судових експертів, які змушені виконувати свої професійні обов'язки в умовах постійного стресу, підвищеної небезпеки та значного емоційного навантаження, пов'язаного з великою кількістю людських жертв. Такі фактори можуть спричиняти професійне вигорання, емоційне виснаження

та зниження концентрації уваги, що потенційно впливає на якість та об’єктивність експертних висновків. Водночас важливою проблемою залишається правова невизначеність, що виникає в умовах воєнного стану у зв’язку з можливими відхиленнями від усталених процесуальних стандартів та ускладненням здійснення належного контролю за діяльністю судово-експертних установ. Це може призводити до обмеження доступу до правосуддя для постраждалих осіб, а також підвищує ризики порушення їхніх прав та законних інтересів. Таким чином, сукупність зазначених факторів формує специфічні умови функціонування судово-експертної діяльності в період воєнного стану та обумовлює необхідність комплексного вдосконалення її організаційних, правових і матеріально-технічних засад з метою забезпечення належного рівня ефективності та достовірності експертних досліджень [7].

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід зазначити, що судово-експертна діяльність в умовах воєнного стану зазнає суттєвої трансформації та набуває принципово нового змісту, зумовленого впливом збройної агресії, масштабністю воєнних злочинів і підвищеними вимогами до доказування. Вона виступає не лише процесуальним інструментом встановлення фактичних обставин у кримінальному провадженні, а й важливим елементом механізму забезпечення справедливості, захисту прав людини та реалізації принципу верховенства права як на національному, так і на міжнародному рівнях. Встановлено, що в умовах воєнного стану судово-експертна діяльність функціонує під впливом комплексу об’єктивних обмежень, пов’язаних із масовістю людських втрат, ускладненим доступом до місць подій, недостатнім матеріально-технічним забезпеченням, значним психологічним навантаженням на експертів та наявністю окремих проявів правової невизначеності. Сукупність цих чинників істотно впливає на якість, оперативність та повноту проведення експертних досліджень, що потребує системного реагування з боку держави.

Водночас доведено, що попри наявні виклики судово-експертна діяльність демонструє високий рівень адаптивності до умов воєнного часу, зокрема шляхом переорієнтації на пріоритетні напрями досліджень, розширення міждисциплінарних підходів, впровадження сучасних технологій та активізації міжнародного співробітництва. Це дозволяє забезпечувати належний рівень доказування у справах, пов’язаних із воєнними злочинами, та сприяє формуванню належної доказової бази для притягнення винних осіб до відповідальності. Обґрунтовано, що подальший розвиток судово-експертної діяльності в Україні має здійснюватися на засадах комплексного вдосконалення її нормативно-правового регулювання, зміцнення інституційної спроможності експертних установ, модернізації матеріально-технічної бази та забезпечення належного рівня

професійної підготовки експертів. Важливим напрямом є також інтеграція інноваційних методів дослідження, цифрових технологій та міжнародних стандартів у сфері судової експертизи [8].

Таким чином, ефективне функціонування судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану є необхідною передумовою забезпечення результативного правосуддя, належного документування воєнних злочинів та формування підґрунтя для відновлення правопорядку й довіри до правової системи в післявоєнний період.

Список використаних джерел

Бондаренко-Берегович В. Судово-експертна діяльність в умовах військового стану. Наукові перспективи. 2024. № 6 (48). URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/12782/12844

Грига М. А. Експертні дослідження, актуальні в умовах воєнного стану. *Проблеми кваліфікації та розслі дування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану*: матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.) Київ. С. 58–62.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій. (2025). 45 тисяч загиблих військових: Зеленський назвав втрати України у війні. Deutsche Welle. Отримано з https://surl.li/eshfih

Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19

Литвиненко Д.О., Шульженко А.В. Судова експертиза під час воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 8. С. 421. Режим доступу: http://lsej.org.ua/8_2024/100.pdf

Саковський А.А., Атаманчук В.М., Волошин О.Г. «Особливості встановлення загиблих осіб в умовах воєнного стану». *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи:* матер. міжвід. наук.-практ. конф. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2022. С. 25-30.

Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12

Судова експертиза в період дії воєнного стану: проблеми теорії та практики: матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції. (29 лютого 2024 року, м. Вінниця). Вінниця: Твори, 2024. 104 с.

Ключові слова: злочин, воєнний стан, судово-медична експертиза, міжнародне право, воєнні злочини, війна, ідентифікація загиблих, правосуддя, кримінальні розслідування.

Keywords: crime, martial law, forensic medical examination, international law, war crimes, war, victim identification, justice, criminal investigations.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Дубініна Дарина Юріївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства

(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНЦЕПЦІЯ «ЗЕЛЕНОЇ КІМНАТИ»: СВІТОВА ПРАКТИКА ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Концепція «зеленої кімнати» у криміналістиці спрямована на ефективне та безпечне опитування дітей-свідків та потерпілих, з мінімізацією психологічного тиску та ризику повторної травматизації.

Діти різного віку щоденно стикаються з правопорушеннями, виступаючи не лише правопорушниками, а й свідками та потерпілими, що зумовлює їх активну участь у кримінальному та адміністративному провадженні.

Сучасне суспільство не завжди формує належний рівень нетерпимості до злочинності, а окремі медіа навіть можуть поширювати прояви агресії, екстремізму та дискримінації, що негативно впливає на дітей. Участь дітей у досудовому розслідуванні та судових процесах часто має психотравмуючий характер і може негативно впливати на їх розвиток та формування особистості.

Офіційна статистика не відображає повною мірою залученість дітей до правосуддя, оскільки здебільшого враховує їх як обвинувачених, і недостатньо – як свідків чи потерпілих. Значна кількість дітей щороку стає жертвами злочинів, найчастіше: проти власності; проти життя і здоров'я; у сфері безпеки дорожнього руху [4, с. 6].

Головна мета застосування концепції «зеленої кімнати» полягає у забезпеченні достовірності та повноти доказів, отриманих від дитини, через створення комфортного та контрольованого середовища, що дозволяє зафіксувати свідчення один раз та використати їх у кримінальному провадженні без повторних допитів, що мінімізує ризик повторної травматизації дитини [1, с.136].

Аналізуючи міжнародний досвід функціонуван спеціалізованих приміщень для опитування (допиту) дітей, то їх уперше запровадили саме в Польщі. Такі кімнати мали характерне оформлення зі стінами синього кольору, у зв'язку з чим закріпилася назва «блакитні кімнати». Основна концепція їх створення полягала в організації всіх процесуальних дій щодо дитини в межах одного простору та проведенні допиту лише один раз. Отримані свідчення фіксувалися за допомогою технічних засобів і в подальшому могли використовуватися компетентними органами без необхідності повторного опитування.

Подібна практика набула поширення і в інших країнах, зокрема в Англії, Естонії, Франції, Польщі, Ірландії та США, де функціонують так звані «дружні до дитини» приміщення. Їх використання спрямоване на те, щоб забезпечити отримання доказової інформації без завдання додаткової

психологічної шкоди дитині, водночас не перешкоджаючи притягненню правопорушників до відповідальності. Водночас підходи до організації роботи таких кімнат у різних державах мають свої особливості. Наприклад, у Німеччині та Нідерландах правоохоронці, які здійснюють роботу з дітьми, проходять тривалу спеціалізовану підготовку, що триває близько дев'яти місяців, а під час проведення допиту обов'язковою є участь психолога, який супроводжує цей процес.

В Україні методика «зеленої кімнати» використовується слідчими та ювенальними поліцейськими під час проведення інтерв'ювання дитини, зокрема її допиту чи опитування [3, с. 19].

Такий підхід передбачає врахування вікових і психологічних особливостей неповнолітнього, а також створення спеціальних умов, спрямованих на зниження емоційного напруження та недопущення повторної психічної травматизації

Як зазначає Т.І. Мальована: сама «зелена кімната» за своїм виглядом подібна до звичайного дитячого простору. Вона облаштована іграшками, м'якими меблями різних розмірів, рослинами, а також містить фарби, олівці, книжки, тобто все те, що характерне для типової дитячої кімнати. Водночас ключовою особливістю є те, що процес допиту дитини автоматично фіксується. У приміщенні встановлені камери та мікрофони, які забезпечують безперервний запис інтерв'ювання. Надалі це дозволяє уникнути необхідності повторних допитів дитини іншими учасниками кримінального провадження, зокрема прокурором, суддею чи експертами, а також запобігає повторному переживанню травматичних подій. У разі виникнення сумнівів щодо змісту протоколу допиту, відповідні особи мають можливість переглянути відеозапис на будь-якому етапі провадження. Крім того, така фіксація дає змогу проаналізувати міміку, жести та інтонацію дитини під час надання показань, що має важливе значення для оцінки їх достовірності [2, с. 181].

Як правило, допит дитини у «зеленій кімнаті» здійснюється психологом, який має відповідну професійну підготовку та володіє знаннями вікової психології. Попередньо йому надається перелік питань, що цікавлять слідство. З метою з'ясування обставин справи психолог може використовувати спеціальні методики, зокрема опитування, тестування, а також відтворення подій за допомогою малюнків чи ігрових засобів. Під час проведення допиту в основному приміщенні перебувають лише дитина та психолог, тоді як інші учасники процесу знаходяться в окремій технічній кімнаті й здійснюють спостереження за допомогою відеозасобів або через венеціанське скло, що для дитини виглядає як звичайне дзеркало [2, с. 182].

Станом на сьогодні в Україні функціонує небагато зелених кімнат, створених з урахуванням усіх правил облаштування, а на практиці їх потенціал використовується не повною мірою. Нерідко слідчі відмовляються

проводити допити в таких приміщеннях, аргументуючи це відсутністю чітко визначених норм у Кримінальному процесуальному кодексі України та належного процедурного механізму на рівні відомчих інструкцій. У зв'язку з цим допити дітей здебільшого продовжують здійснюватися у звичайних службових кабінетах.

Підсумовуючи, варто зазначити, що ключовий криміналістичний ефект від застосування «зеленої кімнати» полягає у можливості одержати свідчення дитини один раз, зменшити повторні допити та мінімізувати ризик маніпуляцій із доказами. Таким чином, концепція поєднує міжнародні стандарти захисту прав дитини з національною практикою криміналістики і є ефективним інструментом підвищення якості та безпеки збору доказів.

Список використаних джерел

Гресь Ю.О., Агафонова А.В. Тактичні особливості допиту неповнолітніх осіб, втягнутих у злочинну діяльність. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2025. Т. 36 (75). № 5. С. 134-140. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/5_2025/25.pdf

Мальована Т.І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*, 2015. № 3. С. 174-184.

Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48 с.

Методичні рекомендації для суддів щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната». Київ, 2021. 51 с.

Ключові слова: зелена кімната, допит неповнолітніх, мінімізація повторної травматизації, криміналістичні методи.

Keywords: green room, interrogation of minors, minimization of re-traumatization, forensic methods.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Колодіна А.С.

Душина Анна Павлівна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОСТТРАВМАТИЧНІ СТАНИ У ВІЙСЬКОВИХ ЯК ФАКТОР ВИКРИВЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасних реаліях військової сфери України, зокрема в умовах триваючого збройного конфлікту, поліграфне тестування набуло вагомого значення як засіб забезпечення національної безпеки. Його активно застосовують для відбору персоналу у Збройні сили та спеціальні служби, проведення службових розслідувань, перевірки лояльності та виявлення

потенційних загроз, таких як шпигунство чи саботаж. Водночас ефективність такого методу не є абсолютною: результати залежать не лише від можливих спроб обману, але й від психофізіологічного стану тієї чи іншої людини. Робота детектора брехні базується на аналізі автономних реакцій нервової системи, зокрема на стресові фактори, які можуть впливати на точність тестування.

Це особливо актуально щодо військовослужбовців, які брали участь у бойових діях і могли зазнати фізичних чи психологічних травм. Поширені посттравматичні стани, такі як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), хронічний стрес або надмірна тривожність, здатні значно змінювати фізіологічні показники – частоту серцевих скорочень, ритм дихання чи рівень пітливості. Унаслідок цього результати тестування можуть бути викривленими, що збільшує ризик хибнопозитивних висновків.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є серйозним психічним станом, що виникає внаслідок переживання або свідчення особливо травматичних подій, таких як бойові дії, втрата побратимів чи загроза життю. Розвиток симптомів може бути відтермінованим у часі – від одного місяця до кількох років. У військових ПТСР часто посилюється через повторні травматичні ситуації, зокрема обстріли, поранення чи перебування в полоні, що спричиняють хронічну реакцію психіки на шок. Згідно з критеріями DSM-5, основні симптоми включають нав’язливі спогади (флешбеки, кошмари), уникнення тригерів, негативні зміни в когнітивній сфері та постійне гіперзбудження [5].

Ключові прояви ПТСР серед військових:

Гіперзбудження нервової системи: Організм постійно перебуває в стані "бойової готовності", що проявляється підвищеною настороженістю, гіперреактивністю на подразники (наприклад, гучні звуки або різкі рухи), дратівливістю та спалахами гніву [5].

Посилена тривожність і реактивність: Характеризується хронічною напругою, частими панічними нападами та надмірною пильністю. Такий стан швидко виснажує фізичні й емоційні ресурси, погіршуючи здатність концентруватися [5].

Розлади сну та нав’язливі спогади: Людину можуть переслідувати безсоння, повторювані нічні жахи із переживанням травматичних моментів минулого, а також денні інтрузії, коли реальність накладається на спогади про минулі події, викликаючи сильне емоційне виснаження [5].

Ці симптоми часто призводять до серйозних ускладнень: депресії, розвитку залежностей та підвищеного ризику суїцидальних думок чи дій. Серед ветеранів поширеність ПТСР оцінюється в межах 10-20%. У контексті війни в Україні цей розлад значно ускладнює процес реабілітації військових, збільшуючи їхню вразливість до нових стресових впливів [5].

Поліграф працює за принципом реєстрації фізіологічних реакцій організму, таких як пульс, артеріальний тиск, частота дихання, пітливість (шкірно-гальванічна реакція) та іноді рухова активність. Вважається, що ці реакції є маркерами емоційного стресу, який виникає під час обману. У здорових людей базові показники стабільні, а відхилення, зафіксовані під час відповідей на «контрольні» запитання (нейтрального чи провокативного характеру), порівнюють із реакціями на «релевантні» питання, які стосуються розслідуваних подій. Це дає можливість виявити розбіжності й оцінити рівень правдивості. Утім, цей метод виявляється малоефективним у випадках із військовими, які мають посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), через хронічно змінений психофізіологічний стан [1].

Механізми спотворення результатів:

Базово підвищені показники. Симптоми ПТСР, такі як гіперзбудження та постійна тривожність, спричиняють підвищення пульсу на 10-20%, поверхневе та часте дихання, а також посилену пітливість навіть у стані спокою. Це створює базовий «фоновий» рівень стресової реакції організму, який зберігається навіть при відповіді на нейтральні запитання. Унаслідок цього справжній обман може залишатися непоміченим [1,4,5].

Тригери в запитаннях. Запитання, що стосуються тем війни, втрат, насильства або військових наказів, можуть провокувати PTSD-тригери. Як наслідок – гострі флешбеки чи панічні напади, що супроводжуються різким викидом адреналіну, тремором або підвищеною пітливістю. Такі реакції можуть автоматично класифікуватись поліграфом як ознака брехні [1,4,5].

Хибнопозитивні результати. Людина може говорити правду, але через підвищений рівень тривоги поліграф фіксує її фізіологічну реакцію як ознаку обману. У групах із ПТСР частота хибнопозитивних результатів може досягати 30-50%. Крім того, через нестабільність реакцій можуть виникати й невизначені результати [1,4].

Проблеми інтерпретації. Висока волатильність фізіологічних реакцій у людей із ПТСР – від апатичних до гіперактивних станів – значно ускладнює встановлення базової лінії для аналізу. Це знижує точність поліграфологічного тестування з 85% у здорових людей до менш ніж 70% серед осіб із ПТСР [1,4].

Таблиця 1. Основні показники поліграфа та вплив ПТСР

Показники поліграфа	**Норма**	**При ПТСР**
Пульс/тиск	Стабільний	Хронічно високий
Дихання	Рівне	Поверхневе, часте
Пітливість	Низька	Підвищена
Реактивність	Контрольована	Гіперчутлива

Таким чином, ПТСР фактично перетворює поліграф із надійного інструменту в засіб суб'єктивної оцінки. У таких випадках результати стають ненадійними і скоріше нагадують «лотерею».

У військовослужбовців із посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) психологічний стан характеризується хронічною гіперактивністю, спричиненою нейробіологічними порушеннями. Травматичний досвід «перепрограмовує» функціонування мозкових структур, таких як амігдала та гіпоталамус, значно підвищуючи їх чутливість до потенційних загроз чи спогадів про травму. У контексті використання поліграфа, контрольні або релевантні запитання, зокрема щодо військових дій, наказів чи пережитих подій, не сприймаються раціонально, а трактуються як потенційна загроза. Це активує автоматизовану реакцію виживання, притаманну особам із ПТСР [5].

Механізм реакції:

Активація симпатичної нервової системи: У відповідь на стимул запускається реакція «бий або біжи» (fight-or-flight), що супроводжується значним викидом адреналіну та кортизолу. Цей процес викликає прискорене серцебиття (до 100–140 ударів за хвилину), звуження кровоносних судин, посилену пітливість і поверхневе дихання. Дані фізіологічні показники часто відповідають маркерам «обману» на поліграфі [1,4,5].

Нерозрізнення джерела стресу: Автономна нервова система (АНС) не диференціює природу стресора; наприклад, страх, спричинений флешбеком або тригером, прирівнюється до страху уникнення правди. Реакція мозку орієнтована на емоційний зміст стимулу, а не на моральний вимір нещирості [1,4,5].

Емоційне перенавантаження: Стан гіперзбудження блокує функціонування префронтальної кори, що обмежує когнітивну здатність до логічного мислення. У результаті посилюються інстинктивні реакції. Для військовослужбовця ситуація тестування поліграфом може трансформуватися у сценарій, подібний до бойового стану, навіть якщо запитання є нейтральними за змістом [1,4,5].

Таким чином, симптоматика ПТСР здатна імітувати ознаки брехні у контексті аналізу на поліграфі. Це зумовлено дією первинного механізму виживання, коли організм автоматично фокусується на захисних стратегіях, замість того щоб обмежуватися раціональним приховуванням інформації.

Рекомендації щодо вдосконалення практики

Проведення психологічного скринінгу перед тестуванням: впровадження обов’язкового тестування на ПТСР із використанням таких інструментів, як шкали PCL-5 чи CAPS. Це дозволить виявити схильних до ризику осіб та, за необхідності, перенести дату проведення тесту або

направити їх до відповідного спеціаліста для попередньої психологічної допомоги [2,3].

Врахування бойового досвіду: необхідно документувати у протоколах інформацію про отримані травми, тривалість військової служби та перелік пережитих стресових подій. Ці дані слугують основою для корекції інтерпретації результатів, наприклад, шляхом введення припустимих меж для підвищеного базового рівня стресу (наприклад, +20%) [3].

Співпраця поліграфолога та психолога: ефективний аналіз даних можливий завдяки командній роботі поліграфолога та клінічного психолога. Завдання останнього – додатково аналізувати реакції, пов'язані з ПТСР, щоб уникнути хибних інтерпретацій, спричинених артефактами [3].

Обмеження використання поліграфа: для осіб із вираженим ПТСР тестування за допомогою поліграфа має бути замінене альтернативними методами (наприклад, когнітивними тестами або структурованими опитуваннями). Також варто застосовувати підготовчі заходи, як-от релаксаційні техніки чи медикаментозна стабілізація автономної нервової системи (АНС) [3].

Застосування комплексного та системного підходу до тестування дозволяє значно підвищити його надійність. Це сприяє дотриманню прав військовослужбовців і водночас оптимізує рівень загальної безпеки підрозділів.

Поліграфне тестування не може забезпечити гарантовану точність для військовослужбовців із посттравматичним стресовим розладом, оскільки ПТСР істотно впливає на фізіологічні реакції організму. Симптоми, такі як гіперзбудження та реакція на тригери, часто імітують ознаки обману, створюючи хибні сигнали. Хронічний стрес, флешбеки, а також активація реакції «бий або біжи» превалюють над когнітивним контролем, що знижує надійність результатів до рівня, неприйнятного без спеціальних корективів.

Для ефективності необхідний багатопрофільний підхід, який поєднує елементи психології (скринінг, аналіз), фізіології (робота з поліграфом) і враховує воєнний контекст (особливості бойового досвіду). Комплексний метод має включати попередню діагностику, експертну оцінку фахівців та спеціально адаптовані протоколи. Це дозволить досягти справедливості, забезпечити безпеку та підвищити ефективність процесу тестування в умовах сучасних реалій [2,3].

Список використаних джерел

Dmytro Zdebskyi. Application of the polygraph under the conditions of marital state in Ukraine: article. Odesa: I. I. Mechnikov Odessa National University. 2023. 28-33 с. URL: https://military.bulletin.knu.ua/en/article/view/6813

Базарний, С. Комплексний аналіз інструментів PC-PTSD-5, CAPS-5 та PCL-5 для діагностики ПТСР у військовослужбовців : стаття. Вісник Національного університету оборони України. Сер. : Питання психології. 2025. Т. 85, № 3. С. 33–42. DOI: 10.33099/2617-6858-2025-85-3-33-42. URL: https://visnyk.nuou.org.ua/article/view/322864

Каралкін М. В. Психологічні умови корекції постстресового стану у військових. Судово-психологічна експертиза. 2024. URL: https://expertize-journal.org.ua/all-news/13001-psikhologichni-umovi-korektsiji-post-stresovogo-stanu-u-vijskovikh

Чорна, В. В., Серебреннікова, О. А., Коломієць, В. В., Гозак, С. В., Єлізарова, О.Т., Рибінський, М. В., Ангельська, В. Ю., Павленко, Н. П. Посттравматичний стресовий розлад під час повномасштабної війни у військовослужбовців : Репозиторій *Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова*. 2023. 12 с. URL: https://dspace.vnmu.edu.ua/handle/123456789/6413

Яценко О. ПТСР та інші посттравматичні стани у військових після участі в бойових діях : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» денної форми здобуття освіти за спеціальністю 053 «Психологія» / Олена Яценко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. – 88 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/8937

Ключові слова: посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), військові, ветерани, поліграфне тестування, хибнопозитивні результати, гіперзбудження, тривожність, симпатична нервова система, фізіологічні реакції, психологічний скринінг, комплексний підхід.

Keywords: post-traumatic stress disorder (PTSD), military personnel, veterans, polygraph testing, false-positive results, hyperarousal, anxiety, sympathetic nervous system, physiological responses, psychological screening, comprehensive approach.

Науковий керівник:д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Дьячук Богдан Євгенович

здобувач 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПИТАННЯ ЦИФРОВИХ СЛІДІВ ТА ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ

У сучасному світі цифрові технології стали невід’ємною частиною життя людини. Практично кожен день ми користуємося смартфонами, комп’ютерами, банківськими додатками, соціальними мережами та різними онлайн-сервісами. При цьому ми не завжди замислюємось над тим, що будь-яка наша дія в цифровому середовищі залишає певну інформацію. Саме ця інформація і називається цифровими слідами. З кожним роком їх

значення зростає, особливо у сфері права та розслідування кримінальних правопорушень.

Під *цифровими слідами* зазвичай розуміють будь-які дані, що виникають у процесі використання електронних пристроїв або мережі Інтернет. Це можуть бути як очевидні речі – повідомлення, фотографії, відео, так і менш помітні – наприклад, IP-адреси, історія відвідування сайтів, дані про місцезнаходження або технічні журнали систем. Фактично цифрові сліди відображають поведінку людини в інформаційному просторі і можуть багато про неї розповісти [1].

Важливо розуміти, що цифрові сліди поділяються на активні та пасивні. Активні сліди – це ті, які людина залишає свідомо. Наприклад, коли пише повідомлення в месенджері, залишає коментар під постом або завантажує фото. У таких випадках користувач розуміє, що він створює інформацію. Пасивні сліди, навпаки, формуються автоматично. Наприклад, коли додаток збирає дані про місцезнаходження або сайт записує cookies. Багато людей навіть не здогадуються про існування таких слідів, хоча вони можуть бути дуже інформативними.

Цифрові сліди тісно пов’язані з поняттям цифрових доказів. Якщо говорити простими словами, цифрові докази – це ті ж самі дані, але які вже використовуються для доведення певних обставин у справі. Тобто не кожен цифровий слід є доказом, але будь-який доказ такого типу спочатку був саме слідом.

Цифрові докази можуть бути дуже різними. Це можуть бути електронні листи, переписки в месенджерах, записи телефонних розмов, відео з камер спостереження, файли на комп’ютері, дані з флешок або навіть інформація, яка зберігається на віддалених серверах (наприклад, у хмарних сховищах). Окремо варто згадати соціальні мережі – вони часто стають джерелом важливої інформації, яка може використовуватись у суді.

Якщо спробувати класифікувати цифрові докази, то можна зробити це за кількома критеріями. Наприклад, за місцем зберігання – локальні (на пристрої) та віддалені (у мережі). За типом інформації – текстові, графічні, аудіо та відео. Також можна поділити їх за джерелом – комп’ютери, смартфони, сервери, системи відеоспостереження тощо. Така класифікація потрібна для того, щоб краще розуміти, як з ними працювати.

Окремо варто сказати про роль цифрових доказів у сучасному судочинстві. У багатьох випадках саме вони стають ключовими. Наприклад, переписка може підтвердити домовленість між людьми, а дані геолокації – показати, де перебувала людина у певний момент часу. У деяких ситуаціях без таких доказів взагалі неможливо встановити істину.

Проте разом із перевагами виникає і багато проблем. Одна з основних – це складність збирання цифрових доказів. На відміну від звичайних речових доказів, їх не можна просто «взяти в руки». Потрібні спеціальні

знання та інструменти. Крім того, важливо не порушити цілісність даних під час їх вилучення. Якщо зробити щось неправильно, інформація може змінитися або навіть зникнути.

Ще одна проблема – це збереження цифрових доказів. Дані можуть бути випадково видалені, пошкоджені або змінені. Тому використовуються спеціальні методи, наприклад створення точних копій (образів) носіїв інформації. Також застосовується перевірка хеш-значень – це дозволяє переконатися, що дані залишилися незмінними.

Дуже важливим є питання автентичності. У суді недостатньо просто надати файл або повідомлення – потрібно довести, що вони справжні. Це означає, що інформація не змінювалася і дійсно походить від певної особи або пристрою. Для цього можуть використовуватись електронні підписи, журнали доступу, а також експертні дослідження [2].

Не менш складним є питання оцінки цифрових доказів у суді. Суд повинен перевірити кілька моментів: чи має доказ відношення до справи, чи отриманий він законним шляхом і чи можна йому довіряти. Якщо хоча б одна з цих умов не виконується, доказ можуть не прийняти.Наприклад, якщо інформацію отримали шляхом незаконного доступу до акаунта або пристрою, це може бути підставою для визнання доказу недопустимим. Також проблеми можуть виникнути, якщо немає підтвердження, що дані не змінювались. У таких випадках суд може поставити під сумнів їх достовірність.

Загалом можна сказати, що цифрові докази мають як свої переваги, так і недоліки. З одного боку, вони дозволяють більш точно встановити обставини справи. З іншого – з ними складніше працювати, і є ризик маніпуляцій. Саме тому важливо розробляти чіткі правила та процедури їх використання. На сьогодні законодавство поступово адаптується до нових реалій, але все ще існують прогалини. Технології розвиваються швидше, ніж норми права, і це створює певні труднощі. У майбутньому роль цифрових доказів буде тільки зростати, тому ця тема є дуже актуальною.

Підсумовуючи, можна сказати, що цифрові сліди – це основа для формування цифрових доказів, а самі докази вже відіграють важливу роль у судових процесах. Водночас їх використання потребує обережності, знань і дотримання встановлених правил. Без цього є ризик, що навіть важлива інформація не буде врахована судом.

Список використаних джерел

Колеснікова І.А. Цифрові сліди: поняття та їх значення при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. №10. С.472-475. URL: https://lsej.org.ua/10_2023/114.pdf

Сергєєва Д.Б. Виявлення і документування способів учинення службових правопорушень: методика, тактика, цифрові сліди та ланцюг збереження доказів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. № 91. Т.4 С.438-451.

Ключові слова: цифрова криміналістика, цифрові сліди, електроні докази, доказування, цифрові докази.

Keywords: digital forensics, digital traces, electronic evidence, proving, digital evidence.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Колодіна А.С.

Єренкевич Єгор Ігорович

здобувач 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІ ДОКУМЕНТИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ТА ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Стрімкий розвиток інформаційних технологій та цифровізація суспільства докорінно змінили не лише повсякденне життя, але й характер злочинності та підходи до її розслідування. Традиційне криміналістичне документознавство, яке століттями вивчало матеріальні об’єкти, зіткнулося з новим феноменом – цифровими документами, що існують у нематеріальній, електронній формі. Це зумовило необхідність переосмислення теоретичних засад і формування нових практичних підходів у межах такої галузі, як цифрова криміналістика.

Передусім слід зазначити, що термінологічна визначеність у цій сфері досі залишається предметом наукових дискусій. У кримінальному процесуальному законодавстві України відсутнє єдине поняття для доказів, що існують в електронному вигляді. Як слушно зауважує М.С. Гребенькова, науковці по-різному іменують та визначають цю категорію, використовуючи терміни «електронні докази», «цифрові докази», «електронні сліди» чи «електронні відображення», хоча всі ці поняття мають спільну ознаку – фактичні дані, представлені у цифровій (дискретній) формі [2].

Поняття «цифровий документ» є вужчим порівняно з «цифровими доказами». Відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, що дають змогу ідентифікувати його автора та не змінюються протягом усього строку зберігання [1].

З криміналістичної точки зору, цифровий документ слід розглядати як джерело доказової інформації, що має подвійну природу: з одного боку, це змістовна інформація, придатна для безпосереднього сприйняття людиною (текст, зображення), а з іншого – це код, записаний на машинному носії, який

потребує спеціальних технічних засобів для інтерпретації. Важливо підкреслити, що цифрові документи можуть виступати як у формі традиційних письмових документів (договори, накази, рапорти), так і у вигляді файлів мультимедіа, електронних листів, баз даних, повідомлень у соціальних мережах [3]. Отже, поняття цифрового документа є комплексним і потребує подальшої уніфікації на законодавчому рівні.

Видове різноманіття цифрових документів зумовлює потребу в їх науково обґрунтованій класифікації. У криміналістичній літературі пропонуються різні підходи до систематизації цих об'єктів. Залежно від способу фіксації інформації, їх можна поділити на текстові документи (файли у форматах .doc, .pdf, .txt), графічні документи (зображення, схеми, креслення), аудіо- та відеодокументи. За походженням виокремлюють первинні (створені безпосередньо на цифровому пристрої) та вторинні (отримані шляхом сканування, фотографування чи іншого перетворення матеріального документа).

Крім того, залежно від форми представлення доказової інформації, цифрові документи можуть бути віднесені до письмових доказів (якщо інформація викладена у вигляді тексту) або до речових доказів (якщо сам носій має сліди злочину). Таким чином, розроблення чіткої та всеосяжної класифікації цифрових документів є необхідною умовою для ефективного визначення тактики їх дослідження.

Особливості криміналістичного дослідження цифрових документів визначаються їхньою нематеріальною природою та специфікою існування. На відміну від традиційних документів, цифрова інформація не має фізичного втілення, а є сукупністю бітів, що зберігаються на машинних носіях. Як слушно зазначають А.С. Колодіна та Т.С. Федорова, завдяки новітнім технологіям з'явилася нова галузь криміналістики – цифрова криміналістика, яка є прикладною наукою про розкриття злочинів, пов'язаних з комп'ютерною інформацією. Цифрова криміналістична експертиза включає процеси ідентифікації, отримання, зберігання, аналізу та представлення цифрових доказів [4].

Ключовою особливістю є те, що цифрові сліди мають нематеріальний характер і можуть зберігатися на різних носіях, а також легко змінюватися чи видалятися, що вимагає застосування спеціалізованих технічних засобів і процедур фіксації. Серед сучасних методів виявлення та аналізу цифрових доказів науковці виокремлюють використання OSINT (розвідки з відкритих джерел), геш-функцій, метаданих і спеціалізованого програмного забезпечення криміналістичного призначення («X-Ways Forensics», «Cellebrite UFED Touch 2» тощо) [5]. Як зазначає О.П. Метелєв, існуюча концепція класифікації видів доказів потребує доопрацювання з урахуванням особливої природи цифрових доказів [6].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що цифрові документи є якісно новим об’єктом криміналістичного дослідження, який потребує інтеграції знань з різних галузей права, комп’ютерної техніки та інформаційних технологій. Їхнє поняття залишається дискусійним, а види – надзвичайно різноманітними, що ускладнює вироблення уніфікованих підходів до їх дослідження. Основними особливостями такого дослідження є: нематеріальний характер об’єкта, необхідність застосування спеціальних технічних засобів і програмного забезпечення, вразливість до модифікації та знищення, а також потреба в дотриманні спеціальних процедур фіксації та зберігання.

Список використаних джерел

Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV : станом на 1 січ. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text

Гребенькова М.С. Стан наукових досліджень в сфері електронних відображень у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 67. С. 267-271. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.51

Петрик В.В. Поняття та класифікація електронних доказів у кримінальному процесі у країнах світу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 90(4). С. 46-51. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.46

Колодіна А.С., Федорова Т.С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 176-181. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.27

Крижановський А.С., Кравець В.С. Про криміналістичні методи виявлення та фіксації цифрових слідів від кіберзлочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2026. Вип. 93(5). С. 13-18. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.13

Метелєв О.П. Цифрові докази у кримінальному процесі: видова характеристика. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 1-2. С. 42-53. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.1-2/42-53

Ключові слова: цифрові документи, електронні докази, види цифрових документів, криміналістичне дослідження, цифрова криміналістика.

Keywords: digital documents, electronic evidence, types of digital documents, forensic research, digital forensics.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є. С.

Жулего Максим Ігорович
здобувач 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ У РОЗСЛІДУВАННІ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Корупційні кримінальні правопорушення належать до числа найбільш небезпечних посягань на публічну сферу, оскільки вони підривають авторитет державної влади, деформують механізми прийняття управлінських рішень, знижують довіру до інститутів держави та створюють стійкі ризики для реалізації принципу верховенства права. Закон України «Про запобігання корупції» визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні [2, ст. 1, 3], а Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» закріплює правові основи організації та діяльності спеціалізованого антикорупційного органу [3, ст. 1]. У кримінально-процесуальному вимірі розслідування таких діянь підпорядковується загальним правилам доказування, відповідно до яких доказами визнаються фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, а збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження у формах, визначених КПК України [1, ст. 84, 93].

Актуальність теми зумовлена тим, що корупційні кримінальні правопорушення, як правило, вчиняються в умовах підвищеної латентності, попередньої підготовленості учасників, мінімізації очевидних матеріальних слідів та активного використання цифрових каналів комунікації. Саме тому звичайні способи сприйняття обстановки події або ізольований аналіз окремих пояснень не забезпечують належного рівня доказової переконливості. У таких провадженнях вирішального значення набувають можливості криміналістичної техніки як системи науково обґрунтованих засобів, прийомів і методів виявлення, фіксації, вилучення, збереження та дослідження матеріальних і цифрових слідів. Саме криміналістична техніка дозволяє перевести приховані від безпосереднього сприйняття зв’язки між особами, діями, документами, грошовими потоками та цифровою активністю у форму доказової інформації, придатної для подальшої процесуальної перевірки [1, ст. 84, 99, 223; 5, с. 78–79].

У криміналістичному розумінні особливість розслідування корупційних кримінальних правопорушень полягає в тому, що джерела доказової інформації тут здебільшого мають комплексний характер. Це не лише традиційні документи, а й електронне листування, записи з мобільних пристроїв, фінансові й бухгалтерські дані, відеозаписи, аудіоконтроль, геолокаційні відомості, записи камер спостереження, журнали подій цифрових систем, метадані файлів та інші технічні відображення діяльності учасників події. У фахових публікаціях наголошується, що під час розслідування корупційних правопорушень найчастіше використовуються непрямі докази, зокрема фінансові та бухгалтерські документи, електронне

документування комунікації між учасниками, а також показання третіх осіб, які у сукупності дозволяють реконструювати приховані домовленості й механізм неправомірної вигоди [4, с. 135–136; 5, с. 79–80].

Саме тому сучасні можливості криміналістичної техніки в цій категорії справ слід розглядати не фрагментарно, а системно. Передусім ідеться про техніко-криміналістичне дослідження документів. У справах про корупцію документи часто виступають або безпосереднім носієм злочинної домовленості, або способом маскування неправомірних дій через штучне створення видимості законної адміністративної, фінансової чи договірної процедури. Тому криміналістично значущими є не тільки реквізити документа, а й спосіб його створення, послідовність внесення записів, ознаки виправлень, накладання підписів, технічні характеристики друку, походження електронної версії, метадані та співвіднесення змісту документа з іншими джерелами інформації. Такий підхід дозволяє встановити, чи відображає документ реальний перебіг подій, чи є елементом штучно створеної легалізаційної схеми [1, ст. 99, 100, 237; 5, с. 80].

Не менш важливим є використання технічних засобів у роботі з аудіо- та відеоінформацією. У корупційних провадженнях саме записи переговорів, відеоконтроль зустрічей, фіксація переміщення осіб і предметів, а також результати негласного документування нерідко стають основою для встановлення факту попередньої домовленості, умов передачі неправомірної вигоди, ролі посередників і службових осіб. Однак криміналістична цінність таких матеріалів залежить не лише від самого змісту запису, а й від технічної якості фіксації, безперервності запису, можливості ідентифікації осіб, відсутності ознак монтажу, а також від правильного процесуального оформлення способу одержання й збереження відповідних матеріалів. Саме тут криміналістична техніка безпосередньо взаємодіє з процесуальною формою, оскільки без належної фіксації походження та цілісності навіть змістовно вагомий матеріал може виявитися вразливим для критики [1, ст. 84, 99, 246, 252; 4, с. 136–137].

Особливе значення у сучасних умовах має цифровий компонент криміналістичної техніки. Корупційні контакти все частіше реалізуються через месенджери, електронну пошту, закриті групи, хмарні сервіси, банківські додатки й інші цифрові середовища. У статті про сучасні інноваційні підходи до розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості підкреслюється, що зі зростанням ролі цифрової комунікації зростає і ризик швидкого видалення або втрати доказової інформації, а отже своєчасність її фіксації набуває принципового значення [5, с. 80–81]. Це означає, що сучасна криміналістична техніка повинна забезпечувати не лише вилучення пристрою, а й правильне копіювання даних, збереження метаданих, документування ходу огляду, фіксацію

екранного вмісту, аналіз історії комунікації та перевірку автентичності цифрових слідів [1, ст. 237, 241; 5, с. 80–81].

У цій категорії проваджень важливим різновидом технічної роботи є аналіз фінансових транзакцій. Грошовий рух, банківські операції, зняття коштів, електронні перекази, використання карткових рахунків, взаємозв'язок між платежами та адміністративними рішеннями утворюють окрему лінію доказування, яка вимагає одночасно і процесуальної, і криміналістичної точності. Сам по собі факт руху коштів не завжди є достатнім для доведення корупційного механізму, однак у поєднанні з телефонними контактами, листуванням, записами зустрічей, документами та часовою послідовністю дій він дозволяє реконструювати приховану схему. Саме тому криміналістична техніка тут працює в режимі інтеграції різнорідних масивів інформації, а не в режимі ізольованого дослідження одного об'єкта [4, с. 136–138; 5, с. 79–80].

Окремої уваги заслуговує зіставлення відомостей з офіційних реєстрів, банківських документів, службової документації, записів камер відеоспостереження та висновків експертів. Такий підхід дає змогу перевіряти слідчі версії не за одним доказом, а за системою взаємопов'язаних індикаторів. Саме в цьому полягає одна з головних переваг сучасної криміналістичної техніки: вона дозволяє працювати з корупційною подією як із багаторівневою інформаційною моделлю, де поведінкові, матеріальні, документальні та цифрові елементи взаємно доповнюють або спростовують один одного. Для службових осіб це особливо важливо, оскільки їхні протиправні дії часто маскуються зовні законними управлінськими актами, службовими процедурами та формально коректним документообігом [4, с. 137–138; 5, с. 80–81].

Водночас ефективне застосування криміналістичної техніки у справах про корупцію пов'язане і з низкою труднощів. По-перше, це ризик втрати цифрової інформації через несвоєчасне реагування. По-друге, це можливість штучного редагування документів або електронних даних. По-третє, це складність доведення причинного зв'язку між конкретним контактом, рішенням службової особи та фактом неправомірної вигоди. По-четверте, це необхідність критично оцінювати допустимість і достовірність результатів технічного документування, особливо коли йдеться про складні форми контролю або прихованого фіксування. У наукових публікаціях про доказування корупційних правопорушень наголошується, що саме правильне закріплення доказів, а також дотримання вимог належності, допустимості, достовірності та достатності є ключовою умовою їх подальшої судової оцінки [1, ст. 84, 86, 94; 4, с. 135–137].

Науково-практичний висновок із цього полягає в тому, що сучасна криміналістична техніка у розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень повинна застосовуватися не епізодично, а як частина

цілісної стратегії доказування. Її результативність зростає тоді, коли технічні засоби поєднуються з продуманою версійною роботою, своєчасним залученням спеціалістів, правильною постановкою питань експертам, якісною фіксацією слідів і системним аналізом усіх зібраних відомостей. Інакше кажучи, криміналістична техніка не замінює розслідування, а надає йому науково-технічну основу, без якої викриття прихованих корупційних механізмів було б значно менш ефективним [1, ст. 93, 223, 237; 5, с. 80–81].

Отже, сучасні можливості криміналістичної техніки у розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень слід оцінювати як один із ключових чинників результативного доказування. Їх значення полягає у здатності виявляти, фіксувати, вилучати, зберігати та досліджувати як матеріальні, так і цифрові сліди корупційної діяльності, а також інтегрувати їх у науково обґрунтовану систему висновків. Подальший розвиток цього напряму має ґрунтуватися на вдосконаленні технічних методик, підвищенні цифрової підготовки слідчих і прокурорів, зміцненні міждисциплінарної взаємодії та послідовному дотриманні процесуальних гарантій при роботі з технічними джерелами доказової інформації [2, ст. 1, 3; 3, ст. 1; 4, с. 137–139; 5, с. 80–81].

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Матвійчук А. В. Доказування корупційних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 4, № 85. С. 135–139.

Аркуша Л. І., Загородній В. Є., Загородній І. В., Чіпко Н. В. Сучасні інноваційні підходи розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2024. № 70. С. 78–81.

Ключові слова: криміналістична техніка, корупційні кримінальні правопорушення, цифрові докази, документи, доказування.

Keywords: forensic technology, corruption criminal offenses, digital evidence, documents, proof.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чіпко Н.В.

Задерновський Петро Анатолійович

здобувач 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІГРАФОЛОГІЯ У СИСТЕМІ СУЧАСНИХ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ: МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ

У сучасному кримінальному провадженні поліграфологія посідає суперечливе, але помітне місце у системі спеціальних знань. Її актуальність зумовлена тим, що розвиток криміналістики, психології, судової експертизи та технічних засобів пізнання поставив перед правозастосовною практикою питання про межі використання психофізіологічної інформації у перевірці версій, оцінці пояснень особи та організації розслідування. Саме тому поліграфологія сьогодні розглядається не лише як прикладний інструмент, а як самостійна науково-практична проблема, у якій поєднуються технічні, психологічні, криміналістичні та процесуальні аспекти. У вітчизняній науці наголошується, що спеціальні знання в поліграфології мають міждисциплінарний характер, не є загальновідомими, потребують спеціальної підготовки та використовуються у специфічних сферах, зокрема й у кримінальному судочинстві [1, с. 58–60].

Поліграфологія як сфера спеціальних знань має власний предмет, методику та професійну мову. Її специфіка полягає у вивченні психофізіологічних реакцій особи на певні стимули з метою виявлення інформаційної значущості повідомлень, обставин або запитань. Однак криміналістичне значення поліграфології не зводиться до технічної реєстрації реакцій. Воно полягає у можливості використати отримані результати для побудови, уточнення або перевірки слідчих і захисних версій, визначення напрямів подальшого збору доказів, оцінки суперечностей у поясненнях та орієнтації у складній доказовій ситуації. Саме в такому розумінні поліграфологія включається до системи сучасних спеціальних знань – не як автономний замінник доказування, а як допоміжний аналітичний інструмент [1, с. 60–63; 5, с. 1–2].

Науково важливим є те, що вітчизняні автори послідовно підкреслюють: результати поліграфологічного опитування не мають автоматичної доказової сили та не можуть сприйматися як самодостатнє підтвердження винуватості чи невинуватості особи. У новітніх дослідженнях акцентовано, що основною особливістю результатів поліграфологічного опитування є їхній орієнтуючий характер. Це означає, що вони можуть вказувати на доцільність подальшої перевірки певних обставин, але не здатні підмінити повноцінне доказування у кримінальному провадженні [5, с. 1–2, 59; 2, с. 687–689]. Такий підхід є принциповим, оскільки саме в неправильному розумінні природи результатів поліграфа найчастіше закладене джерело практичних і процесуальних помилок.

Можливості поліграфології у системі спеціальних знань виявляються насамперед у сфері орієнтувального використання. Поліграф може бути корисним під час перевірки кількох конкуруючих версій, оцінки інформаційної поінформованості особи про певну подію, виявлення напрямів подальшого пошуку доказів, а також при визначенні тактики окремих процесуальних і непроцесуальних дій. У наукових працях, присвячених використанню поліграфа у кримінальному провадженні, звертається увага на те, що його застосування пов'язується з різними формами: від психофізіологічного дослідження до використання в межах судової психофізіологічної чи комплексної психолого-психофізіологічної експертизи [2, с. 687–691; 3, с. 192–194]. Звідси випливає важливий висновок: поліграфологія може бути функціонально корисною, але лише за умови чіткого розуміння форми її використання і процесуального статусу отриманих результатів.

Разом із тим саме ця сфера є однією з найбільш вразливих з погляду методології. Предметний аналіз показує, що на результат поліграфологічного дослідження впливають не тільки технічні показники приладу, а й формулювання запитань, структура тесту, послідовність блоків, рівень психологічної напруги, індивідуальні особливості опитуваної особи, її стан здоров'я, здатність до концентрації, а також професійний рівень поліграфолога. Через це одна і та сама реакція не може тлумачитися ізольовано від контексту. Вітчизняні автори справедливо зауважують, що проблемними залишаються неузгодженість понятійного апарату, недостатня уніфікація методик, різний рівень підготовки фахівців і відсутність єдиних підходів до оформлення підсумків дослідження [1, с. 58–66].

Найбільш істотні обмеження поліграфології пов'язані з ризиком перетворення імовірнісного або орієнтувального результату на категоричний висновок. У практичному середовищі поліграф нерідко сприймається як інструмент безпосереднього "виявлення брехні", хоча науково коректніше говорити про фіксацію психофізіологічних реакцій на значущі стимули. Між реакцією організму та юридичною оцінкою повідомлення існує складний ланцюг інтерпретації, який не можна спрощувати. Саме тому безкритичне використання поліграфа становить небезпеку як для сторони обвинувачення, так і для сторони захисту, оскільки здатне породжувати хибні уявлення про переконливість отриманих висновків [2, с. 688–691; 4, с. 191–194].

Суттєвим обмеженням є і проблема правового регулювання. У вітчизняних публікаціях неодноразово підкреслюється, що законодавче врегулювання застосування поліграфа в Україні залишається недостатньо визначеним, а на рівні кримінального процесу відсутня чітка й системна модель його використання [2, с. 687–692; 3, с. 192–194; 5, с. 78]. Це

породжує неоднорідність практики, різне ставлення до результатів поліграфологічного дослідження та складнощі з процесуальною оцінкою таких матеріалів. За відсутності чіткого нормативного регулювання особливого значення набуває саме криміналістична культура застосування поліграфа, тобто розуміння його меж, умов коректного використання та необхідності співвідносити результати з іншими доказами.

Окремої уваги потребує питання професійної компетентності поліграфолога. Якість поліграфологічного дослідження визначається не тільки технічним станом приладу, а й рівнем підготовки особи, яка проводить опитування, формує програму тестування, добирає питання та здійснює інтерпретацію. У сучасній українській літературі наголошується, що поліграфолог повинен мати спеціальні знання, професійну підготовку, відповідний досвід і розуміння як психофізіологічних, так і правових аспектів своєї діяльності [1, с. 60–66]. Саме дефіцит належної стандартизації професійної підготовки є однією з причин неоднакової якості досліджень і, відповідно, неоднозначного ставлення до поліграфології в правозастосуванні.

У прикладному вимірі можливості поліграфології доцільно пов’язувати з кількома умовами. По-перше, участь особи в такому дослідженні має бути добровільною та вільною від психологічного примусу. По-друге, результати повинні мати чітко окреслений орієнтувальний або допоміжний характер і не підміняти інші джерела доказової інформації. По-третє, звіт поліграфолога повинен бути прозорим у методичному сенсі: із зазначенням умов проведення, тестових блоків, формулювання запитань, характеру інтерпретації та обмежень висновку. По-четверте, будь-який результат поліграфа має перевірятися іншими даними – матеріальними, цифровими, поведінковими, експертними [2, с. 689–692; 4, с. 191–194; 5, с. 158–159]. Лише за такої моделі використання поліграфологія не вступає в конфлікт із принципами доказування.

Криміналістична цінність поліграфології полягає не в тому, що вона дає “готову істину”, а в тому, що дозволяє краще організувати пізнавальний процес. Вона може допомагати у визначенні пріоритетних напрямів перевірки, звуженні кола версій, виявленні інформаційно значущих тем, орієнтації у складній комунікативній ситуації. Водночас її обмеження нагадують, що жодна психофізіологічна реакція не може бути оцінена поза контекстом особистості, ситуації та методики дослідження. Саме в цьому і проявляється подвійна природа поліграфології: з одного боку, це корисний сегмент сучасних спеціальних знань, а з іншого – сфера підвищеного ризику спрощень, методичних помилок і процесуальних перебільшень [1, с. 58–66; 3, с. 192–195].

Отже, поліграфологію у системі сучасних спеціальних знань слід розглядати як міждисциплінарний інструмент із виразним орієнтувальним

потенціалом, але обмеженою доказовою самодостатністю. Її можливості пов’язані з уточненням версій, організацією пошуку доказів, оцінкою інформаційної значущості пояснень і допомогою у криміналістичному аналізі ситуації. Її обмеження зумовлені імовірнісним характером результатів, залежністю від методики, психологічних і медичних чинників, різним рівнем підготовки поліграфологів та недостатньою нормативною визначеністю. Подальший розвиток цієї сфери має ґрунтуватися на стандартизації процедур, підвищенні професійної підготовки, чіткому розмежуванні орієнтувальної та доказової функцій і послідовному співвіднесенні результатів поліграфа з усією сукупністю інших доказів [2, с. 687–692; 4, с. 191–194; 5, с. 158–159].

Список використаних джерел

Мотлях О. І. Спеціальні знання в поліграфології та їх особливості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (118). С. 58–66.

Курман О. В., Балибіна А. Р. Використання поліграфа при розслідуванні кримінальних правопорушень: проблеми тактики та правового регулювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 687–692.

Лешкович Т. А. Форми використання поліграфа в кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 6-1, т. 2. С. 192–195.

Маріна Ю. Деякі особливості застосування поліграфа у кримінальному провадженні в Україні та світі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4 (125). С. 191–194.

Повстяний О. В. Застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2025. 202 с.

Ключові слова: поліграфологія, спеціальні знання, достовірність, етика, оцінка доказів, кримінальне провадження, психофізіологія, ризики.

Keywords: polygraphology, special knowledge, reliability, ethics, evaluation of evidence, criminal proceedings, psychophysiology, risks.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Зайцева Дарина Юріївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства

(кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕРМАТОГЛІФІКАЦІЯ У ПРОГНОЗУВАННІ КОНСТИТУЦІЙНИХ, ФІЗИЧНИХ ТА ЗОВНІШНЬО-ПІЗНАВАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ ЛЮДИНИ

Дерматогліфіка є міждисциплінарною галуззю знань, що сформувалася на стику морфології, антропології, генетики, медицини та криміналістики і вивчає особливості папілярних візерунків шкіри долонь, пальців і підошов людини. Вперше як окрема наукова дисципліна вона була виокремлена на початку XX століття, а сам термін запропоновано у 1926 році на з'їзді американських анатомів. Сутність дерматогліфіки полягає у дослідженні морфогенезу та варіативності шкірного рельєфу, який формується ще у пренатальному періоді розвитку і залишається незмінним протягом усього життя людини [1]. Це зумовлює високу цінність дерматогліфічних ознак як стабільних генетично детермінованих маркерів.

Додатково слід зазначити, що дерматогліфіка як наукова галузь має чітко структуровану внутрішню систему, яка включає такі підрозділи, як дактилогліфіка (вивчення візерунків пальців), пальмогліфіка (дослідження долонь) та плантогліфіка (аналіз підошовних поверхонь). Такий поділ дозволяє більш детально досліджувати морфологічні особливості шкірного рельєфу та встановлювати закономірності його формування і варіативності [4]. Водночас дерматогліфіка розглядається не лише як описова дисципліна, а й як метод генетичних досліджень, оскільки папілярні візерунки є полігенно успадкованими ознаками, що формуються під впливом комплексу генів та факторів внутрішньоутробного розвитку [1].

Важливою особливістю дерматогліфічних ознак є їх висока стабільність і індивідуальність, що обумовлює їх широке застосування не лише у біології та медицині, а й у криміналістиці для ідентифікації особи. Як підкреслює Т. Л. Савченко, дерматогліфічні показники становлять цілісну систему спадкових маркерів, яка використовується для виявлення генетичних особливостей та патологій розвитку [1]. При цьому формування папілярних ліній відбувається у тісному зв'язку з розвитком нервової системи, що пояснює їх інформативність щодо загальних біологічних характеристик організму.

Крім того, дерматогліфіка має важливе функціональне значення з точки зору еволюції людини. Папілярні лінії забезпечують покращення зчеплення шкіри з поверхнями та підвищують тактильну чутливість, що відіграє значну роль у діяльності людини, зокрема у маніпулятивних рухах і координації [4]. Саме тому їх будова і складність можуть відображати адаптаційні особливості організму.

З наукової точки зору дерматогліфічні ознаки розглядаються як частина фенотипу людини, що відображає складну взаємодію генетичних і ембріональних факторів розвитку. Як зазначає Т. Л. Савченко, дерматогліфічні маркери є поліморфною спадковою системою ознак, яка широко використовується для ідентифікації особи та діагностики спадкових

патологій [1]. Важливо підкреслити, що формування папілярних візерунків відбувається у критичні періоди ембріогенезу (10–15 тиждень внутрішньоутробного розвитку), що пояснює їх зв'язок із загальними особливостями розвитку організму.

Додатково необхідно враховувати, що дерматогліфічні ознаки формуються у тісному взаємозв'язку з процесами органогенезу, зокрема розвитком центральної нервової системи, що пояснює їхню високу інформативність як маркерів ембріонального розвитку. Як встановлено у медико-біологічних дослідженнях, формування папілярних ліній починається приблизно з 10-го тижня внутрішньоутробного розвитку та проходить декілька етапів, включаючи стадію утворення первинних гребенів і подальшої їх диференціації до 22–24 тижня вагітності [5]. Саме у цей період відбувається активна експресія генів, відповідальних за морфогенез шкірного рельєфу, що підтверджує генетичну детермінованість дерматогліфічних ознак.

Водночас важливу роль відіграють і екзогенні фактори, які можуть впливати на формування папілярних візерунків у критичні періоди ембріогенезу. Зокрема, несприятливі внутрішньоутробні умови (інфекції, токсичні впливи, порушення кровообігу) можуть призводити до відхилень у структурі дерматогліфів, що часто корелює з наявністю хромосомних або генетичних патологій [5]. Це підтверджує положення про те, що дерматогліфічні ознаки є своєрідним відображенням умов розвитку організму на ранніх стадіях онтогенезу.

Крім того, також важливо зазначити, що формування папілярних візерунків відбувається одночасно з розвитком дерми, нервових закінчень та судинної системи шкіри, що обумовлює їхню морфофункціональну цілісність. Як зазначається у Фармацевтичній енциклопедії, дерматогліфи формуються у зв'язку з розвитком ембріональних подушечок та нервових структур, що зумовлює їхню стабільність і незмінність протягом життя [4]. Саме ця стабільність робить дерматогліфічні показники надійними маркерами для ідентифікації особи та дослідження спадковості.

У контексті прогнозування конституціональних ознак людини дерматогліфіка дозволяє встановити певні закономірності між типами папілярних візерунків та соматотипом. Зокрема, за даними вітчизняних досліджень, прості візерунки (дуги) частіше притаманні особам ектоморфного типу, тоді як складні (петлі, завитки) -ендоморфному типу, що відображає темпи розвитку ектодерми та загальні морфофункціональні характеристики організму [5]. Таким чином, дерматогліфічний аналіз може виступати непрямим індикатором конституційних особливостей, таких як будова тіла, рівень обміну речовин, фізична витривалість.

Фізичні ознаки людини також знаходять певне відображення у дерматогліфічних показниках. Дослідження у галузі спортивної генетики

(зокрема праці Л. П. Сергієнка) свідчать про існування кореляцій між складністю папілярних візерунків і рівнем фізичних якостей – сили, швидкості, координації рухів. Встановлено, що особи з більш складними візерунками мають кращі показники координації та витривалості, що пояснюється особливостями нейром'язового розвитку [3]. Водночас необхідно зазначити, що такі зв'язки мають імовірнісний характер і не можуть розглядатися як абсолютні.

Особливе значення дерматогліфіка має у прогнозуванні зовнішньо-опізнавальних ознак людини, що активно використовується у криміналістиці та судовій медицині. Як підкреслюють Г. М. Зеленчук, Н. М. Козан та інші дослідники, дерматогліфічні характеристики можуть виступати додатковими ідентифікаційними ознаками при встановленні особи невідомих трупів або при розслідуванні злочинів [2]. Вони дозволяють робити висновки про стать, етнічну приналежність, а іноді й про деякі індивідуальні особливості розвитку.

У сучасній науці сформувався окремий напрям – психодерматогліфіка, який намагається встановити зв'язок між дерматогліфічними показниками та психічними, поведінковими характеристиками людини. Згідно з дослідженнями, дерматогліфічні ознаки можуть відображати базисні структури особистості, які формуються ще до народження і впливають на поведінкові реакції індивіда [1]. Проте цей напрям залишається дискусійним і потребує подальших емпіричних підтверджень.

Важливим напрямом застосування дерматогліфіки є медична діагностика. Дослідження показують, що певні дерматогліфічні аномалії можуть бути маркерами хромосомних захворювань (наприклад, синдрому Дауна), а також використовуватися як скринінговий метод для раннього виявлення патологій серцево-судинної, ендокринної та інших систем [5]. Це пояснюється спільністю ембріонального походження шкіри та нервової системи.

Разом з тим, слід критично оцінювати можливості дерматогліфіки у прогнозуванні індивідуальних характеристик. Частина науковців вказує на обмежену прогностичну цінність методу, особливо у спробах визначення інтелектуальних або психологічних властивостей особи, оскільки такі висновки часто базуються на статистичних кореляціях, а не на причинно-наслідкових зв'язках [2]. Це обумовлює необхідність комплексного підходу до дослідження людини із залученням генетичних, біохімічних та психологічних методів.

У підсумку, дерматогліфіка є важливим інструментом у прогнозуванні конституціональних, фізичних та зовнішньо-опізнавальних ознак людини, який базується на вивченні стабільних генетично детермінованих характеристик шкірного рельєфу. Вона знаходить широке застосування у медицині, криміналістиці, антропології та спортивній науці. Водночас її

прогностичні можливості мають певні обмеження і повинні використовуватися у поєднанні з іншими методами дослідження. Значний внесок у розвиток цієї галузі зробили як українські, так і зарубіжні вчені, зокрема Т. Л. Савченко, Г. М. Зеленчук, Н. М. Козан, Л. П. Сергієнко, що свідчить про актуальність і перспективність подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Список використаних джерел

Савченко Т. Л. Дерматогліфіка як метод дослідження спадкових ознак людини. *Електронна бібліотека НАПН України*. 2014. С.15-22.

Зеленчук Г. М., Козан Н. М. Судово-медичне значення дерматогліфічних досліджень. Буковинський медичний вісник. 2020. №1. С.23-31.

Сергієнко Л. П. Основи спортивної генетики. Київ: Вища школа, 2004. 632 с.

Дерматогліфіка. Фармацевтична енциклопедія. URL: https://lnk.ua/hnjIqZOrc

Особливості дерматогліфічних показників у медичній практиці. Буковинський медичний вісник. 2013.С. 74-76.

Ключові слова: дерматогліфіка, папілярні візерунки, спадковість, ідентифікація, антропологія.

Keywords: dermatoglyphics, papillary patterns, heredity, identification, anthropology.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Загородній В.Є.

Каладзе Олександра Роїнїївна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ВАЛІДНІСТЬ І НАДІЙНІСТЬ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНИХ МЕТОДІВ У СУЧАСНІЙ КРИМІНАЛІСТИЦІ

Поліграф – прилад, що реєструє фізіологічні показники (артеріальний тиск, частоту пульсу, дихання, шкірно-гальванічну реакцію) під час відповідей на запитання, – понад сто років використовується у кримінальних розслідуваннях. Попри широке практичне застосування, наукова дискусія щодо його валідності та надійності не вщухає. Метою цих тез є систематизація актуального стану досліджень із цього питання та аналіз правових наслідків для криміналістичної практики.

У науковій літературі чітко розрізняють два ключові поняття. Надійність стосується ступеня, до якого тест дає відтворювані результати: надійний поліграфологічний тест має давати еквівалентні результати при повторному тестуванні та однаково інтерпретуватися різними екзаменаторами (інтерратерна надійність). Валідність же стосується питання, чи вимірює

тест те, що заявлено – а саме, чи дійсно він ідентифікує правдиві та неправдиві відповіді. Надійність є необхідною умовою валідності: валідний тест неодмінно буде надійним, але надійний тест не обов'язково є валідним [1].

Саме ця різниця є принципово важливою: екзаменатори можуть стабільно узгоджуватись між собою в інтерпретації, однак при цьому вимірювати тривогу чи збудження, а не брехню.

Дослідницька спільнота не має консенсусу щодо точності поліграфа. Американська асоціація поліграфологів (APA) обстоює оптимістичну позицію: APA вважає, що наукові докази підтримують валідність поліграфологічних досліджень, проведених і інтерпретованих відповідно до задокументованих і валідованих процедур, і що такі дослідження мають значну доказову цінність для кримінальних розслідувань. Окремі зведені аналізи польових досліджень також вказують на відносно високу точність: 12 досліджень валідності польових досліджень, що охопили 2 174 іспити, показали середню точність 98%, а 41 лабораторне дослідження – середню точність 80% [2].

Проте авторитетні незалежні наукові інституції доходять протилежних висновків. У 2003 році Національна академія наук США опублікувала доповідь «Поліграф і виявлення брехні», в якій констатувала, що «загалом докази є мізерними та науково слабкими», і дійшла висновку, що більшість із приблизно 80 досліджень, на які посилається Американська асоціація поліграфологів, мають серйозні методологічні недоліки.

Через 15 років після виходу доповіді NAS дослідники Iacono та Ben-Shakhar (2018) [3] підтвердили, що наукова база залишається слабкою: наукова база методу порівняльних запитань (CQT) є слабкою, наявні дослідження мають низьку якість, а твердження про 90% і вищу точність не підтверджені – висновки доповіді NAS залишаються в силі.

Особливого значення для криміналістики набуло дослідження 2024 року, яке стало методологічним проривом. Dow, Jeu та Watkins [1] представили перший опублікований емпіричний аналіз надійності поліграфа, використавши як критерій істини справи осіб, які були засуджені, а згодом виправдані на підставі ДНК-доказів – евіденційного золотого стандарту. Аналізуючи, як інтерпретувалися поліграфологічні дослідження осіб, чия невинуватість тепер доведена, вони встановили, що поліграфи дають ненадійні висновки приблизно у 50–65% усіх справ – гірше, ніж підкидання монети.

Цей показник є особливо показовим: йдеться не про лабораторних випробовуваних, що вдають невинуватість, а про реальних жертв неправосудних вироків, які правдиво заперечували злочини, яких не вчиняли. Результати узгоджуються з давнім науковим скептицизмом щодо валідності поліграфа і надають кількісне підґрунтя для судової обережності.

Принципова проблема поліграфії полягає в самій природі того, що вимірюється. Поліграфи вимірюють збудження, на яке можуть впливати тривога, тривожні розлади (зокрема ПТСР), нервозність, страх, сплутаність свідомості, гіпоглікемія, психоз, депресія, стани внаслідок вживання психоактивних речовин або їх відміни – поліграфи не вимірюють «брехню».

Окрім цього, базова наука та дослідження поліграфа дають підстави для занепокоєння, що точність поліграфологічного тесту може знижуватися внаслідок протизаходів, особливо коли їх застосовують особи з серйозними намірами, що мають сильні мотиви та достатні ресурси для їх ефективного використання. Якщо ці заходи є ефективними, вони можуть суттєво підривати будь-яку цінність поліграфологічного скринінгу.

Правовий статус поліграфологічних доказів відображає наукову невизначеність. У США ключовим прецедентом є справа United States v. Scheffer (1998) [5]: Верховний суд підтримав військове правило про заборону поліграфологічних доказів у військових судах, однак прямо зазначив, що конституційної вимоги виключати поліграфологічні докази в усіх судах немає, і окремі юрисдикції можуть обґрунтовано доходити різних висновків щодо допустимості.

Стандарт Daubert (1993) встановив чотири критерії для допустимості наукових доказів: можливість перевірки, відомий рівень похибок, рецензована публікація та загальне визнання. На сьогодні приблизно 25 штатів допускають поліграфологічні докази в тій чи іншій формі – у більшості випадків за умови попередньої згоди сторін; Нью-Мексико є єдиним штатом, де результати поліграфа допускаються в суді без попередньої домовленості. Рішення залишилось на розсуд окремих юрисдикцій [4].

Аналіз сучасного стану досліджень дозволяє сформулювати такі висновки:

По-перше, поліграф вимірює фізіологічне збудження, а не брехню безпосередньо, що є фундаментальним обмеженням його валідності. По-друге, наявна доказова база залишається слабкою та суперечливою: дані польових досліджень і лабораторних експериментів суттєво розходяться, а перший емпіричний аналіз реальних кримінальних справ (2024) засвідчив рівень похибок, гірший за випадковість. По-третє, у правовому вимірі поліграфологічні докази загалом не допускаються як самостійні докази в більшості юрисдикцій, хоча використовуються як допоміжний інструмент слідства. По-четверте, перспективи розвитку галузі пов'язані з нейровізуалізацією та комп'ютерним аналізом мікровиразів обличчя, однак ці методи також потребують значно більшої кількості польових досліджень.

Таким чином, поліграфологічні методи можуть мати допоміжну роль у кримінальних розслідуваннях, однак використання їх результатів як самостійних доказів у суді суперечить сучасному стану наукових знань.

Список використаних джерел

Dow, D. R., Jeu, C., & Watkins, S. (2024). How Reliable are Polygraph Examinations in Criminal Investigations? An Empirical Assessment. SSRN. https://doi.org/10.2139/ssrn.5202561

National Research Council. (2003). The Polygraph and Lie Detection. The National Academies Press. https://doi.org/10.17226/10420

Iacono, W. G., & Ben-Shakhar, G. (2019). Current status of forensic lie detection with the comparison question technique: An update of the 2003 *National Academy of Sciences report on polygraph testing.* Law and Human Behavior, 43(1), 86–98. https://doi.org/10.1037/lhb0000307

U.S. Congress, Office of Technology Assessment. (1983). Scientific Validity of Polygraph Testing: A Research Review and Evaluation. https://sgp.fas.org/othergov/polygraph/ota/contro.html

United States v. Scheffer, 523 U.S. 303 (1998). U.S. Supreme Court. https://supreme.justia.com/cases/federal/us/523/303/

Ключові слова: поліграфологічне дослідження, страх покарання, психофізіологічні реакції, емоційний стан, стрес.

Keywords: polygraph examination, fear of punishment, psychophysiological reactions, emotional state, stress.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Калина Даніела Романівна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ СТРАХУ ПОКАРАННЯ НА РЕЗУЛЬТАТИ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема впливу страху покарання на результати поліграфологічного дослідження посідає важливе місце у сучасній криміналістиці та юридичній психології, оскільки сам поліграф реєструє не факт неправдивості як такий, а зміни психофізіологічних показників організму, які можуть бути зумовлені різними емоційними переживаннями. Одним із таких чинників є страх покарання, що виникає у особи внаслідок усвідомлення можливих негативних правових наслідків власної поведінки. Як відзначається у сучасних наукових дослідженнях, показники фізіологічної активності, зокрема частота серцевих скорочень, електрошкірна провідність і характер дихання, здатні змінюватися не лише в ситуації обману, але й під впливом емоційного напруження, у тому числі страху чи стресу, що істотно ускладнює інтерпретацію отриманих результатів [3, с. 3].

Страх покарання виступає потужним психоемоційним стимулом, який активізує симпатичну нервову систему та запускає типові стресові реакції організму. Це означає, що навіть особа, яка надає правдиві відповіді, може демонструвати реакції, подібні до тих, які традиційно пов’язуються з

неправдивістю. Дослідники підкреслюють, що такі емоційні стани, як страх і стрес, здатні впливати не лише на фізіологічні показники, а й на когнітивні процеси та поведінку людини, причому цей вплив має індивідуальний характер і може значно варіюватися залежно від особистісних особливостей [4, с. 2].

У непричетних до правопорушення осіб також можуть проявлятися характерні фізіологічні зміни, що включають порушення функціонування шлунково-кишкового тракту, зміни дихання та розлади сну. Відчуття тривоги і страху в такої особи супроводжується так званим фізіологічним компонентом тривожності, який проявляється через активацію симпатичної нервової системи: прискорення серцебиття, зниження активності травної системи, безсоння тощо. Такі реакції здебільшого пов’язані не з фактом вчинення правопорушення, а з емоційним дискомфортом, спричиненим самою ситуацією перевірки, підозрою або обвинуваченням [1, с. 88].

Варто зазначити, що саме ідея фіксації фізіологічних реакцій на емоційні стимули стала основою розвитку сучасних поліграфологічних методик. Ще у 1875 році італійський фізіолог А. Моссо у своїй праці «Страх» висловив припущення про можливість інструментального виявлення страху як складової брехні через зміни фізіологічних параметрів організму, що згодом стало теоретичним підґрунтям для розвитку поліграфії [2, с. 58].

Суттєві труднощі виникають у тих випадках, коли страх покарання поєднується з іншими психологічними чинниками, такими як підвищена тривожність, сугестивність або негативний досвід взаємодії з правоохоронними органами. За таких умов інтенсивність психофізіологічних реакцій може значно посилюватися, що ускладнює диференціацію між реакціями на значущі стимули, пов’язані із правопорушенням, та реакціями, викликаними загальним емоційним напруженням. Сучасні дослідження у сфері аналізу біосигналів свідчать, що фізіологічні показники можуть відображати не лише об’єктивну правдивість інформації, а й суб’єктивне сприйняття ситуації, включаючи страх, переконання та внутрішні переживання особи [5, с. 1].

У зв’язку з цим страх покарання впливає на результати поліграфологічного дослідження у кількох вимірах. Передусім він підвищує загальний рівень психоемоційного напруження, що зумовлює посилення фізіологічних реакцій навіть на нейтральні стимули. Крім того, страх може спотворювати реакції на контрольні та релевантні запитання, які лежать в основі більшості поліграфологічних методик. Окремо слід відзначити, що емоційне напруження здатне знижувати рівень когнітивного контролю особи, внаслідок чого її відповіді можуть ставати менш послідовними, а реакції – менш керованими. У сукупності це істотно ускладнює діяльність поліграфолога та підвищує ризик помилок під час оцінки результатів.

Важливо також враховувати, що страх покарання має різну природу походження: він може бути обумовлений як реальною причетністю особи до правопорушення, так і самою процедурою тестування, недовірою до поліграфа або побоюванням несправедливого обвинувачення. У другому випадку навіть невинна особа може демонструвати виражені стресові реакції, що негативно впливають на об'єктивність результатів дослідження. Саме підкреслюється необхідність врахування індивідуально-психологічних характеристик досліджуваної особи, а також проведення попереднього психологічного інтерв'ю з метою зниження рівня тривожності перед тестуванням.

Отже, страх покарання є одним із ключових чинників, що впливають на достовірність результатів поліграфологічного дослідження, спричиняючи як посилення, так і викривлення психофізіологічних реакцій. Це зумовлює необхідність застосування комплексного підходу до оцінки результатів, який поєднує технічний аналіз отриманих даних із глибоким психологічним вивченням особистості. Доцільно рекомендувати удосконалення методик поліграфологічного дослідження з урахуванням емоційного стану особи, запровадження стандартизованих процедур попереднього психологічного обстеження, підвищення рівня підготовки поліграфологів у сфері психології емоцій та стресу, а також розроблення чітких критеріїв розмежування реакцій, зумовлених страхом, і реакцій, пов'язаних із приховуванням інформації.

Список використаних джерел

Ковальчук З. Я. Соціально-психологічні особливості особистісного профілю підозрюваного під час проходження поліграфологічного дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2022. Вип. 73. С. 84-90.

Основи сучасних психотехнологій : курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра за спеціальністю 053 «Психологія» / уклад. А. Погоріленко. Київ : *HABC*, 2025. 192 с.

Li P., Abouelenien M., Mihalcea R. Deception detection from linguistic and physiological data streams using bimodal convolutional neural networks. *ARXIV*. 2024. 7 p. URL: https://arxiv.org/pdf/2311.10944.

Fordyce T., Green S., Groß T. Investigation of the effect of fear and stress on password choice. *ARXIV*. 2020. 23 p. URL: https://arxiv.org/pdf/2009.12150.

Nguyen G., Wang L., Jiang Y. et al. Truth and trust: fake news detection via biosignals. *ARXIV*. 2025. 9 p. URL: https://arxiv.org/pdf/2505.16702.

Ключові слова: поліграфологічне дослідження, страх покарання, психофізіологічні реакції, емоційний стан, стрес.

Keywords: polygraph examination, fear of punishment, psychophysiological reactions, emotional state, stress.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Калова Вікторія Сергіївна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

СЛІДЧІ ВЕРСІЇ: ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ТА ПЕРЕВІРКИ

Слідча версія є одним із центральних понять криміналістичної тактики та невід'ємним інструментом пізнавальної діяльності слідчого. Без висунення та перевірки версій неможливо уявити повноцінний процес досудового розслідування, адже саме через їх призму слідчий структурує наявну інформацію, визначає напрями збирання доказів і приймає процесуальні рішення. Практика підтверджує, що якість висунутих версій і послідовність їх перевірки безпосередньо впливають на ефективність розкриття кримінальних правопорушень.

У криміналістичній науці слідчу версію визначають як обґрунтоване припущення про факт, явище або групу фактів, що мають або можуть мати значення для кримінального провадження; версія вказує на наявність цих фактів, пояснює їхнє походження, зміст і зв'язки між ними та слугує цілям встановлення істини у справі [1, с. 183]. За своєю логічною природою версія є різновидом гіпотези, однак, на відміну від загальнонаукової, вона функціонує в умовах жорсткого часового та процесуального обмеження й спирається на криміналістично значущу інформацію про конкретне діяння.

За суб'єктом висунення криміналістичні версії поділяються на слідчі, оперативно-розшукові, експертні та судові. Слідчі версії висуваються особою, яка здійснює досудове розслідування, на підставі зібраних доказів і відомостей, отриманих у межах КПК України. За обсягом охоплення обставин справи версії поділяють на загальні та окремі: загальна версія пояснює подію злочину загалом – хто, що, коли і за яких обставин вчинив; окремі – пояснюють певні елементи події або поодинокі обставини (наприклад, способи приховання злочину, маршрут переміщення підозрюваного, причини смерті потерпілого). У теорії та практиці також виділяють типові версії, що формуються на підставі узагальнення слідчого досвіду щодо аналогічних кримінальних правопорушень і використовуються на початковому етапі, коли власна доказова база є мінімальною [2, с. 217].

Побудова слідчої версії є багатоетапним розумовим процесом, що охоплює: збирання й аналіз вихідної інформації; виявлення протиріч, невідповідностей та «пробілів» у відомих фактах; висунення кількох конкуруючих припущень, кожне з яких дає пояснення наявній сукупності даних; формулювання логічних наслідків кожного припущення – тобто фактів, які мають бути виявлені, якщо версія є правильною. Важливою вимогою до версії є її реальність: вона має спиратися на конкретні дані, а не

лише на абстрактну можливість. Крім того, версія повинна відповідати критеріям правомірності й моральності – методи її перевірки мають бути законними й науково обґрунтованими [3, с. 281].

Обов'язковою умовою є одночасне висунення всіх можливих версій, що пояснюють одну й ту саму обставину. Нехтування цим принципом тягне за собою «слідчу однобічність» – ситуацію, коли слідчий зосереджується на перевірці лише найбільш «зручної» версії, не відпрацьовуючи альтернативи. Результатом такого підходу стають слідчі помилки, обвинувачення невинуватих осіб або залишення злочину нерозкритим [4, с. 165].

Перевірка слідчих версій здійснюється шляхом провадження слідчих (розшукових) дій, передбачених КПК України, а також за допомогою негласних слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів. Перевірка передбачає встановлення або спростування логічних наслідків, виведених із кожної версії. Версія вважається підтвердженою, якщо виявлені обставини збігаються з усіма передбаченими наслідками і жодна контрверсія не має доказового підтвердження. Спростування версії – виявлення фактів, що суперечать її логічним наслідкам, – є не менш важливим результатом: воно дозволяє відкинути хибні напрями й зосередити ресурси на більш перспективних [2, с. 221].

Процес висунення та перевірки версій нерозривно пов'язаний із плануванням розслідування. Версія є змістовним стрижнем плану: саме під кожну висунуту версію слідчий визначає перелік слідчих (розшукових) і процесуальних дій, строки їх проведення, виконавців та послідовність. Це забезпечує системний і цілеспрямований характер розслідування та унеможливлює хаотичність у зборі доказів [1, с. 187].

В умовах воєнного стану та пов'язаних із ним процесуальних спрощень, запроваджених Законом України № 2201-IX від 14.04.2022, роль версійного мислення лише зростає: скорочені строки провадження слідчих дій, обмежені можливості для проведення окремих видів оперативних заходів і необхідність прийняття рішень в умовах неповної інформації вимагають від слідчого чіткої логічної структури мислення, де версії виступають основним методологічним орієнтиром [5].

Таким чином, слідча версія є логіко-пізнавальним інструментом, що визначає напрям і зміст усього процесу досудового розслідування. Правильна побудова версій на підставі реальних даних, з урахуванням усіх можливих пояснень події, та їх послідовна перевірка законними засобами є запорукою об'єктивного, всебічного та повного розслідування. Подальший розвиток теорії версій має враховувати можливості застосування цифрових технологій і методів аналізу великих масивів даних у процесі їх формування та перевірки.

Список використаних джерел

Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.
Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 556 с.
Криміналістика : підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 4-те вид., перероб. і допов. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 820 с.
Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В. та ін. Криміналістика : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (із змінами). *URL*: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Ключові слова: слідча версія, криміналістична версія, побудова версій, перевірка версій, планування розслідування, криміналістична тактика, досудове розслідування.

Keywords: investigative version, criminalistic version, construction of versions, verification of versions, investigation planning, criminalistic tactics, pre-trial investigation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Карауш Віра Анатоліївна
здобувачка 2-го курсу Академічного фахового коледжу ОНЮА

РОЛЬ КРИМІНАЛІСТИКИ У ВСТАНОВЛЕННІ ІСТИНИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У сучасних умовах розвитку кримінальної юстиції проблема встановлення істини під час розслідування кримінальних правопорушень набуває особливої теоретичної та практичної ваги. Це зумовлено не лише ускладненням способів учинення кримінальних правопорушень, а й зростанням вимог до якості доказування, дотримання прав людини, допустимості доказів і обґрунтованості процесуальних рішень. За таких умов криміналістика виступає не допоміжним, а системоутворюючим елементом пізнавальної діяльності сторони обвинувачення, оскільки саме вона виробляє науково перевірені засоби, прийоми та рекомендації для виявлення, дослідження, оцінки й використання доказової інформації [1, с. 52; 2, с. 5; 3, с. 364–365].

Теоретичне значення криміналістики полягає насамперед у тому, що вона досліджує закономірності злочинної діяльності та закономірності її відображення у матеріальному середовищі, у свідомості людей, у документах, цифрових даних, слідах, мікрооб’єктах та інших носіях інформації. У сучасній українській криміналістичній доктрині підкреслюється,

що об’єктом пізнання криміналістики є не лише злочинна діяльність, а й діяльність щодо її розкриття, розслідування та встановлення істини. Відповідно, криміналістика є наукою про закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, які слугують основою для розроблення засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки та використання доказів [2, с. 5].

Саме тому роль криміналістики у встановленні істини не можна зводити лише до технічного супроводу окремих слідчих (розшукових) дій. Її функція значно ширша: вона забезпечує гносеологічний, методологічний і прикладний фундамент усього процесу пізнання події кримінального правопорушення. Через інститут слідів, криміналістичну ідентифікацію, діагностику, ситуаційний аналіз, побудову й перевірку слідчих версій, тактичне планування та методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень криміналістика формує логіку руху від імовірного до достовірного знання [1, с. 52; 4, с. 299–300].

У науковій літературі слушно наголошується, що дані, отримані внаслідок відображення події у зовнішньому середовищі, можуть бути використані для встановлення об’єктивної істини. Це положення має принциповий характер, оскільки воно демонструє, що істина у кримінальному провадженні не є абстракцією: вона формується на основі конкретних, належно виявлених, зафіксованих і досліджених відображень події, зокрема слідів рук, знарядь, транспортних засобів, документів, цифрових носіїв, показань осіб, експертних висновків тощо [1, с. 52].

Особливого значення криміналістика набуває на початковому етапі досудового розслідування, коли інформація про подію є неповною, фрагментарною, а нерідко й суперечливою. Саме в цей період виникає потреба в оперативному орієнтуванні у слідчій ситуації, визначенні оптимальних напрямів пошуку доказів, формуванні первинних версій та виборі комплексу невідкладних процесуальних і організаційних дій. Без криміналістичних рекомендацій початковий етап розслідування ризикує перетворитися на набір несистемних дій, що зменшує шанси на повне збереження доказової інформації та ускладнює подальше встановлення фактичних обставин справи [1, с. 52; 4, с. 300].

Не менш вагомою є роль криміналістики у сфері доказування. У чинному кримінальному процесуальному законодавстві України закріплено, що завданнями кримінального провадження є, зокрема, захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду. Крім того, слідчий, дізнавач і прокурор зобов’язані всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують особу, а збирання доказів здійснюється сторонами

кримінального провадження у передбачений законом спосіб [5, ст. 2, 9, 91, 93, 94].

У цьому контексті криміналістика виконує забезпечувальну функцію щодо доказування. Як слушно зазначається в сучасних дослідженнях, криміналістичне забезпечення доказування охоплює використання засобів криміналістичної техніки, тактики та методики для ефективного здійснення доказової діяльності у кримінальному провадженні [3, с. 364–365]. Отже, доказування без криміналістики зводилося б лише до нормативної моделі, тоді як криміналістика надає цій моделі практичної дієвості, інструментальності та реального змісту.

Сутність цієї ролі особливо виразно простежується у сфері виявлення та фіксації доказів. Огляд місця події, обшук, допит, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, призначення та використання судових експертиз не можуть бути результативними без дотримання криміналістичних правил, що стосуються послідовності дій, тактичної побудови комунікації, фіксації обстановки, моделювання механізму події, інтерпретації виявлених слідів і перевірки отриманої інформації. Так, у підручниковій літературі наголошується, що протокол огляду місця події повинен містити повне й об'єктивне викладення всього, що фіксується, а також опис предметів і слідів, які можуть мати значення для встановлення істини у справі [1, с. 264].

Отже, криміналістика забезпечує не просто фізичне вилучення слідів, а їх науково коректне перетворення на доказову інформацію. Це особливо важливо в умовах, коли одна і та сама обставина може мати кілька можливих пояснень, а зовнішньо схожі сліди можуть походити від різних дій, осіб або механізмів. Саме криміналістичні методи дозволяють відмежовувати істотне від випадкового, закономірне від інсценованого, правдиве від штучно сконструйованого. У цьому виявляється пізнавальна цінність криміналістики як інструменту руху від окремих фактичних даних до цілісної реконструкції події кримінального правопорушення [2, с. 5; 4, с. 300].

Список використаних джерел

Криміналістика : підручник Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 4-те вид., перероб. і допов. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 820 с.

Криміналістика : підручник : у 2 т. А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін. Харків : ХНУВС, 2018. Т. 1. 384 с.

Бондарчук А. С. Криміналістичне забезпечення доказування у кримінальному провадженні: поняття та ознаки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 364–368.

Коваленко А. В. Криміналістичні засоби кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30, № 4. С. 293–303.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Ключові слова: криміналістика, істина, доказування, слідчі версії, експертиза, методика розслідування, цифрові докази, процесуальна форма.

Keywords: criminalistics, truth, proof, investigative versions, forensic examination, investigation methodology, digital evidence, procedural form.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Карманчук Віталій Олегович

здобувач 3-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОМИЛКИ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ТА ЇХ НАСЛІДКИ

Судово-медичні експертизи виступають спеціалізованим засобом процесуального пізнання, мета якого полягає у встановленні об’єктивних фактів, що мають медичний відтінок у кримінальному провадженні. За допомогою таких експертиз встановлюють причину смерті, характер і механізм тілесних ушкоджень, вік, стан здоров’я, психічну дієздатність осіб, що беруть участь у кримінальному процесі, а також інші обставини, що мають доказове значення. Висновки судово-медичних експертів є особливим видом доказу, на який покладається значна інформаційна вага, оскільки вони фахово тлумачать складні медичні дані для слідчого, прокурора та суду, сприяючи обґрунтованій оцінці доказів і встановленню істини за справою.

Помилки судово-медичних експертиз слід розуміти як відхилення від об’єктивної дійсності, що виникають у процесі проведення дослідження або формулювання висновків експерта. Вони можуть бути пов’язані з некоректною інтерпретацією даних, неповним вивченням матеріалів справи, неправильним застосуванням методики, недостатнім обладнанням або відсутністю відповідної кваліфікації експерта. Тому концептуальне розуміння природи й вимірами таких помилок є вихідною базою для аналізу їх причин, видів і засобів запобігання [1, с.189].

До основних видів помилок судово-медичних експертиз належать фактичні, методичні та професійно-організаційні. Фактичні помилки виникають унаслідок неправильної інтерпретації даних дослідження, недооцінки або неправильного використання відомостей, наявних у

матеріалах справи, а також у разі неточного формулювання висновків. Методичні помилки пов'язані з порушенням встановленої методики проведення досліджень, неповною реалізацією необхідних етапів експертизи, а також з використанням застарілих або неспеціалізованих підходів. Професійно-організаційні помилки, у свою чергу, виникають через низький рівень кваліфікації експерта, відсутність необхідного обладнання, перевантаження робочим об'ємом чи вплив інших зовнішніх чинників, що зменшують об'єктивність і якість висновків.

Причини виникнення цих помилок часто мають комплексний характер і включають як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники. До суб'єктивних належить недостатня фахова підготовка окремих експертів, неуважність, поспіх чи вплив інших осіб, що впливають на експертний висновок. Об'єктивними причинами виступають дефіцит сучасної матеріально-технічної бази, відсутність регулярного фахового переобладнання, відсутність чіткого правового регулювання окремих аспектів проведення експертиз, а також великий обсяг експертних замовлень, що призводить до формального підходу до виконання експертиз. Виявлення та аналіз цих видів помилок і причин їх виникнення має вирішальне значення для подальшого вивчення їхніх наслідків і пошуку ефективних засобів їхнього запобігання в кримінальному процесі [2].

Неправильні висновки судово-медичних експертів можуть суттєво змістити напрям кримінального розслідування, оскільки слідчий та прокурор часто спираються на них як на ключовий доказ. Помилкове визначення причини смерті, характеру тілесних ушкоджень або дієздатності особи може призвести до неправильного встановлення об'єкта, суб'єкта, мотивів і навіть до кваліфікації діяння, що відображається на виборі затримання, підозри та інших процесуальних рішень [3, с.179].

Крім того, такі помилки часто призводять до марного витрачання процесуальних ресурсів, коли розслідування розвивається в хибному напрямку, а справжній правопорушник залишається не встановленим. Це може спричинити затримку з виявленням істини, відстрочку винесення обґрунтованого вироку або навіть припинення провадження за відсутністю складу злочину. Усі ці наслідки підривають ефективність кримінального процесу та довіру учасників провадження до результатів розслідування.

Помилкові висновки судово-медичних експертиз можуть призводити до серйозних правових наслідків для учасників кримінального провадження, зокрема до незаконного обмеження їхніх свобод, неправомірного звинувачення або, навпаки, відсутності відповідальності за реально вчинене діяння. Такі ситуації порушують принципи презумпції невинуватості, законності та об'єктивності кримінального процесу, що може обумовити необхідність перегляду вироків та відшкодування шкоди, завданої державою через недбалість чи некомпетентність експертів [4].

На соціальному рівні ці помилки підривають довіру громадськості до діяльності правоохоронних органів, судової влади та системи судово-медичних експертиз. Люди починають ставити під сумнів об'єктивність та надійність висновків експертів, що ускладнює співпрацю зі слідством і роз'єднує довіру до правозастосування в цілому.

Для зменшення кількості помилок судово-медичних експертиз необхідно забезпечити високий рівень фахової підготовки та регулярне підвищення кваліфікації експертів, впровадити сучасну матеріально-технічну базу та чіткі стандартизовані методики проведення досліджень. Важливо також удосконалити правове регулювання експертної діяльності, зокрема визначити вимоги до підготовки, підбору та контролю роботи експертів, а також механізми внутрішньо дисциплінарного контролю та можливість проведення повторних або допоміжних експертиз для перевірки сумнівних висновків.

Список використаних джерел

Дотримання процедури отримання висновку експерта в слідчо-судовій практиці майже завжди підлягає сумніву Юрліга. URL:https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/159644_dotrimannya-protseduri-otrimannya-visnovku-eksperta-v-sldcho---sudovy-praktits-mayzhe-zavzhdi-pdlyaga-sumnvu

Помилки у висновках експерта: що має перевірити захисник. Юридична Газета. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/pomilki-u-visnovkah-eksperta-shcho-mae-pereviriti-zahisnik.html

Франчук В.В., Михайличенко Б.В. Методика організації й виконання судово-медичних експертиз за «лікарськими справами». *Медичні перспективи.* 2022. Т. 27, No 3. С. 172-180.

Баулін О.В. Поняття, види, причини й наслідки помилок експерта в кримінальному судочинстві України. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 6, 7. С. 188–195.

Ключові слова: судово-медична експертиза, кримінальне провадження, причина смерті, тілесне ушкодження, психічна дієздатність, доказове значення, помилка експертизи, правові наслідки, довіра до правоохоронних органів, підвищення кваліфікації експертів.

Keywords: forensic medical expertise, criminal proceedings, cause of death, bodily injury, mental capacity, evidentiary value, expert error, legal consequences, public trust in law-enforcement agencies, expert qualification improvement.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Карнигіна Діана Каренівна

здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Допит належить до числа ключових слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, оскільки саме під час його проведення отримується значний масив відомостей про обставини кримінального правопорушення, механізм події, роль окремих учасників, мотиви поведінки, джерела походження інших доказів та можливі напрями подальшої перевірки версій. КПК України визначає загальні правила проведення допиту, а також окремі процесуальні режими для допиту в судовому засіданні під час досудового розслідування, для допиту малолітніх і неповнолітніх осіб, а також для випадків дистанційного провадження [1, ст. 224, 225, 226, 232, 336]. Водночас результативність допиту залежить не лише від формального дотримання процесуальної форми, а й від правильно обраної криміналістичної тактики [1, ст. 224; 5, с. 103–104].

У криміналістичному розумінні тактика допиту являє собою не сукупність довільних психологічних прийомів, а систему науково обґрунтованих способів підготовки, організації та проведення комунікації з допитуваною особою з метою отримання повних, послідовних і перевірюваних показань. Її сутність полягає у поєднанні пізнавального, психологічного і процесуального компонентів. Слідчий або інший уповноважений суб’єкт повинен не просто ставити запитання, а будувати допит як цілеспрямований процес одержання інформації, де кожне формулювання, послідовність тем, момент пред’явлення доказу та спосіб реагування на поведінку особи мають значення для достовірності отриманих відомостей. Загальні процесуальні рамки допиту встановлені статтею 224 КПК України [1, ст. 224; 5, с. 103–105].

Криміналістичний аспект цієї слідчої дії особливо виразно проявляється в тому, що допит слугує не лише засобом фіксації вже відомої інформації, а й інструментом виявлення нових фактів, суперечностей, прогалин і прихованих зв’язків між доказами. Саме тому ефективний допит ґрунтується на попередньому аналізі матеріалів провадження, оцінці наявних версій, вивченні особи допитуваного, з’ясуванні його процесуального статусу, психологічних особливостей, можливого інтересу у справі та потенційної лінії поведінки. Без такої підготовки навіть формально коректний допит ризикує перетворитися на хаотичний обмін репліками, що не дає належного доказового результату [5, с. 104–106]. Цей підхід узгоджується із загальною логікою криміналістики як науки про виявлення, дослідження та використання інформації у доказуванні [5, с. 103–106].

Одним із центральних елементів тактики допиту є встановлення психологічного контакту. Йдеться не про неформальне спілкування саме по

собі, а про створення такої комунікативної ситуації, за якої особа готова сприймати запитання, реагувати на них без надмірного внутрішнього опору та надавати інформацію у формі, придатній для подальшої перевірки. При цьому криміналістично правильне встановлення контакту ніколи не може переходити у маніпуляцію, навіювання або тиск. Конституція України гарантує право на повагу до гідності людини, забороняє катування та інше жорстоке чи таке, що принижує гідність, поводження, а також закріплює право кожного на професійну правничу допомогу [2, ст. 28, 59]. Ці положення є принциповими межами будь-якої тактичної діяльності під час допиту [2, ст. 28, 59; 5, с. 105–106].

Саме тому тактика допиту повинна будуватися на поєднанні активності слідчого з безумовним дотриманням прав людини. Недопустимими є навідні запитання в тих межах, де вони спотворюють самостійність показань, психологічний примус, демонстративний тиск, створення атмосфери безвиході, зловживання втомою особи, маніпулятивне спотворення змісту її відповідей або ігнорування права на захист. Підозрюваний, обвинувачений чи інша особа, яка має право на правничу допомогу, не може бути фактично ізольована від можливості захисту під час допиту, а в разі потреби має право на відповідну правничу підтримку. Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» визначає, що безоплатна вторинна правнича допомога включає, зокрема, захист, представництво інтересів осіб у судах та інших органах, а також складення документів процесуального характеру [3, ст. 13]. Коло суб’єктів права на таку допомогу визначене статтею 14 цього Закону [3, ст. 14].

Тактика допиту охоплює й систему роботи із запитаннями. Криміналістично грамотний допит, як правило, розгортається від вільної розповіді до уточнення, деталізації, конкретизації та перевірки окремих елементів показань. Така побудова дозволяє спочатку зафіксувати суб’єктивну модель події у викладі самої особи, а вже потім співвіднести її з іншими доказами, часовими межами, просторовою логікою та внутрішньою узгодженістю розповіді. Особливого значення набуває перевірка послідовності показань, уточнення джерел обізнаності особи, виявлення змістових лакун, а також зіставлення повторюваних і змінюваних елементів повідомлення [5, с. 105–107]. Саме в такому підході виявляється криміналістичний характер допиту як пізнавальної дії, а не лише формального процесуального ритуалу [5, с. 103–107].

Ефективність допиту значною мірою залежить від правильного вибору часу, місця і способу його проведення. Стаття 224 КПК України передбачає, що допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати, а також встановлює часові обмеження щодо тривалості допиту: він не може тривати без перерви понад дві години, а загалом – понад вісім годин на день [1, ст.

224]. Такі правила мають не лише гуманістичне, а й криміналістичне значення, оскільки перевтома, надмірний психологічний тиск або неадекватні умови комунікації прямо впливають на якість отримуваної інформації, на пам’яттєві процеси, концентрацію уваги та готовність особи до співпраці [1, ст. 224; 5, с. 105–106].

У складних кримінальних провадженнях особливого значення набуває використання технічної фіксації допиту. Аудіо- та відеозапис підвищують процесуальну надійність цієї слідчої дії, дають змогу точніше відтворити не лише зміст відповідей, а й загальний перебіг комунікації, послідовність запитань, реакції учасників та умови проведення допиту. З погляду криміналістики така фіксація має цінність не тільки як засіб запобігання спотворенню змісту показань, а і як механізм подальшого аналітичного прочитання допиту в системі інших доказів [5, с. 106–107]. Особливо це важливо там, де показання в подальшому змінюються, уточнюються або оспорюються стороною захисту чи обвинувачення. Законодавчі норми КПК України допускають і спеціальні форми допиту, зокрема дистанційний допит у режимі відеоконференції за наявності визначених підстав [1, ст. 225, 232, 336].

Окремої уваги потребує допит осіб, які через вік, психоемоційний стан або характер кримінального правопорушення потребують підвищених гарантій. КПК України встановлює спеціальні правила щодо допиту малолітніх і неповнолітніх свідків чи потерпілих [1, ст. 226], а також визначає випадки, коли одночасний допит не допускається [1, ст. 224]. Це свідчить про те, що криміналістична тактика допиту не може бути універсальною для всіх категорій осіб. Вона повинна враховувати вік, психічний стан, комунікативні особливості, рівень навіюваності, ризик повторної травматизації та інші обставини, що впливають на якість і допустимість отриманих показань [1, ст. 224, 226].

Суттєве значення для тактики допиту має й урахування позиції захисту. У змагальному процесі допит не може розглядатися виключно як інструмент сторони обвинувачення. Він є процесуальною дією, результати якої мають витримувати перевірку судом і критичну оцінку стороною захисту. Саме тому криміналістична тактика повинна бути не лише ефективною, а й прозорою, такою, що не створює ризику визнання показань недопустимими або недостовірними. Право на захист, гарантоване Конституцією України та спеціальним законодавством, виступає тут не зовнішнім обмеженням, а внутрішньою умовою належної тактичної роботи [2, ст. 59; 3, ст. 13, 14; 5, с. 105–107].

У підсумку слід зазначити, що криміналістична тактика допиту має вирішальне значення для формування якісної доказової бази у кримінальному провадженні. Її зміст полягає у науково обґрунтованому поєднанні підготовки, психологічного контакту, продуманої системи

запитань, технічної фіксації, перевірки внутрішньої логіки показань та безумовного дотримання процесуальних гарантій. Лише за таких умов допит виступає не формальною дією, а ефективним криміналістичним інструментом встановлення обставин кримінального правопорушення [1, ст. 224–226, 232, 336; 5, с. 103–107].

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Харків : Право, 2019. 680 с.

Осмолян В. О. Тактико-криміналістичні прийоми допиту як правова складова отримання достовірних показань учасників процесу. *Київський юридичний журнал*. 2023. С. 103–107.

Ключові слова: допит, криміналістична тактика, показання, психологічний контакт, доказування.

Keywords: interrogation, forensic tactics, testimony, psychological contact, proof.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чіпко Н.В.

Карпенко Анна Андріївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

МІСЦЕ КРИМІНАЛІСТИКИ У СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ НАУК

Місце криміналістики у системі юридичних наук визначається її подвійною природою: з одного боку, вона є самостійною спеціальною юридичною наукою, а з іншого – виконує прикладну, методичну й технологічну функцію щодо забезпечення кримінального провадження, оперативно-розшукової діяльності та судово-експертної практики. Її призначення полягає не у встановленні злочинності чи караності діяння, як це робить кримінальне право, і не у визначенні процесуальної форми діяльності учасників провадження, як це робить кримінальний процес, а у виробленні науково обґрунтованих засобів, прийомів, методів і рекомендацій щодо виявлення, фіксації, вилучення, дослідження та використання доказової інформації.

У системі юридичних наук криміналістика традиційно належить до блоку кримінально-правових наук, але не зводиться до нього повністю. Вона тісно взаємодіє з кримінальним правом, кримінальним процесуальним правом, кримінологією, теорією судової експертизи, оперативно-розшуковою діяльністю та судовою медициною. Її предмет формується навколо закономірностей механізму кримінального правопорушення, виникнення інформації про нього, слідоутворення, виявлення та дослідження джерел доказів, а також закономірностей діяльності з розкриття, розслідування і попередження кримінальних правопорушень.

Конституція України закріплює, що людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а також гарантує право на свободу та особисту недоторканність. Це означає, що будь-які криміналістичні рекомендації не можуть розглядатися ізольовано від прав людини, принципу верховенства права та вимог допустимості втручання у приватну сферу. Через це сучасна криміналістика є не лише «наукою про розкриття злочинів», а й наукою про законні, пропорційні та ефективні способи отримання доказової інформації. Її місце в системі юридичних наук визначається також тим, що вона забезпечує практичну реалізацію конституційних гарантій через вироблення таких методів розслідування, які поєднують ефективність із процесуальною законністю [1].

Особливо тісним є зв'язок криміналістики з кримінальним процесуальним правом. КПК України передбачає проведення слідчих (розшукових) дій, огляду, експертизи, а також негласних слідчих (розшукових) дій у випадках і порядку, визначених законом. Проте сам закон, встановлюючи загальні рамки, не розкриває повною мірою тактичних алгоритмів поведінки слідчого, способів виявлення малопомітних слідів, прийомів фіксації обстановки місця події чи правил побудови робочих версій. Ці питання і становлять безпосередню сферу криміналістики. Тому кримінальний процес відповідає на питання «що дозволено і в якій формі», тоді як криміналістика – «як це здійснити найефективніше, не виходячи за межі закону». Саме ця функціональна відмінність і визначає її окреме місце в системі юридичних наук [2].

Не менш важливим є співвідношення криміналістики з кримінальним правом. Кримінальне право визначає, які діяння є кримінально протиправними, встановлює елементи складу кримінального правопорушення та межі кримінальної відповідальності. Криміналістика ж орієнтує практику на те, як виявити фактичні дані, за допомогою яких можна підтвердити або спростувати ознаки конкретного складу правопорушення. Інакше кажучи, норми кримінального права формують матеріально-правову модель правопорушення, а криміналістика допомагає відшукати, закріпити та дослідити інформацію, що відображає цю модель у реальній події. Тому

криміналістика не конкурує з кримінальним правом, а забезпечує його практичну дієвість у доказуванні [4, с. 230].

Окремого аналізу потребує співвідношення криміналістики з оперативно-розшуковою діяльністю. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначає її як систему гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. У цій сфері криміналістика виконує методичну функцію, оскільки багато прийомів виявлення інформації, документування події, роботи зі слідами, технічної фіксації та аналітичного узагальнення фактичних даних є спільними або взаємопов'язаними для слідчої та оперативної практики. Водночас між ними існує межа: оперативно-розшукова діяльність регулює спеціальні підстави та форми одержання інформації, а криміналістика розробляє універсальні наукові рекомендації щодо її виявлення, дослідження й використання. Отже, у системі юридичних наук криміналістика виступає методологічним мостом між доказуванням у кримінальному провадженні та інформаційним забезпеченням діяльності правоохоронних органів.

Важливе місце криміналістика посідає і щодо судової експертизи. Закон України «Про судову експертизу» визначає експертизу як дослідження на основі спеціальних знань об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. КПК України, своєю чергою, встановлює, що експертиза проводиться тоді, коли для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання, причому не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Це прямо показує межу між криміналістикою, теорією доказування та експертологією: криміналістика розробляє прийоми виявлення, вилучення та первинного дослідження об'єктів, а експертне дослідження здійснюється вже в процесуально визначеній формі уповноваженим суб'єктом. Саме тому криміналістику слід розглядати як базову прикладну науку для експертної практики, але не ототожнювати її із самою судовою експертизою [3].

Практичне закріплення місця криміналістики в юридичній системі простежується і в підзаконному нормативному регулюванні діяльності органів досудового розслідування та поліції. Наприклад, акти МВС щодо організації діяльності слідчих підрозділів і чергової служби передбачають використання оперативної й криміналістичної техніки, а також участь спеціалістів, які допомагають слідчому у виявленні, фіксації, вилученні та пакуванні слідів і речових доказів, надають консультації щодо характеристик вилучених об'єктів і забезпечують фотозйомку та фототаблиці.

У структурі самої криміналістики традиційно виокремлюють криміналістичну техніку, криміналістичну тактику, методику розслідування окремих видів кримінальних правопорушень та загальну теорію

криміналістики. Така внутрішня будова ще раз підтверджує її особливе місце серед юридичних наук. Загальна теорія формує категоріальний апарат і методологію; техніка забезпечує засоби виявлення, фіксації та дослідження слідів; тактика виробляє рекомендації щодо проведення окремих процесуальних дій; методика розслідування адаптує загальні положення до специфіки конкретних категорій правопорушень [5, с. 9].

Отже, криміналістика охоплює повний шлях від теоретичного осмислення закономірностей злочинної діяльності до розроблення прикладних алгоритмів роботи слідчого, прокурора, детектива, дізнавача, оперативного працівника та експерта. Це і відрізняє її від більшості інших юридичних наук, які або переважно нормативні, або переважно аналітичні.

Список використаних джерел

Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12

Неділько Я.В. Поняття цифрової криміналістики та її місце в системі криміналістики. Криміналістика і судова експертиза. 2025. С. 228-236.

Шепітько В. Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні. Law of Ukraine/Pravo Ukraini. 2021. С. 8-10.

Ключові слова: криміналістика, юридичні науки, кримінальне право, кримінальний процес, доказування, криміналістична техніка, криміналістична тактика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність, методика розслідування.

Keywords: criminalistics, legal sciences, criminal law, criminal procedure, evidence, forensic techniques, forensic tactics, forensic examination, operative-search activity, investigation methodology.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Карпінська Анастасія Ростиславівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВА ТРАСОЛОГІЯ ЯК НОВИЙ НАПРЯМ КРИМІНАЛІСТИКИ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства цифрова трасологія закономірно формується як новий напрям криміналістики, що виникає на стику вчення про сліди, цифрової криміналістики та процесу

доказування. Актуальність цієї теми зумовлена тим, що дедалі більша кількість кримінально значущих дій залишає не лише традиційні матеріальні, а й цифрові відображення: у пам'яті пристроїв, файлових системах, мережевих журналах, логах входу, часових атрибутах, хмарних сервісах і системних записах. У науковій літературі підкреслюється, що цифрова криміналістика в Україні має розглядатися не як окрема автономна наука, а як напрям традиційної криміналістики, який охоплює питання криміналістичної техніки, тактики й методики розслідування та спрямований на пошук, дослідження і використання в доказуванні електронних доказів і цифрових слідів [1, с. 3–8; 5, с. 111–115].

Теоретичне значення цифрової трасології полягає в переосмисленні самої природи сліду в криміналістиці. Якщо у класичному розумінні слід здебільшого асоціювався з матеріально фіксованими змінами у зовнішньому середовищі, то в сучасних умовах науковці дедалі послідовніше визнають криміналістично значущими й електронні (цифрові) сліди. Як зазначає Г. К. Авдєєва, цифрові сліди утворюються цифровими пристроями та є результатом оброблення інформації у цифровій формі, а в науці триває дискусія не лише щодо їх сутності, а й щодо найменування [2, с. 90–93]. У навчальній літературі також наголошується, що цифрові сліди як комп'ютерні дані утворюються або зазнають змін у запам'ятовувальних пристроях унаслідок дій користувачів, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення [5, с. 113–117]. Саме це дозволяє говорити про цифрову трасологію як про логічне продовження класичного вчення про сліди, але в новому технологічному середовищі.

Предмет цифрової трасології становить дослідження закономірностей виникнення, збереження, виявлення, фіксації, вилучення, класифікації та інтерпретації цифрових слідів. Йдеться не лише про окремі файли чи документи, а про значно ширший масив артефактів: журнали подій, log-файли, історію змін, метадані, маршрутизаційні відомості, дані про час створення й редагування, сліди роботи програм, транзакційні записи, кеш, тимчасові файли, сліди використання мобільних застосунків, геолокаційні відомості та поведінкові патерни користувача [3, с. 472–475; 4, с. 113–117]. У цьому аспекті цифрова трасологія виконує ту саму методологічну функцію, що й традиційна трасологія: вона встановлює, які відображення є інформативними, за яких умов вони виникають, як їх правильно досліджувати і яке доказове значення вони можуть мати [2, с. 90–93; 5, с. 112–121].

Ключовим теоретичним питанням є відмежування цифрового сліду від електронного доказу. У сучасних українських дослідженнях обґрунтовується, що електронний доказ і цифровий слід не є тотожними поняттями. Цифрові сліди нерідко виступають метаданими, тобто інформацією про інформацію: вони супроводжують цифровий об'єкт і здатні

вказувати на автора, час створення, зміни, переміщення, спосіб використання, джерело походження [3, с. 473–475]. Так, електронний документ, повідомлення, профіль чи зображення можуть бути доказом, а відомості про час входу, IP-адресу, назву файлу, розширення, розмір, каталог розташування, дати редагування і копіювання – цифровими слідами, що дозволяють встановити механізм події [3, с. 474–475]. Це розмежування має принципове значення, адже саме воно закладає теоретичну основу цифрової трасології як науки не про будь-які електронні дані, а про сліди відображення діяльності у цифровому середовищі.

Прикладний аспект цифрової трасології виявляється передусім у класифікації цифрових слідів і побудові методики роботи з ними. А. В. Коваленко обґрунтовує, що класифікація електронних (цифрових) слідів має будуватися за критеріями, які характеризують слідоутворюючий об’єкт, власне комп’ютерні дані як слід, а також носій цих даних на момент їх виявлення [1, с. 202–214]. Він виокремлює сліди, утворені внаслідок отримання ввідних даних і команд від користувача, сліди, які виникають унаслідок виконання запрограмованих алгоритмів, а також дані, що зберігаються на локальних і віддалених носіях, у межах національної юрисдикції або поза нею [1, с. 206–212]. Для цифрової трасології це означає, що слід розглядається не статично, а як елемент складного механізму слідоутворення в цифровому середовищі, де особливе значення мають автоматизовані процеси, розподіленість даних та множинність носіїв.

Однією з головних причин, що обґрунтовують виокремлення цифрової трасології, є специфічний механізм слідоутворення. На відміну від класичних слідів, цифрові не завжди залишають видимі зміни у зовнішньому матеріальному середовищі, часто мають інформаційний характер, легко копіюються, миттєво знищуються, можуть існувати одночасно на локальних і віддалених носіях, а іноді взагалі втрачають прямий зв’язок із конкретним фізичним носієм [3, с. 473–474; 4, с. 112–118]. Саме тому традиційна трасологія не охоплює всіх їх особливостей, а розслідування цифрово опосередкованих правопорушень вимагає інших методів виявлення, фіксації та дослідження. У праці М. П. Климчука та А. І. Кунтія слушно підкреслено, що складний механізм утворення таких слідів потребує розробки принципово інших засобів і методів їх дослідження, а їх використання відкриває нові горизонти подальшого розвитку криміналістики [4, с. 112–118].

Найбільші труднощі в розвитку цифрової трасології пов’язані з кількома обставинами. По-перше, це змішування технічної інформації з криміналістично значущою без належної концептуальної рамки. По-друге, втрата цифрових артефактів унаслідок неправильного збирання, огляду або копіювання. По-третє, складність перекладу технічної інформації мовою процесуального доказування, зрозумілою для слідчого, прокурора, адвоката

й суду. По-четверте, нестійкість цифрових слідів, їх висока вразливість до змін і потреба у спеціальних знаннях для належної інтерпретації [2, с. 90–93; 3, с. 474–475; 4, с. 113–117]. Саме тому цифрова трасологія повинна розвиватися не як вузько технічна дисципліна, а як криміналістична модель осмислення цифрового сліду, де технічна точність поєднується з доказовою надійністю і процесуальною передбачуваністю [1, с. 202–205; 5, с. 121–125].

Науково обґрунтоване використання цифрової трасології можливе лише за умови правильної методики. В українських працях наголошується на необхідності створення криміналістичних копій носіїв, участі спеціаліста під час огляду, застосування спеціалізованих технічних засобів, розмежування первинних і похідних даних, а також системного аналізу взаємопов'язаних цифрових артефактів [3, с. 474–475; 4, с. 113–117]. Практична цінність цифрової трасології полягає не в накопиченні окремих фрагментів технічної інформації, а в моделюванні послідовності дій у системі: хто, коли, з якого пристрою, яким способом і в якому цифровому середовищі вчинив певні операції, які відображення ці дії залишили і як вони співвідносяться між собою [1, с. 206–214; 5, с. 121–125]. Саме такий підхід переводить "сирі" комп'ютерні дані у статус криміналістично значущих слідів.

У прикладному вимірі розвиток цифрової трасології безпосередньо пов'язаний з уніфікацією термінології, формуванням каталогів цифрових слідів, стандартизацією процедур збирання та збереження, навчанням фахівців і поєднанням технічної forensic-практики з криміналістичною теорією сліду. Без цього цифрові артефакти й надалі ризикують або ототожнюватися з будь-якою електронною інформацією, або розглядатися як суто технічний матеріал поза системою доказування. Натомість цифрова трасологія пропонує інший підхід: бачити в цифровому середовищі не хаотичний масив даних, а закономірну слідову картину, яка може бути виявлена, класифікована, інтерпретована і використана для реконструкції події [1, с. 202–214; 2, с. 90–93; 5, с. 111–125].

Отже, цифрову трасологію як новий напрям криміналістики слід розглядати як теоретично й практично обґрунтовану галузь знання, предметом якої є цифрові сліди як особливий різновид криміналістично значущих відображень діяльності. Її поява є закономірною відповіддю на цифровізацію злочинної діяльності та доказової сфери. Теоретичне значення цього напряму полягає у розширенні вчення про сліди, а прикладне – у виробленні науково виважених підходів до виявлення, фіксації, вилучення, класифікації та інтерпретації цифрових артефактів. Подальший розвиток цифрової трасології має ґрунтуватися на стандартизації процедур, міждисциплінарній взаємодії, належній підготовці спеціалістів і чіткому співвіднесенні технічних висновків із завданнями криміналістичного доказування [1, с. 206–214; 3, с. 474–475; 4, с. 113–117; 5, с. 121–125].

Список використаних джерел

Коваленко А. В. Класифікація електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С. 202–214.

Авдєєва Г. К. Цифрові сліди злочину. У: *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора М. В. Салтевського (Харків, 7–8 листопада 2017 р.). Харків, 2017. С. 90–93.

Колеснікова І. А. Цифрові сліди: поняття та їх значення при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 472–475.

Климчук М. П., Кунтій А. І. Виявлення та вилучення слідів кримінальних правопорушень, учинених із використанням засобів стільникового зв'язку. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 111–118.

Криміналістика: криміналістична техніка : навчальний посібник / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2023. 388 с.

Ключові слова: цифрова трасологія, цифрові сліди, електронні докази, цифрова криміналістика, криміналістична техніка, метадані, log-файли, файлові системи, цифрові артефакти, криміналістичне доказування.

Keywords: digital traceology, digital traces, electronic evidence, digital forensics, forensic technology, metadata, log files, file systems, digital artifacts, forensic proof.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Карпов Артем Ігорович

здобувач 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНА ФОНОСКОПІЯ ЯК ГАЛУЗЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Криміналістична фоноскопія є відносно самостійною галуззю криміналістичної техніки, що досліджує закономірності утворення, фіксації, збереження та аналізу звукової інформації з метою її використання у кримінальному провадженні. Вона охоплює як технічні аспекти запису і відтворення звуку, так і дослідження мовлення людини як індивідуалізуючої ознаки особи. У сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій значення фоноскопії істотно зростає, оскільки аудіозаписи дедалі частіше виступають джерелом доказів у кримінальних справах, особливо у провадженнях щодо корупційних злочинів, шахрайства, вимагання та

організованої злочинності [4]. При цьому слід враховувати, що звукові сліди мають нематеріальну природу, однак виникають у матеріальному середовищі та можуть бути зафіксовані за допомогою технічних засобів, що зумовлює їх криміналістичне значення.

Історичний розвиток уявлень про природу голосу та можливість його використання як засобу ідентифікації бере свій початок ще з давніх часів, коли впізнання особи за голосом здійснювалося на побутовому рівні. З розвитком науки було встановлено, що звук формується внаслідок коливань голосових зв'язок у гортані, а його характеристики залежать від індивідуальних особливостей організму людини. Важливим етапом стало виникнення технічних засобів звукозапису, що дозволили фіксувати мовлення та досліджувати його об'єктивними методами. Подальший розвиток пов'язаний із появою спектрального аналізу, який надав можливість досліджувати структуру звукового сигналу у вигляді графічних зображень, що значно підвищило точність ідентифікації [4].

Наукові основи криміналістичної фоноскопії формуються на стику акустики, лінгвістики, фізіології мовлення та цифрової обробки сигналів. Голос людини є складним акустичним явищем, що характеризується сукупністю фізичних і мовленнєвих ознак. До фізичних належать частота, тембр, інтенсивність та спектральні характеристики звуку, тоді як мовленнєві включають особливості вимови, словниковий запас, граматичні конструкції, інтонацію, темп мовлення, наявність діалектних або соціолінгвістичних ознак. Сукупність цих характеристик забезпечує індивідуальність мовлення, що дозволяє використовувати його як об'єкт криміналістичної ідентифікації.

Об'єктами дослідження у межах фоноскопії виступають фонограми, відеофонограми, технічні засоби запису та відтворення, а також безпосередньо голос і мовлення людини. Фонограми можуть містити відомості як про особу, так і про обставини вчинення кримінального правопорушення, включаючи місце події, кількість учасників розмови, характер їх взаємодії. У зв'язку з цим особливого значення набуває правильне поводження з такими об'єктами під час слідчих дій, зокрема їх своєчасне виявлення, належне вилучення, фіксація умов зберігання та недопущення внесення будь-яких змін до змісту запису.

Основними завданнями криміналістичної фоноскопії є встановлення тотожності особи за голосом і мовленням, визначення автентичності аудіозапису, виявлення ознак монтажу або редагування, встановлення технічних умов здійснення запису, а також дослідження змісту розмови. Окреме значення має встановлення кількості осіб, які брали участь у розмові, їх ролей та характеру комунікації між ними. У випадках, коли запис містить значні шуми або перешкоди, застосовуються спеціальні методи очищення звукового сигналу, що дозволяє відновити зміст інформації.

Важливою умовою проведення фоноскопічного дослідження є наявність порівняльних зразків голосу та мовлення. Вони можуть бути отримані у вигляді спеціально записаних зразків або ж існувати у вигляді раніше створених записів. До таких зразків висуваються вимоги щодо їх якості, достатності та співставності з досліджуваним матеріалом, оскільки саме від цього залежить достовірність експертного висновку. Недостатність або невідповідність зразків може унеможливити проведення повноцінного дослідження.

Фоноскопічна експертиза є однією з форм використання спеціальних знань у кримінальному процесі та проводиться експертами у відповідних установах за дорученням слідчого або суду. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», експертні дослідження здійснюються з метою надання висновків з питань, що потребують спеціальних знань, і мають важливе значення для встановлення істини у справі [3]. У процесі експертного дослідження застосовуються як суб’єктивні методи слухового аналізу, так і об’єктивні інструментальні методи, зокрема спектральний аналіз, комп’ютерна обробка сигналів, використання спеціалізованого програмного забезпечення [4]. Висновок експерта має доказове значення і оцінюється судом у сукупності з іншими доказами у справі.

Під час проведення слідчого огляду важливим є дотримання процесуальних вимог щодо роботи з носіями звукової інформації. Необхідно забезпечити їх цілісність, зафіксувати технічні характеристики, умови виявлення та вилучення, а також запобігти можливому пошкодженню або зміні інформації. Це має суттєве значення для подальшого використання записів у доказуванні та проведення експертних досліджень, що узгоджується із загальними засадами кримінального процесуального законодавства [2].

Разом із тим, сучасний етап розвитку технологій породжує нові виклики для криміналістичної фоноскопії. Зокрема, використання програм для синтезу мовлення та створення штучних аудіозаписів ускладнює встановлення їх достовірності. У зв’язку з цим виникає необхідність удосконалення методів виявлення підробок, підвищення кваліфікації експертів та впровадження новітніх технологій у практику криміналістичних досліджень.

Таким чином, криміналістична фоноскопія є важливою складовою криміналістичної техніки, яка забезпечує можливість використання звукової інформації як повноцінного джерела доказів. Її значення у кримінальному провадженні постійно зростає, що зумовлює необхідність подальшого розвитку теоретичних засад і практичних методів цієї галузі з урахуванням сучасних викликів та технологічних змін [4].

Список використаних джерел

Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141.

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII/ Верховна Рада України.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text

Криміналістика: підручник / Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2008. 464 с.

Криміналістика: підручник. / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алєксєєв та ін. К. : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

Ключові слова: криміналістична фоноскопія, криміналістична техніка, звукова інформація, аудіозапис, голос людини, мовлення, ідентифікація особи, фоноскопічна експертиза, доказування, кримінальне провадження, спектральний аналіз, автентичність запису.

Keywords: forensic phonoscopy, forensic technology, audio information, audio recording, human voice, speech, personal identification, forensic audio examination, evidence, criminal proceedings, spectral analysis, recording authenticity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Керманова Лаура Чариївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Калтишев Антон Олександрович
здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПОЛІГРАФА ЯК ІНСТРУМЕНТ КРИМІНАЛІСТИКИ

Сучасний стан розвитку суспільства, безпрецедентна технологізація злочинності та поява нових, прихованих форм кримінальних правопорушень вимагають від правоохоронних органів безперервного пошуку і впровадження новітніх, науково обґрунтованих методів розслідування. Злочинці використовують все більш досконалі методи приховування слідів своїх діянь, що значно ускладнює процес збору доказової бази традиційними слідчими методами. Одним із таких інноваційних інструментів, що викликає значний науковий та практичний інтерес у світовій спільноті, є застосування поліграфа, відомого в масовій культурі як «детектор брехні». Психофізіологічні дослідження із застосуванням поліграфа дозволяють з високою долею ймовірності оцінити достовірність інформації, яку повідомляє особа, що є критично важливим етапом як під час досудового

розслідування, так і в ході судового розгляду. Попри активне використання поліграфа у практиці багатьох розвинених країн та поступове його впровадження у вітчизняні реалії, питання правового статусу таких досліджень, меж їх застосування та доказової сили залишається предметом гострих наукових дискусій серед криміналістів, процесуалістів та експертів у галузі права.

В основі психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа лежать фундаментальні закономірності функціонування вегетативної нервової системи людини. Метод базується на психофізіологічному феномені: коли людина свідомо приховує інформацію або повідомляє неправдиві відомості щодо суб'єктивно значущої для неї події (наприклад, скоєного злочину), це неминуче викликає стан емоційного та когнітивного напруження, тобто стресу. Цей стрес об'єктивно супроводжується комплексом мимовільних фізіологічних реакцій, які мобілізують організм і, що найголовніше, майже не піддаються свідомому контролю або вольовому придушенню з боку опитуваного [3, с. 112]. Сучасний комп'ютерний поліграф є високочутливим багатоканальним медико-біологічним приладом, який синхронно і безперервно реєструє ці зміни. Зокрема, під час тестування обов'язково фіксуються такі основні фізіологічні параметри: показники дихання (як грудного, так і черевного, де аналізується частота, глибина та затримки дихальних циклів), серцево-судинна активність (зміни артеріального тиску, частота серцевих скорочень, фазове кровонаповнення судин), електрошкірна активність або шкірно-гальванічна реакція (зміна електричного опору шкіри внаслідок мікроскопічної діяльності потових залоз), а також загальна рухова активність і тремор, що дозволяє спеціалісту своєчасно виявляти та фіксувати будь-які спроби свідомої протидії або спотворення результатів тестування [4, с. 47].

У площині практичної криміналістики застосування поліграфа дозволяє ефективно вирішувати цілу низку надзвичайно важливих завдань. До них належать перевірка достовірності показань, наданих підозрюваним, свідком або потерпілим; швидке звуження кола ймовірних підозрюваних осіб серед великої кількості фігурантів або співробітників компанії; точне визначення ролі та ступеня участі кожного зі співучасників у підготовці чи скоєнні злочину; встановлення місця знаходження прихованих знарядь злочину, викраденого майна, документів або навіть місця захоронення трупа. Крім того, поліграф є незамінним для отримання оперативної орієнтувальної інформації щодо обставин справи, які з об'єктивних причин неможливо встановити іншими слідчими чи розшуковими діями в умовах дефіциту часу чи браку матеріальних доказів [4, с. 49]. Важливим аспектом, що гарантує об'єктивність процесу, є використання виключно стандартизованих і валідизованих методик тестування, які визнані міжнародною спільнотою. Найбільш поширеними у світовій практиці є

методика запитань порівняння та методика виявлення прихованої інформації. Валідність та надійність отриманих результатів безпосередньо залежать від правильного вибору методичного інструментарію, коректного формулювання стимулів (запитань), урахування психологічного стану підекспертного та найголовніше – від рівня професіоналізму та досвіду самого поліграфолога.

Незважаючи на доведену ефективність, найгострішою проблемою у вітчизняній юридичній науці залишається процесуальний статус результатів психофізіологічних досліджень. Відповідно до положень чинного Кримінального процесуального кодексу України, висновок поліграфолога прямо не згадується як самостійне або спеціальне джерело доказів [1]. Проте, правова система знайшла шлях інтеграції цього інструменту: на практиці результати використання поліграфа долучаються до матеріалів кримінального провадження у формі висновку експерта за результатами проведення судової психологічної експертизи з використанням комп'ютерного поліграфа. Можливість проведення такої експертизи та вимоги до неї прямо передбачені Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України [2]. Фундаментальною вимогою проведення такого дослідження є обов'язкова добровільна письмова згода підекспертної особи, що виключає елемент примусу та забезпечує дотримання конституційних прав громадян.

Попри наявність підзаконної бази, судова практика застосування та оцінки таких висновків в Україні залишається вкрай неоднорідною. Частина суддів приймає їх як належні та допустимі докази, мотивуючи це тим, що вони отримані процесуальним шляхом і підлягають оцінці у сукупності з усіма іншими доказами за внутрішнім переконанням судді відповідно до статті 94 Кримінального процесуального кодексу України [1]. Інша ж частина служителів Феміди категорично відхиляє їх, посилаючись на нібито надмірний суб'єктивний фактор у процесі інтерпретації поліграм (реактограм) та на відсутність прямого законодавчого закріплення процедури тестування на рівні окремого закону. Скептики методу постійно наголошують на тому, що прилад фіксує не саму «брехню» як лінгвістичний чи юридичний факт, а лише рівень хвилювання та фізіологічного збудження, яке може бути викликане абсолютно іншими факторами: банальним страхом перед самою процедурою, загальною втомою, індивідуальними акцентуаціями нервової системи або вживанням специфічних медичних препаратів. На противагу їм, прихильники застосування поліграфа спираються на масштабні емпіричні дослідження Американської асоціації поліграфологів, які переконливо доводять, що загальна точність перевірок за умов жорсткого дотримання протоколів та використання валідизованих форматів тестів становить 85-95%. Цей показник статистично значно

перевищує точність багатьох традиційних та беззаперечно визнаних судами видів криміналістичних експертиз, таких як почеркознавча експертиза чи процедура візуального впізнання особи [3, с. 210].

Для повноцінного та безперешкодного впровадження поліграфа як визнаного інструменту криміналістики в Україні необхідно невідкладно вирішити комплекс системних завдань. Першочерговим кроком має стати прийняття окремого Закону України «Про поліграф та поліграфологічну діяльність», який би на вищому законодавчому рівні чітко регламентував понятійний апарат, закріпив права, обов'язки та гарантії безпеки суб'єктів дослідження, а також встановив суворі вимоги до технічного обладнання та базової кваліфікації спеціалістів. Крім того, критично важливим є створення єдиного державного реєстру сертифікованих поліграфологів та впровадження жорстких європейських стандартів їх базового навчання і подальшого ліцензування. Не менш значущою є розробка єдиної, затвердженої на міжвідомчому рівні, методики проведення судових психофізіологічних експертиз із застосуванням поліграфа, що дозволить уніфікувати підходи до тестування та усунути численні розбіжності й конфлікти під час комісійного рецензування експертних висновків у судах.

Отже, психофізіологічні дослідження із застосуванням поліграфа вже довели свою спроможність бути потужним, науково обґрунтованим криміналістичним інструментом, здатним суттєво оптимізувати та прискорити процес розкриття та розслідування найскладніших злочинів. Поліграф у жодному разі не повинен і не може замінювати собою професійного слідчого чи суддю, він не є магічним і беззаперечним «детектором істини». Проте він виступає вкрай надійним каталізатором у процесі пошуку прихованих доказів, перевірці слідчих версій та об'єктивній оцінці правдивості свідчень учасників процесу. Подальша легалізація та інтеграція результатів психофізіологічних досліджень у кримінальний процес України у статусі повноцінного висновку експерта є неминучим та перспективним кроком розвитку вітчизняної криміналістики. Проте цей крок вимагає ретельної нормативно-правової деталізації з метою забезпечення балансу між інтересами правосуддя та абсолютним недопущенням порушень конституційних прав і свобод громадян.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98

Назаров О. А. Використання поліграфа у кримінальному провадженні: теорія і практика. *Криміналістичний вісник.* 2018. № 1. С. 45–52. URL: https://doi.org/10.53672/ej.3.2023.01

Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимість меж застосування : монографія. Київ : Освіта України, 2012. 394 с. URL: http://er.nau.edu.ua/jspui/bitstream/NAU/5365/1/поліграф.doc

Ключові слова: поліграф, психофізіологічне дослідження, криміналістика, доказування, експертиза, вегетативна нервова система, достовірність інформації.

Keywords: polygraph, psychophysiological examination, criminalistics, evidence, forensic examination, autonomic nervous system, reliability of information.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Кипибіда Владислав Сергійович

здобувач 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ЗАСІБ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ПІДХІД

Судова експертиза посідає одне з центральних місць у системі кримінального процесуального доказування, оскільки саме вона забезпечує залучення спеціальних знань для встановлення тих фактичних обставин, які не можуть бути належно з’ясовані звичайними засобами сприйняття та юридичного аналізу. У кримінальному провадженні доказами визнаються фактичні дані, отримані у встановленому законом порядку, а висновок експерта прямо належить до процесуальних джерел доказів [1, ст. 84, 101]. Водночас експертиза проводиться лише тоді, коли для з’ясування обставин, що мають значення для провадження, необхідні спеціальні знання, і не може підміняти вирішення питань права [1, ст. 242]. Саме тому судову експертизу слід розглядати не як формальне доповнення до слідчої діяльності, а як спеціальний пізнавальний механізм, який поєднує науковий метод, процесуальну форму та криміналістичну логіку дослідження.

Актуальність теми зумовлена тим, що сучасне кримінальне провадження дедалі частіше пов’язане з об’єктами складної природи: біологічними слідами, цифровими носіями, електронними документами, слідами зброї, мікрооб’єктами, фінансовою документацією, записами комунікації та іншими матеріалами, аналіз яких вимагає спеціальної підготовки. У такому контексті судова експертиза виконує роль науково організованого містка між слідом і доказовим висновком. Закон України «Про судову експертизу» визначає її як дослідження на основі спеціальних знань об’єктів, явищ і процесів із метою надання висновку з питань, що є або

будуть предметом судового розгляду [2, ст. 1]. Отже, криміналістичний підхід до експертизи полягає насамперед у тому, щоб оцінювати її не ізольовано, а в системі доказування, де значення має і спосіб виявлення об’єкта, і методика дослідження, і межі інтерпретації отриманого результату.

У криміналістиці судова експертиза розглядається не лише як форма використання спеціальних знань, а і як засіб реконструкції події кримінального правопорушення. Її пізнавальна цінність полягає в тому, що вона дозволяє встановити механізм слідоутворення, ідентифікувати особу або предмет, з’ясувати послідовність дій, причинно-наслідкові зв’язки, походження об’єктів і характер впливу окремих факторів на подію. Саме тому залежно від предмета доказування у кримінальному провадженні можуть призначатися трасологічні, дактилоскопічні, балістичні, почеркознавчі, технічні експертизи документів, молекулярно-генетичні, комп’ютерно-технічні, економічні та інші види експертиз. Усе це підтверджує, що експертне дослідження є не просто технічним додатком до слідства, а самостійною формою спеціального пізнання, без якої низка фактів залишалася б лише на рівні припущень [3, розд. I; 6, с. 219–220].

Криміналістичне значення судової експертизи особливо наочно проявляється в тому, що вона дає змогу перевести матеріальний або цифровий слід у систему науково обґрунтованих висновків. Але такий перехід можливий лише за умови належного призначення експертизи. Однією з найбільш поширених проблем у цій сфері є неправильне формулювання запитань експертові, коли вони або містять правову оцінку, або виходять за межі спеціальних знань, або сформульовані настільки загально, що не дозволяють отримати справді значущий результат. Іншою суттєвою проблемою є неповнота вихідних даних і неналежна якість об’єктів дослідження. У таких випадках навіть кваліфікований експерт не здатен надати переконливий висновок, а інколи сам висновок стає вразливим для процесуальної критики [1, ст. 242–244; 6, с. 220–222].

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень має особливе практичне значення саме тому, що вона деталізує порядок підготовки матеріалів, формулювання завдань, надання об’єктів, вимоги до постанови або ухвали про призначення експертизи, а також орієнтує учасників процесу щодо видів досліджень і належної підготовки об’єктів [3, розд. I]. Для криміналістичного підходу це принципово, адже експертиза не може виправити початкові помилки у збиранні доказів. Якщо об’єкти були пошкоджені, контаміновані, вилучені без дотримання належної процедури або не забезпечено їхню ідентифікацію та збереження, то подальший висновок неминуче матиме обмежений доказовий потенціал. Інакше кажучи, судова експертиза є ефективною лише тоді, коли вона інтегрована у загальну криміналістичну методику розслідування, починаючи вже з моменту виявлення і фіксації об’єкта.

Висновок експерта, незважаючи на його особливе значення, не має наперед установленої сили і підлягає перевірці та оцінці нарівні з іншими доказами. Саме в цьому проявляється одна з найважливіших ідей криміналістичного підходу: експерт не встановлює юридичну істину, а формує спеціальне судження, яке повинно бути співвіднесене з іншими даними провадження. Ю. Пілюков слушно наголошує, що до висновку експерта висуваються процесуальні вимоги, пов’язані з його формуванням, перевіркою й оцінкою, а тому суд і сторони повинні звертати увагу не лише на підсумкову відповідь, а й на зміст дослідження, межі компетенції експерта, повноту вихідних даних та логіку викладених умовиводів [5, с. 99–102]. Це означає, що криміналістично грамотне ставлення до експертизи завжди передбачає критичне прочитання висновку, а не його автоматичне прийняття.

Не менш важливим є питання достовірності висновку експерта. М.Г.Щербаковський обґрунтовує, що достовірність такого висновку має одночасно процесуальний і гносеологічний вимір. Процесуальна достовірність пов’язана з належністю і допустимістю висновку, законністю призначення та проведення експертизи, дотриманням вимог до експерта й процесуального оформлення результатів. Гносеологічна достовірність залежить від доброякісності об’єктів, правильності вихідних даних, наукової обґрунтованості застосованих методик і логічної вивіреності експертних умовиводів [4, с. 23–29]. Саме такий підхід є особливо цінним для криміналістики, оскільки він дозволяє оцінювати експертний висновок не лише як процесуальний документ, а як результат наукового дослідження, що має відповідати вимогам відтворюваності, аргументованості й несуперечності.

У практиці кримінального провадження судова експертиза сприяє встановленню широкого кола обставин: від ідентифікації особи за біологічними чи трасологічними слідами до визначення механізму пострілу, справжності документа, часу створення цифрового файла, причин смерті, розміру збитків або технічних параметрів певної системи. Однак саме ця універсальність інколи породжує хибне уявлення, ніби експертиза здатна компенсувати будь-які недоліки досудового розслідування. Насправді це не так. Вона не підміняє собою доказування, не вирішує питань права і не може усунути фундаментальні вади походження доказу. Її сила полягає не в абсолютності, а в спеціальності: експертиза надає слідству й суду науково обґрунтований інструмент з’ясування фактів, але тільки за умови належної інтеграції у всю систему доказової роботи [1, ст. 84, 101, 242; 2, ст. 1, 10; 4, с. 27–29].

Отже, судова експертиза як засіб доказування у кримінальному процесі має розглядатися з позицій криміналістичного підходу, тобто як поєднання спеціальних знань, наукової методики і процесуальної форми. Її

ефективність визначається не лише авторитетом експерта чи назвою установи, а правильністю призначення, якістю об’єктів дослідження, коректністю поставлених запитань, обґрунтованістю методики та критичною оцінкою отриманих висновків. Саме за таких умов судова експертиза справді посідає ключове місце у системі доказування і забезпечує наукову обґрунтованість висновків слідства та суду [3, розд. I; 4, с. 23–29; 5, с. 99–102; 6, с. 219–222].

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Щербаковський М. Г. Стандарт достовірності висновку експерта у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 3 (25). С. 23–29.

Пілюков Ю. Процесуальні вимоги до висновку експерта у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. № 3. С. 99–102.

Макаренко Є. І., Здор В. М. Проблеми призначення судової експертизи у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2019. № 3, ч. 1. С. 219–222.

Ключові слова: судова експертиза, доказування, спеціальні знання, висновок експерта, кримінальний процес.

Keywords: forensic examination, proof, special knowledge, expert opinion, criminal procedure.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чіпко Н.В.

Кисса Пилип Георгійович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС РОЗШУКУ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕХОВУЮТЬСЯ ВІД СЛІДСТВА

Розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді або суду, є одним із ключових напрямів діяльності правоохоронних органів у кримінальному провадженні. Попри те, що ця проблематика знаходить відображення у численних наукових публікаціях і

нормативних актах, стан практичної організації розшукової роботи в Україні залишається незадовільним: статистичні дані свідчать про низький рівень ефективності розшуку підозрюваних та значну кількість осіб, які тривалий час перебувають у базах розшуку МВС [1, с. 100]. Особливої актуальності це питання набуває в умовах воєнного стану, коли загальна кількість розшукуваних збільшується, а можливості правоохоронців щодо їх виявлення суттєво ускладнюються.

Правовою основою розшуку підозрюваних є Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), зокрема ст. 281, яка передбачає, що у разі невідомості місцезнаходження підозрюваного слідчий або прокурор оголошує його розшук, а Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII закріплює право оперативних підрозділів здійснювати комплекс заходів оперативно-розшукового характеру, спрямованих на розшук підозрюваного (ст. 6, 8) [2; 3]. Розшуком осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», уповноважені займатися оперативні підрозділи Національної поліції, а також відповідні підрозділи СБУ, ДБР та інших органів, яким надано право проводити ОРД.

Відповідно до ст. 41 КПК України, оперативні підрозділи здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії на підставі доручення слідчого або прокурора [3]. У контексті розшукової роботи особливого значення набувають негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені главою 21 КПК: спостереження за особою (ст. 269), встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268), зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263), контроль за вчиненням злочину (ст. 271). Саме ці заходи є основним інструментом оперативних підрозділів при встановленні місцезнаходження особи, яка переховується від слідства [1, с. 101].

Ефективність розшуку значною мірою визначається якістю взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами. Відповідно до Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 07.07.2017 № 575, розшук підозрюваного є спільним завданням слідчого та оперативного підрозділу. Виходячи із зазначеного, слідчий зобов’язаний у постанові про оголошення розшуку зазначити відомі ознаки зовнішності особи, відомі місця її можливого перебування та контакти, а оперативний підрозділ – систематично вживати заходів щодо встановлення місцезнаходження розшукуваного [1, с. 102; 4].

Сучасна практика розшуку дедалі більше спирається на оперативно-технічні та цифрові засоби. Серед ключових інструментів оперативних

підрозділів при розшуку осіб, які переховуються, виокремлюються: аналіз активності мобільних телефонів і транзакцій платіжних карток; перевірка системи відеоспостереження публічних місць; використання систем розпізнавання обличь; моніторинг акаунтів у соціальних мережах; аналіз даних Єдиного реєстру досудових розслідувань і відповідних баз даних МВС. Слід підкреслити, що застосування оперативно-технічних заходів, які обмежують конституційні права особи, можливе лише у межах НСРД на підставі ухвали слідчого судді, тоді як аналіз публічно доступної інформації та відкритих баз даних не потребує такого дозволу [2; 3].

Якщо є підстави вважати, що підозрюваний виїхав за межі України, оперативні підрозділи ініціюють міжнародний розшук через канали Інтерполу. Відповідно до ст. 545 КПК України, Офіс Генерального прокурора є центральним органом, уповноваженим звертатися із запитами до іноземних держав про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні, зокрема щодо розшуку та видачі осіб (екстрадиції). На підставі положень ст. 573–574 КПК, екстрадиція здійснюється у порядку міжнародного договору або на умовах взаємності. В умовах воєнного стану міжнародний розшук осіб, які переховуються від відповідальності за злочини, пов’язані зі збройним конфліктом, також здійснюється у взаємодії з Міжнародним кримінальним судом та Євроюстом [1, с. 103].

На практиці розшукова діяльність оперативних підрозділів стикається з низкою системних проблем. По-перше, відсутність єдиного централізованого органу, відповідального за координацію розшуку підозрюваних між підрозділами різних відомств, призводить до дублювання дій і втрати часу. По-друге, нормативно-правова колізія між ст. 281 КПК (де суб’єктом оголошення розшуку є слідчий або прокурор) та відомчими інструкціями, що по-різному визначають обсяг і форму залучення оперативних підрозділів, породжує правову невизначеність. По-третє, недостатнє кадрове та технічне забезпечення оперативних підрозділів у поєднанні з надмірним навантаженням знижує ефективність активного розшуку і зводить його нерідко до формального ведення обліків [1, с. 100; 5].

Для підвищення ефективності використання можливостей оперативних підрозділів у розшуковій діяльності необхідним є комплекс законодавчих і організаційних заходів. На законодавчому рівні – доцільно деталізувати ст. 281 КПК України, чітко регламентувавши форми взаємодії слідчого та оперативного підрозділу при здійсненні розшуку, зокрема щодо змісту доручень, строків їх виконання та звітності. На організаційному рівні – запровадити систему регулярного моніторингу стану виконання розшукових доручень, а також стимулювати застосування цифрових аналітичних інструментів та баз даних для автоматизованого відстеження розшукуваних осіб. Такі кроки відповідають курсу на цифровізацію та

реформування правоохоронних органів у рамках євроінтеграційних зобов'язань України [4; 5].

Отже, оперативні підрозділи є ключовими суб'єктами розшукової діяльності у кримінальному провадженні, що реалізують свої повноваження через систему негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-технічні засоби та міжнародне співробітництво. Ефективність розшуку осіб, які переховуються від слідства, прямо залежить від якості взаємодії між слідчим та оперативним підрозділом, нормативної визначеності їхніх повноважень і технічного оснащення. Вирішення виявлених правових прогалин та організаційних недоліків є необхідною умовою для підвищення рівня розкриваності злочинів і забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел

Неледва Н. В., Ліненко С. О. Деякі проблеми розшуку підозрюваного. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2021. № 50. С. 100–104.

Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. Ст. 6, 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Ст. 41, 263, 268, 269, 271, 281. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України : наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17

Бакаянова Н. М., Кубаєнко А. В., Свида О. Г. Організація діяльності Національної поліції України та оперативних підрозділів : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2020. 251 с. URL: https://hdl.handle.net/11300/14730

Ключові слова: оперативні підрозділи, розшук підозрюваного, переховування від слідства, негласні слідчі дії, оперативно-розшукова діяльність, взаємодія слідчого та оперативного підрозділу, міжнародний розшук, Інтерпол, цифрові засоби розшуку.

Keywords: operative subdivisions, search for suspect, evasion from investigation, covert investigative actions, operative-investigative activity, cooperation between investigator and operative unit, international search, Interpol, digital search tools.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Клименко Анастасія Сергіївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАКТИКА АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тактика адвокатської діяльності є складовою частиною професійної діяльності захисника у кримінальному провадженні, що визначає систему науково обґрунтованих прийомів, засобів і способів реалізації функції захисту з урахуванням процесуального статусу адвоката, стадії провадження та особливостей слідчих (розшукових) дій. Вона формується на перетині кримінального процесу, криміналістики та адвокатської етики, забезпечуючи оптимальну модель поведінки захисника в умовах змагального процесу. У сучасних умовах розвитку кримінального судочинства тактика адвоката набуває особливого значення, оскільки саме від неї залежить ефективність реалізації права на захист та баланс між сторонами обвинувачення і захисту.

У науковій літературі тактика адвокатської діяльності розглядається як система інтелектуально-практичних дій, спрямованих на досягнення найбільш сприятливого результату для клієнта у межах закону. Вона охоплює планування захисту, вибір позиції у справі, визначення послідовності процесуальних дій, а також способів реагування на слідчі та судові дії. У цьому контексті важливим є розуміння адвокатської діяльності як структурованого процесу, що базується на закономірностях кримінального провадження та криміналістичних рекомендаціях щодо поведінки учасників процесу. Саме системний підхід дозволяє адвокату ефективно реалізовувати функцію захисту навіть в умовах обмежених процесуальних можливостей [1, с. 74].

Процесуальний статус адвоката на досудовому розслідуванні визначає межі його тактичної діяльності та впливає на вибір засобів захисту. Адвокат виступає як самостійний учасник кримінального провадження, який має право брати участь у слідчих (розшукових) діях, збирати, заявляти клопотання та відводи, а також оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора. У межах слідчого огляду адвокат реалізує тактичні завдання, пов’язані з контролем за дотриманням процесуальної форми, фіксацією можливих порушень та забезпеченням недопущення порушення прав підзахисного. Важливою складовою є також активна участь у формуванні доказової бази захисту, що може включати заявлення зауважень до протоколу слідчої дії або ініціювання додаткових процесуальних заходів [3, с. 156].

Тактика адвокатської діяльності у кримінальному провадженні базується на принципі змагальності, який передбачає активну взаємодію сторін обвинувачення і захисту. У цьому контексті адвокат не лише реагує на дії слідчого, але й прогнозує можливі процесуальні рішення, формуючи випереджувальну модель поведінки. Це передбачає попередній аналіз матеріалів кримінального провадження, оцінку ризиків для клієнта, а також визначення оптимальної лінії захисту. Тактичні рішення адвоката можуть включати як активну участь у слідчих діях, так і обрання пасивної позиції з

метою фіксації процесуальних порушень. Така гнучкість є ключовою ознакою професійної тактики захисника.

Особливе місце у структурі тактики адвоката займає участь у слідчих (розшукових) діях, зокрема у слідчому огляді. Слідчий огляд є однією з найбільш інформативних процесуальних дій, під час якої формується значна частина доказової бази. Участь адвоката в цій слідчій дії має подвійний характер: з одного боку, він забезпечує дотримання прав підзахисного, а з іншого – контролює законність дій сторони обвинувачення. Тактична поведінка адвоката під час огляду може включати фіксацію обставин проведення дії, звернення уваги на можливі порушення процедури, а також внесення зауважень до протоколу. Крім того, адвокат може ініціювати додаткові питання або клопотання, спрямовані на уточнення обставин події, що досліджується [2, с. 130].

У межах тактики адвокатської діяльності важливим є також питання формування правової позиції захисту. Правова позиція визначає загальну стратегію поведінки адвоката у кримінальному провадженні та впливає на вибір конкретних тактичних прийомів. Вона формується на основі аналізу доказів, оцінки обставин справи та прогнозування можливих сценаріїв розвитку процесу. При цьому адвокат повинен враховувати як процесуальні можливості, так і обмеження, передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Ефективна тактика передбачає узгодженість між загальною стратегією захисту та конкретними діями під час слідчих дій, що дозволяє забезпечити цілісність і послідовність захисної лінії.

Важливим елементом тактичної діяльності адвоката є використання процесуальних прав для впливу на хід досудового розслідування. Це включає право на подання клопотань про проведення додаткових слідчих дій, витребування доказів, залучення експертів, а також участь у допитах та інших процесуальних заходах. Такі дії мають не лише юридичне, але й тактичне значення, оскільки дозволяють адвокату формувати альтернативну версію подій та підкріплювати її доказами. У цьому контексті тактика адвокатської діяльності виступає як інструмент активного впливу на процес доказування.

Окремо слід відзначити значення аналітичної складової тактики захисту. Адвокат повинен здійснювати постійний аналіз отриманої інформації, зіставляти її з матеріалами кримінального провадження та виявляти суперечності у позиції обвинувачення. Такий аналіз дозволяє своєчасно коригувати тактичні рішення та адаптувати стратегію захисту до змін у процесуальній ситуації. Крім того, важливою є здатність адвоката до прогнозування дій слідства, що забезпечує випереджувальний характер захисної діяльності.

Значну роль у тактиці адвокатської діяльності відіграє також дотримання професійної етики та меж допустимої поведінки. Адвокат,

реалізуючи захисну функцію, повинен діяти виключно у межах закону, не допускаючи зловживання процесуальними правами або перешкоджання встановленню істини у справі. Це визначає баланс між активністю захисту та дотриманням принципів правосуддя, що є ключовим для легітимності всієї адвокатської діяльності.

Узагальнюючи, слід зазначити, що тактика адвокатської діяльності є складною багаторівневою системою, яка охоплює як стратегічне планування захисту, так і конкретні процесуальні дії під час досудового розслідування. Її ефективність залежить від професійної підготовки адвоката, його аналітичних здібностей, а також уміння застосовувати процесуальні інструменти у конкретних слідчих ситуаціях. Особливе значення має участь адвоката у слідчих діях, зокрема у слідчому огляді, де тактичні рішення можуть безпосередньо впливати на формування доказової бази та результат кримінального провадження.

Таким чином, тактика адвокатської діяльності є невід'ємною складовою ефективного захисту прав і свобод особи у кримінальному процесі, забезпечуючи реалізацію принципів змагальності, рівності сторін та верховенства права.

Список використаних джерел

Іваницький Я. О. Закономірності адвокатської діяльності як складова предмета криміналістики : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 277 с.

Коновалова Г. В. Окремі питання тактики та методики захисту. *Вісник Академії адвокатури України*. 2018. Т. 15, № 1–2. С. 128–135.

Питомець А. В. Процесуальний статус адвоката на досудовому розслідуванні. *Правові новели*. 2018. № 5. С. 154–164.

Ключові слова: тактика адвокатської діяльності, слідчі дії, засоби захисту, тактичні рішення, змагальний процес, криміналістичні рекомендації, процесуальна форма.

Keywords: tactics of advocacy, investigative actions, means of protection, tactical decisions, adversarial process, forensic recommendations, procedural form.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Ковальська Христина Іванівна
здобувачка 4-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ПРАВОВІ МЕЖІ ВИКОРИСТАННЯ

Сучасний етап цифровізації кримінального судочинства в Україні характеризується стрімким збільшенням обсягів цифрових доказів,

складністю їх аналізу та необхідністю прискорення експертних досліджень в умовах обмежених ресурсів і воєнного стану. У цих умовах штучний інтелект (ШІ) виступає перспективним допоміжним інструментом, здатним автоматизувати рутинні операції, обробляти великі масиви даних і підвищувати достовірність судово-експертних висновків за умови належного контролю з боку фахівця, не претендуючи на заміну людини-експерта.

На відміну від популярного уявлення про ШІ як універсальний «замінник», у судово-експертній діяльності його роль залишається суто допоміжною. Системи на базі машинного навчання та нейромереж дозволяють прискорити розпізнавання слідів, ідентифікацію осіб за біометричними даними, виявлення підробок у цифрових файлах (фото, відео, документи), аналіз геолокаційних даних, метаданих та навіть блокчейн-транзакцій у справах про криптошахрайства. Такі можливості особливо актуальні для криміналістичної експертизи цифрових доказів, де обсяг інформації часто перевищує можливості традиційного ручного аналізу.

У 2025 році Міністерство юстиції України запустило перший AI-сервіс для замовників судових експертиз та експертних досліджень на базі Науково-дослідного центру незалежних судових експертиз [5]. Цей сервіс допомагає автоматизувати первинну обробку матеріалів і формує рекомендації щодо постановки питань експерту. Крім того, на V Всеукраїнському форумі судових експертів (2025) обговорювалися напрями використання ШІ в цифровій криміналістиці, зокрема автоматизація аналізу доказів та обробка супутникових знімків [6]. План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025–2026 роки також передбачає подальшу інтеграцію таких технологій у сферу юстиції.

Перспективи впровадження ШІ пов’язані з підвищенням ефективності розслідування. Наприклад, ШІ може швидко виявляти приховану інформацію в метаданих файлів, проводити порівняльний аналіз відео- та аудіоматеріалів, ідентифікувати глибокі фейки або структурувати наявні дані для формування слідчих версій. Це дозволяє звужувати коло слідчих версій, оптимізувати розподіл ресурсів і прискорювати отримання об’єктивних підтверджень. [4]

Водночас правові межі використання ШІ чітко окреслені судовою практикою. Верховний Суд України неодноразово наголошував, що штучний інтелект може бути корисним як допоміжний інформативний інструмент, але не може замінювати роль суду чи експерта, а також не має процесуального статусу джерела доказів. Зокрема, в ухвалі Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 15.01.2026 у справі № 240/14153/24 вказується, що висновки, повністю згенеровані ШІ, не визнаються надійними без критичної перевірки та інтерпретації фахівцем [3]. Аналогічна позиція простежується у постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 08.08.2025 у справі № 925/496/24, де експерту

відмовили в оплаті за висновок, значною мірою підготовлений ШІ без належного зазначення цього факту. [2]

Ключовими правовими принципами застосування ШІ в експертній діяльності є:

прозорість – експерт зобов'язаний вказувати, які етапи дослідження виконані за допомогою ШІ;

human-in-the-loop (обов'язковий контроль і коригування результатів експертом);

персональна відповідальність експерта за остаточний висновок відповідно до Закону України «Про судову експертизу» та КПК України;

дотримання етичних стандартів – запобігання систематичним похибкам алгоритмів (algorithmic bias), захист персональних даних і забезпечення інтерпретованості рішень («чорна скринька» неприпустима в судовому контексті) [1].

Особливої уваги потребує гармонізація з європейським регулюванням. Згідно з EU AI Act системи ШІ у сфері правосуддя та правоохоронної діяльності класифікуються як високоризикові (Annex III), що накладає додаткові зобов'язання щодо оцінки ризиків, прозорості та людського контролю. Зазначені вище принципи (прозорість, human-in-the-loop, персональна відповідальність) узгоджуються з цими вимогами, однак Україна ще не має національного законодавчого акту, який би імплементував стандарти EU AI Act у сфері судової експертизи. У контексті євроінтеграції розроблення таких стандартів є першочерговим завданням.

Якість застосування ШІ залежить від ефективної взаємодії між експертом, слідчим і розробниками технологій. Експерт повинен чітко формулювати завдання, перевіряти вхідні дані та інтерпретувати результати з урахуванням конкретних обставин справи. Лише за таких умов – коректного алгоритму, якісних вхідних даних і компетентного фахового контролю – ШІ стає ефективним тактичним засобом, що сприяє підвищенню обґрунтованості експертних висновків.

Таким чином, проведений аналіз засвідчує, що штучний інтелект є перспективним, але суворо допоміжним елементом сучасної судово-експертної діяльності, практична результативність якого визначається трьома ключовими чинниками: компетентністю експерта та якістю алгоритмів, дотриманням правових і етичних стандартів (включно з вимогами EU AI Act), а також здатністю інтегрувати результати ШІ в загальну систему доказів у кримінальному провадженні. За цих умов впровадження ШІ сприятиме підвищенню ефективності кримінального судочинства в умовах цифровізації та євроінтеграції.

Список використаних джерел

Положення про використання технологій штучного інтелекту працівниками Апарату Верховного Суду : наказ від 08.12.2025 № 117. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/Polozhennya_SHI.pdf

Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 08.07.2025 у справі № 925/496/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133587000

Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 15.01.2026 у справі № 240/14153/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124765700

Крамаренко К. С., Тітко І. А. Напрями використання штучного інтелекту в кримінальних провадженнях (за матеріалами судової практики). Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. № 1. Ч. 3. С. 75–81. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.12

Електронні ресурси (сайти, онлайн-платформи)

Міністерство юстиції України. Мін'юст запустив перший сервіс на базі ШІ для замовників судових експертиз. 19 грудня 2025 р. URL: https://pravo.ua/min-iust-zapustyv-ai-servis-dlia-zamovlennia-sudovykh-ekspertyz/

Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін : матеріали V Всеукраїнського форуму судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 572 с.

Ключові слова*:* штучний інтелект, судово-експертна діяльність, цифровізація судочинства, криміналістична експертиза, правові межі, human-in-the-loop, EU AI.

Keywords: artificial intelligence, forensic expert activity, digitalization of justice, criminalistic expertise, legal limits, human-in-the-loop, EU AI Act.

Науковий керівник: асистент Гриневич В.Ю.

Кожанова Христина Володимирівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНТРАБАНДИ

Контрабанда в Україні становить систему кримінальних правопорушень, нормативну основу якої після реформи Законом №3513-IX від 09.12.2023 р. утворюють статті 201, 201-1, 201-3, 201-4 та 305 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. №2341-III [1], а також Митний кодекс України від 13.03.2012 р. №4495-VI [2], який визначає поняття митного контролю, митного кордону та митних процедур – бланкетну складову диспозицій контрабандних норм. Криміналістична класифікація контрабанди насамперед здійснюється за предметом злочинного посягання: 1) контрабанда культурних цінностей та зброї (ст. 201 КК) – переміщення

предметів культурної спадщини, вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин, отруйних і сильнодіючих речовин поза митним контролем; 2) контрабанда лісоматеріалів цінних порід (ст. 201-1 КК); 3) контрабанда товарів (ст. 201-3 КК) – повернена з декриміналізації, коли переміщення здійснюється у великих розмірах поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю; 4) контрабанда підакцизних товарів (ст. 201-4 КК); 5) контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів (ст. 305 КК). Ця класифікація є основою для диференціації криміналістичних методик розслідування кожного виду контрабанди.

Другим ключовим критерієм криміналістичної класифікації є спосіб вчинення контрабанди. Поливанюк В. Д. [3, с. 23] здійснює комплексний аналіз видів та форм контрабандного ввезення (вивезення) і виокремлює такі форми: 1) переміщення поза пунктом пропуску через державний кордон («зелена» контрабанда) – поза встановленими місцями перетину кордону, нерідко з використанням підземних тунелів, гірської місцевості, підводного транспортування; 2) переміщення з приховуванням від митного контролю в пункті пропуску – шляхом використання тайників у транспортних засобах, вантажах, особистих речах, тілі людини; 3) переміщення з використанням підроблених або незаконно отриманих митних документів, дозволів, сертифікатів; 4) переміщення шляхом недостовірного декларування – заниження ваги, вартості, зміна найменування товару; 5) переміщення через легальні поштові та кур’єрські відправлення з приховуванням реального вмісту посилок. Класифікація за способом безпосередньо визначає склад слідів контрабанди, що підлягають виявленню та фіксації: матеріальні (тайники, упакування, сліди переміщення поза пунктом пропуску), документальні (підроблені декларації, сертифікати, накладні) та цифрові (електронні листування, транзакції, геолокація).

Суттєвою особливістю криміналістичної характеристики контрабанди є її тісний зв’язок із кримінально-правовою та митно-правовою характеристикою злочину. Каменський Д. В. [4, с. 155] аналізує контрабанду як протиправне посягання на засади ринкової моделі економіки і встановлює, що незаконне переміщення товарів через митний кордон охоплює ввезення на митну територію, вивезення за її межі, а також транзит; вчиняється з метою уникнення сплати митних платежів, ПДВ, акцизів або мінімізації їхнього розміру шляхом створення фіктивних підстав для спрощення митних процедур. Криміналістично значущим є те, що схеми незаконного переміщення товарів є гнучкими, постійно змінюються та адаптуються до посиленого контролю: від класичного використання тайників до складних схем із залученням корумпованих митних посадовців та фіктивних підприємств. Для формування методики розслідування ключове значення мають такі елементи криміналістичної характеристики: предмет

злочинного посягання (вид контрабандного товару та його специфічні ознаки); спосіб вчинення; обстановка вчинення; типова особа злочинця.

Важливим аспектом криміналістичної характеристики контрабанди є визначення моменту закінчення злочину – з урахуванням якого формується план розслідування та стратегія збирання доказів. Письменський Є. О. [5, с. 66] з'ясовує момент закінчення контрабанди на підставі аналізу кримінально-правової доктрини, судової практики та митного законодавства і встановлює системну суперечність у законодавчій конструкції складів контрабанди: необгрунтована диференціація кримінальної відповідальності залежно від напряму переміщення (ввезення чи вивезення) предметів контрабанди за фактично однакового рівня суспільної небезпечності вчиненого. З криміналістичної точки зору момент закінчення злочину є критичним для визначення місця його вчинення та відповідно компетентного органу розслідування. Щодо особи злочинця: практика показує, що контрабанда здебільшого вчиняється у складі організованих груп із чітким розподілом ролей: організатор (координує логістику та фінансування), безпосередній перевізник («мул»), корумпований службовець митниці або прикордонної служби, особа прикриття. Така організована структура злочинної діяльності вимагає від слідчого використання широкого арсеналу слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Криміналістична класифікація та характеристика контрабанди є основою для побудови методики її розслідування, яка включає три типові початкові слідчі ситуації: 1) злочин виявлений безпосередньо під час митного контролю – є затримані, вилучений предмет контрабанди, встановлене місце вчинення; 2) злочин виявлений після перетину кордону – особа та предмети встановлені оперативним шляхом або при подальшому контролі; 3) злочин виявлений за матеріалами оперативно-розшукових заходів, у тому числі внаслідок взаємодії із закордонними правоохоронними органами. Для кожної ситуації визначається різна черговість невідкладних слідчих дій: огляд місця події (транспортного засобу, вантажу, митного пункту), обшук, допит підозрюваного, допит свідків-митників, призначення судових експертиз (криміналістичної, товарознавчої, хімічної, балістичної – залежно від предмету контрабанди). Вважаємо, що вдосконалення методики розслідування контрабанди потребує: по-перше, розробки криміналістичних алгоритмів розслідування для кожного з п'яти видів контрабанди за оновленою після реформи 2023 р. класифікацією; по-друге, активізації міжнародної взаємодії між органами досудового розслідування України та Євроюстом, Інтерполом і ВМО; по-третє, впровадження цифрових засобів аналізу слідів у мережі Інтернет (Dark Web) як нового середовища організації контрабандних схем.

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Ст. 201, 201-1, 201-3, 201-4, 305 (у ред. Закону № 3513-IX від 09.12.2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text

Поливанюк В. Д. Види та форми контрабандного ввезення (вивезення) на територію (з території) України незаконних мігрантів, товарно-матеріальних цінностей, наркотичних засобів та їх прекурсорів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 88, ч. 3. С. 23–27. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/330514

Каменський Д. В. Контрабанда як протиправне посягання на засади ринкової моделі економіки в Україні: деякі актуальні питання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Том 2, № 77. С. 155–160. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/284133

Письменський Є. О., Дудоров О. О. До питання про момент закінчення контрабанди. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Том 4, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355661

Ключові слова: контрабанда, криміналістична класифікація, криміналістична характеристика, митний кордон, митний контроль, предмет контрабанди, способи контрабанди, організована злочинність, методика розслідування, слідча ситуація, Митний кодекс, КК України.

Keywords: smuggling, forensic classification, forensic characteristics, customs border, customs control, subject of smuggling, smuggling methods, organized crime, investigation methodology, investigative situation, Customs Code, Criminal Code of Ukraine.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Козирь Анна Юріївна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ОБСТЕЖУВАНОЇ ОСОБИ В ПРОЦЕСІ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОГО ІНТЕРВ'Ю

Психологічні бар’єри доцільно розглядати як специфічні психічні стани, які ускладнюють або навіть блокують реалізацію бажаної діяльності особи, водночас їх необхідно відмежовувати від індивідуально-психологічних особливостей характеру, що лише створюють передумови для виникнення таких станів. У контексті поліграфологічного інтерв’ю ці бар’єри постають як комплекс внутрішніх установок, емоційних реакцій і когнітивних процесів, які

знижують відкритість комунікації, впливають на готовність особи до щирого інформування та можуть змінювати як поведінкові, так і психофізіологічні прояви. Подібні стани виникають не лише у випадках наміру приховати інформацію, а й у ситуаціях, коли сама процедура сприймається як контрольна, потенційно небезпечна або така, що несе загрозу соціальній репутації [3, с. 66].

Змістовне розуміння психологічних бар'єрів у цій сфері неможливе без урахування внутрішніх конфліктів особистості, негативних емоційних станів та індивідуальних рис, серед яких особливе значення мають тривожність, невпевненість, страх і сором'язливість [3, с. 64]. Поліграфологічне інтерв'ю при цьому виступає не просто технічною процедурою фіксації реакцій організму, а складним комунікативним процесом, у якому особа змушена одночасно контролювати власну поведінку, реагувати на значущі стимули та взаємодіяти з фахівцем у ситуації підвищеного психологічного напруження.

Застосування психотехнологій у межах такого інтерв'ю спрямоване на виявлення прихованих когнітивних структур, емоційних переживань і поведінкових тенденцій. До них належать стандартизовані опитувальники, інтерв'ю, спостереження, а також спеціальні прийоми, орієнтовані на роботу з несвідомими процесами, що дозволяє сформувати більш цілісне уявлення про психологічний профіль особи [1, с. 6]. Водночас у науковому та практичному обігу використовується широка термінологічна палітра для позначення відповідних процедур, зокрема: психофізіологічне інтерв'ю, опитування із застосуванням поліграфа, психофізіологічне дослідження, комплексна психолого-психофізіологічна експертиза тощо [2, с. 328].

Серед психологічних бар'єрів ключове місце посідає тривожність, яка може проявлятися як реакція на новизну ситуації, невизначеність її результатів або недовіру до процедури, а також як стабільна особистісна характеристика, що підвищує загальну емоційну чутливість і фізіологічну реактивність. При цьому важливо враховувати, що підвищений рівень тривоги не є тотожним неправдивості, оскільки поліграф фіксує передусім зміни, пов'язані з емоційним напруженням і когнітивною активністю, а не факт свідомого викривлення інформації [4]. Іншим значущим бар'єром виступає страх негативних наслідків, коли особа побоюється помилкової інтерпретації своїх реакцій і, як наслідок, починає надмірно контролювати власну поведінку. Така гіперконтрольованість, у свою чергу, посилює внутрішнє напруження, знижує природність відповідей і ускладнює встановлення психологічного контакту з поліграфологом. Саме тому особливе значення надається передтестовій бесіді, яка має здійснюватися в атмосфері довіри, без елементів тиску чи звинувачення, що сприяє більш адекватному перебігу всієї процедури [5, с. 343-344].

Важливим чинником формування бар'єрів є також недовіра до самої процедури або до спеціаліста. У випадках, коли особа не усвідомлює мети

інтерв’ю чи сумнівається у його законності, виникає внутрішній опір, що проявляється у формальності відповідей, небажанні деталізувати інформацію або демонстративній відстороненості. Додатково ускладнюють процес індивідуально-психологічні особливості, зокрема підвищена емоційна вразливість, наявність травматичного досвіду, негативний досвід взаємодії з правоохоронними органами, а також культурні відмінності у способах вираження емоцій і труднощі вербалізації переживань [6, с. 1-4].

У відповідь на психоемоційне навантаження, яке супроводжує поліграфологічне інтерв’ю, в особи активізуються механізми психологічного захисту. Найбільш типовими серед них є заперечення, що полягає у внутрішньому ігноруванні значущих фактів; раціоналізація, за допомогою якої особа логічно пояснює власні суперечності; мінімізація, що проявляється у зменшенні значущості певних обставин; проєкція, яка переносить джерело напруги на зовнішні об’єкти; а також уникнення, яке виражається у небажанні розширювати відповіді чи деталізувати інформацію. У межах поліграфологічного інтерв’ю ці механізми набувають не лише внутрішньопсихічного, а й поведінкового виміру, оскільки безпосередньо впливають на характер взаємодії, темп відповідей та стабільність психофізіологічних показників. З огляду на це, оцінювання результатів має здійснюватися комплексно, з урахуванням усієї ситуації комунікації, особливо на етапі передтестової взаємодії, який визначається як критично важливий для достовірності отриманих даних [5, с. 343-344].

Таким чином, психологічні бар’єри та механізми захисту є невід’ємними елементами поліграфологічного інтерв’ю, що суттєво впливають на перебіг комунікації та результати дослідження. Вони не можуть розглядатися як прямий індикатор неправдивості, однак мають враховуватися як фактори, що модифікують поведінку та психофізіологічні реакції особи. Це зумовлює необхідність високого рівня професійної підготовки поліграфолога, який повинен поєднувати технічні знання із глибоким розумінням психологічних закономірностей, умінням встановлювати довірливий контакт та інтерпретувати реакції в широкому контексті індивідуальних особливостей обстежуваної особи.

Список використаних джерел

Погоріленко А. Основи сучасних психотехнологій : курс лекцій [для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра за спеціальністю 053 «Психологія»]. Київ : НАВС, 2025. 192 с.

Войцехівський С. В., Гачкевич А. О. Передумови та виклики використання поліграфа для цілей кримінального судочинства: інформація як доказ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. С. 325-334.

Массанов А. Психологічні бар’єри особистості. *Наука і освіта*. 2024. № 1. С. 63-67.

Convertino G., Talbot J., Mazzoni G. Psychophysiological indexes in the detection of deception: A systematic review. *Acta Psychologica*. 2024. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0001691824004967

Giană L. M. A study of the practical phases that characterize the polygraph examination. In: *Competitiveness and Sustainable Development: Conference Proceedings*. 2025. P. 338–348.

Vredeveldt A., Given-Wilson Z., Memon A. Culture, trauma, and memory in investigative interviews. *Psychology, Crime & Law*. 2023. Published online 09 May 2023. 24 p.

Ключові слова: поліграфологічне інтерв’ю, психологічні бар’єри, механізми психологічного захисту, тривожність, психофізіологічні реакції, комунікація.

Keywords: polygraph interview, psychological barriers, defense mechanisms, anxiety, psychophysiological reactions, communication.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Кондратюк Софія Олексіївна

здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНА ОЦІНКА СУЧАСНИХ ФОРМ ПСИХОПАТІЙ

У сучасних умовах розвитку психіатрії та судової психіатрії особливої актуальності набуває проблема дослідження розладів особистості, зокрема так званих психопатій, у контексті їх правової оцінки. Зміни соціального середовища, зростання психоемоційних навантажень, а також вплив кризових явищ, включаючи воєнні події, сприяють трансформації клінічних проявів таких розладів, що ускладнює їх діагностику та експертну оцінку. Сучасні форми психопатій, які в межах міжнародної класифікації розглядаються як розлади особистості, характеризуються стійкими порушеннями поведінки, емоційної регуляції та міжособистісної взаємодії. Водночас їх прояви можуть варіюватися залежно від індивідуально-психологічних особливостей особи, соціального контексту та наявності супутніх психічних станів, що створює складнощі у визначенні ступеня їх впливу на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Проблематика осудності та неосудності займає визначальне місце у сфері судової психіатрії в Україні, оскільки безпосередньо пов’язана з вирішенням питання кримінальної відповідальності особи. Зазначене питання становить один із ключових напрямів діяльності судово-психіатричних експертиз, адже саме наявність обґрунтованих сумнівів щодо здатності особи усвідомлювати свої дії та керувати ними зумовлює необхідність їх призначення. За наявними узагальненими даними,

переважна більшість судово-психіатричних експертиз (понад 90 %) спрямована на встановлення осудності або неосудності особи, тоді як значна частина осіб, до яких застосовуються заходи примусового лікування, визнаються неосудними.

Відповідно до ч. 1. ст. 19 Кримінального кодексу України «осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними» [1]. На нашу думку, неосудність характеризується нездатністю особи усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своїх дій або керувати ними, що обумовлено наявністю хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства чи іншого психічного розладу. Аналіз наведених положень дає підстави стверджувати, що законодавець закріплює двокомпонентну модель неосудності, яка включає медичний (біологічний) та юридичний (психологічний) критерії. Медичний критерій відображає наявність у особи певного психічного розладу, тоді як юридичний – визначає ступінь впливу цього розладу на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Медичний критерій охоплює узагальнену сукупність психічних розладів, які у кримінально-правовій доктрині традиційно поділяються на чотири основні групи [2].

До них належать хронічні психічні захворювання, що характеризуються тривалим, нерідко прогресуючим або рецидивуючим перебігом і призводять до стійких змін психічної діяльності та особистості. До цієї категорії відносять, зокрема, шизофренію, епілепсію, маревні розлади, органічні ураження центральної нервової системи (зокрема сифіліс мозку), а також інволюційні (старечі) психози.

Окрему групу становлять тимчасові психічні розлади, які мають гострий і обмежений у часі характер та, як правило, завершуються повним або частковим відновленням психічної діяльності. До них відносять патологічне сп’яніння, алкогольні та інші інтоксикаційні психози, реактивні стани, патологічний афект тощо.

Важливим елементом медичного критерію є недоумство (слабоумство), що проявляється у стійкому, часто незворотному зниженні інтелектуальних функцій. Воно може бути як вродженим (олігофренія), так і набутим (деменція різного генезу) і супроводжується порушенням пізнавальної діяльності, критичності мислення та здатності до соціальної адаптації.

До медичного критерію також відносяться інші патологічні стани психіки, які не охоплюються наведеними групами, але мають значення для оцінки психічного стану особи. Серед них – розлади особистості, психічний інфантилізм, а також легкі форми інтелектуальної недостатності, що можуть

впливати на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними [2, с. 43].

Натомість юридичний (психологічний) критерій неосудності розкривається через дві взаємопов'язані складові – інтелектуальну та вольову, які характеризують здатність особи до усвідомлення значення своїх дій і керування ними.

Інтелектуальна ознака полягає у нездатності особи усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпечність власної поведінки, а також передбачати її можливі наслідки. Ідеться не просто про недостатнє розуміння, а про суттєве порушення процесів сприйняття, мислення та оцінки реальності, що унеможливлює адекватне орієнтування в ситуації та правильне визначення правового значення власних дій [3].

Вольова ознака відображає нездатність особи керувати своєю поведінкою, тобто реалізовувати свідомо сформовані наміри та контролювати власні дії. У таких випадках навіть за наявності певного розуміння ситуації особа не спроможна стримувати імпульсивні прояви або утриматися від протиправних вчинків. Це свідчить про порушення механізмів вольової регуляції та самоконтролю. Поєднання інтелектуального та вольового компонентів дає підстави для комплексної оцінки психічного стану особи з точки зору її осудності, оскільки лише їх сукупність дозволяє встановити, чи могла особа у момент вчинення правопорушення повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними [3].

Особливу складність у межах судово-психіатричної оцінки становлять розлади особистості (психопатії), оскільки вони, як правило, не виключають осудності, однак можуть істотно впливати на вольову сферу особи. У зв'язку з цим у практиці виникають труднощі щодо визначення меж обмеженої осудності, що потребує індивідуалізованого підходу та комплексного експертного аналізу.

Таким чином, судово-психіатрична оцінка сучасних форм психопатій характеризується підвищеною складністю, що зумовлено їх неоднозначним впливом на інтелектуальну та вольову сфери особи. Встановлення осудності у таких випадках потребує комплексного врахування медичного та юридичного критеріїв, а також індивідуальних особливостей психічного стану особи. Це обумовлює необхідність удосконалення підходів до проведення судово-психіатричних експертиз та підвищення їх науково-методичного рівня.

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

Досудове розслідування в кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру : методичні

рекомендації / С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, А. А. Патик та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 48 с.

Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

Ключові слова: судово-психіатрична експертиза, психопатії, розлади особистості, осудність, неосудність, медичний критерій, юридичний критерій, інтелектуальна ознака, вольова ознака, кримінальна відповідальність.

Keywords: forensic psychiatric examination, psychopathy, personality disorders, sanity, insanity, medical criterion, legal criterion, intellectual component, volitional component, criminal liability.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Коплянок Поліна Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

У сучасних умовах криміналістичне значення невербальної поведінки особи під час проведення слідчих (розшукових) дій слід розглядати як самостійну науково-практичну проблему. Її актуальність зумовлена тим, що в процесі досудового розслідування слідчий, прокурор, адвокат і суд постійно мають справу не лише з вербальними повідомленнями учасників провадження, а й із широким спектром невербальних проявів: мімікою, жестами, зміною пози, особливостями погляду, голосовими реакціями, паузами, моторикою, ознаками напруження чи уникнення. У криміналістиці ця сфера набуває особливого значення тому, що невербальна поведінка може виконувати орієнтуючу, комунікативну й тактичну функції, але не повинна підміняти собою доказування. Саме тому йдеться не про побутове “читання жестів”, а про науково виважене використання поведінкової інформації в межах криміналістичного аналізу слідчої ситуації [1, с. 104–107; 2, с. 140–143].

У сучасній українській криміналістиці невербальна інформація обґрунтовано розглядається як один із різновидів криміналістичної інформації. Доктринальні підходи виходять із того, що предметом криміналістичного пізнання є не лише речові сліди чи словесні повідомлення, а й антроподжерельні прояви, які супроводжують комунікацію та поведінку особи у процесуально значущій ситуації. До таких проявів належать зовнішні функціональні реакції людини у вигляді міміки, жестів, рухів тіла, особливостей мовлення, погляду та інших динамічних елементів поведінки, що сприймаються в процесі взаємодії [1, с. 104–106]. Водночас наукова цінність цього підходу полягає в тому, що невербальна поведінка

включається у систему криміналістичного забезпечення не як автономне джерело істини, а як додатковий інформаційний пласт, який потребує зіставлення з іншими даними кримінального провадження [1, с. 106–111; 3, с. 309–313].

Криміналістичне значення невербальної поведінки найвиразніше проявляється під час тих слідчих (розшукових) дій, де центральним є безпосереднє спілкування або спостереження за особою. Насамперед ідеться про допит, одночасний допит, пред'явлення для впізнання, обшук, слідчий експеримент, огляд, а також інші ситуації, у яких учасник провадження опиняється в умовах психологічної напруги, необхідності реагування на несподівану інформацію чи пред'явлення доказів. У спеціальній літературі звертається увага на те, що слідчі (розшукові) дії є не лише засобом виявлення, фіксації та перевірки доказової інформації, а й способом одержання орієнтуючих відомостей за допомогою вербальних і невербальних засобів комунікації [2, с. 141–146]. Саме в цьому виявляється криміналістична функція спостереження за поведінкою: воно дає змогу не "довести брехню", а краще зрозуміти ситуацію, своєчасно скоригувати тактику спілкування та побудову версій [2, с. 146–147; 4, с. 177–178].

Предметний аналіз теми показує, що до найбільш інформативних невербальних проявів належать міміка, жести, пантоміміка, положення тіла, дистанція в спілкуванні, темп і тон мовлення, паузи, зміни голосу, почервоніння або збліднення шкіри, тремтіння, кашель, уникнення або фіксація погляду, а також зміна поведінки у відповідь на значущі стимули. У роботах, присвячених криміналістичному використанню невербальної інформації, підкреслюється, що мімічні реакції часто виступають відповіддю на питання слідчого, пред'явлення речових доказів, висновок експерта або показання інших осіб, але самі по собі не можуть розглядатися як самодостатній доказ [5, с. 392–395; 2, с. 143–147]. У цьому контексті невербальна поведінка є передусім матеріалом для професійної орієнтації, а не підставою для категоричних висновків [5, с. 394–395].

Важливим є те, що криміналістично значущим виступає не окремий жест чи мімічний рух, а система взаємопов'язаних ознак, оцінених у контексті конкретної слідчої ситуації. У наукових працях обґрунтовано зазначається, що однією з типових помилок є прагнення інтерпретувати ізольований невербальний знак, надаючи йому абстрактне пояснення без урахування всієї сукупності поведінкових проявів, індивідуальних особливостей особи та умов спілкування. Такий підхід породжує високий ризик хибної оцінки, адже одна й та сама реакція може мати різне походження: від страху, образи, сорому чи стресу до болю, втоми або культурно зумовленої манери поведінки [3, с. 313–314; 5, с. 394–395]. Саме тому невербальну поведінку потрібно оцінювати комплексно, динамічно і

лише у взаємозв’язку з предметом допиту, зібраними доказами та загальною комунікативною ситуацією [1, с. 110–111; 3, с. 313–314].

Найбільші труднощі у практичному використанні невербальної поведінки пов’язані зі стереотипізацією, помилковим ототожненням тривоги з неправдою, культурними та індивідуальними відмінностями, а також некритичним використанням популяризованих у масовій культурі міфів про “миттєве викриття брехні”. Українські дослідники прямо наголошують, що довільні й мимовільні реакції не завжди адекватно відображають психічний стан людини, а тому їм не може бути надано доказового значення. Сльози можуть бути наслідком не лише смутку, а й полегшення чи напруження; сміх може мати походження не тільки від радості; зміна тону голосу чи почервоніння обличчя можуть бути наслідком хвилювання, а не неправдивості повідомлення [5, с. 394–395]. Отже, криміналістичний підхід вимагає не ототожнювати емоційну реакцію з неправдою, а розглядати її як сигнал для поглибленої перевірки, уточнення тактики та зіставлення з іншими відомостями [5, с. 394–395; 2, с. 145–147].

Науково обґрунтоване використання невербальної поведінки можливе передусім через метод спостереження. У криміналістичній літературі спостереження розглядається як один із найпоширеніших і найефективніших методів пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів. Його цінність полягає в тому, що воно дає змогу виявляти й осмислювати приховану інформацію без втручання в приватне життя особи та без негативного впливу на її самопочуття [3, с. 309–311; 4, с. 178]. При цьому спостереження не повинно бути хаотичним: воно вимагає наявності мети, об’єкта, плану, програми, виділення одиниць спостереження та наступного аналітичного опрацювання сприйнятого матеріалу [3, с. 311–313]. Саме завдяки цій упорядкованості спостереження в криміналістиці набуває не побутового, а професійного змісту [3, с. 309–314].

Особливого значення невербальна поведінка набуває під час допиту. Українські автори підкреслюють, що вже на підготовчому етапі допиту знання про невербальні прояви можуть допомогти слідчому краще врахувати емоційні особливості допитуваного, скоригувати тактику спілкування, обрати послідовність запитань і своєчасно помітити зміну психологічного стану співрозмовника [4, с. 177–178]. Під час самого допиту невербальні реакції можуть виконувати координаційно-орієнтуючу функцію: вказувати на значущість певної теми, напругу при обговоренні окремих обставин, небажання контакту, готовність до співпраці або, навпаки, до протидії [4, с. 178; 2, с. 143–146]. Але навіть у цій ситуації вони не мають замінювати змістовного аналізу показань. Їхнє завдання полягає у тому, щоб допомогти слідчому точніше будувати комунікацію й обирати подальші тактичні кроки [2, с. 146–147; 5, с. 395].

У прикладному аспекті тема безпосередньо виводить на питання організації професійної підготовки. Для правильної роботи з невербальною поведінкою недостатньо інтуїції або повсякденного досвіду. У наукових джерелах підкреслюється необхідність спиратися на об’єктивно встановлені психологічні й криміналістичні закономірності, а не на суб’єктивні враження чи популярні схеми “мови тіла” [5, с. 395]. Так само важливими є психологічні основи реалізації тактичних прийомів: уміння встановлювати контакт, підтримувати керовану комунікацію, знижувати зайву напругу, коригувати власну поведінку та не допускати навіювання чи тиску [6, с. 13–18]. Саме така підготовка формує професійну культуру, за якої невербальна поведінка використовується як допоміжний орієнтир, а не як сурогат доказування [6, с. 13–18; 1, с. 109–111].

Отже, криміналістичне значення невербальної поведінки особи під час проведення слідчих (розшукових) дій полягає у її здатності виконувати орієнтуючу, тактичну та комунікативну функції в межах професійного аналізу слідчої ситуації. Невербальні прояви можуть допомагати в оцінці перебігу спілкування, коригуванні тактики, побудові та перевірці версій, але не можуть підміняти собою систему доказування чи набувати самостійного доказового статусу. Подальший розвиток цієї сфери має ґрунтуватися на стандартизації методичних підходів, розвитку навичок професійного спостереження, посиленні психологічної підготовки правозастосувачів і чіткому розмежуванні між орієнтуючою інформацією та доказами. Лише за таких умов невербальна поведінка буде використана не як джерело спрощених висновків, а як повноцінний елемент криміналістичного мислення [1, с. 110–113; 2, с. 146–148; 3, с. 313–315; 5, с. 395].

Список використаних джерел

Ващук О. П. Невербальна інформація в криміналістиці: доктринальні засади. *Право України*. 2021. № 8. С. 104–113.

Ващук О. П. Використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 140–148.

Ващук О. П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 309–315.

Панасюк А. О. Місце невербальної інформації в допиті. *Криміналістика і судова експертиза*. 2013. Вип. 58, ч. 2. С. 176–178.

Осипенко І. П., Пророченко В. В. Використання можливостей невербальної інформації у розслідуванні злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 392–395.

Чорноус Ю. М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 13–21.

Ключові слова: невербальна поведінка, слідчі дії, комунікація, криміналістична тактика, верифікація, емоції, допит, спостереження.

Keywords: nonverbal behavior, investigative actions, communication, criminalistic tactics, verification, emotions, interrogation, observation.

Науковий керівник:доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Короленко Максим Віталійович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗҐВАЛТУВАНЬ

У сучасних методиках розслідування окремих видів кримінальних правопорушень дедалі ширше застосовується ситуаційний підхід, спрямований на адаптацію наукових рекомендацій до реальних умов слідчої діяльності. Водночас у сфері розслідування зґвалтувань питання використання цього підходу залишається дискусійним та не має однозначного вирішення, попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених відповідній проблематиці. Різні наукові позиції щодо змісту, класифікації та практичного значення слідчих ситуацій у справах про зґвалтування свідчать про відсутність єдиного підходу до їх розуміння та застосування. Це, у свою чергу, ускладнює формування ефективних рекомендацій для слідчої практики, особливо на початковому етапі розслідування, коли необхідно оперативно приймати обґрунтовані процесуальні та тактичні рішення.

У криміналістичній літературі питання визначення типових слідчих ситуацій, що виникають на початковій стадії розслідування зґвалтувань, висвітлюється неоднаково та характеризується наявністю різних підходів. Зокрема, В.М. Шевчук пропонує розглядати зміст початкового етапу розслідування крізь призму трьох базових ситуацій: по-перше, коли особа, яка вчинила правопорушення, відома заявнику або вже ідентифікована органами досудового розслідування; по-друге, коли зґвалтування здійснено невстановленим суб’єктом, а потерпіла не перебувала з ним у жодних попередніх відносинах; по-третє, коли правопорушення скоєно відомою особою, однак після його вчинення вона залишила місце події та її місцезнаходження невідоме [1, с. 311-314].

Аналіз запропонованої класифікації дає підстави стверджувати, що такі слідчі ситуації сформульовані за різнорідними критеріями, зокрема з урахуванням факту знайомства між потерпілою та правопорушником, ступеня встановлення особи злочинця, а також його поведінки після вчинення кримінального правопорушення. Подібне поєднання різних підстав

класифікації ускладнює системність викладення матеріалу та знижує рівень логічної узгодженості запропонованого підходу.

В.В. Пясковський підкреслює, що специфіка початкового етапу розслідування зґвалтувань значною мірою визначається характером попередніх взаємовідносин між потерпілою особою та правопорушником. У зв'язку з цим він виокремлює низку типових слідчих ситуацій, серед яких:

1) випадки, коли потерпіла перебувала у знайомстві з особою, яка вчинила правопорушення;

2) ситуації, за яких потерпіла не знала ґвалтівника, однак змогла запам'ятати його зовнішні ознаки і потенційно здатна його впізнати;

3) обставини, коли потерпіла не була знайома із злочинцем і не має можливості його ідентифікувати через раптовий характер нападу або використання останнім засобів маскування.

Крім того, дослідник пропонує окрему групу типових слідчих ситуацій, що стосуються зґвалтувань, учинених групою осіб. До них він відносить випадки, коли потерпіла знає лише одного з учасників правопорушення, тоді як інші залишаються для неї невідомими, ситуації, коли один із співучасників, опинившись наодинці з потерпілою, відмовляється від подальшого вчинення правопорушення, виявляє співчуття або намагається надати їй допомогу, обставини, за яких потерпіла добровільно вступає у статевий контакт із знайомою особою, однак остання, зловживаючи довірою, приводить її до місця, де на неї очікує група осіб, які і вчиняють групове зґвалтування [2, с. 468].

Водночас слід зазначити, що автор, окреслюючи наведені типові слідчі ситуації, не приділяє належної уваги розкриттю їх змістовних особливостей, а також не визначає конкретні завдання, які мають вирішуватися в кожній із них за допомогою відповідних слідчих (розшукових) дій, що дещо знижує їх прикладне значення для слідчої практики.

Нуджейдат Веам пропонує значно розширений підхід до визначення типових слідчих ситуацій у процесі розслідування зґвалтувань, обґрунтовуючи їх класифікацію за низкою різноманітних критеріїв. Зокрема, він виділяє такі підстави для їх розмежування:

1) джерело отримання первинної інформації;

2) її обсяг і змістове наповнення;

3) характеристика суб'єктів кримінального правопорушення;

4) кількість потерпілих осіб та їх вікові особливості;

5) специфіка первинних відомостей і умови їх одержання;

6) ситуації, що виникають у межах розслідування кримінальних проваджень, які були зупинені, повернуті судом для проведення додаткового розслідування або необґрунтовано закриті [3, с. 247].

Подібний підхід знайшов підтримку і в працях А.Ю. Лісової, яка наголошує, що хоча тактика досудового розслідування зґвалтувань значною

мірою залежить від характеру взаємовідносин між потерпілою та правопорушником, не менш важливим є урахування комплексу інших чинників. Серед них особливого значення набувають джерело первинної інформації, її обсяг і зміст, час отримання, кількість та вік потерпілих, ступінь тяжкості і характер завданих тілесних ушкоджень, а також такі ознаки, як очевидність події, її можливий серійний характер та інші обставини, що впливають на вибір тактики розслідування [4, с. 15].

На нашу думку, виокремлення слідчих ситуацій у межах методики розслідування кримінальних правопорушень за різними критеріями є виправданим лише за умови, що такі ситуації справді мають істотний вплив на формування тактичних завдань розслідування, а також визначають вибір відповідних засобів їх реалізації – слідчих (розшукових) дій та їх комплексів, структурованих у вигляді певних програм організації досудового розслідування. Водночас слід зазначити, що Нуджейдат Веам не застосовує запропоновану ним систему класифікації слідчих ситуацій при розслідуванні зґвалтувань саме з цією метою. Натомість дослідник формує так звані «цільові програми організації розслідування зґвалтувань», спираючись на довільне поєднання різнорідних ознак правопорушення та орієнтуючись переважно на окремі приклади зі слідчої практики [3, с. 248-249].

У реальних умовах досудового розслідування можливе існування значної кількості різноманітних слідчих ситуацій, які охоплюють широкий спектр факторів, що впливають на прийняття процесуальних і тактичних рішень та механізм їх реалізації. Однак їх систематизація та типологізація є вкрай складною, оскільки у широкому розумінні слідча ситуація включає як об’єктивні обставини, так і численні суб’єктивні чинники, які за своєю природою часто не піддаються узагальненню та класифікації. З огляду на це доцільним видається зосередження уваги на такому елементі слідчої ситуації, який, з одного боку, має визначальне значення для постановки ключових тактичних завдань досудового розслідування, а з іншого – піддається узагальненню та типізації. Таким елементом, на нашу думку, виступає інформація про особу правопорушника, зокрема відомості, що дозволяють встановити наявність або відсутність певних соціальних зв’язків між ним і потерпілою особою.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень, пов’язаних із розслідуванням зґвалтувань, у поєднанні з узагальненням відповідних наукових досліджень дає змогу обґрунтувати доцільність виокремлення типових слідчих ситуацій початкового етапу досудового розслідування, сформованих з урахуванням характеру первинної інформації про вчинене кримінальне правопорушення. Передусім ідеться про відомості щодо наявності або відсутності соціального зв’язку між потерпілою особою та правопорушником, що, на нашу думку, має визначальне значення для формування тактичних завдань розслідування та вибору ефективних

засобів їх реалізації. Зазначений чинник безпосередньо впливає на предмет доказування, зокрема на встановлення місця та обстановки вчинення злочину, способу дій правопорушника, характеру слідової картини, а також інших істотних обставин вчинення зґвалтування. У зв'язку з цим він розглядається як ключовий елемент при застосуванні ситуаційного підходу у криміналістиці.

Виходячи з рівня поінформованості щодо взаємовідносин між потерпілою та особою, яка вчинила правопорушення, доцільно виділити такі типові слідчі ситуації:

Ситуація 1. Початок досудового розслідування зумовлений поданням заяви про зґвалтування, вчинене невідомою для потерпілої особою.

Ситуація 2. Досудове розслідування розпочато на підставі заяви про зґвалтування, вчинене особою, яка перебувала у певних соціальних відносинах із потерпілою.

Отже, проведений аналіз свідчить про відсутність єдиного узгодженого підходу до визначення слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування зґвалтувань, що ускладнює вироблення ефективних тактичних рекомендацій для практики. Водночас обґрунтовано доцільність застосування ситуаційного підходу з урахуванням характеру первинної інформації, насамперед наявності чи відсутності соціального зв'язку між потерпілою та правопорушником. Вважаємо, що саме цей критерій має ключове значення для визначення предмета доказування, постановки тактичних завдань і вибору оптимальних слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел

Шепітько В.Ю., Коновалова В.О, Журавель В.А. Криміналістика: підручник /за ред. В.Ю. Шепітька. Х.: Право, 2008. 464 с.

Пясковський В.В., Чорноус Ю.М., Іщенко А.В., Алєксєєв О.О. Криміналістика: підручник. К.: Центр навчальної літератури», 2015. 544 с.

Нуджейдат Веам. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування зґвалтувань і тактичні операції. *Право і суспільство*. 2018. № 1. Ч. 2. С. 246–250.

Лісова А.Ю. Основи методики розслідування згвалтування: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 20 с.

Ключові слова: зґвалтування, слідча ситуація, версія, початковий етап розслідування, слідчі (розшукові) дії.

Keywords: rape, investigative situation, version, initial stage of investigation, investigative (search) actions.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Загородній В.Є.

Кособудська Марія Сергіївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

СИСТЕМА НАУКИ КРИМІНАЛІСТИКИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Система науки криміналістики розглядається як впорядкована сукупність її складових частин, що перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності, забезпечуючи цілісне наукове відображення закономірностей розкриття і розслідування кримінальних правопорушень. Вона не є випадковим набором знань, а виступає логічно організованою конструкцією, у межах якої кожен елемент виконує визначену функцію та взаємодіє з іншими складовими [1].

Сучасне розуміння системи криміналістики ґрунтується на ідеї її внутрішньої структурованості. Вона охоплює не лише сукупність знань про технічні засоби та прийоми розслідування, але й теоретичні положення, які визначають методологічні засади дослідження криміналістичних явищ. Такий підхід дозволяє розглядати криміналістику як комплексну наукову систему, здатну адаптуватися до змін у кримінальному процесі та правоохоронній діяльності.

Традиційно у структурі системи криміналістики виокремлюють чотири взаємопов'язані розділи. Перший із них це загальна теорія криміналістики, яка формує наукову основу, включає систему понять, категорій, принципів і методів пізнання. Вона визначає зміст і межі всієї науки, а також забезпечує методологічне підґрунтя для інших її складових. Другий розділ – криміналістична техніка, що охоплює науково обґрунтовані засоби і методи виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказової інформації. Третім є криміналістична тактика, яка відображає систему прийомів організації та проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема й слідчого огляду. Четвертий це криміналістична методика, що містить рекомендації щодо розслідування окремих видів кримінальних правопорушень з урахуванням їх специфіки [2].

Взаємозв'язок цих елементів забезпечує цілісність науки криміналістики. Теоретичні положення впливають на формування технічних засобів і тактичних прийомів, тоді як результати практичного застосування криміналістичних рекомендацій, зокрема під час проведення слідчого огляду, сприяють подальшому розвитку теорії. Така структура дозволяє криміналістиці виконувати свої функції у сфері кримінального судочинства та реагувати на виклики сучасності.

Сучасний стан розвитку криміналістики характеризується динамічними змінами, зумовленими як внутрішніми трансформаціями правової системи, так і глобальними процесами, що впливають на характер злочинності. В Україні ці зміни пов'язані із зростанням кількості правопорушень, що мають технологічну природу, а також із необхідністю адаптації криміналістичних знань до умов воєнного стану та підвищених вимог до ефективності

розслідування. Водночас у світовому вимірі спостерігається тенденція до уніфікації підходів і розширення міжнародної співпраці у сфері криміналістичних досліджень.

Розвиток криміналістики на сучасному етапі тісно пов'язаний із впровадженням новітніх науково-технічних досягнень. Активно використовуються цифрові технології, автоматизовані системи обробки інформації, методи молекулярно-генетичної ідентифікації, а також інші інструменти, що забезпечують підвищення достовірності доказової бази. Такі зміни зумовлюють необхідність перегляду традиційних підходів до проведення слідчих дій, зокрема слідчого огляду, що дедалі більше спирається на технічні засоби фіксації та аналізу інформації [3].

Важливою характеристикою сучасного етапу є посилення міждисциплінарних зв'язків криміналістики. Вона інтегрується з інформаційними технологіями, біологією, медициною, психологією та іншими галузями знань, що дозволяє розширити можливості дослідження доказів і підвищити ефективність розслідування. Така інтеграція сприяє формуванню нових напрямів наукових досліджень і практичних розробок, орієнтованих на комплексне вирішення завдань кримінального провадження.

Окрему роль у розвитку криміналістики відіграє реагування на сучасні виклики, серед яких збройна агресія, транснаціональна злочинність, кіберзлочини та інші нові форми протиправної діяльності. Це зумовлює необхідність удосконалення як теоретичних положень, так і практичних рекомендацій, збільшення рівня взаємодії з інтернаціональними установами. В результаті криміналістика трансформується у більш гнучку систему знань, здатну відповідати потребам сучасного правозастосування.

Сучасні інновації у криміналістиці безпосередньо пов'язані з переходом від роботи з традиційними предметами матеріального світу до аналізу цифрової інформації. На практиці це означає, що під час розслідування можуть вилучатися не лише фізичні об'єкти, а й мобільні телефони, ноутбуки, флеш-накопичувачі інформації. Далі здійснюється відновлення видалених файлів, аналіз історії браузера, месенджерів, геолокацій. Наприклад, встановлення місцезнаходження підозрюваного у момент злочину може здійснюватися через дані GPS або підключення до базових станцій мобільного зв'язку.

Застосування штучного інтелекту вже має конкретні форми реалізації у криміналістиці. Наприклад, системи відеоаналітики використовують алгоритми розпізнавання облич для ідентифікації особи за записами з камер спостереження і це активно застосовується при розслідуванні крадіжок або розбоїв. Інший приклад це аналіз телефонних з'єднань: спеціальні програми будують графи зв'язків між особами, що дозволяє виявити організовані групи або співучасників. Також штучний інтелект може автоматично

відсівати нерелевантну інформацію з великого масиву даних, наприклад, тисяч повідомлень або фінансових операцій, залишаючи лише підозрілі.

Нові методи дослідження доказів особливо помітні у сфері цифрової криміналістики. Наприклад, під час розслідування кіберзлочинів аналізується мережевий трафік і встановлюється, з яких IP-адрес здійснювався доступ до системи, які дані передавалися, які сервери використовувалися. У випадках розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із розповсюдженням забороненого контенту, проводиться аналіз метаданих файлів (дата створення, пристрій, геолокація). Також може застосовуватися аналіз оперативної пам'яті комп'ютера, що дозволяє отримати інформацію навіть про ті процеси, які не були збережені на жорсткому диску [4].

Комплексні рішення поєднують кілька технологій одночасно. Наприклад, під час огляду місця події можуть використовуватися 3D-сканери для створення точної цифрової моделі, яка потім аналізується із застосуванням штучного інтелекту. До цієї моделі можна додати результати трасологічного дослідження та відеозаписів, після чого створюється повна реконструкція події. Разом із тим виникають питання щодо перевірки таких результатів, оскільки алгоритми можуть містити похибки або працювати непрозоро, що ускладнює їх оцінку [5].

Перспективи розвитку системи криміналістики проявляються насамперед у її практичній переорієнтації на нові види злочинності та зміну характеру доказової інформації. Зокрема, у сучасних умовах усе частіше виникає потреба працювати переважно з цифровими даними. Наприклад, під час розслідування шахрайства аналізується переписка у месенджерах, історія транзакцій, IP-адреси та геолокаційні дані, що потребує спеціальних знань, кваліфікованих спеціалістів і технічних засобів. Це зумовлює необхідність оновлення криміналістичної техніки та методики розслідування правопорушень.

Окрему перспективу становить застосування штучного інтелекту у криміналістиці. Алгоритми можуть використовуватися для автоматичного розпізнавання облич на відеозаписах з камер спостереження, аналізу великих масивів телефонних з'єднань або виявлення підозрілих фінансових операцій. У деяких країнах (США, Франція) вже застосовуються системи, які допомагають прогнозувати кримінальні ризики або встановлювати зв'язки на основі аналізу даних. Водночас такі технології викликають питання щодо точності результатів, можливих помилок алгоритмів і допустимості використання отриманої інформації [6].

Подальший розвиток криміналістики також пов'язаний із посиленням міжнародної співпраці та уніфікацією підходів. Наприклад, розслідування кіберзлочинів часто потребує взаємодії з іноземними правоохоронними органами, експертними установами, використання міжнародних баз даних

та спільних методик дослідження доказів. Це сприяє формуванню єдиних інтернаціональних стандартів у сфері криміналістики та підвищує ефективність розслідування кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

Кулик, Я. Тенденції розвитку криміналістики в Україні. *Молодий вчений*. 8 (96), 2021. 97-100. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-22

Система криміналістики: теоретичні та методологічні засади. *Науковий вісник.* URL: https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/31455

Сучасний стан розвитку криміналістики та впровадження технічних засобів у слідчу діяльність. *Вісник ДНДЕКЦ МВС України.* URL: https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnuk/article/view/314

Digital Forensics and Artificial Intelligence in Criminal Investigation. URL: https://arxiv.org/abs/2312.11292

Artificial Intelligence Applications in Law Enforcement and Forensics. URL: https://arxiv.org/abs/2306.04965

AI and the Future of Digital Forensics. URL: https://arxiv.org/abs/2012.01987

Ключові слова: криміналістика, система науки, слідчий огляд, цифровізація, штучний інтелект, інновації.

Keywords: criminology, system of science, crime scene examination, digitalization, artificial intelligence, innovations.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є. С.

Кравченко Ірина Олегівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЙОМИ ТА МЕТОДИ ВПЛИВУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ У ПРОЦЕСІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ

Проблематика застосування психологічних прийомів і методів впливу під час допиту є однією з ключових у сучасній криміналістиці та кримінальному процесі. Ефективність допиту значною мірою залежить не лише від знання процесуальних норм, а й від уміння слідчого правильно використовувати психологічні механізми комунікації, переконання та встановлення контакту. Водночас застосування таких прийомів повинно відповідати вимогам законності, недопущення примусу та дотримання прав людини. У зв’язку з цим актуальним є дослідження психологічних аспектів допиту, визначення допустимих методів впливу та їх ролі у досягненні достовірних і повних показань.

З огляду на особливості конкретної слідчої ситуації в практиці проведення допиту досить часто застосовуються тактичні прийоми, які мають протилежний характер. Зокрема, може змінюватися темп ведення допиту – від динамічного й інтенсивного до навмисно уповільненого, використовуються як фактор раптовості, так і послідовне, поетапне з'ясування обставин справи, допускається тимчасове прийняття версій, висунутих допитуваним, із подальшим їх критичним аналізом, спростуванням та припиненням надання неправдивих показань.

Суть прийому варіювання темпу допиту (чергування швидкого та повільного ритму спілкування) полягає у створенні таких умов, за яких особі стає складніше ретельно обдумувати свої відповіді та контролювати їх зміст. У наукових джерелах зазначається, що запитання допоміжного характеру доцільно формулювати у спокійному, уповільненому темпі, тоді як питання викривального спрямування – у більш інтенсивному та прискореному ритмі. Такий підхід підсилює психологічний тиск, оскільки штучно заданий темп порушує звичний хід мислення та мовлення, спричиняє емоційне напруження, втому і, як наслідок, знижує здатність особи контролювати власні реакції та достовірність наданих показань.

Прийом раптовості полягає у постановці неочікуваного запитання, яке не має очевидного логічного зв'язку з попереднім перебігом допиту та потребує миттєвої відповіді. Такий підхід спрямований на зниження рівня підготовленості допитуваного до реагування та ускладнює можливість продуманої побудови неправдивих відповідей. Натомість прийом послідовності реалізується через поступове пред'явлення доказової інформації – від другорядних фактів до більш переконливих і вагомих, що забезпечує наростання психологічного впливу та сприяє викриттю недостовірних свідчень [1, с. 581].

Тактика допущення легенди передбачає створення умов, за яких допитувана особа отримує можливість безперешкодно викласти власну, заздалегідь сформовану неправдиву версію подій. У цьому випадку слідчий свідомо утримується від негайного спростування хибних тверджень, даючи змогу особі повністю розкрити свою позицію, що в подальшому полегшує її аналіз і викриття.

Водночас прийом припинення неправди полягає у швидкому та аргументованому спростуванні кожного неправдивого повідомлення шляхом пред'явлення доказів, які його заперечують. Наприклад, твердження про непричетність до події може бути одразу нівельоване результатами експертних досліджень або показаннями очевидців. Систематичне викриття неправдивих відомостей поступово позбавляє допитуваного можливості продовжувати введення в оману. Водночас на початковій стадії допиту цей прийом, як правило, не застосовується, оскільки особа ще не сформувала та не виклала свою версію подій у повному обсязі [2].

Крім уже зазначених, у практиці проведення допиту активно використовуються й інші психологічні прийоми, спрямовані на отримання достовірних показань. Одним із таких є метод повторного допиту, що передбачає повторне формулювання та постановку запитань із певними варіаціями. Його ефективність зумовлена обмеженістю можливостей людської пам'яті, особливо у випадках, коли особа свідомо конструює неправдиву інформацію.

Як правило, допитуваний, який уже озвучив вигадану версію подій, намагається дотримуватися її і надалі, щоб уникнути викриття. Однак штучно створена інформація не має стійкої когнітивної основи, на відміну від реальних спогадів, тому з часом особі стає дедалі складніше відтворювати її без суперечностей. Повторне звернення до тих самих обставин у різних формулюваннях, зміна послідовності запитань або уточнення окремих деталей створюють ситуацію підвищеного когнітивного навантаження. У таких умовах допитуваний нерідко припускається неточностей, допускає логічні неузгодженості або відходить від раніше наданих показань.

Саме виявлення подібних розбіжностей і суперечностей дає змогу слідчому критично оцінити достовірність отриманої інформації та своєчасно викрити неправду. Крім того, системне застосування цього прийому сприяє поступовому послабленню впевненості допитуваного у власній позиції, що може стати передумовою для переходу до правдивих свідчень.

Також до числа поширених тактичних прийомів належить метод пред'явлення доказів, спрямованих на викриття допитуваної особи. Зазвичай до його застосування вдаються після того, як особа вже виклала свою версію подій і повідомила всю відому їй інформацію щодо обставин, які стали підставою для її допиту. Подальша тактика залежить від конкретної слідчої ситуації, індивідуально-психологічних характеристик допитуваного та обраного плану дій. У ряді випадків спочатку пред'являються докази, що підтверджують другорядні обставини, після чого поступово переходять до більш значущих і викривальних фактів. Водночас можливим є й інший підхід – початок із пред'явлення найбільш вагомих доказів, що одразу спростовують неправдиві твердження, часто із застосуванням ефекту раптовості, який посилює психологічний вплив на допитуваного [3, с. 126-127].

До ефективних психологічних засобів, що застосовуються під час допиту, належать також прийоми, пов'язані з урахуванням індивідуальних «вразливих аспектів» особистості допитуваного. Кожна людина характеризується унікальним поєднанням особистісних якостей, серед яких поряд із позитивними рисами існують і такі, що можуть знижувати рівень її психологічної стійкості. До них, зокрема, відносять схильність до завищеної самооцінки, підвищену тривожність, емоційну лабільність, психічну неврівноваженість або обмеженість інтелектуальних можливостей.

Водночас важливо враховувати, що вразливість особи визначається не лише її стабільними характеристиками, але й ситуативними психічними станами. До таких належать емоційне напруження, стан афекту, внутрішня невпевненість чи дезорієнтація, які можуть істотно впливати на поведінку та здатність контролювати власні висловлювання. Окрему роль відіграють і сфери особистісної значущості – інтереси, звички, прив'язаності, міжособистісні зв'язки, які можуть виступати своєрідними психологічними «точками впливу».

Належна обізнаність слідчого щодо цих індивідуально-психологічних особливостей дозволяє більш точно обрати тактику комунікації, встановити довірливий контакт із допитуваним, адаптувати стиль запитань і загальну поведінку до його психічного стану. У результаті це підвищує ефективність допиту, сприяє отриманню більш повних і достовірних показань, а також мінімізує ризик конфліктних ситуацій у процесі спілкування [4, с. 87–88].

Отже, застосування психологічних прийомів і методів впливу під час допиту є важливим інструментом підвищення ефективності отримання достовірних показань. Використання варіювання темпу, раптовості, послідовності, повторного допиту, пред'явлення доказів, а також урахування індивідуально-психологічних особливостей допитуваного дозволяє впливати на його поведінку та сприяти викриттю неправдивої інформації. Комплексне та обґрунтоване поєднання цих прийомів забезпечує формування ефективної тактики допиту, сприяє встановленню психологічного контакту та підвищує результативність слідчої діяльності.

Список використаних джерел

1. Чорний Г.О., Кравець К.О. Психологічні особливості проведення допиту. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11/2023. С. 580-582.
2. Прудка Л. М. Лекція до теми «Психологія допиту» для курсантів 4 курсу факультету № 3 денної форми навчання. URL: https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/lek-4_2017-PSD.pdf
3. Пісний В. Психологічні аспекти застосування тактичних прийомів допиту під час розслідування технології злочинного збагачення. *Юридична психологія.* 2023. № 2 (33). С. 120–128
4. Бобечко Н. Р., Бойко В. П., Жолнович І. В., Когутич І. І. Основи загальної та юридичної психології: курс лекцій: навч. посіб. / за ред. В. Т. Нора. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 224 с.

Ключові слова: психологічний вплив, тактика допиту, достовірність показань
Keywords: psychological impact, interrogation tactics, reliability of testimony
Науковий керівник: *асистент Пишненко І.Ю.*

Кринецький Валерій Вікторович

здобувач 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ШАХРАЙСТВА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ

Шахрайство належить до числа найбільш поширених кримінальних правопорушень проти власності, однак його криміналістична природа істотно відрізняється від інших форм майнових посягань. Якщо при крадіжці, грабежі чи розбої основне значення мають фізичне вилучення майна та матеріальні сліди безпосереднього впливу, то при шахрайстві злочинний результат досягається через інтелектуальний і комунікативний вплив на потерпілого. Відповідно до ст. 190 Кримінального кодексу України шахрайством визнається заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [1, ст. 190]. Саме ця ознака зумовлює складність його розслідування, оскільки слідчий повинен довести не лише сам факт майнової втрати, а й механізм формування у потерпілого хибного уявлення про дійсність, яке стало підставою для добровільної передачі майна, коштів чи права на них [1, ст. 190; 4, с. 28–29].

Актуальність дослідження криміналістичної характеристики шахрайства зумовлена також тим, що сучасні форми цього правопорушення демонструють високу адаптивність до соціальних і технологічних змін. Сьогодні шахрайські схеми дедалі частіше реалізуються через інформаційно-комунікаційні системи, електронні правочини, онлайн-майданчики, месенджери, фальшиві вебресурси, банківські сервіси та мобільні додатки. Закон України «Про електронну комерцію» визначає правові засади вчинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-комунікаційних систем [2, ст. 1, 3]. Це означає, що значна частина сучасних шахрайств існує вже не тільки в межах безпосереднього міжособистісного контакту, а у цифровому середовищі, де злочинна дія супроводжується специфічними електронними слідами: історією листування, платіжними записами, метаданими файлів, логами входу, IP-адресами, записами телефонних дзвінків і цифровими профілями користувачів [2, ст. 3; 5, с. 237–239].

У криміналістичній науці характеристика певного виду кримінального правопорушення розглядається як система взаємопов’язаних відомостей про його типові ознаки, що має значення для побудови й перевірки слідчих версій, планування розслідування та вибору оптимальних засобів доказування. Стосовно шахрайства така характеристика включає дані про типові способи підготовки, вчинення та приховування злочину, особу правопорушника, особу потерпілого, предмет посягання, слідову картину та обстановку події. Пазинич Т. підкреслює, що саме знання цих елементів

дозволяє визначати основні напрями розслідування й орієнтуватися в первинній інформації про подію [4, с. 28–32]. У новіших дослідженнях також наголошується, що криміналістична характеристика шахрайства має не декларативне, а суто прикладне значення, оскільки через неї формуються кореляційні зв’язки між способом вчинення, слідовою картиною, типовими рисами особи злочинця та особливостями потерпілого [5, с. 237–241].

Центральним елементом криміналістичної характеристики шахрайства є спосіб його вчинення. Саме він визначає не лише зовнішню форму злочинної поведінки, а й подальшу структуру доказування. Обман може бути реалізований через неправдиві відомості про товар, послугу, намір виконати зобов’язання, технічний стан майна, юридичний статус особи чи обставини, що нібито вимагають термінового переказу коштів. Зловживання довірою, у свою чергу, базується на вже існуючих або спеціально створених стосунках довірливого характеру. У класичних формах це може бути використання знайомства, родинних або службових зв’язків, а в сучасних – створення фіктивного цифрового профілю, імітація представника банку, продавця, волонтера, роботодавця чи державної установи. Для методики розслідування це має фундаментальне значення, оскільки саме спосіб вчинення вказує, які джерела інформації підлягають першочерговій перевірці: документи, платіжні операції, телефонні контакти, відеозаписи, електронне листування чи дані мобільного зв’язку [4, с. 29–31; 5, с. 238–240].

Не менш важливим елементом виступає особа потерпілого. У справах про шахрайство вона має криміналістичне значення не тільки як джерело показань, а і як складник механізму злочину. Спосіб впливу на потерпілого зазвичай підбирається з урахуванням його віку, соціального статусу, психологічних особливостей, цифрової грамотності, матеріального становища та ситуативної вразливості. Саме тому при аналізі шахрайства слід установлювати, чому конкретна особа виявилася чутливою до певної форми обману, які чинники сприяли формуванню довіри та які дії вона вчинила під впливом хибної інформації. Пазинич Т. слушно наголошує, що для розслідування мають значення не лише загальні обставини передачі майна, а й ті психологічні та ситуаційні умови, в яких потерпілий приймав рішення [4, с. 30–31]. У сучасних різновидах шахрайства, пов’язаних із банківськими електронними платежами, ця залежність стає ще очевиднішою, оскільки механізм злочину часто спирається на страх, поспіх, інформаційну необізнаність або автоматичну довіру до цифрового інтерфейсу [5, с. 238–241].

Самостійне місце в структурі криміналістичної характеристики займає особа шахрая. Для цієї категорії правопорушень типово, що правопорушник рідко застосовує грубий фізичний тиск; натомість він використовує комунікативні навички, психологічну гнучкість, здатність швидко

адаптуватися до реакцій потерпілого, а у цифровому середовищі – технічні знання й уміння маскувати свою ідентичність. У деяких випадках шахрайство вчиняється одноосібно, однак сучасні форми, особливо пов’язані з електронними платежами, телефонними кол-центрами або онлайн-платформами, нерідко мають ознаки групової організації, розподілу ролей і попередньої підготовки. Для методики розслідування це означає необхідність враховувати можливість існування декількох ланок злочинної схеми: комунікатора, технічного виконавця, посередника з виведення коштів, особи, на яку оформлено банківський рахунок чи цифровий гаманець [5, с. 239–241].

Окремого значення набуває слідова картина шахрайства. На відміну від типових насильницьких злочинів, вона часто не має виразного локалізованого місця події та складається переважно з інформаційних, документальних і цифрових відображень. Це можуть бути банківські чеки, історія транзакцій, скриншоти листування, голосові повідомлення, електронні листи, вебпосилання, записи з камер відеоспостереження біля банкоматів, дані про доставку товару, метадані цифрових файлів і журнали комунікації. Кримінальний процесуальний кодекс України визначає, що доказами є фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, а документи можуть бути самостійним процесуальним джерелом доказів [3, ст. 84, 99]. Відтак у справах про шахрайство вкрай важливо правильно фіксувати і зберігати не лише речові об’єкти, а й цифрові матеріали, оскільки саме вони часто містять ключ до встановлення способу обману, кола причетних осіб та маршруту руху коштів [3, ст. 84, 99; 5, с. 239–240].

Практичне значення криміналістичної характеристики шахрайства найбільш виразно виявляється на початковому етапі розслідування. Саме вона дозволяє правильно висунути типові слідчі версії: чи мало місце одноепізодне шахрайство або серія однорідних дій; чи використовувався підроблений цифровий ресурс; чи був злочин заздалегідь підготовлений; чи є підстави вважати, що потерпілих декілька; чи пов’язана подія з використанням електронної комерції або банківських сервісів. Від цього залежить вибір першочергових дій: допиту потерпілого, витребування банківської інформації, огляду цифрових носіїв, отримання даних від операторів зв’язку, фіксації електронних сторінок, накладення арешту на рахунки або призначення комп’ютерно-технічної чи почеркознавчої експертизи. У цьому полягає методичне значення криміналістичної характеристики: вона перетворює узагальнений науковий опис типових ознак злочину на практичний алгоритм дій для слідчого [3, ст. 214; 4, с. 31–32; 5, с. 240–241].

Отже, криміналістична характеристика шахрайства є теоретичною основою побудови ефективної методики його розслідування. Її практична цінність полягає у можливості швидко виявляти закономірні зв’язки між

способом вчинення правопорушення, особою шахрая, особою потерпілого, предметом посягання, слідовою картиною та обстановкою події. У сучасних умовах особливої ваги набувають цифрові форми шахрайства, що потребує поєднання традиційних криміналістичних підходів із можливостями дослідження електронних слідів та цифрової комунікації. Саме за такої умови методика розслідування буде не формальною, а справді адаптованою до сучасної структури шахрайських посягань [2, ст. 1, 3; 4, с. 28–32; 5, с. 237–241].

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Пазинич Т. А. Криміналістична характеристика шахрайства та основні напрямки його розслідування. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 23. С. 28–32.

Жилін А. Е. Наукові диспути стосовно визначення криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 6. С. 237–241.

Ключові слова: шахрайство, криміналістична характеристика, обман, цифрові сліди, методика розслідування.

Keywords: fraud, forensic characteristics, deception, digital traces, investigation methodology.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чіпко Н.В.

Кришень Юлія Ігорівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

У сучасних умовах розвитку кримінального процесу поліграфологія поступово набуває ознак самостійного напряму судової психофізіологічної експертизи. У зарубіжних країнах сформувалися різні методичні підходи до її застосування, що базуються на поєднанні психологічних, фізіологічних та математичних методів аналізу. В Україні правові засади використання поліграфа визначаються Законом України «Про судову експертизу» та підзаконними актами Міністерства юстиції, зокрема Наказом № 1350/5, який

регламентує проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа [1]. Це створює основу для порівняльного аналізу із зарубіжними моделями та визначення перспектив їх імплементації.

У міжнародній практиці найбільш поширеними є два підходи: методика порівняльних питань (CQT) та тест на приховану інформацію (CIT). У США домінує CQT, який базується на аналізі емоційних реакцій особи на контрольні та релевантні запитання. Важливим елементом є «Тест Юти», що передбачає застосування 7-бальної шкали оцінювання реакцій, завдяки чому результати дослідження набувають більш об'єктивного характеру. Цей підхід стандартизований відповідно до вимог American Polygraph Association та ASTM International.

На відміну від цього, у Японії переважає тест на приховану інформацію (CIT), який розробляється National Research Institute of Police Science та орієнтований на виявлення знань про деталі злочину, що можуть бути відомі лише винній особі. Такий підхід зменшує ризик помилкових результатів і підвищує наукову обґрунтованість дослідження.

Досвід європейських держав, зокрема Литви та Молдови, свідчить про використання змішаних підходів. У Литві поліграф застосовується також у сфері державної служби, при цьому особлива увага приділяється добровільності та дотриманню прав людини, а результати мають допоміжний характер. У Молдові поєднуються елементи CQT і CIT, однак результати розглядаються як орієнтовна інформація та потребують підтвердження іншими доказами. В Україні формується подібна змішана модель, а впровадженню міжнародних стандартів сприяє Всеукраїнська асоціація поліграфологів.

Разом із тим, аналіз міжнародного досвіду дозволяє виокремити низку проблем: відсутність єдиного міжнародного стандарту, можливість протидії поліграфу, етико-правові обмеження щодо права не свідчити проти себе, а також суб'єктивізм оцінки результатів [2].

На мою думку, перспективним напрямом є розвиток когнітивно орієнтованих методик, зокрема CIT, а також впровадження автоматизованих систем аналізу результатів для мінімізації людського фактору. Для України важливим є законодавче закріплення статусу поліграфа як виду судової експертизи та подальша гармонізація національних стандартів із міжнародними практиками.

Отже, зарубіжний досвід свідчить про існування різних, але взаємодоповнюючих підходів до використання поліграфа, а їх адаптація є необхідною умовою підвищення ефективності кримінального провадження.

Список використаних джерел

Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text.

Про затвердження Порядку проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа : Наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 2015 р. № 1350/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1200-15#Text.

Ключові слова: поліграф, кримінальне провадження, психофізіологічна експертиза, методика CQT, тест на приховану інформацію (CIT), Тест Юти, доказування, права людини, міжнародні стандарти, оцінка достовірності, доказова база.

Keywords: polygraph, criminal proceedings, psychophysiological examination, CQT method, Concealed Information Test (CIT), Utah Technique, evidence, human rights, international standards, credibility assessment, evidentiary base.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Куліш Аліна Юріївна
здобувачка 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Розслідування економічних злочинів належить до найбільш складних напрямів сучасної кримінально-процесуальної та криміналістичної діяльності. Це зумовлено тим, що у таких провадженнях предмет доказування охоплює не лише сам факт протиправної поведінки, а й приховані фінансові механізми, документальні схеми, бухгалтерські викривлення, рух активів, зв'язок між господарськими операціями та фактичними наслідками. На відміну від багатьох загальнокримінальних правопорушень, де значну роль відіграють безпосередньо сприймані матеріальні сліди, у справах про економічні злочини основне доказове навантаження нерідко несуть документи, облікові регістри, податкова звітність, банківська інформація, електронні носії, цифрові журнали та результати спеціальних досліджень. Саме тому використання спеціальних знань у таких провадженнях має не епізодичний, а системоутворюючий характер [1, ст. 84, 93; 2, ст. 1].

Актуальність теми визначається тим, що економічні злочини зазвичай вчиняються у формально правомірному середовищі. Їх зовнішня форма може виглядати як звичайна господарська операція, фінансова проводка, укладення договору, службове погодження або внутрішній корпоративний документ. Протиправність у таких випадках виявляється не на рівні очевидної події, а через аналіз економічного змісту операцій, їх

послідовності, логіки, відповідності реальним активам, податковим наслідкам і бухгалтерському відображенню. За таких умов слідчий не може обмежитися лише загальною юридичною оцінкою. Він потребує залучення осіб, які володіють спеціальними знаннями у сфері економіки, бухгалтерського обліку, фінансів, документознавства, комп'ютерних технологій та судової експертології [1, ст. 71, 93, 242; 2, ст. 7-1, 10].

У кримінальному провадженні спеціальні знання використовуються в різних формах. Найбільш поширеними є консультація спеціаліста, участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій та призначення судової експертизи. КПК України визначає спеціаліста як особу, яка володіє спеціальними знаннями і навичками застосування технічних або інших засобів та може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду [1, ст. 71]. Водночас судова експертиза, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», є дослідженням на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів із метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [2, ст. 1]. Саме ця багаторівневість форм використання спеціальних знань і визначає особливість їх застосування у справах про економічні злочини.

Предметний аналіз теми дає підстави стверджувати, що в економічних провадженнях спеціальні знання застосовуються насамперед для вирішення трьох груп завдань. По-перше, для правильного виявлення і вилучення об'єктів, які мають доказове значення. Йдеться про бухгалтерські документи, договори, акти виконаних робіт, податкову звітність, електронні таблиці, бази даних, переписку, носії інформації, банківські виписки, ключі електронного підпису та інші документи чи цифрові артефакти. По-друге, для встановлення економічного змісту цих об'єктів, зокрема способів викривлення фінансових показників, приховування доходів, безтоварності операцій, фіктивності контрагентів чи незаконності руху активів. По-третє, для визначення збитків, податкових наслідків, розміру неправомірно одержаної вигоди або економічної необґрунтованості певних рішень [1, ст. 84, 91, 242; 3, розд. I].

У справах про ухилення від сплати податків, службові зловживання, фіктивне підприємництво, привласнення майна, легалізацію доходів або інші правопорушення у сфері господарської діяльності особливого значення набувають судово-економічні експертизи. Саме вони дозволяють дослідити фінансово-господарські операції, простежити документальне відображення руху активів, встановити відповідність бухгалтерських даних первинним документам, виявити штучне формування витрат, заниження бази оподаткування чи інші форми економічного викривлення. Поряд із цим важливу роль відіграють почеркознавчі експертизи, технічні експертизи документів, комп'ютерно-технічні дослідження, а інколи й комплексні

експертизи, якщо йдеться про поєднання документальної та цифрової інформації [3, розд. І, Науково-методичні рекомендації; 4, с. 431–438].

Особливість використання спеціальних знань у таких провадженнях полягає також у тому, що значна частина доказової інформації існує у взаємозв'язку паперової та цифрової форм. Наприклад, договір може бути формально наявним на папері, але його реальне створення, редагування, погодження і передавання підтверджуються лише через електронну пошту, метадані файлу, серверні журнали, бухгалтерське програмне забезпечення або цифрові сліди в корпоративній системі. Це означає, що без комп'ютерно-технічних знань слідство ризикує обмежитися лише зовнішньою, формальною стороною документа. Натомість залучення спеціаліста дозволяє виявити історію створення і змін електронного документа, встановити час доступу до нього, з'ясувати зв'язок між конкретним користувачем і певною дією, а відтак – виявити приховані механізми злочинної схеми [1, ст. 93, 99, 237; 3, розд. І; 4, с. 439–443].

Належне залучення спеціаліста особливо важливе на початковому етапі розслідування. Саме в цей момент вирішується питання, які документи та носії інформації вилучати, у який спосіб це робити, як запобігти втраті даних і як описати вилучені об'єкти так, щоб вони могли бути придатними для подальшої експертизи. Помилки на цьому етапі нерідко мають незворотний характер. Якщо бухгалтерські документи вилучено вибірково, без урахування їх взаємозв'язку; якщо електронні носії досліджувалися без дотримання правил збереження даних; якщо не зафіксовано походження файлів або не збережено метадані, подальша експертиза може виявитися або неповною, або методологічно вразливою. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень прямо вимагає належної підготовки об'єктів і вихідних даних для експертного дослідження, що має особливе значення саме для економічних проваджень [3, розд. І; 2, ст. 7-1].

Окремої уваги потребує питання формулювання запитань експертові. У справах про економічні злочини недостатньо просто поставити загальне питання про наявність порушень. Запитання повинні бути конкретними, стосуватися спеціальної сфери, не містити правових оцінок і бути орієнтованими на встановлення фактичних обставин. Наприклад, предметом дослідження може бути відповідність фінансових операцій первинним документам, наявність ознак безтоварності господарських операцій, розмір документально підтверджених збитків, фактична сума податкових зобов'язань, справжність підпису або наявність технічних ознак внесення змін у документ. Неправильно сформульовані запитання звужують можливості дослідження і створюють ризик отримання формально правильного, але фактично малокорисного висновку [1, ст. 242, 243; 3, розд. І; 4, с. 444–449].

Ще однією особливістю є те, що висновок експерта у справах про економічні злочини рідко існує ізольовано. Його доказова цінність визначається тим, наскільки він узгоджується з іншими джерелами інформації: показаннями осіб, даними банків, відомостями реєстрів, результатами огляду електронних носіїв, службовою документацією, листуванням, аудиторськими матеріалами. Саме тому спеціальні знання в цій категорії проваджень повинні використовуватися не як заміна слідчої роботи, а як інструмент її посилення. Експертиза не може компенсувати відсутність логіки доказування, але вона здатна надати науково обґрунтований зміст тим обставинам, які без спеціального дослідження залишилися б лише припущеннями [2, ст. 1, 10; 4, с. 450–455].

У підсумку слід зазначити, що використання спеціальних знань під час розслідування економічних злочинів має комплексний, міждисциплінарний і доказово орієнтований характер. Його особливість полягає у поєднанні економічного, документального, почеркознавчого, технічного та цифрового аналізу в межах єдиної криміналістичної методики. Правильне і своєчасне залучення спеціаліста, належна підготовка об’єктів, коректне призначення експертиз та критична оцінка їх результатів суттєво підвищують якість доказування. Саме за таких умов спеціальні знання стають не допоміжним додатком до розслідування, а одним із ключових механізмів об’єктивного встановлення фактичних обставин кримінального провадження [1, ст. 84, 93, 242; 2, ст. 1, 7-1, 10; 3, розд. I; 4, с. 431–455].

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Харків : Право, 2019. 680с.

Ключові слова: спеціальні знання, економічні злочини, судова експертиза, спеціаліст, документи.

Keywords: special knowledge, economic crimes, forensic examination, specialist, documents.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чіпко Н.В.

Курпе Єлизавета Андріївна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОПАТИЧНІ РИСИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ДОСТОВІРНІСТЬ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ

У сучасній психології правоохоронних органів достовірність психофізіологічних досліджень, зокрема тих, що використовують поліграф, має велике значення. Це пояснюється необхідністю отримання максимально точної та об'єктивної інформації в кримінальних розслідуваннях. Водночас на ефективність таких досліджень значною мірою впливають психологічні характеристики осіб, особливо психопатичні риси.

Психопатичні риси проявляються як емоційна апатія, низький рівень емпатії, відсутність почуття провини, схильність до маніпулювання іншими та байдужість до соціальних норм. Згідно з сучасними науковими підходами, психопатія розуміється не лише як клінічний розлад, а й як спектр рис, що проявляються в різному ступені серед населення загалом. Ці риси особистості впливають на емоційні реакції та поведінку людини та є важливими для інтерпретації результатів психофізіологічних досліджень.[6, с.5].

Особливості психофізіологічних реакцій осіб із психопатичними рисами стають особливо помітними під час оцінки їхніх реакцій на емоційний стрес. Психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа базуються на принципі, що стрес виникає тоді, коли люди намагаються приховати інформацію або відповісти на провокаційні запитання. При цьому реакції організму проявляються у змінах вегетативної нервової системи: коливаннях частоти серцевих скорочень, зміні шкірної провідності, показниках дихання та інших фізіологічних параметрах.[1, с.15].

У осіб із вираженими психопатичними рисами спостерігається знижена емоційна реактивність, що проявляється в ослабленій здатності відчувати страх, тривогу або провину. Це пов’язано зі специфічними особливостями нервової системи, зокрема тих структур мозку, які відповідають за обробку емоційних стимулів та регуляцію емоційних реакцій. Як наслідок, такі особи демонструють атипові або знижені психофізіологічні реакції під час поліграфологічних тестів. Це означає, що їх фізіологічна відповідь на питання може бути менш вираженою, ніж у людей без психопатичних рис, навіть якщо вони намагаються приховати правду.

Вплив психопатичних рис на результати поліграфологічного тестування може проявлятися двома протилежними способами. З одного боку, вони підвищують ймовірність хибнонегативних результатів: людина може давати неправдиві відповіді, але фізіологічні показники залишаються слабко вираженими або зовсім непомітними. З іншого боку, імпульсивність та поведінкова нестабільність, характерні для деяких проявів психопатії, можуть викликати непередбачувані фізіологічні реакції, що збільшує ризик хибнопозитивних результатів. Таким чином, психопатичні риси формують

двосторонній вплив на достовірність поліграфологічного тестування, що вимагає особливої уваги під час інтерпретації даних.

Особлива складність виникає через здатність осіб із психопатичними рисами свідомо впливати на результати дослідження. Вони можуть застосовувати різні стратегії контролю власних фізіологічних реакцій. Серед них виділяють:

Симуляцію, коли обстежуваний навмисно перебільшує або імітує емоційні реакції, створюючи видимість напруження у відповідь на нейтральні стимули;

Дисимуляцію, тобто свідоме пригнічення або приховування реальних емоційних переживань під час відповіді на значущі питання;

Когнітивні та поведінкові стратегії, такі як концентрація на нерелевантних думках, внутрішня саморегуляція або штучне регулювання дихання [2].

Застосування цих стратегій призводить до розбіжності між об'єктивно зареєстрованими фізіологічними показниками та фактичним психоемоційним станом обстежуваного. Це значно ускладнює роботу поліграфолога, збільшує ризик хибних висновків та підриває загальну достовірність психофізіологічних досліджень.

Для підвищення точності та об'єктивності результатів важливо враховувати індивідуальні психологічні характеристики кожного обстежуваного. Це включає попередню оцінку психіатричних та особистісних рис, які можуть впливати на фізіологічні реакції під час тестування. Важливе значення має також стандартизація умов проведення дослідження та контроль за психологічним станом суб'єкта.[3]

Комплексний підхід у психофізіологічних дослідженнях передбачає поєднання даних поліграфа з психоаналізом, поведінковим спостереженням та невербальною оцінкою. Такий підхід дозволяє врахувати індивідуальні особливості обстежуваних, зменшити ймовірність помилок і підвищити об'єктивність отриманої інформації.

Психопатія є багатовимірним явищем, що складається з емоційного, міжособистісного та поведінкового компонентів. Кожен із цих елементів по-різному впливає на психофізіологічні реакції:

Емоційний компонент проявляється у зниженні страху, тривоги та почуття провини;

Міжособистісний компонент визначається здатністю маніпулювати іншими людьми;

Поведінковий компонент пов'язаний із імпульсивністю та нестабільністю реакцій.

Ця варіативність пояснює, чому одна і та сама методика тестування може давати різні результати у різних осіб із подібними психопатичними рисами. Свідоме застосування когнітивних та поведінкових стратегій для

зміни інтенсивності фізіологічних реакцій ще більше підвищує ризик хибних висновків та ускладнює інтерпретацію даних.[4]

Врахування психопатичних рис у психофізіологічних дослідженнях має вирішальне значення не лише для точної інтерпретації результатів тестування на поліграфі, але й для розробки ефективних стратегій співпраці з учасниками. Оскільки психопатичні риси впливають не лише на фізіологічні реакції, а й на когнітивні функції та поведінку, необхідний комплексний підхід до оцінки стану учасника та достовірності його відповідей.

Для підвищення точності та об'єктивності досліджень застосовують поєднання кількох напрямів:

Психометричне оцінювання. Використовуються стандартизовані тести для визначення рівня психопатичних рис, імпульсивності, здатності до самоконтролю та рівня емоційної стабільності. Це дозволяє попередньо оцінити особливості особистості обстежуваного, які можуть впливати на фізіологічні реакції під час тестування.

Спостереження за поведінкою. (аналіз психолога невербальних сигналів – міміку, жести, темп мовлення, паузи у відповіді та реакції на провокаційні питання. Таке спостереження допомагає виявляти дисимуляцію або інші стратегії свідомого контролю емоцій).

Психофізіологічні вимірювання. (реєстрація частоти серцевих скорочень, шкірної провідності, дихання та інших параметрів. Ці показники відображають реакції вегетативної нервової системи на стресові та провокаційні стимули).

Психоаналітична або когнітивно-поведінкова інтерпретація. (дозволяє врахувати психологічні особливості, що можуть спотворювати фізіологічні показники, та інтерпретувати їх у контексті психопатичних проявів).

Контроль умов тестування. (забезпечується стандартизована ситуація, яка мінімізує вплив зовнішніх факторів та емоційні коливання обстежуваного, створюючи максимально об'єктивні умови для оцінки його реакцій). [1, с.26-28].

Отже, психопатичні риси мають значний вплив на точність психофізіологічних досліджень, особливо під час застосування поліграфа, оскільки вони змінюють емоційні, когнітивні та поведінкові реакції людини. Характерні прояви психопатії – знижена емоційна чутливість, схильність до маніпуляцій та імпульсивність – можуть спричиняти як хибнонегативні, так і хибнопозитивні результати тестування. Щоб підвищити достовірність досліджень, важливо використовувати комплексний підхід, що поєднує оцінку особистості, спостереження за поведінкою, реєстрацію фізіологічних показників, психологічний аналіз та контроль умов проведення тесту. Такий підхід допомагає враховувати індивідуальні особливості учасників, зменшувати ймовірність помилок і отримувати більш об'єктивну інформацію,

що є надзвичайно важливим для ефективної роботи психологів у правоохоронній практиці.

Список використаних джерел

Вищий навчальний приватний заклад *«Дніпровський гуманітарний університет». Критерії оцінювання ефективності психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа та організація контролю якості їх проведення: методичні рекомендації.* Дніпро, 2022. 49 с.

Когнітивні та поведінкові стратегії. URL: https://studfile.net/preview/1785401/page:2/.

Patrick, C. J., Drislane, L. E. *Triarchic model of psychopathy.* Annual Review of Clinical Psychology, 2021.

Психологічні аспекти поліграфічного тестування. URL: https://lawis.group/psyhologichni-aspekty-poligrafichnogo-testuvannya/.

Психопатія URL:: https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Психологія/Книга%3A_Психологія_(NOBA)/Chapter_9%3A_Психологічні_розлади_та_лікування/9.09%3A_Психопатія.

Риси психопатів URL: https://buklib.net/books/31197/.

Ключові слова: психопатія, психофізіологічні показники, емоційна реактивність, дисимуляція, імпульсивність, психометрія, особистісні риси, поліграфне дослідження.

Keywords: psychopathy, psychophysiological indicators, emotional reactivity, dissimulation, impulsivity, psychometrics, personality traits, polygraph examination.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Кучеренко Олександра Дмитрівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА ЯК РОЗДІЛ НАУКИ КРИМІНАЛІСТИКИ: ПРЕДМЕТ ТА ТАКТИКА СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ

Криміналістична тактика є одним із ключових розділів науки криміналістики, що відіграє визначальну роль у практиці розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Водночас у доктрині й досі не вщухають дискусії щодо обсягу її предмета, співвідношення зі суміжними розділами та тактичного змісту окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду. Дослідження цих питань має як теоретичне, так і практичне значення для підвищення ефективності досудового розслідування.

У системі криміналістики традиційно виокремлюють чотири розділи: загальну теорію, криміналістичну техніку, криміналістичну тактику та методику розслідування окремих видів злочинів. Криміналістична тактика посідає особливе місце серед них – її нерідко характеризують як

«інтелектуальне ядро» криміналістики [3, с. 38]. Предметом криміналістичної тактики є система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації та планування досудового і судового слідства, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють доказування, а також прийомів провадження слідчих та судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів.

Центральним поняттям криміналістичної тактики є тактичний прийом – найбільш раціональний та ефективний спосіб дій або оптимальна в конкретних умовах лінія поведінки особи, яка здійснює розслідування. Тактичні прийоми класифікують за видом процесуальної дії (огляд, допит, обшук тощо), за характером психологічного впливу, за змістом і метою. Вимогами допустимості тактичного прийому є його законність, науковість, ефективність, безпечність і відповідність нормам професійної етики [4, с. 54]. Структурно криміналістична тактика поділяється на два розділи: загальні положення та тактику провадження окремих слідчих дій.

Слідчий огляд є однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій у системі криміналістичної тактики. Його мета – безпосереднє дослідження і сприйняття слідчим матеріальної обстановки події, виявлення, фіксація і вилучення слідів та речових доказів. Статтею 237 КПК України закріплено, що огляд проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення [1]. Криміналістика розрізняє такі види слідчого огляду: огляд місця події, огляд трупа на місці його виявлення, огляд предметів і документів, огляд тіла живої особи (освідування), огляд транспортних засобів та ін.

Огляд місця події займає особливе місце серед усіх видів слідчого огляду – він, як правило, є невідкладною і першочерговою слідчою дією. Тактика його проведення визначається рядом загальних положень: єдине керівництво оглядом (здійснює слідчий); обов’язковість та своєчасність; об’єктивність і повнота; методичність і послідовність проведення; використання техніко-криміналістичних засобів [3, с. 307]. Підготовка до огляду охоплює організаційний та технічний аспекти: визначення складу слідчо-оперативної групи, підготовку необхідних технічних засобів, інструктаж учасників.

Безпосереднє проведення огляду місця події поділяється на два етапи: статичний і динамічний. На статичному етапі слідчий досліджує обстановку в незміненому вигляді, визначає центр та межі огляду, фіксує загальне розташування об’єктів. На динамічному – детально досліджує окремі предмети та сліди, допускаючи переміщення і зміну їх положення. Одним із ключових тактичних завдань є розпізнавання інсценування: ситуацій, коли відображення події на місці огляду є фальшивим і відтворює не реальний злочин, а штучно створену картину [4, с. 301]. Вміння слідчого виявляти

негативні обставини та суперечності в обстановці місця події є визначальним для якості розслідування.

Обов'язковим елементом слідчого огляду є фіксація його ходу і результатів. Відповідно до вимог КПК України, результати фіксують у протоколі огляду, доповнюючи його фотознімками, планами, схемами, відеозаписами, зліпками слідів та іншими додатками. Протокол огляду є самостійним джерелом доказів у кримінальному провадженні, тому вимоги до його складання – повнота, об'єктивність, точність формулювань і процесуальна правильність – мають першорядне значення.

Отже, криміналістична тактика як розділ науки криміналістики формує науково обґрунтовану систему рекомендацій для практичної діяльності слідчого. Слідчий огляд, будучи невербальною слідчою (розшуковою) дією, займає центральне місце в структурі криміналістичної тактики: він є первинним джерелом доказової інформації та визначає напрям подальшого розслідування. Вдосконалення тактики огляду, розширення арсеналу техніко-криміналістичних засобів та підготовка кваліфікованих кадрів є пріоритетними завданнями сучасної криміналістики.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В., Плетенець В. М., Чаплинська Ю. А. Криміналістика : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.

Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 328 с.

Ключові слова: криміналістична тактика, слідчий огляд, огляд місця події, тактичний прийом, фіксація результатів огляду, криміналістика, досудове розслідування.

Keywords: forensic tactics, investigative examination, crime scene examination, tactical technique, fixation of examination results, criminalistics, pre-trial investigation.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Хижняк Є.С.

Кушнір Олександр Олександрович

здобувач 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ДНК-АНАЛІЗ ЯК ГАЛУЗЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Сучасний стан розвитку криміналістики характеризується активною інтеграцією природничо-наукових досягнень у практику розслідування злочинів. Найбільш показовим прикладом цього процесу є впровадження ДНК-аналізу, який змінив саму філософію роботи з біологічними слідами.

Історія розвитку ДНК-аналізу у криміналістиці є яскравим прикладом того, як наукові відкриття трансформуються у важливі інструменти для правосуддя.

Ось основні етапи цього процесу:

1953 рік. Джеймс Уотсон і Френсіс Крік розкривають структуру ДНК, створюючи міцний фундамент для подальших досліджень у галузі генетики.

1984 рік. Алек Джеффріс, британський генетик, розробляє метод, відомий як «генетичні відбитки пальців».

1986 рік. Перший випадок використання ДНК-аналізу в кримінальній справі. У Великобританії цей метод допоміг не лише зняти звинувачення з невинної людини, але й знайти винуватця у справі про зґвалтування та вбивство.

1990-ті роки. З'являється метод полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР), який дозволяє аналізувати навіть мікроскопічні кількості ДНК.

1995 рік. У Великобританії створюється перша національна база даних ДНК-профілів, відкриваючи нові горизонти для розслідувань злочинів.

2000-ні роки. Активно вдосконалюються методи аналізу коротких тандемних повторів (STR-маркерів), які стали золотим стандартом для побудови ДНК-профілів у криміналістиці.

2010-ті роки. Впроваджуються методи секвенування нового покоління (NGS), здатні надавати значно більше інформації навіть із невеликих фрагментів ДНК-зразків.

2020-ті роки. Починає стрімко розвиватися ДНК-фенотипування, що дозволяє передбачати зовнішність людини на основі її генетичного коду [4].

Наведена хронологія свідчить, що еволюція ДНК-аналізу від фундаментального відкриття до рутинного криміналістичного інструменту зайняла понад три десятиліття, причому кожен новий технологічний стрибок (ПЛР, STR, NGS) не просто розширював можливості експертів, а й ставив перед правовою системою нові виклики щодо допустимості та вірогідності доказів.

Вітчизняний досвід дещо відстає від світового, проте демонструє аналогічну логіку інституційного становлення.

З точки зору історії, використання ДНК-аналізу як криміналістичної техніки варто розглядати з періоду СРСР: у 1988 році П. Іванов провів першу генетичну ідентифікаційну експертизу у справі про вбивство. В Україні такі

експертизи розпочали проводити з 1992 року (Н. Дяченко, справа про вбивство), того ж року в Одеському обласному бюро судово-медичної експертизи впровадили сучасні методи ДНК-аналізу, а в 1998 році Г. Кривда та Ю. Сиволап створили перший в Україні центр молекулярно-генетичних експертиз. Важливою віхою стало приєднання у 2002 році НДЕКЦ МВС України до ENFSI, а сьогодні лабораторії системи НДЕКЦ акредитовані за міжнародним стандартом ISO/IEC 17025» [1, с. 175].

Цей шлях від одиничних експертиз до повноцінної акредитованої мережі є класичним прикладом формування нової техніко-криміналістичної системи. Однак звертає на себе увагу парадокс: практичний рівень розвитку ДНК-досліджень в Україні вже дозволяє говорити про сформований напрям, тоді як його теоретичне осмислення в межах криміналістичної техніки досі залишається дискусійним.

Саме цю проблему акцентують провідні українські науковці. Станом на 2026 рік окрема галузь криміналістичної техніки, присвячена ДНК-дослідженням, в Україні остаточно не сформована, попри активний розвиток практичного застосування генетичних методів. Степанюк Р. Л., Перлін С. І., Кікінчук В. В., Лозова С. М., Іонова В. В., Матарикіна О. В. зазначають, що така потреба є очевидною, зважаючи на кілька важливих факторів:

Криміналістична теорія ідентифікації слугує основою для формування методології проведення порівняльних досліджень індивідуальних генетичних особливостей.

Основна мета аналізу ДНК полягає у забезпеченні правоохоронних органів можливостями розкриття злочинів, що є однією з фундаментальних функцій криміналістики.

Окрім судово-експертного напряму, актуальними залишаються напрями розвитку технологій для виявлення та вилучення слідів біологічного походження та біозразків під час слідчих дій, які проводяться за допомогою методів та засобів криміналістичної техніки.

Питання отримання, зберігання та використання індивідуальної генетичної інформації про людину потребують належного правового регулювання. Завдяки юридичній складовій криміналістика здатна на високому рівні розробляти відповідні нормативно-правові підходи [2, с. 10].

Як бачимо, аргументація на користь виокремлення нової галузі ґрунтується на трьох наріжних каменях: теоретичному (теорія ідентифікації), об’єктному (сліди людини) та функціональному (адаптація досягнень інших наук).

Ще більш розгорнуту систему доказів наводять ті ж автори в іншій роботі. На думку Степанюка Р. Л. та Перліна С. І., необхідність створення окремої галузі криміналістичної техніки, присвяченої вивченню ДНК в Україні, підтверджуються наступними аргументами:

Основою методології молекулярно-генетичних досліджень, які здійснюються для потреб судочинства, є положення теорії ідентифікації, що належить до ключових теорій криміналістики.

Об'єктом таких досліджень є сліди людини та інших живих організмів – традиційний предмет криміналістичних досліджень.

Технології ДНК-аналізу створено із використанням методів різних наук: біології, генетики, хімії, математики, комп'ютерних наук тощо. Це відповідає адаптаційній функції криміналістики, яка застосовує досягнення інших наук для вирішення завдань судового процесу.

Ефективність ДНК-досліджень доведена у розслідуванні тяжких злочинів, отже, ця сфера є важливою для боротьби з кримінальною злочинністю.

Застосування ДНК-аналізу не повинно обмежуватися лише судовою експертизою. Значним є й розвиток польових методів виявлення і вилучення слідів біологічного походження, а також їх первинного аналізу на ранніх етапах розслідування. Ці аспекти також належать до предмету криміналістичної техніки.

Оскільки ДНК є носієм унікальної генетичної інформації людини, збирання і використання таких даних потребує чіткої нормативно-правової регламентації. Криміналістика як прикладна та міждисциплінарна наука має потенціал для створення ефективних інструментів правового регулювання та практичного використання відповідних положень.

Технології молекулярно-генетичного аналізу мають виняткове практичне значення. Вони забезпечують вищий рівень точності порівняно з іншими доступними технологіями, що обґрунтовує їхнє виокремлення у самостійну галузь криміналістичної техніки.

Цей підхід узгоджується з досвідом провідних країн світу, які активно впроваджують такі технології в систему судочинства» [3, с. 95].

Особливої ваги тут набуває сьомий аргумент – про вищий рівень точності. Справді, ймовірність випадкового збігу ДНК-профілю становить від 1 на мільйон до 1 на трильйон, що недосяжно для жодного іншого криміналістичного методу ідентифікації (окрім, можливо, дактилоскопії, але й вона поступається за дискримінативною здатністю). Цей факт сам по собі вимагає виокремлення ДНК-аналізу як пріоритетного напряму криміналістичної техніки.

Проведений аналіз свідчить, що історичний розвиток ДНК-аналізу, створена в Україні інфраструктура та сукупність аргументів доводять доцільність виокремлення цього напряму в самостійну галузь криміналістичної техніки.

Список використаних джерел

Кавун С.М. ДНК-аналіз: місце і роль у системі сучасної криміналістики. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2024. С. 169-180. URL: https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/14925

Криміналістичне дослідження ДНК : технології та можливості : навч. посіб. / М-во внутр. справ України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. н.-д. експерт.-криміналіст. центр [Р. Л. Степанюк, С. І. Перлін, В. В. Кікінчук та ін.]. Вид. 2-ге, переробл. та допов. Харків, 2022. 120 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4a11e370-44d1-45ed-9838-dc0918c7c429/content

Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Дослідження ДНК як галузь криміналістичної техніки: проблеми формування та напрями розвитку. Право і безпека. 2020. № 2. С. 97 URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ca43c67e-ce2e-4f88-9091-5e935ef55c76/content

GeneCode Diagnostics. Криміналістичний ДНК-аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://genecode.com.ua/product-category/dna/criminal/

Ключові слова: криміналістичний ДНК-аналіз, галузь криміналістичної техніки, молекулярно-генетична експертиза, ідентифікація особи, біологічні сліди, STR-маркери, ДНК-фенотипування, правове регулювання.

Keywords: forensic DNA analysis, branch of forensic technique, molecular genetic examination, personal identification, biological traces, STR markers, DNA phenotyping, legal regulation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є. С.

Кущик Дар'я Романівна

здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНА ЕКСПЕРТИЗА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА

Сучасний стан розвитку українського суспільства характеризується наявністю негативних тенденцій і процесів, пов'язаних із зростанням рівня злочинності. У зв'язку з цим об'єктивно посилюється потреба у застосуванні спеціальних знань, зокрема шляхом призначення судово-психіатричних та судово-психологічних експертиз. Проблематика призначення та проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні викликає значний науковий і практичний інтерес.

Питання судово-психіатричної експертизи отримали належне висвітлення у працях таких науковців, як: Каніщев А. В., Сенченко Н. М.,

Балабанова Л. М., Радзевілова О. В., Ілейко В. Р., Цільмак О. М., Дубок Д. С., Ревенок О. А. та інші.

Водночас аналіз наукових джерел свідчить про те, що у більшості з них висвітлюються лише окремі аспекти методики розслідування цієї категорії злочинів, тоді як низка важливих питань залишається поза належною увагою дослідників. Це зумовлює необхідність їх подальшого комплексного наукового опрацювання з метою підвищення ефективності виявлення та розслідування відповідних кримінальних правопорушень.

Важливо також враховувати, що проведення судово-психіатричної експертизи чітко врегульоване законодавством. Вона призначається слідчим або судом у тих випадках, коли виникають обґрунтовані сумніви щодо психічної повноцінності учасників процесу – підозрюваного, обвинуваченого, свідка чи потерпілого. Крім того, така експертиза має значення і в цивільному процесі, зокрема при вирішенні питання про дієздатність особи.

На сучасному етапі спостерігається суттєве розширення практики призначення судово-психіатричної експертизи, що зумовлено як ускладненням кримінальних і цивільних правовідносин, так і зростанням ролі психічного стану особи у правовій оцінці її поведінки.

У своєму дослідженні Макарова О.П., вказує, що таке призначення не є довільним, а здійснюється відповідно до чітко визначених норм чинного законодавства України [1, с. 227]. Зокрема, правові підстави та порядок призначення судово-психіатричної експертизи регламентуються низкою нормативно-правових актів, а саме: « Кримінальний кодекс України містить ст. 192, 181, 121, 384, 385, 387; Кримінально процесуальний кодекс України містить ст. 203, 242, 486, 509; Цивільний кодекс України містить ст. 40, 223, 226; Цивільно процесуальний кодекс України містить ст. 258; Кодекс України про адміністративні правопорушення 9, 17, 184-4, 185-3, 185-6, 186-8» [1, с. 227; 3;4].

Слід зазначити, що призначення та проведення судово-психіатричної експертизи повинні здійснюватися з дотриманням вимог законодавства України, зокрема законів «Про психіатричну допомогу» та «Про судову експертизу». Крім того, у цьому процесі необхідно враховувати положення основ законодавства України про охорону здоров’я [2;5].

Як зазначає Гусєва В. О., відповідно до пункту 6 Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого наказом МОЗ України від 8 травня 2018 року № 865, за формою проведення така експертиза може бути амбулаторною, стаціонарною або посмертною. Водночас процедура її здійснення регламентується спеціальними нормативно-правовими актами, зокрема наказом МОЗ України від 8 жовтня 2001 року № 397 «Про затвердження нормативно-правових документів з окремих питань застосування примусових заходів медичного характеру до осіб із психічними

розладами», яким також затверджено відповідний порядок проведення судово-психіатричної експертизи [6, с. 102]. Судово-психологічна експертиза застосовується у різних категоріях кримінальних проваджень залежно від предмета дослідження. Зокрема, експертиза емоційних станів має значення для кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених статтями 116–119, 123, 124 КК України.

Дослідження індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного чи обвинуваченого здійснюється відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України. У справах щодо злочинів проти статевої свободи та недоторканості (статті 152–155 КК України) проводиться судово-психологічна експертиза потерпілих. Водночас у провадженнях за участю неповнолітніх важливим є встановлення їх здатності усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними, що регламентується п. 4 ч. 1 ст. 91, п. 1 ч. 1 ст. 485 та ч. 2 ст. 486 КПК України. Посмертна судово-психологічна експертиза призначається, зокрема, у справах, пов’язаних із доведенням до самогубства (ст. 120 КК України). Також вона застосовується для аналізу соціально-психологічних особливостей учасників групових злочинів відповідно до статей 27–29 КК України [1, с. 228].

Важливим аспектом застосування судово-психологічної експертизи є також її роль у встановленні мотиваційної сфери поведінки особи, визначенні рівня її емоційної напруженості, наявності афективних станів, а також особливостей міжособистісної взаємодії у складі злочинної групи. Такі дослідження дозволяють більш повно з’ясувати механізм вчинення кримінального правопорушення та індивідуалізувати кримінальну відповідальність.

Разом із тим практика призначення та проведення судово-психіатричних і судово-психологічних експертиз свідчить про наявність певних проблем. Серед них слід виокремити недостатню чіткість критеріїв обов’язковості призначення експертизи, тривалі строки її проведення, а також складність оцінки експертних висновків слідчим і судом. Окремої уваги потребує питання забезпечення балансу між необхідністю отримання достовірних даних про психічний стан особи та дотриманням її прав і свобод, зокрема права на повагу до приватного життя та недоторканність особи.

Отже, судово-психіатрична експертиза є невід’ємним елементом кримінального процесу України, що забезпечує встановлення психічного стану особи та має вирішальне значення для визначення її осудності і кримінальної відповідальності. Її значення полягає у забезпеченні всебічного, повного й об’єктивного дослідження обставин кримінального провадження, а також у реалізації принципів законності та справедливості судочинства. Водночас існуючі проблеми у сфері її призначення та проведення зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення

правового регулювання та практики застосування, що сприятиме підвищенню ефективності кримінального правосуддя в Україні.

Список використаних джерел

Макарова О.П. Законодавча регламентація призначення судово-психіатричної експертизи у кримінальному та цивільному провадженнях. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2*023. № 4 (125). 364 с. С.227-232

Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text

Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text

Гусєва В.О. Призначення судово-медичних експертиз під час розслідування насильства щодо працівника правоохоронного органу: проблеми та шляхи їх вирішення. *Право і безпека.* 2021. № 3 (82). С. 102-112. https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.11

Ключові слова: судово-психіатрична експертиза, кримінальний процес, осудність, психічний стан особи, судово-психологічна експертиза, доказування, примусові заходи медичного характеру, кримінальна відповідальність.

Keywords: forensic psychiatric examination, criminal procedure, sanity, mental state of a person, forensic psychological examination, evidence, compulsory medical measures, criminal liability.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Лавренюк Крістіна Ігорівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ВИСУВАННЯ ВЕРСІЙ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ

Умисні вбивства належать до особливо тяжких злочинів, розслідування яких потребує високого рівня професійності та оперативності з боку правоохоронних органів. Важливе значення має початковий етап розслідування, на якому визначаються основні напрями подальшої роботи. У цей період слідчий стикається з типовими слідчими ситуаціями, що

вимагають швидкого аналізу обстановки та висування обґрунтованих версій. Їх правильне формування забезпечує ефективне планування розслідування і сприяє встановленню істини у справі.

Типовими слідчими ситуаціями на початковому етапі розслідування вбивств є кілька основних:

Ситуація 1 характеризується відсутністю відомостей про особу потерпілого, злочинця та мотиви вбивства і виникає, як правило, при виявленні трупа випадковими особами. У таких умовах ключовим завданням є встановлення особи потерпілого, оскільки це створює можливість для подальшого пошуку злочинця. Основним джерелом інформації виступають результати огляду місця події та трупа[1, с. 590]. Програма розслідування включає огляд місця події із залученням спеціалістів, обстеження прилеглої території з метою виявлення свідків, призначення судових експертиз, допити свідків, а також пред'явлення трупа для впізнання[4, с. 383]. Проблемним аспектом є небажання свідків співпрацювати через страх або недовіру до правоохоронних органів, що вимагає від слідчого активного пошуку свідків і встановлення з ними психологічного контакту. Після встановлення особи потерпілого ситуація змінюється на більш інформативну, а за умови встановлення і злочинця розслідування переходить до очевидної ситуації, де основні дії спрямовуються на затримання підозрюваного та його подальший допит.

Ситуація 2 характеризується наявністю відомостей про особу жертви, але відсутністю інформації про злочинця та мотиви вбивства. Вона формується на підставі повідомлень свідків, родичів, знайомих потерпілого або працівників правоохоронних органів, які виявили труп. Головним завданням є встановлення та аналіз зв'язку «злочинець – жертва» через оточення потерпілого, насамперед його родичів і близькі контакти. Додаткову інформацію про можливого злочинця можуть містити спосіб вчинення злочину, сліди на місці події та загальна обстановка. Першочергові дії включають огляд місця події і трупа, виявлення свідків та очевидців, перевірку можливих підозрюваних осіб, призначення судових експертиз, допити свідків для встановлення обставин злочину, а також заходи щодо дослідження соціального кола потерпілого (родичі, друзі, знайомі) з метою встановлення мотивів і особи злочинця.

Ситуація 3 характеризується наявністю інформації про особу потерпілого, злочинця та мотиви вбивства. Вона виникає на підставі повідомлень родичів, потерпілого після замаху, медичних працівників або правоохоронців, які безпосередньо зафіксували злочин. Основним завданням є встановлення місцезнаходження підозрюваного та перевірка його причетності до вчиненого вбивства. В усіх випадках першочергово проводиться огляд місця події, що дозволяє уточнити обставини та

конкретизувати слідчу ситуацію. Залежно від джерела інформації та отриманих даних вона може мати різні варіанти розвитку, а саме:

Ситуація 3.1, де повідомлення про вбивство надходить від близьких родичів потерпілого, які володіють інформацією про можливого злочинця та мотиви злочину[1, с. 592]. Першочергово проводяться огляд місця події і трупа, допити родичів з метою уточнення мотивів та конфліктів потерпілого, допити інших свідків, а також організовуються заходи щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного, його затримання та подальшого допиту.

Ситуація 3.2, де інформація надходить безпосередньо від потерпілого після невдалого замаху. Основні дії аналогічні попереднім, однак ключове значення має допит потерпілого, під час якого встановлюються обставини замаху, мотиви, особа нападника, характер їхніх взаємин та ситуація в момент злочину. Після цього забезпечується охорона потерпілого і організовується розшук та затримання підозрюваного[3, с. 355].

Ситуація 3.3, де повідомлення надходить від працівників правоохоронних органів про затримання злочинця під час або одразу після вчинення вбивства. У такому випадку слідчо-оперативна група негайно виїжджає для огляду місця події. Затриманого оперативно доставляють до слідчого для допиту, який проводиться без зволікань, оскільки це дозволяє отримати повні показання та встановити мотиви злочину, не допустивши їх приховування або спотворення[1, с. 592].

Успішне розслідування вбивств значною мірою залежить від обґрунтованого висунення та перевірки слідчих версій щодо обставин події та осіб, причетних до злочину. На основі наявної інформації на початковому етапі зазвичай висуваються загальні версії про характер смерті: вона могла настати внаслідок умисного вбивства, самогубства, нещасного випадку або природних причин[2, с. 372]. Кожна з цих версій потребує подальшої конкретизації та перевірки шляхом проведення слідчих дій і експертиз. Окремо формуються версії щодо мотивів і мети можливого вбивства. Серед них найпоширенішими є: корисливий мотив (заволодіння майном потерпілого), помста на ґрунті особистих конфліктів, усунення свідка або приховання іншого злочину, а також прагнення позбутися обов’язків щодо потерпілого чи отримати особисту вигоду (наприклад, у сімейно-побутових відносинах). Також розглядаються версії про вбивство внаслідок сварки або бійки, необережні дії, а інколи – про наявність необхідної оборони[5, с. 236]. Формування та зміст конкретних версій залежать від обставин конкретного злочину, обсягу первинної інформації, а також професійного досвіду слідчого, що дозволяє визначити найбільш імовірні напрями розслідування та організувати їх перевірку.

Отже, початковий етап розслідування умисних вбивств має визначальне значення для подальшого успіху всього кримінального провадження, оскільки саме на цьому етапі формується інформаційна база

та визначаються основні напрями розслідування. Типові слідчі ситуації, що виникають у цей період, обумовлюють специфіку діяльності слідчого та потребують швидкого, обґрунтованого реагування.

Встановлено, що ефективність розслідування значною мірою залежить від правильного аналізу слідчої ситуації, своєчасного висунення та перевірки слідчих версій, а також належної організації першочергових слідчих (розшукових) дій. Кожна із розглянутих ситуацій вимагає індивідуального підходу, однак їх об'єднує необхідність комплексного використання криміналістичних засобів і методів. Системне врахування типових слідчих ситуацій і логічно виважене висування версій сприяють оптимізації процесу розслідування, підвищують його результативність та забезпечують встановлення об'єктивної істини у справах про умисні вбивства.

Список використаних джерел

Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. С. 590 – 593.

Криміналістика: підручник/ за ред. В.В. Тіщенка. Стереотипне видання. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с. С. 371 – 377.

Шеремет А. П. Криміналістика: навч.посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. С. 355 – 357.

Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В.Варфоломеєва, В. Г.Гончаренко, В.І.Бояров. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 383 с.

Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 236 с.

Ключові слова: умисне вбивство, слідчі версії, слідчі ситуації, потерпілий, замах, допит, злочинець, огляд місця події, розслідування, труп, правоохоронні органи, експертиза.

Keywords: premeditated murder, investigative versions, investigative situations, victim, attempt, interrogation, criminal, inspection of the scene, investigation, corpse, law enforcement agencies, examination.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Левенталь Таїсія В'ячеславівна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОГО ПОРІВНЯННЯ В МЕРЕЖАХ ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК ІЗ ЗАДОВОЛЕНІСТЮ СТАТУСОМ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

В умовах стрімкої цифровізації суспільства віртуальний простір став провідним середовищем соціалізації молоді, де формуються нові, часто недосяжні критерії успішності. Трансляція ідеалізованих образів життя та «успішного успіху» у соціальних мережах активує механізм висхідного соціального порівняння, що змушує молодих людей постійно зіставляти власні реальні досягнення з віртуальними стандартами. Оскільки такий процес закономірно призводить до відчуття відносної депривації, знецінення власних здобутків та хронічної внутрішньої напруги, традиційні критерії соціального статусу у сприйнятті юнацтва все частіше поступаються місцем атрибутам віртуальної популярності, провокуючи глибоку соціальну фрустрованість.

Дослідники (І. Нохріна та ін.) наголошують, що алгоритми соціальних мереж створюють специфічну «вітринну» реальність, де атрибути інтернет-популярності отримують значно більшу суб'єктивну вагу, ніж реальні академічні чи професійні успіхи [0, с. 46–48; 0]. Водночас О. Шевчук зазначає, що неконтрольоване перебування онлайн стає потужним джерелом хронічного стресу та парадоксальної соціальної ізоляції, формуючи специфічний феномен «емоційного оніміння» [0, с. 98–101]. У психологічних працях (А. Грекова, О. Романенкова) вказується, що ілюзорна легкість віртуального перевтілення провокує соціальний ескапізм, а синдром втрачених можливостей (FOMO) стає механізмом неконструктивного подолання тривоги [0, с. 7–8; 0, с. 82–84]. Відтак, науковий дискурс підтверджує, що надмірна активність у соцмережах часто відображає депресивні тенденції та проблеми із самооцінкою [0, с. 201–205], що робить вивчення задоволеності соціальним статусом (за концепцією Л. Вассермана) критично важливим завданням.

Емпіричним підґрунтям для подальшої розробки психопрофілактичних заходів слугувало дослідження, спрямоване на встановлення взаємозв'язку між рівнем залежності від соціальних мереж та задоволеністю соціальним статусом молоді (n=40). Результати скринінгу засвідчили, що значна частина респондентів (30%) перебуває у зоні високого ризику розвитку інтернет-залежності (за методикою BSMAS), демонструючи нав'язливі думки про мережу та синдром відміни (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл респондентів за рівнем залежності від соціальних мереж

Рівень залежності	Інтервал балів	Кількість осіб (абс.)	Кількість осіб (%)
Низький рівень	6 – 12	11	27,5%
Середній рівень (помірне користування)	13 – 18	17	42,5%
Високий рівень (ризик залежності)	19 – 30	12	30,0%
Всього	–	40	100%

З огляду на зафіксовані показники цифрової залежності, критично важливим є зіставлення цих даних із рівнем задоволеності молодих людей ключовими аспектами їхньої життєдіяльності

За результатами діагностики рівня соціальної фрустрованості (Л. Вассерман) було виявлено тривожну тенденцію: у жодного з респондентів не зафіксовано повної відсутності невдоволення своїм статусом. Абсолютна більшість вибірки продемонструвала наявність соціальної напруженості, причому 55% опитаних виявили показники соціальної фрустрованості від помірного до підвищеного ступеня, що свідчить про суттєвий внутрішньоособистісний конфлікт та розрив між бажаним і реальним рівнем досягнень (див. табл. 2).

Таблиця 2

Рівні соціальної фрустрованості молоді

Рівень соціальної фрустрованості	Інтервал балів	Кількість осіб (абс.)
Знижений рівень	1,50 – 1,99	18
Невизначений (помірний) рівень	2,00 – 2,49	11
Помірний (з тенденцією до підвищеного)	2,50 – 2,99	8
Підвищений рівень	3,00 – 3,49	3
Всього	–	40

Зафіксувавши високі показники як ризику інтернет-залежності, так і загального невдоволення своїм становищем, для перевірки гіпотези про вплив використання соціальних мереж на самосприйняття було проведено кореляційний аналіз (r-Пірсона). Результати засвідчили статистично значущий позитивний кореляційний зв’язок помірної сили ($r = 0,525$), що свідчить про тенденцію зростання соціальної фрустрованості зі збільшенням рівня адикції до соціальних мереж. Отримані дані підтверджують, що підвищення активності в соціальних мережах супроводжується зростанням невдоволення власним соціальним становищем. Таким чином, результати дослідження дають підстави розглядати надмірну залученість у віртуальний простір як чинник формування деструктивного висхідного соціального порівняння.

Емпіричні результати стали основою для розробки та впровадження авторської профілактично-корекційної тренінгової програми «Гармонізація віртуального та реального статусу особистості». Програма розрахована на 12 академічних годин (6 занять) і ґрунтується на інтегративному підході, що поєднує сучасні методи когнітивно-поведінкової терапії (КПТ), медіапсихології, теорії соціального порівняння та нейропсихології цифрової залежності. Головною метою тренінгу є зниження рівня соціальної фрустрованості шляхом розвитку навичок інформаційної гігієни та переорієнтації молоді з віртуальних досягнень на реальну самореалізацію.

Структура програми побудована за логікою поступового переходу від усвідомлення проблеми до закріплення нових навичок. Під час перших занять учасники деконструювали ідеалізовані образи («Я-віртуальне») за допомогою вправ на кшталт «Аватарка vs Паспорт» та вивчали нейробіологічні механізми впливу соцмереж, зокрема дію «дофамінової петлі» та ефект «кишенькового казино». Значний блок роботи було присвячено подоланню пасток соціального порівняння (спираючись на теорію Л. Фестінгера): учасники опрацьовували почуття меншовартості та заздрості, аналізуючи приховані аспекти ідеального життя блогерів через метафору «айсберга успіху».

Особливу увагу було приділено когнітивній переоцінці: учасники навчалися ідентифікувати дисфункційні автоматичні думки, протидіяти синдрому втрачених можливостей (FOMO), застосовувати техніки факт-чекінгу контенту та рефреймінгу. Для відновлення ресурсу в реальному житті (офлайн) застосовувалися техніки соматичного заземлення (метод «5-4-3-2-1»), створення альтернативного «дофамінового меню» задоволень та складання індивідуального «Плану безпечного дня» зі встановленням часових та просторових меж користування гаджетами. Підсумком курсу стало підписання особистого «Контракту цифрової гігієни». Практичне впровадження програми підтверджує, що фокусна робота з когнітивними ілюзіями є ефективним напрямом первинної профілактики цифрової залежності, що сприяє гармонізації самосприйняття молоді та підвищенню задоволеності її реальним соціальним статусом.

Таким чином, результати дослідження підтверджують наявність статистично значущого зв’язку між рівнем використання соціальних мереж та задоволеністю соціальним статусом у юнацькому віці. Висхідне соціальне порівняння виступає ключовим психологічним механізмом формування фрустрованості. Запропонована тренінгова програма демонструє ефективність у зниженні негативного впливу цифрового середовища та може бути використана у практиці психологічної допомоги молоді.

Список використаних джерел

Chaplak Y. V., Chuiko H. V., Zvarych I. M. Theoretical aspects of the problem of internet addiction: current status. *Habitus*. 2023. № 45. С. 270–277. URL: https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.44

Mgaloblishvili A. Psychology of the use of social internet networks by modern ukrainian users. *"Scientific notes of the University"KROK"*. 2023. No. 2. P. 201–208. URL: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-70-201-208

Нохріна І. С. Вплив соціальних мереж на соціальну успішність здобувачської молоді. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2024. № 1. С. 46–53. URL: https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-1-7

Романенкова О. Ю. Психологічні аспекти впливу соціальних мереж на формування самооцінки підлітків. *Ментальне здоров'я*. 2025. № 3. С. 82–85. URL: https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-3.14

Санжаровець В., Шатило Ю. Психологічні особливості розвитку комунікативних навичок ведення переговорів у майбутніх соціальних працівників. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2020. Т. 12, № 10(55). С. 100–111. URL: https://doi.org/10.31392/npu-nc.series12.2020.10(55).10

Шевчук О. В. Вплив соціальних мереж на психоемоційний стан молоді: соціальна робота з підлітками в еру цифрових технологій. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2025. № 1. С. 98–101. URL: https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-17

Ключові слова: соціальні мережі, соціальне порівняння, соціальна фрустрованість, задоволеність соціальним статусом, інтернет-залежність, юнацький вік, синдром FOMO, психологічна профілактика, тренінгова програма.

Keywords: social networks, social comparison, social frustration, satisfaction with social status, Internet addiction, adolescence, FOMO syndrome, psychological prevention, training program.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Левицька Вікторія Ігорівна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

У сучасному кримінальному судочинстві зростає роль спеціальних методів отримання інформації, серед яких особливе місце посідає поліграф. Актуальність поліграфологічних досліджень у галузях безпекової та правоохоронної діяльності постійно підтверджується світовим досвідом [0, с. 7]. Проте головна проблематика полягає у відсутності ідеально точного методу детекції брехні. За даними Д.Б. Сергєєвої, поліграф реєструє не саму неправду, а лише фізіологічні реакції, що відображають емоційне напруження особи [0, с. 83]. Тому надзвичайно важливо порівняти два основні підходи: методику контрольних запитань (CQT) та тест на знання прихованої інформації (CIT). Метою цього дослідження є порівняльний аналіз методів CQT та CIT для визначення їхньої ефективності, валідності та меж практичного застосування.

Прихована інформація – це дані про подію, які особа свідомо намагається приховати під час комунікації. Основою роботи поліграфа є концепція психофізіологічної реактивності. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що емоційно значущі стимули викликають стійкі фізіологічні зрушення, які об’єктивуються через зміну частоти серцевих скорочень, дихальних циклів та електрошкірної активності [0, с. 86]. М.Д. Кузьменко та І.І. Сіткарь пояснюють цей зв'язок двома групами теорій: мотиваційними

(теорія загрози покарання, теорія конфлікту) та когнітивними, які пов'язані зі сприйняттям і переробкою стимулів [0, с. 42]. Доповнюючи це, С.В. Войцехівський підкреслює, що поліграф є не медичним, а технічним психофізіологічним багатоканальним реєстратором, який фіксує реакції об'єкта на стимули та перетворює їх у графічні криві на поліграмах [0, с. 326]. Крім того, як зазначає О. Мотлях, відповідно до статті 28 Конституції України, ключовою вимогою до таких досліджень є їх проведення виключно за добровільною згодою особи [0, с. 34].

Методика контрольних запитань (CQT) або поліграфологічні методики запитань порівняння (ПМЗП) є основою доказового поліграфологічного дослідження [0, с. 8]. Суть методу полягає у порівнянні реакцій на різні типи запитань, впроваджених К. Бакстером. До них належать: релевантні запитання (перевірочні, що стосуються злочину) та контрольні запитання (широкі запитання про можливі проступки в минулому). Логіка базується на «теорії психологічного комплексу»: винна особа сильніше реагує на релевантні запитання, а чесна людина найбільше хвилюється через контрольні запитання про своє минуле [0, с. 11].

Метод широко використовується у світі, а його точність у розслідуванні злочинів може сягати 98%, що є перевагою [0, с. 14]. С.В. Войцехівський додає, що для забезпечення об'єктивності та визнання таких результатів, експерт повинен проводити безперервну відеофіксацію обстеження, а сам прилад має суворо відповідати стандарту ДСТУ 8692:2016 [0, с. 329-330].

До недоліків методу належить його чутливість до суб'єктивної оцінки. Відомий опонент методу Д. Ліккен критикував його, наголошуючи, що невинна людина через страх перед наслідками може дати сильнішу реакцію саме на релевантне запитання [0, с. 10]. Закордонні дослідники, такі як W. Iacono, підкреслюють високий ризик хибнопозитивних (через гострий страх) та хибнонегативних (через дисоціацію) результатів [0, с. 89]. Крім того, застосування провокативних питань створює психологічний тиск.

Тест на знання прихованої інформації (CIT) фокусується на виявленні знання деталей події. Його теоретичне підґрунтя спирається на когнітивні чинники. Як зазначають М.Д. Кузьменко та І.І. Сіткарь, сюди відноситься орієнтаційна теорія М. Клейнера та польська концепція виявлення слідів пам'яті [0, с. 42]. Людині дають варіанти відповіді (наприклад, можливі знаряддя злочину), і фізіологічна реакція виникає як орієнтовний рефлекс на знайомий, специфічний стимул, відомий лише злочинцю.

Метод є більш об’єктивним і науково обґрунтований. Дослідники M. Handler та C. Honts зазначають, що поліграф потребує суворої наукової верифікації та чітких стандартів [0, с. 84], яким метод CIT відповідає значно краще. Він виключає прямий звинувачувальний тиск, тому є етично безпечнішим.

Недоліком методу є потреба обов'язкової наявності унікальних, нерозголошених деталей розслідування. Без конкретної прихованої інформації застосувати цей метод неможливо. Зважаючи на вищевикладені переваги та обмеження обох підходів, для наочного розуміння їхньої специфіки наведемо систематизоване зіставлення за ключовими критеріями.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика методики контрольних запитань (CQT) та тесту на знання прихованої інформації (CIT)

Критерій	Метод CQT (контрольних запитань)	Метод CIT (знання прихованої інформації)
Основна мета	Виявлення нещирості через емоційний стрес.	Виявлення слідів пам'яті та знання деталей.
Принцип дії	Порівняння реакцій на релевантні та контрольні (провокативні) запитання.	Фіксація орієнтовного рефлексу на знайомий стимул серед нейтральних варіантів.
Ризик помилок	Високий ризик хибнопозитивних результатів через стан страху або ПТСР.	Низький ризик хибних звинувачень, але можливі хибнонегативні результати.
Етичність	Можливий психологічний тиск, ризик порушення принципу заборони самовикриття.	Етично безпечний, без маніпуляцій та прямих звинувачень.
Умови застосування	Можна застосовувати навіть за браку специфічної інформації по справі.	Жорстко вимагає наявності нерозголошених деталей.
Рівень наукової валідності	Дискусійна	Висока

Метод CQT є більш практичним в умовах реального розслідування, але менш точним і психологічно обтяжливим. Натомість CIT є науково точнішим та етичнішим, але значно складнішим в організації через суворі вимоги до інформації.

Обидва методи мають свої переваги і недоліки. Метод CIT вважається більш валідним та науково обґрунтованим, оскільки мінімізує ризики психологічної травматизації. Водночас CQT є більш поширеним у практиці через свою універсальність. Як зазначають М.А. Погорецький та Д.Б. Сергєєва, результати поліграфа повинні розглядатися не як самостійний доказ, а лише як орієнтовний матеріал у сукупності з іншими фактами [0, с.

95]. Зокрема, С.В. Войцехівський наголошує, що для визнання такої інформації як належного доказу, дослідження має проводитися суворо в рамках судово-психологічної експертизи зафіксованої в Реєстрі методик [0, с. 331]. Зі свого боку, О. Мотлях підсумовує, що для вирішення існуючих суперечностей легалізація поліграфологічного процесу в Україні вимагає прийняття окремого закону або внесення відповідних норм до Кримінального процесуального кодексу [0, с. 40]. Перспективи розвитку галузі вбачаються у комбінуванні цих методів та інтеграції з новітніми технологіями, такими як дистанційна фіксація руху очей (айтрекінг), що дозволить суттєво підвищити достовірність результатів [0, с. 45].

Список використаних джерел

Барко В. І., Барко В. В. Психологічні особливості застосування поліграфологічних методик запитань порівняння: теорія і практика досліджень. *Вісник Національного університету оборони України*. 2024. С. 7–16. URL: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-79-3-7-16

Гахкевич А. О., Войцехівський С. В. Передумови та виклики використання інформації, отриманої за допомогою поліграфа, як доказу у кримінальному проваджуванні. *Ужгородський національний університетський випускник. Серія: Закон*. 2025. Том 3, № 89. С. 325–334. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.48

Кузьменко М., Сіткарь І. Сучасний стан та перспективи оцінки достовірності повідомленої інформації. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. Т. 56, № 3. С. 40–47. URL: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-56-3-40-47

Мотлях О. Правова основа використання поліграфа в Україні – реалії сьогодення. *Filosofs'kì ta metodologìčnì problemi prava*. 2024. Том 27, № 1. С. 31–44. URL: https://doi.org/10.33270/01242702.31

Сергієєва Д. Використання поліграфа під час допиту: процедурні, судово-медичні та психологічні питання. *Вісник кримінального правосуддя*. 2025. № 1-2. С. 83–102. URL: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/83-102

Ключові слова: поліграф, прихована інформація, CQT, CIT, психофізіологічне дослідження, кримінальне судочинство, психофізіологічні реакції, достовірність інформації, доказове значення.

Keywords: polygraph, hidden information, CQT, CIT, psychophysiological research, criminal proceedings, psychophysiological reactions, reliability of information, evidentiary value.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Лемішевський Костянтин Віталійович

здобувач 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ЗАСІБ ВСТАНОВЛЕННЯ ОБСТАВИН КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У сучасному кримінальному провадженні судова експертиза посідає особливе місце як одна з найбільш кваліфікованих форм використання спеціальних знань для встановлення обставин кримінального правопорушення. Її значення зумовлене тим, що значна частина фактів, які входять до предмета доказування, не може бути належним чином встановлена без спеціального дослідження біологічних, трасологічних, технічних, цифрових, хімічних, медичних та інших об'єктів. Закон України «Про судову експертизу» визначає судову експертизу як дослідження на основі спеціальних знань об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду; цей Закон також визначає суб'єктів судово-експертної діяльності та вимоги до осіб, які можуть бути судовими експертами [1, ст. 1, 7, 10]. У цьому сенсі експертиза є не просто технічною процедурою, а процесуальним механізмом перетворення спеціального знання на форму доказової інформації, придатну для перевірки й оцінки в суді.

Наукова доктрина послідовно виходить із того, що судова експертиза є одним із центральних каналів залучення спеціальних знань у кримінальному судочинстві. У цьому контексті слушною є позиція В. Ю. Шепітька, який розглядає використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства як складний процес, пов'язаний не лише з участю експерта, а й із методологією постановки завдань, відбором об'єктів, межами компетенції та подальшою оцінкою результатів [2, с. 11–18]. Саме тому судову експертизу слід розуміти не як самодостатню "відповідь науки", а як елемент криміналістичної системи доказування, де значення має не тільки результат дослідження, а й те, яким шляхом цей результат отримано, на яких об'єктах він ґрунтується, чи правильно сформульовано питання та чи не вийшов експерт за межі своєї компетенції.

Криміналістичне значення судової експертизи полягає передусім у тому, що вона забезпечує перехід від сліду до висновку, від матеріального або цифрового носія інформації – до науково обґрунтованого судження про факт. Такий перехід можливий лише за умови, що експертне дослідження спирається на належні об'єкти, достатні вихідні дані та коректно поставлені запитання. Предметний аналіз цієї теми дозволяє побачити, що в реальній практиці ключовими носіями доказової інформації є не лише самі об'єкти дослідження, а й процесуальні умови їх надання: спосіб виявлення, вилучення, пакування, транспортування, збереження, опису й представлення експертові. Саме тому експертиза не може виправити первинних вад доказу, якщо об'єкт був зібраний із порушенням закону,

контамінований, неправильно ідентифікований або взагалі втратив зв’язок із подією правопорушення [3, с. 219–222; 4, с. 224–227].

Однією з головних проблем у цій сфері залишається неправильне призначення експертизи. Ідеться про ситуації, коли питання сформульовані нечітко, містять правову оцінку, виходять за межі спеціальних знань або не дозволяють експертові дати науково виважену відповідь. Не менш серйозною вадою є надання експертові неповних вихідних даних, недостатнього порівняльного матеріалу чи об’єктів неналежної якості. У фаховій літературі підкреслюється, що механізм правового регулювання цього інституту має забезпечуватися чіткими нормами та враховувати потреби повсякденної слідчо-судової практики, оскільки саме на стадії призначення експертизи закладаються передумови її майбутньої доказової сили [3, с. 219–222; 4, с. 224–227]. У цьому контексті судова експертиза виявляється не “автоматичним” засобом установлення істини, а складною процедурою, чутливою до помилок на всіх етапах її ініціювання та проведення.

Суттєве теоретичне і практичне значення має питання про достовірність висновку експерта. У сучасних українських дослідженнях обґрунтовується, що достовірність висновку не зводиться до суб’єктивної довіри до фахівця чи авторитету установи. М. Г. Щербаковський виокремлює процесуальні та гносеологічні умови достовірності. До процесуальних належать належність і допустимість висновку як джерела доказів, законність призначення та проведення експертизи, дотримання вимог до експерта та належне оформлення результатів. До гносеологічних – доброякісність об’єктів, правильність вихідних даних, наявність затверджених методик, науково-методичне та логічне обґрунтування умовиводів експерта [5, с. 27–29]. Такий підхід має принципове значення, оскільки дозволяє оцінювати експертний висновок не формально, а через сукупність умов, що забезпечують його реальну переконливість і придатність для процесуального використання.

Окремої уваги потребує оцінка висновку експерта сторонами та судом. Навіть бездоганно оформлений висновок не має наперед установленої сили й повинен перевірятися у взаємозв’язку з іншими доказами. Ю. Пілюков слушно наголошує на процесуальних вимогах до висновку експерта, які стосуються його формування, перевірки та оцінки у кримінальному провадженні [6, с. 99–102]. Звідси випливає важливий криміналістичний висновок: експертиза встановлює не “остаточну істину”, а формує спеціальне судження, яке має бути прочитане критично. Для цього необхідно з’ясовувати, чи відповідає зміст висновку поставленим питанням, чи є висновки обґрунтованими, чи не суперечать вони іншим матеріалам справи, чи не виникає потреби в допиті експерта, призначенні додаткової

або повторної експертизи. Саме така модель оцінки узгоджується із засадами змагальності та внутрішнього переконання суду.

У прикладному вимірі судова експертиза є особливо цінною тим, що дає змогу встановлювати обставини, які не можуть бути надійно з'ясовані іншими засобами доказування. Ідеться про ідентифікацію особи за біологічними слідами, механізм утворення пошкоджень, походження речовин, справжність документів, причинний зв'язок між дією та наслідком, властивості цифрових носіїв, час і спосіб створення чи зміни електронних файлів. Водночас саме тут виникає спокуса переоцінити роль експерта, поклавши на нього функцію остаточного вирішення всієї справи. Криміналістичний підхід заперечує таке спрощення. Експертиза має встановлювати лише ті обставини, які справді потребують спеціальних знань, і не підміняти собою ані правову кваліфікацію, ані оцінку доказів у їх сукупності [2, с. 11–18; 5, с. 27–29].

Не менш важливо враховувати, що якість експертизи прямо залежить від міждисциплінарної взаємодії. Слідчий або прокурор повинні правильно визначити потребу в експертному дослідженні, надати повний перелік матеріалів і сформулювати питання без правових оцінок. Адвокат має вміти критично читати висновок, виявляти слабкі місця його аргументації, оцінювати повноту вихідних даних і, за потреби, ініціювати додаткове чи повторне дослідження. Суд, своєю чергою, зобов'язаний не механічно приймати експертний висновок, а перевіряти його належність, допустимість, достовірність і співвідносити з усією системою доказів. Саме тому розвиток судової експертизи як засобу встановлення обставин кримінального правопорушення невіддільний від розвитку культури доказування загалом [3, с. 219–222; 6, с. 99–102].

Отже, судова експертиза як засіб встановлення обставин кримінального правопорушення має розглядатися як один із центральних інструментів сучасного кримінального судочинства, який поєднує спеціальні знання, процесуальну форму й криміналістичну логіку дослідження. Її значення полягає не лише у встановленні окремих фактів, а й у здатності переводити матеріальні, біологічні, технічні чи цифрові сліди у форму науково обґрунтованого висновку. Водночас ефективність експертизи залежить від правильності її призначення, доброякісності об'єктів, наукової обґрунтованості методик, дотримання процесуальних гарантій та критичної оцінки результатів. Подальший розвиток цієї сфери має ґрунтуватися на вдосконаленні законодавчого регулювання, стандартизації постановки питань, підвищенні якості підготовки учасників процесу та послідовному розмежуванні між науковим висновком експерта і правовою оцінкою суду [1, ст. 1, 7, 10; 2, с. 11–18; 5, с. 27–29].

Список використаних джерел

Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.

Макаренко Є. І., Здор В. М. Проблеми призначення судової експертизи у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2019. № 3, ч. 1. С. 219–222.

Слободзян А. П. Правові основи призначення та проведення експертизи у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 224–227.

Щербаковський М. Г. Стандарт достовірності висновку експерта у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 3 (25). С. 27–29.

Пілюков Ю. Процесуальні вимоги до висновку експерта у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. № 3. С. 99–102.'

Ключові слова: судова експертиза, обставини правопорушення, доказування, експерт, висновок експерта, криміналістика, дослідження, допустимість.

Keywords: forensic examination, circumstances of offense, proof, expert, expert opinion, criminalistics, research, admissibility.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Леонова Вікторія Миколаївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ «ОДНОЧАСНИЙ ОБШУК»

На сучасному етапі розвитку кримінальної юстиції в Україні протидія злочинності, особливо її організованим формам, потребує від правоохоронних органів застосування максимально ефективних тактичних прийомів. Одним із таких інструментів є тактична операція «одночасний обшук». В умовах цифрової трансформації суспільства злочинні групи отримали можливість миттєвого обміну інформацією та дистанційного знищення доказів. Це робить проведення поодиноких обшуків малоефективними, оскільки фігуранти, дізнавшись про слідчу дію в одного зі спільників, встигають здійснити заходи, спрямовані на приховання та знищення слідів кримінального правопорушення.

Застосування одночасного обшуку дозволяє нейтралізувати фактор зв'язку між підозрюваними, забезпечити збереження речових доказів та

реалізувати ефект раптовості, що є визначальним для успішного розслідування значного кола кримінальних правопорушень.

У криміналістичній науці під тактичною операцією розуміють систему узгоджених слідчих (розшукових) дій, оперативних заходів та інших дій, спрямованих на вирішення проміжних завдань розслідування, зумовлених конкретною слідчою ситуацією. [1, с. 145].

Одночасний обшук – це специфічна форма організації, що передбачає проведення обшуків на кількох об'єктах, які територіально роз'єднані, але пов'язані спільним кримінальним провадженням, у точно визначений час.

Згідно зі ст. 234 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення [2]. Проте саме тактична одночасність не регламентується окремою статтею КПК України, а є продуктом криміналістичної тактики, що базується на загальних принципах планування розслідування.

Безпосередня фаза реалізації тактичної операції «одночасний обшук» розпочинається з синхронізації дій усіх залучених груп. Основна тактична вимога на цьому етапі полягає у забезпеченні ефекту раптовості, що досягається шляхом одночасного висування та проникнення на об'єкти. Керівник операції координує рух слідчо-оперативних груп (далі – СОГ) таким чином, щоб часовий розрив між першим і останнім контактом з фігурантами не перевищував кількох хвилин. Це критично важливо для блокування можливостей взаємного оповіщення спільників, оскільки використання сучасних месенджерів дозволяє передати «сигнал тривоги» за лічені секунди. У разі виникнення затримки на одному з об'єктів (наприклад, через складну систему допуску або збройний опір), старший групи зобов'язаний негайно доповісти в штаб, щоб керівник міг прийняти рішення про коригування дій інших підрозділів.

Особливу увагу під час реалізації операції приділяють тактиці «цифрового блокування», оскільки більшість доказів у сучасних провадженнях зберігається в електронному вигляді. Зважаючи на це, першочерговою дією після проникнення на об'єкт є нейтралізація засобів зв'язку та комп'ютерної техніки. Тактично виправданим є вилучення мобільних пристроїв у всіх присутніх осіб ще до моменту пред'явлення ухвали про обшук, щоб запобігти активації функцій дистанційного стирання даних. Спеціалісти-криміналісти повинні діяти оперативно, переводячи пристрої в «авіарежим», що розриває зв'язок із зовнішніми мережами. Паралельно з цим проводиться фіксація стану комп'ютерних систем у працюючому вигляді, оскільки вимкнення живлення може призвести до незворотного шифрування дисків.

Психологічний аспект реалізації операції ґрунтується на використанні фактору «шокового впливу». Раптова поява правоохоронців одночасно в

усіх ключових точках активності злочинної групи часто призводить до дезорієнтації фігурантів та їхньої готовності до співпраці. У цей момент слідчий має ефективно використати тактику проведення допиту «на гарячому», коли затримані особи ще не встигли виробити спільну лінію захисту та перебувають під впливом стресу від масштабності проведених заходів. Важливо також забезпечити безперервну відеофіксацію кожного етапу операції, що не лише є процесуальною вимогою, а й тактичним запобіжником проти спроб оскарження дій правоохоронців або звинувачень у підкиданні доказів.

Завершальна стадія реалізації операції передбачає оперативний обмін інформацією між групами про результати пошуків. Якщо на одному об’єкті виявлено записи, що вказують на нову локацію або приховане сховище на іншому об’єкті, керівник операції негайно передає ці дані відповідній СОГ. Така динамічна взаємодія дозволяє коригувати тактику пошуку в режимі реального часу, перетворюючи розрізнені обшуки на єдиний, логічний ланцюг доказування.

Аналіз практичної діяльності правоохоронних органів свідчить про наявність низки системних проблем, що виникають під час реалізації тактичної операції «одночасний обшук». Першочерговою є проблема забезпечення процесуальної чистоти дій за участю великої кількості технічних спеціалістів та понятих. В умовах проведення обшуків на десяти або більше об’єктах одночасно залучення необхідної кількості незацікавлених осіб стає справжнім викликом, що часто призводить до формального підходу або залучення так званих «штатних» понятих, що ставить під загрозу допустимість доказів у суді. Шляхом вирішення цієї проблеми в сучасних умовах є повний перехід до безперервної відеофіксації як основної гарантії законності слідчої дії, що вже частково відображено в нормах КПК України, проте потребує більш чіткої деталізації в частині технічних стандартів запису на кожному окремому об’єкті операції.

Іншим критичним викликом є висока вірогідність розсинхронізації дій слідчо-оперативних груп через непередбачувані зовнішні фактори, такі як затримки у заторах, неочікувана присутність сторонніх осіб або технічні несправності засобів зв’язку. Будь-яка часова затримка навіть на одній локації створює «вікно можливостей» для фігурантів на інших об’єктах. Для нівелювання цього ризику пропонується впровадження спеціалізованих захищених цифрових платформ управління операцією, які дозволяють керівнику в реальному часі відстежувати геолокацію кожної групи та статус виконання завдань без використання вразливого радіозв’язку.

Окремого розгляду потребує питання подолання цифрової протидії. Сучасні злочинні угруповання дедалі частіше використовують «тривожні кнопки» та системи автоматичного знищення даних у разі виявлення ознак несанкціонованого проникнення. Традиційна тактика фізичного вилучення

техніки стає недостатньою, якщо дані зберігаються у хмарних сховищах, сервери яких фізично знаходяться в інших юрисдикціях. Тому тактика одночасного обшуку має трансформуватися у гібридну модель, де фізичне проникнення на об'єкт супроводжується паралельним кібервтручанням для блокування адміністративних прав доступу фігурантів до мережі в ту саму секунду, коли починається обшук.

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що тактична операція «одночасний обшук» є найбільш ефективним засобом подолання організованої протидії розслідуванню в складних кримінальних провадженнях. Її успіх базується на чотирьох фундаментальних принципах: ретельній аналітичній підготовці, суворій централізації управління, забезпеченні синхронності дій та миттєвій нейтралізації засобів зв'язку фігурантів.

Встановлено, що в умовах цифровізації злочинності традиційні криміналістичні підходи до обшуку потребують оновлення. Пріоритет зміщується з простого пошуку фізичних предметів на швидке захоплення цифрового середовища та унеможливлення дистанційного знищення доказів. Запропоновані шляхи вдосконалення, зокрема використання сучасних систем координації груп та розширення практики відеофіксації замість залучення понятих, дозволять підвищити ефективність роботи слідчих підрозділів та забезпечити невідворотність покарання для учасників злочинних організацій.

Ключові слова: одночасний обшук, тактична операція, слідча (розшукова) дія, синхронність, координація дій, криміналістична тактика, цифрове блокування, шоковий вплив.

Keywords: simultaneous search, tactical operation, investigative (search) actions, synchronicity, coordination of activities, forensic tactics, digital blocking, shock effect.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Лисенко Дар'я Станіславівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства

(кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЖЕРТВ ЗЛОЧИНУ

У сучасних умовах становлення в Україні демократичної, правової та соціально орієнтованої держави, а також у контексті інтенсивних євроінтеграційних трансформацій, особливої актуальності набуває комплексне дослідження кримінально-правової дійсності. Воно охоплює не лише аналіз особистості правопорушника та наслідків вчинених ним діянь, а й глибоке вивчення постаті потерпілого – особи, яка зазнала шкоди внаслідок кримінального правопорушення, як самостійного та значущого елементу кримінологічного пізнання.

Зростання наукового інтересу до проблематики жертв кримінальних правопорушень зумовило формування перших теоретичних підходів до їх класифікації. Одне з провідних місць у цьому контексті займає концепція, розроблена Г. фон Хентігом, де науковець запропонував поділ жертв на дві основні групи: загальні та психологічні типи.

До категорії загальних типів він відносив осіб, які характеризуються певними соціально-демографічними ознаками, зокрема: молодих людей, жінок, осіб похилого віку, осіб із психічними розладами або інтелектуальними порушеннями, а також іммігрантів і представників національних меншин. Водночас психологічна типологія жертв, за його підходом, охоплює осіб із специфічними поведінковими та емоційними рисами, серед яких: так звані «депресивні особистості», індивіди, схильні до незаконного отримання вигоди, особи з надмірною емоційною прив'язаністю, самотні люди, особи з підвищеною агресивністю у вираженні невдоволення, а також ті, хто опинився у складних або безвихідних життєвих обставинах [1, с. 386–389].

Альтернативний підхід до класифікації жертв правопорушень запропонував С. Шефер, який здійснив їх розмежування за характером взаємодії із правопорушником та умовами виникнення правопорушення. Зокрема, він виділяє осіб, які не мають жодного зв'язку зі злочинцем; тих, чия поведінка прямо чи опосередковано спровокувала злочин; осіб, які прискорили його вчинення; біологічно вразливих осіб; представників соціально незахищених верств населення; жертв політичних переслідувань, а також осіб, схильних до самовіктимізації [2, с. 32].

Ще один підхід до класифікації жертв правопорушень запропонував Р. Мендельсон, який визначив ключовим критерієм типологізації ступінь причетності самої потерпілої особи до виникнення кримінального правопорушення. У межах цієї концепції виділяється кілька категорій жертв. До них належать повністю невинні особи, зокрема діти або люди з інвалідністю; особи з незначним рівнем віктимного ризику; жертви, чия відповідальність є співставною з відповідальністю правопорушника; особи, чия поведінка свідчить про більший ступінь вини порівняно зі злочинцем (наприклад, у випадках провокаційних дій або грубої необережності); особи, які фактично самі виступають суб'єктами правопорушення (зокрема, коли інша особа діяла у стані крайньої необхідності); а також так звані уявні жертви – особи з психічними розладами, які помилково вважають себе постраждалими [3, с. 45].

У контексті дослідження віктимної поведінки особливу увагу привертає класифікація, запропонована Р. Ф. Спарксом, яка базується на характеристиці моделей поведінки потерпілих. Згідно з цим підходом, виокремлюються такі типи: по-перше, поведінка прискорення, коли дії або реакції жертви сприяють ескалації ситуації та провокують правопорушника (наприклад, викликають у нього агресію); по-друге, поведінка полегшення,

за якої сама жертва створює умови, що підвищують ризик вчинення правопорушення щодо неї (наприклад, недбале ставлення до перевірки документів чи угод); по-третє, піддатливість, що зумовлюється індивідуальними рисами характеру або соціальною роллю особи; по-четверте, здатність, яка передбачає наявність певних передумов, без яких вчинення правопорушення було б неможливим; по-п’яте, привабливість, коли певні характеристики особи підвищують її віктимність; і, по-шосте, безкарність, що виникає у випадках, коли правопорушник розраховує на неможливість звернення жертви до правоохоронних органів через її вразливий статус [3, с. 45].

Відомий польський кримінолог М. Куць обґрунтовує позицію, відповідно до якої класифікацію жертв кримінальних правопорушень доцільно розглядати у тісному взаємозв’язку із самим поняттям правопорушення, а також із загальною типологією правопорушень, сформованою як у межах кримінального права, так і кримінологічної науки.

З огляду на кримінально-правову класифікацію правопорушень, можна виокремити відповідні групи потерпілих залежно від виду вчиненого правопорушення. Зокрема, йдеться про жертв умисних убивств, жертв сексуального насильства (зокрема зґвалтувань), а також осіб, які постраждали від правопорушень проти власності, таких як крадіжки тощо. Окремим критерієм типологізації виступає вік потерпілої особи. У цьому контексті доцільно виділяти такі групи, як діти, неповнолітні особи та особи похилого віку, кожна з яких має специфічні віктимологічні характеристики та рівень уразливості. Крім того, значення має і статева ознака, відповідно до якої можна виділити окрему категорію потерпілих – жінок, які в силу соціальних, фізіологічних і психологічних особливостей нерідко перебувають у підвищеній зоні віктимного ризику [4, с. 96].

Вагомий внесок у розвиток типології жертв правопорушень зробили і вітчизняні науковці. Зокрема, В. Туляков запропонував класифікацію, основу якої становить характер мотивації віктимної поведінки особи як потенційної жертви. У межах цього підходу він виокремлює кілька типів.

По-перше, імпульсивна жертва, для якої притаманні несвідомі реакції страху, пригнічення та зниження здатності до раціонального мислення у ситуації протиправного посягання (так званий феномен Авеля).

По-друге, жертва з утилітарно-ситуативною активністю – особа, яка фактично добровільно опиняється у криміногенних обставинах унаслідок власної діяльності, соціального статусу чи необачної поведінки; до цієї категорії належать також рецидивні та «застрягаючі» жертви.

По-третє, настановна жертва, яка характеризується підвищеною агресивністю, емоційною нестабільністю та провокативною поведінкою, що може спонукати правопорушника до активних дій.

По-четверте, раціональна жертва – особа, яка свідомо або напівсвідомо створює умови для вчинення злочину і внаслідок цього сама потрапляє у сформовану нею ситуацію. І, нарешті, жертва з ретретистською активністю, яка, хоча й не проявляє активної провокації, однак через свій спосіб життя, зовнішні ознаки, підвищену тривожність або доступність фактично сприяє виникненню злочинного посягання [5, с. 447].

О. Юрченко обґрунтовує доцільність класифікації жертв залежно від характеру взаємовідносин між потерпілим і правопорушником, що передували вчиненню злочину. У межах такого підходу він виокремлює кілька основних типів. По-перше, ситуаційні жертви – особи, які стають об’єктом посягання внаслідок випадкового збігу обставин, за відсутності попередніх контактів із правопорушником; це характерно, зокрема, для хуліганських або раптових насильницьких дій. По-друге, імовірнісні жертви, коли результат конфлікту не є визначеним наперед і залежить від конкретної ситуації та можливостей учасників, у зв’язку з чим кожен із них потенційно може виступати як у ролі потерпілого, так і правопорушника. По-третє, заздалегідь визначені жертви – особи, пов’язані з правопорушником попередніми особистими відносинами, де злочин є наслідком тривалого конфлікту або напружених взаємин [6, с. 11].

Підсумовуючи наведене, доцільно відзначити, що існування різних наукових підходів до класифікації жертв кримінальних правопорушень не свідчить про їхню суперечливість чи взаємовиключність. Навпаки, ці підходи гармонійно доповнюють один одного, відображаючи різні сторони досліджуваного явища. У комплексі вони формують цілісне та багатовекторне уявлення про феномен жертви злочину, охоплюючи його соціальні, психологічні, поведінкові та правові виміри, що має ключове значення як для теоретичного осмислення, так і для підвищення ефективності практичної протидії злочинності.

Список використаних джерел

1. Von Henting H. The Criminal and His Victim. Studies in the Sociobiology of Crime /Hans von Henting. New York: Schocken Books, 1979. 461 c.

2. Bieńkowska E. Wiktymologia Zarys wykladu /Ewa Bieńkowska. Warszawa: Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich. 2000. 136 c.

3. Amin S. M. Ofiara przestępstwa we współczesnych systemach prawnokarnych ze szczególnym uzwględnieniem jurysprudencji Islamu /Shakir Mahmoud Amin. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1995 267 c.

4. Kuć M. Wiktymologia /Małgorzata Kuć. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2010. 176 c.

5. Марисюк К. Б. Типи жертв злочинів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: Юридичні науки. 2015. № 824. С. 445-448.

6. Юрченко О. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 /Х.: Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2004. 18 с.

Ключові слова: жертва, класифікація жертв, віктимологія, правопорушник.
Keywords: victim, victim classification, victimology, offender.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Колодіна А.С.

Літишан Максим Сергійович
здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ

Криміналістична характеристика викрадення людини являє собою систематизовану сукупність типових відомостей про об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинного посягання, що дозволяють слідчому та оперативним працівникам швидко формувати робочі версії, прогнозувати поведінку учасників події, визначати найбільш імовірні місця вчинення та приховування злочину, а також обирати оптимальні тактичні прийоми першочергових слідчих (розшукових) дій. Ця характеристика є фундаментальним елементом криміналістичної методики розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень та відіграє вирішальну роль у ситуаціях, коли часовий фактор безпосередньо впливає на збереження життя та здоров'я потерпілого.

Правову основу відповідальності за незаконне позбавлення волі або викрадення людини визначено ст. 146 Кримінального кодексу України. Водночас для криміналістичної характеристики визначальне значення мають типові способи вчинення злочину, особливості особи злочинця та потерпілого, обстановка події, а також характерні сліди протиправної діяльності, що використовуються під час її розкриття та розслідування.

Спосіб вчинення злочину становить центральний структурний елемент криміналістичної характеристики. Підготовчий етап зазвичай включає: вивчення повсякденного розпорядку потерпілого, його соціальних зв'язків, фінансового становища, маршрутів пересування; вибір часу та місця захоплення з мінімальною кількістю свідків; підбір транспортних засобів (власних, викрадених або орендованих під чужими даними); облаштування місця прихованого утримання (підвали, гаражі, покинуті будівлі, спеціально

орендовані приміщення з елементами звукоізоляції та обмеження пересування); попереднє придбання або виготовлення засобів фіксації (кайданки, скотч, мотузки, ганчірки з наркотичними чи снодійними речовинами); розподіл ролей у групі (організатор, виконавці захоплення, водії, особи, що ведуть переговори, забезпечують охорону та логістику).

Безпосереднє захоплення може відбуватися: відкрито з застосуванням фізичного насильства (утримання, побиття, зв'язування); таємно шляхом обману (під виглядом знайомих, правоохоронців, працівників служб); з використанням психологічного тиску (загрози родичам, шантаж компрометуючими матеріалами); із застосуванням спеціальних засобів (газ, електрошокери, снодійні препарати). Після захоплення потерпілого швидко переміщують у транспортний засіб, часто змінюючи автомобілі на проміжних точках для ускладнення відстеження. Приховування злочину передбачає знищення або маскування біологічних слідів на місці події, зміну зовнішності учасників, використання фальшивих документів, знищення засобів зв'язку, створення фальшивого алібі для ключових учасників [1, с. 73]

Слідова картина викрадення людини є багатокомпонентною та включає: біологічні сліди (кров, волосся, епідерміс, слина, піт, сперма, сечові виділення потерпілого чи злочинців); сліди транспортних засобів (відбитки протекторів, краплі мастила, частинки лакофарбового покриття, скла, бруду з певної місцевості); сліди знарядь злочину (волокна мотузок, скотчу, металевих кайданок, мікрочастинки від інструментів); предмети, залишені в поспіху (мобільні телефони, записки, упаковки від їжі, окури, особисті речі потерпілого чи злочинців); сліди боротьби (перекинуті меблі, пошкоджені двері, розбиті скла, подряпини на стінах). Особливе значення мають мікрооб'єкти (ґрунт, пил, рослинні рештки, волокна тканини), перенесені з місця утримання на місце події або навпаки.

Обстановка вчинення злочину характеризується вибором локацій із мінімальною кількістю свідків та низьким рівнем технічного контролю: малолюдні вулиці, парковки, під'їзди житлових будинків, міжміські траси, віддалені промислові зони, сільська місцевість. Місця утримання потерпілого зазвичай ізольовані, оснащені засобами обмеження свободи пересування, звукоізоляцією, мінімальними умовами для виживання (матрац, вода, їжа), іноді з елементами маскування (під виглядом складів, ферм, дачних будинків).

Особистість потерпілого та правопорушника утворюють окремий блок характеристики. Потерпілі належать до різних соціальних страт, але частіше викрадаються особи з високим матеріальним становищем, підприємці, посадовці, члени їхніх сімей, особи, що мають конфліктні стосунки в бізнесі чи особистому житті, а також вразливі категорії (неповнолітні, жінки, іноземці). Правопорушники переважно діють у складі організованої групи (3–7 осіб) з чітким розподілом ролей, мають досвід вчинення аналогічних

злочинів або пов’язаних посягань (вимагання, розбій, торгівля людьми), характеризуються високим рівнем розрахунковості, жорстокості, вмінням маскувати наміри, використанням сучасних засобів зв’язку та логістики [3, с. 448]

Мотив злочину найчастіше корисливий (викуп, примус до передачі майна, повернення боргу), помста, приховування іншого злочину, сексуальна чи трудова експлуатація, рідше – психічні розлади чи ідеологічні міркування. Тривалість утримання варіюється від кількох годин до кількох місяців, що суттєво впливає на кваліфікацію та обсяг доказової бази.

Отже, криміналістична характеристика викрадення людини як цілісна інформаційно-логічна модель забезпечує науково обґрунтований підхід до організації розслідування, дозволяє швидко диференціювати типові слідчі ситуації, прогнозувати дії злочинців і формувати ефективну тактику першочергових дій, спрямованих на збереження життя потерпілого та встановлення всіх обставин кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Д’яковський Г. Л. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою групою : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2025. 127 с.

2. Рудніченко О. М. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична наука.* 2020. № 2 (104). С. 420–429.

3. Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2017. Вип. 1. С. 445–451.

Ключові слова: розслідування викрадення людини, криміналістична характеристика, спосіб злочину, мотив злочину, особа злочинця, особа потерпілого.

Keywords: kidnapping investigation, forensic characterization, method of crime, motive of crime, identity of the perpetrator, identity of the victim.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Лумпова Валерія Вячеславівна
здобувачка 3-го факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Стрімкий розвиток інформаційних технологій кардинально змінює всі сфери суспільного життя, і правоохоронна діяльність не є винятком. Сучасне кримінальне провадження характеризується значним обсягом інформації, що потребує збирання, систематизації та аналізу, зростаючою кількістю

електронних доказів, необхідністю оперативної координації дій численних суб'єктів розслідування. В умовах, коли злочинність активно використовує цифрові технології – від кіберзлочинів до шахрайства із застосуванням штучного інтелекту, – правоохоронні органи не можуть залишатися осторонь технологічного прогресу. Впровадження інформаційних технологій в організацію та планування розслідування є об'єктивною необхідністю, що зумовлена як потребами практики, так і загальносвітовими тенденціями цифровізації правосуддя.

Інформаційні технології в організації розслідування виконують кілька ключових функцій: інформаційно-пошукову (забезпечення доступу до криміналістично значущої інформації), аналітичну (обробка та аналіз масивів даних), організаційно-управлінську (підтримка прийняття рішень та контроль виконання), комунікативну (забезпечення взаємодії між суб'єктами розслідування) та документаційну (автоматизація документообігу кримінального провадження) [3].

Автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АІПС) є базовим рівнем інформаційного забезпечення розслідування. В Україні функціонує розгалужена система криміналістичних обліків, що забезпечує інформаційну підтримку слідчої діяльності. Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР) забезпечує реєстрацію та облік усіх кримінальних проваджень, дозволяючи відстежувати їх стан та рух. Інтегрована інформаційно-пошукова система (ІІПС) Національної поліції об'єднує криміналістичні обліки – дактилоскопічні, балістичні, обліки викраденого транспорту, зброї, документів та інші. Автоматизована дактилоскопічна ідентифікаційна система (AFIS) дозволяє здійснювати автоматичний пошук за відбитками пальців. База даних ДНК-профілів забезпечує ідентифікацію осіб за біологічними слідами [1; 2]. Ці системи суттєво прискорюють пошук та ідентифікацію та є невід'ємним елементом сучасного розслідування.

Програмні засоби для планування розслідування є перспективним, однак ще недостатньо розвинутим напрямом. Сучасні програмні продукти дозволяють створювати та зберігати плани розслідування в електронній формі з можливістю оперативного редагування та спільного доступу. Окремі системи здатні автоматично генерувати переліки типових слідчих дій на основі виду злочину, слідчої ситуації та наявних версій, що значно прискорює процес планування, особливо для слідчих-початківців. Функція контролю строків дозволяє автоматично відстежувати процесуальні строки та нагадувати слідчому про необхідність вчинення певних дій. Інструменти візуалізації дозволяють створювати інтерактивні схеми злочинних зв'язків, хронологічні стрічки подій та географічні карти місць вчинення злочинів, що полегшує аналіз складних багатоепізодних проваджень.

Технології аналізу великих даних (Big Data) відкривають якісно нові можливості для організації розслідування. Правоохоронні органи оперують

величезними обсягами інформації – від матеріалів кримінальних проваджень до даних відеоспостереження, телекомунікаційних даних та інформації з відкритих джерел. Традиційні методи аналізу виявляються неспроможними обробити такі масиви, тоді як алгоритми Big Data дозволяють виявляти приховані закономірності, кореляції та зв'язки, недоступні для людського сприйняття. Практичне застосування включає аналіз серійних злочинів для виявлення спільних патернів, аналіз фінансових транзакцій для виявлення схем відмивання коштів, аналіз телекомунікаційних даних для встановлення зв'язків між учасниками злочинних угруповань.

Штучний інтелект (ШІ) є найбільш перспективним напрямом розвитку інформаційних технологій у сфері розслідування. Алгоритми машинного навчання можуть використовуватися для автоматичного аналізу великих обсягів текстових документів та електронної кореспонденції, що значно прискорює роботу з матеріалами провадження [4]. Системи розпізнавання образів застосовуються для автоматичної ідентифікації осіб на записах відеоспостереження. Предиктивна аналітика дозволяє прогнозувати ймовірні місця та час вчинення злочинів на основі аналізу статистичних даних (так звана предиктивна поліцейська діяльність або predictive policing). Системи підтримки прийняття рішень можуть рекомендувати слідчому оптимальну послідовність дій на основі аналізу аналогічних успішно розслідуваних проваджень.

Системи електронного кримінального провадження (e-Case Management) являють собою комплексні платформи, що забезпечують повний цикл управління кримінальним провадженням в електронній формі. Такі системи включають модулі електронного документообігу, управління доказами, планування слідчих дій, контролю строків, комунікації між учасниками провадження та аналітики. У багатьох країнах Європейського Союзу, Великій Британії, США та Канаді e-Case Management є стандартним інструментом правоохоронних органів. В Україні впровадження подібних систем перебуває на початковому етапі, однак є одним із пріоритетних напрямів Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства.

Хмарні технології створюють можливості для забезпечення спільного доступу учасників розслідування до матеріалів провадження незалежно від їхнього місцезнаходження. Це є особливо актуальним для розслідувань, що здійснюються слідчими групами, члени яких можуть перебувати у різних регіонах, а також для забезпечення міжвідомчої та міжнародної взаємодії. Водночас використання хмарних технологій породжує суттєві питання кібербезпеки та захисту конфіденційної інформації кримінального провадження.

Серед проблем впровадження інформаційних технологій у організацію розслідування слід виділити кілька ключових. По-перше, це забезпечення кібербезпеки матеріалів розслідування – несанкціонований доступ до інформації кримінального провадження може мати катастрофічні наслідки для розслідування та безпеки його учасників. По-друге, питання захисту персональних даних учасників провадження, що набуває особливої гостроти у контексті використання технологій розпізнавання облич та аналізу Big Data. По-третє, забезпечення допустимості електронних доказів, отриманих за допомогою автоматизованих систем. По-четверте, недостатня кваліфікація значної частини слідчих та прокурорів у сфері інформаційних технологій, що гальмує впровадження нових інструментів. По-п’яте, значна вартість розроблення, впровадження та підтримки сучасних інформаційних систем в умовах обмеженого фінансування правоохоронних органів.

Зарубіжний досвід свідчить про ефективність комплексного підходу до впровадження інформаційних технологій. Так, у Нідерландах функціонує єдина інформаційна система поліції (BVH), що забезпечує реєстрацію, планування та аналітику розслідувань. У Великій Британії система HOLMES 2 використовується для управління складними розслідуваннями та автоматичного виявлення зв’язків між кримінальними провадженнями. У США Федеральне бюро розслідувань використовує систему Sentinel для електронного управління справами. Досвід цих країн може бути адаптований для впровадження в Україні з урахуванням національних правових та організаційних особливостей.

Підсумовуючи вищесказане, можна дійти висновку, що інформаційні технології є потужним інструментом удосконалення організації та планування розслідування, що виконують інформаційно-пошукову, аналітичну, організаційно-управлінську, комунікативну та документаційну функції. Автоматизовані інформаційно-пошукові системи (ЄРДР, ІІПС, AFIS, бази ДНК) вже є невід’ємною складовою сучасного розслідування, тоді як технології Big Data, штучного інтелекту та e-Case Management відкривають якісно нові перспективи.

Водночас впровадження інформаційних технологій потребує комплексного підходу, що враховує питання кібербезпеки, захисту персональних даних, допустимості електронних доказів, підготовки кваліфікованих кадрів та належного фінансування. Зарубіжний досвід (Нідерланди, Велика Британія, США) демонструє ефективність системних рішень, які можуть бути адаптовані для впровадження в Україні.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з розробленням концепції електронного кримінального провадження в Україні, визначенням правових засад використання штучного інтелекту у розслідуванні, вдосконаленням механізмів забезпечення кібербезпеки матеріалів

провадження та адаптацією зарубіжного досвіду e-Case Management до національної правової системи.

Список використаних джерел

Гресь Ю.О., Чумак С.П. Особливості ідентифікації людських останків, виявлених у ході огляду місць масових поховань. *Правові новели.* 2024. № 22. Т. 2. С. 86-92.

Гресь Ю.О., Янковська М.-А. Щодо перспективних напрямів розвитку криміналістичної ідентифікації особи. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. №1. С. 513-516.

Колодіна А.С., Васильковський О.В. Інноваційні технології як чинник трансформації техніко-криміналістичних засобів виявлення та фіксації доказів. Юридичний науковий електронний журнал 2025. № 5. С. 362-365.

Колодіна А.С., Чіпко Н.В. Проблемні питання використання новітніх технологій та штучного інтелекту в криміналістиці. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С.610-612.

Ключові слова: інформаційні технології, організація розслідування, планування розслідування, автоматизовані системи, штучний інтелект, Big Data, електронне кримінальне провадження, e-Case Management, кібербезпека, предиктивна аналітика.

Keywords: information technologies, investigation organization, investigation planning, automated systems, artificial intelligence, Big Data, electronic criminal proceedings, e-Case Management, cybersecurity, predictive analytics.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Колодіна А.С.

Ляшенко Катерина Миколаївна

студенка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФЕНОМЕН САМООБМАНУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ДОСТОВІРНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ ПОЛІГРАФА

У сучасній психофізіології проблема достовірності результатів досліджень за допомогою поліграфа залишається однією з найбільш дискусійних. Особливу увагу в цьому контексті привертає феномен самообману, який у принципі здатен істотно впливати на психічні та фізіологічні реакції людини. Самообман є складним психологічним механізмом, що проявляється у несвідомому викривленні реальності з метою зниження внутрішнього дискомфорту та захисту особистості від травматичних переживань.

Поліграф, як відомо, фіксує не сам факт брехні, а психофізіологічні реакції організму, а саме зміни серцевого ритму, дихання, електрошкірної провідності тощо. В основі його застосування лежить припущення, що неправдива відповідь викликає внутрішнє напруження, яке і реєструється

апаратурою. Проте у випадку самообману ситуація значно ускладнюється, оскільки людина може не усвідомлювати власної неправдивості.

Самообман виконує захисну функцію психіки і тісно пов'язаний із механізмами психологічного захисту такими, як заперечення, раціоналізація та витіснення. Наприклад, особа, яка вчинила певну неправомірну дію, може настільки переконати себе у власній невинуватості, що її внутрішній конфлікт зменшується або повністю зникає. У такому випадку фізіологічні реакції, які зазвичай супроводжують брехню, можуть бути відсутніми або значно ослабленими.

Це створює серйозну проблему для інтерпретації результатів поліграфологічного дослідження. Адже апарат фіксує саме емоційне напруження, а не об'єктивну істину. Тобто якщо людина щиро вірить у свою версію подій, навіть якщо вона не відповідає дійсності, поліграф може показати результати, які інтерпретуються як правдиві. Тому саме таким чином, самообман може призводити до хибно – негативних результатів, коли неправдива інформація не викликає значущих реакцій.

А також окрім цього, варто враховувати, що рівень самообману може значно варіювати залежно від індивідуально-психологічних особливостей особистості. Зокрема, люди з високим рівнем тривожності, схильністю до фантазування або підвищеною потребою у самозахисті частіше вдаються до самообману. Також важливу роль відіграє рівень розвитку самосвідомості, тобто чим нижча здатність до рефлексії, тим вища ймовірність того, що людина не усвідомлює власного викривлення реальності.

Цікавим є і той факт, що самообман може мати як короткочасний, так і довготривалий характер. У короткочасному варіанті він виникає як ситуативна реакція на стрес або загрозу, тоді як у довготривалому вже може стати частиною особистісної структури. У другому випадку вплив на результати поліграфа можуть бути більш значними, оскільки викривлене сприйняття реальності закріплюється і перестає викликати внутрішній дискомфорт.

Тож з практичної точки зору це може означати, що при проведенні поліграфологічного дослідження необхідно враховувати не лише фізіологічні показники, але й психологічний стан обстежуваного. Тому що, попередня психологічна діагностика може допомогти виявити схильність до самообману та оцінити ризики спотворення результатів. Тож з цієї точки зору, може бути доцільно використовувати бесіду, проективні методики та тести на визначення рівня рефлексії і психологічного захисту.

Також, на мою думку варто приділити окрему увагу професійній підготовці поліграфолога. Спеціаліст повинен не лише вміти працювати з апаратурою, але й розуміти глибинні психологічні процеси, які відбуваються в особистості. Інтерпретація результатів без урахування феномену

самообману може призвести до помилкових висновків, що особливо небезпечно у сфері кримінальної юстиції.

І саме таким чином, феномен самообману є важливим чинником, який впливає на достовірність результатів поліграфологічного дослідження. Бо він ускладнює процес виявлення неправдивої інформації та вимагає комплексного підходу до оцінки отриманих даних. Врахування психологічних особливостей особистості, зокрема схильності до самообману, може дозволити підвищити точність інтерпретації результатів і зменшити ризик помилок.

У контексті дослідження феномену самообману доцільно звернутися до прикладів із масової культури, зокрема серіалів, які часто відображають складні психологічні процеси. Показовим є образ персонажа [Деймон Сальваторе] із серіалу [«Щоденники вампіра».]

На певних етапах розвитку сюжету цей персонаж демонструє нам виражений внутрішній конфлікт між власними моральними установками та реальними вчинками. Зокрема, він часто виправдовує свої дії, які об’єктивно можуть бути жорстокими або аморальними, переконуючи себе у тому, що вони є необхідними або навіть правильними. І таким чином формується механізм самообману, за якого суб’єктивне сприйняття власної поведінки може не відповідати об’єктивній реальності.

Якщо уявити ситуацію проходження таким персонажем поліграфологічного дослідження, то може виникнути важливе питання: чи будуть у такому разі зафіксовані типові психофізіологічні реакції брехні?

Ймовірно, у випадку глибокого самообману рівень внутрішнього напруження може бути знижений, оскільки персонаж щиро вірить у власні переконання.

Тому відповідно, поліграф може не зафіксувати значущих відхилень, що потенційно скоріш за все призведе до хибної інтерпретації результатів, як до правдивих. Тобто іншими словами у нас може виникнути викривлення результатів.

Цей приклад наочно демонструє, що самообман здатен показати порівняння у ключовому принципі роботи поліграфа, а саме у зв’язку між неправдою та емоційним напруженням. У таких випадках відсутність фізіологічної реакції не є показником істинності відповіді, а лише свідчить про особливості психологічного стану особистості.

Ще одним показовим прикладом феномену самообману є образ персонажа [Джо Голдберг] із серіалу [«Ти».] Даний персонаж нам демонструє глибокий і стійкий механізм самообману, який у нього проявляється у повному переосмисленні власних протиправних дій.

Зокрема, Джо Голдберг, здійснюючи насильницькі та навіть кримінальні вчинки, інтерпретує їх як прояв любові, турботи або необхідності захисту інших. У його свідомості формується альтернативна картина

реальності, в якій він виступає не агресором, а « рятівником ». Така когнітивна трансформація дає змогу знизити внутрішній конфлікт і уникнути почуття провини.

У випадку проведення поліграфологічного дослідження у цього персонажа за його протиправної поведінки можна припустити, що результати будуть неоднозначними. Оскільки ця людина у серіалі щиро переконана у правомірності своїх дій, його емоційна реакція на запитання може бути мінімальною або відповідати реакції правдивої відповіді. Відсутність вираженого психофізіологічного напруження у такому випадку не свідчить про об'єктивну істинність відповідей, а може бути наслідком глибокого самообману.

Таким чином, даний приклад нам дає змогу побачити, що при інтерпретації результатів поліграфа необхідно враховувати не лише сам факт реакції, але й психологічний контекст особистості так само, як і в першому прикладі. Самообман у подібних випадках може виступати фактором, який суттєво знижує надійність отриманих даних та може призводити до помилкових висновків.

Окрім художніх прикладів, феномен самообману яскраво проявляється і в реальних кримінальних випадках. Показовим у цьому контексті є випадок [Джеффрі Дамера], одного з найвідоміших серійних злочинців XX століття. Є також серіал оснований на реальних подіях, який називається «Дамер – Чудовисько: Історія Джеффрі Дамера», знятий в США студіями Netflix; Prospect Films; Ryan Murphy Productions, авторами якого являються Райан Мерфі, Ієн Бреннан.

Аналізуючи поведінку та свідчення Дамера, дослідники відзначають наявність глибоких механізмів психологічного захисту, зокрема самообману. Він неодноразово намагався раціоналізувати власні дії, пояснюючи їх прагненням до емоційної близькості та страхом самотності. У його свідомості формувалося викривлене уявлення про реальність, де жорстокі вчинки частково виправдовувалися внутрішніми потребами.

Такий тип самообману дозволяє знизити рівень внутрішнього конфлікту і притупити почуття провини. У контексті психофізіологічного дослідження це має принципове значення, оскільки поліграф фіксує саме емоційне напруження. Якщо особа частково або повністю виправдовує свої дії на внутрішньому рівні, інтенсивність психофізіологічних реакцій може бути зниженою.

Ми можемо також уявити ситуацію проходження Джеффрі Дамера на поліграфному дослідженні та складність демонстрації та інтерпретації результатів у подібних випадках. Тож його відповіді на запитання щодо мотивів або оцінки власних дій могли б супроводжуватися менш вираженими реакціями, ніж очікується при класичній брехні. Це може бути

пов'язано з тим, що суб'єктивне сприйняття ним власної поведінки не повністю відповідало об'єктивній реальності.

Тому таким чином, даний приклад підкреслює, що глибокі форми самообману можуть істотно знижувати чутливість поліграфа, до виявлення неправдивої інформації, так само говорилося і в двох попередніх прикладах. Це ще раз підтверджує необхідність комплексного підходу до оцінки результатів, який включає не лише аналіз фізіологічних показників, але й глибоке розуміння психологічних особливостей особистості.

Тож у підсумку можна зазначити, що поліграф не є універсальним інструментом встановлення істини, а його ефективність значною мірою залежить від психологічних характеристик людини. Самообман, як один із ключових феноменів психіки, може демонструвати, наскільки буває складною і неоднозначною природа правди і брехні в людській свідомості.

Список використаних джерел

Boiko-Buzyl Y. Psychological aspects of lie detection in studies using a polygraph. *Psychological Journal*. 2021. T. 7, № 3. C. 45–56.

Peleg D., Ayal S., Ariely D., Hochman G. The Lie Deflator: The effect of polygraph test feedback on subsequent (dis)honesty. *Judgment and Decision Making*. 2023. Vol. 18. URL: https://doi.org/10.1017/jdm.2023.15.

Rad D., Paraschiv N., Kiss C. Neural Network Applications in Polygraph Scoring–A Scoping Review. *Information*. 2023. Vol. 14, № 4. P. 215.

Psychology and the lie detector industry: A fifty-year perspective. *Biological Psychology*. 2024. Vol. 185.

Сальваторе Деймон. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Деймон_Сальваторе.

Щоденники вампіра (The Vampire Diaries) : серіал / реж. К. Вільямсон, Д. Плек. США, 2009–2017.

Розбір персонажа серіалу «Ти». *Instagram*. URL: https://www.instagram.com/p/DOVxmoYjBeK/?img_index=1.

Ти (You) : серіал / розроб. Г. Берланті, С. Гембл. США, 2018.

Jeffrey Lionel Dahmer: Біографічні відомості. *Biography.com*.

Дамер – Чудовисько: Історія Джеффрі Дамера (Dahmer – Monster: The Jeffrey Dahmer Story) : мінісеріал / створили Р. Мерфі, І. Бреннан. США, 2022.

Ключові слова: самообман, поліграф, психофізіологічні реакції, достовірність, психологічний захист, брехня.

Keywords: self-deception, polygraph, psychophysiological reactions, reliability, psychological defense, deception.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Малащук Юлія Миколаївна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ НА ДОСТОВІРНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасній криміналістиці та психології проблема впливу психоемоційного стану особи, зокрема рівня тривожності, на достовірність результатів поліграфологічного дослідження набуває все більшої наукової та практичної значущості. Поліграф як інструмент психофізіологічної діагностики не визначає неправдивість безпосередньо, а фіксує зміни у функціонуванні вегетативної нервової системи, які можуть бути викликані різними чинниками, серед яких особливе місце посідає саме тривожність. Відповідно, підвищений або нестабільний рівень тривожності здатен суттєво впливати на характер фізіологічних реакцій, що ускладнює їх інтерпретацію та знижує рівень об’єктивності отриманих результатів [3, с. 74-76].

Тривожність є складним емоційним станом, який виникає у ситуаціях очікування потенційно небажаних або загрозливих подій і супроводжується внутрішнім напруженням, занепокоєнням та схильністю до негативних прогнозів. Фактично вона відображає стан постійної психологічної мобілізації, коли особа перебуває у стані очікування небезпеки чи невизначеності [1, с. 84].

Прояви тривожності мають багатовимірний характер і охоплюють емоційну, поведінкову та фізіологічну сфери. Зокрема:

на емоційному рівні вона проявляється у відчутті страху, напруження, дратівливості, труднощах концентрації та загальному песимістичному настрої;

на поведінковому – у нездатності до розслаблення, схильності до уникання певних ситуацій, втраті впевненості та труднощах у самоорганізації;

на фізіологічному – у вигляді соматичних реакцій, таких як прискорене серцебиття, пітливість, тремтіння, порушення сну, проблеми з травленням, головний біль та відчуття внутрішнього дискомфорту [2, с. 264-265].

Саме ці фізіологічні прояви мають ключове значення у контексті поліграфологічного дослідження, оскільки вони безпосередньо фіксуються приладом і можуть бути помилково інтерпретовані як ознаки неправдивих відповідей. Дослідження показують, що особи з підвищеним рівнем тривожності демонструють більш інтенсивні вегетативні реакції навіть у випадках, коли вони не мають наміру приховувати інформацію, що створює ризик формування хибнопозитивних результатів, коли правдива інформація сприймається як недостовірна [4, с. 6-8].

Окремої уваги заслуговує той факт, що сама процедура поліграфологічного тестування є психологічно напруженою і може виступати

додатковим стресогенним фактором. Використання спеціального обладнання, обмеження рухливості, формалізований характер опитування, а також усвідомлення можливих правових наслідків результатів дослідження здатні підвищувати рівень тривожності навіть у осіб, які зазвичай не мають виражених тривожних проявів. Саме тому у практиці поліграфологічних досліджень особливе значення надається підготовчому етапу, який передбачає проведення попередньої бесіди, встановлення довірчого контакту з обстежуваним, детальне роз'яснення процедури та створення максимально комфортних умов для зниження емоційного напруження [3, с. 88-90].

Сучасні наукові підходи акцентують увагу на необхідності комплексного врахування індивідуально-психологічних особливостей особи під час проведення поліграфологічного тестування. Зокрема, доцільним є поєднання поліграфологічних методів із психодіагностичними інструментами, що дозволяють оцінити рівень тривожності ще до початку дослідження. Це дає змогу більш коректно інтерпретувати отримані фізіологічні показники та зменшити ризик помилкових висновків. Таким чином, рівень тривожності виступає одним із визначальних чинників, що впливають на достовірність результатів поліграфологічного дослідження, а його ігнорування може призвести до суттєвих викривлень у висновках, що, у свою чергу, створює потенційні ризики як для ефективності розслідування, так і для дотримання прав і свобод людини.

Отже, вплив тривожності на результати поліграфологічного дослідження є складним і неоднозначним явищем, що потребує ретельного наукового осмислення та врахування у практичній діяльності. Забезпечення об'єктивності поліграфологічного тестування можливе лише за умови комплексного підходу, який передбачає не лише технічну фіксацію реакцій, але й глибоке розуміння психологічних механізмів, що лежать в їх основі. Саме це дозволяє підвищити надійність результатів і мінімізувати вплив суб'єктивних факторів на процес їх оцінювання.

Список використаних джерел

Яремко Р. Я., Гродська В. М., Дзюбак А. В., Ільків Х. В. Теоретичне дослідження проблеми тривожності особистості у психологічній літературі. *Молодий вчений*. 2022. № 5 (105). С. 83-86.

Астремська І. В., Ліповецька К. І. Вплив рівня особистісної тривожності на життєдіяльність молоді в умовах війни. *Scientific achievements of contemporary society : proceedings of the 2nd International scientific and practical conference* (September 12-14, 2024, London, United Kingdom). London : Cognum Publishing House, 2024. С. 261-269.

Основи сучасних психотехнологій : курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра за спеціальністю 053 «Психологія» / уклад. А. Погоріленко. *Київ : НАВС,* 2025. 192 с.

Meijer E. H., Verschuere B., Gamer M. Deception detection with the concealed information test: a meta-analysis. *Psychophysiology*. 2020. Vol. 57. P. 1-16.

Ключові слова: поліграф, тривожність, психоемоційний стан, достовірність результатів, психофізіологічні реакції.

Keywords: polygraph, anxiety, psycho-emotional state, reliability of results, psychophysiological responses.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Малинов Данило Тарасович

здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У ПРАКТИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Поліграфологічне дослідження у практиці розслідування злочинів посідає допоміжне місце та використовується насамперед як інструмент отримання орієнтувальної інформації. Сучасні нормативні акти Національної поліції України прямо підкреслюють, що довідка за результатами опитування має ймовірний та орієнтувальний характер, а саме опитування проводиться за наявності добровільної згоди особи. Це означає, що поліграф не замінює доказування, а лише допомагає звужувати коло версій, уточнювати напрямки перевірки та планувати подальші слідчі дії [1].

Технічно поліграф фіксує кілька фізіологічних показників, зокрема дихання, серцеву діяльність, кров’яний тиск і реакції потовиділення. У наукових оглядах зазначається, що сам прилад не «зчитує брехню», а реєструє зміни автономної нервової системи у відповідь на запитання або стимули [3; 4]. Саме тому якість результату значною мірою залежить від правильної побудови тесту, чіткого формулювання запитань, професійної підготовки поліграфолога та дотримання стандартної процедури дослідження [2].

У слідчій практиці поліграф найчастіше застосовують для перевірки показань, відпрацювання слідчих версій, уточнення обставин події, а також під час службових перевірок і добору персоналу. Окреме значення має тест прихованої інформації, який спрямований не на пряме виявлення брехні, а на перевірку наявності в особи знань про деталі події, відомі переважно учасникові злочину. Саме цей підхід у науковій літературі розглядають як

перспективний для виявлення прихованої обізнаності та зниження кількості хибних результатів [4].

Водночас використання поліграфа пов’язане з низкою обмежень. На фізіологічну реакцію можуть впливати хвилювання, страх, втома, стан здоров’я, індивідуальні особливості людини та її ставлення до процедури. Через це частина дослідників і професійних організацій застерігає від сприйняття поліграфа як безпомилкового засобу встановлення істини, особливо у сферах із високими правовими ризиками. У наукових оглядах наголошується, що в кримінальному правосудді та кадрових перевірках особливо важливими є валідність методики, прозорість процедури та етичні гарантії

Окремо слід відзначити позитивну тенденцію українського нормативного регулювання. У 2024 році МВС України оновило інструкцію щодо використання поліграфів у Національній поліції, деталізувавши вимоги до матеріалів опитування, передтестової бесіди, оформлення довідки та зберігання даних [1]. Це свідчить про поступовий перехід від сприйняття поліграфа як допоміжної «процедури перевірки» до більш формалізованого психофізіологічного інструмента, який має працювати лише в межах закону, методики та професійної етики.

Отже, особливості проведення поліграфологічного дослідження у практиці розслідування злочинів полягають у його допоміжному характері, добровільності, чіткому процедурному оформленні та науково обґрунтованому підході до інтерпретації реакцій. Найбільш ефективним поліграф є не як «детектор брехні», а як засіб перевірки версій і отримання додаткової орієнтувальної інформації, що сприяє підвищенню результативності досудового розслідування [1; 4; 5].

Список використаних джерел

Про затвердження Змін до Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України : Наказ М-ва внутр. справ України від 26.09.2024 № 651. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1713-24#Text

Matsuda I., Nittono H., Allen J. Frontiers | Сучасний стан та перспективи застосування тесту на приховану інформацію в польових умовах. *Frontiers*. URL: https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2012.00532/full

Коцоглу К. Сучасний стан та перспективи застосування тесту на приховану інформацію в польових умовах. *Sciencedirect*. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2589871X24000263

Чи працюють «детектори брехні»? Що психологічна наука говорить про поліграфи. *https://www.apa.org*. URL: https://www.apa.org/topics/cognitive-neuroscience/polygraph

Поліграф і виявлення брехні. *The National Academies Press*. URL: https://www.nationalacademies.org/read/10420/chapter/2

Ключові слова: поліграф, криміналістика, досудове розслідування, психофізіологічне дослідження, прихована інформація.

Keywords: polygraph, forensic science, pre-trial investigation, psychophysiological testing, concealed information.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Загородній В.Є..

Малярова Анна Сергіївна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

МАНІПУЛЯЦІЇ ТА КОНТРЗАХОДИ ПРОТИ ПОЛІГРАФА: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Поліграф являє собою спеціалізований технічний засіб, призначений для реєстрації психофізіологічних реакцій людини під час надання відповідей на поставлені запитання. Його функціональне призначення полягає у виявленні можливих індикаторів нещирості або навмисного приховування значущої інформації. У правозастосовній діяльності цей інструмент знаходить застосування, зокрема, у процесах службових перевірок, а також під час відбору та оцінювання персоналу [1, с. 142]. Водночас практика використання поліграфа у кримінальному провадженні України характеризується складністю та неоднозначністю, оскільки поєднує у собі юридичні, етичні та психологічні аспекти [2, с. 411-412].

Актуальності набуває проблема маніпуляцій у процесі поліграфного дослідження, яка є предметом активних наукових дискусій у межах юридичної психології та криміналістики. Це пояснюється тим, що поліграф не здійснює безпосереднього «викриття брехні», а лише фіксує зміни психофізіологічних показників у відповідь на певні стимули. Саме тому поширене у масовій свідомості уявлення про нього як про безпомилковий інструмент виявлення неправди не відповідає сучасним науковим підходам. Дослідження засвідчують, що ефективність поліграфної перевірки визначається низкою чинників, серед яких – якість застосованої методики, рівень професійної підготовки поліграфолога, умови проведення тестування, емоційний стан обстежуваної особи та коректність інтерпретації отриманих даних [3].

Поняття психологічної маніпуляції у цьому аспекті розглядається як специфічна форма соціального впливу, що передбачає приховане впровадження в психіку іншої особи певних цілей, намірів чи установок, які

не збігаються з її актуальними потребами. Йдеться фактично про латентне керування поведінкою людини, яке здійснюється без її усвідомленої згоди [4, с. 105]. У площині поліграфних досліджень маніпуляції найчастіше пов’язують із переконанням, що індивід здатен повністю контролювати власні фізіологічні реакції.

Зокрема, також підкреслюється, що будь-які навмисні спроби вплинути на результати тестування класифікуються як контрзаходи, тобто дії, спрямовані на зміну природного перебігу психофізіологічних реакцій або ускладнення їх аналізу [5, с. 189-191]. Водночас такі дії не забезпечують гарантованого досягнення бажаного результату. Навпаки, вони можуть бути ідентифіковані фахівцем через порушення логіки відповідей, нетиповість реакцій або невідповідність між різними фізіологічними показниками. У зв’язку з цим твердження про існування простих і надійних способів «обману» поліграфа слід розглядати як міф, що не має достатнього емпіричного підтвердження.

Об’єктивна реальність полягає у тому, що поліграф виступає допоміжним інструментом у системі доказування, а не самостійним джерелом встановлення істини. У правових дослідженнях наголошується на необхідності комплексного підходу до оцінки його результатів, які мають співвідноситися з іншими доказами, матеріалами кримінального провадження, поведінковими характеристиками особи та результатами психологічного аналізу [6, с. 686-691]. Важливо також враховувати, що поліграфне дослідження не може замінити традиційні процесуальні інструменти, такі як слідчі дії чи судова експертиза. Вітчизняні науковці додатково акцентують увагу на тому, що використання поліграфа залишається дискусійним питанням, що зумовлено відсутністю чітко визначеного процесуального статусу його результатів і потребою вдосконалення нормативно-правового регулювання [7, с. 191-194].

Таким чином, маніпуляції та контрзаходи щодо поліграфа доцільно розглядати не як ефективний спосіб гарантованого введення в оману, а як чинник, що потенційно знижує надійність отриманих результатів і ускладнює їх інтерпретацію. На нашу думку, ключова проблема полягає не лише у наявності таких спроб, а й у формуванні крайніх уявлень про поліграф – як про абсолютно точний або повністю неефективний інструмент. Насправді його функціонування має проміжний характер: він може бути корисним у межах психологічного та криміналістичного аналізу, але лише за умов дотримання науково обґрунтованих методик, добровільності участі особи, високого рівня професійної підготовки спеціаліста та критичного підходу до інтерпретації результатів.

Список використаних джерел

Мінка Т. П. Використання поліграфа у світі: ґенеза становлення та тенденції розвитку. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 1 (83). С. 141-144.

Завгородній Є., Сеничак О. Етичні та правові межі застосування поліграфа під час допитів: гарантії прав людини. *Інформаційне забезпечення протидії організованій злочинності в умовах збройного конфлікту: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 16 жовтня 2025 р.)*. Кропивницький, 2025. С. 411-415.

Kotsoglou K. N., Biedermann A. Polygraph-based deception detection and Machine Learning: combining the worst of both worlds? *Forensic Science International: Synergy*. 2024. DOI: https://doi.org/10.1016/j.fsisyn.2024.100479.

Уразовська О. С. Психологічна маніпуляція. *Матеріали науково-практичної конференції*. 2023. С. 105-109.

Kotsoglou K. N., Oswald M. Not «Very English»: on the use of the polygraph by the penal system in England and Wales. *The Journal of Criminal Law*. 2021. Vol. 85, № 3. P. 189-208.

Курман О. В., Балибіна А. Р. Використання поліграфа при розслідуванні кримінальних правопорушень: проблеми тактики та правового регулювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 686-691. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.114.

Маріна Ю. Деякі особливості застосування поліграфа у кримінальному провадженні в Україні та світі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 191-194. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-4-191-194

Ключові слова: поліграф, детектор брехні, маніпуляція, контрзаходи, кримінальне провадження, права людини, психологічний вплив, доказування.

Keywords: polygraph, lie detector, manipulation, countermeasures, criminal proceedings, human rights, psychological influence, evidence.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Мамотенко Анастасія Русланівна

здобувачка 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Кримінальний процес є однією з ключових форм реалізації правосуддя, що забезпечує захист прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави. Важливою складовою кримінального провадження є доказування, яке полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення

об’єктивної істини у справі [1; 3]. Саме від повноти та належності доказової бази залежить законність і обґрунтованість судового рішення.

Особливе місце у системі доказування займають цивільні докази, які використовуються у кримінальному процесі для підтвердження обставин, пов’язаних із завданням шкоди, її розміром, характером та наслідками [2]. Вони мають важливе значення у справах, де кримінальне правопорушення спричиняє майнові або немайнові збитки, що потребують відшкодування.

До цивільних доказів у кримінальному процесі належать різноманітні документи та матеріали, зокрема договори, акти приймання-передачі, фінансові документи, чеки, квитанції, висновки експертів, а також інші документи, що підтверджують право власності чи факт заподіяння шкоди [1; 3]. Такі докази дозволяють встановити реальний обсяг завданих збитків і є підставою для вирішення цивільного позову в межах кримінального провадження.

Важливою особливістю використання цивільних доказів є їх тісний зв’язок із цивільним позовом, який може бути заявлений у кримінальному процесі. Це дозволяє потерпілому ефективно захистити свої права та отримати відшкодування шкоди без звернення до окремого цивільного судочинства [2]. Такий підхід сприяє процесуальній економії та забезпечує комплексний розгляд справи.

Разом із тим, використання цивільних доказів у кримінальному процесі супроводжується певними проблемами. До них належать складність визначення їх належності та допустимості, різниця у процесуальних підходах цивільного і кримінального судочинства, а також можливість маніпулювання доказами з боку учасників процесу [1; 3]. Крім того, недостатня чіткість законодавчого регулювання окремих аспектів використання таких доказів може призводити до неоднозначного їх тлумачення судами.

Особливого значення набуває дотримання принципів допустимості, належності, достовірності та достатності доказів. Суд зобов’язаний оцінювати кожен доказ у сукупності з іншими матеріалами справи, враховуючи його походження, спосіб отримання та значення для встановлення істини [1; 3]. Недотримання цих принципів може призвести до ухвалення незаконного або необґрунтованого рішення.

Крім того, важливим аспектом є використання спеціальних знань при дослідженні цивільних доказів, зокрема шляхом призначення судових експертиз. Експертні висновки дозволяють більш точно визначити розмір шкоди, встановити технічні або фінансові обставини справи, що мають значення для її вирішення [1].

У сучасних умовах розвитку інформаційних технологій значення цивільних доказів зростає, оскільки дедалі частіше використовуються електронні документи, цифрові фінансові дані, електронні договори та інші цифрові активи. Це потребує удосконалення правового регулювання та

впровадження нових підходів до оцінки таких доказів у кримінальному процесі [2].

З метою підвищення ефективності використання цивільних доказів доцільним є вдосконалення законодавчої бази, уніфікація підходів до їх оцінки, підвищення рівня професійної підготовки суддів, прокурорів та адвокатів, а також розвиток судової практики. Важливим є також забезпечення процесуальних гарантій прав учасників провадження.

Отже, цивільні докази відіграють важливу роль у кримінальному процесі, оскільки сприяють встановленню істини у справі, забезпечують захист прав потерпілих та дозволяють вирішити питання відшкодування шкоди в межах одного провадження. Їх ефективне використання є необхідною умовою здійснення справедливого, неупередженого та законного правосуддя.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
3. Грошевий Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туман та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013.824 с. Шепітько В. Ю. Теорія доказів у кримінальному процесі : монографія. Харків : Право, 2019. 256 с.

Ключові слова: криміналістика; доказування; технічні засоби; досудове розслідування; цифрові докази; цифрова криміналістика.

Keywords: forensics; evidence; technical means; pre-trial investigation; digital evidence; digital forensics.

Науковий керівник: *к.ю.н., доцент Колодіна А.С.*

Мандражи Владислав Олександрович
здобувач 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ СЛІДІВ У СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У сучасних умовах криміналістичне дослідження цифрових слідів закономірно перетворюється на один із найбільш динамічних і методологічно складних напрямів криміналістики. Це зумовлено тим, що значна частина кримінально значущих дій нині залишає не лише традиційні матеріально-фіксовані відображення, а й цифрові сліди у пам’яті пристроїв, файлових системах, мережевих журналах, хмарних сервісах, логах доступу,

метаданих, історії синхронізації та інших інформаційних середовищах. У сучасній українській доктрині обґрунтовується, що цифрова криміналістика є важливим напрямом криміналістичного забезпечення протидії злочинності, а її предмет пов'язується з виявленням, фіксацією, вилученням, збереженням, дослідженням, оцінкою та використанням електронних доказів і цифрових слідів. Саме тому дослідження цифрових слідів слід розглядати не як вузькотехнічну процедуру, а як повноцінний інформаційно-пізнавальний процес у структурі доказування.

Теоретична актуальність цієї теми пов'язана з переосмисленням самої природи криміналістичного сліду. Якщо у класичному розумінні слід сприймався передусім як матеріальна зміна обстановки, то в цифровому середовищі слід набуває інформаційної форми. Є. Є. Демидова підкреслює, що цифрові сліди є специфічним видом даних, які виникають унаслідок використання інформаційних технологій під час учинення кримінальних правопорушень; вони відрізняються від традиційних слідів механізмом утворення, способом існування, можливістю віддаленої зміни змісту та порядком виявлення і дослідження. При цьому суттєвим є розмежування між самим цифровим слідом і джерелом цифрового сліду, оскільки носій, пристрій, обліковий запис чи серверне середовище не тотожні тій інформації, що відображає дію, подію чи цифрову активність.

У науковій літературі також наголошується, що цифрові сліди не можна беззастережно ототожнювати з електронними доказами. Цифровий слід часто виступає у формі супутньої або метаінформації: відомостей про час створення файла, історію змін, авторизацію користувача, маршрут доступу, взаємодію з програмним забезпеченням, передачу даних чи технічні характеристики запису. Саме ця інформація дає змогу реконструювати механізм дії, послідовність подій і зв'язок між особою, пристроєм та цифровим середовищем. В українських публікаціях підкреслюється, що розуміння сутності цифрових слідів має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення, оскільки дозволяє точніше пізнати подію кримінального правопорушення, встановити винуватців і забезпечити належне доказування.

Предметний аналіз теми дає підстави виділити кілька основних груп носіїв цифрової слідової інформації. До них належать метадані документів і файлів, журнали подій операційних систем, дані про входи та виходи з облікових записів, історія синхронізації між пристроями і хмарними сервісами, вміст носіїв інформації, серверні записи, часові мітки, IP-ідентифікатори, кеш, тимчасові файли, відомості про маршрутизацію, історію використання застосунків, геолокаційні параметри та інші цифрові артефакти. У працях українських науковців вказується, що цифрові сліди можуть відображати як дії користувача, так і автоматизовані процеси, що виконуються системою, а тому для їх інтерпретації недостатньо

формального прочитання окремого файла або документа. Потрібне реконструктивне дослідження усієї цифрової ситуації, у якій слід виник, змінювався, зберігався та був виявлений.

Ключова криміналістична проблема полягає в тому, що цифрові сліди є вкрай чутливими до змін. Вони легко копіюються, модифікуються, знищуються, переміщуються між сервісами й носіями, можуть існувати у множинних копіях та одночасно перебувати у кількох юрисдикціях. Саме тому в сучасному кримінальному провадженні вирішального значення набувають питання автентичності, цілісності та ланцюга збереження цифрової інформації. У фахових українських дослідженнях прямо підкреслюється, що властивість цифрових слідів до маніпулювання обумовлює особливості їх виявлення і дослідження, оскільки без гарантування цілісності та автентичності вони втрачають придатність для подальшого використання як доказу. Так само наголошується на важливості методики виявлення, збирання, дослідження й використання цифрових слідів у кримінальному провадженні.

Найбільші труднощі в цій сфері виникають у зв’язку з кількома обставинами. По-перше, це формальне використання електронних даних без належного технічного опису походження, способу одержання та умов збереження. По-друге, розрив ланцюга збереження, коли неможливо встановити, хто, коли і в який спосіб створював копію, здійснював доступ або передавав цифровий об’єкт. По-третє, множинність копій і транскордонний характер сервісів, що ускладнює ідентифікацію первинного джерела. По-четверте, змішування первинних цифрових слідів із похідними матеріалами на кшталт скриншотів, роздруківок чи аналітичних звітів, які мають різну доказову природу. Усе це впливає не лише на технічну якість дослідження, а й на допустимість, достовірність і достатність доказів у кримінальному провадженні.

Науково обґрунтоване криміналістичне дослідження цифрових слідів передбачає системність. Воно не може обмежуватися виявленням одного “яскравого” цифрового артефакту, наприклад повідомлення чи файла. Навпаки, криміналістично значущою є сукупність співвіднесених ознак: метадані, технічний контекст, послідовність операцій, часова логіка події, зв’язок цифрового об’єкта з конкретним користувачем, пристроєм і середовищем. У такому підході цифрова хронологія повинна співставлятися з іншими доказами: матеріальними слідами, показаннями, даними експертиз, записами камер спостереження, геолокаційною інформацією, платіжною активністю та іншими джерелами. Саме завдяки такому зіставленню цифровий слід набуває доказового змісту не сам по собі, а як елемент цілісної моделі події.

У практичному вимірі це означає, що криміналістична методика роботи з цифровими слідами має включати належну ідентифікацію джерела,

контроль цілісності, створення криміналістичних копій, опис технічних параметрів, фіксацію дій із цифровим об’єктом, відмежування первинних даних від похідних відображень і критичну оцінку меж інтерпретації. Українські автори акцентують увагу на тому, що цифрова криміналістика повинна охоплювати не лише технічні засоби, а й методику розслідування, особливості слідчих дій і міжнародного співробітництва. Це особливо важливо в умовах використання віддалених сервісів, хмарних платформ, месенджерів та інших систем, доступ до яких може виходити за межі національної юрисдикції.

Окремого значення набуває й проблема понятійної уніфікації. Українська доктрина поки не виробила повної єдності щодо термінів “цифрові сліди”, “електронні сліди”, “віртуальні сліди”, “цифрові артефакти”, що ускладнює як наукове осмислення, так і практичне застосування відповідних підходів. Однак саме термін “цифрові сліди” нині дедалі частіше розглядається як найбільш адаптований до швидкого розвитку інформаційних технологій, оскільки він відображає не лише носій, а й характер відображення діяльності у цифровому середовищі. Для сучасного кримінального провадження це має принципове значення, бо правильне термінологічне розмежування дає змогу чіткіше визначати об’єкт дослідження, обсяг спеціальних знань і межі висновків.

Отже, криміналістичне дослідження цифрових слідів у сучасному кримінальному провадженні слід розглядати як один із ключових напрямів розвитку криміналістики, у якому поєднуються технічна точність, доказова надійність і процесуальна передбачуваність. Його сутність полягає у встановленні закономірностей виникнення, виявлення, фіксації, збереження, дослідження та використання цифрових слідів як специфічних відображень кримінально значущої діяльності. Подальший розвиток цієї сфери має ґрунтуватися на стандартизації процедур, чіткому розмежуванні цифрових слідів і електронних доказів, посиленні вимог до контролю цілісності, вдосконаленні взаємодії з провайдерами та сервісами, а також на підготовці фахівців, здатних перекладати технічну інформацію мовою процесуального доказування. Лише за таких умов цифрові сліди будуть не просто джерелом відомостей, а повноцінним елементом науково обґрунтованої доказової системи.

Список використаних джерел

Шевчук В. М., Латиш К. В. Криміналістичне дослідження цифрових слідів // *Криміналістика* : підручник / за ред. В. М. Шевчука. Харків : Право, 2024. С. 388–410.

Колеснікова І. А. Цифрові сліди: поняття та їх значення при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 472–475.

Демидова Є. Є. Цифрові сліди кримінального правопорушення: поняття та особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 85, ч. 4. С. 54–58.

Неділько Я. В. Завдання та система цифрової криміналістики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 458–460.

Бучацький М. О. Цифрова інформація у системі кримінально-процесуального доказування. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 404–409.

Ключові слова: цифрові сліди, кримінальне провадження, метадані, електронні докази, фіксація, автентичність, аналіз, ланцюг зберігання.

Keywords: digital traces, criminal proceedings, metadata, electronic evidence, fixation, authenticity, analysis, chain of custody.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Марковська Анна Сергіївна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Злочини у сфері службової діяльності належать до числа найбільш складних для виявлення і доказування кримінальних правопорушень, оскільки вони посягають не лише на майнові інтереси, а й на належне функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій. Їх суспільна небезпека полягає у спотворенні механізму публічного управління, незаконному використанні владних або організаційно-розпорядчих повноважень, заподіянні майнової шкоди та підриві довіри до інститутів держави. Кримінальний кодекс України відносить до цієї групи, зокрема, зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади чи службових повноважень, службове підроблення, службову недбалість, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди та інші діяння, передбачені розділом XVII Особливої частини КК України [1, ст. 364–370]. Водночас Закон України «Про запобігання корупції» формує загальні правові засади запобігання корупційним проявам у публічній сфері, що також безпосередньо впливає на характер виявлення і документування окремих службових правопорушень [3, ст. 1, 3].

Актуальність криміналістичного дослідження цієї категорії правопорушень зумовлена тим, що вони, як правило, вчиняються в умовах прихованості, маскуються під формально законні управлінські рішення та супроводжуються значним масивом документів і цифрових даних. На відміну від злочинів із виразною матеріальною слідовою картиною, тут

протиправний механізм часто розгортається в документах, службовому листуванні, фінансовій звітності, внутрішніх наказах, договорах, реєстрових відомостях і електронних записах. Саме тому розслідування злочинів у сфері службової діяльності вимагає не тільки процесуальної активності, а й чітко сформованої криміналістичної методики, здатної поєднати роботу з документами, службовими повноваженнями, спеціальними знаннями та цифровими слідами [4, с. 74–76].

У криміналістичному розумінні одним із центральних елементів методики є криміналістична характеристика злочинів цієї категорії. Балонь обґрунтовує, що комплексна методика їх розслідування має враховувати криміналістичну характеристику відповідних правопорушень, особливості виявлення, документування та фіксації фактів службової протиправної діяльності, обставини, що підлягають доказуванню, типові слідчі ситуації, організацію та тактику окремих слідчих дій, а також залучення спеціалістів і призначення експертиз [4, с. 74–75]. Саме тому криміналістичні особливості цієї категорії справ не можуть зводитися лише до юридичної кваліфікації чи аналізу службового статусу особи. Їх потрібно розглядати як систему взаємопов’язаних даних про спосіб учинення, коло причетних осіб, предмет посягання, обстановку, слідову картину й характер доказової інформації.

Особливе значення має службовий статус правопорушника. Саме він нерідко є не зовнішньою обставиною, а внутрішньою умовою вчинення злочину, оскільки доступ до управлінських рішень, матеріальних ресурсів, документів, електронних систем і процедур контролю створює можливість для зловживання повноваженнями. У таких провадженнях необхідно встановлювати не лише факт вчинення певної дії, а й обсяг службових повноважень особи, межі її компетенції, наявність обов’язку діяти певним чином та причинний зв’язок між використанням службового статусу і наслідками. Саме тому під час розслідування першочергового значення набувають посадові інструкції, накази про призначення, розподіл функціональних обов’язків, внутрішні регламенти та інші документи, що визначають статус особи й обсяг її повноважень [5, с. 343–344].

Однією з головних криміналістичних особливостей цієї категорії правопорушень є документальний характер слідової картини. Пчеліна наголошує, що основними слідами злочинів у сфері службової діяльності є документи – як роздруковані, так і електронні, а також засоби, за допомогою яких вони виготовлялися чи змінювалися, обстановка службового кабінету, транспортні засоби, кошти, інше майно та віртуальні сліди [5, с. 343]. Саме в документах часто концентруються відомості про незаконні управлінські рішення, підроблені реквізити, штучно створені підстави для фінансових операцій, приховані зміни в обліку чи інші форми службової протиправності. При цьому документи нерідко виступають одночасно і об’єктом злочинного

впливу, і знаряддям його вчинення, і носієм доказової інформації [5, с. 343–344].

У практичному вимірі це означає, що розслідування злочинів у сфері службової діяльності потребує ретельного аналізу різних груп документів. Пчеліна пропонує розглядати як криміналістично значущі, зокрема, засновницьку документацію, кадрові документи, планово-звітну та бухгалтерську документацію, договори й супровідні документи, документи, що посвідчують особу, платіжні документи, регламентуючі акти, листування та чорнові записи [5, с. 344–345]. Саме така класифікація дозволяє слідчому не обмежуватися пошуком одного «головного документа», а працювати з цілою системою документальних відображень, що в сукупності відтворюють механізм учинення правопорушення.

Важливим джерелом доказової інформації виступають і цифрові дані. Сучасна службова діяльність майже завжди супроводжується електронним документообігом, листуванням електронною поштою, використанням корпоративних облікових записів, електронних реєстрів, систем внутрішнього погодження та цифрових платформ звітності. Тому криміналістичні особливості розслідування тут охоплюють не лише паперові документи, а й електронні листи, метадані файлів, історію змін документів, журнали входу до систем, записи з електронних реєстрів та цифрові сліди взаємодії між учасниками події. Саме в цих середовищах може міститися інформація про реальний час створення документа, послідовність його редагування, коло осіб, які мали до нього доступ, та фактичну процедуру ухвалення рішення [2, ст. 84, 93, 99].

У багатьох випадках доведення вини у таких провадженнях неможливе без використання спеціальних знань. КПК України передбачає можливість залучення спеціаліста та призначення судових експертиз для з’ясування обставин, що потребують спеціальних знань [2, ст. 71, 242]. У справах цієї категорії особливу роль відіграють технічні експертизи документів, почеркознавчі, економічні та комп’ютерно-технічні експертизи. Їх завданням може бути встановлення підроблення реквізитів, виконавця підпису, реального змісту господарських операцій, способу зміни електронного документа, часу внесення коректив або взаємозв’язку між цифровими носіями й конкретною службовою особою. Саме залучення спеціальних знань дозволяє перевести складні документальні й цифрові масиви в площину доказового знання [4, с. 75–76].

Ще однією важливою криміналістичною особливістю є необхідність зіставлення даних із різних джерел. У справах про службові правопорушення окремий документ або окремий файл рідко мають самодостатнє значення. Доказова сила виникає тоді, коли наказ співвідноситься з посадовою інструкцією, платіжний документ – з договором, листування – з часовими параметрами дії, реєстровий запис – із фактичним

рухом активу, а висновок експерта – з іншими об’єктивними даними. Саме системне зіставлення дає змогу викрити суперечності між формально законною службовою процедурою та фактичним протиправним результатом [5, с. 343–345; 4, с. 75–76].

Отже, криміналістичні особливості розслідування злочинів у сфері службової діяльності визначаються службовим статусом правопорушника, складною документальною та цифровою слідовою картиною, необхідністю дослідження управлінських рішень і широким використанням спеціальних знань. Ефективне розслідування таких правопорушень можливе лише за умови поєднання процесуальних можливостей із сучасними криміналістичними засобами і методами, орієнтованими на аналіз документів, електронних даних, службових повноважень та зв’язків між різнорідними джерелами доказової інформації [2, ст. 84, 93, 242; 4, с. 74–76; 5, с. 343–345]. Саме такий підхід забезпечує встановлення об’єктивної істини та належне доказування у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Балонь А. Криміналістичні особливості формування методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності. *Наука і правоохорона*. 2025. Вип. 3 (69). С. 74–80.

Пчеліна О. В. Типові сліди злочинів у сфері службової діяльності. *Форум права*. 2017. № 5. С. 342–348.

Ключові слова: службова діяльність, службові злочини, документи, спеціальні знання, доказування.

Keywords: official activity, official crimes, documents, special knowledge, proof.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чіпко Н.В.

Марцева Анастасія Сергіївна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОМИЛКИ ПОЛІГРАФОЛОГА ТА ЇХ ВПЛИВ НА РЕЗУЛЬТАТ

У сучасних умовах застосування поліграфа визначальне значення має не лише технічна справність обладнання, але й рівень професійної підготовки поліграфолога, оскільки саме людський фактор нерідко стає

ключовим чинником, що впливає на достовірність отриманих результатів. Незважаючи на досить широке використання поліграфологічних досліджень у кримінальному провадженні, сфері кадрового відбору та під час проведення службових перевірок, проблема професійних помилок поліграфолога не втрачає своєї актуальності. Сучасна криміналістика та судова практика перебувають у постійному пошуку ефективних інструментів отримання достовірної інформації, зокрема у процесі розслідування кримінальних правопорушень та судового розгляду справ. Одним із таких інструментів виступає поліграф – технічний засіб, що фіксує психофізіологічні реакції особи на поставлені запитання [3, с. 2]. Водночас сфера його застосування є доволі широкою та охоплює, зокрема, перевірки у приватному житті, службові розслідування, проведення психологічних експертиз, використання результатів у судовому процесі, а також потенційне долучення таких матеріалів до дисциплінарних проваджень [2, с. 59].

Разом із тим допущення помилок у діяльності поліграфолога має безпосередній негативний вплив як на результати дослідження, так і на професійну репутацію самого фахівця. Ситуація ускладнюється тим, що в Україні відсутнє належне законодавче врегулювання поліграфологічної діяльності, а ставлення суспільства до результатів поліграфа залишається неоднозначним, що, у свою чергу, обумовлює підвищені вимоги до професійної компетентності поліграфолога [1, с. 5].

Суттєве значення мають організаційно-процедурні помилки, які виникають на етапі підготовки та проведення дослідження. Йдеться, зокрема, про проведення тестування без належної поінформованої згоди особи, без попереднього роз’яснення умов та порядку процедури, без погодження змісту запитань, а також за відсутності повної відеофіксації. Наголошується, що саме добровільність участі, попереднє обговорення запитань, належне процесуальне оформлення та безперервна фіксація процедури є ключовими умовами допустимості результатів поліграфологічного дослідження. Їх недотримання не лише знижує доказову цінність отриманої інформації, але й ставить під сумнів законність проведення дослідження загалом [4, с. 329-330].

Окрему групу становлять тактико-методичні помилки, пов’язані з неправильною побудовою тестів та формулюванням запитань. Поліграфолог може припускатися неточностей, використовуючи навідні, багатозначні або психологічно некоректні стимули, не враховуючи індивідуальні особливості особи, її психоемоційний стан, рівень розвитку, мовні характеристики чи асоціативні зв’язки. Водночас, фізіологічні реакції можуть бути викликані не лише фактом причетності до події, а й попереднім досвідом, підвищеним інтересом або випадковими асоціаціями. Саме тому неправильно сформульовані запитання або невдала структура тесту можуть призвести до помилкової інтерпретації результатів. У зв’язку з цим

адаптація тестових методик до конкретної особи розглядається як одна з основних умов мінімізації помилок у діяльності поліграфолога [5, с. 262; 6, с. 20-21].

Не менш значущими є аналітико-інтерпретаційні помилки, що виникають на етапі оцінювання результатів. Вони пов'язані з ототожненням фізіологічних реакцій із неправдивістю, без належного врахування таких чинників, як страх, хвилювання, стрес, сором або фізична втома. Подібний підхід є спрощеним і методично некоректним, оскільки поліграф фіксує лише реакції організму, а не сам факт брехні, що вимагає від фахівця високого рівня аналітичної підготовки.

Важливим аспектом є також ігнорування поліграфологом стану особи, яка проходить дослідження. Як свідчать дані, на результати поліграфа можуть істотно впливати хронічні захворювання, фізіологічні особливості, психоемоційне виснаження, алкогольне чи наркотичне сп'яніння, а також недосипання. При цьому встановлено, що депривація сну здатна знижувати точність результатів до критичного рівня, за якого вони втрачають практичну значущість [4, с. 329-330; 7, с. 33,39].

Окрему категорію становлять етико-комунікативні помилки, що проявляються у формі психологічного тиску, навіювання, демонстрації упередженості або порушення принципу нейтральності. Особливо негативним є поєднання в одній особі ініціатора перевірки та її виконавця, що може призвести до упередженості під час формування запитань та інтерпретації результатів. У зв'язку з цим професійна незалежність, неупередженість і дотримання етичних стандартів є базовими умовами забезпечення достовірності поліграфологічного дослідження [5, с.261].

Ми з'ясували, що вплив зазначених помилок на кінцевий результат має комплексний характер. Зокрема, вони можуть спричинити хибнопозитивні висновки, коли особа безпідставно визнається такою, що приховує інформацію, або хибнонегативні – коли наявність значущої інформації не фіксується належним чином. Крім того, можливим є отримання невизначених або суперечливих результатів, що фактично унеможливлює їх використання навіть як допоміжного орієнтиру.

Практика підтверджує, що наявність таких помилок безпосередньо впливає на оцінку результатів поліграфа судом. Зокрема, у матеріалах, узагальнених Вищою школою адвокатури НААУ, зазначається, що суди не визнають висновок поліграфолога самостійним доказом у разі відсутності належної кваліфікації спеціаліста або невідповідності процедури встановленим вимогам. Крім того, поліграф розглядається переважно як допоміжний інструмент у межах судово-психологічної експертизи, а не як самостійне джерело доказів. Важливе значення також має добровільна згода особи, відсутність якої визнається судами істотним порушенням її прав.

Отже, помилки поліграфолога мають складний і багаторівневий характер та можуть виникати на всіх етапах проведення дослідження – від підготовки до інтерпретації результатів. Їх наслідком є не лише викривлення отриманої інформації, але й істотне зниження доказового значення результатів, аж до повної відмови суду враховувати їх у процесі доказування. У зв'язку з цим доцільним є впровадження чітких професійних стандартів діяльності поліграфологів, удосконалення нормативного регулювання, запровадження обов'язкової сертифікації фахівців, а також підвищення вимог до дотримання етичних принципів і процедурних гарантій. Окрім того, важливим є індивідуалізований підхід до кожного дослідження, ретельна оцінка стану особи перед тестуванням та обов'язкове використання поліграфа виключно як допоміжного, а не визначального інструменту у процесі доказування.

Список використаних джерел

Мотлях О. І., Куценко Д. В. Професійна компетентність поліграфолога : метод. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 71 с.

Гуцалюк М. В., Гавловський В. Д., Хахановський В. Г. та ін. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. реком. 2-ге вид., доповн. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.

Сенченко Н. М., Федоренко Д. В. Поліграф та його доказове значення. *Академічні візії*. 2025. С. 1-6.

Гачкевич А. О., Войцехівський С. В. Передумови та виклики використання поліграфа для цілей кримінального судочинства: інформація як доказ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2025. Т. 3, № 89. С. 325-334.

Грачук В. С., Чупринський Б. О. Особливості застосування поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності: правові та етичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. Т. 4, № 91. С. 260-266.

Amsel T. T., Ginton A. Evidence Based Practice Integration into Polygraph Practice: Call for a Shift in Polygraph Research. *European Polygraph*. 2021. Vol. 15, No. 1 (53). P. 20-21.

Mickoś M., Leśniak M. On the Influence of Sleep Deprivation on the Results of Polygraph Testing. *European Polygraph*. 2021. Vol. 15, No. 2 (54). P. 31-39.

Ключові слова: поліграф, поліграфолог, помилки поліграфолога, психофізіологічні реакції, достовірність результатів, поліграфологічне дослідження.

Keywords: polygraph, polygraph examiner, polygraph errors, psychophysiological reactions, reliability of results, polygraph testing.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Марченко Анна Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ У ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Протидія корупції залишається одним із пріоритетних завдань правової системи України, особливо в умовах поглибленої євроінтеграції та воєнного стану. Ефективне доказування у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення нерозривно пов'язане з якісним криміналістичним забезпеченням – системою методів, засобів і прийомів, що застосовуються на всіх стадіях кримінального судочинства. Нормативну основу цієї діяльності становлять Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII, а також підзаконні акти НАБУ, ДБР та інших спеціалізованих органів [1].

У науковій літературі криміналістичне забезпечення розглядається як система заходів техніко-криміналістичного, тактико-криміналістичного та методико-криміналістичного характеру. У науково-практичному посібнику «Розслідування злочинів корупційної спрямованості» В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель та В. О. Коновалова визначають його як сукупність засобів, спрямованих на ефективне збирання, перевірку та оцінку доказів у провадженнях щодо злочинів корупційної спрямованості [2, с. 3–25]. Корупційні правопорушення вирізняються специфічною слідовою картиною – переважанням документальних, фінансових і цифрових слідів над традиційними матеріально-фіксованими, що визначає особливості методик їх розслідування.

Доказування у таких провадженнях охоплює встановлення факту незаконного отримання неправомірної вигоди, зловживання службовим становищем чи іншого корупційного діяння, передбаченого ст. 368, 369, 364, 191 КК України. Предмет доказування (ст. 91 КПК України) включає: діяння та його правову кваліфікацію, форму вини, розмір завданої шкоди та обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання. Особливу складність становить доведення суб'єктивної сторони – умислу та мотиву корисливості, – що вимагає залучення комплексу криміналістичних прийомів.

Техніко-криміналістичне забезпечення у провадженнях про корупцію передбачає передусім роботу з документами та електронними носіями інформації. У монографії В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля та Г. К. Авдєєвої «Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції» (2017) розкривається роль інноваційних

техніко-криміналістичних засобів у розслідуванні злочинів, зокрема корупційних [3, с. 11–30]. М. Г. Щербаковський наголошує на ключовій ролі судових експертиз, серед яких у корупційних провадженнях найчастіше застосовуються: техніко-криміналістичне дослідження документів (на предмет підроблення підписів, відбитків печаток), судово-бухгалтерська та економічна експертизи, комп'ютерно-технічна експертиза електронного листування, а також почеркознавча та портретна експертизи [4, с. 98–110]. Крім того, широко використовуються відеозаписи з камер спостереження, роздруківки телефонних з'єднань та дані геолокації, що отримуються в порядку тимчасового доступу до речей та документів або негласних слідчих (розшукових) дій.

Тактичне забезпечення доказування включає планування та проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням специфіки корупційних правопорушень. Особливого значення набуває контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України) – тактичний прийом, що дає змогу отримати докази «з першоджерела». К.М. Бруссо та О. С. Тарасенко досліджують криміналістичну характеристику та методику розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері будівництва, виокремлюючи типові тактичні прийоми допиту підозрюваних і свідків у корупційних провадженнях [5, с. 115–130]. Допит потерпілих та свідків потребує ретельної тактичної підготовки з урахуванням рефлексивного характеру корупційних відносин та можливої протидії з боку учасників.

Окремої уваги заслуговує питання застосування негласних слідчих (розшукових) дій (НС(Р)Д), що регламентуються главою 21 КПК України. У провадженнях, що здійснюються НАБУ, ДБР та іншими уповноваженими органами, НС(Р)Д є основним засобом фіксації факту передачі неправомірної вигоди. Результати НС(Р)Д – аудіо- та відеозаписи, фотографії, документи – набувають статусу доказів лише за умови їх належного процесуального оформлення відповідно до вимог статей 252–255 КПК України. А. В. Шевчишен аналізує практику проведення НС(Р)Д та звертає увагу на проблему допустимості здобутих у такий спосіб доказів у судовому розгляді [5, с. 201–210].

Актуальною проблемою залишається використання цифрових технологій та штучного інтелекту в розслідуванні корупційних справ. Аналіз великих масивів фінансових транзакцій, встановлення пов'язаних осіб через відкриті реєстри (ЄДРПОУ, НАЗК, Opendatabot) та застосування спеціалізованого програмного забезпечення для відстеження активів стає невід'ємною складовою сучасної методики криміналістичного забезпечення. Водночас залишаються невирішеними питання допустимості окремих видів цифрових доказів та їх верифікації в судовому засіданні.

Таким чином, криміналістичне забезпечення доказування у провадженнях про корупційні правопорушення є багаторівневою системою,

що охоплює техніко-криміналістичний, тактичний та методичний компоненти. Його ефективність визначається злагодженістю взаємодії між НАБУ, ДБР, прокуратурою та судом, рівнем технічного оснащення правоохоронних органів, а також якістю нормативного регулювання у сфері використання цифрових доказів. Перспективними напрямами подальших досліджень є розроблення окремої криміналістичної методики розслідування корупційних правопорушень в умовах воєнного стану та вдосконалення механізмів міжнародного співробітництва у сфері збирання доказів [2, с. 487–496].

Список використаних джерел

1. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18

2. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін. Розслідування злочинів корупційної спрямованості : наук.-практ. посібник / за ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків : Право, 2013. 496 с.

3. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. та ін. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія / за заг. ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків : Апостіль, 2017. 260 с.

4. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

5. Бруссо К. М., Тарасенко О. С. Корупційні кримінальні правопорушення у сфері житлового будівництва: криміналістична характеристика та розслідування : монографія. Одеса : Гельветика, 2022. 247 с.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення, доказування, корупційні правопорушення, кримінальне провадження, негласні слідчі дії, судова експертиза, цифрові докази, НАБУ, ДБР.

Keywords: forensic support, proving, corruption offences, criminal proceedings, covert investigative actions, forensic examination, digital evidence, NABU, SBI.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Матвійчук Надія Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІГРАФОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК ДОПОМІЖНИЙ ЗАСІБ ПЕРЕВІРКИ ПОКАЗАНЬ ПІДОЗРЮВАНОГО

Актуальність дослідження зумовлена об’єктивною потребою удосконалення криміналістичних засобів перевірки показань підозрюваного в умовах зростання латентності злочинності, ускладнення механізмів вчинення кримінальних правопорушень та активної протидії досудовому розслідуванню.

У сучасній криміналістичній практиці показання підозрюваного нерідко характеризуються фрагментарністю, внутрішньою суперечливістю або навмисною деформацією фактичних обставин, що зумовлює необхідність застосування додаткових інструментів їх перевірки [1].

Поліграфологічні дослідження виступають як міждисциплінарний інструмент, що поєднує досягнення психофізіології, експериментальної психології, нейронаук та криміналістичної тактики. Методологічною основою поліграфа є положення про існування стійкого зв’язку між психоемоційними процесами людини та її вегетативними фізіологічними реакціями, які мають мимовільний характер і складно піддаються свідомому контролю [2].

Сутність поліграфологічного дослідження полягає у реєстрації, аналізі та інтерпретації змін таких показників, як частота серцевих скорочень, артеріальний тиск, ритм дихання, електрошкірна активність, а також інших параметрів, що відображають функціонування вегетативної нервової системи. Науково доведено, що значуща інформація, особливо пов’язана із протиправною діяльністю, викликає підвищений рівень психоемоційного напруження, який проявляється у специфічних фізіологічних реакціях [3].

Важливою характеристикою поліграфа є те, що він не здійснює прямої детекції неправдивості, а лише опосередковано фіксує реакції на стимульний матеріал, що має суб’єктивну значущість для досліджуваної особи. Об’єктом поліграфологічного дослідження виступає не факт брехні як юридичної категорії, а психофізіологічний стан особи у момент сприйняття та обробки інформації. У криміналістичній системі засобів перевірки показань поліграф займає місце допоміжного інструменту, що забезпечує отримання орієнтуючих даних для формування та перевірки слідчих версій. Основною функцією поліграфа є виявлення прихованої обізнаності підозрюваного щодо обставин кримінального правопорушення, навіть за умови її вербального заперечення. Поліграфологічне дослідження дозволяє встановити наявність або відсутність реакції на конкретні деталі події, які відомі лише обмеженому колу осіб, що має важливе криміналістичне значення. Застосування поліграфа у процесі перевірки показань підозрюваного сприяє виявленню внутрішніх суперечностей у його свідченнях, а також дозволяє уточнити ступінь достовірності окремих елементів повідомленої інформації. У практичному аспекті поліграф використовується для диференціації правдивих та неправдивих повідомлень, визначення ступеня причетності особи до події та встановлення рівня її поінформованості [4].

Основними методиками поліграфологічного тестування є метод контрольних запитань, тест знання винного та метод пікової напруги, кожен з яких має власну логіку побудови стимульного матеріалу та алгоритм інтерпретації результатів [].

Метод контрольних запитань базується на порівняльному аналізі реакцій на нейтральні, контрольні та релевантні питання, що дозволяє виявити диференційовану реактивність. Тест знання винного спрямований на виявлення латентної пам'яті шляхом фіксації реакцій на правильні та дистракторні варіанти відповідей щодо деталей злочину [6].

Поліграфологічне дослідження виконує важливу тактичну функцію, оскільки дозволяє оптимізувати процес розслідування шляхом визначення найбільш перспективних напрямів перевірки.

Результати поліграфа можуть бути використані для планування слідчих (розшукових) дій, коригування тактики допиту та уточнення змісту запитань. Особливе значення поліграф має у ситуаціях інформаційної невизначеності, коли існує декілька альтернативних слідчих версій, жодна з яких не має достатнього доказового підтвердження. У таких випадках поліграф виступає як своєрідний аналітичний фільтр, що дозволяє звузити коло перевірюваних версій та зосередити ресурси на найбільш імовірних напрямах. Процесуальний статус поліграфа в більшості правових систем є обмеженим, оскільки його результати не визнаються самостійним доказом, а розглядаються як допоміжна інформація [7]. Використання поліграфа у кримінальному провадженні можливе за умови дотримання принципу добровільності, що є ключовою гарантією дотримання прав людини [8].

Наукові дискусії щодо достовірності поліграфа пов'язані з проблемою інтерпретації результатів, впливу індивідуальних особливостей особи та можливістю виникнення хибнопозитивних і хибнонегативних реакцій. Достовірність результатів значною мірою залежить від рівня професійної підготовки поліграфолога, правильності побудови тестових запитань та дотримання методичних стандартів [6].

Обмеження застосування поліграфа включають наявність психічних розладів, стан сильного стресу, вплив психоактивних речовин, а також фізіологічні особливості організму. Етичні аспекти застосування поліграфа передбачають необхідність забезпечення добровільної згоди особи, недопущення психологічного примусу, а також гарантування конфіденційності отриманої інформації. Практичне значення поліграфологічних досліджень полягає у підвищенні ефективності кримінального провадження, скороченні часу розслідування та зниженні ризику прийняття помилкових рішень. Поліграф не може розглядатися як універсальний засіб встановлення істини, однак його використання у комплексі з іншими доказовими засобами суттєво підвищує якість перевірки показань [4].

Перспективи розвитку поліграфології пов’язані з удосконаленням технічних засобів реєстрації, стандартизацією методик, інтеграцією з нейротехнологіями та розширенням правового регулювання [9].

Таким чином, поліграфологічні дослідження виступають важливим елементом сучасної криміналістичної тактики, що забезпечує отримання додаткової інформації для об’єктивної оцінки показань підозрюваного.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Про судову експертизу: закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12

Бахін В. П., Когутич І. І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка, 2018. 528 с.

Кузьмічов В. С. Криміналістична тактика : навч. посіб. Київ : НАУ, 2019. 320 с.

Матвієнко П. О. Поліграф у кримінальному процесі України. Одеса : Фенікс, 2020. 212 с.

Варченко І. А. Психофізіологічні засади застосування поліграфа у кримінальному провадженні. Вісник Національної академії прокуратури України. 2021. № 3. С. 88–97.

Гончаренко В. Г. Процесуальний статус результатів поліграфічного дослідження. Право України. 2022. № 5. С. 44–52.

Малярова В. О. Добровільність як засада застосування поліграфа у досудовому розслідуванні. Вісник кримінального судочинства. 2023. № 2. С. 61–69.

Міністерство юстиції України. Мін’юст запустив перший сервіс на базі ШІ для замовників судових експертиз. 19 грудня 2025 р. URL: https://pravo.ua/min-iust-zapustyv-ai-servis-dlia-zamovlennia-sudovykh-ekspertyz/

American Polygraph Association. APA Meta-Analytic Survey of Criterion Accuracy of Validated Polygraph Techniques. 2022. URL: https://www.polygraph.org/apa-meta-analytic-survey

Нечипоренко С. В. Поліграфічне дослідження в системі засобів криміналістичної тактики : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021. 210 с.

Ключові слова: поліграф, перевірка показань, підозрюваний, криміналістична тактика, психофізіологічні реакції, достовірність інформації, метод контрольних запитань, тест знання винного, слідчі версії, доказова інформація.

Keywords: polygraph, statement verification, suspect, forensic tactics, psychophysiological reactions, information reliability, control question test, guilty knowledge test, investigative hypotheses, evidence information.

Науковий керівник: асистент Гриневич В.Ю.

Матковська Анна Андріївна
здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНАЛІЗ МІКРОЕКСПРЕСІЙ ОБЛИЧЧЯ В ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Обличчя людини в контексті сучасних психофізіологічних досліджень постає не просто як засіб комунікації, а як складне дзеркало несвідомих когнітивних процесів та емоційних станів. Одним із найцікавіших феноменів у цій сфері є мікроекспресії – надзвичайно короткі, мимовільні вирази обличчя, що виникають як результат свідомого придушення або несвідомого витіснення справжніх емоцій [7, с.1857]. У науковій літературі цей феномен часто трактують як «витік» прихованої інформації, що стає особливо помітним у ситуаціях з високими ставками, коли особа намагається навмисно приховати свої істинні наміри чи почуття під час допиту або професійного інтерв'ю. Вперше ці мікромоментарні вирази були зафіксовані Хаггардом та Ісааксом ще у 1966 році під час аналізу записів психотерапевтичних сеансів, де вони виступали індикаторами механізмів психологічного захисту пацієнта [6, с.1].

Для чіткого розуміння природи мікроекспресій критично важливою є їхня диференціація від звичайних макроекспресій. Основна відмінність полягає не лише в інтенсивності, а насамперед у часових параметрах: загальноприйнятим стандартом вважається тривалість мікрорухів до 500 мілісекунд, хоча деякі дослідники вказують на межу у 200 мілісекунд як поріг, що відокремлює рефлекторну реакцію від когнітивно контрольованої. Макроекспресії зазвичай тривають від 0,5 до 4 секунд, вони є симетричними і залучають ширший спектр м'язів, що робить їх легкими для візуального сприйняття іншими. Психофізіологічна природа мікроекспресій тісно пов'язана з двоїстою системою управління мімікою, де справжні емоції контролюються підкірковими структурами мозку і виникають миттєво, тоді як маскування здійснюється через пірамідну систему [6, с.1]. Це створює унікальні умови для детекції нещирості: первинний емоційний імпульс встигає відобразитися на обличчі до того, як свідомий контроль повністю опанує ситуацію [7, с.1857].

Об'єктивізація аналізу таких станів стала можливою завдяки Системі кодування лицьових рухів (FACS), розробленій Полом Екманом та Уоллесом Фрізеном, яка дозволяє розкласти будь-який вираз на окремі одиниці дії (Action Units, AU). Кожна AU відповідає скороченню конкретного м'яза або групи м'язів, що перетворює обличчя на матрицю даних, придатну для математичного аналізу [7, с.1857-1858]. Наприклад, опускання брів, або

підняття кутиків губ є універсальними маркерами, які виявляються ідентично незалежно від культурного досвіду чи етнічної приналежності обстежуваного. Використання 32 основних рухових одиниць дозволяє зафіксувати динамічні фази виразу: момент появи, досягнення піку та зникнення, що є критично важливим для верифікації, оскільки різні емоції можуть мати схожі візуальні патерни, але різні комбінації одиниць дії для негативних станів [4, с.5].

Проте класична система FACS має суттєві обмеження, адже професійна підготовка експерта-кодувальника займає понад 100 годин, а аналіз лише однієї хвилини відеозапису в реальних умовах може тривати до двох годин [7, с.1858]. Більше того, візуальна оцінка інтенсивності за шкалою від A до E значною мірою спирається на суб'єктивний досвід, що призводить до низької узгодженості даних між різними дослідниками. Часто спостерігаються конфлікти, коли одна й та сама одиниця дії у різних контекстах маркується то як ознака гніву, то як симптом високої когнітивної концентрації або страху [3, с.4]. Саме тому сучасна психофізіологія потребує переходу від візуального спостереження до інструментальної фіксації станів за допомогою поверхневої електроміографії (ЕМГ), яка розглядається як «золотий стандарт» об'єктивізації мімічної активності [5, с.1].

Електроміографія дозволяє реєструвати біоелектричні потенціали м'язів обличчя ще до того, як рух стає очевидним для стороннього спостерігача. Для об'єктивної оцінки інтенсивності в науковий обіг було введено показник відсотка від максимального довільного скорочення (MVC%), який дозволяє нівелювати індивідуальні відмінності між піддослідними. Експериментальні дані свідчать, що справжні мікроекспресії характеризуються надзвичайно низькою амплітудою, яка становить лише 7,01% – 9,21% MVC%, тоді як макроекспресії зазвичай досягають показника понад 23%. Такий розрив у цифрах дає залізобетонний аргумент: мікрорухи фізично неможливо повністю контролювати свідомо саме через їхню низьку енергетику, яку людський мозок не здатний вибірково придушувати в реальному часі. Додатковим параметром виступає інтегрована ЕМГ (електроміографія), яка поєднує часові та амплітудні характеристики, остаточно підтверджуючи фундаментальну різницю між щирими витоками та маскованими виразами [5, с.8].

Часові інтервали, зафіксовані за допомогою мілісекундної роздільної здатності ЕМГ-сигналу, дозволили уточнити вікно тривалості мікроекспресій до точного діапазону 307–327 мілісекунд. Це значно точніше за попередні гіпотетичні межі у 500 мілісекунд і дає фахівцю чіткий критерій для диференціації рефлекторного відгуку від когнітивно обробленої реакції. Надзвичайно важливим є виявлений зв'язок між інтенсивності сигналу та рівнем самоусвідомлення особи: експерименти показали, що піддослідні не помічають власної мімічної активності у 93% випадків появи мікроекспресій.

Це підтверджує психофізіологічну гіпотезу зворотного зв'язку, згідно з якою нервовий імпульс низької інтенсивності просто не досягає порогу свідомості, роблячи мікроекспресії найнадійнішим об'єктивним маркером прихованої інформації [5, с.4].

Інтеграція цих знань у процедуру психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа дозволяє перетворити детекцію нещирості на мультимодальний процес. Традиційна поліграфологія тривалий час фокусувалася виключно на вегетативних показниках (ЕДА, ЕКГ, дихання), проте сучасна наука вказує на необхідність залучення безконтактних каналів, де мімічні «витоки» займають чільне місце. Мікроекспресії є результатом миттєвого емоційного імпульсу, який виникає ще до того, як вегетативна реакція стабілізується або буде свідомо пригнічена особою, що підвищує валідність всього дослідження. Особливого значення це набуває під час передтестової бесіди та структурованих інтерв'ю за технікою Рейда або FAINT. На цьому етапі поліграфолог може вибудувати поведінковий профіль особи, фіксуючи моменти когнітивного навантаження через мікрорухи, оскільки спроби приховати правду неминуче призводять до емоційних проривів у формі фрагментарних одиниць дії обличчя [1, с.98-99].

Перспективи поєднання автоматизованих систем розпізнавання мікроекспресій (MER) із класичним поліграфом відкривають шлях до створення об'єктивної цифрової матриці щирості. Поєднання фізіологічних сигналів із даними про тривалість та інтенсивність мімічних скорочень дозволяє подолати так звану «пастку Брокау» – ігнорування індивідуальних особливостей людини при певному ступені її правдивості – та інші суб'єктивні викривлення в роботі експерта [2, с.29]. Важливо розуміти, що мікроекспресії, як і вегетативні реакції, підпорядковуються законам гомеостазу та феномену значущості: чим вищими є ставки в ситуації дослідження, тим більш вираженими стають ці психофізіологічні артефакти. Таким чином, аналіз міміки перестає бути лише допоміжним елементом спостереження, перетворюючись на повноцінний інструментальний канал, що забезпечує максимально глибокий та точний аналіз внутрішнього стану людини в умовах верифікації істини.

Список використаних джерел

Калька Н. М., Цивінська М. В., Зубач І. М. Детекція брехні у спілкуванні: соціально-психологічний аспект : навч.-метод. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 120 с.

Коллі-Шамне А. В., Ковальова Н. В. Психологічні ідентифікатори та мотивація брехні в дитячому та підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. Вип. 12. С. 23–35.

Davison A. K., Merghani W., Yap M. H. Objective Classes for Micro-Facial Expression Recognition. *Royal Society Open Science*. 2017. Vol. 4.

Khosla M. Understanding the Science of Facial Expressions: Implications for Health and Wellbeing. *Indian Psychological Abstracts and Reviews*. 2010. Vol. 16, no. 1&2. P. 2–39.

Li J., Lu S., Wang Y., Dong Z., Wang S. J., Fu X. Could Micro-Expressions be Quantified? Electromyography Gives Affirmative Evidence. *IEEE Transactions on Affective Computing*. 2023.

Oh Y. H., See J., Le Ngo A. C., Phan R. C. W., Baskaran V. M. A Survey of Automatic Facial Micro-Expression Analysis: Databases, Methods, and Challenges. *Frontiers in Psychology*. 2018. Vol. 9.

Xie H. X., Lo L., Shuai H. H., Cheng W. H. An Overview of Facial Micro-Expression Analysis: Data, Methodology and Challenge. *IEEE Transactions on Affective Computing*. 2022.

Ключові слова: мікроекспресії, психофізіологія, система кодування лицьових рухів (FACS), електроміографія (ЕМГ), детекція брехні, поліграф, одиниці дії (AU), невербальна комунікація.

Keywords: micro-expressions, psychophysiology, Facial Action Coding System (FACS), electromyography (EMG), lie detection, polygraph, Action Units (AU), non-verbal communication.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Матяж Христина Олексіївна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ТРИВОЖНОСТІ У ПРОФІЛАКТИЦІ АЛКОГОЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

В умовах соціальної невизначеності та хронічного стресу молодь дедалі частіше використовує алкоголь як дезадаптивний спосіб «самолікування» для швидкого зниження внутрішньої напруги. Оскільки такий інструмент не усуває тривожність, а лише формує патологічне коло її посилення в довгостроковій перспективі, традиційні суто інформаційні методи профілактики виявляються малоефективними. Це актуалізує нагальну потребу у новітніх психопрофілактичних підходах, які фокусуються на першопричині адикції – тривозі, шляхом цілеспрямованого розвитку навичок емоційної саморегуляції та конструктивного копінгу.

Дослідники (Н. Алексіна та ін.) наголошують на критичній необхідності своєчасної діагностики та корекції тривожних розладів для попередження дезадаптивних станів [0, с. 77]. Водночас Р. Осадчук зазначає, що висока тривожність порушує емоційну та поведінкову регуляцію, провокуючи пошук деструктивних методів зняття напруги, зокрема латентну алкоголізацію [0, с. 44, 46]. У клініко-психологічних працях (О. Сердюк, В. Чугунов) вживання алкоголю розглядається як дезадаптивна форма копінг-поведінки, яка тимчасово знижує внутрішню напругу, але згодом формує стійке патологічне

коло «тривога – алкоголь – посилення тривоги» [0, с. 47–48; с. 201]. Схожі тенденції фіксуються і в здобувачському середовищі, де використання стратегій уникнення та «копінг-мотивів» корелює з вживанням психоактивних речовин для боротьби зі стресом (Н. Бриль та ін.) [0, с. 265]. Відтак, науковий дискурс підтверджує, що інтрапсихічні конфлікти створюють підґрунтя для тривожних розладів [0, с. 6], що робить створення комплексних програм для навчання здоровим методам саморегуляції критично важливим завданням у профілактиці адиктивної поведінки [0, с. 273].

Розробці превентивних заходів передувало комплексне емпіричне дослідження, мета якого полягала у виявленні характеру взаємозв'язку між психоемоційним станом та алкогольною поведінкою здобувачів вищої освіти (n=46). Результати скринінгу засвідчили, що понад третина респондентів перебуває у зоні ризику щодо вживання алкоголю, тоді як незначна частка демонструє ознаки шкідливого або залежного вживання. За результатами діагностики за «Шкалою тривожності Гамільтона» (HAM-A) було виявлено значну гетерогенність вибірки: вагома частина досліджуваних продемонструвала показники від помірного до важкого та сильного ступеня тривожності, причому показники 11 осіб сягнули критичних значень сильного занепокоєння (від 31 до 45 балів). Водночас результати за «Опитувальником на виявлення ранніх ознак алкоголізму» (К. К. Яхін, В. Д. Менделевич) показали домінування у вибірці респондентів із негативними індексами: абсолютна більшість вибірки (29 осіб) отримала бали в діапазоні від -14 до -82, що вказує на наявність латентних та ранніх психологічних маркерів адиктивної поведінки (зокрема, 6 осіб мали екстремально низькі показники, нижчі за -50 балів). До групи «побутового пияцтва» увійшли 11 осіб (від -11 до +12,4 балів), і лише 6 респондентів продемонстрували рівень психологічного здоров'я (від +14 до +53 балів).

Для перевірки гіпотези про вплив емоційного стану на адиктивні тенденції було проведено кореляційний аналіз, який виявив статистично значущий зворотний зв'язок помірної сили ($r = -0.43$) між рівнем особистісної тривожності та показником стійкості до алкоголізму. Оскільки специфіка методики передбачає, що зниження балів означає посилення ознак залежності, отримані дані доводять: підвищення рівня тривожності супроводжується зниженням стійкості до алкоголю. Таким чином, міцний емпіричний базис підтвердив, що висока тривожність є ключовим предиктором алкоголізації, де вживання алкоголю виступає формою дезадаптивного копінгу.

Отримані емпіричні результати стали основою для розробки та впровадження авторської тренінгової програми «Керування тривожністю: шлях до усвідомленого життя без алкоголю» (12 годин). Тренінгова програма включала психоосвітні, когнітивно-поведінкові та тілесно-

орієнтовані методи, спрямовані на комплексний розвиток навичок саморегуляції. Під час занять учасники опрацьовували когнітивні упередження щодо впливу етанолу на когнітивні функції, усвідомлювали тілесну локалізацію тривоги та навчалися технікам соматичної релаксації. Особливу увагу було приділено когнітивній реструктуризації для зниження катастрофізації мислення та формуванню адаптивних життєвих стратегій, що дозволило виявити та компенсувати дефіцити соціальних ресурсів учасників.

Після завершення програми учасники продемонстрували зниження загального рівня тривожності та успішне формування адаптивних копінг-стратегій, замістивши патерни вживання психоактивних речовин екологічними інструментами ментальної та фізичної саморегуляції. Отримані результати підтверджують, що психологічна корекція тривожності є ефективним напрямом первинної профілактики алкогольної залежності серед молоді та може бути інтегрована у психоосвітні програми закладів вищої освіти.

Список використаних джерел

Drinking alcohol as a way of coping with stress in students of medical faculties / N. Bryl et al. *Psychiatria Polska*. 2020. Vol. 54, no. 2. P. 265–277. URL: https://doi.org/10.12740/pp/99029

Osadchuk R. Peculiarities of anxiety among Ukrainian military personnel. *Bulletin of taras shevchenko national university of kyiv. psychology*. 2024. No. 1 (19). P. 44–47. URL: https://doi.org/10.17721/bpsy.2024.1(19).7

Psychological characteristics of the emotional sphere of internally displaced persons from the first and second waves / V. Fedosieiev et al. *Psychological counseling and psychotherapy*. 2024. No. 21. P. 6–10. URL: https://doi.org/10.26565/2410-1249-2024-21-01

Психіатрія та наркологія. Інструменти вимірювання залежностей / O. Serdiuk та ін. Kharkiv National University of Internal Affairs, 2022. URL: https://doi.org/10.32631/msu2022

Українська адаптація шкали для оцінки генералізованого тривожного розладу GAD-7: досвід діагностики в умовах воєнного стану / Н. Алексіна та ін. *Insight: the psychological dimensions of society*. 2024. № 11. С. 77–103. URL: https://doi.org/10.32999/2663-970x/2024-11-5

Ключові слова: тривожність, алкогольна залежність, адиктивна поведінка, психологічна профілактика, здобувачська молодь, емоційна саморегуляція, копінг-стратегії, психологічна корекція, тренінгова програма.

Keywords: anxiety, alcohol dependence, addictive behavior, psychological prevention, student youth, emotional self-regulation, coping strategies, psychological correction, training program.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Мацишин Ганна Василівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНА ЕКСПЕРТИЗА НЕПОВНОЛІТНІХ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ

Серед найбільш складних і багатогранних напрямів судової психіатрії особливе місце посідає судово-психіатрична експертиза (далі – СПЕ) щодо неповнолітніх осіб. Складність цієї галузі визначається її міждисциплінарним характером: вона поєднує підходи медицини, психологічної науки та юриспруденції. Проведення таких експертиз зумовлене як унікальними закономірностями вікового становлення підлітків у діапазоні 14–18 років, так і потребою узгодити кримінально-правові механізми державного реагування із забезпеченням прав і захисту дитини.

Законодавчу основу для здійснення СПЕ щодо неповнолітніх становлять кілька нормативних джерел: положення ст. 22 та розділу XV КК України, присвяченого особливостям відповідальності та покарання неповнолітніх [1]; норми глави 38 КПК України (ст.ст. 484–502), яка регламентує провадження у справах зазначеної категорії [2]; Закон України «Про судову експертизу» [3]; і нарешті – міжнародний документ: Мінімальні стандартні правила ООН щодо правосуддя стосовно неповнолітніх, відомі як «Пекінські правила» (1985) [4].

Центральну процесуальну роль відіграє ст. 486 КПК, яка встановлює обов’язковість призначення комплексної психолого-психіатричної та психологічної експертизи щодо кожного неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. Водночас ст. 485 КПК визначає розширений перелік обставин, що підлягають встановленню в межах провадження: вік підлітка та фактичний рівень його розвитку, соціально-психологічний портрет особистості, умови, в яких відбувалося виховання, а також характер взаємин у сімейному середовищі та з ровесниками [2]. Ці дані виступають обов’язковою передумовою для організації та проведення експертизи.

Порівняно з обстеженням дорослих, СПЕ стосовно неповнолітніх має низку принципових відмінностей. По-перше, присутність судового експерта-психолога є процесуально обов’язковою – вона забезпечує всебічне дослідження особистісних характеристик підлітка, його мотиваційної сфери та психологічного портрету. По-друге, перевагу необхідно надавати стаціонарному форматові обстеження: він дозволяє здійснювати тривале клінічне спостереження, нівелювати стресові ситуативні впливи і точніше відрізняти справжні патологічні відхилення від вікових характерологічних особливостей підліткового розвитку [5]. По-третє, предмет дослідження є значно ширшим, ніж при обстеженні дорослих: крім оцінки наявного

психічного стану, обов'язковому вивченню підлягають анамнез розвитку, соціальні умови формування особистості та здатність підлітка повноцінно брати участь у кримінальному процесі.

Питання, які вирішуються в межах СПЕ неповнолітніх, утворюють три самостійні блоки. До першого належить оцінка осудності – тобто здатності підлітка розуміти небезпечний для суспільства характер своїх вчинків і свідомо ними керувати. Другий блок охоплює встановлення реального рівня психічного розвитку: чи є відставання від паспортного віку, наскільки воно виражене і чим зумовлене – психічною патологією або ж соціально-педагогічною занедбаністю [6]. Третій блок актуалізується в ситуаціях, коли неповнолітній виступає потерпілим або свідком: тоді досліджується його здатність правильно сприймати обставини події, утримувати їх у пам'яті та відтворювати; одночасно перевіряється можливість підвищеної навіюваності чи зовнішнього тиску на свідчення.

Не менш важливою складовою є система процесуальних гарантій, яка супроводжує СПЕ неповнолітніх. Законний представник має бути присутнім на кожному етапі провадження, включно з призначенням та проведенням експертизи – це вимога ст. 488 КПК України. Участь психолога або педагога при допиті неповнолітнього гарантується ч. 4 ст. 226 КПК [2]. Якщо обрано стаціонарну форму обстеження, спільне утримання неповнолітнього з повнолітніми засудженими чи затриманими є абсолютно неприпустимим відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» [7].

Клінічна складова СПЕ неповнолітніх вимагає диференційованого підходу до діагностики. Найчастіше у підекспертних виявляються розлади поведінки (групи F90–F98 за МКХ-10), затримка психічного розвитку соціально-педагогічного походження та легка розумова відсталість – стани, що безпосередньо впливають на встановлення осудності або обмеженої осудності. Рідше діагностуються ранні прояви ендогенних психозів або органічні ураження ЦНС, що виникли внаслідок ускладнень перинатального періоду чи черепно-мозкових травм [5]. Провести чітку межу між справжньою психопатологією та нормативними підлітковими реакціями є одним із ключових методологічних завдань, що стоять перед судовим психіатром.

Сучасний стан СПЕ неповнолітніх характеризується низкою невирішених проблем. Серед них – відсутність стандартизованого психодіагностичного інструментарію, диференційованого за віковими групами; дефіцит спеціалістів у галузі дитячо-підліткової судової психіатрії; неврегульованість механізму відводу психолога або педагога в кримінальному процесі; недостатня законодавча визначеність критеріїв обмеженої осудності для неповнолітніх. Позитивним чинником є розвиток нейронаук, завдяки якому нейропсихологічні методи дослідження зрілості лобових часток мозку – ділянок, відповідальних за планування і контроль

імпульсивності, – поступово входять у практику судово-психіатричних досліджень.

Таким чином, СПЕ неповнолітніх являє собою окремий спеціалізований правовий інститут із власною методологічною базою. Його ефективне функціонування можливе лише за умови врахування вікових закономірностей підліткового розвитку, дотримання всіх процесуальних гарантій і використання комплексного психолого-психіатричного підходу. Подальший поступ цього інституту потребує стандартизації діагностичних методик, підготовки профільних кадрів та заповнення існуючих прогалин у законодавстві.

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text

Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) : прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/33 від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text

Первомайський В. Б., Ілейко В. Р., Каніщев А. В. Судово-психіатрична експертна оцінка психічних та поведінкових розладів у неповнолітніх : методичні рекомендації. Київ, 2010. 24 с. URL: http://www.psychiatry.ua/articles/paper364.htm

Орієнтовний перелік питань психологічної експертизи / ЮрЕкс. URL: https://yureks.com.ua/ekspertyzy/psykholohichna-ekspertyza

Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

Ключові слова: судово-психіатрична експертиза, неповнолітні, осудність, обмежена осудність, кримінальне провадження, психолого-психіатрична експертиза, розлади поведінки, психічний розвиток, процесуальні гарантії, затримка психічного розвитку, соціально-педагогічна занедбаність.

Keywords: forensic psychiatric examination, minors, sanity, limited sanity, criminal proceedings, psychological and psychiatric examination, behavioral disorders, mental development, procedural guarantees, mental development delay, social and pedagogical neglect.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Загородній І.В.

Мачинська Людмила Михайлівна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ГЕНЕЗИС ТА ЕВОЛЮЦІЯ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ: ВІД КРІОКОНСЕРВАЦІЇ 1970-Х ДО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДЕЯКИХ ПИТАНЬ У СПРАВІ ТЕДА БАНДІ

Для сучасної криміналістичної теорії та практики ретроспективний аналіз еволюції засобів ідентифікації становить особливий інтерес. Чому? Здатність науки долати часові бар'єри через збереження біологічних об'єктів є критично важливою. Саме вона забезпечує реалізацію принципу невідворотності покарання. Резонансні справи минулого століття – яскравий тому підтвердження. У 1970-х роках стратегічна кріоконсервація матеріалів (тоді ще без розуміння майбутніх технологій) згодом, у XXI столітті, трансформувалася у незаперечний доказ. Отже, навіть за відсутності технологій у момент злочину, належна фіксація слідів створює потенціал для правосуддя в майбутньому.

Це дослідження має на меті комплексний аналіз генезису молекулярно-генетичних методів ідентифікації особи на основі архівних біологічних зразків. Основну увагу зосереджено на науковому та практичному значенні збереження геномної інформації для розкриття серійних злочинів минулих десятиліть.

Теоретичні та прикладні засади криміналістичної ідентифікації. Власне, закономірності використання ядерної та мітохондріальної ДНК у процесі розслідування складних кримінальних проваджень.

Зазначені джерела формують комплексне підґрунтя для дослідження еволюції та практичного застосування молекулярно-генетичної експертизи в контексті сучасного правопорядку та криміналістики. Праці науковців, зокрема Давидюка П.П., Якимчука М.Ю., Пелешка І.І., а також Заяць Д.Д. та Заяць К.Д., висвітлюють динаміку розвитку ДНК-аналізу в Україні, акцентуючи увагу на актуальних проблемах правового регулювання цієї сфери в умовах воєнного стану та у повоєнній перспективі. Особливої значущості набувають дослідження Войтовича Є.М. та Іншекової Ю.Ю., які деталізують специфіку призначення генетичних експертиз під час розслідування насильницьких зникнень, що є критично важливим для ідентифікації осіб у складних польових умовах. Доповнюючи теоретичні розвідки емпіричним прикладом, повідомлення Н. Лотоцької про успішну ідентифікацію жертви серійного вбивці в США демонструє глобальну ретроспективну потужність генетичних методів, підкреслюючи їхню незамінність у встановленні істини навіть через десятиліття після скоєння злочину.

Активний розвиток методів ідентифікації особи розпочався в період, коли серійні вбивства, вчинені Тедом Банді, шокували суспільство. Злочинець мав юридичну освіту та вдало використовував знання правоохоронної системи для маскування слідів. Це тривалий час

унеможливлювало його викриття за традиційними методами того часу. Водночас саме у 1970-х роках, попри відсутність технології ДНК-дактилоскопії, заклали культуру тривалого зберігання доказів через заморозку біологічних матеріалів. Флакон крові, заархівований у 1978 році, через сорок років (вже після страти злочинця) став ключовим інструментом [4]

Справа Лори Енн Ейм. Ключовий перелом настав у 2024 році із застосуванням новітніх методів секвенування ДНК. Жертва зникла ще в 1974 році [4]. Результати сучасного тестування підтвердили: докази, отримані з тіла загиблої більше півстоліття тому, беззаперечно містять генетичний матеріал Банді. Як це стало можливим? Завдяки безперервному ланцюжку зберігання доказів та кріогенним технологіям минулого. Такий підхід забезпечує можливість ревізії старих справ, де раніше висновки ґрунтувалися лише на одонтології чи групі крові.

Ефективність ДНК-аналізу ґрунтується на унікальності генетичного коду. Це дозволяє диференціювати осіб навіть за мінімальної кількості біоматеріалу. У сучасній експертній практиці ядерну ДНК використовують для отримання максимально точного профілю [2, с.173-174]. Натомість мітохондріальну ДНК застосовують у випадках, коли зразки зазнали суттєвого руйнування часом. Досвід розв'язання справи Банді свідчить: наукова цінність заархівованих об’єктів зростає пропорційно до прогресу біотехнологій.

Окремої уваги потребують питання правового регулювання. Використання генетичних даних зачіпає сферу приватності. У зв’язку з цим науковці пропонують доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України нормами, що регламентуватимуть масове ДНК-тестування та способи захисту отриманої інформації. Вважається за необхідне законодавче закріплення правил проведення експрес-досліджень [3, с.639]. Це дозволить оперативно наповнювати бази даних та викривати підозрюваних «по гарячих слідах». Системний підхід до зберігання та використання біологічних зразків є запорукою адаптації вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів криміналістики.

Сучасна ситуація в Україні: питання ідентифікації за ДНК набуло особливої гостроти через необхідність встановлення осіб загиблих у зонах бойових дій [1, с.219]. Цьому сприяє впровадження комплексного підходу, який поєднує теоретичні напрацювання вчених та практичний інструментарій молекулярної біології. Успішна ідентифікація в умовах війни базується на тих самих принципах наукової достовірності, що були закладені ще під час перших кроків кріоконсервації в минулому столітті.

Висновки. Проведений науковий пошук доводить: генезис криміналістичної ідентифікації особи пройшов складний шлях – від експериментальних спроб збереження біоматеріалу до автоматизованих

систем ДНК-аналізу. Справа Теда Банді стала еталонним прикладом того, як наукова передбачливість минулих поколінь криміналістів перемагає фактор часу. Вважаємо за доцільне впровадження пропозицій щодо створення розширених баз даних ДНК та вдосконалення процесуальних норм зберігання доказів. Це – запорука справедливого судочинства. Майбутнє ідентифікації особи, вочевидь, полягає у синергії передової біотехнології та фундаментальної криміналістичної методології.

Список використаних джерел

Войтович Є.М, Іншекова Ю.Ю. Особливості призначення та проведення молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування насильницького зникнення людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: право*. 2025. Т. 3, № 88. С. 215–221. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.32

Давидюк П.П, Якимчук М.Ю, Пелешок І.І. Сучасний стан розвитку молекулярно-генетичної експертизи в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2023. № 75. С. 171–176. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.27

Заяць Д. Д., Заяць К. Д. Щодо питання правового регулювання криміналістичного ДНК-аналізу в Україні. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*. 2025. С. 637–641.
URL: https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/e9cbc36e-6894-4bed-80e2-07f6a89eab45

Лотоцька Н. У США ідентифікували жертву серійного вбивці Теда Банді. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/world/2026/04/02/730499_ssha_identifikuvali_zhertvu.html

Ключові слова: криміналістична ідентифікація, злочини минулих років, розслідування вбивства, ДНК-аналіз, спеціальні знання.

Keywords: forensic identification, crimes of the past, murder investigation, DNA analysis, specialized knowledge.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Мельник Аліна Миронівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАСОЛОГІЯ: ЗНАЧЕННЯ СЛІДІВ У РОЗСЛІДУВАННІ

Трасологія є однією з ключових галузей криміналістичної техніки, без якої неможливе ефективне розслідування більшості кримінальних

правопорушень. Як самостійний науковий напрям вона вивчає матеріально-фіксовані сліди, закономірності їх утворення та розробляє прийоми, методи і науково-технічні засоби їх виявлення, фіксації, вилучення й дослідження [1, с. 131].

Важливість трасологічного дослідження зумовлена тим, що будь-яке вчинення злочину неминуче супроводжується змінами у навколишній обстановці, а встановлення цих змін дозволяє відтворити механізм злочинної події та отримати доказову інформацію про особу злочинця.

Криміналістичне значення слідів зумовлене насамперед можливістю ідентифікації об'єктів та встановлення обставин злочину. Трасологія базується на трьох основних наукових положеннях: по-перше, кожен об'єкт матеріального світу є індивідуальним і тотожним лише самому собі; по-друге, за певних умов зовнішня будова одного об'єкта може відобразитися на іншому, і за цим відображенням можлива ідентифікація слідоутворюючого об'єкта; по-третє, об'єкти характеризуються відносною стійкістю, що забезпечує достатню тривалість існування слідів для їх виявлення та дослідження [1, с. 133].

На підставі цих положень за слідами можна встановити не лише особу злочинця чи знаряддя злочину, а й напрямок його руху, спосіб проникнення у приміщення, кількість учасників події та їхні анатомо-фізіологічні особливості.

Залежно від слідоутворюючих об'єктів у трасології виокремлюють декілька основних груп слідів. Сліди людей охоплюють відбитки рук (досліджуються в межах дактилоскопії), ніг, взуття, зубів та ділянок шкіри голови. Сліди знарядь злому та інструментів фіксують характерні ознаки об'єктів, якими було здійснено проникнення. Сліди транспортних засобів дозволяють встановити тип, марку транспорту, напрямок і швидкість руху. Сліди замикальних і контрольних пристроїв дають можливість з'ясувати факт і спосіб відмикання або злому.

Судові трасологічні експертизи відіграють суттєву роль у встановленні обставин кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами, зокрема дозволяють диференціювати «ролі» учасників події [2, с. 104].

Важливим напрямом у сучасній трасології є впровадження цифрових та 3D-технологій. Зокрема, метод тривимірного сканування об'ємних слідів взуття та транспортних засобів забезпечує значно точніше відтворення мікрорельєфу поверхні порівняно з традиційним гіпсовим зліпкуванням. Одержані цифрові 3D-моделі можуть зберігатися у базах даних і використовуватись для порівняльного дослідження у подальших провадженнях [3, с. 267].

На прикладі системи балістичної ідентифікації BalScan доведено, що аналогічні підходи є перспективними для широкого кола різновидів матеріально-фіксованих слідів. Це суттєво розширює доказові можливості

трасологічної експертизи та підвищує ефективність розслідування серійних і групових злочинів [4.с.273].

Таким чином, трасологія є незамінним інструментом доказування у кримінальному провадженні. Завдяки систематичному дослідженню матеріально-фіксованих слідів вона дозволяє встановити ідентичність об'єктів, відтворити механізм злочинної події та забезпечити формування повноцінної доказової бази.

Подальший розвиток трасологічних методів, зокрема через впровадження 3D-сканування та автоматизованих баз даних, відкриває нові перспективи для підвищення якості та швидкості розслідування кримінальних правопорушень в Україні.

Список використаних джерел

Криміналістика : підручник. / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 4-те вид., перероб. і допов. Львів: *Львівський державний університет внутрішніх справ.* 2023. 820 с..

Коваленко, В. В. Можливості судових трасологічних експертиз та особливості їх призначення під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 4.85. 2024. С.103-110..

Коваленко А. В., Остафіїв Б. Л., Стахів Н. В. Використання 3D-технологій під час проведення судових трасологічних експертиз. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка.* 2023. № 4. С. 267–279.

Пиріг І. В. Використання балістичного обліку при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 березня 2021 р.). Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 273-274

Ключові слова: трасологія, сліди злочину, трасологічна експертиза, криміналістична техніка, слідоутворення, ідентифікація, кримінальне провадження, 3D-технології.

Keywords: tracology, crime traces, tracological examination, forensic technique, trace formation, identification, criminal proceedings, 3D technologies.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Загородній І.В.

Мельник Тетяна Романівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСВІДУВАННЯ ЖИВИХ ОСІБ

Тактичні особливості освідування живих осіб як самостійної слідчої (розшукової) дії становлять одну з ключових складових криміналістичної

тактики, спрямовану на ефективне збирання, фіксацію та перевірку доказової інформації щодо слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет на тілі людини. Освідування проводиться слідчим або прокурором на підставі постанови з метою виявлення на тілі підозрюваного, потерпілого чи свідка об'єктивних даних, які мають значення для кримінального провадження, і не вимагає обов'язкового проведення повноцінної судово-медичної експертизи, якщо достатньо візуального огляду та опису. Ця процесуальна дія відрізняється від судово-медичного освідування, яке здійснюється фахівцем-медиком і спрямоване на глибше дослідження стану здоров'я, механізму утворення тілесних ушкоджень, їх ступеня тяжкості та інших медичних аспектів, хоча в практиці часто поєднується з участю спеціаліста-лікаря для забезпечення точності фіксації. Тактичні прийоми освідування базуються на принципах законності, об'єктивності, науковості та гуманізму, що дозволяє уникнути порушення прав особи та забезпечити допустимість отриманих доказів у суді.

Підготовчий етап освідування передбачає ретельне планування з урахуванням конкретної слідчої ситуації, аналізу матеріалів кримінального провадження та формулювання чітких завдань. Слідчий визначає оптимальний час і місце проведення, що сприяє повноті та об'єктивності результатів, обирає склад учасників, включаючи не менше двох незаінтересованих понятних, спеціаліста-лікаря чи судово-медичного експерта за потреби, а також враховує процесуальні гарантії прав освідуваної особи, зокрема присутність захисника. Тактичні особливості цього етапу полягають у роз'ясненні особі суті дії, можливості добровільної участі та застосування заходів процесуального примусу лише в крайніх випадках з обов'язковим документальним обґрунтуванням, що запобігає психологічному тиску та забезпечує етичність процедури. Важливим є підготовка технічних засобів для фіксації – фото- та відеокамер, вимірювальних інструментів, що дозволяє зафіксувати стан тіла в умовах належного освітлення та мінімізувати ризики спотворення даних [2, с. 117].

На робочому етапі тактика освідування вимагає суворого дотримання послідовності дій: спочатку проводиться огляд відкритих ділянок тіла, потім – одягу з описом забруднень, пошкоджень чи слідів, а за необхідності – оголення з урахуванням статі освідуваної особи та залученням учасників відповідної статі, за винятком лікаря. Слідчий або спеціаліст детально фіксує виявлені сліди кримінального правопорушення, такі як садна, рани, синці, подряпини, сліди крові, сперми, ґрунту чи інших речовин, а також особливі прикмети – татуювання, шрами, родимі плями, пірсинг, їх локалізацію, розміри, форму, колір, напрямок і механізм утворення. Тактичні прийоми включають ретельне дослідження тіла в умовах достатнього освітлення, застосування криміналістичних методів для виявлення малопомітних слідів, уникнення дій, які можуть принизити гідність особи чи

становити небезпеку для її здоров'я. Особлива увага приділяється специфіці залежно від категорії особи: у потерпілих від насильницьких злочинів акцент робиться на виявленні слідів боротьби та самооборони, у справах про статеві злочини – на збереженні біологічних слідів з мінімалізацією психологічної травми, а при освідуванні підозрюваного – на об'єктивному документуванні можливих слідів контакту з потерпілим. У сучасних умовах тактика передбачає інтеграцію цифрових технологій для оперативної фіксації та подальшого аналізу, що підвищує надійність доказів [1, с. 59].

Завершальний етап освідування полягає в детальному складанні протоколу, де відображаються всі обставини проведення, виявлені об'єкти, умови, застосовані технічні засоби, заяви учасників та результати. Фіксація повинна бути максимально повною, точною та об'єктивною, з додатком фототаблиць, схем чи відеоматеріалів, що забезпечує можливість перевірки в подальшому провадженні. Тактичні особливості фіксації передбачають внесення до протоколу зауважень учасників, роз'яснення прав понятим щодо недопущення розголошення відомостей, а також можливість проведення повторного освідування за наявності нових обставин або для уточнення даних. Етичні та деонтологічні принципи відіграють ключову роль на всіх етапах: повага до гідності особи, недопущення приниження, забезпечення конфіденційності та, за потреби, надання медичної допомоги. У випадках застосування примусу тактичні прийоми спрямовані на переконання особи в необхідності дії, роз'яснення наслідків відмови та фіксацію всіх процесуальних гарантій для уникнення оскарження результатів [3, с. 162].

Отже, тактичні особливості освідування живих осіб вимагають від слідчого високого рівня професійної підготовки, поєднання юридичних знань з елементами судової медицини та криміналістичної техніки. Правильне застосування цих особливостей сприяє швидкому та всебічному розслідуванню, встановленню об'єктивної істини в кримінальному провадженні, захисту прав учасників процесу та підвищенню ефективності доказування. У контексті сучасних викликів, зокрема в умовах воєнного стану чи складних слідчих ситуацій, тактика освідування набуває додаткової гнучкості, дозволяючи адаптувати прийоми до конкретних обставин без порушення процесуальних норм.

Список використаних джерел

1. Кучинська О. П., Щиголь О. В. Гарантії прав особи при проведенні освідування: сучасний стан, актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства.* 2018. № 4. С. 54–62.

2. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Нормативне врегулювання освідування як засобу інформаційного забезпечення кримінального

провадження. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 112–120.

3. Ряшко О. В., Демків М. О., Корпан І. М. Освідування у кримінальному провадженні: суть та межі процесуального примусу. *Право і суспільство*. 2019. № 1. С. 159–164.

Ключові слова: освідування живих осіб, слідча (розшукова) дія, криміналістична тактика, тактичні прийоми, сліди кримінального правопорушення, особливі прикмети, протокол освідування, спеціаліст-лікар, процесуальні гарантії, техніко-криміналістичне забезпечення.

Keywords: examination of a living person, investigative action, criminalistic tactics, tactical techniques, traces of a criminal offense, special characteristics, record of examination, medical specialist, procedural guarantees, forensic technical support.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Михайліна Олена Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВА КРИМІНАЛІСТИКА: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Цифрова криміналістика є сучасним напрямом криміналістичної науки, що спрямований на виявлення, фіксацію, дослідження та використання цифрових доказів у кримінальному провадженні [5]. В умовах стрімкої цифровізації суспільства, а особливо під час воєнного стану, digital forensics набуває особливого значення, оскільки цифрові сліди стають важливим джерелом інформації для документування та розслідування кримінальних правопорушень [2; 3].

На відміну від традиційних криміналістичних слідів, цифрові докази мають нематеріальний характер, швидко змінюються та легко піддаються знищенню та модифікації [1; 4]. Вони можуть зберігатися на комп’ютерах, мобільних пристроях, серверах та в хмарних сховищах, що потребує спеціальних методів вилучення, фіксації та аналізу [5]. Крім того, цифрові сліди можуть швидко змінюватися або видалятися, що підвищує ризик їхньої втрати і вимагає оперативного і професійного реагування з боку уповноважених осіб [3; 6].

До основних функцій цифрової криміналістики належать: виявлення цифрових доказів, їх належна фіксація та збереження, відновлення інформації з пошкоджених або зашифрованих пристроїв, а також проведення експертного аналізу та підготовку матеріалів для використання в суді [5]. У цьому контексті важливим є дотримання процесуальних гарантій і забезпечення допустимості таких доказів [3].

Перспективи розвитку цифрової криміналістики пов’язані з інтеграцією міжнародних стандартів, удосконаленням нормативно-правової бази та

розвитком міжнародного співробітництва [3]. Значну роль відіграє впровадження новітніх технологій, зокрема таких як штучний інтелект, OSINT та сучасні засоби відновлення та аналізу даних [6]. Окремої уваги потребує підготовка висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно працювати з цифровими доказами в умовах підвищених ризиків [2].

Особливої актуальності цифрова криміналістика набуває в умовах воєнного стану, оскільки виникає необхідність оперативного збору, збереження та аналізу цифрової інформації, що може бути навмисно змінена або знищена [2]. Вона відіграє ключову роль у документуванні воєнних злочинів, фіксації порушень прав людини та формуванні доказової бази для притягнення винних до відповідальності [6].

Цифрова криміналістика активно використовується не лише в кримінальному процесі, а й у цивільних спорах, корпоративних аудитах та питаннях інтелектуальної власності, що свідчить про її універсальний характер [5].

Таким чином, цифрова криміналістика є невід'ємним інструментом сучасної криміналістики. Її роль постійно зростає, особливо в умовах воєнного стану, коли цифрові докази відіграють вирішальну роль у встановленні істини та притягненні винних до відповідальності [2; 3]. Основними напрямами розвитку є удосконалення методик дослідження цифрових слідів, міжнародна співпраця, підготовка фахівців і впровадження інноваційних технологій [6].

Список використаних джерел

Аркуша Л.І., Чернов О. В., Дикий О.В. Криміналістичні аспекти виявлення та фіксації цифрових слідів фінансового шахрайства в платіжних системах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2026 № 79. С. 120-127.

Братішко Н. Напрями використання цифрової криміналістики в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2024. № 2. С. 282–288.

Демидова Є. Є. Тенденції розвитку цифрової криміналістики: виклики та перспективи для органів кримінальної юстиції. Проблеми законності. 2025. Вип. 168. С. 164–182.

Демидова Є. Є. Цифрові сліди кримінального правопорушення: поняття та особливості. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 2024. С. 71–75.

Колодіна А. С., Федорова Т. С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Київський часопис права.* 2022. №1. С. 176–180.

Світличний В. А. Цифрова криміналістика: особливості, можливості та перспективи. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану. Харків, 2022. С. 371-375.

Ключові слова: цифрова криміналістика, цифрові докази, криміналістика, digital forensics, кіберзлочини, воєнний стан, аналіз даних, інформаційні технології.

Keywords: digital forensics, digital evidence, forensics, digital forensics, cybercrime, martial law, data analysis, information technology.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Мілевська Валерія Анатоліївна

здобувачка 2-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВІКТИМІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ПІСЛЯВОЄННОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У сучасному світі, що переживає наслідки збройних конфліктів, проблема віктимізації особистості набуває особливої гостроти. Для України це питання є критично важливим, оскільки досвід війни залишає глибокий відбиток на психіці не лише безпосередніх учасників бойових дій, а й усього цивільного населення. Психологічні чинники віктимізації у післявоєнному суспільстві стають тим невидимим бар'єром, який заважає людині повернутися до повноцінного життя, створюючи ризик закріплення «психології жертви» на довгі роки.

Центральним поняттям дослідження є віктимізація, під якою розуміють процес перетворення людини (або групи людей) на жертву внаслідок дії зовнішніх чинників: злочину, нещасного випадку, збройного конфлікту чи соціальної несправедливості [0, с. 58]. У контексті післявоєнного українського суспільства цей процес набуває особливих психологічних вимірів, оскільки війна не лише спричиняє безпосередні травми, а й запускає ланцюг вторинних віктимізацій, пов'язаних із соціальною стигматизацією, економічною залежністю та порушенням соціальних зв'язків

Психологічні чинники віктимізації особистості у післявоєнному суспільстві можна визначити як складну систему внутрішніх та зовнішніх механізмів, які перетворюють пережитий травматичний досвід на стійкі поведінкові патерни. Ці установки роблять людину вразливою до нових форм насильства, соціальних маніпуляцій, ізоляції або саморуйнівної поведінки [0]. Важливо розуміти, що для багатьох війна не завершується у момент припинення бойових дій, оскільки вона продовжує існувати на внутрішньому рівні у формі посттравматичного стресового розладу, хронічної тривоги, дисоціативних станів та «вивченої безпорадності». Крім того, значну роль відіграють знижена самооцінка та розмитість особистісних кордонів. Саме ці психологічні «сліди» воєнних подій формують той ґрунт, на якому в подальшому легко розвиваються нові цикли віктимізації особистості.

Відтак, одним з найсуттєвіших психологічних чинників віктимізації особистості у післявоєнному суспільстві є посттравматичний стресовий розлад та його симптоматичний комплекс, який суттєво підвищує ризик повторної віктимізації в умовах мирного, але все ще нестабільного суспільства. Тяжкі симптоми розладу майже завжди ведуть до нових випадків насильства чи маніпуляцій щодо осіб, що переживають посттравматичний стресовий розлад. Це пояснюється тим, що постійна тривога, пригнічений стан та намагання уникати будь-яких стресів «вимикають» природний механізм розпізнавання загрози. Людина просто перестає помічати тривожні сигнали в поведінці оточуючих, не може вчасно сказати «ні» або захистити власні інтереси. Замість того, щоб активно діяти в небезпечній ситуації, особистість обирає пасивність, що й робить її легкою мішенню для повторної віктимізації. У післявоєнному контексті, зокрема в українському суспільстві, де мільйони людей пережили пряму загрозу життю, окупацію чи втрати, ці симптоми посилюються щоденними стресорами, такими як економічна нестабільність та соціальна невизначеність, що перетворює первинну травму на хронічний фактор вразливості.

Не менш руйнівним психологічним чинником є феномен набутого безсилля (завчена безпорадність), який формується внаслідок тривалого досвіду неконтрольованої травми під час війни та зберігається в післявоєнний період як звична модель бездіяльності та відмови від спроб самозахисту. Повторне переживання ситуацій, де людина нічого не вирішує – наприклад, під час обстрілів, втрати дому чи вимушеного переїзду – її організм буквально перелаштовується на біологічному рівні. Постійний стрес збиває роботу внутрішньої системи, що відповідає за реакцію на небезпеку, через що людина втрачає мотивацію та віру в те, що вона може на щось вплинути. У післявоєнному суспільстві цей чинник особливо небезпечний для ветеранів та цивільних, які пережили колективну травму, адже він поєднується з втратою ідентичності та мети життя, що ускладнює реінтеграцію та підвищує ризик саморуйнування.

Спільно пережита травма війни впливає не лише на кожну людину окремо, а й на все суспільство загалом, формуючи колективну психологію жертви. Коли цілий народ проходить крізь подібні випробування, як Україна після 2022 року, з'являється спільне відчуття болю, яке, з одного боку, об’єднує, а з іншого – заважає рухатися далі. Це проявляється у втраті довіри до держави, масовому відчутті безглуздя того, що відбувається, та звичці просто «виживати», підкорюючись обставинам. Крім того, культурний стереотип про те, що ми «сильна нація», іноді шкодить, бо забороняє людям визнавати свою слабкість і вчасно звертатися за допомогою [0, с.171].

Нейробіологічні зміни, спричинені хронічним воєнним стресом, також є фундаментальним чинником віктимізації, порушуючи регуляцію емоцій,

пам’ять та прийняття рішень. Підвищена чутливість до загроз, поєднана зі зниженою здатністю до гнучкого мислення, призводить до того, що особа в післявоєнному середовищі частіше обирає знайомі, хоч і токсичні, моделі відносин або ігнорує сигнали небезпеки.

Також, посттравматичні соціальні фактори, такі як відсутність підтримки, щоденні стреси та порушення соціальної інтеграції, суттєво посилюють усі перелічені чинники, перетворюючи індивідуальну травму на стійку віктимну позицію. У післявоєнному українському контексті, де брак ресурсів, економічна криза та культурне заперечення вразливості створюють додатковий тиск, ці чинники призводять до нездатності пристосуватися або дезадаптації, особливо серед осіб старшого віку чи тих, хто пережив окупацію.

Отже, психологічні причини, через які людина стає вразливою у післявоєнний час, тісно пов’язані між собою. Первинна травма, отримана під час війни, не зникає сама по собі, а поступово перетворюється на стійку звичку поводитися як жертва.

Список використаних джерел

Frontiers | Risk and protective factors for interpersonal revictimization in people with post-traumatic stress symptoms: a systematic review / C. Kühner et al. Frontiers.
URL: https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2025.1610030/full.

Risk and protective factors for interpersonal revictimization in people with post-traumatic stress symptoms: a systematic review – PubMed. *PubMed*. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/41450686/

Велічко Г.В. Психологічні особливості віктімності. *Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи* : Зб. наук. пр. за матеріалами ІІ Міжнар. науковопракт. конф. Житомир, 2024. С. 58–60.

Горностай П. Психологія колективних травм : монографія. Кропівницький : Кропивн. ІМЕКС-ЛТД, 2023. 336 с.

Ключові слова: віктимізація, післявоєнний стан, жертва, вторинна віктимізація, хронічна тривога, колективна травма.

Keywords: victimization, post-war state, victim, secondary victimization, chronic anxiety, collective trauma.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Мірошник Владислав Андрійович
здобувач 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕТИЧНІ ДИЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА У ПСИХОДІАГНОСТИЦІ

Наразі у розвитку криміналістики та психодіагностики все більшого значення набуває застосування спеціальних психологічних знань під час оцінки поведінки та психофізіологічних реакцій людини. Одним із таких інструментів є поліграф, який дозволяє отримати додаткову інформацію про реакції особи на певні запитання під час проведення дослідження. Поліграф фіксує не факт неправди, а психофізіологічні зміни організму, зокрема коливання артеріального тиску, серцевого ритму, частоти дихання та електрошкірної активності, що можуть свідчити про емоційне напруження або стрес.

Основними етичними дилемами застосування поліграфа у психодіагностиці є: добровільність проходження дослідження; забезпечення конфіденційності інформації; точність та надійність результатів; професійна підготовка та компетентність поліграфолога, інформована згода та прозорість процедури, соціальна та правова відповідальність

Одним із ключових етичних аспектів застосування поліграфа є добровільність проходження дослідження. Особа повинна давати усвідомлену згоду на участь у психодіагностичному опитуванні, а відмова не може розцінюватися як підтвердження вини або негативно впливати на правовий статус особи. Примусове застосування поліграфа порушує права людини та етичні принципи психологічної практики. Наприклад, у випадку проведення дослідження під тиском керівництва або правоохоронних органів особа може відчувати сильний стрес, що спотворює результати та порушує її психологічну цілісність. [1, с. 46; 4, с. 12]

Не менш важливим аспектом є забезпечення конфіденційності інформації, отриманої під час дослідження. Психодіагностичне використання поліграфа передбачає можливе розкриття чутливих даних про особисте життя, психологічні особливості та ставлення до певних подій. [1, с. 46] У практиці часто виникають випадки, коли результати дослідження передаються стороннім особам без згоди досліджуваного, що порушує етичні норми та права людини. Тому результати дослідження повинні використовуватися лише в межах поставлених завдань і не розголошуватися без дозволу особи. [5, с. 10]

Іншою етичною дилемою є питання точності та надійності результатів**.** Поліграф фіксує реакції організму, що можуть бути спричинені не тільки неправдою, а й страхом, хвилюванням, психологічною травмою або індивідуальними особливостями особи. Це створює ризик хибнопозитивних та хибнонегативних результатів, що, у свою чергу, ставить перед поліграфологом завдання правильно інтерпретувати дані і мінімізувати можливі помилки. Наприклад, особа з високим рівнем тривожності може демонструвати значні фізіологічні реакції навіть під час правдивих відповідей, що потребує додаткового психологічного аналізу. [2, с. 263]

Особливу увагу приділяють професійній підготовці та компетентності поліграфолога**.** Етичне проведення психодіагностичного дослідження потребує від спеціаліста не лише технічних навичок, а й знань у психології, криміналістиці та етичних стандартах. [5, с. 10] Недостатній рівень підготовки може призвести до помилкових висновків, що впливають на правовий статус особи та можуть спричинити несправедливе покарання або соціальне стигматизування. [4, с. 12]

Додатковою етичною проблемою є питання інформованої згоди та прозорості процедури**.** Особа має розуміти, які фізіологічні показники вимірюються, як вони інтерпретуються, та які наслідки можуть мати результати для подальшої оцінки. Відомі випадки, коли досліджувані не були попереджені про складність методики або можливість психологічного навантаження, що створює умови для маніпуляцій та порушення принципів гуманності та справедливості. [3, с. 5]

Значною етичною дилемою є соціальна та правова відповідальність**,** пов'язана з використанням поліграфа поза межами законодавчо визначених норм. Використання поліграфа як самостійного доказу у судовому чи адміністративному процесі не завжди допустиме через дискусії щодо наукової достовірності даних. Наприклад, у США поліграф широко використовується правоохоронними органами, проте його результати не завжди приймаються судом як доказ через суперечливу доказову цінність. [4, с. 8] [1, с. 46]

Особливий випадок виникає у психодіагностиці при роботі з групами ризику, наприклад з особами, які зазнали психологічної травми або знаходяться у стані сильного стресу. Проведення поліграфологічного дослідження без урахування цих обставин може погіршити психологічний стан особи та призвести до етичного конфлікту між метою дослідження та захистом психічного здоров'я. [2, с. 263]

Підбиваючи підсумки, застосування поліграфа у психодіагностиці потребує ретельного дотримання етичних принципів: добровільності участі, конфіденційності, професійної компетентності фахівця та прозорості процедури. Лише комплексний підхід із врахуванням психологічних, етичних та правових аспектів забезпечує ефективність дослідження та мінімізує ризики порушення прав людини. Перспективним напрямом є подальше удосконалення нормативно-правового регулювання та розробка методик, що забезпечують максимальну надійність та етичність використання поліграфа у психодіагностичній практиці.

Список використаних джерел

Використання поліграфу в правоохоронній діяльності: метод. вказівки до виконання практ. і самост. робіт для підготовки здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра на факультеті прокуратури та слідства (кримінальної

юстиції) у Національному університеті «Одеська юридична академія» за спеціальністю К9 «Правоохоронна діяльність» / 262 «Правоохоронна діяльність» [Електронне видання] / укладачі: О.В., Чернов, Л.І. Аркуша, В.Є. Загородній, І.В. Загородній, В.Ю. Гриневич, І.Ю. Пишненко; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2025. 45 с.

The 'control' question 'test' (CQT) polygrapher's dilemma: logico-ethical considerations for psychophysiological practitioners and researchers / Int. J. of Psychophysiology. 1993. Vol.15, №3, p.263–267.

Ethical Dilemmas in Polygraph Examinations. Morgan Polygraph. 2024.

Psychological research using the polygraph. KNDISE. 2025.

Мотлях О. І. Морально-етичні засади в діяльності спеціаліста-поліграфолога. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ, 2021. № 1 (21). С. 7-14. doi: https://doi.org/10.33270/04212101.7.

Ключові слова: поліграф, психодіагностика, етичні дилеми, добровільність участі, конфіденційність, психофізіологічні реакції, психологічний стан, професійна компетентність, презумпція невинуватості, хибнопозитивні результати, психологічна травма, право людини, нормативно-правове регулювання, психологічна підготовка, технічні засоби поліграфа.

Keywords: polygraph, psychodiagnostics, ethical dilemmas, voluntary participation, confidentiality, psychophysiological reactions, psychological state, professional competence, presumption of innocence, false-positive results, psychological trauma, human rights, legal regulation, psychological training, polygraph technical equipment.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чумак С.П.

Могильна Вєроніка Борисівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕОРІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Криміналістика як наука про закономірності злочинної діяльності та її розслідування перманентно збагачується методологічним інструментарієм, що дозволяє більш повно та точно пізнавати обставини кримінальних правопорушень. Одним із провідних загальнонаукових методів, що набув статусу самостійної криміналістичної теорії, є моделювання. Теорія криміналістичного моделювання охоплює систему наукових положень про сутність, природу та практичне застосування моделей у процесі розслідування злочинів, судового розгляду і проведення судових експертиз. Актуальність її дослідження особливо зростає в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та необхідності адаптації криміналістики до нових форм злочинності [1, с. 7–11].

Моделювання у криміналістиці традиційно розглядається як загальнонауковий метод пізнання, що полягає у побудові та дослідженні об'єктів (моделей), які відтворюють суттєві характеристики оригінального явища – злочинної події або її окремих елементів. До моделювання

звертаються тоді, коли безпосереднє дослідження об’єкта неможливе або недоцільне: через незворотність події, небезпечність відтворення, недоступність оригінального об’єкта [2, с. 74–85]. У криміналістиці цей метод виконує одночасно пізнавальну, прогностичну та комунікативну функції: дозволяє реконструювати картину злочину, передбачати результати слідчих дій і наочно представляти отримані відомості в судовому провадженні.

У системі загальної теорії криміналістики теорія моделювання посідає самостійне місце поряд з такими окремими криміналістичними теоріями, як теорія ідентифікації, теорія версій, теорія прогнозування. В. Ю. Шепітько обґрунтовував потребу в теоретико-методологічній моделі криміналістики як основі для визначення її внутрішнього змісту та напрямів розвитку, підкреслюючи взаємозв’язок між методологічними засадами науки і практикою розслідування [3, с. 76–90]. О. В. Юнацький у своєму дисертаційному дослідженні та монографії, підготовленій спільно з В. Г. Лукашевичем, виокремив криміналістичне моделювання як метод пізнавальної діяльності слідчого, простеживши взаємозв’язок між формами і методами пізнання у доказуванні та процесом реалізації криміналістичних моделей [4].

Наукова класифікація видів криміналістичного моделювання будується за кількома підставами. За матеріальною природою моделі поділяються на ідеальні (уявні, мисленнєві) та матеріальні (фізичні). Ідеальні моделі включають: а) уявні (розумові) моделі – версії про механізм злочину, образи осіб, причетних до злочину; б) знакові (інформаційні) моделі – плани, схеми, кресленики місця події. Матеріальні моделі охоплюють: а) фізичні аналоги (макети, муляжі, предмети-аналоги); б) комп’ютерні (цифрові) моделі. За стадіями кримінального провадження виокремлюють моделювання у досудовому розслідуванні, під час судового розгляду і в судово-експертній діяльності. За об’єктом моделювання розрізняють моделі злочинної події, моделі особи злочинця, моделі механізму слідоутворення та моделі окремих слідчих (розшукових) дій [5, с. 17–32].

Особливого практичного значення набуває цифрове тривимірне (3D) моделювання. Його застосування суттєво розширює можливості судових експертиз, насамперед у сфері розслідування дорожньо-транспортних пригод (ДТП), вибухів, пожеж та інших подій, поєднаних зі значними змінами матеріальної обстановки. Сучасні технології збору даних – лазерне сканування місця події, безпілотні літальні апарати (БпЛА), фотограмметричні методи – уможливлюють збереження первинного стану доказів і подальше моделювання різних сценаріїв розвитку події. О. Грабчук констатує, що застосування криміналістичного 3D-моделювання надає такі переваги, як швидкість фіксації великих ділянок місцевості, можливість багаторазового віртуального дослідження місця події та дистанційного проведення експертиз [6, с. 60–65]. Перспективним є поєднання 3D-

моделювання зі штучним інтелектом і телеметричними даними бортових реєстраторів для підвищення точності автотехнічних досліджень.

У контексті діяльності слідчого криміналістичне моделювання реалізується насамперед при висуненні та перевірці версій і плануванні розслідування. Уявна модель злочинної події є основою для побудови слідчих версій, а матеріальні моделі слугують наочним засобом при проведенні слідчого експерименту (ст. 240 КПК України) та впізнання. Важливо, що моделювання тісно пов'язане з методами аналогії та абстрагування: версія будується за аналогією з відомими злочинними схемами, а модель дозволяє абстрагуватися від другорядних ознак і зосередитися на суттєвих. У судово-експертній діяльності моделі-копії підвищують наочність і доказове значення висновків експерта, а ситуаційні експертизи безпосередньо базуються на побудові та аналізі моделей конкретних обставин [7, с. 499–502].

Особливого значення набуває криміналістичне моделювання в умовах збройного конфлікту та документування воєнних злочинів. Застосування 3D-сканерів та БпЛА для фіксації наслідків обстрілів, використання OSINT-аналітики і супутникових знімків для моделювання хронології подій стали невід'ємним елементом роботи прокурорів і слідчих. Інноваційні методи цифрового моделювання застосовуються фахівцями з 21 держави, залученими до документування воєнних злочинів в Україні, а також за підтримки Міжнародного кримінального суду [8, с. 17]. Нові виклики актуалізують дискусію про розширення теоретичних меж криміналістичного моделювання за рахунок включення до неї методик роботи з відкритими цифровими джерелами та геопросторовими даними.

Таким чином, теорія криміналістичного моделювання є динамічно розвиваючою окремою криміналістичною теорією, що відображає методологічну зрілість науки. Її подальший розвиток пов'язаний з удосконаленням цифрових технологій, інтеграцією штучного інтелекту у процес побудови та аналізу моделей, а також із розробкою спеціальних методик моделювання воєнних злочинів. Практичне впровадження досягнень теорії криміналістичного моделювання сприяє підвищенню ефективності розслідування, забезпечує наочність і переконливість доказової бази у кримінальному провадженні та відповідає сучасній стратегії розвитку криміналістики як науки у єдиному європейському криміналістичному просторі.

Список використаних джерел

Шепітько В. Ю. Формування доктрини криміналістики та судової експертизи в Україні – шлях до єдиного європейського криміналістичного простору. Право України. 2022. № 2. С. 76–90. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2022-02-076

Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf

Шепітько В. Ю. Теоретико-методологічна модель криміналістики та її нові напрями. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. Харків : ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. 2021. Вип. 3 (25). С. 9–20. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.02

Лукашевич В. Г., Юнацький О. В. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого : монографія. Київ, 2008. 183 с.

Шепітько В. Ю. Судова експертиза та судово-експертна діяльність: погляд крізь призму думок експертів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :* зб. наук. пр. Харків : ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. 2023. Вип. 1 (30). С. 5–23. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.02

Грабчук О. Криміналістичне 3D-моделювання при розслідуванні ДТП. Society and Security. 2026. № 1 (13). С. 60–65. DOI: https://doi.org/10.26642/sas-2026-1(13)-60-65

Чернов О. В., Пишненко І. Ю. Криміналістичне моделювання: теоретичні основи та практичне застосування при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. Вип. 1. С. 504–508. URL: http://lsej.org.ua/1_2025/118.pdf

Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. та ін. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці й судовій експертизі : монографія / за заг. ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків : ІСПЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, 2024. 296 с.

Ключові слова: криміналістичне моделювання, метод пізнання, уявна модель, 3D-моделювання, слідча версія, судова експертиза, цифрова криміналістика, розслідування злочинів.

Keywords: forensic modelling, cognitive method, mental model, 3D modelling, investigative hypothesis, forensic examination, digital forensics, crime investigation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Мойса Артем В'ячеславович

здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Грабенко Поліна Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ СТИМУЛІВ У ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Поліграфологічне дослідження є складним психофізіологічним процесом, спрямованим на виявлення значущої інформації шляхом аналізу фізіологічних реакцій людини на спеціально підібрані подразники [1]. Центральним елементом цього процесу виступають стимули, від якості та структури яких безпосередньо залежить достовірність отриманих результатів.

Стимули у поліграфологічному дослідженні слід розглядати не лише як запитання, а як комплексний інструмент впливу, що активізує когнітивні, емоційні та фізіологічні процеси досліджуваної особи [2; 3]. Саме через стимули забезпечується зв'язок між психічною діяльністю людини та її фізіологічними реакціями, що фіксуються поліграфом.

Роль стимулів проявляється у виконанні низки ключових функцій. По-перше, діагностична функція полягає у виявленні наявності або відсутності значущої інформації у пам'яті досліджуваного. По-друге, порівняльна функція забезпечує можливість співставлення реакцій на різні типи стимулів (релевантні, контрольні, нейтральні). По-третє, провокативна функція спрямована на створення психологічного напруження, необхідного для актуалізації прихованих переживань. Крім того, стимули виконують структуроутворюючу функцію, оскільки саме вони визначають логіку та побудову всього поліграфологічного тесту [3; 4].

Особливе значення має роль стимулів у забезпеченні достовірності результатів поліграфологічного дослідження. Належно сформульовані стимули підвищують валідність отриманих даних, тоді як їх некоректне формулювання може призвести до хибних висновків [5]. Зокрема, надто загальні або емоційно нейтральні запитання не викликають достатнього рівня реакції, а надмірно провокативні – здатні спричинити захисні механізми, що спотворюють результати.

У поліграфологічній практиці застосовуються різні типи стимулів, кожен з яких виконує специфічну роль. Релевантні стимули безпосередньо пов'язані з предметом дослідження та спрямовані на виявлення причетності особи до певної події. Контрольні стимули створюють внутрішній психологічний конфлікт і використовуються для порівняння реакцій. Нейтральні стимули забезпечують базовий рівень фізіологічних показників. Така диференціація дозволяє підвищити точність інтерпретації результатів [3].

Окрему роль стимули відіграють у межах різних методик поліграфологічного дослідження. Зокрема, у тесті контрольних запитань (Control Question Test) ключовим є порівняння реакцій на релевантні та контрольні стимули, тоді як у методиці прихованої інформації (Concealed Information Test) стимули спрямовані на виявлення знань, доступних лише причетній особі [3; 5]. У цьому контексті саме правильний добір стимулів визначає ефективність обраної методики.

Важливим аспектом є індивідуалізація стимулів. Ефективність їх впливу залежить від психологічних, соціальних та культурних особливостей досліджуваної особи [2]. Неврахування цих факторів може знизити інформативність реакцій та ускладнити їх інтерпретацію.

Стимули також виконують важливу роль у формуванні психологічного контакту між поліграфологом і досліджуваним. На етапі попереднього інтерв'ю уточнюється зміст стимулів, що сприяє зниженню тривожності та підвищенню точності результатів [6].

Водночас застосування стимулів пов'язане з низкою проблем і ризиків. Серед них варто виділити суб'єктивність їх формування поліграфологом, можливість адаптації досліджуваного до стимульного ряду, вплив культурних відмінностей, а також використання контрзаходів з метою спотворення результатів [4; 5]. Це підкреслює необхідність високого рівня професійної підготовки фахівця.

Окремої уваги заслуговує етичний аспект використання стимулів. Вони не повинні порушувати права людини, принижувати її гідність або виходити за межі предмета дослідження [6]. Дотримання етичних стандартів є необхідною умовою легітимності поліграфологічних перевірок.

У сучасних умовах розвитку технологій розширюються можливості застосування стимулів, зокрема через використання мультимедійних засобів (зображень, аудіо- та відеоматеріалів), що дозволяє підвищити рівень емоційної залученості та точність дослідження [3].

Таким чином, роль стимулів у поліграфологічному дослідженні є комплексною та багатовимірною. Вони не лише забезпечують виклик фізіологічних реакцій, а й визначають логіку дослідження, впливають на поведінку досліджуваного та створюють основу для інтерпретації результатів. Саме тому ефективність поліграфа значною мірою залежить від науково обґрунтованого та професійного підходу до формування системи стимулів.

Список використаних джерел

Александров Ю. І. Психофізіологія та поліграф : навч. посіб. Київ : КНТ, 2019. 312 с.

Кокорін О. В. Застосування поліграфа в правоохоронній діяльності : монографія. Харків : Право, 2020. 280 с.

Matte J. A. Forensic Psychophysiology Using the Polygraph: Scientific Truth Verification. New York : J.A.M. Publications, 2012. 689 p.

Vrij A. Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities. Chichester : Wiley, 2008. 430 p.

National Research Council. The Polygraph and Lie Detection. Washington, DC : The National Academies Press, 2003. 398 p.

Україна. Міністерство внутрішніх справ. Інструкція щодо використання поліграфів у діяльності Національної поліції України : наказ МВС України від 13.11.2017 № 920.

Ключові слова: поліграфологічне дослідження, стимули у поліграфі, релевантні стимули, контрольні запитання, нейтральні стимули, психофізіологічні реакції, електрошкірна активність, прихована інформація, методика прихованих знань, психологічне напруження, емоційна значущість, вербальні стимули, невербальні стимули, індивідуалізація запитань.

Keywords: polygraph examination, polygraph stimuli, relevant stimuli, control questions, neutral stimuli, psychophysiological reactions, electrodermal activity, concealed information, concealed information test, psychological tension, emotional significance, verbal stimuli, nonverbal stimuli, question individualization.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Натягайло Яна Артемівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАМАСКОВАНИХ ВБИВСТВ

Замасковані вбивства належать до найбільш складних різновидів умисних вбивств, вчинених в умовах неочевидності. Їхня специфіка полягає в тому, що приховування злочину входить обов'язковим елементом у спосіб його вчинення і здійснюється разом із ним, будучи об'єднаним єдиним умислом злочинця [1, с. 139]. У сучасних умовах, в тому числі в контексті воєнного стану та пов'язаного з ним зростання злочинності, дослідження особливостей розслідування цієї категорії злочинів набуває особливої актуальності для вітчизняної криміналістики та слідчої практики.

У криміналістичній науці замасковані вбивства визначаються як умисні вбивства, вчинені в умовах неочевидності, при яких злочинець вдається до інсценування з метою спотворення уявлення про спосіб вчинення злочину, особу злочинця або й саму подію злочину [2, с. 30]. Залежно від характеру маскування в теорії криміналістики виокремлюють: інсценування природної смерті (отруєння, серцевого нападу); інсценування нещасного випадку (дорожньо-транспортної події, падіння з висоти, виробничої травми, ураження електрострумом); інсценування самогубства (повішання, падіння з висоти, отруєння); вбивства, пов'язані з приховуванням трупа або його знищенням шляхом спалення, розчленування, затоплення. Кожна з цих форм маскування обумовлює особливий алгоритм розслідування [3, с. 34].

Відповідно до ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, предмет доказування у будь-якому кримінальному провадженні охоплює: подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення); форму вини, мотив і мету; особу обвинуваченого та обставини, що впливають на відповідальність; характер та розмір шкоди. Водночас для

замаскованих вбивств наведений перелік обставин наповнюється специфічним змістом, що зумовлено особливостями механізму злочину та прийомами його приховування [4].

Першою та визначальною групою обставин є встановлення самого факту вбивства та спростування версії про самогубство, нещасний випадок або природну смерть. З цією метою необхідно: з'ясувати характер і механізм утворення тілесних ушкоджень; визначити час настання смерті та встановити, чи відповідає він обставинам, представленим злочинцем; виявити негативні обставини, тобто сліди або їхня відсутність, що суперечать загальній картині події. Так, наявність різаних ран при зовнішніх ознаках наїзду транспортного засобу, чисте взуття на повішаному за наявності бруду навколо місця події або посмертна странгуляційна борозна при наїзді поїзда є класичними прикладами негативних обставин, що вказують на інсценування [3, с. 35].

Другою групою обставин є встановлення обстановки вчинення злочину. Слідчий повинен з'ясувати: чи є місце виявлення трупа місцем вчинення вбивства, оскільки при маскованих убивствах ці місця нерідко не збігаються; яких змін зазнала обстановка місця події після вчинення злочину; чи є на місці події сліди боротьби або самооборони потерпілого, а також мікросліди (болото, пил, волокна одягу), що вказують на транспортування трупа. Особливе значення надається результатам огляду місця події та трупа, який провадиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта [1, с. 142].

Третьою групою обставин є встановлення особи потерпілого та осіб, причетних до вчинення злочину. У справах про замасковані вбивства, зокрема вчинених з розчленуванням або знищенням трупа, встановлення особи потерпілого може саме по собі становити окреме розслідуюче завдання, що вирішується шляхом дактилоскопічної, генетичної, одонтологічної ідентифікації. Щодо особи злочинця необхідно встановити: його зв'язок із потерпілим; наявність умислу на вчинення вбивства і його приховування; виконавців, організаторів і можливих співучасників; а також особу, яка безпосередньо здійснила інсценування [5, с. 14].

Четвертою групою є встановлення мотиву, мети вчинення вбивства та знаряддя злочину. Мотив замаскованого вбивства, як правило, є корисливим або пов'язаний із прагненням злочинця усунути небажаного свідка, конкурента чи особу, яка становить для нього загрозу. Встановлення мотиву слугує ключем до розкриття кола підозрюваних. Знаряддя вчинення злочину при маскованих убивствах нерідко знищуються або ретельно приховуються, тому їхній пошук передбачає проведення обшуків, огляди суміжних з місцем події територій, залучення кінологічних служб та технічних засобів. Важливе значення також має призначення комплексу судових експертиз: судово-медичної, трасологічної, хімічної [2, с. 33].

Для встановлення зазначених обставин на початковому етапі розслідування замаскованих вбивств проводяться такі невідкладні слідчі (розшукові) дії: огляд місця події та трупа; призначення судово-медичної, судово-хімічної та інших профільних експертиз; допит осіб, які виявили труп або звертались до правоохоронних органів із заявою про зникнення людини; обшук за місцем проживання та роботи осіб, яких підозрюють у причетності до злочину; вивчення оперативної інформації, даних мобільного зв'язку та відеоспостереження. Ефективним також є проведення слідчого огляду у поєднанні з призначенням судово-медичної та інших експертиз безпосередньо на місці виявлення трупа [2, с. 37].

Отже, розслідування замаскованих вбивств вимагає системного та поетапного підходу до встановлення обставин, що підлягають доказуванню. Ключовими напрямами є: спростування версії про природну смерть або нещасний випадок; виявлення негативних обставин і слідів інсценування; встановлення особи потерпілого, злочинця, мотиву та способу маскування; ретельне планування та взаємодія слідчого з оперативними підрозділами й експертами. Комплексне дотримання цих вимог забезпечує повноту розслідування і є необхідною умовою досягнення завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 КПК України.

Список використаних джерел

Саінчин О. С. Розслідування умисних вбивств: теорія та практика : монографія. Одеса : СПД Бровкін О. В., 2012. 408 с.

Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 328 с.

Семеногов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 225 с.

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Жерж Н. А. Початковий етап розслідування вбивств, вчинених в умовах неочевидності. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 74. С. 406–412.

Ключові слова: замасковане вбивство, інсценування, обставини доказування, розслідування вбивств, негативні обставини, неочевидне вбивство, криміналістична методика, огляд місця події, судово-медична експертиза.

Keywords: disguised murder, staging, circumstances of proof, murder investigation, negative circumstances, non-obvious murder, forensic methodology, crime scene examination, forensic medical examination.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Невінчанна Ксенія Андріївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВА КРИМІНАЛІСТИКА: ВИЛУЧЕННЯ ТА АНАЛІЗ ДАНИХ ЗІ СМАРТФОНІВ

Смартфони є одним із найбільш інформативних об'єктів цифрової криміналістики: сучасний мобільний пристрій зберігає повідомлення, дзвінки, геолокаційні дані, фотографії, банківські транзакції, паролі, дані додатків, хмарні синхронізації та поведінкові біометричні профілі – весь масив даних, що може мати принципове значення для розслідування. Нормативну основу вилучення та аналізу даних зі смартфонів у кримінальному провадженні України утворює Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012 р. №4651-VI [1]: ст. 84-86 встановлюють загальні критерії доказів та їх допустимості; ст. 93 визначає способи збирання доказів, зокрема огляд речей та комп'ютерних даних; ст. 99 відносить до документів відомості в електронній формі – у тому числі комп'ютерні дані на мобільних пристроях; ст. 160-166 та 168-166 регламентують тимчасовий доступ до речей і документів та обшук, що є основними процесуальними підставами вилучення смартфона. Мобільна (смартфон-) криміналістика є спеціалізованим напрямом цифрової криміналістики, що включає методи ідентифікації, збору, збереження, аналізу та представлення даних з мобільних пристроїв з метою використання їх у кримінальному судочинстві. Від комп'ютерної криміналістики її відрізняє: постійна зміна архітектур та операційних систем (iOS, Android), наявність апаратного шифрування, біометричного захисту, хмарної синхронізації та надшвидкого стирання даних.

Визначення місця цифрової криміналістики в системі криміналістичних знань є теоретичним підґрунтям для розробки методик вилучення і аналізу даних зі смартфонів. Степанюк Р. Л. та Перлін С. І. [2, с. 283] обґрунтовують, що цифрова криміналістика (digital forensics) є галуззю судових наук, що являє собою систему наукових методів дослідження цифрових доказів з метою сприяння виявленню та розслідуванню кримінальних правопорушень. Автори доводять необхідність формування в існуючій вітчизняній моделі криміналістики окремої галузі криміналістичної техніки, яка включає засоби і методи дослідження цифрових доказів, адаптовані до реалій практики, і наголошують, що не варто ототожнювати цифрову криміналістику із застосуванням цифрових технологій у криміналістиці. Стосовно смартфонів ця концепція конкретизується у чотирьох основних завданнях: 1) ідентифікація – встановлення виду, моделі, операційної системи та стану пристрою; 2) збереження – попередження модифікації,

стирання або перезапису даних (режим «авіаполіт», клітка Фарадея, відключення від мереж); 3) вилучення – отримання копії даних за допомогою спеціалізованих програмно-апаратних комплексів (Cellebrite UFED, Oxygen Forensic, Elcomsoft); 4) аналіз та представлення – інтерпретація здобутих даних і їх оформлення для потреб кримінального провадження.

Практичний вимір цифрової криміналістики стосовно мобільних пристроїв нерозривно пов'язаний із зростанням злочинності з використанням цифрових технологій. Гора І. В., Колесник В. А. та Попович І. І. [3, с. 66] досліджують цифрову криміналістику в контексті забезпечення діяльності з протидії злочинності та констатують, що електронні пристрої (у тому числі телефони та смартфони) все частіше використовуються злочинцями і, як наслідок, сліди неправомірних дій залишаються в інформаційному просторі. Автори виокремлюють рівні вилучення даних із мобільних пристроїв, від найбільш доступного до найбільш глибокого: 1) логічний рівень (logical extraction) – вилучення даних через стандартні API операційної системи: контакти, дзвінки, повідомлення SMS/месенджерів, фото, відео; 2) файлова система (file system extraction) – отримання повного дерева файлів, включно з видаленими; 3) фізичний рівень (physical extraction) – посекторне копіювання пам'яті пристрою; 4) чіп-витяг (chip-off) – видалення мікросхем пам'яті та безпосереднє їх зчитування; 5) JTAG-метод – підключення через відлагоджувальний інтерфейс. Вибір методу визначається моделлю пристрою, рівнем шифрування та наявністю пароля чи FDE (Full Disk Encryption).

Розуміння природи цифрових слідів як специфічного виду даних є необхідним для правильної організації роботи зі смартфоном у криміналістичному контексті. Демидова Є. Є. [4, с. 71] досліджує поняття та особливості цифрових слідів кримінального правопорушення і встановлює їх принципові відмінності від традиційних матеріальних слідів: нематеріальний характер, можливість дистанційної зміни або знищення, необхідність спеціальних технічних засобів і процедур для виявлення, вилучення та дослідження. На смартфоні криміналістично значимі цифрові сліди поділяються на: активні (явні) – дані, що зберігаються на пристрої і доступні через стандартні застосунки (SMS, WhatsApp, Telegram, Viber, журнали дзвінків, галерея); пасивні (латентні) – сліди, що виникають автоматично без відома користувача: метадані EXIF фотографій (точні координати, час, модель камери), часові мітки файлів, журнали системних подій, cached-дані та cookie; видалені сліди – файли, позначені операційною системою як вільний простір, які відновлюються спеціалізованими інструментами. Метадані є особливо цінним криміналістичним ресурсом: EXIF-дані фотографії дозволяють встановити точне місце та час її зроблення навіть після видалення самого файлу.

Перетворення цифрового сліду, виявленого на смартфоні, на допустимий доказ у кримінальному провадженні є найбільш складним правовим аспектом мобільної криміналістики. Грищук В. Р. [5, с. 68] досліджує використання електронних даних у кримінальному провадженні та пропонує авторське визначення електронного сліду як даних в електронному середовищі, що містять інформацію про обставини кримінального правопорушення та виникають як унаслідок активної діяльності особи, так і в автоматичному режимі. Автор встановлює, що ключовими вимогами до перетворення даних зі смартфона на допустимий доказ є: цілісність (integrity) – незмінність вилучених даних від моменту отримання, що підтверджується хеш-сумою (MD5/SHA-256); автентичність (authenticity) – підтвердження того, що дані є саме тими, якими їх подають, а не були модифіковані; відтворюваність (reproducibility) – можливість повторного отримання аналогічного результату незалежним фахівцем. Вважаємо, що вдосконалення правового регулювання вилучення та аналізу даних зі смартфонів потребує: по-перше, доповнення КПК України окремою нормою про порядок вилучення та роботи з мобільними пристроями із визначенням обов'язкового застосування сертифікованих інструментів і документування хеш-сум; по-друге, розробки Науково-методичних рекомендацій МВС щодо стандартів мобільної криміналістики (рівні вилучення, допустимі інструменти, порядок протоколювання); по-третє, запровадження спеціалізації «мобільна криміналістика» у системі підготовки судових експертів.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Цифрова криміналістика й удосконалення системи криміналістичної техніки в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 283-294. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5f268f43-1af7-4fa7-bae0-5e2d05ac71bb/content

Гора І. В., Колесник В. А., Попович І. І. Цифрова криміналістика в забезпеченні діяльності з протидії злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. Том 4, № 85. С. 63-70. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/315982.

Демидова Є. Є. Цифрові сліди кримінального правопорушення: поняття та особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. Том 4, № 85. С. 71-75. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/315983/306619

Грищук В. Р. Електронні (цифрові) дані у кримінальному провадженні: від електронного сліду до доказу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2026. Том 5, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355851

Ключові слова: цифрова криміналістика, смартфон, мобільна криміналістика, вилучення даних, аналіз даних, цифрові сліди, електронні докази, допустимість доказів, мобільні пристрої, хеш-сума, метадані, КПК України, Cellebrite, автентичність доказів.

Keywords: digital forensics, smartphone, mobile forensics, data extraction, data analysis, digital traces, electronic evidence, admissibility of evidence, mobile devices, hash value, metadata, Criminal Procedure Code of Ukraine, Cellebrite, authenticity of evidence.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Негруца Крістіна Олеговна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ЖИВИХ ОСІБ

Тактика пред'явлення для впізнання живих осіб є важливим елементом криміналістичної діяльності, що відіграє значну роль у процесі доказування та встановлення істини у кримінальному провадженні. Ця слідча дія спрямована на перевірку та уточнення показань особи, яка раніше сприймала певного індивіда, шляхом його ідентифікації серед інших осіб за зовнішніми ознаками. Ефективність впізнання значною мірою залежить від правильного тактичного підходу до його організації та проведення, що передбачає врахування як процесуальних норм, так і психологічних особливостей людського сприйняття та пам'яті.

Сутність пред'явлення для впізнання полягає у створенні умов, за яких впізнаючий має можливість відтворити у пам'яті образ особи, яку він раніше спостерігав, і співвіднести його з реальними об'єктами, представленими для впізнання. При цьому важливо забезпечити об'єктивність і неупередженість процедури, виключити будь-який вплив на вибір впізнаючого та гарантувати достовірність отриманих результатів. Законодавство передбачає низку вимог до проведення цієї слідчої дії, однак саме тактичні прийоми визначають її ефективність у практичній діяльності [1].

Підготовчий етап має ключове значення для успішного проведення впізнання. Він включає аналіз матеріалів кримінального провадження, визначення доцільності проведення цієї слідчої дії, а також підбір осіб, серед яких буде пред'явлено особу для впізнання. Особливу увагу слід приділяти підбору статистів, які повинні бути максимально схожими за зовнішніми ознаками з особою, що підлягає впізнанню. Це необхідно для запобігання навіюванню та забезпечення об'єктивності вибору. Крім того, слідчий має враховувати умови, за яких відбулося первинне сприйняття особи, зокрема

освітлення, відстань, тривалість спостереження, емоційний стан впізнаючого.

Важливим елементом підготовки є попередній допит особи, яка буде здійснювати впізнання. У ході такого допиту з'ясовуються обставини сприйняття, характерні ознаки особи, що запам'яталися, а також умови, які могли вплинути на точність сприйняття. Це дозволяє не лише перевірити здатність впізнаючого до ідентифікації, але й уникнути ситуацій, коли впізнання проводиться без достатніх підстав. Попередній допит також сприяє формуванню у слідчого уявлення про можливі труднощі та ризики, пов'язані з проведенням цієї слідчої дії.

Безпосереднє проведення пред'явлення для впізнання вимагає дотримання чіткої процедури та використання відповідних тактичних прийомів. Особи, які пред'являються для впізнання, повинні бути розміщені таким чином, щоб жодна з них не виділялася серед інших. Важливо забезпечити однакові умови для всіх учасників, включаючи одяг, положення тіла, освітлення. Слідчий не повинен давати жодних підказок або сигналів, які могли б вплинути на вибір впізнаючого. Впізнання має відбуватися самостійно, без стороннього впливу [2].

Психологічний аспект впізнання є надзвичайно важливим. Людська пам'ять має реконструктивний характер, що означає можливість помилок та викривлень. На точність впізнання впливають різні фактори, зокрема час, що минув після події, емоційний стан, рівень стресу, а також зовнішні впливи. У зв'язку з цим слідчий повинен створити умови, які мінімізують негативний вплив цих факторів. Зокрема, важливо уникати повторного пред'явлення тієї ж особи без належних підстав, оскільки це може призвести до формування хибної впевненості у правильності вибору.

Тактичні прийоми пред'явлення для впізнання можуть варіюватися залежно від конкретної ситуації. У деяких випадках доцільним є використання впізнання «вживу», в інших – застосування відеозаписів або фотографій. Однак впізнання живих осіб вважається найбільш надійним, оскільки дозволяє врахувати не лише статичні, але й динамічні ознаки, такі як хода, міміка, жести. Водночас це потребує більш ретельної організації та дотримання процесуальних гарантій.

Особливу увагу слід приділяти фіксації результатів впізнання. Протокол повинен містити детальний опис умов проведення, складу осіб, які брали участь, а також висловлювання впізнаючого щодо причин вибору. Доцільним є використання технічних засобів фіксації, зокрема відеозапису, що дозволяє забезпечити об'єктивність та перевірюваність результатів. Це має особливе значення у випадках, коли результати впізнання можуть бути оскаржені.

Проблеми, що виникають у практиці проведення впізнання, часто пов'язані з недотриманням тактичних рекомендацій або процесуальних

вимог. Серед них можна виділити неправильний підбір статистів, вплив на впізнаючого, недостатню підготовку, а також порушення порядку фіксації результатів. Такі порушення можуть призвести до визнання результатів впізнання недопустимими доказами, що негативно впливає на хід кримінального провадження [3].

У сучасних умовах значну увагу приділяють удосконаленню тактики пред'явлення для впізнання з урахуванням досягнень психології та технічного прогресу. Використання новітніх технологій, зокрема цифрових баз даних, систем відеофіксації, а також методів когнітивного інтерв'ю, сприяє підвищенню точності та надійності цієї слідчої дії. Водночас важливо забезпечити баланс між ефективністю та дотриманням прав людини, зокрема права на справедливий суд і захист від необґрунтованого обвинувачення.

Таким чином, тактика пред'явлення для впізнання живих осіб є складною системою заходів, спрямованих на забезпечення достовірності та об'єктивності результатів цієї слідчої дії. Вона базується на поєднанні правових норм, психологічних знань та практичних навичок слідчого. Ефективність впізнання залежить від належної підготовки, правильного вибору тактичних прийомів, дотримання процесуальних гарантій та врахування індивідуальних особливостей учасників. Подальший розвиток цієї сфери потребує інтеграції наукових досягнень та вдосконалення практики з метою підвищення якості доказування у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

Криміналістика: підручник : у 2 т. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. Т. 1. 384 с.

Волобуєва О. О. Пред'явлення особи для впізнання в кримінальних провадженнях про статеві кримінальні правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2024. Вип. 84. Ч. 4. С. 25–30.

Коваленко А. В. Особливості пред'явлення для впізнання під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017.). Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 101–102. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/43

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, пред'явлення для впізнання, тактичні прийоми, психологія слідчих дій.

Keywords: investigative (detective) actions, presentation for identification, tactical techniques, psychology of investigative actions.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Немировська Аріадна Едуардівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Стрімка цифровізація суспільних відносин зумовила суттєві трансформації як у способах вчинення кримінальних правопорушень, так і в механізмах їх виявлення та розслідування. Значна частина кримінально значущої інформації сьогодні існує у вигляді електронних (цифрових) даних, що актуалізує проблему адаптації традиційних слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуку, до умов цифрового середовища. У науковій літературі наголошується, що електронні докази є самостійним різновидом доказової інформації, який характеризується специфічними ознаками – нематеріальністю, мінливістю, можливістю багаторазового копіювання та залежністю від технічного середовища їх існування [6; 3].

На відміну від класичного обшуку, предметом якого є матеріальні об’єкти, обшук у цифровому середовищі спрямований на виявлення, фіксацію, вилучення та дослідження електронної інформації, що може зберігатися як на фізичних носіях (жорсткі диски, мобільні пристрої, сервери), так і у віддалених інформаційних системах. При цьому, як зазначають дослідники, ключовою особливістю електронних доказів є їх латентний характер: інформація може бути прихована, зашифрована або розподілена між різними носіями, що значно ускладнює процес її виявлення [4].

Процесуальний аспект проведення обшуку в цифровому середовищі визначається необхідністю суворого дотримання принципів законності, пропорційності та допустимості втручання у приватне життя особи. Відповідно до позицій сучасної доктрини, клопотання про проведення обшуку повинно містити чітке визначення не лише місця його проведення, а й конкретних видів електронних даних або пристроїв, які планується відшукати. Узагальнені формулювання можуть створювати ризик визнання отриманої інформації недопустимим доказом через порушення процесуальних гарантій [5].

Окремої уваги заслуговує питання допустимості електронних доказів. Як підкреслюють науковці, вона безпосередньо залежить від дотримання встановленої процедури їх отримання, зокрема забезпечення цілісності даних, належного документування всіх дій та збереження так званого «ланцюга збереження доказів» (chain of custody) [7]. Порушення цих вимог

може призвести до втрати доказового значення навіть об’єктивно важливої інформації.

Криміналістичний аспект обшуку в цифровому середовищі полягає у застосуванні спеціальних методів і технічних засобів, спрямованих на ефективне виявлення та фіксацію цифрових слідів. У наукових працях зазначається, що одним із ключових принципів роботи з електронними доказами є мінімізація втручання в оригінальні дані, що реалізується через створення їх точних копій (форензічних образів) із подальшим дослідженням саме копій, а не первинних носіїв [1].

Суттєвою тактичною особливістю цифрового обшуку є необхідність оперативності та раптовості дій. Особи, причетні до правопорушення, часто використовують сучасні засоби протидії – шифрування, багаторівневу автентифікацію, приховані файлові системи, а також механізми віддаленого знищення даних. У зв’язку з цим важливим елементом тактики є негайний контроль над цифровими пристроями, обмеження доступу до мережі Інтернет та запобігання несанкціонованому втручанню в інформацію під час проведення обшуку.

Важливу роль у проведенні обшуку в цифровому середовищі відіграє залучення спеціалістів у галузі інформаційних технологій. Як зазначається у наукових дослідженнях, ефективність вилучення та аналізу електронних доказів значною мірою залежить від рівня технічної підготовки осіб, які здійснюють відповідні дії [4]. Спеціалісти забезпечують ідентифікацію джерел інформації, правильне використання технічних засобів та дотримання вимог цифрової криміналістики.

Окрему проблему становить доступ до даних, що зберігаються поза межами фізичного місця проведення обшуку, зокрема у хмарних сервісах або на серверах, розташованих в інших державах. У таких випадках виникають складні питання юрисдикції, міжнародної правової допомоги та правомірності отримання інформації.

Науковці наголошують на необхідності вдосконалення нормативного регулювання цих аспектів з урахуванням глобального характеру цифрового середовища [3].

Водночас обшук у цифровому середовищі пов’язаний із низкою ризиків, серед яких – надмірне втручання у приватне життя, доступ до інформації, що не має відношення до кримінального провадження, а також можливість випадкового пошкодження або втрати даних. Це обумовлює необхідність дотримання принципів вибірковості, цільового використання інформації та професійної обережності.

Таким чином, обшук у цифровому середовищі є складною комплексною слідчою дією, яка поєднує процесуальні гарантії із сучасними криміналістичними методами роботи з електронними доказами. Його ефективність залежить від належної правової регламентації, рівня технічної

підготовки, взаємодії зі спеціалістами та здатності забезпечити цілісність і достовірність цифрової інформації. У цих умовах цифровий обшук виступає не лише засобом отримання доказів, а й важливим інструментом перевірки слідчих версій та формування доказової бази у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

Морозова Т. Р. Методика виявлення прихованої інформації у цифрових дослідженнях. Київ : Алерта, 2023. 472 с.

Квашук О. Д. Використання електронних доказів у кримінальному провадженні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 4, № 88. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/325327

Назарко А. А. Електронні докази в українському кримінальному судочинстві. Галицькі студії: Юридичні науки. 2023. URL: https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/article/view/50

Петрик В. В. Використання електронних доказів у кримінальному провадженні: проблеми збору, перевірки та оцінки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 4, № 87. С. 119–123. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/325327

Політова А. С., Чехлай Т. О. Допустимість цифрових доказів у кримінальному провадженні: аналіз судової практики. Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Право. 2025. № 29. С. 104–115. URL: https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/454

Сіренко О. В. Електронні докази у кримінальному провадженні. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2019. Вип. 14. С. 208–214. URL: https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law/article/download/174/165/348

Шишенко А. А. Цифрові докази у кримінальному процесі: проблеми автентичності та допустимості. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 5 (ч. 3). С. 315–320. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342874

Ключові слова: обшук, цифрове середовище, електронні докази, криміналістична тактика, досудове розслідування, інформаційні технології, цифрові носії.

Keywords: search, digital environment, electronic evidence, criminalistic tactics, pre-trial investigation, information technologies, digital media.

Науковий керівник: асистент Гриневич В.Ю.

Новосел Дмитро Вадимович
здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ЇХ АНАЛОГІВ ЧИ ПРЕКУРСОРІВ

Кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів чи прекурсорів становлять значну загрозу публічному здоров'ю та національній безпеці України. Нормативну основу кримінальної відповідальності за них утворюють статті 305–309, 311, 313 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. №2341-III [1]: контрабанда наркотиків (ст. 305), незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання або збут наркотичних засобів (ст. 307), незаконне їх зберігання без мети збуту (ст. 309), посів або вирощування заборонених рослин (ст. 310), незаконне виготовлення, зберігання чи збут прекурсорів (ст. 311), а також крадіжка чи вимагання наркотиків (ст. 308, 312), незаконне введення їх в організм іншої особи (ст. 314). Специфіка цієї категорії правопорушень – прихованість дій, широке застосування хімічних і фармацевтичних знань, синтез нових психоактивних речовин поза переліком – обумовлює вкрай важливу роль спеціальних знань на всіх етапах розслідування. Спеціальні знання використовуються у двох основних формах: непроцесуальній (консультація спеціаліста на місці огляду, попередні дослідження) та процесуальній (участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях і призначення судових експертиз).

Ключовою проблемою залишається ефективне використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування. Цехан Д. М. та Черемнова А. І. [2, с. 534] досліджують використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків і фокусуються на особливостях огляду нарколабораторій. Автори встановлюють, що залучення спеціаліста до таких оглядів дозволяє слідчому отримувати на початковому етапі розслідування додаткову інформацію, яка суттєво сприятиме доказуванню у подальшому. Зокрема, консультативна взаємодія слідчого зі спеціалістом під час огляду нарколабораторії надає: ідентифікаційні дані щодо виду та хімічного складу речовин; відомості про стадію виробничого процесу та обсяги виробництва; дані про застосовувані методи синтезу та обладнання; орієнтуючу інформацію для правильного вилучення і пакування речовин з метою направлення на судову експертизу. Особлива увага акцентується на стрімкому розвитку сегменту синтетичних наркотиків, які постійно змінюються за хімічним складом і не завжди входять до офіційних переліків заборонених речовин, що вимагає оперативного залучення хімічних і фармацевтичних фахівців.

Ефективне використання спеціальних знань при розслідуванні наркозлочинів безпосередньо залежить від точності криміналістичної класифікації предмета правопорушення. Степанюк Р. Л. та Лозова С. М. [3,

с. 228] розробляють криміналістичну класифікацію наркотиків і встановлюють, що майже потрійне зростання обсягів вилучених психотропних речовин в Україні відбувається передусім за рахунок нових синтетичних наркотиків, що потребує посиленої уваги криміналістичної науки в частині уточнення відповідних класифікаційних критеріїв. Залежно від предмета злочину при розслідуванні наркозлочинів залучаються фахівці та призначаються судові експертизи таких спеціальностей: 1) судова хімія та наркологія – встановлення виду речовини, її хімічного складу та приналежності до наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; визначення способу виготовлення та переробки; 2) судова фармацевтика – дослідження лікарських засобів, що перебувають у незаконному обігу; 3) судова агрономія та ботаніка – ідентифікація рослин (снотворний мак, конопля), визначення умов і методів вирощування, врожайності; 4) криміналістика – виявлення і фіксація слідів, дактилоскопічне дослідження, вивчення способу вчинення злочину та знарядь.

Для правильного визначення видів і форм спеціальних знань необхідне ґрунтовне розуміння криміналістичної характеристики наркозлочинів. Янковський В. О. [4, с. 180] аналізує окремі елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків і встановлює, що основними елементами є: спосіб вчинення злочину (контрабанда, незаконне виробництво, зберігання, перевезення, збут – у тому числі через інтернет та закриті канали зв'язку); предмет злочинного посягання (вид наркотику, розмір); типові сліди злочину та особа злочинця. Аналіз способу вчинення злочину безпосередньо визначає необхідний тип спеціальних знань: хімічний слід (залишки речовин на пакованні, одязі, на поверхнях) – вимагає хімічно-аналітичних досліджень; цифровий слід (листування у месенджерах, транзакції у криптовалюті, записи на серверах Dark Net) – вимагає залучення спеціалістів у сфері комп'ютерних технологій та кіберкриміналістики; фінансовий слід (перекази коштів, придбання обладнання) – потребує судово-бухгалтерської або фінансово-аналітичної експертизи.

Особливого значення набуває використання спеціальних знань при розслідуванні наркоторгівлі з використанням електронних інформаційних ресурсів та організованих форм наркозлочинності. Шевченко Т. В. [5, с. 408] досліджує незаконний збут наркотичних засобів з використанням електронних інформаційних ресурсів та встановлює проблеми кваліфікації і документування. Розслідування таких правопорушень потребує обов'язкового залучення фахівців у галузі комп'ютерних технологій для отримання, фіксації та аналізу електронних доказів: даних месенджерів (Telegram, Signal), записів поштових скриньок, транзакцій у криптовалюті, IP-адрес, геолокаційних даних, метаданих файлів. Для виявлення та

вилучення таких відомостей у процесуальному порядку необхідне застосування ст. 159–166, 233–235, 264–271 КПК України (тимчасовий доступ, обшук, негласні слідчі дії), а отримані дані скеровуються на комп'ютерно-технічну або телекомунікаційну судову експертизу. Вважаємо, що вдосконалення практики використання спеціальних знань при розслідуванні наркозлочинів потребує: по-перше, розробки та впровадження криміналістичних алгоритмів для кожного виду наркозлочинів із чітким визначенням обов'язкових видів спеціальних знань та строків їх залучення; по-друге, формування спеціалізованих слідчо-оперативних груп з постійним залученням фахівців-хіміків, кіберкриміналістів та фінансових аналітиків; по-третє, вдосконалення системи ідентифікації нових психоактивних речовин шляхом скорочення термінів включення синтетичних наркотиків до офіційних переліків КМУ.

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Ст. 305–309, 311, 313. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

Цехан Д. М., Черемнова А. І. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 6. С. 532–535. URL: https://www.lsej.org.ua/6_2024/134.pdf.

Степанюк Р. Л., Лозова С. М. Криміналістична класифікація наркотиків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2024. № 1 (104), ч. 1. С. 226–236.

Янковський В. О. Окремі елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. Том 3, № 81. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/301957.

Шевченко Т. В. Незаконний збут наркотичних засобів з використанням електронних інформаційних ресурсів: проблеми кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. Том 3, № 84. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/312722

Ключові слова: спеціальні знання, незаконний обіг наркотиків, наркотичні засоби, прекурсори, судова експертиза, спеціаліст, нарколабораторія, криміналістична класифікація, синтетичні наркотики, Dark Net, кіберкриміналістика, КК України.

Keywords: specialized knowledge, illicit drug trafficking, narcotic substances, precursors, forensic examination, specialist, drug laboratory, forensic classification, synthetic drugs, Dark Net, cyber forensics, Criminal Code of Ukraine.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Омельченко Альбіна Віталіївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕТАПИ ТА ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ

Обшук – це слідча (розшукова) дія, яка проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. [1, ч. 1 ст. 234]. Для того, щоб обшук був максимально результативний, слідчому, прокурору, працівниками оперативних підрозділів, а також залученим за потребою спеціалісту, інспектору-кінологу зі службово-розшуковою собакою треба дотримуватися певної послідовності своїх дій, а також застосовувати тактичні прийоми для полегшення та оптимізації обшуку житла або іншого володіння особи.

Обшук житла чи іншого володіння особи умовно можна поділити на такі етапи, що йдуть у хронологічному порядку: підготовка до обшуку, стадія первісних дій, оглядова, детальна та заключна. Для того, щоб розпочалася підготовка до обшуку, треба встановити юридичну та фактичні підстави його проведення. КПК України у ч. 2 ст. 234 зазначає, що обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. З такого положення випливає те, що юридичною підставою проведення такої слідчої (розшукової) дії є ухвала слідчого судді про проведення обшуку. Фактичні підстави – наявність у матеріалах кримінального провадження достатніх і перевірених даних, які дають змогу припускати, що в будь-якої особи або в будь-якому приміщенні чи іншому володінні особи перебувають об’єкти (знаряддя злочину, цінності, предмети й документи, добуті злочинним шляхом, а також розшукувані особи, трупи або тварини), які шукають, що мають значення для розслідування.

Підготовка до обшуку – система заходів організаційного характеру, які виконуються слідчим з метою реалізації прийнятого рішення. Така система складається з таких елементів:

збирання орієнтуючої інформації (точну адресу; тип приміщення (будинок, квартира, складське приміщення, офіс); кількість людей, що можуть знаходитися під час проведення обшуку; шляхи проникнення; місця, які можуть бути використані як схованки; інформація про підозрюваного). На основі таких даних слідчий обирає дату та час проведення обшуку, склад слідчо-оперативної групи, яка буде проводити дану дію, а також питання застосування технічних і науково-технічних засобів.

підготовка (базуючись на даних об’єктів, які необхідно відшукати, слідчий обирає засоби та знаряддя, що допоможуть йому у цьому, а також обов’язково бере з собою засоби пакування вилучених предметів).

визначення складу учасників обшуку. Зазвичай до учасників обшуку належить слідчий, мінімум два оперативні співробітники, що мають досвід проведення обшуків, за потреби також входить спеціаліст. Для участі в проведенні обшуку може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, представник та інші учасники кримінального провадження. Якщо ж підстави вважати, що можуть перешкоджати проведенню обшуку або на даній адресі знаходяться озброєні люди, то є сенс викликати на допомогу такі підрозділи як КОРД або ДОЗОР. Також важливо не забувати, що положення ч. 7 ст. 223 КПК визначають, що обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов’язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії. [2, с. 266].

Стадія первісних дій – система дій, що виконуються безпосередньо після прибуття до місця проведення обшуку та забезпечення безпеки на місці за допомогою оперативних чи підрозділів поліції особливого призначення. Зазвичай саме з цього моменту розпочинається фіксація дій за допомогою аудіо- та відеозапису [1, ч. 10 ст. 236]. Дану стадію складають такі етапи:

слідчий представляється, пред’являє ухвалу слідчого судді та обов’язково надає її копію (ч. 3 ст. 236 КПК);

роз’яснює права та обов’язки понятим, спеціалістам та іншим членам групи під підпис у протоколі.

за відсутності власника вживає заходів щодо його явки або залучає представників КП/місцевої адміністрації;

повідомляє мету обшуку та пропонує видати розшукуване. У разі відмови – розпочинає примусовий пошук;

перевіряє документи осіб та з’ясовує стосунки із обшукуваним;

доручає припинити спроби осіб на об’єкті зникнути чи сховати речі;

видаляє сторонніх (із попередженням про нерозголошення) та забороняє присутнім залишати об’єкт або спілкуватися між собою до завершення обшуку (ч. 3 ст. 236 КПК).

Після виконання цих дій слідчий починає оглядову стадію, що являє собою комплекс дій слідчого, які виконуються з метою з’ясування обсягу наступної роботи, порядку здійснення пошукових дій і визначення найбільш імовірних місць захування шуканих об’єктів. Оглядову стадію називають ще статичною, оскільки вона дозволяє зафіксувати обстановку у приміщенні до початку проведення. Важливо зафіксувати вікна, вхідні двері, загальну обстановку у квартирі. Також під час статичною стадії можна зафіксувати ознаки того, що інтер’єр зазнавав змін або що щось намагалися приховати.

Така стадія слугує своєрідним „містком“ між первісною та динамічною стадіями, оскільки дозволяє звернути увагу слідчого до деталей, що привертають увагу і таким чином оптимізувати слідчу (розшукову) дію.

Динамічна стадія – являє собою комплекс дій слідчого й інших членів групи обшуку щодо обстеження обшукуваного об’єкта з метою знайдення шуканих предметів, документів, розшукуваної особи. Саме на цій стадії слідчим застосовуються певні тактичні прийоми для полегшення процесу. Взагалі, тактичний прийом – спосіб здійснення процесуальної дії, направленого на досягнення її конкретного завдання, заснованого на психологічному механізмі її реалізації, що являється найбільш раціональним і ефективним у певних ситуаціях. Базуючись на загальних положеннях щодо проведення обшуків, доцільно використовувати такі методи:

послідовне і вибіркове обстеження. Під час вибіркового обстеження за наявності достатніх підстав перевіряються, насамперед, місця ймовірного приховування розшукуваних об’єктів. Якщо вибірковий пошук не дає позитивних результатів, то керівник операції переходить до послідовної перевірки усіх об’єктів;

відволікаючі прийоми – застосовуються за допомогою зміни послідовності обшуку, проведення вибіркових обстежень, умисного затримання уваги на другорядних об’єктах у випадках інформованості керівника операції (пошукової групи) про схованки, у випадках коли недоцільно розкривати злочинцям свою поінформованість та її джерела;

використання рефлексії обшукуваних осіб. За допомогою рефлексії слідчий викликає певні реакції злочинців або створює конкретні умови, за яких особа вчиняє певні дії, і спостерігає за ними для викриття прихованих об’єктів.

систематичність пошуку та облік дій. Керівник пошукової групи має уважно і послідовно оглядати об’єкти, не відволікаючись на інші обставини.

спостереження за поведінкою осіб, в яких проводять обшук, та тих, хто опинився в цьому місці. Вказаний прийом застосовується, коли необхідно встановити, які дії пошукової групи викликають у таких осіб відповідну реакцію (хвилювання, почервоніння обличчя, тремтіння рук, голосу) [3, с. 298].

Коли слідчий вважає, що обшук завершено та його мета досягнута – знайдено певні речі, документи або інше, що може мати зміст для кримінального провадження, наступає завершальна стадія, що являє собою комплекс дій слідчого, що виконуються з метою вилучення шуканих об’єктів і процесуального оформлення перебігу та результатів обшуку [2, с. 271]. Зазвичай ця стадія характеризується складанням протоколу обшуку з його подальшим читанням в голос для ознайомлення учасникам обшуку, а також пакування вилучених речей, зазвичай у спеціальні сейф-пакети відповідної

слідчої установи, для подальшого збереження таких речей. На таких засобах упакування обов'язково мають міститися підписи учасників обшуку (понятих, спеціалістів або інших учасників). Що стосується протоколу, то він теж підлягає засвідченню учасників обшуку.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI: станом на 04.03.2026 р.

Криміналістика: підручник / За ред. В.В. Тіщенка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [К.О. Чаплинський, О.В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська]. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

Ключові слова: обшук, тактичні прийоми, етапи, динамічна стадія, оглядова стадія, слідчий

Keywords: search, tactical techniques, stages, dynamic stage, observation stage, investigator.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Омельчук Максим Васильович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ КВАРТИРНИХ КРАДІЖОК

Квартирні крадіжки залишаються одним із найпоширеніших видів злочинів проти власності в Україні та характеризуються, як правило, умовами неочевидності: злочинець діє таємно, слідча картина нерідко є неповною, а підозрюваний на момент відкриття кримінального провадження зазвичай не встановлений. За цих умов ефективність початкового етапу розслідування значною мірою визначається не лише якістю слідчих (розшукових) дій, а й рівнем організованої взаємодії слідчого з оперативними підрозділами Національної поліції. Саме злагодженість цих суб'єктів у перші години після виявлення злочину нерідко є вирішальним чинником, що визначає подальшу долю провадження – встановлення та затримання злочинця чи зупинення розслідування [1].

Визначення конкретних форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами на початковому етапі розслідування безпосередньо залежить від типової слідчої ситуації, що склалася. У теорії криміналістики виокремлюють три основні ситуації початкового етапу розслідування

квартирних крадіжок: перша – злочинця затримано на місці вчинення злочину або «по гарячих слідах»; друга – злочинця не встановлено, проте є певні відомості про його особу (показання очевидців, сліди, дані відеоспостереження); третя – злочинця не встановлено і жодних відомостей про нього немає. Кожна з цих ситуацій зумовлює принципово різний алгоритм дій та різний ступінь залежності слідчого від оперативної підтримки [2]. У першій ситуації взаємодія спрямована на документування затримання та закріплення доказів; у другій і третій – акцент зміщується на оперативно-розшукові заходи з метою встановлення злочинця.

Правову основу взаємодії слідчого з оперативними підрозділами на досудовому розслідуванні утворює насамперед Кримінальний процесуальний кодекс України (статті 40, 41, 246 КПК), який закріплює право слідчого давати доручення оперативним підрозділам щодо проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. Деталізацію цієї взаємодії на відомчому рівні здійснює Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України, затверджена наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 [3]. Інструкція визначає основні принципи взаємодії: швидкість і повнота розслідування, самостійність слідчого в процесуальній діяльності, оптимальне використання можливостей оперативних підрозділів та нерозголошення даних досудового розслідування. Разом з тим науковці звертають увагу на суттєвий недолік: ані КПК України, ані Інструкція не містять нормативного визначення поняття «взаємодії», що породжує різне розуміння її меж і форм на практиці [4].

За змістом і правовою природою форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами поділяються на процесуальні та організаційно-тактичні. До процесуальних відносять: письмове доручення слідчого оперативному підрозділу щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; залучення оперативного працівника до участі в слідчій або іншій процесуальній дії; проведення досудового розслідування слідчо-оперативною групою (далі – СОГ). До організаційно-тактичних форм належать: спільне планування розслідування, взаємний обмін інформацією, проведення оперативних нарад, узгоджене висування версій та координація оперативно-розшукових заходів з перевіркою версій [5]. У практиці розслідування квартирних крадіжок саме СОГ є найбільш ефективним механізмом взаємодії на початковому етапі, оскільки забезпечує оперативну реакцію, єдиний координаційний центр і паралельне ведення слідчих та оперативно-розшукових заходів.

Відповідно до Інструкції, затвердженої наказом МВС № 575, керівником СОГ є слідчий, визначений керівником органу досудового розслідування. Саме слідчий визначає пріоритетні напрями розслідування, формулює завдання для оперативних підрозділів у вигляді окремих

доручень та координує роботу групи на місці події. На початковому етапі розслідування квартирних крадіжок функції в межах СОГ розподіляються таким чином: слідчий проводить огляд місця події, допити потерпілого та очевидців, вживає заходів до закріплення доказової бази; спеціаліст-криміналіст виявляє, фіксує та вилучає сліди злочину; оперативний працівник здійснює оперативне опитування мешканців будинку (особливо пенсіонерів, домогосподарок), двірників, персоналу ЖЕК, організовує «розшук по гарячих слідах», перевіряє підозрюваних осіб через криміналістичні обліки та ін. [1].

Ключовим інструментом процесуальної взаємодії на початковому етапі є окреме доручення слідчого, яким на оперативний підрозділ покладаються конкретні завдання з перевірки слідчих версій. У справах про квартирні крадіжки типовими слідчими версіями є: крадіжку вчинила стороння особа; крадіжку вчинено за участі або за сприяння особи, обізнаної з побутовими обставинами потерпілого (сусід, знайомий, особа, що надавала побутові послуги); крадіжку інсценовано матеріально відповідальною особою або родичем потерпілого. Відповідно до кожної версії в дорученні конкретизуються завдання для оперативних працівників: встановлення свідків, перевірка осіб з кримінальним минулим, моніторинг ринків збуту викраденого (ломбарди, онлайн-майданчики), отримання інформації із систем відеоспостереження [2].

Попри наявну нормативну базу, практика свідчить про низку стійких проблем під час взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні квартирних крадіжок. По-перше, відсутність у КПК України чіткої норми, яка б зобов’язувала оперативні підрозділи сприяти слідчому при проведенні конкретних слідчих (розшукових) дій (наприклад, обшуку), ускладнює притягнення оперативних працівників до відповідальності за неналежне виконання доручень. По-друге, значна завантаженість оперативних підрозділів і пріоритетність тяжких злочинів призводять до того, що квартирні крадіжки нерідко залишаються без своєчасного оперативного реагування. По-третє, дослідники фіксують типові помилки: незабезпечення охорони місця події до прибуття слідчого, неналежна фіксація участі оперативних працівників у протоколах слідчих (розшукових) дій, дублювання функцій замість їх розмежування в рамках СОГ [4].

Таким чином, взаємодія слідчого з оперативними підрозділами є необхідною умовою ефективного розслідування квартирних крадіжок на початковому етапі, коли доказова база є найбільш «свіжою», а можливість встановлення злочинця по гарячих слідах – найвищою. Оптимальною організаційною формою такої взаємодії є слідчо-оперативна група під керівництвом слідчого, яка забезпечує паралельне провадження слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, своєчасний обмін інформацією та координоване висування і перевірку версій. Вдосконалення

законодавчого регулювання цієї взаємодії, зокрема закріплення в КПК України обов'язку оперативних підрозділів сприяти слідчому в проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, а також розробка методичних рекомендацій щодо типових алгоритмів взаємодії залежно від слідчої ситуації є перспективними напрямами подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

Розслідування крадіжок. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/1_DISKI/KRIM/html/%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0_30.htm

Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2010. 496 с.

Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17

Котляр К., Литвиненко О. Проблеми та перспективи взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в сучасних умовах. *Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики*: матеріали Регіон. наук.-практ. конф. (Дніпро, 6 грудня 2024 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 171 с. С. 67–69.

Кубарєв І. В., Барган С. С. Система процесуальних форм взаємодії слідчого й оперативних підрозділів на досудовому розслідуванні. *Правовий часопис Донбасу.* 2023. № 2 (83). С. 45–50.

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Ключові слова: квартирна крадіжка, початковий етап розслідування, взаємодія слідчого, оперативні підрозділи, слідчо-оперативна група, слідча ситуація, окреме доручення, слідчі версії, криміналістична тактика.

Keywords: apartment burglary, initial stage of investigation, investigator cooperation, operative units, investigative and operational group, investigative situation, separate order, investigative versions, criminalistic tactics.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Осадча Владислава Сергіївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

(3D-РЕКОНСТРУКЦІЇ) У СУДОВІЙ МЕДИЦИНІ

Судова медицина є однією з тих галузей, де впровадження цифрових технологій відкриває якісно нові можливості для об'єктивізації та унаочнення результатів експертних досліджень. Тривимірна (3D) реконструкція як метод отримала значний розвиток у світовій судово-медичній практиці й активно вивчається вітчизняними науковцями. Вона дозволяє на основі даних комп'ютерної томографії, фотограмметрії або лазерного сканування побудувати точну просторову модель тіла, ушкоджень чи місця події для подальшого дослідження, зберігання та презентації в суді [1, с. 38].

Значний внесок у систематизацію можливостей 3D-технологій у вітчизняній судово-медичній практиці зробив Франчук В. Т. У своєму огляді він показав, що тривимірне просторове моделювання є ефективним інструментом для медичної візуалізації та діагностики ушкоджень, тактики хірургічного лікування, виготовлення індивідуальних імплантатів, а також суттєво підвищує об'єктивність та наочність судово-медичних висновків [1, с. 35]. Особливого значення набуває можливість відтворення механізму спричинення ушкоджень у тривимірному просторі, що робить результати експертизи значно переконливішими для суду та прокуратури.

Одним із найбільш розроблених напрямів застосування 3D-реконструкції у вітчизняній судовій медицині є дослідження вогнепальних ушкоджень. Змієвська Ю. Г. та Савка І. Г. встановили, що прогресивна судово-медична діагностика вогнепальних ушкоджень вимагає поєднання класичних морфологічних методів із тривимірними технологіями, оскільки просторова реконструкція ранового каналу надає якісно нову інформацію про характеристики травмуючого снаряда та траєкторію його руху [2, с. 4]. Зокрема, у дослідженні зазначено, що можливості методу тривимірної просторової реконструкції є одними з найперспективніших у практиці судово-медичної діагностики вогнепальних ушкоджень.

Практичне прикладне значення 3D-моделювання для диференційної діагностики виду травмуючого знаряддя при вогнепальних ушкодженнях було детально вивчене колективом авторів: Змієвська Ю. Г., Савка І. Г., Балук І. Г., Гринюк В. В. та Бізер А. Р. Дослідники довели, що за допомогою тривимірної просторової реконструкції вогнепального ушкодження можливо диференціювати вид і характеристики снаряда навіть у складних діагностичних випадках, коли традиційні методи виявляються недостатніми [3, с. 42]. Ця можливість особливо актуальна в умовах повномасштабного збройного конфлікту, коли перед судово-медичними експертами постає завдання документування воєнних злочинів із застосуванням різних видів зброї.

Технологія 3D-реконструкції активно використовується і при дослідженні колото-різаних ушкоджень. Савка І. Г. та Кишкан П. Я. обґрунтували методику, за якою тривимірна модель ранового каналу,

отримана за результатами судово-медичної експертизи, може бути надрукована на 3D-принтері й передана слідчим органам для фізичного порівняння із можливим знаряддям травми [4]. Авторами навіть отримано патент України на цей спосіб реконструкції знаряддя за рановим каналом, що свідчить про практичну новизну та доказовий потенціал методу в кримінальному провадженні.

Важливим контекстом для розуміння поточного стану впровадження 3D-технологій у вітчизняну судово-медичну та криміналістичну практику є аналіз загальних інноваційних трендів. Дуфенюк О. М. у своєму дослідженні систематизувала ключові напрями 3D-криміналістики, до яких належать 3D-сканування, 3D-реконструкція, 3D-моделювання, 3D-картування, 3D-друк та 3D-анімація, і розглянула їх потенціал для реформування практики досудового розслідування [5, с. 457]. Дослідниця наголошує, що 3D-технології вже сьогодні дають змогу аналізувати траєкторію кулі або кут пострілу, перевіряти показання у віртуальній реальності, а також здійснювати реконструкцію обставин події на основі слідів крові – що суттєво підвищує якість і доказову силу висновків судово-медичних та криміналістичних експертиз.

Отже, 3D-реконструкція є перспективним і активно розвиваючимся методом у сучасній судово-медичній практиці. Вона суттєво підвищує точність та об'єктивність встановлення механізму й характеру ушкоджень, розширює доказову базу кримінального провадження та відповідає сучасним вимогам до документування злочинів – зокрема воєнних. Подальший розвиток цього напряму вимагає стандартизації методик 3D-реконструкції в межах чинної нормативної бази судово-медичної експертизи України, а також підготовки відповідних фахівців.

Список використаних джерел

Франчук В. Т. 3D-технології в медицині та судово-медичній практиці: сучасний стан і перспективи впровадження. *Судово-медична експертиза.* 2022. № 1. С.35-39.URL: http://forensic.bsmu.edu.ua/article/view/262429.

Змієвська Ю. Г., Савка І. Г. Особливості вітчизняного розвитку можливостей судово-медичної діагностики вогнепальних ушкоджень. *Судово-медична експертиза.* 2021. № 1. С. 3–10. URL: https://dspace.bsmu.edu.ua/bitstream/123456789/17803/1/SME_2021_1_003.pdf

Змієвська Ю. Г., Савка І. Г., Балук І. Г., Гринюк В. В., Бізер А. Р. Прикладне значення 3D-моделювання в аспекті судово-медичної диференційної діагностики виду травмуючого снаряда при ушкодженнях з вогнепальної зброї та наближеної до неї за своїми характеристиками. *Судово-медична експертиза.* 2023. № 1. С. 42–50. URL: https://forensic.bsmu.edu.ua/article/view/285209

Савка І. Г., Кишкан П. Я. 3D-моделювання експериментального ранового каналу, спричиненого колюче-ріжучим засобом з двобічною заточкою леза. *Судово-медична експертиза.* 2021. С.74-83. URL: http://forensic.bsmu.edu.ua/article/view/250098

Дуфенюк О. М. Майбутнє 3D криміналістики: інновації, які змінюють практику досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 457–460. URL: https://www.lsej.org.ua/3_2024/112.pdf

Ключові слова: 3D-реконструкція, судова медицина, судово-медична експертиза, вогнепальні ушкодження, тривимірне моделювання, ранова балістика, доказова база, криміналістика, цифрові технології.

Keywords: 3D reconstruction, forensic medicine, forensic examination, gunshot wounds, three-dimensional modeling, wound ballistics, evidence base, forensic science, digital technologies.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Осауленко Анастасія Валеріївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ

Серійні вбивства є одним із найнебезпечніших та найскладніших для розслідування видів злочинів. Їх криміналістична характеристика і класифікація мають не лише теоретичне, а й суттєве практичне значення для організації розслідування, висування версій та встановлення особи злочинця. У криміналістичній методиці розслідування окремих видів злочинів проблематиці серійних вбивств присвячено значну увагу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців [1, с. 33; 3, с. 15].

Поняття «серійне вбивство» у криміналістичній доктрині не має єдиного визначення. У вітчизняній науці під ним, як правило, розуміють умисне заподіяння смерті двом і більше особам одним суб'єктом (або організованою групою) у різні проміжки часу, розділені психологічним «охолодженням» між злочинами [5, с. 47]. Саме критерій часового розриву між епізодами відрізняє серійні вбивства від масових (одноразових) та продовжуваних злочинів, визначаючи специфіку слідової картини і методики розслідування.

Криміналістична класифікація серійних вбивств здійснюється за кількома підставами. За мотивацією злочинця виокремлюють: 1) вбивства з сексуальним мотивом; 2) вбивства з корисливим мотивом (зокрема, напади на водіїв, розбійні напади з подальшим вбивством); 3) вбивства на ідеологічному або психопатологічному ґрунті; 4) замовні серійні вбивства «кіллерами» з метою отримання грошової винагороди [5, с. 52–55]. За

способом вибору жертви розрізняють злочини проти визначеного типу (вікова група, стать, соціальний статус) та з ситуативним вибором жертви.

За географією злочинної діяльності серійних вбивць поділяють на «осілих» (geographically stable), які діють у чітко обмеженому ареалі, та «мандрівних» (geographically transient), які переміщуються між різними регіонами [4, с. 107]. Це розмежування є практично значущим при формуванні зон розшукової діяльності та координації між органами досудового розслідування різних регіонів. Більшість серійних вбивств в Україні вчинялися «осілими» злочинцями в межах одного регіону, що підтверджує практика розслідування справ Чикатила, Онопрієнка, Ткача [5, с. 63].

Криміналістична характеристика серійного вбивства охоплює такі структурні елементи: спосіб вчинення злочину (modus operandi), «підпис» злочинця (signature), механізм вибору жертви (victimology), місце і час вчинення злочину, механізм слідоутворення, особа злочинця. Принципове значення має розмежування modus operandi і «підпису»: якщо перший є набором практичних дій, необхідних для вчинення злочину, і може змінюватися, то «підпис» – стабільний поведінковий патерн, що відображає психологічні потреби суб'єкта і не є функціонально необхідним [4, с. 21–23]. Виявлення «підпису» є ключовим для встановлення зв'язку між епізодами серії.

Особа серійного вбивці як елемент криміналістичної характеристики характеризується такими типовими рисами: чоловіча стать, вік від 20 до 40 років на початку серії злочинів, зовнішня соціальна адаптованість, наявність психічних розладів непсихотичного рівня (психопатія, нарцисичний або антисоціальний розлад особистості), нерідко відсутність попередніх судимостей [4, с. 116–120; 5, с. 71]. Зокрема, О. С. Саінчин звертає увагу на те, що практично всі відомі серійні вбивці в Україні не мали попередніх судимостей і обіймали соціально значущі посади, що суттєво ускладнювало їх ідентифікацію [5, с. 74].

Криміналістичне профілювання (offender profiling) є сучасним методом розслідування серійних вбивств, що ґрунтується на аналізі місця злочину, механізму заподіяння смерті, моделей поведінки злочинця та його психологічного портрету. В. В. Тіщенко розглядає профілювання як один із прикладів застосування криміналістичних технологій у методиці розслідування злочинів [3, с. 204]. В Україні цей метод перебуває на стадії практичного впровадження та потребує нормативного закріплення. Зарубіжний досвід ФБР США та Europol свідчить про його ефективність у скороченні строків розкриття серійних злочинів [4, с. 3–7].

Таким чином, криміналістична класифікація серійних вбивств є багаторівневою системою, що охоплює мотиваційні, географічні, поведінкові та особистісні критерії. Криміналістична характеристика таких злочинів має

специфічні структурні елементи – насамперед modus operandi та «підпис» злочинця, знання яких є необхідною умовою ефективного розслідування. Окремою проблемою залишається відсутність законодавчого закріплення поняття «серійне вбивство» в Україні, що негативно впливає на практику розслідування та кваліфікацію таких злочинів [5, с. 12]. Подальший розвиток цього напряму пов'язаний із впровадженням методів поведінкового аналізу та криміналістичного профілювання в практику органів досудового розслідування.

Список використаних джерел

Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 328 с.

Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2006. 588 с.

Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

Douglas J. E., Burgess A. W., Burgess A. G., Ressler R. K. Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crime. 3rd ed. Hoboken : Wiley, 2013. 576 p.

Саінчин О. С. Розслідування умисних вбивств: теорія та практика : монографія. Одеса : СПД Бровкін О. В., 2012. 408 с.

Ключові слова: серійне вбивство, криміналістична характеристика, класифікація злочинів, modus operandi, криміналістичне профілювання, особа злочинця, розслідування вбивств.

Keywords: serial murder, forensic characteristics, crime classification, modus operandi, offender profiling, criminal personality, homicide investigation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Остапенко Світлана Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Москальчук Єлизавета Сергіївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В УКРАЇНІ В У МОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Післявоєнна трансформація України супроводжується глибокими змінами у сфері державного управління, безпеки та правозастосування, що зумовлює необхідність удосконалення інструментів контролю, перевірки доброчесності та оцінки персоналу. Одним із таких інструментів є поліграф, який широко застосовується у діяльності правоохоронних органів,

спецслужб, антикорупційних інституцій та у процесах кадрового відбору. Водночас правове регулювання поліграфа в Україні залишається фрагментарним, що створює низку проблем у його практичному застосуванні та потребує оновлення відповідно до сучасних викликів і міжнародних стандартів [1].

Поліграф як метод психофізіологічного дослідження використовується в Україні вже понад два десятиліття, однак спеціального закону, який би комплексно визначав порядок його застосування, досі не прийнято. Наявні норми містяться у різних законодавчих актах, зокрема у Кримінальному процесуальному кодексі України, який допускає можливість використання поліграфа як додаткового джерела інформації під час досудового розслідування, але не визнає його результатів доказами у процесуальному значенні [1]. Це означає, що поліграф може бути використаний для формування слідчих версій, перевірки показань та оцінки ризиків, але не може бути самостійною підставою для ухвалення судових рішень. У сфері антикорупційної діяльності поліграф відіграє важливу роль у забезпеченні доброчесності державних службовців. Закон України «Про запобігання корупції» передбачає можливість його застосування під час спеціальної перевірки кандидатів на державну службу, а також у діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції [2].

У післявоєнний період, коли Україна реалізує масштабні реформи у сфері державного управління та інтеграції до Європейського Союзу, поліграф дедалі частіше розглядається як інструмент підвищення прозорості, запобігання корупції та зміцнення довіри до державних інституцій. Особливе значення поліграф має у секторі оборони та безпеки. Після початку повномасштабної агресії Російської Федерації Україна посилила вимоги до перевірки персоналу у Збройних Силах України, Службі безпеки України, Національній поліції, Державному бюро розслідувань та інших структурах. Використання поліграфа дозволяє виявляти потенційні загрози, пов’язані з нелояльністю, корупційними ризиками або можливими проявами співпраці з державою-агресором [3].

У післявоєнний період, коли Україна здійснюватиме реформу сектору безпеки, демобілізацію та реінтеграцію військовослужбовців, поліграф може стати важливим інструментом оцінки персоналу та запобігання внутрішнім загрозам. Разом із тим, відсутність єдиного законодавчого акту створює низку проблем. По-перше, результати поліграфа не мають чітко визначеної юридичної сили, що ускладнює їх використання у судових процесах. По-друге, відсутні стандартизовані методики проведення тестувань, що призводить до різної якості досліджень та можливих порушень прав людини. По-третє, не врегульовані питання зберігання, обробки та захисту персональних даних, отриманих під час тестування, що є особливо

важливим у контексті європейських стандартів приватності, зокрема вимог GDPR [4]. Усе це створює ризики зловживань, маніпуляцій та неправомірного тиску на осіб, які проходять тестування.

Міжнародний досвід свідчить про необхідність чіткого правового регулювання поліграфа. У США поліграф широко використовується у діяльності спецслужб, але його застосування у приватному секторі суворо обмежене законом «Employee Polygraph Protection Act» [5]. У країнах Європейського Союзу поліграф застосовується значно рідше, але його використання регламентується нормами щодо захисту персональних даних, прав людини та етичних стандартів. Для України важливо врахувати ці підходи під час розробки власної нормативної бази. У післявоєнний період Україна має унікальну можливість створити сучасне законодавство про поліграф, яке б відповідало міжнародним стандартам, забезпечувало захист прав людини та водночас дозволяло ефективно використовувати поліграф у сфері безпеки, антикорупційної діяльності та державного управління. Такий закон має визначати правовий статус поліграфолога, стандарти проведення тестувань, права та гарантії для осіб, які проходять перевірку, а також юридичну силу результатів. Важливо також передбачити механізми контролю за діяльністю поліграфологів, сертифікацію обладнання та відповідальність за порушення процедури.

Таким чином, правове регулювання застосування поліграфа в Україні потребує комплексного оновлення. У післявоєнний період, коли держава прагне зміцнити демократичні інститути, забезпечити прозорість державної служби та підвищити рівень довіри громадян до влади, поліграф може відігравати важливу роль у формуванні нової системи безпеки та управління. Проте його ефективне застосування можливе лише за умови створення чіткої нормативної бази, яка б гарантувала баланс між інтересами держави та правами людини, відповідала міжнародним стандартам та забезпечувала прозорість процедур.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

Міністерство оборони України. Рекомендації щодо кадрового відбору, 2024. URL: https://www.mil.gov.ua

Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the

processing of personal data (General Data Protection Regulation). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj

Employee Polygraph Protection Act of 1988. URL: https://www.dol.gov/agencies/whd/polygraph

Ключові слова: поліграф, психофізіологічне дослідження, післявоєнна трансформація, правове регулювання, державна служба, антикорупційна діяльність, сектор безпеки, кадровий відбір, права людини, національна безпека.

Keywords: polygraph, psychophysiological examination, postwar transformation, legal regulation, public service, anticorruption activity, security sector, personnel screening, human rights, national security.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Островська Валерія Геннадіївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНІ ТЕОРІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗНАННЯ

Загальні теорії криміналістики становлять науково-методологічну основу криміналістичної науки і визначають її предмет, завдання та межі дослідження. Вони забезпечують системне уявлення про закономірності виникнення злочинів, формування доказової інформації та процеси її збору, фіксації та дослідження. Загальні теорії формують концептуальні положення, на яких ґрунтуються всі інші розділи криміналістики, включаючи техніку, тактику та методику, забезпечуючи логічну цілісність і структурованість наукових знань.

Сутність загальних теорій полягає у дослідженні об’єктивних закономірностей злочинної діяльності, механізмів виникнення правопорушень, способів скоєння та взаємодії учасників. Вони виступають методологічним інструментом для формування системи знань, що забезпечує наукову обґрунтованість слідчих і експертних дій. Загальні теорії визначають логіку взаємозв’язків між різними елементами кримінального процесу, створюючи підґрунтя для науково обґрунтованої практичної діяльності [1, с. 85].

Дослідження механізму виникнення та вчинення злочину є ключовим напрямом загальних теорій. Вони встановлюють умови, фактори та обставини, що передують скоєнню злочину, визначають способи його вчинення та взаємозв’язки між учасниками. Науковий аналіз механізму злочину дозволяє прогнозувати розвиток кримінальних ситуацій, оцінювати ризики і забезпечує формування адекватних тактичних рішень у практиці розслідування.

Загальні теорії досліджують процес отримання інформації про злочин та його учасників, описують науково обґрунтовані методи збору, фіксації та аналізу даних. Вони регламентують послідовність дій, що забезпечує повноту доказової бази і створює основу для побудови криміналістичних версій та планування слідчих заходів. Використання цих положень підвищує ефективність досудового та судового розслідування і забезпечує об’єктивність висновків [2, с. 74].

Процес збору, фіксації та дослідження речових доказів у загальних теоріях описується як системний комплекс дій, що включає роботу зі слідами, фізичними об’єктами, документами та іншими матеріальними носіями інформації. Теорії визначають стандарти застосування технічних засобів, методів і прийомів, що забезпечують достовірність і надійність доказів, формують наукові критерії їх оцінки та визначають порядок подальшого використання в розслідуванні.

Значну роль у загальних теоріях відіграє оцінка та використання доказів у слідчій практиці. Наукові положення визначають критерії допустимості, достовірності та значущості доказів, формують методику їх порівняння, систематизації та аналізу. Завдяки цьому забезпечується надійність процесу прийняття рішень у досудовому і судовому провадженні та підвищується ефективність доказової діяльності правоохоронних органів [3, с. 163].

Специфічна мова криміналістики є важливою складовою загальних теорій, що забезпечує стандартизацію термінології, точність формулювань та узгодженість наукового апарату. Вона поєднує загальнофілософські, загальнонаукові та спеціальні криміналістичні терміни, що дозволяє описувати процеси злочинності, формувати методологічні рекомендації і стандартизувати процедури роботи слідчих і експертів. Мова науки відображає її сформованість як самостійної дисципліни та є показником зрілості криміналістичного знання.

Методи наукових досліджень у криміналістиці включають логічні, аналітичні, порівняльні, статистичні та експериментальні підходи. Загальні теорії визначають правила їх застосування для побудови криміналістичних версій, аналізу доказів та оцінки ефективності слідчих дій. Використання цих методів забезпечує системність дослідження, об’єктивність результатів та створює підґрунтя для розробки спеціальних криміналістичних прийомів і технік [4, с. 54].

Прогностична функція загальних теорій полягає у передбаченні поведінки злочинців, способів приховування злочинів та можливих наслідків дій правопорушників. Вона дозволяє слідчим і експертам ефективно планувати дії, спрямовувати ресурси на найімовірніші напрямки і знижувати ризики втрати доказів, що підвищує загальну ефективність розслідування і забезпечує системний підхід до відновлення фактів.

Загальні теорії формують методологічну основу для розвитку спеціальних криміналістичних теорій, що конкретизують способи розкриття злочинів, організації слідчих дій і застосування технічних засобів. Вони забезпечують інтеграцію теоретичного та практичного знання, створюють умови для навчання фахівців і розробки методичних рекомендацій, підвищуючи ефективність роботи слідчих і експертів у реальних кримінальних процесах.

Загальні теорії сприяють міждисциплінарному розвитку криміналістики, інтегруючи знання кримінології, психології, соціології, фізики, хімії та технічних наук. Це дозволяє впроваджувати сучасні технології у процес розслідування, удосконалювати технічні засоби збору та дослідження доказів і забезпечує наукову обґрунтованість слідчих і експертних дій у складних кримінальних ситуаціях [5, с. 74].

Загальні теорії виконують роль системоутворюючого елемента криміналістики, що забезпечує наукову єдність, структурованість і методологічну послідовність знань. Вони створюють підґрунтя для появи нових спеціальних теорій, удосконалення методів і технік розслідування, розвитку доказової діяльності та адаптації криміналістики до сучасних викликів злочинності [6, с. 114].

Таким чином, загальні теорії криміналістики формують наукову базу, що об’єднує методологічні, концептуальні та практичні аспекти науки, визначає її предмет, методи та термінологію, сприяє розвитку спеціальних теорій і забезпечує системний, науково обґрунтований підхід до розкриття та розслідування злочинів.

Список використаних джерел

Криміналістика: підруч., В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель [та ін.]: за ред. В.Ю. Шепітька. 5-те вид. передобл. та допов. Київ: Ін Юре, 2016. 640 с.

Криміналістика: підручник. В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Іщенко, О.О. Алєксєєв та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

Криміналістика : підручник. Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 4-те вид., перероб. і допов. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 820 с.

Пряхін Є. В. Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 164 с.

Криміналістика: підручник. За ред. В.В. Тіщенка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

Криміналістика. під ред. В.В. Тіщенко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556 с.

Ключові слова: криміналістика, загальні теорії криміналістики, криміналістичне знання, механізм злочину, доказова інформація, речові докази, слідча діяльність, криміналістичні версії, методи криміналістики, доказування, розслідування злочинів, методологія криміналістики.

Keywords: criminalistics, general theories of criminalistics, forensic knowledge, crime mechanism, evidentiary information, material evidence, investigative activity, forensic versions, methods of criminalistics, proof, crime investigation, methodology of criminalistics.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Очеретнюк Каріна Романівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВА АВТОТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ФОРМА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД

Дорожньо-транспортні пригоди (ДТП) є одним із найпоширеніших видів кримінальних правопорушень, що потребують залучення спеціальних знань на всіх стадіях розслідування. Під спеціальними знаннями в кримінальному процесі розуміють систему теоретичних знань і практичних навичок у певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, набутих особою шляхом спеціальної підготовки або практичного досвіду та використовуваних у кримінальному провадженні у формах, передбачених КПК України [1, с. 47]. Центральною та найбільш затребуваною процесуальною формою їх використання при розслідуванні ДТП є судова автотехнічна (інженерно-транспортна) експертиза.

Нормативну основу призначення та проведення судової автотехнічної експертизи становлять Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-XII та Інструкція про призначення та проведення судових експертиз і експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 [2]. Відповідно до чинного законодавства інженерно-транспортна експертиза проводиться за чотирма експертними спеціальностями: дослідження обставин і механізму ДТП; дослідження технічного стану транспортних засобів; дослідження деталей транспортних засобів; транспортно-трасологічні дослідження. Поряд із автотехнічною експертизою при розслідуванні ДТП можуть призначатися й інші види судових експертиз, зокрема судово-медична, трасологічна, а в разі потреби – товарознавча та хімічна [3].

Ключовим питанням, що вирішується в межах автотехнічної експертизи, є встановлення механізму ДТП: швидкості транспортного засобу, гальмівного шляху, місця зіткнення, а також наявності або відсутності технічної можливості запобігання дорожньо-транспортній пригоді. Кошкаров А. Д. у своєму дослідженні обґрунтував, що особливою проблемою є перевірка вихідних даних, які надаються слідчим на

експертизу: помилки у визначенні коефіцієнта зчеплення шин або ухилу дороги можуть суттєво спотворити висновок про швидкість руху [4, с. 107–111]. Це підкреслює важливість належної взаємодії слідчого зі спеціалістом ще на стадії огляду місця події, що дозволяє забезпечити точну фіксацію вихідних параметрів для подальших експертних досліджень.

Сучасна практика розслідування ДТП характеризується активним впровадженням цифрових технологій фіксації місця події. Волик Я. дослідив перспективи інтеграції 3D-моделювання, відеоаналізу, штучного інтелекту й телеметрії в автотехнічну експертизу і встановив, що поєднання лазерного сканування та даних бортових реєстраторів дозволяє відтворити динаміку ДТП з похибкою менше 5%, суттєво підвищуючи об'єктивність висновків [5, с. 128–130]. На практиці 3D-сканери вже застосовуються підрозділами Експертної служби МВС України під час огляду місця ДТП. Збірник матеріалів всеукраїнського семінару «Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті» (ДНДЕКЦ МВС, Київ, 2024) зафіксував, що дослідження світлофорного регулювання на автомобільному транспорті вже виокремлено як новий вид експертної спеціальності [6, с. 275].

Таким чином, судова автотехнічна експертиза є незамінною формою використання спеціальних знань при розслідуванні ДТП, що поєднує правові, технічні й криміналістичні аспекти. Перспективами її розвитку є: нормативне врегулювання порядку використання даних ГЛОНАСС/GPS та бортових реєстраторів як джерел вихідної інформації для експертних досліджень; розширення практики комплексних судово-медичних та інженерно-транспортних експертиз; впровадження автоматизованих систем 3D-документування місця події. Своєчасне вирішення цих завдань сприятиме підвищенню якості доказової бази у провадженнях, пов'язаних з ДТП.

Науковий аналіз сучасної практики розслідування ДТП дозволяє зробити висновок, що ключова проблема використання судової автотехнічної експертизи при розслідуванні ДТП полягає не у відсутності методик чи нормативного регулювання, а у неефективній організації взаємодії між слідчим, спеціалістом та експертом. Формально ця експертиза визнається одним із основних джерел доказової інформації, однак фактично її потенціал реалізується лише частково.

По-перше, спостерігається формалізація процесу призначення експертизи. У більшості випадків слідчі використовують типові запитання без адаптації до конкретної ситуації ДТП. Такий підхід зводить експертизу до механічного розрахунку окремих параметрів (швидкість, гальмівний шлях), замість комплексного аналізу механізму події. У результаті висновок експерта не завжди дає відповіді на ключові питання причинно-наслідкового зв’язку та поведінки учасників ДТП.

По-друге, системною проблемою залишається якість вихідних даних, що передаються на експертне дослідження. Автотехнічна експертиза безпосередньо залежить від матеріалів, зібраних під час огляду місця події, тому будь-які помилки на цьому етапі неминуче впливають на достовірність подальших розрахунків. Недостатньо точна фіксація слідів, ігнорування дорожніх умов або технічних характеристик транспортного засобу можуть істотно ускладнити встановлення об'єктивної картини події. Це свідчить про недооцінку ролі спеціаліста під час проведення першочергових слідчих дій.

Ще однією проблемою є відсутність системного підходу до використання спеціальних знань. Автотехнічна експертиза нерідко застосовується ізольовано, без належної координації з іншими видами судових експертиз, хоча саме їх комплексне використання дозволяє найбільш повно реконструювати механізм дорожньо-транспортної пригоди. Подібна фрагментарність знижує ефективність доказування та може призводити до появи суперечливих експертних висновків.

Крім того, сучасні технологічні можливості значно випереджають їх процесуальне закріплення. Використання даних відеореєстраторів, GPS-систем, 3D-моделювання вже активно застосовується на практиці, однак відсутність чітких правил їх використання створює проблеми щодо допустимості та оцінки таких даних як доказів у кримінальному провадженні.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що ефективність використання судової автотехнічної експертизи залежить не лише від рівня розвитку експертних методик, але й від якості первинних даних, правильності формулювання запитань експерту та належної взаємодії між учасниками кримінального провадження. У зв'язку з цим подальше вдосконалення практики розслідування ДТП має бути спрямоване на інтеграцію спеціальних знань у всі стадії кримінального провадження, починаючи з огляду місця події і завершуючи оцінкою експертних висновків у процесі доказування.

Список використаних джерел

Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12

Волик Я. Перспективи інтеграції 3D-моделювання, відеоаналізу, штучного інтелекту й телеметрії для підвищення точності та ефективності автотехнічних експертиз. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави*: зб. матер. VIII Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 15–16 травня 2025 р. Черкаси: Вовчок О. Ю., 2025. С. 128–130.

Кошкаров А. Д. Особливості дослідження рульового керування під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. *Судова експертиза в контексті відновлення України*: матер. III Всеукр. форуму суд. експертів (9 червня 2023 р., м. Львів) / НДЦСЕ у сфері ІТ та ІВ Мін'юсту. Київ: Ліра-К, 2023. С. 107–111.

Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України: монографія. Одеса: Юридика, 2023. 362 с.

Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України. Роль автотехнічної експертизи у розкритті злочинів. URL: https://ndekc.ck.ua/novini/56-rol-avto-tehnchnoyi-ekspertizi-u-rozkritt-zlochinv.html

Шкуліпа О. С. Дослідження світлофорного регулювання на автомобільному транспорті як новий вид експертної спеціальності. *Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті:* матер. всеукр. наук.-практ. семінару (м. Київ, 30 травня 2024 р.) / відп. упоряд. Ковальов К. М. та ін. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 275–278.

Ключові слова: спеціальні знання, судова автотехнічна експертиза, дорожньо-транспортна пригода, інженерно-транспортна експертиза, криміналістика, 3D-моделювання, спеціаліст, слідчий, кримінальне провадження.

Keywords: special knowledge, forensic automotive examination, road traffic accident, engineering and transport examination, criminalistics, 3D modelling, specialist, investigator, criminal proceedings.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Панфілова Вікторія Олексіївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ У СИСТЕМІ ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ

В останні роки, особливо під час воєнного стану, суттєво зросла роль негласних слідчих (розшукових) дій, як ефективного інструменту виявлення, попередження та розкриття кримінальних правопорушень, а також протидії розслідуванню, особливо у справах про організовану злочинність. Їх застосування зумовлене необхідністю отримання інформації про злочинну діяльність у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб.

Актуальність дослідження полягає в тому, що традиційні (гласні) слідчі дії не завжди забезпечують досягнення завдань кримінального провадження, що зумовлює потребу у використанні негласних методів

отримання інформації. Тому, НСРД виступають інструментом збору доказової інформації про підготовку та вчинення кримінальних правопорушень, встановлення осіб, причетних до злочинної діяльності, а також документування злочинних зв'язків і ролей учасників організованих груп. Водночас проведення таких дій супроводжується низкою проблем, серед яких: обмеження конституційних прав людини, зокрема права на приватність, що потребує чіткого правового регулювання [1], необхідність забезпечення допустимості отриманих доказів в суді та ін.

Поняття негласних слідчих (розшукових) дій закріплене у Кримінальний процесуальний кодекс України [2]. Водночас правове регулювання їх застосування здійснюється у взаємозв'язку з положеннями Конституції України [1], зокрема щодо гарантій недоторканності приватного життя, та Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3], який визначає загальні засади діяльності оперативних підрозділів.

Розкриваючи питання про види негласних слідчих (розшукових) дій можна сказати, що це система процесуальних заходів, спрямованих на приховане отримання доказів. Вичерпний перелік негласних слідчих (розшукових) дій закріплено в главі 21 Кримінального процесуального кодексу України, якою визначено такі види негласних слідчих (розшукових) дій [6]:

Аудіо-, відеоконтроль особи – проводиться для фіксації розмов та дій особи у публічних або приватних місцях без її відома. Їх застосування дозволяє реалізувати основні завдання криміналістики, зокрема виявлення, фіксацію та дослідження доказів [5].

Накладення арешту на кореспонденцію – дозволяє перехоплювати та досліджувати листи, посилки та іншу поштову відправку.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж – застосовується для прослуховування телефонних розмов та перехоплення SMS через операторів зв'язку.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем – дає доступ до даних у комп'ютерах, серверах або хмарних сховищах без відома власника.

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння – проводиться для таємного огляду приміщень, встановлення в них спецтехніки або виявлення слідів злочину.

Встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу – допомагає відстежити координати телефона або іншого працюючого гаджета в реальному часі.

Спостереження за особою, річчю або місцем – здійснюється для візуальної фіксації переміщень об'єктів та їхніх контактів у громадських місцях.

Контроль за вчиненням злочину – (контрольна закупка, оперативна закупка, імітування обстановки) проводиться для викриття злочинного наміру.

Незважаючи на ефективність негласних слідчих (розшукових) дій, їх застосування супроводжується низкою проблем[5]:

Проблема допустимості доказів. Вона полягає у порушенні процесуального порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій та може призвести до визнання отриманих доказів недопустимими. Частою проблемою виникає порушення прав людини, проведення негласних слідчих (розшукових) дій пов'язане з втручанням у приватне життя, що потребує суворого дотримання вимог Конституції України [1].Також існують тактичні складнощі, які пов'язані з організацією та здійсненням негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема необхідність дотримання режиму секретності та координації між підрозділами.

Щодо засобів криміналістичної тактики, то варто зазначити, що саме вони становлять оптимальну сукупність взаємопов'язаних єдиною метою дій (слідчих, оперативно-розшукових, організаційних, негласних слідчих (розшукових) і судових дій), тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій, та інших тактичних засобів, які при комплексному їх застосуванні спрямовані на забезпечення найбільш ефективного вирішення тактичних завдань, що виникають у певних слідчих ситуаціях [7, с. 543].

Отже, негласні слідчі (розшукові) дії є важливим елементом системи тактико-криміналістичних засобів, що забезпечує ефективність досудового розслідування та сприяє подоланню протидії розслідуванню. Їх застосування дозволяє отримувати доказову інформацію у складних умовах протидії злочинності.

Водночас існує низка проблем, пов'язаних із допустимістю доказів, дотриманням прав людини та недосконалістю правового регулювання. Це зумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства та розвитку криміналістичної тактики застосування негласних слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел

Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text.

Смаглюк С. В. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. – Харків, 2022. URL:https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d31f7458-8b9d-4ab2-8667-17366cc77b75/content

Шепітько В. Ю. Криміналістика – Харків, 2008. URL:https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf

Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, К82 В. О. Коновалова та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька.-Харків : Право, 2019.-456 с. URL:https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/52a41405-1d59-4002-868e-6a11e787856f/content

Криміналістика: підручник: / [В.М. Шевчук, В.А. Журавель, В.Ю. Шепітько та ін.]; за заг. ред. В.М. Шевчука; Нац. Юрид. ун-т ім Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2024. – 1008 с.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії; криміналістика; доказування; тактико-криміналістичні засоби; технічні засоби; досудове розслідування; оперативно-розшукова діяльність.

Keywords: covert investigative (search) actions; forensics; evidence; tactical and forensic means; technical means; pre-trial investigation; operational and search activities.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Колодіна А.С.

Панченко Валерія Володимирівна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ОСОБИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РЕЗУЛЬТАТИ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Психологічний профіль особи обґрунтовано розглядається як один із визначальних чинників, від якого залежить як достовірність, так і коректність інтерпретації результатів поліграфологічного дослідження. У науковому розумінні особистість постає як інтегративне утворення, що формується у процесі взаємодії індивіда з об’єктивною реальністю, опосередкованої свідомістю та самосвідомістю. Її реальна основа полягає у системі соціально зумовлених відношень до світу, які знаходять відображення у діяльності та поведінці людини. Саме ті психічні явища, що забезпечують активність особистості, визначають її структурну організацію. Сукупність діяльностей та ієрархія мотивів формують ядро особистості, зумовлюючи життєві орієнтири, цінності та зміст поведінки, що у своїй єдності відображається у понятті «психологічний профіль». Структура особистості включає такі підсистеми, як темперамент, потребово-мотиваційна сфера, емоційні стани та інтереси, знання і навички, а також морально-характерологічні риси [2, с. 13].

Зазначені структурні елементи особистості мають безпосереднє значення для поліграфологічного дослідження, оскільки саме вони визначають характер та інтенсивність психофізіологічних реакцій, що реєструються під час тестування.

У межах юридичної психології психологічний профіль диференціюється залежно від цільового призначення та характеру вихідної інформації. Зокрема, за функціональним критерієм виділяють розшуковий профіль, який застосовується у процесі розкриття злочинів, прогностичний – орієнтований на передбачення поведінки особи, слідчий – спрямований на оптимізацію тактики проведення слідчих (розшукових) дій, пенітенціарний – використовується для організації виправного впливу, а також постпенітенціарний – пов'язаний з оцінкою ефективності ресоціалізаційних заходів і прогнозуванням подальшої поведінки особи. Водночас за ступенем визначеності інформації розрізняють психологічний портрет відомого суб'єкта та профіль невстановленого правопорушника, що зумовлює суттєві відмінності у джерелах і способах отримання даних. У випадку відомої особи можливим є комплексне вивчення її біографії, соціального оточення та результатів допитів, що значно підвищує точність побудови психологічного профілю [1, с. 8].

Вказані види психологічного профілю також можуть використовуватися у поліграфології для попереднього аналізу особи та вибору оптимальної тактики проведення дослідження.

Поліграфне дослідження, у свою чергу, ґрунтується на фіксації фізіологічних реакцій організму – таких як зміни дихання, частоти серцевих скорочень і електрошкірної провідності – які відображають рівень емоційного напруження у відповідь на значущі стимули. Водночас ці реакції не можна розглядати виключно як індикатори неправдивої інформації, оскільки вони значною мірою детермінуються індивідуально-психологічними характеристиками досліджуваної особи.

Однією з ключових складових психологічного профілю є емоційна стійкість. Особи з підвищеною емоційною лабільністю, як правило, демонструють інтенсивні фізіологічні реакції навіть у нейтральних ситуаціях, що може спричиняти хибнопозитивні результати поліграфологічного дослідження. Натомість індивіди з розвиненими навичками самоконтролю або з вираженими психопатичними рисами здатні частково нівелювати зовнішні прояви емоцій, що, у свою чергу, підвищує ймовірність отримання хибнонегативних результатів [3].

Не менш суттєве значення має функціональний стан організму, який також входить до структури психологічного профілю. Емпіричні дані свідчать про те, що такі чинники, як хронічна втома, недосипання, вплив фармакологічних препаратів або алкоголю, істотно модифікують фізіологічні показники, які реєструє поліграф, тим самим знижуючи об'єктивність

отриманих результатів. Зокрема, дефіцит сну чи психоемоційне виснаження призводять до нестабільності вегетативних реакцій, що ускладнює їх адекватну інтерпретацію [4].

Водночас вагомий вплив здійснює когнітивний компонент психологічного профілю, який охоплює рівень інтелектуального розвитку, здатність до саморегуляції та використання свідомих стратегій поведінки. Особи з високими когнітивними можливостями можуть більш ефективно контролювати свої реакції або застосовувати тактики протидії поліграфному тестуванню, що ускладнює процес виявлення недостовірної інформації.

Поряд із цим важливим є мотиваційний аспект. Інтенсивність психофізіологічних реакцій безпосередньо залежить від значущості ситуації для досліджуваного та сили його внутрішньої мотивації – як до приховування інформації, так і до співпраці з дослідником. У ситуаціях, коли для особи існують серйозні наслідки, зокрема кримінальна відповідальність або професійні ризики, емоційне напруження зростає, що підвищує інформативність поліграфологічного дослідження [5, с. 77].

Отже, психологічний профіль особи являє собою складну багаторівневу систему взаємопов'язаних характеристик, які суттєво впливають на перебіг і результати поліграфологічного дослідження. Його комплексний аналіз є необхідною передумовою забезпечення об'єктивності висновків, оскільки ігнорування індивідуально-психологічних особливостей може призвести до викривлення результатів та формування помилкових інтерпретацій.

Список використаних джерел

Галустян О. А., Захаренко Л. М., Казміренко В. О. Складання психологічного профілю невстановленої особи за характеристиками її письмового тексту / за заг. ред. О. І. Мотляха. Київ, 2020. 68 с.

Католик Г., Калька Н. Психологія особистості (в схемах, презентаціях і таблицях) : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 158 с.

Бабчук М., Бабчук О. Поліграф у психології: теоретичний аналіз можливостей і обмежень. *Наукові інновації та передові технології.* 2026. URL: https://www.researchgate.net/publication/400685844_POLIGRAF_U_PSIHOLOGII_TEORETICNIJ_ANALIZ_MOZLIVOSTEJ_I_OBMEZENPOLYGRAPH_IN_PSYCHOLOGY_THEORETICAL_ANALYSIS_OF_POSSIBILITIES_AND_LIMITATIONS.

Палій Л. В., Бедан В. Б. Вплив загального фізіологічного стану досліджуваного на результати тестування. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці : електрон. журн. / редкол.: О. А. Назаров (голов. ред.) та ін. *Київ*, 2018. № 1 (18). URL: https://expertize-journal.org.ua/detektor-lzhi-poligraf/892-

palij-l-v-vpliv-zagalnogo-fiziologichnogo-stanu-doslidzhuvanogo-na-rezultati-testuvannya.

Акімов О., Андрусяк М. Професійна стандартизація психофізіологічних компетентностей поліграфолога в контексті національної безпеки України. *Society and Security*. 2025. № 2 (8). С. 72-79.

Ключові слова: психологічний профіль особи, поліграфне дослідження, психофізіологічні реакції, емоційна стійкість, рівень тривожності, когнітивні особливості, мотивація.

Keywords: psychological profile, polygraph examination, psychophysiological reactions, emotional stability, anxiety level, cognitive features, motivation.

Науковий керівник: д.ю.н, професор Аркуша Л.І.

Панчошенко Олександр Сергійович

здобувач 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ МИСЛЕННЯ В АДВОКАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: МОЖЛИВОСТІ ПОБУДОВИ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ВЕРСІЇ ЗАХИСТУ

У сучасному кримінальному провадженні криміналістичне мислення в адвокатській діяльності дедалі виразніше постає як самостійна науково-практична проблема. Його актуальність зумовлена тим, що професійний захист уже не може обмежуватися лише нормативною полемікою, формальним посиланням на порушення процесу чи пасивним реагуванням на дії сторони обвинувачення. За умов змагальної моделі кримінального процесу адвокат повинен не тільки спростовувати аргументи обвинувачення, а й будувати власну логічно завершену, фактично перевірювану та процесуально допустиму альтернативну версію події. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплює право адвоката вчиняти всі не заборонені законом дії, необхідні для належного виконання договору про надання правничої допомоги, а також визначає договірні та процесуальні підстави здійснення адвокатської діяльності [1, ст. 20, 26]. Саме в цих межах криміналістичне мислення набуває для захисника прикладного значення: воно дозволяє перетворити захист із реактивної форми заперечення на активну форму доказової і версійної роботи.

У криміналістичному розумінні альтернативна версія захисту не є довільною опозицією до обвинувачення і не зводиться до формули «не доведено». Вона являє собою самостійну модель пояснення події, побудовану на аналізі слідової картини, джерел доказів, часових і просторових зв’язків, походження матеріальних та цифрових даних, а також на виявленні слабких місць у логіці сторони обвинувачення. Саме тому криміналістичне мислення адвоката має реконструктивний характер: воно

спрямоване не лише на виявлення процесуальних порушень, а й на переосмислення самого механізму події, способу утворення слідів та меж доказової сили кожного окремого джерела. У науковій літературі тактика захисника розглядається як складова системи криміналістичної тактики, а не як суто риторична або процесуальна техніка. Це означає, що діяльність адвоката також підпорядковується закономірностям криміналістичного аналізу, планування, прогнозування та побудови версій.

Ключове значення криміналістичного мислення в адвокатській діяльності полягає в тому, що воно дозволяє побачити кримінальне провадження не як набір ізольованих документів, а як цілісну доказову систему. У цій системі важливими стають не лише самі джерела доказів, а й їх взаємозв'язок: часові розриви, маршрути переміщення особи, цифрова активність, відповідність експертного висновку вихідним даним, узгодженість показань із матеріальними слідами, повнота відтворення події у протоколах, наявність або відсутність логічно очікуваних відображень. Саме такий підхід відрізняє криміналістичне мислення від звичайного юридичного коментування. Адвокат, який володіє криміналістичним способом аналізу, читає провадження через категорії механізму події, слідоутворення, доказового походження та інформаційної надійності, а не лише через формальні норми процесуального права.

Предметний аналіз теми показує, що побудова альтернативної версії захисту потребує роботи щонайменше з кількома групами даних. До них належать джерела доказів сторони обвинувачення, часові характеристики події, цифровий контекст, причинно-наслідкові зв'язки між діями та наслідками, обмеження експертних висновків, а також прогалини або суперечності в доказовій сукупності. Кожен із цих елементів має власний механізм виникнення та окремий ризик спотворення. Саме тому альтернативна версія не може будуватися на одному «вигідному» факті чи ізольованому сумніві. Вона стає переконливою лише тоді, коли витримує перевірку на внутрішню узгодженість, хронологічну логіку, відповідність механізму слідоутворення та зв'язок із загальним предметом доказування. У цьому сенсі адвокатське криміналістичне мислення збігається з основною логікою самої криміналістики: не шукати яскраву деталь, а конструювати перевірювану модель події.

Найбільші труднощі виникають тоді, коли захист зводиться до суто правової полеміки, без власної фактичної реконструкції. За такої моделі адвокат, навіть виявляючи окремі помилки сторони обвинувачення, не пропонує суду альтернативного пояснення події, а отже не формує цілісного сумніву в доказовій системі. Не менш проблемним є пасивне сприйняття експертизи як «нейтральної істини», ігнорування цифрового контексту справи, недооцінка слідової логіки або відсутність навичок роботи зі спеціальними знаннями. Саме ці чинники призводять до того, що захист

фактично діє в чужій доказовій рамці, лише коментуючи матеріали обвинувачення, але не створюючи власної аналітичної конструкції. У сучасних дослідженнях прямо підкреслюється, що криміналістичне забезпечення діяльності сторони захисту є невід'ємною складовою ефективного здійснення функції захисту і вимагає не лише правової, а й криміналістичної компетентності.

Науково обґрунтована побудова альтернативної версії захисту передбачає кілька взаємопов'язаних етапів. Першим є критичний опис події у тому вигляді, в якому вона представлена стороною обвинувачення. На цьому етапі адвокат повинен з'ясувати, які саме факти сторона обвинувачення вважає встановленими, якими джерелами це підтверджується і де проходять межі між фактом, припущенням та інтерпретацією. Другим етапом є виявлення внутрішніх суперечностей: часових розривів, невідповідностей між показаннями і технічними даними, між обстановкою місця події та заявленим механізмом, між експертними висновками і вихідними об'єктами дослідження. Третім етапом є побудова контрверсії, тобто альтернативної моделі події, яка краще пояснює виявлені дані або принаймні вказує на неможливість категоричного висновку обвинувачення. Четвертий етап полягає у процесуальному оформленні цієї версії через клопотання, питання до експертів, ініціювання допитів, витребування даних, подання заперечень і побудову цілісної захисної наративії.

Особливе значення тут має робота зі спеціальними знаннями. Альтернативна версія захисту рідко буває переконливою без оцінки механізму слідоутворення, технічних характеристик цифрових даних, меж експертної інтерпретації або якості вихідних об'єктів. Тому криміналістичне мислення адвоката повинно включати вміння ставити тактичні й технічні питання до кожного доказу: як саме цей слід виник, чи міг він утворитися за інших обставин, хто і коли мав доступ до носія інформації, чи можлива інша хронологія події, які обмеження має експертний висновок, які похибки могли виникнути при фіксації чи копіюванні даних. Саме такий спосіб мислення переводить захист із площини абстрактної полеміки у площину науково-практичного аналізу.

У прикладному вимірі розвиток криміналістичного мислення в адвокатській діяльності безпосередньо пов'язаний із професійною підготовкою. Недостатньо знати норми КПК чи загальні права захисника. Необхідно вміти читати матеріали кримінального провадження крізь призму слідової логіки, перевіряти цифрові докази, розуміти будову експертного висновку, виявляти доказові лакуни та працювати зі спеціалістами. Саме тому у вітчизняному освітньому просторі вже існують спеціальні курси з криміналістичного забезпечення діяльності адвоката, що свідчить про

інституційне визнання цієї проблематики як окремого напряму професійної підготовки.

Не менш важливим є те, що альтернативна версія захисту повинна бути не лише логічною, а й процесуально коректною. Вона не може ґрунтуватися на довільних припущеннях або суперечити встановленим фактам лише заради полеміки. Її сила полягає в іншому: у здатності виявити, що модель обвинувачення не є єдино можливою, що наявні докази допускають інше пояснення або що обрана стороною обвинувачення версія не доведена до рівня, достатнього для обвинувального висновку. Саме в цьому проявляється справжня функція криміналістичного мислення адвоката – не вигадувати іншу історію, а науково й процесуально показати, що доказова картина події є складнішою, ніж її подає обвинувачення.

Отже, криміналістичне мислення в адвокатській діяльності слід розглядати як один із ключових інструментів побудови альтернативної версії захисту. Його значення полягає в тому, що воно дозволяє поєднати криміналістичний аналіз, тактичне планування, роботу зі спеціальними знаннями та процесуальне оформлення захисної позиції в єдину доказову стратегію. Подальший розвиток цього напряму має ґрунтуватися на посиленні криміналістичної підготовки адвокатів, стандартизації підходів до перевірки цифрових і спеціальних доказів, активнішому залученні спеціалістів та формуванні професійної культури, у якій захист розглядається не як пасивна реакція на обвинувачення, а як самостійна форма пізнання, перевірки і реконструкції події. Лише за таких умов альтернативна версія захисту буде не декларативною, а справді здатною впливати на обґрунтованість процесуального рішення.

Список використаних джерел

Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 113–123.

Дульський О. Л. Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 160–165.

Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення допиту свідка. *Київський часопис права*. 2024. № 2. С. 268–276.

Іваницький Я. О. Про поняття тактики професійного захисту. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 321–324.

Ключові слова: криміналістичне мислення, адвокат, версія захисту, аналіз доказів, контрверсія, електронні докази, тактика, сумнів.

Keywords: criminalistic thinking, lawyer, defense version, evidence analysis, counter-version, electronic evidence, tactics, doubt.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Пархоменко Олександр Юрійович

здобувач 2-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Цифровізація суспільства супроводжується не лише розширенням можливостей комунікації, обробки інформації та електронної взаємодії, а й стрімким зростанням кількості кримінальних правопорушень, пов’язаних із несанкціонованим втручанням у роботу інформаційних систем, викраденням даних, онлайн-шахрайством, використанням шкідливого програмного забезпечення, неправомірним доступом до облікових записів і цифрових сервісів. За таких умов особливого значення набуває криміналістичне забезпечення розслідування кіберзлочинів як система науково обґрунтованих засобів, прийомів і методів виявлення, фіксації, вилучення, збереження, дослідження та оцінки цифрової доказової інформації. У кримінально-процесуальному вимірі це питання пов’язане із загальними правилами доказування, встановленими КПК України, а у міжнародному – з положеннями Конвенції про кіберзлочинність, яка передбачає механізми термінового збереження комп’ютерних даних, часткового розкриття трафікових даних, обшуку й вилучення комп’ютерної інформації та міжнародної взаємодії у цій сфері [1, ст. 84, 93, 99; 2, ст. 16, 17, 19, 29–31, 35].

Актуальність теми зумовлена тим, що кіберзлочини суттєво відрізняються від традиційних кримінальних правопорушень за механізмом учинення, характером слідової картини, способами маскування протиправної діяльності та особливостями доказування. Якщо у звичайних провадженнях основний акцент часто робиться на матеріально-фіксованих слідах, то в кіберпросторі визначальними стають цифрові відображення: системні журнали, IP-адреси, метадані файлів, маршрути мережевої взаємодії, відомості провайдерів, дані хмарних сервісів, резервні копії, історія авторизації, вміст мобільних пристроїв, серверні записи та інші електронні артефакти. У сучасній українській доктрині підкреслюється, що цифрова криміналістика є не окремою ізольованою наукою, а напрямом традиційної криміналістики, розробки якого спрямовані на пошук,

дослідження й використання в доказуванні електронних доказів і цифрових слідів [4, с. 63–68; 5, с. 472–475].

Специфіка цієї категорії кримінальних проваджень полягає у переважанні цифрових слідів, які можуть бути швидко знищені, змінені або автоматично перезаписані системою. Часто доказова інформація існує одночасно на кількох носіях, у різних країнах, у розподілених мережевих середовищах або у володінні приватних сервісних компаній. Це означає, що несвоєчасність реагування або неправильний спосіб вилучення цифрового об'єкта можуть призвести до безповоротної втрати доказового матеріалу. Саме тому першочергового значення набувають оперативне виявлення електронних доказів, правильна їх фіксація, збереження цілісності даних, документування ланцюга зберігання та дотримання процесуального порядку доступу до носіїв інформації [1, ст. 223, 237, 241; 2, ст. 16, 19]. Практичне значення розуміння сутності цифрових слідів полягає в тому, що воно дозволяє встановлювати обставини вчиненого кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили [5, с. 472–473].

У криміналістичному розумінні розслідування кіберзлочинів вимагає переходу від класичного уявлення про місце події до розширеного цифрового простору події. Таким простором можуть бути не лише фізичні носії чи конкретні комп'ютери, а й серверна інфраструктура, мережеве середовище, акаунти користувачів, облікові записи, лог-файли, системи резервного копіювання та електронні комунікаційні канали. Відповідно, криміналістичне забезпечення повинно бути орієнтоване не на ізольоване вилучення окремого пристрою, а на реконструкцію всієї цифрової події: хто, коли, з якого пристрою, через який сервіс, у який спосіб і з якою послідовністю здійснював дії, що мають значення для кримінального провадження [4, с. 63–68; 6, с. 8–10]. Такий підхід безпосередньо пов'язаний із тим, що цифрові сліди виникають у персональних комп'ютерах, мобільних пристроях, серверах, мережевих сервісах, банківських системах, електронній пошті та інших інформаційно-телекомунікаційних системах [5, с. 472–473].

Особливу роль у таких провадженнях відіграють спеціальні знання у сфері комп'ютерних технологій. Ефективне розслідування кіберзлочинів неможливе без взаємодії слідчого зі спеціалістом або експертом, здатним правильно ідентифікувати джерела цифрової інформації, визначити порядок безпечного доступу до неї, створити криміналістичні копії, зберегти метадані та надати технічно коректне пояснення виявлених даних. У навчально-методичній літературі підкреслюється, що під час досудового розслідування кіберзлочинів використовуються як процесуальні форми спеціальних знань – письмові консультації спеціаліста, технічна допомога під час процесуальних дій, судова експертиза, – так і непроцесуальні форми консультативної взаємодії [6, с. 26–27]. Водночас неправильне вилучення

цифрових слідів може призвести до їх пошкодження або знищення, що прямо вимагає залучення експертів-криміналістів до відповідних слідчих дій [5, с. 474].

Окреме місце посідає питання електронних комунікацій. Закон України «Про електронні комунікації» визначає правові та організаційні основи державної політики у цій сфері, а також права, обов'язки та відповідальність фізичних і юридичних осіб, які надають або отримують електронні комунікаційні послуги [3, ст. 1]. У практиці розслідування кіберзлочинів інформація операторів електронних комунікацій часто дозволяє встановити часову прив'язку події, приблизну географію активності, характеристики каналу зв'язку, належність певного облікового запису або зв'язок між окремими пристроями й користувачами. Саме тому відомості про електронні з'єднання, маршрути передавання даних та користувача послуги набувають криміналістичного значення не самі по собі, а як частина загальної моделі цифрової події [3, ст. 1; 5, с. 472–474].

Водночас доказове значення IP-адрес, журналів подій, серверних записів чи метаданих не може оцінюватися ізольовано. Самі по собі такі дані ще не завжди доводять факт учинення кримінального правопорушення конкретною особою. Вони набувають переконливості лише у поєднанні з іншими відомостями: змістом листування, записами авторизації, інформацією про платіжні операції, даними з мобільних пристроїв, показаннями осіб, результатами експертних досліджень та іншими цифровими або матеріальними слідами. У наукових джерелах наголошується, що цифрові сліди слід розглядати у зв'язку з методологією і технікою їх виявлення, збирання, дослідження та використання, а також з урахуванням їх відмінності від електронних доказів як ширшої категорії [5, с. 472–475]. Саме тому криміналістичне забезпечення розслідування кіберзлочинів повинно мати системний характер: цифрові сліди аналізуються у взаємозв'язку, а не як розрізнені технічні фрагменти [1, ст. 84, 94, 99; 5, с. 472–475].

Серйозною проблемою є і транскордонність кіберзлочинів. Дані можуть зберігатися на серверах за межами України, належати іноземним компаніям, дублюватися у хмарних середовищах або проходити через декілька юрисдикцій одночасно. Саме тому міжнародні стандарти співробітництва набувають особливого значення. Конвенція про кіберзлочинність створює правову основу для міжнародної взаємодії, термінового збереження комп'ютерних даних, доступу до трафікової інформації та інших форм співпраці між державами у сфері збирання цифрових доказів [2, ст. 16, 17, 29–31, 35]. У контексті криміналістичного забезпечення це означає, що ефективність розслідування залежить не лише від технічної підготовки слідчого, а й від здатності своєчасно

використовувати міжнародно-правові механізми отримання й фіксації електронної інформації [2, ст. 29–31, 35].

Не менш важливим є дотримання процесуальної форми. Кіберзлочини часто пов’язані з високою технічною складністю, але саме це не звільняє орган досудового розслідування від обов’язку діяти виключно у формах, передбачених законом. Порушення правил огляду, вилучення техніки, копіювання даних, недотримання порядку доступу до інформації, відсутність належної фіксації ланцюга збереження або нездатність пояснити походження електронного доказу можуть поставити під сумнів його допустимість і достовірність [1, ст. 84, 86, 237, 241]. Отже, криміналістичне забезпечення у справах про кіберзлочини повинно поєднувати технічну правильність із процесуальною бездоганністю [1, ст. 84, 86, 237, 241; 5, с. 474].

У підсумку слід зазначити, що криміналістичне забезпечення розслідування кіберзлочинів в умовах цифровізації суспільства має спиратися на комплексний підхід, який охоплює процесуальні механізми, цифрову криміналістику, спеціальні знання, міжвідомчу й міжнародну взаємодію, а також належну технічну підготовку суб’єктів розслідування. Лише за таких умов можливо своєчасно виявити цифрові сліди, правильно їх зафіксувати, забезпечити їх цілісність і надати їм належного доказового значення у кримінальному провадженні [1, ст. 84, 93, 99, 223, 237, 241; 2, ст. 16, 17, 19, 29–31, 35; 4, с. 63–68; 5, с. 472–475; 6, с. 26–27].

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Гора І. В., Колесник В. А., Попович І. І. Цифрова криміналістика в забезпеченні діяльності з протидії злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 4, № 85. С. 63–70.

Колеснікова І. А. Цифрові сліди: поняття та їх значення при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 472–475.

Самойленко О. А. Виявлення та розслідування кіберзлочинів : навчально-методичний посібник. Одеса, 2020. С. 26–27.

Ключові слова: кіберзлочини, цифрові сліди, електронні докази, цифрова криміналістика, розслідування.
Keywords: cybercrimes, digital traces, electronic evidence, digital forensics, investigation.
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чіпко Н.В.

Пасс Дмитро Олександрович
здобувач 1-го курсу магістратури
факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІГРАФОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК ДОПОМІЖНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПЕРЕВІРКИ СЛІДЧИХ ВЕРСІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У сучасному кримінальному провадженні поліграфологічне дослідження доцільно розглядати як один із найбільш дискусійних, але водночас практично затребуваних допоміжних інструментів перевірки слідчих версій. Актуальність цієї теми зумовлена тим, що поліграф у правозастосовній практиці сприймається подвійно: з одного боку, його використовують для отримання орієнтуючої інформації, уточнення напрямів розслідування та перевірки суперечливих пояснень, а з іншого – результати такого дослідження інколи помилково наділяють надмірною доказовою вагою. Саме тому криміналістичний підхід до поліграфологічного дослідження вимагає чіткого розмежування його пізнавальної, тактичної та власне доказової функцій. У сучасних українських працях підкреслюється, що поліграф є інструментом отримання додаткової, передусім орієнтовної інформації під час розслідування злочинів, тоді як питання його місця в системі доказування, достовірності та правових меж застосування залишаються дискусійними [1, с. 58–60; 2, с. 191–192; 4, с. 327–328].

Теоретичне значення цієї проблематики полягає в тому, що поліграфологічне дослідження перебуває на перетині криміналістики, психології, фізіології та процесуального права. Воно не може розглядатися як суто технічна процедура, оскільки результат залежить не лише від роботи приладу, а й від побудови тестових блоків, формулювання запитань, методики інтерпретації, психофізіологічного стану досліджуваної особи та професійного рівня поліграфолога. О. І. Мотлях слушно наголошує, що спеціальні знання поліграфолога мають міждисциплінарний характер, є специфічними, не є загальнодоступними та визначаються організаційними, технічними й методичними особливостями такої діяльності [1, с. 58–63]. Водночас саме недостатня уніфікація термінології, методик і підходів до оформлення висновків створює одну з головних перешкод для повноцінного й науково виваженого використання поліграфології в правозастосуванні [1, с. 63–66; 4, с. 328–329].

У криміналістичному розумінні поліграфологічне дослідження має значення передусім не як засіб “встановлення правди”, а як спосіб перевірки окремих слідчих припущень. Його практична корисність полягає у можливості виявити, які тематичні блоки викликають підвищену психофізіологічну реакцію, які пояснення особи потребують додаткової перевірки, які напрями розслідування доцільно поглибити, а які, навпаки, відсіяти як менш імовірні. У такому сенсі поліграфологічне дослідження працює не замість слідчої версії, а всередині версійної роботи: воно дозволяє уточнювати, співвідносити й пріоритезувати припущення, але не підміняє собою доказування. Мотлях прямо вказує, що непроцесуальна форма використання спеціальних знань у поліграфології пов’язана, зокрема, з висуванням і відпрацюванням криміналістичних версій на підставі даних, здобутих за результатами поліграфологічного опитування учасників кримінального процесу [1, с. 64–65]. Аналогічно Макарова і Матюшенко підкреслюють орієнтуючий характер застосування поліграфа в криміналістиці [4, с. 327–328].

Саме тому предметний аналіз цієї теми має охоплювати не лише самі реакції, зафіксовані поліграфом, а й увесь контекст їх виникнення. До ключових елементів тут належать змістові блоки тестування, структура та послідовність запитань, контрольні й релевантні стимули, умови проведення дослідження, психологічний стан особи, внутрішня узгодженість її пояснень, а також межі валідності остаточного висновку. Криміналістично значущим у цьому випадку виступає не один окремий показник, а сукупність взаємопов’язаних обставин, які повинні оцінюватися системно. Інакше кажучи, поліграфологічне дослідження може мати евристичну цінність лише тоді, коли його результати включаються у ширшу модель події й співвідносяться з об’єктивними слідами, показаннями, цифровими даними та іншими джерелами доказової інформації [1, с. 60–66; 2, с. 192–193].

Найбільші труднощі у цій сфері виникають тоді, коли поліграф використовується для підсилення слабкої доказової бази або коли орієнтуючий результат сприймається як доказ винуватості. Така помилка є особливо небезпечною, оскільки створює ілюзію наукової переконливості там, де насправді йдеться лише про допоміжний інструмент. Не менш проблемними є залежність результатів від методики, стану здоров’я, емоційного напруження, рівня втоми, індивідуальних психологічних особливостей особи та професійної підготовки поліграфолога. Українські автори наголошують, що в Україні поліграфологія тривалий час розвивається в умовах неповного нормативного врегулювання, а це посилює ризик довільної інтерпретації її результатів [2, с. 191–194; 4, с. 328–329].

Науково обґрунтований підхід вимагає оцінювати поліграфологічне дослідження через категорії меж і умов його придатності. Результат такого

дослідження не може розглядатися поза методикою, за допомогою якої він отриманий. Саме тому одним із ключових критеріїв є перевірка правильності обрання методики, коректності її застосування, логічної обґрунтованості проміжних і кінцевих висновків, а також рівня підготовленості експерта чи поліграфолога. Мотлях окремо звертає увагу на необхідність з'ясування повноти й якості об'єктів, правильності вибору методики, належності її застосування та логічної вивіреності оцінювання ознак [1, с. 63–66]. Звідси випливає важливий криміналістичний висновок: поліграфологічне дослідження є придатним лише за умови, що його наукова та методична база не викликає обґрунтованих сумнівів [1, с. 63–66; 4, с. 329–330].

У прикладному вимірі поліграфологічне дослідження найбільш виправдане тоді, коли використовується для визначення напрямів подальшої перевірки. Воно може допомогти у виборі тактики допиту, уточненні предмета додаткових запитань, вирішенні питання про доцільність перевірки алібі, пошуку нових джерел інформації або зіставленні кількох взаємовиключних пояснень. Але саме по собі воно не повинно завершувати доказову роботу. Лешкович наголошувала, що опитування з використанням поліграфа не може і не повинно розглядатися як самостійний оперативно-розшуковий захід, а дані, здобуті таким шляхом у межах оперативно-розшукової діяльності, не мають власного доказового значення без подальшої процесуальної перевірки [3, с. 192–194]. Це положення є принциповим, бо саме воно відмежовує поліграф як інструмент орієнтації від поліграфа як нібито самодостатнього засобу доведення [3, с. 193–195].

Не менш важливою є процесуальна сторона питання. У сучасній українській літературі обґрунтовується, що спеціальні знання в поліграфології можуть використовуватися як у непроцесуальних, так і в процесуальних формах. До непроцесуальних належать консультації, практичні рекомендації, допомога в організації інших заходів та орієнтування у версійній роботі. До процесуальних – призначення експертизи, участь спеціаліста, оформлення результатів у процесуальних документах та їх подальша судова перевірка [1, с. 64–65; 3, с. 192–195]. Водночас навіть у процесуальній формі поліграфологічне дослідження не усуває потреби у співвіднесенні його результатів з іншими доказами, оскільки будь-який факт, встановлений на підставі спеціальних знань, повинен бути оцінений у загальній системі доказування [1, с. 65–66; 2, с. 193–194].

Для правозастосовної практики з цього випливають кілька важливих наслідків. По-перше, поліграфологічне дослідження має проводитися виключно за умов добровільності, чіткої поінформованості особи та відсутності психологічного примусу. По-друге, звіт про результати повинен містити не декларативний висновок, а прозорий опис методики, умов проведення, структури тестування та обмежень інтерпретації. По-третє,

кожен результат має проходити незалежну перевірку іншими доказами: показаннями, матеріальними слідами, цифровою інформацією, експертними дослідженнями. По-четверте, поліграфологічне дослідження не повинно використовуватися як засіб компенсувати слабкість зібраної доказової бази або виправдати відсутність належної слідчої роботи [2, с. 191–194; 4, с. 328–330]. Саме за таких умов воно може залишатися в межах науково й процесуально допустимого допоміжного інструмента [1, с. 63–66].

Отже, поліграфологічне дослідження як допоміжний інструмент перевірки слідчих версій у кримінальному провадженні слід розглядати як різновид спеціального пізнавального засобу з виразним орієнтуючим потенціалом, але обмеженою самостійною доказовою силою. Його криміналістичне значення полягає в тому, що воно здатне уточнювати напрями перевірки, виявляти інформаційно значущі тематичні блоки, сприяти побудові та корекції версій, але не підміняти собою повноцінне доказування. Подальший розвиток цієї сфери має ґрунтуватися на уніфікації методик, належній підготовці поліграфологів, стандартизації оформлення результатів, чіткому розмежуванні орієнтуючої та доказової функцій і послідовному дотриманні процесуальних гарантій особи. Лише за такої моделі поліграф може залишатися корисним інструментом слідчої тактики, не перетворюючись на джерело процесуальних перебільшень і доказових помилок [1, с. 63–66; 2, с. 193–194; 3, с. 193–195; 4, с. 329–330].

Список використаних джерел

Мотлях О. І. Спеціальні знання в поліграфології та їх особливості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (118). С. 58–66.

Маріна Ю. Деякі особливості застосування поліграфа у кримінальному провадженні в Україні та світі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4 (125). С. 191–194.

Лешкович Т. А. Форми використання поліграфа в кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 6-1, т. 2. С. 192–195.

Макарова О. П., Матюшенко О. С. Поліграф у криміналістиці: теоретичні, правові та практичні аспекти. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 1 (34). С. 327–330.

Ключові слова: поліграф, слідчі версії, перевірка інформації, допоміжний інструмент, кримінальне провадження, ризики, оцінка, процесуальні гарантії.

Keywords: polygraph, investigative versions, information verification, auxiliary tool, criminal proceedings, risks, evaluation, procedural safeguards.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Пастушенко Анна Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОНТРАБАНДИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Актуальність теми дослідження зумовлена зростанням рівня незаконного обігу наркотичних засобів та активізацією транснаціональної злочинності. Контрабанда наркотичних засобів становить серйозну загрозу національній безпеці, здоров'ю населення та стабільності держави. У сучасних умовах злочинці використовують складні способи приховування наркотичних речовин, що ускладнює їх виявлення та документування. Це зумовлює необхідність залучення спеціальних знань у процесі розслідування таких кримінальних правопорушень. Особливу роль відіграють судові експертизи, криміналістичні методи та технічні засоби. Саме тому дослідження особливостей використання спеціальних знань під час розслідування контрабанди наркотичних засобів є надзвичайно актуальним.

В міру розвитку криміналістичної науки зростає значення використання спеціальних знань під час розслідування контрабанди наркотичних засобів, виникають і розвиваються нові методи виявлення, фіксації та дослідження доказів, що забезпечують ефективність кримінального провадження (1 абзац тексту) [1]. Ковальов Ю.Ю. у своєму дослідженні зазначив, що криміналістична характеристика правопорушень, пов'язаних із контрабандою, включає способи приховування предметів контрабанди, механізми їх переміщення через державний кордон та типові сліди злочинної діяльності [1]. Автор підкреслює, що саме використання спеціальних знань дозволяє правильно інтерпретувати ці сліди та встановити обставини вчинення правопорушення.

Кукос М.В. у своєму дослідженні розглянув особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, та зазначив, що важливим є залучення експертів у галузі хімії, медицини та криміналістики [2]. Автор наголошує, що спеціальні знання дозволяють ідентифікувати наркотичні речовини, визначити їх склад та походження, що має суттєве значення для доказування у кримінальному провадженні.

Берднік І.В. у своєму дослідженні вважає, що в сучасних умовах розслідування злочинів, пов'язаних із наркотичними засобами, потребує використання новітніх технологій та технічних засобів [3, с. 465–469]. Автор зазначає, що ефективність розслідування значною мірою залежить від застосування криміналістичних методик, інформаційних систем та

аналітичних інструментів, які дозволяють виявляти зв'язки між учасниками злочинної діяльності.

Гресь Ю.О. у своєму дослідженні розглянула можливості використання профайлінгу у сфері митного та прикордонного контролю та зазначила, що цей метод дозволяє ідентифікувати осіб, схильних до вчинення правопорушень [4]. Автор підкреслює, що профайлінг є важливим інструментом у протидії контрабанді наркотичних засобів, оскільки сприяє підвищенню ефективності перевірок та оптимізації роботи правоохоронних органів.

Кравчук Л.В., Кадобний Т.Б., Кравчук Л.О. та Кухарчук С.В. у своєму дослідженні зазначають, що використання спеціальних знань тісно пов'язане з розвитком критичного мислення та міждисциплінарного підходу [5]. Автори наголошують, що сучасний фахівець повинен володіти не лише правовими знаннями, але й розуміти основи суміжних наук, що дозволяє ефективно застосовувати спеціальні знання у практичній діяльності.

Таким чином, використання спеціальних знань під час розслідування контрабанди наркотичних засобів є необхідною умовою забезпечення ефективності кримінального провадження, що дозволяє встановлювати істину у справі та притягувати винних осіб до відповідальності [1–5].

Висновки. Використання спеціальних знань у процесі розслідування контрабанди наркотичних засобів відіграє ключову роль у забезпеченні ефективності кримінального провадження. Сучасні умови вимагають застосування новітніх методів та технологій для виявлення і документування злочинів. Наукові дослідження свідчать про необхідність комплексного підходу до використання спеціальних знань. Важливим є залучення фахівців різних галузей для вирішення складних завдань розслідування. Подальший розвиток криміналістики сприятиме вдосконаленню механізмів протидії контрабанді наркотичних засобів.

Список використаних джерел

Ковальов Ю.Ю. Зміст криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою.

Кукос М.В. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з втягненням неповнолітніх у незаконні дії щодо наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4ef42d48-c200-48cb-90a6-f29f14bc163a/content

Берднік І.В. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, в сучасних умовах. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 465–469. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/290756/284389

Гресь Ю.О. Використання можливостей профайлінгу у сфері митного та прикордонного контролю у протидії контрабанді. URL: https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/2806/2650

Кравчук Л.В., Кадобний Т.Б., Кравчук Л.О., Кухарчук С.В. Філософія науки, її роль у формуванні соціального компонента професійної ідентичності. URL: https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/2870/2711

Ключові слова: спеціальні знання, контрабанда, наркотичні засоби, кримінальне провадження, експертиза, криміналістика.

Keywords: specialized knowledge, smuggling, narcotic drugs, criminal proceedings, forensic examination, criminalistics

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Петраш Софія Костянтинівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОПИТУ

Психологічні основи допиту становлять важливий міждисциплінарний напрям, що поєднує знання кримінального процесу, криміналістики та психології з метою підвищення ефективності отримання достовірної інформації під час досудового розслідування. Допит як процесуальна дія спрямований не лише на фіксацію фактичних обставин, але й на встановлення істини через взаємодію слідчого та допитуваної особи. Саме тому розуміння психологічних закономірностей поведінки людини, її сприйняття, пам’яті, мислення та емоцій має вирішальне значення.

Однією з ключових психологічних передумов допиту є особливості пам’яті. Людина не відтворює події механічно, а реконструює їх, що зумовлює можливість помилок, викривлень або неповноти показань. На якість відтворення впливають час, що минув після події, емоційний стан, умови сприйняття, а також зовнішній вплив. Тому під час допиту важливо створити умови, які сприятимуть актуалізації пам’яті, зокрема шляхом постановки уточнюючих запитань, використання асоціацій або відтворення обстановки події [1].

Не менш важливим є врахування психологічного стану допитуваної особи. Допит може супроводжуватися стресом, страхом, тривогою або агресією, що впливає на поведінку та достовірність показань. Особливо це характерно для підозрюваних або обвинувачених, які можуть свідомо приховувати інформацію або намагатися ввести слідство в оману. Водночас свідки чи потерпілі можуть відчувати психологічний тиск або емоційне напруження, що також впливає на їхні відповіді. У зв’язку з цим слідчий має

володіти навичками психологічної стабілізації співрозмовника, створення атмосфери довіри та безпеки.

Психологічний контакт є основою ефективного допиту. Його встановлення передбачає формування взаєморозуміння між слідчим і допитуваним, що сприяє відкритості та щирості відповідей. Для цього використовуються різні комунікативні прийоми: доброзичливий тон, уважне слухання, нейтральність, відсутність упередженості. Важливо уникати конфліктної поведінки, тиску чи погроз, оскільки це може призвести до протилежного результату – замкненості або викривлення інформації [2].

Особливу роль у психології допиту відіграє тактика постановки запитань. Від їх формулювання залежить не лише повнота отриманої інформації, але й її достовірність. Відкриті запитання стимулюють вільне викладення обставин, тоді як закриті дозволяють уточнити деталі. Водночас навідні запитання можуть спотворювати показання, тому їх використання обмежується процесуальними нормами. Слідчий повинен уміти гнучко змінювати тактику допиту залежно від поведінки допитуваного.

Психологічні особливості особистості також мають значення. Рівень інтелекту, темперамент, характер, життєвий досвід та соціальний статус впливають на спосіб сприйняття запитань і формування відповідей. Наприклад, люди з високим рівнем тривожності можуть давати суперечливі показання, тоді як особи з домінуючим характером можуть намагатися контролювати хід допиту. Врахування індивідуальних особливостей дозволяє обрати найбільш ефективну тактику взаємодії.

Окремим аспектом є психологія викриття неправдивих показань. Вона ґрунтується на аналізі вербальних і невербальних ознак поведінки, таких як паузи, зміни тону голосу, міміка, жести, уникнення зорового контакту. Проте ці ознаки не можуть розглядатися як абсолютні критерії, оскільки вони можуть бути зумовлені індивідуальними особливостями або стресом. Тому їх слід оцінювати у сукупності з іншими доказами.

Етичний аспект психології допиту є надзвичайно важливим. Використання психологічних прийомів не повинно порушувати права людини, зокрема право на свободу від примусу, право на захист та гідне ставлення. Забороняється застосування психологічного насильства, маніпуляцій або обману, які можуть вплинути на добровільність показань. Дотримання етичних стандартів є не лише вимогою закону, але й умовою отримання достовірної інформації [3].

У сучасних умовах значну роль відіграє також використання психологічних знань у поєднанні з технічними засобами, такими як аудіо- та відеофіксація допиту. Це сприяє підвищенню прозорості процесу, запобігає зловживанням та дозволяє більш об’єктивно оцінити поведінку допитуваної особи.

Отже, психологічні основи допиту є важливим елементом кримінального процесу, що забезпечує ефективне отримання інформації та сприяє встановленню істини. Вони базуються на розумінні психічних процесів, особливостей поведінки людини та принципів етичної взаємодії. Комплексне використання психологічних знань дозволяє підвищити якість допиту, забезпечити дотримання прав людини та досягти справедливого результату кримінального провадження.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n696.

Литвиненко О. Г., Груздь О. І., Ємельянов Р. О. Окремі питання депонування показань неповнолітніх. Прикарпатський юридичний вісник. 2023. Вип. 4 (51). С. 123–128.

Швець О. А., Канцір В. С., Палюх А. І. Застосування новітніх електронних комунікаційних платформ під час кримінального провадження: досвід окремих держав. Право.ua. 2020. No 3. С. 147–154.

Ключові слова: психологія допиту, пам’ять, емоції, психологічний контакт, поведінка, тактика запитань, невербальні сигнали, достовірність показань, етика.

Keywords: interrogation psychology, memory, emotions, psychological rapport, behavior, questioning tactics, nonverbal cues, testimony reliability, ethics.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Печенюк Маргарита Іванівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВИСУНЕННЯ СЛІДЧИХ ВЕРСІЙ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ВБИВСТВА НА ЗАМОВЛЕННЯ

Умисні вбивства, вчинені на замовлення, належать до найбільш складних для розслідування кримінальних правопорушень. Їх підвищена суспільна небезпечність обумовлена не лише посяганням на життя людини, а й високим рівнем організованості, конспірації, попереднього планування та чіткого розподілу ролей між співучасниками. Саме тому у кримінальних провадженнях цієї категорії особливого значення набуває правильне висунення слідчих версій, від якого значною мірою залежить ефективність подальшого розслідування [1; 2].

Слідча версія у криміналістичній науці розглядається як логічно обґрунтоване припущення щодо події кримінального правопорушення, механізму його вчинення, мотиву, способу підготовки, приховування слідів, а також осіб, причетних до злочину. Її значення полягає в тому, що вона

дозволяє не лише пояснити наявні факти, а й визначити, які саме обставини потребують перевірки, які слідчі (розшукові) дії слід провести та в якому напрямі має розвиватися досудове розслідування [2; 5].

Особливість висунення слідчих версій у кримінальних провадженнях про вбивства на замовлення полягає насамперед у складній структурі цього кримінального правопорушення. На відміну від більшості умисних убивств, де основна увага зосереджується на встановленні безпосереднього виконавця, у провадженнях про вбивства на замовлення цього недостатньо. Для повного та всебічного розслідування необхідно встановити не лише виконавця, а й замовника, організатора, посередників, осіб, які забезпечували зброю, транспорт, спостереження за потерпілим або інше сприяння злочину [2; 3].

У зв’язку з цим система слідчих версій у таких провадженнях повинна бути багаторівневою. Слідчий має одночасно висувати і перевіряти версії щодо мотиву вчинення злочину, особи потерпілого, осіб, зацікавлених у його смерті, способу підготовки до злочину, ролі окремих співучасників, а також можливих шляхів приховування слідів. Саме багатоваріантність версій дозволяє уникнути помилкового звуження предмета доказування лише до зовнішньої картини події [2; 5].

Одне з центральних місць у системі слідчих версій займають версії щодо мотиву злочину. Умисні вбивства на замовлення, як правило, не мають спонтанного характеру. Найчастіше вони пов’язані з майновими, корпоративними, борговими, бізнесовими або кримінальними конфліктами. У деяких випадках мотивом можуть бути усунення конкурента, помста, боротьба за активи або вплив у певній сфері діяльності. Саме встановлення мотиву дозволяє визначити коло осіб, які могли бути зацікавленими у смерті потерпілого, а отже, є одним із головних напрямів формування слідчих версій [2; 4].

Тому важливе значення має аналіз особи потерпілого. Його професійна діяльність, соціальні зв’язки, фінансовий стан, наявність конфліктів, судових спорів, боргових зобов’язань, участь у господарських чи криміногенних відносинах можуть містити важливу інформацію для побудови обґрунтованих припущень щодо замовника злочину. У цьому контексті особа потерпілого виступає не лише об’єктом посягання, а й важливим джерелом інформації для висунення слідчих версій [2; 4].

Ще однією характерною особливістю є обмеженість вихідної інформації. На початковому етапі розслідування слідчий, як правило, володіє лише даними про факт смерті, місце події, окремі сліди та мінімальними відомостями про потерпілого. Саме тому особливого значення набуває використання криміналістичної характеристики вбивств на замовлення як системи типових ознак, що відображають закономірності підготовки, вчинення та приховування цього виду злочинів [3; 4].

До таких типових ознак належать попереднє спостереження за потерпілим, використання вогнепальної зброї або інших спеціально підготовлених засобів заподіяння смерті, вибір конкретного місця та часу нападу, використання транспортних засобів для під'їзду і відходу, застосування засобів зв'язку, а також заходів конспірації. Аналіз цих елементів дозволяє формувати версії не лише про спосіб учинення злочину, а й про рівень підготовки виконавця, можливу участь організованої групи та характер взаємодії між співучасниками [3; 4].

Окремої уваги потребують версії щодо способу організації злочину. На практиці замовник рідко контактує з виконавцем безпосередньо. Набагато частіше між ними існують одна або кілька проміжних ланок – організатор, посередник, довірена особа, яка передає інформацію або забезпечує зв'язок. Унаслідок цього слідчий повинен будувати версії не тільки щодо конкретної особи, яка вчинила вбивство, а й щодо прихованої структури злочинної діяльності, що забезпечувала реалізацію злочинного наміру [3; 4].

У сучасних умовах істотно зростає роль цифрової та оперативної інформації у формуванні й перевірці слідчих версій. Аналіз телефонних з'єднань, електронних комунікацій, геолокаційних даних, маршрутів пересування, банківських операцій, записів з камер відеоспостереження та інших цифрових слідів дозволяє встановлювати зв'язки між фігурантами, відтворювати механізм підготовки до злочину та перевіряти логічні припущення слідства. У цьому аспекті слідчі версії виступають не лише теоретичними конструкціями, а й практичним інструментом організації доказування [1; 4].

Суттєвою рисою таких версій є їх динамічний характер. У ході досудового розслідування вони можуть уточнюватися, деталізуватися або повністю змінюватися залежно від отриманих доказів. Саме тому слідчий повинен постійно співвідносити вже висунуті припущення з новою інформацією, своєчасно коригувати план слідчих дій та уникати формального підходу до перевірки версій [2; 5].

Водночас перевірка слідчих версій у кримінальних провадженнях про вбивства на замовлення має бути комплексною. Недостатньо встановити лише наявність конфлікту чи підозрілих контактів потерпілого. Необхідно зіставляти мотив, спосіб вчинення злочину, можливості потенційного замовника, характер зв'язків між учасниками, а також матеріальні, цифрові та інші сліди, які утворилися внаслідок підготовки та реалізації злочинного наміру. Лише за умови такої системної перевірки слідча версія може набути доказового значення [2; 6].

Отже, особливості висунення слідчих версій у кримінальних провадженнях про вбивства на замовлення зумовлені складною організаційною структурою злочину, обмеженістю початкової інформації, значенням мотиву, необхідністю глибокого аналізу особи потерпілого та

активного використання криміналістичних і цифрових засобів доказування. Саме від своєчасного, логічно обґрунтованого та системного висунення слідчих версій залежить можливість встановлення не лише виконавця, а й замовника, організатора та інших учасників цього особливо небезпечного кримінального правопорушення [2; 3; 5].

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17

Криміналістика : підручник : у 2 т. Т.1 / Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.

Криміналістика : підручник / Пясковський В. В., Чорноус Ю. М., Самодін А. В. та ін.; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Право, 2020. 752 с.

Лекція. Тема 15. Криміналістична версія. Організація та планування розслідування // Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/criminalistics/info/lec15.html

Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підручник. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 271 с.

Гресь Ю.О. Деякі особливості тактичної операції «Затримання злочинця» при розслідуванні вбивств на замовлення. *Юридичний електронний науковий журнал.* 2024. №3. С.609-612. URL: http://lsej.org.ua/3_2024/149.pdf

Ключові слова: слідчі версії, кримінальне провадження, умисне вбивство на замовлення, криміналістика, розслідування злочинів, мотив злочину, особа потерпілого, співучасники злочину, замовник і виконавець, організована злочинність, криміналістична характеристика, доказування, слідчі (розшукові) дії, цифрові докази.

Keywords: investigative versions, criminal proceedings, premeditated murder for hire, forensics, crime investigation, motive for the crime, identity of the victim, accomplices to the crime, customer and executor, organized crime, forensic characteristics, evidence, investigative (search) actions, digital evidence.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Півторак Анастасія Олександрівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОПУСТИМІСТЬ ТА ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПОЛІГРАФА У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

Із розвитком технологій та впровадженням нових інструментів для ефективного та своєчасного виявлення та підтвердження достовірності інформації у забезпеченні правопорядку застосовуються такі засоби, як поліграф. Судовою практикою підтверджується збільшення кількості випадків із використання сторонами його результатів як додаткового засобу правової аргументації. Дискусійним питанням в даному аспекті постає рівень юридичної значущості та достовірності використання даного інструменту сторонами в судовому процесі [3, с. 149].

З метою належного з'ясування юридичної значущості результатів поліграфологічного дослідження слід зазначити, що такі результати не відповідають змісту та різновиду доказів, прямо передбачених ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України, ст. 72 Кодексу адміністративного судочинства України та ст. 76 Цивільного процесуального кодексу України та ст. 251 Кодексу України про адміністративні правопорушення, які встановлюють зміст та перелік юридично значущих доказів. Також слід підкреслити, що Законом України «Про судову експертизу» процесу та результатам поліграфологічної перевірки не передбачено статус судової експертизи. Відповідно, особа, яка проводить вищезазначену перевірку, не належить до числа судових експертів, а результати проведеного дослідження не є висновком експерта і не включаються до переліку доказів, визначених процесуальним законодавством [4, с. 3].

Додатково слід враховувати, що з наукової точки зору поліграф не фіксує неправдиву інформацію як таку, а лише психофізіологічні реакції організму, а саме: зміни серцевого ритму, дихання, електропровідності шкіри – які можуть бути поясненням різних факторів, наприклад, емоційного стану, стресу або індивідуальних особливостей особи. Відсутність єдиного загальновизнаного стандарту точності вищевказаних досліджень на достатньому правовому рівні не встановлює достовірність як джерела доказової інформації, що також вагомо впливає на можливість їх процесуального використання [6, с. 383].

З вищенаведеного варто наголосити на останніх тенденціях сучасної судової практики, де результати поліграфа не мають чіткого процесуального статусу та юридичної оцінки. У кримінальних справах у більшості не визнаються висновки спеціаліста-поліграфолога як самостійний доказ. Наприклад, у постанові за справою № 183/3452/19 Верховним Судом колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 26 січня 2023 року, виключено висновок поліграфолога з доказів та зазначено, що результати перевірки на поліграфі під час досудового розслідування можуть розглядатися як доказ лише у формі висновку експерта. Наголосивши також на тому, що чинним кримінальним законодавством не передбачено можливості перевірки показань із застосуванням поліграфа та

використання отриманих даних як доказу. Аналіз судової практики загалом свідчить про формування сталої позиції, відповідно до якої результати поліграфологічного дослідження не визнаються самостійним джерелом доказів, не можуть бути покладені в основу судового рішення та розглядаються судами виключно як допоміжна інформація, що підлягає оцінці у сукупності з іншими доказами [8].

Також, за юридичним змістом, що визначений у науковій літературі, компетентна особа, яка проводить перевірку на поліграфі в судовому процесі фігурує як спеціаліст-поліграфолог. З огляду на викладене, результати даної перевірки можуть розглядатися судом виключно як допоміжна інформація суду, чи сторонам у судовому процесі, або письмове пояснення особи, яка має спеціальні знання, та підлягають оцінці у сукупності з іншими доказами без надання їм наперед встановленої доказової сили [5, с. 142].

Однак у міжнародній та європейській практиці також відсутнє визнання поліграфа як повноцінного доказового засобу, зокрема основна увага приділяється дотриманню принципів справедливого суду, а саме добровільності проходження дослідження та недопущенню примусу до самовикриття, що додатково обмежує можливість використання результатів поліграфологічної перевірки у процесі доказування [7, с. 5].

Не зважаючи на те, що спеціальної статті для визначення правового статусу результатів поліграфу, наразі у чинному законодавстві немає, визначаються наступні процесуальні аспекти щодо порядку організації та проведення поліграфологічних опитувань; форми-зразку довідки про результати поліграфа; вимогами до документального оформлення згоди особи на тестування; журналу обліку проведених опитувань; технічних та процедурних вимог, зокрема у Постанові Кабінету Міністрів України № 449 від 11 травня 2017 року, затверджено порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань [1]. Для окремих правоохоронних органів діють внутрішні накази, що регламентують проведення поліграфологічних перевірок у структурі даних органів, але вони не є процесуальними нормами для використання судом; а лише регулюють процедуру тестування, наприклад, Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 920 від 13.11.2017 «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України» тощо [2]. Зазначені положення нормативно-правових актів цілісно не визначають правового статусу результатів перевірки поліграфом як доказу у суді.

Дискусії в даному напряму пов’язані з необхідністю законодавчої конкретизації статусу результатів поліграфа в судовому проці, зокрема шляхом внесення змін до процесуального законодавства або спеціального нормативного врегулювання його застосування. У науковому середовищі

також допускається можливість інституціоналізації поліграфологічних досліджень через встановлення єдиних стандартів їх проведення, сертифікації поліграфологів та окреслення вимог до методик і технічних засобів. За останніми тенденціями вдосконалення законодавства виокремлюється напрям розроблення нормативно-правових актів щодо врегулювання застосування поліграфа або внесення змін до Закону України «Про судову експертизу», однак станом на сьогодні вказані ініціативи не набули статусу чинного законодавства. Водночас найбільш обґрунтованим залишається використання поліграфа поза межами судового процесу, зокрема у сфері службових перевірок та кадрового відбору.

Таким чином, результати поліграфологічного дослідження законодавчо не наділяються самостійним доказовим значенням у судовому процесі, використовуються лише як допоміжний інструмент для отримання належних доказів та не можуть бути покладені в основу судового рішення, що зумовлено як відсутністю нормативного закріплення, так і наявністю науково обгрунтованої недостатньої їх достовірності; подальший розвиток даного інституту залежить від формування чітких законодавчих підходів до визначення меж і умов застосування поліграфу.

Список використаних джерел

Про порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань : Постанова Каб. Міністрів України від 11.05.2017 № 449 : станом на 26.11.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2017-п#Text;

Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України : Наказ МВС України від 13.11.2017 № 920 : станом на 13.12.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17#Text;

Радінська В., Коба В. Модель правового регулювання відносин у сфері застосування поліграфа в Україні. *Юридичний вісник*. Вип. 4. 2025. С. 123-156. URL: https://yurvisnyk.in.ua/v4_2025/17.pdf;

Сенченко Н.М., Федоренко Д.В. Поліграф та його доказове значення. *Академічні візії*. Вип. 44. 2025. С. 1-6. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2025/1924;

Пілюков Ю. Суб'єкти застосування спеціальних поліграфічних знань у кримінальних провадженнях. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 1(41). 2025. С. 140-146.

Здебський Д.В. Особливості оцінки достовірності інформації поліграфічним методом в кримінальному праві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія: «Право». Вип. 88: ч. 2. 2025. С. 381-387.

Варенья Н.М., Бердатій Ю.В., Алекумов С.С. Правове регулювання використання поліграфа в кримінальному процесі: за та проти. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. Вип. № 9. 2025. С. 1-6.

Постанова Верховного Суду від 26 січня 2023 року у справі № 183/3452/19: *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108686155

Ключові слова: поліграф, результати поліграфа, доказове значення, допустимість доказів, спеціаліст-поліграфолог, психофізіологічні реакції, достовірність доказів, юридична оцінка доказів, процесуальне законодавство.

Keywords: polygraph, polygraph results, evidentiary value, admissibility of evidence, polygraph examiner, psychophysiological reactions, reliability of evidence, legal assessment of evidence, procedural legislation.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Чумак С.П.

Полігова Анастасія Олегівга
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ МОТИВ ВЧИНЕННЯ ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Викрадення людини є одним із найтяжчих злочинів проти особистої свободи та недоторканності особи. В умовах сучасних суспільно-правових трансформацій, поширення організованої злочинності та воєнного конфлікту на території України це діяння набуває нових форм і змісту, що зумовлює необхідність поглибленого наукового дослідження його криміналістичних ознак, зокрема мотиваційної складової. Відповідальність за вчинення цього злочину встановлена статтею 146 Кримінального кодексу України (далі – КК України), яка передбачає покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі залежно від ступеня суспільної небезпеки вчиненого [1].

Мотив у кримінально-правовому розумінні є факультативною ознакою суб’єктивної сторони складу злочину. Проте у криміналістиці мотив відіграє значно ширшу роль – він є елементом криміналістичної характеристики злочину і безпосередньо впливає на вибір слідчим тактики проведення слідчих (розшукових) дій, побудову версій та визначення кола підозрюваних осіб. Статтею 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) мотив прямо включено до предмета доказування у кримінальному провадженні, що підкреслює його процесуально-правове значення поряд із криміналістичним [1; 2].

Під криміналістичним мотивом викрадення людини слід розуміти внутрішній психічний чинник, що спонукає суб’єкта до вчинення злочину, визначає спосіб його підготовки та вчинення, вибір жертви і засобів

досягнення злочинної мети. На відміну від кримінально-правового підходу, криміналістичний аналіз мотиву є ретроспективним: слідчий встановлює мотив не як задану правову ознаку, а як елемент, що відображається у матеріальних і ідеальних слідах злочину та дозволяє реконструювати механізм злочинної поведінки [2].

Аналіз слідчої та судової практики дає підстави виокремити кілька основних груп мотивів, що спонукають осіб до вчинення викрадення людини. Першу й найпоширенішу групу становлять корисливі мотиви. Вони виявляються у прагненні злочинця отримати майнову вигоду шляхом вимагання викупу за звільнення потерпілого. У таких випадках викрадення, як правило, поєднується з вимаганням (стаття 189 КК України), а нерідко – й з незаконним позбавленням волі (стаття 146 КК України), утворюючи реальну сукупність злочинів. Корисливий мотив також може виявлятися у намірі заволодіти майном чи бізнесом потерпілого через його примусове усунення [1].

Другу групу утворюють мотиви, пов’язані з міжособистісними конфліктами. До них відносяться помста за дійсну або уявну кривду, ревнощі, прагнення встановити контроль над близькою особою або примусити її до певних дій чи рішень. Такі злочини часто відзначаються особливою жорстокістю та тривалим характером утримання потерпілого. Криміналістичне значення цих мотивів полягає в тому, що вони, як правило, вказують на наявність попередніх відносин між злочинцем і жертвою, що суттєво звужує коло підозрюваних осіб на початковому етапі розслідування [2].

Третю групу становлять політичні та воєнні мотиви, що набули особливої актуальності в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. Викрадення громадських активістів, журналістів, представників органів місцевого самоврядування, волонтерів та інших осіб на тимчасово окупованих територіях є систематичною практикою держави-агресора і має на меті залякування населення, усунення опонентів та отримання розвідувальної інформації. Правовою основою захисту таких осіб, окрім норм КК України, є Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року та Додатковий протокол II до неї, ратифіковані Україною, а також Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII [3; 5].

Четверту групу утворюють мотиви, пов’язані із торгівлею людьми. У цих випадках викрадення є лише початковою ланкою злочинного ланцюга, кінцевою метою якого є подальша експлуатація потерпілого – сексуальна, трудова чи інша. Відповідальність за такі діяння передбачена статтею 149 КК України. Міжнародно-правову основу протидії цьому явищу становлять Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000

року та Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, ратифіковані Україною Законом № 1433-IV від 04.02.2004. Характерною ознакою таких злочинів є їх транскордонний та організований характер, що суттєво ускладнює розслідування [1; 4].

П’яту групу складають мотиви, зумовлені психічними розладами або патологічними станами злочинця. Такі особи можуть здійснювати викрадення без раціональної корисливої чи іншої мети, під впливом хворобливих спонукань. Криміналістичне значення таких мотивів виявляється у специфіці вчинення злочину: хаотичний вибір жертви, відсутність чіткого плану, нестандартна поведінка під час утримання потерпілого. У таких справах призначення судово-психіатричної експертизи є обов’язковим відповідно до пункту 3 частини другої статті 509 КПК України [2].

Встановлення мотиву викрадення людини на початковому етапі розслідування має вирішальне значення для побудови слідчих версій та планування слідства. Якщо мотив є корисливим – першочергово перевіряються оточення потерпілого з числа конкурентів по бізнесу, кредиторів, боржників, а також особи, що мали доступ до відомостей про його матеріальний стан. Якщо мотив має міжособистісний характер – основним напрямом є з’ясування конфліктних стосунків у найближчому оточенні жертви. При підозрі на торгівлю людьми залучаються підрозділи, що спеціалізуються на протидії організованій злочинності, а розслідування набуває міжвідомчого та міжнародного виміру [2; 4].

Важливим аспектом криміналістичного дослідження мотиву є його відображення у слідах злочину. Матеріальні сліди – спосіб утримання жертви, використані знаряддя, місце вчинення злочину – у поєднанні з ідеальними слідами – показаннями потерпілого, свідків, записами переговорів злочинців – дозволяють реконструювати мотиваційну складову злочинної поведінки. Особливого значення у сучасних умовах набуває аналіз цифрових слідів: переписки у месенджерах, записів дзвінків, геолокаційних даних, фінансових транзакцій, що нерідко прямо вказують на мотив злочину ще до встановлення підозрюваного [2].

Слід також звернути увагу на кваліфіковані склади злочину, передбачені частинами другою та третьою статті 146 КК України. Зокрема, частина третя встановлює відповідальність за викрадення, вчинене щодо неповнолітнього, або таке, що спричинило тяжкі наслідки. У цих випадках мотив злочину набуває особливого кримінально-правового значення, оскільки може свідчити про особливий цинізм чи підвищену суспільну небезпечність особи злочинця та враховується судом при призначенні покарання відповідно до статті 65 КК України [1].

Таким чином, криміналістичний мотив вчинення викрадення людини є багатоаспектною категорією, що охоплює корисливі, міжособистісні,

політичні, воєнні та патологічні спонукання. Його правильне встановлення на початку досудового розслідування визначає ефективність всієї криміналістичної діяльності у справі. З урахуванням сучасних умов – збройного конфлікту, зростання організованої злочинності та цифровізації суспільства – подальший розвиток криміналістичної теорії мотивації у злочинах проти особистої свободи є нагальною науково-практичною потребою.

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

Ключові слова: викрадення людини, криміналістичний мотив, особиста свобода, досудове розслідування, кримінальна відповідальність, організована злочинність.

Keywords: kidnapping, forensic motive, personal freedom, pre-trial investigation, criminal liability, organized crime.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Попіль Ксенія Михайлівна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

СТРЕС І ЕМОЦІЙНЕ НАПРУЖЕННЯ ЯК ОСНОВА РЕАКЦІЙ, ЩО ФІКСУЮТЬСЯ ПОЛІГРАФОМ

Дослідження стресу в його різних формах прояву та наслідків впливу на здоров’я й загальний стан людини стало одним із ключових напрямків прикладної психології в останні десятиліття. Це можна побачити по збільшенню кількості публікацій, присвячених цьому питанню, а також по створенню нових прикладних програм та міжнародних дослідницьких центрів, що спеціалізуються на вивченні стресу та його впливу на людину. Важливим інструментом у цій галузі є поліграф, широко відомий як «детектор брехні».

Поліграф – технічний, багатоканальний реєстратор психофізіологічних реакцій людини, гласного використання, який дозволяє виявляти та

фіксувати психофізіологічні реакції індивідуума на певні стимули (подразники) за рахунок перетворення її психофізіологічних показників активності з аналогових сигналів у цифрові, що відображаються у вигляді кривих на поліграфах. Стимулами для цього процесу можуть бути певні запитання, фотографії, відео, речові докази, тобто все, що може провокувати психофізіологічну реакцію людини [1, с. 7].

Використання поліграфа залишається науковою, моральною та практичною проблемою. Одним з аспектів «проблеми поліграфа» є ототожнення понять «поліграф» і «детектор брехні». Психофізіологи не часто вживають термін «детектор брехні», оскільки такі поняття, як «брехня» – «правда», «добро» – «зло» є категоріями філософського порядку, а поліграф не читає думки і не виявляє брехню, а лише реєструє фізіологічну активність та зміни її параметрів. Він виявляє не брехню, а тільки збудження, яке з певною часткою ймовірності може свідчити про брехню [2, с. 106].

Емоції це невід'ємна частина пізнання особистості, яка глибоко пронизує всі психічні та фізіологічні функції, будь-який їхній збій або зміна одразу ж відбивається на нашому емоційному стані. Людські емоції є основою, навколо якої будуються пізнавальні процеси та формується особистість. Вони проникають у всі наші психічні та фізіологічні функції, виступаючи чутливим індикатором будь-яких змін.

Саме така природа емоційної сфери дозволяє розглядати її як одну з найважливіших при використанні поліграфологічного методу. Адже всі зміни, які відбуваються під час активності мозкових структур вегетативної системи, відображаються в емоційних реакціях на свідомому та підсвідомому рівнях людини [3, с. 75].

При правильному використанні поліграф може надати цінну інформацію про психофізіологічні реакції людини, що робить його незамінним у різних сферах, від правоохоронних органів до корпоративного сектору. Одним із центральних аспектів, на які звертають увагу дослідники, є те, як стрес та емоційне напруження впливають на інтерпретацію даних, отриманих за допомогою поліграфа. Ці два фактори є основою для реєстрації більшості сигналів, які аналізує пристрій.

Для поліграфології, яка ґрунтується на аналізі психофізіологічних реакцій людини під час відповідей на специфічні запитання, стрес відіграє фундаментальну роль. Реакції організму на стресові стимули є базою для інтерпретації отриманих даних, адже саме вони дозволяють відрізнити щирі відповіді від тих, що приховують правдиву інформацію [4, с. 19].

Це відбувається завдяки виділенню таких гормонів, як адреналін і кортизол, які відіграють ключову роль у реакції організму на стресові ситуації.

Стрес є природною реакцією організму на негативні життєві події, такі як війна, але якщо він стає надмірним і тривалим, це може має серйозні

наслідки для психічного і фізичного здоров'я. Один з методів підтримки психічного здоров'я в умовах стресу є отримання соціальної підтримки. Стрес -це реакція організму на виклики та загрози. Коли людина відчуває загрозу, стресова система вивільняє гормони стресу, які підвищують здатність діяти в екстремальних ситуаціях. Це призводить до фізичних змін, що мобілізують стресову систему для захисту організму [5, с. 297].

Одним із головних психологічних механізмів формування стресової реакції є когнітивна оцінка події. Людина постійно інтерпретує ситуації, в яких перебуває, і залежно від цієї інтерпретації організм реагує відповідним чином. Якщо досліджуваний сприймає запитання поліграфолога як звичайне або нейтральне, його реакції будуть мінімальними. Якщо ж запитання торкається важливої чи прихованої інформації, воно викликає підвищену тривогу і запускає каскад стресових реакцій. Саме тому для ефективності поліграфологічних досліджень критично важливим є правильне формулювання запитань, яке дозволяє активізувати ті когнітивні й емоційні процеси, що пов’язані з темою розслідування [4, с. 20].

Ця активація проявляється у різних фізіологічних змінах, які фіксуються поліграфом. По-перше, серцево-судинна система починає працювати інтенсивніше. Прискорення пульсу та підвищення артеріального тиску є прямими реакціями організму на стрес. Серце починає битися швидше, щоб забезпечити тканини організму необхідною кількістю кисню, що особливо важливо в умовах стресу. По-друге, дихальна система також демонструє зміни. У людини може збільшуватися частота дихання, воно стає глибшим, або, навпаки, може виникати затримка дихання. Ці зміни пов’язані зі спробами організму пристосуватися до підвищеної потреби в кисні або ж зі свідомим контролем над диханням, коли людина намагається заспокоїтися. Шкірні реакції також відіграють важливу роль у реакції на стресс, у підвищенні потовиділення особливо на долонях і стопах. У відповідь на стрес потові залози активізуються, що призводить до збільшення електропровідності шкіри. Ця зміна може бути зафіксована поліграфом і служить додатковим індикатором емоційного стану людини. Нарешті, варто зазначити, що периферичний кровообіг також може змінюватися. У відповідь на стрес відбувається звуження кровоносних судин у кінцівках, що призводить до зниження кровотоку в цих областях. Це може бути пов'язано з тим, що організм намагається перенаправити ресурси до життєво важливих органів в умовах стресу.

Варто розуміти, що поліграф не фіксує безпосередньо брехню. Він фіксує фізіологічні реакції, які можуть бути викликані стресом, пов’язаним із спробою обману. Коли тестованому задають питання, на яке він бреше, виникає когнітивний дисонанс: внутрішнє знання правди суперечить вимовленій відповіді. Цей конфлікт і викликає вищезазначені фізіологічні прояви стресу.

Особи, які володіють спеціальними навичками (контроль дихання, больові подразники, навмисне відволікання уваги), здатні свідомо впливати на результати тестування. Важливою залишається також проблема суб'єктивності інтерпретації даних поліграфологом, що може зумовлювати похибки оцінювання [6, с. 28].

Кваліфікований поліграфолог не просто фіксує відхилення від нормальних показників, а й аналізує їх у контексті всього процесу тестування. Він проводить порівняння реакцій на «нейтральні» питання, які не викликають особливих емоцій, «контрольні» питання, на які випробовуваний може заздалегідь передбачити свою реакцію, та «релевантні» питання, які безпосередньо стосуються інциденту, що розслідується. Якщо спостерігаються значні та постійні відмінності у фізіологічних реакціях на релевантні питання порівняно з реакціями на інші категорії питань, це може свідчити про те, що випробуваний відчуває стрес, пов'язаний із прихованою інформацією.

Таким чином, незважаючи на те, що поліграф може реєструвати об'єктивні фізіологічні зміни, важливо розуміти, що ці зміни є індикаторами стресу та емоційного напруження, а не прямим доказом брехні. Їх інтерпретація вимагає глибокого розуміння психофізіологічних процесів та ретельного врахування безлічі факторів, що впливають на стан людини. У зв'язку з цим використання поліграфа як єдиного або вирішального чинника при винесенні суджень (особливо в кримінальному або кадровому контексті) залишається спірним і викликає численні дискусії в науковому співтоваристві.

Список використаних джерел

1. Мотлях О. І., Костюк В. Л., Куценко Д. В. Окремі історіографічні та психофізіологічні питання поліграфа. Психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа в практиці розслідування злочинів : методичні рекомендації. Київ : Освіта України, 2016. 73 с.

2. Яремчук Р. А. Психолого – правові засади використання поліграфа в кадровому забезпеченні підрозділів МВС України: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Київ, 2022. 232 с.

3. Чебикін О. Я., Косьянова О. Ю. Роль емоційної сфери в змісті психофізіологічних показників поліграфологічного методу. Використання поліграфа та методики емоційної зрілості для оцінки схильності до обману: монографія. Одеса : Лерадрук, 2017. 224 с.

4. Аркуша Л., Чернов О. Психологічні механізми формування реакцій стресу та їх значення для інтерпретації даних поліграфа. Сучасний досвід використання поліграфа у сфері національної безпеки і оборони України в умовах воєнних загроз*:* збірник матеріалів панельної дискусії *IX* Харківського

міжнародного юридичного форуму м. Харків, 26 вересня 2025 року. С. 19–23.

5. Ташматов В. А., Каретна О. О., Марченко А. В. Психологічні аспекти стресу та методи його подолання. Наукові орієнтири: теорія та практика досліджень : зб. наук. пр. з матеріалами III Міжнар. наук. конф. (м. Ужгород, 17 травня 2024 р.). Вінниця : УКРЛОГОС Груп. С. 297–298.

6. Ващук О. Поліграф як інструмент у справах про державну зраду, шпигунство та тероризм: проблеми застосування та оцінки результатів. Сучасний досвід використання поліграфа у сфері національної безпеки і оборони України в умовах воєнних загроз*:* збірник матеріалів панельної дискусії IX Харківського міжнародного юридичного форуму м. Харків, 26 вересня 2025 року. С.27-30.

Ключові слова: стрес, емоційне напруження, поліграф, психофізіологічні реакції, фізіологічні зміни, кровоток, контроль дихання, результати тестування.

Keywords: stress, emotional tension, polygraph, psychophysiological responses, physiological changes, blood flow, breath control, test results.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Попова Віта Ігорівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПРАЦІВНИКІВ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНИХ ПРОЯВІВ ЗЛОЧИННОСТІ

На нашу думку, питання особливостей взаємодії працівників слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів під час розслідування організованих проявів злочинності не втрачає своєї актуальності. У зв’язку з повномасштабною збройною агресією з боку рф, соціально-правовий механізм забезпечення прав людини повинен відповідати сучасним потребам розвитку особи, суспільства і держави.

Крім того російська збройна агресія створила безпрецедентні виклики для правоохоронної системи, оскільки масштаби злочинів, їхня жорстокість та спрямованість проти цивільного населення вимагають максимально ефективної та злагодженої роботи правоохоронних органів. Тому, співпраця оперативних підрозділів і слідчих забезпечує комплексний підхід до встановлення винних осіб, збору різних доказів, фіксації злочинів, які часто мають як внутрішньодержавне, так і міжнародне правове значення.

У процесі розслідування кримінальних правопорушень однією з найважливіших видів взаємодії є саме погоджена робота слідчого та

оперативного підрозділів, яка виступає необхідною умовою успіху розслідування злочинів.

Особливо важливою для підвищення ефективності розслідування організованих проявів злочинності є тактично та методично налагоджена взаємодія. Взаємодія слідчого та оперативних працівників обумовлена об'єктивними передумовами: спільністю завдань щодо боротьби зі злочинністю; різницею їх повноважень. Дії слідчого спрямовані на отримання доказів, зокрема, і за допомогою використання оперативної інформації, а оперативних підрозділів – переважно на встановлення джерел доказових фактів, що перетворюються слідчим у докази шляхом проведення слідчих (розшукових) дій. Діяльність слідчого суворо регламентована кримінальним процесуальним законом, що визначає характер засобів і методів, які він застосовує [2, с.56].

Але треба зазначити, що взаємодія не зводиться лише до обміну процесуальною, оперативно-розшуковою й іншою службовою інформацією, передбаченою відповідними законодавчими актами України. Слідчий і оперативний працівник повинні спільно розглядати, співставляти, доповнювати й оцінювати інформацію, що надходить, забезпечувати об'єктивну її перевірку й аналіз, нести відповідальність за нерозголошення джерел і способів її отримання. Йдеться також про реалізацію цієї інформації шляхом проведення спільних дій, обговорення отриманих результатів, планування подальших заходів, спрямованих на розкриття різних правопорушень. Одним із основних видів такої інформації є оперативна інформація, що орієнтує слідчого про дії та поведінку осіб, причетних до розслідуваного злочину. Безпосереднє використання цієї інформації полягає у: врахуванні її під час визначення подальшого напряму розслідування та конструювання слідчих версій про особу ймовірного злочинця; визначенні на її основі черговості та характеру слідчих дій; обґрунтуванні нею конкретних слідчих дій; врахуванні її як компонента слідчої ситуації під час оцінки останньої та прийняття тактичного рішення. Використання оперативної інформації полягає передусім у пошуку шляхів надання її джерелам процесуального статусу, а потім отримання з цих джерел тієї ж інформації, але вже доказової.

Також важливою є оперативна інформація, що орієнтує слідчого про місцезнаходження об'єктів, що мають значення для провадження. Ця інформація використовується: під час прийняття рішення про проведення обшуку; для виконання інших дій, метою яких служить введення вказаних об'єктів до сфери судочинства шляхом надання їм процесуального статусу. (відтворення обстановки та обставин події тощо).

Формами взаємодії слідчих та оперативних підрозділів на початку досудового розслідування є: взаємний обмін інформацією; спільне аналітичне опрацювання початкових матеріалів та висунення основних

версій; планування першочергових заходів, спрямованих на перевірку основних версій; визначення стратегії розслідування; спільне проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; планування заходів щодо захисту доказової бази [1].

Важливим елементом співпраці між слідчим і працівниками оперативних підрозділів є спільне планування та вжиття заходів щодо захисту зібраної доказової бази. Звертаючи увагу на поширеність фактів протидії розслідуванню, особливо з боку організованих злочинних формувань, запобігання, протистояння й нейтралізацію такого впливу має забезпечувати комплекс заходів, спрямованих на захист матеріалів і результатів доказового провадження в кримінальному процесі, з тим, щоб не допустити використання неякісних чи викривлених фактичних даних і відомостей під час формування доказів, фальсифікацій під час їх перевірки й оцінки, неналежного використання, створити умови для розуміння навіть безперспективності протиправної діяльності зацікавлених осіб у цьому напрямі, змусити тим самим припинити їх протиправний вплив на органи досудового розслідування, судові органи чи учасників процесу тощо.

Зміст взаємодії визначається її цілями. В одних випадках такою метою може бути успішне проведення окремої слідчої дії, в інших – отримання необхідної інформації оперативним шляхом, чи розшук і затримання обвинуваченого, який переховується від органів слідства та суду, пошук речових доказів тощо. Отже, внаслідок диференціації цілей взаємодія може бути: разовою (цільовою, епізодичною, короткочасною), періодичною і постійною (безперервною). Процесуальною основою разової та періодичної взаємодії є доручення слідчого, постійна ж взаємодія відбувається в формі постійно діючих слідчих і працівників інших служб, які беруть участь в розслідуванні, починаючи з порушення кримінальної справи до закінчення слідства Узагальнення наукової літератури дозволяє сформулювати основні принципи, на яких повинна ґрунтуватися взаємодія слідчих, оперативно-розшукових підрозділів:

1) швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень;

2) дотримання загальних засад кримінального провадження;

3) дотримання вимог закону всіма суб’єктами взаємодії. Дотримання законності забезпечується чіткою правовою регламентацією діяльності учасників. Їх спільна погоджена діяльність регламентується відомчими інструкціями;

4) виявлення ініціативи всіма учасниками взаємодії;

5) оптимальне використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України у запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень;

6) організуюча, керівна роль і процесуальна самостійність слідчого в прийнятті рішень, за винятком випадків, передбачених кримінально-процесуальним законодавством. Організуюча роль слідчого в процесі взаємодії покладає на нього обов'язок проведення інструктування учасників цієї діяльності [3].

Під час досудового розслідування злочинів більшість С(Р)Д і НС(Р)Д проводяться особисто слідчим або ж за його ініціативою (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України передбачає повноваження прокурора в необхідних випадках особисто проводити С(Р)Д та процесуальні дії в порядку, передбаченому КПК України). Наділення слідчого правом самостійно проводити НС(Р)Д (п. 2 ч. 2 ст. 40 КПК України) є цілком виправданим. Слідчий, орієнтуючись у матеріалах досудового розслідування, які зібрав самостійно (або брав у цьому участь), чіткіше усвідомлює мету проведення ним у майбутньому НС(Р)Д, їх спрямування, а також необхідні заходи з пошуку та закріплення доказів, які можуть бути отримані за їх результатами. Проте з огляду на досвід першого року реалізації нового КПК України та скоригованого оперативно-розшукового законодавства, виникає багато питань методологічного та організаційно-тактичного характеру щодо проведення НС(Р)Д за ініціативою слідчого або його безпосередньою участю.

Також хочу зазначити, що традиційно виділяють дві форми взаємодії: Перша форма взаємодії – процесуальна (нормативно-правова) і спрямована на реалізацію процесуальних правовідносин, що виникають, розвиваються та припиняються між слідчим і оперативними підрозділами щодо реалізації ними своїх повноважень. Друга форма взаємодії – непроцесуальна, яка має доволі різноманітні види, що, як правило, передбачено та визначається внутрішньовідомчими нормативно-правовими актами і є частково формами адміністративного управління та не регламентуються КПК України. Ця форма взаємодії стосується питань:

– погодження при плануванні спільних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;

– координації проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій;

– консультації;

– спільного аналізу причин і умов, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення;

– спільні виїзди в інші міста, райони для виконання комплексу слідчих (розшукових) дій, та інших заходів;

– обмін інформацією та спільне обговорення матеріалів кримінального провадження [4, с.169].

Законність і ефективність взаємодії слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні кримінальних правопорушень забезпечується

не тільки дотриманням кримінально-процесуальних норм, але і виконанням низки умов, що випливають з інших норм закону.

Таким чином, можемо зробити висновок, що успішна взаємодія слідчого та оперативного працівника під час розслідування кримінальних правопорушень, в першу чергу, залежить від узгодженої діяльності представників обох підрозділів; по-друге, має бути ретельно спланованою та обумовленою результатами вивчення слідчої ситуації щодо кожного конкретного випадку та ґрунтуватися на висновках спільної оцінки слідчих та оперативно-розшукових. Чітко розмежовувати функції кожного учасника взаємодії.

Список використаних джерел

Гресь Ю.О., Колодіна А.С. Напрями та форми взаємодії при розслідуванні вбивств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С.533-538. URL: http://lsej.org.ua/4_2025/130.pdf

Єпринцев П.С. Взаємодія правоохоронних органів з іншими органами у запобіганні організованій злочинності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2022 № 59. С. 55-60.

Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 7 липня 2017 року № 575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#top

Севрук В. Г. Взаємодія оперативних підрозділів з іншими органами Національної поліції України під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Юридичний бюлетень*. 2021. № 19. С. 165–172.

Ключові слова: досудове розслідування, взаємодія, слідчий, працівники оперативних підрозділів, обмін інформацією.

Keywords: pre-trial investigation, interaction, investigator, operational unit employees, information exchange.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Похиляк Мар'яна Дмитрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ ДНК-АНАЛІЗУ ПРИ ВСТАНОВЛЕННІ (ІДЕНТИФІКАЦІЇ) ОСОБИ НЕВПІЗНАНОГО ТРУПА

ДНК-аналіз виступає найбільш точним способом встановлення особи, оскільки базується на унікальності генетичного коду людини та дозволяє ідентифікувати особу навіть за мінімальними біологічними зразками. Актуальність теми зумовлена зростанням кількості невпізнаних тіл, особливо в умовах воєнного стану, адже ідентифікація загиблих осіб під час воєнного стану ускладнена руйнуванням тіла внаслідок впливу термічного чинника, а також вираженими гнильними змінами [1, с. 148]. У зв'язку з цим молекулярно-генетичні методи ідентифікації набувають особливого значення, оскільки дозволяють встановлювати особу навіть у випадках значного пошкодження тіла або відсутності можливості застосування традиційних методів ідентифікації.

Прийняття Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» сприяло окресленню меж поняття «геномна інформація» та започаткувало діяльність Електронного реєстру геномної інформації людини (далі – ЕРГІЛ), який став спадкоємцем Центрального обліку генетичних ознак людини (далі – ЦОГОЛ) [2]. Відповідно до Закону, геномна інформація людини – це відомості про генетичні ознаки людини. Державна реєстрація геномної інформації здійснюється з обов'язковим дотриманням прав і свобод людини та громадянина, а також забезпеченні конфіденційності, включаючи належний захист персональних даних. Основними цілями такої реєстрації є: встановлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, розшук осіб, які вважаються зниклими безвісти, ідентифікація невстановлених тіл, їх останків або окремих частин, встановлення осіб, які через стан здоров'я, вік чи інші обставини не можуть самостійно повідомити відомості про себе. Створення та функціонування таких реєстрів значно підвищує ефективність розшукової та криміналістичної діяльності, оскільки дозволяє оперативно співставляти отримані ДНК-профілі з уже наявними генетичними даними.

Ідентифікація невпізнаних трупів починається з відбору біологічного матеріалу для встановлення ДНК-профілю. Для цього можуть використовуватися кров, волосся, кістки, зуби, нігті, м'язова тканина, шкіра та тканини внутрішніх органів. Водночас пошкодження ДНК істотно впливає на можливість проведення аналізу. Руйнування та зниження якості генетичного матеріалу зумовлюється впливом зовнішніх факторів, зокрема високої вологості чи температури повітря, тривалого часу після смерті, а також дії високих температур (наприклад, під час пожеж або в умовах бойових дій), що в окремих випадках може зробити ДНК-аналіз неможливим. Тому за наявності гнилісних змін доцільно відбирати найменш ушкоджені зразки [6]. Саме правильний вибір біологічного матеріалу та дотримання методики його вилучення мають вирішальне значення для отримання достовірного ДНК-профілю, що безпосередньо впливає на точність подальшої ідентифікації особи.

Повномасштабне вторгнення росії суттєво ускладнило роботу органів досудового розслідування та підрозділів криміналістичного забезпечення, створивши додаткові виклики у процесі документування воєнних злочинів. Саме в той період на допомогу вітчизняній криміналістиці прийшла система для швидкої ДНК-ідентифікації ANDE6C Rapid DNA analysis, яка протягом 90 хвилин здатна встановити генотип людини і в подальшому порівняти кілька генотипів між собою, ідентифікувавши особу загиблого [3]. Революційну для України систему першою отримала Національна поліція України, адаптація та впровадження якої було доручено спеціалістам-криміналістам під час супроводу слідчих (розшукових) дій за фактами документування наслідків вчинення воєнних злочинів [4, 5]. Використання систем швидкої ДНК-ідентифікації дозволяє значно скоротити час встановлення особи загиблого, що має важливе значення в умовах масових втрат під час збройних конфліктів.

У випадку використання цієї системи експертними установами результат оформлюється як висновок експерта з можливістю внесення даних до ЕРГІЛ, однак залишається проблема відсутності належного законодавчого регулювання щодо повноважень спеціалістів-криміналістів у цій сфері [7, с 366-367]. Наявність такої законодавчої прогалини може ускладнювати використання отриманих результатів як належних і допустимих доказів у кримінальному провадженні. Отже, необхідно законодавчо врегулювати застосування систем швидкої ДНК-ідентифікації, визначивши її процесуальний статус, уповноважених суб’єктів проведення та порядок оформлення результатів як допустимих доказів у кримінальному провадженні.

У зв’язку зі значним навантаженням на установи судово-медичної експертизи, обмеженими можливостями тривалого зберігання тіл загиблих та їх постійним надходженням, у практиці слідчих поширилось застосування негенетичних методів ідентифікації, зокрема шляхом візуального впізнання. Це зумовлено тим, що навіть за наявності гнилісних змін на тілі можуть зберігатися індивідуальні ознаки (татуювання, шрами, родимі плями тощо), які зазначаються особою, що здійснює впізнання, та фіксуються у протоколі допиту як ідентифікаційні. У таких випадках ідентифікація за сукупністю зовнішніх ознак вважається допустимою. Разом з тим подібні методи не завжди забезпечують достатній рівень достовірності, особливо у випадках значних пошкоджень тіла або суб’єктивного сприйняття особою, що здійснює впізнання.

Водночас використання систем швидкої ДНК-ідентифікації, зокрема ANDE 6C Rapid DNA, та оформлення результатів у висновку спеціаліста дозволяє усунути можливі сумніви щодо встановлення особи невпізнаного трупа як у слідчого, так і в особи, яка здійснює впізнання[7, с.367-368]. Таким чином, поєднання традиційних і молекулярно-генетичних методів

ідентифікації дозволяє забезпечити більш повне та об'єктивне встановлення особи загиблого.

Узагальнюючи викладене, ДНК-аналіз виступає провідним і найбільш надійним способом встановлення особи, особливо в умовах воєнного стану, коли традиційні методи часто втрачають ефективність. Впровадження системи державної реєстрації геномної інформації та функціонування відповідних електронних реєстрів істотно підвищує результативність розшуку безвісти зниклих осіб і ідентифікації загиблих. Разом з тим використання новітніх технологій, зокрема швидкої ДНК-ідентифікації, потребує чіткого нормативного та процесуального врегулювання. Подальший розвиток молекулярно-генетичних методів дослідження сприятиме підвищенню ефективності криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів та встановлення осіб загиблих у сучасних умовах.

Список використаних джерел

Біляков А. М., Ергард Н. М. Особливості ідентифікації загиблих осіб під час воєнного стану (огляд літератури). *Медичні перспективи*. 2023. № 4. С. 141-150.

Про державну реєстрацію геномної інформації людини: Закон України від 09.07.2022 № 2391- IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20

Ідентифікація жертв, коли ANDE готова допомогти. Офіційний сайт ANDE: [сайт]. URL: https://www.ande.com/.

Поліції Харківщини передали сучасні комплекси для ДНК-експертиз: як вони полегшать ідентифікацію ексгумованих: Суспільно-політичне інформаційне інтернет-видання «Суспільне Мовлення»: [сайт]. URL: https://suspilne.media/kharkiv/341532-policii-harkivsini-peredali-sucasni-kompleksi-dla-dnk-ekspertiz-ak-voni-polegsat-identifikaciu-eksgumovanih/.

Україна може ідентифікувати загиблих за ДНК за лічені години. Як це відбувається. Онлайн-медіа BBC News Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-64833721

Баржина І.І. Ідентифікація невпізнанних трупів за допомогою ДНК-аналізу. Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference «Global and Regional Aspects of Sustainable Development» (October 6-8, 2023). Copenhagen. Denmark. С.132-136.

Кавєріна Т.П., Кривонос М.В. Нові виклики оперативного встановлення (ідентифікації) особи невпізнаного трупа за ДНК. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025. С.363-369. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/54-2.pdf

Ключові слова: воєнні злочини, ідентифікація особи, експрес-аналіз ДНК, криміналістика, молекулярно-генетична експертиза, спеціаліст, експерт, спеціаліст-криміналіст.

Keywords: war crimes, identification, rapid DNA analysis, forensics, molecular genetic examination, specialist, expert, specialist criminalist.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Прокопенко Аліна Олексіївна
студентка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СИМУЛЯЦІЯ ПСИХІЧНИХ РОЗЛАДІВ ЯК ФОРМА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ

В умовах сучасної змагальності кримінального процесу спостерігається трансформація інституту неосудності з гарантії правосуддя як інструмент маніпуляції. Симуляція психічного розладу перестає бути суто медичним феноменом і набуває ознак процесуальної диверсії, спрямованої на деструкцію часових меж провадження та уникнення кримінальної відповідальності.

Одним із ключових питань у контексті симуляції психічних розладів є співвідношення такого явища з правом особи на захист, зокрема правом не свідчити проти себе. Це зумовлює необхідність перегляду критеріїв добросовісності учасників процесу.

Відповідно до ст. 63 Конституції України, особа має право не давати показання щодо себе [1], а ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право на справедливий суд [2]. Однак зазначені права мають межі, які визначаються принципами добросовісності та заборони зловживання правом.

Симуляція не є пасивною формою захисту, як мовчання чи відмова від показань. Це активна поведінка, спрямована на створення хибного уявлення про психічний стан особи з метою впливу на процесуальний статус (зокрема, уникнення кримінальної відповідальності через визнання неосудності). Таким чином, вона трансформується у форму зловживання правом.

У сучасній науковій літературі та судовій експертній практиці класифікація симуляції психічних розладів традиційно вибудовується залежно від моменту її виникнення стосовно кримінального правопорушення. Зокрема, виділяють попередню або превентивну симуляцію, що здійснюється ще до вчинення діяння, а також симуляцію безпосередньо під час вчинення правопорушення, яка зазвичай слугує для маскування справжніх мотивів злочинця. Проте найбільш розповсюдженою у правозастосовній діяльності є наступна симуляція, яка реалізується вже після вчинення злочину з прямою метою уникнення кримінальної відповідальності.

Саме останній варіант має найбільше процесуальне значення, оскільки безпосередньо впливає на результати судового розгляду. З позиції

принципу добросовісності така поведінка є неприпустимою, адже спрямована на введення суду в оману. Право на захист не може включати свідому фальсифікацію психічного стану, оскільки це підриває саму ідею справедливого судочинства.

Завдяки доступу до інформації, особи можуть заздалегідь вивчати симптоматику психічних розладів, формуючи так звану «підготовлену симуляцію».

На практиці симуляція проявляється через відтворення поверхневих симптомів: монотонності, уповільненості рухів, пригніченості та невиразної міміки. Підозрювані часто вдаються до демонстративної відмови від контакту або імітації когнітивного дефіциту через скарги на втрату пам'яті. Характерною ознакою є активізація «патологій» лише під час спостереження, що включає розмови із собою, заяви про переслідування чи галюцинації виключно у присутності лікаря.

Проте така поведінка зазвичай клінічно неузгоджена з реальною картиною розладів: емоції не відповідають змісту висловлювань, а імітація швидко виснажує особу. Під час опитування виявляються нерішучість, уникнення прямих відповідей та прагнення припинити контакт. Ці чинники дозволяють експертам запідозрити маніпуляцію, зокрема використання синдрому Ганзера, що характеризується наданням очевидно неправильних, але близьких за змістом відповідей на прості запитання [7].

Додаткові труднощі для експертного середовища створює і явище дисимуляції – навмисного приховування існуючого психічного розладу, що вимагає ще більшої пильності від фахівців. Таким чином, симуляцію слід розглядати як специфічний інтелектуальний підлог процесуальних фактів, оскільки особа свідомо формує фіктивну картину реальності. Це становить серйозну загрозу для правосуддя, адже не лише суттєво ускладнює встановлення істини та підвищує ризик судових помилок, а й дискредитує сам інститут судово-психіатричної експертизи як надійного джерела доказів.

Незважаючи на очевидну суспільну небезпеку симуляції психічних станів, чинне законодавство України наразі не містить вичерпних та чітких механізмів реагування на такі деструктивні дії учасників процесу. Головною проблемою в цьому контексті є автоматизм процесуальних наслідків: як тільки у провадженні виникає «обґрунтований сумнів» щодо осудності особи, слідчий, згідно з ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України, зобов'язаний залучити експерта [3]. Симулянти використовують цю нормативну вимогу як інструмент для штучного затягування строків досудового розслідування, адже проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи (СПЕ) може тривати від 30 до 60 днів. Крім того, це відкриває можливості для необґрунтованої зміни запобіжного заходу – переведення із слідчого ізолятора до психіатричного закладу, де режим нагляду часто є значно м'якшим. Ба більше, така стратегія дозволяє в

майбутньому дискредитувати вже зібрані докази через заяви про надання попередніх свідчень у стані «затьмарення свідомості». Важливо враховувати, що згідно з Правилами застосування примусових заходів медичного характеру, затвердженими Наказом МОЗ № 1004, особа під час експертизи перебуває під виключним наглядом лікарів, що фактично зупиняє активні слідчі дії за її участю [4].

У зв’язку з цим виникає нагальна потреба у впровадженні комплексу практичних заходів протидії. Ключовою юридичною конструкцією тут має виступати категорія зловживання правом, яка дозволяє оцінити поведінку особи не лише формально, а й з точки зору її справжньої мети. Як неодноразово наголошував Європейський суд з прав людини, зокрема у справі «Юніон Аліментарія Сандерс С.А. проти Іспанії», право на захист не є абсолютним, і держава наділена правом вживати заходів для запобігання процесуальним зловживанням [5]. Це означає, що довена експертним шляхом симуляція повинна розглядатися як прояв недобросовісної поведінки. Такий факт має обов'язково враховуватися судом при оцінці доказів та при обранні чи продовженні запобіжного заходу, оскільки симуляція безпосередньо вказує на ризик перешкоджання кримінальному провадженню, передбачений ст. 177 КПК України [3].

Превентивним механізмом протидії маніпуляціям має стати матеріальна відповідальність – обов’язок симулянта компенсувати витрати на додаткові чи повторні експертизи, викликані його недобросовісними діями. Дослідники наголошують, що у разі істотного затягування процесу таку поведінку доцільно кваліфікувати як форму перешкоджання здійсненню правосуддя [6, с. 112]. Хоча питання введення окремого складу кримінальної відповідальності за симуляцію з метою уникнення покарання залишається дискусійним, наразі ці дії повинні принаймні негативно впливати на загальну оцінку особи обвинуваченого судом.

Важливим фільтром у викритті таких зловживань залишається судово-психіатрична експертиза. Проте для підвищення її ефективності юридична спільнота наполягає на ширшому впровадженні саме комплексних психолого-психіатричних досліджень. Залучення психолога дозволяє використовувати об'єктивні методики аналізу когнітивної та емоційно-вольової сфери, що допомагають виявити внутрішні суперечності в клінічній картині [8]. Це дозволяє диференціювати справжню патологію від імітації та забезпечує надійний захист системи правосуддя від процесуальних диверсій.

Симуляція психічних розладів є формою зловживання процесуальними правами та інтелектуальним підлогом, спрямованим на штучне затягування слідства. Використання ч. 2 ст. 242 КПК України для маніпуляцій з експертизами порушує принцип добросовісності та нівелює невідворотність покарання. Ефективна протидія потребує впровадження

комплексних психолого-психіатричних досліджень для виявлення клінічної неузгодженості симптомів. На законодавчому рівні доведена симуляція має визнаватися ризиком перешкоджання провадженню згідно зі ст. 177 КПК України. Запровадження матеріальної відповідальності за необґрунтовані експертизи стане дієвим превентивним заходом. Системна юридична оцінка такої поведінки захистить інститут експертизи від інструменталізації з метою уникнення відповідальності.

Список використаних джерел

Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950/ Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

Про затвердження Правил застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги: Наказ МОЗ України від 31.08.2017 № 1004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1215-17.

Рішення ЄСПЛ у справі «Юніон Аліментарія Сандерс С.А. проти Іспанії» (Union Alimentaria Sanders S.A. v. Spain) від 07.07.1989, заява № 11681/85.

Процесуальні зловживання у кримінальному провадженні: монографія / за заг. ред. М. А. Погорецького. Київ.: Латис, 2021. 256 с.

Судова психіатрія: Навчальний посібник / С. П. Щерба та ін. Київ.: Алерта, 2022. 286 с.

Судово-психіатрична експертиза у кримінальному процесі: науково-практичний посібник / В. Б. Первомайський, І. В. Лейбюк. Київ.: Алерта, 2022. 182 с.

Ключові слова: симуляція психічних розладів, зловживання процесуальними правами, кримінальне провадження, право на захист, процесуальна диверсія, неосудність, судово-психіатрична експертиза, синдром Ганзера, дисимуляція, добросовісність, затягування строків розслідування, інтелектуальний підлог, превентивна симуляція, заходи процесуального реагування.

Keywords: malingering of mental disorders, abuse of procedural rights, criminal proceedings, right to defense, procedural diversion, insanity, forensic psychiatric examination, Ganser syndrome, dissimulation, good faith, delay of investigation terms, intellectual forgery, preventive malingering, procedural response measures.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Прокурор Данило Романович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства

(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»
Дубініна Дарина Юріївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВА КРИМІНАЛІСТИКА У РОЗСЛІДУВАННІ КІБЕРЗЛОЧИНІВ: ПРОБЛЕМИ ЗБОРУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ

У сучасних умовах стрімкої цифровізації суспільства кіберзлочинність перетворилася на одну з найбільш динамічних та небезпечних форм протиправної діяльності, що зумовлює необхідність розвитку ефективних механізмів її виявлення, розслідування та попередження. У цьому контексті особливого значення набуває цифрова криміналістика як галузь криміналістичної науки, що спеціалізується на роботі з електронними доказами.

Під цифровою криміналістикою зазвичай розуміють систему методів і засобів, спрямованих на виявлення, фіксацію, дослідження та інтерпретацію електронних доказів. Йдеться не лише про комп'ютери чи телефони, а й про мережі, сервери, хмарні сервіси, тобто про весь цифровий простір, у якому можуть залишатися сліди протиправної діяльності.

Як зазначає О. Джафарова та Д. Зінченко «цифрова криміналістика – це незамінний інструмент у боротьбі з кіберзлочинністю, що надає правоохоронним органам необхідні засоби для ефективного розслідування та притягнення до відповідальності зловмисників. Вона використовує передові технології та методики для аналізування цифрових даних, виявляючи, збираючи та аналізуючи докази злочинів, скоєних в цифровому просторі. Розвиток цифрової криміналістики сприяє не лише виявленню та розслідуванню злочинів, а й підвищує загальний рівень кібербезпеки, зміцнюючи захист інформаційних систем і баз даних від несанкціонованого доступу або зловмисних атак» [2, с. 86].

Електронні докази мають свою специфіку, яка істотно відрізняє їх від традиційних. Відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України доказами у кримінальному провадженні визнаються фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор або суд встановлюють обставини, що мають значення для кримінального провадження. У сучасних умовах значна частина таких даних може існувати саме у цифровій формі. Електронні докази не мають фізичної форми у традиційному розумінні, можуть існувати у вигляді копій і легко змінюватися навіть без очевидного втручання. Саме це створює основні труднощі у процесі їх використання у кримінальному провадженні. У науковій літературі поняття електронних доказів тлумачиться по-різному.

Так, О. В. Сіренко визначає електронні докази як дані про обставини, що мають значення для кримінального провадження і існують у нематеріальному вигляді в межах технічного носія або каналу зв'язку, а їх дослідження можливе за допомогою технічних засобів та програмного забезпечення [4, с. 209].

На думку О.Г. Козицької, «електронний доказ є цифровим об'єктом, який був засобом чи знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберіг електронно-цифрові сліди кримінального правопорушення, був предметом або об'єктом вчинення кримінального правопорушення або містить інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження» [3, с. 419].

Доцільно підтримати позицію Д. О. Алєксєєвої-Процюк та О. М. Брисковської щодо необхідності ширшого розуміння електронних доказів. Науковці наголошують, що такі докази можуть виникати як у результаті свідомих дій людини, так і внаслідок функціонування інформаційних систем, здатні циркулювати в електронному середовищі без жорсткої прив'язки до матеріального носія та потребують спеціальних методів збирання, перевірки і оцінки [1, с. 252].

Найбільше проблем виникає на етапі збору електронних доказів. Це зумовлено тим, що цифрові дані характеризуються високою динамічністю та можуть швидко змінюватися або знищуватися, що істотно ускладнює процес їх фіксації та подальшого використання у кримінальному провадженні. По-перше, сучасні технології захисту інформації, зокрема шифрування, значно ускладнюють доступ до даних. По-друге, інформація часто зберігається розподілено, інколи на серверах у різних країнах, що потребує не лише технічних рішень, а й правових механізмів міжнародної співпраці. По-третє, цифрові дані є нестабільними та можуть бути змінені або знищені за дуже короткий час, що вимагає максимально оперативного і водночас обережного реагування з боку правоохоронних органів.

Не менш складним є питання збереження електронних доказів. Ключовим тут є забезпечення їх цілісності, бо будь-які сумніви щодо того, чи змінювалися дані після їх вилучення, можуть поставити під загрозу їх допустимість у суді. Саме тому використовуються спеціальні процедури, зокрема створення точних копій носіїв інформації та фіксація всіх дій із доказами.

Крім технічних аспектів, існують і організаційні труднощі, зокрема нестача кваліфікованих фахівців, які одночасно володіють знаннями у сфері права та інформаційних технологій. Також залишається актуальною проблема відсутності єдиних стандартів роботи з електронними доказами, що ускладнює як національне, так і міжнародне співробітництво.

У підсумку можна зазначити, що цифрова криміналістика відіграє ключову роль у розслідуванні кіберзлочинів, оскільки саме вона забезпечує можливість виявлення та дослідження цифрових слідів протиправної діяльності. Водночас ефективність використання електронних доказів значною мірою залежить від належного дотримання процедур їх вилучення, фіксації та збереження. У зв'язку з цим подальший розвиток цифрової криміналістики має бути спрямований на вдосконалення законодавчого регулювання, розроблення єдиних стандартів роботи з електронними доказами та підготовку висококваліфікованих фахівців у сфері цифрових технологій і криміналістики.

Список використаних джерел

Алєксєєва-Процюк Д.О., Брисковська О.М. Електронні докази в кримінальному судочинстві: поняття, ознаки та проблемні аспекти правозастосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2018. Вип. 2. С. 247-253.

Джафарова О., Зінченко Д. Роль цифрової криміналістики в розслідуванні кіберзлочинів. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 17.05.2024). Харків, 2024. С. 85-86.

Козицька О.Г. Щодо поняття електронних доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8, 2020. С. 418-421.

Сіренко О.В. Електронні докази в кримінальному провадженні. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія і практика)*, 2019. Вип. 14. С. 208–214.

Ключові слова: електронні докази, цифрова криміналістика, кіберзлочинність.
Keywords: electronic evidence, digital forensics, cybercrime.
Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Разгуляєва Ганна Сергіївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТИПОВІ КРИМІНАЛІСТИЧНО ЗНАЧУЩІ ОЗНАКИ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Актуальність дослідження типових криміналістично значущих ознак особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, зумовлена стабільною суспільною небезпечністю цієї

категорії діянь, їх латентністю, організованим характером та тісним зв’язком із насильницькою, корисливою й транснаціональною злочинністю. Для криміналістики вивчення особи правопорушника має не описове, а прикладне значення, оскільки дозволяє висувати обґрунтовані слідчі версії, визначати коло ймовірно причетних осіб, прогнозувати їхню поведінку, обирати оптимальну тактику слідчих дій і правильно інтерпретувати слідову картину події. КПК України відносить до обставин, які підлягають доказуванню, зокрема винуватість особи, форму вини, мотив і мету кримінального правопорушення, а також інші обставини, що характеризують особу обвинуваченого, а збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження у формах, передбачених законом [1, ст. 91, 93]. Саме тому дослідження типових ознак осіб, причетних до незаконного обігу наркотичних засобів, має важливе значення для криміналістичної науки та практики досудового розслідування.

У криміналістичному розумінні особа правопорушника у сфері незаконного обігу наркотичних засобів є одним із провідних елементів криміналістичної характеристики відповідної категорії злочинів. Галай прямо наголошує, що при розслідуванні злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, особливо вчинюваних організованими групами та злочинними організаціями, саме характеристика особи злочинця, типові ознаки учасників та їх ролі у групі становлять провідний елемент криміналістичної характеристики [5, с. 524–527]. Корнієнко також підкреслює, що аналіз особи злочинця дозволяє встановлювати закономірні зв’язки між способом учинення, предметом посягання, обстановкою та типовими слідами правопорушення [4, с. 697–699]. Отже, йдеться не про абстрактний соціальний портрет, а про систему криміналістично значущих ознак, які проявляються в механізмі підготовки, вчинення та приховування злочинної діяльності.

Аналіз наукових джерел дає підстави виокремити кілька груп типових ознак такої особи: соціально-рольові, поведінкові, психологічні, комунікативні та функціонально-рольові в межах злочинної діяльності. Ващенко обґрунтовує, що особа злочинця у справах, пов’язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, має значення не лише сама по собі, а й у зв’язку з іншими елементами криміналістичної характеристики, насамперед способом учинення злочину, обстановкою, предметом посягання та типовими слідами [3, с. 365–368]. Це означає, що криміналістично значущими є не окремі біографічні дані, а ті риси особи, які відображаються у способі її злочинної поведінки та залишають сліди у матеріальному, цифровому й соціальному середовищі.

Однією з найбільш виразних груп ознак є поведінкові характеристики. Денисюк, досліджуючи криміналістичну характеристику незаконного

публічного вживання наркотичних засобів, вказує на наявність у таких осіб специфічних поведінкових проявів, пов’язаних із демонстративністю, схильністю до ризикованих дій, відповідним колом спілкування та використанням характерних предметів і речовин, пов’язаних із наркотичним середовищем [2, с. 277–281]. Хоча предмет його дослідження не охоплює весь масив наркозлочинності, наведені положення мають ширше криміналістичне значення, оскільки дозволяють фіксувати типові моделі поведінки, які можуть бути релевантними і для осіб, залучених до незаконного зберігання, збуту чи організації розповсюдження наркотиків. Для практики це означає, що слідчий повинен звертати увагу на стиль життя, моделі пересування, особливості контактування з іншими особами, ритуалізовані способи конспірації та типові реакції на правоохоронне втручання [2, с. 279–283].

Не менш важливими є соціальні ознаки особи правопорушника. У дослідженнях підкреслюється, що для значної частини осіб, причетних до незаконного обігу наркотичних засобів, характерними є стійкі зв’язки з криміногенним середовищем, належність до замкнених або напівзакритих комунікативних груп, використання неформальних каналів взаємодії та наявність посередницьких контактів між споживачами, збувачами й організаторами [2, с. 280–283; 5, с. 526–529]. Галай А.Ю. окремо наголошує, що в організованих формах наркозлочинності особа злочинця розкривається через її місце у злочинному об’єднанні, функціональну роль, стійкість зв’язків і здатність діяти в умовах конспірації [5, с. 526–529]. Для слідчої практики це означає, що дослідження особи не може обмежуватися анкетними даними; воно має включати аналіз соціальних зв’язків, комунікаційної мережі, характеру контактів і ступеня інтегрованості в незаконну діяльність.

Особливе значення мають функціонально-рольові ознаки. У сучасних формах незаконного обігу наркотичних засобів одна й та сама особа не завжди виконує всі елементи злочинної діяльності. Галай А.Ю. зазначає, що для організованих груп у цій сфері типовим є чіткий розподіл ролей між учасниками, зокрема виділення організаторів, постачальників, перевізників, фасувальників, збувачів, осіб, відповідальних за конспірацію, комунікацію або легалізацію доходів [5, с. 527–531]. Саме через встановлення ролі конкретної особи у злочинній структурі можливо правильно кваліфікувати її дії, визначити обсяг доказування та з’ясувати, які саме сліди її діяльності слід шукати. Наприклад, для особи-організатора більш типовими можуть бути цифрові комунікації, фінансові транзакції й координаційні зв’язки, тоді як для безпосереднього збувача – контакти зі споживачами, переміщення, специфічні предмети фасування або біологічні й мікросліди на об’єктах обігу.

Важливою групою є також психологічні та комунікативні ознаки. У дослідженнях підкреслюється, що для осіб, залучених до незаконного обігу наркотичних засобів, можуть бути характерні підвищена обережність, конспіративність, використання умовних позначень, прихованих каналів зв'язку, спеціальної лексики та багаторівневих способів уникнення викриття [3, с. 365–368; 5, с. 527–530]. Такі риси не є універсальними в кожному випадку, однак у криміналістичному аспекті вони важливі тим, що безпосередньо впливають на механізм учинення правопорушення і характер слідів. Інакше кажучи, психологічні властивості особи тут мають значення не у відриві від справи, а як чинник, що визначає спосіб комунікації, конспірації, вибір місця, часу і способу передачі наркотичних засобів або грошей.

Окремого аналізу потребує зв'язок між особою правопорушника та слідовою картиною. Корнієнко слушно зазначає, що криміналістична характеристика злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів повинна розглядатися як система взаємопов'язаних елементів, де особа злочинця виявляється через типові сліди, засоби, обстановку та спосіб дій [4, с. 697–700]. Це означає, що типові ознаки особи встановлюються не шляхом інтуїтивного "портретування", а через аналіз конкретних матеріальних, документальних, цифрових і поведінкових відображень. Для практики розслідування це має принципове значення: слідчий не просто збирає дані про людину, а реконструює її криміналістичний профіль через виявлені сліди діяльності – комунікацію, маршрути, предмети, упаковку, способи зберігання, цифрові акаунти, фінансові операції та контакти з іншими учасниками незаконного обігу.

Не менш важливим є те, що дослідження типових ознак особи правопорушника виконує версійну та прогностичну функцію. Знання про типові характеристики дозволяє на ранньому етапі розслідування висувати версії щодо можливого кола осіб, їх ролей, способу зв'язку між собою, ймовірних місць зберігання наркотичних засобів, каналів збуту й напрямів приховування слідів [3, с. 365–368; 5, с. 529–533]. У цьому сенсі криміналістично значущі ознаки особи мають не лише ретроспективне значення, тобто допомагають пояснити вже вчинене, а й перспективне: вони дають змогу прогнозувати подальшу поведінку, шукати нові епізоди діяльності, встановлювати співучасників і запобігати продовженню злочинної активності.

Отже, типові криміналістично значущі ознаки особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, мають розглядатися як багаторівнева система поведінкових, соціальних, психологічних, комунікативних і функціонально-рольових характеристик, що проявляються у способі вчинення, приховування й організації злочинної діяльності. Їх дослідження має важливе значення для розвитку

криміналістичної науки та практики, оскільки дозволяє будувати обґрунтовані слідчі версії, встановлювати причетних осіб, виявляти ролі учасників злочинної діяльності та підвищувати ефективність слідчих і розшукових заходів. Подальше опрацювання цієї проблематики має бути пов'язане з поглибленням аналізу організованих форм наркозлочинності, цифрових способів конспірації та взаємозв'язку між особою правопорушника і сучасною слідовою картиною злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів [1, ст. 91, 93; 3, с. 365–368; 4, с. 697–700; 5, с. 524–533].

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Денисюк С. Ф. Дослідження криміналістичної характеристики незаконного публічного вживання наркотичних засобів. *Юридична наука*. 2020. № 1 (103). С. 277–283.

Ващенко І. О. Щодо деяких особливостей особи злочинця при розслідуванні злочинів, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. У: *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.). Одеса : Юридична література, 2018. С. 365–368.

Корнієнко М. В. Деякі аспекти криміналістичної характеристики злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 697–700.

Галай А. Ю. Криміналістична характеристика злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями. *Право і суспільство*. 2024. № 5. С. 524–533.

Ключові слова: незаконний обіг наркотиків, криміналістична характеристика, особа злочинця, типові ознаки, цифрові комунікації, поведінкові маркери, розслідування, криміналістичний аналіз.

Keywords: illegal drug trafficking, forensic characteristics, offender identity, typical features, digital communications, behavioral markers, investigation, forensic analysis.

Науковий керівник : доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Рева Меланія Сергіївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

ВЧЕННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ

Вчення про організацію та планування розслідування є одним із фундаментальних розділів криміналістичної тактики, що визначає методологічну основу ефективного провадження досудового розслідування. Правовою базою організації розслідування є Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. №4651-VI [1], зокрема: ст. 40 (повноваження слідчого), ст. 214 (початок досудового розслідування), ст. 215-216 (підслідність), ст. 219 (строки досудового розслідування), ст. 232 (доручення слідчого). У доктрині криміналістики поняття «організація розслідування» є ширшим за поняття «планування розслідування»: перше охоплює сукупність організаційних, процесуальних і тактичних рішень щодо оптимізації всієї діяльності з розслідування – умови роботи слідчого, нормування праці, взаємодію з оперативними підрозділами та іншими службами; друге – конкретну систему рішень про послідовність, строки та виконавців окремих слідчих (розшукових) дій. Планування розслідування визначається як система організаційних, процесуальних і тактичних рішень, що включають порядок, строки, методи і засоби конкретних виконавців процесуальних і непроцесуальних дій, спрямованих на встановлення всіх обставин, що мають значення для провадження.

Центральним елементом планування розслідування є криміналістична версія – обґрунтоване припущення про подію злочину, особу виконавця та окремі обставини справи. Копча В. В. [2, с. 72] досліджує роль криміналістичних версій у системі планування та розслідування кримінальних правопорушень і вказує, що розслідування злочинів полягає в пізнанні подій минулого – встановленні всіх суттєвих обставин, що мають юридичне значення та входять до предмету доказування. Без висунення і перевірки версій планування розслідування перетворюється на формальне складання переліку слідчих дій без визначення їх криміналістичного значення. Принципами планування є: законність і повнота розслідування; індивідуальність (неприпустимість шаблону); динамізм (готовність коригувати план у зв’язку з новою інформацією); конкретність (чітке визначення виконавців, строків та засобів); обґрунтованість (кожна слідча дія – лише за наявності підстав). Практична форма реалізації планування – письмовий план розслідування, що включає перелік обставин для доказування, висунені версії, конкретні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи із зазначенням виконавців і строків.

Організація та планування розслідування нерозривно пов’язані з методикою розслідування конкретного виду кримінальних правопорушень. Серкевич І. Р. та Лісицина Ю. О. [3, с. 123] досліджують використання спеціальних знань як складову методики розслідування злочинів терористичного спрямування і встановлюють, що структура методики розслідування містить стандартний набір елементів: криміналістична характеристика окремого виду злочину; обставини, що підлягають

встановленню; типові слідчі ситуації; методи збирання доказової та іншої криміналістично значущої інформації; використання спеціальних знань (у процесуальній та непроцесуальній формах); особливості профілактики злочинів. Планування розслідування конкретного провадження завжди здійснюється з урахуванням типової методики для відповідного виду злочинів, але адаптується до специфіки слідчої ситуації: обсягу наявної доказової бази, поведінки підозрюваного, наявності свідків, ступеня латентності злочину. Особливого значення набуває залучення спеціалістів та призначення судових експертиз як невід'ємних елементів плану розслідування.

Криміналістична характеристика злочину виступає основою для побудови типових слідчих ситуацій, які є орієнтиром для організації та планування розслідування на його початковому та наступних етапах. Кунтій А. І. [4, с. 394] підкреслює важливість вивчення криміналістичної характеристики конкретного виду кримінального правопорушення як одного з елементів методики розслідування, оскільки вона містить важливу для висунення версій і вибору найбільш оптимальних методів розслідування інформацію. До основних елементів криміналістичної характеристики відносяться: спосіб вчинення злочину (включаючи підготовку і приховування); обстановка вчинення злочину; слідова картина; особа злочинця та потерпілого. Між цими елементами існують кореляційні зв'язки, що дозволяють від встановленого елемента прогнозувати невстановлений та визначати черговість і методи слідчих дій у плані розслідування. Організація розслідування на початковому етапі передбачає своєчасне реагування: огляд місця події, допит очевидців, затримання підозрюваного – дії, зволікання з якими призводить до незворотної втрати доказів.

Сучасні виклики суттєво ускладнюють організацію та планування розслідування, особливо у багатоепізодних, транскордонних та воєнних провадженнях. Стецик Б. В. [5, с. 77] аналізує проблеми, що здатні гальмувати ефективне використання інституту спільних слідчих груп (СОГ) у транскордонних розслідуваннях, та наголошує, що ефективна організація розслідування вимагає: чіткого розподілу повноважень між учасниками слідчої групи; єдиного плану, погодженого між органами різних юрисдикцій; стандартизації процедур фіксації та обміну доказами; дотримання строків передачі матеріалів. У вітчизняній практиці також гострою є проблема організації розслідування в умовах воєнного стану: неможливість проведення слідчих (розшукових) дій на тимчасово окупованих територіях, складність встановлення місцезнаходження свідків та потерпілих, обмежений доступ до місця події через замінування деокупованих зон. Вважаємо, що розвиток вчення про організацію та планування розслідування потребує: по-перше, розробки криміналістичних алгоритмів розслідування в умовах воєнного стану; по-друге, цифровізації планування

(електронні плани, ЄРДР, системи управління доказами); по-третє, закріплення обов'язкової участі представника органу прокуратури у формуванні плану розслідування складних проваджень на ранньому етапі.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Ст. 40, 214-216, 219, 232. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

Копча В. В. Криміналістична версія: організація та планування розслідування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Том 4, № 87. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/325320

Серкевич І. Р., Лісіцина Ю. О. Особливості використання спеціальних знань як складової методики розслідування злочинів терористичного спрямування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Том 3, № 82. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/305738

Кунтій А. І. Криміналістична характеристика непокори та невиконання наказу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Том 3, № 89. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/336729

Стецик Б. В., Дуфенюк О. М. «Смуга перешкод» для спільних слідчих груп. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Том 5, № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355852

Ключові слова: організація розслідування, планування розслідування, криміналістика, криміналістична версія, методика розслідування, криміналістична характеристика, слідча ситуація, слідчі (розшукові) дії, досудове розслідування, спільна слідча група, воєнний стан, цифровізація.

Keywords: organization of investigation, planning of investigation, forensics, forensic version, investigation methodology, forensic characteristics, investigative situation, investigative (search) actions, pre-trial investigation, joint investigation team, martial law, digitalization.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Рисюк Анна Юріївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА СЛІДІВ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ

Злочини, пов'язані із застосуванням вогнепальної зброї, є одними з найнебезпечніших посягань на життя та здоров'я особи. В умовах воєнного стану в Україні, зумовленого повномасштабною збройною агресією

Російської Федерації, обіг вогнепальної зброї та боєприпасів різко зріс, що спричинило збільшення кількості злочинів із їх застосуванням і водночас суттєво ускладнило завдання судово-балістичних досліджень.

Криміналістичне дослідження вогнепальної зброї та слідів її застосування це підгалузь криміналістичного зброєзнавства (судова балістика), яка вивчає ознаки вогнепальної зброї і боєприпасів, закономірності виникнення слідів їх застосування, розробляє засоби і методи збирання та дослідження таких слідів для встановлення обставин розслідуваних злочинів [1].

Об'єктами судово-балістичного дослідження є: вогнепальна зброя, її частини, приладдя та заготовки; боєприпаси (патрони) до ручної вогнепальної зброї та їх складові – кулі, гільзи, дріб, картеч, пижі, прокладки; сліди пострілу на перешкодах (вогнепальні пошкодження, кіптява, металізація, незгорілі порошинки); конструктивно схожі з вогнепальною зброєю стріляючі пристрої (ракетниці, стартові пістолети тощо); атипова (саморобна) та перероблена зброя і сліди її дії [2]. Відповідно до ДСТУ 9168:2021 «Судова експертиза зброї. Балістичні дослідження. Терміни та визначення понять» завдання криміналістичного дослідження поділяються на класифікаційні (встановлення виду, моделі, калібру), діагностичні (визначення справності та придатності до стрільби), ідентифікаційні (встановлення конкретного екземпляра зброї за слідами на кулях і гільзах) та ситуаційні (встановлення дистанції, напрямку пострілу, взаємного положення зброї та перешкоди) [3].

Сліди застосування вогнепальної зброї поділяються на два основні види. Перша група – сліди на гільзах та кулях, які виникають унаслідок механічної взаємодії деталей зброї зі спорядженим патроном під час заряджання та пострілу: сліди бійка ударника на капсулі, сліди зачепа викидача на гільзі, сліди патронника на корпусі гільзи, мікрорельєф нарізів каналу ствола на оболонці кулі. Саме ці сліди є основою для ідентифікації конкретного екземпляра зброї. Друга група – сліди на перешкодах (мішенях), які включають вхідні та вихідні пробоїни, відкладення продуктів пострілу (кіптява, металізація, частинки пороху), опалення та відслонення матеріалу. Характер та розмір зони відкладення продуктів пострілу дає можливість встановити дистанцію пострілу (близький, середній, далекий постріл) [1].

Огляд місця події є однією з ключових первісних слідчих дій при розслідуванні злочинів із застосуванням вогнепальної зброї. Під час огляду слідчий зобов'язаний зафіксувати та вилучити: зброю та її частини, патрони, гільзи, кулі, дріб, пижі; предмети зі слідами вогнепальних пошкоджень; сліди продуктів пострілу на руках, одязі та оточуючих предметах. Вогнепальна зброя та боєприпаси упаковуються окремо, дульний зріз зброї закривається чистою тканиною та обв'язується для збереження слідів продуктів пострілу у каналі ствола. Пересилання зброї та боєприпасів поштою не допускається,

їх доставка до експертної установи здійснюється особисто ініціатором провадження або уповноваженим ним кур'єром [4]. Недотримання правил упаковки та зберігання нерідко призводить до знищення мікрослідів, що є однією з типових помилок на практиці.

Основним процесуальним засобом дослідження вогнепальної зброї та слідів її застосування є судово-балістична експертиза, яка проводиться акредитованими судово-експертними установами. До типових питань, що вирішуються в межах ідентифікаційних досліджень, належать: чи відстрілена дана куля (гільза) зі зброї, наданої на експертизу; чи є виявлені сліди на кулях і гільзах слідами конкретного екземпляра зброї. Ситуаційні питання охоплюють встановлення дистанції та напрямку пострілу, взаємного положення зброї та потерпілого (перешкоди), можливості мимовільного пострілу без натискання на спусковий гачок. Важливо, що дослідження вогнепальних пошкоджень на одязі, пов'язаних із тілесними ушкодженнями людини, належить до компетенції судово-медичної експертизи, а у разі необхідності встановлення дистанції чи напрямку пострілу призначається комплексна судово-медична та судово-балістична експертиза [4].

Криміналістична практика виявляє низку актуальних проблем у сфері балістичних досліджень. По-перше, значна частина вогнепальної зброї, що перебуває в незаконному обігу в умовах воєнного стану, є зброєю нових та нестандартних зразків, методичне забезпечення для ідентифікаційних досліджень якої є недостатнім або відсутнє взагалі. По-друге, непоодинокими є помилки правоохоронних органів при первісній класифікації об'єктів, коли зброя несмертельної дії (патрони з еластичними кулями, мисливська зброя) помилково кваліфікується як бойова вогнепальна, що тягне за собою настання кримінальної замість адміністративної відповідальності [5]. По-третє, дослідники звертають увагу на необхідність перегляду переліку об'єктів судової експертизи зброї у зв'язку з появою нових типів озброєнь, зокрема зброї з некінетичним принципом ураження [6].

Особливої актуальності питання криміналістичного дослідження вогнепальної зброї та слідів її застосування набувають у контексті розслідування воєнних злочинів. Масове застосування різноманітних зразків стрілецької, реактивної та ракетної зброї під час бойових дій породжує нові завдання для судових балістів: встановлення типу та моделі зброї за слідами пошкоджень; дослідження реактивних пострілів і мінометного обстрілу; документування фактів застосування заборонених видів зброї та боєприпасів. Дослідження слідів реактивної та ракетної зброї, як правило, потребує проведення комплексної судової експертизи із залученням фахівців відповідного профілю. Науково-методичне забезпечення таких

досліджень є перспективним напрямом розвитку вітчизняної криміналістики [6].

Таким чином, криміналістичне дослідження вогнепальної зброї та слідів її застосування є самостійною та розвиненою підгалуззю криміналістичної техніки, що вирішує класифікаційні, діагностичні, ідентифікаційні та ситуаційні завдання. В умовах воєнного стану ця галузь стикається з якісно новими викликами: збільшення кількості нестандартних зразків зброї в обігу, потреба дослідження слідів важкого озброєння, документування воєнних злочинів. Пріоритетними напрямами подальшого розвитку є вдосконалення ДСТУ та методичного забезпечення балістичних досліджень нових зразків зброї, розширення переліку об’єктів судової експертизи зброї та підготовка відповідних фахівців.

Список використаних джерел

Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.

Пясковський В. В., Чорноус Ю. М., Іщенко А. В. та ін. Криміналістика: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 544 с.

ДСТУ 9168:2021. Судова експертиза зброї. Балістичні дослідження. Терміни та визначення понять. Видання офіційне. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2022. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=97048

Судова експертиза вогнепальної та холодної зброї. Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса. URL: https://www.hniise.gov.ua/13951-ekspertiza-zbro.html

Балістична експертиза. Київська незалежна судово-експертна установа. URL: https://kise.ua/balistychna-ekspertyza/

Судова експертиза зброї: поняття, система, завдання, тенденції розвитку. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2024. URL: http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/908

Яремчук В. О. Судова балістика у системі криміналістичних знань. Проблеми законності: зб. наук. праць. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2020. Вип. 150. С. 248.

Ключові слова: судова балістика, вогнепальна зброя, сліди пострілу, криміналістичне зброєзнавство, судово-балістична експертиза, ідентифікація зброї, боєприпаси, вогнепальні пошкодження, слідчі дії.

Keywords: forensic ballistics, firearms, gunshot residue, forensic weaponology, ballistic examination, weapon identification, ammunition, gunshot wounds, investigative actions.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Романова Аліна Олександрівна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Сучасний етап розвитку криміналістики характеризується підвищеною увагою до проблематики проведення допиту як однієї з ключових слідчих (розшукових) дій, що має вирішальне значення для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Актуальність дослідження психологічних особливостей допиту зумовлена динамічними змінами у суспільстві, стрімким розвитком науково-технічного прогресу, а також ускладненням форм і способів вчинення кримінальних правопорушень.

Допит як процесуальна дія має комунікативно-пізнавальний характер і здійснюється шляхом безпосередньої взаємодії слідчого або прокурора з допитуваною особою. Запитання, що ставляться допитуваному, мають не лише інформаційно-доказове, але й психологічно-смислове навантаження, оскільки їх структура, послідовність і зміст безпосередньо впливають на формування показань, їх повноту, логічність та достовірність [2, с. 514].

Насамперед, перед проведенням допиту слідчий або прокурор зобов'язаний здійснити комплекс підготовчих заходів, спрямованих на вивчення особистості допитуваного та встановлення його актуального психоемоційного стану, використовуючи нейтральні комунікативні дії та тактичні прийоми, що є психологічною особливістю проведення допиту. Ефективність цієї дії значною мірою залежить від повноти зібраної інформації про особу, зокрема щодо її соціального статусу, освіти, професійної діяльності, способу життя, індивідуально-психологічних характеристик та ставлення до предмета кримінального провадження; безпосередньо під час допиту слідчий оцінює вербальні й невербальні прояви поведінки, рівень правосвідомості, готовність до співпраці чи опір, а також визначає такі психологічні особливості, як навіюваність, тривожність або схильність до агресії, що дозволяє обрати найбільш ефективну тактику отримання повних і достовірних показань [1, с. 358].

Наступною особливістю є встановлення психологічного контакту, що є необхідною умовою ефективного проведення допиту. Психологічний контакт під час допиту доцільно визначати як стан найбільш сприятливої

психологічної взаємодії між слідчим і допитуваною особою, що забезпечує ефективний обмін інформацією та досягнення процесуальних цілей. У кримінальному провадженні він проявляється як двосторонній, динамічний і зумовлений конкретною ситуацією процес психологічного впливу, спрямований на формування довіри, зниження емоційної напруги та зміну негативного ставлення особи до слідчого на більш конструктивне [3, с. 41].

У сучасних умовах розвитку криміналістики роль психологічного контакту значно посилюється у зв'язку зі зростанням рівня правової поінформованості учасників процесу та їх здатності протидіяти слідчим діям.

У разі, якщо слідчому (прокурору) не вдається встановити належний психологічний контакт із допитуваною особою, особливо за умов свідомої протидії, виникає необхідність варіювання умов проведення допиту та застосування комплексу допустимих тактичних прийомів психологічного впливу, спрямованих на подолання опору та забезпечення отримання правдивих показань, що є психологічною особливістю проведення допиту.

Серед ефективних засобів впливу виокремлюють урахування індивідуально-психологічних особливостей особи, створення емоційної напруженості та ефекту раптовості, надання можливості вільної розповіді з подальшою деталізацією показань, послідовне пред'явлення доказів і контрдоказів, а також варіювання темпу допиту, що у сукупності дозволяє як стимулювати відвертість, так і виявляти неправдиві свідчення. При цьому недопустимим є використання обману як повідомлення завідомо неправдивої інформації, однак допустимою визнається тактична дезорієнтація, що полягає у психологічно виваженому використанні достовірних даних з метою формування у допитуваного уявлення про обсяг поінформованості органу досудового розслідування [1, с. 390-393].

Однак психологічний вплив може мати і негативний характер, оскільки здатний викликати протидію, що проявляється у відмові від спілкування, маніпулятивній поведінці чи наданні завідомо неправдивих показань. З огляду на можливість свідомого перекручення інформації важливе значення має застосування методу переконування, що передбачає логічне й послідовне звернення до свідомості, мислення та емоційної сфери допитуваного з урахуванням його індивідуально-психологічних особливостей; ефективність такого підходу забезпечується належним рівнем професійної підготовки слідчого та творчим використанням криміналістичних тактичних прийомів [2, с. 515].

Отже, психологічні особливості допиту в сучасних умовах набувають визначального значення для забезпечення ефективності досудового розслідування та досягнення його основної мети – встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Ускладнення криміногенної ситуації, підвищення рівня обізнаності правопорушників і поширення форм протидії слідству зумовлюють необхідність удосконалення тактики допиту з

урахуванням психологічних закономірностей поведінки особи.

Список використаних джерел

Психологічне забезпечення слідчих розшукових дій. *Професійно-психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів* / ред. Жданова І.В. Харків : ХНУВС, 2014. С. 384–411.

Ряшко О.В. Психологічні особливості допиту підозрюваного під час досудового слідства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. Т. 1. С. 511–518.

Чмутова Н.А. Встановлення психологічного контакту при допиті свідків та потерпілих. *Соціальна та правова психологія*, Влоцлавек, Польща, 4–5 верес. 2024.

Ключові слова: психологічні особливості, допит, психологічний контакт, засоби психологічного впливу, метод переконування.

Keywords: psychological features, interrogation, psychological contact, means of psychological influence, method of persuasion.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент, Гресь Ю.О.

Руденко Єлизавета Валеріївна

здобувачка 1-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ОСОБИСТІСНОЇ ТА СИТУАТИВНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У ФОРМУВАННІ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ РЕАКЦІЙ ПІД ЧАС ПОЛІГРАФУВАННЯ

Актуальність вивчення ролі тривожності в контексті застосування поліграфологічних досліджень зумовлена зростаючим використанням інструментальної психофізіологічної діагностики в різних сферах, таких як правоохоронна діяльність, кадровий відбір і спеціальні перевірки. Поліграф, який функціонує як технічний пристрій для реєстрації вегетативних реакцій організму, не визначає «брехню» у буквальному сенсі, а фіксує зміни психофізіологічних показників як відповідь на стимули, які мають значущу емоційну цінність. Водночас однією з основних змінних, здатних впливати на достовірність отриманих даних, виступає тривожність – як стійка риса особистості, так і ситуативно обумовлений емоційний стан, що може виникати під час тестування.

Метою цього дослідження є теоретичний аналіз впливу особистісної та ситуативної тривожності на формування психофізіологічних реакцій у процесі поліграфологічних перевірок. У роботі представлено узагальнену характеристику концептуальних відмінностей між цими двома формами тривожності, проаналізовано психофізіологічні механізми їхнього прояву, а також розглянуто практичні аспекти, що можуть поставити під сумнів валідність таких тестувань. Особлива увага приділяється питанню хибно

позитивних результатів, які зумовлені підвищеним рівнем тривожності, що не має жодного зв'язку з порушенням правдивості або приховуванням інформації.

У сучасній психології тривожність розглядається як багатовимірне явище, що включає як диспозиційний, так і ситуаційний компоненти. Однією з найбільш впливових та широко застосовуваних концепцій є теорія Чарльза Спілбергера. Він запропонував чітке розмежування між особистісною тривожністю, яка виступає стабільною рисою характеру, та ситуативною тривожністю, що є тимчасовим емоційним станом, викликаним сприйняттям загрози. За цією моделлю, особистісна тривожність (так звана Т-риса) відображає схильність індивіда розглядати широкий спектр об'єктивно безпечних ситуацій як загрозливі, що призводить до підвищення рівня ситуативної тривожності у відповідь. Натомість ситуативна тривожність (або Т-стан) проявляється у вигляді суб’єктивних переживань, таких як напруженість, занепокоєння чи активізація вегетативної нервової системи, які виникають у конкретний момент часу під впливом певних обставин.

Сучасні наукові дослідження засвідчують, що формування особистісної тривожності обумовлене комплексною взаємодією генетичних факторів, ранніх досвідів прив’язаності, стилів сімейного виховання та особливостей когнітивної переробки загрозливої інформації. Як зазначають Костенко та Литвиненко [1, с. 45-52.], індивіди з підвищеним рівнем диспозиційної тривожності характеризуються надмірною активацією мигдалеподібного тіла та префронтальної кори навіть за умов нейтральних стимулів. Це вказує на знижений поріг функціонування системи виявлення загроз.

У контексті поліграфування ситуативна тривожність може виникати з кількох причин: страх викриття (якщо особа справді причетна), страх помилкового звинувачення (якщо особа не причетна, але усвідомлює можливість помилки), або генералізована реакція на авторитетний, оцінний аспект процедури. Важливо, що інтенсивність ситуативної тривожності не є прямим маркером приховування інформації – вона відображає лише ступінь емоційного реагування на стимули, пов’язані з тестом.

Поліграф, відомий як «детектор брехні», є багатоканальним пристроєм, здатним одночасно фіксувати декілька показників вегетативної нервової системи, які неможливо свідомо контролювати у короткотривалі періоди. Типовий поліграфологічний апарат реєструє дихальні рухи грудної клітки і діафрагми (за допомогою пневмографів), електро-дермальну активність (шкірно-гальванічну реакцію), частоту серцевих скорочень та артеріальний тиск (з використанням фотоплетизмографа або сфігмографа), а також тремор і показники периферичного кровообігу. В основі поліграфологічного аналізу лежить припущення, що значущі для людини стимули, наприклад питання про причетність до злочину, викликають помітні

зміни в показниках вегетативної системи, які відрізняються від реакцій на нейтральні чи контрольні питання. Фізіологічною основою цих змін виступає активація симпатичного відділу автономної нервової системи, що ініціюється гіпоталамусом і стовбуром мозку у відповідь на емоційно важливі стимули. Як зазначають Ткаченко та Мороз [3, с. 112-124.], однією з характеристик психофізіологічних реакцій, зафіксованих поліграфом, є їхня неспецифічність. Наприклад, підвищення амплітуди шкірно-гальванічної реакції, пришвидшення пульсу або зміна ритму дихання можуть виникати не лише через приховування інформації, але й унаслідок інших інтенсивних емоцій – страху, гніву, здивування, збентеження або загального напруження. Ця властивість неспецифічності створює серйозні труднощі для коректної інтерпретації результатів поліграфологічного дослідження, особливо коли обстежувана особа перебуває у стані сильної тривоги.

Особистісна тривожність здійснює складний і багатоаспектний вплив на психофізіологічні реакції під час застосування поліграфа. Зокрема, серед таких осіб відзначається підвищена базальна частота серцевих скорочень, зменшена варіабельність серцевого ритму та знижений поріг для виникнення шкірно-гальванічної реакції. Це свідчить про те, що у відповідь на будь-який стимул, особливо пов’язаний зі значущою темою (наприклад, критичні запитання), такі індивіди демонструють фізіологічну реакцію більшої інтенсивності у порівнянні з особами з низьким рівнем Т-риси. Відповідно до результатів досліджень, проведених Петренком [2, с. 78-91.], у групі осіб із високим рівнем особистісної тривожності частота хибно позитивних результатів при застосуванні стандартних тестів порівняння питань становить 25–30%. Такий феномен пояснюється механізмом генералізації тривожності. Для високо тривожних осіб критичне питання, що стосується ймовірного правопорушення, сприймається як надзвичайно загрозливе, незалежно від їхньої реальної причетності до цього інциденту. Визначальним чинником є те, що сама ймовірність помилкового звинувачення розглядається ними як серйозний стресовий подразник, здатний посилити фізіологічні прояви тривоги.

Ситуативна тривожність, що виникає безпосередньо під час процедури поліграфування, характеризується специфічною моделлю впливу, яка відрізняється від хронічно підвищеного рівня активації. Наприклад, особа, яка об'єктивно не має причетності до певної події, але відчуває страх помилкового звинувачення, може демонструвати найбільш яскраві вегетативні реакції саме на питання, що стосуються ключових деталей правопорушення. З позиції поліграфолога подібна реакція відповідає класичному профілю "приховування інформації", за якого спостерігаються диференційовані фізіологічні зміни у відповідь на значущі стимули. Однак психологічна основа таких реакцій є принципово іншою: це не страх викриття, який зазвичай є індикатором причетності, а страх

несправедливого обвинувачення. Саме цей страх провокує схожу фізіологічну активацію. Втім, для розмежування цих двох станів одних лише вегетативних показників недостатньо; потрібний додатковий аналіз когнітивних та поведінкових аспектів. На практиці це створює серйозні обмеження для поліграфування. Стандартизовані протоколи поліграфування (такі як тест порівняння питань, тест виявлення приховуваної інформації) не включають прямих методів контролю диспозиційної тривожності, що знижує їхню діагностичну точність у популяціях із високим базовим рівнем нейротизму та тривожності.

Список використаних джерел

Костенко, В. О., & Литвиненко, С. М. (2022). Нейробіологічні кореляти особистісної тривожності: роль мигдалеподібного тіла та префронтальної кори. *Український вісник психоневрології*, 30(2), 45-52.

Петренко, І. А. (2023). Вплив диспозиційної тривожності на валідність поліграфологічних перевірок: емпіричне дослідження. *Психологія і право*, 13(1), 78-91.

Ткаченко, О. В., & Мороз, Л. І. (2021). Психофізіологічні механізми поліграфної діагностики: сучасний стан проблеми. *Актуальні проблеми психології*, 2(15), 112-124

Ключові слова: поліграф, поліграфування, особистісна тривожність, ситуативна тривожність, психофізіологічні реакції

Keywords: polygraph, polygraphing, state anxiety, situational anxiety, psychophysiological reactions

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Салівончик Юлія Русланівна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА У КРИМІНАЛІСТИЦІ: ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У сучасних умовах розвитку криміналістики все більшого значення набуває використання спеціальних психологічних знань під час розслідування кримінальних правопорушень. Одним із таких інструментів є поліграф, який застосовується для отримання орієнтуючої інформації щодо причетності особи до кримінального правопорушення. Використання поліграфа дозволяє дослідити психофізіологічні реакції особи, що виникають у відповідь на поставлені запитання під час проведення дослідження.

Психологічні аспекти використання поліграфа є ключовими для розуміння механізму його функціонування. Психофізіологічні реакції особи пов'язані з переживаннями, емоційною напругою та психологічним станом, що має важливе значення для криміналістичної діяльності. Використання поліграфа ґрунтується на припущенні, що неправдива інформація викликає певні психофізіологічні зміни, зокрема коливання артеріального тиску, зміни серцевого ритму, частоти дихання та електрошкірної активності. [1, с. 88] Водночас поліграф фіксує не сам факт неправди, а реакції організму, які можуть свідчити про емоційне напруження або стрес. Перед проведенням дослідження здійснюється попереднє психологічне інтерв'ю для встановлення контакту з особою та оцінки її психологічного стану, що дозволяє підвищити точність результатів. [2, с. 8-12]Разом з тим такі реакції можуть бути спричинені не лише неправдивими свідченнями, а й страхом, хвилюванням, психологічною травмою або індивідуальними особливостями особи. Це ускладнює трактування результатів і зумовлює необхідність комплексного підходу до використання поліграфа у криміналістиці. [9, с. 45]

Одним із найбільш дискусійних питань використання поліграфа у криміналістиці є дотримання етичних принципів проведення дослідження. Насамперед це стосується добровільності проходження поліграфа. Дослідження може проводитися лише за добровільною згодою особи, адже примусове застосування поліграфа порушує права людини та принципи кримінального процесу. Особливу увагу приділяють праву особи відмовитися від проходження поліграфологічного дослідження. Тому дослідники підкреслюють необхідність забезпечення нерозголошення результатів дослідження та їх використання виключно у межах кримінального провадження. Відмова не може трактуватися як підтвердження вини або як обтяжлива обставина. Такий підхід відповідає принципам презумпції невинуватості та забезпеченню прав людини у кримінальному провадженні. [5, с. 112-115]

Використання поліграфа широко поширене у різних країнах світу, зокрема у США, Канаді, Ізраїлі та Японії. У цих країнах поліграф застосовується як під час розслідування кримінальних правопорушень, так і при відборі кандидатів на службу до правоохоронних органів. У Сполучених Штатах Америки поліграф активно використовується у діяльності правоохоронних органів та спецслужб. Однак результати поліграфологічного дослідження не завжди визнаються доказами у суді, оскільки існують дискусії щодо їх наукової достовірності. Водночас поліграф широко використовується як допоміжний інструмент під час розслідування. У країнах Європейського Союзу використання поліграфа має більш обмежений характер. Це пов'язано з підвищеною увагою до захисту прав людини та дотримання етичних стандартів. У деяких країнах результати

поліграфа можуть використовуватися лише як додаткова інформація, але не як доказ у суді. [7, с. 688]

У сучасних умовах розвитку криміналістики використання поліграфа має значні перспективи. Його застосування сприяє підвищенню ефективності розслідування кримінальних правопорушень, скороченню строків досудового розслідування та встановленню об'єктивної істини у справі. Поліграф дозволяє отримати додаткові відомості щодо поведінки особи, її психоемоційного стану та ставлення до досліджуваних обставин. Важливим напрямом розвитку є вдосконалення технічних засобів і методик дослідження. Сучасні поліграфи забезпечують більш точну фіксацію фізіологічних реакцій, а використання комп'ютерних технологій дозволяє автоматизувати аналіз даних і зменшити суб'єктивний фактор. Перспективним також є вдосконалення нормативно-правового регулювання використання поліграфа у кримінальному провадженні, що дозволить усунути суперечності щодо використання результатів поліграфологічного дослідження як доказів. [8. с. 68 – 71]

Отже, використання поліграфа у криміналістиці є важливим напрямом застосування спеціальних психологічних знань під час розслідування кримінальних правопорушень. Поліграф дає можливість фіксувати психофізіологічні реакції особи та отримувати додаткову інформацію щодо її причетності до події. Водночас його застосування потребує врахування психологічних та етичних аспектів, зокрема добровільності участі, конфіденційності, професійності поліграфолога та дотримання прав людини.

Результати поліграфологічного дослідження мають допоміжний характер і повинні використовуватися у комплексі з іншими криміналістичними методами.

Таким чином, поліграф має значний потенціал у криміналістиці, однак потребує подальшого наукового дослідження, удосконалення методик і нормативного регулювання.

Список використаних джерел

Сергєєва Д. Б. Використання поліграфа під час допиту: процесуальні, криміналістичні й психологічні питання. *Вісник кримінального судочинства.* 2025. № 1–2. С. 83–102.

Барко, В. І., & Барко, В. В. Психологічні особливості застосування поліграфологічних методик запитань порівняння: теорія і практика досліджень. *Вісник Національного університету оборони України*, 79(3), 2024. С. 7–16.

Градун С. А. Дискусійні питання використання поліграфа в кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу.* 2023. № 2. С. 39–44.

Настич Т. М., Христов О. Л. Використання поліграфу у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування.* Дніпро, 2019. С. 199–202.

Мокрицька А., Сліпченко Т. Використання поліграфа у правоохоронній діяльності: досвід зарубіжних країн. *Актуальні проблеми правознавства*, no. 2, July 2019, pp. 163-168.

Бараняк В. М. Проблеми використання поліграфа у кримінальному судочинстві України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2015. № 827. С. 265–267.

Matte J. A. Forensic Psychophysiology Using the Polygraph. New York : Academic Press, 2012. c.688.

Сердюк В. П. Застосування поліграфа у кримінальному провадженні України. *Інформація і право.* 2014. с. 68 – 71.

Використання поліграфу в правоохоронній діяльності : метод. вказівки до виконання практичних і самостійних робіт для підготовки здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра / О. В. Чернов та ін. Одеса : НУ «Одеська юридична академія», 2025. 45 с.

Ключові слова: поліграф, криміналістика, психологічні аспекти, етичні аспекти, психофізіологічні реакції, досудове розслідування, кримінальне провадження, права людини, добровільність дослідження, конфіденційність, поліграфолог, доказування, орієнтуюча інформація, міжнародний досвід, нормативно-правове регулювання.

Keywords: polygraph, criminalistics, psychological aspects, ethical aspects, psychophysiological reactions, pre-trial investigation, criminal proceedings, human rights, voluntary participation, confidentiality, polygraph examiner, evidence, orienting information, international experience, legal regulation.

Науковий керівник: д.ю.н, професор, Аркуша Л.І.

Седик Каріна Миколаївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНА ЕКСПЕРТИЗА НЕПОВНОЛІТНІХ

Психіатрія підліткового віку нині фактично сформувалася як окремий напрям психіатричної науки, що пояснюється особливостями фізіологічного розвитку, соціального становлення та правового статусу підлітків[7; 6]. Вона досліджує закономірності виникнення та перебігу психічних розладів у пубертатному періоді (12–18 років), який розглядається як один із критичних етапів розвитку особистості[7]. Пубертат є складним і відповідальним періодом онтогенезу, під час якого за відносно короткий час відбувається інтенсивне статеве, фізичне та психічне дозрівання[8]. Ці процеси супроводжуються глибокими ендокринними та психологічними змінами[6]. Нерівномірність розвитку різних систем організму зумовлює підвищену

чутливість нервово-психічної сфери, що сприяє виникненню або загостренню психічних порушень[7].

Особливості правового статусу неповнолітніх закріплені в законодавстві та зумовлені їх віковою психічною незрілістю[1; 3]. Особи віком 14–16 років несуть кримінальну відповідальність лише за тяжкі злочини, а в інших випадках до них застосовуються виховні заходи[1]. Це пояснюється недостатнім рівнем розвитку критичного мислення, самоконтролю та здатності прогнозувати наслідки власних дій[8]. Темпи психічного розвитку підлітків можуть бути різними: прискореними, уповільненими або нерівномірними[7]. Порушення гармонійності цього процесу може призводити до соціальної дезадаптації, формування девіантної поведінки, а також до виникнення або загострення психічних захворювань, зокрема шизофренії, епілепсії та розладів особистості[6; 4]. Під час проведення судово-психіатричної експертизи необхідно враховувати вікові особливості психіки підлітка[4; 5]. Поведінка в цьому віці часто характеризується демонстративністю, схильністю до фантазування, перебільшення та нестійкістю самооцінки, що може ускладнювати правильну оцінку психічного стану[7]. Тому важливим є збирання об’єктивної інформації про розвиток, перенесені захворювання, умови виховання та поведінку в минулому[5]. Більш достовірні результати дає стаціонарне обстеження[4]. Клінічна картина психічних розладів у підлітків відзначається поліморфністю та незавершеністю симптомів[6]. Часто переважають емоційно-вольові та поведінкові порушення, тоді як специфічні ознаки певного захворювання можуть бути недостатньо вираженими або замаскованими.

Одним із провідних є психопатоподібний синдром, який може спостерігатися при різних психічних станах. Важливе значення має також синдром психічного інфантилізму, що проявляється незрілістю інтелектуальних і вольових функцій, імпульсивністю, підвищеною навіюваністю та нездатністю до адекватного прогнозування власних дій[6]. Інфантилізм може бути тотальним або парціальним, а також мати різне походження: конституційне, органічне, ендокринне чи соціокультурне. Останній варіант часто пов’язаний із несприятливими умовами виховання, такими як гіперопіка або педагогічна занедбаність[8]. Ознаками психічної незрілості є недостатній розвиток самоконтролю, слабкість вольових процесів, відсутність боротьби мотивів, нездатність до критичної оцінки ситуації та схильність до наслідування[8]. Синдром фантазування також часто спостерігається у підлітків[7]. У нормі він може виконувати захисну функцію, однак у патологічних випадках набуває відірваного від реальності характеру, супроводжується агресивними або нав’язливими ідеями та може реалізовуватися у протиправній поведінці[4]. Серед психічних розладів, що найчастіше зустрічаються у підлітків, виділяють розлади особистості

(психопатії), органічні ураження центральної нервової системи, шизофренію, олігофренію та реактивні стани [6; 7]. Психопатії характеризуються стійкими порушеннями характеру, які формуються ще в дитинстві, але найбільш виражено проявляються в пубертатному періоді [7]. Для підлітків характерні специфічні поведінкові реакції: протесту (опозиційність, агресія), імітації та відмови (уникнення контактів, відмова від діяльності) [8]. Органічні ураження мозку можуть призводити до затримки розвитку, емоційної нестійкості, імпульсивності та розладів поведінки[6].

У підлітковому віці такі стани часто набувають психопатоподібного характеру. Діагностика шизофренії у підлітків є складною через подібність її проявів до розладів особистості. Водночас для неї характерні замкнутість, емоційна холодність, відірваність від реальності та порушення мислення. Олігофренія проявляється інтелектуальною недостатністю, підвищеною навіюваністю та нездатністю адекватно оцінювати ситуацію і регулювати свою поведінку. Серйозною проблемою є також підліткові форми залежностей (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія), які швидко формуються, супроводжуються змінами особистості та сприяють криміногенній поведінці. При проведенні експертизи ключовим є визначення осудності підлітка – його здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними. У випадках виражених психічних порушень або патологічного перебігу пубертатного періоду можливе визнання тимчасового розладу психічної діяльності, що має юридичне значення

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17

3. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1489-14

4. Судова психіатрія : підручник / за ред. О. К. Напрєєнка. Київ: Медицина, 2021. 424 с.

5. Судова психіатрія : навчальний посібник / за ред. В. В. Шабалтіна. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 343 с.

6. Психіатрія : підручник / за ред. І. Й. Пінчука. Київ : ВСВ «Медицина», 2022. 137 с.

7. Дитяча та підліткова психіатрія : навчальний посібник / за ред. Н. О. Марути. Харків : Право, 2021. 254 с.

8. Основи загальної та клінічної психології : підручник / за ред. С. Д. Максименка. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 254 с.

Ключові слова: підліткова психіатрія, пубертатний період, психічні розлади, психічна незрілість, інфантилізм, поведінкові розлади, девіантна поведінка, судово-психіатрична експертиза, осудність, неосудність, шизофренія, олігофренія.

Keywords: adolescent psychiatry, puberty period, mental disorders, mental immaturity, infantilism, behavioral disorders, deviant behavior, forensic psychiatric examination, sanity, insanity, schizophrenia, intellectual disability.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Сентіщев Вадим Ігорович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ПІДПАЛІВ

Проблема кримінальних пожеж є надзвичайно актуальною в сучасному суспільстві, оскільки наслідки таких подій можуть бути серйозними для життя людей, матеріальних цінностей та довкілля. Щорічно пожежі, що виникають внаслідок умисних або необережних дій, призводять до значних економічних втрат, руйнування житлових і промислових об’єктів, а також травмування або загибелі людей. Особливу суспільну небезпеку становлять саме кримінальні пожежі, оскільки вони є результатом протиправних дій, що ускладнює їх виявлення та розслідування. Як зазначає Л.І. Аркуша, «кримінальна пожежа – це неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем, що виникло внаслідок протиправних дій і спричинило суспільно небезпечні наслідки». Розслідування таких подій потребує спеціальних знань, комплексного підходу та використання різних криміналістичних методів.

Кримінальні пожежі можуть носити як умисний, так і необережний характер. Умисний підпал є одним із найпоширеніших видів кримінальних пожеж та полягає у цілеспрямованому знищені чи пошкодженні майна. У випадку ж порушення правил пожежної безпеки кримінальна пожежа є наслідком необережних дій правопорушника.

У криміналістиці виділяють кілька основних груп підпалів. До першої групи належать підпали, що здійснюються з метою приховування іншого злочину. У таких випадках пожежа використовується для знищення слідів попереднього правопорушення. Друга група включає підпали, що здійснюються за допомогою безпосереднього джерела вогню – сірників, запальничок, факелів тощо. Третя група охоплює використання спеціальних запальних пристроїв. Четверта група пов’язана з імітацією випадкової пожежі, коли злочинець створює умови, що мають вигляд порушення правил пожежної безпеки або необережного поводження з вогнем. П’ята група включає змішані способи, коли використовується поєднання кількох методів підпалу.

Особливе місце у розслідуванні зазначеної категорії кримінальних правопорушень займає аналіз слідової картини пожежі. Під час огляду місця події слідчі та спеціалісти звертають увагу на різноманітні матеріальні сліди, які можуть свідчити про причини та обставини виникнення пожежі. До таких слідів належать залишки обгорілих предметів, зола, сажа тощо. Важливим є виявлення осередків займання. Якщо їх буде кілька, то це може свідчити про умисний характер підпалу. Крім того, на місці події можуть бути виявлені сліди перебування злочинця: різноманітні предмети, знаряддя злому, мікрочастинки різних матеріалів.

На початковому етапі розслідування кримінальних пожеж можуть виникати різні слідчі ситуації. Найчастіше встановлюється факт пожежі, однак особа, яка її спричинила, залишається невідомою. Можлива також ситуація, коли підозрювану особу встановлено, але вона переховується від правоохоронних органів. Іноді злочинця затримують безпосередньо на місці події або по «гарячих слідах». Бувають випадки, коли факт пожежі встановлено, але механізм її виникнення та особа, що її вчинила, залишаються невідомими. У кожній із цих ситуацій слідчий обирає відповідну стратегію і тактику розслідування. З урахуванням цих слідчих ситуацій на початковому етапі проводяться першочергові слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи. До них належать огляд місця події, опитування очевидців, а також переслідування можливих підозрюваних по «гарячих слідах» (якщо такі є). Також призначаються необхідні експертизи: пожежно-технічна, судово-хімічна, електротехнічна, судово-технічна експертиза матеріалів, речовин і виробів, трасологічна, судово-медична або інші, обумовлені виявленими на місці події слідами та об’єктами.

Важливе значення має правильна організація огляду місця події, оскільки саме під час цієї дії виявляється більшість доказів. Огляд місця пожежі проводиться з урахуванням специфіки виду пожежі. Одним із найпоширеніших методів є концентричний метод, який передбачає поступове дослідження території від периферії до центру. Такий підхід дозволяє встановити осередок пожежі – місце, де виникло первинне займання. Також під час огляду враховується характер термічних пошкоджень предметів, напрямок поширення вогню. Значну увагу приділяють виявленню слідів горючих речовин, які могли бути використані для прискорення процесу горіння.

Важливу роль під час огляду місця події відіграє спеціаліст. Він допомагає встановити осередок пожежі, визначити механізм її розвитку та правильно відібрати зразки для подальших експертних досліджень. До таких зразків можуть належати залишки попелу, ґрунту, фрагменти матеріалів, а також повітря з місця пожежі.

Не менш важливим елементом розслідування є опитування та подальший допит свідків та інших учасників події. Очевидців та пожежників

зазвичай запитують про обставини виникнення пожежі, місце її початку, колір вогню та диму, наявність вибухів або специфічних запахів. Такі деталі можуть допомогти встановити причину займання та спосіб підпалу. Під час допиту підозрюваних особливу увагу приділяють перевірці їхнього алібі, а також їхньому зв'язку з об'єктом, де сталася пожежа, та наявності специфічних знань та навичок. В потерпілих можна запитати, наприклад, якої майнової шкоди їм заподіяно, все залишилося на місці чи щось зникло після пожежі, тощо.

Наступний етап розслідування передбачає поглиблений аналіз зібраних доказів. Якщо підозрювану особу затримано, проводяться обшуки, слідчі експерименти у формі перевірки показань на місці та інші процесуальні дії. Якщо ж особу злочинця не встановлено, то здійснюється подальший пошук свідків, аналіз доказів та перевірка різних версій події. Якщо склад злочину відсутній – кримінальне провадження закривається.

Особливе значення у провадженнях про пожежі, як вже зазначалося, мають експертні дослідження. Найважливішою є пожежно-технічна експертиза, яка дозволяє встановити причину виникнення пожежі, місце її початку та механізм розвитку горіння. Експерти також можуть визначити, чи було порушено правила пожежної безпеки та які фактори сприяли поширенню вогню. Крім пожежно-технічної експертизи, у розслідуванні можуть використовуватися й інші види експертних досліджень. Зокрема, експертиза нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів дозволяє встановити наявність легкозаймистих рідин, які могли бути використані як прискорювачі горіння. Судово-медична експертиза проводиться у випадках, коли пожежа призвела до загибелі або травмування людей. Вона допомагає встановити причину смерті, характер тілесних ушкоджень та інші важливі обставини. Також можуть призначатися трасологічні, дактилоскопічні, електротехнічні та техніко-криміналістичні експертизи.

Загалом розслідування кримінальних пожеж здійснюється за певним алгоритмом. Спочатку надходить повідомлення про подію, після чого слідчо-оперативна група виїжджає на місце та забезпечує його охорону. Далі проводяться первинні слідчі дії, встановлюється осередок пожежі та опитуються очевидці. На основі отриманої інформації визначається слідча ситуація та формуються основні версії події. Після цього призначаються необхідні експертизи та проводяться додаткові слідчі дії. Завершальним етапом є формування доказової бази та передача матеріалів справи до суду [1, с.543-554].

Таким чином, розслідування кримінальних пожеж є складним процесом, що потребує тісної взаємодії слідчих, експертів та інших спеціалістів. Успішність розслідування значною мірою залежить від правильного огляду місця події, своєчасного виявлення матеріальних слідів та проведення комплексних експертних досліджень. Саме системний підхід

і використання сучасних криміналістичних методів дозволяють ефективно встановити причини пожежі, виявити винних осіб і забезпечити притягнення їх до відповідальності.

Список використаних джерел

1. Криміналістика: підручник / за ред. В.В. Тіщенка. Стереотипне видання. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

Ключові слова: кримінальні пожежі; підпал; розслідування пожеж; огляд місця пожежі; пожежно-технічна експертиза; слідова картина пожежі; криміналістичні методи розслідування.

Keywords: criminal fires; arson; fire investigation; fire scene examination; fire-technical examination; fire trace pattern; forensic investigation methods.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Гресь Ю.О.

Сиротенко Дар'я Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

OSINT ЯК ІНСТРУМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ: ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВІДКРИТИХ ЦИФРОВИХ ДЖЕРЕЛ

У сучасних умовах цифровізації кримінального провадження OSINT слід розглядати як один із найбільш перспективних і водночас методологічно складних інструментів криміналістичного аналізу. Його актуальність зумовлена тим, що значна частина кримінально значущої інформації сьогодні існує у відкритому цифровому середовищі: у соціальних мережах, на вебсайтах, у відкритих реєстрах, архівах вебсторінок, на картографічних сервісах, у супутникових знімках, публічних базах даних, медіаплатформах та інших доступних інформаційних ресурсах. У сучасній українській літературі OSINT визначається як добування й використання інформації з відкритих джерел для оцінки загроз, прийняття рішень або відповіді на конкретні запитання, а в кримінально-процесуальному вимірі – як потенційне джерело відомостей, здатних мати доказове значення за умови належної фіксації, верифікації та процесуальної легалізації [1, с. 170–175; 2, с. 126–133].

Теоретична складність теми полягає в тому, що OSINT не можна зводити лише до технічного пошуку інформації в інтернеті. У криміналістичному сенсі йдеться про цілісний пізнавальний процес, який охоплює виявлення відкритого джерела, перевірку його походження, оцінку надійності, фіксацію змісту, збереження технічних атрибутів, зіставлення з іншими даними та подальше включення результатів у доказову систему провадження. Саме тому OSINT у криміналістиці виконує не допоміжну, а структуроутворюючу функцію: він дозволяє побачити, які цифрові об'єкти є

інформативними, яким є їхній слідовий потенціал, у якій послідовності вони повинні перевірятися та за яких умов можуть бути використані для встановлення обставин кримінального правопорушення [1, с. 170–175; 3, с. 251–259].

У науковій доктрині обґрунтовано наголошується, що відкриті цифрові джерела не є апріорі достовірними лише через їх публічну доступність. Навпаки, інформація з відкритих джерел може бути неповною, вирваною з контексту, анонімною, модифікованою, створеною з метою дезінформації або технічно зміненою вже після первинного розміщення. Саме тому доказове значення відкритих джерел не випливає автоматично з факту їх виявлення. Воно формується лише в результаті спеціальної перевірки походження, цілісності, часу створення, авторства, незмінності контенту, метаданих та умов його збирання [1, с. 170–175; 3, с. 251–259].

Предметний аналіз теми дозволяє виокремити основні групи носіїв доказової інформації у відкритому цифровому середовищі. До них належать фото- і відеоматеріали, супутникові знімки, повідомлення в соціальних мережах, коментарі, записи трансляцій, реєстрові дані, архівні копії сторінок, геопросторові треки, картографічні відомості, записи з відкритих камер, дані публічних сервісів та інший медіаконтент. Однак у криміналістичному розумінні значущим є не сам по собі файл, пост чи зображення, а комплекс ознак, який дає змогу встановити його місце в реконструкції події. Саме тому відкрите джерело повинно оцінюватися не ізольовано, а в системі співвіднесених характеристик: що саме зображено, коли і де це зафіксовано, хто оприлюднив матеріал, чи існують ознаки монтажу, які технічні атрибути збережено, як цей матеріал узгоджується з іншими доказами [2, с. 126–133; 4, с. 431–437].

У практичному сенсі це означає перехід від фрагментарного опису відкритого контенту до побудови цілісної моделі події. Наприклад, окреме відео з соціальної мережі саме по собі може мати лише орієнтуючий характер. Проте у поєднанні з геолокацією, архівною копією сторінки, супутниковим знімком, часовими ознаками освітлення, погодними даними, картографічними відомостями та іншими відкритими або процесуально отриманими даними воно може стати елементом стійкої доказової конструкції. Саме в цьому і проявляється криміналістичний потенціал OSINT: він дозволяє не просто «знайти матеріал в інтернеті», а побудувати перевірювану слідову й інформаційну модель події [1, с. 170–175; 4, с. 431–437].

Найбільші труднощі у використанні OSINT виникають у зв’язку з маніпуляціями контентом, втратою першоджерела, поширенням копій без встановленого джерела походження, вириванням матеріалу з хронологічного та просторового контексту, хибною геолокацією та непереконливою фіксацією ланцюга збереження. Особливої гостроти ця

проблема набуває тоді, коли результати OSINT подаються до суду без належного технічного опису, без вказівки на спосіб виявлення, збереження, верифікації та процесуального оформлення. У таких ситуаціях слабкі місця виникають не лише на рівні змісту матеріалу, а й на рівні його належності, допустимості й достовірності [3, с. 251–259; 2, с. 126–133].

Сучасна судова практика в Україні вже дає підстави для більш предметного осмислення доказового статусу результатів OSINT. І. В. Гловюк звертає увагу на те, що коли результати OSINT фіксуються у протоколі огляду за ст. 237 КПК України з додатками, джерелом доказів є саме протокол як різновид документа. Водночас питання допустимості стосуються насамперед дотримання порядку проведення й фіксації огляду, належного суб'єкта та інших вимог КПК, тоді як сумніви щодо автора контенту, первинного походження даних, їх можливого штучного створення, зміни метаданих чи незмінності онлайн-контенту стосуються вже передусім достовірності, а не допустимості доказу [3, с. 251–259]. Цей підхід має фундаментальне значення, оскільки дозволяє розмежовувати процесуальну форму отримання OSINT-даних і проблеми їх фактичної надійності.

Науково обґрунтоване використання OSINT у кримінальному провадженні потребує дотримання кількох базових правил. По-перше, кожне відкрите джерело повинно проходити процедуру source verification, тобто перевірки самого джерела, його репутації, доступності, первинності, способу оприлюднення та можливих ознак штучного походження. По-друге, важливо зберігати не тільки зміст контенту, а й його технічний контекст: URL, дату й час доступу, архівну копію, хеш-значення, метадані, параметри збереження, скриншоти з належним описом. По-третє, відкриті дані повинні проходити геолокацію й хронолокацію, тобто перевірку просторової та часової прив'язки. По-четверте, результати OSINT мають обов'язково співвідноситися з іншими доказами, а не замикатися в межах самих відкритих джерел [1, с. 170–175; 4, с. 431–437].

У прикладному вимірі тема безпосередньо виводить на питання організації практики. Насамперед доцільно говорити про потребу процесуальних протоколів роботи з OSINT, впровадження чек-листів верифікації, навчання слідчих, прокурорів і адвокатів базовим методам відкритого цифрового аналізу, а також формування культури фіксації технічних атрибутів відкритого контенту. Перспективним є і чіткіше нормативне врегулювання результатів OSINT у кримінальному процесі. Українські дослідники вже прямо вказують на необхідність унормування можливості здійснення OSINT у процесі встановлення обставин кримінальних правопорушень, а також на потребу подальших наукових пошуків щодо тактичних засад OSINT-досліджень, процесуального статусу

осіб, які їх проводять, та оцінки результатів у кримінальному провадженні [2, с. 126–133].

Окремо слід наголосити, що OSINT не є фішингом, зламуванням або іншими формами незаконного втручання в інформаційні системи. У сучасних українських публікаціях підкреслюється, що OSINT ґрунтується на використанні відкрито доступної інформації без порушення закону, а його перевага полягає саме у легальному способі отримання даних та можливості оперативно охоплювати великий масив інформації в режимі реального часу [4, с. 431–437]. Це робить OSINT особливо цінним інструментом як для криміналістичного аналізу, так і для побудови доказових версій, але водночас вимагає суворої дисципліни перевірки й фіксації.

Отже, OSINT як інструмент криміналістичного аналізу слід розглядати як перспективний напрям розвитку сучасної криміналістики, у якому поєднуються техніка, тактика, методика і критичний аналіз цифрового доказу. Його доказове значення полягає не у формальній доступності відкритих джерел, а у можливості науково й процесуально перетворити відкриту цифрову інформацію на перевірюване доказове знання. Подальший розвиток цієї сфери має ґрунтуватися на стандартизації процедур, удосконаленні нормативного регулювання, розвитку міждисциплінарної взаємодії, належній підготовці фахівців та уважному ставленні до меж інтерпретації кожного результату. Лише за таких умов відкриті цифрові джерела будуть не просто інформативними, а дійсно придатними для обґрунтованого процесуального рішення [1, с. 170–175; 2, с. 126–133; 3, с. 251–259; 4, с. 431–437].

Список використаних джерел

Бабаєва О. В., Авербах Д. В. Щодо питання про використання доказів, отриманих з відкритих джерел, у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 3, № 83. С. 170–175.

Кудінов С. С., Шехавцов Р. М. Правове регулювання використання OSINT та його результатів під час встановлення обставин кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2025. № 3. С. 126–133.

Главюк І. В. Оцінка результатів OSINT у судовій практиці: окремі питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 4, № 91. С. 251–259.

Рибка Д. OSINT у забезпеченні національної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 4, № 91. С. 431–437.

Ключові слова: OSINT, криміналістичний аналіз, відкриті джерела, доказове значення, верифікація, цифрові дані, медіаконтент, документування.

Keywords: OSINT, criminalistic analysis, open sources, evidentiary value, verification, digital data, media content, documentation.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Скорода Карина Володимирівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАКТИЧНА ОПЕР АЦІЯ «КОНТРОЛЬОВАНА ПОСТАВКА ЗБРОЇ» ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ ЗАХІД У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

В умовах повномасштабного збройного конфлікту та в перспективі післявоєнного відновлення України проблема незаконного обігу зброї набуває особливої гостроти. Ринки незаконної зброї формуються значною мірою внаслідок
воєнних дій: частина зброї викрадається зі складів, частина надходить із зон бойових дій через неконтрольовані канали.

У таких умовах правоохоронні органи потребують дієвих процесуальних інструментів для виявлення, документування та припинення злочинних схем постачання. Одним із таких інструментів є контрольована поставка – негласна слідча (розшукова) дія, яка дозволяє не лише затримати виконавців, а й встановити всю злочинну мережу: організаторів, посередників та замовників [1, с.148].

Контрольована поставка як різновид контролю за вчиненням злочину закріплена в Кримінальному процесуальному кодексі України. Відповідно до положень КПК, контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у формах контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту та імітування обстановки злочину [3].

Контрольована поставка полягає в організації та здійсненні оперативним підрозділом контролю за переміщенням товарів, предметів і речовин, включаючи заборонені до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні дії осіб. Принципова відмінність контрольованої поставки від звичайного спостереження полягає в тому, що правоохоронці свідомо допускають переміщення предмета злочину, не припиняючи його на початковому етапі, задля отримання повної доказової бази та встановлення максимально широкого кола причетних осіб.

Це породжує специфічну правову колізію: формально дії учасників операції можуть містити ознаки потурання злочину, однак вони є

правомірними в силу прямого законодавчого дозволу та процесуального оформлення.

Тактична операція «контрольована поставка зброї» характеризується низкою специфічних ознак, що відрізняють її від аналогічних заходів у сфері обігу
наркотиків чи фальшивої валюти.

Предмет операції – зброя, боєприпаси або вибухові речовини становить підвищену суспільну небезпеку, що унеможливлює будь-яку втрату контролю над його переміщенням. Залучені до операції оперативні підрозділи зобов'язані забезпечити безперервний нагляд за вантажем від моменту його виявлення до моменту затримання всіх учасників злочинної схеми. Зазначимо, що проведення такого заходу потребує ретельного планування та міжвідомчої координації, оскільки маршрути переміщення зброї нерідко перетинають кордони кількох областей або й держав [2].

Дослідники виокремлюють такі стадії контрольованої поставки: інформаційно-аналітичну (збір та перевірка відомостей про злочинну діяльність); організаційно-підготовчу (санкціонування заходу, визначення виконавців, розроблення плану); безпосереднє проведення (супроводження вантажу, документування дій учасників); реалізаційну (затримання осіб, вилучення предметів злочину, процесуальне оформлення результатів) [1, с. 153]. Відсутність належного правового врегулювання хоча б одного з цих етапів може призвести до визнання зібраних доказів недопустимими.

Контрольована поставка є широко визнаним інструментом міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній злочинності. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності
2000 року (Палермська конвенція), ратифікована Україною у 2004 році, передбачає
зобов'язання держав-учасниць сприяти застосуванню контрольованих поставок та
інших спеціальних методів розслідування [4].

Зокрема, стаття 20 Конвенції визначає, що держави зобов'язуються, якщо це дозволяється основними принципами їхньої внутрішньої правової системи, вживати в межах своїх можливостей необхідних заходів, аби дозволити належне використання контрольованих поставок. Транскордонний вимір контрольованої поставки зброї передбачає узгодження дій між правоохоронними органами декількох держав, обмін оперативною інформацією та взаємне визнання отриманих доказів. Для України, з огляду на євроінтеграційний курс, особливого значення набуває гармонізація національного законодавства у цій сфері зі стандартами Європейського Союзу та практикою Євроюсту і Європолу.

Незважаючи на законодавче закріплення, практика проведення контрольованих поставок зброї в Україні стикається з низкою проблем. Серед них недостатня деталізація процедури санкціонування в умовах воєнного стану, складнощі із забезпеченням безперервного контролю на окупованих або прифронтових територіях, а також ризики провокації злочину, що суперечить практиці Європейського суду з прав людини. Варто також зазначити, що після завершення активної фази бойових дій прогнозується суттєве зростання кількості злочинів, пов'язаних із незаконним обігом зброї, а отже, й потреба в частішому застосуванні контрольованих поставок. З огляду на це, вдосконалення правової регламентації цього заходу, розробка детальних методичних рекомендацій для слідчих і оперативних підрозділів та посилення міжвідомчої взаємодії є першочерговими завданнями для законодавця і правоохоронних органів України.

Таким чином, тактична операція «контрольована поставка зброї» є складним, але вкрай необхідним інструментом кримінального судочинства в умовах підвищеного ризику незаконного обігу зброї в Україні. Ефективність її застосування визначається трьома ключовими факторами: чіткістю законодавчого регулювання, належним рівнем тактичної підготовки оперативних підрозділів та розвиненістю міжнародного співробітництва. Подальша наукова розробка зазначеної проблематики та імплементація найкращих міжнародних практик сприятимуть підвищенню ефективності протидії незаконному обігу зброї в Україні та зміцненню правопорядку в післявоєнний період.

Список використаних джерел

1. Руденко Т. О. Контрольована поставка як форма контролю за вчиненням злочинів, що пов'язані з переміщенням товарів, предметів та речовин через митний кордон. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2014. № 3. С. 148–161.

2. Кушпіт В. П., Цилюрик І. І. Контроль за вчиненням злочину як один із видів негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2020. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/feb/20947/15.pdf

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. Ратифікована Україною: Закон України від 04.02.2004 № 1433-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995789

Ключові слова: контрольована поставка, зброя, кримінальний процес, негласні слідчі дії, оперативно-розшукова діяльність, незаконний обіг зброї, спеціальні заходи, транснаціональна злочинність.

Keywords: controlled delivery, weapons, criminal procedure, covert investigative actions, operational search activity, illicit arms trafficking, special measures, transnational crime.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Скрагленко Марія Ростиславівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ, ФОРМИ ТА ЗАВДАННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Слідчий експеримент є самостійною слідчою (розшуковою) дією, нормативну основу якої становить ст. 240 Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. №4651-VI [1]. Відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК з метою перевірки та уточнення відомостей, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий та/або прокурор вправі провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, а також вчинення інших необхідних дослідів чи випробувань. Поняття слідчого експерименту охоплює три невід'ємні ознаки: 1) процесуальна форма – слідча (розшукова) дія у кримінальному провадженні; 2) пізнавальний метод – дослідно-перевірочний: знання здобуваються шляхом відтворення умов події і проведення дослідів; 3) предмет пізнання – з'ясування можливості чи неможливості настання певної події або здійснення конкретної дії за визначених умов. Від суміжних слідчих дій слідчий експеримент відрізняється: від огляду – обов'язковим проведенням дослідів, а не лише фіксацією обстановки; від перевірки показань на місці – можливістю проведення без участі підозрюваного чи свідка; від судової експертизи – відсутністю вимоги застосування спеціальних знань.

Доктрина криміналістики розглядає слідчий експеримент як метод пізнання та як окрему слідчу дію, що реалізується у двох нерозривно пов'язаних площинах. Стратонов В. М. [2, с. 14] здійснює системний аналіз слідчого експерименту як методу пізнання та доводить, що він є різновидом експериментального методу пізнання, адаптованого до кримінального провадження: відтворюючи не явище повністю, а лише окремі умови, за яких воно відбувалося, слідчий отримує нове доказове знання про механізм події. Автор виокремлює три функції слідчого експерименту: 1) перевірочна – верифікація чи фальсифікація висунутих версій і показань; 2) отримання нових доказів – встановлення фактичних обставин, які не могли бути виявлені іншим шляхом; 3) реконструктивна – відтворення механізму вчинення кримінального правопорушення для формування цілісної картини події. Підкреслюється, що методологічна специфіка слідчого експерименту

полягає у повторюваності дослідів за змінних і контрольованих умов, що підвищує достовірність одержаних результатів.

За процесуально-тактичними ознаками в криміналістиці виокремлюють декілька форм (видів) слідчого експерименту. Поляк Ю. [3, с. 430] досліджує застосування технічних засобів під час проведення слідчого експерименту і зазначає, що форми слідчого експерименту визначаються відповідно до пізнавальної мети слідчого: 1) перевірка можливості сприйняти (бачити, чути, відчувати) певний об'єкт або явище у конкретних умовах; 2) перевірка можливості вчинити певну дію (проникнення, подолання відстані, виготовлення предмету); 3) перевірка механізму події або способу вчинення кримінального правопорушення; 4) встановлення послідовності подій або часу виконання певних дій. Автор акцентує на значенні технічних засобів фіксації результатів слідчого експерименту – відеозапис, фотографування, складення схем і планів – як інструментів формування допустимих доказів, оскільки ч. 4 ст. 240 КПК [1] зобов'язує фіксувати хід і результати цієї слідчої дії у протоколі з додатками.

Дотримання процесуальної форми слідчого експерименту є критичною умовою допустимості отриманих доказів. Стародубов С. В., Д»ячкова М. О., Сидорчук В. В. [4, с. 60] аналізують судову практику Верховного Суду щодо допустимості доказів, отриманих у результаті проведення слідчого експерименту, і встановлюють ключові критерії, порушення яких тягне їх недопустимість: хоча участь підозрюваного у слідчому експерименті є правом, а не обов'язком, якщо його проведення пов'язане із наявністю зовнішніх умов (погода, час доби, рівень освітлення), що безпосередньо впливали на поведінку підозрюваного – він має обов'язково брати участь; не кожне порушення кримінальних процесуальних норм є підставою для визнання доказів недопустимими – суттєве значення має ступінь впливу порушення на достовірність результатів; відтворення механізму вчинення кримінального правопорушення, яке не пов'язане з конкретною зовнішньою обстановкою, може проводитись у зручному для розслідування місці.

Особливого значення набувають завдання та особливості слідчого експерименту в умовах воєнного стану. Попович М. В. [5, с. 126] аналізує слідчий експеримент як інструмент доказування під час досудового розслідування військових кримінальних правопорушень і встановлює специфіку його завдань у сучасних умовах: перевірка показань учасників воєнних подій щодо обстановки у зоні бойових дій (стан місцевості, видимість, наявність перешкод); встановлення можливості чи неможливості вчинення певних дій у конкретних тактичних умовах; документування механізму вчинення кримінального правопорушення на деокупованих або прифронтових територіях з урахуванням підвищених ризиків для учасників слідчої дії. Автор наголошує, що в умовах воєнного стану слідчий зобов'язаний адаптувати тактичні прийоми проведення слідчого

експерименту до ситуації неможливості забезпечення безпеки на місці події, зокрема шляхом застосування цифрових технологій, відеомоделювання та дистанційної фіксації обстановки. Вважаємо, що вдосконалення правового регулювання слідчого експерименту потребує: закріплення у ст. 240 КПК [1] переліку форм слідчого експерименту з урахуванням новітніх технологічних можливостей; законодавчого врегулювання порядку проведення слідчого експерименту в умовах воєнного стану чи надзвичайних ситуацій; розробки криміналістичних рекомендацій щодо застосування технологій віртуальної реконструкції (3D-моделювання) як допоміжного засобу доказування в слідчому експерименті.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Ст. 240. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Стратонов В. М. Слідчий експеримент у системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2024. № 1. С. 14–18. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/414.

Поляк Ю. Застосування технічних засобів під час проведення слідчого експерименту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. № 70. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/259357.

Стародубов С. В., Д'ячкова М. О., Сидорчук В. В. Щодо судової практики недопустимості отриманих доказів внаслідок проведення слідчого експерименту. *Вісник ЛТЕУ.* Юридичні науки. 2023. № 13. URL: https://www.journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/1357

Попович М. В. Слідчий експеримент як інструмент доказування під час досудового розслідування військових кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353258

Ключові слова: слідчий експеримент, слідча (розшукова) дія, КПК України, форми слідчого експерименту, завдання слідчого експерименту, доказування, допустимість доказів, воєнний стан, криміналістична тактика, досудове розслідування, технічні засоби фіксації.

Keywords: investigative experiment, investigative (search) action, Criminal Procedure Code of Ukraine, forms of investigative experiment, tasks of investigative experiment, evidence, admissibility of evidence, martial law, forensic tactics, pre-trial investigation, technical means of fixation.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Скрипніченко Валерія Євгенівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СТРУКТУРА ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ, ПРИЧЕТНИХ ДО НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів є одним із найнебезпечніших видів організованої злочинності, що завдає значної шкоди здоров'ю населення та національній безпеці. За оцінками міжнародних експертів, світовий сукупний обіг наркотичних засобів перевищує бюджети низки держав, а злочинна діяльність міжнародних організованих угруповань у цій сфері охоплює практично всі регіони, включаючи Україну. Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, зазвичай мають груповий та організований характер і відбуваються в умовах підвищеної конспірації, що зумовлює особливу складність їх виявлення та розслідування. Криміналістичне дослідження структури відповідних угруповань є необхідною передумовою ефективного розкриття цих злочинів [1, с. 252–253].

Правовою основою кримінальної відповідальності за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів є Кримінальний кодекс України (далі – КК): ст. 305–320 встановлюють відповідальність за конкретні різновиди незаконних дій із наркотиками, а ст. 255 – за створення злочинної організації та участь у ній. Злочинна організація відповідно до ч. 4 ст. 28 КК – це стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), зорганізованих для спільної злочинної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів [2]. Додатковим нормативним орієнтиром є Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями», яка систематизує ознаки організованих злочинних структур [3].

Криміналістична характеристика організованих злочинних угруповань у сфері наркообігу передбачає насамперед дослідження їхньої ієрархічної структури. В доктрині виокремлюються три функціональні рівні. Перший – керівна (елітарна) ланка: організатори та керівники, які визначають стратегію злочинної діяльності, встановлюють зв'язки з корупційними елементами та забезпечують фінансування. Як правило, керівництво здійснюють декілька осіб, що розподіляють між собою окремі функції. Другий – посередницька ланка: особи, які забезпечують постачання, транспортування, зберігання наркотичних засобів, взаємодію між різними структурними підрозділами. Третій – виконавча ланка: збувальники, «закладники», кур'єри, виготовлювачі – особи, які безпосередньо реалізують злочинні дії з наркотиками та є найбільш вразливою ланкою для виявлення правоохоронцями [1, с. 255–257].

Важливою криміналістично значущою ознакою організованих угруповань у сфері наркообігу є чіткий функціональний розподіл ролей між учасниками. Угрупованням притаманна «спеціалізація» на певних видах

деліктів та/або конкретних видах наркотичних засобів: одні займаються виключно синтетичними наркотиками (амфетамін, метамфетамін), інші – рослинними (канабіс, героїн). Структурні підрозділи угруповання функціонально відокремлені: підрозділ виробництва (або закупівлі), підрозділ зберігання, підрозділ логістики та збуту, підрозділ фінансового забезпечення та відмивання коштів. Така диференціація ускладнює встановлення зв'язків між учасниками різних ланок – кожен знає лише свій «відсік» злочинної діяльності [1, с. 257–259; 4, с. 25–26; 6, с.311-312].

Сучасні організовані злочинні угруповання у сфері наркообігу широко використовують цифрові засоби конспірації, що суттєво ускладнює їх розслідування. Серед таких засобів: анонімні месенджери (Telegram, Signal) із самовидаляючимися повідомленнями; мережа Tor та Darknet-майданчики для організації збуту; криптовалюта (Bitcoin, Monero) для розрахунків між учасниками та відмивання доходів; системи «закладок» (кеш) – безконтактне передавання наркотиків у публічних місцях без особистого контакту продавця і покупця. Система «закладок» є типовою моделлю збуту для сучасних інтернет-магазинів наркотиків в Україні і кардинально змінила традиційну структуру угруповань: виконавцям («закладникам») не потрібно особисто знати організаторів [4, с. 28–29].

Системною ознакою злочинних організацій у сфері наркообігу є корупційні зв'язки з представниками органів публічної влади. Ці зв'язки є одночасно і умовою тривалого функціонування угруповання, і предметом криміналістичного дослідження. Корупційні контакти встановлюються переважно у трьох напрямах: з представниками правоохоронних органів – для отримання інформації про заплановані оперативні заходи та нейтралізації кримінального переслідування; з представниками судових органів – для впливу на результати розгляду кримінальних проваджень; з представниками митних органів – для безперешкодного переміщення наркотичних засобів через кордон. Це означає, що під час розслідування злочинів зазначеної категорії необхідно завжди перевіряти версію про корупційне сприяння з боку посадових осіб [4, с. 31–32].

Наочним прикладом структури організованого злочинного угруповання у сфері незаконного обігу наркотиків є вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу від 14 вересня 2023 р. у справі № 214/4772/23 (reyestr.court.gov.ua/Review/113508123). Судом встановлено, що підсудні входили до злочинної організації з чіткою ієрархічною структурою: керівники організовували постачання наркотиків, забезпечували «закладки» та здійснювали загальне керівництво; посередники координували роботу виконавців та вели фінансові розрахунки через криптовалюту; виконавці («закладники») здійснювали безпосередній збут через анонімний Telegram-бот та систему «закладок» у різних частинах міста. Розподіл ролей між

учасниками угруповання та конспіративний характер діяльності є типовими для сучасного організованого наркобізнесу в Україні [1, с. 264; 4, с. 34].

Криміналістичне значення дослідження структури організованих злочинних угруповань у сфері наркообігу полягає у тому, що воно визначає методику розслідування відповідної категорії злочинів. Встановлення структури угруповання дозволяє: правильно побудувати версії розслідування та визначити коло учасників; обрати оптимальну послідовність слідчих дій – від «виконавців» угору до «організаторів»; кваліфікувати дії кожного учасника залежно від його ролі та рівня в ієрархії; застосовувати найбільш ефективні тактичні прийоми допиту з урахуванням особливостей конкретної функціональної ролі допитуваного. Ключовим методом виявлення структури залишається аналіз телефонних з'єднань і криптовалютних транзакцій у поєднанні з тактичною операцією «контрольована поставка» [2; 4, с. 36].

Отже, організовані злочинні угруповання у сфері незаконного обігу наркотичних засобів характеризуються ієрархічною триланковою структурою (керівна, посередницька, виконавча ланки), функціональним розподілом ролей між учасниками, системними корупційними зв'язками та активним використанням цифрових засобів конспірації. Криміналістичний аналіз цих структурних ознак є необхідною основою для правильної кваліфікації дій кожного учасника угруповання та ефективного планування розслідування. Подальший розвиток методики розслідування злочинів даної категорії має враховувати стрімку трансформацію угруповань у бік цифровізації збуту та використання криптовалюти.

Список використаних джерел

Будік І. М. Кримінально-правова характеристика злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка. 2023. № 4 (104). С. 252–266. DOI: https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.252-266

Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Ст. 28, 255, 305–320. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05

Вознюк А. А., Будік І. М. Кримінологічна характеристика злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка. 2024. Том 2. № 2 (106). С. 23–37. DOI: https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.23-37

Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської обл. від 14.09.2023 у справі № 214/4772/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113508123

Гресь Ю.О., Подобний О.О. Криміналістичний аналіз організованих злочинних угруповань, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 7. С. 309-312. URL: http://lsej.org.ua/7_2025/71.pdf

Ключові слова: організоване злочинне угруповання, незаконний обіг наркотичних засобів, ієрархічна структура, злочинна організація, конспірація, криптовалюта, закладки, криміналістична характеристика, розподіл ролей, корупційні зв'язки.

Keywords: organized criminal group, drug trafficking, hierarchical structure, criminal organization, conspiracy, cryptocurrency, drops, forensic characteristics, role distribution, corruption ties.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Соловчук Ельвіра Анатоліївна
здобувач 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ЕМОЦІЇ У ВИЯВЛЕННІ БРЕХНІ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОЛІГРАФА

Емоції є складними багаторівневими психофізіологічними станами, що виникають у відповідь на внутрішні або зовнішні стимули, які мають значення для людини. Вони формуються на основі взаємодії когнітивних процесів (мислення, пам'ять, аналіз ситуації, прийняття рішень) та нейрофізіологічних механізмів регуляції організму. Емоції виконують адаптаційну функцію, оскільки дозволяють швидко оцінювати значущість подій і реагувати на них ще до повного раціонального осмислення. [1]

У контексті неправдивих висловлювань емоційна сфера людини зазнає значного навантаження. Брехня – це не автоматичний процес, а складна когнітивна дія, яка потребує одночасного виконання кількох операцій: пригадування реальної інформації, її свідомого пригнічення, конструювання альтернативної версії подій, а також постійного контролю власної поведінки, міміки та мовлення. Така багатозадачність призводить до суттєвого зростання когнітивного навантаження та психічної напруги. [4]

Унаслідок цього формується емоційне напруження, яке найчастіше проявляється у вигляді страху викриття, тривоги перед наслідками та внутрішнього конфлікту між моральними нормами та поведінкою. У деяких випадках може також виникати почуття провини або сорому. Ці емоції активують лімбічну систему мозку, зокрема мигдалеподібне тіло, яке відповідає за обробку загрозливих стимулів, а також гіпоталамус, що ініціює фізіологічну стрес-реакцію. [5].

Через гіпоталамус запускається активація симпатичної нервової системи, яка відповідає за мобілізацію організму за принципом «бий або

тікай». Паралельно активується гіпоталамо-гіпофізарно-надниркова вісь (ГГН-вісь), що призводить до викиду гормонів стресу – адреналіну та кортизолу. Адреналін забезпечує швидку мобілізацію організму, а кортизол підтримує стан тривалої напруги. [1]

У результаті цих процесів виникають характерні фізіологічні зміни: збільшується частота серцевих скорочень (тахікардія), підвищується артеріальний тиск, змінюється дихальний ритм (часто стає поверхневим і нерівномірним), активується потовиділення, а також зростає електропровідність шкіри. Сукупність цих реакцій є проявом загальної адаптаційної відповіді організму на стрес. [2]

Поліграф базується саме на реєстрації цих фізіологічних змін. Важливо підкреслити, що прилад не здатний безпосередньо визначити факт брехні. Він вимірює лише непрямі показники – реакції автономної нервової системи, які можуть бути пов’язані з емоційним збудженням. Тому результати поліграфа мають імовірнісний характер і потребують професійної інтерпретації. [3]

Ключовим механізмом, що пояснює посилення реакцій при брехні, є когнітивний дисонанс. Це психологічний стан, який виникає у разі суперечності між реальною інформацією та тією, що озвучується. Такий внутрішній конфлікт створює додаткове емоційне навантаження і посилює активацію фізіологічних систем.

Додатково важливу роль відіграє орієнтовна реакція – автоматична нейрофізіологічна відповідь організму на значущі стимули. У процесі поліграфологічного тестування такими стимулами виступають релевантні запитання, що стосуються прихованої інформації. У момент їх пред’явлення відбувається підсвідоме підвищення уваги та активізація обробки інформації, що також відображається у фізіологічних показниках. [4]

Інтенсивність емоційних реакцій суттєво залежить від індивідуально-психологічних особливостей людини. Значення мають рівень тривожності, емоційна стабільність, тип темпераменту та загальна стресостійкість. Особи з високим рівнем нейротизму можуть демонструвати сильні фізіологічні реакції навіть у ситуаціях, які не пов’язані з обманом. Натомість люди з низькою емоційною реактивністю або високим рівнем самоконтролю можуть проявляти слабкі реакції навіть у разі свідомої брехні. [3]

У поліграфології важливо враховувати також явище когнітивного навантаження. Брехня потребує значно більше розумових ресурсів, ніж правдиві відповіді, оскільки людина змушена одночасно створювати альтернативну версію подій, контролювати її логічність і слідкувати за власною поведінкою. Це підсилює загальний рівень психофізіологічної активації. [4]

Ще одним важливим фактором є стрес очікування, коли емоційне напруження виникає ще до моменту відповіді на запитання. У такому стані

базовий рівень фізіологічної активності вже підвищений, що ускладнює розмежування реакцій на різні стимули під час тестування. [5]

У практиці поліграфології застосовуються різні методики дослідження. Найбільш поширеною є методика контрольних запитань (CQT), яка передбачає порівняння реакцій на нейтральні, контрольні та релевантні питання. Інша методика – тест прихованої інформації (CIT) – базується на виявленні реакцій на знайомі стимули, які мають пізнавальну значущість для досліджуваної особи. У цьому випадку реакція може бути пов'язана не лише зі страхом, а й із процесом впізнавання інформації, що зберігається у довготривалій пам'яті. [4]

Водночас необхідно враховувати, що фізіологічні реакції є неспецифічними. Це означає, що вони можуть виникати не лише при брехні, але й у разі страху, хвилювання, сорому, здивування або навіть підвищеної концентрації уваги. Саме ця особливість є однією з основних причин обмеженої точності поліграфа. [1]

Додатково у процесі тестування можуть спостерігатися ефекти габітуації (звикання) та сенситизації (підвищення чутливості). Габітуація проявляється у зниженні інтенсивності реакцій при повторенні стимулів, тоді як сенситизація може, навпаки, посилювати реакції при багаторазовому пред'явленні значущих запитань. Обидва процеси впливають на стабільність результатів. [5]

Таким чином, емоції є центральним елементом механізму роботи поліграфа, оскільки саме вони запускають фізіологічні реакції, що реєструються приладом. Однак цей процес є багатофакторним і залежить від когнітивних, нейрофізіологічних та індивідуально-психологічних характеристик людини. [2]

Попри широке практичне застосування поліграфа, його результати не можуть вважатися абсолютно достовірними доказами, оскільки вони відображають лише рівень емоційного збудження, а не сам факт брехні. Саме тому сучасний підхід передбачає використання поліграфа лише як допоміжного інструмента у комплексній оцінці поведінки людини разом із психологічними, поведінковими та криміналістичними методами аналізу.

Список використаних джерел

Вагіна О. В. Психологічні особливості поліграфологічних досліджень у системі МВС України. *Актуальні проблеми психології.* 2017. Вип. 30. С. 13–23.

Галустян О. А., Захаренко Л. М., Юрченко-Шеховцова Т. І. Особливості емоційного інтелекту поліграфологів. *Юридична психологія*. 2019. № 1. С. 74–83.

Корчова Г. Л., Гришина А. В. Значення особистості поліграфолога в інтерпретації результатів. *Використання поліграфа у правоохоронній діяльності* : матеріали конф. Київ : НАВС, 2015. С. 105–107.

Мотлях О. І. Основи поліграфології : лекційний курс. Київ : НАВС, 2019. 46 с.
Мотлях О. І. Поліграфологія : підручник. Київ : Освіта України, 2022. 550 с.

Ключові слова: Емоції, поліграф, брехня, психофізіологія, стрес, симпатична нервова система, когнітивний дисонанс, фізіологічні реакції, емоційне напруження, вегетативна нервова система.

Keywords: emotions, polygraph, deception, psychophysiology, stress, sympathetic nervous system, cognitive dissonance, physiological responses, emotional tension, autonomic nervous system.

Науковий керівник: доктор філософії Чернов О.В.

Стащук Поліна Юріївна
здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Допит неповнолітніх є одним із найскладніших видів допиту в кримінальному провадженні, що зумовлено особливостями психофізичного розвитку неповнолітніх осіб, їх підвищеною навіюваністю, нестійкістю уваги, схильністю до фантазування та неповним розумінням процесуального значення своїх показань. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI встановлює спеціальний процесуальний порядок допиту таких осіб. Стаття 226 КПК передбачає обов'язкову присутність законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, а також встановлює граничний час допиту: не більше однієї години без перерви і не більше двох годин загалом на день. Стаття 491 КПК України окремо регулює допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого: якщо особа не досягла 16 років або визнана розумово відсталою, залучення законного представника, педагога, психолога, а за необхідності – лікаря є обов'язковим, а допит здійснюється виключно у присутності захисника [1].

Мирошниченко Ю. М. та Волобуєв А. Ф. у дослідженні допиту у кримінальному провадженні аналізують тактичний та процесуальний аспекти цієї слідчої дії. Автори виокремлюють підготовчий, основний і завершальний етапи допиту, визначаючи специфічний зміст кожного з них стосовно неповнолітніх. Підготовчий етап передбачає вивчення особи неповнолітнього (вікові та індивідуальні психологічні особливості, умови виховання, соціальне оточення), визначення складу учасників, місця і часу проведення допиту. Під час основного етапу слідчий має встановити психологічний контакт із неповнолітнім, використовуючи прийоми безконфліктного спілкування, уникати навідних запитань, запропонувати вільний виклад та чергувати відкриті й уточнювальні запитання. Оцінка достовірності показань неповнолітнього є особливо складним завданням зважаючи на його природну навіюваність і ризик мимовільних викривлень [2, с. 54].

Бондаренко О. Г. та Базилевська Д. С. у комплексному дослідженні процесуальних гарантій допиту неповнолітніх аналізують стан правозастосовної практики та виклики воєнного стану. Автори виокремлюють ключові спеціальні гарантії: обов'язкове відеофіксування допиту з метою формування доказової бази та мінімізації повторних допитів, що завдають вторинної травматизації дитині; застосування методики «зелена кімната» (спеціально обладнаних, психологічно нейтральних приміщень для дитиноцентричного опитування); право суду на закрите судове засідання у справах за участю неповнолітнього потерпілого. У воєнних умовах збереження цих гарантій стає особливо проблематичним: унеможливлення дистанційного допиту в окремих категоріях проваджень, дефіцит підготовлених психологів та неможливість доступу до «зелених кімнат» у прифронтових регіонах. Дослідники пропонують законодавчо врегулювати дистанційне опитування дітей-переселенців та дітей із зон бойових дій [3, с. 41].

У ЮНЕЛ 2024 проаналізовано процесуальний статус психолога, педагога та лікаря як учасників допиту неповнолітніх у кримінальному провадженні. Встановлено, що чинне законодавство чітко передбачає підстави їх залучення (ст. 226, 354, 491 КПК), однак не визначає: критеріїв відбору психолога і педагога; їхніх конкретних повноважень та обов'язків під час допиту поза межами права присутності та права ставити запитання; підстав для самовідводу або відводу цих осіб з провадження; єдиного підходу до допиту неповнолітніх незалежно від їхнього процесуального статусу (свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений). Відсутність єдиного нормативного стандарту і залучення непідготовлених психологів до допиту дітей не тільки знижує якість зібраних доказів, але й може завдавати додаткової психологічної шкоди дитині [4, с. 605].

Дослідження особливостей допиту неповнолітніх у кримінальному провадженні (ЮНЕЛ 2024) виявляють, що кримінально-процесуальні гарантії стосовно допиту неповнолітніх умовно поділяються на дві групи: ті, що поширюються на всіх неповнолітніх (свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених) – обов'язкова присутність законного представника, педагога або психолога, обмеження тривалості допиту; та ті, що стосуються виключно підозрюваних і обвинувачених – обов'язкова участь захисника, підвищені вимоги до залучення законного представника для осіб до 16 років або розумово відсталих. Підкреслюється, що умови проведення допиту (місце, обстановка, склад учасників) мають вирішальне значення для встановлення психологічного контакту з неповнолітнім. Знайома і спокійна обстановка сприяє правдивим показанням, тоді як незнайоме, офіційне середовище кабінету слідчого може гальмувати мислення дитини та перешкоджати отриманню повних і достовірних свідчень [5, с. 599].

Таким чином, тактичні особливості допиту неповнолітніх визначаються комплексом процесуальних і криміналістичних факторів: обов'язкова присутність законного представника, педагога або психолога, захисника; обмеження тривалості допиту (ст. 226, 491 КПК) [1]; ретельне планування (вивчення особи, вибір місця, складу учасників) [2, с. 55]; застосування дитиноцентричних методик і спеціальних приміщень для мінімізації травматизації та отримання достовірних показань [3, с. 41]; дотримання процесуальних гарантій, диференційованих залежно від процесуального статусу неповнолітнього [4, с. 606]. Актуальними проблемами є нормативна невизначеність статусу психолога і педагога, брак підготовлених фахівців, а також адаптація тактики допиту до умов воєнного стану та дистанційного провадження.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

2. Мирошниченко Ю. М., Волобуєв А. Ф. Допит у кримінальному провадженні: досудове розслідування і судовий розгляд. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 4, № 87. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/325316

3. Бондаренко О. Г., Базилевська Д. С. Процесуальні гарантії допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях: сучасний стан та виклики воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. № 1. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353201

4. Удалова Л. Д., Римарчук О. В. Особливості залучення у кримінальне провадження учасників, які відіграють допоміжну роль. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 12. С. 604-610. URL: http://lsej.org.ua/12_2024/144.pdf.

5. Гумін О. М. Особливості допиту неповнолітніх у кримінальному процесі України. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 4. URL: http://lsej.org.ua/4_2024/143.pdf

Ключові слова: допит неповнолітніх, тактика допиту, кримінальне провадження, психологічний контакт, законний представник, педагог, психолог, зелена кімната, відеофіксування, захисник.

Keywords: interrogation of minors, interrogation tactics, criminal proceedings, psychological contact, legal representative, pedagogue, psychologist, green room, video recording, defense counsel.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Стефанишина Юлія Дмитрівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАКТИКА ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ТА ВИЯВЛЕНОГО ТРУПА

Огляд місця події є однією з ключових слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, що має визначальне значення для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, збирання доказів та формування доказової бази. Особливого значення набуває огляд у випадках виявлення трупа, оскільки саме на початковому етапі розслідування формується первинна версія події, визначається характер смерті (насильницька чи ненасильницька), а також встановлюються обставини, що мають значення для кримінального провадження. Від правильності організації та проведення огляду місця події значною мірою залежить ефективність усього подальшого розслідування.

Труп є центральним об’єктом огляду на місці події, а хід і результати його дослідження обов’язково відображаються у протоколі огляду місця події; у випадках, коли огляд проводиться поза місцем події (наприклад, у морзі) або після ексгумації, складається окремий протокол огляду трупа як самостійної слідчої дії. Огляд трупа має важливе криміналістичне значення, оскільки дозволяє отримати інформацію про особу потерпілого, причини та спосіб смерті, час її настання, а також механізм події, і здійснюється обов’язково за участю судово-медичного експерта або лікаря. Тактична структура огляду передбачає дві стадії: загальний (статичний) та детальний (динамічний) огляд. Під час загального огляду у незміненому положенні фіксуються стать, орієнтовний вік, будова тіла, поза та положення трупа відносно орієнтирів, зовнішні ознаки, довжина тіла, стан шкіри (у тому числі особливі прикмети), одяг, наявні поруч предмети та можливі знаряддя спричинення смерті; після цього тіло переміщують і досліджують ложе трупа. Детальний огляд включає послідовне роздягання тіла з метою виявлення всіх ушкоджень і трупних явищ, при цьому особлива увага приділяється їх локалізації, характеру, розмірам і зовнішньому вигляду, а також таким ознакам, як температура тіла, трупне заклякання, висихання, трупні плями та гнилісні процеси. У разі невстановленої особи труп описується за методом «словесного портрета», проводиться дактилоскопія та, за необхідності, сигналетичне фотографування після надання обличчю зажиттєвого вигляду; при цьому фотофіксація трупа здійснюється як до, так і під час огляду з дотриманням криміналістичних правил, бажано із застосуванням кольорових фотоматеріалів [2, с. 163].

Правове регулювання огляду місця події в Україні закріплено насамперед у положеннях Кримінального процесуального кодексу України. Відповідно до ст. 237 КПК України, огляд місця події проводиться з метою виявлення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів. Законодавець визначає, що огляд може здійснюватися як до внесення відомостей до ЄРДР (у невідкладних випадках), так і після початку

досудового розслідування. При цьому особливу увагу слід приділити дотриманню процесуальної форми, оскільки результати огляду мають доказове значення і можуть бути використані в суді [4].

Специфіка огляду місця події з виявленням трупа також регламентується ст. 238 КПК України, яка передбачає обов'язкову участь судово-медичного експерта або лікаря. Це положення має фундаментальне значення, оскільки саме спеціаліст у галузі судової медицини може надати кваліфіковану оцінку стану трупа, попередньо визначити причину смерті, час її настання, а також виявити тілесні ушкодження, що можуть свідчити про кримінальний характер події. Таким чином, законодавство чітко встановлює міждисциплінарний характер цієї слідчої дії. З криміналістичної точки зору тактика огляду місця події з трупом передбачає сувору послідовність дій, які умовно можна поділити на підготовчий, робочий та заключний етапи. На підготовчому етапі слідчий забезпечує охорону місця події, недопущення сторонніх осіб, організовує виклик спеціалістів (судово-медичного експерта, криміналіста, оперативних працівників), а також визначає межі огляду. Важливим елементом є забезпечення фіксації первинної обстановки, що виключає втрату або спотворення доказової інформації [3, с. 419].

Робочий етап огляду передбачає безпосереднє дослідження місця події. Тактика огляду вимагає дотримання принципів повноти, об'єктивності та системності. Огляд здійснюється за певними методами: концентричним (від периферії до центру), ексцентричним (від центру до периферії) або секторним. Вибір методу залежить від конкретної ситуації, характеру місцевості, умов освітлення та інших факторів. Особливу увагу приділяють положенню трупа, його позі, стану одягу, наявності тілесних ушкоджень, слідів боротьби, крові, а також розташуванню предметів навколо. Огляд трупа як складова частина огляду місця події має власну тактичну специфіку. Він проводиться без зміни положення тіла на початковому етапі, що дозволяє зафіксувати первинну обстановку. Судово-медичний експерт здійснює зовнішній огляд трупа, звертаючи увагу на такі ознаки, як трупні плями, трупне заклякання, температура тіла, характер і локалізація ушкоджень. Ці дані мають важливе значення для визначення часу настання смерті та механізму її спричинення. Водночас слідчий забезпечує фіксацію всіх виявлених обставин у протоколі огляду [1, с. 105].

Важливим аспектом є використання технічних засобів фіксації: фотографування, відеозйомки, складання схем та планів. Відповідно до вимог КПК України, результати огляду оформлюються протоколом, який повинен містити детальний опис усіх дій, виявлених об'єктів, їх ознак та розташування. Недотримання вимог до оформлення протоколу може призвести до визнання доказів недопустимими, що підкреслює значення процесуальної дисципліни. Окремої уваги потребує питання взаємодії слідчого з іншими учасниками огляду. КПК України передбачає можливість

участі понятих, однак сучасна практика дедалі частіше допускає проведення огляду із застосуванням технічних засобів фіксації без їх участі. Водночас участь спеціалістів (експертів, криміналістів) є обов'язковою умовою якісного проведення огляду, особливо у складних випадках.

Аналіз законодавства та практики його застосування дозволяє зробити висновок, що основними проблемами проведення огляду місця події з трупом є недотримання тактичних рекомендацій, формальний підхід до фіксації доказів, а також недостатній рівень взаємодії між слідчим і спеціалістами. У сучасних умовах особливої актуальності набуває використання новітніх криміналістичних технологій (3D-сканування, цифрова фіксація, ДНК-аналіз), що дозволяє підвищити точність і об'єктивність дослідження.

Отже, тактика огляду місця події та виявленого трупа є складною багатокомпонентною діяльністю, що поєднує процесуальні норми та криміналістичні методи. Ефективність цієї слідчої дії залежить від чіткого дотримання вимог КПК України, належної організації роботи, використання сучасних технічних засобів і професійної взаємодії між усіма учасниками процесу. Саме комплексний підхід дозволяє забезпечити повноту, об'єктивність і достовірність отриманої інформації, що є основою для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

Кубарєв І.В. Тактична операція «збір відомостей на місці виявлення трупа». Правовий часопис Донбасу. 2022. С. 161-168.

Клочко В.М. Огляд трупа як частина огляду місця події. The XXIV International Scientific and Practical Conference «Modern technologies among us in the environment», June 17-19, 2024, Rome, Italy. 419 p.

Копча В.В. Процесуальне рішення щодо проведення слідчого огляду місця події: теорія і практика. Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті. 2022. С. 105.

Ключові слова: огляд місця події, огляд трупа, криміналістична тактика, слідчі дії, судово-медична експертиза, слідова картина, фіксація доказів, протокол огляду, трупні явища, методи огляду.

Keywords: crime scene inspection, corpse examination, forensic tactics, investigative actions, forensic medical examination, trace evidence, evidence documentation, inspection protocol, postmortem changes, inspection methods.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Стратієнко Ілона Сергіївна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПОЛІГРАФА У КРИМІНАЛЬНИХ РОЗСЛІДУВАННЯХ

Організована злочинність у сучасних умовах обґрунтовано розглядається як одна з найбільш небезпечних форм протиправної діяльності, що справляє системний деструктивний вплив на суспільний розвиток, трансформуючи економічні, політичні та соціальні процеси. Її наявність не лише підриває стабільність правопорядку, а й спричиняє деформацію суспільних відносин, формуючи стійкі криміногенні практики, які здатні до самовідтворення. Оганізована злочинність має властивість самодетермінації, тобто не лише залежить від певних соціально-економічних умов, але й активно впливає на них, посилюючи негативні тенденції в економіці, політиці та духовній сфері суспільства [1]. У зв’язку з цим представники різних галузей знань -юристи, кримінологи, соціологи та психологи -постійно шукають ефективні механізми протидії цьому явищу, серед яких особливе місце посідають сучасні техніко-криміналістичні засоби, зокрема поліграф.

Сучасний поліграф являє собою складний багатоканальний технічний комплекс, що поєднує можливості медичної та психологічної діагностики і забезпечує одночасну фіксацію значної кількості психофізіологічних параметрів людини. До них, зокрема, належать артеріальний тиск, частота серцевих скорочень, особливості дихання, електрошкірна активність, м’язове напруження, а також інші показники, що відображають реакції центральної нервової системи -загалом близько двадцяти різних індикаторів. Сукупність цих параметрів формує так звану багатоканальну систему реєстрації, де кількість каналів визначає обсяг інформації, що аналізується під час дослідження [2, с. 338]. Водночас принципово важливо усвідомлювати, що поліграф не фіксує неправду безпосередньо, а лише відображає зміну фізіологічного стану особи у відповідь на психологічно значущі стимули, що потребує подальшої інтерпретації спеціалістом.

У контексті кримінальних розслідувань поліграф демонструє свою найбільшу ефективність як допоміжний інструмент отримання орієнтувальної інформації, яка дозволяє уточнювати слідчі версії, відновлювати послідовність подій, виявляти внутрішні суперечності у свідченнях учасників кримінального провадження та визначати перспективні напрями проведення слідчих (розшукових) дій [3, с. 333-34; 6, с. 94-5].

Разом із тим реалізація потенціалу поліграфа значною мірою залежить від форми його використання у кримінальному процесі. У правовій доктрині обґрунтовується підхід, відповідно до якого застосування поліграфа можливе як у непроцесуальній, так і у процесуальній формах. У першому

випадку він виступає як допоміжний криміналістичний засіб, що забезпечує отримання інформації орієнтовного характеру, яка оформлюється у вигляді довідки спеціаліста і не має статусу самостійного доказу. Натомість у процесуальній формі поліграф інтегрується в межі судово-психологічної експертизи, результати якої набувають вигляду експертного висновку, що може враховуватися у доказуванні за умови дотримання встановлених законом процедур [6, с. 94-5].

Попри зазначені можливості, застосування поліграфа супроводжується низкою суттєвих обмежень, які обумовлюють обережне ставлення до його результатів у кримінальному процесі. Насамперед це стосується проблеми достовірності: навіть за умов дотримання стандартизованих методик поліграф реєструє не факт неправдивості, а лише фізіологічні реакції, які можуть бути зумовлені різними чинниками, зокрема емоційним напруженням, страхом, тривожністю, індивідуальними психічними особливостями або станом здоров'я особи [3, с. 328; 6, с. 82-3]. Загалом, це зумовлює ризик помилкової інтерпретації результатів, а також відкриває можливості для свідомого впливу на показники з боку обстежуваного. Відповідно, висновки поліграфолога завжди мають імовірнісний характер і залежать від професійного рівня фахівця [3, с. 328; 4, с. 31-32].

Важливим є і питання правового регулювання використання поліграфа. Хоча в Україні вже сформовано певні нормативні засади його застосування, науковці наголошують на відсутності єдиного комплексного підходу до визначення його місця у системі доказування, а також чітких стандартів оцінки отриманих результатів і процесуальних гарантій їх використання [4, с. 31-32; 6, с. 94].

Особливого значення набуває проблема допустимості результатів поліграфа як доказу в суді. Аналіз наукових позицій і судової практики свідчить, що суди, як правило, ставляться до таких результатів із підвищеною обережністю, особливо у випадках недотримання процесуальної форми, відсутності добровільної письмової згоди особи або порушення методики проведення дослідження [5, с. 96-98]. Усталеною є позиція, згідно з якою результати поліграфа можуть використовуватися як допоміжна інформація для формування слідчих версій і тактичних рішень, однак не повинні визнаватися самостійним і достатнім доказом у кримінальному провадженні [5, с. 98]. Їх доказове значення визначається у взаємозв'язку з іншими доказами та залежить від дотримання процесуальних вимог, характеру експертного дослідження та загальної доказової системи у справі [5, с. 97-98; 6, с. 95]. Водночас ключовим принципом залишається добровільність участі особи та забезпечення її прав, оскільки будь-які форми примусового застосування поліграфа

суперечать фундаментальним засадам правової держави [3, с. 328; 5, с. 89-90].

Отже, поліграф у кримінальних розслідуваннях виступає ефективним, але допоміжним інструментом, здатним підвищити якість аналітичної та тактичної роботи слідчого, сприяти перевірці версій і виявленню значущої інформації. Водночас його використання повинно здійснюватися з урахуванням науково обґрунтованих обмежень, процесуальних вимог та принципів доказування, оскільки абсолютизація його можливостей є методологічно необґрунтованою і може призвести до помилкових висновків у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Конопельський В. Я. Поняття організованої злочинності та її запобігання. Південноукраїнський правничий часопис. 2023. С. 47-52.
2. Дробенко Д., Мукосій Є. Ефективність застосування поліграфа у розслідуваннях організованої злочинності: методологія, обмеження та практичні результати. Інформаційне забезпечення протидії організованій злочинності в умовах збройного конфлікту: матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (в авторській редакції), м. Кропивницький, 16 жовтня 2025 року. Кропивницький, 2025. С. 337-340.
3. Макарова О. П., Матюшенко О. С. Поліграф у криміналістиці: теоретичні, правові та практичні аспекти. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2025. № 1 (34). С. 327-344
4. Мотлях О. Правові основи застосування поліграфа в Україні – реалії сьогодення. Філософські та методологічні проблеми права. 2024. № 1 (27). С. 31-44.
5. Yukhno O., Turenko D. Problematic issues of using a polygraph in the detection, disclosure and pre-trial investigation of criminal offenses. Archives of Criminology and Forensic Sciences. 2025. № 1 (11). P. 83-99.
6. Градун С. А. Правові і наукові основи використання поліграфа в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії за спец. 081 «Право». Кропивницький : Донецький державний університет внутрішніх справ, 2025. 231 с.

Ключові слова: поліграф, кримінальне розслідування, організована злочинність, психофізіологічні реакції, доказування, судова експертиза.

Keywords: criminal investigation, organized crime, psychophysiological reactions, evidence, forensic examination.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Тихонов Євгеній Андрійович

здобувач 3-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Сучасна парадигма протидії корупції в Україні, що детермінована проєктом Антикорупційної стратегії на 2026–2030 роки, вимагає докорінного перегляду методики розслідування корупційних злочинів. В умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів традиційний інструментарій виявлення злочинних проявів вичерпує свій потенціал через високу латентність та інтеграцію кримінальних елементів у цифрове середовище [1]. На зміну класичним методам приходить криміналістичне прогнозування та аналіз великих масивів даних, що трансформує процес доказування з площини матеріальних об’єктів у площину цифрових слідів [2].

Глобальна цифровізація трансформує архітектуру сучасного державного управління, що безпосередньо впливає на розвиток криміналістичної техніки та методики. Цифровий контроль формує нове середовище підзвітності, де кожен управлінський акт залишає верифікований віртуальний слід [3]. Водночас суб’єкти розслідування стикаються з ускладненням слідової картини корупційних правопорушень. Закономірна еволюція способів вчинення злочинів зумовлює зміщення фокусу криміналістичного пізнання у бік віртуального середовища. Науково-технічний прогрес породив специфічний механізм слідоутворення, де ключовим носієм доказової інформації стає цифровий слід. Оскільки корупція створює сприятливі умови для функціонування різних видів злочинної діяльності, оволодіння новітніми методами виявлення та фіксації цифрових даних стає стратегічним завданням для подолання технологічної переваги сучасної злочинності.

Українська корупція нашого часу вирізняється кількома ключовими ознаками. А саме:

“Інституціональне укорінення”: це виражається у тому, що корупційні діяння розглядаються або сприймаються як невіддільна складова звичайного, щоденного життя. Структура мережевого типу: втілення корупції, що пронизує владні щаблі («вертикалі»), відбувається завдяки розбудові мережі спільних учасників процесів та осіб підпорядкованих. Технологічне маскування: хибні оборудки прикриваються виглядом цілком законних правочинів у цивільній чи господарській площинах.

Цифрова трансформація антикорупційної діяльності виходить за межі суто процесуального збирання даних, охоплюючи функціонування спеціалізованих платформ, зокрема «Єдиного порталу викривачів». Проте наукове осмислення цих механізмів в Україні наразі має фрагментарний характер і зосереджене переважно на технічному функціонуванні систем. Існує нагальна потреба у подоланні правового вакууму щодо кіберзахисту

каналів передачі інформації. Відсутність чітких стандартів безпеки створює реальні ризики деанонімізації заявників, що вимагає імплементації міжнародного досвіду, зокрема впровадження технологій скрізного шифрування для гарантування конфіденційності.

Процесуальний доступ до електронних даних та цифрових носіїв здійснюється у межах негласних слідчих (розшукових) дій (Розділ 21 КПК), огляду (ст. 237 КПК) та обшуку (ст. 234 КПК). Криміналістичний алгоритм вилучення віртуальних слідів базується на принципі незмінності вихідної інформації та реалізується через дублювання даних у такій послідовності: верифіковане копіювання відомостей із джерела на контрольний носій; апробація та презентація виявленого контенту спеціалісту та учасникам слідчої (розшукової) дії [4, с. 179].

Електронні докази все частіше стають одними з провідних доказів у розслідуваннях корупційних кримінальних правопорушень, що пояснюється зростанням кількості злочинів, вчинених через мережу Інтернет, а також тим, що власники мобільних пристроїв зберігають на своїх гаджетах цінні відомості: дані геолокації, фото, відеоматеріали, листування, які можуть мати доказове значення [5, с. 229].

Отримані через такі системи та інші цифрові джерела відомості (відеодані систем моніторингу, електронна кореспонденція, лог-файли пристроїв) становлять ядро сучасної доказової бази. Проте їхня легітимізація у кримінальному судочинстві стикається із суттєвими процедурними бар'єрами. Критично важливим аспектом криміналістичної тактики є забезпечення ланцюга збереження доказів, що запобігає втраті або несанкціонованій модифікації цифрового контенту.

Необхідно забезпечити максимально ефективну оцінку похідних доказів, базуючись на їх відповідності правовим нормам та їхній значущості у сукупності з іншими доказами. Якщо первинні докази були здобуті неправомірно, похідні докази можуть бути визнані допустимими, якщо вдасться довести, що їхнє виявлення було неминучим законним шляхом "принцип неминучого виявлення". Електронні докази можуть містити інформацію (дату та час створення файлу, його автора), яка дозволяє простежити дії осіб, причетних до вчинення корупційного злочину. У більшості випадків необхідний спеціалізований аналіз електронних доказів, який проводять судові експерти-криміналісти. Часто електронні докази потребують експертного аналізу фахівцями комп'ютерної криміналістики для встановлення джерела, цілісності та змісту інформації.

Електронні докази містять значний обсяг даних, включаючи метадані (час і дата створення файлів, відомості про користувача), що дає можливість відтворити часову послідовність подій та встановити причетність осіб до антикорупційних правопорушень. Збір електронних доказів здійснюється під час проведення слідчих (розшукових) заходів, таких як обшук, огляд,

тимчасовий доступ до речей та документів, а також під час негласних слідчих дій. При цьому критично важливим є суворе дотримання процесуального регламенту їх вилучення, який передбачає копіювання інформації зі збереженням її цілісності, фіксацію обставин виявлення, а також належне пакування та зберігання електронних носіїв.

Трансформація корупційних схем у цифрове середовище вимагає від правоохоронних органів кардинальної адаптації тактичних прийомів розслідування. Ключовими аспектами цього процесу є перехід до активної роботи з цифровими слідами, впровадження інструментів штучного інтелекту для аналізу метаданих та усунення законодавчих прогалин, що наразі перешкоджають повноцінному використанню електронних джерел доказування.

Список використаних джерел

Возьний В. І. Антикорупційна політика в Україні: навч.-метод. посіб. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 241 с.

Cinta Audia PutriIhdina Maulidya. Digital Transformation in Public Administration: Opportunities and Challenges in the Age of Industry 4.0. URL: https://www.researchgate.net/publication/381297610_Digital_Transformation_in_Public_Administration_Opportunities_and_Challenges_in_the_Age_of_Industry_40.

Аркуша Л.І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ...д-ра юрид. наук : 12.00.09; Нац. ун-т «Одес.юрид.акад.». – Одеса, 2011.)

Метелев О.П. Збирання цифрової інформації як окремий спосіб отримання доказів під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2020. Вип. 60. С. 177–180.

Смаль І.А. Проблемні аспекти застосування електронних доказів у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство.* 2021. № 4. С. 226–232.

Ключові слова: корупційні правопорушення, цифрові сліди, розслідування, кримінальне провадження.

Keywords: corruption offenses, digital traces, investigation, criminal proceedings.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша. Л.І.

Тищенко Анна Юріївна

здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства

(кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СЛІДЧА ВЕРСІЯ», ЗВ’ЯЗОК СЛІДЧОЇ ВЕРСІЇ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

На даному етапі розвитку держави з урахуванням воєнного стану, рівень повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень є доволі значним, це в першу чергу відображається на слідчому як суб'єкту, який може здійснювати досудове розслідування.

Для виконання головної мети щодо встановлення істини, слідчий будує та перевіряє версії і, як наслідок, встановлює факти, які є юридично значущими для розкриття кримінального правопорушення. Тобто, значення слідчої версії на даний момент є дуже важливим, оскільки версію можна визначати як інструмент, завдяки якому з'являється можливість знайти факти, які є вагомими для розслідування та подальшого притягнення особи до відповідальності.

Дослідженням слідчої версії Ботнаренко І.А. присвятив працю на тему «Слідча версія: поняття та сутність». В своїй праці він стверджує, що слідчі версії визначають вибір слідчих розшукових дій чи тактичних операцій, а головною метою на яку спрямована їх побудова та перевірка є встановленням об'єктивної істини.

Провівши аналіз всіх визначень слідчої версії він зазначив, що найбільш влучним є визначення Бєлкіна Р.С., за яким слідча версія розглядається як самостійний криміналістичний засіб (метод), який використовує слідчий для здійснення пізнання та доведення об'єктивної істини в досудовому розслідуванні. Суть цього засобу полягає в побудові та перевірці припущень, які гуртуються на зібраних матеріалах щодо причин та обставин події [1, с. 17].

Згідно з висновком Ботнаренко І.А., інтуїтивність є однією з ознак слідчої версії. Інтуїтивність, як ознака слідчої версії базується на основі раніше здобутих знань та інтелектуальній роботі слідчого. Вважаю, що автор слушно акцентує увагу на інтуїтивному складнику, оскільки він виступає специфічним механізмом переробки інформації, за яким досвід, здобутий слідчим, має великий вплив на формування припущення в конкретній справі.

З'ясуванням суті криміналістичної характеристики займалося багато науковців, В.В. Тіщенко, Л.І. Аркуша, В.М. Плахотіна визначили криміналістичну характеристику як систему особливостей, які притаманні тому, чи іншому виду кримінальних правопорушень, зумовлюють застосування криміналістичних методів і засобів та є важливими для розслідування [4, с. 118].

Опираючись на сутність криміналістичної характеристики можна зазначити, що вона має значення під час досудового розслідування, оскільки на початку розслідування, коли в слідчого ще немає достатньої кількості фактичних даних для встановлення об'єктивної істини, він користується типовими слідчими версіями. Типова слідча версія характеризується узагальненням, оскільки типовість як ознака відображає

стійку повторність найбільш характерних ознак кримінального правопорушення певного виду.

Для з'ясування зв'язку між слідчою версією та криміналістичною характеристикою необхідно визначити, що собою являють типові версії. Під типовими версіями слід розуміти припущення узагальненого характеру, які призначені для використання у повторюваних слідчих ситуаціях, основою яких є практичний досвід.

На мою думку, з'ясування суті слідчої версії та криміналістичної характеристики дає підстави стверджувати, що криміналістична характеристика, як система узагальнених даних, про типові ознаки певного виду кримінальних правопорушень є основою для типової версії.

В свою чергу слідчі версії, які призвели до встановлення об'єктивної істини під час досудового розслідування слугують основою для криміналістичної характеристики, оскільки вони відображають обставини конкретного виду кримінального правопорушення.

Твердження про те, що слідча версія є джерелом для криміналістичної характеристики, є неповним і потребує уточнень. Під слідчими версіями, які складають основу для побудови криміналістичної характеристики слід розуміти не просто всі припущення, які висуває слідчий для встановлення об'єктивної істини, а ті версії, які знайшли своє об'єктивне підтвердження в ході розслідування та трансформувалися у достовірне знання про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Отже, слідча версія є важливим засобом слідчого, який використовується слідчим для здійснення пізнання та доведення об'єктивної істини в досудовому розслідуванні. Зв'язок слідчої версії та криміналістичної характеристики можна розглядати через ґрунтування типових версій на криміналістичній характеристиці та формування криміналістичної характеристики на основі даних про обставини кримінального правопорушення, що були встановлені в результаті перевірки слідчої версії.

Список використаних джерел

Ботнаренко І.А. Слідча версія: поняття та сутність. *Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування*: Матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 14 квіт. 2016 р. Одеса, 2016. С. 16–17.

Оржинська Е.І. Криміналістична характеристика кримінального правопорушення: поняття та практичне значення. *National law journal: teory and practice*. 2021. № 1 (46). С. 99–102.

Пось А.А., Маланчук П.М. Висування і перевірка слідчих версій. *Правові горизонти*. 2017. № 6 (19). С. 74–77.

Тіщенко В.В., Аркуша Л.І., Плахотіна В.М. Криміналістика: навчально-методичний посібник. Одеса : Фенікс, 2013. 338 с.

Ключові слова: слідча версія, криміналістична характеристика, досудове розслідування, кримінальне правопорушення, об’єктивна істина, практичний досвід.

Keywords: investigative version, forensic characterization, pre-trial investigation, criminal offense, objective truth, practical experience.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Тімнова Дар’я Вадимівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВО-БАЛІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА СЛІДІВ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ

Судова балістика є підгалуззю криміналістичної техніки, що вивчає ознаки вогнепальної зброї та боєприпасів, закономірності виникнення слідів їх застосування і розробляє методи збирання та дослідження таких слідів з метою розслідування злочинів [1, с. 1–2]. Актуальність цієї галузі в умовах збройного конфлікту та значного поширення зброї серед цивільного населення суттєво зростає. Масштабне застосування вогнепальної зброї під час повномасштабного вторгнення росії зумовлює збільшення кількості кримінальних проваджень, де балістична експертиза є ключовим засобом доказування.

Об'єктами судово-балістичного дослідження є вогнепальна зброя та її частини, боєприпаси (патрони, кулі, гільзи, дріб, картеч), конструктивно схожі вироби, а також сліди пострілу – вогнепальні пошкодження, відкладення продуктів пострілу (кіптява, незгорілі порошинки), сліди на стріляних снарядах і гільзах [2]. Вирішувані завдання поділяються на ідентифікаційні – встановлення конкретного екземпляра зброї за слідами на кулях і гільзах, та діагностичні – визначення дистанції, напрямку та місця пострілу, взаємного розташування зброї і перешкоди. Нормативну основу призначення та проведення балістичних експертиз в Україні становлять Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-XII та Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 [3].

Сучасна судова балістика активно впроваджує цифрові технології. Зокрема, Коваленко А. В., Остафіїв Б. Л. та Стахів Н. В. дослідили можливості 3D-сканування в трасологічних дослідженнях і дійшли висновку, що 3D-технології значно підвищують точність порівняльного аналізу мікрослідів, у тому числі на кулях і гільзах, і можуть бути масштабовані на широке коло трасологічних та зброєзнавчих досліджень [4, с. 267–268]. На міжнародному рівні подібні технології успішно використовуються в системі NIBIN (США) та IBIS (Канада). Впровадження аналогічних систем в Україні є

перспективним напрямом підвищення ефективності розкриття злочинів, пов'язаних із вогнепальною зброєю.

Умови воєнного стану поставили перед судовою балістикою принципово нові виклики. На IV Всеукраїнському форумі судових експертів (м. Одеса, 2024 р.) Коробка І. визначив серед ключових тенденцій розвитку балістичних обліків: значне розширення номенклатури зразків зброї, що надходять з зони бойових дій, у тому числі нетипових зразків іноземного виробництва; необхідність формування спеціалізованих балістичних карток для систематизації інформації з детонованих та залишених боєприпасів; актуальність розширення міжнародного співробітництва у сфері балістичних ідентифікаційних обліків [5, с. 258–259]. Окрема проблема – збереження науково-кадрового потенціалу судово-експертних установ, що також обговорювалась на форумі.

Таким чином, судово-балістична експертиза залишається одним із найбільш затребуваних видів криміналістичних досліджень в Україні. Її подальший розвиток потребує: законодавчого врегулювання порядку дослідження зброї та боєприпасів, що надходять із зони бойових дій; впровадження автоматизованих балістичних ідентифікаційних систем; методичного забезпечення дослідження нових типів зброї та боєприпасів, а також розширення практики комплексних експертиз із залученням спеціалістів у галузі судової медицини та вибухово-технічної експертизи. Своєчасне вирішення цих завдань є необхідною умовою ефективного кримінального судочинства в постконфліктний період.

Список використаних джерел

1. Комісаров М. Л., Комісарова Н. О. Криміналістичне дослідження зброї. Частина 1. Судова балістика: криміналістичне дослідження ручної вогнестрільної зброї, боєприпасів до неї, слідів та обставин їх застосування: навч. посіб. Київ: КІ НГУ, 2023. 340 с.

2. Тернопільський НДЕКЦ МВС України. Судова балістика. URL: https://www.ndekc.te.ua/news/sudova-balstika

3. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12

4. Коваленко А. В., Остафіїв Б. Л., Стахів Н. В. Використання 3D-технологій під час проведення судових трасологічних експертиз. Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка. 2023. № 4. С. 267–278. DOI: https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.267-279

5. Коробка І. Розвиток балістичних обліків та їх значення для судово-балістичної експертизи. Актуальні питання розвитку судової експертизи та криміналістики: матер. IV Всеукр. форуму суд. експертів (м. Одеса, 5 вересня 2024 р.). Одеса: Юридика, 2024. С. 258–261.

6. Шепітько В. Ю. Судова експертиза та судово-експертна діяльність: погляд крізь призму думок експертів. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2023. Вип. 1 (30). С. 12–22. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.02

Ключові слова: судова балістика, вогнепальна зброя, сліди пострілу, балістична ідентифікація, судово-балістична експертиза, криміналістика, боєприпаси, 3D-технології, воєнний стан.

Keywords: forensic ballistics, firearms, gunshot traces, ballistic identification, forensic ballistic examination, criminalistics, ammunition, 3D technologies, martial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Колодіна А.С.

Тімнова Дар'я Вадимівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛІСТИЧНО ЗНАЧИМОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Соціальні мережі становлять один із найбільш інформаційно насичених сегментів цифрового простору: користувачі добровільно розміщують особисті дані, геолокаційні позначки, фотографії, відеозаписи, листування, маніфести, плани та спілкування з третіми особами, що утворює масив даних, криміналістично значимих для розслідування широкого кола кримінальних правопорушень. Нормативну основу отримання та використання такої інформації становить Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. №4651-VI [1]: ст. 84 визначає докази як фактичні дані, які мають значення для провадження; ст. 85–86 регламентують критерії належності та допустимості доказів; ст. 93 визначає способи збирання доказів – зокрема огляд місцевості, приміщень, комп'ютерних систем та предметів, а також отримання оригіналів і копій документів; ст. 99 відносить до документів відомості в електронній формі, зокрема інформацію з комп'ютерних систем та електронних комунікацій. Поняття «криміналістично значима інформація» охоплює будь-які відомості, що прямо чи опосередковано можуть бути використані для встановлення обставин кримінального правопорушення або ідентифікації причетних осіб. Соціальні мережі (Telegram, Facebook, Instagram, TikTok, VKontakte тощо) є специфічним джерелом такої інформації, яке поєднує риси відкритих джерел (публічний контент) та закритих (приватне листування, метадані акаунтів).

Теоретичним підґрунтям роботи з інформацією із соціальних мереж у криміналістичному контексті є концепція цифрових слідів. Демидова Є. Є. [2, с. 71] досліджує цифрові сліди кримінального правопорушення та

встановлює, що такі сліди є специфічним видом даних, які виникають внаслідок використання інформаційних технологій і відрізняються від традиційних слідів нематеріальним характером, можливістю дистанційної зміни або знищення та особливостями способів виявлення, вилучення і дослідження. Авторка обґрунтовує доцільність використання саме терміну «цифрові сліди» як найбільш адаптованого до швидкого розвитку сучасних ІТ. Застосовуючи цей підхід до соціальних мереж, можна виокремити такі категорії криміналістично значимої інформації: 1) ідентифікаційні дані особи (ім'я, дата народження, фотографії, геолокація, пристрої входу, IP-адреси); 2) комунікативна активність (повідомлення, коментарі, поширення контенту, реакції, часові мітки); 3) мережа контактів (підписки, учасники груп, спільноти); 4) медіаконтент (фото, відео, документи – у тому числі з метаданими EXIF); 5) транзакційна активність (оплата реклами, донати, переказ коштів через вбудовані платіжні інструменти).

Ключовою процесуальною формою отримання криміналістично значимої інформації із соціальних мереж є огляд цифрових матеріалів з відкритих джерел. Гавриленко Л., Бурлака В. та Пелехатий В. [3, с. 240] з'ясовують сутність такого огляду у кримінальному провадженні та розробляють практичні рекомендації щодо порядку проведення та фіксування цієї слідчої (розшукової) дії, зокрема з урахуванням положень Протоколу Берклі – міжнародного стандарту роботи з цифровою інформацією у відкритому доступі. Зокрема, автори наголошують: цифрові елементи потрібно зберігати в оригінальному вигляді та створювати робочі копії для аналізу, щоб мінімізувати обробку оригіналу і зменшити ризик його компрометації. Алгоритм проведення огляду сторінки у соціальній мережі передбачає: 1) архівацію сторінки за допомогою спеціалізованих сервісів (archive.today, Wayback Machine) для фіксації стану на момент огляду; 2) виготовлення скріншотів кожного елемента з відображенням адреси сторінки, дати та часу; 3) завантаження медіафайлів зі збереженням метаданих EXIF; 4) відеозапис ходу огляду; 5) складання протоколу огляду з детальним описом усіх виявлених елементів та обставин їх виявлення.

Особливим методом отримання криміналістично значимої інформації із соціальних мереж є OSINT (Open Source Intelligence) – розвідка на основі відкритих джерел. Лісніченко Д. В. [4, с. 236] здійснює комплексне дослідження теоретико-правових і практично орієнтованих засад використання OSINT та матеріалів із соціальних мереж у процесі доказування і встановлює, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить спеціальних положень щодо визнання OSINT-матеріалів окремим видом доказів. Автор обґрунтовує потребу в нормативному врегулюванні механізмів їх імплементації до процесуального простору через наявні інститути – документи (ст. 99 КПК), висновки фахівців, протоколи слідчих дій. Центральною проблемою є забезпечення

допустимості OSINT-матеріалів шляхом: встановлення вимог до підтвердження достовірності джерела (верифікація акаунту, дата публікації); дотримання принципу «ланцюга безперервного володіння» (chain of custody) – документування кожного кроку від отримання до збереження даних; застосування технічних інструментів захисту від можливих маніпуляцій та фальсифікацій. Позитивний досвід міжнародних організацій (Bellingcat, Amnesty International, Human Rights Watch) демонструє, що OSINT-розслідування соціальних мереж можуть ставати основою офіційних кримінальних проваджень.

Криміналістична значимість інформації із соціальних мереж особливо виявляється під час розслідування групових злочинів, де ці платформи використовуються для організації та координації злочинної діяльності. Пирожкова Ю. В. та Ларкін М. О. [5, с. 326] досліджують спеціальну техніку та інформаційне забезпечення розслідування групових злочинів неформальної молоді і встановлюють, що серед джерел інформаційного забезпечення розслідування таких злочинів особливе місце посідають соціальні мережі та інформаційні Інтернет-ресурси, де неформальні групи координують свої дії, вербують нових учасників та поширюють ідеологічний контент. Аналіз акаунтів учасників злочинних угруповань у соціальних мережах дозволяє встановити: мережу злочинних контактів та ієрархію групи; розподіл ролей за характером комунікативної активності; часові параметри злочинної діяльності; місця планованих та вчинених злочинів через геолокаційні теги; ідентифікуючі ознаки учасників через фотографії, нікнейми та унікальні стилі комунікації. Вважаємо, що вдосконалення криміналістичного використання соціальних мереж потребує: по-перше, законодавчого закріплення у КПК України окремого процесуального порядку збирання і фіксації криміналістично значимої інформації із соціальних мереж із визначенням вимог до автентифікації даних; по-друге, розробки типових криміналістичних алгоритмів роботи слідчого з основними соціальними мережами (Telegram, Facebook, TikTok) з урахуванням їх технічних особливостей; по-третє, формування реєстру кваліфікованих OSINT-фахівців у системі МВС та прокуратури.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

Демидова Є. Є. Цифрові сліди кримінального правопорушення: поняття та особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. Том 4, № 85. С. 71–75. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/315983.

Гавриленко Л., Бурлака В., Пелехатий В. Особливості огляду цифрових матеріалів з відкритих джерел мережі «Інтернет» за протоколом Берклі. *Наука і правоохорона.* 2024. С. 238-250. URL: https://naukaipravoohorona.navs.edu.ua/index.php/naukaipravoohorona/article/view/1743.

Лісніченко Д. В. Використання даних з медіа та відкритих джерел (OSINT) у процесі доказування у кримінальних провадженнях. *Право та державне управління.* 2025. № 1. С. 234–240. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2025/34.pdf.

Пирожкова Ю. В., Ларкін М. О. Спеціальна техніка та інформаційне забезпечення розслідування групових злочинів неформальної молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2025. Том 4, № 92. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351061.

Ключові слова: соціальні мережі, криміналістично значима інформація, цифрові сліди, OSINT, відкриті джерела, кримінальне провадження, огляд цифрових матеріалів, Протокол Берклі, електронні докази, допустимість доказів, КПК України, chain of custody.

Keywords: social media, forensically significant information, digital traces, OSINT, open sources, criminal proceedings, review of digital materials, Berkeley Protocol, electronic evidence, admissibility of evidence, Criminal Procedure Code of Ukraine, chain of custody.

Науковий керівник: асистент Пишненко І.Ю.

Тодощак Володимир Олегович

здобувач 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ ДНК-ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

ДНК-експертиза є сучасним різновидом судово-медичної експертизи, який базується на дослідженні генетичного матеріалу людини з метою ідентифікації особи або встановлення біологічних зв’язків між спорідненими особами. Її наукова основа ґрунтується на визнанні унікальності ДНК-коду кожної людини (за винятком однояйцевих близнюків), що дозволяє з високим ступенем достовірності порівнювати генетичні профілі зразків, вилучених з місця події, з біоматеріалами осіб, залучених до кримінального провадження. У судовій медицині ДНК-аналіз застосовується як високоточний метод встановлення особи у випадках, коли традиційні методи ідентифікації (фотографія, дактилоскопія, антропометрія) є недоступними або недостатніми, особливо тоді, коли тіла або їх фрагменти зазнали значного руйнування [1].

Для проведення експертизи використовують різноманітні біологічні об’єкти: кров, слину, волосся, сліди поту, клітини епітелію, тканини тощо. Високий рівень специфічності методу робить його одним із найбільш

надійних інструментів сучасної криміналістики, що суттєво підвищує ефективність розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів. Проведення ДНК-експертизи в Україні регулюється нормами Кримінального процесуального кодексу України [2], Закону України «Про судову експертизу» [3], а також відповідними наказами Міністерства охорони здоров'я та Міністерства юстиції, які визначають порядок призначення, проведення, документального оформлення та використання результатів молекулярно-генетичних досліджень як доказів у кримінальному провадженні.

Призначення експертизи здійснюється слідчим, прокурором або судом, а її проведення доручається спеціалізованим державним або приватним судово-медичним лабораторіям, акредитованим на виконання таких досліджень. Згідно з українським законодавством, результати ДНК-досліджень належать до категорії наукових доказів, що мають високу достовірність, однак потребують оцінки в сукупності з іншими доказами. Особливу увагу приділяється дотриманню процедурних гарантій – законності відбору та зберігання біоматеріалів, добровільності згоди на взяття зразків, а також забезпеченню прав сторін під час призначення та проведення експертизи. Недотримання цих вимог може призвести до визнання експертного висновку недопустимим доказом у суді.

ДНК-експертиза відіграє ключову роль у встановленні особи в кримінальному процесі. Її результати дозволяють з надзвичайно високою точністю ідентифікувати потерпілих, особливо у випадках, коли тіла або їх фрагменти значно пошкоджені, а також для доведення або спростування причетності конкретної особи до злочину шляхом порівняння генетичного профілю підозрюваного зі слідами біологічного походження, вилученими з місця події (кров, слина, сперма, волосся тощо). Крім того, ДНК-аналіз широко застосовується у кримінальних і цивільних справах, що пов'язані з встановленням батьківства або ступіня спорідненості осіб, оскільки забезпечує майже абсолютну точність результатів і стає вирішальним доказом у судовому розгляді, відтіснивши традиційні серологічні та біологічні методи з меншою достовірністю [4].

Правильний відбір і збереження біологічних зразків є ключовими умовами достовірності результатів ДНК-експертизи. Біоматеріали мають бути відібрані з дотриманням процесуальних вимог і методичних рекомендацій, що забезпечує запобігання забрудненню чи змішуванню зразків. Усі дії фіксуються в протоколах і постановах слідчих з детальним описом місця, часу, способу вилучення та упаковування, що запобігає виникненню сумнівів щодо легітимності доказів. Після відбору зразки підлягають транспортуванню до експертної установи з дотриманням умов зберігання, які перешкоджають розкладанню ДНК. У лабораторії проводяться виділення, очищення та ампліфікація генетичного матеріалу,

після чого отримані профілі порівнюються з контрольними зразками. Для забезпечення надійності результати досліджень перевіряються повторними тестами або незалежними лабораторіями, що підтверджує об'єктивність і стійкість наукових висновків.

Результати ДНК-експертизи мають важливе доказове значення у кримінальному процесі, оскільки дозволяють встановити фактичні обставини, що підтверджують або спростовують участь певної особи у вчиненні злочину. Генетичний профіль, отриманий під час експертизи, розглядається як індивідуальна «біологічна візитівка» людини, а збіг такого профілю з біологічними слідами, знайденими на місці події, значно підвищує рівень доведеності під час судового розгляду, особливо у справах про вбивства, зґвалтування, розбої чи катастрофи [5]. Разом із тим, суд оцінює результати експертизи в сукупності з іншими доказами – показаннями свідків, речовими доказами, протоколами слідчих дій, оскільки кінцевий висновок має спиратися не лише на біологічну сумісність, а й на контекст події, механізм утворення слідів, можливість випадкового перенесення матеріалу.

Таким чином, ДНК-експертиза стала невід'ємною складовою сучасної судової медицини та кримінального процесу, забезпечуючи високий рівень об'єктивності та точності доказування. Не замінюючи інші методи доказування, вона доповнює їх науково обґрунтованими висновками, що суттєво підвищує надійність прийняття судових рішень у кримінальних справах.

Список використаних джерел

1. Степанюк Р. Криміналістичний ДНК-аналіз: стан і перспективи розвитку в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2021. № 25(3). С. 60–80. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.05.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI.. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

3. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text 4. Постанова Верховного Суду від 16 грудня 2025 р. у справі № 199/3226/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76945360

5. Постанова Верховного Суду від 27 вересня 2018 р. у справі № 533/93/16к. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76945360

Ключові слова: судово-медична експертиза, кримінальне провадження, причина смерті, тілесне ушкодження, психічна дієздатність, доказове значення, помилка експертизи, правові наслідки, довіра до правоохоронних органів, підвищення кваліфікації експертів.

Keywords: forensic medical expertise, criminal proceedings, cause of death, bodily injury, mental capacity, evidentiary value, expert error, legal consequences, public trust in law-enforcement agencies, expert qualification improvement.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Трохименко Віталій Володимирович
здобувач 1-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ ФОТО-, ВІДЕОФІКСАЦІЇ ТА ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасна криміналістична діяльність дедалі більше ґрунтується на використанні фото-, відеофіксації та інших цифрових технологій, що зумовлено загальною цифровізацією доказової сфери, ускладненням механізмів учинення кримінальних правопорушень та зростанням ролі об’єктивно зафіксованої інформації у процесі доказування. У кримінальному провадженні такі засоби виконують не допоміжну, а системну функцію, оскільки дозволяють відтворити обстановку місця події, зафіксувати хід процесуальної дії, закріпити просторові характеристики об’єктів, стан слідів, поведінку учасників та інші обставини, що мають значення для встановлення фактичної істини [1, ст. 104–107, 223, 237; 4, с. 103–104]. Власне криміналістичне значення цих засобів полягає в тому, що вони забезпечують більш повне і точне закріплення доказової інформації, ніж виключно словесний опис у протоколі, а отже підвищують переконливість та перевірюваність доказової бази.

Процесуальна основа використання фото- і відеофіксації прямо закріплена у Кримінальному процесуальному кодексі України. Відповідно до положень про фіксування кримінального провадження та процесуальних дій, під час їх проведення можуть застосовуватися технічні засоби фіксації, а результати такої фіксації є складником процесуального документування [1, ст. 103–107]. Під час огляду місця події, згідно зі ст. 237 КПК України, слідчий, прокурор або залучений спеціаліст мають право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани та схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, а також виготовляти зліпки та відбитки [1, ст. 237]. Це означає, що фото- та відеофіксація є не факультативним технічним доповненням, а однією з легальних форм об’єктивації доказової інформації у кримінальному процесі.

Криміналістичне значення фотофіксації полягає передусім у здатності точно відобразити зовнішній вигляд об’єкта, його індивідуальні ознаки, локалізацію та взаємне розташування з іншими елементами обстановки. Це особливо важливо під час огляду місця події, коли будь-яка зміна положення предметів, слідів, мікрооб’єктів або ушкоджень може призвести до втрати

доказової інформації. У таких випадках фотографія виконує функцію первинного закріплення фактичної обстановки в тому вигляді, в якому вона існувала на момент виявлення [4, с. 103–105]. Відеофіксація, своєю чергою, має ширший пізнавальний потенціал, оскільки дозволяє відтворювати не лише статичний стан об’єкта, а й динаміку слідчої дії, послідовність огляду, поведінку учасників та часову логіку подій. Саме тому відеозапис особливо цінний під час обшуку, слідчого експерименту, пред’явлення для впізнання, допиту та інших процесуальних дій, де важливе значення має не тільки результат, а й процес його досягнення [4, с. 104–108].

Окремого значення фото- і відеофіксація набувають у тих слідчих ситуаціях, де існує підвищений ризик оспорювання достовірності показань про хід процесуальної дії. Йдеться, зокрема, про обшук, допит, слідчий експеримент, пред’явлення для впізнання, а також випадки вилучення речей і документів, які мають складну просторову локалізацію або можуть бути змінені після завершення процесуальної дії. Відеозапис у таких ситуаціях виконує функцію засвідчення дій осіб, фіксації послідовності подій і запобігання подальшим суперечкам щодо того, як саме проводилася дія, чи дотримано прав учасників і чи не було допущено спотворення змісту зафіксованої інформації [1, ст. 104–107; 4, с. 105–108]. Саме в цьому проявляється його криміналістична цінність як засобу об’єктивації процесуальної поведінки.

У сучасних умовах фото- і відеофіксація вже не обмежуються лише традиційним механічним чи електронним записом зображення. Значне місце посідають цифрові технології опрацювання, зберігання, передавання та захисту візуальної інформації. Це стосується як матеріалів, створених безпосередньо під час слідчих (розшукових) дій, так і даних, отриманих із мобільних пристроїв, камер відеоспостереження, бодікамер, реєстраторів, безпілотних систем та інших цифрових джерел. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначає електронний документ як документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов’язкові реквізити документа [2, ст. 5], а оригіналом електронного документа визнається його електронний примірник з обов’язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного відповідно до Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [2, ст. 7]. Це має безпосереднє значення для криміналістики, оскільки цифрові матеріали візуального характеру повинні оцінюватися не лише за змістом, а й за їх електронною формою, джерелом походження та технічними атрибутами.

Правовий режим автентичності та надійності цифрових матеріалів додатково забезпечується законодавством у сфері електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг. Закон України «Про

електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» встановлює правові та організаційні засади надання електронних довірчих послуг, а також регламентує використання електронного підпису, електронної печатки й електронної позначки часу [3, ст. 1, 3]. Для криміналістичної практики це означає, що цифрові фото- і відеоматеріали, які мають значення доказів, повинні оцінюватися з урахуванням можливостей підтвердження часу їх створення, відсутності несанкціонованих змін, цілісності файлу та зв'язку з конкретним джерелом. Саме тому цифрові технології у криміналістиці охоплюють не лише фіксацію, а й забезпечення електронної незмінності та перевірюваності інформації [2, ст. 7; 3, ст. 1, 3].

Особливе місце посідає питання використання фото- і відеоматеріалів як доказів у кримінальному провадженні. У сучасній українській науці обґрунтовується, що відеозапис та інші цифрові матеріали можуть розглядатися і як документ, і як різновид цифрового доказу, однак їх доказове значення завжди залежить від дотримання вимог належності, допустимості, достовірності та достатності [1, ст. 84, 99; 5, с. 97–101]. Це означає, що не будь-який файл із зображенням автоматично стає доказом. Потрібно встановити джерело його походження, спосіб одержання, наявність ознак монтажу або редагування, технічні параметри збереження, а також процесуальний порядок його долучення до матеріалів провадження. Без цього навіть змістовно важливий матеріал може бути поставлений під сумнів.

З погляду криміналістичної методики використання фото-, відеофіксації та цифрових технологій має кілька ключових вимог. По-перше, фіксація повинна бути своєчасною і повною, тобто охоплювати не лише окремий предмет чи фрагмент обстановки, а й контекст його розташування. По-друге, вона має бути технічно коректною: із забезпеченням належної якості зображення, без втрати важливих деталей, зі збереженням метаданих і параметрів запису. По-третє, необхідно дотримуватися безперервності ланцюга збереження цифрової інформації, аби виключити сумніви щодо її зміни. По-четверте, фото- і відеоматеріали повинні співвідноситися з протоколом процесуальної дії, а не існувати від нього ізольовано [1, ст. 104–107, 237; 4, с. 103–108]. Лише за таких умов технічна фіксація виконує свою основну функцію – не ілюструвати припущення, а об'єктивно закріплювати доказову інформацію.

Отже, фото-, відеофіксація та цифрові технології є важливими складовими сучасної криміналістичної діяльності, оскільки забезпечують точність, відтворюваність і перевірюваність доказової інформації. Їх значення полягає не лише у технічному записі зображення, а у створенні надійного механізму процесуальної об'єктивації слідів, обстановки та перебігу слідчих дій. Подальший розвиток цього напряму пов'язаний із удосконаленням технічних засобів фіксації, процедур збереження

електронних матеріалів, гарантій їх автентичності та методики їх критичної оцінки в системі доказування [1, ст. 84, 99, 104–107, 237; 2, ст. 5, 7; 3, ст. 1, 3; 4, с. 103–108; 5, с. 97–105].

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Перлін С. І., Лозова С. М. Перспективи використання сучасних засобів фото- та відеозйомки під час розслідування злочинів. *Право і безпека*. 2020. № 3 (78). С. 103–108.

Фігурський В. М. Докази в електронній формі у кримінальному провадженні. *Галицькі студії: юридичні науки*. 2023. № 4. С. 97–105.

Ключові слова: фотофіксація, відеофіксація, цифрові технології, електронні докази, криміналістика.

Keywords: photography, video recording, digital technologies, electronic evidence, forensics.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чіпко Н.В.

Усатенко Валерія Павлівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Калашнікова Дар'я Віталіївна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОПУСТИМІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ ПОЛІГРАФА ЯК ДОКАЗУ В СУДІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНА

Поліграф, відомий як "детектор брехні", – це прилад, що реєструє фізіологічні зміни в організмі людини (пульс, дихання, тиск, провідність шкіри) під час відповідей на запитання. Ці зміни, викликані емоційним напруженням, можуть вказувати на неправду або приховування інформації, але їхня інтерпретація не є абсолютно точною. Науковці не мають єдиної думки щодо повної достовірності поліграфа, оскільки на результати впливають індивідуальні особливості та кваліфікація спеціаліста. Тому поліграф є лише допоміжним інструментом, а не беззаперечним доказом істини. У правовій сфері його результати розглядаються як орієнтовна

інформація, а не як самостійний прямий доказ, і можуть враховуватися судом лише разом з іншими доказами. [2]

Прийняття доказів у судовому процесі відбувається за певними правилами, які покликані гарантувати об'єктивність та справедливість розгляду справи. Ці правила охоплюють кілька важливих аспектів. По-перше, це належність доказів, тобто їхній прямий зв'язок з тим, що потрібно довести. По-друге, допустимість у вузькому сенсі, що означає, що докази були отримані законним шляхом, без порушення встановлених процедур. Крім того, важливими є достовірність доказів, тобто їхня відповідність реальним фактам, та достатність, яка визначає, чи сукупність наявних доказів дозволяє суду зробити обґрунтований висновок. Варто зазначити, що у кримінальних справах, де на кону стоять права та свободи особи, вимоги до доказів є значно суворішими, ніж у цивільних справах, де допускається більша гнучкість у використанні різних засобів доказування. У сучасній юридичній практиці все частіше виникає питання про можливість використання нетрадиційних методів доказування, таких як результати тестування на поліграфі. Оскільки їхній правовий статус ще не чітко визначений, ведуться дискусії щодо того, чи можна їх вважати допустимими та яку доказову силу їм надавати. На даний момент, такі методи найчастіше розглядаються як допоміжні, а їхня остаточна оцінка та вага у справі визначаються судом, виходячи з усієї сукупності доказів. [5]

Аналіз світового досвіду застосування поліграфа в судочинстві виявляє значні розбіжності в підходах до оцінки його результатів. Якщо в Сполучених Штатах поліграф досить поширений, то його висновки, як правило, приймаються судом лише за взаємною згодою учасників процесу або за умови дотримання суворих процедур. Натомість у Європі спостерігається більш стримане ставлення: у більшості країн результати поліграфа не мають статусу самостійного доказу і слугують лише допоміжним інструментом для слідства. Деякі юрисдикції взагалі забороняють його використання в суді, посилаючись на недостатню наукову обґрунтованість та ризики порушення прав людини. Водночас існують моделі, де поліграф може враховуватися судом у сукупності з іншими доказами. Міжнародні судові інстанції, зокрема Європейський суд з прав людини, не визнають поліграф як самодостатній і надійний доказ, наголошуючи на принципах справедливого судочинства та добровільності. [4]

Правове регулювання поліграфа в Україні є недосконалим і розрізненим. Законодавство не надає йому статусу самостійного доказу, що створює значні труднощі для його використання в судовому процесі. Хоча поліграф може застосовуватися в рамках судової психологічної експертизи, його результати набувають доказової сили лише за умови суворого дотримання процедурних вимог та добровільної згоди особи. Судова

практика демонструє неоднозначне ставлення до поліграфа: більшість судів не вважають його достатнім доказом, хоча в окремих випадках висновки поліграфолога можуть бути оцінені як письмовий доказ у поєднанні з іншими матеріалами справи. Ключову роль у цьому відіграє експерт-поліграфолог, чий висновок, оформлений належним чином, може стати процесуальним джерелом доказів. [3]

Використання поліграфа як доказу в Україні стикається з серйозними викликами, які ставлять під сумнів його надійність. Основні проблеми полягають у можливості помилок через індивідуальні фізіологічні реакції, зовнішні фактори або навмисні маніпуляції. Також важлива кваліфікація поліграфолога, адже інтерпретація результатів залежить від його досвіду. Крім того, застосування поліграфа викликає питання щодо дотримання прав людини, зокрема добровільності та презумпції невинуватості, а також ризику психологічного тиску. Тому для ефективного використання поліграфа в Україні необхідне чітке законодавче врегулювання його статусу. Це передбачає розробку чітких правил використання поліграфа, визначення кваліфікаційних критеріїв для спеціалістів, що його застосовують, та встановлення механізмів захисту прав усіх залучених сторін. Лише за дотримання цих умов та при обачному ставленні суду, поліграф може слугувати допоміжним засобом. [1]

Список використаних джерел

Заболотна Ю. В. Проблеми використання поліграфа в Україні. *Проблеми сучасної юридичної науки:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Харків, 2017. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/35.pdf

Мамонов В. Судова практика та поліграф: як детектор брехні використовують у юридичній системі[Електронний ресурс] / *Lawis Group*. 18.09.2023. URL: https://lawis.group/sudova-praktyka-ta-poligraf-yak-detektor-brehni-vykorystovuyut-u-yurydychnij-systemi/

Мотлях О. О. Правові основи застосування поліграфа в Україні – реалії сьогодення *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 1 (27). С.31-44.

Погорецький М. А. Використання поліграфу у доказуванні у кримінальних провадженнях: практика США, країн ЄС, ЄСПЛ та України *Актуальні питання юридичної науки*. 2025. №26. С.318-335

Прецедент. Судове рішення (документ № 2100000746) [Електронний ресурс]. URL: https://precedent.ua/2100000746

Ключові слова: поліграф, доказ, допустимість доказів, судовий процес, кримінальне провадження, судова експертиза, права людини, презумпція невинуватості, міжнародний досвід, доказове право.

Keywords: polygraph, evidence, admissibility of evidence, judicial process, criminal proceedings, forensic examination, human rights, presumption of innocence, international experience, law of evidence.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Федоренко Дарина Сергіївна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗҐВАЛТУВАНЬ

Розслідування зґвалтувань належить до категорії найбільш складних кримінальних проваджень у криміналістичній практиці. Специфіка цього злочину зумовлена необхідністю встановлення факту статевих зносин, відсутності згоди потерпілої особи, а також ідентифікації підозрюваного. Ключову роль у доказуванні зазначених обставин відіграють різноманітні види судових експертиз, без призначення та проведення яких неможливо забезпечити всебічне і об'єктивне розслідування [1, с. 419].

Відповідно до ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України, експертиза проводиться у випадках, коли для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Саме така необхідність виникає при розслідуванні зґвалтувань, де об'єктивні дані, отримані в результаті експертних досліджень, нерідко є вирішальними доказами у справі [2].

Серед усіх видів експертиз, що призначаються у справах про зґвалтування, центральне місце посідає судово-медична експертиза потерпілої особи. Її завданнями є: встановлення факту статевих зносин та характеру тілесних ушкоджень, що виникли в результаті застосування фізичного насильства; визначення їх ступеня тяжкості відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень[3], а також встановлення ознак дефлорації.

Поряд із судово-медичною експертизою потерпілої особи, обов'язковим є проведення судово-медичної експертизи підозрюваного, яка дозволяє встановити наявність на його тілі слідів боротьби, укусів, подряпин, а також виявити сліди біологічного матеріалу потерпілої, що має важливе ідентифікаційне значення. Відповідно до положень теорії криміналістики, спосіб учинення злочину та сліди, які він залишає, є взаємопов'язаними елементами криміналістичної характеристики злочину [4, с. 157].

Особливе місце у системі доказування у справах про зґвалтування займає молекулярно-генетична (ДНК) експертиза. Об'єктами такого дослідження є сперма, кров, волосся, клітини шкіри та інші біологічні сліди, виявлені на тілі потерпілої, її одязі, а також на місці події. ДНК-аналіз

дозволяє з надзвичайно високою достовірністю ідентифікувати особу злочинця або, навпаки, виключити підозрюваного з кола осіб, причетних до вчинення злочину. Значення цього виду експертизи важко переоцінити в умовах, коли потерпіла не може надійно впізнати злочинця [5, с. 245].

Важливою складовою розслідування є також судово-психіатрична та судово-психологічна експертизи. Перша призначається щодо підозрюваного з метою встановлення його осудності та здатності нести кримінальну відповідальність, особливо у випадках симуляції психічних захворювань. Науковці зазначають, що у практиці розслідування зґвалтувань підозрювані нерідко вдаються до симуляції психічних розладів, щоб уникнути відповідальності, однак результати судово-психіатричної експертизи дозволяють виявити та спростувати таку симуляцію [6, с. 234]. Судово-психологічна експертиза потерпілої, своєю чергою, дозволяє встановити психологічний стан особи під час вчинення злочину, її здатність адекватно сприймати події та давати показання, що є важливим для оцінки доказової бази.

Ще одним видом спеціального дослідження, що нерідко призначається при розслідуванні зґвалтувань, є трасологічна експертиза. Вона досліджує сліди взуття, рук, транспортних засобів на місці події, а також мікрочастинки ґрунту, рослин, волокон тканини, що можуть бути виявлені на одязі чи тілі як потерпілої, так і підозрюваного. Взаємозв’язок між слідами, виявленими під час огляду місця події, та результатами експертних досліджень є ключовим для побудови достовірної доказової бази [1, с. 431].

Таким чином, система судових експертиз при розслідуванні зґвалтувань є комплексною та включає судово-медичну, молекулярно-генетичну, судово-психіатричну, судово-психологічну та трасологічну експертизи. Кожна з них виконує самостійну роль у встановленні обставин злочину, а в сукупності вони утворюють надійну доказову основу для притягнення винних до відповідальності. Ефективне використання цих засобів спеціального пізнання відповідає як вимогам кримінального процесуального законодавства України, так і сучасним стандартам криміналістичної методики.

Список використаних джерел

Криміналістика: Підручник. Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2008. 464 с.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Наказ МОЗ України «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» від 17 січня 1995 року № 6: «Правила судово-медичного

визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text

Наумкін О.О. Сутність та криміналістична класифікація сексуального насильства в умовах війни. *Вісник кримінологічної асоціації України* 30.3 (2023): 156-169.

Топчій В. В. Молекулярно-генетична експертиза в кримінальному процесі в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис* 4 (17) (2024): с.245-251.

Сергєєва Д. Б. Використання спеціальних знань у розслідуванні воєнних злочинів і злочинів проти людяності: процесуальні аспекти, експертна взаємодія та цифрова криміналістика. *Аналітично-порівняльне правознавство* 3.6 (2025): с.234-247.

Ключові слова: зґвалтування, судова експертиза, судово-медична експертиза, молекулярно-генетична експертиза, судово-психіатрична експертиза, трасологічна експертиза, розслідування злочинів, криміналістика, доказування.

Keywords: rape, forensic examination, forensic medical examination, DNA examination, forensic psychiatric examination, forensic examination, criminal investigation, criminalistics, evidence.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Гресь Ю.О.

Фетхуліна Наталія Михайлівна

здобувачка 4-го курсу факультету політології, психології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

КОГНІТИВНІ ПРОЦЕСИ ПРИ БРЕХНІ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК З ПОЛІГРАФОЛОГІЄЮ

Брехня є складним психофізіологічним феноменом, що супроводжує людську комунікацію з найдавніших часів. Проте систематичне наукове вивчення когнітивних механізмів, які лежать в її основі, розпочалося лише у XX столітті – паралельно з розвитком психофізіологічного методу детекції брехні, відомого як поліграф. Саме поєднання цих двох напрямів досліджень відкрило нові горизонти розуміння природи обману [1, с. 45].

Когнітивне навантаження є фундаментальним поняттям у психології брехні. Коли суб'єкт продукує неправдиве твердження, він змушений одночасно виконувати кілька складних розумових операцій: утримувати в пам'яті реальні факти, конструювати правдоподібну альтернативну версію, контролювати власну невербальну поведінку та відстежувати реакцію співрозмовника. Такий мультизадачний режим роботи мозку суттєво перевищує когнітивні вимоги правдивого висловлювання і є одним із базових припущень теоретичного обґрунтування поліграфологічного дослідження [2, с. 112].

Нейровізуалізаційні дослідження за допомогою функціональної магнітно-резонансної томографії (фМРТ) переконливо показали, що під час брехні активуються специфічні зони мозку. Зокрема, дорсолатеральна та

вентромедіальна ділянки префронтальної кори, передня поясна кора, а також зони, пов'язані з теорією розуму (ТРМ), демонструють значно вищу активність порівняно зі станом спокою або правдивих відповідей. Ці нейронні патерни активації безпосередньо корелюють із психофізіологічними змінами, які реєструє поліграф [3, с. 78].

Поліграф, або психофізіологічний детектор брехні, реєструє одночасно кілька фізіологічних параметрів: шкірно-гальванічну реакцію (КГР), частоту та глибину дихання, артеріальний тиск і пульс, а також міографічні показники. Психофізіологічне підґрунтя цього методу полягає в тому, що когнітивні зусилля, пов'язані з продукуванням брехні, неминуче активують вегетативну нервову систему, яка є мимовільною і тому погано піддається свідомому контролю з боку обстежуваного [4, с. 88].

Робоча пам'ять відіграє ключову роль у здатності людини брехати переконливо. Особи з вищим рівнем розвитку робочої пам'яті здатні підтримувати внутрішньо узгоджену неправдиву нарацію, швидше адаптуватися до уточнювальних запитань та ефективніше пригнічувати невербальні сигнали. Це пояснює індивідуальні відмінності в успішності обману та є важливим чинником при інтерпретації результатів поліграфологічного тестування, адже особи з розвиненою робочою пам'яттю можуть частково контролювати деякі фізіологічні реакції [2, с. 118].

Механізм пригнічення є ще одним критичним когнітивним процесом при брехні. Мозок повинен активно гальмувати автоматичну правдиву відповідь і замінювати її сконструйованою. Нейронним субстратом цього процесу є передня поясна кора та права нижньолобова звивина. Саме внаслідок цього часова затримка перед неправдивою відповіддю, як правило, є довшою – факт, що використовується в так званих комп'ютерних тестах на час реакції (RT-based deception tests), які розглядаються як доповнення до класичного поліграфологічного методу [3, с. 84].

Емоційні процеси – страх викриття, тривожність і почуття провини – утворюють нерозривний зв'язок із когнітивними механізмами обману. Лімбічна система, насамперед мигдалеподібне тіло (амигдала), реагує на ситуацію обману різким зростанням збудження, яке і є головним «постачальником» фізіологічних сигналів для поліграфа. Разом із тим, наявність або відсутність емоційного компонента суттєво залежить від особистісних характеристик суб'єкта: у осіб із психопатичними рисами активація амигдали при брехні є значно нижчою, що може призводити до хибнонегативних результатів поліграфологічного дослідження [5, с. 201].

Сучасна поліграфологія активно інтегрує здобутки когнітивної нейронауки. Зокрема, метод аналізу приховуваної інформації (CIT – Concealed Information Test) базується саме на когнітивному принципі: мозок обстежуваного мимоволі реагує сильніше на значущу інформацію, яку він намагається приховати, ніж на нейтральну. Ця реакція відображається у

фізіологічних показниках, що реєструються поліграфом. CIT вважається теоретично більш обґрунтованим, ніж класичний тест контрольних питань (CQT), і набуває дедалі ширшого застосування у судово-психологічній практиці [4, с. 95].

Таким чином, когнітивні процеси при брехні – підвищене когнітивне навантаження, залучення робочої пам'яті, механізми пригнічення, нейронна активація префронтальних і лімбічних структур – утворюють психофізіологічну основу, на якій ґрунтується поліграфний метод виявлення обману. Розуміння цих механізмів є не лише теоретично важливим, а й має безпосереднє практичне значення для юридичної психології, криміналістики та вдосконалення методології поліграфологічного дослідження у судочинстві України.

Список використаних джерел

1. Vrij A. Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities. Chichester: Wiley, 2008. 488 p.

2. DePaulo B. M., Lindsay J. J., Malone B. E. et al. Cues to deception. Psychological Bulletin. 2003. Vol. 129(1). P. 74–118.

3. Spence S. A. The deceptive brain. Journal of the Royal Society of Medicine. 2004. Vol. 97(1). P. 6–9. URL: https://doi.org/10.1177/014107680409700102

4. Raskin D. C., Honts C. R., Kircher J. C. Credibility Assessment: Scientific Research and Expert Testimony. San Diego: Academic Press, 2014. 312 p.

5. Ekman P. Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage. New York: Norton, 2009. 368 p.

Ключові слова: брехня, когнітивні процеси, робоча пам'ять, когнітивне навантаження, пригнічення, поліграф, детекція брехні, нейробіологія, юридична психологія, CIT.

Keywords: lying, deception, cognitive processes, working memory, cognitive load, inhibition, polygraph, deception detection, neurobiology, legal psychology, CIT.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Фоменко Денис Володимирович

здобувач 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ «КОНТРОЛЬОВАНА ПОСТАВКА НАРКОТИКІВ»

Проблема протидії незаконному обігу наркотичних засобів залишається однією з найактуальніших у сфері кримінального судочинства та оперативно-розшукової діяльності. В умовах збройного конфлікту та наступного післявоєнного відновлення України питання ефективного виявлення й документування злочинів, пов’язаних з наркотиками, набувають особливої гостроти. Це пояснюється тим, що воєнний стан, з

одного боку, ускладнює контроль над переміщенням заборонених речовин через розмитість кордонів та зниження інституційних можливостей правоохоронних органів, а з іншого – призводить до зростання попиту на наркотики як засіб подолання психологічного стресу серед різних верств населення. Одним із ключових засобів боротьби з наркотрафіком є тактична операція – контрольована поставка [1, с. 45].

Контрольована поставка – це форма контролю за вчиненням злочину, передбачена ст. 271 Кримінального процесуального кодексу України. Вона являє собою комплекс організаційних гласних і негласних заходів, які здійснюються уповноваженими підрозділами державних органів, спрямованих на встановлення контролю за переміщенням товарів, предметів та речовин (у тому числі наркотичних засобів, психотропних речовин або їх прекурсорів) територією України, з метою виявлення причетних до злочину осіб та документування їх протиправних діянь [2]. Ця дія є різновидом негласних слідчих (розшукових) дій та може проводитися лише у разі наявності достатніх підстав вважати, що готується або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин.

Правовою основою контрольованої поставки в Україні є: Кримінальний процесуальний кодекс України (ст. 271), Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена наказом Генеральної прокуратури та МВС України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5, а також Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року, яка безпосередньо передбачає цей метод як засіб міжнародної співпраці у сфері протидії наркозлочинності [3].

Відповідно до зазначеної Інструкції, контрольована поставка полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу. Ключовими завданнями цього заходу є: виявлення ознак злочину; фіксація фактичних даних про протиправні діяння осіб; встановлення джерел фінансування та каналів постачання наркотиків; ідентифікація всіх учасників злочинного ланцюга – від постачальника до кінцевого реалізатора [2].

У теорії оперативно-розшукової діяльності виокремлюються декілька ключових етапів проведення тактичної операції «Контрольована поставка наркотиків». По-перше, це підготовчий етап: отримання оперативної інформації, її перевірка та прийняття рішення прокурором у формі постанови про проведення контролю за вчиненням злочину. По-друге, оперативний етап: організація таємного спостереження і контролю за переміщенням наркотичного вантажу, залучення необхідних технічних

засобів. По-третє, завершальний етап: відкрита фіксація, затримання осіб у момент отримання чи збуту наркотиків та складання протоколу відповідно до вимог ст. 104, 106, 252 КПК України [4, с. 87].

Особливою рисою контрольованої поставки є її потенційний транскордонний характер. Міжнародна взаємодія у цій сфері здійснюється через Інтерпол, Європол, а також на підставі двосторонніх договорів про правову допомогу. Важливим є те, що рішення про проведення контрольованої поставки з перетином державного кордону потребує додаткового погодження з відповідними органами іноземних держав, що суттєво ускладнює процедуру, проте забезпечує системний підхід до знешкодження наркотичних мереж [1, с. 52].

Одним із найгостріших теоретичних і практичних питань є розмежування контрольованої поставки та провокації злочину. Рішення прокурора повинне містити обставини, що свідчать про відсутність провокування особи на вчинення злочину (ч. 7 ст. 271 КПК України). Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є визначальною у цьому питанні. Зокрема, у справі «Тейксейра де Кастро проти Португалії» ЄСПЛ констатував порушення ст. 6 § 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, встановивши, що поліцейські не обмежувалися пасивним розслідуванням, а здійснили вплив, рівнозначний підбуренню до вчинення злочину. Суд підкреслив: публічний інтерес у боротьбі з наркоторгівлею не може виправдовувати використання доказів, отриманих внаслідок поліцейського підбурювання [5].

Таким чином, допустимість доказів, отриманих під час контрольованої поставки, визначається сукупністю таких критеріїв: наявністю відповідної постанови прокурора; відсутністю ознак провокації злочину; дотриманням прав учасників заходу; належним протоколюванням результатів. Порушення будь-якого з цих критеріїв може призвести до визнання доказів недопустимими та, як наслідок, до закриття кримінального провадження.

Отже, тактична операція «Контрольована поставка наркотиків» є важливим і юридично визнаним засобом протидії наркозлочинності в Україні. Ефективність її застосування безпосередньо залежить від суворого дотримання процесуальних вимог КПК України, відповідності стандартам ЄСПЛ щодо заборони провокації злочину, а також від злагодженості міжвідомчої та міжнародної взаємодії правоохоронних органів. Подальше вдосконалення правового регулювання цього інституту є необхідним для підвищення ефективності антинаркотичної діяльності в умовах сучасних викликів, що постали перед Україною.

Список використаних джерел

Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків : Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.

Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерства фінансів України та ін. від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0114900-12

Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096

Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник. Ч. 1. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.

Teixeira de Castro v. Portugal. ECHR. Application no. 25829/94. Judgment of 9 June 1998. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58193

Ключові слова: контрольована поставка, наркотичні засоби, оперативно-розшукова діяльність, негласні слідчі дії, кримінальне провадження, наркозлочинність, допустимість доказів, провокація злочину, ЄСПЛ.

Keywords: controlled delivery, narcotic drugs, operative-investigative activity, covert investigative actions, criminal proceedings, drug crime, admissibility of evidence, entrapment, ECHR.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Царелунга Аріна Костянтинівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції,
Національного університету «Одеська юридична академія»

СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ У СИСТЕМІ ПОЛОЖЕНЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ.

Слідчі (розшукові) дії відповідно до статті 223 КПК України є процесуальними діями, які спрямовані на отримання доказів або перевірку вже отриманої інформації у кримінальному провадженні. Вони проводяться слідчим або прокурором і мають чітко визначений законом порядок. До основних ознак слідчих дій можна віднести їх процесуальний характер, оскільки вони прямо передбачені законом, доказову спрямованість, адже їх результатом є отримання доказів, а також те, що вони можуть супроводжуватися певним обмеженням прав особи. Важливою ознакою є також обов'язковість фіксації результатів у протоколі або за допомогою технічних засобів. У криміналістиці слідчі дії розглядаються як практична основа криміналістичної тактики. Якщо КПК України визначає правові рамки їх проведення, то криміналістична тактика пояснює, як саме їх краще проводити для досягнення максимального результату [3, с. 307].

Слідчі (розшукові) дії можна поділити на гласні та негласні. Гласні проводяться відкрито і передбачають участь осіб, яких це стосується. До них належать допит, обшук, огляд, слідчий експеримент, експертиза та інші. Наприклад, допит регулюється статтею 224 КПК України і полягає в отриманні показань від свідка, потерпілого або підозрюваного. Обшук, який передбачений статтею 234 КПК України, проводиться з метою виявлення та вилучення речей і документів, що мають значення для кримінального провадження. Як правило, він здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, що гарантує дотримання прав людини. Огляд, передбачений статтею 237 КПК України, полягає у дослідженні місця події, предметів або документів. Він має велике значення, оскільки дозволяє зафіксувати обстановку та сліди кримінального правопорушення. Слідчий експеримент (стаття 240 КПК України) використовується для перевірки певних обставин, наприклад, чи могла особа бачити або чути щось у конкретних умовах [1].

Окрему групу становлять негласні слідчі (розшукові) дії, які регулюються Главою 21 КПК України. Вони проводяться таємно і застосовуються лише тоді, коли іншим способом отримати інформацію неможливо. До таких дій належать аудіо- та відеоконтроль особи, зняття інформації з телекомунікаційних мереж, спостереження за особою та контроль за вчиненням злочину. Особливістю негласних дій є те, що вони, як правило, потребують дозволу слідчого судді і мають високий рівень втручання у приватне життя особи. Саме тому закон встановлює жорсткі вимоги до їх проведення. Загальні правила проведення слідчих дій визначені у статті 223 КПК України [1]. Вони включають наявність достатніх підстав для проведення дії, дотримання прав і свобод людини, а також обов’язкову фіксацію результатів. Крім того, слідчі дії зазвичай проводяться у денний час – з 6 до 22 години, за винятком невідкладних випадків.

З точки зору криміналістичної тактики, велике значення мають тактичні прийоми, які застосовуються під час проведення слідчих дій. Наприклад, під час допиту важливо встановити психологічний контакт із допитуваною особою, правильно формулювати запитання та вміти аналізувати поведінку людини. Під час обшуку важливими є раптовість, чітке планування та системність пошуку. Це дозволяє уникнути знищення доказів і підвищує ефективність дії. Також у криміналістиці виділяють тактичні операції – це комплекс слідчих дій, які проводяться з єдиною метою. Наприклад, для викриття організованої групи можуть одночасно проводитися негласні дії, обшуки та допити [3, с. 310]. Слід підкреслити, що правильне поєднання процесуальних норм і тактичних прийомів є запорукою успішного розслідування. Якщо під час проведення слідчої дії будуть допущені порушення закону, отримані докази можуть бути визнані недопустимими.

Слідчі (розшукові) дії є основним інструментом досудового розслідування та займають центральне місце у системі криміналістичної

тактики. Вони чітко регламентовані Кримінальним процесуальним кодексом України, що забезпечує законність їх проведення. Криміналістична тактика, у свою чергу, доповнює правове регулювання практичними рекомендаціями щодо ефективного проведення цих дій. Саме поєднання правових норм і тактичних прийомів дозволяє досягти максимальної результативності. Таким чином, можна зробити висновок, що слідчі дії є не лише процесуальним інструментом, але й важливим елементом професійної діяльності слідчого, який потребує як знання закону, так і практичних навичок.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5253

Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В., Плетенець В. М., Чаплинська Ю. А. Криміналістика : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін. Криміналістика: підручник : у 2 т. Т. 1 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.

Ключові слова: слідчі дії, криміналістична тактика, планування, комунікація, фіксація, цифрові засоби, ефективність, процесуальні гарантії.

Keywords: investigative actions, criminalistic tactics, planning, communication, fixation, digital tools, efficiency, procedural safeguards.

Науковий керівник: доктор філософії в галузі права, доцент Стаурська О.М.

Циганенко Тетяна Сергіївна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ДНК-АНАЛІЗ ЯК ГАЛУЗЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Науково-технічний прогрес і поява молекулярної генетики як самостійної наукової дисципліни відкрили принципово нові можливості для криміналістики. Криміналістичний ДНК-аналіз посідає особливе місце у системі сучасної криміналістичної техніки, адже жоден інший метод ідентифікації особи не досягає такого рівня точності та індивідуалізуючої сили. В умовах збройного конфлікту та масових жертв серед цивільного населення і військових ця галузь набула для України стратегічного значення – як інструмент встановлення особистості загиблих, розслідування воєнних злочинів і повернення додому тіл полеглих захисників [1, с. 102].

Криміналістична техніка як розділ криміналістики охоплює систему наукових положень та розроблених на їх основі техніко-криміналістичних

засобів і методів, що використовуються у кримінальному провадженні для виявлення, фіксації, вилучення та дослідження слідів злочинів. Серед традиційних галузей криміналістичної техніки – дактилоскопія, трасологія, судова балістика, криміналістичне документознавство тощо. Криміналістичний ДНК-аналіз належить до новітніх галузей криміналістичної техніки, що остаточно сформувалися наприкінці XX – на початку XXI ст. У вітчизняному навчальному посібнику «Криміналістика: криміналістична техніка» 2023 р. цей розділ уперше в Україні систематично розроблений як повноцінна складова криміналістичної техніки [1, с. 86].

Криміналістичний ДНК-аналіз – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності відображення індивідуальних генетичних ознак людини у слідах біологічного походження, а також розробляє засоби, прийоми та методи виявлення, вилучення, зберігання й дослідження таких слідів з метою вирішення завдань кримінального провадження [2, с. 5]. Об'єктами ДНК-аналізу є сліди біологічного матеріалу: кров, сперма, слина, волосся з фолікулами, епітелій, кісткова тканина та інші субстанції, що містять клітини з генетичною інформацією. Основними завданнями галузі є: ідентифікація особи за слідами; встановлення біологічної спорідненості; ідентифікація загиблих осіб; встановлення видової приналежності біологічного матеріалу [3, с. 169].

У технологічному аспекті сучасний криміналістичний ДНК-аналіз ґрунтується насамперед на методі поліморфізму довжини ампліфікованих фрагментів (STR-аналіз – Short Tandem Repeats), що дозволяє будувати ДНК-профіль особи шляхом дослідження певних локусів (ділянок) ДНК. Порівняння ДНК-профілю сліду з місця події з ДНК-профілем підозрюваного дає змогу встановити їх ідентичність або виключити причетність особи до вчинення злочину з надзвичайно високим ступенем достовірності (імовірність хибного збігу становить, за різними оцінками, від одного на декілька мільярдів до одного на декілька трильйонів) [2, с. 18]. Паралельно в Україні активно впроваджуються технології експрес-аналізу ДНК, що дозволяють отримати ДНК-профіль безпосередньо під час огляду місця події або в польових умовах [4, с. 247].

Правову основу криміналістичного ДНК-аналізу в Україні становлять: Кримінальний процесуальний кодекс України (статті 160, 245, 290 щодо отримання біологічних зразків для експертного дослідження); Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII; Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 [5]. Верховна Рада України прийняла закон про створення Єдиного державного реєстру геномної інформації (ДНК-реєстру), що відповідає стандартам ЄС та суттєво розширює можливості криміналістичного ДНК-аналізу.

Основною процесуальною формою застосування ДНК-аналізу у кримінальному провадженні є судова молекулярно-генетична експертиза. В Україні вона проводиться у відповідних підрозділах Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (НДЕКЦ), регіональних НДЕКЦ, а також у судово-медичних установах та акредитованих лабораторіях. Висновок судово-генетичної експертизи є доказом у розумінні ст. 84, 101 КПК України і підлягає оцінці судом у сукупності з іншими доказами. Важливим методологічним принципом при цьому є неприпустимість використання висновку ДНК-експертизи як єдиного і безумовного доказу вини – він має оцінюватися у системі доказів у справі [1, с. 104].

Особливої актуальності криміналістичний ДНК-аналіз набув в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну з лютого 2022 р. ДНК-аналіз активно використовується для ідентифікації загиблих військовослужбовців та цивільних осіб, встановлення особи жертв масових убивств (зокрема у Бучі, Ірпені, Херсонській та Харківській областях), а також при документуванні воєнних злочинів для передачі матеріалів до Міжнародного кримінального суду. Застосування приладів швидкого ДНК-тестування безпосередньо в польових умовах дозволяє суттєво прискорити процес ідентифікації та повернення тіл загиблих їх родинам [4, с. 248].

Попри значні здобутки, у сфері криміналістичного ДНК-аналізу в Україні залишається низка невирішених проблем. По-перше, відсутність єдиного законодавчого акта про ДНК-ідентифікацію, який би комплексно врегулював технічні, правові та етичні аспекти цього процесу. По-друге, необхідність розширення та уніфікації національного реєстру геномної інформації відповідно до стандартів ЄС. По-третє, питання захисту генетичних персональних даних від несанкціонованого доступу та зловживань. По-четверте, недостатня кількість акредитованих лабораторій, здатних здійснювати ДНК-аналіз у необхідних обсягах в умовах воєнного часу. Вирішення цих проблем є необхідною умовою для приведення вітчизняного криміналістичного ДНК-аналізу у відповідність до євроінтеграційних стандартів [3, с. 178].

Отже, криміналістичний ДНК-аналіз є однією з найважливіших та найбільш динамічно розвинених новітніх галузей криміналістичної техніки. Його значення визначається унікальною ідентифікуючою силою, широким спектром вирішуваних завдань та незамінністю у провадженнях про тяжкі злочини, зокрема злочини проти особи та статевої свободи. В умовах воєнної агресії проти України ця галузь набула принципово нового, гуманітарного та правозахисного виміру. Подальший розвиток законодавчої бази, розширення мережі акредитованих лабораторій та інтеграція до загальноєвропейського криміналістичного простору є пріоритетними завданнями для удосконалення вітчизняного ДНК-аналізу.

Список використаних джерел

Степанюк Р. Л., Гусєва В. О., Кікінчук В. В. та ін. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

Степанюк Р. Л., Перлін С. І., Кікінчук В. В. та ін. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. НДЕКЦ МВС України. Харків, 2022. 120 с.

Кавун С. М. ДНК-аналіз: місце і роль у системі сучасної криміналістики. Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2024. С. 169–180.

Степанюк Р. Л. Експрес-аналіз ДНК у розслідуванні кримінальних правопорушень. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2024. № 2. С. 247–254. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-2-247-254

Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12

Ключові слова: криміналістичний ДНК-аналіз, криміналістична техніка, молекулярно-генетична експертиза, ДНК-профіль, STR-аналіз, ідентифікація особи, біологічні сліди, реєстр геномної інформації, воєнні злочини.

Keywords: forensic DNA analysis, forensic technique, molecular genetic examination, DNA profile, STR analysis, personal identification, biological traces, genomic information registry, war crimes.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Чепой Марианна Іванівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

Курносенко Софія Олександрівна

здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОПУСТИМІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ ПОЛІГРАФА ЯК ДОКАЗУ В УКРАЇНІ: З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

У сучасних умовах розвитку правової системи та впровадження новітніх технологій у сферу кримінального та цивільного судочинства особливої актуальності набуває питання допустимості нетрадиційних засобів доказування. Одним із таких засобів є поліграф, використання якого спрямоване на виявлення психофізіологічних реакцій особи з метою встановлення правдивості наданої нею інформації. У зв’язку з цим постає складна правова проблема: чи можуть результати дослідження із

застосуванням поліграфа визнаватися належним і допустимим доказом у судовому процесі.

Актуальність даної теми зумовлена відсутністю чіткого законодавчого врегулювання питання використання поліграфа в Україні, а також неоднозначністю судової практики щодо оцінки його результатів. З одного боку, поліграф широко застосовується у діяльності правоохоронних органів та приватному секторі як допоміжний інструмент встановлення істини. З іншого боку, його наукова достовірність та відповідність процесуальним стандартам доказування викликають значні сумніви, що обумовлює обережне ставлення судів до визнання таких результатів доказами. Важливе значення для дослідження цієї проблематики має міжнародний досвід, який демонструє різноманітні підходи до допустимості результатів поліграфа. У деяких правових системах допускається їх обмежене використання за умови дотримання певних стандартів, тоді як в інших – такі результати не визнаються доказами через сумніви у їхній надійності та можливе порушення прав людини. Порівняльний аналіз дозволяє виявити як переваги, так і недоліки застосування поліграфа у доказуванні.

Допустимість результатів поліграфа як доказу в Україні є складним і дискусійним питанням, яке знаходиться на перетині конституційних гарантій прав людини, норм кримінального процесуального права та сучасних науково-технічних підходів до доказування. Обґрунтування можливості використання поліграфа вимагає комплексного аналізу нормативної бази, судової практики та міжнародного досвіду. Насамперед, правова природа використання поліграфа визначається положеннями Конституції України, які встановлюють фундаментальні межі допустимості будь-яких засобів отримання доказів. Зокрема, стаття 28 гарантує повагу до гідності людини та забороняє жорстоке або таке, що принижує гідність, поводження; стаття 32 закріплює право на невтручання в особисте і сімейне життя; стаття 62 встановлює презумпцію невинуватості; стаття 63 гарантує право особи не свідчити проти себе чи близьких родичів [1]. У сукупності ці положення формують ключовий принцип: застосування поліграфа можливе лише за умови добровільності, недопущення примусу та дотримання прав людини.

Процесуальний аспект допустимості результатів поліграфа регулюється нормами Кримінального процесуального кодексу України. Відповідно до статті 84 КПК України, доказами є будь-які фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку. Це відкриває можливість включення результатів поліграфа до доказової бази за умови їх належності та допустимості. Водночас стаття 94 КПК закріплює принцип вільної оцінки доказів, згідно з яким суд оцінює кожен доказ за своїм внутрішнім переконанням, що виключає автоматичне надання поліграфу визначальної сили. Статті 101–102 КПК регулюють висновок експерта, що є важливим, оскільки результати поліграфологічного дослідження зазвичай

оформлюються саме у формі експертного висновку або висновку спеціаліста [2].

Суттєвим кроком у напрямку нормативного врегулювання використання поліграфа стало прийняття ДСТУ 9266:2023 «Судова психологічна експертиза. Використання поліграфа. Загальні вимоги», який встановлює єдині стандарти проведення поліграфологічних досліджень [3]. Запровадження цього стандарту свідчить про прагнення держави надати поліграфу більшої наукової обґрунтованості та процесуальної визначеності. Разом із тим, ключове значення для визначення реальної ролі поліграфа має судова практика. Аналіз рішень Верховного Суду свідчить про обережний і водночас гнучкий підхід. Ключовою у цьому контексті є постанова Верховного Суду від 16 жовтня 2019 року (справа № 727/6486/17), в якій прямо зазначено, що висновок за результатами психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа не є належним і достатнім доказом [4]. Такий підхід обґрунтовується тим, що поліграф не забезпечує достовірного встановлення фактів, а лише фіксує психофізіологічні реакції особи, які потребують додаткової інтерпретації. Важливе значення має також дотримання процесуальної форми отримання таких результатів. У постанові Верховного Суду від 3 червня 2020 року (справа № 686/4267/15-к) підкреслено, що порушення порядку призначення експертизи робить її результати недопустимими доказами [5]. Це рішення демонструє, що навіть за наявності потенційно релевантної інформації, отриманої за допомогою поліграфа, вона не може бути врахована судом без дотримання вимог процесуального закону. Таким чином, суд обґрунтовує свою позицію необхідністю забезпечення процесуальних гарантій та недопущення зловживань.

Міжнародний досвід демонструє ще більш обережне ставлення до використання поліграфа. Практика Європейського суду з прав людини має ключове значення для формування стандартів допустимості доказів. У справі «Jalloh v. Germany» Суд наголосив, що отримання доказів із порушенням фізичної або психічної недоторканності особи суперечить праву на справедливий суд [6]. Особливої уваги заслуговує позиція Європейського суду з прав людини у справі „Mkhitaryan v. Armenia“ (2008), де Суд фактично захистив право особи на відмову від проходження поліграфа. ЄСПЛ підкреслив, що використання факту відмови від тестування як доказу винуватості або „підозрілої поведінки“ є порушенням привілею проти самозвинувачення та права на мовчання, закріплених у статті 6 Конвенції [7]. Це рішення підтверджує тезу про те, що участь у психофізіологічному дослідженні має бути виключно добровільною, а будь-який процесуальний тиск у цьому питанні є недопустимим. У праві Сполучених Штатів Америки питання допустимості поліграфа вирішується через призму стандарту Daubert, сформульованого у справі Daubert v.

Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc. Згідно з цим стандартом, доказ повинен бути науково обґрунтованим, перевіреним, піддаватися рецензуванню та мати відомий рівень похибки [8]. Поліграф часто не відповідає цим критеріям, тому його використання в судах США є обмеженим і, як правило, можливе лише за згодою сторін. У країнах Європейського Союзу поліграф, як правило, не визнається повноцінним доказом і використовується лише як допоміжний засіб у слідчій діяльності. У Великій Британії поліграф застосовується у вузьких сферах, наприклад, для контролю осіб, засуджених за сексуальні злочини, але не має повноцінного доказового статусу в суді. У Німеччині судова практика загалом відкидає поліграф як доказ через сумніви в його науковій достовірності та можливі порушення прав особи. У Польщі допускається використання поліграфа у кримінальному процесі, але виключно за згодою особи і як допоміжного доказу, що не має вирішального значення.

Таким чином, міжнародний досвід підтверджує загальну тенденцію: поліграф не визнається самостійним доказом, а використовується лише як допоміжний інструмент, причому за умови суворого дотримання прав людини та процесуальних гарантій. Отже, в Україні формується аналогічна модель обмеженої допустимості результатів поліграфа. Вони можуть використовуватися як додатковий доказ або допоміжний засіб встановлення обставин справи, але не мають самостійної вирішальної сили. Такий підхід узгоджується з міжнародними стандартами та забезпечує баланс між ефективністю кримінального провадження і гарантіями прав людини.

Список використаних джерел

Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Про внесення змін до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 20 черв. 2023 р. № 2321/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2321774-23#Text

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 16 жовтня 2019 року у справі № 727/6486/17. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85174071

Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 03 червня 2020 року у справі № 686/4267/15-к. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89701178

European Court of Human Rights. Jalloh v. Germany, Application No. 54810/00. 2006. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-76307%22]}

European Court of Human Rights. Mkhitaryan v. Armenia, Application No. 22390/05. 2013. HUDOC: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-89966%22]}

Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc., 509 U.S. 579 (1993). URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/509/579/case.pdf

Ключові слова: поліграф, доказ, допустимість доказів, кримінальний процес, права людини, процесуальні гарантії, міжнародний досвід, ЄСПЛ.

Keywords: polygraph, evidence, admissibility of evidence, criminal procedure, human rights, procedural safeguards, international experience, ECtHR.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Черномор Карина Максимівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОРГАНІЧНІ ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Органічні психічні розлади становлять одну з найскладніших та найпоширеніших груп захворювань у судово-психіатричній експертній практиці, що зумовлено їхньою різноманітністю та основою, з якої вони виникають. Згідно з Міжнародною класифікацією хвороб 10-го перегляду, ці розлади об’єднуються за ознакою наявності об’єктивно встановленого ураження головного мозку, яке може бути первинним, як у випадку травм чи пухлин, або вторинним, що виникає внаслідок системних захворювань. Центральним поняттям для розуміння цих розладів є психоорганічний синдром, який традиційно описується тріадою Вальтер-Бюеля, що включає зниження інтелекту, погіршення пам'яті та емоційну лабільність. Психопатологічна картина таких розладів зазвичай включає когнітивний дефіцит, розлади пам'яті та емоційну нестабільність, що в сукупності формує психоорганічний синдром. У судовій практиці саме ці порушення стають ключовими при визначенні здатності особи усвідомлювати свої дії та керувати ними під час вчинення правопорушення або підписання юридично значущих документів, що вимагає детального аналізу медичного критерію відповідно до чинного законодавства оцінка цих станів має вирішальне значення, оскільки вони суттєво впливають на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними, що є ключовим для визначення її правового статусу [1; 3; 5; 7].

У кримінальній судовій практиці експертиза органічних розладів базується на положеннях статті 19 Кримінального кодексу України щодо

неосудності. Клінічна картина ураження часто включає значні зміни особистості, які проявляються у формі агресивності, імпульсивності та втрати морально-етичних стримувань. Практика показує, що правопорушення осіб з ОПР часто мають безмотивний або спонтанний характер. Якщо розлад досягає ступеня вираженого недоумства або супроводжується стійкими психотичними станами, такими як галюцинації чи марення, експертна комісія робить висновок про неосудність. Однак значна частина правопорушників демонструє помірні порушення, що підпадає під дію статті 20 Кримінального кодексу про обмежену осудність. Це означає, що особа в силу хвороби не була здатна повною мірою усвідомлювати значення своїх дій, що враховується судом при призначенні покарання. Практичний аспект застосування цієї статті дозволяє суду поєднувати покарання з примусовим лікуванням, що є критично важливим для профілактики рецидивів у осіб з органічною нестабільністю психіки [1].

Окрему увагу в судовій практиці приділяють травматичній хворобі головного мозку. Експертна оцінка наслідків черепно-мозкових травм потребує ретельного вивчення анамнезу, оскільки між травмою та злочином можуть минути роки. Практика свідчить, що в початковий період після травми пацієнт може демонструвати задовільну адаптацію, проте згодом розвиваються напади «злобно-тужливого» настрою. У стані дисфорії особи з ОПР здатні на надзвичайну жорстокість, яка часто не відповідає силі провокуючого фактора. У цьому стані затьмарення свідомості правопорушник діє механічно, не усвідомлюючи небезпеки своїх дій, що повністю виключає його вину. Для судово-психіатричної експертизи вкрай важливо встановити, чи знаходилася особа в стані сутінкового затьмарення свідомості, оскільки такі стани виключають можливість керування своїми діями. При цьому експерти мають розрізняти справжній органічний психоз від станів простого сп'яніння, які нерідко накладаються на органічний фон, посилюючи агресію [6]. Експертиза таких станів вимагає ретельного аналізу медичної документації та анамнезу життя особи, оскільки навіть легка черепно-мозкова травма в минулому може стати фоном для розвитку серйозних психічних аномалій у майбутньому під впливом провокуючих факторів [8].

У цивільному процесі судова практика щодо органічних розладів найчастіше зосереджена на справах про визнання особи недієздатною або оскарження угод. Ключовим тут є встановлення здатності особи розуміти значення своїх дій на момент вчинення правочину (стаття 225 ЦК України). Найбільш розповсюдженими є деменції судинного та альцгеймерівського типів. Практика проведення посмертних експертиз у спадкових справах є надзвичайно складною: експерти аналізують щоденникові записи, листи, свідчення сусідів та медичні карти для реконструювання психічного стану померлого. Важливим практичним моментом є виявлення так званих

"світлих проміжків" при судинній деменції, коли когнітивні функції тимчасово відновлюються. Суди часто стикаються з ситуаціями, коли юридично значима дія (наприклад, дарування квартири) вчиняється в момент глибокого розладу пам'яті та орієнтації, що стає підставою для визнання угоди недійсною [2; 4].

Процесуально судово-психіатрична експертиза спирається на комплексне використання клінічних та інструментальних методів (МРТ, ЕЕГ), що регламентовано Наказом МОЗ № 865. У практичній діяльності експертів велика роль відводиться психологічному тестуванню. Наприклад, дослідження інтелекту за шкалою Векслера або тестів на заучування слів дозволяє об’єктивно зафіксувати ступінь інтелектуального зниження, що важливо для суду як доказ медичного критерію. Експерти також стикаються з проблемою симуляції: підсудні часто намагаються імітувати недоумство, посилаючись на "провали в пам'яті" або "голоси". Досвідчений експерт виявляє таку симуляцію через відсутність характерної для органіків виснажливості психічних процесів та специфічних розладів мислення (обставинність, в'язкість). Органіки зазвичай намагаються приховати свої дефекти (дисимуляція), тоді як симулянти їх демонстративно вип'ячують [5; 6].

Практика призначення примусових заходів медичного характеру для осіб з ОПР має свою специфіку. Оскільки органічне ураження мозку часто супроводжується фізичною неміччю або неврологічними дефіцитами, такі особи потребують спеціального догляду. Суд, обираючи тип закладу (звичайний, посилений або суворий нагляд), враховує не лише тяжкість злочину, а й стабільність психічного стану. На практиці особи з органічною агресивністю вважаються найбільш непередбачуваними пацієнтами. Враховуючи прогресуючий характер багатьох органічних розладів, судова система передбачає регулярне (не рідше одного разу на 6 місяців) проведення повторних оглядів для оцінки динаміки стану. Це дозволяє вчасно перевести пацієнта на амбулаторне лікування, якщо ризик суспільно небезпечної поведінки зник, або навпаки – посилити нагляд при декомпенсації стану [3; 8].

Окремим аспектом судової практики є оцінка свідчень потерпілих з органічними порушеннями. У справах про сексуальне насильство або шахрайство потерпілі з легкою розумовою недостатністю органічного генезу часто стають об'єктами маніпуляцій. Експертиза має встановити, чи здатна така особа правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, та давати про них показання. Часто встановлюється, що через органічну навіюваність (сугестивність) потерпілий міг обмовити себе або піддатися впливу третіх осіб

Таким чином, судово-психіатричний аналіз органічних розладів виходить за межі простої діагностики, охоплюючи глибоке вивчення

особистості в її соціальному та правовому вимірі. Судова практика в Україні поступово рухається до більшої гуманізації та індивідуалізації підходів, що дозволяє більш точно диференціювати відповідальність хворих осіб [1; 6; 7].

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III/ Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV/ Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лют. 2000 р. № 1489-III/ Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 19. Ст. 143.

Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи : наказ М-ва охорони здоров'я України від 08 трав. 2018 р. № 865. *Офіційний вісник України*. 2018. № 51. Ст. 1805.

Жабокрицький С.В., Чуприков А.П. Судова психіатрія. Київ: МАУП, 2014. 432 с.

Білецький Є.М., Білецька Г.А. Судова медицина та судова психіатрія: навчальний посібник. Київ: Одісей, 2008. 200 с.

International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision (ICD-10). Volume 1: Mental and behavioural disorders. World Health Organization, 2016. 248 p.

Мазулін Г.В. Основи судової медицини та психіатрії: методичні рекомендації. Запоріжжя: Запорізький юридичний інститут ДДУВС, 2008. 27с

Ключові слова: органічні психічні розлади, судово-психіатрична експертиза, осудність, неосудність, примусові заходи медичного характеру.

Keywords: organic mental disorders, forensic psychiatric examination, culpability, non-culpability, compulsory medical measures.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Черняк Єлизавета Юріївна

здобувачка 2-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ЕКСПЕРТОМ-ПОЛІГРАФОЛОГОМ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я

Розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи є одним із найбільш складних напрямів діяльності слідчих підрозділів, оскільки такі

провадження пов'язані з необхідністю встановлення широкого кола обставин: мотивів і умислу, психологічного стану учасників події, їхньої поведінки до, під час і після вчинення злочину. Ефективне вирішення цих завдань потребує залучення різних видів спеціальних знань, серед яких особливе місце посідає судово-психологічна експертиза із застосуванням поліграфа [1, с. 109]. Взаємодія слідчого з експертом-поліграфологом є одним із ключових організаційно-тактичних інструментів, що забезпечує повноту та всебічність досудового розслідування.

Правовою основою залучення експерта-поліграфолога до кримінального провадження є Кримінальний процесуальний кодекс України, зокрема ст. 69 (права та обов'язки експерта), ст. 71 (спеціаліст) та ст. 242 (підстави проведення експертизи). Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК, слідчий або прокурор зобов'язані звернутися до експерта для проведення експертизи, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Нормативно-методичне підґрунтя проведення судово-психологічної експертизи із застосуванням поліграфа закріплено у Науково-методичних рекомендаціях МЮ України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами) [2].

Судово-психологічна експертиза із застосуванням поліграфа є єдиною передбаченою чинним законодавством України легальною формою психофізіологічного тестування особи в межах кримінального провадження. Предметом такої експертизи є отримання орієнтувальної інформації щодо: ступеня вірогідності повідомленої особою інформації; повноти наданих нею відомостей; уявлень особи про конкретну подію; інших обставин, необхідних для конструювання слідчих версій [2]. За своєю юридичною природою висновок експерта-поліграфолога є процесуальним джерелом доказів відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України та оцінюється слідчим у сукупності з іншими доказами за критеріями належності, допустимості та достовірності.

Взаємодія слідчого з експертом-поліграфологом здійснюється у кількох основних формах. Процесуальна форма передбачає винесення слідчим постанови про призначення судово-психологічної експертизи із застосуванням поліграфа, де чітко формулюються питання, що виносяться на дослідження. Непроцесуальна форма охоплює попередні консультації слідчого з поліграфологом щодо доцільності призначення експертизи, кола питань, підготовки матеріалів справи та психологічного профілю підекспертної особи [3, с. 347–349]. Взаємодія також може відбуватися в рамках слідчо-оперативної групи, до складу якої за необхідності включаються фахівці з відповідних галузей знань.

У контексті розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи поліграфологічна експертиза є особливо результативною у кількох типових слідчих ситуаціях: при розслідуванні умисних вбивств – для встановлення обізнаності підозрюваного з обставинами події; при розслідуванні

заподіяння тяжких тілесних ушкоджень – для верифікації версій щодо механізму злочину; при розслідуванні домашнього насильства – для перевірки показань потерпілого або свідків [1, с. 110–112]. При цьому участь поліграфолога в допиті як консультанта дозволяє слідчому ефективніше формулювати запитання та інтерпретувати отримані відповіді.

Важливою умовою ефективної взаємодії слідчого з експертом-поліграфологом є своєчасна передача матеріалів кримінального провадження в повному обсязі: протоколів допитів, висновків інших експертиз, оперативних відомостей тощо. Як наголошує дослідниця Сергєєва Д. Б., поліграф не фіксує «брехню» безпосередньо, а виявляє фізіологічні реакції, пов'язані з емоційним напруженням особи в момент відповіді. Тому методично правильна побудова пре-тесту та постановка питань визначає якість результату дослідження [4, с. 89]. Некоректне формулювання питань слідчим або недостатнє ознайомлення поліграфолога з матеріалами справи суттєво знижує надійність висновку.

Серед проблем, що ускладнюють взаємодію слідчого з поліграфологом, виділяють: відсутність у КПК України окремої статті щодо психофізіологічної експертизи; недостатню обізнаність слідчих щодо методологічних можливостей і обмежень поліграфа; нерівномірний рівень атестації поліграфологів; труднощі з отриманням добровільної письмової згоди особи на участь у дослідженні [4, с. 92; 5]. Крім того, правові позиції Верховного Суду України щодо статусу висновку поліграфолога залишаються неоднозначними: в одних провадженнях він визнається допустимим доказом, в інших – відхиляється як такий [2].

Таким чином, взаємодія слідчого з експертом-поліграфологом є важливою складовою криміналістичного забезпечення розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи. Для підвищення її ефективності необхідно: законодавчо врегулювати підстави та порядок призначення психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа; забезпечити підготовку слідчих з питань методології поліграфологічних досліджень; встановити єдині кваліфікаційні вимоги до судових експертів-поліграфологів. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню якості доказової бази у провадженнях цієї категорії.

Список використаних джерел

1. Хорошун Д. В. Психологічна експертиза потерпілого у кримінальному провадженні: можливості та особливості призначення. *Соціологія права.* 2024. Вип. 1–2 (46–47). С. 109–115.

2. Назаров О.А. Правові позиції Верховного Суду щодо застосування поліграфа в кримінальному судочинстві в Україні. *Судово-психологічна експертиза.* Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці: Електронний журнал / [редкол.: Назаров О. А. (голов. ред.) та ін.].

К., 2023. № 3 (23). URL: https://cutt.ly/hwx7ieY6 DOI: https://doi.org/10.53672/ej.3.2023.01

3. Криміналістика : підручник. Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 4-те вид., перероб. і допов. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. -820 с.

4. Сергєєва Д. Б. Використання поліграфа під час допиту: процесуальні, криміналістичні й психологічні питання. *Вісник кримінального судочинства.* 2025. № 1–2. С. 83–102.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.

Ключові слова: поліграф, судово-психологічна експертиза, слідчий, взаємодія, злочини проти життя та здоров'я, кримінальне провадження, психофізіологічне тестування, доказування.

Keywords: polygraph, forensic psychological examination, investigator, interaction, crimes against life and health, criminal proceedings, psychophysiological testing, evidence.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент Чумак С.П.

Чирка Анастасія Володимирівна

здобувачка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ ТЕОРІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

Криміналістика як самостійна юридична наука, що виникла в кінці XIX ст., формувалась у постійному пошуку власних теоретичних основ. Сьогодні науковці одностайно визнають, що загальна теорія криміналістики є методологічним фундаментом цієї дисципліни і включає розгалужену систему окремих криміналістичних теорій (вчень). Вивчення окремих теорій криміналістики набуває особливої актуальності в умовах реформування правоохоронної системи України та посилення вимог до доказової бази у кримінальному провадженні [1, с. 6].

Загальна теорія криміналістики являє собою систему принципів, концепцій, категорій, понять і методів, що відображають предмет криміналістики як ціле. До її структури входять: вступ до загальної теорії, окремі криміналістичні теорії, вчення про методи криміналістики, вчення про мову криміналістики та криміналістична систематика [2, с. 15]. Центральне місце в цій структурі посідають саме окремі криміналістичні теорії – наукові побудови, що відображають результати пізнання окремих закономірностей, які складають предмет криміналістики.

У науці криміналістики не існує єдиного підходу до переліку та класифікації окремих криміналістичних теорій. Одні вчені відносять до них теорії криміналістичної ідентифікації та діагностики, криміналістичного прогнозування, криміналістичної версії, механізму злочину та

слідоутворення, криміналістичної характеристики злочинів та ін. [3, с. 20]. Інші дослідники пропонують значно ширші систематизації, включаючи вчення про криміналістичну профілактику, теорію тактичних операцій, інноваційні теорії [1, с. 86]. Таке розмаїття підходів свідчить про динамічний розвиток загальнотеоретичного розділу криміналістики.

Теорія криміналістичної ідентифікації є однією з найбільш розроблених окремих теорій криміналістики. Вона ґрунтується на положеннях матеріалістичної діалектики про індивідуальність об'єктів матеріального світу та здатність матерії до відображення. Криміналістична ідентифікація визначається як встановлення тотожності об'єкта за сукупністю загальних і індивідуальних ознак шляхом порівняльного дослідження. Поряд з нею теорія криміналістичної діагностики, становлення якої розпочалось у 80-х роках XX ст., спрямована на встановлення стану об'єкта, часу та умов вчинення певних дій, механізму події [4, с. 45]. Взаємодоповнення цих двох теорій суттєво розширює можливості судово-експертних досліджень.

Вагоме місце серед окремих теорій посідає вчення про криміналістичну версію і планування розслідування. Криміналістична версія як форма застосування гіпотетичного методу пізнання в розслідуванні злочинів дозволяє слідчому моделювати можливі картини події та визначати оптимальні шляхи встановлення істини. Відповідно до класифікацій, що пропонуються у підручниковій та монографічній літературі, версії поділяються за суб'єктом висунення (слідчі, оперативно-розшукові, судові, експертні), за обсягом (загальні та окремі), за ступенем визначеності [5, с. 214].

Окремою криміналістичною теорією, що набула активного розвитку в останні десятиліття, є теорія криміналістичної характеристики злочинів. Вона являє собою інформаційну модель типового злочину певного виду, яка включає відомості про спосіб вчинення, обстановку, особу злочинця, типовий слід та ін. Ця теорія забезпечує методику розслідування конкретних категорій злочинів та сприяє висуненню обґрунтованих версій на початковому етапі розслідування [2, с. 358].

У контексті сучасних досліджень особливу увагу привертає теорія криміналістичних інновацій – порівняно нова наукова побудова, спрямована на дослідження процесу впровадження новітніх технічних досягнень, цифрових технологій та штучного інтелекту у практику розслідування злочинів [3, с. 35]. Активне впровадження цифрових доказів, цифрової криміналістики, автоматизованих систем встановлення особи та аналізу великих масивів даних вимагає теоретичного осмислення та розроблення відповідних правових механізмів для їх використання в кримінальному провадженні.

Критерії, за якими певна наукова побудова може бути визнана окремою криміналістичною теорією, докладно розроблені В. А. Журавелем:

наявність самостійного об’єкта дослідження, системи понять і категорій, закономірностей, методів дослідження та практичної спрямованості [1, с. 45]. Ці критерії дозволяють відмежувати сформовані окремі теорії від наукових концепцій, ідей чи поглядів, які ще не набули необхідного теоретичного оформлення.

Отже, система окремих теорій криміналістики є відкритою і динамічною: вона постійно поповнюється новими науковими побудовами відповідно до змін у характері злочинності, розвитку технологій та потреб правозастосовної практики. Наявність розвиненої системи окремих криміналістичних теорій забезпечує науковий фундамент усіх прикладних розділів криміналістики – техніки, тактики та методики – і сприяє підвищенню ефективності розслідування злочинів в Україні.

Список використаних джерел

Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: ґенеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.

Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.

Шевчук В. М. Сучасні проблеми криміналістики в умовах війни та глобальних загроз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2022. Вип. 3 (27).

Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Піріг І. В. та ін. Криміналістика : підручник. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 480 с.

Журавель В. А. Окрема криміналістична методика: поняття та сфера застосування. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Право. 2011. № 2. С. 202–212.

Ключові слова: криміналістика, окремі теорії криміналістики, криміналістична ідентифікація, криміналістична діагностика, криміналістична версія, криміналістична характеристика злочинів, загальна теорія криміналістики.

Keywords: criminalistics, separate theories of criminalistics, forensic identification, forensic diagnostics, criminalistic version, criminalistic characteristics of crimes, general theory of criminalistics.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Хижняк Є.С.

Чорногор Ангеліна Олегівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД У КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, спричинила масштабні психічні наслідки як для військовослужбовців, так і для цивільного населення. Серед психічних розладів, що виникають унаслідок участі у бойових діях або переживання воєнних злочинів, особливе місце посідає посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Цей стан є не лише медичною проблемою, а й набуває виразного правового виміру: у контексті міжнародного кримінального права ПТСР розглядається як один із наслідків воєнних злочинів та злочинів проти людяності, а його документування є важливим елементом доказової бази у судових провадженнях.

ПТСР визначається як психічний розлад, що виникає внаслідок переживання або спостереження події, пов'язаної із загрозою смерті, серйозними тілесними ушкодженнями чи сексуальним насильством. Діагностичні критерії розладу закріплені у Міжнародній класифікації хвороб 11-го перегляду (МКХ-11) та у Діагностичному і статистичному посібнику з психічних розладів п'ятого видання (DSM-5). Відповідно до цих класифікацій, ПТСР характеризується чотирма кластерами симптомів: інтрузивними спогадами (флешбеки, нічні кошмари), стійким уникненням стимулів, пов'язаних із травмою, негативними змінами в когніціях та настрої, а також гіперзбудженням. Важливо, що в DSM-5 цей розлад перенесено до нового класу «Розлади, зумовлені травмою та стресором», що відображає сучасне розуміння його етіології [1, с. 29].

За даними, наведеними у дослідженні Чорної В.В. та співавторів, військовослужбовці, причетні до бойових дій, мають значно вищий ризик розвитку ПТСР порівняно з цивільними особами – за різними оцінками, від 11 до 20 відсотків учасників бойових дій отримують цей діагноз. При цьому особливо уразливими є особи, які зазнали полону, катувань, стали свідками масових убивств або вчинення сексуального насильства – тобто саме тих діянь, що кваліфікуються як воєнні злочини відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду та Женевських конвенцій. У цьому разі ПТСР набуває якісно іншого характеру – так звана «комплексна» форма (К-ПТСР), яка відрізняється хронічним перебігом та глибшим порушенням ідентичності особи [1, с. 31–33].

Судово-психіатричний аспект ПТСР у контексті воєнних злочинів виявляється передусім у двох площинах. По-перше, ПТСР як наслідок злочинних дій є доказом заподіяння психічної шкоди потерпілому, що впливає на кваліфікацію злочину та визначення розміру відшкодування. По-друге, ПТСР може виступати чинником, що впливає на осудність або обмежену осудність осіб, які вчинили злочинне діяння під впливом тяжкого психічного розладу, спричиненого воєнною травмою. Герасименко Л.О., Скрипніков А.М. та Ісаков Р.І. наголошують, що правильна клінічна діагностика та диференціювання ПТСР від інших тривожних розладів є

принципово важливим завданням для судово-психіатричної експертизи, оскільки від цього залежить процесуальний статус особи у кримінальному провадженні [2, с. 47].

Документування ПТСР у потерпілих від воєнних злочинів є важливим інструментом для Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних інстанцій, які розслідують злочини, скоєні на території України. Висновки судово-психіатричних і судово-психологічних експертиз, що підтверджують наявність у потерпілих ПТСР або К-ПТСР, у поєднанні з іншими доказами дозволяють встановити причинно-наслідковий зв'язок між конкретними злочинними діями та психічною шкодою, заподіяною жертвам. Асєєва Ю.О., Аймедов К.В. та Яцишина А.М. вказують, що клінічні симптоми ПТСР у військових суттєво відрізняються за проявами від симптоматики цивільних осіб, що слід враховувати при проведенні експертних досліджень [3].

Окремої уваги заслуговує проблема доказування ПТСР у судовому процесі. Оскільки цей розлад не має однозначних об'єктивних біомаркерів і діагностується переважно на підставі клінічної картини та анамнезу, захисна сторона у кримінальних провадженнях нерідко оспорює достовірність таких діагнозів. Симуляція або аггравація симптомів є реальним ризиком, на який вказує судово-психіатрична практика, – особливо в контексті отримання страхових виплат, пільг для ветеранів або пом'якшення кримінальної відповідальності. Це зумовлює необхідність застосування стандартизованих психодіагностичних інструментів (зокрема, шкали PCL-5, CAPS-5) та комплексного підходу до судово-психіатричної оцінки [2, с. 61–63].

Важливим є і питання реабілітації осіб із ПТСР у контексті відновного правосуддя та компенсаційних механізмів. Романенко Ю. та Коляденко Н. розглядають ПТСР як комплексну медико-психо-соціальну проблему, що вимагає не лише медичного лікування, а й правового реагування – у тому числі через механізми відшкодування шкоди, заподіяної злочинними діями. Держава-агресор, відповідно до норм міжнародного гуманітарного та кримінального права, несе відповідальність за психічну шкоду, завдану жертвам воєнних злочинів, і зобов'язана відшкодувати її у межах репарацій [4, с. 299].

Таким чином, ПТСР у контексті військових злочинів є явищем, що перебуває на перетині судової психіатрії, кримінального права та міжнародного гуманітарного права. Встановлення цього розладу у потерпілих виконує важливу доказову функцію у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів; водночас його наявність в осіб, що вчинили злочин, може впливати на кваліфікацію їхньої відповідальності. Подальший розвиток судово-психіатричної експертизи в Україні в умовах тривалого збройного конфлікту вимагає вдосконалення стандартів діагностики ПТСР, розроблення уніфікованих методик його документування

для потреб судочинства та чіткого закріплення правових механізмів відшкодування психічної шкоди жертвам воєнних злочинів.

Список використаних джерел

Чорна В. В., Серебреннікова О. А., Коломієць В. В., Гозак С. В., Єлізарова О. Т., Рибінський М. В., Ангельська В. Ю., Павленко Н. П. Посттравматичний стресовий розлад під час повномасштабної війни у військовослужбовців. *Молодий вчений.* 2023. № 12 (124). С. 28–39. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-12-124-28

Герасименко Л. О., Скрипніков А. М., Ісаков Р. І. Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад : навчальний посібник. Київ : ВСВ «Медицина», 2023. 120 с.

Асєєва Ю. О., Аймедов К. В., Яцишина А. М. Визначення поняття ПТСР у військових: теоретичні основи, клінічні прояви та фактори ризику. *Ментальне здоров'я.* 2024. № 2. С.8-17. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-2005/2024-2-2

Романенко Ю., Коляденко Н. Посттравматичний стресовий розлад як медико-психо-соціальна проблема. Перспективи та інновації науки. 2021. № 2 (2). С. 297–304. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-2(2)-297-304

Ключові слова: Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), воєнні злочини, психічна шкода, судово-психіатрична експертиза, доказування у кримінальному процесі, міжнародне гуманітарне право, реабілітація потерпілих.

Keywords: Post-traumatic stress disorder (PTSD), war crimes, psychological harm, forensic psychiatric examination, proof in criminal proceedings, international humanitarian law, rehabilitation of victims.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Шевченко Дар'я Ярославівна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології, соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ЛЮДЕЙ ПІД ПРОБАЦІЙНИМ КОНТРОЛЕМ

Суб'єкти пробації – це особи, які вчинили правопорушення, але відбувають покарання без ізоляції від суспільства під суворим наглядом державних органів. Такий стан «умовної свободи» створює специфічне психологічне середовище, яке в науковій літературі часто порівнюють із ситуацією хронічного іспиту. Людина перебуває в соціумі, виконує звичні побутові та професійні ролі, але над нею постійно тяжіє необхідність суворого дотримання встановлених правил та обмежень. Найменше відхилення від регламенту може призвести до зміни правового статусу на більш жорсткий, що тримає психіку в стані постійної мобілізації [1, с. 157].

В основі психофізіологічного портрета такої особи лежить феномен перманентної тривожності. Оскільки випробувальний термін триває місяцями або роками, стан напруження стає для організму фоновим. Це призводить до серйозних змін у роботі нервової системи: адаптаційні ресурси, які в нормі мають вмикатися лише в моменти реальної небезпеки, у суб'єкта пробації працюють безперервно. Як наслідок, виникає психологічне та фізичне виснаження. Людина стає надмірно чутливою до будь-яких зовнішніх подразників, особливо тих, що пов'язані з процедурами контролю чи оцінювання її особистості. Кожна ситуація, де потрібно звітувати про свої дії або підтверджувати свою лояльність до закону, сприймається організмом як загроза життєво важливим інтересам.

Коли психіка людини тривалий час перебуває під тиском випробувального терміну, це неминуче призводить до перебудови роботи автономної нервової системи. Основним механізмом тут виступає стабільна активізація симпатичного відділу, який відповідає за реакцію «бий або біжи». У осіб під пробаційним наглядом цей механізм перебуває в стані постійного низькоінтенсивного збудження, що створює специфічний фізіологічний малюнок поведінки [2].

Першим і найбільш вираженим маркером є нестабільність серцево-судинної системи. У ситуаціях, які суб'єкт сприймає як перевірочні або оціночні, спостерігається різка лабільність пульсу та артеріального тиску. Важливою особливістю є те, що навіть при зовнішньому спокої та намагані виглядати байдужим, внутрішні показники (частота серцевих скорочень) можуть демонструвати значні стрибки. Це свідчить про глибокий внутрішній дисонанс: людина намагається зберегти соціальну маску, але її тіло видає стан напруження. Таке «серцеве калатання» часто супроводжується відчуттям пульсації в скронях або в ділянці шиї, що ще більше посилює тривогу за власну самопрезентацію.

Другим критичним аспектом є зміна паттернів дихання. Психофізіологічний стан підконтрольної особи часто характеризується «дихальним затиском». В очікуванні запитань або оцінки своїх дій людина підсвідомо починає дихати поверхнево, задіюючи лише верхню частину грудної клітки, або робить мікрозатримки дихання. Це природна біологічна реакція на небезпеку – завмирання. Проте тривале перебування в такому режимі призводить до гіпоксії (нестачі кисню), що в свою чергу викликає ще більшу дратівливість, погіршення когнітивних функцій та зростання емоційної нестабільності. Під час розмови це може проявлятися як раптові глибокі вдихи (спроба організму компенсувати нестачу кисню) або легке тремтіння голосу.

Третім важливим елементом є шкірно-гальванічні реакції та терморегуляція. Хронічний стрес під час нагляду призводить до порушення роботи потових залоз. Ми часто спостерігаємо явище «холодного поту» або

раптового почервоніння обличчя та шиї при обговоренні тем, пов'язаних із виконанням умов пробації. Долоні стають вологими, що є прямою ознакою активації стрес-центрів головного мозку. Ці реакції є абсолютно некерованими: людина може бути щирою у своїх словах, але її шкіра реагує на сам факт перебування в ситуації контролю. Такий «вегетативний шум» створює додаткові труднощі для об'єктивної оцінки стану особи, оскільки тіло реагує на контекст ситуації сильніше, ніж на зміст конкретної розмови.

Нарешті, варто згадати про м'язовий тонус. Постійна готовність до захисту проявляється у формуванні м'язових затисків, особливо в ділянці плечового поясу, щелеп та кистей рук. Суб’єкт пробації часто демонструє скованість рухів, що з боку може виглядати як скритність або неприязнь. Насправді ж це фізичне відображення психологічного панцира. Постійна м'язова напруга веде до швидкої втомлюваності, через що під кінець будь-якої взаємодії людина може ставати апатичною або, навпаки, афективно спалахувати, бо в неї просто закінчуються сили стримувати цей фізіологічний тиск.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що психофізіологічний профіль особи під пробаційним контролем визначається станом тривалого психоемоційного напруження, зумовленого специфічним правовим статусом та постійним очікуванням можливих правових наслідків у разі порушення встановлених правил. Це проявляється у стійкій вегетативній дизрегуляції – підвищеній лабільності пульсу, порушенні дихальних патернів та неконтрольованих реакціях шкіри, які є природною біологічною відповіддю організму на ситуацію зовнішньої перевірки. Розуміння цих особливостей є критично важливим для об'єктивної оцінки поведінки особи, оскільки її фізичні реакції часто відображають не реальні наміри чи факти приховання інформації, а загальний високий рівень тривожності та захисну мобілізацію організму в умовах тривалого випробувального терміну.

Список використаних джерел

Книга психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора ДКВС України. Частина 2/за заг. ред. О.В. Висоцької. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2022. 368 с.

Малхазов О. Р. Розвиток емоційної стійкості осіб, що переживають наслідки травматичних подій : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 215 с.

Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення особистості : монографія / О.М. Кокун, В.В. Клименко, О.М. Корніяка, О.Р. Малхазов [та ін.] ; за ред. О.М. Кокуна. К.: Педагогічна думка, 2015. 297 с.

Ключові слова: пробаційний контроль, вегетативна реактивність, хронічне психоемоційне напруження, випробувальний термін, захисна мобілізація, ефект нагляду.

Keywords: probation control, autonomic reactivity, chronic psycho-emotional tension, probationary period, defensive mobilization, supervision effect.

Науковий керівник: д.ю.н., професор, Аркуша Л.І.

Шевченко Тарас Григорович

здобувач 3-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ МЕТАДАНИХ У DEEPFAKE-ВІДЕО

Швидкий розвиток штучного інтелекту безпосередньо вплинув не лише на звичайне життя громадян, а й створив незвичні та складні умови для сучасної системи правосуддя та цифрової криміналістики. Deepfake-відео не новий інструмент, але якщо раніше це було розвагою для невеликої кількості, то зараз воно стало небезпечним інструментом у руках злочинців, який спростив процес кіберзлочинів, поширення дезінформації та маніпулювання в кримінальному провадженні.

Традиційні методи аналізу deepfake-відео завжди базувалися на стандартних методах візуального виявлення артефактів (невідповідність кліпання очей, дефекти контурів та міміки обличчя, неприродне освітлення та інше), але наразі, у зв'язку з їх швидким розвитком, втрачають ефективність. Сучасні алгоритми здатні створювати відео такої якості, які стає неможливо ідентифікувати звичайним зоровим оглядом. У зв'язку з цим, на даний момент основним напрямом розвитку цифрової криміналістики стає аналіз метаданих та внутрішньої структури.

Для подальшого розуміння ми повинні звернутися до законодавства за визначенням терміну метадані як такого. Наразі актуальні Закони та інші офіційні документи пропонують нам багато варіантів, так, в постанові Кабінету Міністрів України від 2 травня 2025 року №506 «Про затвердження Порядку функціонування інформаційної платформи громадського здоров'я» [1] зазначено, що «метадані – довідкова структурована інформація, що описує, роз'яснює, дає змогу ідентифікувати, спрощує використання та управління набором даних». Не дивлячись на те, що цей закон не пояснює що таке метадані для цифрової криміналістики, ми можемо використати аналогію, завдяки чому дійти до висновку, що метадані – це сукупність структурованих технічних відомостей, що автоматично генеруються під час створення, обробки або збереження цифрового відеофайлу, відображаючи його структуру, зміни та інші помітні ознаки втручання алгоритмів у його зміст.

Глибокий аналіз структури файлу, особливо зважаючи увагу на формат: MP4, MOV та інші, є першочерговим етапом штучного втручання у відео, оскільки кожний стандартний пристрій запису (телефон, камера та подібне) формує особливу та специфічну архітектуру файлу (ftyp, moov, mdat), яка притаманна кожній конкретній прошивці та способу кодекування

[2,3]. Процес створення Deepfake-відео неминуче передбачає фінальний етап перекодування за допомогою відповідних бібліотек, таких як FFmpeg [4] та OpenCV [4], що призводить до деструкції оригінальних метаданих та маркерів зміни їх на стандартизовані структури з відкритим кодом, що дає можливість прямо знайти відповідні докази на підтвердження втручання у відео. До критичних маркерів можна виділити появу таких тегів, як «Library: Lavf», зміна байтового порядку у заголовках файлу, та нетипове розташування блоку moov відносно Mdat [5]. Окрім того, невідповідність хеш-сум та цифрових підписів, які найчастіше всього інтегровані в офіційні системи сучасних смартфонів, дозволяє стверджувати про втрату цілісного доказу та його штучне походження.

Попри високу ефективність аналізу метаданих, існують сучасні виклики для цифрової криміналістики, які навіть не планувалися такими. Так, найбільшою проблемою для сучасного аналізу є автоматичні системи обробки контенту від соціальних мереж та месенджерів (Instagram, facebook, whatsapp), які в процесі стиснення видяляють повністю, або частково, оригінальні метадані, змініючи їх на власні аналоги підписів та маркерів.

Окрім того, сучасні тенденції до анонімності виробляють нові технології для переховування цих самих метаданих, активний розвиток напрямку anti-forensics ускладнює працю працівників правоохоронних органів, очищаючи або фальсифікуючи певні маркери. Це ставить обов’язковим прийняття до уваги того факту, що відсутність ознак втручання до структури відео НЕ робить такий матеріал оригінальним та недоторканим. Відтак, сучасна криміналістика в цифровій сфері має строїти свою базу доказів на комплексному підході: поєднати аналіз внутрішньої будови файлу з нейромережовими методами детекції візуальних артефактів та, паралельно, аналізом цифрового шуму сенсора певної моделі камери, що дозволить мінімізувати ризики помилок у справах щодо використання Deepfake технологій.

Отже, криміналістичний аналіз метаданих – фундаментальний етап у процесі верифікації відеодоказів на наявність фактів використання Deepfake втручання. Неправильне відображення інформації на відео яке ми можемо спостерігати, тобто візуальний аналіз, хоч і був простим, але став на даний момент застарілим. На його заміну прийшов сучасний та ефективний метод сканування структур файлу, його ядра та виявлення аномалій в часових мітках та наявність відповідних технічних маркерів, по типу FFmpeg або OpenCV, що дозволяє ідентифікувати синтетичний контент навіть за умови відсутності видимих візуальних артефактів. Навіть сучасний метод протидії криміналістичного аналізу, а саме anti-forensics та автоматичне очищення тегів соціальними мережами не може зупинити адаптацію сучасних слідчих до складних умов цифрового світу.

Перспективи подальших досліджень мають полягати у розробці нових, комплексних методик, які інтегрують як працю людини щодо дослідження втручання у метадані, так і інформацію штучних нейромереж для більш точного аналізу, що забезпечить належну доказову базу для сучасного кримінального судочинства в умовах стрімкої цифровізації.

Список використаних джерел

Про затвердження Порядку функціонування інформаційної платформи громадського здоров'я: постанова Кабінету міністрів України від 02.04.2025 р. № 506 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/506-2025-%D0%BF/ed20250502#n20

Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2023. 388 с

Fileformat. Формати відеоматеріалів: MOV.
URL : https://docs.fileformat.com/uk/video/mov/

Артем Коваленко. МЕТАДАНІ ЯК ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛІСТИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ІНФОРМАЦІЇ. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2024 – 144 с.

12th September 2024 by AmpedSoftware. Video Formats And Conversion: A New Blog Series By Amped Software.
URL : https://www.forensicfocus.com/articles/video-formats-and-conversion-a-new-blog-series-by-amped-software/

Ключові слова: Цифрові докази, криміналістична фіксація, автентичність даних, метадані.

Keywords: Digital evidence, Criminal procedure, Metadata analysis, Data integrity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Колодіна А.С.

Шендрик Олександра Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДНК-АНАЛІЗУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Стрімкий розвиток біомолекулярних технологій наприкінці 20 та початку 21 століття зумовив широке впровадження методів ДНК-аналізу в кримінальне судочинство, які наразі посідають особливе місце серед доказів у кримінальному проваджені. Вони часто розглядаються як найбільш точний інструмент ідентифікації особи, що нерідко характеризується як «золотий стандарт» доказування [6]. Проте така абсолютизація суперечить засадничим принципам кримінального процесу, як-от вільної оцінки доказів

і необхідності їх сукупного дослідження, що може створювати реальний ризик судових помилок.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що з одного боку, спостерігається тенденція до абсолютизації результатів ДНК-аналізу, а з іншого відсутністю в Україні єдиних методологічних стандартів їх оцінки. Водночас кримінальне судочинство передбачає оцінку доказів у їх сукупності, а не ізольовано, що формує ключову проблему невідповідності між реальною природою ДНК-доказів як імовірнісних і їх фактичним сприйняттям як беззаперечних.

Відповідно до ч. 1 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України, доказами є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження [1]. Висновок експерта, як самостійний вид доказу закріплено в п. 5 ч. 2 ст. 84 КПК України [1]. Результат ДНК-аналізу оформлюється у формі висновку судового експерта і в цій якості входить до системи доказів у справі.

Особливо важливо розрізняти два поняття: факт збігу ДНК-профілів та факт вини підозрюваного. Результати аналізу встановлюють лише біологічний зв’язок між слідом і конкретною особою, однак не дають відповіді на питання про умисел, обставини та причетність до злочину. Вони мають ймовірнісний характер або так званий коефіцієнт правдоподібності (Likelihood Ratio – LR)[7], та повинні оцінюватися у взаємозв’язку з іншими доказами.

Питання доказового значення генетичних досліджень розглядаються в різних аспектах багатьма вченими. Наприклад, В. Ю. Шепітько підкреслює, що криміналістичні дослідження повинні оцінюватися виключно в системі доказів, та уникати механічного сприйняття результатів будь-яких технічних методів [3]. Аналогічної позиції дотримується М. В. Салтевський, який наголошує на важливості дотримання процесуальних вимог під час отримання та дослідження біологічних зразків, та обґрунтовує що кожен окремий доказ набуває значення лише у взаємозв’язку з іншими [4].

В. Г. Гончаренко, аналізуючи проблеми судової експертизи, зазначає, що достовірність висновку експерта залежить не лише від рівня технології, а й від дотримання методики відбору, зберігання та дослідження зразків [5]. Можна зазначити, що більшість дослідників визнають високу доказову цінність ДНК-аналізу, але наголошують на його залежність від умов отримання, дослідження та інтерпретації.

Дослідження судової практики виявляє стійку тенденцію до переоцінки значення генетичних доказів. У багатьох випадках суди сприймають збіг ДНК-профілів як достатній доказ винуватості, при цьому ігноруючи або недооцінюючи важливість свідчень очевидців, алібі підозрюваного та інших

обставин справи. Такий підхід суперечить принципу вільного оцінювання доказів, закріпленому в статті 94 Кримінального процесуального кодексу України [1], та принципу презумпції невинуватості. Адже виявлення ДНК-сліду може бути цілком обґрунтованим і зумовленим законним перебуванням особи на місці події ще до скоєння злочину [8].

Судовий генетик не надає категоричної відповіді «так» або «ні», а лише вказує, наскільки більш імовірною є версія про відповідність, порівняно з версією про випадковий збіг. Проте судді, прокурори та адвокати, які здебільшого не мають природничо-наукової освіти, нерідко хибно трактують показник LR (відношення правдоподібностей) або ймовірність випадкового збігу (Random Match Probability – RMP). Вони помилково прирівнюють статистичну ймовірність збігу ДНК-профілю до ймовірності вини. Таке явище у міжнародній літературі називають «прокурорською помилкою» (prosecutor's fallacy) [9].

Біологічний матеріал є виключно чутливим до зовнішніх впливів, що зумовлює необхідність суворого дотримання правил його відбору, пакування, транспортування та зберігання. Недотримання цих вимог може спричинити контамінацію зразків через потрапляння сторонньої ДНК, що значно ускладнює проведення досліджень. До потенційних джерел похибок також належать лабораторні помилки, як-от неадекватне маркування зразків, технічні несправності під час ПЛР-ампліфікації та перехресне забруднення між окремими зразками. Ці проблеми документуються навіть у провідних лабораторіях світу [10]. Відсутність обов'язкового зовнішнього аудиту судово-генетичних лабораторій в Україні лише посилює зазначені ризики, підкреслюючи необхідність впровадження ефективних механізмів контролю якості.

Сліди, виявлені на місці події, нерідко містять генетичний матеріал кількох осіб, що формує так звані змішані генетичні профілі. Інтерпретація таких зразків значно ускладнюється порівняно з аналізом одноманітних (монопрофільних) зразків, оскільки внесок кожного індивідуального донора часто залишається невизначеним, а загальна кількість можливих донорів – невідомою. Наукові дослідження демонструють, що результати аналізу одного й того самого змішаного профілю можуть суттєво відрізнятися між різними лабораторіями. Це вказує на наявність суб'єктивності у процесі інтерпретації та підвищує ризик формування хибних висновків.

Станом на сьогодні в Україні бракує загальновизнаного методологічного документа, який би встановлював чіткі критерії щодо визначення «достатності» генетичних доказів для ухвалення обвинувального вироку, регламентував порогові значення коефіцієнта правдоподібності (LR) та визначав прийнятні методи їх статистичного аналізу. Відсутність такого нормативного підходу спричиняє неоднорідність судової практики, унаслідок чого однакові за якістю докази можуть

оцінюватися по-різному залежно від юрисдикції. Це, у свою чергу, порушує принцип рівності перед законом і суперечить вимогам правової визначеності.

Одним із шляхів вирішення проблеми може стати переорієнтація судово-генетичної практики на обов'язкове використання коефіцієнта правдоподібності (LR) як стандартного способу формулювання висновків. Це дозволить забезпечити відповідність українських підходів міжнародним стандартам, зокрема рекомендаціям ENFSI (Європейської мережі судово-наукових установ) [11]. При цьому експерт має не лише надати числове значення коефіцієнта LR, але й у доступній формі пояснити суду значення цього діапазону і його процесуальну важливість.

Підвищення рівня наукової компетентності суддів, прокурорів і адвокатів є важливим фактором для належного розуміння та об'єктивної оцінки генетичних доказів. Для досягнення цієї мети доцільно включити обов'язкові навчальні модулі з основ судово-генетичної експертизи до програм підготовки та підвищення кваліфікації, які реалізуються в межах діяльності Національної школи суддів України та Вищої школи адвокатури.

Висновок судового генетика має включати не лише підтвердження відповідності ДНК-профілів, але й конкретне зазначення ймовірнісних параметрів висновку. Крім того, варто передбачити перелік можливих альтернативних пояснень, як-от передачу ДНК через третю особу, а також інформацію про якість зразка та будь-які чинники, що могли вплинути на достовірність результатів. Для забезпечення стандартизації такі вимоги бажано закріпити у нормативно-методичних актах Міністерства юстиції України.

На рівні узагальнення судової практики Верховного Суду доцільно зафіксувати принцип щодо недопустимості винесення обвинувального вироку виключно на основі ДНК-доказу без наявності сукупності інших доказів, що підтверджують всі елементи складу злочину. Такий підхід узгоджується зі сталою практикою Європейського суду з прав людини, який дотримується стандарту доказування «поза розумним сумнівом» [2].

Закріплення права сторони захисту на призначення повторної або додаткової генетичної експертизи в акредитованій лабораторії, зокрема й за кордоном, є важливою процесуальною гарантією. Одночасно з цим варто запровадити систему регулярного зовнішнього аудиту та професійного тестування лабораторій судово-генетичної експертизи, що має стати обов'язковою умовою їх акредитації.

Результати ДНК-аналізу виступають вагомим засобом для з'ясування фактичних обставин у кримінальному провадженні, проте їх доказова цінність не є абсолютною. На неї впливає сукупність факторів, таких як якість відбору й зберігання біологічного матеріалу, дотримання стандартів проведення лабораторних досліджень, коректність статистичної

інтерпретації отриманих даних, а також їхня оцінка в контексті загальної сукупності доказів. Основна проблема сучасної правозастосовчої практики полягає не стільки в обмеженнях самої технології, скільки у некритичному ставленні до її результатів з боку суб'єктів кримінального провадження.

Присвоєння результатам ДНК-експертизи статусу беззаперечного доказу суперечить фундаментальним принципам вільної оцінки доказів і презумпції невинуватості. Невиправдане абсолютизування подібних доказів здатне спричинити судові помилки, що становить суттєвий ризик для справедливості судового процесу. Вирішення цих викликів вимагає всебічного підходу, який охоплює стандартизацію методів інтерпретації результатів, підвищення наукової кваліфікації учасників судочинного процесу, а також посилення процесуальних гарантій у сфері проведення судово-генетичних експертиз.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13.

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Merabishvili v. Georgia» від 28.11.2017 р. (заява № 72508/13).

Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Харків : Право, 2008. 464 с.

Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2006. 588 с.

Гончаренко В. Г. Науково-технічні засоби в роботі слідчого : монографія. – Київ, 1980.

National Commission on Forensic Science. Forensic Science in Criminal Courts: Ensuring Scientific Validity of Feature-Comparison Methods. – Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, 2016. 173 p.

Buckleton J., Triggs C. M., Walsh S. J. Forensic DNA Evidence Interpretation. – Boca Raton: CRC Press, 2005. 504 p.

Thompson W. C. Tarnish on the "Gold Standard": Understanding Recent Problems in Forensic DNA Testing // The Champion. 2006. Vol. 30, No. 1.

Thompson W. C., Schumann E. L. Interpretation of Statistical Evidence in Criminal Trials: The Prosecutor's Fallacy and the Defense Attorney's Fallacy // Law and Human Behavior. 1987. Vol. 11, No. 3. P. 167–187.

Gill P. et al. DNA Commission of the ISFG: Recommendations on STR Typing Results // Forensic Science International: Genetics. 2012. Vol. 6. P. 679–688.

ENFSI DNA Working Group. ENFSI Guideline for Evaluative Reporting in Forensic Science. Brussels, 2015. 34 p.

Ключові слова: ДНК-аналіз, доказ у кримінальному процесі, висновок експерта, генетична ідентифікація, стандарт доказування.

Keywords: DNA analysis, evidence in criminal proceedings, expert opinion, genetic identification, standard of proof.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Колодіна А. С.

Шовкун Маргарита Євгеніївна

здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТРУПА ПРИ НЕВСТАНОВЛЕНІЙ ПРИЧИНІ СМЕРТІ

Проведення судово-медичної експертизи трупа за умов невстановленої причини смерті є складним багатоетапним процесом, який регламентується положеннями кримінального процесуального законодавства та галузевими інструкціями. Основною метою цього процесу є з'ясування обставин, механізму й причин настання смерті, а також інших факторів, які можуть бути важливими для слідства. Особливе значення має повнота початково зібраної інформації, зокрема даних з огляду місця події, медичної документації та свідчень очевидців.

На першому етапі здійснюється огляд трупа на місці його виявлення. Ця процедура відбувається за участі слідчого і судово-медичного експерта або лікаря. Фіксується положення трупа, стан одягу, наявність видимих тілесних ушкоджень, слідів боротьби чи інші ознаки можливого насильницького характеру смерті. Також проводиться попередня оцінка часу настання смерті на основі видимих трупних змін.

Далі труп транспортують до моргу, де виконують зовнішній огляд. У цьому етапі дослідження ретельно фіксують усі анатомічні особливості, індивідуальні прикмети, стан шкіри, ушкодження, наявність татуювань, рубців та інших ідентифікаційних ознак, що особливо важливо у випадках невстановленої особи померлого.[1] Обов’язковим наступним кроком є внутрішнє дослідження трупа, тобто розтин. У його межах послідовно оглядають органи і системи організму для виявлення патологічних змін, травм, крововиливів, новоутворень або інших аномалій, які могли спричинити смерть або вплинути на її настання.

Під час розтину особлива увага приділяється дослідженню найважливіших органів, таких як головний мозок, серце, легені, печінка та нирки. Саме їхній детальний аналіз є ключем до визначення безпосередньої причини смерті навіть у разі відсутності явних зовнішніх ознак. Важливою частиною експертизи є взяття біологічного матеріалу для додаткових лабораторних досліджень. Сюди входять токсикологічні, гістологічні, біохімічні та імунологічні аналізи. Вони сприяють виявленню отруйних

речовин, лікарських препаратів, алкоголю або патологічних змін на молекулярному рівні.

У разі невстановленої причини смерті важливу роль відіграє токсикологічна експертиза. Вона дозволяє визначити присутність отруйних сполук навіть за умови відсутності очевидних морфологічних ознак отруєння. Результати аналізів крові, сечі чи вмісту шлунка часто стають вирішальними у таких випадках. Гістологічні дослідження коригують і доповнюють оцінку патологій тканин. Вони дозволяють виявити особливості запальних процесів, некротичних змін, пухлин чи інших порушень, які можуть бути непомітними під час макроскопічного огляду органів.

Особлива увага приділяється встановленню часу смерті, що базується на аналізі посмертних змін у тілі, таких як охолодження, утворення трупних плям, заклякання м’язів та розвиток гнильних процесів. При цьому враховуються умови навколишнього середовища, а також індивідуальні особливості організму померлого.

У разі потреби виконують додаткові експертні дослідження, наприклад, судово-генетичну експертизу для ідентифікації особи.[2] Це особливо важливо у випадках виявлення невпізнаних трупів або значного рівня їхньої деструкції через розкладання. Важливу роль відіграє аналіз медичної документації померлого, якщо така доступна. Це дозволяє встановити наявність хронічних хвороб, попередніх хірургічних втручань чи інших факторів, які могли вплинути на смерть.

Під час експертизи обов’язково враховуються обставини справи, зазначені у матеріалах досудового розслідування. Це дає змогу співставити отримані результати з фактичними відомостями та зробити обґрунтовані висновки. Всі отримані результати підсумовуються у висновку судово-медичного експерта. Цей документ має важливе доказове значення у кримінальних провадженнях і використовується правоохоронними органами та судом для встановлення істини у справі. Якщо навіть після проведення всіх необхідних досліджень причина смерті залишається невідомою, експерт може вказати на цей факт у висновку, зазначивши можливі причини та фактори, що ускладнили її визначення.

У ситуаціях, коли на початковому етапі неможливо точно встановити причину смерті, особливе значення набуває повторна або додаткова експертиза тіла. Її проведення може ініціювати слідчий або суд для уточнення раніше отриманих даних.[3] У таких випадках залучаються широкі можливості: співпраця з іншими спеціалістами та використання найсучасніших методів дослідження, що значно підвищує точність виявлення причинно-наслідкових зв’язків.

Невід’ємною частиною процесу є ретельна фіксація всіх етапів експертизи, що включає фото- та відеозаписи, а також детальний опис виявлених змін чи ушкоджень. Це забезпечує прозорість проведення

дослідження і дозволяє іншим спеціалістам у разі потреби перевірити висновки експертів.

Особливу складність становлять ситуації, пов’язані зі значним розкладанням тіла. У таких випадках природні гнильні процеси ускладнюють ідентифікацію морфологічних ознак причин смерті. Для цього застосовують спеціальні методики, а також використовують ентомологічний і хімічний аналізи для визначення давності смерті та впливу зовнішніх факторів.

Не менш складними є випадки, коли потрібно відрізнити природну смерть від насильницької. Такий аналіз вимагає комплексного підходу та ретельного вивчення всіх наявних даних – від характеру та локалізації ушкоджень до механізму їх утворення й відповідності обставинам, встановленим у ході розслідування.

Інноваційні технології, такі як комп’ютерна і магнітно-резонансна томографія, відкривають нові горизонти для судово-медичної експертизи. Вони дозволяють отримувати вичерпну інформацію без значного втручання у структуру трупа, що особливо цінно у випадках складних травм або тоді, коли важливо зберегти докази.[4]

Якщо існує підозра на інфекційний характер смерті, проводяться бактеріологічні та вірусологічні дослідження для визначення збудників захворювання та їх впливу на летальний результат. Це не лише сприяє розкриттю обставин злочину, але й має неабияке значення для епідеміологічного моніторингу.

Окрему увагу привертають випадки смертей під впливом фізичних факторів – таких, як переохолодження, перегрівання, електротравма або утоплення. Виявлення причин смерті в цих ситуаціях базується на аналізі комплексу специфічних ознак, що часто потребують поглибленого дослідження через їхню складність і неочевидність.

Велику увагу приділяють дослідженню можливого впливу лікарських засобів, особливо у ситуаціях, коли смерть могла бути спричинена передозуванням або неправильним застосуванням медикаментів. Це вимагає ретельного аналізу медичної документації та результатів токсикологічних досліджень для встановлення точних обставин. Під час проведення експертизи також необхідно враховувати індивідуальні особливості організму померлого. Зокрема, це вік, загальний стан здоров’я, наявність хронічних захворювань чи фізіологічних відхилень, які можуть суттєво впливати на розвиток патологічних процесів і ускладнювати встановлення достовірної причини смерті.

Додаткові етапи та методи аналізу при невизначеній причині смерті покликані максимально точно визначити обставини й фактори, що призвели до летального наслідку. Це гарантує високий рівень обґрунтованості експертного висновку, який має важливе значення для прийняття правильних процесуальних рішень у рамках кримінального провадження.

В умовах сучасної судово-медичної практики значного значення набуває інтеграція міждисциплінарних методів дослідження, що поєднують морфологічний, токсикологічний, гістологічний та судово-генетичний аналізи для встановлення точної причини смерті. Такий підхід дозволяє не лише виявити видимі ушкодження чи патологічні зміни, а й ідентифікувати приховані фактори, які могли призвести до летального наслідку, включаючи хронічні захворювання, токсичні речовини, лікарські препарати або фізичні впливи, що не проявляються макроскопічно.

Таким чином, процедура проведення судово-медичної експертизи трупа при невизначеності причини смерті є багатоетапним і комплексним процесом. Вона поєднує клінічні, морфологічні й лабораторні методи дослідження та вимагає високого рівня професійної підготовки від експерта, його об'єктивності та дотримання встановлених процесуальних норм для забезпечення достовірності отриманих результатів.

Список використаних джерел

Герасименко Г. І. Досвід роботи судово-медичної служби з ідентифікації та встановлення причин смерті трупів. *Судово-медична експертиза*. 2018. С. 143-150.

Сибірна Р., Гавц О. Особливості підготовки окремих видів судово-медичних експертиз. *Наукові журнали та конференції Львівської політехніки.* 2024. С.134-145.

Value of forensic histological examination in the differential diagnosis of injury and disease and in determining the category of death.Судово-медична експертиза. 2025. С.141-149. URL: https://forensic.bsmu.edu.ua/article/view/348838/335963

Сокол В. К. Сучасний стан проблеми судово-медичного встановлення давності настання смерті (огляд літератури). *Буковинський медичний вісник*. 2022. С.169-178.

Ключові слова: Судово-медична експертиза, труп, причина смерті, розтин, токсикологічне дослідження, ідентифікація особи, давність смерті.

Keywords: Forensic medical examination, cadaver, cause of death, autopsy, toxicological analysis, identification of the deceased, time since death.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Шпилька Катерина Ігорівна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДЕТЕКЦІЇ БРЕХНІ

У сучасних умовах особливої актуальності набувають наукові дослідження, спрямовані на з'ясування природи встановлення істини,

виявлення неправдивої інформації та розкриття феномену брехні. Підвищений інтерес до цієї проблематики зумовлений не лише теоретичними, а й практичними потребами суспільства, оскільки брехня супроводжує різні сфери людської діяльності. Серед основних причин її виникнення науковці називають страх, прагнення до самозахисту, отримання вигоди, бажання контролювати ситуацію, а також індивідуально-психологічні особливості особи. Водночас негативні наслідки брехні проявляються у руйнуванні міжособистісних відносин, втраті довіри, підриві авторитету, формуванні ілюзій, маніпуляцій та соціальної напруги. Попри те, що моральні норми, культура спілкування, етичні засади та релігійні уявлення загалом засуджують неправду, вона залишається невід'ємним елементом соціальної поведінки людини, що зумовлює постійний інтерес науковців і практиків до пошуку ефективних способів її виявлення [1, с. 28].

Термін «детекція» (від лат. detego та англ. detection) означає процес виявлення значущої інформації в умовах великого масиву даних. У контексті досліджуваної проблематики детекція брехні розглядається як сукупність методів і підходів, спрямованих на встановлення достовірності повідомлюваної інформації. Психологічні аспекти цього явища традиційно аналізуються крізь призму кількох концептуальних підходів. Зокрема, емоційний підхід виходить із того, що брехня супроводжується певними емоційними реакціями, які можуть виступати індикаторами неправдивості; вольовий підхід акцентує увагу на здатності людини свідомо контролювати свої емоційні прояви; тоді як когнітивний підхід розглядає брехню як процес підвищеного інтелектуального навантаження, що пов'язаний із необхідністю обробки та конструювання інформації [2, с. 30].

Психофізіологічні основи детекції брехні формуються в межах міждисциплінарного підходу, що поєднує досягнення психології, фізіології, нейронауки та криміналістики. Їх сутність полягає у тому, що процес свідомого викривлення інформації або приховування значущих відомостей супроводжується певними змінами у функціонуванні нервової системи, а також у діяльності вегетативних систем організму. Важливо підкреслити, що сучасна наука не розглядає детекцію брехні як безпосереднє «зчитування неправди». Насамперед це про фіксацію та інтерпретацію фізіологічних реакцій, які виникають у ситуації внутрішнього конфлікту між правдивим знанням і свідомо сформованою неправдивою відповіддю. Саме тому у сучасній науковій думці все частіше використовується поняття «виявлення прихованої інформації», оскільки значна частина методик спрямована не на встановлення факту брехні як такого, а на визначення наявності у особи певного знання, яке вона намагається приховати [4; 6, с. 3].

Фундамент психофізіологічної детекції брехні становить комплекс взаємопов'язаних механізмів. Одним із ключових є орієнтувальна реакція, що виникає у відповідь на значущі стимули. Якщо особа стикається з

інформацією, яка має для неї особистісну або ситуаційну значущість, її фізіологічні реакції, як правило, є більш вираженими порівняно з реакціями на нейтральні стимули. Іншим важливим компонентом є когнітивний контроль, оскільки процес створення неправдивої відповіді потребує значно більших розумових зусиль, ніж відтворення правдивої інформації. До цього додається емоційний фактор, який проявляється у вигляді напруження, тривоги або страху викриття [3; 4].

Серед основних фізіологічних індикаторів, що використовуються у дослідженнях детекції брехні, виокремлюють:

електрошкірну активність;

параметри дихання;

частоту серцевих скорочень;

рівень артеріального тиску;

показники електричної активності мозку.

У наукових працях наголошується, що електрошкірна активність є одним із найбільш чутливих показників значущості стимулу, оскільки вона безпосередньо пов’язана з функціонуванням симпатичної нервової системи. Водночас серцево-судинні та дихальні показники також мають діагностичне значення, хоча їх інтерпретація потребує обережності через можливий вплив сторонніх факторів, таких як стрес або загальне психоемоційне напруження [3].

Важливим напрямом сучасних досліджень є використання Concealed Information Test (CIT), або тесту прихованої інформації, який базується на припущенні, що особа, яка володіє певними значущими відомостями, демонструє специфічні психофізіологічні реакції на релевантні стимули. Загалом, цей підхід має більш обґрунтовану теоретичну основу порівняно з традиційними спробами безпосереднього виявлення брехні. Зокрема, дослідження, присвячені аналізу площі шкірно-гальванічної реакції, показали, що показник area measure of skin conductance може ефективно використовуватися для розмежування осіб, які володіють або не володіють прихованою інформацією, особливо у випадках, коли амплітуда реакції є недостатньо вираженою [5].

Отже, психофізіологічні основи детекції брехні становлять складну систему взаємодії психологічних і фізіологічних процесів, що дозволяє опосередковано виявляти ознаки приховування значущої інформації, однак потребує комплексного підходу та обережної інтерпретації отриманих результатів.

Список використаних джерел

Бойко-Бузиль Ю. Ю. Психологічні аспекти детекції брехні у дослідженнях із використанням поліграфа. *Psychological Journal.* 2021. Т. 7, № 3 (47). С. 28-37.

Калька Н. М., Цивінська М. В., Зубач І. М. Детекція брехні у спілкуванні: соціально-психологічний аспект : навч.-метод. посіб. *Львів : ЛьвДУВС*, 2017. 120 с.

Convertino G., Talbot J., Mazzoni G. Psychophysiological indexes in the detection of deception: a systematic review. *Acta Psychologica*. 2024. Vol. 251.

Klein Selle N., Ben-Shakhar G. A new theoretical perspective on concealed information detection. *Psychophysiology*. 2023. Vol. 60. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10078248

Takahashi R., Shibuya Y., Tsuneoka M. Area measure of skin conductance in the Concealed Information Test. *International Journal of Psychophysiology*. 2024. Vol. 202. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38838853/

Wolsink L. N., Meijer E. H., Orthey R. The concealed information test with a continuously moving stimulus. *Psychophysiology*. 2024. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/39484749/

Ключові слова: детекція брехні, психофізіологічні процеси, прихована інформація, когнітивне навантаження, емоційні реакції, поліграф.

Keywords: lie detection, psychophysiological processes, concealed information, cognitive load, emotional responses, polygraph.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

Юрьєва Діана Анатоліївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Кушнір Катерина Андріївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОРІВНЯННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОЛІГРАФА ТА ІНШИХ МЕТОДІВ ВИЯВЛЕННЯ БРЕХНІ

Виявлення брехні є одним із ключових завдань у криміналістиці, правозастосуванні, кадрових перевірках та психології. У сучасних умовах, коли точність і достовірність інформації критично важливі, застосовуються різні методи визначення правдивості висловлювань людини. Традиційно найвідомішим інструментом є поліграф, але розвиток науки і технологій привів до появи нейрофізіологічних методів, автоматизованих моделей штучного інтелекту та мультимодальних систем, що дозволяють підвищити точність виявлення брехні.

Поліграф – пристрій, який вимірює психофізіологічні реакції людини: пульс, дихання, кров’яний тиск, потовиділення та інші вегетативні показники під час опитування. Принцип роботи поліграфа базується на припущенні, що

брехня викликає стрес, що, своєю чергою, спричиняє зміни фізіологічного стану. Його популярність пояснюється доступністю, простотою застосування та довготривалою практикою використання у правоохоронних органах, приватних детективних агентствах та організаціях безпеки. Проте слід зазначити, що поліграф не вимірює брехню напряму, а лише її непрямі прояви у вигляді фізіологічних реакцій. Це означає, що результати поліграфа можуть бути спотворені через стрес, хвилювання або нервозність, які не пов'язані із обманом, або навпаки, якщо людина дуже спокійна, її обман може залишитися непоміченим [1]. Наукові огляди та експериментальні дослідження показують, що точність поліграфа у визначенні брехні коливається, зазвичай, від 70 % до 85 %, залежно від методики, кваліфікації поліграфолога та психологічного стану випробуваного. Важливим недоліком є вразливість поліграфа до контрзаходів – свідомого контролю реакцій або тренування для зменшення фізіологічних змін, що значно знижує надійність результатів. Тому поліграф часто застосовується як допоміжний інструмент, а не як доказ у суді [2].

У сучасній практиці значного розвитку набули нейрофізіологічні методи, зокрема електроенцефалографія (EEG) та компонент P300 ERP, що вимірює реакції мозку на впізнавану інформацію. На відміну від поліграфа, EEG безпосередньо реєструє нейронні процеси, пов'язані з когнітивними механізмами брехні, що важче контролювати свідомо. Це дозволяє досягати значно вищої точності, ніж традиційні психофізіологічні тести, іноді понад 90–95 %. Дослідження показують, що комбінація EEG із сучасними алгоритмами машинного навчання забезпечує високу стабільність результатів, навіть якщо випробуваний перебуває у стресі або навмисно намагається обманути систему [3].

Інший перспективний напрям – автоматизовані системи на основі ШІ, які аналізують аудіо, відео та невербальні сигнали, включно з мікроекспресіями, жестами та мовними патернами. Мультимодальні моделі поєднують кілька джерел інформації, що підвищує точність класифікації брехні та правди. Хоча такі технології поки що потребують складної інфраструктури, вони показують значно кращі результати порівняно з поліграфом і стають перспективною альтернативою для судових та слідчих практик. Додаткові методи включають аналіз голосових сигналів та функціональну магнітно-резонансну томографію. Аналіз голосових сигналів базується на виявленні стресових змін у голосі, проте наукові огляди доводять, що ця технологія має обмежену точність і не перевершує поліграф. Магнітно-резонансна томографія у свою чергу, дозволяє відстежувати зміни мозкового кровотоку під час брехні, але її застосування обмежене високою вартістю, складністю та етичними питаннями [2].

Порівняння методів виявлення брехні свідчить про те, що поліграф залишається популярним через доступність і простоту, однак

нейрофізіологічні та ШІ-підходи демонструють більшу ефективність та точність, особливо у складних умовах або при свідомих спробах обманути систему. Найбільш перспективним вважається комбінування кількох методів, що забезпечує максимальну надійність результатів і зменшує ризик помилкових висновків.

Таким чином, сучасні технології виявлення брехні демонструють тренд до більш точних, об’єктивних та автоматизованих рішень, а поліграф, хоча й залишається важливим інструментом, поступово доповнюється або замінюється новітніми підходами, які інтегрують нейрофізіологічні та поведінкові дані.

Список використаних джерел

National Research Council. The Polygraph and Lie Detection. Washington, DC: National Academies Press, 2003. 398 p. URL: https://nap.nationalacademies.org/catalog/10420/the-polygraph-and-lie-detection

Neurophysiological Approaches to Lie Detection: A Systematic Review. PubMed. 2025. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/40426690/

Abdelrahman A., Smith J., Li Q. Enhancing Lie Detection Accuracy with EEG. arXiv. 2025. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2507.13718

Ключові слова: виявлення брехні, поліграф, нейрофізіологічні методи, нейрофізіологічний сигнал, кортикальний потенціал, штучний інтелект, мультимодальні системи, голосовий аналіз.

Keywords: lie detection, polygraph, neurophysiological methods, neurophysiological signal, cortical potential, artificial intelligence, multimodal systems, voice analysis.

Науковий керівник: доктор філософії, доцент Чернов О.В.

Якубчак Ксенія Сергіївна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО ПРОХОДЖЕННЯ ПОЛІГРАФА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РЕЗУЛЬТАТИ

Застосування комп'ютерного поліграфа у правоохоронній та слідчій практиці базується на реєстрації фізіологічних показників, що відображають внутрішнє емоційне напруження особи у відповідь на пред'явлені стимули. Цей інструментальний метод експлуатує психофізіологічний феномен, за яким інформація про події, що викликали в людини бурхливі емоції, міцно фіксується у її довгостроковій пам'яті (підсвідомості) і не може бути спеціально забутою [0, с. 4]. Оскільки прилад фіксує не саму неправду як юридичну категорію, а лише реакції вегетативної нервової системи, психологічна готовність суб'єкта до проходження тестування стає

фундаментальною передумовою об'єктивності всього дослідження [0, с. 88]. Відсутність внутрішньої згоди, емоційна нестабільність або специфічні ментальні стани особи ставлять під сумнів саму доцільність проведення процедури.

З огляду на це, проведення якісного психологічного скринінгу, встановлення довірчого контакту та забезпечення абсолютної добровільності процедури є не просто формальними процесуальними вимогами, а критично важливими факторами, що безпосередньо впливають на валідність та орієнтувальну цінність результатів опитування та запобігають отриманню спотворених даних [0, с. 448].

З теоретичної точки зору, а також відповідно до пункту 2 розділу, Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в Управлінні державної охорони України (затвердженого Наказом УДО від 02.12.2023 № 1070), комп’ютерний поліграф визначається як технічний багатоканальний реєстратор, який дає можливість виявляти і фіксувати психофізіологічні реакції суб’єкта на певні стимули шляхом перетворення його психофізіологічних показників активності [0]. В основі цього інструментального методу лежить реєстрація емоційної напруги, що виникає як природна реакція на прагнення людини приховати достовірну інформацію [0, с. 99]. Проте, як ґрунтовно наголошує Д. Сергєєва, поліграф не фіксує «неправду» як юридичну чи моральну категорію, а відображає лише зміни автономної нервової системи – частоту серцевих скорочень, дихальні цикли, електрошкірну активність та мікрорухи, зумовлені активацією симпатичної нервової системи [0, с. 86]. Відповідно, будь-які показники приладу є свідченням емоційної значущості стимулу, яка може бути викликана широким спектром психологічних та фізіологічних чинників, що не мають безпосереднього стосунку до змісту показань.

Саме тому психологічна та психофізіологічна готовність особи виступає фундаментальною передумовою об'єктивності дослідження. Дослідники Г. Чорний та І. Жигальов підкреслюють, що людина в силу індивідуальних особливостей свого психоемоційного стану, характеру, темпераменту та здатності керувати почуттями може надто емоційно реагувати на запитання, через що показники поліграфа стають суперечливими. Більше того, якщо особа навмисно відволікається або абстрагується від процедури, поліграф фіксуватиме її емоційний стан, спричинений іншими факторами, а не реакцію на поставлені запитання[0, с. 447].

Разом з тим, як свідчать сучасні емпіричні дослідження Д. Здебського, проведені у військових частинах України в умовах воєнного стану, застосування міжнародно-визнаних методик (зокрема, Федерального тесту порівняння зон та Емпіричної системи оцінювання ESS-M) доводить свою високу ефективність [0, с. 28]. Зафіксована на практиці точність результатів

сягає 92,5 %, що відповідає стандартам Американської поліграфологічної асоціації та спростовує припущення щодо невідповідності таких інструментів менталітету українців [0, с. 31]. У ході опитувань також було доведено, що найбільш значущим та інформативним каналом фіксації вегетативних змін (в умовах стресу) виступає електрошкірна активність суб'єкта. За даними фахівців цієї ж організації, загальна ефективність поліграфологічних досліджень сягає приблизно 97%, однак цей високий показник можливий виключно за умови суворого дотримання методики, де ключове місце посідає врахування психічного стану суб'єкта [0, с. 98]. З огляду на це, від спеціаліста вимагається наявність спеціальної підготовки, суворе дотримання методичних алгоритмів та здатність здійснювати компетентне психологічне управління без ознак маніпуляції.

На практиці відсутність психологічної готовності та перебування особи у стресовому стані формують критичні ризики отримання хибних даних. Д. Сергєєва наводить конкретні приклади таких девіацій: хибнопозитивна реакція часто виникає у стані гострого страху, гіперпильності, сорому або надмірної відповідальності. Натомість хибнонегативні результати можуть бути спровоковані емоційною відчуженістю, дисоціацією або наявністю посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Це особливо яскраво проявляється під час опитування травмованих осіб (наприклад, потерпілих від воєнних злочинів чи насильства), для яких інструментальний вплив може стати тригером ретравматизації та викликати неконтрольовані вегетативні реакції. У таких вразливих категорій автономні реакції є безпосереднім наслідком пережитого психологічного стану, а не індикатором правдивості чи хибності їхніх свідчень [0, с. 88-90].

З метою запобігання похибкам та захисту особи, нормативні документи та наукові протоколи містять жорсткі вимоги щодо умов проведення тестування. Наприклад, згаданий вище Порядок проведення психофізіологічного дослідження в Управлінні державної охорони чітко регламентує, що тестування переноситься у разі наявності в особи гострого захворювання, больового синдрому чи іншого стану, який унеможливлює процедуру [0]. Дослідники О. Алєксєєв та Д. Алєксєєва-Процюк також зазначають, що дослідження не проводиться за наявності психічних розладів, у стані сонливості, фізичного або психічного виснаження, а також під впливом алкоголю чи сильнодіючих лікарських препаратів [0, с. 104]. Аналогічні суворі обмеження встановлює й Інструкція з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України. Відповідно до неї, процедура категорично не проводиться у разі гострого больового синдрому, інтоксикації чи за наявності вираженої дихальної або серцево-судинної недостатності [0]. Більше того, цей нормативний акт прямо підкреслює, що отримані висновки не мають будь-якої доказової сили, не

тягнуть правових наслідків і є виключно орієнтувальною інформацією. У практичній площині це означає, що на етапі підготовки (так званому пре-тесті) критично необхідним є проведення психологічного скринінгу, який дозволяє фахівцю оцінити готовність особи до участі, пояснити їй сутність процедури, гарантувати психологічну безпеку та зафіксувати абсолютно добровільну згоду [0, с. 89].

Підсумовуючи, психологічна готовність особи є визначальною умовою об'єктивності поліграфологічного дослідження. Оскільки прилад фіксує лише реакції вегетативної нервової системи, ігнорування емоційного стану чи наявності стресу критично підвищує ризик хибних результатів. Тому фаховий психологічний скринінг на етапі пре-тесту та абсолютна добровільність процедури є обов’язковими для мінімізації похибок і здобуття максимально валідної орієнтувальної інформації.

Список використаних джерел

Алієсєєв О., Алексієєва-Протиюк Д. Правові умови для проведення психофізіологічних досліджень за допомогою поліграфа у кримінальному процесі. *Науковий журнал Національної академії внутрішніх справ.* 2018. Том 23, № 1. с. 96–109.

Здебський Д. Застосування поліграфа за умов шлюбного стану в Україні. *Вісник імені Тараса Шевченка Київський національний університет. Військово-спеціальні науки.* 2023. № 3 (55). С. 28–33. URL: https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.55.28-33

Про затвердження Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України : Наказ Міноборони України від 14.04.2015 № 164 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0477-15

Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в Управлінні державної охорони України : Наказ; Управління державної охорони від 02.12.2023 № 1070 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0090-24

Проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфу: нормативно правове забезпечення застосування поліграфа та психофізіологічних досліджень; організація та проведення психофізіологічного дослідження персоналу МОУ та ЗСУ; психофізіологічні дослідження із застосуванням поліграфа при здійсненні службових розслідувань стосовно військовослужбовців. Під заг. ред. М.М. Клименко. Київ. ВД «Професіонал», 2023. 476 с.

Сергієєва Д. Використання поліграфа під час допиту: процедурні, судово-медичні та психологічні питання. *Вісник кримінального правосуддя.* 2025. № 1-2. С. 83–102. URL: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/83-102

Чорний Г. О., Жигалов І. Г. Особливості використання поліграфа в судово-психологічному обстеженні. *Юридичний науковий та електронний журнал.* 2023. № 12. С. 446–449. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/111

Ключові слова: комп'ютерний поліграф, психофізіологічне дослідження, психологічна готовність, емоційне напруження, вегетативна нервова система, достовірність інформації, хибні реакції, психологічний скринінг.

Keywords: computer polygraph, psychophysiological examination, psychological readiness, emotional stress, autonomic nervous system, reliability of information, false reactions, psychological screening.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Аркуша Л.І.

СЕКЦІЯ 17. ПРОБЛЕМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ТА ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Керівник: завідувач кафедри, д. ю. н., професор Цехан Д. М.
Секретар: професор кафедри, к. ю. н., професор Албул С. В.

Балик Богдана Миколаївна
здобувачка 4-го курсу
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

З 2015 року, після ухвалення Закону України «Про Національну поліцію», в державі почався активний процес модернізації правоохоронних органів. Одним із важливих напрямів стало впровадження скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час масових заходів. Основна її ідея полягає у поєднанні гарантування прав і свобод громадян із захистом поліцейських у потенційно небезпечних ситуаціях. Модель передбачає мінімізацію фізичних контактів між поліцією та учасниками заходів, активне спілкування та превентивне управління ризиками, застосування спеціальної техніки для контролю натовпу, поетапне використання захисного спорядження та фізичного впливу лише до осіб, що порушують закон. Вона дозволяє знизити напруженість, попередити конфлікти та забезпечити дотримання конституційних прав на мирні зібрання.

В Україні паралельно обговорюється децентралізація поліцейської системи та залучення місцевих формувань до підтримки правопорядку. Досвід країн Східної Європи показує, що передача частини повноважень місцевим органам, створення місцевої поліції чи громадських варт може підвищити ефективність реагування на локальні проблеми безпеки та зміцнити довіру населення до правоохоронних органів. Незалежно від правового статусу місцеві формування виконують ключові завдання: охорона громадського порядку, запобігання правопорушенням, контроль за дотриманням місцевих правил та допомога національній поліції [1, с. 223–229].

Для ефективного впровадження скандинавської моделі критично важливі кадрові питання та організаційні підходи. Необхідно забезпечити прозорий і якісний відбір керівних кадрів, підвищення їхніх управлінських

компетенцій, удосконалення внутрішньої взаємодії органів поліції, матеріального та соціального забезпечення працівників, а також активну комунікацію з громадою. Такий комплексний підхід дозволяє досягти високого рівня ефективності правоохоронної діяльності, знизити рівень насильства, мінімізувати конфлікти та сформувати довіру між поліцією та населенням, що відповідає сучасним демократичним стандартам.

У період воєнного стану органи правопорядку опинилися перед низкою безпрецедентних викликів, насамперед у сфері безпеки, що вимагали швидкої та ефективної реакції. В умовах воєнного стану особливе значення набуває тісна взаємодія національної поліції з громадськістю, адже саме вона виступає критично важливим чинником підтримки стабільності, забезпечення громадського порядку та формування довіри населення до правоохоронних структур. Одним із ключових пріоритетів у цьому напрямі є активне залучення громадян до співпраці з поліцією, що відображено у «Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку на 2023-2027 роки» [2; 3].

Серед основних чинників ефективної взаємодії важливу роль відіграє комунікація. Інформація повинна подаватися чітко, вчасно та у зрозумілій формі, особливо в умовах воєнного стану, коли населення перебуває під впливом підвищеної небезпеки. Соціальні мережі, мобільні додатки та цифрові платформи дозволяють поліції оперативно інформувати громадян про надзвичайні події, надавати рекомендації щодо безпеки та отримувати зворотний зв’язок. Такий обмін інформацією сприяє запобіганню паніки, дезінформації, а також формує довіру та готовність населення до співпраці. Регулярні зустрічі, громадські слухання та консультації дозволяють враховувати потреби різних соціальних груп, підвищуючи прозорість і підзвітність поліції [4, с. 1–6].

Важливу роль у зміцненні взаємодії виконують громадські організації, які виступають посередниками між поліцією та населенням. Вони сприяють зниженню напруги, організовують платформи для конструктивного діалогу, допомагають поліції зрозуміти потреби громадян та контролюють дотримання прав людини. Освітні програми та тренінги для населення формують правосвідомість та підвищують готовність до співпраці, а громадські ініціативи забезпечують більш прозору та орієнтовану на потреби населення модель взаємодії.

Технічні інновації також підвищують ефективність поліції: використання БПЛА, камер відеоспостереження та інших сучасних засобів дозволяє оперативно реагувати на загрози та контролювати ситуацію, особливо в містах з високою щільністю населення. Не менш важливою є підготовка поліцейських, що включає розвиток навичок комунікації, врахування соціокультурних особливостей громадян та роботу в умовах підвищеного стресу. Взаємодія на основі довіри та співпраці зміцнює

безпеку, підвищує солідарність суспільства і формує фундамент для довгострокового миру та стабільності.

Взаємодія поліції з громадськістю в умовах воєнного стану виступає ключовим елементом забезпечення правопорядку, оскільки її ефективність безпосередньо залежить від рівня інституціоналізованої співпраці між правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування, освітніми, соціальними, медичними установами та інститутами громадянського суспільства. Практика ювенальної превенції в Україні демонструє, що лише за умов системної, нормативно закріпленої та організаційно забезпеченої взаємодії можливе досягнення стабільного превентивного ефекту, що підтверджується зниженням рівня правопорушень серед неповнолітніх і злочинів щодо дітей. Водночас діяльність поліції набуває комплексного характеру, поєднуючи правоохоронні, соціально-захисні та гуманітарні функції, зокрема через участь у евакуаційних заходах, реалізацію безпекових освітніх проєктів та взаємодію з громадами [5, с. 237–243].

В умовах воєнного стану взаємодія поліції з громадськістю набуває особливої важливості, оскільки ефективне забезпечення правопорядку безпосередньо залежить від довіри та активної участі населення. Поліція не лише реагує на правопорушення, а й координує превентивні заходи, повідомляє про загрози та інформує громадян про безпечну поведінку. Оперативна та зрозуміла комунікація через соціальні мережі, мобільні додатки та офіційні платформи дозволяє швидко поширювати актуальну інформацію, отримувати зворотний зв’язок та адаптувати дії правоохоронців до реальної ситуації. Завдяки цьому забезпечується не лише стабільність, а й відчуття безпеки серед населення, що особливо критично під час загрози воєнних дій.

Важливу роль у цій взаємодії відіграють громадські організації та ініціативи, які виступають посередниками між поліцією та населенням. Вони допомагають налагоджувати конструктивний діалог, організовувати громадські слухання, круглі столи та консультації, де можна обговорювати актуальні проблеми безпеки та враховувати потреби громадян. Крім того, громадські організації контролюють дотримання прав людини, підвищують прозорість роботи поліції та сприяють побудові довіри між правоохоронцями та населенням. Освітні та інформаційні програми підвищують обізнаність громадян щодо їхніх прав і обов’язків, формують культуру правосвідомості та відповідальної поведінки, що підсилює ефективність співпраці у складних умовах воєнного стану.

Відтак, ураховуючи викладене, ми прийшли до наступних висновків: взаємодія поліції з громадськістю є невід’ємним елементом забезпечення правопорядку під час воєнного стану. Вона забезпечує оперативний обмін інформацією, підвищує довіру та солідарність суспільства, сприяє

попередженню конфліктів і загроз, а також створює основу для стабільності, безпеки та ефективного реагування на виклики, що постають перед державою та громадянами.

Список використаних джерел

Бисага Ю.М. Функції поліції: міжнародний досвід налагодження взаємодії з громадянами та шляхи його адаптації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право*. 2024. Т. 2. Вип. 85. С. 223–229.

План заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 року № 792-р (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів Україні від 07.03.2025 р. № 272) [Електронний ресурс]. URL: https://surl.lt/kgyytz (дата звернення 10.04.2026).

Албул С.В. Реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України: сучасні виклики та шляхи їх вирішення. *Одеський державний університет внутрішніх справ: офіційний сайт* [Електронний ресурс]. URL: https://lnk.ua/fY06t6oGp (дата звернення 10.04.2026).

Куривчак С.В. Сучасні аспекти вдосконалення взаємодії органів національної поліції з громадськістю за умов воєнного стану. *Forestry Education and Science: Current Challenges and Development Prospects*. 2024. С. 1–6. URL: https://doi.org/10.36930/conf150.4.30

Кубаєнко А.В. Інституціоналізація міжвідомчої взаємодії у сфері ювенальної превенції як умова її результативності. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2026. № 1. Ч.2 С. 237–243. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.38

Ключові слова: скандинавська модель поліцейської діяльності, публічна безпека та порядок, взаємодія поліції з громадськістю, децентралізація правоохоронної системи, комунікація та довіра населення.

Keywords: Scandinavian model of police activity, public safety and order, police interaction with the public, decentralization of the law enforcement system, communication and public trust.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

Бєляков Михайло Русланович

здобувач 1-го курсу

факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЕФЕКТИВНІ ПІДХОДИ

Робота Національної поліції України в умовах воєнного стану характеризується суттєвими трансформаціями у взаємовідносинах суспільства та підвищення рівня загроз не тільки громадській, але й національній безпеці держави в період збройної агресії. Запровадження відповідного стану передбачає істотне розширення повноважень правоохоронних органів, діяльність яких набуває нових функцій, пов'язаних із виконанням завдань оборонного, превентивного та гуманітарного характеру.

Правові основи діяльності поліції в умовах воєнного стану визначаються сукупністю нормативно-правових актів, що регулюють функціонування правоохоронних органів у період особливого правового режиму, серед яких: Конституція України [1], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [2, ст. 4, 8, 16, 18] та безпосереднє регламентування положеннями Закону України «Про Національну поліцію» [3]. Передусім, базові засади діяльності закріплені саме у Конституції України, у якій визначено можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод громадян України з метою забезпечення національної безпеки держави. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» окрім самого визначення змісту воєнного стану та порядок його запровадження, також регламентує перелік заходів і повноважень органів державної влади та правоохоронних органів. Під час дії воєнного стану поліція отримує додаткові повноваження щодо певних напрямів своєї діяльності. Однак отримання додаткових повноважень провокує зловживання цими самими повноваженнями, з чого випливає важливість недопущення надмірного обмеження прав людини, навіть маючи такі повноваження, що вимагає від працівників поліції високого рівня правової культури та доброчесності.

Основні напрямки діяльності Національної поліції зумовлені необхідністю забезпечення безпеки населення та ефективного функціонування держави в умовах воєнного стану. Одним із ключових напрямів діяльності є забезпечення публічної безпеки та правопорядку: патрулювання населених пунктів, особливо на територіях, що наближені до зони бойових дій, контроль за дотриманням комендантської години, а також охорону об'єктів критичної інфраструктури та оборонних заходах. Особливий акцент слід зробити саме на оборонних заходах, до яких належить взаємодія з підрозділами Збройних Сил України, Національної Гвардії України та іншими структурами, безпосередньо у зоні бойових дій, або поза ними. Діяльність поліції полягає у організації та перевірці блокпостів, супроводі евакуаційних процесів, а також прийняття участі у бойових діях. Говорячи про участь у бойових діях, слід згадати бригаду «Хижак» при Департаменті патрульної поліції, бригаду «Лють» Національної поліції України, зведену бригаду підрозділів поліції особливого призначення

КОРД та інші більш малі підрозділи, які виконують бойові завдання з 2023 року [4], та вже неодноразово довели свою ефективність на полі бою.

Окремим напрямом є протидія злочинності, яка в умовах воєнного стану набуває незвичайних для цивільного часу форм: мародерство, колабораційна діяльність, диверсії, злочини проти держави та державності (більшою мірою, злочини проти держави та державності – компетенція Служби безпеки України, проте роль Національної поліції також є значною) та кібератаки. Поліція здійснює превентивну та оперативно-розшукову діяльність з метою виявлення і припинення таких правопорушень [5, с. 19]. Значно зростає гуманітарна функція поліції, яка полягає у наданні допомоги постраждалим, участі в ліквідації наслідків обстрілів, евакуації населення із зони бойових дій, підтримці громадського порядку в умовах надзвичайних ситуацій.

Організація діяльності поліції наразі зазнає суттєвих змін, що обумовлено необхідністю оперативного реагування на загрози та розширення кола завдань, які виконує саме поліція. Змінюється режим несення служби в посилений варіант, що передбачає ненормований робочий час. Важливою також є інтеграція діяльності поліції з іншими силовими структурами, та відповідний рівень координації та узгодженості цих самих дій. Зростає так само і рівень професійних ризиків, в умовах воєнного стану, безумовно, зростає рівень загрози життю та здоров'ю співробітників поліції. Це обумовлює підвищенні вимоги до фізичної та психологічної підготовки персоналу, що відповідає вимогам воєнного стану. Водночас, суттєве навантаження значно впливає на психологічний стан співробітників. через що є необхідним впровадження заходів підтримки та реабілітації.

Попри важливу роль поліції у забезпеченні правопорядку, її діяльність супроводжується низкою проблем. Однією із найсуттєвіших є обмеженість ресурсів: кадрових, фінансових, матеріально-технічних. В умовах війни частина працівників може бути залучена до інших форм служби, або взагалі безповоротною втрачена, що призводить до кадрового дефіциту. Іншим суттєвим викликом є вже порушена тема дотримання прав і свобод людини в умовах її тимчасового обмеження. Ризик зловживання повноваженнями є як ніколи актуальним, і це питання потребує належного контролю та правової регламентації. Окрім цього, складною залишається проблема швидкого та ефективного реагування на диверсійні акти, інформаційні атаки та інші гібридні прояви агресії. Так само актуальною є проблема координації дій між різними державними органами, що інколи ускладнюється відсутністю чітких механізмів взаємодії, або ж перевантаженням систему управління, що збільшує час координації між відповідними службами.

Діяльність поліції, безумовно, слід вдосконалювати та підлаштовувати під умови воєнного часу, це є необхідною передумовою підвищення

ефективності всього правоохоронного органу. Одним із шляхів вдосконалення є нормативно-правова база: уточнення повноважень поліції, запровадження чітких механізмів контролю за їх реалізацією з метою недопущень прав і свобод людини. Так само важливим є підвищення рівня професійної підготовки співробітників поліції: тактична медицина, кібербезпеки, взаємодія з підрозділами Сил Оборони, дії в надзвичайних ситуаціях. Необхідним напрямом є впровадження сучасних технологій у діяльність поліції, поряд з яким є доцільним покращення матеріально-технічного забезпечення. Є й інші напрями, які слід вдосконалити в межах Національної поліції, але будь-яке вдосконалення обмежене двома чинниками – фінансовим та кадровим. Можна розробити план підвищення рівня професійної підготовки співробітників поліції, проте розробка та реалізація такого плану вимагає вкладання коштів. Та чи буде достатньо відповідних кадрів, які мають достатньо компетентностей для підвищення рівня підготовки? Питання залишається відкритим.

У сучасних умовах підвищення ефективності діяльності Національної поліції України доцільно розглядати крізь призму концепції Adaptive Hybrid Policing Model (AHPM), запропонованої А.В. Кубаєнком, яка визначається як інтегрований стандарт ефективності поліцейського менеджменту. Зазначена модель передбачає поєднання правових, організаційних, аналітичних і соціальних компонентів у єдину систему управління, а також впровадження адаптивних управлінських рішень із їх подальшою інституціоналізацією, що дозволяє мінімізувати ризики неефективних реформ і забезпечити стабільність функціонування поліції в умовах воєнного стану [6, с. 67].

Таким чином, діяльність Національної поліції України в умовах воєнного стану є комплексною та різносторонньою: від гуманітарних завдань до безпосередньої участі у бойових діях. Роль поліції ніскільки не зменшилась, а навпаки – в рази збільшилась в умовах збройної агресії, і є однією з ключових у правоохоронній системі України. Безумовно, у деяких аспектах структуру Національної поліції слід покращувати, але в умовах обмежених ресурсів держави це є складним, а в деяких випадках навіть неможливим завданням.

Список використаних джерел

Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 05.04.2026).

Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 05.04.2026).

Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 05.04.2026).

Створення нових бойових підрозділів у складі Національної поліції України [Електронний ресурс]. URL: https://suspilne.media/776243-u-skladi-nacionalnoi-policii-stvorili-tri-novi-bojovi-pidrozdili/ (дата звернення: 05.04.2026)

Албул С.В. Трансформація оперативно-розшукової діяльності у кримінальну розвідку: вітчизняні перспективи крізь призму зарубіжного досвіду. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*, *присвяченої Дню юриста* (м. Одеса, 07 жовтня 2025 р.). Т. 2. – Одеса: ОДУВС, 2025. С. 19–23.

Кубаєнко А.В. Adaptive hybrid policing model (AHPM) як стандарт ефективності в поліцейському менеджменті. *Юридичний бюлетень*. 2025. № 39. С. 59–68. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.39.06

Ключові слова: ефективність поліції, Національна поліція України, воєнний стан, розширення повноважень, бойові дії.

Keywords: police effectiveness, National Police of Ukraine, martial law, expansion of powers, hostilities.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

Богоєва Неля Степанівна
здобувачка 2-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ДОАКТИВНОЇ ФАЗИ ТАКТИЧНИХ СИТУАЦІЙ

Спеціальна тактика оперує широким колом категорій, серед яких одне з ключових місць посідає поняття тактичної ситуації, теоретична частина дослідження якої фактично не піддається аналізу в спеціальній тактиці. Криміналістична тактика оперує відповідним поняттям часті, визначаючи ним сукупність умов і обставин, що склалися на певний момент підготовки

або проведення слідчої (розшукової) дії та зумовлюють вибір і застосування відповідних тактичних прийомів слідчим чи іншими уповноваженими суб'єктами. За своєю природою тактична ситуація є динамічною: вона формується ще на підготовчій стадії та зазнає постійних змін під впливом інформаційних, психологічних і організаційних чинників [2, с. 218].

Активна фаза слідчої (розшукової) дії або іншого поліцейського заходу являє собою стадію безпосереднього їх проведення, на якій реалізуються заздалегідь визначені тактичні рішення з метою отримання доказової інформації, встановлення фактичних обставин події чи досягнення іншого тактичного результату [1, с. 610]. Їй передує підготовчий етап, що включає аналіз ситуації розслідування, визначення тактичних завдань, добір виконавців, а також засобів і ресурсів, необхідних для проведення дії [4, с. 495]. Саме на цьому етапі формується первинна або доактивна тактична ситуація, яку необхідно своєчасно й адекватно оцінити з метою ефективного планування подальших дій.

Правильна оцінка тактичної ситуації до початку активної фази має визначальне значення, оскільки впливає не лише на вибір конкретних тактичних прийомів, а й на загальну стратегію діяльності на відповідному етапі розслідування або реалізації поліцейського заходу. Водночас помилки в її оцінці або ігнорування динаміки розвитку ситуації здатні призвести до тактичних прорахунків, що негативно позначається на результативності дії, якості доказової бази або ефективності поліцейської діяльності в цілому. Тому практико-методологічні підходи до аналізу та управління тактичними ситуаціями розробляються не лише в межах криміналістики, а й у суміжних сферах, зокрема в системі тактико-спеціальної підготовки.

У криміналістичній науці тактичні ситуації класифікуються за різними критеріями. Зокрема, за інформаційною насиченістю виділяють сприятливі (за наявності достатньої доказової бази та відсутності протидії) та несприятливі (за дефіциту інформації або активної протидії). За характером взаємодії учасників розрізняють конфліктні та безконфліктні ситуації: перші характеризуються протистоянням інтересів і активним опором, другі – відсутністю протидії або навіть сприянням встановленню істини [3, с. 217]. Також розмежовують типові ситуації, що повторюються при розслідуванні певних категорій злочинів і допускають застосування алгоритмізованих підходів, та типові, які потребують індивідуальних і нестандартних рішень [5, с. 397]. Так, для тактичних ситуацій, що формуються на підготовчому етапі, особливого значення набувають такі чинники, як рівень поінформованості суб'єкта про обставини події та характер психологічного контакту між учасниками. Зокрема, у конфліктних ситуаціях (наприклад, при підготовці до обшуку чи допиту) особа може бути обізнаною про майбутню дію або заздалегідь налаштованою на протидію. У таких умовах тактичне завдання трансформується: поряд із пізнавальною функцією актуалізується

управлінський компонент, що передбачає активне формування умов для отримання необхідної інформації

Аналіз наукових підходів дає підстави стверджувати, що в умовах інформаційної невизначеності основним завданням суб'єкта стає не лише адаптація до наявної до активної фази ситуації, а й її цілеспрямована зміна останньої з метою покращення розстановки сил поліції або покращення тактичної позиції слідчого. Для цього використовуються різні групи методів: інформаційні (попередній збір і аналіз даних, оцінка поведінки учасників), психологічні (встановлення контакту, використання довіри або ефекту раптовості) та організаційно-тактичні (оптимізація часу, місця і порядку проведення дії, залучення спеціалістів, використання технічних засобів фіксації тощо).

Отже, тактична ситуація, що формується на підготовчому етапі слідчої (розшукової) дії або іншого поліцейського заходу, є ключовим чинником, який визначає ефективність подальшої діяльності правоохоронних органів. Її своєчасна та об'єктивна оцінка, а також активне управління її розвитком дозволяють оптимізувати тактичні рішення, мінімізувати ризики протидії та забезпечити належний рівень доказовості у кримінальному провадженні. А моделювання тактичних ситуацій є перспективним напрямом розвитку теорії тактико-спеціальної підготовки.

Список використаних джерел

Албул С.В. Праксеологічні аспекти оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану. *Scientific research: modern challenges and future prospects*: Proceedings of the 6th International scientific and practical conference (January 20-22, 2025, Munich, Germany). Munich, Germany: MDPC Publishing, 2025. Pp. 609–612.

Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, В.О. Коновалова та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.

Криміналістика : підручник / за ред. В.В. Тіщенка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 556 с.

Самойленко О.А. Щодо тактики окремих слідчих (розшукових) дій як структурного елементу криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень. *Європейські орієнтири розвитку України*: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: Фенікс, 2024. С. 494–496.

Цехан Д.М., Чумак С.П. Організаційно-тактичні особливості проведення огляду та обшуку під час розслідування. *Правові новели.* 2023. № 19. С. 396–401.

Ключові слова: тактична ситуація, слідча ситуація, доактивна фаза слідчої дії, тактичний прийом, конфліктна ситуація, досудове розслідування.

Keywords: tactical situation, investigative situation, pre-active phase of investigative action, tactical technique, conflict situation, pre-trial investigation

Науковий керівник: д.ю.н., проф. Самойленко О.А.

Войцикевич Олександра Олександрівна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ: СУДОВА ПРАКТИКА ЄСПЛ

Питання балансу між інтересами національної безпеки та захистом приватного життя набуває особливої гостроти в умовах цифрової трансформації та тривалого правового режиму воєнного стану. Основним інструментом захисту прав особи у цій сфері є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема стаття 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя, до житла і кореспонденції) та стаття 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту) [1]. Згідно з практикою ЄСПЛ, будь-яке втручання в права особи під час ОРД має відповідати трискладовому тесту: бути передбаченим законом, мати легітимну мету та бути необхідним у демократичному суспільстві.

Цікавим моментом є те, що у рішенні по справі «Вєсєлов та інші проти Росії» (Veselov and Others v. Russia) (заяви № 23200/10, 24009/07 та 556/10, §§ 50–63, від 02.10.2012) Європейський суд з прав людини провів порівняльне дослідження законодавств двадцяти двох країн-членів Ради Європи. У дослідженні розглядалися підходи Австрії, Бельгії, Болгарії, Чехії, Хорватії, Естонії, Фінляндії, Франції, Німеччини, Греції, Ірландії, Італії, Ліхтенштейну, Литви, Північної Македонії, Польщі, Португалії, Румунії, Словенії, Іспанії, Туреччини та Великої Британії щодо застосування таємних агентів для проведення тестових закупівель і подібних прихованих операцій [2].

Суд дійшов висновку, що в усіх цих країнах поліція має право здійснювати подібні операції відповідно до законодавчих і нормативних актів. Єдиним винятком є Ірландія, де не існує формальної законодавчої або нормативної бази для таких дій. У більшості досліджених держав допускається залучення приватних осіб для здійснення прихованих операцій. Проте застосування агентів під прикриттям можливе лише за умови, що інші методи збору доказів є надзвичайно складними або непридатними. Дослідження також виявило, що у більшості цих країн було

запроваджено виняткову або спільну відповідальність судових органів у процедурі санкціонування, хоча у певних рішеннях йдеться про прокурора, адміністративні органи або високопосадовців поліції. Наприклад, у Болгарії дозвіл надає суд, у Хорватії – слідчий суддя, в Естонії та Словенії також потрібна згода слідчого судді. У Греції цю функцію виконує палата обвинувального акта, тоді як у Ліхтенштейні й Туреччині рішення приймає суддя. Водночас у Великій Британії для схвалення таких операцій необхідний адміністративний дозвіл, а не судовий. У своїй постанові у справі «R v. Loosely» [2001] Палата лордів наголосила на відмінності механізмів нагляду за такими практиками у Великій Британії та на континенті. Лорд Маккей підкреслив, що навіть за цієї різниці основна мета залишається спільною: запобігти вимаганням, корупції або зловживанню владою з боку поліцейських завдяки належному нагляду [3].

Серед справ, що розглядалися Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) стосовно захисту таємниці спілкування, особливу увагу заслуговує одна з перших і знакових справ – «Класс та інші проти Німеччини» 1978 року [4]. У цій справі заявники, зокрема Класс, наполягали, що доповнення G-10 до Основного Закону Німеччини, яке дозволяло прослуховувати телефонні розмови, суперечить статті 8 Європейської конвенції з прав людини. Ця стаття гарантує право на повагу до приватного життя і таємницю кореспонденції. Суд підтримав заявників, визнавши, що телефонні розмови належать до сфери «приватного життя» та «кореспонденції», навіть попри те, що пряма згадка про прослуховування телефонів у Конвенції відсутня. ЄСПЛ підкреслив, що право на приховане спостереження над громадянами є ознакою поліцейської держави, тоді як у демократичному суспільстві таке право допустиме лише за умови крайньої необхідності для захисту демократичних інститутів. У справі «Люді проти Швейцарії» суд зазначив, що, починаючи попереднє розслідування щодо заявника 15 березня 1984 р., суддя-слідчий Лауфенського районного суду видав наказ про прослуховування його телефонних розмов [5]. У цьому рішенні Суд зазначає, що немає сумніву в тому, що телефонне прослуховування було втручанням у приватне життя та кореспонденцію пана Люді. Водночас Суд констатував, що таке втручання не є порушенням Конвенції, якщо воно відповідає вимогам п. 2 ст. 8. Підставою для цього заходу були ст. 171b та ст. 171c Бернського Кримінально-процесуального кодексу, які застосовуються навіть на попередньому етапі розслідування, коли є вагома підстава вважати, що готується вчинення кримінальних правопорушень. Крім того, захід був спрямований на запобігання злочину, тож Суд повністю погодився з його необхідністю в рамках демократичного суспільства [6].

Міжнародне співробітництво залишається одним із ключових чинників успішного проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Завдяки інструментам двосторонніх угод, використанню спільних аналітичних

платформ Europol, Interpol, UNODC, а також роботі спільних слідчих груп створюються можливості для оперативного обміну інформацією, координації дій і виявлення транснаціональних злочинних мереж. Одним із яскравих прикладів є операції, реалізовані протягом 2022–2023 років у межах українсько-польсько-литовської бригади LITPOLUKRBRIG [7]. У рамках діяльності спільних слідчих груп за підтримки компетентних правоохоронних органів трьох країн було проведено низку спеціалізованих операцій із виявлення каналів нелегального перевезення зброї та контрабанди наркотиків. Інтегроване застосування OSINT, кіберрозвідки, агентурної мережі та супутникового моніторингу дозволило не лише виявити маршрути постачання, але й задокументувати зв'язки між злочинними угрупованнями та знешкодити осіб, причетних до діяльності, що загрожувала державній безпеці [8, с. 23].

Отже, аналіз судової практики ЄСПЛ та міжнародного досвіду свідчить, що проведення оперативно-розшукових заходів вимагає суворого дотримання балансу між інтересами національної безпеки та основоположними правами людини. Ключовими гарантіями захисту від потенційних зловживань правоохоронних органів є чітка законодавча регламентація та наявність дієвого незалежного, насамперед судового, контролю. Водночас, в умовах цифрової трансформації, ефективна реалізація негласних заходів дедалі більше залежить від поглибленого співробітництва, яке дозволяє правоохоронцям успішно нейтралізувати комплексні загрози, залишаючись при цьому в межах суворих правових стандартів цивілізованого світу.

Список використаних джерел

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 10.04.2026).

Case of Veselov and Others v. Russia. *European Court of Human Rights*. URL: https://lnk.ua/BSbq7qlTJ (date of access 10.04.2026).

Вищий Антикорупційний Суд. Огляд практики Європейського суду з прав людини. Київ 2022. 50 с. URL: https://lnk.ua/inPWX8ypr (дата звернення 10.04.2026).

Справа «Класс та інші проти Німеччини». *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text (дата звернення 10.04.2026).

Справа «Люді проти Швейцарії». *Рада Європи Європейський суд з прав людини.* URL: https://ips.ligazakon.net/document/SO0653 (дата звернення 10.04.2026).

Погорецький М.М. Гарантії прав людини при втручанні в приватне спілкування під час негласних розслідувань у практиці Служби Безпеки України: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3-4. С. 104–112.

Туз О.С., Матняк В.М. Негласне отримання інформації про підготовку і вчинення злочинів в умовах сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2025. № 91 (4). С. 480–484.

Албул С.В., Цехан Д.М. Оперативно-розшукова компаративістика: методичні рекомендації. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – 56 с.

Ключові слова: права людини, закон, Європейський суд з прав людини, оперативно-розшукові заходи, практика, суспільство, країна, злочин.

Keywords: human rights, law, European Court of Human Rights, investigative measures, case law, society, country, crime.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Шершенькова В. А.

Гончаренко Богдана Володимирівна

здобувачка 4-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ ФІЗИЧНОЇ СИЛИ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПОЛІЦІЄЮ: СТАНДАРТИ ТА ОБМЕЖЕННЯ

У сучасних умовах розвитку правової держави та реформування правоохоронної системи особливого значення набуває проблема забезпечення належного балансу між ефективністю поліцейської діяльності та дотриманням прав і свобод людини. Застосування поліцією фізичної сили та спеціальних засобів є необхідним інструментом реалізації функцій щодо охорони публічної безпеки і порядку, протидії правопорушенням та захисту інтересів суспільства і держави. Водночас без можливості застосування примусу поліція як інститут публічної влади не здатна виконувати свої функції із забезпечення публічної безпеки та порядку. Пошук оптимального балансу між ефективністю поліцейської діяльності та захистом прав людини визначає суть проблеми правового регулювання застосування сили, що зберігає актуальність як у теоретичному, так і в практичному вимірі, особливо з огляду на численні рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) проти України у відповідних категоріях справ.

Правову основу застосування фізичної сили та спеціальних засобів поліцейськими в Україні утворює насамперед Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII (далі – Закон) [1], де статті 42-46 цього закону закріплюють вичерпний перелік поліцейських заходів примусу та детально регулюють умови їх застосування. Також, відповідно до ч. 1 ст. 42 поліцейський захід примусу застосовується виключно для виконання повноважень, визначених цим Законом, тобто принцип законності є вихідним і беззаперечним [1].

Відповідно до статті 28 Конституції України встановлено категоричну заборону катувань, а також жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання [2]. Зазначена норма має імперативний характер і визначає межу, яка не допускає жодних винятків незалежно від обставин.

Стаття 42 Закону закріплює систему принципів, яким має відповідати застосування будь-якого поліцейського заходу примусу. Ключовими серед них є: необхідність (застосування лише тоді, коли інші засоби виявилися неефективними або є підстави вважати, що вони не забезпечать виконання повноважень); пропорційність (шкода від заходу не може бути більшою, ніж шкода, яку він має відвернути); попередження (поліцейський зобов'язаний попередити про намір застосувати захід, надавши достатньо часу для виконання вимоги, крім випадків, коли зволікання створює загрозу) [1].

Принцип пропорційності має своє підґрунтя у міжнародно-правових стандартах, що регулюють діяльність правоохоронних органів. Так, Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку, ухвалені на VIII Конгресі ООН у Гавані 1990 р. (далі – Гаванські принципи), передбачають, що застосування сили є допустимим виключно за умов крайньої необхідності та в межах, обумовлених виконанням службових обов’язків [3]. В аналогічному ключі Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку ООН 1979 р. у статті 3 встановлює, що використання сили можливе лише у випадках, коли це об’єктивно необхідно, і лише в обсязі, який відповідає конкретним обставинам [4].

Особливого значення принцип пропорційності набуває при застосуванні вогнепальної зброї. Відповідно до ч. 4 ст. 46 Закону застосування вогнепальної зброї допускається лише для захисту від нападу, що безпосередньо загрожує життю поліцейського або інших осіб, а також у кількох інших виняткових випадках, вичерпно перелічених у законі [1]. Гаванські принципи додатково встановлюють, що навмисне застосування сили, що призводить до смерті, допускається «лише тоді, коли це абсолютно неминуче для захисту людського життя» [3].

Стаття 45 Закону визначає перелік спеціальних засобів, дозволених до застосування поліцією: гумові та пластикові кулі, кийки, наручники, засоби

обмеження рухливості, сльозогінні речовини, світлошумові пристрої, пристрої для примусової зупинки транспортних засобів, водомети та бронемашини [1]. Кожен вид спеціального засобу має власні умови та обмеження застосування, закріплені в ст. 45 Закону [1]. Так, кайданки застосовуються для припинення збройного або групового нападу чи опору, тоді як сльозогінні речовини – для розгону натовпу або затримання особи, яка чинить активний опір.

Принципово важливою є норма ч. 5 ст. 42 Закону, яка забороняє застосування заходів примусу до осіб, які явно мають ознаки вагітності, малолітства, похилого віку або є особами з явними ознаками інвалідності, крім випадків учинення ними збройного нападу, вчинення групового нападу або іншої дії, що безпосередньо загрожує життю чи здоров'ю інших осіб [1]. Ця норма відображає стандарти Конвенції ООН проти катувань 1984 р., яка зобов'язує держави запобігати будь-яким діям, що можуть кваліфікуватися як нелюдське поводження [5].

Практика ЄСПЛ є важливим орієнтиром для оцінки відповідності національного законодавства та правозастосування стандартам ст. 3 (заборона катувань) та ст. 2 (право на життя) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У справі «Нечипорук і Йонкало проти України» ЄСПЛ встановив порушення ст. 3 Конвенції як у матеріальному аспекті (застосування катувань до заявника з боку правоохоронних органів), так і у процесуальному аспекті (неефективність офіційного розслідування цих фактів). Суд наголосив, що держава зобов’язана забезпечити ефективне, незалежне та ретельне розслідування будь-яких обґрунтованих скарг на катування чи нелюдське поводження [6].

У справі «Буїд проти Бельгії» (Велика палата ЄСПЛ, 28 вересня 2015 року) Суд уточнив критерії досягнення «мінімального рівня жорстокості» для застосування ст. 3 Конвенції, наголосивши, що навіть незначне фізичне насильство (зокрема ляпас), застосоване до особи, яка перебуває під контролем поліції, може становити приниження гідності. Суд також зазначив, що у випадку отримання особою тілесних ушкоджень під час перебування під контролем держави виникає презумпція відповідальності держави, яка повинна надати правдоподібне пояснення їх походження [7].

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що правове регулювання застосування фізичної сили та спеціальних засобів поліцією в Україні загалом відповідає сучасним міжнародним стандартам, зокрема принципам законності, необхідності та пропорційності [8; 9; 10]. Нормативна база, сформована положеннями Конституції України, Закону України «Про Національну поліцію» та міжнародно-правових актів, створює достатні юридичні передумови для правомірного застосування примусу. Водночас практика ЄСПЛ свідчить про наявність системних проблем у сфері дотримання цих стандартів, зокрема щодо недопущення жорстокого

поводження та забезпечення ефективного розслідування відповідних випадків.

Разом із тим ключовим викликом залишається не стільки вдосконалення законодавства, скільки забезпечення його належної імплементації на практиці. Ефективність правового регулювання безпосередньо залежить від рівня професійної підготовки поліцейських, функціонування дієвих механізмів внутрішнього та зовнішнього контролю, а також реальної невідворотності юридичної відповідальності за порушення прав людини. Саме комплексне поєднання цих елементів здатне забезпечити досягнення балансу між ефективністю правоохоронної діяльності та гарантіями прав і свобод людини у демократичній правовій державі.

Список використаних джерел

Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення 10.04.2026).

Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. URL: https://lnk.ua/u62JPeokW (дата звернення 10.04.2026).

Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку : прийняті VIII Конгресом ООН із запобігання злочинності та поводження з правопорушниками, Гавана, 27.08–07.09.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334 (дата звернення 10.04.2026).

Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979 р. № 34/169. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення 10.04.2026).

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. : ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР від 26.01.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення 10.04.2026).

Рішення Європейський суд з прав людини у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) від 21 квітня 2011 р., остаточне 21 липня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683 (дата звернення 10.04.2026).

Рішення Європейський суд з прав людини у справі «Буїд проти Бельгії» (Bouyid v. Belgium) (заява № 23380/09) від 28 вересня 2015 р. URL: https://lnk.ua/CYBrxbqLG (дата звернення 10.04.2026).

Албул С.В. До питання імплементації у національне законодавство міжнародних стандартів застосування сили та вогнепальної зброї поліцією.

Актуальні проблеми професійної підготовки поліцейського: матеріали круглого столу (26 жовтня 2016 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 5–11.

Самойленко О., Холод О., Хуторний В. Сучасні підходи комплексної професійної підготовки працівників поліції: тактико-спеціальний та тактико-вогневий аспект. *Право і суспільство*. 2025. № 2. С. 794–799.

Кубаєнко А.В. Моделі поліцейської діяльності: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія: Право.* 2025. № 91. Ч. 3. С. 110–121.

Ключові слова: фізична сила, спеціальні засоби, поліцейський захід примусу, Національна поліція, пропорційність, заборона катувань, дисциплінарна відповідальність, стандарти ООН, ЄСПЛ, поліцейська діяльність.

Keywords: use of force, special means, police coercive measure, National Police, proportionality, prohibition of torture, disciplinary liability, UN standards, ECtHR, policing.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

Горячківська Оксана Вікторівна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Введення воєнного стану в Україні у зв'язку зі збройною агресією російської федерації суттєво змінило правовий режим функціонування держави, зокрема діяльність правоохоронних органів. Одним із ключових напрямів цієї діяльності є оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД), яка в умовах воєнного стану набуває особливого значення для припинення правопорушень, захисту безпеки громадян та суспільства, а також забезпечення національної безпеки.

Воєнний стан ставить перед оперативними підрозділами України нові, складні завдання, що зумовлюють необхідність адаптації їхньої діяльності. Збройний конфлікт, законодавчо встановлені обмеження прав громадян та загострення ризиків вимагають від оперативних підрозділів реагування на злочинні прояви, характерні для воєнного періоду. У цих умовах ОРД має враховувати нову реальність, що передбачає не тільки трансформацію правового середовища, а й налагодження ефективної взаємодії між різними державними органами для протидії кримінальним правопорушенням. Однією з ключових проблем є необхідність дотримання балансу між ефективним забезпеченням правопорядку та забезпеченням

основоположних прав і свобод людини, що набуває особливої гостроти в сучасних реаліях.

Нормативне забезпечення даного напряму діяльності у воєнний період закріплено у Законі України «Про правовий режим воєнного стану». Зокрема, положення статті 10 цього акта проголошують принцип безперервності діяльності, що прямо стосується і суб'єктів ОРД, припинення функціонування яких у цей період є неприпустимим [1].

Першою особливістю здійснення оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ) в умовах воєнного стану є те, що запровадження такого стану зазвичай супроводжується обмеженням свободи переміщення осіб і ресурсів, посиленням контролю за комунікаціями, а також запровадженням додаткових безпекових заходів. Це змушує правоохоронні органи адаптувати ОРД до нових реалій. Технічні засоби спостереження та збору інформації, ефективні у мирний час, можуть втрачати свою дієвість через ускладнення доступу до окремих територій або запроваджені обмеження переміщення.

Другою особливістю є необхідність налагодження тісної співпраці між різними правоохоронними органами – насамперед Національною поліцією, Службою безпеки та військовими формуваннями. В умовах воєнного стану кримінальні правопорушення нерідко переплітаються з військовими операціями, що робить ефективну протидію злочинності можливою лише за умови скоординованих дій усіх задіяних державних структур. Така міжвідомча взаємодія має бути організована на найвищому рівні, щоб забезпечити ефективне реагування на загрози, що виникають у період війни.

Третій аспект пов'язаний з посиленням вимог щодо конфіденційності та захисту інформації. Під час збирання даних про потенційні злочини надзвичайно важливо запобігти витоку інформації, оскільки її розголошення може створити пряму загрозу національній безпеці. Оперативні працівники зобов'язані діяти з максимальним рівнем обережності, щоб не допустити поширення відомостей, які можуть бути використані проти України.

Четвертою ознакою є необхідність трансформації методів і тактики збирання доказів під час проведення ОРЗ. У воєнний період виникає потреба у використанні новітніх технічних засобів для моніторингу обстановки – зокрема, БПЛА, спеціалізованих комунікаційних систем та інших інноваційних технологій. Крім того, важливою умовою ефективності є здатність оперативних працівників адаптувати свої стратегії до змін, зумовлених появою різних видів кримінальних правопорушень, характерних для воєнного стану [2, с. 7].

Крім того, залишається невирішеною неузгодженість Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінального процесуального Кодексу (далі – КПК). В умовах воєнного стану це завдає подвійної шкоди: з одного боку, знижується ефективність протидії загальнокримінальній

злочинності, а з іншого – створюється загроза національній безпеці. Наприклад, до КПК були внесені зміни, а саме до розділу 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії», яким визначається порядок негласного документування злочинної діяльності у рамках кримінального провадження [3]. Але ж таке документування регулюється й Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», проте в іншій формі [4].

Окремим і надзвичайно складним викликом при здійсненні ОРЗ в умовах воєнного стану є дотримання балансу між інтересами національної безпеки та фундаментальними правами і свободами людини. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року є одним із ключових міжнародно-правових актів, який закладає фундаментальні стандарти прав і свобод людини, забороняючи їх порушення за будь-яких обставин – включно з періодом збройного конфлікту. Будь-яке втручання у приватність, таємницю спілкування чи недоторканність житла в межах ОРЗ повинно залишатися законним, необхідним у демократичному суспільстві та пропорційним наявній загрозі. Нехтування цими стандартами не лише підриває довіру до правоохоронної системи, а й створює небезпечний прецедент «плодів отруєного дерева», коли докази можуть бути визнані недопустимими в суді через процедурні порушення прав людини [5].

Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що воєнний стан кардинально трансформував умови функціонування оперативних підрозділів, вимагаючи негайної адаптації ОРД до нових реалій, пов'язаних із бойовими діями, обмеженням прав громадян та підвищеними ризиками. Для ефективного функціонування оперативних підрозділів необхідно забезпечити їх належними ресурсами та технічною підтримкою. При цьому ОРД має здійснюватися виключно в межах чинного законодавства та відповідно до міжнародних стандартів забезпечення прав людини.

Список використаних джерел

Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення 10.04.2026).

Албул С.В. Окремі аспекти документування працівниками кримінальної поліції воєнних злочинів на деокупованих територіях України. *Процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування воєнних злочинів:* матеріали круглого столу (Одеса, 21.02.2024 р., ОДУВС). Одеса: ОДУВС, 2024. С. 6–11.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 10.04.2026).

Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (дата звернення 10.04.2026).

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: воєнний стан, оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи, злочинність, національна безпека.

Keywords: martial law, operational-search activity, operational-search measures, criminality, national security.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Шершенькова В. А.

Донець Катерина Олексіївна
здобувачка 4-го курсу
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОПОРЦІЙНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРИМУСУ

У сучасних умовах розвитку правової держави та утвердження пріоритету прав і свобод людини особливого значення набуває питання меж і способів застосування державного примусу. Однією з ключових гарантій недопущення свавільного втручання у права людини виступає принцип пропорційності, який є фундаментальним як у національних правопорядках, так і в міжнародному праві прав людини.

Нормативне закріплення принципу пропорційності у сфері застосування поліцейського примусу передбачено, зокрема, у положеннях ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію». Законодавець надає поліцейському дискреційні повноваження щодо вибору конкретного заходу примусу залежно від обставин ситуації, характеру правопорушення та поведінки особи, водночас встановлюючи чіткі межі такої дискреції. Пункт 5 вищезазначеної статті вказує на те, що «Застосований поліцейський захід є пропорційним, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави, не перевищує блага, для захисту якого він застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди» [1]. Таким чином, принцип пропорційності виступає не лише загальною правовою засадою, а й безпосередньо нормативно визначеним критерієм законності застосування поліцейського примусу.

З метою практичної реалізації принципу пропорційності у правозастосовній діяльності, у тому числі в діяльності поліції, у правовій доктрині та судовій практиці сформовано так званий тест на пропорційність. Він являє собою послідовний алгоритм оцінки допустимості обмеження прав і свобод людини та дозволяє перевірити, чи відповідає конкретний захід примусу вимогам правової держави. Застосування такого тесту передбачає поетапний аналіз дій суб'єкта владних повноважень, зокрема поліцейського, через призму визначених критеріїв. Це дає можливість не лише формально встановити законність заходу, але й оцінити його обґрунтованість, доцільність та співмірність у конкретній ситуації. Класична модель тесту на пропорційність включає три взаємопов'язані елементи, що послідовно застосовуються при оцінці втручання у права людини: «по-перше, засіб, призначений для досягнення мети влади, повинен підходити для досягнення цієї мети (доречність), по-друге, з усіх підходящих має бути обрано той засіб, який у найменшій мірі обмежує право приватної особи (необхідність); по-третє, збиток приватній особі від обмеження її права повинен бути пропорційний вигоді уряду щодо досягнення поставленої мети (пропорційність у вузькому сенсі)» [2, с. 61].

У контексті поліцейської діяльності застосування зазначеного тесту означає, що перед використанням будь-якого заходу примусу поліцейський повинен, по суті, внутрішньо пройти всі три етапи оцінки. Зокрема, на першому етапі необхідно з'ясувати, чи є обраний захід дійсно здатним досягти легітимної мети, наприклад припинення правопорушення або запобігання шкоді. На другому етапі оцінюється, чи існують альтернативні, менш обтяжливі засоби впливу, які могли б забезпечити досягнення тієї ж мети без істотного обмеження прав особи. Нарешті, третій етап передбачає співставлення негативних наслідків для прав і свобод людини із суспільною користю від застосування відповідного заходу.

Окремої уваги заслуговує питання законності адміністративного примусу як методу поліцейської діяльності. У науковій літературі адміністративний примус у поліцейській діяльності визначається як система спеціально розроблених та юридично обґрунтованих заходів, що вживаються правоохоронними органами для впливу на поведінку осіб, які порушують встановлені норми права або загрожують публічному порядку, і включає психологічний, фізичний, матеріальний вплив та інші стратегії, спрямовані на досягнення конкретних правових та соціальних цілей [3, с. 14]. При цьому підкреслюється, що застосування адміністративного примусу завжди призводить до негативних наслідків для суб'єкта, на якого він спрямований, а тому такі заходи повинні бути оперативними, ефективними та відрізнятися процедурною простотою, що безпосередньо пов'язує їх законність із дотриманням принципу пропорційності.

Водночас проблема дотримання принципу пропорційності у діяльності Національної поліції України залишається актуальною та підтверджується як науковими дослідженнями, так і практикою правозастосування. Зокрема, у науковій літературі звертається увага на те, що однією з ключових проблем є недостатній рівень сформованості навичок практичного застосування принципу пропорційності працівниками поліції, що зумовлено як обмеженістю спеціалізованої підготовки, так і складністю оцінки ситуації в умовах невизначеності та стресу [4; 5]. У наукових дослідженнях також підкреслюється, що дискреційні повноваження працівників поліції можуть виступати також джерелом корупційних ризиків та порушень прав людини у випадку їх неналежної реалізації, що обумовлює необхідність чіткого нормативного визначення меж такого розсуду та посилення контролю за його здійсненням [6].

Важливим аспектом забезпечення дотримання принципу пропорційності у діяльності Національної поліції є наявність ефективних механізмів контролю за застосуванням заходів примусу. Такий контроль може здійснюватися як у внутрішніх формах (службові перевірки, дисциплінарна відповідальність), так і через зовнішні інституційні механізми, зокрема судовий контроль та діяльність органів прокуратури. Особливу роль у цьому відіграє практика Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях неодноразово наголошував на обов'язку держави забезпечити ефективне розслідування випадків надмірного застосування сили з боку правоохоронних органів та притягнення винних осіб до відповідальності. Зокрема, у рішенні у справі *Nachova and Others v. Bulgaria* Суд визнав порушення права на життя у зв'язку із застосуванням вогнепальної зброї працівниками правоохоронних органів під час затримання осіб, які не становили безпосередньої загрози життю чи здоров'ю інших. Суд підкреслив, що застосування сили має бути «абсолютно необхідним» та суворо пропорційним поставленій меті, а використання летальної сили є виправданим лише у виняткових випадках. Таким чином, навіть у ситуаціях, пов'язаних із забезпеченням публічної безпеки, держава зобов'язана дотримуватися принципу пропорційності та обирати такі засоби, які мінімально втручаються у права людини [7].

Отже, принцип пропорційності виступає ключовою гарантією законності застосування поліцейського примусу та забезпечення балансу між інтересами держави і правами людини. Його реалізація у практичній діяльності поліції, зокрема через застосування тесту на пропорційність, дозволяє мінімізувати ризики свавільного втручання та підвищити обґрунтованість прийнятих рішень. Водночас існуючі проблеми у сфері реалізації дискреційних повноважень свідчать про необхідність подальшого вдосконалення як професійної підготовки поліцейських, так і механізмів

контролю за їх діяльністю, що є важливою умовою утвердження принципів правової держави.

Список використаних джерел

Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення 10.04.2026).

Погребняк С.П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : зб. наук. ст. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) / за ред. С.В. Ківалова; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 294–310.

Кубаєнко А., Крижановська О., Курганський О. Сучасні практики поліцейської діяльності : навчально-методичний посібник. Одеса : Юридична література, 2024. 144 с.

Наливайко О.І. Трансформація системи поліцейських послуг в умовах воєнного стану: виклики для публічної безпеки та прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Том 2 № 1. С. 282-286. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352926 (дата звернення 10.04.2026).

Албул С.В., Байов В.О. Правоохоронна діяльність оперативних підрозділів Національної поліції України: до питання новелізації правового забезпечення. *Права людини в епоху цифрових трансформацій*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25 лютого 2022 р., Національний авіаційний університет). Том 1. Тернопіль: Вектор, 2022. С. 281–283.

Кучук А.М. Національна поліція як суб'єкт застосування дискреції: визначення меж. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2025. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2025-15-01-11/2025-15-01-11 (дата звернення 10.04.2026).

Nachova and Others v. Bulgaria [GC], nos. 43577/98 and 43579/98 : judgment of 6 July 2005. European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69630 (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: принцип пропорційності, поліцейський примус, права і свободи людини, тест на пропорційність, застосування заходів примусу

Keywords: principle of proportionality, police coercion, human rights and freedoms, proportionality test, use of coercive measures

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

Завальнюк Анастасія Миколаївна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року стало підставою для запровадження воєнного стану, встановленого Указом Президента № 64/2022 та затвердженого Законом № 2102-IX, який залишається чинним на території України [2]. Воєнний стан дає змогу тимчасово обмежувати окремі права і свободи громадян, проте не скасовує верховенство права, не призупиняє дію Конституції та не звільняє органи державної влади від обов'язку діяти в межах чинного законодавства. У зв'язку зі складною ситуацією в країні особливої важливості набуває протидія корупції, оскільки вона мінімізує ризики зловживань та зміцнює довіру громадян до державних органів.

Воєнні дії кардинально вплинули на антикорупційну політику, оскільки виникла потреба у швидкому ухваленні рішень, адже в умовах війни не завжди можна очікувати на виконання всіх процедур і погоджень. Чим швидше приймається рішення, тим менше перевірок проходить, що створює ризик відступу від норм законодавства та потенційних зловживань особливим статусом воєнного стану.

Необхідність швидких рішень також впливає на фінансові потоки та розподіл ресурсів держави: збільшується обсяг термінових закупівель, укладання оперативних договорів та перерозподіл коштів, що підвищує дискреційні повноваження посадових осіб. На думку А. Мовчана, реформування системи забезпечення протидії корупції є одним із визначальних напрямів її подолання. Зокрема, мінімізація передумов виникнення корупційних проявів і підвищення соціальної цінності державної служби формують основу антикорупційної політики, що реалізується в Україні [4, с. 117–118].

Базову нормативну основу протидії корупції становить Закон України «Про запобігання корупції», який визначає правила запобігання та

врегулювання конфлікту інтересів, обмеження щодо отримання подарунків, сумісництва та інших дій, що можуть спричиняти корупційні ризики [6]. Його зміст полягає не лише у встановленні відповідальності за правопорушення, а у створенні системи, в якій службовець заздалегідь орієнтується на визначені стандарти поведінки, а держава забезпечує правові механізми здійснення контролю [1].

До правових механізмів протидії корупції в органах державної влади належить обов'язок осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, подавати щорічні електронні декларації, що відображають їхній майновий стан. За подання недостовірних відомостей передбачена відповідальність. Після початку повномасштабного вторгнення з міркувань безпеки електронне декларування було тимчасово призупинене.

Також, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції», посадовим особам дозволено отримувати подарунки без встановлених лімітів за умови їх спрямування на потреби оборони або гуманітарну допомогу. Крім того, державні службовці (за винятком категорії «А») та представники органів місцевого самоврядування можуть займатися іншою оплачуваною діяльністю у разі перебування у відпустці без збереження заробітної плати або під час простою. Згодом, з урахуванням потреби у збереженні прозорості та підзвітності, було відновлено механізми фінансового контролю та водночас уточнено порядок застосування відповідних винятків, запроваджених у період воєнного стану [3; 5].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про запобігання корупції», суб'єктами, спеціально уповноваженими на здійснення заходів із протидії корупції, є органи прокуратури, Національна поліція, Національне антикорупційне бюро України та Національне агентство з питань запобігання корупції [1]. В умовах воєнного стану роль цих інституцій значно посилилася, оскільки саме вони забезпечують системний моніторинг, виявлення та розслідування корупційних правопорушень у складних кризових умовах, коли зростають дискреційні повноваження посадових осіб та послаблюється публічний контроль.

Підсумовуючи, можна зазначити, що правові механізми протидії корупції в умовах воєнного стану є важливою складовою національної стійкості. Вони дозволяють оперативно приймати управлінські рішення, водночас обмежуючи ризики зловживань, пов'язаних із воєнними винятками. Ефективність системи визначається не окремими нормами, а комплексним поєднанням превентивних обмежень, фінансового контролю та контролю за дотриманням законності. Дієве розслідування, процесуальний супровід і справедливий судовий розгляд забезпечують реальне повернення незаконно здобутих активів. Прозорість роботи органів влади повинна поєднуватися з безпекою, а обмеження доступу до

інформації залишатися пропорційними та юридично обґрунтованими. Такі заходи допомагають підтримувати суспільну довіру навіть у складних умовах війни.

Список використаних джерел

Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення 10.04.2026).

Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text (дата звернення 10.04.2026).

Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану: Закон України від 8 липня 2022 року № 2381-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2381-20#Text (дата звернення 10.04.2026).

Мовчан А. В. Актуальні проблеми протидії корупції в Україні. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 1. С. 116–121.

Кубаєнко А.В., Кравченко М.О. Організаційне забезпечення антикорупційної діяльності: навчально-методичний посібник. Одеса: Фенікс, 2023. 175 с.

Албул С.В., Цехан Д.М. Структурно-функціональне забезпечення негласної роботи правоохоронних органів: методичні рекомендації. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – 45 с.

Ключові слова: корупція, воєнний стан, антикорупційна політика, державна служба, е-декларування, органи протидії корупції.

Keywords: corruption, martial law, anti-corruption policy, civil service, e-declaration, anti-corruption bodies.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Шершенькова В. А.

Зброцька Яна Анатоліївна

здобувачка 4-го курсу

факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ТА ЗАСТОСУВАННЯ АНАЛІТИКИ ДАНИХ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Цифровізація правоохоронної діяльності є глобальною тенденцією, що кардинально змінює організаційно-правові засади роботи поліції. В Україні цей процес набув нового виміру в умовах повномасштабного збройного конфлікту: трансформація криміногенного середовища, гібридні загрози, переміщення злочинної активності до кіберпростору та необхідність збирання цифрових доказів воєнних злочинів вимагають принципово нових інструментів і підходів. Правове підґрунтя цифрової модернізації Національної поліції України (далі – НПУ) закріплюється Законом України «Про Національну поліцію» [1] та Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку на 2023–2027 роки, що передбачає комплексну цифрову трансформацію, включаючи впровадження інноваційних технологічних рішень.

Організаційно-правові засади цифровізації діяльності поліції охоплюють декілька ключових напрямів. Перший – автоматизація інформаційних систем і реєстрів: функціонування Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), електронного документообігу, інтегрованих баз даних правопорушників (NABU, ОРД-сховища). Другий – впровадження систем відеоспостереження та розпізнавання облич («Безпечне місто», Clearview AI, Palantir Gotham). Третій – застосування аналітичних платформ (predictive policing, criminal intelligence analytics). Четвертий – цифровізація взаємодії з міжнародними правоохоронними мережами (Інтерпол I-24/7, Europol SIENA). Кожен із цих напрямів потребує окремого нормативно-правового регулювання, яке в Україні залишається недостатньо розвиненим.

Центральним інструментом цифровізації поліцейської аналітики є технології штучного інтелекту (ШІ) та аналізу великих даних (Big Data) [2]. Моргун Н. С. у дослідженні використання ШІ в оперативно-розшуковій діяльності (ОРД) доводить, що впровадження алгоритмів машинного навчання дозволяє: виявляти латентну злочинність через аналіз поведінкових патернів; ідентифікувати стійкі кримінальні зв'язки у великих масивах неструктурованих даних; здійснювати прогнозування криміногенних ризиків на певних територіях (predictive policing); оптимізувати управлінські рішення щодо розстановки сил і засобів поліції. Водночас дослідниця наголошує: ШІ може виконувати виключно допоміжну функцію – він не може підміняти дискреційні повноваження уповноважених суб'єктів, а правові межі його застосування мають бути чітко визначені [3, с. 97].

Проблемам впровадження ШІ-систем у правоохоронну діяльність присвячено дослідження Мациборської О. М., яка систематизує ключові виклики: відсутність в Україні спеціального нормативно-правового акту щодо регулювання інформаційних систем на базі ШІ у правоохоронній сфері; ризики порушення права на приватність і захист персональних даних при

застосуванні систем розпізнавання обличь; проблема «алгоритмічного упередження» – хибних спрацювань, що можуть призводити до безпідставних підозр стосовно певних соціальних груп; недостатність механізмів людського контролю та юридичної відповідальності за рішення, прийняті з участю ШІ [4, с. 92]. Ці виклики вимагають як законодавчого врегулювання (у тому числі з огляду на Регламент ЄС про ШІ – AI Act), так і організаційних змін у системі поліції.

Особливий вимір цифровізація поліцейської діяльності набуває в умовах воєнного стану. Туз О. С. та Білецький В. О. у дослідженні актуальних напрямів розвитку ОРД в умовах сучасних безпекових викликів констатують, що цифровізація стала невід'ємною складовою адаптації оперативно-розшукової діяльності до нових реалій: гібридні загрози, диверсійно-розвідувальна діяльність противника та трансформація криміногенного середовища вимагають інтеграції OSINT-аналітики, геопросторових ІС, систем перехоплення цифрових комунікацій і автоматизованого розпізнавання осіб в єдину оперативну платформу [5, с. 209]. Водночас автори фіксують ключову правову прогалину: чинне законодавство про ОРД не адаптоване до масштабу цифрового інструментарію, що фактично застосовується поліцейськими підрозділами.

Стратегічним напрямом розвитку поліцейської аналітики є концепція кримінальної розвідки (criminal intelligence / intelligence-led policing). Албул С. В. у дослідженні концептуальних засад становлення кримінальної розвідки в Україні обґрунтовує, що перехід від реактивної до проактивної моделі правоохоронної діяльності – від реагування на вчинені злочини до їх попередження на підставі аналізу розвідувальних даних – є стратегічною метою модернізації поліції [6, с. 11]. Аналітика даних у цій моделі виконує роль центрального інструменту: збирання, обробки та аналізу оперативної інформації для прийняття превентивних рішень [7, с. 6]. Впровадження принципів intelligence-led policing в Україні відповідає стандартам Інтерполу та Europol, що особливо важливо в контексті євроінтеграційного курсу [8].

Таким чином, організаційно-правові засади цифровізації діяльності поліції в Україні перебувають у процесі формування. Ключові проблеми концентруються у трьох площинах: нормативній (відсутність спеціального закону про ШІ у правоохоронній сфері, прогалини в регулюванні ОРД у цифровому вимірі), організаційній (несумісність інформаційних платформ, недостатня підготовка персоналу) та правозахисній (ризики для права на приватність, захист персональних даних, недопустимість алгоритмічної дискримінації). Вирішення цих проблем шляхом прийняття комплексного законодавства про застосування ШІ поліцією, гармонізованого з AI Act ЄС, та запровадження моделі intelligence-led policing є стратегічним пріоритетом реформування Національної поліції України.

Список використаних джерел

Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII (зі змінами) [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення 10.04.2026).

Application of artificial intelligence as a way of digitalizing the system of justice: legal, economic and social issues / Vladyslav Teremetskyi, Yurii Burylo, Serhii Bandurka, Serhii Albul, Yurii Riabchenko*. Via Inveniendi Et Iudicandi*. Vol. 20. № 1. (2025). P. 122–132.

Моргун Н.С. Використання штучного інтелекту в оперативно-розшуковій діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Вип. 01, ч. 3. С. 95–100.

Мациборська О.М. Проблеми впровадження в діяльність правоохоронних органів інформаційних систем на базі штучного інтелекту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Вип. 01. ч. 3. С. 90–94.

Туз О.С., Білецький В.О. Актуальні напрями розвитку оперативно-розшукової діяльності в умовах сучасних безпекових викликів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2026. Т. 5. № 93. С. 207–211.

Албул С.В. Концептуальні засади становлення кримінальної розвідки в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Вип. 01. ч. 3. С. 9–13.

Албул С.В. Аналітична діяльність як складова кримінальної розвідки. *Кримінальний аналіз і кібербезпека: об'єднання зусиль для нових викликів*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (23 травня 2025 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС. С. 4–7.

Кубаєнко А.В. Сучасні підходи до модернізації правоохоронної системи в умовах цифрової трансформації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2022. № 56. С. 122–126.

Ключові слова: цифровізація поліції, Національна поліція України, штучний інтелект, аналітика даних, оперативно-розшукова діяльність, predictive policing, кримінальна розвідка, intelligence-led policing, Big Data, правове регулювання цифрових технологій.

Keywords: police digitalisation, National Police of Ukraine, artificial intelligence, data analytics, operational-investigative activity, predictive policing, criminal intelligence, intelligence-led policing, Big Data, legal regulation of digital technologies.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

Кірпіченко Віта Віталіївна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Збройні Сили України (далі – ЗСУ) посідають центральне місце у системі національної безпеки держави. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України», ЗСУ є військовим формуванням, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності [1]. Зазначена норма кореспондується зі ст. 17 Конституції України, яка проголошує захист суверенітету і територіальної цілісності найважливішими функціями держави. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII визначає ЗСУ як ключовий елемент сектору безпеки і оборони – системи органів державної влади та військових формувань, діяльність яких спрямована на захист національних інтересів від загроз [2]. Таким чином, правовий статус ЗСУ у системі національної безпеки характеризується конституційним закріпленням, законодавчою деталізацією та інтегрованістю в єдиний сектор безпеки і оборони.

Закон України «Про національну безпеку України» у ст. 16 визначає функції ЗСУ як стримування та відсіч збройної агресії проти України, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря, а у визначених законом випадках – участь у заходах із боротьби з тероризмом і посиленні охорони державного кордону [2]. Зазначений перелік не є вичерпним: ЗСУ також беруть участь у міжнародних миротворчих операціях під егідою ООН та НАТО, виконують завдання забезпечення цивільного захисту населення у взаємодії з іншими складовими сектору безпеки, а з початком повномасштабного збройного вторгнення 24 лютого 2022 р. де-факто перебрали на себе функцію головного суб'єкта захисту державності. Важливою рисою правового регулювання є підпорядкованість ЗСУ принципу демократичного цивільного контролю: відповідно до ст. 13 Закону «Про національну безпеку України», Верховний Головнокомандувач Збройних Сил – Президент України – здійснює керівництво у сфері національної безпеки і оборони та видає накази і директиви з питань оборони [2].

У правовій доктрині ЗСУ розглядаються як провідний суб'єкт забезпечення оборони держави, що виконує комплекс взаємопов'язаних функцій: стратегічного стримування, активної оборони, участі в міжнародних місіях та сприяння технологічному розвитку. Бублик О. А. в дослідженні функціональних особливостей Збройних Сил України як провідного суб'єкта забезпечення оборони держави наголошує, що роль ЗСУ у сучасному світі постійно змінюється та розширюється, однак їхнє завдання залишається сталим – забезпечення безпеки та захист національних інтересів;

дослідниця особливо виокремлює реалізацію функцій ЗСУ під час режиму воєнного стану як якісно новий виток у їхній правовій природі [3, с. 93]. Вказаний підхід відповідає змінам, внесеним до Закону «Про національну безпеку України» у 2023 р. (№ 2952-IX від 24.02.2023), якими розширено перелік функцій ЗСУ з урахуванням досвіду повномасштабного збройного конфлікту: зокрема, уточнено порядок застосування Збройних Сил у взаємодії з іншими складовими сил оборони.

Судова практика засвідчує, що роль ЗСУ у системі національної безпеки безпосередньо впливає на розв'язання конкретних правових конфліктів. Показовою є постанова Об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 16 лютого 2024 р. у справі № 910/10009/22, предметом якої стало питання юрисдикції щодо оскарження акта про примусове відчуження майна, вилученого командиром військової частини в умовах воєнного стану [4]. Суд підкреслив, що Збройні Сили України, будучи автоматично переведеними на воєнний стан, набули виняткових повноважень щодо застосування заходів правового режиму воєнного стану, включаючи реквізицію майна приватних осіб для потреб оборони; водночас Суд констатував, що такі дії підлягають повноцінному судовому контролю і мають відповідати принципу пропорційності обмеження прав власника [4]. Зазначена правова позиція має принципове значення: вона підтверджує, що широкі повноваження ЗСУ у сфері національної безпеки не виключають дотримання гарантій верховенства права, а навпаки – передбачають підзвітність та судовий контроль.

Інший вимір судової практики, що розкриває роль ЗСУ у системі національної безпеки, стосується питань соціального захисту осіб, які виконують завдання в межах цієї системи. У постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 5 червня 2024 р. у справі № 200/551/23 Верховний Суд тлумачив поняття «участь у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії» – ключову умову для нарахування підвищеної додаткової винагороди військовослужбовцям [5]. Суд зазначив, що визначення районів ведення воєнних (бойових) дій здійснюється наказами Головнокомандувача ЗСУ, і встановив: перебування військовослужбовця у визначеному такими наказами районі є достатньою підставою для визнання його участі у виконанні завдань із забезпечення національної безпеки незалежно від характеру конкретних дій [5]. Ця правова позиція, з одного боку, підтверджує провідну роль ЗСУ у механізмі забезпечення національної безпеки, а з іншого – свідчить про те, що сама категорія «заходи із забезпечення національної безпеки» є правовою конструкцією, яка потребує чіткого законодавчого визначення.

Таким чином, ЗСУ виступають системоутворюючим елементом національної безпеки України, що підтверджується як нормативно-правовим

регулюванням – конституційним закріпленням та деталізацією у Законах «Про Збройні Сили України» та «Про національну безпеку України», – так і судовою практикою Верховного Суду, що формує правові позиції щодо меж повноважень ЗСУ та гарантій прав осіб у взаємодії з ними. Водночас повномасштабне збройне вторгнення 2022 р. виявило низку нормативних прогалин: відсутність законодавчо закріплених критеріїв визначення районів бойових дій, нечіткість меж між функціями ЗСУ та інших складових сил оборони, недостатня урегульованість порядку реквізиції майна в умовах воєнного стану. Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються у вдосконаленні правового регулювання функцій ЗСУ у системі національної безпеки з урахуванням міжнародних стандартів і досвіду, набутого під час збройного конфлікту.

Список використаних джерел

Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1934-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text (дата звернення 10.04.2026).

Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення 10.04.2026).

Бублик О.А. Збройні Сили України як провідний суб'єкт забезпечення оборони держави. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/339/344 (дата звернення 10.04.2026).

Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 16 лютого 2024 р. у справі № 910/10009/22. *Верховний Суд*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117402189 (дата звернення 10.04.2026).

Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 5 червня 2024 р. у справі № 200/551/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119534813 (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: Збройні Сили України, національна безпека, сектор безпеки і оборони, оборона держави, воєнний стан, збройна агресія, демократичний цивільний контроль, судова практика, реквізиція майна, заходи з національної безпеки.

Keywords: Armed Forces of Ukraine, national security, security and defence sector, state defence, martial law, armed aggression, democratic civilian control, judicial practice, requisition of property, national security measures.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент кафедри Шершенькова В. А.

Коваль Анастасія Сергіївна
здобувачка 4-го курсу
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОДЕЛЬ «COMMUNITY POLICING» ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

«Community policing» – це концепція управління та організації діяльності правоохоронних органів, що ґрунтується на тісній взаємодії з громадою та врахуванні її потреб і актуальних проблем. Її основною метою є налагодження довірливих партнерських відносин між поліцією та населенням, що сприяє більш ефективному виявленню проблем і пошуку оптимальних шляхів їх вирішення, реалізуючи таким чином сервісну функцію поліції [1].

Для підвищення репутації сучасного поліцейського та формування його позитивного іміджу важливу роль відіграють зв'язки з громадськістю (public relations – PR). Вони забезпечують регулювання взаємодії між правоохоронними органами та суспільством, а також сприяють формуванню громадської думки. У діяльності силових структур PR слід розуміти як сукупність медійних і немедійних засобів інформування населення про роботу правоохоронних органів. Зв'язки з громадськістю виступають ключовим каналом донесення інформації про стан правопорядку, інструментом зміцнення довіри суспільства, засобом формування позитивного образу правоохоронців, а також механізмом отримання зворотного зв'язку від громадян. Водночас ефективна взаємодія між державою та громадянським суспільством у процесі реалізації правоохоронної функції сприяє зближенню влади і населення, допомагає подолати соціальні та правові суперечності. Саме тісна співпраця державних органів і інститутів громадянського суспільства є необхідною умовою результативного виконання правоохоронної функції в сучасних умовах [2, с. 81].

О.С. Проневич зазначає, що сучасна українська поліція повинна орієнтуватися на забезпечення публічної безпеки на місцевому рівні та виконувати свої функції у тісній співпраці з населенням, реалізуючи концепцію Community Policing («служіння суспільству»). Водночас він наголошує, що діяльність поліцейських структур має бути спрямована на надання якісних поліцейських послуг конкретній територіальній громаді, а її члени виступають не лише їх споживачами, а й ключовими суб'єктами оцінювання ефективності роботи поліції [3, с. 642].

Відповідно до статті 11 Закону України «Про Національну поліцію», діяльність поліції має здійснюватися у тісній взаємодії з населенням,

територіальними громадами та громадськими організаціями на засадах партнерства, з орієнтацією на задоволення їхніх потреб [4].

У межах реалізації концепції «Community Policing» в умовах воєнного стану особливої ваги набуває активне залучення населення до спільної протидії злочинності. Організація діяльності поліції на засадах партнерства з громадськістю, взаємодії з органами влади та орієнтації на потреби суспільства створює належні умови для ефективного функціонування цієї моделі, зокрема в умовах збройного конфлікту. Співпраця громадян і правоохоронців у сфері профілактики та розслідування правопорушень сприяє підвищенню рівня безпеки та ефективнішій боротьбі зі злочинністю, а також підтримує довіру до поліції, що особливо важливо в кризових умовах. Залучення громади до забезпечення правопорядку може здійснюватися у різних формах. Зокрема, громадяни можуть брати участь у запобіганні злочинам, повідомляючи про підозрілих осіб чи події, а також долучатися до волонтерських ініціатив із підтримки публічного порядку. Важливою є й їхня роль у розслідуванні правопорушень – надання інформації, свідчень, допомога у встановленні місцезнаходження правопорушників. Крім того, громадськість може підтримувати вразливі категорії населення, які постраждали від злочинів або опинилися у складних життєвих обставинах. У прифронтових громадах поширеною практикою є створення ініціатив на кшталт «сусідської варти», учасники яких здійснюють патрулювання, сприяють підтриманню громадського порядку, запобігають мародерству та допомагають у виявленні диверсійних загроз. У тилових регіонах важливу роль відіграють інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності населення щодо воєнних злочинів і способів їх повідомлення, а також волонтерська допомога правоохоронним органам. Залучення громадян до співпраці з поліцією має низку переваг: воно підвищує ефективність виявлення і розкриття злочинів, сприяє їх попередженню та зміцнює довіру населення до правоохоронної системи. Водночас існують і певні труднощі, зокрема психологічний стан громадян, пов’язаний із війною, або ризик їхнього втягнення у протиправну діяльність. Незважаючи на це, партнерство між поліцією та громадою залишається важливим інструментом забезпечення безпеки й правопорядку в умовах воєнного стану [5, с. 96].

У сучасних умовах, усвідомлюючи важливість участі громадськості у формуванні та зміцненні системи запобігання злочинності, багато держав реалізують активну політику розвитку партнерських відносин із інститутами громадянського суспільства, зокрема неурядовими та науковими організаціями, а також громадянами та їх об’єднаннями. У зв’язку з цим розробляються національні й локальні стратегії у сфері безпеки та профілактики злочинності, які передбачають ширше залучення громадськості до реформування кримінальної юстиції, здійснення

громадського контролю за її діяльністю та дотриманням прав людини. З метою активізації участі населення у протидії злочинності дедалі частіше застосовуються сучасні соціальні медіа як ефективний інструмент комунікації. Використання таких засобів відкриває нові можливості для взаємодії між державними органами та громадськістю і має значний потенціал для позитивних змін у цій сфері [2, с. 85; 6, с. 11].

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що організація та діяльність поліції на засадах взаємодії з громадськістю у сфері реалізації правоохоронної функції ґрунтується на кількох ключових елементах. До них належать впровадження суспільно орієнтованих підходів, налагодження ефективної співпраці поліції з органами державної влади, громадянським суспільством і населенням у процесі забезпечення публічної безпеки та правопорядку, а також розподіл відповідальності між усіма цими суб'єктами за стан безпеки в суспільстві. Важливою складовою є також функціонування дієвого механізму громадського контролю за діяльністю поліції. Водночас реалізація принципів відкритості та прозорості, забезпечення доступу до інформації про роботу правоохоронних органів і розвиток конструктивного діалогу між поліцією та суспільством сприяють підвищенню зацікавленості громадян у співпраці. Це, своєю чергою, формує взаємну довіру та створює підґрунтя для ефективної взаємодії між поліцією і громадськістю.

Список використаних джерел

Назимко Є.С., Буга Г.С., Князєв С.М. Поняття community policing. *Правова позиція*. 2023. № 2 (39). С. 184–187.

Кубаєнко А.В. Взаємодії поліції та суспільства у сфері реалізації правоохоронної функції. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 81–87.

Проневич О.С. Проактивна діяльність поліції (міліції) як складова сучасної парадигми охорони правопорядку. *Форум права*. 2011. № 3. С. 639–643.

Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

Заморій А.С. Концепція «community policing» у воєнних умовах: залучення громади до спільної боротьби зі злочинністю. *Стан та перспективи розвитку адміністративного права України*: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет конференції, м. Одеса, 20 жовтня 2023 р. Одеса: ОДУВС, 2023. С. 94–97.

Албул С.В., Цехан Д.М. Оперативно-розшукова компаративістика: методичні рекомендації. Одеса :

Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – 56 с.

Ключові слова: Community Policing, поліція, громада, взаємодія з громадськістю, публічна безпека, довіра, правопорядок, партнерство, громадський контроль, воєнний стан.

Keywords: Community Policing, police, community, public interaction, public safety, trust, law and order, partnership, public oversight, martial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

Котелкіна Валерія Миколаївна
здобувачка 4-го курсу
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИМОГИ ДО ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ

Поліцейські заходи є ключовим правовим інструментом забезпечення публічної безпеки і порядку та захисту прав і свобод людини. Відповідно до ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 №580-VIII [1] до будь-якого поліцейського заходу висуваються п'ять загальновидових вимог: законність (здійснення виключно на підставі та в порядку, визначених законом), необхідність (застосування лише тоді, коли інші заходи є недостатніми), достатність (співрозмірність обсягу заходу конкретній ситуації), пропорційність (відповідність між шкодою, яку може заподіяти захід, і шкодою, якій він запобігає), та ефективність (досягнення мети заходу). Коломоєць О. Д., Олексієнко С. В., Скрипка О. М. розмежовують загальновидові вимоги (ст. 29 Закону, поширюються на всі заходи) та спеціально-видові (притаманні окремим групам або конкретним видам заходів) [2, с. 67]. Відповідно до ст. 30 Закону система поліцейських заходів поділяється на: заходи реагування на правопорушення (КУпАП, КПК); превентивні заходи (Розділ V, ст. 31); заходи примусу (Розділ V, ст. 42); інші заходи, визначені окремими законами [1].

Превентивні поліцейські заходи, передбачені ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію», застосовуються для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення. Перелік превентивних заходів включає: перевірку документів особи; опитування особи; поверхневу перевірку; зупинення транспортного засобу; вимогу залишити місце та обмеження доступу на визначену територію; обмеження пересування особи або транспортного засобу; проникнення до житла чи іншого володіння особи; перевірку дотримання вимог дозвільної системи та ін. [1]. Болоташвілі З.У., Головков О.М., Бур'ян

І.В. досліджують подвійну правову природу превентивних заходів: незважаючи на їх запобіжний характер, окремі елементи примусу присутні у таких заходах, як перевірка документів, поверхнева перевірка, обмеження пересування та проникнення до житла. Автори наголошують, що превентивні заходи застосовуються не виключно у зв'язку з учиненням особою правопорушення, – що й відрізняє їх від заходів примусу (ст. 42 Закону) [3, с. 49].

Поліцейські заходи примусу (ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію» [1]) включають фізичний вплив (фізична сила та спеціальні прийоми боротьби), спеціальні засоби і вогнепальну зброю. Загальний порядок їх застосування закріплений у ст. 43 Закону: поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про намір застосування одного із заходів та надати достатньо часу для виконання законної вимоги. Без попередження заходи можуть застосовуватися лише у разі безпосередньої загрози життю або здоров'ю особи чи поліцейського, або коли таке попередження є невиправданим або неможливим [1, ст. 43]. Анісімов Д.О. досліджує правове регулювання застосування фізичної сили (ст. 44 Закону) в умовах воєнного стану і встановлює, що зростання загроз публічній безпеці зумовлює підвищені вимоги до законності та пропорційності рішень поліцейського [4]. Основні принципи ООН 1990 р. щодо застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку є міжнародним стандартом, якому має відповідати вітчизняна практика: застосування сили є законним і необхідним лише у мінімально достатньому для досягнення правомірної мети обсязі, а після застосування заходів примусу поліцейський зобов'язаний забезпечити надання медичної допомоги постраждалим [7].

Найсуворішим поліцейським заходом примусу є застосування вогнепальної зброї, правові підстави якого вичерпно перелічені у ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» [1]: відбиття нападу на поліцейського або інших осіб, зупинення особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин та намагається втекти, звільнення заручників тощо. Законом № 3232-IX від 13.07.2023 перелік було доповнено підставою застосування вогнепальної зброї для примусового припинення польоту безпілотного повітряного судна (БПС). Болоташвілі З.У., Головков О.М., Бур'ян І.В. встановлюють, що недоліком чинного регулювання є недосконалість понятійного апарату ст. 46 Закону: окремі поняття на практиці неоднаково тлумачаться поліцейськими і представниками органів контролю, що породжує правову невизначеність і ризик необґрунтованого притягнення поліцейських до відповідальності або, навпаки, безкарності у разі надмірного застосування зброї [5, с. 11]. Спеціальні засоби (ст. 45 Закону) заборонено застосовувати до дітей, вагітних жінок, осіб похилого

віку та осіб з інвалідністю, за виключенням групового нападу, що реально загрожує життю [1].

Аналіз чинного законодавства свідчить про наявність системних проблем правового регулювання поліцейських заходів [6]. Так, Коломоєць О.Д., Олексієнко С.В., Скрипка О.М. [2, с. 70] резюмують, що подальше вдосконалення потребує адаптації законодавства до європейських стандартів, усунення колізійності та виключення нечітких категорій. Зокрема, автори ставлять під сумнів доцільність новели Закону в частині «підручних засобів» в умовах воєнного стану: ця категорія є невизначеною на правовому рівні та може призвести до непропорційного обмеження прав людини. Болоташвілі З.У., Головков О.М., Бур'ян І.В. [5, с. 14] пропонують уточнити термінологію ст. 46 та запровадити єдине тлумачення понять «застосування», «активне застосування» і «використання» зброї. Анісімов Д.О. наголошує, що ефективна поліцейська діяльність в умовах воєнного стану вимагає поєднання підвищеної оперативної готовності з незмінним дотриманням принципів законності та пропорційності, а правова освіта поліцейських щодо меж допустимого застосування заходів примусу є передумовою захисту прав людини [4].

Таким чином, правові засади поліцейських заходів утворюють цілісну систему вимог: від загальновидових (законність, необхідність, достатність, пропорційність, ефективність) до спеціально-видових для кожного виду превентивних заходів і заходів примусу. Ефективне правове регулювання поліцейської діяльності потребує усунення понятійних колізій, адаптації до міжнародних стандартів застосування сили та чіткого нормативного розмежування підстав для кожного виду заходу.

Список використаних джерел

Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. Редакція від 15.02.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19 (дата звернення 10.04.2026).

Коломоєць О.Д., Олексієнко С.В., Скрипка О.М. Вимоги до поліцейських заходів: сутнісна характеристика, види та законодавче регулювання. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 3 (88). С. 65–70.

Болоташвілі З.У., Головков О.М., Бур'ян І.В. Окремі особливості застосування поліцейських превентивних заходів. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 4. С. 47–53.

Анісімов Д.О. Правове регулювання застосування фізичної сили працівниками поліції в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. № 13. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/issue/view/issue_13_2024 (дата звернення 10.04.2026).

Болоташвілі З.У., Головков О.М., Бур'ян І.В. Правове регулювання застосування вогнепальної зброї поліцейськими. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2023. № 3–4. С. 8–14.

Кубаєнко А.В. Моделі поліцейської діяльності: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. №91. Ч.3. С. 110–121.

Албул С.В. До питання імплементації у національне законодавство міжнародних стандартів застосування сили та вогнепальної зброї поліцією. *Актуальні проблеми професійної підготовки поліцейського*: матеріали круглого столу (26 жовтня 2016 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 5–11.

Ключові слова: поліцейські заходи, вимоги до поліцейського заходу, превентивні заходи, заходи примусу, фізична сила, спеціальні засоби, вогнепальна зброя, законність, пропорційність, воєнний стан.

Keywords: police measures, requirements for police measures, preventive measures, coercive measures, physical force, special means, firearms, legality, proportionality, martial law.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

Кравчук Катерина Григорівна
здобувачка 2-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах сучасних умов воєнного стану перед правоохоронною системою України, зокрема перед підрозділами Національної поліції України, постають нові виклики. З 2014 року Україна перебуває в умовах гібридної війни з російською федерацією, а з 2022 року – у стані повномасштабного вторгнення та відсічі збройної агресії. Це радикально трансформувало оперативно-розшукову діяльність підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України. На сьогодні, гібридні загрози поєднують військові дії з інформаційними, кібер-, економічними та кримінальними елементами, що вимагає від поліції адаптації до нових викликів: колабораціонізм, диверсії, незаконний обіг зброї, кіберзлочини. За даними НПУ, у 2025 році зареєстровано понад 450 тис. злочинів, з яких 15–20% пов’язані з воєнними загрозами (незаконний обіг зброї зріс на 25%, кіберзлочини – на 30%) [3].

Оперативно-розшукова діяльність стає ключовим інструментом не лише для розкриття злочинів, а й для запобігання гібридним атакам [5, с.

23]. Відповідно до чинного законодавства, оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. [4, с. 12; 6]. В Національній поліції України ОРД здійснюється підрозділами кримінальної та спеціальної поліції [6]. В умовах гібридних загроз ОРД інтегрується з кримінальним процесом, що значно розширює інструментарій протидії кримінальним правопорушенням, зокрема, вчиненим в умовах воєнного стану. Серед новітніх інструментів працівники Національної поліції значно ширше стали використовувати OSINT (розвідку з відкритих джерел) та GEO-OSINT (геопросторову розвідку) для моніторингу загроз та документування кримінальних правопорушень [2, с. 179]. Разом із тим, на мою думку, використання цих інструментів не лише підвищують ефективність протидії злочинності, але й ризики щодо порушень прав людини через брак чітких обмежень на використання даних.

На сьогодні, серед основних викликів, з якими стикнулися підрозділи Національної поліції України, слід вказати: активізація діяльності організованих злочинних угруповань, неконтрольований обіг зброї, зростання рівня злочинності на деокупованих територіях, розвідувально-диверсійна діяльність з боку країни-агресора, колабораційна діяльність, залучення представниками російської федерації громадян України до вчинення терористичних актів, інформаційно-психологічні операції, поширення дезінформації та фейків тощо [1, с. 283]. З метою вдосконалення своєї діяльності у воєнний час підрозділи Національної поліції активно застосовують БПЛА, програмні засоби для розпізнавання осіб, GEO-OSINT для встановлення геолокації злочинців [8, с. 93]. Слід зазначити, що чинниками, які негативно впливають на діяльність Національної поліції в умовах воєнного стану є: масова міграція населення, руйнування інфраструктури, безробіття, ПТСР серед поліцейських, кібератаки рф на реєстри тощо.

На нашу думку, до перспектив вдосконалення діяльності Національної поліції України необхідно: доповнити Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» нормами про застосування OSINT; посилювати міжнародну співпрацю у сфері протидії злочинності; розвивати та оновлювати освітні програми; створити єдиний центр GEO-OSINT; посилити психологічну підтримку поліцейських тощо. Крім цього, перспективними напрямками вдосконалення використання інформації в ОРД є впровадження технологій штучного інтелекту та машинного навчання для аналізу великих обсягів даних та виявлення прихованих зв'язків, розвиток систем прогнозної аналітики для попередження злочинів, також вдосконалення методів захисту інформації, зокрема, впровадження технологій блокчейн для забезпечення цілісності та незмінності оперативно-розшукових даних [7, с. 701]. На мою думку, діяльність підрозділів

Національної поліції в умовах воєнного стану трансформувалася від реактивної до проактивної. Це забезпечує національну безпеку, але вимагає балансу між ефективністю та правами людини. На мою думку, майбутнє ОРД у гібридних моделях, де технології доповнюють людський фактор, забезпечуючи перемогу в інформаційній війні. На моє переконання, оперативно-розшукова діяльність Національної поліції в умовах війни – це не просто робота, а один із фронтів, де щодня вирішується, чи зможе звичайна людина ввечері повернутися додому живою. Сьогодні працівники Національної поліції – це люди, які буквально тримають тил. Тому я вірю: майбутнє Національної поліції України – це не просто модернізація техніки, а модернізація сенсу. Сенсу, який полягає в тому, щоб захищати не тільки закон, а й право кожного українця на спокійне завтра. І якщо ми сьогодні правильно побудуємо цю гібридну оперативно-розшукову машину – з технологіями, етикою та людяністю, – то завтра наші діти вже не знатимуть, що таке «воєнний стан» як щоденна реальність.

Список використаних джерел

Албул С.В. Інформаційне забезпечення боротьби з організованою злочинною діяльністю, *пов'язаною* з незаконним обігом зброї в умовах воєнного стану. *Експертне забезпечення розслідування організованої злочинності: міжнародний досвід та національна практика*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 27 листопада 2025 р.). Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. С. 282–286. DOI: https://doi.org/10.32837/11300.31211

Албул С.В. Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції України в умовах воєнного стану: проблемні аспекти правової регламентації. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, ОДУВС, 9 серпня 2024 р.). Одеса: ОДУВС, 2024. С. 178–181. URL: https://surl.li/uqgxpx (дата звернення 10.04.2026).

Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Офіс Генерального прокурора. [Електронний ресурс]. URL.: https://surl.li/fogoah (дата звернення 10.04.2026).

Оперативно-розшукова діяльність: методичні рекомендації / Уклад.: С.В. Албул, Д.М. Цехан. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – 92 с.

Поліцейська юрисдикція в умовах воєнного стану: монографія / С.В. Албул, А.М. Бабенко, П.М. Балтаджи та ін.; за заг. ред. Д.В. Швеця, М.О. Семенишина. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 552 с.

Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-XII із змін. [Електронний ресурс]. URL: http: // zakon1.rada.gov.ua (дата звернення 10.04.2026).

Самойленко О.А., Холод О.В, Комплексна стратегія вироблення професійної готовності поліцейських до дій в умовах воєнного стану: базовий (тактичний) та режимно-секретний виміри. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 700–702. URL: http://lsej.org.ua/2_2025/170.pdf

Цехан Д.М. Теоретична модель публічно-правових відносин у сфері протидії злочинності в період воєнного стану. *Особливості взаємин правоохоронних органів з іншими суб'єктами запобігання злочинності у період воєнного стану в Україні*: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації (4 серпня-14 вересня 2025 р.) Львів, Торунь: Liha Pres. 2025. С. 92–96.

Ключові слова: воєнний стан, кримінальна поліція, оперативно-розшукова діяльність, правоохоронні органи, протидія злочинності.

Keywords: martial law, criminal police, operational and investigative activities, law enforcement agencies, combating crime.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Албул С. В.

Кучерява Олександра Ігорівна
здобувачка 2-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ РЕЗУЛЬТАТІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ ДОКАЗОВОЇ БАЗИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Проблема застосування матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному судочинстві належить до найбільш суперечливих у сучасному кримінальному процесі України. Як справедливо вказує Максименко К., оперативно-розшукова діяльність часто витісняє кримінальний процес, породжуючи правові суперечності, стираючи межі між досудовим розслідуванням та оперативними заходами і ставлячи під сумнів правомірність зібраних матеріалів. Особливої актуальності ця проблема набула у 2025 році, коли Верховний Суд виробив ряд принципових правових позицій стосовно прийнятності доказів, одержаних у ході ОРД, та їх відмежування від негласних слідчих розшукових дій [1]. Центральною суперечністю, яку відзначають як дослідники, так і судова практика, є те, що оперативні підрозділи фактично беруть на себе функції сторони

обвинувачення ще до моменту реєстрації відомостей в ЄРДР. Згідно зі статтями 84–87 КПК України, доказами визнаються фактичні дані, одержані у встановленому законом порядку, а умовами їх допустимості є легітимність джерела, правомірність способу отримання, дотримання належної процесуальної форми та неприпустимість суттєвого обмеження прав і свобод людини. Разом із тим Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» уповноважує здійснювати заходи, спрямовані на виявлення та фіксацію кримінальних правопорушень, ще до офіційного початку досудового розслідування [2, с. 609]. Саме ця законодавча прогалина породжує системну проблему конкуренції повноважень: оперативні підрозділи здійснюють негласне спостереження, аудіо- та відеофіксацію осіб, фактично виконуючи слідчі дії поза межами процесуального контролю, а результати такої роботи оформлюють рапортами, які надалі набувають статусу доказів у кримінальному провадженні [1]. Такий підхід вступає в протиріччя з принципом верховенства права, адже ідентичні за змістом заходи можуть провадитися як у рамках кримінального процесу з дотриманням усіх правових гарантій (судового нагляду, участі захисника тощо), так і до його відкриття.

Визначальну роль у подоланні зазначеної суперечності відіграє судова практика Верховного Суду України, який у 2025 році сформулював чіткі критерії оцінки допустимості матеріалів ОРД. Зокрема, у постанові від 06 травня 2025 року у справі № 161/10489/14-к Верховний Суд підкреслив, що матеріали ОРД можуть братися до уваги у кримінальному провадженні виключно за умови відповідності вимогам ст. 86 КПК: вони мають бути отримані уповноваженими суб’єктами з відомого, перевіреного та незабороненого законом джерела; зібрані у визначеному законом порядку з дотриманням форми, що забезпечує захист прав громадян; за наявності правомірних підстав для проведення оперативно-розшукових заходів [3]. Фактичні дані, одержані до внесення відомостей до ЄРДР, можуть бути визнані належними та використані як докази (зокрема у формі документів) лише тоді, коли їх зібрано у порядку, що відповідає вимогам КПК з урахуванням особливостей Закону про ОРД. Особливо промовистою є практика Верховного Суду щодо розмежування правомірної поведінки правоохоронців та провокування злочину. У справі № 991/1710/22 Касаційний кримінальний суд наголосив, що посилання на провокацію злочину та заперечення самого факту його вчинення є логічно несумісними позиціями. Захист із посиланням на провокацію передбачає, що обвинувачений визнає факт вчинення інкримінованих дій, однак стверджує, що вони стали наслідком незаконного підбурювання з боку представників правоохоронних органів [4]. Якщо ж особа повністю відкидає свою участь у злочині, вона позбавлена можливості одночасно апелювати до провокації – така непослідовна позиція не може слугувати підставою для виключення

доказів із справи. Схожий підхід підтвердив Верховний Суд у постанові від 2 березня 2026 року у справі № 206/4419/17, спираючись на рішення ЄСПЛ у справі «Берлізев проти України». ЄСПЛ констатував, що ситуація, за якої заявник, з одного боку, стверджував про підбурювання його до отримання хабара, а з іншого – заперечував сам факт одержання грошей (посилаючись на їх підкидання), не охоплюється поняттям «справи про провокацію злочину» [5]. Це суттєво обмежує простір для захисту осіб, які намагаються перетворити доктрину провокації на універсальний інструмент виключення доказів.

Окремим важливим питанням, опрацьованим у судовій практиці, є порядок використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, одержаних у межах іншого кримінального провадження. У постанові від 11 грудня 2025 року у справі № 686/6637/23 Верховний Суд підтвердив, що слідчий суддя в рамках судового контролю перевіряє законність отримання відповідної інформації та за наявності достатніх підстав санкціонує її застосування в іншому провадженні. Включення стороною обвинувачення до матеріалів досудового розслідування ухвали слідчого судді про дозвіл на використання результатів негласних слідчих розшукових дій з іншого провадження є достатньою правовою підставою для їх застосування навіть тоді, коли ухвала про проведення самих цих дій у матеріалах справи відсутня [6].

У практиці Верховного Суду поступово закріплюється концепція «очевидної недопустимості» доказів. Як зазначила суддя Касаційного кримінального суду О. Яновська Олександра, в окремих випадках порушення процесуального законодавства є настільки очевидним, що не вимагає додаткового обґрунтування. Мова йде про обшук без відповідної ухвали слідчого судді (за відсутності підстав для невідкладності), отримання показань без захисника у випадках обов’язкової участі адвоката, застосування фізичного або психологічного примусу [7]. За таких обставин суд вправі відхилити відповідні докази без їх змістовного дослідження. Водночас суддя О. Яновська акцентувала увагу на необхідності розрізняти слідчі дії залежно від того, чи пов’язані вони з волевиявленням обвинуваченого. Процесуальні дії, що безпосередньо залежать від волі особи (допит, слідчий експеримент, впізнання), вимагають обов’язкової присутності адвоката. Натомість дії, що не обумовлені волею людини (зокрема, відбір біологічних зразків), можуть проводитись і без участі захисника, проте з неухильним дотриманням інших процесуальних гарантій [7].

Доктрина «плодів отруйного дерева», яка поступово набуває визнання в практиці національних судів, також безпосередньо стосується оцінки результатів ОРД. Відповідно до цієї доктрини, якщо первісний доказ було отримано з порушенням закону, усі похідні від нього докази так само

визнаються недопустимими. Щодо результатів ОРД це означає: недотримання встановленої процедури під час проведення оперативно-розшукового заходу (приміром, відсутність законних підстав для зняття інформації з комунікаційних мереж) автоматично тягне недопустимість усіх доказів, одержаних на основі здобутих таким шляхом відомостей [7].

Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що сучасна судова практика виробляє комплексний підхід до використання результатів ОРД на початковому етапі розслідування, який спирається на три ключові засади. Перша – чітке розмежування між оперативно-розшуковими заходами, що здійснюються до внесення відомостей до ЄРДР, та негласними слідчими (розшуковими) діями, що провадяться в межах кримінального провадження під належним судовим контролем. Друга – визнання допустимими виключно тих матеріалів ОРД, які одержано з дотриманням установленої процедури уповноваженими суб'єктами із джерела, що підлягає судовій перевірці. Третя – застосування доктрин «очевидної недопустимості» та «плодів отруйного дерева» у випадках грубого порушення прав і свобод людини. Вбачається, що подальший розвиток правозастосовної практики має бути спрямований на уніфікацію процедур збирання фактичних даних на стадії виявлення правопорушень та запровадження додаткових механізмів судового нагляду за найбільш інтрузивними оперативно-розшуковими заходами. Лише за таких умов результати ОРД зможуть трансформуватися з «фактичних даних», що потребують додаткової легітимації, у повноцінні та достовірні докази, здатні витримати судову перевірку, що відповідатиме як потребам національного правосуддя, так і міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини.

Список використаних джерел

Максименко К. Оперативно-розшукова діяльність поза межами кримінального процесу: межі допустимого та проблеми доказування. *Юридична газета*. 31 жовтня 2025. URL: https://lnk.ua/Xo8JzMVZ6 (дата звернення 10.04.2026).

Албул С.В. Праксеологічні аспекти оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану. *Scientific research: modern challenges and future prospects*: Proceedings of the 6th International scientific and practical conference (January 20-22, 2025, Munich, Germany). Munich, Germany: MDPC Publishing, 2025. Pp. 609–612.

Постанова Верховного Суду України від 06 травня 2025 року у справі № 161/10489/14-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/12345678 (дата звернення 10.04.2026).

Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо провокації злочину (актуальна практика). URL:

https://ips.ligazakon.net/document/VSS01682?from=judicial_practice&hide=true (дата звернення 10.04.2026).

Постанова Верховного Суду України від 2 березня 2026 року у справі № 206/4419/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/12345679 (дата звернення 10.04.2026).

Постанова Верховного Суду України від 11 грудня 2025 року у справі № 686/6637/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/12345680 (дата звернення 10.04.2026).

Судова практика щодо допустимості доказів у кримінальних провадженнях: нові акценти (аналіз позицій Верховного Суду та виступу судді О. Яновської). URL: https://lnk.ua/TEVT3jRgB. (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: докази, досудове розслідування, оперативно-розшукова діяльність, правоохоронні органи, протидія злочинності.

Keywords: evidence, pre-trial investigation, operational and investigative activities, law enforcement agencies, combating crime.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Албул С. В.

Левшина Єлизавета
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВІДМОВУ У ВИКОНАННІ НАКАЗУ

Відмова від виконання наказу є однією з найбільш складних і чутливих категорій у кримінальному праві, оскільки вона безпосередньо пов’язана з дотриманням військової та службової дисципліни, а також із забезпеченням законності дій посадових осіб. У кримінально-правовому аспекті такі діяння потребують чіткого розмежування між правомірною відмовою від виконання незаконного наказу та неправомірним невиконанням обов’язкового розпорядження.

Звільнення від кримінальної відповідальності за відмову у виконанні наказу передбачає наявність визначених законом підстав, які виключають суспільну небезпеку або протиправність діяння, або свідчать про відсутність вини особи. Важливе значення у цьому контексті має правильна кваліфікація таких дій, а також урахування обставин кожної конкретної справи.

Актуальність теми зумовлена необхідністю чіткого правового регулювання та єдиного підходу до оцінки випадків відмови від виконання наказів, особливо в умовах воєнного стану, коли питання військової

дисципліни та законності наказів набувають підвищеної суспільної та державної значущості.

Відповідно до статті 402 Кримінального кодексу України, непокора визначається як відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу. За вчинення такого діяння передбачене покарання у вигляді службового обмеження на строк до двох років, або тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років [1].

Те саме діяння, вчинене групою осіб або таке, що спричинило тяжкі наслідки, карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років. Якщо непокора вчинена в умовах особливого періоду (крім воєнного стану), передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п’яти до семи років. У разі вчинення непокори в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці санкція посилюється і становить позбавлення волі на строк від п’яти до десяти років.

Законодавець диференціює відповідальність залежно від обставин вчинення злочину, ступеня його суспільної небезпеки та умов, у яких було допущено невиконання наказу.

Відповідно до положень статті 41 Кримінальний кодекс України, заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам може визнаватися правомірним, якщо воно стало наслідком виконання особою законного наказу чи розпорядження. Наказ вважається законним за умови, що його видано уповноваженим суб’єктом у межах компетенції, з дотриманням установленої процедури та за відсутності суперечностей із нормами чинного законодавства, зокрема з гарантіями прав і свобод людини і громадянина. Разом із тим, закон прямо передбачає, що відмова від виконання явно протиправного, зокрема кримінально караного, наказу не тягне за собою кримінальної відповідальності. Натомість у разі виконання такого наказу особа притягується до відповідальності на загальних підставах. Водночас, якщо виконавець об’єктивно не усвідомлював і не міг усвідомлювати незаконності наказу, відповідальність покладається на особу, яка його віддала [2].

Положення Кримінального кодексу України узгоджуються з нормами спеціального законодавства, зокрема Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», де закріплено, що право командира полягає у відданні наказів і розпоряджень, а обов’язок підлеглого – їх сумлінне, точне та своєчасне виконання, крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження. При цьому відповідальність за наказ несе командир, який його віддав. У разі непокори командир зобов’язаний вжити заходів для відновлення порядку, аж до притягнення військовослужбовця до відповідальності (ст. 6 Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України») [3].

Додатково Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» визначає порядок віддання й виконання наказів. Зокрема, накази віддаються у порядку підпорядкованості, повинні бути чіткими, однозначними та зрозумілими, а командир несе відповідальність за їх законність і наслідки (ст. 35–36 Статуту внутрішньої служби ЗСУ). Виконання явно злочинного наказу тягне відповідальність для всіх винних осіб відповідно до закону [4].

Законодавство України формує комплексну систему регулювання відносин, пов'язаних із виконанням наказів, де поєднуються принцип обов'язковості їх виконання та одночасна заборона виконання явно незаконних розпоряджень, що є ключовим для правильного вирішення питань кримінальної відповідальності у цій сфері.

Аналіз положень ККУ, а також норм Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» [3] і «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» [4] свідчить про наявність у національному законодавстві достатньо чіткої правової регламентації порядку віддання та виконання наказів, а також підстав звільнення від кримінальної відповідальності у випадку відмови від виконання явно злочинного наказу.

Водночас у практичній площині залишається низка проблемних аспектів. Зокрема, однією з ключових є складність доведення змісту наказу у випадках, коли він віддається в усній формі. Відсутність належної фіксації таких наказів може ускладнювати встановлення їх законності або незаконності, а також факту відмови чи невиконання. Це, у свою чергу, створює ризики неоднозначного тлумачення дій військовослужбовців і посадових осіб, що впливає на справедливість кримінально-правової оцінки.

Отже, попри наявність нормативної бази, питання звільнення від кримінальної відповідальності за відмову у виконанні наказу потребує подальшого вдосконалення правозастосовної практики, зокрема щодо фіксації наказів, підвищення правової визначеності та мінімізації ризиків зловживань або помилкової кваліфікації дій осіб.

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n179 (дата звернення 10.04.2026).

Кунтій А.І. Криміналістична характеристика непокори та невиконання наказу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 3. № 89. URL: https://orcid.org/0000-0001-5076-8358 (дата звернення 10.04.2026).

Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text (дата звернення 10.04.2026).

Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#top (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: непокора, невиконання наказу, військова дисципліна, єдиноначальність, наказ командира, військовослужбовець, кримінальна відповідальність, склад злочину, тяжкі наслідки, воєнний стан, бойова обстановка, Кримінальний кодекс України.

Keywords: disobedience, failure to obey an order, military discipline, unity of command, commander's order, service member, criminal liability, elements of crime, grave consequences, martial law, combat situation, Criminal Code of Ukraine.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Шершенькова В. А.

Лисенко Єлизавета Олегівна
здобувачка 2-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У сучасних умовах реформування правоохоронної системи України, адаптації національного законодавства до європейських стандартів та зростання рівня організованої злочинності особливого значення набуває діяльність кримінальної поліції як ключового суб'єкта оперативно-розшукової діяльності. Транснаціональний характер злочинності, поява нових її форм, зокрема у кіберпросторі, вимагають від оперативних підрозділів застосування ефективних, законодавчо врегульованих методів негласного отримання інформації. Кримінальна поліція виступає тим спеціалізованим інструментом держави, який забезпечує стратегічну перевагу над злочинністю шляхом попередження, виявлення та документування тяжких та особливо тяжких злочинів. Проблематика правового статусу, функціонального призначення та практичної реалізації повноважень кримінальної поліції в оперативно-розшуковій діяльності була предметом досліджень багатьох вітчизняних вчених, зокрема: С.В. Албула, Л.І. Аркуші, В.І. Василинчука, В.В. Дарагана, О.І. Козаченка, Д.Й. Никифорчука, М.А. Погорецького, О.О. Подобного, Д.М. Цехана, В.В. Шендрика, Т.Г. Щурата та інших.

Правовою основою для визначення кримінальної поліції як суб'єкта ОРД є насамперед Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Частина 1 статті 5 цього Закону відносить оперативні підрозділи органів

Національної поліції до числа суб'єктів, які проводять оперативно-розшукову діяльність [7]. У структурі Національної поліції України безпосередню реалізацію оперативно-розшукової функції здійснюють підрозділи кримінальної поліції. До них, відповідно до відомчих нормативних актів, належать: департамент карного розшуку, департамент стратегічних розслідувань, департамент кіберполіції, департамент боротьби з наркозлочинністю, а також відповідні підрозділи на регіональному рівні, що регламентується Законом України «Про Національну поліцію» [3, с. 12; 6].

Як слушно зауважує С.В. Албул, оперативно-розшукова діяльність є специфічним видом діяльності уповноважених державних органів, що здійснюється гласними і негласними методами, і кримінальна поліція виступає одним з основних її суб'єктів [1, с. 14]. Кримінальна поліція працює на випередження: виявляє латентні злочини, встановлює осіб, які готують тяжкі злочини, документує діяльність організованих груп [4, с. 82].

Специфіка кримінальної поліції як суб'єкта ОРД полягає у комплексному характері її повноважень. Вона не лише здійснює негласне збирання інформації, але й забезпечує її реалізацію в кримінальному процесі. Важливою ознакою є підслідність: оперативні підрозділи кримінальної поліції здійснюють оперативно-розшукові заходи у справах про злочини, віднесені до підслідності органів Національної поліції, що закріплено у статті 216 Кримінального процесуального кодексу України [2].

Досліджуючи функціональний аспект, Д.М. Цехан та Є.В. Горобець зазначають, що ефективність ОРД значною мірою залежить від належного процесуального забезпечення та можливості використання отриманих результатів у судочинстві. Саме завдяки оперативно-розшуковим можливостям стає можливим документування злочинних схем на найвищому рівні та притягнення до відповідальності організаторів злочинних угруповань [8, с. 103].

Оперативні працівники кримінальної поліції мають право проводити гласні та негласні оперативно-розшукові заходи, перелік яких визначено статтею 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»: опитування, наведення довідок, зняття інформації з комунікаційних мереж тощо. Вони можуть заводити оперативно-розшукові справи, використовувати конфіденційне співробітництво, отримувати банківську інформацію [4, с. 117].

Важливим аспектом є взаємодія кримінальної поліції з іншими суб'єктами ОРД: оперативними підрозділами ДБР, БЕБ, СБУ. Така взаємодія набуває особливого значення при розслідуванні транснаціональних злочинів або злочинів, вчинених організованими групами. Координація зусиль дозволяє уникнути дублювання функцій та підвищити ефективність оперативно-розшукових заходів.

Науковці звертають увагу на проблему розмежування оперативно-розшукової та негласної слідчої (розшукової) дії. Після набрання чинності КПК України 2012 року значна частина негласних методів отримання інформації була інтегрована у кримінальне процесуальне законодавство. На думку М.А. Погорецького та О.С. Старенького, оперативні підрозділи залишаються повноцінними суб'єктами ОРД, оскільки поза межами кримінального процесу вони діють виключно в рамках Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [5, с. 430].

Серед проблемних питань, які потребують вирішення, науковці та практики виділяють: недосконалість механізму використання результатів ОРД у кримінальному процесі, що часто призводить до визнання доказів недопустимими; прогалини в правовому регулюванні захисту прав осіб, які конфіденційно співпрацюють; недостатнє матеріально-технічне забезпечення для проведення високотехнологічних оперативно-розшукових заходів; проблему професійної підготовки кадрів для оперативних підрозділів тощо [1, с. 18].

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що кримінальна поліція є провідним, спеціалізованим суб'єктом оперативно-розшукової діяльності у правоохоронній системі України. Її роль визначається не лише нормативним закріпленням, але й практичною потребою у спеціалізованих негласних методах боротьби зі злочинністю. Саме кримінальна поліція забезпечує виконання таких ключових завдань ОРД, як попередження, своєчасне виявлення, документування та розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів, розшук осіб, які переховуються від правосуддя тощо. Подальший розвиток правового регулювання має бути спрямований на усунення колізій між оперативно-розшуковим та кримінальним процесуальним законодавством, чітке визначення меж використання результатів ОРД у судочинстві, посилення захисту оперативних працівників та гарантування дотримання прав і свобод людини під час проведення оперативно-розшукових заходів.

Список використаних джерел

Албул С.В. Оперативно-розшукова діяльність: сучасні доктринальні та праксеологічні концепти. *Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції* : колективна монографія. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2024. С. 1–24.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс] URL: https://surl.lu/ddptbx (дата звернення 10.04.2026).

Оперативно-розшукова діяльність: методичні рекомендації / С.В. Албул, Д.М. Цехан. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – 92 с. DOI: https://doi.org/10.32837/11300.31154

Оперативно-розшукова діяльність: навчальний посібник / С.В. Албул, С.О. Єгоров, Т. Г. Щурат та ін.; за заг. ред. проф. С.В. Албула. – Одеса : ОДУВС, 2023. – 375 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/393391241_Operativno-rozsukova_dialnist_navcalnij_posibnik (дата звернення 10.04.2026).

Погорецький М.А., Старенький О.С. Право на апеляційне оскарження у кримінальному провадженні: стандарти Європейського суду з прав людини та їх імплементація в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 03. Ч. 2. С. 429–437.

Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. [Електронний ресурс] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення 10.04.2026).

Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12 (дата звернення 10.04.2026).

Цехан Д.М., Горобець Є.В. Напрями оперативно-розшукового забезпечення організаційної складової розслідування організованих форм злочинної діяльності. *Юридичний бюлетень.* 2024. Вип. 32. С. 100–107.

Ключові слова: кримінальна поліція, оперативно-розшукова діяльність, правове регулювання, правоохоронні органи, протидія злочинам.

Keywords: criminal police, operational and investigative activities, law enforcement agencies, legal regulation, combating crimes.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Албул С. В.

Мазовецька Ангеліна Вадимівна
здобувачка 4-го курсу
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОПТИМІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У сучасних умовах розвитку держави та суспільства особливого значення набуває ефективність правоохоронної діяльності, адже саме вона безпосередньо впливає на рівень правопорядку, довіру громадян до органів влади та забезпечення прав і свобод людини. Об’єктивне оцінювання результативності цієї діяльності неможливе без належного інформаційного

забезпечення, яке включає збір, обробку, аналіз і використання достовірних даних. Часто виникають проблеми, пов'язані з фрагментарністю інформації, її застарілістю або недостатньою узгодженістю між різними органами. Це ускладнює прийняття управлінських рішень і знижує загальну ефективність правоохоронної системи. Саме тому питання оптимізації інформаційного забезпечення процесу оцінювання результативності правоохоронної діяльності є актуальним і потребує детального дослідження.

У наукових дослідженнях вчені обґрунтовують, що для отримання об'єктивної інформації, необхідної для ухвалення ефективних управлінських рішень у сфері протидії організованій злочинності, доцільно створити єдину інтегровану інформаційно-аналітичну систему. Така система має забезпечувати оперативно-службову діяльність Національної поліції України у боротьбі зі злочинністю, а також передбачати чітко визначений порядок онлайн-доступу та використання для інших суб'єктів, задіяних у протидії організованій злочинності [1].

Інформаційно-аналітична діяльність і проведення аналітичних досліджень є відносно новим напрямом роботи правоохоронних органів. При цьому сфера використання аналітики не обмежується лише процесом ухвалення управлінських рішень. Отримані аналітичні результати відіграють важливу роль у визначенні рівня законності, прогнозуванні криміногенної ситуації, а також у розшуку осіб і засобів, що використовувалися при вчиненні злочинів [2].

На органи Національної поліції, як складової системи МВС, покладено виконання завдань щодо надання поліцейських послуг у таких сферах: забезпечення публічної безпеки та порядку; захист прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності; а також надання, у межах визначених законом повноважень, допомоги особам, які через особисті, економічні чи соціальні обставини або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують підтримки. Подібні положення закріплені й у Законі України «Про Національну поліцію» [3]. З урахуванням зазначеного доцільно говорити про необхідність визначення чітких стандартів надання правоохоронних послуг, а також запровадження критеріїв оцінювання ефективності діяльності органів і підрозділів поліції, зокрема через систему якісних показників. Діяльність поліції має базуватися на таких процедурах і механізмах, які унеможливлюють маніпулювання показниками ефективності як окремих працівників, так і органів у цілому [4].

З урахуванням наукових підходів можна визначити, що державний стандарт надання поліцейських послуг і оцінка ефективності діяльності органів і підрозділів поліції мають базуватися на системі ключових кількісно-якісних показників. До них, зокрема, належать показники основної діяльності, які відображають швидкість реагування на правопорушення, рівень задоволеності заявників та ефективність взаємодії між підрозділами;

показники стану публічної безпеки, що характеризують рівень правопорушень, ефективність їх розкриття та сприйняття безпеки населенням; показники надійності, які включають кількість скарг, якість надання послуг і рівень інформування громадян; показники професійного рівня персоналу, що відображають підготовку кадрів, їх компетентність і дотримання професійних стандартів; показники ефективності використання ресурсів, які визначають рівень забезпеченості та раціональність використання матеріально-технічних засобів; а також рівень довіри населення, що виступає узагальнюючим індикатором якості роботи поліції [4].

Збір, фіксація та узагальнення інформації за відповідними кількісними показниками здійснюються в межах компетенції окремих служб і підрозділів. Зокрема, у структурі Національної поліції функціонує Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, до основних завдань якого належать моніторинг оперативної обстановки в державі, аналіз і узагальнення результатів поліцейської діяльності з метою визначення її ефективності, а також виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, і вжиття заходів щодо їх усунення. Крім того, департамент забезпечує підготовку інформаційно-аналітичних і довідкових матеріалів, необхідних для формування та реалізації державної політики у сфері публічної безпеки, захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави та протидії злочинності. Важливим напрямом його діяльності є також організація реагування на заяви і повідомлення про правопорушення чи інші події, а також здійснення контролю за дотриманням законодавства, зокрема щодо повноти, достовірності та належного ведення єдиного обліку заяв і повідомлень у підрозділах Національної поліції України.

Результатом аналізу інформації має стати оцінка таких професійних характеристик, як рівень компетентності, коректність і доброзичливість працівників поліції, а також їх здатність ефективно взаємодіяти з «складними» заявниками і потерпілими, запобігати конфліктам або конструктивно їх вирішувати. Водночас до системи об’єктивного оцінювання можуть бути включені й додаткові показники, що характеризують процес надання правоохоронних послуг, зокрема час фіксації звернення, швидкість виїзду на місце події, реагування на виклик і виконання необхідних дій. Ці параметри не є універсальними чи досконалими, оскільки їх кількісний облік є складним і потребує регулярного моніторингу якості надання поліцейських послуг. Саме тому на практиці вони можуть узагальнюватися у вигляді інтегрованого показника ефективності [4; 5].

З огляду на викладене можна зробити висновок, що в сучасних умовах інформаційно-аналітичне забезпечення оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів ґрунтується на системному зборі та

аналізі даних. При цьому використовуються різноманітні джерела інформації, зокрема внутрішні бази даних правоохоронних органів, а також зовнішні ресурси, такі як засоби масової інформації, соціальні мережі, дані державної статистики та інші інформаційні джерела.

Внутрішнє оцінювання діяльності дає можливість правоохоронним органам підвищувати ефективність своєї роботи та налагоджувати більш результативну взаємодію між підрозділами. Водночас зовнішня оцінка сприяє зростанню довіри громадян до правоохоронних органів і, відповідно, підвищує їх авторитет у суспільстві.

Список використаних джерел

Кубаєнко А.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів: погляд на проблему. *Київський часопис права.* 2023. № 1. С. 202–208.

Терехов В.Ю. Питання інформаційно-аналітичних досліджень у сфері правоохоронної діяльності. *Актуальні проблеми правознавства.* 2021. № 3 (27). С. 103–109.

Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення 10.04.2026).

Охріменко І. Оцінка ефективності діяльності органів і підрозділів Національної поліції України: погляд на проблему. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 140–141.

Албул С.В., Байов В.О. Правоохоронна діяльність оперативних підрозділів Національної поліції України: до питання новелізації правового забезпечення. *Права людини в епоху цифрових трансформацій*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25 лютого 2022 р., Національний авіаційний університет). Том 1. Тернопіль: Вектор, 2022. С. 281–283.

Ключові слова: інформаційно-аналітичне забезпечення, ефективність поліції, правоохоронні органи, оцінювання діяльності, поліцейські послуги, стандарти роботи, моніторинг, довіра громадян, професійні показники, інтегрована система.

Keywords: information-analytical support, police effectiveness, law enforcement agencies, performance assessment, police services, work standards, monitoring, public trust, professional indicators, integrated system.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

Мацишин Ганна Василівна

здобувачка 2-го курсу

факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Збройний конфлікт, що супроводжує повномасштабне вторгнення з лютого 2022 року, поставив перед правоохоронною системою завдання, які в мирний час або не виникали взагалі, або вирішувалися у принципово інших умовах. Оперативно-розшукова діяльність опинилась у стані нормативної й організаційної трансформації, яку не можна зводити до механічного розширення повноважень – насправді йдеться про глибші структурні зміни у співвідношенні між правом держави на таємне спостереження та гарантіями особистої недоторканності. Природа воєнного стану не просто ускладнює процесуальні умови, а радикально переосмислює баланс між ефективністю правоохоронної функції та дотриманням конституційних прав.

Воєнний стан є особливим правовим режимом, запровадженим на підставі указу Президента України, затвердженого Верховною Радою, і характеризується тимчасовим обмеженням ряду прав та свобод громадян, розширенням дискреційних повноважень органів державної влади та зміщенням у бік виконавчої вертикалі. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.02.2015 № 194-VIII чітко встановлює підстави, порядок і межі таких обмежень. Водночас жоден з режимних законів не звільняє оперативні підрозділи від необхідності діяти в межах законодавчо визначених підстав – відбувається лише адаптація процедурних механізмів до умов надзвичайної реальності [6].

За період дії воєнного стану базове законодавче підґрунтя для провадження оперативно-розшукової діяльності в Україні – Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII – не зазнавало кардинальних змін у частині переліку оперативно-розшукових заходів чи суб'єктного складу [5]. Принципові законодавчі новели воєнного часу сконцентровані переважно у сфері кримінального процесу, зокрема у статті 615 КПК України, доданій Законом № 2201-IX від 14.04.2022. Саме тут закріплено особливий режим досудового розслідування, який безпосередньо впливає на механізм проведення негласних слідчих дій і взаємодію з оперативними підрозділами [4].

Одним із ключових операційних зрушень є перерозподіл повноважень щодо санкціонування негласних слідчих та розшукових дій. В умовах, коли залучення слідчого судді об'єктивно неможливе, рішення про проведення відповідних заходів може прийматися керівником органу прокуратури. Формально це є відступом від принципу судового контролю, закріпленого у статті 246 КПК України як гарантія проти свавілля [3]. Проте практична логіка тут прозора: активні бойові дії, переміщення судів, відсутність стабільного зв'язку з певними регіонами унеможливлюють дотримання стандартного

процедурного ланцюга без втрати оперативності. Перед законодавцем стоїть класична дилема між процесуальними гарантіями та ефективністю – і обраний компроміс є вимушеним, а не бажаним. Окремої уваги заслуговує питання часових рамок провадження слідчих та оперативно-розшукових дій. Традиційна заборона на їх проведення у нічний час з 22:00 до 06:00 – в умовах воєнного стану анулюється відповідно до статті 615 КПК України. Практична доцільність такого рішення очевидна: розвідувальні чи контррозвідувальні операції за своєю природою не прив'язані до денного світла. Втім, відсутність часових обмежень, наближена до повноважень у воєнний час, підвищує ризик зловживань у провадженнях, не пов'язаних безпосередньо з воєнними злочинами або загрозами національній безпеці. Важливою прикладною особливістю є можливість проведення обшуку без залучення понятих у разі, якщо залучення таких осіб є об'єктивно неможливим або пов'язане з небезпекою для їхнього життя чи здоров'я. Обов'язковою компенсаторною умовою є безперервний відеозапис усіх дій у ході обшуку. Порівняно з мирним часом, ця новела демонструє прагнення зберегти принцип фіксації, навіть коли класична процесуальна форма є недосяжною. Питання в тому, наскільки відеофіксація здатна замінити участь незацікавлених осіб у процесуальному контексті – це питання залишається дискусійним у доктрині.

Аналізуючи зміни у функціональному навантаженні оперативних підрозділів, не можна обійти проблему, яку С.В. Албул охарактеризував як необхідність «концептуального переосмислення» самого поняття оперативно-розшукової діяльності в нових умовах [1, с. 3]. Науковець зазначає, що правовідносини в умовах воєнного стану зазнають кардинальних змін, і традиційна дефініція ОРД більше не охоплює всієї сукупності функцій, які фактично виконують оперативні підрозділи. До них додається документування воєнних злочинів, взаємодія з міжнародними органами кримінального переслідування, вирішення питань на деокупованих територіях. Це не просто розширення кола завдань – це якісна зміна природи діяльності [2, с. 179].

Воєнний стан породжує специфічну злочинність, яка за своєю структурою та методами вчинення суттєво відрізняється від загальнокримінальної. Колабораціонізм, державна зрада, шпигунство, диверсії, воєнні злочини – усі ці склади вимагають від оперативних підрозділів глибокого розуміння як кримінально-правової кваліфікації, так і специфіки розвідувального середовища. Методика документування фактів колабораціонізму є принципово іншою, ніж методика виявлення організованої злочинності у мирний час: джерела інформації, засоби перевірки, ризики для негласного апарату – усе набуває нових параметрів в умовах окупації або прифронтових районів [2, с. 179]. Взаємодія між оперативно-розшуковою діяльністю та кримінальним процесом завжди була

предметом доктринальних дискусій насамперед у контексті допустимості доказів, отриманих у результаті ОРД. В умовах воєнного стану ця проблема набуває додаткового виміру, оскільки частина матеріалів, зібраних оперативним шляхом, може містити відомості, що становлять державну таємницю, або бути отримана із залученням розвідок іноземних держав. Стаття 517 КПК України регулює допуск до матеріалів кримінального провадження, що містять державну таємницю, однак механізм рекласифікації оперативних матеріалів із режимних у загальнодоступні для цілей судового розгляду залишається недостатньо врегульованим. Правозастосовна практика фактично випереджає законодавство у вирішенні цих питань. Так, В.В. Топольніцький та А.І. Остапенко, розглядаючи регулювання військових правовідносин в умовах особливого та воєнного стану, наголошують, що бойова обстановка ставить під сумнів стандартні механізми відповідальності та контролю, виробляючи прецеденти, які потім вимагають нормативного закріплення. Сформульована ними теза про асиметрію між правовою нормою та оперативною реальністю є надзвичайно влучною саме щодо ОРД: законодавство відстає від практики, а правові рамки потребують доопрацювання за результатами накопиченого досвіду [7, с. 232]. Перспективи вдосконалення правового регулювання ОРД після завершення воєнного стану мають ґрунтуватися на аналізі реальних правоохоронних практик, що склалися з 2022 року, без ідеалізації тимчасових механізмів і без їх огульного відкидання. Частина новел виявилася ефективною і може бути трансформована у постійні правові механізми з відповідними гарантіями. Інша частина є безумовно тимчасовою й потребує повернення до стандартних процесуальних форм після стабілізації безпекової ситуації.

Отже, особливості оперативно-розшукової діяльності в умовах воєнного стану зводяться до трьох взаємопов'язаних вимірів. По-перше, це процесуальна адаптація – модифікація порядку санкціонування, часових рамок і форм фіксації оперативних та слідчих дій. По-друге, це функціональне розширення – поява нових завдань, пов’язаних із документуванням воєнних злочинів, роботою на деокупованих територіях і протидією специфічним видам злочинності воєнного часу. По-третє, це системний дисбаланс – зниження рівня незалежного судового контролю за обмеженням прав, що потребує компенсаторних механізмів і ретельного осмислення в контексті повоєнної нормотворчості.

Список використаних джерел

Албул С. В. Оперативно-розшукова діяльність: сучасні доктринальні та праксеологічні концепти. *Воєнний стан: теоретико-праксеологічні*

проблеми юриспруденції : колективна монографія. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2024. С. 1–24.

Албул С.В. Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції України в умовах воєнного стану: проблемні аспекти правової регламентації. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, ОДУВС, 9 серпня 2024 р.). Одеса: ОДУВС, 2024. С. 178–181.

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 20.03.2026).

Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2201-20 (дата звернення: 20.03.2026).

Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12 (дата звернення: 20.03.2026).

Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.02.2015 № 194-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 10.09.2023).

Топольніцький В.В., Остапенко А.І. Особливості регулювання військових правовідносин в умовах особливого періоду, воєнного стану та в бойовій обстановці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 231–235.

Ключові слова: воєнний стан, оперативно-розшукова діяльність, правоохоронні органи, протидія злочинності.

Keywords: martial law, operational and investigative activities, law enforcement agencies, combating crime.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Албул С. В.

Мінько Ірина Василівна
здобувачка 2-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

Перспективи розвитку оперативно-розшукового законодавства в Україні є одним із ключових напрямів реформування сектору безпеки та

правоохоронної системи. Чинний Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 1992 року, попри численні зміни, давно не відповідає сучасним викликам: умовам повномасштабної війни, зростанню транснаціональної злочинності, кіберзагрозам, масовій міграції та потребі гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами.

Однією з головних проблем залишається невідповідність між нормами оперативно-розшукового законодавства та положеннями Кримінального процесуального кодексу України. Багато заходів, які раніше вважалися виключно оперативно-розшуковими, фактично трансформувалися в негласні слідчі (розшукові) дії, що регулюються КПК у межах кримінального провадження. Це створює правову невизначеність, дублювання повноважень і ризики зловживань. Саме тому в науковому середовищі активно обговорюються різні моделі оновлення нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової діяльності.

Серед основних підходів, які пропонують вітчизняні науковці та практики, виділяються такі: прийняття комплексного оперативно-розшукового кодексу, що охопить усі аспекти спеціальної діяльності; розробка нового, більш деталізованого та структурованого закону; збереження «вузького» закону з делегуванням тактичних питань підзаконним актам; визнання чинного закону таким, що втратив актуальність, на користь повного переходу до норм КПК; або заміна його Законом «Про кримінальну розвідку», орієнтованим на аналітику та модель intelligence-led policing [1; 2; 3; 4]. Окремий напрям – розробка Закону «Про оперативно-спеціальну діяльність» [4] або «Про кримінальну розвідку» [1], де чітко визначаються поняття, структурні елементи, організаційні засади та межі втручання в права людини. Такий підхід враховує досвід зарубіжних держав, зокрема Польщі, де кодифікація оперативної роботи стала відповіддю на зловживання спецслужб, а також британську модель Regulation of Investigatory Powers Act, що забезпечує прозорість і судовий контроль [1, с. 9].

Окремий підхід передбачає повну відмову від інституту оперативно-розшукової діяльності як такого. Прихильники цієї позиції аргументують, що ОРД несе в собі надто багато рис карально-репресивного характеру, успадкованих від радянської системи. Вони переконані, що сучасні норми Кримінального процесуального кодексу України, зокрема ті, що регулюють негласні слідчі (розшукові) дії, повністю здатні замінити ОРД і забезпечити ефективну протидію злочинності в межах прозорого процесуального поля. Щодо варіантів регулювання в рамках окремого (не кодифікованого) правового акту ключовим залишається дилема: робити його коротким і лаконічним чи, навпаки, максимально всеосяжним [3, с. 238].

На нашу думку, враховуючи світовий досвід запровадження кримінальної розвідки, оптимальним є шлях створення об’ємного, добре

структурованого закону, який би детально врегульовував усі питання, що можуть бути оприлюднені без шкоди для державної таємниці. Така відкритість норм, автоматично формує надійний бар'єр проти можливих порушень прав і свобод людини з боку оперативних підрозділів. Крім того, поява великого, складноорганізованого закону може стати важливим кроком до визнання зазначеного напряму самостійною галуззю права та, відповідно, до її подальшої кодифікації в майбутньому.

Натомість обмеження закону лише загальними положеннями з одночасним перенесенням основного регулювання в закриті відомчі документи з грифом секретності виглядає як крок назад – до практик тоталітарного контролю середини XX століття. Це не лише знижує прозорість, а й створює передумови для безконтрольності, зловживань і перетворення правоохоронних органів на репресивний інструмент.

В умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення перспективи розвитку нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової діяльності набувають особливого значення. З одного боку, посилюється потреба в ефективних інструментах протидії диверсіям, колабораціонізму, економічним злочинам та кібератакам. З іншого – зростає вимога до дотримання прав людини, пропорційності заходів і незалежного контролю. Положення Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку до 2027 року передбачають поступовий перехід від існуючої в Україні реактивної моделі поліцейської діяльності до аналітично-орієнтованої моделі (ILP), посилення ролі кримінального аналізу та прогнозування, впровадження сучасних технологій (розпізнавання обличь, big data, програмне забезпечення для прогнозування ризиків) та міжнародної співпраці [1, с. 10].

Важливим є розмежування правоохоронних і воєнних функцій з метою уникнення дублювання функцій та можливих зловживань. Актуальним також залишається посилення прокурорського нагляду та судового контролю за дотриманням підстав для початку оперативно-розшукової діяльності, а також подальша гармонізація оперативно-розшукового законодавства з європейськими стандартами захисту даних (GDPR, Конвенція 108+). На наш погляд, у найближчі роки ймовірними кроками є запровадження в Україні кримінальної розвідки, яка поступово замінить собою оперативно-розшукову діяльність; розширення повноважень суб'єктів, які здійснюють таку діяльність; впровадження спеціальних норм для кіберрозвідки та протидії гібридним загрозам.

Таким чином, вибір моделі розвитку оперативно-розшукового законодавства безпосередньо впливає на баланс між ефективністю боротьби зі злочинністю та захистом конституційних прав громадян. Успішна реформа можлива лише за умови максимальної відкритості можливого, посилення незалежного контролю та чіткого дотримання європейських

стандартів у сфері захисту прав людини. Така реформа потребує не лише дотримання юридичної техніки, а й політичної волі, фахового обговорення з експертами, міжнародними партнерами та громадянським суспільством. Лише за таких умов Україна зможе створити сучасну, прозору та ефективну систему, здатну відповідати викликам сьогодення та забезпечити національну безпеку в умовах інтеграції до європейського правового простору.

Список використаних джерел

Албул С.В. Концептуальні засади становлення кримінальної розвідки в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. Частина 3. С. 9–13.

Албул С.В. Оперативно-розшукова діяльність: сучасні доктринальні та праксеологічні концепти. *Воєнний стан теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції*: колективна монографія. Lviv-Torun : Liha-Pres, 2024. С. 1–24.

Гнєтнєв М.К., Махлай О.М. Роздуми про перспективи розвитку оперативно-розшукового законодавства. *Науковий Вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 237–243.

Шилін М.О. Оперативно-розшукова діяльність: вітчизняна наукова думка щодо законодавчого реформування. *Юридична Україна*. 2026. № 2. С. 3–19.

Ключові слова: кримінальна розвідка, оперативно-розшукова діяльність, правове регулювання, правоохоронні органи, протидія злочинності.

Keywords: criminal intelligence, operational and investigative activities, legal regulation, law enforcement agencies, combating crime.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Албул С. В.

Нєдєлчєва Дарина Петрова
здобувачка 4-го курсу
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБОРОНА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ ПІД ЧАС ЗАТРИМАННЯ: СТАНДАРТИ ЄСПЛ

Заборона катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження є одним із фундаментальних принципів сучасного міжнародного та національного правопорядку. Вона закріплена у статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і має абсолютний характер, що означає відсутність будь-яких винятків або обмежень незалежно від

обставин, включаючи боротьбу зі злочинністю, надзвичайний стан чи воєнні дії. У цьому контексті особливого значення набуває практика Європейський суд з прав людини, яка формує стандарти поводження з особами під час затримання та визначає межі допустимого застосування сили державними органами.

Однією з ключових позицій Суду є те, що держава не лише зобов'язана утримуватися від застосування заборонених форм поводження, але й повинна активно забезпечувати належні умови утримання осіб, які перебувають під її контролем. Це включає обов'язок гарантувати фізичну недоторканність, доступ до медичної допомоги, належні санітарні умови та захист від будь-яких форм насильства. Таким чином, стаття 3 Конвенції покладає на державу як негативні, так і позитивні зобов'язання [1].

Важливим елементом практики ЄСПЛ є визначення так званого «мінімального рівня жорстокості», необхідного для кваліфікації поводження як такого, що порушує статтю 3 Конвенції. У рішенні у справі «Ireland v. the United Kingdom» Суд зазначив, що цей рівень є відносним і залежить від сукупності обставин, зокрема тривалості впливу, фізичних і психологічних наслідків, а також індивідуальних характеристик потерпілого, таких як вік, стать і стан здоров'я. Такий підхід дозволяє Суду враховувати всі особливості конкретної ситуації та забезпечує гнучкість правової оцінки [2].

У своїй практиці Суд сформував класифікацію трьох основних форм забороненого поводження: поводження, що принижує гідність, нелюдське поводження та катування. Поводження, що принижує гідність, є найменш інтенсивною формою і характеризується заподіянням моральних страждань, почуття страху, тривоги або меншовартості. У рішенні у справі «Kudla v. Poland» Суд уточнив, що таке поводження може полягати не лише у фізичному впливі, але й у створенні умов, які викликають у особи психологічний дискомфорт і приниження [3]. Водночас для визнання поводження таким, що принижує гідність, не обов'язково, щоб воно відбувалося публічно. Достатньо, щоб особа відчула приниження у власному сприйнятті. Це свідчить про високий рівень захисту людської гідності у практиці ЄСПЛ. Наприклад, у справі «Gongadze v. Ukraine» Суд встановив, що неефективне розслідування зникнення журналіста та пов'язана з цим бездіяльність державних органів спричинили значні моральні страждання заявниці, що було кваліфіковано як порушення статті 3 Конвенції [4].

Нелюдське поводження, на відміну від поводження, що принижує гідність, характеризується більш високим рівнем інтенсивності страждань. Воно може проявлятися як у формі активного фізичного чи психологічного насильства, так і у вигляді бездіяльності державних органів, що призводить до значних страждань особи. Важливо, що для встановлення такого

порушення не вимагається доведення спеціальної мети, достатньо факту спричинення значних фізичних або моральних страждань.

Найбільш тяжкою формою порушення статті 3 Конвенції є катування. Воно передбачає умисне заподіяння сильного фізичного або морального болю з певною метою, зокрема для отримання інформації, покарання або залякування. У рішенні у справі «Selmouni v. France» Суд наголосив, що стандарти оцінки поводження можуть еволюціонувати разом із розвитком суспільства, і те, що раніше могло не вважатися катуванням, сьогодні може підпадати під цю категорію. Це свідчить про динамічний характер тлумачення Конвенції [5].

Важливим аспектом є також питання застосування сили під час затримання. ЄСПЛ послідовно підкреслює, що застосування сили має бути строго необхідним і пропорційним. Будь-яке надмірне застосування сили, яке не є виправданим поведінкою особи, розглядається як порушення статті 3. При цьому тягар доказування у таких справах часто покладається на державу, особливо якщо особа отримала тілесні ушкодження під час перебування під контролем правоохоронних органів.

Отже, стандарти ЄСПЛ щодо заборони жорстокого поводження під час затримання формують комплексну систему гарантій, спрямованих на захист людської гідності. Вони охоплюють як матеріальні аспекти (заборона насильства, вимоги до умов утримання), так і процесуальні (обов’язок ефективного розслідування). Їх значення полягає не лише у встановленні юридичних норм, але й у формуванні правової культури, орієнтованої на повагу до прав людини.

Для України імплементація цих стандартів є особливо актуальною в умовах реформування правоохоронної системи [6]. Незважаючи на наявність розвиненої нормативної бази, практика ЄСПЛ свідчить про необхідність подальшого вдосконалення механізмів контролю за діяльністю поліції, підвищення рівня професійної підготовки працівників правоохоронних органів та забезпечення реальної невідворотності відповідальності за порушення прав людини.

Таким чином, забезпечення дотримання стандартів статті 3 Конвенції є ключовою умовою утвердження принципу верховенства права та побудови демократичної правової держави, у якій людська гідність визнається найвищою соціальною цінністю.

Список використаних джерел

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 10.04.2026).

Рішення Європейський суд з прав людини у справі «Ireland v. the United Kingdom» (заява № 5310/71) від 18 січня 1978 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506 (дата звернення 10.04.2026).

Рішення Європейський суд з прав людини у справі «Kudla v. Poland» (заява № 30210/96) від 26 жовтня 2000 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920 (дата звернення 10.04.2026).

Рішення Європейський суд з прав людини у справі «Gongadze v. Ukraine» (заява № 34056/02) від 8 листопада 2005 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70856 (дата звернення 10.04.2026).

Рішення Європейський суд з прав людини у справі «Selmouni v. France» (заява № 25803/94) від 28 липня 1999 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58287 (дата звернення 10.04.2026).

Албул С.В. Реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України: сучасні виклики та шляхи їх вирішення. *Одеський державний університет внутрішніх справ: офіційний сайт* [Електронний ресурс]. URL: https://lnk.ua/fY06t6oGp (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: ЄСПЛ, заборона катувань, затримання, права людини, нелюдське поводження, гідність, правові стандарти, Конвенція

Keywords: ECHR, prohibition of torture, detention, human rights, inhuman treatment, dignity, legal standards, Convention.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

Нікітчук Олена Олександрівна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Безпека державного кордону є невід'ємною складовою національної безпеки держави та однією з ключових умов збереження її суверенітету й територіальної цілісності [1]. В умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, питання правового забезпечення охорони та захисту державного кордону набули особливої актуальності та практичного значення. Поряд із збройною агресією державний кордон зазнає загроз у вигляді нелегальної міграції, контрабанди, незаконного переміщення зброї та вибухових речовин, що особливо загострилося в умовах воєнного стану. За цих обставин ефективне правове забезпечення безпеки кордону стає ключовим інструментом захисту держави.

Перш за все, необхідно з'ясувати зміст поняття «прикордонна безпека». Науковцями, цей термін пропонується розуміти під поняттям збалансований стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, а також охоронюваних законодавством про державний кордон інтересів людини, суспільства й держави у прикордонній сфері [2].

Правову основу безпеки державного кордону утворює система нормативно-правових актів. Конституція України в статтях 2 і 17 закріплює принцип недоторканності державної території та покладає захист суверенітету й охорону кордону на відповідні військові формування й правоохоронні органи [1]. Спеціальне законодавче регулювання здійснюється Законом України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII, який визначає поняття, режим та порядок охорони кордону, а також Законом України «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 р. № 661-IV [3]. Системне забезпечення національної безпеки, складовою якої є прикордонна безпека, визначає Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. В умовах воєнного стану важливу роль відіграє також Закон України від 24 лютого 2023 р. № 2952-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону України», ним нормативно закріплено участь Державної прикордонної служби України у відсічі збройної агресії, у тому числі шляхом безпосереднього ведення бойових дій, визначено порядок залучення підрозділів Збройних Сил України та Національної гвардії України до охорони державного кордону, а також встановлено спеціальний прикордонний режим уздовж державного кордону, зокрема з російською федерацією та республікою білорусь. Суб'єктами правового забезпечення безпеки кордону є: ДПСУ, ЗСУ, СБУ, Національна поліція, а також РНБО як координаційний орган у сфері національної безпеки й оборони.

Центральним суб'єктом охорони державного кордону є Державна прикордонна служба України (ДПСУ), правовий статус якої визначено Законом № 661-IV. Відповідно до статті 19 цього закону на ДПСУ покладаються: припинення будь-яких спроб незаконної зміни проходження лінії кордону; участь у відсічі збройної агресії; організація пропускного режиму та прикордонного контролю; протидія незаконній міграції та контрабанді; ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах захисту кордону; провадження у справах про адміністративні правопорушення [3]. Пропускний режим реалізується через систему пунктів пропуску, де прикордонники здійснюють документальний контроль, перевірку транспортних засобів і вантажів, а у разі виявлення порушень застосовують заходи примусу відповідно до норм КУпАП. Взаємодія ДПСУ з іншими органами, такими як ЗСУ, СБУ, Нацполіцією, здійснюється на основі

спільних наказів, оперативних планів та угод про взаємодію, що забезпечує комплексну відповідь на загрози кордону [3]. Тобто, ДПСУ поєднує в собі як суто воєнізовані, так і правоохоронні функції, що надає їй особливого місця в системі органів безпеки держави.

Оперативно-розшукова діяльність як особливий вид державної діяльності відіграє ключову роль у забезпеченні національної безпеки та протидії злочинності [4]. Вона здійснюється на підставі Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII і спрямована на виявлення, попередження та припинення злочинів у прикордонній сфері. Серед таких злочинів особливу небезпеку становлять незаконне перетинання державного кордону (ст. 332^2 КК України), незаконне переправлення осіб через державний кордон (ст. 332 КК України), а також перетинання кордону з терористичною метою (ст. 258-6 КК України).

В умовах воєнного стану правове регулювання прикордонної безпеки зазнало значних змін. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII передбачає можливість запровадження обмежень свободи пересування, встановлення особливого режиму в'їзду та виїзду, а також посилення контролю за переміщенням осіб і транспортних засобів, що безпосередньо впливає на порядок перетинання державного кордону. У практичному вимірі ДПСУ у 2022–2024 роках формувала штурмові бригади для безпосередньої участі у бойових діях, одним із прикладів є те, що у 2023 році в рамках формування штурмових бригад «Лють» Міністерства внутрішніх справ України одне зі бойових об'єднань – бригада «Сталевий кордон» – створюється на основі підрозділів Державної прикордонної служби України і призначена для участі у бойових операціях у складі Сил оборони України [5].

Попри загалом розвинену нормативну базу, правове забезпечення безпеки державного кордону стикається з низкою системних проблем. По-перше, потребує чіткого розмежування повноважень між Державною прикордонною службою України та Збройними Силами України, під час виконання завдань в умовах бойових дій, оскільки їх функції в умовах війни частково перетинаються, що ускладнює координацію дій. По-друге, законодавство недостатньо врегульовує застосування безпілотних авіаційних систем, що зумовлює правову невизначеність та створює ризики для службових осіб. Спеціальні правила містять обмеження, розроблені переважно для мирного часу, які вступають у суперечність з оперативно-службовими завданнями ДПСУ [5]. По-третє, в умовах воєнного стану змінюється характер діяльності прикордонної служби, що впливає на здійснення прикордонного контролю. Крім того, потребує адаптації система інтегрованого управління кордонами, відповідно до сучасних безпекових викликів.

Таким чином, правове забезпечення безпеки державного кордону України є комплексною системою, що базується на конституційних засадах, спеціальному законодавстві та скоординованій діяльності відповідних органів, центральне місце серед яких посідає ДПСУ. В умовах повномасштабної збройної агресії ця система зазнала суттєвої трансформації, однак попри позитивні законодавчі зміни залишаються актуальними проблеми розмежування повноважень між ДПСУ та ЗСУ, регулювання застосування безпілотних систем та вдосконалення міжвідомчої взаємодії. Їх вирішення є необхідною умовою ефективного захисту суверенітету й територіальної цілісності України.

Список використаних джерел

Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: https://lnk.ua/rHoSZsvQT (дата звернення 10.04.2026).

Ксензюк А. Я. Поняття та значення прикордонної безпеки держави. *Київський часопис права.* 2021. № 4. С. 28–33.

Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15 (дата звернення 10.04.2026).

Албул С.В. Оперативно-розшукова діяльність: сучасні доктринальні та праксеологічні концепти. *Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції* : колективна монографія. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2024. С. 1–24. DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-421-7-1

Овчар М.М., Ляшук Р.М. Нормативно-правове забезпечення системи застосування безпілотних авіаційних систем Державною прикордонною службою України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 91, ч. 3. С. 158–162.

Ключові слова: державний кордон, прикордонна безпека, Державна прикордонна служба України, оперативно-розшукова діяльність, воєнний стан, прокурорський нагляд, національна безпека, збройна агресія.

Keywords: state border, border security, State Border Guard Service of Ukraine, operative and investigative activities, martial law, prosecutorial supervision, national security, armed aggression.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Шершенькова В. А.

Новосельська Марина Олексіївна
здобувачка 2-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНФІДЕНЦІЙНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Використання конфіденційного співробітництва є традиційним та ефективним інструментом у протидії злочинності, який правоохоронні органи використовують вже тривалий час. На теперішній час правові основи використання конфіденційного співробітництва у протидії злочинності закріплені у ст. 34 Конституції України, відповідно до якої кожен громадянин має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на власний вибір [1, с. 5]. Після набрання чинності у 1992 році Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» використання конфіденційного співробітництва у протидії злочинності було легітимізовано. На сьогодні питання використання конфіденційного співробітництва у протидії злочинності регламентуються нормами Законів України «Про оперативно-розшукову діяльність» та «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [5, с. 63]. Як слушно вказує С.В. Албул, «сутність конфіденційного співробітництва розкривається через визначення завдань оперативно-розшукової діяльності» [1, с. 6]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» завданнями ОРД є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [3, с. 8; 6].

Слід наголосити, що чинний Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» у ст. 8 закріплює права підрозділів, яким надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність [6]. У п. 13 ст. 8 вказаного Закону зазначено, що оперативним підрозділам надається право мати гласних і негласних позаштатних та штатних працівників. У свою чергу, п. 14 ст. 8 закріплює право використовувати конфіденційне співробітництво. При цьому, таке співробітництво має здійснюватися згідно з положеннями ст. 275 Кримінального процесуального кодексу України [6; 8, с. 22]. У свою чергу, Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» містить ст. 13 «Використання негласних співробітників» та ст. 14 «Використання учасників організованих злочинних

угруповань у боротьбі з організованою злочинністю», які теж чітко регламентують правові аспекти використання конфіденційного співробітництва у протидії злочинності. Відповідно до положень вказаного нормативного акту, оперативні підрозділи при здійсненні боротьби з організованою злочинністю, якщо інших заходів для розкриття організованої злочинності та притягнення винних до відповідальності недостатньо, можуть залучати штатних та нештатних негласних співробітників, які вводяться під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання в порядку, визначеному Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України [7].

У 2012 році, з набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України, питання щодо використання конфіденційного співробітництва у протидії злочинності було врегульовано і на процесуальному рівні, надавши право органам досудового розслідування використовувати конфіденційне співробітництво у кримінальному провадженні [4]. Норми ст. 275 КПК України надають право слідчому органу досудового розслідування під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва, а також залучати осіб, які конфіденційно співробітничають з правоохоронними органами, до проведення негласних слідчих (розшукових) дій [4].

Аналізуючи питання використання конфіденційного співробітництва у протидії злочинності, ми підтримуємо точку зору науковців, які зазначають, що «на рівні законодавства (спеціальні закони) мають регламентуватися лише загальні питання конфіденційного співробітництва (визначення, принципи, напрями використання, питання соціального та правового захисту тощо). У свою чергу, питання організації і тактики використання конфіденційного співробітництва у протидії злочинності, базуючись на нормах законодавства, мають регламентуватися відомчими (міжвідомчими) локальними нормативними актами суб’єктів, яким надано право здійснювати таку діяльність» [2, с. 16].

Таким чином, на нашу думку, питання використання конфіденційного співробітництва у протидії злочинності будуть врегульовані більш досконало, що надасть можливість правоохоронним органам якісно застосовувати такий важливий інструментарій для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності та в інтересах кримінального судочинства.

Список використаних джерел

Албул С.В. Напрями вдосконалення правового регулювання використання конфіденційного співробітництва у протидії злочинності в

Україні. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Одеса, 31 жовтня 2022 р.) Одеса: ОДУВС, 2022. С. 5–8.

Албул С.В., Корнієнко М.В. Конфіденційне співробітництво у протидії злочинності: досвід правового регулювання в Україні та країнах Європейського союзу. *The European dimension of modern legal science*: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. С. 1–25. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-252-4-1

Грібов М.Л., Козаченко О.І. Шляхи вдосконалення правового регулювання негласного співробітництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 8–18.

Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print (дата звернення 10.04.2026).

Оперативно-розшукова діяльність: методичні рекомендації / Уклад.: С. В. Албул, Д. М. Цехан. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – 92 с.

Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-XII із змін. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (дата звернення 10.04.2026).

Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : закон України від 30. 06. 1993 № 3341-XII із змін. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text (дата звернення 10.04.2026).

Шишацька Ю.О. Конфіденційне співробітництво у кримінальному провадженні: теоретичне обґрунтування та практика реалізації: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 112 с.

Ключові слова: конфіденційне співробітництво, оперативно-розшукова діяльність, правове регулювання, правоохоронні органи, протидія злочинності.

Keywords: confidential cooperation, operational and investigative activities, legal regulation, law enforcement agencies, combating crime.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Албул С. В.

Одорожа Тетяна Віталіївна
здобувачка 2-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАКТИКА ЗАТРИМАННЯ ПРАВОПОРУШНИКА ЯК МІЖГАЛУЗЕВИЙ ІНСТИТУТ В СИСТЕМІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Затримання правопорушника є одним із найскладніших та найризикованіших оперативних завдань у практиці Національної поліції України (далі – НПУ). Воно передбачає поєднання правових знань, тактичних навичок, психологічної стійкості та фізичної підготовленості поліцейського. Нормативну основу для проведення затримання становлять Закон України «Про Національну поліцію» [1] (зокрема статті 31, 43-46, що регламентують превентивні заходи, порядок застосування заходів примусу, фізичної сили та спеціальних засобів), Кримінальний процесуальний кодекс України та Кодекс України про адміністративні правопорушення. Дотримання цих актів є абсолютною умовою законності будь-яких дій поліцейського під час затримання.

Тактика дій правоохоронців під час затримання правопорушника являє собою систему узгоджених заходів, що реалізуються послідовно: оцінка ситуації та ступеня небезпеки; вибір оптимальної позиції та розподіл ролей між поліцейськими (принцип «контакт та прикриття»); вербальний контакт і пред’явлення законної вимоги; попередження про можливість застосування заходів примусу; безпосереднє застосування фізичного впливу або спеціальних засобів у разі опору; надягання кайданків і поверхнева перевірка затриманого; доставлення до підрозділу поліції та складання відповідних процесуальних документів. Порушення будь-якого з цих етапів може призвести як до безпосередньої загрози здоров’ю поліцейського та оточуючих, так і до юридичної недійсності затримання.

Правова регламентація підстав затримання розрізняє два основні режими: кримінально-процесуальне і адміністративне затримання. Кримінальний процесуальний кодекс України у статтях 207–208 [2] передбачає законне затримання без ухвали слідчого судді у невідкладних випадках: якщо особу застали безпосередньо під час вчинення кримінального правопорушення або замаху на нього; якщо потерпілий, свідки або сліди на місці події вказують на особу як виконавця злочину. У такому разі поліцейський зобов’язаний негайно повідомити затриманому підстави затримання, роз’яснити права на захисника та медичну допомогу. Адміністративне затримання відповідно до КУпАП може тривати не більше трьох годин, а у виняткових випадках – до трьох діб.

Ключовим елементом ефективного та безпечного затримання є фізична та тактична підготовка поліцейського. І. Кріцак у дослідженні кримінологічно-ціннісного потенціалу фізичної підготовки поліцейського як чинника особистої безпеки та протидії злочинності розкриває, що тактика самозахисту – складова системи фізичної підготовки – безпосередньо визначає спроможність поліцейського безпечно й ефективно здійснювати затримання в умовах активного опору правопорушника. Авторка наголошує: континуум сили («драбина сили») потребує від поліцейського здатності миттєво обирати пропорційний рівень примусового впливу – від вербального попередження до застосування фізичної сили та спеціальних засобів – залежно від характеру та ступеня опору [3, с. 226]. Відповідно до Наказу МВС № 50 від 26 січня 2016 року «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України» вміння переслідувати та затримувати правопорушника, зокрема озброєного, є обов'язковою компетентністю поліцейського.

Психологічний вимір затримання не менш важливий, ніж тактичний. Н. Парамонов у дослідженні стресостійкості правоохоронців в контексті домедичної підготовки наголошує, що зростання службових ризиків, зумовлене збройним конфліктом та ускладненням криміногенної обстановки, ставить підвищені вимоги до психоемоційної стійкості поліцейського під час виконання завдань із затримання. Стресостійкість безпосередньо впливає на якість прийняття тактичних рішень у критичних ситуаціях: зниження рівня стресу дозволяє поліцейському дотримуватися алгоритму дій, уникати надмірного застосування сили та своєчасно надавати домедичну допомогу [4, с. 153]. Крім того, поліцейський зобов'язаний після завдання тілесних ушкоджень письмово повідомити прокурора, що є елементом правового контролю за застосуванням примусу.

Практика свідчить, що більшість випадків успішного та безпечного затримання правопорушника пов'язана з чіткою взаємодією між поліцейськими нарядами. Я. Ступник, Б. Фурик, Ступник та інші підкреслювали, що ефективне виконання поліцейських функцій вимагає чіткого розподілу завдань між підрозділами, налагодженого обміну оперативною інформацією та відпрацьованих алгоритмів спільного реагування на криміногенні події. Відсутність координації між нарядами – один із найпоширеніших чинників, що призводять до помилок і травматизму під час затримання [5, с. 202]. Принцип «контакт та прикриття» реалізується через чіткий розподіл функцій: перший поліцейський вступає в контакт із правопорушником, другий здійснює прикриття та контролює обстановку [6, с. 211].

Таким чином, тактика дій правоохоронців під час затримання правопорушника є складним міжгалузевим інститутом, що перебуває на перетині адміністративного та кримінально-процесуального права,

тактичної та фізичної підготовки. Ключовими умовами законного й ефективного затримання є: точне дотримання правових підстав і процедур; застосування принципу пропорційності та континууму сили; відпрацювання тактики самозахисту, принципу «контакт та прикриття» й алгоритму дій у стресових умовах; розвиток стресостійкості та домедичних навичок поліцейських тощо.

Список використаних джерел

Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII (зі змінами, ред. від 15.02.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text. (дата звернення 10.04.2026).

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 10.04.2026).

Кріцак І.В. Фізична підготовка поліцейського як чинник професійної безпеки та протидії злочинності: кримінологічно-ціннісний вимір. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2026. Т. 4. № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355816 (дата звернення 10.04.2026).

Парамонов Н.В. Стресостійкість серед поліцейських: освітньо-практичний аспект в розрізі вивчення дисципліни «домедична підготовка». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2026. Т. 5. № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355929 (дата звернення 10.04.2026).

Ступник Я.В., Фурик Б.Ю., Ступник М.В. Координація діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2026. Т. 5. № 93. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/356009 (дата звернення 10.04.2026).

Албул С.В., Тьорло О.І., Йосипів Ю.Р. та ін. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. – 480 с.

Ключові слова: тактика затримання правопорушника, Національна поліція України, поліцейські заходи примусу, континуум сили, особиста безпека поліцейського, принцип «контакт та прикриття», фізична підготовка, стресостійкість, кримінально-процесуальне затримання, адміністративне затримання.

Keywords: offender detention tactics, National Police of Ukraine, police coercive measures, use-of-force continuum, police officer personal safety, contact-and-cover principle, physical training, stress resistance, criminal procedural detention, administrative detention.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Самойленко О. А.

Оліярчик Аліна Віталіївна
здобувачка 2-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВА ОСНОВА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПИТАННЯ АКТУАЛІЗАЦІЇ

Актуальність дослідження правової основи оперативно-розшукової діяльності набуває особливої гостроти в умовах воєнного стану, стрімкого інформаційно-технологічного та цифрового прогресу, а також необхідності імплементації стандартів Європейського Союзу. Умови воєнного стану об'єктивно розширюють межі державного втручання задля забезпечення національної безпеки, що вимагає чіткої законодавчої регламентації додаткових повноважень оперативних підрозділів для запобігання можливим зловживанням та порушенням прав людини. Паралельно цифрова трансформація суспільства та поява новітніх технологій збору інформації створюють як безпрецедентні можливості для виявлення злочинів, так і нові виклики щодо захисту персональних даних, що потребує осучаснення нормативної бази. Ці внутрішньодержавні процеси відбуваються на тлі жорстких вимог ЄСПЛ щодо «якості законів», їх передбачуваності та наявності належних гарантій проти свавілля при проведенні оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, що зумовлює необхідність гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами [2, с. 3]. Зазначені фактори в комплексі актуалізують наукові пошуки провідних вітчизняних вчених, які досліджують шляхи вдосконалення правової основи оперативно-розшукової та поліцейської діяльності задля забезпечення балансу між ефективністю правоохоронної діяльності та непорушністю фундаментальних прав людини [1; 2; 7; 8].

Оперативно-розшукова діяльність як специфічний вид державної діяльності, пов'язаний з тимчасовим обмеженням прав і свобод особи, потребує чіткої та виваженої правової регламентації. Правову основу ОРД становить система нормативно-правових актів, які визначають її завдання,

принципи, сили, засоби, методи, а також гарантії законності під час її проведення. Ця система має ієрархічний характер і будується відповідно до юридичної сили актів, що її складають [7, с. 25].

Фундаментом усієї правової системи України, включаючи й оперативно-розшукову діяльність, є Конституція України. Вона встановлює найважливіші засади, на яких має базуватися ОРД. До них належать: визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю (ст. 3); право на повагу до гідності (ст. 28), свободу та особисту недоторканність (ст. 29), недоторканність житла (ст. 30), таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції (ст. 31). Будь-яке втручання в ці права під час здійснення ОРД є винятком і допускається лише у випадках, прямо передбачених законом, із дотриманням конституційних гарантій [1, с. 9; 5].

Базовим спеціальним законодавчим актом, що безпосередньо регулює цю сферу, є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Він визначає поняття ОРД, її завдання, перелік оперативних підрозділів, які мають право її здійснювати, їхні права та обов'язки. Ключовим є те, що цей закон встановлює вичерпний перелік підстав для проведення оперативно-розшукових заходів (ст. 6) та прав оперативних підрозділів (ст. 8). Це має гарантувати, що втручання в приватне життя відбувається не свавільно, а лише за наявності визначених законом підстав (інформація про злочин, осіб, які його готують, розшук злочинців тощо) [3, с. 15; 9].

Невід'ємною частиною правової основи ОРД є Кримінальний процесуальний кодекс України [6]. Зв'язок між ОРД та кримінальним процесом є надзвичайно тісним і дискусійним у науковій літературі. Як слушно зазначають сучасні науковці, функціональне призначення ОРД полягає у забезпеченні потреб кримінального судочинства, зокрема, шляхом виявлення ознак злочину та встановлення осіб, які його вчинили, ще до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [8, с. 73]. КПК визначає порядок використання результатів ОРД у кримінальному провадженні як доказів (ст. 86-88). З прийняттям КПК 2012 року значно посилилася роль слідчого судді як гаранта законності при застосуванні заходів, що обмежують права особи. Зокрема, проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як аудіо-, відеоконтроль особи (яка за своєю суттю є оперативно-розшуковим заходом), тепер відбувається виключно на підставі ухвали слідчого судді. Це свідчить про зближення режимів ОРД та кримінального процесу, однак водночас породжує проблеми розмежування оперативно-розшукових заходів (до початку кримінального провадження) та негласних слідчих (розшукових) дій (у межах провадження) [7, с. 63].

Важливим орієнтиром для національного законодавця та правозастосовної практики є міжнародні стандарти, насамперед, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ). Стаття 8 Конвенції гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції. Втручання держави в це право є допустимим лише згідно із законом і за умови, що воно необхідне в демократичному суспільстві в інтересах національної та публічної безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Практика Європейського суду з прав людини (наприклад, рішення у справах «Волохи проти України», «Раду проти України») виробила критерії оцінки «якості закону», який регулює негласне спостереження: він має бути чітким, передбачуваним і містити достатні гарантії від свавілля, зокрема, щодо кола осіб, які можуть бути об'єктами стеження, тривалості таких заходів та процедури нагляду за їх проведенням. Це вимагає від України постійного вдосконалення національного законодавства про ОРД [4].

Аналізуючи сучасний стан правового регулювання оперативно-розшукової діяльності, вітчизняні науковці звертають увагу на низку проблем. Головна з них це фрагментарність та суперечливість законодавства. Чинний Закон «Про оперативно-розшукову діяльність», ухвалений ще в 1992 році, зазнав численних змін, що нерідко порушувало його логічну цілісність. Існують колізії між ним та КПК, особливо в частині регулювання негласних методів отримання інформації. Це створює труднощі в правозастосовній практиці, призводить до визнання доказів недопустимими або до порушення прав громадян. Крім того, викликом залишається належне законодавче врегулювання використання сучасних інформаційних технологій в ОРД, що виходить за рамки застарілих норм [2, с. 4].

Підсумовуючи, слід наголосити, що правова основа оперативно-розшукової діяльності є складною, багаторівневою системою, що перебуває в стані динамічного розвитку. Її ефективність залежить від узгодженості конституційних приписів, положень спеціального закону, кримінального процесуального законодавства та міжнародних зобов'язань України. Виявлені проблеми свідчать про необхідність подальшого вдосконалення законодавства в цій сфері з метою забезпечення балансу між публічними інтересами боротьби зі злочинністю та непорушністю прав і свобод людини і громадянина.

Список використаних джерел

Албул С.В. Конституційні аспекти становлення кримінальної розвідки в Україні. *Реформування правоохоронних органів в Україні: актуальні*

питання та перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (05 лютого 2026 р., м. Одеса); Науково-дослідний інститут публічного права; Центр українсько-європейського наукового співробітництва. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2026. – С. 9–13. DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-589-4-2

Албул С.В. Оперативно-розшукова діяльність: сучасні доктринальні та праксеологічні концепти. *Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції* : колективна монографія. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2024. – С. 1**–**24. DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-421-7-1

Албул С.В., Цехан Д.М. Оперативно-розшукова діяльність: методичні рекомендації. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – 92 с. DOI: https://doi.org/10.32837/11300.31154

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. / Рада Європи. [Електронний ресурс] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 10.04.2026).

Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. URL: https://surl.li/ktjbfk (дата звернення 10.04.2026).

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс] https://surl.lu/ddptbx (дата звернення 10.04.2026).

Оперативно-розшукова діяльність: навчальний посібник / С.В. Албул, С.О. Єгоров, Т. Г. Щурат та ін.; за заг. ред. проф. С.В. Албула. – Одеса : ОДУВС, 2023. – 375 с.

Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Х.: Арсіс ЛТД, 2007. – 576 с.

Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12 (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: кримінальна поліція, оперативно-розшукова діяльність, права людини, правове регулювання, протидія злочинам.

Keywords: criminal police, operational and investigative activities, legal regulation, combating crimes, human rights

Науковий керівник: к.ю.н., професор Албул С. В.

Опаленик Лілія Ігорівна
здобувачка 4-го курсу

факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У МЕХАНІЗМІ ПРОТИДІЇ ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ

Сучасні безпекові виклики суттєво трансформували характер фінансових загроз, зокрема у сфері протидії фінансуванню тероризму та підривної діяльності. Традиційні механізми незаконного фінансування набули більш гнучких форм і реалізуються через використання благодійних зборів, краудфандингових платформ, криптовалютних транзакцій та транскордонних переказів. У результаті значні фінансові ресурси можуть спрямовуватися до структур, які прямо або опосередковано підтримують протиправну діяльність. У цьому контексті особливого значення набуває чітке розмежування повноважень між Службою безпеки України та Національною поліцією України, оскільки уникнення дублювання функцій та оперативність реагування є визначальними для ефективного виявлення, припинення та документування таких правопорушень.

Саме власне поняття «фінансування тероризму» визначене у абз. 12 ч. 1 ст.1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [1] та п. 69 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдженню зброї масового знищення» [2]: це «надання чи збір будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для: 1) будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією); 2) організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у його вчинення, публічних закликів до вчинення теракту, створення терористичної групи (терористичної організації), сприяння вчиненню теракту, проходження навчання тероризму, виїзду з України та в'їзду в Україну з терористичною метою, провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій». Варто наголосити на тому, що за фінансування тероризму законодавством України передбачено кримінальну відповідальність, яка визначена ст. 258-5 КК України [3].

Отже, в умовах війни на практиці існує низка проблем. Служба безпеки України, в межах визначених законом повноважень, фокусує свої зусилля на превентивній контррозвідувальній діяльності, моніторингу транснаціональних каналів фінансування тероризму та виявленні схем фінансування через фіктивні благодійні організації [4; 5]. У свою чергу, Національна поліція відповідає за кримінальне переслідування порушників

та розслідування конкретних фінансових злочинів [7; 8]. Ця роздільність повноважень створює так звані «мертві зони», де інформація про підозрілі транзакції або благодійні ініціативи може залишатися поза увагою одного з органів. У результаті, перевірки затягуються, дані дублюються, а злочинці отримують додатковий час для перерозподілу коштів та прикриття слідів.

Особливо гостро ця проблема проявляється у сфері контролю за благодійними зборами, які маскують фінансування терористичних або підривних структур. За останні роки з'явилися десятки схем, де благодійні платформи, волонтерські фонди та криптогаманці використовуються для переказу коштів на підтримку ворожих бойових підрозділів або агентурних мереж.

Безумовно СБУ фіксує загрозу на стратегічному рівні, але без оперативної взаємодії з поліцією неможливо швидко призупинити транзакції або притягнути конкретних осіб до відповідальності. Навпаки, поліція часто отримує сигнал про підозрілі дії вже після того, як значна частина коштів виведена за межі країни або перетворена на активи, що ускладнює слідство.

Ця інституційна колізія під час війни є не просто бюрократичною проблемою, а вона прямо впливає на національну безпеку та обороноздатність, оскільки кожен день затримки в обміні інформацією, кожен випадок дублювання перевірок дозволяє ворогу перетворювати легальні канали фінансування на інструмент терористичних або підривних дій. Одночасно з цим, в умовах активної кібервійни та масштабних кіберзлочинів необхідність інтегрованої роботи органів стає критичною. Крім того, неузгодженість повноважень та відсутність централізованого механізму реагування створюють ситуацію, коли держава не в змозі в повній мірі відслідковувати та блокувати фінансові потоки, що підтримують агресора.

Усунення цих проблем потребує не лише законодавчого врегулювання, але й практичного впровадження міжвідомчих процедур. Першочергово існує потреба у створенні єдиного координаційного центру із доступом до всіх підозрілих транзакцій. Крім того, важливо інтегрувати дані з фінансових установ, криптобірж та благодійних платформ і, власне кажучи, саме запровадження режиму оперативного обміну такою інформацією. Виключно чітке визначення компетенцій, централізація аналітичної роботи та узгоджене реагування дозволять перетворити інституційну колізію на ефективний інструмент захисту національної безпеки в умовах сучасної гібридної війни.

Таким чином, вузька проблема розмежування повноважень СБУ та Національної поліції України у протидії фінансуванню тероризму станом на зараз є ключовим чинником, що визначає результативність боротьби з фінансовими потоками агресора. У сучасних умовах повномасштабного вторгнення та масового використання «благодійних» схем, відсутність

інтегрованого механізму реагування створює серйозну загрозу безпеці країни, яку можна усунути лише через комплексну законодавчу та організаційну модернізацію міжвідомчої взаємодії.

Список використаних джерел

Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV : станом на 9 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text (дата звернення 10.04.2026).

Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX : станом на 1 січ. 2026 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text (дата звернення 10.04.2026).

Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 10.04.2026).

Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII : станом на 13 груд. 2025 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text (дата звернення 10.04.2026).

Албул С.В. Правові засади контррозвідувальної діяльності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 2. С. 3–7.

Албул С.В., Цехан Д.М. Структурно-функціональне забезпечення негласної роботи правоохоронних органів: методичні рекомендації. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – 45 с.

Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII : станом на 13 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення 10.04.2026).

Кубаєнко А.В. Моделі поліцейської діяльності: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія: Право.* 2025. № 91. Ч.3. С. 110–121.

Ключові слова: протидія фінансування тероризму, повноваження Служби безпеки України, повноваження Національної поліції України, фінансові транзакції, криптобіржі, благодійні платформи.

Keywords: countering the financing of terrorism, the powers of the Security Service of Ukraine, the powers of the National Police of Ukraine, financial transactions, cryptocurrency exchanges, charitable platforms.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

Півторак Анастасія Олександрівна

здобувачка 2-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ОСІБ У РАЗІ ЇХ ПОРУШЕННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ

В сучасному процесі вдосконалення законодавства України дедалі більшого значення набувають напрямки щодо забезпечення всебічного захисту та реалізації громадянських прав, як на міжнародному, так і на національному рівні. Тому зосередження уваги законодавців на гарантуванні прав людини під час здійснення оперативно-розшукових заходів є об'єктивно необхідним. Важливо зазначити, що вказана проблематика розглядається у зв'язку із виникненням ризиків надмірного чи не правомірного втручання в приватне життя осіб, що є можливим під час здійснення збору, зберігання та використання правоохоронними органами інформації здобутої оперативним шляхом.

Правова регламентація прав осіб базується на ст.ст. 29-32 Конституції України, яка гарантує основоположні права, що можуть обмежуватись під час проведення ОРЗ, а саме: право на свободу та особисту недоторканність, недоторканість житла, таємниця листування, невтручання в особисте і сімейне життя тощо. Обмеження допускається лише за умов і в порядку, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України та Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», що формує процесуальну основу оперативно-розшукової діяльності [2, с. 8; 6].

Незважаючи на достатньо чітке нормативне визначення підстав, умов, строків та інших правових аспектів проведення ОРЗ, функціонуючий законодавчий механізм не повною мірою виключає випадки порушення прав осіб під час їх здійснення [5, с. 11]. Останнє у більшості пов'язано із суб'єктивним фактором, насамперед перевищенням службових повноважень або неналежним виконанням процедурних законодавчих вимог, у тому числі тих, що стосуються зберігання, передавання та знищення інформації про особу, здобутої ОРЗ, а також з іншими випадками порушення конституційних прав людини оперативним шляхом. Одним із механізмів законодавчого захисту прав осіб під час проведення ОРЗ, особливо, у більшості випадків негласних, є судовий контроль, щодо якого властиво переважно превентивний та відновлювальний характер [3, с. 86; 4].

Згідно ст.ст. 246–248 КПК України під превентивним механізмом судового захисту передбачено обов'язковість отримання попередньої ухвали слідчого судді щодо проведення НСРД. Тобто зазначеними положеннями на слідчого суддю покладаються обов'язки щодо: перевірки

фактичних підстав проведення, а також оцінки необхідності та пропорційності втручання; можливості використання інших передбачений законодавством ОРЗ, що не обмежують конституційні права осіб відносно тих чи інших осіб; визначення меж оперативного втручання у приватне життя, а саме: виду гласних та негласних ОРЗ, строків їх проведення, способів фіксації результатів та їх обсягу [4]. Згідно з ст. 250 КПК України передбачено, що у виняткових випадках допускається проведення заходів без попередньої ухвали слідчого судді у невідкладних обставинах із подальшою судовою перевіркою. Однак це не означає, що працівники правоохоронних органів самостійно приймають рішення про проведення ОРЗ без погодження з іншими контролюючими органами. Навпаки, у виняткових випадках заходи погоджуються з органами прокуратури, а після їх початку слідчий суддя перевіряє обґрунтованість підстав проведення ОРЗ [1, с. 7]. Фундаментально вагомими процесуальними аспектами захисту прав осіб є положення ст. 255 КПК України щодо порядку зберігання, використання та знищення інформації, отриманої під час проведення ОРЗ, зокрема припинення втручання та знищення інформації, не пов’язаної з кримінальним правопорушенням [4].

Судовий захист здійснюється також після проведення оперативно-розшукових заходів, включаючи процес перевірки та визнання доказів допустимими або недопустимими залежно від дотримання законодавчої процедури їх отримання. При встановленні неправомірної поведінки представників правоохоронних органів, наприклад, перевищення повноважень або недотримання процесуальних вимог, суд надає оцінку таким рішенням, діям чи бездіяльності з можливістю їх оскарження потерпілою стороною. Також забезпечується захист права на приватність у межах судового розгляду, що включає належне зберігання та використання інформації, отриманої під час проведення ОРЗ, а при відсутності винуватості особи – знищення такої інформації для запобігання її подальшому розповсюдженню чи витоку конфіденційних персональних даних. У випадках заподіяння шкоди гарантується можливість її відшкодування – моральної, фізичної чи майнової [3, с. 106]. Однак, де-факто, існують прогалини в механізмах реалізації судового захисту прав осіб, що порушенні під час проведення оперативно-розшукових заходів. По-перше, через формалізацію здійснення функції судового контролю, тобто наглядно практикою Касаційного кримінального суду Верховного Суду у постанові від 18.02.2025 по справі №495/263/17 наголошено, що клопотання мають містити конкретні фактичні дані за обставинами справи, а похідні «докази» від процесуальних документів, не можуть визнаватися допустимими згідно з ст. 84 КПК України [7]. Останнє призводить до обов’язку слідчого судді здійснювати самостійну правову оцінку обставин справи та вирішення достатності підстав для прийняття ухвали на

проведення ОРЗ. По-друге, відсутні чіткі критерії необхідності та пропорційності проведення НСРД, що дозволяє обґрунтовувати втручання «загальними формулюваннями». Наглядовим є рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року, де зазначено, що в правовій державі заходи держави, що обмежують конституційні права особи, повинні бути не надмірними, а лише необхідними та зумовленими поставленою метою [7]. Як зазначають науковці, чинна редакція ч. 1 ст. 255 КПК передбачає, у разі знищення результатів НСРД, які прокурор не визнає необхідними, проводиться без участі сторони захисту та без незалежного контролю, що створює ризики порушення права на доступ до матеріалів досудового розслідування та рівності сторін у кримінальному провадженні [3, с. 111]. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 31 серпня 2022 року у справі № 756/10060/17 йдеться про те, що визнання доказів недопустимими потребує мотивованого обґрунтування конкретного впливу порушення на доказову оцінку, а у постанові ККС ВС від 14 лютого 2022 року у справі № 477/426/17 підкреслено, що формальні невідповідності документів НСРД не роблять усі докази недопустимими автоматично [7]. Вказані судові рішення підтверджують, що судова практика залишається непослідовною, а механізм судового контролю втрачає частину стримувального ефекту щодо порушень під час проведення НСРД.

Отже, незважаючи на наявність законодавчого регулювання проведення оперативно-розшукових заходів та судового контролю, де-факто можливе: формалізація перевірки клопотань; відсутність чітких критеріїв необхідності та пропорційності втручання; обмежений контроль за знищенням інформації та непослідовна оцінка допустимості доказів, що створює ризики порушення прав осіб. Перспективним залишаються напрямки у вдосконаленні: правових норм щодо критеріїв необхідності та пропорційності НСРД, деталізація порядку знищення інформації, підвищення прозорості та послідовності судової практики, з метою забезпечення ефективного превентивного та відновлювального судового захисту конституційних прав людини.

Список використаних джерел

Албул С.В. Оперативно-розшукова діяльність: сучасні доктринальні та праксеологічні концепти. *Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції* : колективна монографія. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2024. С. 1–24.

Албул С.В. Принципи оперативно-розшукової діяльності: посібник. Одеса: Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2020. 60 с.

Кікінчук В.В. Концептуальні засади тактики проведення негласних слідчих (розшукових) дій: монографія. – Вінниця: НІЛАН-ЛТД, 2025. – 408 с.

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI: станом на 04.03.2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення 10.04.2026).

Оперативно-розшукова діяльність: методичні рекомендації / Уклад.: С. В. Албул, Д. М. Цехан. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – 92 с.

Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-XII із змін. [Електронний ресурс]. URL: http: // zakon1.rada.gov.ua (дата звернення 10.04.2026).

Судова влада України. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://court.gov.ua/ (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: оперативно-розшукові заходи, судовий контроль, права людини, конституційні права, приватне життя, втручання в приватність, процесуальні гарантії, правоохоронні органи, перевищення повноважень, судова практика, захист прав особи.

Keywords: operational-search measures, judicial control, human rights, constitutional rights, private life, interference with privacy, procedural guarantees, law enforcement agencies, abuse of power, judicial practice, protection of individual rights.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Цехан Д. М.

Приймак Марія Ігорівна
здобувачка 4-го курсу
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОВІРА НАСЕЛЕННЯ ДО ПОЛІЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ

Довіра населення до поліції є одним із фундаментальних елементів ефективної правоохоронної системи та стабільності суспільства. У демократичній державі поліція функціонує не лише як репресивний апарат, а й як партнер громади у забезпеченні публічної безпеки [1, с. 45]. Коли рівень довіри високий, громадяни охочіше співпрацюють з правоохоронцями, повідомляють про злочини та надають свідчення.

У науковій літературі наголошується, що довіра до поліції виступає ключовим критерієм оцінки ефективності її діяльності. Зокрема, А.В. Кубаєнко підкреслює, що високий рівень суспільної довіри сприяє активній взаємодії населення з правоохоронними органами та громадськими

формуваннями у протидії злочинності, що безпосередньо впливає на результативність правоохоронної системи [2, с. 222]

Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року передбачають пошук і будову перспективних моделей взаємодії суспільства та держави. Необхідно сформувати нові правові та організаційні механізми, що дозволяють вирішити проблеми в державному управлінні. Громадяни повинні отримати від держави захищеність прав і свобод, забезпечення безпеки. Одним із напрямів державної політики є нормативне врегулювання участі громадян в управлінні державою, у тому числі взаємодія поліції з населенням.

Однак в Україні, як і в багатьох пострадянських країнах, історично склалася ситуація, за якої рівень довіри до поліції залишається нестабільним. За даними соціологічних досліджень останніх років, рівень довіри до Національної поліції коливається в межах 35–48%, що свідчить про його мінливий характер. Така динаміка зумовлена впливом різних соціально-політичних чинників, а також інформаційного середовища та суспільного сприйняття діяльності правоохоронних органів [3, с. 46].

Серед головних проблем, що підривають довіру населення до поліції, на першому місці стоїть сприйняття корупції та зловживань владою. Громадяни часто стикаються з фактами неправомірної вигоди, вибіркового застосування закону чи неетичної поведінки окремих поліцейських. Це особливо помітно в повсякденних ситуаціях: оформлення протоколів, реагування на виклики чи дорожньо-транспортні пригоди.

Іншою серйозною проблемою є низька ефективність розкриття кримінальних правопорушень, повільне реагування на заяви громадян та недостатня комунікація з населенням. У воєнний період додалися нові виклики: перевантаження поліції через воєнні злочини, роботу з внутрішньо переміщеними особами та забезпечення порядку в умовах повітряних тривог. Крім того, негативний вплив має медійне висвітлення скандалів, пов’язаних з поліцією, яке формує стереотип «поліція проти народу» замість «поліція для народу».

Ще одним аспектом є структурні та кадрові проблеми. Недостатня професійна підготовка, низький рівень заробітної плати в деяких регіонах, плинність кадрів та брак сучасних технічних засобів знижують мотивацію поліцейських і якість їхньої роботи. Населення помічає розрив між реформою поліції 2015 року, яка дала початковий імпульс довіри, та реальними результатами на місцях. У сільській місцевості та невеликих містах проблема довіри посилюється через близькість поліції до місцевої влади та можливий вплив корупційних схем. Усе це призводить до того, що громадяни часто намагаються вирішувати проблеми самостійно або через неформальні канали, замість звернення до поліції.

Шляхи підвищення довіри населення до поліції повинні бути комплексними та системними. По-перше, необхідне посилення прозорості та підзвітності. Впровадження камер на формі поліцейських (body cameras), публічне оприлюднення статистики щодо скарг та їх розгляду, а також незалежний зовнішній контроль за діяльністю поліції допоможуть зменшити корупційні ризики. По-друге, важливим є розвиток комунікації з громадою: регулярні зустрічі поліцейських з жителями, створення громадських рад при поліцейських підрозділах, проведення спільних акцій з безпеки та профілактики злочинності. Досвід зарубіжних країн (наприклад, Community Policing у США чи Великій Британії) показує, що орієнтація на партнерство з населенням значно підвищує рівень довіри.

По-третє, пріоритетом має стати професійна підготовка та добір кадрів. Необхідно запровадити суворіші антикорупційні перевірки, постійне підвищення кваліфікації, психологічну підтримку поліцейських та достойну мотивацію. Важливо також розвивати сервісну модель поліції: швидке та якісне реагування на звернення, ввічливе спілкування, надання допомоги жертвам злочинів [4].

У воєнний і післявоєнний період особливу увагу слід приділити роботі з ветеранами, психологічній реабілітації працівників поліції та інтеграції нових технологій (цифровізація послуг, онлайн-звернення). Крім того, активна інформаційна політика – висвітлення успішних операцій, реальних історій допомоги громадянам – допоможе формувати позитивний імідж поліції в суспільстві.

Проведений аналіз засвідчує, що рівень довіри населення до поліції безпосередньо залежить не лише від якості виконання нею своїх функцій, але й від ефективності взаємодії з іншими правоохоронними органами. У цьому контексті ключового значення набуває чітке нормативне розмежування повноважень між Національною поліцією, прокуратурою, Службою безпеки України, Державним бюро розслідувань та іншими суб’єктами правоохоронної діяльності. Поліція виконує функції превенції, охорони публічного порядку та досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень; прокуратура здійснює процесуальне керівництво та підтримує публічне обвинувачення; Служба безпеки України спеціалізується на протидії загрозам державній безпеці; Державне бюро розслідувань розслідує злочини, вчинені посадовими особами та правоохоронцями. Нечіткість або дублювання цих повноважень негативно впливає на ефективність системи в цілому та знижує рівень довіри громадян.

Водночас підвищення довіри до поліції можливе лише за умови формування узгодженої, прозорої та підзвітної системи правоохоронних органів, у якій кожен суб’єкт діє в межах своєї компетенції. Забезпечення ефективної координації між органами, уникнення конфлікту юрисдикцій, а

також посилення відповідальності за порушення прав людини є необхідними передумовами зміцнення авторитету поліції. Таким чином, саме системний підхід до організації правоохоронної діяльності, що передбачає чітке розмежування функцій і належний контроль, виступає визначальним чинником підвищення довіри населення та ефективності забезпечення правопорядку.

Список використаних джерел

Стеценко Т.О. Довіра як соціальний ресурс: від теоретичної концептуалізації до пошуку механізмів практичного управління. *Грані*. 2018. № 6. Том 21. С. 44–52.

Кубаєнко А.В. Довіра до органів Національної поліції як ключовий фактор ефективності правоохоронної системи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 6(1). С. 221–226.

Огарєнко Т.А. Комунікативна компетентність як складова загальної культури працівника правоохоронних органів. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 1. С. 44–47.

Албул С.В. Реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України: сучасні виклики та шляхи їх вирішення. *Одеський державний університет внутрішніх справ: офіційний сайт* [Електронний ресурс]. URL: https://lnk.ua/fY06t6oGp (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: довіра населення до поліції, Національна поліція України, проблеми довіри, корупція в поліції, шляхи підвищення довіри, комунікація з громадою, community policing, реформа поліції, підзвітність поліції, громадська безпека.

Keywords: public trust in police, National Police of Ukraine, problems of trust, corruption in police, ways to increase trust, community communication, community policing, police reform, police accountability, public safety.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

Рачок Анна Ігорівна

здобувачка 1-го курсу магістратури

факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА

Розпочинаючи із 2014 року, вже протягом тривалого часу збройної агресії з боку росії наша національна правова система була змушена адаптуватись до викликів сучасності, зокрема до роботи в умовах воєнного

стану. Якщо у найближчому майбутньому буде укладена мирна угода, проте, все ж таки, понад дві тисячі кілометрів українсько-російського кордону ще протягом тривалого часу будуть залишатись джерелом серйозної воєнної небезпеки. Саме за таких обставин – значення та актуальність військового права зростає, оскільки це комплексна галузь, яка регулює суспільні відносини, пов'язані з організацією діяльності військових формувань та забезпечення оборони держави в умовах збройного конфлікту чи агресії.

Своє зародження дана галузь права розпочала ще до нашої ери, а саме однією з перших наукових шкіл, в межах якої було вироблено перші військові дослідження, по праву, вважається давньокитайська, котра мала яскравого представника – генерала та військового стратега Сунь Цзи (VI – V до нашої ери) та відповідно його послідовників в подальшому. Надзвичайно великий вплив на формування військового права спричинив трактат «Закони війни учителя Суни» (спрощено – «Мистецтво війни») для країн Азії, а з часом і для Сполучених Штатів Америки. Актуальність основних постулатів збереглась і до сьогодні ще з тих часів, а саме: вимоги до організації збройних сил, як здійсненність законів і наказів, навченість командирів та солдатів, процес покарання та нагородження військовослужбовців, мобілізація та розвідки [1].

Загалом, у давнину війна була однією з основних форм взаємодії між державами, що сприяло формуванню перших міжнародно-правових звичаїв щодо її оголошення, ведення та завершення. Античні автори, зокрема Цицерон, визнавали існування норм, які регулюють відносини між народами навіть у стані війни [2, с. 15 – 21]. В українській правовій науці одним із перших до осмислення військового права був Я. Козельський, який під впливом ідей Руссо критикував його як інструмент виправдання жорстокості. Водночас історичний розвиток довів необхідність існування таких норм для обмеження шкоди як для військових, так і для цивільного населення [3, с.13 -18].

У XIX–XX століттях військове право отримало новий імпульс розвитку у зв'язку з намаганнями міжнародної спільноти гуманізувати війну. Це знайшло відображення у прийнятті Женевських і Гаазьких конвенцій, спрямованих на захист комбатантів і цивільних осіб, хоча їх імплементація на національному рівні часто залишалася недостатньою. Важливий внесок у сучасне розуміння військового права зробив Самуель Гантінгтон, який обґрунтував необхідність цивільного контролю над збройними силами та чіткого розмежування політичної та військової сфер. Подальший розвиток цієї галузі підтримується міжнародними інституціями, зокрема Женевським центром демократичного контролю над збройними силами, який сприяє реформам у секторі безпеки та розвитку наукових досліджень.

Історично розвиток військового права відбувався паралельно із ускладненням форм ведення війни та появою нових видів озброєння. Зокрема, після Другої світової війни важливим етапом стало закріплення принципів індивідуальної відповідальності за воєнні злочини під час Нюрнберзького та Токійського процесів, що заклало підґрунтя для сучасного міжнародного кримінального права. У подальшому ці підходи отримали розвиток у діяльності Міжнародного кримінального суду, який розглядає справи щодо геноциду, воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

Суттєвим фактором еволюції військового права стала також поява нових сфер ведення війни, зокрема кіберпростору та інформаційного середовища. Це зумовило необхідність формування правових підходів до кібероперацій, інформаційно-психологічного впливу та захисту критичної інфраструктури. У цьому контексті активно розвиваються концепції кібербезпеки та гібридної війни, які поєднують військові, політичні, економічні та інформаційні інструменти впливу.

Крім того, важливу роль у сучасному військовому праві відіграє стандартизація діяльності збройних сил у межах міжнародних організацій, зокрема НАТО, що передбачає уніфікацію підходів до планування операцій, захисту цивільного населення та дотримання прав людини під час збройних конфліктів. Це сприяє підвищенню взаємосумісності військових підрозділів різних держав та зміцненню міжнародної безпеки.

Для України актуальним є також питання гармонізації національного законодавства з нормами міжнародного гуманітарного права та стандартами євроатлантичної інтеграції. Важливим напрямом є вдосконалення правового регулювання статусу військовополонених, документування воєнних злочинів, а також забезпечення ефективного механізму притягнення винних до відповідальності. Окрему увагу приділяють цифровізації оборонного сектору, що включає впровадження електронних реєстрів, автоматизацію обліку військовозобов’язаних та підвищення прозорості управлінських процесів.

Також зростає значення соціально-правових гарантій для військовослужбовців і ветеранів, зокрема у сферах медичного забезпечення, реабілітації та інтеграції в цивільне життя після служби. У цьому аспекті військове право тісно взаємодіє з правом соціального забезпечення та медичним правом. У сукупності ці тенденції свідчать про те, що військове право трансформується у складну багаторівневу систему, яка охоплює не лише питання ведення війни, але й широкий спектр суспільних відносин, пов’язаних із безпекою, правами людини та функціонуванням держави в умовах сучасних викликів [4, с. 144–148].

Отже, розвиток і вдосконалення військового права є не просто тимчасовою відповіддю на сучасні виклики, а стратегічною необхідністю для України. Оскільки навіть за умови досягнення миру тисячі кілометрів кордону

залишатимуться зоною потенційної небезпеки, ця галузь права стає фундаментальною опорою національної безпеки. Вона поєднує в собі багатовіковий досвід військової стратегії (від Сунь Цзи до класичної європейської думки) з сучасними правовими нормами, що дозволяє державі не лише ефективно функціонувати в умовах воєнного стану, а й підтримувати постійну боєготовність та правовий порядок у війську для запобігання майбутнім загрозам. Повномасштабна збройна агресія Росії надала потужний поштовх для подальшого розвитку військового права. Сьогодні військове право активно продовжує динамічно розвиватися, трансформуючись із сукупності окремих норм у всеосяжну та самостійну систему. Його еволюція зумовлена не лише історичною спадщиною, а й потребою негайно реагувати на гібридні загрози, технологічний прогрес та зміну характеру сучасних війн.

Список використаних джерел

Сунь-Цзи. Військове мистецтво / пер. з кит. І. Костанді. – Одеса: Видавництво «Азіатика», 2024. – 110 с.

Денисенко В.В. Поняття справедливої війни та правова реґламентація її оголошення в Стародавньому Римі. *Вісник Запорізького національного університету.* 2009. № 2. С. 15–21.

Шопіна І. Розвиток військового права в Україні. *Галузь військового права у сучасних умовах державотворення*: тези доп. учасників наук.-практ. онлайн-семінару. (Київ, 11 груд. 2020 р.). Київ: НДІ ППСН, 2020. С. 13–18.

Шопіна І.М., Гущин О.О. Актуальні проблеми сучасного стану розвитку воєнного (військового) права як науки і навчальної дисципліни. *Форум права*. 2017. № 2. С. 144–148.

Ключові слова: військове право, розвиток, історичні аспекти, воєнний стан, стандартизація.

Keywords: military law, development, historical aspects, martial law, standardization.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Шершенькова В. А.

Рябоконь Ольга Юріївна

здобувачка 4-го курсу

факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Сучасні умови функціонування держави, пов’язані із запровадженням правового режиму воєнного стану, зумовлюють істотні зміни у діяльності правоохоронних органів України. За таких обставин Національна поліція України (далі – НПУ) виконує не лише традиційні завдання щодо забезпечення публічної безпеки та порядку, а й реалізує додаткові функції, спрямовані на підтримання стабільності, захист прав і свобод людини та реагування на нові виклики безпекового середовища.

З адміністративно-правової точки зору це обумовлює розширення обсягу повноважень НПУ, трансформацію форм і методів її діяльності, а також удосконалення механізмів взаємодії з іншими суб’єктами сектору безпеки і оборони. Відповідно, особливого значення набуває наукове осмислення адміністративно-правових засад діяльності НПУ в умовах воєнного стану.

Отже, актуальність обраної теми зумовлена необхідністю комплексного дослідження особливостей адміністративно-правового статусу та діяльності НПУ в особливий період з метою підвищення ефективності її функціонування та вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Правовий режим воєнного стану є особливим адміністративно-правовим режимом, що запроваджується в разі збройної агресії, загрози нападу або небезпеки для незалежності чи територіальної цілісності держави (стаття 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану») [1]. Цей режим передбачає розширення повноважень органів державної влади, військового командування та військових адміністрацій, наділення їх надзвичайними засобами реагування. Для Національної поліції зазначений режим означає, що вона діє згідно з призначенням та специфікою діяльності з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються відповідно до Конституції України та Закону «Про правовий режим воєнного стану» (частина четверта статті 8 Закону «Про Національну поліцію»). Відтак нормативна база діяльності НПУ у воєнний час утворює специфічну правову конструкцію, яка поєднує базове поліцейське законодавство зі спеціальним режимним регулюванням.

Законодавчі зміни, внесені до Закону «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 02.07.2015 р. після 24 лютого 2022 р., суттєво розширили функціональні повноваження НПУ [2]. Зокрема, статтю 23 доповнено новими пунктами, що наділили поліцейських повноваженнями: здійснювати оперативне розмінування; брати участь у забезпеченні заходів правового режиму воєнного стану; документувати воєнні злочини; нести службу на

блокпостах і контрольно-пропускних пунктах; брати участь в евакуаційних заходах та заходах із стабілізації обстановки на деокупованих територіях; залучатися до безпосередніх бойових дій у складі підрозділів поліції особливого призначення (стаття 19 Закону). Таке розширення повноважень відображає трансформацію поліції від суто правоохоронного органу до багатофункціональної структури, органічно інтегрованої в систему національної безпеки і оборони.

Адміністративно-правові особливості діяльності НПУ в умовах воєнного стану проявляються насамперед у сфері забезпечення публічного порядку та безпеки. Сачко О. доводить, що характерною рисою адміністративно-правового регулювання правоохоронної діяльності у цей період є посилення заходів адміністративного припинення як найпоширенішої форми адміністративного примусу: це охоплює застосування зброї, фізичного впливу та спеціальних засобів в умовах збройного конфлікту; важливого значення набуває координація між поліцією, органами влади і громадськістю для забезпечення ефективного реагування на кризові ситуації; постає необхідність постійного оновлення стратегій і тактик поліцейської діяльності [3, с. 55]. Крім того, дія комендантської години як адміністративно-правового обмеження в умовах воєнного стану покладає на поліцію обов'язки щодо перевірки осіб, зупинення транспортних засобів і затримання порушників у позасудовому порядку, що суттєво розширює обсяг адміністративно-юрисдикційної діяльності органу [6].

Наливайко О.І. у комплексному адміністративно-правовому аналізі трансформації системи поліцейських послуг обґрунтовує, що воєнний стан є системоутворюючим чинником, котрий трансформує поліцейські послуги з елементу сервісної моделі публічного управління у комплексний безпековий механізм, орієнтований на підтримання стабільності публічного порядку в умовах збройної агресії; дослідник виявляє фрагментарний характер чинного правового регулювання та розширення дискреційних повноважень поліції – без належної процедурної конкретизації їх реалізації, що негативно впливає на принцип правової визначеності та ускладнює судовий і громадський контроль [4, с. 284]. Водночас слід підкреслити, що ефективність поліцейських послуг в умовах воєнного стану має оцінюватися не лише з позицій досягнення публічної безпеки, а й з точки зору дотримання принципів законності, пропорційності та мінімально необхідного втручання у права людини.

Ступник Я.В. розкрив концептуальні засади трансформації правоохоронної функції держави в екстремальних умовах воєнного часу, стверджуючи, що функціонування системи правоохоронних органів, включаючи НПУ, в умовах воєнного стану потребує переосмислення доктринальних підходів щодо співвідношення оборонної та правоохоронної

складових; суттєвого значення набуває Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 рр., затверджений Указом Президента № 273/2023, та відповідний план заходів КМУ 2024 р. [5, с. 102]. Загальна тенденція полягає у переході від моделі поліції як сервісного органу до моделі поліції як органу, що забезпечує стабільність держави перед загрозою знищення, що відповідає практиці провідних демократичних держав в умовах збройних конфліктів [7].

Таким чином, особливості діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану в адміністративно-правовому аспекті визначаються системним розширенням повноважень, трансформацією традиційних поліцейських послуг у комплексний безпековий механізм, посиленням заходів адміністративного примусу та глибокою інтеграцією НПУ в сектор безпеки і оборони. Ключовими проблемами залишаються: фрагментарність нормативного регулювання, дискреційний характер розширених повноважень без належної процедурної конкретизації, ризики непропорційного втручання у права людини. Перспективними напрямами є: системна кодифікація законодавства про діяльність поліції у воєнний час; чітке процедурне регламентування нових повноважень; розвиток механізмів парламентського і судового контролю; вдосконалення координації поліції з іншими правоохоронними та оборонними органами.

Список використаних джерел

Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення 10.04.2026).

Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення 10.04.2026).

Сачко О. Вплив воєнного стану на адміністративно-правове регулювання правопорушень та подій при забезпеченні публічної безпеки та порядку органами поліції. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. № 5 (68). С. 52–57.

Наливайко О.І. Трансформація системи поліцейських послуг в умовах воєнного стану: виклики для публічної безпеки та прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. Т. 2. С. 282–287.

Ступник Я.В. Трансформація правоохоронної діяльності в умовах правового режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. Т. 1. С. 100–107.

Албул С.В. Практичні аспекти опитування громадян під час документування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України. *Правові та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 13 жовтня 2023 р.). Одеса: ОДУВС, 2023. С. 126–131.

Кубаєнко А.В. Ювенальна превенція в умовах воєнного стану: індикатори ефективності захисту прав дитини та напрями вдосконалення. *Захист прав дитини в умовах військової агресії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 27 червня 2025 р.). Одеса : ОДУВС, 2025. С. 73–75.

Ключові слова: Національна поліція України, воєнний стан, адміністративно-правовий аспект, поліцейські повноваження, публічна безпека, адміністративний примус, правоохоронна діяльність, адміністративно-правовий режим, розширення повноважень, реформування поліції.

Keywords: National Police of Ukraine, martial law, administrative-legal aspect, police powers, public security, administrative coercion, law enforcement activities, administrative-legal regime, expanded powers, police reform.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

Савранська Юлія Олександрівна
здобувачка 4-го курсу
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Сучасний розвиток інформаційних технологій відкриває нові можливості для всіх сфер державного управління, і правоохоронна діяльність не є винятком. Цифровізація поліції дозволяє не лише підвищити ефективність роботи правоохоронних органів, а й покращити доступ громадян до безпеки та правосуддя. Використання електронних баз даних, аналітичних платформ, систем відеоспостереження та автоматизованих інструментів контролю сприяє оперативнішому реагуванню на правопорушення, зменшенню бюрократії та підвищенню прозорості діяльності поліції. У сучасних умовах цифрові технології стають не просто допоміжним інструментом, а важливою складовою ефективного управління безпекою, що дозволяє правоохоронним органам швидко обробляти великі обсяги інформації, прогнозувати загрози та забезпечувати захист прав громадян на високому рівні. Дослідження процесів цифровізації в поліції є актуальним і необхідним для визначення можливостей і обмежень

застосування сучасних технологій у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки.

Сучасний розвиток цифрових технологій у світі, поступове стирання інформаційних кордонів і перенесення значної частини протиправної діяльності у віртуальний простір зумовлюють виникнення нових, раніше невідомих зовнішніх і внутрішніх загроз для безпеки особи, суспільства та держави. У зв'язку з цим перед правоохоронною системою постають принципово нові завдання та виклики, що потребують відповідного реагування. Основною метою діяльності правоохоронних органів залишається захист життєво важливих цінностей, а також забезпечення невід'ємних прав і свобод людини та громадянина. При цьому реалізація покладених на них функцій має публічно-правовий характер, оскільки є їхнім конституційним обов'язком. Водночас сучасний етап розвитку суспільства характеризується глибокими змінами у правовідносинах, зумовленими як міжнародними суперечностями, так і активним впровадженням цифрових технологій та іншими особливостями правового розвитку. Це об'єктивно вимагає оновлення підходів до розуміння та функціонування всієї державно-правової системи [1].

Цифровізація правоохоронної діяльності є важливим елементом модернізації Національної поліції України, оскільки вона дозволяє значно підвищити ефективність оперативної роботи, швидкість реагування та якість ухвалення рішень. Використання сучасних цифрових інструментів підтримує курс держави на електронне врядування і відповідає викликам воєнного стану, забезпечуючи швидкий обмін інформацією, прогнозування ризиків та оперативне виявлення загроз. Завдяки таким рішенням формується комплексна система безпеки, що охоплює аналітику, превентивні заходи, комунікацію, реагування на інциденти та криміналістичне забезпечення [2].

Одним із ключових напрямів розвитку є впровадження аналітичних платформ для кримінального аналізу, які дозволяють систематизувати великі обсяги даних про правопорушення, оперативну обстановку та поведінкові моделі злочинців. Такі системи дають змогу застосовувати інструменти кримінального профайлінгу, геоінформаційного аналізу для виявлення «гарячих точок» злочинності та статистичного прогнозування. У підрозділах кримінального аналізу активно використовують програми на кшталт Analyst's Notebook, ESRI ArcGIS та інші рішення, що інтегрують дані з різних джерел – від внутрішніх баз поліції до відкритих реєстрів та OSINT. Завдяки цьому підвищується якість планування операцій, швидкість встановлення кримінальних зв'язків та ефективність розкриття злочинів [3].

Важливу роль у цифровізації поліції відіграють національні інформаційні системи, зокрема Єдиний облік та автоматизовані бази даних щодо транспорту, розшуку, зброї та осіб, що перебувають під слідством або мають обмеження правового статусу. Інтеграція цих ресурсів забезпечує

оперативний доступ до необхідної інформації під час патрулювання, оформлення матеріалів або встановлення особи [4]. Серед важливих напрямів розвитку поліції – застосування цифрових технологій відеофіксації, які включають нагрудні камери для поліцейських, відеореєстратори у патрульних автомобілях, аналітичні відеосистеми та муніципальні системи спостереження. Завдяки алгоритмам розпізнавання обличь, номерних знаків і нетипової поведінки такі комплекси дозволяють швидко ідентифікувати підозрюваних, транспортні засоби, що перебувають у розшуку, а також своєчасно виявляти небезпечні ситуації у громадських місцях. Відеосистеми виконують не лише функцію фіксації доказів, а й служать превентивним механізмом, зменшуючи кількість правопорушень завдяки постійному контролю. У сфері кіберполіції цифрові технології стають невід'ємною частиною роботи. Використовуються спеціалізовані аналітичні комплекси для відстеження активності в мережі, моніторингу криптовалютних транзакцій, дослідження darknet-ресурсів та виявлення шкідливого програмного забезпечення. Комбінація методів OSINT, аналізу цифрових слідів та алгоритмів штучного інтелекту дозволяє швидко визначати зловмисників, передбачати кібератаки та виявляти джерела інформаційних загроз [5].

У умовах повномасштабної війни особливе значення набули системи ситуаційної обізнаності поліції. Інтегруючи дані від ДСНС, Збройних Сил України, місцевих органів влади та платформ для громадян, таких як «Дія», вони дають змогу отримати повне уявлення про безпекову обстановку. Завдяки цьому забезпечується ефективна координація сил під час ліквідації наслідків ракетних ударів, охорони громадського порядку, організації евакуації та роботи на блокпостах [6]. Попри значні досягнення, повноцінне використання цифрових і аналітичних технологій у поліції зіштовхується з низкою проблем. Серед них – розрізненість інформаційних систем, недостатня інтегрованість між різними міністерствами та відомствами, нестача кваліфікованих аналітиків і програмістів, обмежене фінансування та залежність від іноземного програмного забезпечення. Також актуальними залишаються питання захисту персональних даних, кібербезпеки державних реєстрів та мінімізації ризиків витоку службової інформації [7]. Перспективи розвитку цифрових технологій у Національній поліції України пов'язані з подальшою інтеграцією аналітичних платформ, формуванням єдиної системи даних сектору безпеки, впровадженням національного програмного забезпечення, розвитком штучного інтелекту та обробки великих даних (big data). Очікується, що найближчими роками значно розшириться робота ситуаційних центрів, аналітичних лабораторій і систем автоматичного прогнозування криміногенної обстановки. Цифровізація стане ключовим чинником підвищення ефективності поліцейської

діяльності, забезпечуючи швидкість, прозорість і високий рівень професійної взаємодії [2].

Отже, цифровізація поліцейської діяльності стає одним із ключових чинників підвищення ефективності, прозорості та оперативності правоохоронних органів. Впровадження аналітичних платформ, автоматизованих баз даних, систем відеофіксації та технологій штучного інтелекту дозволяє швидше реагувати на криміногенні загрози, прогнозувати ризики та оптимізувати прийняття рішень. Разом із тим, ефективне використання цифрових технологій потребує інтеграції інформаційних систем, розвитку національного програмного забезпечення, висококваліфікованих кадрів та забезпечення кібербезпеки. Подальший розвиток діджиталізації в Національній поліції сприятиме не лише підвищенню оперативності та якості поліцейських операцій, а й зміцненню довіри громадян до правоохоронних органів, створюючи сучасну, прозору та ефективну систему забезпечення безпеки.

Список використаних джерел

Кубаєнко А.В. Цифровізація як сучасна умова функціонування правоохоронної системи. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 194–197.

Кривко О.В., Габорець О.А. Використання цифрових технологій та аналітичних платформ у роботі поліції. *Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів сектору безпеки і оборони України*: матеріали Науково-практичної конференції (Львів, 26 грудня 2025) / упорядник: Т. В. Магеровська. Львів : ЛьвДУВС, 2026. С. 121–123.

Макаліш Б.Д. Використання сучасних досягнень у сфері інформаційних технологій діяльності Національної поліції. *Наукові досягнення сучасного суспільства* : матеріали 9-ї Міжнародної науково-практичної конференції (4–6 квітня 2025 р., Лондон, Велика Британія). Лондон : Cognum, 2025. С. 172–174.

Жмуровська К.Р. Грищенко Д.О. Роль сучасних технологій у розкритті та розслідуванні злочинів: виклики та перспективи для Національної поліції України. *Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів сектору безпеки і оборони України*: матеріали науково-практичної конференції (Львів, 22 грудня 2023) / упорядник: Т. В. Магеровська. Львів: ЛьвДУВС, 2024. С. 62–64.

Жученко О.Д. Вплив сучасних інформаційних технологій на діяльність правоохоронних органів: основні тенденції та ризики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. С. 59–65.

Будник Л.А., Ронська О.Г., Будник В.І. Застосування цифрових технологій при розслідуванні економічних правопорушень. *Наукові записки Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету*. 2023. С. 234–236.

Serhii Albul, Vladyslav Teremetskyi, Yurii Burylo, Serhii Bandurka, Yurii Riabchenko. Application of artificial intelligence as a way of digitalizing the system of justice: legal, economic and social issues*. Via Inveniendi Et Iudicandi*. Vol. 20. № 1. (2025). P. 122–132.

Ключові слова: цифровізація поліції, правоохоронна діяльність, аналітичні платформи, кримінальний аналіз, інформаційні системи, відеоспостереження, кіберполіція, штучний інтелект, публічна безпека, кібербезпека.

Keywords: police digitalization, law enforcement activity, analytical platforms, criminal analysis, information systems, video surveillance, cyber police, artificial intelligence, public safety, cybersecurity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

Сидорчук Кароліна Анатоліївна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДМІННІСТЬ НЕПОКОРИ ТА ВІДМОВИ У ВИКОНАННІ НАКАЗУ ЗА СКЛАДОМ ЗЛОЧИНУ ТА ПОКАРАННЯМ

У сучасних умовах функціонування держави особливого значення набуває забезпечення належної дисципліни та підпорядкованості у військових формуваннях і правоохоронних органах. Виконання наказів є фундаментальною основою організованості та ефективності їх діяльності, адже саме через чітку ієрархію та безумовне підкорення розпорядженням забезпечується стабільність, безпека та обороноздатність держави.

Разом із тим, у практиці правозастосування нерідко виникають труднощі у розмежуванні таких кримінально караних діянь, як непокора та відмова від виконання наказу. Хоча обидва ці правопорушення пов’язані з порушенням обов’язку підлеглого виконувати законні накази начальника, вони мають різні об’єктивні та суб’єктивні ознаки, що зумовлює відмінності у їх кваліфікації та призначенні покарання.

Актуальність дослідження цієї теми обумовлена необхідністю чіткого розмежування складів зазначених злочинів, що має важливе значення для

правильної юридичної оцінки поведінки військовослужбовців, забезпечення принципу законності та справедливості покарання. Неправильна кваліфікація таких діянь може призвести як до безпідставного посилення кримінальної відповідальності, так і до уникнення винними особами належного покарання.

У Кримінальному кодексі України передбачено окреме нормативне регулювання відповідальності за порушення порядку виконання наказів, що свідчить про важливість чіткого розмежування відповідних діянь. Зокрема, законодавець розрізняє такі склади злочинів, як непокора та невиконання наказу, закріплені відповідно у статтях 402 та 403 КК України.

Відповідно до статті 402 КК України, непокора визначається як відкрита відмова виконати наказ начальника або інше умисне невиконання наказу. Ключовою ознакою цього складу злочину є демонстративний, явний характер поведінки підлеглого, що свідчить про свідоме протиставлення себе встановленому порядку військової підлеглості. Санкції за вчинення непокори є більш суворими та диференціюються залежно від кваліфікуючих ознак, зокрема вчинення діяння групою осіб, настання тяжких наслідків, а також умов особливого періоду чи воєнного стану, де максимальне покарання може сягати до десяти років позбавлення волі.

Натомість стаття 403 КК України передбачає відповідальність за невиконання наказу за відсутності ознак непокори. Це означає, що йдеться про такі випадки, коли відсутній відкритий, демонстративний характер відмови, однак наказ фактично не виконано, і це спричинило тяжкі наслідки. Таким чином, обов’язковою ознакою складу цього злочину є саме настання тяжких наслідків, що відрізняє його від базового складу непокори. Покарання за невиконання наказу є менш суворим у порівнянні з непокорою, однак також посилюється в умовах особливого періоду чи воєнного стану [1].

Отже, вже на рівні законодавчого регулювання простежується принципова відмінність між непокорою та невиконанням наказу, яка полягає як у характері діяння (відкрита відмова проти прихованого чи недемонстративного невиконання), так і в умовах настання кримінальної відповідальності та суворості покарання. Це зумовлює необхідність їх чіткого розмежування у правозастосовній практиці.

Як зазначається у наукових дослідженнях, ключова відмінність між непокорою (ст. 402 КК України) та невиконанням наказу (ст. 403 КК України) полягає насамперед у характері поведінки військовослужбовця, формі вини та ступені суспільної небезпеки діяння [2].

Непокора розглядається як більш грубе та демонстративне порушення військової дисципліни, що посягає на принцип єдиноначальності та встановлений порядок підлеглості у Збройних Силах України. Її сутність полягає у відкритій відмові виконати наказ начальника або в іншому умисному невиконанні наказу, яке має свідомо виражений характер

непослуху. Як підкреслюється в коментарях до статті 402 КК України, така поведінка може проявлятися як у словесній (категорична відмова), так і в поведінковій формі (демонстративне ігнорування наказу), що свідчить про явне протиставлення волі підлеглого волі командира.

Водночас невиконання наказу за ст. 403 КК України характеризується відсутністю ознак відкритої непокори. У цьому випадку підлеглий формально може прийняти наказ до виконання, однак фактично його не виконує або виконує неналежним чином, не демонструючи при цьому відкритої відмови. Таким чином, ключовою ознакою є прихований характер порушення військового обов'язку, а не публічний або явний протест проти наказу.

Істотною відмінністю є також форма вини. Для непокори характерним є прямий умисел, оскільки військовослужбовець усвідомлює наказ і свідомо його не виконує або відкрито відмовляється його виконувати. Натомість невиконання наказу може вчинятися як з необережності (злочинна самовпевненість або недбалість), так і в окремих випадках з непрямим умислом.

Окремо в наукових дослідженнях підкреслюється, що обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст. 403 КК України, є настання тяжких наслідків та наявність причинного зв'язку між невиконанням наказу і цими наслідками. Натомість у ст. 402 КК України сам факт непокори утворює закінчений склад злочину незалежно від настання наслідків [3].

Так, непокора є більш активною, відкритою та суспільно небезпечною формою порушення військової дисципліни, тоді як невиконання наказу характеризується прихованістю поведінки, меншою інтенсивністю умислу та обов'язковим настанням тяжких наслідків як умовою кримінальної відповідальності.

Аналіз положень Кримінального кодексу України свідчить про наявність принципових відмінностей між непокорою (ст. 402 КК України) та невиконанням наказу (ст. 403 КК України). Ключовим критерієм їх розмежування є характер поведінки військовослужбовця: для непокори властива відкрита, демонстративна відмова виконати наказ або інше умисне його невиконання, що посягає на засади єдиноначальності та військової дисципліни. Натомість невиконання наказу характеризується відсутністю відкритого протесту, прихованим характером порушення та, як правило, необережною формою вини, при цьому обов'язковою умовою кримінальної відповідальності є настання тяжких наслідків.

Важливим є також те, що непокора визнається закінченим злочином з моменту відкритої відмови або фактичного умисного невиконання наказу незалежно від наслідків, тоді як за ст. 403 КК України кримінальна відповідальність настає лише за умови доведення тяжких наслідків та причинного зв'язку між діянням і результатом. Це свідчить про різний рівень

суспільної небезпеки зазначених правопорушень і, відповідно, різну суворість санкцій.

Отже, правильне розмежування цих складів злочинів має вирішальне значення для забезпечення єдності судової практики, дотримання принципу законності та справедливого призначення покарання у військовій сфері. Для підвищення ефективності застосування норм про відповідальність за порушення військової дисципліни доцільним є подальше уточнення законодавчих формулювань щодо меж між «умисним невиконанням» та «невиконанням наказу», оскільки на практиці саме ці ознаки найчастіше викликають труднощі кваліфікації. Також доцільним є більш чітке нормативне визначення критеріїв «тяжких наслідків», що дозволило б уникнути різного тлумачення цієї категорії судами.

Крім того, варто посилити узагальнення судової практики Верховним Судом щодо застосування статей 402 і 403 КК України, що сприятиме формуванню єдиного підходу до їх розмежування. Додатково ефективним може бути вдосконалення військових статутів і роз'яснювальних матеріалів для військовослужбовців з метою профілактики подібних правопорушень та підвищення рівня правової обізнаності.

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 10.04.2026).

Давлатов, Ш.Б., Солодкий, Д.О. Розмежування непокори (ст. 402 КК України) від невиконання наказу (ст. 403 КК України). *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 266–269.

Кунтій А.І. Криміналістична характеристика непокори та невиконання наказу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Т. 3. № 89. URL: https://orcid.org/0000-0001-5076-8358 (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: непокора, невиконання наказу, військова дисципліна, єдиноначальність, наказ командира, військовослужбовець, кримінальна відповідальність, склад злочину, тяжкі наслідки, воєнний стан, бойова обстановка, Кримінальний кодекс України.

Keywords: disobedience, failure to obey an order, military discipline, unity of command, commander's order, service member, criminal liability, elements of crime, grave consequences, martial law, combat situation, Criminal Code of Ukraine.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент Шершенькова В. А.

Сімонова Олена Олександрівна
здобувачка 2-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НА ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН

Відповідно до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» під організованою злочинністю слід розуміти «сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку із створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань» [5]. Проте деякі вчені мають власне розуміння цього поняття, зокрема А. Закалюк розуміє організовану злочинність як «багатозначний різнорівневий та складно структурований феномен суспільного життя, який виник і розвивається в результаті прагнення частини членів суспільства змінити кримінальними способами його цивілізовану, передусім правову впорядкованість в інтересах збагачення і отримання завдяки цьому фактичної влади» [3, с. 184]. Також інші вчені визначають організовану злочинність як системно пов'язаний комплекс злочинів, учинених учасниками стійких, ієрархізованих, злочинних структур (груп, співтовариств, асоціацій), які підтримують один одного, узгоджуючи діяльність; мета цих угруповань – отримати максимальний прибуток від злочинного бізнесу на певній території або у певній сфері, що перебуває під їх контролем [7, с. 75].

Необхідним є визначення ознак організованої злочинності, тому варто зазначити, що український вчений Т. Турчин у своїх працях виокремив такі кримінологічні ознаки: «1) високий рівень зв'язків із корумпованою частиною працівників органів державної влади та правоохоронних органів; 2) регіональний контроль; 3) наявність загальних правил поведінки; 4) вербування нових членів угруповань; 5) тісний зв'язок із верхівкою традиційної злочинності; 6) масштабний характер злочинної діяльності; 7) політизація державної діяльності; 8) встановлення контролю над банківсько-комерційною діяльністю; 9) легалізація капіталу, накопиченого злочинним шляхом; 10) установлення контролю над засобами масової інформації» [6, с. 213].

Організована злочинність вже довгий час є проблемою українського суспільства та пронизує різноманітні сфери людського життя, з цього приводу М. Джелілова зазначила: «це багатогранне явище, яке охоплює широкий спектр злочинних діянь від корупції до наркоторгівлі. Для кращого розуміння її сутності, науковці виділяють кілька типів організованих злочинних угруповань, кожне з яких має свої особливості та сфери впливу, при цьому спільним для всіх угруповань є наявність чіткої ієрархії, розподілу ролей, а також прагнення до отримання прибутку будь-яким способом, як правило за рахунок насильства» [2, с. 10]. Тобто, розгалужена структурна система, велика кількість задіяних людей, навички, гроші дають змогу організованій злочинності пристосовуватись до нових умов та постійно

знаходити нові сфери, платформи, варіанти, ідеї, місця тощо для здійснення злочинної діяльності [1, с. 283].

Чорноморський регіон є дуже привабливим для кримінального сектору через свої певні особливості, такі як транспортна комунікація, оскільки присутнє водне, повітряне (до 24.02.2022) та сухопутне сполучення, є промислові потужності, велика рекреаційна зона, відносно близьке розташування з кордоном, а отже, є багато умов для винаходу та реалізації злочинних процесів, й поширення злочинного впливу, зокрема. «Детермінація організованої злочинності у Чорноморському регіоні України становить сукупність регіональних явищ, процесів, станів та проявів, з якими вона взаємопов'язана та обумовлюється». [2, с. 10]. Фахівці зазначають, що «зв'язок з регіональною злочинністю цілої сукупності соціально-економічних, соціально-психологічних, соціально-демографічних та історичних факторів» [4, с. 25]. До детермінантів злочинності у Чорноморському регіоні науковці відносять: «низький рівень доходів та високий рівень безробіття; загальну політичну та економічну нестабільність у країні; економічні проблеми в регіоні, нестача фінансових ресурсів, нерозвиненість інфраструктури; психологічне відчуття незахищеності та відсутність впевненості в майбутньому; нездатність органів місцевої влади і місцевого самоврядування вирішувати соціально-економічні проблеми регіону; незадовільну економічну ситуацію в регіоні; низький професіоналізм управлінського персоналу в галузевих структурах виконавчої влади» [7, с. 76].

Також важливим історичним чинником є те, що Чорноморський регіон вже довгий час є центром міжнародної торгівлі, морських перевезень, де існує великий обіг різноманітних товарів, то ж така інтенсивна економічна активність та певні режими митної торгівлі створюють сприятливі умови для розвитку злочинної діяльності, зокрема й контрабанди, у зв'язку з цим для Чорноморського регіону є характерним підвищений рівень організованої злочинності, що використовує логістичні можливості, недбалість митних органів та корупційні схеми. Щодо корупції, то варто зазначити що вона є одним із основних детермінантів злочинного впливу на регіон, оскільки пронизує більшість сфер людського життя, та виступає інструментом, що може забезпечити безперешкодне існування тіньової економіки та злочинної діяльності, а також створює передумови для зловживання владою посадових осіб, неформальний перерозподіл влади та ресурсів, хабарництво та поширення злочинного впливу. Також у сучасних умовах участь окремих посадових осіб у діяльності організованої злочинності набуває ознак системності. Формування такої особливості зумовлене історичними передумовами, одним із ключових моментів історії є трансформаційний період 1990-х років в Україні, бо саме в цей час було ослаблення правового регулювання, масштабна тінізація економіки та

занепад державних інституцій, що вдало використали представники кримінального сектору з метою формування стійких неформальних зв'язків між представниками влади, бізнесу та кримінального середовища. Хоча це явище спостерігалось на території всієї України, Чорноморський регіон мав особливе значення через те, що є одним із найбільш інтенсивних вузлів міжнародної торгівлі, логістики та транспортних потоків, а також розвинена портова інфраструктура та географічні особливості регіону для розвитку незаконної діяльності, в даних умовах посадові особи, що наділені владними та адміністративними повноваженнями, почали відігравати ключову роль у функціональному забезпеченні таких схем, вже як повноцінні учасники. Чорноморський регіон є доволі інтернаціональною територією, на що вплинули історичні умови та географічне положення та міграційні шляхи. Протягом століть Чорноморський регіон був під впливом різних держав, що спричинило формування багатонаціональності та мультикультурності, робота портової інфраструктури та морського сполучення зумовили великий потік капіталів, бізнесменів та працівників, які осідали в регіоні. Таким процесам доволі природньо створювати підґрунтя організованій злочинності, оскільки інтернаціональність у поєднанні з особливостями регіону це не лише джерело розвитку економічного та культурного обміну, а й джерело можливостей для створення та діяльності організованої злочинності, яка може використовувати морські шляхи, складність контролю, правову відмінність для незаконної діяльності, такій як контрабанда, незаконний обіг товарів, торгівля людьми та наркотиками тощо.

Підсумовуючи викладене, звернімо увагу, що організована злочинність в Україні є складним, багаторівневим і динамічним соціально-кримінальним явищем, яке охоплює широкий спектр протиправної діяльності та характеризується наявністю стійких, ієрархізованих структур, спрямованих на отримання прибутку та встановлення контролю над певними сферами суспільного життя. Організована злочинність має свої характерні ознаки, серед яких особливе значення мають зв'язки з корумпованими представниками влади, здатність до самовідтворення, масштабність діяльності, контроль над економічними процесами та легалізація незаконно отриманих доходів та здатність пристосовуватись до навколишніх умов. Особливу роль має Чорноморський регіон, який через своє географічне положення, розвинену транспортно-логістичну інфраструктуру, активні міграційні процеси та історично сформовану інтернаціональність є сприятливим середовищем для розвитку організованої злочинності. Сукупність соціально-економічних, політичних, демографічних та психологічних факторів, а також високий рівень корупції та недосконаліть державного управління виступають ключовими детермінантами її поширення в регіоні.

Список використаних джерел

Албул С.В. Інформаційне забезпечення боротьби з організованою злочинною діяльністю, *пов'язаною* з незаконним обігом зброї в умовах воєнного стану. *Експертне забезпечення розслідування організованої злочинності: міжнародний досвід та національна практика*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 27 листопада 2025 р.). Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. С. 282–286.

Джелілова, М.А. Причини та умови організованої злочинності в умовах воєнного стану: регіональний аспект. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2023. № 2. С. 8–13.

Закалюк А. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ: Ін Юре, 2007. 712 с.

Оперативно-розшукова діяльність: методичні рекомендації / С.В. Албул, Д.М. Цехан. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – 92 с.

Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: закон України від 30.06.93 №3342-XII. Редакція від 30.06.2024. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text (дата звернення 10.04.2026).

Турчин Т. Організована злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація й запобігання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 211–215.

Цехан Д.М., Яцкевич Р.В. Стійкість організованих злочинних угруповань як міждисциплінарна категорія. *Наука і правоохорона*. 2026. Вип. 1 (71). С. 73–79.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, організована злочинність, правоохоронні органи, протидія злочинності.

Keywords: operational and investigative activities, organized crime, law enforcement agencies, combating crime.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Цехан Д. М..

Склярук Кирило Олександрович
здобувач 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗБИРАННЯ ТА ФІКСАЦІЯ ДОКАЗІВ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Повномасштабне вторгнення російської федерації проти України, розпочате 24 лютого 2022 року, спричинило безпрецедентну за масштабом кількість воєнних злочинів, що потребують належного документування та фіксації для притягнення винних до відповідальності – як на національному, так і на міжнародному рівні. Ефективність майбутніх судових процесів безпосередньо залежить від якості та допустимості зібраних доказів. Проте збирання доказів в умовах активних бойових дій, окупації та знищення речових джерел інформації є одним із найскладніших завдань сучасного кримінального процесу. Відсутність уніфікованих національних стандартів фіксації доказів воєнних злочинів, недостатнє нормативно-правове регулювання цифрових доказів у Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, проблеми їх допустимості, а також необхідність забезпечення сумісності з вимогами Міжнародного кримінального суду – усе це зумовлює нагальну потребу в дослідженні відповідної проблематики.

Правову основу збирання та фіксації доказів воєнних злочинів в Україні становлять КПК України, Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України» від 3 березня 2022 року № 2111-IX [1], а також Закон України від 9 жовтня 2024 року № 4012-IX, яким внесено зміни до ст. 438 Кримінального кодексу (КК) України щодо уточнення складів воєнних злочинів [2]. Зазначені акти суттєво вплинули на порядок проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану. Зокрема, Законом № 2111-IX до КПК України введено ст. 615, якою передбачено: право слідчого розпочинати провадження без доступу до ЄРДР за відсутності технічної можливості; можливість проведення слідчих (розшукових) дій цілодобово; а також право прокурора виконувати повноваження слідчого судді щодо санкціонування окремих негласних слідчих дій. Ці зміни стали відповіддю на реальні виклики, що постали перед правоохоронною системою в перші тижні повномасштабного вторгнення.

Сьогодні процесуальною проблемою є неможливість безпосереднього доступу слідчого до місця вчинення злочину в умовах активних бойових дій. Відповідно до «Стандартів розслідування воєнних злочинів», розроблених Офісом Генерального прокурора України, збір доказів у районах бойових дій є ускладненим або взагалі неможливим, допоки ці території не будуть звільнені, а слідчий та процесуальний керівник позбавлені можливості проводити більшість слідчих та процесуальних дій безпосередньо на місці злочину [3]. У зв'язку з цим докази воєнних злочинів поділяються на три категорії залежно від місця їх збирання: на підконтрольній Україні території, на деокупованій території та на тимчасово окупованій території – кожна з яких потребує принципово різних процесуальних підходів. На деокупованих територіях ключовою вимогою є оперативність: динамічна обстановка, подальші обстріли та руйнування можуть у будь-який момент унеможливити проведення повторних або додаткових слідчих дій.

Особливої актуальності в умовах сучасного збройного конфлікту набуває питання цифрових доказів. Смартфони, дрони, супутникові знімки, записи камер спостереження, а також дані з відкритих джерел – соціальних мереж, месенджерів, геолокаційних сервісів (OSINT) – стали повноцінними джерелами доказової інформації про воєнні злочини. Водночас у КПК України досі відсутнє визначення поняття «цифрові докази», не врегульований порядок їх збирання, зберігання, аналізу та використання у кримінальному провадженні. На практиці це призводить до того, що суди по-різному оцінюють такі матеріали з точки зору допустимості, а захист нерідко успішно оскаржує їх процесуальну форму.

Жовтюк О. зазначає, що серед ключових проблем у цій сфері – відсутність уніфікованих протоколів криміналістичних дій у бойових умовах, різні підходи до оцінювання цифрових і супутникових доказів, а також обмежені можливості міжнародного обміну даними та експертною інформацією [4, с. 206].

Критично важливою є проблема допустимості доказів, зібраних у нестандартних умовах воєнного часу. Фіксація результатів слідчих дій регулюється ст. 252 КПК України, яка вимагає дотримання загальних правил фіксації кримінального провадження. Відступ від цих вимог, навіть вимушений, може стати підставою для виключення доказів зі справи. Водночас спрощений порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, об'єктивно підвищує такі ризики. Особливо гострою є ця проблема в контексті майбутніх міжнародних судових процесів: доказ, прийнятий національним судом, може не відповідати стандартам Міжнародного кримінального суду (МКС), якщо не дотримано вимог щодо ланцюга зберігання доказів. Як зазначається у «Стандартах розслідування воєнних злочинів», однією з ключових вимог є те, що фіксація кожного доказу повинна забезпечувати можливість підтвердити його автентичність та безперервність зберігання від моменту виявлення до моменту подання до суду [3].

Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів передбачають уніфіковані вимоги до фіксації, збирання, збереження, передання та використання доказів, сформовані на основі практики Міжнародних трибуналів для колишньої Югославії та Руанди, а також МКС. Ці стандарти спираються, зокрема, на Женевські конвенції 1949 року, Римський статут МКС та Протокол Берклі щодо цифрових відкритих джерел. Жовтюк О. доходить висновку, що розвиток міжнародних стандартів у сфері криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів має бути спрямований на уніфікацію процедур збирання та оброблення доказів, гармонізацію національних і міжнародних вимог, розширення використання спільних слідчих груп та міжнародних експертних мереж [4, с.

206]. Реалізація таких стандартів є необхідною умовою для забезпечення невідворотності покарання за воєнні злочини [5, с. 7].

Таким чином, збирання та фіксація доказів воєнних злочинів є комплексною процесуальною проблемою, що поєднує як об'єктивні виклики – бойові дії, знищення речових джерел доказів, – так і нормативні прогалини чинного законодавства. Підвищення ефективності доказування потребує законодавчого закріплення у КПК України поняття цифрових доказів та порядку їх збирання й використання відповідно до міжнародних стандартів. Поряд із цим необхідно розробити уніфіковані криміналістичні протоколи для роботи слідчих на деокупованих територіях та запровадити механізм судового контролю за результатами слідчих дій, проведених в умовах воєнного стану. Реалізація цих заходів сприятиме забезпеченню допустимості зібраних доказів як у національних, так і в міжнародних судових процесах.

Список використаних джерел

Кримінальний процесуальний кодекс: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення 10.04.2026).

Кримінальний кодекс: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення 10.04.2026).

Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина: методичні рекомендації / *Офіс Генерального прокурора України*. Київ, 2023. URL: https://surl.lu/oxaxwg (дата звернення 10.04.2026).

Жовтюк О. Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів. *Наука і правоохорона*. 2025. Том 4. № 70. С. 202-209. DOI: 10.33270/05257004.21.

Албул С.В. Окремі аспекти документування працівниками кримінальної поліції воєнних злочинів на деокупованих територіях України. *Процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування воєнних злочинів:* матеріали круглого столу (Одеса, 21.02.2024 р., ОДУВС). Одеса: ОДУВС, 2024. С. 6–11.

Ключові слова: воєнні злочини, збирання доказів, фіксація доказів, цифрові докази, допустимість доказів, Кримінальний процесуальний кодекс України, воєнний стан, Міжнародний кримінальний суд, деокуповані території.

Keywords: war crimes, evidence collection, evidence recording, digital evidence, admissibility of evidence, Code of Criminal Procedure of Ukraine, martial law, International Criminal Court, de-occupied territories.

Науковий керівник: к.ю н., доцент Шершенькова В. А.

Стефанський Михайло Андрійович

здобувач 2-го курсу

факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ БПЛА ТА ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ СПОСТЕРЕЖЕННЯ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Стрімкий розвиток технологій у XXI столітті суттєво трансформує методи та засоби оперативно-розшукової діяльності. Серед найбільш динамічних тенденцій – масове впровадження безпілотних літальних апаратів (далі – БПЛА, дрони) та різноманітних технічних засобів спостереження, що відкривають якісно нові можливості для виявлення і документування злочинів, розшуку злочинців та збору оперативної інформації. В умовах повномасштабного збройного конфлікту застосування БПЛА правоохоронними органами набуло додаткового виміру: вони стали незамінним інструментом як у безпосередньому виконанні оперативних завдань, так і у взаємодії з підрозділами сил безпеки і оборони України [2, с. 610; 4, с. 3].

Правову основу застосування БПЛА та технічних засобів у сфері ОРД становить система нормативних актів. Передусім, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», стаття 2 якого визначає ОРД як систему гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [5]. Стаття 8 цього Закону закріплює право оперативних підрозділів використовувати технічні засоби, зокрема для фотографування, відеозапису та прослуховування, а також залучати БПЛА як оперативно-технічний засіб [1, с. 28]. Кримінальний процесуальний кодекс України (Глава 21) регламентує умови проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що технічно забезпечуються такими засобами, зокрема: спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270); зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263) [6].

У системі оперативно-технічних засобів ОРД БПЛА посідає особливе місце завдяки унікальному поєднанню функціональних можливостей. Виокремлюють такі основні напрями їх використання правоохоронними органами: повітряне спостереження за особами, місцями та транспортними засобами; відеофіксація місць вчинення злочинів та місць виявлення трупів; пошук осіб, що переховуються, а також безвісно зниклих; документування незаконного обігу наркотиків, зброї та контрабанди товарів через ділянки державного кордону; патрулювання масових заходів і моніторинг кризових ситуацій; огляд важкодоступних або небезпечних для людини місць тощо. Широкий функціонал БПЛА при відносно невеликих фінансових витратах дозволяє оперативним підрозділам ефективно виконувати завдання, що

раніше потребували залучення пілотованої авіації або значної кількості особового складу [4, с. 8].

Технічні засоби спостереження, що застосовуються в ОРД, можна класифікувати за кількома критеріями. За принципом дії розрізняють: оптичні (відеокамери, тепловізори, прилади нічного бачення); акустичні (спрямовані мікрофони, пристрої перехоплення переговорів); радіоелектронні (системи зняття інформації з телекомунікаційних мереж, встановлення місцезнаходження радіоелектронних засобів відповідно до ст. 268 КПК); комбіновані, у тому числі бортові системи БПЛА, що поєднують відеозйомку, тепловізійні та навігаційні модулі [4, с. 168]. За характером розміщення засоби спостереження поділяють на стаціонарні (приховані камери, пристрої прослуховування) та мобільні -зокрема БПЛА, що забезпечують динамічне переміщення разом зі спостережуваним об'єктом.

Із процесуальної точки зору застосування БПЛА та технічних засобів у ОРД може реалізовуватися у двох основних формах: як оперативно-розшуковий захід у рамках Закону України «Про ОРД», що не потребує процесуального рішення слідчого судді, або як негласна слідча (розшукова) дія у кримінальному провадженні в порядку Глави 21 КПК України. В останньому випадку, відповідно до статей 246–275 КПК, більшість НС(Р)Д може провадитися лише на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором. Ухвала має містити конкретні технічні засоби або методи, що дозволяються до застосування. Порушення цих вимог є підставою для визнання отриманих даних недопустимими доказами відповідно до ст. 87 КПК України [3].

Принципово важливим є питання балансу між ефективністю ОРД та дотриманням права людини на приватне життя, гарантованого ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ст. 32 Конституції України. ЄСПЛ у численних справах (зокрема, «Класс та інші проти Німеччини», «Мелоун проти Сполученого Королівства») виробив стандарти допустимого втручання держави у приватне спілкування, відповідно до яких будь-яке таке втручання має бути: передбаченим законом; необхідним у демократичному суспільстві; пропорційним переслідуваній меті. Застосування БПЛА з метою спостереження у публічно доступних місцях без ухвали слідчого судді є допустимим відповідно до ст. 269 КПК, тоді як відеоспостереження на приватній території вимагає такої ухвали [7].

Практика застосування БПЛА та технічних засобів спостереження в ОРД виявила низку правових і організаційних проблем. По-перше, законодавство України досі не містить спеціального закону, що комплексно регулював би використання БПЛА правоохоронними органами, зокрема у сфері ОРД: правові норми є розпорошеними між Повітряним кодексом, Законом про ОРД та КПК. По-друге, відсутні єдині технічні стандарти та

вимоги до бортових систем реєстрації для БПЛА оперативного призначення, що ускладнює процесуальну легалізацію отриманих відеоматеріалів. По-третє, зростає загроза неправомірного використання БПЛА злочинними угрупованнями, передусім для розвідки охоронних систем, організації незаконних поставок товарів через кордон та навіть як засіб нападу [4, с. 12].

Зарубіжний досвід свідчить про активне нормативне врегулювання цієї сфери. Правоохоронні органи США, Великої Британії, Канади та більшості країн ЄС наділені повноваженнями використовувати БПЛА для спостереження з обов'язковим дотриманням вимог законодавства про захист персональних даних. У Нідерландах, Франції та Німеччині існують спеціальні підрозділи поліції, оснащені БПЛА, з чіткими процедурами авторизації їх застосування у кримінальних провадженнях [3, с. 24]. Для України перспективним є шлях запровадження: спеціального нормативного акту про застосування БПЛА в ОРД; уніфікованих технічних регламентів щодо фіксації та збереження оперативних матеріалів; процедур судового контролю, що відповідають стандартам ЄСПЛ щодо захисту права на приватне життя [4, с. 22].

Отже, БПЛА та технічні засоби спостереження є невід'ємним елементом сучасної ОРД, що суттєво розширює оперативні можливості правоохоронних органів у виявленні і документуванні злочинів. Їхнє застосування регулюється комплексом норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», КПК України та міжнародними стандартами захисту прав людини. Ключовими завданнями на сучасному етапі є: законодавче закріплення спеціального правового режиму для БПЛА оперативного призначення; уніфікація технічних вимог; посилення судового контролю. Вирішення цих завдань є необхідною умовою для підвищення ефективності ОРД в Україні та забезпечення її відповідності євроінтеграційним стандартам.

Список використаних джерел

Албул С.В. Класифікація засобів оперативно-розшукової діяльності. *Правові та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 07 жовтня 2022 р.). Одеса: ОДУВС, 2022. С. 26–29.

Албул С.В. Праксеологічні аспекти оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану. *Scientific research: modern challenges and future prospects*: Proceedings of the 6th International scientific and practical conference (January 20-22, 2025, Munich, Germany). Munich, Germany: MDPC Publishing, 2025. Pp. 609–612.

Албул С.В., Цехан Д.М. Оперативно-розшукова компаративістика: методичні рекомендації. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – 56 с. DOI: https://doi.org/10.32837/11300.31155

Саковський А.А., Науменко С.М., Кравченко С.І., Єфіменко І.М. та ін. Особливості застосування безпілотних літальних апаратів органами та підрозділами поліції : метод. рек. Київ : НАВС, 2022. 72 с.

Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-XII із змін. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (дата звернення 10.04.2026).

Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print (дата звернення 10.04.2026).

Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: затверджена наказом Генеральної прокуратури України, МВС України та ін. від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: https://lnk.ua/saQdgzQTP (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, безпілотний літальний апарат, технічні засоби спостереження, негласні слідчі дії, аудіо- та відеоконтроль, спостереження за особою, право на приватність, оперативно-технічні засоби.

Keywords: operative-investigative activity, unmanned aerial vehicle, technical surveillance means, covert investigative actions, audio and video control, surveillance of a person, right to privacy, operative-technical means.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Албул С. В.

Суровцова Анна Євгенівна
здобувачка 2-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ДОКУМЕНТУВАННЯ У ПРОТИДІЇ ВОЄННИМ ЗЛОЧИНАМ

Воєнні злочини – це грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права, а також законів і звичаїв ведення війни, що вчиняються під час збройного конфлікту. За такі дії передбачена кримінальна відповідальність як у національних судах України, так і на міжнародному рівні, причому без обмеження строків давності. З вторгненням рф на терени нашої держави, перед правоохоронними органами постало завдання забезпечити протидію воєнним злочинам, кількість яких щоденно зростає в геометричній прогресії.

В національному законодавстві кримінально-правова кваліфікація воєнних злочинів закріплена, зокрема, в статті 438 Кримінального кодексу України (далі – КК України), яка передбачає відповідальність за порушення законів та звичаїв війни [2]. Диспозиція цієї статті охоплює широкий спектр протиправних діянь, включаючи жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням, депортацію, розграбування, застосування заборонених засобів ведення війни, використання дітей у збройному конфлікті, а також віддання наказів про вчинення таких дій. При цьому важливо, що зазначена норма має бланкетний характер і безпосередньо відсилає до норм міжнародного гуманітарного права, що зумовлює необхідність їх врахування під час кваліфікації відповідних діянь. Перелік, зміст і характерні ознаки воєнних злочинів детально визначені у 1998 році в Римському статуті Міжнародного кримінального суду, який є фундаментальним міжнародно-правовим актом у сфері притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини. Цей міжнародний договір було ухвалено 17 липня 1998 року, а чинності він набув 1 липня 2002 року. Україна ратифікувала зазначений договір 21 серпня 2024 року, це ключовий крок для притягнення рф до відповідальності за воєнні злочини [6].

Жодне ефективне розслідування, незалежно від того, чи здійснюється воно окремою державою чи на міжнародному рівні, неможливе без належної фіксації фактичних обставин події та формування відповідних доказів. Доказування воєнних злочинів має специфічний характер, оскільки потребує встановлення не лише факту вчинення конкретного діяння, але й контексту збройного конфлікту, зв’язку між виконавцями та командуванням, а також доведення системності таких дій. У цьому контексті оперативно-розшукова діяльність забезпечує можливість отримання інформації, яка інакше була б недоступною в межах виключно процесуальних засобів доказування [1, с. 7].

Хоча поняття «оперативно-розшукове документування» прямо не закріплене у законодавстві, воно широко використовується в науковій літературі та відомчих актах. Щодо розуміння оперативно-розшукового документування, то воно не відповідає загальноприйнятому поняттю документування, де під ним розуміється фіксація певної інформації шляхом складання певного документу чи низки документів, це поняття є значно ширшим. Як відзначає Д.К. Попихач, в теорії оперативно-розшукове

документування – це здійснюваний уповноваженими суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та врегульований законом і відомчими нормативними актами комплекс взаємопов'язаних дій і рішень, спрямованих на встановлення обставин злочину та їх достовірне відображення і закріплення в матеріалах ОРД [4, с. 276]. Воно охоплює фіксацію фактичних даних про злочин, процес проведення оперативно-розшукових заходів і прийняті рішення з метою виконання завдань оперативно-розшукової діяльності та подальшого використання цих матеріалів у кримінальному судочинстві [8, с. 65]. Така діяльність здійснюється уповноваженими підрозділами в межах Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» із дотриманням принципів верховенства права, законності, конспірації та забезпечення прав людини [3, с. 12; 5].

Особливість оперативно-розшукового документування воєнних злочинів полягає в тому, що воно спрямоване не лише на фіксацію вже вчинених діянь, але й на виявлення злочинних намірів, встановлення механізмів їх реалізації та запобігання новим злочинам. Оперативні підрозділи отримують як уже існуючі документи (накази, службові матеріали, електронні дані), так і формують нові джерела доказів шляхом проведення негласних заходів, використання технічних засобів, аналізу відкритих джерел інформації та взаємодії з іншими органами [1, с. 8]. Складність документування воєнних злочинів зумовлена тим, що значна їх частина вчиняється на тимчасово окупованих територіях або в зоні активних бойових дій, що ускладнює доступ до місця події, збереження доказів і встановлення свідків. У таких умовах оперативно-розшукова діяльність дозволяє фіксувати інформацію в режимі реального часу, забезпечувати її збереження та мінімізувати ризики втрати доказів. Водночас важливо забезпечити відповідність отриманих матеріалів вимогам кримінального процесуального законодавства, що є необхідною умовою їх допустимості в суді. Підставою для оперативно-розшукового документування в межах оперативно-розшукових справ про воєнні злочини згідно зі ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про: кримінальні правопорушення, що готуються; осіб, які готують вчинення кримінального правопорушення; розвідувально-підривну діяльність спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України [5].

Оперативно-розшукове документування воєнних злочинів реалізується як послідовний, що охоплює виявлення, перевірку, фіксацію та подальше використання інформації про протиправні діяння. Первинним етапом такої діяльності є отримання та фіксація відомостей про підготовку, вчинення або вчинений злочин, а також про осіб, причетних до нього, що, як правило, оформлюється відповідними службовими документами, зокрема

рапортом оперативного працівника. Надалі здійснюється перевірка та оцінка отриманих фактичних даних з метою встановлення їх достовірності, достатності та належності для подальшого використання. У разі наявності зазначених вище підстав уповноваженими суб'єктами приймається рішення про заведення оперативно-розшукової справи [3, с. 25]. У межах такої справи здійснюється комплекс оперативно-розшукових заходів, спрямованих на документування злочинної діяльності, встановлення всіх обставин правопорушення, кола причетних осіб та механізмів вчинення злочину. Застосування відповідних заходів відбувається відповідно до вимог ст. 9 зазначеного Закону з дотриманням принципів законності та забезпечення прав людини [5]. Завершальним етапом оперативно-розшукового документування є формування сукупності матеріалів, які за наявності ознак кримінального правопорушення, зокрема передбаченого ст. 438 КК України, передаються до органів досудового розслідування для їх процесуального оформлення та подальшого використання як доказів у кримінальному провадженні [7, с. 375].

Отже, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що оперативно-розшукове документування відіграє ключову роль механізму протидії воєнним злочинам та забезпечення їх ефективного розслідування. Його значення полягає не лише у фіксації фактів протиправної діяльності, а й у формуванні належної доказової бази, необхідної для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.. Водночас ефективність такого документування безпосередньо залежить від дотримання вимог законності, належної координації між уповноваженими органами, використання сучасних технологій збору та аналізу інформації, а також врахування норм міжнародного гуманітарного права. У сучасних умовах збройного конфлікту це набуває особливого значення, оскільки саме належно задокументовані воєнні злочини є підґрунтям для відновлення справедливості, захисту прав потерпілих і реалізації принципу невідворотності покарання.

Список використаних джерел

Албул С.В. Окремі аспекти документування працівниками кримінальної поліції воєнних злочинів на деокупованих територіях України. *Процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування воєнних злочинів:* матеріали круглого столу (Одеса, 21.02.2024 р., ОДУВС). Одеса: ОДУВС, 2024. С. 6–11.

Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 10.04.2026).

Оперативно-розшукова діяльність: методичні рекомендації / Уклад.: С.В. Албул, Д.М. Цехан. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – 92 с.

Попихач Д. Оперативно розшукове документування злочинів: до визначення поняття. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1-2. С. 264–277.

Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (дата звернення 10.04.2026).

Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text (дата звернення 10.04.2026).

Саковський А. Оперативно-розшукове документування як пошуково-пізнавальний процес і складник оперативно-розшукової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 371–376.

Тарасенко О.О. Організаційно-тактичні форми документування. *Наука і правоохорона*. 2026. Вип. 1 (71). С. 64–72.

Ключові слова: воєнні злочини, міжнародне гуманітарне право, оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукове документування, доказування, кримінальне провадження, правоохоронні органи, збройний конфлікт.

***Keywords*:** war crimes, international humanitarian law, operational-search activity, operational documentation, evidence, criminal proceedings, law enforcement agencies, armed conflict.

Науковий керівник: д.ю.н, професор Цехан Д. М.

Таланова Аліна Сергіївна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців є важливим елементом забезпечення військової дисципліни та ефективного функціонування Збройних Сил України, особливо в умовах воєнного стану. Водночас чинне правове регулювання у цій сфері характеризується

наявністю нормативної невизначеності, широкої дискреції командирів і недостатніх процесуальних гарантій, що зумовлює необхідність її вдосконалення [1].

Основним нормативно-правовим актом, що регулює дисциплінарну відповідальність військовослужбовців, є Дисциплінарний статут Збройних Сил України [2], який визначає засади військової дисципліни, види стягнень, повноваження командирів та порядок їх застосування. Порядок службового розслідування деталізовано наказом МОУ № 608 [3].

Важливим прикладом нормативного закріплення підстав дисциплінарної відповідальності є положення ст. 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, відповідно до якого у разі невиконання або неналежного виконання військовослужбовцем службових обов'язків чи порушення військової дисципліни командир зобов'язаний відреагувати, зокрема шляхом застосування дисциплінарного стягнення. Водночас зазначена норма сформульована з використанням оціночних понять, зокрема «неналежне виконання службових обов'язків» та «порушення військової дисципліни», зміст яких законодавчо не конкретизовано. Така нормативна невизначеність ускладнює встановлення складу дисциплінарного проступку та створює передумови для неоднакового правозастосування [2].

Крім того, особливістю правового регулювання є те, що конкретний зміст обов'язків військовослужбовців має фрагментарний характер і закріплений у різних нормативно-правових актах, зокрема у статутах та відомчих актах. Це ускладнює практичне застосування норм, оскільки для оцінки поведінки необхідно співвідносити положення кількох актів одночасно. У результаті така нормативна конструкція створює передумови для неоднозначного тлумачення положень законодавства та може призводити до різного підходу у притягненні військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності. Відповідно, підвищується ризик суб'єктивізму при оцінці дій військовослужбовця, що суперечить принципу правової визначеності та негативно впливає на гарантії захисту їх прав [4].

Питання обсягу повноважень командирів у сфері притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності є одним із ключових у системі військового управління. Відповідно до положень Дисциплінарного статуту Збройних Сил України командир наділений значним обсягом дискреційних повноважень, зокрема саме він: встановлює факт наявності дисциплінарного правопорушення; оцінює обставини його вчинення та ступінь вини військовослужбовця; обирає вид дисциплінарного стягнення. Така модель обумовлена специфікою військової служби, яка передбачає необхідність оперативного реагування та підтримання належного рівня дисципліни. Водночас широта цих повноважень значно посилюється через нечіткість нормативного визначення дисциплінарних

проступків, що фактично дозволяє командиру самостійно конкретизувати зміст відповідних правових норм у кожному окремому випадку [2].

Важливим елементом дисциплінарного провадження є службове розслідування, яке може передувати накладенню стягнення та спрямоване на з'ясування причин правопорушення і ступеня вини особи. Однак його проведення не завжди є обов'язковим, що залишає командиру можливість визначати доцільність такого заходу [3]. У науковій доктрині підкреслюється, що поєднання в особі командира управлінських, контрольних та дисциплінарних функцій створює ризик суб'єктивного підходу. Відсутність чітких критеріїв кваліфікації проступків і достатніх процесуальних гарантій може призводити до неоднакового застосування стягнень. Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що в інших державах такі повноваження врівноважуються чіткою регламентацією процедур і можливістю оскарження рішень. Натомість у вітчизняному законодавстві проблема балансу між оперативністю військового управління та гарантіями прав військовослужбовців залишається актуальною. Дисциплінарне провадження у військовій сфері характеризується спрощеною процедурою: відсутній чіткий алгоритм розгляду правопорушення, збору й оцінки доказів, а також вичерпний перелік процесуальних прав військовослужбовця [1].

Крім того, обмеженими залишаються можливості військовослужбовця щодо реалізації права на захист. Зокрема, відсутні чіткі гарантії: участі захисника або представника; ознайомлення з матеріалами перевірки чи розслідування; надання пояснень та доказів на свою користь у визначеній процедурній формі. Також проблемним є питання фіксації дисциплінарного провадження, оскільки не завжди забезпечується належне документування прийнятих рішень та підстав їх ухвалення, що ускладнює подальше оскарження [4].

У сукупності зазначені обставини свідчать про недостатній рівень процесуальних гарантій, що може призводити до порушення прав військовослужбовців та знижує рівень довіри до механізму дисциплінарної відповідальності. У зв'язку з цим актуальним є питання вдосконалення процедури дисциплінарного провадження шляхом її більш чіткої регламентації та наближення до загальних стандартів справедливого розгляду справ.

Судова практика підтверджує наявність зазначених проблем у сфері дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. Адміністративні суди, включаючи Верховний Суд, у своїй практиці виходять із того, що правомірність дисциплінарного стягнення залежить не лише від факту порушення, а й від дотримання процедури його встановлення та належного обґрунтування рішення. Недотримання зазначених вимог визнається судами підставою для визнання дисциплінарного стягнення протиправним. Водночас у практиці Верховного Суду підкреслюється, що в умовах воєнного

стану обов’язок захисту держави має пріоритетний характер, що посилює значення дисциплінарних механізмів. Отже, судовий контроль зосереджується переважно на дотриманні процедури та достатності доказів, тоді як вибір виду стягнення залишається у межах дискреції командира [5].

Отже, однією з ключових проблем правового регулювання дисциплінарної відповідальності військовослужбовців є відсутність системності та належної процесуальної визначеності, що зумовлює ризики неоднакового застосування норм і суб’єктивізму у прийнятті рішень. У зв’язку з цим доцільним є запровадження систематизованого нормативного акта з класифікацією типових правопорушень і уніфікованими вимогами до обґрунтування стягнень, що підвищить правову визначеність і єдність практики. Необхідним є також нормативне закріплення мінімальних процесуальних стандартів, зокрема фіксації обставин, надання можливості пояснень і належного мотивування рішення. Окремої уваги потребує обов’язковість службового розслідування у разі застосування істотних стягнень, що забезпечить повне з’ясування обставин і посилить гарантії захисту прав військовослужбовців. Реалізація цих пропозицій дозволить досягти балансу між оперативністю управління та принципами справедливості й правової визначеності.

Список використаних джерел

Андрушко О.В. Особливості юридичної відповідальності військовослужбовців в умовах режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/2

Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text (дата звернення 10.04.2026).

Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 21.11.2017 № 608. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1503-17#Text

Біла-Тіунова Л.Р., Васильківська В.В. Зіставлення адміністративної та дисциплінарної відповідальності військовослужбовців: проблеми теорії і правового регулювання. *Право та державне управління*. 2024. № 1. URL: https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.42

Верховний Суд. Питання щодо застосування дисциплінарних стягнень до військовослужбовців: роз’яснення судді Касаційного адміністративного суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1446230/ (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність військовослужбовців; військова дисципліна; дисциплінарний проступок; дискреційні повноваження; службове розслідування; процесуальні гарантії; дисциплінарне провадження.

Keywords: disciplinary liability of servicemen; military discipline; disciplinary offense; discretionary powers; internal investigation; procedural guarantees; disciplinary proceedings.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Шершенькова В. А.

Тимошенко Софія Володимирівна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження воєнного стану в Україні, у зв’язку з повномасштабним вторгненням, суттєво змінило роботу правоохоронних органів. Аналіз статистичних даних за 2022-2024 роки демонструє безпрецедентне зростання кількості злочинів проти основ національної безпеки. Згідно зі звітами науково-дослідних установ, ця категорія злочинів перемістилася з дев'ятнадцятої позиції на шосту в загальній структурі злочинності [1, с. 11]. Приріст у цій групі сягнув 5250%, що свідчить про масштабність впливу агресора на внутрішню ситуацію в нашій державі. У цьому контексті оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД) перестає бути лише засобом боротьби із загальною злочинністю, а стає важливим інструментом захисту національної безпеки, що дозволяє вчасно виявляти та протидіяти загрозі державній незалежності та територіальній цілісності України.

Одним із ключових аспектів такої трансформації є зміна дефініції самої ОРД. Аналізуючи сучасні концепції, ми підтримуємо позицію С.В. Албула, який стверджує, що існуюче у вітчизняній доктрині визначення оперативно-розшукової діяльності потребує переосмислення через невідповідність сучасним викликам та необхідність зміни від радянської концепції світогляду до стандартів демократичної держави, що перебуває у стані війни. Автор пропонує трактувати ОРД як діяльність спеціально уповноважених органів щодо організації та проведення гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів із застосуванням оперативних засобів, де головною метою є не просто фіксація даних про злочини, а системна протидія розвідувально-підривній діяльності іноземних спецслужб та забезпечення безпеки громадян і держави [2, с. 11].

Ця трансформація супроводжується інтеграцією правоохоронних органів до загального сектору безпеки і оборони. Правоохоронна функція держави в умовах воєнного стану стає частиною оборонного механізму, що підтверджується нормами Законів України «Про правовий режим воєнного

стану» та «Про національну безпеку України» [3, с. 103-104]. Оперативні підрозділи тепер безпосередньо залучаються до виконання завдань територіальної оборони, охорони критичної інфраструктури та проведення «фільтраційних» заходів на деокупованих територіях.

Варто також зазначити, що динаміка законодавства у цей період була надзвичайно високою. Реалізація завдань ОРД під час дії воєнного стану неможлива без адаптації кримінального процесуального законодавства. Основним нормативним інструментом тут стала стаття 615 Кримінального процесуального кодексу України, яка впровадила особливий режим досудового розслідування та проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. Вважаємо, що ці зміни необхідні задля забезпечення безперервності правосуддя навіть у ситуаціях, коли судові органи не можуть повноцінно функціонувати через бойові дії.

Також, Закон № 2160-IX від 24 березня 2022 року [4] не лише змінив порядок документування злочинів, а й доповнив Кримінальний кодекс статтею 114-2, яка встановлює відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про переміщення зброї та розміщення Збройних Сил України.

Оперативні підрозділи отримали завдання не лише виявляти такі факти, а й документувати їх у цифровому середовищі, що потребує нових технічних навичок. Основна увага зосереджена на протидії вербуванню громадян України російськими спецслужбами для вчинення диверсій та підпалів об'єктів критичної інфраструктури. Наприклад, у звітах зафіксовано викриття груп осіб, які здійснювали підпали на замовлення представників рф у різних регіонах України [5]. Для ефективного виявлення таких мереж ОРД трансформується у бік активного моніторингу кіберпростору та використання великих масивів даних.

До того ж, ми погоджуємось з науковцями, які стверджують, що кіберзлочини стали невід’ємною частиною сучасної війни [1, с. 12]. А це, в свою чергу, потребує від оперативних працівників не лише знання криміналістики, а й володіння навичками розвідки на основі відкритих джерел (OSINT). Використання інновацій дозволяє правоохоронцям автоматизувати процес ідентифікації підозрілих осіб та швидше реагувати на можливі загрози.

Одним із найважливіших напрямів ОРД під час військового стану стало документування воєнних злочинів. Це завдання вимагає координації між оперативними розшуковими заходами та сучасними інформаційними технологіями. Зокрема, створення «Єдиного державного хаба зі збору доказів воєнних злочинів» [6] стало прикладом того, як оперативна робота інтегрується з публічним залученням свідків та потерпілих. Мобільні додатки та онлайн-платформи дозволяють оперативно отримувати інформацію, яка раніше вимагала проведення складних оперативно-розшукових заходів.

Проте цифровізація ОРД несе і ризики. Грібов М.Л. звертає увагу на проблему захисту таємниці ОРД та досудового розслідування. Відомості про залучення певної особи до конкретного оперативно-розшукового заходу або методи технічної розвідки потребують відмінних підходів до їх захисту, особливо в умовах масованих кібератак з боку агресора [7, с. 22].

Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що сучасна трансформація оперативно-розшукової діяльності в Україні обумовлена необхідністю її адаптації до умов воєнного стану та інтеграції в єдину систему забезпечення національної безпеки. Перехід від застарілих доктринальних підходів до впровадження інноваційних методів цифрової розвідки та особливих режимів досудового розслідування дозволяє правоохоронним органам ефективно протидіяти гібридним загрозам. Успішна реалізація оновлених завдань ОРД є фундаментальною запорукою захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та забезпечення безперервності правосуддя в умовах війни.

Список використаних джерел

Батиргареєва В.С. Особливості запобігання злочинності у сучасному транзитивному суспільстві України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2025. №. 49. С. 12-25. URL: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-12

Албул С. В. Оперативно-розшукова діяльність: сучасні доктринальні та праксеологічні концепти. *Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції*. 2024. С. 1-24. URL: https://doi.org/10.36059/978-966-397-421-7-1

Ступник Я.В. Трансформація правоохоронної діяльності в умовах правового режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Вип. 1, ч. 1. С. 100-107.
URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.15

Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text (дата звернення 10.04.2026).

Здійснювали підпали на замовлення представників рф в різних регіонах країни – викрито 8 осіб. *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://lnk.ua/BJQ0OpA0F (дата звернення 10.04.2026).

Єдиний державний хаб зі збору доказів воєнних злочинів : вебсайт. URL: https://warcrimes.gov.ua/ (дата звернення 10.04.2026).

Грібов М.Л. Оперативно-розшукова таємниця як елемент забезпечення інформаційної безпеки. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 132. С. 21-28. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.15080081

Ключові слова: війна, воєнний стан, оперативно-розшукова діяльність, національна безпека, правоохоронні органи, воєнні злочини, територіальна цілісність, негласні слідчі (розшукові) дії.

Keywords: war, martial law, operational-search activity, national security, law enforcement agencies, war crimes, territorial integrity, covert investigative (search) actions.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Шершенькова В. А.

Федоренко Дар'я Олександрівна
здобувачка 2-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОПУСТИМІСТЬ ВІДОМОСТЕЙ, ОТРИМАНИХ В ХОДІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На теперішній час питання допустимості відомостей, отриманих в ході проведення оперативно-розшукової діяльності, набули значної актуальності. Зазначеній проблематиці присвячені наукові праці С.В. Албула, Л.І. Аркуші, П.В. Жовтана, О.О. Подобного, М.А. Погорецького, О.О. Торбаса, Д.М. Цехана та інших вчених. Проте, стрімка еволюція судової практики та оновлення законодавчого регулювання вимагають комплексного осмислення зазначеного питання із залученням актуальних правових позицій вищої судової інстанції.

На конституційному рівні заборона використання незаконно отриманих доказів закріплена в ч. 3 ст. 62 Конституції України [3]. Це положення знайшло своє подальше оформлення в нормах КПК: відповідно до ст. 84 КПК доказами є фактичні дані, одержані у законному порядку, на підставі яких уповноважені суб'єкти встановлюють обставини, що мають значення для провадження. До процесуальних джерел доказів належать: показання, речові докази, документи та висновки експертів [5]. Визнання доказу допустимим зумовлено одночасним виконанням двох умов: позитивної – суворе дотримання процедури, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством (ст. 86 КПК); та негативної – відсутність суттєвого порушення конституційних прав і свобод, гарантованих як національним законодавством, так і ратифікованими міжнародними договорами (ст. 87

КПК) [4, с. 86]. Поряд із КПК функціонує спеціальний законодавчий акт – Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [7, с. 23; 8]. Його ст. 1 визначає, що ОРД спрямована на виявлення та документування протиправної діяльності осіб і груп з метою забезпечення потреб кримінального судочинства [8]. Стаття 10 цього Закону передбачає можливість використання матеріалів ОРД як фактичних даних у кримінальному провадженні. Водночас законодавець не розкрив поняття «матеріали ОРД». Разом із тим, в науковій літературі існує визначення матеріалів ОРД, як сукупності різноманітних носіїв інформації – документів і предметів, що містять фактичні дані, накопичені в ході оперативно-розшукових заходів [1, с. 16].

У науці виокремлюють чотири складові допустимості доказів: а) легітимність джерела; б) правомірність способу отримання; в) належне процесуальне оформлення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій; г) процесуальна правоздатність суб'єкта, що вчиняє відповідні дії [4, с. 87]. Доказ визнається допустимим, якщо його отримано уповноваженою стороною провадження з законного джерела, за допомогою передбачених законом процесуальних дій та з дотриманням установленої форми [6, с. 73]. Окремого розгляду потребує співвідношення ОРД та НСРД, урегульованих главою 21 КПК. На відміну від оперативно-розшукових заходів, НСРД можуть здійснюватися виключно в межах розпочатого кримінального провадження, відомості про яке внесені до ЄРДР, і не проводяться після спливу строків досудового розслідування [5]. Слідчі (розшукові) дії, здійснені з порушенням цього правила, є нікчемними, а докази, одержані внаслідок них, недопустимими (ч. 3 ст. 214, ч. 8 ст. 223, ст. 219 КПК) [5]. Верховний Суд України зазначив, що матеріали ОРД можуть враховуватися у кримінальному провадженні лише за умови відповідності вимогам ст. 86 КПК: вони мають бути одержані уповноваженими особами з відомого, верифікованого та незабороненого джерела; зібрані у визначеному порядку з дотриманням форми, що гарантує захист прав громадян; на підставі правомірних підстав для здійснення відповідних заходів [2, с. 3]. При цьому, визнання доказів недопустимими не відбувається автоматично: при оцінці суд зобов’язаний обґрунтувати висновок про суттєве порушення КПК, зазначивши, які права і свободи конкретних осіб були порушені та в чому це порушення виражалося [5]. Обов'язок доведення факту та характеру відповідних порушень покладається на сторону захисту [5].

Не менш важливою є проблема оцінки доказів, зібраних до внесення відомостей до ЄРДР. Верховний Суд України неодноразово підкреслював: матеріали, одержані до моменту реєстрації провадження, є недопустимими. Єдиний виняток – огляд місця події, відомості про який вносяться до ЄРДР невідкладно після його завершення [5]. Фактичні дані, зібрані до початку

провадження, можуть набути статусу допустимих доказів (у тому числі у формі документів) лише за умови дотримання вимог КПК.

У судовій практиці Верховного Суду України поступово утверджується концепція «очевидної недопустимості» доказів, що ґрунтується на ст. 87 КПК та гарантіях ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ця концепція виходить з того, що в окремих ситуаціях процесуальне порушення є настільки явним і грубим, що не потребує додаткових пояснень: зокрема, обшук без судового рішення (за відсутності підстав для невідкладного проведення), допит без захисника у випадках обов'язкової участі адвоката, застосування фізичного чи психологічного тиску [6, с. 209]. У таких випадках суд має право відхилити докази без їх детального дослідження по суті.

Узагальнення чинного нормативно-правового регулювання та судової практики дозволяє дійти таких висновків. По-перше, правовий механізм допустимості відомостей, отриманих в ході ОРД в Україні утворюється конституційним приписом ч. 3 ст. 62 Конституції України, статтями 84–87 КПК та Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», які у взаємодії формують складну, не позбавлену колізій систему. По-друге, сучасне правозастосування виробило комплексний підхід, що спирається на три ключові засади: чітке розмежування між оперативно-розшуковими заходами та НСРД; визнання допустимими виключно матеріалів ОРД, зібраних із дотриманням установленої процедури уповноваженими суб'єктами з джерела, що підлягає судовій перевірці.

Список використаних джерел

Албул С.В. Оперативно-розшукова діяльність: сучасні доктринальні та праксеологічні концепти. *Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції* : колективна монографія. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2024. С. 1–24.

Ісаєнко Є. Зміна підходів Верховного Суду до оцінки доказів на предмет допустимості. *Юридична газета*. 2024. № 5-6. С. 3.

Конституція України : закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. URL: http://zakon1.rada.gov.ua (дата звернення 10.04.2026).

Крикунов О.В., Денісова Г.В. Загальні умови допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. № 87. Т. 4. С. 84–91.

Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. URL: http://zakon1.rada.gov.ua (дата звернення 10.04.2026).

Негласні слідчі (розшукові) дії: навчальний посібник / С.В. Албул, С.А. Дроботов, Г.І. Масяйкін та ін.; за заг. ред. С.А. Дроботова. Київ: Вістка, 2022. – 470 с.

Оперативно-розшукова діяльність: навчальний посібник / С.В. Албул, С.О. Єгоров, Т. Г. Щурат та ін.; за заг. ред. проф. С.В. Албула. – Одеса : ОДУВС, 2023. – 375 с.

Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-XII із змін. [Електронний ресурс]. URL: http: // zakon1.rada.gov.ua (дата звернення 10.04.2026).

Ключові слова: докази, досудове розслідування, оперативно-розшукова діяльність, правоохоронні органи, протидія злочинності.

Keywords: evidence, pre-trial investigation, operational and investigative activities, law enforcement agencies, combating crime.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Албул С. В.

Храмченкова Марія Вадимівна
здобувачка 4-го курсу
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЗАТРИМАНИХ ОСІБ У ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ

Забезпечення прав затриманих осіб у діяльності поліції є одним із найважливіших критеріїв оцінки реального стану дотримання прав людини в державі. Саме під час затримання особливо гостро проявляється баланс між необхідністю підтримання публічного порядку та обов’язком держави гарантувати особі свободу, особисту недоторканність, повагу до її гідності та право на правничу допомогу. Конституція України визначає людину, її життя, здоров’я, честь, гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а також закріплює право кожного на свободу та особисту недоторканність [1]. У свою чергу, Закон України «Про Національну поліцію» встановлює, що поліція покликана служити суспільству шляхом охорони прав і свобод людини, протидії злочинності та забезпечення публічної безпеки і порядку [2]. З огляду на це діяльність поліції щодо затримання особи повинна відповідати не лише формальним вимогам законності, а й критеріям реального та ефективного забезпечення прав затриманого.

Нормативна основа гарантування прав затриманих осіб у кримінальному провадженні визначається насамперед положеннями Кримінального процесуального кодексу України. Важливо, що законодавець пов’язує момент затримання не з часом оформлення протоколу, а з

фактичним обмеженням свободи пересування особи, коли вона змушена перебувати поряд з уповноваженою службовою особою або в зазначеному нею приміщенні [3]. Такий підхід має принципове значення, оскільки він спрямований на недопущення прихованого затримання, за якого фактичне позбавлення свободи відбувається раніше, ніж його офіційне процесуальне оформлення. Водночас КПК України визначає і часові межі такого обмеження свободи: затримана особа має бути не пізніше шістдесяти годин доставлена до суду для вирішення питання про застосування запобіжного заходу або звільнена, а загальний строк затримання без ухвали слідчого судді не може перевищувати сімдесяти двох годин [3]. Отже, дотримання встановлених законом строків є однією з базових гарантій захисту особи від свавільного позбавлення свободи.

Разом із тим права затриманої особи не обмежуються лише повідомленням про підстави затримання, їхній зміст охоплює комплекс взаємопов’язаних гарантій, серед яких право бути негайно і зрозуміло проінформованим про причини затримання, право на захисника, право повідомити близьких осіб про своє місцеперебування, а також право на належне поводження і, за необхідності, медичну допомогу. На міжнародному рівні ці стандарти закріплені, зокрема, у статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка вимагає законності позбавлення свободи та невідкладного інформування затриманого про причини такого обмеження [4]. У практичному вимірі це означає, що правомірним може вважатися лише те затримання, під час якого поліція не тільки діє в межах наданих їй повноважень, а й забезпечує особі реальну можливість скористатися своїми правами з моменту фактичного обмеження свободи. Саме тому процес затримання має супроводжуватися не формальним, а дієвим гарантуванням доступу до правничої допомоги та недопущенням будь-яких дій, що можуть принизити людську гідність.

Особливу увагу слід приділити ролі поліції як первинного суб’єкта, від рішень і дій якого безпосередньо залежить фактичне забезпечення прав затриманої особи. Найбільші ризики їх порушення виникають саме на початковому етапі, тобто до прибуття захисника, до проведення першочергових процесуальних дій та до початку судового контролю. У цей період можливими є несвоєчасне повідомлення про затримання, зволікання з оформленням протоколу, обмеження доступу до захисника, неналежна фіксація часу фактичного затримання, а також психологічний тиск або інші форми неналежного поводження. У зв’язку з цим положення статті 28 Конституції України, яка забороняє катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження, повинні сприйматися не ізольовано, а в системному взаємозв’язку із завданнями поліції щодо охорони прав людини [1]. Саме тому належна службова дисципліна, високий рівень професійної підготовки поліцейських і ефективний контроль за їхньою

діяльністю виступають одними з основних передумов реального гарантування прав затриманих осіб.

Важливе значення для розвитку національного механізму захисту прав затриманих осіб мало прийняття Закону України від 21 березня 2024 року № 3623-IX, спрямованого на підвищення ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих. Цим законом уточнено правовий статус таких службових осіб та наголошено, що ними не можуть бути слідчі, дізнавачі, керівники органів досудового розслідування, працівники органів дізнання чи оперативних підрозділів [5]. Такий підхід є виправданим, оскільки контроль за дотриманням прав затриманого має здійснюватися особою, яка максимально відмежована від суб'єктів, зацікавлених у результатах доказування у кримінальному провадженні [6, с. 3]. Законодавче зміцнення цього інституту свідчить про поступове утвердження в Україні моделі, за якої внутрішній контроль за дотриманням прав затриманих набуває самостійного значення й стає обов'язковим елементом поліцейської діяльності, а не допоміжною адміністративною процедурою [7, с. 8].

Отже, забезпечення прав затриманих осіб у діяльності поліції доцільно розглядати як комплексну систему правових та організаційних гарантій, що включає законність підстав затримання, належну фіксацію моменту фактичного обмеження свободи, невідкладне роз'яснення прав, доступ до захисника, повідомлення близьких осіб, запобігання неналежному поводженню та дієвий контроль за діями поліцейських. Ефективність такої системи визначається не лише наявністю відповідних нормативних приписів, а й послідовністю їх реалізації у щоденній практиці. Саме тому вдосконалення механізмів контролю за дотриманням прав затриманих, підвищення стандартів документування затримання та утвердження правозахисної спрямованості діяльності поліції мають залишатися одним із пріоритетних напрямів сучасної правової політики України.

Список використаних джерел

Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення 10.04.2026).

Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення 10.04.2026).

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 10.04.2026).
Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : прийнята 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 10.04.2026).
Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо посилення ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих : Закон України від 21.03.2024 № 3623-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3623-20#Text (дата звернення 10.04.2026).
Албул С.В. Забезпечення прав людини в оперативно-розшуковій діяльності: збірник нормативно-правових актів. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2019. 32 с.
Кубаєнко А., Крижановська О., Колодін Д., Яцкевич Р. Поліцейська діяльність: методичні рекомендації; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2025. 102 с.

Ключові слова: права затриманих осіб, діяльність поліції, затримання, права людини, особиста недоторканність, право на захист, гарантії прав затриманих, кримінальне провадження, Національна поліція, правнича допомога.

Keywords: rights of detained persons, police activity, detention, human rights, personal liberty, right to defense, guarantees of detainees' rights, criminal proceedings, National Police, legal aid.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

Чурсова Таїсія Миколаївна
здобувачка 2-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ DEEPFAKE У ЗЛОЧИННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту зумовив появу якісно нових форм злочинної діяльності. Особливе занепокоєння викликає поширення deepfake-технологій, тобто методів синтезу аудіовізуального контенту на основі алгоритмів глибокого машинного навчання, що дозволяють реалістично підробляти зображення, голос чи відео реальних осіб [1, с. 12]. В умовах збройного конфлікту та активної інформаційної війни, що ведеться проти України, ця загроза набула критичного виміру як для інформаційної безпеки держави, так і для ефективності оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів.

Deepfake активно використовується у злочинних цілях за кількома основними напрямами. По-перше, для вчинення шахрайства (ст. 190 КК України): підробки голосових та відеоповідомлень нібито від керівників підприємств чи близьких родичів з метою виманювання коштів. По-друге, для дезінформації та підриву національної безпеки: поширення фіктивних звернень посадових осіб держави або воєнного командування з метою сіяти паніку або підривати довіру суспільства до державних інституцій. По-третє, для дискредитації осіб, зокрема, створення наклепницьких матеріалів інтимного характеру без згоди особи. Показово, що у березні 2024 року відеозапис deepfake з Прем'єр-міністром Італії Джорджі Мелоні став предметом гучного судового процесу [4].

З правової точки зору чинне законодавство України не містить спеціальних норм щодо відповідальності за створення та поширення deepfake-матеріалів. Наразі такі діяння кваліфікуються за статтями КК України залежно від мети та наслідків: ст. 190 (шахрайство), ст. 182 (порушення недоторканності приватного життя), ст. 259 (завідомо неправдиве повідомлення), ст. 436-2 (виправдовування збройної агресії). Верховна Рада у травні 2024 року прийняла за основу проєкт закону щодо посилення відповідальності за електронно-комунікаційне шахрайство, однак спеціального регулювання deepfake він не передбачає [3]. Це свідчить про наявність суттєвої прогалини у кримінальному законодавстві.

Виявлення та документування злочинного використання deepfake є складним завданням для оперативних підрозділів з кількох причин.

По-перше, технологічна складність: ідентифікація синтетичного контенту вимагає застосування спеціалізованих детекторів – програмних засобів аналізу артефактів, мікромімічних відхилень та статистичних аномалій.

По-друге, швидкість поширення: фейковий контент здатний охопити мільйони глядачів за лічені години до моменту його спростування правоохоронцями.

По-третє, проблема допустимості цифрових доказів: відеозаписи, отримані під час оперативно-розшукових заходів, самі можуть бути поставлені під сумнів як можливий deepfake, що підриває доказову базу у кримінальному провадженні [5, с. 44–46]. Як слушно вказують науковці, зазначені проблеми вимагають від оперативних підрозділів технічної переозброєності та відповідних компетенцій [6, с. 21].

На наш погляд, напрями вдосконалення законодавчого та організаційного забезпечення протидії deepfake у злочинній діяльності охоплюють:

1) криміналізацію цілеспрямованого створення та розповсюдження deepfake-матеріалів на шкоду особі або державі;

2) закріплення у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» повноважень оперативних підрозділів щодо виявлення синтетичного контенту в інформаційному просторі;

3) формування спеціалізованих підрозділів цифрової криміналістики з необхідними технічними засобами;

4) розвиток міжвідомчої та міжнародної взаємодії з огляду на транснаціональний характер пов'язаної злочинності

Як зауважують С. Матулєнє, В. Шевчук та Й. Балтрунєнє, правове регулювання застосування штучного інтелекту у правоохоронній діяльності повинне випереджати практику, а не слідувати за нею [7, с. 18]. Таку точку зору поділяють і інші науковці, зокрема, С.В. Албул та В.В. Шендрик [2].

Таким чином, deepfake є реальним і зростаючим інструментом злочинної діяльності, що становить виклик як для безпеки громадян, так і для інформаційної безпеки держави. Ефективна протидія йому потребує системного підходу: спеціального кримінально-правового регулювання, технічного переоснащення оперативних підрозділів та фахової підготовки їхнього особового складу. Вирішення цих завдань є важливим кроком на шляху до побудови захищеного правопорядку в умовах як воєнного, так і повоєнного часу.

Список використаних джерел

Албул С.В. Фейки як елементи гібридної війни: ознаки та інструменти виявлення. *Сучасні інформаційні технології в діяльності Національної поліції України*: матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Дніпро, 10 листопада 2022 р.). – Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 11–13.

Албул С.В., Шендрик В.В. Напрями оперативно-розшукової протидії шахрайствам, що вчинюються з використанням засобів мобільного зв’язку. *Правові та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 13 жовтня 2023 р.). Одеса: ОДУВС, 2023. С. 206–209.

Верховна Рада України прийняла за основу законопроєкт щодо встановлення відповідальності за електронно-комунікаційне шахрайство. *Офіційний сайт Верховної ради України* [Електронний ресурс]. URL: https://www.rada.gov.ua/print/249836.html (дата звернення 10.04.2026).

Кримінально-правова реакція держави в контексті розвитку штучного інтелекту. *LexInform*. [Електронний ресурс]. URL: https://lnk.ua/BNBbIpdRJ (дата звернення 10.04.2026).

Метелев О.П. Цифрові докази у кримінальному процесі: видова характеристика. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 1–2. С. 42–53. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.1-2/42-53

Тарасенко О., Стрільців О. Напрями вдосконалення законодавства, що регулює оперативно-розшукову діяльність, з метою протидії кримінальним правопорушенням в інформаційному просторі. *Наука і правоохорона*. 2025. Вип. 4 (70). С. 17–23. DOI: 10.33270/05257004.2

Matuliene S., Shevchuk V., Baltruniene J. Artificial Intelligence in Law Enforcement and Justice Bodies: Domestic and European Experience. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 2023. Vol. 4 (29). P. 12–46. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.02

Ключові слова: deepfake, синтетичний медіаконтент, оперативно-розшукова діяльність, кіберзлочинність, дезінформація, штучний інтелект, цифрові докази, інформаційна безпека, шахрайство, кримінальна відповідальність.

Keywords: deepfake, synthetic media content, operational and investigative activities, cybercrime, disinformation, artificial intelligence, digital evidence, information security, fraud, criminal liability.

Науковий керівник: к.ю.н., професор Албул С. В.

Шарко Світлана Василівна
здобувачка 2-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІ ЗАХОДИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ ТА ДИВЕРСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

В умовах воєнного стану та постійної загрози громадській безпеці, вдосконалення оперативно-розшукових заходів являється пріоритетом. Події в Україні, яка перебуває у стані збройної агресії та систематично стикається з терористичними й диверсійними проявами, щоденно підтверджують високий рівень небезпеки з боку країни-агресора. Ефективна протидія даним кримінальним правопорушенням неможлива без належної організації оперативно-розшукової діяльності, яка є ключовим інструментом виявлення, запобігання та припинення злочинів проти національної безпеки.

Згідно з ст. 113 КК України, диверсія – це умисне вчинення дій з метою ослаблення держави, зокрема: здійснення вибухів чи підпалів для масового

ураження людей, руйнування стратегічних об’єктів, а також спричинення екологічних катастроф, отруєнь чи епідемій [6]. Вказані протиправні дії здійснюються групами, підрозділами або окремими особами в тилу противника з метою виведення з ладу військових, промислових та інших об’єктів, порушення систем управління військами, руйнування комунікацій і засобів зв’язку, знищення особового складу та військової техніки, а також впливу на морально-психологічний стан противника [10, с. 373]. Аналіз чинного КК України показує, що предметом диверсії можуть бути: люди, об’єкти народногосподарського та оборонного значення, об’єкти радіоактивного забруднення, тварини і рослини [5, с. 591]. З точки зору науковців, найбільшу небезпеку становлять такі форми диверсії як фінансування диверсійно-терористичної діяльності, застосування вибухових пристроїв та зброї, у тому числі біологічної, хімічної та радіаційної, використання державної таємниці, залучення громадян та організацій через вербування агентів і створення агентурних мереж, дестабілізацію суспільно-політичної обстановки через міжетнічні конфлікти, а також використання медіаресурсів та Інтернету для деструктивного впливу [1, с. 793]. Водночас, особливо в умовах бойових дій, противник систематично намагається здійснювати розвідувально-диверсійну діяльність у прикордонних регіонах, зокрема шляхом проникнення диверсійно-розвідувальних груп, основною метою яких є раптове нанесення ударів шляхом організації засідок, нальотів, а також виведення з ладу чи знищення важливих цивільних і військових об’єктів. За несприятливих умов вони діють приховано, використовуючи можливості для маскування та надійного укриття [2, с. 611; 7, с. 154]. Варто зазначити, що існують встановлені вимоги, згідно з якими під час виконання бойових завдань учасники ДРГ повинні використовувати військову форму зі знаками розрізнення своєї держави, а у разі недотримання цієї умови їхня діяльність може розцінюватися як така, що має ознаки терористичної [7, с.154].

Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», тероризм визнається як суспільно небезпечна діяльність, яка полягає в умисному та цілеспрямованому застосуванні насильства щодо ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей. Крім того, у ст. 1 вищезазначеного Закону вказано, що терористична діяльність охоплює планування, організацію, підготовку та здійснення терористичних актів, підбурювання до них, створення незаконних збройних формувань і злочинних угруповань, участь у таких актах, переміщення осіб через державний кордон з відповідною метою, їх вербування та поширення терористичної ідеології [8]. Водночас, у ст. 258 КК України зазначено, що терористичний акт – це використання зброї, вибухів чи підпалів, що загрожують життю людей, спричиняють значні збитки та мають на меті

порушення громадської безпеки, залякування населення чи вплив на владу [6].

Диверсійна та терористична діяльність характеризується високою латентністю, широким спектром об'єктів посягання, комбінуванням методів впливу, а також політичною та психологічною метою, спрямованою на залякування населення, дестабілізацію діяльності державних органів та привернення уваги до ідеологічних поглядів винного. У цьому контексті організація оперативно-розшукової діяльності виступає гнучким і адаптивним елементом, що створює необхідні умови для формування науково обґрунтованих рекомендацій у конкретних ситуаціях. Результативність боротьби з терористичними та диверсійними загрозами досягається лише шляхом комплексного застосування процесуальних і криміналістичних інструментів, засобів оперативно-розшукової, контррозвідувальної та службово-бойової діяльності [4, с. 34].

Згідно з статтею 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативно-розшукова діяльність є системою гласних і негласних заходів, що охоплює сукупність пошукових і контррозвідувальних дій, що реалізуються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. У статті 1 вищезазначеного Закону визначено, що ключовим завданнями оперативно-розшукової діяльності є виявлення та документування фактів вчинення кримінально караних правопорушень, а також протидія розвідувально-підривній діяльності іноземних спеціальних служб і організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [9].

З метою попередження тяжких і особливо тяжких злочинів, запобігання та припинення терористичних актів, а також протидії посяганням з боку іноземних спеціальних служб чи організацій, коли отримати необхідну інформацію іншими способами неможливо, згідно з ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» проводяться такі негласні заходи як обстеження недоступних для загального користування місць, житла чи іншого володіння особи, здійснення аудіо- та відеоконтролю особи або місця, спостереження за особою, отримання інформації з електронних комунікаційних та інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію з подальшим її оглядом і вилученням, а також визначення місцезнаходження радіоелектронного засобу тощо [9]. Проведення таких оперативно-розшукових заходів суворо регламентоване та допускається виключно на підставі ухвали слідчого судді, яка виноситься за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Ефективність оперативно-розшукової діяльності щодо протидії тероризму та диверсійній діяльності залежить від належного рівня організації, технічного забезпечення, професійної підготовки кадрів, а

також від координації дій між різними суб'єктами забезпечення національної безпеки. Особливого значення набуває належна організація взаємодії між органами досудового розслідування та оперативними підрозділами під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях за фактами терористичних актів або диверсій. Від ефективного узгодження спільних дій залежить своєчасне викриття осіб, які готують або здійснили терористичний акт чи диверсію, та їх затримання на «гарячому» [3, с. 157].

Отже, диверсійна та терористична діяльність в умовах воєнного стану становить одну з найбільших загроз національній безпеці України. Її особливість полягає у високій латентності, багатоваріантності методів та використанні сучасних технологій, що ускладнює своєчасне виявлення й нейтралізацію. Аналіз правових норм та практичних аспектів показує, що ефективна протидія таким протиправним діянням можлива лише за умови комплексної організації оперативно-розшукової діяльності, яка поєднує процесуальні, криміналістичні, контррозвідувальні та службово-бойові заходи. Таким чином, вдосконалення системи оперативно-розшукових заходів є пріоритетним напрямом забезпечення громадської та державної безпеки в умовах збройної агресії.

Список використаних джерел

Албул С.В. Загрози терористичного характеру: до питання визначення поняття. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 16 червня 2023 р.). Дніпро: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2023. С. 78–80.

Албул С.В. Праксеологічні аспекти оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану. *Scientific research: modern challenges and future prospects*: Proceedings of the 6th International scientific and practical conference (January 20-22, 2025, Munich, Germany). Munich, Germany: MDPC Publishing, 2025. Pp. 609–612.

Боровик М.О. Протидія диверсійно-розвідувальним групам противника підрозділами Національної поліції України в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Право і безпека*. 2024. № 1. Т. 92. С. 152–162.

Комісаров О., Батюк О., Павлов С. Криміналістичне та службово-бойове забезпечення протидії терористичній та диверсійній загрозам на об'єктах критичної інфраструктури. *Честь і закон*. 2021. № 79. Т. 4. С. 33–39.

Кравчук П.Ю., Потапов Я.Р. Особливості криміналістичної характеристики диверсій. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 1. С. 589–593.

Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III із змін. [Електронний ресурс]. URL: http://zakon1.rada.gov.ua (дата звернення 10.04.2026).

Мартинюк О., Біньковський О., Марченко О. Методика визначення вірогідності та необхідної кількості сил і засобів підрозділу охорони державного кордону для виявлення противника в заблокованому районі. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: військові та технічні науки. 2023. № 4. Т. 89. С. 153–167.

Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV : станом на 9 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text (дата звернення 10.04.2026).

Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (дата звернення 10.04.2026).

Чуваков О.А. Деякі види диверсійних актів у сучасних умовах. *Актуальні проблеми політики* : збірник наукових праць / Керівник авт. кол. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. – Одеса: Фенікс, 2010. Вип. 39. С. 372–378.

Ключові слова: воєнний стан, диверсійна група, диверсія, оперативно-розшукова діяльність, тероризм.

Keywords: operational and investigative activities, sabotage group, sabotage, terrorism, martial law.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Цехан Д. М.

Шульга Карина Ярославівна
здобувачка 1-го курсу магістратури
факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

Актуальність теми зумовлена стрімким зростанням кількості кримінальних проваджень за статтею 407 Кримінального кодексу України (далі – КК) в умовах повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації. За даними наукових досліджень, станом на 20 листопада 2023

року до судів надійшло 4 484 кримінальних провадження за ст. 407 КК, а лише у 2022 році за цією статтею засуджено 1 036 осіб [3, с. 340]. Масове самовільне залишення військових частин (далі – СЗЧ) являє собою пряму загрозу обороноздатності держави та потребує комплексного кримінально-правового аналізу.

Дотримання порядку проходження військової служби є важливою умовою забезпечення боєздатності і бойової готовності Збройних сил України та інших військових формувань. Самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство – це кримінальні правопорушення, які порушують порядок несення або проходження військової служби [5].

Відповідно до чинної редакції статті 407 КК України (зі змінами, внесеними законами № 2839-IX від 13.12.2022 та № 3233-IX від 13.07.2023), об'єктивна сторона правопорушення охоплює дві форми: 1) самовільне залишення військової частини або місця служби без дозволу начальника; 2) нез'явлення вчасно без поважних причин на службу після звільнення з частини, відрядження, відпустки або лікувального закладу. Початком злочину визнається момент фактичного залишення частини, а закінченням – повернення або затримання. Обов'язковою умовою кваліфікації за ст. 407 КК є самовільний характер залишення: якщо особу відпустив начальник, навіть такий, що не мав права надавати дозвіл, склад правопорушення у поведінці військовослужбовця відсутній [1].

Аналіз елементів складу правопорушення свідчить про таке. Об'єктом посягання є встановлений порядок несення військової служби, що безпосередньо пов'язаний з обороноздатністю держави. Суб'єктом виступають виключно військовослужбовці відповідних категорій. Стаття 407 КК передбачає простий, кваліфікований та особливо кваліфікований склади, а суб'єктивна сторона включає вину у формі умислу або необережності залежно від форми діяння. Ключову роль у кваліфікації відіграє встановлення характеру умислу особи в момент залишення частини: якщо вона мала намір повернутися – інкримінується ст. 407 КК, якщо намір ухилитися від служби назавжди – ст. 408 КК (дезертирство). Саме заздалегідь обдуманий умисел є вирішальною ознакою суб'єктивної сторони для правильної кваліфікації [4, с. 2-3].

Санкція частини 5 статті 407 КК, що охоплює діяння, вчинені в умовах воєнного стану тривалістю понад три доби або у бойовій обстановці, передбачає позбавлення волі від п'яти до десяти років. Законом № 2839-IX від 13.12.2022 суди позбавлені права призначати умовне покарання чи звільняти від відбування покарання за цим правопорушенням, що фактично перетворює СЗЧ у воєнний час на обов'язково реальне позбавлення волі [1]. Верховний Суд у постанові від 30.01.2024 у справі № 336/5209/22 (ЄДРСР № 116705060) роз'яснив, що суб'єктивна сторона дезертирства завжди

характеризується прямим умислом на ухилення від служби назавжди; відсутність доведеності такого умислу зумовлює кваліфікацію діяння як СЗЧ [3, с. 343-344].

Проблематику встановлення суб'єктного складу СЗЧ також досліджено у науці. Зокрема, виявлено невідповідність між суб'єктом кримінального правопорушення за ст. 407 КК та положеннями галузевого закону «Про військовий обов'язок і військову службу»: коло осіб, які можуть бути суб'єктами СЗЧ, потребує узгодження між цими нормативними актами для усунення правозастосовних колізій [7].

Вчинення військових кримінальних правопорушень негативно впливають на дисципліну в армії. Сьогодні найбільш розповсюдженими стали самовільне залишення військової частини або місця служби чи дезертирство, тому визначення складів та мотивів їх вчинення є актуальним [6, с.265].

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності для осіб, які вперше вчинили правопорушення, передбачене ст. 407 КК, регулюється ст. 401 КК. Обов'язковою умовою є добровільне повернення на службу та подання відповідного клопотання до слідчого, прокурора або суду при наданні письмової згоди командира частини [2]. Законом від 21.11.2024 № 4087-IX встановлено, що особи, які вчинили СЗЧ до 10.05.2025 і прибули до місця служби або уповноважених підрозділів до 01.03.2026, також можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності.

Таким чином, законодавець поєднує каральну та відновлювальну функції кримінального права, прагнучи повернути військовослужбовців до лав ЗСУ.

Список використаних джерел

Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення 10.04.2026).

Про військовий обов’язок і військову службу: Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12 (дата звернення 10.04.2026).

Загиней-Заболотенко З.А. Самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство (статті 407 та 408 Кримінального кодексу України): основні правові позиції Верховного Суду щодо кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 339–347.

Коломієць Н.В., Лугина Є.Ю. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби.

Аналіз об’єктивних і суб’єктивних ознак. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303704/295741

Шершенькова В.А. Розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирства (ст. ст. 407, 408 КК України). *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 7. URL: https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/128

Шершенькова В.А. Розмежування складів злочинів, передбачених ст. 407 (самовільне залишення військової частини або місця військової служби) та ст. 408 (дезертирство) КК України. «Russia-Ukraine War: Consequences for the World»: матеріали V міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпро, 30-31 січня 2025 р.), Дніпро, 2025. С. 265–266.

Шульга А. М., Міненков О. Д. Прикладні аспекти застосування ст. 407 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. Т. 34. № 1. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/439/457

Ключові слова: самовільне залишення військової частини, стаття 407 КК України, дезертирство, військовослужбовець, воєнний стан, кримінальна відповідальність, суб'єктивна сторона, кваліфікація, Верховний Суд.

Keywords: unauthorized leaving of a military unit, Art. 407 of the Criminal Code of Ukraine, desertion, military serviceman, martial law, criminal liability, subjective element, qualification, Supreme Court.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Шершенькова В. А.

Янковська Марія-Антуанетта Віталіївна
здобувачка 4-го курсу
факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ OSINT У РОБОТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

На сучасному етапі глобального та стрімкого розвитку інформаційних систем та інформаційного суспільства, злочинність також набуває нових форм. У наслідок цього виникають питання щодо ефективності традиційних методів розслідування злочинів та необхідності застосування нових технологій. Одним із таких прикладів слугує OSINT (Open Source Intelligence) – новітній інструмент, що дозволяє збирати досліджувати та аналізувати докази, що знаходяться у відкритому доступі, зокрема у мережі Інтернет,

соціальних мережах, реєстрах, базах даних та інших інформаційних платформах. Його головною особливістю є можливість отримувати необхідні дані без безпосереднього контакту з об’єктом, що забезпечує не лише безпеку та ефективність працівників кримінальної поліції, а й економію часу та ресурсів.

Для повного розуміння того, яким чином вище наведений інструмент використовується у діяльності органів поліції, варто визначити основні напрями застосування OSINT. Серед них можемо виокремити: SOCMINT, GEOINT та TELINT [1].

SOCMINT (Social Media Intelligence) – розвідка соціальних медіа, що являє собою систематичний моніторинг, збір та аналіз інформації. Сюди належить аналіз профілів користувачів (фото, контакти); дослідження соціальних зв’язків (підписники та взаємодії); огляд публічних повідомлень та коментарів. Усі ці дані можуть бути використані для ідентифікації осіб та встановлення місцезнаходження підозрюваних, документування протиправної діяльності, виявлення злочинних мереж та ін. [2].

GEOINT (Geospatial Intelligence) – збір та аналіз просторово прив’язаних даних, що отримуються зі супутникових знімків, картографічних сервісів, метаданих файлів та геолокаційних міток. Цей напрям дозволяє визначити точні координати об’єктів, виявити необхідні маршрути переміщень, реконструювати події у часі та просторі та встановити місце злочину.

TELINT (Telephone Intelligence) – пошук та аналіз даних про телефонні номери з використанням онлайн-реєстрів, месенджерів та ін. Даних засіб використовується представниками кримінальної поліції з метою ідентифікації власника номера та встановлення його зв’язків з іншими особами та виявлення шахрайських схем.

Важливо зазначити, що не дивлячись на широкий спектр сфер, у яких застосовуються методи OSINT, кожна з цих дій має здійснюватися без втручання у приватне життя, приватне листування та комунікації, а збирати дані лише на основі відкритих джерел, не порушуючи основоположні права людини та громадянина [3].

Використання OSINT у діяльності правоохоронних органів є важливим елементом сучасних розслідувань, оскільки дозволяє отримувати значну частину інформації з відкритих джерел. За даними наукових досліджень, до 80–90% розвідувальних даних формується саме на основі OSINT [4]. Водночас його застосування сприяє підвищенню ефективності кримінальних розслідувань, зокрема шляхом збору доказової інформації, аналізу соціальних зв'язків та перевірки слідчих версій. У цьому контексті слід особливо підкреслити роль аналітичної діяльності як невід’ємної складової кримінальної розвідки: саме аналітика є тим інструментом, що перетворює

розрізнені відомості з відкритих джерел на структурований доказовий матеріал, придатний для використання в кримінальному провадженні [5; 6].

У правоохоронних органах західних держав існують спеціальні підрозділи, що здійснюють розвідку на основі відкритих джерел інформації. Наприклад, таку діяльність провадять: Scotland Yard OSINT, Royal Canadian Mounted Police OSINT, OSINT unit of New York Police Department, OSINT unit of the Los Angeles County Sheriff's Department, британська BBC Monitoring, ізраїльський Хатсав, австралійське Управління національних оцінок [7].

Необхідно також звернути увагу на питання достовірності інформації, яку отримують з відкритих джерел, оскільки вони є вразливими до дезінформації, маніпуляцій та використання технологій штучного створення контенту, зокрема діпфейків. Поява Deepfake та ботів для поширення дезінформації вимагає від працівників кримінальної поліції опанування методів верифікації контенту. Через великі обсяги інформації, що піддається аналізу, традиційний «ручний» моніторинг поступово замінюється автоматизованими системами Big Data, які здатні виявляти аномалії в масивах інформації та прогнозувати потенційні загрози, там самим, полегшуючи завдання спеціальним підрозділам поліції.

Важливо розуміти, що інтеграція методів OSINT у щоденну роботу підрозділів кримінальної поліції є не просто технічним оновленням та формальною новелою, а необхідною умовою забезпечення національної безпеки та правопорядку. Це потребує не лише закупівлі відповідного програмного забезпечення, а й системної та якісної підготовки спеціалістів, здатних працювати на стику юриспруденції, аналітики та інформаційних технологій. Тільки такий комплексний підхід дозволить правоохоронній системі України ефективно протидіяти викликам сучасної злочинності та забезпечувати невідворотність покарання [8; 9].

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що трансформація сучасної злочинності в цифровий простір докорінно змінює структуру правоохоронної діяльності. OSINT перестає бути допоміжним інструментом та стає фундаментом нової моделі поліцейської діяльності на основі аналізу розвідданих. Ефективність протидії сучасним загрозам прямо залежить від здатності держави перетворити хаотичний масив інформації на структурований доказовий ресурс, аби мінімізувати потенційні ризики для національної безпеки та підвищити ефективність розслідування злочинів.

Список використаних джерел

Ланде Д.В. Правові питання конкурентної розвідки. *Інформація і право*. 2020. № 2 (33). С. 51–69. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.2(33).208089

Цехан Д.М., Мурашко А.С. Використання соціальних медіа для вирішення ідентифікаційних завдань під час виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із державною зрадою. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 2. С. 481–483.

Особливості застосування методів OSINT (у тому числі Протоколу Берклі) для документування окремих правопорушень, учинених суспільно небезпечними організованими групами і злочинними організаціями в умовах воєнного стану : науково-практичні рекомендації / Д.С. Афонін, В.Ю. Калугін, І.О, Биков, Т.О. Рекуненко, В.Ю. Дрозд. Одеса, ОДУВС, 2024. 130 с.

Ghioni R., Taddeo M., Floridi L. Open source intelligence and AI: a systematic review of the GELSI literature. *AI & Society*. 2023. Vol. 39, no. 4. P. 1–16. DOI: https://doi.org/10.1007/s00146-023-01628-x

Албул С.В. Аналітична діяльність як складова кримінальної розвідки. *Кримінальний аналіз і кібербезпека: об'єднання зусиль для нових викликів: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (23 травня 2025 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС. С. 4–7.

Албул С.В. Концептуальні засади становлення кримінальної розвідки в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. Частина 3. С. 9–13. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.1

Жарков Я.М., Васильєва А.О. Наукові підходи щодо визначення суті розвідки з відкритих джерел. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Вип. 30. С. 38–41.

Білобров А., Клімушин П. Використання технологій OSINT для отримання інформації. *Інформаційна безпека та захист інформації: матеріали конференції*. 2020. С. 135–137.

Кубаєнко А.В. Трансформація правоохоронної системи на сучасному етапі цифровізації та розвитку інформаційного суспільства. *Адміністративістика в умовах цифровізації: теорія, правове регулювання, практика* : монографія / авт. колектив: С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Тіунова, Т.А. Латковська та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 369–405.

Ключові слова: відкриті джерела інформації (OSINT), кримінальна поліція, кіберзлочинність, розслідування злочинів, SOCMINT, GEOINT, аналіз даних.

Keywords: Open Source Intelligence (OSINT), criminal police, cybercrime, criminal investigation, SOCMINT, GEOINT, data analysis.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кубаєнко А. В.

СЕКЦІЯ 18. СУЧАСНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРЗАХИСТУ

Керівник: доцент кафедри, к.т.н., доцент Ахмаметьєва Г.В.
Секретар: лаборант кафедри Єфремова В.М.

Page Nikita Andrew
1st year master's student,
Faculty of Cybersecurity and Information Technologies,
National University «Odesa Law Academy»

CRISIS MANAGEMENT IN CYBERSECURITY THROUGH THE LENS OF POST-WAR CHALLENGES IN UKRAINE

In the context of rapid digital transformation, cybersecurity has become a critical component of national resilience [1, p. 165; 2, p. 45]. For Ukraine, exposed to prolonged hybrid warfare, the post-war period will require not only physical reconstruction but also addressing persistent and increasingly sophisticated cyber threats, creating a need for effective cybersecurity crisis management mechanisms.

The aim of this study is to analyze cybersecurity crisis management in post-war conditions and to propose a conceptual model adapted to Ukraine's recovery context.

Crisis management in cybersecurity can be defined as a continuous and dynamic process that includes risk identification, prevention, preparedness, response, recovery, and adaptation [3; 4, p. 625-626]. It typically involves the following stages:

risk identification and assessment;
prevention and preparedness measures;
incident detection and response;
recovery and system restoration;
post-incident analysis and improvement.

International standards, such as the NIST Cybersecurity Framework and ISO/IEC 27001, emphasize a lifecycle approach to cyber risk management, focusing on resilience and coordination. In post-conflict conditions, this is critical due to increased risks to infrastructure and government systems.

Ukraine's experience, including the NotPetya attack (2017) and attacks on energy infrastructure, demonstrates the destructive potential of cyber operations and reveals vulnerabilities in response coordination and infrastructure protection.

A key feature of the post-war cybersecurity environment is the growing complexity and asymmetry of threats. Advanced Persistent Threats (APTs), often

linked to state-sponsored actors, use techniques such as zero-day vulnerabilities, supply chain attacks, and AI-driven tools. The most common threats include:

- zero-day vulnerabilities;
- supply chain attacks;
- phishing and social engineering;
- ransomware and malware campaigns;
- AI-driven cyberattacks.

To systematize these threats in the context of post-war recovery, it is proposed to introduce an author's classification of cybersecurity threats based on their functional impact on national resilience. According to this approach, cyber threats can be grouped into the following categories:

- infrastructure-disruptive threats (attacks targeting energy, transport, and communication systems);
- data-compromising threats (data breaches, espionage, and unauthorized access);
- economic-disruptive threats (ransomware, financial cybercrime, and attacks on business processes);
- cognitive and social threats (phishing, disinformation, and social engineering);
- systemic and strategic threats (APTs and coordinated state-sponsored cyber operations).

Such classification allows for a more structured understanding of cyber risks and supports the development of targeted crisis management strategies at different levels of response.

This transition to proactive models is one of the key trends in modern cybersecurity governance. Instead of responding only after incidents occur, countries are increasingly focusing on prevention, monitoring, and forecasting.

The use of Security Operations Centers (SOCs), Computer Emergency Response Teams (CERTs), and cyber threat intelligence systems allows for early detection of threats and rapid response [5].

Additionally, artificial intelligence improves anomaly detection and response efficiency. Building on this analysis, the paper proposes a conceptual model of proactive cybersecurity crisis management in post-war conditions, which represents an element of scientific novelty. The model includes three interrelated levels:

- Strategic level – development of national cybersecurity policy, legal frameworks, and international cooperation mechanisms;
- Operational level – implementation of institutional coordination, incident response systems (SOCs, CERTs), and threat intelligence;
- Technical level – deployment of advanced technologies, including AI-based monitoring, security-by-design principles, and resilient infrastructure.

These levels are integrated through continuous feedback loops, ensuring adaptation based on post-incident analysis and evolving threat landscapes [6, p. 10-11].

The shift to proactive cybersecurity models emphasizes early detection and rapid response through technologies such as Security Operations Centers (SOCs), Computer Emergency Response Teams (CERTs), and cyber threat intelligence systems]. Artificial intelligence further enhances anomaly detection and response efficiency.

Protection of critical infrastructure is especially crucial during post-war recovery. As Ukraine rebuilds and digitalizes sectors such as energy, transport, and communications, the application of security-by-design principles becomes essential to minimize long-term risks.

The human factor remains a significant vulnerability. Many cyber incidents result from human error, including phishing susceptibility and poor cybersecurity practices. Therefore, education, professional training, and public awareness are key components of resilience.

Legal and regulatory frameworks play a central role. Adaptive, risk-based approaches-widely used in Asian countries-enable more effective responses to evolving threats. For Ukraine, aligning legislation with international standards and strengthening public-private partnerships is critical.

International cooperation is essential, as cyber threats are global, and participation in international initiatives and information-sharing platforms enhances collective response capabilities.

In conclusion, cybersecurity crisis management should be considered a strategic priority for Ukraine's post-war recovery. Its effectiveness depends on a comprehensive approach integrating technological, institutional, legal, and international dimensions. The proposed conceptual model provides a structured framework for strengthening national resilience and adapting to future cyber challenges.

References

Гуцалюк М. В. Стратегії протидії сучасним кіберзагрозам та забезпечення кіберстійкості критичної інфраструктури України. *Інформація і право.* 2024. № 2(49). С. 164-177. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.2(49).306199

Цьоменко А. В. Забезпечення кібербезпеки як складової національної безпеки: сучасні виклики та механізми протидії загрозам. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право.* 2026. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/355008

Чепурна О. В. Аналіз теоретико-ігрових методів сучасної кібербезпеки. 2025. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/290ea6a6-633b-462e-9b55-1ff39b8d5eea

Чепурна О. В., Кулешова О. О. Сучасні математичні методи оптимізації заходів кібербезпеки. 2023. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/d7fb9abe-bcfd-4f3e-93e9-afcba7e086ff

Singapore Cybersecurity Strategy 2021. Cyber Security Agency of Singapore. URL: https://www.csa.gov.sg/News/Publications/singapore-cybersecurity-strategy

Framework for Improving Critical Infrastructure Cybersecurity. Version 2.0. NIST. 2024. URL:https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/CSWP/NIST.CSWP.29.pdf

Keywords: cybersecurity, crisis management, post-war recovery, cyber resilience, critical infrastructure

Ключові слова: кібербезпека, кризове управління, післявоєнне відновлення, кіберстійкість, критична інфраструктура.

Науковий керівник: *ф.-м. н, доцент Чепурна О.Є*

Ваколюк Олександр Сергійович
здобувач 1-го курсу магістратури факультету кібербезпеки та інформаційних технологій
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ НАПРЯМКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРЗАХИСТУ

Вступ. В умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України, бойові дії перейшли у фазу високотехнологічного протистояння. Станом на 2025–2026 роки Збройні Сили України здійснили безпрецедентне масштабування безпілотних систем, що призвело до створення окремого роду сил – Сил безпілотних систем (СБС). Кількість підрозділів, особового складу (пілотів та операторів) та інтенсивність застосування БпЛА і наземних роботизованих комплексів (НРК) зростає в геометричній прогресії.

Проте такий стрімкий розвиток створив нову критичну проблему: відсутність єдиного стандарту захищеної передачі даних. На сьогодні в багатьох підрозділах кожен оператор або пілот самостійно обирає спосіб трансляції відеопотоку та передачі координат, виходячи з власного досвіду або технічної зручності. Така децентралізація та використання несертифікованих цивільних каналів зв’язку прямо пропорційно збільшують кількість кіберзагроз.

Залежність боєздатності військ від захищеності цифрових каналів стала критичною, оскільки кожне несанкціоноване підключення або використання вразливого софту ставить під загрозу не лише виконання бойового завдання, а й життя всього підрозділу. Метою даної доповіді є аналіз цих загроз та обґрунтування необхідності переходу від «хаотичного»

використання цивільних сервісів до єдиних захищених військових екосистем.

Основна частина. Критична проблематика використання цивільних(комерційних) платформ (Discord, Google Meet, Microsoft Teams, WhatsApp).

Практика використання операторами БпЛА та НРК відкритих джерел для передачі даних призвела до виникнення системних ризиків кібербезпеки:

Проникнення противника у закриті групи: Ворог застосовує методи соціальної інженерії та фішингу для отримання доступу до акаунтів окремих військовослужбовців. Захоплення одного пристрою (внаслідок втрати або компрометації ПЗ) дозволяє агресору стати прихованим учасником групи.

По-перше, це перехоплення онлайн-трансляцій (стрімів): Доступ до Discord-каналів або Google-конференцій надає противнику можливість у реальному часі бачити поле бою очима наших пілотів, виявляти сектори спостереження та тактику дій.

По-друге, це компрометація координат та «стартових позицій»: Через аналіз метаданих та візуального контексту трансляцій ворог ідентифікує місця зльоту БпЛА та точки дислокації операторів. Це призводить до нанесення точних вогневих ударів, загибелі особового складу та знищення дороговартісного майна.

Шляхом вирішення стало застосування спеціалізованих військових платформ. Для заміни вразливих цивільних сервісів у ЗСУ впроваджено екосистеми, що забезпечують захищений обмін даними:

Система «Дельта» (Delta): Це єдина платформа ситуаційної обізнаності та управління військами, побудована за стандартами НАТО. Вона дозволяє в реальному часі бачити карту поля бою, інтегрувати стріми з дронів та дані супутників. Головна перевага – наскрізне шифрування та багаторівнева автентифікація, що унеможливлює доступ ворога до всієї мережі у разі компрометації одного користувача.

Інформаційна система «Кропива»: Програмне забезпечення для автоматизації управління артилерією та розвідкою. Вона працює на закритих картах, дозволяє передавати координати цілей за лічені секунди та використовує захищені протоколи зв'язку, стійкі до перехоплення засобами РЕБ.

Проте аналіз інцидентів свідчить, що більшість кіберзагроз реалізується через низький рівень «цифрової гігієни» особового складу. До основних проблем слід віднести:

Необізнаність особового складу щодо методів пеленгації та деанонімізації: Відсутність розуміння того, як ворожа РЕР (радіоелектронна розвідка) вираховує позицію за сигналом Wi-Fi, Bluetooth або активним стільниковим зв'язком.

Використання особистих пристроїв для службових цілей: Підключення приватних смартфонів до бойових мереж або терміналів Starlink, що створює канали для витоку даних через фонові додатки (соціальні мережі, поштові сервіси).

Нехтування режимом «радіотиші» та геопозиціонуванням: Забуті увімкнені функції геолокації на пристроях або публікація фото/відео з прив'язкою до місцевості (EXIF-метадані), що дозволяє ворогу провести точну геолокацію об'єкта.

Слабкий рівень парольної політики та автентифікації: Використання ідентичних або простих паролів для різних сервісів, нехтування двофакторною автентифікацією (2FA), що робить акаунт легкою здобиччю навіть для автоматизованих хакерських атак.

Надмірна довіра до «знайомих» контактів (Соціальна інженерія): Відсутність критичного мислення при отриманні посилань або файлів у месенджерах від нібито «своїх» (волонтерів, побратимів, штабів), що насправді є фішингом для встановлення ШПЗ.

«Цифрова недбалість» при звільненні/переміщенні: Несвоєчасне видалення доступів до груп та сервісів для осіб, які переведені в інші підрозділи або вибули з лав ЗСУ, що створює ризики появи «сплячих» точок витоку інформації.

Протидія виявленим інцидентам організовується через:

Системне проведення практичних занять з кібербезпеки та роз’яснення принципів роботи систем РЕР противника.

Впровадження суворих регламентів використання засобів зв’язку (контроль за використанням лише службової техніки).

Регулярна зміна паролів та обов'язкове використання апаратних або програмних ключів безпеки.

Проведення «кібер-навчань» (тестові фішингові розсилки) для перевірки пильності особового складу.

Шляхи вирішення та заходи мінімізації ризиків.

Для виправлення критичної ситуації із кіберзахистом пропонується впровадження наступного комплексу заходів.

Централізований перехід на закриті канали. Повна заборона трансляції бойової роботи через комерційні хмарні сервіси (Discord, Google, Teams). Переведення всіх підрозділів на використання стрім-сервісів усередині платформи «Дельта» та використання закритих військових месенджерів. Це забезпечує повний контроль над цифровим периметром підрозділу.

Заборона використання незахищених особистих пристроїв. Встановлення суворої заборони на використання особистих смартфонів, планшетів та ноутбуків для бойової роботи (керування дронами, передача координат). Особисті пристрої часто мають встановлене ШПЗ (шкідливе

програмне забезпечення), підключені до російських сервісів або мають вразливі додатки, що дозволяють ворогу дистанційно знімати координати або прослуховувати приміщення. Робота повинна вестися виключно на «чистих» службових пристроях.

Системна підготовка особового складу. Проходження пілотами та операторами обов'язкового навчання з кібергігієни. Навчання має включати:

Алгоритми налаштування VPN та проксі-серверів.

Правила поводження з паролями та 2FA (двофакторною автентифікацією).

Методи виявлення фішингу та «соціальної інженерії».

Порядок дій у разі втрати пристрою (негайне дистанційне відключення від системи).

Технічний аудит та «цифрова чистка». Регулярна перевірка службових пристроїв на наявність стороннього ПЗ та видалення акаунтів бійців, які були переведені до інших підрозділів або вибули зі складу ЗСУ, для недопущення «сплячих» доступів.

Висновки. Визнати використання комерційних хмарних сервісів типу Discord, WhatsApp та інших у бойових умовах критичною загрозою національній безпеці та життю військовослужбовців.

Забезпечити повне технічне переоснащення підрозділів безпілотних систем сертифікованими засобами криптографічного захисту та спеціалізованим ПЗ (Delta, Кропива).

Впровадити обов'язковий курс «Кібергігієна в зоні бойових дій» для операторів БпЛА та НРК як невід'ємну частину фахової підготовки.

Посилити контроль за дотриманням наказів (зокрема Наказу Головнокомандувача ЗСУ №165 від 2024 р.) щодо використання мобільних пристроїв.

Список використаних джерел

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII (зі змінами).

Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 № 1932-XII (зі змінами щодо цифровізації війська).

Указ Президента України від 07.05.2024 № 266/2024 «Про Сили безпілотних систем Збройних Сил України».

Наказ Головнокомандувача ЗСУ від 2024 р. № 165 «Про затвердження Інструкції з використання засобів мобільного зв'язку та особистих пристроїв у зоні бойових дій».

Наказ Міністерства оборони України від 2023 р. № 683 «Про затвердження Порядку функціонування системи ситуаційної обізнаності "Дельта"».

Стандарт НАТО STANAG 4609 (NATO ISR Interoperability Architecture) – щодо стандартів передачі та обміну цифровими відеоданими (цитується в контексті системи «Дельта»).

Кібервійна: Досвід України. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД), 2024.

Методичні рекомендації з організації кіберзахисту в підрозділах безпілотної авіації. Центр інновацій та розвитку оборонних технологій МОУ, 2025.

Аналіз загроз використання комерційних месенджерів у військових цілях. Звіт CERT-UA (Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України), 2024.

Інструкція з експлуатації інформаційної системи «Кропива» (для службового користування).

Ключові слова: Кіберзахист ЗСУ, Сили безпілотних систем (СБС), БпЛА, наземні роботизовані комплекси (НРК), система «Дельта», ІС «Кропива», кібергігієна, цифрова деанонімізація, захист каналів зв'язку, інформаційна безпека, РЕР (радіоелектронна розвідка).

Keywords: Cyber defense of the Armed Forces of Ukraine, Unmanned Systems Forces (USF), UAVs, ground robotic complexes (GRC), Delta system, Nettle IS, cyber hygiene, digital deanonymization, protection of communication channels, information security, RER (radioelectronic intelligence).

Науковий керівник: *к.т.н., доцент Ахмаметьєва Г.В.*

Драгунова Катерина

здобувачка 4-го курсу факультету кібербезпеки та інформаційних технологій

Національного університету «Одеська юридична академія»

КОРЕГУВАННЯ ВПЛИВУ ВІДЕОІГР НА ВИКОНАВЧУ ФУНКЦІЮ ЛЮДИНИ ЗА ДОПОМОГОЮ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ПЗ

Сьогодні, в епоху четвертої промислової революції, ми майже повністю доручили вирішення щоденних завдань, розваги та навіть соціалізацію технологіям. Незважаючи на забезпечений комфорт та високу ефективність роботи, така тотальна опора на гаджети має приховану ціну. Спостерігається поступове погіршення базових людських навичок, таких як: виконавчих, поведінкових та соціальних [5].

Із збільшенням середнього екранного часу за останнє десятиріччя та раннім залученням дітей до цифрового середовища з'являється все більше досліджень про те, як інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) змінюють наш мозок. Такі розлади, як інтернет-ігрова дисфункція (Internet Gaming Dysfunction, IGD) та соціальномережева дисфункція (Social Media Dysfunction, SMD), перестали бути вузькопрофільними термінами і стали масовою проблемою [2]. В Україні ця тенденція набула особливої

актуальност. Повномасштабне вторгнення спровокувало колосальний рівень травматизації, соціальної ізоляції та хронічної невизначеності, що стало ідеальним ґрунтом для збільшення ризику втечі у віртуальну реальність та посилення згаданих розладів у українців.

Щоб зрозуміти масштаби проблеми, варто поглянути на те, як надмірне використання ІКТ б'є по конкретних виконавчих функціях нашого мозку. Наприклад, здатність до планування вимагає стримування імпульсів та сильної робочої пам'яті. Проте цифрові платформи побудовані на принципі миттєвої винагороди – цей постійний дофаміновий "фастфуд" виховує імпульсивність, який впливає на втрату здатності до організації та доведення до кінця довгострокових завданнь [5]. Більше того, мультитаскінг не робить нас продуктивнішими, перевантажуючи когнітивні ресурси, погіршуючи запам'ятовування – «цифрова деменція» – стан, при якому через надмірне споживання контенту спостерігається зниження когнітивних функцій та втрата пам'яті [5]. Також страждає і гальмівний контроль: серйозна інтернет-залежність призводить до зменшення щільності сірої речовини у лобовій корі, що робить людину менш здатною до прийняття зважених рішень і контролю власних емоцій [5].

Аналіз пацієнтів із IGD та SMD показує зв'язок між цими розладами та дефіцитом виконавчих функцій. Люди із залежністю від ігор чи соцмереж мають суттєві проблеми з емоційною регуляцією, гальмуванням та неприйняттям затримок [2]. Проте когнітивний дефіцит пояснює лише від 9% до 22% випадків розвитку таких залежностей [2]. Це означає, що перетворення звичайної звички на руйнівну патологію – це складний пазл, у якому, крім фізіології мозку, величезну роль відіграють соціальні та психологічні чинники.

Важливо відзначити, що у суспільстві прийнято вважати, що відеоігри – це абсолютне зло для мозку. Проте останні наукові дані руйнують цей міф, пропонуючи набагато тонший погляд на проблему. Сама по собі звичка грати у відеоігри не є причиною погіршення когнітивних здібностей [3].

Дослідження чітко розмежовують рекреаційних геймерів – тих, хто грає заради відпочинку – та людей із проблемним, адиктивним патерном поведінки – людей у зоні ризику IGD [4]. Саме остання група демонструє когнітивні провали, зокрема у робочій пам'яті та контролі імпульсів – вони частіше діють за інерцією, підкоряючись шкідливим звичкам, а не свідомим цілям. Натомість здорові рекреаційні геймери часто демонструють покращений контроль уваги та швидкість реакції без втрати точності [4]. Тобто проблема не в самих іграх, а у формуванні дезадаптивних звичок – дії та моделі поведінки, які відбуваються автоматично або за деякою закономірністю, заважаючи успішному функціонуванню.

Важливо й те, у що саме ми граємо: коли йдеться про спроби використовувати ігри для розвитку мозку, звичайні комерційні проєкти

показують незначні результати – вони не роблять вас розумнішими у реальному житті. Натомість спеціально розроблені "фокусні" ігри або спеціалізоване ПЗ, побудоване на когнітивних принципах: з адаптивною складністю та метакогнітивними компонентами – мають потужний педагогічний потенціал [3].

Проте у тренажерів для мозку – різноманітних додатків та лабораторних вправ, які нібито мають "накачати" виконавчі функції, як м'язи в спортзалі – обіцянка про перенесення придбаних навичок у реальне життся виявилась хибною [1]. Тренуючи пам'ять в абстрактній грі на телефоні, людина стає експертом лише у цій конкретній грі. Ці навички майже ніколи не переносяться на неігрові контексти: абстрактне тренування не допомагає здобувачу краще написати диплом чи здати іспит [1].

Сучасні дослідження пропонують змінити цю модель: замість того, щоб намагатися збільшити ємність виконавчих функцій, спеціалізоване програмне забезпечення має тренувати здатність їх залучати у реальних ситуаціях [1]. Виконавчі функції не існують у вакуумі – вони працюють у соціальному, культурному та особистому контексті: наприклад, масштабна інтервенція у навчальних закладах США показала, що успішність учнів зростає не тоді, коли вони вирішують абстрактні логічні задачі, а тоді, коли їх вчать розуміти цінність інтелектуальних зусиль, і коли навколо є середовище, яке підтримує це прагнення [1]. Тобто бажання залучити свій мозок до роботи залежить від контексту та мотивації.

Інформаційні технології створили безпрецедентний виклик для нашої когнітивної системи. Ми стикаємося з епідемією неуважності, погіршенням пам'яті та розладами на кшталт IGD, які особливо прогресують на тлі соціальних потрясінь. Однак просте обмеження екранного часу чи демонізація відеоігор не вирішують першопричину. Для нівеляції негативного впливу технологій і адаптації до нових умов, було доведено ефективнішим не тренування мозоку ізольованими додатками, а використання спеціалізованого ПЗ для контекстуального навчання та стремління свідомо залучати свої когнітивні ресурси до взаємодії з реальним світом. Перехід від бездумного споживання комерційних ігор та дезадаптивних звичок до осмисленого залучення через сфокусовані когнітивні інструменти здатен забезпечити реальний життєвий успіх у світі Індустрії 4.0.

Список використаних джерел

Theoretical Issues in the Study of Executive Function Development. Why Doesn’t Executive Function Training Improve Academic Achievement? Rethinking Individual Differences, Relevance, and Engagement from a Contextual Framework. 2022. URL: https://doi.org/10.1080/15248372.2022.2160723

Journal of Behavioral Addictions. The role of executive function deficits, delay aversion and emotion dysregulation in internet gaming disorder and social media disorder: Links to psychosocial outcomes. 2023. URL: https://doi.org/10.1556/2006.2023.00007

Cognitive Development. Young adults learning executive function skills by playing focused video games. 2018. URL: https://doi.org/10.1016/j.cogdev.2018.11.002

ResearchGate. Game On or Gone Too Far? Executive Functioning and Habit Learning in Problematic vs. Recreational Gamers. 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/396647123_Game_On_or_Gone_Too_Far_Executive_Functioning_and_Habit_Learning_in_Problematic_vs_Recreational_Gamers

Children. How Is the Digital Age Shaping Young Minds? A Rapid Systematic Review of Executive Functions in Children and Adolescents with Exposure to ICT. 2025. URL: https://doi.org/10.3390/children12050555

Ключові слова: виконавчі функції, відеоігри, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), когнітивне залучення, дисфункція через інтернет-ігри (IGD), спеціалізоване програмне забезпечення, контекстуальне навчання.

Keywords: executive functions, video games, information and communication technologies (ICT), cognitive engagement, internet gaming disorder (IGD), specialized software, contextual learning.

Науковий керівник: к.т.н., доцент Бойко В.

Єфремова Вероніка Миколаївна

здобувачка 2-го курсу факультету кібербезпеки та інформаційних технологій

Національного університету «Одеська юридична академія»

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗПОДІЛУ ЗАЛИШКІВ ПІКСЕЛІВ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ШТУЧНО ЗГЕНЕРОВАНИХ ЗОБРАЖЕНЬ

Вступ. На сучасному етапі розвитку генеративних моделей штучного інтелекту суттєво зростає обсяг синтетично створеного візуального контенту [1], що формує нові задачі у сфері технічного захисту інформації та цифрової форензіки. Однією з ключових проблем є необхідність достовірної ідентифікації походження зображень, зокрема відокремлення природних сцен від штучно згенерованих [2].

На відміну від класичних методів стеганографії [3], де основна увага приділяється приховуванню інформації, у даному випадку актуальною є задача аналізу статистичної структури самого носія інформації. Особливий інтерес становить дослідження мікроструктури зображень, зокрема розподілу молодших значущих бітів (LSB), які чутливі до змін як при вбудовуванні даних, так і при генерації зображень нейромережами.

Відомо, що природні зображення формуються під впливом фізичних процесів отримання зображення (шум сенсора, оптичні спотворення), що зумовлює певні статистичні властивості їх значень пікселів. У той же час сучасні генеративні моделі, попри високу візуальну реалістичність, можуть не повністю відтворювати ці статистичні закономірності на рівні низькорівневої структури даних.

Метою даної роботи є дослідження можливості диференціації природних та штучно згенерованих зображень шляхом статистичного аналізу розподілу залишків піксельних значень за модулем m, що дозволяє виявляти приховані структурні відмінності між цими класами зображень.

Основна частина. У роботі для аналізу мікроструктури цифрових зображень використовується розподіл залишків значень пікселів за модулем m, де $m \in \{2,4,8\}$.

Нехай $I(x,y)$ – значення пікселя зображення в одній з колірних компонент (R, G або B). Тоді визначимо випадкову величину залишку

$$r(x,y) = I(x,y) \bmod m. \quad (1)$$

Для кожного значення $i \in \{0,1,\dots,m-1\}$ обчислюється емпірична ймовірність появи залишку

$$p_i = \frac{N_i}{N}, \quad (2)$$

де N_i – кількість пікселів, для яких $r(x,y) = i$, N – загальна кількість пікселів.

У випадку статистично випадкової структури молодших бітів очікується рівномірний розподіл

$$p_i^{(ideal)} = \frac{1}{m}. \quad (3)$$

Для кількісної оцінки відхилення від рівномірного розподілу вводиться метрика

$$D_m = \sum_{i=0}^{m-1} \left| p_i - \frac{1}{m} \right|. \quad (4)$$

Дана величина характеризує ступінь нерівномірності розподілу залишків: $D_m \longrightarrow 0$ – розподіл близький до рівномірного; D_m зростає – зростає структурованість та наявність статистичних аномалій.

З метою практичної реалізації запропонованого підходу було розроблено алгоритм статистичного аналізу мікроструктури цифрових зображень, який базується на дослідженні розподілу залишків значень пікселів за модулем m.

Основна ідея полягає в тому, що природні зображення мають структуру шуму, близьку до випадкової, що призводить до розподілу залишків, наближеного до рівномірного. У свою чергу, штучно згенеровані зображення можуть містити статистичні артефакти, що проявляються у вигляді відхилень від такого розподілу.

З урахуванням цього пропонується алгоритм, який дозволяє кількісно оцінити ступінь відхилення від рівномірного розподілу та використати отримані значення як ознаки для диференціації типів зображень.

Алгоритм аналізу:

Вхідні дані: множина зображень $\mathcal{I}$, що аналізуються.

Вихідні дані: середнє значення метрики $\overline{D_m}$.

Наведемо конкретні кроки алгоритму:

Крок 1. Кожне зображення розбивається на колірні канали RGB.

Крок 2. Для кожного каналу виконується попіксельне зчитування значень $I(x, y)$.

Крок 3. Для заданих значень $m \in \{2,4,8\}$ обчислюються залишки згідно до (1).

Крок 4. Для кожного m формується емпіричний розподіл ймовірностей відповідно до (2).

Крок 5. Обчислюється метрика відхилення від рівномірного розподілу відповідно до (4).

Крок 6. Для вибірок зображень обчислюється середнє значення метрики $\overline{D_m}$.

Результати експериментального дослідження. Експериментальне дослідження проводилося на двох вибірках по 150 зображень: природних (оригінальних) та штучно згенерованих. Обробка даних здійснювалася за допомогою розробленого програмного забезпечення мовою C++ із використанням бібліотеки stb_image.

У процесі аналізу для кожного зображення обчислювалися емпіричні ймовірності появи залишків значень пікселів за модулями $m = 2,4,8$. Отримані результати були агреговані по всій вибірці.

У табл. 1 наведено розподіл ймовірностей (у %) для кожного значення залишку.

Таблиця 1 – Статистичні показники розподілу значень пікселі

Модуль	Кількість значень, %							
Природні зображення								
$mod2$	0				1			
	50.58				49.42			
$mod4$	0		1		2		3	
	26.02		24.25		24.56		25.17	
$mod8$	0	1	2	3	4	5	6	7
	13.5	12.1	12.1	12.5	12.5	12.2	12.5	12.7
ШІ згенеровані								
$mod2$	0				1			
	45.49				54.51			
	0		1		2		3	

$mod4$	23.30		26.69		22.19		27.81	
$mod8$	0	1	2	3	4	5	6	7
	12.5	13.2	11.2	13.1	10.8	13.5	11.0	14.7

Для кількісної оцінки відхилення розподілу залишків від ідеального рівномірного випадку було обчислено значення метрики D_m для кожної вибірки та кожного значення модуля $m \in \{2,4,8\}$.

У табл. 2 наведено отримані значення D_m для природних та штучно згенерованих зображень.

Таблиця 2 – Значення метрики D_m

Модуль m	$D_m^{(natural)}$	$D_m^{(AI)}$
2	0.01	0.09
4	0.02	0.09
8	0.02	0.09

Як видно з табл. 2, для всіх розглянутих значень модуля m величина D_m для штучно згенерованих зображень перевищує відповідні значення для природних.

Це свідчить про те, що розподіл залишків у згенерованих зображеннях є менш рівномірним, ніж у природних, що узгоджується з гіпотезою про наявність статистичних артефактів у молодших бітах.

Різниця становить 0.07–0.08, є стабільною для всіх досліджених значень модуля.

Таким чином, отримані результати підтверджують, що штучно згенеровані зображення характеризуються більшою нерівномірністю розподілу залишків, що може бути використано як інформативна ознака для їх детекції.

Висновки. У роботі запропоновано статистичний підхід до аналізу цифрових зображень, що базується на дослідженні розподілу залишків значень пікселів за модулем m.

Експериментально встановлено, що для природних зображень розподіл залишків є близьким до рівномірного, що підтверджується малими значеннями метрики D_m. У той же час для штучно згенерованих зображень спостерігається стійке зростання значення D_m, що вказує на порушення статистичної однорідності молодших бітів.

Отримані результати демонструють, що штучно згенерований візуальний контент має характерні статистичні артефакти, які проявляються у вигляді підвищеної нерівномірності розподілу залишків. Важливо, що ефект зберігається для всіх розглянутих значень модуля m, що підтверджує стабільність запропонованого підходу.

Таким чином, показано, що метрика D_m є інформативною ознакою та може бути використана як простий обчислювально ефективний критерій для первинної детекції штучно згенерованих зображень.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розширення набору ознак, визначення оптимальних порогових значень та інтеграція запропонованого підходу з іншими методами статистичного аналізу зображень.

Список використаних джерел

Sokolov A. Artificial intelligence from a technical perspective. *Digitalization, metaverse, artificial intelligence in the context of human and individual rights protection in Ukraine and the world*: monograph ed. by Kostenko O., Kharytonova O., Kharytonov Y., SciFormat, 2025. P. 90-121.

Baraheem S. S., Nguyen T. V. AI vs. AI: Can AI detect AI-generated images? Journal of Imaging. 2023. Vol. 9, No. 10. P. 199.

Kobozeva A. A., Sokolov A. V. Robust Steganographic Method with CodeControlled Information Embedding. Problemele Energeticii Regionale. 2021. Vol. 4, No. 52. P. 115–130.

Ключові слова: штучний інтелект, генеративні моделі, модульна арифметика, розподіл пікселів, LSB, статистичний аналіз зображень, виявлення синтетичних зображень.

Keywords: artificial intelligence, generative models, modular arithmetic, pixel distribution, LSB, statistical image analysis, synthetic image detection.

Науковий керівник: д.т.н., проф. Соколов Артем Вікторович

Харченко Кирило Віталійович

здобувач 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОЕМ-ВИРОБНИЦТВО ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БРЕНДУ ЗА ДОСТОВІРНІСТЬ ХАРАКТЕРИСТИК НОУТБУКІВ: НА ПРИКЛАДІ СКАНДАЛУ З RYZEN

Сучасний ринок споживчої електроніки характеризується складною структурою кооперації, де більшість торгових марок ноутбуків представляють лише фінальну стадію брендування продукту. Модель ОЕМ-виробництва (Original Equipment Manufacturer), що передбачає виготовлення продукції однією компанією для подальшої реалізації іншою під власним брендом, наразі є галузевим стандартом. Цей підхід забезпечує малим підприємствам швидку експансію на ринок без значних капіталовкладень у виробничі потужності. Водночас виникає проблема верифікації автентичності технічних характеристик, що створює ризики для кінцевого споживача. Йдеться про критичну межу між оптимізацією собівартості та недоброчесною торговою практикою, що підтверджується

нещодавнім інцидентом із маркуванням процесорів AMD Ryzen у пристроях бюджетного сегменту. Купуючи обладнання, споживач покладається не лише на апаратне забезпечення, а й на репутаційний капітал бренду-реселлера.

Інцидент, що набув резонансу в професійній спільноті, виявив системні дефекти в процесах маркування продукції брендами другого ешелону (зокрема, Chuwi та Blackview). Було встановлено невідповідність між задекларованими характеристиками (серія Ryzen AI) та фактичною мікроархітектурою встановлених чипів. Дане явище слід кваліфікувати не як технічну помилку, а як цілеспрямоване введення споживача в оману з метою штучної капіталізації товару. Аналізуючи масштаб проблеми, експерти зазначають: «Після скандалу з ноутбуками Chuwi, котрі мали старий процесор AMD під виглядом новішого, видання ComputerBase знайшло ще одну модель іншого бренду, де встановлений Ryzen 5 5500U ідентифікується як Ryzen 5 7430U.» [1]. Цей прецедент актуалізує питання не лише щодо етики контрактних виробників, а й стосовно відповідальності розробників компонентів (чипмейкерів) за моніторинг використання їхньої інтелектуальної власності.

Для детального аналізу проблеми необхідно дослідити заявлені виробниками параметри. Під час виходу рішень від AMD ринковий пріоритет належав серії Ryzen AI 300 (Strix Point), яка характеризується високою продуктивністю при виконанні завдань штучного інтелекту завдяки інтегрованому NPU. Маркування «Ryzen AI» детермінує очікування споживача щодо наявності архітектури Zen 5 та сучасних графічних підсистем. Технічне обґрунтування цих інновацій наведено у специфікаціях: «AMD представила процесори серії Ryzen AI 300 під кодовою назвою "Strix Point", які мають продуктивність AI-модуля на рівні 50 TOPS та ядра високої щільності Zen 5c, що вперше з’являться в лінійці Ryzen 9» [2]. Натомість у досліджуваних моделях було виявлено напівпровідникові компоненти попередніх генерацій, що не володіють необхідною функціональністю. Це дає підстави стверджувати, що OEM-виробники використали маркетинговий потенціал технологій нейропроцесорів для реалізації морально застарілих компонентів.

Зазначена ситуація вимагає розгляду в контексті українського законодавства, яке регламентує право споживача на отримання достовірної інформації. Згідно з нормативно-правовою базою, кожен громадянин має право на необхідну, доступну та своєчасну інформацію про товар для здійснення свідомого вибору. Зокрема: «Споживач має право на те, щоб продукція за звичайних умов її використання, зберігання і транспортування була безпечною для його життя, здоров'я, навколишнього природного середовища, а також не завдавала шкоди його майну» [3, ст. 14]. Маніпуляції з номенклатурою процесорів унеможливлюють об’єктивну

оцінку продуктивності, що є порушенням майнових інтересів. Економічний аспект полягає в тому, що ринкова вартість ноутбука з процесором Ryzen 7 попередніх серій є суттєво нижчою за вартість моделі актуальної лінійки, попри схожість маркування для нефахівця.

Важливою є реакція корпорації AMD на зазначений інцидент. У офіційній заяві компанія дистанціювалася від дій партнерів, поклавши відповідальність за некоректну ідентифікацію на виробників кінцевого обладнання: «AMD знає про повідомлення щодо того, що деякі виробники ноутбуків неправильно маркують процесори Ryzen у своїх системах, і ми працюємо з нашими партнерами над виправленням цієї інформації» [4]. Однак постає питання ефективності контролю за використанням торгових марок. Надання права на використання логотипу опосередковано виступає гарантією якості з боку розробника компонентів. Це дозволяє зробити висновок про необхідність запровадження солідарної відповідальності великих корпорацій за представлення їхніх компонентів у бюджетному сегменті ринку.

Явище ребаджингу (rebadging) у поєднанні з OEM-моделлю трансформується в інструмент недоброчесної конкуренції. Суб’єкти господарювання, мінімізуючи витрати, закуповують застарілі компоненти за низькою вартістю, використовуючи складну систему іменування (наприклад, належність серії Ryzen 7000 до архітектури Zen 2) для позиціювання продукції як сучасної. Для пересічного споживача диференціація між поколіннями процесорів є ускладненою до моменту експлуатації в професійному середовищі. Отже, використання застарілої архітектури під виглядом інноваційної є дефектом інформаційного супроводу товару.

Подібні випадки девальвують довіру до технологічного прогресу. Невідповідність апаратних можливостей рекламним обіцянкам щодо підтримки ШІ дискредитує всіх учасників ринку. З огляду на це, вбачається за доцільне впровадження суворіших стандартів сертифікації. Виробники-збирачі мають підлягати аудиту відповідності технічних специфікацій перед отриманням права на використання комерційних назв ключових компонентів. Юридична відповідальність за продукт має бути чітко закріплена за суб’єктом, зазначеним у гарантійних зобов’язаннях.

Суттєву роль у верифікації ринку відіграють профільні медіа та незалежні технічні експерти. Саме громадський контроль та експертне тестування дозволили виявити маніпуляції у публічній площині. В умовах глобальних ланцюгів постачання незалежний моніторинг стає ключовим фільтром проти корпоративних зловживань. Незважаючи на подальшу корекцію описів товарів, репутаційні втрати брендів мають довготривалий характер.

Технічне підґрунтя маніпуляцій часто полягає в можливості кастомізації BIOS та мікрокоду на етапі OEM-виробництва, що дозволяє програмно

змінювати ідентифікацію процесора в операційній системі. Це зумовлює необхідність підвищеної пильності як з боку юридичних служб, так і з боку розробників ПЗ. Об’єктивним є твердження, що відповідальність за достовірність даних має бути розподілена між постачальником компонентів, складальним підприємством та дистриб’ютором.

Підсумовуючи, зазначимо, що OEM-модель є ефективною для стимулювання конкуренції, проте вона потребує оновлення етичних та регуляторних норм. Торгова марка має виступати гарантом відповідності заявлених характеристик фактичним. Аналіз кейсу Ryzen AI демонструє трансформацію ринкових відносин: підвищення компетентності споживачів та зростання актуальності юридичних механізмів захисту прав у цифровому середовищі. Сталий розвиток індустрії можливий лише за умови прозорості специфікацій та жорсткого нагляду за операційною діяльністю партнерів з боку технологічних лідерів.

Список використаних джерел

Онуфрієнко О. Скандал з AMD та Chuwi: як китайські бренди продавали ноутбуки з фальшивими процесорами. *Mezha.ua*. 2024. URL: https://mezha.ua/news/chuwi-amd-blackview-309557/ (дата звернення: 09.04.2026).

Smith R. AMD Unwraps Ryzen AI 300 Series "Strix Point" Processors: 50 TOPS of AI Performance, Zen 5c Density Cores Come to Ryzen 9 for the First Time. *Tom’s Hardware*. 2024. June 3. URL: https://www.tomshardware.com/pc-components/cpus/amd-unwraps-ryzen-ai-300-series-strix-point-processors-50-tops-of-ai-performance-zen-5c-density-cores-come-to-ryzen-9-for-the-first-time (дата звернення: 09.04.2026).

Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. №1023-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12 (дата звернення: 09.04.2026).

AMD Releases Statement on Chuwi’s Ryzen Processor Mislabeling Scandal. *TechPowerUp*. 2024. July. URL: https://www.techpowerup.com/347499/amd-releases-statement-on-chuwis-ryzen-processor-mislabeling-scandal (дата звернення: 09.04.2026).

Ключові слова: OEM-виробництво, маркування продукції, процесори Ryzen, достовірність технічних характеристик, захист прав споживачів, введення в оману, відповідальність бренду, недобросовісна конкуренція..

Keywords: OEM manufacturing, product labeling, Ryzen processors, accuracy of technical specifications, consumer protection, misleading practices, brand liability, unfair competition.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чанишев Р.І.

СЕКЦІЯ 19. ПИТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Керівник: доцент кафедри, к.ф.-м.н., доцент Черевко Є.В.
Секретар: асистент кафедри Скідан В.С.

Батюк Ольга Володимирівна
здобувачка 3-го курсу факультету кібербезпеки та інформаційних технологій
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВИХ КАМПАНІЙ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ GOOGLE ANALYTICS

Сучасний цифровий маркетинг вимагає глибокого розуміння поведінки користувачів на всіх етапах їхньої взаємодії з брендом, що робить системи вебаналітики ключовим інструментом для оцінки ефективності рекламних зусиль. Перехід до подієво-орієнтованої моделі збору даних, яка реалізована в платформі Google Analytics, кардинально змінив підходи до вимірювання результативності маркетингових кампаній. Замість застарілого відстеження окремих сеансів сторінок, сучасні аналітичні системи фіксують кожну унікальну взаємодію користувача як окрему подію, незалежно від того, чи відбувається вона на корпоративному вебсайті, чи у мобільному додатку. Такий кросплатформний підхід дозволяє фахівцям формувати єдиний, нерозривний профіль клієнта, усуваючи фундаментальну проблему дублювання статистичних даних при зміні пристроїв доступу. Завдяки цій комплексній видимості омніканального шляху споживача, компанії отримують змогу максимально точно визначати, які саме рекламні меседжі та формати контенту стимулюють найбільшу залученість цільової аудиторії на різних етапах маркетингової воронки [1].

Одним із найскладніших аналітичних завдань у сфері електронної комерції є об'єктивний розподіл цінності конверсії між усіма каналами комунікації, які брали участь у формуванні рішення споживача про покупку. Для вирішення цієї проблеми сучасні системи аналітики застосовують алгоритми машинного навчання, які лежать в основі моделей атрибуції на основі даних. На відміну від традиційних евристичних методів, що віддавали всю цінність фінальному переходу, алгоритмічна атрибуція аналізує колосальні масиви історичних шляхів користувачів, враховуючи як ті ланцюжки взаємодій, що призвели до транзакції, так і ті, що завершилися відмовою. Математична модель вираховує реальний статистичний внесок кожного рекламного

джерела, починаючи від першого банерного показу і закінчуючи кліком з електронної розсилки. Це дозволяє керівникам маркетингових відділів раціонально оптимізувати розподіл бюджету, масштабуючи інвестиції в ті інформаційні кампанії, які генерують прихований, але критично важливий вплив на початкових етапах формування попиту [2].

Впровадження технологій штучного інтелекту безпосередньо в інтерфейс аналітичних платформ відкрило нову еру предиктивного маркетингу, де фокус поступово зміщується з ретроспективного аналізу минулих результатів на прогнозування майбутньої поведінки споживачів. За допомогою складних статистичних моделей система Google Analytics здатна автоматизовано аналізувати сотні поведінкових сигналів відвідувача, щоб розрахувати ймовірність здійснення ним транзакції або ризик припинення взаємодії з брендом протягом визначеного періоду. На основі цих предиктивних метрик маркетологи можуть формувати високоточні аудиторні сегменти, наприклад, виокремлюючи групу користувачів з найвищою схильністю до конверсії для показу їм спеціальних преміальних пропозицій. Такий проактивний підхід суттєво підвищує загальну рентабельність таргетованої реклами, оскільки фінансовий ресурс не витрачається на нерелевантну аудиторію, а концентрується виключно на тих сегментах, які демонструють математично підтверджену готовність до здійснення цільової дії [3].

Максимальна ефективність маркетингової аналітики досягається виключно шляхом глибокої інтеграції інструментів вебстатистики із зовнішніми рекламними кабінетами, хмарними сховищами даних та системами управління відносинами з клієнтами. Безшовний технологічний обмін даними дозволяє автоматично імпортувати інформацію про витрати з різних рекламних мереж безпосередньо в інтерфейс Google Analytics, що дає змогу в режимі реального часу відстежувати такі критичні економічні показники, як вартість залучення нового клієнта та рентабельність інвестицій у рекламу. Поєднання вебповедінкових даних з інформацією про фактичні офлайн-продажі або довічну цінність клієнта забезпечує наскрізну аналітику всього життєвого циклу взаємодії. Завдяки цій потужній синергії розрізнених джерел інформації, підприємства переходять від фрагментарної оцінки локальних метрик до комплексного фінансового моделювання маркетингових стратегій, гарантуючи максимальне повернення інвестицій та стимулюючи довгострокове зростання бізнесу [4].

У стратегічній перспективі системне використання такого комплексного аналітичного інструментарію є не просто тимчасовою технологічною перевагою, а фундаментальною умовою для побудови високорентабельного маркетингу, безперервного зниження вартості залучення нових клієнтів та забезпечення сталого комерційного лідерства в умовах динамічного цифрового середовища.

Список використаних джерел

McGuirk M. Performing web analytics with Google Analytics 4: a platform review. *J Market Anal.* 2023. № 11. P. 854–868. DOI: https://doi.org/10.1057/s41270-023-00244-4.

Adeleye R. A., et al. Digital marketing analytics: A review of strategies in the age of big data and AI. *World Journal of Advanced Research and Reviews.* 2024. № 21(2). P. 73-84. DOI: https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.21.2.0395.

Meireles I. S., Baluz R. A. R. S. Aplicabilidade da ferramenta Google Analytics para auxiliar na tomada de decisões estratégicas de marketing: Um estudo de caso em empresa do Piauí. *Research, Society and Development*. 2024. № 13(6). DOI: http://dx.doi.org/10.33448/rsd-v13i6.46093.

Shaheen A. Maximizing Website Performance with Google Analytics. Turkish *Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT).* 2023. № 14. P. 1273-1277. DOI: http://dx.doi.org/10.61841/turcomat.v14i03.14229.

Ключові слова: аналіз, маркетинг, Google Analytics, дані, система.
Keywords: analysis, marketing, Google Analytics, data, system.

Науковий керівник: завідувач кафедри, д.е.н., професор Горбаченко С. А.

Дойніков Олег Володимирович

здобувач 1-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФЕНОМЕН «ADULT MODE» У CHATGPT-ПОДІБНИХ СИСТЕМАХ

Поняття «adult mode» у ChatGPT-подібних системах великих мовних моделей (LLM) доцільно розуміти як спеціальний режим функціонування генеративної системи штучного інтелекту, за якого послаблюються стандартні обмеження контенту та допускається створення матеріалів сексуального, насильницького або іншого чутливого характеру, доступ до яких у базовій версії сервісу є обмеженим. У сучасних цифрових сервісах така функція має не лише технічне, а й правове значення, оскільки визначає межі допустимого контенту, коло ризиків для користувачів і обсяг обов'язків постачальника технології. У лютому 2025 р. компанія OpenAI в оновленій специфікації поведінки моделі (Model Spec) зазначила, що вивчає можливість надання користувачам і розробникам доступу до генерації еротичного або насильницького контенту у належному віковому контексті за умови дотримання правил використання. Це свідчить про поступовий перехід від повної заборони такого контенту до моделей контрольованого доступу.

На рівні права Європейського Союзу важливе значення має Регламент (ЄС) 2024/1689 (AI Act), який запровадив комплексний підхід до регулювання систем штучного інтелекту залежно від рівня ризику [1]. Він кваліфікує системи ШІ, які генерують deepfake-контент сексуального характеру без згоди особи, що зображується, або матеріали сексуального насильства над дітьми (CSAM), як такі, що провадять заборонену практику. Ст. 51 AI Act встановлює обов'язок прозорості: особи мають бути поінформовані, що взаємодіють із системою ШІ. Ст. 50 передбачає позначення AI-генерованого контенту. Ці норми набули чинності з 2 лютого 2025 р. і застосовуються до всіх постачальників, чиї системи впливають на осіб у ЄС, – незалежно від місця реєстрації компанії.

До прийняття AI Act регулювання дорослого контенту у LLM-системах здійснювалося переважно через корпоративне саморегулювання: внутрішні «Умови використання», «Правила контенту» (Content Policies) і технічні фільтри. Такий підхід породжує феномен «jailbreak» – методів обходу програмних фільтрів, зокрема рольових підказок (prompts), що змушують систему діяти від імені вигаданого персонажа, нібито позбавленого вбудованих обмежень (відомий приклад – «DAN», «Do Anything Now», 2023 р.). Ключова проблема корпоративного саморегулювання – його асиметричний характер: провайдер одночасно є зацікавленою стороною (комерційна вигода від розширення можливостей системи) і регулятором власної поведінки.

Це свідчить, що технічні бар’єри не гарантують належного контролю. Основною проблемою корпоративного саморегулювання є його асиметричність: провайдер одночасно виступає розробником продукту, комерційно зацікавленою особою та суб’єктом, який самостійно визначає межі дозволеного.

В Україні окремий правовий режим для контенту, створеного в «adult mode», законодавчо не сформовано. Закон України «Про авторське право і суміжні права» передбачає право особливого роду (sui generis) щодо неоригінальних об’єктів, згенерованих комп’ютерною програмою, однак питання належності прав на результати генерації, створені за ініціативою користувача через комерційну платформу, залишається дискусійним [2]. Крім того, чинне законодавство не встановлює спеціальних вимог щодо перевірки віку користувача, порядку підтвердження згоди особи на використання її зображення, відповідальності платформи за поширення незаконного deepfake-контенту та процедур захисту потерпілих осіб. Це свідчить про наявність нормативної прогалини у сфері використання генеративного ШІ.

Окрему групу ризиків становить право на приватність. Використання «adult mode» може супроводжуватися обробкою даних, що стосуються інтимної сфери особи, а отже потребує підвищених стандартів захисту.

Додаткову небезпеку створює можливість генерації реалістичних зображень конкретних осіб без їхньої згоди. Такі практики здатні порушувати право на повагу до приватного життя, людську гідність та право на захист персональних даних. У випадках, коли мова йде про неповнолітніх, ризики набувають особливо високого рівня суспільної небезпеки. Саме тому для подібних сервісів принципи privacy by design і privacy by default мають набувати практичного змісту через вбудовані механізми верифікації віку, обмеження функціоналу та швидкого реагування на порушення.

Не менш важливим є баланс між правом на приватність і свободою вираження поглядів. Доступ повнолітньої особи до легального контенту може розглядатися як елемент інформаційної свободи, однак така свобода не є абсолютною та підлягає обмеженням з метою захисту прав інших осіб, моралі, громадської безпеки і прав дітей. Саме тому правове регулювання «adult mode» повинно ґрунтуватися не на повній забороні або повній свободі, а на принципі пропорційності, за якого враховуються інтереси всіх учасників цифрових відносин.

Наприклад, Мацола А.А. [3, с. 465] виявляє подвійну природу впливу технологій ШІ на право на приватність: з одного боку, ШІ відкриває нові можливості, з іншого – породжує серйозні загрози через обробку масивів персональних даних без належної згоди їх власників. Стосовно «adult mode» у ChatGPT-подібних системах ці загрози набувають специфічних правових вимірів. По-перше, сесії взаємодії з «adult mode» накопичують особливо чутливу категорію персональних даних – дані про сексуальні уподобання та поведінку, що відповідно до GDPR і ЗУ «Про захист персональних даних» підлягають посиленому захисту. Практика показала: у 2024 р. злам платформи AI «girlfriend» призвів до витоку чатів, вподобань і профілів тисяч користувачів. По-друге, генерація реалістичних deepfake-зображень конкретних осіб у контексті «adult mode» є прямим порушенням права на приватність, а у разі неповноліття особи, зображеної у такому контенті, – додатково кваліфікується як CSAM незалежно від того, що зображення згенероване ШІ, а не є реальною фотографією. Відповідно, застосування принципів «privacy by design» і «privacy by default», на необхідності яких наголошує Мацола А. А., до систем «adult mode» означає: перевірка віку (age verification) і верифікація згоди зображуваної особи мають бути вбудованими функціями системи, а не необов'язковими налаштуваннями. Скандал навколо платформи Grok (X, грудень 2025 – січень 2026), яка генерувала non-consensual sexualized deepfakes жінок і дівчаток після запуску функції редагування зображень, підтвердив: відсутність таких вбудованих гарантій призводить до масових порушень і спонукала ЄС розпочати розслідування за DSA і GDPR одночасно.

Водночас Берназюк І.М. [4, с. 89] досліджує виклики, що їх технології ШІ ставлять перед Європейською конвенцією з прав людини, і встановлює:

автоматизована модерація та генерація контенту зачіпають одразу кілька конвенційних прав – право на приватне життя (ст. 8), свободу вираження поглядів (ст. 10) і заборону дискримінації (ст. 14). Стосовно «adult mode» ця аналітика дозволяє виявити конкретні нормативні колізії. З одного боку, ст. 10 ЄКПЛ гарантує свободу вираження поглядів і отримання інформації, що потенційно охоплює право дорослого на доступ до легального еротичного контенту. З іншого боку, ст. 8 ЄКПЛ забороняє втручання у приватне і сімейне життя, що у сучасній практиці ЄСПЛ розширено до захисту зображення особи та заборони non-consensual intimate imagery. У той самий час Кожухар О. [5, с. 81] аналізує взаємозв'язок між регулюванням систем ШІ і режимом захисту персональних даних крізь призму AI Act і Рамкової конвенції Ради Європи про ШІ, яку Україна підписала у травні 2025 р., і встановлює: ризик-орієнтований підхід AI Act класифікує більшість систем LLM із «adult mode» як системи з обмеженим ризиком, що зобов'язані лише до прозорості, тоді як системи, які здатні генерувати CSAM або deepfake без згоди, підпадають під заборонені практики (неприйнятний ризик). Ключова регуляторна прогалина: між цими двома категоріями існує широке «сіре поле» – системи, що легально генерують сексуальний контент за підтвердженням віку, але технічно здатні до обходу цих обмежень через jailbreak або зміну параметрів системи. AI Act не визначає стандарту для механізмів верифікації віку і не встановлює відповідальності платформи за ефективність таких механізмів, що залишає регулювання у цій частині на рівні корпоративного саморегулювання провайдерів.

Таким чином, феномен «adult mode» у ChatGPT-подібних системах є комплексною правовою проблемою, що поєднує питання технологічного контролю, цифрових прав, приватності та відповідальності постачальників ШІ-сервісів. Європейський Союз уже сформував базові стандарти у цій сфері, однак навіть вони не усувають усіх ризиків, пов’язаних з обходом технічних обмежень і неправомірним використанням генеративних моделей. Для України актуальним є формування спеціального законодавства про штучний інтелект, гармонізованого з європейськими підходами, а також закріплення обов’язку провайдерів упроваджувати ефективну верифікацію віку, механізми захисту зображуваних осіб і процедури відповідальності за незаконний контент, створений засобами ШІ.

Список використаних джерел

1. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2024/1689 від 13.06.2024 «Про гармонізовані правила штучного інтелекту». URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689

2. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text/

3. Попович Т.П., Маслюк О.В., Мацола А.А. Штучний інтелект та право на приватність: актуальні виклики цифрової епохи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Том 5. №90.

4. Берназюк І.М. Штучний інтелект і права людини: виклики для Європейської конвенції з прав людини. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Вип. 3.

5. Кожухар О. Правове регулювання систем штучного інтелекту та захист персональних даних: лінії взаємозв'язків. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2025. Том 16. С. 80–87.

Ключові слова: adult mode, ChatGPT, великі мовні моделі, LLM, NSFW, генеративний штучний інтелект, jailbreak, deepfake, non-consensual intimate imagery, CSAM, AI Act (ЄС), права людини, право на приватність, захист персональних даних, верифікація віку, sui generis, OpenAI Model Spec, саморегулювання, цифрові права.

Keywords: adult mode, ChatGPT, large language models, LLM, NSFW, generative artificial intelligence, jailbreak, deepfake, non-consensual intimate imagery, CSAM, EU AI Act, human rights, right to privacy, personal data protection, age verification, sui generis, OpenAI Model Spec, self-regulation, digital rights.

Науковий керівник: д.ю.н., доцент Чанишев Р.І.

Дунець Єлизавета Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету кібербезпеки та інформаційних технологій
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОРИСТАННЯ МОДЕЛЕЙ МАШИННОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ В СФЕРІ ІТ-ПОСЛУГ

Індустрія інформаційних технологій характеризується високим рівнем конкуренції та складністю управління проєктами, що зумовлює гостру необхідність оптимізації внутрішніх операційних процесів. Традиційні експертні методи планування та оцінки ресурсів все частіше поступаються місцем алгоритмам машинного навчання, які здатні обробляти значні обсяги історичних даних для виявлення прихованих закономірностей. Використання предиктивних моделей дозволяє технологічним компаніям з високою точністю прогнозувати витрати часу, фінансів та зусиль команди на розробку програмного забезпечення, що є критично важливим для дотримання контрактних зобов'язань перед замовниками. Аналітичні системи комплексно оцінюють інформацію про попередні розробки, архітектурну складність нових завдань, кваліфікацію інженерів та вплив зовнішніх факторів, формуючи об'єктивні математичні прогнози замість суб'єктивних припущень керівництва. Практичне впровадження таких

інтелектуальних рішень значно знижує ймовірність зриву термінів та перевитрати бюджету, перетворюючи управління життєвим циклом проєкту з інтуїтивного процесу на повністю керований даними механізм [1].

Одним із найважливіших напрямків застосування інтелектуальних алгоритмів є прогнозування операційних ризиків та виявлення вузьких місць на ранніх етапах створення цифрових продуктів. Системи на базі штучного інтелекту безперервно аналізують поточний стан виконання завдань, відстежуючи швидкість написання програмного коду, частоту внесення змін до репозиторіїв та результати безперервної інтеграції. Якщо математична модель фіксує статистично значуще відхилення від еталонних показників ефективності, вона автоматично генерує попередження для проєктних менеджерів, вказуючи на високу ймовірність накопичення технічного боргу або критичних затримок у графіку релізів. Такий проактивний підхід надає можливість оперативно перерозподіляти робоче навантаження між відділами або залучати додаткових вузькопрофільних фахівців ще до того, як локальна проблема перетвориться на глобальну кризу проєкту. Глибокий аналіз інформації із систем контролю версій допомагає завчасно прогнозувати потенційні конфлікти інтеграції при злитті різних гілок розробки, що мінімізує час на стабілізацію фінального продукту [2].

Не менш значущою сферою застосування предиктивних моделей в індустрії інформаційних технологій є управління людським капіталом та максимізація продуктивності інженерних команд. Алгоритми машинного навчання активно використовуються відділами управління персоналом для аналізу показників залученості працівників, динаміки їхньої робочої комунікації та ефективності виконання індивідуальних завдань протягом тривалого часу. На основі цих багатовимірних даних системи здатні з високою точністю прогнозувати ймовірність професійного вигорання або несподіваного звільнення ключових спеціалістів, що дозволяє керівництву своєчасно вживати превентивних заходів для утримання цінних талантів. Аналітичні інструменти допомагають формувати максимально збалансовані робочі групи, враховуючи не лише технічний стек та навички фахівців, але й їхню психологічну сумісність та успішний досвід спільної роботи в минулому. Це забезпечує потужний синергетичний ефект, який безпосередньо конвертується у підвищення загальної швидкості та якості надання технологічних послуг клієнтам [3].

В контексті забезпечення якості програмного забезпечення предиктивна аналітика кардинально змінює парадигму тестування та технічного супроводу складних систем. Замість тотального перевіряння всього масиву вихідного коду, що вимагає непропорційно великих часових і фінансових інвестицій, класифікаційні моделі машинного навчання прецизійно вказують на конкретні модулі, які з найбільшою ймовірністю містять приховані дефекти. Такі алгоритми навчаються на історичних базах даних про

попередні помилки, зважуючи метрики складності коду, частоту модифікацій окремих файлів та індивідуальну статистику розробників, відповідальних за конкретні компоненти архітектури. Це цілеспрямоване прогнозування вразливостей дозволяє суттєво оптимізувати роботу інженерів з контролю якості, зосереджуючи їхню увагу виключно на найбільш ризикованих ділянках програмного продукту. Як наслідок, технологічні компанії досягають значного скорочення часу виходу нових рішень на ринок, одночасно гарантуючи їхню високу надійність та стабільність в умовах реальної експлуатації кінцевими користувачами.

Підсумовуючи вищезазначене, варто наголосити, що системне використання моделей машинного навчання для прогнозування ефективності бізнес-процесів виступає визначальним фактором сталого розвитку підприємств у сфері інформаційних технологій. Перехід від традиційних, багато в чому суб'єктивних методів планування до управління на основі глибинного аналізу даних дозволяє організаціям докорінно переглянути підходи до розподілу ресурсів та мінімізації операційних ризиків. Завдяки предиктивним можливостям штучного інтелекту технологічні компанії отримують змогу не лише завчасно ідентифікувати архітектурні загрози та оптимізувати процедури контролю якості коду, але й максимально ефективно управляти людським капіталом, попереджаючи кризові ситуації всередині інженерних команд. У сукупності це формує надійний фундамент для точного дотримання контрактних зобов'язань, скорочення загального циклу випуску програмних продуктів та суттєвого зниження непередбачуваних фінансових витрат. Відтак, масштабна інтеграція інтелектуальних прогностичних систем у корпоративну інфраструктуру є не просто тимчасовим трендом, а критичною стратегічною необхідністю для забезпечення високого рівня рентабельності та збереження конкурентних переваг на глобальному ринку цифрових послуг.

Список використаних джерел

Mahdi M. N., et al. Software Project Management Using Machine Learning Technique–A Review. *Applied Sciences*. 2021. № 11(11). P. 5183-5212. DOI: https://doi.org/10.3390/app11115183.

Mahmud M. H., Nayan M. T. H., Ashir D. M. N. A., Kabir M. A. Software Risk Prediction: Systematic Literature Review on Machine Learning Techniques. *Applied Sciences.* 2022. № 12(22). P. 11694-11713. DOI: https://doi.org/10.3390/app122211694.

Hu S., Dong K. Predicting Employee Turnover Based on Improved ADASYN and GS-CatBoost. *Mathematics.* 2026. № 14(2). P. 313-336. DOI: https://doi.org/10.3390/math14020313.

Albattah W., Alzahrani M. Software Defect Prediction Based on Machine Learning and Deep Learning Techniques: An Empirical Approach. *AI.* 2024. № 5(4). P. 1743-1758. DOI: https://doi.org/10.3390/ai5040086.

Ключові слова: машинне навчання, ефективність, бізнес-процеси, IT-послуги, проєкт.
Keywords: machine learning, efficiency, business processes, IT services, project.
Науковий керівник: асистент кафедри Разінкін Н. С.

Квас Мар`яна Максимівна
здобувачка 3-го курсу факультету кібербезпеки та інформаційних технологій
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИСТЕМ АНАЛІЗУ ДАНИХ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ КЛІЄНТСЬКОГО ДОСВІДУ

Сучасний етап розвитку цифрової економіки характеризується стрімким впровадженням інтелектуальних систем аналізу даних, які кардинально змінюють підходи компаній до взаємодії зі споживачами. Традиційні реактивні моделі обслуговування поступово замінюються проактивними стратегіями, де ключову роль відіграє здатність передбачати потреби клієнта ще до того, як вони будуть чітко сформульовані. Використання технологій штучного інтелекту для формування концепції «наступного найкращого досвіду» дозволяє бізнесу доставляти кожному клієнту релевантну взаємодію у правильний час та через оптимальний канал. Замість масового розсилання стандартизованих пропозицій, системи аналізу даних формують індивідуальні сценарії комунікації. Практичні дослідження показують, що впровадження таких інтелектуальних рішень здатне підвищити рівень задоволеності клієнтів на п'ятнадцять-двадцять відсотків, збільшити доходи компанії на п'ять-вісім відсотків, а також знизити витрати на обслуговування на двадцять-тридцять відсотків [1].

В умовах глобального бізнесу інтелектуальні системи відіграють критичну роль у персоналізації клієнтського досвіду та оптимізації супутніх операційних процесів. Технології штучного інтелекту надають підприємствам можливість обробляти величезні масиви неструктурованих даних, з високою точністю прогнозуючи поведінкові патерни та вподобання споживачів. Наприклад, алгоритми здатні детально аналізувати історію покупок та переглядів товарів, щоб генерувати максимально точні товарні рекомендації, що безпосередньо впливає на лояльність аудиторії та ймовірність повторних конверсій. Окрім цього, такі системи допомагають

компаніям адаптувати свої пропозиції до регіональних чи культурних особливостей різних ринків, що є життєво необхідним для міжнародних корпорацій. Водночас інтелектуальний аналіз даних синхронізує маркетингові зусилля з управлінням ланцюгами постачань, забезпечуючи наявність потрібних товарів у потрібному місці, що усуває можливий негативний клієнтський досвід через відсутність бажаної продукції [2].

Безперервне зростання обсягів клієнтських даних, які генеруються через різноманітні цифрові точки дотику, створює ідеальне середовище для застосування методів машинного та глибокого навчання з метою максимізації якості обслуговування. Сучасні систематичні огляди наукової літератури підтверджують, що ці алгоритми ефективно працюють у сферах електронної комерції, банкінгу та роздрібної торгівлі, успішно обробляючи як структуровану, так і неструктуровану інформацію. Машинне навчання дозволяє компаніям здійснювати глибоку класифікацію метрик клієнтського досвіду, охоплюючи такі виміри як задоволеність, залученість, довіра та цілісна оптимізація клієнтського шляху. Використання предиктивних моделей дає змогу виявляти приховані закономірності у поведінці користувачів, які практично неможливо ідентифікувати за допомогою традиційних статистичних методів, тим самим трансформуючи сирі масиви інформації у дієві стратегічні інсайти [3].

Окремим потужним напрямком застосування інтелектуальних систем є використання технологій обробки природної мови для оптимізації роботи віртуальних асистентів та чат-ботів, що виступають першою лінією підтримки клієнтів. Новітні дослідження зосереджуються на створенні багаторівневих аналітичних фреймворків, які здатні не лише точно розпізнавати наміри користувача, але й оцінювати його емоційний стан під час текстового чи голосового діалогу. Інтеграція передових методів NLP з алгоритмами аналізу зворотного зв'язку дозволяє системі генерувати персоналізовані та емпатійні відповіді, що суттєво зменшує бар'єр відчуження при спілкуванні з автоматизованими програмами. Завдяки такому науково обґрунтованому підходу компанії значно покращують продуктивність своїх систем самообслуговування, знижують навантаження на операторів живих кол-центрів та підвищують загальний рівень задоволеності клієнтів від швидкості та якості вирішення їхніх проблем [4].

У роздрібній торгівлі інтелектуальний аналіз даних фундаментально трансформує архітектуру клієнтського досвіду, органічно поєднуючи фронт-офісні взаємодії з глибокими бек-офісними операціями. Нейронні мережі та алгоритми машинного навчання керують складними екосистемами, які в режимі реального часу прогнозують патерни купівельного попиту, оптимізують управління товарними запасами та забезпечують безперебійне обслуговування покупців на всіх етапах воронки продажів. Це дозволяє ритейлерам створювати гіперперсоналізований досвід покупок, де кожна

маркетингова пропозиція формується на основі поточного контексту та історії взаємодії клієнта з брендом. Крім того, інтелектуальний аналіз даних відіграє ключову роль у захисті конфіденційної фінансової інформації споживачів, оперативно виявляючи кіберзагрози та запобігаючи шахрайським діям, що є базовою умовою для формування довгострокової довіри між клієнтом та компанією [5].

Підсумовуючи вищезазначене, слід наголосити, що інтеграція інтелектуальних систем аналізу даних перестала бути просто технологічною перевагою і перетворилася на фундаментальну умовою забезпечення життєздатності та конкурентоспроможності компаній. Стратегічне застосування алгоритмів машинного навчання, предиктивної аналітики та обробки природної мови дозволяє бізнесу здійснити якісний перехід від реактивного та стандартизованого обслуговування до побудови глибоко персоналізованих, емпатійних та проактивних відносин зі споживачами. Як свідчать ринкові прогнози, гіперперсоналізація та здатність систем передбачати потреби клієнтів у режимі реального часу стають головними драйверами зростання доходів та зниження операційних витрат. Ефективне управління клієнтським досвідом сьогодні вимагає не просто накопичення великих даних, а їх безперервної інтелектуальної трансформації у дієві стратегічні інсайти. Отже, майбутнє успішної ринкової діяльності нерозривно пов'язане з подальшим масштабуванням рішень на базі штучного інтелекту, які еволюціонують від інструментів базової автоматизації до комплексних екосистем, що генерують додаткову цінність на кожному етапі взаємодії з клієнтом.

Список використаних джерел

Fiedler L. Next best experience: How AI can power every customer interaction. McKinsey Insights. 2025. URL: https://www.mckinsey.com/capabilities/growth-marketing-and-sales/our-insights/next-best-experience-how-ai-can-power-every-customer-interaction (дата звернення: 26.03.2026).

Чжан К. Роль штучного інтелекту у трансформації клієнтського досвіду та оптимізації ланцюгів постачання для глобального бізнесу. *Innovation and Sustainability.* 2024. № 3. С. 45-52. DOI: https://doi.org/10.31649/ins.2024.3.45.52.

Chetankumar P. Customer Experience Optimization Using Machine Learning: A Systematic Review. *ESP Journal of Engineering & Technology Advancements.* 2023. № 3. P. 176-187. DOI: http://dx.doi.org/10.56472/25832646/JETA-V3I8P120.

Uzan S., Freud D., Elalouf A. Optimizing Chatbots to Improve Customer Experience and Satisfaction: Research on Personalization, Empathy, and

Feedback Analysis. Applied Sciences. 2025. № 15(17). P. 9439-9460. DOI: https://doi.org/10.3390/app15179439.
Fnu I. A. Revolutionizing Retail: How Artificial Intelligence is Transforming the Customer Experience. *Journal of Computer Science and Technology Studies.* 2025. № 7(2). P. 357-367. https://doi.org/10.32996/jcsts.2025.7.2.37

Ключові слова: інтелектуальні системи, аналіз даних, клієнтський досвід, машинне навчання, обслуговування.
Keywords: intelligent systems, data analysis, customer experience, machine learning, customer service.
Науковий керівник: асистент кафедри Скідан В. С.

Козобродова Тетяна Ігорівна
здобувачка 3-го курсу факультету кібербезпеки та інформаційних технологій
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНАЛІЗ ТОНАЛЬНОСТІ ВІДГУКІВ КЛІЄНТІВ В ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОМУ БІЗНЕСІ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Індустрія гостинності функціонує в умовах безпрецедентної прозорості, де цифрова репутація безпосередньо визначає комерційний успіх готелів та ресторанів. Щодня на спеціалізованих туристичних платформах та у соціальних мережах генеруються колосальні масиви неструктурованого тексту у вигляді клієнтських відгуків, які містять безцінну інформацію про споживчий досвід. Традиційні методи ручного сортування та аналізу такого обсягу даних є фізично неможливими та економічно недоцільними. Саме тому передові компанії активно впроваджують системи аналізу тональності тексту на базі штучного інтелекту. Ці технології дозволяють автоматично видобувати емоційне забарвлення, думки та рівень задоволеності клієнтів із їхніх письмових коментарів. Перетворюючи хаотичний потік суб'єктивних вражень на структуровані аналітичні метрики, штучний інтелект надає бізнесу об'єктивну картину його сприйняття цільовою аудиторією, що стає фундаментальною базою для прийняття стратегічних управлінських рішень [1].

Методологічна еволюція систем аналізу тональності демонструє стрімкий перехід від базових словникових підходів до застосування складних архітектур машинного та глибокого навчання. Ранні системи спиралися на попередньо укладені списки позитивних та негативних слів, що часто призводило до помилок через нездатність алгоритму розпізнати сарказм або контекстну залежність висловлювань. Натомість сучасні нейронні

мережі та класифікаційні моделі здатні глибоко розуміти семантику природної мови. Вони ефективно виявляють приховані емоційні патерни, враховують лінгвістичне розмаїття, культурні ідіоми та специфічний сленг, який часто використовується споживачами при описі гастрономічного чи туристичного досвіду. Використання потужних алгоритмів класифікації дозволяє моделям навчатися на великих розмічених вибірках історичних даних, завдяки чому точність розпізнавання полярності відгуку наближається до абсолютних показників, мінімізуючи вплив людського фактора на фінальну аналітику [2].

Особливу цінність для готельно-ресторанного бізнесу становить аспектно-орієнтований аналіз тональності, який є якісно новим рівнем обробки клієнтського зворотного зв'язку. Замість того, щоб присвоювати всьому тексту єдину загальну оцінку, інтелектуальні алгоритми декомпозують відгук на окремі складові послуги. Наприклад, в одному коментарі штучний інтелект здатен одночасно ідентифікувати захоплення якістю страв, розчарування швидкістю обслуговування персоналу та нейтральне ставлення до цінової політики закладу. Така гранульована деталізація дозволяє менеджерам точно локалізувати операційні сильні та слабкі сторони свого підприємства. Розуміння того, які саме атрибути сервісу генерують найбільше позитиву, а які провокують негативні реакції, дає змогу керівництву цілеспрямовано інвестувати ресурси у виправлення конкретних недоліків, уникаючи неефективного розпорошення бюджету на загальні покращення [3].

Практична імплементація систем аналізу тональності безпосередньо конвертується у підвищення операційної ефективності та захист репутаційного капіталу бренду. Безперервний моніторинг емоційного фону клієнтських публікацій у режимі реального часу функціонує як система раннього попередження кризових ситуацій. Коли математична модель фіксує раптовий сплеск негативних згадок про певний аспект обслуговування, адміністрація отримує автоматичне сповіщення, що дозволяє миттєво відреагувати на проблему до її масштабного поширення в інформаційному просторі. Крім того, глибинне розуміння очікувань та цінностей споживачів, видобуте з їхніх власних текстів, допомагає маркетологам створювати максимально релевантні персоналізовані пропозиції. У результаті компанія не лише утримує існуючих клієнтів за рахунок демонстрації уваги до їхньої думки, але й формує потужну конкурентну перевагу, адаптуючи свій сервіс до реальних, а не гіпотетичних потреб ринку [4].

Здатність автоматизовано обробляти великі масиви неструктурованого клієнтського зворотного зв'язку дозволяє підприємствам індустрії гостинності переходити від інтуїтивного управління до стратегій, що повністю базуються на об'єктивних даних. Глибинне розуміння емоцій та

потреб споживачів, яке забезпечують сучасні нейронні мережі, дає змогу не лише оперативно нівелювати репутаційні ризики, але й системно підвищувати якість надаваних послуг шляхом точкової оптимізації проблемних аспектів сервісу. Як наслідок, компанії отримують потужний інструмент для формування стійкої лояльності аудиторії та максимізації фінансових показників. Отже, у висококонкурентному середовищі використання інтелектуальних алгоритмів для аналізу відгуків стає не просто технологічною інновацією, а фундаментальною передумовою для забезпечення довгострокового ринкового лідерства та сталого розвитку бренду.

Список використаних джерел

Ameur A., Hamdi S., Sadok Y. B. Sentiment Analysis for Hotel Reviews: A Systematic Literature Review. *ACM Comput. Surv.* 2023. № 56(2). DOI: http://dx.doi.org/10.1145/3605152.

Kahya Özyirmidokuz E., Molu Elmas B., Stoica E. A. AI-Based Sentiment Analysis of E-Commerce Customer Feedback: A Bilingual Parallel Study on the Fast Food Industry in Turkish and English. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*. 2025. № 20(4). P. 294-318. DOI: https://doi.org/10.3390/jtaer20040294.

Patel N. V., Bhadka H. B., Chhinkaniwala H. R. Content Based Hotel Recommender Based on Multi-Aspect Sentiment Analysis by Rating Inference from User Reviews. Journal of Information Systems Engineering and Management. 2025. № 10(25s). DOI: https://doi.org/10.55267/iadt.

Erdoğan, D., et al. Developing a Deep Learning-Based Sentiment Analysis System of Hotel Customer Reviews for Sustainable Tourism. *Sustainability*. 2025. № 17(13). P. 5756-5786. DOI: https://doi.org/10.3390/su17135756.

Ключові слова: аналіз тональності, відгуки клієнтів, готельно-ресторанний бізнес, штучний інтелект, системи.

Keywords: tone analysis, customer feedback, the hotel and restaurant industry, artificial intelligence, systems.

Науковий керівник: асистент кафедри Овчинников М. Ю.

Лавренко Дмитро

здобувач 1-го курсу факультету кібербезпеки та інформаційних технологій Національного університету “Одеська юридична академія”

КОНЦЕПЦІЯ “WETWARE”: ВИКОРИСТАННЯ БІОЛОГІЧНИХ НЕЙРОНІВ ЛЮДИНИ У РОЗРОБЦІ ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Станом на зараз сучасна IT індустрія як правило базується на класичній архітектурі напівпровідникових компонентів та архітектурі фон Неймана (головним принципом якої є фундаментальний принцип побудови обчислювальних систем, при якій програма та її дані зберігаються в одній і тій самій пам’яті). Але цей підхід майже вичерпав свій потенціал. Це пов’язано з фізичними обмеженнями розмірів транзисторів. Це обґрунтовано законом Мура згідно з яким кількість транзисторів на кристалі інтегральної схеми подвоюється приблизно кожні два роки. Саме це змушує людство шукати новий за своїм принципом підхід до розвитку обчислювальних можливостей комп’ютерних систем. Саме тут на допомогу приходить концепція “Wetware” (з англ. Вологий/біологічний компонент), суть цієї концепції полягає у використанні біологічних систем таких як людська нервова система та людський мозок у якості обчислювальних пристроїв. За своїм сенсом це спроба поєднати класичні цифрові алгоритми з біологічними компонентами, наприклад людськими нейроструктурами. Для цього навіть не потрібно пряме втручання в людський мозок. Сучасні біологічні технології дозволяють використати стовбурові клітини (iPSC) які в свою чергу можна отримати зі звичайних клітин шкіри і переробити (за допомогою біологічного принципу самоорганізації клітин) у біологічні нейрони, які згодом сформують тривимірні структури які прийнято називати органоїди. В решті решт ці органоїди можна підключити до мікроелектронних датчиків, що дасть змогу органоїдним структурам отримувати вхідні дані у вигляді електричних сигналів (імпульсів) і зчитувати їх відповідь. Що теоретично і дає змогу використовувати симбіоз обчислювальної техніки та живої матерії [1].

Потреба реалізації таких доволі радикальних рішень полягає у зменшенні споживання великої енергетичної потужності обчислювальних систем штучного інтелекту. Щоб підтримувати роботу великих LLM (large language model), таких як Chat GPT, потрібно будували величезні дата-центри і витрачати на них гігаватні потужності електроенергії. Результатом роботи такого дата-центру є великий вуглецевий слід приблизно такий же як і від 1000 автівок за весь період їх планової експлуатації. Тому саме людський мозок з його еталонною енергоефективністю, в перерахунку на традиційні одиниці вимірювання споживає приблизно 20 Вт енергії і при цьому здатний генерувати дуже складні рішення і навчатись на порядки краще за обчислювальні класичні аналоги при мінімальній кількості навчальних прикладах. При цьому такий підхід буде вкрай ефективний у вирішенні доволі складних мультимодальних задач. Якщо гарно інтегрувати це рішення в IT інфраструктуру то людство отримає принципово нові

обчислювальні системи, які будуть в рази ефективнішими за існуючі технологічні рішення.

Але на шляху до створення подібних систем існує багато перешкод. По-перше, це система забезпечення життєдіяльності біологічної частини комп'ютера, на відміну від свого існуючого аналога біологічний органоїд може загинути від нестачі корисних речовин, інфекцій, перепаду температури чи зміни навколишнього середовища. Це вимагає створення надійної системи на кшталт мікрофлюїдних систем (такі системи складаються з мініатюрних трубок і помп які постійно б постачали поживні речовини і відводили продукти життєдіяльності) і суворих протоколів безпеки з резервним електропостачанням і запасом всіх необхідних розчинів і речовин [2].

Також масштабним викликом буде створення надійного інтерфейсу для взаємодії між біологічною і технологічною частинами. Також біологічні нейрони постійно генерують фоновий шум який потрібно відсортовувати щоб відокремити корисний сигнал, для швидкої взаємодії потрібно буде розробити спеціальну архітектуру програмного забезпечення яка зможе забезпечити мінімальну затримку між живими нейронами та обчислювальними системами. Низько рівневі процеси такі як драйвери для роботи з мікроелектронікою та первина обробка сигналів реалізується за допомогою мов програмування таких як C/C++ щоб забезпечити максимальну швидкість обчислень. У свою чергу як високорівнева логіка як машинне навчання для декодування спайків нейронних мереж та їхньої прив'язки до віртуальної середи буде робиться з допомогою такої мови програмування як Python [3].

Першими хто зміг довести життєздатність такого підходу є експеримент стартапу Cortical Labs відомий як DishBrains. Успішність експерименту полягала в тому що дослідникам вдалося розмістити на своєму чипі близько 800 тисяч живих нейронів і навчили їх взаємодіяти з комп'ютерною ретро-грою Pong (аналог звичайного тенісу) і згодом з комп'ютерною грою Doom. Інформація про положення ворогів чи м'ячів у грі конвертувалась в електричні імпульси, коли нейрони відбивали м'яч система давала їм впорядкований електричний сигнал і в випадку пропуску хаотичний. Це все базується на принципі мінімізації вільної енергії (бо людський мозок прагне до передбачуваності середовищ), клітинна культура швидко переналаштувала свої нейроні зв'язки щоб уникати хаотичні стимули і почала грати з урахуванням вхідних даних і грати «по людськи». Цей експеримент чітко доводить що людство вже зараз здатне створювати стабільні API для комунікації цифрових систем з біологічною частиною і живими клітинами які здатні до самонавчання у реальному часі [4].

Ще окрім суто інженерних питань розвитку технології Wetware заважають безпрецедентні біоетичні проблеми. Коли клітинна культура мозку

навчається взаємодії зі складним середовищем постає питання на якому етапі така система може набути зачатків самосвідомості або відчути по типу болі чи виснаження і так далі. Сучасна наука вважає що органоїди які складаються з кількох тисяч не мають свідомості однак з поступовим збільшенням їхніх розмірів наприклад до мільярдів нейронів, то дослідникам доведеться розробляти нові етичні протоколи і регуляторні норми для таких техніко-біологічних систем.

Підсумовуючи все вище сказане можна впевнено стверджувати що подальший розвиток технології Wetware, здатний радикально змінити правила гри в IT індустрії. Симбіозом передової мікробіології, інженерії та програмування дає реальний шанс подолати кризу енергоспоживання сучасних систем ШІ. Здатність живих нейронів адаптуватися до віртуальних умов свідчить про їхній імовірний величезний потенціал у ролі співпроцесорів. В майбутньому подібні системи цілковито зможуть посунути свої існуючі обчислювальні системи на ринку відкривши нову еру у розвитку техно-біологічних систем вже в найближчому майбутньому.

Список використаних джерел

1. Smirnova, T., & Kovalenko, V. (2025). Основи нейрогібридних обчислювальних систем та інтеграція біологічних процесорів. Київ: Наукова думка. DOI: https://doi.org/10.3389/fsci.2023.1017235

2. Kagan, B. J. et al. (2022). In vitro neurons learn and exhibit sentience when embodied in a simulated game-world. *Neuron*, 110(23), 3952-3969. DOI: https://doi.org/10.1016/j.neuron.2022.09.001]

3. Shi, H., Kowalczewski, A., Vu, D., Liu, X., Salekin, A., Yang, H., & Ma, Z. (2024). Organoid intelligence: Integration of organoid technology and artificial intelligence in the new era of in vitro models. Medicine in novel technology and devices, 21, 100276. URL:

4. Gaps and Ethical Trajectories in Commercial Biocomputing: An Investigative Audit of Cortical Labs and Fin. Lefkowitz, D. (2026). Governance alSpark. Available at SSRN 6411258. DOI: https://doi.org/10.1016/j.medntd.2023.100276

Ключові слова: нейронні мережі, штучний інтелект, органоїдний інтелект, розробка ШІ, рішення в галузі розробки ШІ, технології Wetware

Keywords: Neural networks, Artificial Intelligence, AI, Organoid intelligence, AI development, new solutions in the field of AI development, Wetware technologies

Науковий керівник: доцент Задерейко О.В.

Смєлов Олександр Анатолійович

здобувач 1-го курсу факультету психології політології та соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕФЕКТ НАДМІРНОЇ ДОВІРИ ДО АЛГОРИТМІВ (ALGORITHM APPRECIATION) У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ: ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЗНИЖЕННЯ САМОЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Стрімке впровадження систем штучного інтелекту (ШІ) у критично важливі сфери поставило перед психологічною наукою принципово нове питання: що відбувається з прийняттям рішень людиною в умовах стресу та загрози за наявності алгоритмічної підказки? Відповідь на це питання дала резонансна серія експериментів Robinette et al. [1], у якій 26 учасників під час реальної евакуаційної процедури (штучне задимлення приміщення, справжня пожежна тривога) були змушені обрати між власним маршрутом виходу і вказівками евакуаційного робота. Результат виявився несподіваним: всі 26 учасників пішли за роботом, попри те, що половина з них заздалегідь спостерігала, як цей самий робот невірно виконував навігаційне завдання. Найбільш показово: навіть коли робот вказував у темну кімнату без видимого виходу, більшість учасників не зверталась до знайомого безпечного виходу, через який вони увійшли. Цей феномен отримав позначення overtrust (надмірна довіра) і є екстремальним проявом ширшого явища – algorithm appreciation (схвалення алгоритму): готовності слідувати алгоритмічним рекомендаціям навіть всупереч власній думці та наявній контекстуальній інформації [1].

Romeo та Conti [2, с. 260] у систематичному огляді 35 емпіричних досліджень (за методологією PRISMA 2020, охоплює 2015-2025 рр.) встановлюють, що automation bias – схильність надмірно покладатися на автоматизовані рекомендації – має чіткі когнітивні підстави. По-перше, задіяний механізм когнітивної ощадності: людина як «когнітивний скупець» (cognitive miser) у стресових умовах уникає ресурсозатратного критичного мислення і делегує рішення системі, яку сприймає як більш компетентну та об'єктивну. По-друге, суттєву роль відіграє когнітивне навантаження (cognitive load): підвищений стрес, обмеженість часу та складність завдання посилюють схильність до надмірної довіри, оскільки зменшують здатність до незалежного оцінювання. По-третє, ефект Даннінга-Крюгера: користувачі з помірним (а не нульовим або глибоким) рівнем знань про ШІ виявляються найбільш схильними до overtrust, оскільки переоцінюють своє розуміння можливостей системи. Дослідники також фіксують парадокс пояснень XAI: надання алгоритмічних пояснень не лише не знижує надмірну довіру, а нерідко посилює її, позаяк пояснення самі стають евристичними сигналами довіри [2, с. 260].

Кризова ситуація принципово змінює динаміку взаємодії між людиною та алгоритмом. Klingbeil, Grützner та Schreck [3, с. 3] у поведінковому експерименті (N = 319) встановили, що сам факт знання про алгоритмічне походження поради спонукає учасників слідувати їй навіть тоді, коли вона суперечить наявній контекстуальній інформації та їхній власній оцінці

ситуації. При цьому ситуаційна довіра (situational trust), сформована конкретним контекстом і завданням, виявляється значно потужнішим предиктором підпорядкування, ніж базова схильність до довіри (propensity to trust). Horowitz та Kahn [4, с. 3], провівши масштабний мультикраїновий експеримент (N = 9 000, дев'ять країн), виявили, що automation bias загострюється в умовах когнітивного тиску та обмеженості часу, характерних для кризи. Водночас у ситуаціях надзвичайно високих ставок спостерігається протилежний ефект – algorithm aversion: відчуття особистої моральної відповідальності змушує людину відхиляти алгоритмічні рекомендації. Отже, феномен надмірної довіри в кризових ситуаціях найбільш виражений у «проміжній зоні»: коли ставки здаються значними, але не загрозливими для виживання – що є парадоксальним саме для сценаріїв самозбереження.

Подолання феномену надмірної довіри до алгоритмів є одним із ключових викликів для проектування безпечних людино-машинних систем. Dogru та Krämer [5, с. 5] в експериментальному дослідженні (N = 529 шахістів із різним рівнем фахової майстерності) доводять, що ані рівень довіри до системи, ані самооцінка власної компетентності не є достатніми предикторами calibrated trust – відкаліброваної, адекватної реальним можливостям системи, довіри. Натомість вирішальним фактором є фахова експертиза у предметній сфері: саме доменна компетентність дозволяє виявляти помилки алгоритму і не підпорядковуватися хибним рекомендаціям. Серед запропонованих механізмів протидії overtrust дослідники виокремлюють: «когнітивне тертя» (cognitive friction) – навмисне ускладнення інтерфейсу, що змушує користувача осмислено взаємодіяти із системою; заміну серійної архітектури прийняття рішень (де алгоритм надає пораду до рішення людини) на паралельну (де пораду показують після незалежного людського рішення); акцентування особистої відповідальності користувача за наслідки; а також спеціалізоване навчання, що формує адекватні ментальні моделі можливостей і обмежень систем ШІ. Дослідження у сфері безпеки демонструють, що цілеспрямована освіта щодо ШІ суттєво знижує automation bias порівняно із загальною популяцією.

Таким чином, ефект надмірної довіри до алгоритмів у кризових ситуаціях є психологічно обґрунтованим феноменом, зумовленим когнітивною ощадністю, ситуаційним стресом та делегуванням відповідальності. Парадокс полягає в тому, що саме кризові умови – підвищений стрес, дефіцит часу та когнітивне перевантаження – є найбільш сприятливим середовищем для automation bias, тоді як людина потребує максимальної незалежності суджень. Нехтування самозбереженням на користь алгоритмічних підказок не є раціональним вибором, а проявом системного когнітивного збою, який потребує як дизайнерських (архітектура інтерфейсу, когнітивне тертя), так і освітніх (ШІ-грамотність, доменна

експертиза) рішень. Ці дані мають пряме значення для психологічної практики, підготовки фахівців, що працюють у надзвичайних ситуаціях, а також для правового регулювання відповідальності за рішення, прийняті в режимі людино-алгоритмічної взаємодії.

Список використаних джерел

1. Robinette P., Li W., Allen R., Howard A. M., Wagner A. R. Overtrust of Robots in Emergency Evacuation Scenarios // Proceedings of the 11th ACM/IEEE International Conference on Human-Robot Interaction. 2016. DOI: 10.5555/2906831.2906851

2. Romeo G., Conti D. Exploring automation bias in human-AI collaboration: a review and implications for explainable AI. AI & SOCIETY. 2026. Vol. 41. P. 259-278. DOI: https://doi.org/10.1007/s00146-025-02422-7.

3. Klingbeil A., Grützner C., Schreck P. Trust and reliance on AI – an experimental study on the extent and costs of overreliance on AI. Computers in Human Behavior. 2024. Vol. 160. Art. 108352. DOI: https://doi.org/10.1016/j.chb.2024.108352.

4. Horowitz M.C., Kahn L. Bending the Automation Bias Curve: A Study of Human and AI-Based Decision Making in National Security Contexts. International Studies Quarterly. 2024. Vol. 68(2). Art. sqae020. DOI: https://doi.org/10.1093/isq/sqae020.

5. Dogru E.Ö., Krämer N.C. Investigating appropriate reliance on AI-Based decision support systems: the role of expertise, trust, and self-confidence. Journal of Decision Systems. 2025. Vol. 34(1). Art. 2593251. DOI: https://doi.org/10.1080/12460125.2025.2593251.

Ключові слова: algorithm appreciation, automation bias, overtrust, надмірна довіра до алгоритмів, кризові ситуації, самозбереження, когнітивне навантаження, ситуаційна довіра, calibrated trust, людино-машинна взаємодія, когнітивне тертя, ШІ-грамотність, прийняття рішень в умовах стресу.

Keywords: algorithm appreciation, automation bias, overtrust, excessive trust in algorithms, crisis situations, self-preservation, cognitive load, situational trust, calibrated trust, human-computer interaction, cognitive friction, AI literacy, stress-induced decision-making.

Науковий керівник: д.ю.н., доцент Чанишев Р.І.

СЕКЦІЯ 20. ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Керівник: к.е.н., доцент Примаченко І.Ф.
Секретар: к.е.н., доцент Капустян І.В.

Вирлан Василь Юрійович
здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ ВЗАЄМОДІЄЮ БІЗНЕС-СТРУКТУРИ ЗІ СТЕЙКХОЛДЕРАМИ

Ефективна взаємодія зі стейкхолдерами є важливим елементом системи стратегічного управління. Стейкхолдерський підхід передбачає, що успішність функціонування бізнес-структури значною мірою залежить від здатності ідентифікувати зацікавлені сторони, оцінювати їхні інтереси та формувати механізми взаємодії, які забезпечують баланс економічних, соціальних і екологічних інтересів. У цьому контексті важливу роль відіграє застосування спеціалізованих інструментів управління взаємодією зі стейкхолдерами, які дозволяють систематизувати інформацію про зацікавлені сторони, оптимізувати комунікаційні процеси та формувати ефективні партнерські відносини [1, 2].

Одним із ключових інструментів управління взаємодією зі стейкхолдерами є карта стейкхолдерів. Вона являє собою аналітичний інструмент, що використовується для ідентифікації, систематизації та візуалізації груп зацікавлених сторін відповідно до рівня їхнього впливу на діяльність бізнес-структури та ступеня зацікавленості у результатах її функціонування. Застосування карт стейкхолдерів дозволяє керівництву визначити пріоритетні групи взаємодії, оцінити потенційні ризики та можливості, а також сформувати диференційовану політику комунікації.

У практиці стратегічного менеджменту поширеною є модель матриці «вплив – інтерес», яка дозволяє класифікувати стейкхолдерів за двома основними параметрами: рівнем впливу на діяльність бізнес-структури та ступенем їхньої зацікавленості у результатах її діяльності. Такий підхід сприяє формуванню різних стратегій взаємодії, зокрема інформування, консультацій, партнерства або активного залучення до процесів управління [3].

Систематичне використання карт стейкхолдерів дозволяє бізнес-структурам формувати більш ефективні комунікаційні стратегії та

зменшувати ймовірність конфліктів інтересів між різними групами зацікавлених сторін.

Важливим інструментом управління взаємодією зі стейкхолдерами є механізми комунікації, які забезпечують обмін інформацією між бізнес-структурою та її зацікавленими сторонами. Ефективна комунікація сприяє формуванню довіри, підвищує рівень прозорості діяльності та створює передумови для довгострокового співробітництва. У сучасній практиці управління використовуються різноманітні канали комунікації, зокрема корпоративні звіти, публічні консультації, онлайн-платформи взаємодії, соціальні мережі, професійні форуми, а також системи цифрової аналітики.

Ефективна взаємодія зі стейкхолдерами часто реалізується через цифрові інструменти – CRM-системи, платформи управління клієнтським досвідом, аналітичні системи збору та обробки даних, а також системи автоматизації маркетингових комунікацій. Використання цифрових інструментів дозволяє оптимізувати процес комунікації та формувати персоналізовані стратегії взаємодії з різними групами стейкхолдерів.

Застосування цифрових інструментів взаємодії зі стейкхолдерами значно підвищує ефективність стратегічного управління бізнес-структурами. Цифрові платформи забезпечують оперативний обмін інформацією, підвищують прозорість діяльності та створюють умови для формування довгострокових партнерських відносин. У сучасних умовах цифровізації економіки ефективна взаємодія зі стейкхолдерами дедалі більше здійснюється через онлайн-канали комунікації, аналітичні системи та платформи управління даними. Активна взаємодія зі стейкхолдерами через цифрові платформи сприяє зміцненню довіри, формуванню репутаційного капіталу та підвищенню ефективності діяльності бізнес-структур. Крім того, взаємодія через цифрові канали дозволяє організаціям оперативно реагувати на потреби зацікавлених сторін і враховувати їхні очікування при формуванні стратегічних рішень.

Важливим інструментом управління взаємодією є партнерські моделі співпраці, які передбачають формування довгострокових відносин між бізнес-структурою та її ключовими стейкхолдерами. Партнерство може реалізовуватися у різних формах: стратегічні альянси, спільні проєкти, мережеві платформи співробітництва, інноваційні кластери та екосистеми.

Партнерські моделі співпраці дозволяють бізнес-структурам отримувати доступ до нових ресурсів, технологій та ринків, а також підвищувати ефективність інноваційної діяльності. Наприклад, у сфері інформаційних технологій поширеною є практика створення технологічних екосистем, у межах яких компанії, стартапи, наукові установи та інвестори взаємодіють для спільної розробки інноваційних продуктів та послуг.

Значну роль у формуванні сучасних підходів до управління взаємодією зі стейкхолдерами відіграє інтеграція ESG-принципів (Environmental, Social,

Governance). Концепція ESG передбачає врахування екологічних, соціальних та управлінських аспектів у процесі прийняття управлінських рішень та побудови взаємодії зі стейкхолдерами. Інтеграція ESG-принципів дозволяє бізнес-структурам підвищувати рівень соціальної відповідальності, зміцнювати репутацію та формувати довгострокову довіру з боку зацікавлених сторін.

Екологічний компонент ESG передбачає реалізацію заходів, спрямованих на зменшення негативного впливу діяльності бізнес-структури на довкілля, зокрема впровадження ресурсоефективних технологій, оптимізацію використання енергетичних ресурсів та розвиток екологічно відповідальних бізнес-процесів. Соціальний компонент охоплює питання взаємодії з працівниками, клієнтами, партнерами та місцевими громадами, зокрема забезпечення належних умов праці, підтримку соціальних ініціатив та розвиток корпоративної культури. Управлінський компонент ESG пов'язаний із забезпеченням прозорості діяльності, ефективної системи корпоративного управління та дотримання етичних стандартів ведення бізнесу.

Застосування ESG-підходу у взаємодії зі стейкхолдерами сприяє формуванню нової моделі управління, орієнтованої не лише на досягнення фінансових результатів, але й на створення довгострокової цінності для суспільства. У цьому контексті дедалі більшого поширення набуває практика підготовки нефінансової звітності або звітів зі сталого розвитку, які містять інформацію про взаємодію бізнес-структури зі стейкхолдерами та результати реалізації ESG-ініціатив.

Системне використання інструментів управління взаємодією зі стейкхолдерами дозволяє бізнес-структурам підвищувати ефективність стратегічного управління, забезпечувати стабільність розвитку та формувати конкурентні переваги у довгостроковій перспективі. Поєднання аналітичних інструментів (карти стейкхолдерів), комунікаційних механізмів, партнерських моделей співпраці та ESG-орієнтованих підходів створює основу для формування інтегрованої системи управління взаємодією із зацікавленими сторонами.

Отже, інструменти управління взаємодією зі стейкхолдерами є важливою складовою сучасної системи стратегічного управління бізнес-структурами. Їх застосування дозволяє забезпечити ефективну координацію інтересів різних груп зацікавлених сторін, підвищити рівень прозорості управлінських процесів та створити передумови для формування стійких конкурентних переваг.

Список використаних джерел

1. Залуцька Х.Я., Стефанцов Д.В. Типологізація взаємозв'язків підприємства зі стейкхолдерами в процесі їх стратегічного розвитку. *Бізнес*

Інформ. 2023. № 9. С. 290–295. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-9-290-295.

2. Галушка З.І. Стратегічний стейкхолдер-менеджмент: теоретична концепція й особливості застосування. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2020. Вип. 829. Економіка. С. 52-58. URL: https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1635

3. Гурочкіна В.В. Інвестиційна політика підприємства: матриця стейкхолдерів та драйвери розвитку взаємодії. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки.* 2019. № 4, Том 2. С. 89–97. URL: https://ir.dpu.edu.ua/items/76d2d7c2-31d3-477e-82fd-50c62b23dd4b

Ключові слова: інструменти, управління, взаємодія, бізнес-структура, стейкхолдери, стратегічне управління.

Keywords: tools, management, engagement, business entity, stakeholders, strategic management.

Науковий керівник: д.е.н., проф. Кібік О.М.

Вишенський Богдан Юрійович

здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДАПТИВНОСТІ БІЗНЕС-СТРУКТУР

Адаптивність бізнес-структур у сучасних умовах є однією з найважливіших передумов їхнього виживання, конкурентоспроможності та довгострокового розвитку. Під впливом цифровізації, економічної нестабільності, воєнних ризиків, зміни споживчих запитів і посилення конкуренції бізнес-структури змушені активно реагувати на зміни зовнішнього середовища, а також випереджати їх.

Для українського бізнесу 2025 рік став періодом адаптації та поступового відновлення та було зареєстровано 28913 нових бізнес-структур. Найнижча динаміка створення бізнесів спостерігалася на початку року, однак уже з другого кварталу активність почала зростати. Максимальні показники зафіксовано у третьому кварталі, після чого до кінця року ситуація стабілізувалася.

Водночас діяльність припинила 2871 компанія. Кількість закриттів поступово збільшувалася протягом року і досягла піку в четвертому кварталі. Попри це, рівень ліквідації бізнесів у 2025 році залишається суттєво нижчим порівняно з 2021 роком – періодом до початку повномасштабної війни [2].

Саме тому адаптивність слід розглядати як здатність бізнес-структури своєчасно виявляти зовнішні виклики, швидко перебудовувати внутрішні

процеси та ефективно використовувати наявні ресурси для збереження стійкості й розвитку.

Організаційна адаптивність є складним багаторівневим феноменом, який не може бути зведений до окремих управлінських рішень чи інструментів. Її формування передбачає узгоджену взаємодію стратегічних орієнтирів, структурних механізмів та поведінкових практик. Кожен із цих елементів виконує власну функцію, але лише в поєднанні вони забезпечують системну гнучкість організації. Саме тому доцільно розглянути адаптивність крізь призму взаємопов'язаних компонентів, що формують її цілісну архітектуру.

До таких компонентів належить, насамперед, стратегічний, який відображає здатність керівництва своєчасно переглядати цілі, пріоритети та бізнес-модель відповідно до змін зовнішнього середовища. Передбачає сценарне планування, управління ризиками та формування довгострокових конкурентних переваг [4].

Сучасні підходи до забезпечення адаптивності бізнес-структур охоплюють кілька взаємопов'язаних напрямів. По-перше, це компетентнісний підхід, який передбачає розвиток професійних і управлінських компетенцій персоналу, формування здатності працівників до швидкого навчання, командної взаємодії та прийняття рішень в умовах невизначеності. По-друге, цифровий підхід ґрунтується на використанні інформаційних технологій, аналітики даних, автоматизації процесів, HRM-систем і штучного інтелекту для оперативного реагування на зміни ринку. По-третє, agile-підхід орієнтований на гнучке управління, короткі цикли планування, командну роботу та швидке коригування рішень відповідно до змін зовнішнього середовища. По-четверте, важливого значення набуває гібридний підхід, який поєднує елементи традиційного управління, цифрових технологій і гнучких управлінських практик [0, 3, 5].

Основна проблема полягає в тому, що значна частина бізнес-структур не має цілісної системи адаптивного управління. На практиці це проявляється у слабкому моніторингу зовнішнього середовища, недостатній швидкості управлінських рішень, низькому рівні цифрової зрілості персоналу, у відсутності механізмів системного навчання та організаційної гнучкості. У результаті бізнес-структури часто реагують на зміни запізно, що призводить до втрати ринкових позицій, зниження ефективності та зростання ризиків.

Однак, варто також зазначити, що основна проблема полягає не тільки у нестачі ресурсів, а і у застарілих управлінських моделях, які не відповідають логіці сучасного мінливого середовища. Саме тому адаптивність має формуватися не як разовий захід, а як постійна управлінська компетенція організації. Бізнес, який не вміє швидко

змінюватися, поступово втрачає здатність конкурувати навіть за наявності фінансових або кадрових ресурсів.

Шляхи вирішення цієї проблеми полягають у впровадженні комплексного підходу до управління адаптивністю.

Насамперед доцільно забезпечити системний моніторинг зовнішнього середовища для своєчасного виявлення ризиків і можливостей. Далі слід розвивати цифрову трансформацію бізнес-процесів, що дасть змогу підвищити швидкість управління, точність прогнозування та якість аналітики.

Важливим напрямом є інвестування в навчання персоналу, розвиток компетенцій, формування культури змін і готовності до інновацій.

Окрему роль відіграє впровадження гнучких організаційних структур, які забезпечують оперативне ухвалення рішень, децентралізацію повноважень і підвищення відповідальності команд.

Отже, забезпечення адаптивності бізнес-структур вимагає поєднання стратегічного бачення, цифрових інструментів, компетентного персоналу та гнучких управлінських моделей. Саме такий підхід дає змогу не лише реагувати на зміни зовнішнього середовища, а й перетворювати їх на джерело розвитку та конкурентних переваг.

Список використаних джерел

AGILE-підхід до адаптації нових співробітників. *Вчені записки Університету «КРОК».* 2025. URL: https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/911

Бізнес в Україні у 2025 році: компаній відкривалося більше, ніж закривалося. URL: https://pik.net.ua/2026/01/26/biznes-v-ukrayini-u-2025-rotsi-kompanij-vidkryvalosya-bilshe-nizh-zakryvalosya/

Гібридні моделі управління проєктами в умовах сталого розвитку та цифрової економіки. *Економіка та суспільство*. 2024. URL: https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/991

Кизенко О.О. Рівень адаптивності стратегічного управління компаніями в цифровій економіці: досвід українських підприємств. Стратегія економічного розвитку України: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана ; редкол.: В.А. Верба (голов. ред.) [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2017. Вип. 41. С. 43–54.

Сучасні й традиційні підходи до управління кадровим потенціалом підприємства. *Український журнал економіки та бізнесу*. 2025. № 1. URL: https://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2025/03/2025-1-41.pdf.

Ключові слова: адаптивність, бізнес-структура, зовнішнє середовище, цифровізація, гнучке управління, конкурентоспроможність.

Keywords: adaptability, business structure, external environment, digitalization, flexible management, competitiveness.

Науковий керівник: д.е.н., проф. Кібік О.М.

Вишневський Олександр Володимирович

здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ МИТНОГО КОНТРОЛЮ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Воєнний стан змінив роль митниці в Україні: від «класичного» фіскального та контрольного органу вона стала елементом оборонної логістики, економічної стійкості та безпеки кордонів. Пріоритетами стали швидкість і безперебійність переміщення критичних вантажів (гуманітарних, медичних, енергетичних), але водночас – недопущення контрабанди, зловживань і незаконного переміщення товарів, які можуть створювати ризики для оборони та суспільства. В цих умовах митний контроль фактично працює у режимі «балансу»: спрощення для життєво необхідного та посилення ризик-орієнтованого контролю там, де зростають загрози. Саме ця подвійність формує ключові особливості, проблеми та рішення для митної системи під час війни.

Відповідно до Митного кодексу України, митний контроль є сукупністю заходів, які здійснюються з метою забезпечення додержання норм законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України [2]. Під час воєнного стану митний контроль зазнає суттєвих змін: пріоритетом стає забезпечення національної безпеки та недопущення переміщення зброї, боєприпасів, подвійного призначення та інших ризикових вантажів, тому посилюються перевірки, вводяться тимчасові заборони й ліцензування, а митні органи діють у тісній координації з правоохоронними й оборонними структурами. Водночас для гуманітарної допомоги, критично важливих ресурсів і бізнес-структур оборонного значення запроваджуються спрощені та прискорені процедури митного оформлення, використовується ризикоорієнтований підхід і електронні сервіси для мінімізації збоїв у логістиці [1].

Ефективний митний контроль у воєнний період базується на балансі між безпекою та сприянням законній торгівлі, широкому застосуванні цифрових технологій і чітких механізмах оскарження рішень для збереження довіри бізнесу й громадян.

Особливості митного контролю під час воєнного стану:

1. Нова модель ввезення гуманітарної допомоги (цифровізація та облік). Механізм став більш структурованим: гуманітарна допомога більше не може «триматися» лише на загальних деклараціях та довірі – вводиться

реєстровий і цифровий контроль. Ключовий елемент – статус отримувача. Така особа стає отримувачем з моменту автоматичної реєстрації в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги та присвоєння номера отримувача згідно з механізмом, визначеним урядом (автоматизована система) [1].

Для митного оформлення гуманітарної допомоги зареєстрований отримувач має:

отримати унікальний код гуманітарної допомоги (генерується після внесення інформації про товари до автоматизованої системи до початку декларування);

обрати «червоний коридор»для проходу/проїзду;

подати декларацію про перелік товарів, що визнаються гуманітарною допомогою (через «Єдине вікно» або через автоматизовану систему реєстрації гуманітарної допомоги), з можливістю друку та пред'явлення QR/штрих/цифрового ідентифікатора або повідомлення ідентифікатора без друку [1].

Подання декларації без унікального коду не допускається. Якщо дані декларації не співпадають із даними системи, митниця відмовляє у пропуску, за винятком окремого випадку з меншою вагою позиції.

Додатково встановлені часові «рамки дисципліни»:

ввезення за декларацією дозволяється протягом 30 календарних днів з дати створення декларації;

товари, внесені під унікальним кодом, але не ввезені 90 календарних днів, автоматично втрачають статус гуманітарної допомоги;

зміни до декларації можливі лише до подання в пункті пропуску;

якщо виявлено невідповідність фактично отриманих товарів задекларованим (категорії, найменування, місця, кількість, вага/об'єм), отримувач подає інвентаризаційний опис фактично отриманого через електронний кабінет; це одночасно виконує функцію «сигналу» про невідповідність і підсилює підхід до прозорості.

2. Товари військового призначення та подвійного використання: гуманітарка з вимогами експортного контролю. Ввезення здійснюється з урахуванням правил державного експортного контролю:

для товарів подвійного використання – за процедурою, визначеною відповідним урядовим порядком (за загальним правилом з дозвільними документами, якщо вони вимагаються);

для товарів військового призначення – також за процедурою спеціального урядового порядку;

для окремого переліку товарів у період воєнного стану імпорт може здійснюватися без дозвільних документів, якщо на нього поширюється виняток, затверджений урядом (переліковий підхід).

У воєнний час митниця фактично стає «фільтром безпеки» для товарів підвищеного ризику, а ефективність залежить від синхронізації: митниця ↔ експорт-контроль ↔ цифрові реєстри ↔ пост-контроль.

3. Податкові та процедурні спрощення: швидкість, пільги, «1 година». Воєнний стан супроводжувався законодавчими змінами, що дали митниці інструменти прискорення оформлення та пільгового імпорту для окремих категорій осіб і товарів. Зокрема, було введено звільнення від окремих платежів (ПДВ, акциз, ввізне мито) для визначених операцій на період дії воєнного стану, з винятками щодо товарів походженням з держави-агресора/окупанта та окупованих територій [1].

Важливий процедурний блок – спрощене декларування шляхом подання попередньої митної декларації (за визначених умов для певних категорій суб'єктів), а також спеціальні правила для окремих товарів (наприклад, у сфері енергоносіїв).

4. Практична адаптація митних органів до логістичних викликів воєнного стану. Воєнний стан зумовив суттєву зміну логістичних маршрутів, структури імпортних потоків і функціонального навантаження на митні органи. Законодавчі та процедурні спрощення, запроваджені на загальнодержавному рівні, реалізуються на практиці через діяльність конкретних митниць і митних постів, які змушені адаптуватися до нових умов роботи в режимі підвищених ризиків та обмежених ресурсів.

Проблеми та ризики митного контролю в умовах воєнного стану:

1. Дисбаланс між швидкістю митного оформлення та глибиною контролю. Запровадження прискорених процедур митного оформлення в умовах воєнного стану було об'єктивною необхідністю для забезпечення безперебійного постачання товарів критичного імпорту та підтримки економічної активності. Водночас вимога завершення митного оформлення у максимально стислі строки, зокрема в межах однієї робочої години, істотно обмежує можливості для проведення поглибленого митного контролю на етапі випуску товарів.

2. Кадрове навантаження та організаційні обмеження митних органів. Воєнний стан суттєво вплинув на кадрове та організаційне забезпечення митних органів. З одного боку, спостерігається зростання обсягів оформлення та перерозподіл логістичних потоків, з іншого – обмеженість людських ресурсів, підвищене психологічне навантаження та необхідність роботи в умовах постійної небезпеки [1]. Це ускладнює забезпечення належного рівня контролю, підвищує ризики помилок та знижує стійкість системи до зовнішніх і внутрішніх загроз.

3. Ризики зловживань пільговими режимами та гуманітарним статусом товарів. Запровадження пільг щодо оподаткування та спрощених процедур імпорту в умовах війни створило сприятливі умови для швидкого переміщення товарів, однак водночас сформувало потенційні можливості

для зловживань. Найбільш уразливими у цьому контексті є операції з гуманітарною допомогою, а також імпорт товарів із застосуванням тимчасових податкових звільнень.

4. Обмеженість пост-митного контролю в умовах воєнного стану. Зміщення акценту на постмитний контроль є логічною реакцією на спрощення процедур випуску товарів. Проте в умовах воєнного стану реалізація ефективного пост-митного контролю ускладнюється зупиненням або обмеженням документальних перевірок, а також призупиненням перебігу процесуальних строків. Це створює ситуацію, за якої митні органи формально володіють інструментами реагування на порушення, однак фактично обмежені у можливості їх повноцінного застосування. У довгостроковій перспективі така ситуація може призвести до накопичення системних порушень та зниження превентивної ролі митного контролю.

Отже, митний контроль у період воєнного стану – це система, яка одночасно забезпечує життєво важливий імпорт і захист держави.

Список використаних джерел

1.Державна митна служба України: офіційний сайт. URL: https://customs.gov.ua

2.Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17

Ключові слова: Митний кодекс України, Державна митна служба України, митний контроль, пост-митний контроль, оподаткування, імпорт, пільгові режими, документальні перевірки, цифрові реєстри, експортний контроль.

Keywords: Customs Code of Ukraine, State Customs Service of Ukraine, customs control, post-clearance control, taxation, imports, preferential treatment, documentary audits, digital registries, export controls.

Науковий керівник: к.е.н., доцент Візіренко С.В.

Гарановський Олег Ігорович

здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІЗАЦІЇ

В умовах загострення конкурентної боротьби здатність організації до системного впровадження інновацій перетворюється на визначальну умову її довгострокової конкурентоспроможності та виживання на ринку. Інноваційна діяльність стає необхідною управлінською функцією для організацій будь-якого масштабу та галузевої приналежності. Водночас ефективна реалізація інноваційного потенціалу неможлива без відповідного управлінського інструментарію – системи методів, технологій і процесів, що

забезпечують генерацію, відбір, впровадження та комерціалізацію інновацій у межах конкретної організації. Саме розвиток такого інструментарію є ключовою управлінською відповіддю на виклики сучасного інноваційного середовища [1].

Для України актуальність цієї проблематики визначається одночасно кількома чинниками: необхідністю конкурентного позиціонування вітчизняних організацій на євроінтеграційному шляху, потребою у структурній модернізації економіки в умовах повоєнного відновлення та зростаючим розривом між наявним інтелектуальним потенціалом і реальними показниками інноваційної активності організацій. Уже сьогодні вітчизняні організації змушені шукати нові моделі управління інноваціями, адаптовані до умов невизначеності, обмеженості ресурсів і стрімких змін ринкового середовища [2].

Аналіз статистичних даних щодо інноваційної активності вітчизняних організацій засвідчує неоднозначну динаміку: певне кількісне зростання поєднується з глибокою структурною нерівномірністю та хронічним недофінансуванням. За даними Держстату, у 2024 році 16,4% обстежених промислових організацій України здійснювали інноваційну діяльність – 56 організацій, що майже вдвічі більше порівняно з 2023 роком (32 організації). У ширшому трирічному вимірі – 2022-2024 роки – кількість інноваційно активних організацій зросла до 4428, або 18,5% від загальної кількості обстежених. Загальний обсяг витрат промислових організацій на інновації у 2024 році склав 476,8 млн грн, із яких 21,0% спрямовано на внутрішні науково-дослідні розробки. Наведені дані свідчать про певне пожвавлення інноваційної активності, хоча її масштаб залишається вкрай недостатнім для системної модернізації економіки [3; 4].

Разом із тим у порівняльному міжнародному контексті позиція України виглядає суттєво слабшою. Витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки (далі – НДДКР) у 2024 році склали лише 0,29% ВВП – один із найнижчих показників серед європейських країн, тоді як лідери GII – Швейцарія, США, Швеція – інвестують у НДДКР понад 2-3% ВВП. За даними Європейської інноваційної таблиці 2024 року, державні витрати на НДДКР в Україні становлять лише 4,9%, а приватні – 9,7% від середнього показника країн ЄС. При цьому венчурний капітал демонструє позитивну динаміку: зростання на 45,6 відсоткових пунктів починаючи з 2017 року, що є ознакою формування ринкових механізмів фінансування інновацій. Додатковим позитивним сигналом є стрімке зростання стартап-екосистеми: у рейтингу Global Startup Ecosystem Index 2025 Україна посіла 42-ге місце, піднявшись на чотири позиції та продемонструвавши найвищий темп зростання серед країн у своєму кластері – 26,22%. наведене свідчить про наявність живого інноваційного середовища, проте воно поки не

трансформується у системне зростання інноваційної активності традиційних організацій [5-7].

Аналіз стану управління інноваційною діяльністю бізнес-структур в Україні дозволяє виокремити декілька ключових проблем. По-перше, відсутність системного підходу до управління інноваціями на рівні більшості організацій: інноваційна діяльність здійснюється ситуативно, без інтеграції в загальну стратегію організації, без чітких KPI та механізмів моніторингу результатів. По-друге, хронічне недофінансування інноваційної діяльності – як з боку держави, так і приватного сектору – що унеможливлює системне оновлення технологічної бази та реалізацію довгострокових інноваційних проектів. По-третє, слабкість інноваційної інфраструктури: недостатній розвиток технологічних парків, центрів трансферу технологій та механізмів взаємодії між бізнесом, наукою та державою обмежує доступ організацій до знань та інноваційних компетенцій. По-четверте, низький рівень управлінських компетенцій у сфері інноваційного менеджменту: керівники більшості вітчизняних організацій не мають практичного досвіду застосування сучасних управлінських інструментів інноваційної діяльності – Agile, Design Thinking, Open Innovation. По-п'яте, структурний розрив між обсягом генерованих інноваційних ідей та їхньою комерціалізацією: більшість реалізованої інноваційної продукції у 2024 році була новою лише для самої організації (78,6%), а не для ринку, що свідчить про переважно адаптивний, а не проривний характер вітчизняних інновацій [1-3; 5; 8].

Подолання означених проблем потребує комплексного підходу за декількома напрямами. По-перше, розроблення та впровадження корпоративних інноваційних стратегій з чітко визначеними цілями, ресурсами та KPI – що забезпечить інтеграцію інноваційної діяльності у загальну систему стратегічного управління бізнес-структурою. По-друге, освоєння та імплементація сучасного управлінського інструментарію інновацій: Agile-методологій для гнучкого управління інноваційними проєктами, Design Thinking для генерації клієнтоорієнтованих рішень, концепції відкритих інновацій для залучення зовнішніх знань та партнерств. По-третє, формування внутрішньої інноваційної культури через запровадження систем корпоративного краудсорсингу ідей, матеріального та нематеріального стимулювання інноваційної активності персоналу, а також підрозділів корпоративного підприємництва. По-четверте, диверсифікація джерел фінансування інноваційної діяльності – через залучення венчурного капіталу, грантів від міжнародних донорів, інструментів програми «Горизонт Європа», а також державних програм підтримки інновацій в рамках повоєнного відновлення. По-п'яте, розбудова партнерської інноваційної екосистеми через налагодження сталих зв'язків між бізнесом, університетами, дослідницькими інститутами та стартап-

середовищем – що дозволить прискорити трансфер знань та підвищити комерційну ефективність інновацій [1; 2; 6-8].

Розвиток інструментів управління інноваційною діяльністю є стратегічним пріоритетом для бізнес-структур в умовах сучасного конкурентного середовища, що характеризується прискоренням технологічних змін та зростанням невизначеності. Подолання виявлених проблем можливе лише через комплексне поєднання стратегічного інноваційного управління, впровадження сучасних управлінських інструментів, розвитку інноваційної культури, диверсифікації фінансування та розбудови партнерської екосистеми. Реалізація цих напрямів дозволить вітчизняним організаціям перетворити інноваційний потенціал на стійку конкурентну перевагу та забезпечити їхній системний розвиток у довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел

Гвоздь М., Морозов М., Олинець А.-М. Цифрова трансформація підприємств: інтеграція Agile-підходів у систему менеджменту. *Економіка та суспільство*. 2025. № 73. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-73-126.

Білуха М. А. Інноваційний розвиток бізнесу в умовах цифрової трансформації та кризи: потенціал, бар'єри та перспективи для України. *Маркетинг і цифрові технології*. 2025. Т. 9, № 3. С. 136-157.

Інноваційна діяльність промислових підприємств Львівської області у 2024 році. *Головне управління статистики у Львівській області*. 2025. URL: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/press/2025/r12_16.pdf.

У Держстаті розповіли, як бізнес впроваджує інновації під час війни. *NV Бізнес*. 2025. URL: https://biz.nv.ua/ukr/sviy-biznes/innovaciyni-pidpriyemstva-v-ukrajini-zrostannya-mayzhe-vdvichi-za-tri-roki-50533366.html.

Варига Д.О. Компаративний аналіз інноваційної діяльності підприємств в Україні в умовах глобалізаційних викликів. *Інноваційна економіка*. 2025. № 4 [104]. С. 130-139. URL: https://inneco.org/index.php/innecoen/article/view/1633.

Country Profile European Innovation Scoreboard 2024: Ukraine. *European Commission*. 2024. URL: https://ec.europa.eu/assets/rtd/eis/2024/ec_rtd_eis-country-profile-ua.pdf.

Україна піднялась на 42 місце в рейтингу. Global Startup Ecosystem Index 2025. *AIN.UA*. 2025. URL: https://ain.ua/2025/05/20/ukrayina-ecosystem-index-2025/.

Концепція відкритих інновацій як сучасна стратегія управління інноваційною діяльністю підприємства. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 68. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/4962/4907/.

Ukraine ranking in the Global Innovation Index 2024. *WIPO*. URL: https://www.wipo.int/edocs/gii-ranking/2024/ua.pdf.

Ключові слова: інноваційна діяльність, управління інноваціями, інструменти інноваційного менеджменту, Agile-методологія, дизайн-мислення, інноваційна екосистема, конкурентоспроможність.

Keywords: innovation, innovation management, innovation management tools, Agile methodology, design thinking, innovation ecosystem, competitiveness.

Науковий керівник: к.е.н., доцент Котлубай В.О.

Джабурія Андрій Олександрович

Здобувач 4–го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Сучасний бізнес-простір характеризується стрімкою зміною конкурентного середовища та зростаючою роллю нематеріальних ресурсів у забезпеченні ефективності діяльності організацій. У цьому контексті інтелектуальний капітал перетворюється з допоміжного фактора на ключовий стратегічний ресурс, що визначає конкурентоспроможність підприємств у довгостроковій перспективі. Ефективне управління інтелектуальним капіталом дозволяє організаціям не лише підвищувати продуктивність і прибутковість, але й формувати стійкі конкурентні переваги в умовах глобалізації та цифровізації [1].

Інтелектуальний капітал охоплює сукупність знань, досвіду, компетенцій, організаційних процесів та відносин, які створюють додаткову вартість для підприємства. Він традиційно поділяється на три основні компоненти. Першим є –людський капітал, який включає знання, навички та творчі здібності працівників. Другим – структурний або організаційний капітал, що складається з патентів, баз даних, корпоративної культури та бізнес-процесів. І третім – реляційний або інтерфейсний капітал, який охоплює відносини з клієнтами, партнерами, постачальниками та іншими стейкхолдерами. Кожна з цих складових відкриває специфічні можливості для оптимізації діяльності та інноваційного розвитку організації.

У сфері управління операційною діяльністю інтелектуальний капітал забезпечує перехід від традиційних моделей бізнесу до інноваційних. Людський капітал як основна рушійна сила стимулює творчий підхід до вирішення проблем, сприяє генерації нових ідей та підвищенню

ефективності внутрішніх процесів. Ефективне управління знаннями та компетенціями персоналу дозволяє організаціям швидко адаптуватися до змін зовнішнього середовища, оптимізувати операційні процеси та мінімізувати ризики. Дослідження українських вчених свідчать, що суб'єкти господарювання з високим рівнем розвитку людського капіталу демонструють вищу продуктивність, інноваційну активність та кращі фінансові результати.

Структурний капітал кардинально змінює підходи до управління активами організації. Накопичені патенти, ноу-хау, інформаційні системи, корпоративні стандарти та оптимізовано побудовані бізнес-процеси стають основою для створення унікальних конкурентних переваг, які важко скопіювати конкурентам. Реляційний капітал у свою чергу формує якісно новий рівень взаємодії з зовнішнім середовищем. Лояльність клієнтів, міцні партнерські мережі, позитивний імідж бренду та довіра стейкхолдерів безпосередньо впливають на ринкову позицію організації та її здатність утримувати й розширювати частку ринку.

Окремим важливим напрямом є взаємозв'язок інтелектуального капіталу з цифровою трансформацією [2]. Сучасні інформаційні технології дозволяють значно ефективніше накопичувати, зберігати та поширювати знання всередині організації. Інтеграція інтелектуального капіталу з інструментами штучного інтелекту, системами управління знаннями та хмарними платформами відкриває нові можливості для автоматизації процесів і створення інтелектуальних продуктів та послуг.

Інтелектуальний капітал безпосередньо впливає на ключові показники конкурентоспроможності організації. Підприємства, які системно розвивають свій людський, структурний та реляційний капітал, отримують можливість швидше реагувати на зміни ринку, пропонувати унікальні продукти та послуги, а також ефективніше використовувати наявні ресурси. Завдяки цьому зростає вартість бізнесу, підвищується його інвестиційна привабливість і формується стійка конкурентна перевага, яку важко відтворити конкурентам. Українські науковці зазначають, що саме комплексне управління інтелектуальним капіталом дозволяє організаціям переходити від цінової конкуренції до конкуренції на основі знань, інновацій та якості взаємодії з клієнтами [3].

Поряд з очевидними перевагами управління інтелектуальним капіталом супроводжується комплексом викликів. Першим і найбільш важливим є проблема ідентифікації, оцінки та вимірювання нематеріальних активів. Фрагментованість знань, відсутність єдиної системи обліку та методик кількісної оцінки ускладнюють процеси управління. Другим серйозним викликом виступає організаційна готовність до змін. Опір змінам з боку персоналу, недостатня цифрова грамотність співробітників та відсутність чіткої стратегії розвитку компетенцій можуть суттєво нівелювати потенціал

інтелектуального капіталу. Дослідження українських науковців підкреслюють, що саме людський чинник часто стає головним бар'єром для успішної реалізації стратегій управління знаннями.

Етичні та регуляторні аспекти також набувають дедалі більшої ваги. Питання захисту інтелектуальної власності, збереження конфіденційності даних, алгоритмічної прозорості рішень та відповідальності за результати використання інтелектуального капіталу формують новий регуляторний ландшафт. В умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України особливо актуальною стає необхідність державної підтримки процесів формування та розвитку інтелектуального капіталу на макрорівні.

Варто також зазначити, що управління інтелектуальним капіталом – це не одноразовий проєкт, а безперервний динамічний процес, що вимагає постійного перегляду стратегії та адаптації до змін ринкового середовища. Знання та технології швидко еволюціонують, тому організації, які розглядають інтелектуальний капітал як статичний ресурс, ризикують швидко втратити здобуті конкурентні переваги [4]. Ефективна стратегія передбачає не лише інвестиції в освіту та інновації, а й формування внутрішніх компетенцій, створення міжфункціональних команд, здатних поєднувати бізнес-розуміння з технічною експертизою, а також побудову системи моніторингу результатів, що дозволяє своєчасно коригувати курс.

Для забезпечення ефективної інтеграції управління інтелектуальним капіталом організаціям доцільно дотримуватися поетапного підходу. На першому етапі необхідно провести комплексний аудит наявних компетенцій, знань та відносин для визначення пріоритетних зон розвитку. На другому етапі слід сформувати необхідну інфраструктуру управління знаннями, зокрема єдині бази даних, системи корпоративного навчання та процеси фіксації й передачі досвіду. Третій етап передбачає пілотне впровадження інструментів розвитку інтелектуального капіталу з чітким вимірюванням ключових показників ефективності, таких як рівень інноваційності, продуктивність персоналу та лояльність клієнтів. Четвертий етап включає масштабування успішних практик, постійну перекваліфікацію персоналу та глибоку інтеграцію інтелектуального капіталу з цифровими технологіями.

Управління інтелектуальним капіталом є потужним чинником підвищення конкурентоспроможності організації, що відкриває суттєві можливості для формування стійких конкурентних переваг, інноваційного зростання та успішної адаптації до викликів сучасного бізнес-середовища. Водночас успішна реалізація цієї стратегії вимагає системного підходу від побудови якісної інфраструктури знань до розвитку організаційної культури, орієнтованої на постійне навчання, співпрацю та інновації. Організації, які зможуть ефективно поєднати людський потенціал, структурні активи та реляційні зв'язки, отримають значні конкурентні переваги в умовах глобальної конкуренції та цифрової трансформації.

Список використаних джерел

1. Тарасюк Г.А. Інтелектуалізація капіталу як ключовий чинник підвищення конкурентоспроможності підприємств у цифровій економіці. *Український журнал прикладної економіки та техніки.* 2024. Т.9. №4. URL: https://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2025/02/ujae_2024_r04_a46.pdf
2. Козловський С.В., Синєгуб П.С. Парадигма управління інтелектуальним капіталом в умовах дигіталізації сучасної економіки. *Економіка та держава.* 2022. № 2. С. 85–93. URL: http://www.economy.in.ua/?op=1&z=5128&i=13
3. Шульга О.В. Інтелектуальний капітал: сутність та напрями використання. *Економічний вісник НГУ*. 2023. №4. URL: https://ev.nmu.org.ua/index.php/uk/archive/14-catuk?arh_article=1543
4. Клименко А.Б. Управління інтелектуальним капіталом. *Бізнес та інтелектуальний капітал*. 2025. URL: http://btie.kart.edu.ua/article/view/330909

Ключові слова: *інтелектуальний капітал, управління інтелектуальним капіталом, конкурентоспроможність організації, людський капітал, структурний капітал, реляційний капітал, цифровізація, інновації, бізнес-процеси.*

Keywords: *intellectual capital, intellectual capital management, organizational competitiveness, human capital, structural capital, relational capital, digitalization, innovation, business processes.*

Науковий керівник: д. е. н., професор Кібік О. М.

Zastavnyuk Yana Andriyivna
Fourth-year education seeker of the Faculty of Advocacy and Anti-Corruption Activity of the National University “Odesa Law Academy”

ORGANIZATIONS’ ADAPTABILITY AS A KEY FACTOR OF RESILIENCE IN TIMES OF ECONOMIC AND SOCIAL CRISES

Organizations operating under conditions of economic and social crises face the necessity of rapid transformation in order to maintain operational stability. In this context, adaptability emerges as a key characteristic that ensures the ability to effectively respond to unforeseen challenges, sustain business continuity, and maintain financial stability even under conditions of high uncertainty.

Scientific research emphasizes that the development of organizational adaptive capabilities enables the transformation of crisis phenomena into prerequisites for further growth and renewal. At the same time, an insufficient level of flexibility and the inability to timely restructure business processes often lead to the loss of competitive positions or even the cessation of activities. In contrast, organizations capable of rapid adaptation not only preserve resilience but also generate new competitive advantages.

Companies that are capable of rapidly restructuring their strategy, organizational structure, and internal processes demonstrate significantly greater resilience during crises. As analysis shows, enterprise adaptability is reflected in the ability to maintain functional integrity and financial stability amid external environmental turbulence [1]. Owing to this, companies do not merely survive but also identify new opportunities when traditional approaches cease to be effective. For instance, instead of rigidly adhering to established business models, they explore alternative distribution channels, modify their product range, or adopt new technologies.

In practice, such organizations typically go through several stages. Initially, they attempt to anticipate potential threats by gathering market intelligence and monitoring external signals. Subsequently, they address immediate challenges by rapidly reallocating resources and making operational decisions. Finally, after the acute phase, they conduct a thorough analysis of their experience in order to strengthen their future performance. Scholars of organizational resilience argue that resilient structures respond not only to past events or current challenges but also prepare for the future through anticipation, coping, and adaptation [2]. The integration of these stages forms a genuine capacity to withstand shocks without losing strategic direction. Without such a comprehensive approach, even large companies risk remaining trapped in a reactive mode and losing valuable time.

The experience of public and municipal organizations during the COVID-19 pandemic and other crisis phenomena demonstrates that the level of their adaptability largely depends on institutional trust, the flexibility of governance structures, and the ability to effectively utilize accumulated organizational experience. Academic research identifies a number of key conditions that enhance adaptability, including a high level of trust between different levels of governance, a polycentric organizational structure that combines the autonomy of units with centralized coordination, clearly defined strategic objectives, reliance on prior crisis management experience, and the rational use of available human and resource potential [3]. The presence of a shared vision of goals and a sense of organizational support significantly increases the speed of decision-making and the effectiveness of responses to emerging challenges. At the same time, low levels of trust and excessive bureaucratization of management processes can considerably hinder the implementation of even well-grounded managerial decisions.

Adaptability is formed at multiple levels – from the individual employee to the organization as a whole, as well as through external influences. Analysis shows that it is shaped by three groups of factors: individual, organizational, and external. Individual factors include openness to change and leaders' willingness to take calculated risks; organizational factors encompass effective interdepartmental interaction and the presence of rapid restructuring mechanisms; while external conditions define the operational environment of the

organization [4]. At the individual level, flexible thinking and a commitment to continuous learning are essential. Leaders who encourage initiative and do not penalize reasonable mistakes create an environment where employees proactively propose solutions. At the organizational level, mechanisms that enable rapid resource reallocation and prompt decision-making without excessive approval procedures are crucial. External factors, such as government support, access to financing, and regulatory stability, also play a significant role in determining how effectively organizations can adapt.

Ukrainian enterprises operating under conditions of wartime crisis are also actively implementing adaptive approaches. Many companies have relocated their operations to safer regions, completely transformed their product lines, or shifted to online formats of work. Such strategies help to minimize losses and sustain business activity even in times of supply chain disruptions and shifts in demand [5]. For instance, restaurants have actively expanded delivery services and semi-finished product production, IT companies have accelerated their transition to remote work models, while manufacturers have sought new suppliers in Europe and Asia. These examples demonstrate that the deliberate development of adaptability is effective both in the private sector and in public institutions, where the speed of response directly affects the well-being of a large number of people.

Organizations that purposefully develop their adaptive capacity are demonstrating a qualitatively different behavioral model under conditions of instability – they do not merely react to the crises after the fact, but instead build internal mechanisms that allow them to anticipate changes or minimize their negative impact within the shortest possible time. Systematic efforts to enhance adaptability involve continuous development of personnel competencies, the implementation of flexible management methodologies, the development of scenario-based plans for various types of crises, as well as the establishment of environmental monitoring systems capable of timely identifying emerging threats. All of these elements forms organizational resilience not as a situational response, but as a structural characteristic of the enterprise.

Summarizing the above, adaptability in modern conditions acquires the status of the key competitive advantage that determines not only an enterprise’s ability to overcome crisis phenomena but also its long-term strategic prospects. The analysis of theoretical approaches and practical experience of organizations operating under conditions of economic and social turbulence indicates that resilience not as an inherent characteristic, but it is developed purposefully through the strengthening of leadership potential, horizontal communication, institutional trust, and a willingness to revise systematically established management practices. Organizations that perceive crises not as existential threats but as catalysts for organizational renewal, have the opportunity not only to maintain their market positions but also to significantly strengthen them.

Further development of the organizational adaptability concept requires in-depth study of the industry specifics of adaptation processes, as well as the development of practical tools for diagnosing and enhancing the adaptive potential of the enterprises of various ownership forms and scales of operation.

References

Smorodko P. Adaptability of enterprises as the basis of their economic sustainability URL: https://www.researchgate.net/publication/393222146_ADAPTABILITY_OF_ENTERPRISES_AS_THE_BASIS_OF_THEIR_ECONOMIC_SUSTAINABILITY

Duchek S. Organizational resilience: a capability-based conceptualization. *Business Research.* 2020. Vol. 13. P. 215–246. URL: https://ideas.repec.org/a/spr/busres/v13y2020i1d10.1007_s40685-019-0085-7.html

Cedergren A., Hassel H. Building organizational adaptive capacity in the face of crisis: Lessons from a public sector case study. *International Journal of Disaster Risk Reduction.* 2024. Vol. 100. Art. 104235. URL: https://www.researchgate.net/publication/376987308_Building_organizational_adaptive_capacity_in_the_face_of_crisis_Lessons_from_a_public_sector_case_study

Oganisjana K., Shipsey M., De Silva C. T. G., Pai M. P. Factors that Impact Adaptability of Companies to Changing Circumstances with Minimal Destructive Effect during Crises. *Journal of Systemics, Cybernetics and Informatics.* 2023. Vol. 21. No. 2. P. 405–411.URL: https://www.iiis.org/CDs2023/CD2023Summer//papers/SA170ZE.pdf

Fedyk M. Strategic management in times of crisis: adaptive strategies for ensuring business resilience in post-war Ukraine. URL: https://www.researchgate.net/publication/388581984_STRATEGICNE_UPRAVLINNA_V_UMOVAH_KRIZI_ADAPTIVNI_STRATEGII_DLA_ZABEZPECENNA_STIJKOSTI_BIZNESU_V_POVOENNIJ_UKRAINISTRATEGIC_MANAGEMENT_IN_TIMES_OF_CRISIS_ADAPTIVE_STRATEGIES_FOR_ENSURING_BUSINESS_RESILI

Ключові слова: адаптивність організацій, стійкість підприємства, економічна криза, соціальна криза, гнучкість управління, організаційна поведінка, стратегічна перебудова, розвиток персоналу, управління змінами.

Keywords: organizational adaptability, enterprise resilience, economic crisis, social crisis, management flexibility, organizational behavior, strategic restructuring, personnel development, change management.

Науковий керівник: к.е.н., доцент Редіна Є.В.

Зідрашко Олександра Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ БІЗНЕС-СТРУКТУРИ

У сучасних умовах цифровізації економіки, глобалізації та високої конкуренції кадровий потенціал стає основним стратегічним активом, що визначає конкурентоспроможність, адаптивність та стійкість бізнес-структури на ринку. Кадровий потенціал розглядається як сукупність здібностей і можливостей персоналу, які забезпечують досягнення цілей організації та її розвиток. Актуальність теми зумовлена швидкими темпами зміни зовнішнього середовища, що вимагає переосмислення частково застарілих традиційних практик управління персоналом.

Кадровий потенціал підприємства – це сукупність професійних, кваліфікаційних, інтелектуальних, соціально-психологічних та мотиваційних характеристик персоналу, сформована та реалізована в організаційному середовищі для досягнення стратегічних цілей бізнес-структури [1].

Науковці виокремлюють три основні підходи до трактування кадрового потенціалу. Ресурсний підхід розглядає його як набір кількісних і якісних характеристик персоналу, зокрема кваліфікацію, психофізіологічні та особистісні властивості. Результативний, або цільовий, підхід пов’язує кадровий потенціал із досягненням конкретних економічних результатів, підвищенням продуктивності та загальної ефективності підприємства. Інтегральний підхід синтезує попередні два, трактуючи потенціал як синергетичну єдність характеристик персоналу, спрямовану на стратегічний розвиток бізнес-структури [2].

Формування кадрового потенціалу відбувається під комплексним впливом зовнішніх факторів (макро- та мезорівневих), таких як демографічна ситуація, стан ринку праці, державна політика та галузеві особливості, а також внутрішніх факторів, включаючи стратегію підприємства, систему мотивації, організаційну культуру та умови праці. Традиційні методи формування кадрового потенціалу, засновані на матеріальному заохоченні та програмно-цільовому управлінні, в сучасних умовах доповнюються інноваційними інструментами, серед яких аналіз великих даних, штучний інтелект, гейміфікація, віртуальна реальність у навчанні та краудсорсинг. Тому в сучасному світі поєднання традиційних і інноваційних методів забезпечує і стабільність, і адаптивність, і динамічний розвиток кадрового потенціалу [2].

Традиційні підходи до управління кадровим потенціалом, такі як адміністративний, організаційно-розпорядчий, формування кадрового

резерву та організаційного розвитку, орієнтовані переважно на забезпечення стабільності, жорсткого контролю, дотримання нормативних вимог та ієрархічної структури управління. Вони демонструють високу ефективність у стабільному зовнішньому середовищі великих бізнес-структур, однак суттєво обмежують ініціативу працівників і їхню адаптивність до швидких змін.

Сучасні підходи формуються під впливом процесів цифровізації та глобалізації. Компетентнісний підхід акцентує увагу на формуванні профілів компетенцій, що включають професійні знання, навички та особистісні якості, а також на розробці індивідуальних планів розвитку й забезпеченні швидкої адаптації персоналу. Технологічний, або цифровий, підхід передбачає широке використання HRM-систем, штучного інтелекту та великих даних для автоматизації процесів рекрутингу, оцінки та прогнозування кадрових потреб. Agile-підхід ґрунтується на принципах Agile та Scrum, сприяє командній роботі та швидкій адаптації до змін, що особливо актуально для IT-компаній і стартапів. Інноваційно-цифровий підхід інтегрує автоматизацію процесів, чат-боти, штучний інтелект та інші цифрові технології для управління розподіленими командами. Гібридний підхід поєднує елементи традиційних і сучасних методів і є оптимальним для середніх та великих бізнес-структур [2]. Крім того, сучасні методи управління кадровим потенціалом включають управління талантами через ідентифікацію, розвиток і утримання працівників з високим потенціалом розвитку за допомогою наставництва та кар’єрного планування, індивідуалізацію навчання на основі персоналізованих планів, адаптивне управління продуктивністю з регулярним зворотним зв’язком та SMART-цілями, а також формування корпоративної культури, спрямованої на підвищення лояльності персоналу [5].

Компетентнісний підхід зосереджується на розвитку компетенцій персоналу, формуванні профілів компетенцій, які охоплюють професійні знання, практичні навички та особистісні якості працівників. Основними інструментами цього підходу є створення індивідуальних планів професійного розвитку та забезпечення швидкої адаптації кадрів до змін у бізнес-середовищі. Серед головних переваг відзначається швидка адаптація працівників до нових завдань та точність підбору персоналу відповідно до стратегічних потреб підприємства. Водночас недоліком є значні витрати часу та ресурсів на розробку детальних профілів компетенцій. Підхід застосовується універсально в різних галузях, зокрема в інформаційних технологіях та виробництві, і сприяє підвищенню продуктивності праці та гнучкості організаційної структури [3; 4].

Управління талантами орієнтоване переважно на ідентифікацію, розвиток та утримання високопотенційних працівників, які становлять ключовий резерв для лідерських позицій. Інструментами реалізації цього

підходу виступають менторинг, коучинг-сесії та індивідуальне кар'єрне планування. Перевагами є ефективне утримання талановитих спеціалістів, формування внутрішнього кадрового резерву керівників та підвищення рівня інноваційності підприємства. Однак суттєвим недоліком залишається обмежене охоплення, оскільки увага зосереджується лише на «топ»-працівниках, а не на всьому персоналі. Цей підхід найбільш ефективний у великих корпораціях та динамічних галузях економіки, де він позитивно впливає на загальну лояльність персоналу та інноваційний потенціал бізнес-структури [4].

Технологічний, або цифровий, підхід базується на автоматизації HR-процесів за допомогою сучасних HRM-систем, штучного інтелекту та аналізу великих даних. Він дозволяє здійснювати точний підбір, оцінку та прогнозування кадрових потреб організації в реальному часі. Головними перевагами є підвищення точності даних, суттєве зменшення людських помилок та можливість науково обґрунтованого прогнозування. Недоліками виступають високі інвестиції в технологічну інфраструктуру та необхідність підвищення рівня цифрової грамотності як HR-спеціалістів, так і рядового персоналу. Підхід демонструє найбільшу ефективність на високотехнологічних підприємствах, сприяючи загальній операційній ефективності, контролю та масштабованості бізнес-процесів [3; 4].

Agile-підхід акцентує увагу на забезпеченні гнучкості та швидкості реагування на зовнішні зміни шляхом впровадження принципів Agile та Scrum. Основними інструментами є організація командної роботи, використання коротких ітеративних циклів та регулярний зворотний зв'язок. Перевагами підходу є висока адаптивність організації, зростання мотивації працівників у командному середовищі та оперативне вирішення завдань. Водночас його впровадження ускладнюється в умовах жорстких ієрархічних структур управління. Агільний підхід переважно застосовується в IT-компаніях, стартапах та проєктно-орієнтованому бізнесі, де він забезпечує швидке реагування на ринкові зміни та підвищує конкурентоспроможність [3].

Гібридний підхід характеризується оптимальним поєднанням елементів традиційних методів управління з сучасними технологічними та agile-підхід практиками. Він інтегрує стабільні механізми контролю та нормативного регулювання з інноваційними інструментами цифровізації та гнучкого менеджменту. Перевагами є досягнення балансу між стабільністю та інноваційністю, що особливо важливо для українських бізнес-структур в умовах нестабільного середовища. Недоліком – певна складність впровадження, пов'язана з необхідністю гармонізації різних підходів. Гібридний підхід є найбільш перспективним для середніх та великих підприємств, оскільки забезпечує оптимальну стійкість,

конкурентоспроможність та адаптивність бізнес-структури в довгостроковій перспективі [3; 4].

Порівняння сучасних підходів демонструє, що вони значно перевершують традиційні за рівнем адаптивності та результативності, хоча й вимагають суттєвих інвестицій у технології та розвиток персоналу. Для вітчизняних бізнес-структур найбільш доцільним визнано гібридний підхід, який органічно поєднує переваги традиційних елементів зі сучасними інноваціями цифровізації та agile-принципами.

Проведене дослідження свідчить, що управління кадровим потенціалом бізнес-структури в умовах сучасних викликів потребує переходу від традиційних адміністративних практик до інтегрованих сучасних підходів – компетентнісного, цифрового, agile та гібридного. Комплексне застосування цих підходів, зокрема поєднання компетентнісного з управлінням талантами та цифровізацією HR-процесів, забезпечує підвищення ефективності та стійкості бізнес-структури, гармонізацію інтересів працівників. Для українських бізнес-структур доцільно впроваджувати гібридні моделі управління, активно інвестувати в цифрові HR-технології та розвивати корпоративну культуру разом із системою індивідуального навчання.

Список використаних джерел

Modern approaches to human resource development and management. *Web of Discoveries: Journal of Analysis and Inventions*. 2025. № *3*(4), P. 22-24 URL: https://surli.cc/ikgzzd

Федоришина, Л., Вересюк, К. Кадровий потенціал підприємства: підходи до трактування, фактори та методи формування. *Академічні візії*. 2026. № 51. URL: https://surl.li/enfjir

Дячков Д.В., Ткаченко В.І. Сучасні й традиційні підходи до управління кадровим потенціалом підприємства. *Український журнал економіки та бізнесу*. 2025. № 1. С. 248-253 URL: https://surl.li/ecyvcn

Носань Н., Фенічева Т., Кісільов О. Сучасні методи управління кадровим потенціалом для забезпечення ефективності та стійкості організації. *Економіка та суспільство*. 2024. № 68. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-19

Fomenko N. A Competency-based approach to managing the development of human resource potential in the context of digital transformation. *Economic scope*. 2025. № 206. С. 182–190. URL: https://doi.org/10.30838/ep.206.182-190

Ключові слова: кадровий потенціал, управління кадровим потенціалом, бізнес-структура, сучасні підходи, порівняльна характеристика, компетенції, управління талантами, цифровізація, агільність, гібридний підхід.

Keywords: personnel potential, management of personnel potential, business structure, modern approaches, comparative characteristics, competencies, talent management, digitalization, agility, hybrid approach.

Науковий керівник: phD, доцент Корнілова О.В.

Капелюш Анастасія Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

В умовах повномасштабної збройної агресії та, в наслідок цього, глибоких структурних трансформацій вітчизняної економіки питання підвищення результативності корпоративного управління набуває особливого значення. Глобальна нестабільність, волатильність ринків, порушення ланцюгів постачання та значне руйнування виробничих потужностей формують принципово нові вимоги до систем управління суб'єктами господарювання – вимоги, за якими здатність до стратегічного передбачення й довгострокового планування стає визначальним чинником виживання та розвитку. Саме стратегічне планування виступає тим системоутворювальним елементом корпоративного управління, який інтегрує цілепокладання, розподіл ресурсів, оцінювання ризиків та механізми зворотного зв'язку в єдину управлінську архітектуру [1].

Аналіз сучасного стану стратегічного планування в системі корпоративного управління в Україні засвідчує суперечливу картину: формальне нарощування нормативної бази суперечить обмеженому практичному застосуванню відповідних інструментів на рівні корпоративних структур. На державному рівні практика стратегічного планування закріплена через низку національних стратегій і програм розвитку, однак на рівні окремих суб'єктів господарювання системне стратегічне планування залишається привілеєм переважно великих корпорацій. Показово, що доходи 100 найбільших компаній України у 2024 році зросли до 4,32 трлн грн порівняно з 3,3 трлн грн у 2023 році, що свідчить про певну стійкість корпоративного сектору попри бойові дії – проте ця стійкість значною мірою зумовлена ситуаційними чинниками, а не системним стратегічним управлінням [2; 3].

Важливим сигналом є законодавчі ініціативи у сфері корпоративного управління. 22 лютого 2024 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління», що набув чинності 8 березня 2024 року. Закон передбачає впровадження міжнародних стандартів управління державними підприємствами, зокрема розмежування функцій власника та менеджменту, запровадження незалежних наглядових рад та підвищення прозорості. Ще одним кроком стало прийняття Закону № 4196-

IX, відповідно до якого з 28 серпня 2025 року в Україні розпочався трирічний перехід до нової системи корпоративного управління – перетворення суб'єктів господарювання «застарілих» організаційно-правових форм на господарські товариства. Такі кроки формують нову інституційну основу для впровадження стратегічного планування на корпоративному рівні [4; 5].

Разом із тим аналітичні матеріали НКЦПФР підтверджують, що у 2024 році Комісія продовжила системну роботу з удосконалення нормативних актів у сфері корпоративного управління та фінансових інструментів відповідно до Програми ОЕСР. Оновлений Огляд ОЕСР корпоративного управління державних суб'єктів господарювання України, представлений у жовтні 2025 року, зафіксував певний прогрес: Україна виконала низку короткострокових рекомендацій, визначених у Огляді 2021 року – зокрема, в частині запуску приватизаційних процесів та створення наглядових рад [6; 7].

Незважаючи на задекларовані реформи, у сфері стратегічного планування в системі корпоративного управління в Україні зберігається комплекс взаємопов'язаних проблем. Першою й ключовою є відсутність розвиненої культури стратегічного мислення на рівні корпоративних структур. Характерна для вітчизняного корпоративного середовища модель управління зорієнтована переважно на вирішення оперативних завдань і реагування на поточні загрози, тоді як стратегічне планування або ігнорується, або зводиться до формального складання документів без реальної операціоналізації цілей. Такий підхід призводить до розриву між задекларованою місією суб'єкта господарювання та конкретними управлінськими рішеннями [8].

Друга проблема – надмірна концентрація власності та закритість корпоративного капіталу, що структурно блокує розвиток повноцінного стратегічного планування. Домінування мажоритарних акціонерів, нерозмежованість функцій власника і менеджера, а також відсутність незалежних членів наглядових рад позбавляють корпорації ефективного механізму стратегічного нагляду та незалежної оцінки довгострокових рішень. За таких умов стратегічний процес або повністю замикається на власнику-менеджері, або фактично не відбувається [9].

Третя проблема пов'язана з умовами воєнного часу, які кардинально ускладнили горизонти планування. Як свідчать дані 2024-2025 рр., 41% закупівель українських суб'єктів господарювання постраждали через енергетичну кризу, кожна третя компанія стикнулася з перебоями електропостачання (36%), а 32% – зазнали значного інфляційного тиску. Такі умови формують об'єктивні перешкоди для реалізації класичних моделей стратегічного планування, що орієнтовані на прогнозований зовнішній контекст, і вимагають суттєвої адаптації методологічного апарату стратегічного управління до кризових умов [10].

Для подолання зазначених проблем пропонуються наступні шляхи [10-13]:

запровадження обов'язкового стратегічного планування як елементу корпоративного управління зі стандартизованими вимогами до змісту та звітності;

розбудова ефективних наглядових рад як стратегічного органу корпоративного управління;

адаптація методологій стратегічного планування до умов невизначеності та воєнного часу;

прискорена гармонізація корпоративного законодавства з принципами ОЕСР та директивами ЄС у частині стратегічного управління;

розвиток інституційної інфраструктури стратегічного планування: освітніх програм, консалтингової підтримки та цифрових інструментів.

Таким чином, незважаючи на певний нормативний прогрес – прийняття нових законодавчих актів, упровадження стандартів ОЕСР та реформування державних суб'єктів господарювання – практичне застосування стратегічного планування залишається обмеженим через структурні, інституційні та методологічні бар'єри. Подолання цих бар'єрів вимагає системного підходу: від законодавчого закріплення вимог щодо стратегічного планування і розбудови незалежних наглядових рад – до адаптації методологій планування до умов невизначеності, гармонізації з міжнародними стандартами та розвитку управлінських компетенцій. Лише комплексна реалізація зазначених заходів дозволить перетворити стратегічне планування на дієвий інструмент підвищення результативності корпоративного управління.

Список використаних джерел

Носань Н. С., Якименко Т. В., Панченко Р. В. Стратегічне планування діяльності підприємства. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 56. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2959/2877/.

Ульянченко Н. Стратегія управління підприємством в умовах воєнного стану. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2025. Vol. 342, № 3(1). P. 293-297. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-342-3(1)-41.

Рейтинг 100 найбільших компаній України 2024 року – ДТЕК, АТБ, Сільпо та інш. *LIGA.net*. 2025. URL: https://biz.liga.net/ua/all/infographic-of-the-day/infografica/reytynh-100-naybilshykh-kompaniy-ukrainy-2024-roku-dtek-atb-silpo-ta-inshi.

Реформа корпоративного управління: перші кроки впровадження. *GoLaw*. 2024. URL: https://golaw.ua/ua/insights/publication/reforma-korporativnogo-upravlinnya-pershi-kroki-vprovadzhennya/.

Реформа корпоративного управління державних підприємств в Україні. *Юрліга*. 2024. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/228165_reforma-korporativnogo-upravlnnya-derzhavnikh-pdprimstv-v-ukran.

Звіт про діяльність Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2024 рік. *НКЦПФР*. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2025/06/annual-report-nssmc-2024.pdf.

В ОЕСР представлено оновлений звіт щодо корпоративного управління державних підприємств в Україні. *Міністерство економіки України*. 2025. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/8aab47fe-c371-4503-bd30-f869616ea031?lang=uk-UA&title=Oesr.

Іоргачова М. І. Проблеми корпоративного управління в Україні. *Економіка. Соціум. Наука*. 2018. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6653.

Дихніч Д. Міжнародні та національні принципи корпоративного управління. *Вісник ХНТУ*. 2022. № 3 (82). URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2023/02/2022-312-62-35.pdf.

80% підприємств України налагодили логістику під час великої війни: які виклики бізнесу 2025. URL: https://thepage.ua/ua/news/yak-biznes-ukrayini-adaptuyetsya-do-vijni-najbilshi-vikliki.

Сіщук Л. В. Вплив принципів корпоративного управління ОЕСР на регулювання акціонерних товариств в Україні. *Форум права*. 2025. № 82(2). С. 190-201. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/1173.

Ukraine Plan 2024–2027. *Ministry of Economy of Ukraine*. 2024. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukraine-facility-plan.pdf.

Юрособи по-новому: старт перетворень у державному та комунальному секторі. URL: https://7eminar.ua/news/9981-yuridicni-osobi-po-novomu-start-peretvoren-u-derzavnomu-ta-komunalnomu.

Ключові слова: стратегічне планування, корпоративне управління, реформа корпоративного управління, принципи ОЕСР, стратегічний менеджмент, корпоративна стратегія.

Keywords: strategic planning, corporate governance, corporate governance reform, OECD principles, strategic management, corporate strategy.

Науковий керівник: к.е.н., доцент Котлубай В.О.

Карандо Михайло Олегович
здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСТРУМЕНТИ НЕЙРОМАРКЕТИНГУ В СИСТЕМІ ПРИЙНЯТТЯ МАРКЕТИНГОВИХ РІШЕНЬ

У сучасному динамічному бізнес-середовищі, особливо в контексті економічної трансформації та відбудови України, традиційні методи маркетингових досліджень часто не здатні виявити справжні, підсвідомі мотиви клієнтів. Споживачі керуються не лише раціональним аналізом, а й емоційними імпульсами. Саме тому інструменти нейромаркетингу стають критично важливими для обґрунтування маркетингових рішень, дозволяючи компаніям глибше розуміти цільову аудиторію та створювати ефективні стратегії.

Сучасна концепція нейромаркетингу розглядається як інноваційна міждисциплінарна галузь, що поєднує інструментарій маркетингу, психології та нейрофізіології. Вона розширює класичну модель прийняття маркетингових рішень, зміщуючи акцент з виключно раціонально-аналітичного підходу на нейрокогнітивний. Це дозволяє перетворити процес розробки продукту та просування на систему, орієнтовану на емоційну взаємодію.

В системі прийняття рішень нейромаркетинг реалізується через два ключові підходи: фундаментальний (нейрофізіологічний), що формує теоретичну базу механізмів вибору, та інструментальний (поведінково-цифровий), який забезпечує емпіричну перевірку реакцій [2]. Сучасні компанії використовують такий спектр інструментів для збору об'єктивних даних:

Eye-tracking – використовується для відстеження зорової уваги, оцінки привабливості рекламних матеріалів та оптимізації UX/UI-дизайну цифрових екосистем [3].

Face reading та Emotion Analytics – застосовуються для автоматичного розпізнавання емоцій під час перегляду відеоконтенту в реальному часі, оцінки правдивості суджень та аналізу споживчих уподобань [1].

ЕЕГ та фМРТ – залучаються для глибинного аналізу електричної та метаболічної активності мозку, що дозволяє фіксувати об'єктивні когнітивні реакції та рівень емоційного залучення [3].

Біометричний моніторинг – допомагає оцінити інтенсивність фізіологічних реакцій (серцевий ритм, опір шкіри) на маркетингові стимули, що дає змогу виявляти підсвідомі емоції клієнта [2].

Впровадження цих інструментів виступає не окремим етапом, а наскрізною підтримкою на всіх стадіях управлінського маркетингового циклу. Використання нейроаналітики набуває особливої ваги під час просування наукоємної та інноваційної продукції. Для таких товарів характерні високі психологічні бар'єри сприйняття, тому нейромаркетинг дозволяє об'єктивно оцінити їх на етапі вибору, формуючи необхідний рівень довіри [3].

Практичне проведення таких нейромаркетингових досліджень вимагає комплексного підходу. Для отримання максимально об'єктивних результатів дослідники поєднують різні інструменти: наприклад, фіксують зорову увагу

за допомогою Eye-tracking та одночасно зчитують емоційні реакції через ЕЕГ. Зібрані емпіричні дані підлягають глибокому статистичному аналізу. Це дозволяє виявляти кореляційні зв'язки між когнітивним сприйняттям продукту та рівнем довіри до бренду, а також розробляти регресійні моделі для прогнозування поведінки покупців. Додатково проводиться контент-аналіз рекламних матеріалів для оцінки їхнього впливу на поведінкові патерни аудиторії.

У цифровому середовищі, зокрема в соціальних мережах, ефективність цих інструментів стрімко зростає. Нейроаналітика інтегрується у системи A/B-тестування, алгоритмічну персоналізацію реклами та створення інтерактивних кампаній, трансформуючи масовий маркетинг у персоналізований нейровплив [1].

Отже, застосування інструментів нейромаркетингу якісно змінює систему прийняття рішень. Завдяки можливості безпосередньо фіксувати неусвідомлені реакції, бізнес здатний суттєво оптимізувати бюджети на просування, знижувати когнітивні бар'єри та вибудовувати стійку споживчу лояльність, що є необхідною умовою стабільного економічного розвитку підприємств та формування конкурентних переваг у високотехнологічних секторах.

Щодо перспектив подальших досліджень, то їх варто сфокусувати на практичних потребах повоєнного відновлення економіки. По-перше, цікавим напрямом є розробка та тестування мобільних додатків, які використовують нейромаркетингові техніки для вивчення поведінки споживачів у реальному часі. По-друге, значний потенціал має об'єднання нейромаркетингу зі штучним інтелектом для точнішого розпізнавання емоцій та адаптації цифрових сервісів. Водночас абсолютно необхідною умовою залишається розробка чітких етичних стандартів, які гарантуватимуть надійний захист приватності та особистої інформації клієнтів.

Список використаних джерел

Лозовська Г. М., Значек Р. Р. Використання інструментів нейромаркетингу при просуванні товарів і послуг в соціальних мережах. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 59. С. 86-89. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-86

Момотков І. С. Нейромаркетинг в основі маркетингових рішень: нове бачення поведінки клієнтів. *Український економічний часопис*. 2025. Вип. 9. С. 84-89. URL: https://doi.org/10.32782/2786-8273/2025-9-14

Повод Т. М., Жосан Г. В. Нейромаркетинг як інструмент підвищення рівня споживчої лояльності у сфері наукоємної продукції. *Соціальна економіка*. 2025. Вип. 69. С. 98-106. URL: https://doi.org/10.26565/2524-2547-2025-69-08

Ключові слова: нейромаркетинг, маркетингові рішення, цифрова економіка, інноваційна продукція.
Keywords: neuromarketing, marketing decisions, digital economy, innovative products.

Науковий керівник: к.е.н., доцент кафедри Капустян І.В.

Корнійчук Анна Сергіївна
здобувачка 2-курсу
освітньої програми публічне управління та адміністрування
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІН ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ГРОМАДЯН

Державне регулювання цін є одним із головних напрямків економічної політики, за допомогою якого держава впливає на формування ринкових цін, забезпечує стабільність національної економіки та захищає інтереси населення. В умовах сучасної України, зокрема під впливом воєнного стану, інфляції та зовнішніх економічних шоків, таке регулювання набуває особливого значення як елемент соціального захисту.

Сутність державного регулювання полягає у встановленні певних меж, процедур та режимів ціноутворення, які обмежують вільний ринковий «механізм» у тих сферах, де його незалежної дії недостатньо для забезпечення суспільних інтересів. Держава виступає як регулюючий орган, що визначає порядок формування цін, умови їх зміни, а також механізми контролю за їх дотриманням. [1, 2, 3]

Об’єктами державного регулювання цін виступає широке коло сфер життєдіяльності суспільства, зокрема, енергетики (тарифи на електроенергію, природний газ), транспортного обслуговування (тарифи на перевезення вантажів, пасажирів, багажу, міський громадський транспорт тощо), зв’язку, фармацевтики та комунальних послуг (теплопостачання, водопостачання та водовідведення тощо). [4, 5]

Ціновий контроль розповсюджується також на платні ритуальні послуги, продовольчі товари, проживання в здобувачських гуртожитках тощо. Такий перелік відображає, що держава концентрує регулювання саме на тих сегментах, де відрив від реального доходу населення може призвести до соціально-політичної напруженості. [5, 6]

Роль держави в системі ціноутворення полягає не лише у встановленні відповідних цін чи тарифів, а й у забезпеченні прозорості, обґрунтованості та контролю за їх дотриманням. Органи виконавчої влади, зокрема Кабінет Міністрів України, профільні міністерства та органи місцевого самоврядування, здійснюють регулювання цін в межах наданих законом повноважень. Вони ухвалюють постанови, накази, методичні рекомендації

щодо порядку формування регульованих цін, а також встановлюють максимальні, мінімальні або фіксовані рівні цін у певних секторах. [4, 5]

Паралельно держава здійснює контроль за тим, щоб встановлені ціни відповідали реальній собівартості, не перетворювалися на монопольний інструмент експлуатації споживачів і не використовувалися недобросовісними суб'єктами господарювання для отримання завищеної плати. Зокрема державні служби, такі як Держпродспоживслужба та регіональні відділи, здійснюють постійний моніторинг цінових показників, аналізують динаміку цін на базові товари та послуги, порівнюють їх з індексами інфляції та реальними доходами населення. [1, 7]

Однією з найважливіших сутностей державного регулювання цін є його роль у захисті інтересів громадян. Ціна – це не лише економічна категорія, а й соціальний інструмент, який безпосередньо впливає на життєвий рівень, структуру витрат домогосподарств та розподіл доходів. Коли ціни на житлово-комунальні послуги, електроенергію, газ, воду, транспортні послуги, основні продукти харчування та ліки різко зростають, це фактично означає зниження реального доходу населення, збільшення соціальної напруженості, зростання відчуття незахищеності. Саме тому держава, встановлюючи регульовані тарифи, прагне забезпечити такий рівень плати, який відповідає балансу між потребою підприємств у рентабельності та можливістю населення платити за послуги.

З іншого боку, державне регулювання цін має захищати інтереси держави як економічного суб'єкта, який отримує доходи через податки, які входять до складу ціни. Правовідношення в ціновій сфері включають також надання державою даних про рівень цін, які використовуються для аналізу інфляції, розрахунків індексів, прогнозів, формування бюджетної та фіскальної політики. Держава також використовує цінові сигнали для оцінки стану ринку, виявлення проблемних галузей, прийняття рішень щодо державних інвестицій, дотацій, програм соціальної підтримки. Так само важливою функцією є запобігання монопольному ціноутворенню, недобросовісній конкуренції, спекулятивним практикам, які можуть деформувати ринкові ціни, призвести до дефіцитів, «тіньових» ринків та втрати довіри населення до державних інституцій.

Одночасно з цим, будь-яке державне регулювання має свої межі та ризики. Надмірно жорстке обмеження цін може призвести до скорочення пропозиції, зниження якості товарів та послуг, скорочення інвестицій, зростання неформального сектора економіки. Навпаки, повна відмова від регулювання в критичних галузях може призвести до соціальної неприйнятності цінових рівнів, втрати політичної легітимності влади, а в кризових ситуаціях – до суспільних протестів. Тому сучасна модель державного регулювання цін формується на засадах балансу: використання регульованих цін у вузьких, стратегічно важливих секторах, поєднання з

економічними інструментами (податковий, фіскальний, субсидійний), а також забезпечення прозорості процедур, відкритості інформації, участі громадськості в обговоренні ключових рішень.

Таким чином, держава виступає інструментом захисту інтересів як самої держави, так і її громадян, здійснюючи державне регулювання цін товарів та послуг, спрямоване на контроль тарифів і цін у стратегічно важливих сферах, що запобігає надмірному їх зростанню та соціальній напруженості та забезпечує баланс між можливостями населення платити за послуги та економічними інтересами підприємств.

Список використаних джерел

Про ціни і ціноутворення : Закон України від № 21 червня 2021 року 5007-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5007-17#Text (дата звернення: 07.04.2026)

Кареба М. І. Ціни та ціноутворення : опорний конспект лекцій для здобувачів вищої освіти ступеня «бакалавр» спец. 073 «Менеджмент». Миколаїв : МДАУ, 2017. 100 с. (дата звернення: 07.04.2026)

Ціни і ціноутворення : підручник / за ред. А. В. Непрана, І. А. Дмитрієва. Харків : ПП Іванченка, 2024. 446 с. (дата звернення: 07.04.2026)

Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 року № 1548. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1548-96-%D0%BF#Text (дата звернення: 07.04.2026)

Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/280/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 07.04.2026)

Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2023 року № 650. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2023-%D0%BF#Text (дата звернення: 07.04.2026)

Державне регулювання цін… Що регулюється? : публікація Головного управління Держпродспоживслужби в Рівненській області від 20.09.2021. URL: https://www.rivneprod.gov.ua/2021/09/20/derzhavne-regulyuvannya-tsin-shho-regulyuyetsya/ (дата звернення: 07.04.2026)

Ключові слова: ціни, ціноутворення, держава, законодавство, регулювання, контроль, громадяни, економіка, стабільність.

Keywords: prices, pricing, government, legislation, regulation, oversight, citizens, economy, stability.

Науковий керівник: д. наук з держ. упр., професор Маляренко Т. А.

Красножон Валерія Юріївна
здобувачка 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АВТОМАТИЗИЦІЯ ОБЛІКУ: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ

Сучасний розвиток інформаційних технологій зумовлює активне впровадження автоматизації у сферу бухгалтерського обліку. Автоматизація обліку передбачає використання спеціалізованих програмних продуктів та інформаційних систем для обробки, аналізу та зберігання облікових даних підприємства [3]. Вона охоплює широкий спектр процесів – від первинного введення даних до формування фінансової звітності та аналітичних показників діяльності бізнес-структур. В умовах цифрової трансформації економіки автоматизація стає не лише інструментом оптимізації облікових процедур, а й важливим фактором підвищення конкурентоспроможності підприємств [2].

У сучасних умовах господарювання автоматизація бухгалтерського обліку стає необхідною складовою ефективного функціонування підприємства. Вона дозволяє значно скоротити час на виконання рутинних операцій, підвищити точність облікових даних та забезпечити оперативний доступ до фінансової інформації [2]. Однією з ключових переваг автоматизації є підвищення ефективності роботи бухгалтерської служби. Завдяки автоматизованим системам значна частина облікових процесів, таких як формування звітності, облік господарських операцій та розрахунок податків, здійснюється швидше та з меншими витратами часу [1]. Крім того, автоматизовані системи дозволяють уникати дублювання інформації, забезпечують автоматичне оновлення даних і значно спрощують процес контролю за фінансовими потоками [1].

Важливою перевагою автоматизації є також підвищення точності та прозорості обліку [2]. Використання інформаційних систем мінімізує вплив людського фактора, що знижує ймовірність помилок у фінансовій звітності. Крім того, автоматизовані системи забезпечують систематизацію та структурованість даних, що сприяє підвищенню рівня контролю та прозорості діяльності підприємства [3]. Це особливо важливо в умовах зростання вимог до фінансової звітності та необхідності забезпечення її достовірності для різних груп користувачів – керівництва, інвесторів, державних органів.

Ще однією суттєвою перевагою є інтеграція облікових систем з іншими бізнес-процесами організації [3]. Це дозволяє створити єдине інформаційне середовище, у якому всі підрозділи працюють з узгодженими даними. Наприклад, інтеграція бухгалтерського обліку з системами управління запасами, продажами та персоналом забезпечує більш ефективне

планування діяльності підприємства та підвищує якість управлінських рішень. У результаті організація отримує можливість оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища.

Разом із перевагами автоматизація бухгалтерського обліку має і певні ризики. Одним із основних є залежність підприємства від інформаційних систем [1]. У разі технічних збоїв або відсутності доступу до програмного забезпечення можуть виникати затримки у веденні обліку та формуванні звітності. Такі ситуації можуть призвести до порушення строків подання звітності та негативно вплинути на діяльність бізнес-структур.

Також важливим ризиком є питання інформаційної безпеки. Зберігання значного обсягу фінансових даних в електронному вигляді підвищує ризик несанкціонованого доступу, витоку або втрати інформації. У зв'язку з цим підприємствам необхідно впроваджувати сучасні засоби захисту інформації, такі як системи резервного копіювання, шифрування даних та контроль доступу до інформаційних ресурсів [1]. Не менш важливим є ризик, пов'язаний із необхідністю підготовки персоналу.

Впровадження автоматизованих систем вимагає від бухгалтерів нових знань та навичок, пов'язаних із використанням сучасних інформаційних технологій [2]. Недостатній рівень підготовки працівників може знизити ефективність використання таких систем та призвести до помилок у роботі.

Крім того, автоматизація може потребувати значних фінансових витрат на впровадження та обслуговування програмного забезпечення [1]. До таких витрат належать придбання ліцензій, налаштування систем, технічна підтримка та навчання персоналу. Для малих підприємств це може бути суттєвим обмежуючим фактором, що стримує впровадження сучасних технологій.

Водночас слід зазначити, що за умови правильного впровадження автоматизація дозволяє досягти довгострокового економічного ефекту. Вона сприяє зниженню витрат, підвищенню продуктивності праці та покращенню якості управління підприємством. Автоматизація бухгалтерського обліку виступає важливим інструментом підвищення ефективності господарської діяльності.

В умовах цифрової епохи автоматизація бухгалтерського обліку трансформується з допоміжного інструменту в стратегічний актив бізнес-структури. Вона забезпечує синергію облікових та управлінських процесів, мінімізуючи вплив людського фактора та підвищуючи якість фінансової інформації для прийняття управлінських рішень. Водночас, успішна імплементація цифрових рішень вимагає комплексного підходу до управління ризиками інформаційної безпеки та постійного інвестування в людський капітал. В контексті європейського вибору України, перехід на автоматизовані системи є обов'язковою умовою для інтеграції вітчизняного

підприємництва у глобальний економічний простір та забезпечення прозорості процесів повоєнної відбудови.

Список використаних джерел

1.Автоматизація бухгалтерського обліку: перспективи й корисні інструменти. *LIGAZAKON*. 2024. URL: https://buh.ligazakon.net/news/226934_avtomatizatsya-bukhgalterskogo-oblku-perspektivi-y-korisn-nstrumenti

2.Грицай О., Папіш В. Вплив автоматизації на точність та прозорість бухгалтерського обліку. *Economics & Society*. 2020. № 21. URL: https://www.a-economics.com.ua/index.php/home/article/view/37

3.Кравченко М.В. Автоматизована система бухгалтерського обліку як елемент облікової політики. *Економіка і регіон*. 2021. № 4(83). URL: https://journals.nupp.edu.ua/eir/article/view/2534

Ключові слова: автоматизація бухгалтерського обліку, облікова політика, фінансова звітність, бухгалтерська служба, інформаційні системи, управлінські рішення, фінансова інформація.

Keywords: accounting automation, accounting policies, financial reporting, accounting department, information systems, management decisions, financial information.

Науковий керівник: к.е.н., доцент Візіренко С.В.

Красуляк Ірина Олегівна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ОРГАНІЗАЦІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Технологічний прогрес у сфері цифровізації кардинально трансформує способи керування організаціями. Цифровізація економіки формує нове середовище, в якому традиційні управлінські інструменти потребують переосмислення та адаптації до сучасних реалій. Для вітчизняних організацій таке завдання стає особливо нагальним у контексті післявоєнного відновлення економіки та курсу на євроінтеграцію. Саме тому питання вдосконалення засобів управління організаційним розвитком за умов цифрових змін залишається пріоритетним як для науки, так і для бізнес-практики.

Перехід до цифрового формату роботи передбачає не просто оновлення технічної бази, а й суттєву перебудову в організаційній культурі, бізнес-процесах та моделях взаємодії з клієнтами. Дослідники

виокремлюють цифровізацію працівників, цифровізацію бізнес-процесів та цифровізацію управління, три ключові складові цього процесу. Усі вони тісно взаємопов'язані та разом формують основу для сталого розвитку організації. Разом із тим перехід до цифрового управління породжує нові складнощі. Такими є усталені схеми організації бізнес-процесів часто виявляються недостатньо гнучкими, щоб відповідати темпу змін, які несе масштабна цифровізація [1].

Серед сучасних інструментів управління розвитком організації особливе місце посідають хмарні технології, аналітика великих масивів даних, технології штучного інтелекту та інтегровані ERP-платформи. Завдяки цим рішенням управлінці отримують змогу спиратися на актуальну інформацію, швидко адаптуватися до ринкових змін і нарощувати ефективність внутрішніх процесів. Гнучкість і швидкість управлінських реакцій стають визначальними чинниками досягнення конкурентних переваг організацій в цифрову епоху [2]. Крім того, цифрові платформи відкривають нові можливості для налагодження взаємодії між підрозділами, що сприяє злагодженості організаційного розвитку.

Незважаючи на доведену результативність, перехід до цифрових управлінських рішень стикається з низкою серйозних перешкод. Серед них брак цифрових компетенцій у персоналу, значні фінансові витрати на перехід до нових систем, опір змінам із боку працівників та ризики кібербезпеки. Вітчизняні організації нерідко відстають від світових трендів цифровізації, що пояснюється як браком інвестицій, так і недостатньою готовністю управлінських команд до трансформації. Водночас бізнес-середовище, що змінюється під впливом цифровізації економіко-управлінських систем, вимагає від менеджменту застосування принципово нових методів і підходів до розвитку організації [3].

Ефективне управління розвитком організації в умовах цифровізації передбачає розроблення цифрової стратегії, яка узгоджується із загальними цілями організації. Такий документ окреслює пріоритетні напрями технологічного оновлення, визначає ресурси та відповідальних осіб, встановлює вимірювані показники прогресу. Невід'ємною частиною цього процесу є формування цифрових навичок у керівного персоналу. Керівники нового покоління мають вільно орієнтуватися в цифрових інструментах і розуміти їхній потенціал для розвитку організації. Державна стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України до 2030 року [4] створює сприятливе регуляторне середовище для таких перетворень, визначаючи Україну як потенційного лідера у сфері технологій та інновацій [2].

На практиці управління цифровим розвитком організації доцільно будувати за кількома напрямами. Необхідне поетапне поступове запровадження цифрових рішень, починаючи з механізації повторюваних

операцій і завершуючи повноцінною трансформацією бізнес-моделі. Слід приділяти увагу формуванню цифрової культури всередині організації, де кожен працівник усвідомлює своє місце в процесі змін. Важливо налагодити систему моніторингу ефективності цифрових рішень, щоб своєчасно помічати розбіжності з плановими показниками та вносити корективи до курсу розвитку. Саме така системна робота дозволяє знизити ризики трансформації та досягти синергетичного ефекту від впровадження нових технологій [1].

Підсумовуючи, варто зазначити, що цифровізація економіки ставить перед організаціями нові вимоги до якості управління та гнучкості стратегічного мислення у післявоєнний період. Вдосконалення інструментів управління розвитком організації в цих умовах не разовий захід, а безперервний процес адаптації до технологічних змін. Організації, які опановують цифрові інструменти, вибудовують відповідну організаційну культуру та інвестують у розвиток компетенцій персоналу, отримують стійку конкурентну перевагу і здатність до сталого зростання в умовах мінливого середовища.

Список використаних джерел

Кобушко Я.В., Манжола Б.В. Роль цифрової трансформації в оптимізації менеджменту організацій. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/376050815

Гринько Т., Гвініашвілі Т., Каліберда М. Стратегічне управління підприємством в умовах цифрової економіки. Економіка та суспільство. 2023. № 50. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2440

Кравчук І., Лавриненко С., Зелінська А. Діджиталізація бізнес-процесів: інноваційна складова менеджменту підприємств. Економіка та суспільство. 2023. № 58. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-19

Стратегія цифрового розвитку інновацій до 2030 року URL: https://winwin.gov.ua/

Ключові слова: цифрова трансформація, управління розвитком організації, цифровізація економіки, цифрові інструменти управління, бізнес-процеси, цифрова стратегія, конкурентоспроможність, інноваційний розвиток.

Keywords: digital transformation, organizational development management, digitalization of the economy, digital management tools, business processes, digital strategy, competitiveness, innovative development.

Науковий керівник: д.е.н., професор Слободянюк О.В.

Куденко Роман Олександрович
здобувач 2-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОФЕСІЯ МИТНИКА В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: СТРАТЕГІЧНИЙ ВИБІР ТА РОЛЬ У ПІСЛЯВОЄННІЙ ВІДБУДОВІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

В умовах сучасних викликів, зумовлених війною та європейським вектором розвитку, митна служба України трансформується у високотехнологічну інституцію. Митні органи виконують комплекс завдань, що мають стратегічне значення для держави: від стабілізації економіки до забезпечення бюджетних надходжень [1]. Сьогодні професія митника – це не просто державна служба, а ключовий чинник зміцнення інвестиційної привабливості країни в умовах майбутньої відбудови [2].

Сучасна митна справа України перебуває на зламі глобальних трансформацій. Відповідно до стратегічних настанов Всесвітньої митної організації (ВМО), митниця 2026 року перестає бути суто фіскальним органом, перетворюючись на інтелектуальний сервіс, що забезпечує стійкість ланцюгів постачання. В умовах війни та європейської інтеграції України, впровадження міжнародних стандартів ВМО стає запорукою виживання національного підприємництва та фундаментом для відбудови економіки.

Роль митника у 2026 році базується на концепції «митно-бізнесового партнерства». В умовах війни професія митника набула ознак «гуманітарної безпеки»: швидкий пропуск критичних вантажів при збереженні високої якості контролю. Це є критично важливим для українських підприємств, які змушені працювати в умовах логістичної нестабільності. Митник сьогодні – це гарант того, що український товар відповідає міжнародним вимогам безпеки, що відкриває йому шлях на світові ринки.

Професійна багатогранність та компетенції. Професія митника є багатогранною та вимагає поєднання знань із права, економіки, фінансів та міжнародної торгівлі. Впровадження міжнародних стандартів, зокрема Рамкових стандартів SAFE, трансформує роль митника у фасилітатора безпечної торгівлі. Така діяльність формує у фахівців аналітичне мислення та високі етичні стандарти, що є критично важливим для реалізації європейського вибору України [4].

Впровадження концепції «Customs 4.0», автоматизація процесів та використання штучного інтелекту в системі аналізу ризиків вимагають від фахівців нових цифрових компетенцій. Це відповідає стратегічним цілям цифровізації державних фінансів України до 2027 року [5].

Для молоді це відкриває перспективи роботи в інноваційному середовищі з використанням передових технологій. Україна активно інтегрується у світову митну спільноту як член Всесвітньої митної організації [5]. Професійна підготовка митників за стандартами PICARD дозволяє

українським фахівцям працювати в контексті світових практик та брати участь у міжнародних проектах. Це забезпечує можливість професійного розвитку та кар'єрного зростання за прозорими європейськими принципами [2].

Законодавство України з питань митної справи складається з Конституції України, Митного Кодексу, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також з нормативно-правових актів, виданих на основі та на виконання Митного Кодексу України та інших законодавчих актів [3].

Митна служба має яскраво виражений міжнародний вимір. Україна є членом Всесвітньої митної організації, що об'єднує митні адміністрації більшості країн світу та визначає міжнародні стандарти у сфері митної справи. Це означає, що українські митники працюють у контексті світових практик, беруть участь у міжнародному співробітництві та адаптації європейських норм. Для молоді це відкриває можливості професійного розвитку, участі у міжнародних проєктах та обміну досвідом.

Програма ВМО PICARD (Partnership in Customs Academic Research and Development) визначає стандарти професійної компетентності митників. В умовах війни та відбудови Україна потребує фахівців, які володіють навичками стратегічного менеджменту, знаннями міжнародного права та вмінням працювати з цифровими технологіями. Цифровізація мінімізує людський фактор, долає корупційні виклики та робить митну систему прозорою для підприємництва, що є вимогою європейського вибору України.

Інтеграція України до митного союзу ЄС потребує гармонізації не лише законодавства, а й професійних стандартів. Сучасний митник має володіти знаннями міжнародного права, розуміти принципи роботи митних режимів ЄС та володіти навичками митного пост-аудиту. Це дозволяє українському бізнесу швидше інтегруватися в європейські ланцюги доданої вартості, зменшуючи трансакційні витрати на кордоні.

Доброчесність та відповідальність митника безпосередньо впливають на захист державних інтересів та сприяють розвитку чесного бізнесу [4].

У сучасних умовах митна служба потребує мотивованих спеціалістів, здатних забезпечити економічний суверенітет України під час післявоєнної відбудови. Післявоєнне відновлення України потребуватиме колосального імпорту будівельних матеріалів, технологій та інвестиційного обладнання. Професія митника стане визначальною у створенні сприятливого інвестиційного клімату. Впровадження спрощень для Авторизованих економічних операторів (АЕО) та перехід від фізичного контролю до аудиту – це шлях до перетворення України на провідний логістичний хаб Східної Європи.

Вибір професії митника може стати не лише кар'єрним рішенням, а й усвідомленим вибором служіння суспільству. Державна служба у митних

органах дозволяє поєднати особисті професійні амбіції з реальним внеском у розвиток держави. Участь у забезпеченні економічної безпеки країни, боротьбі з контрабандою та інтеграції України у світову економічну систему надає роботі митника особливого змісту та значущості [1].

Професія митника в сучасних умовах є інтегральною складовою соціально-правової та економічної системи України. Її актуальність зумовлена необхідністю захисту економічних інтересів держави в умовах війни та забезпечення вільного руху товарів у межах європейського курсу. Інвестиції в професійну освіту митників, їхню цифрову грамотність та етичні стандарти є стратегічною інвестицією у майбутнє економічне процвітання та відбудову України.

Отже, професія митника є перспективною, відповідальною та соціально значущою. Вона відкриває для молоді широкі можливості професійного розвитку, стабільної державної служби та участі у важливих процесах державотворення. У сучасних умовах митна служба потребує мотивованих, освічених і доброчесних молодих фахівців, здатних відповідати викликам часу. Саме тому вибір державної служби у митних органах є раціональним і перспективним кроком для молоді, яка прагне реалізувати себе та зробити внесок у майбутнє України.

Список використаних джерел

1. Державна митна служба України : офіційний сайт. URL: https://customs.gov.ua
2. Звіт про результати впровадження системи NCTS та програми AEO в Україні за 2025 рік / Міністерство фінансів України. URL: https://minfin.gov.ua
3. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17
4. Переглянута Аруська декларація Всесвітньої митної організації щодо доброчесності в митній справі. Всесвітня митна організація. URL: http://www.wcoomd.org
5. Стратегія цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2027 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 № 1467-р. URL: https://mof.gov.ua

Ключові слова: Митний кодекс України, професія митника, митна справа, митна служба, цифрові трасформації.

Keywords: Customs Code of Ukraine, customs officer profession, customs affairs, customs service, digital transformation.

Науковий керівник: к.е.н., доцент Візіренко С.В.

Куліков Віталій Миколайович

здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ ПІДХОДИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЄЮ З УРАХУВАННЯМ ЕКОНОМІЧНИХ, СОЦІАЛЬНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ

В умовах глобальних трансформацій економічного середовища, посилення конкуренції, зростання соціальних та екологічних викликів особливої актуальності набуває проблема удосконалення системи стратегічного управління організацією. Сучасні організації функціонують у ситуації підвищеної невизначеності, що зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до стратегічного управління та їх адаптації до вимог концепції сталого розвитку. Орієнтація виключно на фінансові результати вже не забезпечує довгострокової конкурентоспроможності, тоді як інтеграція економічних, соціальних та екологічних аспектів у стратегічні рішення стає ключовою умовою стабільного розвитку організацій.

Реалізація зазначених концептуальних принципів у практиці стратегічного управління відбувається через формування нових управлінських підходів, що відображають трансформацію бізнес-моделей, логіки оцінювання результатів та характеру взаємодії організацій із середовищем. До ключових сучасних підходів належать такі [1, 2]:

1. Підхід сталих бізнес-моделей передбачає переорієнтацію процесу створення вартості так, щоб фінансові результати формувалися разом із соціальними та екологічними ефектами. Така логіка відповідає сучасним підходам до інтеграції принципів сталого розвитку в систему управління підприємством і розглядається як основа довгострокової ефективності бізнесу. Підхід охоплює розвиток сервісних форматів споживання, використання принципів екодизайну, подовження життєвого циклу продукції, повторне використання ресурсів та формування циркулярних виробничих систем, що узгоджується з дослідженнями трансформації економічних моделей у напрямі ресурсоефективності та «зеленої» економіки. У стратегічному вимірі така модель спрямована на скорочення матеріало- та енергоємності виробництва, мінімізацію екологічного навантаження і водночас підтримку інноваційності та конкурентоспроможності підприємства.

2. Імпакт-орієнтований підхід передбачає, що організація оцінює результати діяльності за фінансовими показниками, вимірюваними соціальними та екологічними ефектами, інтегруючи їх у систему стратегічного управління. У центрі уваги перебуває реальний внесок бізнесу у суспільний добробут, відтворення природних ресурсів, підвищення якості

життя та мінімізацію негативного впливу на довкілля. Стратегічні рішення ухвалюються з урахуванням довгострокових економічних, соціальних і екологічних наслідків, рівня ризиків і стійкості бізнес-моделі. Інвестиційні та операційні проєкти оцінюються за критеріями створеної суспільної цінності, запобігання потенційній шкоді, прозорості, підзвітності та відповідності принципам сталого розвитку й відповідального інвестування.

3. Резильєнтно-адаптивний підхід передбачає орієнтацію управління на здатність організації не лише протистояти системним ризикам, а й швидко відновлюватися після шоків та використовувати зміни як джерело розвитку. До ключових викликів належать економічні кризи, кліматичні трансформації, технологічні зрушення та регуляторна нестабільність. У відповідь організація формує гнучкі довгострокові стратегії, диверсифікує фінансові, ресурсні й партнерські бази, розвиває цифрові інструменти управління та сценарне планування. Посилюється роль децентралізації рішень, міжфункціональної координації та безперервного навчання персоналу, що забезпечує підвищення адаптивності управлінських структур і довгострокову стійкість розвитку.

4. Екосистемний підхід передбачає формування стратегії з урахуванням багаторівневої взаємодії організації з партнерами, постачальниками, споживачами, громадами, державними інституціями та інноваційними мережами з орієнтацією на принципи сталого розвитку. Організація розглядається як елемент ширшої соціо-економіко-екологічної системи, у якій результати діяльності залежать від узгодженості економічних, соціальних і екологічних інтересів учасників. У центрі підходу є спільне створення довгострокової цінності, розвиток відповідальних ланцюгів постачання, партнерства у сфері ресурсоефективності, декарбонізації та соціальної відповідальності. Це підсилює адаптивність, знижує системні ризики та формує основу стійкої конкурентоспроможності організації.

5. Соціально орієнтований підхід до управління людським капіталом передбачає інтеграцію принципів гідної праці, інклюзивності, рівних можливостей, безпеки праці та корпоративної етики у стратегічну політику управління персоналом. Організація інвестує у розвиток компетенцій, безперервне навчання, професійну мобільність і формування сприятливого соціально-психологічного середовища. Особлива увага приділяється прозорим системам мотивації, участі працівників у прийнятті рішень і дотриманню стандартів соціальної відповідальності. За такого підходу людський капітал розглядається не лише як ресурс, а як стратегічний актив, що забезпечує інноваційність, продуктивність і довгострокове стале зростання організації.

Важливо сформувати відповідну та ефективну систему управлінських інструментів реалізації зазначених підходів [1-3]. До таких інструментів слід віднести такі інструменти.

1. Інструменти стратегічного аналізу та планування:

- розширений PESTLE-аналіз передбачає системну оцінку політичних, економічних, соціальних, технологічних, правових та екологічних чинників із включенням індикаторів сталого розвитку. До аналізу додаються параметри вуглецевого регулювання, доступності ресурсів, кліматичної політики, демографічних змін, трансформації ринку праці та стандартів корпоративної відповідальності. Інструмент дозволяє оцінити не лише макросередовище функціонування організації, а й довгострокові структурні обмеження її розвитку;

- SWOT-аналіз із ESG-компонентом розширює класичну модель стратегічної діагностики шляхом включення нефінансових показників. До сильних і слабких сторін відносять рівень енергоефективності, екологічний слід, якість корпоративної культури, прозорість управління, соціальні практики та інноваційний потенціал персоналу. До можливостей – доступ до зеленого фінансування, партнерства у сфері сталих технологій, цифровізацію. До загроз – кліматичні ризики, регуляторне посилення екологічних норм, репутаційні виклики та зміни очікувань стейкхолдерів;

- стратегічна карта цілей (Balanced Scorecard із нефінансовими KPI) передбачає інтеграцію екологічних і соціальних показників у систему стратегічного контролю. Окрім фінансової, клієнтської, внутрішньопроцесної та навчальної перспектив, виділяються показники викидів CO_2, ресурсоефективності, безпеки праці, залученості персоналу, відповідальності постачальників та соціального впливу. Такий інструмент забезпечує узгодження стратегічних цілей із принципами сталого розвитку та підсилює управління довгостроковою цінністю;

- сценарне планування та кліматичне стрес-тестування спрямовані на оцінку стійкості стратегії до зовнішніх шоків і регуляторних змін. Організації моделюють варіанти розвитку кліматичної політики, змін цін на енергоресурси, обмежень на викиди, трансформації ланцюгів постачання та вимог до розкриття нефінансової інформації. Комбінація інструментів дозволяє оцінити вплив ризиків на інвестиції, прибутковість і бізнес-модель, а також сформувати адаптивні стратегічні альтернативи.

2. Інструменти реалізації та контролю:

- інтегрована звітність та стандарти сталості. Організації впроваджують міжнародні стандарти нефінансової звітності (ESG-розкриття, інтегрована звітність, стандарти впливу на довкілля та суспільство), що дозволяє системно поєднувати фінансові й нефінансові результати діяльності. Такі інструменти забезпечують вимірюваність екологічних і соціальних показників, їх порівнюваність у часі та між організаціями, а також підвищують довіру інвесторів і стейкхолдерів. Інтегрована звітність стає інструментом стратегічного управління, оскільки пов’язує бізнес-модель, ризики, ресурси та довгострокову цінність;

- «зелене» бюджетування та інвестиційний аналіз передбачають оцінювання інвестиційних проєктів з урахуванням повного життєвого циклу продукту або активу. До фінансових критеріїв додаються показники вуглецевого сліду, енергоємності, ресурсоефективності, впливу на біорізноманіття та соціальні ефекти для працівників і громад. Використовуються методи внутрішнього ціноутворення на вуглець, ESG-фільтри інвестицій, аналіз зовнішніх екологічних витрат і довгострокових регуляторних ризиків, що дозволяє узгодити інвестиційну політику зі стратегією сталого розвитку;

- цифрові ESG-платформи та аналітика даних. Організації впроваджують цифрові системи збору й обробки даних щодо викидів, споживання енергії, води, матеріалів, умов праці та соціальних показників. Такі модулі інтегруються у корпоративні ERP-системи, системи управління ризиками та стратегічного контролю. Зазначене забезпечує оперативний моніторинг ESG-показників, автоматизацію звітності, підвищення прозорості та можливість використання прогнозної аналітики для прийняття стратегічних рішень;

- відповідальні ланцюги постачання передбачають інтеграцію стандартів сталості у відбір і контроль постачальників. Використовуються інструменти ESG-аудиту, екологічної сертифікації продукції, оцінювання вуглецевого сліду постачань, а також процедури комплексної перевірки дотримання прав людини, умов праці та антикорупційних норм. Такий інструмент знижує репутаційні та операційні ризики, підсилює простежуваність ланцюгів постачання і сприяє формуванню спільної довгострокової цінності.

Концепція сталого розвитку, що передбачає збалансування економічних інтересів із соціальною відповідальністю та екологічною безпекою, істотно впливає на трансформацію систем стратегічного управління. Зростає роль довгострокового бачення, відповідального ставлення до стейкхолдерів, впровадження ESG-принципів, управління ризиками та стратегічними розривами. У таких умовах стратегічне управління набуває комплексного характеру та розглядається як інтегрована система, спрямована на забезпечення стійкості організації та її адаптивності до змін зовнішнього середовища.

Список використаних джерел

1. Боголюбов В.М., Клименко М.О., Мельник Л.Г., Прилипко В.А., Клименко Л.В. Стратегія сталого розвитку: підручник. За ред. В.М. Боголюбова. Херсон: Олді-плюс, 2012 444 с.

2. Гринів Л.С. Фізична економія: нові моделі сталого розвитку: монографія. Львів: Ліга-прес, 2016. 424 с.

3. Управління сталим розвитком: підручник для магістрів з управління та адміністрування [В.П. Бех, Ю.В. Бех, М.В. Туленков, А.А. Кравченко, Л.М. Макаренко, О.Г. Рябека, Н.В. Крохмаль, В.В. Чепак, Я.О. Чепуренко]; за заг. ред. В. П. Беха, М.В. Туленкова; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр наукових досліджень проблем управління сталим розвитком. Київ: Каравела, 2018. 538 с.

Ключові слова: стратегічне управління, організація, інструменти, сталий розвиток, підходи.

Keywords: strategic management, organization, tools, sustainable development, approaches.

Науковий керівник: д.е.н., професор Кібік О.М.

Литовченко Віктор Володимирович

здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ТА КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ АКТИВІВ ЯК ІНСТРУМЕНТИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЄЮ

Глобальна трансформація економічних систем, зумовлена цифровізацією, стрімким розвитком технологій та загостренням міжнародної конкуренції, докорінно змінює природу конкурентних переваг організацій. У постіндустріальній моделі господарювання вирішальним чинником конкурентоспроможності дедалі більше стають не матеріальні ресурси, а інтелектуальні активи – патенти, торговельні марки, ноу-хау, авторські права та бази даних. За оцінками WIPO, нематеріальні активи формують понад 90% ринкової капіталізації провідних глобальних корпорацій, що свідчить про принципово новий рівень їхньої стратегічної значущості. Відповідно, управління інтелектуальними активами перетворюється на повноцінну стратегічну функцію, що охоплює їх ідентифікацію, правову охорону, оцінку, захист і комерціалізацію в єдиній системі прийняття управлінських рішень [1].

Для України питання стратегічного управління інтелектуальними активами набуває особливої гостроти в контексті євроінтеграції та повоєнного відновлення. Дієва система захисту та комерціалізації інтелектуальної власності є не лише умовою виконання зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію з ЄС, але й необхідним підґрунтям для залучення іноземних інвестицій та розбудови інноваційної економіки. Водночас практика вітчизняних організацій свідчить про недостатнє усвідомлення управлінського потенціалу інтелектуальних активів: переважна більшість організацій розглядає інтелектуальну власність виключно як юридичний інструмент захисту, тоді як стратегічний вимір її комерціалізації залишається нерозкритим [2].

Аналіз поточного стану сфери інтелектуальної власності в Україні засвідчує суперечливі тенденції: позитивна динаміка реєстраційної активності поєднується з інституційними та ринковими слабкостями, що обмежують стратегічне використання інтелектуальних активів організаціями. Згідно зі статистикою Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій (УКРНОІВІ), у 2025 році завершено 31452 експертизи заявок на об'єкти промислової власності, зареєстровано 1224 винаходи, 3718 корисних моделей, 25407 торговельних марок та 1099 промислових зразків. Загальна кількість реєстрацій у І кварталі 2025 року зросла на 16,7% порівняно з аналогічним періодом 2024 року, що свідчить про поступове відновлення інноваційної активності навіть в умовах воєнного часу [3; 4].

Разом із тим позиція України в Глобальному інноваційному індексі (GII) WIPO у 2024 році погіршилась – країна посіла 60-те місце серед 133 економік, тоді як у 2023 році займала 55-ту позицію. Особливо критичним є відставання за субіндексом «Інституції» – 107-ме місце – що безпосередньо відображає слабкість правоохоронних та регуляторних механізмів у сфері інтелектуальної власності. Водночас відносно сильні позиції у субіндексах «Результати знань та технологій» (34-те місце) та «Розвиток бізнесу» (45-те місце) вказують на наявний інтелектуальний потенціал, який не реалізується через інституційні та управлінські бар'єри. Певний прогрес у правовому вимірі фіксує «Спеціальна доповідь 301» Офісу торговельного представника США (USTR) 2024 року, яка відзначає зусилля України у захисті прав інтелектуальної власності попри воєнні виклики, однак констатує її перебування у «Списку спостереження» через збереження системних проблем із правозастосуванням. наведені дані підтверджують, що Україна перебуває у стані переходу від формальної реєстрації інтелектуальної власності до її повноцінного стратегічного використання [1; 5].

Аналіз стану управління інтелектуальними активами в Україні дозволяє виокремити декілька ключових проблем. По-перше, відсутність системного підходу на рівні організацій: інтелектуальні активи не розглядаються як стратегічний ресурс, не оцінюються за ринковою вартістю та не інтегруються у стратегічні плани організацій. По-друге, слабкість механізмів правозастосування – тривалість судових процедур та неефективний захист у сфері цифрового піратства суттєво знижують стимули до інвестування в розробку інтелектуальної власності. По-третє, критичний розрив між генерацією інтелектуальних результатів та їхньою комерціалізацією через відсутність дієвих механізмів трансферу технологій і ліцензування. По-четверте, недостатня капіталізація та облік нематеріальних активів у фінансовій звітності, що унеможливлює їх використання як інвестиційного ресурсу. По-п'яте, брак управлінських компетенцій у сфері IP-менеджменту, внаслідок чого рішення щодо патентування та комерціалізації

інтелектуальної власності приймаються ситуативно, без стратегічного аналізу [5-9].

Подолання означених проблем потребує комплексного підходу за декількома напрямами. По-перше, розроблення корпоративних IP-стратегій як складової загальної стратегії організації – із визначенням пріоритетів захисту, механізмів ліцензування та системи моніторингу. По-друге, побудова ефективної системи правового захисту інтелектуальної власності на основі комплексного застосування патентування, реєстрації торговельних марок, охорони комерційної таємниці та запровадження спеціалізованих IP-підрозділів у структурі організацій. По-третє, диверсифікація моделей комерціалізації інтелектуальних активів – ліцензування, франчайзинг, трансфер технологій, спін-офф-компанії – з урахуванням стратегічних пріоритетів та ринкової кон'юнктури. По-четверте, впровадження міжнародних стандартів оцінки та обліку нематеріальних активів відповідно до вимог МСФЗ і методології WIPO для підвищення інвестиційної привабливості організацій. По-п'яте, розвиток управлінських компетенцій у сфері IP-менеджменту через інтеграцію відповідних дисциплін у програми бізнес-освіти та корпоративного навчання, а також розбудову інфраструктури підтримки комерціалізації інтелектуальної власності [6-9].

Захист та комерціалізація інтелектуальних активів є повноцінними і взаємодоповнювальними інструментами стратегічного управління організацією в конкурентному середовищі: перший забезпечує збереження та монополізацію конкурентних переваг, другий – їх трансформацію у стійкий економічний результат. Сучасний стан управління інтелектуальною власністю в Україні характеризується зростаючою реєстраційною активністю на тлі інституційних слабкостей та низького рівня комерціалізації. Погіршення позиції України в GII 2024 до 60-го місця при критично низькому рейтингу за субіндексом «Інституції» (107-ме місце) підтверджує системний характер наявних проблем. Їхнє подолання потребує комплексного підходу – від формування корпоративних IP-стратегій і вдосконалення правозастосування до розвитку механізмів комерціалізації та підвищення управлінських компетенцій. Лише через системну інтеграцію захисту та комерціалізації інтелектуальних активів у загальну стратегію управління організацією стає можливим перетворення інтелектуального потенціалу на реальну конкурентну перевагу та сталий економічний розвиток.

Список використаних джерел

Ukraine ranking in the Global Innovation Index 2024. *WIPO*. URL: https://www.wipo.int/edocs/gii-ranking/2024/ua.pdf.

Грищук А. Управління правами інтелектуальної власності в сфері господарювання. *Економіка та суспільство*. 2025. № 80. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-80-86.

Ключові результати IP сфери у 2025 році. 2026. URL: https://nipo.gov.ua/ip-rezultaty-2025/.

IP в цифрах: показники діяльності за перший квартал 2025 року (аналітично-статистичний буклет). URL: https://nipo.gov.ua/ip-v-tsyfrakh-pershyj-kvartal-2025/.

Україна забезпечує захист прав на інтелектуальну власність, попри воєнні виклики: Звіт USTR 2024. *Міністерство економіки України*. 2024. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/9f6bb26a-3fb4-4e33-841d-3955b93c32cc?lang=uk-UA.

Стасовська Г. Комерціалізація інтелектуальних активів підприємства: стратегічні аспекти. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2024. № 6. С. 390-395. URL: http://heraldes.khmnu.edu.ua/index.php/heraldes/article/download/1266/1290.

Чугрій Н. А. Комерціалізація інтелектуальної власності: поняття, механізм та проблеми в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 17. С. 137-141. URL: http://bses.in.ua/journals/2017/17_2017/28.pdf.

Юрченко О. Економічні аспекти впливу інтелектуальної власності на конкурентоспроможність підприємства. *Проблеми і перспективи бізнесу*. 2022. С. 51-60. URL: http://ppb.khadi.kharkov.ua/article/view/260743.

Харковина О., Манухіна М. Стратегічна роль інтелектуального капіталу у зміцненні інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку підприємств. *Bulletin of Sumy National Agrarian University*. 2024. № 4 (100). С. 52-57. DOI: https://doi.org/10.32782/bsnau.2024.4.9.

Інтелектуальна власність у цифрах: головні тенденції за 2023 рік. *УКРНОІВІ*. URL: https://ukrpatent.org/uk/news/main/ip-u-tsyfrakh-2023-03042024.

Ключові слова: інтелектуальні активи, захист інтелектуальної власності, комерціалізація інтелектуальної власності, стратегічне управління, конкурентне середовище, нематеріальні активи, конкурентоспроможність організації, IP-менеджмент.

Keywords: intellectual assets, intellectual property protection, commercialisation of intellectual property, strategic management, competitive environment, intangible assets, organisational competitiveness, IP management.

Науковий керівник: к.е.н., доцент Котлубай В.О.

Мазур Назарій Володимирович

здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК КАТАЛІЗАТОР ОПТИМІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ

Сучасний бізнес-простір характеризується стрімкою зміною конкурентного середовища та зростаючою роллю цифрових технологій у забезпеченні ефективності діяльності організацій. У цьому контексті штучний інтелект перетворюється з інструменту технологічного експерименту на стратегічний ресурс, що визначає конкурентоспроможність організацій у довгостроковій перспективі. За оцінками McKinsey Global Institute, впровадження AI-рішень здатне генерувати до 13 трлн дол. США додаткової глобальної економічної цінності щороку до 2030 року, що свідчить про принципово новий масштаб цифрових перетворень [1].

Штучний інтелект як каталізатор бізнес-трансформації охоплює широкий спектр технологій: машинне навчання, обробку природної мови, комп'ютерний зір, предиктивну аналітику та генеративні моделі. Кожна з цих технологій відкриває специфічні можливості для оптимізації окремих функціональних зон організації.

У сфері управління операційною діяльністю штучний інтелект забезпечує автоматизацію рутинних процесів, що дозволяє суттєво скоротити операційні витрати та мінімізувати вплив людського чинника на якість виконання стандартизованих завдань. Зокрема, використання AI у бізнесі сприяє підвищенню ефективності управління та оптимізації процесів прийняття рішень [2].Технологія автоматизації бізнес-процесів (RPA), доповнена елементами машинного навчання, здатна взяти на себе до 45% рутинних операцій у фінансовій сфері, логістиці та виробництві. Це дозволяє співробітникам зосередитися на завданнях, що потребують аналітичного мислення та прийняття рішень. Це вивільняє людські ресурси для вирішення завдань вищого порядку – стратегічного планування, інновацій та клієнтоорієнтованого сервісу.

Предиктивна аналітика на основі штучного інтелекту кардинально змінює підходи до прийняття управлінських рішень. Завдяки здатності обробляти масиви структурованих і неструктурованих даних у режимі реального часу, AI-системи формують точні прогнози попиту, оптимізують ланцюги постачання та виявляють приховані закономірності у поведінці споживачів[3].

Окремим напрямом трансформації є клієнтський досвід. Чат-боти на основі NLP, системи персоналізованих рекомендацій та інтелектуальні CRM-платформи формують якісно новий рівень взаємодії з клієнтами – швидкий, персоналізований та доступний цілодобово. За даними Salesforce, 84% споживачів вважають досвід взаємодії з компанією не менш важливим, ніж її продукт чи послуга, що підкреслює стратегічне значення AI-рішень у цій сфері.

Поряд з очевидними перевагами, впровадження штучного інтелекту в бізнес-процеси супроводжується комплексом викликів, які організації мають усвідомлювати та системно долати. Першим і найбільш фундаментальним є проблема якості даних. Ефективність будь-якої AI-моделі критично залежить від репрезентативності, повноти та актуальності навчальної вибірки. Фрагментованість корпоративних даних, успадковані legacy-системи та відсутність єдиної архітектури управління даними стають головними бар'єрами для успішної імплементації штучного інтелекту.

Другим викликом є організаційна готовність до змін. Цифрова трансформація – це не лише технологічний, але й культурний процес. Опір змінам з боку персоналу, недостатня цифрова грамотність співробітників та відсутність чіткої стратегії управління знаннями можуть нівелювати технологічні інвестиції. Дослідження MIT Sloan Management Review свідчать, що 70% ініціатив цифрової трансформації зазнають невдачі саме через людський чинник, а не технологічні обмеження [4].

Етичні та регуляторні аспекти також набувають дедалі більшої ваги. Питання алгоритмічної упередженості, прозорості AI-рішень, захисту персональних даних та відповідальності за автоматизовані рішення формують новий регуляторний ландшафт. Прийнятий у ЄС AI Act встановлює обов'язкові вимоги до систем штучного інтелекту залежно від рівня ризику їх застосування, що суттєво впливає на стратегії впровадження для компаній, що орієнтуються на європейські ринки.

Варто також зазначити, що впровадження штучного інтелекту в організації – це не одноразовий проєкт, а безперервний процес, що вимагає постійного перегляду стратегії та готовності адаптуватися до змін [5]. Технології розвиваються надзвичайно швидко, тому шо інструменти, що вважалися передовими ще кілька років тому, сьогодні вже поступаються місцем більш досконалим рішенням. Саме тому організації, які розглядають цифрову трансформацію як завершений стан, а не як динамічний процес, ризикують швидко втратити здобуті переваги. Ефективна AI-стратегія передбачає не лише технологічні інвестиції, а й формування внутрішніх компетенцій для самостійного розвитку та підтримки цифрових рішень, створення міжфункціональних команд, здатних поєднувати бізнес-розуміння з технічною експертизою, а також побудову системи моніторингу результатів, що дозволяє своєчасно коригувати курс. Таким чином, справжня цінність штучного інтелекту для організації визначається не стільки самими технологіями, скільки тим, наскільки глибоко вони інтегровані в культуру прийняття рішень та операційну логіку організації.

Для забезпечення ефективної інтеграції штучного інтелекту у бізнес-процеси організаціям доцільно дотримуватися поетапного підходу. На першому етапі необхідно провести аудит наявних процесів та визначити пріоритетні зони для автоматизації – ті, де штучний інтелект здатен

принести максимальну цінність при мінімальних ризиках. На другому – сформувати необхідну інфраструктуру даних: єдине сховище, стандарти якості та процеси управління даними. Третій етап передбачає пілотне впровадження AI-рішень у визначених зонах з чітким вимірюванням KPI ефективності. Четвертий – масштабування успішних практик та розбудову компетенцій персоналу через навчання та перекваліфікацію.

Штучний інтелект є потужним каталізатором оптимізації бізнес-процесів, що відкриває для організацій суттєві можливості підвищення операційної ефективності, покращення клієнтського досвіду та формування стійких конкурентних переваг. Водночас успішна трансформація вимагає системного підходу від побудови якісної інфраструктури даних до розвитку організаційної культури, відкритої до інновацій. Організації, які зможуть збалансувати технологічні інвестиції з людським капіталом та стратегічним баченням, отримають значні конкурентні переваги в умовах цифрової економіки.

Список використаних джерел

1. McKinsey Global Institute. Notes from the AI frontier: Modeling the impact of AI on the world economy. *McKinsey & Company*. 2018. URL: https://www.mckinsey.com/featured-insights/artificial-intelligence.

2. Hryshko V., Zinchenko I. Синергія ШІ та бізнесу як фактор ефективності управління в умовах розвитку технологій. *Економіка і регіон*. 2023. № 4(91). URL: https://journals.nupp.edu.ua/eir/uk/article/view/3216

3. Яковенко Я., Білик М., Олійник Є. Штучний інтелект, Big Data і відповідальне споживання як імператив інноваційного розвитку бізнес-структур в умовах формування цифрової економіки. *Економіка та суспільство*. 2024. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3681

4. Шульжик Ю. О., Грицко Р. Ю., Пеканець С. Р. Управління змінами в умовах цифровізації. *Наукові праці МАУП. Економічні науки*. 2022. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/economics/article/view/2242

5. Таранич А. А., Пелехацький Д. О. Використання штучного інтелекту в процесах стратегічного управління підприємствами. *Економіка України*. 2024. № 1. URL: https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2024-01-3

Ключові слова: штучний інтелект, цифрова трансформація, оптимізація бізнес-процесів, автоматизація бізнес-процесів, цифрова економіка, клієнтський досвід, роботизована автоматизація процесів (RPA), інноваційні технології, ефективність бізнесу.

Keywords: artificial intelligence, digital transformation, business process optimization, business process automation, digital economy, customer experience, robotic process automation (RPA), innovative technologies, business efficiency.

Науковий керівник: к.е.н., доцент Редіна Є.В.

Переверзєва Вікторія Ігорівна
здобувачка 3-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Забезпечення економічної безпеки виступає фундаментальним чинником стабільного та соціально орієнтованого розвитку суспільства в будь-якій державі. На нормативному рівні в Україні цей аспект підкріплений положеннями статей 46–48 Конституції, які гарантують громадянам базові економічні прерогативи: право на соціальну підтримку, власну оселю та належні умови існування для особи та її родини. Водночас на стан економічної рівноваги всередині країни, особливо в контексті державного управління, визначальний вплив має режим воєнного стану. Відповідно до профільного законодавства, це особливий юридичний порядок, що запроваджується у відповідь на збройну експансію або виникнення прямих загроз суверенітету та територіальній цілісності. Такий режим наділяє органи влади та військове керівництво розширеним інструментарієм для захисту національних інтересів, що може супроводжуватися тимчасовим і чітко регламентованим обмеженням певних конституційних свобод громадян та законних інтересів бізнесу. [1]

Ключові вектори економічного розвитку України зосереджені на стимулюванні макроекономічної динаміки, залученні капіталу та розширенні ринку праці. Фундаментальною умовою для цього є модернізація національної інфраструктури, зокрема оновлення логістичних мереж, енергетичного сектору та цифрових комунікацій. Важливим орієнтиром залишається посилення конкурентних позицій вітчизняних товарів на глобальній арені. Особлива роль відводиться підтримці малого та середнього підприємництва як рушійної сили диверсифікації національного господарства. Разом із цим, фінансова стійкість держави безпосередньо залежить від прозорого управління публічними коштами та системної протидії корупції.

Стратегічне значення має нарощування експортних потужностей, що дозволяє збалансувати зовнішню торгівлю та забезпечити стабільний приплив валюти в країну. Паралельно з цим, акцент зміщується на енергонезалежність через впровадження технологій енергоефективності та зменшення споживання імпортних ресурсів. Для створення інноваційних продуктів, здатних конкурувати на світовому рівні, держава має сприяти науково-дослідній діяльності та технологічному оновленню промисловості. Покращення інвестиційної привабливості вбачається у проведенні

регуляторної реформи, спрямованої на усунення бюрократичного тиску та спрощення умов ведення бізнесу.

Розвиток людського потенціалу через якісну освіту та професійну перепідготовку є критично важливим для сучасної економіки. Крім того, інтеграція України у світовий економічний простір вимагає надійного захисту прав інтелектуальної власності, що є ключовим маркером для міжнародних інвесторів. Окремим пріоритетом виступає агропромисловий сектор, який володіє колосальним потенціалом для зростання. Попри існуючі виклики, такі як волатильність фінансових ринків та жорстка глобальна конкуренція, раціональне використання природних ресурсів та екологічна відповідальність мають стати основою довгострокової стратегії підвищення добробуту населення. [2]

Надзвичайно актуальною для забезпечення стійкості та відновлення національного господарства України в умовах воєнного та післявоєнного розвитку залишається реалізація ефективної антикорупційної політики, спрямованої на мінімізацію корупційних ризиків і зміцнення економічної безпеки держави. Важливим етапом у цьому напрямі стало затвердження Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки та реалізація Державної програми її виконання у 2023–2025 роках, що сформували інституційну основу для системних трансформацій у сфері запобігання корупції.

Станом на 2026 рік антикорупційна політика України характеризується переходом до нового етапу стратегічного планування, орієнтованого на поглиблення євроінтеграційних процесів, виконання вимог міжнародних партнерів та імплементацію стандартів прозорого врядування. Особливого значення набуває інституційна спроможність антикорупційних органів, удосконалення механізмів контролю та підзвітності, а також розвиток цифрових інструментів управління, зокрема електронних реєстрів, відкритих даних і систем електронного врядування.

Ключові засади сучасного антикорупційного курсу включають підвищення ефективності державного та місцевого управління, цифровізацію адміністративних процесів, забезпечення прозорості публічних фінансів, а також посилення невідворотності відповідальності за корупційні правопорушення. Важливу роль відіграє інтеграція антикорупційної політики у процеси післявоєнної відбудови, зокрема в управління міжнародною фінансовою допомогою та інвестиційними ресурсами.

Збереження людського потенціалу є ще однією критично важливою умовою для підтримання економічної стійкості країни. У цьому контексті державна програма грантової підтримки «єРобота» виступає дієвим механізмом соціальної інтеграції ветеранів та осіб, що змінили місце проживання через бойові дії, оскільки стимулювання самозайнятості дозволяє суттєво знизити тиск на систему соціальних виплат. Паралельно з

цим на рівні державних інституцій значно зросла роль Бюро економічної безпеки, яке зосередило зусилля на аналітичній діяльності задля недопущення нелегального відтоку фінансових ресурсів за межі держави, що має стратегічне значення для збереження курсової стабільності національної валюти в умовах скорочення експортних операцій. [3]

Повномасштабне вторгнення, що розпочалося на початку 2022 року, спричинило різке падіння ВВП, яке до кінця того ж року сягнуло позначки у 30%. У зв'язку з цим, ключовими стратегічними векторами для реанімації національного господарства у післявоєнний час вбачаються повернення до довоєнних макроекономічних показників та глибока структурна трансформація економіки. Зокрема, амбітним завданням до 2030 року є збільшення частки переробної промисловості до половини загального обсягу виробництва. Важливими інструментами відновлення також виступають розширення присутності вітчизняної продукції в сегменті державних тендерів, стимулювання технологічних галузей через грантову підтримку інноваційних стартапів, а також комплексна реформа податкових та митних органів. Окрім цього, пріоритетним напрямом залишається мінімізація бюрократичного тиску та всебічне сприяння підприємницькій діяльності для забезпечення сталого економічного зростання. [4]

Забезпечення економічної безпеки України є основою соціальної стабільності та реалізації конституційних прав громадян. В умовах воєнного стану ключова роль відводиться державним інституціям, які мають поєднувати захист національних інтересів із підтримкою бізнесу. Стратегічний розвиток держави залежить від подолання корупції, цифровізації управління та ефективного використання публічних коштів. Важливими векторами відновлення є перехід до переробної промисловості, розвиток людського потенціалу та захист інтелектуальної власності. Підтримка самозайнятості та інновацій дозволить мінімізувати наслідки падіння ВВП і забезпечити стале економічне зростання.

Список використаних джерел

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Кібік О., Корнілова О., Кузнецова Л. Економічна безпека: навч.-метод. посіб. для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищої освіти; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2025. 60 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/36722020-ddb4-4007-8269-8cf2d07254fc/download

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення стійкості економічної та енергетичної систем» (редакція від 12.12.2025).

4. Васильківський Д.М., Трубнік Т.Є., Бикова М.Д. Економічні орієнтири України в контексті перспектив розвитку світової економіки у 2023-2024 роках. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/272/251

Ключові слова: економічна безпека, макроекономічна стабільність; післявоєнне відновлення; антикорупційна політика, цифровізація державного управління, інвестиційна привабливість, людський капітал.

Keywords: economic security, macroeconomic stability, post-war recovery, anti-corruption policy, digital governance, investment attractiveness, human capital.

Науковий керівник: к.е.н., доцент Редіна. Є.В.

Рагімов Ровшан Ібсен огли
здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМУВАННЯ ГНУЧКОЇ СИСТЕМИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Посилення нестабільності економічного середовища, зумовлене наслідками збройної агресії проти України, волатильністю фінансових ринків та технологічними змінами, ставить якісно нові завдання перед системою управління інвестиційною діяльністю суб'єктів господарювання. Усталені моделі інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання орієнтовані на жорстке довгострокове планування, втрачають свою результативність в умовах, коли прогнозувати майбутнє з достатньою точністю практично неможливо. Пріоритетною характеристикою стає спроможність суб'єктів господарювання швидко переорієнтовувати інвестиційні ресурси, переглядати пріоритети та адаптувати стратегію до нових реалій. Саме тому формування гнучкої системи інвестиційного менеджменту є нагальною потребою для суб'єктів господарювання у післявоєнний період відновлення національної економіки.

Інвестиційний менеджмент являє собою комплексну систему взаємообумовлених складових, покликаних забезпечити результативне управління інвестиційними процесами суб'єктів господарювання. До його функціонального змісту належать аналіз інвестиційних можливостей, розроблення стратегії, оцінку проєктів, прийняття рішень щодо вкладення коштів, моніторинг та контроль ефективності. Визначальними складовими цієї системи є інвестиційна стратегія, що окреслює загальні цілі та напрями вкладень, інвестиційний план із конкретними проєктами та термінами, інвестиційна політика, яка встановлює правила і процедури здійснення капіталовкладень [3]. Якість функціонування кожної з цих складових безпосередньо визначає конкурентоспроможність суб'єктів господарювання та її здатність до сталого розвитку.

Гнучкість інвестиційної системи суб'єктів господарювання визначається їх спроможністю оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища, не втрачаючи при цьому стратегічної спрямованості. Адаптивне управління інноваційно-інвестиційним розвитком розглядається дослідниками як комплекс послідовних та взаємоузгоджених дій, спрямованих на досягнення й підтримку оптимального стану суб'єктів господарювання в умовах непрогнозованості змін через підвищення рівня гнучкості та інтегрованості управлінської системи [2]. Практично це означає здатність суб'єктів господарювання переходити від довгострокових планів до коротших горизонтів планування, переглядаючи пріоритети кожні кілька місяців залежно від актуальної ситуації.

Побудова гнучкої системи інвестиційного менеджменту передбачає впровадження кількох взаємопов'язаних механізмів. Сценарне планування спрямоване на розроблення щонайменше трьох варіантів розвитку подій (оптимістичного, базового та песимістичного) з відповідними інвестиційними стратегіями для кожного. Диверсифікація інвестиційного портфеля знижує залежність компанії від окремих активів чи ринків і підвищує загальну стійкість. Система моніторингу ключових індикаторів, геополітичних, ринкових, фінансових, дозволяє своєчасно помічати зміни та коригувати інвестиційні рішення [1]. Суттєву роль відіграє цифровізація управлінських процесів, що прискорює обробку інформації та підвищує обґрунтованість рішень, особливо в умовах постійних змін, характерних для повоєнного відновлення [4].

Невід'ємною частиною гнучкої системи інвестиційного менеджменту є управління ризиками. В умовах підвищеної невизначеності суб'єкти господарювання змушені переходити від класичного кількісного аналізу ризиків до комплексних підходів, що поєднують фінансові розрахунки з оцінкою якісних факторів таких як безпеки локації, стійкості ланцюгів постачання, надійності партнерів. Ефективна система ризик-менеджменту передбачає встановлення чітких критеріїв виходу з інвестиційних проєктів у разі погіршення ситуації, що захищає суб'єктів господарювання від надмірних втрат. Збалансоване поєднання реальних і фінансових інвестицій, залучення альтернативних активів додатково знижує загальний ризик портфеля [2], а системний підхід до інвестиційного менеджменту в контексті антикризового управління дозволяє забезпечити фінансову стійкість суб'єктів господарювання в умовах нестабільного середовища [4].

На практиці формування гнучкої системи інвестиційного менеджменту вимагає не лише методологічних змін, а й розвитку відповідних організаційних компетенцій. Керівники інвестиційних підрозділів мають володіти навичками швидкого структурування невизначених проблем, прийняття рішень в умовах обмеженої інформації та оперативного перегляду пріоритетів. Корисним є запровадження спеціальних комітетів

або робочих груп, відповідальних за регулярний перегляд інвестиційного портфеля та сценарне планування. Такий підхід перетворює гнучкість із ситуативної реакції на системну управлінську компетенцію суб'єктів господарювання [3].

Підсумовуючи, варто зазначити, що гнучка система інвестиційного менеджменту є ключовим чинником забезпечення стійкості та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в турбулентному середовищі. Поєднання адаптивного планування, диверсифікації, активного моніторингу ризиків та розвитку управлінських компетенцій формує організаційну здатність не лише протистояти викликам, а й перетворювати невизначеність на конкурентну перевагу. Для вітчизняних суб’єктів господарювання освоєння цих принципів є особливо актуальним у контексті залучення інвестицій для повоєнного відновлення та інтеграції в європейський економічний простір, що робить формування гнучкої інвестиційної системи стратегічним пріоритетом національного розвитку.

Список використаних джерел

Макурін А.А., Максимов С.П. Управління інвестиціями. *Трансформаційна економіка*. 2023. № 5(05). С. 82-88. URL: https://www.transformations.in.ua/index.php/journal/article/view/68

Попело О.В., Малиш В.В. Адаптивне управління інноваційно-інвестиційним розвитком промислових підприємств як фактор забезпечення економічної безпеки. *Economic Synergy*. 2023. № 1. С. 48-56. DOI: https://es.istu.edu.ua/EconomicSynergy/article/view/84

Боковець В.В., Мороз О.О. Управління інвестиціями: навч. посібн. Вінниця: ВФЕУ, 2023. 186 с. https://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2024/Bokovets_2023_186.pdf

Слободянюк О.В., Орлов В.М. Системний підхід до інвестиційного та страхового менеджменту в контексті антикризового управління бізнес-структурами «Наукові інновації та передові технології»: журнал. 2026. № 3(55) 2026. С. 553-563. URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-3(55)-553-563

Ключові слова: інвестиційний менеджмент, гнучка система управління, інвестиційна стратегія, адаптивне управління, інвестиційний портфель, ризик-менеджмент, невизначеність, сценарне планування, диверсифікація.

Keywords: investment management, flexible management system, investment strategy, adaptive management, investment portfolio, risk management, uncertainty, scenario planning, diversification.

Науковий керівник: д.е.н., професор Слободянюк О.В.

Сальнікова Марія Сергіївна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЯМИ ОРГАНІЗАЦІЇ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Мотивація персоналу є одним із ключових інструментів управління, що безпосередньо визначає рівень результативності праці та ефективність функціонування організації в цілому. Вона являє собою процес цілеспрямованого впливу на працівників через систему стимулів і внутрішніх спонукань, який забезпечує їхню активність, зацікавленість у праці та орієнтацію на результат. В умовах сучасних викликів, воєнного стану, поширення дистанційної роботи та оновлення складу працівників на ринку праці роблять завдання побудови дієвої системи мотивування вкрай актуальним.

Дослідники виокремлюють внутрішню та зовнішню типи мотивації. Внутрішня виникає з особистого інтересу до роботи та прагнення до саморозвитку внаслідок інтересу до самої діяльності, відчуття власної компетентності та автономії. Зовнішня мотивація зумовлюється впливом матеріальних винагород, санкцій або вимог керівництва. Матеріальне стимулювання охоплює заробітну плату, премії та соціальні пільги, тоді як нематеріальне полягає у визнанні досягнень, можливості розвитку та сприятливий психологічний клімат. Ефективна мотиваційна система поєднує обидва типи стимулів, забезпечуючи стійку трудову поведінку персоналу.

Система мотивації праці персоналу істотно позначається на результатах роботи суб’єктів господарювання. Наукові розвідки засвідчують, що вмотивовані працівники демонструють вищу продуктивність, якісніше виконують завдання та більш відповідально ставляться до досягнення спільних завдань компанії. Водночас не менш вагомими є нематеріальні чинники, зокрема фактори такі як залученість до управлінських рішень, можливість навчання та кар'єрного зростання [1]. Логіку взаємозв'язку між мотивацією, залученістю та результативністю праці відображено на рис. 1.

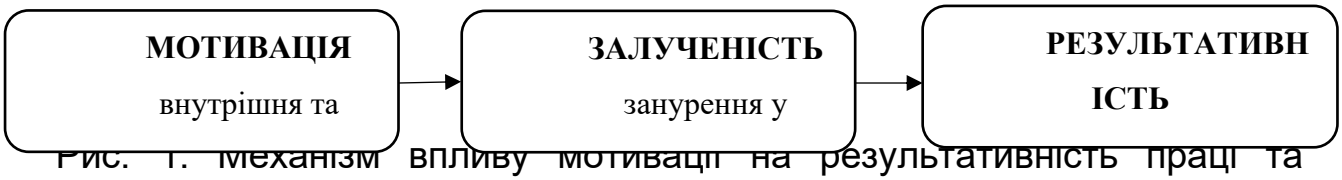

Рис. 1. Механізм впливу мотивації на результативність праці та залученість

Джерело: створено автором

Російська збройна агресія проти України суттєво змінила уявлення про мотивування персоналу. Зміни у середовищі функціонування суб’єктів

господарювання зміщують акценти на мотиви і стимули, які є дієвими в нових реаліях такі як потреби у безпеці, стабільності та психологічній підтримці виходять на перший план. Суб'єкти господарювання активно адаптують мотиваційні інструменти, впроваджуючи гнучкі графіки, матеріальну допомогу та програми психологічної підтримки. Поширення дистанційного та гібридного форматів роботи вимагає вдосконалення комунікації між керівниками та підлеглими [2]. Реагування мотивації персоналу на сучасні виклики відображено на рис. 2.

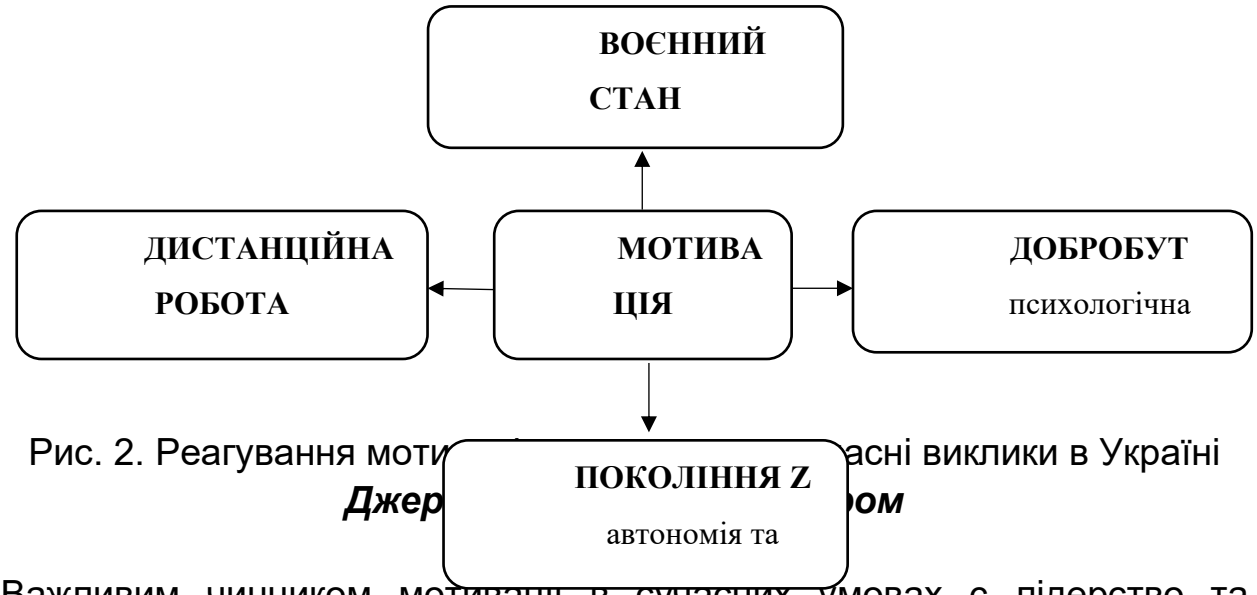

Рис. 2. Реагування моти[illegible]асні виклики в Україні
Джер[illegible]ром

Важливим чинником мотивації в сучасних умовах є лідерство та організаційна поведінка. Ефективні лідери здатні формувати, що кожен член команди усвідомлював свою роль у досягненні спільної мети, а організаційна культура та стійкість колективу зміцнювалися в умовах невизначеності, ролі матеріальних і нематеріальних стимулів у поєднанні із соціально-психологічною підтримкою та розвитком ціннісних орієнтирів персоналу. Додатковим чинником є зростання ролі покоління Z на ринку праці, представники якого орієнтовані на автономію, швидкий розвиток і змістовність роботи [3].

Підсумовуючи, варто зазначити, що саме мотивація визначає, наскільки ефективно працює організація та її персонал. Нинішні реалії ставлять перед управлінцями завдання творчо поєднувати матеріальні та нематеріальні стимули, враховувати психологічний стан працівників та адаптацію мотиваційних систем до нових викликів. Побудова ефективної системи мотивації з урахуванням потреб різних поколінь, форматів роботи та воєнних реалій є запорукою стійкого розвитку організації та збереження її кадрового потенціалу.

Список використаних джерел

Жигалкевич Ж.М., Нечитайло М.І. Система мотивації праці персоналу як чинник підвищення ефективності діяльності підприємства. *Ефективна економіка*. 2021. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9700

Черевань І., Коваленко Ю., Голець С. Мотивація персоналу підприємств: сучасні тренди в умовах воєнного стану. *Сталий розвиток економіки.* 2024. № 4(51). С. 104-109. URL: https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1085

Телічко Н., Дідур Г., Найда І., Петрів І. Лідерство та мотивація персоналу в контексті організаційної поведінки. *Сталий розвиток економіки*. 2025. № 5(56). С. 116-123. URL: https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1491

Ключові слова: мотивація персоналу, результативність праці, залученість працівників, внутрішня мотивація, зовнішня мотивація, матеріальне стимулювання, нематеріальне стимулювання, ефективність праці, управління персоналом.

Keywords: personnel motivation, labor productivity, employee engagement, intrinsic motivation, extrinsic motivation, financial incentives, non-financial incentives, work efficiency, human resource management.

Науковий керівник: д.е.н., професор Слободянюк О.В.

Форосенко Єлізавета Олегівна

здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТІВ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЄЮ В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Сучасне економічне середовище характеризується високим рівнем системної трансформації, що охоплює одночасно технологічний, геополітичний, соціальний та інституційний виміри. Глобальна невизначеність, за даними McKinsey, сьогодні майже вдвічі перевищує показники середини 1990-х років, а прискорення цифрової трансформації, розгортання штучного інтелекту та зміна геополітичних конфігурацій формують принципово нову логіку конкурентного середовища, в якій традиційні інструменти стратегічного управління виявляються недостатньо ефективними. За результатами глобального дослідження McKinsey 2024-2025 років, лише 21% керівників компаній зазначили, що стратегії їхніх організацій витримують чотири або більше з десяти ключових тестів якості стратегії – що свідчить про масштабну кризу стратегічного управління на рівні організацій [1; 2].

Для України системна трансформація економічного середовища набуває особливого масштабу: повномасштабна збройна агресія, руйнування критичної інфраструктури, масштабна релокація бізнесу та радикальна переорієнтація зовнішньоекономічних зв'язків сформували принципово нові умови функціонування організацій. Водночас Україна стоїть перед завданням повоєнного відновлення та євроінтеграційної трансформації економіки, що вимагає від вітчизняних організацій здатності не лише адаптуватися до кризових умов, але й стратегічно проєктувати свій розвиток у горизонті середньо- та довгострокової перспективи. Наведене зумовлює об'єктивну потребу в осмисленні та оновленні управлінського інструментарію стратегічного розвитку організацій відповідно до умов системної трансформації [3].

Трансформація економічного середовища в Україні характеризується суперечливою динамікою: поєднанням руйнівних наслідків воєнного часу із проявами структурної адаптивності та відновлювального потенціалу. За оцінками МВФ, реальний ВВП України у 2024 році зріс на 3,5%, однак прогноз на 2025 рік суттєво знижений до 2-3% унаслідок тиску з боку ринку праці, пошкодження енергетичної інфраструктури та тривання збройного конфлікту. Світовий банк прогнозує відновлення темпів зростання ВВП у 2026 році до 7%, що відображає очікуваний ефект реалізації повоєнних відновлювальних програм та інтеграції в ринок ЄС. Вищенаведене свідчить про те, що організації функціонують одночасно в умовах поточної кризи та необхідності стратегічного проєктування майбутнього [4; 5].

На рівні управлінських практик вітчизняних організацій дослідники фіксують глибоку трансформацію підходів до стратегічного менеджменту під впливом воєнних викликів: зростання ролі антикризового планування, скорочення горизонту стратегічних рішень, переорієнтацію на сценарне планування та посилення уваги до управління ризиками і ресурсного забезпечення. Паралельно цифровізація управління стає дедалі значущим чинником стратегічного розвитку: більшість компаній у світі планують збільшити інвестиції в штучний інтелект упродовж наступних трьох років, а вітчизняні дослідження підтверджують, що саме цифрова трансформація формує нові моделі стратегічного управління, засновані на аналітиці великих даних та прогностичних системах підтримки рішень. Відтак сучасний стан стратегічного управління організаціями в Україні визначається поєднанням необхідності тактичної гнучкості в умовах невизначеності та стратегічного переозброєння управлінського інструментарію [1; 6; 7].

Аналіз стану стратегічного управління організаціями в умовах трансформаційного середовища дозволяє виокремити комплекс взаємопов'язаних проблем. Ключовою з них є невідповідність класичних інструментів стратегічного управління умовам радикальної невизначеності:

традиційні методи стратегічного аналізу – SWOT, PESTLE, портфельний аналіз – проєктувалися для відносно стабільного середовища і в умовах системних змін втрачають свою прогностичну та управлінську цінність. Серйозною перешкодою залишається низький рівень цифрової зрілості більшості вітчизняних організацій, що обмежує їхні можливості у застосуванні сучасних аналітичних інструментів – систем підтримки стратегічних рішень, ERP-платформ, BI-аналітики та предиктивного моделювання. Не менш значущою є проблема стратегічного горизонту: в умовах воєнного часу організації об'єктивно зосереджуються на короткостроковому виживанні, що поступово руйнує культуру стратегічного мислення та знижує здатність до довгострокового цілепокладання. Водночас бракує компетенцій для роботи в умовах невизначеності: керівники більшості організацій не підготовлені до застосування сценарного планування, методів динамічного розподілу капіталу та управління стратегічними ставками в нестабільному середовищі. Нарешті, системна відірваність стратегічних планів від операційного рівня управління призводить до того, що навіть добре розроблені стратегії не транслюються у конкретні управлінські дії та вимірювані результати [5-9].

Подолання означених проблем потребує системного оновлення управлінського інструментарію стратегічного розвитку за кількома взаємопов'язаними напрямами, кожен із яких адресує конкретний структурний дефіцит у стратегічному управлінні вітчизняних організацій.

Базовим напрямом є адаптація стратегічного інструментарію до умов невизначеності через впровадження сценарного планування, методології «стратегії під невизначеністю» та динамічного розподілу ресурсів – підходів, що дозволяють організації формувати стратегічні відповіді залежно від реалізації того чи іншого сценарію зовнішнього середовища.

Паралельно необхідна цифровізація стратегічного управління: інтеграція інструментів бізнес-аналітики, предиктивного моделювання та штучного інтелекту у стратегічні процеси дозволяє суттєво підвищити точність стратегічного аналізу та прискорити реакцію організації на ринкові зміни.

Важливим напрямом є запровадження гнучких (agile) підходів до реалізації стратегії – стратегічних спринтів, ітеративного перегляду стратегічних пріоритетів та адаптивних систем KPI – що забезпечують збалансованість між стратегічною послідовністю і тактичною гнучкістю. Agile-стратегування передбачає відмову від жорстких річних стратегічних циклів на користь ковзного горизонту планування з регулярними – щоквартальними або піврічними – сесіями стратегічного перегляду, що дозволяє організації своєчасно реагувати на зміни середовища без втрати стратегічної цілісності.

Завершальним елементом є забезпечення вертикальної інтеграції стратегії – узгодженості стратегічних цілей із операційними процесами, системою мотивації та бюджетуванням через методологію Balanced Scorecard та OKR, що перетворює стратегічні орієнтири на конкретні управлінські результати. Лише через таку вертикальну інтеграцію стратегія перестає бути документом верхнього рівня і стає реальним організаційним орієнтиром, що визначає щоденні управлінські рішення на всіх рівнях організації.

Підводячи підсумок, можна зазначити, що розвиток інструментів стратегічного управління організацією в умовах системної трансформації економічного середовища є критичним чинником збереження та нарощування конкурентоспроможності в епоху безпрецедентних змін. Факт того, що лише 20% глобальних компаній мають стратегії належної якості, підкреслює масштаб управлінської проблеми, яка є актуальною і для вітчизняних організацій. Комплексне оновлення стратегічного інструментарію – від адаптації методів стратегічного аналізу до цифровізації управлінських процесів та розвитку компетенцій стратегічного лідерства – дозволить організаціям не лише адаптуватися до умов трансформаційного середовища, але й свідомо формувати свою конкурентну позицію у середньо- та довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел

Winning through the turns: How smart companies can thrive amid uncertainty. *McKinsey & Company*. 2025. URL: https://www.mckinsey.com/industries/technology-media-and-telecommunications/our-insights/winning-through-the-turns-how-smart-companies-can-thrive-amid-uncertainty.

How Strategy Champions Win. *McKinsey & Company*. 2025. URL: https://www.mckinsey.com/capabilities/strategy-and-corporate-finance/our-insights/how-strategy-champions-win.

Гринько Т., Гвініашвілі Т., Каліберда М. Стратегічне управління підприємством в умовах цифрової економіки. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 50. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-71.

IMF Downgrades Ukraine GDP Growth Outlook for 2025. *Interfax Ukraine*. 2025. URL: https://interfax.com/newsroom/top-stories/110122/.

World Bank Cuts Ukraine's 2025 GDP Forecast to 2% as War Rages On. *NV English*. 2025. URL: https://english.nv.ua/nation/world-bank-lowers-ukraine-s-2025-gdp-growth-forecast-to-2-amid-ongoing-conflict-50482443.html.

Бей Г., Синиченко А., Маріо Роберто С. М. Менеджмент у часи невизначеності та криз: трансформація управлінської парадигми України. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 79. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-79-70.

Рибак І., Гарафонова О. Цифрова трансформація як інструмент удосконалення управління стратегічним розвитком підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки* 2025. Vol. 346, No. 5. P. 93-98. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-346-5-12.

Ареф'єва О. В., Тіщенко Є. А. Стратегічне управління бізнес-процесами як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємств. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2025. Т. 10, № 4. С. 26-31. URL: https://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2025/12/10-4-26-31.pdf.

Другова О., Бріль М., Задорожний А. Управління підприємством в умовах невизначеності. *Управління змінами та інновації*. 2025. Вип. 15. С. 14-20. DOI: https://doi.org/10.32782/CMI/2025-15-2.

Ключові слова: стратегічне управління, системна трансформація, економічне середовище, стратегічна невизначеність, сценарне планування, цифровізація управління, agile-стратегування, стратегічне лідерство.

Keywords: strategic management, systemic transformation, economic environment, strategic uncertainty, scenario planning, digitalisation of management, agile strategy, strategic leadership.

Науковий керівник: к.е.н., доцент Котлубай В.О.

Сидорчук Максиміліан Олегович
здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ

В сучасному світі управління підприємством займає одне з ключових місць у забезпеченні його життєздатності та ринкової стійкості. Питання ефективності використання людського капіталу є найбільш обговорюваними у бізнес-середовищі [8]. Більшість експертів справедливо вважають, що успіх компанії залежить не лише від обсягу інвестицій чи наявності передових технологій, а й від того, наскільки злагоджено працює колектив. Насправді не лише фінансові звіти визначають лідера ринку, а саме ті невидимі зв'язки, які називаються корпоративною культурою. Одним із таких засобів управління та синхронізації зусиль є система внутрішніх цінностей та норм [10].

Власне поняття корпоративної культури (КК) різними науковцями визначається неоднаково. Наприклад, Ф. Котлер надає визначення, яке в контексті внутрішнього менеджменту можна трактувати як систему ідей та цінностей, що просуваються всередині організації [12]. Можна

стверджувати, що корпоративна культура – це будь-яка форма внутрішньої презентації або просування цілей та стратегій від імені керівництва для власного персоналу. Це складна система комунікацій, покликана змінювати свідомість і поведінку працівників у відповідності до стратегічних завдань підприємства [3]. Особливе місце КК займає в діяльності таких компаній, як ТОВ «ІРРІГАТОР УКРАЇНА», що працюють у сфері високотехнологічного агробізнесу. Тут культура виступає фундаментом, на якому будується довіра клієнта та якість сервісу [6].

Стабільність організації в умовах турбулентної економіки напряму залежить від здатності корпоративної культури виконувати захисну та інтеграційну функції. У періоди ринкових криз чи сезонних піків навантаження, які є характерними для ринку іригаційних систем, саме внутрішня ідеологія стає тим «соціальним клеєм», який утримує фахівців від переходу до конкурентів. Культура орієнтується як на свідомі, так і на несвідомі реакції персоналу. За допомогою правильно підібраних інструментів внутрішнього піару менеджмент формує лояльність, яка в кінцевому підсумку трансформується в економічну ефективність [9].

Аналізуючи діяльність ТОВ «ІРРІГАТОР УКРАЇНА», варто зазначити, що компанія є визнаним експертом у галузі систем крапельного та автоматичного поливу. Фінансові показники останніх років демонструють впевнене зростання, проте при детальному розгляді структури адміністративних витрат стає очевидним, що видатки на підбір та адаптацію персоналу зростають швидше, ніж загальна продуктивність. Це свідчить про наявність певних бар’єрів у корпоративному середовищі. Організаційна структура компанії є лінійно-функціональною, що в умовах динамічного зростання вимагає більш гнучких горизонтальних зв’язків [11]. Без сильної корпоративної культури такі зв’язки перетворюються на бюрократичні перепони, що сповільнюють виконання замовлень.

Діагностика поточного стану культури підприємства показала домінування «ринкового» типу управління згідно з моделлю К. Камерона та Р. Куїнна [7]. Головним слоганом, який транслюється керівництвом, є орієнтація на конкретний результат та виконання планів продажу. Зовнішні атрибути КК, такі як брендована техніка, сучасний офіс та участь у профільних виставках, розвинені на високому рівні. Проте внутрішній аудит виявив, що місія компанії часто сприймається співробітниками як формальний лозунг, що не має прямого відношення до їхньої повсякденної діяльності. Такі кроки свідчать про певний розрив між стратегічним баченням топ-менеджменту та розумінням цілей лінійним персоналом [5].

Вплив корпоративної культури на результативність роботи ТОВ «ІРРІГАТОР УКРАЇНА» було підтверджено в ході анкетування співробітників за методикою Д. Денісона [4]. Було встановлено, що у відділах, де рівень внутрішньої підтримки та довіри є вищим, показники виконання KPI на 15-

18% перевищують середні значення по компанії. Правильно підібраний образ компанії-лідера всередині колективу формує відчуття причетності до важливої справи – забезпечення продовольчої безпеки та впровадження інновацій в агросекторі. Навпаки, у підрозділах із низькою культурою комунікацій спостерігається висока плинність кадрів та «ефект вигорання», що спричиняє прямі фінансові втрати [1].

Серед основних проблем, що стримують розвиток організації, слід виділити відсутність системної програми адаптації нових співробітників. Перші місяці роботи в інженерії та продажах складного обладнання супроводжуються високим рівнем стресу. Без належної культурної підтримки новачки часто не проходять випробувальний термін, що змушує компанію знову витрачати ресурси на рекрутинг. Також спостерігається дефіцит неформальних комунікацій між регіональними офісами. Співробітники на місцях іноді почуваються ізольованими від «центру», що знижує їхню мотивацію до участі у спільних проектах.

Для підвищення ефективності організації пропонується ряд стратегічних заходів щодо вдосконалення корпоративної культури. Головною метою є створення образу ТОВ «ІРРІГАТОР УКРАЇНА» як «єдиної родини професіоналів». Предметом культури в даному випадку має стати не лише продукт (системи поливу), а й сам співробітник, його кар’єрний шлях та особисті досягнення. Професійне зростання кожного фахівця має бути інтегроване в загальну стратегію успіху компанії.

Розвиток системи внутрішніх комунікацій має базуватися на використанні сучасних цифрових інструментів. Пропонується впровадження внутрішнього мобільного додатку, який стане єдиним вікном для новин, обміну досвідом та оперативного вирішення питань. Важливим елементом є гейміфікація внутрішніх процесів: створення системи віртуальних бонусів за допомогу колегам чи пропозиції щодо оптимізації складських процесів. Це дозволить залучити персонал до активного творення культури «знизу вгору» [9]. Також необхідно приділити увагу системі адаптації – створенню «Welcome Book», яка допоможе новачку швидко зрозуміти правила гри та відчути себе своїм у команді.

Обґрунтування фінансово-економічної ефективності запропонованих заходів базується на розрахунку зниження витрат. Прямим результатом стане скорочення плинності кадрів. Якщо вартість заміни одного кваліфікованого інженера коштує компанії в середньому 70–80 тис. грн, то утримання хоча б 10 співробітників на рік за рахунок покращення клімату заощадить бюджету близько 800 тис. грн. При витратах на розвиток культури у розмірі 250 тис. грн, чистий економічний ефект складе понад півмільйона гривень уже в перший рік. Більше того, підвищення лояльності персоналу неминуче призведе до зростання якості обслуговування клієнтів і, як наслідок, до збільшення обсягів повторних продажів.

Окрему увагу у процесі трансформації корпоративної культури ТОВ «ІРРІГАТОР УКРАЇНА» слід приділити ролі лідерства та особистому прикладу топ-менеджменту. Варто розуміти, що будь-які задекларовані цінності залишаться лише формальністю, якщо вони не будуть підкріплені реальними діями керівників усіх рівнів. Впровадження системи зворотного зв’язку «360 градусів» та регулярне проведення неформальних зустрічей керівництва з лінійним персоналом дозволить зруйнувати ієрархічні бар'єри та створити атмосферу відкритості. Це сприятиме швидшій ідентифікації внутрішніх проблем та оперативному реагуванню на зміни ринкової кон'юнктури [2]. Таким чином, перехід від жорсткого адміністративного контролю до ціннісного управління стане надійним фундаментом для формування високоефективного середовища, де кожен співробітник відчуває свою значущість для успіху компанії та її клієнтів у довгостроковій перспективі.

Отже, корпоративна культура є надзвичайно важливим елементом управління сучасною організацією. Вона діє через емоційні та раціональні канали впливу, формуючи стійкий колектив, здатний досягати високих фінансових результатів. Для ТОВ «ІРРІГАТОР УКРАЇНА» розвиток КК – це не просто іміджевий проект, а необхідна інвестиція в майбутнє, яка забезпечить стабільність компанії у будь-яких ринкових умовах. Правильно вибудувана культура дозволить перетворити кожного співробітника на активного прихильника бренду, що і стане головною запорукою успіху.

Список використаних джерел

1. Баланська Н. Ю. Корпоративна культура : навч. посіб. К : Кондор, 2020. 212 с.

2. Геєць В. М. Інституційна трансформація та економічний розвиток України. Економіка України. 2021. № 8. С. 3–21.

3. Гриньова В. М., Новікова М. М. Організаційна культура : навч. посіб. Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. 240 с.

4. Денісон Д. Корпоративна культура та ефективність організації : монографія / пер. з англ. Київ : Пріоритети, 2022. 256 с.

5. Дороніна М. С. Культура організації: концептуальні засади та методи управління : навч. посіб. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2019. 312 с.

6. ІРРІГАТОР УКРАЇНА. Офіційний сайт компанії. URL: https://irrigator.ua/ (дата звернення: 24.03.2026).

7. Камерон К., Куїнн Р. Діагностика та зміна корпоративної культури / пер. з англ. під ред. І. В. Андрєєвої. Київ : Альпіна Паблішер, 2023. 320 с.

8. Колот А.М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку : монографія. Київ : КНЕУ, 2020. 251 с.

9. Лопушняк Г.С., Слотюк С.В. Вплив корпоративної культури на ефективність менеджменту персоналу. Економіка та суспільство. 2023. № 48. URL: https://economyandsociety.in.ua/ (дата звернення: 15.03.2026).

10. Отенко І.П., Москаленко Н. О.Стратегічне управління корпоративною культурою підприємства : монографія. Харків : ХНЕУ, 2021. 232 с.

11. Статут ТОВ «ІРРІГАТОР УКРАЇНА»: затверджений протоколом Загальних зборів учасників від 12.10.2015 р. № 3/2015. 24 с.

12. Kotler P., Keller K. L. Marketing Management. 15th global ed. Harlow : Pearson Education, 2016. 816 p.

Ключові слова: корпоративна культура, ефективність організації, рекрутинг, гейміфікація внутрішніх процесів, ціннісне управління.

Keywords: corporate culture, organizational effectiveness, recruiting, gamification of internal processes, value management.

Науковий керівник: к.е.н., доцент Примаченко І.Ф.

Суворова Анастасія Дмитрівна

здобувачка 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЯМИ ОРГАНІЗАЦІЇ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Управління інвестиціями організації в умовах невизначеності вимагає постійного пристосування до мінливих обставин, коли майбутні події складно передбачити з високою точністю. Організації змушені балансувати між потенційними вигодами та можливими втратами, оскільки інвестиційні рішення безпосередньо впливають на довгострокову стабільність і конкурентоспроможність. У таких ситуаціях класичні методи оцінки, наприклад простий розрахунок чистої приведеної вартості, часто не вистачає, бо вони недостатньо враховують можливість відкладати вкладення чи змінювати плани залежно від нових даних.

Організації розглядають інвестиції не як разовий крок, а як процес, що потребує гнучкості. Теорія реальних опціонів пропонує підхід, за яким інвестиційний проєкт нагадує фінансовий опціон. Наприклад керівництво може почекати з вкладенням коштів, щоб зібрати більше інформації, або відмовитися від ідеї, якщо ситуація погіршиться. Такий спосіб мислення допомагає уникнути поспішних рішень у середовищі, де ціни, попит чи регуляторні норми коливаються непередбачувано. Організація може вкласти частину коштів у новий виробничий об’єкт, зберігаючи право розширити його пізніше, коли ринок стабілізується [6].

У практиці управління ризиками інвестицій під час невизначеності велику увагу приділяють аналізу конкретних факторів, що впливають на проєкти. Дослідження показує, що в Україні організації часто стикаються з високим рівнем нестабільності через зовнішні впливи, тому важливо

зосередитися на особливостях ризик-менеджменту. Науковці підкреслюють, що інвестиційний процес характеризується тривалим часом реалізації, численними змінними та частковою необоротністю витрат, що змушує керівників постійно коригувати стратегії [1]. Замість жорстких планів організації впроваджують моніторинг індикаторів, таких як геополітична ситуація чи інфраструктурні ризики, і коригують обсяги фінансування відповідно.

Адаптивні моделі контролінгу інвестицій стають у нагоді саме в екстремальних умовах. Фахівці пропонують модифікувати стандартні фінансові розрахунки додатковими коефіцієнтами, що враховують безпеку локації та психологічну стійкість команди. Один із таких підходів передбачає коригування чистої приведеної вартості за допомогою показників, які оцінюють відстань від зон ризику та рівень стресу менеджменту. У результаті організації переходять від довгострокового планування на три-п’ять років до короткострокових циклів на три-шість місяців [2].

Поведінкові аспекти суттєво впливають на якість рішень. Менеджери в умовах постійної невизначеності схильні до когнітивних спотворень. Вони переоцінюють ймовірність негативних подій або, навпаки, надто оптимістично оцінюють швидке покращення ситуації. Такі тенденції призводять до паралічу в прийнятті рішень або імпульсивних витрат на безпеку без достатнього аналізу. Щоб уникнути цього, організації вводять спеціальні протоколи, наприклад перевірку проєктів за базовим, оптимістичним і песимістичним сценаріями розвитку подій. Такий підхід змушує розглядати проєкт з різних боків і готувати план виходу, якщо умови не виправдаються. Секторальні особливості додають нюансів. У виробництві частіше виникає емоційна прив’язаність до старих активів, у сільському господарстві до поєднання воєнних і кліматичних ризиків, а в торгівлі до швидкої переорієнтації на нові тенденції попиту [2].

Активне управління інвестиційними процесами допомагає організаціям впоратися з волатильністю фінансових ринків. Після фінансових криз інвестори почали більше уваги приділяти ліквідності, системним ризикам і диверсифікації за межами традиційних акцій та облігацій. Замість пасивного очікування зростання портфеля компанії переходять до динамічного перерозподілу ресурсів, включаючи альтернативні активи на кшталт нерухомості чи інфраструктури. Важливим елементом стає прозорість і зниження витрат через використання сучасних інструментів, таких як біржові фонди. Міжнародний досвід свідчить, що координація між інвесторами, менеджерами та регуляторами сприяє стабільнішому розвитку навіть у неспокійні періоди [3].

Для міжнародних інвестиційних проєктів невизначеність створює додаткові виклики, пов’язані з трансмісійними каналами впливу економічних змін. Швидкі зрушення в цільових орієнтирах, стрес від непередбачуваності

та неефективність минулого досвіду в унікальних ситуаціях вимагають формування культури ризику всередині організації. Синергетичний підхід до стратегічного управління дозволяє розглядати організацію як складну систему, де рішення залежать від мотивації людей і організаційної культури. Адаптація стає основною стратегією. Замість жорсткого прогнозування керівники вчяться швидко структурувати невизначені проблеми та впроваджувати гнучкі механізми контролю. У результаті інвестиційна еластичність до бізнес-умов знижується, тому навіть невеликі зміни в процентних ставках потребують значних коригувань для стимулювання капіталовкладень [4].

Практичне впровадження таких особливостей управління передбачає поєднання кількох інструментів. Організації часто створюють спеціальні підрозділи, які відповідають за сценарне планування та регулярний перегляд інвестиційного портфеля. Диверсифікація активів зменшує залежність від одного ринку чи регіону, а гнучкі контракти з постачальниками дозволяють змінювати обсяги поставок залежно від обставин. Важливо розвивати внутрішні компетенції. Тренінги для менеджменту з управління стресом і прийняття рішень у умовах обмеженої інформації допомагають зменшити кількість помилок. Дослідження українських вчених підтверджують, що організації, які застосовують адаптивні моделі, досягають кращих результатів порівняно з тими, хто намагається дотримуватися старих планів [1].

Ефективність управління інвестиціями в невизначеності залежить від внутрішнього регулювання. Інвестиційна стратегія організації стає інструментом, що забезпечує системність і передбачуваність дій. Вона узгоджує загальні цілі з реальними можливостями, зменшує рівень ризиків і сприяє стабільному розвитку в конкурентному середовищі. Регулярний аудит і коригування стратегії дозволяють вчасно реагувати на нові сигнали ринку. Крім того, інтеграція поведінкових факторів у процеси контролінгу підвищує точність прогнозів і зменшує вплив емоційних рішень [5].

Отже, особливості управління інвестиціями організації в умовах невизначеності зводяться до поєднання гнучкості, наукових методів і практичного досвіду. Організації, які впроваджують реальні опціони, адаптивні контролінгові моделі та активне перерозподілення ресурсів, краще витримують виклики мінливого середовища. Такий підхід не тільки захищає від втрат, але й відкриває нові можливості для зростання. Постійне навчання та моніторинг зовнішніх факторів залишаються запорукою успішної інвестиційної діяльності навіть тоді, коли майбутнє здається туманним. Організації, які освоюють ці принципи, отримують перевагу в довгостроковій перспективі, адже вміють перетворювати невизначеність на фактор конкурентної сили.

Список використаних джерел

Дзебих І.Б. Інвестиційний компонент корпоративного бізнесу – планування в умовах невизначеності. Ефективна економіка. 2016. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4731

Баб'як Н.Д. Контролінг інвестицій в активи підприємств в умовах воєнної кризи: поведінкові виклики та секторальна специфіка. Актуальні проблеми економіки. 2025. № 10 (292). С. 124-134. URL: https://eco-science.net/wp-content/uploads/2025/10/10.25._topic_Nataliia-Babiak-Oleksii-Tumanov-Ievgenii-Nagornyi-124-134.pdf

Коваленко О. Менеджмент інвестиційної діяльності підприємств в умовах невизначеності: ризики та виклики. Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серія Економіка. 2024. № 1. С. 98-104. URL: https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/econom/article/view/222

Гуменюк Ю. Стратегічне управління в умовах невизначеності: ризики реалізації міжнародних інвестиційних проектів. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 14. С. 83-89. URL: https://nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/4144

Томецький В.М. Внутрішнє регулювання інвестиційної діяльності підприємства. Київський економічний науковий журнал. 2025. URL: https://journals.kymu.kyiv.ua/index.php/economy/article/view/258

Dixit A.K. Investment under uncertainty. Princeton: Princeton University Press, 1994. 488 p. URL: https://thompsonim.com/funds/bond_fact.html?gad_source=1&gad_campaignid=19403450855&gbraid=0AAAAApLg4L2dZR2cN1R8qbcDPaI-XDePO&gclid=Cj0KCQjwkMjOBhC5ARIsADIdb3dRzKdLkzvsnxnzZOO2u9_efRnv4mLufaUHYMwwV321PfUj5snRLI0aAsGdEALw_wcB

Ключові слова: інвестиції, управління інвестиціями, невизначеність, ризик-менеджмент, реальні опціони, інвестиційна стратегія, диверсифікація, контролінг, адаптивне управління, інвестиційний портфель.

Keywords: investments, investment management, uncertainty, risk management, real options, investment strategy, diversification, controlling, adaptive management, investment portfolio.

Науковий керівник: д.е.н., професор Слободянюк О.В.

Форосенко Іван Ігорович

здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

КОМАНДОФОРМУВАЛЬНІ ПРАКТИКИ ПРОФЕСІЙНОГО СПОРТУ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНОЮ КУЛЬТУРОЮ ОРГАНІЗАЦІЇ

В умовах постіндустріальної економіки та глобальних соціальних трансформацій корпоративна культура перетворилася з другорядного чинника управлінської діяльності на ключовий стратегічний ресурс організації, що безпосередньо визначає рівень її конкурентоспроможності, здатність до адаптації та довгострокову ефективність. Залученість персоналу, внутрішня згуртованість команди, спільні цінності та поведінкові норми формують той нематеріальний фундамент, на якому будується результативність будь-якої організації. За даними Gallup, у 2024 році лише 23% працівників у світі є реально залученими до своєї роботи, тоді як незалученість персоналу обходиться глобальній економіці у 8,9 трлн дол. США щорічно – або 9% світового ВВП. наведені цифри свідчать про те, що управління корпоративною культурою є не абстрактною теоретичною категорією, а цілком конкретним економічним завданням [1].

На цьому тлі дедалі більшої актуальності набуває пошук нових, нетрадиційних підходів до формування та розвитку корпоративної культури. Одним із найбільш перспективних напрямів є адаптація командоформувальних практик професійного спорту – системи методів, принципів і технологій побудови згуртованих, результативних команд, відпрацьованих у спортивному середовищі з його граничними вимогами до ефективності, комунікації та взаємодії. Спорт, де ціна командної злагодженості вимірюється перемогою або поразкою, виробив унікальний управлінський досвід, що може бути продуктивно перенесений у корпоративний контекст. Для України, де організації вимушені функціонувати в умовах воєнного часу, кадрових втрат і психологічного виснаження персоналу, цей підхід набуває особливої практичної цінності [2].

Стан корпоративної культури та управління згуртованістю персоналу в Україні відображає загальносвітові тенденції зниження залученості, ускладнені додатковими чинниками воєнного та трансформаційного характеру. Дослідження Deloitte «Global Human Capital Trends 2024» констатує, що організації з сильною корпоративною культурою демонструють у 5 разів вищий рівень продуктивності та у 3 рази нижчий показник плинності кадрів, порівняно з організаціями, де корпоративна культура є декларативною. Водночас лише 15% керівників організацій у Центрально-Східній Європі оцінюють свій культурний клімат як такий, що активно підтримує командну співпрацю та інноваційність. Для України цей показник є ще нижчим з огляду на масову релокацію персоналу, перехід значної частини команд на дистанційний формат роботи та загальне психологічне навантаження воєнного часу [1; 3].

Практика тімбілдингу та командоформувальних заходів в Україні традиційно зводиться до одноразових корпоративних подій без системного управлінського наповнення. Дослідження у сфері організаційної поведінки свідчать, що ізольовані тімбілдингові заходи без інтеграції в управлінські процеси організації підвищують згуртованість лише на 12-15%, тоді як системне застосування командоформувальних практик, побудованих на принципах спортивного менеджменту, забезпечує зростання командної ефективності на 20-35%. Сучасний спорт, особливо командні його види, виробив технології управління командою, що включають цілепокладання, рольову диференціацію, системи зворотного зв'язку, управління конфліктами та підтримання мотивації під тиском – усе те, що є критично важливим і для корпоративних команд. Відтак науковий і практичний інтерес до системної адаптації цих практик у корпоративному середовищі є цілком обґрунтованим і зростаючим [4].

Аналіз стану управління корпоративною культурою в українських організаціях дозволяє виокремити декілька ключових проблем. По-перше, відсутність системного підходу до формування корпоративної культури: більшість організацій не мають формалізованої культурної стратегії, а цінності та норми поведінки існують у нефіксованому, стихійному вигляді, не пов'язаному з бізнес-цілями. По-друге, низька управлінська компетентність керівників у сфері командного лідерства: більшість менеджерів не мають практичних інструментів формування згуртованих команд і обмежуються адміністративними методами управління персоналом. По-третє, фрагментарність та несистемність тімбілдингових практик – одноразові заходи не створюють тривалого ефекту без їхньої інтеграції в щоденні управлінські процеси організації. По-четверте, опір персоналу та менеджменту до нових форм взаємодії, зумовлений збереженням ієрархічних, авторитарних моделей управління, що суперечать принципам командної взаємодії. По-п'яте, відсутність системи вимірювання ефективності корпоративної культури – без чітких метрик і KPI управління культурою залишається декларативним і не піддається стратегічному управлінню [2-5].

Подолання означених проблем потребує комплексного підходу, спрямованого одночасно на стратегічний, інструментальний та компетентнісний рівні управління. Базовим кроком є розроблення корпоративної культурної стратегії з чітко визначеними цінностями, поведінковими нормами та вимірюваними KPI, сформованої за участі персоналу всіх рівнів – за аналогією зі спортивним принципом «командного договору». Невід'ємним елементом цієї роботи має стати системна адаптація інструментів спортивного командоформування: практик командного цілепокладання, рольової диференціації, регулярного структурованого зворотного зв'язку та ритуалів командної ідентичності.

Трансформація управлінської моделі у бік лідерства-тренерства – де керівник виступає коучем, зосередженим на розкритті потенціалу команди, а не на контролі – дозволяє подолати ієрархічні бар'єри та підвищити мотивацію персоналу в умовах тиску. Підтримання командного духу має забезпечуватися регулярними практиками, заснованими на спортивних принципах: командними ретроспективами, системами взаємної відповідальності та спільним осмисленням як досягнень, так і невдач. Завершальним елементом системи є впровадження вимірюваних метрик оцінки корпоративної культури та командної динаміки – адаптованих спортивних показників, регулярних пульс-опитувань і аналізу поведінкових індикаторів взаємодії [5; 7-9].

Таким чином, командоформувальні практики професійного спорту є перспективним та науково обґрунтованим інструментом управління корпоративною культурою організації, що дозволяє подолати обмеження традиційних підходів до тімбілдингу та сформувати стійку систему командної взаємодії. Низька залученість персоналу – 23% у світі та ще нижчий показник для України – є не просто кадровою, а стратегічною проблемою, що обумовлює необхідність пошуку нових управлінських інструментів. Спорт, в якому командна згуртованість є умовою результату, виробив унікальний досвід, цінність якого для корпоративного управління полягає в системності, вимірюваності та орієнтованості на практичний результат. Системна адаптація спортивних командоформувальних практик – від моделі лідерства-тренерства до командних ритуалів і культури зворотного зв'язку – здатна суттєво підвищити рівень корпоративної культури та згуртованості персоналу організації, що в кінцевому підсумку трансформується у конкретні показники результативності бізнесу.

Список використаних джерел

State of the Global Workplace 2024 Report. *Gallup*. URL: https://www.gallup.com/workplace/349484/state-of-the-global-workplace.aspx.

2024 Global Human Capital Trends: Thriving Beyond Boundaries. *Deloitte Ukraine*. 2024. URL: https://www.deloitte.com/ua/en/about/press-room/human-capital-trends.html.

Ленда В. М., Оганесян Г. С., Скібська К. О. Трансформація корпоративної культури під час війни. *Бізнес Інформ*. 2024. № 5. С. 297-303. DOI: https://doi.org/10.32833/2222-4459-2024-5-297-303.

Спіцина А. Є. Корпоративна культура як інструмент управління персоналом підприємства. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*. 2025. № 1. С. 209-219. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2025/1/EV20251_209-219.pdf.

Сучасний спортивний менеджер як об'єкт наукового аналізу / М. Корольова та ін. *Слобожанський науково-спортивний вісник* : матеріали XIX Міжнар. наук.-практ. конф. «Фізична культура, спорт і здоров'я: стан, проблеми та перспективи». С. 34-38. URL: https://journals.uran.ua/index.php/1991-0177/article/download/203752/206989/465304.

Isehaq Ahmed Abdullah Al Balushi, Noor Awanis Muslim, Mohamed Khudari. The Effect of Organizational Culture on Sport Organization's Performance. *WSEAS Transactions on Business and Economics*. 2024. Vol. 21. P. 1370-1382. URL: https://wseas.com/journals/bae/2024/c305107-2682.pdf.

Expanding Sport Management toward Management through Sport / M. Kim et al. *Texas A&M University West Virginia University*. 2024. URL: https://elmi.hbku.edu.qa/en/publications/expanding-sport-management-toward-management-through-sport-the-pr/.

Петлін І.В. Управління формуванням ефективної корпоративної культури на підприємстві. *Сталий розвиток економіки*. 2025. С. 337-345. URL: https://www.economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/download/1601/1546.

Крикавський Є.В., Калинець К.С. Корпоративна культура як чинник мотивації праці працівників. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 50. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-9.

Ключові слова: корпоративна культура, командоформувальні практики, спортивний менеджмент, згуртованість персоналу, тімбілдинг, управління персоналом, лідерство-тренерство, командна взаємодія.

Keywords: corporate culture, team-building activities, sports management, staff cohesion, team-building, human resources management, leadership and coaching, teamwork.

Науковий керівник: к.е.н., доцент Котлубай В.О.

Шаламай Іван Кирилович
здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТАПІВ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ПРОЄКТІВ ВІДНОВЛЕННЯ БІЗНЕСУ В УМОВАХ КРИЗОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Кризове середовище – це сукупність зовнішніх і внутрішніх умов функціонування бізнес-структури, за яких вона стикається з високою невизначеністю, частими та непередбачуваними змінами, посиленими ризиками, що ускладнюють планування й реалізацію проєктів на всіх етапах їх життєвого циклу. У таких умовах, як правило, спостерігається погіршення

фінансового стану бізнес-структур, порушення ланцюгів постачання, скорочення попиту та обмеження доступу до фінансових і матеріальних ресурсів, що зумовлює необхідність переходу до антикризових підходів в управлінні й прийняття швидких адаптивних управлінських рішень. Кризові явища супроводжуються зростанням внутрішньої напруги в колективах, дефіцитом кваліфікованого персоналу та зниженням довіри з боку ключових стейкхолдерів, у зв'язку з чим підвищується значення ефективної комунікації, системного управління ризиками та забезпечення безперервності критично важливих бізнес-процесів у межах проєктів відновлення [1].

Для українських бізнес-структур кризове середовище має додаткові специфічні риси, пов'язані з повномасштабною війною, воєнним станом та глибокою структурною трансформацією національної економіки. Воно характеризується значними фізичними руйнуваннями виробничої, транспортної та логістичної інфраструктури, релокацією бізнесу, вимушеним призупиненням або скороченням діяльності частини суб'єктів господарювання, що посилює розрив ланцюгів постачання й збуту та потребує постійного пошуку нових ринків, форматів співпраці й партнерств. Для більшості бізнес-структур України типовими є дефіцит трудових ресурсів (унаслідок мобілізації, зовнішньої та внутрішньої міграції), підвищені витрати на забезпечення безпеки та енергозабезпечення, високий рівень регуляторної та податкової невизначеності, що знижує інвестиційну активність та ускладнює ініціювання й реалізацію проєктів відновлення. Разом з тим український бізнес демонструє високий рівень адаптивності: розширюються масштаби цифровізації, впроваджуються дистанційні й гібридні формати діяльності, активізується диверсифікація продуктів і ринків, а також зростає роль державних і міжнародних програм підтримки, що формує підґрунтя для реалізації проєктів відновлення та підвищення стійкості бізнес-структур у середньо- та довгостроковій перспективі [2].

Сутність проєктів відновлення бізнесу в кризі полягає в цілеспрямованому, обмеженому в часі комплексі заходів, спрямованих на відновлення платоспроможності, операційної діяльності та конкурентоспроможності підприємства після шоків (економічних, військових, техногенних тощо).

Йдеться не про випадкові чи розрізнені дії, а про системну програму, яка має чітко визначені цілі (наприклад: відновити ліквідність, вийти на беззбитковість, повернути частку ринку). У межах такого проєкту поєднуються фінансові, організаційні, операційні, правові, кадрові й комунікаційні заходи, які узгоджені в одному плані. Кожен блок дій має свої строки, відповідальних і показники результативності (KPI).

Проєкт відновлення – це тимчасовий формат управління, створений для подолання кризи й виходу на нову «нормальність». Він починається з моменту визнання кризового стану (чи настання шокової події) і триває до досягнення визначених критеріїв стабілізації (потрібний рівень ліквідності, прибутковості, завантаження потужностей тощо). На відміну від постійних функцій менеджменту, проєкт має завершитися або трансформуватися у програму розвитку [3].

Фінансова складова сутності проєкту охоплює стабілізацію грошових потоків (оперативне скорочення витрат, прискорення інкасації дебіторської заборгованості управління запасами, реструктуризацію боргів (переговори з кредиторами, зміна графіків погашення, відтермінування, часткове списання), залучення додаткового фінансування (антикризові кредити, інвестор, гранти, страхові виплати у разі катастроф або війни). Метою є відновити здатність бізнесу своєчасно виконувати зобов'язання та уникнути банкрутства.

Відновлення операційної діяльності передбачає запуск або перенесення виробництва (релокація, оренда нових потужностей, переналаштування технологічних ліній), відновлення ланцюгів постачання (пошук нових постачальників, логістичних маршрутів, змінення складу сировини), відновлення або переналаштування IT-інфраструктури (резервні центри обробки даних, системи резервного копіювання, кіберзахист), відновлення сервісу для клієнтів (канали продажів, обслуговування, підтримка). Завданням є повернути здатність бізнесу стабільно виконувати основні функції й генерувати операційний дохід.

Недостатньо просто «запустити» бізнес – потрібно, щоб він міг успішно конкурувати в зміненому середовищі. Проєкт відновлення містить перегляд бізнес-моделі (цільові сегменти, ціннісна пропозиція, канали дистрибуції, структура доходів і витрат), оновлення продуктів/послуг (адаптація до нових потреб клієнтів, підвищення якості, цифровізація), зміцнення бренду та довіри (комунікація про надійність, безпеку, соціальну відповідальність). Відновлення конкурентоспроможності означає перехід від «виживання» до здатності стабільно утримувати або нарощувати позиції на ринку.

Зауваження «після шоків (економічних, військових, техногенних тощо)» підкреслює, що економічні шоки – це різкі зміни курсу, інфляції, попиту, доступу до фінансування; військові – руйнування активів, блокування логістики, релокація персоналу, фізичний ризик для людей; техногенні – аварії, катастрофи, пожежі, збої енергопостачання, масштабні IT-збої. Для кожного типу шоку портфель заходів частково різний (наприклад, релокація і відбудова при військових/техногенних ризиках, глибока фінансова санація при економічних), але логіка проєкту як цілеспрямованого тимчасового комплексу заходів лишається однаковою.

Проєкти відновлення є складовою антикризового управління. Вони поєднують фінансову санацію, реструктуризацію, організаційні зміни та заходи з безперервності бізнесу й відновлення після інцидентів. Їм притаманні жорсткі часові обмеження, дефіцит ресурсів, високий рівень ризику та необхідність швидкого прийняття рішень на основі неповної інформації.

Специфіка полягає також у багатовимірності цілей. Одночасно слід стабілізувати ліквідність, відновити ключові бізнес процеси, зберегти критичний персонал і клієнтську базу, а також закласти основу для подальшого розвитку. У кризовому середовищі такі проєкти тісно інтегруються з системами, які задають рамки для оцінки загроз, їхнього впливу та побудови планів реагування.

Типові завдання проєктів відновлення є такими:

1. Діагностика масштабів збитків, причин кризи та «вузьких місць» бізнес-моделі полягає у проведенні комплексної оцінки фінансових, операційних та інфраструктурних втрат, а також у виявленні ключових факторів, що спричинили кризу (як зовнішніх, так і внутрішніх). У межах цього завдання ідентифікуються «вузькі місця» бізнес-моделі – процеси, ресурси, ринки чи ланки ланцюга створення вартості, які найбільше обмежують відновлення діяльності та подальше зростання бізнес-структури. Для діагностики зазвичай застосовують аналіз фінансової звітності, картування бізнес-процесів, опитування й інтерв'ю з ключовими стейкхолдерами, що дає можливість сформувати обґрунтовану інформаційну базу для розроблення подальшої антикризової програми проєкту відновлення [4].

2. Розроблення антикризової програми, що передбачає узгоджений набір фінансових і операційних заходів: від санації (пошук додаткового капіталу, продаж непрофільних активів) та реструктуризації боргу (зміна графіків платежів, відсоткових ставок, можливі debt-to-equity схеми) до оптимізації витрат і перегляду структури бізнесу. Важливим елементом є ревізія портфеля продуктів, наслідком цього можуть бути: відмова від нерентабельних напрямів, концентрація на ключових ринках, запуск нових продуктів, які краще відповідають посткризовому попиту [5].

3. Відновлення операцій. Завданням цього блоку є поетапний запуск критично важливих операцій: відновлення виробничих і логістичних потужностей, укладання нових угод з постачальниками, переорієнтація транспортних маршрутів, відновлення роботи складів та сервісних підрозділів. Окремо виділяють відновлення IT-інфраструктури (сервери, бази даних, прикладні системи), що забезпечує доступ до інформації, безперервність бізнес-процесів і можливість переходу на резервні чи хмарні рішення у разі повторних збоїв.

4. Організаційні зміни спрямовані на оновлення структури управління, систем мотивації, кадрові рішення. У процесі відновлення часто виникає

потреба переглянути організаційну структуру: скорочення зайвих рівнів управління, посилення проєктних та антикризових команд, перерозподіл повноважень і відповідальності. Відповідні кадрові рішення (оновлення керівної ланки, підвищення ключових фахівців, навчання персоналу) поєднуються з удосконаленням систем мотивації, орієнтованої на досягнення цілей відновлення, підвищення продуктивності та утримання критично важливих працівників.

5. Формування стратегії відновлення й посткризового розвитку, щоб закріпити нові позиції на ринку. Формування цілісної стратегії передбачає короткострокові кроки з відновлення з довгостроковими орієнтирами зростання: визначаються цільові ринки, конкурентні переваги, нові бізнес-моделі та інвестиційні пріоритети. Така стратегія має фіксувати уроки кризи, передбачати механізми підвищення стійкості бізнес-структури до майбутніх шоків (резерви, диверсифікація, плани безперервності) і формувати основу для наступних хвиль проєктів розвитку.

Життєвий цикл проєкту відновлення – це послідовність етапів: від діагностики кризи до повернення до стабільного функціонування й підвищення стійкості. На практиці це поєднує підходи антикризового управління, реінжинірингу бізнес процесів та життєвого циклу [3, 5].

Сутність реалізації етапів життєвого циклу проєктів відновлення бізнесу в умовах кризового середовища полягає в поетапному переході від діагностики кризових проявів до стабілізації та посткризового розвитку на основі цілісної, керованої моделі проєкту. Кожен етап набуває специфічного змісту, зокрема поєднує класичні інструменти проєктного менеджменту з антикризовими, фінансовими, організаційними та комунікаційними рішеннями, спрямованими на відновлення безперервності бізнес-процесів та підвищення стійкості бізнес-структур до повторних шоків. У результаті життєвий цикл проєкту відновлення перетворюється на механізм відновлення довоєнного/докризового стану та формування оновленої моделі функціонування бізнесу, що краще відповідає умовам ризикованого середовища.

Список використаних джерел

1. Kibik O., Slobodianiuk O., Kotlubai V., Belous K., Kornilova O., & Prymachenko I. Managing sustainable development projects through a risk-oriented framework. *International Journal of Organizational Leadership.* 2025. № 14 (First Special Issue). P. 95-106. URL: https://doi.org/10.33844/ijol.2025.60462

2. Левчинський Д., Ступнікер Г., Каширнікова І., Зозуля Н. Підприємництво України в умовах воєнного стану. Економічний простір. 2022. № (181), 110-114. URL: https://doi.org/10.32782/2224-6282/181-19

3. Кібік О.М., Слободянюк О.В., Корнілова О.В. Методологічні засади дослідження ризиків в системі фінансового забезпечення проєктів сталого

розвитку. *Наукові перспективи.* № 7 (61). 2025. С. 576-587. http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/27039

4. What a Bottleneck Is in Business and How to Identify It / URL:https://if.team/info/blog/what-a-bottleneck-is-in-business-and-how-to-identify-it/

5. Business Recovery Plan: Financial Strategies to Rebuild Your Business After a Difficult Period. URL:https://www.firststepsfinancial.com/business-recovery-plan-financial-strategies-to-rebuild-your-business-after-a-difficult-period

Ключові слова: бізнес, відновлення, життєвий цикл, кризи, антикризове управління, проєкт.

Keywords: business, recovery, life cycle, crises, crisis management, project.

Науковий керівник: д.е.н., професор Кібік О.М.

СЕКЦІЯ 21. ПСИХОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ, ПРАВОВИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Керівник: доцент кафедри, к.політ.н., доцент Третьякова Т. М.
Секретар: доцент кафедри, к.ю.н., доцент Афонін Д. С.

Алексеєнко Маргарита Юріївна
здобувачка 1-го курсу факультету прокуратури та слідства
(кримінальної юстиції)
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНФЛІКТИ В ОРГАНІЗАЦІЯХ ТА УПРАВЛІННІ

У сучасних умовах функціонування організацій конфлікти доцільно розглядати як закономірний та невід'ємний елемент управлінської діяльності і міжособистісної взаємодії. Активна динаміка соціально-економічних процесів, посилення конкурентного середовища, зростання різноманітності індивідуальних інтересів і ціннісних орієнтацій працівників об'єктивно зумовлюють підвищення рівня конфліктності в організаціях. Водночас сучасні наукові підходи відходять від виключно негативного трактування конфлікту, оскільки за умови належного управління він здатний виконувати конструктивні функції, сприяти розвитку колективу, підвищенню ефективності діяльності організації та вдосконаленню управлінських рішень [3, с. 56].

У межах психології конфлікту організаційний конфлікт визначається як складний процес взаємодії, що виникає внаслідок зіткнення протилежних інтересів, цілей, цінностей або позицій окремих працівників чи соціальних груп у межах організації. Подібні конфлікти можуть проявлятися як на міжособистісному рівні, так і на рівні груп чи структурних підрозділів. До основних причин їх виникнення належать обмеженість ресурсів, неузгодженість цілей, розбіжності у системах цінностей і переконань, недостатня ефективність комунікації, а також індивідуально-психологічні особливості учасників взаємодії.

Особливу роль у ґенезі конфліктів відіграє управлінський фактор. Стиль керівництва, система мотивації персоналу, організаційна культура та особливості структури управління можуть як провокувати виникнення конфліктних ситуацій, так і сприяти їх попередженню. Зокрема, авторитарний стиль управління часто обмежує можливості відкритого обговорення проблем, що призводить до накопичення внутрішньої напруги та її подальшої ескалації у відкриті конфлікти. Натомість демократичний

стиль управління сприяє формуванню атмосфери довіри, відкритості та зниженню рівня конфліктності в колективі [1, с. 20].

Конфлікти в організаціях характеризуються різноманітністю форм прояву. Зокрема, доцільно виокремлювати внутрішньоособистісні, міжособистісні, міжгрупові та організаційні конфлікти. Внутрішньоособистісні конфлікти виникають унаслідок суперечностей між вимогами організації та особистими потребами чи цінностями працівника. Міжособистісні конфлікти пов'язані з розбіжностями у поглядах, несумісністю характерів або відмінностями у стилях поведінки. Міжгрупові конфлікти виникають між окремими підрозділами чи командами, як правило, через конкуренцію за ресурси або різницю в цілях. Організаційні конфлікти можуть охоплювати ширші рівні функціонування системи управління і бути наслідком структурних чи функціональних дисбалансів.

Важливим аспектом дослідження конфліктів є аналіз їх функцій. Конструктивні функції конфлікту проявляються у виявленні прихованих проблем, стимулюванні інноваційної активності, покращенні комунікаційних процесів та підвищенні рівня згуртованості колективу після його врегулювання. Водночас деструктивні наслідки конфліктів можуть виражатися у зниженні продуктивності праці, погіршенні психологічного клімату, підвищенні рівня напруженості та емоційного вигорання працівників. У зв'язку з цим основним завданням управління є не ліквідація конфліктів як таких, а їх ефективне регулювання та спрямування у конструктивне русло [2, с. 177].

Управління конфліктами передбачає системний і цілеспрямований вплив на процес їх виникнення, перебігу та завершення. Одним із ключових етапів є діагностика конфлікту, яка включає визначення його причин, суб'єктів, стадій розвитку та потенційних наслідків. На основі отриманої інформації обираються відповідні стратегії поведінки, серед яких традиційно виділяють уникнення, пристосування, компроміс, суперництво та співпрацю. Найбільш ефективною вважається стратегія співпраці, оскільки вона дозволяє максимально врахувати інтереси всіх сторін і досягти взаємовигідного результату.

Суттєву роль у процесі врегулювання конфліктів відіграє керівник як ключовий суб'єкт управління. Його професійна ефективність визначається не лише рівнем фахових знань, а й сформованістю комунікативних навичок, рівнем емоційного інтелекту, здатністю до аналізу ситуації та активного слухання. Сучасний керівник не уникає конфліктів, а використовує їх як потенційний ресурс розвитку організації. До основних інструментів управління конфліктами належать переговори, медіація, коучинг, а також формування сприятливого психологічного клімату в колективі [4, с. 629].

Окремого значення набуває профілактика конфліктів, яка передбачає створення чіткої системи розподілу обов'язків, забезпечення прозорості

управлінських рішень, розвиток корпоративної культури, заснованої на взаємоповазі та довірі, а також формування у працівників навичок ефективної комунікації та конструктивного вирішення суперечностей. Важливими інструментами профілактики є регулярний зворотний зв'язок, проведення командних тренінгів та розвиток лідерських компетенцій.

Таким чином, конфлікти в організаціях виступають складним багатогранним явищем, що потребує глибокого психологічного осмислення та професійного управління. Вони можуть виконувати як деструктивну, так і конструктивну функцію залежно від характеру їх регулювання. Формування культури конструктивної взаємодії, розвиток емоційного інтелекту працівників і впровадження сучасних управлінських підходів є ключовими умовами забезпечення ефективної діяльності організацій у сучасному соціально-економічному середовищі.

Список використаних джерел

Колесник, Т., Собітнюк, Т. Управління конфліктами в колективі як елемент іміджу підприємства. *Наукові інновації та передові технології*, № 6 (20), 2023.

Біловодська О. А., Кириченко Т. В. Управління конфліктами в системі управління людським потенціалом підприємств. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 177–182

Микиша А. Д., Лісений Є. В. Виникнення конфліктів в організаціях та стратегії їх вирішення. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення*: матеріали Міжнар. наук. інтернет-конф., м. Тернопіль (7-8 черв. 2022 року). Тернопіль, 2022. С. 55-57.

Пісна Ю. В. Особливості внутрішньоособистісного конфлікту за К. Хорні: філософський аспект. Topical issues of science and practice, м. Лондон. 2020. С. 629-631.

Ключові слова: конфлікт, управління конфліктами, комунікація, стиль керівництва, психологічний клімат.

Keywords: conflict, conflict management, communication, leadership style, psychological climate.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Будяченко О.М.

Аокі Наталі Володимирівна
здобувачка 2-го курсу
факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧА-ПСИХОЛОГА

У сучасному світі, сповненому експансії та швидких соціальних змін, проблема толерантності набуває особливого значення. Суспільство стає більш різноманітним з кожним десятиліттям: люди різних культур і традицій висвітлюють свої переконання та цінності, діляться світоглядом і бажають жити в суспільстві, яке їх прийме. Саме в таких умовах сучасності здатність приймати, поважати та конструктивно взаємодіяти з оточуючими стає невід'ємною рисою для гармонійного співіснування.

Особливе значення толерантності виникає у професіях, пов'язаних із роботою з людьми, особливо у психології. Уже на етапі навчання цій професії майбутні фахівці повинні бути готові до взаємодії з клієнтами різних культурних і духовних цінностей, кожен з яких має свій унікальний досвід та поведінково-емоційні переконання. У цьому контексті толерантність не просто є моральною якістю, це одна з головних професійних компетенцій психолога.

Фахівці стверджують, що толерантність є одним з основних принципів взаємовідносин у демократичному суспільстві та вважається інтегративною рисою особистості, що характеризується готовністю до конструктивної взаємодії індивідів незалежно від національних, соціальних та гендерних відмінностей [1, с.7-8].

Отже, вивчення здобувачами-психологами значення толерантності завжди є необхідним як з моральної та теоретичної, так і з практичної точки зору.

Наукова література визначає толерантність як інтегральну характеристику індивіда, що демонструє в людині здатність розуміти, приймати та поважати індивідуальні відмінності інших людей [2, с. 24]. Тобто, вона передбачає не пасивну терпимість, а активні навички індивіда до відкритого та шанобливого діалогу.

Наука виділяє три компоненти толерантності: когнітивний, емоційний та поведінковий. Когнітивний компонент відповідає за усвідомлення індивідами того, що люди відрізняються одна від одної, і ці відмінності є природними. Емоційний компонент – здатність до емпатії та прийняття людей без негативних емоційних сигналів. Поведінковий компонент пов'язаний з умінням будувати взаємини на основі поваги та етичних норм [1, с. 60-61].

У професійній діяльності психолога толерантність відіграє ключову роль. Її можна вважати основою етичних принципів, що включає відкритість у ставленні до клієнта, конфіденційність, а також повагу до самої особистості та її вибору. Компетентність психолога забороняє фахівцю нав'язувати клієнту власні погляди, зокрема оцінювати та поділяти думку на правильну та неправильну [3, 2.3]. У цій сфері толерантність є необхідним компонентом, яким повинен володіти професіонал.

Особливо важлива толерантність у процесі психологічного консультування. Клієнти звертаються до фахівця з різними проблемами, найгострішими з яких є соціальний, особистісний та сімейний дисбаланси. Часто такі проблеми виникають через внутрішні та міжособистісні конфлікти, пов'язані якщо не з травматичними, то з важкими життєвими ситуаціями. У таких випадках будь-який прояв нетолерантності може призвести як мінімум до втрати довіри, а в крайніх випадках – до погіршення психоемоційного стану клієнта та виникнення суїцидальних проявів.

Толерантність – це не лише прийняття гендерної приналежності людини. Толерантність передбачає прийняття всіх соціальних груп. Психолог може працювати з людьми різного віку, релігії, національності та соціального статусу, особливо з тими, хто перебуває у складних життєвих обставинах, та з тими, хто має особливі потреби. Уміння враховувати ці особливості та поважати їх є необхідною умовою ефективної допомоги.

Однією з найважливіших установок психолога є створення якісних професійних відносин між клієнтом і терапевтом, побудованих на довірі, повазі та співпраці. Тут толерантність відіграє важливу роль: вона сприяє створенню атмосфери безпеки, яка психологічно дозволяє клієнту більше розкритися і говорити про свої переживання. Почуття відкритості та довіри з боку психолога підвищує мотивацію до особистісних змін і в майбутньому позитивно впливає на результативність роботи.

Процес формування толерантності у здобувачів-психологів тривалий і багатогранний. Він відбувається як у процесі навчальної діяльності, так і через особистий досвід. До основних видів роботи над розвитком толерантності можна віднести тренінги з розвитку емпатії, використання практичних знань та ігор у навчальному процесі, а також демонстрація толерантного ставлення викладачів до здобувачів [4, с. 68]. Але головним аспектом, безумовно, є саморефлексія, яка відповідає за аналіз власних думок, емоцій і, зокрема, установок. Крім того, розвиток толерантності сприяє підвищенню емоційної стійкості. У процесі практики фахівець стикається з великою кількістю складних ситуацій та емоційних клієнтів. Толерантне ставлення знижує ризик емоційного вигорання та сприяє збереженню професійної ефективності.

З цього випливає, що толерантність – це не просто моральна цінність, а дуже важливий інструмент професійної діяльності психолога.

Аналізуючи значення толерантності для здобувачів-психологів, можна зробити висновок, що ця якість є однією з основних характеристик професійної компетентності. Без сформованої толерантності фахівець ніколи не зможе забезпечити ефективну взаємодію з клієнтом і досягти сприятливих відносин та результатів у психологічній допомозі.

Особливість толерантності полягає в тому, що вона поєднує в собі як професійний, так і особистісний аспекти. З професійного боку, вона є

необхідною якістю кожного психолога, з іншого – це показник зрілості та сформованості особистості, оскільки без поваги та прийняття інших людина не зможе повною мірою надати належну допомогу. Процес розвитку толерантності має бути усвідомленим і систематичним. Важливо не тільки отримувати відповідні теоретичні знання про це, а й працювати над своїми установками, вчитися розуміти та приймати різноманіття соціуму. Вона сприятиме не тільки взаємодовірі у психологічному консультуванні, а й формуванню гуманного та гармонійного суспільства.

Список використаних джерел

A. O. Molchanova. Tolerance as a value-based foundation for the professional practice of teachers. 2013. P. 7-61. URL: https://ipood.com.ua/data/NDR/Vyhovni_systemy/2013_Molchanova_posibnyk.pdf (Дата звернення: 07.04.2026)

G.V. Kalmykov, I.V. Misan, N.L. Rudkivska. The functional and semantic field of meanings of the phenomenon “tolerance” in the humanities. 2021. P. 24. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2021/6.pdf (Дата звернення: 07.04.2026).

Code of Ethics for Counselling Psychologists. 2020. URL: https://www.psycounseling.org/ethics (Дата звернення: 07.04.2026).

O. V. Vdovichenko, I. P. Kondratyeva, L. Balla. Psychological characteristics of tolerance among future psychologists. 2022. P. 68. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/download/388/388/392 (Дата звернення: 07.04.2026).

Ключові слова: толерантність, здобувач-психолог, професійна компетентність, професійна діяльність, психологічна допомога, взаємодія.

Keywords: tolerance, psychology student, professional competence, professional practice, psychological support, interaction.

Науковий керівник: к.політ.н., доцент кафедри Третьякова Т.М.

Божко Олена Костянтинівна

здобувачка 2-го курсу

факультету психології, політології та соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ

У сучасному світі інформаційне середовище стало невід’ємною частиною життя молоді. Соціальні мережі, онлайн-платформи, медіа та цифрові технології формують світогляд, цінності та поведінкові моделі як зростаючого покоління, так і нашого суспільства в цілому. Особливо гостре постає питання впливу цього середовища на формування гендерних

стереотипів – усталених уявлень про ролі чоловіків і жінок у суспільстві, які залишають деструктивний вплив на особистісний розвиток молоді, обмежують можливості самореалізації та сприяють поширенню нерівності.

Актуальність даної теми зумовлена тим, що молодь є найбільш вразливою до інформаційного впливу. Неперевірена або викривлена інформація може сприяти закріпленню стереотипів в масах, що, у свою чергу, впливає на самооцінку, соціальну адаптацію, професійний вибір, міжособистісні стосунки та загальний рівень соціальної активності молодих людей. Під впливом нав'язаних гендерних ролей молодь може обмежувати власний потенціал, відмовляючись від можливостей, які не відповідають усталеним уявленням суспільства. Крім того, поширення стереотипів ускладнює процес формування рівноправного та толерантного суспільства, оскільки сприяє дискримінації, нерівному доступу до ресурсів і закріпленню соціальних бар'єрів. Саме тому в контексті глобалізації та цифровізації важливо зрозуміти, як саме інформаційне середовище впливає на формування гендерної ідентичності та психоемоційного благополуччя молоді.

Метою даної роботи є дослідження впливу інформаційного середовища на формування гендерних стереотипів серед молоді та визначення шляхів їх подолання. Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань: проаналізувати сутність гендерних стереотипів, визначити роль інформаційного середовища у їх формуванні, а також окреслити можливі шляхи зменшення їх негативного впливу.

Для глибшого розуміння теми треба передусім зрозуміти сам термін «гендерні стереотипи». За визначенням А. В. Меренкова, гендерні стереотипи – це стійкі програми сприйняття, а також поведінки людини, залежно від прийнятих в даній культурі норм і правил життєдіяльності представників певної статі. За іншим визначенням – це стійкі для даного суспільства в даний історичний період уявлення про відмінності між чоловіками і жінками [1, с. 199].

Витоки гендерних стереотипів сягають давніх історичних періодів, коли суспільство функціонувало на основі патріархальних моделей, що визначали розподіл ролей між чоловіками і жінками. Чоловіків традиційно асоціювали із забезпеченням безпеки та добуванням ресурсів, тоді як жінки виконували функції догляду за домом і родиною. З плином часу такі уявлення закріпилися та трансформувалися у стійкі соціальні установки [2, с. 15-16]. Сучасні дослідження свідчать, що гендерні стереотипи підтримують нерівність і відтворюються через освітні системи, медіа та сімейне виховання. Водночас вони не є незмінними: під впливом суспільних трансформацій і розвитку ідей гендерної рівності їхні межі поступово змінюються, хоча в багатьох культурах вони досі залишаються досить стійкими. У сучасному постіндустріальному суспільстві ці стереотипи

проявляються, зокрема, у професійній сфері, де певні види діяльності умовно закріплюються за представниками певної статі. Такий поділ впливає не лише на соціальні можливості, а й на психологічний стан особистості, спричиняючи внутрішній тиск і стрес у разі невідповідності очікуванням. Таким чином, гендерні стереотипи виступають не лише як культурне явище, а й як механізм соціального регулювання, що обмежує індивідуальну свободу [3].

Засоби масової інформації відіграють ключову роль у формуванні гендерних стереотипів. Телебачення, фільми, популярна музика, журнали часто зображують характери чоловіків і жінок відповідно до традиційних, стереотипних ролей [1, с. 199]. Наприклад: жінки часто зображуються як об’єкти краси, які не мають власних цілей та наділені поверхневими рисами, або як домогосподарки [4, с. 57], що знаходять єдину розраду та задоволення в догляді за домом, в той час як чоловіки зображуються як глибокі, емоційно-стримані персонажі, наділені силою, успіхом та наполегливістю в професійній сфері. Соціальні мережі підсилюють цей вплив, оскільки алгоритми нерідко популяризують контент, який базується на кліше та провокаційних образах. Алгоритми рекомендацій формують інформаційні бульбашки, у яких користувачі переважно бачать однотипний контент, що додатково закріплює стереотипні уявлення. Це створює замкнене коло: стереотипний контент отримує більше уваги, а отже – ще ширше поширюється та закріплюється в масах. У результаті формується викривлене уявлення про гендерні ролі та молодь, прагнучи відповідати «ідеалам», несвідомо приймає дані стереотипи як норму. Особливу небезпеку становить той фактор, що значна частина контенту подається у спрощеній, інколи гіперболізованій формі, де складні соціальні явища зводяться до поверхневих образів. У такому середовищі гендерні ролі часто подаються як чітко визначені й незмінні, що суперечить реальному різноманіттю людського досвіду. Внаслідок цього молодь може формувати обмежене бачення власних можливостей і ролей у суспільстві.

Окремо варто звернути увагу на прояв гендерних стереотипів у рекламі, яка має значний вплив на сприйняття інформації. Реклама не просто відображає існуючі уявлення, а й формує їх через повторення однакових образів і підходів. Наприклад, часто один і той самий товар подається по-різному для чоловіків і жінок, що створює уявлення про «чоловічі» та «жіночі» сфери. Також використовуються певні кольори, образи та сюжети, які підсилюють цей поділ. При цьому такий вплив зазвичай є непомітним для споживача, що робить його більш ефективним. У результаті реклама закріплює спрощене бачення ролей чоловіків і жінок та впливає на формування уявлень молоді про їхнє місце в суспільств [4, с. 57-61].

Водночас інформаційний простір має і значний потенціал для подолання гендерних стереотипів. Завдяки доступу до альтернативних джерел інформації, освітніх платформ та соціальних ініціатив молодь може ознайомлюватися з ідеями гендерної рівності, різноманіття та інклюзії. Зростає роль лідерів думок, які популяризують цінності рівноправ'я, демонструють нетипові моделі поведінки та руйнують усталені стереотипи. Не менш важливим чинником є розвиток медіаграмотності. Здатність критично оцінювати інформацію, розрізняти маніпуляції та усвідомлювати механізми впливу медіа дозволяє молоді більш свідомо сприймати контент і протистояти нав'язаним установкам.

Для зменшення негативного впливу інформаційного середовища слід розвивати критичне мислення у молоді, впроваджувати цифрові дисципліни у навчальний процес, де вивчатиметься медіаграмотність, популяризувати гендерну рівність та руйнувати гендерні стереотипи в свідомості молоді й підтримувати психологічне здоров'я молоді через освітні та соціальні програми.

Таким чином, узагальнюючи все вище зазначене, інформаційне середовище є потужним чинником формування гендерних стереотипів серед молоді. Воно одночасно виступає як джерело ризиків, пов'язаних із поширенням стереотипних уявлень і соціальної нерівності, так і як інструмент для їх подолання. Можна стверджувати, що вплив інформаційного середовища є комплексним і багатовимірним, а характер цього впливу значною мірою залежить від рівня критичного мислення, медіаграмотності та соціальної відповідальності як споживачів, так і творців контенту. У сучасних умовах особливої ваги набуває необхідність формування свідомого ставлення до інформації, розвитку освітніх ініціатив і підтримки контенту, що сприяє утвердженню гендерної рівності. Лише за таких умов інформаційне середовище зможе виконувати не деструктивну, а конструктивну роль у розвитку молодого покоління та становленні демократичного, толерантного суспільства. Перспективою подальших досліджень є вивчення ефективності освітніх і соціальних програм, спрямованих на формування стійкої гендерної рівності в умовах цифрового суспільства.

Список використаних джерел

Курій О. Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання // Всеукраїнська здобувачська науково-технічна конференція. Тернопіль: Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя.

Кісь О.Р. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство. Львів: Класика. 2003. 250 с.

Давиденко М. Гендерні стереотипи: повний гід з визначенням, прикладами та впливом на суспільство [Електронний ресурс]. – 2025. –

Режим доступу: https://engage.org.ua/genderni-stereotypy-cze-povnyj-gid-z-vyznachennyam-prykladamy-ta-vplyvom-na-suspilstvo/ (Дата звернення: 07.04.2026).

Чорнодон М. І., Цвіра А. В. Прояви гендерної дискримінації у рекламі в сучасному інформаційному просторі // Public Networks and Communications. – 2024. – № 1. – с. 56-61

Ключові слова: гендерні стереотипи, інформаційне середовище, гендерні ролі, цифровізація, дискримінація, медіаграмотність, рівноправ'я

Keywords: gender stereotypes, information environment, gender roles, digitalization, discrimination, media literacy, equality

Науковий керівник: доцент кафедри, к.політ.н. Третьякова Т. М.

Геріна Олена Віталіївна
здобувачка 2-го курсу
факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ЛІДЕРСТВО: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕСТРУКТИВНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ

Сучасний етап розвитку соціуму характеризується високим рівнем невизначеності, дуже жорстокою конкуренцією та трансформацією ціннісних орієнтирів. У таких умовах наші традиційні уявлення про лідерство, яке базується виключно на етичності, демократичності та емпатії, дедалі частіше піддаються критичному переосмисленню. Актуальність цієї теми зумовлена парадоксальним суспільним явищем, адже з однієї сторони у нас є декларований запит на гуманне керівництво, а з іншої – реальні успіхи у політичній та економічній сферах часто демонструють особистості з вираженими рисами Темної тріади (нарцисизм, макіавеллізм, психопатія), що були вперше систематизовані у роботах Д. Полхуса та К. Вільямса [1, с. 558].

Соціологічний підхід дозволяє розглядати ці риси не як хворобу, а як набір інструментів для виживання в суспільстві, адже у світі, де успіх стоїть на першому місці, такі темні якості можуть стати реальними перевагами. О Бойл та Форсайт підкреслюють, що в сучасному робочому середовищі макіавеллізм та нарцисизм часто допомагають людям маневрувати в колективі та довше утримувати владу [2, с. 561]. Саме тому вивчення механізмів ефективності «темних» лідерів є необхідним для розуміння прихованих процесів формування сучасних еліт та стратегій їхнього впливу на суспільні процеси.

У соціології нарцисизм часто розглядають не як проблему, а як спосіб привернути увагу. Головна особливість таких людей – неймовірна впевненість у собі. Саме це допомагає їм ставати лідерами на самому початку, коли група тільки формується і шукає когось сильного. Нарциси – майстри самопрезентації. Вони вміють подати себе так, що оточуючі одразу бачать в них успішних фахівців. Сьогодні ми часто оцінюємо людей за їхнім зовнішнім виглядом або профілем в соцмережах. У таких умовах нарцисизм стає чудовим інструментом, який дозволяє швидко завойовувати симпатію та збирати навколо себе людей. На старті це дає велику перевагу над конкурентами, адже впевнена у собі людина завжди здається нам більш професійною. Хоча пізніше такий стиль спілкування може створювати конфлікти, але для швидкого успіху він працює безвідмовно [3, с. 42].

Однак, якщо нарцисизм допомагає швидко привернути увагу, то для тривалого утримання впливу в групі частіше використовується стратегія макіавеллізму. На відміну від яскравої самопрезентації, цей підхід базується на раціональному розрахунку та вмінні будувати вигідні зв’язки. Такі особистості сприймають соціальну взаємодію як шахову партію, де головною метою являється знайти потрібні ресурси та союзників. Вони майстерно маніпулюють інтересами інших, часто стаючи «сірими кардиналами», які реально керують процесами залишаючись у затінку [4, с. 132]. В умовах жорстокої конкуренції саме така тактика дозволяє створювати надійні альянси та ефективно маневрувати між різними групами інтересів.

Цей логічний ланцюжок доповнює субклінічна психопатія, яка забезпечує лідеру необхідну емоційну стійкість. У моменти криз або необхідності прийняти непопулярне рішення саме ця риса дозволяє діяти швидко та рішуче, ігноруючи соціальний тиск чи страх перед критикою. Психопатичні риси дають своєрідний імунітет до стресу, що робить таких людей непохитними в очах суспільства.

Слід зауважити, що ефективність такого поєднання рис значною мірою залежить від соціального контексту. У середовищі, де панує висока конкуренція та анонімність, темні стратегії дозволяють особистості швидше адаптуватися до мінливих умов і займати домінуючі позиції [5, с. 110-112]. Соціологічний аналіз показує, що такий підхід до лідерства трансформує саму структуру суспільних відносин: на зміну традиційній довірі приходить прагматизм та маніпулятивна гнучкість. Це створює нову модель соціального успіху, де етичні норми часто поступаються функціональній ефективності.

Таким чином, дослідження стратегій Темної тріади показує, що трансформація уявлень про лідерство в сучасному суспільстві призвела до легалізації темних стратегій як інструментів успіху. Соціологічний аналіз демонструє, що нарцисизм, макіавеллізм та психопатія сьогодні перестають сприйматися виключно як деструктивні явища. Навпаки, у динамічному та

конкурентному середовищі вони перетворюються на специфічний ресурс, що дозволяє особистості швидше адаптуватися, ефективно маневрувати в ієрархіях та зберігати стійкість у моменти криз.

Однак, варто розуміти, що такий «ефект успіху» часто є короткостроковим і несе в собі ризики для соціальної стабільності, оскільки підміняє справжній авторитет майстерною маніпуляцією. Саме тому вивчення механізмів впливу Темної тріади стає принципово важливим не лише для психології, а й для соціології, адже воно дає змогу побачити приховані двигуни формування сучасних еліт та спрогнозувати зміни у цінностях, на яких будуватиметься лідерство майбутнього.

Список використаних джерел

Paulhus D. L., Williams K. M. The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. Journal of Research in Personality. 2002. Vol. 36(6). P. 556–563. URL: https://www.researchgate.net/publication/222828329_The_Dark_Triad_of_Personality_Narcissism_Machiavellianism_and_Psychopathy (дата звернення: 09.04.2026).

O'Boyle E. H., Forsyth D. R., Banks G. C., McDaniel M. A. A meta-analytic review of the Dark Triad, personality, and job performance. Journal of Applied Psychology. 2012. Vol. 97(3). P. 557–579. URL: https://doi.org/10.1037/a0025679 (дата звернення: 09.04.2026).

Campbell W. K., Miller J. D. The Handbook of Narcissism and Narcissistic Personality Disorder. John Wiley & Sons. 2011. P. 40–48.

Осипова Н. П. Соціологія: підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. Київ: Юрінком Інтер. 2003. P. 132–138.

Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. Київ : Фенікс. 2011. P. 110–115.

Ключові слова: Темна тріада, лідерство, соціальний вплив, макіавеллізм, нарцисизм, психопатія, соціально-психологічна адаптація, ефективність особистості.

Keywords: Dark Triad, leadership, social influence, machiavellianism, narcissism, psychopathy, socio-psychological adaptation, personal effectiveness.

Науковий керівник: к.політ.н., доцент, доцент кафедри Третьякова Т. М.

Гладка Євгенія Юріївна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

КОРЕЛЯЦІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ ПРОЯВАМИ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ ТА ЗАЗДРОЩІВ У СТРУКТУРІ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОТІ

Сучасні соціокультурні умови сприяють зростанню орієнтації на досягнення, конкуренції та посиленню неконструктивного порівняння себе з іншими. Це часто супроводжується формуванням нереалістичних стандартів щодо себе. Тому особливого значення набувають чинники, які впливають на емоційний стан та самосприйняття особистості. Особливий інтерес у цьому контексті представляють такі психологічні феномени, як перфекціонізм та заздрість. Перфекціонізм є складним багатомірним явищем, яке пов'язане із підвищеною вимогливістю до себе та прагненням досконалості. І саме перфекціоністські установки можуть стати передумовою сприйняття чужих успіхів як власної поразки, що актуалізує переживання заздрощів. Цим зумовлена актуальність дослідження взаємозв'язку між зазначеними феноменами.

Нами було проведено емпіричне дослідження взаємозв’язку між різними формами перфекціонізму та компонентами заздрості серед представників здобувачства. Психодіагностика проводилась за допомогою наступних методик: «Велика тривимірна шкала перфекціонізму М. Смітта, Д. Саклофскі, Дж. Стоєберг, С. Шеррі» в адаптації Т. Грубі; оригінальний опитувальник «Диференціальна діагностика схильності особистості до заздрощів» (ДІЗА), розроблений О.П. Санніковою та А.Ф. Лісовенко. Кінцеву вибірку склали 87 респондентів віком від 17 до 25 років [2, с. 27-31; 3, с. 235-238].

На підготовчому етапі дослідження також була розроблена авторська анкета з метою вивчення думки молоді щодо актуальності проблеми перфекціонізму, яка включала у себе опосередковане вивчення актуальності заздрощів [1]. Анкета складається із 20 запитань. Для зручності відповідей анкета подана у гугл-формі. В анкетуванні взяли участь 124 респондентів. Питання анкети сформовані на основі класичних опитувальників на виявлення перфекціонізму та схильності до соціального порівняння (заздрощів). Структура побудована таким чином, щоб виявити внутрішні стандарти, когнітивні викривлення, ставлення до помилок, міжособистісну ворожість та проекцію (високих вимог до інших), прояви соціально приписаного перфекціонізму [1].

Аналіз отриманих відповідей свідчить про те, що проблема перфекціонізму й соціального порівняння для даної вибірки є надзвичайно гострою і, ймовірно, має системний характер.

Статистична обробка даних за психодіагностичними методиками здійснювалась за допомогою кореляційного аналізу (коефіцієнт Спірмена), що дозволило виявити глибинні й численні зв'язки між структурними компонентами перфекціонізму та заздрощів (табл. 1).

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки між показниками перфекціонізму та заздрощів

	ПОС	ПС	СВП	СВД	Ск	СПП	ПОІ	Гк	УВВ	П
Zem	-	0,401***	0,499***	0,455***	0,428***	0,212*	0,311**	0,293**	0,312**	-
ZKg	-	0,37***	0,389***	0,438***	0,365***	0,211*	0,26*	0,223*	0,346**	-
ZPv	-	0,318**	0,331**	0,316**	0,285**	-	0,309**	0,382***	0,393***	0,215*
ZMt	-	0,415***	0,33**	0,306**	0,375***	-	0,257*	0,257*	0,387***	-
ZKR	-	-	-	-	-	0,296**	-	-	0,21*	-
Zzag	-	0,425***	0,446***	0,449***	0,437***	-	0,323**	0,331**	0,422***	-

Примітка: 1) показники заздрощів: Zem – емоційний компонент; ZKg – когнітивний компонент; ZPv – поведінковий компонент; ZMt – мотиваційний компонент; ZKR – контрольно-регулятивний компонент; Zzag – композитна оцінка; 2) показники перфекціонізму: ПОС – перфекціонізм, орієнтований на себе; ПС – проблеми із самооцінкою; СВП – стурбованість власними помилками; СВД – сумніви у власних діях; Ск – самокритика; СПП – соціально приписаний перфекціонізм; ПОІ – перфекціонізм, орієнтований на інших; Гк – гіперкритика; УВВ – упевненість, що всі мені щось винні; П – претензійність.

Узагальнення отриманих результатів свідчить про наявність системних та статистично значущих зв'язків між більшістю форм перфекціонізму та майже усіма компонентами заздрощів (емоційний, когнітивний, мотиваційний та поведінковий). Найбільш виражені кореляції спостерігаються для таких складових, як проблеми із самооцінкою, сумніви у власних діях та стурбованість власними помилками, що вказує на їхню центральну роль у формуванні негативних емоційних переживань.

Важливим науковим висновком є відсутність будь-яких кореляцій між компонентами заздрощів та шкалою «Перфекціонізм, орієнтований на себе». Це може вказувати на те, що здорове прагнення до самовдосконалення не є деструктивним саме по собі. Водночас, це підкреслює зв'язок заздріснісних переживань саме із дезадаптивним перфекціонізмом, який супроводжується хворобливим прагненням до ідеалу через переживання власної недостатності.

У даному випадку заздрість можна розглядати як вторинний емоційний механізм зовнішньої саморегуляції та захисту «Его». Адже негативне самосприйняття і відповідно – самокритика, формують невпевненість у власних діях та страх помилок. Що у результаті створює замкнений емоційно-когнітивний цикл: невпевненість у собі та своїх діях – порівняння себе з іншими – знецінення себе – заздрість – посилення внутрішньої напруги та поновлення циклу. Водночас не виключається можливість зворотного взаємопідживлюючого впливу, коли саме заздрість провокує підвищення вимог до себе й запускає негативний вплив циклу дезадаптивного перфекціонізму. Проте зазвичай первинними є більш

глибинні й центральні особистісні установки та риси, чим і виступає перфекціонізм згідно із наявними науковими дослідженнями й концепціями [4, 5, 6].

Додатково варто підкреслити і те, що виявлені значимі зв'язки між компонентами заздрощів і шкалами «Гіперкритика» та «Упевненість, що всі мені щось винні», можуть свідчити про наявність компенсаторних захисних механізмів, які виступають способом захисту усталеного уявлення про себе, але не вирішують фундаментальну проблему самооцінки. Таке припущення підтверджується також відсутністю кореляцій за контрольно-регулятивним компонентом заздрощів.

Отже, отримані результати розширюють уявлення про внутрішні механізми формування заздрісних переживань і підкреслюють важливість роботи саме із дезадаптивними аспектами перфекціонізму в психологічній практиці. Також наявність значимих зв'язків між дезадаптивними проявами перфекціонізму та емоційним, когнітивним, мотиваційним і поведінковим компонентами заздрощів вказує на комплексний нерозривний взаємозв'язок досліджуваних феноменів.

Список використаних джерел

Гладка Є. Ю. Авторська анкета «Актуальність проблеми проявів перфекціонізму» [Електронний ресурс] : Google-форма. URL: https://forms.gle/6EoQyE6ot85bwjJG8 (дата звернення: 28.03.2026).

Карамушка Л. М., Бондарчук О. І., Грубі Т. В. Методики дослідження перфекціонізму, трудоголізму та прокрастинації особистості : метод. Посіб. Кам’янець-Подільський : ПП «Аксіома», 2019. 80 с.

Лісовенко А. Ф. Індивідуально-психологічні особливості переживання почуття заздрості : дис. … канд. Психол. Наук. Одеса : ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 259 с.

Erz E., Rentzsch K. Does insecurity lead to envy? The longitudinal interplay between dispositional envy and self-esteem. Journal of Research in Personality. 2024. Vol. 113. Article 104543. URL: https://doi.org/10.1016/j.jrp.2024.104543

Gäde J. C., Schermelleh-Engel K., Klein A. G. Disentangling the common variance of perfectionistic strivings and perfectionistic concerns: A bifactor model of perfectionism. Frontiers in Psychology. 2017. Vol. 8. 160. URL; https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00160

Sederlund A. P., Burns L. R., Rogers W. Multidimensional models of perfectionism and procrastination: Seeking determinants of both. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2020. Vol. 17, № 14. 5099. URL: https://doi.org/10.3390/ijerph17145099

Ключові слова: перфекціонізм, заздрість, кореляційні зв'язки, соціальне порівняння, самооцінка, компенсаторні захисні механізми, негативні емоційні переживання, внутрішні стандарти, самосприйняття.

Keywords: perfectionism, envy, correlations, social comparison, self-esteem, defense mechanisms, negative affect, personal standards, self-perception.

Науковий керівник: к.психол.н, доцент, Лісовенко А.Ф.

Гриналовська Ангеліна Володимирівна
здобувачка 1-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ПРИ КОНФЛІКТАХ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ

Проблема психологічної допомоги при конфліктах у кризових ситуаціях є надзвичайно актуальною в сучасних умовах, особливо в контексті соціальних потрясінь, воєнних подій та загальної нестабільності. Кризові ситуації характеризуються різким порушенням звичного способу життя людини, що супроводжується сильними емоційними переживаннями, підвищеним рівнем тривожності, напруженням та дезорганізацією поведінки. У таких умовах конфлікти можуть загострюватися, набувати деструктивного характеру та негативно впливати на психічний стан особистості [1, с. 34].

Кризова ситуація виступає потужним стресогенним фактором, який змінює звичні механізми реагування людини. Як зазначає **Н. М. Атаманчук**, у кризових умовах знижується рівень самоконтролю, підвищується емоційна лабільність, що може призводити до конфліктної поведінки навіть у тих осіб, які зазвичай не схильні до агресії чи протистояння [1, с. 57]. Конфлікти в таких ситуаціях часто виникають через дефіцит ресурсів, невизначеність майбутнього, емоційне виснаження та порушення комунікації.

В умовах війни та соціальної нестабільності конфлікти набувають особливої інтенсивності. Дослідження **О. М. Кокуна** свідчать, що значна частина населення в умовах війни демонструє підвищений рівень психоемоційного напруження, що проявляється у зростанні тривожності, дратівливості та агресивності [2, с. 25]. Це, у свою чергу, створює передумови для виникнення міжособистісних конфліктів у сім'ї, навчальному середовищі та професійній діяльності.

Психологічна допомога у таких ситуаціях спрямована насамперед на стабілізацію емоційного стану особистості та зниження рівня напруження. Важливим завданням є відновлення здатності до конструктивної комунікації та формування навичок ефективного вирішення конфліктів. Як підкреслюють **С. Кузікова**, **В. Зливков**, **С. Лукомська** та інші, психологічний

супровід у кризових умовах має бути комплексним і включати як індивідуальні, так і групові форми роботи [3, с. 112].

Одним із ключових напрямів психологічної допомоги є розвиток емоційної регуляції. У кризових ситуаціях людина часто переживає інтенсивні емоції, які можуть заважати адекватному сприйняттю ситуації та конструктивному реагуванню. Тому важливо навчити клієнта усвідомлювати власні емоції, приймати їх та знаходити способи їх регуляції. Це дозволяє знизити рівень конфліктності та підвищити ефективність взаємодії з іншими людьми [1, с. 78].

Значну роль у наданні психологічної допомоги відіграє розвиток комунікативних навичок. У кризових умовах часто порушується здатність до ефективного спілкування, що призводить до непорозумінь та ескалації конфліктів. Формування навичок активного слухання, емпатії, асертивної поведінки сприяє покращенню міжособистісної взаємодії та зниженню напруження у стосунках [3, с. 145].

Важливим аспектом психологічної допомоги є робота з когнітивними установками особистості. У кризових ситуаціях люди схильні до негативного мислення, катастрофізації подій та спотвореного сприйняття реальності. Це може посилювати конфлікти та ускладнювати їх вирішення. Тому ефективною є робота, спрямована на зміну деструктивних переконань, розвиток гнучкості мислення та формування позитивного бачення ситуації [3, с. 168].

Особливого значення набуває психологічна підтримка як ресурс подолання кризових ситуацій. Наявність підтримки з боку близьких людей, соціального оточення та фахівців сприяє зниженню рівня стресу та підвищенню адаптаційних можливостей особистості. У цьому контексті важливим є створення безпечного простору для вираження емоцій, обговорення переживань та пошуку шляхів вирішення конфліктних ситуацій [2, с. 29].

Окрім цього, важливим напрямом є сприяння посттравматичному зростанню особистості. Як зазначають **В. Яценко** та **Н. Дарвішов**, кризові ситуації можуть не лише руйнувати, але й стимулювати особистісний розвиток, формування нових смислів та цінностей [4, с. 98]. Психологічна допомога має бути спрямована не лише на подолання негативних наслідків конфліктів, але й на використання кризового досвіду як ресурсу розвитку.

Ефективність психологічної допомоги при конфліктах у кризових ситуаціях значною мірою залежить від індивідуальних особливостей особистості, рівня її психологічної стійкості, наявності соціальної підтримки та готовності до змін. Важливо враховувати, що кожна кризова ситуація є унікальною, тому підхід до надання допомоги має бути індивідуалізованим та гнучким [3, с. 190].

Таким чином, психологічна допомога при конфліктах у кризових ситуаціях є складним і багатогранним процесом, який передбачає роботу з емоційною, когнітивною та поведінковою сферами особистості. Вона спрямована на зниження рівня напруження, відновлення ефективної комунікації, розвиток адаптивних стратегій поведінки та підвищення психологічного благополуччя. Реалізація комплексного підходу до психологічної допомоги сприяє не лише подоланню конфліктів, але й розвитку особистості в умовах кризових викликів.

Список використаних джерел

1.Атаманчук Н.М. Кризова психологія: Конспект лекцій. Навчальний посібник для здобувачів спеціальності 053 Психологія денної та заочної форм підготовки освітньокваліфікаційного рівня бакалавр, магістр. Укл. Н. М. Атаманчук. Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2023. 142 с

2. Кокун О. М. Психодіагностичні показники рівня психічного здоров‘я дорослого населення України після перших місяців війни. *Актуальні проблеми психології.* 2022. № 5. С. 22-33

3. Кузікова С., Зливков В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. К 89 Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посібник. Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2024. 260 с.

4. Яценко В., Дарвішов Н. Посттравматичне зростання з перспективи наративного підходу до вивчення особистості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія.* 2023. № 1 (17). С. 96-100

Ключові слова: психологічна допомога, конфлікт, кризова ситуація, стрес, емоційна регуляція, соціальна підтримка, комунікативні навички, посттравматичне зростання, психологічна стійкість, міжособистісна взаємодія.

Keywords: psychological support, conflict, crisis situation, stress, emotional regulation, social support, communication skills, post-traumatic growth, psychological resilience, interpersonal interaction.

Науковий керівник: к.політ.н, доцент Третьякова Т.М.

Деркач Віолетта Володимирівна

здобувачка 1-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДИСКРИМІНАЦІЇ ТА ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В СУСПІЛЬСТВІ

Актуальність. В умовах глобальних і соціальних криз постає питання про психологічні аспекти проявів гендерної рівності та гендерні стереотипи у суспільстві, яка зазнає швидких трансформацій та суттєвої переоцінки ролей сучасних чоловіків і жінок на тлі війни в Україні. Такі процеси мають

як психологічні, так і соціальні наслідки, зокрема війна руйнує усталені стереотипи традиційних чоловічих і жіночих ролей у соціально-психологічній адаптації. Так, усе більше з'являється культурно-історичних прикладів у суспільстві поведінки жінок лідерів, військовослужбовиць, волонтерок, а також емоційно-вразливої поведінки чоловіків, що сприяє зміні гендерних стереотипів у масовій свідомості суспільства [2]. Отже, дослідження психологічних аспектів дискримінації, що ґрунтуються на гендерних стереотипах та упередженнях, обмежують можливості особистості, формують нерівні соціальні очікування, перешкоджають успішній соціальній адаптації у кризах є досить актуальним.

Виклад основного матеріалу. У культурі кожного народу сформовані певні узагальнені образи чоловіка і жінки, що традиційно визначають уявлення про їхні ролі, взаємини та місце у суспільному житті. Саме ці образи прийнято називати гендерними стереотипами. Вони виявляють себе у повсякденному побуті, на робочому місці, у найближчому оточенні, а також у процесі зіткнення з іншими культурами, в сім'ї. Такі стереотипи формуються під впливом виховання, особистісного зростання, зокрема розвитку емоційного інтелекту на різних вікових етапах, впливу культури емоцій і почуттів соціального середовища [1, 4]. Серед найбільш усталених конструктів гендерної поведінки українського суспільства можна відзначити такі: «жінка – слабка стать», «справжній чоловік мусить бути сильним», «жінці личить бути господинею», «турбота про дітей і дім є жіноча справа» тощо. На сучасному етапі розвитку суспільства, коли і чоловікам, і жінкам треба виконувати різноманітні активності, кризові, адаптивні, на потребу виживання – будь-який психологічний тиск, дія стереотипів порушує стресостійкість особистості, сприяє заниженню самооцінки, а неприйняття нових ролей до соціального відторгнення, сімейних проблем у стосунках.

Гендерні стереотипи як сконструйовані соціумом уявлення про роль чоловіків і жінок визначають прийнятну поведінку, але під час переживання криз існування стереотипів може обмежувати ресурси саморегуляції та посткризового зростання особистості. Є й інші негативні наслідки дії гендерних стереотипів у суспільстві, зокрема щодо жінок, що стосується прямої чи непрямої дискримінації, упередженого ставлення до жінок як до менш компетентних, проявів сексизму. Прихована дискримінація жінок часто проявляється у професійних сферах, коли від жінки очікують менших результатів, а відкрита призводить до реальних порушень прав людини. Психологічними наслідками таких дій може бути емоційне виснаження, розвиток почуття меншовартості, віктимізація особистості тощо.

Сучасне становище жінок у суспільстві є доволі неоднозначним і включає значний прогрес у гендерній рівності, але, разом з тим, залишається низка проблем, з якими жінки стикаються на різних рівнях свого життя. Зокрема, економічна нерівність, гендерне насильство, політична

представленість, стереотипи та культурні очікування, освіта та здоров'я. Незважаючи на ці виклики, жінки по всьому світу активно борються за свої права та займаються подоланням гендерної нерівності, також активно діють різні громадські рухи, організації та урядові ініціативи, спрямовані на просування концепції рівності статей та забезпечення підтримки і захисту прав жінок [2].

Паралельно зі стереотипами щодо жінок існують стереотипи щодо чоловіків. Визначають такі її прояви, як менша тривалість життя чоловіків, що зумовлено традиційним чоловічим вихованням, яке не передбачає розвитку в них таких якостей, як виваженість, стриманість, обережність; як "позбавлення радощів батьківства при розлученні", оскільки дітей частіше за все залишають з мамою; як "неможливість працевлаштування чоловіків у традиційно жіночих сферах трудової діяльності", тобто у сферах обслуговування та освіти тощо. Також під соціальною забороною стереотипів можуть бути фемінні прояви у чоловіків, емоціональність, прояв емоцій, природна чутливість у противагу маскулінності жінок, що невпинно зростає у сьогоденні, а також руху жінок за рівноправ'я з чоловіками. Безумовно, проблема стереотипів щодо чоловіків існує, але вона не є такою масштабною, як стереотипи щодо жінок.

Психологічні підходи з вирішення проблеми гендерної рівності і подолання гендерної дискримінації мають бути зосереджені на розвитку емоційної компетентності та просвіти для подолання домінантних моделей поведінки, розширення копінг-стратегій з подолання криз для жінок і чоловіків на основі гнучких моделей поведінки. Такі стратегії мають посприяти зміні суспільної свідомості і розвитку гендерної рівності в українському суспільстві.

Позитивні зміни у житті жінки можуть відбутися лише при умові рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійної підготовки; у праці та винагороді за неї, в реалізації прав на охорону праці, здоров'я та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; у створенні гармонійних умов для поєднання праці з материнством. Згармонізована особистість, яка має розвинені інтереси, високу самооцінку, здатність і можливості до самореалізації, відчуває повагу до своєї унікальності і цілісності, цінує індивідуальність іншої людини, така людина стає більш щасливою, будує гармонійні відносини у сім'ї і в професійній діяльності. Це є підґрунтям до соціально-психологічної стабільності особистості, зокрема профілактикою самотності серед молоді та ресурсом пост-кризового зростання [3, с. 216].

Висновки. Гендерні стереотипи залишаються глибоко вкоріненим явищем, яке пронизує всі рівні суспільного життя, формуються змалку і лежать в основі соціально-психологічної організації поведінки особистості. Жінки і чоловіки досить часто зазнають дискримінації в сучасному

суспільстві при розширенні своїх гендерних ролей, що має певні психологічні наслідки для особистості, зокрема психологічний тиск, вплив на самооцінку, соціальне відторгнення. Гендерна дискримінація як соціально-психологічне явище є досить деструктивним, оскільки обмежує гнучкість поведінки людини, ресурси саморегуляції у подоланні життєвих криз. Жінки, попри відчутний прогрес у боротьбі за рівні права, і досі стикаються з економічною нерівністю, обмеженими можливостями для кар'єрного зростання та культурними очікуваннями, що не відповідають реаліям сучасного світу. Водночас стереотипи торкаються і чоловіків, хоча їхній масштаб є значно меншим і переважно виявляється на рівні окремих сімей чи вузьких соціальних груп. Психологічний супровід особистості у проблемі гендерної дискримінації потребує комплексного підходу: механізмів захисту прав, цілеспрямованої просвітницької роботи в суспільстві, тренінгових програм з розвитку емоційного інтелекту, копінг-стратегій посткризового зростання.

Список використаних джерел

1. Божко Є.А., Рєпнова Т.П. Гендерні особливості емоційного інтелекту в підлітковому віці. Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір : матеріали V міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 квітня 2025 року) / за заг. ред. проф. Аракеляна М.Р. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – С. 52-54.
2. Дослідження стану позначення стереотипів за ознакою статі на психоемоційному добробуті жінок та чоловіків на підставі аналізу світової науково-практичної літератури. URL: https://moz.gov.ua/uk/doslidzhennja-stanupoznachennja-stereotipiv-za-oznakoju-stati-na-psihoemocijnomu-dobrobuti-zhinok-tacholovikiv-na-pidstavi-analizu-svitovoi-naukovo-praktichnoi-literaturi
3. Рєпнова Т.П., Дмитренко А.О. Соціально-психологічні чинники самотності особистості молоді. «Актуальні питання психології у сучасному інноваційному просторі» Зб. наук. праць за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції / Одеський національний морський університет, 26-27 травня 2023 р. Одеса: ОНМУ. – С. 215-218.
4. Рєпнова Т.П. Культура емоцій та почуттів під час війни. «Актуальні проблеми сучасного управління в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах» Зб. наук. праць за матеріалами XVIII Міжнародної науково-практичної конференції / ПрАТ «ВНЗ «МАУП»» Одеський інститут, Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України, 17 листопада, 2022 р. Одеса: Лерадрук. – С. 142-146.

Ключові слова: психологічні аспекти дискримінації, гендерні стереотипи, соціальні кризи, посткризове зростання.

Keywords: psychological aspects of discrimination, gender stereotypes, social crises, post-crisis growth.

Науковий керівник: к. псих. н., доцент, доцент кафедри Рєпнова Т. П.

Єгорова Вікторія Єгорівна
здобувачка 1-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГАЗЛАЙТИНГ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ

Газлайтинг розглядається як специфічна форма психологічної маніпуляції та прихованого емоційного насильства, що спрямована на дестабілізацію внутрішньої картини світу особистості. Сутність даного феномену полягає у систематичному впливі з боку кривдника (газлайтера), внаслідок якого жертва починає сумніватися у власному сприйнятті реальності, пам'яті, емоціях та адекватності поведінки. Такий вплив реалізується через заперечення фактів, перекручування подій, нав'язування хибних інтерпретацій і знецінення суб'єктивного досвіду людини, що в кінцевому результаті сприяє формуванню залежності від маніпулятора та втраті автономності [1].

Газлайтинг виступає продуманою та тривалою стратегією поведінки, спрямованою на досягнення контролю над іншою особою. Його неможливо розглядати як одноразовий акт впливу, оскільки ефективність даної маніпуляції досягається лише за умов систематичності та повторюваності. У процесі такого впливу жертва поступово втрачає здатність до критичної оцінки ситуації, що робить її більш уразливою до подальших маніпуляцій і психологічного тиску. Важливо зазначити, що газлайтер не завжди усвідомлює власні дії як маніпулятивні, проте отримує психологічну вигоду у вигляді домінування та контролю, що може супроводжуватися задоволенням від емоційного пригнічення іншої особи.

У структурі міжособистісної взаємодії газлайтинг найчастіше проявляється у близьких і тривалих стосунках, де існує високий рівень довіри та емоційної залученості, зокрема у сім'ї (батьки – діти, подружжя), освітньому середовищі (учитель – учень), а також у дружніх або професійних відносинах. Наслідки такого впливу проявляються у порушеннях емоційної сфери особистості: від пригнічення емоцій і формування емоційної "холодності" до частих афективних зривів, тривожності та внутрішньої дезорганізації [3].

Як різновид маніпулятивної поведінки, газлайтинг слід розглядати в ширшому контексті феномену маніпуляції, який є невід'ємною складовою соціальної взаємодії. У науковій літературі маніпуляція визначається як навмисне й приховане спонукання іншої людини до переживання певних станів, прийняття рішень або виконання дій, необхідних для досягнення

цілей ініціатора. У цьому контексті газлайтинг виступає однією з найбільш деструктивних форм маніпуляції, оскільки впливає не лише на поведінку, а й на базові когнітивні процеси особистості [2, с.115].

Причини маніпулятивної поведінки, у тому числі газлайтингу, можуть бути пояснені через внутрішній конфлікт особистості, зокрема між прагненням до самостійності та залежністю від зовнішнього середовища, що було обґрунтовано у працях Ф. Перлза. Недовіра до себе та інших, потреба у контролі, страх втрати авторитету або неможливість прийняття змін виступають ключовими психологічними передумовами застосування маніпулятивних стратегій. Таким чином, газлайтинг є складним багаторівневим феноменом, що поєднує когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти впливу і потребує комплексного дослідження в межах сучасної психологічної науки [2, с.118].

Ефективна протидія газлайтингу передбачає формування у особистості здатності до усвідомлення маніпулятивного впливу та відновлення довіри до власного сприйняття реальності. Насамперед важливим є розвиток критичного мислення та рефлексії, що дозволяє відрізняти об’єктивні факти від нав’язаних інтерпретацій. Значну роль відіграє фіксація подій (наприклад, ведення записів), що допомагає зберігати опору на власний досвід і знижує ефективність перекручування інформації з боку маніпулятора. Не менш важливим є встановлення психологічних меж та обмеження впливу особи, яка застосовує газлайтинг, а також звернення до соціальної підтримки (друзів, родини, фахівців), що сприяє відновленню адекватної самооцінки та емоційної стабільності. У складних випадках доцільним є звернення до психологічної допомоги, оскільки тривалий вплив газлайтингу може призводити до глибоких змін у структурі особистості та потребує професійної корекції [1].

Отже, газлайтинг є складною формою психологічної маніпуляції, що реалізується через систематичне викривлення реальності з метою встановлення контролю над іншою особою. Його специфіка полягає у впливі на когнітивну та емоційну сфери, що призводить до втрати впевненості у власних судженнях і формування залежності від маніпулятора. Газлайтинг найчастіше виникає у близьких міжособистісних відносинах і має довготривалий характер, що посилює його деструктивний вплив на психічне здоров’я особистості. Аналіз даного феномену у контексті загальної теорії маніпуляції дозволяє розглядати його як одну з найбільш небезпечних форм психологічного впливу. Водночас ефективна протидія газлайтингу можлива за умов підвищення рівня психологічної обізнаності, розвитку критичного мислення та своєчасного залучення соціальної і професійної підтримки, що підкреслює важливість подальшого наукового дослідження цього явища.

Список використаних джерел

1. Illuminating gaslighting: a comprehensive interdisciplinary review of gaslighting literature // Journal of Family Violence. – 2025. – Published 13 January. – URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s10896-025-00805-4 (дата звернення: 07.04.26.)
2. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика. – К.:МАУП, 2007. – 435 с
3. Психологія конфлікту: Навчально-методичний посібник для підготовки магістрів усіх форм навчання/ В.Ф.Орлов, О.М.Отич, О.О.Фурса. – К.: ДЕТУТ, 2008. – 422 с.

Ключові слова: газлайтинг, психологічна маніпуляція, емоційне насильство, кривдник, жертва, міжособистісні стосунки, контроль, емоції, психологічна допомога.

Keywords: gaslighting, psychological manipulation, emotional abuse, perpetrator, victim, interpersonal relationships, control, emotions, psychological assistance.

Науковий керівник: к.політ.н, доцент Третьякова Т.М.

Ковтун Валерія Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОГНІТИВНІ ТА ЕМОЦІЙНІ КОМПОНЕНТИ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЗДОБУВАЧІВ

У сучасному українському суспільстві, що перебуває в стані інтенсивних соціокультурних трансформацій, проблема гендерних стереотипів набуває особливої гостроти. Здобувачство як найбільш мобільна та інтелектуально активна група молоді виступає носієм нових соціальних цінностей, проте водночас залишається під значним тиском традиційних патріархальних схем. Дослідження внутрішньої структури цих стереотипів через призму когнітивного та емоційного компонентів дозволяє виявити глибинні механізми формування соціальних уявлень молоді. Це є критично важливим не лише для теорії соціальної психології, а й для практичної розбудови рівноправного освітнього середовища [1].

На наш погляд, актуальність теми підсилюється тим, що саме у здобувачському віці завершується формування професійної ідентичності. Якщо в цей період когнітивні упередження не будуть піддані рефлексії, вони можуть стати серйозним бар'єром для кар'єрного зростання та особистого щастя майбутніх фахівців.

Когнітивний компонент гендерних стереотипів здобувачів включає систему знань, переконань та узагальнених образів про те, якими мають бути представники певної статі. У здобувачському середовищі ці когніції часто функціонують як спрощені схеми сприйняття дійсності. Згідно з класичними теоріями соціальної психології, такі схеми дозволяють мозку

швидко категоризувати інформацію, але водночас вони суттєво обмежують об'єктивність оцінки реальної особистості [3].

Наприклад, попри загальну декларацію рівності, у свідомості багатьох здобувачів все ще зберігаються стійкі асоціації «чоловічості» з раціональністю, владою та технічним складом розуму, тоді як «жіночність» пов’язується з емоційністю, гуманітарними здібностями та жертовністю [1]. Ці когнітивні установки безпосередньо впливають на самооцінку. Ми вважаємо, що саме через такі «ментальні фільтри» здобувачі часто обирають професії, керуючись не власними талантами, а соціально схваленими шаблонами [2]. На першій сторінці аналізу важливо підкреслити: когнітивний складник є фундаментом, на якому тримається вся система очікувань суспільства від індивіда. Дослідники зазначають, що здобувачі часто виявляють «когнітивну жорсткість» – це інтелектуальненебажання змінювати свої погляди навіть тоді, коли реальні факти (наприклад, успіхи дівчат у програмуванні) суперечать стереотипу [4].

Емоційний (афективний) компонент відображає суб'єктивне ставлення особи до змісту стереотипу та почуття, що виникають у процесі міжособистісної взаємодії. Якщо когніція – це теоретичне «знання», то емоційний компонент – це жива «оцінка». У молодіжному середовищі він проявляється через симпатію чи антипатію до людей, які виходять за межі традиційних ролей.

Варто зауважити, що емоційне ставлення часто виявляється набагато консервативнішим, ніж раціональні переконання [5]. Це породжує явище, яке ми називаємо «внутрішнім гендерним дисонансом». Здобувач може на рівні логіки погоджуватися з ідеями фемінізму чи егалітарності, але при цьому відчувати ірраціональне роздратування або дискомфорт, коли жінка займає позицію керівника або коли чоловік відкрито проявляє емоційну вразливість [6]. Така емоційна реакція закріплюється значно швидше, ніж логічне обґрунтування, оскільки вона базується на глибоких підсвідомих механізмах, сформованих ще у дитинстві через сімейні моделі виховання [3].

Ми припускаємо, що саме афективний компонент є найбільш стійким до змін у процесі навчання у вищій школі. Навіть вивчення спеціальних дисциплін з психології не завжди гарантує повне звільнення від емоційних упереджень [5]. Для реальної трансформації уявлень молоді недостатньо лише надавати статистичні дані чи теорії; необхідно розвивати емоційний інтелект, що дозволить здобувачам критично оцінювати власні почуття та медійні образи, які транслюються через соціальні мережі [4].

Підсумовуючи аналіз когнітивних та емоційних складових гендерних стереотипів, можна стверджувати, що сучасна здобувачська молодь перебуває у стані «транзитного» світогляду. Це перехід від жорстких традиційних до гнучких партнерських соціальних уявлень. Проте цей процес

є асинхронним: когнітивна сфера змінюється значно швидше під впливом глобалізації, тоді як емоційна сфера залишається «заякореною» у звичних патернах.

Аутентичність нашої позиції полягає у виявленні феномену «декларативної толерантності». Це ситуація, коли здобувач на рівні відповідей у тестах демонструє відсутність упереджень, але у реальному житті продовжує керуватися емоційними шаблонами. Ми вважаємо, що подолання негативного впливу стереотипів можливе лише через впровадження у вищу освіту практик рефлексивного навчання. Потрібно створювати умови, де здобувач зможе не просто отримати знання, а й усвідомити власні несвідомі емоційні реакції. Лише через таку гармонізацію «розуму» та «почуття» можливе формування справді вільної особистості, здатної до успішної самореалізації у динамічному світі XXI століття.

Список використаних джерел

1. Вплив ґендерних стереотипів на формування самооцінки особистості. Наукова періодика МАУП. Психологія. – 2023. [Електронний ресурс] – URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/psychology/article/download/1182/1682/1734 (дата звернення 07.04.2026)
2. Гендерні стереотипи: як вони впливають на суспільство. Державна служба України з питань праці. – 2026. [Електронний ресурс] – URL: https://pns.dsp.gov.ua/news/henderni-stereotypy-iak-vony-vplyvaiut-na-suspilstvo-ta-chomu-vazhlyvo-ikh-dolaty/ (дата звернення 07.04.2026)
3. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія : навч. посіб. – К. : Академія, 2004. – 308 с.
4. Дослідження гендерних стереотипів в Україні : аналітичний звіт. Міністерство охорони здоров’я України. – К., 2023. – 45 с.
5. Кіммел М. Гендероване суспільство. Майкл Кіммел ; [пер. з англ. С. Кухарук]. – К. : Сфера, 2003. – 490 с.
6. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник. – К.: Либідь, 2006. – 448 с.

Ключові слова: гендерні стереотипи, когнітивний компонент, емоційний компонент, здобувачська молодь, когнітивні установки, емоційні упередження, гендерні ролі, декларативна толерантність.

Keywords: gender stereotypes, cognitive component, emotional component, student youth, cognitive attitudes, emotional bias, gender roles, declarative tolerance.

Науковий керівник: к.політ.н., доцент Третьякова Т.М.

Комісаренко Катерина Андріївна

здобувачка 2-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ МЕДІА ТА СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ФОРМУВАННЯ СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ З ПСИХІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ

Проблема суспільного ставлення до людей із психічними розладами належить до найактуальніших у сучасному світі. Вона стосується не тільки питань толерантності, а й відображення рівня гуманістичного розвитку суспільства. У XXI столітті, коли джерелом отримання знань і формування громадської думки стають мас-медіа та соціальні мережі, саме вони визначають, як саме сприйматимуться люди з психічними порушеннями. Брак коректної інформації, сенсаційність подачі та поверхневість медійних матеріалів часто призводять до деформації уявлень і формування стереотипів.

Медіа є головним інструментом соціального навчання: вони не тільки відображають, а й створюють систему цінностей, норм і моделей поведінки. Саме тому актуальність вивчення впливу медіа на формування ставлення до осіб із психічними розладами полягає у потребі зрозуміти, як інформаційне середовище впливає на процеси соціалізації, міжособистісного сприйняття та колективної поведінки в межах сучасного медіапростору [1, с.121].

Більшість науковців вважають, що тривале медійне відображення психічних розладів у негативному світлі є важливим чинником збереження соціальної стигматизації [2, с.100]. У кіно, телебаченні й навіть у новинному медіапросторі образ людини з психічною хворобою часто пов’язується із небезпекою, агресією або непередбачуваністю. Таке зображення призводить до формування страху, недовіри й соціального дистанціювання. О. Вал зазначає, що масові комунікації суттєво посилюють сприйняття психічної хвороби через призму девіації навіть тоді, коли в реальності такий зв’язок не існує [3].

Механізм наслідування, описаний А. Бандурою у соціально-когнітивній теорії, пояснює, як люди формують установки й поведінкові схеми через спостереження за іншими. Повторення тих самих стереотипних сюжетів або висловлювань у медіа створює своєрідний взірець для наслідування, який стає частиною колективного мислення [1, с.153]. Отже, вплив медіа на сприйняття людей із психічними порушеннями має не лише інформаційний, а й соціально-психологічний вимір.

Сучасний медіапростір розширився завдяки розвитку соціальних мереж, де кожен користувач може бути не лише споживачем, а й виробником контенту. Це створює умови для появи альтернативного дискурсу щодо психічного здоров’я. У соціальних мережах формуються спільноти, у яких люди відкрито говорять про власні стани, діляться досвідом лікування, підтримують одне одного. Така «цифрова емпатія» допомагає подолати замовчування і створює сприятливий простір для

прийняття. Однак одночасно спостерігається інша тенденція – естетизація або романтизація психічних розладів, особливо у молодіжному середовищі. У цьому випадку питання ментального здоров'я перетворюється на елемент самопрезентації, що призводить до поверхневого ставлення або недооцінки серйозності проблеми.

На когнітивному рівні медіа впливають шляхом формування образів і понять: вони створюють «ментальні шаблони», через які формується сприйняття таких груп. На емоційному рівні -визначають реакції співчуття, агресії або байдужості, а на поведінковому – впливають на готовність взаємодіяти або уникати контактів з людьми, які мають психічні порушення [4, с.192]. Саме тому мовна культура мас-медіа, коректність термінів і вибір етичних підходів стають соціальними детермінантами толерантності.

Варто наголосити, що стигматизація часто має неусвідомлений характер. За словами Г. Торнікрофта, вона ґрунтується на трьох компонентах: незнанні (когнітивний рівень), упередженні (емоційний рівень) та дискримінації (поведінковий рівень) [4, с.193]. Кожен із них може бути посилений або послаблений саме через медійні наративи. Відповідальна журналістика й якісний контент здатні змінювати соціальні установки набагато ефективніше, ніж формальні освітні програми.

Українські дослідження у сфері комунікації також підтверджують, що інформаційне середовище має прямий вплив на готовність суспільства приймати людей із психічними розладами. Н. П'янковська зазначає, що медійна грамотність є важливим чинником зниження стигматизації: поінформоване суспільство менше схильне до формування упереджень [5, с.121]. Водночас актуальною залишається проблема професійної підготовки журналістів, які висвітлюють теми ментального здоров'я. Неправильний добір лексики або оціночна інтонація у публікаціях можуть непомітно підсилювати дискримінаційні настрої.

Отже, вплив медіа є багатовимірним. Він може бути як деструктивним -коли засоби масової інформації продукують страх і байдужість, – так і конструктивним, коли через публічний діалог формується культура розуміння й підтримки. Головним чинником позитивних змін є усвідомлення медійної відповідальності та включення психологічної культури у сферу комунікації.

Мас-медіа формують не лише громадську думку, а й суспільну свідомість у ставленні до вразливих категорій населення. Люди з психічними розладами часто стають об'єктом стереотипного зображення, що закріплює страх та соціальну дистанцію. Водночас у сучасному медіапросторі з'являється нова тенденція активного переосмислення теми психічного здоров'я, де ключову роль відіграють соціальні мережі. Розвиток етичних стандартів журналістики, підвищення медіаграмотності громадян і

залучення науковців-психологів до підготовки контенту здатні суттєво зменшити рівень стигматизації.

Таким чином, вплив медіа на суспільне ставлення до людей із психічними розладами є амбівалентним: воно може або поглиблювати бар'єри, або їх руйнувати. Майбутнє цієї проблеми залежить від інтеграції гуманістичних цінностей у сферу комунікації – створення медіапростору, що базується на знанні, емпатії та повазі..

Список використаних джерел

1. Бандура А. Соціально-когнітивна теорія масової комунікації. *Ефекти медіа: досягнення в теорії та дослідженнях* / за ред. Дж. Браянта, Д. Ціллмана.Мейвуд (Нью-Джерсі):Lawrence Erlbaum Associates, 2001. С. 121-153.
2. Стюарт Г. Висвітлення психічних хвороб у медіа та його вплив на ставлення суспільства. *CNS Drugs*. 2006. Т. 20, № 2. С. 99-106.
3. Вал О. Ф. Божевілля у медіа: громадські образи психічних хвороб. Нью-Брансвік : Університет Ратґерса, 1995. 303 с.
4. Торнікрофт Г., Роуз Д., Кассам А., Сарторіус Н. Стигма: незнання, упередження чи дискримінація? *Британський журнал психіатрії*. 2007. Т. 190. С. 192-193.
5. П'янковська Н. М. Вплив інформаційного простору на соціальну стигматизацію психічних розладів. *Психологічні перспективи*. 2021. Вип. 38. С. 120-129.

Ключові слова: медіа; соціальні мережі; психічне здоров'я; психічні розлади; стигматизація; соціальні установки; соціальна психологія; медіаграмотність; інформаційний вплив; етична журналістика; суспільне сприйняття; гуманізація медіапростору.

Keywords: media; social networks; mental health; mental disorders; stigmatization; social attitudes; social psychology; media literacy; informational influence; ethical journalism; public perception; humanization of the media space.

Науковий керівник: к.політ.н., доцент кафедри Третьякова Т.М.

Кузнецов Максим Костянтинович

здобувач 4-го курсу Центру заочного та дистанційного навчання Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК РИЗИКУ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ ПОРУШЕНЬ

Актуальність дослідження інтернет-залежності здобувачів вищої освіти як чинника ризику психоемоційних порушень зумовлена стрімким зростанням ролі цифрового середовища у житті сучасної молоді. Інтернет дедалі більше інтегрується у всі сфери життєдіяльності здобувачів –

навчальну, комунікативну та дозвіллєву, що сприяє як розширенню можливостей розвитку, так і формуванню ризиків дезадаптивної поведінки, зокрема інтернет-залежності. Особливу вразливість до її розвитку демонструють здобувачі вищої освіти, які перебувають на етапі інтенсивного особистісного та професійного становлення.

В умовах воєнного стану в Україні проблема набуває додаткової значущості, оскільки підвищене психоемоційне навантаження, тривожність та інформаційний тиск зумовлюють зростання часу перебування в онлайн-середовищі та посилення залежності від цифрових ресурсів як засобу психологічної компенсації. Водночас надмірна залученість до інтернету може супроводжуватися порушеннями емоційної регуляції, підвищенням рівня тривожності, фрустрації та іншими психоемоційними розладами.

Метою дослідження є виявлення впливу інтернет-залежності на психоемоційний стан здобувачів вищої освіти, пошук шляхів його корекції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що проблема впливу інтернет-залежності та цифрового середовища на психоемоційний стан особистості є однією з ключових у сучасній психологічній науці. Наукові праці засвідчують амбівалентний характер впливу кіберпростору, який поєднує як ресурсні можливості (комунікація, підтримка, доступ до інформації), так і ризики, пов’язані з розвитком дезадаптивних форм поведінки, зниженням емоційної стабільності та порушеннями психічного функціонування. Дослідники відзначають, що надмірна залученість до цифрового середовища пов’язана з підвищенням рівня тривожності, депресивності, фрустрації, соціальної ізоляції та зниженням когнітивної ефективності [1; 5]. Водночас встановлено, що інтернет дедалі частіше використовується як засіб емоційної регуляції та подолання стресу, що може сприяти формуванню інтернет-залежності як поведінкової адикції [3]. Незважаючи на значну кількість досліджень, недостатньо розкритими залишаються питання взаємозв’язку рівня інтернет-залежності з конкретними показниками психоемоційного стану здобувачів вищої освіти, а також роль цифрового стресу та особливостей онлайн-поведінки у формуванні емоційних порушень, що зумовлює необхідність подальших емпіричних досліджень у цьому напрямі [2; 4].

Попри наявність значної кількості досліджень, присвячених інтернет-залежності, недостатньо вивченими залишаються питання її зв’язку з психоемоційним станом здобувачської молоді в умовах підвищеного стресового навантаження. Це зумовлює необхідність подальших емпіричних досліджень, спрямованих на виявлення ролі інтернет-залежності як чинника ризику психоемоційних порушень.

Узагальнення результатів здійсненого емпіричного дослідження дозволяє констатувати, що цифрове середовище займає провідне місце у структурі повсякденної діяльності здобувачів вищої освіти, що проявляється

у значному обсязі часу перебування онлайн та високому рівні цифрової залученості.

Аналіз структури цифрової активності свідчить про домінування розважально-комунікативних форм використання інтернету, що поєднуються з його компенсаторною функцією, зокрема застосуванням для зниження рівня стресу та емоційного напруження. Водночас зафіксовано наявність ознак дезадаптивної цифрової поведінки, що проявляється у втраті контролю часу, підвищеній залученості до онлайн-середовища та використанні інтернету як засобу уникнення проблем.

Отримані результати також демонструють значну поширеність інтернет-залежності серед здобувачів вищої освіти, оскільки переважна більшість респондентів має різні рівні її вираженості – від легкого до високого. Це свідчить про наявність стійкої тенденції до формування залежної поведінки в умовах активної взаємодії з цифровим середовищем.

У цілому результати дослідження підтверджують, що інтернет-залежність є вагомим чинником ризику, який потенційно може зумовлювати зміни у психоемоційній сфері здобувачів вищої освіти. Це визначає необхідність подальшого аналізу її взаємозв’язку з показниками психоемоційного стану, а також розробки ефективних профілактичних і корекційних заходів, спрямованих на формування здорових моделей цифрової поведінки.

Аналіз показників психоемоційного стану здобувачів вищої освіти свідчить про наявність помірного рівня емоційного благополуччя з тенденцією до його зниження. Зокрема, середні значення самопочуття, активності та настрою перебувають на межі нормативних показників, що може вказувати на стан функціональної напруженості та часткової емоційної дезадаптації. Такі результати є типовими для молоді в умовах підвищеного інформаційного та соціального навантаження і можуть розглядатися як індикатор нестабільності психоемоційного фону.

Результати дослідження психоемоційного стану добувачів доповнюють зазначену тенденцію, демонструючи середній рівень вираженості тривожності, фрустрації та агресивності. Це свідчить про наявність емоційної напруженості та підвищеної чутливості до стресогенних чинників серед здобувачів вищої освіти. При цьому відсутність критично високих значень вказує на збереження загальної адаптивності, однак наявні показники можуть розглядатися як потенційні передумови розвитку більш виражених психоемоційних порушень у разі посилення негативних впливів.

Особливо важливими є результати кореляційного аналізу, які підтверджують наявність статистично значущих зв’язків між рівнем інтернет-залежності та показниками психоемоційного стану. Зокрема, встановлено прямий зв’язок між інтернет-залежністю та тривожністю, фрустрацією, а також показниками використання інтернету з метою уникнення проблем і

зниження стресу. Це свідчить про те, що зростання рівня інтернет-залежності супроводжується підвищенням емоційної напруженості та посиленням дезадаптивних копінг-стратегій.

Таким чином, інтернет-залежність у здобувачів вищої освіти виступає не лише поведінковим феноменом, але й тісно пов'язана з особливостями їх психоемоційного функціонування. Виявлені взаємозв'язки підтверджують її роль як чинника ризику психоемоційних порушень і підкреслюють необхідність комплексного підходу до дослідження та корекції цифрової поведінки здобувачської молоді.

Список використаних джерел

Камінська О.В. Психологічні детермінанти формування інтернетзалежності. *Проблеми сучасної психології.* 2021. Вип. 22. С. 194-204.

Родіна Ю., Чехович П. Особливості прояву інтернет-залежності у здобувачів вищої освіти. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти "Філософія. Педагогіка".* 2023. № 2 (5). С. 36–41.

Субашкевич І.Р., Гринаш М.І. Вікові особливості інтернет-залежності. *Габітус.* 2021. Вип. 22. С. 179-183.

Ховрич М., Мекшун А. Дослідження та аналіз результатів інтернет-залежності здобувачів закладів вищої освіти. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.* 2021. Вип. 14–15. С. 44–49.

Чебикін О.Я., Кримова Н.О. Вплив комп'ютерної діяльності та емоційну сферу здобувачів: монографія. Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук». 2016. 190 с.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, інтернет-залежність, психоемоційний стан, кіберпростір, цифрове середовище.

Keywords: higher education students, internet addiction, psycho-emotional state, cyberspace, digital environment.

Науковий керівник: д.ю.н., професор Цільмак О.М.

Левченко Богдан Максимович

здобувач 4-го курсу Центру заочного та дистанційного навчання Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

В умовах тривалого збройного конфлікту та масштабних суспільних трансформацій питання психологічної готовності та особистісної зрілості військовослужбовця набувають особливої актуальності. Ефективне виконання бойових завдань вимагає не лише фізичної підготовки, а й

наявності стійких психологічних характеристик, що утворюють цілісний профіль професійно важливих якостей. Дослідження цього феномену є важливим як для психологічного відбору та супроводу особового складу, так і для розробки програм психологічної підготовки [1, с. 45].

Під професійно важливими якостями розуміють індивідуально-психологічні властивості особистості, що визначають успішність оволодіння певною діяльністю та ефективність її виконання. У контексті військової служби професійно важливі якості охоплюють когнітивні, емоційно-вольові, комунікативні та морально-ціннісні характеристики. Вітчизняні та зарубіжні дослідники (В. Стасюк, О. Потапчук, С Брін та ін.) розглядають професійно важливі якості як динамічну систему, що формується в процесі службової діяльності та може цілеспрямовано розвиватись засобами психологічного тренінгу [3, с. 112].

До ключових когнітивних якостей відносять оперативне мислення, здатність до швидкого аналізу ситуації в умовах невизначеності, концентрацію та розподіл уваги, просторову орієнтацію та пам’ять на оперативно значущі деталі. Емоційно-вольовий блок включає психологічну стресостійкість, фрустраційну толерантність, здатність до вольової саморегуляції та витримку в екстремальних умовах. Саме ці якості забезпечують збереження когнітивної ефективності під час бойового навантаження [4, с. 88].

Комунікативна компетентність є не менш значущою складовою професійно важливих якостей: здатність до чіткої та лаконічної передачі інформації у вертикальних і горизонтальних комунікаціях, вміння працювати в команді, лідерський потенціал, здатність вирішувати конфлікти в підрозділі. Ці якості набувають особливої ваги для командного складу та фахівців з психологічної реабілітації [4]. Окремо виділяють морально-ціннісний блок: патріотизм, почуття обов’язку, відповідальність, готовність до самопожертви. Як показують дослідження бойового досвіду, саме ціннісно-смислова мотивація є ключовим предиктором стійкості до бойового стресу [5].

Окремої уваги заслуговує адаптаційний потенціал особистості як інтегральна професійно важлива якість. В умовах сучасної гібридної та асиметричної війни, що характеризується швидкою зміною характеру бойових дій, здатність до психологічної адаптації виступає одним із ключових ресурсів. Рівень адаптаційного потенціалу є значущим предиктором бойової ефективності та психологічного здоров’я особового складу [2, с. 47].

Таким чином, система професійно важливих якостей військовослужбовця є багаторівневим конструктом, що охоплює когнітивні, емоційно-вольові, комунікативні, морально-ціннісні та адаптаційні якості. Практична значущість їх вивчення полягає у можливості вдосконалення

процедур психологічного відбору, побудови індивідуалізованих програм психологічного супроводу та реабілітації, а також розробки тренінгових технологій для цілеспрямованого розвитку професійно важливих якостей в системі бойової підготовки.

Список використаних джерел

1. Стасюк В. В. Система соціально-психологічного забезпечення функціонування військових підрозділів в умовах збройних конфліктів: монографія. К.: НАОУ, 2005. 198 с.
2. Психологічне забезпечення Збройних Сил України: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. генерал-майора В. Клочкова. К.: НДЦ ГП ЗС України, 2024. 293 с.
3. Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : монографія. Хмельницький, 2004. 322 с.
4. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Теорія та практика професійного психологічного відбору. Київ : Ніка-Центр, 2006. 536 с.
5. Breen S., Cotterill S. An Exploration of the Psychological Traits Deemed Crucial for Success in UK Special Forces Operators. Behavioral Sciences. 2025. Vol. 15, No. 9. Art. 1194. DOI: https://doi.org/10.3390/bs15091194

Ключові слова: професійно важливі якості, психологічна стресостійкість, адаптаційний потенціал, вольова саморегуляція, комунікативна компетентність, морально-ціннісна сфера.

Keywords: professionally important qualities, psychological stress resistance, adaptive potential, volitional self-regulation, communicative competence, moral-value sphere.

Науковий керівник: к.політ.н., доцент Шмаленко Ю. І.

Ляшок Ганна Сергіївна

Здобувачка 1-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЯВИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В КОНФЛІКТНІЙ ПОВЕДІНЦІ

Конфлікт є невід'ємною частиною соціального життя людини, оскільки розвиток будь-яких соціальних відносин та структур передбачає зіткнення інтересів, цінностей або переконань.

Конфлікт трактують як значущий і невід'ємний складник соціального буття, що виникає внаслідок зіткнення інтересів, поглядів або ціннісних орієнтацій і сприяє формуванню найдоцільніших стратегій розвитку, виконуючи при цьому конструктивну роль у поступі суспільства [4, с.96].

Особистість визначають як людину в системі психологічних властивостей, які мають соціальне походження, проявляються у взаємодії з іншими людьми, характеризуються відносною стійкістю та зумовлюють її моральну поведінку [2, с.6]. Однією з найвиразніших рис особистості

виступає індивідуальність, яку розуміють як унікальне поєднання психологічних характеристик, зокрема характеру, темпераменту, інтелекту, а також ставлення до себе, оточуючих і держави [3, с.163].

Психологічні особливості особистості визначають, як людина реагує на конфліктні ситуації, як обирає стратегії взаємодії та яким чином відновлює власну психологічну рівновагу після протиріч. Конфліктна поведінка не обмежується агресією чи суперечками.

У конфлікті виокремлюють три основних типи поведінки:

гармонійний;

агармонійний активний;

агармонійний пасивний [1, с.19].

Особистість, що вирізняється високим рівнем емоційної стабільності, зазвичай демонструє більш контрольовану конфліктну поведінку. Такі люди рідше піддаються імпульсивним реакціям, здатні відокремлювати емоції від фактичних обставин конфлікту та приймати рішення на основі логічного аналізу ситуації. Наприклад, у колективі співробітник з високою емоційною стабільністю здатний спокійно висловити власну позицію під час суперечки, не переходячи до особистих образ.

Психологічні риси, пов’язані з домінуванням або високою потребою у контролі, часто визначають стиль конфліктної поведінки як конкурентний. Люди з високим рівнем домінантності схильні відстоювати власні позиції рішуче та наполегливо, не завжди враховуючи думку інших. Наприклад, у здобувачському колективі лідер, який звик контролювати процеси та приймати рішення самостійно, може вступати у суперечки, намагаючись довести власну правоту навіть у дрібних питаннях [3, с.163].

Люди з високим рівнем чутливості та емпатії зазвичай демонструють конфліктну поведінку, спрямовану на уникнення або збереження гармонії у стосунках. Вони схильні згладжувати протиріччя, шукати взаєморозуміння та уникати відкритого зіткнення інтересів.

Когнітивні особливості особистості також безпосередньо впливають на конфліктну поведінку. Люди з аналітичним стилем мислення здатні оцінювати конфліктні ситуації з різних сторін, передбачати наслідки своїх дій та обирати стратегії вирішення на основі раціонального аналізу. Навпаки, індивіди з імпульсивним мисленням частіше реагують емоційно, не обмірковуючи потенційні наслідки своїх дій, що може призводити до ескалації конфлікту. Прикладом може бути сімейна ситуація, де один член родини, схильний до швидких висновків та різких реакцій, моментально вступає у сварку через дрібну непорозумілість, тоді як інший член родини аналізує ситуацію, намагаючись знайти компромісне рішення [5, с.24].

Особистісні переконання та ціннісні орієнтації визначають моральні та етичні межі конфліктної поведінки. Люди, для яких важливі соціальна справедливість та чесність, можуть активно відстоювати свої принципи

навіть у складних конфліктних ситуаціях, іноді наражаючись на соціальні санкції.

Соціальний досвід і навчання також формують специфіку конфліктної поведінки. Індивіди, які мали позитивний досвід вирішення конфліктів у дитинстві або підлітковому віці, частіше застосовують конструктивні стратегії – переговори, компроміс та спільний пошук рішення. Негативний досвід, пов'язаний із постійними сварками або агресивною поведінкою оточення, може сформувати пасивно-агресивний стиль або прагнення уникати будь-якого протиріччя. Наприклад, підліток, який постійно ставав об'єктом насмішок у школі, може уникати відкритої конфронтації у дорослому житті, замість того щоб висловлювати власну позицію. Таким чином, психологічні особливості не існують ізольовано, вони взаємодіють із соціальним досвідом, що визначає типові реакції у конфліктних ситуаціях.

Отже, прояви психологічних особливостей особистості у конфліктній поведінці відображають складну взаємодію емоційних та когнітивних процесів, ціннісних орієнтацій та соціального досвіду. Кожна людина має унікальний набір характеристик, що визначає її стратегію поведінки у протиріччях – від активного відстоювання власних інтересів до уникання конфліктів та прагнення до компромісу.

Список використаних джерел

Вахоцька І.О. Психологічні особливості поведінки у конфлікті залежно від рівня особистісної зрілості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 2 (66). С. 18-24. URL: https://visnyk.nuou.org.ua/article/view/255192/253177 (дата звернення 05.04.2026).

Кримова Н.О. Конспект лекцій до дисципліни «Психологія особистості» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта, додаткової спеціальності 053 Психологія. Одеса, 2021. 80 с. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/12996/1/Конспект%20лекцій.%20Психологія%20особистості.pdf (дата звернення 05.04.2026).

Лізун А.В. Особистісні властивості особистості та їх зв'язок з ефективністю професійної діяльності. *Габітус*. 2024. № 59. С. 161-165. URL: https://habitus.od.ua/journals/2024/59-2024/29.pdf (дата звернення 05.04.2026).

Орап М.О., Вершигора С.І. Теоретичний аналіз понять «конфлікт» та «конфліктна поведінка особистості». *Наукові записки*. 2025 № 1. С. 94–100. URL: https://share.google/9jRDroDhOCAHeaqCL (дата звернення 05.04.2026).

Романенко О.В., Лукашенко М.Ю. Особливості поведінки в конфліктних ситуаціях осіб із різним рівнем тривожності. *Юридична*

психологія. 2017. № 2 (21). С. 21-31. URL: https://share.google/LN3GM1bNZIApzH8ti (дата звернення 05.04.2026).

Ключові слова: конфлікт, конфліктна поведінка, особистість, психологічні особливості, емоційна стабільність, стиль взаємодії, соціальний досвід.

Keywords: conflict, conflict behavior, personality, psychological characteristics, emotional stability, interaction style, social experience.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. політ. н., доцент Третьякова Т. М.

Масненька Ірина Володимирівна
здобувачка 1-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ВИНИКНЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Психологічні механізми виникнення політичних конфліктів Вступ Дослідження політичних конфліктів між партіями тривалий час привертали увагу науковців, однак ці дослідження здебільшого не дають чіткого визначення поняття «політичний конфлікт», зосереджуючись натомість на таких аспектах, як партійна згуртованість, формування коаліцій та ідеологічні відмінності. Для описання такого багатопланового та складного процесу цілком припустимо звернутися до визначення Л. Козера, який розглядає конфлікт як боротьбу між опонентами за цінності та за обмежені ресурси, статус або владу [1].

Актуальність теми. Дослідження психологічних механізмів виникнення політичних конфліктів зумовлене зростанням рівня політичної напруженості та поляризації у сучасному світі. В умовах активного розвитку інформаційних технологій, соціальних мереж і масової комунікації посилюється вплив психологічних факторів на формування політичних поглядів і поведінки.

Емоційно-когнітивний механізм виникнення політичних конфліктів полягає у взаємодії когнітивної оцінки ситуації та емоційної реакції суб’єктів. Політичні актори формують очікування щодо результатів взаємодії, і у випадку, коли результати виявляються гіршими, ніж очікувалося, у них виникає емоція гніву, яка впливає на подальшу поведінку. Гнів, у свою чергу, підвищує ймовірність агресивних дій та сприяє ескалації конфлікту. Водночас поведінка акторів визначається не лише емоціями, але й їхніми уявленнями про дії та наміри іншої сторони, що свідчить про тісний зв’язок когнітивних та емоційних процесів у формуванні конфліктної взаємодії. Таким чином, поєднання когнітивної оцінки ситуації та емоційної реакції у вигляді гніву виступає ключовим фактором, що зумовлює виникнення та розвиток політичних конфліктів [2].

Афективна поляризація. Як механізм характеризується ворожістю та недовірою між політичними групами і становить загрозу для демократичної стійкості та соціальної згуртованості, оскільки сприяє соціальній дистанції, відчуттю моральної переваги та політичній нетерпимості. Вона перетворює політичних опонентів на моральних і соціальних «інших», посилюючи ворожість і руйнуючи громадянські чесноти, необхідні для ефективного діалогу та співпраці. Афективна поляризація активно підживлюється соціальними медіа, де численні приклади поділу на «свої та чужі» стають нормою. Дискусії у соціальних мережах демонструють, як поляризація та дегуманізація посилюються через участь у «інформаційних бульбашках» або «ехо-камерах» [3].

Важливо зазначити механізм соціального впливу, який реалізується через формування вищезгаданих інформаційних «ехо-камер». У межах таких середовищ відбувається підсилення та закріплення переконань через комунікацію та повторення всередині замкненої спільноти однодумців. Ехо-камери останніми роками пов’язують із низкою проблем сучасного суспільства, зокрема посиленням поляризації, політичної фрагментації, зростанням екстремізму та популізму. У політичному контексті їх також розглядають як чинник загострення конфліктів. У результаті цього процесу формуються однорідні та замкнені інформаційні простори, що сприяють виникненню політичних конфліктів [4].

Отже, психологічні механізми виникнення політичних конфліктів мають комплексний характер і включають емоційно-когнітивні процеси, афективну поляризацію та соціальний вплив. Їх взаємодія сприяє посиленню міжгрупової напруженості, радикалізації позицій і загостренню конфліктів. Важливо зазначити, що часто один механізм провокує запуск іншого і в результаті ми бачимо ескалацію конфлітів. У сучасному інформаційному середовищі ці процеси набувають особливої інтенсивності, що підкреслює необхідність їх глибшого дослідження для розуміння та врегулювання політичних конфліктів.

Список використаних джерел

1. Levy N. Echo Chambers and Their Effects [Електронний ресурс]. – London School of Economics and Political Science, 2021. - https://researchonline.lse.ac.uk/id/eprint/101413/1/Levy_echo_chambers_and_their_effects_accepted.pdf (дата звернення: 07.04.26.)
2. Schnakenberg K. E., Wayne C. N. Anger and Political Conflict Dynamics [Електронний ресурс] // American Political Science Review. – 2024. - https://www.researchgate.net/publication/378516660_Anger_and_Political_Conflict_Dynamics/fulltext/65de28e5c3b52a1170fc3262/Anger-and-Political-Conflict-Dynamics.pdf (дата звернення: 07.04.26.)

3. Political polarization and affective dynamics in Türkiye [Електронний ресурс] // Frontiers in Political Science. – 2025. – https://public-pages-files-2025.frontiersin.org/journals/political-science/articles/10.3389/fpos.2025.1553889/pdf (дата звернення: 06.04.26.)
4. Definition of political conflict [Електронний ресурс]. https://gupea.ub.gu.se/server/api/core/bitstreams/f3bc913a-3469-486c-ad4d-9671bc45705a/content (дата звернення: 07.04.26)

Ключові слова: політичний конфлікт, психологічні механізми, гнів, афективна поляризація, соціальний вплив, ехо-камери, міжгрупова напруга, політична комунікація.

Keywords: political conflict, psychological mechanisms, anger, affective polarization, social influence, echo chambers, intergroup tension, political communication.

Науковий керівник: к.політ.н., доцент кафедри Третьякова Т.М.

Масненька Ірина Володимирівна
здобувачка факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ОСНОВНІ АГЕНТИ ТА МЕТАПОЗИЦІЇ

Актуальність. У процесі розвитку індивіду і набуття індивідуальності формується особистість як активний суб'єкт життєдіяльності. Соціалізація особистості є багатогранним процесом та супроводжується засвоєнням і переданням соціального досвіду індивіду в суспільстві, а також мета-психологічним впливом людини на соціум задля його трансформації. Взаємопроникнення людини і суспільства можна розглядати як цілісний процес, що складається з трьох рівнів: персоніфікація або становлення людини як особистості; індивідуалізація як формування унікальності; ідентифікація або усвідомлення себе як частини суспільства. А також як процес прояву психологічної метапозиції, здатності до самоспостереження, що дозволяє людині відсторонитися від емоцій і подивитися на себе, свої думки та ситуацію з боку, як незалежний спостерігач, керувати своєю соціальною позицією, впливати і змінювати своє соціальне середовище [2, с. 168]. Дослідження динамічних змін сучасного суспільства, що супроводжуються трансформацією процесів соціалізації особистості залишається актуальним. У сучасних умовах поряд із традиційними агентами соціалізації зростає роль нових, зокрема медіа та цифрового середовища, які істотно впливають на формування цінностей, норм і моделей поведінки. Це обумовлює необхідність дослідження основних агентів соціалізації та джерел метапозиції особистості, їх ролі в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. Процеси персоніфікації та індивідуалізації відбуваються одночасно і не відокремлюються у часі від процесу ідентифікації. Індивідуалізація забезпечує набуття людиною унікальності та самобутності, тоді як ідентифікація передбачає засвоєння досягнень духовної й матеріальної культури. Таким чином, якщо ідентифікація робить людину подібною до інших і підводить до рівня загального, то індивідуалізація дає змогу знайти себе. Персоналізація інтегрує індивідуалізацію та ідентифікацію, перетворюючи людину на творця. Увесь процес соціалізації зосереджується на становленні її індивідуальності, людяності і активного застосування засвоєного досвіду у життєвій активності та творчості, відбувається соціально-психологічне проєктування особистості [3, с. 95].

Водночас особистість розвиває у собі метапозицію, яка дозволяє їй нести соціальну відповідальність, розвивати альтруїзм та служіння, духовність, спрямовувати дії на допомогу іншим або суспільству загалом, дбати про справедливість та спільне благо. Так, вміння бачити ситуацію цілком, враховувати позиції інших людей є ключовим інструментом для саморегуляції, зниження тривожності та усвідомленої поведінки у соціумі, спрямованої на користь, безпеку або добробут особи, громади чи суспільства. Розвинена соціальна метапозиція дозволяє особистості приймати складні рішення, покращувати комунікацію, співвідносити емоційне і раціональне в кризових ситуаціях [2, с. 170].

Соціалізація допомагає людям навчитися успішно функціонувати у соціальному середовищі, яке постійно змінюється. У перехідному просторі до цифрового суспільства постає роль впливу особистості як індивідуальної соціальної одиниці на макросередовище, у тому числі космічне мета-середовище [4 с. 340]. Процес соціалізації особистості, засвоєння нею переконань, цінностей та норм у контексті культури відбувається через взаємодію з різними агентами соціалізації, такими як групи однолітків і сім'я, а також через формальні та неформальні соціальні інститути [5].

Соціальні групи як агенти забезпечують перший досвід соціалізації. Так сім'я, а пізніше група однолітків, передають очікування та закріплюють норми. Люди спочатку вчаться використовувати матеріальні об'єкти культури у малих соціальних групах, а також знайомляться з віруваннями та цінностями суспільства, що формує її метапозицію. Розвиток метапозиції особистості допомагає їй приймати зважені рішення, засновані на фактах, життєвій філософії, релігійності, способу душевної організації, а не на емоціях чи автоматичних реакціях [1 с. 251; 4, с. 338].

Сім'я є першим агентом соціалізації. Матері й батьки, брати і сестри, а також члени розширеної родини – всі вони навчають дитину тому, що їй потрібно знати. *Групи однолітків*. Група однолітків складається з людей, схожих за віком та соціальним статусом, які мають спільні інтереси.

Соціалізація в групі однолітків починається в найперші роки. Групи однолітків важливі для підлітків, оскільки вони починають розвивати ідентичність, окрему від батьків, і проявляти незалежність. *Школа*. Учні ходять до школи не лише для того, щоб вивчати предмети, школи соціалізують дітей у таких моделях поведінки, як робота в команді, дотримання розкладу та використання підручників. *Робоче місце*. Працівникам потрібна нова соціалізація на робочому місці як з точки зору матеріальної, так і нематеріальної культури. *Релігія*. Релігія є важливим засобом соціалізації для багатьох людей, виробленням філософії життя, надає сенси у новій соціальній ролі [5]. *Інтернет, медіапростір та ШІ*. Соціальні мережі дають можливість спілкуватися в просторі й становлять віртуальний вимір життя людей. Попри позитивні аспекти постає проблема кіберсоціалізації особистості в умовах інформатизації освітнього простору. У процесі кіберсоціалізації в людини формуються нові інтереси, очікування, цінності, цілі, мотиви, установки та потреби. Варто зазначити, що дедалі поширенішим та впливовішим стає Штучний інтелект. Дослідження виявляють певну динаміку взаємодії користувача і чат-бота у цифровому середовищі. Результати проведених досліджень показують, що тривале щоденне використання чат-бота пов'язане з підвищеним відчуттям самотності, емоційною залежністю, проблемами у спілкуванні та зниженою соціалізацією [5].

Висновки. Отже, соціалізація є складним, багатовимірним та безперервним процесом, який зазнає змін і розвитку протягом усього існування людства. З появою нових технологій виникають і нові агенти соціалізації, пов'язані з цифровими технологіями у цифровому суспільстві, які впливають на трансформацію особистості, зміну джерел психологічної метапозиції через ШІ, життєвої філософії під впливом цифрових продуктів культури, вироблення нових групових цінностей користувачів певних інтернет-ресурсів, та залежать від багатьох психосоціальних чинників. Важливим є те, що як у сукупності, так і окремо кожен агент у різному ступені впливає на людину як соціальну істоту. Дослідження впливу штучного інтелекту та медіапростору на складні процеси інтеграції особистості в соціумі несуть певні виклики та обґрунтовують потребу в нових сучасних психологічних практиках.

Список використаних джерел

1. Буряк О.Ю., Рєпнова Т.П. Взаємозв'язок між релігійною вірою та стресостійкістю особистості. «Пріоритетні напрямки розвитку наукової думки в XXI столітті» Зб. наук. праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції до Дня науки України / ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»» Одеський інститут,

Інститут проблем розвитку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 17 травня, 2024 р. Одеса: Лерадрук. – С. 250-252.
2. Рєпнова Т.П. Мета-малюнки та нейрографіка у емоційній регуляції особистості. «Актуальні проблеми сучасного управління в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах» Зб. наук. праць за матеріалами XX Міжнародної науково-практичної конференції / ПрАТ «ВНЗ «МАУП»» Одеський інститут, Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України, 22 листопада, 2024 р. Одеса: Лерадрук. – С. 166-171.
3. Рєпнова Т. П. Соціально-психологічне проєктування особистості молоді у подоланні економічних криз. «Особистість у життєвих ситуаціях: світові тенденції й національні особливості» : Зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської наук.-практ. конференції з міжнародною участю / Київський національний універ. імені Тараса Шевченка, 22 травня 2020 року. С. 94-96.
4. Рєпнова Т. П. Трактат про душу у перехідному просторі. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка. Київ, 2013. Том 11. – Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Вип. 8. – Ч. 2. – С.336-343.
5. Conerly T. R., Holmes K., Tamang A. L. Introduction to Sociology 3e [Електронний ресурс]. – https://openstax.org

Ключові слова: соціалізація особистості, агенти соціалізації, соціальні інститути, метапозиція особистості, кіберсоціалізація, цифрове середовище.

Keywords: socialization of the individual, agents of socialization, social institutions, metaposition of the individual, cybersocialization, digital environment.

Науковий керівник: к. псих. н., доцент, доцент кафедри Рєпнова Т. П.

Новак Світлана

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА САМООЦІНКУ МОЛОДІ

Стрімкий розвиток цифрових технологій та масове поширення соціальних мереж суттєво трансформували середовище формування особистості сучасної молодої людини. В умовах повномасштабної війни соціальні мережі стали для української молоді одночасно ресурсом підтримки та джерелом психологічного навантаження, що формує специфічний контекст для розвитку самооцінки. Питання про характер та наслідки цього впливу набуває виняткової психологічної та соціальної значущості [1, с. 34].

Самооцінка як психологічний феномен відображає ставлення особистості до себе, своїх якостей, можливостей і місця серед інших людей.

Вона є центральним компонентом Я-концепції та виконує регулятивну функцію в поведінці й діяльності. У молодому віці самооцінка залишається нестабільною та особливо чутливою до зовнішніх впливів, зокрема до соціального порівняння та оціночних реакцій оточення [2, с. 87]. Здатність особистості до самопроєктування та підтримки позитивного образу «Я» суттєво визначає стійкість самооцінки в нестабільних умовах [6, с. 89].

Механізм впливу соціальних мереж на самооцінку реалізується передусім через процеси соціального порівняння. Користувачі систематично порівнюють власне життя з ретельно відредагованими образами інших, що призводить до формування завищених стандартів щодо зовнішності, досягнень і способу життя. Зокрема, зафіксовано кореляцію між інтенсивним використанням Instagram та зниженням задоволеності власним тілом і загальної самооцінки, особливо серед дівчат [3]. Дослідження також вказують на роль алгоритмів рекомендацій у підтриманні залежності від схвальних реакцій, що може посилювати орієнтацію самооцінки на зовнішнє підтвердження [5].

Водночас соціальні мережі можуть чинити і позитивний вплив на самооцінку молоді. Отримання схвальних коментарів і підписників формує відчуття соціального визнання та належності до спільноти. Для молоді з початково низькою самооцінкою онлайн-середовище може слугувати безпечним простором для самовираження та отримання позитивного зворотного зв'язку. Проте залежність самооцінки від реакцій у соціальних мережах є нестійкою і за умов дефіциту підтримки значно посилює тривожність [4].

Особливої уваги заслуговує феномен FOMO (Fear of Missing Out) – тривога від відчуття, що інші проживають більш насичене, значуще і успішне життя. У мирний час цей механізм реалізується переважно через ідеалізовані образи в Instagram та TikTok, проте в умовах повномасштабної війни в Україні він набуває принципово нового, травматичного виміру. Стрічки соціальних мереж та численні Telegram-канали, які для значної частини української молоді стали основним джерелом новин і комунікації, постійно транслюють висококонтрастні образи волонтерів, військовослужбовців, активістів та благодійників, що демонструють героїзм, причетність і щоденний внесок у перемогу. Молодь, яка залишається в тилу, навчається дистанційно або працює в звичайних умовах, починає сприймати власне життя як «недостатнє», «менш варте» чи «пасивне». Таке соціальне порівняння з «героїчним наративом» провокує знецінення власного внеску, зниження самооцінки та посилення відчуття провини. Тісно пов’язаним з FOMO проявом інтернет-адикції є феномен фаббінгу – ігнорування реального співрозмовника на користь смартфона під час очного спілкування. Така поведінка, що виникає через постійне очікування нових сповіщень, лайків чи новин у стрічках Instagram, TikTok і Telegram, посилює

відчуття соціального виключення у того, кого ігнорують, і безпосередньо підриває його самооцінку. У воєнному контексті України фаббінг набуває додаткової гостроти. Інформаційне перевантаження воєнного часу, постійні сповіщення про обстріли, збори та успіхи на фронті ще більше виснажують психологічні ресурси, знижуючи здатність до критичного сприйняття контенту. У результаті FOMO та фаббінг не лише підриває стабільність самооцінки, а й сприяє зростанню тривожно-депресивної симптоматики, емоційного виснаження та уникнення реального життя. Як зазначають українські дослідники, саме в умовах тривалого стресу цей феномен стає потужним чинником психологічного дискомфорту молоді [7, с. 214].

Таким чином, вплив соціальних мереж на самооцінку молоді є амбівалентним і суттєво залежить від характеру використання платформ, рівня медіаграмотності та наявності офлайн-ресурсів підтримки. В умовах воєнного стресу в Україні механізми соціального порівняння, алгоритмічних підкріплень та FOMO (зокрема через образи героїзму в Instagram, TikTok і Telegram) набувають специфічного загострення, посилюючи як тимчасове соціальне визнання, так і ризик знецінення власного внеску. Перспективним напрямом є розробка програм психологічної профілактики, спрямованих на розвиток критичного ставлення до контенту соціальних мереж і зміцнення внутрішньої стабільності самооцінки молоді.

Список використаних джерел

1. Кулагіна І. Ю., Колюцький В. М. Вікова психологія: повний життєвий цикл розвитку людини. Київ : Сфера, 2021. 464 с.
2. Максименко С. Д. Загальна психологія. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 272 с.
3. Twenge J. M., Campbell W. K. iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy. New York : Atria Books, 2017. 352 p.
4. Vogel E. A., Rose J. P., Roberts L. R., Eckles K. Social comparison, social media, and self-evaluation. *Psychology of Popular Media Culture*. 2014. Vol. 3(4). P. 206-222. DOI: https://doi.org/10.1037/ppm0000047
5. Orben A., Przybylski A. K. The association between adolescent well-being and digital technology use. *Nature Human Behaviour*. 2019. Vol. 3(2). P. 173–182. DOI: https://doi.org/10.1038/s41562-018-0506-1
6. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Марич, 2013. 232 с.
7. **Оверчук В., Потаєва К.** Психологічні особливості FOMO, фаббінгу як прояву інтернет-адикцій у сучасної молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика : збірник наукових праць*. 2021. № 3 (102). С. 213-223. DOI: https://doi.org/10.33216/2220-6310-2021-102-3-213-223

Ключові слова: самооцінка, соціальні мережі, молодь, соціальне порівняння, FOMO, медіаграмотність, психологічне благополуччя.

Keywords: self-esteem, social media, youth, social comparison, FOMO, media literacy, psychological well-being.

Науковий керівник: к.політ.н., доцент Шмаленко Ю. І.

Плохотнюк Микита Олександрович

здобувач 1-го курсу факультету психології, політології та соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ, ПРАВОВИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Психологічні дослідження політичних, правових та суспільних процесів становлять важливий напрям сучасної науки, оскільки дають змогу вивчати закономірності формування свідомості, установок, цінностей і моделей поведінки особистості в умовах соціальної взаємодії. Соціальна психологія як галузь наукового знання зосереджується на аналізі того, як присутність інших людей, соціальні норми та групова належність впливають на поведінку особистості. Саме тому політичні та правові явища доцільно розглядати не лише як інституційні або нормативні конструкції, а і як процеси, що мають виразний психологічний вимір [1].

Актуальність зазначеної тематики особливо зростає в періоди суспільних трансформацій, криз довіри, воєнних загроз, економічної нестабільності та активного інформаційного впливу. У таких умовах людина не просто реагує на зовнішні події, а сприймає їх через власний досвід, систему цінностей, емоційний стан та уявлення про справедливість. Саме цим пояснюється, чому однакові політичні або правові події можуть викликати різні реакції в окремих соціальних групах. Психологічний аналіз дозволяє з’ясувати причини підтримки або несприйняття суспільних рішень, рівень довіри до влади та особливості формування масових настроїв.

У межах політичної психології важливе місце займає вивчення того, як формуються політичні переконання громадян, як вони оцінюють політичних лідерів, ухвалюють рішення під час виборів та реагують на кризові ситуації. Дослідники зазначають, що політична поведінка не може бути пояснена виключно раціональними мотивами. Значну роль у ній відіграють емоції, стереотипи, групова солідарність, попередній досвід та когнітивні спрощення. Людина часто оцінює політичну інформацію не за критерієм об’єктивності, а через призму власних очікувань і переконань.

Однією з базових категорій для аналізу суспільних процесів є соціальна ідентичність. Відповідно до цієї концепції особистість усвідомлює себе не лише як окремого індивіда, а і як представника певної групи – професійної, національної, політичної, вікової чи культурної. Належність до групи впливає на оцінку подій, вибір моделей поведінки та ставлення до інших спільнот. Саме тому соціальна ідентичність має істотне значення для

пояснення політичної поляризації, громадянської мобілізації, конфліктів та солідарності у суспільстві.

Важливим психологічним чинником стабільності держави є політична довіра. Йдеться про готовність громадян визнавати легітимність влади, підтримувати державні інституції та взаємодіяти з ними. Високий рівень довіри сприяє ефективному функціонуванню демократичних механізмів, тоді як її зниження породжує соціальне напруження, апатію або протестні настрої. Водночас низький рівень довіри не завжди означає повну пасивність громадян. У багатьох випадках він стає підставою для критичного контролю влади, посилення громадянської активності та вимог щодо прозорості управління.

Не менш важливим є правовий аспект психологічних досліджень. Правова психологія вивчає правосвідомість, ставлення особи до закону, сприйняття справедливості, мотивацію правомірної поведінки та психологічні причини правопорушень. Право існує для людини не лише як система норм, закріплених у законодавстві, а і як комплекс уявлень, очікувань, переживань та особистих оцінок. Саме тому реальне ставлення до юридичних норм може істотно відрізнятися від їх формального змісту [2].

Правосвідомість формується під впливом соціального досвіду, рівня правової культури, доступності правосуддя, діяльності державних органів, а також інформаційного середовища. Якщо особа стикається з несправедливістю, корупційними практиками чи вибірковим застосуванням закону, це здатне знижувати повагу до права та довіру до правових інститутів. Натомість позитивний досвід захисту прав, зрозумілість юридичних процедур і реальна можливість відновлення порушених інтересів сприяють зміцненню правових переконань та законослухняної поведінки.

Суттєве значення для аналізу суспільних процесів мають соціально-психологічні механізми групового впливу. До них належать конформізм, наслідування, соціальний тиск, вплив авторитету, емоційне зараження та колективні реакції. Людина нерідко змінює власну позицію не тому, що внутрішньо погоджується з більшістю, а через прагнення уникнути осуду або зберегти належність до групи. Такі явища особливо виразно проявляються під час виборчих кампаній, суспільних конфліктів, кризових ситуацій та інформаційних кампаній.

Окремої уваги потребує вплив масових комунікацій на суспільну свідомість. Засоби масової інформації та цифрові платформи визначають, які події стають предметом суспільного обговорення, яким чином вони тлумачаться та які емоції викликають у громадян. Інформація може сприяти консолідації суспільства, поширенню правових знань і підтримці демократичних цінностей. Водночас вона здатна посилювати страх, поляризацію, маніпулятивні настрої та недовіру. Саме тому психологічний

аналіз сучасних процесів неможливий без урахування комунікативного середовища [3].

У сучасних умовах важливим завданням науки є поєднання теоретичних знань із практичними потребами суспільства. Результати психологічних досліджень можуть використовуватися у сфері державного управління, правової освіти, громадянського виховання, медіаграмотності, профілактики конфліктів та вдосконалення комунікації між владою і суспільством. Розуміння механізмів формування довіри, правових установок та масових реакцій дозволяє приймати більш обґрунтовані рішення у складних соціальних умовах.

Отже, психологічні дослідження політичних, правових та суспільних процесів мають вагоме теоретичне і прикладне значення. Вони дають змогу глибше зрозуміти взаємодію особистості, соціальних груп і державних інституцій, пояснюють причини політичної поведінки, особливості правосвідомості та закономірності формування суспільних настроїв. Залучення психологічного інструментарію сприяє більш повному осмисленню сучасних суспільних змін та пошуку ефективних шляхів їх регулювання.

Список використаних джерел

1. Social psychology //Encyclopaedia Britannica: URL: https://www.britannica.com/science/social-psychology (дата звернення: 16.04.2026).

2. Young K.M., Billings K.R. Legal Consciousness and Cultural Capital //Law & Society Review. 2020. Vol. 54, Issue 1. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/law-and-society-review/article/legal-consciousness-and-cultural-capital/20E2B8DC63C5075AF23C7B90655F8A42 (дата звернення: 16.04.2026).

3. Public opinion: Mass media and social media // Encyclopaedia Britannica : вебсайт. URL: https://www.britannica.com/topic/public-opinion/Mass-media-and-social-media (дата звернення: 16.04.2026).

Ключові слова: політична психологія, правова психологія, соціальна психологія, правосвідомість, політична довіра, соціальна ідентичність, суспільні настрої, масові комунікації, політична поведінка, конформізм.

Keywords: political psychology, legal psychology, social psychology, legal consciousness, political trust, social identity, public moods, mass communication, political behavior, conformity.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Чанишев Р.І.

Потикун Анастасія Дмитрівна

здобувачка 2-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Дослідження психологічних механізмів діяльності соціальних (громадських) організацій в умовах воєнного та післявоєнного періоду є надзвичайно актуальним для сучасної України. Повномасштабне вторгнення рф 2022 року активізувало волонтерський рух і діяльність громадських організацій (ГО), які взяли на себе значну частину функцій держави у сфері психосоціальної підтримки, гуманітарної допомоги та соціальної згуртованості. Ці організації стали не лише інструментом виживання, але й важливим фактором трансформації соціально-політичного та правового життя країни [1, с. 156]. Психологічні механізми, що забезпечують ефективність діяльності соціальних організацій в екстремальних умовах, можна умовно поділити на три взаємопов'язані рівні: індивідуальний, груповий та організаційний.

На індивідуальному рівні ключовими є механізми мотивації та резильєнтності. Волонтери та активісти ГО демонструють високий рівень просоціальної мотивації, що поєднує альтруїзм, громадянську ідентичність та потребу в самореалізації. У воєнних умовах домінує мотивація «допомогти іншим, щоб подолати власну безпорадність», що сприяє трансформації травматичного досвіду в посттравматичний ріст [2]. Резильєнтність (психологічна пружність) формується через когнітивні стратегії (позитивне мислення, пошук сенсу) та емоційну регуляцію, що дозволяють зберігати працездатність попри постійний стрес і ризик вигорання [3, с. 55].

На груповому рівні діють механізми колективної ефективності та соціальної підтримки. У громадських організаціях формується висока групова згуртованість, горизонтальні зв'язки довіри та спільне відчуття мети. Дослідження показують, що саме колективна резильєнтність (спільне подолання травми) стає основним ресурсом для волонтерів під час війни [4]. Соціальна підтримка всередині ГО зменшує рівень емоційного виснаження та деперсоналізації, які, за даними опитувань, присутні у понад 50 % волонтерів [5, с. 50].

На організаційному рівні важливими є механізми адаптивного лідерства, гнучкої структури та запобігання професійному вигоранню. У воєнний період ГО швидко переходять від ієрархічної до мережевої моделі управління, що дозволяє оперативно реагувати на кризові запити. Лідери організацій застосовують трансформаційний стиль керівництва: надихають команду, забезпечують емоційну підтримку та організовують супервізію [6, с. 87-88]. У післявоєнний період ці механізми трансформуються: від «екстреного реагування» до стійкого розвитку, інтеграції ВПО, ветеранів та психологічної реабілітації суспільства. Особливе значення має взаємодія

громадських організацій з державними інституціями. Формується модель міжсекторальної співпраці, де ГО забезпечують гнучкість, інновації та адресну допомогу, а держава забезпечує системність і ресурсну базу [7]. Це безпосередньо впливає на правові процеси: посилення громадянського суспільства сприяє дотриманню прав людини, розвитку соціального законодавства та формуванню політики психічного здоров'я нації.

Підсумовуючи сказане, психологічні механізми діяльності соціальних організацій в екстремальних умовах воєнного та післявоєнного періоду є комплексним ресурсом національної резильєнтності. Вони не лише забезпечують виживання та адаптацію, але й стають основою для побудови стійкого демократичного суспільства. Подальше дослідження цих механізмів дозволить розробити ефективні програми психологічної підтримки волонтерів і ГО, що є важливим завданням як для психології, так і для правової науки.

Список використаних джерел

Бережний І., Бєлавіна Т. Волонтерство як прояв соціально-психологічного механізму консолідації українського суспільства // Діалог: психологія. 2025. № 6. С. 155–162.

Безродна В. І. Психологічна підтримка населення під час війни: внесок організацій громадянського суспільства // Mental Health. 2025. URL: https://journals.oneu.od.ua/index.php/mh/article/view/63 (Дата звернення: 06.04.26.)

Прокопенко О. Психологічні бар'єри та можливості у волонтерській діяльності в умовах війни: контекст України // Матеріали конференції. 2024. С. 54–58.

Giordano F. et al. Resilience processes among Ukrainian youth preparing to support resilience with peers // Frontiers in Psychology. 2024. Vol. 15. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10913279/ (Дата звернення: 06.04.26.)

Погоріленко А. Складнощі та ризики діяльності волонтерів в умовах війни: психологічний, організаційний і соціальний виміри // Психологічні особливості волонтерської діяльності : матеріали наук.-практ. круглого столу (Київ, 31 берез. 2025 р.) / редкол.: С. А. Мозоль, О. В. Кульчицька, Н. С. Полудьонна, О. С. Христюк. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. – С. 49–55.

Оспіщев Д. Психологічні аспекти управління змінами в організаціях в умовах війни і повоєнного відновлення // Гуманітарні студії. 2025. С. 88-90.

UNDP. Mental health in wartime: how UNDP-supported NGOs are providing psychological aid to Ukrainians. 2023. URL: https://www.undp.org/ukraine/

news/mental-health-wartime-how-undp-supported-ngos-are-providing-psychological-aid-ukrainians (Дата звернення: 06.04.26.)

Ключові слова: психологічні механізми, соціальні організації, громадські організації, резильєнтність, волонтерство, воєнний стан, післявоєнний період, колективна ефективність, посттравматичний ріст, соціальна згуртованість.

Keywords: psychological mechanisms, social organizations, NGOs, resilience, volunteering, martial law, post-war period, collective efficacy, post-traumatic growth, social cohesion.

Науковий керівник: к.політ.н., доцент Третьякова Т.М.

Прохоренко Надія Павлівна
здобувачка 1-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

СОЦІАЛЬНА РОЛЬ ТА СОЦІАЛЬНІ НОРМИ ЯК РЕГУЛЯТОРИ ПОВЕДІНКИ У КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність. Сучасні очікування кризового суспільства до соціальної поведінки людини, надання їй нових соціальних ролей в умовах економічної, політичної, безпекової нестабільності може суперечити потребам самої людини, її культурі, порушувати її рольову поведінку, призводити до рольового конфлікту. Невизначеність соціальних ролей особистості або відсутність соціально-психологічних механізмів врегулювання її рольової поведінки у соціумі впливає на стабільність цілого суспільства, на структуру суспільних відносин. Водночас, вивчення соціальних норм як регуляторів очікуваної поведінки людини відповідно до її статусу професійного, сімейного та процесів усвідомлення особистістю своєї соціальної ролі як сукупності прав, обов'язків, цінностей, позицій і вміння їх розділяти із своєю соціальною групою можуть слугувати інструментами побудови конструктивних соціальних відносин у кризовому суспільстві, збагачувати психологічну культуру особистості. Це допоможе попереджати та ефективно долати соціальні конфлікти [1, с. 48].

Основний виклад матеріалу. В культурно-історичному процесі будь-яке суспільство прагнуло виробити певні соціальні норми як шаблони поведінки, встановити загальні правила, очікування, моральні і правові норми, які б впорядковували взаємодію між людьми. Дослідження основних соціально-психологічних механізмів поведінки особистості, формування і вибору соціальної ролі людиною у структуруванні суспільних відносин на основі розвинених індивідуальних і соціальних цінностей має лежати в основі державної соціальної політики.

Соціалізація являє собою процес становлення людини як соціальної істоти та формування її як особистості, охоплює входження індивіда до суспільства та активне засвоєння ним соціального досвіду, ролей, норм і ціннісних орієнтацій, необхідних для ефективного функціонування в

певному соціальному середовищі, конструктивної і деструктивної поведінки, їх розрізнення. У процесі соціалізації, наприклад в сім'ї, у особистості формуються соціальні якості, знання, уміння та навички, світогляд, які дають змогу людині виступати повноправним учасником системи соціальних відносин, робити правильний вибір, поступати по совісті. Індивід поступово включається до різних соціальних груп, прагне інтегруватися в них і відчути єдність між власним «Я» та колективним «Ми». Так, окрема особистість і різні соціальні групи, до яких вона входить, взаємодіють між собою відповідно до індивідуальних і групових потреб спільноти. Таким чином, разом вони ускладнюють і виробляють індивідуальні цінності для кожного члена, і соціальні цінності для цілої групи. На рівні суспільства соціальні групи при взаємодії виробляють загальні цінності спільнот та соціальні норми [2, с. 83].

Соціальні норми стають регуляторами поведінки особистості, вони розділяються групою, до якої належить людина, і мають свої функції: регулюють відносини, оцінюють поведінку як правильну чи неправильну, визначають еталони поводження у соціумі, збагачують психологічну культуру. На основі усвідомлених соціальних норм відбувається прийняття і дотримання особистістю моделей правової, моральної, звичаєвої, естетичної поведінки, встановлення межі дозволеного, забезпечується суспільне схвалення. А завдяки розвиненій на цій основі психологічній культурі особистість здатна розвивати, збагачувати культурні форми соціальних норм, стає більш адаптивною, стресостійкою, саморегульованою, здатною конструктивно регулювати соціальні взаємини [3, с. 222].

Соціальна роль є своєрідною рольовою поведінкою, завдяки якій людина діє не лише від власного імені, а відповідно до очікувань суспільства, наприклад, бере на себе роль «вчителя», «здобувача», «батька», «дитини» тощо. Рольові очікування визначають, що від людини чекають, а рольова поведінка є те, що людина реально робить. Соціальні ролі особистості завжди взаємодіють із соціальними нормами суспільства. Так у закладі освіти і під час виховання у сім'ї через рольове навчання вона засвоює норми та пристосовується до життя в групі, а соціальна роль дитини визначає що і як вона має робити в конкретній ситуації, і що є правильним. Звичайно, постійно робити вибір з опорою лише на зовнішні правила неможливо, оскільки кризові ситуації часто виходять за межі досвіду і щось треба робити вперше. Тоді особистість може спиратися на розвинену психологічну культуру як комплекс ресурсів саморегуляції особистості, що характеризує гармонійність побудови своєї життєдіяльності та управління поведінкою в контексті культурних відносин між людьми [2, с. 82].

Отже, досліджуючи соціальні норми, які формуються в системі формальних і неформальних відносин, можна відмітити основні особливості їх функціонування в межах малої соціальної групи. Передусім, групові норми

є продуктом соціальної взаємодії: вони виникають у процесі спільної діяльності членів групи або можуть задаватися зовнішніми соціальними умовами. Водночас група встановлює норми лише для тих ситуацій, які є суттєвими для її успішної діяльності. У цілому соціальні норми виконують регулятивну функцію, спрямовують діяльність групи на досягнення спільних цілей і тісно пов'язані з механізмами соціального контролю, забезпечують стабільність існування спільноти. Соціальна поведінка особистості у кризових ситуаціях значною мірою визначається груповими соціальними нормами, адже вона прагне узгоджувати власні дії з прийнятими правилами, соціальною роллю, яку вона виконує, а також розвиненою психологічною культурою як внутрішніми ресурсами до саморегуляції дій та емоцій, конструктивності спілкування, вираженими процесами самовизначення, творчості та саморозвитку.

Висновки. Соціальні зв'язки особистості з оточенням регулюються соціальними нормами, та соціальною роллю, яку людина здатна усвідомлено брати на себе, регулювати свою поведінку на основі прийняття соціальних правил та розвиненої психологічної культури як внутрішніх ресурсів до самовизначення, саморозвитку і саморегуляції. Особливості конкретного історичного періоду, наявність кризові ситуації, належність до певної соціальної групи впливають на формування соціальної поведінки особистості. Сфера соціальної взаємодії людей інтенсивно розвивається, збагачується різними відтінками психологічного змісту. Нова соціальна ситуація, яка складається в нашій країні, потребує нових психологічних підходів до розуміння регуляції соціальної поведінки, особливо в кризових життєвих ситуаціях.

Список використаних джерел

1. Рєпнова Т.П. Екстремальна поведінка підлітків та психологічна безпека освітнього середовища в умовах війни в Україні. «Перспективні напрямки розвитку наукової думки в XXI столітті» Зб. наук. праць за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції до Дня науки України / ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»» Одеський інститут, Інститут проблем розвитку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 20 травня, 2022 р. Одеса: Лерадрук. – С. 46-50.
2. Рєпнова Т.П. Правова поведінка підлітків: конструктивний та деструктивний аспекти. «Сучасна юридична психологія: виклики та перспективи» Зб. матеріалів Круглого столу, присвяченого Міжнародному дню толерантності (м. Одеса, 15 листопада 2024 р.) / за заг. ред. М. Р. Аракеляна. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. – 160 с. – С. 82-84.

3. Рєпнова Т.П. Психологічні змісти культури почуттів підлітків перед викликами війни. «Актуальні питання психології у сучасному інноваційному просторі» Зб. наук. праць за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції / Одеський національний морський університет, 13-14 травня, 2022 р. Одеса: ОНМУ. – С. 222-225.

Ключові слова: соціальна роль, соціальні норми, соціальна поведінка, соціальна група, ресурси психологічної культури особистості.

Keywords: social role, social norms, social behavior, social group, resources of psychological culture of the individual.

Науковий керівник: к. псих. н., доцент, доцент кафедри Рєпнова Т. П.

Хохлова Юлія Дмитрівна

здобувачка 1-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

АГРЕСІЯ ЯК ФАКТОР КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Агресія є одним із ключових чинників, що зумовлюють виникнення та розвиток конфліктної поведінки в міжособистісній взаємодії, оскільки вона виступає реакцією індивіда на фрустрацію, загрозу або незадоволеність важливих потреб. У психологічній науці агресія розглядається як складне багатовимірне явище, що включає емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти, які взаємодіють між собою та формують цілісну модель реагування. Емоційний компонент агресії пов’язаний із переживанням гніву, роздратування або ворожості, що виникають у відповідь на певні подразники, які сприймаються як негативні.

Когнітивний компонент передбачає оцінку ситуації як несправедливої або загрозливої, унаслідок чого формується відповідне ставлення до інших учасників взаємодії. Поведінковий компонент проявляється у конкретних діях, спрямованих на заподіяння шкоди іншій особі або об’єкту, причому ці дії можуть бути як прямими, так і опосередкованими. Агресія може бути як відкритою, коли вона проявляється у фізичних або вербальних формах, так і прихованою, коли вона маскується під соціально прийнятні моделі поведінки. Прихована агресія часто набуває форми пасивно-агресивної поведінки, яка проявляється у вигляді ігнорування, сарказму або свідомого затягування виконання завдань. Агресія може мати ситуативний характер, коли вона виникає під впливом конкретних обставин, або ж бути стабільною рисою особистості, яка формується в процесі соціалізації [1, с. 67-76].

Стабільна агресивність часто пов’язана з особливостями виховання, соціального оточення та індивідуального досвіду людини, які закріплюють відповідні моделі реагування. Агресивна поведінка нерідко є наслідком фрустрації, яка виникає тоді, коли людина не може досягти бажаної мети через об’єктивні або суб’єктивні перешкоди. У таких умовах внутрішнє

напруження зростає настільки, що потребує розрядки, і агресія стає одним із найбільш доступних способів її зниження. Водночас агресія може бути інструментальною, коли вона використовується як засіб досягнення певної мети без обов'язкового супроводу сильних емоцій. У конфліктних ситуаціях агресія виконує роль каталізатора, оскільки вона посилює напруження між сторонами та ускладнює можливість досягнення взаєморозуміння.

Агресивна поведінка часто провокує відповідну реакцію з боку інших учасників конфлікту, унаслідок чого виникає ескалація, яка характеризується поступовим посиленням протистояння. У процесі ескалації сторони переходять до жорсткіших форм взаємодії, що супроводжується зростанням рівня взаємної ворожості та зниженням готовності до компромісу. Агресія може бути спрямована як на інших людей, так і на самого себе, що зумовлює різні форми її прояву. Самоагресія проявляється у формі самозвинувачення, самопокарання або руйнівної поведінки, яка завдає шкоди самій особистості. Міжособистісна агресія, своєю чергою, має безпосередній вплив на соціальні відносини, оскільки вона руйнує довіру та ускладнює ефективну комунікацію[5 с.99].

Соціальне середовище відіграє важливу роль у формуванні агресивної поведінки, оскільки в умовах, де агресія є соціально прийнятною, вона проявляється значно частіше. Засоби масової інформації також можуть підсилювати агресивні тенденції, адже спостереження за агресивною поведінкою інших сприяє її засвоєнню через механізми наслідування. Особливо чутливими до таких впливів є діти, які схильні копіювати поведінку дорослих, якщо вона приносить певні результати або винагороджується. Важливу роль у формуванні агресії відіграють індивідуальні особливості, зокрема темперамент, рівень самоконтролю та здатність до емпатії.

Люди з низьким рівнем самоконтролю частіше проявляють агресію, оскільки вони не здатні ефективно регулювати свої емоційні стани. Високий рівень тривожності також може сприяти виникненню агресивних реакцій, адже постійне напруження підвищує ймовірність імпульсивних дій. У багатьох випадках агресія виконує захисну функцію, допомагаючи людині відстояти власні межі або уникнути психологічного дискомфорту.

Однак надмірна агресивність негативно впливає як на саму особистість, так і на її оточення, оскільки вона призводить до руйнування соціальних зв'язків. У конфліктній поведінці агресія може виконувати функцію самоствердження або домінування, коли індивід прагне підкреслити свою перевагу. Іноді агресія виникає як реакція на несправедливість, коли людина намагається відновити порушений баланс[3 с. 45].

Проте агресивні дії рідко сприяють конструктивному вирішенню конфлікту, оскільки вони, як правило, лише поглиблюють протиріччя. Для ефективного розв'язання конфліктів необхідним є контроль агресії, що

передбачає розвиток навичок емоційної регуляції та усвідомлення власних переживань. Вміння розпізнавати та називати свої емоції дозволяє уникати імпульсивних реакцій і сприяє більш зваженій поведінці. Комунікативні навички, зокрема здатність чітко й без насилля висловлювати власні потреби, також відіграють важливу роль у зниженні рівня конфліктності. Розвиток емпатії дає можливість зрозуміти позицію іншої людини, що, у свою чергу, зменшує рівень ворожості.

Психологічна допомога, включаючи тренінги з управління гнівом, може бути ефективним засобом зниження агресивності, оскільки вона навчає альтернативним моделям реагування. Соціальні норми та правила поведінки виконують регулятивну функцію, обмежуючи прояви агресії та встановлюючи певні межі допустимого. Порушення цих норм тягне за собою соціальні санкції, що стримує агресивні імпульси та сприяє самоконтролю. Водночас у різних культурах рівень прийнятності агресії може відрізнятися, що впливає на характер поведінки людей. Гендерні відмінності також мають значення, оскільки чоловіки частіше проявляють фізичну агресію, тоді як жінки схильні до непрямих форм агресії. Проте ці відмінності не є універсальними, адже вони залежать від соціальних і культурних умов [3 с. 33-35].

Агресія змінюється з віком, оскільки у дитинстві вона має більш імпульсивний характер, тоді як у дорослому віці людина зазвичай набуває здатності контролювати свої реакції. Виховання відіграє ключову роль у формуванні цих навичок, оскільки різні стилі виховання по-різному впливають на розвиток агресивності. Авторитарний стиль може сприяти підвищенню рівня агресії, тоді як демократичний стиль сприяє розвитку саморегуляції та відповідальності. Освітнє середовище також впливає на рівень агресивності, адже шкільні конфлікти часто пов’язані з проявами агресії, зокрема у формі булінгу. Булінг має серйозні наслідки для психічного здоров’я учнів, тому його профілактика є важливим завданням сучасної освіти. Профілактичні заходи повинні включати формування толерантності, розвиток соціальних навичок і створення безпечного освітнього середовища.

Агресія у конфліктах може бути як причиною, так і наслідком протистояння, утворюючи замкнене коло, яке складно розірвати без свідомих зусиль. Усвідомлення причин власної поведінки та розвиток саморефлексії сприяють зниженню агресії та підвищенню ефективності взаємодії. Важливо враховувати контекст ситуації, оскільки не всі конфлікти є деструктивними, проте агресія здебільшого надає їм руйнівного характеру. Ефективне спілкування, що базується на повазі, довірі та взаєморозумінні, є альтернативою агресії та сприяє конструктивному вирішенню конфліктів[4 с. 12-15.

Таким чином, агресія як фактор конфліктної поведінки має складну природу, що зумовлюється взаємодією індивідуальних, соціальних і культурних чинників, а її контроль і регуляція є необхідними умовами гармонізації міжособистісних відносин.

Список використаних джерел

1. Андреєва Г. М. Соціальна психологія. Київ: Аспект Прес, 2018. 384 с.

2. Долинська Л. В., Матяш-Заїць Л. М. Психологія конфлікту. Київ: Каравела, 2020. 304 с.

3. Максименко С. Д. Загальна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 272 с.

4. Москаленко В. В. Соціальна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2018. 688 с.

5. Савчин М. В. Загальна психологія. Київ: Академвидав, 2020. 344 с.

Ключові слова: агресія, конфліктна поведінка, емоційний компонент, когнітивний компонент, поведінковий компонент, фрустрація, ескалація конфлікту, самоагресія, міжособистісна взаємодія, соціальне середовище, самоконтроль, емпатія.

Keywords: aggression, conflict behavior, emotional component, cognitive component, behavioral component, frustration, conflict escalation, self-aggression, interpersonal interaction, social environment, self-control, empathy.

Науковий керівник: к.політ.н, доцент Третьякова Т.М.

Черкаська Аріна Ігорівна

здобувачка 2-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕМПАТІЯ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЗДОБУВАЧІВ-ПСИХОЛОГІВ

Професійне становлення майбутніх психологів передбачає формування не лише теоретичних знань, але й розвитку здатності до ефективної взаємодії з іншими людьми. Особливе місце в цьому процесі займає емпатія як інтегральна властивість особистості, що забезпечує розуміння внутрішнього світу іншого та сприяє налагодженню продуктивної комунікації. У здобувачському середовищі ця якість виступає важливою передумовою формування професійної компетентності. Актуальність теми полягає в тому, що в умовах змін характеру міжособистісного спілкування, поширення дистанційної взаємодії та зниження рівня емоційного контакту між людьми зростає потреба у розвитку емпатії як ключового чинника ефективної комунікації та професійної підготовки майбутніх психологів.

Емпатія у психологічній науці визначається як складне багаторівневе утворення, що поєднує когнітивні процеси розуміння емоційного стану іншої

людини, емоційне співпереживання та поведінкову готовність до відповідної реакції. Вона забезпечує можливість не лише сприймати переживання іншого, але й інтерпретувати їх у контексті конкретної ситуації, що є необхідним для адекватної міжособистісної взаємодії [1, с. 245-247]. Саме завдяки емпатії формується здатність виходити за межі власного досвіду та враховувати позицію іншого, що є основою ефективного спілкування.

У процесі міжособистісної взаємодії здобувачів-психологів емпатія виконує регулятивну функцію, оскільки впливає на характер комунікативних процесів, визначає стиль поведінки та сприяє встановленню довірливих стосунків. Вона знижує рівень конфліктності, полегшує взаєморозуміння та сприяє координації спільної діяльності. Емпатійні здібності дозволяють більш точно сприймати емоційні сигнали інших, що є особливо важливим у навчальному процесі, де значна частина роботи відбувається у форматі взаємодії та співпраці [2, с. 132-135].

Крім того, емпатія відіграє важливу роль у формуванні психологічного клімату здобувачської групи. Високий рівень емпатійності сприяє розвитку взаємної підтримки, відкритості та толерантності, що позитивно впливає на ефективність навчання та загальний рівень задоволеності освітнім процесом. Водночас недостатній рівень емпатії може призводити до непорозумінь, напруженості у спілкуванні та зниження якості міжособистісних відносин [3, с. 210-212].

Розвиток емпатії тісно пов’язаний із формуванням інших професійно значущих якостей майбутнього психолога, зокрема здатності до рефлексії, емоційної стійкості, самоконтролю та гуманістичної спрямованості. Це забезпечує не лише ефективну взаємодію з іншими людьми, але й готовність до здійснення професійної діяльності, що передбачає глибоке розуміння внутрішнього світу клієнта. Формування емпатії відбувається під впливом освітнього середовища, міжособистісного досвіду та спеціально організованих форм навчання, серед яких важливе місце займають тренінги, рольові ігри та практична діяльність [4, с. 98-101].

Отже, значення емпатії у підготовці здобувачів-психологів виходить за межі окремої особистісної характеристики, оскільки вона виступає базовим механізмом, що визначає якість їхньої взаємодії з іншими людьми. Саме рівень сформованості емпатійних здібностей значною мірою зумовлює ефективність комунікації, здатність до співпраці та успішність подальшої професійної діяльності. Її розвиток потребує цілеспрямованої уваги в освітньому процесі, оскільки без належного рівня емпатії неможливе повноцінне формування компетентного та гуманістично орієнтованого фахівця у сфері психології.

Список використаних джерел

Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 576 с.
Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник. Київ: Академвидав, 2017. 448 с.
Савчин М. В. Вікова психологія : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2018. 384 с.
Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності: монографія. Київ : Либідь, 2012. 376 с.

Ключові слова: емпатія, міжособистісна взаємодія, здобувачі-психологи, професійна підготовка, комунікація, толерантність, рефлексія.
Keywords: empathy, interpersonal interaction, psychology students, professional training, communication, tolerance, reflection.

Науковий керівник: к.політ.н., доцент кафедри Третьякова Т. М.

Шматко Дар'я Олександрівна
здобувачка 1-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ МОЛОДІ В ВІЙСЬКОВОМУ КОНФЛІКТІ

24 лютого 2022 року Росія розпочала широкомасштабну війну проти України, що призвело не лише до загибелі людей та фізичних травм, але й створило значні загрози психічному здоров'ю населення. Постійний потік тривожних новин, звуки вибухів, повідомлення про поранення та загибель мирних жителів, включно з дітьми, формує високий рівень стресового навантаження та дестабілізує емоційний стан громадян. В таких умовах особливо уразливою групою є молодь, для якої війна стає джерелом хронічного стресу та психотравмуючих переживань.

Психологічні дослідження демонструють, що військовий конфлікт порушує базове відчуття безпеки, призводить до втрати життєвих планів, соціальної ізоляції та розвитку негативних емоційних станів, які можуть мати тривалі наслідки для психічного функціонування молодих людей. У таких умовах активуються різні механізми подолання стресу – як адаптивні, так і дезадаптивні, що проявляються у вигляді тривожності, депресії, алекситимії, соціальної фрустрованості та симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Водночас слід зауважити, що не всі переживання та страждання молоді під час війни є психічними розладами: депресивний настрій або занепокоєння не завжди відповідають клінічним критеріям, і лише частина населення потребує спеціалізованої психологічної допомоги (ВООЗ, 2001) [3].

Молодь є особливо вразливою до психічних проблем через свій перехідний етап розвитку, у якому формуються особистісні якості,

визначаються життєві цілі та соціальні ролі. В умовах війни цей природний процес стає значно складнішим: молоді люди втрачають можливості освіти, соціальні та економічні ресурси, зазнають втрат близьких та можуть стати свідками насильства.

Соціальна підтримка виступає ключовим фактором захисту психічного здоров'я у кризових умовах. Молодь, що пережила насильство або втрати, найчастіше ділиться своїм досвідом з найближчим оточенням – членами сім'ї та друзями. Дослідження показують, що емоційна підтримка близьких є однією з найефективніших стратегій подолання травматичних переживань. Також важливими є підтримка громади, стосунки з однолітками, доступ до навчання та можливість відновлення відчуття нормальності у житті [1].

Водночас дослідження свідчать про наявність захисних факторів, які сприяють підтримці психічного здоров'я молоді навіть у кризових умовах. До них відносяться: стабільна підтримка сім'ї, схвалення з боку громади, позитивні стосунки з однолітками, доступ до навчання та можливості відновлення почуття безпеки і нормальності у повсякденному житті. Ці фактори формують комплексний, динамічний процес психоемоційної підтримки, який змінюється в залежності від часу, контексту та індивідуальних особливостей молодих людей [2, с.86].

Особливості психологічного стану молоді в умовах військового конфлікту проявляються у високій чутливості до зовнішніх загроз, коливаннях настрою, емоційній лабільності та підвищеній тривожності. Молоді люди часто відчувають почуття безпорадності, страху за своє життя та безпеку близьких, що може призводити до розвитку когнітивної надчутливості та нав'язливого контролю ситуації. Спостерігаються також зміни у соціальній поведінці – підвищена замкнутість або, навпаки, агресивна реактивність, зниження мотивації до навчання та саморозвитку, а інколи формування захисних психологічних стратегій, таких як емоційне відсторонення, уникнення інформаційного потоку або внутрішня самопідтримка через уявні моделі безпеки. Ці прояви відображають складну взаємодію між психологічними, соціальними та травматичними факторами і визначають специфіку психічного функціонування молоді в умовах військового стресу [1, с. 20].

Отже, війна створює значні психологічні виклики для молоді, формуючи умови хронічного стресу та психотравмуючих переживань. Емоційна підтримка, соціальні ресурси та доступ до навчання виступають критично важливими факторами, які дозволяють молодим людям зберегти психічне здоров'я, адаптуватися до стресових умов та підтримати свій розвиток у складний період життя. Розуміння цих механізмів є необхідним для розробки ефективних стратегій психопрофілактики та соціальної підтримки молодого покоління в умовах військового конфлікту.

Список використаних джерел

1. Асєєва Ю. О. Психіка молоді в умовах війни: теоретико-прикладний аналіз. Психологічний часопис. 2023. № 4. С. 18–27.
2. Психологія стресостійкості здобувачської молоді / за заг. ред. В. Шмаргуна. Київ : Видавничий центр НУБіП України, 2018. 198 с.
3. Яцина О. Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». 2022. № 7 (25). С. 554–567.

Ключові слова: військовий конфлікт, психічне здоров'я молоді, хронічний стрес, травматичний досвід, тривожність, депресія, соціальна підтримка, механізми подолання стресу, захисні фактори, емоційна лабільність.

Keywords: military conflict, mental health of youth, chronic stress, traumatic experiences, anxiety, depression, social support, coping mechanisms, protective factors, emotional lability.

Науковий керівник: к.політ.н, доцент Третьякова Т.М.

СЕКЦІЯ 22. ПОЛІТОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА

Керівник: доцент кафедри, к. і. н. Сушко А.І.
Секретар: аспірантка кафедри Гевелюк Д.А.

Бузник Поліна Дмитрівна, Балась Софія Ігорівна
здобувачки 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНФОРМАЦІЙНА ВЛАДА В СИСТЕМІ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ: ВІД ДОКТРИНИ МОНТЕСК'Є ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Україна як демократична правова держава постійно модернізує свою правову систему, активно звертаючись до класичних політико-правових доктрин попередніх епох. Значний інтерес у цьому контексті викликає теорія одного з найвизначніших мислителів епохи Просвітництва – Шарля Луї де Монтеск'є. Він обґрунтував принцип поділу державної влади на три незалежні гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Водночас філософ наголошував, що абсолютне розмежування повноважень без взаємного контролю та впливу може призвести до дисбалансу та дестабілізації всієї державної системи [1].

Ідеї Монтеск'є щодо механізмів стримувань і противаг між гілками влади залишаються актуальними й сьогодні. Їх вплив на сучасні процеси державотворення в Україні розглядається в працях вітчизняних учених [2; 3; 4].

Сучасні дослідження інформаційної влади як важливого елемента публічної влади в Україні представлені працями багатьох науковців, зокрема А. Гриценка, В. Іванова, М. Каращука, М. Костенка, Б. Кормича, А. Ручки, І. Антошиної та інших. Зокрема, І. Антошина зазначає, що однією з головних проблем функціонування інформаційної влади є недостатня сформованість єдиного національного інформаційного простору [5].

На нашу думку, інформаційна влада в Україні вже діє як відносно автономний інститут, який суттєво впливає на громадську думку, поведінку громадян і процеси прийняття державних рішень, часто без достатньої координації з іншими гілками влади. Яскравим прикладом такої взаємодії є активний розвиток цифровізації. Закон №1689-IX врегулював загальні засади надання публічних, у тому числі електронних публічних, послуг. Правовий статус е-паспорта та е-паспорта для виїзду за кордон закріплено

Законом №1368-IX від 30.03.2021. Це демонструє успішне застосування принципів взаємного контролю та балансу між інформаційною сферою, законодавчою та виконавчою гілками влади.

Проте багато питань інформаційної політики, таких як обмеження доступу до певних соціальних мереж для окремих категорій населення, запровадження правил безпечного користування інтернетом у навчальних закладах, регулювання контенту тощо, залишаються переважно на рівні рекомендацій. Вони недостатньо закріплені законодавчо та слабо інтегровані з діяльністю інших гілок влади, що ускладнює реалізацію єдиної державної стратегії в інформаційній сфері.

Отже, офіційне визнання інформаційної влади як повноцінної гілки державної влади, її інтеграція в систему розподілу повноважень та поширення на неї механізмів стримувань і противаг, запропонованих Ш. Л. Монтеск'є, дозволить підвищити ефективність державного управління, забезпечити кращу узгодженість дій різних інститутів влади та посилити захист національного інформаційного простору в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел

1. Образцова В. В. Механізм стримувань та противаг у публічно-управлінських відносинах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 20. С.107-112. http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2018/23.pdf

2. Козинець О. Г., Приходько В. О. Держава та право в ученні Ш.Л.Монтеск'є. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. С. 5-10. https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.1/05

3. Кормич А.І. *Сучасні державотворчі теорії в Україні: тенденції та напрямки*. *Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць*. 2011. Випуск 43. С. 48-55. http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1407/Kormich_A.pdf

4. Бундак О.А. Еволюція принципу поділу влади в державному праві зарубіжних країн. *Науковий вісник: Ужгородського Національного Університету*. 2025. Випуск 90. С. 15-21. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.2

5. Антошин І. Інформаційна влада : зміст і значимість у сучасних умовах. *Юридичний вісник*. 2019. №4. С.14-20. https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.937

Ключові слова: інформаційна влада, поділ влади, стримування і противаги, Шарль Луї де Монтеск'є, цифровізація, національний інформаційний простір.

Keywords: information power, separation of powers, checks and balances, Charles Louis de Montesquieu, digitalization, national information space.

Науковий керівник: к.політ.н., доцент Краснопольська Т.М.

Васильківська Владислава Олександрівна, Щербич Анна Сергіївна

здобувачки 1-го курсу факультету судового та міжнародного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ МОДЕЛЕЙ У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: ВІД АВТОРИТАРНОГО КОНТРОЛЮ ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ

У політичній науці держава розглядається як стрижень політичної системи та визначає характер взаємодії між нею та суспільством. Сучасні дослідники приділяють особливу увагу типології політичних режимів, серед яких авторитаризм і демократія постають як дві засадничо протилежні моделі державного устрою.

Саме політичний режим є визначальним чинником функціонування держави, оскільки саме він формує механізми реалізації влади та рівень участі громадян у політичному житті. Зокрема, підкреслюється, що «політичний режим визначає характер взаємовідносин між владою і суспільством» [1].

Авторитарна модель держави характеризується концентрацією політичної влади та обмеженням демократичних інститутів. У таких системах влада, як правило, зосереджена в руках вузького кола осіб або одного лідера, що знижує рівень політичної конкуренції. Дослідники наголошують, що для авторитаризму властивий обмежений політичний плюралізм і відсутність реальної опозиції.

Ключовою характеристикою авторитарної держави є домінування держави та суттєві обмеження автономії медіа / інформаційного плюралізму. Підпорядкування медіа державному апарату дозволяє владі маніпулювати суспільними настроями та мінімізувати критику на свою адресу. Водночас сучасна наука розглядає авторитаризм як неоднорідне явище. Політичні режими такого типу суттєво різняться за своєю внутрішньою структурою та методами управління, утворюючи широкий спектр систем: від порівняно помірних форм до жорстких репресивних моделей.

На противагу цьому, демократична модель держави базується на принципах народного суверенітету, політичного плюралізму та верховенства права. У таких системах громадяни мають реальні механізми впливу на владу через вибори, участь у політичних партіях та громадських організаціях. Як підкреслюється в наукових роботах, «демократія передбачає участь громадян у процесі прийняття політичних рішень» [2]. Однією з ключових характеристик демократичної держави є поділ влади, який забезпечує баланс між її гілками та запобігає концентрації влади. Це створює умови для стабільного функціонування політичної системи та захисту прав і свобод людини.

У демократичних державах, на відміну від авторитарних режимів, медіа виконують роль незалежного контролера. Вони забезпечують підзвітність державних інститутів та прозорість політики, виступаючи важливим інструментом моніторингу та суспільного нагляду за діями влади.

Разом з тим, сучасні дослідження звертають увагу на те, що демократичні системи також стикаються з певними проблемами. Зокрема, у наукових роботах підкреслюється, що ефективність прийняття рішень у демократіях може бути нижчою через необхідність узгодження позицій різних політичних сил. Загалом, еволюція політичної думки свідчить про поступовий перехід від моделей жорсткого державного контролю до систем, орієнтованих на забезпечення прав і свобод людини. Проте сучасний світ демонструє співіснування різних типів держав, що підтверджує складність і багатовимірність політичних процесів.

Таким чином, порівняльний аналіз виявляє фундаментальну різницю між авторитарними та демократичними моделями. Авторитаризм забезпечує оперативність рішень через жорсткий контроль над медіа та обмеження свобод, проте він неоднорідний: від «м'яких» форм до репресивних. Натомість демократія базується на плюралізмі, поділі влади та активній участі громадян. Попри певну процедурну сповільненість через необхідність компромісів, демократична модель забезпечує прозорість та захист прав людини.

Отже, різниця між політичними моделями полягає у балансі між оперативністю влади та свободою суспільства. Авторитаризм жертвує правами громадян заради швидкості управління та контролю, тоді як демократія пріоритезує поділ влади й участь народу, що робить систему прозорою, але менш маневреною. Еволюція політичної думки спрямована до демократизації, проте сучасне розмаїття режимів підтверджує відсутність універсального шляху розвитку для всіх держав.

Список використаних джерел

Березовська-Чміль О. Порівняльний аналіз демократичного та авторитарного політичних режимів. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія.* 2023. Том 1, № 15. С. 11-17. https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-1-2

Романцов Ю. Автократія та демократія: загальнотеоретична характеристика сучасних політичних режимів. Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 29 лютого 2024 р.). Дніпро : ДДУВС, 2024. С. 644-646. https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13933

Волянський В. Залежність моделей медіаполітики від політичного режиму. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія*. 2012. Т. 182, Вип. 170. С. 19-22. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2012_182_170_6

Панова І., Багінська А. Типологія та характеристики авторитарних політичних режимів. БІЗНЕСІНФОРМ. 2023. № 5. С. 6-11. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-5-6-11

Ключові слова: політичний режим, демократичний транзит, міжнародна безпека, політичний плюралізм, інформаційна політика.

Keywords: political regime, democratic transition, international security, political pluralism, information policy.

Науковий керівник: к.і.н., доцент Сушко А.І.

Вискребець Олександра Андріївна, Матяж Христина Олексіївна
здобувачки 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

СИНЕРГІЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ФОРМУВАННІ СТІЙКОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ВІЙНИ

В умовах повномасштабної збройної агресії проти України питання формування та підтримки стійкості українського суспільства набуло екзистенційного значення. Сучасний євроінтеграційний курс України визначається не лише як політико-економічний проєкт, але й як життєво необхідна стратегія виживання, відновлення та оборонної консолідації. Водночас безпрецедентні гуманітарні кризи, спричинені війною, вимагають негайного реагування та захисту базових прав населення. У цьому контексті провідну роль відіграють міжнародні організації, зокрема Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ), діяльність якого зосереджена на наданні гуманітарної допомоги, медичного догляду, сприяння/фасилітація безпечного переміщення або евакуації у випадках, коли це погоджено сторонами [0, с. 1].

Сьогодні ми можемо спостерігати потужну синергію двох паралельних, але глибоко взаємопов’язаних процесів – євроінтеграційного поступу та діяльності міжнародних гуманітарних місій, що разом формують унікальний механізм зміцнення національної стійкості. Ця взаємодія може бути інтерпретована через призму багаторівневого врядування (multi-level governance), що дозволяє глибше зрозуміти механізми координації між наддержавними інституціями, національними органами влади та недержавними гуманітарними суб’єктами. З одного боку, наближення до стандартів Європейського Союзу стимулює розбудову демократичних інституцій, посилення ролі неурядових організацій та впровадження правових механізмів захисту прав людини. Інтеграція до ЄС вимагає перетворення суспільних інститутів та активної участі громадянського суспільства, що є передумовою для забезпечення легітимності та стійкості всіх необхідних змін [0, с. 27]. З іншого боку, імплементація норм

міжнародного гуманітарного права та практична допомога від Червоного Хреста допомагають зберегти найцінніше – життя та здоров'я українців, що є основою стійкості держави в умовах збройного конфлікту [0, с. 2].

Отже, поєднання європейських цінностей з практичними гуманітарними ініціативами формує міцний фундамент для протистояння викликам війни та забезпечення ефективного повоєнного відновлення України. Гуманітарна діяльність європейських та міжнародних структур здійснюється відповідно до норм міжнародного гуманітарного права й ґрунтується на основоположних принципах гуманності та нейтральності, дотримання яких дозволяє раціонально підходити до вирішення нагальних потреб суспільства [0, с. 82].

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі синергетичного ефекту від взаємодії гуманітарних місій Червоного Хреста та процесів європейської інтеграції як ключових чинників формування та зміцнення стійкості українського суспільства в умовах воєнного стану.

Теоретичною базою дослідження слугує концепт національної системи стійкості, який передбачає створення багаторівневої комплексної моделі через узгоджену взаємодію державних органів, місцевого самоврядування, громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Як свідчить поточний аналіз реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості, запропонований державою інституційний механізм наразі залишається не до кінця сформованим, а відповідні заходи – багато в чому фрагментованими. За таких умов об'єктивні вразливості державного управління та дефіцит системності значною мірою компенсуються саме високим рівнем суспільної стійкості та активною взаємодією з міжнародними неурядовими організаціями. Відповідно, формування національної стійкості сьогодні відбувається не лише «згори» шляхом державних ініціатив, але й шляхом реактивності та безпосередньої оперативної діяльності міжнародних місій на місцях [0].

Аналізуючи практичний вимір заявленої синергії, слід наголосити, що процес європейської інтеграції та гуманітарна діяльність перетинаються насамперед у площині розбудови інституційної спроможності держави на місцях. Поки на макрорівні триває масштабна адаптація національного законодавства та практик державного управління до стандартів ЄС, що об'єктивно потребує часу, на мікро- та мезорівнях критичні соціальні прогалини заповнюють структури Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Діючи на основі норм міжнародного гуманітарного права, МКЧХ реалізує конкретні життєзабезпечувальні програми: від оперативної евакуації та мінної просвіти до відновлення родинних зв'язків та комплексної психосоціальної підтримки [0, с. 400].

Специфіка цієї взаємодії найяскравіше розкривається через сучасну модель партнерства міжнародних організацій з українським неурядовим

сектором. Показовим є підхід Швейцарського Червоного Хреста у співпраці з Товариством Червоного Хреста України (ТЧХУ). Як підкреслює директор з питань міжнародної співпраці М. Крамер, міжнародні донори свідомо відмовляються від прямого управління процесами, натомість виступають «штурманами», надаючи експертну, фінансову та технічну підтримку, тоді як безпосереднім «водієм» та імплементатором проєктів залишається українська сторона [0]. Таке делегування повноважень, розвиток лідерства на місцях та посилення локальних громад безпосередньо корелює з фундаментальним європейським принципом субсидіарності.

Більше того, євроінтеграційний вектор стимулює еволюцію гуманітарних місій від виключно екстреного реагування до довгострокового розвитку соціальних сервісів. Сучасна стратегія передбачає не лише роздачу гуманітарної допомоги, а й системну розбудову регіональних осередків ТЧХУ та посилення їхнього інституційного партнерства з державними органами влади та місцевим самоврядуванням [0]. Інтеграція потужного неурядового гуманітарного сектору в загальнодержавну систему надання соціальних послуг є визначальною ознакою розвинених європейських демократій, де активна участь громадськості забезпечує ефективність антикризового управління [0, с. 27].

Важливим непрямим наслідком такої синергії є феномен «гуманітарної дипломатії». В умовах об’єктивних ризиків зменшення міжнародного фінансування та зміщення фокусу глобальної уваги, гуманітарні організації беруть на себе функцію міжнародної адвокації. Вони використовують свій вплив для постійного нагадування європейським урядам, бізнесу та суспільствам про необхідність сталої підтримки України, тим самим посилюючи політико-дипломатичні зусилля держави на євроінтеграційному треку [0].

Комплексний характер взаємодії цих макро- та мікропроцесів і їхній вплив на формування національної стійкості систематизовано у Таблиці 1.

Таблиця 1

Практичний вимір синергії євроінтеграції та діяльності Червоного Хреста

Сфера забезпечення стійкості	**Вплив євроінтеграційних процесів**	**Внесок гуманітарних місій Червоного Хреста**
Інституційна спроможність	Реформа децентралізації, впровадження стандартів належного врядування та прозорості.	Розвиток регіональних осередків ТЧХУ, передача європейського управлінського досвіду на місця.
Соціально-гуманітарний захист	Формування макроекономічної бази, залучення європейських фондів для масштабного відновлення.	Адресна підтримка вразливих груп (ВПО, жителі прифронтових зон), реабілітація, програми готівкової допомоги.

Політико-правовий вимір	Імплементація механізмів захисту прав людини відповідно до стандартів ЄС.	Застосування норм міжнародного гуманітарного права під час бойових дій, здійснення «гуманітарної дипломатії».

Підсумовуючи, можна стверджувати, що органічне поєднання європейських стандартів державного управління з практичним інструментарієм міжнародного гуманітарного права створює замкнений цикл підтримки. Це дозволяє не лише забезпечити оперативний захист цивільного населення в умовах збройного конфлікту [0, с. 401], а й поступово сформувати децентралізовану, стійку до криз мережу соціального захисту, що є невід'ємним елементом європейської моделі держави. Це створює передумови для інтеграції України до європейського простору як стійкої та інституційно зрілої держави.

Список використаних джерел

Голопапа В. І. Виклики та досягнення гуманітарних місій Червоного Хреста у воєнний час. *Академічні візії*. 2024. Т. 38. https://doi.org/10.5281/zenodo.14550969.

Європейська інтеграція України в умовах війни Росії проти України: роль академічних та громадських спільнот: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 09 листопада 2023 р.). Українська Асоціація Викладачів і Дослідників Європейської Інтеграції; Київ. 2023. 227 с.

Захаров О. «Ми – штурмани, а водій – Український Червоний Хрест». Інтерв'ю з Майклом Крамером про гуманітарну місію Швейцарії в Україні. *Humanitarian Media Hub*. 2025. https://hmh.news/13809/my-shturmany-a-vodij-ukrayinskyj-chervonyj-hrest-interv'yu-z-majklom-kramerom-pro-gumanitarnu-misiyu-shvejczariyi-v-ukrayini/.

Резнікова О. Формування національної системи стійкості в Україні: проміжні підсумки. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2026. https://niss.gov.ua/news/statti/formuvannya-natsionalnoyi-systemy-stiykosti-v-ukrayini-promizhni-pidsumky.

Татарінова К. В., Денисенко С. І. Роль Міжнародного комітету Червоного Хреста у захисті цивільних в Україні: правові та практичні аспекти. *Аналітична та порівняльна юриспруденція*. 2025. Том 3, No 3. С. 400–404. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.62

Україна на шляху до ЄС: виклики та перспективи : матеріали круглого столу до Дня Європи в Україні (Київ, 9 трав. 2024 р.) за заг. ред. Л. Г. Комахи, М. С. Орлів, Ю. Г. Рубана. Київ: ННІ ПУДС КНУ, 2024. 112 с.

Ключові слова: синергія, євроінтеграція, гуманітарна діяльність, стійкість, Червоний Хрест, дипломатія, інституційна спроможність, збройний конфлікт.

Keywords: synergy, European integration, humanitarian activities, resilience, Red Cross, diplomacy, institutional capacity, armed conflict.

Науковий керівник: д.і.н., професор Кормич Л.І.

Дюльгер Катерина Валеріївна, Смолярова Софія Вадимівна
здобувачки 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЕБЕРІВСЬКИХ ТИПІВ ЛЕГІТИМНОГО ПАНУВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ

У сучасному політичному дискурсі ідеї Макса Вебера щодо природи влади та джерел її легітимності набувають нового значення, оскільки традиційні інститути все частіше стикаються з кризою довіри. Веберівський підхід дозволяє зрозуміти, що стійкість будь-якого режиму тримається не стільки на апараті примусу, скільки на внутрішньому визнанні правомірності наказів з боку суспільства. Сьогодні, коли межа між раціональним правом та емоційною відданістю лідерам розмивається, класична типологія панування допомагає пояснити успіх сучасних популістських рухів та трансформацію демократичних процедур. Переосмислення цих концепцій є необхідним для аналізу того, як у світі «постправди» та цифрових маніпуляцій формується згода на підкорення і які чинники забезпечують життєздатність владних відносин.

Згідно з концепцією Макса Вебера, коріння легітимності влади криється у кількох площинах. Психологічне підґрунтя формується завдяки звичці людини до певних зразків поведінки та її здатності до емоційного сприйняття дійсності. Інша складова – раціональна, де легітимація відбувається через усвідомлення власних інтересів і потреб. Крім того, важливу роль відіграють економічні та юридичні чинники, такі як ефективність держави у забезпеченні добробуту, а також суворе дотримання законів і відповідність дій влади встановленим нормам. Таким чином, визнання влади суспільством базується на поєднанні психології, вигоди та правового порядку. Зокрема до психологічного складника можемо віднести концепцію харизми Макса Вебера. Дослідження концепції вченого є принциповим, оскільки саме він трансформував поняття харизми з суто релігійного терміна на універсальну наукову категорію. Завдяки його працям цей феномен став об’єктом вивчення соціології, політології, психології та філософії, а системний аналіз харизматичного панування заклав фундамент для розуміння політичних процесів. У роботі «Три чисті типи легітимного панування» вчений класифікував владу на легальну, традиційну та харизматичну, створивши базу, на якій досі ґрунтується більшість сучасних пояснювальних моделей політичного лідерства [1, с. 13].

Вебер ототожнює легальне панування з бюрократичною системою, де влада зазвичай легітимується через безособові правові норми, компетенції

та процедури. Натомість традиційний тип панування тримається на вірі в непорушність давніх порядків. У такій системі підкорення базується на авторитеті походження керівника, успадкуванні статусу або просто на усталеній звичці суспільства дотримуватися визначеного устрою [4, с. 205].

В основі харизматичного панування лежить особиста відданість лідеру, яка тримається на вірі в його виняткові здібності, героїзм або духовну силу. Люди підкорюються такому правителю не через його офіційну посаду, а через захоплення його неординарними якостями. У такій системі управлінський апарат формується за принципом особистої вірності, а не на основі професіоналізму чи соціального походження. Сам процес управління ігнорує встановлені правила чи традиції, оскільки правотворчість зводиться до волі харизматика, яку громада приймає як істину. Ця влада залишається незаперечною доти, доки не з'явиться інший лідер з іще сильнішою харизмою та альтернативним баченням [3, с. 85].

Наступний тип легітимної влади, який виділяє М. Вебер – це легальне панування, що тримається на раціонально встановлених правилах і процедурах. Найдосконалішою формою такої системи є бюрократія, де закони приймаються та змінюються за чітким регламентом, а влада належить не конкретній людині, а безособовій нормі. У цьому випадку громадяни підкоряються не особистості правителя, а посадовій особі, чиї повноваження обмежені законом. Управлінський апарат складається з професійних чиновників-фахівців, які діють у межах службової ієрархії. Їхня робота базується на принципі «без гніву та пристрасті», що виключає особисті симпатії чи сваволю. У такій системі чиновник виконує свої обов'язки суворо формально, керуючись діловою доцільністю та дисципліною, що забезпечує стабільність і передбачуваність державного управління [2].

Третя концепція вченого передбачає традиційне панування, що тримається на вірі у святість давніх звичаїв та особистому пієтеті до правителя. У цій системі, найчистішою формою якої є патріархальне управління, підкорення базується не на формальному законі, а на авторитеті походження та особистій вірності «пану». Управлінський апарат тут формується не з фахівців, а з наближених осіб – родичів чи фаворитів, чиї повноваження не мають чітких меж і цілком залежать від волі володаря. Оскільки нові закони при такому устрої практично не створюються, будь-яке рішення легітимується лише його відповідністю віковим традиціям або суб'єктивному почуттю справедливості правителя [2].

Аналізуючи спадщину Макса Вебера, можна дійти висновку, що в сучасному політичному просторі межі між трьома класичними типами панування стають дедалі прозорішими, формуючи феномен гібридної легітимності. Наше бачення цієї проблеми ґрунтується на тому, що сьогодні раціонально-легальні процедури, такі як вибори чи законотворчість, часто

слугують лише зовнішньою декорацією для харизматичного або неопатріархального управління. Особливої уваги потребує трансформація харизми під впливом цифрових технологій, адже тепер «надзвичайні якості» лідера можуть штучно конструюватися медіа-алгоритмами, створюючи специфічну цифрову віру у вождя. Водночас ми бачимо підтвердження побоювань Вебера щодо «залізної клітки» бюрократії: надмірна формалізація позбавляє систему гнучкості, провокуючи кризу довіри до державних інститутів.

На нашу думку, сучасна життєздатна влада не може спиратися лише на сухий закон або застиглу традицію; вона потребує балансу між професійним управлінням та емоційним запитом суспільства на справедливість. В умовах глобальної нестабільності раціонально-легальний тип панування здатний встояти лише за умови високої економічної ефективності, оскільки втрата державою здатності задовольняти базові потреби громадян неминуче призводить до відкату в бік популізму та пошуку «рятівника» поза межами правового поля. Таким чином, сучасне осмислення Вебера полягає у визнанні того, що легітимність сьогодні є результатом постійного діалогу, де формальна законність мусить підкріплюватися реальною результативністю та медійною присутністю лідера.

Список використаних джерел

Баюрчак Н. Харизматична влада у концепції Макса Вебера. Наукові праці *Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2022. № 5(65). С. 11-15. https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-5(65)-2

Макс Вебер. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ: Основи, 1998. 534 с. http://litopys.org.ua/weber/wbs.htm

Dow Th. An analysis of Weber's work on charisma. *The British journal of sociology*. 1978. Vol. XXIX. No 1. P. 83–93. https://doi.org/10.2307/589221

Weber M. The sociology of religion. Transl. by E. Fis-coff. Introd. By T. Parsons. L. : Methuen, 1965. LXVII, 308 p. https://ia902908.us.archive.org/11/items/in.ernet.dli.2015.191237/2015.191237.The-Sociology-Of-Religion_text.pdf

Ключові слова: легітимність влади, Макс Вебер, харизма, традиційне панування, легальне панування, політичний дискурс.

Keywords: political legitimacy, Max Weber, charisma, traditional rule, legal rule, political discourse.

Науковий керівник: д.політ.н., професор Мамонтова Е.В.

Ковальська Анна Павлівна, Шкробот-Котлярова Дар'я Василівна

здобувачки 1-го курсу факультету судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Соціальні мережі стали невід'ємною частиною життя сучасної людини. Вони впливають не лише на спосіб спілкування, а й на те, як люди сприймають події, формують свої погляди та приймають рішення. Сьогодні Facebook, Instagram, Telegram, TikTok та інші платформи фактично виконують роль головного джерела інформації для мільйонів користувачів. У порівнянні з традиційними медіа соціальні мережі працюють значно швидше та більш емоційно. Інформація тут поширюється миттєво, а реакція суспільства формується практично одразу після появи новини. Саме тому громадська думка сьогодні значною мірою залежить від цифрового середовища [3].

Актуальність теми особливо зросла в умовах війни в Україні, коли соціальні мережі стали не лише джерелом новин, а й інструментом інформаційної боротьби, координації допомоги та формування суспільної єдності.

Соціальні мережі змінили сам механізм поширення інформації. Якщо раніше новини проходили через редакції медіа і перевірялися журналістами, то сьогодні будь-який користувач може стати джерелом інформації. Це зробило інформаційний простір більш відкритим, але водночас менш контрольованим [1]. Однією з ключових особливостей соціальних мереж є швидкість поширення інформації. Новини можуть охоплювати мільйони людей за лічені хвилини. Це особливо помітно під час кризових ситуацій, коли суспільство реагує на події майже миттєво. Однак така швидкість має і негативний бік – інформація часто не перевіряється, що сприяє поширенню фейків [1; 3]. Громадська думка в соціальних мережах формується не лише через факти, а й через емоції. Люди частіше реагують на ті повідомлення, які викликають сильні емоції – страх, обурення або співчуття. Саме тому емоційні пости поширюються значно швидше, ніж аналітичні матеріали [5]. Важливою функцією соціальних мереж є формування політичних поглядів. Під час виборів або кризових подій вони стають головним майданчиком для політичної комунікації. Політики використовують соціальні мережі для прямого звернення до громадян, оминаючи традиційні медіа. Це створює ефект «прямого діалогу», але також може використовуватися для маніпуляцій [2]. Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну соціальні мережі стали одним із головних джерел оперативної інформації.

Офіційні сторінки державних органів у Telegram та Facebook щодня публікували дані про повітряні тривоги, безпеку, евакуацію та ситуацію в регіонах. У багатьох випадках саме соціальні мережі дозволяли людям швидко отримати критично важливу інформацію [2]. Це суттєво вплинуло на

громадську думку: суспільство стало більш згуртованим, а рівень довіри до офіційних каналів у соцмережах зріс. Водночас це показало, що соціальні мережі можуть виконувати функцію не лише інформування, а й національної мобілізації.

Ще одним важливим прикладом є розвиток волонтерського руху в Україні. Соціальні мережі стали основною платформою для організації допомоги армії та цивільному населенню. Через Facebook-групи, Instagram-сторінки та Telegram-канали збирали кошти, координували доставку гуманітарної допомоги, шукали необхідні ресурси. Саме завдяки соціальним мережам волонтерський рух став масовим і швидко організованим. Це показує, що соціальні платформи впливають не тільки на думки людей, а й на їхні реальні дії та поведінку [4].

Водночас під час війни активно поширювалися фейкові новини. Наприклад, у перші місяці вторгнення в соціальних мережах масово з'являлися неправдиві повідомлення про «захоплення міст», «евакуацію уряду» або «неправдиві військові успіхи». Такі інформаційні вкиди часто викликали паніку серед населення і потребували оперативного спростування [6]. Це демонструє, що соціальні мережі можуть бути не лише інструментом інформування, але й засобом дезінформації, який впливає на емоційний стан суспільства.

Соціальні мережі також формують явище, яке називають «інформаційною бульбашкою». Це ситуація, коли користувач бачить переважно той контент, який відповідає його поглядам. Алгоритми платформ підбирають інформацію на основі попередніх вподобань, що обмежує різноманітність думок [7]. У результаті люди можуть менше стикатися з альтернативними точками зору, що підсилює поляризацію суспільства. Це особливо небезпечно в політично напружені періоди, коли суспільство і так розділене на різні групи.

Наступна проблема – можливість маніпуляції громадською думкою. Через таргетовану рекламу, ботів та фейкові акаунти можна впливати на сприйняття інформації. Такі методи активно використовуються в інформаційних війнах і політичних кампаніях [6]. Попри це, соціальні мережі мають і позитивний вплив. Вони сприяють розвитку громадянської активності, дають можливість людям швидко об'єднуватися навколо спільних цілей та реагувати на суспільні проблеми. Це робить суспільство більш мобільним і залученим [4].

Отже, соціальні мережі відіграють важливу роль у формуванні громадської думки. Вони змінили спосіб поширення інформації, зробивши його швидким, відкритим і доступним для всіх. На прикладі України особливо добре видно, що соціальні мережі під час війни стали критично важливим інструментом комунікації, координації допомоги та формування суспільної єдності. Водночас вони залишаються джерелом ризиків, пов'язаних із

дезінформацією та маніпуляціями [2; 6]. Таким чином, вплив соціальних мереж є подвійним. З одного боку, вони сприяють розвитку демократії, відкритості та громадянської активності, з іншого – створюють нові виклики, пов'язані з інформаційною безпекою та якістю інформації. У сучасних умовах ключовим стає розвиток медіаграмотності. Саме критичне мислення дозволяє людям правильно оцінювати інформацію та не ставати жертвами маніпуляцій.

Список використаних джерел

1. Гідей А. К. Роль соціальних мереж у формуванні громадської думки: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр за спеціальністю «6.061.00.00 – журналістика». Львів, 2024. 60 с. https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/76123

2. Качкова О. А. Роль соціальних мереж у формуванні громадської думки: приклади України: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «бакалавр»: спец. 061 «Журналістика»; ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2025. 59 с. https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4085

3. Рудик М. Вплив соціальних медіа на формування громадської думки. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. 2020. Випуск 48. С. 198–206. http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2020.48.10560

4. Жук І. В., Васюта К. О. Вплив соціальних мереж на формування громадської думки в епоху цифрових технологій. *Наукова весна: матеріали XV Міжнародної науково-технічної конференції аспірантів та молодих вчених*, 2025. С. 490-491. https://ir.nmu.org.ua/server/api/core/bitstreams/8e7c9408-fd80-4eb5-bdc7-621137ddcdb4/content

5. Шпортун Д. Вплив соціальних мереж та медіа на формування громадської думки в Україні. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини: збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції здобувачів і молодих вчених «Травневі студії 2025: історія, археологія, міжнародні відносини та перспективи повоєнного відновлення». Вип. 10 / за заг. ред. Ю. Т. Темірова.* Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2025. С. 126-128. https://jts.donnu.edu.ua/article/view/17803

6. Черевишна А. С. Роль соціальних мереж у формуванні громадської думки: кваліфікаційна робота бакалавра: спеціальність 061 Журналістика. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2024. 58 с. https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/21198

7. Babenko V., Romaniuk V., Viytovych T., Zhmaka Y., & Ovchar Y. Social media and public opinion formation in times of war: A case study from Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13(81). P. 187-196. https://doi.org/10.34069/AI/2024.81.09.15

Ключові слова: громадська думка, соціальні мережі, «інформаційна бульбашка», медіаграмотність, дезінформація, політична комунікація.

Keywords: public opinion, social media networks, echo chambers (або filter bubbles), media literacy, disinformation, political communication.

Науковий керівник: к.політ.н., доцент Краснопольська Т.М.

Кюркчі Анастасія Михайлівна, Стратієвська Ілона Олександрівна
здобувачки 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПАРАДИГМА ЦИФРОВОЇ ДЕРЖАВИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ СЕРВІСНОЇ МОДЕЛІ ТА ВИКЛИКИ КІБЕРБЕЗПЕКИ

Поточний розвиток держави та міжнародного політичного середовища характеризується глибокими трансформаціями, зумовленими стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Глобалізація, цифровізація економіки та зростання ролі інформації як стратегічного ресурсу формують нову логіку функціонування держави, у якій управління даними та підвищення соціальної ефективності набувають вирішального значення [2; 3]. У цих умовах цифрова трансформація державного управління постає не лише як технічний процес, а як фундаментальна зміна у розумінні самої сутності урядування.

Концепція цифрової держави розглядається як наступний етап еволюції публічного управління – від традиційної бюрократичної моделі до більш гнучкої, сервісно орієнтованої та мережевої системи [3]. Якщо класична держава базувалася на жорсткій ієрархії та регламентованих процедурах, то цифрова держава функціонує як адаптивна система, здатна оперативно реагувати на потреби суспільства. Це зумовлює трансформацію природи влади: від контролю та регулювання – до надання послуг, взаємодії та партнерства. Використання цифрових платформ і великих масивів даних сприяє підвищенню ефективності управлінських рішень і точності прогнозування.

Ключовим елементом цифрової трансформації є розвиток електронного урядування, яке забезпечує громадянам доступ до державних послуг у дистанційному форматі [2]. Це значно спрощує взаємодію між державою та суспільством, скорочує часові та фінансові витрати, а також підвищує доступність адміністративних сервісів. Водночас перехід до електронного урядування не обмежується впровадженням технологій, а передбачає формування нової моделі управління, орієнтованої на потреби громадян. Цифрові платформи також створюють додаткові можливості для участі громадян у політичних процесах, сприяючи розвитку більш відкритої та інклюзивної демократії.

Цифровізація трансформує канали комунікації між владою та суспільством – соціальні мережі, цифрові та онлайн-медіа стають ключовими інструментами формування громадської думки [1]. З одного боку, це сприяє підвищенню прозорості, з іншого – створює нові виклики, зокрема поширення дезінформації та виникнення цифрових конфліктів. Успішна реалізація концепції цифрової держави значною мірою залежить від рівня цифрової культури суспільства та критичного мислення громадян.

Важливим аспектом є трансформація довіри до державних інституцій. У цифрову епоху вона визначається не лише ефективністю традиційних управлінських процедур, а й якістю цифрових сервісів, рівнем їх прозорості та ефективністю комунікації з громадянами. Довіра виступає ключовою умовою функціонування цифрової держави, оскільки без неї неможливе повноцінне впровадження цифрових інструментів управління [3; 4].

Окрему проблему становить забезпечення кібербезпеки. Зростання залежності від цифрових технологій підвищує вразливість держав до кіберзагроз, що безпосередньо впливає на національну безпеку [2]. У зв’язку з цим забезпечення кіберзахисту потребує комплексного підходу, який охоплює технологічні, правові та організаційні аспекти.

Цифровізація актуалізує проблему пошуку балансу між ефективністю публічного адміністрування та захистом фундаментальних прав людини, зокрема права на приватність. Поряд із технологічними перевагами, цей процес несе загрозу формування «цифрового паноптикону», де тотальна акумуляція персональних даних може трансформуватися в інструмент надмірного державного нагляду та маніпуляції поведінкою громадян. Крім того, автоматизація управлінських процесів породжує ризик «алгоритмічної упередженості»: похибки у програмному коді або обмеженість вхідних даних можуть призвести до системної дискримінації окремих соціальних груп у доступі до державних ресурсів. Відтак, досягнення паритету між функціональною результативністю та етичними стандартами безпеки постає ключовим викликом сучасного цифрового урядування

Таким чином, цифровізація державного управління є комплексним процесом, який трансформує не лише технічні аспекти функціонування держави, а й характер взаємодії між владою та суспільством. Вона відкриває нові можливості для розвитку демократії, підвищення ефективності управління та зміцнення довіри до державних інституцій. Подальший розвиток цифрової держави має ґрунтуватися на принципах відкритості, інклюзивності, безпеки та поваги до прав людини. За умови їх дотримання цифрові технології можуть стати ключовим чинником сталого розвитку суспільства, підвищення його стійкості та демократичності.

Список використаних джерел

Саркісова К. Електронна демократія як форма політичної комунікації в сучасному суспільстві. *Політичний менеджмент.* 2007. № 1. С. 66-74. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/sarkisova_elektronna.pdf

E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government. *United Nations.* https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2022

Digital Government Overview. *World Bank*. https://www.worldbank.org/en/topic/digitaldevelopment/brief/digital-government

The Digital Economy and Society Index (DESI). 2022. *European Commission*. https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi

Ключові слова: цифрова держава, електронне урядування, цифрова нерівність, кібербезпека, сервісно орієнтована модель.

Keywords: digital state, e-governance, digital divide, cybersecurity, service-oriented model.

Науковий керівник: д.політ.н., професор Завгородня Ю.В.

Опокіна Марія Владиславівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВЛАДА І КОНТРОЛЬ У ПОГЛЯДАХ НІКОЛО МАКІАВЕЛЛІ: АКТУАЛЬНІСТЬ У XXI СТОЛІТТІ

Вивчення політичної думки Ніколо Макіавеллі є актуальним у сучасному світі, де політичні процеси у багатьох державах характеризуються швидкими змінами та високим рівнем інформаційного впливу. Здатність аналізувати механізми влади та контролю дозволяє зрозуміти не лише історичний контекст раннього модерну, а й сучасні політичні явища, що проявляються у демократичних та авторитарних режимах. Особливу цінність становить дослідження Макіавеллі у питаннях публічної безпеки та підтримання порядку, адже ці теми залишаються ключовими в умовах глобальної нестабільності та соціальних конфліктів. Актуальність теми зумовлена також тим, що сьогодні спостерігаються спроби маніпуляцій масовою свідомістю, поширення популістських ідей та використання корупційних практик для утримання влади, що потребує наукового осмислення класичних концепцій політичного контролю. У XXI столітті політичні лідери та науковці все частіше звертаються до макіавеллівських ідей як до теоретичної основи для оцінки стратегій управління державою. Тема дозволяє комплексно розглянути взаємодію влади, контролю та суспільної думки, що є важливим для розуміння сучасних політичних процесів і прогнозування їхніх наслідків.

З розвитком сучасних політичних систем постає питання ефективного контролю за діяльністю державних інститутів і політичних лідерів, що безпосередньо перегукується з макіавеллівською концепцією влади як засобу забезпечення стабільності держави та безпеки громадян. Ю.О. Загумєнна у своєму дослідженні зазначила, що погляди Ніколо Макіавеллі на публічну безпеку ґрунтуються на принципі, що влада повинна не лише керувати, а й передбачати поведінку населення, забезпечуючи безпеку та порядок [1]. Контроль у цьому розумінні виступає як інструмент стабілізації соціальних процесів і запобігання хаотизації державного управління. У XXI столітті ці ідеї проявляються у формах сучасного урядування, де використовується комплекс адміністративних, економічних та інформаційних механізмів для підтримки балансу між свободою та контролем.

В політичній думці Макіавеллі влада і контроль нерозривно пов’язані з управлінням народом і формуванням суспільної думки. І.В. Шаповалова зазначає, що для ефективного політичного керівництва важливо поєднувати примус із переконанням, контролювати потенційні загрози та мобілізувати населення на підтримку політичних рішень [2, с. 25-32]. Ця ідея виявляється релевантною сьогодні, коли популістські лідери застосовують сучасні технології комунікацій для впливу на масову свідомість та створення уявлення про безальтернативність власної влади. Контроль стає не лише адміністративним, але й психологічним інструментом, що дозволяє прогнозувати політичну поведінку громадян.

Аналізуючи сучасні політичні процеси, можна відзначити, що механізми влади та контролю, які описував Макіавеллі, використовуються не лише в легітимних державах, а й у ситуаціях, коли влада зловживає корупційними та маніпулятивними практиками. Так, режим Кремля застосовує корупційні практики як засіб впливу та дестабілізації демократії в Україні, що є яскравим прикладом сучасного використання макіавеллівських принципів контролю [3, с. 15-28]. Це свідчить про те, що політична думка Макіавеллі зберігає своє значення для аналізу сучасних геополітичних процесів, а його ідеї допомагають пояснити поведінку державних інститутів у складних умовах.

Водночас, Макіавеллі акцентував увагу на необхідності балансу між ефективністю управління та стабільністю соціального порядку через врахування настроїв народу. Категорію «народ» розглядають як інструмент політичного популізму, підкреслюючи, що маніпуляція громадською думкою та контроль без врахування інтересів населення може призвести до дестабілізації [4, с. 40-50]. Цей аспект особливо актуальний у XXI столітті, коли технологічні можливості для контролю значно розширилися, а ризик зловживання ними зростає. Таким чином, ідеї Макіавеллі виступають не

лише як теоретична основа влади, а й як важливий інструмент оцінки ефективності та легітимності сучасних політичних практик.

Словник політичних термінів зазначає, що політична влада є здатністю впливати на поведінку та дії суспільства, а контроль – механізмом забезпечення стабільності і порядку [5, с. 16]. Поєднання цих двох елементів у політичній думці Макіавеллі формує основу сучасного управління державою, де важливо враховувати як традиційні принципи політичного лідерства, так і інноваційні технології впливу на громадянське суспільство. У цьому контексті аналіз макіавеллівських підходів до влади та контролю дозволяє розробляти більш ефективні стратегії управління у демократичних і змішаних режимах XXI століття.

Отже, дослідження політичної думки Ніколо Макіавеллі дозволяє комплексно оцінити роль влади та контролю у сучасних політичних процесах. Актуальність його ідей зберігається через постійні виклики глобальної безпеки, інформаційних впливів та маніпуляцій громадською думкою. Сучасні політичні системи використовують поєднання примусу, переконання та стратегічного контролю, що підтверджує практичну значущість концепцій науковця. Принципи Макіавеллі допомагають прогнозувати політичні процеси, оцінювати ефективність державного управління та визначати ризики для демократичних інститутів. Таким чином, політична думка Макіавеллі залишається важливим теоретичним інструментом для дослідження сучасних політичних явищ і формування стратегій державного управління у XXI столітті.

Список використаних джерел

Загуменна Ю.О. Погляди Ніколло Макіавеллі на публічну безпеку. Політична наука і право. 2023. № 4(91). С. 119-128. https://doi.org/10.32631/pb.2023.4.10

Шаповалова, І. В. Політологія : метод. вказівки для самостійної роботи здобувачів: у 2 ч. Миколаїв: НУК, 2024. Ч. 2. 66 с. https://eir.nuos.edu.ua/handle/123456789/9453

Ткаченко Г.К. Використання корупційних практик режимом кремля для розхитування демократії в Україні: магістерська робота. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2022. 79 с. https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/eb0d327b-e6fd-4c0d-96f9-8b335b3d0ad6/content

Гопкало П.І. Категорія «народ» як елемент політичного популізму: бакалаврська робота. Київ: Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2025. 83 с. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/52459/1/P_Gopkalo_FSHN_2025.pdf

Шаповалова І. В. Короткий словник-довідник сучасних політологічних термінів. Миколаїв: НУК, 2023. 60 с.

https://rep.nuos.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0cf5b39e-a752-4daa-bb0e-2fd7d7563806/content

Ключові слова: влада і контроль, політичний реалізм, Ніколо Макіавеллі, політична маніпуляція, безпека, політичне лідерство.

Keywords: power and control, political realism, Niccolò Machiavelli, political manipulation, security, political leadership.

Науковий керівник: к.політ.н., доцент Краснопольська Т.М.

Осипішина Олена Олександрівна, Денисова Єлизавета Олексіївна
здобувачки 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСТРУМЕНТИ ТА МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ ДЕРЖАВ У СУЧАСНІЙ ГЕОПОЛІТИЧНІЙ КОНКУРЕНЦІЇ

Сучасна геополітична конкуренція характеризується ускладненням форм взаємодії держав та трансформацією механізмів впливу на міжнародні процеси. У сучасних умовах держави використовують комплекс інструментів, що охоплюють економічну, військову та інформаційно-ідеологічну сфери, формуючи багаторівневу систему геополітичного впливу. Така трансформація свідчить про перехід від одновимірних моделей протистояння до комплексних стратегій, що поєднують різні ресурси у межах єдиної логіки.

Дослідження геополітичної конкуренції має ґрунтовне теоретичне підґрунтя у межах теорій міжнародних відносин. Зокрема, представники політичного реалізму, такі як Ганс Моргентау та Кеннет Волтц, розглядали міжнародну систему як простір постійної боротьби за владу та ресурси, де конкуренція є її невід'ємною характеристикою. У свою чергу, сучасні дослідники, зокрема Джон Міршаймер, підкреслюють прагнення держав до максимізації своєї сили в умовах анархічної міжнародної системи, що зумовлює стійкий характер геополітичного суперництва.

Геополітична конкуренція у сучасному світі визначається боротьбою за ресурси, вплив та контроль над стратегічними просторами. Держави прагнуть забезпечити довгострокову присутність у ключових регіонах, використовуючи як традиційні, так і новітні механізми впливу. Особливого значення набувають території, що поєднують ресурсний потенціал і стратегічне розташування, що робить їх об'єктами підвищеної уваги провідних акторів міжнародної політики. У цьому контексті Арктика поступово трансформується у важливу арену геополітичної конкуренції, де перетинаються інтереси провідних держав.

У сучасному глобальному протистоянні Арктика стала ключовою ареною, де ключові геополітичні актори використовують шельфові ресурси,

екологічні інструменти та нормативні механізми холодного клімату для досягнення зовнішньополітичних цілей. Ресурси й політика взаємодіють в єдиній логіко-політичній схемі: наприклад, виручка від скрапленого природного газу наповнює оборонний бюджет, технологічні рідкоземельні метали стають важелем впливу, а екологічна легітимність служить прикриттям для інституційних дій [2, с.11-12]. Таким чином, Арктика виступає прикладом інтеграції економічних і політичних інтересів у межах єдиної стратегії геополітичного впливу.

У межах геополітичної конкуренції держави використовують комплекс взаємопов'язаних інструментів впливу, серед яких ключове місце займають економічні, військові та інформаційно-ідеологічні механізми.

Економічні інструменти формують матеріальну основу геополітичної сили держави, забезпечуючи доступ до ресурсів, контроль над ринками та фінансовими потоками. Економічний потенціал є основним показником наддержави. Міцна економіка впливає на рівень боєздатності армії країни [3, с.203]. У цьому контексті економіка виступає базисом для реалізації інших інструментів впливу.

Важливим інструментом геополітичного впливу є економічні механізми, зокрема санкції, які виступають формою економічного протистояння між державами. Їх застосування спричиняє не лише обмеження економічної діяльності держав-мішеней, але й трансформацію глобальних торговельних зв'язків, що проявляється у переорієнтації торгівлі на нейтральні або дружні країни. У результаті можуть формуватися альтернативні економічні центри, що змінюють структуру світової економіки [1, с.4].

Військові механізми забезпечують безпековий компонент геополітичної конкуренції та виступають засобом стримування і демонстрації сили. За таких умов їх реалізація дедалі частіше відбувається через непрямі форми, зокрема через розвиток інфраструктури подвійного призначення.

Повертаючись до аналізу Арктичного регіону як одного з ключових просторів сучасної геополітичної конкуренції, доцільно виокремити конкретні практики реалізації державами інструментів впливу. Зокрема, показовим є приклад використання інфраструктурних механізмів для закріплення стратегічної присутності.

Росія застосовує подібну тактику в Арктиці, де під гаслом дослідження шельфу та кліматичних змін розгортається військово-логістична інфраструктура подвійного призначення: від наукових станцій з радіолокаційним обладнанням до модернізованих портів Північного морського шляху [2, с.24].

Інформаційно-ідеологічні інструменти формують окремий вимір геополітичного впливу, пов'язаний із впливом на суспільну свідомість,

політичні процеси та формування наративів. У сучасних умовах вони тісно пов’язані з технологічним розвитком і функціонуванням цифрового середовища.

У науковому та політичному дискурсі це знаходить відображення у концепціях технологічної та цифрової автономії держав. Загострення геополітичної конкуренції у цифровій сфері активізувало академічні та політичні дискусії навколо понять технологічного (technological sovereignty) та цифрового суверенітету (digital sovereignty), які потребують концептуального уточнення. Технологічний суверенітет є ширшим поняттям і охоплює прагнення держави до стратегічної автономії у критично важливих для сучасного розвитку технологіях [4, с.109].

У цьому контексті технологічний суверенітет виступає не лише як елемент економічної політики, але й як інструмент геополітичного впливу, що визначає здатність держави до самостійного функціонування у стратегічно важливих сферах.

Поряд із регіональними кейсами, важливим є аналіз глобальних практик застосування інструментів впливу. Показовим прикладом є політика Китайської Народної Республіки, яка поєднує економічні, технологічні та інформаційні механізми у межах єдиної геополітичної стратегії. Китай активно використовує інвестиційні проєкти, інфраструктурні ініціативи та фінансові інструменти для розширення свого впливу в різних регіонах світу, формуючи довгострокові залежності та посилюючи власні позиції у глобальній системі.

Особливу роль у цій стратегії відіграє розвиток технологічного сектору та контроль над цифровою інфраструктурою, що дозволяє не лише забезпечувати економічні інтереси, але й впливати на інформаційні процеси, підсилюючи комплексний характер геополітичного впливу.

Сучасна геополітична конкуренція характеризується не лише розширенням спектра інструментів впливу, але й зміною їхньої природи, що проявляється у переході від прямого протистояння до комплексних, багаторівневих стратегій. Поєднання економічних, військових та інформаційно-ідеологічних механізмів формує нову модель геополітичної взаємодії, у межах якої вплив здійснюється одночасно у матеріальній та когнітивній площинах.

З огляду на зазначене, визначальним фактором геополітичної конкуренції є не лише наявність ресурсів, а здатність держав комплексно інтегрувати інструменти впливу та адаптувати їх до змін міжнародного середовища. Саме це визначає характер сучасного геополітичного суперництва та формує нові принципи взаємодії держав у глобальній системі.

Список використаних джерел

1. Fabio Ashtar Telarico. Are sanctions for losers? A network study of trade sanctions. *The New Economist*. 2023. С. 4–11.

2. Іванюк Д. В. Використання ресурсів Світового океану провідними країнами-акторами для реалізації власних геополітичних стратегій. *Український політико-правовий дискурс*. 2026. С. 5, 11–12.

3. Коротков Д. С. Міжнародна система: геополітична конкуренція «великих держав». *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2024. С. 196–204.

4. Радіонова І. Цифровий суверенітет, ШІ-суверенітет: нові виміри геополітичної конкуренції в умовах деглобалізації. *Грані*. 2026. Т. 29, вип. 1. С. 109–111.

Ключові слова: геополітична конкуренція, інструменти впливу, економічні механізми, військовий потенціал, інформаційно-ідеологічний вплив, технологічний суверенітет, Арктика, Китай

Keywords: geopolitical competition, instruments of influence, economic mechanisms, military potential, information and ideological influence, technological sovereignty, Arctic, China

Науковий керівник: д.і.н., професор Кормич Л.І.

Сербінова Марія Андріївна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА І ПРАВА ЛЮДИНИ: ПОШУК ОПТИМАЛЬНОГО БАЛАНСУ

Реалізація базових прав і свобод людини залежить від якості нормативно-правового регулювання та ефективності його практичного застосування. В умовах воєнного стану в Україні це питання набуває особливої ваги. Така ситуація об’єктивно зумовлює розширення повноважень органів публічної влади, що може призводити до тимчасового обмеження окремих прав і свобод [1]. У зв’язку з цим постає необхідність збереження балансу між суспільними інтересами, які потребують рішучих дій у кризових умовах, та правами людини. Водночас важливо, щоб будь-які обмеження були обґрунтованими, пропорційними та мінімально необхідними для досягнення законних цілей.

За умов воєнного стану діяльність державних органів потребує узгодженості та консолідованих дій для забезпечення оборони. При цьому ключовим залишається дотримання балансу між публічними інтересами та правами особи, адже обмеження останніх, як правило, спрямовані на захист базового права – права на життя [6]. Тому органи влади повинні забезпечувати логічний і обґрунтований зв’язок між запровадженими

обмеженнями та ефективністю протидії загрозам, чітко аргументуючи свої рішення для запобігання зловживанням і збереження довіри суспільства.

З метою реалізації цих підходів парламент активно формує відповідне правове середовище, ухвалюючи нормативно-правові акти. Зокрема, йдеться про законодавство щодо запобігання зловживанням гуманітарною допомогою, охорони інтелектуальної власності, стабілізації ринку праці та забезпечення соціального захисту [2]. Такі акти виступають інструментами гарантування прав людини в умовах війни. Водночас Конституція України чітко визначає перелік і межі допустимих обмежень прав у надзвичайних ситуаціях. Зокрема, згідно зі ст. 64 Конституції України та ст. 15 Конвенції про захист прав людини, існують права, які не можуть бути обмежені за жодних обставин: право на життя, заборона катувань, свобода від рабства, а також принцип «немає злочину – немає покарання без закону». Наявність такого «непорушного ядра» прав є фундаментальною гарантією збереження сутності правової держави навіть у період найвищих загроз національній безпеці.

Концепція безпеки держави та людини базується на їхній взаємодоповнюваності. Відповідно до стратегічних документів, людина є центральною цінністю державної політики у сфері національної безпеки. Ефективна система захисту прав людини є необхідною умовою мінімізації загроз, особливо в умовах війни, і виступає важливою ознакою демократичної держави. Таким чином, права людини та національна безпека є взаємопов’язаними складовими суспільної стабільності.

Водночас навіть у період протидії загрозам національній безпеці держава не звільняється від обов’язку забезпечувати права і свободи громадян [6]. Заходи безпеки нерідко супроводжуються певними обмеженнями або негативними наслідками для окремих осіб, що зумовлено необхідністю захисту суспільства загалом. Напередодні повномасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року в Україні було завершено формування низки галузевих безпекових стратегій у межах нового етапу стратегічного планування, започаткованого у 2020 році [3; 4]. У цих документах було визначено ключові загрози національній безпеці, більшість із яких мали обмежене коло джерел походження. Основна частина таких загроз була пов’язана з агресивною політикою Російської Федерації. Серед них – посягання на суверенітет і територіальну цілісність України, перешкоджання євроінтеграційним процесам, ризики ескалації збройного конфлікту, провокації на державному кордоні, розвідувально-диверсійна діяльність, інформаційні операції, кіберзагрози, підтримка незаконних збройних формувань, терористична діяльність, а також економічний тиск через блокування постачання ресурсів [4; 5]. Комплексний характер цих загроз (від кібердиверсій до економічного тиску) зумовлює необхідність багатоаспектного обмеження певних прав заради виживання держави.

У післявоєнний період важливими напрямами державної політики стануть зміцнення обороноздатності, підвищення готовності до кризових ситуацій, отримання міжнародних безпекових гарантій, розвиток партнерських відносин, відновлення економіки та людського потенціалу, а також удосконалення державного управління [5]. Реалізація цих напрямів безпосередньо впливає на рівень забезпечення прав і свобод громадян, особливо з огляду на необхідність адаптації правової системи до нових умов.

Попри складні воєнні обставини, в Україні простежується поступове вдосконалення механізмів захисту прав людини. Це проявляється у спрощенні процедур розгляду скарг, підвищенні незалежності правотворчих і правозахисних інституцій, наданні безоплатної правової допомоги, а також інформаційної та психологічної підтримки населення. Однак досягнення ефективного балансу між інтересами держави та правами людини потребує комплексного підходу.

Отже, забезпечення прав і свобод людини під час воєнного стану вимагає дотримання низки умов: відповідності конституційно-правових норм сучасному соціально-економічному розвитку, їхньої чіткості та зрозумілості, а також високого рівня правової культури як громадян, так і представників влади. Це особливо важливо в умовах війни, коли ризики зловживань або неправомірних обмежень прав значно зростають.

Список використаних джерел

1. Бадида А. Ю. Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану: як знайти баланс між публічним інтересом та індивідуальними правами. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану : матеріали наукового семінару (Львів, 23 червня 2022 року).* Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 12–17.

2. Офіційний веб-портал парламенту України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/zak/page/4

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України № 56/2022. https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377

4. Резнікова О. О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. *Стратегічна панорама спеціальний випуск*. 2022. С. 45–53. https://doi.org/10.53679/2616-9460.specialissue.2022.05

5. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД. 2022. 534 с. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-03/reznikova-ukraineresilience2022_02.pdf

6. Тітко Е. В. Національна та міжнародна безпека в контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. *Філософські та методологічні*

проблеми права. 2016. No2 (12). С. 126-138. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_2_12

Ключові слова: національна безпека, права людини, воєнний стан, публічний інтерес, обмеження прав, державна влада, правове регулювання, демократія, безпекове середовище, агресія, правозахисна діяльність, конституційні гарантії.

Keywords: national security, human rights, martial law, public interest, restriction of rights, state authority, legal regulation, democracy, security environment, aggression, human rights protection, constitutional guarantees.

Науковий керівник – к.і.н., доцент Сушко А.І.

Трунов Богдан Максимович

здобувач 1-го курсу факультету прокуратури та слідства (кримінальна юстиція)

Національного університету «Одеська юридична академія»

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА ПІСЛЯ НЕЇ

Повномасштабне вторгнення РФ спровокувало радикальну трансформацію архітектури суспільно-політичних комунікацій в Україні. Цей збройний конфлікт міжнародні медіа охрестили «першою війною в TikTok» (слід зазначити, що TikTok є лише одним із сегментів, тоді як Telegram відіграє більш стратегічну роль), і не без підстав: за даними мережі ОПОРА, у 2023 році 77,9% українців отримували новини саме через соціальні мережі – Telegram (71,3%), YouTube (66,2%) та Facebook (55%) [5, с. 3]. Соціальні платформи перетворилися з майданчика для спілкування на повноцінний інститут громадянської та політичної дії, здатний визначати суспільні настрої й координувати мільйони людей у режимі реального часу. Осмислення цього феномену набуває особливого значення в контексті майбутнього постконфліктного відновлення України, коли ті самі платформи відіграватимуть ключову роль у формуванні нового суспільного порядку. Саме тому дослідження механізмів і функцій соціальних мереж як інструменту політичної мобілізації (як у воєнний, так і в постконфліктний час) є актуальним науковим завданням, що потребує системного аналізу.

Традиційне розуміння «політичної мобілізації» передбачало залучення громадян через партійні структури та організовані рухи зі стійкими ієрархічними зв’язками. Однак цифрова епоха кардинально змінила цю модель. Дослідники констатують, що в умовах «соціально-мережевих протестів» – зокрема, Революції Гідності в Україні та «Арабської весни» – мобілізація відбувається через децентралізовані «слабкі зв’язки» у соціальних медіа, а не через традиційні організаційні структури [6, с. 3]. Виникають так звані «афективні публіки» – спільноти, що формуються

навколо емоційно значущого контенту і здатні координувати масові дії без центрального ядра.

З початком повномасштабного вторгнення ці механізми запрацювали на повну потужність. Facebook, Telegram та Instagram стали платформами для організації волонтерського руху, збору коштів на потреби Збройних Сил України та оперативного обміну перевіреною інформацією про перебіг бойових дій [1, с. 126]. Принципово важливою стала особиста стратегія цифрової комунікації Володимира Зеленського. Дослідження, опубліковане у Frontiers in Psychology, засвідчило: поєднання акторської майстерності та досвіду в медіа дозволило йому сформувати образ незламного лідера, що генерувало значний мобілізаційний ефект як усередині країни, так і на міжнародній арені [7, с. 4]. Показово, що вже 25 лютого 2022 року, коли проросійські акаунти поширювали фейк про нібито втечу президента за кордон, відеозвернення Зеленського [7, с. 5]. спростувало чутки про від'їзд президента та мало значний мобілізаційний/символічний ефект.

Паралельно з мобілізаційними функціями соціальні мережі стали головним полем наративного протиборства. Дослідники Frontiers in Political Science доводять, що захисний стратегічний наратив України виявився ефективнішим за наступальний наратив Росії завдяки так званому «коннективному гейткіпінгу» – здатності пересічних українців фільтрувати, верифікувати та поширювати контент, формуючи власну версію подій [6, с. 6]. Як наслідок, Росія, попри традиційно потужний вплив у глобальному інформаційному просторі, зазнала суттєвих труднощів у нав'язуванні власного порядку денного.

Водночас ці самі платформи несуть серйозну загрозу – масштабне поширення дезінформації. О.В. Кирилова та ін. зазначають, що Росія та Україна одночасно використовують весь спектр платформ – від Facebook і Twitter до TikTok і Telegram – для просування протилежних наративів, а алгоритмічна персоналізація контенту формує «інформаційні бульбашки», що спотворюють об'єктивне сприйняття реальності [2, с. 46]. О.В. Батрименко підкреслює принципову відмінність у стратегіях двох держав: якщо Росія жорстко обмежує доступ своїх громадян до незалежних джерел, водночас активно використовуючи соціальні медіа для пропаганди поза власними кордонами, то Україна спрямовує ці платформи насамперед на оперативне донесення достовірної інформації до власного суспільства та міжнародної аудиторії [1, с. 128]. Особливу небезпеку становить застосування технологій штучного інтелекту: зокрема, на Telegram поширювалися сфабриковані відеозаписи нібито капітуляції Зеленського та перемоги російських військ, покликані деморалізувати українське суспільство [5, с. 9].

Правова відповідь держави на ці виклики закріплена у Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» № 2163-VIII, який

визначає правові основи захисту інформаційного простору та встановлює відповідальність суб'єктів кіберзахисту [8, ст. 1, 10]. Комплексний аналіз впливу війни на українське суспільство свідчить, що консолідація, яка відбулася під тиском агресії, значно зміцнила державні інституції та підвищила рівень національної свідомості [4, с. 32].

Досвід цифрової мобілізації в умовах воєнного часу є цінним ресурсом для постконфліктного відновлення, проте він несе в собі й нові виклики. По-перше, волонтерські мережі та координаційні Telegram-канали, що сформувалися у 2022–2024 роках, можуть стати інституційною основою для відбудови громадянського суспільства та реінтеграції ветеранів і переміщених осіб. Дослідники визначають, що у 2023 р. кількість інтернет-користувачів в Україні сягнула близько 30 мільйонів, а такі платформи, як Facebook, Telegram, Instagram та TikTok, перетворилися на основні майданчики поширення оперативної інформації та вираження громадської підтримки [3, с. 991]. Вчені також систематизували двоїстий характер цього впливу: з одного боку – швидка мобілізація суспільної підтримки та донесення правдивої інформації, з іншого – ризик поширення дезінформації та фейків, що здатні спровокувати паніку і суспільний розкол [3, с. 991].

По-друге, залишається серйозний ризик використання цифрових платформ для дестабілізації постконфліктного суспільства. Центр демократії та верховенства права фіксує: лише у 2023 році до Facebook було подано понад 800 апеляцій на видалення контенту, що порушував правила платформи, – а провідною темою дезінформаційних кампаній стала саме мобілізація [5, с. 11]. Це свідчить про те, що існує високий ризик, що інформаційні операції триватимуть/трансформуватимуться. Тому розвиток медіаграмотності та правове регулювання цифрового простору є невід'ємними складовими стратегії постконфліктної відбудови.

Проведене дослідження засвідчило, що соціальні мережі трансформувалися з інструменту комунікації на системний чинник політичної мобілізації в умовах збройного конфлікту. Виявлено, що ефективність цих платформ є двоїстою: вони одночасно забезпечують консолідацію суспільства, координацію волонтерства та формування міжнародної підтримки – і слугують полем поширення дезінформації та маніпуляцій. Встановлено, що досвід воєнної цифрової мобілізації має бути системно використаний у постконфліктний період, а правове регулювання цифрового простору – розглядатися як пріоритет державної безпекової політики.

Список використаних джерел

1. Батрименко О.В. Роль соціальних медіа у російсько-українській інформаційній війні. *Політологічний вісник*. 2022. № 89. Р. 124–132. https://doi.org/10.17721/2415-881x.2022.89.124-132.

2. Кирилова О.В., Михайлова А.А., Захаріна К.В. Специфіка використання соціальних медіа у російсько-українській гібридній війні. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації.* 2023. № 2(54). С. С. 101-110. https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2023.2(54).12.

3. Юрченко О., Лисенко Т., Сохацький О. Роль соціальних мереж та інших цифрових платформ у комунікації під час війни. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 7(35). С. 990–1001. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-990-1001.

4. Вовк С. О., Бадер А. В. Багатофакторний вплив війни на українське суспільство та громадян України: системний аналіз політичних, соціальних, психологічних і економічних складових. *Науковий вісник «Політикус»*. 2024. Вип. 4. С. 30–37. https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-4.4.

5. «Ваш допис було вилучено». Вплив соціальних мереж на український інформаційний простір після початку повномасштабного вторгнення. 2023. 65 с. *Центр демократії та верховенства права*. https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/War-Impact-Social-Media.pdf

6. Zakharchenko A. Advantages of the connective strategic narrative during the Russian–Ukrainian war. *Frontiers in Political Science*. 2025. Vol. 7. https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1434240.

7. Wang L., Wang R. Cyber warfare: a study of Zelenskyy's social media political performance strategies and effects. *Frontiers in Psychology*. 2024. Vol. 15. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1478639.

8. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Офіційний сайт Верховної ради України*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19.

Ключові слова: соціальні мережі, політична мобілізація, інформаційна війна, гібридна агресія, дезінформація, цифровий активізм, постконфліктне відновлення.

Keywords: social media, political mobilization, information warfare, hybrid aggression, disinformation, digital activism, post-conflict recovery.

Науковий керівник: к.*політ.н., доцент Краснопольська Т. М.*

Чорнохвостенко Катерина Володимирівна
здобувачка 1-го курсу факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕОРІЯ «ЗАЦІКАВЛЕНИХ ГРУП» АРТУРА БЕНТЛІ: ПОТЕНЦІАЛ ТА ОБМЕЖЕННЯ У ДОСЛІДЖЕННІ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА

Для ґрунтовного аналізу теорії «зацікавлених груп» відомого американського політолога Артура Бентлі необхідно звернутися до витоків політичного плюралізму та методологічної революції, яку він здійснив на початку XX століття. У своїй фундаментальній праці «Процес керівництва.

Вивчення громадських рухів» (1908) дослідник запропонував радикально новий погляд на державу та суспільство, відмовившись від формально-юридичного підходу на користь динамічного аналізу соціальних взаємодій. Теоретик проаналізував групу як базову одиницю суспільства, а політичне співтовариство розглядав як сукупність різних «груп інтересів». У розумінні А. Бентлі група – «це об'єднання громадян, що розглядається не як абстрактна одиниця суспільства, а як масова діяльність, яка не пов'язує індивіда участю тільки в одній групі, а допускає його діяльність і в багатьох інших. Немає такої групи, у якої не було б свого інтересу, групи без інтересу не існують. Суспільство – це не що інше, як сукупність різних груп інтересів, а їх кількість обмежується лише одним показником – інтересами, заради яких вони створені і діють» [6].

Для дослідника кожна політична сила, яка має значення, є групою інтересів, незалежно від того, чи підтримує вона звинувачення. Штати та міста – це «локальні групи», правова система – це сукупність «правових груп», категорії доходу – це «групи багатства», віддані послідовники популярного політика – це «групи особистості». Функцію підтримки балансу між всіма групами інтересів здійснює саме держава [3].

Потенціал теорії Бентлі у дослідженні держави полягає насамперед у «приземленні» державних інститутів. Група інтересів виступає посередником між громадянським суспільством і державою, а Бентлі фактично звів діяльність уряду до процесу регулювання групового тиску [5]. Згідно з цією концепцією, держава перестає бути абстрактним «спільним благом» і постає як технічний інструмент або точка рівноваги, де фіксується результат боротьби між різними групами тиску. Такий підхід дозволив дослідникам зосередитися на реальних механізмах прийняття рішень, що особливо актуально для аналізу сучасного лобізму, що є логічним продовженням групової динаміки, де групи інтересів прагнуть вплинути на управлінські рішення, використовуючи професійні канали комунікації [1].

Важливою перевагою підходу Бентлі є його акцент на «тиск». Групи інтересів у політичній системі виконують функцію артикуляції інтересів, перетворюючи розмиті потреби суспільних верств у конкретні політичні вимоги [5]. Потенціал теорії виявляється у можливості класифікувати ці групи за ступенем впливу, організованості та методами тиску. Це створює надійну базу для емпіричних досліджень: від аналізу великих корпорацій і бізнес-об'єднань, до вивчення діяльності професійних спілок чи екологічних рухів [3]. Бентлі довів, що політичний процес – це не лише голосування чи робота парламенту, а безперервний тиск, який визначає зміст законів і бюджетів.

Сучасні дослідники зазначають, що в сфері публічного управління реалізація інтересів груп через цивілізований лобізм є необхідною умовою

функціонування демократії, оскільки це дозволяє владі отримувати зворотний зв'язок від експертних та зацікавлених середовищ [6].

Проте, незважаючи на величезний внесок у науку, теорія Бентлі суттєво обмежена у комплексному дослідженні, особливо сучасному суспільстві. По-перше, це надмірне спрощення фундаментальних основ політики. Теоретик фактично ігнорував самостійну роль держави та бюрократії, розглядаючи їх лише як пасивне відображення групового тиску [5]. У реальності ж державні органи часто мають власну суб'єктність і можуть діяти всупереч вимогам найсильніших груп, виходячи з національних інтересів або інституційної логіки.

По-друге, відчувається недооцінка індивідуального фактору та ідеології. Бентлі вважав, що думки та почуття людини не мають значення поза груповою дією. Однак сучасна політична наука доводить, що лідери, ідеологічні переконання та культурні цінності можуть радикально змінювати вектор розвитку суспільства незалежно від тиску груп [5]. Також теорія «зацікавлених груп» не дає повної відповіді на питання про те, як виникає «загальний інтерес» суспільства, якщо воно складається лише з конфліктуючих часток. Якщо держава – це лише точка перетину тисків, то вона втрачає свою функцію стратегічного планування та забезпечення соціальної справедливості. Крім того, за межами групового аналізу часто залишаються маргіналізовані верстви населення, які не мають організаційних ресурсів для створення «групи тиску», що робить теорію Бентлі дещо елітарною у своїй основі [4].

У контексті національних реалій обмеження теорії «зацікавлених груп» проявляються у переході від цивілізованого лобізму до корупційних практик. Коли груповий тиск не обмежений правовими рамками та інституційними стримуваннями, він перетворюється на захоплення держави, де вузькі групи інтересів підміняють собою публічне управління. Справедливо підкреслюється, що без належного нормативного регулювання, яке Бентлі вважав вторинним, груповий процес веде до дестабілізації політичної системи [6].

Крім того, методологічний інструментарій А. Бентлі виявляється недостатнім для пояснення природи політичних криз та радикальних суспільних трансформацій. Тлумачення політики виключно як процесу балансування групових інтересів не розкриває генезису революційних змін чи системних реформ, що трансформують правопорядок. Зосередженість автора на статиці та функціонуванні стабільних систем залишає поза увагою питання легітимації влади та стратегічну роль лідерства в періоди соціально-політичної турбулентності

Хоч теорія Артура Бентлі і залишається неперевершеним інструментом для аналізу механіки політичної боротьби та виявлення реальних центрів сили, вона потребує доповнення інституційними,

ціннісними та етичними вимірами. Її потенціал у дослідженні державних процесів полягає у викритті «прихованих пружин» влади, що вимагає стійкого балансу між приватними інтересами груп та публічним благом всієї спільноти. На практиці відомо багато політичних діячів, партій, угруповувань, які зловживають своїм впливом задля збагачення та посилення авторитету, що гарантує небезпеку для державного будівництва. Політика – це не лише боротьба за ресурси, а й сфера реалізації людських цінностей і гарант правопорядку, який повинен стояти вище за інтереси будь-якої окремої групи задля збереження цілісності суспільства.

Список використаних джерел

Бачинський Н. В. Інституціоналізація лобізму та його вплив на прийняття управлінських рішень: зарубіжний досвід та національні реалії: магістерська робота. Одеса: НУ "ОЮА", 2024. 112 с. https://hdl.handle.net/11300/28789

Дикун І. М. Плюралістичний напрямок в теорії демократії: історичні витоки та природа. *Актуальні проблеми політики*. 2009. Вип. 36. С. 301-309. http://hdl.handle.net/11300/151

Добра М. О. Теорія «зацікавлених груп» у дослідженнях політичних процесів: кваліфікаційна робота; Маріупольський державний університет. Київ, 2025. 58 с. https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9727/1/Добра%20М._КР.pdf

Єремєєва І. А., Шаповал В. А. Групи інтересів як суб’єкти політики. *Науковий журнал «Політикус».* 2016. Вип. 2. С. 76-80. https://politicus.od.ua/2_2016/18.pdf

Кирилюк Ф. М. Новітня політологія: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 564 с.

Яровой Т. С., Бондаренко О. Г. Реалізація цивілізованого лобізму у сфері публічного управління: питання теорії і практики. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 151-158. https://doi.org/10.32782/pdu.2023.3.23

Ключові слова: групи інтересів, груповий тиск, політичний процес, лобізм, публічне управління, держава, громадянське суспільство, корупція, публічне благо.

Keywords: interest groups, group pressure, the political process, lobbying, public administration, the state, civil society, corruption, the public good.

Науковий керівник: к.політ.н., доцент Краснопольська Т. М.

СЕКЦІЯ 23. СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ, ПРАВОВИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Керівник: доцент, к. соц. н., доцент кафедри Прохоренко Є.
Секретар: професор, д. політ. н., професор кафедри Яковлева Л.

Бутченко Іван Миколайович
здобувач 2-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

СОЦІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Актуальність цієї теми для сучасної України є критичною, оскільки країна перебуває в стані перманентної соціальної турбулентності, викликаної повномасштабною війною, економічною кризою та радикальною зміною суспільних цінностей. Внаслідок війни звичні норми та правила життя були зруйновані. Коли старі механізми (закони, стабільність) перестають працювати, а нові ще не адаптовані до екстремальних умов, виникає стан аномії. Це ідеальне середовище для поширення девіацій – від корупційних схем «на крові» до побутового насильства.

В умовах нестабільності межа між девіацією та нормою розмивається. Те, що в мирний час вважалося неприпустимим (наприклад, незаконне володіння зброєю або самосуд), у кризових умовах може сприйматися частиною суспільства як «необхідність» або «захист». Дослідження цього переходу є важливим для майбутньої реінтеграції суспільства. Через надмірне навантаження на правоохоронну та судову системи, а також через вимушену міграцію мільйонів людей, традиційні методи контролю (сім'я, школа, поліція) втратили свою ефективність. Це створює «вакуум контролю», який заповнюється девіантними практиками. Особливої актуальності набуває вивчення девіації серед молоді та підлітків. В умовах дистанційного навчання, постійної небезпеки та відсутності чітких перспектив на майбутнє, молодь стає найбільш вразливою до радикалізації та деструктивних субкультур.

Девіантна поведінка є невід'ємною складовою соціальної реальності та виступає важливим індикатором стану суспільства, його нормативної системи та механізмів соціального контролю. У соціологічному вимірі девіація розглядається не лише як відхилення від усталених норм, а як складний соціальний феномен, що відображає взаємодію індивіда з соціальним середовищем, структурними умовами та культурними цінностями.

Актуальність дослідження девіантної поведінки зумовлена зростанням різноманітних форм соціальних відхилень у сучасному суспільстві – від традиційних проявів (злочинність, насильство, адиктивна поведінка) до нових цифрових форм девіації (кібербулінг, онлайн-агресія, поширення деструктивного контенту). Зміни соціальних норм, трансформація соціальних інститутів, глобалізаційні процеси та цифровізація суспільства створюють нові умови функціонування соціального контролю, що потребує глибокого соціологічного аналізу.

Теоретичне осмислення девіантної поведінки бере свій початок у класичній соціології. Французький соціолог Еміль Дюркгейм розглядав девіацію як нормальне й навіть необхідне явище соціального життя. На його думку, відхилення виконують важливу функцію – вони окреслюють межі допустимого, сприяють перегляду застарілих норм та стимулюють соціальні зміни. Водночас стан аномії, що характеризується послабленням нормативного регулювання, створює сприятливий ґрунт для поширення девіантних практик.

Подальший розвиток цієї проблематики пов’язаний із теорією структурної напруги Роберт Мертон. Вчений довів, що девіантна поведінка виникає внаслідок розриву між соціально схваленими цілями та легітимними засобами їх досягнення. У ситуації, коли суспільство декларує високі стандарти успіху, але не забезпечує рівних можливостей, частина індивідів вдається до альтернативних, інколи нелегітимних способів реалізації цих цілей. Таким чином, девіація є наслідком структурних дисбалансів.

Інший важливий напрямок досліджень представляє теорія стигматизації Говарда Беккера. Згідно з цим поглядом, девіантність є результатом суспільної реакції:дія стає відхиленою тоді, коли соціум визначає її як таку та прикріплює відповідний «штамп». Процес стигматизації може формувати відхилену самосвідомість, що спричиняє повторне відхилення та суспільну ізоляцію.

Теорія соціального контролю Тревіс Гірші підкреслює значення соціальних зв’язків у стримуванні девіантної поведінки. Міцні зв’язки з родиною, освітніми інституціями, професійним середовищем та громадою формують внутрішній контроль і відповідальність. Ослаблення цих зв’язків підвищує ризик відхилення від норм.

У сучасному суспільстві девіантна поведінка набуває нових форм, що пов’язано з розвитком цифрових технологій і трансформацією соціальних комунікацій. Віртуальний простір створює умови для анонімності, зниження соціального контролю та формування нових типів девіантної активності. Онлайн-середовище стає платформою для поширення агресії, деструктивних ідеологій та соціальної маніпуляції. Це потребує оновлення підходів до профілактики та регулювання девіантних практик.

Соціологічні особливості девіантної поведінки проявляються у її залежності від соціально-демографічних характеристик, рівня соціальної інтеграції та доступу до ресурсів. Молодь, соціально вразливі групи, особи з низьким рівнем соціального капіталу частіше опиняються в зоні ризику. При цьому важливо враховувати, що девіація може мати як негативний, так і конструктивний характер. У певних випадках відхилення від усталених норм стає джерелом інновацій та соціальних змін.

Емпіричні дослідження свідчать про наявність зв'язку між рівнем соціальної інтеграції та схильністю до девіантної поведінки. Особи з низьким рівнем довіри до соціальних інститутів і норм частіше демонструють толерантність до порушення правил. Водночас ефективна профілактика девіації можлива через посилення соціального контролю не в репресивному, а в інтегративному вимірі – через підтримку сім'ї, розвиток освітніх програм, формування громадянської відповідальності.

Таким чином, девіантна поведінка є багатовимірним соціальним явищем, що виникає на перетині індивідуальних характеристик і структурних умов. Її аналіз дозволяє виявити глибинні соціальні дисфункції, оцінити ефективність нормативної системи та визначити напрями соціальної політики. Комплексний підхід, що поєднує класичні та сучасні теорії, створює основу для розробки дієвих профілактичних стратегій і формування соціально відповідального середовища.

Список використаних джерел

1) Пеца Д. Д., Росоха Я. М. Девіантна поведінка за умов воєнного стану: чинники, наслідки, механізми впливу. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 1. С. 45–52. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.7

2) Макаренко О. М., Андрейчева А. О. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах. Наукові записки НаУКМА. Психологічні науки та соціальна робота. 2015. Т. 175. С. 62–67. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8917

3) Бутиліна О. В. Девіація як форма поведінки маргіналів. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. Харків, 2012. С. 23–27. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1835

4) Андрусишин Р. М. Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право. 2021. № 69(1). URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.1

Ключові слова: девіантна поведінка, аномія, соціальний контроль, соціальна інтеграція, стигматизація, цифрова девіація, соціальні норми.

Keywords: deviant behavior, anomie, social control, social integration, stigmatization, digital deviance, social norms.

Науковий керівник: професор, д.політ.н., завідувач кафедри Ярова Л.В.

Дресь Поліна Станіславівна
здобувачка 2-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНИ У ПЕРІОД РИНКОВИХ РЕФОРМ

Початком масштабної трансформації соціальної структури України можна вважати 1991 рік, коли країна офіційно вийшла зі складу СРСР і почала перехід від командно-планової до ринкової економіки. Цей перехід став головним механізмом змін у суспільстві, адже змінення способу організації економіки нерозривно пов'язане з перетворенням соціальних відносин, структур влади та розподілу матеріальних ресурсів. На зміну єдиній державній системі планування прийшли ринкові принципи, які вимагали відкритості економіки, вільної конкуренції та відповідальності суб'єктів господарювання за результати їхньої діяльності [1].

Трансформація, як концепт, використовують стосовно об'єктів зіскладною структурою, що суттєво змінились і, як правило, в кращий бік. Траєкторія суспільно – політичних трансформацій в Україні має тривалий період і в певні відрізки часу носить менш визначений характер порівняно з країнами в яких транзит закінчився консолідацією демократії [2, с. 132].

Сучасна трансформація соціальної структури України є прагматизація соціальних установок населення: значно зростає вагомість таких критеріїв, як рівень доходу, обсяг власності, можливості кар'єрного росту, фінансової безпеки та професійної самореалізації. Навпаки, знижується вплив ідеологічних уявлень, політичних міфологій, а також традиційних соціальних норм, що базувалися на колективних цінностях, державозалежному укладі та стабільно запланованому життєвому сценарії. Людина все частіше сприймається не як «номер у системі», а як економічно відповідальний індивід, якому доводиться самостійно вибирати стратегії виживання, навчання, кар'єри та навіть політичних уподобань.

У цих умовах головні виклики для суспільства пов'язані, по-перше, із подоланням екстремальної соціальної поляризації, коли відмінності між топом багатих і низом бідних стають практично непереборними з точки зору можливостей. По-друге, важливим є реінтеграція економічно маргіналізованих верств безробітних, малозабезпечених пенсіонерів, низькооплачуваних працівників, людей з обмеженим доступом до якісної освіти та сучасних професій, які вже втратили зв'язок з ринком.

По-третє, принциповим є створення реальних механізмів соціальної мобільності – освітніх, професійних, трудових, правових, а також механізмів справедливого розподілу ресурсів, щоб можливості успіху залежали не лише від випадковості народження, кланових зв'язків чи вдалих початкових позицій, а від здібностей, освіти, праці та соціальної відповідальності. Саме ці зміни установок і виклики найбільше визначають обличчя сучасної української соціальної структури та напрямок її подальшої трансформації [3].

Центральним елементом цих змін стали радикальні економічні реформи: приватизація державної власності, денаціоналізація підприємств, лібералізація цін і звільнення ринку праці. Приватизація призвела до того, що колишні державні заводи, комбінати, фабрики та інші об'єкти виробничої інфраструктури перейшли до окремих осіб, груп бізнесменів або структур, близьких до влади, що радикально змінило розподіл майна та створило основу для формування нової економічної еліти. Денаціоналізація дозволила відкрити власні підприємства, кооперативи, фірми, що сприяло виходу значної частини населення за межі традиційного державного сектора із відповідними гарантіями.

Лібералізація цін означала скасування державного контролю над ціноутворенням, що спочатку призвело до стрімкого зростання витрат на життя, падіння реальних доходів і сильної інфляції. Це відкинуло значну частину населення з колишньої стабільної середньої соціальної позиції в стан бідності чи соціальної вразливості. Звільнення ринку праці, зменшення жорстких гарантій зайнятості зробили професійне становище набагато більш непередбачуваним: ті самі працівники, які раніше мали стабільну роботу, тепер раптово опинились серед безробітних або вимушеними працювати в неповній зайнятості, на тимчасових контрактах, у низькооплачуваних секторах [3].

У сукупності ці реформи призвели до руйнування колишніх стабільних соціальних ніш, які існували в радянській системі. Об'єднання людей за місцем роботи, партійною організацією, державними структурами, профспілками, а також за певними «гарантованими» життєвими сценаріями (робота — пенсія, соціальний захист через державу) поступово слабшали. Замість вертикально-ієрархічної, жорстко регульованої соціальної структури з'явилася більш рухома, нестабільна система, де ключовим став економічний статус, власність, здатність вижити та конкурувати на ринку. Саме ця перехідна фаза стала відправною точкою для подальшого розшарування суспільства, формування нових економічних класів та верств і посилення соціальної нерівності [4].

Після початку радикальних економічних реформ в Україні не лише змінився спосіб організації економіки, але й кардинально перебудувалися соціальні інститути, що визначають структуру суспільства. Перетворилися

основні форми економічних, політичних і освітніх інститутів: знизилась роль традиційної державної планово-контролюючої функції, зросла значимість приватного сектора, партійно-електоральних структур, медіа, а також товарних і послугових ринків. Це змінило баланс сил між державою, бізнесом і громадянами: держава поступово переходить від ролі прямих власників підприємств до регулятора, а ключовим суб'єктом впливу стають економічні еліти, медіа-групи та інші актори ринку.

Саме в цих умовах виокремлюється новий тип соціальних «суб'єктів» структури: приватні власники, олігархічні бізнес-структури, професійні менеджери, фінансові посередники, медіа-магнати, представники «нового багатства», люди, які отримали високий економічний і політичний статус завдяки доступу до ресурсів, власності, кредитів та владних пов'язок. Ці нові актори стають важливими елементами верхнього рівня соціальної структури, замінюючи або доповнюючи колишніх державно-бюрократичних еліт.

У цьому контексті відбувається формування нової класово-верствової структури: виокремлюються верхній багатий сегмент, змішаний середній шар, широкі верстви трудової бідності, безробітних, малозабезпечених пенсіонерів та осіб у стані міжгенераційної депривації. При цьому змінюється вагомість окремих верств: зменшується кількісний і соціальний вплив радянської та пострадянської інтелігенції, а також частина державних службовців, тоді як підвищується роль підприємницьких, комерційних, банківських і фінансових груп, які стають головними джерелами створення доходів і керування капіталом.

Таким чином, перехід до ринкової економіки не тільки знищував існуючі раніше «стабільні ніші», а й змінював сам принцип соціальної ієрархії. Нові економічні структури та нові суспільні групи стали головними чинниками соціальної диференціації. У результаті класова структура почала набувати ринково-елітарних рис, де головним показником становища в суспільстві є не офіційна посада чи освіта, а володіння майном, доступ до влади та фінансових активів.

Список використаних джерел

1. Трансформація соціальної структури українського суспільства. URL: https://studies.in.ua/lekcii-sociologija/4460-transformacya-socalnoyi-strukturi-ukrayinskogo-susplstva.html (дата звернення: 01.04.2026).

2. Сушко А., Каретна О. Соціокультурний підхід в дослідженні політичних процесів українського суспільства. Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри : матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 29 квіт. 2022 р.) / МОН України, Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2022. С. 130–134.

3. Мостяєв О. Особливості дослідження трансформації українського соціуму. *Вісник Київського національного університету імені Тараса*

Шевченка. 2010. № 14. URL: http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-14/mostyaev.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

4. Артьомова Т. Трансформація соціальної структури суспільства: на шляху до нової нормальності. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/eaaeb22b-1c29-48d6-98ea-dfea31e83c7e (дата звернення: 01.04.2026).

Ключові слова: Трансформація соціальної структури, ринкові реформи, приватизація, ринок праці, соціальна нерівність, економічні еліти, середній клас, бідність, соціальна мобільність, соціальні інститути, пострадянська трансформація.

Keywords: Transformation of social structure, market reforms, privatization, labor market, social inequality, economic elites, middle class, poverty, social mobility, social institutions, post-Soviet transformation.

Науковий керівник: доц., к. політ. н., доц. Каретна О. О.

Захарова Ніколєт Віталіївна

здобувачка 1-го курсу магістратури факультету психології, політології та соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИСКУРСИВНЕ КОНСТРУЮВАННЯ КОНЦЕПТУ «WELLNESS» У КОМУНІКАЦІЯХ ВЕЛИКИХ КОРПОРАЦІЙ: ЗДОРОВ'Я ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОДУКТИВНОСТІ

У сучасній постіндустріальній економіці межа між приватним життям та професійною діяльністю стає дедалі прозорішою. Корпоративний дискурс «wellness» (благополуччя) виходить за межі простої охорони праці, перетворюючись на комплекс маркетингових та медійних комунікацій. LinkedIn як професійна мережа є ідеальним майданчиком для трансляції цих смислів, де «турбота про себе» (self-care) подається як необхідна умова для «високої ефективності» (high performance).

Дослідження ґрунтується на методології Критичного дискурс-аналізу (CDA) за Н. Фейрклафом та концепції біополітики М. Фуко. Wellness розглядається не лише як стан здоров'я, а як дискурсивна конструкція, що легітимізує втручання корпорації в психосоматичний стан індивіда з метою оптимізації людського капіталу.

Об'єктом аналізу є текстовий та візуальний контент офіційних сторінок компаній Big Tech та консалтингового сектору в мережі LinkedIn. Дослідження фокусується на лінгвістичних маркерах, метафорах та візуальних образах, що використовуються для репрезентації корпоративних програм добробуту.

Ключові тези дослідження:

1. Комодифікація здоров'я та концепт «людського капіталу» У корпоративному дискурсі здоров'я працівника маркується як ресурс, що підлягає управлінню. Використання таких метафор, як *«recharge your*

batteries» (перезарядити батарейки) або *«mental resilience as a skill»* (ментальна стійкість як навичка), свідчить про те, що wellness подається не як кінцева мета, а як засіб підтримки безперервної продуктивності. Здоров'я стає товаром, який працівник «інвестує» в компанію в обмін на професійний успіх.

2. Індивідуалізація відповідальності через «empowerment» Маркетингові комунікації часто використовують риторику розширення можливостей (*empowerment*). Дискурс зміщує фокус із системних проблем (овертайми, стресове середовище) на індивідуальні практики: йогу, медитацію, використання застосунків для сну. Таким чином, через дискурс створюється образ «усвідомленого працівника», який сам несе відповідальність за своє вигорання, якщо він не скористався наданими корпорацією інструментами wellness.

3. Мультимодальність: візуальний код «щасливої ефективності» Візуальний контент у LinkedIn підкріплює текстові меседжі через образи стерильних, але затишних офісів, де межа між роботою та відпочинком стерта (наявність спортзалів, зон для сну). Працівник на фото зазвичай зображується в стані «потоку» або активної соціальної взаємодії. Візуальний дискурс конструює ідеал «цілісної особистості» (*whole self*), яка приносить на роботу не лише професійні навички, а й свою емоційну та фізичну енергію.

4. Дискурс «балансу» як інструмент лояльності Поняття *Work-Life Balance* у медіакомунікаціях корпорацій трансформується у *Work-Life Integration*. Дискурс-аналіз виявляє, що компанії презентують себе як «родину» або «спільноту підтримки», що дозволяє їм займати більший простір у житті працівника. Wellness-програми стають ключовим елементом HR-брендингу, спрямованим на залучення талантів, для яких етичний та дбайливий образ компанії є вирішальним.

Окрему увагу варто приділити критичному аспекту: дискурс wellness функціонує як інструмент неоліберальної відповідалізації. За фасадом емпатичної комунікації приховується зміщення фокусу з системних недоліків організації праці на індивідуальні психосоматичні показники працівника. Таким чином, здоров’я стає не правом людини, а її професійним обов’язком, що забезпечує безперебійну експлуатацію людського капіталу

Висновки. Дискурс «wellness» у LinkedIn виконує подвійну функцію: з одного боку, він дійсно може сприяти покращенню умов праці, з іншого – він є потужним маркетинговим інструментом, що нормалізує ідею постійної самооптимізації. Здоров’я в цьому дискурсі остаточно інтегрується в систему виробничих відносин, стаючи невід’ємним елементом професійної ідентичності сучасного фахівця.

Список використаних джерел

1.Фуко М. Наглядати і карати: Положення про в'язницю / пер. з фр. П. Таращук. Київ: Основи, 1998. 392 с. https://visnykpau.com/index.php/journal/article/download/313/228

2.Cederström C., Spicer A. The Wellness Syndrome. Cambridge: Polity Press, 2015. 176 p. https://www.researchgate.net/publication/342812210_Wellness_syndrome

3.Fairclough N. Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. 2nd ed. Routledge, 2010. 608 p. https://www.felsemiotica.com/descargas/Fairclough-Norman-Critical-Discourse-Analysis.-The-Critical-Study-of-Language.pdf.

4.Hochschild A. R. The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling. University of California Press, 2012. 328 p. https://caringlabor.files.wordpress.com/2012/09/the-managed-heart-arlie-russell-hochschild.pdf.

5.Han Byung-Chul. The Burnout Society. Stanford Briefs, 2015. 80 p. https://www.sup.org/books/theory-and-philosophy/burnout-society.

6.Schildt H. The Big Data Implication: How digital technologies transform organizations. Oxford University Press, 2020. 272 p. https://www.researchgate.net/publication/347054021_The_Data_Imperative_How_Digitalization_is_Reshaping_Management_Organizing_and_WorkHow_Digitalization_is_Reshaping_Management_Organizing_and_Work.

Ключові слова: дискурс-аналіз, wellness-комунікації, корпоративна культура, LinkedIn, людський капітал, біополітика, продуктивність праці, самооптимізація, неолібералізм, емоційна праця.

Keywords: discourse analysis, wellness communications, corporate culture, LinkedIn, human capital, biopolitics, labor productivity, self-optimization, neoliberalism, emotional labor.

Науковий керівник: доц., к.політ.н. доцент Каретна О. О.

Качаров Альберт Павлович

здобувач 4-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ВОЛОНТЕРСТВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Волонтерство як форма добровільної суспільно корисної діяльності є одним із ключових елементів громадянського суспільства. В умовах збройного конфлікту та післявоєнного відновлення України волонтерський рух набуває принципово нового значення, перетворюючись із додаткового інструменту соціальної підтримки на системоутворюючий елемент суспільної стійкості.

Волонтерство як соціальний інститут являє собою стійку сукупність норм, цінностей, статусів і ролей, що регулюють добровільну безоплатну діяльність громадян в інтересах суспільства [1, с. 140]. На відміну від неформального альтруїзму, інституційне волонтерство характеризується організаційною структурою, правовим регулюванням та визнаним суспільним статусом учасників.

Становлення волонтерства в Україні відбувалося у кілька етапів. Перший етап (1991–2004) пов'язаний із розбудовою незалежної держави та появою перших громадських організацій, які залучали добровольців до соціальної роботи. Другий етап (2004–2013) характеризується активізацією волонтерського руху під впливом Помаранчевої революції та зростанням третього сектора. Третій – переломний – етап розпочався у 2013–2014 роках із подіями Революції Гідності та початком збройної агресії на сході України. Саме тоді волонтерство масово вийшло за рамки традиційних соціальних сфер і набуло оборонного, гуманітарного та психологічного виміру [2, с. 78].

Правову основу волонтерської діяльності в Україні становить Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року № 3236-VI, який визначає принципи, суб'єктів та організаційні засади волонтерства [3]. Разом із тим практика повномасштабного вторгнення у 2022 році виявила суттєві прогалини у правовому регулюванні: відсутність чітких механізмів страхування волонтерів, обмежений доступ до зон бойових дій, недостатній правовий захист волонтерів, які надають допомогу безпосередньо на лінії розмежування [4].

З соціологічного погляду волонтерство виконує кілька функцій. По-перше, компенсаторну – воно заповнює прогалини в державному забезпеченні потреб населення, особливо в умовах кризи. По-друге, інтегративну – волонтерська діяльність об'єднує громадян навколо спільних цінностей і зміцнює соціальні зв'язки. По-третє, функцію соціального контролю – волонтерські організації здійснюють моніторинг розподілу гуманітарної допомоги та використання ресурсів. По-четверте, ідентифікаційну – участь у волонтерстві формує громадянську ідентичність та почуття відповідальності за долю суспільства [1, с. 141].

За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, рівень довіри до волонтерських організацій у 2023 році склав 71,7 %, що є другим показником після Збройних Сил України [2, с. 80]. Це свідчить про безпрецедентний рівень суспільної консолідації, однак водночас вказує на ризики інституційного перевантаження та «вигорання» волонтерів.

Серед основних проблем розвитку волонтерства в Україні слід виокремити: відсутність системної державної підтримки та стратегії розвитку волонтерського руху; нерівномірність розподілу волонтерських ресурсів між регіонами; недостатній рівень координації між волонтерськими

організаціями та органами державної влади; відсутність ефективних механізмів обліку, верифікації та правового захисту волонтерів.

Перспективи розвитку волонтерства в Україні мають бути пов'язані з його повноцінною інституціоналізацією: вдосконаленням законодавчої бази, запровадженням державних програм підтримки, розвитком корпоративного волонтерства та інтеграцією волонтерського досвіду у систему освіти та ринок праці [5]. У контексті повоєнного відновлення волонтерський сектор має стати рівноправним партнером держави у процесах реінтеграції, відбудови та психосоціальної реабілітації населення.

Таким чином, волонтерство в Україні пройшло шлях від стихійної доброчинності до розгалуженого соціального інституту, що відіграє критично важливу роль в умовах збройного конфлікту. Подальша його інституціоналізація та правове вдосконалення є необхідною умовою сталого розвитку громадянського суспільства у післявоєнний період.

Список використаних джерел

Лях Т. Л. Волонтерство як суспільний феномен. *Проблеми педагогічних технологій* : зб. наук. пр. / Волинський державний університет імені Лесі Українки. Луцьк : Волинський академічний дім, 2004. Вип. 3–4. С. 139–144.

Шайгородський Ю. Ж. Волонтерська діяльність як форма суспільної мобілізації у відсічі російській агресії. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Політичні науки*. 2023. С. 77–83. URL: https://jvestnik-politology.donnu.edu.ua/article/view/14320

Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квіт. 2011 р. № 3236-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 42. Ст. 435. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17

Яремчук С., Семенюк-Прибатень А., Адамовський В. Правові інструменти розвитку волонтерства в Україні: на виклики воєнного часу. *Академічні візії*. 2023. Вип. 17. URL: https://zenodo.org/record/7730899

Нагорна Д. Технології залучення молоді до волонтерства в Україні. *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9, No. 3. P. 340–357. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.3.2

Ключові слова: волонтерство, соціальний інститут, громадянське суспільство, волонтерська діяльність, Україна, воєнний стан, післявоєнне відновлення, правове регулювання, інституціоналізація, третій сектор.

Keywords: volunteering, social institution, civil society, volunteer activity, Ukraine, martial law, post-war recovery, legal regulation, institutionalization, third sector.

Науковий керівник: доц., к.політ.н., доцент Каретна О. О.

Крилов Олександр Денисович
здобувач 2-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В УМОВАХ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Трансформація кримінального права в умовах цифрового суспільства в Україні є закономірним наслідком глибоких змін у соціальній структурі та способах взаємодії між людьми, державою і технологіями. Цифрове середовище стало невід'ємною частиною повсякденного життя, охопивши економічну діяльність, комунікацію, управління та сферу безпеки. У зв'язку з цим кримінальне право вже не може залишатися в межах традиційних уявлень про злочин як фізичне посягання, оскільки значна частина суспільно небезпечних діянь перемістилася у віртуальний простір. Це вимагає перегляду як підходів до криміналізації, так і способів правового реагування на нові загрози.

Однією з найбільш очевидних змін є поява та стрімке поширення кіберзлочинності, яка охоплює незаконне втручання в інформаційні системи, викрадення даних, онлайн-шахрайство, використання шкідливого програмного забезпечення та інші форми протиправної діяльності. Такі діяння характеризуються високим рівнем латентності та складністю їх виявлення, що істотно відрізняє їх від традиційних злочинів. Крім того, кіберзлочини часто мають транскордонний характер, що ускладнює притягнення винних до відповідальності та потребує міжнародної координації зусиль [2].

Водночас цифровізація не лише породжує нові склади кримінальних правопорушень, а й трансформує вже існуючі. Зокрема, економічні злочини дедалі частіше здійснюються із використанням електронних платіжних систем, криптовалют і цифрових платформ, що дозволяє приховувати незаконну діяльність та ускладнює її відстеження. У цьому контексті кримінальне право змушене адаптуватися до нових форм суспільно небезпечної поведінки, розширюючи сферу свого регулювання та уточнюючи ознаки складів злочинів, пов'язаних із використанням інформаційних технологій [1].

Не менш важливим є вплив цифровізації на кримінальний процес і доказування. Використання електронних доказів стає повсякденною практикою, що змінює традиційні уявлення про джерела доказів і процедури їх дослідження. Електронні листування, записи з камер спостереження, дані з мобільних пристроїв і серверів – усе це формує новий тип доказової бази, яка потребує спеціальних знань і технічних засобів для належної оцінки. У наукових дослідженнях наголошується, що формування інституту

електронних доказів є одним із ключових напрямів розвитку кримінального процесу в Україні [3].

Зміни відбуваються і на рівні правозастосовної практики. Органи досудового розслідування та суди змушені враховувати специфіку цифрового середовища, що вимагає нових навичок, методик і підходів. Розслідування злочинів дедалі більше пов'язане з аналізом цифрових слідів, які можуть існувати у вигляді даних, метаданих або мережевої активності. Це, у свою чергу, зумовлює розвиток цифрової криміналістики як окремого напряму, що поєднує правові та технічні знання [5].

Разом із тим трансформація кримінального права в умовах цифровізації має не лише технічний, а й соціальний вимір. Розширення цифрового простору сприяє появі нових форм девіантної поведінки, зокрема кібербулінгу, незаконного поширення персональних даних, дезінформації та маніпуляцій громадською думкою. Ці явища впливають на суспільні відносини та формують запит на більш ефективне правове регулювання. Водночас надмірна криміналізація таких діянь може створювати ризики для свободи слова та інших прав людини, що вимагає збалансованого підходу до розвитку кримінального законодавства.

У сучасних умовах важливим фактором є також інтеграція України у міжнародний правовий простір, що передбачає врахування міжнародних стандартів у сфері протидії кіберзлочинності. Конвенція про кіберзлочинність заклала основу для уніфікації підходів до криміналізації діянь у цифровому середовищі та визначила механізми міжнародного співробітництва у цій сфері [2]. Це означає, що трансформація кримінального права в Україні відбувається не ізольовано, а в контексті глобальних процесів цифровізації та безпеки.

Таким чином, розвиток цифрового суспільства зумовлює комплексну трансформацію кримінального права України, яка охоплює матеріально-правовий, процесуальний і соціальний рівні. Ці зміни пов'язані не лише з появою нових видів злочинності, а й із переосмисленням ролі права в умовах цифрової реальності, де інформація стає ключовим ресурсом, а технології – основним інструментом як правомірної, так і протиправної діяльності.

Література:

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Конвенція про кіберзлочинність : Конвенція; Рада Європи від 23.11.2001 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

Столітній А. В., Каланча І. Г. Формування інституту електронних доказів у кримінальному процесі України // Проблеми законності. 2019. Вип. 146. С. 179–191.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.
Комісарчук Ю. А., Стецик Б. В. Сліди кримінальних правопорушень як об’єкт судової комп’ютерно-технічної експертизи // Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 12. С. 447–449.

Ключові слова: цифровізація, кримінальне право, кіберзлочинність, електронні докази, цифрове суспільство, кримінальний процес, інформаційна безпека.
Keywords: digitalization, criminal law, cybercrime, electronic evidence, digital society, criminal procedure, information security.

Науковий керівник: к.політ.н., доц., доцент кафедри Каретна О.О.

Лукащук Євгенія Геннадіївна
здобувачка 1-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВИЙ ЕТИКЕТ ТА ОНЛАЙН-КОМУНІКАЦІЯ: ЕВОЛЮЦІЯ НОРМ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДІ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Етикет, зокрема, мережевий етикет ґрунтується на встановлених стандартах спілкування та обміну інформацією в науковому середовищі. З розвитком технологій та комунікації в Інтернеті зростає кількість користувачів, які не мають відношення до державних та наукових споживачів, тобто використовують Інтернет не лише для пошуку інформації, а й для задоволення своїх інтересів та особистих потреб, амбіцій. Поступово Інтернет із спільноти чистих інформаційних мереж стає одним із видів розваг, але залишається основним джерелом інформації.

З розвитком міжнародної системи «електронних» грошей багато компаній розробили та впровадили концепцію продажу товарів через Інтернет. Тепер клієнти можуть переглядати та замовляти товари, не виходячи з дому. Аналогічно, доступність електронної пошти дозволила користувачам оцінити її переваги перед традиційними типами електронної пошти. Надісланий лист може дістатися на інший край земної кулі за годину. Стає зрозумілим, що необхідні більш детальні дослідження норм, основ, аспектів та практичних елементів цифрового етикету. Ось чому у темі цифрової культури особливе місце займають такі важливі елементи, як цифровий етикет [1].

Водночас розширення аудиторії Інтернету та спрощення доступу до онлайн-комунікації призводить до трансформації мовленнєвих норм і правил поведінки. Якщо раніше цифровий етикет формувався переважно в професійних і наукових спільнотах, то сьогодні він активно змінюється під впливом масової культури, соціальних мереж і повсякденного спілкування

користувачів. Це зумовлює появу нових моделей комунікації, які не завжди відповідають традиційним нормам мовленнєвої культури та взаємоповаги. Ознакою розвиненого суспільства завжди виступає культура мовлення. Практика спілкування у шкільних чатах наочно демонструє випадки неповажних висловлювань із боку батьків навіть на адресу вчителів, а учні використовують ненормативну лексику як нормативну. У час війни медіапростір захлеснула хвиля лихослів'я. У соцмережах, засобах масової інформації набули легалізації нецензурні фрази, які щодня можемо бачити на білбордах, одязі, побутових речах тощо. Складність ситуації в тому, що неусвідомлено спрацьовує стихійна форма соціалізації за механізмом наслідування (закони наслідування за Г. Тардом) і дитячий лексикон поповнюється нецензурною лексикою. Важливо пояснити, що під час агресії такою є реакція на знущання емоційне перевантаження, надпотужний стресс і ненависть до ворога, протее велика різниця, коли вживають ненормативну лексику в повсякденному спілкуванні, залишаючи її в побуті у мирний час [2].

Водночас трансформація комунікативних норм у молодіжному інтернет-дискурсі потребує глибокого осмислення з погляду лінгво-культурології, оскільки мова в мережі не лише відображає нові культурні цінності й ідентичності, а й активно впливає на їх формування. Молодіжна аудиторія створює й активно поширює нові мовні форми (меми, скорочення, жаргонізми, емодзі, графічні конструкції тощо), які зумовлені особливостями цифрового середовища, вимогами до швидкості спілкування та прагненням до самовираження. Отож, необхідність дослідження трансформацій комунікативних норм у молодіжному інтернет-дискурсі обумовлена новими викликами цифрової епохи, потребою у збереженні культурної ідентичності, а також прагненням до глибшого розуміння мовних змін як частини ширших соціокультурних процесів. Коротко охарактеризуємо основні мовні явища, що свідчать про трансформацію комунікативних норм у молодіжном інтернет-дискурсі [3, с. 104].

1. Жаргонізми та сленг – широке використання сленгу і жаргонізмів є характерною рисою молодіжної мови загалом, але в інтернеті він набуває особливого поширення через неформальність спілкування. У віртуальному середовищі молодь активно послуговується мовою, що відображає специфіку соціальних ролей, уподобань, цінностей та емоційного стану. У мережі можна спостерігати тенденцію до постійного оновлення сленгового словника: нові слова швидко з'являються, поширюються через меми, стрими, блогерські пости, а потім або закріплюються у мовному вжитку, або зникають.

2. Скорочення. Через обмеження часу бажання зекономити простір у повідомленнях, молодь використовує численні скорочення, які не лише

пришвидшують комунікацію, а й формують особливу знакову систему, зрозумілу всередині певної цифрової спільноти.

3. Змішування мов. Молодь часто комбінує елементи різних мов у своїй комунікації, що є звичним явищем у середовищі соціальних мереж. Таке змішування призводить до появи нових комунікативних форм, адаптованих до цифрового контенту.

Зростання популярності неформального стилю спілкування в інтернеті призводить до деяких змін у мовній грамотності молоді. Мовні скорочення, зниження уваги до граматики та вживання нових форм впливають на письмову та усну мову, граматичні помилки. Через швидкість обміну інформацією багато молодих людей нехтують граматичними правилами. Використання неформальних виразів, зокрема у спілкуванні з викладачами чи в офіційному контексті, може призвести до зниження рівня формальності та мовної культури. Така мова може містити розмовні скорочення, вульгаризми, сленг, акроніми або навіть емодзі, що є недоречним у формальному дискурсі [3, с. 106].

Поряд із значними можливостями, які приносить цифрова епоха, виникає широкий спектр ризиків та шкоди. Важливо пам'ятати, що молодим людям потрібні межі та правила поведінки не тільки в реальному житті, але також і в мережі. Одним із вражаючих негативних наслідків споживання цифрових технологій є те, як воно знижує нашу здатність до емпатії, обмежуючи рівень взаємодії людей один з одним. Залежність, пов'язана з цифровим споживанням та використанням Інтернету, стає все більш серйозною проблемою, яка полягає в тому, що вони впливають на нашу концентрацію уваги [4, с. 10].

Таким чином, зміни комунікативних норм у молодіжному інтернет-дискурсі є складним і багатогранним процесом, який відображає не лише розвиток технологій, а й глибокі соціокультурні зрушення. Вони зумовлені прагненням молоді до самовираження, зменшенням ієрархічності у спілкуванні, високою швидкістю обміну інформацією та активним входженням у нові форми цифрової культури. Усе це свідчить про те, що онлайн-комунікація молоді вже не є просто трансформованою формою традиційного спілкування, а постає як окреме повноцінне середовище зі своїми нормами, правилами та функціональними особливостями, яке потребує подальшого всебічного лінгвокультурного аналізу.

Список використаних джерел

1. Андрійченко Ж.О., Близнюк Т.П., Майстренко О.В. Digital етикет та комунікації: тенденції та вимоги сьогодення. 2021. № 34. URL https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-24

2. Вітковська О., Хозраткулова І. Інтернет-етикет в освітньому середовищі. *Вересень*. 2023. № 4 (95). URL https://doi.org/10.54662/veresen.4.2022.11

3. Жалко Т. Й. Трансформація комунікативних норм у молодіжному інтернет-дискурсі: лінгвокультурний аналіз. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2025. № 2. С. 104–109.

4. Каретна О. О. Вплив цифрових технологій на молодь. *Трансформація українського суспільства в цифрову еру* : матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 25 берез. 2022 р.). Одеса, 2022. С. 8–11.

Ключові слова: етикет, Інтернет, молодь, медіапростір, спілкування, трансформація, онлайн-комунікація, цифрова культура.

Keywords: etiquette, the internet, young people, the media landscape, communication, transformation, online communication, digital culture.

Науковий керівник: доц., к. політ. н., доцент Каретна О. О.

Махінько Єлизавета Анатоліївна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВА НЕРІВНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У сучасному інформаційному суспільстві цифрові технології посідають центральне місце у функціонуванні соціальних інститутів та повсякденному житті людини. Вони забезпечують доступ до знань, сприяють розвитку економіки, трансформують ринок праці та змінюють форми соціальної взаємодії. Завдяки цифровим інструментам відбувається розширення можливостей для самореалізації особистості, однак водночас виникають нові форми соціальної диференціації, зокрема цифрова нерівність.

Цифрова нерівність визначається як розрив між соціальними групами щодо доступу до інформаційно-комунікаційних технологій, рівня їх використання та ефективності отриманих результатів. Це явище є не лише технічною, але й соціальною проблемою, оскільки воно безпосередньо пов’язане із нерівномірним розподілом ресурсів у суспільстві. У цьому контексті цифрова нерівність виступає відображенням ширших соціально-економічних диспропорцій.

У науковій літературі виділяють три основні рівні цифрової нерівності. Перший рівень охоплює фізичний доступ до цифрової інфраструктури, включаючи наявність Інтернету, технічних пристроїв та якість зв’язку. Другий рівень пов’язаний із цифровими навичками, тобто здатністю користувачів ефективно взаємодіяти з технологіями. Третій рівень стосується результатів використання цифрових ресурсів, зокрема можливостей у сфері освіти, працевлаштування та соціальної активності Таким чином, цифрова нерівність має комплексний характер і проявляється на різних рівнях соціальної організації.

У сучасних умовах доступ до Інтернету дедалі частіше розглядається як один із базових соціальних ресурсів. Він забезпечує можливість

отримання освіти, доступу до інформації, участі у політичному та громадському житті. Відсутність такого доступу створює бар'єри для соціальної мобільності та обмежує життєві шанси індивіда.

В Україні процес цифровізації супроводжується як позитивними змінами, так і певними викликами. З одного боку, спостерігається зростання рівня проникнення Інтернету та розвиток цифрових сервісів. З іншого боку, проблема нерівного доступу залишається актуальною. Це пов'язано з нерівномірним розвитком інфраструктури, економічними чинниками та особливостями територіального розміщення населення [1].

Територіальний аспект цифрової нерівності проявляється у значних відмінностях між міськими та сільськими територіями. У великих містах доступ до високошвидкісного Інтернету є більш поширеним, що створює сприятливі умови для використання цифрових технологій. Натомість у сільській місцевості часто спостерігається обмежене покриття або низька якість зв'язку. Це пояснюється недостатнім розвитком інфраструктури та економічною недоцільністю для провайдерів інвестувати у віддалені регіони.

Соціально-економічні фактори також відіграють важливу роль у формуванні цифрового розриву. Рівень доходів населення визначає можливість придбання сучасних пристроїв та оплати Інтернет-послуг. Особи з низьким рівнем доходу частіше стикаються з обмеженнями у доступі до цифрових ресурсів. Крім того, рівень освіти впливає на здатність ефективно використовувати технології, що формує додаткові відмінності між соціальними групами.

Цифрова нерівність має комплексні соціальні наслідки, які проявляються у різних сферах суспільного життя. Однією з найбільш чутливих сфер є освіта. У сучасних умовах цифрові технології стали невід'ємною частиною навчального процесу. Онлайн-курси, електронні бібліотеки та дистанційне навчання відкривають нові можливості для здобуття знань. Водночас відсутність доступу до Інтернету або низька якість зв'язку значно обмежують ці можливості.

Цифрові технології потенційно здатні подолати освітній розрив, який існує між соціально-економічними демографічними показниками. Дані технології створюють нову цифрову грамотність та дозволяють учням отримувати доступ до
інформації та засобів масової інформації, доступних в Інтернеті [2, с. 10].

Це особливо актуально в умовах дистанційного навчання, коли доступ до Інтернету стає критично важливим фактором успішності. Здобувачі, які не мають стабільного доступу до мережі, опиняються у нерівному становищі порівняно зі своїми однолітками. Це призводить до зниження якості освіти та формування нерівних стартових можливостей.

Особливої уваги заслуговує проблема цифрової нерівності серед молоді. Традиційно вважається, що молодь є найбільш активною групою користувачів цифрових технологій. Вона активно використовує Інтернет для навчання, спілкування та дозвілля. Проте навіть у межах цієї групи існують значні відмінності у рівні доступу до цифрових ресурсів.

Молодь із сільських територій або з малозабезпечених сімей часто стикається з обмеженим доступом до якісного Інтернету. Це впливає на їхні освітні можливості, рівень підготовки та конкурентоспроможність на ринку праці. У результаті формуються нерівні стартові умови, що можуть мати довгострокові наслідки для соціальної мобільності.

Серед основних проблем фізичної доступності Інтернету можна виділити недостатній розвиток інфраструктури, низьку якість зв'язку та високу вартість послуг. Ці фактори обмежують можливості користування цифровими технологіями та сприяють формуванню цифрового розриву.

Не менш важливим є розвиток цифрових компетентностей населення. Освітні програми повинні бути спрямовані на формування навичок ефективного використання цифрових технологій. Це дозволить не лише зменшити цифровий розрив, але й підвищити рівень соціальної інтеграції [3].

Крім того, важливу роль відіграє державна політика у сфері цифровізації. Реалізація національних програм розвитку цифрової інфраструктури, підтримка інновацій та забезпечення рівного доступу до цифрових ресурсів є необхідними умовами подолання цифрової нерівності [4].

Отже, цифрова нерівність є складним і багатовимірним соціальним явищем, що відображає структурні диспропорції сучасного суспільства. Вона впливає на доступ до освіти, праці та соціальних послуг, формуючи нерівні можливості для різних соціальних груп. Подолання цифрової нерівності потребує комплексного підходу, що включає технічні, економічні та соціальні заходи. Вирішення цієї проблеми є важливим завданням сучасної державної політики, оскільки забезпечення рівного доступу до цифрових ресурсів є необхідною умовою розвитку справедливого та інклюзивного інформаційного суспільства.

Список використаних джерел

1. Дубов Д. В., Ожеван М. А., Гнатюк С. О. Цифрова нерівність в Україні: проблеми та шляхи подолання. Київ: НІСД, 2018. 72 с.

2. Каретна О.О. Вплив цифрових технологій на молодь. Матеріали Всеукраїнського круглого столу «Трансформація українського суспільства в цифрову еру». м. Одеса, 25 березня 2022 р. С. 8-11.

3. Гуржій А. М., Спірін О. М. Цифрова компетентність як умова подолання цифрової нерівності. Інформаційні технології і засоби навчання. 2020. № 77(3). С. 1–15.

4. Міністерство цифрової трансформації України. Цифрова грамотність населення України: звіт дослідження. Київ, 2021. 60 с.

Ключові слова: цифрова нерівність, цифровий розрив, Інтернет, молодь, інформаційне суспільство, соціальна нерівність, цифрові технології, доступ до ресурсів.

Keywords: digital inequality, digital divide, Internet, youth, information society, social inequality, digital technologies, access to resources.

Науковий керівник: доц., к. політ. н., доцент Каретна О.О.

Орєхова Валерія Андріївна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕРА СПОЖИВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ: СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ БАЗОВИМИ ПОТРЕБАМИ ТА СИМВОЛІЧНИМ СПОЖИВАННЯМ

Сучасне суспільство дедалі більше функціонує за логікою споживання, де матеріальні практики виходять за межі задоволення базових потреб і набувають символічного, ідентифікаційного та статусного значення. Особливо виразно ця тенденція проявляється серед покоління зумерів, яке, з одного боку, стикається з обмеженими можливостями задоволення базових життєвих потреб, а з іншого – активно включене у процеси інтенсивного споживання товарів і послуг, що не мають життєво необхідного значення.

Однією з ключових суперечностей сучасності є ситуація, коли значна частина зумерів не має реального доступу до таких базових ресурсів, як власне житло або стабільна економічна безпека. Висока вартість нерухомості, економічна нестабільність та трансформації ринку праці призводять до того, що задоволення цих потреб відкладається на невизначений термін. У цьому контексті також спостерігається тенденція щодо відмови або відкладання народження дітей, яка обґрунтовується, перш за все, економічними чинниками, зокрема високою вартістю освіти, забезпечення належного рівня життя тощо.

Водночас зумери активно залучені до практик інтенсивного споживання брендових люксових речей, косметики, аксесуарів, парфумерії, дорогих засобів догляду або ж великої кількості більш доступних товарів, що накопичуються до рівня надлишку. У результаті виникає парадокс – відсутність можливості задовольнити базові потреби співіснує з гіпертрофованим споживанням у сфері символічних товарів.

Також варто звернути увагу на психологічний вимір цієї проблеми. Частина зумерів, які походять із економічно незабезпечених або емоційно нестабільних сімей, за рахунок надспоживання компенсують дитячі травми чи дефіцит уваги, ресурсів. У цьому випадку придбання речей виконує не

утилітарну функцію, а стає способом емоційної саморегуляції, підвищення самооцінки та символічного відновлення справедливості. Така поведінка може розглядатися у руслі ідей про соціально зумовлені практики споживання, де особистий досвід інтегрується у ширші культурні патерни.

Цю ситуацію можна пояснити, спираючись на концепцію демонстративного споживання Т. Веблена [1]. Відповідно до якої, споживання розглядається не лише як економічна дія, а як спосіб демонстрації соціального статусу. У сучасних умовах, навіть за відсутності достатнього економічного капіталу, люди прагнуть відтворювати образ успішності через зовнішні атрибути.

Суттєву роль у цьому процесі відіграють референтні групи, концептуалізовані у працях Р. Мертона, як такі, що визначають стандарти поведінки, цінності та моделі споживання інших [4]. Зумери орієнтуються на соціальні групи, які виступають носіями бажаних стандартів життя – інфлюенсерів, блогерів, медійних осіб. Через механізми соціального порівняння формується прагнення відповідати цим стандартам, навіть якщо вони є економічно недосяжними.

Окремого аналізу потребує феномен цифрових медіа та блогерської культури. Частина інфлюенсерів, які досягли фінансового успіху, нерідко вдаються до створення провокативного контенту як способу утримання уваги аудиторії. Наприклад, демонстративне знищення дорогих речей (як-от пошкодження власного автомобіля) заради переглядів виступає формою гіперболізованого споживання та одночасно символічного марнотратства. Такий контент виконує подвійну функцію: з одного боку, він підсилює логіку демонстративного багатства, а з іншого – викликає сильні емоційні реакції у глядачів, зокрема обурення, заздрість або фрустрацію.

З позиції символічного підходу Ж. Бодріяра, подібні практики можна інтерпретувати як споживання знаків, де важливим є не сам об’єкт, а його символічне значення та ефект, який він створює у соціальному просторі [2]. У цьому випадку навіть руйнування речі стає частиною демонстрації статусу, оскільки сигналізує про надлишок ресурсів.

Існують маркетингові механізми, які додатково підсилюють ці процеси, формуючи нові потреби та підтримуючи постійний попит [3]. Реклама і цифрові платформи не лише відображають, а й активно конструюють споживчі бажання, інтегруючи їх у повсякденне життя індивідів.

Таким чином, сучасна ера споживання характеризується глибокою суперечністю між економічною реальністю, психологічними механізмами та символічними практиками. Неможливість задоволення базових потреб співіснує з прагненням до інтенсивного споживання, яке виконує функції соціальної інтеграції, самовираження та психологічної компенсації. У результаті формується ситуація, де споживання стає не лише економічною дією, а комплексним соціальним явищем, що відображає глибинні

трансформації сучасного суспільства.

Список використаних джерел

Veblen T. The Theory of the Leisure Class. New York: Macmillan, 1899. 184 p. URL: https://moglen.law.columbia.edu/LCS/theoryleisureclass.pdf.

Baudrillard J. The Consumer Society: Myths and Structures. London: Sage Publications, 1998. 221 p. URL: https://monoskop.org/images/d/de/Baudrillard_Jean_The_consumer_society_myths_and_structures_1970.pdf.

Kotler P. Marketing Management. 14th ed. Upper Saddle River: Pearson Education, 2012. 812 p. URL: https://library.uniq.edu.iq/storage/books/file/kotler_keller_-_marketing_management_14th_edition/1666787488kotler_keller_-_marketing_management_14th_edition.pdf.

Merton R. K. Social Theory and Social Structure. New York: Free Press, 1968. 744 p. URL: https://archive.org/details/socialtheorysoci0000mert_w8x3/page/n9/mode/2up.

Ключові слова: суспільство споживання, покоління зумерів, демонстративне споживання, референтна група, символічне споживання, маркетинг, споживча культура, соціальні мережі, ідентичність, соціальна нерівність.

Keywords: consumer society, Generation Z, conspicuous consumption, reference group, symbolic consumption, marketing, consumer culture, social media, identity, social inequality.

Науковий керівник: професор, д.соц.н. професор Калашнікова Л.В.

Піковець Анна Олександрівна

здобувачка 1-го курсу магістратури факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ВІЙНИ НА МОЛОДЬ: СОЦІАЛІЗАЦІЯ, ТРАВМА ТА НОВІ ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ

Можна сміливо назвати війну – причиною однієї з найбільш руйнівних колективних травм у будь-якому суспільстві, що утворює серйозні психологічні порушення які мають довгострокові наслідки для психічного здоров'я. Молоді люди, що знаходиться певних стадіях розвитку, від біологічного до соціального, є однією з найбільш вразливих до воєнних стресорів. Оцінки сучасних дослідників Агентства ООН у справах біженців свідчать, що приблизно 426 мільйонів дітей планети знаходяться у бойових зонах, і такі життєві обставини мають вплив не тільки на психіку, а й спотворює процес соціалізації, змінює життєві стратегії молоді та формує травматичний досвід [4].

В Ізраїлі представниками Єврейського університету було проведено дослідження серед підлітків, яке показало, що серед 976 опитаних 47,4%

оцінювали свій психічний стан як «нормальний», а 40,2% перебували у погіршеному стані, що перевищило очікувані дослідниками показники. Найгірше позначався стан емоційної сфери, де у менше половини опитаних емоційний стан віднесено до категорії «норми» [4].

Українські дослідження показують, що підлітки, під час дослідження демонстрували схожі результати: у 25,6% простежувались клінічні ознаки депресії, у 20,8% були виражені симптоми тривожності, а також вирізнялись симптоми посттравматичного стресового розладу(ПТСР) який мали 28,2%. Крім того, занепокоєння викликало те, що 43,9% інформантів мали незадовільну якість сну, що у довгостроковій перспективі може призвести до серйозних фізичних та психічних проблем. Кореляції між тривалим травматичним стресом(ТТС) та депресією, ПТСР і тривожністю продемонстрував тісний взаємозв'язок цих розладів [5].

Для розуміння взаємозв'язку важливо усвідомлювати різницю між ПТСР та ТТС, адже для першого характерні флешбеки та ретроспективні реагування, тоді як для другого, це постійне очікування загрози, емоційне виснаження та відсутність довіри до навколишнього середовища. У своїй статті, О. Солоненко стверджує, що депресія, тривожність та ПТСР – незалежні предикатори тривалого травматичного стресу, і є ймовірним поясненням 78% варіацій хронічного стресу опитаних [5].

Крім того, не варто відкидати серйозність впливу війни на соціалізацію, адже військові дії значно змінюють поведінкові звички в повсякденній активності людей. Значна кількість підлітків втратили деякі можливості та/або бажання підтримувати звичну рутину: соціальну активність, ігри, сон та ін., що невідворотно впливає на якість життя та подальше формування світогляду. У даному випадку школи відіграють значну роль у підтримці соціалізації молодших поколінь у кризових умовах, адже можуть надати стале безпечне, підтримуюче середовище, допомагати формуванню стресостійкості та допомагати підопічним подолати емоційні наслідки війни. Водночас, вимушені переміщення, міграції та переселення, через які молодь втрачає набуті соціальні зв'язки та підтримуючі ресурси – руйнують сімейні системи. Діти та підлітки, які були змушені змінити місце проживання часто отримують тривалі негативні наслідки, що можуть свідомо чи несвідомо передавати своїм нащадкам, а молоді люди, що тікають з зон бойових дій можуть стикатися з дискримінацією у місцях призначення, що викликає посилення тривоги та, внаслідок, потребує втручань спеціалістів для адаптації [1].

Також потрібно пам'ятати, що молоді люди зазвичай не включають війну у свої плани на майбутнє, тож її початок кардинально змінює вибудувані бачення. Більшість підлітків стверджують, що планування життя у довгостроковій перспективі стало близько до неможливого через війну, і війна значно деформує сприйняття їх власного майбутнього. Попри це, в

Україні, молоді люди все частіше обирають залишатися у рідній місцевості, порівняно з початком війни. Можливо це можна пов'язати з все частішим поверненням їх за кордону, негативним досвідом міграції чи іншими факторами, і навіть ті хто зараз не знаходяться в Україні через війну бажають у майбутньому повернутися, що демонструє наявність певних пріоритетів у процесі усвідомлення свого майбутнього місця в світі [2].

На противагу негативному впливу війни, може утворитися посттравматичне зростання – позитивні психологічні зміни, що виникають завдяки подоланню складних життєвих ситуацій. Наприклад, дослідження дорослих, що у дитячому віці пережили травму війни Іраку та Ірану продемонструвало вісім основних тем, від спогадів про війну до механізмів подолання наслідків травматичного досвіду [3]. Інформанти, не дивлячись на значний хронічний вплив травми на всіх післявоєнних етапах життя, показували стійкість та успішне управління стресом, що було викликано наявністю соціальної підтримки, рефлексивним опрацюванням травмуючого життєвого досвіду та формуванням позитивних стратегій подолання. Крім того дослідники зазначили важливість культурних аспектів та цінностей, адже вони виявили дуже великий вплив на варіанти відновлення [3].

Узагальнюючи можна стверджувати, що війна збільшує поширеність психологічних захворювань та розладів у молоді, які в свою чергу мають великий негативний вплив на якість життя. На противагу цьому, молоді люди демонструють великі адаптивні можливості, підлаштовуючись під виклики сучасності та життєвих обставин, переоцінюючи свої пріоритети та, в деяких випадках, проявляючи ознаки посттравматичного зростання. Результати проаналізованих досліджень, однак, підкреслюють нагальну необхідність розвитку програм психосоціальної підтримки, які будуть брати до уваги специфіку тривалого посттравматичного стресу та сприятимуть стабілізації емоційного стану молоді. Це є критично необхідним для будь-якого суспільства, щоб створити здоровий соціум, який матиме потенціал розвивати країну та формувати стабільність і процвітання майбутніх поколінь.

Список використаних джерел

Aloka P. J. O., Ajayi O., Zindoga L., Mnyamana N. Psychosocial impact of war on the social and emotional development of young learners – An integrative review of literature. Perspectives in Education. 2025. Vol. 43, no. 2. P. 5–19. e-ISSN 2519-593X. URL: https://www.researchgate.net/publication/392567829_Psychosocial_impact_of_war_on_the_social_and_emotional_development_of_young_learners_An_integrative_review_of_Literature

Cheromukhina O. Youth in war: psychological experiences, migration plans, self-realization. Youth in war: psychological experiences, migration plans, self-realization. 2024. Vol. 6, no. 1. P. 37–42. URL:

https://www.researchgate.net/publication/381146468_Youth_in_war_psychological_experiences_migration_plans_self-realization
Hashemi M., Mahmoudzadeh M. The lived experiences of childhood trauma in war: has post-traumatic growth occurred? European Journal of Psychotraumatology. 2025. Vol. 16, no. 1. Article 2468605. DOI: https://www.researchgate.net/publication/389560563_The_lived_experiences_of_childhood_trauma_in_war_has_post-traumatic_growth_occurred
Lipskaya-Velikovsky L., Komemi R., Gilboa Y., Nahum M. Mental Health of Adolescents during Times of War [Preprint]. Posted July 1, 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/393276116_Mental_Health_of_Adolescents_during_Times_of_War
Солоненко О. Особливості прояву тривалого травматичного стресу у підлітків під час війни. Психологічні перспективи. 2025. № 45. С. 152–160. URL: https://doi.org/10.29038/2227-1376-2025-45-sol

Ключові слова: війна, молодь, підлітки, вплив, травма, депресія, тривожність, стресостійкість, соціалізація, психічне здоров'я.

Keywords: war, youth, adolescents, impact, trauma, depression, anxiety, stress resilience, socialization, mental health.

Науковий керівник: доц., к.політ.н. доцент Каретна О. О.

Разніцина Віолета Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

САМОТНІСТЬ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Самотність це суб'єктивне відчуття недостатньої соціальної взаємодії та емоційної підтримки, коли людина не відчуває близькості або взаєморозуміння навіть у межах формальної інтеграції у суспільство. Вона може проявлятися як внутрішня самотність, пов'язана з самопізнанням і рефлексією, або зовнішня самотність, що виникає через реальну відсутність контактів та підтримки. Самотність є універсальним явищем, властивим людям різного віку, соціального статусу, культурних і національних груп. Для когось це короткочасне переживання після втрати контакту з близькою людиною або переїзду в нове місто, для когось тривалий емоційний стан, що супроводжує життя та впливає на психоемоційний стан.

У соціологічному підході самотність розглядається як багатовимірне явище, що формується під впливом глибоких суспільних трансформацій. Сучасні дослідження підкреслюють зростання індивідуалізації, ослаблення традиційних соціальних інститутів (сім'ї, громади) та зменшення кількості стійких міжособистісних зв'язків. Внаслідок цього виникає феномен «самотності серед людей», коли індивід формально інтегрований у суспільство, але не відчуває емоційної близькості та підтримки. Таке явище

супроводжується відчуженням, соціальною дистанцією та зростанням ролі особистості у формуванні власного способу життя [1].

У сучасному контексті самотність не лише результат особистих переживань, але й соціальний симптом змін, що відбуваються у суспільстві: рух від колективізму до індивідуалізму, від стабільних спільнот до розмитих соціальних мереж, від підтримки традиційних інститутів до орієнтації на автономність. Наприклад, у великих містах із високою мобільністю населення люди часто мають багато контактів, але відчувають внутрішню порожнечу та брак емоційної підтримки.

Самотність або групова ізоляція є потужними психогенними чинниками, що мають свою специфіку й породжують різні психічні феномени. Проте в екологічно замкнених технічних системах і незвичних умовах існування на людину, незалежно від того перебуває вона на самоті чи в груповій ізоляції, впливають такі психогенні чинники, як монотонність, порушення біоритму, змінена інформаційна структура, обмеження інформації, загроза для життя. Будь-який із перерахованих моментів, створюючи емоційну напруженість, здатен викликати різноманітні незвичайні психологічні стани, а в деяких випадках – неврози й реактивні психози [2, с. 292].

З точки зору соціології, самотність є результатом взаємодії особистості із соціальними структурами, нормами та контекстами. Вона формується під впливом урбанізації, індивідуалізації життя, мобільності та послаблення традиційних спільнот. Дослідження показують, що дефіцит довірчих, стабільних та взаємних соціальних зв’язків підвищує ризик відчуття самотності, навіть якщо кількість контактів формально велика (researchgate.net). У суспільствах із високим рівнем індивідуалізму люди частіше оцінюють якість взаємин через власні очікування, що створює відчуття невідповідності між бажаним рівнем підтримки та реальними соціальними взаємодіями.

Соціальні чинники самотності включають рівень соціальної інтеграції, участь у громадському житті, економічну стабільність, доступ до ресурсів підтримки, а також культурні норми щодо не залежності та самодостатності. Самотність може посилюватися у періоди соціальних змін або криз, наприклад під час пандемії COVID-19 у багатьох країнах спостерігалося значне зростання почуття ізоляції серед молоді та людей середнього віку через обмеження соціальної активності та закриття громадських закладів. Велика мобільність населення, міграція та зміна місць проживання і праці можуть призводити до розриву соціальних мереж, раніше створених у межах локальних спільнот.

Дослідження показують, що самотність не завжди має лише негативний вплив. Вона може слугувати механізмом самопізнання, розвитку особистості та формування власних цінностей. Такий аспект самотності

відображає внутрішню рефлексію та самоусвідомлення, що сприяє психічному зростанню, творчому мисленню, автономії та самостійності у прийнятті рішень. Водночас надмірна або тривала соціальна ізоляція негативно впливає на психоемоційний стан, підвищує ризик депресії, тривожності та зниження рівня задоволеності життям [3]. Відсутність соціальних зв'язків може мати довгострокові наслідки для фізичного здоров'я, включаючи підвищений ризик серцево-судинних захворювань та ослаблення імунітету.

Сучасні технології та соціальні мережі мають значний вплив на поширення самотності. Хоча вони відкривають нові можливості для комунікації, їхнє активне використання часто супроводжується відчуттям ізоляції. Ефект «спіралі самотності» проявляється, коли користувачі звертаються до соцмереж для відволікання від негативних емоцій, але постійне порівняння себе з «ідеальним життям» інших викликає ще більшу незадоволеність [4]. Надмірне користування соціальними платформами може підвищувати рівень тривожності, депресивних станів і страх пропустити важливі події. Лайки та коментарі створюють короткочасне відчуття задоволення, що може переростати у залежність від цифрового середовища та впливати на самооцінку.

Характер взаємодії у соціальних мережах має велике значення. Пасивне споживання контенту (лише перегляд стрічки) посилює соціальне порівняння та відчуття відчуження, тоді як активна участь у групах може частково компенсувати нестачу реальних соціальних контактів. Проте навіть активна онлайн-взаємодія не замінює повноцінної емоційної підтримки та глибоких міжособистісних зв'язків [5]. Соціальні мережі впливають на світогляд та самоідентичність користувачів, особливо молоді, викликаючи внутрішній дискомфорт і невпевненість у собі.

Особливу увагу слід приділяти впливу самотності на молодь і дітей. Хронічне відчуття самотності може порушувати когнітивний розвиток, мотивацію до навчання та формування соціальних навичок. Молоді люди, які багато часу проводять онлайн, ризикують розвинути дефіцит емпатії та навичок вирішення конфліктів у реальних життєвих ситуаціях [3]. В соціологічних дослідженнях підкреслюється, що молодь часто переживає подвійний тиск: з одного боку, вони прагнуть соціальної інтеграції та приналежності, з іншого – стикаються з невідповідністю між реальними потребами у зв'язках і цифровим середовищем, яке не завжди забезпечує глибокі взаємини.

За даними ВООЗ (2025), приблизно 16 % населення світу регулярно відчуває самотність. Найвищий рівень спостерігається серед підлітків (13–17 років, 20,9 %) та молоді (18–29 років, 17,4 %), тоді як серед дорослих (30–59 років) та людей похилого віку (60+) він нижчий – 15,1 % і 11,8 % відповідно [2]. Соціально-економічні чинники також впливають на поширеність

самотності: у країнах із низьким доходом цей показник сягає 24,3 %, а у високорозвинених країнах – близько 10,6 %. Особливо вразливими є люди з інвалідністю, мігранти, біженці, етнічні меншини та ЛГБТ-спільноти [6].

Відчуття самотності може бути пов'язане із соціальною нерівністю, рівнем освіти, зайнятістю та доступом до ресурсів психосоціальної підтримки.

Самотність має не лише соціальний, але й психологічний вимір. Вона може виникати через втрату близької людини, низьку самооцінку, негативний досвід соціальної взаємодії або внутрішній дискомфорт, пов'язаний з ідентичністю. Вивчення психологічних аспектів самотності допомагає зрозуміти, як внутрішні механізми – рефлексія, самоусвідомлення, пошук сенсу – взаємодіють із зовнішніми соціальними факторами, створюючи складний комплекс переживань.

Отже, розуміння самотності сьогодні потребує комплексного підходу: врахування психологічних, соціальних, економічних факторів та впливу цифрового середовища. Баланс між онлайн та офлайн взаємодією, розвиток соціальних навичок та підтримка спільнот є ключовими для запобігання хронічній самотності та зміцнення соціальних зв'язків. Крім того, соціальна політика, яка стимулює участь людей у спільнотах, підтримує соціальні мережі, програми інтеграції та взаємодопомоги, сприяє зменшенню ізоляції та підвищенню якості життя населення.

Список використаних джерел

1. Журнал «Психологія та соціальна робота». «Вплив соціальних мереж на світогляд людини та міжособистісні стосунки». URL: https://journals.onu.in.ua/index.php/psy/article/view/224

2. Каретна О. О., Ташматов В. А., Лагунова Я. В. Самоізоляція як психотравмуючий фактор соціального впливу на ментальну сферу людини. Науковий журнал. Габітус. Випуск 71. Видавничий дім «Гельветика» 2025. С. 290-294. URL http://habitus.od.ua/journals/2025/71-2025/53.pdf

3. TY Kyiv. «Спіраль самотності: як соцмережі посилюють відчуття ізоляції». URL: https://tykyiv.com/progresivnij/spiral-samotnosti-iak-sotsmerezhi-posiliuiut-vidchuttia-izoliatsiyi/

4. Slovoproslovo.info. «Самотність – статистика ВООЗ 2025». URL: https://slovoproslovo.info/samotnist-vooz-svit-statystyka-2025/

5. UETS. «Самотність – виклик сучасному суспільству чи шанс для особистісного зростання?». URL:https://uets.edu.ua/news/samotnist-vyklyk-suchasnomu-suspilstvu-chy-shans-dlya-osobystisnogo-zrostannya/

6. Village.com.ua. «Кожна шоста людина у світі страждає від самотності – ВООЗ». URL: https://www.village.com.ua/village/life/edu-news/364387-kozhna-shosta-lyudina-u-sviti-strazhdae-vid-samotnosti-ndash-vooz

Ключові слова: самотність, соціальна взаємодія, емоційна підтримка, індивідуалізація, соціальні мережі, ізоляція, психоемоційний стан.

Keywords: loneliness, social interaction, emotional support, individualization, social networks, isolation, psycho-emotional state.

Науковий керівник: доц., к.політ.н. доцент Каретна О. О.

Самсонова Софія Евгенівна

здобувачка 2-го курсу факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФЕНОМЕН «ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ» СЕРЕД МОЛОДІ: СОЦІАЛЬНІ ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Війна в Україні та світі спричинила глибоку суспільну кризу, що негативно позначається на фізичному та психічному стані людей. Особливо страждає молодь, яка саме формує своє майбутнє, професійний шлях та цінності. Постійний стрес, непевність, надлишок інформації та соціальний тиск призводять до зростання емоційного вигорання серед молодих людей. Причини емоційного вигорання можуть бути різноманітними і поєднуватися між собою. Основні причини включають надмірне навантаження, недостатній контроль над робочими умовами, конфлікти в роботі та особистому житті, несприятлива організаційна культура, високі очікування і перфекціонізм [1].

Сьогодні вчені визначають молодь як соціально-демографічну групу суспільства, що виділяється на основі сукупності характеристик, особливостей соціального становища і обумовлених тими або іншими соціально-психологічними властивостями, які визначаються рівнем соціально-економічного, культурного розвитку, особливостями соціалізації в нашому суспільстві [2, с. 102].

Емоційне вигорання розглядається як складний психофізіологічний феномен, що виникає внаслідок тривалої дії хронічного стресу, коли адаптаційні ресурси особистості поступово виснажуються. У психологічній науці цей стан визначається як процес емоційного, когнітивного та фізичного виснаження, що супроводжується втратою інтересу до діяльності, зниженням мотивації, почуттям внутрішньої спустошеності та дезадаптацією у професійній і соціальній сферах [3].

Соціальні причини емоційного вигорання серед молоді мають комплексний характер. Важливим чинником є ігнорування власних емоцій та внутрішніх переживань, що призводить до їх накопичення і поступового виснаження психоемоційних ресурсів. Накопичення негативних емоцій без їх належного опрацювання сприяє підвищенню рівня стресу та внутрішньої напруги. Додатково негативний вплив мають монотонність діяльності, відсутність новизни та чітких життєвих орієнтирів. Важливу роль також

відіграє порушення балансу між навчанням, роботою та особистим життям, зокрема виконання завдань у позаробочий час і нехтування відпочинком. Усе це в сукупності формує сприятливі умови для розвитку емоційного вигорання [4].

Не менш вагомим чинником є інформаційне перенасичення. Постійний доступ до новин, зокрема негативного змісту, а також активне користування соціальними мережами сприяють зростанню рівня тривожності. Соціальні мережі формують ідеалізовані образи успіху, що змушує молодь порівнювати себе з іншими й відчувати невдоволення власними здобутками.

Додатковим моментом є суспільний тиск та перфекціонізм. Очікування з боку громади, батьків і самих себе щодо досягнення успіху створюють невпинне психологічне напруження. У разі невідповідності цим сподіванням виникає відчуття провалу, що сприяє розвитку емоційного виснаження.

В умовах війни зазначені чинники значно посилюються. Постійне відчуття загрози, негаразди, вимушені зміни способу життя та втрата звичних громадських зв'язків створюють додаткове емоційне навантаження. Це ускладнює пристосування молоді та збільшує небезпеку розвитку вигорання.

Наслідки емоційного вигорання мають як індивідуальний, так і суспільний характер. На особистісному рівні воно проявляється у хронічній втомі, емоційній нестійкості, зниженні зосередження уваги та втраті спонукання. У складніших випадках можливий розвиток тривожних та депресивних станів.

На суспільному рівні емоційне вигорання веде до зниження результативності навчання та праці, зменшення Громадської активності та погіршення якості взаємин. Це може спричиняти соціальну ізоляцію та втрату життєвих орієнтирів. Поширення цього явища серед молоді негативно впливає на формування людського потенціалу та загальний розвиток соціуму [3].

Отже, емоційне вигорання серед молоді є складним соціально-психологічним явищем, причиненим сукупністю сучасних викликів. Його подолання вимагає всебічного підходу, що включає розвиток системи психологічної допомоги, формування навичок емоційної саморегуляції та створення сприятливого громадського середовища для молоді.

Список використаних джерел

1. Даниленко В.В. Емоційне вигорання: причини, симптоми та профілактика. URL: https://fspo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2026/01/Даниленко-В.В.-стиснуто.pdf (дата звернення: 09.04.2026).

2. Каретна О.О. Вплив соціокультурних факторів на розвиток критичного мислення молоді. Управління та інновації в освіті: досвід, проблеми та перспективи: збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., м.

Одеса 21 листопада 2025 року Одеса : ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2025. С.101-105.

3. Синдром емоційного вигорання. URL: https://do.gov.ua/syndrom-emotsijnoho-vyhorannia/ (дата звернення: 09.04.2026).

4. Лаврова М. Г. Теоретичний аналіз сучасних поглядів на поняття «емоційне вигорання» // Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія. 2014. Т. 19, Вип. 2. С. 194–202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2014_19_2_23 (дата звернення: 09.04.2026).

Ключові слова: емоційне вигорання, молодь, стрес, соціальні фактори, психічне здоров'я, інформаційне перенасичення, соціальний тиск, перфекціонізм.

Keywords:

emotional burnout, youth, stress, social factors, mental health, information overload, social pressure, perfectionism.

Науковий керівник: доц., к. політ. н., доцент Каретна О. О.

Сліпушко Марія Миколаївна

здобувачка 1-го курсу факультету психології, політології та соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ: ПАТРІОТИЗМ, ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ГУМАНІЗМ

Ціннісні орієнтації молоді виступають важливим показником соціальної динаміки та рівня розвитку суспільства. Для соціології вони є індикатором трансформаційних процесів, що відбуваються у свідомості і поведінці підлітків та молодих дорослих, а для психології відображенням внутрішніх уявлень про мораль, громадянську відповідальність та соціальну солідарність.

Повномасштабна війна в Україні суттєво впливає на цінності молодого покоління, прискорюючи процеси переосмислення патріотизму, формування громадянської та національної ідентичності, а також підвищуючи значущість гуманістичних цінностей. Молодь стає активним учасником соціальних процесів, де патріотизм, ідентичність та гуманізм виступають ключовими орієнтирами, що визначають поведінкові моделі та соціальні практики.

Молодь є динамічною складовою сучасного українського суспільства, їй належить реалізовувати започатковані в нашій державі реформи та розвинути їх до рівня системних соціально-економічних перетворень. Тому держава, визначаючи шляхи становлення і розвитку суспільства, орієнтується передовсім на молодь, чиї потенціал і знання можуть стати запорукою прогресивного розвитку держави. Адже взаємини держави і молодого покоління не тільки віддзеркалюють труднощі та суперечності

перехідного періоду нашої країни, а й впливають на перебіг соціально-економічних та політичних перетворень [1, с. 208].

Повномасштабна війна в Україні з 2022 року виступає потужним соціокультурним фактором, який радикально змінює життєвий досвід і систему цінностей молодого покоління. Цей період характеризується не лише прямими загрозами безпеці та значними втратами, а й глибоким переосмисленням колективної ідентичності, життєвих орієнтирів і моделей соціальної поведінки.

Результати досліджень соціологічної групи «Рейтинг» свідчать про суттєві зміни у самоідентифікації українців. Абсолютна більшість населення (94%) відчувають себе громадянами України, причому у період війни зросла тенденція ідентифікувати себе саме з державою загалом, а не з окремими регіонами (77%). Водночас 52% українців вважають себе європейцями, тоді як лише 8% асоціюють себе з «радянською людиною». Серед найважливіших цінностей громадяни найчастіше називають перемогу України (62%), родину та близьких (53%), власне здоров'я (34%), незалежність держави (26%) і відновлення країни (20%). Важливим показником змін є також зростання соціального капіталу: 86% українців надавали допомогу людям у складних ситуаціях, 70% підтримують Збройні Сили України фінансово, а 44% – нефінансово. Майже дві третини населення відчувають єдність з іншими українцями, що свідчить про посилення соціальної згуртованості [2].

У сучасних умовах патріотизм постає як одна з ключових цінностей української молоді. За даними соціологічних досліджень, близько 90% молодих громадян ідентифікують себе як патріоти, що значно перевищує довоєнні показники [3].

Патріотизм проявляється не лише на рівні емоцій, а й у повсякденній практиці: зростає інтерес до української історії, культури та традицій, активніше використовується українська мова, посилюється готовність до участі в суспільному житті та допомоги іншим.

Важливу роль у формуванні патріотичних цінностей відіграє система освіти. Освітні заклади спрямовані на виховання громадянської відповідальності, поваги до державної символіки, культурної спадщини та історичного минулого. Школа виступає середовищем формування особистості, здатної до соціальної активності, усвідомлення своєї ролі в суспільстві та відповідальності за майбутнє країни [4].

В умовах війни відбувається суттєва трансформація ідентичності української молоді – від фрагментованих форм самоусвідомлення до більш цілісної та консолідованої громадянської ідентичності. Все більше молодих людей передусім визначають себе як громадян України, що свідчить про зміщення акценту від регіональних, етнічних чи релігійних ідентичностей до громадянсько-політичної [5].

Процеси консолідації українського суспільства базуються на спільних цінностях, історичному досвіді та інтересах. В умовах зовнішньої агресії зростає потреба у збереженні національної самобутності, єдності та державності.

Війна стала каталізатором цих процесів, посиливши відчуття спільної долі та відповідальності за майбутнє країни. Водночас зростає значення європейської ідентичності, яка формується не лише як географічна, а передусім як ціннісна орієнтація, пов'язана з демократичними принципами, правами людини та свободою [6].

В умовах повномасштабної війни в Україні суттєво трансформується система суспільних цінностей, висуваючи на перший план гуманізм та емпатію як ключові орієнтири людської взаємодії. У ситуації постійної небезпеки, втрат і психологічного напруження саме ці якості стають основою соціальної згуртованості та взаємної підтримки.

Гуманізм проявляється через пріоритет людського життя, гідності та прав навіть у надзвичайних умовах. Він виступає моральною противагою насильству та дегуманізації, формуючи етичну основу суспільного спротиву.

Емпатія сприяє розвитку про соціальної поведінки, волонтерського руху та взаємодопомоги. В українському суспільстві це проявляється у підтримці військових, допомозі внутрішньо переміщеним особам і активній участі в благодійних ініціативах. Зростання здатності до співпереживання навіть у складних умовах свідчить про адаптаційний потенціал суспільства [6].

Отже, гуманізм та емпатія у воєнний час перестають бути абстрактними категоріями і набувають практичного значення, визначаючи поведінку людей і забезпечуючи стійкість суспільства.

Освіта є одним із ключових механізмів формування національних і духовних цінностей. Вона не лише передає знання, а й формує світогляд, моральні орієнтири, громадянську позицію та патріотизм [6].

Особливе значення має початкова школа, де закладаються основи любові до Батьківщини, поваги до рідної мови, культури та традицій. У процесі навчання учні залучаються до практичної діяльності, проектної роботи та соціальної взаємодії, що сприяє усвідомленню власної ролі у суспільстві [7].

Освіта формує внутрішні ціннісні орієнтири, які визначають подальшу поведінку особистості. Вона сприяє вихованню гордості за історичне минуле, усвідомленню єдності з народом і готовності відстоювати національні інтереси. Таким чином, система освіти виступає важливим інструментом формування свідомого, відповідального та патріотично налаштованого громадянина [6].

Отже, повномасштабна війна стала потужним чинником трансформації ціннісних орієнтацій української молоді. Патріотизм, громадянська

ідентичність, гуманізм та емпатія не лише посилилися, а й набули практичного виміру у повсякденному житті. Це свідчить про формування більш згуртованого, свідомого та відповідального покоління, здатного активно впливати на розвиток і майбутнє українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Каретна О. О. Політична активність молоді як чинник становлення незалежності. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 48. С. 208–217.

2. Соціологічна група «Рейтинг». Опитування громадської думки в Україні, 20-22 липня 2025 року. Київ, 2025. URL : https://www.ratinggroup.ua/news/identity-jul2025

3. Український центр соціальних досліджень. Молодь і патріотизм: соціологічний моніторинг 2023 року. Київ, 2023. 84 с.

4. Інститут соціології НАН України. Трансформація цінностей української молоді під час війни. Київ: ІС НАНУ, 2023. 36 с.

5. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). Ідентичність українців після 2022 року. Київ, 2023. URL : https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1589&page=1

6. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету, педагогічні аспекти Формування ідентичності учнів на уроках суспільних дисциплін. URL : http://znp.udpu.edu.ua/article/download/326284/8.pdf

7. Збірник матеріалів VIII Міжнародної наукової конференції Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба 24-25 травня 2024 року. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fda32e67-3c69-49cd-850e-006362b3205e/content

Ключові слова: трансформація цінностей, українська молодь, війна, патріотизм, громадянська ідентичність, соціальна згуртованість, гуманізм, емпатія, волонтерство, освіта, моральні цінності, національні інтереси.

Keywords: transformation of values, Ukrainianyouth, war, patriotism, civic identity, social cohesion, humanism, empathy, volunteering, education, moralvalues, national interests.

Науковий керівник: доц., к.політ.н. доцент Каретна О. О.

Щіпанська Діана Олегівна

здобувачка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

В умовах тривалої соціальної нестабільності, економічної кризи та воєнних дій традиційні інститути соціалізації – сім’я і школа часто втрачають свій виховний потенціал, що призводить до масштабування девіацій

неповнолітніх, зокрема і злочинної поведінки. Вивчення її провідних детермінант є фундаментальним завданням кримінології та соціології, оскільки профілактика злочинності неповнолітніх, це не просто виховна робота, а стратегічне вкладення у криміногенну безпеку суспільства задля мінімізації ймовірності переростання ситуативних злочинних дій у професійну злочинність.

Неповнолітній правопорушник є одним із найскладніших об'єктів виховного та корекційного впливу. Це пояснюється тим, що він часто вже має сформовані негативні установки, звички та моделі поведінки. На відміну від дорослих злочинців, чия протиправна поведінка здебільшого є результатом свідомого вибору або усталеного світогляду, детермінація поведінки підлітків має складнішу природу. Вона є наслідком емоційної лабільності, імпульсивності, підвищеної навіюваності та групового конформізму, що підсилюється відсутністю життєвого досвіду й наявними акцентуаціями характеру [1]. Особливу складність становить той факт, що неповнолітні нерідко чинять активний опір позитивному впливу, вибудовуючи психологічний бар'єр недовіри, відчуження чи навіть ворожості між собою та значущими дорослими [2, с. 121].

Говорячи про злочинність, як про складне соціальне явище, слід відзначити, що вона завжди викликає у вчених особливу увагу, оскільки молоде покоління є природним резервом соціального розвитку, а порушення кримінального закону особами юного віку, їх поширеність не тільки свідчать про існуючі недоліки виховання, умов для включення молоді в життєдіяльність суспільства, але і в значній мірі виступають в якості прогностичної характеристики злочинності в цілому [3, с. 58-59].

А. П. Закалюк визначає особистість злочинця як сукупність соціально-типових рис, що виникли внаслідок неблагополучного соціального розвитку. Ці риси характеризуються суспільною неприйнятністю, формують викривлену криміногенну мотивацію та стають безпосередньою причиною злочинної активності [4]. У підлітковому віці ці риси ще не є статичними, що дає змогу корегувати їх через зміну соціального середовища.

Відтак, злочинність неповнолітніх має багатофакторну природу, де причини та чинники утворюють ієрархічну структуру. З одного боку, це макросоціальні та економічні – бідність, безробіття, низький рівень освіти, обмежені можливості легальної самореалізації створюють підґрунтя для корисливої мотивації. З іншого, – мікросоціальні (сімейно-побутові причини та тиск однолітків), а саме несприятливі життєві умови, проблеми в сім'ї, дефіцит належного виховання, дистанційованість контролю, залучення до деструктивних груп, вплив контенту, що романтизує насильство, поширення кіберзлочинності [4]. Серед основних чинників, що сприяють злочинності серед неповнолітніх, належать психологічні вікові особливості та криза ідентичності (занижена самооцінка, відсутність внутрішньої мотивації,

конфлікти в сім'ї чи середовищі), а також травмуючі умови війни (хронічний стрес, стан підвищеної тривожності, пережиті втрати, вимушене переселення тощо) [5, с. 329].

Окремим детермінуючим чинником є інструменталізація підлітків з боку представників професійного криміналітету, які залучають їх до злочинної діяльності. Ситуація ускладнюється поширенням дитячої наркоманії, бездоглядності та безпритульності, що залишаються гострими каталізаторами соціальної маргіналізації і часто-густо є початковим етапом входження у злочинне середовище.

Узагальнюючи, варто зазначити, що детермінація злочинної поведінки неповнолітніх у сучасних умовах є динамічним процесом, де макро- і мікросоціальні чинники резонують із віковою психологічною вразливістю [6, с. 220].

Детермінація злочинності сьогодні зміщується з соціально-класової у бік інформаційно-психологічної, де ключову роль відіграє не стільки матеріальна незабезпеченість і соціальна занедбаність, стільки криза ідентичності у віртуалізованому просторі. Адже традиційні важелі соціального контролю послаблюються через дистанціювання, розмивання кордонів між реальністю і цифровою симуляцією. Таким чином, неповнолітній злочинець часто є продуктом цифрового відчуження, романтизації насильства у медіаконтенті й втрати ціннісних орієнтирів.

Проблема злочинності неповнолітніх потребує не лише глибокого наукового осмислення, а й практичних рішень, спрямованих на профілактику, виховання та створення сприятливих умов для розвитку молоді. Лише комплексний підхід, що поєднує соціальну підтримку, психологічну реабілітацію (особливо для ВПО та дітей, що постраждали від війни), освітні програми, цифрову гігієну може стати ефективним інструментом у подоланні цього явища. Поряд з тим не варто забувати і про створення нових майданчиків для легальної самореалізації молоді у повоєнному українському суспільстві.

Список використаних джерел

Калашнікова Л. В., Лобанова А. С. Неповнолітні делінквенти. *Перевесники Незалежності. Силуети покоління у часі та подіях : колективна монографія* / за ред. С. Макеєва, Н. Коваліско. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 299 с. URL: https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2022/maket-makeev-dlya-tipografii.pdf.

Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави. Івано-Франківськ, 2007. 121 с. URL: http://194.44.152.155/elib/local/pv/1459.pdf.

Каретна О. О., Милосердна І. М. Злочинність серед неповнолітніх як фактор загрози соціальній безпеці. *Феномен солідарності і соціальної*

згуртованості в Україні та Республіці Молдова: нові виклики та контексти : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. / за ред. О. В. Лісеєнко. Одеса : Гельветика, 30 червня 2020 р. С. 58–60.

Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика: у 3-х кн. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

Сметаніна Н. В. Інформаційна модель злочинності в пострадянській кримінології. *Порівняльно-аналітичне право : електрон. наук. фах. вид.* 2013. № 3-1. С. 327-331. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/59e78488-c86b-4cce-8976-317f9f6777a6/content.

Дідківська Г. В. Сімейне неблагополуччя в системі детермінантів злочинності неповнолітніх в Україні : монографія. Вінниця : Нілан ЛТД, 2017. 220 с.

Ключові слова: неповнолітні правопорушники, злочинність, соціальні фактори, психологічні фактори, реабілітація.
Keywords: juvenile offenders, crime, social factors, psychological factors, rehabilitation.

Науковий керівник: доц., к.політ.н. доцент Каретна О. О.

СЕКЦІЯ 24. ЛІНГВІСТИКА ПРАВА ТА ЗМІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Підсекція 1

Керівник: завідувач кафедри, д.філол.н., професор Мамич М. В.
Секретар: лаборант кафедри Беженар В.

Астахова Дарія Денисівна
здобувачка 2-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

Стрімкий розвиток штучного інтелекту (ШІ) у XXI столітті зумовив кардинальні зміни в більшості професійних сфер, зокрема у галузі перекладу. Одним із найпомітніших інструментів, що вплинув на сучасні перекладацькі практики, став ChatGPT – мовна модель, розроблена компанією OpenAI. Завдяки здатності аналізувати контекст, створювати тексти різними мовами та стилістично адаптувати переклад, ChatGPT поступово перетворюється на потужного інтелектуального асистента перекладача [1].

У контексті глобалізації та цифровізації комунікацій роль перекладача зазнає трансформації. Якщо раніше переклад вимагав виключно людського інтелекту, то сьогодні професіонали все частіше взаємодіють з автоматизованими системами.

Актуальність дослідження полягає у необхідності визначення впливу ChatGPT на професію перекладача – як з точки зору підвищення ефективності праці, так і з позиції загроз для професійної автономії, творчості та етичних стандартів. Метою дослідження є з'ясування впливу використання ChatGPT на характер, зміст та якість перекладацької діяльності, а також окреслення перспектив розвитку професії перекладача в умовах поширення інтелектуальних мовних технологій.

Сучасна перекладацька діяльність переживає глибоку трансформацію під впливом цифровізації та впровадження штучного інтелекту. Якщо раніше автоматичний переклад розглядався лише як допоміжний інструмент, то нині системи на основі нейронних мереж і генеративних моделей стали невід'ємною частиною перекладацького процесу. Це змінює не лише технічний бік перекладу, а й сутність професії, зміщуючи акценти з безпосереднього створення тексту на його редагування, аналітику та оцінку якості.

Однією з найпомітніших тенденцій є поява концепції *human-in-the-loop* – «людина в контурі взаємодії», коли переклад створюється у співпраці між

людиною та штучним інтелектом. За спостереженнями дослідників, саме така модель дає змогу досягти найвищої якості перекладу, оскільки поєднує швидкість і масштабованість машинних систем із глибоким розумінням контексту, яке притаманне лише людині [2]. У цьому процесі перекладач виступає не виконавцем у класичному сенсі, а радше аналітиком і редактором, який контролює точність, стилістику й культурну відповідність тексту.

Дослідження показують, що навіть найпросунутіші генеративні системи, як-от ChatGPT, мають значні обмеження. У праці *Distinguishing Translations by Human, NMT, and ChatGPT* (2023) доведено, що тексти, створені мовними моделями, хоч і відзначаються граматичною правильністю та стилістичною зв'язністю, часто не передають прагматичних і культурних відтінків, властивих людському перекладу [3]. Подібних висновків доходять і Ghosh та Caliskan (2023), зазначаючи, що ChatGPT може відтворювати гендерні чи культурні стереотипи, а також спрощувати зміст під час перекладу мов із меншою цифровою представленістю [4]. Тобто, попри високу швидкість і технічну досконаліть, такі системи залишаються інструментами, що потребують людського нагляду та корекції.

Важливою частиною перекладацької практики стає постредагування – процес редагування тексту, згенерованого машиною, для приведення його у відповідність до норм цільової мови та комунікативного завдання. Воно вимагає не меншої, а подекуди навіть більшої кваліфікації, ніж традиційний переклад, адже перекладач має не лише оцінювати помилки, а й розпізнавати, коли текст зберіг або втратив смислову глибину.

Генеративні мовні моделі змінили спосіб виконання перекладу. Вони стали не конкурентами, а радше партнерами перекладача, які можуть виконувати рутинні завдання – первинний переклад, пошук синонімів, адаптацію стилю. Проте саме людина залишається носієм культурного контексту, здатною до інтерпретації підтекстів, алюзій та прагматичних значень.

У межах власного спостереження за процесом перекладу здобувачів-філологів та практикуючих перекладачів було виявлено, що використання ChatGPT суттєво впливає на організацію перекладацької роботи. Під час виконання завдань з перекладу публіцистичних та навчальних текстів зафіксовано, що здобувачі активно застосовують ChatGPT для генерації первинного варіанту тексту. Це дозволяє значно зекономити час на ручне створення перекладу, однак вимагає додаткового постредагування для відтворення стилістичних та прагматичних особливостей тексту. Наприклад, під час перекладу статей воєнної тематики здобувачі зазначали, що ChatGPT успішно передає фактичну інформацію, але потребує корекції щодо емоційного забарвлення та стилістичних нюансів.

Спостереження показали, що ефективність роботи з ChatGPT напряму залежить від рівня підготовки користувача. Здобувачі-початківці часто

потребують додаткового часу для перевірки точності термінів і узгодження синтаксису. Водночас досвідчені перекладачі використовують модель як інструмент прискорення роботи: вони генерують текст за кілька хвилин і витрачають менше часу на редагування, контролюючи точність і адекватність перекладу. Особливо це помітно під час перекладу технічних або навчальних матеріалів, де ChatGPT допомагає швидко сформувати структурований текст, а постредагування зменшує загальний час роботи майже наполовину.

У процесі спостереження було також зазначено, що модель часто спрощує образні вирази, перефразовує метафори або дає буквальні відповідники, що потребує уваги користувача для збереження авторського стилю. Крім того, навіть при повторному введенні того самого тексту модель іноді генерує різні формулювання, що вимагає від перекладача порівняння варіантів та вибору найточнішого. Це підкреслює важливість поєднання технології та людського інтелекту, де ключову роль відіграє критичне мислення, семантичний аналіз і адаптація тексту до конкретних комунікативних і культурних потреб.

Інтеграція ChatGPT у навчальний процес підвищує мотивацію здобувачів до самостійного розвитку перекладацьких навичок. Модель дозволяє експериментувати з різними стилями перекладу, порівнювати варіанти і тренувати лексичні та стилістичні компетенції. Це створює умови для формування критичного ставлення до автоматично згенерованого тексту та розвитку професійної майстерності.

Таким чином, власні спостереження підтвердили, що ChatGPT є ефективним інструментом підтримки перекладацької діяльності, який дозволяє підвищити продуктивність та оптимізувати процес, водночас потребуючи активного людського контролю, досвіду і компетенцій перекладача.

Отже, використання ChatGPT у перекладацькій діяльності свідчить про початок нового етапу в розвитку професії перекладача. Генеративні моделі значно спрощують технічні аспекти роботи, підвищують швидкість і точність перекладу, проте не здатні повною мірою замінити людське розуміння контексту, емоцій та культурних особливостей тексту. ChatGPT не може повністю замінити людський інтелект у питаннях інтерпретації культурних реалій, емоційних підтекстів і стилістичної адаптації. Майбутнє перекладу полягає у співпраці людини та штучного інтелекту, де перекладач виступає як редактор, аналітик і контролер якості автоматизованих рішень. Перекладач майбутнього має бути не лише мовознавцем, а й аналітиком і редактором текстів, згенерованих системами ШІ, що формує нову модель професійної взаємодії – *human-in-the-loop translation*.

Список використаних джерел

Vaswani A. Attention Is All You Need. *Proceedings of the 31st Conference on Neural Information Processing Systems (NeurIPS)*. Long Beach, 2017. P. 5998–6008.
Yang, X., Zhan, R., Wong, D. F., Wu, J., & Chao, L. S.. Human-in-the-loop Machine Translation with Large Language Model. 2023.
Jiang Z., Lv Q., Zhang Z., Lei L. Distinguishing Translations by Human, NMT, and ChatGPT. 2023.
Ghosh S., Caliskan A. ChatGPT and Cultural Bias in Translation. *Proceedings of the 2023 AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society (AIES '23).* Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 2023.

Ключові слова: ChatGPT, переклад, штучний інтелект, мовні моделі, перекладацька діяльність, автоматизований переклад, професійна трансформація, постредагування.
Keywords: ChatGPT, translation, artificial intelligence, language models, translation activity, machine translation, professional transformation, post-editing.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.філол.н., доцент Кісельова А. А.

Галайда Катерина Володимирівна
здобувачка 2-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОВНІ ЗАСОБИ ГУМОРУ І МЕМІВ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ОНЛАЙН-СПІЛЬНОТАХ

Сучасні соціальні медіа стали простором активного мовного експериментування, де формуються нові жанри спілкування, серед яких особливе місце посідають гумористичні тексти – інтернет-меми. Учасники англомовної й українськомовної онлайн-спільнот створюють і трансформують гумористичні повідомлення, що відображають сучасні тенденції мислення, соціальні стереотипи й мовну креативність. Інтернет-меми сьогодні є не лише засобом розваги, а й ефективним інструментом впливу на громадську думку, формування мовних норм і відображення культурної самоідентифікації [1, с. 224].
Актуальність дослідження зумовлена потребою аналізу мовних засобів гумору в англомовних та українськомовних інтернет-мемах як форми культурного самовираження та соціального коментаря. Метою статті є дослідження мовних засобів створення гумористичного ефекту в

англомовних та українськомовних інтернет-мемах і визначення їх ролі у сучасному онлайн-дискурсі.

У лінгвістиці гумор розглядається як сукупність лексичних, граматичних і стилістичних прийомів, за допомогою яких формується комічний ефект. Відповідно до семантичної теорії гумору В. Раскіна, комізм виникає тоді, коли в одному висловлюванні поєднуються два суперечливі смислові сценарії, що створює ефект когнітивної невідповідності [2, с. 229]. С. Аттардо, розвиваючи цей підхід, зазначає, що семантична теорія гумору базується на опозиції та перетині двох сценаріїв (скриптів), які є суто семантичними феноменами [3, с. 202].

Поняття «мем» уперше ввів Річард Докінз, визначивши його як одиницю культурної інформації, що передається шляхом наслідування [1, с. 224]. У сучасному значенні інтернет-мем – це текстово-візуальне повідомлення, яке поширюється у цифровому середовищі, змінюється під час реплікацій, але зберігає основний зміст. З позиції лінгвістики інтернет-меми розглядаються як креолізовані тексти, тобто такі, що поєднують вербальний і невербальний компоненти. Таке поєднання створює синергетичний ефект, коли вербальна і візуальна частини утворюють нову семіотичну цілісність.

Дослідники Алла Мартинюк та Ірина Набокова вважають, що інтернет-меми є унікальним явищем сучасної лінгвокультури, адже вони поєднують елементи когнітивного, комунікативного та культурного рівнів. Аналіз мемів дозволяє простежити, як відбувається концептуалізація соціальних подій у масовій свідомості [4, с. 16–21]. Марина Булах аналізує інтернет-меми як явище мовної творчості, що поєднує стандартизований формат із високим рівнем експресивності, наголошуючи, що мовна гра в мемах відбувається через поєднання тексту і зображення, створюючи ефект подвійного кодування [5, с. 104–107].

Виклад практичного матеріалу. У процесі дослідження було проаналізовано 50 інтернет-мемів, популярних у 2024–2025 роках в англомовному та українському сегментах соціальних мереж (Instagram, Facebook, Twitter, TikTok, Reddit). Аналіз показав, що більшість гумористичних ефектів базується на мовній грі, іронії, гіперболі та контрасті між текстом і зображенням.

В англомовних мемах поширеним є прийом подвійного значення (pun), коли одне слово чи фраза мають кілька інтерпретацій. Наприклад, мем з TikTok: Is it good for wasps? No, it kills them. Українські меми частіше використовують побутову лексику, жаргонізми та алюзії на політичні або соціальні події. Приміром, фраза з політичного відео, що стала мемом: «Я йому кажу, що ми в ліфті застрягли, а він каже: "Ну й харашо"».

Українські користувачі часто вдаються до самоіронії – висміюють власні труднощі, побутові ситуації чи національні особливості. Наприклад, мем з Instagram: «Коли сказав мамі, що вже дорослий, але все одно боїшся

вимкнути світло в коридорі». Контраст між заявленою «дорослістю» і дитячим страхом формує комічний ефект через невідповідність очікувань. Інший приклад: «2024 рік, а я все ще кажу дякую касиру замість того, щоб вставити картку в термінал» – гумор ґрунтується на повторюваній соціальній незручності, знайомій більшості.

В англомовному середовищі частіше зустрічаються меми-реакції, де ключову роль відіграє зображення з мінімальним текстом. Наприклад, формат з Reddit: me explaining to my cat why it can't eat plastic – комічний ефект досягається через абсурдність ситуації антропоморфізації. Це свідчить про відмінності у способах передачі гумору: український дискурс тяжіє до вербальної експресії, тоді як англомовний – до візуальної.

Ще один англомовний приклад з Twitter: When you try to speak English but English speak back at you – навмисне спотворення граматичної конструкції підкреслює абсурдність ситуації для людини, що вчить англійську. В українських мемах аналогічний прийом спостерігається у фразах: «Я нє понімаю, но очень інтересно» або «Після сесії я – як Wi-Fi: слабкий і не всюди ловлю». Змішування мов і лексичних систем створює додатковий комічний ефект через навмисне порушення мовної норми.

Значна частина мемів ґрунтується на інтертекстуальності – відсиланнях до фільмів, серіалів, пісень або популярних подій. Наприклад, меми з кадрами з фільму «Барбі» (2023) з підписами He's just Ken, but I'm tired або This Barbie needs a пар комічно поєднують елементи масової культури та буденних ситуацій. Гумор у таких випадках виникає завдяки розпізнаванню знайомого контексту, що передбачає певний рівень спільного культурного знання.

У ході дослідження з’ясовано, що інтернет-меми є важливим явищем сучасної онлайн-комунікації, поєднуючи вербальні та візуальні елементи для створення гумору та комічного ефекту. Аналіз показав, що гумор у мемах реалізується через мовну гру, іронію, сарказм, алюзії, подвійне значення слів і культурні відсилання. Англомовні меми частіше використовують короткі текстові підписи, панчлайни та словесну гру, тоді як українські меми схильні до розгорнутих описових конструкцій, самоіронії та відсилок до локального культурного контексту.

Інтернет-меми виконують не лише розважальну функцію, а й соціально-комунікативну: вони відображають культурні коди спільноти, сприяють формуванню групової ідентичності та розвитку мовної креативності. Мовні засоби гумору в інтернет-мемах є багатошаровим явищем, що поєднує лексичну, синтаксичну, морфологічну та прагматичну складові, а також інтегрується з візуальними компонентами.

Список використаних джерел

1. Dawkins R. The Selfish Gene. Oxford: Oxford University Press, 1976. 224 p.

2. Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1985. 284 p.
3. Attardo S. Linguistic Theories of Humor. Berlin: Mouton de Gruyter, 1994. 202 c.
4. Мартинюк А., Набокова І. Інтерфейси зображення і вербального тексту Інтернет-мемів: когнітивний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Іноземна філологія. 2024. № 99. С. 16–21.
5. Булах М. Б. Аспектологія досліджень мемів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Філологія. 2019. № 39, т. 3. С. 104–107.

Ключові слова: гумор, інтернет-мем, мовна гра, комічний ефект, креолізований текст, онлайн-спільнота.
Keywords: humor, internet meme, language play, comic effect, creolized text, online community.

Науковий керівник: доцент кафедри, к. філол. н., доцент Кісельова А. А.

Гордієнко Вероніка Сергіївна
здобувачка 1-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИЯВ СЛЕНГІЗМІВ В МЕДІА: ФУНКЦІЇ, МЕТА, ЗНАЧЕННЯ

У сучасному інформаційному просторі фіксується інтенсивна інтеграція неформальної лексики в мовну практику медіа. Зазначене явище зумовлене трансформаційними процесами у сфері комунікації, динамічним розвитком цифрових платформ, а також орієнтацією медіасередовища на молодіжну аудиторію. Сленг, який традиційно функціонував в межах неформального спілкування, набуває поширення у журналістських матеріалах, зокрема в заголовках, текстах публікацій і контенті соціальних мереж [1, с. 719].

Метою нашої роботи є аналіз використання сленгу в мові медіа, їхнє значення та функції в сучасному комунікаційному просторі, а також впливу на мовну культуру й сприйняття інформації аудиторією.

У сучасному мовознавстві відсутнє єдине чітко зафіксоване визначення поняття «сленг», що зумовлює наявність різних підходів до його інтерпретації. У загальному вигляді це явище трактують як різновид розмовної лексики, що функціонує в межах окремих соціальних або професійних груп і протиставляється нормативній літературній мові. Воно охоплює неофіційні слова та вирази, зрозумілі переважно обмеженому колу носіїв і зумовлені специфікою їхньої комунікативної практики. Його

виникнення та поширення пов’язані з динамічними суспільними процесами, зокрема трансформаціями в науці, політиці та культурі, що безпосередньо впливають на мовну систему [2, с. 121].

Сленгізми в медіа реалізують низку важливих функцій. Розглянемо детальніше: 1) ***комунікативна функція*** виявляється у формуванні окремого молодіжного комунікативного простору та слугує засобом маркування належності до певної соціальної групи; водночас неформальна лексика виконує фатичну (контактовстановлювальну) роль, сприяючи підтриманню взаємодії між учасниками комунікації; 2) ***світоглядна функція*** полягає у відображенні специфічного способу сприйняття й інтерпретації дійсності молодіжною аудиторією; 3) ***експресивна функція*** забезпечує вираження емоційно-оцінного ставлення до предмета мовлення та підсилює суб’єктивність висловлювання, що особливо характерно для молодіжного дискурсу; 4) ***естетична функція*** пов’язана з прагненням до мовної новизни, творчого переосмислення усталених норм і форм, що знаходить відображення не лише в усному мовленні, а й у публіцистичних матеріалах; 5) ***регулятивна функція*** передбачає використання сленгу як засобу впливу на адресата з метою формування певних оцінок, установок і спонукання до відповідних дій [2, с. 24].

Використання молодіжної лексики в медійному дискурсі спрямовано не лише на адаптацію мовлення до актуальних мовних тенденцій, але й на підвищення ефективності комунікативної взаємодії. Інтеграція розмовної лексики сприяє підвищенню доступності, динамічності та релевантності інформації для цільової аудиторії. Водночас сленг функціонує як засіб неформалізації медійного мовлення, що корелює із загальними процесами демократизації мовної системи. Крім того, використання неформальної лексики молодіжною аудиторією зумовлене прагненням не лише передати інформацію, а й репрезентувати емоційний стан, індивідуальні риси мовця та особистісну ідентичність у процесі комунікації [4, с. 2].

Використання сучасних сленгізмів у медійному дискурсі засвідчує трансформацію мовних норм та орієнтацію на актуальні комунікативні практики, зокрема на залучення молодіжної аудиторії.

Лексеми «крінж» (від англ. *to cringe* – ніяковіти; позначає відчуття сорому або ніяковості за іншу особу чи ситуацію); «хайп» (від англ. *hype* – шум; позначає привернення уваги до події чи особи) вже стали типовими елементами заголовків новинних матеріалів, зокрема: **«Кринж на Тижні моди в Парижі: добірка речей відомих брендів, які ви точно не купите» (ТСН, 12.03.2025); «**Хайп в українських медіа: чи є засіб проти «брудних» заголовків» (Укрінформ, 20.12.2024); «Кринж із заставками фото Стефанішиної на смартфонах: Мережа висміяла флешмоб Мін'юсту» (ТСН, 08.07.2025).

Поряд із ними активно функціонують й інші сленгізми, що набули широкого поширення в медіапросторі. Зокрема, «рофл» (від англ. *rolling on the floor laughing*) використовується у значенні жарту або сміховинної ситуації, а похідне «рофлити» означає жартувати. Лексема «зашквар» репрезентує ганебний або соціально неприйнятний вчинок. Слово «байт» (від англ. *bite*) у сучасній молодіжній лексиці переважно вживається у значенні провокації, хоча первинно в афроамериканському жаргоні та серед графіті-райтерів означало копіювання чужого стилю. Сленгізм «треш» (від англ. *trash* – сміття) використовується для вираження різко негативної оцінки подій чи явищ. Лексема «краш» позначає об'єкт сильного емоційного захоплення або симпатії. Слово «вайб» описує атмосферу місця. «Слей» (від англ. *slay*) вживається для позначення схвалення або захоплення, тоді як «лайк» функціонує як синонім до «вподобайки» в цифровій комунікації. Прикметник «рандомний» (від англ. *random*) означає випадковість або відсутність закономірності [5].

Водночас надмірна інтеграція сленгізмів у медійний дискурс може призводити до розмивання літературних норм – зокрема орфографічних, пунктуаційних, граматичних та стилістичних правил, правил узгодження та словотвору – що, у свою чергу, знижує рівень мовної культури та ускладнює сприйняття інформації різновіковими аудиторіями. У контексті цього показовим є дослідження І. Холод і Т. Калініченко, у якому розглядається трансформація мовних стандартів під впливом соціальних мереж, блогів і месенджерів. Науковці зауважують, що мультимедійність та персоніфікований характер онлайн-взаємодії сприяють зростанню неформальності мовлення і послабленню ролі традиційних граматичних норм. Така тенденція, з одного боку, розширює виражальні можливості журналістів і забезпечує більш безпосередню комунікацію з аудиторією, а з іншого – актуалізує ризики стирання меж між розмовним і публіцистичним стилями, а також проникнення сленгової, жаргонної й частково ненормативної лексики у професійний медіатекст. Дослідники наголошують на необхідності збереження мовної культури в умовах цифровізації та підкреслюють важливість адаптації освітніх програм з метою підготовки журналістів до функціонування в динамічному мовному середовищі [1, с. 4].

Список використаних джерел

1. Савчук Н. М. Мовленнєва етика у цифрову епоху: виклики та перспективи для професійних журналістів. *Вісник науки та освіти.* 2025. С. 713–727. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/18848

2. Нагорна Є.С. Молодіжний сленг як мовне явище. *Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»*. 2016. С. 121-122. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/fe849755-8b1b-49c7-afa3-879ddc21268b/content#page=122

3. Мельник А.О. Семантико-прагматичний потенціал сленгізмів у мові сучасних українських онлайн-видань. 2021. С. 22–25. URL: https://jarch.donnu.edu.ua/article/view/9576
4. Очеретний А.Б. Сучасний погляд на молодіжний сленг. *Вісник Вінницького національного технічного університету*. 2017. С. 1-5 URL: https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17718/2268.pdf?sequence=3
5. Масліцова І. Нові та популярні сленгові слова, якими ви захочете поділитися зі своїєю бесті. Україна.інфо. 8 лип. 2024. URL: https://ukraina.info/article/novi-ta-populyarni-slenhovi-slova-yakymy-vy-zakhochete-podilytysya-zi-svoyeyu-besti

Ключові слова: сленг, медіа, цифрові комунікації, мовна культура, літературні норми.
Keywords: slang, media, digital communications, language culture, literary norms.
Науковий керівник: к. філол. н., доцент, доцент кафедри Назаренко О. М.

Дідорчук Маргарита Сергіївна
здобувачка 2-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОВНІ ЗАСОБИ ВПЛИВУ В СУЧАСНІЙ ІНТЕРНЕТ-РЕКЛАМІ

У сучасному світі, де домінує цифрова комунікація завдяки інтернету, реклама набуває особливого значення як ключовий інструмент маркетингу та соціального впливу. Однією з найактуальніших тем у цьому контексті є мовленнєвий вплив як інструмент формування споживчої поведінки та маркер ефективної комунікації. Швидкий розвиток соціальних мереж та велика кількість вебсайтів спричинює значне зростання обсягів рекламного контенту, який вимагає миттєвої реакції від користувачів. У цих умовах дуже важливо правильно використовувати мовні засоби для отримання позитивного відгуку від користувачів. Правильне використання мовних засобів стало не лише технічною вимогою, а й складником успішного позиціонування товару чи послуг.
Мета дослідження – проаналізувати, які мовні засоби є ефективними та поширеними в сучасній інтернет-рекламі і як вони сприяють досяганню мети. Завдяки популярності інтернету та соціальних мереж, інтернет-реклама перетворилася на потужний інструмент впливу, що так чи інакше формує погляд людей, спонукає їх до дій та впливає на прийняття рішень. Цілком закономірно, що такий вагомий чинник впливу на споживацьку свідомість

неодмінно стає предметом вивчення фахівців із різних галузей знань. Рекламу все частіше розглядають як складну систему, що поєднує мовні, пізнавальні та соціальні аспекти. У цьому контексті А.О. Дедюхін описує рекламу як сукупність зв'язків, які виникають під час створення, розвитку та використання рекламного тексту. На його думку, рекламний дискурс – це процес мислення, пов'язаний з формуванням тексту, а сам рекламний текст – це мовне повідомлення, за допомогою якого автор і споживач вступають у соціальну взаємодію [1, с.23.].

З бачення комунікативної лінгвістики, лінгвістичної прагматики та психолінгвістики, рекламний текст – це вербальне відображення мовленнєвомисленєвої активності, яке фіксується у вигляді знака і часто доповнюється мультимедійним контентом та функцією інтерактивності. І. Б. Іванова визначає рекламний текст як носій інформації про ключові характеристики об'єкта, що спонукає реципієнта до цільової дії (скористатися послугою чи придбати продукт) [2]. Г.В. Чуланова акцентує, що реклама є тією соціальною площиною, в якій мова застосовується для реалізації регулятивної функції. Яка взаємопов'язана з нормативним потенціалом мовного знака, що завдяки своїй семіотичній природі набуває прескриптивної сили та здатен впливати на мовленнєву поведінку індивіда [3]. Таким чином простежується тісний взаємозв'язок між поняттями «реклама» та «рекламний текст», які об'єднує спільна комунікативна мета – вплив на реципієнта, стимулювання споживчої поведінки та просування товару чи послуги. Серед основних ознак рекламного повідомлення варто виокремити інформативність, предметну співвіднесеність, а також наявність адресанта та адресата, які виступають учасниками рекламної комунікації.

Структура рекламного тексту включає три ключові елементи: заголовок, основну текстову частину та слоган. Заголовок покликаний привернути увагу споживача, адже саме від його влучності часто залежить ефективність усієї рекламної кампанії. Він також виконує функцію тематичного орієнтира, спрямовуючи реципієнта до основного змісту повідомлення. Основний текст має бути інформативним, логічно структурованим і водночас переконливим, оскільки його головна мета – стимулювання до придбання рекламованого продукту чи послуги. Слоган, у свою чергу, виконує роль узагальнюючого вислову, що в стислій формі передає основну пропозицію рекламного повідомлення та сприяє формуванню емоційного контакту з аудиторією [4].

Варто зазначити, що структура рекламного тексту нерозривно пов'язана з використанням мовних засобів впливу, які забезпечують його експресивність та комунікативну ефективність. Саме мовленнєва забарвленість сприяє залученню уваги реципієнта та мотивує його до подальшого ознайомлення з рекламним повідомленням.

Дослідження мовних стратегій та засобів, що застосовуються в рекламному дискурсі, є предметом уваги багатьох науковців, зокрема й українських дослідників [5].

Серед найпоширеніших виділяються: імперативні та спонукальні конструкції, які підвищують емоційність тексту; риторичні запитання, що активізують увагу читача; номінативні та неповні речення, що створюють образність; переважне використання дійсного способу, рідше – умовного чи наказового; гра слів, рима, алітерація, що посилюють експресивність; метафори, переважно іменникові; синонімія, що дозволяє уникати повторів; антонімія з градуальною протилежністю, що створює контраст; омоніми, які додають тексту оригінальності; епітети, що збагачують зміст; порівняльні конструкції, що активізують асоціативне мислення; гіперболи та літоти, які підкреслюють винятковість товару; професіоналізми, що апелюють до фахової аудиторії; власні назви, що формують бренд-ідентичність; особові займенники другої особи, які персоналізують звернення; фразеологізми, що додають тексту образності; вставні конструкції, які покращують сприйняття.

Основна мета таких стратегій – урізноманітнення та індивідуалізація рекламного повідомлення, що сприяє його ефективності. Особливу роль відіграють імперативні конструкції та риторичні запитання, які забезпечують увагу масової спільноти. Іменники, у свою чергу, реалізують свою номінативну функцію, передаючи зміст навіть у межах одного слова.

З огляду на динамічний розвиток рекламного дискурсу, актуальним є подальше дослідження мовних засобів у поєднанні з позамовними стратегіями

впливу, що дозволить глибше осмислити механізми комунікативної дії реклами. Застосування риторичного трикутника в інтернет-рекламі демонструє синтез емоційного, раціонального та соціального впливу, що забезпечує багатовимірну комунікативну дію рекламного повідомлення.

Особливу увагу в рекламному дискурсі приділяють заголовку, який має бути лаконічним, зрозумілим і водночас достатньо виразним, щоб зацікавити споживача та спонукати його до подальшого ознайомлення з основним текстом. Не менш значущим є слоган – ключовий елемент, що виконує функцію узагальнення рекламної пропозиції.

Одним із найбільш поширених стилістичних засобів у рекламному дискурсі є гіпербола – троп, що реалізується через свідоме перебільшення з метою посилення експресивності та емоційного впливу. У фразі «*Доставимо безкоштовно ХОЧ за годину*» (реклама Фокстрот) гіпербола проявляється в надмірному акцентуванні на швидкості доставки, що виходить за межі реалістичних очікувань. Конструкція «*хоч за годину*» виконує прагматичну функцію, спрямовану на стимулювання споживчої активності, та експресивну

функцію, яка забезпечує емоційне залучення реципієнта. Вживання частки «*хоч*» посилює ефект гіперболи, створюючи враження надзвичайної гнучкості та оперативності сервісу. Такий мовний прийом формує у споживача уявлення про виняткову доступність послуги, навіть якщо фактичне виконання обіцянки є умовним або обмеженим. Гіпербола в цьому прикладі слугує засобом мовної
маніпуляції, що підвищує комунікативну ефективність рекламного повідомлення шляхом апеляції до очікувань і потреб аудиторії.

У рекламному слогані «*Хіба ти – це ти, коли голодний?»* (Реклама Snickers) реалізовано прийом риторичного питання, що виконує функцію залучення уваги та емоційного впливу на реципієнта. Питальна конструкція не потребує відповіді, адже її мета – актуалізувати дискомфортну ситуацію, знайому більшості споживачів, і водночас запропонувати негайне рішення. Риторичне питання тут виконує текстоутворюючу функцію, оскільки відкриває рекламне повідомлення, формуючи контекст проблеми. Риторичне запитання в цьому прикладі є ефективним інструментом мовної маніпуляції, що забезпечує динамічність, актуальність і емоційну залученість рекламного тексту.

Наведені приклади мовних засобів у рекламному дискурсі дозволяють окреслити найпоширеніші стратегії впливу на потенційного споживача в українському інформаційному просторі. Проведений аналіз рекламних повідомлень підтвердив значущу роль мовних засобів у реалізації прагматичної функції інтернет-реклами – функції впливу. Найбільш частотними засобами, що використовуються для привернення уваги та стимулювання до дії, є гіпербола, риторичні питання та епітети. Таким чином, практична частина роботи надала базу для підтвердження теоретичних положень щодо багатофункціональності мовних засобів в сучасній інтернет-рекламі.

Список використаних джерел

1. Дедюхин О. О. Моделі організації вербальної та візуальної інформації в тексті реклами : автореф. дис. канд. филол. наук, 2006. 23 с.
2. Іванова І. Б. Ефективність рекламного тексту: наука, мистецтво або виробнича технологія. Київ: навч. мет. посібн., 2013. 105-107 с.
3. Чуланова Г.В., Костюченко Е.А. Структура англомовних рекламних текстов компании. Суми : Філологічні трактати, 2013. 104-106 с.
4. Дядечко Л. А. Рекламний слоган: прагматичний і соціофункціональний аспекти. *Вісник Черкаського університету*. 2009. №169. С. 53–59.
5. Шмілик І. Лексико-стилістичні засоби в мовленні реклами. Гуманітарні та соціальні науки : матеріали І Міжнародної конференції молодих вчених HSS2009, 14–16 травня 2009 р.: тези доп. Львів. 2009. С.101 – 106.

Ключові слова: мовні засоби впливу, інтернет-реклама, рекламний текст, рекламний дискурс, лінгвістичні стратегії, заголовок, слоган.

Keywords: linguistic means of influence, Internet advertising, advertising text, advertising discourse, linguistic strategies, headline, slogan.
Науковий керівник: завідувач кафедри, д.філол.н., професор Мамич М. В.

Ілларіонова Валерія Юріївна
здобувачка 1-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПАРАЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАВОПОРУШНИКІВ

Дослідження паралінгвістичних засобів комунікації в контексті криміналістичної діяльності є надзвичайно актуальним, оскільки невербальні сигнали часто стають ключовим джерелом отримання релевантної інформації під час допитів та слідчих дій. В умовах трансформації правового життя України особливого значення набуває верифікація показань на основі аналізу психолінгвістичних маркерів поведінки [1, с. 45].

Вивчення паралінгвістичних засобів комунікації стає дедалі значущим особливо серед експертів криміналістичного аналізу. Невербальні сигнали особливо важливі в межах трансформації правової системи України. Паралінгвістика, як підрозділ лінгвістики, досліджує сукупність невербальних засобів, включених у вербальне повідомлення. Різноманітні додаткові елементи мовлення, такі як паралінгвістичні особливості, супроводжують вербальну комунікацію і можуть нести важливу інформацію про психологічний стан мовця. Інтонація, темп, ритм, паузи, тембр та гучність голосу – ці характеристики є паралінгвістичними у вузькому розумінні.

Паралінгвістичні одиниці активно застосовуються під час оцінювання поведінки підозрюваних, свідків або потерпілих. У межах судової лінгвістики мова розглядається як важливе джерело доказової інформації. Як зазначає Джон Олссон, судова лінгвістика вивчає мовні дані в юридичному контексті, що пов’язані з кримінальною діяльністю.

Розглянемо психофізіологічні маркери у мовленні. Паралінгвістичні елементи можуть доповнювати або змінювати значення вербального повідомлення, суттєво впливаючи на процес міжособистісної взаємодії. Дослідження показують, що слухач сприймає не лише зміст слів, а й різноманітні вокальні характеристики, які можуть відображати підсвідомі мотиви мовця. Наприклад: підвищення висоти тону зазвичай вказує на посилену емоційність; зростання інтонаційної інтенсивності прямо пропорційне кривій стресу; велика кількість пауз часто є не мимовільною, а використовується для маніпулювання увагою.

Аналізуючи щирість висловлювання, судові експерти часто аналізують мову. У випадках неправдивих свідчень спостерігається «дисонанс» між вербальним вираженням і невербальними сигналами, які, на відміну від слів, зазвичай керуються підсвідомістю. Інтеграція паралінгвістичних знань у правову систему значно підвищує ефективність розкриття злочинів.

Одним із пріоритетних напрямів у судовій лінгвістиці є ідентифікація лінгвістичних маркерів деструктивної комунікації. У просодичній структурі мовлення неправдиві твердження супроводжуються змінами. До основних індикаторів обману належать: зміни інтонаційних патернів, коливання висоти голосу, збільшення кількості пауз, порушення природного темпу мовлення, нестабільність гучності.

Пол Екман, психолог і експерт із детекції брехні, вказував, що висота голосу є одним із найнадійніших індикаторів прихованих емоцій (таких як страх або гнів). Оскільки м'язи гортані контролюються вегетативною нервовою системою, їх важко регулювати свідомо. Психолінгвіст Даніель Канеман у своїй теорії про «Систему 1» (швидку) та «Систему 2» (повільну) пояснював, що несподівані паузи та зміни темпу – це моменти, коли мозок перемикається на енерговитратну «Систему 2». Це відбувається, коли людина змушена ретельно прораховувати наслідки своїх слів.

Сократ використовував метод маєвтики, у якому спокійний і рівний голос слугував інструментом істини. З погляду риторики, нестабільна гучність є ознакою того, що мовець втратив контроль над предметом обговорення. Такі зміни пояснюються тим, що неправдива інформація викликає психофізіологічне напруження, яке проявляється у функціонуванні мовленнєвого апарату.

Спецслужби світу використовують програмне забезпечення (далі – ПЗ) для аналізу саме цих параметрів (Voice Stress Analysis), оскільки вони майже не піддаються вольовій корекції, на відміну від змісту самих слів.

У сучасній судовій експертизі зазначений аналіз використовується для дослідження різноманітних мовленнєвих матеріалів, пов'язаних з кримінальними справами. Зокрема, аналіз голосових характеристик може впроваджуватись у дослідження: аудіозаписів допитів; телефонних розмов; погроз або шантажу; переговорів між учасниками злочину.

Джон Олссон наголошує, що паралінгвістичні характеристики мовлення містять важливу інформацію про мовця, зокрема його психологічний стан та індивідуальні особливості мовця. Судова фоноскопічна експертиза використовує такі паралінгвістичні маркери як доказову базу:

Ідентифікація особи за «Голосовим портретом». Кожна людина має унікальний набір анатомічних характеристик (об'єм легень, довжина голосового тракту, будова зубів). Експерт-фоноскопіст будує спектрограму голосу (візуальне відображення частот). Навіть якщо злочинець шепоче, змінює тембр чи затискає ніс, комп'ютерна програма аналізує форманти

(резонансні частоти), які змінити фізично неможливо. У судовій практиці записи погроз по телефону або вимоги викупу порівнюють із голосом підозрюваного. Якщо спектрограми збігаються – це залізобетонний доказ у суді. Справа «Голосу з викраденням» (Кейс Екмана та ФБР) У США був випадок, коли викрадач вимагав викуп по телефону, намагаючись змінити голос (використовуючи високу інтонацію). Проте ПЗ (аналізатор спектра) виявило характерні інтонаційні «хвости» – мікропадіння тону в кінці фрази, які були ідентичні природному мовленню підозрюваного. Це стало непрямим доказом, який змусив злочинця зізнатися.

Аналіз хезитацій (пауз вагання) при допитах. Судові психологи використовують методику SVA (Statement Validity Assessment) – оцінку валідності тверджень. Правдиві спогади зазвичай розповідаються нелінійно, з природними паузами згадування. Вигадана історія (брехня) розповідається хронологічно гладко, але «ламається» на нестандартних питаннях слідчого. Несподівана пауза там, де людина мала б відповісти миттєво, фіксується в протоколі як ознака конструювання неправди.

Аутентифікація записів (Виявлення монтажу). Паралінгвістика допомагає зрозуміти, чи не вирізали слова із контексту. Якщо зловмисник склеїв докупи два різних речення, щоб підставити людину, судова експертиза зафіксує аномальний стрибок гучності або частоти основного тону на межі склейки. Людина не може посеред речення миттєво змінити мікро-напругу зв'язок без природного «переходу».

Гаррі Холлієн, один із засновників судової фонетики, розробив методику аналізу дзвінків у службу порятунку. Якщо людина повідомляє про вбивство і при цьому її голос має занадто рівну інтонацію (відсутність емоційного тремору) та занадто довгі логічні паузи перед відповідями на прості запитання, це часто вказує на те, що «свідок» насправді є вбивцею, який імітує шок.

У цивільних справах про скасування угод, підписаних під тиском, експерти аналізують нестабільність гучності. Якщо голос «дрижить» на певних словах (наприклад, на сумі грошей), це може бути доказом того, що людина діяла під психологічним примусом.

Аналіз паралінгвістичних маркерів у межах криміналістичного аналізу доводить, що голос є не лише засобом передачі вербальної інформації, а й об’єктивним індикатором психофізіологічного стану особи. Дослідження таких параметрів, як інтонаційний малюнок, частота пауз (хезитацій), стабільність гучності та темп мовлення, дозволяє вийти за межі суб’єктивного сприйняття свідчень і перейти до доказової бази, що ґрунтується на біометричних даних. На відміну від вербального змісту, паралінгвістичні характеристики (мікротремор, висота тону) керуються вегетативною нервовою системою, що робить їх майже неможливими для свідомої маніпуляції навіть підготовленим правопорушником. Сучасна

судова фоноскопія, використовуючи спектральний аналіз та методику SVA, перетворює лінгвістичні спостереження на точну інженерну науку. Створення «голосового портрета» та виявлення аномальних пауз дозволяють ідентифікувати особу та верифікувати правдивість її свідчень із високим рівнем достовірності. Ефективність детекції деструктивної комунікації безпосередньо залежить від синтезу психології та цифрової лінгвістики. Паралінгвістика є фундаментальним засобом у судовій практиці в умовах когнітивного навантаження чи емоційного стресу.

Таким чином, інтеграція паралінгвістичного аналізу в правову систему України є стратегічно важливим кроком для підвищення якості судових експертиз та об'єктивності розслідувань. Голос людини, за умови правильного інструментального аналізу, стає беззаперечним свідком, якого неможливо змусити мовчати.

Список використаних джерел

Мінченко О. В. Юридико-лінгвістична теорія правознавства : дис. д-ра юрид. наук. Київ, 2020. 452 с.

Актуальні проблеми сучасних лінгвістичних досліджень та застосування інноваційних технологій викладання мов у вищій школі нефілологічного профілю. Дніпропетровськ, 2016. 214 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/mako.pdf#page=84

Vrij A. Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities. 2nd ed. Chichester : John Wiley & Sons, 2008. 468 p.

Olsson J. Forensic Linguistics: An Introduction to Language, Crime and the Law. 2nd ed. London: Continuum, 2008. 272 p.

Coulthard M., Johnson A. An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence. London: Routledge, 2010. 256 p.

Ключові слова: паралінгвістика, невербальна поведінка, судова лінгвістика, криміналістичний аналіз, фоноскопічна експертиза.

Keywords: paralinguistics, non-verbal behavior, forensic linguistics, criminalistics analysis, forensic phonoscopy.

Науковий керівник: к. філол. н., доцент, доцент кафедри Назаренко О. М.

Казак Дар'я Василівна

здобувачка 2-го курсу факультету журналістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕРЕКЛАДАЧА У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ФІЛОЛОГІЯ» НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Сучасні глобалізаційні процеси, розширення міжнародних контактів та інтенсивний розвиток міжкультурної комунікації зумовлюють підвищення вимог до професійної підготовки перекладачів. В умовах зростання ролі мовного посередництва між представниками різних культур формування міжкультурної компетентності стає ключовим компонентом фахової компетентності майбутнього перекладача. Адже перекладач виступає не лише як мовний посередник, але й як культурний медіатор, здатний забезпечити адекватне розуміння смислів, цінностей та поведінкових норм іншої культури.

Важливою освітньою платформою для розвитку міжкультурної компетентності виступає Національний університет «Одеська юридична академія», де підготовка майбутніх філологів поєднує лінгвістичну, культурологічну та професійно-практичну складові. Викладання іноземних мов та інших дисциплін орієнтоване на розвиток не лише мовних знань, але й культурної обізнаності, уміння вести комунікацію в умовах багатокультурності.

Метою дослідження є розгляд теоретичних та практичних засад формування міжкультурної компетентності у здобувачів освіти спеціальності «Філологія» в Національному університеті «Одеська юридична академія».

У сучасній педагогічній науці міжкультурна компетентність визначається як здатність до ефективної взаємодії з представниками інших культур, що базується на знаннях культурних норм, цінностей, традицій, а також на толерантному ставленні до культурних відмінностей [1].

У освітньому контексті питання формування міжкультурної компетентності перекладачів стає одним із ключових завдань підготовки філологів. Перекладач як посередник культур, несе відповідальність за правильну інтерпретацію та адаптацію змісту тексту до культурного контексту іншої аудиторії. Недостатня культурна обізнаність призводить до труднощів у засвоєнні перекладацьких стратегій та унеможливлює адекватну передачу національно-культурних реалій [2].

Таким чином, формування міжкультурної компетентності перекладача у здобувачів освіти спеціальності «Філологія» має бути цілісним, інтегрованим процесом, який поєднує мовну, культурологічну, перекладацьку та рефлексивну складові. Для здобувачів Національного університету «Одеська юридична академія» доцільно передбачений комплексний підхід, що поєднує лекційні та практичні курси з міжкультурної комунікації, лінгвокультурології, перекладознавства, а також практичні заняття, спрямовані на аналіз і переклад культурно специфічних текстів. Такий підхід забезпечить формування у майбутніх перекладачів здатності ефективно здійснювати міжкультурну взаємодію, адаптувати зміст комунікації до особливостей іншої культури та виступати справжніми посередниками у міжкультурному діалозі.

Практичне формування міжкультурної компетентності у здобувачів спеціальності «Філологія» здійснюється через інтеграцію міжкультурного компонента у навчальні дисципліни, зокрема «Теорія перекладу», «Лінгвокраїнознавство» та «Міжкультурна комунікація». Основою підходу є використання міжкультурних кейсів і рольових ігор, що сприяють розвитку культурної чутливості та вмінню адекватно перекладати специфічні явища. Такі методи дозволяють здобувачам розширити знання про мовні та культурні особливості англомовних країн, розвивати критичне мислення та усвідомлювати комунікативні стратегії у різних соціокультурних контекстах.

З метою оцінки рівня сформованості міжкультурної компетентності та ефективності запропонованих методів навчання було проведено опитування серед здобувачів 3–4 курсів спеціальності «Філологія» (загалом 42 респонденти). Опитування мало на меті з’ясувати ставлення здобувачів до використання міжкультурних елементів у навчанні перекладу, визначити труднощі під час роботи з культурно специфічними елементами та оцінити власний рівень міжкультурної підготовки.

Анкета складалася з кількох тематичних блоків. У першому блоці здобувачам було запропоновано оцінити, чи допомагають культурно орієнтовані завдання краще розуміти іншу культуру. Більшість респондентів відповіли, що завдяки аналізу текстів із культурними алюзіями, прислів’ями та реаліями вони почали глибше усвідомлювати відмінності у світогляді носіїв мови та формуванні національної ідентичності. Дехто зазначив, що такі завдання стимулюють інтерес до самостійного вивчення традицій, історії та соціальних норм інших країн.

Другий блок стосувався питання: чи впливають рольові ігри на розуміння норм спілкування між культурами. Більшість здобувачів наголосили, що саме рольові ігри, зокрема моделювання професійних ситуацій (наприклад, інтерв’ю з іноземним партнером або переклад під час міжкультурних переговорів), дали можливість відчути відмінності у комунікативних стилях, невербальній поведінці та ступені ввічливості представників різних культур.

У третьому блоці розглядалося питання: чи сприяє проєктна робота підвищенню міжкультурної обізнаності. Здобувачі зазначили, що участь у проєктних завданнях, пов’язаних із дослідженням культурних явищ (наприклад, створення глосаріїв культурно специфічних реалій або переклад автентичних текстів), мотивує до пошуку додаткової інформації про соціальні та історичні контексти іншої культури.

Четверте завдання передбачало опис труднощів, які виникають під час перекладу культурно специфічних елементів. Респонденти зазначили, що найбільші складнощі пов’язані з перекладом реалій, безеквівалентної лексики, гумору та алюзій. Частина респондентів наголосила, що іноді важко знайти адекватний переклад через відсутність точних аналогів в українській мові, тому вони вдаються до описового перекладу або пояснень у примітках.

Останнє питання було присвячене самооцінці рівня власної міжкультурної компетентності. Більшість здобувачів вважають, що за час навчання у них суттєво розширилося розуміння культурних особливостей англомовних країн, однак вони все ще потребують додаткових знань у сфері соціокультурних норм і стратегій міжкультурної взаємодії.

Порівняння результатів опитування з педагогічними спостереженнями під час практичних занять показало, що більшість здобувачів демонструють поступове зростання рівня міжкультурної компетентності. Зокрема, підвищилася здатність адекватно передавати культурно специфічні елементи тексту, зріс рівень усвідомлення культурних відмінностей у процесі комунікації. Здобувачі стали активніше обговорювати перекладацькі рішення, аргументовано відстоювати свої позиції та демонструвати більшу гнучкість у виборі перекладацьких стратегій.

Таким чином, результати опитування та спостереження підтверджують ефективність інтеграції міжкультурного компонента у навчальні дисципліни. Використання рольових ігор, дискусій та проєктних завдань сприяє не лише засвоєнню мовних і культурних знань, а й формуванню практичних умінь, необхідних для успішної професійної діяльності перекладача у полікультурному середовищі. Поєднання теоретичної підготовки з практичною діяльністю забезпечує глибше розуміння культурних контекстів і підвищує рівень професійної підготовки майбутніх фахівців.

Список використаних джерел

Гаманюк, В. В., Карпюк, О. М., Шуміліна, О. В., Устинова, Т. С. (2024). Формування міжкультурної компетентності в сучасній освіті: підходи та моделі. *Educational Dimension*, № 6 (1), 29-38.

Mirzoyeva, D., Syurmen, G. (2016). Developing intercultural competence of translators in higher education. *Global Journal of Foreign Language Teaching*, 6(4), 212-220.

Ключові слова: міжкультурна компетентність, перекладач, філологічна освіта, іншомовна підготовка, професійна компетентність, комунікативна культура.

Keywords: intercultural competence, translator, philological education, foreign language training, professional competence, communicative culture.

Нвуковий керівник: завідувач кафедри, д.філол.н., професор Мамич М. В.

Карагяур Ніна Степанівна
здобувачка 2-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ДВОМОВНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ

Проблема двомовності українських мігрантів останніми роками набуває особливої актуальності у зв'язку з масштабними соціально-політичними змінами та хвилею вимушеної міграції після 2022 року. Українці, які виїхали до країн Європи та Північної Америки, стикаються з потребою використання разом рідною мовою мову країни проживання у різних сферах життя: сім'ї, освіті, професійній діяльності та соціальних комунікаціях. Двомовність у цьому контексті виступає не лише засобом комунікації, але й інструментом збереження культурної ідентичності та адаптації до нового соціокультурного середовища.

Сучасні соціолінгвістичні та психолінгвістичні дослідження підтверджують, що двомовність має комплексний вплив на когнітивні та соціальні навички людини [1, 2, 3]. Ці дослідження демонструють, що двомовні особи проявляють підвищену когнітивну гнучкість, здатність до ефективного планування та адаптації в нових соціальних ситуаціях, а також активніше підтримують зв'язок із культурною спадщиною батьківщини.

Особливу увагу у дослідженнях приділяють практикам код-світчингу, тобто поєднанню двох мов у повсякденному спілкуванні, а також адаптації мовних звичок до нових соціальних норм [2]. Дослідження, проведені серед українських мігрантів у Польщі, Чехії та Італії (2022–2023 рр.), показують, що більшість родин свідомо підтримує використання української мови в домашньому середовищі, навіть коли в суспільстві домінує мова країни проживання. Це свідчить про прагнення до збереження культурної ідентичності та передачі її наступним поколінням.

Мета даної статті полягає у дослідженні мовної поведінки у різних сферах життя, оцінці впливу соціального середовища та політичного контексту на мовний вибір, а також визначенні ролі двомовності у інтеграції та підтримці культурної ідентичності.

Двомовність українських мігрантів є складним соціолінгвістичним явищем, яке охоплює мовні, культурні, психологічні та політичні аспекти. Мовна поведінка мігрантів значною мірою залежить від часу еміграції, соціального середовища та політичного контексту. Дослідження вчених показують, що українці, які виїхали після 2022 року надають перевагу українській мові як символу національної ідентичності та опору агресії [2]. Це свідчить про те, що політичні та соціальні чинники значною мірою визначають мовні практики мігрантів і впливають на формування їхньої мовної ідентичності.

Код-світчинг і транслаганвінг є поширеними мовними практиками серед українських мігрантів у повсякденному спілкуванні. Транслаганвінг сприяє збереженню мовної ідентичності та полегшує інтеграцію у нове соціокультурне середовище. Міграційні спільноти активно використовують елементи обох мов для ефективної комунікації та підтримки соціальних контактів, що демонструє гнучкість мовної поведінки.

Мовна політика країн прийому має значний вплив на збереження двомовності серед мігрантів. Дослідження вчених показують, що українські родини в Польщі свідомо підтримують використання української мови вдома, навіть коли в публічному житті домінує польська. Це підкреслює необхідність впровадження освітніх програм і культурних ініціатив, спрямованих на підтримку двомовності та формування стабільної мовної ідентичності в діаспорі.

Мовна ідентичність є ключовим чинником соціальної інтеграції українських мігрантів. Участь у курсах мови країни проживання сприяє формуванню позитивного ставлення до нової мови та водночас підтримує рідну мову. Це дозволяє мігрантам ефективніше адаптуватися до нового соціального середовища, зберігаючи зв'язок з культурою батьківщини та забезпечуючи міжкультурну комунікацію. Аналіз сучасних досліджень свідчить, що двомовність українських мігрантів поєднує когнітивні, соціальні та культурні аспекти, що робить її предметом системного дослідження у сучасній соціолінгвістиці та психолінгвістиці.

Таким чином, двомовність виступає не лише засобом комунікації, а й стратегічним ресурсом для збереження культурної ідентичності, розвитку когнітивних навичок та ефективної інтеграції у нові соціокультурні середовища. Вивчення цих процесів дозволяє краще зрозуміти механізми адаптації мігрантів та розробити ефективні освітні та соціальні стратегії підтримки двомовності.

У повсякденному житті українські мігранти часто поєднують українську мову з мовою країни перебування, застосовуючи транслаганвінг. Під час власних спостережень у польських школах та онлайн-спільнотах українських мігрантів було помічено, що діти активно змішують українські та польські слова у розмовах із однолітками, що спрощує взаєморозуміння і соціальну інтеграцію.

Сімейна мовна політика є ще одним важливим чинником підтримки двомовності. За власними спостереженнями, багато українських родин у Польщі та Німеччині свідомо підтримують українську мову вдома, організовують додаткові онлайн-уроки та беруть участь у культурних заходах діаспори. Під час спостережень було зафіксовано, що навіть у сім'ях, де діти відвідують школи країни перебування, українська мова використовується у побуті для щоденного спілкування, що сприяє формуванню позитивного ставлення до рідної мови.

Важливу роль у розвитку двомовності відіграють освітні програми та цифрові ресурси, такі як Duolingo та YouTube-уроки. Молодь поєднує практику української з навчанням мови країни перебування, що забезпечує підтримку мовних компетенцій і психологічний комфорт, а також сприяє розвитку міжкультурної компетентності.

Таким чином, на основі спостережень у польських школах, онлайн-спільнотах та сімейних взаємодіях українських мігрантів, можна зробити висновок, що двомовність українських мігрантів не лише допомагає адаптуватися до нового мовного середовища, але й виступає фактором збереження культурної ідентичності та розвитку когнітивних і соціальних навичок у мігрантських спільнотах. Сімейна мовна політика та участь у культурних і освітніх програмах є важливими чинниками формування двомовності та стабільної мовної ідентичності.

Список використаних джерел

1. Губарєва Ю. В. Актуальні виклики білінгвізму українських дітей в умовах війни та міграції. Синергетичний потенціал міждисциплінарного підходу у супроводі осіб з особливими освітніми потребами : зб. матеріалів Всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 листоп. 2025 р.) / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред.) та ін. Харків, 2026. С. 49–52.
2. Савчук, О. Тема міграції і мігрантів в україномовному медійному дискурсі польщі (на прикладі онлайн-видань). *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом.* Філологія. 2025. 4 (18). С.150-160.
3. Чикур Л. Д., Яроцька Г.С. Гібридна ідентичність українських мігрантів. Мова : наук.-теорет. часопис з мовознавства. Одеса : Букаєв В. В., 2025. № 44. С. 35–42.

Ключові слова: двомовність, українські мігранти, соціолінгвістика, код-світчинг, мовна ідентичність, інтеграція.

Keywords: bilingualism, Ukrainian migrants, sociolinguistics, code-switching, language identity, integration.

Науковий керівник: завідувач кафедри, д.філол.н., професор Мамич М. В.

Козачок Катерина Вікторівна

здобувачка 1-го курсу факультету кібербезпеки та інформаційних технологій

Національного університету «Одеська юридична академія»

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Зі стрімким зростанням розвитку штучного інтелекту використання його в освіті порушує питання розуміння академічної доброчесності, через що справжні досягнення людей стало гарячою темою у світі технологій та поза його межами. Доступ до інформації в інтернеті та широке використання

мобільних пристроїв є важливими для позитивної соціальної взаємодії, але водночас це є легким способом дізнання інформації для навчання без прикладання зусиль та інтересів людини для розвинення своїх знань. Штучний інтелект (ШІ) та соціальна мережа інтернет створюють виклик щодо дотримання етичних норм.

З метою визначення рівню обізнаності щодо академічної доброчесності освіти було проведено дослідження у вигляді опитування серед молоді віком від 16 до 22 років, що дозволило проаналізувати тенденції використання технологій та онлайн-ресурсів під час навчального процесу, а також оцінити ставлення до етичних стандартів, зокрема їх дотримання.

У рамках дослідження під час опитування брали участь 40 респондентів. За результатами анкетування було проведено оцінювання навичок та розумінь спільноти з точністю до відсотків. Отримані дані дозволили виявити прогалини в знаннях щодо академічної доброчесності та розробити рекомендації для покращення навчального процесу в часи, коли цифрова інформація йде пліч-о-пліч з людським розвитком власних знань.

Результати показали, що 92,5% учасників опитування були вже знайомі або чули про термін «академічна доброчесність», тоді як 7,5% ніколи про нього не чули та не стискалися з ним. Водночас з відомих вже 92,5% за особистим бажанням лише 26 осіб змогли дати власне визначення цього терміна, більшість з яких безпосередньо стосувалися слова «чесність».

Перше питання стосовно штучного інтелекту виявило серед респондентів поширене використання, де 42,5% мають регулярну роботу з ним, 50% не на постійній основі та тільки 7,5% – рідко, тоді ж як 0% – ніколи, що показує наскільки щільно пов’язане сучасне життя з ШІ. На запитання про мету використання генератора швидких відповідей анкетовані мали змогу обрати декілька варіантів з власною відповіддю, через що пояснення навчальних тем, перевірки помилок та створення відповідей були обрані майже усіма учасниками та варіанти займали один рівень з погрішністю у 4-6%, переклад текстів не є популярним серед молоді. Водночас, значна частина опитаних не завжди згадує про використання штучного інтелекту у своїх роботах, що свідчить про недостатню обізнаність в освіті та підкреслює необхідність усвідомлення здобувачами основних принципів використання ШІ в освітньому процесі.

Під час аналізування дослідження спостерігалися суттєві розбіжності у поглядах на те, чи порушує використання штучного інтелекту освітню цілісність: більшість респондентів схилялися до ситуативного підходу, вважаючи, що оцінювання про порушення залежить від конкретних обставин навчального процесу, тоді як лише 17,5% чітко підтримувала або заперечувала використання штучного інтелекту в освітній діяльності.

Ситуація щодо зазначення використаних ресурсів так само суперечлива: лише чверть респондентів завжди доброчесно вказують інформацію, тоді як

60% згадують джерела іноді та рідко, та 15% взагалі ігнорують це, бо не бачать у цьому необхідність.

Більшість анкетованих мають досконалий та добрий рівень знань цитування – 62,5%, проте значна кількість – 32,5% – частково ознайомлені та 5% зовсім не мають розуміння щодо правил цитування джерел.

Не всі респонденти регулярно перевіряють достовірність використовуваних ними джерел, але багато хто це робить, або принаймні часто, бо тільки 2,5% не роблять цього.

Використання вже готових відповідей іншими людьми через відкриті ресурси, такі як форуми або готові домашні завдання, також є поширеним явищем та початком знайомлення з плагіатом через списання, через що 50% опитуваних визнають, що роблять це або постійно, або більше наближено до цього варіанта. Інші 50% визнають, що користуються готовими відповідями рідко або ніколи цього не роблять.

Думки щодо контролю використання штучного інтелекту вчителями розділилися майже порівну з похибкою у вигляді 10% з перевагою у варіанту «так», що відображає неоднозначність відповіді на питання серед опитуваної молоді під час цього дослідження.

Аналіз під час питання про списування виявило подібну тенденцію відповідей, як питання про контроль використання ШІ викладачами: трохи більше половини мають схильність вважати це проблемою, тоді як решта мають інший погляд – не надаючи цьому значення.

Це опитування також надало змогу респондентам проаналізувати свій рівень дотримання академічної доброчесності та надати власні варіанти того, наскільки вони вважають себе доброчесними у плані використання штучного інтелекту та соціальної мережі інтернет від 0 до 10: анкетовані оцінили себе досить високо, у межах 7-8 балів.

Результати дослідження показують, що сучасна молодь загалом усвідомлює концепцію академічної доброчесності та активно використовує цифрові технології у своєму навчанні з метою власного розвитку. Однак існує явний розрив між розумінням теорії та дотриманням етичних стандартів.

Основними проблемами були та залишаються нерегулярне цитування джерел, відсутність прозорості у використанні штучного інтелекту, нечітке розуміння меж допустимого застосування цифрових інструментів, а також епізодичне використання готових відповідей. У зв’язку з цим переліком конкретних проблем, виявлених за опитуванням 40 респондентів, можна впровадити систематичні освітні заходи, спрямованих на формування культури академічної доброчесності, розвиток критичного мислення, відповідального ставлення до інформації та розвиток навичок самостійної роботи.

Згідно закону України про академічну доброчесність розділу 3 статті 13 – для забезпечення академічної доброчесності здобувачів освіти заклади освіти, наукові установи: проводять навчання з академічної доброчесності, зокрема з академічного письма та вживають заходів для недопущення надмірного навчального навантаження здобувачів освіти, забезпечують відповідність обсягу і рівня складності завдань для самостійної роботи часу, відведеному навчальним планом на її виконання[1]. Отже, що держава намагається зробити максимальні умови для того, щоб людина мала час на розвиток. Тому, штучний інтелект та онлайн-ресурси не становлять загрози академічній доброчесності, якщо вони використовуються свідомо, етично та відповідально, оскільки вони можуть бути ефективними інструментами навчання, що доповнюють, а не замінюють інтелектуальну діяльність здобувачів готовою інформацією.

Список використаних джерел

1. Про академічну доброчесність: Закон України від: 18.12.2025 р. № 4742-IX. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text

Ключові слова: академічна доброчесність, штучний інтелект, плагіат, освіта, цитування джерел, респондент.
Keywords: academic integrity, artificial intelligence, plagiarism, education, citation of sources, respondent.

Науковий керівник: доцент кафедри, к.філол.н., доцент Кісельова А. А.

Менчук Марія Максимівна
здобувачка 2-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНГЛІЦИЗМИ У СЛЕНГОВОМУ МОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ЗДОБУВАЧІВ: ПРИЧИНИ ЗАПОЗИЧЕННЯ ТА РОЛЬ У СЛЕНГОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Системне використання запозичених слів в українській мові, зокрема англіцизмів та сленгових одиниць, формує враження відповідності заданим сучасним тенденціям та поширює ідею новітньої освіченості серед суспільства. З кожним роком вони дедалі частіше вживаються у повсякденному мовленні української молоді та витісняють наявні відповідники щодо вираження власних емоцій у неформальному спілкуванні. Таким чином постає актуальність дослідження даної проблематики з урахуванням рівня мовної свідомості та наявністю потенціалу до швидкої мовленнєвої реакції на певного роду ситуації в залежності від їх ступеня офіційності.

Метою дослідження є аналіз англіцизмів у сленговому мовленні українських здобувачів, визначення причин запозичення та роль у сленговій комунікації, а також проведення соціологічного опитування за даними показниками для отримання реальних об'єктивних результатів.

Англіцизми – слова або мовні звороти будь-якої мови, запозичені з англійської, або створені за їх прикладом слова чи словосполучення [1, с. 30]. Вперше вони з'явились в українській мові на початку XIX століття, коли почали поширюватись нові винаходи, однак їхнє наймасовіше проникнення в мову відбулось після здобуття Україною незалежності. Внаслідок поширення та зростання впливу англійської мови як міжнародної, англіцизми стали звичним елементом говоріння сучасної української молоді. Вони впливають як на розвиток рідної мови, так і на процес опанування англійської.

У своїй праці "Англізми та протианглізми: 100 історій слів у соціоконтексті" мовознавиця І. Фаріон висвітлює проблему постійного запозичення та заміни слів. Авторка вважає, що системне занглійщення української мови становить серйозну загрозу – не просто як "змішування", а як окремий мовний процес, що може підірвати специфіку українського слова [2, с. 19]. Українські очільники вважають доречним орієнтуватись на зразок системи освіти за кордоном та іншомовні слова, при цьому забуваючи про власну національну самобутність. Проте в історії українського мовознавства завжди існувала проблема балансу між українським та іншомовним словом.

Основними причинами використання англіцизмів є: 1) необхідність введення найменувань нових понять та явищ, оскільки в сучасному світі більшість інновацій виникає в англомовних країнах, саме тому англійські терміни першими входять до міжнародного вжитку, а згодом і до української мови, змінюючи свій статус неологізма на слова постійного вжитку [3]. Прикладами є такі слова: *комп'ютер, сайт, блогер, стартап, менеджмент, бренд, маркетинг, офіс, креатив;* 2) престиж англійської як міжнародної мови, зумовлений тим, що англійська посідає провідне місце, адже нею послуговуються в науці, бізнесі, ділових та культурних контактах*;* 3) вагомий вплив медіа, реклами та соціальних мереж: ЗМІ, реклама, кінематограф, музика та інтернет активно поширюють англійську лексику. Соціальні мережі, такі як Instagram, TikTok чи YouTube, створюють нові слова й вирази, які молодь швидко підхоплює. Здебільшого, у рекламі англіцизми використовують для привернення уваги, створення відчуття сучасності та міжнародності бренду. Наприклад: *лайк, репост, сторіз, блог, контент, стрім, фоловер, бренд, апдейт.*

Питання збагачення рідної мови англіцизмами та використання їх в ролі сленгу неодноразово порушувались зарубіжними та вітчизняними науковцями. Зокрема, щодо поняття «сленгу», яке наразі немає єдиного визначення, український мовознавець О. Стишов зазначає, що в роботі

«сленг» розуміємо як елементи розмовного варіанту тієї або іншої професійної або соціальної групи, які, проникаючи в літературну мову або взагалі в мову людей, що не мають прямого відношення до даної групи осіб, набувають в цих мовах особливого емоційно-експресивного забарвлення [4]. Тобто сленг відображає живу динамічну природу мови, що можна визначити як «дзеркало мовної свідомості покоління», оскільки в ньому відображається ставлення молоді до реальності, їхнє прагнення до самовираження та подекуди ігнорування культури офіційної мови.

Для надання об'єктивної оцінки використання англіцизмів у сленговому мовленні було проведено анкетне опитування серед здобувачів українських університетів віком від 17 до 22 років. У ньому взяло участь 50 респондентів різних спеціальностей і курсів, серед яких переважають представники гуманітарних, правничих та IT-напрямків. Анкетування здійснювалось в онлайн форматі за допомогою сервісу Google Forms. Воно складалось з п'яти блоків запитань: демографічних, про частоту використання англіцизмів у різних ситуаціях, питання відкритого типу про найуживаніші англіцизми у повсякденному мовленні, про мотиви використання та про відчуття приналежності до якоїсь групи у зв'язку з уживанням англіцизмів.

Аналіз отриманих даних показав, що більшість здобувачів активно використовують англіцизми у повсякденному спілкуванні. Зокрема 42% опитуваних відповіли, що роблять це часто, а 24% – дуже часто. Отже, дві третини учасників анкетування, а саме 66%, вживають англіцизми з друзями регулярно та лише 14% зазначили, що роблять це рідко, а 6% – ніколи не використовують англіцизми у неформальному мовленні. Така тенденція свідчить про глибоке проникнення запозичень та їхнє вкорінення в повсякденне спілкування українських здобувачів.

Водночас результати демонструють різницю між неформальним та формальним контекстом комунікації: якщо у спілкуванні з друзями та однолітками англіцизми та сленг є «природною» частиною мовлення, то у взаємодії з викладачами, людьми старшого віку та у формальних ситуаціях більшість опитуваних уникає їх. Відповіді «іноді» та «рідко» переважають – це свідчить про усвідомлене розмежування мовних засобів залежно від ситуації. В більшості здобувачі чітко розуміють, що у формальних ситуаціях вживання англіцизмів та сленгу є недоречним і намагаються послуговуватись доречнішими українськими еквівалентами.

На питання з відкритою відповіддю "Наведіть п'ять агліцизмів, які Ви нещодавно сказали чи написали", здобувачі навели численні та різноманітні приклади. Втім, до найпопулярніших належать: *лайк, пост, сториз, рилз, контент, дедлайн, мітинг, кринж, краш, вайб, фейк, лол, треш, селфі, тренд, плейлист, блог, хештег, лайфхак, скриншот*. Серед наведених прикладів переважають лексеми, пов'язані з інтернет-комунікацією, соціальними мережами, а також пов'язані з навчанням та роботою. Ці мовні

одиниці виконують номінативну, емоційно-оцінну та експресивну функції. Деякі з них мають переважно предметно-термінологічний характер і використовуються у сферах освіти та професійної діяльності, медіа чи творчості. Такі слова поступово вбудовуються в українську мову, втрачаючи ознаки іншомовного походження. Вони сприяють стислості й зручності у спілкуванні, особливо в усній або онлайн-комунікації. Інша категорія англіцизмів належить до сленгових утворень, які служать для вираження емоцій, ставлення чи оцінки оточення, ситуацій або людей. Основна їхня функція полягає у створенні атмосфери невимушеності, відчуття близькості та групової ідентичності. Ці слова часто не мають точних українських відповідників.

Щодо причин використання англіцизмів, то більшість здобувачів пояснили це зручністю й швидкістю висловлення. Часто іншомовне слово коротше або точніше передає зміст, ніж український відповідник. Другою за популярністю причиною є прагнення звучати сучасно й «по-молодіжному», адже англіцизми сприймаються як елемент модного, динамічного мовлення. Досить часто респонденти зазначали, що деякі поняття важко перекласти українською, особливо коли йдеться про технічну чи інтернет-лексику. Деякі відзначали, що використовують англіцизми для жарту чи іронії, або щоб “показати, що я в темі”.

Підсумовуючи отримані результати опитування, зазначаємо, що англіцизми та сленгові одиниці вже посідають помітне місце у мовленні сучасної української молоді. Ними активно послуговуються у неформальних ситуаціях, коли вони виконують комунікативно-прагматичну та експресивну функції. Їх уживання часто зумовлене модними тенденціями та відсутністю точних українських відповідників.

Список використаних джерел

1. Стадній А. С., Зозуля І. Є. Неоангліцизми в сучасній українській літературній мові. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 22.Т.2. с. 29-33.

2.Фаріон І., Помилуйко-Надешківська Г., Бордовська А. Англізми та протианглізми: 100 історій слів у соціоконтексті. Львів. Вид-во: Свічадо. 2023. 714 с.

3. Павелків К. М. Вплив англіцизмів на сучасну українську мову: сфери проникнення. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. Вип. 63. Т.2. с. 125- 130.

4. Стишов О. Семантичні неологізми в дискурсі україномовних мас-медіа початку XXI століття. *Філологічні студії.* 2015. Вип. 13. с. 364–374.

Ключові слова: англіцизми, сленг, українська мова, медіа, засоби масової інформації, англійська мова.

Keywords: Anglicisms, slang, Ukrainian language, media, mass media, English language.
Науковий керівник: завідувач кафедри, д.філол.н., професор Мамич М. В.

Морева Наталя Олексіївна
здобувачка 4-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНИХ ЮРИДИЧНИХ ТЕКСТІВ

Юридичний дискурс як інституційний тип мовлення спрямований на точне регулювання правових відносин, що визначає його прагнення до логічної послідовності, однозначності та стандартизації [1; 3]. Саме тому синтаксис у таких текстах виконує не лише комунікативну, а й нормативно-регулятивну функцію, забезпечуючи коректну інтерпретацію правових положень [2]. Матеріалом дослідження слугує *European Convention on Human Rights* [4], який є репрезентативним зразком міжнародного юридичного документа.

Однією з ключових рис є домінування складнопідрядних речень із розгалуженою системою підрядності. У межах одного речення можуть поєднуватися означальні, умовні, допустові та обставинні підрядні частини, що формують багаторівневу синтаксичну структуру. Наприклад: "*Everyone whose rights and freedoms as set forth in this Convention are violated shall have an effective remedy before a national authority, notwithstanding that the violation has been committed by persons acting in an official capacity*" [4]. Важливою характеристикою є також тенденція до номіналізації, яка проявляється у широкому використанні іменникових конструкцій замість дієслівних. Наприклад, замість "*if someone violates the law*" використовується "*in case of violation of the law*". Суттєву роль відіграє використання пасивного стану, який забезпечує безособовість і об'єктивність викладу. Наприклад: "*No one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment*" [4]. У цьому випадку не зазначено суб'єкта дії, що підкреслює універсальність норми. Інший приклад: "*The judgment shall be transmitted to the Committee of Ministers*" [4], де акцент робиться на дії, а не на виконавці [2].

Особливе місце займають модальні дієслова, які реалізують нормативну функцію мови права. Наприклад: "*No one shall be deprived of his liberty save in the following cases*…" [4]. Тут *shall* виконує функцію юридичного зобов'язання та заборони. Для порівняння, у сучасних юридичних текстах можливе використання *must: "The parties must comply with the provisions of this agreement*", що робить норму більш однозначною [3].

Ще однією характерною рисою є використання синтаксичних кліше та стандартних конструкцій. Наприклад: "*in accordance with the law", "provided*

that the conditions are met", "subject to the provisions of Article 5, in accordance with a procedure prescribed by law" [4]. Такі конструкції забезпечують передбачуваність тексту та чіткість логічних зв'язків [2].

Аналіз тексту Конвенції показує, що довгі складнопідрядні речення часто поєднуються з переліками, які структурно деталізують норму. Наприклад: "*No one shall be deprived of his liberty save in the following cases and in accordance with a procedure prescribed by law: (a)… (b)… (c)…*". Така конструкція поєднує складне речення з елементами переліку, що підвищує точність і системність викладу.

Крім того, спостерігається синтаксичний паралелізм. Наприклад: "*Everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence*" [4]. Повторення структури his + noun створює ритмічну та логічно впорядковану конструкцію.

Отже, синтаксичні особливості англомовних юридичних текстів визначаються їх функціональним призначенням і відображають прагнення до точності, однозначності та стандартизації. Вони реалізуються через складнопідрядні конструкції, номіналізацію, пасивні форми, модальні дієслова та клішовані синтаксичні моделі.

Список використаних джерел

1. Томчаковська Ю. О., Строченко Л. В., Томчаковський О. Г. Структура аналізу англомовного наукового тексту юридичної тематики. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика».* 2022. Т. 33 (72), № 4, ч. 2. С. 300–304. https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.4.2/49
2. Томчаковська Ю. О., Строченко Л. В., Шевченко-Бітенська О. В., Лесневська К. В. Мовні кліше аргументації та переконання (на матеріалі англомовних юридичних та управлінських текстів). *Закарпатські філологічні студії*. 2025. Вип. 39, т. 1. С. 296–301. https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.39.1.50
3. Чернюк А., Войтко Т. Англомовний юридичний дискурс в аспекті перекладу. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Філологія*. 2021. № 1 (1). С. 43-47. **https://doi.org/10.32689/maup.philol.2021.1.7**
4. European Convention on Human Rights. Strasbourg : Council of Europe, 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення: 1.10.2025).

Ключові слова: кліше, синтаксичні особливості, юридичний дискурс.
Keywords: cliché, syntactic features, legal discourse.

Науковий керівник: к. філол. н., доцент, доцент кафедри Томчаковський О.Г.

Присяжнюк Ольга Олегівна
здобувачка 1-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОВНИЙ ОБРАЗ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВИЦЬ У МЕДІАДИСКУРСІ

Проблема гендерних стереотипів у медіа під час війни стає особливо актуальною. Дослідження Інституту масової інформації показують, що лише 5% матеріалів українських медіа присвячено жінкам-військовослужбовицям, тоді як інші 95% зосереджені на чоловіках [1].

Метою цього дослідження є вивчення мовних особливостей і дискурсивних стратегій, за допомогою яких формуються образи жінок-військових у журналістських матеріалах, а також окреслення шляхів підвищення їх видимості у медіапросторі.

Традиційно українське суспільство асоціює жінку із «берегинею домашнього вогнища», що знайшло своє відображення у медіа. Такі стереотипні образи проявляються через тексти, де жінка подається як «кохана», «мати» чи «красуня в погонах». Вони належать до категорії доброзичливого сексизму, який створює ілюзію поваги, але фактично підкріплює патріархальні уявлення [2]. Водночас існують матеріали, які демонструють жінку як бойову одиницю, здатну виконувати професійні обов’язки нарівні з чоловіками, що свідчить про формування нового медіадискурсу.

Розглянемо типові мовні образи військовослужбовиць за Храбан Т. Є. та Самойленко К. О., які виділили їх у медіа [3, с. 151-155]:

«професіоналка» – цей образ акцентує увагу на досвіді та професійних навичках жінки. Приклади з медіа підтверджують, що такі тексти описують дії та компетентність без зайвого акцентування на статі: *«58-річна старша бойова медикиня 128-ї бригади територіальної оборони "Дике поле" Світлана у боях за Старомайорське не лише рятувала поранених, а й взяла на себе командування»* (*Суспільне Дніпро,* 09.06.2025).

«Бунтарка» – жінка, яка кидає виклик традиційним уявленням про слабку стать. У текстах цього типу часто уникнуто фемінітивів, а сама героїня порівнюється з чоловіками за бойовими якостями: *«Кілька тижнів вмовляла командира перевести її в піхоту, опанувала кулемети та гранатомети, вважає побратимів своєю родиною і готова з ними йти на штурм» (Суспільне Новини,* 26.01.2025*).*

Образи, пов’язані із зовнішністю та гендером – «красуня в погонах», «кохана», «мати». Ці тексти зміщують увагу з професійних якостей на зовнішність або соціальні ролі.

Варто розглянути мовний аналіз матеріалів медіа, що дозволяє виділити кілька ключових аспектів формування образу жінок-військових:

Лексичний рівень. У текстах, що формують образ професіоналки, широко використовуються фемінітиви («медикиня», «саперка», «операторка БпЛА»), які підкреслюють видимість жінки у військовій сфері. Прикметники, що акцентують професійність («відважна», «сильна», «рішуча»), зміцнюють образ компетентної бойової одиниці. Навпаки, прикметники на кшталт «тендітна», «красива», «кохана» зменшують суб'єктність, зосереджуючи увагу на статі та зовнішності.

Синтаксичний рівень. Активні конструкції («командує», «керує», «знищила») підкреслюють дієвість і автономність, тоді як пасивні («служить», «бере участь у боях») зменшують суб'єктність і часто зустрічаються у текстах із доброзичливим сексизмом. Комплексні речення з уточненням статі («Вона, тендітна дівчина, керує підрозділом») поєднують оцінку зовнішності і професійні дії, що може створювати суперечливий ефект.

Стилістичні засоби. Метафори та порівняння («берегиня», «ангел-охоронець») підсилюють традиційні стереотипи, тоді як епітети, що підкреслюють професійні якості, формують позитивний образ бойової компетентності. Модальні маркери («може командувати», «готова до бою») додатково підкреслюють автономність і здатність жінки виконувати складні завдання.

Дискурсивний рівень. У медіа виокремлюються два основні фрейми: Професіоналізму – акцент на бойових навичках, рішучості та автономності. Об'єктивації – акцент на зовнішності або соціальних ролях, що зменшує роль жінки у війську.

Регулярне використання фемінітивів і нейтральної професійної лексики сприяє посиленню видимості жінок та зменшенню впливу стереотипів.

Рекомендації для журналістів:

9. Не акцентувати на зовнішності, статі чи віку при висвітленні професійної діяльності [4].
10. Уникати застарілих патріархальних стереотипів («слабка стать»).
11. Використовувати фемінітиви відповідно до «Українського правопису» (2019).
12. Підкреслювати професійність і бойові навички, а не гендер.
13. Залучати жінок-експерток у коментарі та матеріали.

Отже, варто зробити висновок. Мовне висвітлення жінок-військових у медіа формує суспільне уявлення про їхню роль в армії. Об'єктивний образ професіонала, створений через активну дієву лексику, фемінітиви та стилістично нейтральні прикметники, дозволяє усунути гендерні стереотипи і підкреслити внесок жінок у оборонну спроможність країни.

Список використаних джерел

1. Інститут масової інформації. 70 тисяч у строю і лише 5% у стрічці новин. Чому українські медіа не помічають жіноквійськових – моніторинг IMI. URL: https://imi.org.ua/monitorings/70-tysyach-u-stroyu-i-lyshe-5-v-strichtsi-novyn-chomu-ukrayinski-media-ne-pomichayut-zhinok-vijskovyh-monitoryng-imi (дата звернення: 19.03.2026).
2. Гаєвська Н. Ілюзія поваги. Що таке доброзичливий сексизм і чим він небезпечний. URL: https://nv.ua/ukr/blogs/socialna-psihologiya-ekspertka-rozpovila-pro-osoblivo-pidstupnu-formu-seksizmu-50559688.html (дата звернення: 19.03.2026).
3. Храбан Т., Самойленко К. Висвітлення образів військовослужбовиць в українських медіа в період російсько-української війни. *Науковий журнал «Український соціум».* Випуск № 2. 2023. С. 151-155. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/145_167_No-2-85_2023_ukr.pdf (дата звернення: 19.03.2026).
4. Щодо зображення військовослужбовиць в медіа. URL: https://cje.org.ua/complaints/shchodo-zobrazhennia-viyskovosluzhbovyts-v-media/ (дата звернення: 19.03.2026).

Ключові слова: війна, воєнний стан, стереотипізація, гендерні стереотипи, гендерна рівність, жінки-військовослужбовиці.
Keywords: war, martial law, stereotyping, gender stereotypes, gender equality, female military personnel.

Науковий керівник: к. філол. н., доцент, доцент кафедри Назаренко О. М.

Федорович Дар'я Сергіївна
здобувачка 1-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОВНІ МАРКЕРИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МОЛОДІЖНИХ ІНІЦІАТИВ У СУЧАСНОМУ МЕДІАПРОСТОРІ

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується стрімким зростанням ролі медіа як основного засобу комунікації. Медіа працюють не лише як основний засіб передавання інформації, а й відіграють важливу роль у формуванні масової свідомості, громадської думки та створенні певних соціальних образів. Якщо роль медіа завжди була невід'ємною складовою людського життя, то, розглядаючи сучасний етап в історії розвитку України, вона перетворюється на критичну необхідність.
Початок повномасштабної війни спричинив у 2022 році так званий «ефект згуртування навколо прапора» – концепція, сформульована американським політологом Джоном Мюллером, – зростання підтримки державної влади на

тлі екзистенційної загрози. У зв'язку з цим активізувалася діяльність спільних волонтерських організацій, зросла кількість офіційних телеграм-каналів. Відбулося згуртоване протистояння агресору, у якому брали участь як військові, так і перехідні українці. Як правило, зазначений феномен має короткостроковий характер: рівень підтримки знижується, коли криза минає або затягується [1, с. 7].

Метою роботи є вияв мовних засобів вираження молодіжних угрупувань у медіа як вияв національної свідомості та ідентичності народу.

У квітні 2022 року у Херсоні був започаткований громадянський рух спротиву – «Жовта стрічка». Учасники поширюють символ жовтої стрічки на тимчасово окупованих територіях України, розклеюють плакати і листівки, малюють українську символіку у містах та селах. Рух постійно працює над тим, щоб про ініціативу та їх діяльність дізнавалися і за межами України. У 2023 році «Жовта Стрічка» ініціювала в Брюсселі виставку State of Defiance про стійкість і опір українців. Експозиція розповідає історію підпільного руху опору, а відвідувачі мали змогу дізнатися анонімні історії активістів «Жовтої Стрічки», розказані вперше. Крім того, гості виставки бачили фото й відео, які демонструють роботу та результати активістів.

«Це наша можливість боротися без зброї. В наших руках не менш ефективна зброя – громадянський протест» (офіційний сайт Жовта Стрічка).

Саме вони використовують літеру «Ї» як символ спротиву і символ надії. Уперше її намалювали в Маріуполі на пам'ятнику Тарасові Шевченку, після чого літера почала з'являтися дедалі частіше – намальована на парканах, стінах будинків, зупинках чи крейдою на асфальті.

Якщо уважно розглядати пам'ятки української літератури, які були створені на території сучасної України, або написані мовою, яку мовознавці визнали за один із варіантів давньокиївської, староукраїнської мови можна простежити існування знаку «и» та надрядкові позначення над ним, то стає очевидним, що вже в «Ізборнику Святослава» (1073 року) маємо справу із графічним закріпленням звуку [йі]. Сама ж буква «ї» з'являється у книгах Івана Федорова, а Григорій Сковорода вже користувався нею постійно. У 19-му столітті українські письменники вживали її на свій смак, і лише у 20-му столітті «ї» посіла 13-те місце в алфавіті. Такої літери немає в жодній іншій слов'янській абетці, що ще раз показує її справжню унікальність. Нині ця літера є символом української мови. Як приклад, у центрі міста Рівного на Міжнародний день рідної мови було встановлено найбільшу у світі букву «Ї». Цей символ було встановлено на знак любові до української мови.

Повертаючись до руху громадського спротиву, «Жовта стрічка» продовжує використовувати цей символ й по 2025 рік, коли листівки з літерою «Ї» почали з'являтися у медіа до Дня мови та писемності. Ці світлини

надсилають з Мелітополя, Севастополя, Донецька, Луганська, Євпаторії, Маріуполя, Таврійська, Криму.

Фотографії стають візуальною мовою повідомлення індивідів оточуючим, вдалим інструментом репрезентації, містять у собі певні закладені риси, норми, цінності, поведінку, які характерні для певної соціальної групи та стилю життя у медіа [3, с. 270–271]. Взагалі, молодіжні ініціативи згадували й індивідуальний рівень відновлення – психологічне відновлення людей, зокрема реабілітацію тих, хто повертається з фронту. Це свідчить, що молодь сприймає відновлення України у ширшому контексті, аніж просто фізична відбудова, а за думкою молоді, важливою складовою відновлення є соціальна згуртованість [1, с. 74].

Визначним прикладом збереження історії та культури України є суспільно-культурний мультимедійний проєкт – «Ukraïner», створений журналістом Богданом Логвиненком у 2016 році, який досліджує Україну через експедиції. *«Упродовж років Ukraïner був медіамайданчиком з унікальними історіями, відео- та фотоконтентом як про українські історичні регіони, так і про український контекст за кордоном. Значна частка мультимедійних матеріалів – це історії успіху, змін, втілення реформ, збереження спадщини та історичної пам'яті, а також експлейнери про нашу основу: мову, історію, культуру тощо» (офіційний сайт Ukraïner).*

У той же час «Ukraïner» продовжує видавати книжки, що розповідають про українську сучасну та живу історію, та фотоальбоми, що продовжують презентувати країну.

Чудовою репрезентацією організацій і фондів у медіа є Міжнародний фонд «Відродження», заснований 8 квітня 1990 року фінансистом Джорджем Соросем, разом з товариством «Просвіта», Українською радою миру та організацією «Зелений світ». З початку 2000-х років фонд починає активно підтримувати розвиток незалежної медіа-сфери та журналістики. У 2002 році за його фінансової підтримки було створено Громадське радіо – першу в країні незалежну розмовну радіостанцію. Того ж року за сприяння фонду створено Незалежну медіа-профспілку (НМПУ), яка стала першою незалежною всеукраїнською профспілкою працівників медіа-сфери та єдиною, що входить до міжнародної федерації журналістів.

«Міжнародний фонд «Відродження» – одна з найбільших українських благодійних фундацій, що з 1990-го року розбудовує в Україні відкрите суспільство, де кожен почуває себе гідно, де громадяни включені в творення держави, а влада є прозорою та відповідальною. Ми працюємо над розбудовою України, в якій права людини надійно захищені, а позитивні зміни працюють на благо громадян» (офіційний сайт «Відродження»).

Станом на жовтень 2025 року в Україні діють 643 молодіжні центри та простори. Мережа молодіжних просторів продовжує розвиватися, адаптуватися і підтримувати молодь. Особливо вагоме значення має

українська візуальна протестна культура, яка в умовах сучасності проявляє здатність перетворювати субкультурну естетику на потужний елемент національного культурного спротиву. Молоді митці, активісти, цифрові художники формують унікальний сегмент візуального висловлення, що поєднує національно марковані символи з глобальними візуальними практиками. Таким чином, молодіжні ініціативи виконують не лише естетичну або протестну, а й глибинну культурно-ідентифікаційну функцію [4].

Отже, молодіжні ініціативи в Україні були і залишаються резонансною складовою суспільно-політичного дискурсу у вітчизняних мас-медіа. У медіа питання молоді та її запитів особливо актуалізувалося у сучасності. Завдяки українським медіа у суспільстві в досліджуваний період формувався образ патріотичної молодої людини, яка може і вміє впливати на владу та відстоювати свої права [5].

Список використаних джерел

Дворянин П. Я. Війна і молодь: молодіжна політика у мас-медійному дискурсі України (2014–2022). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.* 2024. Спецвипуск. С. 44–61.

Дідківський Р. В. Субкультурний протест як форма культурної трансформації в умовах цифрової епохи. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: науковий журнал.* 2025. № 2. С. 146–151.

Кравченко Г., Чумаченко Д., Візуальна репрезентація стилю життя молоді у соціальній мережі Instagram. *Сучасні комунікативні простори: спроба соціологічної концептуалізації. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*. Харків, 2023. № 1. С. 261–290.

Нечуй-Левицький І. С. Сьогочасна часописна мова на Україні. *Історія українського правопису XVI–XX ст.:* хрестоматія / упоряд. В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва, Київ, 2004. С. 192–204.

United Nations Development Programme. Impact of war on youth in Ukraine. 2024. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-12/undp-impact-of-war-on-youth-in-ukraine_0.pdf (дата звернення: 20.03.2026)

Ключові слова: молодіжні ініціативи, молодь, медіа, війна, волонтерство, цивільний супротив, організації.

Keywords: youth initiatives, youth, media, war, volunteerism, civilian resistance, organizations.

Науковий керівник: к. філол. н., доцент, доцент кафедри Назаренко О. М.

Підсекція 2

Керівник: д. філол. н., доцент, завідувач кафедри Томчаковська Ю. О.
Секретар: к. філол. н., доцент кафедри Швелідзе Л. Д.

Бокало Анастасія Володимирівна
здобувачка 4-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕРЕКЛАД ТОПОНІМІВ

Переклад топонімів становить одну з найбільш складних і дискусійних проблем сучасного перекладознавства та ономастики. Як одиниці власної номінації, топоніми функціонують не лише як засоби локалізації об'єктів у просторі, а й як носії глибинної історико-культурної інформації, що відображає етапи мовного розвитку, етнічні взаємодії та специфіку освоєння територій.

З лінгвістичної точки зору, топоніми характеризуються високим ступенем стійкості форми та обмеженою семантичною прозорістю. Багато з них мають складну етимологічну структуру, що включає елементи різних мовних шарів, зокрема кельтського, германського та скандинавського походження у британській топоніміці. Такі нашарування ускладнюють процес інтерпретації значення топоніма та, відповідно, його адекватного відтворення засобами іншої мови [1].

У практиці перекладу топонімів традиційно застосовуються кілька основних стратегій: транскрипція, транслітерація, калькування та функціональна адаптація. Транскрипція дозволяє відтворити фонетичний образ назви, тоді як транслітерація орієнтована на графічну відповідність. Зазначені підходи вважаються домінантними у випадках, коли необхідно зберегти ідентифікаційну функцію топоніма. Калькування, своєю чергою, застосовується обмежено – переважно щодо назв із прозорою внутрішньою формою, однак воно може призводити до втрати історичної автентичності [2].

Вибір перекладацької стратегії значною мірою залежить від функціонально-стилістичних характеристик тексту. У науковому, офіційно-діловому та картографічному дискурсах пріоритет надається стандартизованим формам, закріпленим у відповідних довідниках і нормативних джерелах. Натомість у художньому перекладі допускається більша варіативність, що дозволяє враховувати естетичні та прагматичні чинники.

Окремої уваги потребує переклад історичних топонімів, які можуть існувати у кількох хронологічно зумовлених варіантах. У таких випадках перекладач повинен враховувати не лише сучасну норму, але й історичний контекст вживання назви. Аналіз топонімії окремих регіонів, зокрема Шотландії, демонструє значну варіативність форм, зумовлену впливом різних мов і культурних традицій [2].

Крім того, важливим аспектом є стандартизація географічних назв, яка забезпечує уніфікацію їх написання та використання в міжнародній комунікації. Сучасні ресурси, зокрема офіційні глосарії та картографічні бази даних, відіграють ключову роль у встановленні нормативних форм топонімів і сприяють підвищенню точності перекладу [3].

З огляду на зазначене, переклад топонімів слід розглядати як комплексний процес, що поєднує лінгвістичний аналіз, історико-етимологічне дослідження та врахування культурного контексту. Адекватне відтворення географічних назв можливе лише за умови системного підходу та опори на авторитетні наукові джерела.

Список використаних джерел

Morgan T. Handbook of the origin of place-names in Wales and Monmouthshire. Dowlais, 2012. 103 p.

Watson W.J. Place Names of Ross and Cromarty. London, 2013. 405 p.

Glossary of origins of place names in Britain. URL: www.ordnancesurvey.co.uk/resources/historical-map-resources/british-a-b.html (дата звернення: 10.03.2026).

Ключові слова: переклад топонімів, топонімія, власні назви, географічні назви, транскрипція, транслітерація, калькування, адаптація, ономастика.

Keywords: translation of toponyms, toponymy, proper names, geographical names, transcription, transliteration, calque, adaptation, onomastics.

Науковий керівник: старший викладач Лесневська К.В.

Дротенко Вероніка Володимирівна

здобувачка 1-го курсу магістратури факультету журналістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЛІНГВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО КІНОСЦЕНАРІЮ

Англомовний кіносценарій є особливим типом тексту, який поєднує риси художнього, розмовного та технічного мовлення. Його специфіка зумовлена тим, що сценарій виступає не лише літературним твором, а й інструкцією для створення аудіовізуального продукту. Саме тому мовні особливості кіносценарію визначаються комунікативною спрямованістю, функціональністю та орієнтацією на подальшу екранізацію [1].

Однією з ключових лінгвальних характеристик англомовного кіносценарію є його діалогічність. Основну частину тексту становлять репліки персонажів, які максимально наближені до живого мовлення. У таких репліках широко використовуються скорочення, розмовна лексика, сленг та ідіоми. Наприклад, замість повної форми *going to* вживається *gonna, want to* – *wanna*, що відображає природність усного мовлення. Такі особливості створюють ефект автентичності, однак водночас ускладнюють переклад, оскільки потребують адекватної передачі стилістичного забарвлення.

Важливими рисами є також лаконічність і стислість викладу. Описові частини сценарію, так звані ремарки, подаються короткими, чіткими реченнями, які передають лише необхідну інформацію для постановки сцени. Наприклад: *He enters the room. She looks at him silently*. Такі конструкції характеризуються простотою синтаксису та відсутністю надлишкових деталей, що зумовлено функціональним призначенням сценарію як робочого документа.

Ще однією особливістю є використання спеціалізованої термінології та умовних позначень, які стосуються кіновиробництва. Наприклад, такі слова, як *cut, fade in, close-up, voice-over*, виконують не лише мовну, а й технічну функцію, визначаючи спосіб подачі матеріалу. Переклад таких одиниць вимагає знання професійної термінології та контексту їх використання.

Англомовні кіносценарії також відзначаються активним використанням емоційно забарвленої лексики, вигуків і пауз, що передаються графічно або за допомогою ремарок. Наприклад: *Well… I don't know*, або *Oh my God*! Це дозволяє передати емоційний стан персонажів і впливає на інтонацію акторської гри. При перекладі важливо зберегти ці емоційні відтінки, адаптуючи їх до норм цільової мови.

Значну роль відіграє також культурна специфіка. У сценаріях часто зустрічаються реалії, гумор, алюзії та ідіоматичні вирази, зрозумілі носіям англійської мови, але не завжди очевидні для іншомовної аудиторії. Наприклад, фраза *break a leg* у театральному контексті означає «бажаю успіху», а не буквальне «зламати ногу». У таких випадках перекладач повинен застосовувати адаптацію або функціональні відповідники [2].

Синтаксичні особливості сценарію включають переважання простих і неповних речень, використання імперативних конструкцій та інверсії для створення динаміки. Наприклад: *Run! Go! Don't look back*! Такі структури підсилюють напруження сцени та сприяють швидкому розвитку сюжету.

Крім того, для кіносценарію характерна багатошаровість комунікації. Текст одночасно адресований різним учасникам кіновиробництва: режисерам, акторам, операторам, що зумовлює поєднання різних стилістичних рівнів – від нейтрального опису до емоційно насичених діалогів [3].

Отже, англомовний кіносценарій є складною лінгвістичною структурою, що поєднує риси усного мовлення, художнього тексту та технічної інструкції. Його переклад вимагає врахування не лише мовних, а й культурних, прагматичних і функціональних аспектів. Адекватна передача таких текстів можлива лише за умови глибокого розуміння їх лінгвальних особливостей і специфіки кінематографічного дискурсу.

Список використаних джерел

Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: Академія, 2004. 344 с.

Лавринович І. С. Переклад кінематографічних текстів: теоретичні аспекти та практичні проблеми. *Науковий вісник Київського університету культури*. 2016. № 13. С. 32–38.

Ларіонова І. В. Адаптація текстів у кінематографі: методи та принципи перекладу. *Міжнародний науковий журнал***.** 2016. № 5(3). С. 74–81.

Ключові слова: кіносценарій, лінгвальні особливості, діалогічність, переклад, кінодискурс, розмовна лексика.

Keywords: screenplay, linguistic features, dialogicity, translation, film discourse, colloquial vocabulary.

Науковий керівник: к.філол.н., доцент Єрьоменко С.В.

Коптіна Діана Владленівна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНГЛОМОВНІ ТЕРМІНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ

У сучасному глобалізованому світі питання перекладу юридичної термінології набуває особливої актуальності, що пов’язано з активною міжнародною співпрацею, розвитком правових систем та необхідністю уніфікації правових понять. Особливе місце серед галузей права займає кримінальне право, оскільки воно безпосередньо пов’язане з правами людини, відповідальністю та застосуванням санкцій. Саме тому точність перекладу англомовних термінів кримінального права є критично важливою [2; 3].

Юридична мова вирізняється високим рівнем формалізації, стандартизації та консерватизму. Вона використовує чітко визначені терміни, що мають однозначне тлумачення в межах певної правової системи [1]. Водночас англійська правова система, зокрема система загального права, суттєво відрізняється від континентальної правової

системи, до якої належить українське право. Саме це створює додаткові труднощі у процесі перекладу.

Однією з головних проблем є відсутність прямих еквівалентів для значної частини англомовних юридичних термінів. Наприклад, термін *felony* перекладається як «тяжкий злочин», однак його зміст у праві англомовних країн є ширшим і включає специфічні категорії правопорушень. Термін *misdemeanor* зазвичай передається як «злочин невеликої тяжкості» або «проступок». Поняття *indictment* означає «обвинувальний акт» і пов'язане з процедурою висунення обвинувачення великим журі, що відсутнє в українській правовій системі. Термін *plea bargain* перекладається як «угода про визнання вини» і також не має повного функціонального відповідника.

У процесі перекладу застосовуються різні підходи залежно від наявності відповідників та контексту. У деяких випадках можливий буквальний переклад, як-от *criminal liability* – «кримінальна відповідальність» або *law enforcement* – «правоохоронні органи». В інших випадках використовується описовий переклад, наприклад, probation передається як «умовне звільнення під наглядом», а *subpoena* – як «судовий наказ про виклик до суду або надання доказів». Іноді застосовується функціональний аналог, як у випадку *attorney* – «адвокат» або *prosecutor* – «прокурор». У наукових текстах можливе також використання запозичень, наприклад, *habeas corpus* із поясненням його значення.

Особливу складність становлять багатозначні терміни. Наприклад, слово *charge* може означати як «обвинувачення», так і «пред'явлення обвинувачення» або окремий пункт обвинувачення. Вибір перекладу залежить виключно від контексту. Також важливим є врахування так званих «хибних друзів перекладача». Наприклад, слово *actual* означає «фактичний», а не «актуальний», а *fabricate* у юридичному контексті перекладається як «вигадувати» або «підробляти докази».

Не менш важливими є сталі словосполучення, характерні для юридичної мови. Наприклад, *commit a crime* перекладається як «вчинити злочин», *bring charges against someone* – «висунути обвинувачення проти когось», *serve a sentence* – «відбувати покарання», *beyond a reasonable doubt* – «поза розумним сумнівом». Такі конструкції слід перекладати як цілісні одиниці, оскільки буквальний переклад окремих компонентів може призвести до втрати змісту.

Отже, переклад англомовних термінів кримінального права є складним і багатогранним процесом, що потребує не лише глибоких мовних знань, а й розуміння правових систем, культурних особливостей та функціонального навантаження термінів. Тільки за умови комплексного підходу можна забезпечити адекватність і точність перекладу, що є особливо важливим у сфері кримінального права.

Список використаних джерел

1. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія: навчальний посібник. 2-ге вид., змін. і доп. Київ: Стилос, 2004. 277 с.

2. Білоконь К. Особливості перекладу термінів юридичної сфери з англійської мови. *Науковий вісник Херсонського університету*. 2018. № 5. С. 55–60.

3. Коваль О. Е. Юридична термінологія в сучасній англійській мові: походження та вживання. *Молодий вчений*. 2018. № 5(2). С. 479–483.

Ключові слова: юридична термінологія, кримінальне право, переклад, правова лексика, перекладацькі стратегії.

Keywords: legal terminology, criminal law, translation, legal vocabulary, translation strategies.

Науковий керівник: д.філол.н., доцент Строченко Л.В.

Мельник Валерія Миколаївна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІСЕМІЯ ТА ОМОНІМІЯ У ПРАВНИЧІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Сучасна англомовна правнича термінологія є складною та багаторівневою системою, яка формується під впливом історичних, соціальних і лінгвістичних чинників. Однією з характерних рис цієї системи є наявність полісемії та омонімії, що суттєво впливають на процес тлумачення та перекладу юридичних текстів. Ці явища ускладнюють сприйняття правничої мови та вимагають високого рівня професійної підготовки як від юристів, так і від перекладачів.

Полісемія, тобто багатозначність терміна, є поширеним явищем у правничій англійській мові. Вона виникає внаслідок розвитку правових понять, їх адаптації до нових умов або запозичення з інших галузей знань. Один і той самий термін може мати кілька значень залежно від контексту його вживання. Наприклад, термін case може означати «судова справа», «випадок» або навіть «правова позиція». Аналогічно, слово charge може вживатися у значеннях «обвинувачення», «пред'явлення обвинувачення» або «плата». Термін action у правничому контексті може означати «судовий позов», тоді як у загальновживаній мові – «дія».

Особливо показовим є термін consideration, який у праві означає «зустрічне задоволення» (елемент договору), тоді як у загальній мові – «розгляд» або «увага». Такі приклади свідчать про те, що юридична

полісемія часто пов’язана з термінологічною спеціалізацією загальновживаних слів. Це підтверджує думку про те, що мова права активно взаємодіє із загальною мовною системою [1].

Омонімія, на відміну від полісемії, передбачає існування різних за значенням слів, які мають однакову форму. У правничій англійській мові омоніми також зустрічаються досить часто. Наприклад, слово bill може означати «законопроєкт», «рахунок» або «вексель». Термін party у юридичному контексті означає «сторона договору», тоді як у повсякденному вжитку – «вечірка». Слово suit може позначати «позов», але також має значення «костюм».

Наявність омонімії створює додаткові труднощі для перекладача, оскільки неправильне тлумачення може призвести до спотворення юридичного змісту. Саме тому визначальним фактором у виборі правильного значення є контекст. Наприклад, у реченні *The party filed a suit against the company* обидва слова party і suit мають виключно юридичне значення і перекладаються як «сторона подала позов проти компанії».

Слід зазначити, що полісемія та омонімія в юридичній термінології часто взаємодіють між собою. У деяких випадках важко провести чітку межу між цими явищами, оскільки значення слова можуть розвиватися поступово і набувати нових відтінків. Це особливо характерно для англійської мови, яка активно використовує процеси семантичного розширення [2].

Важливим джерелом для визначення значень юридичних термінів є спеціалізовані словники. Наприклад, у правничих онлайн-ресурсах можна знайти детальні тлумачення термінів із урахуванням їхніх різних значень і сфер вживання [3; 4]. Використання таких джерел є необхідним для забезпечення точності перекладу та правильного розуміння тексту.

Полісемія та омонімія також впливають на нормування юридичної мови. З одного боку, прагнення до однозначності є важливою характеристикою правничого дискурсу, з іншого – природні мовні процеси призводять до появи багатозначності. Це створює певну напругу між вимогами точності та реальним функціонуванням мови права [1].

Отже, полісемія та омонімія є невід’ємними характеристиками англомовної правничої термінології. Вони зумовлюють складність юридичних текстів і вимагають уважного аналізу контексту при їх тлумаченні та перекладі. Розуміння цих явищ є необхідною умовою ефективної професійної діяльності у сфері права та перекладу, оскільки дозволяє уникнути помилок і забезпечити адекватну передачу змісту правових документів.

Список використаних джерел

Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія : навч. посіб. 2-ге вид., змін. і доп. Київ: Стилос, 2004. 277 с.
Строченко Л. В., Томчаковська Ю. О., Шевченко-Бітенська О. В., Лесневська К. В. Юридичні та управлінські терміни в англомовному діловому дискурсі (на матеріалі навчальних текстів). *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Вип. 36. С. 387–391. https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.36.67
Law dictionary. URL: https://www.merriam-webster.com/legal (дата звернення: 15.03.2026)
Legal dictionary. URL: https://dictionary.law.com/ (дата звернення: 12.03.2026

Ключові слова: правнича термінологія, полісемія, омонімія, юридичний переклад, багатозначність, контекст.
Keywords: legal terminology, polysemy, homonymy, legal translation, ambiguity, context.

Науковий керівник: д.філол.н., доцент Томчаковська Ю.О.

Пламадяла Анастасія Павлівна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЛІНГВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО ЦИФРОВОГО ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ

Сучасний етап розвитку інформаційного суспільства зумовив активне формування цифрового правового дискурсу, який функціонує в електронному середовищі та обслуговує правові відносини у сфері цифрових технологій. Англомовний цифровий правовий дискурс охоплює тексти нормативно-правових актів, користувацьких угод, політик конфіденційності, ліцензійних договорів, а також комунікацію в межах онлайн-платформ. Його лінгвальні особливості визначаються поєднанням традицій юридичної мови та новітніх тенденцій цифрової комунікації.

Однією з ключових характеристик є високий рівень термінологічної насиченості. Англомовний цифровий правовий дискурс активно використовує як класичну юридичну термінологію, так і новітні терміни, пов’язані з інформаційними технологіями. Наприклад, такі одиниці, як *data protection, personal data, terms of service, privacy policy, liability, jurisdiction*, поєднуються з технічними термінами на зразок *encryption, cookies, cloud storage, digital signature*, що створює міждисциплінарний характер дискурсу, що ускладнює його аналіз і переклад [2; 3].

Важливою рисою є стандартизованість і шаблонність текстів. Багато документів, зокрема політики конфіденційності або користувацькі угоди,

будуються за усталеними моделями, що забезпечує їх юридичну визначеність. Наприклад, типовими є формулювання на кшталт *We collect and process your personal data* або *By using this service, you agree to the following terms*. Такі конструкції повторюються у різних документах, що сприяє уніфікації правового дискурсу.

Водночас цифровий формат впливає на спрощення синтаксичних структур. На відміну від традиційних юридичних текстів, які часто характеризуються складними реченнями, цифрові правові тексти прагнуть до більшої зрозумілості для широкої аудиторії. Це проявляється у використанні коротших речень, чіткої логічної структури та поділу тексту на розділи, списки й підзаголовки. Наприклад: *You have the right to access your data. You may request deletion at any time.* Таке спрощення пов'язане з прагматикою доступності інформації для користувача.

Лексичний рівень дискурсу характеризується поєднанням нейтральної та спеціалізованої лексики. Часто використовуються модальні дієслова, які виражають юридичну обов'язковість або можливість: must, shall, may, can. Наприклад: *The user shall comply with all applicable laws, або We may share your data with third parties*. Такі конструкції мають чітке правове навантаження і потребують точного перекладу.

Особливістю є також використання формально-офіційного стилю, який, однак, адаптується до цифрового середовища. У багатьох випадках спостерігається тенденція до «спрощеної юридичної мови» (*plain English*), що спрямована на підвищення зрозумілості текстів для нефахівців. Наприклад, замість складних формулювань використовуються більш прозорі конструкції: *We will not sell your data* замість складніших юридичних описів.

Крім того, цифровий правовий дискурс характеризується інтерактивністю та гіпертекстуальністю. Тексти часто містять посилання на інші документи, розділи або зовнішні ресурси. Наприклад: *For more information, see our Privacy Policy*. Це створює мережеву структуру тексту, яка відрізняється від лінійної організації традиційних юридичних документів.

Значну роль відіграє також прагматичний аспект. Тексти орієнтовані на масового користувача, тому вони повинні бути не лише юридично точними, але й зрозумілими. Це впливає на вибір лексики, синтаксису та стилістики. У результаті формується гібридний тип дискурсу, що поєднує риси офіційно-ділового та публіцистичного стилів [1].

Окремо слід зазначити вплив англійської мови як глобальної мови права та технологій. Саме англомовні терміни часто стають джерелом запозичень у інших мовах, що сприяє їх інтернаціоналізації. Наприклад, такі терміни як compliance, GDPR, online platform активно використовуються у міжнародному правовому просторі.

Отже, англомовний цифровий правовий дискурс є складною мовною системою, що формується на перетині юридичної, технічної та комунікативної сфер. Його лінгвальні особливості визначаються термінологічною насиченістю, стандартизованістю, прагненням до спрощення та адаптації до цифрового середовища. Розуміння цих характеристик є необхідним для ефективного аналізу, перекладу та використання таких текстів у сучасній правовій практиці.

Список використаних джерел

Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія : навч. посіб. 2-ге вид., змін. і доп. Київ: Стилос, 2004. 277 с.

Строченко Л. В., Томчаковська Ю. О., Шевченко-Бітенська О. В., Лесневська К. В. Юридичні та управлінські терміни в англомовному діловому дискурсі (на матеріалі навчальних текстів). *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Вип. 36. С. 387–391. https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.36.67

Царьова І. В. Сучасний український юридичний текст: лексико-деривaційна структура : монографія. Дніпро : Ліра, 2020. 446 с.

Ключові слова: цифровий правовий дискурс, юридична термінологія, цифрова комунікація, правова лексика.
Keywords: digital legal discourse, legal terminology, digital communication, legal vocabulary.

Науковий керівник: д.філол.н., доцент Томчаковська Ю.О.

Сугачевська Анастасія Олегівна
здобувачка 2-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОВНІ ЕТИКЕТНІ ФОРМУЛИ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ АНГЛІЙСЬКОЮ ТА УКРАЇНСЬКОЮ МОВАМИ

Аналіз англомовних і україномовних етикетних формул у соціальних мережах допоможе зрозуміти, як поєднуються традиційні форми ввічливості у цифрову епоху.

Метою дослідження є аналіз характерних особливостей мовних етикетних формул у соціальних мережах, визначення спільних та відмінних рис у двох мовах, а також спроба аргументації впливу цифрового середовища на зміни традиційних форм ввічливості.

У загальному розумінні поняття «етикет» трактується як належна манера поведінки у соціумі. Мовний етикет об'єднує у собі як безпосередню

поведінку комуніканта, так і його належну культуру мовлення. Мовні етикетні формули – це встановлені суспільством правила й мовні засоби, які мовці використовують, щоб ввічливо, шанобливо та культурно спілкуватися одне з одним у різних ситуаціях. Це ввічливі звертання, привітання, побажання, вислови подяки, вибачення тощо, які підтримують тональність поваги та коректності у спілкуванні. Мовний етикет не належить до конкретного стилю мовлення, є «надстильовим» явищем, тобто властивим будь-якій ситуації, де необхідно продемонструвати ввічливість і тактовність. Актуальним у наш час є етикет спілкування у соціальних мережах. В англомовному середовищі подібну концепцію іноді називають «netiquette» скорочено від «networketiquette» – зведенням правил чемного спілкування в інтернеті.

Разом з тим, в основі інтернету лежить інтерактивність, тобто взаємодія представників спільноти, саме тому питання культури мови як складника етикету є вкрай актуальним. З огляду на це, основними комунікативними ознаками культурного мовлення є правильність, точність, логічність, багатство, чистота, доречність, достатність, ясність, виразність, емоційність тощо [1, с. 40]. Сучасними головними глобальними інтернет-платформами є Facebook, WhatsApp, YouTube, Instagram, TikTok, котрі налічують сотні мільйонів і навіть мільярди користувачів. В Україні ж сьогодні найпоширенішим є Telegram, так як за останні роки українці дедалі більше часу проводять саме в даній соціальній мережі. Молоде покоління українців намагається більше популяризувати TikTok і Instagram, тоді як старші застосовують цифрові платформи YouTube і Facebook [3, с. 384].

Звичайно, для збереження честі й гідності людини у даному цифровому соціумі, зокрема, перед своїм співрозмовником, важливим є належне розуміння комплексу мовних засобів, які підлягають практичному застосуванню. Тобто, варіативність теми й мети бесіди є практично безмежною, й у кожної із цих ситуацій є своя структура поведінки, що визначає норми етикету у тій чи іншій ситуації. Таким чином, усі ситуативно-тематичні групи окремо встановлюють поведінку щодо адресата мовлення й різняться саме за семантичними та стилістичними ознаками.

Відповідно, тип мовної поведінки, який містить в собі мовні формули, властивий усім мовцям хоча б через те, що це закладається з дитинства. В безпосередньому онлайн-спілкуванні за допомогою як англійської, так і української мов відбувається адаптація традиційної мовної поведінки до цифрового формату. З одного боку, зберігаються базові ввічливі етикетні формули – привітання, подяка, вибачення тощо, а з іншого стрімкість і неформальність інтернету породжують нові тенденції – у постах і чатах зростає використання емодзі, скорочень, абревіатур, наприклад, англ. *LOL*, укр. *імба*, а інтонація часто передається без написання формальних конструкцій. Як відзначає Баган М., сучасна молодь змінює класичні фрази етикету на більш креативні й емоційні засоби: вони все рідше

використовують застарілі формули привітань і подяк, натомість надають перевагу сучасним сленговим, іронічним чи навіть неформальним варіаціям. У віртуальному спілкуванні часто замість довгих пояснень використовуються швидкі реакції – лайки, смайлики, короткі коментарі. Це сприяє уніфікації етикетних реакцій і перевазі міжнародного сленгу над національними формами [2, с. 10].

Англомовні та україномовні користувачі у соціальних мережах дотримуються загальних принципів ввічливості, але реалізують їх з огляду на мовні та культурні відмінності. Здебільшого англійська онлайн-комунікація виявляється у використанні більш традиційно ввічливих модальностей: *could you…*, *would you…*, *thank you* тощо, навіть у неформальних месенджерах, тоді як українці частіше впроваджують національно-культурні форми ввічливості – ввічливі звертання *будь ласка / дякую*, *пане / пані* у публічних постах, особливо в офіційному чи освітньому контексті. Більше того, обидві спільноти одночасно прийняли англомовні цифрові неологізми, так, наприклад, в українському інтернеті широко поширені *лайкнути*, *репост* чи англійські абревіатури у чатах.

Мовні етикетні формули носіїв української та англійської мов в комунікативній ситуації запрошення за допомогою соціальних мереж мають свої певні особливості, які відображають культурні та соціальні риси притаманні цим народам. Українці, як правило, проявляють більшу емоційність та прямолінійність у мовленні, що відображається й у комунікативній ситуації запрошення, наприклад: *Ти підеш на вечірку?* або *Ти будеш з нами на зустрічі?* Англійська мова соціальних мереж містить ввічливі формулювання, наприклад: *Would you like to come to the party?* або *I would be delighted if you could join us for the meeting*.

Для вітання в англійській мові застосуються прості неформальні *Hello everyone! Hi all!* так як звертаються фактично на «you», без будь-яких титулів чи *sir / ma'am*. В той час як для спілкування в соціальних мережах українською застосовуються традиційні мовні формули *Добрий день! Вітаю! Всім привіт!* Разом з тим, надсилаються і теплі побажання *Доброго здоров'я!*

Цікавим фактом є своєрідний вираз подяки, який в англійській мові застосовується за допомогою типових виразів *thank you*, *thanks*, *I appreciateit*, при цьому часто надсилаються емодзі, що свідчить про простий обмін подяками, інколи навіть у вигляді скорочених слів *thanks* або *tnk* на початку чи в кінці повідомлення. А ось в українській мові використовують *дякую*, *спасибі*, *щиро дякую*. З огляду на це, українська подяка видається формальнішою в офіційних контекстах, проте у дружньому спілкуванні люди застосовують *дякую* без «ви».

Що стосується контексту вибачень, то англійська етикетна форма базується на поширеному та загальновизнаному слові *sorry* та конструкції *I*

apologize, однак іноді у соцмережах спостерігається стислий виклад *Sorry for the delay*. При цьому, носії англійської мови зазвичай вказують причину *because…* або підкреслюють характерною наведеною подякою: *Thank you for waiting*, *sorry It took long*. Притаманними для української мови є слова *вибачте, пробачте* та *перепрошую*, що здебільшого ставлять на початку пояснення власної нагальної проблеми і поєднують з ввічливою формою *будь ласка*, *просимо* тощо.

Що стосується заданого тону емодзі як свого роду окреслення власного емоційного стану через застосування відповідного смайлу, то в англійській формі спілкування в соціальних мережах спостерігається тон викладу емоцій від офіційного та суворого то дружнього та примітивного. Так, молода аудиторія активно вживає емодзі та інтернет-сленг для передачі настрою, а тон часто є гумористичним або легким навіть у формальних акаунтах. Разом з тим, українські пости можуть бути як відкрито дружніми, так і офіційними. Високий рівень ввічливості компенсується часто меншою кількістю смайликів.

Застосування мовних етикетних формул у соціальних мережах англійською та українською мовами, містить свого роду певні схожі риси та характерні відмінності. Зокрема, ввічливі формули загалом є подібними, але відрізняються тон та ступінь формальності. З огляду на це, англійська онлайн-комунікація характеризується меншою формальністю з наявною великою роллю в застосуванні емодзі та сленгу, навіть при вираженні вдячності чи вибачення. Українська ж онлайн-поведінка віддзеркалює міжкультурну традицію ввічливого дистанціювання, зокрема, звичаї офіціозу зберігаються навіть у соцмережах, про що свідчать чіткі формули етикету.

Список використаних джерел

Куньч З. Риторика : підручник. 2-ге вид., допов. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2018. 496 с.

Баган М. П., Скляренко О. В. Мовленнєвий етикет сучасної української молоді: динаміка комунікативних орієнтирів. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету.* 2024. Т. 27, № 1. с. 9–18.

Гаврилюк О. Статистика і тенденції функціонування соціальних мереж у світі та в Україні. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2023. Вип.2. Т. 6. с. 383–397.

Ключові слова: мовні етикетні формули, соціальні мережі, англійська мова, українська мова, емодзі, сленг.

Keywords: language etiquette formulas, social networks, English, Ukrainian, emoji, slang.

Науковий керівник – к.ю.н., доцент Шевченко-Бітенська О.В.

Харченко Богдан Кирилович
здобувач 4-го курсу факультету журналістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЛІНГВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО ГАЗЕТНОГО ДИСКУРСУ

Англомовний газетний дискурс є однією з провідних форм сучасної масової комунікації, що відображає актуальні соціальні, політичні та культурні процеси. Його специфіка полягає у поєднанні інформативної, аналітичної та впливової функцій, що зумовлює використання особливих мовних засобів і комунікативних стратегій [1].

Однією з ключових характеристик газетного дискурсу є прагнення до максимальної інформативності за мінімального обсягу тексту. Це реалізується через мовну компресію: використання еліпсису, номінативних конструкцій, скорочень та абревіацій. Особливо це характерно для заголовків, які виконують не лише інформативну, а й привертальну функцію. У заголовках часто використовуються граматичні скорочення, відсутність службових слів, а також теперішній час для позначення минулих подій, що створює ефект актуальності [3].

Лексичний рівень англомовного газетного дискурсу вирізняється поєднанням нейтральної та експресивної лексики. Значне місце займають терміни (політичні, економічні, соціальні), а також кліше й стійкі словосполучення, які забезпечують стандартизацію мовлення [2]. Водночас активно використовуються оцінні мовні засоби, що дозволяють формувати певне ставлення до подій. Крім того, характерним є вживання неологізмів, що відображають сучасні тенденції розвитку суспільства та медіапростору [1].

На морфологічному рівні спостерігається перевага іменників і дієслів, що забезпечує динамічність і конкретність викладу. Часто використовуються віддієслівні іменники, які дозволяють стисло передавати складні явища та процеси. Дієслівні форми, як правило, представлені простими часами, що сприяє зрозумілості та чіткості інформації [1].

Синтаксичні особливості газетного дискурсу зумовлені необхідністю швидкого сприйняття інформації. Новинні тексти містять короткі, структурно прості речення, тоді як аналітичні матеріали можуть включати складні синтаксичні конструкції для глибшого розкриття теми. Характерним є також активне використання прямої та непрямої мови для передачі висловлювань учасників подій, що підвищує достовірність повідомлення [3].

Прагматичний аспект газетного дискурсу полягає у його орієнтації на масову аудиторію. Це зумовлює використання доступної мови та водночас застосування різноманітних засобів мовного впливу, зокрема метафор, епітетів і порівнянь. У деяких випадках такі засоби можуть мати маніпулятивний характер, формуючи певне бачення подій у читача [2].

Важливим є також жанровий аспект газетного дискурсу. Різні жанри (новини, аналітичні статті, інтерв'ю, редакційні матеріали) мають свої мовні особливості. Новини прагнуть до об'єктивності та стандартизованості, тоді як аналітичні тексти допускають більшу експресивність і суб'єктивність [1].

У сучасному медіапросторі газетний дискурс зазнає трансформацій під впливом цифрових технологій. Онлайн-ресурси, такі як BBC News, поєднують традиційні мовні засоби з новими формами подачі інформації, включаючи гіпертекстуальність, мультимедійність та інтерактивність, що впливає на структуру й сприйняття тексту [3].

Таким чином, англомовний газетний дискурс є складною багаторівневою системою, що характеризується специфічними лінгвальними особливостями на різних мовних рівнях. Його основною метою є ефективна передача інформації та вплив на аудиторію, що досягається через поєднання стандартності, лаконічності та експресивності мовних засобів.

Список використаних джерел

Потапенко С. І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти. Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009.

Шевченко Л. І. Медіалінгвістика в сучасній Україні: аналіз ситуації. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2013. Вип. 26. С. 3–12.

British Broadcasting Corporation. BBC News: вебсайт. URL: https://www.bbc.com/ (дата звернення: 17.03.2026).

Ключові слова: жанр, дискурс, медіа.
Keywords: genre, discourse, media

Науковий керівник: д.філол.н., доцент Строченко Л.В.

Харченко Кирило Володимирович
здобувач 2-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ ФІНАНСОВОЇ СФЕРИ

Англомовна фінансова термінологія є важливою складовою професійної комунікації у сфері економіки, бухгалтерського обліку та бізнесу. Вона формується під впливом глобалізаційних процесів і характеризується високим рівнем стандартизації, точності та структурної організації [1].

Однією з ключових особливостей фінансових термінів є їхня структурна різноманітність. За будовою вони поділяються на прості, похідні та складні. Прості терміни представлені одним словом (наприклад, *asset, tax, profit*) і мають узагальнений характер. Похідні терміни утворюються за допомогою афіксації (*taxation, profitability, investment*), що дозволяє деталізувати значення та відображати різні аспекти фінансової діяльності [2].

Складні терміни (композити) є найбільш продуктивною групою у фінансовій лексиці. Вони утворюються шляхом поєднання двох і більше основ (*stock market, income tax, financial statement*). Такі терміни забезпечують точність номінації та економію мовних засобів. Окрім того, поширеними є термінологічні словосполучення, які можуть включати кілька компонентів (*corporate income tax rate, financial risk management strategy*), що відображає складність понять фінансової сфери [3].

Важливою структурною характеристикою є тенденція до номіналізації, тобто перевага іменникових конструкцій над дієслівними. Це пояснюється прагненням до об'єктивності та узагальненості викладу. Наприклад, замість дієслівних форм часто використовуються іменникові: *to invest → investment*, *to analyze → analysis* [2].

На морфологічному рівні фінансова термінологія активно використовує афікси латинського та грецького походження (*re-, de-, -tion, -ment, -ity*), що забезпечує системність і міжнародний характер термінів. Це сприяє їхній зрозумілості у міжкультурній професійній комунікації [1].

Синтаксична організація фінансових термінів часто базується на атрибутивних конструкціях, де один компонент уточнює інший (*financial report, market analysis, credit risk*). Такі структури можуть ускладнюватися шляхом додавання нових елементів, утворюючи багатокомпонентні терміни. Це є характерною рисою сучасної англомовної терміносистеми [3].

Окрему увагу слід приділити неологізмам, які активно з'являються у фінансовій сфері у зв'язку з розвитком цифрових технологій і нових економічних явищ (*cryptocurrency, fintech, blockchain-based assets*). Такі терміни часто мають складну структуру та відображають інноваційні процеси в економіці [2].

Крім того, для фінансової термінології характерна висока ступінь абревіації (*GDP, ROI, VAT*), що сприяє економії мовлення та пришвидшує комунікацію між фахівцями. Абревіатури можуть функціонувати як самостійні терміни або входити до складу складніших конструкцій [1].

Таким чином, структурні особливості англомовних термінів фінансової сфери визначаються їхньою системністю, продуктивністю словотворчих моделей та тенденцією до ускладнення. Вони забезпечують точність, однозначність і ефективність професійної комунікації, що є ключовим для функціонування фінансової галузі.

Список використаних джерел

Havryliuk O. Effective business communication in the system of accounting and taxation. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки.* 2023. № 11(1). С. 19-22.DOI: 10.25313/2520-2294-2023-11-9340

Tarnavska M. M. Corpora-Based Analysis of Specialised Texts for Translation Training: Terms and Neologisms. *Naukovi zapysky. Series: Philological Sciences.* 2025. Issue 2 (213). P. 177–182. DOI: https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-23

A dictionary of business and management. URL: https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780199234899.001.0001/acref-9780199234899 (дата звернення: 19.03.2026 р.).

Ключові слова: термін, семантика, структура.
Keywords: term, semantics, structure

Науковий керівник: асистент Сташук Т.І.

Христофорова Вікторія Олегівна
здобувачка 1-го курсу магістратури факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ АНГЛОМОВНИХ АКАДЕМІЧНИХ ТЕКСТІВ

Вивчення англомовних академічних текстів є одним із ключових напрямів сучасної лінгвістики, оскільки такі тексти відображають специфіку наукового мислення, організацію знань і особливості професійної комунікації. Теоретичні передумови цього процесу формуються на основі аналізу структури тексту, дискурсивних характеристик та мовних інновацій, які визначають сучасний стан англійської наукової мови.

Однією з основних передумов є розуміння чіткої структурної організації академічного тексту. Такий текст зазвичай має логічно впорядковану будову, що включає вступ, основну частину та висновки. Кожен із цих компонентів виконує певну функцію: вступ окреслює проблему й актуальність дослідження, основна частина містить аргументацію та аналіз, а висновки підсумовують результати та визначають перспективи подальших досліджень [3]. Така структура забезпечує послідовність викладу матеріалу та сприяє кращому розумінню змісту.

Важливим аспектом є також використання спеціалізованих мовних засобів, характерних для академічного стилю. До них належать терміни, стандартизовані вирази, кліше та граматичні конструкції, які забезпечують точність, однозначність і формальність викладу [3]. Саме завдяки цим

особливостям науковий текст досягає своєї головної мети – передавання інформації без двозначностей та емоційного забарвлення.

Ще однією важливою теоретичною основою є поняття дискурсу, яке дозволяє розглядати текст не ізольовано, а в контексті комунікації. Академічний текст виступає як частина ширшого процесу взаємодії між автором і читачем, де враховуються соціальні, культурні та когнітивні чинники [2]. Такий підхід підкреслює, що розуміння тексту залежить не лише від мовних знань, а й від здатності інтерпретувати контекст і наміри автора.

У межах дискурсивного підходу важливу роль відіграє прагматичний аспект. Автор наукового тексту не лише інформує, а й аргументує власну позицію, переконує читача та обґрунтовує висновки. Це досягається через логічну побудову тексту, використання доказів, посилань на джерела та дотримання академічних норм [2]. Таким чином, академічний текст є інструментом впливу на наукову спільноту.

Окрему увагу слід приділити лексичним змінам у сучасній англійській мові, зокрема появі неологізмів. Вони відображають нові явища, процеси та поняття, що виникають у суспільстві та науці. У наукових текстах неологізми виконують важливу номінативну функцію, дозволяючи точно передавати нові знання [1]. Водночас їх використання може ускладнювати розуміння тексту, особливо для тих, хто не є носієм мови.

Неологізми також демонструють зв’язок між мовою та сучасним способом життя, оскільки вони виникають у відповідь на соціальні, технологічні та культурні зміни [1]. Це робить їх важливим об’єктом дослідження у процесі аналізу академічних текстів, адже вони відображають динаміку розвитку мови.

Ще одним важливим аспектом є галузева специфіка академічних текстів. Наприклад, тексти юридичної тематики характеризуються високим рівнем формалізації, використанням спеціалізованої термінології та чіткою логічною структурою [3]. Це зумовлює необхідність врахування не лише мовних особливостей, а й знань із відповідної галузі для повноцінного розуміння змісту.

Крім того, процес роботи з академічними текстами передбачає розвиток когнітивних навичок. Читач має не лише сприймати інформацію, а й аналізувати її, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки, узагальнювати та робити висновки. Це свідчить про те, що вивчення англомовних академічних текстів пов’язане з формуванням критичного мислення та аналітичних здібностей.

Отже, теоретичні передумови вивчення англомовних академічних текстів включають структурний, дискурсивний, лексичний і когнітивний аспекти. Вони взаємодіють між собою та забезпечують комплексне розуміння наукового тексту. Такий підхід дозволяє ефективно аналізувати академічні тексти, розкривати їх зміст і розвивати мовну компетентність.

Підсумовуючи, можна зазначити, що вивчення англомовних академічних текстів є складним процесом, який вимагає врахування різних теоретичних підходів. Поєднання структурного аналізу, дискурсивного підходу та дослідження мовних інновацій створює основу для глибокого розуміння сучасного наукового мовлення.

Список використаних джерел

Білоус Н., Новохатська Н. Неологізми як засіб відображення сучасного способу життя носіїв англійської мови. Актуальні питання іноземної філології. 2021. № 12. С. 14–18. DOI: http://dx.doi.org/10.32782/2410-0927-2020-12-2

2. Добровольська М. Б. Підходи до трактування дискурсу в сучасних мовознавчих студіях. Науковий вісник ДДПУ ім. І. Франка. Серія «Філологічні науки» (мовознавство): Збірник наукових праць. 2018. № 10. С. 32–34.

3. Томчаковська Ю.О., Строченко Л.В., Томчаковський О.Г. Структура аналізу англомовного наукового тексту юридичної тематики. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2022. Том 33 (72) № 4 Ч. 2. С. 300-304. https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.4.2/49

Ключові слова : академічний текст, дискурс, неологізми, структура тексту, науковий стиль.

Keywords: academic text, discourse, neologisms, text structure, scientific style.

Науковий керівник:д.філол.н., доц. Строченко Л.В.

Щур Ольга Анатоліївна

здобувачка 1-го курсу магістратури факультету журналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ПРАВА

Теоретичні передумови вивчення англійської терміносистеми права ґрунтуються на поєднанні лінгвістичних, термінознавчих і правознавчих підходів до аналізу мови як спеціалізованої системи знань. У сучасній науці юридична мова розглядається як окрема підсистема національної мови, що характеризується високим рівнем стандартизації, точності та однозначності. Це зумовлює необхідність комплексного дослідження її лексичного складу, зокрема термінології, яка виступає основним носієм правової інформації [4]

Юридична термінологія є сукупністю спеціальних мовних одиниць, що позначають правові поняття та функціонують у межах професійної комунікації. Вона має низку специфічних ознак, серед яких точність,

системність, однозначність у межах певної галузі права, а також відсутність емоційного забарвлення. Як зазначається у наукових дослідженнях, юридичні терміни формують цілісну терміносистему, яка відображає структуру правової науки та практики [4]. Саме тому вивчення англійської терміносистеми права передбачає не лише аналіз окремих термінів, а й дослідження їх взаємозв'язків, ієрархії та функціонування.

Важливою теоретичною передумовою є розуміння генезису англійської юридичної термінології. Її формування відбувалося під впливом історичних, соціальних і культурних чинників, зокрема нормандського завоювання, що спричинило значне проникнення французької та латинської лексики у правову мову Англії. У результаті цього сучасна англійська юридична термінологія характеризується багатошаровістю та етимологічною різнорідністю. Значна кількість термінів має латинське походження (наприклад, *habeas corpus*, *prima facie*), що свідчить про тісний зв'язок права з римською правовою традицією.

Окрім історичного аспекту, важливе значення має аналіз деривaційних процесів у межах юридичної терміносистеми. Словотворення є одним із основних механізмів поповнення термінології. У юридичній англійській мові широко використовуються такі способи, як афіксація, словоскладання та термінологічна деривація. Це дозволяє створювати нові терміни для позначення нових правових явищ і понять [1]. Наприклад, за допомогою суфіксів формуються абстрактні іменники (*legality*, *liability*), які відіграють важливу роль у правовому дискурсі.

Семантичний аспект також є ключовим у дослідженні терміносистеми права. Юридичні терміни характеризуються чітко визначеним значенням, однак у різних правових системах вони можуть мати певні відмінності у тлумаченні. Це особливо актуально при порівнянні англійської та української правових систем. Дослідження показують, що семантична структура юридичних термінів включає ядро значення та периферійні компоненти, які можуть змінюватися залежно від контексту [3]. Таким чином, для адекватного розуміння терміна необхідно враховувати як його лексичне значення, так і функціональне навантаження у правовому тексті.

Ще однією важливою передумовою є вивчення функціонування юридичної термінології у сучасній англійській мові. Юридичні терміни активно використовуються у різних типах текстів: законодавчих актах, судових рішеннях, договорах, наукових працях тощо. У кожному з цих жанрів терміни виконують специфічні функції, забезпечуючи точність і однозначність правового повідомлення [2]. При цьому важливу роль відіграє контекст, оскільки навіть усталені терміни можуть набувати додаткових відтінків значення залежно від ситуації використання.

Системність юридичної термінології проявляється у наявності міжтермінологічних зв'язків, які формують певну ієрархічну структуру.

Терміни об’єднуються у тематичні групи відповідно до галузей права (цивільне, кримінальне, адміністративне тощо), а також за логічними відношеннями (родо-видові, частина–ціле, причинно-наслідкові зв’язки). Така організація терміносистеми забезпечує її цілісність і функціональність [4].

Особливу увагу у теоретичних дослідженнях приділяють проблемі стандартизації та уніфікації юридичної термінології. У сучасних умовах глобалізації та міжнародної співпраці виникає потреба у гармонізації термінів для забезпечення ефективної правової комунікації між представниками різних правових систем. Це стосується, зокрема, перекладу юридичних текстів, де точність передачі термінів є критично важливою [2]. У зв’язку з цим вивчення англійської терміносистеми права має не лише теоретичне, а й практичне значення.

Крім того, важливо враховувати когнітивний аспект юридичної термінології. Терміни не лише позначають правові поняття, але й відображають специфіку правового мислення. Вони є результатом узагальнення правового досвіду та фіксують певні концептуальні моделі, характерні для конкретної правової системи [3]. Таким чином, аналіз терміносистеми дозволяє глибше зрозуміти особливості правової культури англомовних країн.

Отже, теоретичні передумови вивчення англійської терміносистеми права охоплюють широкий спектр аспектів: визначення сутності юридичної термінології, дослідження її генезису та розвитку, аналіз словотворчих і семантичних особливостей, а також вивчення функціонування термінів у різних типах правових текстів. Комплексний підхід до дослідження дозволяє розкрити структуру та специфіку англійської юридичної мови, що є необхідною умовою для її ефективного використання у професійній діяльності та наукових дослідженнях.

Список використаних джерел

Гумовська І. М. Англійська юридична термінологія в юридичних текстах: генезис, деривaційні та семантично-функціональні аспекти : автореф. дис. канд. філол. наук. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2000.

Коваль О. Е. Юридична термінологія в сучасній англійській мові: походження та вживання. *Молодий вчений*. 2018. № 5(2).

3. Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : автореф. дис. канд. філол. наук. Київський нац. лінгвістичний ун-т. Київ, 2007.

4. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія. Харків : Видавництво Права Людини, 2015

Ключові слова юридична термінологія, англійська мова права, терміносистема, семантика термінів, правовий дискурс

Keywords: legal discourse, stylistics, stylistic variability, legal communication, formality

Науковий керівник: к.ф.н., доцент Швелідзе Л.Д.

Doronina Veronika

a third-year student at the Faculty of Judicial and International Law

National University «Odesa Law Academy»

«POSITIVE AND NEGATIVE FACTORS IN THE USE OF AI IN ENGLISH LANGUAGE LEARNING»

The study of foreign languages plays a vital role at this stage of human development. The expansion of international cooperation in the context of globalisation requires a confident command of communication skills. This, in turn, obliges the education system to respond promptly to the latest advances in science and technology. The emergence of artificial intelligence has significantly transformed approaches to teaching, particularly the teaching of English. From the very outset of its development, as one of the most significant achievements of science and technology, artificial intelligence has established itself as an effective tool for implementing innovative technologies and methodologies aimed at significantly improving the learning process.

The emergence of artificial intelligence and its use in English language learning brings with it a number of positive consequences. If we consider the relative advantages of using AI in language learning, the following can be highlighted: firstly, accessibility, meaning that anyone can use AI at any time as a resource for learning a foreign language, particularly for learning new words, their meanings, spelling and pronunciation using audio flashcards; secondly, personalised learning: AI can explain to a learner of English (rules of pronunciation, stress, word order, reading consonants, etc.) in a language they understand, for example through games; thirdly, instant feedback, meaning that AI can generate exercises to aid understanding and retention of the topic, and immediately correct any mistakes made by the learner; fourthly, personalised learning programmes that evolve alongside the learners, enabling their progress to be supported[1].

When considering the negative factors associated with the emergence of artificial intelligence, one can conclude that the advent of nanotechnology does not always have a positive impact on the development of public awareness. In particular, the emergence of AI has led to the majority of students no longer taking a proactive approach to learning a foreign language. AI has greatly simplified learning, and many students have begun to neglect independent study of English in educational institutions, instead assigning tasks to AI to do it for them. If we consider AI in this light, we can conclude that it is detrimental to students' cognitive development,

as instead of learning new words, practising their pronunciation, and learning to read in English–that is, developing their cognitive abilities–they are losing this opportunity and opting for a simplified form of learning that does not aim to genuinely teach the English language. People are trying to replace themselves with AI, thereby making their lives easier. However, by ‘making life easier’, a person fails to realise that they are actually impairing their own cognitive abilities and ‘damaging their brain’. By replacing themselves with artificial intelligence, students put off learning English until later; but unfortunately, the older a person gets, the more difficult it becomes for them to learn new languages [2]. The main risks associated with learning English lie in the fact that, if AI is overused, a person will never be able to learn the language effectively, as a dependency on automatic prompts and translations develops, the level of independent thinking declines, the ability to memorise vocabulary and grammatical structures deteriorates, and the skill of actively using the language in real-life communicative situations is lost.

If we consider this issue from a legal perspective, it can be argued that the use of AI in the learning process to complete a student’s work constitutes a breach of the principles of integrity and fairness. For example, consider a person who has a basic knowledge of English but, with the help of artificial intelligence, achieves a high mark, thereby undermining the whole point of learning the language. This is because, upon leaving the educational institution, this person will be unable to communicate in English, and the credits they have earned during their studies may also be deemed invalid. The constant use and misuse of artificial intelligence could ultimately lead to the decline of society as a whole. This is because people will no longer see the point in learning foreign languages, but will simply rely on AI services at work, in their studies and in their free time.

Analysing the information set out above, one can conclude that the emergence of artificial intelligence in society has led to both positive and negative consequences. The positive consequences lie in the fact that learning English has become much simpler and more accessible for the average person. In other words, even someone who is not enrolled in an educational institution and does not have a tutor can learn English independently. The issue of the negative consequences and risks of using AI in learning English is arising with increasing frequency, as since its ‘introduction’ into society, the level of knowledge among students learning the language has deteriorated, since many of them over-rely on the use of technology and do not attempt to learn and analyse new information independently.

Therefore, AI can be regarded as a supplementary tool for learning English, rather than the primary one. Artificial intelligence can only be considered ‘useful’ if a person uses it to gain a deeper and clearer understanding of the language, rather than attempting to simplify or replace their own cognitive abilities with those of AI.

List of references

1. Amin, M. Y. M. (2023). AI and chat GPT in language teaching: Enhancing EFL classroom support and transforming assessment techniques. International Journal of Higher Education Pedagogies, 4(4), 1-15. https://doi.org/10.33422/ijhep.v4i4.554
2. Technology and Chatbots as Tools for Enhancing English Language Learning in the Context of Second Language Acquisition: A Review Study. International Journal of Membrane Science and Technology, 10(1), 1209-1223. https://doi.org/10.15379/ijmst.v10i1.2829

Ключові слова: позитивні чинники, негативні чинники, штучний інтелект, англійська мова
Keywords: positive factors, negative factors, artificial intelligence, the English language

Науковий керівник: викладач Ясніцька Г.В.

Karmanchuk Vitalii
3rd-year student of the Faculty of Judicial and International Law
National University “Odesa Law Academy”

LINGUAL FEATURES OF LEGAL TERMINOLOGY

Language and law have been inseparable throughout human history. Every legal system relies on language not merely as a means of communication but as its very basis – the medium through which norms are established, rights are defined, obligations are imposed, and disputes are resolved. Legal language, therefore, is not simply a professional jargon; it is a highly specialised register with its own vocabulary, syntactic patterns, rhetorical conventions, and pragmatic norms that distinguish it clearly from ordinary everyday speech.

The study of legal terminology from a linguistic perspective is a productive area of research that brings together lexicology, semantics, pragmatics, discourse analysis, and translation studies [1, p.107]. Understanding how legal terms are structured, how they acquire and keep their meanings, and how they function within legal texts is important not only for theoretical linguistics but also for legal practice, legislative drafting, legal translation, and language policy. The present paper examines the key linguistic features of legal terminology, with attention to its lexical composition, semantic properties, syntactic behaviour, and the challenges it creates for communication and translation.

One of the most immediately noticeable features of legal language is its distinctive vocabulary. Legal terminology draws on several different lexical sources, each of which contributes a particular layer of meaning and a particular stylistic quality to the overall register.

A substantial portion of English legal vocabulary derives from Latin and Norman French, reflecting the historical development of the common law

tradition. Terms such as habeas corpus, mens rea, tort, estoppel, and lien retain their original forms and are used in contemporary legal discourse with minimal change. This Latin and French-derived layer gives legal English a formal, old-fashioned quality that sets it apart from other professional registers and that serves, at least in part, as a marker of institutional authority and professional identity [2].

A second important category consists of ordinary English words that have acquired specialised technical meanings within legal discourse. Words such as consideration, offer, party, instrument, action, and relief are familiar to any native speaker, yet their meanings in legal contexts differ significantly from their everyday use. This phenomenon, known as semantic specialisation, is a major source of potential ambiguity and misunderstanding when non-specialists interact with legal texts. The gap between the common meaning and the technical meaning of such terms is a persistent concern for legal communication and plain language reform.

A third category includes terms that are unique to legal discourse and have no direct equivalents in the ordinary language: words such as *tortfeasor, subrogation, interpleader, and promissory estoppel*. These terms denote concepts that are specific to legal reasoning and legal institutions, and they typically require extended definition and contextual explanation for those outside the profession.

A central paradox of legal terminology is that it simultaneously strives for extreme precision and yet contains a significant degree of natural vagueness. This tension is not accidental; it reflects the competing demands that legal language must satisfy [3, p.887].

On the one hand, legal terms are designed to define concepts with maximum clarity to ensure predictability, consistency, and equal treatment under the law. Terms such as *murder, negligence, consideration, and jurisdiction* are given precise technical definitions through legislation, judicial decisions, and academic commentary. This definitional precision is essential to the rule of law, since it allows lawyers, judges, and citizens to know in advance what conduct is permitted or prohibited.

Ambiguity – the property of having more than one possible meaning, which is closely related to vagueness but is conceptually distinct. Lexical ambiguity arises when a single term can refer to more than one concept, as in the case of the word action, which may denote either a legal proceeding or a physical act. Structural ambiguity arises from syntactic constructions that permit more than one interpretation. Both types of ambiguity are significant sources of legal dispute and are a central concern in the interpretation of statutes and contracts [4, p.1].

Legal terminology exhibits distinctive patterns at the morphological level. Nominalization is the conversion of verbs and adjectives into nouns and is very common in legal language. Constructions such as the termination of the

agreement, the enforcement of the obligation, and the determination of liability are characteristic of legal style and contribute to its formal, impersonal tone. Nominalization allows legal drafters to refer to complex actions and processes as abstract entities, which facilitates a high degree of logical and structural organisation within legal texts.

Legal language also makes heavy use of compound noun phrases and pre-modification to achieve terminological precision. Phrases such as *tortious interference with contractual relations, non-disclosure agreement, and limitation of liability clause* pack a large amount of information into a single nominal unit. This tendency toward lexical density is a defining feature of legal style and is one of the reasons why legal texts are perceived as difficult to understand by non-specialist readers.

At the syntactic level, legal language is characterised by long, complex sentences with multiple embedded clauses, conditional structures, and coordination. Legislative drafting in particular tends to favour extensive use of provisos, qualifications, and exceptions that are incorporated into a single syntactic unit. While this complexity serves the goal of precision and completeness, it also significantly increases the cognitive load placed on readers and is a major target of plain language reform movements in many jurisdictions.

From a pragmatic perspective, legal discourse is a domain in which language performs highly significant social and institutional actions. The concept of the performative speech act, introduced by the philosopher J. L. Austin, is directly relevant here [5]. In legal contexts, utterances such as *I hereby sentence you, the court finds, the parties agree, and be it enacted* do not merely describe states of affairs but actually bring them into existence through the very act of being spoken in the appropriate institutional context.

This performative dimension of legal language means that the precise wording of legal texts carries enormous consequences. A single word choice can determine whether a contractual obligation is binding, whether a statutory provision applies to a given case, or whether a right has been created or removed. Legal interpretation, therefore, is fundamentally a linguistic activity – one that requires close attention to word meaning, sentence structure, contextual conventions, and the institutional purposes of legal texts.

The translation of legal terminology presents some of the most challenging problems in the entire field of translation studies. Legal systems are deeply embedded in particular cultural, historical, and institutional contexts, and legal concepts frequently do not correspond across legal traditions. The concept of trust in common law, for example, has no direct equivalent in most civil law systems, while terms such as Rechtsstaat in German or bona fides in Roman law carry cultural and theoretical associations that resist straightforward translation.

Legal translators must navigate between fidelity to the source text and clarity in the target legal system. A translation that faithfully preserves the form of

a source term may produce a result that is misleading or meaningless in the target context, while a translation that opts for functional equivalence may sacrifice important nuances of meaning. In multilingual legal systems such as the European Union, where legislation must be equally valid in all official languages, the challenge of achieving terminological consistency across languages is particularly acute [6, p.1].

The development of legal terminology databases, multilingual glossaries, and computer-assisted translation tools has helped to address some of these challenges, but the fundamental difficulty of cross-system legal translation cannot be solved by technology alone. It requires deep expertise in both comparative law and contrastive linguistics.

Legal terminology is a linguistically rich and practically significant domain that offers valuable insights for lexicology, semantics, pragmatics, discourse analysis, and translation studies. Its distinctive features, including its diverse lexical sources, the tension between precision and vagueness, its characteristic morphological and syntactic patterns, its performative dimensions, and its resistance to straightforward translation – reflect the unique communicative demands of law as a social institution.

A deeper understanding of the linguistic properties of legal terminology is valuable not only for academic research but also for legal practice, legislative drafting, and the broader project of making law more accessible to the citizens it is designed to serve. As legal systems become increasingly international and as the demand for cross-linguistic legal communication grows, the intersection of linguistics and law will continue to be one of the most important and challenging areas of applied linguistic research.

References:

Tsymbrylo V. I. Legal terminology and the key issues of its reproduction as based on the legal drama series “Suits”. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Філологія. 2019. № 43, т. 4. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v43/part_4/28.pdf (дата звернення: 09.04.2026)

Baker J. H. The Three Languages of the Common Law*. McGill Law Journal.* 1998. Vol. 43, № 3. URL: https://lawjournal.mcgill.ca/article/the-three-languages-of-the-common-law/ (дата звернення: 09.04.2026)

Christie G. C. Vagueness and legal language. *Minnesota Law Review.* URL: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1207&context=faculty_scholarship (дата звернення: 09.04.2026)

Schane S. Ambiguity and misunderstanding in the law. URL: https://pages.ucsd.edu/~schane/law/ambiguity.pdf (дата звернення: 09.04.2026)

Neill C. The Speech Act Theory of J. L. Austin. 2012. URL: https://conorneill.com/2012/12/10/the-speech-act-theory-of-jl-austin/ (дата звернення: 09.04.2026)

Garzone G. Legal translation and functionalist approaches: a contradiction in terms? URL: https://www.tradulex.com/Actes2000/Garzone.pdf (дата звернення: 09.04.2026)

Ключові слова: штучний інтелект у лінгвістиці, обробка природної мови, великі мовні моделі, машинний переклад, корпусна лінгвістика, технології навчання мови, лінгвістичне різноманіття, мовна упередженість.

Keywords: artificial intelligence in linguistics, natural language processing, large language models, machine translation, corpus linguistics, language learning technologies, linguistic diversity, language bias.

Науковий керівник: д.філол.н., доцент Томчаковська Ю.О.

Todoshchak Volodymyr
3rd-year student of the Faculty of Judicial and International Law
National University “Odesa Law Academy”

AI IN LINGUISTICS: ASPECTS OF USAGE

Over the past decade, artificial intelligence has moved from a niche area of computer science to a technology that influences nearly every field of the modern educational system. Language as the primary channel of human communication has naturally become one of the key domains in which AI is being applied, tested, and continuously refined. Today, AI-powered systems assist with tasks ranging from basic spell-checking and autocorrection to real-time speech recognition and large-scale analysis of textual data.

Linguistics, as the scientific study of language, stands in a particularly productive relationship with AI. On the one hand, linguistic theory had a direct influence on the design of computational language models. On the other hand, AI technologies are now providing linguists with methods that were not available to previous generations of researchers. This mutual influence makes the intersection of AI and linguistics one of the most dynamic areas in contemporary academic life. The present paper aims to outline the major aspects of AI usage in linguistics, discuss the opportunities and limitations of each, and reflect on the broader implications for the discipline [1, p.23].

Natural language processing (NLP) is the subfield of AI concerned with the computational analysis, understanding, and generation of human language. It serves as the technical foundation for virtually all AI applications in linguistics. In recent years, the field has been transformed by the emergence of large language models (LLMs) such as BERT, GPT, and their successors, which are trained on massive quantities of text and are capable of performing a wide range of language tasks with considerable accuracy [2, p.184].

These models rely on deep learning architectures, which allow them to capture complex statistical patterns in language without being programmed with explicit grammatical rules. As a result, they perform well in tasks such as sentiment analysis, named entity recognition, syntactic parsing, coreference resolution, and question answering. From a linguistic perspective, it is remarkable that these models manage to encode grammatical and semantic knowledge implicitly, as a result of exposure to large amounts of data.

Nevertheless, NLP systems have clear limitations. They are sensitive to subtle changes in phrasing, they often struggle with low-resource languages that are underrepresented in training corpora, and they frequently fail to handle pragmatic aspects of language such as irony, indirect speech acts, and complex discourse structure. These gaps highlight areas where linguistic theory continues to play an essential guiding role.

Perhaps no AI language application has received more public attention than machine translation. Tools such as Google Translate and DeepL have made it possible for millions of people to access information across linguistic boundaries, communicate with speakers of other languages, and navigate multilingual environments with much greater ease than before. For well-resourced language pairs, these systems now regularly produce translations that are not only readable but genuinely useful.

Contemporary machine translation systems are based on the transformer architecture and trained on large collections of texts available in two or more languages. This neural machine translation (NMT) approach has largely replaced older rule-based and statistical methods. The main advantage of NMT is its capacity to model context over long stretches of text, which allows handling phenomena that were problematic for earlier systems, such as pronoun reference and idiomatic expressions [3, p.5971].

Despite these advances, important challenges remain. NMT systems underperform on low-resource languages for which parallel data is scarce. They struggle with highly idiomatic or culturally specific expressions, and with texts that require pragmatic inference or deep cultural knowledge. Moreover, machine translation raises significant questions for translation studies as a discipline, since it challenges traditional notions of authorship, equivalence, and the professional role of the human translator.

Corpus linguistics is the study of language through the systematic analysis of large collections of authentic texts, which has been a well-established methodology since the 1960s. However, AI has dramatically expanded both the scale and the sophistication of corpus-based research. With modern computational tools, linguists can analyse corpora containing billions of words and identify patterns that would be entirely invisible to manual analysis [4].

AI-powered corpus tools enable researchers to investigate collocations, semantic prosody, syntactic variation, register differences, and grammatical

change over time. Diachronic corpora, combined with AI analysis, make it possible to trace the emergence and diffusion of new words and constructions, the semantic shift of established lexical items, and the relationship between linguistic change and broader social or cultural developments [5].

AI has also enabled the creation of specialised corpora for particular research purposes: learner corpora for the study of second language acquisition, clinical corpora for research on language disorders, and social media corpora for the analysis of digital communication. These resources have given empirical linguistics a qualitative change in the volume and diversity of data available to researchers.

One of the most socially significant applications of AI in linguistics is in language teaching and learning. AI-powered platforms such as Duolingo and Babbel have made language learning more accessible and personalised, offering adaptive instruction that responds to the individual learner's performance. These systems provide immediate feedback on pronunciation and grammar, generate exercises tailored to individual needs, and maintain learner engagement through gamified interfaces.

Intelligent tutoring systems (ITS) go further, simulating the kind of responsive, individualised instruction that was previously only possible with a human teacher. Some systems can identify when a learner is struggling with a particular grammatical structure, diagnose the probable source of difficulty, and modify the instructional sequence accordingly. Research in second language acquisition is increasingly drawing on AI tools to analyse large learner datasets and to model the developmental processes through which learners build linguistic competence [6, p.270].

Automated writing evaluation (AWE) tools represent another important application, particularly in standardised testing contexts. These systems can rapidly score written texts and provide feedback on lexical variety, syntactic complexity, and coherence. While not perfect substitutes for expert human raters, they serve as valuable supplementary tools in contexts where resources for individualised feedback are limited.

While the potential of AI in linguistics is considerable, these developments must be approached critically. Large language models are trained predominantly on text from a small number of high-resource languages, which means that the benefits of AI are distributed unevenly. Speakers of minor and endangered languages have largely been excluded from the advances in NLP, and there is a real risk that AI could accelerate language shift and deepen the marginalisation of linguistic diversity [7].

The reliance on large-scale, data-driven methods can also obscure the importance of qualitative, theoretically informed analysis. Language is not merely a statistical pattern to be extracted from data; it is a complex social practice deeply embedded in culture, history, and human interaction. AI tools are most

productive when used alongside rigorous linguistic theory, rather than as replacements for it.

Issues of bias and fairness are equally important. AI language systems can reproduce and amplify biases present in their training data, producing outputs that reflect gender stereotypes, cultural assumptions, or socially harmful associations. Linguists have a vital role in identifying and analysing these biases, and in contributing to the development of fairer and more inclusive language technologies.

Artificial intelligence has become a significant force in contemporary linguistics. From natural language processing and machine translation to corpus analysis, language education, and the study of language change, AI offers linguists powerful new tools and raises important new questions. The productive engagement between these two fields is likely to deepen in the coming years as both continue to develop rapidly.

At the same time, it is essential that linguists engage with AI critically and responsibly. The full potential of AI in linguistics can only be realised through a combination of technical capability, rigorous theoretical frameworks, and a genuine commitment to linguistic diversity and ethical responsibility. AI is a powerful instrument, but the questions it helps us answer remain a matter of the intellectual frameworks we choose to apply.

References:

Ismayilova F. Artificial Intelligence as a New Lens on Linguistics. *Journal of Positive and Unexplored Research Methodologies.* 2025. Vol. 1, № 10. URL: https://egarp.lt/index.php/JPURM/article/view/434/420 (дата звернення: 09.04.2026)

Pakray P., Gelbukh A., Bandyopadhyay S. Natural language processing applications for low-resource languages. *Natural Language Processing.* 2025. Vol. 31. P. 183–197. URL: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/7D3DA31DB6C01B13C6B1F698D4495951/S2977042424000335a.pdf/natural-language-processing-applications-for-low-resource-languages.pdf (дата звернення: 09.04.2026)

Wong K. Y., Maruf S., Haffari G. Contextual neural machine translation improves translation of cataphoric pronouns. *Proceedings of ACL. 2020.* URL: https://aclanthology.org/2020.acl-main.530.pdf (дата звернення: 09.04.2026)

Lee K. Generative AI in corpus linguistics: a synthesis. 2025. URL: https://sydneycorpuslab.com/generative-ai-in-corpus-linguistics-a-synthesis/ (дата звернення: 09.04.2026)

Zappavigna M. Hack your corpus analysis: how AI can assist corpus linguists deal with messy social media data. *Applied Corpus Linguistics.* 2023.

URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666799123000278 (дата звернення: 09.04.2026)

Seddik M. E. The impact of AI-powered language learning tools on second language acquisition: a mixed-methods study. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation.* 2025. URL: https://al-kindipublishers.org/index.php/ijllt/article/view/9015/7689 (дата звернення: 09.04.2026)

Zhong T. та ін. Opportunities and challenges of large language models for low-resource languages in humanities research. 2026. URL: https://arxiv.org/html/2412.04497 (дата звернення: 09.04.2026)

Ключові слова: штучний інтелект у лінгвістиці, обробка природної мови, великі мовні моделі, машинний переклад, корпусна лінгвістика, технології навчання мови, лінгвістичне різноманіття, мовна упередженість.

Keywords: artificial intelligence in linguistics, natural language processing, large language models, machine translation, corpus linguistics, language learning technologies, linguistic diversity, language bias.

Науковий керівник: д.філол.н., доцент Томчаковська Ю.О.

Volkova Diana

2nd year student, Faculty of Prosecution and Investigation (Criminal Justice), National University «Odesa Law Academy»

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A PARTNER IN SAFEGUARDING INTEGRITY IN EDUCATION: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

This study examines the role of Artificial Intelligence (AI) as both a tool and a partner in promoting academic integrity within Ukraine's educational system. It highlights how AI can support plagiarism prevention, enhance transparency in assessment, and nurture a culture of honest learning, while also addressing the legal, ethical, and social challenges of integrating AI into education. The central issue is how to balance innovation with ethical risks.

Higher education today is undergoing a profound digital transformation. The rise of generative AI models such as ChatGPT and Gemini represents not only a technological breakthrough but also a serious challenge to academic integrity. While AI enables students to learn more efficiently, deepen their understanding, and create innovative projects, it can also be misused for cheating, falsification, or dishonest completion of academic tasks.

AI should therefore be seen as a partner in cooperation. Universities can employ it to detect plagiarism, analyze writing styles, identify traces of automated text generation, and design adaptive learning systems that help students master complex subjects. Globally, many institutions are adopting AI Policy Codes–guidelines that promote responsible and transparent use of AI. This approach integrates technology into education rather than banning it, while teaching students to use it ethically. Academic integrity, understood as both a moral code

and a practical framework, can be reinforced by AI through detecting misconduct, guiding ethical writing, and fostering transparency.

Nevertheless, challenges remain. Detection tools are often inaccurate and may wrongly accuse students of misconduct. AI systems sometimes generate false information (“hallucinations”), and education still lacks a comprehensive legal framework to regulate ethical AI use. Without such standards, integrity risks becoming a formal rule rather than a genuine moral value, undermining trust.

To address these issues, institutions should develop policies for responsible AI use, introduce courses on digital ethics and academic culture, align Ukrainian legislation with the European AI Act, train educators in ethical application of AI tools, and encourage students to cultivate self-discipline, critical thinking, and digital awareness. In this way, AI can strengthen trust in education– provided that human judgment remains central as the ultimate moral and legal authority.

Artificial intelligence is not a threat but a challenge that compels us to rethink the essence of education. Its potential is vast, yet it must serve humanity. For Ukrainian universities, the mission is to integrate AI in ways that foster not only intellectual growth but also honesty, responsibility, and critical thinking. Only then can technology truly support integrity rather than undermine it.

References

https://youtu.be/NvEmZlS-LFU?si=roSVRVF8uriTVUJ8
https://youtu.be/6Cz5YVAZwSg?si=NYHkABNSnWRLSgOB
https://educationaltechnologyjournal.springeropen.com/articles/10.1186/s41239-024-00453-6?utm_source=chatgpt.com
https://youtu.be/oHXqp4Bp3XQ?si=2dGMGIjtTcw2ppMi
https://www.lisedunetwork.com/what-is-academic-integrity-definition-importance-and-examples/?utm_source=copilot.com

Ключові слова: штучний інтелект (Artificial Intelligence, AI), академічна доброчесність, вища освіта, цифрова трансформація, етичне використання AI, плагіат та прозорість оцінювання, критичне мислення і відповідальність.

Keywords: Artificial Intelligence (AI), academic integrity, higher education, digital transformation, ethical use of AI, plagiarism and transparency in assessment, critical thinking and responsibility.

Науковий керівник: к.пед.н., доцент Марчук І.П.

СЕКЦІЯ 25. АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

Керівник: в.о. завідувача кафедри, д.філол.н., професор Колкутіна В.В.
Секретар: лаборант кафедри Стоянова Г.С.

Агєєва Анна Володимирівна
здобувачка 3-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ БЛОГЕРІВ ТА ІНФЛЮЕНСЕРІВ НА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

У сучасному медіасередовищі блогери та інфлюенсери стали ключовими фігурами, що визначають динаміку інформаційного обміну, формування суспільних настроїв і вплив на громадську думку. Якщо традиційні медіа тривалий час контролювали канали комунікації, то з появою соціальних мереж інформаційний простір став відкритим і доступним. Саме блогери заповнили цю нішу, поєднавши індивідуальність авторського погляду з широкими можливостями цифрових платформ.

Однією з головних переваг блогерства є швидкість і гнучкість реагування на події. У той час як журналістські матеріали потребують перевірки джерел і редакційного погодження, блогери миттєво поширюють інформацію у форматі постів, сторіс або відео. Це робить їх першими комунікаторами новин і головним джерелом інформації для молодої аудиторії. Така оперативність створює ефект залученості, формуючи відчуття близькості до подій.

Не менш важливою характеристикою є емоційність та персоналізація комунікації. На відміну від журналістів, блогери апелюють до особистих переживань і життєвого досвіду, що посилює довіру між ними та підписниками. Українські інфлюенсери- Саша Бо, Аліна Френдій, Яніна Соколова – перетворюють свої платформи на простір соціального діалогу, благодійності й громадянського впливу. Таким чином, блогери не лише поширюють інформацію, а й формують соціальні сенси та нову ідентичність аудиторії.

Суттєвою перевагою блогерів є здатність формувати спільноти навколо цінностей або тем. Їхні підписники стають активними учасниками комунікації – коментують, дискутують і поширюють контент. Так виникають мікроспільноти, які діють як самостійні медіасистеми в межах глобального простору. Блогери виконують функцію соціальних інтеграторів, об’єднуючи людей навколо культурних, політичних чи соціальних ідей.

Разом із тим, масовий розвиток блогосфери породжує низку викликів. Одним із головних є проблема достовірності та маніпуляцій. У гонитві за популярністю блогери іноді нехтують перевіркою фактів, створюючи «ефект постправди», коли емоції переважають над фактами. У цьому контексті важливо підвищувати медіаграмотність як серед аудиторії, так і серед самих авторів контенту.

Ще одним важливим аспектом є етика блогерської діяльності. Відсутність стандартів часто призводить до прихованої реклами, мови ворожнечі чи порушення приватності. Такі дії знижують довіру до контенту, тому актуальною є розробка кодексу етики блогерів, який би визначав межі відповідальності за публічну інформацію.

Водночас блогерство- це не лише форма розваги, а новий етап розвитку медіа. Воно формує альтернативну модель комунікації, у центрі якої – особистість. В умовах суспільних змін блогери відіграють важливу роль: інформують, мобілізують, підтримують. Під час воєнних подій в Україні вони стали учасниками інформаційного фронту, поширюючи перевірені дані, зміцнюючи моральну стійкість суспільства й допомагаючи армії.

Отже, блогери та інфлюенсери не лише розширюють інформаційне поле, а й трансформують структуру комунікації, зменшуючи роль традиційних посередників між інформацією та суспільством. Їхня діяльність створює новий тип медіареальності, заснований на персональному досвіді, швидкості й емоційності. Водночас саме усвідомлення етичної відповідальності за слово визначатиме майбутнє блогінгу як феномена, що поєднує журналістські, культурні та соціальні функції у єдиному комунікаційному просторі.

Підсумовуючи, блогери та інфлюенсери стали важливими чинниками трансформації інформаційного простору. Вони зробили медіакомунікацію більш відкритою, емоційною та персоналізованою, створивши нові форми взаємодії між авторами й аудиторією. Їхній вплив сприяє демократизації інформаційного середовища, де кожен користувач може бути не лише споживачем, а й творцем контенту.

Разом із тим, популярність блогерів супроводжується викликами – поширенням недостовірних відомостей, комерціалізацією контенту та браком етичних норм. Тому розвиток блогосфери має ґрунтуватися на відповідальності, перевірці фактів і повазі до аудиторії. Саме баланс між творчою свободою та професійними принципами визначатиме якість і довіру до сучасного інформаційного простору.

Список використаних джерел

Городенко Л. М. Трансформація журналістських стандартів в епоху соціальних медіа. Наукові записки Інституту журналістики. 2023. Т. 82. С. 41.

Дацюк С. В. Нові медіа і нова журналістика: перспективи розвитку. Медіакритика. URL: https://www.mediakrytyka.info/novi-media-i-nova-zhurnalistyka-perspektyvy-rozvytku.html

Кузнецова О. Д. Блогерська журналістика як нова медіареальність. Медіапростір. 2023. № 11. С. 24.

Михайлова О. Ю. Вплив соціальних мереж на трансформацію професійних стандартів у журналістиці. Детектор медіа. URL: https://detector.media/infospace/article/204351/2023-07-12-vplyv-sotsialnykh-merezh-na-transformatsiyu-profesiynykh-standartiv-u-zhurnalistytsi/

Ключові слова:блогер, інфлюенсер, інформаційний простір, медіа, лідери думок, етика.
Keywords:blogger, influencer, information space, media, opinion leaders, ethics.

Науковий керівник: к.ю.н., асистент кафедри Літвінчук І. С.

Андрусяк Олександра Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФУКЦІОНУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ІСТОРІЙ В НОВИХ МЕДІА: ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ, МЕТА

Сучасний розвиток нових медіа характеризується переходом від лінійних форм оповіді до інтерактивних наративів, які кардинально змінюють характер взаємодії між контентом і аудиторією. У даному підрозділі розглядається поняття інтерактивних історій, їх ключові особливості, мета створення та основні функції. Детальний аналіз цих аспектів дозволяє не лише теоретично осмислити феномен інтерактивності, але й зрозуміти практичний потенціал таких історій для просування брендів у цифровому середовищі.

Інтерактивні історії представляють собою особливу форму цифрової оповіді, в якій сюжет не є заздалегідь фіксованим, а динамічно розгалужується залежно від рішень користувача. Як зазначає О. Туча, інтерактивні історії в нових медіа – це формати цифрового контенту, де користувач безпосередньо впливає на розвиток сюжету, вибір персонажів або фінал через цифрові інструменти (квізи, інтерактивні документальні фільми, VR/AR). Основна мета таких наративів – підвищення залученості, досягнення імерсивності та створення персоналізованого досвіду, що замінює традиційне пасивне споживання інформації на активну співтворчість [1].

На відміну від класичних лінійних історій, де сюжет розвивається за чітко визначеним авторським сценарієм і не передбачає втручання аудиторії, інтерактивні наративи мають низку суттєвих особливостей, які радикально змінюють природу оповіді та характер взаємодії з користувачем.

Перш за все, це інтерактивність, яка передбачає реальний зворотний зв’язок і можливість користувача безпосередньо впливати на хід подій. На відміну від традиційного наративу, де читач або глядач залишається пасивним споживачем, в інтерактивній історії користувач стає активним учасником, чиї рішення впливають на розвиток сюжету, вибір персонажів, розвиток конфлікту чи навіть фінал. Така взаємодія перетворює процес споживання контенту на діалог між автором і аудиторією.

Мультимедійність виступає важливою складовою інтерактивних історій. Вона полягає в органічному поєднанні тексту, відео, аудіо, анімації, інфографіки та елементів розширеної реальності (VR/AR) в єдиному наративному просторі. Завдяки мультимедійності історія сприймається не лише розумом, а й через різні сенсорні канали, що значно посилює емоційний вплив і глибинність сприйняття інформації.

Імерсивність (у перекладі з англійської означає «занурення») – це ефект глибокого занурення, завдяки якому користувач перестає відчувати себе зовнішнім спостерігачем і починає сприймати себе безпосереднім учасником історії. Імерсивність досягається через поєднання високоякісної візуальної складової, реалістичного звукового оформлення, інтерактивних елементів та психологічної ідентифікації з персонажем. Чим сильніше імерсивність, тим глибше користувач занурюється в наратив і тим сильніше емоційно реагує на події, що відбуваються.

Нелінійність сюжету дозволяє створювати розгалужену структуру з кількома можливими варіантами розвитку подій та кінцівками. Така структура передбачає наявність точок розгалуження (branching points), де вибір користувача веде до різних сценаріїв. Нелінійність не тільки збільшує повторну цінність історії, але й дає можливість досліджувати різні моральні, етичні та психологічні наслідки прийнятих рішень.

Як підкреслює Хартум Кеніц разом із колегами, інтерактивну цифрову наративну історію (Interactive Digital Narrative, IDN) можна визначити як «вираження наративу в різних формах, реалізоване у вигляді мультимодальної обчислювальної системи з можливими аналоговими елементами, яке переживається через партиципаторний процес, у якому інтерактори мають нетривіальний вплив на прогрес, перспективу, зміст та/або результат» (Koenitz et al., 2024). Саме таке поєднання мультимодальності, інтерактивності та активної участі користувача перетворює інтерактивну історію на динамічну систему. Автори зазначають, що наративи в системі IDN є динамічними й незавершеними, вони потребують інстанціювання (реалізації) та, таким чином, участі користувача як співтворця для повної реалізації. IDN концептуалізується як відкрита система, в якій вибір інтерктора має нетривіальний вплив на прогрес, перспективу, зміст або результат історії. Кожне рішення користувача

впливає на послідовність подій і створює унікальний наративний продукт, перетворюючи пасивного споживача на активного учасника.[2].

Мета створення інтерактивних історій виходить далеко за межі простих розваг чи передачі інформації. На відміну від традиційних лінійних наративів, основна мета інтерактивних історій полягає в радикальній зміні ролі аудиторії – перетворенні пасивного споживача на активного співтворця оповіді. Головною метою є досягнення високого рівня залученості (engagement) аудиторії. Особливо у сучасному цифровому середовищі, де увага користувача стає все більш фрагментованою, інтерактивні історії дозволяють утримувати увагу значно довше, ніж звичайний контент. Користувач, який приймає рішення і впливає на розвиток сюжету, відчуває себе важливим елементом історії, що суттєво підвищує час взаємодії та емоційну віддачу. Ще однією ключовою метою є створення глибокої емоційної імерсії та персоналізованого досвіду. Як зазначає Джанет Мюррей у своїй фундаментальній праці «Гамлет на голографічній палубі», основна мета інтерактивної оповіді – надати користувачеві відчуття справжньої агенції (agency), тобто реальної здатності впливати на хід подій і відчувати себе їх співтворцем. Коли користувач усвідомлює, що його вибір справді змінює історію, виникає сильний емоційний зв’язок із сюжетом і персонажами [3]. Також важливою метою є персоналізація наративу. Інтерактивні історії дозволяють адаптувати зміст під індивідуальні особливості, інтереси, цінності та попередній досвід користувача. Така персоналізація робить кожне проходження історії унікальним і максимально релевантним для конкретної людини, що значно підвищує її цінність і запам’ятовуваність. До цього переліку варто додати – стимулювання активної рефлексії та критичного мислення. Через необхідність постійно приймати рішення користувач змушений аналізувати можливі наслідки своїх виборів, оцінювати моральні дилеми та розмірковувати над власними цінностями. Це робить інтерактивні історії потужним інструментом не лише розваги, а й освіти та формування світогляду.

Для бізнесу та маркетингу створення інтерактивних історій набуває ще більш практичного характеру. Вони використовуються для підвищення лояльності аудиторії, формування позитивного іміджу бренду, емоційного зв’язку зі споживачем та стимулювання конверсії. Інтерактивна історія дозволяє бренду не просто розповісти про себе, а дати користувачеві можливість «прожити» брендові цінності через власний вибір. Таким чином, мета створення інтерактивних історій є багатошаровою. Вона включає в себе підвищення залученості, досягнення емоційної імерсії, персоналізацію досвіду, стимулювання рефлексії та вирішення конкретних комунікаційних і маркетингових завдань. Саме комплексне поєднання цих цілей робить інтерактивні історії одним із найефективніших інструментів сучасної цифрової комунікації.

Список використаних джерел

Туча О. Інтерактивні формати в рекламному сторітелінгу: гетерогенність форми та ефективність впливу // Образ. 2026. № 1 (50). С. 41–48. URL: https://obraz.sumdu.edu.ua/index.php/journal/article/view/275 (дата звернення: 01.04.2026).

Koenitz H., Roth C., Mekler E. Alternate realities in interactive digital narratives – understanding and improving design and prosocial effects through empirical methods // Multimedia Tools and Applications. – 2024. DOI:.https://share.google/wi0GbjdGVGuyLmc13 (дата звернення:07.04.2026)

Murray J. H. Hamlet on the Holodeck: The Future of Narrative in Cyberspace. Cambridge : MIT Press, 1997. URL: https://share.google/6BFgV2TqFNptUTjqb (дата звернення:07.04.2026).

Ключові слова: медіакомунікації, візуальні комунікації, візуальний сторителінг, нові медія, інтерактивні історії, цифрові комунікації.

Keywords: media communications, visual communications, visual storytelling, new media, interactive stories, digital communications.

Науковий керівник: к. філол. н., доцент Грушевська Ю.А.

Балан Крістіна Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЛОНГРІД ЯК ВИД ПОЯСНЮВАЛЬНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ(НАПРИКЛАДІ ВИСВІТЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТЕМАТИКИ У МИКОЛАЇВСЬКИХ ОНЛАЙН-МЕДІА)

Сучасний медіапростір характеризується надлишком інформації та високою швидкістю її споживання, що зумовлює скорочення тривалості уваги аудиторії та трансформацію моделей медіаспоживання. За таких умов журналістика стикається з важливим викликом: не лише привернути увагу читача, а й утримати її, забезпечивши глибоке та осмислене сприйняття складних суспільних процесів.

Домінування оперативних новинних форматів орієнтує медіа на швидкість подачі інформації, однак не скасовує потреби у змістовному доповненні інформаційного потоку аналітичними матеріалами. У зв’язку з цим усе більшого значення набуває пояснювальна журналістика, яка передусім спрямована на формування у аудиторії цілісного розуміння суспільно важливих процесів, їхніх причин та наслідків. У цьому контексті зростає роль форматів, що поєднують глибину аналізу з доступністю подачі матеріалу. Лонгрід як інструмент пояснювальної журналістики реалізовує ці вимоги.

У науковій літературі пояснювальна журналістика розглядається як окремий підхід до роботи з інформацією, що передбачає не тільки повідомлення фактів, а введенняв контекст та систематичне роз'яснення. Дослідники виокремлюють ключові принципи цього напряму: відсутність зайвої та другорядної інформації – матеріал має бути сконцентрованим, щоб читач міг опрацювати його повністю; розкриття однієї складної теми відповідно до хронології подій; а також доступність викладу – журналіст виступає «перекладачем» між фаховою термінологією та широкою аудиторією, що суттєво підвищує читабельність тексту й ефективність його сприйняття.

Пояснювальна журналістика як явище сформувалась у відповідь на неспроможність традиційних оперативних форматів пояснювати. Теоретики медіа наголошують, що ключова місія цього напряму полягає у відповіді на питання «чому?» і «що це означає?», а не лише «що сталося?». Саме ця функція пояснення робить пояснювальну журналістику особливо затребуваною в умовах висвітлення складних тем.

Одним із найбільш органічних форматів реалізації пояснювальної журналістики є лонгрід – розгорнутий мультимедійний матеріал, що поєднує глибину аналізу з доступністю подачі. Він занурює читача в тему, будує контекст, пояснює причини та наслідки, поєднуючи якісний авторський текст із мультимедійним супроводом.

Для того аби лонгрід ефективно виконував свої функції, він має містити такі елементи: 1) аналітичний текст та причинно-наслідкові зв'язки; 2) залучення експертів та коментарі фахівців; 3) статистичні та наукові дані; 4) візуальні елементи (фото, інфографіка, карти); 5) поділ на смислові блоки; 6) нормативна база та офіційні документи.

На відміну від оперативних новинних жанрів, лонгрід забезпечує емоційну залученість читача і сприяє глибшому засвоєнню складної інформації. Такий формат є особливо ефективним при висвітленні тем, що потребують системного пояснення: кліматичних змін, екологічних катастроф, соціальних реформ.

З метою дослідження застосування формату лонгріду в регіональному екологічному контексті було проведено моніторинг та аналіз публікацій онлайн-медіа Миколаївщини за трирічний період. Виявлено сім матеріалів, які можна кваліфікувати як лонгріди з елементами пояснювальної журналістики. Такий обсяг свідчить про відносно низький рівень поширення глибоких аналітичних форматів у регіональних медіа.

До переліку виявлених матеріалів належать:

«Як війна рф проти України впливає на природу Миколаївщини?»[10] (Гард.City) – аналітичний матеріал про екологічні наслідки бойових дій: пожежі в лісах, мінування територій, руйнування Кінбурнської коси. Висока глибина пояснення причинно-наслідкових зв'язків;

«Екологічні проблеми Миколаївщини: аналіз та перспективи»[2] (UkrPress.fun) – огляд основних екологічних викликів регіону з акцентом на промислове забруднення та відходи. Середній рівень аналітичності;

«Від реформи до реальності: як Миколаївщина бореться зі сміттям без регіонального плану»[1] (МикВісті) – поглиблений розбір бюрократичних та логістичних причин гальмування реформи поводження з відходами;

«Південний Буг під загрозою: що впливає на стан річки, з якої питиме воду Миколаїв»[6] (МикВісті) – матеріал про ризики для питної води з науковими даними та картами басейну річки;

«Що з повітрям у Миколаєві та як формальдегід впливає на здоров'я? Пояснюємо»[9] (МикВісті) – розбір критичного забруднення повітря специфічними хімічними сполуками з медичними поясненнями;

«Побічна жертва: Як війна руйнує екологію півдня та що з цим робити»[5] (МикВісті) – комплексний аналіз впливу війни на екосистеми з емоційним компонентом і висвітленням неможливості відновлення заповідних зон;

«Екстремальна спека. Що відбувається з кліматом в Миколаєві? Пояснюємо» [3] (МикВісті) – глобальне потепління крізь призму локальних температурних рекордів з поясненням кліматичних процесів.

Аналіз виявлених матеріалів засвідчив, що найбільш послідовно до пояснювального формату звертається видання «МикВісті», публікації якого демонструють характерні ознаки пояснювальної журналістики: чітке формулювання проблеми, відтворення причинно-наслідкових зв'язків, залучення експертів та орієнтацію на роз'яснення складних екологічних процесів доступною мовою.

У більшості матеріалів присутні базові структурні елементи лонгріду: розширений текстовий формат, поділ на смислові блоки, використання наукових і статистичних даних, цитування фахівців. У частині публікацій наявні медичні пояснення впливу забрудників на організм людини або роз'яснення механізмів функціонування екологічних реформ.

Щодо глибини пояснення: більшість матеріалів демонструють середній рівень аналітичності. У кращих прикладах пояснюються не лише факти, а й механізми виникнення проблем, їхні системні причини та потенційні наслідки. Проте частина текстів має більш оглядовий або описовий характер і зосереджується переважно на констатації ситуації без глибокого розбору процесів.

Візуальна складова більшості лонгрідів залишається мінімальною. Переважають ілюстративні фотографії, тоді як інфографіка, графіки динаміки показників, інтерактивні карти або візуалізація даних трапляються

нечасто. На нашу думку, це знижує рівень мультимедійності матеріалів і обмежує можливості глибшого сприйняття екологічної інформації, адже саме поєднання тексту та якісного візуального супроводу є визначальною рисою повноцінного лонгріду.

Незважаючи на виявлені обмеження, цінність досліджених матеріалів для аудиторії є значною. Вони формують екологічну обізнаність, пояснюють вплив довкільних чинників на здоров'я та безпеку населення, демонструють зв'язок між глобальними процесами – війною та кліматичними змінами – і локальним контекстом Миколаївщини. Особливо важливими є матеріали про якість питної води та стан повітря, оскільки вони безпосередньо стосуються повсякденного життя читачів.

Тож, на нашу думку, лонгрід як формат пояснювальної журналістики має значний потенціал для висвітлення екологічної проблематики регіону. Проведений моніторинг засвідчив, що в онлайн-медіа Миколаївщини цей формат застосовується обмежено та нерівномірно: попри наявність якісних прикладів, загальний рівень мультимедійності та аналітичної глибини залишається недостатнім для повноцінної реалізації потенціалу пояснювальної журналістики.

Перспективним напрямом розвитку регіональних медіа Миколаївщини є не лише збільшення кількості лонгрідів на екологічну тематику, а й підвищення їхнього мультимедійного рівня – активніше впровадження інтерактивних елементів, інфографіки та візуалізації даних. Це відповідатиме стандартам сучасної пояснювальної журналістики та сприятиме формуванню екологічної свідомості регіональної аудиторії в умовах наростаючих кліматичних і воєнних викликів.

Список використаних джерел

Від реформи до реальності: як Миколаївщина бореться зі сміттям без регіонального плану [Електронний ресурс]. URL: https://share.google/M9SivXB22siR3CWRX

Екологічні проблеми Миколаївщини: аналіз та перспективи. *UkrPress.fun* [Електронний ресурс]. URL: https://share.google/EdhUtLvOKgGU5fyIh

Екстремальна спека. Що відбувається з кліматом в Миколаєві? Пояснюємо [Електронний ресурс]. URL: https://share.google/rGF5jXJwJtx0tEWW7

Лешко У. Лонгрід як форма сучасної мультимедійної журналістики. Вісник Львівського університету. Серія Журналістика.2020. Вип. 48. С. 180–188.

Побічна жертва: Як війна руйнує екологію півдня та що з цим робити [Електронний ресурс]. URL: https://share.google/XRx74fMn44cZTRwdQ

Південний Буг під загрозою: що впливає на стан річки, з якої питиме воду Миколаїв [Електронний ресурс]. URL: https://share.google/P7MVlMjGRxMYgn917

Радченко Я. Д., Сіріньок-Долгарьова К. Г. Пояснювальна журналістика як сучасний жанр в українських медіа. Соціальні комунікації: стратегічні взаємодія та взаємовплив. Запоріжжя, 2021. С. 50–55.

Чабаненко М. В. Мультимедійність в інтернет-журналістиці : навчально-методичний посібник. Запоріжжя : Просвіта, 2018. 80 с.

Що з повітрям у Миколаєві та як формальдегід впливає на здоров'я? Пояснюємо [Електронний ресурс]. URL: https://share.google/53dCSA9Tz5G8inyvE

Як війна рф проти України впливає на природу Миколаївщини? [Електронний ресурс]. URL: https://share.google/lW0MVTdozUhrKDTvn

Ключові слова: пояснювальна журналістика, лонгрід, мультимедійність, екологічна журналістика.

Keywords: explanatory journalism, longread, multimedia, environmental journalism.

Науковий керівник: д-р наук з держ. упр. Маляренко Т. А.

Бездудня Єлизавета Віталіївна
здобувачка 4-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНЦЕПЦІЯ SLOW MEDIA ТА ЕСТЕТИЧНА ЖУРНАЛІСТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТИ ПОДОЛАННЯ АЛГОРИТМІЧНОЇ ВТОМИ У 2026 РОЦІ

Станом на 2026 рік глобальний медіапростір увійшов у фазу глибокої структурної та ціннісної трансформації, яку дослідники характеризують як «посталгоритмічну еру». Цей період позначений остаточним розчаруванням у парадигмі тотальної цифровізації, яка протягом останніх двох десятиліть була безальтернативним вектором розвитку цивілізації. Якщо початок 2020-х років пройшов під егідою максимізації швидкості передачі даних та агресивного впровадження рекомендаційних систем, то 2026 рік демонструє виникнення нової моделі споживання – усвідомленого, вибіркового та тактильного.

Ключовим чинником цієї зміни стала системна дестабілізація економіки уваги під тиском генеративного штучного інтелекту, що призвело до девальвації інформаційного продукту як такого.

Ці трансформації вимагають переосмислення ролі журналістики. На сьогоднішній день успіх медіа-продукту визначається не охопленням, а здатністю сформувати навколо себе спільноту, об'єднану спільними цінностями та естетичними вподобаннями. Таким чином, концепції Slow Media та естетичної журналістики стають наслідком виживання у світі, перенасиченому цифровим шумом [1].

За даними комплексних досліджень 2024–2026 років, спостерігається критичне зростання негативного впливу цифровізації на психічне здоров'я: згідно зі звітами Національної ради України та Інституту соціології НАН України, майже 80% українців відчувають постійне психологічне напруження через споживання медіаконтенту в умовах війни. Ці дані корелюють із глобальною статистикою PMC (PubMed Central), де у 82,7% дорослих респондентів зафіксовано ознаки цифрового тривожного розладу та когнітивного перевантаження, а також зі звітами британського регулятора Ofcom, які підтверджують стрімке падіння рівня довіри до онлайн-середовища – лише 33% дорослих вважають інтернет корисним для суспільства, тоді як більшість скаржиться на неможливість подолати тривожність і цифрову втому [2], [3], [4].

До певного моменту точність підвищує комфорт, проте після досягнення піку надмірна релевантність починає викликати відчуття «стеження». Це провокує масовий перехід молодіжних сегментів(покоління Z) до так званих «dumb phones», тобто мобільних пристроїв з обмеженим набором функцій, що є прямою протилежністю сучасному смартфону, та аналогових практик, що дозволяють повернути контроль над власною увагою. В Україні цей процес ускладнюється фактором «воєнної втоми»: нескінченний скролінг стрічок у пошуках новин про обстріли виснажує дофамінову систему, що призводить до емоційного заціпеніння. Таким чином, алгоритмічна втома стає загрозою національній когнітивній стійкості.

Концепція Slow Media (повільні медіа) у цьому контексті виступає як фундаментальна альтернатива «несталій парадигмі зростання», яка домінувала в цифрову епоху. Провідна дослідниця Дженніфер Раух постулює, що медіаспоживання має спиратися на принципи екологічності, етики та усвідомленості. Slow Media не є радикальною відмовою від технологій (пост-луддизм), а є моделлю сталого виробництва, що фокусується на якості, а не на кількості. Раух адаптує філософію руху Slow Food до медійної сфери, виокремлюючи п'ять фундаментальних засад: гуманізм, локалізм, простоту, самостійність та справедливість [5].

Для операціоналізації цих ідей Раух використовує модель «Good, Clean, Fair» (Якісно, Чисто, Справедливо). Компонент «Good» означає медіапродукт як об’єкт високої естетичної та інтелектуальної цінності, що сприяє ментальному добробуту. Компонент «Clean» (Green Media) деконструює міф про екологічну нейтральність цифрових медіа, звертаючи увагу на вуглецевий слід дата-центрів та проблему електронних відходів. Компонент «Fair» фокусується на етиці: журналістика має бути орієнтована на глибину аналізу, а не на швидкість клікбейту [6].

Особливе місце в концепції посідає поняття «еко-усвідомленості» – розуміння взаємозв'язку між медіазвичками індивіда, його психофізичним станом та довкіллям. Практики Slow Media, такі як моно та скінгтацифровий

мінімалізм, позитивно впливають на нейропластичність мозку, знижуючи рівень стресута запобігаючи «когнітивному фрагментуванню». У сучасному світі, де у медіа пріоритетом є швидкість та обсяг над якістю, ці принципи стають основою для формування нового типу користувача – «просьюмера», який активно і відповідально визначає параметри свого інформаційного середовища [6].

Естетична журналістика, запропонована Альфредо Крамеротті стає наслідком подолання кризи довіри. Центральним принципом цієї концепціїє «інформуватине інформуючи» – стратегія відмови від трансляції готових, «пережованих» смислів на користь створення умов для їх самостійного виробництва читачем [7].

Естетична журналістика рішуче відмовляється від канонів «об'єктивності», розглядаючи їх як стратегічний ритуал захисту журналіста, а не як інструмент пошуку правди. Натомість пропонується активна партисипація автора та глядача. Автор стає героєм оповіді, що споріднює цей підхід із гонзо-журналістикою, але на вищому рівні художнього узагальнення. Збереження авторських ремарок, правок та «сирого» формату стає стратегією демонстрації інтелектуальної чесності, що викликає більше довіри у 2026 році, ніж стерильний, алгоритмізований текст. Рефлексивний простір, сформований за цією моделлю, забезпечує аудиторії дозвілля, необхідне для надання сенсу отриманим даним, що є критичним для суспільства, яке перебуває у стані війни [8].

Аналоговий ренесанс в Україні є стратегією саморегуляції нервової системи в умовах постійного стресу. Люди повертаються до того, що можна потримативрукаx, зберегти на полиці та прожити без посередництва екрана. Старі плівкові камери, вінілові платівки та паперові журнали стають символами справжності та контролю над власним часом.

Для українців у 2026 році книга та друкований журнал стали інструментами «інтелектуальної гігієни». Успіх таких проєктів, як друкований журнал «Reporters», що фокусується на літературному репортажі та документальній фотографії без реклами, підтверджує готовність аудиторії інвестувати у якісний контент [9]. Незважаючи на високу ціну ($32 за примірник), видання знаходить свого читача, що свідчить про зміну пріоритетів: читач 2026 року готовий платити за глибину та матеріальність, а не за оперативність, яку він отримує безкоштовно у цифрових мережах. Цей «аналоговий поворот» дозволяє дистанціюватися від щохвилинної тривоги та знайти сенси в ширшому культурному контексті, що є актом інтелектуального спротиву агресивному цифровому середовищу.

Список використаних джерел

Social media fatigue and AIslopforecastto break ourdoom scrolling addiction. C21Media : News. 2025. URL: https://www.c21media.net/news/social-

media-fatigue-ai-slop-forecast-to-break-our-doomscrolling-addiction/.
Стрес від споживання медіа – найсильніший фактор психологічного напруження для українців під час війни. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення: вебпортал. 2025. URL:https://webportal.nrada.gov.ua/stres-vid-spozhyvannya-media-najsylnishyj-faktor-psyhologichnogo-napruzhennya-dlya-ukrayintsiv-pid-chas-vijny/?hl=uk
Redefining psychopathology in the context of digital overload: emerging disorders in the age of information saturation. PubMedCentral. 2025.URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/41312176/
Ofcomfinds UK adults now spendover 4.5 hours online each day. ISPReview. 2025. URL:https://www.ispreview.co.uk/index.php/2025/12/ofcom-finds-uk-adults-now-spend-over-4-5-hours-online-each-day.html?hl=uk
Rauch Jennifer.Slow Media.Oxford University Press:academicproduct. 2025. URL: https://global.oup.com/academic/product/slow-media-9780197626023.
RauchJennifer.Slow Media: Why "Slow" Is Satisfying, Sustainable, and Smart. Scribd : ebook. 2025. URL: https://www.scribd.com/document/1011506313/Slow-Media-Why-Slow-Is-Satisfying-Sustainable-and-Smart-Jennifer-Rauch-ebook-easy-open-digital-file.
Visual Truth in the Post-Digital Era: A Review of Aesthetic Journalism's Legacy. Journal of Visual Culture. 2023. Vol. 22, Iss. 2. URL: https://journals.sagepub.com/home/vcu.
TheArtofNews:AlfredoCramerotti's Aesthetic Journalism in the Age of Social Media Fatigue. Media Theory Journal. 2025. URL: https://mediatheoryjournal.org/.
Reporters№7«Житидалі».TheUkrainiansShop:часопислітературного репортажу. 2024. URL: https://shop.theukrainians.org/products/reporters-7.

Ключові слова: Повільні Медіа, естетична журналістика, алгоритмічна втома, Дженніфер Раух, Альфредо Крамеротті, цифрова гігієна, аналоговий ренесанс.
Keywords: SlowMedia, aesthetic journalism,algorithmic fatigue, Jennifer Rauch, Alfredo Cramerotti, digital hygiene, analog renaissance.

Науковий керівник: д.філол.н., професор Колкутіна В.В.

Білозуб Сергій Олександрович
здобувач 4-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВА ПАМ'ЯТЬ І ЖУРНАЛІСТИКА: ХТО КОНТРОЛЮЄ МИНУЛЕ?

Сучасне суспільство переживає глибоку трансформацію колективної пам'яті, яка безпосередньо пов'язана з розвитком цифрових технологій. Інформація, яка раніше зберігалася в архівах, бібліотеках або традиційних

медіа, сьогодні стала відкритою, доступною і динамічною завдяки онлайн-платформам, соціальним мережам та алгоритмічним системам пошуку[1].

У цьому контексті журналістика перестає бути лише спостерігачем, вона стає активним учасником процесу формування того, як суспільство запам'ятовує події. Цифрова пам'ять не просто зберігає минуле – вона конструює його.

Алгоритми соціальних мереж і пошукових систем визначають, які події отримають більше уваги, а які залишаться непоміченими [2].

Персоналізація контенту створює для різних аудиторій різні версії історії [3]. Наприклад, одна група користувачів може бачити інформацію про одні аспекти пандемії COVID-19, тоді як інша отримує зовсім інші дані. Ця фрагментація колективної пам'яті змінює традиційне уявлення про те, що означає «спільно пам'ятати».

Особливо яскраво проявляється роль цифрової пам'яті під час кризових подій. Пандемія COVID-19 стала тестом для сучасної журналістики: онлайн-медіа і соціальні мережі стали основними джерелами інформації, одночасно поширюючи науково перевірені дані та дезінформацію [4].

Журналісти стикалися з подвійним завданням: оперативно повідомляти про зміни в статистиці, заходи безпеки та дослідження вакцин, а також боротися з фейками і конспірологічними наративами.

Аналогічна ситуація виникає під час війни в Україні, де медіа визначають, які події стають символами пам'яті, а які залишаються поза увагою [5]. Соціальні мережі посилюють окремі наративи, створюючи відчуття «колективної реальності», що може суттєво відрізнятися у різних групах користувачів.

Традиційно колективна пам'ять формувалася через ритуали, тексти та символи спільноти. Вона була стабільною, проте повільною у розвитку. У цифрову епоху ця стабільність зникає: онлайн-платформи стають новими архівами, де інформація не просто зберігається, а активно змінюється під впливом алгоритмів та дій користувачів[6].

Журналістика, у свою чергу, стає не лише передавачем фактів, а й активним учасником формування наративів. Вона вирішує, які події будуть висвітлені, які кадри і слова використані, а які залишаться непоміченими[7].

Цифрова пам'ять є динамічною і «живою»: старі матеріали можуть видалятися або редагуватися, а нові події миттєво інтегруються у глобальний інформаційний простір[8].

Алгоритми соціальних мереж і пошукових систем фактично виконують функцію «редакторів минулого», підсилюючи одні події і зменшуючи увагу до інших. Користувачі стають активними агентами цього процесу, поширюючи, коментуючи або модифікуючи інформацію[9]. Внаслідок цього

формується колективна пам’ять, яка одночасно є відкритою та нестабільною.

Етичні аспекти цифрової пам’яті стають все більш актуальними. Персоналізація контенту може підсилювати когнітивні упередження і формувати «інформаційні бульбашки», обмежуючи доступ до повного спектру фактів.

Журналісти та медіаплатформи зобов’язані критично оцінювати інформацію, перевіряти джерела і підвищувати медіаграмотність користувачів. Недостатня увага до цих аспектів може призвести до формування хибних уявлень про минуле і спотворення історичної пам’яті.

Дослідження показують, що цифрова пам’ять змінює структуру суспільного знання. Старі архіви і традиційні медіа стають частиною величезної цифрової екосистеми, де інформація інтегрується у нові контексти, піддається коментарям, поширенню і маніпуляціям. Соціальні мережі не лише транслюють новини, а й створюють власні архіви подій: публікації, відео і меми стають частиною того, як суспільство пам’ятає кризові події. Це демонструє, що колективна пам’ять тепер формується не тільки істориками чи журналістами, а й алгоритмами, платформами та самими користувачами.

Особливу увагу варто приділити війні в Україні як сучасному кейсу цифрової пам’яті.

Медіа висвітлюють події, які формують наративи героїзму, трагедії та опору, а соціальні мережі поширюють ці матеріали, часто додаючи власні інтерпретації. Водночас з’являються й дезінформаційні наративи, що свідомо або несвідомо змінюють сприйняття подій користувачами. Цей приклад показує, наскільки журналістика та цифрові платформи впливають на колективну пам’ять, формуючи те, що суспільство запам’ятає через роки.

Таким чином, контроль над минулим у цифрову епоху є багаторівневим процесом, що включає журналістів, алгоритми, платформи та користувачів. Цифрова пам’ять створює новий соціальний ландшафт, де демократизація доступу до інформації поєднується з ризиками маніпуляцій, фрагментації наративів і спотворення історії.

Сучасна журналістика стає критично важливим інструментом, який формує не лише інформаційне середовище, а й колективне розуміння минулого.

Список використаних джерел

Carlson M. Автоматизація новин: як алгоритми переписують медіа. Columbia University Press, 2020. https://cup.columbia.edu/book/automating-the-news/9780231182747

Gillespie T. Опікуни Інтернету. Yale University Press, 2018. https://yalebooks.yale.edu/book/9780300215070/custodians-of-the-internet
Pariser E. Фільтр-пузир. Penguin Books, 2011. https://www.penguinrandomhouse.com/books/212276/the-filter-bubble-by-eli-pariser/
Lewandowsky S., Ecker U.K.H., Seifert C.M., Schwarz N., Cook J. Дезінформація та її корекція. *Psychological Science in the Public Interest*, 2012. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1529100612451018
Zelizer B. Журналістика та пам'ять. Palgrave Macmillan, 2014. https://www.palgrave.com/gp/book/9781137384557
Hoskins A. Дослідження цифрової пам'яті. Routledge, 2018. https://www.routledge.com/Digital-Memory-Studies-Media-Pasts-in-Transition/Hoskins/p/book/9781138923944
Ernst W. Цифрова пам'ять та архів. University of Minnesota Press, 2013. https://www.upress.umn.edu/book-division/books/digital-memory-and-the-archive
Assmann J. Культурна пам'ять і рання цивілізація. Cambridge University Press, 2011. https://www.cambridge.org/core/books/cultural-memory-and-early-civilization/
Halbwachs M. Про колективну пам'ять. University of Chicago Press, 1992. https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/O/bo3681594.html

Ключові слова: Цифрова пам'ять; журналістика; колективна пам'ять; алгоритми; дезінформація; соціальні мережі; історичний наратив; медіа; медіаграмотність; етика цифрових медіа; пандемія; війна; алгоритмічна персоналізація.

Keywords: Digital memory; journalism; collective memory; algorithms; disinformation; social measures; historical narrative; media; media literacy; digital media ethics; pandemic; war; algorithmic personalization.

Науковий керівник: д.ф.н., професор Колкутіна В.В.

Гордієнко Вероніка Сергіївна
здобувачка 1-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ЕТИЧНИХ НОРМ У ЦИФРОВОМУ МЕДІАПРОСТОРІ

У сучасному цифровому медіапросторі трансформація інформаційно-комунікаційного середовища зумовлює переосмислення традиційних етичних стандартів медіакомунікації. Активний розвиток цифрових

платформ, розширення можливостей створення та поширення контенту, а також зміна форматів взаємодії між комунікаторами й аудиторією актуалізують проблему дотримання етичних норм у мережевому середовищі. За таких умов питання цифрової етики набуває особливої ваги, оскільки новітні медіа формують нові практики комунікації та вимагають адаптації професійних і суспільних стандартів до сучасних інформаційних реалій [1].

Метою нашої роботи є аналіз проблем дотримання етичних норм у цифровому медіапросторі, виявлення основних форм порушення комунікативної етики в новітніх медіа, а також визначення їхнього впливу на якість цифрової комунікації та сучасне медіасередовище.

Етика в системі медіакомунікацій постає як сукупність моральних принципів, що регулюють відповідальність автора перед суспільством, визначаючи межу між свободою самовираження та обов'язком дотримуватися правди. В українському медіа просторі ці орієнтири концептуально зафіксовані в Кодекс ієтики українського журналіста. Цей документ виступає професійним стандартом, який зобов'язує медіапрацівників забезпечувати точність інформації, відокремлювати факти від суджень та поважати приватне життя людини. У цифровому середовищі дотримання положень Кодексу стає ключовим інструментом протидії дезінформації та єдиним механізмом збереження довіри аудиторії в умовах відсутності суворої державної цензури, гігієни та етичної стійкості сучасного комунікаційного простору[2].

Разом із розвитком новітніх технологій з'являється явище *«нетикету»* (мережевого етикету), який адаптує класичні моральні принципи до специфіки віртуальної взаємодії. Його фундамент становлять принципи *взаємоповаги та психологічної стійкості,* що вимагають сприймати співрозмовника як реальну особистість, а не цифровий аватар. Ключовими нормами тут є *лаконічність та структурованість* (економія чужого часу), недопустимість спаму та агресії (флеймінгу), а також суворе дотримання *конфіденційності,* що забороняє поширення особистих даних без згоди. Важливо розуміти, що нетикет не замінює професійну етику, а доповнює її, створюючи культуру «цифрового сусідства», де ввічливість і конструктивність стають запобіжниками проти токсичності та анонімної агресії, характерних для сучасних онлайн-платформ[3, с. 32].

Незважаючи на існування чітких етичних орієнтирів, редакції цифрових медіа продовжують припускатися систематичних порушень, що зумовлено високим рівнем конкуренції за увагу аудиторії та прагненням випередити колег у швидкості подачі контенту. Згідно з моніторингом IMI за грудень 2025 року, найбільш критичним є недотримання стандарту відокремлення фактів від суджень, рівень якого становить лише 85% через надмірну емоціоналізацію та використання маніпулятивних заголовків заради кліків,

тоді як стандарт достовірності (94,1%) часто ігнорується у спробах першими оприлюднити сенсацію з анонімних Telegram-каналів чи неперевірених соцмереж. Навіть за умови стабільного показника дотримання балансу думок (97,5%), жорстка конкурентність у цифровому середовищі змушує медіа нехтувати якістю перевірки фактів, що створює конфлікт між вимогою оперативності та обов'язком дотримуватися професійної етики[4].

Етичні кризи у медіапросторі провокуються не лише редакційними прорахунками, а й деструктивною діяльністю самих користувачів, чия комунікативна поведінка часто набуває агресивних або шахрайських форм. Серед найбільш поширених порушень виокремлюється низка типових практик, зокрема *кібербулінг* як агресивна поведінка для залякування особи, що включає *тролінг* (провокування конфліктів через образи) та *мобінг* (систематичне психологічне насильство). Поряд із цим руйнівний вплив мають *хейтспіч*, що містить відкриту ворожнечу за ознаками раси, релігії чи статі, та *дезінформація,* яка через фейкові новини й канали формує хибне уявлення про події для маніпуляції громадською думкою. Окрім моральних збитків, дії користувачів часто переходять у площину кіберзлочинності: *секстинг* стає інструментом шантажу через поширення інтимних матеріалів, а *фітинг* (виманювання даних через підроблені ресурси) та *кардинг* (незаконне використання реквізитів банківських карток) спрямовані на пряме заволодіння чужими коштами. Такий широкий спектр неетичних практик свідчить про низький рівень цифрової культури та необхідність суворого дотримання нетикету для забезпечення безпеки в інформаційному середовищі[5, с. 295 – 304; 6 с. 38].

У межах дослідження було проведено контент-аналіз популярних соцмереж (TikTok, Instagram, Telegram, Facebook, Threads) шляхом систематичного кодування дописів і коментарів, що дозволило зафіксувати суттєвий рівень нехтування нормами цифрової етики та специфічну варіативність девіантної поведінки залежно від платформи. Емпіричні дані свідчать, що найбільш деструктивну картину демонструє ***Telegram***, який став лідером за кількістю порушень: у цій мереж ізафіксовано *542 випадки порушень на 2187 опрацьованих коментарів*, де домінує хейтспіч (382 випадки) та ненормативна лексика (72 випадки). Високий рівень агресії спостерігається і у ***Facebook***, де на *2114 коментарів виявлено 360 порушень*, причому 93% із них (336 випадків) – це пряма мова ворожнечі. У ***TikTok*** зафіксовано найвищу частоту порушень безпосередньо в авторських публікаціях *(13 випадків на 20 аналізованих дописів)*, що включають використання нецензурної лексики (8) та недостовірну інформацію (3), тоді як у *2165 коментарях* переважає нерелевантний контент (145) та спам (79). ***Instagram*** демонструє найбільш персоналізовану агресію: на *2229 коментарів зафіксовано 339 порушень*, серед яких унікально високі показники етнічної (26) та гендерної (22) дискримінації, а також 11 погроз

життю. Своєю чергою, мережа ***Threads*** відображає розмиття меж між сленгом та етикою, де на *2156 коментарів припадає 247 порушень*, значну частину яких становить використання обсценної лексики без прямого наміру образити (76) та сексуальний підтекст (40).

Список використаних джерел

Ткаченко Н. Етичні стандарти у сфері інформаційних комунікацій: нові тенденції та практичні підходи. *Науковий журнал «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія»*. 2025. С. 48-53. URL: https://lnk.ua/ImLEET0ZP(дата звернення: 08.04.2026)

Національна спілка журналістів України. Кодекс етики українського журналіста : затверджено рішенням пленуму НСЖУ 12 грудня 2013 р. 2013. URL: Кодекс етики – Комісія з журналістськоїетики (дата звернення: 08.04.2026)

Shea V. Netiquette. 1994. P. 32 – 45. URL: Netiquette, by Virginia Shea, Table of Contents and Welcome Page (дата звернення: 08.04.2026)

Баркар Д. Новини під час війни. Аналіз професійних стандартів провідних онлайн-медіа в четвертому кварталі 2025 року. 2025. URL: https://surl.li/rswisb (дата звернення: 09.04.2026)

Бречко А. 1.3. 7. Онлайн-ризики у мирний і воєнний час. *ПроБезпеку*. 2023. С. 294 – 310 URL: https://surl.li/wmdtrb (дата звернення: 09.04.2026)

Голдаєва, М. "Мова ворожнечі в сучасних українських ЗМІ. *Національний університет «Львівська політехніка».*2019. С. 38.URL: https://surl.lu/qafvha (дата звернення: 09.04.2026)

Ключові слова: цифрова етика, нетикет, медіакомунікація, девіантна комунікативна поведінка, мова ворожнечі.

Keywords: digital ethics, netiquette, media communication, deviant user behavior, hate speech.

Науковий керівник: к. філол. н., доцент Грушевська Ю.А.

Горун Кристина Олексіївна

здобувачка 2-го курсу факультету журналістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

ГЕНЕРАТИВНИЙ ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ СТВОРЕННЯ ЦИФРОВОГО КОНТЕНТУ У СУЧАСНИХ МЕДІА

Сучасні медіа постійно змінюються з розвитком цифрових технологій. Однією з таких технологій, яка останніми роками активно використовується у різних сферах, зокрема й у медіа, є штучний інтелект (ArtificalInteligence). Його застосування відкриває нові можливості для створення та обробки

цифрового контенту, а також значно спрощує і пришвидшує багато процесів у медіавиробництві. ШІ став невід'ємною частиною сучасних медіа. Ефективний помічник – аналітик, перекладач, генератор творчих робіт та цікавих ідей [3].

Сьогодні генеративний штучний інтелект може допомагати створювати тексти, зображення, відео та інші види медіаконтенту. Завдяки спеціальним алгоритмам він здатний аналізувати великі обсяги інформації та генерувати різноманітні матеріали. Основною перевагою використання штучного інтелекту в журналістиці є підвищена точність. Алгоритми можуть аналізувати великі обсяги даних з різних джерел і виявляти тенденції та закономірності, які журналісти можуть не помітити [4]. Використання ШІ в онлайн-журналістиці дозволяє журналістам оперативно збирати та аналізувати величезні обсяги даних, що сприяє точності та своєчасності новин. Алгоритми ШІ можуть також автоматично обробляти інформацію з різних джерел, забезпечуючи глибокий аналіз і зберігаючи час та зусилля журналістів [1].

Саме тому технології штучного інтелекту стають важливим інструментом у роботі журналістів та медіа.

У зв'язку з цим важливо розглянути, що саме являє собою штучний інтелект та яку роль він відіграє у процесі створення цифрового контенту в сучасних медіа.

У 2026 році, коли ми говоримо про AI в контексті контенту, зазвичай маємо на увазі **генеративний штучний інтелект (Generative AI) –** моделі, які не просто аналізують, а створюють новий контент:

тексти,
зображення,
відео,
музику,
код,
презентації,
аналітичні звіти [8].

Штучний інтелект може використовуватися для допомоги у створенні медіаконтенту, зокрема під час пошуку ідей, визначення стилю подачі матеріалу та систематизації інформації. Генеративний штучний інтелект поступово змінює процес створення та поширення інформації, оскільки дозволяє автоматизувати частину редакційної роботи та пришвидшити підготовку матеріалів. Сучасні алгоритми здатні генерувати новинні тексти, короткі інформаційні повідомлення, аналітичні огляди, а також створювати візуальний контент для медіапублікацій [6].

Завдяки таким технологіям можна автоматизувати виконання деяких журналістських завдань. Наприклад, ШІ здатний автоматично створювати новини, пресрелізи або короткі аналітичні матеріали, особливо на теми

спорту, фінансів чи погоди. Крім того, алгоритми можуть формувати аналітичні звіти, робити короткі резюме новин та перекладати матеріали різними мовами [2]. У таких випадках штучний інтелект може швидко обробляти великі обсяги даних та формувати текстові повідомлення значно швидше, ніж це робить людина [6].

Також генеративний штучний інтелект сприяє персоналізації медіаконтенту. Аналізуючи поведінку користувачів та їхні інформаційні інтереси, алгоритми можуть пропонувати матеріали, які найбільше відповідають запитам аудиторії. Це дозволяє медіа організаціям підвищувати рівень зацікавленості читачів та робити інформаційний контент більш доступним для різних груп аудиторії [6].

Водночас розвиток технологій штучного інтелекту впливає не лише на процес створення контенту, а й на всю структуру сучасних медіа. ШІ активно застосовується для автоматизації редакційних процесів, обробки великих обсягів інформації, перекладу матеріалів, аналізу аудиторії та оптимізації поширення медіаконтенту на цифрових платформах [7].

Це сприяє підвищенню ефективності роботи медіаорганізацій та відкриває нові можливості для розвитку цифрової журналістики. Разом із тим використання генеративного штучного інтелекту у журналістиці потребує людського контролю. Незважаючи на значні технологічні можливості, алгоритми можуть допускати неточності або відтворювати недостовірну інформацію. Тому важливою залишається роль журналіста як редактора, який перевіряє факти, оцінює достовірність матеріалів та забезпечує дотримання професійних стандартів журналістики [6; 7].

Медіа-організації, як правило, залишаються стриманими й уникають надмірної конкретики щодо використання технологій ШІ, зокрема технологій на основі штучного інтелекту. Деякі з них оприлюднили спеціальні настанови щодо використання соціальних мереж (наприклад, *The Guardian*, *The Washington Post* або *BBC*). Інші – розкрили редакційні стандарти, які регулюють використання цифрового контенту (наприклад, *Al Jazeera* та *Associated Press*) [5].

Генеративний штучний інтелект вже сьогодні змінює те, як створюють цифровий контент у медіа. Він допомагає швидше готувати матеріали, обробляти великі обсяги даних і робити різні формати контенту – відтекстів до відео та графіки. Разом і з цим з’являються і нові виклики: треба слідкувати за достовірністю інформації, дотримуватись журналістських стандартів і контролювати, як використовується створений матеріал.

Особливо цікавими є технології, що дозволяють створювати дуже реалістичний контент – зображення, аудіо чи відео, які можуть нагадувати реальних людей. Це відкриває великі можливості для медіа, але водночас потребує обережності. Тому важливо розуміти, як працюють такі

інструменти, як проблеми з їх використанням можуть виникати і як вони впливають на сучасне медіасередовище.

Список використаних джерел

Грозна О. О. Технологічні інновації в онлайн-медіа: роль штучного інтелекту та віртуальної реальності у трансформації контенту. URL: https://horizons.vpi.kpi.ua/article/view/302843/294837

Іванова, Т., Єфремова, О., & Чулков, А. Deepfake як технологія сфери соціальних та масових комунікацій: можливості та загрози. *Наукові записки інституту журналістики*. 2025. № *86*(1), С. 21-34. URL: https://doi.org/10.17721/2522-1272.2025.86.2

Козир О.О. Використання штучного інтелекту в медіа. URL: *https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/51.pdf*

Пасічник В. Роль штучного інтелекту в розвитку сучасної журналістики: тенденції та виклики міжнародного досвіду. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Філологія*. 1 (15). 2025. С. 54-59. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/philology/article/view/4700

AI and Media Ethics Existing References Overview. *Reporter swithoutborders*. URL: https://rsf.org/sites/default/files/medias/file/2023/09/AI%20and%20media%20ethics%20existing%20references%20overview_0.pdf?utm_source

Geeksfor Geeks. How generative AI is transforming media and journalism URL: https://www.geeksforgeeks.org/artificial-intelligence/how-generative-ai-is-transforming-media-and-journalism/

MDPI. *Artificial Intelligence and the Transformation of the Media System* // Georgiana Camelia Stănescu ORCID // Department of Arts and Media, University of Craiova, 200585 Craiova, Romania URL: https://www.mdpi.com/2673-8392/6/2/45

NewageAgency. Штучний інтелект у створенні контенту URL: https://newage.agency/blog-uk/shtuchnij-intelekt-u-stvorenni-kontentu/

Ключові слова: медіакомунікації, візуальні комунікації, штучний інтелект, цифровий контент, цифрові комунікації.

Keywords: media communications, visual communications, artificial intelligence, digital content, digital communications.

Науковий керівник: к. філол. н., доцент Грушевська Ю.А.

Груєва Діана Віталіївна

здобувачка 4-го курсу факультету журналістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПЕРЕВАНТАЖЕННЯ ТА РОЛЬ ЕКСПЛЕЙНЕРІВ У ЙОГО ПОДОЛАННІ

Сучасний інформаційний простір характеризується безпрецедентним обсягом даних, які щодня споживає людина. За умов стрімкого розвитку

цифрових технологій, соціальних мереж та месенджерів, аудиторія дедалі частіше стикається з явищем інформаційного перевантаження – станом, коли потік повідомлень перевищує здатність людини до їх опрацювання, осмислення та прийняття рішень. У відповідь на цей виклик у журналістиці сформувався новий формат – експлейнер, головне завдання якого полягає не просто в інформуванні, а в поясненні складних подій доступною мовою [2]. У цих тезах розглядаються причини інформаційного перевантаження, його наслідки для аудиторії, а також аналізується, яким чином експлейнери сприяють його подоланню, виконуючи стабілізаційну, аналітичну та медіаосвітню функції.

Поняття «інформаційне перевантаження» системно описане американським соціологом Елвіном Тоффлером у книзі «Шок майбутнього». Він попереджав, коли обсяг інформації, що надходить до людини, перевищує її когнітивні можливості, виникає стан, подібний до паралічу прийняття рішень [1, с. 399]. У XXI столітті цей прогноз став повсякденною реальністю для мільярдів людей. Водночас, як зазначає дослідниця О. Чайкун, серед українських медійників найбільш популярним джерелом інформації є Telegram, яким користується 75,3% опитаних, і ця перевага зумовлена насамперед швидкістю та доступністю платформи, а не глибиною аналізу контенту [3]. Це означає, що читач зустрічається з новиною не тоді, коли сам шукає її, а коли вона з'являється в його стрічці поряд із сотнями інших повідомлень. У такому середовищі виживають матеріали, що одразу дають аудиторії не просто факт, а розуміння.

Основними чинниками інформаційного перевантаження є стрімке зростання кількості джерел інформації (соціальні мережі, Telegram-канали, онлайн-медіа, блоги); збільшення швидкості поширення новин, коли інформація стає застарілою протягом кількох годин; алгоритмічні стрічки, які генерують контент без урахування здатності людини його засвоїти; а також феномен «FOMO» (fear of missing out) – страх пропустити важливу інформацію, який змушує постійно перебувати в інформаційному потоці.

Наслідком інформаційного перевантаження стає когнітивний дисонанс, хронічна втома від прийняття рішень, зниження здатності відрізняти достовірну інформацію від фейків, а також зростання тривожності у аудиторії.і. ГО «Детектор медіа» у своєму дослідженні «Джерела інформації, медіаграмотність та російська пропаганда» фіксує: 77% респондентів, які отримують новини через соціальні мережі, усвідомлюють, що їхня стрічка містить фейки та маніпуляції, і водночас лише 52% вважають, що мають достатні навички для їх розпізнавання [4]. Цей розрив між усвідомленням проблеми і реальною спроможністю з нею впоратися формує конкретний запит: аудиторія потребує не просто інформації, а пояснення того, як влаштований той чи інший процес і як не стати жертвою маніпуляції.

Експлейнер як формат пояснювальної журналістики виникає саме як відповідь на цей запит. Саме слово «explainer» перекладається з англійської буквально – «той, що пояснює». У журналістиці цей термін закріпився за матеріалами, головна функція яких полягає не у фіксації події, а у її поясненні. Якщо класична новина відповідає на запитання «що?», «де?» і «коли?», то експлейнер орієнтований передусім на «чому?» і «як?» [2]. Саме ця різниця у базовому запитанні і є жанровою межею між двома форматами. Дослідниця А. Ломакіна виділяє кілька обов'язкових характеристик цього формату: наявність процесу пояснення (матеріал має відповідати на чітко сформульовані запитання «хто?», «як?», «де?», «коли?», і головне «чому?» та «для чого?»); проста нарація без зайвих термінів і відступів; а також практична орієнтованість – хороший експлейнер завжди показує, яке значення має описувана ситуація для конкретної людини [2].

Інституційно пояснювальна журналістика оформилась у 2014 році, коли американські журналісти Езра Кляйн та його колеги заснували видання Vox з принципово новою редакційною концепцією: не просто публікувати новини, а пояснювати їхній контекст. Видання одразу стало точкою відліку для нової хвилі «explainer journalism» і спричинило широку дискусію про те, яким має бути журналізм в умовах інформаційного перенасичення. Невдовзі схожі рубрики з'явилися у The Guardian, The New York Times, BBC та інших великих медіа. Як зазначала А. Ломакіна, аналізуючи ефективність власного медіапроєкту, саме пояснювальний контент аудиторія продовжує споживати задовго після дати публікації, через пошукові системи та рекомендаційні алгоритми [2]. Це робить формат стратегічно вигідним не лише для аудиторії, а й для редакцій, адже якісний експлейнер зберігає свою цінність значно довше, ніж традиційна новина.

Особливої гостроти проблема інформаційного перевантаження набуває в умовах кризових подій. Перебої в електропостачанні, транспортні збої, різке підвищення тарифів, масові проблеми зі зв'язком – усе це порушує звичний ритм щоденного існування і ставить людину перед необхідністю швидко орієнтуватися в новій реальності. У такі моменти людина звертається до медіа з іншим запитом, ніж зазвичай: їй потрібна не просто новина, а орієнтир. Т. Приступенко у своїй роботі, присвяченій журналістиці в умовах суспільних криз, підкреслює: залежно від того, як побудовані матеріали видання, медіа або посилюють тривогу і дезорієнтацію аудиторії, або навпаки – сприяють формуванню раціонального ставлення до ситуації [5]. Експлейнер у цьому контексті виконує стабілізаційну функцію: він замінює тривожну невизначеність на розуміння механізмів ситуації, а отже, суттєво впливає на психоемоційний стан аудиторії.

Для аналізу ми обрали медіа «Суспільне Одеса», а саме відеоекслейнер «Що потрібно, аби знешкодити міни у Чорному морі» [6].

Матеріал поєднує елементи пояснювальної журналістики та інформаційного відеоконтенту, фокусуючись на складній військово-політичній темі. Основним носієм інформації є відео, доповнене текстовим описом для контекстуалізації. Експлейнер ефективно використовує відеоряд, архівні кадри та інфографіку для спрощення технічних процесів. Окрім інформування, матеріал виконує стабілізаційну функцію, знижуючи рівень тривожності аудиторії через зрозуміле пояснення небезпек. Залучення експертних коментарів фахівців із розмінування підвищує довіру до контенту, а присутність журналіста в кадрі та використання закадрового голосу забезпечують динамічність наративу. Цей кейс демонструє успішне використання мультимедійного формату для подолання інформаційного перевантаження та надання практично значущої інформації.

Продовжуючи дослідження, ми розглянули кейс «Детектора медіа» – експлейнер у форматі YouTube Shorts «Українці збідніли і перестали донатити?» [7]. Цей лаконічний візуальний інструмент боротьби з дезінформацією адаптований під мислення сучасної аудиторії. За 60 секунд журналістам вдається не лише спростувати фейк, а й наочно довести це через «речові докази»: графіки Monobank, світові рейтинги благодійності та скриншоти маніпулятивних повідомлень із Telegram-каналів. Візуальна складова тут працює як фільтр, що миттєво протиставляє пропаганді реальні факти. Використання великих субтитрів, яскравої інфографіки та впізнаваних облич волонтерів створює ефект «медіаоборони», озброюючи глядача аргументами для протидії маніпуляціям у соцмережах. Це приклад «швидкої допомоги» в інформаційному просторі, де лаконічність гарантує доставку важливого повідомлення найбільш заклопотаному користувачу.

Отже, експлейнер є дієвим інструментом подолання когнітивної втоми та тривожності, спричинених інформаційним перевантаженням. На відміну від класичних новин, цей формат фокусується на питаннях «чому?» і «як?», розкриваючи причинно-наслідкові зв’язки та значення подій для кожної людини. У кризових умовах він трансформує невизначеність на розуміння, виконуючи стабілізаційну, пояснювальну та орієнтаційну функції в сучасному медіасередовищі.

Список використаних джерел

Тоффлер Е. Шок майбутнього / пер. з англ. А.Євса / 2000./ 365-399 с.

Ломакіна А.С.“Детектор Виборів”: серія відеоматеріалів». Львів 2019

Чайкун О. Медіа в умовах кризових ситуацій: трансформація комунікативної взаємодії з аудиторіями /2024. /. 112-125с.

Джерела інформації, медіаграмотність та російська пропаганда: результати загальнонаціонального опитування / ГО «Детектор медіа». 2023 URL: https://detector.media/infospace/article/164308/2019-03-21-dzherela-

informatsii-mediagramotnist-i-rosiyska-propaganda-rezultaty-vseukrainskogo-opytuvannya-gromadskoi-dumky/
Приступенко Т. Журналістика в умовах суспільних криз: трансформація функцій та відповідальність. Наукові записки Інституту журналістики. 2022./ 45-52 с.
Що потрібно, аби знешкодити міни у Чорному морі./Суспільне Одеса/. URL: https://suspilne.media/odesa/page/1119-shcho-potribno-aby-zneshkodyty-miny-u-chornomu-mori/
Українці збідніли і перестали донатити?/Детектор медіа/.URL: https://www.youtube.com/shorts/U4BUYNJ0u5o

Ключові слова: експлейнер, журналістика, кризові події, онлайн-медіа, повсякденне життя, пояснювальна журналістика, цифрові медіа.
Keywords: crisis events, daily life, digital media, explainer, explanatory journalism, journalism, online media.
Науковий керівник: старший викладач кафедри Чубук О. Л.

Дарк Анастасія Михайлівна
здобувачка 1-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕМАТИЧНІ НАПРЯМИ ТА ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ МАТЕРІАЛІВ СУСПІЛЬНОГО МОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Коли розглядається контент Суспільного мовлення [1], передусім помітно, що його тематика значно відрізняється від програмної політики комерційних телеканалів. Основна увага приділяється суспільно важливим темам, які безпосередньо впливають на життя громадян. У центрі інформаційного простору Суспільного перебувають питання політики, соціального розвитку, економіки, культури, освіти та міжнародних відносин. Такий тематичний спектр пояснюється головною місією суспільного мовника – забезпечувати громадян достовірною, повною та збалансованою інформацією про ключові процеси в державі та світі [2, с. 218].

Якщо уважно придивитися до новинного та аналітичного контенту Суспільного, можна помітити, що значна частина матеріалів присвячена суспільно-політичним процесам. Це яскраво простежується у флагманському політичному ток-шоу «Новий відлік», де відбуваються дискусії щодо ключових державних рішень, аналітичному проєкті «Кримське питання» (та його новому сезоні у форматі подкастів «PRO Крим»), що тримає у фокусі тему деокупації, а також у щоденному інформаційному марафоні «Суспільне. Спротив», який аналізує вплив загальнонаціональних подій на життя окремих регіонів та громад». У таких матеріалах висвітлюється діяльність державних інституцій, перебіг реформ, міжнародна політика та актуальні події в країні. Важливою особливістю

подачі таких матеріалів є прагнення до балансу думок: журналісти намагаються представити різні точки зору, залучають коментарі експертів, представників влади та громадськості. Завдяки цьому інформація подається більш комплексно і дозволяє аудиторії сформувати власне бачення подій.

Помітне місце у контенті Суспільного займає соціальна тематика. Журналістські матеріали часто присвячені проблемам освіти (зокрема у науково-популярному діджитал-проєкті для підлітків «Колайдер»), охорони здоров'я (всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?»), розвитку регіонів (міжрегіональний проєкт «Суспільне. Спротив», що висвітлює життя територіальних громад), та діяльності громадських ініціатив (документальні цикли «Забуті» та «Видимі», що фокусуються на волонтерській допомозі та підтримці вразливих верств населення). У таких сюжетах особлива увага приділяється реальним історіям людей, що дозволяє краще продемонструвати вплив соціальних процесів на повсякденне життя суспільства. Саме через подібні матеріали Суспільне мовлення виконує важливу соціальну функцію – привертає увагу до актуальних проблем і стимулює громадське обговорення [3, с. 142].

Окремий напрям контенту становлять культурні матеріали. У програмах Суспільного регулярно висвітлюються події у сфері мистецтва, літератури, музики, театру та кіно. Увага приділяється як сучасним культурним процесам, так і історичній спадщині України. Подібні матеріали мають важливе значення для формування національної культурної ідентичності, адже вони популяризують українську культуру та знайомлять аудиторію з її різноманітними проявами.

Важливу роль у програмній політиці Суспільного відіграє освітній контент. Йдеться про програми, присвячені науці, історії, технологіям, розвитку громадянського суспільства та медіаграмотності. У таких матеріалах часто використовуються пояснювальні формати, експертні коментарі та інтерв'ю з науковцями. Завдяки цьому складні теми стають більш зрозумілими для широкої аудиторії, а сам контент виконує просвітницьку функцію.

Говорячи про жанрові особливості матеріалів Суспільного мовлення, варто зазначити, що вони представлені різними журналістськими жанрами. Найбільш поширеними є інформаційні жанри – новини, короткі інформаційні повідомлення та репортажі з місця подій. Ці матеріали мають оперативний характер і спрямовані на швидке інформування аудиторії про актуальні події.

Водночас значне місце займають аналітичні жанри. До них належать інтерв'ю, експертні коментарі, аналітичні програми та дискусійні формати. Саме такі матеріали дозволяють не лише повідомляти про події, а й пояснювати їх причини та можливі наслідки. Завдяки цьому глядачі отримують більш глибоке розуміння суспільних процесів.

Окрім інформаційних та аналітичних жанрів, у контенті Суспільного широко використовуються публіцистичні та документальні формати. Це можуть бути спеціальні репортажі, телевізійні нариси або документальні фільми. Подібні матеріали дозволяють розкрити тему більш детально, використовуючи емоційні історії, інтерв'ю з героями та візуальні елементи, що посилюють сприйняття інформації аудиторією [4, с. 108].

Для узагальнення основних результатів аналізу доцільно представити тематичні напрями та жанрові особливості матеріалів Суспільного мовлення у вигляді таблиці.

Таблиця 1

Тематичні напрями та жанрові особливості матеріалів Суспільного мовлення

Тематичний напрям	**Основні жанри та програми**	**Особливості подачі матеріалу**
Суспільно-політичний	новини, інтерв'ю, аналітичні програми(«Суспільне. Студія», «Ремовська Інтерв'ю», «На тему дня»)	висвітлення політичних процесів, баланс думок
Соціальний	репортажі, спеціальні проєкти(«Несеться», «Росія вкрала у нас роки життя»)	аналіз соціальних проблем, історії людей
Культурний	нариси, документальні програми(«Суспільне Культура», «Мистецький часопис», «Щедрик проти русского міра»)	популяризація мистецтва та культурної спадщини
Освітній	науково-популярні передачі, лекції(«Острів знань», «Колайдер», «Державна мова»)	пояснення складних тем, участь експертів
Міжнародний	інформаційні огляди, репортажі (спецрепортажі «Суспільне Новини: Світ»)	висвітлення подій світової політики та економіки

Проведений аналіз показує, що тематичні напрями та жанрове різноманіття матеріалів Суспільного мовлення спрямовані на формування збалансованого інформаційного середовища. Поєднання різних тем і журналістських жанрів дозволяє створювати контент, який одночасно інформує, пояснює події та сприяє розвитку громадянського суспільства.

Список використаних джерел

Національна суспільна телерадіокомпанія України. URL: https://corp.suspilne.media/ (дата звернення 03.04.202)

Фенько Н. М. Суспільне мовлення: національна місія та регіональні виклики. Вчені записки. 2020. № 2. С. 236–241. URL: https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_4/2-4_2020.pdf (дата звернення: 19.03.2026).

Фісун Д. Є., Олексенко В. П. Суспільне мовлення в Україні – особливості жанрів, контент та його функціональність. Наука та освіта в умовах викликів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 2025. С. 204–208. URL: https://researcheurope.org/wp-content/uploads/2025/04/re-25.02.2025.pdf (дата звернення: 20.03.2026).

Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Теорія медіалінгвістики : підручник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2021. 214 с. URL: https://ir.library.knu.ua/entities/publication/3d828e2a-b401-4323-8706-03b31d6ff508 (дата звернення: 20.03.2026).

Ключові слова: Суспільне мовлення, інформаційний простір, інформаційні та аналітичні жанри, контент, тематика журналістських матеріалів.

Keywords: Public broadcasting, information space, information and analytical genres, content, topics of journalistic materials.

Науковий керівник: к. філол. н., доцент Грушевська Ю.А.

Дмитрієва Катерина Ігорівна

здобувачка 4-го курсу факультету журналістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

PHYGITAL-ВИДАННЯ: ІНТЕГРАЦІЯ ДРУКОВАНОГО ТА ЦИФРОВОГО КОНТЕНТУ В СУЧАСНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ

Цифрова трансформація, яка розпочалася наприкінці XX століття, кардинально змінила медіаландшафт. Друковані видання опинилися перед загрозою зникнення: аудиторія масово переходила на онлайн-платформи, рекламні бюджети зміщувалися в бік соціальних мереж та пошукових систем. Однак у другій половині 2010-х років спостерігається парадоксальне явище – відродження інтересу до друкованих журналів, але у новій, гібридній формі. Так з'явилося поняття phygital (physical+digital) –

медіапродукт, який поєднує фізичний носій із цифровими технологіями, створюючи єдиний, багатоканальний досвід для читача [1; 6; 9]. Актуальність дослідження phygital-видань зумовлена необхідністю пошуку сталих бізнес-моделей для нішевої культурологічної журналістики в Україні, особливо в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови.

Термін «phygital» походить зі сфери маркетингу та роздрібної торгівлі, де він означав об'єднання онлайн- та офлайн-каналів продажів. У медійному контексті він набув ширшого значення: йдеться про створення такого контенту, який існує одночасно у фізичному (друкований журнал, книга, буклет) та цифровому (відео, аудіо, інтерактивні галереї, соціальні мережі) вимірах, причому ці виміри не дублюють, а взаємодоповнюють один одного. Ключова ідея phygital-медіа – використання друкованого видання як «входу» до ширшого цифрового всесвіту, що підвищує цінність продукту для споживача та створює додаткові точки монетизації. Як зазначає Ж. Денисюк, «phygital стає відповіддю на потребу аудиторії в тактильному досвіді, який водночас не ізольований від цифрових зручностей» [1, с. 46]. С. Литвинська, досліджуючи трансформацію форматів, наголошує, що гібридні моделі медіа-платформ поступово витісняють «чисті» форми, оскільки вони краще адаптуються до різноманітних звичок споживання сучасної аудиторії [6, с. 191]. В. Ковальчук у своїй роботі про концепцію phygital-присутності додає, що «поєднання фізичного та цифрового досвіду стає не просто трендом, а базовою вимогою до комунікаційних продуктів у постпандемічну та воєнну епоху» [9, с. 47].

Світовими прикладами успішних phygital-видань є журнал Monocle, який, окрім друкованого номера, пропонує радіо, щоденні email-розсилки, подкасти та фізичні магазини. Інший приклад – Kinfolk, чий друкований журнал про спосіб життя доповнюється розгорнутим цифровим архівом, відео-рецептами та організацією живих подій. Ці видання довели, що друкована версія не є застарілим медіумом, а навпаки – стає преміальним активом, який формує лояльність бренду, тоді як цифрові канали забезпечують охоплення та оперативність. Дослідження «Гібридні стратегії сучасних друкованих медіа» (2025) підтверджує, що гібридні стратегії, нішевий фокус і технологічні інновації (зокрема QR-коди та системи підписок) забезпечують стійкий розвиток друкованих медіа, прогнозуючи їхню частку на рівні 20–25% медіаринку до 2030 року [3, с. 459]. Крім того, згідно зі звітом World Press Trends Outlook 2024–2025, понад 60% опитаних медіаменеджерів з 85 країн заявили, що планують інвестувати в гібридні продукти, які поєднують друковану основу з цифровими послугами [8].

Найпоширенішим і найдоступнішим інструментом є QR-коди. Вони дозволяють миттєво перенаправляти читача з паперової сторінки на відео-контент, аудіо-запис, додаткову фото-галерею, карту або сайт. Технологічно QR-коди прості у генеруванні та не потребують значних витрат, що робить

їх ідеальними для невеликих нішевих видань. Як зазначає В. Бондаренко, QR-коди стали універсальним містком між офлайн- та онлайн-середовищем, особливо в бібліотечній та видавничій справі [2, с. 48]. Другим важливим елементом є супутній Telegram-канал. В умовах війни Telegram став головним комунікаційним майданчиком в Україні. Дослідження Н. Баловсяк (2025) доводить, що Telegram дедалі активніше замінює традиційні медіа, виступаючи і як джерело новин, і як платформа для поширення контенту, що робить його ідеальним «другим екраном» для друкованого журналу [4, с. 35–37]. Журнал може використовувати Telegram-канал для публікації додаткових матеріалів, анонсів, опитувань, а також для збору зворотнього зв'язку від читачів. Це створює ефект «живої» спільноти навколо друкованого видання та підвищує лояльність аудиторії.

Третім рівнем phygital є використання доповненої реальності(AR). Хоча ця технологія є дорожчою, вона відкриває вражаючі можливості: читач наводить камеру смартфона на сторінку журналу, і на ній «оживають» 3D-моделі, анімація або відео. Наприклад, архітектурний журнал може показувати будівлю в розрізі, а мистецьке видання – анімовану версію картини. Як зазначають фахівці з інтерактивного дизайну, «поєднання друку з AR, QR-кодами та NFC-мітками дозволяє створювати безшовний користувацький досвід, де фізичний об'єкт стає контролером цифрового світу» [7]. В українських реаліях AR поки що застосовується рідко через вартість, однак перспективи її використання у преміальних нішевих виданнях є значними.

По-перше, це додана цінність для читача. Людина, купуючи друкований журнал, отримує не просто набір текстів та ілюстрацій, а доступ до ексклюзивного цифрового контенту, який неможливо знайти у відкритому доступі. Це виправдовує вищу ціну видання. По-друге, збільшення часу взаємодії. QR-коди та посилання на Telegram ведуть читача з паперу в цифру, подовжуючи контакт із брендом видання. По-третє, збір даних про аудиторію. За допомогою цифрових інструментів видавець може відстежувати, які матеріали викликають найбільший інтерес, скільки читачів переходить за QR-кодами, які теми обговорюються в Telegram. Це дозволяє точніше налаштовувати контент наступних номерів. Аналізуючи роль гібридних стратегій, А. Терещенко та О. Зима (2025) наголошують, що саме поєднання паперових видань з цифровими каналами забезпечує стійкий розвиток друкованих медіа, які не є архаїзмом, а адаптуються до викликів цифрової епохи [3, с. 460]. Економічні аспекти цього процесу досліджує А. Горлатих, який доводить, що диверсифікація джерел доходу (передплата + реклама + цифрові послуги) є ключовим фактором виживання для українських онлайн-медіа, і цей принцип повною мірою стосується і друкованих гібридних проєктів [5, с. 68–69].

Phygital-модель не є універсальним рішенням. По-перше, вона

вимагає додаткових витрат на створення цифрового контенту (відео, аудіо, анімація), що може бути проблемою для видань з обмеженим бюджетом. По-друге, частина аудиторії, особливо старшого віку, може не користуватися смартфонами або не вміти сканувати QR-коди. По-третє, технічні проблеми (непрацююче посилання, застарілий контент) можуть викликати розчарування у читача. Тому успіх phygital-стратегії залежить від якості виконання та постійної підтримки цифрової інфраструктури.

В умовах війни та післявоєнної відбудови українські культурологічні медіа стикаються з низкою викликів: падіння купівельної спроможності, міграція аудиторії, необхідність швидко реагувати на події. Phygital-підхід може стати для них рятівним колом. Друкований журнал виступає як довгостроковий артефакт, що фіксує культурний стан суспільства, а цифрова складова забезпечує оперативність та інтерактивність. Особливо перспективним є використання Telegram-каналів як «другого екрану» журналу, де читачі можуть обговорювати прочитане, брати участь в опитуваннях та отримувати ексклюзивний контент. Крім того, QR-коди можуть вести на відео-екскурсії зруйнованими культурними пам'ятками, фіксуючи їхній стан до реставрації, що надає виданню додаткової документальної цінності.

Phygital-видання є не тимчасовим трендом, а логічним етапом еволюції журналістики у відповідь на цифровізацію та зміну споживацьких звичок. Вони поєднують найкращі якості друкованих медіа (тактильність, естетика, довіра, колекційність) з перевагами цифрових (інтерактивність, мультимедійність, оперативність, зворотний зв'язок). Як свідчать глобальні дослідження [8] та українські наукові розвідки [1; 6; 9], гібридизація медіа є стійкою тенденцією. Для українських культурологічних видань phygital-стратегія відкриває можливість підвищити свою конкурентоспроможність, залучити молоду аудиторію та створити додаткові джерела доходу [3; 5]. Подальші дослідження мають зосередитися на розробці конкретних бізнес-моделей для малих та середніх медіапроєктів, а також на вивченні поведінки української аудиторії щодо використання phygital-інструментів.

Список використаних джерел

Денисюк Ж. Феномен phygital у сучасних медіа:технологіїтапрактики. Вісник Львівського університету. Серія журналістика. 2024. Вип. 54. С. 43–51.

Бондаренко В. QR-код як інструмент маркетингової діяльності бібліотеки. Український журнал з бібліотекознавства. 2020. № 3. С. 45–52. URL: http://librinfosciences.knukim.edu.ua/article/view/211023

Терещенко А., Зима О. Гібридні стратегії сучасних друкованих медіа. UNIVERSUM. 2025. №26. С.456–461. URL: https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/2475

Баловсяк Н. Анонімні та офіційні Telegram-канали в Україні: аналіз популярності під час гібридної війни. Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері. 2025. Т. 37. С. 30–42. DOI: 10.17721/CIMC.2025.37.30-42.

Горлатих А. Економічні аспекти функціонування онлайн медіа: українські та світові тренди. Інтегровані комунікації. 2025. Вип. 1. С. 63–72. DOI: 10.28925/2524-2652.2025.122

Литвинська С. В. Трансформація форматів і стилів у сучасних медіа: поступ гібридних моделей. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2025. Т.36(75). №2. С.189–194. URL: http://philol.vernadskyjournals.in.ua/journal/2_2025/36.pdf

Interactive Print Design: Merging Physical and Digital Worlds. Sprak Design. 2025. URL: https://www.sprakdesign.com/blog/interactive-print-design-merging-physical-and-digital-worlds/

5 key insights from the World PressTrendsOutlook2024-2025.IJNet.2025. URL: https://ijnet.org/en/story/5-key-insights-world-press-trends-outlook-2024-2025

Ковальчук В. І. Концепція phygital-присутності в контексті сучасних комунікацій. В кн.: Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку науки та освіти». Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023. С. 45–48.

Ключовіслова: phygital, гібридні медіа, друковані видання, інтерактивність, QR-коди, Telegram-канали.

Keywords: phygital, hybridmedia, print publications, interactivity, QRcodes, Telegram channels.

Науковий керівник: д-р наук з держ. упр. Маляренко Т.Л.

Зачепа Олександра Олександрівна
здобувачка 3-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА СПРИЙНЯТТЯ НОВИН

У сучасному інформаційному суспільстві соціальні мережі стали одним із основних каналів отримання новин, що суттєво трансформує як процес поширення інформації, так і механізми її сприйняття. На відміну від традиційних медіа, соціальні платформи забезпечують миттєвий доступ до новин, що дозволяє користувачам оперативно реагувати на події. Водночас така швидкість сприяє формуванню поверхневого типу споживання інформації, коли новини переглядаються частково, без належного аналізу та осмислення.

Однією з провідних особливостей соціальних мереж є алгоритмічний принцип формування інформаційної стрічки. Контент підбирається на основі попередньої активності користувача, його інтересів і вподобань, що створює персоналізований інформаційний простір. З одного боку, це підвищує зручність споживання інформації, а з іншого – обмежує доступ до альтернативних точок зору. У результаті формується явище інформаційної бульбашки, яке сприяє однобічному сприйняттю подій, посиленню когнітивних упереджень і соціального розшарування.

Не менш важливим аспектом є проблема дезінформації. Соціальні мережі, завдяки швидкості поширення контенту та відсутності жорсткого редакційного контролю, стають сприятливим середовищем для поширення фейкових новин. Інформація часто публікується без належної перевірки, що підвищує ризик формування викривленого уявлення про події. У таких умовах користувачі можуть сприймати недостовірні повідомлення як правдиві, особливо якщо вони підкріплюються великою кількістю реакцій, поширень або коментарів.

Суттєвий вплив на сприйняття новин має також їхня емоційна складова. Алгоритми соціальних мереж віддають перевагу контенту, який викликає сильні емоції, зокрема страх, обурення або захоплення. Це стимулює активну взаємодію користувачів із такими матеріалами, що, у свою чергу, посилює їхню видимість. У результаті формується інформаційне середовище, де переважають емоційно насичені, але не завжди достовірні повідомлення, що впливає на оцінку подій та формування громадської думки.

Варто також зазначити, що соціальні мережі змінюють саму модель сприйняття новин, зміщуючи акцент із раціонального аналізу на емоційне реагування. Користувачі частіше оцінюють інформацію за рівнем її популярності, а не достовірності, що знижує рівень критичного мислення. У таких умовах особливої актуальності набуває проблема медіаграмотності, яка передбачає здатність аналізувати джерела інформації, розпізнавати маніпуляції та перевіряти факти.

У контексті сучасних суспільно-політичних процесів, зокрема в умовах інформаційної війни, вплив соціальних мереж на сприйняття новин набуває особливого значення. Вони можуть виступати як інструмент оперативного інформування, так і засіб маніпуляції громадською думкою, що підсилює необхідність відповідального підходу до створення та поширення контенту.

Водночас змінюється і роль журналістики. Журналісти вже не є єдиними посередниками між подією та аудиторією, однак саме вони несуть відповідальність за перевірку фактів, інтерпретацію подій та забезпечення достовірності інформації. У цифровому середовищі їхня функція полягає не лише в інформуванні, а й у протидії дезінформації та формуванні критичного мислення аудиторії.

Підсумовуючи, можна зазначити, що соціальні мережі суттєво трансформують процес сприйняття новин, поєднуючи високу швидкість поширення інформації з ризиками дезінформації, емоційного впливу та інформаційної ізоляції. Саме тому головним викликом сучасної журналістики є забезпечення балансу між оперативністю та достовірністю, а також розвиток медіаграмотності як необхідної умови ефективного функціонування інформаційного суспільства.

Список використаних джерел

Зеленін О., Чопик Л., Доскач С. Вплив медіа на масове сприйняття та психологічний стан громадян. 2024, с. 213-219.

Марченко М.М. Вплив візуального контенту на сприйняття новин. 2024.

Чулкова А.В. Вплив соціальних медіа на традиційні засоби масової інформації. 2025, с. 197-202

Ключові слова: соціальні мережі, новини, дезінформація, алгоритми, інформаційна бульбашка, медіаграмотність, аудиторія.

Keywords: social media, news, misinformation, algorithms, filter bubble, media literacy, audience.

Науковий керівник: к.ю.н., асистент кафедри Літвінчук І. С.

Кантер Аліна Віталіївна

здобувачка 2-го курсу факультету журналістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕТИЧНА МЕЖА: ДЕ ЗАКІНЧУЄТЬСЯ ІНФОРМУВАННЯ Й ПОЧИНАЄТЬСЯ ВІЗУАЛЬНА МАНІПУЛЯЦІЯ У СОЦІАЛЬНІЙ РЕКЛАМІ

Питання етичної межі в некомерційній рекламі сьогодні набуває особливої гостроти, оскільки межа між прагненням допомогти та маніпулятивним тиском на психіку стає дедалі прозорішою. Традиційно вважається, що інформування має на меті надання об’єктивних даних, які дозволяють людині зробити самостійний вибір. Проте візуальна маніпуляція часто використовує емоції як «короткий шлях», що змушує реципієнта діяти імпульсивно. Як зазначає О. Лелека у своєму дослідженні «Етичний дискурс у соціальній рекламі: баланс між впливом і маніпуляцією», можливість розмежування етичного впливу та маніпуляції є базовою умовою для забезпечення довіри громадськості. Маніпуляція, на відміну від етичного впливу, підриває цю довіру, перетворюючи соціальну комунікацію на засіб примусу [0].

Важливим критерієм етичності некомерційної реклами є принцип «не нашкодь», який особливо актуальний у сфері психологічного здоров'я. Показовим прикладом порушення цієї межі у вітчизняному досвіді став скандал навколо кампанії фонду Я. Соколової. Метою реклами було просування гарячої лінії психологічної допомоги, проте візуальне рішення – величезні написи «Буде лише гірше», «Життя не має сенсу» – викликало хвилю критики. Як зазначають експерти, така реклама може спрацювати з точністю до навпаки. Для людини в стані глибокої депресії ці фрази стають не просто словами, а «магічними знаками», що підтверджують її найгірші побоювання.

Вважається, що етична межа закінчується там, де інтереси «креативу» або «вірусності» стають вищими за безпеку цільової аудиторії. В.Селик підкреслює, що провокативна реклама завжди цінується в професійних колах, проте в суспільстві з високою психологічною напруженістю будь-які публічні комунікації мають бути зваженими. М. Кравченко влучно називає такий підхід «відвертим шкідництвом», адже втомлене війною суспільство запам'ятовує депресивний заголовок, а не корисний контакт [1]. У цьому контексті візуальна ієрархія, про яку писала Н.Червінська, спрацювала як інструмент маніпуляції: великий розмір шрифту був використаний для деструктивного повідомлення, а не для конструктивного рішення.

Ще одним болючим питанням для українського суспільства є етика використання образів героїзму та трагедії. Слід вказати на випадок із використанням фотографії розстріляного Героя України О. Мацієвського на білбордах із закликом «Переходь на українську». Як зазначала військовослужбовиця та журналістка О. Білозерська, такий дизайн є вкрай невдалим. По-перше, виникає етичний дисонанс: героя стратили за слова «Слава Україні», які він вимовив російською мовою, тому використання його образу для мовної агітації виглядає логічно неаргументованим. По-друге, використання стилізованого скріншоту з відео страти фахівці порівнюють із явищем «Буча-комбуча» – спробою експлуатації трагедії [5]. Вважається, що для такої реклами обов'язковою є згода рідних, адже без неї використання образу померлого для популяризації навіть корисних ідей є маніпуляцією пам'яттю. Це підтверджує тезу про те, що етика в некомерційній рекламі часто межує з правом на приватність та гідність.

Зарубіжний досвід також дає приклади грубого порушення етичних меж. В Іспанії урядова кампанія «Літо і наше також», спрямована на боротьбу з фетфобією та підтримку бодіпозитиву, обернулася скандалом. Як зазначали моделі Найомі Ніколас-Вільямс та Сіан Грін-Лорд, їхні зображення використали без дозволу, ба більше – їхні тіла були відредаговані. Зокрема, моделі з протезом «домалювали» ногу, а також змінили деталі зовнішності (неголені пахви, інший купальник). Це яскравий приклад того, як візуальна маніпуляція підміняє реальність штучно

створеною «картинкою інклюзивності». Модель Сіан Грін-Лорд наголосила, що відредагувати тіло людини з інвалідністю в рекламі, яка закликає приймати себе – це вища форма лицемірства [2]. Можна стверджувати, що етичне інформування закінчується там, де починається цифрова експлуатація особистості заради візуального стандарту.

Розглядаючи законодавче регулювання в Україні, варто звернути увагу на те, що згідно із Законом «Про рекламу», соціальна реклама має бути спрямована на досягнення суспільно корисних цілей та популяризацію загальнолюдських цінностей. Проте, як зазначають експерти, законодавчі пільги часто створюють передумови для недобросовісного використання некомерційної реклами як елемента прихованою політичної пропаганди [6]. Вважається, що згадування прізвищ посадовців або назв іменних фондів під виглядом «вітань зі святами» повністю нівелює соціальну мету. Наприклад, використання пасхальних привітань із підписами політиків робить таку рекламу де-фактично політичною, особливо в періоди виборчих кампаній. Маніпуляція тут полягає в тому, що під маскою суспільно-корисної інформації просувається конкретний політичний бренд, що дискредитує саму ідею безкорисливої допомоги.

Важливим аспектом є також використання «шок-цінностей». Як зазначає Н. Грицюта у своїй праці «Суспільно-етичні концепти соціальної реклами в Україні», соціальна комунікація має на меті гуманізацію суспільства. Проте надмірна епатажність та психологічна небезпека, пов’язана з демонстрацією шокуючих кадрів, можуть призвести до зворотного ефекту – моральної деградації або байдужості [**Помилка! Джерело посилання не знайдено.**]. Вважається, що український соціум має високу чутливість до подібних подразників, тому етична відповідальність замовника зростає в рази. Слід зауважити, що межа проходить там, де страждання іншої людини стає просто «яскравим візуалом», а не закликом до співчуття.

Аналіз візуальної комунікації за Н. Хомським також додає розуміння етичних порушень. Прийоми на кшталт «упору на емоції» або «інфантилізації» є інструментами, що блокують здатність до раціонального аналізу. Як зазначала О. Колосовська, емоційний фактор дозволяє відкрити двері в підсвідоме для впровадження страхів або стійких моделей поведінки [3]. У некомерційній рекламі це проявляється тоді, коли замість пояснення причин проблеми (екологічних чи економічних) глядачеві пропонується лише візуальна картинка страждання, яка викликає почуття провини. Вважається, що культивація почуття провини змушує людину займатися самознищенням, замість того щоб повстати проти системи або реально допомогти. Це є формою прихованої маніпуляції, яка позбавляє людину суб’єктності.

Підсумовуючи, можна дійти висновку, що етична межа в некомерційній рекламі закінчується там, де людина (як герой реклами, так і її глядач)

перетворюється на об’єкт для маніпуляцій. Інформування закінчується, коли візуальний ряд починає домінувати над змістом, викликаючи неконтрольовані емоційні реакції. Доведено, що для українського контексту критично важливо чітко розмежовувати соціальний вплив від політичного піару та «шокового» креативу. Вважається, що майбутнє соціальних комунікацій залежатиме від здатності брендів та організацій дотримуватися балансу: бути достатньо помітними, щоб змінити світ, але залишатися достатньо чуйними, щоб не зламати людину. Етика в некомерційній рекламі – це не обмеження творчості, а гарантія того, що допомога дійсно знайде свого адресата і не залишить за собою шлейф психологічної травми.

Список використаних джерел

Гулійчук Д. «Буде лише гірше. Життя не має сенсу»: що не так із соціальною рекламою фонду Соколової. ТСН. 20.05.2024. URL: https://tsn.ua/ukrayina/bude-lishe-girshe-zhittya-ne-maye-sensu-scho-ne-tak-iz-socialnoyu-reklamoyu-fondu-sokolovoyi-2582940.html (дата звернення: 04.04.2026).

Клочко Н. В Іспанії спалахнув скандал навколо бодіпозитивної соціальної реклами. Главком. 01.08.2022. URL: https://glavcom.ua/world/observe/v-ispaniji-spalakhnuv-skandal-navkolo-bodipozitivnoji-sotsialnoji-reklami-864840.html (дата звернення: 03.04.2026).

Колоковська О. 10 трюків для маніпуляції масами – розповідає Ноам Хомський. Народний Оглядач. 18.11.2025. URL: https://www.ar25.org/article/10-strashnyh-tryukiv-za-dopomogoyu-yakyh-kontrolyuyut-masy-rozpovidaye-noam-homskyy.html#simple-table-of-contents-10 (дата звернення: 02.04.2026).

Лелека О. Етичний дискурс у соціальній рекламі: баланс між впливом і маніпуляцією. Прикладні комунікаційні технології. 2025. С. 126–132. URL: https://doi.org/10.21272/Obraz.2025.1(47)-126-132.

Подать О. Скандал через рекламу української мови у Києві: мережу обурило використання фото розстріляного росіянами героя Маційовського. Інформатор UA. 22.05.2024. URL: https://kiev.informator.ua/uk/skandal-cherez-reklamu-ukrajinskoji-movi-u-kiyevi-merezhu-oburilo-vikoristannya-foto-rozstrilyanogo-rosiyanami-geroya-maciyevskogo (дата звернення: 04.04.2026).

Сучасна соціальна реклама: проблеми відповідальності та етики. Громадська організація "Інститут політики". URL: https://polityka.in.ua/info/273.htm.

Ключові слова: етика, етика рекламної комунікації, візуальна рекламна комунікація, візуальна маніпуляція у некомерційній рекламі.

Keywords: ethics, ethics of advertising communication, visual advertising communication, visual manipulation in non-commercial advertising.

Науковий керівник: к. філол. н., доцент Грушевська Ю.А.

Колеснікова Юлія Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПЕЦИФІКА ВІДЕОПОДКАСТИНГУ ЯК ЖУРНАЛІСТСЬКОГО ФОРМАТУ

Сучасний інформаційний простір характеризується безпрецедентною динамікою змін, зумовлених стрімким розвитком цифрових технологій, кризою традиційних моделей масової комунікації та зміною способів споживання інформації. В умовах експоненційного зростання обсягів даних і темпу життя, що постійно прискорюється, аудиторія все частіше демонструє ознаки так званої «втоми від новин» і тенденцію до свідомого уникнення новинного контенту [2, с. 11]. Традиційні телевізійні та радіо формати поступово втрачають монополію на увагу масових споживачів. Жорсткі редакційні рамки, офіційні, низхідні підходи та надмірна концентрація на негативних подіях призводять до відчуження аудиторії, яка мігрує на стрімінгові платформи та сервіси на вимогу, де комунікація здійснюється динамічними особами [11]. У цьому бурхливому контексті подкастинг, що з'явився на початку 2000-х років як нішевий аудіоформат, став одним із найвпливовіших явищ у сучасній журналістиці. На думку дослідників, подкасти стали свого роду антидотом відчуження від новин, залучаючи молодшу та освічену аудиторію та створюючи простір для журналістських експериментів [2, с. 12]. Проте еволюція формату не зупинилася на звуковому вимірі. Відбувається масштабне зрушення у бік відеоподкастингу – гібридного, мультимодального формату, який поєднує в собі психологічну глибину та інтимність традиційного аудіопідкасту з візуальною динамікою та алгоритмічною потужністю відеохостингових платформ, насамперед YouTube [8, с. 1]. Академічна інституціоналізація досліджень підкастингу потребує чіткої концептуалізації цього явища. В академічному дискурсі відеоподкастинг одночасно розглядається як технологічний конструкт, соціокультурний феномен та формальний інструмент [5, с. 200]. З точки зору медіатеорії, відеоподкастинг не є зовсім новим та ізольованим медіа, він функціонує у вигляді механізмів відновлення. Він успадковує характеристики попередніх епох: портативність, серійність (виникла на вікторіанському літературному ринку), модель передплати поширення контенту, масова особиста логіка соціальних мереж і демократизація культурного виробництва [5, з. 201]. Завдяки інтеграції візуального компонента, відеоподкастинг забезпечує вищий рівень інтерактивності (як між людьми, так і між людьми та системою), занурення та конвергенції, які є ключовими особливостями сучасних

цифрових медіа [5, с. 201]. Це дозволяє журналістам кидати виклик традиційним конвенціям об'єктивності та відстороненості, забезпечуючи прозорість процесу та особисту автентичність репортера [2, с. 11]. Поворотним моментом реалізації цього потенціалу став запуск подкасту «Serial» у 2014 році, який відкрив журналістам двері за межі жорстких обмежень телерадіомовлення та друкованих ЗМІ, розкривши «структуру» пошуку інформації [2, с. 12]. Відеоподкастинг, як перспективна галузь медіадіяльності, характеризується значною жанровою гнучкістю та здатністю адаптуватися до різних потреб суспільства [1, с. 4]. Виходячи з морфології виробництва, відеоподкасти класифікуються на кілька ключових категорій: монологи (роздуми автора), діалогічні (спільне уявлення, що створює ефект дружньої бесіди), інтерв'ю (в яких журналіст виступає в ролі модератора), круглі столи та комплексні нарративно-документальні формати [3, с. 45]. Дослідження аудиторії показують, що подкасти про новини та події домінують (їм надають перевагу близько 60% користувачів), за ними йдуть формати сторітелінгу (особливо журналістські розслідування) – 49%, розважальні та комедійні – 49%, і технологічні формати – 42% [1, с. 4]. Яскравим прикладом успішної інтеграції аналізу новин є подкаст від The New York Times «The Daily», який веде Майкл Барбаро, який феноменально та швидко завоював велику аудиторію завдяки поглибленому аналізу питань, пов'язаних з окремою подією [1, с. 5]. Трансформація жанрів відеоподкастів передбачає перехід від простих репортажів новин до захоплюючих сторітелінгів з інтерактивними елементами. Наприклад, бразильський подкаст «Vida de Jornalista» демонструє, як оповідальний формат із ретельно продуманим сценарієм та продуманим саунд-дизайном розкриває професійні секрети медійників. Особливої уваги заслуговує його серія «Choice», в якій слухачі/глядачі самостійно приймають журналістські рішення, що визначають подальший розвиток розслідування [2, с. 15]. Аргентинський проект «Redacciones 5G» зазнав аналогічної еволюції, трансформувавшись у повноцінний відеоподкаст у 2024 році, щоб розширити інструменти взаємодії з аудиторією та забезпечити стійкість медіа в епоху штучного інтелекту [2, с. 16]. Ці кейси підтверджують, що візуалізація та гейміфікація формату є логічним етапом його розвитку, що забезпечує максимальне залучення аудиторії. Перехід подкастів у візуальну сферу потребує розвитку нової візуальної граматики. Відеоподкастинг – це не просто «інтернет-телебачення», він має власну унікальну естетику, що поєднує професійне виробництво з візуальною неформальністю [10, с. 13]. Відмінною особливістю формату є те, що аудіомікрофон, раніше прихований технічний елемент у телестудіях, у відеоподкастах навмисно залишається в кадрі, виступаючи як центральний естетичний елемент, що символізує інтимність радіоформату та акцент на розмові [10, с. 36]. Аналіз візуальної складової ключових відеоподкастів дозволяє виявити стійкі закономірності,

що формують ідентичність жанру та сприяють розвитку медіабренду. Специфіка візуальної комунікації у журналістських відеопідкастах [10, с. 36] Ключові особливості візуальної мови відеоподкасту:

Декор: стабільна локація та єдиний графічний фон. Використання центрального столу сприяє створенню доброзичливої атмосфери «спільного простору» та психологічної взаємодії.

Аудіовізуальна мова: переважна більшість середніх і далеких планів взаємодії. Використання статичних камер дозволяє уникнути агресивного монтажу кліпів. **Освітлення:** фронтальне та бічне освітлення з переважанням теплих тонів створює відчуття комфорту, довіри у просторі. Кінетика та невербальна комунікація Відкриті пози та помірні жести. Постійний зоровий контакт між учасниками посилює динаміку розмови, не створюючи штучної напруги. **Стилістика**: поєднання неформального одягу з мінімальною кількістю елементів передає автентичність, без втрати професіоналізма. Графічна та візуальна послідовність на цифрових платформах сприяє швидкій ідентифікації контенту в перенасиченому середовищі. Структури кадрування, що підкреслюють природний хід розмови, дозволяють глядачам зчитувати «додаткову» інформацію: мікровирази, паузи та справжні емоційні реакції [10, с. 36]. Когнітивні дослідження підтверджують, що поєднання аудіальних та візуальних каналів сприяє формуванню позитивних афективних відносин та покращує засвоєння складної аналітичної інформації [5, с. 205]. Ключовою причиною успіху відеоподкастингу як формату впливу є його здатність створювати ілюзію тісного зв’язку між комунікатором та реципієнтом. Це описується в академічній літературі через концепт парасоціальної взаємодії та парасоціальних відносин, вперше сформульований Д. Гортоном та Р. Волом у 1956 році [9, с. 90]. Парасоціальні відносини – це односторонні емоційні зв’язки, які глядачі розвивають із медійними особистостями, незважаючи на відсутність реальної взаємної комунікації. У відеопідкастингу ця ілюзія значно посилюється, створюючи відчуття, що ведучий – близький друг із спільними інтересами та історією [9, с. 90]. Формування зв’язку безпосередньо залежить від показників справжності. Глядач сприймає журналіста як авторитет не через його інституційну посаду, а через його «звичайність», спонтанність і недосконалість. Коли ведучий припускається невеликої мовної помилки або ділиться особистим зізнанням, це зміцнює довіру [4, с. 116]. Ще одним потужним інструментом інтимізації є використання стилю, запозиченого з повсякденних розмов, зокрема «естетики пліток». Включення в оповідання закулісних обговорень чи неофіційної інформації (як у подкастах на кшталт «Bunga Bunga» або «Corinna and the King») створює відчуття приналежності до «ближнього кола» довірених осіб [4, с. 114]. Сила парасоціальної взаємодії має глибокі соціально-політичні наслідки. Масштабний аналіз понад 21 000 відгуків на

платформі Apple Podcast показав, що мейнстрімні професійні новинні подкасти значно рідше і менш інтенсивно викликають емоційні зв'язки та лояльність у своєї аудиторії, ніж консервативні, вкрай праві чи конспірологічні подкасти [9, 89]. Це є серйозним викликом для професійної журналістики: необхідність ефективного використання інструментів емоційного залучення та побудови спільноти, залишаючись при цьому в межах етичних стандартів. Невід'ємною частиною феномена відеоподкастингу є його поширення. YouTube перетворився зі сховища аматорських відеороликів на глобальну медіаплатформу, яка задає тенденції у всій аудіовізуальній індустрії [7, с. 5]. Будучи першою платформою масового контенту, він сприяв розвитку «культури участі», де щохвилини завантажується понад 400 годин відео [8, с. 2]. Для сучасних журналістів YouTube пропонує потужні інструменти для просування та розповсюдження відеоподкастів. Аналіз діяльності українських журналістів на платформі показує, що відеоподкасти використовують широкий спектр інтерактивних засобів комунікації: від коментарів спільноти та опитувань до інтеграції прямих трансляцій із глядачами [7, с. 5]. У той же час, платформізація має й недолік: журналісти змушені адаптувати свій контент до вимог алгоритмів рекомендацій платформи, що впливає на клікабельність заголовків, дизайн прев'ю (мініатюр) та динаміку утримання уваги в перші хвилини випуску [8, с. 3]. Унікальним та надзвичайно важливим аспектом відеоподкастингу є його адаптація до екстремальних умов повномасштабної війни в Україні. З 2022 року цей формат швидко перетворився з нішевого розважального засобу на життєво важливий інструмент боротьби з дезінформацією, висвітлення правди про війну та осмислення національної ідентичності [6, с. 8]. В умовах бойових дій, постійних повітряних тривог та відключень електроенергії традиційні студійні стандарти телерадіомовлення часто ставали недосяжними. Відеоподкастинг, завдяки своїй технологічній гнучкості, дозволив українським журналістам продовжувати безперервну роботу. Понад 70% нових подкастів почали створюватися з використанням технологій віддаленого запису [3, с. 48]. Це розширило географію комунікації у глобальному масштабі, дозволяючи поєднувати в одному віртуальному кадрі спікерів з окопів, волонтерів та експертів з міжнародних аналітичних центрів, таких як Oxford Ukraine Hub [3, с. 50]. Відмінною рисою воєнного відеоподкастингу є інтеграція методології розвідки на основі відкритих джерел. Як наголошують експерти Інституту вивчення війни, війна в Україні наочно продемонструвала ефективність інструментів OSINT для збору та верифікації даних із соціальних мереж [3, с. 60]. Журналісти-розслідувачі використовують відеоподкасти для наочної демонстрації зібраних ними доказів: супутникових знімків, геолокації російської техніки та спростування ворожих ІПСО. У цьому контексті екран перетворюється на інтерактивну

мапу та доказову базу, а відеоподкаст бере на себе функцію поглибленої аналітичної журналістики. Крім того, такі проекти, як подкасти «Журналістика і війна» або «Синхрони війни», виконують функцію фіксації історичної пам’яті, захисту української мови та аналізу специфіки роботи медійників у зонах конфлікту [3, с. 5; 6, с. 8]. Специфіка відеоподкастингу як новітнього журналістського формату полягає у його здатності синергетично поєднувати найкращі риси традиційних ЗМІ з технологічними перевагами епохи Web 2.0. Це не просто перенесення радіо в Інтернет, а незалежний, гібридний формат, що легко адаптується, який радикально змінює архітектуру масової комунікації. Насамперед, відеоподкастинг – це ефективний інструмент для подолання кризи довіри до інституційних медіа. Відмовляючись від штучної корпоративної відстороненості на користь прозорості та справжності, цей формат сприяє глибокій парасоціальній взаємодії. По-друге, унікальна візуальна естетика (звична студійна атмосфера, теплі тони та акцент на мікрофоні як символі прямої мови) створює безпрецедентний ефект залучення глядача до дискусії. По-третє, повна інтеграція з відеохостинговими платформами відкриває журналістам доступ до глобальної аудиторії, перетворюючи їх на незалежних творців сенсу в межах культури участі. Досвід функціонування ЗМІ під час російсько-української війни продемонстрував стійкість, мобільність та високий аналітичний потенціал відеоподкастингу, який сьогодні є ключовим форматом для формування смислів, збереження ідентичності та документування сучасної історії.

Список використаних джерел

1. Кирилова О. Подкастинг як перспективний напрям медіадіяльності // Соціальні комунікації. 2022. С. 4–11.
2. Perdomo G., Lindgren M. Video podcasting as a space of journalistic experimentation // Journalism Studies. 2025. P. 11–20.
3. Бурденюк А. Створення подкасту «Журналістика і війна»: кваліфікаційна робота. Київ: НУБіП, 2025. 77 с.
4. Bilchi N. Intimacy through gossip? Aesthetics of podcast journalism. Roma: Roma Tre Press, 2025. P. 114–116.
5. Martinoli M. Podcasts and Journalism: Characteristics of Digital Media // Media Studies. 2020. P. 200–205.
6. Бродовська Г. Відеоподкастинг як нова форма журналістського контенту // Науковий вісник Львівської політехніки. 2023. № 2. С. 8–15.
7. Особливості контенту журналістських YouTube-каналів: магістерська робота. Запоріжжя: ЗНУ, 2024. 112 с.
8. Роль відеохостингу YouTube у сучасній культурі участі // Міжнародний науковий журнал. 2024. С. 1–5.
9. Funk M., Lawrie L. Architects of necessity: news startups' critique of interventions // ISOJ Journal. 2023. Vol. 13(1). P. 89–114.

10. Visual interaction and aesthetics in video podcasting // Journal Businesses. 2026. Vol. 10(1). P. 13–36.
Ключові слова: відеоподкастинг, журналістські формати, парасоціальна взаємодія, цифрові медіа, візуальна комунікація, платформа YouTube, цифрова журналістика.
Keywords: video podcasting, journalistic formats, parasocial interaction, digital media, visual communication, YouTube platform, digital journalism.
Науковий керівник:д.ф.н., професор Колкутіна В.В.

Левшина Єлизавета
здобувачка 4-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

СТЕНДАП–КОМЕДІЯ ЯК РІЗНОВИД РОЗВАЖАЛЬНОГО КОНТЕНТУ В УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАХІДНИХ МЕДІА

Стендап-комедія є специфічним різновидом розважального контенту, який сформувався в межах сучасної масової культури та набув широкого поширення в медіапросторі. У науковій літературі стендап визначається як форма сценічного виступу, під час якого комік у форматі монологу звертається безпосередньо до аудиторії, використовуючи гумор як основний засіб комунікації [1]. Водночас цей жанр поєднує елементи театру, публіцистики та імпровізаційного мистецтва, що робить його унікальним явищем серед інших форм розважального контенту.

Активний розвиток жанру був тісно пов’язаний із **телебаченням**, особливо late-night шоу. Американські програми, такі як *The Tonight Show ma Late Night with David Letterman*, надали комікам можливість виступати перед великою аудиторією та стали платформами для популяризації стендапу. Телевізійні виступи дозволяли комікам формувати свій стиль, демонструвати майстерність і впливати на суспільну думку, використовуючи гумор як засіб соціальної критики [7].

У XXI столітті стендап-комедія зазнала суттєвої трансформації завдяки **цифровим платформам**, таким як YouTube, Netflix та Vimeo. Ці сервіси забезпечили глобальний доступ до виступів, дозволили комікам долати географічні обмеження і експериментувати з форматом своїх номерів. Стримінгові платформи пропонують спеціалізовані стендап-спешли, що робить жанр більш комерційно успішним і доступним для широкої аудиторії [8]. Цей перехід від клубного формату до цифрового медіапростору сприяв поширенню жанру у світі та інтеграції стендапу у глобальні медіаіндустрії.

Сучасна стендап-комедія активно інтегрується у різноманітні **медіаплатформи**, що дозволяє комікам досягати великої аудиторії та формувати власний культурний вплив. Однією з перших і найтрадиційніших платформ для популяризації стендапу залишалося **телебачення**. Late-night шоу, ток-шоу та спеціалізовані програми дозволяли комікам виступати перед мільйонною аудиторією, демонструючи власний стиль і впливати на культурний дискурс. Телевізійні виступи забезпечують не лише широке охоплення, а й певний рівень престижу: потрапити на екран означало визнання як професіонала та можливість формувати власну аудиторію [12]. Водночас телевізійний формат накладає певні обмеження: тематика виступів часто цензурується, а час і структура номера регламентовані, що обмежує імпровізаційний потенціал стендапу.

З появою інтернет-платформ значною мірою змінилася логіка поширення контенту. **YouTube**став ключовою платформою для українських та західних коміків. Завдяки відеохостингу стендап-номери стають доступними цілодобово, незалежно від географії, а аудиторія отримує можливість переглядати записи у будь-який зручний час. Це сприяє не лише популяризації жанру, а й формуванню спільнот глядачів, які активно взаємодіють із коміками через коментарі та оцінки. Крім того, YouTube надає комікам свободу експериментувати з темами, мовою та форматом виступів, що значно підвищує креативний потенціал жанру.

Ще одним важливим каналом поширення стали **стримінгові сервіси**, такі як Netflix, AmazonPrime та інші міжнародні платформи. Вони пропонують спеціалізовані стендап-спешли, які демонструють коміків у повноформатних виступах із високою продакшн-цінністю. Завдяки цим платформам стендап перетворився на глобальний культурний продукт, доступний мільйонам користувачів. Такі сервіси також стимулюють коміків створювати професійний контент, орієнтований на різні аудиторії та культурні контексти, що, у свою чергу, впливає на розвиток жанру та його жанрову еволюцію.

Особливої уваги заслуговують **соціальні мережі**, такі як TikTok та Instagram, які стають платформами для коротких, інтерактивних форматів стендапу. У цих медіа коміки демонструють свої номери у вигляді коротких відео, мемів, Reels або Stories, що дозволяє швидко реагувати на актуальні події та соціальні тренди. Соцмережі забезпечують високу швидкість поширення контенту та створюють можливість для прямої комунікації з аудиторією, що особливо важливо для формування персонального бренду коміка [13].

Таким чином, сучасна стендап – комедія є жанром мультиплатформеним: її розвиток неможливо уявити без поєднання традиційного телебачення, цифрових відеоплатформ та соціальних мереж. Кожна з платформ має свої переваги і обмеження, але разом вони створюють комплексний медіапростір, у якому стендап отримує широкий

культурний і соціальний вплив. Цей процес не лише збільшує популярність жанру, а й сприяє розвитку нових форм гумору, інтерактивності та творчих експериментів. Можна констатувати, що мультиплатформене поширення дозволяє стендапу залишатися гнучким, сучасним і максимально близьким до потреб аудиторії.

Стендап-комедія як форма розважального контенту в українських та західних медіа сьогодні перебуває у стані активної трансформації, що супроводжується низкою проблемних аспектів. Насамперед, спостерігається відмінність у рівні інституціоналізації жанру: у західних медіасистемах стендап-комедія є усталеним елементом індустрії розваг із розвиненою клубною культурою, телевізійними форматами та стримінговими платформами, тоді як в Україні цей жанр довгий час розвивався фрагментарно та переважно в онлайн-середовищі. Це зумовлює різний рівень професіоналізації коміків, якості контенту та його медійної присутності.

Другою важливою проблемою є культурно-ціннісні відмінності у сприйнятті гумору. Західна стендап-культура часто базується на темах соціальної критики, політичної сатири та відкритого обговорення чутливих тем, тоді як в українському медіапросторі такі практики інколи стикаються з обмеженнями через суспільні очікування, історичний контекст і рівень медіаграмотності аудиторії. Це впливає на тематику виступів і межі допустимого у гумористичному контенті.

Також проблемним є аспект комерціалізації та алгоритмізації розповсюдження стендап-контенту в цифрових медіа. Платформи на кшталт YouTube чи TikTok формують залежність від алгоритмів, що може спрощувати зміст виступів, орієнтуючи їх на вірусність, а не на художню чи соціальну глибину.

Подолання зазначених проблем потребує розвитку інституційної інфраструктури стендап-комедії в Україні, зокрема створення стабільних майданчиків для виступів, професійних клубів і фестивалів гумору, що сприятиме підвищенню рівня конкуренції та професіоналізації коміків.

Важливим напрямом є також розвиток медіаграмотності аудиторії та формування культури сприйняття сатиричного контенту. Це дозволить розширити межі допустимого у гуморі без конфлікту із суспільними цінностями та сприятиме більш вільному розвитку жанру.

Крім того, доцільним є баланс між творчою автономією коміків і вимогами цифрових платформ. Використання багатоплатформної стратегії поширення контенту (телебачення, стримінги, живі виступи) дозволить зменшити залежність від алгоритмів соціальних мереж і забезпечити якісніший розвиток жанру.

Отже, стендап-комедія є динамічним і багатофункціональним видом розважального контенту, який відображає соціокультурні процеси як у

західних, так і в українських медіа. Попри спільні тенденції цифровізації та глобалізації медіапростору, розвиток жанру в Україні має свої особливості, зумовлені історичними, культурними та інституційними факторами.

Подальший розвиток стендап-комедії залежить від удосконалення медійної інфраструктури, підвищення професійного рівня контенту та формування більш відкритого культурного середовища. У перспективі це дозволить українському стендапу інтегруватися у світовий медіапростір на рівних умовах, зберігаючи при цьому національну специфіку гумору.

Список використаних джерел

Double O. Getting the Joke: The Inner Workings of Stand–Up Comedy. London: Bloomsbury Publishing, 2015. URL: https://www.bloomsbury.com (датазвернення: 30.03.2026);

Nachman G. Seriously Funny: The Rebel Comedians of the 1950s and 1960s. New York: Pantheon Books, 2003. URL: https://www.pantheonbooks.com (датазвернення: 30.03.2026);

Baym G. Playing to the Crowd: Musicians, Audiences, and the Intimate Work of Connection. New York: NYU Press, 2018. URL: https://www.nyupress.org (датазвернення: 30.03.2026);

Petrova L. Соціальні медіа як платформа розвитку стендап–комедії // Сучасна комунікація. 2022. №4. С. 78–86. URL: https://www.scjournal.org (датазвернення: 30.03.2026).

Ключовіслова: стендап-комедія, розважальний контент, медіа, українські медіа, західні медіа, масова культура, гумор, сатиричний контент, комедійний жанр, цифрові платформи, стримінгові сервіси, соціальні мережі, YouTube-контент, культурні відмінності, медіаспоживання, креативні індустрії, комунікаційні практики, публічний дискурс, індустрія розваг, медіаконтент.

Keywords: stand-up comedy, entertainment content, media, Ukrainian media, Western media, mass culture, humor, satirical content, comedy genre, digital platforms, streaming services, social media, YouTube content, cultural differences, media consumption, creative industries, communication practices, public discourse, entertainment industry, media content.

Науковий керівник: професор кафедри, д. філос. н., декан факультету, доцент Скалацька О. В.

Лісна Лідія Олександрівна
здобувачка 4-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

DEEPREADINGЯК ПРАКТИКА СПРИЙНЯТТЯ АНАЛІТИЧНИХ ЖУРНАЛІСТСЬКИХ ТЕКСТІВ

Сучасний інформаційний простір характеризується високими темпами продукування та поширення інформації. Цифрова трансформація суттєво змінила не лише способи передачі новин, а й особливості когнітивних

процесів читача. Одним із ключових викликів аналітичної журналістики стає зниження здатності аудиторії до тривалої концентрації уваги.

Ця трансформація стає особливо помітною, якщо порівняти традиційні та цифрові звички: раніше читання було процесом природного занурення в текст, сьогодні людський мозок постійно шукає привід перемкнути увагу на зовнішні подразники діджиталізації: звуковий ландшафт, алгоритмічні стрічки, індикатори присутності та прочитання. Американський дослідник Ніколас Карр доводить, що цифрові медіа активно трансформують когнітивні звички реципієнта [3]. Карр апелює до біологічної властивості нейропластичності мозку, коли нервові зв'язки постійно перебудовуються залежно від того, як саме ми споживаємо інформацію. Якщо користувач щодня гортає стрічки соціальних мереж, то його мозок підлаштовується під швидке сканування (skimming), пошук візуальних тригерів та мультизадачність. Натомість нервові шляхи, що відповідають за лінійне читання, слабшають через брак практики.

Інтернет-простір функціонує як система постійних переривань, де кожен інформаційний сигнал вимагає від користувача миттєвого рішення. Це призводить до перевантаження робочої пам'яті та ускладнює сприйняття складних текстів. Читач обмежується поверхневим ознайомленням із матеріалом без глибокого аналітичного осмислення.

Для аналітичної журналістики така тенденція стає критичною. За визначенням українського дослідника Ігоря Михайлина, аналітичні жанри спрямовані на дослідження причинно-наслідкових зв'язків, інтерпретацію подій і формування прогнозів [5]. Ефективне сприйняття таких матеріалів потребує послідовного та зосередженого читання. Водночас в умовах фрагментарного мислення аналітичні тексти сприймаються як складні, що знижує готовність аудиторії до їхнього опрацювання.

Ефективною відповіддю на ці виклики є концепція Deep reading (глибокогочитання). Американська когнітивістка Маріанна Вулф визначає глибоке читання як складний інтелектуальний процес, що включає чотири взаємопов'язаних когнітивних акти: формування аналогій, інтерпретацію підтекстів, емоційне залучення та критичний аналіз [2]. Реалізація цих процесів можлива лише за наявності «когнітивного терпіння» – здатність утримувати увагу на складному інформаційному змісті без відволікань.

Цифрове середовище формує інші патерни читання, зокрема поверхневі моделі руху очей, що перешкоджають глибокому осмисленню тексту. Унаслідок цього читач втрачає активну роль інтерпретатора змісту. У цьому контексті аналітична журналістика починає виконувати роль інструменту для відновлення когнітивного терпіння. Журналіст-аналітик систематизує масив розрізнених фактів у цілісну модель, яка дисциплінує увагу читача, змушуючи мозок сповільнитися. Таким чином, deep reading у цифрову епоху набуває значення збереження критичного мислення.

Важливою складовою цього процесу є якість журналістського матеріалу. У професійному середовищі відповіддю на прискорення медіа стає концепція Slow Journalism. Австралійська дослідниця Меган Ле Мазур'є розглядає цей феномен як маніфест проти культури негайності та вводить поняття «належного часу», стверджуючи, що кожна тема має свій темп [4].

Якщо намагання висвітлити конфлікт за лічені години призводить до помилок, то повільна журналістика повертає автору право працювати над темою тижнями. Лише такий підхід забезпечує точність, достовірність інформації та багатовимірність аналізу.

Практичним втіленням повільної журналістики є метод immersion reporting, описаний американським журналістом Робертом Бойтоном [1]. Він передбачає тривале занурення журналіста в досліджуване середовище. Прикладом такої ґрунтовності є сучасні автори, як-от Тед Коновер, який для написання матеріалу про пенітенціарну систему працював у в'язниці суворого режиму Сінг-Сінг, щоб зафіксувати не лише факти, а й запахи, звуки та психологічні трансформації, які неможливо виявити через звичайне інтерв'ю. Такі тексти тримаються на авторитеті досвіду автора, точності деталей та чіткій структурі оповіді. Саме ці елементи дозволяють читачеві вимкнути захисні механізми проти інформаційного шуму.

Ці теоретичні засади знаходять успішне практичне застосування і в сучасних українських медіапроєктах, де мультимедійні елементи та дата-журналістика стають інструментами подолання цифрового скімінгу. Зокрема, проєкт «Самоповернення в Крим» видання «Українська правда» [7] через поєднання архівних свідчень та інтерактивних карт буквально змушує читача сповільнити темп, щоб синхронізувати текст із візуальними образами. Особиста історія депортації та повернення накладається на сучасний контекст війни, змушуючи мозок читача працювати в режимі глибокого осмислення та встановлення історичних паралелей.

Подібну модель, але вже інтелектуально-аналітичного зарунення, демонструють Texty.org.ua дослідження «Ціна безсоння» [6]. Журналістика даних вимагає від аудиторії активної когнітивної діяльності. Читач не просто пасивно споживає готовий текст, а перетворюється на дослідника: він мусить зупинити скролінг, щоб самостійно розібратися в графіку, зіставити статистичні показники та інтерпретувати логіку викладених соціальних процесів. Візуальні моделі в таких матеріалах змушують реципієнта увімкнути аналітичне мислення для дешифрування інформації. Підсумовуючи, можна стверджувати, що практика deep reading сьогодні набуває статусу життєво необхідної компетенції. В умовах, коли архітектура інтернету штовхає читача до фрагментарності, аналітична журналістика бере на себе функцію інтелектуального інструмента. Спираючись на технології повільної журналістики та методи занурення, автори створюють тексти, здатне повернути аудиторії когнітивне терпіння. Зрештою,

збереження культури глибокого читання є запорукою захисту суспільства від інтелектуальної деградації та фундаментом для розуміння складних соціальних процесів у швидкому потоці новин.

Список використаних джерел

Бойнтон Роберт. The New New Journalism. URL: https://books.google.pl/books?id=YZ2Nun2gUFEC&pg=PR9&hl=uk&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false

ВулфМаріанна.Reader,ComeHome:TheReadingBraininaDigital World. URL: https://virtualmmx.ddns.net/gbooks/ReaderComeHome.pdf

КаррНіколас.TheShallows:WhattheInternetIsDoingtoOurBrain. URL: https://books.google.pl/books?hl=uk&lr=&id=-HuqDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP6&dq=The+Shallows:+What+the+Internet+Is+Doing+to+Our+Brains&ots=1NaPs2Cm-8&sig=nKRIiKzf2QIUzc3FfDyj8uV4x2Y&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Ле Мазур'є Меган. Slow Journalism. URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17512786.2014.916471

Михайлин Ігор. Основи журналістики. URL: http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/4267/1/2011-Osnovy_zhurnlistyky.pdf

Texty. org. ua. Ціна безсоння. URL: https://texty.org.ua/projects/115729/sleep_deprivation/

Українська правда. Самоповернення в Крим. URL: https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/2021/samopovernennja_v_krym/

Ключові слова: Глибоке читання, аналітична журналістика, когнітивне терпіння, повільна журналістика, цифрова трансформація, лонгрід, критичне мислення, інформаційне перевантаження.

Keywords: Deepreading,analyticaljournalism,cognitivepatience,slow journalism, digital transformation, longread, critical thinking, information overload.

Науковий керівник: д.філол.н., професор Колкутіна В.В.

Міклухо Яна Денисівна

здобувачка 4-го курсу факультету журналістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ В МЕДІА

Проблематика висвітлення регіональної економіки формується на перетині двох кризових явищ: радикальної трансформації логістичного сектору в умовах воєнного стану та системної зміни патернів медіаспоживання української аудиторії. Економіка Одеської області станом

на початок 2026 року функціонує як головний експортний хаб держави. За даними Адміністрації морських портів України, у 2025 році морські порти перевалили 82,2 млн тонн вантажів, де 53,7% (44,2 млн тонн) становить аграрна продукція. Контейнерні перевезення продемонстрували зростанняна 66%, досягнувши 215 748 TEU [1]. Зростання макропоказників відбувається на тлі критичного зносу інфраструктури: понад 800 повітряних тривог конвертувалися у більш ніж місяць сумарного простою портів, що спровокувало колосальні фінансові збитки, демередж та зростання вартості страхування суден.

Суспільство потребує об’єктивного розуміння цих процесів, проте медійний простір демонструє нездатність традиційних форматів ефективно комунікувати макроекономічну статистику. Стандартні новинні замітки губляться у стрічках месенджерів, а сухі аналітичні звіти державних адміністрацій ігноруються аудиторією через високий когнітивний бар'єр.

Соціологічні дослідження компанії «Gradus Research» фіксують зсув уподобань: аудиторія масово мігрує у бік легкого контенту. Смартфон монополізував статус головного екрана для 91%користувачів,а месенджери стали домінуючим каналом отримання новин для 75% українців [2].

Короткий текстовий формат фізично не здатний вмістити глибокий аналіз інвестиційних ризиків або пояснення механізмів формування капітальних інвестицій регіону, які у 2025 році склали близько 13 млрд грн.

Оптимальним інструментом вирішення цієї комунікаційної проблеми постає мультимедійний лонгрід. Цей формат розглядається дослідниками як кросмедійний конструкт, що синтезує глибоку текстову аналітику з інтерактивними візуальними елементами [3, с. 14]. Лонгрід задовольняє потребу аудиторії у вдумливому читанні, руйнуючи бар'єр кліпового мислення шляхом постійної зміни модусів сприйняття: від тексту до відео, від статичного фото до інтерактивної інфографіки.

Сила мультимедійного лонгріду в контексті економічної журналістики полягає у синергії його компонентів. Текст формує логічний каркас, забезпечуючи аргументацію. Інфографіка виконує функцію когнітивного розвантаження:складні масиви числових даних, статистичні ряди обсягів перевалки та динаміка бюджетних надходжень трансформуються у графіки, дашборди та просторові карти маршрутів експорту. Візуалізація дозволяє людському мозку зчитувати економічні тренди за мілісекунди. Водночас фотографії та репортажні відео (наприклад, процес розвантаження судна в умовах повітряної тривоги) відповідають за емоційну прив'язку, гуманізуючи суху економіку.

Об’єктивізація журналістського матеріалу неможлива без залучення експертного середовища. Інтерв'ювання логістичного бізнесу, інвестиційних аналітиків та представників державних органів артикулює виклики, які залишаються поза офіційною статистикою: валютну нестабільність,

кадровий голод та дефіцит капітальних інвестицій(CAPEX). Експерти наголошують на необхідності екологічної ESG-трансформації портів та управління земельними банками навколо морських воріт [4].

Спираючись на ці дані, розроблено теоретико-практичну концепцію авторського мультимедійного лонгріду «Кровоносна система Одещини:як економіка регіону виживає та тримає державу». Архітектура проєкту підпорядкована законам цифрової драматургії та розбита на функціональні блоки. Експозиція фокусується на емоційному зануренні через сторітелінг.

Блок макроекономіки розкриває показники експорту через інтерактивні дашборди. Центральна частина препарує безпекові та фінансові виклики за допомогою таймлайнів залежності простоїв від кількості тривог. Фінальні блоки інтегрують пряму мову експертів та окреслюють перспективи післявоєнної відбудови.

Таким чином, висвітлення економічної проблематики в цифрову епоху вимагає відмови від академічного канцеляриту. Інтеграція макроекономічної статистики морських портів Одещини у візуальні дашборди, переклад логістичних проблем на мову зрозумілих наративів та імплементація фахової експертизи в межах єдиного мультимедійного лонгріду гарантують високий рівень залученості аудиторії. Впровадження такого формату в практику регіональних медіа підвищить рівень економічної грамотності суспільства та забезпечить адекватне розуміння процесів функціонування економіки регіону в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

Морські порти України у 2025 році виконали план перевалки більш ніж на 95%. Адміністрація морських портів України. 2026. URL: https://www.uspa.gov.ua/news/morski-porty-ukrayiny-u-2025-roczi-vykonaly-plan-perevalky-bilsh-nizh-na-95

Дослідження медіаспоживання українців у 2025 році. Gradus Research. 2026. URL: https://gradus.app/uk/open-reports/research-media-consumption- ukraine/

Нестеренко О. А. Специфіка формату лонгрід у системі цифрових комунікацій. Вісник Донецького національного університету.2026.№1.С. 12–18.

Портово-морська інфраструктура України в умовах війни: трансформація логістики таінвестиційні можливості. InVenture. 2026.URL: https://inventure.com.ua/uk/analytics/investments/portovo-morska-infrastruktura- ukrayini-v-umovah-vijni

Ключові слова: мультимедійний лонгрід, економічна журналістика, Одеська область, візуалізація даних, сучасні медіа.

Keywords: multimedia longread, economic journalism, Odesaregion, data visualization, modern media.

Науковий керівник : д.н.з держ.упр. Маляренко Т.А.

Попач Єлизавета Анатоліївна
здобувачка 4-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ МЕДІАДИСКУРСУ ПРО ЕНЕРГЕТИЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У сучасному інформаційному просторі внаслідок повномасштабної війни висвітлення теми енергетичної безпеки України набуло особливої актуальності. Масовані атаки на енергетичну інфраструктуру зумовили суттєві зміни у характерівідтворення контенту у медіа. Журналісти змушені адаптувати складну технічну інформацію до потреб широкої аудиторії, зберігаючи при цьому усі журналістські стандарти у подачі матеріалу. Як зазначають секретар Ради економічної безпеки України, ведучий програми «Енергетична карта» Роман Вибрановський та керівник Центру досліджень енергетики Олександр Харченко, пояснення теми енергетики потребує максимально простих формулювань, оскільки надмірна технічність ускладнює сприйняття інформації аудиторією [1] (Detector Media).

Після початку повномасштабного вторгнення відбулася трансформація самого поняття енергетичної безпеки в медіадискурсі. Якщо раніше ця тема розглядалася переважно в економічному контексті, з акцентом на тарифи, ринки та імпорт енергоносіїв, то в умовах війни вона стала складовою національної безпеки [2]. У публічних комунікаціях дедалі частіше використовуються формулювання «енергетичний фронт», що формує абсолютно нове сприйняття енергетики як елементу стійкості держави. Загалом таку тенденцію ми можемо спостерігати у публікаціях Міністерства енергетики України, а також на офіційному інтернет-представництві Президента України.

У цьому контексті, на нашу думку, ключовою особливістю медіадискурсу є зміщення від аналітичної до кризової моделі подачі інформації. Якщо до початку повномасштабної війни журналістські матеріали здебільшого були зосереджені на поясненні ринкових механізмів, тарифоутворення та енергетичної політики, то в умовах постійних атак на інфраструктуру пріоритети суттєво змінилися. Журналісти у нинішніх реаліяхмають оперативно інформувати, надаючи аудиторії актуальні дані про стан енергосистеми, графіки відключень, аварійні ситуації та хід відновлювальних робіт. Такий формат подачі обумовлений необхідністю швидкого реагування на зміни, які сталися внаслідок повномасштабної війни, та високим рівнем суспільного запиту на практичну інформацію, що безпосередньо впливає на повсякденне життя громадян. Таким чином,

журналістика щодо енергетичної тематики трансформується, і аналітика частіше відходить на другий план.

Важливою рисою медіадискурсу є залежність від офіційних джерел інформації. У воєнних умовах саме державні інституції формують первинний інформаційний порядок денний, визначаючи рамки допустимого поширення даних[4]. Це зумовлено не лише потребою в оперативності, а й необхідністю забезпечення інформаційної безпеки, оскільки неконтрольоване розповсюдження чутливих відомостей може створювати додаткові ризики для функціонування енергетичної інфраструктури. Такий підхід зумовлений безпековими ризиками, адже надмірна деталізація щодо пошкоджень, локації об’єктів або стану системи може бути використана ворогом для планування подальших атак.Таким чином, медіадискурс у сфері енергетичної безпеки набуває більш регульованого характеру, де баланс між інформуванням суспільства та дотриманням безпекових обмежень стає ключовим викликом для журналіста.

Окремої уваги заслуговує явище «інформаційної тиші», яке передбачає свідоме обмеження публікації деталей щодо пошкоджень енергетичної інфраструктури [3]. На нашу думку, це формує новіумови для журналістики, де безпека держави стає пріоритетом порівняно із швидкістю подачі інформації для аудиторії.

Ще однією особливістю є необхідність адаптації складної технічної інформації. Дані про баланс електроенергії, дефіцит потужностей або імпорт енергії є складними для сприйняття, тому журналісти змушені використовувати спрощені пояснення та візуальні інструменти. Інфографіка, схеми та мультимедійні елементи дозволяють зменшити когнітивне навантаження на аудиторію та підвищити ефективність комунікації. Це підтверджує тенденцію до зростання ролі мультимедійності у журналістиці.

У межах нашого дослідження виявлено, що важливою складовою медіа-дискурсу є також протидія дезінформації. Тема енергетики активно використовується для маніпуляцій, зокрема через поширення фейків про експорт електроенергії або несправедливі відключення [5]. Це вимагає від журналістів підвищеної уваги до перевірки фактів та роботи з офіційними джерелами.

Отже, медіа-дискурс енергетичної безпеки України в умовах війни зазнав суттєвих змін, що проявляються у трансформації тематичних акцентів, мовних конструкцій та журналістських підходів, що полягають у спрощенні складної інформації та мультимедійності. Журналістика у цій сфері поєднує функції інформування, пояснення та забезпечення інформаційної безпеки, що визначає її нову роль у сучасному медіапросторі.

Список використаних джерел

Буняк В. «Як журналістам розповідати про енергетику простими словами». Detector Media. 27 грудня 2022. URL: https://detector.media/production/article/206388/2022-12-27-yak-zhurnalistam-rozpovidaty-pro-energetyku-prostymy-slovamy/

Гранд, М., Свйонтик, О. Енергетична безпека України в умовах російської-української війни (2014 – 2024): візії, концепції, пріоритети. Axis Europae, 6, 89–107. doi: https://ae.eessc.org.ua/article/view/326259/316988

Матяш Т. «СтратКом ЗСУ закликав до тиші у медійному просторі "там, де це зараз дуже важливо"». 4 грудня 2023. URL:https://lb.ua/society/2023/12/04/587458_stratkom_zsu_zaklikav_tishi.html

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. «Щодо захисту інформації, яка в умовах воєнного стану може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом, у тому числі щодо об'єктів критичної інфраструктури». Постанова від 26 березня 2022 р. № 349 URL: https://www.nerc.gov.ua/acts/shchodo-zahistu-informaciyi-yaka-v-umovah-voyennogo-stanu-mozhe-buti-vidnesena-do-informaciyi-z-obmezhenim-dostupom-u-tomu-chisli-shchodo-obyektiv-kritichnoyi-infrastrukturi

ТОП-8 інформаційних фейків і маніпуляцій про енергетику України. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL: https://saee.gov.ua/news/top-8-informaciinix-feikiv-i-manipuliacii-pro-energetiku-ukrayini

Ключові слова: енергетична безпека, медіадискурс, повномасштабна війна, інформаційна безпека, дезінформація.

Keywords: energy security, media discourse, full-scale war, information security, disinformation

Науковий керівник: д.н. з держ. упр. Маляренко Т.А.

Слободян-Линюк Уляна Сергіївна
здобувачка 4-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФАКТОР «ДОСКРОЛУ»: ЩО ВПЛИВАЄ НА ДОЧИТУВАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНОГО ЛОНГРІДУ?

У ході активної діджиталізації медіапростору на споживання контенту все більше впливають не лише його тематика та зміст, а й форма його подачі і особливості взаємодії матеріалу з читачем. Оскільки мультимедійний лонгрід є досить складним форматом, у якому поєднані текст та інтерактивні елементи, спрямовані на утримання уваги аудиторії, одним із

фундаментальних факторів ефективності вважається не просто перегляд матеріалу, а саме доскрол його до кінця, тобто дочитування.

Як зазначає щодо особливостей мультимедійного лонгріду Сергій Шашенко: «У конкретиці цифрових мультимедійних технологій лонгрід – це цілий комплекс, що складається безпосередньо з самого тексту, доповненого відео- та аудіороликами, презентаціями, інфографікою, фоновою музикою, ілюстраціями, вбудованими цитатами тощо. Найважливішою жанротворчою характеристикою є взаємопов'язаність цих елементів між собою. Вони не просто доповнюють текст, а корелюються з ним на принципах паритетності. В такому матеріалі вкрай важлива послідовність викладу, гармонійне поєднання всіх його частин – якісна та кількісна характеристика ілюстративного ряду, шрифтів, кольорів тощо» [1, ст. 201].

Отже, у сучасних реаліях сторітелінг активно поєднується зі скролінгом, що є механізмом розгортання історії та підсилює зацікавленість та залученість читача, проте, як показують дослідження, споживачі контенту надають перевагу саме звичайному вертикальному скролінгу перед надміру вигадливими інтерактивними елементами [2]. Таким чином, і з`явився показник «engagedtime», що наглядно демонструє рівень залученості у момент читання та надає доскролу роль кількісного індикатора ефективності матеріалу.

Так, у ході експерименту читачам надано два варіанти новинної статті. Проте, коли справа дійшла до підбиття підсумків, 58% віддали перевагу версії зі scrollytelling, 25% – статичній звичайній версії, а решта не мали жодних уподобань[2]. Отже, як вбачається з даних матеріалів, прогортування стрічки сторітелінгу сприяє глибшому зануренню читача у тематику контенту та надає певну дофамінову реакцію, збільшуючи ступінь взаємодії з автором тексту.

У цілому, 75 % учасників висловилися про позитивні аспекти скролінгу, серед яких покращення розуміння змісту, полегшення читання і запам'ятовування, приділення меншого відрізку часу, підвищена цікавість та зосередженість [2]. Завдяки візуальним переходам, які демонстрували зміну в «реальному часі», стало легше зрозуміти, як пов'язані цифри, числа та текст, відтак, стало легше аналізувати сторітелінг та загалом швидше його прочитати.

Щодо загальних невдоволень форматом scrollytelling у цій статті, 50% респондентів конкретно згадали проблему з текстом над рисунками. Ще одна річ, яка виникла, полягала в тому, що було незрозуміло, чи можна прокручувати вгору, деякі люди сприймали це як односторонню навігацію, і тому вважали це незручним, оскільки вони не могли повернутися назад і перечитати розділи та порівняти рисунки. Одна людина також сказала, що, хоча вони відчували, що отримали ширше розуміння змісту, можливо, він

все ж був менш інформативним[2]. Вони відчували, що прокручують його, більше тому, що це було цікаво та весело, і не так сильно зосереджувалися на змісті рисунків, і таким чином засвоювали менше деталей.

Статті зі скролітелінгом часто використовують щонайменше три різні мультимедійні елементи, включаючи фотографії, відео тавізуалізації. Науковиця Малін Петтерсен припустила, що розповідь історій це не лише слова, а й представлення інформації в найбільш інтерактивний та захопливий спосіб. Крім того, вона зазначає, що скролітелінг корисний для залучення та активного утримання уваги глядача під час споживання історії, адже дає відчуття контролю, дослідження та можливості для виявлення[3].

До того ж, застосування скролінгу в мультимедійних лонгрідах покликане виконувати функцію емоційного підсилення розвитку історії через чередування текстових та візуальних елементів та їх появу у визначений момент, у зв'язку з чим, читачеві простіше сприймати складні теми та уникнути інформаційного перевантаження, оскільки, серед великої кількості тексту з'являються інтерактивні елементи, які акцентують увагу на себе, дозволяючи мозку на кілька секунд змінити вид діяльності та розсортувати інформацію у логічній послідовності [4].

Одними з ключових аспектів ефективності мультимедійного лонгріду є базові характеристики цифрової журналістики: мультимедійність, гіпертекстуальність та інтерактивність. Як зазначає науковець Д. Загорулько, цитуючи М. Дьюза: «Мультимедійність відповідає за формат подачі історії, гіпертекстуальність надає змогу поєднати історії зіншими матеріалами чи ресурсами, а інтерактивність дозволяє аудиторії відреагувати на історію чи адаптувати її подачу під власні потреби – отже йкожна зі згаданих ознак може вважатися цілком автономною» [5, с. 207]. У розрізі мультимедійного лонгріду такі характеристики найяскравіше проявляються через сам процес скролінгу, який виступає формою комунікації між читачем і текстом, що ще раз підкреслює колосальне значення доскролу як індикатора успішності медіаконтенту, адже, чим ефективніше таку взаємодію вибудувано, тим вищою є ймовірність дочитування матеріалу.

Безумовно, при дослідженні факторів, що формують у читача бажання доскролити стрічку лонгріду, варто не забувати й про когнітивні процеси самого користувача. Так, більш повільний та плавний скролінг свідчить про зацікавленість у сюжеті, у той час, як швидке хаотичне прокручування тексту характеризує втрату інтересу та інформаційне перевантаження, що у свою чергу дозволяє розглядати доскроляк чинник сприйняття інформації[4].

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що скролінг як форма подачі інформації суттєво підвищує залученість аудиторії, полегшує сприйняття складних тем і сприяє глибшому зануренню у зміст

матеріалу порівняно з менш динамічними форматами завдяки стимулюванню когнітивної активності читача та утримання його уваги протягом споживання усього медіаматеріалу. Водночас, не варто вважати інтерактивні елементи мультимедійного лонгріду абсолютною квінтесенцією успіху, адже надмірне додавання мультимедіа радше відволікатиме від тексу, а не поглиблювати його засвоєння.

Список використаних джерел

Шашенко С. КОМУНІКАЦІЙНІ АСПЕКТИ СУЧАСНИХ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЛОНГРІДІВ: УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА. Український інформаційний простір. 2019. Т. 3. С. 197–210.URL:https://ukrinfospace.knukim.edu.ua/article/view/171376/224383

Anja Tjärnhage, Ulrik Söderström, Ole Norberg, Mattias Andersson and Thomas Mejtoft. *The Impact of Scrollytelling on the Reading Experience of Long-Form Journalism*. ECCE ’23, September 19–22, 2023, Swansea, UnitedKingdom.URL:https://www.researchgate.net/publication/374109425_The_Impact_of_Scrollytelling_on_the_Reading_Experience_of_Long-Form_Journalism

Eric Morth, Stefan Bruckner and Noeska N. Smit. ScrollyVis: *Interactive Visual Authoring of Guided Dynamic Narratives for Scientific Scrollytelling*. URL: https://arxiv.org/pdf/2207.03616

Oesch, Jonas, Manuel Roth, and Adina Renner. “Scrolling into the Newsroom: A Vocabulary for Scrollytelling Techniques in Visual Online Articles.” Information Design Journal. 2022.URL:https://www.researchgate.net/publication/366156342_

Загорулько Д. І. ІНТЕРАКТИВНІСТЬ, МУЛЬТИМЕДІЙНІСТЬ, ГІПЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ: СПІВВІДНЕСЕНІСТЬ КЛЮЧОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОНЛАЙН-МЕДІА. ОБРІЇ ДРУКАРСТВА. No 1 (17) / 2025. URL: https://horizons.vpi.kpi.ua/article/view/324229/323096

Ключові слова: мультимедійний лонгрід, доскрол, дочитування, скролінг, поведінка аудиторії, цифрова журналістика, UX-дизайн, залученість аудиторії, сторітелінг, мультимедійний контент, онлайн-медіа, читання в цифровому середовищі.

Keywords: multimedia longread, scroll depth, reading completion, scrolling behavior, audience engagement, digital journalism, UX design, user interaction, storytelling, multimedia content, online media, digital reading.

Науковий керівник: д.ф.н., професор Маляренко Т.А.

Таловська Евеліна Євгенівна

здобувачка 4-го курсу факультету журналістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬОГО РЕПОРТАЖУ У СУЧАСНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ (НА ПРИКЛАДІ ОНЛАЙН-МЕДІА REPORTERS ТА «УКРАЇНСЬКА ПРАВДА»)

Уже п’ятий рік Україна живе в умовах повномасштабного вторгнення, що суттєво трансформувало вітчизняний медіапростір і водночас переорієнтувало журналістику у бік репортажних форм. У центрі уваги опинилася необхідність фіксації подій, документування реальності та збереження свідчень про те, що відбувається на території країни. У цьому випадку на рівні з потребою в інформуванні про події з’являється актуальність у створенні цілісної картини пережитого досвіду – того, що щодня проживають люди в умовах війни.

На цьому тлі особливої актуальності набуває художній репортаж як жанр, що дозволяє вийти за межі суто фактологічної подачі матеріалу та зосередитися на внутрішньому світі героя, його переживаннях і емоціях. Його специфіка полягає у поєднанні документальності з елементами художнього письма, що створює ефект присутності та залучення реципієнта до описуваних подій. У такому форматі важливим стає не лише «що сталося», а й «як це відчувається» і «що було б, якби я опинився на місці героя».

Як наголошує головна редакторка репортажного медіа Reporters Марічка Паплаускайте, художній репортаж дає змогу зобразити те, що неможливо передати іншими жанрами. Завдяки цьому читач не просто сприймає інформацію, а самостійно її уявляє, накладаючи власний досвід і емоційну складову [7]. Таким чином, репортаж набуває рис, близьких до поетичного тексту, де важливо не лише повідомлення, а й відчуття. Зазначені особливості простежуються у матеріалах Reporters, де через побутові деталі, мікросцени та індивідуальні історії розкривається досвід війни. Яскравим прикладом слугує спецпроєкт від медіа та *UNDP в Україні «Сила продовжувати», де відтворені історії людей, які через війну втратили кінцівки, але не здалися і продовжили свій шлях* [3].

Відповідно, змінюється і роль журналіста. Якщо раніше він виступав передусім як об’єктивний транслятор подій, то сьогодні дедалі більше постає як безпосередній учасник комунікації, який проживає описуваний досвід разом із героєм. У процесі створення матеріалу особливого значення набуває принцип «трьох С» – слухати, спостерігати, співпереживати [6]. Саме цей підхід дозволяє глибше зрозуміти героя і сформувати текст, який здатен викликати емпатію у читача.

Мовні засоби художнього репортажу, зокрема описова та образна лексика виконують функцію своєрідних механізмів емоційного залучення. За зовнішнім описом подій часто приховується глибша тема – зміни, які переживає людина, моральні вибори, межа між страхом і відповідальністю [2]. Через деталі, інтонації, відтворення мікросцен формується ефект

присутності, що дозволяє реципієнту не просто дізнатися про подію, а «прожити» її разом із героєм. Так, у спецпроєкті «Від реабілітації до самореалізації» від УП. Життя та ГО «Серце Азовсталі», що містить серію репортажів про історії бійців Маріуполя, які нині проходять відновлення, ми спостерігаємо використання метафоричних означень – «сталеві воїни», «янгол-охоронець обійняв крилами», що формує символічний рівень сприйняття героїв, підсилюючи їхній образ як незламних і водночас вразливих[1].

Водночас, сучасний художній репортаж активно інтегрує мультимедійні елементи. Фото- та відеоматеріали дедалі частіше виступають не як допоміжні, а як самостійні способи розповіді історії [4]. Вони фіксують погляди, жести, рухи – ті деталі, що найбільш точно передають індивідуальний досвід людини. У поєднанні з текстом це створює багаторівневий наратив, який розширює можливості сприйняття та дозволяє транслювати історії не лише для української, а й для міжнародної аудиторії. За нашими дослідженнями, у наведених спецпроєктах кожен блок тексту супроводжується фотографіями, які несуть окрему історію.

Важливою складовою художнього репортажу є його внутрішня побудова, адже саме вона визначає, наскільки глибоко читач зануриться в історію. Нині дедалі частіше можна помітити, що при створенні таких текстів використовуються підходи, близькі до кінематографічної структури [5]. Зокрема, одним із найефективніших прийомів є початок із дії – моменту напруги, руху або критичної ситуації. Такий підхід дозволяє одразу залучити читача, не перевантажуючи його попередніми поясненнями. Фактично текст починається з тієї точки, де емоційна інтенсивність уже максимальна, і саме це формує інтерес до подальшого розвитку подій. Нашу думку підтверджує художній репортаж «Бог грає поміж нас», створений у рамках спецпроєкту *«Сила продовжувати.* Уже перші рядки тексту «ось момент: м’яч поруч, треба вдарити» демонструють використання динамічного початку: читач одразу занурюється у сцену футбольного матчу, де гравці з ампутаціями взаємодіють на полі [3].

Не менш важливою є робота з кількома сюжетними лініями. У межах одного репортажу можуть співіснувати різні історії, які поступово переплітаються між собою. Перехід від одного героя до іншого або від однієї ситуації до паралельної дозволяє створити відчуття масштабу та водночас підтримувати динаміку розповіді. Особливо це стало використовуватися саме у матеріалах на воєнну тематику, де різні фрагменти реальності складаються у спільну картину. Крім того, сучасний художній репортаж не завжди дотримується лінійної хронології. Події можуть подаватися фрагментарно – через спогади, окремі сцени або перемикання між часовими площинами.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що художній репортаж у нинішніх реаліях постає як складна синтетична форма, що трансформується відповідно до викликів часу та запитів аудиторії. В умовах війни він виконує подвійну функцію фіксує реальність і зберігає свідчення, а також забезпечує глибоке емоційне осмислення подій через призму людського досвіду. Поєднання документальності з елементами художнього письма, використання деталей як емоційного інструменту, залучення мультимедійних засобів і звернення до кінематографічної логіки побудови тексту формують нову якість репортажу, орієнтовану перш за все на співпереживання героям та можливість відчути себе учасником подій. Водночас спостерігається зміна ролі журналіста від об'єктивного спостерігача до суб'єктивного. Отже, художній репортаж сьогодні функціонує як ефективний інструмент інтерпретації реальності, здатний виконувати декілька функцій, що включає відтворення подій, і формування їхнього сприйняття, актуалізуючи емпатію, критичне мислення та усвідомлення глибини соціальних процесів.

Список використаних джерел

Від реабілітації до самореалізації. Українська правда. Життя. 2024. URL: https://life.pravda.com.ua/projects/vid-reabilitatsii/

Гарбіч Х. «Старий, як людська мова»? Художній репортаж в Україні: голос репортерам. **The Lede.** 2021. URL: https://www.thelede.media/istorii/2021/03/29/2557/

Лівіцька О., Павлов Д. Бог грає поміж нас. Reporters. 2024. URL: https://reporters.media/bog-graye-pomizh-nas/

Нановська В. Документування подій і вплив репортажу. Як журналісти фіксують історію в різних форматах – від фото до книги. Медіамейкер. 2024. URL: https://mediamaker.me/dokumentuvannya-podij-i-vplyv-reportazhu-yak-zhurnalisty-fiksuyut-istoriyu-v-riznyh-formatah-vid-foto-do-knygy-10256/

Нановська В. Світло, локація, плани та монтаж: що треба врахувати для створення якісного відеорепортажу. Медіаймейкер. 2025. URL: https://mediamaker.me/svitlo-lokacziya-plany-ta-montazh-shho-treba-vrahuvaty-dlya-stvorennya-yakisnogo-videoreportazhu-15555/

Репортаж & крапка. 25 порад і трохи більше історій для тих, хто планує або вже пише художні репортажі. Онлайн-посібник Reporters. URL: https://posibnyk.reporters.media/2/

Як війна змінила репортаж: розмова з Логвиненком, Паплаускайте, Курико та Яремчук. Суспільне культура. 2023. URL: https://suspilne.media/culture/484840-ak-vijna-zminila-reportaz-rozmova-z-logvinenkom-paplauskajte-kuriko-ta-aremcuk/

Ключові слова: художній репортаж, документування подій, емоційний вплив, наратив, мультимедійність, сторителінг, образна лексика, кінематографічна структура.

Keywords: literary reportage, event documentation, emotional impact, narrative, multimedia, storytelling, figurative language, cinematic structure.

Науковий керівник: ст.в. Чубук О.Л.

Федорович Дар'я Сергіївна
здобувачка 1-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ТА ПРОТИДІЯ ВПЛИВУ МЕДІА НА МАСИ ТА СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ

На сучасному етапі розвитку суспільства масова комунікація стала невід'ємним елементом соціального життя. Вона забезпечує оперативний доступ до інформації та відіграє ключову роль у формуванні громадської думки й моделей соціальної поведінки. Масова комунікація характеризується низкою специфічних ознак, зокрема масовістю, публічністю, опосередкованістю, універсальністю та соціальною значущістю. Вона реалізується у різних формах – від традиційних засобів масової інформації до цифрових платформ і соціальних мереж, що мають назву нових медіа. Вони не лише транслюють інформацію, а й виступають середовищем конструювання соціальної реальності, формування масової свідомості та громадської думки. Проблеми масової комунікації ґрунтовно вивчали українські вчені В. Іванов [3], Н. Зражевська[2], С. Квіт [4], В. Різун [5] та інші.

Водночас стрімке поширення інформації та її широка доступність суттєво підсилюють вплив на свідомість аудиторії. Розвиток цифрових платформ і можливість споживання значних обсягів інформації ускладнюють спроби відрізнити правду від вигадки. У цьому контексті особливого значення набуває свідомість як вища форма психічного відображення, що відіграє визначальну роль у процесах сприйняття та інтерпретації інформації. З огляду на всеохопний характер впливу, актуальним є проведення наукових досліджень, спрямованих на глибше розуміння психологічних механізмів впливу, оскільки саме вони визначають, яким чином людина сприймає, осмислює та реагує на інформаційні потоки. Доведено, що вплив здатний формувати упереджене сприйняття, переконання та поведінкові моделі, які можуть не відповідати об'єктивній реальності. При цьому механізми впливу виступають посередниками у процесах формування або трансформації потреб, мотивів, установок і способів мислення, що часто використовуються суб'єктами впливу для досягнення визначених цілей [1, с. 11].

Щоб уникнути прямого медійного впливу та протидіяти дезінформації як у масах, так і в соціальних групах, важливу роль відіграє критичне мислення. Критичність мислення є однією з найважливіших властивостей людини у процесі пізнання навколишнього світу, оскільки дає змогу ефективно знаходити, аналізувати та перевіряти інформацію, зокрема в медіапросторі, а також обирати оптимальні шляхи розв'язання різних проблем. Особи, які володіють навичками критичного мислення, здатні аргументовано формулювати власні думки, ставити коректні запитання, аналізувати причинно-наслідкові зв'язки між подіями та діями, а також будувати обґрунтовану доказову базу.В умовах інформаційних загроз ця здатність надає суттєві переваги у протистоянні маніпуляціям, особливо в контексті сучасних високотехнологічних процесів. Без розвиненого критичного мислення значно складніше протидіяти фейковій інформації, дипфейкам, методам соціальної інженерії та складним психоманіпулятивним технологіям, що активно використовуються в сучасних медіа. У теоретико-методологічному аспекті поняття «критичне мислення» належить до сфери психології та розглядається як складова мислення – одного з вищих психічних процесів, що забезпечує узагальнене й опосередковане відображення дійсності. Важливою умовою розвитку критичного мислення є наявність відповідної компетентності та впевненості у власних судженнях, що в сучасних умовах визначається поняттями медіаграмотності та інформаційної стійкості. Основними завданнями медіаграмотності є формування таких навичок і вмінь, як користування медіа з позиції відповідальності та безпеки; пошук якісних джерел інформації та виявлення фейкових інформаційних ресурсів; протидія деструктивним впливам, фейкамта маніпуляціям; розвиток критичного мислення;протистояння псевдоавторитетам; освоєння соціального та комунікаційного середовища; оволодіння новими компетенціями та цифровими ресурсами; протидія інформаційному стресу; розширення культурного досвіду.

Серед основних механізмів протидії медійному впливу в масах виокремлюють:

Інтуїтивна недовіра: коли індивіди на рівні відчуттів починають сумніватися в достовірності інформації, що спричиняє зростання скепсису до медіаповідомлень. Водночас така недовіра може трансформуватися у тотальне заперечення будь-якої інформації.

Вибіркове сприйняття: люди схильні приймати лише ті повідомлення, що відповідають їхнім переконанням, і ігнорувати суперечливі дані. Це не стільки механізм захисту, скільки формування так званих «інформаційних бульбашок».

Соціальне наслідування: якщо значна частина аудиторії починає висловлювати сумніви, це поширюється на інших, формуючи масові тенденції недовіри.

Інформаційне перевантаження: відмова від споживання інформації загалом – люди дистанціюються від новин і фактично «випадають» з інформаційного простору.

У соціальних групах механізми протидії медійному впливу мають більш організований і усвідомлений характер:

Колективний аналіз інформації, що передбачає її обговорення та перевірку фактів у межах групи.

Наявність експертів: члени групи з відповідними знаннями можуть критично оцінювати інформацію та спростовувати маніпуляції. Як приклад: лікарі щодо медичних новин.

Норми і цінності: формування власнихнорм та цінностей, які виступають своєрідними критеріями достовірності інформації.

Використання альтернативних джерел: пошук інших джерел інформації дозволяє порівнювати різні точки зору.

Активна протидія, яка проявляється у спростуванні фейків, участі в публічних дискусіях та поширенні перевіреної інформації.

Отже, тепер можна розглянути головні відмінності між масами та соціальними групами в контексті медійного впливу. Насамперед, ці відмінності визначаються рівнем структурованості аудиторії та особливостями сприйняття інформації. По-перше, маси характеризуються аморфністю, ситуативністю формування та зниженим рівнем критичного осмислення інформації, тоді як соціальні групи мають внутрішню організацію, систему норм і здатність до колективної інтерпретації повідомлень. У зв’язку з цим вплив на маси здебільшого має прямий і менш опосередкований характер. По-друге, у випадку мас домінують універсальні медіаповідомлення, орієнтовані на широку аудиторію. Натомість у соціальних групах інформаційний вплив проходить через своєрідні «фільтри», роль яких виконують лідери думок або авторитетні члени групи, що здійснюють додаткову інтерпретацію змісту повідомлень. По-третє, маси є більш вразливими до маніпулятивних технологій та емоційного впливу, оскільки їхня реакція часто має імпульсивний характер. Соціальні групи, своєю чергою, здатні частково нейтралізувати цей вплив завдяки внутрішнім обговоренням, наявності альтернативних джерел інформації та критичному аналізу. І останнє, якщо для мас характерним є формування узагальненої, уніфікованої позиції, то соціальні групи зберігають плюралізм думок. Це знижує їхню вразливість до прямого медійного впливу, проте водночас може сприяти виникненню внутрішніх дискусій і навіть поляризації позицій усередині групи.

Список використаних джерел

Денисюк Ж. З. Візуальна комунікація як феномен масової культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2022. № 2. С. 9–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2022_2_4 (дата звернення: 05.04.2026).

Зражевська Н. І.Теорія медіа та суспільства: навчальний посібник. / Ніна Зражевська. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2022. 197 с.

Іванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики: навчальний посібник. / За науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр Вільної Преси, 2010. 258 с.

Квіт С. М. Масові комунікації: підручник./ Сергій Квіт. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 206 с. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/ff86ef55-a95c-414d-b501-9d4d048ba079 (дата звернення: 06.04.2026).

Різун В. В. Теорія масової комунікації: підручник. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2008. 260 с.

Ключові слова: масова комунікація, маса, соціальна група, інформаційний вплив, протидія, критичне мислення, медіаграмотність.

Keywords: mass communication, mass, social group, information influence, resistance, critical thinking, media literacy.

Науковий керівник: к. філол. н., доцент Грушевська Ю.А.

Чегут Анастасія Едуардівна
здобувачка 2-го курсу факультету журналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ БОТІВ НА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

В умовах цифрової трансформації суспільства інформаційний простір зазнає суттєвих змін, пов’язаних із розвитком інтернет-технологій, соціальних мереж та автоматизованих систем комунікації. Одним із найбільш впливових і водночас суперечливих явищ сучасного медіасередовища є використання ботів – програмних алгоритмів, здатних виконувати автоматизовані дії в мережі та імітувати поведінку реальних користувачів. Їх застосування трансформує процеси поширення інформації, формування громадської думки та функціонування журналістики.

Боти являють собою автоматизовані системи, які можуть генерувати, поширювати та модифікувати інформаційний контент без безпосередньої участі людини. У сучасному середовищі вони функціонують переважно в соціальних мережах, створюючи ілюзію активності великої кількості користувачів. Існує кілька типів ботів: інформаційні, соціальні, політичні та дезінформаційні. Інформаційні боти можуть виконувати корисні функції,

наприклад поширювати новини або повідомлення про надзвичайні ситуації. Натомість соціальні та політичні боти часто використовуються з маніпулятивною метою – для впливу на громадську думку, створення інформаційного шуму або дискредитації осіб чи інституцій.

Ключовою особливістю ботів є їх здатність до масового й швидкого поширення інформації. Вони можуть генерувати тисячі повідомлень за короткий час, що дозволяє створювати ефект вірусного поширення контенту. У результаті навіть недостовірна інформація набуває широкого резонансу, формуючи викривлене уявлення про важливість теми та впливаючи на інформаційний порядок денний.

Важливим механізмом впливу є формування трендів. Соціальні мережі визначають популярність контенту за кількістю взаємодій, а боти можуть штучно підвищувати ці показники, виводячи теми у тренди. Це привертає увагу реальних користувачів і журналістів, які починають висвітлювати такі теми, навіть не підозрюючи про їх штучне походження. Таким чином, боти впливають не лише на онлайн-комунікацію, а й на традиційні медіа.

Ще одним аспектом є імітація громадської думки. Створюючи велику кількість однотипних повідомлень, боти формують ілюзію масової підтримки або обурення. Люди часто орієнтуються на реакцію інших, тому така імітація може впливати на їхні погляди, підсилюючись механізмами конформізму.

Особливо небезпечним є використання ботів для поширення дезінформації. Вони можуть генерувати фейкові новини, маніпулятивні повідомлення та інший недостовірний контент. Завдяки швидкості поширення така інформація охоплює значні аудиторії ще до її спростування. Боти також застосовуються для інформаційних атак – дискредитації осіб або організацій і створення інформаційного тиску.

Вплив ботів пов’язаний із проблемою довіри до медіа. Коли значна частина контенту створюється автоматизовано, аудиторія починає сумніватися в достовірності інформації. Це призводить до зниження довіри як до соціальних мереж, так і до традиційних медіа. Виникає ефект «ерозії правди», коли межа між достовірною та недостовірною інформацією стає розмитою.

Політичний вимір є одним із найбільш небезпечних. Боти активно використовуються під час виборчих кампаній для впливу на електоральні настрої, підтримки кандидатів або дискредитації опонентів. Вони можуть створювати ілюзію популярності, поширювати компрометуючу інформацію та формувати негативне ставлення до політичних рішень. У міжнародному контексті боти застосовуються як інструмент інформаційних операцій.

Протидія їх впливу потребує комплексного підходу: технологічного, правового та освітнього. Важливим є розроблення алгоритмів для виявлення підозрілої активності та блокування бот-мереж. Правове

регулювання визначає відповідальність за маніпулятивне використання ботів, хоча потребує балансу, щоб не обмежувати свободу слова.

Не менш важливим є підвищення медіаграмотності. Уміння критично оцінювати інформацію, перевіряти джерела та розпізнавати маніпуляції стає ключовою навичкою. Важлива роль належить журналістам, які мають дотримуватися професійних стандартів і пояснювати аудиторії механізми інформаційних впливів.

Попри ризики, боти не завжди мають негативний вплив. Вони можуть використовуватися для поширення корисної інформації, наприклад повідомлень про надзвичайні ситуації чи новини. Однак важливо забезпечити прозорість їх використання.

Боти є важливим елементом сучасного інформаційного простору, що впливає на комунікацію, громадську думку та медіа. Їх використання створює як можливості, так і загрози, особливо у сфері дезінформації. Ефективна протидія потребує зусиль держави, медіа, технологічних компаній та суспільства. У цифрову епоху критичне мислення і професійні стандарти журналістики залишаються ключовими для збереження якісного інформаційного середовища.

Список використаних джерел

Даниленко Дарина. Як чат-боти стають новими медіа. 2020. URL: https://netfreedom.org.ua/article/column-yak-chatboti-stayut-novimi-medi... (дата звернення: 22.03.2026)

Мудра І., Кухарська О. Чат-боти як інструмент для популяризації матеріалів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: журналістика.* 2021. № 2 (2). С. 69–75.

РадіоМ.В., Боти у соціальних медіа: реалії та перспективи для українських передвиборних кампаній. Політичне життя №4 (2022).Ст. 94-99.

Ключові слова:боти, соціальні мережі, дезінформація, медіаграмотність, інформаційний простір.

Keywords: bots, social networks, disinformation, media literacy, information space.

Науковий керівник: к.ю.н., асистент кафедри Літвінчук І. С.

Шліхар Валерія Владиславівна

здобувачка 2-го курсу факультету журналістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ МЕДІАКОМУНІКАЦІЙ

Графічний дизайн у сучасних медіакомунікаціях виконує ключову роль, оскільки забезпечує ефективну передачу інформації та формування

візуальної ідентичності брендів і медіа. З огляду на швидкий розвиток цифрових платформ, соціальних мереж та інтерактивних медіа, графічний дизайн стає важливим інструментом, що визначає успіх комунікаційних стратегій у сучасному інформаційному середовищі.

«Графічний дизайн особливо активно функціонує у багатьох галузях виробництва та торгівлі з метою отримання максимального прибутку, що зумовлює його орієнтованість на масового споживача» [3].

Отже можна стверджувати, що поняття «графічний дизайн» і «масові комунікації» тісно пов'язані між собою, тому що медіаповідомлення певним чином впливають на масову аудиторію. Це свідчить про те, що графічний дизайн у сучасних умовах не лише виконує естетичну функцію, а й безпосередньо пов'язаний із комерційною ефективністю та впливом на широку аудиторію. «Ці впливи можуть бути різними. Вони зумовлюють певну реакцію аудиторії» [4].

Гембарук О. В. у своїй роботі «Графічний дизайн як інструмент підсилення журналістського дискурсу» зазначив: «Графічний дизайн займає одне з провідних місць в сучасному світі науково-технічних досягнень та інформаційних технологій. Засоби графічного дизайну – плакати, книги, етикетки комерційних виробів, газети, білборди, постери всюди оточують людей. Можна говорити про те, що графічний дизайн в умовах сьогодення став визначальним чинником формування візуального спілкування з соціумом. В умовах так званої «кліпової свідомості» та інформаційного перенасичення саме візуальна складова відіграє важливу роль у залученні уваги аудиторії, а також у спрощенні складних концептів та підвищенні рівня довіри до представлених матеріалів» [1].

Це дозволяє розглядати графічний дизайн не лише як допоміжний інструмент, а як повноцінний засіб формування інформаційного впливу на суспільство.

Вдале поєднання таких складових, як типографіка, кольорові рішення, композиція, інфографіка та інтерактивні елементи, виконує важливу комунікативну функцію, допомагаючи структурувати інформацію та підсилювати ключові послання. Графічний дизайн у журналістиці займає проміжну позицію між художньо-образотворчими та соціально-інформаційними сферами діяльності. Він поєднує естетичні, соціокультурні та функціональні завдання, органічно інтегруючи засоби впливу на глядача в сучасному інформаційному середовищі. Завдяки цьому він відіграє важливу роль у медіакомунікаціях, сприяючи не лише покращенню візуальної подачі матеріалу, а й глибшому його сприйняттю аудиторією [1].

Ефективність візуальної комунікації підтверджується також статистикою. Відомо, що люди здатні запам'ятати лише близько 10% інформації, отриманої на слух, через три дні. Натомість, якщо до того ж повідомлення додається візуальний елемент, рівень запам'ятовування

зростає до 65%. Більшість (60,8%) цифрових маркетологів стверджують, що використання візуального контенту є необхідною умовою успішної маркетингової кампанії [2]. Отже, можна стверджувати, що наведені дані демонструють важливу роль графічного дизайну і у мас-медіа. Оскільки саме завдяки візуалізації повідомлень графічний дизайн сприяє кращому донесенню змісту до аудиторії та підвищує результативність комунікаційних стратегій.

Візуальний контент дає змогу передати складну інформацію за лічені секунди. Це особливо важливо в умовах швидкого темпу життя, коли люди віддають перевагу короткому та зрозумілому контенту [7].

У цьому контексті доцільно згадати поняття «візуальний сторітелінг», що являє собою спосіб передавання ідей або історій за допомогою візуальних елементів, таких як зображення, графіка та типографіка [7].

Зокрема, одним із найефективніших інструментів візуального сторітелінгу є інфографіка.«Інфографіка у журналістиці – це поєднання даних і візуальних елементів (графіків, схем, карт тощо) для наочного подання інформації. Вона допомагає подати складні дані в стислій і зрозумілій формі. За допомогою інфографіки складну інформацію можна передати простим способом, щоб аудиторія швидко та легко її зрозуміла» [1].

Як приклад, графічний дизайн сприяє поширенню культурних і соціальних ініціатив у сфері освіти, допомагаючи привертати увагу до актуальних проблем, таких як екологія, права людини чи толерантність. Інноваційні дизайнерські рішення, такі як інфографіки і таблиці можуть також стимулювати розвиток критичного мислення [3].

Ефективність сприйняття інформації значно підвищується завдяки одночасному залученню вербальних і візуальних каналів, що пояснюється теорією подвійного кодування у психології. Крім того, інфографіка сприяє зменшенню когнітивного навантаження, оскільки подає інформацію у вже узагальненому та структурованому вигляді, що дозволяє аудиторії швидше зрозуміти її зміст. Вона оптимізує процес сприйняття, концентруючи увагу на ключових аспектах і відсіюючи другорядні деталі, що є особливо важливим в умовах інформаційного перевантаження.

У сучасному медіапросторі, де користувачі часто сприймають інформацію фрагментарно, інфографіка акцентує увагу саме на найбільш значущих фактах, роблячи їх візуально виразними. Окрім покращення запам’ятовування, вона також підвищує рівень довіри до інформації та її переконливість, оскільки графіки та діаграми створюють враження обґрунтованості й наочності поданих даних.Яскравим прикладом ефективного використання інфографіки є діяльність американської газети The New York Times, яка вважається одним із провідних світових лідерів у сфері журналістики даних. Її спеціалізована команда щороку створює

інноваційні візуальні проєкти, що поєднують аналітику та графічний дизайн [1]. Це свідчить про те, що провідні світові медіа активно використовують графічний дизайн як інструмент підвищення якості журналістського контенту.

Окрім подання інформації, графічний дизайн відіграє важливу роль у формуванні бренду. Важливо зробити свій бренд упізнаваним, особливо якщо ми кажемо про логотипи у соціальних мережах або дизайн вебсторінки. Цифровий маркетинг і графічний дизайн утворюють потужне поєднання. Найяскравішим прикладом виразної ідентичності бренду є логотип компанії. Наприклад, логотип Apple вирізняється простотою та елегантністю і відображає цінності бренду, викликаючи відповідні асоціації і емоції [5].

Не менш важливим аспектом є емоційний вплив дизайну на аудиторію. «Графічний дизайн та реклама можуть викликати різноманітні емоційні реакції у глядачів, що дозволяє ефективніше спрямовувати їхню увагу та впливати на їхні вчинки та рішення» [3].

Це підтверджується і в дослідженнях, зокрема у статті «Visual Storytelling: The Power of Graphic Design!» згадують, що зображення усміхнених людей асоціюються з радістю, а природні пейзажі – зі спокоєм. Емоційний зв’язок допомагає краще запам’ятати інформацію та глибше її зрозуміти [7]. Це підтверджує важливість використання візуальних образів для створення глибшого емоційного зв’язку з аудиторією.

Графічний дизайн у медіа виступає потужним інструментом для передачі інформації та залучення аудиторії. Через продумане використання кольору, композиції, типографіки та візуальних історій він полегшує сприйняття складних повідомлень і сприяє емоційному зв’язку з глядачем, підвищуючи ефективність комунікації.

У майбутньому інформація буде доходити до споживачів сама, без необхідності активного її пошуку. Тому компаніям слід адаптувати свої вебресурси до розподіленої моделі поширення контенту через соціальні платформи. Ключові повідомлення мають бути представлені саме там, де перебуває аудиторія, тобто у релевантних онлайн-спільнотах, щоб забезпечити максимальний охоп і ефективну комунікацію [6].

Список використаних джерел

Гембарук О. Графічний дизайн як інструмент підсилення журналістського дискурсу. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/22165/22138

Графічний дизайн як інструмент цифрового маркетингу. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/653/580

Рижова І., Антипенко Є., Северін К., Пасічна Т., Бобровський І. Взаємодія графічного дизайну та реклами як засобу удосконалення масової комунікації: освітні виміри, підходи та

перспективи. URL: https://humstudies.com.ua/article/view/299865?utm_source=chatgpt.com

Квіт Сергій. Масові комунікації. URL:https://kvit.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2011/04/mass_communications_2008.pdf

Importance of Graphic Design for Digital Marketing. URL:https://medium.com/@comradeweb/importance-of-graphic-design-for-digital-marketing-a518791e3273

The Future of the Social Web: In Five Eras. URL:https://web-strategist.com/blog/2009/04/27/future-of-the-social-web/

Visual Storytelling: The Power of Graphic Design!URL:https://medium.com/@bankhousemediaie/visual-storytelling-the-power-of-graphic-design-79d89e9f88e1

Ключові слова: медіакомунікації, графічний дизайн, візуальні комунікації, візуальний сторителінг та інфографіка.

Keywords: media communications, graphic design, visual communications, visual storytelling and infographics.

Науковий керівник: к. філол. н., доцент Грушевська Ю.А.